MEYDAN - LAROUSSE

11

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ

onbirinci cilt

MEYDAN YAYINEVİ

Cağaloğlu, Sultanmektebi sokak, 23-25, İstanbul

renkli resimler ve haritalar

renkli yaprakların arasında bulunduğu sayfalar

104 - 105	SEBİLLER - SEBZELER
144 - 145	SELÇUKLU sanatı
160 - 161	SELİM I, II, III
192 - 193	SEMBOLİZM - SERAMİK (2 yaprak)
280 - 281	SIĞIR - SIVAS
328 - 329	SİLÂHLI KUVVETLER (2 yaprak)
352 - 353	Mimar SİNAN
368 - 369	SİİRT - SİNOP
480 - 481	SOVYET S.C.B. (2 yaprak)
504 - 505	SÖMÜRGELER
520 - 521	SPORLAR
624 - 625	SİNİR sistemi - SURİYE haritası
640 - 641	SÜLEYMAN I, II, III
656 - 657	SUYOSUNLARI - SÜMER sanatı
664 -665	SÜRÜNGENLER
672 - 673	SÜSLEME sanatları
744 - 745	ŞEHİRCİLİK - Değerli TAŞLAR
848 - 849	TAHTA
912 - 913	TARİHÖNCESİ

© 1960, Librairie Larousse, Paris
© 1973, MEYDAN Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti.

1960, fransızca Grand Larousse Encyclopédique'in, 1973 türkçe Büyük Lûgat ve Ansiklopedi'nin bu cildinin fasikül halinde basım ve yayım tarihidir. Herhangi bir muafiyete başlangıç teşkil etmemekle beraber, kanun gereğince belirtilmiştir. Her ciltte tekrarlanan bu tarihlerin, ciltlerin gerçek baskı tarihleriyle ilgisi yoktur.

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ'nin (Meydan-Larousse) adı, muhtevası, resim ve haritaları, sayfa ve cilt şekil ve düzenleriyle ilgili her çeşit hak, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti.ne aittir.

Meydan-Larousse'u yayımlayanlar

Safa KILIÇLIOĞLU, Nezihe ARAZ, Hakkı DEVRİM

yayıma katılanlar

DANIŞMA KURULU

Ord. Prof. Şükrü BABAN, Ord. Prof. Dr. Besim DARKOT, Prof. Dr. Nihat ERİM, Burhan FELEK, Prof. Dr. Macit GÖKBERK, Prof. Dr. Mehmet KAPLAN, Prof. Dr. Sabri Esat SİYAVUŞGİL (öl. 1968), Prof. Dr. Şahabettin TEKİNDAĞ, Prof. Dr. Faruk TİMURTAŞ.

MERKEZ YAYIN KURULU

Hakkı DEVRİM, *genel yayın müdürü*
Nezihe ARAZ, *telif servisi şefi;* Doç. Dr. Adnan BENK, *tercüme servisi şefi;* Doç. Dr. Berke VARDAR, *lûgat servisi şefi.*

YAYIN KURULU YARDIMCILARI

Teoman AKTÜREL, Oğuz ATAY, Konur ERTOP, İsmet Zeki EYÜBOĞLU, Tanju GÖKÇÖL, Vedat GÜNYOL, Selâhattin HİLAV, Keyise İDALI, İsa ÖZTÜRK, Hülya POTUOĞLU, Galip ÜSTÜN.

Yaşar AKDOĞAN, Güngör ARSLAN, Filiz AYMERGEN, Zeki BAŞTÜRK, Kemal BEK, Emin BENLİ, Zaven BİBERYAN, Çetin BÖREKÇİ, Mustafa BURÇAK, İnci BÜNGÜL, Mustafa CEVAHİRCİOĞLU, Nadir DEMİREL, Emel DENİZ, Cengiz DOĞU, Aysel DUYAR, Birgül ERGEV, Gürel ERGEV, Emin ERSOY, Sema GÜNEYSU, Metin GÜNGÖR, Kâmil GÜVEN, Mehmet GÜZELŞEN, Sinan KOCAPINAR, Taner MUTLU, Nihat ÖZBEK, Adnan SARUHAN, Hüseyin SEZER, Ayten TENGİZ, Afşar TİMUÇİN, Erdoğan TOKMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Seyfettin TURHAN, Osman Nuri TÜRKAY, Şükrü TÜRKER, Gülden ÜSTÜNAY, Sevinç VARLI, İsmail YILDIZHAN.

TASHIH

Abdülkadir ÇAKIR, *şef*
Nihat EMENLİ, Hulki AKTUNÇ, Hüsamettin YILMAZ, Hasan UZUNTAŞ, Hayrettin KARA, Hasan BÜYÜKYAVUZ.

RESİMLEME

Nurettin ERKILIÇ, *fotoğraf;* Nejat GÖNENÇ, *resim;* Bekir PEKTEN, *hat;* Zeki BAŞAR, Mansus TETİK, *harita.* (Fotoğrafları kullanılan sanatçılar ve arşivlerinden faydalanılan kuruluş ve şahıslar ayrı ayrı belirtilmiştir.)

ARŞİV

İbrahim HOYİ.

TEKNİK SERVİSLER

Müeddep ERKMEN, *şef*
Tahir CİMTAY, Feridun CİMTAY, Ethem GÜRDİL, Ömer EKEN, Sabri ŞEBER, Ziya ÜSTÜNGÜLER, Ali ATAV, dizdi-tertip; Akın KAMACIOĞLU, Orhan SEÇİLEN sayfa-düzeni; Mustafa GÜLBAY, filim-montaj; Hüsnü TOPAÇ, Hikmet AYAYDIN, Ahmet BULUT, Sırrı ÖZEL, baskı; Hasan GÜRKAN, Çungarya KALKAN, kırma katlama.

İDARE-MUHASEBE

Hâmit TURAN, *şef*
Ayten AKÇAY, *muhasebe;* Rıdvan SELÖZ, *abonman-sevkiyat.*

yazarlar ve mütercimler

ACAR (Selçuk), ***mütercim***
genel konular

AKOBA (Mufahham), ***avukat***
pulculuk

AKYOL (Şener), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

ALANGOYA (Dr. Yavuz), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

ALDIKAÇTI (Dr. Orhan), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
hukuk

ALKIM (Dr. U. Bahadır), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
arkeoloji

ALPARSLAN (Dr. Ali), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
güzel sanatlar

ALTINLI (Dr. Enver), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
jeoloji

AND (Metin), ***Ankara üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde öğretim görevlisi***
temaşa sanatları, tiyatro

ANGIN (Ahmet), ***mütercim***
genel konular

ARAR (İsmail), avukat, ***Devlet bakanı***
Cumhuriyet tarihi

ARIPINAR (Erdoğan), ***gazeteci, Hürriyet gazetesi haberler müdürü***
spor

ARSEVEN (Rıza), ***eskrim uzmanı***
folklor

ARSEVEN (Veysel), ***musiki öğretmeni***
folklor

ARTUK (Cevriye ve İbrahim), ***İstanbul Arkeoloji müzesinde nümismat***
nümismatik

ATABEYOĞLU (Cem), ***gazeteci, spor yazarı***
spor

ATİLLÂ (Çetin), ***Başbakanlık Arşiv müdürlüğünde memur***
tarih

AYKON (Nil), ***sanat tarihi uzmanı***
sanat tarihi

BAÇ (Nurettin), ***İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
kimya

BARUTÇU (Şinasi), ***mütercim***
fotoğrafçılık

BAŞARAN (Ekrem), ***mütercim***
genel konular

BATUR (Sabahattin), ***Atıfefendi kütüphanesi müdürü***
sanat tarihi ve kütüphanecilik

BAYKURT (Şerif), ***folklor uzmanı***
folklor

BAYSUN (Dr. Cavit), ***İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör*** **(öl. 1968)**
tarih

BERKER (Ercüment), ***avukat***
musiki

BEYAZIT (Mehmet), ***yüksek mühendis, İstanbul Teknik üniversitesinde öğretim görevlisi***
teknoloji

BİRGİLİ (Turhan), ***İst. Arkeoloji müzesinde fotoğraf şefi***
arkeoloji

BİRÖN (Dr. Cemal), ***İstanbul Teknik üniversitesinde profesör***
madencilik

BOZKURT (Ali Rıza), ***emekli kurmay albay***
ordu ve askerlik

BOZKURT (Işık), ***mütercim***
fotoğrafçılık

BOZOK (Hüsamettin), ***yazar***
tiyatro, opera

BULUÇ (Saadettin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
dil ve etnografya

BURAN (Halûk), ***yüksek elektrik mühendisi***
radyoteknik, televizyon

BÜYÜKTİMKİN (Nadir), ***mütercim***
eczacılık

CANBERK (Osman), ***emekli kurmay binbaşı, Harp akademileri fransızca öğretmeni***
ordu ve askerlik

CUMBUR (Müjgân), ***Millî kütüphane genel müdürü***
kütüphanecilik

ÇALIK (İsmet), ***İstanbul üniversitesinde okutman***
latince

ÇAYLIGİL (Şadan), ***mütercim*** **(öl. 1972)**
müzik

ÇELEBİOĞLU (Fuat), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
iktisat

ÇELTİKÇİ (Fikret), ***Türkiye Sınaî Kalkınma bankasında müşavir***
motor

ÇOĞULU (Dr. Ersen), ***İstanbul Teknik üniversitesinde doçent***
mineroloji

ÇOTUKSÖKEN (Yusuf), ***edebiyat öğretmeni***
türk dili ve edebiyatı

DEMİRİZ (Dr. Yıldız), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
sanat tarihi

DERİN (Çetin), ***İstanbul üniversitesi öğretim üyesi***
tarih

DEVRİM (Gülseren), ***avukat, mütercim***
genel konular

DİAMANDİ (Atina), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

DİKER (Mümtaz), ***kaptan***
denizcilik

DİZER (Dr. Muammer), ***Kandilli rasathanesi müdürü, doçent***
astronomi

DUBOİS (Pierre), ***St. Louis kilisesi başpapazı, Galatasaray lisesinde felsefe öğretmeni***
hıristiyanlık

DURAL (Dr. Mustafa), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
hukuk

DÜZKAN (Sedat), ***malî uzman***
muhasebe

ERBEN (Dr. Reyan H.), ***avukat, mütercim***
masonluk

ERBUDAK (Prof. Macit), ***İDMMA öğretim görevlisi***
geodezi, topoğrafya

ERGÜVEN (Rıza), ***Tekel enstitüleri müdürü***
içki sanayii

ERSEK (Dr. Siyami), ***Haydarpaşa hastahanesi Göğüs Cerrahi Kliniği şefi***
tıp

ERÜNSAL (İsmail), ***edebiyat öğretmeni***
edebiyat, bibliyografya

EŞREFOĞLU (Eşref), ***Başbakanlık Arşiv müdürlüğünde memur***
tarih

EVRENOS (Abdullah), ***emekli öğretmen***
fizik

EVRİM (Dr. Selmin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
psikoloji

EYİCE (Dr. Semavi), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
sanat tarihi

GÖKCAN (Muzaffer), ***Kurbağa Adamlar kulübü asbaşkanı***
sualtı sporları

GÖKDENİZ (Sermet), ***emekli kurmay albay, Denizcilik bankası eski genel müdürü***
askerlik, denizcilik

GÖKMEN (İsmail), ***matematik öğretmeni***
astronomi

GÜRESİN (Ecvet), ***gazeteci, yazar***
yakın tarih

GÜRKAN (Dr. Kâzım İsmail), ***İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör*** (öl. 1972)
tıp

GÜRKAN (Dr. Suat İsmail), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
diş tababeti

GÜVENÇ (Lütfü), ***emekli general***
ordu ve askerlik

HIZAL (Ahmet Rıza), ***yüksek mühendis, TRT İstanbul televizyonu teknik sorumlusu***
elektronik

IRGAT (Mustafa), ***mütercim***
güzel sanatlar

İNSEL (Rıfat), ***tıp doktoru, mütercim***
tıp

İPEKÇİ (Abdi), ***Milliyet gazetesi genel yayın müdürü***
yakın tarih

İŞGÜVEN (Hazım), ***emekli kurmay albay***
ordu ve askerlik

KAMACIOĞLU (Oya), ***türkolog***
türkçe, lûgat

KARAHAN (Dr. Abdülkadir), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
edebiyat

KAZANCI (Aydın), ***avukat***
hukuk

KERİMOĞLU (Dr. Sabahattin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
tıp

KİRYAZİŞ (Kiriaki), ***yunanca mütercimi***
genel konular

KOCAYUSUFPAŞAOĞLU (Dr. Necip), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
hukuk

KORAP (Ali Rıza), ***İstanbul Üsküdar Türk Kız koleji müdürü***
islâm tarihi

KURTOĞLU (Dr. Serda), ***İslâm enstitüsünde öğretim üyesi***
eski hukuk

KUTLAR (Onat), ***Türk Sinematek derneği yöneticisi***
sinema

MOROĞLU (Dr. Erdoğan), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
hukuk

MUSA (Abdullah), ***uzakdoğu dilleri uzmanı, çince mütercimi***
genel konular

MUTLUAY (Rauf), ***öğretmen***
edebiyat

MÜTEVELLİOĞLU (Erkmen), ***Askerî müzede görevli subay***
tarih

NECATİGİL (Behçet), ***şair, yazar, İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
çağdaş türk edebiyatı

NOVOVİTCH (Michel), ***Cudo federasyonu teknik direktörü, 4. Dan***
cudo

NUTKU (Dr. Özdemir), ***Ankara üniversitesinde doçent***
tiyatro

OYGAR (İsmail Hakkı), ***profesör, Milletlerarası Seramik akademisi ikinci başkanı***
seramik

ÖLÇEN (Süleyman), ***İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
matematik

ÖNCEL (Rafet), ***mütercim***
ziraat

ÖNDER (Erol), ***Şişli, turizm bölge müdürlüğünde müfettiş***
turizm

ÖNDER (Mehmet), ***Millî Eğitim bakanlığı kültür müsteşarı***
müzecilik

ÖNOL (Nihal), ***avukat, mütercim***
genel konular

ÖVÜNÇ (Turgut), ***yüksek mühendis mimar, İstanbul Teknik okulda öğretmen***
mimarî, inşaat

ÖZBEL (Dr. Kenan), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
halk sanatları

ÖZÇELEBİ (Yaşar), ***italyanca mütercimi***
genel konular

ÖZEN (Dr. Cahit), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
tıp

ÖZERDİM (Dr. Sami), ***yazar***
kitaplar

ÖZÖN (Nijat), ***tenkitçi, mütercim***
sinema

ÖZTELLİ (Cahit), ***folklor uzmanı***
folklor

PEKMAN (Dr. Adnan), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
eskiçağ tarihi

PEKTEN (Bekir), ***hattat***
hat

SAĞLIK (Timurhan), ***mimar***
mimarî

SAV (Ömer Attilâ), ***avukat, tenkitçi***
tiyatro

SERTOĞLU (Mithat), ***Başbakanlık Arşiv genel müdürü***
tarih

SEVİN (Veli), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
arkeoloji

SÖZER (Önay), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
felsefe

TAMER (Hadi), ***kimya yüksek mühendisi, İst. Teknik üniversitesinde öğretim görevlisi***
kimya

TANYOL (Dr. Cahit), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
sosyoloji

TARHAN (Dr. Taner), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
arkeoloji

TEKİL (Firuzan), ***spor yöneticisi, yazar***
spor

TİKVEŞ (Dr. Özkan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

TOKER (Metin), ***gazeteci, yazar***
biyografi

TOPUZ (Gazanfer), ***mütercim***
iktisat

TÖMEK (Fikret), ***İstanbul Atom Reaktörü Radyo-İsotop üretimi bölüm şefi***
nükleer fizik

TULGAR (Dr. Erman H.), ***Teknik üniversitede doçent***
metalürji

TUNAY (M. İhsan), ***İstanbul Arkeoloji müzesinde asistan***
arkeoloji

TUNCEL (Dr. Metin), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
coğrafya

TUNCER (Dr. Talât), ***İst. Üniversitesi Fen fakültesinde öğretim görevlisi***
matematik, fizik, mekanik

TURHAN (Dr. Vahit), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
ingiliz edebiyatı

TÜREL (Mukdim), ***yüksek elektrik mühendisi***
elektrik

TÜTER (Cemaliye), ***İstanbul Cağaloğlu Kız enstitüsünde öğretmen***
ev ekonomisi

URAL (Dr. Kenan), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
istatistik

ÜYEPAZARCI (Erol), ***makine mühendisi***
mekanik

YADA (Sait), ***İstanbul Tatbikî Güzel Sanatlar okulu eski öğretmeni*** (öl. 1968)
ciltçilik, matbaacılık

YALIN (Nail), ***yüksek mühendis, İstanbul Tekstil okulu öğretim görevlisi***
tekstil

YAŞA (Dr. Memduh), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
iktisat, maliye

YAVUZ (Hilmi), ***yazar***
genel konular

YAYLA (Dr. Yıldızhan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

YAZICI (Dr. Tahsin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
arapça

YILDIZ (Dr. Hakkı D.), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
tarih

YILDIZ (ömer), ***Sultanahmet Sanat okulu atelye şefi***
marangozluk

YURTCAN (Dr. Erdener), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

YÜCEL (Dr. M. Nadir), ***yüksek mühendis***
sibernetik

ZADİL (Dr. Ekmel), ***İstanbul üniversitesinde öğretim görevlisi***
kooperatifçilik

GRAND LAROUSSE ENCYCLOPÉDIQUE'i YAYIMLAYANLAR ve HAZIRLAYANLARIN BAŞLICALARI

YAYIMLAYANLAR

Étienne GİLLON, Jacques HOLLİER-LAROUSSE, Jean İBOS-AUGÉ, Claude MOREAU, Jean-Louis MOREAU.

BAŞLICA YAZARLAR

Claude DUBOİS, ***genel yayın müdürü.***

Antoine ADAM, Eugène AİSBERG, Joseph ANGELLOZ, Gérald ANTOİNE, Jeannine AUBOYER, Pierre AUGER, Wilfrid BAUMGARTNER, Germain BAZİN, Marcelle BENOİT, Roger BLAİS, Marc BOEGNER, Jacqueline BOUCHOTSAUPİQUE, Jacques BOURNEUF, Jean BOUSQUET, Yves BRAYER, Clément BRESSOU, Paul BULLİER, Jérôme CARCOPİNO, René CASSİN, Norbert CASTERET, R.-E. Jeanne CHANCRİN, André CHASTEL, Jasques CHASTENET, André CHOLLEY, Georges COEDÈS, Jean-Gaston CORDİER, Paul COUDERC, Jacques-Yves COUSTEAU, Jacques DALBANNE, Léon DAUM, Georges DAUX, Madeleine Paul-DAVİD, Christiane DESROCHES-NOBLECOURT, Joseph DHEİLLY, André DOMART, Ludomir DONTCHEFF, Jean DRESCH, Claude DUBOİS, Jean DUBOURG, Norbert DUFOURCQ, Pierre DUFOURCQ, Georges DUHAMEL, Béatrice DUSSANE, Jacques FAUVET, Jean FRANCO, André FRANÇOİS-PONCET, Henri FRİEDEL, Maximilien GAUTHİER, Pierre GAXOTTE, Lucien de GENNES, Pierre GEORGE, André GİLLON, Jacques GLANDARD, Ferdinand GONSETH, Jean GUİTTON, Georges GURVİTCH, Raoul HARTWEG, Roger HEİM, Jean HYPPOLİTE, Robert JACQUET, Bernard JACROT, Guillaume JANNEAU, Eugène JARRY, Frédéric JOLİOT-CURİE, Jacob KAPLAN, Roger KLİNG, Louis KOELTZ, René LABAT, Sylvain LABOUREUR, Joseph LAİSSUS, Gustave LANCTOT, Madeleine LE BRAS, Léon LEJEALLE, Monique LE NOAN-VİZİOZ, Louis LEPRİNCE-RİNGUET, Jean-Jacques LEVALLOİS, François LHERMİTTE, Roland MANE, Jean MARCHAL, André MARÉCHAL, Henri MASSÉ, Robert MAUGE, André MAUROİS, Henri MİCHEL, Pierre MONBEİG, Pierre MOREAU, Gérard MORİSSET, Georges NİOBEY, Louis PASTEUR VALLERY-RADOT, Pierre PATİN, Henri PİÉRON, Pierre PİERRARD, Maurice PİRON, Pierre PRADEL, Charles PRÉVOST, Jules ROMAİNS, Jean ROSTAND, Camille ROUGERON, Alfred SAUVY, André SCHAEFFNER, Evry SCHATZMAN, Eugène SÉGUY, Maurice SÉRULLAZ, Raymond SUBES, Pierre TARDİ, Haroun TAZİEFF, Jean TERRİEN, Raymond TESSİER, Andrée TÉTRY, Raymond TOUREN, Jean TRİCART, Elsa TRİOLET, Nicolas UNTERSTELLER, Auguste VİATTE, Maxime WEYGAND, Jean WYART, Jean YOYOTTE, Przemyslaw ZWOLİNSKİ.

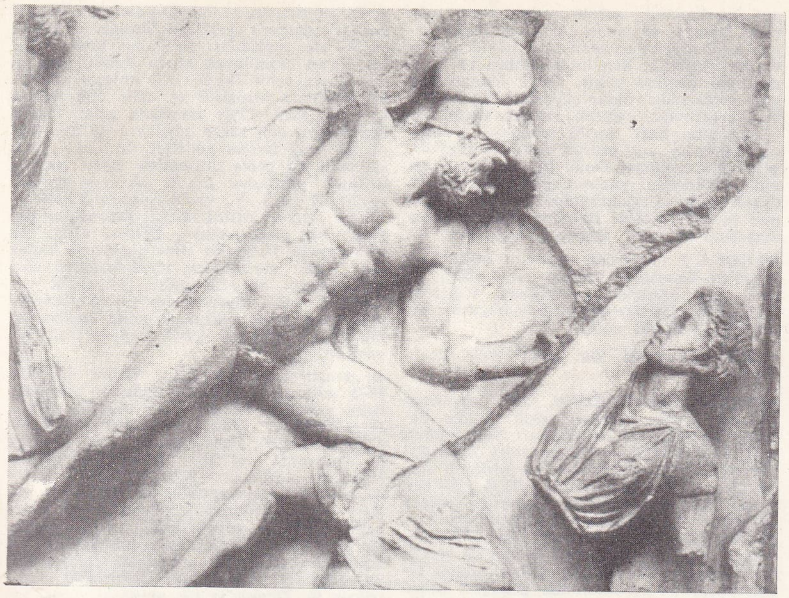

SARDEIS: Grekler ile Amazonların savaşını gösteren bir kabartma

S ARB

SARBAN blş. i. (fas. *sār*, deve ve *-bān*, eki'nden *sār-bān*). *Esk.* Deveci, deve sürücüsü.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Sarban*'lar has ahıra bağlıydı ve kışlaklardaki develere bakarlardı. Gözetimlerindeki develerin sayısı bir ara (XVII. yy.) bin katara çıkmıştı. Has ahırda birinci imrahora bağlı iki çeşit deveci vardı: 1. *sarbanı mâde* (dişi develere bakanlar); 2. *sarbanı ner* (erkek develere bakanlar). Dişi develerin devecileri 29 bölüktü. Birinci bölük, deveciler kethüdasının yönetimindeydi. Bu hethüda bölüğünde sernefer korucu ve muhafızlar görev almışlardı. Öteki bölüklerdeyse 3-11 deveci ve yeterince yardımcısı vardı. Erkek devecilerse 12 bölüktü. Birinci bölük gene deveciler kethüdasının yönetimindeydi. Her bölüğün yeterince deveci yardımcısı vardı.

◆ **Sarbanlık** i. *Esk.* Deve sürücülüğü: *Nice zaman gezip sarbanlık ve badehu leventlik ederek...* (Naima). [M]

SARBANBAŞI blş. i. Teşk. tar. Padişahın develerine bakmakla görevli sarbanların başı. (Bunlar büyük imrahora [*mirahuri evvel* de denir] bağlıydı.) [M]

SARBİEWSKİ (Maciej Kazimierz), lat. *Sarbievius*, polonyalı şair (Sarbiew, Plock yakınları 1595-Varşova 1640). Cizvit tarikatına girdi. İtalya'ya gitti. Polonya'ya döndükten sonra kral Wladislaw IV'ün vaizi oldu. Latince yazdığı *Lyricorum Libri Quattuor, Epodon Liber Unus* (Uzun ve Kısa Beyitli Dört Deyiş Kitabı) [1631] yüzünden HORATİUS SARMATİCUS takma adıyle anıldı. (L)

Francisque SARCEY

SARCANTHUS i. Salkım çiçekli konuk orkide; Hindistan, Çin ve Malezya'da yetişir. (Çin'de bulunan *Sarcanthus teretifolius* süs bitkisi olarak yetiştirilir.) [L]

SARCELLES, Fransa'da Val d'Oise idare bölgesinde kanton merkezi, Paris'in kuzey banliyösünde, Montmorency ormanının doğusunda; 51 800 nüf. 1955'ten sonra büyük ölçüde gelişen mesken merkezi. Kısmen rönesans üslûbunda kilise. XII. yy.dan kalma koro yeri. Sebze tarımı. Boya fabrikası. (L)

SARCEY (Francisque), fransız tiyatro tenkitçisi (Dourdan 1827-Paris 1899). 1848'de École Normale Supérieure'e girdi. 1851'de Chaumont'da, sonra Lesneven'de öğretmenlik yaptı. Daha sonra gazete ve dergilerde yazılar yazdı. 1867'de, her pazartesi bir tiyatro tenkidi yazmak üzere *Temps*'a girdi ve otuz üç yıl boyunca, ölümüne kadar, bu yazılarına aralıksız devam etti. Sağduyusundan, sağlam görüşlerinden ve geleneklere bağlılığından dolayı halkın sevgisini kazandı. En ilgi çekici yazıları *Quarante Ans de Théâtre* (Tiyatroda Kırk Yıl) [1900-1902] adlı kitapta toplandı. (L)

SARCİOPHORUS i. Tepelikli kızkuşları grubundan grili, beyazlı, siyahlı kuş; Hindistan ve Afrika'da yaşar. (L)

SARCOCEPHALUS i. Kökboyasıgillerden bitki cinsi; Asya, Afrika ve Avustralya'da otuz kadar türü bulunur. (Bazı türleri limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Sierra Leone'de yetişen *Sarcocephalus esculentus*'un, yerlilerce «şeftali» veya «yaban inciri» denilen meyveleri yenir. Tropikal Afrika'da yetişen *Sarcocephalus Diderichii* ve *S. Pobeguini*'den Gabon'da *bilinga* denilen bir kereste elde edilir.) [L]

SARCOCOLLA i. Karşıt ve küçük sık yapraklı bodur (90 sm ilâ 1 m) ağaççık; karşılıklı yer alan yaprakları dört sıra halinde kiremit gibi dizilidir. (Bu ağaççıktan *sarkokol* veya *sarkokolin* denilen reçineli bir madde çıkarılır; Araplar eskiden bu zamkı yaraları iyileştirmek için kullanırlardı. Bazı türleri Güney Afrika'da yetiştirilir. *Peneaceae* familyasından.) [L]

SARCOCYSTİS i. Bazı hayvanların (domuz, gevişgetirenler, at) kas dokusunda asalak olarak yaşayan sarcosporidia. Bk. SARCOSPORİDİA. (L)

SARCOPHAGA i. Boz atsineğinin ilmî cins adı. (*Sarcophagus carnaria* evlere girerek bozulmağa yüz tutmuş hayvansal maddelerin, özellikle etlerin ve kadavraların üzerine kurtçuk topakları bırakır, yani yumurtlamaz da doğrudan doğruya kurtçuk doğurur. Kısa duyargalı sikloraf sineklerin *calliphoridae* familyasından.) [L]

SARCOPHİLA i. Kurtçuk iken çeşitli böceklerde, en çok çekirgelerde asalak yaşayan sinek; kadavralarda da yaşayabilir ve rastlantı olarak omurgalılarda yaralara da yumurta atabilir. (Sikloraf sineklerin *Calliphoridae* familyasından.) [L]

SARCOPHİLUS i. Zool. Bk. KESELİŞEYTAN.

SARCOPS i. Filipin adalarında yaşayan siyahlı grili sığırcık (*Sarcops calvus*); başının büyük bir kısmı çıplak ve pembedir. (L)

SARCOPSYLLA i. Kum piresinin (dermatophylus) diğer ilmî adı. Bk. PİRE. (L)

SARCORHAMPHUS i. Tepeli akbabanın ilmî cins adı. (Eskiden kondorlar için de kullanılırdı.) [L]

SARCOSPORİDİA çoğl. i. Sporlu birhücreliler altsınıfı. (Bu sınıftaki birhücreliler uzunca kistler meydana getirir; kistin çekirdeği bölünüp çoğaldıkça kist büyür; asalaklar memeli hayvanların, sürüngenlerin ve kuşların kas tellerinde yaşar. (Altsınıfın yegâne cinsi *sarcocystis*'tir; bunun pek çok türü varsa da pek iyi bilinmemektedir.) [L]

SARDALYE veya **SARDALYA** veya **SARDELA** i. (lat. ve ital. *sardina* veya ital. *sardella*'dan). Ringaya benzeyen ve büyük ölçüde tüketilen kemikli balık. (Ringadan farkı solungaç kapaklarının üzerinde yelpaze biçiminde kalın çizgiler bulunmasıdır. Hamsigillerden.)

— DEY. *Sardalye gibi istif olmak*, bir yerde çok kalabalık ve sıkışık bulunmak.

— Balıkç. *Sardalye ağı*, sardalye ve benzeri balık avlamağa yarayan dik ağ.

— ANSİKL. Sardalye (*Sardina pilchardus*) ılık denizlerde yaşar; art arda bir büyük, bir küçük olarak dizili bulunan pulları çok çabuk dökülür. Sardalye bütün Akdeniz'de yaygındır; burada pek çok türü bulunur.

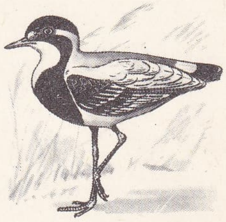

sarciophorus

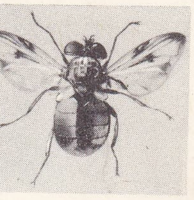

sarcophaga

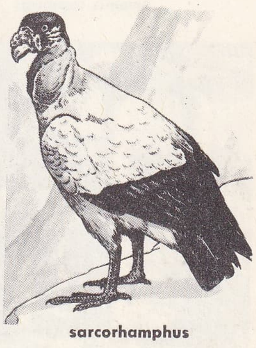

sarcorhamphus

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

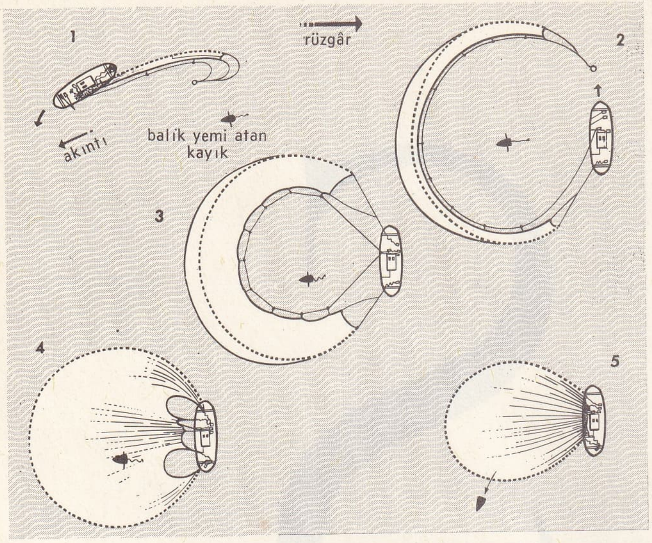

döner ağile **sardalya** avının ardışık evreleri

Atlas okyanusunun kuzey kesimlerinde yaşayan ırkları da pek yaygındır. Sardalye eti makbul küçük bir balıktır. Sırtı yeşil üzerine mavi benekli, yan tarafları yaldızlı, karın kısmı gümüşî renktedir. Sürüler halinde dolaşır. Kış sonuna doğru Akdeniz'de yumurta döker, mayıs başlarında Marmara'ya geçer. İstanbul boğazına kadar gelirse de Karadeniz'e geçmez. Marmara'da yakalananların boyu 15 sm'yi aşmaz.

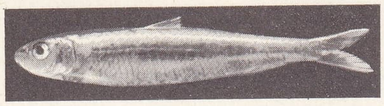

— Avc. Sardalye hem dalyanlarla, hem de ığrıp gibi ağlarla tutulur. Yaz aylarında tutulan sardalyelere «ateş balığı» denir. Sardalye avı çoğu zaman iki sandalla yapılır. Sandallardan biri ağı taşır, ötekinde ise bir ateş yakılır. Balıklar ateşin parıltısını görerek gelir, ağlara dolar. Sardalyenin bulunduğu yer geceleyin suda beliren yakamozlardan da belli olur. Sardalye sudan çıkınca çok çabuk bozulur. Birkaç saat geçmeden eti yumuşar, pörsür ve sulanır. Bunun için taze taze yenmeli veya hemen temizlenip tuzlanmalı ve konserve yapılmalıdır. Sardalye ağustostan sonra semizler. Türkiye'de sardalye konserveciliği Çanakkale ve Gelibolu'da çok gelişmiştir. Tutulan sardalyeler bu merkezlerde kutulanarak sevk edilir. Ayrıca Et ve Balık Kurumunun Marmara adasında modern bir balık konserve fabrikası vardır. Sardalye, İzmit, Bandırma, Erdek körfezlerinde bol avlanır. (ML)

SARDANA i. (katalonya dilinde k.). Katalonya'nın geleneksel dansı ve müziği. (L)

SARDANAPALOS, yunanlı yazarların sık sık sözünü ettiği uydurma Asur kralı. Bu yazarlara göre Asur'un son kralı olan Sardanapalos kadınsı bir kimseydi ve Media satrapı Arbakes'in ayaklanmasında bozguna uğradı; uzun mücadelelerden sonra Ninova'ya kapandı; şehrin surları Fırat nehrinin taşması sırasında çöktü. Kurtuluş çaresi kalmadığını anlayan kral büyük bir ateş hazırlatarak, kendini kadınları ve hazineleriyle birlikte yaktı. Gene Yunanlılara göre mezarında yoldan geçenleri hayatın tadını çıkarmağa çağıran yazılar vardı. Bu uydurmanın bazı tarihî temelleri vardır: «Sardanapal» adı asurca Assurbanipal'den gelir; Yunanlıların Doğu hükümdarları üstüne düşünceleri yanlış değildi; Ninova'nın düşük hikâyesi Assurbanipal'e karşı ayaklanan ve M.Ö. 648'de Babil'de mahvolan Şamaş-Şum Ukin'in akıbetini hatırlatır. (L)

SARDCA i. (*Sard*'dan *sard-ca*). Leng. Sardinya'da konuşulan italyan lehçe öbeği; üç ayrı ağza bölünür: campidano, logudoro ve gallura. (Sardca çoğunlukla bağımsız bir dil olarak kabul edilir.) [L]

SARD devletleri. Bk. SARDİNYA KRALLIĞI.

SARDEİS veya **SARDES.** Esk. coğ. Anadolu'da (Lydia bölgesi) şehir. Bugün Salihli'ye bağlı *Sart* istasyonu, Sartmahmut (nüf. 1761 [1965]) ve Sartmustafa (nüf. 833 [1965]) adlı köyler adlarını bu şehirden alır. Önceleri Lydia krallarının, M.Ö. 547'den sonra Pers satraplarının başşehri olarak kullanıldı. Lydia'lı tarihçi Khanthos'a göre Sardeis kelimesi «yıl» anlamına geliyordu; şehre bu ad, güneş tanrısı Helios'un şerefine verilmişti. Ch. Texier, şehrin adının ermenice *sardar* kelimesinden geldiğini kabul eder. Bazı yazarlar da şehre trak göçmenlerinin adının verildiğini ileri sürerler. Antik yazarlardan Nikanor'a göre şehrin eski adı *Hyde* idi. Strabon ve Plinius ise şehrin akropolis'inin eskiden Hyde adını taşıdığını ileri sürerler. Şehir, Gediz ırmağının (Hermos) bereketli havzasında, Sartçay (Paktolos) kıyısında ve Boz dağın (Tmolos) en dıştaki kuzey yamaçlarından birinde yer alır. Herodotos, Sardeis'in Meles adlı bir kral tarafından kurulduğunu bildirir. Kazılar, Sardeis'in Bronz çağında Yunanistan ile temasta olduğunu gösterdi. Herodotos'a göre yaklaşık olarak M.Ö. 1200 yıllarında şehre Herakleides (Herakles oğulları) adı verilen bir sülâle hâkim oldu. Bu sülâlenin Truva şehrini tahrip ettikten sonra yeni topraklar aramak için Batı Anadolu'yu dolaşan Yunanlılar olması gerektiği ileri sürülür. Ancak bunların Hitit imparatorluğunu yıkan frig kavimlerinin bir kolu olması da mümkündür. Herodotos, Herakleides sülâlesinin Sardeis'te 505 yıl hüküm sürdüğünü ve bu süre boyunca 22 kralın başa geçtiğini bildirir. Bu sülâlenin son kralı Kandaules, Gyges taafından öldürülünce Sardeis'e Mermnadesler sülâlesi hâkim oldu (M.Ö. 687). Sardeis hakkındaki bilgiler aslında, bu sülâleyle başlar. Gyges devinde Sardeis'te altın madeni bulundu ve bu yüzden Lydia krallığının başkenti olan şehir çok zenginleşti. M.Ö. 660 yıllarında Kimmerlerin saldırısına uğradıysa da istilâcılar yenilgiye uğratıldı. Şehir ilk defa 649'da Kimmerler tarafından ele geçirilerek tahrip edildi; fakat akropolis alınamadı. 640 Yıllarında Sardeis tekrar bir kimmer saldırısına uğradıysa da istilâcılar yine akropolis'i ele geçiremediler. Sardeis'te hüküm süren krallardan Alyattes ve oğlu ünlü Kroisos, Lydia krallığının sınırlarını Edremit körfezinden Kızılırmak'a (Halys) kadar genişlettiler, Kroisos, Miletos dışında, Batı Anadolu'daki bütün yunan kıyı şehirlerine hâkim oldu; fakat, M.Ö. 547 sonbaharında pers kralı Keyhüsrev ile yaptığı savaşlarda yenilince, Sardeis kalesi 14 günlük bir kuşatmadan sonra güneyden ele geçirildi. Kroisos esir edilerek İran'a götürüldü. Persler, Sardeis'i Orta Asya ve Hindistan'dan Yunanistan'a kadar uzanan imparatorluklarının batıdaki ileri karakolu haline getirdiler. Bu çağda şehir, İran'dan Akdeniz'e kadar uzanan ve pers kralları tarafından posta ve orduların güzergâhı olarak kullanılan ünlü «Kral yolu»nun en son durak yeriydi. Şehir M.Ö. 499'da İonia ihtilâline katılan Yunanlılar tarafından yakılıp yıkıldı; fakat akropolis gene ele geçirilemedi. Pers ordularının hareketi üzerine istilâcılar şehri kısa sürede bırakarak Efes'e (Ephesos) doğru çekildiler. M. Ö. 334'te Büyük İskender, Sardeis'i savaşsız olarak ele geçirdi. Ondan sonra gelen Selefkiler, Sardeis'i bir yunan şehri haline getirdiler. Büyük Artemis tapınağı M.Ö. III. yy.da yapılmıştı. M.Ö. 180 yıllarında Bergama (Pergamon) kralları Sardeis'in yönetimini ele geçirdiler. Bergama kralı Attalos III'ün ölümünden sonra Romalıların eline geçen şehir (M.Ö. 133) onların yönetimi sırasında genişledi ve daha çok refaha kavuştu. M.S. 17'de meydana gelen büyük depremden çok zarar gördüyse de kısa zamanda eski haline getirildi. M.S. IV. yy.-da şehir en geniş durumuna ulaştı. Barbar istilâları yüzünden şehrin takviyesi gerekli görülerek M.S. V. yy.da Sardeis kalesi ve surları tahkim edildi. Şehir, bizanslılar çağında bir piskoposluk bölgesi oldu. Ve XIV. yy.da Türklerin eline geçinceye kadar son bizans müstahkem mevkilerinden biri olarak kaldı. Sardeis kalesi, Timurlenk istilâsından (1402) sonra da bir süre kullanıldı; sonra bir şehir olarak ortadan kayboldu; fakat Sart adlı bir köye bağlı olarak devam etti.

● *Araştırma ve kazılar.* Şehire ilk defa 1412 yıllarında Cyriacus giderek buradaki bazı yazıtları kopya etti. Bundan sonra Jean-Baptiste Tavernier (1670), Edmund Chishull (1699), Paul Lucas (1714), Charles de Peyssonel (1750), Richard Chandler (1764) ve Anton von Prokesch (1825) şehirde araştırmalar yaptılar. XVIII. yy.da ve XIX. yy.ın ortalarında birçok gezgin Sardeis'e geldi ve gördüklerini yazdı. Şehirde ilk kazı 1854'te Prusya konsülü Spiegelthol tarafından Alyattes tümülüsünde yapıldı. Bunu 1882'de İngiltere'nin İzmir'deki konsolosu G. Dennis'in bir tepedeki kazısı izledi. Sardeis'teki ilk büyük kazı 1910'da Princeton üniversitesi tarafından başlatıldı. H. C. Butler'in başkanlığındaki bu kazılar 1914'e kadar sürdü. Amerikalıların bu kazılarında, toprak kaymalarıyle tamamen örtülü durumda bulunan Artemis tapınağı ve eski Lydia'lılar tarafından Sart çayının (Paktolos) batı kıyısındaki tepenin dik kayalıklarına oyulmuş binden fazla mezar açıldı. Bundan sonra şehirde 1958'e kadar önemli sayılabilecek hiç bir kazı yapılmadı. Bu tarihte Harvard ve Cornell üniversiteleri tarafından, G.M.A. Hanfmann Detweiler başkanlığındaki heyet şehirde sistematik kazılara başladı. Bu kazılar bugün de devam ediyor. İzmir'den Sardeis'e karayoluyle gelirken ilk olarak solda büyük bir kompleks görülür. Burada yapılan kazılarda şehrin geniş mermer bloklarla döşeli ana caddesi meydana çıkarıldı. Bunun arkasında bir sıra sütunla, uzun bir sıra halinde dükkânlar vardır. Dükkânlar, sütunlar ve caddenin M.S. IV. yy.da yapıldığı ve M.S. IX. yy.da Persler tarafından tahrip edilinceye kadar kullanıldığı sanılıyor. Dükkânlardan birinde mermerden bir şarap soğutma havuzu, başka bir dükkânda da vaftiz kurnası yapılmış buna benzer bir havuz bulunuyordu. Dükkânların güneybatı bölgesinde umumî bir helâ ve güneyinde de geniş payandalı çok büyük bir bina vardı. Ortada, üç büyük salonlu tuğla bir binanın güneyinde imparator Lucius Verus (M.S. 161-169) adına bir yazıt bulundu. 1962'de mermer caddenin kuzeyinde M.S. III. yy.a ait bir *Sinagog* bulundu. Esas salona mozaikli bir dehlizden, doğudaki üç kapı ile girilir. Güneyde sinagoga bitişik olarak musevî tacirlere ait dükkânlar vardır.

Yeni karayolu güneyinde kazılan harabeler arasında helenistik çağ mezar odalarından meydana gelen bir mezarlıkla Erken Bizans çağına ait (M.S. 550) büyük *Bronz evi* sayılabilir. Bu evin içindeki odalarda, içinde kükürt bulunan küplerle zeytinyağı yapmağa yarayan havanlar bulundu. Dışta, güneye doğru tonozlu iki bodrum katı vardır. Bu kısımlarda ibadet törenlerinde kullanılan bronz eşya ele geçirildi; Bronz evi adı buradan gelir. Bu bina erken bizans çağı ikametgâhlarının önemli bir örneğidir ve yüksek bir rahibin evi olabilir. Güneye doğru, Bronz evinin ötesinde *Lydia çukuru* adı verilen geniş çukurda, yaklaşık olarak M.Ö. 1200-700 yıllarına ait Lydia pazar yerinin kalıntıları vardır. Yapı olarak sadece moloz taş duvarlar kalmıştır. Bu alana M.Ö. 1300 yıllarından beri yerleşildiği anlaşıldı. Akropolisin eteklerinde, koşu stadyumunun kuzey yanını meydana getiren uzun bir çizgi şeklinde tonozlar vardır. Stadyumun doğu ucu, eski tiyatronun eteğindedir. Bu tiyatro M.S. 215'te vardı. Kral Antiokhos III'ün askerleri şehre saldırıya geçerken tiyatronun duvarlarına tırmanmış-

SARDEİS
Artemis tapınağı

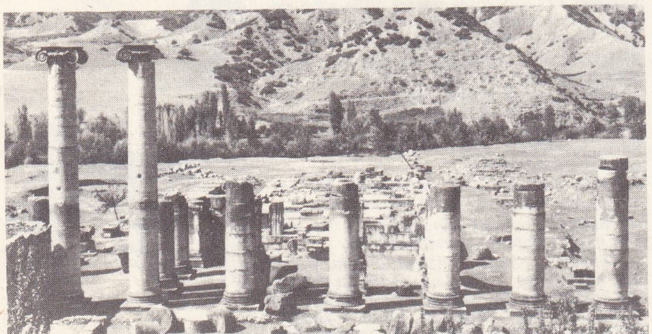

Foto. LAROUSSE

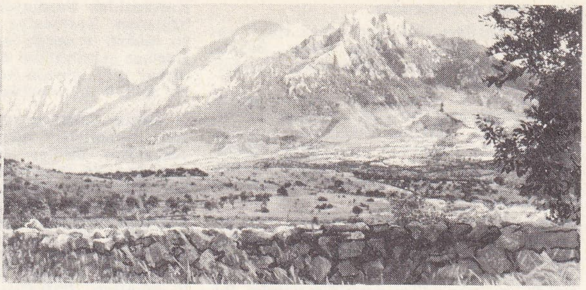

SARDİNYA solda, Cagliari limanı; sağda, Nuoro bölgesinin görünüşü

lardı. M. S. 17'deki büyük depremden sonra Romalılar tarafından onarılan tiyatro yaklaşık olarak 20 000 kişi alabilecek büyüklüktedir.

Sart çayı (Paktolos) vâdisinde de küçük bir bizans kilisesi (M.S. XIII.-XIV. yy.), Geç Roma ve Erken Bizans çağlarına ait binalar (M.S. IV.-VI. yy.) vardır. Yine bu bölgenin yakınında bulunan ve *Piramit mezar* denilen basamaklı bir yapının kalıntıları ilgi çekicidir. Bu yapının Sus (Susiane) soylularından ünlü romantik çift Abradatas ile karısı Pantheia'nın mezarı olduğu sanılıyor. Ksenophon'a göre, Abradatas, Persler için savaşırken öldü ve karısı da onun cesedi üzerinde kendini öldürdü. Bunun üzerine Kral Keyhüsrev, Paktolos'un yukarısındaki bir tepe üzerinde bir mezar yaptırdı.

Artemis tapınağı. Helenistik devre ait mermer Artemis tapınağı yunan dünyasının ion tarzında en büyük tapınaklarından biridir. İç kısımdaki kutsal yerlere giriş bölümlerinin karşısında sekiz sütun, yan kanallar boyunca da yirmi sütun bulunuyordu. Doğu taraftaki sütunlar daha iyi durumdadır. Bunların çoğu, M.S. 17'deki deprem ve M.S. III. yy.da bölgede meydana gelen sel felâketinden sonra Romalılar tarafından yeniden yerlerine konulan sütunlardır. Tapınak iki esas kısımdan meydana gelir. Arkeologlara göre, aslında doğu yandaki kısmı Zeus'e, batı yandaki kısmı da Artemis'e ayrılmıştı. Romalılar zamanında içlerindeki iki kutsal yer, imparatorların dinî törenleri için kullanıldı ve bu kısımlara çok büyük heykeller konuldu. Doğu yandaki heykel, imparator Antoninus Pius'u (M.S. 138-161), batı yandakiyse karısı Faustina'yı temsil ediyordu (bu heykelin baş kısmı British museum'dadır). Tapınağın batı kısmında kuzey duvarın iç yüzünde ünlü bir yunanca yazıt vardır. Bu yazıttan, tanrıçanın gayrimenkul mal üstüne kredi verdiği ve tapınağın bir banka gibi kullanıldığı anlaşılıyor. Tapınaktaki ion tarzı sütunların yüksekliği 18 m'yi bulur. Üzerlerindeki taş bloklardan bazısının ağırlığı 20 t'dan fazladır.

Tapınağın arkasında küçük bir kilise vardır. Bu kilise, putperestliğin terk edilmesinden sonra M.S. 400 yıllarında inşa edildi. Tapınağın batı yanında, sunak olduğu sanılan kırmızı küfeki taşından bir kısım vardır.

Akropolis. Güney yandaki bizans çağı duvarının büyük bir kısmı bugüne kadar akropolis, genellikle Lydia, yunan ve roma çağlarına ait bina kalıntılarıyle yapılmıştır. Ortadaki platformda yapılan yeni kazılarla, Erken Bizans çağına (M.S. V.-VII. yy.) ait olduğu sanılan teraslı bir binanın kısımları meydana çıkarılmıştır. Alt kısımdaki küçük kovuklar içinde bulunan eski lydia ve yunan seramikleri kalenin ilk defa M. Ö. VIII. yy.da tahkim edildiği hakkındaki söylentileri kuvvetlendirir. Güney tarafta bulunan ve içinde sadece kale duvarı üzerinden girilebilen iyi durumda tonozlu bir bizans yapısı, kalenin güney tabyasının bir kısmını meydana getiriyordu. M.Ö. 547'de şehri kuşatan pers ordusu kaleye bu yandan saldırıya geçti. Ortadaki platformun kuzeyinde, Antiokhos III (M.Ö. 223-187) tarafından inşa edilen mermer helenistik çağ istihkâmı vardır. Bu kısımla buna bitişik olan ve pers istihkâmlarına ait olduğu sanılan yeşil küfeki taşından yapılmış kısım 1960'ta meydana çıkarıldı.

Bintepe mezarlığı. Marmara gölünün güneyinde, Gediz ovası kenarında, içinde doksan kadar tümülüsün bulunduğu bir kral mezarlığı vardır. Kroisos'un babası kral Alyattes'e (M.Ö. 600) ait olan en büyük tümülüsün çevresi 1,1 km'dir. Herodotos'a göre bu tümülüsün yapımında bütün sardeis halkı gönüllü olarak yardımda bulundu. En büyük yardımın Lydia'lı fahişeler tarafından yapıldığı, inşaat bittikten sonra ortaya çıktı. Bu tümülüs, 1854 ve 1962 yıllarında araştırıldı. Bintepe'deki tümülüsler üzerinde 1962'de yeniden bilimsel araştırmalara başlandı. Bu incelemeler sonucu tümülüslerin en büyüklerinden biri olan *Karnıyarıktepe*'nin ünlü Lydia kralı Gyges'e ait olduğu tespit edildi. (→ Bibliyo.) [M]

SARDESSOS. Esk. coğ. Stephanos Byzantios'a göre Anadolu'da (Troas veya Mysia bölgesi) şehir. Adındaki sonek (*-ss*) bu şehrin M.Ö. III. binyılda kurulduğunu gösterir. Şehir, Eskiçağda özellikle Zeus Sardessios'a ait tapınağıyle tanınıyordu. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

SARDİ (Giuseppe), italyan mimarı (Morcote, Lugano yakını 1630'a doğr.-Venedik 1699). Scamozzi'nin öğrencisi. Venedik'te Scuola San Teodoro'nun, San Lazzaro dei Mendicanti hastahanesinin ve Scalzi'nin cephelerini ve Santa Maria del Giglio kilisesini yaptı. (L)

SARDİ (Giuseppe), italyan mimarı (Sant' Angelo in Vado 1680'e doğr.-Roma 1753). Roma'da, özellikle Santa Maria in Cosmedin kilisesini rokoko tarzında onardı ve Santa Maria Magdalena del Campo Marzio kilisesini Borromini üslûbunda inşa etti. (L)

SARDİNELLA i. Akdeniz'de ve Tropikal Atlantik'te yaygın küçük sardalye. (Sardinella aurita, Akdeniz'de yaşar; sardalyeden daha küçük olan bu balık çoğu zaman sardalye yerine avlanarak konserve yapılır. Bunun daha büyücek bir türüne [*S. eba*] Batı Afrika kıyılarında rastlanılır.) [L]

SARDİNHA (Antonio), portekizli yazar (Monforte do Alentejo 1888-Elvas 1925). İlk şiir kitabını on altı yaşında yayımladı: *Calix de Amarguras* (Hüzün Kadehi) [1904]. Bu eseri melankolik bir duygululuktan ilham alan *Tronco Reverdecido* (Yeşeren Kütük) [1910], *A Epopeia da Planicie* (Kırların Destanı) [1915], *Quardo as Nascentes Despertam* (1921), *Poemas da Turbaçao e da Boa Estrela* (1921), *Na Corte da Saudade* (Özlem Sarayı) [1922], *Chuva da Tarde* (Öğle Sonu Yağmuru) [1932] adlı şiir kitapları izledi. Sardinha aynı zamanda usta bir nesir yazarıydı: *A Guestao Ibérica* (1916), *Ao Principio Era O Verbo* (1924), *A Aliança Peninsular, Antecedentes e Posibilidades* (1924). [M]

SARDİNYA, ital. **Sardegna,** Batı Akdeniz'de italyan adası, Sicilya'dan sonra Akdeniz'in başlıca adasıdır; 20 489 km²; 1 419 000 nüf. Sardinya üç il'e bölünmüştür: Cagliari, Nuoro ve Sassari.

Coğrafya

Sardinya, kuzeyde Asinara, güneyde Cagliari körfezleriyle geniş bir şekilde yarılan bir üçgen şeklindedir; Korsika'dan Bonifacio boğazlarıyle ayrılır. Ada, Hersinyen devirden kalma, yer yer İkinci ve Üçüncü zaman topraklarıyle, batıda da büyük yanardağ birikintileriyle örtülü eski bir tabandan meydana gelir. Sardinya'daki yaylalar çok sarptır. Eski kütle, Gallura'dan güneyde Cagliari'ye kadar adanın bütün doğu cephesini kaplar; yakın bir tarihte tektonik hareketlerle engebelenmiş eski bir peneplendir. Engebeler kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan ve yükseltisi merkezde, Gennargentu dağlarında 1 834 m 'yi bulan sıralar meydana getirir. Sardinya'nın batı cephesi daha karmaşıktır: volkanik yaylalar Asinara körfezinden Oristano'nun kuzeydoğusuna kadar uzanır ve bu şehrin kuzeyinde, yamaçları bazaltlardan meydana gelen Ferru yanardağı yükselir. Sassari'nin batısında Nurra yarımadası ve özellikle Oristano ile Cagliari arasında uzanan geniş bir çöküntü (Campidano ovası), İkinci ve Üçüncü zamanda oluşmuştur. Campidano'nun güneybatısında yer yer faylarla yarılan, maden yatakları yönünden zengin eski İglesienta kütlesi yükselir. Doğuda dümdüz uzanan kıyı, başka bütün kesimlerde girintili çıkıntılıdır ve derin körfezlerle yarılmıştır; önünde adalar dizilidir. Ada ikliminin başlıca özelliği, yağışların azlığıdır (ortalama 700 mm); kurak mevsim dört beş ay sürer. Yağışlar özellikle sonbaharda düşer ve çok düzensizdir. Kışların nispeten ılık geçmesine kar-

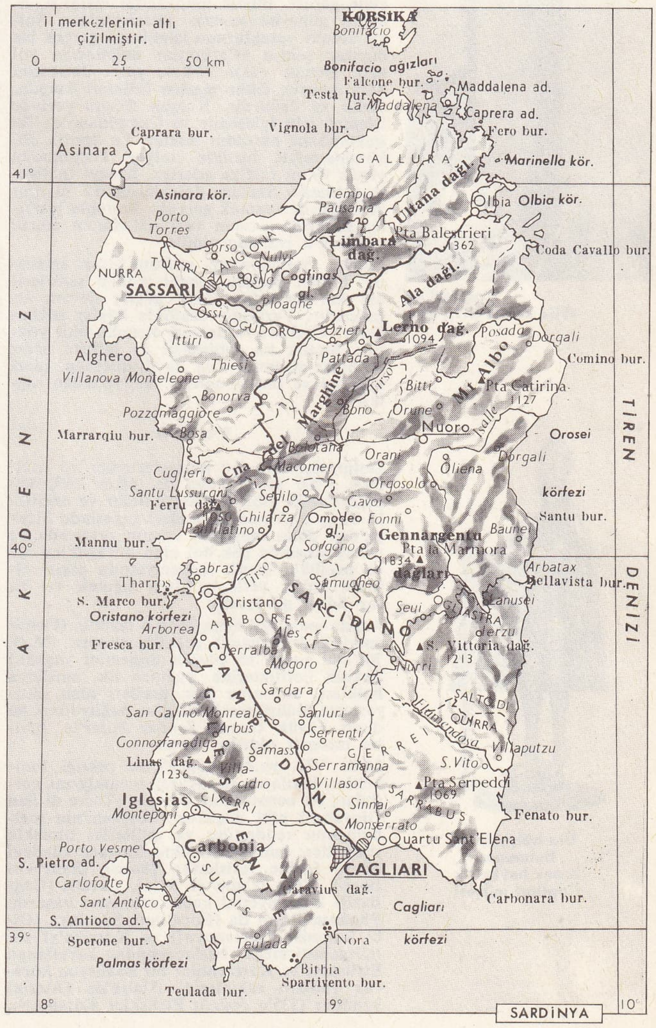

Foto. Viollon, Pfältzer-Viollet (LAROUSSE)

şılık yazlar kavurucudur.

Bu iklim şartları yüzünden ırmak suları yaz mevsiminde büyük ölçüde azalır. Başlıca akarsuların biri olan Flumendosa, Gennargentu tepelerinden iner.

Sardinya'nın denizle çevrili olması, seyrek nüfusun göçlerle daha da azalması ve sıtmanın uzun süreden beri önlenememesi 1950'den beri İtalya'nın güneyini kalkındırma planı çerçevesinde geniş çabalar harcanmasına rağmen adayı iktisadî yönden çok geri bırakmıştır.

Sardinya'da köy hayatının başlıca özelliği, hayvancılık ile tarım arasındaki rekabettir: dağlarda ve doğu yaylalarında otlatılan koyunların sütünden Batı Akdeniz'e, hattâ A.B.D.'ye ihraç edilen peynirler yapılır. Batıda, tortul ve volkanik topraklarda tarım gelişmektedir; özellikle tahıl üretilir. En verimli bölge Campidano'dur; buğdayın yanı sıra zeytin ve üzüm. Adanın kuzeybatısında, Nurra'da ıslah çalışmaları yapılmıştır. Başlıca mesele, sulamadır: Tirso, Coghinas, Flumendosa ırmakları ve kolları üzerinde inşa edilen birkaç büyük baraj, Campidano'nun sulanmasını sağlar. Bununla beraber, Sardinya'nın değerlendirilmesi hâlâ ulaşımın geliştirilmesine bağlıdır: demiryolları yetersizdir ve ihraç güçlükleri sardinya ürünlerinin italyan pazarındaki fiyatını artırır. Fakat turizmin hızla gelişmesinin yanı sıra, özellikle kuzeyde, kıta ile deniz ilişkileri düzelmektedir.

nuraghi de Barrumini

Balıkçılık eskiden nüfusun azlığı, kıyıların güvensizliği ve napolili balıkçıların rekabeti yüzünden gelişememişti. Sardinya bu alanda İtalya'nın en geri kalmış bölgelerinden biridir. Başlıca balıkçı limanları Alghero, Carloforte, Cagliari ve Porto Torres'tir. Sardinya sanayii 1938'den sonra büyük ölçüde gelişti. Büyük madencilik merkezi, adanın güneybatısındaki Iglesiente'dir; Sulcis kömür yataklarının işletilmesi gerçek bir mantar şehrin (Carbonia) doğmasına yol açtı. Denize yakın olması yakıt ihracatını kolaylaştırır. Öbür maden ürünleri kurşun, çinko ve demirdir. Kurşun filizini yerinde işlemek için Iglesiente ve Campidano'da iki dökümhane kuruldu; bunlar, La Spezia dökümhanesiyle birlikte italyan kurşununun yüzde 90'ını tasfiye ederler. Sanayi faaliyeti arasında Sassari dolaylarındaki mantar işçiliğini de saymak gerekir. Bununla birlikte, sanayide adanın faal nüfusunun ancak yüzde 9'u istihdam edilir.

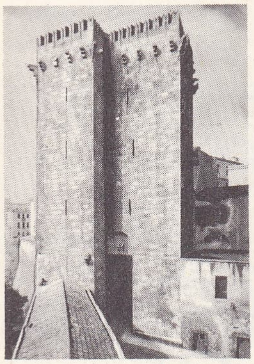

Cagliari'de «Fil» kulesi (XII. yy.)

Bugün, Sardinya'nın nüfusu biraz artmıştır; bunun başlıca sebebi maden şehirlerinin kurulmasıdır; fakat göçler devam etmektedir. Yerleşme özellikle köyler şeklindedir; Cagliari ve Sassari dışında şehir yoktur; üstelik bu şehirlerin de nüfusu azdır ve halkı geçimini kıta ile ilişkilerden, idarî işlerden ve birkaç sanayi faaliyetinden sağlar.

Tarih

Dolmenlerden, dev mezarlarından ve özellikle 6 000-900 *nuraghi*'den de (M.Ö. 1400-900) anlaşılacağı gibi, Sardinya Bakır ve özellikle Tunç devrinde madenleri sayesinde Sicilya'dan daha zengindi; adanın ortasında ve güneybatısında çok bol olan nuraghi'ler ege ve özellikle iberik medeniyetinin etkisi altında kalan yerli halklara sığınak ve hisar ödevi görüyordu.

Adada metalürji sanayiinin o tarihte, (Demir devrinin başlangıcı) geliştiği sanılır. (M.Ö. 700'den sonra en parlak dönemini yaşadı.) Teknik ileriliklerine rağmen ilk sardinya halkları, barbarca âyin usulleri olan (ihtiyarların öldürülmesi) bir dine bağlıydılar; bu dinin büyük tanrısı *Sardus Pater*'in Afrika menşeli olduğu sanılır.

Uta bölgesinde bulunmuş bronz heykelcik Cagliari müzesi

M.Ö. VII. yy.da madenlerin çektiği Finikeliler, kıyılarda ilk ticaret acentalarını kurdular; bu acentaların Tharros (Torre di San Giovanni) gibi güçlüleri, Kartaca'nın metbuluğunu reddettiler ve müttefiki olmakla yetindiler; bununla birlikte Kartaca adadaki bütün fenike tesislerine (Sulcis [Sant'Antioco], Nora [Capo di Pula], Caralis [Cagliari]) hâkimiyetini kabul ettirmeyi başardı. Phokaia'lıların da (Foçalılar) Sardinya (Olbi kolonisi [Terranova]) ve Korsika'yı sömürgeleştirmeğe başlamasından kaygılanan Etrüskler ve Kartacalılar bir koalisyon kurarak yunanlı rakiplerini Alalia'da (Aleria) yendiler (535'e doğr.); Etrüskler Korsika'yı, Kartacalılar Sardinya'yı aldılar. Vergiye bağlanan, Kartaca'ya ücretli asker, buğday ve maden vermeğe zorlanan Sardinyalılar, Kartaca şehrininkini örnek alan bir şehir ve tüccar oligarşisinin yönetimi altında köklü bir şekilde kartacalılaştırıldılar.

O tarihte Kartaca'nın Sardinya'daki durumu, Romalıların adada ticaret yapmasını yasaklayan (348'de imzalandığı sanılır) bir antlaşma ile sağlamlaştı; fakat yerli ayaklanmaları ve özellikle Siciiya Yunanlılarının ve Birinci Pön savaşları sırasında Romalıların hücumlarıyla (Sardinya kıyılarına akın M.Ö. 259) sarsılan Kartaca hâkimiyeti, ücretli askerlerin isyanı sonunda (240) ortadan kalktı; mahallî halkın kovduğu ücretli askerler, İtalya'ya sığınarak Roma'nın himayesini istediler; Roma, tacirlerini koruma bahanesiyle, rakibine, Korsika ve Sardinya'nın kendine bırakılmasını kabul ettirdi (M.Ö. 238-237); adalar tek bir roma eyaleti haline gelecekti. Ancak yedi yılda boyun eğdirilen (237-231) Sardinya o tarihten sonra birçok ayaklanma ile karıştı (M. Ö. III. - II. yy.); bunların en meşhurlarından biri olan Ligür savaşının yol açtığı ayaklanma (181), Sempronius Gracchus tarafından bastırıldı. Merkezî iktidara karşı savaşan âsilerin barınağı haline gelen, çok önemli bir stratejik ve iktisadî yer (Roma'nın başlıca buğday ambarlarından biriydi) olan Sardinya, M.Ö. 49'da Sezar tarafından işgal edildi; ama özellikle iç kısmı, Augustus'un üç askerî koloni kurmasına ve büyük bir karayolu ağı yapılmasına rağmen haydutlara barınak olmağa devam etti. İmparatorluk devri başlangıcında Korsika'dan ayrılan ve bir senato eyaleti haline getirilen (M.Ö. 27 - M.S. 6) Sardinya, M.S. 66-67'de imparatorluk eyaleti oldu. Commodus eyaletin yönetimini procurator'lara bıraktı ve adayı hıristiyanların (sonradan papa olan Calixtus I gibi) veya suçluların (zorla madenlerde çalıştırılıyorlardı) sürgün edildiği bir yer haline getirdi. İmparatorluk *fiscus*'u (maliyesi) yararına büyük ölçüde işletilen Sardinya önce romalılaştı, sonra yavaş yavaş hıristiyanlaştı. Vandalların işgal ederek ileri karakol haline getirdiği, Romalıların geçici bir süre geri aldığı (468) Sardinya, Doğu Roma imparatoru tarafından resmen Geiseric'e bırakıldı (476). Geiseric denizlerdeki topraklarının (Balear adaları ve Korsika) valisini buraya yerleştirdi; ikinci halefi Trasamund ise adaya Afrika'dan yüz yirmi katolik piskoposu sürgün gönderdi. Belisarius tarafından tekrar işgal edilen ada (534), Totila kumandasında Gotlar tarafından geçici olarak işgal edilmesine (551 - 552) rağmen yeni Afrika praetorluğunun yedi eyaletinden biri haline geldi. Bizans işgali sırasında adanın nispeten ihmal edilmesi, Roma kilisesinin adadaki durumunu büyük ölçüde sağlamlaştırdı ve Büyük Gregorius'un çabasıyle (VI.-VII. yy.lar) ada idare ve din bakımından yeniden teşkilâtlandırıldı; Gregorius'un Monte Cassini'den keşişler göndermesi sayesinde ada lombard istilâsından kurtulduysa da, 711-1016 arasında İspanya Araplarının kıyıları düzenli olarak yağmalaması engellenemedi. Savunma ihtiyacı, o zamana kadar tek bir hâkim (*judex*) yönetiminde olan Sardinyalıları, ülkelerini dört bölgeye (Cagliari, Arborea, Logudoro, Gallura) ayırmağa sevk etti; bu bölgeler Bizans arhontlarının vârisi olan ve veraset yoluyle işbaşına gelen hâkimler (*judices*) tarafından yönetiliyordu (IX. yy.); ayrıca, önce Dindar Louis'den (IX. yy.) sonra da Pisa ve Cenova şehirlerinden yardım istendi; Pisalılar ve Cenovalılar XI. yy.da müslümanları çıkardıktan sonra adayı ele geçirmek için birbirleriyle çekiştiler. Sonunda Pisalılar papanın desteğiyle üstünlüklerini kabul ettirdiler ve papanın Pisa başpiskoposunu Sardinya'daki temsilcisi haline getirmesiyle, ada VII. ve VIII. yy.da da kazanmış olduğu fiilî bağımsızlığını kaybetti. Cenovalılar adanın kuzey ve batısına yerleşirken Pisalılar da güney ve doğusunu kontrol altına aldılar. Pisalıların durumu Gallura ve Logudoro'nun vârisi Adelasia'nın, Friedrich II'nin evlilik dışı oğlu Enzo ile evlenmesiyle daha da sağlamlaştı; Enzo, Sardunya kralı ilân edildi (1239), adanın eski şehirleri çeşitli hürriyetler elde etmeğe başladı (Sassari'ye komün statüsünün tanınması). Fakat, İtalya'da Hohenstaufen'lerin yıkılmasından yararlanan Cenovalılar, Pisalıları Sardinya'dan kovdular (Meloria deniz zaferi. 1284). Tam hâkim olacakları sırada ada, papa Bonifacio VIII tarafından Aragon kralı Jaime II'ye devredildi; Jaime II ancak 1322'den sonra adanın fethine girişti. 1326'da Pisalılar bütün topraklarından vaz geçtiler; 1348'de, Doria'lar kumandasındaki son cenovalılar da adadan kovuldu. Önce Arborea'nın desteğiyle adayı yöneten Aragonlular, gerçek bir parlamento kurdular (1355); fakat, genel bir ayaklanmanın patlak vermesi üzerine isyanı bastırmak için Sardinya'ya asker gönderdiler (1386); zaman zaman mütarekelerle kesilen iç savaş beş yıl kadar sürdü ve bu savaş sırasında Eleonora d'Arborea adanın temel şart'ını ilân etti: la Carta de Logu (1392). 1420'de Aragonlu Alphonso V, Sassari'yi teslim almayı başardı ve Sardinya'yı otoritesi altında birleştirdi. Sağlam bir feodal hiyerarşi kuruldu; hâkimlik kurumu kaldırıldı ve ülke sonunda bir genel valilik haline getirildi.

İtalya ile ilişkileri kesilen ve Aragon'a bağlanan ada, o tarihte köklü bir şekilde ispanyollaştırıldı. Felipe II, Sardinya ekonomisini ve özellikle tarımını geliştirmeyi bile denediyse de, zaten kıta ile ilişki kurma güçlüklerinin kurbanı olan ada, genel valilerin ihmalinden ve baskısından da zarar gördü; genel valilerin görevi, stratejik konumu İspanya'ya Batı Akdeniz hâkimiyetini sağlayan ve Milano bölgesiyle, oradan da Habsburg'ların kıtadaki öteki bölgeleriyle nispeten kolay ve çabuk ilişkiler kurma imkânını veren adada ne pahasına olursa olsun düzeni korumaktı.

İspanya düşmanlarının adayı ele geçirme denemelerinin sebebi budur. Kardinal Sourdis emrindeki Fransızların 1637'de başarısızlığa uğramalarına karşılık, Louis XIV'ün ve İspanya'nın genç kralı Felipe V'in rakibi olan İngilizler 1708'de adaya elkoydular; böylece Sardinya, Avusturya Habsburg'larının eline geti; Habsburg'lar Rastatt antlaşmasıyle, ada üstündeki mülkiyetlerini Louis XIV'e onaylattılar (1714). Fakat imparator Charles IV, Londra antlaşmasıyle (1718), İki-Sicilya krallığını yeniden kurmak isteyen Savoia dukası Vittorio Amadeo II'nin, Sardinya'yı ve bir krallık unvanı karşılığında Sicilya'yı kendisine bırakmasını sağladı. Yeni kralın 1720'de sahip olduğu ada çok yoksuldu (latifundia'ların günden güne genişlemesi, besin tarımının gerilemesi) ama Savoia hükümdarı hukukî bakımdan Avrupa'nın en büyük prensleriyle eşit hale geldi ve Savoia devletleri 1861'e kadar «Sardinya devletleri» olarak adlandırıldı. Ada, iktisadî bakımdan biraz kalkınmasına karşılık, krallık haline getirildiği an bütün siyasî önemini kaybetti; artık çekirdeği Piemonte ve merkezi Torino olan bir devletin dışarıda kalmış bir parçası haline gelmişti.

Savoia hanedanına ait kıtadaki toprakların Fransa tarafından ilhak edilmesi üzerine sülâle adaya sığınmak zorunda kalınca, adanın önemi geçici bir süre için yeniden arttı (1799-1814). O tarihten sonra birkaç istisna dışında, Sardinya'nın tarihi Savoia hanedanı devletlerinin tarihiyle karıştı: hükümdarların derebeyliği kaldırdığı (1835) ve siyasî yönden Piemonte'ye bağladığı (1847 - 1848) ada, İtalya krallığına katıldı (1861). Bununla beraber iktisadî ve sosyal bakımdan çok geri olması ve orijinalliğini muhafaza etmesi İtalya Kurucu meclisinin Sardinya'yı muhtar bölge olarak kabul etmesine (şubat 1948) ve bölgesel bir meclis (ilk seçimler 8 mayıs 1949'da yapıldı) tarafından tayin edilen ayrı bir hükûmet kurulmasına yol açtı.

Güzel sanatlar

Sardinya'da M.Ö. XV.-X. yy. arasında, nuraghi'lerden de anlaşılacağı gibi, orijinal bir medeniyet gelişti; nuraghi'ler askerî amaçlarla yapılmış, üzerinde yüksek taraçalar bulunan, taştan, koni biçiminde kulelerdir. Bu ev-kalelerden ve sayısız lahitten tunç heykelcikler çıkarıldı (özellikle Uta ve Abini'de) miğferli savaşçılar, okçular, güreşçiler, flütçüler, üslûplaştırılmış hayvanlar, tilkiler, koçlar, geyikler, öküzler. Sonradan Sardinya sanatı birbirini izleyen işgalcilerin etkisinde kaldı: Kartacalılar ve Romalılar (Cagliari amfiteatrı, Porto Torres'te krallık sarayı), Pisalılar (Porto Torres katesrali, Santa Trinita di Saccargia), Aragon-

Foto. X, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

lular (Alghero katedrali). [L]

SARDİNYA krallığı veya **SARD devletleri,** Sardinya'da krallık (1718-1920), Savoia sülâlesinin Batı Alpler'in her iki yanında uzanan kara eyaletlerinin Sardinya'ya katılmasıyle kuruldu. (L)

SARDOĞAN blş. i. Bir çeşit doğan. (M)

SARDONİKS i. (fr. *sardonyx*). Beyaz ve kırmızı-portakal renginde bir akik çeşidi. (L)

SARDOU (Victorien), fransız oyun yazarı (Paris 1831-ay.y. 1908). Tıp öğrenimini yarıda bırakarak tiyatroya yöneldi. *La Taverne des Étudiants* (Öğrenciler Tavernası) [1854] adlı oyununun başarısızlığa uğraması;yle cesareti kırıldı. Yeniden yazmağa ancak oyuncu Mademoiselle de Brécourt ile evlendikten sonra başladı. *Kargacık Burgacık* (Pattes de Mouche) [1860] adlı eseri sahneye konunca ünü yayıldı. Kırk yıldan uzun zaman birçok başarı kazandı (1860 - 1906). Yazdığı kırk kadar komedinin başlıcaları şunlardır: *La Famille Benoîton* (Benoîton Ailesi) [1865], *Divorçons* (Boşanalım) [1880]. Ayrıca birkaç burjuva dramı yazan Sardou, özellikle acıklı veya güldürücü tarihî piyesleriyle büyük başarı kazandı: *Patrie!* (Vatan!) [1869], *La Tosca* (1887), Théâtre-Français'de iki defa temsil edildikten sonra jakobenlere karşı tutumu yüzünden yasaklanan *Thermidor* (1891), *Madame Sans-Gêne* (1893) v.b. Yetenekli bir tiyatro adamı olan Sardou, Scribe'in ve Dumas fils'in etkisinde kaldı; eserlerinde bütün dramatik usulleri kullandı; fakat kaleminin işlekliği, entrikalarının yapmacıklılığını ve psikolojisinin yavanlığını gizleyemez. (L)

SARDUAN i. (fr. *sardoine*). Kadıköytaşının (Bithynia'da eski Khalkedon şehrinden) kahverengi veya kan kırmızısı renkli çeşidi.

— ANSİKL. *Sarduan,* sert ve ince dokulu bir taştır. Eskiden yalnız Sardinya adasında veya Lydya'daki *Sardeis* yakınlarında bulunduğu sanılırdı. Sarduanlar Asya'dan gelir, bununla birlikte Bohemya ve Silezya'da da sarduan vardır ama bunlar dayanıklı değildir. Oymacılıkta, çoğunlukla, üzerinde daha koyu renkli küçük noktalar bulunan *kumlu sarduan* kullanılır. Eskiler *sardoniks*'ten (bu taşın yunanca adı) büyük boyutlu kaplar, mühürler ve işlemeli akikler yaptılar. (L)

SARDUN i. Balıkçıların kullandıkları bir çeşit halat. (M)

SARDUNYA i. (ital. *sardonya*'dan). Çok yıllık, düzgün çiçekli otsu bitki; aynı adla anılan iri ve güzel, genellikle pembe çiçeklerinden dolayı saksılarda ve bahçelerde yetiştirilir. (İlmî adı *Geranium*. Sardunyagillerden.) [*Eşanl.* TURNAGAGASI.] || *Sarmaşık sardunya, Pelargonium peltatum*'un yaygın adı. (L)

SARDUNYAGİLLER çoğl. i. Düzgün çiçekli, keskin kokulu otsu bitkiler familyası. (Sardunyalar takımından.) [L]

SARDUR veya **SARDURİS,** dört urartu kralının ortak adı: — SARDUR I, Lutipri'nin oğlu ve Urartu krallığının kurucusu. Krallığın başkenti olan Van (Tuşpa) ilinin kalesini yaptırdı. Sardur I'in hangi hanedan soyundan geldiği bilinmiyor. Bir masal kahramanı niteliği taşıyan kral Arame ile olan ilişkisi de kesin değildir. Ancak Arame'den 12 yıl sonra tahta çıktığı sanılıyor. Bu kral hakkındaki bütün bilgiler, Van kalesinin Madır burcu (veya Madrıburç) adı verilen bölümünde bulunan üç asurca yazıttadır. Bu yazıtlarda Sardur I için «Lutipri'nin oğlu, yüksek, güçlü kral Sarduris, kâinatın kralı, Nairi ülkesinin kralı, yeryüzünde bir eşi daha olmayan bir kral, savaştan korkmayan, mücadeleden kaçınmayan çobanların kralı, buyruğu altına girmeyenleri yere yıkan kral» denir. Sardur I M.Ö. IX. yy.da Asurlulara karşı savaştı; — SARDUR II, Argistis'in oğlu, M.Ö. VIII. yy.ın ortalarına doğru tahta çıktı. Babasının dış siyasetini sürdürdü. Krallığının sınırları içinde geniş onarımlara girişti. Van kayalığının güney yamacında yer alan iki büyük niş içinde kendi krallığıyle ilgili yıllıklarını yazıldığı iki stel diktirdi. Bunların ancak biri okunabildi. Alt bölümü kırılan bir stelin üzerindeki yazıtta kralın dokuzuncu saltanat yılında yaptığı işler anlatılır. Asurlularla başarıyle savaştığından söz eden ikinci stelden ancak bazı parçalar kaldı. Bu yıllığa göre, Sardur II devrinde Urartu devletinin batı sınırları Fırat nehrine kadar genişledi. Sardur II'nin onarım ve çalışmalarını konu edinen yazıtlar da bulundu. Bu kral zamanında Sevan gölünün kuzey kıyılarında yaşayan kavimler buyruk altına alındı ve burada birçok yeni kale yapıldı. Sardur II ayrıca Van'ın doğusunda Çavuştepe'de Sardurihinili adlı bir kale daha yaptırdı. M.Ö. 743'te asur kralı Tiglatpileser III, batıya doğru bir sefer yaparak Urartuları büyük bir yenilgiye uğrattı. Asur yıllıklarına göre bu savaştan sonra Sardur II, gecenin karanlığından yararlanarak savaş alanından kaçmayı başardı. Tiglatpileser III ise Fırat geçidine kadar Sardur II'nin ardından gitti. M.Ö. 735'te ise yine Tiglatpileser III, Urartu bölgesine karşı büyük bir sefer düzenledi ve başkent Tuşpa (Van) önlerine kadar gelerek Sardur II'nin sığındığı kaleyi kuşattı. Fakat kale ele geçirilemedi. Bundan sonra Sardur II, kaybedilen toprakları tekrar ele geçirebilmek üzere hareket ettiyse de, çok yaşlandığı için bu işi başaramadı. Aynı yıl ölen Sardur II'den sonra yerine oğlu Rusa I geçti; — SARDUR III, Rusa II'nin oğludur. Son urartu krallarındandır. Asur kralı Asurbanipal'e dostluk hediyeleri yolladı, ilişkilerle iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirdi. Teişebaini'de (Karmir Blur) bulunan tabletlerde toprak ve hayvan dağıtımıyle ilgili yasalar düzenlediği anlaşılıyor. Sardur III'ten sonra asur yıllıkları, urartu krallarından söz etmez. Ancak Karmir Blur'da bulunan bir tablet üzerindeki mühür baskısında «Sardur'un oğlu Sarduri» adı okunmaktadır. Bu Sardur'un kral ailesinden bir prens olduğu sanılıyor; — SARDUR IV, Sardur III'ün oğlu. Urartu tahtına çıktığı sanılıyor. (M)

Sarekat İslâm, İndonezya'da kurulmuş siyasî bir cemiyet. Hollandalıların İndonezya adalarını ele geçirdikten sonra uyguladıkları sömürgeci siyaset, yerli halkın siyasî, iktisadî ve sosyal bakımlardan gerilemesine sebep oldu. Bu durumda, yerli halk sömürgeci idareye karşı teşkilâtlanmak ve haklarını savunmak zorunda kaldı. Cava'da bu amaçla Sarekat İslâm kuruldu (1910). Bu cemiyetin amacı İslâmlığı koruyarak yerli halkın siyasî, sosyal ve iktisadî şartlarını düzeltmekti. Sarekat İslâmın ilk başarısı çinli tacirlere karşı genel bir boykotun uygulanması oldu. Kısa zamanda büyük gelişme gösteren Sarekat İslâm boykot hareketini bütün yabancılara karşı uyguladı ve Cava'nın dışında da taraftar toplayan kuruluş 1912'de bir yayın organına da sahip oldu. Siyasî ve sosyal alanlarda başarılı sonuçlar alındığı halde, cemiyetin başında bulunanların kötü uygulamaları yüzünden iktisadî bakımdan istenilen başarı elde edilemedi. 1913 Martında Hollanda genel valisiyle görüşen Sarekat İslâm temsilcileri cemiyetlerinin resmen tanınmasını istediler. Genel vali cemiyetin bu isteğini kabul etmedi. Bu hareket Sarekat İslâmın kuvvetlenmesine ve siyasî gücünün artmasına sebep oldu. Bandung'da ilk millî kongre toplandı (17-24 haziran 1916). Kongrede İndonezya'ya muhtariyet veya idarede yerlilere daha fazla nüfuz sağlanması konuları üstünde duruldu. Ayrıca islâmî bir idarenin kurulması kararına varıldı. Bundan sonra birer yıl ara ile toplanan ikinci ve üçüncü millî kongrelerde, hükûmet makamlarının tarafsız davranması ve kapitalizme karşı her türlü mücadelenin yapılması kararlaştırıldı. Bu kongreleri izleyen yıllarda mücadele şertleşti. Umumî grevler ve taşkınlıklar oldu. Sarekat İslâma bağlı ihtilâlci bir kuruluş meydana çıkarıldı (1919). Ayrıca cemiyetin içinde de anlaşmazlıklar başgösterdi. «Radikal Merkezleştirme» adı altında yeni bir grup ortaya çıktı. 1919 ve 1920 yıllarında toplanan dördüncü ve beşinci kongrelerde Sarekat İslâm, bozulan birliğini tekrar kuramadı. Bu cemiyete yavaş yavaş komünistler de girmeğe ve kendi düşüncelerini kabul ettirmeğe başladılar. 1921'de kuruluşundan beri cemiyetin başkanı olan Tjakra tevkif edildi. Yeniden kongreler toplandı, fakat Sarekat İslâmın eski nüfuz ve itibarı kalmadı. 1922'den sonra Sarekat İslâmın yerine komünizmi benimsemiş olan Radikal grup geçti. İndonezya Komünist partisiyle ortak bir toplantı yapıldı (4 mart 1923) ve Sarekat İslâm cemiyeti *Sarekat Rayat* (Halk Birliği) adını aldı. Bundan sonra cemiyetin düşünce yapısı değişerek komünizm ilkeleri kabul edildi. Sarekat Rayat'ın ihtilâlci bir cemiyet haline gelmesi, hükûmetin onlara karşı tutumunu sertleştirdi. Cemiyetin ilerigelenleri tutuklandı. (M)

SAREPTA. Esk. coğ. Fenike şehri, Akdeniz kıyısında, Sur ile Sayda arasında. Roma fethine kadar, Sur krallığınındı. Bugün *Sarfand* (ar. *Sarefend*). [L]

SARF i. (ar. *şarf*). Harcama, masraf etme. || *Sart etmek,* harcamak: *O zamanki halimize göre haddimizden fazla para sarf etmeye mecbur oldum* (Atatürk). *Genci kandırmak için sarf ettiği emekler heba oldu* (A. H. Müftüoğlu). || *Sarf olmak* (veya *olunmak*), harcanmak: *Eline geçeni harcama bol bol / Beyhude sarf olan altın tunç olur* (Âşık Veysel). *Bu evi yapmak için çok para sarf oldu.*

— *Esk.* Kullanma: *Sende var ise eğer hamiyyet / Tahsiline eyle sarf-ı himmet* (Ziya Paşa). || Çevirme, döndürme. || Vaz geçme. || Değişme. || *Sarf-ı maharet,* maharet sarf etme. || *Sarf-ı makderet,* kudret, güç sarf etme. || *Sarf-ı nazar.* Bk. SARFINAZAR. || *Sarf-ı zihin,* zihin yorma, düşünme.

— Dilbil. *Esk.* Dilbilgisinin, kelime yapımı ve çekim şekillerini inceleyen bölümü. (*Eşanl.* ŞEKİL BİLGİSİ veya MORFOLOJİ.) || Sarf konusunda yazılmış kitap: *Sarfı arabî. Sarfı türkî.* || *Sarf u nahiv,* dilbilgisi.

— Huk. *Esk.* Para karşılığı para alma, para bütünleme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Sarf,* İslâmda bey (satış) akdinin bir türüdür. Satışta, satılan malın karşılığı kendi türünden olanla ödenir. Altın satın alan karşılığını altın para ile, gümüş satın alan gümüş para ile öder. Sarfın geçerli olması için alınan ve satılan değerler arasında denklik bulunmalıdır. Bu denkliği bozan her anlaşma riba niteliğinde olduğundan haram sayılır ve sarfı bâtıl kılar. Sarf akdinin peşin olması ve en azından edimlerden birinin akitle kabzedilmesi gerekir. Taraflardan biri edimini belirli bir süre sonra yerine getirecekse bu durumda akit, sarf niteliğinde olmaz, karz (ödünç) niteliği kazanır.

◆ **Sarfî** sıf. *Esk.* Harcama ile ilgili. || Dilbilgisinin sarf bölümüyle ilgili.

◆ **Sarfiyun** çoğl. i. *Esk.* Dilbilgisinin sarf bölümüyle ilgilenenler. (M)

SARFINAZAR blş. zf. (ar. *şarf,* ve *nazar,* bakış'tan fars. taml. *şarf-ı nazar*). «Hesaba katılmasa bile, hepsi bir tarafa, o nu saymasak bile» anlamında kullanılır: *Herşeyden sarfınazar, arkadaşım yeni aldığı otomobile ilk önce benimle binmezse bunu hayıra yormayacağını söyledi* (A. H. Tanpınar). || *Sarfınazar etmek,* hesaba katmamak, bir tarafa bırakmak, vaz geçmek: *Ali Şekip sekizinci elmanın kabuğunu tam çıkarmaktan sarfınazar etti* (H. Z. Uşaklıgil). *Akıllarma ilk gelen şey, bu mirastan sarfınazar etmek oldu* (Vâ-Nû). [M]

SARFİYAT çoğl. i. (ar. *şarf* > *şarfiyye*'den *şarfiyyât*). Yapılan harcamalar, harcanan şeyler, masraflar: *Seher mutbak sarfiyatı hakkında fikirlerini söyledi* (H. Z. Uşaklıgil). || İ. *Esk.* Ticarî defterlerin gider hanesi.

— Fizyol. *Esk.* Vücuttan çıkan salgılar. (M)

SARGASSO denizi, Atlas okyanusunda, Antil adalarının kuzeydoğusunda, 16° ve 38° kuzey enlemiyle 40° ve 80° batı boylamı arasında, Kuzey Atlas okyanusu akıntılarının meydana getirdiği çemberin ortasında kalan okyanus kesimi. Adını bu kesimde 4 milyon km²'lik bir alanı kaplayan ve *sargas* denilen suyosunlarından alır. Bu yosunlar bazen büyük yığınlar, çoğu zaman da aralarında geniş su örtüsü bulunan ayrı kümeler halindedir.

Sargasso denizinin favnası, bu yosunlarda barınan ve böyle bir destek olmadan yaşayamayan, yüzücü hayata uymuş hayvanlardan meydana gelir. Bunlar suyosunlarının üzerine kabuk gibi yapışmış yosunhayvanları, solucanlar, planatyalar, kabuklular ve balıklardır. Bu hayvanların hepsi renkleri, alacalıkları ve eklentileriyle sargaslara benzer. Bu benzerliğin en ilgi çekici şekli balıklarda görülür: *Antennarius marmoratus*'u

Victorien SARDOU

sardunya

Foto. Mulnier (LAROUSSE)

SARGENT, «Madam Gautreau'nun Portresi» Metropolitan museum, New York

bu yosunlardan ayırt etmek çok güçtür. Gene burada suyun üzerinde yürüyen ve bir yosun demetinden ötekine geçen bir böcek bulunur. Bu yosunlar, uzun süre sanıldığı gibi, Golf Stream akıntısıyle Meksika kıyılarından koparılmış değildir; çelikleme yoluyle kendi kendine üreyerek çoğalır. (L)

SARGATHON. Esk. coğ. Anadolu'da Nusaybin (Nisibis yakınları) şehir. 537 Yılında burada bir bizans ordusunun İranlıları yendiği söylenir. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

SARGENT (John), amerikalı ressam (Floransa 1856-Londra 1925). Paris'te Carolus Duran'dan ders aldı. İspanya, İtalya ve Fas'ı ziyaret etti, Fransa'ya yerleşerek zarif portreler çizdi. Paris'te 1884 Salonunda skandala yol açan *Madam Gautreau'nun Portresi* adlı eseri New York'ta Metropolitan museumdadır; ayrıca Boston'da Gardner müzesinde ve Museum of Fine Arts'da, Cincinnati'de (Ohio) Taft museum'da ve Minneapolis (Minnesota) ile Chicago sanat enstitülerinde eserleri vardır. (L)

SARGI i. (*sarmak*'tan *sar-gı*). Esnek bir maddeden yapılmış uzun, dar ve ince parça; sağlamlaştırılması veya bir tarafının örtülmesi istenen bir şeyin etrafına dolanır.

— Cerr. Vücudun bir kısmını yerinde tutmak, baskı altında tutmak veya korumak amacıyle uygun biçimde sarılmış şerit. (Bk. ANSİKL.) || *Çene sargısı*, alt çene kemiği kırık ve çıkıklarında çeneyi tespit etmeğe yarayan sargı.

— Cerr. ve Eczc. Bk. ANSİKL. || *Sargı bezi*. Bk. BEZ.

— Denizc. Çeşitli nesneleri bağlamak ya da bir yere tespit etmek için kullanılan kalçete veya birkaç burgatalık yoma bükümü kaba halat. (Kullanıldığı yere göre *kuşak, polat, köstek* gibi adlar alır.)

— Elektr. Bir elektrik makinesinde veya âletinde aynı devreyi meydana getiren iletkenlerin tümü. || *Çubuk sargı*. Bk. ÇUBUK. || *Denkleştirme sargısı*, bir makine veya elektromagnetik âlet üzerine yerleştirilen ve diğer sargılardan geçecek akımın yol açacağı tepkimenin etkilerini azaltmağa yarayan ek sargı. || *Disk sargı*. Bk. DİSK. || *Doldurulmuş sargı*, bir yalıtkan madde (emaye tel gibi) ile kaplı olmasına rağmen, iletkenleri arasına, hava boşluğu bırakacak şekilde bir bağlayıcı madde konarak yapılan sargı. (Lifli bir yalıtkan, lifler içindeki hava yerine uygun bir madde doldurulduğu zaman, bu madde yalıtılmış iletkenlerin arasındaki boşluğu tamamen kaplamasa bile, doldurulmuş olarak kabul edilir. Doldurma, yalıtılmış iletkenler arasında hiç bir hava boşluğu bırakmayacak şekilde yapılmışsa sargıya «tamamen doldurulmuş» denir.) || *Halka sargı*, halka biçiminde magnetik bir çekirdek etrafına, bir uçları halkanın içinden geçecek şekilde sarılan sarımlardan meydana gelmiş sargı. || *İndükleyici sargı*, bir uyarma akımını iletmeğe yarayan sargı. || *İndükleme makinesinin primer sargısı*, şebeke tarafından beslenen sargı. || *İndükleme makinesinin sekonder sargısı*, şebekeye bağlı olmayan sargı. || *Komütasyon sargısı*, kolektörlü bir makinede, komütasyon halindeki iletkenlerde elektromotor kuvvetleri nötrleştiren sargı. || *Kör sargı*, elektrik makinelerinin bobinlerinde, bir devreye bağlı olmayan ve sadece bir boşluğu doldurmağa yarayan sargı. || *Tambur sargı*, silindir şeklinde magnetik bir çekirdeğin gerek iç, gerek dış yüzeyine yerleştirilmiş bobinlerden meydana gelen sargı.

— Tekst. *Sargı çubuğu*, arabalı iplik eğirme makinelerinde bükülmüş iplik sapını yönelterek masuralar üzerine sarılmasını sağlayan enine yerleştirilmiş hareketli çubuk. (Bu çubuk, *karşı çubuk* ile birlikte arabanın girişi sırasında iplik sapının sarılmasına kumanda eder.)

— Vet. Atın tabanına veya taban çatalına yerleştirilen pansumanı tutmak için atın ayağı altına konan, genellikle ince bir saç veya deriden yapılan cebire.

— ANSİKL. Cerr. Cerrahîde kullanılan *sargılar* bir pansumanı yerinde tutmağa, bir yarayı korumağa, bir uzvu veya uzuv parçasını yerinde tutmağa, belirli bir vücut kısmına gereken baskıyı yapmağa yarar. Çok zaman bu üç istek değişik oranlarda birarada bulunur; bu ise sargı yapılırken ne kadar dikkatli davranılması gerektiğini gösterir. Sargılar, vücutta konduğu yere göre ayarlanır: kol, bacak, boyun, göğüste daire şeklinde veya çapraz, kol ve bacağın kökleri (omuz, kasık) hizasına konduklari zaman T veya X biçiminde, başa konduklari zaman ise kese şeklindedirler. Sargıların bazı hareketleri sınırlandırması istenebilir fakat hiç bir zaman toplardamar dolaşımını engellememelidirler.

Fıtık sargıları, organları yerlerinde tutmağa yarar; sargı yerleştirilmeden önce fıtık küçültülür, yani dikkatle karın boşluğuna geri itilir. Fıtık tiplerine göre «yastıklı» veya «yastıksız» sargı kullanılır. Sargıya en uygun fıtık göbek ve kasık fıtıklarıdır; ancak, fıtığın kesin tedavisi cerrahî müdahaledir. Sadece hastanın genel (yaş, kalp, atardamarlar, böbrekler) veya lokal (zayıf çeperler, deri lezyonları) durumuyle ilgili sakıncalar bulunursa cerrahî tedavi geciktirilir veya hiç yapılmaz; bu hallerde bütün görev sargıya düşer.

— Cerr. ve Eczc. Devamlı, fakat esnek olmayan bir baskı istendiği zaman tercihen, kenarlı gazlı bezden veya tülden sargılar kullanılır, esnekliğin yararlı olacağı zamanlarda elastik krep (pamuk ve yün) veya kauçukla dokunmuş sargılar kullanılır. Sargılar kullanılmadan önce kendi üzerlerine sarılı haldedir; gereken bölgeye, birinci dönme hareketi bitinceye kadar ucu bir elle tutularak sarılır, sargı sarıldıkça çözülür. Sıkılık, özellikle elastik sargılarda dolaşıma engel olmadan, istenen basıncı elde etmek üzere dikkatle ayar edilmelidir. Kabarık olan kısımlarda (kaslar v.b.) çukurluklara engel olmak için sargı her bir veya iki dönüşte kıvrımlar meydana getirecek şekilde kendi üzerine katlanır. Sargıları yerlerinde tutturmak için genellikle çengelli iğneler kullanılır. (LM)

SARGILAMA i. (*sargılamak*'tan *sargılama*). Sargılamak eylemi. (M)

SARGILAMAK geçl. f. (*sargı*'dan *sargı-lamak*). Sargı ile sarmak.

— Tütüncülük. Puroların üzerine, dış sargı, dış gömlek veya yaldızlık adı verilen sargıyı dolamak. (LM)

SARGODHA, Batı Pakistan'da şehir, il idare merkezi, Lahor'un kuzeyinde; 129 000 nüf. Ticaret merkezi. Besin sanayii. (L)

SARGON I, Asur kralı (M.Ö. 2048'e doğr.-2030 ?). Hükümdarlığı sırasında ticaret büyük ölçüde gelişti (Anadolu'da ticaret acentaları kurulması.) [L]

SARGON II, M.Ö. 722-705 arasında hüküm süren asur kralı. Salmanasar V'in başkumandanı ve kardeşidir. Samaria'ya karşı girişilen harekâtı üç yıl yönetti; Salmanasar V'in ölümünden kısa süre sonra şehir düştü, halkın bir kısmı Habar'a, bir kısmı Kilikya'ya sürüldü. Babil, Merodah-Baladan II zamanında bağımsızlığını kazanmış, İsrail'in kuzeyinde, Sargon'un bir süre önce fethettiği Şam ve Hama şehirleri Mısır'ın desteğiyle ayaklanmıştı. 720'de Sargon, Mısırlıları Âsi nehri kıyısındaki Karkar'da, sonra da Rafiya'da yendi ve Gazze'ye kadar kovaladı. Frigyalıların kralı Midas, Toroslar'da halkı kışkırtıyor, sık sık kilikya topraklarına saldırıyordu; karkamış birliklerinin yardımıyle Kilikya'da da ayaklanmalar baş gösteriyordu. Sargon 717'de, Karkamış prensini esir alarak ülkesini ilhak etti. Urartu kralı Rusa'ya karşı üç sefer yaptı. Kızılırmak'ı (Halys) Kaneş'te (Kültepe) geçerek, Tabal'i aldı (burada damadı Ambaris hüküm sürmekteydi) ve Argee'nin batısındaki geçitten Muşki'ye varmak istedi, fakat süvarileri bir salgın hastalıktan kırılınca Kilikya'ya çekilmek zorunda kaldı. Karatepe'de bulunan kabartma ve yazıtlar, Sargon'un Aztudi'de kaldığı günler ve Kıbrıs seferi üstüne bilgi verir. Sargon, Kıbrıs'ı aldı, halkını sürgün etti. Kommagene'de patlak veren ayaklanmalar üzerine küçük Yeni-Hitit krallıklarını ilhak ederek her birine asurlu valiler tayin etti. Kilikya'da çıkan bir ayaklanma da bastırıldı. Bu sırada generalleri onun hesabına Babil'i yeniden işgal ettiler. Sargon, 709'da kendisini Babil kralı ilân ettirdi. Kilikya'daki eski sürgünlerle bu bölgedeki Yeni-Hititleri Mezopotamya'nın güneyine sürgün etti; Doğu'daki bir savaş sırasında öldü.

Sargon II, Ninova'nın kuzeydoğusunda Dur-Şarrukin (bugün Khursâbâd) sarayını yaptırmağa başlamıştı, fakat inşaat ölümünden sonra bırakıldı; Louvre'daki eski asur eserlerinin çoğu bu inşaattan gelmedir (Botta tarafından götürüldü). Sargon devri olayları bunlarda yazılıdır; tamamlayıcı bilgiler ise Sargon'un Ninova'da kurduğu kütüphanenin arşivlerinde bulunmuştur. (L)

SARGON II Horsâbâd sarayında bir alçak kabartmanın detayı, Louvre müzesi, Paris

SARGON Akkad'lı veya **ŞARRUKİN,** III. binyılda Akkad hanedanını kuran fatih kral. Krallığını Toroslar'dan Basra körfezine ve Elam'a kadar genişletti. Tarihte, Sümer'e karşı Akkad tepkisini temsil eder. (L)

SARGUS i. Parlak madenî renkli sinek; kurtçuğu süprüntüler, pislikler içinde yaşar. (İlmî adı *Sargus cuprarius*. Kısaduyargalı ortoraf sineklerin *stratiomyidae* familyasından.) [L]

SARH i. (ar. *ṣarḥ*). *Esk.* Yüksek yapı, büyük köşk, malikâne. (M)

SARHOŞ sıf. ve i. (fars. *ser*, baş ve *ḫōş*, iyi > *ser-ḫōş*'tan). Belli bir ölçüden fazla alınan alkol veya başka bir uyuşturucu madde etkisiyle beyninde bozukluk ve düzensizlik meydana gelmiş (kimse): *Bu gece sabaha karşı, beş tane sarhoş getirmişlerdi* (Kemal Tahir). *Karanlık ve dar yollarda, ellerinde cam fenerle, komşudan dönen kadınlara ve birkaç sarhoşa rastladı* (Sabahattin Ali). *Sarhoş adam*. || *Teşm. yol.* Bir şeyden çok fazla memnunluk duyan, mutlu, mest olmuş (kimse): *Bütün zerratı kevnin bir müebbet neşveden sarhoş* (M. Â. Ersoy). || *Sarhoş etmek*, [alkol veya uyuşturucu maddeler için] sarhoşluk vermek: *İki kadeh rakı onu sarhoş etti*. Sarhoş olmasına yol açmak, içki veya uyuşturucu madde içirmek: *Ona buralarda ne ettilerse ettiler. İçirdiler, sarhoş ettiler* (Sabahattin Ali). || *Sarhoş olmak*, alkol veya uyuşturucu madde kullanarak sarhoş bir hale gelmek: *Bu adamlar ne kadar sarhoş olsalar, teklifsiz olmuyorlar* (M.Ş. Esendal).

— Nörol. *Sarhoş yürüyüşü*, yalnız alkol sarhoşluğunda değil, bazı iç kulak, dalız yolları ve beyincik hastalıklarında görülen sendeleyerek yürüme hali.

— Tıp ve Huk. Bk. SARHOŞLUK. (M)

SARHOŞ BALİ EFENDİ. Bk. BALİ *Sarhoş*.

Sarhoş Gemi (*le Bateau Ivre*), Arthur Rimbaud'nun 1872'de yazıldığı sanılan şiiri. Şair kendini direkleri kırılmış, tayfası kalmamış ve denizin çalkantısıyle bilinmeyen sulara sürüklenmiş bir gemi olarak görür. Romantik okul ve Parnasse okulu geleneğinde sık rastlanan bu temayı Hugo, Vigny (*La Bouteille à la Mer*) ve Baudelaire de işlemişti. Ayrıca şiirde Jules Verne'den (Deniz Altında Yirmi Bin Fersah) mülhem görüntüler bulmak da mümkündür. (L)

SARHOŞLUK i. (*sarhoş*'tan *sarhoş-luk*). Sarhoş olma hali: *Birden canlanmış, başının içini, sarhoşluğa benzer bir tatlı duman kaplamıştı* (Kemal Tahir). *Hiç olmazsa alenî sarhoşluk ve rezaletin önünü almak için gayet iyi bir yol tutmuştu* (R. N. Güntekin). || *Teşm. yol.* Çok hoşa giden, baş döndürücü duyum: *Fakat bu hürriyet sarhoşluğu uzun sürmedi* (Ş. S. Aydemir). *Zafer sarhoşluğu*.

— ANSİKL. Tıp. *Sarhoşluk*, sinir merkezlerini bozabilen, sinirlerin uyumlu çalışmasında ve hareketlerin koordinasyonunda bozukluk yapabilen bütün maddelerin sebep olduğu had bir zehirlenmedir. En çok bilineni alkol sarhoşluğudur, ama tek sarhoşluk bu değildir; *eter, kokain, morfin, afyon, esrar, kinin, nikotin* ve *tütün* de sarhoşluk yapar. Sarhoşlukların ortak bazı özellikleri şunlardır: baş dönmesi, baş ağrısı, sanrı, hezeyan, başlangıçta bitkinlik veya çöküntü, kusma.

Alkol sarhoşluğu alkolün cinsine (etil alkol veya yüksek alkoller) göre değişebilir. Alkollerin içinde pelin, anason v.b. zehirli bitkisel esanslar eriyik halinde bulunursa, sarhoşluk daha özel bir karakter alır. Etil alkol sarhoşluğu önce neşe, coşkunluk ve çok konuşma ile kendini belli eder; fa-

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

kat daha fazla alkol alınmağa devam edilirse hırçınlaşma, öfke ve şiddet ortaya çıkar; nihayet düzensizlikler gittikçe artar ve kişi kendini kaybederek komaya benzer bir uykuya dalar. Kusmalar sarhoşluğu azaltabilir.

Sarhoşluk had alkolizmin başlangıç evresidir. Tekrarlandığı zaman müzmin ve ağır alkolizme dönüşür.

— Huk. Ceza hukuku yönünden *sarhoşluk,* isnat kabiliyetine etkisi olan bir sebep teşkil etmesi veya etmemesi bakımından ele alınır. İlk bakışta Türk Ceza kanununun sarhoşluk yönünden, kaynağı olan İtalyan Ceza kanunundan esaslı noktalarda ayrıldığı ve kendine has bir sisteme ulaştığı söylenebilir. Sarhoşluk kavramı hukukta da tıpta olduğu gibi anlaşılır. Tıp biliminde ve hukukta sarhoşluk bir akıl hastalığı sayılmaz. Kanun, iki çeşit sarhoşluk kabul eder: 1. ârızî sarhoşluk; 2. ihtiyarî sarhoşluk. Bu ayırım, sarhoşluğun kaynağına göredir. Ârızî sarhoşluk, istenmeyen, ihtiyarî olmayan sarhoşluktur. İçtiği içkinin alkollü içki olduğunu bilmeyen kimsenin durumu gibi. Kanun, ârızî sarhoşluk halinde ceza sorumluluğunun kalkacağını veya azalacağını kabul etmiştir. Bunun için sarhoşluktan dolayı aklî maluliyet halinde bulunmak gerekir. Ârızî sarhoşluk da ârızî *tam* sarhoşluk ve ârızî *tam olmayan* sarhoşluk şeklinde iki bölümde ele alınır. Ârızî tam sarhoşluk halinde failin hareket serbestliği tam olarak ortadan kalkmıştır; fail sorumsuzdur. Ârızî tam olmayan sarhoşlukta ise failin hareket serbestisi tam olarak ortadan kalkmamakla birlikte önemli derecede azalmış olur. Bu konudaki kararı da yargılamayı yapan mahkeme verir. Sarhoşluğun ikinci şekli ihtiyarî sarhoşluktur. Bu halde failin ceza sorumluluğu tamdır. Kanun bunu açıkça belirtir. Bunun sebebi failin kendi iradesiyle lehine bir cezasızlık sebebi yaratmasına engel olmaktır. İhtiyarî sarhoşluğun üç çeşidi söz konusudur: 1. kastî sarhoşluk; 2. tasarlanmış sarhoşluk; 3. itiyadî sarhoşluk. Kastî sarhoşluk, kendini sarhoş etmeğe karar vermiş olarak içmeğe başlayan ve sarhoş olan kimsenin durumudur. Tasarlanmış sarhoşluk, işlemeğe karar verdiği suçta bir mazeret veya cezasızlık sebebi yaratmak isteyen failin sarhoş olması halidir. İtiyadî sarhoşluksa tekerrür ederek alkole karşı alışkanlık yaratmış olan ihtiyarî sarhoşluk durumudur. Bu durumda da failin sorumluluğu tamdır. Ancak itiyadî sarhoşluk ile kronik alkolizmi birbirinden ayırmak gerekir. Kronik alkolizm bir sarhoşluk hali değil, bir akıl hastalığı sayılır. (ML)

SARI sıf. (esk. türk. *sarığ*'dan). Rengi, güneş ışığının ayrışma tayfında yeşil ile portakal rengi arasında yer alan bir pigment, bir boyarmadde veya bir boya için kullanılır; altın veya kükürt rengi: *Seherde açılır güllerin hası / Sarı çiçek yaylaların libası* (Âşık Veysel). *Sarı saçlı kız boyuna beni gözden geçiriyordu* (Orhan Kemal). *Sarı binanın merdivenlerini çıkarken, kalbim, göğsümden fırlayacak, ayaklarımın ucuna düşecekti sanki* (Y.Z. Ortaç). || Sarışın: *Sarı çocuk.* || [Yüz için] Soluk, solgun: *Yüzü çok sarıydı.* || *Sarı diş,* Horasan'da yapılan bir çeşit kılıç. || *Sarı melhem,* sülfürlü bir yağ. || *Sarı sırma,* altın iplik. || *Sarı yağ,* arıtılmış tereyağı.

— ÇEŞ. DEY. *Sarı çıyan.* Bk. ÇIYAN. || *Sarı çizme giymek,* önemli ve yüksek bir mevkide bulunmak, durumu iyi olmak. || *Sarı çizmeli Mehmet ağa.* Bk. ÇİZMELİ. || *Sarı kız. Argo.* Altın lira. Esrar. || *Sarı sıcak,* Türkiye'nin güney illerinde yakıcı güneşe ve çok kuvvetli yaz sıcağına verilen ad.

— Anat. *Sarı bağlar,* omurları birbirine bağlayan kalın bağlar. || *Sarı benek.* Bk. SARIBENEK.

— Antropol. *Sarı ırk* veya *sarı deriliIer.* Bk. IRK.

— Ask. *Esk. Sarı bayrak,* kapıkulunun ikinci süvari bölüğü. (*Silâhtar bölüğü* de denirdi. Bunlara, birinci bölük olan Sipah bölüğüyle birlikte *Yukarı bölükler* adı verilirdi.)

— Binic. *Sarı yağız,* kula (at).

— Bot. *Sarı çalı.* Bk. SARIÇALI. || *Sarı çam.* Bk. ÇAM. || *Sarı çiğdem,* safran. || *Sarı güğüm,* karahindiba. || *Sarı halile,* halilenin (*terminalia citrina*) meyvesi. || *Sarı kantaryun,* sarı çiçekli kılıçotu (*hypericum calycinum*). || *Sarı kavak,* yaprakları sarıya çalan kavak. || *Sarı papatya,* dilsi çiçekleri de ortası gibi sarı olan papatya. || *Sarı pat,* kasımpatı. || *Sarı sabır.* Bk. SARISABIR. || *Sarı salkım.* Bk. SARISALKIM. || *Sarı şebboy.* Bk. ŞEBBOY. || *Sarı yasemin,* sarı çiçekli yasemin. || *Sarı yonca,* sarı çiçekli yonca. || *Sarı zambak,* sarı çiçekli zambak.

— Boyacılık. Bk. ANSİKL.

— Dy. Yavaşlamayı gerektiren işaretlerin özel rengi; ihbar işareti (uçları üzerine oturtulmuş eşkenar dörtgen); yavaşlama işareti (üçgen); yavaşlama sonrası normal hıza geçme işareti (ucu üzerine oturtulmuş üçgen). || *Sarı-turuncu renk,* gece veya ışıklı işaretleşmede, sarı ışıklar yerine kullanılır. (İhbar işareti bir ışık, hız azaltma işareti yatay doğrultuda iki ışık; yavaşlama sonrası normal hıza geçme, düşey doğrultuda iki ışık.)

— Huk. *Sarı sendikacılık.* Bk. SENDİKACILIK.

— Kuyumc. *Sarı yakut,* Ortaçağ ve XVI. yy. mücevhercileri tarafından kullanılan sarı kuvars. (*Yalancı topaz* da denen *sarı yakut* kavrulduğunda çok güzel renkte taşlar verir.)

— Tar. Bk. ANSİKL.

— Trafik. *Sarı ışık,* taşıtların ve yayaların uyması gereken trafik işareti. (Yeşil ışıktan sonra yandığı zaman yolun kapanacağını, kırmızı ışıktan sonra yolun açılacağını bildirir; bazı yol kavşaklarında, geçitlerde yayaları ve araçları ikaz etmek için devamlı olarak yanıp söner.)

— Zool. *Sarı ağız.* Bk. SARIAĞIZ. || *Sarı asma.* Bk. SARIASMA. || *Sarı göz.* Bk. SARIGÖZ. || *Sarı kanat,* lüferin orta boylusu. Bk. LÜFER.

— ANSİKL. Boyacılık. Sanayide, boya, vernik, mürekkep v.b. maddelerin yapımında kullanılan sarı renkli pigment ve boyarmaddelerin çeşitli tipleri vardır.

● *Madensel sarı pigmentler.* En çok kullanılanlar, krom sarısı veya çinko sarısı, tabiî ve sunî sarı demir oksitleri ve kadmiyum sarısıdır; ayrıca, utrmer sarısı, tabiî siena toprağı ve özellikle paslanmayı önleyici pigment olarak da kurşun siyanamit ile kalsiyum plombat kullanılır.

● *Bitkisel kaynaklı sarı boyarmaddeler.* Quercitron, rezede, somak ve kaşunun yerini bugün artık yavaş yavaş organik boyarmaddeler almaktadır. Hint zamkı, suluboya yapımında bugün de kullanılır.

● *Renkli vernikler için suda eriyebilen organik boyarmaddeler.* Organik eriticilerin içinde az yoğun olarak bulunan organik boyarmaddeler büyük kısmı renkli ama örtme gücü olmayan ve renkli vernik biçiminde kullanılan (alkollü vernikler) veya matbaa mürekkebi yapımında yararlanılan eriyikler verir.

● *Organik sarı pigmentler.* Organik eriticilerde ve yağlarda erimeyen bazı organik boyarmaddeler pigment olarak kullanılır.

● *Sarı lakalar.* Birçok organik boyarmaddeyi (msl. alümin veya baryum sülfat) genellikle mineral bir destek üzerine tespit ederek boya yapımında pigment görevi yapan bazı sarı lakalar elde edilebilir: lakalaştırıldıktan sonra pigment olarak kullanılabilen diazol sarısı, Mikado G sarısı, kinolein sarısı bunlar arasındadır.

— Tar. Ortaçağda Yahudiler sarı elbise giymek zorundaydılar. XVI. yüzyılda ise bazı ülkelerde bu renk vatan hainlerini belirtmek için kullanıldı. İkinci Dünya savaşı Almanya'sında Hitler, yahudileri sarı renkli ayırt edici bir işaret kullanmağa mecbur etmişti.

◆ İ. Bu rengin adı: *En çok sarıyı seviyor.*

— DEY. *Kanarya sarısı.* Bk. KANARYA.

— G. santl. *Gümüş sarısı,* XIV. yy.dan sonra cam ressamlarının kullandıkları gümüş sülfürlü boya.

— Miner. Pirinç. (*Sarı bakır* da denir.)

◆ **Sarılı** sıf. Üstünde sarı renk bulunan: *Bu kumaşın sarılısı var mı?*

◆ **Sapsarı** sıf. Çok sarı, her tarafı sarı olan: *Haniya bir yaz sapsarı bir kumaştan gömlek yapmıştı* (H.Z. Uşaklıgil). || [Yüz için] Çok solgun: *İmtihana, cenaze dönüşü, sapsarı bir yüzle girdim ve kıpkırmızı gözlerle çıktım* (Y.Z. Ortaç). *Biliyorum, şimdi hiddetten sapsarıdır. Telefonu daima kendisi kapatmak ister* (A.H. Tanpınar). || *Sapsarı olmak* (veya *kesilmek*), herhangi bir sebeple yüzünün rengi solmak, sarı bir renk almak: *Kadın birdenbire sapsarı olarak yerinden fırladı* (Sabahattin Ali). *Genç kadın meseleyi öğrenince sapsarı kesildi* (Vâ-Nû). [ML]

SARI ABDULLAH EFENDİ (Abdullah bin es-Seyid, — denir), türk tasavvuf şairi ve *Mesnevî* yorumcusu (İstanbul 1584 - ay.y. 1660). Babası Tunus veya Cezayir'den İstanbul'a yerleşen Seyid Mehmed adlı bir magrıplıdır. Vezir Halil Paşa tarafından yetiştirildi. Aziz Mahmud Hudaî'ye mürit oldu. Halil Paşanın divitdarı sıfatıyle onunla beraber çeşitli yerleri dolaştı. Halil Paşanın ikinci sadaretinde (1626-1628) tezkirecilik göreviyle Abaza isyanını bastırmak için yapılan sefere katıldı. Reisülküttap oldu (1627); fakat Halil Paşanın Abaza'ya karşı başarısızlığı kendisinin ve Abdullah Efendinin görevden alınmasına sebep oldu. O tarihten sonra resmî hizmetten çekildi. Tekrar Reisülküttap kaymakamlığına getirildi (1638). Murad IV'ün maiyetinde Bağdat seferine katıldı. Bağdat'ın fethi sırasında reisülküttap tayin edildi. Dönüşte bu görevden azledildi; tekrar reisülküttap kaymakamı oldu (1639). 1640'ta Anadolu muhasebeciliğine getirildi, 1654'te azledildi. Abdullah Efendi ABDÎ mahlasıyle tasavvufî şiirler de yazdı. Eserleri: *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* («Mesnevî» Denizlerinin İncileri) [Mesnevî şerhi]; *Semerâtü'l-Fuâd* (Gönül Meyveleri); *Nasihatü'l Mülûk* (Meliklerin Öğütleri); *Mir'âtü'l-Asfiyâ* (Temiz Kimselerin Aynası); *Ricâlü'l Gayb* (Gayb Erleri); *Tevkî'ât* (Olaylar); *Meslekü'l-Uşşâk* (Âşıkların Yolu); *Metâli'ül-Envâr* (Nurların Kaynakları); *Risâle fi Merâtibi'l-Vücûd* (Varlık Aşamaları Üstüne Risale). [→ Bibliyo.] (M)

SARIAĞIZ bls. i. Levreğe yakın kemikli balık; en çok Atlas okyanusunda yaygındır. (*Gölgebalığıgiller*'in örnek tipi.)

— ANSİKL. *Sarıağız*'lar (sciaena) uzun gövdeli büyük balıklardır. Bunlarda baş kuvvetli, vücut pullarla kaplı, ağız-burun kısmı küttür; solungaç kapaklarında iki diken bulunur. Renkleri tunç parıltılı gri veya esmer olur. *Sciaena aquila* türü en yaygın olanıdır. Etçil olan sarıağız ringa ve sardalye sürülerini izler; eti çok makbuldür.

— Balıkç. Sarıağızlar ağla tutulur, fakat amatörlerce olta ile de avlanır. Avcılar oltalarını atmak için, sabit kasnaklı makara ile donatılmış 4-6 m uzunluğunda büyük bir kamış kullanırlar. Olta ipinin ucuna, bir kurşun salkımıyle birlikte kuvvetli olta iğneleri takılır. Sarıağızları avlamak için yem olarak canlı veya salamura sardalye, mürekkep balığı parçaları, iri solucanlar veya çakı gibi bazı kabuklu hayvanların eti kullanılır. (L)

SARIALP (Ruhi), türk atleti (Manisa 1924). İlk ve ortaöğrenimini Manisa'da yaptı. Konya Askerî lisesinde atletizme başladı. 6,23 m'lik derecesiyle Konya uzun atlama şampiyonluğunu kazandı (1943). İstanbul'a gelerek Haydarpaşa lisesinde okudu. Bu arada Fenerbahçe kulübünde atletizm çalışmalarını sürdürdü. 1945'te 14,77 m'lik derecesiyle üçadım atlamada Türkiye rekorunu kırdı. 1948'de bu rekorunu 15,075 m'ye yükseltti ve Türkiye'de üçadım atlamada on beş metreyi geçen ilk türk atleti oldu. Londra Olimpiyat oyunlarına katıldı. 15,025 m'lik derecesiyle Olimpiyat üçüncüsü oldu. 1950'de Brüksel, 1951 ve 1952'de Ordularararası Dünya Atletizm şampiyonalarında yarıştı ve 14,79 ve 14,87 m'lik dereceleriyle iki Dünya şampiyonluğu kazandı. 1953'te atletizmi bıraktı. Spor öğretmenidir. (M)

SARI ANA, XVI. yy.ın ilk yarısında ya-

Akkad'lı SARGON'un bakır maskesi

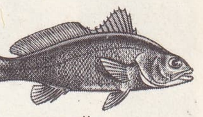

sarıağız

Foto. LAROUSSE

sarıasma

Ayşegül SARICA

sarıgagalı ketenkuşu

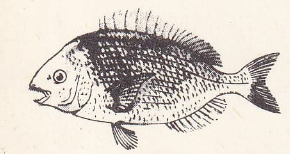
sarıgöz

şadığı söylenen kadın evliya. Türbesi Marmaris'in bir tepesindedir. Balıkçıların avlanmağa çıkmadan bu türbeye uğrayarak izin almaları gelenek haline gelmiştir. Söylentilere göre Yavuz Sultan Selim, Rodos fethine giderken Marmaris'e uğramış ve Sarı Ana'nın duasını almıştır. Sarı Ana, Ege bölgesinde, balıkçıların ve denizcilerin evliyası olarak tanınır. (M)

SARIASMA blş. i. Sarı ve siyah, yahut bazen kırmızı ve siyah renkli ötücü kuş; erkeği daha parlak renkli olur; Eski Dünya'nın sıcak ve ılıman bölgelerinde yaşar. Bk. KUŞLAR *levhası.*

— ANSİKL. *Sarıasma* (*Oriolus oriolus*) kışın Afrika'ya göçer. Erkeği parlak sarı tüylü, dişisi ve yavruları yeşilimsi olur. Kupa şeklindeki yuvasını bir dalın çatalına kurar. Büyük ölçüde böceklerle, özellikle tırtılla beslenir. (L)

SARIASMAGİLLER çoğl. blş. i. Eski Dünya'da yaşayan ötücü kuş familyası; örnek cinsi *sarıasma*'dır (*oriolus*). [L]

SARIASMAGİLLER (AMERİKA — *i*) çoğl. blş. i. Yeni Dünya'da yaşayan, genellikle parlak sarı ve siyah tüylü, orta büyüklükte ötücü kuşlar familyası; örnek türü amerika sarıasmasıdır (Icterus). [Bu kuşlarda gaga çok sivri koni biçimindedir. Amerika'da sığırcıkların yerini bu kuşlar tutar. Orada bu kuşlar her çeşit iklimde değişik ortamlarda yaşar. Pek çok türü vardır: Baltimor kuşu, quiscalus, cassicus.] (L)

SARIBALIK blş. i. Zool. Sazangillerden büyük pullu, irice balık. (İlmî adı *Idus Jesses, I. melanotus*). [M]

SARIBENEK blş. i. Biyol. Retinada görülen sarı renkli küçük çöküntü; gözbebeği ile gözbillûrunun merkezinden geçerek gözün dibine varan eksenin arka ucunda bulunur. (Retinanın ışığa en duyarlı olan kısmıdır.) [L]

SARIBEYLER, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili, Savaştepe ilçesi) bucak: 4 360 nüf. (1965); 12 köy.

— *Bucak merkezi,* 2 282 nüf. (1965). İlçe merkezinin 8 km batısında; yüksl. 250 m. (M)

SARIBEYZADELER, Divanı Hümayuna birçok tercüman yetiştirmiş rum ailelerinden biri. (M)

SARIBUĞDAY, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Amasya ili, Merzifon ilçesi) bucak; 11 006 nüf. (1965); 26 köy,

— *Bucak merkezi* (esk. *Türnük,* 532 nüf. 1965). Merzifon'un 13 km güneyinde; yüksl. 540 m. (M)

SARICA sıf. (*sarı*'dan *sarı-ca*). Sarıya yakın renkte olan, sarımsı, sarımtırak: *Sarıca bir yüz. Sarıca bir cilt.*

◆ **i.** Teşk. tar. XVII. yy.da eyalet valilerinin kapı halkını meydana getiren bir çeşit askerî sınıf. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. XVII. yy.da Osmanlı devletinin eski düzeni bozulunca, eyalet valileri haksız yere azledilmeğe başlandı. Bu durumda valiler kendilerini devlet merkezine karşı savunabilmek için kapı halkını çoğalttılar. Bölgelerinde bulunan dirliği kesilmiş sipahileri, ocaklarından atılmış kapıkulu askerlerini maiyetlerine aldılar. Bu askerlere genel olarak *sarıca* (veya *saruca*) adı verildi. Sarıcaların en büyük âmirine başbölükbaşı, bölük kumandanlarına bölükbaşı denirdi. Sarıcalar cesur, kavgacı ve savaşçı kimselerdi. Bölükler halinde teşkilâtlanırlardı. Genellikle kendileri gibi valilere bağlı olan levent* ve sekban*larla birlikte hareket ederler, bağlı bulundukları vali, öldürülür veya azledilirse aralarından eşkıyalığa çıkanlar olurdu. Anadolu'da un kazanmış celâlî reislerinden çoğu sarıcalar arasından yetişti. Sarıcalar Abdülhamid I devrinde (1774-1789) ortadan kaldırıldı.

— Zool. Yaban arısı. (M)

SARICA (Ayşegül), türk piyanisti (İstanbul 1935). İstanbul High School, İstanbul Belediye konservatuvarı ve Paris konservatuvarını bitirdi. Paris konservatuvarına giriş imtihanında birinci oldu (1951) ve bu başarısıyla dünya müzikçilerinin dikkatini çekti. Milletlerarası piyano yarışmasında birincilik kazandı (1953). İlk konser turnesine Yugoslavya'da çıktı. Almanya, Fransa, Belçika ve Bulgaristan'da başarılı turneler yaptı. 1957-1959 Yılları arasında Thibaut-Long yarışmalarına katıldı, beşinci ve dördüncü oldu. 1961 Yılında beş büyük başkentte konserler verdi. (M)

SARICA (Ragıp), türk hukukçusu (İstanbul 1912). Saint-Michel kolejini, Galatasaray lisesini (1931), İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesini bitirdi (1937). Aynı yıl Hukuk fakültesinde asistan oldu. Sonra Hukuk fakültesi idare hukuku doçentliğine (1943), profesörlüğe yükseldi (1949). Ragıp Sarıca, 1961 Anayasasının hazırlanmasına katıldı; öntasarıyı düzenleyen İstanbul Anayasa komisyonunda çalıştı. *İdari Kaza* adlı bir eseri vardır. (M)

SARICAKAYA, Eskişehir ilinde (Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesim) ilçe merkezi; 2 718 nüf. (1970). Sakarya ırmağının sağ kıyısında; yüksl. 225 m. Sündiken dağlarını aşan 51 km uzunluğunda bir yolla Eskişehir'e bağlanır. 1958'den beri ilçe merkezidir. — *Sarıcakaya ilçesi,* 538 km²; 14 243 nüf. (1970). Merkez ve Mihalgazi bucakları; 15 köy. Meyvecilik, turfanda sebze ve pamuk. (M)

Sarıcalar höyüğü. Arkeol. Mersin iline bağlı Silifke'nin 5 km doğusunda, Silifke-Mersin yolunun kuzeyinde, 90 m boyutunda 3 m yüksekliğinde alçak höyük. 1963'te David H. French tarafından yapılan yüzey araştırmasında, höyüğün üstünde, Kilikya'nın İlk Tunç çağına ait astarlı ve açkılı çanak çömlekler bulundu. (M)

SARICI i. (*sarmak*'tan *sar-ıcı*). Elektr. Geçici olarak kullanılmayacak yumuşak bir iletken sarılan ve bir tamburdan meydana gelen âlet. (L)

SARICIK i. (*sarı*'dan *sarı-cık*). Zool. Sarıasma. (M)

SARIÇALI blş. i. Sarı çiçekli, kırmızı meyveli çalı. (İlmî adı *Berberis Vulgaris.* Kadıntuzluğugillerden.) *Eşanl.* KADINTUZLUĞU, AMBERBARİS.

— ANSİKL. *Sarıçalı* çitlerde, çalılıklarda, tarlalarda yetişir, kabuğu ve kökü solucan ve ateş düşürücü olarak kullanılır; çünkü bileşiminde berberin ve oksiyakantin bulunur. Tahıllarda pas hastalığını yapan asalak mantarın yayılmasında arakonaklık ettiğinden ekin tarlaları için çok zararlıdır. (L)

SARIÇAM blş. i. Bot. Bk. ÇAM.

SARI çay veya **KOCA çay,** esk. **Rodios,** Çanakkale şehrinin güneyinde Çanakkale boğazına dökülen akarsu. Boğaz akıntısı tarafından dış kenarı düzleştirilen ve deniz dibine dik bir yamaçla inen dar bir deltası vardır. Çimenlik tabyası bu delta üzerindedir. (M)

SARIÇİÇEK blş. i. Folk. Artvin dolaylarında kız erkek birlikte oynanan oyunlardan biri.

— ANSİKL. Birbirine kur yapan iki gencin kıvrak hareketlerinden meydana gelen *sarıçiçek* oyunu genellikle bir kız bir erkek olmak üzere iki kişi tarafından oynanır. İki kız iki erkek, üç kız üç erkek ve daha çok kız erkek çiftlerle de oynanır. Eskiden daha çok türküyle oynanan bu oyun bugün tulum (tulumgayda) veya akordiyon eşliğinde de yapılır. (M)

SARIÇİÇEK dağı veya **SARIÇİÇEK yaylası,** Anadolu'da birçok yerin ortak adı. En tanınmış olanı Divriği güneyinde ve Eğin doğusundadır, yükseltisi 2 000 m'yi bulur. (M)

SARI DENİZ, Büyük okyanusta kıyı denizi, Doğu Çin denizinin kuzey kesimidir. Kore ve Şandung yarımadası arasında. Hemen her yerinde derinliği 100 m'nin altındadır, adını Huang-Ho'nun büyük ölçüde yığdığı sarımsı alüvyonlardan alır. (L)

SARIGAGALI KETENKUŞU blş. i. Sarı gagalı küçük (13-14 sm) ötücü kuş; tüyleri sarı, kahverengi, gerdanı koyu pas rengindedir. (İlmî adı *Carduelis flavirostris.* İspinozgillerden.)

— ANSİKL. *Sarıgagalı ketenkuşu* soğuk ve ılıman bölgelerde otlu, ağaçlı kayalık yerlerde yaşar, kışın güneye göçer; tane ve böceklerle beslenir. (M)

SARI GALİB PAŞA. Bk. GALİB PAŞA. *Sarı.*

SARIGÖL, Ege bölgesinde (Manisa ili) ilçe merkezi kasaba, 5 870 nüf. (1970). Alaşehir'in 21 km güneydoğusunda; yüksl. 240 m. 1957'den beri ilçe merkezidir. — *Sarıgöl ilçesi,* 423 km²; 27 119 nüf. (1970). Tek bucak; 27 köy. Tütün, çekirdeksiz üzüm ve pamuk. (M)

SARIGÖL, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Artvin ili, Yusufeli ilçesi) bucak; 9 622 nüf. (1965); 9 köy. — *Bucak merkezi* (*Taşkıran* köyü), 1 184 nüf. (1965). Yusufeli'nin 18 km kuzeybatısındadır. (M)

SARIGÖZ blş. i. İzmaritgillerden balık türü. (İlmî adı *Cantharus lineatus.*) || Karagöz balığına benzeyen bir kısım balıklara (Sargus [Dentex] salvieri, Dentex vetulu) verilen ad.

— ANSİKL. *Sarıgöz* (*Cantharus lineatus*) oval gövdeli, oldukça sivri burunlu, derin yarık ağızlı bir balıktır; rengi değişik olmakla beraber daha çok sarıya çalar. Boyu 40-60 sm arasındadır. Akdeniz ve Atlas okyanusunda yaşar. (M)

SARIĞIBURMA blş. i. Mutf. *Sarığı burma,* baklava yufkasıyle yapılan bir tatlı çeşidi. (Kıyılmış iç badem serpilmiş yufka, oklavaya sarılır, hafifçe büzdürülerek oklavadan çıkarılır, sarık gibi yuvarlanarak bir tepsiye yerleştirilir. Üzerine kızdırılmış sadeyağ gezdirilir. Fırında pişirilir. Fazla yağı süzülür. Üzerine ılık koyu şurup dökülür.) [M]

Sarıhan, Kayseri-Aksaray yolunda Damsa çayı vâdisinde Avanos ilçesi yakınında han. Selçuklular devrinde yapıldı (1238). Portal iki renkli taşlarla örülmüş basık kemerlidir. Üzerinde kare planlı mescit yer alır. Üstü açık geniş bir avlusu vardır. (M)

Sarıhan, Niğde kalesinin dışında han. Muhammed bin Ahmed Fakih tarafından yaptırıldı (1357). Dikdörtgen planlıdır. Küçük kesme taşlardan örülü basık kemerli bir kapısı vardır. Kemerin üstünde kitabe yer alır. Çatısı çökmüştür. (M)

SARIHANİ blş. i. Tatlı su levreğine yakın, oval gövdeli, kemikli balık; vücudu ve burun kısmı küçük pullarla kaplıdır. (Örnek türü *iri sarıhani*'nin [*Epinephelus gigas*] uzunluğu 1 m'yi aşar; *Polyprion cernium*'a benzerse de onunla karıştırmamak gerekir.) [L]

SARIHUMMA blş. i. Patol. Karaciğer-böbrek iltihabıyle (çoğu zaman sarılıkla) ve sinir rahatsızlıklarıyle beliren hastalık.

— ANSİKL. Patol. *Sarıhumma*'ya *amerikan tifüsü* veya ispanyolca adıyle *vomito negro* da denir. Meksika körfezinde yerleşik, Güney Amerika'nın öteki kıyılarında, Batı Afrika'da v.b. salgın halde görülür. Hastalığın mikrobu bir virüstür (amavi); insana çizgili sinekle (Stegomyia fasciata) geçer. Bulaşmadan üç ilâ altı gün sonra hastalık titreme, sırtta ve belde ağrı (sopa vurulmuş gibi) ile başlar, sonra baş ve gözlerde ağrı, kabızlık ve sayıklamalar görülür. Ateş 40°C'yi geçer ve hemen 39°C'nin altına düşer. Bulantı, kanamalı kusma (kusmuklar katran gibi siyah) ve karaciğer-böbrek iltihapları ortaya çıkar. Kısa bir iyilik devresinden sonra ikinci bir nöbet genellikle ağırdır ve sarılıkla beraber gelir. Sarıhummanın biri şehirde ve limanlarda diğeri kırlarda ve ormanlı bölgelerde görülen iki ayrı şekli vardır. Bunlar ayrı türden çizgili sineklerle bulaşır, ama belirtileri birbirine çok benzer. Bazı vakalarda ölüm oranı yüzde 30'a ulaşır. Hastalığın tedavisi, özellikle belirtileri yok etmeğe dayanır. Hastalıktan korunmanın en iyi çaresi çizgili sineklerle savaşmaktır; kesin korunma yolu Laigret aşısıdır. (L)

SARIIRMAK. Bk. HUANG-HO.

SARIK i. (*sarmak*'tan *sar-ı-k*). Kıyf. *Esk.* Kavuk, börk, fes, külâh, serpuş v.b. başlıklar üzerine sarılan tülbent, ağbânî veya şala verilen ad (*amame* de denir): *Ocağın üstünde duran gaz lambası oldukça büyüktü. Ortalığı iyi aydınlatıyordu. Fakat Ağanın sarığının rengini bir türlü belirtemiyordu* (S. Kocagöz). *Müderrisin başında fes ve sarık vardı. Cübbesi ve kıyafeti temizdi* (Ş. S. Aydemir). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sarılış şekillerine göre sarık çeşitli adlar alırdı; *silme* sarık, *dardağan* sarık, *burma* sarık v.d. Ulema, padişahlar, vezirler ve bazı devlet adamları çeşitli şekil-

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

lerde beyaz tülbent sarık sararlardı. Çeşitli tarikatlara mensup şeyhler taç veya sikke denen külâhlarına beyaz, kırmızı, siyah, yeşil ve kara tülbentten sarıklar sararlardı. Bu sarıkların sarılış şekli ve rengi onların bağlı bulunduğu tarikatı gösterirdi. Halk ve asker, serpuşlarına, beyaz tülbent, ağbânî ve şal sarardı. Sarığın aşağıya doğru sarkık olarak bırakılan ucuna *taylesan* denirdi. Ulema sınıfında rütbeleri olanlar resmî günlerde, halvetî şeyhleriyse her gün taylesan bırakabilirlerdi. Türkiye'de Şapka kanununun kabulünden (3 kasım 1925) sonra sarık kullanmak yasaklandı. Yalnız dinî törenlerde imamlar başlıkları üzerine beyaz tülbentten sarık kullanabilirler. (M)

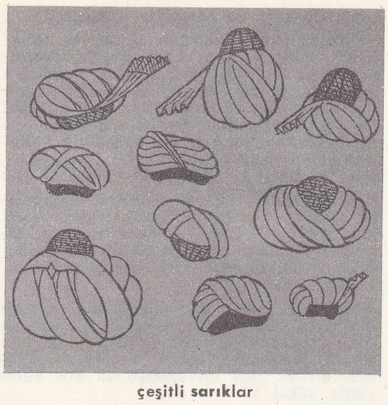

çeşitli sarıklar

SARIKAMIŞ, Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum - Kars bölümü, Kars ili) ilçe merkezi şehir: 20 313 nüf. (1970). Erzurum - Kars demiryolu üzerinde; yüksl. 2 125 m. Şehir, iki sırtın yamacıyle bu iki yamaç arasındaki çukur alanda yayılır. — *Sarıkamış ilçesi,* 1 951 km²; 59 879 nüf. (1970). Merkez, Karakurt ve Karaurgan bucakları; 57 köy. Ormancılık, hayvancılık. (M)

SARIKAMIŞ çukuru, rusça **Sarıykamıyşskaya Kotlovina,** S.S.C.B.'de kapalı çöküntü, Aral denizinin ve Amuderya deltasının güneybatısında, Türkmenistan'da; deniz seviyesinden 45 m aşağıda. Bu çöküntünün yakın bir tarihte sularla örtüldüğü ve tarih çağları başlangıcında Amuderya'nın Hazar denizine dökülen bir kolunun buradan geçtiği sanılır. (L)

Sarıkamış harekâtı, Birinci Dünya savaşında Türklerle Ruslar arasında Doğu Anadolu'da yapılan savaşlar (22 aralık 1914-15 ocak 1915). Birinci Dünya savaşında doğuda Ruslarla ilk karşılaşma Eleşkirt civarında Köprüköy'de oldu (6 kasım - 12 kasım 1914), karşı saldırıya geçen türk ordusu Azap köyü savaşını kazandı (14-18 kasım). Fakat iyi keşif yapılamadığı için eski sınırına çekilen Ruslar takip edilemedi. İttifak* devletleri yanında savaşa katılarak Almanlara yardım amacını güden başkumandan vekili Enver Paşa 14 aralık 1914'te Köprüköy'e geldi ve askerî teftiş ettikten sonra hemen Rusların elinde bulunan Sarıkamış'a taarruza karar verdi. Taarruzun ilkbahara bırakılmasını söyleyen 3. Ordu kumandanı Hasan İzzet Paşayı azlederek ordu kumandanlığını üstüne aldı. Alınan karara göre, 11. Kolorduyle 2. Süvari tümeni cepheden ve güney kanattan; 10. Kolordu Tortum-Kasor-Allahüekber dağı üstünden Yeniselim'den; 9. Kolordu da Pirtanoş-Koşe bölgesinden ve Şekerli - Petiker - Çardaklı - Bardız'dan saldırıya geçecek; Rusları bulundukları yerlerden atacaklardı. Bu sırada Rize'ye çıkarılacak Şitanke Bey müfrezesi (iki tabur) birkaç sınır taburuyle ve çetelerle takviye edilerek Ardahan üstünden Kars'a doğru ilerleyecekti. 10. Kolordu kumandanı Hafız Hakkı'ya göre, Ruslar kaçırılmadan ters cepheyle savaşa zorlanırsa yok edilir ve Kars bir baskınla ele geçirilirdi. 3. Kolordu kumandanlığını üstüne alan Enver Paşa, 19 aralık 1914 günü yeni bir emir verdi. Bu emre göre, harekât 22 aralıkta başlayacak, 9. Kolordu, bir koluyle Çitak-Bardız, öteki koluyle Koşe-Petiker üzerinden Bardız'a ilerleyecek; 10. Kolordu Tortum-Oltu üstünden Bardız'a hareket ederek 2. Rus Türkistan kolordusunun gerisine düşecekti. 2. Kolordu, cepheden gösteriş taarruzu yaparak bu kesimde Rusları durduracak, 2. süvari tümeni de Aras'ın güneyinden Rusların güney kanadına taarruz edecekti. Enver Paşa 9., Hafız Hakkı da 10. Kolordunun başında bulunacaklardı; ancak uygulamada değişiklik oldu ve Hafız Hakkı Oltu'ya varınca düşmanı yok edemedi. Koso boğazına girdi ve Allahüekber dağını aşarak Başköy-Yedikilise bölgesine geldi. 21 Aralık 1914'te Ruslar, 10. Kolordunun Tortum ve çevresinde toplandığını görünce, bir artçı bırakarak bu kesimdeki kuvvetlerini Oltu'ya çektiler. 23 Aralıkta 31. Tümen Yeniköy boğazında Rusların artçı kuvvetini yenerek, bir albay, dört subay, 1 150 er, 4 top ve 5 makineli tüfek ele geçirdi. Hafız Hakkı da Oltu'da iki bölüğü esir etti. 9. Kolordunun 29. Tümeni de Çitak'a geldi ve 11. Kolordu cepheden taarruza geçti. 24 Aralıkta 10. Kolordu, Vartanek-Başköy hattına ilerlemesi gerekirken, Kosor'a doğru yürüdü. Rus öncü kuvveti yok edildi; fakat zaman kaybedildiği için kolordu, büyük kısmıyle Kosor üzerinden Allahüekber dağını aşmak istedi. Bu sırada 9. Kolordunun 29. Tümeni Bardız'a gelmişti. Ele geçen bir esirden Sarıkamış'ın boşaldığını öğrenen Enver Paşa, hemen buraya yönelmeğe karar verdi. Bir gün sonra 10. Kolordunun 30. ve 31. Tümenleri Arsenik - Kosor'a ve 32. Tümeni de 9. Kolordu ile birlikte Postik'e vardı. 9. Kolordunun, 29. ve 17. Tümenleri, Malakan yaylasında karlar içinden yürüyerek gece Sarıkamış batısına gelebildiler. 28. Tümen de Bardız'a varmıştı. Bu tümen Bardız geçidini ele geçirdiyse de Çerkezköy'e giremedi. Bu yüzden Sarıkamış'ın alınması ertesi güne kaldı. 26 Aralık günü 9. Kolordu 29. Tümeniyle Kızılkilise-Sarıkamış yolunun güneyinden, 17. Tümen de kuzeyinden Çerkezköy'e, 28. Tümen ise Çamurludağ'a taarruza geçti. Bu sırada 10. Kolordunun 31. Tümeni ağır kış şartları altında 14 saatlik bir yürüyüşten sonra Allahüekber dağını aşarak Başköy'e geldi. Fakat 40 000 kişilik mevcudundan ancak 3 000 er kaldı. 27 Aralıkta 10. Kolordu Allahüekber dağını aştı ve 19. Süvari alayı da Yeniselim'i ele geçirdi. 33. Tümen de Yolgeçmez ve Karahamza'yı aldı. Bardız'daki 32. Tümen de aynı gün düşmanı atarak Akmezar ve Çilhoroz'u ele geçirdi. 9. Kolordu ise, üç tümen birinci hatta olarak Çerkezköy-Sarıkamış yönünde taarruz ediyor, fakat sonuç alamıyordu. Ruslar bu kesimi 12 tabur, bir süvari alayı, altı top ve 16 makineli tüfekle savunuyorlardı. Yeniselim'in ele geçmesi, Rusları telâşa düşürmüş ve Kars- Sarıkamış bağlantısı da kesilmişti. 29 Aralıkta Sarıkamış'ta Türklerin çok zayıf mevcutlu 40 taburuyle düşmanın 22 taburu, mevcutları dengeli olarak savaşıyorlardı. Fakat türk taburları mevcutlarının dörtte üçünü kaybetti. Ruslar menzil yolları üzerinde savaştıklarından yiyecek ve cephane ikmal durumu bakımından çok iyi durumda bulunuyorlar ve binalardan da faydalanıyorlardı. Bu güçlüklere rağmen 10. Kolordu Sarıkamış'a girdi, asker aç olduğundan yiyecek bulmak için şehre dağıldı. Ruslar da karşı taarruzla şehri geri aldılar. Aynı gün Şitanke Bey alayı, Rize'ye çıkarak Artvin'e geldi ve orada Yakup Cemil, Halit ve Şakir Beylerin çeteleriyle birlikte Ardahan'a yürüdü ve kasabayı ele geçirdi. 30 Aralıkta 10. Kolordu 1 800 tüfek, 24 top ve 9. Kolordu 1 000 tüfek, 20 top ve 16 makineli tüfekle muharebeye devam ettiyse de sonuç alamadı. Sarıkamış-Bardız yolu kesildi. 1 Ocak 1915'te Enver Paşa 10. ve 9. Kolorduların Rusları yenilgiye uğratarak birleşmesini istedi. Fakat Bardız geçidinin elden çıkmasıyle bu gerçekleşemedi.

2 Ocak 1915'te Enver Paşa durumun ağırlığını kavradı ve Hafız Hakkı'yı generalliğe yükselterek 9. ve 10. Kolordulardan kurulu Sol Kanat Grup kumandanlığına getirdi. Verdiği emre göre bu grup direnecek, ağırlıklar, hasta ve yaralılar Oltu'ya gönderilecek, 11. Kolordu da cepheden taarruzunu şiddetlendirecekti.

Bu sırada 10. Kolordunun 600 er, 9. Kolordunun ise 344 er, 12 top ve 12 makineli tüfek mevcudu vardı. 3 Ocak'ta gelen takviyelerle 10. Kolordu 1 200 er, 9. Kolordu ise 450 er kuvvetinde olarak rus taarruzlarına karşı savunuyorlardı. 11. Kolordu da taarruza geçerek Karaurgan'ı ele geçirdiyse de, karşı taarruz üzerine tekrar geri çekildi. 4 Ocakta Ruslar Divik'e giderek hasta ve yaralılardan 500 esir aldılar ve Kosor yolunu kestiler. 9. Kolordu karargâhına da bir baskın yaptılar. Hafız Hakkı Paşa bu sırada çekilme emri verdi. Kendisi kaçmayı başardıysa da, kolordu kumandanıyle beraber 300 er ve 106 subay esir oldu. 5 Ocakta Enver Paşa Zivin'de 33. Tümeni muharebeye sürerek 9. Kolordudan artanları kurtarmak istedi. Fakat sonuç alınamadı. Sarıkamış'ta da türk kuvveti kalmadı. Sonunda Ruslar toplam olarak 200 subay 700 esir ve 30 topla 20 makineli tüfek ganimet olarak aldılar. Bu savaşlarda Ruslardan 32 000, Türklerden 60 000 kişi öldü. Bu felâketten sonra Doğu Anadolu rus tehlikesi ile karşı karşıya kaldı; önce Erzurum, sonra Van, Muş ve Bitlis düştü. (M)

SARIKANAT bls. i. Bk. LÜFER.

SARIKAVAK, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, İçel ili, Mut ilçesi) bucak; 5 417 nüf. (1965); 14 köy. — *Bucak merkezi*

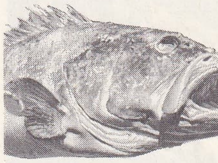

sarıhaninin başı

Sarıkamış harekâtı

osmanlı kuvvetlerinin Kars'ta ruslara karşı hücumu

Erzurum cephesinde siperlerin kumandan tarafından teftişi

Foto. *LAROUSSE ; MEYDAN*

sarılma

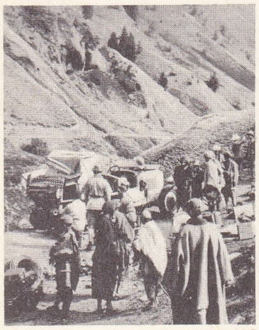

batı Himalaya'da Sarı rali

sarısabır

(*Kürkçü* köyü), 582 nüf. (1965). Mut-Silifke yolunun 24. km'sinde kuzeye ayrılan 13 km'lik toprak yolun sonunda; yüksl. 770 m. (M)

SARIKAYA, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Yozgat ili) ilçe merkezi, kasaba; 3 772 nüf. (1970). Yozgat'ı Kayseri'ye bağlayan karayolu üzerinde; yüksl. 1 335 m. İlk merkezine uzaklığı 80 km. 1957'den beri ilçe merkezidir. — *Sarıkaya ilçesi,* 976 km²; 34 239 nüf. (1970). Merkez ve Hasbek bucakları; 59 köy. Tahıl tarımı ve hayvancılık. (M)

Sarıkaya köşkü, Çamlıca'da Selim III'ün annesi tarafından yaptırılan köşk. Sonra Esma Sultana verildi. Mahmud II burada öldü (1839). Bugün köşkün yerinde başka yapılan vardır. (M)

Sarıkayalı. Arkeol. Beyşehir gölünden aşağı uzanan bir vâdinin ortasında höyük. Hoyran - Şarkikaraağaç yolunun batısında, göl kıyısından 2,5 km uzaklıkta, Şarkikaraağaç'ın 15 km güneydoğusundadır. 1963'te D. H. French tarafından gezilen höyükte Demir çağı, Erken Bronz II ve Erken Orta Kalkolitik (Konya ovasında) çağa ait olabilecek boyalı, tek renkli çanak çömlek bulundu. (M)

SARIKÇI i. (*sarık*'tan *sarık-çı*). Zantl. *Esk.* Sarıkla ilgili tülbent v.b. kumaşları satan, çeşitli biçimde sarık saran kimse. (M)

SARI KEREZ. Bk. SARI KÜRZ.

SARIKIZ bls. i. Folk. Evliya olduğu kabul edilen bir efsane kahramanının adı. || Bu evliyanın Kaz dağındaki makamı.

— ANSİKL. *Sarıkız* ile ilgili değişik söylentiler vardır. En yaygını Edremit körfezi yakınında Kaz dağında yaşayan Tahtacı yörükleri tarafından söylenilenlerdir. Alevî geleneğine göre Sarıkız Kan kalesinde savaşırken halife Ali'ye âşık olan bir kral kızıdır. Başka bir söylentiye göre Selmanı Farisî'nin eşidir yahut da Ali'ye âşık olduğu için onun eşi ve Hz. Muhammed'in kızı Fatıma*nın canını sıkmış ve bu yüzden öldürülmek üzere Kaz dağına çıkarılmış bir suçlu kızdır. Kimse bu kızla birlikte yaşamamış, babasına «öldür bunu» diye baskı yapılmıştır. Kızının masumluğuna inanan baba, bir kaz sürüsüyle onu dağa çıkarmış ve yalnız bırakarak kaçmış. O dağın doruğunda kimse bir geceden fazla yaşayamazmış. Ama Sarıkız ve kazları ölmemiş. Edremitliler onun yaşadığını her gece dağın doruğunda yanan bir ışıktan fark etmişler. Kızını dağda yalnız bıraktığı için pişman olan baba onu aramağa çıkmış, ormanda kaybolduğu sırada önünde beliren ışığı takip ederek kızının saklı olduğu tepeye varmış. Orada ışık silkinince Sarıkız oluvermiş. Baba ne kadar ısrar ettiyse de kızını aşağıya indirememiş. Tahtacı yörükleri, masum ve temiz aşkları temsil eden Sarıkız makamında her yıl toplanarak büyük törenler yaparlar. Bu törenlere yabancılar katılamaz. Dağa, Sarıkız'ın kazlarından ötürü bu adın verildiği söylenir. (M)

SARIKIZ tepesi veya **Karataş tepesi,** Marmara ve Ege bölgeleri sınırında, Biga yöresinin güneydoğusunda yer alan Kaz dağının (esk. *İda*) en yüksek (1 774 m) doruğu. (M)

SARIKLI sıf. (*sarık*'tan *sarık-lı*). Başına sarık sarmış olan: *Bulunduğum odada biri sarıklı, öteki bıyıkları henüz terlemiş iki kâtip daha vardı ki, masalarının başında kendi işleriyle meşgul görünüyorlar, bizimle hiç alâkadar olmuyorlardı* (R. N. Güntekin). || İ. *Mec.* Müslüman din adamı, hoca.

— Tasav. *Sarıklı sikke,* Mevlevîler tarafından giyilen ve çevresine özel bir sarık sarılan başlık. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Sarıklı alayı,* cuma selâmlığındaki törende sarıklılardan kurulu topluluk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Mevlevî tarikatında sikke* denilen özel başlığa destar* sarılınca *sarıklı sikke* adını alır. Sarıklı olmayan sikkelere de «çıplak sikke» anlamında «dal sikke» denir. Sarıklı sikke giymek çelebiler tarafından verilen özel bir izne [«tekbirlenme»] bağlıdır. Çelebi tarafından tekbirlenmeyen bir mevlevî, sarıklı sikke giyemezdi. Sikkelere sarılan sarıkların, ayrı ayrı renkleri vardı. Bu renkler genellikle sarığı saranın derecesi ve göreviyle ilgiliydi.

— Teşk. tar. *Sarıklı alayı,* on iki sarıklı ve müezzin, kırk has ağa ve ellerinde şimşir bulunan 40-50 kadar hasekiden meydana gelirdi. Padişahın sarığını (destarı hümayun), sarıkçılar sıra ile taşırlardı. Değerli kumaşlardan yapılmış, gümüşlü, elmaslı sorgucu olan sarık, selâmlıkta toplanan halka karşı tutulurdu. Bu tören Mahmud II devrinde (1808-1839) kaldırıldı. (M)

SARIKONAK, Doğu Anadolu bölgesinde (Bitlis ili merkez ilçesi) bucak; 5 449 nüf. (1965); 21 köy. — *Bucak merkezi,* 301 nüf. (1965). İl merkezinin 28 km güneyinde; Bitlis - Diyarbakır yolu üzerinde; yüksl. 1 280 m. (M)

SARIKÖY, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili, Gönen ilçesi) bucak; 14 327 nüf. (1965); 19 köy. — *Bucak merkezi* (*Sarıköy* kasabası), 4 320 nüf. (1965). İlçe merkezinin 13 km kuzeyinde; yüksl. 35-40 m. (M)

SARIKÖY, İç Anadolu bölgesinde (Eskişehir ili, Mihalıçcık ilçesi, Merkez bucağı) köy; 695 nüf. (1965). Porsuk çayı vâdisinin güney (sağ) kıyısında, dik bir yayla yamacı önünde yer alır. Ankara - Eskişehir arasında demiryolu istasyonu Mihalıçcık - Sivrihisar yolu buradan geçer. Yunus Emre'nin burada öldüğü ve gömüldüğü ileri sürülür. (M)

SARI KÜRZ veya **SARI KEREZ** (Nureddin), türk din adamı (Karesi, ? - İstanbul 1522). Medrese öğrenimi gördü. Koca Sinan Paşadan ders aldı. Daha çok fıkıh alanında çalıştı. Önce İstanbul kadısı oldu (1511), sonra Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerine getirildi. Daha sonra İstanbul payesi verilerek müderrislikle görevlendirildi. İstanbul'un *Sarıgüzel* semtine adı verildi. (M)

SARILGAN sıf. (*sarılmak*'tan *sarıl-gan*). Bot. Sapı yakınındaki cisimlere sarılan bitkilere denir: sarmaşık, şerbetçiotu, hanımeli gibi. (Sarılgan bitkilerin bazıları otsu, az bir kısmı odunsudur; odunsu olanlarına çit sarmaşığı denir. Bu bitkilerin sarılması türüne göre sağdan sola doğru olabileceği gibi soldan sağa doğru da olabilir.) Bk. HAPTOTROPİZM. (L)

SARILGANLIK i. (*sarılgan*'dan *sarılganlık*). Sarılgan bitkilerin özelliği. (L)

SARILI sıf. (*sarılmak*'tan *sarıl-ı*). Sarılmak işine konu olan, sarılmış: *Eli sarılıydı.* (M)

SARILIK i. (*sarı*'dan *sarı-lık*). Sarı olma hali. || Sarı renk: *Bunlar, yerine göre, yüzüne bir kırmızılık, bir sarılık ve gözlerine türlü türlü parlayışlar veriyordu* (Sabahattin Ali). *Yüzü adamakıllı çökmüş, derisini yeşile yakın bir sarılık kaplamıştı* (Kemal Tahir).

— Bitki hastalıkları. Şeker pancarında görülen virüs hastalığı; verimi büyük ölçüde düşüren bir hastalıktır. (Pancarın yaprakları sarı bir renk alır, kalınlaşır ve kolay kırılır; virüsü böcekler yayar.)

— İpekböcekçiliği. Bir virüsten (*Borrelina bombycis*) ileri gelen ipekböceği hastalığı. Bk. ANSİKL.

— Patol. ve Vet. Derinin, dokuların ve organizmadaki sıvıların sarıya boyanmasıyle beliren hastalık. (Bk. ANSİKL.) || *Ağır sarılık.* Bk. KARACİĞER *iltihabı.*

— ANSİKL. İpekböcekçiliği. *Sarılığın* belirtileri şunlardır: halkalarda şişme, dokularda erime, deride saydamlaşma, sarı renkli ırklarda renk koyulaşması, hücrelerde çok köşeli cisimlerin oluşumu (virüsü taşıyan billûrî cisimler). Bu cisimlerin dağılması yüzünden hastalık çok bulaşıcıdır. Ama gizli şekilde de devam edebilir.

— Patol. Sarılık, kanda safra boyalarının bulunmasından dolayı derinin, mukozaların (gözler, diş etleri) sarıya boyanmasıyle beliren bir hastalıktır. Kandaki safra boyalarının bu anormal varlığı, karaciğer hücrelerinin bir lezyonuna (karaciğer iltihabı), safra yollarında safranın akışına engel olan bir nesnenin bulunmasına (taş, ur v.b.) veya safra boyalarının aşırı derecede çıkarılmasına (hemolitik sarılık) bağlıdır. Bunun için sarılıklar üçe ayrılır:

1. *karaciğer iltihabından doğan sarılık,* bir intandan (sarılıklı karaciğer iltihabı, sarılıklı - kanamalı spiroketoz, paratifo) veya zehirlenmelerden (kloroform, arsenik, fosfor v.b.) ileri gelir. Ağır sarılık, karaciğer hücrelerinde tedavisi imkânsız ve atrofili lezyonlar meydana getiren bir karaciğer iltihabıdır;

2. *safra yollarının tıkanmasıyle beliren sarılık,* koledok kanalındaki bir taştan karaciğerde, safra yollarında veya pankreastaki bir urdan ileri gelir;

3. *hemolitik sarılık,* doğuştan veya sonradan olabilir; karaciğer bozukluğundan değil, alyuvarların aşırı miktarda tahribi yüzünden fazlaca ortaya çıkan pigmentlerden ileri elir. Yeni doğmuş çocuklarda görülen sarılık hemolitik bir sarılıktır ve genellikle önemsizdir.

Sarılıklarda sidik yeşile çalan kızılımsı kahverengindedir; safra yollarının tıkanmasıyle beliren sarılıklarda dışkı da renk kaybeder, balçık rengini alır. Karaciğer iltihabından doğan sarılıklarda ise dışkı az veya çok renksizdir.

— Vet. Her tür hayvanda sık sık görülen sarılık, ya karaciğer iltihabından ileri gelir veya hemolitiktir. Hemolitik sarılıkların sebepleri hemoglobinüride olduğu gibidir: zehirlenmeler, enfeksiyonlar, toksienfeksiyonlar, piroplazmozlar.

Hayvanlarda karaciğere bağlı sarılıklar istisna olarak safra yollarının tıkanmasından ileri gelir; çoğunlukla basit veya özgül, bir enfeksiyondan (leptospiroz), iç veya dış zehirlenmeden dolayı karaciğer hücrelerinin iltihaplanmasından veya yozlaşmasından ileri gelir.

● *Yeni doğmuş hayvan sarılığı.* Yeni doğmuş hayvan sarılığı hemolitik bir sarılıktır; anne kanıyle dölüt kanı arasındaki bir uyuşmazlıktan meydana gelen bir aglütinin'in dölüt tarafından soğurulmasıyle ortaya çıkar. Özellikle katırda, daha seyrek olarak da tayda, domuz yavrusunda, dana ve kuzuda görülür. (L)

SARILMA i. (*sarılmak*'tan *sarıl-ma*). Sarılmak eylemi. || Sıf. Sarılarak yapılmış.

— Biyol. Bk. CROSSING-OVER.

— Bot. Bitkilerin kendi üzerine kıvrılması veya yakındaki cisimlere dolanması. Bk. SARILGAN.

— Zantl. *Esk. Sarılma rumî,* bayrağı andıran bir motif olan rumînin birbirine geçirilmesiyle yapılan bir süsleme şekli. (LM)

SARILMAK geçl. f. (esk. türk. k.). [Birine veya bir şeye] Kollarını dolamak, kucaklamak: *Halit Ayarcı bu sefer halamın beline sarıldı* (A. H. Tanpınar). *Barakalar önünde durup ellerini ipten sıyırdıkları zaman ona sarıldı, kucağına aldı, öptü, okşadı* (R. H. Karay). *Cemil sevinçle Selimanın boynuna sarıldı* (Kemal Tahir). || Bir şeye kuvvetle yapışıp bırakmamak, sıkı sıkı tutunmak: *Bir merdiven parmaklığına sarılmasaydım, aşağıya kadar yuvarlanacaktım* (R. N. Güntekin). *Genç kız yaylının iç taraflarında bir köşeye büzülmüş ve elleriyle iki tarafına sarılmış, düşünüyordu* (Sabahattin Ali). *Orhan sevinçle geliyor ve öpmek için ellerine sarılıyor* (N. Araz). || (Yılan, sarmaşık v.b.) Bir şeyin üzerine bir veya birkaç defa dolanmak: *Sarıldı yasemen şah-ı nihal-i erguvan üzre* (Nef'i). *Sarmaşıklar balkonun sütunlarına sarıldı.* || — *Mec.* Büyük bir umutla bağlanmak, güvenmek: *Hangi ümide sarılsam elimde kalıyor, neyi seversem ölüyor* (R. N. Güntekin). *Bunun için Türkocakları [...] tek ve son ümid halinde «Büyük Türk Birliği» hayaline daha kuvvetle sarıldılar* (P. Safa). *Dost dost diye nicesine sarıldım* (Âşık Veysel). || Aceleyle davranmak, hemen yapmağa koyulmak, girişmek: *Yazmak üzere kaleme kâğıda sarılmak.* || Edilg. f. Sarmak işine konu olmak: *Düşman kuvvetleri sarıldı. Paketler sarıldı, bağlandı.*

— ÇEŞ. DEY. *Boğazına sarılmak.* Bk. BOĞAZ. || *(Bir şeye) Dört elle sarılmak.* Bk. DÖRT. || *Eline ayağına sarılmak.* Bk. EL. || *(Birinin) Yakasına sarılmak (asılmak* veya *yapışmak).* Bk. YAKA.

— Binic. *Ata sarılmak,* ata ayak ve kollarla sıkıca tutunmak.

◆ **Sarılışmak** ortaklş. f. Birbirine sarılmak. (M)

Foto. LAROUSSE

Sarılütfi mescidi, İstanbul'da, Beyoğlu semtinde, Aynalıçeşme yakınında mescit. Fatih'in kütüphanecisi olan ve 1494'te i-dam ettirilen Molla Lütfullah Tokadî tarafından yaptırıldı. Yıkılmıştır, bugün izine rastlanmaz. (M)

SARIM i. (*sarmak*'tan *sar-ı-m*). Sarmak işi. || Bir şeyi bir defa sarabilen miktar.

— Elektr. Bir sargıda, uçları genellikle birbirine çok yakın olan elemanter parça. || *Karşı devre sarımları,* doğru akımlı bir makinede, makine çalışırken indükleçlerin ana magnetomotor kuvvetine zıt magnetomotor kuvvetler meydana getiren indüvi veya indükleç sarımları.

— Mat. *Bir helisin sarımı.* Bk. HELİS. || *Bir spiralin sarımı,* spiralin, kutupsal yarıçapın bir tam devrine tekabül eden bütün yayları. (Bir helisin sarımları birbirine eşit, spiralin sarımları ise değildir.)

— Zool. Karındanbacaklı yumuşakçaların kabuğunda olduğu gibi bir kavkının üzerindeki sarmal kısımların tümü. (Sarım, sonuncudan başka bütün sarmal halkaları kapsar; sarımın birinci halkası kavkının ucudur [*çekirdek*]; sonuncusu ise kavkı a-çıklığı veya ağızdır. Bu halkalar bir eksenin etrafına dolanır; göbekli kavkılarda eksenin içi boş, deliksiz kavkılarda ise doludur.) [L]

SARIMBEY, bugün **Septemvri,** esk. **Saranyovo,** Bulgaristan'da (Pazarcık idare bölümü). Meriç ırmağının yukarı çığırında Filibe-Sofya demiryolu ve karayolu üzerinde yer alan küçük şehir; 7 500 nüf. Mobilyacılık; şarapçılık; bağcılık; meyvecilik. (M)

SARIM PAŞA (İbrahim). Bk. İBRAHİM SARIM PAŞA.

SARIMSAK i. Bk. SARMISAK.

SARIMSI sıf. (*sarı*'dan *sarı-msı*). Sarıya benzeyen, sarıya çalan, az sarısı olan: *Sarımsı bir örtü. Sarımsı bir renk.* (M)

SARIMTIRAK sıf. (*sarı*'dan *sarı-mtırak*). Sarımsı. (M)

SARIOĞLAN, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Kayseri ili), ilçe merkezi kasaba; 3 079 nüf. (1970). Kayseri - Sıvas demiryolu üzerinde; yüksl. 1 150 m. Kayseri - Sıvas karayoluna 4 km'lik bir yolla bağlıdır. 1960'tan beri ilçe merkezidir. — *Sarıoğlan ilçesi,* 660 km²; 19 932 nüf. (1970). Tek bucak; 17 köy. Tahıl tarımı ve hayvancılık. (M)

Sarı rali, fransız André Citroën'in devletin ve özel kuruluşların yardımıyle düzenlediği Orta Asya'yı otomobille aşma gezisine verilen ad. Kara rali gibi G.M. Haardt ve L. Audouin-Dubreuil tarafından yönetilen bu raliye katılanlar 4 nisan 1931'de Beyrut'tan yola çıktılar; aralarından Teilhard de Chardin'in de bulunduğu Point yönetimindeki ek bir grup o sırada Çin'de Pekin'in kuzeybatısındaydı. Batıda nispeten hızlı ilerleyen grup, 28 nisanda Tahran'a vardı. «Pamir» adı verilen bu topluluk, daha sonra Afganistan'a girdi ve 9 haziranda Kâbil'e ulaştı. Bu sırada «Çin» grubu da ilgi çekici arkeoloji çalışmaları yaparak Gobi çölünü geçiyordu. 24 Haziranda G.M. Haardt, Keşmir'de Srinagar'a vardı. Yalnız iki araba ve at kervanlarıyle güç şartlarda aşılan menzillerle Batı Himalayalar ve arabaların terk edilmesini gerektiren Gilgit geçildi. Karakurum ve Pamir aşıldıktan sonra grup 8 ekimde Tiyenşan'ın güneyinde Sin-Kiang'daki Aksu'da çin grubuyle birleşti. Ondan sonra tekrar başlayan yolculuk maddî güçlüklerden çok mahallî yetkililerle ve silâhlı çetelerle çıkan olaylar yüzünden güçleşti. 26 Ekimde Urumtsi'ye, 18 aralıkta Yarkent'e (So-çi) ve 29 aralıkta da Lang-cou'ya varıldı. Huang-ho'nun geniş kıvrımı izlenerek Paotou'ya, sonra 7 şubatta Kalgan'a ve 12 şubatta Pekin'e ulaşıldı. 22 Şubatta T'ientsin'de gemiye binen grup, Çinhindi'nden sonra yoluna gene karadan devam etti. Ama 16 martta G.M. Haardt'ın ölümü, karayoluyle seyahatin sadece Çinhindi'nin aşılmasıyle (Hayfong'dan Saygon'a) son bulmasına yol açtı. (L)

SARISABIR bş. i. Etli yapraklarında acı bir özsu bulunan bitki. (İlmî adı *aloes.* Zambakgillerden.) || Aynı bitkinin yapraklarından elde edilen, hekimlikte ve boyacılıkta kullanılan kırmızımsı esmer madde. || Sarısabırdan elde edilen dokumalık lif: *Lifleri rutubete dayanıklı olduğu için maden ocaklarında kullanılan halatlar sarısabırdan yapılır.* || *Sarısabır reçinesi,* zambakgillerden, Afrika'da yetişen sarısabır türlerinden çıkarılan zamk-reçine.

— ANSİKL. Bot. *Sarısabır*'lar bazen sapsız küçük bitkiler, bazen de dallı budaklı büyük ağaçlar halinde olur; yaprakları daima kalın ve etli, çiçekleri yeşilimsi sarı veya mat kırmızı, fakat çoğu zaman üç renklidir. Bu yüzden birçok türü süs bitkisi olarak yetiştirilir. Sarısabırın yetiştiği başlıca bölgeler Tropikal Afrika, Ümit burnu, Asya ve Güney Amerika'dır.

Tabiî olarak İndonezya'da, Kuzey ve Doğu Afrika'da yetişen *bayağı sarısabır* bugün Amerika'da, Antiller'de, Akdeniz bölgesinde bahçelerde yetiştirilmektedir. Bundan hekimlikte kullanılan sarısabır elde edilir. Socotora adasında, Kızıldeniz'in güney kıyılarında, Hint okyanusuna yakın bölgelerde yetişen *sokotora sarısabırından* sokotora, *moka* v.b. sarısabırları elde edilir.

— Eczc. Sarısabırın yapraklarının özekdokusunda (parankima), hekimlikte kullanılan özsuyu taşıyan bir bölge bulunur. Hafif aromatik olan bu özsu hava ile temas edince katılaşır ve alkolde erir. Sarısabır, dozuna göre midevî, kuvvetlendirici veya müshil etkiler gösterir. (L)

SARISALKIM bş. i. Seyrek salkım şeklinde sarı çiçekler açan ağaççık; ormanlardaki açık alanlarda, güneşli yamaçlarda yetişir; çiçeklerinin güzelliğinden ve kokusundan dolayı park ve bahçelerde de yetiştirilir. (L)

SARI SALTUK, alp erenlerden, savaşçı türk dervişi (XIII. yy.). Hayatı hakkında yazılı kaynaklarda çok az bilgi vardır. *Saltukname** adlı, son zamanlarda bulunmuş önemli bir kitapla diğer bektaşî velâyetnameleri, menkıbe kitapları ve Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'si Sarı Saltuk hakkındaki efsaneleşmiş bilgileri ortaya koyar. Bu efsanelere göre Sarı Saltuk (asıl adı *Mehmed*) Türkistan'da Hoca Ahmed* Yesevi'den «Saltuk Mehmed'im, seni Rum'a saldım, var git yedi krallık yerde nam ve şan sahibi ol» emrini almış, yedi yüz sadık müridiyle Anadolu'ya gelmiş mücahit bir türk dervişidir (alp eren). Yine efsanelere göre, Hz. Muhammed'den «Edirne'yi fethet, onu müslüman et. Ümmetim bu yeri komasunlar» buyruğunu aldı ve emri yerine getirmek için, savaşçı derviş arkadaşlarıyle birlikte postlarını denize yayarak üzerinde, ilk defa Rumeli sahillerine çıktı.

Dobruca'da kralın kızlarına musallat olan bir ejderi öldürerek kralın kalbini kazandı ve bu yüzden «kırk bin kâfir imana geldi». Lehistan'da ünlü bir papazı öldürerek oradaki Lipka tatarlarını müslüman etti. Bu 150 000 yeni müslümanı Danzig şehrine yerleştirdi, sonra da bu tatarlarla birlikte 600 000 hersek tebaasını hak dinine soktu. «Kâfirlerin dilini, dinini, usul ve erkânını öğrendi, sırası gelince kiliselerde vaız verdi, düşmanların arasına öyle sokuldu ki bir gün Ayasofya'da hıristiyanları vaftiz bile etti.» Vasiyetine uyularak. öldüğü zaman yedi tabut hazırlandı. Yedi kral, «o bizdendir» diye cenazeyi almak için müracaat edince, her birine bir tabut verildi. Bunlar moskof, leh, çek, İsveç, Edirne, Boğdan ve Dalmaçya krallarıydı ve Sarı Saltuk'u almak için asker göndermişlerdi. Her kral askerinin getirdiği tabutu kendi törelerine göre gömdürdü. Böylece Ahmed Yesevî'nin isteğince şanı, yedi krallık yere gitti.

Bu yedi mezar yıldan yıla arttı. Kaynaklar, Sarı Saltuk'a ait kırk yerde mezar ve makam olduğunu rivayet eder. Bunların en ünlüleri Svetinaum manastırında, Kosova ile Arnavutluk ovasındaki Altıneli bölgesinde, Mostar yöresinde Blagay köyünde, Yunanistan'ın Korfu adasında, Dobruca'da Kaliabra'da, Anadolu'da Bor şehrinde ve Edirne yöresinde Babaeski'dedir. Bunların en önemlisi Baba dağındaki makamdır. İbni Battuta, *Seyahatname*'sinde Sarı Saltuk'un Baba dağındaki makamını ziyaret ettiğini yazar. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde bu bilgiye Sarı Saltuk'u bir bektaşî ermişi gibi gören diğer bektaşî menkıbelerini de ekler. Efsaneye göre, Sarı Saltuk, Fatih'e rüyasında İstanbul şehrinin anahtarlarını teslim etmiş ve «Hânım! Bu anahtarları Edirne'de saklayasın» demiştir.

Fatih, Uzun Hasan seferindeyken babası tarafından Balkan sınırlarının korunmasıyle görevli olan şehzade Cem çok sık işittiği bu alp erenin kimliğini merak etti. Ebül Hayr Rumî adlı bir bilgine Sarı Saltuk efsanelerini toplamasını emretti. Bu çalışma 7 yıl sürdü. Sonunda *Saltukname** adlı kitap meydana geldi. Fatih'ten sonra Bayezid II Baba dağını ziyaret bölgesi yaptı. Kanunî Sultan Süleyman ise Boğdan seferine giderken (1538) Sarı Saltuk türbesini ziyaret etti. (→ Bibliyo.) [M]

sarısalkım

Sarı Sarıklıların ayaklanması, II. yy.da Çin'de patlak veren ayaklanma; 184'te başladı; Vang Mang devrindeki ayaklanma gibi, bunun da sebebi köylülerin aşırı yoksulluğuydu. Hareketin dinî önderleri, halkçı Tao'culuk taraftarlarıydı. Ayaklanma kısa sürede bastırıldı. (L)

SARISÖZEN (Muzaffer), türk folklorcusu (Sıvas 1899 - Ankara 1963). Doğduğu yerde öğrenim gördü. Bir süre ilkokul öğretmenliği yaptı. Sıvas ili hesabına İstanbul konservatuvarına gönderildi; iki yıl burada okuduktan sonra Sıvas'a döndü, öğretmen okulu ve lisede müzik öğretmenliği yaptı. 1938'de Ankara Devlet Konservatuvarı Folklor arşivi şefliğine getirildi. Anadolu'da yapılan halk müziği derlemelerine katıldı. Ankara radyosunda «Yurttan Sesler» programını yönetti. Makaleleri ve çeşitli dergilerde çıkan notalı halk türküleri derlemeleri vardır. Eserleri: *Seçme Köy Türküleri* (1941); *Yurttan Sesler* (1952); *Türk Halk Musikisi Usulleri* (1963). [M]

SARISU, esk. **Bathys,** Sakarya ırmağının en önemli kolu olan Porsuk çayına Eskişehir'in kuzeydoğusunda karışan akarsu. Yeşildağ'ın kuzeyinden çıkan Sarısu, Eskişehir ovasının kuzeybatı uzantısına batıdan girerek İnönü kasabası önünden geçer. Eskişehir - Bilecik demiryolu ve karayoluyle boylanan Sarısu vâdisindeki bataklıklar bugün kısmen kurutuldu ve Eskişehir kuzeyindeki çığırı da düzene konularak su baskınları önlendi. (M)

SARISU, S.S.C.B.'de ırmak, Kazakistan'da, Kazak eşiği bozkırlarını kuzeyden güneye doğru aşar; 1 000 km. Suları Çu'nun iç deltası yakınında, kumlarda kaybolur. (L)

SARISU, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Ağrı ili, Patnos ilçesi) bucak; 6 453 nüf. (1965); 20 köy. — *Bucak merkezi* (*Aktepe* köyü), 234 nüf. (1965). İlçe merkezinin 26 km güneyinde; yüksl. 1 790 m. (M)

SARIŞABAN, yun. **Khrizupolis,** Yunanistan'da (Makedonya bölgesi, Batı Trakya kesimi) kasaba. İskeçe-Kavala arasında, Mesta Karasu delta ovasında yer alır. Burası Osmanlılar devrinde Selânik vilâyetinin Drama sancağı içinde bir kaza merkeziydi. (M)

SARIŞIN sıf. (*sarı*'dan *sarı-şın*). Sarı saçlı

SARIYAR barajı

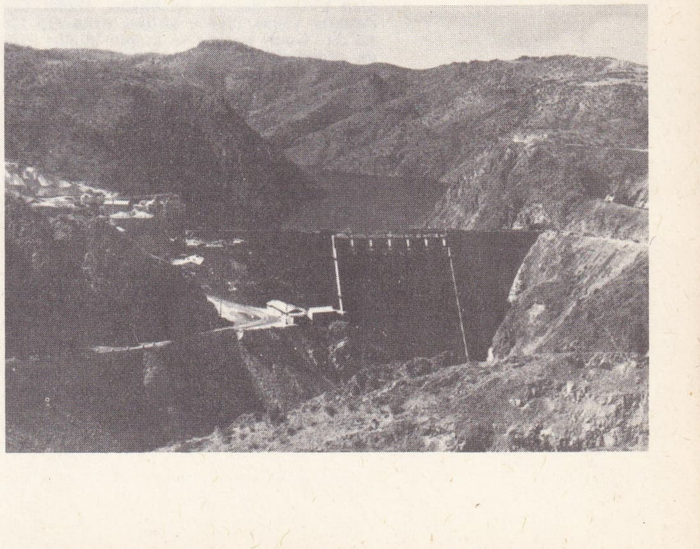

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

ve beyaz tenli: *Bir tarafında ayakta uzun boylu, keskin yüzlü esmer bir genç adam, öbür tarafında sarışın, silik yüzlü daha genç bir adam...* (H. E. Adıvar). *İçerde kimse yoktu, Cemil'i getiren sarışın er suratını astı* (Kemal Tahir).

◆ **İ.** Sarışın kimse. (M)

SARI UYGURLAR, Kansu'da kurulan türk devleti (860 - 1027). Uygur devletine 845'te saldırıya geçen Kırgızlar, uygur ülkesini ve başkent Kara Balgasun'u ele geçirince (845), Uygurlar Moğolistan'dan ayrıldı. Bunlardan bir kısmı batıya, Turfan* yöresine gitti; bir kısmı da doğuya Kansu bölgesine yerleşerek 860'ta bir krallık kurdu. Sonraları, Toharlar ile karışarak *Sarışın* adını aldılar. Çinliler bunlara *Sarışın Uygurlar* derler. Zamanla Doğu Türkistan'daki Büyük Türk kağanlığına bağlandılar; 1028'de Kansu, Tangutların eline geçince de Çin'in hâkimiyetine girdiler. Sarı Uygurlar kısa bir süre içinde Mani dinini bırakarak Uzakdoğu'da çok yaygın olan buddha'cı inançlarını benimsediler. Bunların çoğu Türkçeyi unutmuşsa da bugün hâlâ yüz binlerce sarı uygur, Türkçenin IX. yy. uygur lehçesini konuşur. Bunlara Kansu'da Suçov veya Gançov çevresinde rastlanır. Türkçenin en büyük anıtlarından biri olan *Altun-Yaruk Sutra*'ya Sarı Uygurlar çok önem verdiler.

— Leng. Sarı Uygurların dili, Türkçenin kuzeydoğu grubuna giren bir lehçedir. Çince, tibetçe ve moğolca bazı kelimeler çeşitli fonetik değişmelere uğrayarak bu dile girdi. Bu lehçede yabancı kelimelere türkçe ek getirilir (*şu-la-, şü-le-* [satın al-, öde-] < *şu-* [çince «alışveriş»] v.b.). Bazı kelimelerin ünlüleri çeşitli şekilde telaffuz edilir (*küzige, küzğı, kuzeğı, kuzegü, küzegi* [güveyi] v.b.). Ana Türkçedeki *d, z* olarak geçer (*udu-* [uyu-] > *uzu-; bod* [boy] > *boz* v.b.). *Er-* (i-) fiilinin geniş zamanı kısaltılarak er (< er-ür) biçiminde kullanılır (*yok er-* [yoktur], *bolğımes er* [olmaya idi] v.b.). Rus bilgini S. E. Malov, Sarı Uygurların dilleri, gelenek ve görenekleriyle yakından ilgilendi ve bu konuda *Yazık Joltıh Uygurov* (Sarı Uygurların Dili) [1957, 1967] adlı bir eser yazdı. (M)

SARIYAR barajı, Ankara ilinin Nallıhan ilçesi içinde, Sakarya ırmağının dar boğazlardan geçtiği bir kesimde *Sarıyar* köyü yakınında kurulmuş büyük su bendi. Yerden yüksekliği 106 m, taban genişliği 95 m, üstte platform genişliği 7 m, platform uzunluğu 250 m, geride biriken su hacmi 1,9 milyar m³, gölün yüzeyi 80 km², uzunluğu 60 km. Baraj, beton ağırlık tipinde yapılmıştır. 1,5 km önünde 4 jenaratörle çalışan hidroelektrik santralı vardır. Bu santralın ürettiği elektrik enerjisi, Kuzeybatı Anadolu enerji ağına büyük ölçüde katkıda bulunur. (M)

Sarıyarbarajı mezarlığı. Arkeol. Ankara'nın 160 km batısında, Nallıhan'ın 20 km güneyinde, Sakarya ırmağının kıyısında arkeolojik yer. 1952'de Sarıyar baraj alanı içinde, halkın *Karabük* dediği 50-60 m uzunlukta bir yarmanın alt kısmında bulundu. 59 sm uzunluğunda ve küp biçiminde olan birinci mezarın içi boştur. İkinci küp mezarın kapak taşıyle birlikte uzunluğu 126 sm'dir. Geniş karınlı ve kulplu küpün içinde çömelmiş (hoker) durumda bir iskelet, bakırdan yapılmış delikli küçük iğne, çakmaktaşı parçaları, küçük bir kap, içi dışı kırmızı parlak boyalı ve elde yapılmış bir testi bulundu. 1952'de küpler ve buluntular Kılıç Kökten tarafından incelendi ve Bakırçağına ait oldukları tespit edildi. Küplerin ağızlarını örten kapak taşları, Babaköy* mezar kapaklarına benzer. Bakır iğnenin bir benzeri Kars dolaylarındaki Azatköy'de, Dündartepe höyüğünde bulundu. (M)

SARIYER, İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında, semt. Büyükdere koyunun kuzeydoğu bitimindeki Mezar (Mesar) burnundan başlar; burada Sarıyer'in vapur iskelesi vardır. Kuzeydoğuda Yenimahalle ile devam eder. Kıyıyı boylayan dik yamaçlar önünde genişlemeğe imkân vermeyen yerleşme, Sarıyer deresinin geniş tabanı boyunca içeriye sokulur. Buraya eskiden *Sarıyar* denirdi; bu ad, bugün Maden denilen semtte eskiden işletilen bir bakır madeninin çevresinde bulunan dik yamaçlardan gelir. Sarıyer vâdisinin yukarı kesiminde, yazın çok ziyaret edilen ünlü sular (kaynaklar) vardır; Çırçır suyu, Hünkâr suyu, Şifa suyu, Fındık ve Kestane suları gibi. Kocataş suyu da Sarıyer yakınından çıkar. Osmanlılar devrinde burada büyük bahçeler, Ali Kethüda'nın yaptırdığı cami ve Mesudağa çeşmesi vardı. — *Sarıyer ilçesi,* 146 km²; 65 065 nüf. (1970). İlçe, Merkez ve Yeniköy bucaklarına ayrılır. Yerleşme, merkez bucağı içinde Sarıyer-Yenimahalle, Büyükdere-Kefeliköy ve Rumelikavağı semtlerini kapsar (1965'te 24 500 nüf.). Yeniköy bucağı içinde de Tarabya-Kireçburnu, Yeniköy-İstinye, Uluköy (Emirgân, Boyacıköy, Rumelihisarı) semtleri yer alır (1965'te 22 229 nüf.) Merkez bucağı içinde 9 köy. İstanbul Üniversitesi Orman fakültesinin bulunduğu Bahçeköy, Demirci, Garipçe, Gümüşdere, Rumelifeneri, Kısırkaya, Uskumru ve Zekeriya köyleriyle birlikte Karadeniz kıyısında ünlü plajları bulunan Kumköy (Kilyos). İlçenin bu köylerde yaşayan kır nüfusu: 5 432 (1970). [M]

SARIZ, Kayseri ilinde (İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinin biribiriyle birleştiği kesimde) ilçe merkezi kasaba; 3 060 nüf. (1970). Kayseri-Maraş karayoluna 4 km'lik bir yolla bağlanır; yüksl. 1 500 m. 1946'dan beri ilçe merkezidir. Sarız, Kayseri ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. —*Sarız ilçesi,* 1 239 km²; 23 486 nüf. (1970). Tek bucak; 39 köy. Hayvancılık, tarım, el dokumacılığı. (M)

SARİ sıf. (ar. *sirāyet*'ten *sārī*). *Esk.* Bulaşan, bulaşıcı: *Kızamık, çiçek, boğmaca sari hastalıklardır.* || Başkalarına geçen: *Ağlayın girye belki saridir / Bana bir cuşiş-i bükâ getirir* (Tevfik Fikret). *Sari bir tebessüm bütün dudakları dolaştı* (H.Z. Uşaklıgil).

— İda. huk. *Sari hastalık,* Umumî Hıfzıssıhha kanununda sayılmış veya yine kanunun verdiği yetkiye dayanılarak Sağlık başkanlığınca bulaşıcı olduğu ilân edilmiş hastalıklara verilen ad.

— ANSİKL. İda. huk. *Sari* veya bugün çoğunlukla kullanılan bulaşıcı hastalık terimi sağlık mevzuatında, özellikle de Umumî Hıfzıssıhha kanununda salgın hastalıkla birlikte düzenlenmiştir. Ancak, kanun, salgın olmayan fakat sari olan kuduz, verem gibi hastalıklarla zührevî hastalıklara ayrıca yer verir. Sari hastalıkla savaş, önce hastalığın ortaya çıkmasını önleyecek sağlık zabıtası tedbirleriyle, Sağlık bakanlığı ve belediyeler tarafından yürütülür. Diğer ülkelerde sari ve salgın hastalık görülmesi halindeyse, hudut, sahil ve hava limanlarında tedbirler alınır. Aşı belgeleri, sıhhat patentaları istenir. Gerekli görülenler tecrit edilir. Yurt içinde sari ve salgın hastalık başgösterdiği zaman hastaların tedavisiyle birlikte, hastalığın yayılmasını önleyecek kesin ve etkili tedbirlere başvurulur: kanunda gösterilen ilgililer ihbarla yükümlü tutulur; aşı kampanyaları yürütülür; eşya, bina gibi şeyler dezenfekte edilir, hayvanlar itlâf edilebilir, insanlar muayeneye tabi tutulur; sari ve salgın hastalık görülen yerler kapatılabilir. Anayasa, salgın hastalıkları önlemek amacıyle yerleşme hürriyetinin sınırlanabileceğini kabul eder. (Umumî Hıfzıssıhha kanununa göre, sari hastalıklar için bk. BULAŞICI.)

Medenî hukukta sari hastalık evlilik yönünden önemlidir. Frengi, bel soğukluğu, yumuşak şankr, cüzam birer evlenme engelidir. Bunların tamamen geçtikleri doktor raporuyle tespit edilmedikçe, bu hastalıklardan birine müptela olan kişinin evlenmesi yasaktır. Verem yönündense özel hükümler getirilmiştir. Buna göre, veremli olan kimseler evlenmek istedikleri zaman, bunların evliliği altı ay geciktirilir. Bu süre içinde iyileşmezlerse evlenme yeniden altı ay ileri atılır. Bu süre sonunda da iyileşmezlerse, kendilerine evlenme izni verilir. Ancak bu durumda doktor hastalığın doğacak çocuklar üzerinde doğurabileceği tehlikeleri açıklar. Bunun yanında sari hastalık aynı zamanda evlenmeye ilişkin bir nispî butlan sebebi de olabilir. Eşlerden biri, evlenirken neslin sıhhati için zararlı olan bir hastalığını hile yaparak saklamışsa diğer eş bunu öğrendikten itibaren altı ay ve evliliğin yapılmasından itibaren beş yıl içinde evliliğin feshini dava edebilir.

◆ **Sariye** sıf. *Esk.* Sari'nin dişili. || *Emraz-ı sariye,* bulaşıcı hastalıklar. (M)

SAR'İ sıf. (ar. *şar'*'dan *şar'ī*). *Esk.* Sara'ya ait, sara ile ilgili. || Sıf. ve i. Saralı. (M)

SARİ i. (hintçe k.). Hindistan kadınlarının millî kıyafeti; belirli boyutlarda (1,12 m × 5,20 m) dokunmuş, dikiş veya iğne kullanmaksızın gövdeye uydurulmuş tek parça kumaştan meydana gelir. (İpek veya pamuktan dokunan ve çoğunlukla sırmalı olan sari'nin rengi ve deseni bölgelere ve giyildiği yere göre değişir.) [L]

SARİF sıf. (ar. *şarf*'tan *şārif*). Sarfeden, harcayan. || Değiştiren. (M)

SARİG i. (tupi-guarani dilinden alınma k.). Amerika'da yaşayan keseli sıçanlara verilen ortak ad. (Keselisıçangillerden.)

— ANSİKL. Bütün *sarig*'lerin ağız-burun kısmı uzun, kuyruğu sarılgandır; arka a-

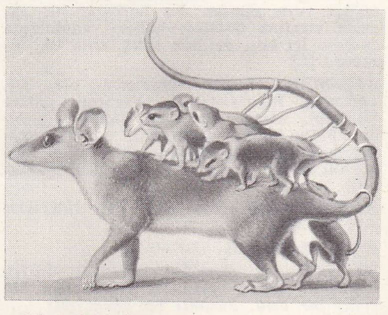

yaklarındaki başparmak öteki parmaklara karşıdan kavuşur. Kuyruk, yavruların ana sırtında durmasına yarar. Bunlar ağaçta yaşayan gececi hayvanlardır. Daha çok etçil olmakla beraber av kıtlaştığı zaman bitkisel besinleri de yer. Kese, bazı cinslerde az, bazısında çok gelişmiştir, hattâ bazısında hiç bulunmaz. Asıl *sarig* veya *opposum*'un, A.B.D.'den Paraguay'a kadar rastlanan iki türü vardır: *O. marsupialis* ve *O. Virginiana. Marmosa*'lar ise kuyruğunda yağ biriktiren sıçrayıcı sariglerdir. Diğer cinsleri: *dromiciops, glironia, monodephis, lutreolina, metachirus, chironectes; metachirops.* (L)

SARİH sıf. (ar. *şarāḥat*'ten *şarīḥ*). *Esk.* Açık, kolayca anlaşılabilir, belli: *Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu sarih olarak bilmeli ve bununla iktifa etmelidir* (Atatürk). *Bu suale sarih bir cevap vermek külfetine lüzum görülmemiştir* (H.Z. Uşaklıgil). *Bugün her şeyin başka bir çehre alacağını, bir şeyler olması lâzım geldiğini seziyor, fakat sarih ve kati hiç bir şey düşünemiyordu* (Sabahattin Ali). || Şüpheli tarafı olmayan. || Sade, saf. || *Hakk-ı sarih,* kesin, açık hak: *Allah'a değil, taptığın evhama dayandın / Yandıysa eğer, hakk-ı sarihindi ki yandın* (M. Â. Ersoy).

◆ **Sarihan** zf. *Esk.* Açıkça. (M)

SARİK sıf. ve i. (ar. *sirkat*'ten *sārik*). *Esk.* Çalan, hırsızlık yapan, hırsız.

— Huk. *Esk.* Kural olarak *sarik*'e had* cezası uygulanır. Kamu malını veya iş ortağının, eşinin, birlikte oturduğu hısımlarının malını çalan hırsıza had cezası uygulanmaz; çünkü bu durumlarda gizlice alma tam anlamıyle gerçekleşmiş sayılamaz, sarike tazir cezası verilmekle yetinilir. Hırsızlığı, ikrah etkisiyle yapan kimseye de fiili serbest iradesiyle işlemediğinden had cezası uygulanmaz. (M)

SARİM sıf. (ar. *şarm*'dan *şārim*). *Esk.* Keskin, kesici. || *Seyf-i sarim,* keskin kılıç.

◆ **Sarime** sıf. *Esk.* Sarim'in dişili. || *Suyuf-i sarime,* keskin kılıçlar. (M)

SARİPOLOS (Nikolaos), yunanlı hukukçu (Larnaka, Kıbrıs 1817-1887). Trieste, Venedik ve Paris'e sürgün edildi, Paris'te hukuk öğrenimi yaptı. Cezası bittikten

Foto. LAROUSSE

sonra Yunanistan'a döndü, Atina'da ceza ve anayasa hukuku, genel hukuk teorisi dersleri verdi (1847-1875). Başlıca eserleri: *Enkheiridion Poinikis Nomothesias* (Ceza Hukuku Elkitabı) [5 cilt, 1875]; *Syntagmatikon Dikaion* (Anayasa Hukuku) [5 cilt, 1875-1876]; *Ta ton Ethnon en Eirini kai Polemo Nomima* (Toplumların Savaşta ve Barışta Alışkanlıkları Üstüne) v.b. (M)

SARİR i. (ar. *şarîr*). *Esk.* Cızırtı, gıcırtı: *Ağlıyor hamemin saririnde / Şi'rimin lafzı, vezni, kafiyesi* (Cenab Şahabeddin). || *Sarir-i hame,* kalem cızırtısı. || *Sarir-ül-bab,* kapı gıcırtısı. (M)

SARİSA i. (yun. k.). Makedonya ordularında kullanılan uzun mızrak.

— ANSİKL. *İlyada*'da sözü edilen büyük mızrakların türünden olduğu sanılan *sarisa,* makedonya phalanks'ının mızrağıydı: ilk beş sıradaki sarisa'lar, uzunlukları (6 m kadar) sayesinde phalanks'ın cephesini aşar ve böylece de askerler sivri uçlu, demir bir engelle korunmuş olurdu. (L)

SARİSOPHOROS i. (*sarisa* ve *phoros,* taşıyan'dan yun. k.). Esk. Yun. Makedonya phalanks'ında sarisa taşıyan er. (Sarisophoroslar önce Khaironeia'da, sonra İskender ve halefleri zamanında önemli rol oynadılar. (L)

SARİVON, Kore'de (Kuzey Kore) şehir, Taedong körfezinin güneydoğusunda; 43 000 nüf. Tarım ürünleri, kömür ve demir filizi ihraç edilen demiryolu kavşağı. Un fabrikası. Pamuk ayıklanması ve ipek kozası çözülmesi. (L)

SARK, fr. **Sercq,** Anglonorman adalarından biri, Guernesey'in batısında; 518 ha; 556 nüf. Dar ve yüksek Coupée kıstağıyla bağlanan iki kısımdan meydana gelir; kuzeyde *Büyük Sark,* güneyde *Küçük Sark,* en yüksek noktası 114 m. Güzel kıyıları çok turist çeker. Hayvancılık ve balıkçılıkla geçinen halk ile ağalar arasında hâlâ derebeylik düzeninden kalma ilişkiler geçerlidir. (L)

SARKAÇ i. (*sarkmak*'tan *sark-aç*). Sabit bir nokta etrafında ağırlığının etkisiyle salınım yapan, hareketli katı cisim. *Esk.* Rakkas. || Aynı türden hareket yapan herhangi bir katı cisim: *Esnek sarkaç. Magnetik sarkaç.* || *Basit, dairesel, bileşik, konik, sikloidal, eşzamanlı, tersinir sarkaç, Foucault sarkacı* v.b. Bk. ANSİKL. *Fiz. bölümü.*

— Balistik. *Balistik sarkaç,* mermilerin hızını ölçmek için ingiliz Robins tarafından 1742'de yapılan ve çelik çubuklarla bir eksene asılmış kesik koni biçiminde bir hedeften meydana gelen âlet. (Hedefe mermi çarptığı zaman sarkaç geriye doğru hareket yapar; geri gelme açısı ölçülerek merminin hızı hesaplanır.)

— Elektr. *Elektrik sarkacı,* bir yalıtkan desteğe ipek iplikle asılmış mürver özü veya mantar bir küreden meydana gelen ve bir cismin elektriklenmiş olup olmadığını, elektriklenmişse yükünün işaretini belirlemeye yarayan âlet.

— Kardiyoloji. *Sarkaç ritmi,* dölütün kalp seslerinin ritmi; sistol ile diyastol sesleri birbirine eşittir. (*Eşanl.* DÖLÜT *ritmi.*)

— Mekan. *Sarkaç hareketi,* çizgisel veya açışal uzanımı, zamanın sinüsoidal fonksiyonu olan hareket. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Sarkaç darbe makinesi,* bir metal veya alaşımın esneme miktarını ölçmeğe yarayan cihaz. (*Charpy çekici* de denir.) Bk. ANSİKL.

— Metrol. *Hidrometri sarkacı,* bir su yatağına asılan ve suya daldırılarak düşeyle yaptığı sapma ile akıntının hızını veren sarkaç.

— Nöroloji. *Sarkaç yürüyüşü,* spazmodik paraplejiye tutulmuş bazı hastaların yürüyüş tarzı. Bunlar ancak koltuk değnekleri ile hareket edebilir; ayakları sadece değneklerin öne ilerletilmesi için yere değer. (Bu şekilde vücut arkadan öne doğru sarkaç gibi sallanır.)

— Piroteknik. *Sürtünme sarkacı,* patlayıcı maddelerin sürtünmeye karşı gösterdikleri duyarlığı birbiriyle karşılaştırmağa yarayan âlet.

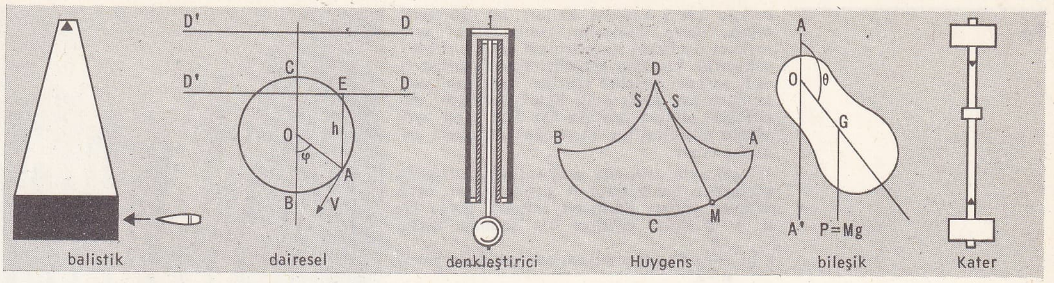

sarkaçlar (balistik ve fiz.)

— ANSİKL. Fiz. Ağırlıklı sarkaç veya bileşik sarkaç, sabit bir nokta veya sabit bir eksen etrafında hareket eden ve yalnız kendi ağırlığının etkisiyle salınım yapan herhangi bir katı cisimden meydana gelir. *Basit* veya *matematik sarkaç* ise kütlesiz, bükülmez ve genleşmez bir telle sabit bir noktaya asılmış ağırlıklı maddî bir noktadır; gerçekte böyle bir sarkaç yoktur, fakat bu tanıma yaklaşan sarkaçlar yapılabilir. Bunların dışında düşey bir düzlem çizen *dairesel sarkaçlar* vardır ve sabit bir eksen etrafında, *sarkaç* süspansiyonu denilen dönel bir hareket yaparlar; ayrıca başlangıç hızları, süspansiyon noktasındaki düşey doğrultuya rastlamayan *konik sarkaçlar* da sayılabilir. Uygulama alanında dairesel her sarkaç konik sarkaç haline gelir.

● *Dairesel sarkaç.* Basit dairesel sarkaç, sabit bir kürenin yüzeyinde sürtünmeksizin kayan maddî bir noktadan meydana gelir. Bu noktanın, küre merkezine, esnemeyen ve kütlesiz bir telle asıldığı kabul edilebilir.

Eğer maddî noktaya ilk hız verilmezse veya kürenin merkezinden geçen düşey düzlem içinde kalacak bir hız verilirse, bu nokta düşey düzlemle kürenin ara kesitini veren büyük çemberi izleyerek hareket eder; olay, maddî nokta çember üzerinde sürtünmeden kayıyormuş gibi meydana gelir.

Hareketin kanununu ve teldeki gerilimi açıklayalım. Bu gerilim dışarı doğru yönelirse, nokta kürenin üzerinde kalır, merkeze doğru yönelirse, nokta kürenin yüzeyinden ayrılır; fakat bu halde telin yerini, bükülmeyen, genleşmeyen, sıkıştırılamayan ve ölçülebilir değerde kütlesi olmayan bir çubuğun aldığı kabul edilir.

Herhangi bir anda, hareketli noktanın konumu A, hızı v olursa, kinetik enerji teoremine göre bu nokta A'nın üstünde $h = \frac{v^2}{2g}$ maksimum yüksekliğine ulaşır.

AE = h yüksekliğinden geçen yatay doğru DD' olsun. DD' doğrusu çemberi keserse, hareketli noktanın D ve C D''deki hızı sıfır olur ve bir salınım hareketi ortaya çıkar; DD' çemberi kesmezse, hareket döneldir. DD' çembere bir C noktasında teğetse, kararsız bir denge konumu söz konusudur, fakat hareketli nokta bu konuma asla ulaşamadan sonsuz olarak yaklaşır.

Hareketli noktanın B'deki hızı V, BOA açısı φ ve telin uzunluğu OA = l olsun. Hareketli noktanın B'den A'ya gitmesi için geçen zaman, $h = \frac{V^2}{2g}$ olmak şartıyle,

$$t = \int_0^{\varphi} \sqrt{\frac{l}{4g}} \frac{d\varphi}{\sqrt{\frac{h}{2l} - \sin^2 \frac{1}{2}\varphi}}$$

'dir.

$h < 2l$ olduğu zaman hareket salınım hareketidir. Yukarıdaki eşitlikte $\frac{h}{2l}$ yerine c ve $\sin \frac{1}{2}\varphi$ yerine $c \sin x$ konursa, denklem

$$t = \int_0^x \sqrt{\frac{l}{g}} \frac{dx}{\sqrt{1 - c^2 \sin^2 x}}$$

haline gelir. Yarım salınım için $\sin \frac{1}{2} \varphi = c$ ve dolayısıyle $x = \frac{\pi}{2}$ elde edilir; T, birinci türden tam eliptik integral için Legendre işaretine göre periyodu göstermek üzere,

$$\frac{T}{2} = \sqrt{\frac{l}{g}} \int_0^{\frac{\pi}{2}} \frac{dx}{\sqrt{1 - c^2 \sin^2 x}} = \sqrt{\frac{l}{g}} F_1(c),$$

ifadesi çıkarılır.

$h > 2l$ olduğunda hareket döneldir ve tam dönme süresini

$$T' = \frac{2}{l} \sqrt{\frac{l}{g}} F_1\left(\frac{1}{c}\right)$$

ifadesi verir.

$h = 2l$ halinde tanjant logaritmasıyle hemen integral alınabilir: T süresi sonsuzdur.

Bütün hallerde $F_1(c)$ fonksiyonunun, $c > 1$ olmak üzere, tam incelenmesini yapmak gerekir. Diferansiyel eleman seri halinde açılarak

$$\frac{T}{2} = \pi \sqrt{\frac{l}{g}} \left(1 + \frac{1}{4}c^2 + \frac{9}{64}c^4 + \cdots\right)$$

sonucuna varılır.

Eğer salınımlar küçükse, tam sapma açısı α olmak üzere

$$\frac{T}{2} = \pi \sqrt{\frac{l}{g}} \left(1 + \frac{\alpha^2}{16}\right)$$

ifadesiyle yetinilebilir. Çok küçük salınımlar için periyot (bir çift salınım süresi)

$$T = 2\pi \sqrt{\frac{l}{g}}$$

'dir; bu eşitlik çok küçük salınımların eş zamanlı olduğunu gösterir.

Bu sonuç kabul edilirse, bir salınımın süresi birçok şekilde ölçülebilir; özellikle «çakışmalar» denilen metot kullanılır.

Sarkaçlı bir saat ile periyodu ölçülecek

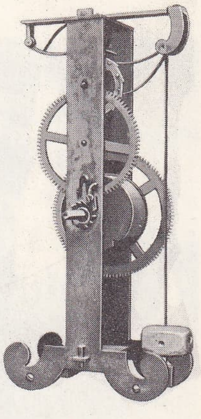

sarkaç darbe makinesi (metalürji)

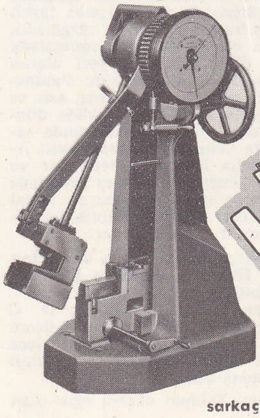

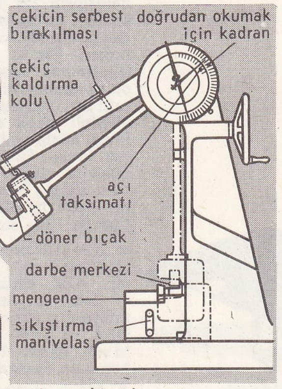

sarkaç darbe makinesi

Foto. LAROUSSE

sarkaç karşı karşıya konur; bir dürbünle nişan alınır. Sarkacın asma teliyle saat sarkacı üzerinde işaretlenmiş çizgi birbirine çakışacak konuma getirilir; sonra sarkaç ve saat sarkacı hareket ettirilir. Sarkacın, saat sarkacından daha hızlı hareket ettiğini düşünelim; daima ikisinin üst üste gelip aynı yönde gittikleri bir an vardır: bu olaya çakışma denir.

İki çakışma arasında saat sarkacı kadranda gösterilen saniyelerin n sayısı kadar basit salınım yapar. Sarkacın salınım sayısı ise $n + 2$ olur. Öyleyse bir salınım süresi $t = \frac{n}{n+2}$'dir; eğer sarkaç saatten daha yavaş hareket ediyorsa $t = \frac{n}{n-2}$ elde edilir.

Direnç gösteren ortam, ortamın direnci hızın karesiyle orantılıysa, T'yi veren formül geçerlidir.

● *Denkleştirici sarkaç.* Cisimlerin boyutları sıcaklıkla değiştiğinden bir sarkacın salınım süresi sabit değildir. Bu sakıncayı önlemek için sarkaç genleşmeleri birbirini götüren birçok cisimden yapılır ve böylece sabit bir uzunluk elde edilir. Bunlara *denkleştirici sarkaç, denkleştirilmiş sarkaç* veya yalnızca *denkleştirici* denir.

sarkık yumurtacık

Uygulamada, sarkacın uzunluğu, yani süspansiyon ekseniyle salınım ekseni arasındaki uzaklık kesinlikle belirlenir ve çok sayıda salınım üzerinden periyot ölçülür. Genellikle genliğin küçülmemesi için, ya kütlenin periyodik küçük bir çekimiyle elektrikli olarak veya her salınıma empülsiyon veren bir yayla hareket desteklenir.

● *Regülatör konik sarkaç.* Bk. REGÜLATÖR.

● *Sikloidal sarkaç.* Düşey eksenli bir sikloit üzerinde sürtünmeden kayan ağırlıklı bir noktanın hareketinin izdüşümüdür (yay ve 2R ana çemberin yarıçapı olmak üzere hareket denklemi, $m\frac{dv}{dt} = \frac{mgs}{4R}$ ifadesiyle verilir. Bundan dolayı ivmenin teğetsel bileşeni yayla orantılıdır. Bu hareket düzgün açısal bir hızla çember üzerinde kayan bir noktanın hareketinin izdüşümüdür (yay doğru gibi düşünülerek). Bu halde basit salınım süresi, başlangıç noktasından bağımsız olarak $\pi\sqrt{\frac{4R}{g}}$'dir. Bundan dolayı sikloit zamandaş bir eğridir ve düşey düzlemde bir tane bulunabileceği ispat edilebilir.

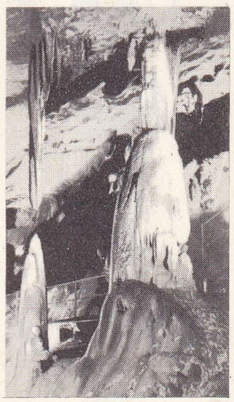
sarkıt

● *Esnek sarkaç.* Bir ağırlıkla gerilmiş sarmal bir yaydır. Bu ağırlık denge durumundan düşey olarak ayrıldığında sinüsoit şeklinde bir salınım hareketi yapar. Bu yayın ucuna bir f kuvveti uygulanırsa, $f=k\Delta l$ ifadesine uygun olarak Δl kadar uzadığı görülür. Yaya asılmış kütle m ile gösterilirse yayın kütlesi ihmal edilmek şartıyle salınımların periyodu

$$T = 2\pi\sqrt{\frac{m}{k}}$$

formülü ile verilir.

● *Foucault sarkacı.* Yer'in dönmesi yüzünden yatay düzlem içinde hareket eden cisimler yana sapma eğilimi gösterir: yatay olarak atılan bir merminin sağa sapması, nehirlerin iki kıyısında ve haliçteki farklı basınç, havanın hareketi ve alize rüzgârları, deniz akıntıları bu tür bir etki sonucunda doğar. Yer'in döndüğünü deneysel olarak ispatlamak için Foucault, 1851'de Pantheon'da kubbenin tepesine bir sarkaç astı ve salınım düzleminin sürekli bir şekilde döndüğünü tespit etti. Foucault sarkacında salınım düzleminin dönmesine tamamlayıcı ivme (veya Coriolis ivmesi) sebep olur ve düzlemi doğu güney-batı kuzey yönünde yani daima soldan sağa, değişmeyen açısal bir hızla döndürür. Hareket eliptik ise, elips de aynı şartlar altında döner.

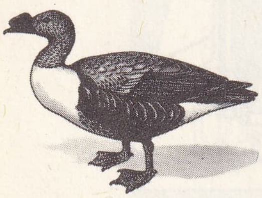
sarkidiornis

● *Huygens sarkacı.* M sarkacına bir sikloit çizdirmek için Huygens, sarkacın DM ipinin, ABC sikloitinin iki açılım yayı D, C ve DSB üzerine sarılmasını sağlar; D, C noktasına göre eğrilik merkezi olmak üzere DSA ve DSB birer sikloit yayıdır. Böylece M'nin hareketi maddî olmayan bir sikloit boyunca zamandaş olur.

● *Mach sarkacı.* Salınım ekseni eğik olan ağırlıklı bir sarkaçtır. Bu sarkaçla ilgili formüller, α salınım ekseninin yatayla yaptığı açı olmak üzere, g yerine $g \cos \alpha$ konarak klasik sarkacın formüllerinden çıkarılır. Bu sarkaç yerçekimi alanının şiddetine göre periyot değişimi kanununu denetlemede kullanılır.

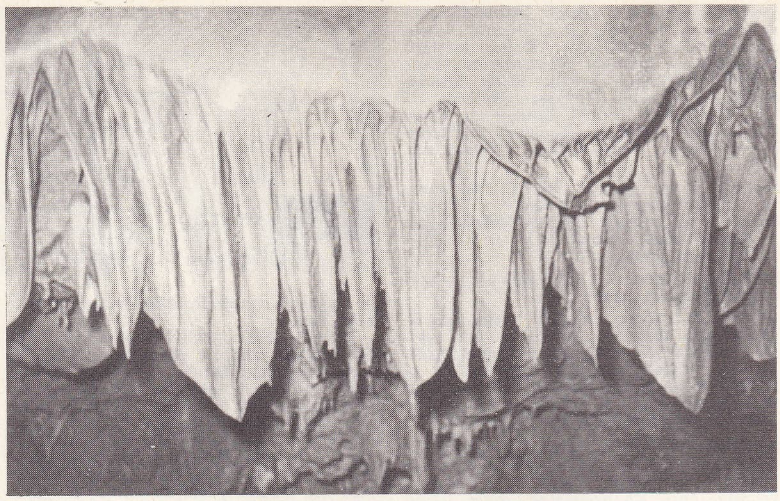
mağarada **sarkıt**lar, Alanya, Antalya

● *Ağırlıklı* veya *bileşik sarkaç.* «Süspansiyon ekseni», yani yatay bir eksen etrafında hareket eden ağırlıklı bir katı cisimdir. O noktası, eksenle G ağırlık merkezinden geçen bu eksene dik düşey düzlemin ara kesiti olsun. OG'nin uzunluğunu a ile gösterelim; O noktasındaki düşey AA′, O eksenine göre kuvvet momentlerinin toplamı Σ, O eksenine göre eylemsizlik momenti I, kütle M, G'den geçen ve O'ya paralel bir eksene göre jirasyon yarıçapı K olmak üzere $I=M(K^2 + a^2)$ elde edilir; bu halde $\frac{d^2\theta}{dt^2}$ açısal ivmesinin değeri,

$$\frac{d^2\theta}{dt^2} = \frac{\Sigma}{I} = \frac{Mga \sin \theta}{M(K^2 + a^2)} = \frac{g}{a + \frac{K^2}{a}} \sin \theta,$$

ile gösterilir; bu sarkacın hareketi, basit bir sarkacın $l = a + \frac{K^2}{a}$ hareketine, başlangıç şartları aynı olmak üzere özdeştir. Bunun için bileşik sarkacın kendisine tekabül eden basit sarkaçla senkron olduğu söylenir. OG üzerinde G'nin ötesinde, O'dan l kadar uzaktaki bir noktadan süspansiyon eksenine bir paralel çizelim. Bu doğru, sarkacın salınım eksenidir; eğer O ekseni kendi noktalarından birine göre asal eksen ise, salınım ekseni bu noktaya tekabül eden itme merkezinden geçer.

Huygens, salınım ve süspansiyon eksenlerinin karşıt oduklarını göstermiştir; bunlardan birini süspansiyon için kullanırsak öbürü aynı periyotla salınım ekseni olur. Bu özellik, bileşik sarkaçla senkron olan basit sarkacın boyunu bulmaya yarar; bileşik sarkaçla yerçekiminin şiddeti bulunur. İngiliz kaptanı Kater'in yaptığı *tersinir sarkacı* ilk düşünen Prony'dir.

● *Burulma sarkacı.* Genellikle ince madenî bir tele asılmış katı bir cisimden meydana gelir ve bu teli eksen alarak telin burulması sonucunda salınır. Eksene göre geri getirme kuvvet çiftinin momenti burulma açısıyle orantılı olduğundan, bu sarkaç, $T = 2\pi\sqrt{\frac{I}{C}}$ periyotlu sinüsoidal bir hareket yapar; formülde I, salınım eksenine göre katı cismin eylemsizlik momenti, C de telin burulma sabitidir.

● *Magnetik sarkaç.* Burulmaz bir ipliğe asılan ve Yer magnetik alanının veya düzgün bir magnetik alanın etkisiyle yatay bir düzlem içinde salınan mıknatıslanmış bir çubuktan meydana gelir.

Genliğin küçük değerleri için bu sarkaç,

$$T = 2\pi\sqrt{\frac{I}{\mu B}},$$

periyotlu sinüsoidal bir hareket yapar; burada I salınım eksenine göre mıknatısın eylemsizlik momentini, μ mıknatısın magnetik momentini, B magnetik indüklemenin yatay bileşenini gösterir.

● *Sarkacın uygulamaları.* Sarkaç, Yer'in bir noktasındaki yerçekimi ivmesini belirlemede kullanılabilir; özellikle zamanı ölçmek ve saat hareketlerini ayarlamak için de sarkaçtan faydalanılır; bu halde denkleştirici sarkaç kullanılmak zorunludur: en basit denkleştirme işlemi, saat geri kaldığında, sarkacın boyu kısaltılarak, ileri gittiğinde uzatılarak yapılır.

— Mekan. Bir doğru üstünde hareket edebilen maddî bir noktanın doğrusal bir *sarkaç hareketi*'ne geçebilmesi için, denge konumundan ayrıldığı zaman kendisine etki eden kuvvetin noktayı eski denge konumuna getirecek şekilde etkilemesi ve noktanın sapmasıyle orantılı olması gerekli ve yeterlidir. Meselâ basit sarkaç, esnek sarkaç böyle bir hareket yapar. Aynı şekilde bir eksen etrafında hareket eden bir katı cismin dönel bir sarkaç hareketi yapması için, bu katı cisim denge konumundan ayrıldığı zaman, kendisine etki yapan kuvvetlerin momentinin sapma açısıyle orantılı olması gerekli ve yeterlidir; ağırlıklı sarkaç (küçük uzaklık için), burulma sarkacı, magnetik sarkaç v.b. bu tür bir hareket gösterir.

— Metalürji. *Sarkaç darbe makinesi* Charpy tarafından yapılmıştır; bir gövde üzerinde yükselen iki sütundan meydana gelir; bu sütunlar arasında bir sarkaç veya çekiç salınım yapar. Çekicin yörüngesi üzerine, çentikli bir çubuktan yapılmış deney parçası yerleştirilir. Çekiç düşerken alnı ile deney çubuğunun sırtına çarparak onu kırar. Düşme kuvvetinin bir kısmı kırma işi tarafından yutulur; kalan kısım, tüm enerji tükenene kadar çekicin yükselmesine yol açar. Yükselme kursu sırasında, sarkaç bir göstergeyi düşey bir taksimat önünde hareket ettirir ve gösterge deney çubuğunun kırılması için kullanılan enerjiyi kilogrammetre cinsinden doğrudan doğruya gösterir. Sonra birim yüzey başına iş hesaplanır. (L)

SARKIK sıf. (*sarkmak*'tan *sark-ı-k*). Aşağı doğru uzanmış, sarkmış: *Çene çene üstüne, deriler sarkık, yüz buruşuk, buruşuklukların arasına allık, düzgün yer yer toplanmış* (H.E. Adıvar).

— Bot. Başlangıçta dik iken uzadıkça yere doğru aşağı sarkan organlara denir. || *Sarkık çanak,* döllenmeden sonra taçla aynı zamanda çiçekten ayrılarak dışarıya doğru eğilen çanak. || *Sarkık yumurtacık,* tepe kısmı kapıcığa iyice yakın olan yumurtacık. (Yumurtacığın bir yanında bulunan şişkin kısma *rafe* denir. Bu çeşit yumurtacıklar kapalıtohumlu bitkilerin büyük çoğunluğunda bulunur.) [LM]

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN); LAROUSSE

SARKIL sıf. (*sarkmak*'tan *sark-ı-l*). Fiz. Devinimi sarkaca benzeyen. Sarkaçla ilgili olan. (M)

SARKINTI i. (*sarkmak*'tan *sark-ı-n-tı*). Sataşma, takılma. || *Esk.* Soygun, çapul. (M)

SARKINTILIK i. (*sarkıntı*'dan *sarkıntılık*). Sataşma, özellikle kadınlara takılma, laf atma: *Derhal peşine düşmüşler. Tenha bir sokakta sarkıntılık bahanesiyle başörtüsünü çekmişler, örtü ile beraber takma saç da ellerinde kalmış* (H.E. Adıvar). || *Esk.* Hırsızlık, çapul. || *Sarkıntılık etmek* (veya *yapmak*), sataşmak, takılmak, laf atmak.

— Huk. Bir şahsa karşı, onun rızası olmaksızın, şehvet maksadıyle söz, fiil ve hareketle edep ve iffete yönelen tecavüzlere verilen ad.

— ANSİKL. Huk. *Sarkıntılık* suçu 1926 tarihli Ceza kanununun ilk şeklinde yoktur. Bu fiil kanuna 1933 yılında yapılan değişiklikle girdi. Sarkıntılık teşkil eden fiillerin kanunda açıkça suç sayılmasının sebebi, özellikle uygulamada, bu tip fiillerin cezalandırılmasında karşılaşılan güçlüklerden doğmuştu. Sarkıntılık suçu niteliği bakımından ırza ve namusa tasaddi ile hayasızca hareketler arasında yer tutar. Bir kimseye şehvet maksadıyle çimdik atmak, kalabalıkta giderken sıkıştırmak, bir kadını az çok devamlı takip ile müstehçen sözler söylemek sarkıntılık fiiline örnek olarak gösterilebilir. Ceza kanunu sarkıntılık suçunu işleyenler için altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verileceğini belirtmiştir. (M)

SARKIT i. (*sarkmak*'tan *sark-ı-t*). *Yeni.* Jeomorfol. Mağaraların tavanlarında oluşan kireç yumrusu.

— ANSİKL. Jeol. ve Jeomorfol. Karbonik asit yüklü yağmur suları toprağın altına süzülürken kireçtaşını eritir. Daha sonra bu sular mağaralara ulaşırsa çoğunlukla buharlaşır veya karbon gazlarını kaybeder. Bu yüzden kireç depoları oluşur; bu depoların en güzelleri *sarkıt*'lar ve dikitlerdir. Sarkıtlar birer sütuna benzer. Bazen suda biraz kil veya balçık bulunması sarkıtların renkli olmasına yol açar. Sarkıtların biçimi suyun damlama şartlarına (damlaların az veya çok büyük olması, iki damla arasındaki sürenin uzunluğu) ve mağaranın mikroklimasına bağlıdır. (L)

SARKITMA i. (*sarkıtmak*'tan *sarkıt-ma*). Sarkıtmak eylemi.

— Mim. Tavan veya kemer süsü. || Bir buz parçasına benzeyen ve havuzlarda, çeşmelerde, mağaralarda yapılan süs.

— İnş. *Çatı sarkıtması*, çatı eğimi.

— ANSİKL. Mim. Sivri kemerlerde *sarkıtma*'lar, kemer kaburgasından sarkan *kilit taşları*'dır veya bir kulenin takviye kemeri boynunu taşımaya, derinliği az hücrelerde heykelleri desteklemeğe yarayan bindirme halinde mesnetierdir.

Sarkıtmalar genellikle canlı renklere boyanır, süslemeleri yaprak bezek veya alegorik figürler şeklinde yapılır. Rönesansta sütunsuz bir sütun başlığı halini almıştır. (L)

SARKİDİORNİS i. Bronz yansımalı siyahbeyaz tüylü, oldukça büyük boylu ördek. (Erkek sarkidiornis'in gagasının üzerinde elips şeklinde bir ibik bulunur. *Sarkidiornis melanotus*, Tropikal Asya'da, Afrika'da ve Güney Amerika'da yaşar.) [L]

SARKİNİT i. (fr. *sarkinite*). Miner. Hidratlı tabiî manganez arsenyat. (L)

SARKMAK geçz. f. (esk. türk. *sargımak*'tan). Aşağıya doğru uzanmak: *Sağa, sola bakınıyor, güzergâhtaki evlerden birkaçının pencerelerinden sarkıp bakan kadınlara laf atıyordu* (Ahmed Rasim). *Başları önlerine sarkmış uyuklayan beygirler ağır ağır yürüyorlardı* (Yaşar Kemal). || Asılı durmak: *Siyah ceketinin bir kolu iskemlenin kenarından sarkıyordu* (H.Z. Uşaklıgil). || *Mec.* [Bir yere] Uğramak, uzanmak: *Şimdi işten çıkınca buraya kadar sarkarım, adamakıllı kafayı tutar, eve giderim, gidince de sızarım* (M.Ş. Esendal). || *Esk.* Ansızın hücum etmek, saldırmak: *Düşman şehre sarktı* (Şemseddin Sami).

◆ **Sarkıtmak** geçl. f. Sarkmak işini yaptırmak: *Yalnız silâh çekerken canlanan uzun parmaklı ellerini dizlerinden ölü gibi sarkıttı* (Kemal Tahir). *Hani ön ayaklarından birini şöyle yana sarkıtıp da göğsünü yalaması vardır, baktıkça için açılır* (N. Ataç). || *Argo.* Asarak idam etmek. (M)

SARKO—, yun. *sarks*, et'ten alınan ve birçok kelimenin yapısına giren unsur. (L)

SARKOD i. (yun. *sarkodes*, etli'den fr. *sarcode*). Biyol. Etkin canlı maddenin tümünü ifade için Dujardin'in kullandığı terim (1838). PROTOPLAZMA eşanlamında olan bu kelimenin yerine Purkinje 1839'da protoplazma terimini koydu.) [L]

SARKOLEMMA i. Dokubil. Bk. MİYOLEM.

SARKOLİT i. (fr. *sarcolite*). Miner. Yapısında az miktarda sodyum bulunan tabiî kalsiyum ve alüminyum silikat; Vezüv'de kırmızı renkli billûrlar halinde bulunur. (L)

SARKOLİT i. (fr. *sarcolyte*). Böcek kurtçuklarında histoliz sırasında amibositlerce parçalanıp fagositlerce yutulan kas diskleri parçası. (L)

SARKOM i. (fr. *sarcome*). Patol. Habis bağdokusu uru.

— ANSİKL. Patol. *Sarkom*'lar üç çeşittir; 1. *âdi bağdokusu sarkomları*, yani fibrosarkomlar ve türevleri: *osteosarkom, kondrosarkom, liposarkom, miyosarkom;*

2. *endotelyum* ve *seröz sarkomları: endoteliom* ve *mezoteliomlar;*

3. *hemolenfopoyetik* ve *retikülosarkomlar, anjiosarkomlar.*

Ewing sarkomu üçüncü gruba girer; uzun kemiklerin iliğinde meydana gelen bu retikülosarkom çocuklarda ve genç yaştaki erişkinlerde görülür, kısa zamanda metastaz yapar.

— Vet. *Sticker sarkomu*, bir köpek hastalığıdır; kamış kılıfı mukozası ile dölyolu mukozası üzerinde polipe benzer oluşumlarla belirir. Cinsel birleşmeyle bulaşır; sebebi bir ültravirüstür. (L)

SARKOMATOZ i. (fr. *sarcomatose*). Patol. Aynı anda birçok sarkom bulunmasıyle belirli hastalık. (L)

SARKOMİKSOM i. (fr. *sarcomyxome*). Patol. Embriyondaki bağdokusuna benzer sümüklü bir maddeyle birbirinden ayrılmış yıldız şeklindeki hücrelerden meydana gelen bağdokusu uru. (L)

SARKOMSU sıf. (fr. *sarcomateux*'den). Patol. Sarkom tabiatında olan: *Sarkomsu ur.* (L)

SARKOPLAZMA i. (fr. *sarcoplasme*'dan). Dokubil. Kaslarda bulunan, fakat kas telindeki protoplazmadan farklı olan protoplazma. (L)

SARKOPSİT i. (fr. *sarcopside*). Miner. Flüorlu tabii manganez, kalsiyum ve demir fosfat. (L)

SARKOSEL i. (fr. *sarcocèle*). Erbezinde veya erbezi üstünde bulunan etli ur. (L)

SARKOSİN i. (fr. *sarcosine*'den). Kim. Formülü

$$CH_3—NH—CH_2—CO_2H$$

olan zayıf organik baz; 210°C'ta erir, kreatin barit veya kafein'in suyla hidrolizinden elde edilir. *Eşanl.* METİLGLİKOKOL. (L)

SARKOSPORİDİYOZ i. (fr. *sarcosporidiose*). Gevişgetirenlerde, domuz ve atta görülen ve kaslara yahut bağdokusuna sarkosporidilerin yerleşmesinden ileri gelen asalak hastalığı. (Sarkosporidiyozlar klinik bakımdan önemsiz sayılan hastalıklardandır.) [L]

SARKOTİÇ (Styepan), Avusturya-Macaristan imparatorluğu generallerinden (Sinac, Hırvatistan 1858 - Viyana 1939). Bosna'nın işgaline (1879-1882) katıldı, sonra Karadağ isyanını bastırmakla görevlendirildi. 1911'de feldmareşal oldu. Birinci Dünya savaşının başlarında Sırbistan'a karşı çarpıştı (1915). Karadağ'a karşı girişilen harekâtı yönetti (bu harekât sonunda Lovcen alındı). Hırvatistan'ın bağımsızlığa kavuşmasında büyük rol oynadı. (M)

SARKOYİD i. ve sıf. (fr. *sarcoïde*). Deride beliren düğümcükler. (Şu hastalıklarda görülür: 1. Besnier-Boeck-Schaumann hastalığı veya sarkoyidoz [genel bir hastalıktır]; 2. Darier - Roussy sarkoyidleri [deri altında belirir, duruma göre birinci maddede yazılı hastalıktan veya veremden ileri gelir]; 3. yaygın Darier sarkoyidleri [muhtemelen veremden ileri gelir].) [L]

SARKOYİDOZ i. (fr. *sarcoïdose*). Besnier - Boeck - Schaumann hastalığının eşanlamı. (L)

SARKOZOM i. (fr. *sarcosome*). Solunum enzimleri bakımından çok zengin ve çok büyük mitokondri; durmadan atan (yürek) veya uzun süre çalışan (böceklerin kanatları) kas hücrelerinde bulunur. (L)

SARLİYE i. (kurucusu *Sarli*'nin adından ar. *Sarliyye*). Tasav. Musul'un güney bölgesinde yaygın bir mezhep.

— ANSİKL. Tasav. *Sarliye* mezhebine bağlananlar inançlarını açıklamadıkları için bu konuda yeterli bilgi yoktur. Sarlîler, Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı bir dil konuşurlar. Aynı zamanda dinî önder olan reislerinin cennette yer satabileceğine inanırlar. Bu yüzden ekin zamanı reis, köyleri dolaşarak makbuz karşılığı yer satar. Sarlîler bu makbuzu, cennetin kapıcısı Rıdvan'a göstermesi için ölünün cebine koyarlar. Oruç tutmayan, namaz kılmayan sarlîler Allah'a, bazı peygamberlere, cennet ve cehenneme inanırlar. Reislerinin ölümünde yerine bekâr oğlu geçer. Bunun sakal ve bıyığını kestirmesi yasaktır. Sarlîler birden fazla kimseyle evlenmezler. Her kamerî yılda bir defa kutladıkları bayramları vardır. Bu mezhebe bağlananlar müslümanlar gibi ad alırlar. Geçimlerini zıraatla sağlarlar. (M)

SARMA i. (*sarmak*'tan *sar-ma*). Sarmak eylemi. || Saran şey. *Esk.* Zarf. || Üstüpü. || Sıf. Sarılan, sarılmış: *Yolda daracık etekli sarma çarşaflar içinde seken tazeler, bizi görünce yürümelerini şaşırıyorlar* (Y. Z. Ortaç).

— Denizc. *Sarma yelken*, yüzeyi bir çubuğa sarılarak değil de çubuğun döndürülmesiyle küçültülen yelken.

— Ed. *Sarma kafiye*, bir kafiye türü. (Sarma kafiyede, bir dörtlüğün birinciyle dördüncü, ikinciyle üçüncü mısraları kafiyeli olur: *abba.*)

— Mad. oc. Birbirine komşu iki galerinin boyundurukları altına, boyundurukları güçlendirmek ve birleştirmek amacıyle yerleştirilen kalın odun direk. || *Taban sarması*, madenî veya ahşap bir direkle üzerindeki madenî başlığı birbirine bağlamağa yarayan sökülüp takılabilir madenî parça. || Tahkimat direklerinin tabana gömülmesini önlemek için, direkleri yumuşak taban üzerine yerleştirilmiş ağaç kütükler veya madenî plakalar üzerine oturtarak yapılan tahkimat şekli.

— Mekan. Birbirine sürtünen iki madenî yüzey arasında, birinden kopan maden taneciklerinin öbürünü az çok derince çizmesi ve bunun sonucunda ısınıp birbirine kaynamaları şeklinde ortaya çıkan ağır arıza. Bk. ANSİKL.

— Mutf. Yaprak dolmasının öbür adı. || Etin sebze, lop yumurta v.b. üzerine sarılarak özel bir biçimde hazırlanan şekline verilen ad.

— Spor. Yağlı, karakucak ve serbest güreşte bir oyun. (Yerde uygulanan bir oyun olan «sarma»da üstteki rakip oyuncu, hasmının ayakları arasına ayağını sokarak onu sırt üstü çevirmeğe çalışır. Tek ayakla yapılana *tek sarma*, çift ayakla yapılana *çift sarma* denir). || *Sarmadan çevirme*, sarma takılan güreşçinin, sarma yönündeki kolunu hasmının aynı yöndeki kolunun içinden geçirip ensesini tutarak ters tarafa çevirmesi. || *Sarmadan dönme*, sarma takılan güreşçi rakibinin sarma ile aynı yöndeki kolunu rakibinin kispetini belinden yakalayarak serbest ayağını içeriye çekerek rakibinin üstüne dönmesi. || *Sarmadan kalkmak*, sarma takılan güreşçinin sağ ayağıyle rakibinin aynı yöndeki ayağı üzerinden sağ kolunu geçirip sol eliyle sağ elini tutup dizini yere dayayarak kalkması. || *Sarmayı sökmek*, sarma takılan güreşçinin sarma ile aynı yöndeki kolunu yere dayayıp öbür koluyle rakibinin sarma taktığı ayağının kispet paçasından yakalaması.

— Teknol. Su boruları veya künklerin bir-

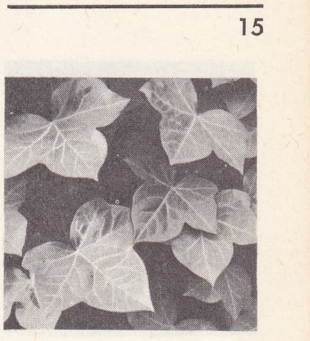

sarmaşık

SARMAT'LAR
altın sikke
(M. Ö. 360'a doğr.)
Cabinet des Médailles, Paris

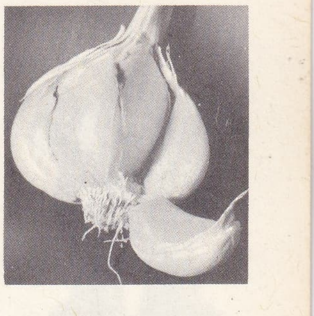

sarmısak
baş ve diş

sarmısak

Foto. LAROUSSE

sarmısakotu

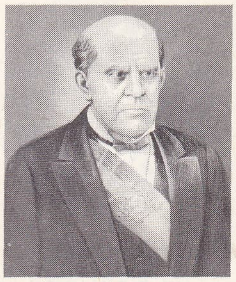

Domingo SARMİENTO

SARNATH
monolit
sütun başlığı
(M. Ö. II. yy.)
Sarnath müzesi

leştiği yerlerden su sızmasını önlemek için buralara sarılan lökünlü kıtık bağlı üstüpü.

— Telekom. *Sarma bağlantı,* iki iletken arasında iyi bir elektrik teması sağlamak için tellerin birbiri üzerine sarılarak yapılan bağlantı.

— Zantl. Kumaş ve genellikle kadife üzerine yapılan kabartma çiçek ve çeşitli motifler Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. Yatağı içindeki mil, silindir içindeki piston v.b. gibi birbirine sürtünen iki madenî yüzey arasında *sarma*'ya yağ eksikliği yol açar. Asıl sebep yağ eksikliği olmakla birlikte iki parça arasında yetersiz kalan bir boşluk da bu tür bir olay doğurabilir. Erkek parça ısınır, genleşir ve boşluk yağ geçişi için yetersiz kalır.

— Zantl. *Esk.* Sarma, dival*e benzer. Aradaki fark, divalde mukavva veya meşin kalıplar kullanılmasıdır. Çiçek ve diğer motifler kumaşın üzerine çizilir; kabartma, iplikle doğrudan doğruya yapılır. Kabartma kısmı yapıldıktan sonra ipek, sırma ile örülür. Bu işle oda takımları, gelin elbiseleri, minder örtüleri işlenir. (LM)

SARMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Etrafını çevirmek, çepeçevre kaplamak: *Bu ip bu paketi üç defa sarabilir.* || Çevrelemek, etrafında yer almak, kuşatmak: *Bu evlerin odalarının küçük pencereleri, her evin etrafını saran küçük bahçeye yahut avluya bakardı* (Ş. S. Aydemir). *Köylüler onun etrafını sarmış, benim yaklaşmama mani oluyorlardı* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Düşman, şehri sardı.* || [Bir yere] Yayılmak, sirayet etmek: *Ateş yandaki evleri de tamamen sardı.* || [Sis, duman v.b. için] Kaplamak, (bir yerde) yoğun hale gelmek: *Sarmış yine âfakanı bir dud-i muannid* (Tevfik Fikret). || Kollarının arasına almak, kucaklamak: *Gözüm açık gider sarmazsam seni* (Karacaoğlan). || [İplik v.b.yi] Dağınık halden yumak haline getirmek. || Bir şeyi ince bir tabaka ile boru haline getirmek: *Sigara sarmak. Yaprak sarmak.* || Bir şeyin üzerine başka bir şey dolayarak örtülmesini sağlamak: *Hz. Peygamber'in gömleğini aldı ve pederini ona sarıp defnetti* (Cevdet Paşa). *Elindeki kitabı gazeteye sardı.* || [Bir şeyle] Her tarafı tamamen örtülecek şekilde kaplamak: *Genç kızın vücudunu bu çarşafla sardı* (S. Kocagöz). || Örtmek: *Peyker'in başında ince bir tül vardı ki, yalnız saçlarını sararak arkasından bütün ensesinin beyazlıklarını açık bırakıyordu* (H.Z. Uşaklıgil). || [Bir şeyi başka bir şeyin] Etrafına dolamak: *Biz bu gidişle, belimize bir de yün kuşak saracağız galiba* (Kemal Tahir). *İpliği makaraya sarmak.* || Musallat etmek: *Hacı Etem kendi kendine: «Sardık başımıza belâyı!» dedi.* (Sabahattin Ali). || [Kırık, yara v.b.yi] Bağ veya sargı ile bağlamak. || — *Mec.* (Birinin) Zevkine uygun düşmek, (birisi tarafından) beğenilmek, (birini) etkilemek: *Gün olur ki ne kız, ne rakı, ne şiir, / Hiçbir şey insanı sarmaz, kandıramaz* (C.S. Tarancı). *Hele bu son izah beni çok sarıyordu* (S.S. Aydemir). || Etkilemek, kaplamak: *Ağlayamıyorum. Pişmanlık beni sardıkça sarıyor* (Kemal Tahir). *Göynümü Şirin'in aşkı sarınca / Yol almış hayatın ufuklarınca* (F.N. Çamlıbel). || *Argo.* Bir konuyu sürekli düşünmek.

— ÇEŞ. DEY. *Sarıp sarmalamak,* bir şeyi başka bir şeyle sıkıca ve dikkatlice sarmak, örtmek. || *Yara* (veya *yarasını*) *sarmak,* birinin derdine ortak olup üzüntüsünü az çok gidermek.

◆ **Sardırmak** ettrg. f. Sarmak isini yaptırmak. || Geçl. f. *Argo.* Sürekli olarak bir konuyu düşünmek.

◆ **Sarınmak** dönşl. f. Bir şeyi kendi üstüne sarmak, bir şeye bürünmek: *Neriman yatak örtüsüne sarınıp kapıya gelmişti* (Kemal Tahir). [M]

SARMAL sıf. (*sarmak*'tan). Helezon biçiminde olan, spiral.

— Astron. *Sarmal bulutsu.* Bk. BULUTSU.

— Bot. *Sarmal talkım,* çiçekleri eksenin yalnız bir tarafında dizili olduğu için helezon gibi kıvrılan bileşik çiçek durumu. || *Sarmal yönelim,* bitkilerde ana eksenin büyük bir gelişme göstererek yer değiştirmesi sonucunda kök veya sap ucunun helezon tarzında kıvrılması.

— Patol. *Sarmal kırık,* helis şeklinde olan kırık tipi. (Sarmal kırıklar sadece uzun kemiklerde, özellikle bacakta, kemiğin ekseni üzerinde kıvrılmasıyle meydana gelir. [Kayak kazaları, ayağın rayda sıkışması, v.b.] Kırılan kemiğin kaynaması güçtür, çoğu zaman osteosentezi gerektirir.) [LM]

SARMALAMAK geçl. f. (*sarma*'dan *sar-ma-la-mak*). Sıkı sıkı sarmak, kaplamak, dolamak: *Çocuğun vücudunu iyice sarmaladı.*

— DEY. *Sarıp sarmalamak.* Bk. SARMAK. (M)

SARMALANAN i. (*sarmalamak* > *sarma-la-n-mak*'tan *sarmalan-an*). Mat. Kendi zarfına göre düşünülen düzlem eğri. (L)

SARMALAYAN i. (*sarmalamak*'tan *sar-mala-y-an*). Mat. Başka bir çizgiyi saran çizgi: *Her sarmalayan kendi içbükey zarfından daha uzundur.* (L)

SARMALİA veya **SARMALİUS.** Esk. coğ. Ptolemaios'a göre Anadolu'da (Galatia bölgesi). Ankara (Ankyra) şehrini Tavium'a bağlayan yolun kenarında şehir. Anderson, bu şehrin Ankara'nın (Ankyra) doğusundaki Sungur'da yer almış olabileceğini söyler. Müller, Sarmalia ile Saralium şehrinin aynı olduğunu, Ramsay ise şehrin Köprüköy köprüsü yakınında bulunduğunu ileri sürmüştür. Yeri kesinlikle bilinmiyor. (M)

SARMAN sıf. (*sarmak*'tan *sar-man* veya *sarı*'dan *sarı-man* > *sar-man*). İri, büyük, azman. || Sarı tüylü (kedi). [M]

SARMASİYEN sıf. ve i. (halk ismi *Sarmat*'tan fr. *sarmatien*). Jeol. Doğu Avrupa'da çok yaygın olan ve bir acı su favnasıyle nitelenen miyosen sistemin üst katına denir. (Sarmasiyenin, Batı Avrupa'daki tartoniyen marnlarıyle yaşıt olduğu sanılır.) [L]

SARMAŞ i. (*sarmaşmak*'tan). [Yalnız *sarmaş dolaş* sözünde geçer]. *Sarmaş dolaş* Bk. DOLAŞ. (M)

SARMAŞAN sıf. (*sarmaşmak*'tan *sarmaş-an*). Bot. Sapı dik duramayan, ağaçların gövdesine ve dallarına sarılan tırmanıcı bitkilere denir. *Eşanl.* SARILGAN. (L)

SARMAŞIK i. (*sarmaşmak*'tan *sarmaş-ı-k*). Tırmanıcı bitki (İlmî adı *hedera.* Sarmaşıkgillerden.) || *Yer sarmaşığı, Glechoma hederaceum*'un yaygın adı.

— ANSİKL. *Sarmaşık*'lar almaşık ve daimî yapraklı, şemsiye veya demet halinde yeşilimsi toplu çiçekli ağaççıklardır. Meyveleri yuvarlak, etli ve üzümsüdür; içinde tek tohumlu beş küçük çekirdek bulunur. Dünyanın her tarafında iki türüne rastlanır.

Bayağı sarmaşık eski duvarların, ağaçların üzerinde yetişir; yan köklerle ve küçük dallardan çıkan sülüklerle desteğine yapışır. Bahçelerde kameriye, çardak, bordür yapmak için kullanılır. Yüzlerce yıl yaşayabilir. Sıcak ülkelerde yaşlı sarmaşık gövdelerinden uyarıcı olarak kullanılan bir reçine-zamk (hederin) elde edilir. Sarmaşık tebeşir devrinde yeryüzünde belirmiştir.

— Mit. Sarmaşık, Bakhos'a adanmış bir bitkidir; Bakhos'un başındaki taç sarmaşıktandır.

— Eczc. *Yer sarmaşığı,* 1 000 gr suya 10 gr konarak kaynatılıp öksürük söktürücü olarak kullanılır. (L)

SARMAŞIKGİLLER çoğl. i. Şemsiyeliler takımından çiçekli bitkiler familyası. (İlmî adı *Araliaceae*).

— ANSİKL. *Sarmaşıkgiller* ağaç veya ağaççık şeklinde bitkilerdir. Bütün veya çok parçalı yaprakları, bileşik veya basit şemsiye biçiminde küçük çiçekleri vardır. En çok bilinen türü sarmaşıktır. (L)

Sarmaşık mescidi veya **Kazaskerabdülkadirefendi mescidi** veya **Keçecipinî mescidi,** İstanbul'da, Edirnekapı semtinde, Niyazîimisrî sokağında mescit. XVII. yy.da yapıldı. Duvarları kâgir, çatısı ahşaptır. Mescidin sol tarafında olan minaresinin alt kısmı taştan, üst kısmı tuğladandır. Mescitte Abdülhamid II devrinde onarıldığını gösteren bir kitabe vardır. (M)

SARMAŞIKSI sıf. (*sarmaşık*'tan *sarmaşık-sı*). Sarmaşık veya sarmaşık yaprağı biçiminde olan. (L)

SARMAŞMAK ortaklş. f. (*sarmak*'tan *sar-ma-ş-mak*). Birbirine sarılmak, birbirini kucaklamak, kucaklaşmak. (M)

SARMAT denizi. Esk. coğ. Baltık denizinin, hattâ bazen Karadeniz'in (Sarmatia Karadeniz'in kuzeyinde Baltık denizine kadar uzanıyordu) Eskiçağdaki adı. (L)

SARMATLAR. Esk. coğ. Sarmatia'da yaşamış halk. Herodotos ile öbür yunan yazarları Sarmatları sarışın, tıknaz, yanık tenli, göçebe, iyi binici ve iyi okçu kimseler olarak tanıtır. Sarmatların iskit erkekleriyle Amazonların soyundan geldikleri öne sürülmüştür (bu varsayımın sarmat kadınlarının da savaşa katılması yüzünden ortaya atıldığı sanılır). Gerçekte Sarmatlar Orta Asya'dan geldiler ve İskitlerin işgal ettiği bölgeyi istilâ ettiler (M.Ö. III. yy.). Etnik bakımdan birbirinden oldukça farklı kabilelerden meydana geliyorlardı: Roksolanlar, İazygeler, Alanlar v.b. Sınırları Hıristiyanlığın başlangıcında Tuna'ya dayanıyordu ve Neron devrinden sonra, Roksolanlar zaman zaman Roma ile çatıştılar. Constantinus, iç uyuşmazlıklar sonucunda ülkelerinden kovulan birçok sarmatı Roma imparatorluğu topraklarına yerleştirdi. O devirde Gotların bölgeye gelmesiyle siyasî düzenleri bozulan Sarmatlar çeşitli istilâcı halklarla (Gotlar, Hunlar, Vandallar) kaynaştılar. Karadeniz'deki (Euksoinos Pontos) yunan şehirlerini etkileyen Sarmatlardan, orta asya tarzında hayvan resimleriyle süslenmiş eşyalarla dolu mezarlar kalmıştır. (L)

SARMATİA. Esk. coğ. Sarmatların oturduğu bölge. Kuzeyde Don'un her iki yanında Karadeniz ve Azak denizi kenarında uzanan ovaydı. Sarmatia kuzeyde Baltık denizi kıyılarına kadar uzanıyordu. (L)

SARMENT (Jean BELLEMÈRE. **Jean** — denir), fransız oyuncusu ve tiyatro yazarı (Nantes 1897). Konservatuvarda Truffier'nin öğrencisi oldu. 1920'de ilk piyesi *La Couronne de Carton*'da (Karton Taç) oynadı. Birçok piyes oynattı ve bunların çoğunda rol aldı: *Deli* (le Pêcheur d'Ombre) [1921]. *Je Suis trop Grand Pour Moi* (Kendim İçin Çok Büyüğüm) [1924], *En Güzel Gözler* (Les Plus Beaux Yeux du Monde) [1926], *As-tu du Coeur?* (Kalbin Var mı?) [1926], *Léopold le Bien-Aimé* (Sevgili Léopold) [1927], *Madame Quinze* (1935), *Mamouret* (1941), *Le Pavillon des Enfants* (Çocuklar Pavyonu) [1955]. (L)

SARMISAK veya **SARIMSAK** i. (esk. türk. *sarmusak*'tan). Bot. Bahar gibi kullanılan, bütün kısımları keskin kokulu bahçe bitkisi. (İlmî adı *Allium sativum.* Zambakgillerden.) || Aynı bitkinin soğan kısmı. (Bu soğanların kurusuna «baş sarmısak», soğanları meydana getiren her bir parçaya da «diş sarmısak» denir.) || *Sarmısak dişi,* olgun sarmısağın tanelerinden her biri. || *Sarmısak otu.* Bk. SARMISAKOTU. || *Su sarmısağı,* kurtluca.

— DEY. *Sarmısak yemedim ki ağzım koksun,* birinin herhangi bir konuda yaptığı suçlamaya karşı, o suçu işlemediğini, bundan dolayı bir korkusu da bulunmadığını anlatmak için kullanılır.

— Kim. *Sarmısak esansı,* sarmısaktan elde edilen karmaşık yapılı esans; ana maddesi alil polisürfürdür.

— ANSİKL. Bot. Sarmısak *allium* cinsinin, soğandan sonra gelen önemli türlerinden biridir; pırasa da aynı cinstendir. Bunlar soğanlı, genellikle içi boş dik saplı, iki yıllık otsu bitkilerdir; yaprakları düz veya silindirimsidir, bir kınla sapa bağlanır; çiçekleri basit şemsiye durumunda, yeşilimsi veya morumsudur; açılmadan önce bir çeşit koçan içinde bulunur.

Sarmısak, daha önce tohumdan elde edilen arpacıklarıyle üretilir. Dikme zamanı, mahallî iklim şartlarına bağlıdır (ılık yerlerde şubat-mart, soğuk yerlerde nisan - mayıs). Sarmısak en eski sebzelerden biridir. Keskin kokulu olmasına rağmen tıbbî faydalarından dolayı dünyanın hemen her tarafında yetiştirilmekte ve kullanılmaktadır. Türkiye'de pastırma sanayiinin merkezi olan Kayseri'de kırmızı biberle beraber bol miktarda sarfedilir. Çeşitleri: 1. *beyaz sarmısak,* baş sarmısak elde etmek için yetiştirilir; 2. *kara sarmısak,* taze yenmek için yetiştirilir; iri dişli bir çeşittir; 3. *ispanyol sarmısağı,* Avrupa ve Amerika'da çok rağbet gören, az acı, iri başlı bir sarmısaktır.

Foto. LAROUSSE

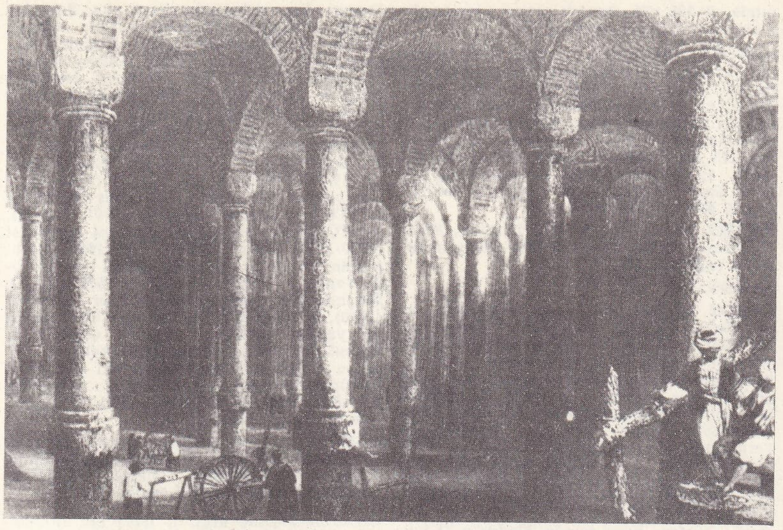

Binbirdirek sarnıcı

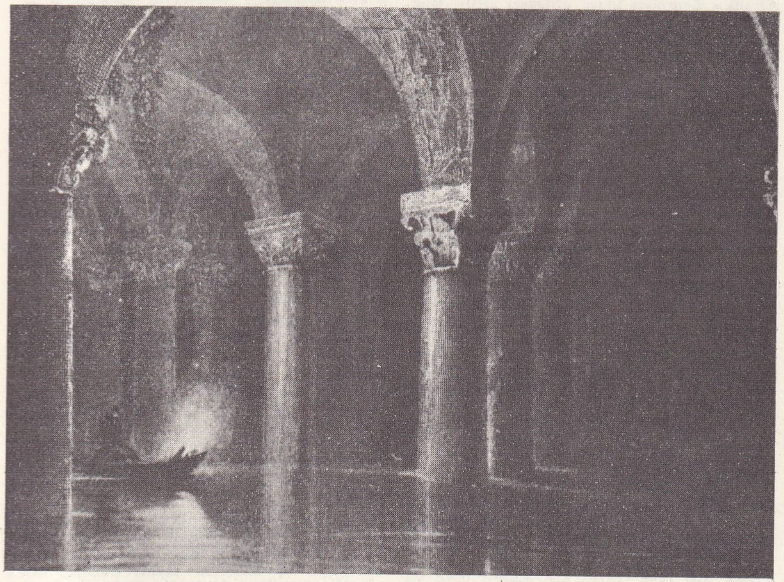

Yerebatan sarnıcı

Türkiye'de 1970 yılı taze sarmısak üretimi 6 600 tondur.

— Mutf. Ezilerek veya tane tane çeşitli yiyecekere koku ve tat vermesi için katılır. (Turşu, zeytinyağlı yemekler, sucuk, pastırma, yoğurt, salça v.d.)

— Ted. Sarmısağın tazesi ve kurutulmuşu iştah açıcı olarak kullanılır. Ayrıca damarları genişletici, mikrop öldürücü özellikleri de vardır. Bütün bu nitelikleri, içindeki kükürtlü bir esanstan ileri gelir; bu uçucu esans sarmısağa çok keskin bir koku verir. Sarmısaktaki kükürtlü esans akciğer yoluyle vücuttan dışarı atılır; sarmısak bazı akciğer hastalıklarına, romatizmaya, hipertansiyona, bağırsak kurtlarına karşı genellikle alkolat halinde kullanılır.

◆ **Sarmısaklı** veya **sarımsaklı** sıf. İçinde sarmısak bulunan, içine sarmısak katılmış olan: *Bir kısmı yemeklerini fazla sarmısaklı pişirmeğe, ötekiler de soğanlarını fazla yakmağa başladılar* (F. R. Atay). *Sarmısaklı yoğurt.* (LM)

Sarmısaklı barajı. Kayseri ilinde, şehrin 30 km doğusunda, Kızılırmak nehri üzerinde, toprak dolgu tipinde inşa edilmiş sulama barajı (açılışı 1968). Barajın temelden yüksekliği 42 m, talvegden yüksekliği 40 m, kret uzunluğu 570 m, dolgu hacmi 1 500 000 m³, ölü hacmi 2 000 000 m³, faydalı hacmi 29 900 000 m³, drenaj alanı 420 km², buradan yararlanılarak sulanacak arazi genişliği 6 000 hektar olarak hesaplandı. Tesis 17 189 000 liraya mal oldu. (M)

SARMISAKLI suyu, İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde Kızılırmak'ın soldan aldığı bir kol; 87 km. Adını eskiden *Sarmısaklı* denilen Bünyan kasabasından alır ve bunun güneydoğusundan çıkar. Kasaba yakınında bir çağlayanı vardır. Kayseri ovasının kuzeyinden geçerek *Karasu* adıyle Beydeğirmeni yakınında Kızılırmak'a dökülür. (M)

SARMISAKOTU bls. i. Dik saplı, küçük beyaz çiçekli bitki; ovuşturulduğu zaman sarmısak kokusu verir. (İlmî adı *Alliaria officinalis.* Turpgillerden.)

— ANSİKL. *Sarmısakotu* hemen her taraftа bulunur. Çeşitli tedavi edici özellikler taşır. (L)

SARMİENTO (Domingo Faustino), arjantinli yazar ve siyaset adamı (San Juan 1811-Asuncion, Paraguay 1888). Quiroga'ya karşı savaşmak için orduya girdi ve Rosas'ın diktatörlüğü sırasında Şili'de kaçtı; Şili'de okullar kurdu ve Santiago'da *El Progresso* gazetesini yayımladı (1843). Okullar genel müfettişi Urquiza ile işbirliği yaparak (1852) öğretimi yeniden teşkilâtlandırdı. Senatör, San Juan valisi (1862) oldu, önce Şili'de, sonra A.B.D.'de (1865) büyükelçilik yaptı, Mitre'den sonra cumhurbaşkanı (1868-1874) seçildi. Lopez Jordan'ın çıkardığı isyanı bastırdı, Paraguay ile yapılan savaşı bitirdi (1870) ve öğretimin gelişmesi için çalıştı. Yanlışlarla dolu ama özlü ve sarsıcı bir üslûpla kaleme aldığı *Facundo* (1845) adlı şaheseri dışındaki eserleri şunlardır: *Mi Defensa* (Savunmam) [1843]; *Viajes en Europa, Africa y America* (Avrupa, Afrika ve Amerika'da Yolculuklar) [1849]. Eserleri, Sarmiento'nun ispanyol geleneğine karşı çıkarak ülkesinin fikrî bağımsızlığını sağlam temeller üstüne oturtma çabasını ortaya koyar. (L)

SARMİENTO dağı, And Cordillera'sının güneybatı ucunda dağ. Macellan boğazının ötesinde (yaklş. 2 300 m), 54° güney enleminde. Bütünüyle Buzul çağından kalma, doğrudan doğruya okyanus üzerinde yükselen bir dağdır. Aşırı sert iklim şartları yüzünden bu dağa tırmanmak çok zordur. Tırmanmayı ilk başaranlar italyan dağcıları Carlo Mauri ve Maffei'dir (7 mart 1956). [L]

SARMİENTO DE GAMBOA (Pedro), XVI. yy.da yaşamış ispanyol denizcisi (Galicia'da -öl. Güney Amerika'nın güneyinde 1590'a doğr.). 1597'de Peru'dan hareket ederek, Macellan boğazına ulaştı; Felipe II'nin onayıyle, boğazdaki ulaşımı kontrol altına almak için kıyıda bir kale yapmağa başladı; ama tamamlayamadı ve İngilizlerin elinde esirken öldü. (L)

SARMİENTO Y VALLADARES (Jose), ispanyol siyaset adamı (XVII.-XVIII. yy.). Aztek imparatorunun soyundan gelen Moctezuma kontesiyle evlendi. Moctezuma ve Tula kontu oldu, Mexico'da kral naipliği yaptı (1697-1701). Misyonerlerin çalışmalarını ve özellikle Salvatierra ile Chino'nun Kaliforniya gezilerini destekledi. Carlos II ölünce görevinden alındı. (M)

SARNATH, Benares yakınında arkeolojik sit. Buddha Sakyamuni ilk vaızını burada Ceylânlar bahçesinde vermişti. Bu olay, ikonografide, öğretimin sembolü olan el hareketiyle ve iki yanında karşı karşıya yatar durumda iki ceylân bulunan buddha yasası çarkıyle temsil edilmiştir. Sarnath VI. yy.-dan sonra buddha'cıların ünlü bir ziyaret yeri haline geldi. XII. yy.ın sonunda müslümanlar tarafından tahrip edildiği sanılır. Kalıntıları M.Ö. III. yy. ile IX. yy. arasından kalmadır. Gupta hanedanı zamanında (IV.-V. yy.), Sarnath'da üslûp bakımından Mathura üslûbuna benzeyen bir heykelcilik sanatı ortaya çıktı. Bu sanatın bilinen en mükemmel örnekleri kalıntılar yakınında inşa edilen müzededir. (L)

SARNEN, İsviçre'de komün, Obwald (Unterwald) yarı-kantonunun idare merkezi, Sarnen gölünün kuzey ucunda; 6 554 nüf. Dokuma sanayii. (L)

SARNIÇ i. (esk. türk *sarnıç,* su tulumu, ağaçtan oyulmuş kap veya ar. *şıhrıc* > *şahrınc,* küçük havuz'dan). İnş. Yağmur sularını biriktirmeğe ve saklamağa yarayan su deposu: *Sarnıçları, havuzları, barajları dolduruyor* (R. H. Karay). Bk. ANSİKL.

— Anat. *Arka sarnıç, dip sarnıç,* kafatasının dip ve arka kısmında, içinde beyin-omurilik sıvısı toplanan örümceksi zar altı aralıklarına verilen ad. || *Pecquet sarnıcı,* göğüs kanalının başlangıç kısmında meydana gelen genişleme.

— Dy. *Sarnıç vagonu.* Bk. VAGON.

— Denizc. Akaryakıt gemilerinde içine petrol konan bölmelerinin her biri. || *Sarnıç basmak,* bir denizaltıdan söz ederken, geminin su yüzüne çıkması için safra sarnıçlarının suyunu basınçlı hava ile boşaltmak. || *Sarnıç dubası,* dökme sıvı ve özellikle de petrol ürünleri taşımak amacıyle yapılmış özel duba tipi. || *Sarnıç gemisi,* akaryakıt gemisi. || *Mazot temizleme sarnıcı,* mazot yakan gemilerde, kazan dairesinde bulunan, içine istim kangalları yerleştirilmiş saç sarnıç. (Mazotu, ısı yoluyle, yağla karışarak içine giren sudan ayırmağa yarar. Böylece su sintineye akar ve oradan da denize atılır. Temizlenmiş olan mazot da başka bir cihazda arıtıldıktan sonra yakıt sarnıcına

SAROYAN

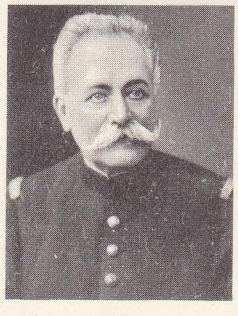

general SARRAİL

Albert SARRAUT

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN); A.I.,Manuel, Erwin-Marton (LAROUSSE)

Nathalie SARRAUTE

aktarılır.) || *Su sarnıcı,* gemileıde içine sefer sırasında gerekli tatlı su konan sarnıç.

— Mim. Su ihtiyacını gidermek amacıyle yapılan özel su toplama havuzu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İnş. Bir *sarnıç,* çoğu kere, üzeri silindir biçiminde bir tavanla kapalı bir dik paralelyüz biçimindedir. Tavanın tepesinde iki delik vardır; birinden pompa borusu geçer, daha büyük olan öbürü sarnıcın içini temizleyecek olan işçinin içeriye girmesine imkân verir. Su istenilen yüksekliğe ulaşınca artan sular bir boru ile dışarıya akıtılır. Su sarnıca doldurulmazdan önce bir depoda bekletilir ve içindeki asıltı halde bulunan katı maddeler çökeltilir. *Süzme sarnıçları*'nda su, sarnıca girmeden önce hemen yanındaki depolarda bulunan art arda yerleştirilmiş kum ve odun kömürü tabakalarından geçer.

— Mim. *Sarnıç*'lar en çok Bizanslılar zamanında İstanbul'da kullanıldı. Yapıldığı devirden bugüne kadar gelen örneklere dayanılarak sarnıçlar ikiye ayrılır: 1. *açık sarnıç*'lar; 2. *kapalı sarnıç*'lar.

1. Bugün halk arasında *çukurbostan* adıyle anılan açık sarnıçlar, şehir dışındaki kaynaklardan gelen suların toplanarak dağıldığı yerlerdir. Kurak mevsimlerde veya şehrin düşman tarafından kuşatılması sırasında, su ihtiyacının sağlanması amacıyle sular bu havuzlarda toplanarak dinlendirilir; suyun içindeki madenî elemanlar kendiliğinden çöktüğünden su temizlenirdi. Açık sarnıçlar, suyun duvarlara yaptığı basıncı azaltmak ve dolayısıyle duvarların yıkılmasını önlemek amacıyle şehrin yüksek noktalarındaki çukur yerlerde açılırdı. Roma inşaat tekniğine göre yapılan duvarlarda blok taşlar, tuğla ve horasan harç kullanılmıştır. Ayrıca suyun dışarı sızmasını önlemek için duvarlar, özel bir çeşit harçla içten sıvanmıştır. Bu özel harçta tuğla, mermer parçaları birarada dövülerek kireç ve keten yağıyle karıştırılmış, ince noktalar kıtıklarla kapatılmıştır. İstanbul'daki Aspar (Yavuzsultanselim çukurbostanı), Aetius (Karagümrük çukurbostanı), Hagiosmokios (Altımermer çukurbostanı) ve Hebdemon sarnıçları (Fildamı, Bakırköy) bu türün örnekleridir.

2. *Kapalı sarnıçlar,* dikdörtgen veya kare planlıdır. Bunların üzerleri taş sütunlara dayanan tuğla kemerler ve tonozlarla örtülüdür. Bu tür sarnıçlar büyük yapıların altında bulunur, onlara veya çevresine su sağlardı. İstanbul'daki Philoxenus (Binbirdirek), Basilika (Yerebatan sarayı), St. Jean Stoudion (İmrahor camii), Mirelaion (Bodrum camii), Ataköy, Gülhane parkı, Unkapanı sokağı, Büyükotlukçu yokuşu, Eşrefiye sokağı sarnıçlarıyle, St. İren kilisesinin güneydoğusundaki, Fatih'te Hacısalihefendi sokağındaki ve Çarşamba caddesindeki, Manganlar mahallindeki, Fatih camii avlusundaki ve Pantepoptes kilisesi (Eski İmaret camii), St. Pammakaristos kilisesi (Fethiye camii) ve Aetius'un yanlarındaki sarnıçlar bu türün örnekleridir. (LM)

SARNIÇLI sıf. (*sarnıç*'tan *sarnıç-lı*). Sarnıcı olan. || *Sarnıçlı tekne,* tatlı su, mazot gibi sıvıların taşınmasında kullanılan küçük gemi veya duba. (L)

SARNİA, Kanada'da (Ontario) şehir, Huron gölünün güney ucunda; 54 600 nüf. Liman. Besin ve makine sanayii. (L)

SARNO, İtalya'da şehir, Campania'da (Salerno ili), Vezüv'ün doğusunda; 31 300 nüf. Tarım merkezi. Dokuma (pamuk) sanayii. (L)

SARONG i. (malezya dilinde k.). Malezyalı kadın ve erkeklerin giydiği eteklik. (L)

SARONİA i. (*saronis,* yaşlı meşe'den yun. k.). Troizene'de Artemis Saronia (tapınağı Troizene'nin efsanevî kralı Saron tarafından yaptırılmıştı) onuruna düzenlenen şenlikler. (L)

SARON körfezi. Esk. coğ. Ege denizinin batı kısmı, Sunion (Attike) ile Skylaion (Argolis) burunları arasında, Salina ve Aigina adalarını kapsar. Bugün *Egina* (Aigina) *körfezi.* (L)

SARONNO, İtalya'da şehir, Lombardia'da (Varese ili), Milano-Como otobanı yakınında, 30 100 nüf. Önemli sanayi (demiryolu malzemesi yapımı) merkezi. (L)

SAROS i. (yun. k.). Astron. Tutulmaların tekrarını yaklaşık olarak kurala bağlayan 18 yıl 11 günlük kalde devri. (Bu devir, 242 ejder ayı veya Güneş'in Ay düğümünden iki geçişi arasındaki 346,6 günlük [11,74 kavuşum ayı] zaman aralığının 19 katı olan 223 kavuşum ayı kadar sürer. Bu devirde, 43 Güneş, 43 de Ay tutulması olmak üzere ortalama 86 tutulma vardır.) *Eşanl.* KALDE ÇEVRİMİ. (L)

SAROS, Macaristan'da eski kontluk, Saint-Germain antlaşmasıyle (1919) Çekoslovakya'ya bağlandı. (L)

SAROS. Bk. SEYHAN.

SAROS körfezi, esk. **Kseros körfezi** veya **Melas Kolpos,** lat. **Melas Sinus** veya **Meariz körfezi,** Trakya'nın güney kıyılarıyle Gelibolu yarımadasının kuzeybatı kıyıları arasında Ege denizinin meydana getirdiği bir girinti. Kuzeyde Koru dağının ormanlık yamaçları kıyıya yaklaşır: burada plajlar vardır. Güneydoğuda Gelibolu yarımadasının dik yarları uzanır ve bunların önünde, Ege denizinin derinliği 500 m'yi geçen derin bir alanı bulunur. Körfezin kuzeydoğu kesiminde derinlik azdır; burada *Saros adacıkları* yer alır. Bu kesimde körfez, kara içinde Kadıköy (Khalkedon) [Evreşe] ovasıyle devam eder. (M)

SAROSPATAK, Macaristan'da (Borsod - Abauj - Zemplen idare bölgesi) şehir, Bodrog ırmağı kıyısında; 13 000 nüf. İçinde ressam ve heykeltıraş atelyeleri bulunan rönesans üslûbunda şato. XVI. yy.dan kalma hisar. (L)

SAROYAN (William), ermeni asıllı amerikalı yazar (Fresno, Kaliforniya 1908). Edebiyata yönelmeden önce birçok işe girdi çıktı. *Cesur Delikanlı* (The Daring Young Man on the Flying Trapeze) adlı hikâyesini 1934'te yayımladı. Bunun ardından ***The Trouble with Tigers*** (Sıkıntı ve Kaplanlar) [1938], *Aram Derler Adıma* (My Name is Aram) [1940], *İnsanlık Komedisi* (The Human Comedy) [1942], ***Wesley Jackson*** (1946), ***Rock Wagram*** (1951), ***The Laughing Matter*** (Gülünecek Şey) [1955], *Papa you're Crazy* (Sen Çıldırmışsın Baba) [1957], ***Boys and Girls Together*** (Kızlarla Erkekler Birarada) [1963], ***One Day in the Afternoon of the World*** (Dünyanın Öğleden Sonrasında Bir Gün) [1964] adlı roman ve hikâye kitaplarını yayımladı. Oyunları: ***My Heart's in the Highlands*** (Gönlüm İskoçya Dağlarında) [1939], ***The Time of Your Life*** (Hayatınızın En Güzel Zamanı) [1939], *Yoksul İnsanlar* (The Beautiful People) [1941], ***Here Comes There Goes You Know Who*** (İşte Seninki Geliyor) [1962]. Romantik ve anarşist bir kişi olan Saroyan, atılganlık, tazelik, hayata bağlılık gibi gençliğe has nitelikleri eserlerinde yansıttı. (L)

SARP sıf. (esk. türk. k.). Eğimi dike yakın olan: *Bir uçurumun kenarından geçiyorduk. Bir yanımız sarp kayalık, öbür yanımız başdöndürücü bir uçurum* (Orhan Kemal). *Tuzlu çöllerin, çorak bozkırların, hafif dalgalı kıraçların yerini yüksek yaylalar, sarp dağlar alır* (Ş. S. Aydemir). || *Mec.* Güç, zor. || *Esk.* Söz dinlemeyen, kolay kandırılamayan.

◆ **İ.** Sarp olan yer: *Düz ovada sarpa çekme yolunu / Ver mektebe okutsunlar oğlunu* (Âşık Veysel). || *Mec.* Güçlük, zorluk.

— DEY. *İş sarpa sarmak.* Bk. İŞ. (M)

SARP, Karadeniz bölgesinde (Artvin ili, Hopa ilçesi, Kemalpaşa bucağı) köy; 320 nüf. (1965). Türkiye - S.S.C.B. sınırındadır. (M)

SARPA i. (yun. k.). Mandagözmeıcan balığı (*Pagellus centrodontus*). [L]

SARPEDON, Lykia'nın efsanevî kralı, Priamos'un müttefiki; Truvalıların safında savaştı ve Patroklos tarafından öldürüldü. — Poseidon'un oğlu, Trakya'da Herakles tarafından okla öldürüldü. (L)

SARPER (Selim Rauf), türk devlet adamı (İstanbul 1899 - ay.y. 1968). İstanbul'da Robert kolejin orta kısmında okudu, Almanya'da Megde lisesini bitirdi (1917). Bir süre Berlin üniversitesinde okudu, Türkiye'ye döndüğünde Adana'daki Fransız Demiryolları şirketinde görev aldı. Şark İstiklâl mahkemesinde zabıt kâtibi olarak devlet hizmetine girdi (1925). Dışişleri bakanlığında mütercim (1927), Odesa konsolos yardımcısı (1928), Moskova büyükelçiliği 3. kâtibi (1929), aynı yerde 2. kâtip (1930), Gümülcine konsolosu (1933), Odesa konsolosu (1935), Berlin konsolosu (1937), Bükreş büyükelçiliği müsteşarı (1939) oldu. Basın Yayın Genel müdürlüğüne getirildi (1940). Moskova büyükelçisi (1944), Roma büyükelçisi (1946), Birleşmiş Milletlerde Türkiye daimî delegesi (1947 - 1957), NATO konseyinde Türkiye daimî temsilcisi (1957-1959) olarak çalıştı. 1959-1960 Döneminde Dışişleri bakanlığı genel sekreterliği yaptı. 27 Mayıs ihtilâlinde Millî Birlik hükûmetinin dışişleri bakanlığına getirildi (1960). Kurucu meclise seçildi (1961). Aynı yıl yapılan seçimler sonunda C.H.P. İstanbul milletvekili olarak parlamentoya girdi ve İnönü'nün başkanlığındaki koalisyon hükûmetinde dışişleri bakanlığı görevine getirildi. 1965 Seçimlerinde gene İstanbul'dan milletvekili seçildi. (M)

SARPIN i. (yun. *sarpos,* tahta kap veya yapı'dan). Tahılları saklamak için yapılmış kuyu, zahire ambarı. || Ekmek hamurunu taşımağa yarayan oluklu tahta. (M)

SARPLAŞMAK geçl. f. (*sarp*'tan *sarp-la-ş-mak*). Geçilmesi güç olmak, sarp bir hale gelmek: *Yol burada sarplaşıyor.* (M)

SARPSBORG, Norveç'in güneydoğusunda (Östfold) şehir, Glomma ırmağı kıyısında; 28 600 nüf. Metalürji. Kimya sanayii. (L)

SARRACENİA i. (kanadalı *Sarrazin*'in latinceleştirilmiş adından). Kuzey Amerika'da bataklık bölgelerde yetişen çok yıllık ot. (*Sarraceniaceae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Sarracenia*'nın kalın bir kök-sapı, bunun üzerinde boru şeklinde kıvrık yaprakları bulunur; yaprakların sırt tarafında az çok kapak ödevini gören bir yaprak parçası yer alır; huniyi andıran bu yaprakların içi su ile doludur; böcekler bunların içine düşerek boğulduğu için bazıları bunları böcekkapan bitki sayar, ama doğru değildir.

Yer yer damarlı güzel renkli tulum yapraklarından dolayı süs bitkisi olarak çok beğenilir; pek çok melez türü elde edilmiştir. (L)

SARRACENİACEAE çoğl. i. Ayrı taçyapraklı, iki çenekli bitkiler familyası; sinekkapangillerle birlikte sarraceniales takımında yer alır. (Topu topu üç cinsi [*darlingtonia, heliamphora* ve *sarracenia*] ve on veya on iki türü vardır; hepsi Amerika'da yetişir.) [L]

SARRACENİALES çoğl. i. İki çenekli, ayrı taçyapraklı, çiçekli bitkiler takımı. (Bazı botanikçiler yalnız *sarraceniaceae* familyasını bu takımda sayar, bazıları buna sinekkapangilleri de katar. Daha başka botanikçiler ise sinekkapangilleri, hattâ bütün bu takımı parietales takımına sokar.) [L]

SARRACUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Romalıların kullandığı ağır bir araba. (L)

SARRAF i. (ar. *şarf*'tan *şarrâf*). Mesleği kâğıt veya maden paraları birbiriyle değiştirmek, tahvil alışverişi yapmak olan kimse: *Karşımızdaki kocaman konakta zengin bir sarraf oturuyordu* (Orhan Kemal). *Nikâh olursa, paşa sana babanın sarraftaki senedini ağırlık verecek* (Namık Kemal).

— DEY. *İnsan sarrafı.* Bk. İNSAN.

— *Esk.* Faizle borç vermeyi meslek edinmiş kimse. || *Sarraf-ı sühan,* güzel konuşabilen ve güzel konuşmaları beğenen, güzel sözlere değer veren kimse.

— ANSİKL. *Sarraflar,* altın ve gümüş gibi değerli madenlerin bir ticaret eşyası olarak kullanılmağa başlandığı zamanlarda ortaya çıktı. Önceleri bir süs eşyası olarak kullanılan altın, zamanla ticaret aracı niteliği kazandı. Yeni ülkelerin alınışı, yeni altın madenlerinin işletilişi sonucu, özellikle Ortaçağda altın, bir ticaret eşyası durumuna geldi. İlkçağlarda Asya, Afrika ve Mezopotamya yörelerinden elde edilen altınlar, komşu ülkelerde, daha çok zenginler ve devlet büyükleri tarafından alımı-

Foto. LAROUSSE

yordu. Altından para kesilmeğe başlanınca, bunun ticaretini yapan, sonradan adına sarraf denen alışverişçiler türedi. Sarraflar altınları değeri karşılığında başka eşya ile değiştiriyor, paranın bulunuşundan sonra ise para ile altın alarak biriktiriyorlardı. Ortaçağda altın, gümüş gibi değerli madenlerle yakut, zümrüt, elmas, inci gibi değerli taşları toplayan, onları yürürlükteki para karşılığında değiştiren kimseler ortaya çıktı.

İlk sarraflar arap, iranlı ve hindistanlıydı. Avrupa devletleriyle Asya, Afrika arasında ticaretin gelişmesi, denizlerde korsanlığın başlaması sonucu avrupa ülkelerinde, özellikle Venedik, İtalya, Yunanistan, İspanya, Portekiz, Danimarka ve Akdeniz adalarında Doğu'dan gelen altınları, gümüşleri toplayan, bunların alım satımıyle uğraşan sarraflar çoğaldı. Bu ülkelerde birçok sarraf dükkânı açıldı. Bazen korsanlarla anlaşan sarraflar, afrika, asya altınlarını denizde taşıyan ticaret gemilerini soymak için deniz seferleri, vurguncu filoları bile düzenlediler. Sonradan sarraflık faizcilik durumuna geldi. Elinde fazla para bulunan sarraflar, altın karşılığı yüksek faizle para vermeğe başladılar. Bunun yanı sıra, yüksek ücretle altın satan sarraflar da vardı. Amerika'nın bulunuşundan sonra sarraflık gelişti, sarrafların sayısı arttı. Avrupa'nın, özellikle deniz ticaretine elverişli sahillerinde büyük sarraf dükkânları açıldı.

Arabistan'da, islâm dininin doğuşundan sonra faizle iş görme, altın, gümüş, yakut, elmas gibi değerli eşya ile süslenme yasaklandığı için sarraflık Yahudilerin elinde bulunuyordu. Anadolu'da sarraflar daha çok Bizans'ta toplanmıştı. Sarrafların en çok iş gördükleri yerler İstanbul, İzmir gibi kıyı şehirleriydi.

Ortaçağın sonlarına doğru müslüman sarraflar da çoğalmağa başladı. Osmanlı, Memlûk, İran gibi müslüman ülke ve devletlerde altın, gümüş ve değerli taşlarla alışveriş yapan sarraflar çoğaldı. Özellikle XV. ve XVI. yy.larda islâm ülkelerinde daha çok yahudiler arasında, Avrupa'da bir sarraflar sınıfı doğdu. Bunlar devletle boy ölçüşebilecek durumda zengin olanlar da vardı. XVI. ve XVII. yy.larda, Amerika'dan getirilen altınlar dolayısıyle Avrupa'da eskilerine oranla çok daha zengin sarraflar türedi. Bunun sonucu Avrupa'da altın stokçuluğu başladı (bk. MERKANTİLİZM). Durum XIX. yy.da aynıydı. Sömürgecilerle sarraflar el ele vererek, altın madenlerinin işletildiği bölgelere gidiyorlardı. Bugün, sarraflar daha çok kuyumcu gibi çalışırlar. Altın stokçuluğu, yasaların belirlediği ölçüler dışında gizli ticaret, genellikle yasak olduğu için, sarrafların ticaret alanları da sınırlanmıştır. Sarraflar altın, gümüş, yakut ve öteki değerli süs eşyası üstünde çalışırlar.

◆ **Sarrafan** çoğl. i. *Esk.* Sarraflar. (M)

SARRAFİYE i. (ar. *şarrâf* > *şarrâfî*'den *şarrâfiyye*). Altını bozmak, değiştirmek v.b. işler için sarrafın üstelik olarak aldığı para, sarraflık hakkı. || Sıf. *Esk.* Sarraflıkla ilgili, sarraflığa ait. || *İlânat-ı sarrafiye*, sarraflıkla ilgili ilânlar.

— Mal. *Esk.* Osmanlı devletinin Galata sarraflarından aldığı borç karşılığında ödediği faiz. (*Akçabaşı, güzeşte, senelik nema* da denirdi.) [M]

SARRAFLIK i. (*sarraf*'tan *sarraf-lık*). Sarrafın yaptığı iş, sarrafın mesleği. || Sarrafın altın bozmak için aldığı fark. *Eşanl.* SARRAFİYE. (M)

SARRAİL (Maurice), fransız generali (Carcassonne 1856 - Paris 1929). Piyade subayı idi, Birinci Dünya savaşının başlangıcında 3. Ordunun (Verdun ordusu) kumandanlığa getirildi. Verdun savunmasıyle Joffre'un Marne üzerine yerleşmesine yardım etti. 1915'te Doğu ordusunun başkumandanlığı görevini yüklendi. Selânik'te müstahkem ordugâh kurdu ve 1916'da Manastır'ı Bulgarlardan aldı. 1917'de yunan kralı Konstantin I'i tahttan indirdi ve bir süre sonra emeklilik yaşına ulaşarak Fransa'ya döndü. Fakat 1918'de yaş haddine bağlı olmaksızın düşman önünde başkumandanlık yapmak üzere tekrar muvazzaflığa alındı ve 1924'te Suriye yüksek komiserliğine getirildi, general Weygand'a halef oldu. Oradayken Dürzîler'in ayaklanması üzerine Fransa'ya çağırıldı. (L)

SARRAUT (Albert), fransız siyaset adamı (Bordeaux 1872 - Paris 1962). Avukattı, milletvekili (1902-1924), sonra radikal sosyalist senatörü (1926-1940) seçildi. İçişleri bakan yardımcısı (1906-1909), savaş bakanı yardımcısı oldu (1909-1910). Çinhindi genel valiliğine getirildi (1911-1914 ve 1916-1919). Denizaşırı meselelerinde uzmandı (*La Mise en Valeur des Colonies Françaises* [Fransız Sömürgelerinin Değerlendirilmesi], 1922; *Grandeur et Servitude Coloniales* [Sömürgecilikte Büyüklük ve Hizmet], 1931). Sömürgeler bakanlığına getirildi (1920-1924 ve 1932-1933). Elçi olarak Türkiye'ye gönderildi (1925), sonra içişleri bakanı (1926-1928 ve 1934-1935), denizcilik bakanı (1930), iki defa başbakan (ekim - kasım 1933, ocak-haziran 1936) oldu: grevlerin ağırlaştırdığı sosyal şartlar ve Hitler'in Rhenania'yı işgali onu zor durumda bıraktı. Halk cephesinin zaferi üzerine başbakanlıktan çekildi. Devlet (1937-1938), içişleri (1938-1940), millî eğitim (mart-haziran 1940) bakanlığı yaptı, Almanlar tarafından tutuklandı ve sürgüne gönderildi (1944-1945). Fransız Birliği meclisi üyesi (1947) ve başkanı (1951) oldu, ortak devletlerle yapılan Pau konferansına başkanlık etti (1950). [L]

SARRAUTE (Nathalie), fransız kadın edebiyatçı (İvanovo, Rusya 1900). Görünüşlerin ve beylik düşüncelerin altında «doğuş halindeki duyumlar»ı araştırdı (*Yönelişler* [Tropismes], 1939), geleneksel roman kahramanı anlayışına karşı çıktı (*L'Ère du Soupçon* [Kuşku Çağı], 1956), romanlarında nesneler dünyasının büyüsünden ve gündelik konuşmanın bayağılığından kaçmağa çalışan yalnız ve kıyıcı tipler çizdi: *Portrait d'un Inconnu* (Bilinmeyen Birinin Portresi) [1949], *Martereau* [1953], *Les Fruits d'Or* (Altın Meyveler) [1963]. Piyesler de yazdı: *Le Silence* (Sessizlik) [1966], *Le Mensonge* (Yalan) [1966]. (L)

SARRE (Friedrich), alman islâm sanatı tarihçisi (Berlin 1865 - ay.y. 1945). Anadolu, Mezopotamya ve İran'da uzun süre dolaştı. Irak'ta Samerra kazılarını, sonra Berlin müzelerinin islâm sanatı bölümlerini (1905-1931) yönetti. Başlıca eserleri: *Iranische Felsreliefs* (İran'daki Taş Kabartmalar) [E. Herzfeld ile ortaklaşa, 1910]; *Denkmäler Persischer Baukunst* (İran Mimarîsinin Anıtları) [1910]; *Dio Kunst des Alten Persiens* (Eski İranlılarda Sanat) [1920]; *Die Keramik von Samarra* (Samerra Seramiği) [1925] v.b. (M)

SARREBOURG, alm. **Saarburg,** Fransa'da Moselle idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Saar ırmağı kıyısında; 13 280 nüf. XIII. yy.dan kalma kilise. Önemli sanayi merkezi: cam fabrikaları, saatçilik, bira fabrikası, mutfak ocakları fabrikası. — *İdare çevresi* 59 143 nüf.

— Tar. Eski çağdaki *Pons Saravi* şehri ve Metz piskoposlarının müstahkem mevkii Saarrebourg, canlı bir ticaret merkezi haline geldi. XV. yy. sonunda Lorraine düklerine geçti. Dükler çeşitli imtiyazlar verdikleri şehri 1661'de Vincennes anlaşmasıyle (1661) Fransa'ya bıraktılar.

19 Ağustos 1914'te I. Fransız ordusu (Dubail), Sarrebourg'u işgal ettikten ve sağlam bir şekilde Donon'a yerleştikten sonra, von Heeringen'in saldırılarına karşı direndi; fakat Castelnau kumandasındaki kuvvetlerin çekilmesiyle kuzey kanadı savunmasız kalınca 21 ağustosta Mortagne'a çekilmek zorunda kaldı. Dubail, Charmes gediği savunmasını burada hazırladı. (L)

SARREGUEMINES, Fransa'da Moselle idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Lorraine'de, Sarre kıyısında; 24 600 nüf. Bu eski müstahkem yerde Schlossberg kıyısındaki XII. yy.dan kalma şatodan başka tarihî anıt yoktur. Sarreguemines önemli bir sanayi merkezidir: çini imalâtı (1785'te kuruldu), seramik, dökümevi, kilit ve kasa fabrikaları, lastik fabrikaları, tuhafiyecilik, yatak takımı. — *İdare çevresi*, 80 600 nüf. (L)

SARRİA, İspanya'da şehir, Galicia'da (Lugo il), Sarria ırmağı kıyısında; 14 800 nüf. (L)

SARROCCHİ (Margherita), italyan kadın şair (Napoli - öl. Roma 1618). G. Galilei'nin öğretisini izledi. Öncelikle platonikten öteye bir dostluk kurduğu Marino'nun sonraları can düşmanı oldu. *Scanderbeide* adlı, 23 bölümden meydana gelen başarılı bir şiir yazdı. Tasso'yu örnek alan bu şiir İskender Beyin Türklerle yaptığı savaşları anlatır. (M)

SARROCCHİ (Tito), italyan heykeltraşı (Siena 1824 - ay.y. 1900). Floransa'da L. Bartolini'nin ve akademide G. Dupré'nin öğrencisi oldu. Siena'da çalıştı, daha sonra Gaia di Iacopo della Quercia çeşmesinin yeniden yapımında görev aldı (1858-1869). Özellikle mezarlar için heykeller ve heykel grupları yaptı: *Ölüm Perisi, Ölüleri Gömen Tobiya* v.b. (Siena'da Misericordia mezarlığı). Ayrıca Santa Croce ve Floransa katedrali (*Meryem* heykeli) ön cephelerinin yapımında çalıştı. Özellikle teknik yönünden akademi geleneğini benimsedi. (M)

SARROTHRİPUS i. Tırtılken meşede yaşayan kelebek. (İlmî adı *Sarrothripus Revayana*. Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

SARRUS (Pierre), fransız matematikçisi (Saint-Affrique 1798 - ay.y. 1861). Strasbourg üniversitesinde profesörlük yaptı (1826-1856), özellikle çok bilinmeyenli sayısal denklemlerin çözümü (1832) ve kuyrukluyıldız yörüngelerinin belirlenmesiyle (1842) ilgili birçok eser yazdı. Üçüncü basamaktan determinantların hesabına ilişkin bir kurâl onun adını taşır. (L)

SARSAK sıf. (esk. türk. *sarsağ*). İhtiyarlık, hastalık, zayıflık v.b. sebeplerle gücünü yitiren ve bu yüzden vücudu titrer gibi sürekli sarsılan (kimse): *Sarsak bir ihtiyar.*

◆ **Sarsaklık** i. Sarsak olma hali: *Sarsaklığı, oturuşunun, duruşunun ve gülüşlerinin tuhaflığı ve yersizliği ile o kadar gülünç ve yaraşıksızdı ki* (F. R. Atay).

◆ **Sarsak sursak** veya **sarsık sursuk** zf. Sarsakça, sarsılarak: *Sarsak sursak yürümek.* (M)

SARSAR i. (ar. *şarşar*). *Esk.* Şiddetle esen soğuk rüzgâr. (M)

SARSFİELD (Patrick), **de Lucan** kontu, irlandalı general (Lucan, Dublin yakınları 1650'ye doğr. - Huy 1693). Jacques II'nin ordusunda hizmet gördü, 1688'de ona bağlı kaldı, jakobitlerin en yiğit kuman-

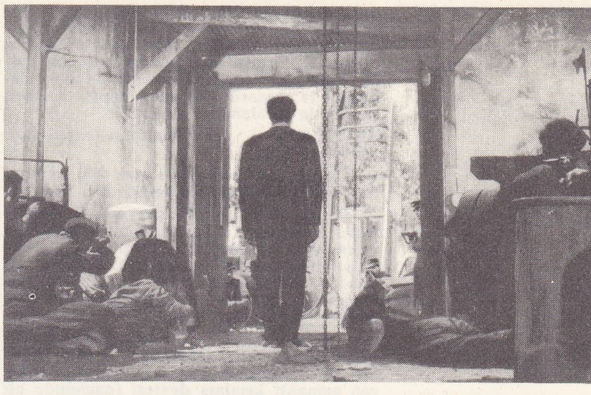

J.-P. SARTRE «İş İşten Geçti» filminden bir sahne

Jean-Paul SARTRE

J.-P. SARTRE Küba'da, Fidel Castro ile (1961)

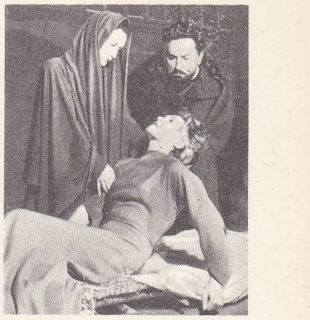

«Şeytan ve Yüce Tanrı»nın bir sahnesinde Maria Casarès, P. Brasseur ve Maria Ollivier (Antoine tiyatrosu, 1951)

Foto. B.N.. Bernard (LAROUSSE)

danı olarak tanındı. Atak davranışıyle Limerick direnişinin uzamasını sağladı ve halkın sevgisini kazandı, fakat 1691'de teslim olmak ve Fransa'ya sığınmak zorunda kaldı. Louis XIV ordularında görev aldı, Felemenk'te başarılı savaşlar yaptı, Landen savaşında yaralanarak öldü. (L)

SARSILMA i. (*sarsılmak*'tan *sarsıl-ma*). Sarsılmak eylemi.

— Fizyol. *Kas sarsılması*, tek bir irkilmeden ileri gelen kas büzülmesi. Bk. ANSİKL.

— Patol. Reflekslerin aşırı arttığı zamanlarda birdenbire kasılma sonucu meydana gelen hızlı tepinme veya titreme. || *Saramsı sarsılma*, gerici ve bükücü kasların art arda kasılmasından ötürü, ayağın süratle titremesi. (Piramit sinirlerde bir hastalığın başladığına işarettir.)

— ANSİKL. Fizyol. *Kas sarsılması*'nda üç devre görülebilir: belirtisiz devre (irkilme ile kasılmanın başlangıcı arasında geçen zaman); kısalma devresi (hacminde bir değişiklik olmaz) ve nihayet, gevşeme devresi (bu devrede kas, ilk şekline döner). Bütün bu devreler, söz konusu kasın irkilebilme hızına göre uzun veya kısa sürer. Sarsılmaların birikmesi fizyolojik tetanosu meydana getirir. (L)

SARSIM i. (*sarsmak*'tan *sars-ı-m*). *Yeni.* Sarsmak eylemi.

— Astron. *Yeni.* Gökcisimlerinin, genel çekim kanununa uygun olarak birbirini çekerken herhangi bir gezegenin hareketinde meydana gelen tedirginlik. (M)

SARSINTI i. (*sarsmak*'tan *sars-ı-n-tı*). Bir cismin bir parçası veya bütünü üzerinde meydana gelen anî sallanma: *Sarhoşlarla rahibeler ve genç papazlar, kamyonun bir sarsıntısıyle birbirleri üstüne yığılınca, etraftakilerin kahkahaları meydanı çınlatıyordu* (Ş.S. Aydemir). || Titreme: *Şimdi hâlâ parmaklarının ucunda, o sarsıntıyı hissediyordu* (H.E. Adıvar). *Cemile'ye gelince, başını sırasının üstüne saklamış, omuzları hafif sarsıntılarla titriyordu* (R. N. Güntekin). || Deprem: *Sarsıntı bölgelerindeki yapı sistemi için teknik tedbirler almak, bugünkü yıkılar üstüne güzel ve rahat kasabalar ve köyler kurmak için uğraşıyor* (F. R. Atay). || Depremde, yerin yaptığı dalga hareketlerinin her biri: *İkinci sarsıntıda evler tamamen yıkıldı.* || — *Mec.* Vücudu zayıf düşüren bedenî veya ruhî bozukluk. || Bir teşkilâtın veya kurumun dengesini bozan hareket: *Siyasî sarsıntı.*

— Patol. Bir organın, kendi üzerine yapılan vuruşla veya uzaktaki bir vuruşun kendisine yansımasıyle sarsılması.

— ANSİKL. Patol. Genellikle *sarsıntı*, bundan zarar gören organın görevlerini geçici veya sürekli olarak iptal eder. Geçici olduğu zaman, lezyonlar pek seçilmez; sürekli olduğu takdirde, sinirlerin sıkışması veya damarların kopması sonucunu doğurur. (LM)

SARSINTILI sıf. (*sarsıntı*'dan *sarsıntı-lı*). Sarsılan, sallanan. || *Mec.* Durumu güven verici olmayan.

— Mekan. *Sarsıntılı çalışma*, debreyaj kavramasının silkinerek çalışması (*silkintili çalışma* da denir). Bir el âleti (rende) veya makinenin, ayar hatası yüzünden rendelenen parça yüzeyinde dalgalanma şeklinde düzensiz iş vermesi. (ML)

SARSINTISIZ sıf. (*sarsıntı*'dan *sarsıntı-sız*). Sarsılmayan. || *Mec.* Güvenlik içinde olan. (M)

SARSİN i. (yun. *sarks, sarkos*, et'ten fr. *sarcine*). Kim. $C_5N_4H_4O$ formüllü purik baz; kas özsuyu, karaciğer, dalak, alabalık yumurtası v.b.de çoğu zaman *ksantin* ile birlikte bulunur. (Sentez yoluyle de elde edilmiştir.) *Eşanl.* HIPOKSANTİN ve OKSO, 6—PURİN. (L)

SARSMAK geçl. f. (esk. türk. *sarsmak*, sövmek veya *sarsımak*, azarlamak'tan). Anî ve darbe şeklinde hareketlerle sallamak, titretmek: *Tren geliyor. Edirne'den gelen bir yük treni, yerleri sarsarak, evleri sarsarak, hızla geçip gidiyor* (M. Ş. Esendal). *Onun omuzlarından tutup sarsmak ve: — «Ne gülüyorsun» diye bağırmak istiyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Mec.* Düzenini bozmak, aksatmak: *Fakat, yeni Türkiye'nin tarzı idaresini, siyasetini, kuvvetini katiyen sarsamazlar* (Atatürk).

◆ **Sarsılmak** geçz. f. Sarsmak eylemine konu olmak: *Araba, bir taşa çarpmış gibi sarsılarak durdu* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Bir an içinde deminkinin tamamıyle aksi olan bir yalnızlık duyusuyle sarsıldı* (Sabahattin Ali). [M]

SART i. (hintçe k. [?]). Tacir. || Türkler ve Moğollar tarafından bazı kavimlerin ortak adı olarak kullanılan terim. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Sart* adı, Türkistan'da moğol hâkimiyeti sırasında türk olmayan kavimler için kullanıldı. Ebülgazi Bahadır Han (1605-1665), Hive Özbeklerinin dışında kalan toplulukIar için bu adı kullandı. Buhara ile Hokand'da şehirli ve çiftçi halkın dışındaki göçebe Kırgızlara da Sart denirdi. Kazaklar, yerleşik topluluklara türkçe veya farsça konuşmalarına bakmadan Sart diyordu; resmî yazı dilinde, Tacikler dışındaki türkleşmiş halk bu adla anılıyordu. Radloff lûgatinde, Orta Asya'nın köylüler ve Özbekler dışındaki türkçe konuşan şehir halkına Sart adının verildiği belirtilir. (M)

Sartavul hanı, Karaman-Silifke yolu üzerinde han. Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubat tarafından yaptırıldı (XIII. yy.). Kare planlı ve avlusuz olan bina harap durumdadır. (M)

SARTHE, Fransa'nın batısında ırmak, Maine'in ana kollarından biri; 285 km. Dağın kuzeyinde Perche tepelerinden doğar, Alençon Mans ve Sable'den geçer, Soldan, Orne Saosnoise, Huisne ve Loire'ı, sağdan Vésone ve Sarthon'u alır. Angers'in biraz yukarısında Mayenne'e katılan Sarthe'ın rejimi çok düzgündür. Ortalama debisi 42 m³ /saniyedir. Irmak Saint-Gervais barajının (Mans kömürü) aşağısında 132 km boyunca sefere elverişlidir. (L)

SARTHE, Batı Fransa'da idare bölgesi, Paris havzası ve Armorik masifi sınırında; 6 244 km²; 461 600 nüf. (km²'ye 70 kişi). İdare merkezi *Le Mans.*

İdare bölgesinin kuzey ucu *Perseigne ormanıyle örtülü* küçük bir kütleyi içine alır. Bu kütle Yukarı Maine ile Normandiya'yı ayırır (yüksl. 340 m). Kuzeybatıda *Avaloirs ve Coëvrons*'un ilk yamaçları yükselir. Bu billûru bölgelerin Mamers ve Conlie çevresinde meydana getirdiği açıda korularla örtülü toprakaltı kalkerli yaylalarda çeşitli tarım yapılır; bazı kesimlerde kümes hayvanları yetiştirilir. Kalkerli bölge güneydoğuya doğru killi bir toprak şeridiyle sınırlıdır; burada geleneksel kenevir tarımı yapılır. Kuzeydoğuda *Perche*'in ilk tepeleri başlar, idare bölgesinin merkezinde Bonnétable bögesinden La Flèche bölgesine kadar (Mans'dan geçerek) Tebeşir çağından kalma kumlar, yer yer çam korularıyle kesilen verimsiz bir alan meydana getirir; ama Le Mans çevresinde iyi gübrelenen bu alanlarda sebze tarımı yapılır. Küçük, yağışlı ve verimli *Belinois* bölgesi (burada Jüra çağından kalma killer yeniden ortaya çıkar) yoksul kum bölgeleriyle büyük ölçüde zıtlaşır. Ama idare bölümünün güneydoğu kısmında uzanan çakıltaşlı topraklar, fundalık ve korularla kaplı verimsiz topraklardır. İdare bölgesinin güney sınırları Loire'ın vâdilerindedir. Sarthe'ta sanayi, makine yapımı (tarım malzemesi), Mans bölgesinde metalürji, tahta işçiliği dokumacılık ve kimya sanayiiyle temsil edilir. (L)

SARTİ (Giuseppe), italyan bestecisi (Faenza 1729 - Berlin 1802). Vallotti'nin ve G. Martini'nin öğrencisiydi. 1748'de Faenza katedralinin orgcusu, sonra tiyatrosunun yönetmeni oldu. İlk iki operası, özellikle ikincisi *Il Re Pastore* (Çoban Kral) [Venedik, 1753] ile ün kazandı. Bundan sonra sırasıyle Kopenhag'da kapella yöneticiliği, italyan operası yönetmenliği, Sarayda müzik yöneticiliği (1753) yaptı; İtalya'ya dönünce, Venedik'te Ospedaletto'yu yönetti (1775-1779), bir yarışmada Paisiello'yu alt ederek Milano katedralinin kapella yöneticiliğini elde etti. Rusya'ya, sonra Viyana'ya gitti, orada *Fra i Due Litiganti* (İki Savunucu Arasında) ile büyük başarı kazandı. Mozart ile de müzik alanında, gamın 12 yarım sese bölünmesi konusunda bilimsel tartışmalara girdi, ancak bu tartışmalar Mozart'ın, *Don Giovanni*'deki ikinci finalde, Sarti'nin bir tema'sını kullanmasına engel olmadı. Rusya'da operayı sevdirdi ve rusça yazdığı bir operada yunan geleneğini çağıyle bağdaştırmağa çalıştı. Ayrıca «rus kornoları» (şenlik fişekleri ve toplar) ile çalınan bir *Te Deum*, Louis XVI'nın ölümü için bir *Requiem* besteledi. Matematikçi ve fizikçi olarak ses alanındaki nazariyelerini bilimsel yayınlarda açıkladı. Bir süre için gözden düştü, Ukrayna'da bir şarkı okulu açtı, sonra Rus konservatuvarının planlarını hazırladı ve uygulanışını yönetti. Katerina II'nin ölümünden sonra yurduna döndü. Sarti 80 opera, birçok kantat ve oratoryo, dinî eserler, senfoniler, klavye ve keman için sonatlar besteledi, ayrıca bas üstüne bir inceleme yazdı. Cherubini onun öğrencisiydi. (L)

SARTİNE (Antoine DE), **d'Alby** kontu, fransız siyaset adamı (Barcelona 1729 - Tarragone 1801). Polis tümgeneraliydi (1759-1774). Sokaklarının temizliğine ve aydınlatılmasına önem vererek, batakhanelerin yerine, gözetim altında tutulan ve vergi veren kumarhaneler açarak, Paris'i Avrupa'nın örnek şehirlerinden biri haline getirdi, fakat adam fişlemenin yaygınlaşmasına yol açtı. Denizcilik bakanlığına getirildi (1774), limanlar ve tersaneler müdürü Fleurieu'nün öğüdüyle denizcilikte önemli reformlar yaptı; yedi buyrultu ile (1776) yüksek emir yetkisi sivil yöneticilerin elinden alınarak subaylara verildi, bundan sonra gemi inşaatı gelişti. Daha soylular arasından toplanan deniz subayları sınıfı denizcilik alanında sivrildi. Fransız denizcilerinin Amerika savaşı sırasındaki başarıları bunun önemini ortaya koydu. Ne var ki Sartine, subayların har vurup harman savurmalarını önleyemedi. Bu yüzden Necker tarafından hırpalandı ve 1780'de çekilmek zorunda kaldı. 1790'da göç etti. (L)

Sart Müze deposu, Manisa ili, Salihli ilçesinde depo. Sart harabelerinde Amerikalıların Birinci Dünya savaşından önce ve 1958'den sonra yaptıkları kazılarda bulunan eserler burada toplandı. Birinci küçük depoda, Birinci Dünya savaşından önce bulunan eserler; ikinci büyük depoda, 1958'den sonra bulunan eserler vardır. Eserler özel izinle görülebilir. (M)

SARTO (Andrea DEL). Bk. DEL SARTO (Andrea).

SARTORİ (Claudio), italyan müzik bilgini (Brescia 1913). Zampieri ve Th. Gérold'un öğrencisiydi. Bologna Müzik lisesinde ve Milano Millî kütüphanesinde çalıştı. Petrucci tarafından yayımlanan eserlerin bibliyografyası (1942), italyan çalgı müziği bibliyografyası (1952) ve Monteverdi (1953) üstüne ilgi çekici çalışmalar yaptı. Ayrıca Milano'daki Duomo kapellasının müzik kataloğunu hazırladı (1957), italyan müzik yayımcıları lûgatini çıkardı (1958) ve *Puccini* adlı bir kitap yazdı (1958). Ricordi yayınevinin çıkardığı bir müzik lûgati ve bir ansiklopedisinin yayımını yönetti (1959, 1963 -1964). [L]

SARTORİO (Giulio Aristide), italyan ressamı (Roma 1860 - ay.y. 1932). Weimar (1895-1900), daha sonra Roma akademisinde ders verdi. Başlangıçta M. Fortuny'nin etkisinde kaldıysa da (1882'de sosyal konulu *Sıtma* adlı eserini sergiledi), 1893'te «In Arte Libertas» grubuna girdi ve Raffaelloöncesi ressamlarını örnek alarak izlenimciliğe karşı çıktı. A. Sommaruga'nın *Bizans Kroniği*'ni, A. de Bosis'in *Şölen*'ini ve G. D'Annunzio'nun eserlerini bu dönemde resimledi. F. P. Michetti ile dostluğu Sartorio'yu daha az estetikçi bir görüşe yöneltti. En ünlü eserleri arasında *Gorgone ve Kahramanlar, Efes Atena*'sı (Galleria Nazionale d'Arte Moderna, Roma) ve Parlamento binasının şeref salonundaki süslemeler sayılabilir. (M)

Sartoris, W. Faulkner'in romanı (1929). Faulkner'in dünyasını en iyi yansıtan eserdir. *Sartoris*'te Faulkner, Jefferson şehrinde yaşayan Sartoris ailesinin üç neslini gösterir. Bu arada bütün eserlerinin temel anahtarlarından birini de verir: Ayrılık savaşından önceki kahraman Güney'le, bugün orada, o eski centilmenlerin yerini alan at cambazlarının bayağılaştırdığı aynı ülke arasındaki karşıtlık. (L)

SARTORİT i. (alman jeoloğu Georg Friedrich *Sartorius*'un [1765-1828] adından fr.

sartorite). Miner. Formülü Pb As_2S_4 olan tabiî kurşun arsenyosülfür. (L)

Sartor Resartus, Th. Carlyle'ın felsefî romanı (1833-1834). Yazar, eserinin kahramanına kendi kişiliğini vermiştir. Profesör Teufelsdröckh adındaki bu kahraman dünyada mutluluğu aramağa çıkar; sonunda, filozofların düşüncelerinde ve hayat deneyinde hep hayal kırıklığına uğrar. Ama umutsuzluğa kapılmaz; sadece, herkesin kendi aklıyle inanabileceği sağlam bir ilkeyi keşfetmesi gerektiği sonucuna varır. (L)

SARTRE (Jean-Paul), fransız filozofu ve yazarı (Paris 1905). École Normale Supérieure'de okudu, felsefe agrejesi oldu. *Bulantı* (La Nausée) [1938] ve *Duvar* (Le Mur) [1939] adlı eserleriyle tanındı. Sonra *L'Être et le Néant*'da (Varlık ve Hiçlik) [1943] varoluşçu felsefesinin ilkelerini açıkladı. Romantizm ve lirizmden çok akılcılığa dönük de olsa, onun felsefesi Heidegger felsefesine yaklaşır. Sartre'ın ünü, İkinci Dünya savaşının ertesinde birdenbire bütün dünyaya yayıldı. Düşüncelerini savunmak ve açıklamak amacıyle *Les Temps Modernes* dergisini yayımladı. Felsefesini romanlarıyle destekledi: *Hürriyetin Yolları* (Les Chemins de la Liberté) dizisi (I. Akıl Çağı) [L'Âge de Raison]; II. Yaşanmayan Zaman [Le Sursis], 1945; III. Yıkılış [La Mort Dans l'Âme], 1949). Felsefe anlayışını oyunlarında da ortaya koydu: *Sinekler* (Les Mouches) [1943], *Gizli Oturum* (Huit Clos) [1944], *Mezarsız Ölüler* (Morts Sans Sépulture) [1946], *Saygılı Yosma* (La Putaine Respectueuse) [1946], *Kirli Eller* (Les Mains Sales) [1948], *Şeytan ve Yüce Tanrı* (Le Diable et le Bon Dieu) [1951], Alexandre Dumas'dan aldığı *Kean* (1953), *Nekrassov* (1955), *Altona Mahpusları* (Les Séquestrés d'Altona) [1960]. Ayrıca *İş İşten Geçti* (Les Jeux son Faits) [1947] gibi filimlerinde de, *Varoluşçuluk Bir Hümanizmadır* (L'Existentialisme est un Humanisme) [1946], *Yahudi Meselesi* (Réflexions sur la Question Juive) [1947], *Situations* (Durumlar) [1947-1949, 1964], *Saint-Genêt, Comédien et Martyre* (Saint-Genêt, Komedi Oyuncusu ve İnanç Kurbanı) [1952] gibi denemelerinde de felsefesini açıkladı. Öğretisini, 1960'ta *Critique de la Raison Dialectique* (Diyalektik Aklın Tenkidi) adlı kitabında yeniden açıklamağa yöneldi. Sonra otobiyografik bir anlatı *Kelimeler* (Les Mots) [1964], *La Transcendance de l'Ego* (Ben'in Aşkınlığı) [1965] adlı felsefî bir deneme yayımladı. Euripides'in *Truvalılar* adlı eserini T.N.P. tiyatrosu için uyarladı. Mayıs 1967'de Stockholm'de «Russel mahkemesi»ne başkanlık etti.

Jean-Paul Sartre, varoluşçuluğun Fransa'da ilk temsilcisidir. Varoluşçuluk: «varoluş, öz'den önce gelir» ilkesine dayanır; yani bir bireyin kişiliği hiç bir zaman o bireyin alın yazısı değildir, hayat, doğruluğu hiç bir zaman tam olarak gösterilemeyecek hür seçmenlerin art arda gelmesi demektir. Sartre bu ahlâk ilkesini, mutlak hürriyet ve «kendinde»nin inkârı demek olan bir «kendisi için» ontolojisine dayandırır. «Kendinde» dediğimiz, dünyada ve insanda verilmiş olan, yani hazır bulduğumuz her şeydir. «Kendisi için» ise, eğilimlerini, yeteneklerini, alışkanlıklarını «hiçleştirerek» kendini ortaya koyar ve mutlak karar gücünün doğurduğu bunalım duygusunda kendi bilincine varır. Bu yüzden, başkalarını tanımada, değerlerin gerçekleştirilmesinde, varlık veya Tanrı ile kaynaşmada temel deney başarısızlık deneyidir. Sartre'ın varoluşçuluğu son şeklini tarih felsefesinde bulur; bu tarih felsefesi diyalektik maddecilikten ilham alır; fakat hür davranışımızın tarihî gelişmeyle açıklanamayacağını ve bu hürriyetin her ülkenin ve her siyasetin özel ve ayırt edici sosyal şartlarında yer aldığını belirtir. «Diyalektik düşünce» belli bir tarihî göreceliğin dışında değildir. Sartre'ın siyasî eylemlere girişmesi ve hiç bir parti doktrinini benimsemeden, devrimci bir demokrasi ve hürriyet idealini savunması da bu görüşün bir sonucudur. Sartre 1964'te kendisine verilen Nobel Edebiyat ödülünü kabul etmedi. (L)

SARTROUVILLE, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Saint-Germain-en-Laye idare çevresi) komün, Sen nehrinin sağ kıyısında; 40 300 nüf. Makine yapımı. (L)

SARU BATU BEY veya **SAVCI BEY,** Ertuğrul Gazi'nin oğlu. Osmanlı devletinin kurucusu Osman Beyin kardeşi (öl. 1288). Adı kaynaklarda SARU YATI, SARU BATI, SARU BAL, SARU TAY, SARU BAY şeklinde de geçer. Kardeşi Osman Bey ile birlikte Osmanlı devletinin kuruluşu sırasındaki savaşlara katıldı. İki oğlu oldu. Erice'de Karacahisar ve İnegöl tekfurlarının Flanos'un kumandasındaki ordularıyle yapılan bir savaşta öldü. Erice'de bir çam ağacının dibine gömüldü. Bu ağaca sonraları kandil yakmak âdet olduğundan, *Kandilli ağaç* dendi. (M)

SARUCA PAŞA, türk denizcisi (XIV. yy.). Anadolu beylerbeyi oldu, Gelibolu'nun tahkimi ve burada bir limanla tersane yapmakla görevlendirildi (1390). 60 Gemilik bir donanma ile Sakız ve Eğriboz adalarına ve Yunanistan kıyılarına baskınlar yaptı. (M)

SARUCA PAŞA, türk devlet adamı (öl. Gelibolu 1454). Rum asıllıdır. Murad II devrinde vezir ve Edirne muhafızı oldu (1430). Fatih Sultan Mehmed, birinci hükümdarlığından sonra Manisa'ya gönderilince onun lalalığına tayin edildi. Fatih Sultan Mehmed ikinci defa tahta çıkınca Divanı Hümayuna girdi. Rumelihisarı'nda kendi adıyle anılan burcu yaptırdı. İstanbul kuşatmasında ordunun merkez kısmının sol kanadına kumanda etti. İstanbul'un alınmasından sonra azledildi ve Gelibolu'ya yerleşti. (M)

SARUHAN, Türkiye'nin Ege bölgesinde bir yöre. Adını XIV. yy.da bu yörede beylik kurmuş olan Saruhanoğulları'ndan alır. Saruhan, 1410'da Osmanlıların yönetimine geçti. Anadolu eyaletine bağlı bir sancak oldu. Daha sonra Aydın eyaletine bağlandı. XVI. yy. sonlarına kadar şehzadeler tarafından yönetildi. Bu sancak Foça-Menemen arasında, Ege denizi kıyısından başlayarak kuzeydoğuda Gelembe'ye, doğuda Adala'ya kadar uzanıyor, Turgutlu ve Akhisar'ı kapsıyordu. 1845'te Saruhan ve Manisa sancakları birleştirildi ve yeni bir vilâyet kuruldu. 1847'de yeniden Aydın'a bağlandı. 1922'de müstakil sancak, 1923'te vilâyet oldu ve adı 1927'de *Manisa* vilâyeti olarak değiştirildi. Saruhan adı bugün Manisa ve Yurt dağlarıyle, Salihli'den başlayarak Orta Gediz ve Akhisar vâdilerini kapsayan bir alan için kullanılır. (M)

SARUHAN BEY, Saruhan beyliğinin kurucusu (öl. 1345). Aslı harizmlidir. Ataları Anadolu Selçuklularının hizmetinde bulundu. Saruhan Bey 1305'te Manisa yöresinde fetihler yapan türk topluluğunun başında yer aldı; 1313'te Manisa'yı ele geçirerek Ege adalarının bazılarını vergiye bağladı. Bizanslılar ile anlaştı. 1344'te bir haçlı donanmasının İzmir'i alması ve Aydınoğlu Umur Beyin donanmasını yakması üzerine Umur Bey ile anlaşarak oğlu Süleyman Beyin kumandasında büyük bir orduyu Rumeli'ye geçirdi. Bu seferin amacı, İstanbul'u sıkıştırmak ve Kantakuzenos ile anlaşarak şehri ele geçirmekti; fakat imparator bu planı daha önce haber alarak uygulanmasına engel oldu. Kaynaklara göre ölümünde Saruhan Beyin on beş şehri, yirmi kalesi, 10 000 kişilik kara ordusu ve kuvvetli bir donanması vardı. (M)

SARUHANLI, Ege bölgesinde (Manisa ili) ilçe merkezi kasaba; 8 517 nüf. (1970). Bandırma-Manisa demiryolu üzerinde düz bir kesimde kurulmuştur. Manisa-Balıkesir karayoluna 19 km'lik bir yolla bağlıdır. 1959'dan beri ilçe merkezidir. — *Saruhanlı ilçesi,* 898 km; 59 238 nüf. (1970). Merkez ve Halitpaşa bucakları; 48 köy. Çekirdeksiz üzüm, tütün, pamuk. (M)

SARUHAN-MENTEŞE masifi, Türkiye'nin Ege bölgesinde; yereyin eski temeli. Bu ad, alman coğrafyacısı A. Philippson tarafından kullanılmış olan *Lidya-Karya masifi* deyimine karşılık İbrahim Hakkı Akyol tarafından ileri sürüldü ve türk coğrafyacıları tarafından benimsendi. Yeni jeologlar bunun yerine «Menderes masifi» deyimini kullandılar; ancak bu ad daha çok orta kesimdeki kristalin (billûrsal) metamorfik çekirdeğini belirtir. Bu çekirdek, büyük ekseni Simav çayının yukarı çığırıyle Büyük Menderes'in ağzı arasında yer alan oval bir alan meydana getirir; yapısında kısmen Birinci zamandan daha eski yer hareketlerinin etkisine uğramış granit, gnays, mikaşist v.d. kayaçlar yer alır. Bu eski çekirdek Birinci zaman sonlarında ve Üçüncü zaman içinde meydana gelen daha yeni yer hareketleri için sert bir kalıp görevi yapmış, eski çekirdek çevresinde onun kenarının doğrultusuna uyan kıvrımlar meydana gelmiş ve bu yeni kıvrımlar eski masife eklenerek onun alanını genişletmiştir. Bunlar, Batıda Philippson'un «Doğu Ege kıvrımları» adını verdiği kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu kıvrımlar, güneyde batı-doğu doğrultulu Güney Menteşe kıvrımları, doğuda güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu İçbatı Anadolu kıvrımlarıdır. Bu genişlemiş kütlenin sırtı Üçüncü zaman ortasında düzleşmiş, alçalmış, üzeri neojen tatlı su gölleriyle örtülmüştür. Üçüncü zaman sonunda eski masif ve ona eklenen kıvrım alanları yeni hareketlere uğrayınca, bunlar hep birlikte kırılarak yer yer yükselmiş, yer yer çökmüş ve Ege bölümünün oluk biçimli vâdileri meydana gelmiştir; bunların en önemlileri doğu-batı doğrultusundadır; ayrıca yer yer buna dik (kuzey-güney) veya verev (güneydoğu-kuzeybatı) çukur alanlar meydana gelmiştir; Ege bölümünün yüzey şekillerindeki fazla parçalılık bu olaya bağlanabilir. (M)

SARUHANOĞULLARI, Batı Anadolu'da merkezi Manisa olan beylik (XIV. yy. başları-1410). Beyliğin kurucusu Saruhan Bey, Celâleddin Harizmşah'ın ölümünden sonra, Selçukluların hizmetine girdi; Anadolu selçuklu sultanı Mesud II devrinde Bizans imparatorluğuna yardıma gelen Katalonya'lılarla mücadele etti. 1313'te Manisa'yı ele geçirdi. Bu sefere kardeşi Çuğa Bey ile Ali Paşa da katıldı. Çuğa Beye Demirci; Ali Paşaya Nif (Kemalpaşa) yöresinin yönetimini veren Saruhan Bey, sınırlarını denize doğru genişleterek bütün eski Lykia'ya hâkim oldu. Çuğa Beyden sonra Demirci'nin yönetimi, Saruhan Beyin oğlu Devlet Hana, sonra da Yakup Çelebi'ye geçti, Saruhan Bey Adala, Akhisar, Demirci, Gördes, Gördük, Ilıca (Turgutlu), Kayacık, Marmara, Menemen ve Güzelhisar'ı da ele geçirdi. Saruhan Beyin bu yerleri hangi tarihte aldığı kesin olarak bilinmiyor. Doğusu Germiyan, kuzeyi Karesi, güneyi Aydın beylikleriyle çevrili olan Saruhanoğullarının, yalnız batıda kıyıya doğru genişleme imkânları vardı. Bu durumu göz önünde tutan Saruhan Bey bir donanma kurarak Foça, Naksos ve Sakız'daki Cenevizlilerle savaştı. Foça o sırada bir ceneviz kolonisiydi. Foçalılar, Saruhan Beyle anlaştılar ve her yıl 15 000 gümüş vermeyi kabul ettiler. Bu parayı şehrin beyi Manisa'ya götürür ve Saruhan Beye teslim ederdi; buna karşılık Saruhan Beyin de Cenevizlilere bazı haklar verdiği sanılıyor. Saruhan Beyin 15 şehri, 20 kalesi, 10 000 askeri; kardeşi Ali Paşanın da 8 şehri, 30 kalesi, 8 000 süvarisi vardı. Saruhan Bey donanmasıyle Ege denizindeki adalara ve Balkanlar'a da seferler yaptı. Bu seferlere Aydınoğulları da donanmalarıyle katıldı.

1334'te Aydınoğulları ve Saruhanoğullarının donanmaları 270 gemiyle, Yunanistan üstüne bir sefer yaptı. Bu seferde Saruhanoğullarına, Saruhan Beyin oğlu Süleyman Bey kumanda etti. Midilli'yi ele geçiren Foça valisi Dominik, Süleyman Beyi ve bazı adamlarını hileyle esir etti. Süleyman Bey daha sonra Bizans imparatoru Andronikos III Palailogos'un aracılığıyle kurtarıldı. Saruhan Bey 1341'de Andronikos III'ün ölümü ve İoannes VI Kantakuzenos'un bizans tahtına çıkışı üzerine Gelibolu dolaylarını yağmaladı. 1344'te türk beyliklerinin Ege denizindeki faaliyetleri üzerine papalık, venedik ve rodos donanmaları, Umur Beyin donanmasını yaktı ve İzmir'i ele geçirdi. Bu durum Saruhanoğulları için de zararlı oldu. Kantakuzenos, Umur ve Saruhan Beylerden bu sırada yardım istedi; iki beyliğin ordusu İstanbul önlerine kadar geldi. Saruhan Beyin oğu Süleyman Bey bu seferde öldü (1345). Bizans imparatoriçesi Anna, İoannes VI Kantakuzenos'un, kızını Osmanlı hükümdarı Orhan Beye vermesi üzerine Saruhan Beyle işbirliği yaptı. Bu amaçla Manisa'ya Tagaris'i gönderdi. Saruhan Bey bu sırada öldü (1345); yerine geçen oğlu Fahreddin İlyas Bey Tagaris ile bir antlaşma yaptı. İlyas Bey, imparatoriçeyle yaptığı dostluk antlaşmasına bağlı kaldı;

sasanî sanatı

sasanî sanatı

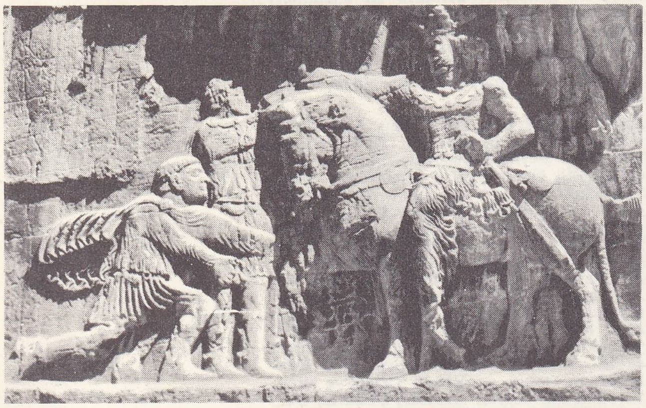

sasanî sanatı

yaldızlı gümüş bir şişenin dip detayı Arkeoloji müzesi, Tahran

gümüş sürahi (VI.--VII. yy.) [özel koleksiyon] New York

yardım kuvveti göndermek için hazırlık yaptığı sırada Umur Beyin de 2 000 kişi göndereceğini öğrendi. Daha sonra iki beyliğin kuvvetleri Kantakuzenos'un tarafına geçmek için anlaştı; önce İstanbul'a gittiler. İmparatoriçeden hediyeler aldılar, sonra Trakya'ya geçtiler ve Kantakuzenos'un emrinde çalıştılar. Bulgaristan'dan birçok esir ve ganimetle geri döndüler. Bu, Saruhanoğullarının son Rumeli seferi oldu. Bu sırada Osmanlılar Karesi beyliğini ortadan kaldırdılar; Gelibolu ve Trakya'ya yerleşerek Saruhanoğullarının Rumeli'ye geçiş yollarını kapadılar.

Bir süre sonra İzmir'i ele geçiren Latinler, Saruhanoğullarının deniz ticaretine ve korsanlıklarına engel oldular. Foça'ya yerleşen cenevizli korsanlar İzmit körfezinde Orhan Beyin oğlu şehzade Halil'i kaçırınca (1356), Bizans imparatoru İoannes V Palaiologos donanma ile Foça'ya gitti ve şehri kuşattı. İlyas Beyden yardım istedi. İlyas Bey Foça'yı karadan kuşattı. İoannes V, İlyas Beyi gemisine çağırdı ve esir etti. İlyas Beyin karısı büyük bir fidye vererek onu kurtardı. İlyas Beyin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muzafferüddin İshak Bey Osmanlılarla iyi geçindi. Birinci Kosova savaşına kuvvet yollayarak Murad I'e yardım etti. Manisa'da Ulucami (1366), bir mevlevîhane (1368), bir medrese (1380), Koyun köprüsü ve Çapraslar mahallelerinde birer çeşme ve iki hamam yaptıran İshak Beyden sonra yerine oğlu Hızırşah Bey geçti. Fakat kardeşi Orhan Beyle aralarında taht için mücadele başladı. Bu sırada Murad I öldü ve Bayezid I Osmanlı devletinin başına geçti. Karamanoğlu Alâeddin Bey, Germiyan, Aydın ve Menteşe beyleriyle Osmanlılara karşı birleşti. Bu birliğe Saruhanoğlu da katıldı. Fakat Yıldırım Bayezid hemen Anadolu'ya geçti. Saruhan, Germiyan, Aydın, Menteşe beyliklerini ortadan kaldırdı, fakat Saruhanoğulları beyliğinin topraklarının bir kısmının yönetimi Hızır Beye bırakıldı (1390), Orhan Bey yakalanarak İznik'e sürüldü. Orhan Bey buradan kaçarak Timur'a sığındığı sanılıyor. Ankara Meydan savaşında (1402) Emîr Süleyman'ın kumandasındaki saruhan askerleri Timur'un yanında savaşan Orhan Beyin tarafına geçtiler. Timur savaştan sonra, Saruhanoğullarının yönetimini Orhan Beye verdi. Orhan Bey aynı yıl Manisa'ya geldi; kendi adına para bastırdı. Orhan Beyin ölümünden sonra yerine ikinci defa Hızırşah Bey geçti. Yıldırım Bayezid'in oğulları arasındaki mücadelede, Hızır Bey eski dostu Emîr Süleyman'ın tarafını tuttu. Emîr Süleyman, Aydınoğlu Cüneyd Bey, Menteşeoğlu İlyas Bey ve Hızırşah ile işbirliği yaptı. Kardeşi İsa Çelebi'yi bunların yanına gönderdi fakat İsa Çelebi, Çelebi Mehmed'e yenilince Hızırşah Bey Manisa'ya kaçtı. Çelebi Mehmed Manisa üstüne yürüdü. Hızır Şah hamamda yakalandı ve öldürüldü (1410).

Hızırşah Bey Adala'da cami, medrese, hamam, imaret, Manisa'da çınar zaviyesi, Alaşehir Kemaliye köyünde Hızırpaşa camii ve hamamı gibi eserler yaptırdı. Hızırşah Beyin ölümünden sonra Saruhanoğullarının Manisa kolu sona erdi. Sadece Saruhanoğullarından Yakub Bey, Demirci'de bir süre hüküm sürdü, burada bir cami yaptırdı (1401), bir hamam vakfetti (1413). [→Bibliyo.] (M)

SARUS, Honorius (öl. 412 veya 413) devrinde got yardımcı kuvvetlerinin şefi. Stilicho'nun dostuydu, gasıp Constantinus'u yendi (407). Alarik ile anlaşmazlığa düştü, tutumu Roma'nın Alarik tarafından yağma edilmesine yol açtı. Galya'da tahta elkoyan Jovinus ile birleşti, ama öldürüldü. (L)

SARUTA i. Japonya'da yetişen ve odunu çeşitli eşya yapımında kullanılan ağaç (*Stewartia monadelpha*). [L]

SARÜSOFON i. (fr. *sarusophone*). 1863'te askerî müzik yöneticisi Sarrus'un bulduğu bakır, üflemeli, çift dilli çalgı. (Sarüsofon ailesinin çalgıları sopranino'dan kontrbason'a kadardır.) [L]

SARVARİA i. Leng. Bocpuri'nin yaklaşık olarak 4,25 milyon kişi tarafından konuşulan alt lehçesi. (L)

SARVASTİVADA («her şeyin gerçek olduğunu ileri süren öğreti»), ilkeleri sanskritçe yazılmış buddha'cı öğreti. Başlangıcının M. Ö. III. yy.a dayandığı sanılır. Hindistan'da kuzey ve kuzeybatı bölgelerinin en önemli buddha'cı öğretilerinden biridir. Buddha'cılığın Orta Asya ve İndonezya'da yayılmasında büyük rolü oldu; önemli *Abhidharma* yazılarının ortaya konmasına yol açtı. Bu çığırı benimseyenlere *Sarvastivadin* adı verilir. (L)

SARZANA, İtalya'da şehir, Liguria bölgesinde (La Spezia ili), Magra ırmağı kıyısında; 18 100 nüf. Papa Nicolus V burada doğdu. Eski anıtlar: XIII. yy.dan kalma katedral, San Francesco kilisesi ve hisar. Ticaret merkezi. (L)

SARZANA (il), italyan ressamı Bk. FİASELLA.

SARZEC (Gustave Charles Ernest CHOCQUİN DE), fransız diplomatı ve arkeoloğu (Rennes 1832 - Sarzec Şatosu, Vienne 1901). 1876'da Tello kazılarına başladı; bulduğu eserleri Louvre müzesine verdi (1881); 1889 - 1900 arasında bu kazılara devam etti. Kazı sonuçları Léon Heuzey tarafından *Découvertes en Chaldée* (Kalde'de Bulgular) adıyle yayımlandı. (L)

S.A.S., 1946'da Oslo'da kurulan iskandinav hava nakliyat şirketi. Daha İkinci Dünya savaşından önce, Danimarka'nın *Det Danske Luftfartselskab*, Norveç'in *Det Norske Luftfartselskap* ve İsveç'in *A. B. Aerotransport* adlı şirketleri, ticarî çıkarlarını korumak amacıyle birleşmişti. 1939'dan sonra, Kuzey Amerika'ya hava ulaşımını sağlamak üzere, bu şirketlerle A.B.D. arasında görüşmeler yapıldı ve ağustos 1946'da S.A.S. kuruldu ve böylece Kuzey ve Güney Amerika ile bağlantı sağlanmış oldu. Üç iskandinav şirketi avrupa hatlarında rekabet halindeydi, amerika hatlarına verilen «Overseas Section of S.A.S.» adına karşılık, bu servislere «European Section of S. A.S.» dendi. Malî güçlükler 1951'de iki şebekenin birleşmesine yol açtı. Danimarka, Norveç ve İsveç hükûmetleri, S.A. S. üstünde denetim kurmak amacıyle bir anlaşma imzaladı. Bugün S.A.S. uçakları 42 ülkede 73 şehirle bağlantı kurmuş bulunmaktadır. Ulaşımın yüzde 60'ı kıtalararası, yüzde 40'ı avrupa hatlarına; avrupa ulaşımının yüzde 30'u da İskandinavya'daki ulaşıma ayrılmıştır. Avrupa'da Paris, Londra, Amsterdam, Brüksel ve Helsinki hatları en önemli hatlardır. Kasım 1957'de, 16 550 km'lik Kopenhag-Tokyo arası ilk ticarî hava hattını servise açmakla kutup şebekesi tamamlanmış oldu. (L)

SAS (André), fransız - belçika asıllı perulu kemancı ve besteci (Paris 1900). Lima akademisinde (1924), sonra bu şehrin konservatuvarında ders verdi. Eserlerinde bazı folklor unsurlarından yararlandı. Bir bale, birçoğu bale süiti olan senfonik eserler, oda müziği, ses müziği ve piyano eserleri besteledi. (L)

SASA BEY, türkmen beyi (öl. 1308), Batı Anadolu'da yaşadı. Bir türkmen grubunun başına geçerek Tire, Efes ve Birgi'yi aldı; Menteşe Beyin kızıyle evlendi. Aydınoğlu Mehmed Bey ile yaptığı bir savaşta öldü. (M)

SASAKİ (Kozo), japon siyaset adamı (doğ. 1901). 1931'de Japon Çiftçileri birliği ikinci sekreteri olarak sendikacılık hayatına girdi; 1949'da milletvekili seçildi; mayıs 1965'te Japon Sosyalist partisi başkanı oldu; Japon Komünist partisinin Çin Komünist partisine karşı bir tavır takınmağa başladığı bir sırada bile Çin taraftarı bir siyasetin gerekliliğini savunmaktan kaçınmadı ve Japon Sosyalist partisinin çoğunlukta olan devrimci kanadını (sol kanat) yönetti. Ama 1967'de, Sosyalist parlamento üyeleri sosyal sigorta primlerinin artırılması için parti yöneticilerinin sağcılarla yaptığı anlaşmayı onaylamayınca istifa etmek zorunda kaldı. (L)

SASAK'LAR, İndonezya'da Lombok adasının halkı. Tipleri ve dilleri Bali'li müslümanlarınkine benzeyen bu müslüman Mali'liler eskiden topraklarını ele geçirmiş olan Bali'lilerin boyunduruğu altındadır. Kurdukları sulama şebekesi büyük bir ustalık örneğidir. (L)

SASAN, iranlı dilenciler, hokkabazlar, sihirbazlar, hayvan oynatıcıları ve çingeneler gibi hayatlarını çeşitli yerleri dolaşarak kazanan kimselerin piri. Sasan'dan dolayı bu işleri yapan kimselere çok defa *benî sasan* denir. Bunların bir kısmı geçimlerini kanun dışı yollarla sağladıkları için yalancı ve dolandırıcılara da sasan denir. (M)

SASANÎ sıf. Sasanîlerle ilgili. Bk. SASANİLER.

— ANSİKL. *Sasanî sanatı*. Sasanî hanedanının Anadolu'da iktidarda kaldığı dört yüzyıl boyunca, Batı akımlarına karşı bir tepki görüldü. Bu çağda helenizm gerilemekteydi. Bütün alanlarda bir incelme ve yayılma görülüyordu. Büyüklük zevki bu sanatın ayırıcı bir özelliğidir. Bunun en güzel örneklerinden biri de Şahpur I'in Ktesiphon'da Dicle kıyısındaki sarayıdır. Bugün bu saraydan yalnız dört kalın ve pişmiş topraktan bir cepheyle, çok geniş bir tonozlu salona açılan, açıklığı 25 m olan aynı yükseklikte bir kemer kalmıştır. Büyük bir ustalık gerektiren bu yapı tekniği, Akamanişlar'ın kullandığı sıra sütun tekniğiyle bir zıtlık meydana getirir. Sasanîlerde, bazı tapınaklarda ateşe tapma âyinleri yapılırdı. Bu tapınaklardan birini, Şahpur'da yaptığı kazılarda R. Ghirshman ortaya çıkardı. Tapınak, kare biçimi bir sa-

Foto. Giraudon, Rostamy (LAROUSSE)

londu ve içindeki ateş sunağına büyük bir sundurmadan geçiliyordu. Heykelcilik alanındaki başlıca örnekler, kaya içlerine yapılmış alçak kabartmalardır. Kirmanşah yakınlarındaki Tak-i Bustan'da sasanî kralları kayaların üzerine ve oyuklara dev kabartmalar yaptırdılar. Meselâ, bir mağaranın dibinde, muhtemelen M. Ö. V. yy.-da yaşamış bir kralın at üzerinde dev boyutlu bir resmi vardır. Oysa çevresindeki panolarda da, aynı kralı vahşî hayvan avlarken gösteren resimler yer alır. Kabartmalarda çukur ve yükseklikler çok azdır, desenlerde başlıca unsurun hareket olduğu görülür. Atlar, yatay biçimde, uçar gibi dörtnala gider durumda çizilmiştir. Tanrılaştırılmış kral olan başlıca kişi, dev boyutlarla temsil edilir. Nakş-ı Rüstem'de de aynı ilhamın izlerini taşıyan kabartmalar yapılmıştır. Taş kazıma alanında, başlıca örnekler yarım küre biçimindeki mühürlerdir. Üstlerinde birer delik olan bu mühürlere mühür sahibinin baş resmi veya hayvan resimleri (genellikle fantastik hayvanlar) kazınmıştır. Sasanîlerde gümüş yemek takımları yapımına ve kuyumculuğa özel bir önem verilirdi. Fransız Millî kütüphanesinin madalyalar bölümünde muhafaza edilen çok güzel sasanî kupaları vardır. Bunlardan «Süleyman'ın kupası» denen kupa, som altındandır ve üzerinde, renkli yuvarlak kakmalarla, ortada bir kralı tahtında gösteren, billûr üstüne oyulmuş bir resim vardır. Som gümüşten yapılmış ve çapı 30 sm olan başka bir kupanın üzerinde de atını dört nala süren, geyik ve yabandomuzu avına çıkmış bir kral resmi görülür. Sasanî sanatına has öbür biçimler, hayvan başı tarzındaki ryton'lar (kadehler) ve üslûplaştırılmış hayvan motifleriyle süslü büyük bir şişe biçimindeki gümüş içki ibriğidir. Dokumalarda da, av sahneleri, geometrik motifler veya çiçek resimlerinin çerçevelediği fantastik hayvan resimleri vardır. Bu resimlerin ayırıcı özelliği, bakışım ve yuvarlak dekora önem vererek yapılmış olmalarıdır. Sasanî ikonografisi, bizans, kıptî ve roman sanatçılarını büyük ölçüde etkiledi. (L)

SASANÎLER, İran'da Parth imparatorluğundan sonra kurulan devlet (224 - 651). İran'da Parth'ların hâkimiyetinde olan küçük hükümdarlıklar, parth sülâlesi içindeki anlaşmazlıklardan yararlanarak bağımsız hareket ediyorlardı. Bunlardan birinin hükümdarı olan Sasan'ın oğlu Babek, ötekilerden toprak kazanarak ülkesini genişletmeğe başladı. Oğlu Ardaşir (hük. 226-241), babasının başladığı işe devam etti. Parth'lara karşı ayaklandı ve parth imparatoru Artabanos V'i yendi. Artabanos savaş meydanında öldü. Ardaşir, parth sülâlesinin bütün erkeklerini ortadan kaldırdı. Parth'ların merkezi Ktesiphon'u (Medayin) ele geçirdi (226). Burayı bir süre sonra kendine merkez yaptı. Durumunu kuvvetlendirmek isteyen Ardaşir I, parth prenseslerinden Artadukta ile evlendi. İmparator Alexandre Severe'e bir elçi heyeti göndererek daha önce Romalıların eline geçmiş olan iran topraklarını geri istedi. Alexandre, Sasanîlere savaş ilân etti; bunun üzerine harekete geçen Ardaşir I, Mezopotamya'yı istilâ etti. Romalılara karşı Ardaşir I devrinde başlayan bu mücadele kısa barış devreleri dışında Parth'ların yıkılışına kadar sürdü. Ardaşir'in oğlu Sapur I (hük. 241-272) Roma imparatoru Gordianus III ile yaptığı savaşta bütün Mezopotamya'yı eline geçirdi (243); fakat 244'te yeni imparator Arap Philippus, Parth'lar ile barış yaptı. Mezopotamya Roma'ya geçti. Kısa bir süre sonra savaş yeniden başladı. Şapur I, Urfa'yı kuşattı. 259'da imparator Valerianus, Şapur ile yaptığı savaşı kaybetti, esir düştü ve Sasanîlerin elinde öldü. Sasanîler Suriye, Kilikya ve Kappadokia'yı ele geçirerek tahrip ettiler. Şapur I'in ölümünden sonra oğlu Hürmüz I kısa süre hüküm sürdü (272-276). Onun devrinde Mani, yeni bir din kurucusu olarak ortaya çıktı. Bk. MANİCİLİK.

Şapur I'in öbür oğlu Behram II'nin (hük. 276 - 293) imparator Probus ile yaptığı barış kısa sürdü. Probus, Sasanîlere karşı savaşa hazırlandıysa da bir isyan sonunda öldürüldü. Onun yerine geçen Carus 283'te İranlıları yendi; Ktesiphon'u aldı; fakat burada bir suikast sonucu öldü. Oğulları zamanında İran ile yapılan barış sonunda Mezopotamya Romalılara geçti; Sistan İranlılarda kaldı. Şapur I'in oğlu Narses (veya Nersey) Suriyeyi istilâ etti. Diocletianus tarafından doğunun yönetimiyle görevlendirilen Galerius'u Callinicus'ta yendi; fakat Mezopotamya, İranlıların eline geçti. Galerius sonradan aldığı yardımcı kuvvetlerle Nersey'i yendi. Nersey savaş alanında hazinesini, ailesini ve ağırlıklarını bıraktı. Beş iran eyaleti Roma'ya geçti. Nersey'in ölümünden sonra yerine oğlu Hürmüz II (hük. 303-309) geçti, Gassanîler tarafından bir av sırasında yaralandı. Ölümünden sonra doğan oğlu Şapur II (hük. 309-370) imparatorluğun bütünlüğünü ve kudretini arttırmak için mücadeleye girişti. Romalılara bırakılmış olan 5 iran eyaletini geri istedi ve Mezopotomya'ya saldırdı. 338-346 ve 350'de Nisibis'i kuşattı; fakat alamadı. 359'dan itibaren Mezopotamya'nın birçok şehrini ele geçirdi. İmparator Julianus, İranlılarla yaptığı bir savaşta öldürüldü (363). Julianus'un yerine geçen Jovianus, Sasanîlerle barış yaptı; Mezopotamya İran'a bırakıldı. Roma, Ermeniye üstündeki himaye hakkından vaz geçti; ayrıca İranlıların, Kafkaslar'dan gelecek barbar akınlarını önlemesine yardım için onlara her yıl belli bir vergi ödemeyi kabul etti. Şapur II devrinde imparatorlukta bulunan hıristiyanlara karşı baskı yapıldı. Şapur II'den sonra, Ardaşir II (hük. 379-383), Şapur III (hük. 383-388) ve Behram IV (hük. 388 - 390) saltanat sürdüler. Kirmanşah unvanını alan Behram IV bir askerî ayaklanma sonunda öldürüldü. Behram IV'ün oğlu Yezdegerd I (hük. 399-420) Bizanslılar ile iyi geçindi. Arkadius, Yezdegerd'i hıristiyan dostu olarak anar. Zamanında İran hıristiyan kilisesi teşkilâtlandırıldı. Selevkia'da toplanan bir konsil, yayımladığı bildiride (410) ondan «Hepimiz topluca Tanrı'dan, kıralların kralı Yezdegerd'in günlerinin arttırılmasını ve neslinin devam etmesini niyaz ederiz» diye söz eder. Yezdegerd, Tus'ta bir av sırasında öldü. Behram V Gur (hük. 420-438) başlangıçta hükümdarlığını tanımayanlara karşı savaştı. Oxus'ta (Amuderya) türk akınlarını durdurmayı başardı. Hıristiyanlara baskı yaptı. Theodos ile yaptığı savaşı kaybetti. Yapılan barış antlaşmasıyle hıristiyan dininde olanlara serbestlik tanındı. Behram V'in oğlu Yezdegerd II (hük. 438 - 457) imparatorluğun doğu sınırlarını zorlayan Akhunlar'la (Ephtalitler) çarpıştı. Onun döneminde Theodos'un çabalarına rağmen, hıristiyanlara karşı baskılar yeniden başladı. Van bölgesinde bir ermeni ayaklanması oldu (451). 455'te Akhunlar'a karşı yeniden savaşa girişildi; fakat İranlılar yenilgiye uğradı. Yezdegerd II'den sonra yerine geçen Hürmüz III, kısa bir süre sonra kardeşi Firuz I (hük. 459-484) tarafından Akhunların yardımıyle tahtından indirildi. İran'da 466'da yıllarca süren bir kıtlık başladı. Firuz, zenginleri fakirlere yardıma zorladı. Halk dışarıdan alınan gıda maddeleriyle beslendi. Akhunlarla yapılan savaşta, sasanî ordusu çölde yolunu kaybettiğinden, Firuz, Akhunlara esir oldu. Onlarla bir antlaşma yaptı ve bu devletin sınırlarını geçmemeyi kabul etti. Dört yıl sonra içinde fillerin de bulunduğu büyük bir orduyle tekrar Akhunlar üstüne yürüdü. Akhunlar yapılan savaşta İranlıları yendiler. Firuz tekrar esir düştü ve öldürüldü. Yerine geçen oğlu Kubad I (hük. 488-531) Akhunları yendi ve onları iran sınırlarından uzaklaştırdı. Onun döneminde İstakhr'lı (Persepolis) Mazdek, bir din reformcusu olarak ortaya çıktı. Mülkiyet eşitliğine ve ortaklığına dayanan bir toplumun kurulmasını savundu. Kubad, Mazder'in düşüncelerini kabul etti. Toplumu onun ileri sürdüğü esaslara göre düzenlemek istedi; fakat özellikle yüksek sınıfın imtiyazlarının ortadan kaldırılması isyanlara sebep oldu. Kubad I tahtından indirilerek tutuklandı (497), yerine Câmasp geçirildi. Kubad, kısa bir süre sonra, karısının yardımıyle hapisten kaçtı ve Akhunlara sığındı. Akhun kralının kızıyle evlendi. Onların yardımıyle Câmasp'ı tahttan indirdi ve hapse attı (510), sonra Ermeniye'nin yönetimiyle görevlendirdi. Kubad I, İran'daki toplumsal bozuklukları Mazdek'in düşüncelerinden yararlanarak düzeltti. Daha sonra Bizans'a savaş açtı. Erzurum ve Diyarbakır'ı aldı. Nisibis'i kuşattıysa da sırada bir bizans ordusuyle karşılaştı. Bu sırada Hunlar, İran'ın doğu eyaletlerini istilâya başladıkları için Bizans ile barış yapmak zorunda kaldı (503), bu barış uzun süre devam etmedi. Justinus'un generalleri Belisarios ve halefi Sittas, Sasanîlere karşı savaşarak başarılar kazandılar. Kubad I, ülke içinde bazı tedbirler aldı; hıristiyan ve yahudileri cizye vergisine bağladı, malî yenilikler yaptı. 531'de ölümü üzerine yerine geçen oğlu Hüsrev I (Anuşirvan Âdil) [hük. 531-579] onun çalışmalarını sürdürdü. *Âdil* unvanıyle uzun süre hükümdarlık yapan Husrev I, Sasanîlerin en büyük hükümdarlarındandır. Bizans'a savaş açarak bütün Suriye'yi işgal etti. Antakya'yı tahrip etti. Bizanslılar ile büyük bir para karşılığında barış yaptı (562). Elde edilen esirlerle Rumiya adlı yeni bir şehir kuruldu. Hüsrev I devrinde sasanî nüfuzu, Yemen ve Somali'ye kadar uzandı. 571'de Ermeniye, İran'a karşı ayaklandı. Hüsrev, bu isyanı bastırmak için Ermeniye'ye gitti (576); fakat Malatya'da, Ermenilerin yardıma çağırmış olduğu bir bizans ordusuyle karşılaştı. Yapılan savaşta çadırını ve kutsal ateş mihrabını kaybetti; ordusu yenildi. Bu başarı üzerine Bizanslılar, Dicle ve Fırat vâdilerine girdiler. Bizans ile antlaşma yapıldığı sırada Hüsrev öldü (579). Hüsrev, Derbend duvarları, Takikisra diye anılan Ktesiphon'daki saray gibi büyük eserler yaptırdı. Bizans imparatoru Zenon'un kapattığı Urfa (Edessa) okulunun öğretmenlerini İran'a getirtti. Yunanca eserleri tercüme ettirdi. Justinianus tarafından kovulan Atinalı Damascius, Simplicius, Priscus, Evlamius gibi filozoflara yakınlık gösterdi, onları İran'a çağırdı. Onun devrinde *Kelile ve Dimne* Sanskritçeden Pehlevîceye çevrildi. Yerine geçen oğlu Hürmüz IV (hük. 579-590) [Göktürk hakanı İstemi Hanın kızından doğan bu hükümdara Türkzâd («türkden doğma) denirdi] Bizans ile savaşa devam etti; fakat yenildi. Araplar, bu fırsattan yararlanarak iran topraklarına akınlarını artırdılar. Doğuda Akhunlara karşı başarılı olan Behram Çubin adlı kumandan, Hürmüz'e isyan etti. Üstüne gönderilen prens Hüsrev ile anlaşmak istedi. Karışıklıklar esnasında Hür-

Regina'daki SAS-KAT CHEWAN Millet Meclisi binası

Foto. *Encyclopedia Americana*

il SASSETTA «San Domenico Poliptik»i

müz öldürüldü (590), oğlu Hüsrev II (Perviz) [hük. 590-628] Behram Çubin ile mücadeleye devam etti. Holvan yakınında birlikleri kendisini bıraktığı için Circesium'da Bizans'a sığındı. İmparator Mauricius, Hüsrev II'ye yardım etti. Hürmüz, Bizans'tan aldığı yardımla Behram Çubin'i Balaroth'ta yendi; Belh'e kaçan Behram'ı öldürttü. İmparator Mauricius'un, Phacos tarafından devrilmesi ve öldürülmesi üzerine Sasanîler onun intikamını almak için Bizans'a savaş açtılar (602). Dara, Urfa, Şais, Kudüs, İskenderiye ve Kadıköy İranlıların eline geçti. Kudüs'teki kutsal haç, İran'a götürüldü. Herakleios bizans imparatoru olunca İranlılara karşı Hazarlar ile anlaştı. 622-628 Yılları arasında İran'a üç sefer yaptı ve İranlıları yenilgiye uğrattı. Suriye, Filistin ve Mur tekrar Bizans'a geçti. Kutsal haç Kudüs'teki eski yerine kondu. Hüsrev barış istedi; bir süre sonra da hastalandı ve oğlu Merdases lehinde tahttan ayrılmak istedi. Fakat öteki oğlu Kubad isyan etti. Merdases kaçtı. Kubad, babasını hapsetti ve birkaç gün sonra da öldürttü (628). Hüsrev Perviz, Sasanîlerin son büyük hükümdarıydı. Kubad II, Bizans ile barış yapmak istedi; hükümdar olduktan 4 ay sonra vebadan öldü. Yerine sıra ile Ardaşir III, Hüsrev II'nin kızı Puran-Duht, onun kızkardeşi Azermi Duht tahta geçti. İran'da bu taht mücadeleleri sonunda merkezî idare zayıfladı; mahallî feodal güçler kuvvet kazandı. Arabistan'da doğan islâm dininin temsilcileri olan Araplar, yeni bir dış tehlike olarak belirdi. Son sasanî imparatoru Yezdegerd III, bir saray ihtilâliyle tahta çıktığı zaman (632), İran'a karşı arap saldırıları başlamıştı. 633'te Ebubekir'in gönderdiği kuvvetler Sasanîlere saldırdı. Yezdegerd III, 636'da Kadisiye'de yapılan savaşı kaybetti. İran ordusu yok edildi, ordu kumandanı Rüstem savaş alanında öldü. Selevkiye Araplara geçti. Saad ibni ebi Vakkas, arap ordusunun başında İran'a girdi. Celula savaşından sonra (638), Araplar Ktesiphon'u da ele geçirdiler. Yezdegerd'in topladığı büyük bir ordu Nihavend'de yenildi (642); Susiana ve Hürmüzan Arapların eline geçti. Yezdegerd, Horasan'a kaçtı. Bütün İran kısa süre içinde Araplar tarafından fethedildi ve islâmlaştırıldı. Sasanî imparatorluğu sona erdi. Yezdegerd komşularından yardım istedi; fakat bir sonuç alamadı ve Merv yakınında öldürüldü (651). Veliaht Firuz, Toharistan yöresinde bir süre hüküm sürdü (651-677). [M]

SAT dağı

SASAZKALE, Arkeol. Artvin yakınında mağara. 1932'de Sasazkale ormanında ağzı küçük olan bir mağarada bronz eşyalara rastlandı. Bunlardan biri, mağaranın ağzında, ötekiler içinde bulundu. Bu eşya; iki sapı delikli balta; bir borulu balta; bir, çift balta, bir delikli çapa ve bir külçedir. Baltaların ağız tarafları genellikle kırıktır. Bunlar II. binyılın ikinci yarısına aittir. (M)

SASEBO, Japonya'da (Nagasaki ili) şehir, Kyuşu adasının batı kıyısında, Omura koyu kenarında; 284 000 nüf. Deniz üssü. Yakınında kömür madenleri. (L)

SASI sıf. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Çürük ve küf kokusu çıkaran. || Kokuşmuş. (M)

SASIMAK geçz. f. (esk tük. k.). *Halk dili.* Kokuşmak, küflü ve çürük gibi kokmak. (M)

SASİA i. Esmer-yeşil tüylü çok küçük kuş; İndonezya'da yaşar. (Bunlar her ayağında sadece üç parmak buunan cüce ağaçkakanlardır. Ağaçkakangillerden.) [L]

SASKATCHEWAN, Orta Kanada'da ırmak; Alberta, Sasketchewan ve Manitoba eyaletlerini sular ve Winnipeg gölüne dökülür. Kayalık Dağlar'dan çıkan iki ana koldan (Güney Saskatchewan [880 km] ve Kuzey Saskatchewan [1 200 km]) meydana gelir; bu iki kol Prince Albert'de birleşir. (L)

SASKATCHEWAN, Kanada'nın ortasında eyalet; 651 827 km²; 955 300 nüf. Merkezi, *Regina.*

Kanada'nın Prairie bölgesinin üç eyaletinden biri olan Saskatchewan, Orta Prairie'nin büyük kısmını içine alır; burası buzultaş döküntülerinden ve killi tortullardan meydana gelen bir düzlüktür; batıda Missouri yamacının (600-700 m yüksl.) ötesinde derin vâdilerle oyulan, yüksek tepelerin hâkim olduğu, daha engebeli Yukarı Prairie başlar. Çok büyük Saskatchewan ovası, Kanada kalkanının, kuzey kısmındaki göllerle kaplı ve ormanlık bölgeleriyle sınırlıdır. İklim kara iklimidir; kış ve yaz arasında büyük sıcaklık farkları vardır: Prince Albert'de ocak ortalaması —21,2°C, temmuz ortalaması 16,6°C (bitkilerin yetiştiği mevsim 114 günlüktür). Saskatchewan, çözünür maddeleri bol karatoprakları sayesinde Kanada'nın başlıca tarım bölgelerinden biri ve en çok buğday üreten eyaletidir. Ayrıca yulaf, arpa, çavdar, mısır ve yemlik bitki yetiştirilir. Hayvancılık önemli bir gelir kaynağıdır; süt üretimi büyük ölçüde artmıştır. Başlıca yeraltı kaynakları petrol ve tabiî gaz (Lloydminster, Brock-Coleville), linyit, altın, gümüş, bakır, çinko, kurşun, nikel, uranyum (Beaverlodge bölgesi), kömür, potas ve tuz yataklarıdır. Maden ve orman işletmeleriyle hidroelektrik tesislerin ve tarım zenginliğinin desteklediği sanayi, un fabrikaları, konserve fabrikaları, bıçkıhaneler, mobilya fabrikaları, petrol rafinerileri, inşaat sanayii, dericilik v.b. ile temsil edilir. Avcılık, balıkçılık ve turizm (Prince Albert Millî parkı) ek gelir kaynaklarıdır. Güney Saskatchewan ırmağı üzerinde bir baraj ve hidrolik santral kurulmuştur.

— Tar. Bölgede ilk karakollar 1750'de kuruldu, 1774'te Hudson Körfezi şirketi buraya yerleşti. Saskatchewan, 1885'te tamamlanan ve birçok göçmen gelmesine imkân veren kıtaaşırı demiryolunun hizmete girmesiyle değişti. 1 Eylül 1905'te eyalet haline getirildi. (L)

SASKATOON, Kanada'da (Saskatchewan) şehir, Güney Saskatchewan ırmağı kıyısında; 115 900 nüf. Üniversite. Önemli bir tarım bölgesinin ticaret merkezi. Tahıl depoları; bira fabrikaları; besin sanayii. Tarım malzemesi. Tahta işçiliği. (L)

SASON, esk. Kabilcevaz, Siirt ilinde (Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesim) ilçe merkezi; 2 563 nüf. (1970). İl merkezinin 146 km kuzeybatısında; yüksl. 1 000 m. — *Sason ilçesi,* 754 km²; 18 660 nüf. (1970). Merkez ve Yücebağ bucakları; 29 köy. Hayvancılık ve hayvan ürünleri. (M)

SASSAFRAS i. (isp. k.). Defnegillerden ağaç. (Biri Amerika'da, öteki Çin'de olmak üzere sadece iki türü vardır.)

— ANSİKL. *Sassafras officinalis* Kanada ve Florida'da yetişir; iki evcikli olan bu ağacın erkek çiçeklerinde sarkık başçıklı dokuz tane verimli erkek organ, her bir başçığında ise dört tane çiçek tozu kesesi bulunur. Hafif ve güzel sarı renkli olan sassafras odunu ince marangozlukta, hafif tekne, parmaklık, travers yapımında kullanılır; köklerinden lavantacılıkta kullanılan *safrol* esansı elde edilir. Kurutularak toz haline getirilen yaprakları bahar olarak işe yarar. Defnegillerden diğer bazı bitkilere de *sassafras* denir, meselâ odunu çürümeyen *Ocotea cymbarum*'a *Orenoque sassafrası* dendiği gibi *Bursera simaruba*'ya da Meksika'da *sassafras* denir. (L)

SASSARİ, İtalya'da şehir, Sardinya'da il idare merkezi, adanın kuzeybatısındaki geniş bir ovada; 102 800 nüf. Üniversite. Çok yakın bir tarihte gelişen Sassari, sebze bahçeleri ve zeytinliklerle örtülü bir arazinin ticaret merkezidir. Besin sanayii. — Yakınında çinko ve kurşun madenleri.

— *Sassari ili,* 397 200 nüf. Sardinya'nın bütün kuzey kısmını kaplar, her yeri dağlıktır ve ekonomisi hayvancılığa yönelmiştir. Turizm.

— Tar. Önce *Tatheri* adı verilen şehir, Sardinya'nın dört hâkimliğinden birinin (Logudora ve Torres) merkezi haline geldi, Pisa'ya boyun eğdi ve XII. yy.da Cenova'ya geçti. Anjou'lu Charles burada oğlu Philippe'in Sardinya kralı olmasını Torres senyörlerine onaylattı (1269); sonra şehir tekrar Cenova'nın hâkimiyetini kabul etti (1294). Aragon'lu Jaime II'nin işgal ettiği şehir (1323), İspanya'ya karşı birçok defa ayaklandı; 1441'de başpiskoposluk haline getirildi ve XVI. ve XVII. yy.da barbarlar tarafından yıkıldı; 1527'de Fransızlar tarafından yağmalandı. (L)

SASSENAGE, Fransa'da İsère idare bölgesinde (Grenoble idare çevresi) kanton merkezi, Grenoble klüzünde, Furon geçidinin İsère vâdisine açıldığı yerde; 4 300 nüf. Peynircilik. Çimento fabrikası. Derebeylik döneminden kalma şato. Mağaralar. Cem Sultanın Fransa'da ikamet ettiği şatonun bulunduğu yer. Cem Sultan 2 ay kadar kaldığı bu yerde Baron Jacques de Sassenage'ın kızı Philippine-Hélène ile tanıştı. (L)

SASSETTA (Stefana DI GIOVANNI, **il** — denir), italyan ressamı (Siena 1392 - ay.y. 1451). XIV. yy.ın («Trecento») zarif buluşlarına ve saf dindarlığına bağlı kalan Siena atelyelerinde yetişti. Aynı zamanda, floransa resim sanatında Masolino ve Masaccio ile meydana gelen yeni gelişmeleri benimsedi. «Milletlerarası gotik» duyarlığını geliştiren ahenkli bir kompozisyon olan *Linaiuoli'ler Triptik'i* adlı eserinden sonra *Madonna della Neve Mihrap Arkalığı*'nı (1432) yaptı; bu eser, dekorun perspektive göre düzenlenmesiyle, siena sanatında o zamana kadar görülmemiş bir genişliğe kavuşmuştur. *San Domenico Poliptik'i* (Cortone), *Aziz Antonius'un Hayatı* (1436'ya doğr.), *Aziz Francesco Mihrap Arkalığı* (1444, Borgo San Sepolcro) gibi eserlerde ise sanatçı, çizgilerindeki kıvraklık ve zarafeti hacim anlayışıyle bağdaştırmayı bildi. Sassetta bu yanıyle Siena Quattrocento'suna damgasını vurmuş bir sanatçıdır. (L)

SASSİERE (GRANDE), Alpler'de doruk, Yukarı Tarentaise'in (Savoie) yukarısında, İtalya sınırında; 3 746 m. Doğusundan Grande-Sassière boğazı (3 289 m) geçer. Küçük Sassière buzulu kuzeydoğuda Fransız yamacında uzanır. (L)

SASSNİTZ, Almanya'da (Doğu Almanya, Rostock idare bölgesi) şehir, Rügen adasında; 13 400 nüf. Balıkçılık ve kabotaj limanı. Sayfiye merkezi. Tebeşir ocakları. (L)

SASSOFERRATO, İtalya'da komün, Marche'de (Ancona ili), Apenninler'in doğu yamacında; 8 900 nüf. Kükürt madenleri. — Yakınında İtalyotların başkenti *Sentinum*'un kalıntıları (İtalyotlar, Roma'ya başkaldırmış ve M.Ö. 295'te burada bozguna uğramışlardı). [L]

SASSOFERRATO (İL). Bk. SALVİ (Giovan Battista).

SASSOLİN i. (*Saso* bölgesinin [İtalya, Pisa

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE); MEYDAN

yakınları] adından fr. *sassoline*). Miner. Toscana'da bulunan, H_3BO_3 formülünde hidratlı tabiî borik asit. (L)

SASSOLUNGO, İtalya'da dağ, Dolomitler bölgesinde (3 180 m), Dolomitler kütlesinin en karakteristik dağlarından biridir. Sarp ve dik kuzey yamacı, Gardena vâdisine hâkimdir. (L)

SASSO MARCONİ, İtalya'da komün, Emilia bölgesinde (Bologna ili), Reno ırmağının vâdisinde; 9 200 nüf. Tarım merkezi. (L)

SASSUOLO, İtalya'da komün, Emilia bölgesinde (Modena ili), Secchia ırmağı kıyısında; 31 100 nüf. Este ailesinin XVII. yy.dan kalma sarayı. Ticaret merkezi. (L)

SASTRE (Marcos), uruguaylı edebiyatçı, sosyolog ve pedagog (Montevideo 1809 - Buenos Aires 1887). Uzun zaman Arjantin'de yaşadı, orada Rosas'a karşı olan bütün edebiyatçıları biraraya getiren bir topluluk kurdu (1835). Başlıca eserleri: *Discurso Sobre la Educaion* (Eğitim Üstüne Konuşma) [1846]; *Educacion Popular* (Millî Eğitim) [1849]; *Guia del Preceptor* (Eğitimcinin Kılavuzu) [1852]. (M)

SASUL (İancu), Moldavya gospodarı (öl. 1582). Petru Rareş'in oğlu. 1579'da gospodar oldu; dış siyasette, Habsburg'lar tarafından Polonya'ya karşı desteklendi; 1582'de Osmanlı imparatorluğu Sasul'un haklarını elinden aldı. Sasul, Habsburg'ların himayesi altında Macaristan'a sığınmağa kalkıştı ama Polonyalılar tarafından tutuklandı; kral İstvan Bathory, Sasul'u ölüm cezasına çarptırdı. (M)

Sasuntsi Tavit, çok eski bir ermeni kahramanlık destanı. Önceleri ağızdan yayıldı. Yazılı ilk örneği XIII. yy.da ortaya çıkmıştır. Yurtseverlik duygularını işleyen bu destan XIX. yy.a kadar millî edebiyatın temel eserlerinden biriydi. (L)

SAT veya **SAD** i. (ar. *ṣad*). Dilbil. Arap alfabesinin on dördüncü, osmanlı alfabesinin yedinci harfi.

— ANSİKL. **Dilbil.** *Sat* sesi, dilin damağa sürtünmesiyle meydana gelen titreşimsiz bir ünsüzdür. Arap alfabesindeki *sat* harfinin nebatî biçiminden gelişmiş olduğu ileri sürülür. *Sat* harfi, ebced hesabında 90 sayısının karşılığıdır. Osmanlıcada *sat* harfi, yabancı asıllı kelimelerde ve kalın ünlülü türkçe kelimelerde kullanılmıştır. (M)

SATAK i. (*satmak*'tan *sat-ak*). *Esk.* Osmanlılarda çeşitli eşya satılan çarşı, pazar gibi yerlere verilen ad. (M)

SATAKARNİ, M.Ö. I. yy. ile M.S. III. yy.ın başı arasında Andhra'lılar krallığında hüküm sürdüğü sanılan prens ailesinin sanskritçe adı. Ailenin daha önce bu krallığın vasal'ı olduğu sanılır. Ptolemaios muhtemelen bu ailenin varlığından haberdardı. Aile Dekkan'da yaptığı fetihler ve Amaravati bölgesinde, Nasik'te, Karli'de kurduğu önemli din merkezleri dolayısıyle tanındı. (L)

SATAKUNTA, Finlandiya'da eski il, başlıca şehirleri Tammerfors (Tampere) ve Björneborg (Pori) idi. (L)

SATANAS i. İki maymun türüne verilen ortak ad: Amazonya'da yaşayan *Pithecia-satanas* ve Kongo'da bulunan *Colobus satanas.* (L)

SATANG i. Tayland'ın para birimi, baht'ın yüzde biri değerindedir. (SATANGA veya STANG da denir.) [L]

SATANİZM i. (fr. *satanisme*). Felsefede ve edebiyatta şeytana ve kötülüğe gösterilen bağlılık; bunları yüceltme. (L)

Satapatha-Brahmana, ünlü rişi Yajnavalkya'ya mal edilen, *Yajurveda*'nın beyaz *Samhita*'sına ilâve. Dinî âyinler ve mitoloji ile ilgili bölümler bakımından Hindistan'ın en önemli kutsal kitapları arasında yer alır. *Satapatha-Brahmana* mitolojinin esas kaynağı olmakla birlikte, mitolojiye öbür *brahmana*'lardan daha kesin bir biçim vermiştir. (L)

SATAŞKAN sıf. (*sataşmak*'tan *sataş-kan*). *Yeni.* Saldırgan, sataşan. *Eşanl.* MÜTECAVİZ. MÜTEARRIZ. (M)

SATAŞMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Çatmak, rahat bırakmamak, takılmak: *Esasen işi o kadar çoktu ki Tevfik'e sataşacak*

solda, **«Ringa Balığı Satıcısı»** Metsu'nun eseri Amsterdam; sağda, «Börek Satıcısı» Gérard Dou'nun eseri, Uffizi, Floransa

zaman bulamıyordu (H. E. Adıvar). || Sarkıntılık etmek: *Genç dişilere sataşıyorlar ve sağdan soldan söz atıyorlar* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Ortaklş. f. *Esk.* Rastlaşmak, karşılaşmak. (M)

SATAVAT çoğl. i. (ar. *satvet*'ten *satavāt*). *Esk.* Satvetler. (M)

SAT dağı, Doğu Anadolu'nun Hakkâri bölümünde Irak sınırına yakın bir kesimindeki Samdı* dağı dizisinin batı ucunda yer alan yüksek dağ. Bunun güney eteklerinde, yaklaşık olarak 1 750 m yükseltide *Sat köyü* vardır. Elde bulunan harita kaynağında (1:200 000 ölçekli istikşaf haritaları) Sat dağının adı yazılmamış ve doruğunun yüksekliği verilmemiştir; ancak bu doruğun yükseltisi aynı harita üzerinde yapılan ölçmeyle çok yaklaşık olarak 3 500 m'dir. Dağın güney eteğindeki 3 000 m'lik *Sat yaylası* üzerinde küçük göller gibi gösterilmiş olan buzul sirkleri vardır. (M)

SATEN veya **SETEN** i. (çin şehri *Tsia-Tong*'un ar. adı olan *Zeytūn*'dan *zeytūnī* > fr. *satin*). Tekst. Dokumada çok kullanılan bir armür. (Bk. ANSİKL.) || Parlaklığıyle nitelik kazanan ipek kumaş. || *Saten düşes,* tersi donuk, yüzü çok parlak olan kumaş. || *Âdi saten,* tek yüzlü saten. || *Çift yüzlü saten,* tersi ve düzü olmayan saten. || *Çin sateni,* erkek elbiselerinde astar olarak kullanılan, pamukla yünden dokunmuş parlak ve sağlam saten. || *Janjanlı saten,* atkı ipliğinin rengi çözgüsünden farklı olan saten. || *Lyon sateni,* şayak gibi çapraz dokunması yüzünden donuk görünen saten. || *Türk sateni,* tersi çapraz dokunmuş, yüzü parlak saten. || *Yunan sateni,* çözgüsü ipekten, atkısı yünden yapılan kumaş.

— Ormanc. Seylan'da tespihağacıgillerden *Chloroxylon Swietenia*'dan elde edilen odun; kaplamacılık ve fırça yapımında çok makbuldür. Cilâlı ve parlak görünüşünden dolayı «çiçek odunu» denilen bir çeşidi lüks kaplama işlerinde kullanılır.

— ANSİKL. Tekst. Armür oranı kare olan *saten,* dokuma örgülerinin ana armürlerinden biridir. Serj örgüyle aralarındaki fark şudur: serjlerde yüksekliğine ve yana olan bağlantılar daima birbirine eşit olduğu halde, satenlerde bu bağlantı, çözgülerde birbirlerini izleyen tellerle yapılır ve atkıda daima birden fazladır. Bu tür saten örgülerde atkı atlakları çözgüye göre kumaş yüzeyinde çok daha belirlidir; bu tip satenlere *atkıdan saten* adı verilir. Örgü tipi değiştirilerek çözgü atlaklarını kumaş yüzüne çıkarmak da mümkündür; bu tip ise *çözgüden saten* adını alır. Her ne şekilde olursa olsun, bağlama noktalarını mümkün olduğu kadar küçülterek ve gizleyerek, atkıdan veya çözgüden çok parlak bir dokuma yüzeyi elde edilebilir. Saten kumaşlar, özellikle ipek, pamuk ve yünden yapılır; ayrıca suni ipek ve sentetik ipliklerle veya bütün bu maddelerin karışımıyle çok değişik kumaşlar elde edilebilir. Bu tip karışık satenlerde, istenilen tip hammaddenin kumaş yüzüne hâkim olması için, örgünün ona göre ayarlanması gerekir. Bunların dışında, saten örgü, damasko gibi bazı tip kumaşlarda da kullanılır. (LM)

SATENLEME i. (*saten* > *satenlemek*'ten *satenle-me*). Tekst. Isıtılmış madenî silindirler arasından geçilerek kumaşlara parlaklık verme işlemi. (L)

SATENLEŞTİRMEK geçl. f. (*saten* > *satenlemek* > *satenleşmek*'ten *satenleş-tirmek*). İpek, sentetik veya sunî elyafla dokunmuş kumaşları, parlaklık vererek, saten kumaşlara benzetmek. (Bu işlem, özel ütü ve parlatıcı makinelerle yapılır.) [M]

SATER i. (ar. *saʿter*). Bot. *Esk.* Zater, kekik. || *Sater-i berrî,* kekik otu. (M)

SATERLAND, Almanya'da bataklık bölge. Aşağı Saksonya'da, kuzeyden güneye doğru Sater Ems boyunca, 18 km uzunlukta ve 8 km genişlikte uzanır. Bölgede yaşayan Frisonlar lehçelerini muhafaza etmişlerdir. (L)

SATH i. Bk. SATIH.

SATHAS (Konstantinos), yunan bilgini (Atina 1842 - Paris 1914). Başlıca eserleri: Venedik, Milano, Pisa, Floransa arşivlerinden elde ettiği bilgilerle yazdığı *Mnemeion tis Hellinikis Historias* (Yunan Tarihi Anıtı), *Mnemeion tis Mesaionikis Bibliothikis* (Ortaçağ Kitaplığı Anıtı), *Neohelliniki Philologia* (Yeni Yunan Filolojisi), *Kritikon Theatron* (Girit Tiyatrosu), *Turkokratumeni Hellas* (Türk İdaresinde Yunanistan) v.d. Ayrıca, çeşitli dergilerde yayımlanmış incelemeler. (M)

SATHÎ sıf. (ar. *saṭḥī*'tan *saṭhī*). Derine inmeyen, yüzeyde kalan, üstünkörü: *Fakat, şimdiki manada, öyle sathî sevdaları anlamıyorum.* (Vâ - Nû). *Bir gün insanlar ve eşya ile olan münasebetlerinin, ihsasların sathî planından çok daha derin ve çok başka bir seviyeye çıkmasından korkmuştu* (A. H. Tanpınar). [*Eşanl.* YÜZEYSEL.] || *Esk.* Dış yüzle ilgili olan.

◆ **Sathîlik** i. Sathî olma hali.

◆ **Sathiyat** çoğl. i. *Esk.* Sathî olan şeyler.

◆ **Sathiye** sıf. *Esk.* Sathînin dişili. || *Mesaha-i sathiye,* yüzölçümü.

◆ **Sathiyen** zf. *Esk.* Dıştan. || Üstünkörü, derine inmeden. (M)

SATHİLEŞMEK dönşl. f. (*sathî*'den *sathîle-ş-mek*). Yüzeysel bir hal almak. (M)

SATI i. (esk. türk. *satmak*'tan *sat-ı-g* > *sat-u* > *sat-ı*). Satma, satış. || *Satıya çıkarmak,* satmak istemek, satmağa karar vermek, bir şeyin satılık olduğunu ilgilenenlere bildirerek onu ortaya çıkarmak. (M)

SATI BEY, Sâtıûl Husrî de denir, türk eğitimcisi (Yemen 1879 - öl. ?), arap asıllıdır. İlköğrenimini doğduğu yerde yaptı. İstanbul'da Mülkiye mektebini bitirdi. Yanya maiyet memurluğunda, çeşitli ilçe kaymakamlıklarında bulundu. İstanbul'da *Tedrisatı İbtidaiye* (ilköğrenim) dergisini yayımladı. Bu dergiye pedagojik yazılar yazdı. İstanbul Dârülmuallimin müdürlüğü yaptı. Anaokullarına öğretmen yetiştiren özel bir okul açtı. Birinci Dünya savaşından sonra (1919) Suriye devletinin hizmetine girdi. Daha sonra Irak'a geçti. Burada açılan Muallim Yüksek mektebine pedagoji profesörü oldu. (M)

SATICI i. ve sıf. (*satmak*'tan *sat-ıcı*). Malını satışa çıkaran, satan (kimse). || Bir malın ticaretini yapan kimse, tüccar, bayi: *Buzdolabı satıcısı.* || Bir ticarethanede satış yapmakla görevlendirilmiş (kimse), tezgâhtar: — *Ama sonradan hediyeler kim-*

SATI KADIN (veya **ÇIRPAN**) [maddesi için bk. cilt: 3 sayfa: 219]

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

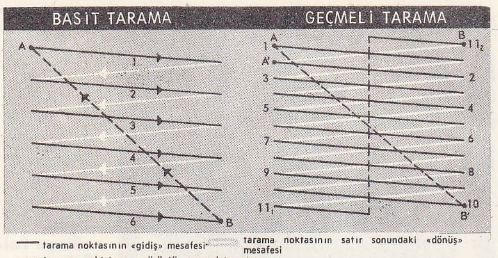

— tarama noktasının «gidiş» mesafesi
— — tarama noktasının görüntü sonundaki veya çerçeve sonundaki «dönüş» mesafesi
tarama noktasının satır sonundaki «dönüş» mesafesi

den geldi diye ararlar... onun için içine bir kâğıt koymalı... Ahmed efendi, satıcının fikrini beğendi... Bir boş kart buldular (B. Felek). *Satıcı kızlar.* || Sokaklarda dolaşarak malını satan kimse (*seyyar satıcı* da denir): *Bunun gibi akşam üstleri, eski İstanbul sokaklarında öteberi satan satıcıların sesleri de onun türküleriydi* (A. H. Tanpınar). *Bir gün halası sokaktan bağırarak geçen bir satıcıyı çağırdı* (R. H. Karay).

— DEY. *Tok satıcı.* Bk. TOK.

— Huk. *Seyyar satıcı.* Bk. ESNAF.

— ANSİKL. İkonogr. İlkçağdan beri günlük yaşayış resimlerinde, satıcılara yer veren sahneler (*Aşk Satıcısı Kadın*, Napoli) pek çoktur. Bunlar arasında, Gérard Dou'nun *Börek Satıcısı Kadın* (Floransa), *Sebze Satıcısı Kadın* (Münih), *Ringa Balığı Satıcısı Kadın* adlarındaki tabloları; balıkçı konusunu Metsu da işledi (Amsterdam); Snyders'in *Balık Satıcısı* (Louvre); Wouwerman'ın *Panayır Satıcısı* (Leningrad); Mieris'in *Av Eti Satıcısı* (Louvre) ve daha sonraki devirde Vien'in *Aşk Satıcısı* (Fontainebleau) adlarındaki eserleri sayılabilir.

● *Tapınaktan kovulan satıcılar* sahnesini, Giotto (Padova arenası), Ghiberti (Floransa vaftizevinin kapıları), Bassano'lar (Madrid, Dresden, Londra), Greco (Londra, Minneapolis, New York), Pieter Bruegel (Kopenhag), Castiglione (Louvre), Rambouts (Anvers), Rembrandt (ofort), le Valentin (Roma), Jouvenet (Lyon), Pannini (Madrid) ve Natoire (Saint-Médard kilisesi, Paris) eserlerinde tasvir ettiler. (LM)

SATICILIK i. (*satıcı*'dan *satıcı-lık*). Satıcı olma hali. || Ufak miktarlarda mal alıp satma işi, küçük ölçüde yapılan ticaret. (M)

Satıcının ölümü (*Death of a Salesman*), Arthur Miller'ın iki perde ve bir Requiem'lik oyunu (1949). Yaşlı bir seyyar satıcı olan Willy Loman'ın satışları artık azalmıştır. Ama ailesinin geçimini karşılamak zorundadır. Oğulları Biff ile Happy, mesleklerinde başarıya ulaşamayınca, avunmak için çeşitli maceralara atılırlar. Loman yıllarca hizmet ettiği firma tarafından artık bir işe yaramadığı gerekçesiyle çıkartılır. Acısını unutmak isteyen mutsuz satıcı kendini garip bir neşeye kaptırır, olmadık hayaller kurar. Karısı Linda gitgide çöken aileyi toparlamağa çalışırsa da başaramaz. Oğullarından da destek görmeyen Loman olaya kaza süsü vererek intihar eder.

Oyun, meslek hayatındaki güçlüklerin aile çevresindeki yankılarını ve bunun sonuçlarını ortaya koyar. (L)

SATIH veya **SATH** i. (ar. *sath*). Bir şeyin dışta olan tarafı, yüz, yüzey: *Vücudumda geçen fikirler duyuyorum; / Geniş yaprakların satıhlarındaki rüzgâr* (F. H. Dağlarca).

— TAR. TELM. ***Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır.*** Bk. HAT.

— *Esk. Sath-ı dahilî*, ayın alttan görünen yüzü. || *Sath-ı derya*, denizin yüzü, üstü: *Reng-i simini sath-ı deryanın* (Tevfik Fikret).

— Mat. *Esk.* Yüzey. || *Sathı canibî*, yanal yüzey. || *Sathı muhaddeb*, kabarık yüzey. || *Sathı mukaar*, çukur yüzey. || *Sathı münhanî*, eğri yüzey. || *Sathı müstevî*, düzlem.

◆ **Sathen** veya **sathan** zf. *Esk.* Dış taraftan, dış yüzden. (M)

SATI KADIN. Bk. ÇIRPAN (Satı).

SATILIK sıf. (*satılmak*'tan *satıl-ı-k*). Satışa çıkarılmış: *Tam o sırada, başka birisinin satılık güzel bir at getirdiğini söylediler* (N. Araz). *Satılık arsalar. Satılık ev.* (M)

SATILMAK edilg. f. (*satmak*'tan *sat-ı-l-mak*). Satmak eylemine konu olmak: *Satılmak için sökülmüş çiniler de imamın evinde çıkmasın mı?* (Kemal Tahir). || Kolaylıkla alıcısı bulunmak, sürümü olmak, satılabilmek: *Bu kadar iyi mal pahalı da olsa satılır.* || *Mec.* Bir çıkar karşılığında, gizlice karşı tarafa hizmet etmeyi kabul etmek: *Düşmana satılmak.* (M)

SATIM i. (*satmak*'tan *sat-ı-m*). Satmak işi, satış. || *Alım satım.* Bk. ALIM. (M)

SATIMLIK i. (*satım*'dan *satım-lık*). Bir malın satışını yapan kimsenin, o malın sahibi hesabına yaptığı satıştan aldığı yüzdelik, komisyon. *Esk.* Bey'iye. (M)

SATIN i. (*satmak*'tan *sat-ı-n*). [Yalnız *satın almak* deyiminde kullanılır]. *Satın almak*, bedelini vererek bir şeyi almak: *Şimdi bir at satın almak icab ediyordu* (Sabahattin Ali). *Ahmed Ferid'in babası burasını olduğu gibi satın aldı* (Vâ-Nû). *Dükkâna girip birkaç paket satın aldım* (F. R. Atay). [M]

SATIN ALMA bls. i. (*satın almak*'tan *satın al-ma*). Satın almak eylemi. (M)

SATIR i. (ar. *satr*). Bir sayfa üzerine yanlamasına sıralanmış kelimeler dizisi: *Bir yanlış oldu mu, şimdiki gibi bütün satırı dizmezdiniz, elinizde matbaa cımbızı, o yanlış harfi çeker, yerine doğrusunu koyardınız* (Y. Z. Ortaç). *Şu satırları yazdığım dakikada, sanırım, düşman, çoktan beklenen genel taarruza geçmiş bulunuyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Satır başı.* Bk. SATIRBAŞI.

— ÇEŞ. DEY. *İki satır*, (yazılan veya okunan şeyler hakkında) çok az miktarda, bir parça: *Bütün yolculuğunda iki satır yazamamış, bir sayfa okuyamamış* (F.R. Atay). *Açıp iki satır okusaydı, sobaya atıp yakmazdı* (Kemal Tahir). || *İki satır dertleşmek* (veya *konuşmak*). Bk. İKİ.

— Matbaac. Sayfa üzerine yatay olarak yerleştirilmiş kelime dizisi. || *Satır düzenleme*, birbirinden farklı büyüklüklerdeki hurufatı, kadrat, anterlin ve espasları kullanarak düzenli bir şekilde aynı satır içinde dizme. (Bk. ANSİKL.) || *Satır yürütmek*, satıra sığmayan parçayı satır kesme tiresiyle bir sonraki satıra aktarmak. || *Boş satır*, baskıda hiç bir şey vermeyen satır. (BOŞLU da denir.)

— Televizyon. Alınan veya iletilecek resmin, yan yana dizilmiş elemanter noktalarla meydana gelen taranma yüzeyi. (Bk. ANSİKL.) || *Satır frekansı*, resmin bir saniyelik bir zamanda yatay taranma sayısı. (Satır frekansı, resim frekansıyle satır sayısının çarpımına eşittir.) || *Satır sayısı*, eksiksiz bir resimde bulunan satırların miktarı: *Satır sayısı, bir televizyon standardının özelliklerinden biridir.*

— ANSİKL. Matbaac. *Satır düzenleme* cebirsel metinler dizilirken birçok güçlükle karşılaşılır. Aşağıda bu türden birkaç tertip veriyoruz:

$$x = \frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$$

(Bu ifade ikinci derece genel bir denklemin çözüm formülüdür.)

$$x = \sqrt[3]{-\frac{q}{2} + \sqrt{\frac{q^2}{4} + \frac{p^3}{27}}} + \sqrt[3]{-\frac{q}{2} - \sqrt{\frac{q^2}{4} + \frac{p^3}{27}}}$$

($x^3 + p\,x + q = 0$ denkleminin çözümünde kullanılan Cardan formülü.)

— Televizyon. Bir televizyon sisteminin *satır* sayısı elemanter noktanın taranma süresini bütün resmin taranma süresine bağlar. Resmin tarama süreci de retinada kalma sürekliliğiyle sınırlı olduğundan, yeterli bir netlik ayarı için tarama noktasına verilen süre iletimin kolay olması amacıyle çok kısa olabilir. O zaman «geçmeli tarama» denen tekniğe baş vurulur. Bu usulde her resim birçok çerçeve halinde (2 sıralı geçmeli taramada iki çerçeve v.b.) taranır.

Basit taramada nokta, retinada kalma sürekliliğine en yakın sürede AB yolunu kat eder. İletim sisteminin gerektirdiği maksimum tarama hızına göre, resim belli sayıda satırlara bölünür.

Geçmeli taramada, nokta bir öncekine eşit bir sürede (ilk çerçeve) AB yolunu, sonra aynı sürede (ikinci çerçeve) A' B' yolunu kat eder. İlk çerçeve sonunda (AB) noktası geri dönüp B'den önceki yarım satırı tararsa, ikinci A' B' çerçevesi bir öncekiyle birbirine geçer; böylece görünen satır sayısı, basit tarama hızına eşit maksimum tarama hızı içinde iki katına çıkar. (LM)

SATIR i. (ar. *sāṭūr*'dan *sāṭır*). Et, tütün v.b. kıymağa yarayan geniş ağızlı ve enli, ağır bıçak. || *Teşm. yol.* Keskin, iri ve ağır idam bıçağı, özellikle giyotin bıçağı.

— DEY. *Satır atmak*, kırıp geçirmek. (M)

SATIR (Kemal), türk hekimi ve siyaset adamı (Adana 1911). İstanbul Tıp fakültesini bitirdikten (1936) sonra kısa bir süre Besni'de hükûmet tabibi olarak çalıştı ve Adana'ya dönerek serbest hekimliğe başladı (1937). Burada C.H.P.'ye girdi; İl Yönetim kurulu üyeliği, Belediye meclisi üyeliği, Kızılay başkanlığı gibi görevlerde bulundu. Adana'dan C.H.P. milletvekili seçildi (1943). Parti Merkez Yönetim kurulu üyesi oldu (1946). İkinci defa Adana milletvekili olarak parlamentoya girdiğinde ulaştırma bakanlığına getirildi (1948). Partisinin 1950 seçimlerindeki başarısızlığı sonucu Adana'da röntgen mütehassısı olarak çalıştı. 1957 Seçimlerinde tekrar Adana milletvekili oldu, Parti Merkez Yönetim kurulu üyeliği ve genel sekreter yardımcılığı yaptı (1957-1960). Kurucu meclis üyesi oldu (1960), parti genel sekreterliğine getirildi (1962), 1961 ve 1965 seçimlerinden sonra Elazığ milletvekili olarak parlamentoya döndü. Bu dönemde İnönü'nün başkanlığındaki koalisyon hükûmetlerinin ikincisinde devlet bakanı ve başbakan yardımcılığı görevinde bulundu (1963 - 1965). 1966'da grup başkanvekilliğine getirildi. 1969 Seçimlerinde yeniden Adana milletvekili seçildi. 1972'de, İnönü'nün C.H.P. genel başkanlığından istifasına yol açan 5. Olağanüstü kurultayın toplanmasına öncülük etti. Bu kurultaydan sonra C.H.P.'den ayrıldı. (M)

SATIRBAŞI bls. i. Yazıda, bir paragrafın ilk cümlesinin başladığı yer (satırbaşları genellikle diğer satırlara göre bir kelime kadar içten yazılır): *Ah cancağızım, satırbaşı yapmaktan anam ağlıyor, diye kıkır kıkır gülerdi her zaman* (Y. Z. Ortaç).

— Matbaac. *Satırbaşı açma*, satırbaşında bir boşluk bırakmak için, satır dizgisini bir veya iki kadrat sonra başlatma işlemi. (ML)

SATIRLAR. Bk. YEŞİLOVA.

SATIŞ i. (*satmak*'tan *sat-ış*). Tic. Bir taraftn (satıcı), bir şeyin mülkiyetini veya bir hakkı öbür tarafa (alıcı) devretmek. öbür tarafın buna karşılık belli bir bedel ödemek yükümü altına girdikleri sözleşme: *Bir evin satışı. Bir otomobilin satışı.* || Satan kimsenin yaptığı ticaret: *Süt satışı. Et satışı yapmak.* || İyi veya kötü satılma durumu: *Bu malın satışı nasıl gidiyor?* || *Alivre satış.* Bk. ALİVRE. || *Kredili satış*, satılan şeyin semenin ödenmesinden önce teslim edildiği satış. || *Otomatik satış*, özel deliklerine atılan paralarla istenilen malı otomatik olarak veren makinelerle yapılan satış. (Bk. ANSİKL.) || *Peşin para ile satış*, mülkiyetin devriyle semenin ödenmesinin aynı anda yapıldığı satış. || *Primli satış*, satıcının, alıcıya satılan şeyin semeni dışında bir ücret karşılığı olmaksızın temin ettiği avantaj (msl. bir gömlek alana bir mendil hediye edilmesi). || *Tenzilâtlı satış*, özellikle giyim eşyası satan mağazalarda, mevsim sonlarında belli süre içinde düşük fiyatla yapılan satış.

— ÇEŞ. DEY. *Satış yapmak*, satılmak: *O yıllarda, büyük satış yapan Alay adında bir mizah dergisi çıkardı* (Y. Z. Ortaç). || *Satışa çıkarmak*, satmak üzere ortaya çıkarmak.

— Denizc. huk. *Deniz satışı*, satıcının deniz yoluyle gönderdiği ticarî emtia satışı. Bk. CIF ve FOB.

— Huk. *Satış sözleşmesi*, satıcının belli

bir şeyin mülkiyetini alıcıya geçirme, alıcının da belli bir semeni ödeme borcu altına girdiği iki tarafa borç yükleyen sözleşme. (Bk. ANSİKL.) || *Açık arttırma ile satış,* talepleri arttırmak ve en uygun fiyat üstünden satış sözleşmesini kurmak amacıyle yapılan satış. Bk. ARTIRMA. || *Cebrî satış,* satıcının iradesi dışı, yetkili makamın zoruyle yapılan satış. || *Cebrî icra ile satış.* Bk. İCRA. || *Gayrımenkul satışı,* konusu bir gayrımenkul olan satış. (Bk. ANSİKL.) || *Hayvan satışı,* konusu hayvan olan satış. (Bk. ANSİKL.) || *İhtiyarî satış,* satıcının kendi iradesiyle yaptığı satış. || *Kartopu satışı,* her alıcıyı, şeyin başkalarına da satışını sağlamağa teşvik eder biçimde yapılan satış. (Bu sistemde, alıcı, şeyin önceden belli edilen sayıda [msl. 3-6 gibi] başka kişilere de satışını sağladığı takdirde, onu nispeten düşük bir bedel karşılığı teslim almak imkânını kazanır. Bir geometrik dizi esasına dayanan bu sisteme göre, 15. kademeden sonra, yeryüzündeki insan sayısından fazla alıcı olması gerekir. Bu yüzden, söz konusu sistem müşteriler yönünden gerçek değilde hayalî bir kâr yaratmaktadır. Alıcı zincirinin kopmasının felâket getireceği rivayeti yaygındır; esasen önce mahkemeler [1951], sonra da kanun, kartopu satışını dolandırıcılık addederek yasaklamıştır.) || *Menkul satışı,* konusu menkul olan satış sözleşmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Numune üstüne satış,* satılanın niteliklerinin tespiti için bir numune belirtilmiş olan satış. (Bk. ANSİKL.) || *Satış-kira* (veya *kira-satış*) *sözleşmesi.* Bk. ANSİKL. || *Taksitle satış,* satılan şeyin derhal teslim edildiği, semenin ise belirli aralıklarla ödendiği satış. (Bk. ANSİKL.) || *Tecrübe ve muayene üstüne satış,* satılan şeyin tecrübe ve muayene edilmesinden sonra alıcının bağlanacağı satış sözleşmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Ticarî satış.* Bk. TİCARÎ.

— İkt. *Satış karteli,* bağımsız bir varlığı olan ve müşterilerle olan ilişkilerde iştirakçilerinin yerine hareket eden kartel.

— İşletmec. *Satış geliştirme memuru,* bir işletmenin satışlarını geliştirmekle görevli ticarî personelden herhangi biri. (Bk. ANSİKL.) || *Satış memuru,* bir ticarethanede satış işleriye görevli kimse.

— Mal. *Satış yeri işgaliyesi,* bu yerlerde satış yapan her esnafın ödeme zorunda olduğu ve işgal ettiği yüzölçümüyle orantılı kira bedeli. (Yer ne kadar elverişliyse, o oranda yüksek işgaliye [resim] ödenir.)

— ANSİKL. Tic. *Otomatik satış,* birçok ülkede, sigara ve şekerleme satışıyle başladı. Bugün ise, aynı yolla, çorap, çiçek, bakkaliye, hazır yemek gibi şeyler satılır. Belirli bir yerde birden çok otomatik satış makinesi bulunması halinde, bu makinelerin yanında genellikle her zaman, bir para bozma makinesi de vardır. Otomatik satış makineleri, genellikle, duraklar, havaalanlarının bekleme salonları veya bazı dükkânların kapıları gibi yerlere konur. Bazı durumlarda ise, yalnız bu yoldan satış yapan mağazalarda başka başka malların satışı için birçok makine biraraya toplanmıştır. Bu metot, her gün, günün veya gecenin herhangi bir saatinde, satıcısız olarak mal satmayı sağlar. Ama bu usulde, malzemenin bakımı pahalıya mal olur. Otomatik satış usulünün kullanılması ve gelişmesi, birçok ülkede, satış saatlerinde eşitlik sağlamak veya haksız rekabeti önlemek gibi sebeplerle önlenmek yolundadır.

— Huk. *Satış sözleşmesi* para karşılığında bir malın değiştirilmesi amacını güder. İki tarafa borç yükleyen bir sözleşmedir. Bu sözleşmeden her iki taraf için de hak ve borçlar çıkar. Satıcının borçları, alıcının hakları, alıcının borçlarıysa satıcının haklarıdır. Satım sözleşmesinin kurulmasıyle birlikte, satılan şeyin mülkiyeti alıcıya geçirilmeden, nefî ve hasar alıcıya geçer. Bu, edimlerden birinin imkânsızlaşması halinde, borcun sona ereceğine ilişkin kuralın bir istisnasıdır. Kural, taraflar aksini kararlaştırmışsa veya örf ve âdette aksine bir hüküm bulunmuyorsa, satılan şeyin ifa imkânı kalmamasına rağmen, alıcının hasarı yüklenip, kendi edimi olan semeni ödeyeceğini ifade eder. Hasarın alıcıya geçmesi için satış sözleşmesinin tam olarak kurulmuş olması gerekir. Geciktirici şarta bağlı satış sözleşmelerinde, sözleşme, şart gerçekleşinceye kadar ileriye atılmış olduğundan, hasar alıcıya geçmez. (Bk. ŞART.) Buna karşılık bozucu şarta bağlı satış sözleşmelerinde, sözleşme kurulmuş olduğu için hasar alıcıya geçer. Hasar için söylenen şeyler nefî için de yürür. Yani satış sözleşmesinin kurulduğu fakat malın teslim edilmediği durumda, malda meydana gelen fazlalıklar, alıcıya ait olur. Satış sözleşmesinin meydana gelmesi için şu unsurların gerçekleşmesi aranır: **1.** mülkiyeti devredilecek bir eşyanın bulunması (özel mülkiyete konu olabilecek her şey, malî değerinin bulunması şartıyle, satış sözleşmesinin konusu olabilir; satılan şeyin mülkiyetinin satıcıda bulunması gerekli değildir. Bir kimse, üstünde tasarruf yetkisi olmayan bir şeyi de satabilir. Ancak bu satış sözleşmesinden sonra, sattığı şeyin mülkiyetini temin edip alıcıya devredemezse, borcu ifa etmeden dolayı tazminat ödemek yükü altına girer); **2.** semen. Semen satılan şeyin taraflar arasında kararlaştırılan fiyatıdır. Fiyatın kesin olarak taraflar arasında kararlaştırılması şart değildir. Bunun tayin edilebilir olması da yeterlidir. Aynı şekilde semenin belirtilmesi bir üçüncü kişiye de bırakılabilir. Taraflar kural olarak semeni istedikleri yükseklikte kararlaştırabilirler. Ancak gabin (bk. GABİN) hükümleri saklıdır. Bunun yanında, bir hükûmet kararıyle, bir malın en yüksek veya en düşük değeri belirtilmişse, taraflar bunlara uymak zorundadırlar; **3.** şekil. Satış sözleşmesi kural olarak hiç bir şekle tabi değildir. Ancak bunun bazı istisnaları vardır. Meselâ gayrımenkul satışı tapu memuru önünde resmî şekilde yapılmadıkça geçerli olmaz. Satış sözleşmesinde taraflar karşılıklı borçlarını aynı anda ifa etmek zorundadır. Yani satıcı mülkiyeti geçirirken, alıcının da semeni derhal ödemesi gerekir. Ancak taraflar bunun aksini kararlaştirabilir, alıcının veya satıcının borcunu daha önce ödemesini sağlayabilirler. Meselâ taksitle satışta, satıcı borcunu derhal yerine getirirken, alıcı borcunu daha sonra yerine getirmektedir. Tarafların borçları şu şekilde sıralanabilir:

I. satıcının borçları: **a)** *satılanı teslim ve mülkiyeti devir borcu.* Satıcının en önemli borcu, satılan şeyin mülkiyetini devir borcudur. Bu borcun yerine getirilmiş sayılması için, sadece teslim yeterli değildir. Teslimle kastedilen, zilyetliğin devridir. Bu zilyetliğin devriyse, mülkiyeti karşıya devredecek şekilde olmalıdır. Aksi halde, yani satıcı mülkiyeti devredemezse ve bunda kusuru varsa, borcun yerine getirilmesinden dolayı alıcıya tazminat ödemek zorunda kalır); **b)** *satılanı gönderme borcu.* Bu borç, her satış sözleşmesinde yoktur. Ancak taraflar, satılan şeyin alıcıya gönderileceğini kararlaştırmışlarsa, satıcının bu borcu doğar; **c)** *satılan şeyi muhafaza borcu.* Satıcı, satılan şey alıcıya teslim edilinceye kadar onu, borcun yerine getirilmesine uygun olacak şekilde korumakla mükelleftir; **ç)** *teslim masraflarını ödeme borcu.* Aksine bir âdet veya sözleşme olmadıkça, satıcı, ölçme, tartma ve teslim masrafları gibi masrafları yüklenmek zorundadır; **d)** *maldaki ayıplardan sorumluluk.* Ayıp, satılan şeyin gayesine uygun olarak kullanılmasına engel olan veya satıcı tarafından açık olarak taahhüt edilmekle beraber, malda bulunan bir nitelik eksikliğidir. Ayıp maddî veya hukukî olabilir. Meselâ, satılan bir deniz motorunda bulunan çatlak, maddî bir ayıptır. Buna karşılık, satılan bir arsa üzerinde inşaat izninin verilmemesi halinde hukukî ayıptan söz edilir. Satıcının maldaki ayıptan sorumlu tutulabilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi aranır. Önce, bu ayıbın, en geç satış sözleşmesi yapıldığı zaman bulunması gerekir. Ayıp satış sözleşmesinin kurulmasından sonra ortaya çıkacak olursa, o zaman yerine göre, ya hasar hükümleri ya da borcun yerine getirilmemesi hükümleri uygulanır. Bu halde teknik anlamda ayıp yoktur. Ayrıca, ayıbın önemli olması gerekir. Yani herhangi bir bozukluk değil de, satılan şeyin tahsis edildiği amaca uygun olarak kullanılmasını engeller bozukluklar ayıp sayılır. Meselâ satılan bir deniz motorundaki boyanın çizikliği bir ayıp sayılmaz ama, deposunun çatlak olması teknik anlamda bir ayıptır. Bu ayıp, maddî bir şeyden doğabileceği gibi, hukukî bir hükümden de doğabilir. Diğer bir şart da, ayıbın gizli olmasıdır. Gizli ayıp, önce alıcının bilmediği ayıptır. Alıcı tarafından bilinen ayıplardan satıcı, ancak bunların bulunmadığını özel olarak tekeffül etmişse sorumlu olur. Bütün bu şartların bulunması halinde satıcının ayıptan sorumlu tutulabilmesi için, bunun satıcıya ihbar edilmesi gerekir. Bunun için alıcının satılan şeyi muayene etmesi gerekir. Bu muayene örf ve âdete göre imkân hasıl olur olmaz yapılmalıdır. Bu muayene sonucu, satıcının sorumluluğuna giren bir ayıba rastlayacak olursa, bunu vakit geçirmeden satıcıya ihbar etmek zorundadır. Satılanda ayıp çıkması halinde, alıcı isterse satım sözleşmesine son verir, isterse satım sözleşmesini devam ettirip, ancak semenin indirilmesini ister. Aynı şekilde, satıcı da, satılan şey başka bir yere gönderilmeyecekse, ayıplı malın başka sağlam malla değiştirilmesini temin ederek sözleşmenin sona ermesine engel olabilir. Alıcının ayıptan dolayı hakları her halde satım sözleşmesinin yapılmasından itibaren bir yıl içinde sona erer; **e)** *satıcının zapta karşı tekeffül borcu.* Zapt, satılan şey üstünde üçüncü bir kişinin üstün bir aynî hak iddia etmesi halinde söz konusu olur. Meselâ satılan şeyin kendisine ait olduğunu ileri süren kimsenin istemi zapt hükümlerinin uygulanmasına yol açar. Ancak zapt hükümlerini uygulayabilmek için, üstün hak sahibinin hakkının satım sözleşmesi yapıldığı zaman var olması gerekir. Sözleşmenin kurulmasından sonraki haklar için zapt hükümleri uygulanmaz. Zapt söz konusu olunca alıcı bunu satıcıya bildirmek zorundadır. Bu ihbar üzerine, satıcı davaya katılacak olursa, hüküm onun aleyhine verilir ve bundan doğan zararı karşılamak zorunda kalır. Buna karşılık satıcı ihbara rağmen davaya katılmazsa, o zaman, davanın kaybedilmesinin alıcının ağır bir kusurundan meydana geldiğini ispat etmedikçe yine bütün zarardan sorumlu olur. Üçüncü kişinin müdahalesi sonucu mal tamamen zapt edilmişse, satış sözleşmesi sona erer. Kısmî zapt halindeyse alıcı önce zapt sonucu uğradığı zararın tazminini isteyebilir. Bunun yanında, zapt tehlikesinin var olduğunu bilseydi sözleşmeyi yapmayacağını ispat edebilirse, sözleşmeden dönebilir. Âdi alım satımlarda satıcının temerrüde düşmesi halinde genel temerrüt hükümleri uygulanır. (Bk. TEMERRÜT.) Ticarî satımlarda ise satıcının temerrüde düşmesi hali için özel hükümler bulunmaktadır. Ticarî satışta teslim için bir zaman belirtilmişse, bu kesin vadeli bir işlem sayılır ve alıcının aynen ifadan vaz geçtiği karinesini doğurur. Eğer alıcı, ifadan vaz geçmeyip, bunu istemekteyse, o zaman durumu derhal karşı tarafa bildirmek zorundadır. Aynen ifayı istemiyorsa, o zaman, malı temin etmek için ödemiş olduğu bedelle, temerrüde düşen satıcı ile kararlaştırdıkları bedel arasındaki farkı tazminat olarak ister. Satılan şey borsada kayıtlıysa, o zaman söz konusu satımı da yapmaksızın kararlaştırılan fiyatla borsa fiyatı arasındaki farkı tazminat olarak ister.

II. Alıcının borçları: a) *satış bedelini ödeme borcu.* Satıcı malı teslim edince alıcı da semeni ödemek zorundadır. Ancak taraflar bunun aksini kararlaştırabilirler; b) *eşyayı teslim alma borcu.* Alıcı satılan şeyi teslim almak zorundadır. Ancak bu borcun doğabilmesi için, satılan şeyin sözleşmeye uygun bir şekilde teslim edilmesi gerekir. Peşin satışlarda, alıcı semeni zamanında ödemezse satıcı temerrüdüne düşmüş olur. Bunun için ayrıca alıcıya bir son sürenin verilmesi gerekli değildir. Alıcının temerrüde düşmesiyle birlikte, satıcının sözleşmeyi feshetme hakkı doğar. Ancak sözleşmenin feshedilebilmesi için, durumun derhal alıcıya bildirilmesi gerekir. Ayrıca, satıcı ödememeden dolayı uğradığı zararların tazminini de isteyebilir. Buna karşılık satım peşin değilse, yani önce satıcı malı teslim etmiş de semen daha sonra ödenecekse, satıcının fesih hakkı yoktur. O sadece, uğramış olduğu zararın tazminini isteyebilir. Ticarî alım satımlarda, tazminat ya malın yeniden satılması halinde, uğranılan zararın istenmesi ya da malın

Kemal SATIR

Foto. MEYDAN

borsada kayıtlı bir fiyat varsa aradaki farkın istenmesi şeklinde olur. Bu satımlarda, satıcı dönme hakkını saklı tutmuşsa tazminat istemeyip, sözleşmeden dönebilir.

● *Gayrımenkul satışı.* Konusu gayrımenkul bir maldır. Yani, arazi, madenler, müstakil ve daimî hakları gayrımenkul satımın konusudur. Gayrımenkul satım sözleşmesi, resmî şekilde yapılır. Bunu düzenlemeye yetkili olan makam tapu sicil memuru veya muhafızıdır. Şekle uyulmaması halinde, yapılmış olan gayrımenkul satışı kesin hükümsüzdür. Mülkiyetin geçmesi için se, resmî şekilde yapılan satış sözleşmesinden sonra, satıcının tescil için talepte bulunması ve sonra da alıcı adına tescilin yapılması gerekir. Satıcı, satış sözleşmesinin yapılmasından sonra, tescil talebinde bulunmaktan kaçınırsa, alıcı dava açarak, mahkemeden alacağı «yenilik doğuran» bir kararla mülkiyeti tescil olmaksızın elde eder. Ancak mal üstünde tasarrufta bulunabilmesi için lehine tescili yaptırır (bk. İŞTİRA, ŞÜFA ve VEFA). Ayıba karşı tekeffüle gelince; aksine bir sözleşme olmadıkça, satıcı, satılan şeyin yüzölçümü satım senedinde yazılı olandan az çıkmışsa, aradaki farkı alıcıya tazmin etmek zorundadır. Ancak satım senedinde, tapuda resmî olarak tespit edilmiş olan yüzölçümü gösterilmiş ve bu eksik çıkmışsa, o zaman satıcı ancak özel olarak garanti vermişse sorumlu olur. Bunun yanında, satılan gayrımenkul üzerinde bir bina bulunmaktaysa, binanın ayıplı olmasından dolayı açılacak davalar beş yıl içinde zamanaşımına uğrar. Nefî ve hasarın alıcıya geçmesinde ise iki durumun bir birinden ayrılması gerekir. Birinci halde, satım sözleşmesi düzenlenmiş, fakat daha tapuya tescil yapılmamıştır. Bu halde, nefî ve hasar, satış sözleşmesinin yapılmasıyle birlikte değil de, kararlaştırılmış olan teslim tarihinden itibaren alıcıya geçer. İkinci halde ise, satış sözleşmesi ve buna dayanarak tapuya tescil yapılmıştır, fakat taraflar arasındaki sözleşmeye göre, zilyetliğin devri daha sonraki bir tarihte yapılacaktır. Bu halde de, nefî ve hasarın teslimle birlikte geçeceği genel olarak kabul edilmektedir. *Gayrımenkul satış vaadi* ise noterler önünde yapılır. Gerçek anlamda gayrımenkul satışı değildir. Bk. GAYRIMENKUL.

Erik SATİE

● *Hayvan satışı.* Konusu hayvan olan satım sözleşmeleri esas olarak bir menkul satımı türüdür. Ancak kanun, ayıba karşı tekeffül yönünden özel hükümler getirmiştir. Diğer satış sözleşmelerinde, ayıba karşı satıcının sorumlu olması için ayrıca bir yazılı taahhütte bulunması aranmazken, hayvan satışlarında, satıcının yazılı olarak tekeffülde bulunmuş olması gerekir. Satıcının hile yaptığı haller bunun dışındadır. Hile halinde, satıcı yazılı olarak tekeffül etmemiş olsa bile yine sorumlu olur. Dikkat edilmesi gereken husus, sadece tekeffülün yazılı şekle bağlanmış olduğudur; yoksa, satış sözleşmesi bir şekle bağlı değildir. Kanun hayvan satımlarında ayıbın ihbarı yönünden de özel hükümler getirmiştir. Buna göre, hayvanın tesliminden veya alıcının temerrüdünden itibaren dokuz gün içinde hem hayvanın bir bilirkişiye muayene ettirilmiş, hem de ayıbın satıcıya ihbar edilmiş olması gerekir. Taraflar anlaşma ile bu süreyi değiştirebilirler. Ayıp, hayvanın gebeliğinden ileri gelmekteyse bu dokuz günlük süre derhal işlemeğe başlamaz. Bu halde, sürenin başlangıcı, hayvanın gebe olmadığının kesin olarak anlaşıldığı andır.

● *Menkul satışı.* Konusu menkul olan bir satımdır. Kanun her ne kadar menkul satımını ayrı bir başlık altında incelemişse de, burada koymuş olduğu hükümler genel hüküm niteliğinde bulunmakta ve diğer satım türlerinde aksine bir hüküm bulunmadıkça bunlara da uygulanmaktadır. Bu sebeple ayrı olarak incelenmesi gerekmez, genel bölümde verilen açıklama ile yetinilir.

● *Numune üstüne satış.* Numune üstüne satışta, satılanın niteliklerinin tespit edilmesi için bir numune tayin edilmiştir. Numune ispat amacıyle taraflardan birine veya bir üçüncü kişiye teslim edilir. Bu bir nitelik garantisi sayılır. Bu sebeple de satışın genel hükümleri buraya da uygulanır. Numune üstüne satışta satımın konusuyle hiç bir ilişkisi olmayan bir şeye atıf yapılmışsa, bu halde numune üstüne satıştan söz edilemez. Bunun yanında numunenin ispat amacıyle saklanması da gerekir. Bu şart da yoksa, yine numune üstüne satıştan söz edilemez. Numune, satılan şeyin numuneye uygun olduğu sabit oluncaya kadar saklanmalıdır. Numune üstüne satışın yapıldığının kabul edilebilmesi için, alıcının, kendisine veya üçüncü bir kişiye bir numunenin verildiğini ve satımın buna göre yapılacağının kararlaştırıldığını ispat etmesi gerekir. Numunenin sıhhatinin ispatına gelince; numune bir üçüncü kişiye teslim edilmişse, alıcı numune olarak ileri sürülen şeyin gerçek numune olduğuna itiraz edebilir. Bu halde, üçüncü kişi şahit olarak dinlenir. Buna karşılık, numune taraflardan birine teslim edilmişse, onun ifadesi yeterli görülür. Ancak ayrıca yemin etmesi de aranır. Alıcıya bırakılmış olan numune onun kusuruyle veya kusuru olmaksızın yok olmuşsa, satılanın verilen numuneye uygun olmadığını ispat etmek borcu alıcıdadır. Numune var olmakla beraber şekil değiştirmişse, satılanın numuneye uygun olduğunu ispat borcu satıcıdadır. Diğer hallerdeyse bu borç alıcıdadır. Bu zorluklardan kurtulmak için numunenin mühürlenmesi veya resmî bir yere tevdî edilmesi de mümkündür.

● *Satış-kira* (veya *kira-satış*) *sözleşmesi* ile, bir şey önce alıcıya kira olarak devredilir. Bu devir birlikte alıcı-kiracıya, tek taraflı irade beyanıyle, devredilen şeyi satın alma imkânlarını tanır. Bu satın almada ödenmiş olan kira bedelleri semene mahsup edilir. Tek taraflı irade beyanına kadar aradaki ilişkiye kira hükümleri uygulanırken, beyandan sonra, geçmişe etkili olarak satış hükümleri uygulanır. Kiracı-alıcıya kira şeklindeki terk, taksitle satım olduğu için; alıcı, taksitle satımdaki korumaya ilişkin hükümlerden, kıyasen uygulama yoluyle yararlanır. Bu genellikle satıcının taksitle satıma ilişkin hükümlerin bertaraf etmek için başvurduğu bir yoldur. Bk. KANUN'*a karşı hile.*

● *Taksitle satış.* Taksitle satışta, satıcı borcunu derhal yerine getirirken, alıcı kendi semen borcunu belirli vadelerle ödemektedir. Burada, sözleşme meydana gelmiş olduğu için, ayıp zapt ve nefî ve hasarda, genel kurallar uygulanır. Bunun yanında satıcı mülkiyeti saklı tutmamış oldukça, mülkiyet de derhal alıcıya geçer. Mülkiyeti saklı tutma ile satım (bk. MÜLKİYET) ancak menkul mallarda yapılabilir. Gayrımenkullerde, tescilin kayıtsız ve şartsız olması prensibi buna engeldir. Taksitle satımda en önemli problem, alıcının taksitleri ödememesi halinde ortaya çıkar. Bu halde satıcının bir seçimlik hakkı vardır. Ya sözleşmeye devam ederek taksitlerin ödenmesini ister ya da sözleşmeden döner. Önce satıcı ödenmemiş olan taksidin ödenmesini ister. Alıcının temerrüdü halinde, satıcının sözleşmeden dönebilmesi için, satıcının bu hakkı saklı tutmuş olması gerekir. Eğer, satıcı taksitin ödenmemesi halinde sözleşmeden dönme hakkını saklı tutmamışsa, ancak taksitleri isteyebilir. Satıcının sözleşmeden dönme hakkı varsa ve bu hakkını kullanırsa, önce taraflar daha önce almış oldukları şeyleri geri vermek zorundadırlar. Satıcı kendisinin daha önce almış oduğu taksitleri iade ederken, bundan şu kalemleri indirir: 1. satılan şeyin bir süre alıcıda kalması sonucu uygun bir kira bedeli (bu miktar, eşya kiraya verilseydi ne elde edilecek idiyse o kadardır); 2. satılanın alıcı elinde bozulmuş olması halinde tazminat.

● *Tecrübe ve muayene üstüne satış.* Tecrübe ve muayene suretiyle satışta alıcının satışla bağlanıp bağlanamayacağı onun iradesine bırakılmıştır. O, yapmış olduğu tecrübeye veya muayenenin sonunda kesin bir karara varacaktır. Tecrübe veya muayene satılan şey satıcı nezdindeyken yapılacaksa, alıcı belirli bir süre içinde bunları yapmak ve iradesini açıklamak zorundadır. Süre ya tarafların anlaşmasıyle ya da örf ve âdete göre tespit edilir. Süre bu şekillerden hiç biriyle tespit edilmemişse, satıcı, belirli bir süre tayin ederek, bu süre içinde iradesini açıklamasını alıcıya ihtar eder. Bu süre içinde alıcı olumlu bir cevap vermezse, satıcı bağlı kalmaktan kurtulur. Satılan, tecrübe ve muayene etmesi için alıcıya teslim edilmiş de olabilir. Bu halde, alıcı açık bir irade beyanında bulunmasa dahi kendisine teslim edilen şeyi onayladığını gösteren her hareket, satışın kurulması için yeterlidir. Bunun gibi, satış bedelinin ödenmesi veya alıcının mal üstünde tasarrufta bulunması da sözleşmenin kurulması için yeterlidir. Buna karşılık alıcı, kararlaştırılan veya örfün belirttiği veya satıcının kendisine ihtar ettiği süre içinde onayını vermezse, satıcı da bağlı olmaktan kurtulur. Eşyanın alıcıya gönderilmesi ve satıcıya geri gönderilmesine ilişkin masraflar, aksine bir anlaşma olmadıkça alıcıdadır.

— İşletmec. *Satış geliştirme memuru,* satışların arttırılmasına ayrılmış önem derecesine göre, bir işletmeden ötekine değişiklikler gösteren görevler yapar. En dar ve en geçerli anlamda, işletmesinin müşterileri olan tacirlere, bu işletmenin ürünlerini daha iyi pazarlamada yardımcı olmakla görevlidir. Şu halde, çalışması, ürünleri vitrin veya raflarda daha iyi sergilemek, imalâtçı tarafından tüccarın emrine verilmiş satış yerinde reklâm yapılmasına yardımcı olmak ve gerektiğinde, mağazanın veya işletmenin sevk ve yönetiminde, tavsiyelerle müdahalede bulunmaktır. (→Bibliyo.) [ML]

SATİ i. Brahma'cılıkta, kocası öldüğü zaman kendini cesedin yakıldığı ateşe atacak kadar sadık ve vefakâr kadına verilen ad. (Biçim ve niyet olarak dinî bir nitelik taşıyan bu kendini kurban etme olayında evlenme törenlerinden mülhem bir âyin usulü izlenirdi. Birçok sati, mahallî azize sayılmıştır. Bazı siva'cı topluluklar tarafından karşı çıkılmış olmasına rağmen bu gelenek uzun süre uygulandı. 1829'da reformcu hintlilerin desteğiyle lord William Bentinck tarafından ingiliz sömürgelerinde yasaklandı, ama bazı bölgelerde yine de varlığını sürdürdü. (L)

SATİE (Alfred Erik LESLİE-SATİE, **Erik** — denir), fransız bestecisi (Honfleur 1866-Paris 1925). Şair ruhlu ve yeniliğe düşkün Satie'nin alaycılığını ve bıyık altından gülme sanatını ana tarafından iskoçyalı oluşuna bağlamak yanlış olmaz. Satie, konservatuvar kurslarına devam edebilmek için Paris'e gitti; Montmartre'a yerleşti ve Clou lokantasında piyano çaldı. Gregoryen ve ortaçağ müzik biçimleriyle ilgilendi. *Kemer Silmeleri* ve *Üç Saraband* (1887) adlı eserlerinde armoni konusundaki cüretli tutumu Debussy'nin dikkatini çekti; *Üç Jimnopedi* (1890) adlı eseri de Ravel tarafından çok beğenildi. Sanatçının mizahı, wagner'ci müziğin tantanalı yanıyle alay eden *Yıldızların Oğlu* ve *Göğün Yiğit Kapısına Prelüd*'de dile gelir. *Dinleyici Kaçıran Havalar, Armut Biçiminde Parça, Kurumuş Embriyonlar* ve *Üç Gevşek Prelüd* gibi eserlerinde ise, izlenimcilerin tatsızlığına bürlesk ile cevap verir. 1920'de Debussy'nin armoni inceliklerine karşı çıkmak için Schola Cantorum'da füg çalışmağa başladı. «Altılar» grubu Satie'yi önder seçti; başta Sauguet olmak üzere Arcueil okulu onun çevresinde toplandı. Bu okulun «süslemesiz sanat»a varmak için sadelik sınırlarını zorlayan estetik anlayışı, 1920-1930 yıllarında gençler arasında çok tutulmuştu. Satie bu anlayışın örnekleri olan baleler bestéledi: *Medusan'ın Tuzağı* (1913), *Geçit Töreni* (1917), *Mercure* (1924), *Dinlenme* (1924). Eflatun'un Victor Cousin tarafından çevrilmiş yazıları üstüne bestelediği *Sokrates* (1918) adlı oda oratoryosu bu eserlerden daha değerlidir. (L)

SATİH bin REBİA, İslâmlıktan önce Arabistan'da yaşadığı söylenen bir kâhin. Kaynaklarda onun için efsanevî hikâyeler anlatılır, hilkat garibesi bir varlık şeklinde tasvir edilir. Söylentilere göre, Satih'in başı yoktu, yüzü göğsünün ortasındaydı. Hurma yaprak ve dallarından yapılmış bir yatakta yatar, yuvarlanarak yer değiştirirdi. Sadece kızdığı ve kendisine ilham geldiği zaman şişerek ayağa kalkardı. Arap kaynakları, Satih'in adını birçok tarihî olaya karıştırırlar. Satih'in önceden haber verdiği birçok olayı anlatırlar (İran imparatorluğunun yıkılacağı ve Arapların büyük bir imparatorluk kuracakları gibi). Söylentilere göre Satih, gelecek hakkındaki bilgisini kendisine alışmış olan bir ruhtan alıyordu; bu

Foto. Man Ray (LAROUSSE)

ruh, Allah'ın Sina dağında Musa ile konuşmasını gizlice dinlemiş ve bazı sırları öğrenmişti. (M)

SATİNE i. (fr. *satiné*). Bot. Güney Amerika'da özellikle Guyana'da yetişen *brosimum* veya *piratinera* cinsi (dutgillerden) ağaçlardan elde edilen açık esmer-kırmızı odun. (Kolay işlenen bu odun kaplamacılıkta ve torna işlerinde kullanılır. Buna benzeyen ve Antiller'de fagara'dan [Sedefotugiller] elde edilen satine [«satinwood»], XVIII. yy.ın sonlarına doğru Sheraton ve Hepplwhite ile birlikte ingiliz kaplamacılığına hâkimdi. Batı hint adalarında çıkan bu odunla doğu hint adalarında yetişen tespihağacıgillerden *Chloroxylon Swietenia*'nın odunu rekabet halindeydi. [Bk. SATEN.] İngiltere'de mobilya devirleri, her biri bir ağaçla temsil edilen dört devre ayrılır: meşe, ceviz, akaju, satine devri.) [L]

SATİR i. (fr. *satire*). Ed. Bk. HİCİV.

SATİR sıf. (ar. *setr*'den *sâtir*). *Esk.* Örten, kapatan: *Aybınızı damen-i afv ile sâtir* (Nergisî). || *Sâtir-ül-uyub,* ayıpları örten, günahları bağışlayan Tanrı.

— Anat. ve Bot. *Esk. Lihaf-ı sâtir,* kabuk, zar, deri. (M)

Satire Ménippée, Ligue aleyhtarı siyasî hiciv (1594). Yazarları Pierre Pithou, Jacques Gillot, Pierre le Roy, Nicolas Rapin, Florent Chrestien ile Jean Passerat ve Gilles Durand adlı iki şairdir. Kitabı tasarlayan ve planını yapan piskoposluk meclisi üyesi Le Roy, *Satire Ménippée* adını Varro'nun nesir ve nazım karışımı *Satirae Menippeae* adlı eserinden almıştır. Bir çeşit fars olan bu eserde, Ligue taraftarı katoliklere, Lorraine hanedanına ve İspanya'ya şiddetle çatılır. Henri IV'ün kesin başarısında, bu yerginin önemli rolü olmuştur. (LM)

SATİRİK sıf. (fr. *satirique*). Hicivle ilgili, hiciv özelliğinde olan: *Satirik şiir.* (M)

Satirikon, Petronius'un romanı. Varron'un *Menippeae Saturae*'si tarzında, düzyazı ve şiir karışımı olan eserin bugün elde ancak bazı uzun parçaları vardır. Latin edebiyatının en açık saçık eseri olana *Satirikon,* aynı zamanda, tasvirini yaptığı hayat bakımından en meraklı kitaplardan biridir. Olay Marsilya'da ve İtalya'nın güneyinde geçer. Konu, varını yoğunu yemiş çapkın bir dolandırıcıyle iki arkadaşı Ascyltus ile Giton'un maceralarıdır. En ünlü bölümleri, «Efes'li Kadın» ile sonradan görme bir azatlı kölenin, evinde verdiği «Trimalchio'nun Şöleni» adlı gülünç yemektir. (L)

Satirikon, haftalık rus mizah dergisi. Petersburg'ta 1908-1914 arasında ressam Radakov'un, daha sonra Averçenko'nun yönetiminde yayımlandı. Önce «küçük burjuva» törelerini tenkit ediyordu; daha sonra *Noviy Satirikon* (Yeni Satirikon) adıyle siyasî mizah dergisi oldu (1914-1918). [L]

SATİRYAZİS i. (fr. *satyriasis*). Erkekte cinsel isteğin aşırı ve marazî artışı.

— ANSİKL. *Satiryazis* iki çeşitlidir: bazı ilâçların (fosfor, kantaridin, striknin, yohimbin) alınmasıyle meydana gelen ve geçici olan *zehirlenmeli satiryazis;* bazı akıl hastalıklarının başlangıcında, genel felçte, bazı omurilik sklerozlarında veya ters bir sonuçla andropozda ortaya çıkan *sinirsel satiryazis.* Bazı lokal tahriş sebepleri de (oksiyür, uçuk, egzama) geçici satiryazis krizleri meydana getirebilir. (L)

SATİS, eski Mısır tanrıçası, Khnum'un karısı. Khnum ve Anukis ile birlikte, Elephantine'de tapılan tanrı üçlüsünü, Neith ve Khnum ile birlikte de Esneh üçlüsünü meydana getirirdi. Satis, Yukarı Mısır tacı ve gazal boynuzlarıyle temsil edilmiştir. (L)

SATL i. (ar. *satl*). *Esk.* Tas, ufak leğen, bakraç: *Bihamdillâh satl-ı dilkeşinden nem kalır hali / O zülfün bend-i zencirindeyim çeşmimde yaşım var* (Nedim). || Atlara su verilen kap, kova. (M)

SATLEC, Hindistan ve Batı Pakistan'da ırmak, Pencap'ın beş ırmağının en güneyde olanı ve en uzunudur; 1 600 km. Tibet'te Manasarovar ve Rakas göllerinden doğar, önce kuzeybatıya, sonra Himaçal Pradeş'e (Hindistan) girince batıya yönelir, derin boğazlarla Himalaya sıradağlarını aşar ve Sivalik dağlarının aşağısında Pencap ovalarına ulaşır. Firozpur yakınında güneybatıya doğru akar ve yüz km boyunca Hindistan ile Pakistan arasında sınırı meydana getirir; Bahavalpur'un aşağı kesiminde kuzeyden gelen Çenab'ın sularını alır. Pancnad (veya «Beş ırmak») adını alır ve Dera Gazi Han ile Sukkur arasında İndus'a dökülür. Satlec'in sularının büyük kısmı kanallar aracılığıyle Pencap'ın sulanmasında kullanılır. (L)

SATLICAN i. (*zatülcenp*'ten). *Halk dili.* Göğüs sancısı, ateş, titreme, öksürük gibi belirtiler gösteren göğüs zarı iltihabı, zatülcenp. (M)

SATMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Bir şeyi belli bir fiyat karşılığında başkasına devretmek: *Sekiz on sene evvel, yetmiş liraya mı, seksen liraya mı, evi bir köylü bir başka köylüye satmış* (N. Araz). *Niyazi'yse, babasının para edecek kitaplarını çoktan satmıştı* (Orhan Kemal). *Arazimizi satmak üzereyim* (A.H. Tanpınar). || Bir şeyin ticaretini yapmak: *Mobilya satmak. Ayakkabı satmak.* || — *Mec.* Gerçekte sahip olmadığı şeylere sahipmiş gibi görünmeğe çalışmak, gösteriş yapmak, taslamak: *Nezaket satmak. Kibarlık satmak. Kabadayılık satmak.* || Para karşılığı, kanunsuz veya başkalarının doğru bulmayacağı bir işe razı olmak: *Vicdanını satmak. Oy'unu satmak. Namusunu satmak.* || Genellikle para karşılığında ihanet etmek: *Suç ortaklarını satmak. Savaş planlarını düşmana satmak.* || *Argo.* Bir kimseyi başından savmak.

— ÇEŞ. DEY. *Satıp savmak,* güç durumda kalarak bir malı yok pahasına elden çıkarmak. || *Bir pula satmak.* Bk. PUL || *Ağız satmak.* Bk. AĞIZ. || *Akıl satmak.* Bk. AKIL. || *Alıp satmak,* bir şeyin ticaretini yapmak. || *Avurt satmak* (*etmek* veya *kesmek*). Bk. AVURT. || *Çalım satmak.* Bk. ÇALIM. || *Kendini satmak,* kendi kendini methetmek, övünmek. || (*Kendini*) *Ağıra satmak.* Bk. AĞIR. || *Kendini dirhem dirhem satmak.* Bk. KENDİ. || *Körler mahallesinde ayna satmak.* Bk. KÖR. || *Ne satıyorsun?* Bk. NE. || *Sözünü dirhemle satmak,* ağzından lakırdı çıkmamak, çok az konuşmak.

◆ **Sattırmak** ettrg. f. Satmak işini yaptırmak. || Satmağa mecbur etmek: *Birine bağını bahçesini sattırmak.* (M)

SATO (Eysaku), japon siyaset adamı (Tabuse, Yamaguçi ili 1901). Japon demiryolları yöneticisiydi (1945); 1946'da Liberal parti üyesi, sonra bu partinin genel sekreteri oldu. Ulaştırma bakan yardımcılığı yaptı (1947-1948), ikinci Yoşida hükûmetinde görev aldı (1948-1949), dördüncü Yoşida hükûmetinde posta bakanı (1951-1952) ve inşaat bakanı (1952-1953) oldu, ağabeyi başbakan Kişi tarafından maliye bakanlığına getirildi (1958-1960). İkeda hükûmetinde sanayi ve iç ticaret bakanlığında bulundu (1961-1962). İktisadî konularda İkeda ile anlaşmazlığa düştü, geçici olarak görevden ayrıldı (1962-1963), Tokyo Olimpiyatlarını teşkilâtlandırmakla görevli sandalyesiz bakan (1963-1964) ve kasım 1964'te başbakan oldu. Temmuz 1972'de Liberal parti genel sekreterliği ve başbakanlık görevinden istifa ederek siyasî hayattan çekildi. (LM)

SATORALJAUJHELY, Macaristan'da (Borsod, Abauj-Zemplen idare bölgesi) şehir; Çekoslovakya sınırında; 16 000 nüf. Eski evler. Demiryolu merkezi. Metalürji ve çeşitli sanayi. (L)

Sator karesi, İlkçağda bir büyü formülü. İlk olarak Pompei'de rastlanmıştır. Yazılışı *Sator arepo tenet opera rotas*'tır. Karebiçiminde düzenlenmiş olan bu kelimeler her yönde okunabilir. Sator karesi çok zaman bir hıristiyanlık sembolü sayılır. Ortaçağda, hastalıklara ve özellikle yangına karşı lânetleme aracı olarak kullanılırdı. (L)

SATPURA dağları, Hindistan'da kütle, Mahadeo dağlarının batısında, Dekkan yaylasının kuzey sınırıdır; yaklş. 1 350 m. Volkanik kayalarla örtülü gnaystan meydana gelen kütle, faylarla yarılıdır. Başlıca doruğu Narbada hendeğinin yukarısında yükselir. Enine fayların açtığı geçitten Bombay'ı Agra'ya bağlayan demiryolu geçer. (L)

SATRANÇ veya **ŞATRANÇ** i. (hintçe *sadreng* veya ar. *şadrenc*'den *sâtrânc* veya *şâtrânc*). İki oyuncunun, altmış dört kareye ayrılmış bir tahta üzerinde değerleri değişik on altışar taşı birbirlerine karşı kullanarak oynadıkları oyun: *Oyunlardan bir satrancı severdi. Satranç oynarken nasıl davrandığını gözünün önüne getirmeye çalıştı* (Kemal Tahir). *Gerçi bunu çok isterdim, ama nasılsa bir parça satrançtan başka hiç bir oyun örenmek kabil olmamıştı* (R. N. Güntekin). || *Satranç taşı,* bu oyunda kullanılan taşların her biri.

— ANSİKL. Oyun. Bazı eski yazıtlarda *satranç* ve benzeri oyunlara rastlanmıştır. M.Ö. 3000 yıllarında satranca benzer bir oyunun Hindistan ve Mısır'da oynandığı iddia edilmekteyse de 1913 yılında satranç tarihini yazan Murret, satrancın ilk defa 570 yılında Hindistan'da oynandığını belirtmiştir. 600 Yıllarında İran'da yazılmış bir yazıttan anlaşıldığına göre satranç İran'a Hindistan'dan geçmişti. Araplar VII. yy.da bu oyunu öğrenmişler ve satranç adını vermişlerdir. Bazı rivayetlere göre satranç *Sat-Ran-Çu* adıyle Çin'de çıkmıştır. Fakat 450-560 yılları arasında yazılmış çin eserlerinde satrançtan söz edilmez. Firdevsî'nin (X.-XI. yy.) eserlerinde İran şahı Hüsrev'in hint racalarıyle birbirlerine gönderdikleri armağanlar arasında satranca ait çok önemli resimler görülmüştür. Bir arap efsanesine göre, satrancı ilk bulan, tebaasız bir şahın hiç bir gücü olmadığını belirtmek isteyen bir brahmandır. Satrancın bulucusu oyunu şaha sununca, şah brahmana bir istekte bulunmasını söyler. Bunun üzerine brahman, 64 haneli satranç tahtasını, ilk haneye bir, ikinciye iki, üçüncüye dört v.b.; yani her haneye bir öncekinin iki katı kadar buğday tanesi koyarak doldurulmasını ister. Bu alçak gönüllülüğe şaşan şah, gene de brahmanın isteğini kabul eder. Fakat, uygulamaya geçilince, Hindistan'daki bütün buğdayın yetmeyeceği anlaşılır. Gerçekten de, brahman 18 446 744 073 709 551 615 tane buğday istemektedir. Bu kadar buğday yetiştirmek için dünyanın 64 misli büyüklüğündeki bir kara parçası üzerine buğday ekmek gerekir. Diğer bir söylentiye göre, satrancı Truva'nın kuşatılması sırasında Palamedes bulmuştur. Fakat bu tarihten sonraki yunan eserlerinde satrançtan söz edilmediğine göre, Yunanlıların bu oyunu benimsemedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Araplar ilk satranç kurallarını koyup, bu oyunun Palamedes tarafından bulunduğunu iddia etmişlerdi. Satrancın adı hintçe *catturanga*'dan gelir. Anlamı ise, dört cins figürün dört ayrı silâhla sunulmasıdır. Bu dört figür konusunda çok değişik yorumlar vardır. Bazılarına göre bu dört figür «hava, ateş, toprak ve su»yu, bazılarına göre dört mevsimi temsil eder. Buna göre, en kuvvetli taş olan ve Ferz denilen *vezir,* ateşi canlandırır, âlimleri temsil ederdi. *Kale,* toprak; *fil,* hava; *at,* su; *şah* ise kâinatı belirtirdi. Bu yorumlar taşların geometrik şekillerinden doğmuştur.

Satranç IX. yy.da Arapların aracılığıyle Avrupa'ya geçti. Bu bilgiyi doğrulayan en kesin belgelerden biri Harun-ür-Reşid'in Charlemagne'a hediye ettiği satranç takımıdır.

● *İlkeler.* Satranç, onaltışar taşı olan iki hasım arasında bir çarpışmadır. Her basımda bir kral bir vezir, iki fil, iki at, iki kale ve sekiz paytak veya piyon bulunur. Oyunda amaç, karşı tarafın şahını almak-

«Satirikon»
André Derain'in illüstrasyonu (suluboya)
Cabinet des Estampes, Paris

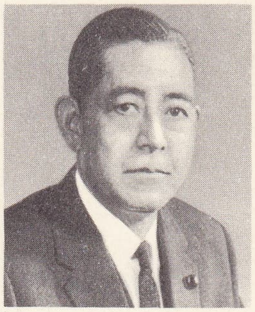

Eysaku SATO

Foto. LAROUSSE

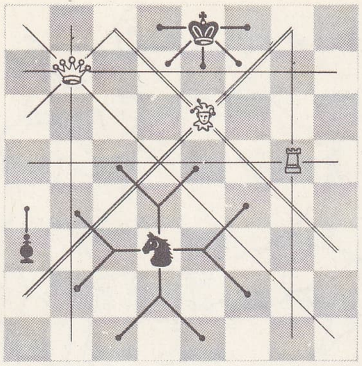

satranç oyunu satranç tahtası üzerinde çeşitli taşların yürümesi

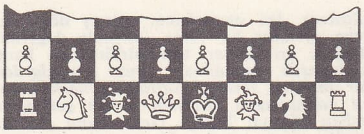

oyun başında taşların dizilişi

tır. Hasım taşlardan biri tarafından tehdit edilen şah kaçamaz, önünü kapayamaz veya tehdit eden taşı alamazsa *mat* olur. Şahı tehdit ederken *kiş* diyerek karşı tarafı uyarmak şarttır. Başka taşı kalmayan veya kalan taşları oynatılamayacak durumda bulunan tarafın şahı, tehdit altında olmadığı halde, hamle edince tehdit altına düşüyorsa,

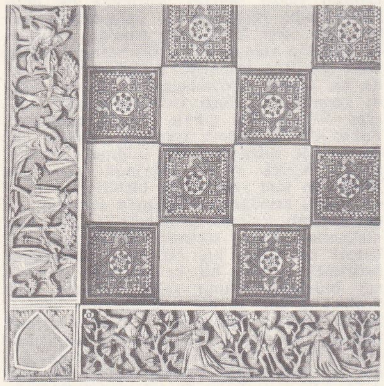

bir satranç oyununun detayı, XV. yy., bourgogne sanatı, Millî müze, Floransa

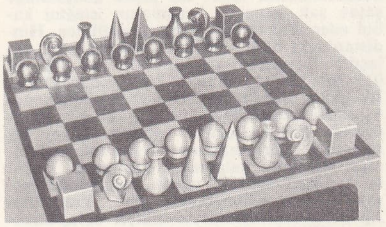

satranç oyunu Man Ray'in eseri (1927)

oyun beraberlikle sonuçlanır, yani *pat* olur. Tarafların aynı hamleleri art arda üç defa oynamaları da pat'ı kabul etmek demektir. Karşılaşma esnasında kral *rok* yapabilir, yani kendi kanadındaki, ya da vezir kanadındaki kaleye doğru iki hane gider, rok yaptığı kale de, şahın üzerinden aşarak bitişiğindeki haneye yerleşir. Rok yapabilmek içinbirtakım şartlar vardır: şah ile kale arasındaki haneler boş olmalı; şah da, rok yaptığı kale de o ana kadar oynamamış olmalı; rok yapınca kale tehdit altına düşmemeli; şah kiş durumunda bulunmamalı veya rok yapacağı haneyi herhangi bir taş tehdit etmemeli. Rok her oyunda ancak bir kere yapılabilir. Sekizinci haneye gelen piyon istenilen taşla değiştirilir; bu taşın, piyonunu sekizinci haneye çıkaran tarafta bulunması sakınca sayılmaz, yani bir oyuncunun iki veziri olabilir: buna *vezir, at, v.b. çıkmak* denir. Satranç bütün ülkelerde aynı kurallara göre oynanır.

Oyuna başlarken taşlar şekilde görüldüğü gibi dizilir; her vezir, kendi rengindeki haneye konulur, satranç tahtası da, her oyuncunun sağındaki son haneye konulur, satranç tahtası da, her oyuncunun sağındaki son hane beyaz olacak şekilde yönetilir. Diyagramlarda, taşlar, şekilde gösterilen biçimde çizilir. Taşların adı, dünyanın her yerinde, aşağı yukarı birbirinin aynıdır. Yalnız, bizim *vezir* dediğimize avrupalılar *kraliçe*, fil'e de almanlar *laufer* (koşucu), ingilizler *bishop* (piskopos) derler.

● *Taşların yürüyüşü.* Şah her yönde tek hane, vezir her yönde, gidebildiği her yere (taş üstünden atlamadan) gider. Vezirin hareketi fil ile kalenin hareketlerinin birleşimidir. Kale, satranç tahtasının bir tarafından diğer tarafına kadar düz olarak (boş hanelerde) gidebilir. Fil çapraz hareket eder, hareketi boş olan en son haneye kadar aynı renk ve doğrultuda olur. At, bulunduğu haneden sonra iki hane dik, bir hane sağa ve sola olmak üzere L şeklinde hareket eder ve her hamlede renk değiştirir (yani ilk hamlede kale gibi, ikinci hamlede fil gibi hareket eder). At (kalktığı yerden gideceği haneye kadar bulunan) taşların üstünden atlayabilen tek taştır. Piyonlar bulundukları sıra üzerinde dik olarak, ilk hamlede ister iki, ister bir hane gider. Bundan sonraki hanelerde ise tek hane gider. Piyon herhangi bir taşı (sağa veya sola) çapraz olarak yiyebilir. Piyonun dışında diğer bütün taşlar bir başka taşı, gidebildiği hanede yiyebilir. Taş yeme zorunluluğu yoktur.

● *Yazış.* Bir satranç partisinin yazılı olarak belirtilmesi için her taşın adının ilk harfi büyük harf olarak yazılır; satranç tahtasının dikey hanelerine soldan itibaren minüskül harfler *a, b, c, ç, d, e, f, g* konur; yatay haneler ise sağdaki beyaz haneden başlayarak 1-8 numara yazılır. Hamlelerin yazılışında bir taşın daha önce bulunduğu hane ile gittiği hane yazılır. Meselâ «*Fg1-f3*.» Bu ifadeden anladığımıza göre fil «*g1*» hanesinden, «*f3*» hanesine gitmiştir.

● *Edebiyat.* Satranç üstüne yazılan eserlerin ilki XI. yy. veya XII. yy.da yazılan elyazması bir eserdir. Bu eserde problemler, hikâyeler ve oyunun kuralları vardır. XIII. yy.da Jacques de Cessoles bütün satranç kurallarını ve satrançla ilgili her türlü bilgiyi derledi. Bu eser 1473'te basıldı. Satrançla ilgili kitaplar yazan diğer önemli yazarlar: Lucena (1497), Damielano (1512), Lopez (1561), Gianutio (1597), Salvio (1604), Carrera (1617), Greco (kitabı İngiltere'de 1656'da, Fransa'da 1669'da basıldı), Sonra Berlin (1735), Stamma (1737), zamanının en büyük satranççısı bir fransız müzikçisi olan Philidor, *Analyse du Jeu des Echecs* (Satranç Oyunlarının Açıklanması) [1749] adlı kitabı derledi.

● *Türkiye'de* satrancın tarihçesi oldukça eskidir. Kütüphanelerde bulunan 450 yıl kadar önce yazılmış eserler de bunu doğrulamaktadır. Bu eserlerden ilki Kanunî Sultan Süleyman zamanında Seferihisarlı İsmailoğlu Şaban tarafından derlenen elyazmasıdır. Bu kitapta satrancın faydaları ve kişiye verdiği hazdan bahsedilmekte ve aynı zamanda satrancın tarihçesi anlatılmaktadır. Diğer bir eser ise 1680 yılında Kahire mevlevîhanesi şeyhi Vanlı Dede tarafından zamanın Mısır valisi Abdurrahman Paşaya gönderilen yazıdır. Bu kitapta da satrançtan ve tarihçesinden bahsedilmekte ve satrancın ilk defa Hindistan'da çıktığı ve İran'dan, Anadolu'ya geçtiği belirtilmektedir. Osmanlı devletinde de satrancın oldukça tutulan bir oyun olduğu 1726 yılında Sultan Ahmed III tarafından Polonya hükümdarına hediye olarak gönderilen satranç takımı (Krakov müzesinde) ortaya koymaktadır. Türkiye'de asıl satranç faaliyetleri 1936 yılında Ankara, 1943 yılında İstanbul Satranç kulüplerinin kurulmasıyle başladı. 1954'te ise Türkiye Satranç federasyonu kurularak bu konuda teşkilâtlanma sağlandı. Fakat 1962'ye kadar maddî imkânsızlıklar yüzünden ve yeterli ilgiyi göremediği için gelişemedi. 1962 F.İ.D.E. (Fédération Internationale d'Échec) [Milletlerarası Satranç federasyonu] bağlandı (3512 Sayılı kn. md. 10'a göre Bakanlar kurulunca verilen 3 aralık 1962 tarihli kararla). Türkiye ilk milletlerarası satranç müsabakasına, 1962 yılında Varna'da yapılan 15. Dünya Satranç olimpiyatlarında katıldı. Bu olimpiyata katılan ülke sayısı 42'ydi. Türkiye 37. oldu. 1964 Telaviv (İsrail) olimpiyatında 48 ülke içinde 37., 1966 Havana (Küba) olimpiyatında 54 ülke arasında 35., 1968 Lugano (İsviçre) olimpiyatında 60 ülke içinde 33. olurken Türk satranç takımı, başlıca rakipleri olan Tunus ve Yunanistan'dan daha iyi netice elde etti. 1970 Siegen olimpiyatına maddî yetersizlik yüzünden eksik kadro ile katılan Satranç Millî takımı 64 ülke içinde 50. olabildi. Üsküp'te yapılacak 1972 Satranç olimpiyatında Türkiye'yi Satranç federasyonu başkanı Orhan Günsal'ın kafile başkanlığında Ferit Boysan, Nevzat Süer, Coşkun Külür, Akdoğan Özbek, Cavit Uzman temsil edeceklerdi.

Türkiye'de ferdî satranç şampiyonası ilk defa 1965'te yapıldı ve şampiyonluğu Seracettin Bilyap kazandı. 1967'de 2. Şampiyonayı İsmet İbrahimoğlu - Cavit Uzman (birlikte), 1968'de Nevzat Süer, 1969'da Nevzat Süer - Akdoğan Erözbek, 1970'te İsmet İbrahimoğlu - Nevzat Süer (birlikte), 1971'de İsmet İbrahimoğlu, 1972'de 7. Satranç şamsiyonasını ise Ferit Boysan kazandılar. (ML)

SATRANÇLI sıf. (*satranç*'tan *satranç-lı*). Satranç tahtası gibi karelere ayrılmış bir

Napolyon I'in kral Murat'ya hediye ettiği bir satranç oyununun taşları; imparator ve imparatoriçe Marie-Louise; rakip taraf, İngiltere kralı George III ve kraliçe Sophie

Foto. Giraudon, Man Ray (LAROUSSE)

şekilde yapılmış veya çizilmiş olan: *Satrançlı kumaş. Satrançlı mendil.* (M)

SATRAP i. (pehlevî dilinde *şatrpān;* fars. *sātrāp* > yun. *satrapis* > lat. *satrapes* > fr. *satrape*). Eskiden İran'da il yöneticisi, vali.

— ANSİKL. *Satrap*'lar, Dara tarafından Pers imparatorluğunda meydana getirilmiş olan 20 veya 25 satraplığı yöneten kişilerdi. Satraplıkların sayı ve yüzölçümleri tarihte her zaman aynı olmamıştır. Meselâ Selefkiler devrinde 30 veya 35 satraplık vardı. İdarî ve adlî yetkileri olan satraplar vergi toplarlardı ve oldukça geniş bir bağımsızlığa sahiptiler. Persler ve bölgenin önde gelen kişilerinden meydana gelen kurulların yardımıyle görev yapar, «kralın gözü ve kulağı» adı verilen özel görevlilerin denetimi altında bulunurlardı. Satrapların kendi birlikleri vardı. Ama genel olarak, düzenli birliklerin kumandanı değildiler. Düzenli birliklere kumanda ettikleri zaman ise durumarı artık vasal bir kralın durumundan farklı olmaz, onlar da bundan çok zaman ayaklanmak ve büyük krala karşı bağımsızlıklarını arttırmak için yararlanırlardı. (L)

SATSUMA i. (japonca k.). Japonya'nın Satsuma bölgesinde yapılan yaldız süslemeli fayans. (SATSUMA FAYANSI da denir.)

— ANSİKL. Fayansçılık, Kyuşu'nun güney batısındaki Satsuma'ya XV. yy.da Kore'den göç eden çömlekçiler tarafından getirildi. *Satsuma* fayansı japon fayanslarının en güzel ve en zarif olanıdır: silindir biçimi vazolar, çömlekler, buhurdanlıklar, ilâh heykelcikleri, temsilî hayvan heykelcikleri. Bunların en eskileri çiçekli motiflerle süslenmiştir; renkleri soluk, yaldızları azdır. Bundan sonra, madalyon biçimli, geometrik desenli, çok renkli ve bol yaldızlı, süslemeli eşyalar gelir. Daha yeni tarihlere ait olan üçüncü grupta ise çiçek ve kuş motifleri kullanılmıştır. (L)

SATSUMA, Japonya'da yarımada ve eski il, Kyuşu'nun güney kıyısında, Güney Çin denizi kenarında. Sıcak ve nemli iklim, muz ve şekerkamışı yetiştirilmesine elverişlidir. Gümüş ve altın madenleri. Porselenler. (L)

SATTAHİP, Güney Tayland'da yer. Amerikan yardımıyle, stratejik amaçlarla kurulan liman. (L)

SATTLER (Joseph), alman kitap ressamı (Schrobenhausen, Yukarı Bavyera 1867-Münih 1931). Mizah dergilerinde çalıştı, birçok albüm yayımladı. Bunlardan *Modern Bir Ölüler Dansı* (1894) özellikle önemlidir. Dürer veya Odilon Redon'dan ilham alan bir üslûpla pek çok kitap resimledi. (L)

SATUK BUĞRA HAN (Abdülkerim), karahanlı hükümdarı (öl. 959). Oğulçak'ın yeğeni. Kaşgâr'da Samanoğullarından (bk. SAMANOĞULLARI), müslüman bir şehzade veya islâm-sufî vaizleriyle karşılaşması sırasında İslâmiyeti kabul etti, amcasıyle başarılı savaşlar yaparak, Karahanlıların batı kısmında İslâmiyetin resmen kabulüne sebep oldu (X. yy. başları). Müslüman ismi Abdülkerim'i alan Satuk Buğra Han, şiîlerle mücadele eden Samanoğulları hükümdarı Nasr II bin Ahmed'e yardım etti, Karahanlı devletinin doğu kısmı hakanı Arslan Hana karşı savaş açtı. Bu durum önemli bir müslüman topluluğu tarafından desteklendi. Türkistan folklorunda derin izler bırakan Satuk Abdülkerim Buğra Han menkıbeleri *Tezkire-i Buğra Han* adlı eserde anlatılır. (M)

SATU-MARE, Romanya'da (Maramureş bölgesi) şehir, Pannonia ovası kıyısında; 60 800 nüf. Zengin bir tarım bölgesinin merkezinde bulunan Satu-Mare eski Macar Erdeli'nin bölgesel merkeziydi. Makine sanayii. Demiryolu malzemesi ve elektrik malzemesi yapımı. Besin sanayii. (L)

SATUREİA i. Geyikotunun ilmî adı. (L)

SATURNİA i. Gece tavuskelebeği. (*Saturniidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Saturnia,* kızıl-esmer renkli, külrengi benekli iri ve güzel bir kelebektir; her kanadının ortasında kırmızı-mavi bir yuvarlak bulunur. Güzel yeşil renkli tırtıllarının üzerinde mavi veya kırmızı kabartılar vardır; tırtılı ipekten bir koza yaparak krizalit olur. *Saturnia pyri* her tarafta yaygındır; kanat açıklığı 12 sm'yi bulur; tırtılı dişbudak, karaağaç, armut, erik ağaçlarında yaşar. (L)

SATURNUS, Yunanlıların Kronos'u ile bir tutulan eski italya ve roma tanrısı. Bağcıların ve köylülerin tanrısıydı. İtalya'ya (Latium) yerleştiğine ve onun yönetiminde ülkenin altın çağını yaşadığına inanılırdı. Latium krallarının uzak atalarından biri olarak kabul edilmiştir. Varron'a göre, başkenti Capitolium'un eteklerinde, Roma'nın bulunduğu yerdeydi. Forum'da bir tapınağı vardı. Bu tapınak Augustus ve Diocletianus devirlerinde yeniden inşa edildi; Aerarium* bu yapıda saklanırdı. Günümüzde ancak sekiz büyük sütunu kalmıştır. Saturnus kültüyle ilgili gösteriler Saturnus şenliklerinin dışında çok nadir olduğu halde, Afrika'da bu kült çok tutuluyordu. Bundan dolayı Afrika'da bu konuyla ilgili pek çok anıt yazısı bulunmuştur. Bu durumun, fenike kaynaklı ve Baal'e yakın mahallî bir tanrının Saturnus'a özdeş kılınmasından ileri geldiği sanılır.

— Mit. *Saturnus ve Rea devri,* Saturnus'un evreni yönettiği devir boyunca sürmüş efsane ve masal devri.

— İkonogr. Saturnus genellikle, geniş bir pelerine sarınmış, bazen elinde küçük bir orak bulunan çıplak bir ihtiyar olarak temsil edilmiştir. Mevsimler ikonografisinde Kış'ı kişileştirir (Versailles parkında Girardon'un eseri olan Saturnus havuzu). [L]

Saturnus mısraı. Esk. vezin. Romalıların ilk ve tek millî mısra düzeni. (Livius Andronicus'un Scipion'ları [*Odysseus* tercümesi], Naevius'un *Poenicum Bellum*'u gibi bazı yazıtlarda kullanıldı. Augustus devrinde terk edildi ve değersiz [*incomptus, horridus*] sayıldı. Bundan dolayı, modern yazarlar, sonunda bir anlaşmaya varamadan, uzun süre bu mısra üstünde tartıştılar. Saturnus mısraına örnek olarak şu mısra gösterilir: *Malum dabunt Metelli Naevio Poetae*). [L]

Saturnus şenlikleri. Esk. Rom. Saturnus onuruna yapılan şenlikler, Roma'da imparatorluk döneminde yaygınlaştı. Domitianus, bu şenliklerin süresini 17 ile 23 aralık arasında 7 gün olarak belirledi. İlk gün Saturnus'a bir kurban sunulur ve herkes birbirine iyi şenlikler dilerdi. Bundan sonraki günlerde karşılıklı armağanlar verilir, piyangolar düzenlenirdi. Şenliklerde talih oyunları çok rağbet görürdü. Ayrıca, bu eğlencelerde, kölelere büyük bir hürlük tanınmıştı; bunlar, azat edilmiş köle başlığı giyer, istedikleri gibi eğlenir ve efendileriyle eşit haklara sahip olurlardı. Efendiler ise, artık kendilerine ayrıca hizmet edilmediği için, dostlarıyle birlikte şölen masalarında yer alır ve sohbet ederlerdi. Macrobius, *Saturnales* adlı eserinde bu çeşit toplantıları anlatır. (L)

SATÜRN, güneş sisteminden bir gezegen; Güneş'ten uzaklık sırasına göre temel gezegenlerin altıncısı, kütlesi bakımından da Jüpiter'den sonra ikincisidir. sembolüyle gösterilir. Bu gökcismi, Samîlerin, Perslerden ve Kaldelilerden aldıkları bâtıl inançlarda önemli bir rol oynadı. İbranîler, Araplar, Yunanlılar ve Romalılarda da Satürn'ün insan kaderini etkilediğine inanılırdı.

Ekvatora paralel olan karanlık ve aydınlık şeritleriyle, Satürn'ün yapısı Jüpiter'inkini andırır; ekvator düzlemi, yörünge düzlemine göre 28°, yörünge düzlemi ise tutulum düzlemine göre 2° 30′ eğiktir. Bu olay, gezegende sert mevsimlere ve çevresindeki halka ile birlikte Yer'den çok değişik şekillerde görünmesine yol açar.

● *Halka.* Bilinen bütün dünyalar içinde eşine rastlanmayan bu halka, gezegenden tamamen ayrıdır ve gezegenin ekvator düzleminde bulunur. Birbirinden farklı parlaklıkta üç ana bölgeye ayrılır; gri renkteki dış bölge ile parlak orta bölge arasında «Cassini bölümü» denen bir boşluk göze çarpar; gezegene yakın olan iç bölge çok karanlıktır ve arasından Satürn küresi görünür. Eğiminin görüş açımıza göre değişmesi yüzünden, 30 yıllık bir devirle çok farklı perspektifler altında gözlemini yaptığımız bu sistem, optik bakımdan ayırt edilemeyen birbirine çok yakın sayısız uydudan meydana gelir. Bunların tayfının buz tayfına benzediği yakın zamanda keşfedilmiştir (Kuiper, 1949). Toplam çapı 285 000 km'ye ulaşan bu bütünün kalınlığının 60 km'den büyük olmadığı, kütlesinin ise Satürn'ün 1/620 000'i kadar olduğu sanılmaktadır.

● *Uydular.* Satürn'ün çevresinde, sonuncu uydu dışında, hemen hemen hepsi halkalar düzleminde hareket eden ve günümüzde bilinen 10 uydu vardır; gölge konisi yörünge düzleminde (uydular düzleminde 27°'de) olduğundan uydularda tutulma seyrek görülür. Bu uyduların ortalama elemanları şunlardır:

NUMARALAR VE ADLAR	Gezegenin merkezine olan UZAKLIKLAR'ı (bin km olarak)	DOLANMA SÜRELERİ
I. *Mimas*	186	0 gün 22 s 37 dk
II. *Enceladus*	238	1 gün 8 s 53 dk
III. *Tetis*	295	1 gün 21 s 18 dk
IV. *Dione*	377	2 gün 17 s 41 dk
V. *Rea*	527	4 gün 12 s 25 dk
VI. *Titan*	1 220	15 gün 22 s 41 dk
VII. *Hiperoon*	1 480	21 gün 6 s 38 dk
VIII. *Japet*	3 558	79 gün 7 s 55 dk
IX. *Phoebe*	12 930	550 gün 11 s

VI. ve VII. uydular arasında yer alması gereken X. uydu Temis'in elemanları, yeteri kadar gözlemlenemediğinden kesin değildir. 1900'de Pickering tarfından tespit edilen bu uydu, daha sonra hiç görülmedi. Günümüzde böyle bir uydunun bulunmadığı ve zayıf bir yıldızla karıştırıldığı sanılmaktadır. 1966 Aralığında, Paris-Meudon rasathanesi astronomlarından Audoin Dollfus, Pic de Midi rasathanesinde Satürn'ün o güne kadar hiç görülmemiş yeni bir uydusunu buldu; bu keşifte, Satürn'ün parlak ışığını tutan ve halkalarınkini azaltan özel bir düzenek kullandı. O sırada Yer, ge-

satranç minyatür

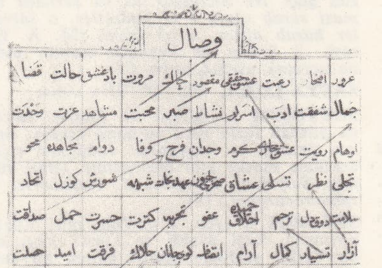

satranç

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

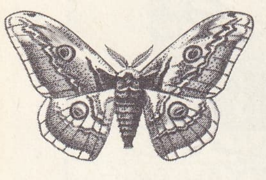

saturnia

SATURNUS
roma sanatı
Louvre müzesi,
Paris

zegenin halkalar düzlemi içindeydi ve halkalar, kalınlıklarının çok az olması yüzünden güçlükle gözlenebilen ince bir çizgi halinde görünüyordu. Böylece keşfedilen ve varlığı amerikan Flagstaff (Arizona) rasathanesi tarafından doğrulanan uyduya *Janus* adı verildi. Dolanma süresi 17 gün 58 dakika 30 saniyedir ve hemen hemen dairesel olan yörünge düzlemi Satürn'ün ekvator düzlemi üzerinde bulunur; gezegenin merkezine uzaklığı 2,65 ekvator yarıçapına eşit çapı 276 000 km olan dış halkanın kenarına uzaklığ ise 20 000 km'dir. Kadir değeri (yaklaşık olarak 14) ve yansıtma gücü (yaklaşık olarak 0,6), çapının (yaklaşık olarak 350 km) ve yoğunluğunun (0,6 dan az değildir) bulunmasına imkân vermiştir.
VI. uydu Titan'ın kütlesi Satürn'ün kütlesinin 1/4 700'ü, V. uydu Rea'nınki ise 1/250 000'dir. Diğer uyduların kütleleri çok daha küçüktür.

rısı. || *Satyros dansları,* satyros dramlarının temsillerinde yapılan veya satyros'lara mal edilen danslara benzer çok açık saçık danslar. || *Satyros dramı,* Eskiçağda Yunanistan'da, korosu satyros kılığına girmiş kimselerden meydana gelen, yarı acıklı yarı gülünç tiyatro oyunu. Bk. DRAM.

— ANSİKL. Yun. mit. Kır perilerinin erkek kardeşleri olan *satyros*'lara M.Ö. VI. yy.a doğru Atina'da Dionysos kültü içinde yer verildi; böylece de, bu kült çerçevesinde, yeni bir edebî tarz olan satyros dramı ortaya çıktı. Satyros'lar, Dionysos onuruna danslar yaparlardı. Klasik dönem sanatçıları satyros'ları gitgide daha çok insana benzer şekilde temsil ettiler. Roma devrinde ise natüralizm daha ağır bastı.

— İkonogr. Romalıların faunus'u gibi yunan mitolojisinin satyros'u da (kabartmalar, vazo resimleri gibi) çeşitli biçimlerde

SAYISAL DEĞERLER

dolanım süresi	yıldız		29 yıl 167 gün	
	kavuşum		378,1 gün	
yörünge elemanları	yarım büyük eksen		9,55 (Yer=1)	
	eğim		2° 30′	
	dış merkezlik		0,056	
Güneş'e uzaklık	maksimum		10,08	Y
	minimum		9,02	
Yer'e uzaklık	maksimum		11,08	c = 1
	minimum		8,20	r
görünen çap	maksimum		20″,6	
	minimum		13″,8	
ekvator çapı	Yer = 1		9,4	
	mutlak		119 916 km	
basıklık			1/9,5	
kütle	Güneş=1	olduğuna göre	1/350 1	
	Yer =1	olduğuna göre	95,22	
yoğunluk	Yer=1	olduğuna göre	0,13	
	Su =1	olduğuna göre	0,7	
dönme süresi			10 s 14 dk.	

(L)

Satürn, 1961 ekiminden beri uzaya atılan bir dizi amerikan uydu fırlatıcılarına verilen ad; en yenisi olan *Satürn V* batı dünyasının en büyük ve en güçlü füzesidir. Sıvı propergolle itilen üç katlı bu füzenin yüksekliği 112 m, toplam ağırlığı ise 2 740 tondur. Birinci kat 150 saniyelik süre boyunca 3 400 tonluk bir itme sağlar. 130 t ağırlığındaki bir uyduyu 300 km'lik dairesel bir yörüngeye yerleştirebilen bu dev füze «Apollo» programının kapsüllerini fırlatmada ve Ay'a ilk insanın gönderilmesinde kullanıldı. Tam bir başarıya ulaşan ilk atılışı, 7 kasım 1967'de yapıldı. (L)

SATÜRNİT i. (fr. *saturnite*). Miner. Kükürtlü kurşun çeşidi. (L)

SATVET i. (ar. *satvet*). *Esk.* Zorlu ve ezici güç: *Ne hicrandır ki en şevketli bir mazi serab olsun / O kudretler, o satvetler harab olsun, türab olsun* (M. Â. Ersoy). || Şiddet ve kuvvetle birinin üstüne sıçrama, atılma, atılış. (M)

SATYA-LOKA. Bk. BRAHMA-LOKA.

SATYRİUM i. Afrika ve Güney Asya'da yüzden fazla türü bulunan orkide; başlıca özelliği bir taçyaprak dudağının çiçek üzerinde maske gibi durmasıdır. (Bazı türleri: *Satyrium carneum, S. Nepalense, S. sphaerocarpum.*) [L]

SATYROS i. (yun. k.). Yun. mit. Küçük boynuzlu, keçi ayaklı ve küçük kuyruklu bir varlık şeklinde temsil edilen kır tan-

tasvir edildi. Bu tasvirlerde satyros'lar ya yalnız uzun veya sivri kulaklı, kıvrık boynuzlu ya da kuyruklu varlıklar olarak gösterilmiştir. Satyros'un ayırt edici belirtisi geyik derisidir (nebris). En önemli satyros tasvirleri arasında, heykeltıraşlıkta Praksiteles'in *Kadeh Dolduran Satyros*'u (Dresden, Palermo, Londra) ile *Periboetos* adıyle de bilinen *Satyros Dinlenirken*'i (Louvre, Roma'da Capitolino ve Torlonia müzesi) özellikle anılmağa değer. Resim alanındaysa satyros'ların ve nymphe'lerin dansları Tiziano, Annibale, Carracci, Van Poelenburg, Rubens, Seghers, Jordaens, Van Dyck ve Poussin'e ilham vermiştir. Jordaens en çok *Satyros Köylülerle* temasını işledi. (L)

SATYROS, M.Ö. IV. yy.da yaşamış yunan mimarı. Paros'luydu, Halikarnassos mozolesinin yapımında çalıştı. (L)

SATYRUS i. Kanatları esmer, gri, kızıl ve sarı benekli güzel kelebek; tırtılı buğdaygillerde yaşar. Başlıca türleri: *Satyrus Hermione, S. Arethusa.* Pulkanatlılardan *satyridae* familyasının örnek tipi. (L)

SAUCELLE, Duero vâdisinde yer, İspanya-Portekiz sınırında. 300 MVA gücünde hidroelektrik santral. (L)

SAUCKEL (Fritz), alman siyaset adamı (Hassfurt, Franken 1894-Nürnberg 1946). Nazi partisi üyesi (1922), Thüringen gauleiter'i oldu (1927); işgal edilen ülkelerden Almanya'ya gönderilen işçilerin yönetimiyle görevlendirildi (mart 1942). 20 Nisan 1942 kararnamesiyle işçileri insanlık dışı şartlar altında çalıştırdığı için savaş suçlusu olarak yargılandı ve ölüme mahkûm edildi. (L)

SAUER, Alsace'ın kuzeyinde ırmak, Ren'in kolu (sol kıyı). Almanya'da, Hardt dağından (Pfalz) doğar ve Pechelbronn'un yakınından geçer. (L)

SAUER (August), avusturyalı filolog (Wiener-Neustadt 1855-Prag 1925). W. Scherer'in öğrencisiydi. Prag üniversitesinde alman edebiyatı dersleri verdi (1886'dan sonra). *Euphorion* dergisini kurdu. XVIII. ve XIX. yy. şairlerinin birçok eserini yayımladı. Başlıca eseri *Literaturgeschichte und Volkskunde*'dir (Edebiyat Tarihi ve Sosyoloji) [1907]. (M)

SAUER (Carl Ortwin), amerikalı coğrafyacı (Warrenton 1899). 1923'ten sonra Kaliforniya üniversitesinde ders verdi; özellikle Latin Amerika ve A.B.D.'nin güneybatısını incelemekte uzmanlaştı. (L)

SAUER (Emil VON), alman piyanocusu (Hamburg 1862-Viyana 1942). Rubinstein ve Liszt'den ders aldı. Piyanonun sayılı virtüozlarındandı. Piyano için iki *Konçerto,* sonatlar ve konser etüdleri besteledi. (L)

SAUER (Oscar), alman oyuncusu (Berlin 1855-ay.y. 1918). Berlin'deki Lessing-Theater'de (1890-1895 ve 1904-1913) ve O. Brahm ile birlikte Deutsches Theater'de (1895 - 1904) natüralizmin en büyük yorumcularından biri oldu. Hauptmann, Sudermann ve İbsen'in dramlarında rol aldı. Aynı zamanda usta bir komedi oyuncusuydu. (M)

SAUERLAND, Almanya'da bölge; Ruhr'un güneyinde şistli Ren kütlesinin kuzey kenarından meydana gelir; yavaş yavaş alçalarak tebeşir çağı örtüsüne gömülen bir yayladır. Yayla, gömülü vâdilerle yarılan ve yanıbaşında birkaç kalıntı engebesi (güneydoğuda Rothaargebirge) yükselen bir aşınma yüzeyidir. Bu yüzey büyük ölçüde kıvrılmış şistli ve kalkerli tabakaları budar. Çöküntülerde tarım yapılmasına karşılık, yaylanın büyük kısmı ormanlıktır. Ruhr'un sanayi bakımından gelişmesi Sauerland'ı büyük ölçüde etkiledi; vâdiler bu bölgeye bağımlıdır ve halkın büyük kısmı Ruhr tesislerinde çalışmağa gider. (L)

SAUERVEİNAS (Jurgis), litvanyalı yazar (1831-1904); Hannover asıllıdır. Kozmopolit düşünceli, birçok dil bilen ateşli bir yurtseverdi. Okullarda litvan dilinin kabul edilmesi için çalıştı. Yazdığı birçok şiir arasında *Lietuvininkai Mes Esam Gime* (Biz Litvanyalı Doğduk), büyük ilgi gördü ve ikinci millî marş olarak kabul edildi. (M)

SAUGUET (Henri POUPARD, **Henri** — denir), fransız bestecisi (Bordeaux 1901). Diaghilev, Beaumont kontu, İda Rubinstein ve Serge Lifar tarafından düzenlenen gösteriler için opera-buffa ve baleler besteledi: *Albayın Şapkasının Tüyü* (1924), *Dişi Kedi* (1927), *David* (1928), *Gece* (1929), *Kontrbas* (1930), *Falcı* (1934). Oda müziğinde piyano parçaları, flüt ve piyano için sonatin ve Louise Labé, Schiller, Swinburne, Gautier, Jean-Paul ve Heine'in şiirleri üstüne melodiler yazdı. Lirik eserleri: *Parma Manastırı* (ilk temsil Paris operasında, 1939), *Hesapta Olmayan Bahis* (Opera Comique'te, 1941-1942), *Marianne'ın Kaprisleri* (Aix-en-Province festivalinde, 1954); bu eserler bestecinin ılımlı bir romantizme ve dengeli bir klasik anlayışa sahip olduğunu ortaya koyar. Roland Petit ve Cuevas toplulukları için baleler yazdı: *Panayırcılar* (1945), *Karşılaşma* (1948), *Mevsimler* (1951). Bestecinin son yıllardaki başlıca eserleri şunlardır: Rilke'den ilham alarak yazdığı melodiler çevrimi *Le Cornette* (1951), *Cordelia* balesi (1952), keman ve orkestra için *Orpheus Konçertosu* (1953), *3. Senfoni* (1955), *Kuş Olan Biteni Gördü* adlı kantat (1960), *Piyano ve Orkestra İçin 3. Konçerto* (1963). [L]

Saul, Händel'in oratoryosu (1738). Librettosu Newburg Hamilton'undur. Konusu insanoğlunun kaderi olan bu eserde, Davud'un zaferi karşısında şeytanın Saul'ü için için kemirişi anlatılır. Händel, çalgıları, o devir için çok yeni etkiler sağlayacak biçimde kullanmıştır. (L)

SAUL (ibranîce «arzu edilen» anlamında isim), İsraillilerin ilk kralı (Gibea 1035'e doğr. Gilboa 1015'e doğr.). Bünyamin kabilesindendi. Samuel peygamber tarafından kral seçildi. Ammonlular tarafından kuşatılan Yabeş'i kurtararak ve sık sık Amalekiler, Edomlular ve özellikle Filistinlilerle savaşarak, gelişmekte olan krallığa yöneltilen saldırıları önledi. Yedi oğlu oldu (Davud'un arkadaşı Yonathan, İşboşet veya İşbaal v.b.). Kızlarından Mikal, Davud'u sevdi ve onunla evlendi. önceleri, Saul'ün sarayında çalgıcılık yapan ve sinirli zamanla-

SATÜRN (astron.)

(Şekli basitleştirmek için Yer ile Satürn yörüngelerinin aynı düzlem üzerinde olduğu kabul edilmiş ve Yer ile Güneş'in konumları ayırt edilmemiştir. Gözlenen olay, gerçekte, ayrıntıları bakımından çok daha karmaşıktır.)

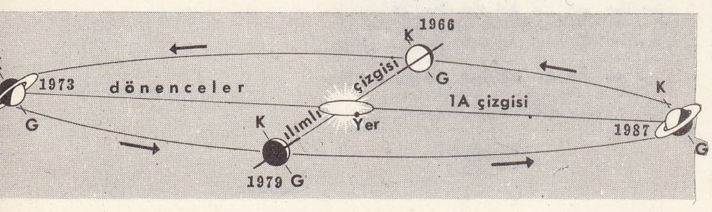

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

rında Saul'ü avutmakla görevli olan Davud, orduya girip askerlik alanında başarılar kazanınca (Calud) Saul onu kıskandı ve öldürtmek istedi. Daha o tarihte Saul karakterinin bozukluğuyle ve Samuel'in sahip olduğu rahiplik unvanını ele geçirmek için ayak diremesiyle nefret uyandırmıştı. Samuel onu şiddetle tenkit etti ve Davud'u gizlice kutsadı. Filistinliler Saul'ü Gilboa'da bozguna uğrattılar (Samuel, Endor kâhinesinin ağzından bu bozgunu Saul'e önceden haber vermişti). Saul intihar etti veya yakalanıp öldürüldü.

— İkonogr. Saul en çok Rembrandt'a ilham kaynağı oldu: *Davud, Saul'ü Yatıştırmak İçin Arp Çalarken* (Frankfurt, La Haye), *Davud, Uyuyan Saul'ün Paltosunun Eteğinden Bir Parça Keserken* (ofort). [L]

SAULİETİS (Augusts) [A. PLİKAUSS'un takma adı], letonyalı yazar ve şair (Vidzeme 1860-öl. 1933). Lirik şiir kitaplarından çok, letonyalı köylülerin hayatını anlatan romanlarıyle (*Nelaime* [Mutsuzluk]; *Suoda Diena* [Ceza Günü]; *Purva* [Batak]; *Aiz Aniega un Tumsas* [Kar ve Karanlığın Gerisinde]) tanındı. Bu romanlarda, kaderin maddî veya manevî bakımdan acı çekmeye mahkûm ettiği insanları veya vicdan azabından kıvranan kişileri işledi. Ayrıca 13 tiyatro eseri yazdı; bunlar arasında konusunu Kutsal Kitap'tan alan *Kenins Zauls* (Kral Saul) [1929] adlı trajedisi sayılabilir. (M)

SAULT SAİNTE MARİE, Kanada'da (Ontario) şehir, Superior gölüyle Huron gölü arasında, Saint Mary (veya Sainte-Marie) ırmağının sol kıyısında, bir karayolu ve bir demiryolu körfeziyle bağlı olduğu Sault Sainte Marie'nin (Michigan, A.B.D.) karşısında; 74 600 nüf. Eski bir kürk ticareti merkezi olan şehir Büyük Göller yolu üzerinde bir liman olarak gelişti ve komşu çağlayanların hidroelektrik enerji üretiminde kullanılması büyük sanayi tesisleri kurulmasına imkân verdi: demir ve krom metalürjisi, tahta işçiliği, kimya ve besin sanayii. Şehir aynı zamanda da avcılık ve balıkçılık meraklılarını çeken bir turizm merkezidir. Yakınında, Superior gölü kıyısında uranyum yatağı.

— *Sault-Sainte-Marie kanalı* veya *Soo-Canal*, Sainte-Marie ırmağının çağlayanlarını dolanarak Büyük Göller'deki gemilerin Superior gölünden Huron gölüne geçmesine imkân verir. (L)

SAULT SAİNTE MARİE, A.B.D.'de (Michigan) şehir, Superior gölünü Huron gölüne bağlayan *Saint Mary* (veya Sainte Marie) ırmağı kıyısında, aynı adı taşıyan Kanada şehrinin karşısında; 19 000 nüf. Irmak limanı (tahıl, kereste, demir filizi ticareti). Kereste sanayii. (L)

SAULX (LA), Fransa'da Paris havzasında ırmak, Champagne ve Lorraine sınırında; 126 km. Vallage'da, Joinville'in doğusundan doğar, sağdan Ornain'i alır ve Vitry-le-François'nın biraz aşağısında Marne'a kavuşur (sağ kıyı). Vâdisinden Ren-Marne kanalı geçer. (L)

SAUMAİSE (Claude), fransız filoloğu (Semur-en-Auxois 1588-Spa 1653). Babasından yunanca ve latince öğrendi; hukuk, tıp, ilâhiyat ve tarih okudu; ibranîce, arapça, farsça öğrendi. Protestanlığı kabul ederek Hollanda'ya yerleşti; Leiden üniversitesinde ders vererek milletlerarası bir ün kazandı. Latince bilim ve tartışma eserleri yazdı. Ansiklopedicilik bakımından Bayle'in öncüsü sayıldı. (L)

SAUMÂTRE gölü, Haiti cumhuriyetinde denizkulağı, Cul-de-Sac ovasında, Selle kütlesinin kuzeyinde. (L)

SAUMUR, Fransa'da Maine-et-Loire idare bölgesinde idare çevresi merkezi; Anjou'da, Saumurois bölgesinde, Loire ırmağı kıyısında; 23 200 nüf. 1940'ta çok zarar görmesine rağmen şehir, Binicilik okulu ve sanayi faaliyeti (köpüklü şarap ve likör fabrikaları, tahıl ticareti, konserve fabrikaları, tütüncülük, kuyumculuk, tuhafiyecilik, oyuncakçılık, ankara yünü iplikhaneleri) sayesinde eski önemini yeniden kazandı. Şehirde birçok eski anıt vardır. —*İdare çevresi*, 125 400 nüf. (L)

SAUNA i. (fince k.). Soğuk ülkelerde, özellikle Finlandiya'da yaygın olan buhar banyosu. || Bu banyoların yapıldığı bina.

— ANSİKL. *Sauna*, içinde odun sobası yanan bir odadır. Sobanın üzerinde de gözenekli taşlar ısıtılır, bunlar kızgın hale geldiğinde üzerlerine su serpilerek bol buhar çıkması sağlanır; odanın ısısı 60°-80°C'ı bulur. Yıkananlar huş ağacı dallarıyle kamçılanır, ardından da kar içinde yuvarlanır veya soğuk bir duş alır. Sonra kurulanır ve 15-20 dakika kadar bir örtüye sarılarak dinlenir.

Saunadan sonra masaj yaptırmak daha da yararlı olabilir. İnsanı dinçlendiren sauna, aşırılığa kaçmamak şartıyle çok yararlıdır. (L)

SAUNDERS (sir Charles), ingiliz amirali (1713 ? - 1775). 1757'de Akdeniz filosu başkumandanıydı. 1759'da Amerika'ya gönderildi, Quebec harekâtını yönetti, mahareti ve cüretiyle general Wolfe'un büyük bir zafer kazanmasını sağladı. (L)

SAUNDERS (William Lwrence), amerikalı mühendis ve mucit (Columbus, Georgia 1856-1931). 1876'da Pennsylvania üniversitesini bitirdi. Sıvı maddeleri pompalamağa yarayan basınçlı bir hava sistemi, su altındaki kayaları delmek için bir matkap icat etti. *Compressed Air Information* (Basınçlı Hava Üstüne Bilgiler) [1903], *Compressed Air Production* (Basınçlı Hava Üretimi) gibi kitapları vardır. *Subways and Tunnels of New York* (New York'un Metro ve Tünelleri) adlı eserin hazırlanmasına katıldı. (M)

SAUNDERSON (Nicholas), ingiliz matematikçisi (Thurlston, Yorkshire 1682-Cambridge 1739). Çiçek hastalığı yüzünden küçük yaşta gözleri kör oldu, önce klasik öğrenim yaptı, sonra 1707'de Cambridge'te matematik ve optik okudu. 1711'de sir İsaac Newton'ın tavsiyesiyle Christ's college'a matematik öğretmeni tayin edildi. Newton'ın *Principia*'larını yorumlayan *Element of Algebra* (Temel Cebir) [1740] ve *The Methods of Fluxions* (Flüksiyonlar Metodu) [1756] adlı eserleri ölümünden sonra yayımlandı. (L)

SAUNİER, parisli marangoz ailesi, JEAN CHARLES, 1743'te usta oldu, kakmalı zarif mobilyalar yaptı; — kardeşi JEAN BAPTİSTE, 1757'de usta oldu, zengin süslemeli mobilyalar yaptı; — CLAUDE CHARLES (Paris 1735-ay.y. 1807), Saunier'lerin en ünlüsüdür. Louis XVI tarzı mobilyalarda başarı kazandı. Parisli çağdaşları tarafından önemsenmeyen akağaç v.b.yi geniş düzeylerde kullandı. Eserleri Arts Décoratifs ve Nissi-de-Camondo müzelerinde ve Londra'da Wallace koleksiyonundadır. (L)

SAUPİQUE (Georges), fransız heykeltıraşı (Paris 1889-ay.y. 1961). 1922'de Fransız Sanatçıları salonunda eserlerini sergiledi. 1931'de Sömürgeler sergisinde *Erkek Aslan, Dişi Aslan* adlı eserleri teşhir edildi. İşlediği yurtsever veya dinî konularda ilhamını gotik ustalardan alan bir gerçekçilik görülür. Üniversite sitesinde *Melekli Çan Kulesi* (1936); *Demiryolu Kahramanları* anıtı, *IV. Cumhuriyet* büstü, *Mont-Valerien* anıtı (1959). [L]

SAUPPE (Hermann), alman helenisti (Weesenstein, Dresden yakını 1809-Göttingen 1893). Birçok eser yayımladı: Baiter ile *Orateurs Attiques* (Attike'li Hatipler). Demosthenes'in *Siyasî Söylevler*'i, Eflatun'un *Protagoras*'ı ve *Gorgias*'ı v.b. (L)

SAUR i. (ar. *saʿr*, alevlenme'den *sāʿūr*). *Esk.* Ocak. || Fırın. (M)

SAURA idare bölgesi, Cezayir Sahrası'nda idare bögesi; 289 600 km²; 211 500 nüf. İdare merkezi, *Beşar (Kolomb-Beşar)*. İki idare çevresi (*Beşar, Adrar*) vardır. İdare bölgesinin büyük kısmı Fas'ın batısında, sınırları henüz kesinlikle çizilmeyen Batı Sahra üzerinde uzanır. Batı Büyük Erg'in bir kısmını, sol kıyısında uzandığı Saura'nın vâdisinin bir kısmını, Abadla'nın Birinci zamandan kalma doruk ve kütlelerini, Tinduf çanağını, Egleb billûrlu sırtının üzerindeki erglerin (İgidi, Şef) bir bölümünü, Saura karığının uzantısındaki Tuat ve Gurara bölgelerini içine alır.

Batıda magribî (Regeybat) ve arap (Dui, Meniya, Şamba) kabileleri göçebe yaşar. Saura, Gurera ve Toat'ın birbirini takip eden vâdileri özellikle kuyular ve foggara'larla sulanır. Sahra'yı aşan 2 numaralı yol Akdeniz-Nijer hattı için tasarlanan yolu takip eder ve Nijer vâdisine ulaşır. Bu sahra bölgelerinde çeşitli maden kaynakları vardır: Kenadsa, Sfaya, Ksıksu, Mezarif'te kömür, Gara Cebilet'te demir, Cebel Gettara'da manganez. Beşar bölgesi demiryoluyle Oran yakınında Muhammediye'ye (Perrégaut) ve Fas'ta Gazavat'a (Némours) bağlıdır. (L)

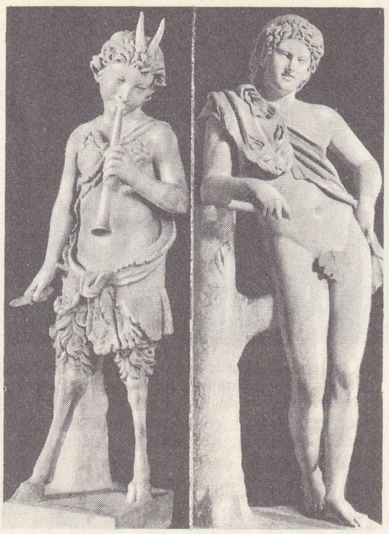

satyroslar
solda,
antik heykel
villa Albani, Roma;
Praksiteles'in
«Periboetos»unun
roma kopyası,
Capitolino müzesi,
Roma

SAURAMO (Mattirufus), finlandiyalı jeolog (Loimaa 1889). Dördüncü zamandaki son buzulların çekilmesinden sonra Finlandiya'da meydana gelen yükselmeyi inceledi. (L)

SAURANODON i., Fosil sürüngen. (İskeleti Fransa'da Cérin'de [Ain] üst jüra kalker tabakalarında bulunmuştur; uzunluğu 60 sm'dir.) [L]

SAURAŞTRA, Hindistan'da eski eyalet, Kathiavar yarımadasında, bugün Maharaştra'nın sınırları içindedir. Merkezi *Rackot* idi. (L)

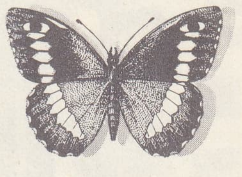

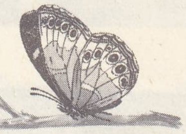

satyrus

SAURAUJA i. Asya veya Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen ağaç; yaprakları düz kenarlı, basit, yaprak damarlarının üzeri pulcuklu ve geniş yassı kıllıdır. (İki yüz kadar türü bulunur. *Actinidiaceae* familyasından.) [L]

SAURİA (Charles), fransız mucidi (Poligny 1812-sefalet içinde öldü, ölüm yeri ve günü bilinmiyor). Dole'de okurken, aynı zamanda bir eczanede çalışıyordu. 1831'de beyaz fosforla sıvanmış odasının duvarına potasyum klorata batırılmış kükürtlü bir çubuğu tesadüfen sürttü ve çubuk kendiliğinden alevlendi. Sauria'nın öğretmenlerinden Nicolet, bir Almanya yolculuğunda arkadaşlarını eğlendirmek için bu deneyi tekrarladı. Würtemberg'li Kammerer'in bir yıl sonra «Congreve» tarzı kibritlerini bu deneye dayanarak imal ettiği sanılır. Sauria, kibritin sanayide uygulanmasına doğrudan doğruya katkıda bulunmadıysa da, kimyasal bakımdan kibritin mucidi olarak kabul edilmelidir; çünkü, kibritin ilk formülünü bulmuş ve formülün daha iyisi ancak yirmi beş yıl sonra ortaya konabilmiştir. (L)

Henri SAUGUET

SAURİASİS i. (yun. *saura*, *-as*, kertenkele'den). İktiyozun bir şekli. (Örteneklerin pullanması, bazı kertenkelelerinkini andıran üst üste binmiş pullar şeklindedir.) [L]

SAURİCHTHYS i. Uzun iskeletli, sivri başlı ganoyit fosil balık; triyas ve liyas tabakalarında bulunur. (L)

SAURİN (Bernard Joseph), fransız tiyatro yazarı (Paris 1706-ay.y. 1781), Joseph Saurin'in oğlu. Avukattı. Başlıca eserleri: *Les Trois Rivaux* (Üç Rakip) [1743], *Amenophis* (1759), *Spartacus* (1760), *Les Moeurs du Temps* (Zamanın Görenekleri) [1761], *Blanche ve Guiscard* (1764), *Beverley* (1768), *L'Anglomanie ou l'Orpheline Léguée* (İngiliz Özentisi veya Miras Kalan Yetim Kız) [1772]. Bir roman ve kısa şiirleri de vardır. (L)

SAUR(O)—, yun. *saura*, kertenkele'den alınan ve birçok kelimenin yapısına giren unsur. (L)

SAUROMATUM i. Afrika ve İndonezya'-

Foto. LAROUSSE

SAUMUR şehir ve Loire'ın şatodan görünüşü

sauna

Claude Charles **SAUNIER** gömme işçiliği gül ağacından yazı masası

Georges **SAUPIQUE** «Şefkatli Meryem»

da bulunan soğanlı sarmaşık. (*Sauromatum guttalum* ve Himalaya'da bulunan *S. venenosum* bahçelerde süs için yetiştirilir.) [L]

SAUROPHİDİA çoğl. i. Kertenkelelerle yılanları kapsayan sürüngenler altsınıfı. (L)

SAUROPODA çoğ. i. Dinozorlar sınıfından sürüngenler alttakımı; boyları 25 m'yi aşan, küçük başlı, uzun boyunlu, uzun kuyruklu, bacakları birbirine denk, dört ayak üstünde yürüyen, ağır cüsseli çok iri türleri kapsar. (Dişlerine bakılırsa bunlar otla beslenirdi; gövdelerinde deri zırhı yoktu. Karada yaşadığı bilinen hayvanların en büyüğü bunlardır. Jüra ve Tebeşir çağlarının büyük bir kısmında bütün kıtalarda yaşadılar. Başlıca cinsleri: *brontosaurus, diplodocus, brachiosaurus, gigantosaurus.*) [L]

SAUROPSİDAE çoğl. i. Kuşları ve kuşlarla bazı ortak özellikleri taşıyan fosil sürüngenleri kapsayan omurgalılar grubu. (Bugünkü sürüngenlerle fosil sürüngenler arasında yer alan ve kuşları andıran fosil hayvanlarda tıpkı kuşlar gibi bir tek artkafa çıkıntısı, iki şakak çukuru ve genellikle beşinci bir tarak kemiği bulunur [bazılarında bu kemik yoktur]; aort sağdan yay yapar ve şahdamarları buradan çıkar. rynchocephala, kertenkeleler, yılanlar, thecodonta, dinozorlar, timsahlar, kanatlı sürüngenler ve kuşlar bu gruba girer. Bazıları bunlara kaplumbağaları da ekler ve böylece bugünkü bütün sürüngenleri bu gruba sokar.) [*Zt.* THEROPSİDAE.] (L)

SAUROPTERYGİİ çoğl. i. İkinci zamanda denizde yaşamış fosil sürüngenler takımı. (En belirgin örnekleri plesiosaurus'lardır.) — ANSİKL. Bu sürüngenler küçük başlı, çok uzun boyunlu, oval ve kalın gövdeli, çıplak derili, karın tarafı kaburgalarla zırhlı hayvanlardı; beşer parmaklı olan dört bacak da yüzgeçliydi. Suda yaşayan ve etçil olan bu sürüngenler Triyas, Jüra ve Tebeşir devirlerinde kıyılarda ve denizlerde yaşadılar. Bunlar iki gruba ayrılır: *nothosaurus*'lar Triyas devrinde, *plesiosaurus*'lar Triyas sonundan Tebeşir sonuna kadar görülür. (L)

SAUROPUS i. Sütleğengillerden küçük ağaç. (Erkek çiçeklerinde dipten çiçekliğe yapışık altı taçyaprak, kısa telcikli üç erkek organ bulunur. Dişi çiçeklerin ince bir boyuncuğu vardır. Sauropus'un Seylan'da ve Sonda adalarında on beş kadar türü bulunur. *Sauropus albicans*'ın körpe yaprakları sebze olarak yenir.) [L]

SAUROTHERA i. Zool. Bk. TAKKO.

SAURURAE çoğl. i. *Archaeopteryx* ve *archaeornis* cinslerini kapsayan fosil kuşlar altsınıfı. (Bu hayvanlar bazı özellikleri [dişli çene, ilkel göğüs kemiği, omurlu uzun kuyruk, pençeli kanatlar] ile sürüngenler ve kuşlar arasında geçit hayvanı sayılır. Bunlara ancak Üst Jüra devrinde rastlanır.) [L]

SAURURUS i. Yürek şeklinde almaşık yapraklı köksaplı otsu bitki; çiçekleri uzun başak şeklinde, meyveleri, her birinde bir tohum bulunan, küçük etli badıçlar halindedir. Amerika ve Asya'da yetişen iki türü vardır. (*Saururaceae* küçük familyasının örnek tipi.) [L]

SAUSSURE (Albertine Adrienne DE). Bk. NECKER DE SAUSSURE (Albertine Adrienne).

SAUSSURE (Ferdinand DE), isviçreli dilbilimci (Cenevre 1857-Vufflens şatosu, Vaud kantonu 1913). Henri de Saussure'ün oğlu, Leipzig'de dilbilim derslerini takip etti ve doktora tezini (*De l'Emploi du Génitif Absolu en Sanskrit* [Mutlak Genetifin Sanskritçedeki Kullanımı], 1881) verdi. 1891'e kadar Paris'te École des Hautes Etudes'de karşılaştırmalı dilbilgisi okuttu; sonra Cenevre'ye döndü ve profesör oldu. Sağlığında yayımlanan eserleri özellikle karşılaştırmalı dilbilgisiyle ilgilidir (*Mémoire Sur les Langues İndo-Européennes* [Hint-Avrupa Dillerindeki İlk Ünlü Sistemi Üstüne İnceleme], 1879). Ama F. de Saussure, öğrencileri Ch. Bally ve A. Sécchehaye'ın çabasıyle 1916'da yayımlanan ve 1957'de R. Godel tarafından tamamlanan (*Les Sources Manuscrites du «Cours de Linguistique Générale» de F. de Saussure* [F. de Saussure'ün «Genel Dilbilim Dersleri» Adlı Eserinin Elyazma Kaynakları]), *Genel Dilbilim Dersleri* (Cours de Linguistique Générale) adlı eserle modern dilbilimin evriminde büyük bir rol oynadı. F. de Saussure'ün modern dilbilime yaptığı başlıca katkılar şunlardır: aynı dili konuşan topluluğun düşüncesinde gücül olarak bulunan unsurların gerçekleşmesi, yani «söz» (kişisel yön) ile «dil» (toplumsal yön) arasındaki ayırım; bir «gösteren» (ses imgesi) ve «gösterilen»den (düşünceyi belirten) meydana gelen «gösterge»nin (veya «işaret»in) tanımı; «senkroni» veya «eşzamanlılık» (belli bir dönemde dilin işleyişi) ile «diyakroni» veya «artzamanlılık» (dilin tarihsel gelişmesi) arasındaki ayırım; dilin, bütün unsurlarının birbirine bağlı bir yapı olarak ele alınması; dil göstergesinin saymaca niteliği; sentagma ilişkileriyle (birbirini izleyen birimler arasında) paradigma ilişkileri (aynı sınıftan birimler arasında) arasındaki ayırım. (L)

SAUSSURE (Henri DE), isviçreli tabiat bilgini (Cenevre 1829-ay.y. 1905). Horace Bénédict'in küçük oğlu. Orta Amerika'da görevliyken birçok böcek topladı. Düzkanatlılarla zarkanatlılar üstüne yaptığı çalışmalarla tanındı. Eserleri: *Monographie des Guêpes Solitaires* (Yalnız Yaşayan Yaban Arıları Üstüne Monografi) [1852]; *Orthoptera Nova Americana* (Amerika'daki Düzkanatlılar) [1861]. (L)

SAUSSURE (Horace Bénédict DE), isviçreli tabiat bilgini ve fizikçi (Conoches, Cenevre yakınları 1740-ay.y. 1799), Nicolas de Saussure'ün oğlu. Yirmi iki yaşında Cenevre akademisinde deneysel felsefe profesörü oldu. Özellikle Alpler'de botanik ve jeolojiyle ilgili birçok araştırma gezisi yaptı. 1786'da, Mont Blanc'a yapılan ilk tırmanışı düzenledi; 1787'de birçok rehberle birlikte (Jacques Balmat) Bont Blanc'a çıktı. Birçok maden keşfetti, yeryuvarlağı tabakalarının düzenini ve ilk düzenin değişmesine yol açan nedenleri ortaya koydu. Buluşları: kıllı higrometre, göğün rengiyle değişik yükseklikleredeki saydamlığın karşılaştırılmasına imkân veren siyanometre ve diyafanometre, çapaklı veya iğneli elektrometre, aktinometre, anemometre v.b. Saussure, rasyonel meteorolojinin ilk ilkelerini ortaya koydu. Eserleri: *Voyages dans les Alpes* (Alpler'de Geziler) [1779]; *Essais sur l'Hygrométrie* (Higrometri Üstüne Denemeler) [1783]. (M)

SAUSSURE (Nicolas DE), isviçreli zıraatçi (Cenevre 1709-ay.y. 1790). Eserleri: *Manière de Provigner la Vigne Sans Engrais* (Asmaları Gübresiz Daldırma Usulü) [1775]; *Essai sur la Taille de la Vigne et sur la Rosèe* (Asma Budama ve Çiğ Üstüne Deneme) [1780]; *Le Feu, Principe de la Fècondité des Plantes et de la Fertilité de la Terre* (Bitkilerde ve Toprakta Verimliliğin Temeli, Ateş) [1783]. (L)

SAUSSURE (Nicolas Théodore DE), isviçreli kimyacı ve tabiat bilgini (Cenevre 1767-ay.y. 1845). Horace Bénédict'in oğlu. Cenevre'de mineraloji ve jeoloji profesörlüğü yaptı ve fizyolojiye deneysel metodu ilk olarak uyguladı. Tabiat bilimi alanında bitkilerin beslenme ve solunumu, klorofil özümlemesi, kimya alanında ise mayalanma, nişastanın glikoz haline geçmesi, alkol'ün ve eter'in bileşimiyle ilgili çalışmaları önemlidir. (L)

SAUSSUREA i. Temrensi yapraklı, kırmızı veya morumsu çiçekli otsu bitki; yapraklarının alt yüzü hafifçe tüylü, sapı kısmen yere yatık olur, fakat boyu 35 sm'yi bulabilir. (Bileşikgillerden.) [L]

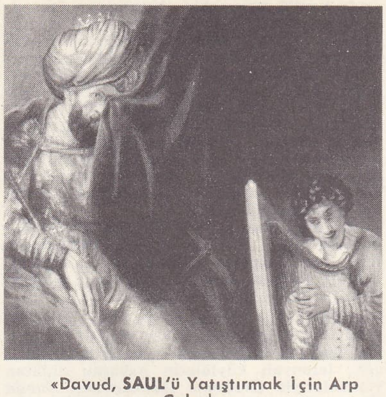

«Davud, **SAUL**'ü Yatıştırmak İçin Arp Çalarken»
Rembrandt'ın eseri, Mauritshius, La Haye

SAUSSURİT i. (H. B. de Saussure'ün adından fr. *saussurite*). Miner. Albit'in bozunmasından meydana gelen inorganik madde. (L)

SAUTERNES i. (fr. k.). Fransa'nın Sauternes bölgesinde yetişen üzümlerden yapılan beyaz şarap. (L)

Sauty köprüsü. Elektr. Wheatstone köprüsüne benzer düzenek; bu düzenekte dört direncin yerini dört kondansatör, galvanometrenin yerini de bir elektrometre alır. (Bu âlet kondansatörlerin sığalarını bağıl olarak ölçmede kullanılır.) [L]

SAUVAGE (Frédéric), fransız bilgini (Boulogne-sur-Mer 1786-Paris 1857). 1832'de gemiler için itici bir pervanenin patentini aldı. Fakat gemiler ve modeller üstüne birçok başarılı deney ve teşebbüse rağmen düşüncelerini kabul ettiremedi. İflâs ederek sefalete düştüğü sırada Havre'lı yapımcı Augustin Normand'dan pervanesini bir deniz teknesine uygulama teklifi aldı. Normand, pervanenin üç kanatlı hale sokulmasını istedi; Sauvage kabule yanaşmayarak onunla ilişkisini kesti. Borcu yüzünden hapsedildi; ve çıldırarak öldü. (L)

SAUVAGEOT (Aurélien), fransız dilbilimcisi (İstanbul 1897). Paris'te École Nationale des Langues Orientales Vivantes'ta (Konuşulan Doğu Dilleri Millî okulu) fin-ugur dilleri profesörlüğü yaptı (1931'den sonra). Başlıca eserleri: *Recherches sur le Vocabulaire des Langues Ouralo-Altaiques* (Ural-Altay Dillerinin Kelime Hazinesi Üstüne İncelemeler) [1930], *Emploi de l'Article en Gothique* (Got Dilinde Tanım Edatının Kullanımı) [1930], *Dictionnaire Général Français-Hongrois* (Fransızca-Macarca Genel Lûgat) [1932], *Esquisse de la Langue Finnoise* (Fincenin Ana Çizgileri) [1949], *Esquisse de la Langue Hongroise* (Macarcanın Ana Çizgileri) [1951]. (M)

SAUVAJET (Jean), fransız şarkiyatçısı (Niort 1901-Cambo 1950). Collège de France'ta profesör (1946) oldu; müslüman Doğu'nun tarihiyle ilgilenerek bu tarihi yepyeni bir anlayışla, tarihçilerin metninden çok arşiv belgelerine ve arkeolojik verilere önem vererek inceledi. Başlıca eserleri: bir *Halep* monografisi (1941), *Introduction à l'Histoire de l'Orient Musulmane* (Müslüman Doğu'nun Tarihine Giriş) [1943], yarım kalan eseri *Châteaux Omeyyades de Syrie; Contribution à l'Histoire de la Colonisation Arabe* (Suriye'deki Emevî Kaleleri; Arap Sömürgecilik Tarihine Katkı). [L]

SAUVEUR (Joseph), fransız matematikçisi ve fizikçisi (La Flèche 1653-Paris 1716). Altı yaşına kadar dilsiz ve sağırdı. Matematiği hemen hiç ders almadan öğrendi, Paris'e giderek geçimini sağlamak için ders verdi (1670). Madam de La Sablière'in ilgisini çekti, Veliahtın hizmetindeki gençlere matematik öğretmekle görevlendirildi (1680). 1686'da Collège de France'a profesör oldu, 1691'de *Traité de Fortification* (İstihkâm İncelemesi) adlı eserini uygulamak üzere Mons kuşatmasına katıldı. Müzik akustiğinin yaratıcısıdır. Düğüm ve karın kavramını tasarlayarak duraklı dalgalar olayının açıklamasını yaptı, vuru olayını buldu

Foto. LAROUSSE

(1700). Sesli boruları ve titreşen telleri inceledi, harmoniklerin varlığını gözlemledi ve işitilebilen seslerin sınırlarını hesapladı. *Géometrie Elémentaire* (Temel Geometri) adlı bir kitap yayımladı, ihtimaller hesabıyle ilgilendi ve elde ettiği başarılı sonuçları talih oyunlarına uyguladı. (L)

SAUVY (Alfred), fransız iktisatçısı ve demograf (Villeneuve-de-la-Raho, Pyrénées-Orianteles 1898). Collège de France'ta ders verdi, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı Nüfus komisyonunda Fransa'yı temsil etti. Fransız demograflarının en önde gelenlerinden biridir. Olayların titiz istatistik gözlemlerine dayanan ve demografik tahlillerle aydınlatılmış iktisat çalışmalarıyle çağdaş fransız iktisatçıları arasında kendine ayrı bir yer sağladı. Başlıca eserleri: *Richesse et Population* (Zenginlik ve Nüfus) [1943], *Bien-être et Population* (Huzur ve Nüfus) [1945], *Théorie Générale de la Population* (Genel Nüfus Teorisi) [2 cilt, 1952 ve 1954], *La Nature Sociale* (Sosyal Tabiat) [1957], *La Montée des Jeunes* (Gençlerin Artışı) [1959], *La Longueur de la Vie Humaine* (İnsan Hayatının Uzunluğu) [1960]. (L)

SAUZAY (Eugène), fransız kemancısı (Paris 1809-ay.y. 1901). Baillot'nun öğrencisi ve damadıdır. Kral Louis-Phillippe'in başkemancısı oldu, sonra Paris konservatuvarında öğretmenlik yaptı (1860-1892). Başlıca eserleri: *Etudes Harmoniques pour le Violon* (Keman İçin Armonik İncelemeler), *Etude sur les Quatuors de Haydn, Mozart et Bethoven* (Haydn, Mozart ve Beethoven'in Dörtlüleri Üstüne İncelemeler) [1861], *Ecole de l'Accompagnement* (Eşlik Okulu) [1896], *Violon Harmonique, ses Aessources, son Emploi* (Armonik Keman, İmkânları, Kullanılışı) [1889]. (L)

SAV i. (esk. türk. k.). Öne sürülen ve savunulan düşünce. (*Eşanl.* DAVA, TEZ.) || *Esk.* Söz. || Haber. || Atasözü.

— Mant. Tanıtlanması gereken önerme, tez. *Esk.* Müddea. || *Savı kanıtsama*, bir şeyi gene kendisine dayanarak, kendisini delil göstererek tanıtlamağa çalışma. (M)

SAVA i. *Halk dili.* Küçük örs. (M)

SAVA i. (esk. türk. *sav*, söz'den). *Halk dili.* Haber. || Müjde. (M)

SAVA, Yugoslavya'da ırmak, Tuna'nın kolu (sağ kıyı); Sloven Alpleri'nden doğan *Sava Dolinka* ve *Sava Bohinjska*'nın birleşmesiyle meydana gelir; Tuna ile birleştiği yere kadar 940 km. Sava'nın vâdisi Krşko'nun aşağısından Belgrad'a kadar kenarlarında taraçalar uzanan geniş bir alüvyon ovasıdır. En yüksek debisi 4 000 m^3, en düşük debisi 500 m^3'tür. Sularının en yüksek olduğu aylar mart-nisan, en az olduğu dönem yaz mevsimidir. — Irmak, Sisak'tan itibaren 593 km boyunca sefere elverişlidir. (L)

SAVA, İtalya'da komün, Puglia'da (Torento ili), Taranto Murge'si kıyısında; 16 200 nüf. Önemli tarım merkezi. (L)

SAVA Aziz, Sırbistan metropoliti (1174'e doğr. — Tırnovo 1235). Sırbistan prensi Stefan Nemanyiç'in oğludur; RASTKO diye anılırdı. Saraydan kaçtı, Aynaroz manastırında rahip oldu (1192). 1196'da tahttan feragat ederek rahip Simeon adını alan babasının yardımıyle Aynaroz'da bir sırp manastırı kurdu. İznik'e sığınan İstanbul patriğine Sırp kilisesinin bağımsızlığını kabul ettirdi (1219). Babası Aziz Simeon'un hayatını yazdı. (L)

SAVAB i. (ar. *şavāb*). *Esk.* Doğruluk, dürüstlük: *Tetkik-i savaba ihtimam et / Her halde düşmen-i dalâl ol* (Abdülaziz Mecdi Efendi). || Doğru ve dürüst davranış. || Sıf. Doğru, dürüst. || *Savab-dide*, doğru bulunmuş, haklı görülmüş. Beğenilmiş, gözde. || *Savab - endiş*, doğru düşünceli, görüşü ve düşüncesi doğru olan. || *Savab-nüma*, doğruyu gösteren, doğru görünen. (M)

SAVACI i. (*sava*'dan *sava-cı*). *Esk.* Haber getiren kimse, haberci. || Müjdeci. || (Kitap getirmemiş) Peygamber. (M)

SAVAGE (Richard), ingiliz şairi (Londra 1697-Bristol 1743). Rivers kontu Richard Savage ile Lady Macclesfield'in evlilik dışı ilişkisinden doğduğu söylenir. İlk başarısını başrolünü de oynadığı *Sir Thomas Overbury* (1724) ile kazandı. İğneleyici ve kinci mizacıyle taşlamalar yazdı. Birçok şiirinde (*The Bastard* [Piç], 1728 gibi) başından geçen olaylardan ilham aldı. Borç yüzünden girdiği hapishanede öldü. Başlıca eseri tasvirî şiiri *The Wanderer*'dir (Serseri) [1729]. (L)

SAVAGE (William), ingiliz tipocusu ve kitapçısı (Howden, Yorkshire 1770 - Londra 1843). Londra'da çalıştı. *Dictionary of the Art of Printing*'in (Matbaacılık Sanatı Lûgati) [1840-1841] yanı sıra matbaacılık ve süsleme sanatı üstüne iki eser daha yazdı: *Practical Thoughts on Decorative Printing* (Süsleme Baskısı Üstüne Pratik Görüşler) [1822] ve *Preparations in Printing Ink in Various Colours* (Mürekkebi Çeşitli Renklerde Basma Hazırlıkları) [1832]. (M)

SAVAHLONTO, Sumatra adasında (İndonezya) şehir, Padang dağlarında; 11 500 nüf. Kömür madenleri. (L)

SAVAİK çoğl. i. (ar. *ṣāʿiḳa*'dan *ṣavāʿiḳ*). *Esk.* Yıldırımlar. (M)

SAVAK i. (*savmak*'tan *sav-ak*). Değirmenin suyunu başka tarafa akıtmak amacıyle yapılan düzenek.

— Bayınd. Suları hendeğe yöneltmek için, bir şosenin kenarına eğimli ve çapraz olarak yapılan kaldırım. || Bir barajın fazla sularını boşaltmayı sağlayan düzenek. || Boşaltmağa yarayan vana. || *Dip savağı*, dip sularının akması için bir deliği bulunan yeraltı kanalı. || *Fırtına savağı*, yağmurlu fırtınalarda büyük miktarda boşaltma suyunun toplanacağı noktalarda yapılan inşaat. (LM)

SAVAK i. Bot. Bk. HİDATOT.

SAVAMİ çoğl. i. (ar. *ṣavmaʿa*'dan *ṣavāmiʿ*). *Esk.* İbadet yerleri, tekkeler. (M)

SAVAN veya **SAVANA** i. (isp. *sabana* > fr. *savane*). Coğ. Kurak mevsimin uzun sürdüğü tropikal bölgelere has otsu bitki topluluğu. (Bk. ANSİKL.) || *Savan park*, savanla orman arasında geçit sayılabilecek bitki örtüsü; otsu bitkiler arasında dağınık ağaç toplulukları halinde görülür.

— ANSİKL. *Savan*'ların temeli buğdaygillerle köksaplı bitkilerdir; bunların boyu bazen 2 m'yi bulur. Yüksek sapların ucu birbirine dokunur, fakat kökleri nispeten aralıklıdır; bu aralıklarda biryıllık küçük otsu bitkiler yetişir. Savanda seyrek olarak ağaç da bulunabilir (msl. *baobab*). Kalın bir kabuk bu ağaçları kurak mevsimde kavrulmaktan korur. Kurak ve yağışlı mevsimin art arda geldiği bölgelerde, kurak mevsimde bitki örtüsü durgundur; fakat kuraklık sona erer ermez otlar hızla boy atar, fakat toprakta su birikimi yetersiz olduğundan ağaçlar yaşayamaz. Ilıman bölgelerdeki fundalıklar gibi savanlar da bazen tabiî, bazen sunî bir bitki oluşumu halindedir. Savanların şimdiki sınırı, insanların tahribatı yüzünden tabiî sınırının hayli dışına taşmıştır (otların yakılması, yararlı maddelerin toprağa dönmesine imkân verir, ama yangın, zaten zayıf bir dengeye dayanan orman örtüsünü de yok eder).

Dünyanın bazı nemli tropikal bölgelerinde (Venezuela, Guyana, Trinidad, Veld) savanla orman ardışık olarak ortaya çıkar. Bu ralardaki otsu bitki örtüsü bölgenin engebelerine bağlıdır; engebeler doğrudan doğruya veya akaçlama ve toprak yapısı üstündeki dolaylı etkisiyle bitki örtüsünü tayin eder. Savan ekvator tarafında, daima nemli olan yeşil ormanlarla sınırlanır; karşıt yönde ise dikenli çalılıklara kadar uzanır. (L)

SAVANG VATTHANA, Laos kralı (Luang Prabang 1907). Kral naibi oldu (21 ağustos 1959). Babası Sisavong Vong'un ölümü (29 ekim 1959) üzerine SETHA KHATYA adıyle tahta çıktı. Ülkesini parçalayan iç çatışmalara karışmamağa titizlikle dikkat eden kral, Birleşmiş milletlerden Laos'un tarafsızlığının tanınması ve Vietnam savaşı dışında tutulması için müdahale elde etmeğe çalıştı (temmuz 1966'da Paris'e yolculuk). [L]

SAVANNAH, A.B.D.'nin güneydoğusunda ırmak, Atlas okyanusunun ayağı, 720 km. Apalaşlar'dan doğar, Güney Carolina'yı Georgia'dan ayırır. Augusta ile Savannah'ı sular ve bir haliçle son bulur. Kıyılarında (Aiken ve Barnwell idare bölümleri) askerî amaçlarla *Savannah River* denen bir plütonyum araştırma ve üretme merkezi kuruldu. (L)

SAVANNAH, A.B.D.'de (Georgia) şehir, *Savannah ırmağı*'nın aşağı çığırı kıyısında; 149 245 nüf. Bölge ürünlerini işleyen sanayi (pamuk imalâthaneleri, şeker ve yağ fabrikaları) şehri: şeker, pamuk ve kereste ihraç edilen liman. Büyük kâğıt hamuru fabrikaları.

— Tar. Şehri 1733'te Oglethorpe kurdu. Bağımsızlık (Savannah muharebesi, 1778-1779; 1782'ye kadar Britanya işgali) ve Ayrılık (Sherman'ın Savannah'dan Goldsboro'ya yürüyüşü, 1864-1865) savaşları sırasında yakınında birçok askerî harekât yapıldı. (L)

SAVANNAKHET, Laos'ta kasaba, il idare merkezi, Mekong'un sol kıyısında; 4 100 nüf. Kereste sanayii. Vientiane'a bağlı ırmak limanı. —*Savannakhet ili*, 194 000 nüf. Alüvyonlu Se Bang Hieng ovasıyle Annam sıradağlarının arka yamacını içine alır. (L)

SAVARIM çoğl. i. (ar. *ṣārım*'dan *ṣavārım*). *Esk.* Keskin kılıçlar. (M)

SAVARİF çoğl. i. (ar. *ṣārife*'den *ṣavārif*). *Esk.* Değişmeler, değişiklikler. || *Savarif-i dehr*, dünyadaki değişmeler. (M)

Savarona, Deniz Harp okulu öğrenci eğitim gemisi. Amerikalı Rich M. Cadwalader adlı bir kadından satın alındı (1938). Hamburg'da gördüğü onarımdan sonra cumhurbaşkanlığı emrine tahsis edildi (24 mart 1938). 2 Temmuz 1951'de Deniz Kuvvetleri kumandanlığına devredildi ve okul gemisi oldu. Gemide Atatürk'ün özel daire ve eşyası aynen muhafaza edilmektedir. (M)

SAVART i. (Felix *Savart*'ın adından). Akust. Ses yükseklik farkı birimi.

— ANSİKL. *İki ses*, frekansları arasındaki oranın ondalık logaritması 1/1000 e eşit olursa, 1 *savart*'lık bir yükseklik farkı gösterir. N ve N' frekansı iki sesin yükseklik farkı savart olarak 1000 $\log_{10}$ (N/N') değerindedir. Oktav 301 savarttır; oktavın onikide biri olan yedirimli yarım ton yaklaşık olarak 25 savarta eşittir. (L)

SAVART (Félix), fransız fizikçisi (Mézières 1791-Paris 1841). Askerî cerrahtı, Celsius'un *De Arte Medica*'sını tercüme etti, sonra hekimliği bırakarak akustik incelemelerine girişti. Biot'ya sunduğu *Memoire sur les Instruments á Cordes*'u (Telli Çalgılar Üstüne Araştırma) sayesinde Bilimler akademisine girdi. Collège de France'ta fizik profesörü oldu. Buluşlarının en ünlüsü, adını taşıyan dişli çarktır. Ayrıca bir sonometre ve polariskop yaptı ve sıvı damarların yapısını inceledi. Biot ile birlikte, akımla yaratılan magnetik alanların ölçülmesi deneylerini gerçekleştirdi (iki bilgin, 1820'de bu olayın temel kanununu ortaya koydular). [L]

Savart dişli çarkı, aynı yatak mile takılmış bir dişli sistemi ve bir gövdeden meydana gelen cihaz. Bu mile bir kayışla hareket verilir. Böylece çok ince dişleri olan çarklardan biri, çevresinde büyük bir hız kazanır ve gövdeye bağlı bir kartı titreştirir. Kadranlı bir sayaçla, geçen diş sayısı sayılarak meydana gelen sesin frekansı ölçülür. Belirli bir sesin frekansını bulmak için Savart çarkı, incelenen sesle çarkın sesi tek ses oluncaya kadar dönme hızı artırılarak çevrilir. (L)

SAVARY (Anne), **Rovigo dükü,** fransız generali (Marcq, Ardennes 1774 - Paris 1833). 1798'de Desaix'in, 1800'de Napolyon'un yaverliğini yaptı; generalliğe yükseldi (1803) ve Enghien dükünün ölüm kararını sert bir şekilde ve hiç bir mehil tanımadan infaz etti (mart 1804). 1805'te tümgeneral oldu, Ostroleka zaferinin kazanılmasını sağladı (şubat 1807), büyükelçi olarak Rusya'ya gönderildi (temmuz 1807), fakat Enghien'in ölümünde oynamış olduğu rol bu görevini imkânsız hale getirdiği için, yerine Caulaincourt tayin edildi (kasım). İspanya'ya gönderilen Savary Carlos IV'ün ve Fernando'nun Napolyon ile buluşmak için Bayonne'a gitmelerini sağladı (1808). Rovigo dükü oldu, yaver sıfatıyle imparatoru Erfurt'da, İspanya'da ve Avusturya'da izledi. Fouché'nin yerine emniyet bakanı oldu (haziran 1810-nisan 1814), 1814'te Naiplik kurulu üyeliğine getirildi, Yüzgün sırasında Napolyon'a bağlı kaldı ve Jandarma genel müfettişi ve Âyan meclisi üyesi oldu. Sürgüne gönderilen Napolyon'un peşinden gitmek istedi; ama tutuklanarak Malta'da enterne edildi, oradan İzmir'e kaçtı (1816); gıyaben ölüme mahkûm edi-

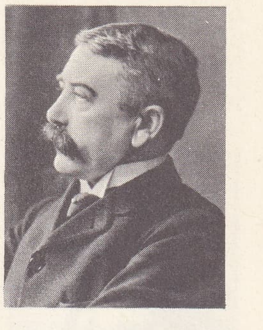

Ferdinand de SAUSSURE

H.B. de SAUSSURE

Foto. LAROUSSE

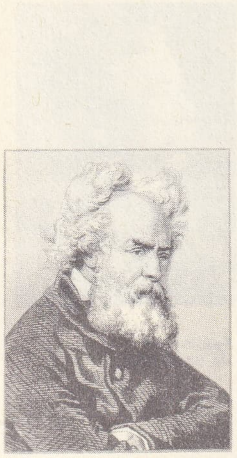

Frédéric SAUVAGE
Gavarni'den
Cabinet des Estampes,
Paris

len Savary 1819'da Fransa'ya dönerek adalete teslim oldu; beraat etti ve tekrar orduya alındı. Eseri: *Mémoires pour Servir à l'Histoire de Napoléon* (Napolyon Tarihi İçin Yararlı Hatıralar) [8 cilt, 1828]. (L)

SAVARY (Claude Etienne), fransız gezgini ve şarkiyatçısı (Vitré 1750-Paris 1788). 1776-1781 Arasında Mısır'a ve Yunan takımadalarına yolculuk yaptı. *Lettres sur l'Egypte*'te (Mısır Üstüne Mektuplar) [1788-1789] ve bitmemiş eseri *Lettres sur la Grèce*'te (Yunanistan Üstüne Mektuplar) [1788] yolculuk hatıralarını anlattı. 1783'te *Kur'an*'ın tercümesini yayımladı. *Grammaire de la Langue Arabe Vulgaire et Littéraire* (Halk ve Edebiyat Arapçası Grameri) adlı eseri Langlès tarafından yayımlandı (1813). [L]

SAVARY (Félix), fransız astronomu (Paris 1797-Estagel 1841). École Polytéchnique'te astronomi ve geodezi profesörü oldu. Belli bir eğri üzerinde yuvarlanan bir eğriye bağlı bir noktanın hareketiyle ortaya çıkan eğrinin eğriliği üstüne ilgi çekici teoremiyle tanınır. (L)

SAVARY (François), **Brèves kontu**. Bk. BRÈVES.

SAVARY (Jacques), fransız taciri ve iktisatçısı (Doué, Anjou 1622-Paris 1690). Tuhafiyeciydi; büyük bir servet yaptıktan sonra işi bıraktı (1658). Krallık çiftliğinin kâhyalığına getirildi, fakat Fouquet gözden düştükten sonra görevinden uzaklaştırıldı; bununla beraber *Code Marchand* veya *Code Savary* denilen ticaret buyrultusunu kaleme alan kurula katıldı (1673). İki yıl sonra iktisat tarihi için çok önemli bir belge sayılan *Parfait Négociant*'ı (Mükemmel Tacir) yayımladı. —Oğlu JACQUES, **Savary des Brûlons** denir (1657-1716), fabrikalar ve gümrükler genel müfettişi oldu. Kardeşi Saint-Maur piskoposluk meclisi üyesi LOUIS PHILÉMON (1654-1727) ile hazırladığı *Dictionnaire Universel de Commerce, d'Histoire Naturelle, d'Art et de Métiers* (Ticaret, Tabiî Bilimler, Sanat ve Meslekler Lûgati) [1723] ile tanınır. (L)

SAVARY (Léon), fransızca yazan isviçreli yazar (Fleurier, Vaud 1895). Paris'e yerleşti. Arı bir dille romanlar (*Au Seuil de la Sacristie* [Sarkristinin Eşiğinde], 1944), hikâye kitapları (*le Cendrier d'Erymanthe*, 1954) yazdı, sonra anılarını yayımlamağa başladı (*le Fond des Ressuscités*, 1957; *Les Balances Faussées*, 1966). [L]

SAVAŞ i. (*savaşmak*'tan *savaş*). Milletler (dış savaş) veya aynı ülkeden iki teşkilât (veya iki taraf [iç savaş]) arasında, başka bir yolla elde edemediği şeyi kuvvet zoruyle almak, istediklerini kabul ettirmek veya başkasının isteklerine boyun eğmemek amacıyle girişilen kuvvet denemesi: *Birgün Uygur tahtına yeni bir hükümdar oturdu. Bu hükümdar, Çinlilerle yapılan savaşlara bir son vermek için, oğlu Galı Tigin'e Kiyu-Liyen adlı bir Çin prensesini almayı düşündü* (Göç Destanı). *Afyon Karahisarımızı boşaltıp biraz daha doğuda toplanan Kuvayi Milliye birlikleri, beklediğimiz karşı saldırıya dün başlamışlar, çetin bir savaştan sonra, kasabayı alan yunan tümenini dağıtıp önlerine katmışlar, kovalamaktadırlar* (Kemal Tahir). *Kurtuluş savaşı. Dünya savaşı.* (*Eşanl.* HARP.) || — *Teşm. yol.* Herhangi bir mücadele. || Hayvanların birbiriyle yaptığı mücadele: *Kartallarla leyleklerin savaşı.* || Bir şeyi ortadan kaldırmak, yok etmek amacıyle girişilen eylem: *Sıtma ile savaş. Gürültüyle savaş.* || *Savaş meydanı* (veya *alanı*), savaş yapılan meydan: *Savaşlarda da böyle mi olur? İnsan savaş meydanlarından uzaklarda bulunmayı ister mi bunalırsa?* (Kemal Tahir).

— Ask. *Savaş atı*, eskiden özellikle savaşta kullanılan, iğdiş edilmemiş iri at. (Bk. ANSİKL.) || *Savaş kanunları*. Bk. ANSİKL. *Ask. tar. bölümü.* || *Savaş vergisi*, yenenin yenilene savaşın sonunda veya çarpışmanın devamı sırasında misilleme veya müsadere yoluyle vermeyi kabul ettirdiği para yahut mal. (Yenilmiş veya işgal edilmiş olan ülkenin yöneticileri bu para veya malın verilmesinde sorumludurlar ve bu işin yükümünü de uyruklarına bölüştürmek görevleridir. Uyruklara ise verdikleri para veya mallar daha sonra zarar ziyan olarak geri verilir.) || *Açık savaş*, düşmanlığın ilân edildiği, silâhlı savaşa girişileceğinin düşmana bildirildiği savaş şekli. || *Dalgalar savaşı*, soğuk savaş, rekabet veya gerginlik havası içinde düşman taraflarca halkın moralini etkileyecek propaganda aracı olarak sistemli bir şekilde telsiz ve televizyon yayımlarından faydalanılarak sürdürülen savaş. || *Elektronik savaş*, emir ve kumanda makamının, düşmanın telsiz muhaberelerini felce uğratmaya ve kendi telekomünikasyon şebekesini muhafazaya çalışmak üzere aldığı bütün tedbirleri kapsayan deyim. (Elektronik savaşın çeşitli uygulama şekilleri vardır: düşman tarafından verilen emirlerin kesintiye uğratılmasını sağlamak üzere onun muhabere şebekesini sistemli olarak dinleme, telsiz yayınlarını karıştırma, karıştırmayı önleme, düşmanın dalga uzunluklarıyle yanlış emirler yayınlama; düşman kumanda yerlerini bulmağa imkân veren telsiz kestirmesi v.b.) [Bk. ANTİRADAR.] || *İç savaş*, aynı memleketin vatandaşları arasındaki savaş || *İhtilâlci savaş*, marx'çı, lenin'ci nazariyeciler tarafından ortaya konan savaş doktrini. (Bir ülkedeki sosyal veya milli mahiyette her çeşit halk hareketini kışkırtmak, körüklemek, kontrol ve istismar etmek gibi amaçlara yönelir. Maksadı, askerlik sanatının değişmez kurallarını göz önünde tutarak ve bilimsel açıdan incelenmiş bir sürece dayanarak halkın maddî ve psikolojik kontrolunu tedricen sağlamak yoluyle iktidarı ele geçirmektir.) || *Kutsal savaş*, dinî sebepler adına yapılan savaş. || *Küçük savaş*, keşif maksadıyle düşmanı yoklamak veya taciz etmek üzere karakol veya küçük müfrezelerle yapılan savaş. (Bu deyim, askerî eğitimi geliştirmek maksadıyle silâhlı kıtalar arasında yapılan muharebe tatbikatlarını ve manevraları belirtmek için de kullanılır.) || *Nükleer, biyolojik, kimyasal savaş* (veya *N.B.C. savaşı*), atomik, biyolojik veya kimyasal silâhların ortaya konulmasıyle yapılan savaş şekilleri. || *Partizan savaşı* (veya *çete harbi*), birliklerin gerilerinde yapılan savaş. (Bu savaş, birlikler mevcut olmadığı zamanlarda gönüllülerle, sivil savaşçılarla veya bu maksatla teşkil edilen kıtalarla yapılır.) || *Psikolojik savaş*, çeşitli araç ve tedbirlerin sistemli bir şekilde biraraya getirilerek kullanılmasıyle yapılan savaş. Halkın veya düşman ordularının düşünce ve hareket tarzına tesir ederek onların savaşma iradelerini azaltmayı, felce uğratmayı veya kırmayı hedef tutar. (Psikolojik savaş, ulaşmayı hedef tuttuğu çevreler üstünde bilimsel verilere sahip olmağa ve propaganda tekniğini bilmeğe dayanır.) || *Sıcak savaş*, iki ülke arasındaki açık çatışma. || *Sinir savaşı*, milletler veya milletler koalisyonu arasındaki siyasî gerginlik devresini belirten deyim. || *Soğuk savaş*, 1948'den beri (Prag darbesi) milletler arasındaki düşmanca hareketleri belirten ama gerçek savaş şekline dökülmeyen durumu belirten deyim. || *Topyekûn savaş*, Almanlar tarafından düşünülmüş bir savaş şekli; düşmanın tamamıyle yok edilmesi amacını güder. (Clausewitz'in düşüncelerine dayanan ve XIX. yy.da pangermanistler ve daha sonra nasyonal sosyalist [nazi] nazariyeciler tarafından tekrar ele alınan bu anlayış alman generali Ludendorff'un 1935'te yayımlanan ünlü kitabının konusunu meydana getirir.) || *Yıkıcı savaş*, gizli kuruluşlar tarafından, bir memleketin otoritelerine karşı, halkın bir kısmının desteğini sağlamış olarak veya olmayarak kararlaştırılıp hazırlanan, sevk ve idare edilen hareket. (Otoritelerin çalışmalarını felce uğratmak veya onların tabiî görevlerini gizli kuruluşların izledikleri genel veya özel hedefler yararına olacak şekilde değiştirmek maksatlarını güder. Tuzağa düşürücü ve sürekli bir savaş şeklidir. Etkinliği sağlayan her usule başvurur ve düşmanın siyasî, idarî veya askerî teşkilâtına ait şu veya bu kesimin kontrolundan, siyasî veya sosyal düzenin yıkılmasına varıncaya kadar çok değişik maksatlarla yapılabilir.) || *Yıldırım savaşı* (alm. «Blitzkrieg»), Almanya'da III. Reich yöneticilerinin kendi isteklerine göre sevk ve idare etmek istedikleri savaş şekli; hareket süratine ve düşmanın savaş araçlarına üstün gelecek kudretli silâhlar (tank, uçak) kullanmağa dayanır. (Polonya'ya, Fransa'ya ve Rusya'ya karşı 1939-1941'de başarıyle uygulanan bu savaş şekli en sonunda tamamıyle başarısızlığa uğradı.)

— Denizc. *Deniz savaşı*, deniz kuvvetleri, arasında birbirini yok etmek, deniz menfaatlerini devam ettirmek amacıyle su üzerinde, deniz altında ve dolayısıyle göklerde yapılan savaş. Bk. ANSİKL.

— Derebeylik. *Özel savaş*. Bk. ANSİKL.

— Devl. huk. Bk. ANSİKL. || *Savaş hali*. Bk. ANSİKL. || *Savaş ilânı*. Bk. ANSİKL. || *Savaş suçları*. Bk. ANSİKL. || *Savaş tazminatı*, milletlerarası hukukun saldırgan olarak nitelediği bir devlet veya anlaşmanın sebep olduğu savaş sonunda meydana gelen kayıp ve zararı ödeme yükümlülüğü. (Bk. ANSİKL.) || *Kara, deniz* ve *iç savaş*. Bk. ANSİKL.

— G. santl. *Savaş resmi*. Bk. ANSİKL.

— Sosyol. Bk. ANSİKL.

— Tar. *Kayıpsız savaş*, ıspartalı Arkhidamos'un M.Ö. 367'de Arkadialılar ve Argolis'lilere karşı kazandığı savaş. (Bu adla anılması, Arkhidamos'un bu savaşta hiç kayıp vermemiş olması dolayısıyledir.)

— ANSİKL. Ask. *Savaş atı* sözünden, savaş bineği veya mızraklı süvari atından daha yüksek, ama yarış atı veya hafif attan daha iri ve güçlü bir at anlaşılır. Savaş atı, av veya savaşta kullanılan bir attı ve yolculuk için bu attan çok seyrek olarak yararlanılırdı. Yolculuk için kullanılan daha çok, kısa, tok yük hayvanıydı (courtaud). Savaş atı, metbuya bağımlı tarafından sağlanan hayvandı ve bir şövalyenin yanında bulunan soylu delikanlının (écuyer) atıydı.

— Ask. tar. *Savaş kanunları*. Pagan Eskiçağ'da savaş, özellikle kıyasıya yapılırdı; yenilgiye uğrayan hiç bir hak iddia edemezdi. Nitekim, mesel haline gelen latince ünlü bir söz («Veyl yenilenlere!») bunu açıkça belirtmektedir. Ele geçirilen topraklar, mallar ve insanlar tamamıyle yenenin keyfine bağlıydı. Yenen de, çoğu zaman esirleri öldürür veya köle olarak satardı. Gerçi, eski Roma devleti, çıkarı gereği, kendisine boyun eğen milletlere çoğunlukla bir çeşit himayeyi zorla kabul ettirmekle yetinmişti. Öte yandan kendi boyunduruğundan kurtulmağa çalışanları da yok etmekten geri kalmamıştı. Sadece Hıristiyanlığın etkisi, yeneninin isteklerine bazı sınırlar koymasını sağlayabilmiştir. Katolik kilisesi, savaşı ve askerliği reddetmeksizin, özellikle Ortaçağ'da, savaşta müsaade ve yasak edilen hususları belirleyerek birtakım kurallar koydu. (Hattâ katliamlar sırasında bile, askerler, mesleklerinden vaz geçmeksizin Hıristiyanlığı kabul etmişler ve imparatorluk ordularında yüksek rütbelere ulaşmışlardı.) XII. yy.daki Gratianus kararnamesi, yüz sayfaya yakın bir bölümünü savaş meselelerine ayırmaktadır. Din bilginlerinden kurulan heyetler, XI. yy.dan XIII. yy.a kadar kundaklı yay kullanılmasını yasak etmişler ve verdikleri buyruklarla, haftanın bazı günlerinde (çarşamba akşamından pazartesi sabahına kadar) ve yılın bazı dönemlerinde (Küçük Perhiz, Büyük Perhiz yortuları v.b.) savaşları yasaklayarak «Tanrı'nın mütarekesi»ni kabul etmiş ve savunmuşlardı. Hiç bir durumda, savaşa sahne olamayacak sığınma yerleri (kiliseler, manastırlar, mezarlıklar v.b.) kabul edilmiş ve bazı nesneler (tarım âletleri gibi) ganimetlerin dışında tutulmuştu.

— Denizc. *Deniz savaşı*. Kürek devrinde yapılan savaşlar, dar iç denizlerde korsanlık, kıyı şehirlerinin yağması v.b. şeklindeydi. Yelken devrinde de denizaşırı sömürgeler ele geçirmek amacıyle deniz savaşları yapıldı. XIX. yy.ın ilk yarısında savaş tekniğindeki yeni buluşlar deniz savaşlarını geniş ölçüde etkiledi. Deniz savaşlarında ilk olarak 1829'da mayın, 1863'te torpido, 1893'te denizaltı, 1908'de de uçak kullanıldı.

— Derebeylik. *Özel savaş*. Derebeylik çağı senyörlerinin birbirlerine karşı giriştikleri savaşlara bu ad verilmiştir (X.-XIII. yy.lar). Bu savaşlar, derebeyleri arasındaki onur meselelerinden çıkan kavgalarını bir çözüme bağlıyor ve zor kullanma zevklerini tatmin ediyor; bazen de yozlaşarak gerçek bir kan davası şeklini alıyordu. Kilise ve krallık kurumları çeşitli tedbirlerle (rahipler heyeti emirleri, derebeylik teşkilâtı) bu savaşları

Foto. LAROUSSE

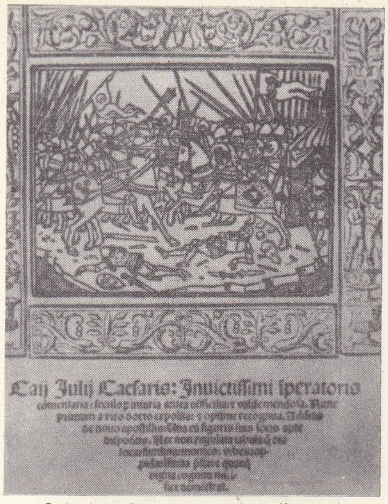

Sezar'ın «Commentarii de Bello Civili» (İç Savaş Üstüne Yorumlar) adlı eserinin bir baskısı (Venedik, 1511)

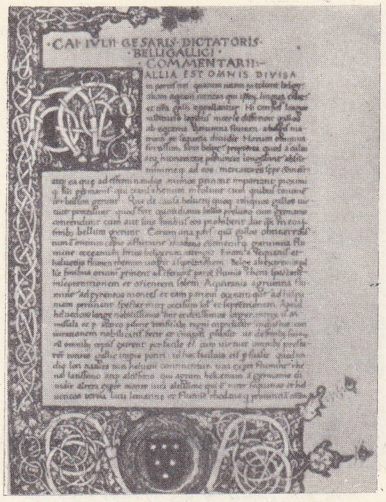

Sezar'ın «Commentarii de Bello Gallico» (Galya Savaşı Üstüne Yorumlar) adlı eserinin bir baskısı (Viyana müzesi)

Asurlularla Araplar arasında bir savaş (Asurbanipal sarayından kabartma, British museum, Londra)

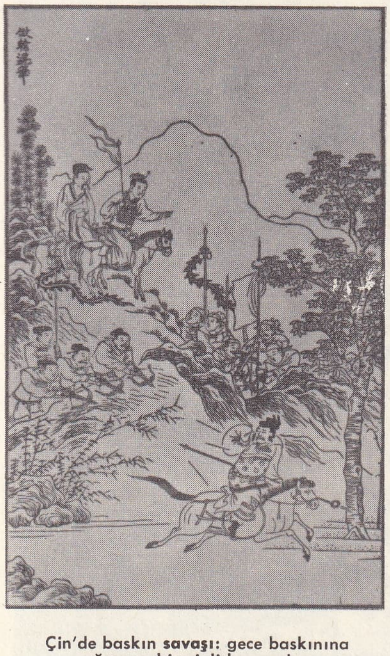

Çin'de baskın savaşı: gece baskınına uğrayan bir çinli kumandan Bibliothèque Nationale, Paris

nırlandırmağa ve derebeylerinin şeref ve adalet duygularına doğrudan doğruya dokunmaksızın bu savaşlara meşru bir şekil verilmesini kabul ettirmeğe çalıştılar. O çağın hukuku, millî savaşla özel savaşı birbirinden ayırt etmesini biliyordu. 1259 veya 1260'ta, Fransa kralı Saint-Louis, ünlü fermanıyle, yalnız kendi topraklarında geçerli olmak üzere, özel savaşları ve hattâ hukukî düelloyu da yasaklayarak bunların yerine soruşturma açılması esasını koydu. Bu tedbir büyük bir başarı sağlamadı. Özel savaş yasağı, XIV. yy.da birkaç defa ve 1304 yılında Krallık savaşının devamı sırasında olduğu gibi, bazen geçici olarak da kondu. Yüzyıl savaşından

bir savaşçı hitit sanatı

sonra özel savaşlar, krallığın gittikçe büyüyen gücü karşısında daha seyrek olarak yapıldı ve basit düellolar haline geldi. Bu düellolara da, tanıklar gittikçe daha seyrek olarak katıldılar.

— Devl. huk. *Savaş* terimi, hukuk alanında genellikle eski «harp» teriminin karşılığı olarak kullanılır. Bununla birlikte, savaş kelimesine, bazı hastalıklar veya hayvanlarla mücadeleyi ifade etmek için de yer verilir: *frengi savaşı, sıtma savaşı* gibi, devletler hukuku alanında, savaş terimi ve buna ilişkin kurallar üstünde yüzyıllardan beri çalışılmaktadır.
XVI. yy.da, savaşın üç altın kuralı adı verilen şu esaslar kabul edildi: 1. savaş ilânını meşru kılan sebepler, meşru müdafaa veya maruz kalınan ağır bir tecavüzdür; 2. savaşın amacı düşmanın tamamen ortadan kaldırılması değil, zararın tazminini sağlamak ve barışı getirmek olduğundan zalimce, merhametsizce davranmak ve amacı aşan araçlar kullanmak meşru değildir; 3. savaş, galibe mağlûbu istismar etme hakkını vermez. Bu kurallar, esas olarak bugün de yürürlüktedir ve Birleşmiş Milletler antlaşmasında yer almıştır. Savaşın insanîleştirilmesi yolunda XIX. yy. ortalarından itibaren önemli çalışmalar yapılmış, savaşta yaralananların durumlarını kolaylaştıracak hükümler kabul edilmiştir. 1899'da silâhları azaltmak için toplanan Birinci La Haye konferansında, dumdum kurşunları kullanılmasının yasaklanması, zehirli ve boğucu gaz yayan maddelerin kullanılmamasının sağlanması kararlaştırılmıştır. Savaşın insanîleştirilmesi çalışmalarına daha sonra da devam edilmiştir. Özellikle Birinci Dünya savaşından sonra, Kızılhaç sözleşmesi geliştirilmiş, savaş esirlerine yapılacak muamele hakkında sözleşmeler yapılmıştır. Silâhların sınırlandırılmasıyle ilgili çalışmalar, İkinci Dünya savaşı sonunda kurulan Birleşmiş Milletler teşkilâtından sonra da devam etmiştir. Bugün de, nükleer ve stratejik silâhların sınırlandırılması yolunda çalışılmaktadır. Birleşmiş Milletler antlaşması, savaşı, yani kuvvete başvurmayı, meşru müdafaa hali dışında yasaklamış ve barışı tehdit edecek fiillere karşı, Güvenlik konseyine bazı müeyyideler uygulama yetkisi vermiştir.
Türk hukuku bakımından savaş terimi, devletler arasındaki silâhlı çatışmayı ifade eder. Ancak, hukuk alanında, iç savaş gibi farklı nitelikteki konular için de aynı terim kullanılabilmektedir.

● *Savaş hali.* Çarpışmaların başlamasıyle ilgili geleneksel devletler hukukunda kural şekline girmiş bulunan 1907 tarihli Üçüncü La Haye sözleşmesi gereğince, savaşın ilânından itibaren geçerli sayılmaktadır. Bununla birlikte devletler hukuku, anglosakson doktrinini takip ederek savaş halini tamamıyle ihtiyarî bir formalite olarak kabul etmiştir.

Savaş hali, diplomatik ilişkilerin otomatik olarak kesilmesine, bazı antlaşmaların, özellikle ticarî antlaşmaların hükümsüzlüğüne ve devletler arasındaki iş münasebetlerinin kesintiye uğramasına yol açar. Savaş hali içinde, ilke olarak, düşman tebaasından olanların canlarına ve mallarına dokunulmaması gerekmekle birlikte, gerçekte esirler Birinci Dünya savaşından beri, toplama kamplarına götürülmekte ve bunların malları da yeddi emine verilmektedir.

● *Savaş ilânı* yetkisi, Türkiye Büyük Millet meclisine aittir. Anayasa'da «savaş ilânı» terimi yanında «savaş hali ilânı» terimine de yer verilmiştir. Böylece yalnız yabancı bir devlete karşı değil, belirli bir devleti hedef tutmadan, Türkiye için savaş hukukunun yürürlüğe girmesini gerektiren bütün durumlar göz önünde tutulmuştur. Savaş halini, Türkiye Büyük Millet meclisi birleşik toplantısında alınan karar uyarınca cumhurbaşkanı ilân eder. Bk. T. B. M. M.

● *Savaş suçları.* Savaş kurallarına uyulmaması, barışa karşı, insanlığa karşı suçlar veya doğrudan doğruya *savaş suçları*'nı meydana getirir. İkinci Dünya savaşından sonra Nürnberg mahkemesi bu gerekçelerle, Almanya nazi devlet adamlarını ve askerî şeflerini cezalandırmıştır. Bk. NÜRNBERG DAVASI.

● *Savaş tazminatı.* Birleşmiş Milletler yasası, barışın korunmasının genel kurallarını

SAVANG VATTHANA

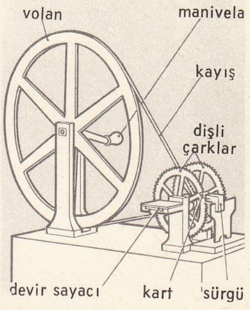

Savart dişli çarkı

Anne SAVARY
Robert Lefèvre'in eseri
Versailles müzesi, Paris

Jacques SAVARY
Antoine Coypel'den
Cabinet des Estampes,
Paris

Foto. Dictionnaire des Oeuvres; Histoire de l'Humanité; N. Erkılıç (MEYDAN)

Toktamış'ın Moskova kuşatması, minyatür, Millî Tarih müzesi, Moskova

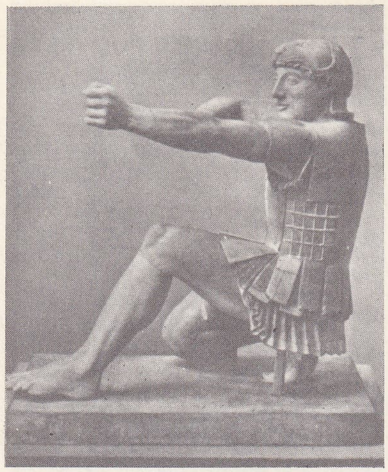

«ok atan yaralı savaşçı», Afea tapınağı alınlık süslemesi, Münih müzesi

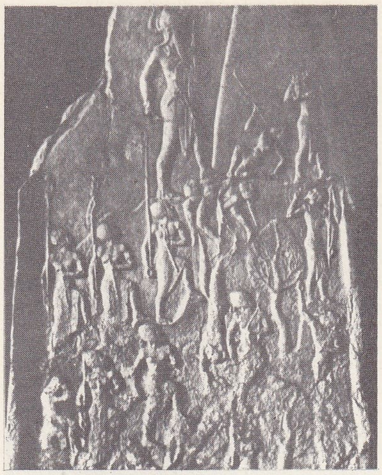

Akkad'lar kralı Sargon'un dağlı halka karşı giriştiği savaş ve zafer (III. binyıl)

koydu ve bu kurallara uymayan devletler hakkında alınacak tedbirleri gösterdi. Bu tedbirlere rağmen bir silâhlı çatışmaya sebep olan devlet veya devletler, savaş sonunda, yol açtıkları zararı gidermek zorundadır. Savaş tazminatı, devletlerarası hukuka göre, barış antlaşmalarıyle tespit edilir. Meselâ, Birinci Dünya savaşı sonunda, Almanya ve müttefikleriyle savaşı kazanan A.B.D., Britanya imparatorluğu, Fransa ve İtalya arasında imzalanan, 28 haziran 1919 tarihli Versailles Barış antlaşmasının sekizinci bölümü, *Tazminat* veya *Tamirat* başlığı altında ve 17 madde içinde savaş tazminatının genel ve özel şartlarını gösterdi. Lozan Barış görüşmelerinde de savaş tazminatı meselesi önemli bir yer tutmuştur. Bu konuda, Türkiye'nin ileri sürdüğü şartlar şunlardı: Türkiye'den askerî işgal masrafı istenilemez; aksine, Türkiye bu yüzden uğradığı zararların tazminini istemekte haklıdır. Sivil halkın uğradığı savaş zararları giderilmelidir; yunan ordusunun İzmir'i işgalinden yenilgisine kadar yaptığı bütün tahripler tamir ve tazmin edilmelidir.

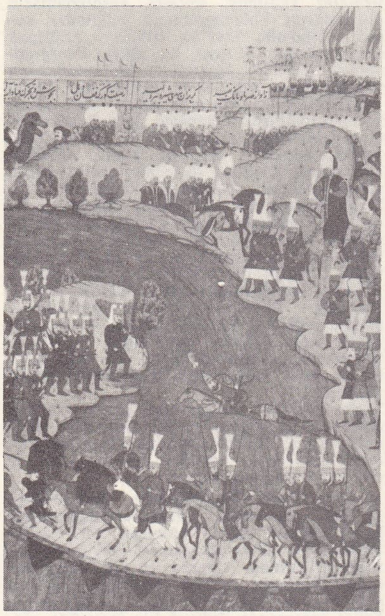

Fetih savaşları: türk ordusu, Kanunî Sultan Süleyman'ın kumandasında Drava nehrini geçiyor (XVI. yy. Türk Elyazmaları, adlı eserden)

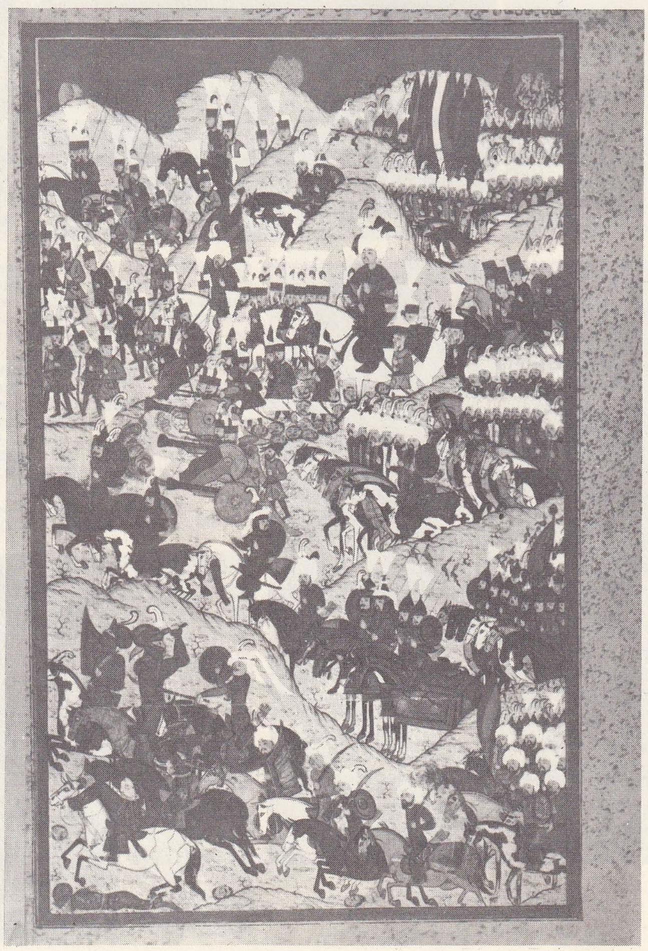

Mohaç Meydan savaşı, minyatür («Hüner-name»den)

Köylüler Savaşı: Alman köylülerinin bir manastıra hücumu (1524-1525)

Foto. Histoire de l'Humanité; Dizionario Enciclopedico Italiano; MEYDAN

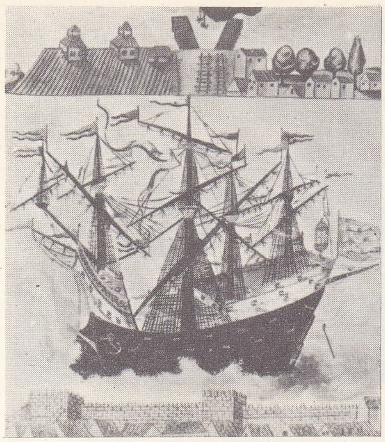

XVI. yy.da bir savaş gemişi (M. And koleksiyonu)

solda, derebeyliklere karşı savaş: topçu desteğinde bir şatoya hücum eden birlikler (XVI. yy. sonu), Londra; British museum, sağda, Bourgogne savaşı: İsviçre'nin mızraklı askerleri Yiğit Charles kuvvetleri karşısında, minyatür, Luzern kütüphanesi

Tartışmalar sonunda, Türkiye, Osmanlı devletinin halefi olarak, Birinci Dünya savaşının zararlarını tazmin durumunda olduğundan, Yunanistan dışında kalan devletlerle, karşılıklı olmak üzere, savaş tazminatından vaz geçmiştir. Yunanistan ise Anadolu'da savaş kurallarına aykırı olarak meydana getirdiği zararı tazminle yükümlü kabul edilmiştir.

● *Kara savaşı.* La Haye sözleşmesine ilham veren ilkelere göre; medenî milletler arasında yerleşmiş gelenek ve göreneklere, insanlık yasalarına ve kamu vicdanının gereklerine aykırı olan bütün vasıtaların yasaklanması gerekmektedir. Çatışmanın yalnız düşman silâhlı kuvvetlerine karşı yöneltilmesi ve öbür hedeflere dokunulmaması gerekir. Dolayısıyle, ateşkesen veya kendisini savunacak vasıtası kalmadığı için kayıtsız şartsız teslim olan bir düşmanı öldürmek veya yaralamak yasaktır. Aynı şekilde yenilgiye uğramış bir düşmana hayat hakkı verilemeyeceğini beyan etmek de yasaktır. 17 Haziran 1925 tarihli Cenevre protokolu, boğucu, zehirleyici ve benzerleri gazların ve bakteriyolojik vasıtaların kullanılmasını yasaklar. Öte yandan, işgalin de keyfî olmaması gerekir: savaş talepleri söz konusu olduğu ve nakten vergiler alındığı zaman, elkoyma ve yağmaya girişilemez. La Haye sözleşmesi, kendilerine insanca davranılması gereken esirlerin geleceklerine ait hükümleri de kapsar. Cenevre sözleşmesinin özel şartlarından biri de, hasta ve yaralıların, milliyet ayırımı yapılmaksızın bakılmalarını gerektirir.

● *Deniz savaşı.* Savaş filosuyle yapılan bu savaşta, filoya, ticaret gemileri de eklenebilir. Deniz savaşına ilişkin kanunlar, mayınların kullanılmasını, ganimet hakkını, arama hakkını, askerî maksatlar için kullanılmağa elverişli malları kapsayan kaçak vasıtalara ait hususları düzen altına alır. Bu anlayışın gittikçe genişlemesi ablukanın terk edilmesine yol açmıştır. Müttefikler 1914'te ve 1939'da, hukukî bakımdan savaş kaçakçılığı mahiyetinde olduğu için, Almanya'nın ihracatına ambargo koymuşlardır; oysa bu harekete haksız olarak «abluka» denilmektedir.

● *Hava savaşı.* Bk. BOMBARDIMAN.

● *İç savaş.* İnsan hakları, devletler arasındaki savaşa uygulanmaktadır. Bir iç savaş söz konusu olduğu zaman, âsiler teşkilâtlanmış, kamu iktidarına ve yönetimine sahip olmuşlarsa, yabancı memleketler bunları «devlet» olarak kabul edebilirler. Amerika Ayrılık savaşı sırasında Federal hükûmet güneylilere, suçlu değil düşman muamelesi yapmıştı: Fransa ve Büyük Britanya ise güneylileri «muharip» olarak tanımıştı.

— G. santl. *Savaş,* Tarihöncesinden beri sanat eserlerinde işlenen bir konudur. Mısır, Asur, Yunanistan, Roma bu konuyu ele almışlar, ortaçağ tezhipçileri ile Ortaçağ ve Rönesansın ressam ve heykeltıraşları da aynı konuyu işlemişlerdir. XVII. yy.da Fransa'da, savaş, bazen uzmanlaşmış sanatçılar tarafından ele alınan özel bir resim türüne konu olmuştu. Bu uzmanlaşmış sanatçılardan biri, sözü geçen türün başlıca kuralını ortaya atan Van der Meulen'dir. Kural şudur: savaş resimleri, savaşın çetinliği, acıları ve zulmü üstünde hiç durmayacak; silâh zoruyle ele geçirilen ülkelerin hatıralarını ve zafer kazanmanın şanını gözönüne serecektir. Van der Meulen'den sonra «kralın fetihlerinin ressamlığı» ödevi Jean Baptiste Martin'e geçti. Bourgogne'lu Jacques da savaş konusunda gerçekçi değildi. Joseph Parrocel için de aynı şey söylenebilir. XVIII. yy.-da savaş ressamı olarak aşağıdaki adlar verilebilir: Charles Parrocel, Casanova, Loutherbourg, Pierre L'Efant, Van Blarenbarghe (Napolyon'un zaferleri). Bu tür, Louis David, Gros, Géricault gibi sanatçıların, şaheserler yaratmasına yol açtı. Girodet'nin, Gérard'ın, Carle Vernet'nin tabloları ise zaman zaman basmakalıp olmaktan kurtulamadı. Charlet, Raffet, Bellangé bu konuda daha içten eserler verdiler. Louis Philippe, Fransa'nın geçmişteki askerlik şanını yüceltmek için Versailles (1831) şatosunda «Tarihî müze»yi kurdu. (Bugün

«Savaşın Felâketleri» (3 mayıs 1808) Goya'nın eseri (Prado, Madrid)

Amerikan Kurtuluş savaşı: yıkılıyor» «Washington (1814) ingiliz gravürü

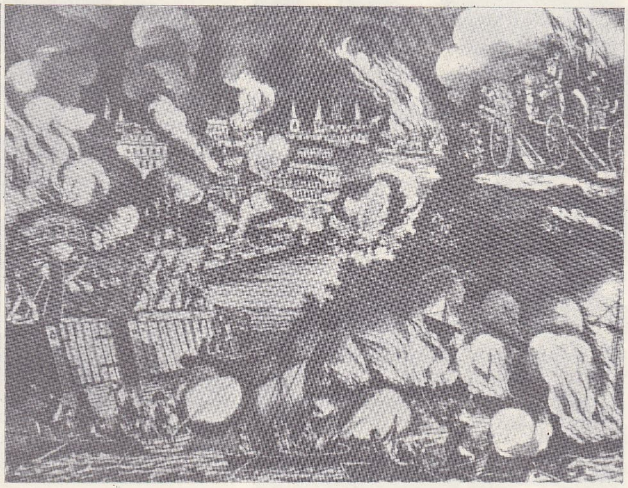

Foto. *Histoire de l'Humanité; MEYDAN; Dizionario Enciclopedico Italiano; Encyclopedia Britannica*

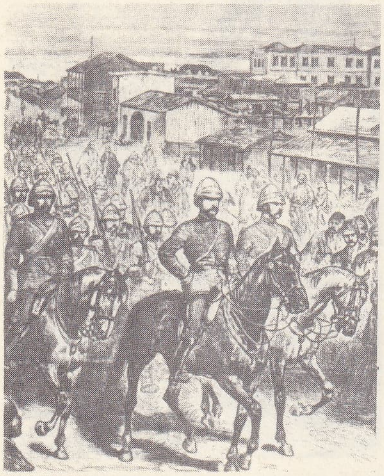

bir sömürge savaşı'nın sonu: İngilizler Mısır'da İsmailiye şehrini işgal ediyor (1882)

«Savaş Meydanında Ölüm» bakır gravür (XVIII. yy.)

93 Türk - Rus savaşı: top taşıyan türk askerleri

93 Türk-Rus savaşı: Kafkas cephesinde bir türk alayı

«Savaşlar galerisi» adını taşır.) Bu müzedeki çoğu vasat tablolar arasında Delacroix'nın önemli bir eseri vardır. (*Haçlıların İstanbul'a Girişi.*) Savaş ressamları arasında aşağıdaki adlar da anılabilir: Horace Vernet, Meissonier, Adolphe Yvon, Philippoteaux, Armand Dumaresq, Alexandre Protais, Pils, Alphonse de Neuville, Edouard Detaille, Rochegrosse. Savaş resmi türünün kesin yozlaşması, Birinci Dünya savaşıyle başlar. Dunoyer de Segonzac ve Luc-Albert Moreau, her gün savaşanların gözüyle bu temayı işledikleri halde yozlaşmanın önüne geçilemedi.

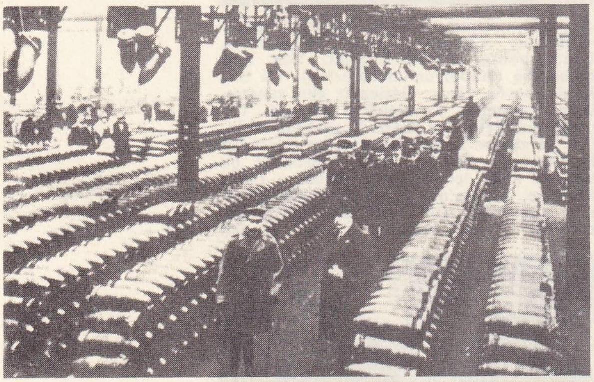

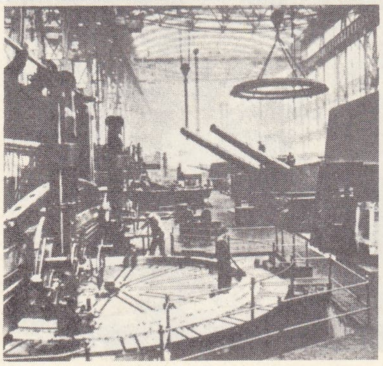

savaş sanayii: yukarıda, İngiltere'de kral George V bir gülle fabrikasını geziyor (1914); altta, ünlü Krupp fabrikalarından biri

Birinci Dünya savaşı: ordu saflarına gönüllü olarak katılan ingilizler (Londra, 1914)

Foto. Encyclopedia Americana; Histoire de l'Humanité; MEYDAN

İkinci Dünya savaşının ilk günlerinde, nasyonal-sosyalist Reich ordusu Hitler'in bir nutkunu dinlemek üzere (Nuremberg)

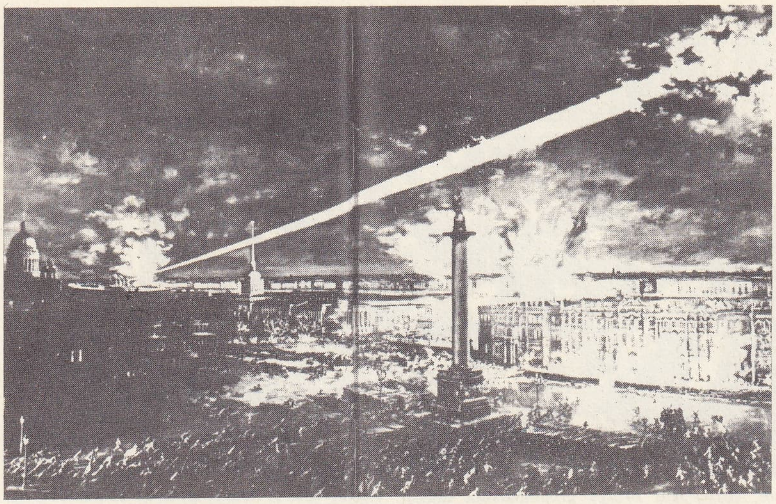

Rusya'da iç savaş: kızılların Petersburg'da Kışlık Saray'a son ve kesin hücumu (1917)

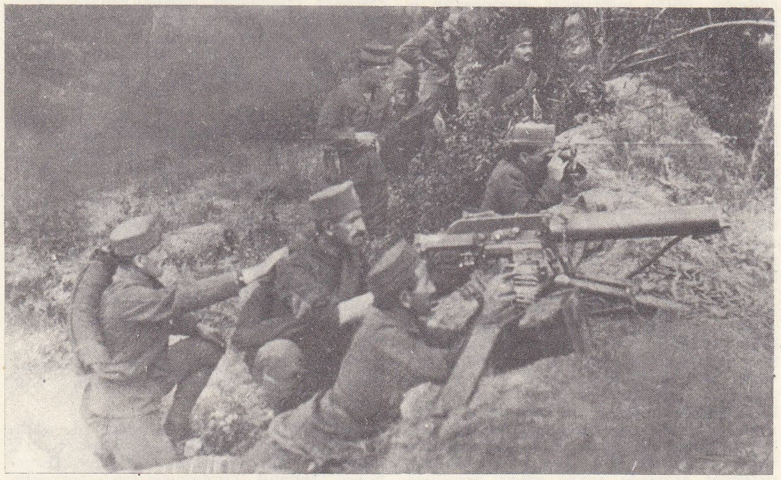

Türk Kurtuluş savaşı: muharebe atışları (1922)

İkinci Dünya savaşı: ilerleyen alman kuvvetleri önünde kaçan rus halkı

— Sosyol. Ahlâkçılar, savaşın gerek kötülüklerini açıklamak, gerek sebeplerini araştırmak ve gerek «sürekli barış tasarıları» meydana getirmek üzere savaş meselesiyle ilgilenmişler ve aşağıdaki çeşitli savaş teorilerini ortaya atmışlardır:

1. savaş «tanrısal bir kanun»dur. Eski Yunanistan'ın Ares, Roma'nın Mars, Galya'nın Teutates ve Germanya'nın Wotan adlı tanrıları, çok eski olan bu inancı sembolleştirmektedir. Tanrı bu inanç içinde «Orduların Tanrısı» olarak kabul edilir. Bossuet (1627-1704), savaşı, ezelî, ebedî ve haklı bir «tanrısal belâ», bir «tanrı hükmü» olarak görmektedir. Aynı düşünceye, fransız yazarlarından Joseph de Maistre ve Maurras'da; alman mareşali Von Moltke'de de rastlanır. Bu fikir, pangermanizmi ve daha sonra da nazizmi beslemiştir. Bununla beraber şu noktayı belirtmek gerekir: günümüzde, dinlerin çoğu, savaşı tamamıyle reddetmekte ve barış idealini desteklemektedir;

2. savaş, insan tutkularından doğmuştur. Eflatun'un bu düşüncesi, fransız filozofu Alain tarafından yeniden ele alındı. Bu fikir, öfke, gurur, kin v.b. duyguları savaşların kaynağı olarak kabul eder;

3. savaş, biyolojik bir ihtiyaç, bir «tabiî ayıklanma»dır; en kuvvetlilerin en zayıfları ortadan kaldırmalarına imkân verir. Alman filozofu Nietzsche, ingiliz ekonomi bilgini Malthus ve çeşitli ırkçıların ileri sürdüğü bu teoriye, hafifletilmiş şekilde, fransız yazarlarından Renan'da rastlanır. Renan şöyle yazar: «Savaş, ilerleme şartlarından biri ve bir milletin uyumasına engel olan bir kamçılamadır». Bu teoriyi savunanlar, savaşların, araştırıcıları icatlar yapmağa sürüklediğini ve bilimlerin bu savaşlar «sayesinde» ilerlediğini de söylerler (meselâ, atom enerjisi özellikle savaş «sayesinde» incelenmiştir v.b.);

4. savaş, bir çeşit «kan alma» yoluyle, işsizlik v.b.yi ortadan kaldırarak demografik bir denge kurar. Malthus'ün ileri sürdüğü bu teori, bundan önceki maddede belirtilene çok yakındır;

5. savaş, zalimlerin zorbalığından, tutkularından doğar. Alain şöyle yazar: «Her iktidar savaşı sever, onu arar, onu haber verir ve uzatır» (iktidarı kendi elinde tutmak için). Demek ki bu görüş, savaşların bütün sorumluluğunu liderlere, hükümetlere «tarihî şahsiyetlere» yükleyen ve bir tek «büyük sorumlu»yu öldürerek savaşın kaldırılacağına inananların görüşüdür;

6. savaş, milletlerin var oluşunun sonucudur; «sınırları kaldırırsanız savaşları da kaldırmış olursunuz». Bu milletlerarası birlik düşüncesini belirten bir teoridir ve başka şekillere bürünerek de dile geldiği görülür: «savaş, siyasî partilerin var oluşunun bir sonucudur» veya «savaş, çeşitli ideolojilerin var oluşunun bir sonucudur». Aynı görüş, günümüzde, «savaş bir komünist blokun ve batı blokunun var oluşundan doğmaktadır» şeklinde dile getirilir;

7. savaş, iktisadî olguların sonucudur. Jaurès ve Marx'ın savunduğu bu teori, tarihî maddeciliğe dayanır. Aynı teori savaşları kölecilik savaşları, derebeylik savaşları, ticarî savaşlar, sömürge savaşları, emperyalist savaşlar, «ilhak» savaşları ve bunlara karşıt olarak «kurtuluş» savaşları olarak sınıflandırır. Bütün bu savaşları iktisadî, sosyal, siyasî ve ideolojik çerçeve içinde ele alır. Savaşların, «başka vasıtalarla siyasetin devam ettirilmesi» olduğunu ileri sürer (siyaset ise, «sınıf kavgası» içinde, daima bir sınıfın siyasetidir).

Savaş hakkındaki bu çeşiti teoriler, barışı çeşitli tarzlarda düşünmeye yol açmaktadır. Gerçekten, eğer savaşın kaynağı tanrısal ise (1. teori), bunu önlemek insanın iradesi dışındadır. Bu hale göre, savaş, kaçınılması imkânsız bir olgudur ve barış da insanlar tarafından kurulamaz. Eğer savaş, tutkulardan doğuyorsa (2. teori), savaştan nasıl kaçınılacağı meselesi, kötümser düşüncelere yol açar. Çünkü tutkular, insan karakterinin en sağlam ve «değişmez» niteliklerinden biri gibi görünmektedir. Demek ki, bu teoriye göre de kader ağır basmaktadır ve insan hem kudretsiz hem de aciz durumdadır. Eğer savaş, «sıhhatli» ve tabiî bir ihtiyaç ise (3. ve 4. teoriler), barışı gerçekleştirmeğe çalışmak gereksizdir. Savaş, zorbalığın sonucu ise (5. teori), barışı sağlamak üze-

Foto. Histoire de l'Humanité; MEYDAN

İkinci Dünya savaşı: içinde 38 öğrenci ölen bir okul (Londra, 1943)

re, zorbaların ortaya çıkmamasına dikkat edilmesi, bütün milletlerin «demokratik usullerle yönetilmesi» gerekir. Sürekli barış tasarısında Kant'ın ileri sürdüğü düşünce buydu: «Yalnız cumhuriyet idaresi, sürekli barışı kurabilir»; hiç bir millet savaş istemmemektedir; o halde, başlarındakiler tarafından savaşa sürüklenmemeğe dikkat etmek milletlere düşer. Milletlerin (veya birbiriyle çatışan kampların, blokların v.b.) var oluşundan savaşın doğduğu düşüncesi (6. teori), barışı elde etmek için, gerek kişisel olarak teşebbüslere geçmek yoluyle herhangi bir milliyete mensup olmaktan kaçınmaya (kozmopolitlik; «dünya vatandaşları»nın durumu; anarşistlik; askerliği reddetme; zor kullanmama), gerek toplu hareketlerle milletleri kaynaştırmağa (milletlerarası birlik düşüncesi), gerek milletlerarası amme hukukunu kurmağa (hakem teşkilâtları, dünya çapındaki İnsan Hakları beyannamesi) ve gerek diplomatik çalışmalara (konferanslar, milletlerarası fikir alışverişi, milletlerarası kurumlar v.b.) yol açmaktadır. Böylece, karşılıklı yardım, işbirliği, birlikte yaşama ve dayanışma bağlarının kurulması düşünülmekte ve bu bağlar bugünkü dünyada milletler arasında, hattâ çeşitli iktisadî, siyasî ve ideolojik sistemler arasında yavaş yavaş gerçekleşmektedir. «Barış istersen harbe hazırlan» şeklindeki eski ve ünlü söze karşı çıkan silâhsızlanma düşüncesi, modern dünyaya yayılmış bir görüşü dile getirir.

Savaşın, iktisadî olgulardan ve sınıf mücadelesinden doğduğu düşüncesi ise (7. teori), mümkün olan her yerde bu sınıf mücadelelerinin sonuçlarını çabuklaştırmak (özellikle bağımlı milletlere «kurtuluş» savaşları için yardım ederek), sosyalist sistemle kapitalist sistem arasındaki uzlaşmazlığın bir savaşa yol açmasının kaçınılmaz olduğunu inkâr etmek («barış içinde birlikte yaşama») ve her yerde barış lehindeki halk eğilimlerini teşkilâtlandırmak (barış hareketi) yoluyle barışı gerçekleştirmeğe çalışır.

Bu çeşitli savaş ve barış anlayışları karşısında, son olarak şunlar söylenebilir: yaşadığımız çağda, bir yandan, hemen hemen bütün dünyayı kapsayan atomla ortadan kalkmak tehlikesine karşı bir *yeni dayanışma* kendini gösterir. Bu dayanışma, milletler, bloklar veya iktisadî sistemler arasındaki en çetin çatışmalara hâkim olacak güce erişmektedir. Öte yandan, savaşın kaçınılmaz olduğu düşüncesi, bu korkunç olayın anlaşılması ve dolayısıyle hâkimiyet altına alınması için yapılan birçok teşebbüs sayesinde, ortadan kalkma eğilimi gösterir. (→ Bibliyo.) [LM]

SAVAŞÇI sıf. (*savaş*'tan *savaş-çı*). Savaşan, savaş halinde olan. *Esk.* Muharip. || Savaşı seven, savaşta usta olan: *Savaşçı bir millet. Esk.* Cengâver.

◆ **İ.** Savaşa katılan kimse. (M)

Savaş Felâketleri, Goya'nın İspanya'daki fransız işgalinden ilham alarak ofort tekniğiyle yaptığı 85 levhalık gravür dizisi. Sanatçının ölümünden otuz beş yıl sonra, 1863'te San Fernando akademisi tarafından yayımlandı. Yapımı yıllarca süren bu gravürlerde sanatçı büyük bir hayal gücü ve sarsıcı bir ifadeyle, Napolyon devri savaşlarının sonuçlarını tasvir eder: yağma sahneleri, insan yığınlarının göç edişi, kurşuna dizme ve işkence sahneleri. (L)

SAVAŞIR (Vildan Âşir), türk sporcusu (İstanbul 1903). Hafız Âşir'in oğlu. Spora öğrenimini yaptığı Galatasaray lisesinde başladı. Uzun atlamada 6,15 m'lik derecesiyle Türkiye rekoru kırdı (1923). 100 m'de başarılı bir atlet olarak tanındı, Paris olimpiyat oyunlarına da katıldı (1924). Galatasaray lisesini bitirdikten (1924) sonra beden eğitimi öğrenimi görmek üzere İsveç'e gitti. Atletizm federasyonu başkanlığı (1936), Beden Terbiyesi Umum müdür yardımcılığı (1938), Beden Terbiyesi Genel müdürlüğü (1946-1950) görevlerinde bulundu. (M)

SAVAŞKAN sıf. (*savaşmak*'tan *savaş-kan*). İyi ve çok savaşan: *Savaşkan millet. Esk.* Cengâver. (M)

SAVAŞMAK ortaklş. ve geçz. f. (esk. türk. k.). Savaş yapmak: *Göktürkler, eski düşmanlarıyle savaştılar. Yendiler* (Ergenekon Destanı). *Yurdumuzu kurtarmak için, sadece memleketi yağma etmeye gelenlerle değil, onlarla birlik olanlarla da savaşacağız, savaşıyoruz* (S. Kocagöz). *Esk.* Muharebe etmek. || *Teşm. yol.* Mücadele etmek, büyük çaba harcayarak uğraşmak: *Her ne ise 1911'den beri Türkiye'nin bir yeni çağ devleti olması ve Türklüğün Batı medeniyet toplulukları içine katılması uğrunda savaşıyordum. Başka hiç bir hırsım yoktu* (F.R. Atay).

NATO'ya bağlı ve çeşitli milletlere mensup savaş uçakları

◆ **Savaşma** i. Savaşmak eylemi. (M)

SAVAŞTEPE, esk. **Giresun,** Balıkesir ilinde (Marmara bölgesiyle Ege bölgesini birbirinden ayıran sınır kesimi) ilçe merkezi kasaba; 6 388 nüf. (1970). Bandırma-Manisa demiryolu üzerinde. Demiryolu istasyonunda 259 m olan yükselti, kasabanın yüksek mahallelerinde 300 m'yi aşar. Balıkesir'i Soma'ya bağlayan karayolu da Savaştepe'den geçer. 1954'ten beri ilçe merkezidir. — *Savaştepe ilçesi,* 425 km²; 22 181 nüf. (1970). Merkez ve Sarıbeyler bucakları; 42 köy. Tarla tarımı, sebzecilik. (M)

Savaş ve Barış, Tolstoy'un eseri. Bk. HARP VE SULH.

SAVAT i. (ar. *sevād,* siyahlık'tan). Kuyumc. Gümüşün üzerine özel bir şekilde kurşunla yapılan siyah işleme. (Bk. ANSİKL.) || Gümüş eşya üzerine karakalemle yapılan desen ve motifler.

— ANSİKL. Kuyumc. *Savat,* bir gümüş yaprağın kazı çukurlarını, 38 kısım saf gümüş, 72 kırmızı bakır, 50 kurşun, 384 kısım da kükürtten meydana gelen ve borakstan yapılmış bir eriticiyle birbirine bağlanan siyah bir emay ile doldurarak yapılır. Karışım eritilir ve püskürtülür. Bu toz, zamklı bir su içinde sulandırılır ve süslenecek parçanın kertiklerine doldurulur, emay fırınına sokulur. Ergimeden sonra ufak taşmalar eğelenir. Gümüş, savatlama işlemi uygulanan tek madendir. Savatın eskiden uygulanan *düz savat, oyma savat, tırtıllı savat* denilen üç ayrı türü vardı.

◆ **Savatlı** sıf. Savatlanmış, savatı bulunan (gümüş eşya): *Savatlı tabaka.* (LM).

SAVATİER (René), fransız hukukçusu (Poitiers 1892). Poitiers Hukuk ve İktisadî İlimler fakültesinde ders verdi, 1955'te fakültenin dekanı oldu. Başlıca eserleri: *Les Métamorphoses Economiques et Sociales du Droit Privé d'Aujourd'hui* (Bugünkü Hususî Hukukun İktisadî ve Toplumsal Değişimleri) [1959], *Traité de Droit Médical* (Adlî Tıp İncelemesi), *Le Théorie des Obligations* (Mükellefiyetler Teorisi) [1967]. (L)

SAVATİR çoğl. i. (ar. *şāṭūr*'dan *şavāṭir*). *Esk.* Satırlar. (M)

SAVATLAMA i. (*savatlamak*'tan *savatlama*). Savatlamak eylemi. || *Fotoğrafla savatlama,* helyogravür yardımıyle savatlama metodu.

— ANSİKL. Değerli madenî bir levha üstüne kazılarak yapılan bir desene savat kakmak işlemi olan *savatlama*'nın eski Yunanlılar zamanında bilindiği sanılır. Ayrıca Bizanslılar da savatlama yaptılar. Fransa'da ise, Marsilya daha VII. yy.da önemli bir savatlama merkeziydi. Bu metot, rahip Théophile'in *Traité des Divers Arts'*ında (Çeşitli Zanaatlar Üstüne İnceleme) ayrıntılı bir şekilde anlatıldı. Louvre'da, XIII. yy.dan kalma savatlanmış bir toka vardır. XV. yy.da savatlama tamamıyle İtalyanlara has bir sanat haline geldi. Maso Finiguerra, bir Pace (Uffizi müzesi) yaptı; bu eser, yontma gravür tekniğinin ortaya çıkmasında başlıca rolü oynadı. Büyük bir çoğunluğu mücevhercilik alanındaki eserler olan savatlama işleri arasında, XV. yy.da, Pollaiolo, Francia, Caradosso ve Turini; XVI. yy.da Modena'lı Nicoletto, Benvenuto Cellini, Etienne de Laune; XVII. yy.da da Toutin, Jacquard, Christollien ve Gédéon Légaré'nin eserleri sayılabilir. 1830'a doğru, gümüşün oksitlenmesiyle yapılan taklit savat bu sanatın gerilemesine yol açmıştır.

● Türklerde savatlama, çok eski dönemlerden beri vardır. Özellikle kılıç, kama ve at takımlarının üzerleri, gümüş, altın gibi değerli madenlerle savatlanırdı. Bu tür savatlamalarda daha çok hayvan motiflerinin kullanıldığı görülür. Bunlar inanılan totemin koruyucu gücüne sığınma amacıyle yapılırdı. Av ve savaş araçlarında olduğu gibi ev eşyası üzerine de savat yapılırdı. Türkler arasında bunun yaygın bir gelenek

Foto. LAROUSSE; Encycopedia Americana; Histoire de l'Humanité

olduğu mezar kazılarında çıkan buluntulardan anlaşılıyor. Selçuklularda, Osmanlılarda, İran Türklerinde savatlama daha yaygındı. Ev eşyası, kapılar, sandıklar, rahleler, kitap dolapları, mücevher kutuları, satranç tahtaları savatlanırdı. Osmanlılarda XIX. yy.a kadar daha çok kesici silâhların kılıfları, sapları üzerinde yapılan savatlama işlemi, ateşli silâhların bulunuşundan sonra tüfekler ve tabanca kundaklarına da uygulandı. Tütün tabakaları, ağızlıklar, enfiye kutuları, hamayiller, nargileler üzerinde savatlama yapılırdı. Tanzimattan sonra saltanat arabalarının, eyer takımlarının çok ustaca savatlandığı görülüyordu. (LM)

SAVATLAMAK geçl. f. (*savat*'tan *savat-la-mak*). Kuyumc. Gümüşün üzerine kurşunla nakışlar yapmak. (M)

SAVB i. (ar. *şavb*). *Esk.* Taraf, yön. || *Savb-ı âli*, yüksek taraf. (M)

SAVCI i. (*sav*'dan *sav-cı*). *Yeni.* Devlet adına iddia görevi yapan ve suç teşkil eden fiilleri kovuşturmakla yükümlü olan bir makamı işgal eden ve bu işleri yapan kişi: *Hâkimler hem savcıyı, hem kendi içlerinden gelen sesi dinledikten sonra hükümlerini verdiler* (Ş. S. Aydemir). *Esk.* Müddeiumumî. || *Basın savcısı*, basın suçlarına bakan mahkemelerde görevli savcı. || *Cumhuriyet başsavcılığı*, Yargıtay nezdindeki savcılığa verilen ad.

— ANSİKL. Huk. Resmî adı *cumhuriyet savcısı* olan *savcı*, bir ceza uyuşmazlığı çözülürken devlet adına iddia görevini yapar. Hâkimler gibi devletin maaşlı ve devamlı memurlarındandır. Savcılar bu göreve Hâkimler kanununda yer alan özel hükümler gereğince tayin olunur. Bir kimsenin savcı olabilmesi için üç şartın varlığı gereklidir: 1. tayin şartı; 2. görev şartı; 3. medenî ehliyet şartı. Her savcılık teşkilâtında bir savcı ve yeteri kadar da savcı yardımcısı bulunur. Savcı yardımcılığı durumu tamamen özlük işlerini ilgilendiren bir durumdur. Muhakemede görev yapan savcı yardımcısı yoktur, hepsi savcıdır. Savcılar yasama, yürütme ve yargılama fonksiyonlarından yürütme fonksiyonuna dahil olan görevlilerdir. Bu bakımdan adalet bakanına bağlı ve onun emri altındadır. Anayasa, savcıların bağımsız olmadığını, idarî görevleri yönünden bakana bağlı olduğunu belirtir (md. 137/1).

Ayrıca Anayasa, savcıların özlük işleri hakkında da kural koymuştur. Buna göre, cumhuriyet savcılarının Yargıtay üyeliğine seçilmeleri dışında kalan bütün özlük işleri ve disiplin cezalarıyle meslekten çıkarılmaları hakkında karar verme yetkisi Yüksek* Savcılar kurulunundur. Bu kurulun kararları kesindir, başka bir merciye başvurulamaz; ancak disiplin ve meslekten çıkarma cezalarıyle ilgili kararların bir defa daha incelenmesini adalet bakanı ve hakkında karar verilen savcı isteyebilir.

Muhakemede taraf ve süje olan savcının bazı yetki ve yükümlülükleri vardır. Bu yükümlülüğün başında suçları kovuşturma, ceza davası açma ve yürütme gelir. Savcı bu görevini yerine getirmediği takdirde bunun cezaî müeyyidesi vardır. Savcı memuriyet görevini ihmal ve gecikmeyle yaptığı zaman cezalandırılır. Diğer taraftan savcıların yetkileri de vardır. Bunlar, muhakemede taraf olmaktan doğan, kararları temyiz etmek gibi yetkilerdir.

Cumhuriyet başsavcılığı'nın başındaki görevliye de cumhuriyet başsavcısı denir. Cumhuriyet başsavcısının birçok yardımcısı vardır. 1962'den beri bu yardımcılar şu adlarla bilinir: 1. *cumhuriyet ikinci başsavcıları*, cumhuriyet başsavcısının Yargıtay Ceza dairelerindeki yardımcılarıdır; 2. *Yargıtay cumhuriyet savcıları*, Yargıtay Ceza dairelerindeki cumhuriyet ikinci başsavcılarının yardımcılarıdır; 3. *cumhuriyet başsavcı yardımcıları*, Yargıtay üye yardımcıları niteliğindeki birinci ve ikinci başsavcı yardımcılarıdır. (M)

SAVCI BEY, Murad I'in küçük oğlu (öl. 1385). Babasının Rumeli'de oluşandan yararlanarak, Bizans imparatoru İoannes'in oğlu Andronikos ile anlaştı, Osmanlı devletine karşı ayaklandı. Ayaklanmayı, Murad I'den sonra tahta çıkacak kardeşlerinin kendisini öldüreceklerinden korkmasına bağlayanlar vardır. Bazı yazarlar da annesi hıristiyan olduğu için Andronikos ile birleştiğini ileri sürerler. Savcı Bey ile Andronikos'un birlikte düzenledikleri ayaklanma sırasında İoannes, Balıkesir yöresinde bulunduğundan ayaklanmanın bastırılması için, İstanbul'a daha yakın olan Murad I ile anlaştı. Murad I, İstanbul surları yakınında Apikridium'da isyancıları dağıttı. Dimetoka'ya kaçan Savcı Bey'i yakalatarak gözlerine mil çektirdi. (M)

Savcılar kurulu (YÜKSEK—). Bk. YÜKSEK SAVCILAR KURULU.

SAVCILI, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümünde Kırşehir ili, Kaman ilçesi) bucak; 6 416 nüf. (1965); 11 köy. — *Bucak merkezi* (*Savcılı Büyükoba* köyü), 1 524 nüf. (1965). Kaman'ın 16 km güneyinde; yüksl. 920 m. (M)

SAVCILIK i. (*savcı*'dan *savcı-lık*). Savcının yaptığı iş: *Üç yıldır savcılık yapıyor.* || Savcının makamı: *Savcılığa başvurmak.* || *Cumhuriyet savcılığı*, ceza yargılamasında devlet adına iddia görevini yapan makam. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Bütün suçlardan devletin de zarar gördüğü kabul edilerek kişilerin yaptıkları kovuşturmanın yetersiz görülmeğe başlanması *savcılık* kurumunu ortaya çıkardı. Bugünkü modern savcılık teşkilâtının kaynağı 1789 Fransız devrimidir. Türkiye'de şer'î mahkemeler döneminde savcılık teşkilâtı yoktu. İddia görevini kişiler yapar veya kadı, suçu haber alırsa kendiliğinden işe elkoyardı. Nizamiye mahkemeleri kurulunca mahkeme üyelerinden birine iddia görevi verilmeğe başlandı ve bu üyeye *müddeiumumî* denildi. *Savcı* teriminin kullanılmağa başlanması çok yenidir.

Cumhuriyet savcılığının görevi, ceza yargılamasında suçtan zarar gören devlet adına, iddia görevini yerine getirmektir. Bir suç işlendiğini haber alan savcılık hemen tahkikat yapmak, suç işlendiğine dair yeter belirti görürse kamu davasını açmak ve dava kesin olarak çözüme bağlanıncaya kadar yargılama makamları önünde iddia görevini yerine getirmek zorundadır. Ceza mahkemelerinin verdiği mahkûmiyet hükümlerinin infazını sağlamak ve takip etmek de savcılığın görevidir. İstisna olarak devletin ilgili olduğu bazı hukuk davalarında da Cumhuriyet savcılığına bazı görevler yüklenmiştir.

Türkiye'de Cumhuriyet Savcılığı teşkilâtı, asliye ceza mahkemeleri, ağır ceza mahkemeleri ve Yargıtay nezdinde kurulmuştur. Yargıtay nezdindekinin adı Cumhuriyet Başsavcılığıdır. Cumhuriyet başsavcısının çeşitli unvanlarla anılan birçok yardımcısı vardır. Sulh ceza mahkemeleri nezdinde savcılık teşkilâtı yoktur. Bu mahkemelerde açılacak kamu davalarını asliye ceza savcıları açarlar; ancak, duruşmada bulunmazlar ve gerekirse verilen kararlara karşı, kanun yollarına başvururlar. Her savcılık teşkilâtında savcı ve yardımcılarından oluşan bir bütün söz konusudur. Bir savcı veya savcı yardımcısının başladığı işe bir başkası devam edebilir. Ancak her teşkilâtta yardımcılar, savcının nezaret ve denetimi altındadır. Ayrıca, ağır ceza mahkemelerinde görevli savcıların da kaza çevrelerindeki savcılar üstünde gözetim ve denetim hakları vardır. Özellikle büyük illerde savcılık teşkilâtı kendi içinde bir görev bölümü yapar: meselâ hazırlık savcılığı, basın savcılığı gibi adlarla daha uzmanlaşmış biçimde çalışırlar. Savcılığın yaptığı iş, yargılama değil yürütmedir. Bu bakımdan Adalet bakanlığına bağlı ve onun denetimi altındadır. Aynı sebeple savcılara teminat tanınmış; fakat yargılama yapan hâkimlere olduğu gibi bağımsızlık tanınmamıştır. Savcı kişi olarak değil, devletin kendisine verdiği makam dolayısıyle yargılamada taraf olur. Asıl ve son amacı, gerçeği ortaya çıkarmaktır. Bu sebeple sanık lehine de faaliyette ve taleplerde bulunabilir: meselâ sanığın beraatini isteyebilir. (M)

Savcı olayı. Bk. SAVCI BEY.

SAVE i. (ar. *saʿve*). Zool. Kuyruksallayankuşu: *Hemrah olamaz anınla yaran / Şehbaz ile save olmaz akran* (Ziya Paşa). [M]

SAVE veya **SAVEC**, İran'da (Gilân ili) şehir; Tahran'ın güneybatısında, Karaçay ırmağı kıyısında; 15 365 nüf. (1941). Tarım ürünleri pazarı.

— Tar. Şehrin, İslâmlıktan önceki tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Şafiî olan halkı, şiî olan komşularıyle mücadele etti. Save, Moğollar tarafından tahrip edildi (1220). Moğollar, burada astronomiye ait araçları da kapsayan kütüphaneyi yaktılar. XIV. yy.da şehrin yıkılan surları yeniden yapıldı. XVI. yy.da Kum eyaletinin bir bölümünü meydana getiren şehir, 1890 yıllarında İran hizmetindeki avusturyalı subay Von Taufenstein tarafından yönetildi. XX. yy.da Tahran'daki süvari livasına iktâ oldu ve bunların en yüksek rütbeli subayı, Save valisi olarak, şehri yönetti.

— G. sanat. Save'de çeşitli yy.lardan kalma birkaç eski eser vardır: *Karaçay su bendi*, şehrin güneydoğusundadır, XIII. yy.da Şemseddin Cüveynî tarafından yaptırıldığı söylenir. Bu bent Safevîler devrinde onarım görmüş ve *Bendi Şah Abbas* adıyle tanınmıştır. *Kızkale*, su bendine yakın bir yerdedir. Save'de iki cami vardır. Biri şehrin içindedir ve 1518'de yapılmıştır. öteki, şehrin dışında eski harabeler arasındadır. Bu caminin 1516'da *Mescidi Cuma*'nın yerine yapıldığı ileri sürülür. Şah Tahmasp zamanında onarım görmüştür. Caminin yanında çok eski bir minare yükselmektedir, pişmiş tuğladan yapılmış üzeri geometrik süslerle bezenmiştir. Camiyle birlikte yapıldığı ileri sürülür. (M)

SAVE (LA), Fransa'da Akitanya havzasında ırmak, Garonne'un (sol kıyı) kolu; 150 km. Lannemezan yaylasından doğar, L'Isle-en-Dodon, Lombez, Samatan ve L'Isle-Jourdain'i sulayarak kuzeydoğuya doğru akar ve Guerada yakınında sona erer. (L)

SAVERNE, Fransa'da, Bas-Rhin idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Strasbourg'a 39 km uzaklıkta, Vosges dağlarının eteğinde, *Saverne gediği* denen ve Lorraine'e ulaştıran geçidin girişinde, Zorn ırmağı ile Marne-Ren kanalı kıyısında; 10 700 nüf. Bağcılık (içki yapımı). Şehirde birçok eski ev dışında, kardinal Louis de Rohan tarafından XVIII. yy.da yaptırılan çok güzel bir saray (140 m cephe, korinthos tarzı heykel ve sütunlar) ve bugün Galya-Roma müzesi olarak kullanılan XV. yy.dan (Oberhof) kalma eski piskoposluk sarayı vardır. Faal sanayi merkezi; dökümhane, tarım makineleri ve elektrik malzemesi yapımı, saatçilik, bıçkıhane, cam fabrikası, bira fabrikası, basımevi, marangozluk, marokencilik, tahta burgu, kumtaşı ocakları. — *İdare çevresi*, 81 800 nüf. (L)

SAVERY (Roelant), flaman ressamı (Courtrai 1576 - Utrecht 1639). Hollanda'ya gitti, Prag ve Viyana'da bulundu, Utrecht'e yerleşti (1619). Hayvanlarla dolu orman resimlerinde ve dünya cenneti tasvirlerinde Jan Bruegel ile Coninxloo'nun etkisi sezilir, fakat hayvan çizimindeki üslûbu aydınlatma tekniği ve renk seçimi bakımından orijinaldir. Buketleri Ambroise Bosschaert'inkilere benzer. Avrupa müzelerinde, çoğu imzalı birçok tablosu vardır. (L)

SAVERY (Thomas), ingiliz mekanikçisi (Shilston, Devonshire 1650'ye doğr. - Westminster 1715). Cornwall maden ocaklarında teknisyendi; 1698'de su pompalamak için bir makine icat etti; bu makinede su buharı basıncı ilk defa motris güç olarak kullanıldı, fakat patenti alınan makine, patlama tehlikesi gösterdiğinden düzenli bir şekilde kullanmağa elverişli değildi. O sırada Newcomen kendi adını taşıyan gerçekten kullanışlı ilk buhar makinesini icat etti ve bu makinenin, kömür ocaklarında suları boşaltmak için kullanılması konusunda John Cawley ve Savery işbirliği yaptı. Ayrıca Savery, gemilerin hızını ölçmeğe yarayan bir podometre buldu. (L)

SAVİCKİS (Jurgis), litvanyalı yazar (Pagausuciai, Rassiniai 1890). Kaunas'ta ve Moskova'da okudu, litvanya lehinde propaganda yapmak amacıyle 1915'te İsveç'e gitti. Daha sonra, yıllarca kuzey avrupa ülkelerinde diplomat olarak Litvanya'yı temsil etti. Kaunas devlet tiyatrosunu yönetti. Birinci Dünya savaşından sonra edebiyata atıldı. Roman ve hikâyeler (*Šventadieno Sonetai* [Bayram Günü Soneleri], 1922; *Ties Aukštu Sostu* [Yüksek Tahtın Üstünde], 1928) yazdı ve gezi notları (*Keliones* [Seyahatler], *Atostogos* [Bayramlar], *Truputis Afrikos* [Biraz Afrika'dan]) yayımladı. Savickis, en orijinal litvanyalı ya-

Maurice SAVİN
«İrène'in Büstü»
Şehir Güzel Sanatlar müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

zarlardan biridir ve üslûbunda yoğun bir izlenimcilik göze çarpar. (M)

SAVİGLİANO, İtalya'da şehir, Piemonte'de (Cuneo ili), Maira ırmağı kıyısında; 18 700 nüf. Barok üslûbunda yapılar: Sant'-Andrea Rahip okulu; saray. Bir karayolu kavşağında bulunan şehir önemli bir tarım merkezidir. Demiryolu malzemesi yapımı. (L)

SAVİGNY (Friedrich Carl VON), alman hukukçusu (Frankfurt-am-Main 1779 - Berlin 1861). Marburg (1800) ve Lanshut (1808-1810) üniversitelerinde profesörlük yaptı, Berlin Üniversitesi Roma Hukuku kürsüsüne tayin edildi. 1842'de Prusya'da bakan oldu ve kanunnamede değişiklik yapmakla görevlendirildi. 1848'den sonra kendini bilimsel çalışmalara verdi. Orijinal bir hukuk felsefesi ve alman tarihî hukuk okulunu kurdu. Başlıca eserleri: *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter* (Ortaçağ'da Roma Hukuku Tarihi) [1815-1831], *System des Heutigen Römischen Rechts* (Günümüzdeki Roma Hukukunun Sistemi) [1840-1849]. (L)

SAVİGNY (Marie Jules César LELORGNE DE), fransız tabiat bilgini (Provins 1777 - Gally, Versailles yakını 1851). Kahire enstitüsünde görev aldı, omurgasız hayvanlarla ilgilendi ve zoolojinin bu bölümünü *Description de l'Egypte* (Mısır'ın Tasviri) adlı büyük eserinde inceledi. Oxford, Amsterdam, Edinburgh v.b. akademilerine üye seçildi. Omurgasız hayvanlar, için kılıçbalıkları, mısır ve suriye kuşları üstüne birçok eser yazdı. (L)

SAVİGNYELLA i. Soğuk ve ılık denizlerde tüysü koloniler halinde yaşayan yosunhayvanı. (*Savignyella Lafonti* Akdeniz'de bulunur.) [L]

SAVİGNY-SUR-ORGE, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Palaiseau idare çevresi) kanton merkezi, Paris bölgesinin güneyinde, Juvisy'nin güneybatısında; 32 200 nüf. (L)

SAVİLE (sir George), ingiliz siyaset adamı (Londra 1726 - ay.y. 1784). George III zamanında Whig partisinin önde gelen kişilerinden biriydi. Parlamento reformundan yanaydı. Amerika'daki sömürgelerin ve dinî azınlıkların haklarını savundu. (L)

SAVİN, rus ikona ressamları ailesi. Stroganov okulundan yetişen bu sanatçı ailenin eserlerinde, desenlerin zarifliği, renklerin yumuşaklığı ve süslemenin zenginliği dikkati çeker. — İSTOMA (XVI. yy. sonu-XVII. yy. başı), çarın ressamıydı. Başlıca eserleri: *Moskova Metropolitleriyle Meryem* ve *Metropolit Pyotr'un Hayatı* (Tretyakov galerisi, Moskova). — NAZARİY (öl. 1621), İstoma'nın oğlu, Moskova'da Stroganov sarayı hesabına çalıştı: *Kralların Kralı* (1616, Tretyakov galerisi, Moskova), *Koruyucu Melek* (Rus müzesi, Leningrad); — kardeşi NİKİFOR (XVII. yy.ın ilk çeyreği), Moskova'da sarayda ve Solvıyçegodsk'ta Stroganov hesabına çalıştı: *Fyodor Tiron'un Mucizesi* (Rus müzesi, Leningrad); *Kilise Babalarının Uyguladığı Öğretimin Meyveleri* (Tretyakov galerisi, Moskova). [L]

SAVİN (Maurice), fransız ressamı (Moras, Drôme 1894). École Nationale Supérieure des Arts Décoratifs'i bitirdi (1913); peyzajlar, natürmortlar, figürler ve özellikle köy hayatını yansıtan kompozisyonlar yaptı. Ayrıca, halı desenleri, seramikler, madalya ve gravürler çizdi. Art Moderne müzesinde (*Perdeli Nü*, 1929; *Manzara*, 1940; *Yıkanan Kadınlar*, 1944), Paris Güzel Sanatlar müzesinde (fayanstan *Irène'in Büstü*, 1945), Sevr Seramik müzesinde, Grenoble, Valencia, Cezayir, Tunus, Stockholm, Göteborg, Kahire, Londra, Montevideo ve Faenza müzelerinde eserleri vardır. *Duyar Çeşmesi* (1939), *Akikli Büst* (1947) adlı eserleri Le Mobilier Nationale müzesindedir. Gobelins yapımevlerinde *Kır Çalışmaları ve Kır Zevkleri* (1942-1946) ile *On İki Ay* (1946-1950) adlı eserleri yer alır. Saint-Hilaire-du-Touvet Öğrenci sanatoryumunun (1939), Montélimar belediyesinin (1938), Üniversite sitesinde Sanatlar ve Elişleri pavyonunun duvar resimlerini (1950) ve la Monnaie için *Şarap*'ı (1950), *Tarım Yarışması*'nı (1951), *Eugène le Roy*'yı (1952), *Tristan Bernard*'ı (1953) yaptı. 1926'da André Spire'in *Chansons*'unu (Şarkılar), 1927'de *Refuges*'ünü (Sığınaklar), 1940'ta Olivers de Serres'in *Vive le Vin*'ini (Yaşasın Şarap), 1946'da *Le Vin*'ini (Şarap), 1947'de Guy de Maupassant'ın *Estampes*'ını (Basmalar), 1948'de *Contes de la Campagne*'ını (Köy Masalları) resimledi. La Monnaie hesabına madalyalar (*Marie Laurencin, André Salmon, Bağbozumu*), Privas lisesi, Vendome Teknik lisesi (seramikler) ve Tarbes lisesi (resimler) için büyük duvar süslemeleri yaptı. Pau, Epinal ve Cagnes-sur-Mer müzelerinde eserleri vardır. 1967'de Fransız Güzel Sanatlar akademisinden Georges-Wildenstein ödülünü aldı. (L)

SAVİNA (Mariya Gavrilovna), rus kadın tiyatro oyuncusu (Kamenets Podolskiy 1854-öl. 1915). İlk defa 8 yaşında sahneye çıktı. 1874'te Aleksandrinskiy tiyatrosuna girdi ve kısa süre içinde bu topluluğun baş kadın oyuncusu haline geldi. Ostrovskiy'i, Gogol'ü, L.N. Tolstoy'un *Karanlığın Kudreti* (Vlast Tmıy) adlı oyununu, Turgenyev'i, Çehov'u v.b. eşine az rastlanır bir gerçekçilikle yorumladı. V.N. Daviydov ve K.A. Varlamov'un yanı sıra rus gerçekçi tiyatrosuna ün kazandıran oyunculardan biridir. (M)

SAVİNAO, İspanya'da Galicia'da (Lugo ili) şehir; 12 100 nüf. (L)

SAVİNİO (Andrea De Chirico, Alberto — denir), italyan yazarı, ressamı ve müzikçisi (Atina 1891-Roma 1952), Giorgio de Chirico'nun kardeşidir. Yazarlığının ilk yılları Ronda zamanına rastlar. Fakat Savinio'nun düşünceleri metafiziğe, gerçeküstücülüğe, sihire olan eğiliminden ötürü XIX. yy. ilkelerinden çok Bontempelli'nin fikirlerine yaklaşır. Hikâyeleri, romanları, dramları vardır: *Hermafrodito* (1918), *Le Casa Ispirata* (Perili Ev) [1925], *Angelica o la Notte di Maggio* (Angelica veya Mayıs Gecesi) [1927], *Capitano Ulisse* (Kaptan Odysseus) [1934], *Tragedia dell'Infanzia* (Çocukluk Trajedisi) [1937], *Achille Immorato* (Âşık Akhilleus) [1938], *Dico a te, Clio* (Sana Söylüyorum Clio) [1940], *Infanzia di Nivasio Dolcemare*.(Nivasio Dolcemare'nin Çocukluğu) [1941], *Narrate, Uomini, La Vostra Storia* (İnsanlar, Hikâyenizi Anlatın) [1942], *Casa «La Vita»* («La Vita» Evi) [1942], *Ascoto il Tuo Cuore Citta* (Kalbini Dinliyorum Şehir) [1943], *Tutta la Vita* (Hayat Boyunca) [1945] v.b. Savinio resim, desen ve edebiyat alanında aynı sanat anlayışını benimsedi. Belli başlı italyan ve yabancı koleksiyonlarda eserleri vardır. Müzikçi olarak, *Perseus* (1924), *Niobe'nin Ölümü* (1925), *Mevsimin Balosu* (1925) v.b. balelerini besteledi. (M)

SAVİNKOV (Boris Viktoroviç), **Ropşin** denir, rus siyaset adamı (Vilnius 1879 - Moskova 1925). Petersburg'da okudu, ihtilâlci fikirleri benimsedi, tedhiş hareketlerine katıldı ve Vologda'ya sürüldü. Sibirya'dan kaçtı, İsviçre'ye geçti, Rusya'ya döndü ve ihtilâlci suikastlara katıldı (büyük dük Sergey'in öldürülmesi, 1905); ölüme mahkûm edildi. Yine kaçmayı ve İsviçre'ye sığınmayı başardı. Daha ılımlı davranarak Birinci Dünya savaşında «kutsal birlikten yana oldu. 1927'de, liberal Mart ihtilâlinden sonra, savaş bakanı yardımcılığına getirildi ve Bolşeviklikle açıkça mücadele etti. Bu yüzden başını getirene mükâfat verileceği ilân edildi. Polonya'ya giderek *Za Svobodu* (Hürriyet İçin) gazetesini kurdu; oradan Paris'e geçti. 1924'te, gizlice Rusya'ya girdi, tutuklandı ve ölüme mahkûm edildi. Cezası hapse çevrildi. Cezaevinde intihar etti. Siyasî fikirlerini ortaya koyan romanları vardır: *Kon Bledniy* (Beyaz Süvari) [1909], *Kon Voronoy* (Siyah Süvari) [1923]. (L)

SAVİT i. (fr. *savite*). Miner. Mezotip çeşidi. (L)

Savitri, *Mahabharata*'nın kahramanlarından biri, kral Asvapati'nin kızı. Erdemli Satyavant ile nişanlıydı; nişanlısının bir yıl sonra öleceğini öğrendi, ama yine de onunla evlendi ve uğursuz gün gelince kurnazlığı sayesinde ölüm tanrısı Yama'nın kocasını sağ bırakmasını sağladı. (L)

SAVİTSKİY (Kostantin Apollonoviç), rus ressamı (1844-1905). İ. N. Kramskoy, İ.E. Repin, V.M. Varnecov'un etkisinde kaldı. 1878'de «Gezginciler» topluluğuna katıldı, konularını köylülerin hayatından alan gerçekçi tablolar (*Demiryolunda Çalışma*, 1874; *Putla Karşılaşma*, 1878) ve günlük hayattan ilgi çekici tipler çizdi. Ayrıca kitap resimledi, ofortla çalıştı. Başlıca eserleri Moskova'daki Tretyakov galerisinde ve Leningrad Devlet müzesindedir. — Oğlu GEORGİY KONSTANTİNOVİÇ de (1887 - 1949) ressamdı. Özellikle günlük hayatı işleyen tablolar ve savaş sahneleri çizdi. (M)

SAVİYEİHALVETİYE blş. i. Tasav. Halvetî tarikatına bağlı Dürdiriyei Halvetiyenin kollarından biri. (XIX. yy. başlarında Ahmed bin Melikiyüs Savi [öl. 1826] tarafından kuruldu. Halvetî tarikatının bütün ilkelerini benimseyen Saviye zikir ve devrana önem verir. Sünnî inançlarına çok bağlıdır. Zikir ve devranı, ibadeti tamamlayan bir dinî görev olarak anlar.) [M]

SAVL i. (ar. *şavl*). *Esk.* Hücum etme, saldırma, atılma. (M)

SAVLA veya **SAVLO** i. (ital. k. [?]). Denizc. Gemilerde sancak çekmekte ve işaret kaldırmakta kullanılan bir veya bir buçuk burgatalık ince halat. (M)

SAVLAMAK geçz. f. (esk. türk. k.). *Yenid.* İddia etmek. (M)

SAVLAYICI sıf. (*savlamak*'tan *savla-y-ıcı*). *Yenid.* İddia eden, savlayan. (M)

SAVLECAN i. (ar. *şavlecān*). Polo oyununda atın üstünden topa vurmak için kullanılan ucu eğri sopa, çevgân. Bk. POLO. (M)

SAVLET i. (ar. *şavlet*). *Esk.* Şiddetli hücum, saldırma, atılma: *Son savletinle vur ki açılsın bu surlar / Fecr-i hücum içindeki tekbir aşkına* (Yahya Kemal). *Ey darbe-i mübeccele, ey dud-i müntakim, / Kimsin? Nesin?... Bu savlete saik, sebep ne? Kim?* (Tevfik Fikret). || *Savlet-i seyf ü kalem*, kılıç ve kalem saldırısı. (M)

SAVLO i. Bk. SAVLA.

SAVM i. (ar. *şavm*). *Esk.* Oruç. || *Savm-ı Davud*, belirli bir süre için günaşırı tutulan oruç. (İlk defa Davud peygamber tarafından tutulduğu için bu adı aldı; nafile oruç türündendir.) || *Şehr-i savm*, oruç ayı, ramazan. (M)

SAVMA i. (*savmak*'tan *sav-ma*). Savmak işi.

— DEY. *Baştan savma.* Bk. BAŞ. (M)

SAVMAA i. (ar. *şavm*'dan). *Esk.* İbadet yeri, tekke, tapınak: *Bir geceydi, rüyasında, şeyhinin savmaası önüne saf saf dizilmiş yüzlerce insan gördü* (N. Araz). || *Savmaa-nişin*, tekkeye çekilip oturan.

— ANSİKL. *Savmaa*, islâm ve hıristiyan dinlerinde olduğu gibi bazı aşırı sünnî tarikatlarda da vardır. Müslümanlıkta, içinde ibadet edilen bütün yapılara *savmaa* denebilir. Daha çok «dünyadan el etek çekerek kendini ibadete verenlerin oturdukları özel bina» veya «hücre» anlamına gelir. Hıristiyanlıkta papazların kapandığı yüksek ve ıssız tepelerde kurulan bir çeşit özel tapınaklardı. Papazlar, keşişler dünya işlerini bırakarak buralarda çile doldururlardı. Türk divan edebiyatında sık sık geçen savmaa kelimesi, daha çok, «kendini aşırı ölçüde ibadete verenlerin, dinden başka bir şey düşünmeyenlerin kapandıkları yer» anlamında kullanılırdı. Savmaaya çekilme, dünyadan el etek çekme geleneği, müslümanlara hıristiyanlardan, hıristiyanlara da eski ibranî ve çok tanrıcı dinlere bağlı rahiplerden geçti. Bu gelenek, islâm dini kurallarına aykırı olmasına rağmen bir zamanlar hızla yayılmıştı. (M)

SAVMAK geçl. f. (esk. türk. *sav*, sağlam > *savmak*, geçirmek, iyileşmek'ten). Başından atmak, yanından uzaklaştırmak: *Fakat hikâyesini dinlediği için savamadı* (R. H. Karay). *Eleni şampanya vermeden ablayı savmak kabil olamayacağını anlayıp doldurur* (H.R. Gürpınar). || Atlatmak, geçirmek: *Bir gün olur ki mest gözün huşyar olur / Galip de bu humarı savar neş'edar olur* (Şeyh Galip). *Eve başıbozuk döndüğü gece «Biz savdık sıramızı...» diye gülüyordu* (Kemal Tahir). || Geçz. f. *Esk.* Geçmek, etki etmek, işlemek: *Soğuk içime savdı* (Şemseddin Sami).

— ÇEŞ. DEY. *Başından savmak.* Bk. BAŞ. || *Satıp savmak.* Bk. SATMAK.

◆ **Savdırmak** ettrg. f. Savmak işini yaptırmak. (M)

SAVMAN (Hüsnü), **Baba Hüsnü** denir,

türk futbolcusu (İstanbul 1908-ay.y. 1945). Kadıköy dârüleytamı, Balıkesir Erkek Öğretmen okulu ve İstanbul Erkek Öğretmen okulunu bitirdi. Futbola öğrenciyken başladı. Balıkesir İdman Yurdu ile Beşiktaş takımında oynadı (1927-1941); 7 kere millî takımda yer aldı; bunların dördünde kaptanlık yaptı. Beşiktaş kulübünün de kaptanıydı. (M)

SAVMIŞ sıf. (*savmak*'tan *sav-mış*). *Esk.* Olup bitmiş, geçmişte kalmış. (M)

SAVN i. (ar. *şavn*). *Esk.* Koruma, muhafaza etme: *O, savn-ı Samedânî ile savuşup kurtuldu* (Cevdet Paşa). [M]

SAVO, isveççe **Savolaks**, Finlandiya'da tarihî il, Hame ile Karjala arasında. Ortaçağda İsveçlilerle Novgorod Rusları arasında çekişmeye yol açan ve İsveçliler tarafından tahkim edilen (Olavinlinna kalesi, 1475) Savo, Per Brake tarafından merkezi Savonlinna olan bir il haline getirildi (1648). XVIII. yy.da rus-isveç savaşlarının başlıca çarpışmalarının yapıldığı ilden önce, Viipuri ve Loppeenranta, sonra da Sanvonlinna idare bölümleri ayrılarak, Rusya'ya verildi (Uusikaupunki [1721] ve Turku [1943] antlaşmaları) ve il topraklarının geri kalan kısmı Knopio ve Mikkeli idare bölgelerine katıldı. (L)

Savoia hanedanı, bilinen en eski atası Umberto I olan hanedan, Umberto I, *comes in pago savogiense* unvanını taşırdı ve toprakları Leman gölünün güney kıyıları boyunca uzanırdı. Hanedanın üyeleri, ustaca bir evlenme siyaseti (Umberto I'in ikinci oğlu ve halefi Savoie vâdileri kontu Oddone I'in [1051-1057 ?] Adelaide di Susa ile evlenmesi) sayesinde Pietro I'den (öl. 1078) sonra hem Savoia kontu, hem de Torino markisi unvanına sahip oldular. Savoia kontları bazı hatalara (1243'te hanedanın ana koluna ancak 1419'da dönecek olan Piemonte kontluğunun kurulması gibi) rağmen, ilk kontluklarına, kısa sürede ustalıkla yeni topraklar kattılar, Alp kapılarının koruyucusu olarak rol oynadılar ve Pietro II (1263-1268) ile «imparator vekili» unvanını almayı başardılar. Ayrıca, Yeşil kontlar (Amedeo VI, 1343-1383) ve Kırmızı kontlar (Amedeo VII, 1383 - 1391) zamanında devletlerini birleştirme işini tamamlayarak 1416'da dukalık unvanını elde ettiler, hattâ Amedeo VIII (1391-1440), 1439'da Felix V adıyle Bâsel Papa'sı oldu. XV.-XVIII. yy. arasında birçok defa güç duruma düşen Savoia hanedanı, Eugène de Savoia'nın askerî yetenekleriyle hanedana kazandırdığı ün sayesinde imparatordan önce Sicilya (Utrecht, 1713), sonra da Sardinya (Londra, 1718) krallıkları tacını almayı başardı. Sardinya krallığı ancak 1720'de Vittorio Amedeo II (1675-1730) tarafından kesinlikle kabul edildi. Ama Vittorio Amedeo III'ün üç oğlunun da çocuksuz ölmesi üzerine, Sardinya krallığı, 1831'de, XVII. yy.ın başında Carlo Emanuele I'in en küçük oğlu Tommaso tarafından kurulmuş olan Savoia-Carignano hanedanının dalının son temsilcisi Carlo Alberto'ya (1831-1849) geçti. O tarihten sonra, Sardinya kralı olarak taşıdıkları tacı 1861 martında İtalya krallarının tacıyle değiştiren Savoia hanedanı üyeleri Umberto II'nin kısa süren saltanatından (9 mayıs-13 haziran 1946) sonra İtalyan cumhuriyetinin ilânına kadar italya yarımadasında hüküm sürdüler. Vittorio Emanuele II'nin soyundan gelen Aosta dükleri hanedanının küçük dalından da, İspanya (Amedeo I, 1870-1873) ve Hırvatistan (Tomislav II, 1942-1944) kralları çıktı. Hanedanın 1946'da İtalya cumhuriyeti tarafından elkonan malları 1952'de geri verildi. (L)

SAVOİA hanedanı devletleri. Savoia hanedanı devletleri, X. yy.dan sonra, Champagne ve Bourgogne asıllı olan ve sonunda Bugey, Chambéry kiüzü ve Savoie vâdisine yerleşen (976'dan önce Savoia kontluğunun kurulması) bir kontluk ailesinin, Rhône, Alpler ve Isère arasındaki toprakları birleştirmesiyle kuruldu. Komşu piskoposluklara (Vienne, Belley, Sion, Aosta) yakın akrabalarını yerleştirmeyi başaran aile, buna karşılık onlardan fief olarak sitelerinin kontluğunu aldı. Rodolphe III'ün ölümüyle (1032) ikinci Bourgogne krallığı Germania kralı Konrad II'nin payına düşünce, Savoia kontu Umberto I, Belley, Sion, Aosta kontluklarının, Saint - Maurice-d'Agaune manastırının ve Vienne kontluğunun başına geçti. Umberto I, Rodolphe III'ün dul karısını destekleyerek, imparator Konrad II'nin metbuluğunu tanıdı. Topraklar Maurienne (1043) ve Chablais'nin (en geç XI. yy. sonu) katılmasıyle büyüdü. Oddone I, Susa'lı Adelaide ile evlenerek Torino markiliğini (Susa, İvrea, Pinerolo, Torino) ele geçirdi. Tek mirasçı olarak kalan Oddone, bu italyan toprağını da Savoie toprağına ekledi, Mont-Cenis yolunun kontrolunu ele geçirerek Savoia kontlarını Alpler'in bekçisi haline getirdi.

Savoia iktidarının kurulması (1060 - 1440)

● *İlk başarılar* (*1060-1189*). Savoia hanedanı, topraklarının Fransa, Almanya ve İtalya arasında bulunmasından yararlandı. Meselâ Heinrich IV, Canossa'ya giderken (1077) Savoie topraklarından geçiş hakkı alabilmek için toprak bağışlamak zorunda kaldı. Fransa kralı Louis VI'nın, Umberto II'nin (1080-1103) kızı Adelaide ile evlenmesi (1115) üzerine ailenin nüfuzu daha da arttı. Papalık ile imparatorluk arasındaki anlaşmazlık sırasında Savoia hanedanı, guelfi'lerin tarafını tutarak Dauphiné ile savaştı (Amedeo III ile veliaht Guiges [Guigo] IV [1142'de Bussières'de öldürüldü] arasındaki savaşlar); hattâ Lombardia ordularından kaçan Friedrich Barbarossa I, Alpler'den ancak Umberto III'e (1148-1189) utandırıcı tavizler vermek pahasına geçebildi (1168). İtibarını artıran bu başarılara rağmen Savoia kontluğu, XII. yy. sonunda topraklarının bölünmüşlüğü yüzünden ancak bir derebeylik prensliğiydi. Chablais ile Savoia kontluğunun geri kalan kısmı arasında kontluğa ait olmayan geniş toprakların (Genevois, Faucingy) bulunması ve Tarentaise başpiskoposuyle Saint-Jean-de-Maurienne, Cenevre ve Belley piskoposlarının bağımsızlık istekleri, kontluk otoritesini büyük ölçüde sınırlıyordu.

Bölgeye birçok manastır topluluğunun yerleşmesi bir iktisadî (tarla açma ve madencilik) ve dinî yenilenmeye yol açtı.

● *Kuzeye doğru genişleme* (*1189-1354/1355*). Savoia kontu Tommaso I (1189-1233), Philipp von Schwaben'i desteklemesine karşılık Vaud, Valais ve Piemonte bölgelerine yerleşmek hakkını elde etti, «Lombardia'da imparatorluk vicarius'u» unvanını aldı. 1232'de Chambéry'yi satın alarak kendine başkent yaptı. O tarihten sonra Savoia, Fransa'nın bulunduğu kuzeye ve Amedeo IV'ün (1233-1253) yurtluk olarak kardeşi Tommaso II'ye (1245-1259) verdiği Piemonte kontluğunun bulunduğu doğuya doğru genişlemesi imkânsız olduğundan, kuzeye yöneldi. Tommaso'nun soyu (Savoia-Piemonte dalı) 1419'a kadar devam etti; o tarihte erkek mirasçı olmadığından Piemonte, Savoia dükü Amedeo VIII'e geçti. Pietro II (1263-1268) Gex ülkesine yerleşerek rakip Cenevre kontları sülâlesini devirdi ve toprakları içinde kalan şehir halkına himayesini kabul ettirdi, son Faucigny derebeyinin kızıyle evlenerek Beaufortin'in de katılmış olduğu bölgeyi ele geçirdi. Fakat ölürken Faucigny'yi Viennois prensi Guigues (Guigo) VII ile evli olan kızı Béatric'e bırakması, Dauphiné ile Savoia arasında büyük çekişmelere yol açtı. Dauphiné'lileri kontluğun ortasına yerleştiren bu hatalı karar Savoia devletinin varlığını tehlikeye düşürdü; üstelik Habsburg'lar, imparatorluk tahtına oturalı beri Savoia'nın Alman İsviçresi'nde ilerlemesine karşı çıkıyorlardı. Fakat Sibilla di Bagé ile evlenerek Bresse'i alan Amedeo V (1285-1323) önce Faucigny'de stratejik mevkiler ele geçirerek, sonra da Montmélian (1308) barışıyle Béatrice ve torunu Hugues'ün Savoia üstündeki haklarından kesinlikle vaz geçmelerini sağlayarak durumu tamamıyle lehine çevirdi. Buna rağmen Savoia ve Dauphiné arasındaki düşmanlık devam etti ve iki devlet, kont Edoardo I (1323-1329) zamanında Varey'de (Dauphiné'nin zaferi) ve «yeşil kont» Amedeo VI (1343-1383) zamanında Abrets'te (Savoia'nın zaferi) çarpıştı. Bona di Borbone ile evliliğinden dolayı Capet'lere bağlı olan ve Dauphiné'nin Fransa'ya ilhakından beri (1349) eyaletlerini tehdit eden kuşatma tehlikesini geçiştirmek isteyen Amedeo VI, kral İyi Jean ile Paris antlaşmasını (1354-1355) imzaladı; bu antlaşma krallıkla Savoia arasındaki sınırları kesinlikle çiziyor ve Viennois'daki toprakların Fransa'ya bırakmasına karşılık Savoia'ya Faucingy'yi veriyordu.

● *Doğuya doğru yayılma ve italyan eğilimi* (*1354/1355-1416*). Fransa yönünde genişlemesi imkânsızlaşan Amedeo VI, sülâleyi İtalya'ya yöneltti ve Milano (Visconti'ler), Saluzzo, Monferrato ve Anjou'luları çatıştıran anlaşmazlıklara karışarak Napoli'li Giovanna I'in ölümü (1382) üzerine onun Piemonte'deki toprakları ele geçirdi. Sonra Türklere karşı tek başına Gelibolu'ya bir haçlı seferi düzenleyerek (1366-1367) ve Cenova ile Venedik'in Doğu konusunda anlaşmazlığına hakemlik ederek ülkesine milletlerarası bir ün sağladı.

İşte Maurienne ve Tarentaise köylüleriyle piskopos derebeyler arasındaki anlaşmazlıklar kontlara, piskoposların siyasî iktidarını ele geçirme imkânını verdi. Üstelik, «kırmızı kont» denilen Amedeo VII (1383-1391) Nice kontluğunu satın alarak (1388) devletine, çok önemli bir deniz kapısı sağladı ve bu sayede, Cenova, Pisa, Marsilya gibi limanlara muhtaç olmaktan kurtuldu. Ayrıca 1391'de kont olan Amedeo VII, Cenevre ve Piemonte-Savoia kontluk sülâlelerinin sönmesinden yararlanarak, Cenevre'de tahta çıkan ve pek meşru olmayan bir mirasçıdan Genevois'daki haklarını satın aldı (1401), Savoia'lı Luigi'nin ölümünden (1419) sonra da Piemonte kontluğunu kesinlikle devletine kattı. Savoia devleti toprak bütünlüğünü sağladığı sırada Amedeo VII de, İmparator Sigismund'un Savoia kontluğunu düklük haline getirmesini sağladı (1416).

● *Savoia devletinin teşkilâtlanması*. Amedeo VIII, düklüğünün kanunlarını *Tüzükler* veya *Savoia Genel Reformları* adı altında topladı; 1430'da ilân edilen bu kanunlar hükûmet, idare ve toplum teşkilâtını kesinleştiriyordu. Hükümdardan sonra devletin en ilerigeleni olan Savoia kançıları, iki yardımcısıyle birlikte daimî konseye başkanlık eder, bu konsey soylulardan meydana gelir ve diplomatik, malî ve hukukî işleri incelerdi. Dük, para yardımlarını oylayan «üç eyalet meclisleri»ni birleştirdi. Adlî işleri, XIV. yy.da Chambéry'de kurulan bir meclis yürütüyordu. Ama devletin yanı sıra derebeyler de «adalet tevzii»ne devam ediyorlardı.

Gerileme (1440 - 1553)

● *Sebepler*. Amedeo VIII'in Ripaille manastırına çekilmesiyle (1434) gerileme başladı. 1440'a kadar, hükümdar aslında oğlunun bütün kararlarını kontrol ettiği için yavaş olan gerileme Amedeo VIII'in, Basel Kilise konseyi tarafından Felix V (1439) adıyle papalığa seçilmesi ve oğlu Louis (1440 - 1465) lehine tahttan feragat etmesi üzerine hızlandı. Louis, XVI. yy. başına kadar Savoia devletini yöneten yeteneksiz veya reşit olmayan düklerin ilkidir.

● *Sonuçlar*. Bu durum, Savoia için çok kötü oldu ve her şeyden önce fransız baskısının artmasına yaradı; veliaht Louis, Dauphiné'ye yerleşip (1447-1456) Amedeo IX'un kızkardeşi Savoia'lı Charlotte ile evlenince (1457) ve Milano'ya hâkim olan Sforza'lılarla ittifak yapınca, Savoia devletinin arkasına sarkmış oldu ve Fransa tahtına çıkmasıyle de (1461-1483) aileden istekleri daha emredici bir hal aldı. Sonra, Savoia devletinin ağırlık merkezi Alpler'in batısından doğusuna doğru kaydı. 1430'da başlayan bu değişmeyi Amedeo IX'un dul karısı olan ve devletini, kardeşi kral Louis XI'in baskısından kurtarmak isteyen naibe Fransalı İolanda 1472--1478 arasında hızlandırdı; İolanda'nın ikinci oğlu Carlo I (1482-1490) Monferrato'nun vârisi Bianca ile evlenerek bu siyaseti devam ettirdi.

Hanedanın İtalya'ya doğru yönelmesi ve Chambéry'nin Torino lehine yavaş yavaş terk edilmesi, Chambéry'nin siyasî kontrolunu muhafaza etmeyi düşünen düklük merkezi baronlarının ve burjuvalarının hoşuna gitmedi. Kısa süre sonra Savoie'lı bir toplulukla Piemonte'li bir topluluk açıkça çatışmağa başladı; Rumilly meclisinin başvurduğu Louis XI bu anlaşmazlığı kendi yararına kullandı ve Chambre kontunu düklüğe genel vali tayin etti. Sonunda, bu iç çatışma Carlo Giovanni Amedeo (veya Carlo II) za-

manında (1490-1496) Pinerolo meclisinin Alpler'in doğusu ve batısı için iki ayrı yönetim kurmasıyle sonuçlandı; doğu toprakları Nice kontluğunu da kapsıyordu.

Ayrıca hükümdarların güçsüzlüğü devletin kuzeydeki yayılmasını durdurdu; üstelik kuzeydeki tehlike devam ediyordu, gerçekten İsviçreliler, Savoia naibesi İolanda'nın 1476'da Korkusuz Charles ile yaptığı ittifaktan memnun olmadıklarından, Roman İsviçresi'ndeki Savoia mülklerine el koyuyorlardı; para yardımlarının ve fuarlarının kaldırılmasına ve Carlo III'ün (veya II'nin) beceriksizliklerine (cinayetler, davalar) [1504-1553] öfkelenen Cenevre de, İsviçre cumhuriyetlerinin desteğiyle (Bern-Friburg-Cenevre ortak burjuvazi antlaşması, 1526) Savoia'dan, önce siyasî bakımdan, sonra Reformu kabul ederek ve piskoposunu Annnécy'ye çekilmeğe zorlayarak dinî bakımdan ayrıldı. Bu birbirini takip eden başarısızlıklarla sarsılan ve askerî gücü zayıf olan Savoia, İtalya savaşları sırasında (1536-1550) Alp tepelerinin kontrolunu ele geçirmek isteyen Fransa'nın ülkeyi işgal etmesini önleyemedi; bu sırada Bern'liler ile Valois'lılar da, Vaud ülkesiyle Cenevre gölünün güney kıyılarını (Chablais geçici olarak Reformu kabul etti) ele geçirmişlerdi; Carlo III ancak Nice'i ve Alpler'in doğusunda Vercell ve Aosta vâdisini kurtarabildi.

Siyasî kalkınma ve karşı reform (1553-1601)

Fransız usulüne göre teşkilâtlandırılan (Chambéry'de bir parlamentonun kurulması) Savoia, Cateau-Cambrésis antlaşması (1559) ile Alpler'in berisindeki topraklarını Saint-Quentin (1557) zaferini kazanan Emanuele Filiberto'ya (1553-1580) bıraktığı sırada, kesinlikle Fransa'ya katılma yoluna girmiş görünüyordu. Roman İsviçresi'nden vaz geçen Emanuele Filiberto (Vaud ülkesinin Bern'e ve Vieux Chablais'nin Valais'ye bırakılması) [Lozan (1564) ve Evian (1569) antlaşmaları] devletini güçlendirmeğe çalıştı; Chambéry'deki Muhasebe meclisini muhafaza etti ve bu şehirdeki Fransız parlamentosunun yerine bir Savoia meclisi kurdu (bu meclisin ikinci başkanı Antoine Favre meşhur Faber kanun derlemesini hazırladı). Fakat aslında, başkentini kesinlikle Torino'ya nakletmekle (1562) bütün çabasını Piemonte'ye verdi. Düklük kurumları yavaş yavaş Torino'ya taşındı. Karşı Reform Alpler'in hem doğusunda hem de batısında gelişti. Bu dinî tutum ve Savoia'nın Cenevre'ye düşmanlığı, bir baskınla İtalya'da Saluzzo markiliğini elde eden (1588) savaşçı Carlo Emanuele zamanında ve baskından hemen sonra, Cenevre ile Savoia arasında çatışmanın yeniden başlamasına yol açtı (1589-1593 savaşı). Fakat Savoia, Cenevre'ye karşı bir darbenin (aralık 1602 «tırmanma»sı) başarısızlığa uğramasından sonra, şehrin bağımsızlığını resmen tanıdı (Saint- Julien antlaşması, 1603). Carlo Emanuele, Henri IV'ün din siyasetine düşman olan Dauphiné, hattâ Provence katoliklerinin Savoia'ya katılmayı kabul edeceklerini hesaplayarak Grenoble'ü işgale kalkıştı. Fakat Lesdiguières'e yenildi ve Savoia, Henri IV tarafından işgal edildi (1600); Henri IV, Saluzzo'nun Savoia dükünе verilmesine karşılık Bresse, Bugey, Valromey ve Gex bölgesini ilhak etti (Lyon antlaşması, 1601).

Fransız üstünlüğü zamanında Savoia hanedanı devletleri (1601-1713)

● *Fransız vesayeti.* Savoia, o tarihten sonra önce İspanya aleyhtarı olan Fransa ile ittifaka sürüklendi (1610). Mantova ve Monferrato'nun (1614-1617 savaşı) karışık veraset işlerinde Fransa'yı destekledi, fakat Richelieu'ye rağmen, Bérule partisi tarafından fransız-ispanyol ittifakının tekrar kurulmasına (Monzön antlaşması, 1626) feda edilince, kendisine Monferrato'nun bölüşülmesini teklif eden İspanya'ya yanaştı. Bunun üzerine Carlo Emanuele I, Gonçalvo de Cordoba ile Casale Monferrato'daki fransız garnizonunu kuşattı, fakat kuvvetleri Louis XIII'e yenildi; Louis XIII, Savoia'ya tarafsızlığı zorla kabul ettirdi, Cazo'yu (temmuz) işgal etti. Savoia devletleri Pinerole'yi kesinlikle Fransa'ya veren Cherasco antlaşmasından (1631) sonra boşaltıldı; Fransa 1690'a kadar Savoia üstündeki hâkimiyetini fransız prenseslerinin naibeliğiyle devam ettirdi: Vittorio Amedeo I (1630-1637) ile Carlo Emanuele II'nin (1638-1675) dul karıları Christine de France (Madame Royale) ve Marie-Jeanne Baptiste de Nemours. Savaştan ve 1629-1630 veba salgınından büyük ölçüde zarar gören ülkenin kalabalık bölgelerindeki (Faucigny, Maurienne ve Tarentaise) halk çevredeki bölgelere göçtü. Bu sıkıntıları giderebilmek için Fransa ile İtalya arasındaki Mont-Cenis ticaret yolu onarıldı ve düklüğün başlıca gelir kaynağı olan sığır sürülerinin değerlendirilmesine başlandı; fakat bu iş Languedoc'tan büyük ölçüde tuz ithalini gerektirdiği için, Savoia devletlerini Fransa'nın iktisadî bağımlılığı altına soktu.

● *İktisadî direnme.* Bu vesayetten kurtulmak ve fransız taraftarlarının malî isteklerini sınırlamak için Savoia önce Tarentaise'deki (Moûtiers-Salins bölgesi), sonra, 1740'a doğru, işlem pek kârlı olmamakla birlikte, Conflans'deki (Isére ile Ary'nin birleştiği yer) tuz yataklarını değerlendirdi. Üstelik Savoia XVIII. yy. başlangıcında mahallî tuzu kullanarak ve Fransa'nın kendi ülkesindekinden düşük fiyata sattığı tuzu kaçak yollardan tekrar Fransa'ya ihraç etmek ve o güne kadar düşmanı olan İsviçre'nin özellikle Bern'in tarafsızlığını (savaş sırasında ticarî bakımdan çok önemliydi) sağlamak için İsviçre'yi tuz bakımından beslemek kurnazlığını gösterdi (bu amaçla Savoia'da Thonon, İsviçre'de Vevey limanlarının geliştirilmesi; cenevre sandallarının kullanılması).

● *Siyasî direnme (1690-1713).* Buna paralel olarak Vittorio Amedeo II (1675-1730), 1690'da Fransa ile Avusturya imparatorluğu arasında verimli bir denge siyasetine başladı. Louis XIV'ün düşmanlarıyle birleşince (kuzeni Savoia'lı prens Eugène, Augsburg birliği savaşları sırasında ve özellikle İspanya Veraset savaşlarında Fransa kralının en tehlikeli düşmanı oldu), devletleri fransız kuvvetleri tarafından iki defa işgal edildi (1690-1696 ve 1703-1713) ve özellikle Alpler'in batısında savaştan büyük zarar gördü (1709 kışı). İlk işgalde, devletlerinin boşaltılmasına ve Pinerolo'nun (ayrı Torino antlaşması, 1696) geri verilmesini sağladı. İkinci işgalde müttefiklerine daha sadık kaldı ve Utrecht antlaşması (1713) ile Sicilya adasını ve krallığını elde etti; fakat istemeye istemeye Sicilya'yı Sardinya ile değiştirmek zorunda kaldı; ancak 1720'de (Londra antlaşması, 1718) sahip olabildiği ada, Savoia'yı en büyük avrupa prensleriyle eşit hale getirdi ve Savoia hanedanının XI. yy.dan beri devam ettirdiği gelişme en yüksek noktasına ulaşarak devletleri Sardinya *devletleri* adını aldı.

Sardinya devletleri (1718/1720-1861)

● *XVIII. yy.daki reformlar.* Savoia dükü, Piemonte prensi ve Sardinya kralı Vittorio Amedeo II, mutlakıyetçi, merkeziyetçi ve ataerkil bir monarşi kurdu: ülkenin illere bölünmesi, genel kadastronun geliştirilmesi (1730), kanunların Kraliyet anayasasında (1723) toplanması, rahip ve soylu imtiyazlarının sınırlanması. Bu bütün içinde asıl Savoia, genel mültezimi tarafından yönetilen ve bütün özel imtiyazlarından yoksun (Muhasebe meclisinin kaldırılması, 1720) basit bir il haline geldi. Modernleşme çabasını Avusturya Veraset savaşı durdurdu. Viyana'nın müttefiki olan Sardinya krallığı, İspanya'nın hücumuna uğradı; Dauphiné'de üslenen İspanyollar 1742 - 1749 arası Savoia'yı işgal ederek büyük zarar verdiler (vergiler, mülklere elkonması). Fakat Sardinya'nın savaştan Ossola'yı elde ederek çıkması, savaş sırasında Valais'yi zenginleştiren Semplon ticaret yolunu kapatmasına imkân verdi (Worms ve Aachen antlaşmaları, 1748). O tarihten sonra Carlo Emanuele II (1730-1773) ile Vittorio Amedeo II (1773-1796), 1793'e kadar kesin bir tarafsızlık siyaseti uygulamakta ve krallığın sınırlarını kalkındırmak için Cenova (1754) ve Fransa ile (mart 1760) alışveriş yapmakla yetindiler. Seleflerinin iktisadî reformlarını yeniden ele aldılar. Bu reformlardan devrim arefesinde ortadan kaldırılan soylu sınıfın zararına topraklarını geliştiren deniz ticareti burjuvazisi yararlandı; küçük işletmecileri ihmal etmeyen monarşi, Alpler'in batısındaki toprakları ve insanları tazminat karşılığında azat etti (1762-1772).

● *Sardinya devletleri, devrim ve imparatorluk (1789-1815).* Fakat Fransız devriminin yayılmasından korkan Vittorio Amedeo III, yenilikçi hareketi durdurdu ve aralarında damadı Artois kontunun da bulunduğu birçok fransız mülteciyi Torino'ya kabul ederek, krallığı karşı devrim merkezi haline getirdi. Fakat Jirondenlerin Avusturya'ya karşı ittifak teklifini reddedince (nisan 1792), Savoia ve Nice kontluğu önce Montesquieu ve Anselme kumandasında fransız birlikleri tarafından işgal (eylül 1792), sonra 27 kasım 1792'de ve 31 ocak 1793'te Konvansiyon hükûmeti tarafından ilhak edildi. Özellikle para yardımlarının kaldırıldığı ve Hıristiyanlığa karşı girişilen hareketin birçok hoşnutsuzluğa yol açtığı Mont-Blanc (Savoia) idare bölgesinde, rahip ve soylu sınıfları karşı devrimci teşebbüslere geçtiler. İtalya seferi sırasında Sardinya'lılar ezildiler (nisan 1796) ve Paris antlaşmasında (15 mayıs 1796) Piemonte'nin işgalini kabul ederek Nice ve Savoia'yı Fransa'ya bıraktılar. Savoia'nın kuzey toprakları da Leman idare bölgesinde Cenevre ile birleştirildi (1788-1813). Kısa süre sonra Carlo Emanuele IV (1796-1802) Sardinya'da Cagliari'ye çekildi ve orada, İngilizlerin desteğiyle tahta döneceği günü beklemeğe başladı. Fransız cumhuriyetine katılan Piemonte (1799), idare bölgelerine ayrıldı (1802). 1810-1813 Arasında Savoia hanedanı devletleri, Napolyon sayesinde iktisadî bakımdan gelişti: modern Mont-Cenis yolunun yapılması, Savoia'da Moûtiers-Peisey Maden okulunun kurulması, Annecy'nin (pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı) ve büyük Piemonte şehirlerinin sanayileşmesi.

● *Tepki ve devrimler (1815-1849).* Birinci imparatorluğun çökmesiyle Vittorio Emanuele I (1802-1821) Chambéry ve Annecy dışında devletlerini geri aldı (Birinci Paris antlaşması, 20 kasım 1815) ve Viyana kongresinde Cenevre cumhuriyetini ilhak etti; fakat buna karşılık Kongre, İsviçre konfederasyonu lehine Kuzey Savoia'nın tarafsızlığını ilân etti; öte yandan kral Cenova'nın beslenmesini desteklemek için küçük bir «serbest Sardinya bölgesi»nin kurulmasını sağladı (Torino ek antlaşması, mart 1816). Savoia hanedanının tekrar kurulmasıyle, imtiyazlılar eski üstünlüklerine kavuştular. Fakat idarî mekanizmada ve imparatorluğun eski askerleri arasında yayılan liberal ve jakoben fikirler ile Cenovalıların Sardinyalılara düşmanlığı, devrici hareketi destekledi (mart 1821, Piemonte günleri); Vittorio Emanuele I tahttan feragat etti. Savoia-Carignano hanedanından Carlo Alberto, vâris Carlo Felico'nin (1821-1831) dönüşüne kadar naiplikle görevlendirildi. Carlo Felice naibin aldığı liberal kararları kaldırdı, naibi sürgün etti ve Piemonte devrimi Navara'da Avusturyalılar tarafından kesinlikle ezildi (nisan 1821). 1831'de taç, Carlo Alberto'ya (1831-1849) geçti; seleflerinin mutlakıyetçiliğine bağlı olan Carlo Alberto, önce her çeşit devrimci direnmeye karşı çıktı. Fakat sanayileşmeğe (Biella, Torino), ulaşım yollarını düzenlemeğe ve bu iktisadî yayılışa cevap verebilecek bir sigorta ve bankalar şebekesi (özellikle Cenova ve Torino'da) kurmağa başlayan Sardinya devletlerinde bir proleterleşme ve fakirleşme olayı ortaya çıktı ve 1847 iktisadî buhranıyle ağırlaştı; bu buhran, İtalyan birliğini sağlama hareketinde büyük rol oynayan Sardinya devletlerini büyük ölçüde etkileyen 1848 Avrupa buhranını daha da ciddîleştirdi. Bu yüzden Carlo Alberto iktidarı hükümdar ile iki meclis arasında bölüştüren bir anayasa (*Temel yasa*) [mart 1848] çıkarmak zorunda kaldı. Yeşil, beyaz ve kırmızı renkler millî amblem oldu. Sonra kral Avusturya'ya karşı millî bir haçlı seferine girişti, fakat Custozza (1848) ve Novara'da (1849) yenildi ve oğlu Vittorio Emanuel II (1849-1878) lehine tahttan feragat etmek zorunda kaldı.

● *Savoia hanedanı, Cavour ve İtalya krallığının kurulması (1849-1861).* Savoia hanedanı İtalya'yı tercih ettiği için, bu gelişmeye yabancı olan Savoia'lılar o andan itibaren Fransa ile birleşme yollarını araştırdılar: savoia menşeli olan Lyon'lu Vorace'lar, Chambéry'de yirmi dört saat süren bir

SAVOİA HANEDANI

Savoia hanedanının mirasçıları ancak Umberto I'den sonra kesinlikle bilinmektedir. Bu yüzden burada hanedanın gerçeğe en yakın kabul edilen iki kaynağı da verilmektedir.

Bu tabloda yalnız tarihî bakımdan önemli olan kişilerin adı verimliştir

Amedeo, 976'larda yaşadı. Belley veya Savoia kontu

Garnier. Troyes kontu, İtalya kralı Ugo'nun kızkardeşi Thiberge ile evlendi
— *Hgo*
— *Umberto*

Umberto I *Beyaz Elli* (öl. 1042 - 1051 arası) [«Comes in Pago Savogiense»] (toprakları Leman gölü kıyılarına kadar uzanıyordu), Valais kontunun kızı Ausilia ile evlendi

---

Amedeo I (*Ame-Coda*) [1016 - 1051], kont (tarihi belli değil), Adila veya Adelegida ile evlendi, vâris bırakmadı

Aimone (öl. 1053'e doğr.), Sion piskoposu

Burcardo (öl. 1068'e doğr.), Lyon piskoposu (1031 - 1068)

Oddone (öl. 1057 veya 1060), kont (? - 1060), 1046'ya doğr. Torino markisi Ulrico Manfredo'nun Schwaben dükü ile Monferrato markisinden dul kalan kızı Adelaide di Susa (öl. 1091) ile evlendi

---

Pietro I (öl. 1078), Savoia kontu, Torino markisi (1057 - 1078), Guillaume V de Poito'nun kızı Agnès (öl. 1098) ile evlendi, erkek vâris bırakmadı

Amedeo II (öl. 1080), Savoia kontu, Torino markisi (1078 - 1080), 1065'ten sona Cenevre kontu Gerald'ın kızı Giovanna ile evlendi

Berta (1051 - 1087), 1066'da imparator Heinrich IV (öl. 1106) ile evlendi
Bk. FRANKEN

Adelaide (öl. 1079 veya 1080), 1066'da Germania kralı Rudolf von Schwaben (öl. 1080) ile evlendi

Oddone (öl. 1088), Asti piskoposu

Costanza (?) Oddone di Monferrato (öl. 1084) ile evlendi

Umberto II (öl. 1103), Savoie kontu (1080 - 1103), Bourgogne kontu Guillaume I'in kızı Gisela ile evlendi

Ausilia, Umberto di Beaujeu ile evlendi

Amedeo III (1095 - 1148) Maurienne ve Savoia kontu (1013 - 1148), imparatorluk kontu (1111). 1120'ye doğr. Viennois veliahtı Guigues III'ün kızı Matilde (öl. 1145) ile evlendi

Guglielmo (öl. 1114'e doğr.), Liège piskoposu

Adelaide veya Alice (1110'a doğr. - 1154), 1° 1115'te Fransa kralı Louis VI (öl 1137) ve 2° 1141'de Mathieu I de Montmorency (öl. 1160) ile evlendi

Agnese (öl. 1140'a doğr.), 1137'ye doğr. Arcimbaldo VI dei Borbone (öl. 1171) ile evlendi

---

Matilde veya Mafalda (öl. 1158), 1148'de Portekiz kralı Alfonso I (öl. 1185) ile evlendi

Umberto III *Aziz* [2] (1136 - 1189), Maurienne ve Savoia kontu (1148-1189), 1° 1151'de Alphonse I de Toulouse'un kızı Faidiva, 2° 1155'te Flandre kontu Thierry'nin kızı Gertrude, 3° 1165'e doğr. Zähringen dükü Konrad'ın kızı Clemenzave, 4° 1175'e doğr. Gérard de Vienne'in kızı Beatrice (öl. 1230) ile evlendi

Agnese (öl. 1172), Genevre kontu Guillaume I (öl. 1195) ile evlendi

---

Alice [3] 1173'te Yurtsuz John ile nişanlandı

Tommaso I [4] (1177'ye doğr. - 1233), Maurienne ve Savoia kontu (1189-1233), 1195'te Henri I de Faucigny'nin kızı Beatrice Margherita (öl. 1275) ile evlendi

Sofia (öl. 1202), Azzo VI d'Este ile evlendi

Amedeo IV (1197 - 1253), Savoia ve Maurienne kontu (1233 - 1253), 1244'te Bérold I des Beaux'nun kızı Cecilia (öl. 1275) ile evlendi

Beatrice (öl. 1267), 1220'de Provence kontu Raimond Bérenger IV veya V (öl. 1245) ile evlendi

Tommaso II (1199 - 1259), Piemonte kontu (1245 - 1259), Flandre kontu (1237 - 1244), 1° 1237'de Flandre kontesi Giovanna (öl. 1244) ve 2° papa İnnocentius IV'ün yeğeni Beatrice (öl. 1283) ile evlendi
bk. devamı sayfa 48'de

Pietro II *Küçük Charlemagne* (1203 - 1268), Savoia kontu (1263 - 1268), 1236'ya doğr. Aymonde Faucigny'nin kızı ve vârisi Agnese (öl. 1268) ile evlendi

Filippo I (1207 - 1285), Lyon piskoposu (1246 - 1267), Savoia kontu (1268 - 1285), Bourgogne saray kontu, 1267'de Bourgogne kontu Otto II'nin kızı Alix (öl. 1279) ile evlendi vâris bırakmadı

Bonifacio (öl. 1270), Canterbury piskoposu (1241)

Bonifacio [2] (1244 - 1263) Savoia kontu (1253 - 1263)

Margherita (1221 - 1295), 1234'te Fransa kralı Louis IX (öl. 1270), ile evlendi
Bk. CAPET'LER

Eleonora (öl. 1291), 1236'da İngiltere kralı Henry III (öl. 1272) ile evlendi
Bk. PLANTAGENÊT

Sancia (öl. 1261), 1243'te Germania kralı (1257-1272) Richard of Cornwall ile evlendi
Bk. PLANTAGENÊT

Beatrice (öl. 1267), 1246'da Sicilya kralı Carlo I (öl. 1285) ile evlendi
Bk. ANJOU

Beatrice *Büyük Veliaht* 1237'ye doğr. - 1310), 1° 1253'te Viennois veliahtı Guigues VII (öl. 1269) ve 2° 1273'te Béarn vikontu Gaston VII (öl. 1290) ile evlendi

SAVOİA HANEDANI

Tommaso II
(1199 - 1259),
Piemonte kontu

Tommaso III [2]
(1252 - 1282)
Piemonte kontu (1259-1282),
1274'te Bourgogne kontu
Hugues'ün kızı Guia (öl. 1316)
ile evlendi

AKHAİA kolu

Filippo di Acaia
(1278 - 1334),
Piemonte kontu,
1 ° 1295'te Akhaia ve Mora
Prensi Geoffroi de
Villehardouin'in soyundan
İsabella (öl. 1311) ve
2 ° 1312'de Humbert de la
Tour du Pin'in kızı
Caterina (öl. 1337)
ile evlendi,
erkek vârisler 1418'de tükendi,
veraset Savoia dükü Amedeo
VIII'e geçti

Pietro
(öl. 1332),
Lyon
piskoposu

Amedeo V [2] *Büyük*
(1252'ye doğr. - 1323),
Savoia kontu (1285-1323),
imparatorluk valisi (1310), Aosta dükü,
1 ° 1272'de Gui de Bagé'nin kızı ve
Breose'in mirasçısı Sybilla (öl. 1294) ve
2 ° 1297'de imparator Heinrich VII'nin
üvey kardeşi Brabant'lı Maria (öl. 1338)
ile evlendi

Edoardo [1]
(1284 - 1329),
Savoia kontu
(1323-1329),
1307'de Bourgogne
dükü Robert II'nin
kızı Bianca (öl. 1348)
ile evlendi

Giovanna
(öl. 1344),
1329'da
Bretagne
dükü Jean
III (öl. 1341)
ile evlendi

Bk. BRETAGNE

Aimone [1]
(1291 - 1343),
Savoia kontu
(1329 - 1343),
1330'da Monferrato
markisi Teodoro I'in
kızı Lolanda (öl. 1342)
ile evlendi

Amedeo VI
Yeşil kont
(1334-1383),
Savoia kontu
(1343-1383),
1355'te Pierre I
de Bourbon'un
kızı Bona (öl. 1403)
ile evlendi

Amedeo VII *Kızıl kont*
(1360-1391), Savoia kontu (1383-1391),
1377'de Berry dükü Jean I'in kızı
Bona (öl. 1435) ile evlendi

Agnese [1]
(öl. 1322),
1297'de Cenev-
re kontu
Guillaume III
(öl. 1320)
ile evlendi

Bianca
(1336-1385),
1350'de Milano
senyörü Galeazzo
II Visconti
(öl. 1378)
ile evlendi

Amedeo III
(öl. 1367),
Cenevre kontu
Savoia kontu
Amedeo VI'nın
vasisi

Giovanna [2]
(öl. 1345),
1326'da
Bizans impa-
ratoru Andro-
nikos (öl. 1341)
ile evlendi

VAUD kolu

Louis I [2]
(1254'e doğr. - 1302),
Vaud senyörü (1285 - 1302),
1 ° Lorraine dükü Mathieu II'nin
kızı Adeline (öl. 1281),
2 ° 1286'da İsabelle d'Aulnay
(öl. 1341) ve
3 ° 1301'de Philippe de
Montfort'un kızı Jeanne
ile evlendi

Louis II [2]
(1269'a doğr. - 1348),
Vaud senyörü
(1302 - 1348),
1309'da Jean I de
Chalon d'Arlay'in
kızı İsabelle
(öl. 1352) ile evlendi

Jean
(öl. 1339),
vâris bırakmadı

Catherine
(öl 1388),
1 ° Milano dükü
Azzo Viscont
(öl. 1339),
2 ° 1340'ta
Boinne ve Eu kontu
Raoul (öl. 1350) ve
3 ° 1352'de
Namur dükü
Guillaume I
(öl. 1391)
ile evlendi

Amedeo VIII *Barışsever*
(1383 - 1451),
Savoia kontu (1391-1416), dük (1416-1440)
[bu unvan imparator Sigismund tarafından verildi]
1393'te Bourgogne dükü Philippe II'nin kızı
Maria (öl. 1422) ile evlendi,
1439'da **Felix V** adıyle papa seçildi

Bona
(1388-1432),
1403'te Akhaia kolunun
son temsilcisi Louis
(öl. 1418) ile evlendi

Giovanna
(1392-1460),
1411'de Monferrato
markisi Giangiacomo
Paleologo (öl. 1445)
ile evlendi

Ludovico I
(1403-1465),
Piemonte prensi (1424-1434),
Savoia dükü (1440-1465),
1433'te Kıbrıs kralı Jean I'in kızı
Anne de Lusignan (öl. 1462) ile evlendi

Margherita
(1420'ye doğr. - 1479),
1 ° 1432'de Louis III d'Anjou (öl. 1434),
2 ° 1444'te Saray seçicisi Lodwig IV ve
3 ° 1453'te Württemberg kontu Ulrich V
ile evlendi

Amedeo IX
(1435-1472),
Savoia dükü (1465-1472),
1452'de Fransa kralı
Charles VII'nin kızı
Lolanda (öl. 1478) ile evlendi

Anna
(öl. 1480),
1478'de Napoli
kralı Federico IV
(öl. 1504)
ile evlendi

Filiberto I
Avcı
(1465-1482),
Savoia dükü
(1472-1482),
hiç evlenmedi

Carlo I
(1468-1490),
Savoia dükü (1482-1490),
1485'te Monferrato markisi
Guglielmo VII'nin kızı
Bianca (öl. 1509) ile evlendi

Carlo II
veya Carlo - Giovanni - Amedeo
(1489-1496),
Savoia dükü
(1490-1496)

Bona
(öl. 1485),
1468'de Milano
dükü Galeazzo
Sforza (öl. 1476)
ile evlendi

Ludovico
(1436-1482),
Cenevre kontu.
vâris bırakmadı

Giano
(öl. 1491),
Faucigny kontu
erkek vâris bırakmadı

Filippo I (II) *Yurtsuz*
(1438-1497),
Savoia dükü (1496-1497),
1 ° 1472'de Bourbon dükü Charles I'in
kızı Margherita (öl. 1483) ve
2 ° 1485'te Jean II de Brose'un
kızı Claudia (öl. 1513) ile evlendi

Carlotta
(1442-1483),
1457'de geleceğin
Fransa kralı
Louis XI ile
evlendi

Filiberto II *Güzel* [1]
(1480-1504),
Savoia dükü (1497-1504),
1501'de imparator Maxi-
milian I'in kızı Margherita
(öl. 1530) ile evlendi

Carlo III (II) [2]
(1486-1553),
Savoia dükü (1504-1553),
1521'de Portekiz kralı
Manuel'in kızı Beatrice
(öl. 1538) ile evlendi

Emanuele - Filiberto
(1528-1580),
Savoia dükü (1553-1580),
1559'da Fransa kralı François I'in kızkardeşi
Marguerite (öl. 1574) ile evlendi

Carlo - Emanuele I
(1562-1630),
Savoia dükü (1580-1630),
1585'te İspanya kralı Felipe II'nin kızı
Caterina (öl. 1597) ile evlendi

SAVOİA - NEMOURS kolu

Filippo [2]
(1490-1533),
Nemours dükü,
erkek vârisler
1561'de tükendi

Louise
(1476-1531),
1488'de Charles
d'Orleans (öl. 1496)
ile evlendi

Bk. ORLÉANS

Vittorio Amedeo I
(1587-1637),
Savoia dükü (1630-1637),
1619'da Fransa kralı Henri IV'ün
kızı Cristina (öl. 1663) ile evlendi

Carlo Emanuele II
(1634-1675), Savoia dükü (1638-1675),
1 ° 1663'te Orléans dükü Gaston'un kızı Françoise (öl. 1664) ve
2 ° 1665'te son Savoia - Nemours dükünün
kızkardeşi Maria Giovanna (öl. 1824) ile evlendi

Bk. devamı sayfa 49'da ●

Margherita
(1589-1655),
1608'de Mantova
dükü Francesco
IV Gonzago (öl. 1612)
ile evlendi

İsabella
(1591-1626),
1608'de Modena
dükü Alfonso
I d'Este (öl. 1644)
ile evlendi

SAVOİA - CARİGNANO kolu

Tommaso
(1596-1656),
Carignano prensi

Emanuele - Filiberto
(1628-1709),
Carignano prensi

bk. devamı sayfa 49'da

Eugène Maurice
(1633-1673), Soisson kontu

Eugène (1633-1736),
Prens Eugène denir

SAVOIA HANEDANI

48. sayfanın devamı ●

Carlo Emanuele II
(1634-1675),
Savoia dükü (1638-1675)

Vittorio Amedeo II [2]
(1666-1732),
Savoia dükü (1675),
Sicilya kralı (1713-1720)
Sardinya kralı (1720-1730). feragat etti (1730).
1° 1684'te Orléans dükünün kızı Anna (öl. 1728) ve
2° 1729'da Cumiana kontu Francesco Maurizio'nun kızı
Anna Teresa (öl. 1769) ile evlendi

Adelaide [1]
(1685-1712),
1697'de Fransa veliahtı
Louis (öl. 1712) ile evlendi

Carlo Emanuele III [1]
(1701-1773),
Sardinya kralı (1730-1773),
1° 1722'de Sulzbach saray kontu
Theodor'un kızı Cristina Luisa,
2° 1724'te Hessen-Rheinfels-Rotenburg
laudgraf'ı Ernst - Leopold'un kızı,
Polissena (öl. 1735) ve
3° 1737'de Lorraine dükü Leopold'un kızı
Elisabetta (öl. 1741)
ile evlendi

Maria Luisa Gabriella
(1688-1714)
1701'de İspanya
kralı Felipe V
(öl. 1746) ile
evlendi

Vittorio Amedeo III [2]
(1726-1796),
Sardinya kralı 1773-1796),
1750'de İspanya kralı Felipe V'in kızı
Maria Antonietta (öl. 1785) ile evlendi

Carlo Emanuele IV
(1751-1819),
Sardinya kralı
(1796-1802),
1775'te Fransa veliahtı
Louis'nin kızı Clotilde
(öl. 1802) ile evlendi
vâris bırakmadı

Josephine Louis
(1753-1810),
1771'de Provence
kontu ve geleceğin
Fransa kralı
Louis XVIII (öl. 1824)
ile evlendi

Bk. BOURBON

Marie - Thérèse
(1756-1805),
1773'te Artois kontu
ve geleceğin
Fransa kralı
Charles X (öl. 1836)
ile evlendi

Bk. BOURBON

Vittorio Emanuele I
(1759-1824),
Sardinya kralı
(1802-1821),
1789'da Avusturya
arşidükü Ferdinand'ın
kızı Maria Teresa
(öl. 1832) ile
evlendi

Carlo Felice
(1765-1831),
Sardinya kralı
(1821-1831),
1807'de Sicil-
ya kralı Fer-
dinando I'in
kızı Cristina
(öl. 1849) ile evlendi,
vâris bırakmadı

Maria Beatrix
(1792-1840),
1812'de Modena dükü
ve Avusturya arşi-
dükü Franz IV
(öl. 1846) ile evlendi

Bk. HABSBURG

Maria Anna
(1803-1884),
1831'de Avusturya
imparatoru Ferdi-
nand I (öl. 1875)
ile evlendi

Maria Cristina
(1812-1836),
1832'de Napoli kralı
Ferdinando II
(öl. 1859) ile evlendi

Vittorio Emanuele II
(1820-1878),
Sardinya kralı (1849),
İtalya kralı (1861),
1° 1842'de Avusturya arşidükü
Rainer'in kızı Adelaide (öl. 1855) ve
2° «Mirafiori» kontesi Rosa Vercellana
(öl. 1885) ile evlendi

Clotilde [1]
(1843-1911),
1859'da
Napoleon Joseph
Bonaparte (öl. 1891)
ile evlendi

Bk. BONAPARTE

Maria Pia
(1847-1911),
1862'de Portekiz
kralı Luis I
(öl. 1889) ile
evlendi

Umberto I [1]
(1844-1900),
Piemonte prensi,
İtalya kralı (1878-1900),
1868'de Genova dükü
Ferdinando'nun kızı
Margherita di Savoia
(öl. 1926) ile evlendi

Vittorio - Emanuele III
(1869-1947),
İtalya kralı (1900-1946),
Habeşistan imparatoru (1936-1946)
Arnavutluk kralı (1939-1946),
Karadağ kralı Nikola I'in kızı
Elena (öl. 1952) ile evlendi

Umberto II
(doğ. 1904),
İtalya kralı (1946),
1930'da Belçika
kralı Albert I'in
kızı Maria Jose ile evlendi

Vittorio Emanuele
(doğ. 1937)

Giovanna
(doğ. 1907),
1930'da Bulgaristan
kralı Boris III
(öl. 1943) ile
evlendi

AOSTA kolu

Amedeo I [1]
(1845-1890),
Aosta dükü,
İspanya kralı
(1870-1873)

Emanuele - Filiberto
(1869-1931),
Aosta dükü

Amedeo II
(1898-1942),
Aosta dükü
Habeşistan kral naibi
(1937-1942),
erkek vâris bırakmadı

Luigi Amedeo
(1873-1933),
Abruzzi dükü,
Birinci Dünya savaşında
italyan deniz kuvvetleri kumandanı

Aimone
(1900-1948),
Spoleto dükü (1904-1942),
Tomislav II adıyle Hırvatistan kralı (1942-1944)
Austa dükü (1942-1948)

Amedeo III
(doğ. 1943),
Aosta dükü

SAVOIA - CARIGNANO kolu

48. sayfanın devamı ● ●

Emanuele - Filiberto
(1628-1709),
Carignano prensi

Vittorio - Amedeo
(1690-1741),
Carignano prensi

Anne - Thérèse
(1717-1745),
1741'de Rohan-Soubise
prensi Charles (öl. 1787)
ile evlendi

Luigi Vittorio
(1721-1778),
Carignano prensi

Vittorio Amedeo
(1743-1780),
Carignano prensi

Marie - Thérèse
(1749-1792),
1767'de Lamballe
prensi Alexan-
dre de Bourbon
(öl. 1768) ile
evlendi

Carlo Emanuele
(1770-1800),
Carignano prensi

Carlo Alberto
(1798-1849),
Sardinya kralı
(1831-1849),
1817'de Toscana
büyük dükü Ferdi-
nando'nun kızı
Teresa (öl. 1855) ile evlendi

Maria-Elisabeth
(1800-1856),
1820'de Lombardia-
Venedik kral
naibi Rainer
von Habs-
burg
(öl. 1853)
ile evlendi

Bk. HABSBURG

Ferdinando
(1822-1855),
Cenova dükü,
1850'de Saksonya kralı
Johann'ın kızı Elisabetta
(öl. 1912) ile evlendi

Margherita
(1851-1926),
1868'de İtalya
kralı Umberto II
ile evlendi

Tommaso
(1854-1931),
Cenova dükü,
vârisler bugün de
yaşamaktadır

SAVOİA hanedanı devletleri XIII. yy.dan XVIII. yy.a kadar

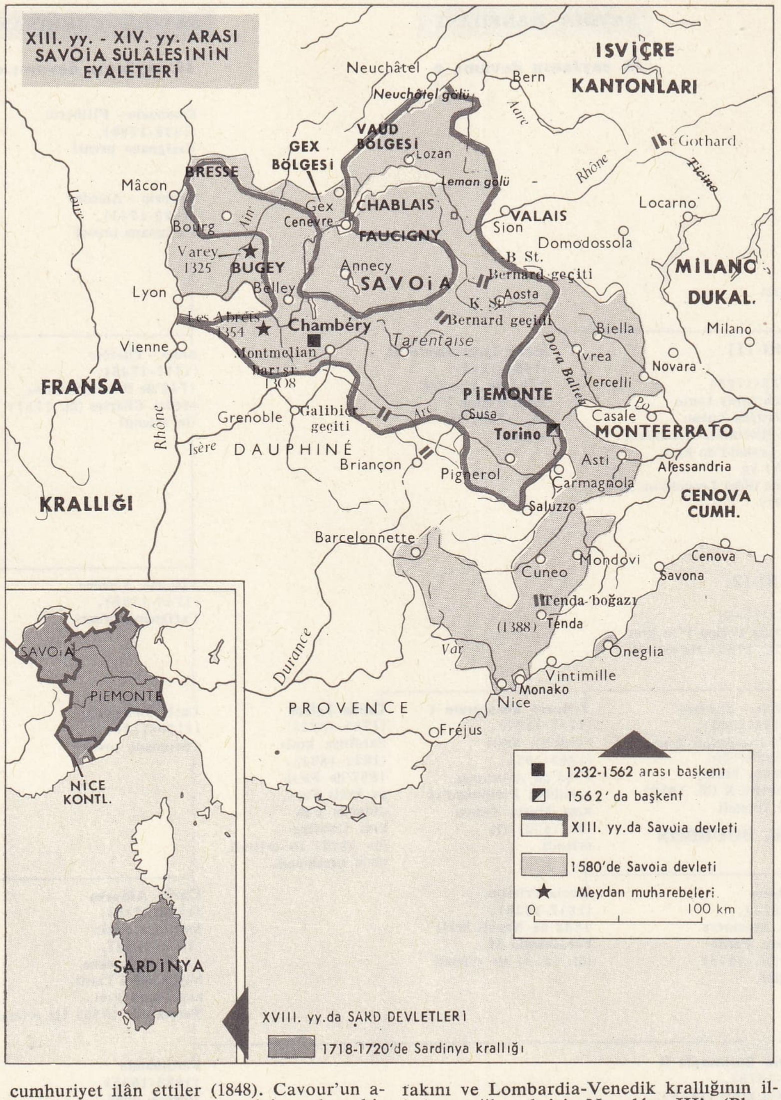

Bonne de Bourbon minyatür (XV. yy.) Bibliotnèque Nationale, Paris

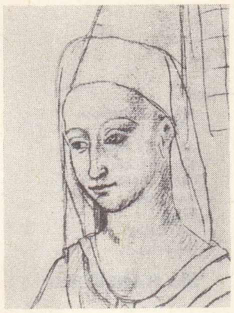

SAVOİA'lı Charlotte «Arras Derlemesi»

cumhuriyet ilân ettiler (1848). Cavour'un akıllıca çalışması, Piemonte'yi modern bir devlet haline getirdi. İtalya birliğini Savoia hanedanı etrafında gerçekleştirmek isteyen Cavour, Piemonte'yi, Kırım seferine (mart 1855) ve 1856 Paris kongresine katılarak, avrupa devletleri arasına soktu. Fransız ittifakını ve Lombardia-Venedik krallığının ilhakını sağlamak için Napoléon III'e (Plombières görüşmesi, temmuz 1858) Nice ile Savoia'yı bırakmayı vaat etti. İtalya seferinden sonra Villafranca mütarekesi (12 temmuz 1859) ve Sardinya'ya Venedik'i değil ancak Lombardia'yı veren Zürich antlaşmasından sonra ilhak mart 1860 plebisiti sonrasına kadar gecikti; bu plebisitle Emilia, Parma, Modena ve Toscana, Sardinya krallığına katıldı. Piemonte diplomatlarının ve özellikle Kuzey Savoia'yı ilhak etmek isteyen ve Chablais ile Faucigny'nin tarafsızlaştırılmasından başka bir şey elde edemeyen cenovalı radikallerin muhalefetine rağmen, Torino antlaşması (24 mart 1860) Nice ve Savoia'yı, halkının oy'una başvurulması şartıyla Fransa'ya bıraktı; yapılan plebisitten sonra (22 nisan 1860) birleşme gerçekleşti. Savoia hanedanı, servetinin ilk temeli olan bu eyaletleri kesinlikle kaybetti; fakat 18 şubat 1861'de Torino'da toplanan ilk parlamento Vittorio Emanuele'yi İtalya kralı ilân etti (şubat - mart 1861). Bk. 1848 AVRUPA DEVRİMLERİ, İTALYA. (L)

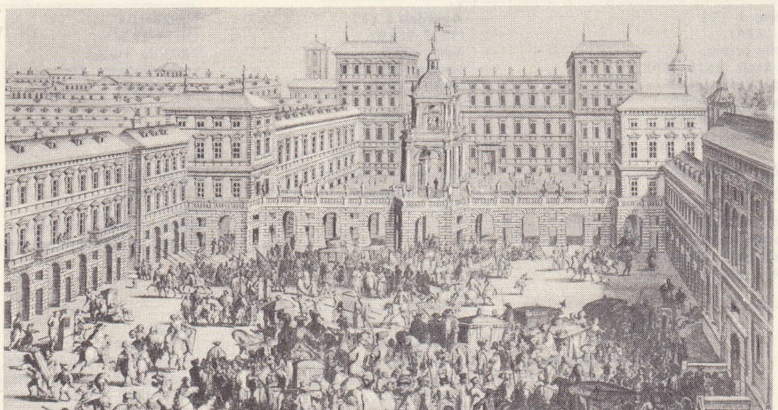

Carlo Emanuela II ve saray mensupları Torino'da (1666) Cabinet des Estampes, Paris

SAVOİE, Fransa'nın güneydoğusunda bölge, İtalya sınırında; merkezi, *Chambéry*. Savoie, Alpler'deki birçok bölgeyi içine alır. Bölgede doğudan batıya doğru dört kısım ayırt edilir: 1. cilâlı şistler, konglomeralar ve flişlerden meydana gelen, Maurienne ve Tarentaise ırmakları tarafından aşılan bir alplerarası kütleler (Arves dorukları, Mont-Cenis ve Vanoise kütleleri) bölgesi; 2. yüksek billûrlu sıradağlar (Grand-Arc, Beaufortin, Mont-Blanc); 3. Savoie vâdisi ve Arly vâdisiyle Alp karığı; 4. Leman gölünden Chambéry klüzünün güneyine kadar uzanan önalp kütleleri ve klüzleri. Bk. FRANSIZ ALPLERİ ve ÖNALPLER.

● *İlk yıllarda, Kelt ve Galya - Roma devirlerinde Savoie.* Savoie'ya Yontma Taş devrinde magdalenyen avcılar, Tarih döneminde Ligürler, M.Ö. VII. ve V. yy.da kelt halklarından Allobroges yerleşti. M.Ö. 122-118 arasında bu topraklar, konsül Domitius Ahenobarbus'un Sorgues ırmağı kıyısındaki Allobroges'i yenmesinden sonra, Roma'nın Narbonnensis eyaletine katıldı. Vali Fonteius'un haksız vergiler toplamasına (M.Ö. 69-68) karşı koyan ve Galya savaşı sırasından isyan eden Allobroges, sonunda roma hâkimiyetini kabul ettiler ve son kabileler de Augustus'a boyun eğince, bugünkü Savoie toprakları, Narbonnensis, Viennois, Alpes Grées ve Alpes Cottiennes eyaletleri arasında bölüştürüldü. Milano'yu ve İvrée'yi Vienne'e bağlayan roma yolunun geçtiği Savoie toprakları, romalılaştırmağa değilse bile Hıristiyanlığa uzun süre direndi ve tarihte bilinen ilk Cenevre piskoposluğu ancak IV. yy. sonunda kurtuldu.

● *Sapaudia'dan Savoia kontluğuna* (IV. - XI. yy.). *Sapaudia* adı ilk olarak Ammianus Marcellenus'un (354? veya 370'e doğr. -380 ?) bir metninde geçer; İsviçre'nin bir kısmını da kapsayan bu terim, bugünkü Savoie topraklarından daha geniş bir bölgeyi ifade ediyordu. Aetius Burgondları 443'te zorla Sapaudia topraklarına nakletti ve onlara toprak dağıttı; bu arada Hıristiyanlık da Tarentaise ve Maurienne'e sızdı (V.-VI. yy.) ve Saint-Maurice d'Agaune manastırıyle yeni Grenoble ve Belley piskoposlukları çevresinde teşkilâtlandı. Clovis'in oğullarının Burgond krallığını ilhak etmeleri (594) sırasında, Merovenj krallığına katılan Sapaudia'nın toprakları küçültüldü. *Saboia* (*Pagus savogiensis* olduğu sanılır) adı verilen bölge, İsère ile Bourget gölünün güney kıyıları arasındaki toprakları içine alıyordu. Kısa süre sonra *Saboia,* Savoie adını aldı; bu terim bugünkü Savoie topraklarını ifade ediyordu; bölge Mont-Cenis ve Küçük Saint-Bernard geçitlerine hâkim olduğundan önem kazandı. Ama önce Lothar'a, (Verdun antlaşması, 843) sonra Jüraötesi ilk Bourgogne krallığına (888) ve İkinci Bourgogne krallığına (934-935) geçen bu bölgede birçok derebey ailesi birbiriyle çekişmekteydi; bunlardan ikisi (kuzeyde Cenevre kontları; güneyde Umberto kontları) XI. yy. başında bağımsızlıklarını kazandı ve o sırada Rudolf III'ün Germania kralı Konrad II lehine, Bourgogne tahtından feragat etmesiyle Savoie toprakları Kutsal Roma-Germen imparatorluğuna katıldı (1032 -1038).

● *XI. - XX. yy. arası Savoie eyaleti.* Kuzeybatıdan geldiği sanılan Umberto sülâlesi daha XI. yy. ortasında Bourget gölü kıyılarını, Chambéry klüzünü, Maurienne'in ağzını ve Savoie vâdisini (asıl Savoie) kontrolu altına aldı; Umberto'lar Savoie vâdisi çevresinde Dauphiné ile Leman gölü arasında

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

SAVOIE
Bouges'da Arclusaz doruğu

SAVOİE
Doron vâdisinde Beaufort

Louis XIV (sağda) Bourgogne dükünün nişanlısı **SAVOİA** prensesini (solda) kabul ederken, Cabinet des Estampes, Paris

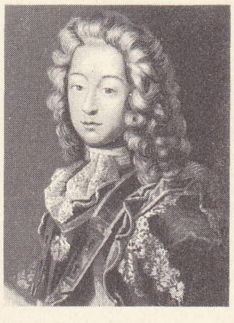

Vittorio Amadeo II
Cabinet des Estampes, Paris

Savoia kontluğunu kurdular. XII. yy. sonundan itibaren Alpler'in doğusuna yayılan, Savoia sülâlesi eyaletlerine katılan ve çekirdeği kontluk olan Fransız Savoie'sı, günden güne italyanlaşan bir devlette dilini ve özel kurumlarını korudu. 1791-1792'den 1815'e kadar Fransa'ya katılan, önce kısmen (1814), sonra tamamıyle (1815) Savoia sülâlesine geri verilen bölge, 1860'ta kesinlikle Fransa'ya katıldı. İki idare bölgesine (Savoie, idare merkezi Chambéry ve Haute-Savoie, idare merkezi, Annecy) bölünen Savoie'nın İtalya ile sınırları küçük Saint Bernard geçitinde ve Mont-Cenis yaylasında Fransa lehine biraz değiştirildi (Paris antlaşması, 10 şubat 1747). Aynı antlaşma uyarınca İtalya cumhuriyeti, 1949'da Savoie arşivlerini Fransa'ya geri verdi. (L)

SAVOİE idare bölgesi, Fransa'da Alpler'de idare bölgesi; 6 188 km² 266 678 nüf. (km²'ye 43 kişi). İdare merkezi, *Chambéry*. 3 İdare çevresi (*Chambéry, Albertville, Saint-Jean-de-Maurienne*) vardır. İdare bölgesi eski Savoia düklüğünün güney kısmında, Guiers'nin doğusunda uzanır. Kuzeybatı ucu Önalpler'in büyük *klüz*'lerinden birini kapsar: *Charmbéry klüzü*. Klüzün dibi, Bourget gölüyle örtülüdür. Mont-Cenis boğazı aracılığıyle İtalya'ya ulaşan bu eski geçit bölgesi kuzeyde, Jüra'nın kolları sayılabilecek son sıradağlarla çerçevelidir; çöküntüde tarım gelişmiştir (tahıl, çayırlar, bağcılık, meyve ağaçları). Chambéry'nin güneyinde yükselen *Grande Chartreuse* kütlesinin kalkerli dorukları çok az dirençli tortul tabakalara oyulmuş derin çöküntülerle birbirinden ayrılır. Chambéry'nin kuzeydoğusunda idare bölgesi, doruklarının çoğu 2 000 m'yi aşan Bauges kütlesinin büyük kısmını içine alır. Grande Chartreuse'de ve Bauges'de tarım ekonomisi, orman işletmeye ve hayvancılığa dayanır. İki önalp kütlesi, İsère ve kolu Arly'nin akaçladığı geniş bir çöküntüye hâkimdir. Bu alp karığının kuzey kısmındaki Val d'Arly, başlıca tarım faaliyeti yulaf yetiştiriciliği olan bir koridordur. Bölgenin temel gelir kaynağı hayvancılıktır (kasaplık hayvan, peynir). Albertville'in aşağı kesiminde yükseltisi daha az olan Savoie vâdiciğinin iklimi, Val d'Arly'ninkinden çok daha yumuşaktır. Güneşe bakan yamaçta bağcılık gelişmiştir; karşı yamaç çayırlar ve ormanlarla örtülüdür. Hayvancılık, bölge şehirlerinin süt ürünleri ihtiyacını karşılar. Arly ve İsère arasında, Beaufort Doron'u vâdisi, topografyası oldukça gevşek dağlara açılır.

Alp karığının doğusunda, İsère'in yukarı vâdisi (Mont-Blanc kütlesi ve Vanoise ovasında), *Tarentaise*'i meydana getirir; aşağı kesime doğru boğazlarla kapalı olan bu bölgenin de başlıca gelir kaynağı hayvancılıktır; «tarine» ırkından güzel sığırların yetiştirilmesinde yaylaya çıkmanın bütün usulleri uygulanır. Birçok elektrokimya ve elektro metalürji tesisi ırmak gücünden yararlanır.

Vanoise kütlesi *Grande Casse*'ta ve Arc'ın yukarı vâdisinin güneyinde (ırmak taraçalarında buğday, tütün yetiştirilen aşağı kesimi dışında) Tarentaise'e oranla daha az oyulmuştur ama daha kasvetlidir. Sığır yetiştiriciliği burada da önemli bir gelir kaynağıdır (meşhur peynirler). Öte yandan elektrometalürji ve elektrokimya sanayii bu kesimde Tarentaise'e oranla daha önemli rol oynar ve vâdi, Alpler'i Frejus tüneliyle aşan Paris-Roma demiryolunun geçtiği büyük bir ulaşım yoludur. Bu iki vâdi ve kolları, özellikle İkinci Dünya savaşından beri özellikle kışın kayak modasının yaygınlaşması sayesinde turistik bakımdan büyük ölçüde gelişmiştir (Tignes, Val-d'Isere [Tarentaise'de], Lanslebourg [Maurienne'de], Courchevel merkezleri). Bu ikialparası büyük vâdi dışında, idare bölgesinde dokuma atelyeleri, kâğıt fabrikaları ve kereste sanayii tesisleri kurulmuştur; idare bölgesinin her yeri turizmden önemli gelir sağlar. (L)

SAVOİE idare bölgesi (HAUTE—), Fransa'da Alpler'de idare bölgesi 4 598 km²; 329 230 nüf. (km²'ye 67 kişi). İdare merkezi, *Annecy;* 4 idare çevresi (*Annecy, Bonneville, Thonon, Saint-Julien-en-Genevois*) vardır.

İdare bölgesi, eski Savoia düklüğünün kuzey kısmını içine alır. Batıda ve Leman gölünün kenarında önalp molas'ına oyulmuş tepelerde uzanır; bu kesimde yalnız Salive dağı yüksek bir engebedir (1 380 m). Böl-

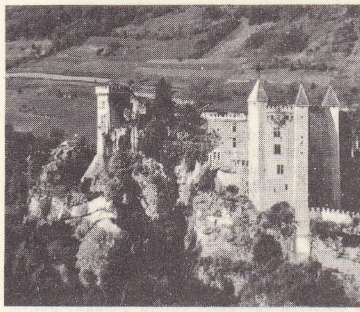

Saint-Pierre-d'Albigny'de Miolans şatosu

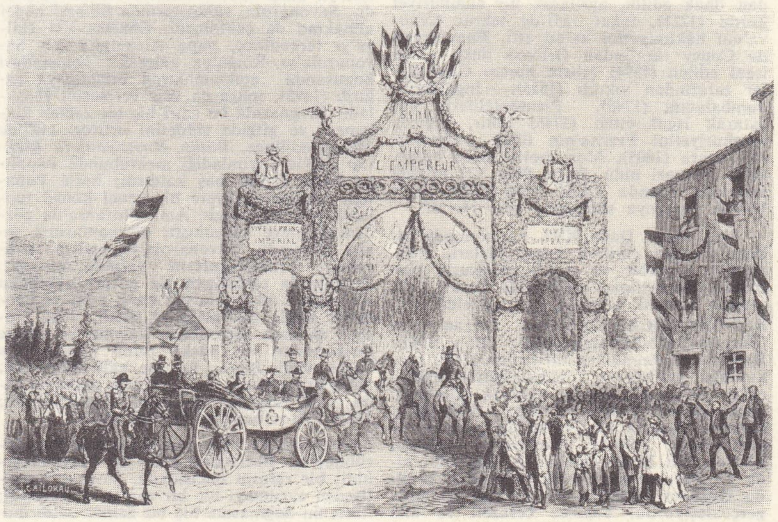

SAVOİA'nın ilhakı Aix-les-Bains'de Napoléon III ve imparatoriçenin geçişi («İllustration»dan 8 eylül 1860)

Foto. LAROUSSE

gede tarım verimlidir; sütçül inek yetiştiriciliği önemli rol oynar; birçok yamaç meyve ağaçlarıyle örtülüdür. İdare bölgesinin ortası, güneybatıdan kuzeydoğuya doğru önalpler'de uzanır; Bauges kütlesini sınırlayan kalkerli yalıyarlar Annecy gölünün güney kısmına hâkimdir; göl ile Arve vâdisi arasında batıda sıkışık, doğuda daha açık (Thones vâdisi) olan *Bornes* (veya Genevois) kütlesinin başlıca gelir kaynağı hayvancılıktır. Giffre'in (Arve'in kolu) yukarı vâdisinde Faucigny, önalp bölgelerine has kütlesel özellikleri taşımayan sarp engebelerden meydana gelir; aşağı kesime doğru tahıl tarımı, meyve bahçeleri ve bağlar köy ekonomisinde önemli yer tutar; daha ötede Chablais, bütünüyle aşma örtülerinde yontulmuştur ve korularla örtülü yüksek yaylalardan meydana gelir.

Doğu kesimde *Aiguilles-Rouges* sıradağları (*Buet*'de 3 094 m) Faucigny'ye hâkimdir ve sıradağların en yüksek doruğunu taşıyan Mont-Blanc kütlesinde Arve ve Arly'nin yukarı vâdilerinden meydana gelen çöküntü, Fransa'nın en büyük turistik bölgelerinden biridir (Mégère, Saint-Gervais ve Chamonix); çöküntü ayrıca kütlede oyulan büyük bir karayolu tüneli aracılığıyle İtalya'ya hızla ulaşmayı sağlar. Sanayi «décolletage» ve saatçilikle (Arve vâdisi, Cluses ve Annecy bölgeleri) temsil edilir; ayrıca dokuma (Annecy, Faverges), elektrometalürji (Chedde bögesi), uzmanlaşmış metalürji (bilyalı yataklar, jilet), tahta işçiliği ve hidroelektrik üretimi (Passy) gelişmiştir. (L)

SAVOİİ, Polinezya'da ada, Batı Samoalar'dan biridir; yaklş. 22 000 nüf. (L)

SAVOLDO (Gian Girolamo), italyan ressamı (Brescia 1480'e doğr.-ay.y. 1548). O sıralarda Bonsignori'nin hâkim olduğu Verona okulu çevresinde yetişti, Lombardlardan ve Foppa'dan da etkilendi. Brescia'da gece kompozisyonları ve soluk renkli manzaralar yaptı: *Maria Magdelena* (Londra), *Aziz Matta* (New York). 1508'de Floransa'ya yerleşti. Giorgione'nin etkisiyle ışık ve koyu gölgeye, zengin ve sıcak tonlara yöneldi: *Melek ve Tobiyas* (Borghese galerisi). [L]

SAVONA, İtalya'da şehir, Liguria'da, il idare merkezi, Riviera di Ponente kıyısında, Altare geçitinin eteğinde; 77 500 nüf. Barok üslûbunda anıtlar: Sistina katedrali ve kilisesi.

Torino, kara ve demiryolunun başlangıç noktasında bulunan Savona, önemli bir ulaşım merkezidir. Çok işlek olan limanında kömür ve meyve ticareti yapılır. Büyük demir sanayii. — *Savona ili*, 283 300 nüf. Riviera di Ponente ile Liguria Apenninleri'nin bir kısmını içine alır. Büyük bir turizm merkezidir. Meyvecilik (şeftali) ve çiçekçilik (menekşe). Kimya ve metalürji sanayii.

— Tar. Lombardların yıktığı (639) bir liguria kalesi olan ve IX. yy.da piskoposluk haline getirilen Savona, Cenova tarafından ilhak edildi, ayrılarak bir cumhuriyet kurdu (1221), fakat 1251'de tekrar Cenova'nın hâkimiyetini kabul etti. Enguerrand de Coucy tarafından Orléans dükü adına işgal edilen (1394) şehrin limanı Cenovalılar tarafından yıkıldı (1525). İngilizlerin bombaladığı (1745), Piemontelilerin kuşatarak işgal ettiği (1746) şehir, Liguria cumhuriyetini Fransa'nın ilhak etmesinden sonra (1805), Montenotte idare bölgesinin merkezi oldu. Papa Pius VII esirliği sırasında burada kaldı (1809-1812). Şehir 1815'te Sardinya sülâlesine geri verildi.

— Süsl. santl. Daha XVI. yy. sonunda bilinen *Savona çinileri*, insan yüzleri, manzaralar, çiçekler ve çeşitli nakışlarla süslüdür; desenlerinin çoğunlukla hatalı olmasına karşılık renkleri çok güzeldir. (L)

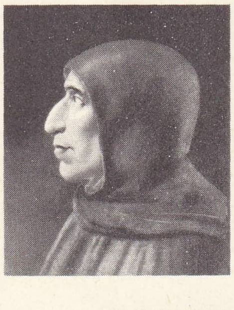

SAVONAROLA
Fra Bartolomeo'nun eseri
San Marco manastırı
Floransa

SAVONAROLA (Girolamo), italyan vaizi (Ferrara 1452-Floransa 1498). 1475'e doğru Bologna'da dominiken tarikatına girdi; coşkunluğu, sertliği ve kötümserliğiyle dikkati çekti. Kilisede reform yapmak istiyordu. Sert vaizları, Siena, Floransa (1482-1487), Ferrara, Brescia ve Cenova'da pek ilgi uyandırmadı. 1490'da Floransa'ya döndü. 1491'de San Marco manastırı başrahibi oldu ve kısa zamanda halk tarafından tutuldu. Önceden bildirdiği olaylar kısa zamanda gerçekleşiyordu; böylece cesareti ve ünü

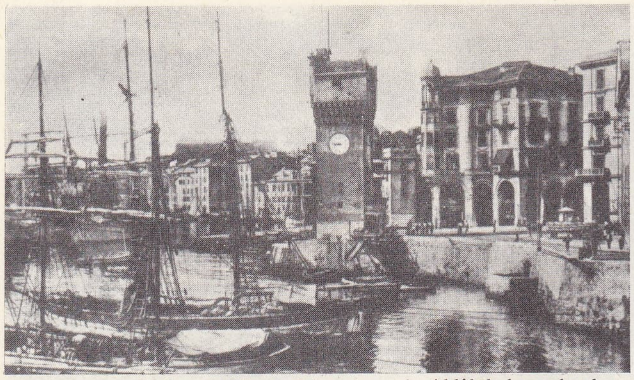

SAVONA
eski liman ve Brandale kulesi

arttı; sanat zevkiyle ve gelip geçici şeylerle mücadele etti. Lorenzo de Medici, tam bir bezginliğe kapılmış olduğu için Savonarola'nın ataklık ve sataşmalarına karşı koymağa kalkışmadı. Savonarola ise yeni bir Kurus'un geleceğini, İtalya'yı bir baştan bir başa geçerek düzene sokacağını öne sürüyordu. Fransız istilâsı ve Charles VIII'in Floransa'ya gösterişli bir şekilde girişi bu tehdit dolu kehanetleri doğrular gibi oldu. Çaresizliğe düşen Floransa senyörlüğü, Savonarola'nın siyasete karışmasına ses çıkarmadı; sonra ona akıl danıştı; ardından, emirlerine kayıtsız şartsız boyun eğdi. 1494-1498 Arasında Savonarola gerçek bir diktatör haline geldi. Siyasî fikirleri, ahlâkî ve dinî reform tasarılarına bağlıydı. Zorbalığa karşı olan Savonarola, Medici'lerin aleyhinde bulunuyor ve demokratik bir yönetim istiyordu. Ancak, kararsız ve gürültücü halk meclislerinden çekiniyordu. Birkaç ay içinde anayasa, adalet ve vergi düzeninde değişiklik yaptı, bir genel af ilân etti. Tasarıları gerçekleşebilecek nitelikteydi, ama fanatik yaratılışı yüzünden aşırı tedbirler aldı. Törelere yeni bir düzen verme kaygısının (kıyafet reformu, dindışı oyunların ve bayramların yasaklanması, tefecilikle mücadele v.b.) sebebi budur. Floransa bu tedbirlere kolaylıkla boyun eğdi: bazı kadınlar mücevherlerinden vaz geçtiler, bir kısım sanatçılar onun sanatla bağdaşmayan görüşlerini benimsedi (Savonarola bazı değerli tabloları, elyazmalarını, önemli eserleri yaktırdı); kiliseler doldu, ama aşırılığa kaçan bu reformun sürekli olmasına imkân yoktu. Uzlaşmazlığını gitgide artıran Savonarola yolsuzlukları ortaya çıkarmak ve ailelerde casusluk yapmak üzere küçük çocuklardan yararlanmaya bile kalktı. Kamuoyu ikiye bölündü. «Arribbiati»ler («kudurganlar») Savonarola taraftarları «Piagnoni»lerle («ağlayıcılar») mücadeleye başladı. Savonarola ise en şiddetli tedbir ve müeyyideleri kullanıyor, işkence ve ölüm cezaları istiyor; yeni felâketlerin gerçekleşeceğini ilân ediyordu. Papalık, Fransa kralının dostu olan Savonarola'ya karşı tedbir almakta tereddüt ediyordu. Savonarola, saldırılarında kiliseyi hedef almaktan da çekinmedi. Charles VII İtalya'yı terkedince, papa Alexander VI, Savonarola'yı Roma'ya gelerek kehanetleri konusunda açıklamalarda bulunmaya çağırdı (1495), sonra da vaız vermesini yasakladı. Savonarola bu emri hiç bir zaman dinlemedi ve gitgide şiddetini artırdı. 1497'de afaroz edilince, *Bütün Hıristiyanlara Mektup* adıyle yayımladığı mektubunda Papalığa karşı açıkça baş kaldırdı; hattâ Papalığı yargılamak üzere bir genel konsil toplama yollarını aradı. Ama Floransa'da gözden düşmeye başlamıştı; düşmanlarının sayısı artıyordu. Savonarola'ya açıkça saldıranlar Fransiskenlerin safında toplandı. Savonarola tabiatüstü bir görevi olduğunu söyleyerek düşmanlarına karşı çıktı ve kendisini ateşle denemelerini istedi. Sözü ciddiye alınınca denemeden kaçındı ve yerine tarikatından bir başka rahip göndermeye karar verdi. Bunun üzerine halk isyan etti; Savonarola hapse atıldı, idama mahkûm oldu ve iki taraftarı ile asıldı. Cesedi yakıldı; külleri Arno nehrine döküldü (1498).

Savonarola ile ilgili çeşitli yargılar ileri sürülmüştür. Bazılarına göre bir hürriyet şehidi; bir reform öncüsüydü. Savonarola kiliseden ayrılmayı hiç bir zaman düşünmedi; kilisenin dogmasına hiç bir zaman saldırmadı. Ahlâk bakımından kusursuzdu, ama dengesiz tutumuyle gariplikler ve kendini beğenmişliğe düştü. (L)

SAVONLİNNA, isveççe **Nyslott,** Finlandiya'da (Mikkeli ili) şehir, Haapavesi ve Pihlajavesi gölleri arasındaki dar kıstak kıyısında; 13 400 nüf. Bıçkıhaneler; kontrplak ve tezgâh fabrikaları. 1475'te Kyrönsalmi adacığında inşa edilen müstahkem şatonun eteğinde gelişen şehir, Finlandiya'nın en canlı turizm merkezlerinden biridir. 1872-1877 Arası onarılan şato Kuzey Avrupa'daki en iyi muhafaza edilmiş tarihî anıtlardandır. (L)

SAVOV (Mihail), bulgar generali (1858 - Saint - Vallier - de - Thiey, Alpes-Maritimes 1928). Bulgar ordusunu yeniden teşkilâtlandırdı. 1903'te savunma bakanı oldu. Birinci Balkan savaşında bulgar kuvvetlerine kumanda etti (1912). Mestanlı'ya kadar ilerledi. Kırklareli bulgarların eline geçti. Osmanlı ordusu Vize-Lüleburgaz hattına çekilmek zorunda kaldı. Çatalca'ya kadar ilerledi. İkinci Balkan savaşındaki başarısızlıkları (1913) yüzünden istifa etmek zorunda kaldı. (L)

SAVRASOV (Aleksey Kondratyeviç), rus ressamı (Moskova 1830 - ay.y. 1897). «Geziciler» (*peredvijniki*) grubunun kurucularındandı. İ. İ. Levitan'ın ustası olarak tanınır. En ünlü tablosu olan *Kuzgunlar Geldi*'de (1871) Rusya'da ilkbaharın başlayışını şiirli bir biçimde canlandırır. Eserleri Moskova ve Leningrad müzelerindedir. (M)

SAVREUX (Maurice), fransız ressamı (Lille 1884). Sèvres Seramik müzesi yöneticisi ve Limoges Dekoratif Sanatlar okulu müdürü oldu. Peyzajlar, natürmortlar ve özellikle çiçek resimleri yaptı. (L)

SAVRUK sıf. (*savurmak*'tan *savur-u-k* > *savruk*). Aklını işine vermeden çalışan, dikkatsiz. ‖ Dağınık, düzensiz.

◆ **Savrukluk** i. Savruk olma hali, savrukça davranış: *Biz evde, Paşa babamın savrukluğundan yanıp yakılırken hep Selim Paşayı arardık* (Kemal Tahir). [M]

SAVRULMA i. (*savrulmak*'tan *savrul-ma*). Savrulmak eylemi.

— Havc. Yeterli olmayan bir eğimle alınan viraj. (Merkezkaç kuvvetin etkisiyle uçak dışa doğru savrulur. Bunun aksi işleme *kanat üzerinde kayma* denir ve fazla eğimle, iyi olmayan bir viraj alma biçimidir.)

— Jeomorfol. Bk. RÜZGÂR *süpürmesi*.

— Oto. Araba tekerleğinin dönme düzlemine göre eğik veya dik olarak zemin üzerinde kayması.

— ANSİKL. Oto. *Savrulma* zemin üzerinde bir tekerleğin kendi düzlemine göre eğik doğrultuda kaymasıyle belirlenir ve tekerleğe uygulanan yatay kuvvetlerin bileşeni mutlak değer olarak toprağa yapışma kuvvetinden büyük olduğu zaman meydana gelir. Bu olay tekerleğin yerinde dönmesi veya kendi düzlemi içindeki bir doğrultuda zemin üzerinden kayması demek olan «patinaj»dan farklıdır. Savrulma çoğu zaman patinajla sonuçlanır. Bir arka tekerlek, doğru çizgi boyunca yer değiştirirken anî bir frenle pasif direnci artarsa teorik olarak kendi düzlemi içinde kayar. Pratik olarak ise tekerlek savrulur, çünkü yoldaki düzensizlikler tekerleği yörüngesinden saptırır ve kendi tekerleğe büyüyebilecek bir savrulma-

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; LAROUSSE

ya yol açar; bu, ters yöne dönmeyle sonuçlanır.

Bir virajda ön tekerlekler, normal şartlarda dönerken savrulma olmaz, ama eğer merkezkaç kuvveti yol açtığı yanlamasına kuvvet yan yapışma kuvvetinden büyük olursa savrulur. (LM)

SAVRULMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Etrafa saçılmak, dağılmak: *Sokakta şimdi yer yer ısırganlar vardı ve bunlar dörtnala koşan atların nallarına çarparak kopuyor, savruluyorlardı* (Sabahattin Ali). *Başımızdan dam bir lâhzada uçtu, [...] ve biz bu rüzgârda savrulmağa başladık* (A. H. Tanpınar). [M]

SAVRUN çayı, Akdeniz bölgesinde Ceyhan ırmağına sağdan katılan kol; uzunluğu 87 km. Höbek dağından doğar, dağlık ve ormanlık bir kesimden geçer, Kadirli yakınında Adana ovasının yukarı ova kesimine çıkar, Ceyhan'a karışır. (M)

SAVSA zf. Yavaş, ağır. *Esk.* Aheste. || İ. Ahlâk dışı bir amaçla sinsice dolaşma.

◆ **Savsacı** sıf. ve i. Sinsi ve ahlâksız kimse. (M)

SAVSAK sıf. İşine önem vermeyip gelişigüzel yapan veya hep başka güne bırakan, ihmalci.

— Dilbil. Kelimenin *savmak* fiilinden *sav-sa-mak* > *sav-sağ* > *sav-sa-k* şeklinde yapılmış olduğu düşünülebilir. (M)

SAVSAKLAMAK geçl. f. (*savsak*'tan *sav-sak-la-mak*). Bir işi çeşitli bahaneler ileri sürerek yapmamak, durmadan geriye atmak, ihmal etmek: *Kâfir Sıtkı beni dürttü. Savsaklamak için, yanımda para yok, dedim* (Ahmed Rasim).

◆ **Savsaklama** i. Savsaklamak işi, umursamama, geriye atma.(M)

SAVSALAMAK geçl. f. (*savsa*'dan *savsa-la-mak*). Savsaklamak. (M)

SAVT i. (ar. *şavṭ*). *Esk.* Kamçı, kırbaç. || Kamçıyle vurma, kırbaçlama. (M)

SAVT i. (ar. *şavt*). *Esk.* Ses, seda: *Hz. Abbas dahi gür sesli bir zat olup savt-ı cehr ile «Ey Akabe'de biat eden Ensar!»* [...] diye çağırdı (Cevdet Paşa). || Bağırma, haykırma, çığlık. || *Savt-ı bülend,* yüksek ses. || *Savt-ı hazin,* hüzünlü ses. || *Savt-ı şedit,* şiddetli ses.

— Dilbil. *Esk. Savt-ı şefevî,* yuvarlak ünlü. || *Savt-ı taklidî,* yansıma, ses taklidi.

— Mus. *Esk.* Türk musikisinde bir tür. (Daha çok tekkelerde okunan parçalara savt denilir. Savtta güfte, tekrarlanan kısa birkaç cümleden meydana gelir. Savt ile tekkelerde zikredilir. Dede Efendinin, güftesi Gülşenizade Hayâlî tarafından yazılmış bir *Ferahnâk Savt*'ı vardır.) [M]

SAVTÎ sıf. (ar. *şavt*'tan *şavtî*). *Esk.* Sesle ilgili, sese ait.

— Dilbil. *Esk.* Ünlü. || *Savtî şedde,* vurgu*.

◆ **Savtiyat** çoğl. i. *Esk.* Fonetik.

◆ **Savtiye** sıf. *Esk.* Savtî'nin dişili. || *Huruf-ı savtiye,* ünlü harfler. (M)

SAVU, İndonezya'da takımadalar, güneyde Savu denizini kapatır; 33 600 nüf. Deniz solucanı avcılığı. Hindistancevizi, pamuk ve mısır yetiştiriciliği. — *Savu denizi,* Hint okyanusunun parçasıdır; doğuda Timor, batıda Sumba ve kuzeyde Flores ile sınırlıdır. (L)

SAVUÇBULAK. Esk. coğ. İran ve Azerbaycan'da iki bölgenin ortak adı. — Tahran'a bağlı, Tahran-Karun yolundan batıda Kerec ırmağına kadar uzanan bölge; merkezi *Yengi İmam.* En önemli yerleşme bölgeleri Sunkurâbâd, Necmâbâd, İştihard, Sezgiâbâd, Şadman, İspiavarin, Cal, Silâhdehan'dır.

— Azerbaycan'ın güneyinde merkezi *Savuçbulak* şehri olan bölge. Asur kralı Sargon M.Ö. 714'te buraya bir sefer yaptı. XIII. yy.a kadar olan tarihi bilinmiyor. Bu yüzyılda Savaçbulak Moğollar devrinde ticarî bir bölge oldu. XV. yy.da Doli Barik, Ahtacı, Temur ve Sulduz şehirlerini alan Seyfeddin'in hâkimiyeti altında birleşen kabileler Mukri adını aldılar. Seyfeddin'in oğlu ve halefi Sarim, Şah İsmail ile mücadele etti ve iran kuvvetlerini yendi (1506), sonra osmanlı padişahı Selim I'in himayesini is-

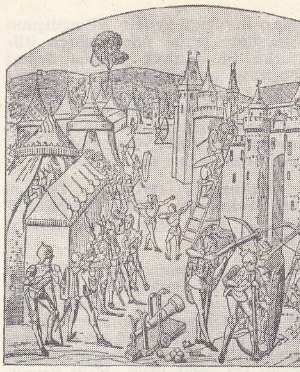

Yüzyıl savaşlarında bir kalenin **savunması** («Tarih III» adlı kitaptan)

tedi. Sarim'in ölümünden sonra (1512), ülkesi üç yeğeni arasında paylaşıldı. Bunlar İran Şahı Tahmasp'ın idaresini kabul ettiler. Sarim'in torunu Emîre Beg I, Osmanlıların desteğini sağladı ve başa geçti. Murad III Emîre Beg'e Musul sancağını ve paşa unvanını verdi. Savuçbulak, Mehmed III devrinde Tebriz eyaletine bağlandı (1595-1603). Birinci Dünya savaşı sırasında bölgede, Türkler ile Ruslar arasında çarpışmalar oldu. (M)

SAVULMAK geçz. f. (*savmak*'tan *sav-u-l-mak*). Bir şeyden sakınarak veya çekinerek bulunduğu yerden uzaklaşmak: *Hepsi birer «Nice senelere» ile savuldu* (H. E. Adıvar). *Bir bahaneyle oradan savuldum.* || Edilg. f. Savmak eylemine konu olmak.

— DEY. *Baştan savulmak,* bir bahaneyle kovulmak.

◆ **Savul!** ünl. «Yol ver, yolun üstünde durma, çekil!» anlamında kullanılır. (Seslenilen şahıslar birden fazlaysa *savulun!* denir.) [M]

SAVUNMA i. (*savunmak*'tan *savun-ma*). Savunmak eylemi: *Komutan bey, Bursa'nın savunması için ne düşünüyor?* (Kemal Tahir). [*Eşanl.* MÜDAFAA.] || Bir kişi veya eylemi haklı göstermek amacını güden yazı veya konuşma.

— Ask. Bir askerî birliğin, bu iş için seçilmiş bir alanda, düşmanın saldırılarını başarısızlığa uğratmak amacıyle yaptığı eylem. || *Teşm. yol.* Bir kumandanlık tarafından stratejik veya taktik bakımından benimsenen ve düşmanın teşebbüslerini savuşturmakla yetinerek hareket teşebbüsünü geçici olarak ona bırakmağa dayanan tutum. || *Stratejik savunma,* hayatî önemi bulunan bölgelerin korunması amacıyle alınacak çeşitli savunma tedbir ve hareketlerinin tümü. Bk. ANSİKL.

— Cz. huk. Bk. MÜDAFAA.

— Psikanaliz. Ben ile içtepiler arasındaki çatışmalarda, belli bir denge durumunun sürdürülmesini mümkün kılan bilinçdışı faaliyet. (Durum ile davranış arasındaki ilinti kavranılmaz bir şey gibi görünüyorsa, bir savunmanın söz konusu olduğu sonucuna varılabilir. Bu savunma süreçlerinin çeşitli biçimleri vardır; bunlar, savunma mekanizmalarıdır.) || *Savunma mekanizmaları,* hoşa gitmeyen veya bunalım yaratan afektlerin bilinçli hale gelmesini engelleyen ve az çok sürekli olan her çeşit ruhsal yapı. (Bu savunma süreçlerinin, bilginlere ve bakış açılarına göre değişen birçok çeşidi tanımlanmıştır.) Bk. ANSİKL.

— Zool. *Savunma dişi,* memelilerden fillerde, omuzlarda veya bazı geyiklerde olduğu gibi büyük bir gelişme gösteren diş. (Savunma dişleri alt veya üst çenede bulunan köpekdişleri ve kesici dişlerdir. Bu dişler genellikle erkeklerde dişilerdekinden daha iri olur.)

— ANSİKL. Ask. *Savunma,* sağlam (veya tahkimli) savunma mevzileri kurarak ve modern silâhların ateş gücünü en etkili biçimde ve mümkün olan en yüksek derecede kullanarak savaş alanını mümkün olabilen en az sayıdaki kuvvetle işgal etmek suretiyle kuvvetten iktisat yapmayı sağlar. (Bk. TAHKİMAT.) Bu mevzilerin düzenleme biçimi, tarihte, silâh ve taktik alanlarındaki gelişmelere göre birçok değişiklik gösterdi. (Bk. MEVZİ.) Pasif savunma, hangi durumda olursa olsun, askerî yönetmeliklerde yasaklanmıştır. Gerçekten, İkinci Dünya savaşında edinilen tecrübeler de, etkin olmayan ve karşı saldırı gibi bir taktiğe dayanmayan bir savunmanın mümkün olamayacağını ispatladı. Nitekim, bunun ünlü bir örneğini, daha önceden, 1914'te Saint - Gond bataklıklarında Foch vermişti. Ayrıca, stratejik bakımdan, savunmanın bir sonuca varmayı sağlamadığını da belirtmeden geçmemek gerekir. Savunma ancak, ikinci derecede önemi olan cephelerde, kumandanın temel nitelikte bir önemi olduğunu düşündüğü kesimlerde azamî güçle ve saldırı yoluyle harekete geçmesini sağlamak amacıyle, eldeki imkânların elvermemesi dolayısıyle zorunlu ve çok zaman da geçici bir süre için yapılan yardımcı bir harekettir.

Savunmada, önce savunulmak üzere bu amaca elverişli bir arazi kesimi seçilir. *Savunma mevzii* adı verilen bu arazi, muhtemel düşman saldırılarına karşı birliğin taktik grupları tarafından işgal ve savunma için hazırlanır. Savunan taraf genellikle saldırandan daha zayıf bulunacağı için, hazırlanacak savunma mevzii esaslı bir ateş planına dayandırılmak suretiyle kuvvet eksiği, her bakımdan güçlü ve çeşitli ateş düzenlemesiyle giderilmeğe çalışılır.

Savunmanın ateş kadar tahkimata, yani savunulan mevzinin berkitilmesine de ihtiyacı vardır. Böylece yine kuvvet eksikliği ateş kadar, sahra tahkimatı ve çeşitli engellerle giderilmeye çalışılarak düşmanın asıl mevziye saldırıncaya kadar zayıflatıl-

Plevne **savunmasından** bir sahne («93 Harbi» adlı kitaptan)

masını, yıpratılmasını ve yorulmasını hedef tutar. Ancak bu ateş ve tahkimat da düşmanı durdurmağa yetmeyeceğinden, savunmada kesin sonucun alınabilmesi için ayrıca karşı taarruz planları da hazırlanır. Savunmada düzenlenen ve planlaştırılarak geliştirilen karşı taarruzlar, birliğin elindeki ihtiyat kuvvetleriyle, mevziye girmeyi başaracak düşman grupları üstüne yöneltilir. Böylece kuvvetli ateş ve tahkimata rağmen bunları aşarak savunma mevzii içerisine giren, yorulmuş ve kayıplar vermiş olan düşman, mevzi içerisinde yok edilmiş olur.

Ancak, savunma muharebesinden beklenen kesin sonuç, bölge ihtiyatlarıyle yapılan bu karşı taarruzlarla da tamamen alınamayacağından, düşman saldırıları asıl savunma bölgesi önünde ve içerisinde tamamen kırıldıktan sonra, en büyük birlik kumandanı emrindeki stratejik ihtiyatlarla yapılacak «genel karşı taarruz» ile düşman üstünde kesin sonuç alınmış olur.

Savunma genellikle iki ana amaç için uygulanan bir muharebe şeklidir. Bunlardan birincisi, kesin sonuçlu asıl büyük taarruza girişebilmek için elverişli şartlar sağlanıncaya kadar gerekli zamanı kazanmak yahut başka bir bölgede taarruz için gerekli büyük kuvvetleri toplayabilmek için, diğer bölgelerden kuvvet tasarrufu amacıyle yapılır. Bu yüzden kendisinden kuvvet çekilen birliklerin mevzilerini zayıf kuvvetlerle korumak zorunluğu doğacağı için, bunlar savunma muharebesini uygulamak zorunda kalır.

Savunma harekâtı iki biçimde uygulanır: *mevzi savunması* ve *oynak savunma*. Mevzi savunmasında, savunan kuvvetin büyük kısmı, mevzi olarak seçilmiş bulunan taktik arazi bölgeleri üzerinde yerleştirilir. Bunların ihtiyata ayrıacakları birliklerle savunma mevziinin derinliği artırılmış olur ve gereğinde karşı taarruzlar yapılarak, savunma mevziinin daima elde bulundurulması esası gözetilir. Oynak savunmadaysa, savunma cephesinin çok geniş olması halinde, eldeki kuvvetlerin bir kısmıyle cephe daha seyrek bir şekilde tutularak, kuvvetin büyük kısmı, çevik vurucu bir kuvvet halinde elde ihtiyat olarak bulundurulur. Bu yüzden oynak savunmada mevzi, ileri savunma bölgesi, mukavemet noktaları ve gözetleme postalarıyle bunların karma tertiplerinden kurulmuştur. Bu sistemde, birbirini ateşle destekleyen grupların arasından girmeyi başaracak düşman birlikleri istenilen bölgelere kanalize edilerek, taktik bakımından en uygun zamanda, yerde ve derinlikteki vurucu ihtiyatın yapacağı karşı taarruzla yok edilmesi esası uygulanır. Mevzi savunmasında, asıl savunma bölgesinin, savaşın sonuna kadar elde bulundurulması zorunluğuna karşılık, oynak savunmada, araziye çok bağlı kalınmadan, kanalize edilerek mevziye giren düşman üstünde kesin sonuç alma esası güdülür.

● *Stratejik savunma.* Stratejik savunma hayatî önemi bulunan bölgelerde uygulanabileceği gibi, başlangıçta çeşitli sebeplerle bütün cephelerde uygulanmak zorunda da kalınabilir. Bu sebepler, düşmanın savaş gücü bakımından üstün durumda bulunmuş olması, stratejik durumun geniş sınırlar ve açık yanlar bulunması dolayısıyle zayıf olması, bir veya birkaç harekât alanındaki muharebe gücünün zayıf bulunması v.b. olabilir.

Stratejik savunma, kesin taarruza geçecek bütün millî kuvvetlere zaman kazandırmak için uygulanır. Zaman kazandırmak amacıyle bazen bir kısım araziyi düşman kuvvetlere bırakmak zorunluğu da doğabilir.

— Psikanaliz. *Savunma mekanizmaları.* Klasik savunma mekanizmaları şunlardır: *zamanla* veya *yerle ilgili geri dönüş, itilme, kendi üstüne dönme*. Ben'in savunma mekanizmaları da, *inkâr* ve *çözülme*'dir. Anna Freud tarafından ileri sürülen Ben'in savunma mekanizmaları ise şunlardır: *geriye dönüş, tepkisel oluşum, karşıta dönüş, kendi üstüne dönme, geriye doğru etkileyici yok etme, yalnızlaştırma, yansıtma, entrojeksiyon, yüceltme, saldırıcı ile özdeşleşme, zihinleştirme*. Bu terimler, birbirinden farklı olan ve çok değişik düzeylerde ortaya çıkabilen işlemleri belirtir. Bu işlemler, itimsel nitelik de taşıyan karmaşık zihnî mekanizmaları harekete getirir. Bilinçdışının meydana gelişinde temel ödevi gören itilmeyi ve farklı bir intibak ettirme değeri taşıyan yüceltme mekanizmalarını bunlardan ayırt etmek gerekir. Nitekim Lagache, Ben'in savunma mekanizmalarını, ben'in kendini sıyırması mekanizmalarından ayırır. Bu sonuncular meselâ yüceltmede olduğu gibi, bir intibak değeri taşır. (ML)

Savunma bakanlığı (MİLLÎ), Türkiye Cumhuriyeti devletinde, silâhlı kuvvetlerin idare, ikmal ve iskân işlerini yürütmekle görevli devlet teşkilâtı.

Osmanlı devleti zamanında Millî Savunma bakanlığının görevini Seraskerlik* makamı ve Harbiye* nezareti yerine getirirdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinde bu teşkilâta *Müdafaai Milliye vekâleti* adı verildi (24 ocak 1921). Daha sonra *Millî Müdafaa vekâleti* (27 eylül 1930), *Millî Savunma bakanlığı* (12 ağustos 1946), *Millî Müdafaa vekâleti* (17 mayıs 1954), *Millî Savunma bakanlığı* (5 mayıs 1961) adını aldı. Millî Savunma bakanlığı, ordu bütçesinin düzenlenmesi, ordu ve askerlikle ilgili kanunların hazırlanması ve hükümlerinin yerine getirilmesi, Genelkurmay başkanlığınca gerekli görülen teşkilât ve kuruluşların gerçekleştirilmesi, ordunun her türlü ihtiyacının karşılanması, ordu mensuplarının özlük işlerinin izlenmesi ve yerine getirilmesi, yurttaşların askerlik hizmetleri yönünden orduyle ilişkilerinin sağlanması v.b. görevlerle yükümlüdür; ordunun, askerlikten çok, idarî ikmal ve iskân işleriyle ilgilidir.

Millî Savunma bakanlığı, önceleri müsteşarlık, emir subayı, kanunlar şubesi ve muhasebe müdürlüğü gibi basit bir karargâhla çalışırken sonraları teşkilâtı genişledi ve bugünkü duruma geldi. Millî Savunma bakanlığının bugünkü teşkilâtı genel olarak şöyledir: millî savunma bakanı ve karargâhı (emir subayı, özel kalem müdürü), müsteşarlık, Asker Alma Daire başkanlığı, Askerî Arşiv müdürlüğü, Arşiv müdürlüğü, İnşaat ve Emlâk İskân Daire başkanlığı ve Kontrolürlük. Müsteşarlığa bağlı başkanlıklar da genel olarak şöyledir: Personel Daire başkanlığı, Askerî Adalet başkanlığı, Plan ve Program Koordinasyon Daire başkanlığı, İkmal ve Koordinasyon başkanlığı, Teftiş Dairesi başkanlığı, Özel müfettişlik, Sağlık başkanlığı ve Genel sekreterlik.

Millî Savunma bakanları: Fevzi (Çakmak) [3 mayıs 1920 - 5 ağustos 1921]; Refet (Bele) [6 ağustos 1921 - 10 ocak 1922]; Kâzım (Özalp) [10 ocak 1922 - 29 ekim 1923, 29 ekim 1923 - 6 mart 1924], İsmet (İnönü) [6 mart 1924 - 22 kasım 1924]; Ali Fethi (Okyar) [22 kasım 1924 - 3 mart 1925]; Recep (Peker) [4 mart 1925 - 1 kasım 1927]; Abdülhalik (Renda) [1 kasım 1927 - 4 mayıs 1931]; Zekâi (Apaydın) [4 mayıs 1931 - 1 mart 1933]; Kâzım Özalp (1 mart 1933 - 18 ocak 1939); Naci Tınaz (18 ocak 1939 - 5 nisan 1940); Saffet Arıkan (5 nisan 1940 - 12 kasım 1941); Ali Rıza Artunkal (12 kasım 1941 - 12 ağustos 1946); Cemil Cahit Toydemir (12 ağustos 1946 - 9 eylül 1947); Münir Birsel (10 eylül 1947-8 haziran 1948); Hüsnü Çakır (8 haziran 1948-22 mayıs 1950); Refik Şevket İnce (22 mayıs 1950-8 mart 1951); Hulusi Köymen (9 mart 1951-10 kasım 1952); Seyfi Kurtbek (11 kasım 1952 - 14 mayıs 1954); Ethem Menderes (17 mayıs 1954 - 30 kasım 1955); Adnan Menderes (vekâleten) [30 kasım 1955 - 28 temmuz 1957]; Şemi Ergin (28 temmuz 1957 - 19 ocak 1958); Ethem Menderes (19 ocak 1958 - 30 mayıs 1960); Cemal Gürsel (30 mayıs 1960 - 9 haziran 1960); Fahri Özdilek (9 haziran 1960 - 22 ekim 1960); Hüseyin Ataman (22 ekim 1960 - 4 ocak 1961); Muzaffer Alankuş (5 ocak 1961 - 28 ekim 1965); Hasan Dinçer (23 şubat 1965 - 22 ekim 1965); Ahmet Topaloğlu (27 ekim 1965 - 27 mart 1971); Ferit Melen (27 mart 1971 - 14 haziran 1972); Mehmet İzmen (14 haziran 1972). [M]

SAVUNMAK geçl. f. (*savmak*'tan *sav-u-n-mak*). Bir saldırıya karşı korumak: *Şehri, memleketi savunmak.* || Söz veya yazıyle desteklemek, lehinde olmak: *Şimdi beni tekrar eski günlere götürür, devrimin hangi şartlar içinde gerçekleşebileceğini sorarsanız, hiç tereddütsüz, o vakit, tuttuğumuz yoldan başkasını savunmam* (F.R. Atay). *Ben, kendimi savunmak istiyorum. Fakat sesim çıkmıyor* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Avukatlar sanığı başarıyle savundular. Eşanl.* MÜDAFAA ETMEK. (M)

SAVUNMALIK sıf. (*savunma*'dan *savunma-lık*). *Yeni.* Savunmağa yarar. *Esk.* Tedafüî. (M)

SAVUNU i. (*savunmak*'tan *savun-u*). *Yeni.* Savunma. (M)

SAVUNUCU i. (*savunmak*'tan *savun-ucu*). *Yeni.* Bir şeyi savunan (kimse). [*Eşanl.* MÜDAFİ.] || Özellikle de, imparatorlara veya Hıristiyanlığı henüz kabul etmemiş kimselere bu yeni dinin savunmalarını sunan II. yy. hıristiyan bilginlerine verilmiş olan ad. (En ünlüleri, Yunanlılardan, Aziz Iustinos, Kodratos, Atinalı Aristeides Ariston, Sardeis'li Méliton, Frigya'da Hierapolis'li [Pamukkale] Apollinarios, Tatianos, Athenagoras ve Antakyalı Theophilos; Latinlerden ise Tertullianus ile Minucius Felix'ti.) [LM]

Savunucular (*Defenders*), gizli irlanda derneği (XVIII. yy. sonları). Ulster'li katolik toprak kesenekçileriyle Protestan «Peep-of-Day Boys» derneğinde toplanan rakiplerini karşı karşıya getiren toprak kavgaları sırasında, kesenekçilerin savunmasını teşkilâtlandırdı. (L)

SAVUR, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Mardin ili) ilçe merkezi, kasaba; 4 264 nüf. (1970). İl merkezine keskin virajlı bir yolla bağlıdır. Yüksl. 925 m. — *Savur ilçesi,* 1 049 km^2; 31 673 nüf. (1970). Merkez ve Sürgücü bucakları; 40 köy. Tarım ve hayvancılık. (M)

SAVURGAN sıf. (*savurmak*'tan *savur-gan*). *Yeni.* Çok ve gereksiz harcama yapan, tutumsuz. *Eşanl.* MÜSRİF.

◆ **Savurganlık** i. *Yeni.* Savurgan olma hali. *Eşanl.* MÜSRİFLİK. (M)

SAVURMA i. (*savurmak*'tan *savur-ma*). Savurmak eylemi. || Sıf. Savurarak yapılan.

— Metalürji. *Savurma döküm,* dökümhanede tüp, boru v.b. gibi dönel parça yapmağa veya herhangi bir biçimde sıhhatli parçalar elde etmeğe yarayan döküm usulü. (Bk. ANSİKL.) || *Savurma döküm yapmak,* dönel biçimli veya duyarlı ve homogen yapıda bir parça elde etmek için merkezkaç kuvvetinden yararlanarak döküm yapmak.

— ANSİKL. Metalürji. *Savurma döküm*'de, sıvı metal üzerine katılaşma sırasında merkezkaç kuvvetin uygulayacağı basınçtan faydalanılır. **1.** *Klasik savurma döküm*'ü Sensaud de Lavaud buldu; bu usulde kalıbın dönme ekseni elde edilecek parçanın dönme ekseni ile çakışır. Döndürülen bir kokil kalıba, eksenel boşaltma kanalından belli miktarda ergimiş maden dökülür. Böylece maden kokil kalıbın çeperinde silindir biçiminde katılaşır; parçanın et kalınlığı kokil kalıba dökülen metalin kütlesine bağlıdır. *Yatay savurma döküm,* genellikle boru ve tüp yapımında kullanılır. Belli bir alaşım için, uzunluğun ve özellikle parça çapının fonksiyonu olan dönme hızı, normal dökme demir borularda dakikada 500 devire ulaşır. *Düşey savurma döküm,* çapına oranla yüksekliği az olan parçalara uygulanır ve alaşımın bütün yükseklik boyunca sabit kalınlıkta katılaşması ve bir yerde toplanarak aşırı et kalınlığına yol açmaması amacı güder. İki madenli yatakların taslakları, kokil kalıbın soğutma yüzeyini meydana getiren çelik bir destek üzerine antifriksiyon alaşım, savurma dökümle dökülerek yapılır. **2.** *Yarım savurma döküm,* dönme ekseni üzerinde maçası bulunan madenî veya kum kalıpla düşey olarak uygulanır; bu usulle, dökme demirden tambur, çark, ayna dişli, bakır alaşımlarından galet, dişli takımı, pervane gibi çeşitli biçimde fakat bakışımlı parçalar elde edilir. Ergimiş alaşıma sm^2 başına kilolarca basınç uygulanabildiğinden bu usulle karmaşık kenarlı hassas parçalar dökülür. (LM)

SAVURMAK geçl. f. (esk. türk. k.). [Toprak, kül v.b. için] Havaya atıp dağıtmak, saçmak, öteye beriye yaymak: *Bel olmuş idi elinde dırnağ / Yerden savururdu başa toprağ* (Fuzuli). *Mangalın külünü savurmak. Kumları havaya savurmak.* || [Rüzgâr için] Şiddetle eserek alt üst etmek, havaya kaldırmak, dağıtmak: *Bakû, çölün Ha-*

Foto. MEYDAN

zar denizine dayandığı yerdedir. Fırtınalar, toz bulutlarını burada dilediği gibi savurur. (Ş. S. Aydemir). *Rüzgârın savurduğu karlar keskin cam parçaları gibi insanın yüzünü dağlıyordu* (Kemal Tahir). || Kaldırıp şiddetle atmak, fırlatmak: *Taşı cama doğru savurmak. Topu kaleye doğru savurmak. Gülleyi savurmak.* || Şiddetle döndürerek sallamak, kaldırıp kaldırıp vurmak: *Kılıç savurmak. Baltayı savurmak. Balyozu savurmak.* || Dalgalandırmak, kaldırmak, uçurmak: *Arkasından, taş atarak çocuklar geliyor, bunların iki adım gerisinde, fesindeki oyalı yemenisinin uçlarını savurarak Kaymakam beyin ulağı Gâvur Efe bulunuyordu* (Kemal Tahir). *Saç üstünde kavurma / Kız saçların savurma* (Halk türküsü). || Bir sıvının havalanmasını sağlamak veya kaynarken taşmasını önlemek amacıyle alıp alıp gene kendi kabına dökmek, altını üstüne getirip karıştırmak, çalkalamak: *Sütü, çorbayı, suyu savurmak. Turşuyu savurmak.* || —*Mec.* [Yalan, küfür, nükte v.b. için] Söylemek: *Öyle küfürler savuruyor, öyle dehşetli lâflar söylüyordu ki... Yarım saat içinde Babıâli yerinden oynadı* (Ömer Seyfeddin). *Selim Paşa keyifliydi, [...] evlilik hayatına dair ölçülü edepli şakalar, nükteler savuruyor, zarif hikâyeler söylüyor...* (H. E. Adıvar). || Geçz. f. Abartmalı şekilde ve yalan söyleyerek konuşmak, yüksekten atmak, övünmek: *Siz onun öyle savurduğuna bakmayın, başarılarını büyütmek âdetidir.* || *Harman savurmak.* Bk. HARMAN.

— ÇEŞ. DEY. *Esip savurmak.* Bk. ESMEK. || *Har vurup harman savurmak.* Bk. HAR. || *Kahkaha savurmak,* yüksek sesle kahkaha atmak: *Bu mesele çıkar çıkmaz omuzlarını silkecek, eniştesinin yüzüne bir kahkaha savurarak kaçacaktı* (H.Z. Uşaklıgil). || *Külünü savurmak.* Bk. KÜL. || *Palavra savurmak.* Bk. PALAVRA || *Saçıp savurmak.* Bk. SAÇMAK. (M)

SAVUŞMAK geçz. f. (*savmak*'tan *sav-u-ş-mak*). Gizlice kaçıp gitmek, kimseye görünmeden bir yerden ayrılmak, dikkati çekmeden çekilip uzaklaşmak: *Baskında, köşkü iyi sarmazlarsa buradan atlayıp savuşmak belki de mümkün olabilecekti* (Kemal Tahir). *Komşular esniyor ve ekseri bir işi bahane edip savuşuyorlardı* (H.E. Adıvar). || [Hastalık v.b. kötü bir durum için] Geçmek, iyileşmek. (M)

SAVUŞTURMAK geçl. f. (*savuşmak*'tan *savuş-tur-mak*). [Hastalık v.b. kötü bir durum için] Geçiştirmek, atlatmak: *Tehlikeyi ben değil, o savuşturmuştu* (Ahmed Rasim).

— Spor. Rakibin saldırısını, darbesini önlemek. || Eskrimde, kılıcıyle rakibinin kılıcının yönünü değiştirmek. (ML)

SAVVAG veya **SAYYAG** i. (ar. *şıyâğat*'tan *şavvâğ* veya *şayyâğ*). *Esk.* Kuyumcu. || *Savvag çarşısı,* Osmanlı devrinde Kapalıçarşı'daki Kuyumcular çarşısına verilen ad. (M)

SAWALLİSCH (Wolfgang), alman orkestra şefi (Münih 1923). J. Haas ve H. Rosbaud'nun öğrencisiydi; kısa zamanda neslinin en iyi orkestra yöneticilerinden biri olarak kendini kabul ettirdi. (M)

SAWANKALOK, Tayland'ın kuzeyinde küçük şehir, Sung ve Yûen sülâleleri zamanında çok zenginleşti. Şehre yerleşen çinli çömlekçiler, açık yeşil ve «mavi-beyaz» renkli seramikler yaptılar. (L)

SAWATCH Mountains, A.B.D.'de (Colorado) sıradağlar, Güney Kayalık Dağlar'ın koludur. Doğuda Arkansas ırmağının yüksek vâdisine hâkim olan sıradağlar, bu çöküntünün ötesinde Park Range'in karşısında yükselir; Elbert tepesinde 4 399 m. Laramyen kıvrımlardan meydana gelen, sonradan perdahlanan ve yükselmeye uğrayan dağlarda, 3 500-4 000 m yükseklikte düzeyler vardır; buzul aşındırmasının şiddeti, sivri çıkıntılar, tepeler ve dik piramitler meydana gelmesine yol açmıştır. (L)

SAW-GİN i. (ing. k.). Tekst. Bk. *Testereli* ÇIRÇIR *makineleri.*

SAWİCKİ (Ludomir), polonyalı coğrafyacı ve gezgin (Viyana 1884-Krakow yakını 1927). 1916'da Krakow üniversitesinde profesör oldu ve bir dizi bilimsel gezi (özellikle Güneydoğu Asya, Doğu Afrika ve Balkan yarımadasında) yaptı. Özellikle morfolojiyle ilgilendi. Sawicki, Davis'in metot ve teorisini benimseyen ilk avrupalı coğrafyacılardan ve Polonya Coğrafya derneğinin kurucularındandır. (L)

SAX, müzikçi ve çalgı yapımcısı aile. — CHARLES JOSEPH (Dinant 1791-Paris 1865). 1815'te çalgı yapımcısı olarak Brüksel'e yerleşti ve büyük ün kazandı. — Oğlu ANTOİNE JOSEPH, *Adolphe* denir (Dinant 1814-Paris 1894), Brüksel konservatuvarında öğrenim görmüş başarılı flütçü. Ötüm ve tınıları bakımından tahta çalgılarla bakır çalgılar arası bazı çalgılar ortaya koymak amacıyle yaptığı uzun araştırmalardan sonra, 1845'te, sakshornları ve saksotrombaları gölgede bırakan saksofon'u buldu. (L)

SAX (Emil), avusturyalı iktisatçı (Jauernig 1845-Volosca 1927). 1879'a kadar milletvekiliydi; 1893'ten sonra Prag'daki Alman üniversitesine profesör oldu. Avusturya psikolojik okulunun temsilcilerindendir. Başlıca eseri: *Das Wesen und die Aufgaben der Nationalökonomie* (Millî Ekonominin Temeli ve Ödevleri) [1883]. (L)

SAXİ—, lat. *saxum,* taş'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

SAXİCAVA i. Delici veya sabit türleri kapsayan iki çenetli yumuşakça. (*Saxicavidae* familyasının örnek tipi.) [Hayvan, delici veya serbest olur ve bisüs'üyle hemen hemen birbirine bitişik sifonlarına bağlı bulunur; düzensiz, kalın ve iç içe çizgili uzunca bir kavkı içinde yer alır. Bu yumuşakçalardan bazıları kalkerlerin içine, uzunluğu 15 sm.yi bulan delikler açar; diğer bir kısmı deniz altındaki cisimlerin yüzeyine bağlı yaşar; bütün denizlerde bulunur.] (L)

SAXİCAVİDAE çoğl. i. Küçük kavkılı, iki çenetli yumuşakçalar familyası; kavkının tepe kısımları arka uçta birbirine yakın, sifonlar çok uzun ve sifon uçları birbirinden ayrıktır. (Bu hayvanlar taşların içine yerleşir veya diğer yumuşakçaların özellikle tarakların kavkısına bağlanır. Başlıca cinsleri: *saxicava, panopea.*) [L]

SAXL (Fritz), alman sanat tarihçisi (Viyana 1890 - Londra 1948). Hamburg'daki Warburg kitaplığında (1929'dan sonra), sonra Londra'daki Warburg enstitüsünde müdür (1933'ten sonra) oldu; 1944'ten sonra Londra üniversitesinde ders verdi. Warburg vakfının Hamburg'tan Londra'ya taşınmasını sağlayarak İngiltere'de tarih ve sanat çalışmalarının gelişmesini büyük ölçüde etkiledi. Saxl, özellikle ikonografi alanındaki incelemeleri ile Ortaçağ ve Rönesans'a kadar ulaşan eski çağ eserlerinin ortaya çıkarılmasında büyük rol oynadı. Başlıca eserleri: *Verzeichnis Astrologischer und Mythologischer İllustrierter Handschriften des Lateinischen Mittelalters* (Latin Ortaçağının Resimli Astroloji ve Mitoloji Cetveli) [3 cilt 1915-1953], *Frühes Christentum und Spätes Heidentum* (Hıristiyanlığın İlk Yılları ve Paganlık Sonrası) [1923], *Antike Götter in der Spätrenaissance* (Rönesans Sonlarında Eskiçağ Tanrıları) [1927], *Classical Mythology in Mediaeval Art* (Ortaçağ Sanatında Klasik Mitoloji) [E. Panofsky ile birlikte, 1933], *La Fede Astrologica di Agostino Chigi* (Agostino Chigi'nin Astroloji Üstüne Düşünceleri) [1934], *British Art and the Mediterranean* (Britanya ve Akdeniz Sanatı) [R. Wittkower ile birlikte, 1948]. (M)

SAXO GRAMATİCUS, danimarkalı tarihçi (1150'ye doğr.-Roskilde 1206 veya 1216). Başpiskopos Absalon tarafından latince bir kronik yazmakla görevlendirildi. Halk arasında ağızdan ağıza dolaşan masalları, manzumeleri toplayarak *Saga*'lardan ve eski şiirlerden önemli parçaların günümüze kalmasını sağladı. Sağlam bir metodu yoktu ama, krallığı ve kiliseyi yücelteceğine inandığı hikâyeleri canlı bir biçimde yazmak başarısını gösterdi. *Gesta Danorum*'lar (Danimarka Destanları) reform taraftarı Christiern Pedersen tarafından yayımlandı (1514). Bu eser, birçok tarihçi yazar, özellikle Grundtvig ve J. Olrik tarafından çevrilmiştir. (L)

—SAY sıf. Bk. —SA.

SAY i. (ar. *saʿy*). *Esk.* Çalışma, çabalama, emek verme: *Bu cemaat-i İslâmiyenin selâmeti için her türlü cehd ve sayde teviz-i kusur etmeyerek bu işe teenni ve nezaket ile davran* (Cevdet Paşa). || İş: *Mahsul-i sayi ile geçiniyor* (Şemseddin Sami). || *Say-i beliğ,* emek vererek gerektiği gibi çalışma.

— Din. (Hac sırasında Safa ile Merve arasında) Yürüme, koşma.

— Huk. Bk. İŞ. || *Esk.* Kölenin (memlûk) kölelikten kurtulmak için çalışıp kazanması.

— Mal. *Esk. Sayi mirî,* devlet adına alınan paralarla müteahhitlerin taahhüt bedellerinden indirilen kısım. (Para sıkıntısı olduğu zaman başvurulan tedbirlerdendi. Ancak, alacaktan bir indirim yapılacağı önceden bilindiğinden fiyatlar olduğundan çok kabarık gösterilir, devlet bu yüzden zarara uğrar, memur da hırsızlığa teşvik edilmiş olurdu. Bu usul İkinci Meşrutiyetten sonra kaldırıldı.) [M]

SAY i. Tropikal Amerika'da yaşayan küçük maymun. (Yenidünyamaymunugillerden.)

— ANSİKL. *Say*'ın (*cebus*) kuyruğu uzun, siyah ve sarılgan, boyu küçük, postu kalın, yüzü çıplak ve kırışıktır, başının üzerinde fırça gibi dik ve sık kıllar bulunur. Ağaçta yaşar, meyveyle beslenir, ama böcekleri ve kuş yumurtalarını yemekten de geri kalmaz. Bu cinsten olan başlıklı maymun (*Cebus capucinus*) ile (*c. apello*) insana alışabilen yumuşak huylu maymunlardır. (L)

SAY, Nijer'de köy, Nijer ırmağının sağ kıyısında, Niamey'in aşağı kesiminde; 2 300 nüf. Rezervinin 11 milyon ton kadar olduğu sanılan demir filizi (yüzde 55 demir) yatağı. (L)

SAY (Jean-Baptiste), fransız iktisatçısı (Lyon 1767 - Paris 1832). Nantes Fermanının yürürlükten kaldırılmasından sonra Cenevre'ye sığınmış Nîmes'li protestan bir aileden gelen bir tacirin oğludur. On dokuz yaşında Croydon'da bir ingiliz tacirinin yanında staj yaptı. Fransa'ya dönünce bir sigortacının sekreteri, sonra gazeteci oldu. 1788'de Adam Smith'in *Wealth of Nations* (Milletlerin Zenginliği) adlı eserini okuyunca iktisada merak sardı. Tribunat'a üye oldu (1799-1804). 1803'te *Simple Exposé de la Manière dont se Forment, se Distribuent et se Consomment les Richesse* (Servetin Oluşum, Dağılım ve Tüketim Tarzının Basit Açıklaması) ikinci başlığını taşıyan *Traité d'Economie Politique*'i (İktisat İncelemesi) yazdı. Bu eser, yüzyıldan fazla, Fransa'da resmî iktisat öğretiminin (üretim, dolaşım, tüketim) temel kitabı olarak kaldı. Eserinin yeni bir baskısını Napolyon'un vergi siyasetini desteklemeyi reddettiği için Tribunat'dan uzaklaştırıldı. Altı yıl (1807-1813) Auchy-lès-Hesdin'de (Pas-de-Calais) kurduğu bir pamuk iplikhanesini yönetti; beş yüz işçinin çalıştığı bu yer Napolyon'un koyduğu gümrük resimleri yüzünden bir türlü gelişmedi. Restorasyondan sonra eserinin yeni bir baskısını yayımladı; Athénée'de (1816). Conservatoire des Arts et Métiers'de (1821) ve Collège de France'ta (1830) iktisat dersleri verdi.

İktisat konusunda ilk inceleme eserinin yazarı olan Say, Adam Smith'in fikirlerini halka ulaştıran bir kişi olarak kabul edilir. Metafizikten ve «a priori» yargılardan sıyrılmış, gözleme dayanan objektif bir bilim kurmak istedi; ama her zaman başarılı olamadı. İktisat bilimine yaptığı katkılar üç noktada özetlenebilir: 1. değerin dayandığı ilke emek değil «fayda»dır: faydalı olan, yani insanlar tarafından istenilen her şey bir servet (zenginlik) meydana getirir; 2. makine geçici bir işsizlik yaratır; fakat fiyatları düşürerek üretimin genişlemesine yol açtığı için, çıkartılan işçilerin tekrar alınmasına imkân verir; sanayileşmenin sınırı yoktur, ayrıca sanayileşme tehlikesizdir; çünkü «yaratılan her ürün açık bir mahreçtir» (mahreçler kanunu); üretim fazlasından doğan genel kriz korkulacak bir şey değildir: kısmî bir tıkanıklık olduğu zaman müteşebbisler, iç ve dış mübadelenin serbest kalması şartıyle, üretim ve tüketim arasında dengenin yeniden kurulmasını hızla sağlayacaktır; çünkü fiyat hareketleri, tüketicilerin isteklerindeki değişiklikleri tam zamanında müteşebbislere haber verir; 3. iktisatta ağır basan, ingiliz liberallerinin sandığı gibi sermaye sahibi veya fizyokratların iddia ettikleri gi-

Jean-Baptiste SAY
Achille Devéria'nın eseri
Cabinet des Estampes, Paris

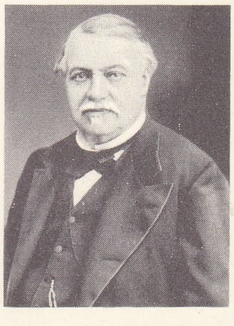

Léon SAY

bi toprak sahibi değil, müteşebbis (bunu ilk olarak belirleyen Say'dır) ve az bir ölçüde de olsa işçi ve bilgindir. Öteki eserleri: *Olbie ou Essai sur les Moyens de Réformer les Moeurs d'Une Nation* (Olbie veya Bir Milletin Göreneklerinde Reform Yapmanın Yolları Üstüne Deneme) [1800], *Catéchisme d'Économie Politique* (İktisat Kitabı) [1815], *Lettres à Malthus* (Malthus'a Mektuplar) [1820], *Cours Complet d'Économie Politique Pratique* (Pratik İktisat Dersleri) [1828-1830] v.b. (L)

SAY (Léon), fransız siyaset adamı (Paris 1826-ay.y. 1896), Jean-Baptiste Say'ın torunu. *Débats* gazetesinin yazarlarındandı; imparatorluğa karşı çıktı ve kooperatifçi bir hareketi teşkilâtlandırdı (1864-1868). Maliye bakanlığı yaptı (1872 - 1873, 1875-1879); Londra elçiliğine tayin edildi (1880), senatör oldu (1876-1889), 1882'de birkaç ay süreyle maliye bakanlığında bulundu. Serbest mübadeleden yana ve sosyalizme karşı mücadeleye girişti. Pek çok iktisat eseri yazdı ve *Nouveau Dictionnaire d'Économie Politique*'i (Yeni İktisat Lûgati) [1889-1892] yönetti. (L)

SAYA i. Ayakkabının yumuşak olan üst kısmı, yüzü: *Masanın orda iri kıyım [...] bir delikanlı alçak bir iskemlede oturuyor, sarı deriden ayakkabı sayaları kesiyor* (Orhan Kemal).

— Dokumc. Çin'de dokunan bir tür ipek kumaş. (ML)

SAY ABOURY, Laos'ta şehir, il idare merkezi, Mekong'un sağ kıyısı yakınında; 3 900 nüf. — *Sayaboury ili,* 79 000 nüf. Mekong ve Tayland büklümü arasında dağlık bir bölgede uzanır. (L)

SAYACI i. (*saya*'dan *saya-cı*). Ayakkabı sayalarını hazırlayan kimse. (M)

SAYAÇ i. (*saymak*'tan *say-aç*). *Yeni.* Mekan. Bazı büyüklük veya mekanik etkileri ölçmeye, saymaya ve kaydetmeye yarayan âlet. (Bk. ANSİKL.) || *Ana sayaç,* ana bağlantı üzerine yerleştirilen ve bütün bir yapının tüketimini kumanda eden sayaç. || *Kısmî sayaç,* bir tesisin bir kısmını besleyecek bağlantı üzerine yerleştirilen ve bu bağlantı üzerindeki cihazların tüketimini gösteren sayaç.

— Büro. *Sayaç çarkı,* hesap makineleri, toplama makineleri, tabulatrisler ve elektromagnetik delikli kart makinelerinde kullanılan hesap düzeneği. (Blaise Pascal'in bulduğu çalışma ilkesi, 0'dan 9'a kadar rakamları dişlerle göstermeye ve toplanacak rakam kadar diş döndürmeye dayanır. Elde edilen toplam 9'u geçerse, özel bir pinyon dişli, komşu çarkın dönmesini sağlar.)

— Nükl. *Tanecik sayacı.* Bk. GEİGER-MÜLLER SAYACI.

— Saatçilik. Yüksek frekanslı sarkacıyle çok kısa süreleri ölçme dışında, dakika ve saatleri de gösteren saat. (Sayaç bir kronografla birleştirilmiş olabilir.)

— Teknol. *Devir sayacı,* hareketli bir milin belli bir süre içinde yaptığı devir sayısını tespit etmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. Mekan. *Su sayaçları* iki tiptir: hacimsel su sayaçları ve hız su sayaçları.

a) *Hacimsel su sayacı* basınç etkisiyle hareket ederek ölçülecek suyu çıkış ağzına doğru iten bir pistondan meydana gelir. Bu piston alternatif hareketli silindir biçiminde veya sürekli dönel hareketli olabilir. Dönel hareketli olanlar daha çok kullanılır, çünkü çok az yer tutar ve ölü noktaları yoktur. Silindir biçimindeki pistonun her vuruşu veya dönel pistonun her tam dönüşü belli hacimde bir miktar suyun akışına tekabül eder.

b) Hız su sayacı'nda su, bir küçük türbine, hızı sıvınınkiyle ve dolayısıyle debiyle orantılı bir hareket verir.

Hacimsel su sayacının pistonu veya hız su sayacının türbini, çeşitli kadranlar ve bu kadranlara tekabül eden göstergelerden meydana gelmiş bir okuma âletini harekete getirir. Bu göstergeler ıslak veya kuru türden olabilir. *Islak sayaçlar*'da kadranları da dahil bütün cihaz sıvı içindedir. Sayacın sızdırmazlığı bir kapakla sıkıştırılmış iki conta arasına yerleştirilen kalın bir camla sağlanır. Kuru sayaçlarda türbine bağlı bir mil salmastradaki platinin içinden geçerek göstergenin hareketli eksenine etki eder. Gösterge böylece sudan yalıtılmıştır. «Islak» sayaçlar kuru tiplerden daha çok duyarlıdır, fakat çok duru sularda kullanılabilir. Kirli sular okumayı güçleştiren ve çalışmayı tehlikeye sokan çökeleklere yol açar.

Hacimsel sayaçlar hız sayacına oranla daha küçük debileri kaydedebilir ve bu debilerde daha duyarlıdır. Buna karşılık hacimsel sayaç, hız sayacından daha çok yer tutar ve ağırdır.

● *Isı sayaçları,* sıcak sulu ısıtma tesislerinde tüketilen ısı miktarını ölçmeğe yarar. Cihazın ana parçaları şunlardır: bir sıcak su sayacı; cam tüp göstergeleri tesisin sıra ile giriş ve çıkışına yerleştirilen ve alıcı elemanlara kılcal borularla bağlanan iki sıvı termometre; ölçülen sıcaklıkların farkını veren bir mekanizma; su hacminin sıcaklık farklarıyle çarpımını çevrimsel bir şekilde yapan bir çarpma mekanizması; tüketilen ısı miktarını termi cinsinden doğrudan doğruya kaydeden bir toplayıcı.

● *Gaz sayaçları,* ıslak veya kuru tipten olabilir. Islak bir sayaçta gaz, hacmi iyice belirlenmiş hidrolik kapakla kapalı, belli hacimde bir bölmeye gelir; bu bölme âletin girişi, sonra çıkışıyle bağlantılıdır. Her bölmenin giriş ve çıkış delikleri, daima yalnız biri suyun içine batacak şekilde düzenlenir. Bu tür sayacın duyarlığı su seviyesine bağlıdır. Bundan dolayı belli devrelerde, «terazici» denilen işçiler abonelere giderek buharlaşan suyun yerine yenisini doldurur. Kuru sayaç gittikçe daha çok kullanılmaktadır; bu cihazın ölçme organı olarak, gaz sızdırmaz hareketli bir körükle iki bölüme veya ölçme odasına ayrılan, şekil değiştirmez bir kasası vardır. Bir dağıtım çekmecesi, odalardan birini sayaca gelen gaz borusuna, öbürünü çıkış borusuna bağlar. Gaz basıncının etkisi altında, ölçme odalarından biri boşalırken öbürü dolacak şekilde, körük yer değiştirir; bu kurs sonunda dağıtım çekmecesinin etkisiyle hareket ters yönde yenilenir.

● *Elektrik sayaçları,* güce (U I cos φ) orantılı bir hızla döner ve tüketilen enerjiyi (kW/saat) kaydeder. Bu sayaçlar aşağıdaki şekilde çalışır: sayacın iki bobini vardır; bunlardan birine U gerilimi uygulanır, öbüründen I akımı geçer. Bu iki bobinin doğurduğu alternatif alanlar, bir alüminyum disk içinde Foucault akımları indükler. Bu akımlar üzerinde iki alanın etkisi, diski döndüren güçle (U I cos φ) orantılı bir motris kuvvet çiftine (C_m) yol açar; disk sürekli bir mıknatısın kolları arasında yer değiştirir ve mıknatıs da hareket halindeki bu disk içinde Foucault akımları indükler; bu yüzden dönme hızı ile orantılı C_r direnç çifti doğar; böylece disk $C_m = C_r$ olacak şekilde, yani güçle orantılı bir hızla döner. Diskin bir kadran üzerinde okunan devir sayısı, tüketilen enerjiyi (kW/saat) gösterir. Sayacın ayarı, sürekli mıknatıs dönme eksenine yaklaştırılıp uzaklaştırılarak yapılır. *Çift veya üç tarifeli sayaçlar,* gündüz, gece, puant zamanı gibi günün farklı saatlerinde tüketilen enerji miktarlarını ayrı ayrı kaydeder ve bazen farklı tarifelere göre fatura tanzim eder. *Çift sarfiyatlı sayaçlar* bir yandan tüketilen toplam enerjiyi, öbür yandan daha yüksek bir tarifeyle fatura kesilecek belirli bir gücün üstündeki tüketimi kaydeder.

● *Buhar sayaçları,* buhar kazanlarının üzerine yerleştirilir; bunlar debiyi göstere-

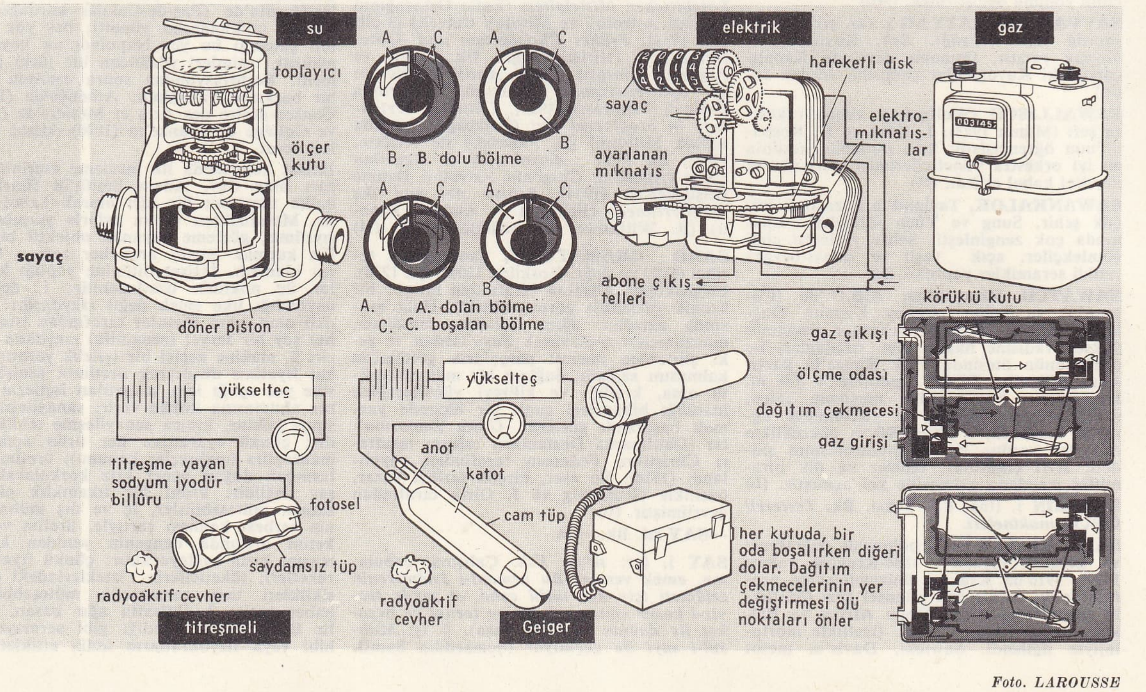

Foto. LAROUSSE

rek çeşitli birimlerin çalışma rejimini ayarlama kolaylığı sağlar. Çalışma ilkeleri bir boru şebekesinin içine yerleştirilen bir diyaframın veya bir borunun iki yüzü arasındaki basınç düşmesini ölçmeye dayanır. İster ince çeper halinde ister ıraksak ve yakınsak şekilde olsun bir ölçme donanımı içinden zaman birimi başına geçen akışkanın Q ağırlığı $Q = KS\sqrt{d(P-p)}$ 'dir; burada K, akışkanın türüne ve ölçme donanımının şekline bağlı bir sabiti, S donanımın kesitini, *d* akışkanın ölçülecek noktadaki özgül ağırlığını, P ve *p* donanımın giriş ve çıkışındaki basınçları gösterir.

Bu diferansiyel manometrelerin verilerini toplamak ve uzağa iletmek için, mekanik olarak veya elektrikle çalışan düzenekler yapılmıştır.

● *Kilometre sayaçları*, taşıtın tekerlekleriyle birlikte dönen bir eksene bağlıdır, bu âletler katedilen hektometre ve kilometre sayılarını gösterir. Bu sayaçlar üzerine genellikle taşıtın hızını gösteren bir kilometre saati konur. Taksi saati taksilere konulan, müşterinin katedilen yol ve bekleme sürelerine göre ödeyeceği ücreti kaydeden bir sayaçtır.

● *Turnike sayaçları*, sahalarda veya fuarlarda kullanılır. Bir defada ancak bir kişiyi geçiren ve böylece ziyaretçileri sayan bir sayma tırnağıyle donatılmıştır. Baskı rotatifleri gibi hızlı debili bazı makinelere. her an makineden çıkan nesnelerin (basılmış kâğıtlar v.b.) sayısını gösteren toplayıcı bir sayaç takılır. (L)

SAYAN sıf. ve i. Leng. Güney Samoyedçe öbeğinden bugün konuşulmayan dil. (L)

SAYANA, **XIV**. yy.da yaşamış hintli yazar. *Rig-Veda*'yı şerhederek eserin dinî törenler bakımından taşıdığı anlamı açıkladı. (L)

SAYAN dağları, rusça **Sayanıy**, Orta Sibirya'da S.S.C.B. ile Moğolistan sınırında kütle; Munku Sardıyk'ta 3 491 m. Baykal gölünün batı ucuna hâkim olan Sayan dağları, güneydoğudan kuzeybatıya (95. enleme kadar) doğru 500 km uzanır. Sıradağlar 95. enlemde iki kola ayrılır; asıl sıradağların uzantısı olan *Doğu Sayan dağları*, güneybatıya doğru uzanan *Batı Sayan dağları*. (L)

Sayani, S.S.C.B.'de hidroelektrik santral, Sibirya'da, Yenisey kıyısında, Krasnoyarsk'ın 500 km yukarısında. Yıllık üretimi 20 milyar kw/saatin üstündedir. (L)

SAYAR (Ahmet Malik), türk jeoloğu (İstanbul 1892-ay.y. 1965). Matematikçi Salih Zeki Beyin oğlu. Galatasaray lisesinde okudu. Lyon üniversitesinde mineraloji, jeoloji ve paleontoloji öğrenimi yaptı (1912). Birinci Dünya savaşı başlayınca Türkiye'ye döndü. İstanbul Dârülfünunu jeoloji ve mineraloji asistanlığına (1918) ve müderris muavinliğine tayin edildi (1919). Petrografi ve paleontoloji muallimi oldu (1924); aynı yıl Yüksek Mühendis mektebinde görev aldı. İstanbul üniversitesinden ayrıldıktan (1933) sonra İstanbul Teknik üniversitesinde jeoloji profesörlüğüne tayin edildi (1944). 1953'te bu üniversite içinde kurulan Maden fakültesine dekan seçildi. 1954'te Ordinaryüs profesör oldu. Başlıca eserleri: *Madeniyat ve Arziyat* (1927); *Mineraloji ve Jeoloji* (1932); *Küçükçekmece Fosil Fıkralı Hayvanlar Mecmuası* (H. N. Pamir ile, 1933); *Bayındırlık İşlerinde Jeolojinin Yardımı* (1951); *İstanbul'un Surlar İçindeki Keşiminin Jeolojisi* (C. Sayar ile, 1962). [M]

SAYCE (Archibald Henry), ingiliz şarkiyatçısı ve dilbilimcisi (Shirehampton, Bristol yakını 1845-Bath 1933). Oxford'da ders verdi, 1876'da Karşılaştırmalı Dilbilim kürsüsünde Max Müller'in yerini aldı. Eserlerinde çok cüretli iddialara rastlanır: *Assyrian Grammar* (Asurca Gramer) [1872], *Principles of Comparative Philology* (Karşılaştırmalı Filoloji İlkeleri) [1874], *Lectures upon the Assyrian Language* (Asurca Dersleri) [1877], *Introduction to the Science of Language* (Dil Bilimine Giriş) [1880], *The Ancient Empires of the East* (Doğu'daki Eski İmparatorluklar) [1884], *Archeology of the Cuneiform Inscriptions* (Çiviyazısı Yazıtlar Arkeolojisi) [1907]. (L)

SAYD i. (ar. *şayd*). *Esk.* Avlama, avlama: *Bu fena sayd-gehinde acaba var mı ola / Sayd için kendisi sayd olduğun anlar sayyad* (Nabi). || Av: *Çeşm-i siyehin süzmüş edüp mest-i tegafül / Tir-i nigehi sayd arar etraf-ı güzerde* (Nailî). || *Sayd etmek* (veya *eylemek*), avlamak: *Sayd eyleyelim gel / Ben kafiyeler, sen de müzehhep kelebekler* (Tevfik Fikret). || *Saydefken* (veya *sayd-ger*), avcı. || *Sayd-gâh* (veya *sayd-geh*), av yeri, avlak.

— Avc. *Esk. Saydı berrî*, kara avcılığı yapılabilen bölgeler. (Kara avcılarından resim alınmaz, her yıl verilen ruhsat karşılığı harç tahsil edilirdi.)

— Balıkç. *Esk. Saydı bahrî*, deniz, göl ve akarsularda avcılık yapılabilen bölgelere verilen ad. || *Saydi mahî*, deniz, göl ve akarsularda yapılan balık avcılığına verilen ad.

— Mal. tar. *Esk. Saydı mahî istikrazı*, deniz avlarının geliri karşılık gösterilerek Deutsche Bank'tan borçlanma. (Bu borçlanma karşılığında sağlanan gelir Düyunı Umumiye'ye devredilmişti. Karadeniz'de tutulan balıklardan elde edilen gelirin beş yıllık ortalaması 135 000 altındı.) || *Saydı mahî resmi*, deniz, göl ve akarsularda avlanan balıklardan alınan vergi. (1881 Tarihli nizamname hükümleri uyarınca vergi, satış bedelinin yüzde yirmisi oranındaydı.) [M]

SAYDA, Cezayir'de Cezayir idare bölgesi ve çevresinin merkezi, vad *Sayda*'nın vâdisinde, Oran «causse»u ile yüksek ovaların birleştiği yerde, Tell sınırında; 33 500 nüf. Tahıl merkezi. Büyük koyun pazarı. — *Sayda idare çevresi*, 99 512 nüf. (L)

SAYDA, esk. **Sidon**, Lübnan'da şehir, Akdeniz kıyısında; 22 000 nüf. Haçlılardan kalma şatonun hâkim olduğu modern limanda küçük bir balıkçı filosu barınır ve Sayda'yı çevreleyen meyve bahçesinin ürünleri, tahıl ve pamuk, Lübnan'ın öbür limanlarına buradan gönderilir. Boru hattıyle Abkayk'tan getirilen petrol, şehrin birkaç km güneyinde tankerlere yüklenir.

— Tar. Eskiçağda *Sidon** adını taşıyan şehir 637'de Araplar alarak Şam'ın limanlarından biri haline getirdiler. 1100'de haçlıların eline geçen şehir, *Sagette* veya *Sayette* (daha sonra batılılar *Seide* dedi) adını aldı ve bir derebeylik haline getirildi; sonra Salâhaddin Eyyubî'nin eline geçti (1187). 1260'ta Moğollar tarafından yıkılan şehir, Templiêr şövalyelerinin eline geçti. Şövalyeler buraya 1291 yılına kadar hâkim oldular. 1291'de Memlûkluların, XVI. yy.da Suriye ile birlikte Osmanlıların hâkimiyetine geçti. XVII. yy. başlarında Dürzî emiri Fahreddin, daha sonra da Cezzar Ahmed Paşa Sayda'ya hâkim oldu. XVI.-XVIII. yy.da ipek ticareti merkezi olarak çok gelişti. Mehmed Ali Paşa tarafından işgal edildi. Mehmed Ali Paşaya karşı Osmanlı devletini destekleyen ingiliz donanması tarafından bombalandı. Birinci Dünya savaşı sonunda İngilizlerin eline geçti (1918). [LM]

SAYDA dağları, Batı Cezayir'de dağlık bölge, vad Habra ve vad el Taht'ın (Mina'nın kolu) vâdileri arasında, kuzeyde Masker vâdisine, güneyde Şattüşşarkî yüksek ovalarına hâkimdir; 1 180 m. Bu dağlar aslında seki halinde kat kat yükselen derin vâdilerle yarılı bir dizi kalker yaylasıdır ve Oran'a «causse» bağlıdır. (L)

SAYDA idare bölgesi, Cezayir'in batısında idare bölgesi; 54 219 km²; 236 000 nüf. (km²'ye 3 kişi). Merkezi, *Sayda;* 4 idare çevresi (*Sayda, Ayn Safra, El-Bayaz, Meşeriye*) vardır. İdare bölgesinin kuzeyinde Oran «causse»unun bir parçası olan Sayda dağları uzanır; genellikle kalkerlerden meydana gelen toprak altının geçirgenliği burada yağışların nispî sıklığıyle giderilir; yeşil meşelerle halep çamlarından meydana gelen ormanlarla örtülü bu bölgelerde bol kaynaklar vardır. İdare bölgesinin en büyük bölümü Şattülgarbî ve Şattüşşarkî'yi çevreleyen bozkırsı yüksek ovaları içine alır. Güney ucu sahra öncesi Atlas sıradağçıklarındadır (Ksur dağları ve cebel Amur'un bir bölümü). [L]

SAYDAM sıf. ve i. (esk. türk. *saydam*, parlak'tan). *Yeni.* Işığın kendi içinden geçmesine ve arkasındaki cisimlerin net olarak görülmesine engel olmayan (madde).

— Anat. *Saydam tabaka*, gözdeki sert tabakanın, ön tarafta hafifçe saat camı gibi kabarık hale gelmiş ve göz odacığı içinde ışığın girebilmesi için saydamlaşmış kısmı. (Bk. ANSİKL. *Anat.* ve *Oftalmoloji bölümleri.*)

— Astron. *Esk. Saydam küreler*, Ptolemaios sisteminde eski astronomların, ilk hareketli ile sema arasında yer aldığını öne sürdükleri iki gökküre; bu sistemde göklerin katı ve sadece basit hareketlere elverişli oldukları kabul edilirdi.

— Boya. *Saydam boya*, çok ince ve düzgün tabaka halinde vurulduğu yüzeylerin renk ve görünüşünü az çok değiştiren, ışığı az veya tam geçiren, aşırı akışkan, pigmentli ve pigmentsiz boya: *Saydam boya özellikle resim ve süslemede tahta veya mermer taklidi yapmak için kullanılır.* (*Eşanl.* GLASİ.)

— ANSİKL. Anat. *Saydam tabaka*, katılgan dokulu sert tabakanın devamıdır, fakat görevsel değişikliklere uğramıştır. Arkadan öne doğru beş kattan meydana gelir: 1. yassı, bir sıra üzerine dizili çok kenarlı hücrelerden oluşmuş arka epitel; 2. gevrek ve kolay kırılabilen arka sınırlayıcı; 3. çok katlı bir katılgan dokudan oluşan ve her katının iplikleri ötekine dikey duran saydam tabaka dokusu; bu dokunun, uzantıları, yanındaki hücrelerle eklemleşen yıldız biçiminde ayırıcı hücreleri vardır; 4. bazal zar veya Bowmann zarı; 5. nihayet beş altı kat hücre dizisinden oluşan ve çevrede konjonktiva epiteli ile devam eden saydam tabaka epiteli. İçinde, epitel hücreleri üzerine yapışmış duyu siniri iplikleri de vardır. Kısaca saydam tabaka da deri gibi bir üstderi (epitel) ile bir altderiden meydana gelir, ama özel görevi olan bir deridir.

— Oftalmoloji. Bulunduğu yerden ötürü, saydam tabaka çeşitli travmalara, yabancı cisimlerin etkisine ve intanlara maruz kalabilir. Görmeyi zorlaştıran, hattâ ortadan kaldıran bazı hastalıklarda yine buraya yerleşebilir. Bu hastalıklar sadece iltihap, yakıcı cisim, nedbe, anî baskı gibi dış etkenlere değil, sinir ipliği felçleri, glokon şeker hastalığı, ülser, ur v.b. gibi iç etkenlere de bağlı olabilir. Göze yabancı cisim kaçması ile bir irkilme olmuşsa her şeyden önce o cismin çıkarılması; yakıcı bir madde irkiltmesi varsa, gözün steril su ile pansuman edilmesi ve yıkanması; intanlarda, göz damlaları ve antiseptik pansumanlar kullanılması; beyaz lekeler (misafir), abseler, ülserler veya urlar varsa gözün cerrahî yolla tedavisi gereklidir. (LM)

SAYDAM (Ergican), türk piyanisti (İstanbul 1929). Sanat çalışmalarına ağabeyi Ercivan Saydam'dan piyano dersleri alarak başladı. İstanbul Belediye konservatuvarını bitirdi (1953). İstanbul Filarmoni derneğinin ödülünü kazandı (1948). Hukuk fakültesini bitirdi. Münih Yüksek Müzik okulunda okudu. Bad Gastein yarışmasında birincilik aldı (1956). Avrupa, Kuzey Afrika ve Amerika'da konserler verdi. Bugün İstanbul Belediye Konservatuvarı piyano öğretmenidir. (M)

SAYDAM (Refik), türk devlet adamı (İstanbul 1881-ay.y. 1942). Fatih Askerî rüştiyesini bitirdi (1892). Askerî tıbbiyeden hekim yüzbaşı olarak çıktı (1905). Stajını Gülhane hastahanesinde yaptı. Bir yıl kadar Histoloji ve Embriyoloji şubesinde çalıştı. Almanya'ya giderek Berlin Askerî Tıp akademisinde kurs gördü (1910-1912). Balkan savaşı çıkınca İstanbul'a döndü (1912). 18. Kolordu karargâhıyle cepheye gitti. Askerî hekimlik ve Sahra sıhhiye umumî müfettiş muavinliği yaptı (1914-1919). Mustafa Kemal Paşa ile Anadolu'ya geçti (19 Mayıs 1919). İlk Büyük Millet meclisine Doğubayazıt mebusu olarak katıldı. Kısa bir süre Millî Müdafaa Vekâleti Sıhhiye dairesi reisliğinde bulundu. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet vekili oldu (1922). Parlamentodaki görevini İstanbul milletvekili olarak sürdürdü. Aralıklı olarak beş defa sağlık bakanlığı görevinde bulundu. İçişleri bakanlığına ve C.H.P. genel sekreterliğine getirildi (1938). Başbakan oldu (25 ocak 1939). İkinci Dünya savaşı günlerinde İstanbul'un iaşe durumunu düzenlemek için bu şehirde çalışmalar yaparken öldü. (M)

SAYDAMLAŞTIRMAK geçl. f. (*saydam >saydam-la-ş-mak*'tan *saydam-laş-tır-mak*). Saydam hale getirmek.

— Deric. *Derileri saydamlaştırmak*, kalbur, tambur v.b. yapılacak derilere uzun zaman güneşte tutarak saydam bir görünüş vermek. (L)

SAYDAMLIK i. (*saydam*'dan *saydam-lık*) *Yeni.* Opt. Işığı geçirme özelliği: *Suyun saydamlığı.* Bk. ANSİKL.

— Elektron. *Işığa duyarlı bir tabakanın saydamlığı*, desteğin küçük bir bölgesinden geçen ışık akısının o bölge üzerine düşen toplam ışık akısına oranı.

— ANSİKL. Opt. Bir cisim, ışık ışınlarını serbestçe geçirme oranına göre az veya çok saydamdır. Gözümüzle herhangi bir nesne arasına bu cismi koyduğumuzda, bu nesneyi ne kadar net görürsek, cismin saydamlığı o kadar tamdır. *Saydamlık*, geçen ışık oranıyle nitelik kazanır, fakat bu «iletme etkeni» genellikle kullanılan ışığın rengine göre değişir (msl. renkli camlar). Düzgün olarak saydam görünen bir madde bile (su, cam, kuvars) bazı morötesi ve kızılötesi ışınımları büyük ölçüde soğurabilir. Böylece iyi camdan yapılmış 1 sm'lik bir lama yeşil ışınımlar için (yüzeydeki yansımadan doğan kayıpları önlemek şartıyle) gelen akının 0,995'ini geçirir; fakat pratik olarak dalga boyu 2 mikrondan büyük olan ışığı geçirmez. Aksine bazı cisimler görünen tayf ışığını keser, ama morötesi (Wood camı) veya kızılötesi (kloroform içinde iyot eriyiği) ışınları geçirir. Su, morötesi ışınları hemen hemen tamamen tutar. (LM)

Refik SAYDAM

SAYDAMSIZ sıf. (*saydam*'dan *saydamsız*). *Yeni.* Işığı geçirmeyen, saydam olmayan. (M)

SAYDAMSIZLIK i. (*saydamsız*'dan *saydamsız-lık*). *Yeni.* Bazı cisimlerde bulunan ışığı geçirmeme özelliği; saydam olmayan nesnenin durumu: *Biri kırmızı, öbürü yeşil iki kalın cam üst üste konursa tam bir saydamsızlık elde edilir.*

— Malzeme. *Bir yüzey üzerinde bir tabakanın saydamsızlığı*, bir yüzeyin renk kontrastlarını örten boya tabakasının niteliği. (Bu anlamda çoğu zaman, bir pigmenti veya bir katkı maddesini niteleyen «saydamsızlaştırma gücü» ifadesi kullanılır.) [L]

SAYDELANÎ i. (ar. *şaydele*'den *şaydelânî*). *Esk.* Eczacı. || Sıf. Eczacılıkla ilgili. || *Fenn-i saydelanî*, eczacılık bilimi. (M)

SAYDELE i. (ar. *şaydele*). *Esk.* Eczacılık. (M)

SAYE i. (fars. *sāye*). *Esk.* Gölge: *Gelse bir araya saye vü mihr / Olmaz bir arada cehl ile şi'r* (Ziya Paşa). || *Mec.* Sahip çıkma, koruma, esirgeme. || Destek, yardım. || *Saye-bar*, gölge salmış, gölge yapmış. || *Saye-dar*, gölgeli, gölge yapan. *Mec.* Koruyan. || *Saye-efgen* (*saye-fiken* veya *saye-endaz*), gölge düşüren, gölge salan. *Mec.* Koruyan. || *Saye-gâh*, gölgeli yer, gölgelik. || *Saye-güster*, gölge eden. *Mec.* Koruyan. || *Saye-hah*, korunmak isteyen, himaye bekleyen. || *Saye-nişin*, gölgede oturan. *Mec.* Bir şeyin gölgesine sığınan, korunan. || *Saye-perest*, gölgeyi seven, gölge düşkünü. *Mec.* Korunmaktan hoşlanan, korunmayı seven. || *Saye-perver*, gölgelendiren. *Mec.* Koruyan. || *Saye-puş*, şemsiye. Kameriye, çardak. || *Saye-rev*, karanlıklarda dolaşan. || *Saye-zar*, gölgelik. || *Saye-i bîcan*, cansız gölge. || *Saye-i Huda* («Tanrı'nın gölgesi»), halife. || *Saye-i medid*, uzun gölge. || *Saye-i lutf ü kerem*, iyilik ve bağışın gölgesi. || *Saye-i şahane*, padişahın himayesi, koruyuculuğu. || *Saye-i nişin-i eman*, güvenliği sağlanmış, güvenlik içinde bulunan.

— ÇEŞ. DEY. *Saye salmak. Esk.* Gölge yapmak. *Mec.* Yardım etmek, korumak: *Bîhude değil bu gönlüm almak / Gelmek başım üzre saye salmak* (Fuzuli). || (Bu, şu, o) *Sayede*, (bu, şu, o) sebepten: *Eski hocanımlardan biri gayet güzel Mevlût okur, bu sayede epeyce para kazanırmış* (R. N. Güntekin). || [...] *Sayesinde*, [...] den dolayı, sebebiyle, vasıtasıyle (bütün çekimleriyle kullanılır): *Huriye Hanımın elindeki dünyalığı, vaktiyle güzelliği sayesinde edindiğini söyleyenler var* (B. Felek). *İnsan vatanını sever. Çünkü hürriyeti, rahatı, hakkı, menfaati, vatan sayesinde kaimdir* (Namık Kemal). *Sayenizde inşallah kurtuluruz, dedik* (M.Ş. Esendal). || *Sayesinde sayeban olmak.* Bk. SAYEBAN.

— Teşk. tar. *Saye ocağı*, saray için Rumeli'nden İstanbul'a getirilen koyunları besleyen ve kurbanlık koyun yetiştiren kuruluş. (Kuruluşun Rami'nin ilerisinde Küçükköy yakınlarında kâgir bir yapısı vardı. Burada çalışanlar yeniçeri kıyafetine benzeyen özel elbiseler giyerdi. Ocak Meşrutiyetten sonra kaldırıldı [1908].) [M]

SAYE AND SELE (William FİENNES, birinci — vikontu), ingiliz siyaset adamı (Broughton, Banbury yakını, Oxfordshire 1582- ay.y. 1662). Koyu bir protestandı; kralın zorba yönetimine karşı geldi ve Kuzey Amerika'daki sömürgeleştirme işinde çalıştı. 1642 İç savaşında parlamento ordusunda yer aldı ve çok önemli bir rol oynadı. Özellikle kralın tahttan feragat kararının oylanmasında etkisi görüldü (1645). Fakat kralın öldürülmesinden sonra siyasî hayattan çekildi. Bu davranışı Restorasyonda yeni görevlere getirilmesine yol açtı. (L)

SAYEBAN blş. i. (fars. *sāye*, gölge ve *-bān*'dan *sāye-bān*). *Esk.* Sayvan, gölgelik: *Murassa sayebanından döküldü ebr-i nisanın / Dür-ü yakut-i rummani nihal-i erguvan üzre* (Baki). || Büyük çadır, otağ. || *Mec.* Koruyan, sahip çıkan kimse.

— DEY. *Sayesinde sayeban olmak*, hak edilmiş bir kazancın biri aracılığıyle elde edildiğini belirtmek için alay yollu kullanılır. (M)

SAYF i. (ar. *şayf*). *Esk.* Yaz mevsimi: *Hayalinin o müşemmes, o kızgın sayf-ı düradûruna karşı bir türlü ısınamayarak üşüyor* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Sayfî** sıf. *Esk.* Yazla ilgili, yaza ait. (M)

SAYFA veya **SAHİFE** i. (ar. *şahf*'tan *şahîfe*). Üzerine yazı yazılan veya basılan bir kâğıt yaprağının iki yüzünden her biri: *Kitabın onuncu sayfası.* || — *Teşm. yol.* Kâğıt yaprağı: *Mektepte kitaplarımın sayfalarını benim için o çevirirdi* (A. H. Tanpınar). *Kitabın bazı sayfaları yırtıldı.* || Bir sayfa üzerine yazılmış veya basılmış şey: *Halit Fahri'yi, Ali Naci'yi, Selâhattin Enis'i, Hakkı Tahsin'i onun sayfalarında tanımıştım* (Y. Z. Ortaç). || — *Mec.* Kendinden önceki veya sonrakilerle kıyaslanarak düşünülen olay veya an: *Tarihimizin şanlı sayfaları.*

— *Esk. Sahife-i hâliye*, boş sayfa. || *Sahife-i mütelemmis*, bir kimseye bir yere götürmesi için verilen ve içinde kendi ölüm emri bulunan mühürlü mektup. || *Sahife-i zemin*, yeryüzü. || *Sahife-i zer*, güneş.

— Ciltc. *Sayfa şeridi*, bir kitabın sayfalarını işaretlemeğe yarayan kurdele.

— Matbaac. *Sayfa bağlamak*, dizilmiş satır ve başlıkları, forma teşkil etmek üzere sayfa halinde biraraya getirmek. || *Sayfa bağlama masası*, üzerine bağlanmış sayfaların veya diğer kalıpların düzeltilmek için konulduğu saç kaplama büyük ahşap masa. (Eskiden mermer veya taştı.) || *Sayfa başlığı*, bütün kitapta veya bu kitabın bölümlerinden birinin her sayfasında üst tarafta tekrarlanan büyük harf başlık. || *Sayfa düzeni*, mizanpaj. || *Çift sayfa*, birbirine bakan iki sayfanın bütünü.

◆ **Sayfalık** sıf. [...] Sayfası olan: *Yüz sayfalık bir kitap.* || [...] Sayfaya sığabilecek ölçüde olan, [...] sayfayı kapsayacak kadar olan: *Üç sayfalık yazı.* (ML)

SAYFİYE i. (ar. *şayf* > *şayfî*'den *şayfiyye*). Yazlık, yazlık ev. || *Sayfiyeye gitmek*, yazlığa çıkmak, taşınmak. (M)

Sayfiye Dönüşü (*Il Ritorno dalla Villeggiatura*), Goldoni'nin sayfiye konusundaki üçlemesinin son oyunu. Öbür iki oyun gibi ilk olarak 1761'de oynandı. Sonucu askıda bırakılmış olan ikinci oyunun devamı niteliğindedir. Aldığı sahte habere inanarak alelacele tatilden dönen Leonardo umduğu miras yerine alacaklılarının yazılı istekleriyle karşılaşır. Amcası Pasquale borçlarını ödemekte ona yardımcı olmayı reddedince de nişanlısı Giacinta'nın drahomasından başka umudu kalmaz. Ferdinando, vadedilen bağışı elde edemeyince yaşlı Sabina'yı bırakır. Giacinta ile sevişen Guglielmo ise ona Leonardo'nun kötü malî durumunu anlatır. Sonunda yaşlı Fulggenzio her şeyi çözümler ve Giacinta vadettiği gibi Leonardo ile evlenerek drahomasını kaybetmeksizin onun malî durumunu kurtarır; Sabina yaptığı bağışla, Ferdinando'nun kendisine dönmesini sağlar; Guglielmo da bir önceki oyunda evlenmek istediğini açıklamış olduğu için Vittorina ile evlenir. Böylece, oyun, Goldoni'nin, bilincine varsaydı pekâlâ dram adını da verebilecek olduğu bir sonuçla, çeşitli duygular, çıkarlar, küçük bayağılıklar ve ahlâkî zorunluklar arasında biter. (→ Bibliyo.) [M]

Sayfiye Maceraları (*Le Avventure della Villeggiatura*), Goldoni'nin sayfiye konusundaki üçlemesinin ikinci oyunu. İlk olarak 1761'de oynandı. Üç perdelik olan bu oyun, birincinin devamıdır ve birinci oyundaki kişilerin sayfiyedeki hayatını anlatır. İlkin, Leonardo'nun nişanlısı Giacinta, Vittorina'nın sevgilisi Guglielmo'ya kurmağa başlar. Öte yandan, Giacinta'nın yaşlı teyzesi Sabina da Ferdinando'ya tutulur ve Ferdinando yaşlı kadının kendisine bir bağışta bulunması şartıyle aşkına karşılık vermeyi kabul eder. Bu arada, akşam yemeği davetleri arasında çeşitli kıskançlık sahneleri birbirine karışır. Leonardo, Guglielmo ile Giacinta'yı çok samimî bir durumda yakalayınca, Guglielmo durumu kurtarmak için Giacinta'ya, kendisine Vittorina ile evlenebilmek için aracılıkta bulunmasını rica etmekte olduğunu öne sürer. Leonardo bu aracılığı seve seve kabul eder. Ferdinando ile Sabina arasındaki evlenme sözleşmesi imzalanacağı sırada, Leonardo'nun ölmek üzere olduğunu belirten sahte bir haber gelir. Böylece bir sonraki oyuna gerekçe hazırlamak amacıyle kesin bir sonuca varmadan piyes son bulur. (→ Bibliyo.) [M]

Sayfiye Merakı (*Le Smanie per la Villeggiatura*), Goldoni'nin üç perdelik komedisi. İlk olarak 1761'de oynandı. Yazarın sayfiye konusundaki üçlemesinin ilk oyunudur. Filippo, kızı Giacinta; Leonardo da kızkardeşi Vittorina ile bir süre sayfiyede kalmak amacıyle hareket etmek üzeredir. Giacinta'ya âşık olan Leonardo onun arabasında yer almak ister. Ama Filippo muziplik olsun diye Giacinta'nın bir başka âşığı olana Guglielmo'yu da çağırır ve bu durum tatili zehir olan Giacinta'nın tedirgin olmasına, saçma sapan davranışlarına yol açar. Sonunda iki tarafın ortak dostu yaşlı Fulgenzino her şeyi yoluna koymayı başarır ve Leonardo ile Giacinta evlenmeğe karar verirler. Giacinta ile Vittorina'nın yolculuk hazırlıkları, çevrenin ve geleneklerin anlatılması ve o sıralarda burjuva sınıfında yeni görülen gösteriş ve savurganlık tutumunu canlandırması dolayısıyle eser Goldoni'nin en başarılı oyunlarından biri sayılır. (→ Bibliyo.) [M]

SAYGA i. (esk. türk. *sâygak*'tan rusça k.). Hazar deniziyle Ural dağları arasındaki bozkırlarda yaşayan antilop (*Saiga Tatarica*). [İri bir koyun büyüklüğündedir; yandan bakılınca burnu dışbükey, ağız burun kısmı hortum şeklinde ileriye doğru uzundur; boynuzları amber sarısı renginde, postu bozdur.]

— ANSİKL. Dördüncü zamanın başlarından itibaren İngiltere'den Alaska'ya kadar Avrasya'nın bütün bozkırlarında yaygın olan *sayga*, 1930'da hemen hemen tükenir oldu ve korunması için S.S.C.B.'de kanunî tedbirlere başvuruldu. Sayısı 1950'de 750 000'e, 1960'ta 1 300 000'e (380 000'i Volga'nın batısında) yükseldi. Avlanma izni ancak az sayıda yeminli avcıya verilmektedir. (L)

SAYGI i. (*saymak*'tan *say-gı*). Üstünlüğü, yaşlılığı veya yaraşırlık ve yararlılığı dolayısıyle bir kimseye karşı çok dikkatli ve ölçülü davranmayı aşılayan duygu: *Dostluk, arkadaşlık, vefa, saygı, bütün bu güzel duyguları, ödememek şartıyle hep sizden isterdi* (Y. Z. Ortaç). *Dedeme olan saygısına rağmen, bu çekinme ve merak, hocamızda da vardı* (A. H. Tanpınar). [*Eşanl.* HÜRMET.] || Başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusu. || *Saygı duruşu*, saygı belirtmek için alınan hazırol vaziyeti.

— Ask. *Saygı nöbetçisi*, cumhurbaşkanı, başbakan, millî savunma bakanı, kolordu ve daha büyük askerî makamlarda bulu-

Foto. MEYDAN

SAYGON sağda, tipik bir görünüş; solda, şehrin iş kesimi

nan general ve amirallerin herhangi bir askerî garnizona gelişlerinde, kaldıkları yerlerde bulundurulması gereken nöbetçilere verilen ad.

— Dilbil. *Saygı çoğulu,* aslında tekil olan varlıklara, saygı göstermek için kullanılan çoğul biçime verilen ad: *Hanımefendi geldiler mi? Siz de buyurmaz mısınız?* (*Siz* burada *sen* yerine kullanılmıştır.)

— Fels. *Kişi haysiyetine saygı,* Kant'a ve çağdaş fenomenologlara göre, başkası'nı, bir insanî varlık, bir ahlâkî değer olarak tanımamızı sağlayan duygu. (Saygı, aşkla veya kendine yakınlaştırmakla, kendinden uzaklaştırmanın bir karışımıdır; başkası'nı, kendisiyle özdeşlemeden tanımamızı sağlayan tutumdur.) || *Ahlâk yasası saygısı,* Kant'a göre, ödevi mutlak emir olarak tanımamızı sağlayan katı tutum. (LM)

SAYGIDEĞER blş. sıf. Sayın. (M)

SAYGILI sıf. (*saygı*'dan *saygı-lı*). Saygı duyan, saygı gösteren: *Onun, etine, kemiğine sinmiş terbiyesi, nezaketi ve hiç eksilmeyen saygılı ciddiyeti sizi buna zorlar* (Y. Z. Ortaç). *Hiç âdeti olmadığı halde komutanın bahtsızlığına karşı duyduğu saygılı acımayle yapmıştı bunu* (Kemal Tahir). *Saygılı öğrenci. Eşanl.* HÜRMETKÂR. (M)

SAYGIN sıf. (*saymak*'tan *say-gın*). *Yeni.* Kendisine saygı gösterilen, saygı gören. *Eşanl.* MUTEBER.

◆ **Saygınlık** i. Saygın olma hali. *Eşanl.* İTİBAR. (M)

SAYGISIZ sıf. (*saygı*'dan *saygı-sız*). Saygısı olmayan, saygı göstermeyen: *Şimdi saygısız / bir göz bu nazlı çehreye - Allah esirgesin - / Kem bir nazarla baksa tahammül eder misin?* (Tevfik Fikret). *Ayda bir kaç kere, o tatsız, o sevimsiz, o saygısız teklifsizliği ile uğrardı* (Y. Z. Ortaç). *Saygısız adam.*

◆ **Saygısızlık** i. Saygısız olma hali. || Saygısızca davranış. (M)

SAYGON, Güney Vietnam'ın başkenti, Saygon ırmağının sağ kıyısında, ırmağın çin *arroyo**su ile kavuştuğu yerde, Güney Çin denizinden 80 km uzaklıkta; yaklş. 1 600 000 nüf. Önce bir kamboç kalesi, sonra da annamlı Nguyen hanedanının yaptırdığı hisar tarafından korunan ticaret merkezi Saygon, fransız işgali zamanında Koşinşin hükûmetinin merkezi oldu. Şehir geometrik bir plana göre her idarî semtin kurulduğu alüvyonlu taraçalar üzerinde, hem de ticarî faaliyetin toplandığı ırmak kıyısında genişledi. Derin ve geniş ırmak büyük tonajlı gemilerin girmesine elverişlidir; fakat denizden uzak olan Saygon limanı sadece millî ekonomiye hizmet eder. Limandan pirinç, hindistancevizi içi ve kauçuk sevk edilir, tüketim maddeleri ve donatım malzemesi alınır. Denizden, ırmak yolundan ve demiryolundan beslenen birçok fabrikada dokuma imal edilir ve tarım ürünleri işlenir: çeltik, yağ, şeker, kauçuk ve tütün fabrikaları. Vietnam'ın bu en büyük sanayi bütününü tersaneler tamamlar. İktisadî gelişme ve nüfusun hızla artması sonunda devamlı olarak batıya doğru yayılan şehir, Cho Lon ile tek bir şehir topluluğu meydana getirmiştir.

● *Tarih.* Eski bir kamboç köyünün yerinde kurulan şehrin «pamuk ağacı» anlamına gelen adı, khmer dilindeki eski adının (*Prei Kor*) vietnamcasıdır. Koşinşinli Nguyen'ler 1624'te buradaki kaleyi ele geçirdiler. XVIII. yy.da Saygon, Gia Dinh hükûmetinin (Aşağı Koşinşin) idare merkezi haline geldi. 1773'te yapılan savunma tesislerine rağmen şehir birçok defa Tay-son'lar tarafından işgal edildi. Nguyen Anh'ın (sonradan Gia-long adıyle imparator oldu) birlikleri tarafından tekrar işgal edilen şehir, fransız subaylarının planlarına göre tahkim edildi. 1859'da amiral Rigault de Genouilly kumandasındaki fransız birlikleri tarafından ele geçirildi ve işgal genişleyince Koşinşin'in başkenti haline getirildi. 12 Ocak 1945'te Japonların ele geçirdiği Saygon havaalanını müttefikler bombaladılar. 9 Mart 1945'te japon hücumu sırasında Saygon'daki fransız birliklerinin silâhları ellerinden alındı (ancak 22 eylülde yeniden silâhlandılar). Ağustos 1945'te Japonların teslim olduğu haberi duyulunca, Saygon'da fransızlara karşı büyük gösteriler yapıldı (Fransızların çoğu öldürüldü). 11 Eylülde Saygon'a bir ingiliz birliği, ekim başlarında da Leclerc kumandasındaki ilk fransız birlikleri yerleşti. Bütün Çinhindi savaşı boyunca Saygon, Uzakdoğu Fransız birlikleri başkumandanının kurmay merkezi oldu. Fransız birlikleri 1956'da şehri boşalttı. (L)

SAYGUN (Ahmet Adnan), türk bestecisi (İzmir 1907). İlk müzik derslerini İsmail Zühtü, Macar Tevfik ve Rossati'den aldı. İstanbul'da Hüseyin Sadettin Arel'den de ders gördü. İzmir'de çeşitli ilkokul (1925) ve liselerde (1926-1928) müzik öğretmenliği yaptı. Devlet imtihanını kazanarak müzik eğitimi için Fransa'ya gönderildi (1928). Paris'te Schola Cantorum'da Vincent d'İndy ve Eugene Borrel'in yanında öğrenimini tamamladı. Türkiye'ye döndükten sonra Ankara Musiki Muallim mektebinde kontrapunto ve armoni dersleri vermeğe başladı (1931). Kısa bir süre Riyaseticumhur Filarmoni orkestrasının yöneticiliğini yaptı (1934). İstanbul Belediye konservatuvarında öğretmen oldu (1936). Türk folkloru üstünde çalışmalara aynı yıl başladı. Halkevleri denetçisi olarak Ankara'ya döndü (1939). Ses ve Tel birliğini kurarak konserler düzenledi (1940). Türk halk müziği üstüne derlemeler yaptı. Ankara Devlet konservatuvarı bestecilik öğretmenliğine tayin edildi (1946). Bugün Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye kurulu üyesi olan Saygun, Devlet konservatuvarında öğretmendir. Saygun'un birçok bestesinin yanı sıra halk müziği derlemeleri, Karacaoğlan, Kars ve Artvin yöresi çalgı ve müzikleri gibi araştırmaları, Anadolu halk oyunlarının mistik özelliklerini ortaya çıkartan çalışmaları, müzik teorisine ait öğretici eserleri de vardır. Adnan Saygun'un eserleri, birçok ülkede çalınmış, *Yunus Emre Oratoryosu*'nun Paris'teki icrasıyle de ünü yayılmıştır. Başlıca eserleri *Divertimento* (1930); *Ölüler* (1932); *Kızılırmak Türküsü* (1933); üç opera (*Özsoy, Tasbebek* [1934]; *Kerem* [1947]); *Orkestra Süiti* (1936); *Beş Prelüd* (1937); *Sıvas Halayı* (1943); *Türküler* (1945); *Yunus Emre Oratoryosu* (1947). [M]

SAYGUN (Hüseyin), **Çengel Hüseyin** diye tanınır, türk futbolcusu (İstanbul 1920). Futbola Kadırga'da başladı, Beşiktaş takımında yetişti. Beşiktaş takımında 14 yıl çalıştı. Vefa'da oynadı. Türk Millî Futbol takımında 13 defa yer aldı. (M)

SAYHA i. (ar. *ṣayḥa*). *Esk.* Bağırma, haykırma, çığlık: *Nihal zapt olunamayan bir sayha ile: — Demek yarın akşam geleceksiniz! dedi* (H. Z. Uşaklıgil). *Çocuğu uyuduğu yerden kaldırdı. Bir nevi sayhayla haykırdı* (Vâ-Nû). || *Sayha-i ümid,* ümit haykırışı: *Karşında son terane-i ruhum benim, medid / Bir sayha-i ümid olacaktır... Ümid!... ümid!* (Tevfik Fikret). [M]

SAYHUT, Arabistan'ın güneyinde şehir, Hadramut'ta, Vad Hadramut'un ağzında, Umman denizi kıyısında; 10 000 nüf. Kervan merkezi ve balıkçılık limanı. (L)

SAYGON işten çıkış

SAYI i. (*saymak*'tan *say-ı*). Bir nicelik ile, birim olarak ele alınan diğer bir nicelik arasındaki oran: *Eşit sayılar.* || Gazete, dergi v.b. süreli yayımların ayrı bir bütün meydana getiren, değişik bir numara ve tarih taşıyan baskılarının her biri, nüsha: *Bir derginin son sayısı. Gazetenin ilk sayısı.*

— DEY. *Sayım suyum yok,* [Çocuk oyunlarında] «bir süre için oyun dışıyım» anlamında haber verme sözü. (Çocuklar arasında) Bir işin şaka götürmediğini anlatmak için kullanılır.

— Biyol. *Temel sayı,* cins, takım veya sınıfın ortak soyundaki haploit N kromozom sayısına eşit kromozom miktarı. (Temel sayı 2, 3, 4, 5, 6... kat olabilir; bu durumda tek veya çift poliploit imkânı doğar.)

— Dilbil. *Sayı sıfatı,* sıra fikri kapsamadan sayı, nicelik belirten sıfat (meselâ: bir, iki, üç v.b.). [Bk. SIFAT.] || *Sıra sayı sıfatı,* canlıların veya nesnelerin derecesini, sırasını (meselâ: birinci, ikinci, yüzüncü, v.b.) belirten sıfat.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Giz. ilm. Bk. ANSİKL.

Adnan SAYGUN

— İstat. *Büyük sayılar kanunu,* belirli bir tekrarlanma ihtimali olan bir olayın gerçekte ne kadar tekrarlanabileceğini belirten kanun. Bu kanuna göre, tekrarlanma sayısı ile ihtimal arasındaki sapma ihtimali, deney sayısının çokluğu oranında azalır. (Buffon havaya 4 040 defa bir madenî para atmış, 2 028 kere yazı gelmişti. Demek ki, ——'ye eşit bir ihtimal için $\frac{2\,028}{4\,040}$ = 0,502'ye eşit bir tekrarlanma söz konusudur. || *Endeks sayı,* bir miktarın zaman şeridi içinde, yıldan yıla, aydan aya ve çeşitli yerlere göre (msl: Ankara'da, İstanbul'da, İzmir'de hayat pahalılığı endeksi) genellikle gösterdiği değişmeleri ölçen sayı.

— Kim. *Atom sayısı* veya *atom numarası,* bir atom çekirdeğindeki proton sayısı. || *Avogadro sayısı.* Bk. AVOGADRO. || *Bir oran sayısı,* bu elementin temel olarak alınmış bir başka elementin belli miktardaki kütlesiyle (pratik olarak 16 gr oksijen) birleşen kütlesi. (Bk. ATOM. *Bir elementin atom ağırlığı.*) || *Bir kolidin altın sayısı.* Bk. ANSİKL. || *Kuvanta sayısı.* Bk. ATOM. || *Kütle sayısı,* bir atomun çekirdeğini meydana getiren taneciklerin (proton, nötron) toplam sayısı. Bk. ANSİKL.

— Kronoloji. *Sayı harfleri,* romen rakamlarıyle yapılan sayılamada rakam yerine kullanılan harfler (I, V, X, L, C, D, M gibi). || *Altın sayı,* on dokuz yıl süren ay çevrimi.

— Mat. *Aralarında asal sayılar,* 1 dışında ortak bölenleri bulunmayan sayılar: *18 ve 35 aralarında asal sayılardır.* || *Aritmetik sayı,* her türlü işaret dışında gözönüne alınan sayı. || *Asal sayı,* 1 ve kendisinden baş-

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

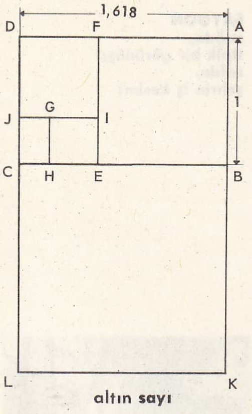

altın sayı

ka sayı ile bölünemeyen tam sayı. || *Cebirsel sayı.* Bk. CEBİRSEL. || *Çift sayı,* 2, 4, 6 v.b. gibi 2 ile bölünebilen sayı. || *Çift olarak çift* veya *eşit olarak eşit sayı,* her biri çift sayı olan iki eşit parçaya, başka bir deyişle 4 ile bölünebilen sayı. || *Çift olarak tek sayı,* eşit iki tek sayıya bölünebilen sayı: *10 çift olarak tek sayıdır; çünkü 5 bu sayının yarısıdır.* (*Tek olarak çift sayı* da denir.) || *Doğal sayı,* 1, 2, 3, ... v.b. serisinin pozitif tam sayılarından her biri. || *Eksik, fazla* veya *aşırı çoklukla tükel olmayan sayı,* tükel sayı olmak için çok küçük veya çok büyük olan sayı: *16 eksik çoklukla tükel olmayan bir sayıdır; çünkü bölenleri 8, 4, 2 ve 1'in toplamı 15 eder; 12 fazla çoklukla tükel olmayan sayıdır, çünkü bölenleri 6, 4, 3, 2 ve 1'in toplamı 16'yı verir.* || *Heterogen sayılar,* farklı asal çarpanlardan meydana gelen sayı. || *Homogen sayılar,* aynı asal çarpanlardan meydana gelen sayı. *270 ve 90, asal çarpanları 2, 3 ve 5 olan homogen sayılardır.* || *İkinci basamaktan şekilli sayı* veya *üçgen sayı,* doğal sayılar serisinin toplanması gibi şekilli sayılar toplanarak elde edilmiş seriden meydana gelen sayıların her biri. || *Karmaşık sayı, i* sanal, *x* ve *y* gerçek sayılar olmak üzere $z = x + iy$ şeklinde yazılan sayı. || *Kesirli sayı.* Bk. KESİRLİ. || *Kübik sayı,* bir başka (0,1 ve —1 dışında) sayının küpü olan sayı. *1000 bir kübik sayıdır ve 10'un küpünü verir.* || *Negatif sayı,* — işareti taşıyan sayı. || *Ondalık sayı,* paydası 10 veya 10'un katları olan kesir. || *Orandışı sayı,* oransal olmayan sayı. || *Oransal sayı,* tam veya kesirli sayı; iki tam sayının birbirine bölümü. || *Pozitif sayı,* + işareti taşıyan sayı. || *Sayma sayısı,* bir cümlenin elemanlarını saymak için Cantor tarafından kullanılan ve bu cümlenin kuvvet*ini gösteren sayı. (Bk. ANSİKL.) || *Sıra sayısı,* sıralı bir cümlede, elemanların niceliği ile birlikte dizildikleri sırayı da gösteren sayı. || *Somut sayı,* bir nesne topluluğunu saymağa elverişli sayı: *üç adam, dört at, bir milyar yıldız.* || *Sonlu ötesi sayı,* sonsuz ötesi kuvveti, yani sonsuz cümlelerin eleman çokluğunu ölçen sayı. || *Soyut sayı,* belli ve sonlu nesne topluluğunu saymak için yapılan uygulamadan bağımsız olarak tasarlanan sayı. || *Şekilli sayı,* ilk iki, ilk üç, ilk dört v.b. doğal sayının art arda toplanmasından meydana gelen sayı. || *Tam sayı,* 1, 2, 3 v.b. gibi bir birime tam olarak bölünen sayı. || *Tam kareli sayı,* bir başka sayının karesine (1 veya 0 söz konusu ise kendilerinin karesine) eşit olan sayı. || *Tek sayı,* 2 ile bölünemeyen sayı. ||*Tükel sayı,* bütün bölenlerinin toplamına eşit olan sayı. *1, 2, 4, 7 ve 14 gibi bütün bölenlerinin toplamına eşit olan 28 tükel bir sayıdır.* (Bk. ANSİKL.) || *Uyuşmalı sayılar,* her biri ötekinin tam parçalarının toplamına eşit olan sayılar. (Bk. ANSİKL.) || *Üçüncü basamaktan şekilli sayı* veya *piramitsel sayı,* ikinci basamaktan şekilli sayıların meydana getirdiği seriden oluşan sayılardan her biri. || *Üstün sayı,* cebirsel olmayan orandışı sayı.

— Mim. *Altın sayı,* estetik bir değer taşıdığı kabul edilmiş bir orana tekabül eden ve $\frac{1+\sqrt{5}}{2}$'ye veya yaklaşık olarak 1,618'e eşit olan sayı. Bk. ANSİKL.

— Nükl. *Sihirli sayı,* içinde bulundukları çekirdeklere büyük bir kararlılık veren proton veya nötronların sayısı. (Bk. ANSİKL.)

— Opt. *Dalga sayısı,* bir ışımayı belirlemek için spektroskopide kullanılan büyüklük. (Bu, 1 sm içinde bulunan dalga uzunluklarının sayısı, yani santimetreyle ifade edilen dalga uzunluğunun tersidir.)

— Oyun. Her kâğıda tanınan ve oyundan oyuna değişen değer birimi. || Her elden sonra kaydedilen ve önceden kararlaştırılmış bir toplama vardığı zaman partiyi kazandıran birimlerin her biri. || Piket ve bazı başka oyunlarda, aynı renkten kâğıtların biraraya gelmesi sonucunda ortaya çıkan toplam. || *Sayı vermek,* veya oyununa göre, *sayı almak,* zayıf bir oyuncuya, kazanma şanslarını eşit kılmak için oyunun başında açıktan sayı vermek veya oyun kötü sayı almamak esasına dayanıyorsa, başlangıçtan kendine belirli bir miktar kötü sayı yazmak.

— Petr. Oktan veya ağdalık indisleri gibi, bir karşılaştırma ölçeği birimi: *Reforming, bir benzinin oktan indisini 20 sayı artırır.* || Yakıtlara uygulanan çeşitli deney metotlarının sonucu: *Setan sayısı, brom sayısı.* (İNDİS de denir.)

— ANSİKL. Fels. Hemen hemen bütün halklar sayı'nın önemini, dikkate değer özelliklerini farketmiş ve sayının rolünü abartmışlardır. Bazı filozoflar da her şeyi sayı ile açıklamağa çalışmış ve metafiziklerini sayı üstüne kurmuşlardı. Phythagorasçıların ve Eflatun'un felsefesi, bu tür matematik bir felsefe idi. Aristoteles şöyle diyor: «Matematikçi olarak yetişen ve sayılar ile eşya arasındaki benzeşimler üzerinde duran Pythagorasçılar, sayıların ilkelerinin, bütün varlıkların ilkeleri olduğunu düşündüler». Ayrıca, Pythagoras, seslerin sayısal ilişkileri ile uyumun matematik kanunlarını bulmuştu.

Eflatun, *Timaios* adlı diyaloğunda, Demiurgos'un, âlemi, belirli sayısal ilişkilere göre yarattığını söyler ve matematik sayıların üstünde, her şeyin kalıbı olan ideal sayıları kabul eder. Ortaçağda, simyacılar, sayıların gizli bir gücü olduğunu ileri sürerlerdi. Sayıların, gizli, ahlâkî veya sembolik gücünü ve metafizik anlamını bir yana bırakan modern bilim, matematik ve ölçülebilir ilişkilerde anlaşılabilirliğe yöneldi. Bu açıdan ele alınan eski Pythagorasçı sayılar öğretisi, derin bir anlam ve bilimsel bir değer kazanmaktadır.

— Giz. ilm. Sayılara her zaman esrarengiz özellikler tanınmıştır. Pythagorasçılara göre tek sayılar uyumun, çift sayılar karışıklığın sembolüydü. Asal sayılardan 7, sayıların en kutsalıydı (yedi şişman inek, yedi zayıf inek, Roma'nın yedi tepesi v.b.); hemen ardından 12 sayısı gelirdi (Zodyak'ın on iki işareti, Attike'nin on iki şehri v.b.). Eski filozoflardan sonra, ilâhiyatçılar da sayıların önemi üstünde durdular. Sayılarla ilgili birçok halk inancı vardır (13 sayısına bağlı inanışları bu arada sayabiliriz).

— Kim. *Bir koloidin altın sayısı.* Koloidal bir altın çözeltisi, bir elektrolit katıldığında değişir ve flokülasyona uğrar; bu olayda çözeltinin rengi kırmızıdan maviye dönüştüğünden değişim çıplak gözle görülür. Jelatin, arap zamkı, nişasta gibi bir koloit katılırsa, pıhtılaşma durur ve madenî hidrozol kararlı hale gelir. Bir koloidin altın sayısı, bu koloidin, 1 sm³ yani yüzde 10 oranında sodyum klorür eriyiği katılmış 10 sm³ koloidal altın çözeltisinin pıhtılaşmasını önleyen en küçük kütlesine (gr cinsinden) denir; meselâ jelatinin altın sayısı 0,005, nişastanınki 25'tir.

● *Kütle sayısı,* tam sayı olmayan atom kütlesine yakın bir tam sayıdır. Bir elementin iki izotopu aynı atom numarasını taşır, fakat kütle sayıları farklıdır; buna karşılık iki eşbasınçlı elementin kütle sayıları aynı ve atom numaraları farklı olur. Günümüzde bilinen elementlerde bu sayı, 1'den başlar (hidrojen) ve 250'yi geçer.

— Mat. *Tükel sayılar.* Eukleides, $2^n - 1$'in asal bir sayı olması halinde $2^{n-1}\ (2^n - 1)$ çarpımının tükel bir sayı olduğunu ispat etti. Bu formüle geniş bir tükel sayılar dizisi kurulabilir:

$2\ (2^2 - 1) = 6,$
$2^2\ (2^3 - 1) = 28$ v.b.

Uyuşmalı sayılar. Schooten, *Exercitationes mathematicae* adlı eserinde aşağıdaki üç uyuşmalı sayı çiftini tanımlayarak verdi:

284	220	ile uyuşmalı
17 296	18 416	» »
9 363 584	9 437 056	» »

Sayma sayıları. Elemanları birebir tekabül haline konabilirse, iki E ve F cümlesinin sayma sayıları veya kuvvetleri aynıdır. F cümlesinin bir alt cümlesi ile E cümlesi arasında birebir bir tekabül kurulabilirse ve E ile F arasında aynı türden başka hiç bir tekabül yoksa, E'nin sayma sayısı, F'ninkinden küçüktür denir. Sayma sayıları böylece cümleler arasında bir sıra bağıntısı kurar.

Sonlu iki cümlenin, ancak ve ancak eleman sayıları eşitse sayma sayıları aynıdır; bundan dolayı bu cümlelerin *ortak sayma sayılarını* eleman sayısı gösterir. Sonlu cümlelerin sayma sayıları, N tabiî sayılar cümlesiyle aynı sırada sınıflandırılır. Cantor sonsuz cümlelerin sayma sayılarına *alef sayıları* adını vermiştir. En basiti olan *alef sıfır* ($\aleph_0$), tabiî tam sayılar cümlesinin sayma sayısıdır. Alef sıfırı sayma sayısı alan bütün cümlelere sayılabilir* cümleler denir; bunların elemanları, herhangi biri belirli bir sıra alabilecek şekilde numaralanabilir. Bir doğrunun noktalarının cümlesi, yani gerçek sayılar cümlesi, sayılabilir türden değildir ve süreklinin* kuvvetini taşır denir, bunun sayma sayısı alef sıfırdan daha büyük bir aleftir ve *alef bir* adını alır. Sayılabilir cümlelerin kuvveti ile süreklinin kuvveti arasında bir aracı kuvvetin bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Sonsuz bir E cümlesi verildiğine göre, E'nin altcümlelerinden meydana gelen cümlenin sayma sayısı E'ninkinden büyüktür; bundan dolayı daha ileri gidilerek sayma sayısı gittikçe büyüyen cümleler kurulabilir. Sayma sayıları, sonlu ötesi sayıların özel bir halidir; bunun bir başka kategorisi olan sıra sayıları vardır. Sonlu bir cümlede elemanların sayısı, elemanlara uygulanan sıradan bağımsız olarak bu cümlenin hem sayma, hem de *sıra sayısı*'nı verir. Sonsuz bir cümlede sıra sayısı, sayma sayısı gibi sonlu ötesi bir sayıdır. Bunlardan en basit olanı, alışılmış sıralı doğal sayıların N cümlesindeki sıra sayısıdır ve ω ile gösterilir; N'nin sayma sayısı (alef sıfır), sayılabilir bütün cümlelerin sayma sayısı olduğu halde, kabul edilen dizilime bağlı sıra sayısı bu tür cümlelerde aynı değildir. Mesela N içinde, alışılmış sırada dizili tek sayılar alınırsa, bu altcümlenin (N ile birebir tekabül dizilimin sırasına uyar) sıra sayısı için yine ω elde edilir; fakat bu altcümleyi 2, 4, 6 ... gibi çift sayılar takip ederse sıra sayısı ω + 1, ω + 2, ..., 2 ω olur. Sayılabilir bir cümle içinde, uygun bir dizilimle gittikçe büyüyen sıra sayıları meydana getirilebilir. Meselâ art arda 3'ün katları (belli sırada dizilmiş), sonra 3'ün katlarından 1 fazlası, 2 fazlası alınırsa, 3 ω sıra sayısı bulunur. Sayma ve sıra sayıları *sonlu ötesi sayılar cümlesini* meydana getirir.

— Mim. Eskiçağ'dan beri geometriciler ve filozoflar imtiyazlı bir oranın bulunduğuna inanırlardı; bu orana Rönesans sanatçıları *altın sayı* adını verdiler. İki büyüklük, özellikle de iki boyut arasında tam bir uyum olabilmesi için bu iki boyutun arasındaki oranın, en büyük boyut ile iki toplamı arasındaki orana eşit olması gerekir.

x ve *y* bu iki büyüklükse, *x* en küçük olduğuna göre $\frac{x}{y} = \frac{y}{x+y}$ eşitliği elde edilir.

x'i, *y*'ye bağlayan oranı bulmak için *x*'e 1 değeri vererek denklemi çözmek yeter; böylece denklem $\frac{1}{y} = \frac{y}{1+y}$ haline gelir ve $y^2 - y - 1 = 0$ bulunur; bu denklemde yalnız pozitif kök $\frac{1+\sqrt{5}}{2}$ amaca elverişlidir.

$\sqrt{5}$ orandışı bir sayı olduğundan, altın sayı da orandışı bir sayıdır ve değeri yaklaşık olarak 1,618 033 989 ...'dur. Kenarları bu oranı veren bir dikdörtgenin çok ilgi çekici özellikleri vardır; sürekli kesir halinde açılım niteliği taşıyan gittikçe daha küçük benzer dikdörtgenlere bölünmeye elverişlidir.

Altın sayı oranına göre alınan bir ABCD dikdörtgeninin AB küçük kenarı üzerine ve içine bir ABEF karesi çizilirse, birinciye benzer bir dikdörtgen bölünür; sonsuz olarak devam edebilen bu bölme işlemi tekrarlanarak daima ideal oranlı IECJ, sonra GHCI ... dikdörtgenleri çizilebilir. Aksine bir ABCD dikdörtgeninin BC büyük kenarına bir BKLC karesi eklenirse bir başka AKLD dikdörtgeni elde edilir ve işlemin tekrarlanması halinde aynı sonuçlara varılır. Birçok nazariyeciye göre, altın sayı görünen evren yapısının anahtarlarından biridir. Bu sayıya her şeyden önce logaritma spiralinde rastlanır; bu spiral bazı kavkıların profilinde olduğu gibi

bulutların şeklinde, yaprakların daldaki periyodik diziliş konumunda, göbeğin boy bakımından altın orana göre ikiye böldüğü insan vücudunda görülür. Fakat çağımızda bilim bu fikri kabul etmez.

Eskiçağ'da altın sayı aynı zamanda evrenbilim sembolü, sihirli formül ve özellikle mimarîde kullanılan çeşitli geometrik çizimlerin anahtarı oldu. Geometride düzgün, dışbükey veya yıldız şeklinde beşgenler teorisinin birçok yerinde bu sayıya rastlanır. Keops piramitinin, Erekhtheion ve özellikle Parthenon tribünlerinin elemanlarında, bütünün orantısında olduğu kadar yapı ayrıntılarında ve sütun başlarında altın sayının izleri görülür. Altın sayı birçok heykel ve resim şaheserlerinde harmoni anahtarı olmuştur. Bazı estetikçiler bunu müziğe ve şiire uygulamaya kalktı. Mimar Corbusier bu sayının özelliklerinden yararlandı.

— Nükl. *Sihirli sayı* 2, 8, 20, 50, 82 ve 126 sayılarıdır. Bu sayıların gösterdiği veya bunlardan çok az eksik miktarlarda proton veya nötron taşıyan çekirdeklerde büyük bir bağlantı enerjisi vardır (meselâ iki protonu ve iki nötronu bulunan helyum). Aksine, bu sayılardan daha büyük sayıda nötron veya proton taşıyan maddeler daha az kararlıdır. (LM)

SAYICI i. (*saymak*'tan *say-ıcı*). Vergi toplamak için hayvan sayımı yapan görevli. (M)

SAYIKLAMAK geçz. ve geçl. f. (esk. türk. *sayıklamak, söylemek*'ten). Ateşli bir hastalıktan ötürü ortaya çıkan dalgınlık hallerinde veya uykuda saçma sapan konuşmak, abuk sabuk sözler söylemek: *Hastalığı esnasında hep görmediği öldürme sahnesini sayıklamış, ateşten, alevden bahsetmiş* (A. H. Tanpınar). *O gece sabaha kadar babamı bekledik. Zaman zaman daldı, sayıkladı, tekrar daldı* (Orhan Kemal). *Yusuf, ateşler içinde kıvranıp yanarken durmadan sayıklamıştı* (S. Kocagöz). || Geçl. f. *Mec.* Bir şeyi çok arzu ederek onu hiç dilinden düşürmemek, daima onun sözünü etmek. (M)

SAYILABİLİR sıf. (*sayılmak* ve *bilmek*'ten *sayılabilmek* > *sayılabil-i-r*). Mat. Bir tam sayı ile gösterilebilen. || Elemanları, N tabiî sayılar cümlesinin elemanları ile birebir tekabül haline konabilen bir cümle için kullanılır: *Q oransal sayılar cümlesi sayılabilir bir cümledir: R gerçek sayılar cümlesi, bir doğrunun noktalarının cümlesi sayılabilir türden değildir.* || *Sayılabilir cümle*. Bk. CÜMLE.

— ANSİKL. Mat. *Sayılabilir* bir cümlenin sayma sayısı alef* sıfırdır. Bu tür iki veya daha çok cümlenin kartezyen çarpımı olan cümle sayılabilir türdendir. Sayılabilir bir aile oluşturan sayılabilir cümleler gözönüne alınırsa, bunların elemanlarının birleşimi yine sayılabilir bir cümle meydana getirir. (L)

SAYILAMA i. (*sayılamak*'tan *sayıla-ma*). *Yeni.* Sayılamak işi.

— Sosyol. *Yeni.* İstatistik.

— Mat. Nesnelerin veya olayların miktarını rakamlarla belirtme işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *İkili sayılama.* Bk. İKİLİ.

— ANSİKL. Mat. Tam sayıların *sayılaması, sözlü* sayılama ve *yazılı* sayılama olmak üzere iki kısma ayrılır: tam sayıların tabiî dizisinin ilk sayıları, *bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on* veya ondalık sistemde *onlar* adını alır; on onlar cümlesine *yüz* veya *yüzler, on* yüzler cümlesine *bin* veya *binler* v.b. denir. *On* birinci basamağın, *yüz* ikinci basamağın, *bin* üçüncü basamağın birimidir. Birlerle sayılabildiği gibi onlarla, yüzlerle v.b. de sayılabilir. Çok rakamlı bir sayıyı adlandırmak için, bu sayı farklı basamaklardan birim gruplarına bölünür; bu bölünmede her gruptaki birimler ondan küçüktür; sadece ilk üç basamağın birimler grubu varsa, en büyük basamaktan başlayarak her basamağın birim sayısı söylenir: Meselâ iki yüzlük, dört onluk, yedi birlik (kısaca: iki yüz kırk yedi). Üçüncüden yüksek bir basamağın birimleri varsa, ardışık üç basamağın cümlesi birinciden başlayarak bir sınıf kurar, basamaklar üçer üçer birleştirilir; böylece art arda birler sınıfı, binler sınıfı, milyonlar sınıfı v.b. elde edilir. Sayıyı adlandırmak için, en yüksek sınıftan başlanır, her sınıfa tekabül eden ad tek başına imiş gibi belirtilerek her sınıfın birimlerinin sayısı söylenir; meselâ yirmi dört milyon, üç yüz kırk iki bin, sekiz yüz altmış beş birim. Yazılı sayılama için on rakam kullanılır: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, ve 0. Bunların ilk dokuzu ilk dokuz tam sayıyı göstermeğe yarar: bunlara «anlatımlı» rakamlar denir. Ondalık yazılı sayılama şu ilke üzerine kurulur: «bir rakam belirli bir birim basamağını gösterirse, soluna konan her rakam, bir önce gelen büyük basamağın birimlerini verir. Her sayı, her grubun birim sayısı ondan küçük olmak üzere, farklı basamaklı birim gruplarının bileşimi olarak düşünülür; bir basamakta bulunmayan rakam yerine sıfır kullanılarak, herhangi bir sayıyı on rakamla göstermenin mümkün olduğu kabul edilir. «Ondalık» denen sayılama sistemi, Hindistan'dan Araplar tarafından alınmış ve XII. yy.ın başında batıya girmiştir. Bir sistemin tabanını, belirli bir basamaktan bir büyük basamağın birimini oluşturmak için gerekli birim sayısı verir. Ondalık sayılama sistemi bugün hemen hemen genelleşmiştir.

Bununla birlikte, bazı tekniklerde başka sayılama sistemlerinden faydalanma yoluna gidilmiştir; böylece bir kısım elektronik hesap makinelerinin yapılışında *ikili *sayılama* kullanılmıştır. (LM)

SAYILAMAK geçl. f. (*sayı*'dan *sayı-la-mak*). Rakamlarla belirtmek, sayı halinde göstermek. (M)

Sayılar Kitabı, Eski Ahit'in dördüncü kitabı. Adı, kitaptaki çeşitli sayısal açıklamalardan gelir. Üç bölümdür: 1. Sina'dan hareket hazırlıkları (I. - X. bölümler); 2. Kadeş'e kadar başlıca konaklar ve halkın Musa'ya karşı ayaklanması (XI. - XIX. bölümler); 3. Kadeş'e yerleşildikten Moab ülkesinde ikamete ve Adanmış toprağın paylaşılmasına kadar ortaya çıkan başlıca olaylar (XX. - XXXVI. bölümler). Kitabın temeli, kaynağını Musa'dan alan (göçebe yaşama tarzı) bazı Yehova ve Elohim geleneklerine dayanır. Babil sürgünü sırasında, bir papaz, nakledilen olayların anlamını Hezekiyel'in kehanetleri ışığında derinleştirerek yeniden değerlendirdi. (L)

SAYILI sıf. (*sayı*'dan *sayı-lı*). Herhangi bir sayısı olan: *9 sayılı kâğıt.* || Sayısı belli olan, sayılmış: *Kitapları sayılıdır, eksikleri hemen anlar.* || Sayısı az olan: *Harbin başından, Sarıkamış'tan ve Allahıekber günlerinden beri savaşan ve sağ kalan sayılı insanlardan biriymiş* (Ş. S. Aydemir). || *Mec.* Ünlü, tanınmış, muteber: *O, bu alanda sayılı bilginlerdendir.* (M)

SAYIM i. (*saymak*'tan *say-ı-m*). Saymak işi: *Nüfus sayımı.*

— Biyol. *Kan sayımı,* kanda bulunan şekilli elemanların (kan hücreleri v.b.) sayılması. (Sayma, belli büyüklükteki bir hacim içindeki elemanların mikroskop altında sayılması şeklinde olabileceği gibi, fotometrik usullerle de yapılabilir.) Bk. ANSİKL.

— Bot. *Bitki sayımı,* bitki coğrafyasında bir yerdeki bitkilerin sayılması. (Bu listede yer alan bitkilerin yanına bolluk ve diğer bitkilerle birarada yaşama durumu da işaret edilebilir.)

— İda. *Nüfus sayımı.* Bk. NÜFUS.

— İstat. Bir bütünü meydana getiren birimlerin her birini doğrudan doğruya sayarak bir tek toplam sayısı elde etmek amacını güden temel istatistik işlemi. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Esk. Sayım vergisi,* her yıl tespit edilen hayvan sayısına göre alınan vergi. (Bu vergi 1950'de kaldırıldı.)

— Mant. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Kan sayımı,* alyuvarların (eritrositer), akyuvarların (lökositler) veya plaketlerin (hematoblastlar) sayısını bulmak için yapılır. Bunların erişkin insandaki normal miktarı şöyledir: milimetre küpte 4 500 000 - 5 000 000 alyuvar; 6 000 - 8 000 akyuvar; 200 000 plaket. Yaşa, cinsiyete veya sindirim, çevre sıcaklığı değişmeleri gibi bazı fizyolojik olaylara bağlı olarak bu rakamlarda normal değişiklikler görülebilir. Fakat asıl değişiklikler patolojik durumlarda ortaya çıkar; bu durumlarda yapılan kan sayımı hastalığın teşhisine büyük ölçüde yardımcı olur. (Bk. KANSIZLIK. LÖKOSİTOZ. LÖKOPENİ. TROMBOPENİ.) Akyuvarların sadece az çok değişen sayıları değil, çeşitli akyuvar cinslerinin birbirine oranları da incelenir. Bk. LÖKOSİT.

— İstat. *Sayım,* dolaylı ve dolaysız diye ikiye ayrılan çeşitli metotlara göre yapılır. Dolaysız metotlar, olayların gözlemlenmesine veya bireylerin kendilerini görerek saymağa dayanır. Bu metotlar çok zaman alır ve pahalıya mal olur. Bundan dolayı, her birimi teker teker gözlemlemek mümkün olmadığı zaman dolaysız metotlar kullanılır. Bu durumda da, değerlendirme veya temsilî olarak göz önünde bulundurma yoluna başvurulur. Yani bütünün yalnız bir kısmı gözlemlenir ve bu kısmî sonuç bütüne teşmil edilir (msl. sondaj metodunda olduğu gibi).

— Mant. Descartes'ta sayım, açık ve seçik bilginin ortaya konuşunda önemli rol oynar. Bu konu, *Metot Üstüne Konuşma* adlı kitabının dördüncü kuralında anlatılmıştır. Sayım, elde edilen doğruların sadece bilançosunu yapmağa yaramaz, aynı zamanda ispatlama yollarını da ortaya koyar. (LM)

SAYIN sıf. (*saymak*'tan *say-ı-n*). *Yeni.* Kendisine saygı gösterilen, seçkin, değerli. (Saygı belirtisi olarak konuşma ve yazışmalarda kişi adlarının önüne getirilir.) *Eşanl.* SAYGIDEĞER. MUHTEREM. (M)

SAYIN (Hidayet), türk oyun yazarı (Aydın 1929). İlk ve ortaöğrenimini doğduğu yerde yaptı. İzmir Atatürk lisesini ve Ankara Üniversitesi Tıp fakültesini bitirdi (1954). Çocuk hastalıkları uzmanı oldu (1960). Oyunlarında köy yaşayışını gerçekçi bir biçimde ortaya koyan yazar, psikolojik tahlillere de yer verir. Eserleri: *Topuzlu* (1963); *Pembe Kadın* (1965); *Kördüğüm* (1965); *Küçük Devlet* (1967). [M]

SAYIN (Niyazi), türk neyzeni (İstanbul 1927). Muhasebecilik yaptı. İstanbul radyosuna girdi. Radyoda ve İstanbul Belediyesi Konservatuvarı İcra heyetinde ney sanatçısıdır. Ney yapımıyle de uğraşır. Klasik dinî eserlerin icrasında büyük başarı sağlayan Niyazi Sayın'ın ayrıca bestelediği saz semaileri ve şarkıları da vardır. (M)

SAYISAL sıf. (*sayı*'dan *sayı-sal*). *Yeni.* Sayılarla ilgili olan; sayılarla yapılan. || Sayı içinde bulunan: *Bir parçanın sayısal üstünlüğü.*

— Mat. *Sayısal hesap,* verilmiş gerçek sayılarla yapılan hesap. (Bu hesap, cebirsel ifadelerle yapılan harfli hesabın zıttıdır.) || *Sayısal fonksiyon,* değişkenin ancak tam değerleri için tanımlanabilen fonksiyon: *N sayısından küçük ve N ile aralarında asal olan tam sayıların sayısını gösteren F(n) fonksiyonu, sayısal bir fonksiyondur.* || *Sayısal seri.* Bk. SERİ. || *Sayısal tablo,* sayılardan meydana gelen tablo. || *Bir ifadenin sayısal değeri,* değişkenlerin belirli şu veya bu değerleri için, bu ifadenin aldığı değer. (L)

SAYISIZ sıf. (*sayı*'dan *sayı-sız*). Sayılması mümkün olmayan, sayılamayan: *Hesapsız asırlar, sayısız yıllar / Gizlenmiş içinde karanlık yollar* (Âşık Veysel). *Yırtıcı hayvanlar, sayısız haşereler, zehirli yılanlar ve iklim* (F. R. Atay). || *Esk.* Sayılmamış. (M)

SAYIŞMAK ortaklş. f. (*saymak*'tan *say-ı-ş-mak*). Birisiyle hesap görmek, hesaplaşmak, ödeşmek. (M)

Sayıştay, genel ve katma bütçeli dairelerin bütün gelir ve giderleriyle mallarını, Türkiye Büyük Millet meclisi adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini yargılayarak kesin hükme bağlamakla görevli, merkezî bir idarî karar ve yargı organı. Yasama organının malî konularda yürütme organı ve idare üstündeki mutlak denetim yetkisinin sonucu olarak Anayasada yer almış bir kuruluştur. Devlet parasının ve mallarının kullanılması ve harcanmasına ilişkin Türkiye Büyük Millet meclisinin denetimi bu organ aracılığıyle gerçekleştirilir. 1961 Anayasası Sayıştayı, yürütme organının içinde ve «İktisadî ve Malî Hükümler» başlığını taşıyan bölüm

altında düzenlemiştir. Sayıştayın, yargı organı bölümünde yer almaması sebebiyle, bir yürütme organı sayılacağı, Sayıştayın işlem ve eylemlerinin idarî nitelikte olacağı, dolayısıyle Danıştayın yargı denetimine tabi tutulacağı ileri sürülmüştür. Buna karşılık, Sayıştayın bir yargı görevi bulunduğu Anayasanın ifadesine dayanılarak savunulmuş, bu organın kesin hükme bağladığı kararlar aleyhine herhangi bir yargı merciine de başvurulamayacağı kabul edilerek, bağımsız bir yargı mercii olduğu belirtilmiştir. Sayıştayın kuruluşunu, işleyişini, denetim usullerini, mensuplarının niteliklerini, tayinlerini, görev ve yetkileriyle hak ve yükümlülüklerini ve öteki özlük işlerini düzenleyen 832 sayılı ve 21 şubat 1967 tarihli Sayıştay kanunu da bu kuruluşun iki yönlü olduğunu, bir yandan idarî kararlar, bir yandan da yargısal kesin hükümler verebildiğini belirtir. Kanunun bu yönden Anayasaya aykırılığı Danıştayca ileri sürülmüşse de, Anayasa mahkemesi Anayasaya, bu bakımdan bir aykırılık olmadığı sonucuna varmıştır.

Sayıştayın kuruluşu, iki yönlü fonksiyonuna uygun olarak düzenlenmiştir. Bu kuruluşa giren yargı ve karar organları şunlardır: Daireler; Daireler kurulu; Temyiz kurulu; Genel kurul; Yüksek Disiplin kurulu; Memurlar Seçim ve Disiplin kurulu ile Hazine temsilcisi sıfatıyle Savcılık. Daireler, bir başkan ve dört üyeden kuruludur ve bir hesap mahkemesi şeklinde çalışır. Bu dairelerde yapılan işler şunlardır: sorumluların hesaplarını inceleyerek yargılamak, haklarında beraat veya tazmin hükmü vermek; kesin hesapları inceleyerek, sayman hesaplarıyle karşılaştırmak, uygunluk ve aykırılık noktalarını belirterek karara bağlamak; birinci başkan tarafından incelenmek üzere verilecek işler hakkında görüşlerini bildirmek. Daireler kurulu, Temyiz kuruluna ayrılanların dışında kalan başkan ve üyelerden kurulur; görevleri, kanunda yer yer gösterilmiştir. Temyiz kurulu, dört yıl için Sayıştay Genel kurulunca daire başkanları arasından seçilen dört daire başkanıyle her daireden seçilen iki üyeden kurulur. Bu kurul da Daireler kurulu gibi, üye tam sayısının üçte ikisiyle toplanır, hazır bulunanların çoğunluğuyle karar verir. Ancak kararı temyiz edilen daire başkan ve üyelerinin oy hakkı yoktur. Sayıştay Genel kurulu, birinci başkanın başkanlığı altında daire başkanlarıyle üyelerden meydana gelir. Kanun, Genel kurulda hangi hususların karara bağlanacağını göstermiş, ayrıca, savcıların oy hakkı olmadan bu kurula katılabileceklerini belirtmiştir. Genel kurulun toplanması için de en az üçte iki çoğunluk gerekir. Sayıştay savcıları, hesapların incelenmesi ve yargılanması safhalarında iddia ve görüşlerini bildirir, yasama organına sunulacak raporların Sayıştay Genel kurulunda görüşülmesi sırasında hazır bulunarak görüşlerini açıklar; ayrıca, kanunun öngördüğü çeşitli görevleri yerine getirirler. Sayıştay kanunu, birinci başkandan başlayarak bütün sayıştay personelinin seçim, tayin, nitelik, görev ve yetkileriyle ilgili konuları düzenlemiş, disiplin kuruluna yer vermiştir. Sayıştay dairelerince yürütülen yargılama işleri, saymanların hesapları konusundaki raporlar üstünde bir hesap yargılaması şeklinde gerçekleştirilir. Çeşitli belgeler değerlendirilerek, yapılan harcamaların kanuna ve usule uygunluğu tespit edilir. Savaş, yangın, sel, deprem, idarî ve askerî sebeplerle tahliye gibi olağanüstü haller dolayısıyle veya çalınma yahut mücbir sebeplerle kaybolduğu anlaşılan belge ve kayıtların bulunmasına ve gönderilmesine imkân bulunamadığını idare kurulları tutanakla tasdik ederse, sayman, eldeki delillerle yetinilerek yargılanır. Hesapların yargılanması sonunda, beraat, zimmet veya tazmin hükmü verilir. Bir ilân niteliğindeki bu hükümlerin infazı şöyledir: zimmet veya tazmin hükmü verilmişse durumun kendilerine bildirilmesinden itibaren üç ay içinde sorumlular, hükmolunan parayı Hazineye ödemekle yükümlüdürler. Ayrıca Maliye bakanlığı tarafından kovuşturmaya geçilir. Bir malın ödettirilmesi söz konusu ise, yok olma tarihindeki rayiç bedel üstünden, bu tarih belli değilse malın satın alındığı tarihle kaybolmanın tespit edildiği tarih arasındaki en yüksek rayice göre bulunacak bedel üstünden ödettirme yoluna gidilir. Sayıştay ilâmları üzerine, temyiz, karar düzeltmesi, yargılamanın iadesi gibi olağan ve olağanüstü kanun yollarına başvurulabilirse de, Danıştaya başvurulamaz. Sayıştayın başta gelen idarî görevi, harcamalardan önce veya sonra vize işlemlerini yürütmesidir. Kanunî istisnalar dışında, genel ve katma bütçeli idarelerin harcamaları, kredi ve avans vermeleri Sayıştayın vizesine bağlıdır. Bu vize, harcamadan önce yapılmalıdır; ancak, memur, emekli aylıkları, mahkeme harçları, harcırah avansları gibi harcamalar birer istisna olarak gösterilmiştir. Ayrıca, Merkezde ve harcamadan önce denetimin uygulandığı yerlerde yüz bin liradan fazla harcamayı gerektiren sözleşmeler, yerine getirilmeden önce Sayıştay tarafından tescile bağlıdır. Kanunun belirttiği bazı sözleşmeler bu hükmün dışında bırakılmıştır. (M)

SAYİDE sıf. (fars. *sāᵓīden* > *sāᵓīde*'den). *Esk.* Sürtülmüş, aşındırılmış, sürterek cilâlanmış. || Eskimiş, aşınmış. (M)

SAYİF, ⨯ *Oriyon* veya ⨯ *Orionis* yıldızına verilen ad. Kadiri 2,2. Tayf örneği B O. (L)

SAYİS i. (ar. *siyāset*'ten *sāyis*). *Esk.* Seyis. (M)

SAYKAKU. Bk. İHARA (Saykaku).

SAYKAL i. (ar. *ṣayḳal*). *Esk.* Cilâ yapan kimse. || Cilâ yapmağa yarayan âlet. || Cilâ: *Saki getür ol badeyi kim dafi-i gam-dır / Saykal ur o mir'ata ki pür jeng-i elemdir* (Bağdatlı Ruhi). || *Saykal vermek,* cilâlamak. || *Saykal-kâr* (veya *saykal-zen*), cilâ yapan kimse. || *Saykal-kârî* (veya *saykal-zenî*), cilâcılık, yaldızcılık. || *Saykalzede,* cilâlanmış.

◆ **Saykalcı** sıf. ve i. *Esk.* Cilâ yapan kimse. || *Mec.* Dalkavuk. (M)

SAYKALBAŞI blş. i. Ask. *Esk.* Yeniçeri ocağında savaş araç ve gereçlerini temizlemekle görevli olanların başındaki memur. (Seramelei saykalî de denir.) [Tüfek, piştov, kılıç v.d. silâhlar, haftada bir temizlenir, saykalbaşı da temizleme işini yönetirdi. Otuz akçe gündeliği vardı. Bu görev, yeniçerilikle birlikte ortadan kalktı (1826)]. (M)

SAYKALLAMAK geçl. f. (*saykal*'dan *saykal-la-mak*). *Esk.* Cilâ yapmak, parlatmak. || *Mec.* Dalkavukluk etmek, yaltaklanmak. (M)

SAYLAMAK geçl. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Seçmek. (M)

SAYLAV i. (*saylamak*'tan *sayla-v*). *Yeni.* Milletvekili: *Sizden iyi olmasın bir saylav tanırım. Bendenizi işe koydu* (B. Felek). *Esk.* Mebus. (M)

SAYMA i. (*saymak*'tan *say-ma*). Saymak eylemi.

— Belâgât. Bir eylemin şartlarını veya bir bütünün parçalarını çabucak biraraya toplamayı veya gözden geçirmeyi sağlayan metot. || Bir nutkun sonuçtan önceki bölümü. (Bu bölümde kanıtlamada yer alan bütün kanıtlar özetlenir.)

— Mant. *Eksik sayma,* genel bir önermeyi, pek az sayıda veya pek sağlam olmayan deneylerden çıkaran veya bir cins hakkında, bu cinsin kapsadığı bütün türler için geçerliliği kesin olmadığı halde belli bir yüklem ileri süren hatalı muhakeme tarzı. Bk. ANSİKL.

— Siyaset. *Oy sayma,* herhangi bir seçim sonucunda oyların sayılması. Bk. SEÇİM.

— Siyasî müesseseler. Bir karar meclisinde, anlaşmazlık çıkması halinde oyların yeniden elden geçirilmesi.

— Teknol. *Geriye sayma,* önemli bir işlemin başlamasına kalan zaman aralığını her an izlemek için zaman kesirlerini azalan sayılar halinde sayma: *Füze atılmadan önce yapılan geriye sayma, bazen saatlerce sürebilir.* (LM)

SAYMACA sıf. (*saymak*'tan *say-maca*). Bir anlaşma sonucu, gerçekte olduğundan başka bir nitelikle donatılan: *Bütün paraların saymaca bir değeri vardır.* (*Eşanl.* İTİBARÎ.) || Zf. Sayarak.

— Leng. *Yeni.* Anlaşmaya dayanan, sebepsiz (gösterge). [M]

SAYMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Aynı cinsten şeylerin kaç tane olduğunu anlamak için, bunları teker teker gözden ve zihinden geçirerek, 1 sayısından başlayıp her parçada bir sayı eklemek yoluyle bir sonuca varmak, sayısını bulmak: *Dört yüz mermiyi ne kadar kolay saydın!* (Kemal Tahir). *Bugün on bin lirayı saymak galiba sana kolay geliyor* (M. Ş. Esendal). *İtalyan, parayı dikkatle saydı* (S. Kocagöz). || Sayıları art arda sıralamak: *Ondan yirmiye kadar saymak. Geriye doğru saymak.* || Önem vermek, mühimsemek: *O, böyle âdetleri pek sayıyor.* || Saygı duymak, hürmet etmek, hürmette kusur etmemek: *Anasını babasını saymak. Öğretmenlerini saymak.* || *Mec.* Herhangi bir sırada yeri olduğunu kabul etmek, (şu veya bu) gözüyle bakmak, addetmek: *Milyonlarca adamı insan yerine saymıyorlar* (Ömer Seyfeddin). *Kabul et kapında beni de kul say / Dost yolunda ölür âşık ar etmez* (Âşık Veysel). *Biraz da karşılık beklemeden bir iş görmeğe, ettiğiniz iyiliği iyilik saymamağa alışın* (N. Ataç). || —*Teşm. yol.* Hesaba katmak, dikkate almak: *Babasının daha önce ödediği taksitleri saymıyorlar.* || Arka arkaya sıralayarak söylemek, birbiri arkasından sıralamak: *Şimdi gelelim bu bir kısmını saydığım işleri kimin yapacağı meselesine* (R. N. Güntekin). *«Yirmi üç yıl askerlik bu. Ne Urum Eli kaldı, ne Şam, ne Girit...» ve sırasıyle, bütün bulunduğu yerleri sayar* (Y. K. Karaosmanoğlu). *La Bruyère insanoğlunun birçok kusurlarını saydıktan sonra...* (N. Ataç).

— ÇEŞ. DEY. *Sayıp dökmek.* Bk. DÖKMEK. || *Saymakla bitmemek* (veya *tükenmemek*), pek çok olmak: *Ne çok yıldızın var, saymakla bitmiyor / Meltemi cana can katan yaz gecesi* (C. S. Tarancı). || *Bunu saymayız!,* kısa bir ziyaretten sonra ev sahibi tarafından «bunu ziyaret saymıyoruz, gene bekleriz» anlamında misafire söylenir. || *Hatır saymak.* Bk. HATIR. || *Hiçe saymak.* Bk. HİÇ. || *Kâr saymak,* kâr olarak kabul etmek: *Kâr sayarmış bir tutam ot fazla olsun yutmayı / Hasmı, derken, çullanırmış yutmadan son lokmayı* (M. Â. Ersoy). || *Kendini fasulye gibi nimetten saymak.* Bk. FASULYE. || *(Birinin) Lokmasını saymak.* Bk. LOKMA. || *Nimet saymak,* bir şeyi çok değerli bulmak, büyük bir lutuf olarak görmek: *Anadolu halkı Abdal Musaya otuz-kırk konaklık yerden gelir ve onun dergâhında baba çorbası içmeyi bir nimet sayarlarmış* (N. Araz). || *Para saymak. Teklz.* (Bir şeye veya kimseye) Para vermek, para ödemek. || *Sövüp saymak.* Bk. SÖVMEK. || *Yerinde saymak.* Bk. YER.

◆ **Saydırmak** ettrg. f. Saymak işini yaptırmak: *Yüzlerce kişiye kendini saydırmak [...] kolay değil* (Kemal Tahir).

◆ **Sayılmak** edilg. f. Saymak eylemine konu olmak: *Meselâ sadece Manisa bölgesinde bu koca veliye atfedilen üç türbe sayılmıştır* (N. Araz). [M]

SAYMAMAZLIK i. (*saymak* > *saymamak*'tan *sayma-maz-lık*). Saygısızca davranış, saygısızlık. (M)

SAYMAN i. (*saymak*'tan *say-man*). *Yeni.* Hesap tutan kimse, hesap uzmanı: *Bir derneğin saymanı. Eşanl.* MUHASİP. (M)

SAYMANLIK i. (*sayman*'dan *sayman-lık*). *Yeni.* Saymanın görevi. || Hesap işlerinin yapıldığı yer. *Eşanl.* MUHASİPLİK. (M)

SAYMAZLIK i. (*saymak* > *saymaz*'dan *saymaz-lık*). Saygı göstermeme hali. (M)

SAYN und WITTGENSTEIN, alman soylu ailesi, Sayn ve Wittgenstein kontluklarını (1247 ve 1361) veraset yoluyle ele geçiren Sponheim (veya *Spanheim*) kontlarının soyundan gelir. Johann VIII von Sayn-Wittgenstein (1601-1657), Almanya'da Oxenstierna'nın siyasetini destekledi ve Vestfalya barışıyle sonuçlanan görüşmelerde Prusya'yı temsil etti. Sayn-Wittgenstein'in bugün, Berleburg ve Sany-Wittgenstein Hohenstein adını taşıyan prens seviyesinde iki kolu vardır. (M)

SAYON i. Galyalıların, daha sonra Romalıların ve ortaçağ şövalyelerinin savaş kazağı.

— ANSİKL. Romalılar *sayon*'u Galyalılardan aldılar. (Bk. SAGUM.) Ortaçağda, sayon zırhın altına giyilir, deriden, yünden veya demir halkalardan yapılırdı. (L)

saz, minyatür (M. Aksel koleksiyonu)

SAYORNİS i. Tiranlar grubunden, beyaz benekli siyahımsı veya esmer tüylü küçük ötücü kuş; Amerika'nın her tarafında bulunur. (L)

SAYPAN adası, Mariannes adalarının başlıcası; 500 nüf. Yanardağ asıllıdır. Şekerkamışı ve kahve işletmeleri. Deniz üssü. 1944 Haziran-temmuzunda adayı Amerikalılar ele geçirdi. (L)

SAYREF veya **SAYREFİ** sıf. (ar. *şarf'*-tan *şayref* veya *şayrefî*). *Esk.* Her işin kolayını bulan, işini bilir, kurnaz. || Sarraf: *Takdir-i beha eyliyemez sayrafî-i dehr / Bir cevhere kim hak-i siyah içre nihandır* (Yenişehirli Avni). [M]

SAYREN i. (?). Denizc. Canavar düdüğü. (M)

SAYRI veya **SAYRU** sıf. (esk. türk. k.). Sağlığını yitirmiş olan, hasta: *Yunus düşte gördü seni / Sayrı mısın, sağlar mısın?* (Yunus Emre). || Keyifsiz, düşkün, üzgün.

— DEY. *Sayrı düşmek,* hasta olmak: *Sayrı düştüğümü öğrenmiş, yollarda bulamayacağını düşünüp beni görmeğe gelmiş* (N. Ataç).

◆ **Sayrılık** veya **sayruluk** i. Hasta olma hali. (M)

SAYRIL sıf. (*sayrı*'dan *sayrı-l*). *Yeni.* Hastalıkla ilgili, hastalığa ilişkin: *Sayrıl bir durum. Eşanl.* MARAZÎ. (M)

SAYRIMSAK sıf. (*sayrımsamak*'tan *sayrımsa-k*). *Yeni.* Gerçekte hasta olmadığı halde öyle görünmeğe çalışan, yalandan hasta gibi görünen. *Eşanl.* MÜTEMARIZ. (M)

SAYRIMSAMAK geçz. f. (*sayrı*'dan *sayrı-msa-mak*). Yalandan hasta gibi görünmek. *Eşanl.* TEMARUZ ETMEK. (M)

SAYRU sıf. Bk. SAYRI.

SAYRURET i. (ar. *şayrüret*). *Esk.* Olma, edilme. || Bir halden diğer bir hale geçme, değişme. (M)

SAYULA, Meksika'da (Jalisco eyaleti) şehir, Sayula gölü yakınında; 10 100 nüf. (L)

SAYUN, Güney Arabistan'da şehir, Hadramut'da vad el Ahkâf'ta: 9 700 nüf. Şehirde hurmalık, usta zanaatçıların, özellikle kuyumcuların çalıştığı semtler ve sultanın sarayı yakınında modern bir bahçe şehri vardır. Sultanlık halkının bir kısmı Singapur ve İndonezya'da (Cakarta bölgesi) yaşar. Bu göçmenler ülkeleriyle bağlarını koparmaz ve modernleşmeye katkıda bulunurlar. Şehir kervanlar ve bir karayolu aracılığıyla öbür şehirlerle bağlantı kurar. (L)

SAYVAN i. (fars. *sâye,* gölge ve *-bân* > *sâye-bân*'dan *say-ban* > *sayvan*). Güneşten veya yağmurdan korunmasını veya süslü görünmesini sağlamak amacıyle, bir şeyin üzerine çekilen saçak gibi düz veya meyilli örtü. || Evlere bitişik, önü açık ve direkler üzerine oturtulan bir dam ile örtülü yer. || Dam derelerini veya oluklarını gizlemek için çatının etrafına yerleştirilen saç veya ağaçtan oyalı süs.

— Anat. *Esk.* Kulak kıvrımı. || *Sayvan-i üzn,* kulak kepçesi. Kulak memesi.

— Bot. *Esk.* Şemsiye. (LM)

SAYYAD i. (ar. *şayd,* avlama'dan *şayyâd*). *Esk.* Avcı: *Sayyad sakın cefa yamandır / Bilmezsin mi ki kane kandır* (Fuzuli). || *Sayyad-ı bî-insaf,* acımasız, merhametsiz avcı: *Köpektir zevk alan sayyad-ı bîinsafa hizmetten* (Namık Kemal). || *Sayyad-ı ecel* («ecelin avcısı»), ölüm. Azrail. (M)

SAYYADİYE i. (İzzeddin *Sayyad*'ın adından). Tasav. Rifaiye tarikatının kollarından biri; kurucusu İzzeddin Sayyad'dır (öl. 1727). [M]

SAYYAG i. Bk. SAVVAG.

SAZ (esk. türk. k.). Bot. Kamış, hasırotu, ince kamış: *Kadıncağız, epeyce uzaklaşmış, Munise, onu yolundan çevirmek için sazların öte tarafına koşmuş olacaktı* (R N. Güntekin). [Bk. ANSİKL.] || *Sandalye sazı,* hasır yapmakta kullanılan, papirüsgillerden bir cins saz.

— ANSİKL. Bot. İnce kamış şeklindeki çeşitli bitkilere *saz* denir. Bu bitkilerin en iyi bilinenleri şunlardır: *hasır sazı (Juncus Glancus), ispanya kamışı (Spartium Junceum), deniz sazı (Ulex Suropeaus), hasır otu (Butomus Umbelatus), pamuk sazı (Eriophorum), sandalya sazı (Scirpus Lacustris)* v.b.

◆ Sıf. Sazdan yapılmış. || Rengi sazı andıran.

— DEY. *Saz benizli.* Bk. BENİZ.

— Zantl. *Esk. Saz kalem,* kamıştan yapılan bir çeşit kalem. (Çelik uçlar bulunmadan önce bu çeşit kalemler kullanılırdı. [*Kamış kalem* de denir.])

— Etnogr. *Saz kulübe,* sıcak ikimlerde rastlanan biçimi (yuvarlak, kare veya dikdörtgen) ve özellikle yapım tarzı bölgeye göre değişen saman damlı kulübe. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Etnogr. Bazı *saz kulübeler* tamamen bitkisel malzemeden yapılır; su basmanları veya dış duvarları topraktan veya güneşte kurutulmuş tuğladandır; toprak, saman ve gübre (tezek) karışımı bir kaba sıva ile sıvanmış olanları da vardır. Afrika'da kıyı ve orman bölgelerinde dikdörtgen biçimli saz kulübelere rastlanır, fakat bunlar çoğunlukla yuvarlaktır. Aile topluluğu için mesken olacak biçimde yan yana geldikleri zaman, genellikle boyutları ufalır. Çatı yapımında kullanılan otların seyrekleştiği kurak bölgelerde saz kulübeler yerlerini kare veya dikdörtgen biçimli, terasa çatılı kerpiç kulübelere bırakır. Asya'da, delta bölgelerinde saz kulübeler genellikle direk üzerine inşa edilir.

◆ **Sazlık** i. Üzerinde saz bitmiş olan, sazların toplu halde yetiştiği yer: *Aşağıdaki sazlıkta bir adamın dolaştığını gördük* (R. N. Güntekin). *Göl kenarındaki sazlıkta yaban ördeği avlıyor.* (ML)

SAZ i. (fars. *sâz*). Her türlü musiki âletinin genel adı: *Sazlar akort edildikten sonra konser başladı.* || Türk halk musikisinde kullanılan bağlama, cura v.b. telli çalgıların tümüne verilen ad: *Veysel Şatır düzenlemiş sazını / Teller sada verir ağlar ses verir* (Âşık Veysel). || —*Teşm. yol.* Birden fazla çalgının biraraya gelmesiyle teşekkül eden takım, çalgı takımı: *Şimdi içeride saz bir oyun havası yapıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Bu saatlerde saz yine susmaz, hâlâ devam eder* (A. Ş. Hisar). || Sazlı ve içkili eğlence yeri, pavyon: *Saza gitmek.* || *Saz çalmak,* herhangi bir çalgı ile bir müzik eserini seslendirmek, bir müzik âletinden melodili sesler çıkarmak. || *Saz takımı,* keman, kanun, ut v.b. sazları çalan kimselerden meydana getirilmiş çalgı takımı. || *Divan sazı (meydan sazı* veya *âşık sazı*), halk musikisinde kullanılan sazların en büyüğü sayılan ve üçer üçer çekilmiş on iki teli bulunan çalgı. || *Elektro saz,* bir elektrik düzeniyle sesi yükseltilmiş olan saz. || *İnce saz,* kanun, tambur, tef v.b. çalgıların yer aldığı saz topluluğuna verilen ad. || *Nefesli saz,* ney, flüt, trompet v.b. üflemeli sazların genel adı. || *Telli saz,* ut, kanun, gitar v.b. sazların tümü. || *Yaylı saz.* Bk. YAYLI.

saz

— ÇEŞ. DEY. *Saz âlemi,* sazlı sözlü eğlenti. || *Kırkından sonra saz çalmak.* Bk. KIRK.

— Ed. *Saz şairi.* Bk. ÂŞIK.

— Mus. Halk musikisinde kullanılan telli, uzun saplı, şişkin gövdeli çalgı. (Bk. ANSİKL.) || *Saz eseri,* türk musikisinde bir veya daha fazla saz için bestelenen icra musikisi türü. (Türk musikisinde peşrev, saz semaisi, medhal, oyun havası, araname ve taksim bu türdendir.) || *Saz semaisi,* faslın sonunda, yürük semaiden sonra çalınan, sözsüz müzik eseri. (Bk. ANSİKL.) || — *Esk. Saz elvah,* santuru andıran bir çalgı. (Madenî levhalardan yapılırdı. Küçük levhalardan tiz, büyük levhalardan pes ses çıkardı. Çalgı dört köşe çerçeveli dört tahta çubuktan oluşurdu. Bu çerçevenin üst çubuğuna levhaların sayısı kadar delik açılırdı. Madenî levhaların uçlarına da aynı şekilde delik açılır, sicimlerle tahta çerçeveye bağlanırdı. Bu çalgı, iki elle tutulan küçük tokmaklarla çalınırdı.) || *Saz kâse,* içine değişik oranda su doldurulmuş bardaklar ve iki küçük tokmaktan yapılan çalgı. (Aynı türdeki bardaklardan içinde çok su bulunanlardan pes, az su bulunanlardan tiz ses çıkardı. İstenilen sayıda bardak alınarak, içlerine değişik ölçüde su doldurulur, sonra bardaklara tokmaklarla vurularak istenilen sesler elde edilirdi.)

saz kulübe

— ANSİKL. Mus. *Saz* genellikle kestane ve dut ağacından yekpare oyularak yapılır. Bu oyuk kısmın üzeri çam ağacından bir kapakla kapatılır. Sap kısmı ekleme olup gürgen ağacındandır. Sap ve sazın yanları ceviz, sedef v.b. süslemelidir. Altı, sekiz, on iki telli olabilir. *Tezene* denilen kiraz kabuğundan yapılma bir mızrapla tellere vurulmak suretiyle çalınır. En küçüğüne *cura,* orta boy olanına *bağlama,* üçer üçer dizilmiş on iki telli olanına da *meydan sazı* denir. Meydan sazına *çöğür* veya *âşık sazı* da denir.

● *Saz semaisi.* Türk musikisinde en eski biçimlerden biridir. Sultan Veled'in XIII. yy.-da bestelediği eser, saz semaisinin ilk örneği olarak kabul edilir. Bu semai, klasik fasıl düzeni içinde en sonra çalınır ve son parça olarak makamın işlenmiş ve hareketli örneğini verir. Eskiden saz semaileri *aksak semai, sengin semai, yürük semai* ve *curcuna* usulleriyle bestelenirdi. Bugün saz semaisinde yalnız aksak semai usulü kullanılır. Saz semaileri genellikle 4 haneden meydana gelir; 3 ve 5 haneliler azdır. Bugün saz semaisindeki hane sınırlaması yoktur; ayrıca, her hanede istenilen makam ve usul geçkileri yapılabilir. Klasik saz semaisi biçiminde her hane, bir mülâzime veya teslim ile sona erer. Mülâzime, makam ve usul geçkilerinden sonra kulağı aynı makam ve usule alıştırmak ve eserde ezgi birliği sağlamak içindir. Hanelerin kendi aralarında ve mülâzimeyle eşit uzun-

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

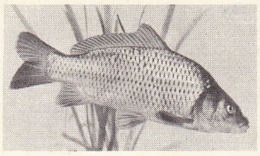

sazan balığı

lukta olması gerekli değildir. Bazı klasik saz semailerine mülâzimeden de girilir. Genellikle son hanede usul geçkisi yapılarak veya tamamen değişik bir usul kullanılarak baştan itibaren aksak semai usulünün kulakta bıraktığı yeknesaklık giderilir ve bir mülâzimeyle aynı ezgide karar verilir. (M)

—SAZ sıf. (fars. *sâhten*, yapmak'tan *-sâz*). *Esk.* Bazı kelimelerin sonuna eklenerek «yapan, eden, yapıcı, edici» anlamlarında bileşik sıfatlar meydana getirir; *aram-saz*, dinlenen, istirahat eden; *cilve-saz*, cilve yapan, cilveli; *çare-saz*, çare bulan; *hatır-saz*, hatır, gönül yapıcı; *merhem-saz*, merhem yapan; *nagam-saz* (veya *nağme-saz*), nağme yapan; *nâ-saz*, uygunsuz, münasebetsiz. (M)

SAZ (Leylâ), türk bestecisi (İstanbul 1850 - ay.y. 1936). Vezir Dr. İsmail Paşanın kızı. Babası sarayda uzun süre hekimbaşı olarak görev yaptığı için sarayda sultan hanımlarla beraber eğitim ve öğrenim gördü. Sadık Efendiden türk edebiyatı ve aruz dersleri aldı. Babasının ikinci defa İzmir valisi bulunduğu sırada (1869), vilâyet mektûbî muavini şair Giritli Sırrı Efendiyle evlendi. Leylâ Hanım sarayla ilgisini kesmedi. Padişahların huzuruna çıkabilecek derecede saygı ve ilgi gördü; nişan aldı. Nikoğos Ağa ve Medenî Aziz Efendiden türk musikisi dersleri aldı. Bestelediği 200 kadar şarkının çoğu eviyle birlikte yandı. Bunlardan ancak 50'sinin notaları basıldı. Toplanabilen şiirleri de yine aynı yıllarda, 1928'de *Solmuş Çiçekler* adıyle yayımlandı. Saray hatıraları önce *Vakit* ve *İleri* gazetelerinde çıktı. Sonra oğlu Yusuf Razi Bey tarafından Fransızcaya çevrilerek Paris'te basıldı. Bu eser alman ve çek diline de çevrilerek Viyana ve Prag'da yayımlandı. Bu hatıralar türk musikisi tarihi ve Tanzimattan hemen sonraki türk saray ve harem teşkilâtı bakımından önemli bir kaynaktır. (M)

SAZAK, İç Anadolu bölgesinde (Eskişehir ili, Mihalıççık ilçesi) köy; 1 136 nüf. (1965). Köyün 5 km güneyinde Eskişehir - Ankara demiryolu üzerinde, Porsuk çayının güney kenarında istasyon. (M)

SAZAN i. (esk. türk. *saz*, kamış ve *-an* eki'nden). Tatlı sularda yaşayan kemikli balık; sırt yüzgeci uzun, anus yüzgeci kısadır; başında dört bıyık bulunur.

— ANSİKL. *Sazan* kendi cinsinin tek türüdür (*Cyprinus carpio*). Ama pek çok çeşidi vardır. Bazı sazan çeşitleri pulludur, bazıları tüm pulsuzdur (*çıplak sazan*), bazılarında ise az sayıda büyük pullar bulunur (*aynalı sazan*). Bu son iki çeşit Galiçya ve Macaristan'da yaşar. Renk çeşitlidir: *yeşil sazan, pembe sazan, mavi sazan, yaldızlı sazan* v.b. *Kollar sazanı* (Cyprinus Kollarii) sazanla havuzbalığının melezidir. Sazan, göllerde, kanallarda ve sakin akan sularda yaşar. Hayvansal ve bitkisel besinlerle beslenir. Sazan yaz başlarında, su sıcaklığı 20°C'ı bulduğu veya bunu aştığı zaman üremeğe başlar. Pek çok yumurta yumurtlar (iri dişiler bir milyondan fazla). Yumurtasının çapı 1,5 mm'dir. Seçkin çeşitleri (çıplak sazan, aynalı sazan) çabuk yağ bağlar. On yaşında bir sazan 8 kg gelebilir. Daha yaşlıları 20 kiloyu bulur. Bu balıkların uzun ömürlü olduğu oldukça abartılmıştır. Sazan, sunî olarak da üretilir. Bk. BALIK *üretimi*.

— Balıkç. Sazan dip araştırıcısı olduğundan dipte avlanır. Balığı ürkütmemek için oltayı kıyıdan uzağa atmalıdır. Bunun için ya iki elle atılacak oltalar veya 3-4 m uzunluğunda bambudan yapılmış bir olta kullanılır. Olta kamışında 40/100 veya 50/100'lük naylon iplik sarılı büyük bir makara bulunmalıdır. Olta iğnesi iyice sivri ve sağlam demirden olmalıdır ki, açılıp kırılmasın. İğnenin büyüklüğü kullanılan yeme göre değişir. Oltada hareketli bir kurşun bulunmalıdır. Bu hareketli kurşun, olta uzantısının başlangıcında bulunan dökme kurşuna gelince durur. Olta uzantısının boyu 50-60 sm olmalıdır (40/100 veya 50/100 naylon). Sazanı yeme alıştırmak için intizamlı bir şekilde, tercihen sabahları, ilerde oltaya takılacak yemlere benzer besinlerle yemlemek gerekir: patates topağı, iri buğday veya en iyisi bakla, mısır.

Sazan avı hareket gerektirmez. Olta bir kere atıldı mı balığın dokunmasını beklemek yeter. Balığın dokunduğu, ipin çekilmesinden veya kamışın titremesinden anlaşılır. O zaman kamış elle tutulur, makara sarılır, sonra, genellikle uzun süre çırpınan haşin ve inatçı balık tutularak balık sepetine konur.

— Mutf. İçinden ırmak geçen göllerde avlanan *sazan balığı* makbuldür; 3 yaşına gelmeden avlananlar makbul sayılmaz. Sazanın en lezzetli olduğu aylar ekimden şubat sonuna kadardır. Sazan dolması, sazan bahem, sazan balığı salçalı gibi isimlendirilen çeşitli yemekleri yapılır. (LM)

SAZANGİLLER çoğl. i. Tatlı suda yaşayan kemikli balıkların önemli bir familyası. (Irmak ve göllerde yaşayan beyaz balıkların çoğunu kapsar.)

— ANSİKL. *Sazangiller*'in yüzgeçleri yumuşaktır. Yüzgeçlerin ön tarafında bazen kuvvetli dikencikler bulunur. Döş yüzgeçleri karın altına doğrudur; pulları değirmidir; yüzme kesesi bir kanalla yemek borusuna bağlıdır. Kısmen kemikleşmiş olan ilk omurlar, kulakları yüzme kesesine bağlayan Weber aygıtını meydana getirir. Bu çeşit aygıtı olan balıklar (kemikdestekli keseliler) arasında çene dişi bulunmayıp da yutak dişi bulunan balıklar bunlardır. Sıcak ve ılıman bölgelerde, deniz seviyesine yakın sularda yaşayan yüzlerce türü vardır. Döl verimi çok fazladır. Sazanın Venüs'e adanmasının, Çin ve Japonya'da tapınma konusu olmasının sebebi belki de budur.

Sazangillerin Avrupa'da yaşayan başlıca türleri: sazan, yeşil sazan, havuzbalığı, tekirbalığı, çamçabalığı, kayaburon, acıbalık, golyan balığı, sarıbalık, gümüşlübalık, akbalık, çapakbalığı. Afrika ve Asya'da da birçok sazan türleri vardır: *labeo, labeorbarbus* v.b. (L)

SAZAVA, Çekoslovakya'da ırmak, Çek-morav sırtlarından doğar, Çeske Budejovice'yi Polabi'den ayıran tümsekli yaylaları aşar, Berounka ile birleştiği yerin yukarı kesiminde Vltava'ya dökülür; 140 km. (L)

SAZCI i. (*saz*'dan *saz-cı*). Saz çalan kimse, çalgıcı. || Saz yapan veya satan kimse. (M)

SAZEC sıf. (ar. *sâzec*). *Esk.* Sade, basit, tabiî: *Söz bir nefes-i sazec-i bîrenktir amma / Berhemzen-i suret-kede-i kevn ü mekândır* (Yenişehirli Avni). [M]

SAZENDE i. (fars. *sâz* ve *-ende*'den *sâzende*). *Esk.* Saz çalan kimse, saz sanatçısı, çalgıcı: *O gece tanıdıklarından güzel sesli bir zat ile iki sazende buldular, cihandan kâm almak istediler* (A. H. Müftüoğlu). *O hiç bir zaman hanende ve sazendelere ayrılan kayığa binmez ve onlarla birlikte çıkmazdı* (A. Ş. Hisar). || Yapıcı, düzenleyici kimse.

◆ **Sazendegân** çoğl. i. *Esk.* Çalgıcılar. || Düzenleyiciler, yapanlar.

◆ **Sazendegî** i. *Esk.* Çalgıcılık.

◆ **Sazendelik** i. *Esk.* Çalgıcılık. (M)

SAZİŞ i. (fars. *sâhten*, yapmak'tan *sâziş*). *Esk.* Yapılış, kuruluş. (M)

SAZKÂR i. (fars. *sâz* ve *-kâr*, eki'nden *sâz-kâr*, uygun). Mus. Türk musikisinde en az altı yüzyıllık birleşik makamlardan biri.

— ANSİKL. *Sazkâr* makamı, segâh ve rast makamlarının karışımından meydana gelmiştir. Bu üç makamın birinden başlanır; ötekilere geçilir ve makamlarda gezinildikten sonra rast makamında karar verilir. Seyri, inici çıkıcıdır. Güçlüleri birinci derecede, her üç dizinin de güçlüsü olan neva-*re*, ikinci derecede, segâhın durağı olan segâh-*si*, koma bemol, üçüncü derecede uşşak dörtlüsünün durağı olan dügâh-*la* perdesidir. Durağı, rast makamının durağı olan rast-*sol* perdesidir. Donanıma, her üç dizinin ortak değiştirme işareti olan *si* koma bemolü (♭) konur. Segâh için *mi* koma bemolü (♭) ile *fa* ve *la* bakıye diyezleri (♯) rast için *fa* bakıye diyezi (♯) nota içinde gösterilir. Bu makama örnek olarak, Zekâi Dedenin *İlâhi*'si, Edhem Efendinin *Çifte Düyek Peşrev*'i ve *Saz Semaisi* ile 6 şarkısı, Numan, Ağanın *Saz Semaisi*, Kantemiroğlu'nun *Peşrev*'i gösterilebilir. (M)

SAZLAR ovası, Çinhindi'nde bölge, Mekong deltasında, Mekong ile Batı Vaico arasında. Çok alçak ve bataklık bir ırmak-deniz ovasıdır, Mekong tabiî setlerinin eteğinde uzanır. Yer altındaki piritli şistlerin sonucu olan şap tabakaları bölgenin beşte dördünde tarıma engel olur. Pirinç tarlaları güneyde ve Batı Vaico kıyısında toplanmıştır. (L)

SAZLIK, İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde, Kayseri'nin batısında, Erciyas dağının kuzeybatı etekleri önünde yer alan geçici su birikme alanı. Kışın ve ilkbaharda fazla suyunu, Sarmısaklı suyu (Karasu) aracılığıyle Kızılırmak'a gönderir. (M)

SAZONOV (Sergey Dmitriyeviç), rus siyaset adamı (Kazan ili 1860 - Nis 1927). 1906'dan beri çarın Vatikan temsilcisiydi. Dışişleri bakanı İzvolskiy'in yardımcısı oldu (1909), sonra bakanlığa getirildi (1910). İngiltere ile antlaşma (1912) yaparak fransız-rus ittifakını genişletti. 1914'te merkezî imparatorluklar tarafından savaşa yol açmakla suçlandırıldı. 1916'da istifa etmek zorunda kaldı. Geçici Milvukov ve Kolçak hükümetlerinde yeniden eski bakanlık görevine döndü. 1917'de Fransa'ya çekildi. (L)

SAZTIRAŞAN çoğl. i. (türk *saz* ve fars. *tırâş* > *tırâşân*, yontanlar, yapanlar'dan *saz-tırâşân*). Zantl. *Esk.* Osmanlı sarayında saz örgüsüyle hasır eşya v.b. yapan usta işçiler. (M)

Sb, *antimon*'un (lat. *stibium*) kimyasal sembolü. (L)

sb, parlaklık birimi *stilb*'in sembolü. (L)

SBARDELLOTTO (Angelo), faşizm aleyhtarı italyan (Mel, Belluno 1907-Roma 1932). 1923'te Fransa'ya göç etti. Faşizm aleyhtarlarının kurduğu bir topluluğa katıldı. Mussolini'yi öldürmek niyetiyle 1932'de gizlice İtalya'ya döndü. Özel bir yargı kurulu tarafından ölüme mahkûm edilerek kurşuna dizildi. (M)

SBAYKİYEN sıf. ve i. (Güney Konstantin bölgesindeki *Sbaykia* burcundan). Çeşitli el baltalarının yapıldığı ve Alteriyen ile çağdaş olduğu sanılan paleolitik çağ sanayiine denir. (L)

SBEYTLE, Tunus'ta şehir, valilik idare merkezi, Yukarı Tel'in güney kenarında; 3 400 nüf. *Sufetula* adlı roma şehrinin önemli kalıntıları: zafer takı, büyük tapınaklar, hamamlar. Sbeytle bölgesindeki kaynakların suları toplanarak 166 km uzunluğunda bir suyoluyle Sfaks'a gönderilir. — *Sbeytle valiliği*, 164 400 nüf. (L)

SBİTEN i. (Ukrayna dilinde k.). Bal ve zencefilden yapılan bir rus içkisi. (L)

Sc, *skandiyum*'un kimyasal sembolü. (L)

SCABELLUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Bir tahtın üzerinde oturur durumdaki büyük boy tanrı heykellerinin ayakları altına konan basamak. (L)

SCACCHİA i. Akdeniz'de bulunan ikiçenetli yumuşakça. (*Erycinidae* familyasından.) [L]

SCACCHİT i. (italyan mineraloğu E. *Scacchi*'nin [1854-1929] adından fr. *scacchite*). Miner. Formülü $MnCl_2$ olan tabiî manganez klorür; romboedrik sistemde billûrlaşır. (L)

SCAEVOLA i. *Goodeniaceae* familyasından bitki; tropikal bölgelerde yetişen seksen kadar türü kapsar. (Bunlar özellikle Avustralya'da yetişen, beyaz veya soluk çiçekli otlar veya küçük ağaççıklar halindedir. Çiçekler alt yumurtalıklı, yumurtalık iki meyve-yapraklı, bir veya iki dik yumurtacıklı, meyveler kapsüllüdür.) [L]

SCAEVOLA. Bk. MUCİUS SCAEVOLA.

SCAEVUS MEMOR, latin şairi (doğ. Arunca, M.S. I. yy.ın ikinci yarısı). En önemlisi *Hercules* olan bazı trajediler yazdı. Senaca'nın trajedileri arasında yayımlanmış olan *Octavia*'yı bazı kimseler Scaevus Memor'a mal eder. (L)

SCAFATİ, İtalya'da komün, Campania'da (Salerno ili), Sarno kıyısında; 25 300 nüf. Tarım merkezi. Kereste sanayii. (L)

Foto. LAROUSSE

SCAGLİA (Ferruccio), italyan kemancısı ve orkestra şefi (Torino 1921). Torino konservatuvarında okudu; Roma'da, A. Serato'dan ders alarak Siena'da sanatını ilerletti. 1950'den beri Roma'daki RAİ orkestrasını yönetmektedir. (M)

SCALA i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça. (*Scalidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Scala*'nın içeri çekilgen bir hortumu, uzun dokunaçları, bir tek solungacı, ön tarafı küt bir ayağı vardır; topacı andıran kavkısı kalın, parlak, çok sarmallı ve genellikle boylamasına çok keskin kabarık çizgilidir. Scala'lar esas itibarıyle etçildir; bütün denizlerde (en çok Antiller'de) yaşar ve fosil olarak üçüncü zaman tabakalarında çok bulunur. (L)

SCALA (DELLA). Bk. DELLA SCALA.

SCALARİİDAE çoğl. i. Zool. Bk. SCALİDAE.

Scala Santa (Kutsal merdiven), Roma'da Laterano sarayının karşısındaki bir binada muhafaza edilen merdiven. Pilatus'un Kudüs'teki sarayından getirilmiş olan bu yirmi sekiz basamaklı mermer merdiveni, hıristiyanların inancına göre Çile gününde İsa peygamber tırmanmıştı. Merdivenin Roma'ya Azize Helena tarafından getirildiği sanılır. Basamakları ahşap kaplı olan bu merdiven ancak diz üzerinde yürüyerek çıkılır. (L)

Scala tiyatrosu, Milano operası. Gerek geçmişi, gerek verilen temsillerin sanat değeri bakımından dünyanın en önemli operası sayılır. 1778'de Giuseppe Piermarini tarafından eski Santa Maria alla Scala kilisesinin arsasında, bir yangın sonucu yıkılmış olan eski Dukalık tiyatrosunun yerinde inşa edildi. O zamandan beri yalnız süslemesinde değişiklik yapıldı: 1830'da, XVIII. yy.dan kalma çok renkli süslemelerin yerini yeni klasik anlayışa uygun yaldızlı süslemeler aldı. Tiyatro, dünyanın elektrikle aydınlatılan (1883) ilk tiyatrosudur; 1907'de sahnenin önüne orkestra için bir yer yapıldı. Yöneticileri, tiyatronun en son yeniliklerle donatılması için öteden beri büyük çaba göstermişlerdir. 1778'de Salieri'nin *Europa Riconosciuta*'sıyle perdesini açan Scala tiyatrosu kısa sürede Lombardia-Venedik kralının etkisinden kurtularak millî bağımsızlık hareketlerinin merkezi durumuna geldi. Rossini, ardından da Donizetti ile Verdi gibi besteciler, Risorgimento anlayışının hükmün sürdüğü dönemde tiyatroda en çok eseri oynanan bestecilerdi. İtalya'nın birliğe kavuşmasından sonra da, Scala tiyatrosu Roma'yı bastırarak tiyatro hayatının merkezi olarak kaldı. Ricordi ve Sonzogno gibi müzik eserleri yayımında uzmanlaşmış büyük yayınevleri Scala'nın ününü sağlamlaştırdılar. 1943'te hava bombardımanları sonucunda yıkılan Scala, İtalya'da yeniden inşa edilen ilk kamu binası oldu. Toscanini uzun süre tiyatronun yönetmenliğini yaptı. Salonu 3 200 kişiliktir. (L)

SCALERO (Rosario), italyan müzikçisi (Moncalieri 1870 - Montestrutto 1954). Torino Müzik lisesinde okudu. Besteci ve kemancı olan Scalero, Roma'daki Santa Cecila lisesinde kontrapunto, 1928'den sonra ise Philadelphia'daki Curtis İnstituta of Music'te beste dersleri verdi. Amerika'da yetiştirdiği birçok öğrenci arasında G. C. Menotti ve N. Rota sayılabilir. (M)

SCALİDA i. Brezilya'da, çeşitli oduncul böceklerin açtığı deliklerde yaşayan kınkanatlı böcek. (*Cucujidae* familyasından.) [L]

SCALİDAE veya **SCALARİİDAE** çoğl. i. Zool. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası: *scala* cinsiyle benzerlerini kapsar. (L)

SCALİGER (Joseph Juste), ital. **Giuseppe Giusto Scalibero,** italyan asıllı fransız hümanisti (Agen 1540 - Leiden 1609). Giulio Cesare Scaligero'nun onuncu oğlu. Bordeaux'da Marc-Antoine Muret ve Buchanan'dan, Paris'te Turnèbe'den ders aldı. 1562'de Protestanlığı kabul ederek Abain senyörü Louis Chasteigner La Rochepoosay'ın hizmetine girdi ve elçiliği sırasında onunla birlikte Roma'ya gitti. İngiltere ve İspanya'ya yolculuklar yaptı. Saint-Barthélemy katliamından sonra Cenevre'ye çekilerek iki yıl felsefe kürsüsünde ders verdi

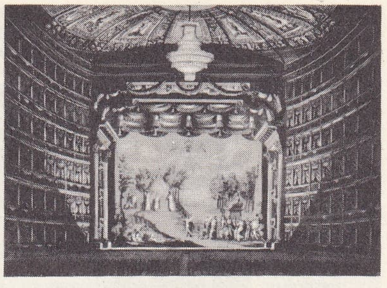

Scala tiyatrosu

(1572-1574), sonra Abain şatosuna döndü. 1593'te Leiden üniversitesinin çağrısına uymağa karar verdi. Çok bilgili bir hümanistti. Latin yazarlarının (Varro, Vergilius, Ausonius) eserleri üstüne yorumlar ve kronolojiyle ilgili bir inceleme yayımladı: *Opus Novum de Emendatione Temporum* (Reformlar Üstüne Yeni Eser) [1583]. Ölümünden sonra *Poemata Omnia* (Bütün Şiirler) [1615], *Epistolae Omnes* (Bütün Mektuplar) [1627], *Lettres Françaises İnédites* (Yayımlanmamış Fransızca Mektuplar) [1879] adlı eserleri yayımlandı. (L)

SCALİGERO (Giulio Cesare), italyan filoloğu ve hekimi (Riva del Garda 1484 - Agen 1558). Verona'lı Della Scala'ların soyundan geldiğini ileri sürerdi. Öğrenimini Bologna'da yaptı, sonra imparator Maximilian'ın ve Fransa kralının birliklerinde görev aldı. Tıp öğrenimine oldukça ilerlemiş bir yaşta başladı ve Verona'ya yerleşti. 1525'te Agen piskoposu Angelo Della Rovere ile Agen'e gitti. 1528'de Agen'de evlendi. Erasmus diyaloglarında Cicero taraftarlarına çatınca (1531), Scaligero ona hücum eden bir taşlama yazdı (1531). Dolet ile Rabelais'yi de suçladı. 1557'de Cardan'a ve *De Subtilitate* adlı eserine şiddetle çattı. Sonra Hipokrates ile ilgili yorumlar ve Theophrastes ile Aristoteles üstüne çalışmalar yayımladı. Özellikle klasisizmin ilkelerinin taslağını (kuralların gerekliği, türlerde ayrım, ahlâk) çizen *Poetices Libri VII* (Şiir Kitabı, VII) [1561] ile tanınır. Trajedide konuların tarihten alınmasını ve gerçeğe uygunluğa dikkat edilmesini ister. Başlıca eserleri: *De Causis Latinae* (1540), *In Librum Theophrasti de Causis Plantarum Commentarii* (1556), *In Librum de Somniis Hippocratis Commentarius* (1561), *Poemata* (Küçük Şiirler) [1574], *Epigrammatum Liber Unicus* (1583), *Epistolae* (Mektuplar) [1600]. (L)

SCALOPS i. Bacakları köstebek bacakları gibi kısa, fakat parmakları perdeli, ağzının ucu hortumlu böcekçil hayvan. (Su soreksi de denen *Scalops aquaticus* Kuzey Amerika'nın ortasında ve batısında bulunur.) [L]

SCAMOZZİ (Vincenzo), italyan mimarı (Vicenza 1552 - Venedik 1616). Palladio'nun eserlerinden bazılarını tamamladı: Vicenza yakınında villa Rotonda (1606), Teatro Olimpico (1583). Mantova yakınındaki Sabbioneta tiyatrosunda Teatro Olimpico'nun üzerinde heykeller bulunan revakını taklit etti (1588-1589). 1586'da Sansovino'nun Libreria'sından ilham alarak San Marco meydanının güney kenarında (Venedik) Procuratie Nouve'yi yaptı (1584 - 1611). Görüşlerini 1615'te Venedik'te yayımlanan büyük bir inceleme kitabında açıkladı: *İdea dell'Architettura Universale* (Evrensel Mimarî Anlayışı). [L]

SCANDİANO, İtalya'da komün, Emilia'da (Reggio ili), Secchia'nın kolu Tresinaa kıyısında; 15 400 nüf. Meşhur şaraplar; çimento fabrikaları. (L)

SCANDİCCİ, İtalya'da komün, Toscana'da (Floransa ili), Floransa'nın güneybatısında; 38 200 nüf. Tarım merkezi. (L)

Scandinavian Airlines System. Bk. S.A.S.

SCANNABECCHİ (Dalmasio), bolognalı ressam (XIV. yy.). Lippo di Dalmasio'nun babasıdır. Belgelere göre, oğluyle birlikte Pistoia'da (1365'te bu şehirdeydi) yaşadı ve XIV. yy. sonlarında Bologna ile Toscana arasında uzun süre devam eden sanat mübadelesinde rol oynadı. R. Longhi, Scannabecchi'nin 1340-1370 yılları arasında eser verdiğini ileri sürer ve üslûp yönünden birbirine benzeyen oldukça değerli bir grup eseri Scannabecchi'ye mal eder: *Çarmıha Geriliş* (Bologna), *Kırbaçlama* (New York), *İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi* (Milano). [M]

SCANNER [skanır] i. (ing. *to scan*, incelemek'ten). Graf. santl. Renkli bir orijinalin çizgisel analiziyle dört renk seçimini otomatik olarak yapan cihaz.

— ANSİKL. Graf. santl. Bu cihazların ilki Rochester Kodak (A.B.D.) laboratuvarlarında incelendi. *Scanner*'ların ilkesi televizyon ilkesine benzer. Bir okuyucu orijinali tarar ve ışık demeti iletir; bu demet elektrik akımına dönüştürülür ve ayarlanır; nihayet akımlar dört duyarlı tabakayı seçerek etkileyen dört ışık demeti haline getirilir. (L)

SCANZONİ von LİCHTENFELS (Friedrich Wilhelm), alman kadın-doğum hekimi (Prag 1821 - Grafing 1891). Wüzburg'da doğum üstüne dersler verdi, aynı şehirde bir jinekoloji kliniği ve bir ebe okulu kurdu. Semiyotik jinekoloji ile ameliyat tekniğinin gelişmesine katkıda bulundu. Başlıca eserleri: *Lehrbuch der Geburtshilfe* (Ebelik Ders Kitabı) [1849-1852], *Beiträge zur Geburtskunde und Gynäkologie* (Doğum Bilimi ve Jinekoloji Üstüne Yazılar) [1854-1878]. (M)

SCAPA FLOW, İngiltere'ye bağlı Orkney takımadalarında geniş demirleme yeri, İskoçya'nın kuzeyinde. 1914'te düzenlenen Scapa Flow, Birinci Dünya savaşında ingiliz donanmasının başlıca üssü oldu. 1918 Mütarekesinden sonra, alman donanması (5 zırhlı, 9 kruvazör, 46 torpitobot ve başka on gemi) 21 kasımda ingiliz gözetimi altında Scapa Flow koyunda toplandı. 21 Haziran 1919'da Versailles antlaşmasının imzalanmak üzere olduğunu bilen ve alman filosunu ablukada tutan ingiliz filosunun uzaklaşmasından yararlanan alman filosu kumandanı amiral von Reuter bütün gemilerini kendi mürettebatına batırttı. 1939'da *Royal Oak* zırhlısının üsteyken torpillenmesi üssün savunmasının denizaltılara karşı yeterli olmadığını ortaya koydu. Scapa Flow yavaş yavaş önemini kaybetti ve 1956'da İngiliz Deniz bakanlığı üssün kaldırılmasına karar verdi. (L)

SCAPHANDRA i. Arttan solungaçlı yumuşakça. (*Scaphandridae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. Hayvanın basit ve basık olan alın kısmında büyük bir disk bulunur, dokunacı yoktur; kavkısının içine tamamen çekilemez; kavkısı sarmal çizgili, kıvrımlı, ön tarafı iyice geniş büyük ağızlıdır. Kuzey yarımküre denizlerinde yaygın olan bu hayvanlara Eyosenden itibaren fosil olarak rastlanır. (L)

SCAPHANDRİDAE çoğl. i. *Scaphandra* cinsiyle benzerlerini kapsayan arttan solungaçlı yumuşakçalar familyası. (L)

SCAPHİDİA i. Kırmızı benekli siyah renkli, oval gövdeli böcek; bir türü ormanlarda odun parçaları arasında yaşar. (Kınkanatlılardan *scaphidiidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SCAPHİRHYNCUS i. Missisippi havzasında yaşayan kürek burunlu mersinbalığı. (L)

SCAPHİTES i. Kavkısı önce sarmal, sonra geliştikçe kısmen dik, sonra eğri olan ammonit. (Orta ve üst tebeşir tabakalarında çok yaygındır. *Cosmoceratidae* familyasından.) [L]

SCAPH(O)— veya **SKAF(O)—,** yun. *skaphe,* tekne, kayık'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

SCAPHOGNATUS i. Uzun kuyruklu pterodactylus; Bavyera'da jüra tabakasında fosil olarak bulunur. (L)

SCAPHOPODA çoğl. i. Dentalium cinsiyle benzerlerini kapsayan küçük yumuşakça sınıfı.

— ANSİKL. Bu sınıftaki yumuşakçalar uzun ayaklı, bakışımlı hayvanlardır; ağız kenarında sekiz dudak, iplik gibi ve çekilgen uzun dokunaçlar, ağzın içinde bir dişlidil bulunur; erkeği ve dişisi vardır; kavkısı, her iki ucu açık, hafifçe eğri bir soru işareti şeklindedir. Bu hayvanlar karından-

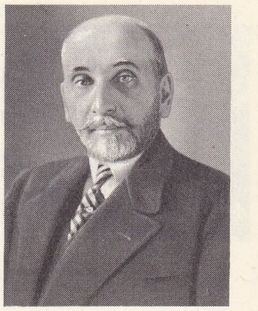

SAZONOV

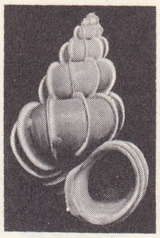

scala

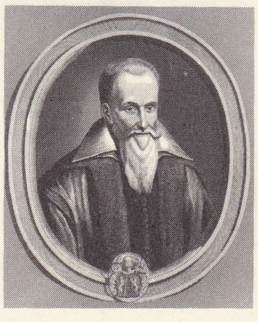

Joseph Juste **SCALİGER**
Edelinck'in eseri
Cabinet des Estampes, Paris

Giulio Cesare
SCALİGERO

bacaklılarla ikiçenetliler arasında geçit sayılır. Hepsi denizde bulunur, hepçil beslenir ve kuma veya balçığa eğri saplanarak gömülü yaşar. Devonyenden itibaren fosiline rastlanır. (L)

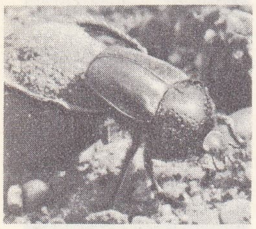

kutsal scarabaeus

SCAPHOSOMA i. Mantarlarda ve çürük odunda yaşayan küçük böcek. (Kınkanatlıların *scaphidiidae* familyasından.) [L]

Scapino, commedia dell'arte'nin kurnaz ve düzenbaz uşak tipi; başlangıçta *Scappino* da denirdi. Önceleri bütün uşakların giydiği gibi beyaz bir ceket giyerdi; sonra Brighella'nınki gibi beyaz üzerine yeşil çizgili bir ceketle sahnede görünmeğe başladı. Brighella ile Scapino sık sık birbirleriyle karıştırılmıştır. Brighella İtalya'da, Scapino ise Fransa'da tutulmuştur. Nitekim Molière Scapino'yu en ünlü komedilerinden birinin baş kahramanı yapmıştır: *Scapin'in Dolapları* (Les Fourberies de Scapin) [1671]. (M)

SCAPTEROMYS i. Esmer veya külrengi bir sıçanı andıran kemirgen memeli hayvan; Brezilya, Uruguay ve Arjantin'de yaşar. (L)

SCARABAEİDAE çoğl. i. Kınkanatlı böcekler familyası; domuzlan böceği, mayısböceği, bokböceği v.b. böcekleri kapsar.

— ANSİKL. *Scarabaeidae* familyası on beş binden fazla türü olan büyük bir böcek familyasıdır; değişik tipten olan bu böceklerin ortak özellikleri şöyledir: yetişkinlerinde yelpaze biçiminde olan duyargaların ucu topuz gibidir; kurtçuklarda karın kısmı aşağıya doğru kıvrıktır ve üç çift bacak bulunur ve nihayet yetişkinlerinde vücut değirmi ve tıkızdır. (L)

SCARAMUCCİA
Bonnart'ın eseri
Arsenal kütüphanesi

SCARABAEUS i. Scarabeidae familyasından böceklerin bir bölümünü meydana getiren, yassıduyargalı, kınkanatlı böceklerin birçok türüne verilen ortak ad.

— ANSİKL. *Scarabaeus* adıyle en başta dynastes'ler ve benzerleri, Eski Mısırlıların *kutsal böceği* ateuchus'lar anlaşılır. Scarabaeuslar tropikler arası bölgelerde yaşayan kınkanatlıların en irilerinden sayılır. İriliğiyle, başını ve göğsünü süsleyen boynuzlarıyle en dikkat çekici türler şunlardır: *Xylotrupes dichotomus* (Japonya'da bulunur); *Dynastes Hercules* (Antiller'de); *Archon centaurus* (Gine'de); *Chaleosoma Atlas* (İndonezya'da); *Megasoma Hector* (Brezilya'da); *Golofa Aegeon* (Peru'da); *Strategus Antoeus* (Meksika'da); *Megaceras chorinoeus* (Guyana'da) v.b. (L)

SCARAMUCCİA
(1952)

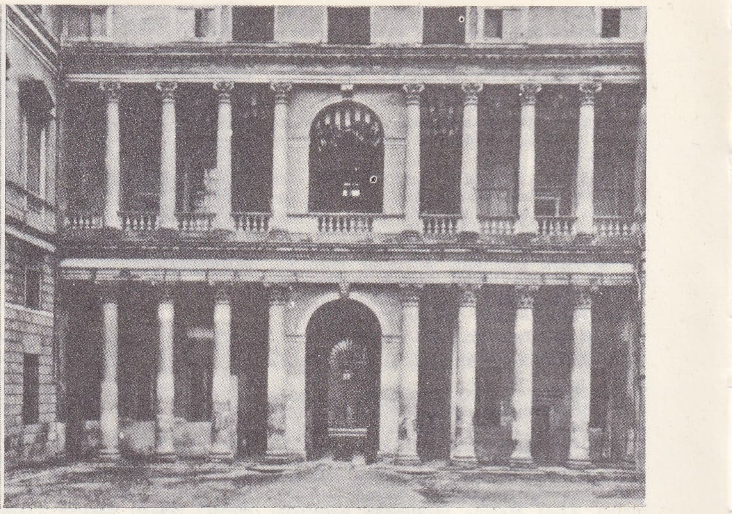

Vincenzo
SCAMOZZİ
Bonin
sarayının
avlusu

SCARAMUCCİA, fr. **Scaramouche,** eski italyan tiyatrosunda tamamen siyahlar giyen tip. Scaramuccia adını ilk taşıyan (ve bu adı ortaya atan kimse olduğu sanılan) Tiberio Fiorilli, «Yüzbaşı Matamoros» adıyle tanınan Silvio Fiorilli'nin oğludur. 1640'a doğru Paris'e gitti, Louis XIV'ü daha beşiğindeyken güldürdü ve genç Molière'e model oldu. Scaramuccia çok hareketli bir hayat sürmüştü. 1694'te öldüğü zaman, Mezzettino, bu yaşlı komedyenin hayatını *Vita di Scaramouche* (Scaramouche'un Hayatı) adıyle yayımladı. Scaramouche adı, tiyatroda Capitano ve Arlecchino tiplerinin adı olarak devam etti. (L)

SCARAVELLİ (Luigi), italyan filozofu (Floransa 1894 - Pisa 1957). 1951'den ölümüne kadar Pisa üniversitesinde nazarî felsefe dersleri verdi. İdealizmi tenkit etti: *Critica del Capire* (Anlayışın Tenkidi) [1942]; *Saggio sulla Categoria Kantiana della Realtà* (Kant'ın Gerçekçilik Kategorisi Üstüne Deneme) [1947]; *Lezioni sulla Critica della Ragion Pura* (Saf Aklın Tenkidi Üstüne Dersler) [1950]; *La Prima Meditazione di Cartesio* (Descartes'ın İlk Düşüncesi) [1951]; *Osservazioni sulla Critica del Giudizio* (Yargının Tenkidi Üstüne İncelemeler) [1955]. (M)

SCARBOROUGH, Büyük Britanya'da (Yorkshire, North Riding) liman şehri; Kuzey denizi kıyısında; 42 600 nüf. Şehir XVI. yy.da maden sularının işletilmesi sayesinde gelişti; bugün Büyük Britanya'nın başlıca sayfiye yerlerindendir. XII. yy.dan kalma bir şatonun yıkıntıları. Eski evler. (L)

SCARFOGLİO (Edoardo), italyan yazarı ve gazetecisi (Paganica, Aquila 1860 - Napoli 1917). Roma'da edebiyat öğrenimi yaptı; *Capitan Fracassa*'da edebî polemik ve tenkit yazıları yazmağa başladı ve G. D'Annunzio, C. Pascarella, C. De Titta, G. Salvadori ve Matilde Serao ile dost oldu. 1885'te Matilde Serao ile evlendi. Üslûp yönünden canlı, genellikle iğneleyici nesir yazılarını (biraz Carducci'nin *Confessioni e Battaglie*'sine [İtiraflar ve Kavgalar] benzer) *İl Libro di Don Chisciotte* (Don Kişot'un Kitabı) [1885] başlığı altında derledi; bu kitap ve genç D'Annunzio'nun *Terra Vergine*'sini (Bakir Toprak) andıran *İl Processo di Frine* (Frine'nin Davası) [1884] adlı hikâye kitabı güçlü bir yazar ve başarılı bir polemikçi olarak tanınmasını sağladı. Karısıyle birlikte, *Tribuna*'ya (bu gazetedeki makaleleri 1890'da *İl Levante e Attraverso i Balcani* [Doğu ve Balkanlar Boyunca] adlı kitapta toplandı) geçti; *Corriere di Roma* (1886-1887) ve *Corriere di Napoli* (1888) gazetelerini kurdu (bu sonuncusu kısa zamanda İtalya'nın en çok satılan gazetelerinden biri haline geldi). 1891'de Corriere di Napoli'den ayrıldı, karısıyle birlikte gene Napoli'de *İl Mattino*'yu kurdu ve ölümüne kadar yönetti. Crispi'nin Afrika siyasetini destekledi, bu dönemde gazetede çıkan yazıları *Le Nostre Cose in Afrika* (Afrika'daki Davalarımız) [1895], *İtinerario Verso i Paesi d'Etiopia* (Habeşistan'a Yolculuk Kitabı) [1895-1896], *İl Cristiano Errante*'de (Aylak Hıristiyan) [1897] toplandı; fakat 1896'daki çatışmalar, aleyhindeki suçlamalar ve 1898'den sonra İtalya'nın «iç» siyaseti Scarfoglio'yu acı bir şüpheciliğe yöneltti. 1914'te, Akdeniz'de ingiliz-fransız hegemonyasının yerleşmesinden korktuğu için Üçlü ittifakı destekledi. Öbür eserleri: Carducci etkisinde *Papaveri* (Haşhaşlar) [1880] adlı bir şiir kitabı, *Lettere a Lydia* (Lydia'ya Mektuplar) [1907], İngiltere üstüne bir makale dizisi (ölümünden sonra yayımlandı). [M]

SCARİDAE çoğl. i. Levrekgillere yakın kemikli balıklar familyası; bir çeşit deniz levrekleri olan bu balıklarda çenelerle dişler birbiriyle kaynaşarak gaga şeklini almıştır; bu yüzden bunlara deniz papağanları veya papağan balıkları da denir. (Çok gözalıcı renklerle bezekli olan bu balıklar kılıçenelilerle birlikte mercan resifleri arasında yaşar; resiflerin en güzel süslerinden biri bunlardır.) Bk. SCARUS. (L)

SCARİTES i. Parlak siyah renkli, geniş başlı, iri çeneli böcek: ağız parçaları testere gibi dişlidir; göğüs kısmını elitra bölgesinden ayıran bir boğumlanma bulunur; ön bacakları kazmağa elverişlidir. (*Scarites buparius*'a Akdeniz kıyılarında rastlanır. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

SCARLATTİ, italyan besteci ailesi. — ALESSANDRO (Palermo 1660 - Napoli 1725), on iki yaşına doğru Roma'ya geldi. Carissimi veya Pasquini'nin öğrencisi oldu. 1678'den itibaren San Gerolamo della Carita'da kapella yöneticiliği yaptı; romalı genç bir kadınla evlendi, birçok çocuğu oldu; bunlardan biri ünlü Domenico'dur. İlk operası *Gli Equivoci nel Sembiante* 1679'da temsil edildikten sonra, Clementino tiyatrosu sahnesinde İsveç kraliçesi Kristina için oynandı (operanın oynanmasını kraliçe istemişti). Scarlatti ertesi yıl Kristina'nın kapella yöneticisi oldu ve *L'Honestà negli Amori* adlı yeni bir operasını başarıyle temsil ettirdi (1680). Bir süre Napoli'ye gitti, *Gli Equivoci nel Sembiante*'yi oynattıktan sonra, Roma'dan getirmiş olduğu sanılan bir topluluğun başına geçerek yeni operası *La Usiche Ovvero Amore İnnamorato*'yu, 1684'te ise soprano Siface'nin de rol aldığı *Pompeo* operasını yönetti. Krallık kapellası yöneticiliğine getirildi ve buradan ayrılmış olan müzikçilerin yerine Roma'dan yenilerini getirdi. Elde bulunan operalarının sayısı 115'i bulduğuna göre, 1686'dan itibaren her yıl birkaç opera yazmış olması gerekir. Bunlardan başlıcaları şunlardır: *Dal Male, il Bene* (1681), *Fetonte, İl Figlio delle Selve* (1687), *Gli Equivoci in Amore Ovvero la Rosaura* (1690), *İl Pirro e Demetrio* (1694), *Nerone Fatto Cesare* (1695), *L'Emireno* (1697). 1702'de Napoli'de *Tiberio, İmperatore d'Oriente*'nin temsilinden son-

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico İtaliano

ra, Scarlatti birkaç aylığına Floransa'ya gitti. Bu seyahatine, kral naibi Medina Celi'nin orgcu ve bestecisi olan, klavsenci olarak da ün kazanmış oğlu Domenico'yu da götürdü. Oğlu Napoli'ye döndü, o ise 1703'ten 1708'e kadar Roma'da kaldı. 1708'de Napoli'ye döndü; hayatının sonuna kadar, krallık kapellasının yöneticisi olarak bu şehirde kaldı. Roma'da geçirdiği süre boyunca her yıl bir, hattâ iki opera yazmağa devam etti: *Arminio* (1703), *Turno Aricino* (1704), *Lucio Manlio* (1705), *La Pastorella* (1705), *Il Gran Tamerlano* (1706), *Il Mitridate Eupatore* (1707), *Il Trionfo della Liberta*. Bu sıralarda dehasının artık tam bir olgunluğa ulaştığı görülür. Scarlatti, Napoli okulunun kurucusu olmasa bile genç besteciler üstünde büyük bir etki yapmıştır. Hayatının son döneminde, düzenli olarak çok sayıda eser vermeğe devam etti: *Il Teodosio, La Dorisbe Ovvero l'Amor Volubile e Tiranno* (1709); *La Principessa Fedele* (1710); *Scipione nelle Spagne, L'Amor Generoso* (1714); *Il Tigrane Ovvero l'Egual Impegno d'Amore e di Fede* (1715); *Carlo Re d'Allemagna La Virtu Trionfante dell'Odio e dell'Amore* (1716); *Telemaco, Il Trionfo dell'Onore* (1718); *Cambise* (1719); *La Griselda* (1721). Bu çok sayıdaki lirik eserlerin dışında, Scarlatti 20 oratoryo, 6 madrigal, 1 veya 2 ses ve sürekli baslı 600 kadar oda kantatı, çalgı eşliğinde 61 kantat, 200 missa, kutsal konçertolar, motet'ler, klavsen için *toccata*'lar ve yine klavsen için başka parçalar; sonatlar, süitler, prelüd ve fügler; oda orkestrası için 12 senfoni, bir *Stabat Mater* v.b. yazdı. Mezarı Napoli'de Montesanto kilisesinin Santa Cecilia kapellasında olan Scarlatti'nin mezar taşı yazısı kardinal Ottoboni'nindir. — Oğlu DOMENİCO (Napoli 1685 - Madrid 1757), on altı yaşında Napoli sarayının orgcusu ve bestecisi oldu; 1702'de kısa bir süre babasıyle Floransa'da kaldıktan sonra iki operanın müziğini yazdı: *Il Giustino* ve *L'Ottavia*. Bu eserlerin ikisi de Krallık sarayında temsil edildi (1703). 1705'te Venedik'e gitti, babasının bir dostu olan Francesco Gasparini, G. H. Händel ve T. Roseingrave ile tanıştı. Dört yıl sonra, Roma'da Polonya kraliçesi Maria-Kazimierza'nın hizmetine girdi ve kraliçe için operalar besteledi (*Tolomeo*, 1711; *Tetide in Sciro*, 1712; *Amor d'un Ombra*, 1714). Maria-Kazimierza'nın 1714'te Roma'dan ayrılması üzerine Domenico Portekiz elçisinin kapellası ile Vatikan'da Giulia kapellasının yöneticiliğine geçti (1715-1719). Vatikan kütüphanesinde bulunan *Miserere* ile 10 sesli bir *Stabat Mater*'i, bir *Missa*'yı ve son operaları *Ambleto* ile *Berenice*'i bu dönemde yazmış olduğu sanılır. Domenico Scarlatti'nin Vatikan'daki görevini bırakabilmek için bir İngiltere yolculuğunu bahane ettiği bilinmektedir, ama gerçekten İngiltere'ye gittiğini kesinlikle söylemek güçtür. Bu arada, Roseingrave'ın gözden geçirdiği *Amor d'un Ombra, Il Narciso* adıyle 1720'de orada temsil edildi. Domenico 1720'de Lizbon'a yerleşti; Portekiz kralı Joao V'in kapella yöneticiliğini yaptı, aynı zamanda kralın kardeşinin kızı Maria-Teresia Barbara'ya ders verdi (Domenico, Maria-Teresia'ya hayatının sonuna kadar bağlı kalmış ve 550 klavsen sonatının büyük bir kısmını onun için yazmıştır). Aynı dönemde saray için serenatlar ve kilise müziği besteledi. Bundan sonra beş yıl İtalya'da kaldı; bu arada babası öldü ve ilk evliliğini yaptı. Ardından, İspanya'ya gitti ve son yıllarını geleceğin İspanya kralı ve Maria-Teresia'nın kocası olan Asturia prensinin müzik öğretmeni olarak geçirdi; Segovia'da, sonra Madrid'de yaşadı; klavye için müzik yazdı; *Essercizi per Gravicembalo*'nun (Klavsen Çalışmaları) nefis bir nüshasını kendisine Santiago nişanı veren Portekiz kralı Joao V'e ithaf etti. Domenico, klavye müziği sayesinde devrinin en hür bestecilerinden biri sayılmıştır ve gerek ritimleri, gerek temaları bakımından kendini italyandan çok bir ispanyol olarak ortaya koymuştur. Çalgı üstündeki virtüozluğu, üslûbunun serbestliği ve geleneksel biçime başkaldıran armoni anlayışı, ifadesindeki zenginlik ve şiiri sağlayan unsurlardır. 1747'den 1759'a kadar Maria-Teresia Barbara için biraraya getirdiği sayısız elyazması sonat dizileri, tonal araştırmaları çok ileri götürdüğünü ispat eden eserlerdir. Ama sonat anlayışı, E. Bach, Haydn ve Mozart'ınkinden farklıdır. Doenimco Scarlatti'de, ilk tekrarın son temasını açıklayan tematik unsurlar, ikinci tekrarın sonunda, yani parçanın ana ton litesine dönüleceği sırada hemen hemen aynı notalarla ortaya çıkar. İspanya'da çabuk unutulmuş olan D. Scarlatti, gerçek değerini, *Essercizi*'lerin (Çalışmalar) Roseingrave tarafından yapılan bazı yeni basımları sayesinde buldu. 1839'da Czerny, 1906'da Longo, klavsenci D. Scarlatti'nin eserlerinin önem ve değerini ortaya koydular. — FRANCESCO, italyan kemancı ve bestecisi (Palermo 1666 - öl. 1725 veya 1726), Alessandro'nun kardeşidir. Müzik eğitimini Napoli'de gördü; 1691'e kadar San Bartolomeo tiyatrosunda ve Napoli Krallık kapellasında keman çaldı. Palermo'da bir süre kalınca Napoli Krallık kapellasındaki işinden oldu. Bu tarihten sonra sık sık Roma'ya gitti; 1699'da bir kutsal dram (*Agnus Occisus ab Origine Mundi in Abele*), 1710'da bir oratoryo (*Israele per Foeminam Triumphans*) temsil ettirdi. Palermo'da 5 sesli bir kutsal eylem olan *La Profetessa Gueerriera*'yı (1703), Aversa'da *Lo Petracchio Scremmetore* (1711) adlı bir opera buffo besteledi. Karısı öldükten sonra çocuklarını kızkardeşine bırakarak vatanından ayrıldı; 1715'te Viyana'da kaldı, Fux tarafından beğenildi. 1720'de İngiltere'de yaşadı. İngiltere'de şu eserleri muhafaza edilmektedir: Oxford'da 16 sesli bir *Dixit Dominus* ve bir missa, Cambridge'te bir kantat ve bazı şarkıları. — TOMMASO, italyan şarkıcısı (Palermo 1671'e doğr. - Napoli 1760), Alessandro'nun en küçük kardeşidir. Napoli konservatuvarında okudu, yirmi yaşında büyük bir tenor olarak ün kazandı. Opera-buffa'da birinci tenor olarak çalıştı, sonra Krallık kapellası şarkıcılığına kabul edildi. — PİETRO, italyan orgcusu ve bestecisi (Roma 1679 - Napoli 1750), Alessandro'nun en küçük oğlu; Urbino Katedrali kapellasında yönetici (1705-1708), sonra Napoli Krallık kapellasının yedek orgcusu oldu. — GİUSEPPE, italyan bestecisi (Napoli 1723 - Viyana 1777), Tommaso'nun oğludur. İlk lirik eserini on altı yaşında besteledi. *Componimento Sacro...* adındaki bu operası 1739'da Roma'da temsil edildi. Operaları (*Siroe, Dario, L'Olimpiade, Partenope, Caio Mario* v.b.), müzikli komedileri (*Portentosi Effetti della Madre Natura, De Gustibus non est Disputandum, Eizo*) ve daha başka eserleri (*La Madamigella, Merope, Antigone*) Floransa, Lucques, Venedik, Torino, Padova, Viyana'da temsil edildi. (L)

Scarlet Letter (THE) [*Kızıl Damga*], Nathaniel Hawthorne'un romanı (1850). Amerika'daki sofu bir göçmen topluluğunda, zina suçu işlemiş olduğuna inanılan bir kadın, herkes tarafından hor görülmeğe ve işlediği büyük suçu her an hatırlatmak amacıyle göğsünün üzerine kırmızı bir harf dikmeğe mahkûm edilir. Artık arınmış ve günahının kefaretini ödemiş olduğuna inandığı sırada, suç ortağı olan, dinine çok bağlı ve herkesin büyük saygı gösterdiği papaz, ikiyüzlülüğünün verdiği acıya dayanamayarak suçunu herkese açıklar ve bu itiraftan sonra da yüreği ferahlamış olarak ölür. Bu güçlü ve sarsıcı roman, XIX. yy. amerikan edebiyatının en önemli eserlerinden biridir. (L)

SCARPA (Antonio), italyan cerrahı ve anatomi uzmanı (Motta da Livenza, Friuli 1752 - Pavia 1832). 1772'de Modena'da anatomi ve cerrahî profesörü oldu. On iki yıllık öğretmenlikten ve Fransa ile İngiltere'de iki yıl süren gezilerden sonra 1783'te Pavia'da anatomi profesörlüğüne tayin edildi. Cisalpino cumhuriyetinin kuruluşunda yemin etmekten kaçındığı için kürsüsü elinden alındı, fakat 1805'te Napolyon I tarafından iade edildi. 1814'te Pavia Tıp fakültesi müdürü oldu, istediği reformların hükûmetten elde edemediği için istifa etti. Göz hastalıkları, ayak sakatlıkları, anevrizmalar, koklama duyusu, beşinci çift kafa sinirleri, sinir düğümleri ve sinir ağları v.b. üstüne araştırmalar yaptı. (L)

Scarpa düğümü, iç kulaktaki sinir düğümü. (L)

Scarpa üçgeni. Anat. Uyluğun üst iç kısmına verilen ad. Üçgen şeklindeki bu kısım yukarıda Poupart bağı, dışta terzikası, içte uzun yaklaştırıcı kas ile sınırlıdır. İçindeki uyluk siniri, uyluk atardamarı ve toplardamarıyle çok önemli bir anatomik bölge meydana getirir. (L)

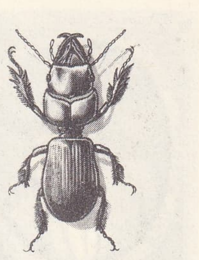

scarites

SCARPE, Fransa'nın kuzeyinde ırmak, Escaut'un kolu (sol kıyı); 100 km. Arras, Douai, Marchiennes, Saint-Amand-les-Eaux'dan geçer ve Belçika sınırında Mortagne'da sona erer. Arras'tan itibaren kanal haline getirilmiştir; bu kanala Douai'de kuzeyden Deûle, güneyden Sensée kanalları eklenir. Irmak Saint-Nicolas'nın aşağı kesiminde 66 km boyunca (18 alavere havuzu) kanal haline getirilmiştir. (L)

Scarpe savaşı, fransız mareşali Foch'un son toplu hücumunun bir kısmına İngilizlerin verdiği ad. Kanada kolordusuyle takviyeli I. İngiliz ordusu (Horne), 26-31 ağustos 1918'de Scarpe ırmağının her iki kıyısında, Roeux-Bullecourt arasında savaştı ve başarıları sayesinde Hindenburg hattına Drocourt ile Quéant arasında hücum edilmesine imkân verdi. (L)

SCARPETTA (Eduardo), italyan oyun yazarı (Napoli 1853 - ay.y. 1925). Napoli'de San Carlino tiyatrosunda sahneye çıktı, sonra tiyatronun müdürü oldu. Yetmiş oyun yazarak XIX. yy. Napoli tiyatrosunun en ünlü temsilcisi haline geldi. Napoli ruhunun hem gerçekçi, hem gülünç özünü anlatmak amacıyle *commedia dell'arte*'yi modernleştirerek yazdığı şaheseri *Miseria e Nobiltà* (Sefalet ve Soyluluk) [1888], birçok defa beyazperdeye aktarıldı. (L)

SCARRON (Paul), fransız yazarı (Paris 1610 - ay.y. 1660). Canlı, nükteli bir insandı. Geçinmek için rahip olmayı düşündü. 1629'da kendisine «Rahip Scarron» denirdi. 1632'de Le Mans'a giderek sekiz yıl piskoposun sekreterliğini yaptı. 1636'da bir papazlık aylığı elde etti; ama 1638'de hastalanarak bacaklarına, kollarına ve boynuna felç geldi; o tarihten sonra iskemlesine mıhlanmış olarak yaşadı. Bununla beraber 1652'de teyzesinin manastıra kapatmak istediği Françoise d'Aubigné adlı güzel bir kızı bu durumdan kurtarmak için nikâhladı. 1660'ta öldü. Dul karısı sonradan yükselerek Maintenon markizi unvanını aldı. Scarron edebiyata madrigaller, soneler ve çapkınca oyunlarla atıldı. En sevdiği edebiyat türü manzum mektuptu. 1643'te *Recueil de Quelques Vers Burlesques*'i (Birkaç Gülünç Mısra Derlemesi), 1644'te Fransa'da ilk bürlesk şiir olan *Le Typhon*'u (Tayfun) yazdı. Bu manzumeler yaygın bir moda yarattı; birçok taklidi ortaya çıktı. Bir süre kendini bu akıma bırakan ve *Virgile Travesti*'yi (1648-1652) yazan Scarron kısa süre sonra tiksinti duyarak, gülünç yazıları küçümsedi 1658 ve 1659'da yeni bir tür olarak yergi'yi denedi. Yergilerinin bürlesk tarzla hiç bir ilgisi yoktur (Boileau bunlara değer vererek bazı parçaları taklit etti). Scarron aynı zamanda değerli bir oyun yazarıydı. 1645'ten sonra ispanyol tiyatro eserlerini taklit ettiği birçok oyununu sahneye koydurdu: *Jodelet* (1645), *Don Japhet d'Arménie* (Ermeniyeli Don Japhet) [1652] ve *Écolier de Salamanque* (Salamancalı Öğrenci) [1654]. *Roman Comique* (Komik Roman) [1651 ve 1657] adlı eserinde taşradaki tiyatrocuların başından geçen kötü serüvenleri anlatır. İnce duygularla eğlenmekten hoşlanırdı, ama İspanyolların duyguyu okşayan özentili hikâyelerini de severdi. *Roman Comique* (Komik Roman) adlı eserinde ispanyolcadan uyarlanmış dört büyük hikâye (en iyileri, *La Précaution Inutile* [Faydasız Tedbir] ve *Les Hypocrites* [İki Yüzlüler]) yer alır; 1655 ve 1656'da buna benzer başka hikâyeler de yayımladı. (L)

SCARUS i. Akdeniz'de ve Atlas okyanusunun tropikal bölgelerinde bulunan kemikli balık. (*Scaridae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Scarus*'lar uzun gövdeli balıklardır; dişleri her iki çeneyle birleşip kaynaştığı için ağzı gaga biçimindedir; ağzının biçiminden ve göz alıcı renklerinden dolayı *deniz papağanı* da denir. Akdeniz'de yaşayan türüne *ıskaroz* adı verilir (*Scarus Cretense*). [L]

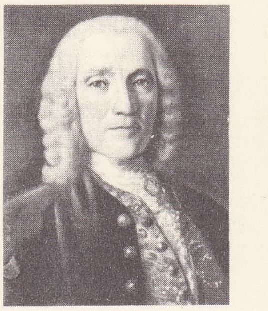

Domenico SCARLATTİ
Doniago Ant. de Velasco'nun yaptığı sanılan portre, Alpiarça, Portekiz

Alessandro SCARLATTİ
Bologna Müzik lisesi

Paul SCARRON
Cabinet des Estampes, Paris

Maurice SCÈVE
Cabinet des Estampes, Paris

Hjalmar SCHACHT

SCAT i. («onomatopelerle yapılmış şarkı» anlamında amerikan dilinde k.). Louis Armstrong'un ortaya attığı ve Dizzy Gillespie, Ella Fitzgerald, Sarah Vaughan gibi ses sanatçılarının yenileştirdiği caza has şarkı söyleme tarzı. (*Scat chorus*'ta, şarkıcı, şarkı tema'sı üstünde işlemeler yapar, şarkıya yeni sözler ekler veya lirik sanatın bazı vokaliz'lerine benzeyen bir usulle bu sözlerin yerine bazı değişik sesler çıkarır.) [L]

SCATOPHAGA i. (yun. *skor, skatos*, dışkı ve *phagein*, yemek'ten lat. k.). Bir cins bokböceği. (Scatophaga, ilkbaharda dışkıların üzerinde bol miktarda görülen sarı veya kızıl sarı renkte, çokkıllı bir böcektir. En yaygın türü *Scatophaga stercoraria* gübrelerde yaşayan, diğer böcekleri avlayıp yiyen yırtıcı bir sinektir. Sikioraf sineklerin *muscidae* familyasından.)

— Balıkbil. Hindistan ve Avustralya'da haliçlerde yaşayan kemikli balık; lağımların döküldüğü yerlerde dolaştığı için bu adı alır. (Percomorpha takımının *scatophagidae* familyasından.)

— ANSİKL. Zool. Bu çeşit yaşama tarzı, hayvanlardan birçoğunun yediklerini çok eksik sindirdikleri olayıyle açıklanabilir. Meselâ serçeler, at fışkısında sapasağlam yulaf taneleri bulur. Değişik cinsten birçok hayvan, özellikle bokböcekleri gübreyle beslenir. (L)

SCATOPSA i. Siyah renkli, saydam kanatlı küçük sinek; kurtçuğu çürümekte olan organik maddeler içinde gelişir; yüzlerce türü vardır. (İnce duyargalı sineklerden *scatopsidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SCAURE i. Elitraları karinalı siyah böcek; sıcak ve çorak yerlerde yaşar. (Kınkanatlıların *tenebrionidae* familyasından.) [L]

SCAURUS. Bk. AEMİLİUS SCAURUS.

SCEATTA i. Kent ve Northumberland krallarının bastırdığı gümüş para. (Sceatta, VIII. yy.ın ikinci yarısında penny'den önce kullanıldı.) [L]

SCEAUX, Fransa'da Seine idare çevresinin merkezi, Paris'in güney banliyösünde; 20 400 nüf. Saint Jean Baptiste kilisesinde Tuby'nin yaptığı *İsa'nın Vaftizi* adlı heykel grubu (1680). XVIII. yy.dan kalma meskenler. Basımevi. — *İdare çevresi*, 1 349 591 nüf. (L)

Sceaux imalâthanesi, Jacques Chapelle'in 1749'da Maine düşesinin himayesiyle kurduğu imalâthane. 1794'te kapanan Sceaux imalâthanesinde, çiniler ve kır resimleriyle süslü porselenler (önce yumuşak, sonra sert hamurlu) yapıldı. İmalâthanenin ürünlerine marka olarak *SX* harfleri veya *Sceaux* konurdu. 1772'den sonra, ürünlerin kalitesi düşmeğe başladı; bu dönemin bir çapa ile markalanmış ürünlerine (Sceaux-Penthièvre» adı verilir. (L)

SCELBA (Mario), italyan siyaset adamı (Caltagirone, Sicilya 1901). Katolik Halk partisinin kurucusu Don Sturzo'nun sekreterliğini yaptı (1921). Faşizm devrinde (1926) avukatlık mesleğine döndü. 1941'den itibaren De Gasperi ile birlikte ve gizli olarak Hıristiyan Demokrat partiyi kurdu. Milletvekili seçildi, posta bakanı (1945-1947) oldu, beş yıllık bir planla telekomünikasyon şebekesini yeniden kurdu. İçişleri bakanıyken (1947-1953) komünist eylemi önledi. Başbakan ve içişleri bakanı olduğu zaman (mart 1954 - haziran 1955), sol kanat tarafından şiddetle tenkit edildi ve yerini Segni'ye bırakmak zorunda kaldı. 1960-1962 Arasında yeniden içişleri bakanlığına geldi; «sola açılma»ya pek taraftar görünmedi; bundan dolayı, sosyalistlerin isteğiyle üçüncü Moro kabinesinden uzaklaştırıldı: aynı zamanda Hıristiyan Demokrat Parti Millî Kurulu başkanlığına getirildi. (L)

SCELİDOSAURUS i. (yun. *skelos*, bacak'tan). Dinozorlar takımından sürüngen hayvan; İngiltere'de alt liyas tabakasında bulunan iskeletiyle bilinir ve stegosaurus'a benzer. (Uzunluğu 4 m kadardır: vücudunun arka yarısı, özellikle orta çizgi boyunca kemik plakalarla kaplı bir zırhla korunuyordu.) [L]

SCELİDOTERİUM i. Dişsizler takımından memeli hayvan; mylodon'a benzerse de kafasının daha uzun, daha basık ve ağız-burun kısmının daha uzun olmasıyle ondan ayrılır. (Kalıntılarına Güney Amerika'da pliyo-pleyistosen tabakalarında rastlanır.) [L]

SCELLE (Georges), fransız hukukçusu (Avranches 1878 - Paris 1961). Sofya, Lille, Dijon, Cenevre ve Paris üniversitelerinde profesörlük yaptı. Milletler Cemiyetinde Fransa'yı temsil etti, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı Devletler Hukuku komisyonuna başkan seçildi. La Haye Devletler Hukuku akademisinin genel sekreterliğine getirildi. Başlıca eserleri: *Précis de Droit des Gens* (Devletler Hukuku Kitabı) [1934], *Théorie Juridique de la Prévision des Traités* (Antlaşmaların Yeniden Gözden Geçirilmesinin Hukukî Nazariyesi) [1935], *Sens International* (Milletlerarası Görüş) [1942] v.b. (L)

SCELOPORUS i. (yun. *skelos*, bacak'tan). A.B.D.'de ve Meksika'da yaşayan iguana (25 kadar türü vardır). [L]

SCELSİ (Giacinto), italyan bestecisi (Le Spezia 1905). Sallustio Respighi ve Casella ile birlikte çalıştı; sonra «seri» tekniğini benimsedi. Bu tarzın İtalya'daki ilk temsilcilerindendir. 1937'den itibaren Petrassi ile birlikte öncü müzik konserleri düzenledi. Başlıca eserleri: bir *Notturno* (1931), bir *Rapsodia Romantica* (1932), bir *Poema Romano* (1933), bir *Symphonietta* (1934), telli sazlar için bir dörtlü (1944), viyolonsel ve orkestra için bir *Balad* (1945). Edgar Varèse'in etkisinde olan son eserleri ötümlülük bakımından dikkate değer. (L)

SCELZO (Filippo), italyan aktörü (İvrea 1900). İlk defa E. Paladini topluluğunda sahneye çıktı. Sonra G. Tumiati (1916-1917). Ruggeri (1918-1920), Talli (1921-1922), Galli (1924-1925) topluluklarında çalıştı. 1934'te, Gandusio ve Carli, sonra Palmer ve Almirante (1935), E. Merlini (1944-1945) ile Pilotto, Zareschi, Tieri (1949), Borboni Bagni ile (1951), V. Tieri'nin yönetiminde Teatranti'lerle (1952) ve A. De Sanctis (1953) ile topluluklar kurdu. 1954'te Gassmann ile birlikte çalıştı. Çeşitli filimlerde de rol aldı. (M)

SCENOPİNUS i. Evlerde camlara yapışık duran küçük siyah böcek; kanatları karnının üzerinde katlanmış durur. (Kısa duyargalı ortoraf sineklerin *scenopinidae* familyasındandır ve tek başına bu familyayı meydana getirir.) [L]

SCÈVE (Maurice), fransız şairi (Lyon 1501 - ay.y. 1560'a doğr.). 1535'te Avignon'daki bir kilisede Petrarca'nın sevgilisi Laura'nın mezarını bulduğunu sandı; Lyon edebiyat çevresine girdi, 1536'da Marot ile tanıştı. Yayımladığı başlıca eserler şunlardır: zarif bir üslûpla kaleme aldığı *Blasons* (Armalar), *Tombeau du Dauphin* (Veliahtın Mezarı) [1536], yalnızlık için geçen hayatını anlattığı *La Saulsaye*, Parnette du Guillet'ye olan sevgisini dile getiren ve gerçek ününü borçlu olduğu *Délie, Objet de Plus Haute Vertu* (Délie, En Yüce Erdem Konusu) [1544] ve insanlığın ilerleyişini öven üç kitaplık *Microcosme* (Küçük Evren) [1562]. Scève, Pléiade'ın öncüsü sayılır. (M)

SCHACHT (Hjalmar), alman maliyecisi (Tingleff, Schleswig 1877-Monako 1970). Toptancı bir tacirin oğlu. Gençliğinin bir kısmını babasıyle birlikte A.B.D.'de geçirdi. 1903'te Dresdner Bank'a girdi, 1908'den 1915'e kadar bankanın müdürü oldu. Birinci Dünya savaşında alman orduları Belçika'yı işgal edince Brüksel genel valiliği maliye yöneticisi olarak bir devletin maliyesini düzene sokmayı, yönetmeyi öğrendi. 1923'te «Rentenmark»ı tedavüle çıkararak (1923-1924) buhranı atlatma imkânını sağladı. 1924'ten 1929'a kadar Reichsbank müdürüydü. Almanya'ya yapılacak iktisadî yatırımları düzenleyen Dawes ve Young planlarının hazırlanmasına katıldı, karşılık olarak memleketinin savaş borçlarında önemli bir indirme yaptırdı. 1933'te tekrar Reichsbank müdürlüğüne seçildi ve şansölye Hitler tarafından bankanın malî imkânlarını yeni alman iktisat siyasetinin hizmetine vermeğe çağırıldı. 1934-1937 Arasında iktisat bakanı oldu. Almanya'daki yabancı sermayeyi bloke ederek ticaret dengesini yeniden kurdu. Kısa vadeli bonolar çıkartarak sanayiyi canlandırdı. Enflasyondan çok korktuğu için Hitler ve Göring ile anlaşmazlığa düştü ve ekonominin yönetimini Funk'a bıraktı. Ocak 1939'da Reichsbank'tan ayrıldı, fakat ocak 1943'e kadar devlet bakanı göreviyle hükûmette kaldı. Rejime muhalefeti yüzünden haziran 1944'te göz altına alındı. Tahliyesinden sonra Nürnberg mahkemesinde yargılandı. Beraat etti (1946). Batı Alman hükûmeti tarafından önce mahkûm edildi, sonra beraat etti. (L)

SCHACHT (Joseph), alman asıllı ingiliz şarkiyatçısı (Ratibor 1902). Freiburg im Breisgau, Königsberg, Oxford ve Leiden üniversitelerinde ders verdi. Özellikle islâm hukuku üstüne incelemeler yaptı. (L)

SCHACK (Adolf Friedrich VON, — kontu), alman yazarı ve koleksiyoncusu (Brüsewitz, Schwerin yakınları 1815 - Roma 1894). Sanatçıları koruyan zeki ve bilgili bir koleksiyoncuydu. Feuerbach, Böcklin ve Lenbach'ın yeteneklerini ilk değerlendiren kişilerden biridir. İspanya, Sicilya ve İran'da sanat ve edebiyat tarihiyle ilgili eserler yayımladı. Şiirler de yazdı: *Nachte des Orients* (Şark Geceleri) [1874]. (L)

SCHACK (Hans Egede), danimarkalı romancı (Sengeluse, Seeland 1820 - Schlangenbad, Almanya 1859). İskandinavcılığın çöküşüyle siyasete sürüklendi. 1848 Savaşından sonra milletvekili seçildi. Bununla beraber romantizmin ve Bovary'ciliğin acı bir tenkidi olan tek ve büyük romanı *Phantasterne*'yi (Hayaller) [1857] tamamlamayı başardı. (L)

SCHADOW (Johann Gottfried), alman heykeltıraşı (Berlin 1764 - ay. y. 1850). Berlin'de fransız heykeltıraşı Tassaert'in yönettiği krallık heykel atelyesinde okudu, 1785'te Roma'ya gitti, katolik oldu ve Trippel'in yanında çalıştı. 1787'de Berlin'e döndü, Krallık Porselen yapımevinde memurluk yaptı, sonra Tassaert'in yerine Krallık atelyesinin yöneticiliğine getirildi. 1790-1800 Arasında çoğunlukla mimar Langhans ile birlikte birçok eser yazdı ve Berlin şatosunun süsleme işlerine katıldı. En tanınmış eserleri, Brandenburg kapısının dört atlı savaş arabası, Büyük Friedrich anıtının projesi, general Ziethen'in heykeli, prusyalı prenses Luise ile Friederike'nin heykellerini kapsayan grup, Goethe'nin büstü (Berlin müzesi) ve Rostock'ta Blücher anıtıdır. Sanat akademisinin müdür yardımcılığına (1805), sonra müdürlüğüne (1815) tayin edildi. İnsan vücudunun orantılarıyle yüzün ifade özellikleri konusunda çeşitli incelemeler yayımladı. (L)

SCHADOW (Rudolf), alman heykeltıraşı (Roma 1786 - ay.y. 1822). Johann Gottfried Schadow'un oğlu. *Sandallarını Bağlayan Genç Kız* (Münih Neue Pinakothek) gibi zarif eserleriyle tanındı. (L)

SCHADOW (Wilhelm VON), alman ressamı (Berlin 1788 - Düsseldorf 1862). R. Schadow'un kardeşi. Roma'da «nazaren okulu»na katıldı. Overbeck'in etkisiyle Katolikliği kabul etti (1814). 1819'da Berlin'e dönünce, Güzel Sanatlar akademisi üyesi, sonra profesör oldu ve Düsseldorf akademisi müdürlüğüne getirildi (1826-1859). [L]

SCHAEBERLE (John Martin), amerikalı astronom (Württemberg, Almanya 1853 - Ann Arbor, Michigan, A.B.D. 1924). Küçük yaşta A.B.D.'ye gitti. 1876'da Michigan üniversitesini bitirdi, 1878-1888 arasında bu üniversitede astronomi dersleri verdi. Sonra Mount Hamilton'daki, Kaliforniya Üniversitesi Lick rasathanesine geçti. Bu rasathanede kaldığı 10 yıllık süre de güneş tutulmaları ve tutulma zamanında güneş çevresinde görülen hale üstüne önemli çalışmalar yaptı. Reflektörü teleskoplar için bazı aynalar yaptı. Ayrıca Michigan üniversitesinde ders verirken iki kuyrukluyıldız keşfetti. Daha sonra uzun odaklı bir teleskop kamerası kurdu; bu teleskobun madenî levhası bir araba üzerinde duruyor ve tutulma sırasında güneşin yönüne döndürülüyordu. İlk olarak Şili'ye yaptığı gezi sırasında kullanılan bu kamera, güneş çevresindeki halenin çok daha iyi resimlerinin çekilmesini sağladı. Schaeber ile güneş yakınındaki yeni bir kuyrukluyıldızı da keşfetti. (M)

SCHAEDER (Hans Heinrich), alman şarkiyatçısı ve din tarihçisi (Göttingen 1896 -

Foto. LAROUSSE

ay.y. 1957). Königsberg (1926-1930), Leipzig (1930-1931), Berlin (1931-1945) ve Göttingen (1945-1957) üniversitelerinde ders verdi. Eserlerinin büyük kısmı din tarihi üstünedir: *Urform und Fortbildung des Manichäischen Systems* (Mani'ciliğin En Eski Biçimi ve Gelişmesi) [1927], *Esra der Schreiber* (Yazıcı Ezra) [1930], öteki eserlerinde ise büyük bir titizlikle iran ve türk dilleri başta olmak üzere dilbilimsel ve filolojik incelemelere girişti: *İranische Beitrage* (İran Dili Üstüne Araştırmalar) [1930], *İranica* (1934). *Goethes Erlebnis des Ostens* (Goethe'nin Doğu Serüvenleri) [1938] Schaeder'in hümanist yorumcu yeteneklerini ortaya koyar. (M)

SCHAEFER GALLO (Carlos), arjantinli yazar (Santiago 1889). Monologlar ve diyaloglar, çocuk tiyatrosu komedileri, opera librettoları, şiirler, hikâyeler yayımladı. Başıca eserleri: *El Gaucho Judio* (Yahudi Goşa), *La Carreta* (Yük Arabası), *Madre Tierra* (Toprak Ana), *Hay Tiempo para Llorar* (Ağlamak Zamanı) v.b. (M)

SCHAEFFER (Claude), fransız arkeoloğu (Strasbourg 1898). Avrupa ve Asya'da (İtalya, Suriye, Türkiye, Kıbrıs ve Mısır) birçok kazı yönetti. 1929'dan sonra Ras Şamra-Ugarit'deki (Suriye) arkeoloji çalışmalarını idare etti ve çivi yazısı tabletlerini ortaya çıkardı. Sonra, Kıbrıs'ta Enkomi sitinde çalışmalar yaptı. 1954'te Collège de France'a profesör oldu, para ve madalyalarla, sanat ve arkeolojiyle ilgili eserler yazdı. Başlıca eserleri: *Missions en Chypre* (Kıbrıs Çalışmaları) [1936], *Cuneiform Texts of Ras Shamra-Ugarit* (Ras Şamra-Ugarit Çiviyazısı Metinleri) [1939], *Ugaritica* (Ugaritçe) [1939-1966]. (L)

SCHAEFFER (Pierre), fransız mühendis, yazar ve bestecisi (Nancy 1910). 1948'de *somut müziği* yarattı ve Fransız Radyo-Televizyonu Somut Müzik araştırmaları topluluğunda, bu müziğin tekniklerini geliştirdi. Başlıca somut müzik eserleri şunlardır: *4 Etüd* (1948), *Variations pour Une Flûte Mexicaine* (Meksika Flütü için Çeşitlemeler) [1949], *Symphonie pour un Romme Seul* (Yalnız Bir Adam İçin Senfoni) [1950], *Étude aux Allures* (1958), *Étude aux sons Animés* (Canlı Ses İncelemesi) [1958]. Aynı zamanda, somut müziğin doğuşu ve gelişmeleriyle ilgili nazarî eserler de yayımladı: *Vers une Musique Expérimentale* (Deneysel Müziğe Doğru) [1957], *Traité des Objets Musicaux* (Müzik Nesneleri Kitabı) [1966], *La Musique Concrète* (Somut Müzik) [1967]. Pierre Schaeffer'in somut müzik alanındaki çalışmaları, 1948'den bu yana, bütün dünyadaki yeni müzik okulunu (hattâ geleneksel çalgıları kullanan müzikçileri bile) etkiledi. (L)

SCHAEFFNER (André), fransız müzikoloğu (Paris 1895). École du Louvre'da Salomon Reinach ile Schola Cantorum'da Vincent d'Indy ile, Etnoloji enstitüsünde Marcel Mauss ile çalıştı. 1941'de Fransız Bilimsel Araştırmalar merkezi araştırma şefliğine getirildi. 1929-1966 Arasında Musée de l'Homme'da (İnsan müzesi) Etnomüzikoloji bölümünün başına getirildi, 1932 -1941 arasında da Konservatuvar kütüphanesinde görevlendirildi. Başlıca eserleri: *Origine des İnstruemnts de Musique* (Müzik Âletlerinin Kaynağı) [1936], *Stravinsky* (1938). Ayrıca afrika müziği ve Debussy üstüne birçok inceleme yayımladı. 1959-1967 Arasında Fransız Müzikoloji derneğine başkanlık etti. (L)

SCHAEPMAN (Hermanus), hollandalı rahip ve siyaset adamı (Tubbergen 1844-Roma 1903). 1880'den ölümüne kadar İkinci meclis üyeliğinde bulundu; parlamentoda ve gazetecilikte önemli rol oynadı. Uzun süre Katolik partinin başkanlığını yaptı; liberal eğiliminden dolayı seçmenlerinden bir kısmını kaybetti. (L)

SCHAERBEEK, flamanca **Schaarbeek**, Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in kuzeydoğu banliyösünde; 118 300 nüf. Besin ve kimya sanayii. Kâğıtçılık. Dokuma sanayii. Deri sanayii. Ağır ve çeşitli metalürji. Hassas âletler. (L)

SCHÄFER (Dietrich), alman tarihçisi (Bremen 1845 - Berlin 1929). Jena (1877-1885), Breslau (1885-1888), Tübingen (1888-1896), Heidelberg (1896-1903) ve Berlin (1903-1921) üniversitelerinde ders verdi. Alman tarihiyle ilgili eserler, Hansa şehirleri ve Danimarka tarihi üstüne eserler yayımladı. *Kulturgeschichte*'nin yapısı üstüne E. Gothein ile tartıştı (*Geschichte und Kulturgeschichte, Eine Erwiderung* [1891]). Başlıca eserleri: *Geschichte von Dänemark, 1523-1648* (Danimarka Tarihi, 1523-1648) [1883-1902, 2 cilt]; *Weltgeschichte der Neuzeit* (Dünya Yeniçağ Tarihi) [2 cilt, 1907]; *Deutsche Geschichte* (Alman Tarihi) [2 cilt, 1910]. Savaş gemilerinin yeniden silâhlandırılması ve denizaltı savaşıyle ilgili propaganda faaliyetleri de önemlidir. (M)

SCHAFER (Wilhelm), alman yazarı (Ottrau, Hessen 1868-Überlingen 1952). 1896'ya kadar Elberfeld'de öğretmenlik yaptı, özellikle ren bölgelerinde yaşadı. Fikir geleneklerine son derece bağlı, ama üslûp bakımından çok işlenmiş hikâye ve romanlar yazdı. *Anekdoten* (Küçük Hikâyeler) adlı kitabında ren ülkelerini anlattı. Fakat, yirmi yıldan fazla *Rheinlande* dergisini yöneten Schafer, sadece mahallî bir yazar değildi. *K. Stauffers Lebensgang* (Karl Stauffers'in Alın Yazısı) [1913], *Pestalozzi*'ye adanmış *Lebenstag Eines Menschenfreundes* (Bir İnsanseverin Yirmi Dört Saati) [1915] ve *Huldreich Zwingli* (1926) adlı eserleri kapsayan üçlemesi, ahlâkî ve öğretici biçimde yazılmıştı. Saldırgan bir vatanseverlik duygusuyle yazılmış olan *Die Dreizehn Bücher der Deutschen Seele* (Alman Ruhunun On Üç Kitabı) [1922] adlı eseri, Schafer'i daha sonra, Hitler iktidarının en beğenilen yazarlardan biri haline getirdi. (L)

SCHAFF (Adam), polonyalı filozof ve sosyolog (Lvov 1913). Lvov'da ve Paris'te hukuk ve ekonomi okudu. 1945'te Moskova Bilimler Akademisi Felsefe enstitüsünde felsefe doktorasını hazırladı. 1945'te Polonya'ya dönünce, önce Lodz üniversitesinde, 1948'den sonra da Varşova üniversitesinde felsefe dersleri verdi. Polonya Bilimler akademisi Felsefe ve Sosyoloji enstitüsünün müdürü ve Birleşik İşçi Partisi Merkez komitesi üyesidir. A. Schaff, filozof olarak bilgi teorisi meselelerinde ve özellikle mantık ve dil felsefesi meselelerinde uzmanlaştı. Bu alandaki başlıca eserleri şunlardır: *Kavram ve Kelime* (1946), *Marks'çı Gerçek Teorisinin Problemleri* (1951), *Semantike Giriş* (1960), *Dil ve Bilgi* (1963). Ayrıca, marks'çı teorinin tahlilleriyle sıkı bağıntı içinde ele alınan sosyal bilimler metodolojisiyle de ilgilendi: *Marks'çılık Teorisine Giriş* (1947), *Marks'çı Felsefenin Doğuşu ve Gelişmesi* (1948), *Tarih Kanunlarının Nesnel Niteliği* (1955). Bir süredir genel felsefe problemleriyle de ilgilenmektedir: *İnsan Felsefesi* (1961), *Marks'çılık ve Fert* (1965). [L]

SCHÄFFER (Boguslaw), polonyalı besteci (Lvov 1929). İlk müzik öğrenimini Krakow Müzik yüksekokulunda yaptı. 1953'te ilk eserini (*Telli Sazlar İçin Noktürn*) yazdı ve öncü «Krakowska» grubuna katıldı. Sonra, birbirini takip eden eserleriyle modern polonya okulunun en yaratıcı bestecilerinden biri olduğunu ortaya koydu: piyano ve orkestra için *Quatro Movimenti* (1957), 24 çalgı için *Monosonata* (1959), 40 çalgı için *Topofonica* (1960), oda orkestrası için *Kod'lar* (1961), kalın sesli çalgılar orkestrası için *Musica İpsa* (1962), *Elektronik Senfoni* (1965). Bütün eserlerinde, sesin en saf kalitelerini kullanma kaygısı ağır basar. (L)

SCHÄFFER (Fritz), alman siyaset adamı (Münih 1888). Bavyera Halk partisine üye oldu, Landtag'a milletvekili (1920) seçildi, 1929'da parti yönetimini üstüne aldı. 1931-1933 Arasında Bavyera maliye bakanı, İkinci Dünya savaşının sonunda da Bavyera meclis başkanı (1945) oldu. Hıristiyan-Sosyal birliğin kurucularındandı. 1949'da ve 1953'te Bundestag'a seçildi. 1949'dan sonra Federal Almanya maliye bakanı, 1957-1961 arasında ise adalet bakanı oldu. (M)

SCHAFFHAUSEN, fr. **Schaffhause**, İsviçre'de şehir, Schaffahusen kantonunun merkezi, Ren'in sağ kıyısında, Durach ile birleştiği yerde; 38 200 nüf. Hansa devrinde, şehrin yeri Zürich-Gotthard yolu üzerinde, Ren'i aşmak için en çok kullanılan noktalardan biriydi. Irmağın gücünden yararlanan birçok değirmen sayesinde bir ticaret ve el sanatları şehri (birçok kalıntı) gelişmişti. Sonradan gerileyen şehirde, Ren'in Schaffhausen'deki çağlayanının hidroelektrik üretimi için düzenlenmesiyle sanayi yeniden canlandı: büyük Neuhausen Alüminyum fabrikası, birkaç dokuma sanayii tesisi, deri işçiliği ve özellikle hassas makineler, saat ve makine yapımı. Surların yıkılmasına rağmen şehrin orta kısmı, ortaçağ havasını muhafaza eder: büyük burç, dar sokaklar, dış duvarları fresklerle (özellikle Ritter'inkiler, 1485) süslü evler, heykellerle süslü çeşmeler. Roman üslûbunda katedral. Belediye sarayı (XIV. - XV. yy.). Zengin müze.

— Tar. İmparatorluk şehri (1190) Schaffhausen, Habsburg'lara geçti (1330), kurtuldu (1415) ve İsviçrelilerle ittifak yaparak konfederasyonun bir kantonu oldu (1501). [L]

SCHAFFHAUSEN kantonu, İsviçre konfederasyonunda kanton, büyük kısmı Ren'in sağ kıyısındadır; 298 km²; 72 000 nüf. Kanton, İsviçre Jürası ile Schawaben Jürası arasındaki geçiş bölgesinde yer alır. Burası güneydoğuya bakan yamaçlar meydana getiren kalkerli yaylaları kapsar (*Randen yaylası*'nda 916 m yüksl.). Bu yoksul, ormanlık veya fundalık kalkerli tepelerde az sayıda çiftlikler vardır. Faaliyet Ren'in meydana getirdiği Klettgau, Rosenfeld gibi vâdilerde toplanır. Buzultaş veya ırmak buzul döküntüleriyle kaplı olan bu çöküntüler verimli ve koruntuludur. Meyve bahçeleri arasında birbirini izleyen büyük köyleriyle, komşu Schwaben bölgesini andırır. Orta büyüklükteki çiftliklerde çeşitli tarım yapılır. Ren şelâlelerinden yararlanma imkânına rağmen pek gelişmeyen sanayi merkezde toplanır. Kanton halkının bir kısmı komşu kantonlardaki (Zürich, Aargau, Thurgau) fabrikalarda çalışmak için göç eder.

— Tar. Önce Schwaben'lilerin (IV. V. yy.), sonra Frankların yerleştiği bölge, Schaffhausen Benediktin manastırının kurulmasından sonra (1050) önem kazandı. 1501'de Schaffhausen, İsviçre'nin 12. kantonu oldu; 1529'da Reformu benimsedi. Kanton, protestanları ve Vaud'luları kabul etmesiyle meşhurdur. 1803 Uzlaştırma antlaşmasını istemeyerek kabul etti. 1831 Anayasası 1851'de değiştirilerek daha liberal bir hale getirildi. (L)

SCHÄFFLE (Albert), alman siyaset adamı ve iktisatçısı (Nürtingen, Württemberg 1831-Stuttgart 1903). Önce Tübingen'de, sonra Viyana'da iktisat dersleri verdi; ticaret bakanı oldu. *Zeitschrift für Die Gesamtliche Staatswissenschaft*'i (İktisadî Bilimler Dergisi) yönetti (1892'den sonra) ve birçok eser yayımladı: *Die Quintessenz des Sozialismus* (Sosyalizmin Özü) [1875] adında bir sosyalist doktrinler incelemesi, toplum hakkında organik ve biyolojik bir teoriyi savunduğu *Bau und Leben des Socialen Körpers* (Sosyal Mekanizmanın Yapısı ve Hayatı) [1875-1878] v.b. (L)

SCHAFFNER (Jakob), almanca yazan isviçreli yazar (Basel 1875-Strasbourg 1944). Kunduracı çıraklığı yaptıktan sonra, her türlü işe girip çıktı, sonunda neslinin en önemli ve en çok eser veren romancısı oldu; özellikle *Johannes* adını taşıyan, hayata atılmayı anlatan büyük romanıyle (*Bildungsroman*) tanınır (1922). 1913'ten sonra Almanya'da yaşadı. Nietzsche'nin etkisinde kalarak, nasyonal-sosyalizmi benimsedi. (L)

SCHAFFNER (Martin), alman ressamı, heykeltıraşı ve madalyacısı (1478'e doğr.-Ulm 1547). 1496'dan sonra Ulm'da çalıştı. Büyük Holbein, Dürer ve Burgkmair'in etkisinde kaldı. Başlıca eserleri: *Kâhin Kralların Tapınması* (1508, Nürnberg), *Wettenbausen mihrap arkalığı*'nın kanatları (1523-1524, Münih), *Bernhard Besserer* (1515, Berlin) ve *Eitel Besserer*'in (1516, Ulm) portreleri. (L)

SCHALCKEN (Godfried), hollandalı ressam ve gravürcü (Made, Dordrecht yakını 1643-La Haye 1706). S. Van Hoogstraten ve Gérard Dou'nun öğrencisidir. Bir süre İngiltere'de William III'ün sarayında yaşadı; sonra La Haye'e dönerek konularını günlük hayattan alan tablolar yaptı: *Si-*

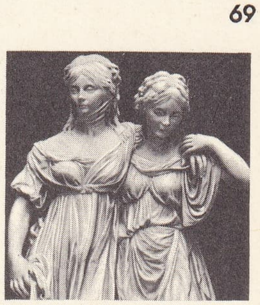

Johann Gottfried SCHADOW «Prusya Prensesleri Luise ile Friederike», Berlin müzesi

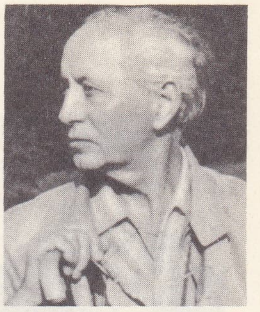

Cleude SCHAEFFER

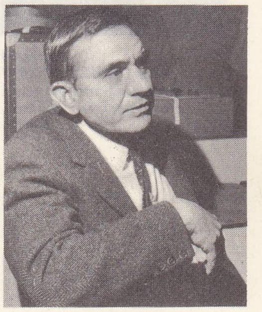

Pierre SCHAEFFER

Adam SCHAFF

Foto. LAROUSSE

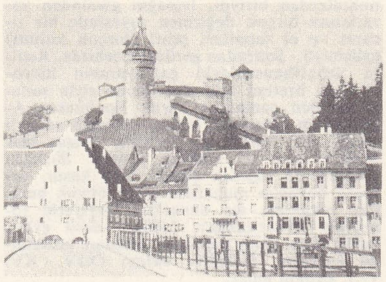

SCHAFF-HAUSEN'in bir görünüşü

gara Tiryakisi (Amsterdam), *İhtiyar Kadın* (National gallery, Londra), *Kutsal Aile, Mum Işığında İki Kadın, Mektup Yazan İhtiyar* (Louvre). [L]

SCHALK (Franz), alman müzikçisi (Viyana 1863-Edlach 1931). Ders aldığı A. Bruckner'in sadık bir yorumcusu oldu. Berlin ve Viyana tiyatrolarında, ülkesindeki ve yabancı ülkelerdeki konser merkezlerinde orkestra yöneticiliği yaptı. Viyana'daki Musikakademie'nin orkestra yöneticiliği sınıfında ders verdi. (M)

SCHALL (Jean Frédéric), fransız ressamı (Strasbourg 1752-Paris 1825). Lépicié'den ders aldı. Fragonard ile Prud'hon'un etkisinde kaldı. Bazıları cüretli konular işleyen tablolarında sevimli bir titizlik sezilir: *Afacanlar* (Louvre). [L]

Gerhard von SCHARNHORST Ernst Gebauer'in eseri Charlottenburg müzesi, Berlin

SCHALL VON BELL (Johann Adam), alman misyoneri (Köln 1592-Pekin 1666). Cizvit rahibiydi, Çin'e gönderildi ve orada astronomi bilgisiyle ün kazandı. İmparator Tien-ki kendisine Astronomi bürosunun yönetimini verdi ve takvimde reform yapmasını istedi. Şuen-Çe devrinde Şe-tsu imparator olduğu sırada (1638-1661), Schall Katolikliği yaymağa çalışıyordu; fakat imparator öldükten sonra ancak ana imparatoriçenin müdahalesiyle canını kurtarabildi. Yakınçağ çin tarihinde Ricci'den sonra en büyük rolü oynayan avrupalıdır. Çince önemli matematik ve astronomi eserleri bıraktı. (L)

SCHANDROPH (Sophus), danimarkalı yazar (Ringsted 1836-Kopenhag 1901). Çeşitli şiir kitapları (1863-1875) ve birkaç piyes yayımladı. Brandes'in ateşli taraftarlarından biriydi. Sonradan Balzac'ı örnek alarak, bir roman dizisinde, Danimarka taşra hayatını anlattı: *Fra Provinsen* (Taşrada) [1876], *Thomas Friis Historie* (Thomas Frii'nin Hikâyesi) [1885], *Det Gamle Apothek* (Eski Eczane) [1885], *Alice* (1898), *Helga* (1900). [L]

SCHANNE (Margrethe), danimarkalı kadın dansçı (Kopenhag 1921). Danimarka Krallık Bale okulunda Harald Lander'in öğrencisiydi; günümüzün en iyi romantik dansçılarından biridir. *Sylphide*'deki rollerde, *Gülün Hayali ve Giselle*'deki genç kız rollerinde çok üstün bir başarı gösterdi. 1957'de Cenova festivalinde *Pas de Quatre*'da oynadı (1845'te Lucile Grahn tarafından canlandırılan rol). [L]

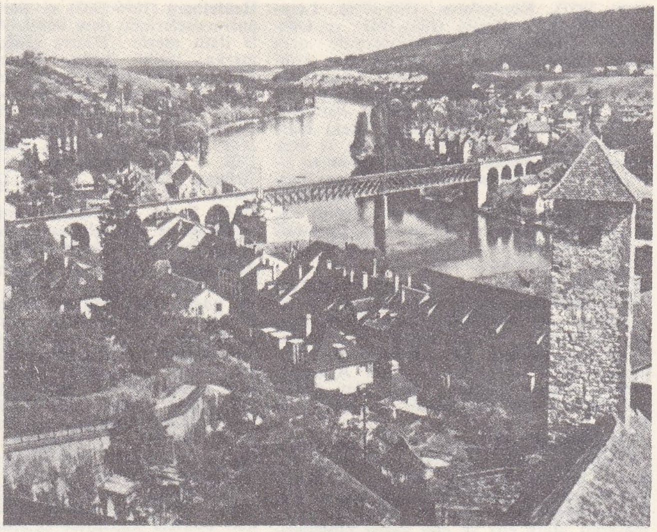

SCHAFF-HAUSEN şehri

SCHANZ (Georg VON), alman iktisatçısı Grossbardorf, Aşağı Franken 1853-Würzburg 1931). Marburg (1880) ve Würzburg (1882) üniversitelerinde ders verdi; *Finanz Archiv*'i (Maliye Arşivi) kurdu (1884) ve yönetti. Ekonomi tarihiyle ve özellikle malî meselelerle ilgili orijinal eserler yayımladı: *Der Einkommensbegriff und die Einkommensteuergesetze* (Gelir Kavramı ve Gelir Vergisiyle İlgili Yasalar) [Finanz Archiv'de, 1896]. (M)

SCHARDT (Hans), isviçreli jeolog (Basel 1858-Zürich 1931). İsviçre dağlarıyle ilgili çalışmalar yaptı. Jüra'nın oluşumunu sadece yerçekimine bağladı. (L)

SCHÄRF (Adolf), avusturyalı siyaset adamı (Nikolsburg [bugün Mikulov] 1890-Viyana 1965). Sosyalist milletvekili seçildi, 1938'den sonra yeraltı faaliyetine girişti. Devlet bakanı (1945), şansölye yardımcısı (1946) oldu; 1957 ve 1963'te cumhurbaşkanı seçildi. (L)

SCHARFF (Alexander), alman egiptologu (Frankfurt - am - Main 1892 - Münih 1950). Münih üniversitesinde (1923'ten sonra) ders verdi. Bilimsel eserleri bütün egiptoloji alanını kapsar. Başlıca eserleri: *Grundzüge der Ägyptischen Vorgeschichte* (Mısır Tarihöncesinin Ana Hatları) [1927], *Die Altertümer der Vor-und Frühzeit Ägyptens* (Tarihöncesi ve İlkçağ Mısır Arkeolojisi) [1931], *Der Bericht über das Streitgespräch eines Lebensmüden mit seiner Seele* (Hayattan Bezmiş Bir Adamın Ruhu ile Tartışması Üstüne Rapor) [1937], *Ägypten* (Mısır) [*Handbuch der Archäologie*'de (Arkeoloji Elkitabı), 1939], *Archäologische Beiträge zur Frage der Entstehung der Hieroglyphenschrift* (Hiyeroglif Yazısının Doğuşu Meselesine Arkeolojik Katkılar) [1942], *Das Grab als Wohnhaus in der ägyptischen Frühzeit* (Mısır İlkçağında Konut Mezarlar) [1947]; *Ägypten und Vorderasien in Altertum* (Eskiçağda Mısır ve Önasya) [1950; A. Moortgat ile birlikte]. (M)

SCHARFF (Edwin), alman heykeltıraşı ve ressamı (Neu-Ulm 1887). Hamburg Sanat okulunda (1946'dan sonra) ders verdi. Daha çok taştan yaptığı heykeller, genellikle resim niteliği taşır. Başlıca eseri: *Neu-Ulm şehitler anıtı* (1932). [M]

SCHARLEY (Denise), fransız kadın şarkıcı (Paris 1917). Sanat hayatına Paris'te, Opéra-Comique'te başladı (1942); Roma, Cenevre, Brüksel ve Buenos Aires'de çalıştı; 1951'de Paris operasına girdi, kontralto sesini sahne kabiliyetiyle (Menotti'nin *Medium* ve Poulenc'in *Dialogues des Carmélites* [Karmelit Rahibelerinin Sohbetleri]) bir kat daha değerlendirerek mesleğini başarıyle devam ettirmektedir. (L)

SCHARNHORST (Gerhard VON), prusyalı general (Bordenau, Hannover 1755-Prag 1813). Hannover'de subay oldu, Prusya'nın hizmetine geçti (1801). Prusya'da kendisine soyluluk unvanı verildi ve veliahtın eğitimiyle görevlendirildi. Auerstedt'te yaralandı (1806), general oldu (1807), kralın askerî kabinesini yönetti ve Gneisenau ile birlikte Tilsit'ten sonra orduyu yeniden teşkilâtlandırma işine başkanlık etti: kumandada tasfiye, antlaşmanın zorunlu kıldığı 42 000'i aşmayan acemi eratın eğitimi için krümper usulüne baş vurma, subaylık mesleğinin soylu olmayanlara da açılması, bedenî cezaların kaldırılması, tahkimatın ve topçunun geliştirilmesi. Napolyon görevinden çekilmesini istediği (1811) halde Scharnhorst, gizli olarak faaliyet göstermeğe devam etti ve kralı savaşa kışkırttı (şubat 1813). Blücher'in kurmay başkanı oldu, Lützen'de yaralanarak öldü. *Handbuch für Offiziere* (Subaylar İçin Elkitabı) [1787] adlı bir eseri vardır. (L)

Scharnhorst ve **Gneisenau**, 1914'te Horn burnu yoluyle Almanya'ya dönmek isteyen Alman Büyük okyanus filosundaki iki kruvazörün (11 000 t) adı. Coronel burnunda İngilizleri yenmek emrini alan bu filo, Falkland'da yok edildi. — İkinci Dünya savaşında iki alman kruvazörünün adı (21 000 t.). 1941'de Brest'e sığınan bu gemiler, 1942 şubatında Dover boğazı yoluyle Almanya'ya dönmeyi başardı. Scharnhorst

Bartolomeo SCHEDONI «Çarmıhtan İndirilmiş İsa» Galleria Nazionale, Parma

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico italiano

1943 aralığında Kuzey burnu açıklarında batırıldı. (L)

SCHAROUN (Hans), alman mimarı (Bremen 1893). Berlin'de Mimarlık enstitüsü müdürlüğü yaptı (1947-1950), 1960'a kadar Technische üniversität'da şehircilik dersleri verdi. Birçok plan ve model yaptı. Savaşta yıkılan yerlerin yeniden yapılmasında çalıştı ve yüzlerce öğrenci yetiştirdi. Kuzey Charlottenburg iskân bölgesini yenileştirdi (1955-1961). Başlıca eseri, 2 000 kişilik Berlin filarmoni tiyatrosudur (1963). [L]

SCHARWENKA (Ludwig Philipp), alman müzikçi (Samter [bugün Szamotuly] 1847-Bad Nauheim 1917). Berlin'de Kullak Yeni Müzik akademisinde ders verdi, kardeşinin kurduğu konservatuvarda beste öğretmeni oldu ve kardeşinin Amerika'da bulunduğu sırada Hugo Goldschmidt ile birlikte konservatuvar müdürlüğü yaptı. Senfoniler, kantat'lar, senfonik şiirler besteledi. — Kardeşi XAVER, piyanocu (Samter 1850-Berlin 1924), 1868'de Kullak akademisinde öğretmenlik yaptı, 1881'de Berlin'de bir konservatuvar kurdu ve müdürlüğünü yaptı, Amerika'ya gidip geldikten sonra 1891-1898 arasında tekrar konservatuvar müdürlüğüne getirildi. Dört piyano konçertosu besteledi. (L)

SCHASLER (Max), alman filozofu (Deutsch-Kröne [Polca Walcz] 1819-Jena 1903). Hegel okuluna bağlıydı. Özellikle estetikler, bu arada, sanatların sistemli bir şekilde sınıflandırılmasıyle uğraştı; bu meseleleri yeni ilkelere dayanarak ve Lotze ile polemiğe girerek ele aldı. Aynı zamanda bir sanat tenkitçisiydi: *Dioscuren* dergisini yönetti. Başlıca eserleri: *Aesthetik* (Estetik) [1866], *Kritische Geschichte der Aesthetik* (Estetiğin Tenkitli Tarihi) [1871-1872], *Das System der Künste* (Sanatın Sistemi) [1881]. (M)

SCHATZ (David), alman mimarı (Dresden [?] 1667 - Leipzig 1750). Başlıca eseri, Almanya'da çağın en ünlü eserlerinden biri olan Burgscheidungen şatosudur (1724-1725). [M]

SCHAUDİNN (Fritz Richard), alman bilgini (Röseningken 1871-Hamburg 1906). Protozoerler üstüne araştırmalar yaptı, sıtma ve dizanteri mikroplarını inceledi ve 1905'te Hoffmann ile beraber frenginin mikrobunu (*Treponema pallidum*) buldu. (L)

Schaudinn mikrobu. Bk. TREPONEMA.

SCHÄUFELEİN (Hans Leonhard), alman ressamı ve gravürcüsü (Nürnberg, 1480'e doğr. - Nördlingen 1539 veya 1540). A. Dürer'in öğrencisidir; hocasının üslûbuna özendi. Doğduğu şehirde, sonra Augsburg'da ve Nördlingen'de çalıştı. Nördlingen'de belediye ressamı oldu (1515). *Haçtan İniş* (Nördlingen) adlı eseri ünlüdür. Ağaç gravürcüsü olarak başlıca eseri *Speculum de Passione Domini*'de *İsa'nın Çilesi* dizisidir (1507). [L]

SCHAUKAL (Richard VON), avusturyalı şair (Brünn 1874-Viyana 1942). Bakanlık danışmanıydı; denemeler ve hikâyeler yazdı: *E.T.A. Hoffmann* (1904), *Kapellmeister Kreisler* (Orkestra Şefi Kreisler) [1906]. Ama, özellikle lirik şiir kitaplarıyle ün kazandı; 1893, 1904, 1912, 1924'te yayımlanan bu şiirler, ince bir duyarlıkla yazılmıştır ve biçim bakımından çok uyumludur. (L)

SCHAUMBURG veya **SCHAUENBURG kontluğu,** XI. yy.da Adolf von Sandersleben'in Weser kıyısında kurduğu kontluk. Adolf von Sandersleben'in soyundan gelen Adolf III'e 1110'da Holstein kontluğu verildi, sonra Lippe hanedanına geçen kontluk 1807'de Ren konfederasyonuna girerek Germen konfederasyonunun, sonra da *Schaumburg-Lippe* adıyle Alman imparatorluğunun bir eyaleti oldu. (L)

SCHAUMBURG-LİPPE, eski Alman imparatorluğunda devlet, Hannover ile Westfalen arasında. Toprakları Börde bölgesini içine alırdı. Bk. SAKSONYA (AŞAĞI). [L]

SCHEDE (Max), alman cerrahı (Arnsberg, Westfalen 1844-Bonn 1902). Berlin'de yeni kurulan Friedrichsheim hastahanesinin başcerrahı oldu, sonra Bonn'da cerrahî dersleri verdi. Özellikle eklem hastalıkları, fıtık, göden kanseri, hidrosel v.b. ile uğraştı. Başlıca eseri: *Verletzungen und Erkrankungen der Nieren und Harnleiter* (Böbrek ve Sidik Borularındaki İltihaplar ve Hastalıklar) [1903]. (M)

SCHEDE (Paulus), **Melissus** denir, alman hümanisti (Mellrichstadt 1539-Heidelberg 1602). Bohemya, Macaristan, Paris, Cenevre, Speyer, Heidelberg, İtalya (1577), Augusburg ve İngiltere'de bulundu. Sonunda, Heidelberg Saray kütüphanesine müdür oldu (1586). Yazdığı latince şiirler ona GERMANİA'NIN PİNDAROS'U lakabının verilmesine yol açtı. (L)

SCHEDONİ (Bartolomeo), italyan ressamı (Formigine, Modena 1570'e doğr. -Parma 1615). Parma prensi Ranuccio Farnese'nin hizmetinde çalıştı. Correggio ve Carracci'nin etkisinde kaldı; süslemeciliğe ve gölgeyle ışığın çarpıcı etkilerini gerçekleştirmeğe (Modena Halk sarayının freskleri) [1604-1607] çalıştı. (L)

SCHEELE (Karl Wilhelm), isveçli kimyacı ve eczacı (Stralsund 1742-Köping 1786). Fakir bir ailenin çocuğudur. Klasik öğrenimden pek hoşlanmadığından, Göteborg'da bir eczacının yanına verildi ve burada çalıştığı sekiz yılda, kendi kendine kimya öğrendi. Yirmi yedi yaşında Stockholm'e, sonra Uppsala'ya gitti ve Bergman'dan himaye gördü. Çalışmalarıyle büyük ün kazandı. Fakat Büyük Friedrich'in Berlin'de teklif ettiği kürsüyü kabul etmeyerek 1777'de Köping'e çekildi. Örnek bir deneysel kimyacı olan Scheele birçok değerli keşif yaptı; 1768'de hidrojeni açığa çıkardı, 1773'te, Priestley'den biraz önce oksijeni güherçileden çıkararak keşfetti, 1774'te klorhidrik asidin manganez biokside etkisiyle kloru elde etti. Grafitin karbon olduğunu ortaya koydu; fosforu, gün ışığında karardığını gözlemlediği gümüş klorürü, baryum oksidi, kükürtlü hidrojeni inceledi. Ayrıca floridrik ve flosilik asitleri (1771), arsenikli hidrojeni (1775), siyanidrik asidi (1782) keşfetti. Bakır arsenit bu bilginin adıyle (Scheele yeşili) anılır. 1773'te gazların odun kömürüyle emildiğini ortaya koydu. Organik kimya alanında tartrik, ürik, oksalik, laktik, gallik, musik asitleri tecrit etti. 1779'da gliserini buldu. (L)

SCHEELEA i. Tüysü yapraklı palmiye; Güney Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişir; *Scheelea butyracea* sıcak limonlukta süs için yetiştirilir. (L)

SCHEELİT i. (fr. *scheelite*). Miner. Formülü $CaWO_4$ olan tabiî kalsiyum tungstat; kuvadratik sistemde billûrlaşır; tungsten cevheridir. (Tungsten'i keşfeden Scheele'ye ithaf edilmiştir.) [L]

SCHEER (Reinhard), alman amirali (Obernkirchen 1863-Marktredwitz 1928). 1909'da donanma kurmay başkanı, 1911'de amiral Tirpitz zamanında Bahriye bakanlığı genel sekreteri oldu. Alman açık deniz donanması başkumandanlığına tayin edildi ve Jutland muharebesinde bu donanmayı yönetti (1916). Bahriye bakanlığı kurmay başkanıyken denizaltı savaşını başlattı; bununla beraber, alman donanmasını açık denize çıkartmayı başaramadı. Ekim 1918'de istifa etti. (L)

SCHEFER (Charles Henri Auguste), fransız şarkiyatçısı (Paris 1820 - ay.y. 1898). İstanbul'da baş tercüman (1853), Paris'te Doğu Dilleri okulunda farsça öğretmeni (1857), sonra bu okulun yöneticisi oldu. Başlıca eserleri: *Voyages d'Outremer* (Denizaşırı Geziler) dizisinde, 10 gezginin eserini birer önsözle birlikte yayımladı. Bu dizinin birincisi 1432-1433 yıllarında kutsal yerlerde ve Türkiye'de geziye çıkan Charles VI'nın adamı Bertrandon de la Broquière'in seyahatnamesidir. 1672-1673 Yıllarında İstanbul'da bulunan Antoine Galland'ın *Journal*'ını (Hatıralar) [1881], Bayezid II ve Selim I devirlerinde Türkiye'de bulunan Théodore Spandouyn Castacasin'in *Petit Traicté de l'Origine des Turcqz* (Türklerin Menşelerine Dair Küçük Kitap) adlı eserini italyancadan fransızcaya çevirerek Paris'te yayımladı (1896). Aynı yıl afrikalı Leon'un Yavuz Sultan Selim devrinde Memlûklu teşkilâtı konusunda yazdığı *Description de l'Afrique* (Afrika'nın Tasviri) adlı eserini bastırdı. Diğer bir eseri de *Chrestomathie Persane*'dır (İran Klasik Yazarlarından Seçmeler) [1883-1885]. (LM)

SCHEFFEL [şefel] veya **SCHEPEL** [şepel] i. (alm. k.). Almanya'nın birçok bölgesinde ve Danimarka'da kullanılan ve değeri 22 ile 363 litre arasında değişen eski hacim ölçüsü. (L)

SCHEFFEL (Johan Henrik), isveçli ressam (Wismar 1690-Wästeras 1781). Almanya, Fransa, Hollanda ve Stockholm'de okudu. Portre ressamı olarak büyük ün kazandı. Göteborg, Helsinki, Kalmar v.b. müzelerinde ve birçok özel koleksiyonda eserleri vardır. (M)

SCHEFFEL (Josef Victor VON), alman şairi (Karlsruhe 1826-ay.y. 1886). Karaormanlar'ın güneyinde, Säckingen adlı küçük şehirde iki yıl hâkimlik stajı yaptı (1850-1852). *Der Trompeter von Säckingen* (Säckingen Borazancısı) [1854] adlı destanını orada tasarladı. Bu alaylı destan 175 defa basıldı. Tarihî romanı *Ekkehard* da (1855) hemen aynı derecede büyük ilgi gördü. Eserleri arasında öğrenci şarkıları derlemesi olan *Gaudeamus*'u (1868) saymak gerekir. (L)

SCHEFFER (Arie, **Ary** — denir), hollanda asıllı fransız ressamı (Dordrecht 1795-Argenteuil 1858). Géricault, Delacroix ve Delaroche gibi Scheffer de Güzel Sanatlar yüksekokulunda Guérin'in öğrencisi oldu; akademik bir teknik uygulamağa devam etmekle birlikte, romantizmden ilham alarak tablolarının konularını, Dante ve Byron'un eserlerinden aldı. Resim tarihiyle de yakından ilgilendi. Resim dersleri verdiği kral Louis-Philippe'in desteğiyle tarihî Versailles galerisinin yapılışında büyük bir rol oynadı. Bu galeride kırka yakın kompozisyon veya portresi vardır. Eserleri arasında özellikle *Géricault'nun Ölümü* (1824) anılmağa değer (Louvre). [L]

SCHEFFER (Henry), fransız ressamı (La Haye 1789 - Paris 1862), Arie Scheffer'in kardeşi, Guérin'in öğrencisi. Tarihî resimler (Versailles müzesi) ve portreler yaptı. *Genç Adam Portresi* ve *Erkek Portresi* adlı eserleri Louvre müzesindedir. Kızlarından biri Ernest Renan ile evlendi. (L)

SCHEFFERİT i. (isveçli kimyacı H. T. *Scheffer*'in adından fr. *schefférite*). Miner. Pirokensenler grubundan tabiî silikat; demirli ve manganezli diopsit çeşididir. (L)

SCHEFFERS (Georg Wilhelm), alman matematikçisi (Altendorf, Holzminden 1866 - Berlin 1945). Sophus Lie'nin öğrencisiydi. Berlin yüksek teknik okulunda (1907'den sonra) tasarı geometri dersleri verdi. Matematiğin çeşitli dallarında araştırma ve incelemeler yaptı; ama asıl ününü sürekli gruplar ve temas dönüşümleri teorisiyle kazandı. Hocası Sophus Lie'nin kurduğu bu teoriyi hocasıyle birlikte geliştirdi (ortaklaşa eserleri: *Geometrie der Berührungstransformationen*, 1896). Scheffers'in öbür çalışmaları arasında uzayda sürekli sonlu temas grupları üstüne bazı sınıflamalar ve sürekli gruplar teorisiyle cebir teorisi arasındaki ilişkilerin keşfi sayılabilir. (M)

SCHEFFLER (Johannes). Bk. ANGELUS SILESİUS.

SCHEFFLERA i. Tropikal bölgelerde yetişen sarmaşık cinsi. (Bunlar bileşik yapraklı, şemsiye veya salkım çiçekli, dikensiz ağaççıklardır. Bahçelerde yetiştirilen başlıca türleri: *Schefflera acuminata*, *S. odorata*, *S. paraensis*. Bu sonuncusu Guyana'da *morototo* adıyle bilinen bir odun verir.) [L]

SCHEFOLD (Karl), alman arkeoloğu (Heilbronn 1905), Atina ve Roma enstitüleri ve Alman Arkeoloji enstitüsü üyesi. Gediz kenarında Larisa kazılarını yönetti (1932-1935). Eserleri: *Die Bildnisse der Antiken Dichter, Redner und Denker* (Eskiçağ Şairlerinin, Hatiplerinin ve Filozoflarının Portreleri) [1943], *Orient, Hellas und Rom in der Archäologischen Forschungscit 1939* (1939'dan Buyana Doğu'da, Yunanistan'da ve Roma'da Arkeoloji Araştırmaları) [1949], *Pompejanische Malerei* (Pompei Resim Sanatı). [L]

SCHEİBE (Johann Adolf), alman bestecisi ve nazariyecisi (Leipzig 1708-Kopenhag 1776). Bir org yapımcısının oğlu. Leipzig'de, sonra Hamburg'da kaldı, Brandenburg-Kulmbach markgraf'ının kapellasında yöneticilik yaptı, 1744'ten 1749'a kadar Kopenhag sarayının operasına yönetmen ol-

SCHEELE

Ary SCHEFFER
«Kraliçe Marie-Amélie»
Condé müzesi, Chantilly,
Fransa

du. Verimli bir besteciydi. İki oratoryo, yüz doksan dinî eser, flüt için yaklaşık olarak yüz elli konçerto, oda müziği parçaları besteledi. Müzik bilimi alanında önemli eserleri vardır: *Der Critische Musicus* (Eleştiren Müzikçi) [1737-1740] adlı süreli yayında J.-S. Bach'a karşı koydu. Bunun dışındaki yayımları: *Vom Ursprung und Alter der Musik* (Müziğin Kaynağı ve Tarihi Üstüne) [1754], *Über die Musikalische Composition* (Beste Üstüne) [1773] ve elyazması bir ders kitabı: *Compendium Musices Theoreticopraticum* (Teorik ve Pratik Müzik Kitabı). [L]

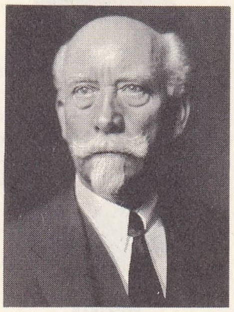

Philipp SCHEİDEMANN

SCHEİBERT (Johan), alman subayı (Berlin 1831 - Lichterfelde 1903). Amerika Ayrılık savaşında güneylilerin yanında harekâtı izledi, Bohemya (1866) ve Fransa (1870) savaşlarına katıldı. Amerika Ayrılık savaşının tahkimatı ve tarihiyle ilgili eserler yazdı. (L)

SCHEİDEGG, İsviçre'de Bern Oberland'ında iki boğazın adı; Wetterhorn'un eteğinde 1 961 m yükseltide *Büyük Scheidegg* (Grosse Scheidegg), Lauterbrunnan-Grindelwald demiryolu üzerinde 2 069 m yükseltide *Küçük Scheidegg* (Kleine Scheidegg). [L]

SCHEİDEMANN (Heinrich), alman orgcusu ve bestecisi (Hamburg 1596'ya doğr.-ay.y. 1663). Müziğe karşı büyük yeteneği vardı. J.P. Sweelinck ile çalışmak üzere J. Praetorius ile birlikte Amsterdam'a gönderildi. Hamburg'da Katharinenkirche'de orgcu oldu. M. Weckmann ve J.A. Reinken'in öğretmenliğini yaptı. Hemen hiç biri basılmamış birçok org ve klavsen parçası (*Lüneburg Tablaturaları*) besteledi. İki yayımlanmış eseri vardır: *Fünfter und Letzter Teil der Ristischen Lieder in Melodien gebracht* (Rist'in Şiirlerinden Besteler, Beşinci ve Son Bölüm) [1651] ve *Die Verschmähete Eitelkeit, 24 Gespräche* (1659). [L]

SCHEİDEMANN (Philipp), alman siyaset adamı (Kassel 1865-Kopenhag 1939). Sosyalist gazeteciydi (1890), Reichstag'a seçildi (1903). Savaşın devamına karşı çıkarak Bethmann-Hollweg'in devrilmesinde (1917) rol oynadı ve Maximilian von Baden'in kabinesine girdi (ekim 1918). Sosyalistlerle birlikte, ona bir ültimatom göndererek Wilhelm II'nin tahttan vaz geçmesini istedi. Daha sonra, istifasını verdi ve Ebert ile birlikte cumhuriyeti ilân etti (9 kasım). Ebert başkanlığındaki Geçici konseye komiser oldu, sonra da Başbakanlığı teşkilâtlandırdı (şubat 1919). Versailles antlaşmasını imzalamayı reddederek istifasını verdi (haziran). Kassel belediye başkanı oldu (1920-1925) ve naziler iktidara geçince yurdundan ayrıldı. (L)

Max SCHELER

SCHEİDEMANTEL (Karl), alman baritonu (Weimar 1859-ay.y. 1923). Bodo Borchers'ten ders aldı, ilk defa 1878'de Weimar'da sahneye çıktı. Kısa süre içinde, Almanya ve yabancı ülkelerde, özellikle, Wagner yorumcusu olarak tanındı. Sahneden çekildikten sonra, 1920-1922 yılları arasında, Dresden'deki Landesoper'i yönetti. (M)

SCHEİDT (Kaspar), alman şairi (Worms [?] 1520'ye doğr.-ay.y. 1565). *Frölich Heimfart* (Neşeyle Yuvaya Dönüş) [1522] adlı alegorik bir şiir ile *Lobrede von Wegen des Meyen* (1551) adlı küçük bir manzume yazdı ve F. Dedekind'in *Grobianus*'unu Almancaya çevirerek yayımladı (1551). [M]

SCHEİDT (Samuel), alman orgcusu ve bestecisi alle 1587-ay.y. 1654). Uzun yıllar Amsterdam'da Sweelinck ile birlikte çalıştı; Brandenburg markgrafının kapella yöneticisi, bir süre Magdeburg piskoposluğu protestan yönetmeni oldu. Schütz ve Schein ile birlikte, Sweelinck'in ingiliz-holanda geleneğinin Almanya'daki temsilcisidir. Org için yazdığı eserler (özellikle *Tablatura Nova*'sı [Yeni Tablatura]) XVII. yy. alman org müziğinin ekseni sayılır. XVI. yy. alman orgcularının sanatına bağlı kalan Scheidt fantezilerinde, echo ve *toccata*'larında Sweelinck'in izinden gittiyse de, birçok tema üstüne kurulan italyan *ricercare*'sinin de etkisinden kurtulamadı. Eski geleneğe göre bestelediği şarkı çeşitlemelerinde melodi, bentten bende zenginleşir, süslemeler ezginin özünde değişiklikler yaratır, ikişerli zaman üçerli olarak ilerler; oysa koro çeşitlemelerinde melodinin özü değişmez, yeni figürler koroya eşlik eden partileri zenginleştirir. Bu metot XVIII. yy.a kadar bütün alman müziğinde dal budak salacak, bu tarzda yazılmış birçok eser ortaya çıkacaktır. Ses eserlerinde, çok korolu eski tarzdan hareket eden Scheidt (*Cantiones Sacrae*), italyan konçertant üslûbunu kullanır, ancak Schein gibi bu tarzı tümüyle uygulamaz. Scheidt'da, Schein'in eserinde görülen madrigal ve dram havası ağır basmaz. Scheidt yeni tekniği, eski geleneklere ve metnin dogmatik kaynaklarına bağlı olarak kullanır. (L)

SCHEİL (Vincent), fransız şarkiyatçısı (Koenigsmacker, Moselle 1858-Paris 1940). Dominiken tarikatına girdi. Kahire Arkeoloji misyonu üyesi oldu. 1894'ten itibaren Mezopotamya'da Sippar (bugün Ebu Habbe) kazılarını yönetti. Hammurabi kanunlarının transkripsiyonunu yaptı, onları tercüme etti ve yayımladı (1902). [L]

SCHEİN (Johann Hermann), alman bestecisi (Grünhain, Saksonya 1586-Leipzig 1630). Bir protestan rahibinin oğlu. Dresden ve Leipzig'de hukuk okurken, aynı zamanda müzik öğrenimi yaptı. Birçok şehirde, bir ara Weissenfels'te müzik öğretmenliği, 1615'te Weimar sarayında kapella yöneticiliği, 1616'da Leipzig'de Saint-Thomas okulunda kantorluk yaptı. 1618'de, aynı okulun müdürü oldu. Bach'ın en büyük seleflerindendi. Çağdaşları Schütz ve Scheidt'dan daha çok, italyan sanatının etkisinde kalan bestecinin ses eserleri, çalgı eserlerine göre daha önemli bir yer tutar. *Venus Kräntzlein* (Venüs'ün Çelengi) adlı eserinde, tıpkı Hessler gibi italyanların canzonetta ve villanella unsurlarını kullandı, polifonik karakteri daha belirgin olan *Musica Boscareccia* adlı eserini de aynı şekilde işledi. *Diletti Pastorali*'lerinde madrigal bir üslûp belirtirken, *Cymbalum Sionium*'undaki dinî motet'leriyle XVI. yy. okuluna, özellikle Lassus'un motet üslûbuna bağlanır. Viadana'nın kilise konserlerini örnek alarak bestelediği *Opella Nova*'da, bir veya iki sesli koral'i, bir veya iki çalgı ve sürekli basla işledi; recitativo'dan patetik arioso'lara kadar uzanan yeni teknikleri uygulayarak bu korallerin kendine has müzik özünü ve kilise bakımından yükümlü bulunduğu rolü yavaş yavaş ortadan kaldırdı. Aynı şekilde, *İsraelis Brünnlein*'daki (İsrail'in Küçük Pınarı) motet'leri ve Nenna ve Monteverdi'nin madrigal sanatına bağlanır. İtalyan bestecilerin teknik araştırmalarını uç sınırlara kadar kullanan Schein, hiç bir halef bırakmadı; Almanya'da, italyan etkilerini yumuşatmak Schütz'a düştü. (L)

SCHEİNER (Christoph), alman astronomu ve matematikçisi (Wald, Schwaben 1575 - Neisse, Silezya 1650). 1595'te cizvit tarikatına girdi, İngolstadt üniversitesinde, İnnsbruck ve Freiburg-im-Breisgau'da matematik okuttu. Okülerli ve dışbükey objektifli astronomi dürbününü onun yaptığı sanılır. Bu araçta, görüntü düzeltilmiş, görüş alanı büyümüş ve gözlem daha elverişli hale gelmiştir. Scheiner, 1611'de İngolstadt'ta, Galileo'nun kendisinden önce bulduğundan habersiz olarak, güneş lekelerini gözlemledi. Uzun zaman renkli bir camla inceleme yaptı; bu, önemli bir yenilikti. *Rosa Ursina* (1626-1630) adlı eserinde, güneşin haritasını çizerek ilk gözlemlerini tamamladı, lekelerin yer değiştirdiğini buldu. Böylece, güneşin de ekseni etrafında bir dönme hareketi yaptığını gösterdi. Aynı zamanda güneş batarken, şeklinin değişikliğe uğradığını da açıkladı. Pantografı da yaptı (1603). Ayrıca, bir öküz gözü üzerinde, ağtabaka imgesinin oluşumunu gösterdi ve göz uyumunda göz merceğinin oynadığı rolü açıkladı. (L)

SCHEİNER (Julius), alman astrofizikçisi (Köln 1858 - Potsdam 1913). Potsdam rasathanesinde astronom (1887), 1894'te Berlin üniversitesinde astrofizik profesörü oldu. Yıldızların hareketini belirlemek için tayfölçümünden yararlandı; bir sansitometre ve fotoğraf emülsiyonlarının duyarlığını ölçen bir ölçek buldu (*Scheiner derecesi*). [L]

SCHEİTS (Matthias), alman ressamı (Hamburg 1625 - 1630 arası - ay.y. 1700'e doğr.). Ph. Wouwerman'ın öğrencisiydi. A. van Ostade ile D. Teniers'nin etkisinde kaldı. Konusunu Kutsal Kitap'tan alan resimler, manzaralar, portreler, günlük hayattan sahneler çizdi; kitap süslemeleri yaptı. Eserlerinin büyük kısmı Hamburg'dadır (Kunsthalle). [M]

SCHELANDRE (Jean DE), fransız şairi (muhtemelen Lorraine'de 1584 - Soumazannes şatosu 1635). Soylu bir alman protestan ailesinin çocuğudur. Hayatı geziler yapmak, savaşlara katılmak ve şiir yazmakla geçti. En önemli eseri olan *Tyr et Sidon ou les Funestes Amours de Beliar et Mélie* (Sur ve Sayda veya Belier ile Mélie'nin Uğursuz Aşkları) ve buna ek olarak *Mélanges Poétiques* (Çeşitli Şiirler) 1608'de yayımlandı. Bu son eser DANİEL D'ANCHÈRES imzasıyle çıktı. «Trajedi» başlığını taşıyan bu piyes, o zamanlar, yazarların, hümanist trajedi kurallarıyle halkın edebiyatını bağdaştırmağa çalışarak yazdıkları «düzensiz trajedi»nin örneklerinden biriydi. Schelandre, yirmi yıl sonra eserini yeniden elden geçirerek, iki «günlü» bir «trajikomedi» haline getirdi. Komik sahneler, kabalıklar ve en yüce heyecanlar bu eserde yan yana bulunuyordu. F. Ogier, bu ikinci baskıya yazdığı manifesto niteliğindeki önsözde, Aristoteles'in tiyatro üstündeki teorilerini iyice tenkit etmişti. Bu yazarın fransız tiyatro tarihi bakımından büyük önemi vardır. Bütün eserleri aynı değeri taşımayan fakat çok canlı bir hayal gücüne sahip, atılgan bir yazar olan Schelandre, yukarıda anılanlardan başka James I'e armağan ettiği *Stuartide* (1611) adlı şiiri ve baş tarafı 1609'da, bütünü ise 1639'da yayımlanan *Les Sept Excellents Travaux de la Pénitence de Saint Pierre*'i (Aziz Petrus'un Yedi Eşsiz Kefareti) yazdı. (L)

SCHELDE, Escaut ırmağının flamanca adı. (L)

SCHELER (Max), alman filozofu (Münih 1874 - Frankfurt-am-Main 1928). Jena, Münih, Köln ve Frankfurt'ta profesörlük yaptı. Başlıca eserleri: *Der Formalismus in der Etnik und die Materiale Werthetik* (Ahlâkta Formalizm ve Materyel Değer Ahlâkı) [1913-1916], *Vom Umsturz der Werte* (Değerlerin Çökmesi) [1919], *Vom Ewigen im Menschen* (İnsandaki Sürekli Özellikler Üstüne) [1921], *Wesen und Formen der Sympathie* (Sempati ve Biçimleri) [1923], *Die Stellung des Menschen im Kosmos* (İnsanın Kozmozdaki Yeri) [1928], *Schriften aus dem Nachlass* (Ölümden Sonra Yayımlanan Yazılar) [1933]. Bu sonuncu eser, *Zur Ethik und Erkenntnistheorie* (Ahlâk ve Bilgi Kuramı Üstüne) [1933] gibi, ölümünden sonra yayımlanmış yazılarını kapsar. Max Scheler, Husserl'in yönettiği fenomenologlar grubuna bağlıdır ve Eucken'in de öğrencisi olmuştur. Fakat düşüncesi orijinalliğini kaybetmemiş, çağdaşlarını, özellikle ahlâk ve din alanında, büyük ölçüde etkilemiştir. Scheler'e «katolik Nietzsche» (Troeltsch) adı verilebilir. Bilgi konusunda, duyguların işe karıştırılması bakımından Kant'ınkinden ayrılan bir apriorici israr eder (*duygusal apriorizm*). Fenomenolojik analizi çeşitli meselelere, özellikle değerler sorununa uygular; Scheler'e göre, değerler birbirinden ayrı, kademeli, sarsılmaz, kişisel değer yargılarıyle değişmeyen özlerdir. (L)

SCHELLENBERG (Walter), alman nazi taraftarı (Saarbrücken 1911). 1933'ten sonra Nazi partisinde çalıştı, 1934'te Haber Alma ve İç Güvenlik servisine girdi. Önce yurt içinde (1939), sonra yurt dışında (1941) Casuslukla Mücadele bürosu başkanı oldu. SS generalliğine yükseltildi ve Almanya'nın batılı müttefiklere teslim olması için H. Himmler'i ikna etti. Savaş suçlarından dolayı Milletlerarası Nürnberg mahkemesi tarafından 1946'da altı yıl hapse mahkûm edildi. (M)

SCHELLİNG (Ernest Henry), amerikalı müzikçi (Belvidere, New Jersey 1876 - New York 1939). Daha çocukluğunda olağanüstü bir piyano virtüozuydu. Sonraları Avrupa'da Georges Mathias, Monik Moszkowoski, Theodor Leschetizky ve İgnaz Jan Paderewski'den ders aldı. Avrupa ve Güney Amerika'da yaptığı turnelerden sonra A.B.D.'ye yerleşti (1905). Bir süre sonra orkestra şefliğine yöneldi, kendini besteye verdi ve piyanoyu bıraktı. 1936-1938'de Baltimore Senfoni orkestrasının şefliğini yap-

Foto. Keystone, Ullstein (LAROUSSE)

tı. Besteleri arasında bir senfoni, orkestra için parçalar (bunların en başarılısı 1923'te Alfred Noyes'in bir şiiri üstüne bestelenen *A Victory Ball'dır* [Zafer Balosu]), solo çalgılar için parçalar, oda müziği, piyano parçaları ve şarkılar vardır. (M)

SCHELLİNG (Friedrich Wilhelm Joseph VON), alman filozofu (Leonberg 1775 - Bad Ragaz 1854). Tübingen'de ve Leipzig'de felsefe ve ilâhiyat okudu. 1790'da Tübingen'de Hegel ile aynı sınıfa düştü ve 1796'da tanıştığı Goethe, kendisine Jena üniversitesinde bir kürsü sağladı. 1803-1806 Arasında, Würzburg üniversitesinde ders verdi. 1806'da Münih Güzel Sanatlar akademisi genel sekreterliğine getirildi. Erlangen üniversitesine geçti (1820-1826), fakat Bavyera'lı Ludwig tarafından yeni kurulan üniversiteye profesör olarak Münih'e döndü. Münih Kraliyet Bilim akademisinin başkanı ve bilimsel koleksiyonlar yönetmeni oldu. 1841'de, kral Friedrich-Wilhelm IV tarafından Berlin'e çağrıldı. Bu şehirde, ünlü *Philosophie der Mythologie und der Offenbarung* (Mitoloji ve Vahiy Felsefesi) üstüne dersler verdi. Paulus bu dersleri Schelling'den izin almaksızın yayımladı, bu da yazarın, mahkemeye düşmesine yol açtı. O zaman Schelling, öğretim üyeliğinden kesinlikle ayrıldı ve kâh Berlin'de, kâh Münih'te yaşadı. Belli başlı eserleri: *Über die Möglichkeit und Form der Philosophie Überhaupt* (Genel Felsefenin Biçim ve İmkânları Üstüne) [1795], *Philosophische Briefe über Dogmatismus und Kritizismus* (Dogmatizm ve Kritisizm Üstüne Mektuplar) [1796], *System der Transcendentalen Idealismus* (Transsandantal İdealizm Sistemi) [1800], *Bruno oder über das Natürliche und Göttliche Prinzip der Dinge* (Bruno veya Eşyanın Kutsal ve Tabiî İlkesi Üstüne) [1802], *Philosophie und Religion* (Felsefe ve Din) [1804]; *Philosophie Untersuchungen über das Wesen der Menschlichen Freiheit* (İnsan Hürriyetinin Özü Konusunda Felsefî Araştırmalar) [1809]; *Philosophie der Mythologie* (Mitoloji Felsefesi) [1842], *Philosophie der Offenbarung* (Vahiy Felsefesi) [1954]. Schelling'in felsefesi, kaynaşmış bir sistem değil, dâhice buluşlar ve yeni sevgiler dizisidir. Düşüncesinin gelişiminde üç dönem ayırt edilebilir. Birincisi *İdentitätsphilosophie* (Özdeşlik Felsefesi), 1792'den 1799'a kadar sürer. Görünürde Fichte'nin basit bir yorumcusu ve «ben'in tellâlı» olan Schelling, 1797'den itibaren ben'in özdeşliğini, öznel bir özdeşlik olarak değil, zihnin ve dünyanın mutlak bir özdeşliği olarak yorumlar. Sonsuzluğun gerçek anlamı, ahlâkî özlemlerle değil, mutlağın ilk belirişi olan tabiata katılışla kavranabilir. Panteist bir filozof olan Schelling, özne felsefelerinin (Kant ve Fichte) biçimciliğine karşı, mutlak felsefesinin çağını açmıştır. Bu ilk dönemin belirgin özelliği, insan ile tanrı arasında yer alan tabiat duygusunu felsefeye katmak için gösterilen çabadır ve bu duygu, alman romantik şiirinin de temelidir. Ahlâk duygusundan da derin olan bu duygu, sanat sezgisidir. Tabiat felsefesi, kişiyi sanat felsefesine yöneltir. İkinci dönem (*zihin felsefesi*) 1800'den 1809'a kadar sürer. Sanat, «tabiatlaşmış» ve nesnel tabiatı aşan bir zihni dile getirdiği oranda, mutlağın yaratıcı ve «tabiatlaştırıcı» gücünü ortaya koyar. Zihnin yaratışlarını, hukuku, ahlâkı, sanatı ve aklın kendisini incelemek de mutlağa ulaşmanın başka bir yoludur. Sanat, eşyada ve zihinde tanrısal olan ne varsa, onun ortaya konması demektir. Zihin felsefesi, kişiyi ilâhiyata yöneltir. Üçüncü dönem (*din felsefesi ve mitoloji felsefesi*) 1809'dan sonuna kadar sürer; Schelling, mitlerin ve âyinlerin anlamını, her türlü masal uydurmanın genel ilkelerini kavramaya, kısacası, hayal gücünün anlamını açıklamaya çalışır. Schelling'in değeri, transandantal idealizmi genişletmiş olmasındadır. Bunu da Kant'ın mekanikte yaptığı gibi, kimyanın ve biyolojinin temellerini araştırmakla gerçekleştirmiştir. *Transandantal idealizm* sistemi eleştirici felsefe üslûbunda, sağlam ve yapıcı bir eser örneğidir. Schelling, mitoloji, bilinçaltı ve beden konusunda yaptığı açıklamalar bakımından moderndir. İlâhiyatı, aslında Fichte'nin varoluş olgusu ve bilgi olgusuna ilişkin sorusunun ve çözüm yollarının yeniden ele alınmasından başka bir şey değildir: nasıl oluyor da varoluyoruz ve bizim için anlam söz konusu olabiliyor? Bilimsel olmaktan çok, içgüdüsel nitelik taşıyan ve mistisizm ile ilâhiyat görünüşüne bürünen Schelling felsefesi, varoluşun bütün verilerini inceleyen ve doğrulayan bir rasyonalizmdir. — İlk karısı Karoline **Michaelis**'ten (Göttingen 1763 - Maulbronn 1809), tercümeler ve ilgi çekici mektuplar günümüze kalmıştır. (L)

SCHENCK (Johann). Bk. SCHENK.

SCHENCK (Joseph M.), amerikalı filim yapımcısı (Rusya 1882). Kardeşi NICHOLAS (sonra Loew's İnc. şirketinin müdürü oldu) ile birlikte 1912'den itibaren sinema alanında çalıştı. Gösteri salonu ve filim emprezaryosu olan Schenck, karısı Norma Talmadge ile Roscoe Arbuckle'in çevirdiği filimlerin yapım işlerini yönetti. 1927'de United Artists'e müdür oldu. 1933'te D. F. Zanuck ile Twentieth Century Pictures corporation'ı kurdu ve bu şirket 1935'te Fox'u satın aldı. 1938-1940 Arasında, Sinema Yapımcıları birliğinin başkanlığını yaptı. (M)

SCHENDEL (Arthur VAN). Bk. VAN SCHENDEL.

SCHENECTADY, A.B.D.'de (New York) şehir, Mohawk kıyısında, New York'u Büyük Göller'e bağlayan büyük çöküntüde; 91 800 nüf. Erie kanalının ve demiryolu sayesinde başlayan ticarî faaliyete katılan şehir imalât metalürjisinde uzmanlaşmış önemli bir sanayi şehridir: demiryolu malzemesi yapımı (Amerikan Locomotive Works), elektrik malzemesi (General Electric co.), otomobil (Ford) ve silâh yapımı. Nükleer araştırma merkezi. (L)

SCHENK (Eduard VON), alman yazarı ve siyaset adamı (Düsseldorf 1788 - Münih 1841). Bavyera'da dinî işler yöneticisi (1825'ten sonra), sonra içişleri bakanı (1828) oldu. *Canova's Tod* (Canova'nın ölümü) [1822] adlı bir şiir kitabı, bir trajedi (*Belisar* [1826]) ve fazla edebî değeri olmayan başka eserler yazdı. Kültür alanında reformlar yaptı. Fakat kültür ve siyasette aşırı gericiydi. 1831'deki liberal hareket karşısında istifa etmek zorunda kaldı. (M)

SCHENK (Friedrich Rudolf), alman kimyacısı (doğ. Halle 1870). J. Volhar'ın öğrencisiydi. Breslau, Münster ve Marburg üniversitelerinde ders verdi. Heterogen dengelerle ve metalürjiyle ilgili araştırmalar yaptı. *Physicalische Chemie der Metalle* (Madenlerin Fizikokimyası) [1909] adlı bir eser yazdı. (M)

SCHENK (Heinrich), alman botanikçisi (Siegen 1860 - Darmstadt 1927). Darmstadt Teknik yüksekokulunda botanik dersleri verdi ve botanik bahçesine müdür oldu. Başlıca eserleri: *Die Biologie der Wassergewächse* (Su Bitkileri Biyolojisi) [1886]; *Beiträge zur Biologie und Anatomie der Lianen* (Sarmaşıkların Biyoloji ve Anatomisine Ek Bilgiler) [1892-1893], *Beiträge zur Kenntniss der Kanarischen İnseln* (Kanarya Adalarının Tanınmasına Ek Bilgiler) [1907]. (M)

SCHENK veya **SCHENCK** (Johann), alman müzikçisi (Wiener, Neustadt 1753 - Viyana 1836). A. Tomaselli ile J. Christian Wagenseil'in öğrencisi oldu. Auersperg prensinin sarayında orkestra şefliği yaptı (1794'ten sonra). Beethoven'in hocası ve Schubert'in arkadaşıydı. Armoni bası üstüne bir inceleme yazdı, birçok dinî müzik parçası ve *Singspiele* (bunlardan en ünlüsü günümüzde de çalınan *Dorfbarbier*'dir [Köyün Berberi]), iki kantat, altı senfoni ve arp konçertoları besteledi. (M)

SCHENK (Samuel), macar embriyoloji ve histoloji bilgini (Urmeny 1840 - Schwanerg, Steiermark 1902). Viyana üniversitesinde ders verdi (1873 - 1896) ve Embriyoloji enstitüsünü kurdu. Embriyoloji, karşılaştırmalı anatomi, histoloji ve cinsiyeti belirleme meselesi üstüne çeşitli araştırmalar yaptı. Histoloji ve embriyoloji incelemeleri yazdı. Araştırmalarının büyük bir kısmı *Mitteilungen aus dem Embryologischen İnstitut der Universitat Wien*'de (Viyana Üniversitesi Embriyoloji Enstitüsünden Haberler) toplanmıştır. (M)

SCHENKENDORF (Max VON), alman şairi (Tilsit 1783 - Koblenz 1817). Küçük soylu sınıfındandı. Hareketli bir gençlik döneminden sonra, Prusya hükûmetinde görev aldı. Königsberg'de *Vesta* dergisini yayımladı (1807). 1813 Seferine katıldı ve askerler için yurt sevgisini dile getiren şarkılar yazdı. Daha sonra Koblenz'te hükûmet danışmanı oldu. Lirik şiirlerinde, romantizmin en basit ve koyu milliyetçi unsurlarını biraraya getirdi; imparatorluk, eski parlak döneme dönüş, milletin kalkınması gibi konuları işledi: Napolyon aleyhtarı bir şairdi. *Christliche Gedichte* (Hıristiyan Şiirleri) [1814] ve *Gedichte* (Şiirler) [1815] adlı şiir kitaplarını yayımladı. 1832'de *Poetischer Nachlass*'ı (Şiir Mirası) bastırdı. (M)

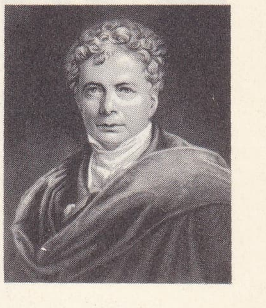

SCHELLING

SCHENK-MASS [şenk-mas] i. Metrol. Almanyada kullanılan ve değeri bölgelere göre 0,9163 ile 1,6701 litre arasında değişen eski hacim ölçüsü. (L)

SCHEPPEL i. Hollanda'da kullanılan 1 dal değerinde hacim ölçüsü. (L)

SCHERCHEN (Hermann), alman orkestra şefi (Berlin 1891 - Floransa 1966). Viyola çaldı, sonra Riga, Frankfurt-am-Main, Winterthur'da orkestra yönetti. 1928-1933 Arasında Königsberg müzik hayatına büyük bir canlılık getirdi. 1956'da Viyana Senfonik orkestrasının başına geçti. Orkestra yöneticiliği üstüne bir metot ortaya koydu ve müzik üstüne denemeler yazdı. 1954'te, *Gravesano Elektro akustik stüdyoları*'nı (Ticino) kurdu; burada düzenlediği stajlara çağdaş genç müzikçilerin çoğu katıldı. Bütün modern araştırmaları derin bir dikkatle izler ve büyük bir ilgiyle desteklerdi. (L)

SCHERER (Barthélemy), fransız generali (Delle 1747 - Chauny 1804). Avusturya ordusunda subaylık yaptı (1760-1775); 1780'de fransız ordusuna girdi; sonra, Maillebois'nin lejyonunda Hollanda'nın hizmetine geçti (1785-1790). 1791'de general oldu. Doğu Pireneler ordusuna (1795), sonra İtalya ordusuna kumanda etti ve Loano meydan savaşını kazandı (24 kasım 1795). Yerine, Napolyon getirildi (mart 1796). Petiet'den sonra savaş bakanı oldu (temmuz 1797 - şubat 1799); İtalya'da tekrar kumandanlığı eline aldı, ama Magnano'da yenildi (5 nisan 1799); yerine Moreau getirildi. Zimmetine para geçirmekle suçlandı ve istifa etti. *Précis des Opérations de l'Armée d'İtalie* (İtalya Ordusu Harekâtı Üstüne) [1799] adlı bir eser yazdı. (L)

SCHERER (Edmond), fransız gazetecisi ve edebiyat tenkitçisi (Paris 1815 - Versailles 1889). 1843'te ilâhiyat doktoru, 1845'te Cenevre Oratorium'unda metin yorumu profesörü oldu. Az sonra ortodokslukla ilgisini keserek (1849) istifasını verdi; Strasbourg'a yerleşti. Orada, 1850'den 1860'a kadar *Revue de Théologie et de Philosophie Chrétienne*'i yönetti. 1871'de Seine-et-Oise millet vekili, 1875'de senatör oldu. 1861'den itibaren, *Temps* gazetesinde yazarlık yaptı. Bu gazetede çıkan çeşitli yazılarını on cilt halinde *Etudes Critiques sur la Littérature Contemporaine* (Çağdaş Edebiyat Üzerine İncelemeler) [1865-1895] adıyla yayımladı. Ayrıca *Mélanges de Critique Religieuse* (Din Eleştirmesi Yazıları) [1860] adlı eseri de sayılmağa değer. (LM)

SCHERER (Wilhelm), alman filoloğu (Schönborn, Avusturya 1841 - Berlin 1886). Strassburg ve Berlin'de profesörlük yaptı, filoloji ve edebiyat tarihine bilimsel metodu uyguladı. Başlıca eseri: *Geschichte der Deutschen Literatur* (Alman Edebiyatı Tarihi) [1883]. (L)

SCHERFFER von Scherffenstein (Wenzel), alman şairi (Brieg, Silezya 1603-ay.y.

Hermann SCHERCHEN

Foto. LAROUSSE

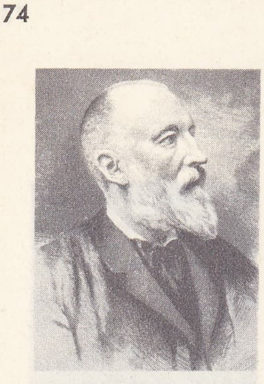

SCHEURER-KESTNER
F. Desmoulin'den

SCHICKARD

1674). Brieg'de Piasti'lerin sarayında orgçu ve saray şairiydi. M. Opitz'e adadığı *Poetische Thränen* (Şiirsel Gözyaşları) [1640] adlı bir şiir kitabı yazdı ve F. Dedekind'in *Grobianus*'unun almanca tercümesini yayımladı: *Der Grobianer und die Grobianerin.* (M)

SCHERİNG (Arnold), alman müzik bilgini (Breslau 1877 - Berlin 1841). Leipzig üniversitesinde okudu, Leipzig konservatuvarında, Leipzig, Halle ve Berlin üniversitelerinde ders verdi. Oratoryo, çalgı müziği, *Missa* v.b. tarihi üstüne birçok eser yayımladı, klasik eserlerin tenkitçi baskılarını yaptı. (M)

SCHERİNG (Harald Ernst Malmsten), alman elektroteknik uzmanı (Göttingen 1880). Hannover Teknik yüksekokulunda elektroteknik dersleri verdi (1927'den sonra). Çeşitli elektrik ve elektroteknik meseleleriyle (özellikle elektrik ölçümüyle ilgili metot ve âletler) ilgilendi: Schering köprüsü; kondansatörlerin kapasitesini, kayboluş açısını ve yalıtkan maddelerle ilintili dielektrik sabitini ölçmede kullanılan ölçüm köprüsü. (M)

SCHERLİ (Leopoldo Maria), italyan tiyatro oyuncusu (Verona 1720'ye doğr. - Venedik 1780 ?). Yıllarca C. Gossi ile birlikte S. Giovan Grisostomo topluluğunda çalıştı. Hazırcevaplığı ve esprileriyle komedi türünde büyük başarı sağladı, özellikle Paris'teki Comédie İtalienne'de oynadı (1751). İtalya'ya dönünce kendini daha çok edebî çalışmalara verdi, şiirler yayımladı. (M)

SCHERMAN (Thomas), amerikalı orkestra şefi (New York 1917). Müzik öğrenimini İsabelle Vangerova (piyano), Hans Weisse (müzik teorisi), Carl Bamberger ve Max Rudolf ile (yöneticilik) yaptıktan sonra, 1947'de *Little Orchestra society*'yi kurdu. Daha sonra New York'ta Town Hall'da Carnegie Hall'de yeni orkestra parçalarını, oratoryoları ve tanınmamış operaların çalgı bölümlerini çaldırdı. 1951'de Hector Berlioz'un *L'enfance du Christ*'ini (İsa'nın Çocukluğu) büyük bir başarıyla yönetti. 1948'de Hunter kolejinde çocuklar için konserler vermeğe başladı. Ayrıca A.B.D. ve Avrupa'da konuk yönetici olarak birçok yerde çalıştı ve çok sayıda plak doldurdu. (M)

SCHERPENHEUVEL. Coğ. Bk. MONTAİGU.

SCHERR (İgnaz Thomas), alman pedagoğu (Hohenrechberg, Württemberg 1801 - Zürich 1870). Çok genç yaşta kendini sağır-dilsizlerin eğitimine adadı, Zürich'te bir körler enstitüsü kurdu ve yönetti (1825 - 1832) ve bu kuruluşu sağır-dilsizler enstitüsüyle birleştirdi. 1832-1839 Arasında Küsnacht'ta bir okulu yönetti. Başlıca eseri: *Handbuch der Pädagogik* (Pedagoji Elkitabı) [3 cilt, 1839-1846]. (L)

SCHERR (Johannes), alman romancısı (Hohenrechberg 1817) - Zürich 1886), İgnaz Thomas Scherr'in kardeşidir. Württemberg'de Liberal partiden milletvekili oldu. İsviçre'ye gitti (1848), Zürich'te tarih dersleri verdi (1860). Kısmen Genç Almanya'nın demokrasi anlayışını ve gerçekçi fikirlerini savunan hikâyeler (*Novellenbuch* [Hikâyeler] 10 cilt, 1873-1877), romanlar, tarihî eserler, denemeler (*Menschliche Tragi-komödie* [İnsanlık Trajikomedisi], 1874) yazdı. (M)

SCHERRER (Paul), isviçreli fizikçi (Sankt -Gallen 1890-Zürich 1969). 1920'den beri Zürich Politeknik enstitüsünde fizik profesörüydü. 1916'da Debye ile birlikte, sınaî uygulamaları çok önemli olan toz halindeki kristal maddelerin X ışınlarıyle analizi için bir usul buldu. (L)

SCHERZANDO zf. («şaka ederek» anlamında ital. k.). Müz. Hızlı, nükteli, zarif ve hafif bir icra tarzı için kullanılan terim. (L)

SCHERZO [skertso] zf. (ital. k.). Müz. Canlı ve parlak bir biçimde.

◆ **İ.** Müz. Canlı ve parlak bir biçimde çalınan bölüm.

— ANSİKL. Monteverdi ile bazı başka bestecilerin *scherzi musicali* teriminde kullandıkları *scherzi* kelimesi, çoksesli ve din dışı her çeşitten şarkıyı belirtirdi. Bach'ta ve klasik dönemde, aynı terim, tekil olarak, özellikle de bir *menuet*'de, canlı ve parlak bir bölümü belirtmek için kullanılır. Scherzo, sonat, dörtlü ve senfonilerde ikinci veya üçüncü parça olarak yer alır. Bu durum önceleri sırf bir rastlantı sonucuyken Beethoven'ın eserleriyle kural haline geldi. Scherzo bazen bir Viyana *Ländler*'i (Schubert) veya halk dansı halini de alır. Mendelssohn ve Schumann, scherzo'yu iki zamanlı olarak yazdılar. Berlioz ise scherzo'ya fantastik veya büyüleyici bir özellik verdi. Romantik dönemde scherzo tek başına çalınmağa başlandı (Chopin, Brahms) ve P. Dukas, *Apprenti Sorcier'*-siyle bu müzik biçimine esas niteliğini kazandırdı. (L)

SCHEUCHZER (Johann Jacob), isviçreli hekim ve tabiat bilgini (Zürich 1672 - ay.y. 1733). Alpler bölgesine ilk bilimsel geziyi yapanlardan biridir. Bu geziler sırasında mineraller ve fosiller topladı. Yükseklik ölçümünde barometreden yararlanmağa çalıştı. Dev bir semenderin (*Andrias Scheuchzeri*) fosilleşmiş iskeletini tasvir etti. Başlıca eseri, İsviçre'nin doğusunu inceleyen uzun bir tabiat tarihidir; orografi, hidrografya ve mineralojiyle ilgili üç cildi yayımlanan bu eser yarım kalmıştır. (M)

SCHEUCHZERİA i. Sapı düğümlü otsu bitki; çiçekleri sarımtırak yeşil renklidir; dağlık yerlerde turbalı bataklıklarda yetişir. (*Juncaginaceae* familyasından.) [L]

SCHEURER - KESTNER (Auguste), fransız siyaset adamı (Mulhouse 1833 - Bagnères-de-Luchon 1899). İmparatorluğa düşman, liberal fikirli bir sanayiciydi; Fransız - Alman savaşında, Sète Patlayıcı Maddeler fabrikası yöneticiliğine getirildi. Milletvekili seçildi (1871), «Cumhuriyetçi birlik»in şeflerinden biri ve temelli senatör (1875) oldu. *La République Française* (Fransız Cumhuriyeti) gazetesini yönetti (1879-1884), Senato başkan yardımcılığına getirildi (1896). Dreyfus olayına adı karıştı ve Zola'yı, *J'accuse*'ü (Suçluyorum!) yayımlamağa (14 ocak 1898) teşvik etti. (L)

SCHİAPARELLİ (Celestino), italyan arapça uzmanı (Savigliano 1841 - Roma 1919), Giovanni Virginio'nun kardeşi, M. Amari'nin öğrencisiydi; Floransa'daki Istituto di Studi superiori'de (1873 - 1874), sonra Roma üniversitesinde (1875-1915) arapça profesörü oldu. Başlıca eserleri: *Vocabulista in Arabico* (Arapça Kelime Hazinesi) [1871], İbni Hamdi'nin divanının baskısı (1897); İbni Zübeyr'in yaptığı yolculuğun çevirisi (1906). [M]

SCHİAPARELLİ (Ernesto), italyan bilgini ve eski mısır medeniyeti uzmanı (Biella yakınları, Occhieppo 1856 - Torino 1928). Torino Mısır müzesi müdürü oldu; 1903 - 1913 arasında Heliopolis'te, Kraliçeler vâdisinde ve Teb'de kazılar yönetti. Başlıca eseri *Il Libro dei Funerali degli Antichi Egiziani*'dir (Eski Mısır'da Cenaze Törenleri Kitabı) [1882-1890]. (L)

SCHİAPARELLİ (Giovanni), italyan astronomu (Piemonte'de Savigliano 1835-Milano 1910). 1850-1854 Arasında Berlin ve Pulkovo rasathanelerinde çalıştı. Milano'da Brera rasathanesinde astronom (1860), sonra müdür (1862) oldu; küçük gezegen Hesperi'yi buldu (1861). 1866'da, bazı meteor gruplarının, bazı kuyrukluyıldızlarla aynı yörüngeyi izlediğini gösterdi. Buna dayanarak, bazı astronomlar, göktaşlarının kuyrukluyıldızların döküntüleri olduğu sonucuna vardılar. Schiaparelli, özellikle Merih üstüne yaptığı incelemeleri ve ünlü «kanallar»ı keşfetmesiyle tanınır. (L)

SCHİATTARELLA (Raffaele), italyan hukukçusu (Napoli 1839 - Palermo 1902). Siena üniversitesinde devletler hukuku, Palermo üniversitesinde hukuk felsefesi okuttu. Başlıca eserleri: *Il Diritto della Neutralità nelle Guerre Maritime* (Deniz Savaşlarında Tarafsızlık Hukuku) [1874]; *Organismo e Statuto del Diritto Internazionale* (Devletler Hukuku Teşkilâtı ve Statüsü) [1879]; *Note e Problemi di Filosofia Contemporanea* (Çağdaş Felsefe Notları ve Meseleleri) [1890]. (M)

SCHİAVONE (veya **L'ESCLAVON**) [Andrea MELDOLLA, — denir], italyan ressamı ve gravürcüsü (Zara [bugün Zadar] XVI. yy. başları - Venedik 1563). Giorgione ile Tiziano'nun etkisinde kaldı, fakat hareketli maniyerizmini özellikle Parmigianino'nun eserlerinde buldu. Bu üslûpta renk, akıcı ritimler halinde yayılır: *Bacchus ile Su Perileri, Kâhin Kralların Tapınması* (Venedik), *Vaftizci Aziz Yahya* (Louvre). Schiavone, Giorgione ile Parmigianino'nun eserlerinden gravürler yaptı ve bu sonucu sanatçıyı Venedik'te tanıttı. (L)

SCHİBLER (Armin), isviçreli besteci (Kreuzlingen 1920). Öğrenimini Zürich'te ve Londra'da yaptı. Dizisel tekniği ilk benimseyen isviçreli müzikçilerdendir. Her türden eser verdi: operalar, senfoniler, konçertolar. (L)

SCHİEBELER (Daniel), alman şairi (Hamburg 1741 - ay.y. 1771). 1768'de Hamburg katedralinde piskoposluk meclisi üyesi oldu. Hamburg'un şiir-müzik geleneğini benimsedi; rokoko üslûbunun tipik bir temsilcisi olarak, bürlesk romans (*Romanzen mit Melodien* [Melodilerle Romanslar], 1767) ve opera-buffa ile ilgilendi. Bu arada Metastasio'yu taklit ederek melodram türünü de denedi: *Scipio, Ein Dramatisches Singegedicht* (Scipio, bir Dramatik Şiir) [1766]. (M)

SCHİCK (Gottlieb), alman ressamı (Stuttgart 1776-ay.y. 1812). Paris'te David'den ders aldı, 1802-1811 arasında Roma'da kaldı. Alexander von Humboldt'un kızının portresini yapması roma sosyetesinde portre ressamı olarak tutulmasına yol açtı. Berlin, Köln, Magdeburg, Mannheim ve Stuttgart müzelerinde eserleri vardır. (L)

SCHİCKARD (Wilhelm), alman bilgini (Herrenberg, Württemberg 1592 - Tübingen 1635). 1619'da Tübingen üniversitesinde Kutsal Kitap dilleri profesörlüğüne tayin edildi. 1631'den itibaren matematik, astronomi ve tarım okuttu. Evrensel bir dehaydı. Württemberg ülkesinin haritasını yaptı. Astronomide gezegenlerin hareketini inceledi ve bazı gözlem âletlerini geliştirdi. Matematikte logaritmaların sağladığı büyük imkânları ilk anlayanlardan biriydi. Logaritmaları Napier'ninkinden farklı tarzda sunmağa ve hesap etmeğe çalıştı. Ama özellikle, herhalde Kepler ile konuştuktan sonra, 1623'te Tübingen'de «hesap saati» adını verdiği onlu transfer sistemiyle çalışacak ve dişli çarklı bir hesap makinesi tasarlamakla tanındı. (L)

SCHİCKEDANZ (Albert), macar mimarı (Biala 1846 - Budapeşte 1915). Budapeşte'de Bininci Yıl anıtının ve Güzel Sanatlar sarayının mimarıdır (1896). Resim de yaptı. (L)

SCHİCKELE (René), Alsace'lı yazar (Oberehnheim, Alsaca 1883 - Vence 1940). Flaubert'in eserlerini Almancaya çevirdi. Maeterlinck'in etkisinde kaldı, eserlerine ve şiirlerine, alman şiirinden ayırt edilmelerini sağlayan bir özellik kazandırdı. En iyi romanı *Der Fremde*'dir (Yabancı) [1909]. *Hans in Schnakenloch* (Hans Sivrisinek Yuvasında) [1916] adlı eserinde, Alsace'ı, alman ve fransız kültürlerini uzlaştıran bir bölge haline getirmek istediği görülür. (L)

SCHİCK GUTİERREZ (René), nikaragualı siyaset adamı (Managua 1909 - ay.y. 1966). Somoza grubuna yakınlığı vardır. 1961 - 1962 Arasında dışişleri bakanlığı, 1963-1966 arasında cumhurbaşkanlığı yaptı. (L)

SCHİCKHARDT (Heinrich), alman mimarı (Herrenberg, Württemberg 1558 - ay.y. 1634). Özellikle Stuttgart'ta, Behr'in yönetiminde çalıştı; on yıl kadar da o devirde Württemberg'e bağlı olan Montbéliard'da oturdu. Dük Friedrich VI ve Johann-Friedrich VI'nın dostuydu. İtalya ve Fransa'ya yolculuk yaptı; kilise ve saray planları ve askerî inşaatlarla memleketine yeni bir üslûp getirdi. Eserlerinin en ünlüsü, günümüzde sadece estamplarıyle bilinen Stuttgart'taki Neuer Bau'dur. Schickhardt'ın etkisi büyük oldu. (L)

Schick tepkimesi, difteriye istidadı olan kimseleri meydana çıkarmağa yarayan deri içi tepkimesi. Teste tabi tutulan kimse eğer hastalığı kapmaya elverişliyse, sıvı halinde difteri toksini deri içine şırınga edilince eritemli bir tepki meydana getirir. Eğer o kimse evvelce aynı hastalığı geçirmişse veya aşılanmak suretiyle bağışıklık kazanmışsa, tepkime olumsuz sonuç verir. (Tepkime, avusturyalı hekim Bela *Schick*'in (Macaristan, 1877) adıyle anılır. (L)

Foto. LAROUSSE

SCHİDMİRAUT (Josep), alman sinema oyuncusu (Viyana 1895). Ünlü tiyatro oyuncusu RUDOLPH'un (İstanbul - öl. 1930) oğludur. M. Reinhardt ile tiyatro çalışmaları yaptı. İlk olarak 1913'te Almanya'da sahneye çıktı. 1921'den sonra A.B.D.'de yaşadı. İlk filmini 1922'de çevirdi. Oynadığı başlıca filimler: *Show Boat* (Gösteri Gemisi) [1930]; *Viva Villa* (1934); *The Crusades* (Haçlı Seferleri) [1935]; *The Life of Emile Zola* (Emile Zola'nın Hayatı) [1937] (bu filimdeki rolüyle en iyi yardımcı oyuncu olarak Oscar ödülü kazandı); *Idiot's Delight* (Ahmağın Sevinci) [1939]; *The Rains Came* (Yağmur Mevsimi Geldi) [1939]; *Nothwest Outpost* (Kuzeybatı Sınır Karakolu) [1947]. *Anna Frank'ın Hatıra Defteri*'ndeki baba rolü tiyatro alanındaki son başarısıdır. (M)

SCHİEBOLD (Ernst), alman mineraloji uzmanı (doğ. Leipzig 1894). Leipzig'de spektrografi dersleri verdi. Özellikle billûrbilim ve uygulamalı yapısal billûrbilimle uğraştı. Billûrların 230 grup iç bakışımının yeni bir sistematiğini buldu. Billûrların yapısına uygulanan bir röntgen analizleri metodu ve X ışınları için yeni bir gonyometre tipi tasarladı. (M)

SCHİEDAM i. (aynı addaki şehirden). Hollanda ve Belçika'da yapılan, ardıç kokulu damıtılmış içki. (L)

SCHİEDAM, Hollanda'da (Güney Hollanda) liman şehri, Rotterdam'ın batısında, Neue-Maas'ın sağ kıyısında; 80 600 nüf. Damıtma yeri. XV. yy.dan kalma kilise. (L)

SCHİEDERMAİR (Ludwig), alman müzikoloğu (Regensburg 1876 - Bonn 1957). H. Riemann ve H. Kretzchmar'dan ders aldı. Marburg, sonra Bonn'da ders verdi; Mozart, Beethoven v.b. üstüne eserler yazdı. Mozart'ın ve ailesinin bütün mektuplarını yayımladı (5 cilt, 1914). [M]

SCHİELE (Egon), avusturyalı ressam ve desenci (Tulln 1890 - Viyana 1918). Uzakdoğu sanatının ve G. Klimt ve F. Hodler'in etkisinde kaldı. *Jugendstil* akımına katıldı, sonra az çok kişisel bir üslûp geliştirdi ve bu üslûbundan ötürü O. Kokoschka ile birlikte, devrin en büyük avusturyalı ressamlarından biri sayıldı. Eserleri, Viyana'daki Modern Sanat galerisinde, Albertina müzesinde ve Schleissheim'daki (Münih) Resim galerisindedir. (M)

SCHİEMANN (Theodor), alman tarihçisi (Grobin, Kurland 1847 - Berlin 1921). Reval'de arşiv memuru (1883 - 1887), sonra Berlin üniversitesi ve Berlin savaş akademisinde doğu avrupa tarihi profesörü oldu. Birçok eser yazdı; bunlar arasında Nikolay I devrinde *Rusya Tarihi* (4 cilt, 1885 - 1887) önemlidir. 1893-1914 Arasında *Kreuzzeitung*'un dış siyaset yazarıydı. İmparator Wilhelm II ile dostça ilişkiler kurdu; imparatorun, Schiemann'ın rus meseleleriyle ilgili fikirlerine büyük önem verdiği sanılır. (M)

SCHİEVELBEİN (Hermann), alman heykeltıraşı ve mimarı (Berlin 1817-ay.y. 1867). Königsberg'deki Luther ve Melanchthon'un heykellerini yaptı, Petersburg Kış sarayının yapımında çalıştı. (L)

SCHİFF (Robert), alman kimyacısı (Frankfurt-am-Main 1834 - Massa Carrara 1940). Moritz Schiff'in oğludur. Pisa üniversitesinde ecza kimyası dersleri verdi. Organik kimya (aldehitlerin amonyakla yoğunlaştırılması, heterosiklik bileşikler, diazokamfor) ve genel kimya (molekül hacmi, özgül ağırlıkla kimyasal bileşim arasındaki bağlantı) alanındaki araştırmalarıyle ünlüdür. (M)

SCHİFF (Ugo), alman kimyacısı (Frankfurt-am-Main 1834 - Floransa 1915). Moritz Schiff'in kardeşidir. F. Whler'in öğrencisi oldu. Floransa üniversitesinde ders verdi. Polibazik asitler, glikozitler, asparajin, fürfürol türevleri v.b. üstüne önemli araştırmalar yaptı. Aldehitler için bir ayıraç (kükürt dioksit etkisiyle renksiz hale gelen ve içinde aldehit bulunan eriyiklerle birleşince yeniden renklenen füksin eriyiği) Schiff'in adıyle bilinir. (M)

Schiff ayıracı, füksin'in sulu çözeltisi; hidroklorik asit eşliğinde sodyum bisülfitle rengini kaybeder; aldehitle temas edince mor bir renk alan bu ayıraç, yapısında aldehit fonksiyonu bulunan maddeleri belirlemekte kullanılır. (L)

Schiff bazları (kimyacı Ugo *Schiff*'in [1834 - 1915] adından), çevrimsel aldehitlerin arilaminlerle yoğunlaşmasında, suyun ayrılması sonucunda meydana gelen aldehit imin'lerine verilen ad. (L)

SCHİFFPFUND [şifpfund] veya **SCHİFF-SPFUND** [şifspfund] i. Çeşitli avrupa devletlerinde kullanılan ve değeri ülkelere göre 135 ile 180 kg arasında değişen eski kütle ölçüsü. (L)

SCHİKANEDER (Emanuel), alman tiyatro oyuncusu **Johann Joseph Schickaneder**'in sanat hayatında kullandığı isim (Regensburg 1751 - Viyana 1812). Şarkıcı, oyuncu, Theater im Freihaus'un emprezaryosu (1788-1800), Theater an der Wien'in kurucusu ve yöneticisiydi (1801-1804); halkın zevkine uygun birçok komedi yazan Schikaneder, ününü özellikle librettolarına borçludur (Mozart'ın *Sihirli Flüt*'ü, 1791). [M]

SCHİLDER (Paul Ferdinand), avusturyalı psikiyatri ve psikanaliz uzmanı (Viyana 1886 - New York 1940). New York'taki College of Medicine'de ders verdi. Ruh hastalıkları üstüne incelemeler yaptı; psikanalize ilişkin ilk önemli eserlerden birini yazdı: *Versuch einer Psychiatrie auf Psychoanalytischer Grundlage* (Psikanaliz Açısından Bir Psikiyatri Denemesi) [1925]. Ayrıca, kriminoloji, jerontoloji, alkolizm, ruh hastalıklarının tedavisi v.b. ile de uğraştı.

— *Schilder hastalığı*, yaygın beyin sklerozu. (M)

SCHİLL (Fernand VON), prusyalı subay (Wilmsdorf, Dresden yakınları 1776-Stralsund 1809). 1807'de binbaşı oldu. Prusya'yı öç almaya sürükleyeceğini ümit ederek Pomeranya'da bir süvari alayı kurdu; Kolberg yakınlarında Fransızları hırpaladıktan sonra Berlin'e girdi (1808), ama Stralsund'ta kuşatıldı ve öldürüldü. (L)

SCHİLLER (Ferdinand Canning Scott), ingiliz filozofu (Ottensen, Altona yakınları 1864 - Los Angeles 1937). Oxford üniversitesinde (1897-1926), sonra da Los Angeles üniversitesinde (1929'dan sonra) profesör oldu. Başlıca eserleri: *Riddles of Sphinx* (Sfenksin Bilmeceleri) [1891]; *Axioms as Postulates* (Postülat olarak Aksiyomlar) [1902]; *Studies in Humanisme* (Hümanizma İncelemeleri) [1907]; *Plato or Protagoras* (Eflatun veya Protagoras) (1908); *Formal Logic* (Biçimsel Mantık) [1912]; *Problems of Belief* (İnanç Meseleleri); *Tantalus or the Future of Man* (Tantal veya İnsanın Geleceği) [1924]; *Soma Logical Aspects of Psychical Research* (Psişik Araştırmanın Bazı Mantıkî Yönleri) ve *The Case for and Against Psychical Belief* (Psişik İnançtan Yana ve Ona Karşı) [1927]. Schiller'in «Hümanizma» diye adlandırdığı felsefesi, «insanı her şeyin ölçüsü» (Protagoras) olarak gören yunan sofistlerinin öğretisine ve kurucularından biri olduğu pragmatizme yakındır. Mekanizmi ve idealizmi reddeden filozof, mantığı ve hakikati, değişebilen insanın hizmetinde araçlar olarak görür. (L)

SCHİLLER (Friedrich VON), alman yazarı (Marbach 1759 - Weimar 1805). Askerî cerrah olan babası onun ilâhiyat okumasını istiyordu; fakat Württemberg dükü Karl Eugen baba Schiller'i oğlunu Karlsschule'ye göndermeğe zorladı. Schiller 1773-1780 arasında, önce Karlsschule'de Solitude şatosunda, sonra hukuk ve tıp öğrenimi yaptığı Stuttgart'ta yaşadı; okulun askerî disiplini ona pek ağır geliyordu. J.-J. Rousseau'ya hayran oldu. Ne var ki, bazı öğretmenleri ona Homeros'u, Vergilius'u, Shakespeare'i, Klopstock'u da tanıtmışlardı. Daha o zamandan Schiller, lirik şiirle uğraşmağa başladı ve ilk dramı olan *Haydutlar*'ı (*Die Räuber*) yazdı. Bu oyunun Mannheim'deki temsili (1782) büyük başarı kazandı. Fakat eserde isyanın desteklenmesi dükü yazarın aleyhine çevirdi. O tarihte cerrah - binbaşı olan Schiller, Stuttgart'tan ayrıldı (1782), bir süre Mannheim'da yaşadıktan sonra Saksonya'ya gitti; Leipzig'de ve Dresden'de hayranlarından Körner'in yanında kaldı. Bu dönemde birçok dram yazdı: *Die Verschwörung des Fiesko zu Genua* (Fiesko'nun Genua'ya Yemini) [1783], «Haydutlar» gibi, zorbalığa karşı ayaklanmayı destekleyen bir eserdi); *Hile ve Aşk* (Kabale und Liebe) [1784] (ilk başlığı yandaki kadın kahramanın adı *Luise Millerin* idi) alman toplumunun sosyal önyargılarına şiddetle saldıran modern bir burjuva dramıydı; *Don Carlos*'ta (1787) ise insansever cumhuriyetçilik övülüyordu. Bu son oyun, şairin, siyasî ve ahlâkî idealinden vaz geçmemekle beraber, daha klasik bir denge anlayışına yöneldiğini gösterir.

Schiller 1787'de Weimar'a gitti, orada Herder ve Wieland ile dostluk kurdu, sonra Jena üniversitesi tarih profesörlüğüne getirildi (1789); ertesi yıl Charlotte von Lengefeld ile evlendi. *Geschichte des Abfalls der Vereinigten Niederlande* (Felemenk'in Çöküş Tarihi) [1788] ve *Otuzyıl Savaşı Tarihi* (Geschichte des Dreissigjährigen Krieges) [1791-1793] adlı eserleri bu yıllarda kaleme aldı. Bundan sonra, Kant felsefesini incelemeğe başlayan Schiller'in araştırmaları estetiğe yöneldi. *Über die Tragische Kunst* (Trajedi Sanatı Üstüne Denemeler) [1792]; *Über Anmut und Würde* (Zerafet ve Onur Üstüne) [1793]; *İnsanın Estetik Eğitimi Üstüne Bir Dizi Mektup* (Briefe über die Ästhetische Erziehung des Menschen) [1793-1794] ve *Über Naive und Sentimentalische Dichtung* (Saf ve Duygusal Şiir Üstüne) [1795] adlı denemelerinde güzelin sağlam ahlâktan ayrılamayacağını gösterir: 1789'dan sonra Fransa'daki gelişmelerden hayal kırıklığına uğrayan ve 1792'de Cumhuriyet'in kendisine verdiği fahrî yurttaşlık unvanını pek önemsemeyen Schiller insanlığın ilerlemelerini, siyasî ve toplumsal dönüşümlerin değil, sadece güzellik ve iyilik uğruna harcanacak ferdî çabaların sağlayacağını düşünüyordu.

Böyle bir tutum, *Haydutlar*'ın gürültücü yazarına karşı uzun bir süreden beri güvensizlik duyan Goethe'nin ilgisini uyandırdı. 1794'te iki yazar arasında sağlam bir dostluk başladı ve bu dostluk 1799'da Schiller'in gidip Weimar'a yerleşmesiyle daha da perçinlendi. İki şair birlikte *Xenien*'i yazdılar ve *Horen* dergisini de birlikte yönettiler. Bu dönemden kalma lirik eserlerin sayısı oldukça kabarıktır; eskiden günlük olaylarla ilgili şiirler ve Beethoven'in *IX. Senfoni*'sinde yararlandığı *Lied an die Fruede*'yi (Sevince Övgü) [1785] yazan Schiller, bu sefer *Balad*'larını yazmağa koyuldu. Bunların en tanınmışları olan *Der Taucher* (*Dalgıç*), *Die Kraniche des Ibykus* (İbykus'un Vinçleri), *Der Ring des Polykrates* (Polykrates'in Yüzüğü) 1797'de yayımlandı. Kısa bir süre sonra bu baladları *Çanın Türküsü* (Das Lied von der Glocke) [1799] izledi. Böylelikle Goethe'nin yanı sıra, Schiller de, alman şiirine soylu bir üslûp ve klasik şaheserler kazandırdı. Fakat Schiller şiirini daha çok tiyatronun hizmetine koştu. İlk oyunlarının ateşli coşkunluğu ve atılgan sosyal görüşleri, zamanla yerini, tarih olaylarını anlamak ve tarihsel kişilerin canlandırıldığı büyük fikirleri göstermek gibi kaygılara bıraktı. *Wallenstein* (1796-1799), *Maria Stuart* (1800), *Orleans Bakiresi* (Die Jungfrau von Orleans) [1801] üçlemesi, bu amacı açıkça gösterir. *Messina'lı Gelin* (Die Braut von Messina) [1803] özellikle yunan trajedisini örnek alan kurgu sadeliğiyle ilgi çekicidir. Schiller'in son eseri *Wilhelm Tell* (1804), yurtseverliğin yatıştırdığı liberal bir heyecanla doludur ve şairin idealine olan bağlılığını gösterir. Ama aynı zamanda, Schiller'in günümüzde de tutulmasını sağlayan, daha halkçı bir tiyatro biçimine döndüğünü belirtir. (L)

Schiller testi. Jinekoloji. Dölyatağı boynu mukozasını bir lugol eriyiğiyle boyamağa dayanan deney; bu organdaki urların erken teşhisine yarar. (L)

SCHİLLİNG (Friedrich Georg), alman matematikçisi (Hildesteim 1868 - Gladbeck 1949). F. Klein'ın öğrencisiydi. Danzig Teknik yüksekokulunda matematik dersleri verdi (1904-1945). İzdüşümsel geometri, eukleides'çi olmayan geometri v.b. ile uğraştı; tasarladığı geometri örnekleri derlemesi sayesinde ün kazandı. (M)

SCHİLLİNG CANNSTADT, rusça **Şilling Kannştadt** (Pavel Lvoviç), rus fizikçisi ve diplomatı (Tallin 1786-Petersburg 1837). Pe-

Friedrich von SCHILLER

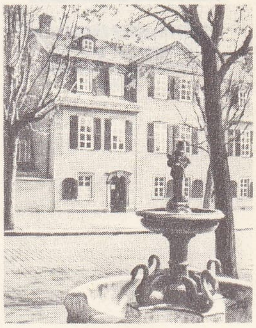

Weimar'da SCHILLER'in evi

Foto. LAROUSSE

SCHİMMELPENNİNCK
Kuyper'in gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

tersburg akademisinin şeref üyesiydi. Maden ocaklarında patlayıcı maddeleri uzaktan ateşlemeğe yarayan elektrikli bir aygıt tasarladı (1812), elektromagnetik bir telgraf cihazı da yaptı (1833). [M]

SCHİLLİNGER (Joseph), rus asıllı amerikalı müzik öğretmeni ve bestecisi (Harkov, Rusya 1895 - New York 1943). Petersburg konservatuvarında okudu. Harkov ve Leningrad'da müzik dersleri verdi ve orkestra şefliği yaptı. 1929'da New York'a göç etti. Columbia Üniversitesi Öğretmen okulunda ve Yeni Toplumsal Araştırma okulunda öğretmenlik yaptı. Bestelemeyi matematik ilkelere bağlayan sistemi başarı kazandı. Bu sistem özellikle Vernon Duke, George Gershwin gibi halk için müzik yapan besteciler tarafından benimsendi. Ölümünden sonra ders notları toplanarak sistemi iki elkitabı halinde basıldı: *The Schillinger System of musical Composition* (Schillinger Besteleme Sistemi) [New York, 1946] ve *The Mathematical Basis of Arts* (Sanatların Matematik Temeli) [New York, 1948]. Orkestra, piyano ve elektronik *theremin* için parçaları vardır. (M)

SCHİLLİNGS (Max VON), alman besteci ve orkestra yöneticisi (Düren 1868-Berlin 1933). Münih'te yaşadı; Furtwängler'e ders verdi. 1908'den sonra Stuttgart'ta saray orkestrasını yönetti; Unter den Linden operasında (1910-1925) ve daha sonra Berlin Belediye operasında görev aldı. Birçok opera (*Ingwelde* [1894], *Der Pfeifertag* [1899], *Mona Lisa* [1915]), melodramlar (*Das Hexenlied* [Cadının Şarkısı]) v.b. besteledi. (L)

SCHİLTİGHEİM, Fransa'da Bas - Rhin idare bölgesinde (Strasbourg - Campagne idare çevresi) kanton merkezi, Strasbourg'un kuzey banliyösünde, İll kıyısında; 29 500 nüf. İşlek sanayi merkeki: önemli bira fabrikaları, soğutucular, çelik boru, madenî eşya ve mobilya, elektrik cihazları, zincir ve inşaat malzemeleri yapımı, saç fabrikaları, besin sanayii, sıvı hava, tahta işçiliği. (L)

SCHİMA i. Malezya takımadalarında ve Güney Asya'da yetişen ağaççık; çay ağacına benzer, ama bunun tohumları kanatlı, çiçekleri beyaz veya pembe ve tek tektir. (Çaygillerden.) [L]

SCHİMMEL (Hendrik Jan), hollandalı roman ve tiyatro yazarı (La Haye 1823-Bussum 1906). Dramlar (*Joan Wouters* [1848], *Struensee* [1868]), dramatik şiirler, tarihî ve otobiyografik romanlar yayımladı. (L)

SCHİMMELBUSCH (Curt), alman cerrahı (Nogath 1850-Berlin 1895). Berlin Polikliniği ve Cerrahî Kliniği laboratuvarını yönetti. Kanda pıhtılaşmaya yol açan yuvarlak cisimciklerle kan pıhtılaşması patogenezi üstüne araştırmalar yaptı. Cerrahî âletlerini sterilize etmekte kullanılan bir kaynatıcı ve anesteside kullanılmak üzere bir çeşit narkoz tasarladı. *Die Thrombose nach Versuchen und Leichenbefunden* (Kan Pıhtılaşması ve Ölüm Halleri) [1888] adlı bir eseri vardır. (M)

SCHİMMELPENNİNCK (Rutger Jan, — kontu), holandalı siyaset adamı (Deventer 1761 - Amsterdam 1825). Avukat oldu, Batav cumhuriyetinde görev aldı; 1798'de Paris'te, 1801'de Londra'da, 1802'de Amiens Barış konferanslarında bu devleti temsil etti. Napolyon tarafından, yürütme yetkisine de sahip olarak genel valiliğe tayin edildi (1805); maliyeyi düzene soktu, Hollanda krallığının meydana getirilişinden sonra (1806) kont ve senatör oldu. 1815 Yılından sonra milletvekili seçildi. (L)

SCHİMPER (Karl Friedrich), alman botanikçisi (Mannheim 1803 - Schwetzingen 1857). İlâhiyat ve tıp okudu. Botaniğe merak sardı ve modern bitkisel morfolojinin temelini attı. (M)

SCHİMPER (Wilhelm), alman botanikçisi (Strassburg 1856-Basel 1901). Basel üniversitesinde porfesör oldu; uzun inceleme gezilerinden çok güzel koleksiyonlar getirdi. En önemli eseri, *Pflanzengeographie auf Physiologischer Grundlage*'dır (Fizyolojik Açıdan Bitki Coğrafyası) [1898]. (L)

SCHİMPER (Wilhelm Philipp), Alsace'lı bilgin (Dossenheim, Aşağı Ren 1808-Strasbourg 1880). Protestan ilahiyatı, sonra tabiat bilimleri öğrenimi yaptı. Strasbourg'da jeoloji profesörü ve müze müdürü oldu; alman vatandaşlığına geçti. Başlıca eserleri: *Bryologia Europaea* (Avrupa Yosunları) [6 cilt 1836-1855], *Synopsis Muscarum Europaearum* (Avrupa Yosunları Kataloğu) [1860] ve *Traité de Paléontologie Végétale* (Bitkisel Paleontoloji İncelemesi) [1859-1874]. (L)

SCHİNDLER (Anton), avusturyalı kemancı ve orkestra yöneticisi (Meedl, Moravya 1795-Bockenheim, Frankfurt yakını 1864). 1814'ten tiibaren Viyana'da Beethoven'in yakın dostu oldu ve bestecinin biyografisini yazdı (1840). Yazıları Berlin kütüphanesi tarafından satın alındı. (L)

SCHİNDLER (Emil Jakob), avusturyalı ressam (Viyana 1842-Westerland, Sylt 1892). XVII. yy. hollandalı ustalarını ve Barbizon okulunun o çağdaki fransız manzara ressamlarını inceledi. Güzel manzara resimleri yaparak Barbizon okulunun resimde yarattığı yenilikleri Viyana'da tanıttı. Eserleri Viyana'daki Belbedere galerisindedir. (M)

SCHİNDLER (Kurt), alman asıllı amerikalı orkestra şefi ve müzikolog (Berlin, 1882 - New York 1935). Berlin ve Münih'te müzik öğrenimi yaptı. Daha sonra Opera orkestrası şefi oldu. Berlin'de Richard Strauss'un, Münih'te Felix Mottl'un yanında çalıştı. 1905-1908'de New York Metropolitan operasında orkestra şefi yardımcısı oldu. 1909'da MacDowell korosunu kurdu. 1927'ye kadar yönettiği koro, 1912'de Schola Cantorum adını aldı. Schindler, döneminin en ünlü koro yöneticilerinden biridir.

Halk müziğiyle ve yeni bestelerle çok ilgilendi. Özellikle rus ve iberya şarkılarına önem verdi. Ölümünden sonra çıkan *Folk Music and Poetry of Spain and Portugal* (İspanya ve Portekiz'de Halk Müziği ve Şiir) [ingilizce ve ispanyolca metinlerle 1941] kendi alanında temel eserlerden biridir. (M)

SCHİNK (Johann Friedrich), alman şairi (Magdeburg 1755-Sagan 1835). Diderot ve Lessing'in çömeziydi. *Marionettentheater'*-de (Kukla Tiyatrosu) [1778] «Sturm und Drang» hareketini yerdi. Shakespeare'in dramlarında değişiklikler yaptı ve *Johann Faust*'u (1804) yazdı. Goethe, bu sonuncu eser yüzünden şaheserinin ilk kısmını son bir defa daha gözden geçirmek zorunda kaldı. (M)

SCHİNKEL (Karl Friedrich), alman mimar ve ressamı (Neuruppin 1781 - Berlin 1841). Berlin'de Friedrich Gilly'nin öğrencisiydi; 1803-1805'te Roma'ya ilk yolculuğunu yaptı. 1806'dan sonra kendini dekor ve panorama ressamlığına verdi; 1810'dan itibaren bütün Berlin mimarîsinin ustası oldu. Kışla, Millî galeri, Gendarmenmarkt'ta tiyatro; Eskiçağdan mülhem saf üslûplu anıtlar yaptı. 1830'da binalar müdürlüğüne getirilen Schinkel, garip bir romantizmin etkisini taşıyan yeni-gotik desen ve projeler bırakmıştır. (L)

SCHİNOPSİS i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen tanenli ağaç. (*Schinopsis Lorentzii* ve *S. Balansae*'den *kolorado kebraşosu* elde edilir; çok sert olan bu pembekırmızı odun doğramacılıkta, demiryolu traversi yapımında kullanıldığı gibi, tanen için hammadde olarak da kullanılır; bu bakımdan eşsiz bir kerestedir. Antepfıstığıgillerden.) [L]

SCHİNUS i. Daimî yapraklı küçük ağaç ve ağaççık; anayurdu Güney Amerika'dır (*Schinus molle* Avrupa'nın güneyinde açık havada yetişebilir. Kaliforniya'da, yol kenarlarını süslemek için çok kullanılır. Antepfıstığıgillerden.) [L]

SCHİO, İtalya'da şehir, Veneto'da (Vicenzo ili), Venedik Önalpleri'nin eteğinde; Bacchiglione kıyısında; 31 800 nüf. Önemli dokuma sanayii (özellikle yün işçiliğinde uzmanlaşmıştır). [L]

SCHİOPPO i. («ateşli silâh» anlamında ital. k.). XV. yy'dan XVIII. yy'a kadar çeşitli taşınabilir ateşli silâhları belirten genel terim.

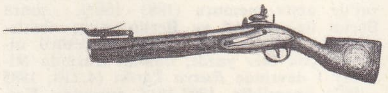

— ANSİKL. *Schioppo* uzun zaman elde taşınan bir çeşit *couleuvrine*'i temsil etti, sonra Henri IV ve Louis XIII devrinde, süvarilerin (lat. sclopetarii) omuzda taşıdığı, menzili 350 m olan, 90 sm uzunluğunda, büyük çaplı bir silâh haline geldi. Louis XIV'ten sonra, ağzı koni biçimli olan her ateşli silâha «schioppo» adı verildi. (L)

SCHİPA (Tito), italyan tenoru (Lecce, İtalya 1888-New York 1965). Sağlam bir öğrenimden sonra, sanat hayatına, 1911'de Vercelli'de başladı; İtalya'da, Güney Amerika'da sahneye çıktı. 1915'te Scala'ya girdi; 1920'de Chicago'ya yerleşti; 1932'de New York Metropolitan operasına girdi. Avrupa'ya döndükten sonra bütün büyük merkezlerde sahneye çıktı, filimler çevirdi, 1957'de bütün Sovyetler birliğini dolaştı ve ölümüne kadar şarkı söyledi. Mozart'ın ve Bellini'nin eserlerine uyan hafif sesi, üstünlüğü ve ses sanatındaki ustalığı dolayısıyle Schipa'ya «tenorların prensi» adı verilmiştir. (L)

SCHİPPER (Jakob), alman filoloğu (Oldenburg 1842-Viyana 1915). Königsberg, sonra Viyana üniversitesinde (1877) ders verdi; ingiliz dili ve edebiyatı üstüne önemli kitaplar yazdı. (L)

Schipperke köpeği, koyu siyah renkli köpek ırkı. (Sadık, uyanık, ısırıcı, çok havlayan küçük bir köpektir; flaman kayıkçıları yanlarında daima bu köpeklerden bulundurdukları için bunlara «küçük kayıkçı» anlamında *schipperke* adı verilir.) [L]

SCHİPPERS (Thomas), amerikalı orkest-

SCHİO'dan
bir görünüş

Foto. *LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico İtaliano*

ra şefi (Kalamazoo, Michigan 1930). Philadelphia'daki Curtis enstitüsünde okudu; Olga Samaroff'tan özel ders aldı. İlk olarak, Philadelphia orkestrasının genç orkestra şefleri için açtığı yarışmada ödül kazanınca 1894'te New York'taki *Lemonade* operasında sahneye çıktı. 1951-1954 arasında New York Şehir operasında, 1955'te New York Filarmoni orkestrasında, aynı yıl Metropolitan operasında, ayrıca Milano'da Scala tiyatrosunda şeflik yaptı. Avrupa ve Amerika'nın birçok yerinde orkestralar yönetti; İtalya'da Spoleto'da her yıl yapılan Dünya festivaline katıldı. Menotti ve Samuel Barber'in bazı operalarının ilk temsillerini yönetti. (L)

SCHİRACH (Baldur VON), alman siyaset adamı (Berlin 1907). Nazi partisi üyesi (1925), Alman Gençlik teşkilâtı başkanı (1933) oldu; Hitler-Jugend, Jungvolk ve Bund Deutscher Mädchen (1937) dışındaki bütün kuruluşları ortadan kaldırdı. Viyana Reichsstatthalter'i olarak görev aldı (1941); Nürnberg mahkemesi tarafından yirmi yıl hapse mahkûm edildi (1946). [L]

SCHİRMER (Heinrich Ernst), alman mimarı (Leipzig 1814-Giesen 1887). 1838'de gittiği Norveç'te çalıştı. Oslo'da krallık sarayı, katolik kilisesi, hastahane v.b.nin yapımında görev aldı; Oslo cezaevini yaptı; Trondheim katedralini onardı. Schirmer, XIX. yy.ın ilk yarısında Norveç'in en büyük mimarıydı. (M)

Schirmer, Gustave *Schirmer*'in (Königsee 1829-Eisenach 1893) 1861'de New York'ta, Breusing yayınevini değiştirerek ve kendi adını vererek kurduğu müzik eserleri yayınevi. Schirmer'in yönetiminde bulunduğu sırada kültür alanında yaygın bir ün kazandı. Schirmer'den sonra yerini iki oğlu aldı. (L)

SCHİRMERİT i. (Gustave *Schirmer*'in adından fr. *schirmérite*). Miner. Tabiî kurşun, bizmut ve gümüş sülfür. (L)

SCHİRO (Giusepe), arnavut yazarı (Piana dei Greci 1865-Napoli 1927). Napoli'deki İstituto Orientale'de arnavut dili ve edebiyatı dersleri verdi (1900'den sonra). Halk şiirini taklit ederek yazdığı *Rapsodie Albanesi* (Arnavut Rapsodileri) [1887] ile *Mili e Haidhia* (Mili ve Haidhia) [1907] idilinden başka *Te Dheu i Huaj* (Yabancı Topraklarda) [1900] adlı roman şeklinde manzum bir tarihi ve *Canti Tradizionali e Altri Saggi delle Colonie Albenesi di Sicilia* (Geleneksel Şarkılar ve Sicilya'daki Arnavut Kolonları Üstüne Öbür Denemeler) [1923] adındaki kitabında yer alan *Mino* (1923) adlı küçük bir şiiri vardır. (M)

SCHİSKE (Karl) avusturyalı besteci (Györ [esk. Raab] 1916). Viyana akademisinde kompozisyon dersi verdi (1952). Eserleri: beş senfoni (1942-1962), telli çalgılar, piyano ve keman için konçertolar; oratoryo, missa ve kantatlar, telli çalgılar için iki dörtlü. (L)

SCHİSMA i. Bk. SKHİSMA.

SCHİSMATOGLOSSİS i. Malezya takımadalarında yetmiş kadar türü bulunan sarmaşık. (Yaprakları alaca veya iki renkli olan bazı türleri limonluklarda yetiştirilir: *Schismatogolottis concinna, S. pulchra, S. neoguinensis, S. latifolia.*) [L]

SCHİSMUS i. Çok ince yapraklı, çimenimsi küçük ot; Akdeniz bölgesinde kumsal yerlerde rastlanır. (Buğdaygillerden.) [L]

SCHİSTOCERCA i. İki türü tarım ürünleri için en büyük âfetlerden sayılan çekirge. (Düzkanatlıların çekirgegiller familyasından.)

— ANSİKL. *Schistocerca gregaria* bazı yıllarda güneyden bulut gibi sürüler halinde Kuzey Afrika'ya gelir; 1929-1933 arasında görülen çekirge salgını büyük bir âfet halini almış, çekirgeler Kuzey Afrika, Trablusgarp, Mısır, Ürdün, Mezopotamya ve İran'ı istilâ etmişti. *S. paranensis* Güney Amerika'da yaşar. Bk. ÇEKİRGE. ÇEKİRGEGİLLER. (L)

SCHİZOCERUS i. Avrupa'da bulunan testeresineği; erkekleri çatal duyargalıdır; kurtçuğu gülgillerde yaşar. (Zarkanatlıların *tenthredinidae* familyasından.) [L]

SCHİZODONTAE çoğl. i. İki çenetli yumuşakçalar grubu. (Küçük bir grup meydana getiren bu yumuşakçalarda menteşenin

schizolobium (S. parahybum)

yalnız ana dişleri vardır, yani sol çenette üçgenimsi bir tek diş, sağ çenette iki tane yassı diş bulunur. Başlıca cinsleri: *schizodus, myoporia, trigona, anthracosia* ve bazı bilginlere göre *unio.*) [L]

SCHİZODUS i. Paleont. Üçgenimsi kavkılı, iki çenetli yumuşakça; karbonifer ve permiyen tabakalarında yaygındır. (Trigonidae familyasından.) [L]

SCHİZOGLOSSUM i. Karşıt yapraklı, çokyıllık ot; çiçek sapları yaprakların çıktığı yerin biraz yukarısından çıkar; Afrika'nın tropikal ve güney bölgelerinde yetişir. (Tohumları ipekligillerden.) [L]

SCHİZOLOBİUM i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen bitki. (Baklagillerden.)

— ANSİKL. *Schizolobium parahybum*'dan *gavilan* adı verilen bir kereste elde edilir (aynı keresteye Meksika'da *kuon,* Brezilya'da *guapuruvu* denir); kâğıt hamuru sanayiinde kullanılan pembemsi soluk esmer bir odundur. (L)

SCHİZOMETOPA i. Kısa duyargalı sikloraf çift kanatlı böceklerin bir bölümü. (Bunların erkeklerinde alın dar, gözler çoğunlukla birbirine bitişiktir [holometopa grubunda ise gözler ayrık olur]; kaşıkçıklar büyük, hattâ çok iridir, denge organlarını örter.) [L]

SCHİZOMYCETES i. Bazen bakteriler şubesine verilen ad. (L)

SCHİZONEURA i. Elma ve armut pamuklu bitinin ilmî adı. (*Aphididae* familyasından.)

— ANSİKL. Elmaya çok zararlı olan *Schizoneura lanigera*'nın vücudu mumsu beyaz bir havla kaplıdır. Bu böceğin anayurdu Kuzey Amerika'dır; XVIII. yy.ın başlarında Avrupa'da belirmiş ve hızla yayılmıştır. Dalların üzerinde kalabalık sürüler halinde yaşar, ağacı sokarak özsüyünü emer, nodozite oluşumuna yol açar. Büyük köklerin çıktığı yerde, toprakta kışı geçirir. Bununla en iyi savaş yolu, sabunlu suya veya bitkisel yağlı eriyiklere alkollü nikotin karıştırıp böcekli dalları bu sıvıyla badana etmektir. (L)

SCHİZOPELTİDA çoğl. i. Başlığöğsü parçalı, zehir çengelli örümcekler alttakımı; tropikal-ekvatoral bölgelerde yaşayan 3 cinsi ve 28 türü bulunan bir tek familyası vardır. (L)

SCHİZOPETALON i. Turpgillerden otsu bitki; Güney Amerika'da yetişir; lime lime parçalı tuhaf taçyapraklarından dolayı limonluklarda süs için yetiştirilir. (En iyi bilinen türü *Schizopetalon Walkeri*'dir.) [L]

SCHİZOPHYCEAE çoğl. i. *Eşanl.* MAVİYEŞİL SUYOSUNLARI.

SCHİZOPHYTA çoğl. i. Çok ilkel bitkiler grubu; yuvarlak veya biraz uzunca olan bu canlılar basit bir şekilde bölünerek çoğalır; kimisi tek tek, kimisi dizi halinde ve çoğu zaman jelatinimsi ortak bir madde içinde bulunur. (Bakteriler ve mavi suyosunları bu gruba girer.) [L]

SCHİZOPODİUM i. Paleobot. Asteroxylon'larla cladoxylon'lar arasında geçit sayılan bitki sapı; Queensland'da Orta Devonyende bulunmuştur (*Schizopodium Davidi*). [L]

SCHİZOPERELLİDAE çoğl. i. Zool. Genellikle kabuklu, yarım ay yutmaçlı yosunhayvanları familyası; Tebeşir devrinde yaşamış olan fosil türlerle şimdi var olan birçok türü kapsar. (L)

SCHİZORHİS i. Turako'ya çok benzeyen boz rengiyle ondan ayrılan afrika kuşu. (L)

SCHİZOSTOMA i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaşayan böcekçil yarasa; burnu uzun bir sapın ucundadır ve kulakları çok iridir. (Yaprakburunluyarasagillerden.) [L]

SCHİZOSTYLİS i. Köksaplı veya yarı soğanlı çokyıllık süsen; Güney Afrika'da yetişir (*Schizostylis coccinea* vazoluk çiçek elde edilmek üzere güneşli iyi topraklarda üretilir.) [L]

SCHİZOTHERİUM i. Paleont. Chalicotherium'a yakın toynaklı memeli hayvan; kemikleri Quercy fosforitlerinde bulunmuştur. (L)

SCHJELDERUP (Gerhard), norveçli müzikçi (Christiansand 1859-Benediktbeuren 1933). Paris'te Massenet'nin öğrencisi oldu; önce Dresden, sonra Bavyera'da oturdu. Birçok opera (*Sonntagmorgen* [Pazar Sabahı], 1893; *Nocwegische Hochzeit* [Norveç Düğünü], 1900; *Frühlingsnacht* [İlkbahar Gecesi], 1908; *Sturmvögel* [Fırtına Dalgaları], 1926), sahne müziği, senfonik müzik ve oda müziği besteledi. Müzik tenkitleri de yazdı. (M)

SCHLABRENDORFF (Fabian VON), alman nazi düşmanı (doğ. Halle 1907). Hitlerin iktidara geçmesinden önce (1933) nazilere karşı muhalefet hareketine katıldı. İkinci Dünya savaşı sırasında subaydı, Hitler'e karşı bir suikast hazırladıysa da, suikast başarılı olmadı. 20 Temmuz 1944 suikastiyle sonuçlanan direnme hareketine katıldı. (M)

SCHLAF (Johannes), alman yazarı (Querfurt, Halle yakınları 1862-ay.y. 1941). Holz ile birlikte, natüralist teorinin aşırı şekli olan «tutarlı natüralizm» teorisini kurdu. İki yazar, ortaklaşa yazdıkları *Papa Hamlet* (Hamlet Baba) [1889] ve *Die Famille Selicke*'de (Selicke Ailesi) [1890], estetik fikirlerini açıkladılar. Schlaf, Dostoyevski etkisinde bir tiyatro oyunu (*Maister Oelze* [1892]) ile Maeterlinck ve Huysmans'ın etkisini taşıyan, mistik ve lirik küçük hikâyeler ve romanlar da yazdı: *Das Dritte Reich* (Üçüncü Krallık) [1900], *Die Suchenden* (Arayanlar) [1902], *Am Toten Punkt* (Ölüm Noktası) [1909]. Nesir şiirleri de (*Frühling* [İlkbahar] 1896) vardır. (L)

SCHLÄFLİ (Ludwig), isviçreli matematikçi, ilâhiyatçı ve hümanist (1814-1895). Bern üniversitesinde matematik dersleri verdi. Büyük bir matematikçiydi; çeşitli alanlarda birçok çalışma yaptı. Büyük bir doktrin adamı olan Schläfli, başka modern dilleri ve eski dilleri de (özellikle doğu dillerini) çok iyi bilirdi. (M)

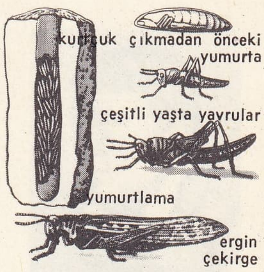

schistocera
(çöl çekirgesi)

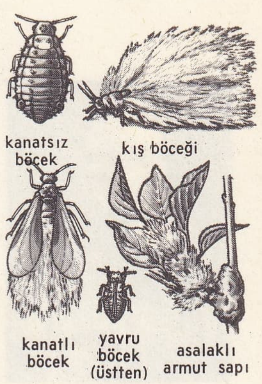

schizoneura

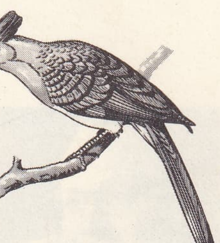

schizorhis

A. W. von SCHLEGEL

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; LAROUSSE

Friedrich von SCHLEGEL

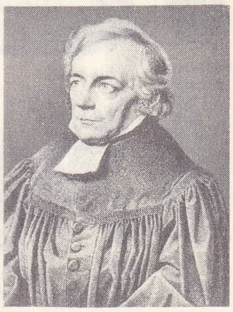
F. SCHLEİERMACHER

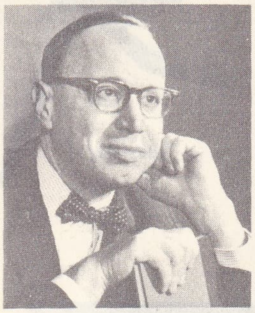
A. M. SCHLESINGER

SCHLAGEN i. (alm. k.). Almanya'da askerî okullarda veya cezaevlerinde uzun süre kullanılan bir disiplin cezası. Suçlunun sırtına bir değnekle vurularak uygulanırdı. (L)

SCHLAGİNTWEİT, bavyeralı beş kardeşin adı. — HERMANN, Münih 1816-ay.y. 1882) ve ADOLF (Münih 1829 - Kâşgar 1857), Alpler'deki Rose tepesine çıkarak jeoloji araştırmaları yaptılar (1846-1853). Daha sonra ROBERT (Münich 1833-Giesen 1885) ile Hindistan'a gittiler (1854), Dekkan, Himalaya ve Kâşgar'a kadar Türkistan'ı gezdiler. Adolf sofu müslümanlar tarafından Kâşgar'da öldürüldü. Herman ile Robert, Hindistan şirketi adına giriştikleri bu keşif gezisinin sonuçlarını ingilizce olarak yayımladılar. Robert 1871'de Kalifornia'yı, 1874'te Mormonlar bölgesini dolaştı. — EDUARD (Münih 1831-1866), Fas'taki ispanyol seferine katıldı (1860) ve Kissingen savaşında öldürüldü. — EMİL (Münih 1835-Zweibrücken 1904), şarkiyatçıydı; *Buddhism in Tibet* (Tibet'te Buddha'cılık) [1863], *İndien in Wort Und Bild* (Söz ve Resimle Hindistan) [1881-1889] adlı iki eser yayımladı. (L)

SCHLEGEL (August Wilhelm VON), alman yazarı (Hannover 1767-Bonn 1845), Johann Elias Schlegel'in yeğeni. Göttingen üniversitesinde Bürger'in öğrencisi oldu, Amsterdam'da eğitmenlik yaptı (1792-1795), sonra Jena üniversitesinde ders verdi (1796). Goethe ve Schiller tarafından yönetilen *Horen* (Saatler) dergisinde çalıştı; kısa süre sonra onlardan ayrıldı. Kardeşi Friedrich ile *Athenäum*'da işbirliği yaptı; Berlin'e yerleştikten (1801) sonra Tieck ve Novalis gibi şairler ve Fichte ile Schelling gibi filozoflarla birlikte romantik grupların ilkini kurdu. 1803'ten sonra Madame de Stael'in dostu ve edebiyat danışmanı oldu. Onunla beraber birçok defa Coppet'ye ve özellikle İsveç'e (1813) yolculuk yaptı. Madame de Stael'in *Almanya'ya Dair* adlı kitabında, Schlegel'in etkisi sezilir. 1818'den sonra Bonn üniversitesinde ders veren Schlegel şairden çok nazariyeciydi; Shakespeare (1797-1810), Calderon (1803-1809) Tasso, Petrarca ve Ariosto'dan tercümeler yaptı. Başlıca eserleri: fransızca olarak kaleme aldığı *Comparaison Entre la «Phèdre» de Racine et celle d'Euripide* (Racine'in Phèdre'i ile Euripides'inkinin Karşılaştırması) [1807], *Vorlesungen über Dramatische Kunst und Literatur* (Dram Sanatı ve Edebiyat Üstüne Dersler) [1808-1809], *Geschichte der Deutschen Sprache und Pesie* (Alman Dili ve Şiiri Tarihi) [1818-1819] ve *Vorlesungen über Schöne Literatur und Kunst* (Edebiyat ve Sanat Üstüne Dersler) [1883]. Herder ve Lessing'in fikirlerini devam ettiren Schlegel, çok yapmacıklı ve çok dar görüşlü olan fransız klasizmine olduğu kadar Schiller'in idealizmine de karşıydı. Schlegel'in romantizm anlayışı, kaynağını sadece ortaçağ şiirinden değil, Eski Yunan'dan hıristiyan ve modern Avrupa'ya kadar bütün medeniyetlerin büyük manzum eserlerinden alan bir güzellik ve sanat kültüydü. (L)

SCHLEGEL (Friedrich VON), alman yazarı ve bilgini (Hannover 1772-Dresden 1829). Auguste Wilhelm von Schlegel'in kardeşi. Göttingen ve Leipzig üniversitelerinde öğrenim gördü ve özellikle klasik filolojiyle ilgilendi. 1796'da Jena'ya kardeşi August Wilhelm'in yanına gitti, romantik gruplara katıldı; 1797'de Berlin'e giderek kardeşiyle birlikte *Athenaum* (1798) dergisini kurdu ve Schleiermacher ile tanıştı. Kısa süre sonra *Lucinde* (1799) adlı romanını yayımladı. Bu romanı ile *Athenäum*'da ve *Europa*'da (1803-1805) yayımlanan makaleleri ve denemeleri, yazarın alman romantik düşüncesine başlıca katkısıdır. Schlegel, Fichte'nin etkisinde kalarak şiirde mutlak idealizmi aradı. Şairin hürriyeti, mistisizmi olduğu kadar maddî duyum ve tadlar dünyasını da aynı serbestlikle dile getirmesindeydi. Ama bunlardan birinin ağır basmasına imkân vermemek için sırasında istihzadan yararlanmayı bilmeliydi. Bununla beraber Katolikliği kabul edince (1808) Schlegel'de mistisizm ağır bastı. 1802 1804 Arasında yaptığı bir seyahat sırasında Sanskritçe ve Farsça üstüne yaptığı çalışmaların sonucu olan *Über die Sprache und die Weisheit der İnder* (Hint Dili ve Bilgeliği Üstüne) adlı denemesini yayımladı (1808). Son önemli eseri, Viyana üniversitesinde verdiği dersleri toplayan *Geschichte der Alten und Neuen Literatur*'dur (Eski ve Modern Edebiyat Tarihi) [1815]. Katolikliği benimsemesinden sonra Viyana'da resmî görevler alan yazar, geçmişteki idealinden vaz geçerek meslek hayatını Kutsal İttifakın başlıca destekleyicilerinden olan hükûmetin yüksek memurlarından biri olarak tamamladı. (L)

SCHLEGEL (Johann Adolf), alman yazarı (Meissen 1721-Hannover 1793), August Wilhelm ve Friedrich Schlegel'in babası. Papazdı; Hannover'de genel levazım başkanı oldu. *Geistliche Gesänge* (Dinî Şarkılar) [1766-1772] adlı üç derleme yayımladı; ayrıca Ch. Batteux'nün estetik üstüne bir incelemesini çevirerek (ve üstünde tartışarak) tenkitçi olarak da kendini kabul ettirdi: *Einschränkung der Schönen Künste auf Einen Einzigen Grundsatz* (Güzel Sanatların Tek Bir İlkeye İndirgenmesi). [M]

SCHLEGEL (Johann Elias), alman şairi (Meissen, Saksonya 1719-Sorö, Danimarka 1749). Daha çok tiyatro tenkitleri ve tiyatro tarihi çalışmalarıyle tanındı. Önceleri Gottsched'in etkisinde kaldı, sonra, Shakespeare'i Almanya'da tanıtmağa çalışarak Lessing'e zemin hazırladı. (L)

Schleich anestezik karışımı, 20 kısım etil klorür, 20 kısım kloroform, 60 kısım eterle hazırlanan ve genel anestezide kullanılan renksiz sıvı. (Alman doktoru Carl Ludwig *Schleich*'in [1859-1922] adıyle anılır.) [L]

SCHLEİCHER (August), alman dilbilimcisi (Meiningen 1821-Jena 1868). Hint-Avrupa dilbilimini bir tabiat bilimi gibi ele alarak ve Darwin nazariyelerini uygulayarak yeniledi. Ama organik dünyadan aldığı benzetmelerde aşırılığa kaçtı. Başlıca eserleri: *Die Sprachen Europas* (Avrupa Dilleri) [1850]; *Hondbuch der Litausichen Sprache* (Litvan Dili Elkitabı) [1856-1857], *Kompendium der Vergleichenden Grammatik der İndogermanischen Sprachen* (Hint-Germen Dillerinin Kısa Karşılaştırmalı Grameri) [1861]; *Darwin Nazariyesi ve Dilbilim* (1863). [L]

SCHLEİCHER (Kurt VON), alman generali (Brandenburg 1882-Berlin 1934). Eski bir prusyalı asker ailesindendir. 1900'de Hindenburg kumandasındaki 3. Muhafız alayında hizmet görürken kumandanın oğlu Oskar ile dost oldu. 1910'da Harp akademisine geçtikten sonra Genelkurmaya tayin edildi ve 1917'de Doğu cephesinde kısa bir hizmet dışında bütün askerlik hayatı boyunca Genelkurmayda kaldı. Ekim 1918'de Groener'in emir subayı olarak ordunun ve Reich'ın yöneticileriyle temasını kaybetmedi ve onlar üstünde ürkütücü bir nüfuz kurdu. İktidar hırsıyle dolu fakat sorumluluktan kaçan bir insan olduğu için doğrudan doğruya değil de başkaları aracılığıyle yönetmeyi tercih etti; her türlü vicdan duygusundan uzak bir insandı, entrika çevirmekten hoşlanırdı. 1918-1919 Kışında Kasel'deki Genelkurmay karargâhıyle Berlin şansölyeliği arasında irtibat subaylığı yaptı, daha sonra serbest birliklerin ve yeni Reichswehr'in teşkilâtlanmasında faal rol oynadı. Ordu siyasî teşkilâtının başkanı olarak, özellikle Moskova'da Kızılordu genelkurmayıyle yapılan gizli pazarlıklar sırasında von Seeckt'in en güvenilir adamlarından biri haline geldi. Von Seeckt'in ayrılmasından sonra Hindenburg üstündeki nüfuzu gittikçe arttı ve çok geçmeden Hindenburg'a kendini Naziliğin gittikçe artan gücünü ince hesaplarla önleyebilecek ve bu gücü Reichswehr lehine bir yola sokabilecek tek general olarak kabul ettirdi. O tarihten sonra alman siyasetinde kader tayin edici bir rol oynadı: orduyu Nazilik ile birleşmeğe yöneltecek Naziliğe iktidar yollarını açtı. 1929'da, millî savunma bakanlığına getirilmesini desteklediği Groener'in genel sekreteri oldu. Röhm ile ve Hitler'den ayırabilmeyi umduğu Hücum kıtaları (S.A.) ile ilişki kurdu ve Hitler'in Hindenburg ile görüşmesini sağladı (1931). Hindenburg'un yeniden seçilmesinden sonra nazilere karşı ikili oynamağa devam ederek S.A.'ların ve S.S.'lerin dağıtılması kararını sağlayan Groener'i ordunun gözünden düşürttü ve uzaklaştırdı. Bu olay Brüning kabinesinin düşmesini hızlandırdı (1932). Schleicher, Nazilerin onayıyle von Papen'i şansölye tayin ettirdi ve kendi de Reichswehr bakanı oldu. Böylece Hitler'e hâkim olabileceğini umuyordu. 1932 Ağustosunda Hitler ile buluştu ve onun yardımıyle von Papen'i iktidardan düşürdü; Hindenburg'un ısrarı üzerine 2 aralık 1932'de, bir iç savaş ortamı içinde şansölye oldu. Fakat Reichstag'ın düşmanlığını kazandığı ve Gregor Straser aracılığıyle Nazi partisini parçalamağa çabaladığı için, Hitler ile anlaşan von Papen'in entrikaları sonucunda istifa etmek zorunda kaldı (29 ocak 1933), Hindenburg da şansölyeliğe 30 ocakta Hitler'i getirdi. Schleicher'in ikili oynamasından çekinen ve Nazi partisinin işlerine karışmasını bir türlü bağışlamayan Führer, 30 haziran 1934'teki kanlı temizlik hareketi sırasında onu, karısıyle birlikte Neu Babelsberg'deki köşkünde öldürttü. (L)

SCHLEİCHERA i. Asya ve Avustralya'da yetişen ağaç (*Schleichera trifuga*); yetiştiği yerlerde bazı bakımlardan iktisadî bir değer taşır (odun, yağlı tohum, yenen meyve). [*Sapindaceae* familyasından.] (L)

SCHLEİDEN (Mathias Jakob), alman botanikçisi (Hamburg 1804-Frankfurt am Main 1881). Hukuk fakültesini bitirdi, avukatlık yaptı, sonra (1833) Göttingen'de botanik dersleri verdi. Botanik, antropoloji, bilim tarihi, felsefe alanlarında birçok eser yayımladı. Botaniği tümevarıcı bir bilim olarak ele aldığı *Grundzüge der Wisenschaftlichen Botanik* (Bilimsel Botaniğin Temelleri) [1842-1843] adlı inceleme ve özellikle bütün bitkilerin hücreli olduğunu ileri süren incelemesi (1838) önemlidir. Daha sonra, Th. Schwann ile birlikte «hücre teorisi»ni kurdu. (M)

SCHLEİERMACHER (Andreas August Ernst), alman şarkiyatçısı ve kütüphanecisi (Darmstadt 1797-Auerbach 1858). 1808'den sonra Hofbibliothek ve Darmstadt müzesinde çalıştı, alfabenin harfleriyle birbirinden ayırt edilen yirmi dört sınıftan meydana gelen bir bibliyografya sınıflaması tasarladı: *Bibliographisches System der Gesamten Wissenschaftskunde* (Bilimsel Eserlerin Bibliyografya Sistemi) [1847]. Darmstadt kütüphanelerindeki derlemeler bu sınıflamaya göre düzenlendi ve başka alman kütüphaneleri de bu sistemi benimsedi. (M)

SCHLEİERMACHER (Friedrich), alman ilâhiyatçısı (Breslau 1768-Berlin 1834). Landsberg (1794), Berlin (1796) ve Stolp'ta (1802) rahiplik yaptı, Hale'de ders verdi (1804). Berlin'e yerleşince (1807) önce vaızlar verdi, sonra öğretim üyesi oldu ve Bilimler akademisine üye seçildi (1811). *Reden Über die Religion* (Din Üstüne Konuşmalar (1799) ve *Monologen* (Monologlar) [1800] adlı eserleriyle çağdaşlarını etkiledi; bunlardan ilki, Spinoza'dan ilham almıştır ve insanın sonsuza bağımlılığı üstünde ısrarla durur; Fichte'den ilham alarak yazdığı ikinci eserde ise yazar, kişiliğin önemini açıklar. Schleiermacher, *Der Christliche Glaube* (Hıristiyan İnancı) [1821], adlı eserinde fikirlerini kesinlikle ortaya koydu: akılcılığa, tabiatüstücülüğe karşı öznel bir din anlayışını savunarak, dinin özünü sonsuzluk duygusunda ve insanın Tanrı'ya bağımlılığında bulur. Schleiermacher, modern protestan ilâhiyatın kurucusu sayılır. (L)

SCHLEİNİTZ (Alexander VON), prusyalı siyaset adamı (Blankenburg am Harz 1807-Berlin 1885). 1835'te, diplomatlığa başladı, Hannover'de tam yetkili ortaelçi oldu (1848), Danimarka ile yapılan ve Malmö barışıyle sonuçlanan görüşmeleri yürüttü. Dışişleri bakanlığına getirildi (1849-1850), Wilhelm I'in tahta çıkışından sonra da aynı göreve tayin edildi (1859-1861). Daha sonra krallık sarayı ortaelçisi oldu. (M)

Schleissheim şatosu, Bavyera düklerinin eski ikametgâhı, Münih yakınında. Şato iki yapıdan meydana gelir: XVI.-XVII. yy.-lardan kalan birinci yapıyı Maximilian I tamamlatmıştır; 1701-1727 arasında inşa edilen ikinci bina ise Versailles örnek alınarak yapılmıştır; Wittelsbcah Resim koleksiyonunun (en güzel parçaları Münih müzesindedir) bir kısmı buradadır. (L)

SCHLEMM (Friedrich), alman anatomi uzmanı (Gitter am Berge, Salzgitter, 1795 - Berlin 1858). Berlin'de anatomi profesörlüğü yaptı (1829'dan sonra). Gözün saydam tabakasındaki sinirlerle, saydam tabakayle göz akı arasındaki atardamarı ilk olarak tasvir etti ve bu atardamara adı verildi (*Schlemm damarı*). Eserlerinin büyük kısmı,

Foto. LAROUSSE

1828'den sonra *Berliner encyklopädiasches Wörterbuch der Med İzinischen Wissenschaft*'ta (Berlin Ansiklopedik Tıp Sözlüğü) toplandı. (M)

SCHLEMMER (Oskar), alman ressamı (Stuttgart 1888 - Baden-Baden 1943). Başlangıçta, izlenimciliğin etkisinde kaldı, sonra figürlerde denge ve oranı ön plana alan bir üslûp benimsedi. Berlin'deki millî galeri ve çeşitli alman müzeleri dışında New York'taki Museum of Modern Art'ta da tabloları vardır. (M)

SCHLENTHER (Paul), avustralyalı tiyatro yöneticisi ve tenkitçisi (Insterburg, Doğu Prusya 1854-Berlin 1916). *Vossische Zeitung*'un tenkit yazarı ve Viyana'daki Burgtheater'in yöneticisi (1898-1910) olduğu sıralarda natüralizmi hararetle savundu. O. Brhm ile *Freie Bühne* dergisini kurdu ve yönetti. G. Brandes, J. Elias ve İbsen'in hayranıydı; İbsen'in eserlerini Almancaya çevirdi. (M)

SCHLESİNGER (Arthur Meier Jr.), amerikalı tarihçi ve siyaset adamı (Columbus, Ohio 1917). Harvard üniversitesinde ders verdi (1946-1962). Eserlerinin başlıca konusu Demokrat parti ve liderleridir. Aynı zamanda MacCarthy'ciliği de inceledi. Başkan John F. Kennedy'nin danışmanlığına (1961) getirildi ve görevine başkan Johnson zamanında da birkaç ay devam etti (1963-1964). Sonra, Harvard'a döndü ve J.F. Kennedy hükûmetinin tarihiyle ilgili önemli bir eser hazırladı: *A Thousand Days* (Bin Gün) [1965]. Ayrıca Vietnam savaşı üstüne *The Bitter Heritage: Viet-Nam and American Democracy (1941-1966)* [Acı Miras Vietnam ve Amerikan Demokrasisi (1941 - 1966)] (1967) adlı bir eseri vardır. (L)

SCHLESİNGER (Frank), amerikan astronomu (New York 1871-Lyme, Connecticut 1943). Ukiah rasathanesinde asistan (1899), Yerkes rasathanesinde astronom (1903) oldu. Önce Pittsburgh (1905), sonra Yale üniversitesi rasathanesinde (1920) müdürlük yaptı. 1935'te uzun odaklı bir teleskop ve fotoğraf sayesinde, trigonometri metoduyle dört bin yıldızın uzaklığını veren bir katalog yayımladı. (L)

SCHLESWİG veya **ŞLEZVİK,** alman ovasının uzantısı olan Jylland yarımadasının güney kısmı, Kuzey Denizi ile Baltık denizi arasında.

● *Coğrafya.* Schleswig, Holstein'dan Eider ile yarılır. Batıdaki kıyı şeridi bir dizi kumul adacığı (Sylt, Römö, Fanö v.b.) meydana getirir; bunların kenarında geniş estranlar (Wadden'ler) vardır. Kıyı, deniz bataklıkları ve polderlerle (Almanya'dakiler Danimarka'dakilerden daha geniş) sınırlıdır. Schleswig'in merkezi ve doğusu buzul devri topraklarından (kum, buzultaşı kil) meydana gelen ve pek yüksek olmayan tepeleri kapsar. Özellikle hayvancılık yapılan zengin tarım bölgesi Schleswig'de meyve yetiştirilir.

● *Tarih.* Yarımadanın öbür kısımları gibi güneyi de Angl ve Jüt'lerin Roma Britanyası'na göçmelerinden sonra Danlar tarafından işgal edildi. Dan kralı Godfred, yarımadayı Büyük Karl'ın hücumlarına karşı toprak bir duvarla (Dannevirke) korudu; bu duvar Sli'nin (Schlei) ağzını Eider'inkiyle birleştiriyordu. Charlemagne önce Sakson Nordalbingie'sini (sonradan Holstein) Obodrit'lere verdi; sonra geri aldı ve burada Saksonlara bir Dan pazarı kuruldu; Saksonların görevi Schleswig Danlarını ve Oldenburg ile Meckbemburg İslavlarını durdurmaktı. O tarihte Dannevirke doğuda tahkimli Haithabu (Schleswig) [IX. yy.] limanıyle güçlenmişti; bu limanın X. yy.dan sonra Germania ile Kuzey Avrupa arasındaki işbirliği önemli ölçüde arttı. Danlarla Almanlar arasındaki bir çatışma sonunda (934) Kuşbaz Heinrich I, Schleswig prensine ülkenin hıristiyanlaştırılmasını Hamburg başpiskoposunun yönetmesini kabul ettirdi. Ayrıca Dannevirke'nin Danlar tarafından tahkim edilmesi üzerine, güneye doğru bir hücumu önlemek için Eider ile Schlei arasında germen Schleswig marklığı kuruldu (950'ye doğr.). Ama Konrad II, marklığı Büyük Knud'a bıraktı (1030'a doğr.). Düklüğü o tarihte Danimarka krallık ailesinden subaylar yönetiyordu: hemen hemen bağımsız valilerden bu subaylar topraklarını Holstein'e doğru genişletmeğe çalıştılar; alman sömürgeleştirmesi ise tersine Holstein'dan başladı. 1203'te Danimarka kralı Valdemar II, kont Adolf III'ü Holstein kontluğunu bırakmağa zorladı; Holstein, Schleswig'e katıldı. Ama Adolf IV (1225-1239) ülkeyi ayaklandırdı ve Danimarka kralını düklüğü geri vermek zorunda bıraktı (1225). Kızı Holstein'lı Mathilde'yi Schleswig dükü Abel (1232-1250) ile evlendirdi. Abel düklüğünü soydan geçen bir prenslik haline getirmek istedi, bu durum kardeşi Danimarka kralı Erik Plovpenning (1241-1259) ile büyük bir çatışmaya yol açtı. Erik'in yerine tahta çıkan Abel (1250-1252); ölürken krallığı kardeşine, düklüğü ise Danimarka'ya bağlı bir yurt olarak oğullarına bıraktı. Kardeşi Christophe I, sonunda düklükleri yeğenlerine verdi; yeğenlerinden dük Erik, Schleswig'in babadan oğula geçmesini kabul ettirdi (1261). Ama 1326'da Danimarka kralı Valdemar III Schleswig düklüğünü, tahta çıkmasını sağlayan Holstein kontu Gerhard III'e verdi: bununla birlikte, tahttan çekilmek zorunda kalınca 1326 Valdemar anayasası gereğince düklüğü konttan geri aldı. Dük ailesi sönünce (1375) Holstein kontu üzerinde hak iddia ettiği düklüğü topraklarına kattı (1386) ve almanlaştırılmasını hızlandırdı. Holstein - ler Danimarka kralı Oldenburg'lu Christian I'i iki prensliğin özel kurumlarına dokunmaması şartıyle dük seçtiler. Holstein, imparatorlukta kaldı (1460). [Bk. SCHLESWİG-HOLSTEİN.] Düklükler savaşından sonra Danimarka tarafından Avusturya ve Prusya'ya bırakılan (Viyana antlaşması, 30 ekim 1864) Schleswig, Gastein antlaşmasından sonra (14 ağustos 1865) Prusya tarafından yönetildi ve Avusturya Prusya savaşından sonra ilhak edildi (1866). Versailles antlaşması uyarınca Schleswig'de iki plebisit yapıldı. Kuzey kesimde yapılan ilk plebisitle (Aabenraa, Haderslev ve Tönder idare bölümleri). Danimarka'ya bağlanma, ama güney kesimdeki (Flensburg ve Schleswig'in güney bölümü) ikinci plebisitte Almanya'ya bağlanma desteklendi (mart 1920). Güney Schleswig Almanya'da kaldı ve 1949'da Schleswig-Holstein Landı'nın (Almanya Federal cumhuriyeti) bir bölümü oldu. (L)

SCHLESWİG, Almanya'da (Batı Almanya, Schleswig-Holstein) liman şehri, Scheli körfezi kıyısında; 34 500 nüf. Gotik üslûbundaki katedralde (XI.-XIII.,-XV. yy.) Hans Brüggemann'ın yaptığı mihrap arkalığı (1521). Önemli balıkçı limanı. Besin sanayii. Sepi yerleri. —Schleswig'in yakınında, Schlei ırmağı üstündeki adada XVI. yy.dan kalma Gottorp şatosu (uzun zaman düklüğün hükûmet merkeziydi) bugün bölgesel müzedir. (L)

SCHLESWİG-HOLSTEİN veya **ŞLEZVİK -HOLŞTAYN,** Federal Almanya cumhuriyetinde eyalet, Jylland'ın güney kısmında, Holstein ve Schleswig düklüklerinin topraklarını kapsar; 15 658 km²; 2 460 000 nüf. Merkezi, *Kiel.*

● *Coğrafya.* Eyalet bütünüyle büyük Kuzey Almanya ovasında yer alır; ovanın yükseltisi Lauenburg'da 100 m'yi bulur. Batıda, Kuzey Denizi kenarında uzanan kıyı çok alçak, girintili çıkıntılı ve büyük kısmı polder haline getirilmiş bataklıklarla (*Marschen'ler*) çevrilidir; bataklıkları bir buzultaş tepeleri dizisi sınırlar. Çöküntüler turba yataklarıyle örtülüdür; doğuda Baltık denizi kıyısında bir buzultaşlar bölgesi uzanır; eski buzul ekseni birçok gölle örtülüdür; kıyı, uzun körfezlerle yarılıdır. Bu kesimdeki killi topraklar daha verimlidir. Schleswig-Holstein her şeyden önce bir tarım ülkesidir. Bölgede hiç maden yatağı yoktur; orta ve büyük mülkiyet (20-100) ağır basar ve çiftlikler geleneksel saman örtülü damlarını muhafaza eder. Nüfus dağınıktır ve Marscben'ler dışında bölgenin büyük kısmı ormanlıktır. Köy ekonomisi, komşu Danimarka'da olduğu gibi sığır (süt) ve domuz yetiştiriciliğine dayanır. Toprakların büyük kısmı yemlik bitki tarımına ayrılmıştır ve tabiî otlaklar geniş alanlar kaplar. Balıkçılık, özellikle Baltık denizinde çok canlıdır. Kuzey Denizi kıyısında adalara bölünmüş eski bir kumul şeridinin plajları çok turist çeker. Sanayi Kiel ve Lübeck'te toplanmıştır ama Rendsburg da küçük bir imalât merkezidir. Holstein'da dağınık birkaç dokuma sanayii tesisi de vardır.

SCHLESWIG

İkinci Dünya savaşı sonunda Schleswig - Holstein'e pek çok mülteci gelmesi nüfusun hemen hemen iki kat artmasına yol açtı. Mültecilerin birkaç küçük sanayi tesisi kurması eski sanayileri de geliştirdi. Fakat çok zor şartlar altında yaşayan mülteciler, sonradan büyük ölçüde Ruhr'a ve Ren bölgelerine göçtüler.

● *Tarih.* 1460'ta Danimarka kralı Christian I Slesvig (veya Schleswig), düklüğü ve Holstein kontluğunu şahsî mülkü haline getirdi. İmparatorluk Friedrich III tarafından düklük haline getirilince (1475) iki prenslik (danimarka düklükleri» adıyle tanındı. Aslında bir Danimarka'nın fief'i olan Schleswig ile imparatorluk toprağı olan Holstein, bir krallık vekilinin yönetimi altında özel kurumlarını muhafaza ettiler. Bugenhagen Dinî kararnamesiyle bölgede Protestanlık yayıldı (1542). Kral Christian III, topraklarını kardeşleri Yaşlı Johan ile Adolf arasında bölünce, prensliklerin birliği daha 1544'te bozuldu. Yaşlı Johan'ın ölümünde (1580) kral Friedrich II düklükleri ikiye böldü; imparatorluk toprağı kendi vârislerine, düklük arazisi dük Adolf'un vârisi Holstein-Gottorp'lara geçti. Holstein-Goltorp dükü Friedrich III'ün (1616-1659) Danimarka kralına karşı bağımsızlığını ilân etmesi üzerine, Danimarka kralı Friedrich IV, Schleswig'in güneyini ele geçirdi ve İkinci Kuzey savaşı sonunda bu topraklar üstündeki hâkimiyetini onayladı (Stockholm ve Frederiksborg antlaşmaları, 1120). Rus çarı Pyotr III, Holstein-Gottorp dükü olunca (1762) buhran arttı; fakat, kısa süre sonra Yekaterina II anlaşmazlığı çözdü: çariçe, Schleswig üstündeki haklarından vaz geçti;

SCHLESWIG - HOLSTEIN
Kiel kanalı

Foto. *Dizionario Enciclopedico Italiano*

fakat Danimarka kralı Christian VII'ye, Holstein-Gottorp dükü Paul'a Oldenburg ve Delmenhorst'un verilmesini kabul ettirdi (Çarskoye Selo, 1773). Viyana kongresinde Holstein ve Lauenburg düklükleri Germen birliğine katıldı; fakat Norveç'in kaybına karşılık Danimarka kralına verildi (1815). Danimarka krallarının, düklükleri, özellikle de Schleswig'i krallığa katma çabaları bölgesel bir muhalefetle karşılaştı. 1830'dan sonra U.J. Lormseu yönetiminde bir bağımsızlık hareketi başladı ve şubat 1848'de düklüklerdeki Almanlar, Prusya ve Germen birliğinin desteği ile ayaklandılar (Germen-Danimarka savaşı, 1848-1850). Büyük devletlerin araya girmesi statüko'nun muhafazasını sağladı (Londra protokolu, 1852). Kral Friedrich VII'nin ölümünde (1863) vârisi Glüeksburg'lu Christian IX, Schleswig'in krallığa katıldığını ilân edince (1863), düklükler meselesi yeniden ortaya çıktı ve bu karar Düklükler savaşının başlamasına sebep oldu (1864). Danimarka'nın yenilmesinden sonra Gastein'da imzalanan Avusturya-Prusya antlaşmasında (14 ağustos 1865), Schleswig'in yönetimi Prusya'ya verildi. Avusturya'yı yenen Prusya, düklüklere sahip çıktı (Prag antlaşması, 23 ağustos 1866) ve ilhak etti (24 ocak 1867). Schleswig-Holstein eyaleti halinde birleştirilen düklükler 500 000 danimarkalının geri çekilmesinden sonra danimarkalı milletvekillerinin (yeni alman çoğunluğu tarafından kısa süre sonra Reichstag'dan çıkarıldılar) itirazlarına rağmen köklü bir şekilde almanlaştırıldı. Versailles antlaşmasının (1919) 109. maddesi uyarınca iki plebisit yapıldı (10 şubat ve 14 mart 1920) ve Kuzey Schleswig Danimarka'ya geçerken Güney Schleswig, Holstein ile Prusya'nın Schleswig-Holstein eyaletini meydana getirdi. Nazi propagandasına kapılan Kuzey Schleswig'deki alman azınlığı, bütün Danimarka'nın Almanya tarafından işgal edilmesine (nisan 1940) bahane oldu. 1946'da ingiliz işgal bölgesinde bir Schleswig Holstein «land'ı» kuruldu. 1949'da Federal Alman cumhuriyetine katılan «land»a, Doğu topraklarından pek çok mülteci geldi ve nüfus 1939'a oranla yüzde 60'tan çok arttı. (L)

mareşal
von SCHLIEFFEN

SCHLIEMANN
Kuhn'ün gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

SCHLEY (Winfried Scott), amerikalı amiral (Frederick County, Maryland 1839-New York 1911). Ayrılık savaşında kuzeylilere hizmet etti (1861). 1898'de Küba adası önünde görevli amerikan filosu kumandanı amiral Sampson'un muaviniydi. Sampson'un bulunmadığı bir sırada tek başına karar alarak, amiral Cervera kumandasındaki ispanyol kruvazör filosu Santiago limanından çıkarken hücuma geçti ve bu davranışıyle ispanyol filosunun imhasında büyük bir rol aynadı. (L)

SCHLEYER (papaz Johann Martin), alman bilgini (Oberlanda, Baden 1831-Konstanz, Baden 1912). 1879'da Volapük* adını verdiği milletlerarası bir dil icat etti. (L)

SCHLİCH (sir William), alman asıllı ingiliz ormancısı (Flonheim, Rheinland, Almanya 1840-Oxford, İngiltere 1925). Öğrenimini Almanya'da yaptı. 1866'da Giessen üniversitesinde doktorasını verdi. Hindistan Hükûmeti Orman bakanlığına girdi, 1881'de orman genel müfettişi oldu. 1885'te İngiltere'ye giderek (1886'da ingiliz uyruğuna girdi) ülkenin ilk ormancılık okulunu kurdu; 1919'da emekliye ayrılıncaya kadar burada ormancılık dersi verdi. Beş ciltlik bir *Manual of Forestry* (Ormancılık Elkitabı) [1889 - 1896] ve bir *Forestry in the United Kingdom* (Büyük Britanya İmparatorluğunda Ormancılık) [1904] yayımladı. (M)

SCHLİCK (Arnold), kör alman orgcusu (Rheinland'da 1455'e doğr.-Heidelberg 1525'e doğr.). Heidelberg'de saray kontunun hizmetine girdi. Org tarihinin en eski iki eserini yazdı: *Spiegel der Orgelmacher und Organisten* (Org Yapımcısı ve Orgcunun Kitabı) [1511] ve *Tabulaturen Etlicher Lobgesang und Lidlein uff die Orgeln und Lauten* (Org ve Ses İçin Şarkı ve Övgüler Tablaturası) [1512]. (L)

SCHLİCK (Benjamin), danimarkalı mimar (Kopenhag 1796-Paris 1872). Kopenhag akademisinde, sonra Percier ve Fontaine'in yanında yetişti, 1828'de Paris'te Le Théâtre des Variétés'yi onardı. Fransızca olarak *Parallèle des Principaux Théâtres de Paris* (Paris'in Başlıca Tiyatrolarının Karşılaştırılması) adlı bir albüm hazırladı. (L)

SCHLİCK veya **SCHLİK** (Kaspar), alman siyaset adamı (1396'ya doğr. - Viyana 1449). Erlau'lu bir tacirin oğludur. İmparator Sigismund'un hizmetinde ve 1415'ten sonra İmparatorluk şansölyeliğinde çalıştı. Şansölye yardımcısı (1429), sonra şansölye (1433) oldu. Sigismund'dan sonra tahta çıkan hükümdarlar (Albrecht II ve Friedrich III) zamanında şansölyelik görevini devam ettiren Schlick'in siyasî alanda büyük bir etkisi vardı. (M)

SCHLİCK (Moritz), alman filozofu (Berlin 1882-Viyana 1936). Viyana'da ders verdi (1922); yeni-pozitivist eğilimli ve metafiziksiz bir ampirizm taraflısıydı. Başlıca eseri: *Raum und Zeit in der Gegenwärtigen Physik*'tir (Çağdaş Fizikte Uzay ve Zaman) [1917-1922]. (L)

SCHLİEFFEN (Alfred VON, — kontu), alman mareşali (Berlin 1833-ay.y. 1913). 1853'te süvari subayı olarak prusya ordusuna girdi; 1867-1869 arasında Paris'te askerî ataşelik yaptı. Mecklemburg büyük dükünün kurmayında 1870-1871 savaşına katıldı. Daha sonra Berlin'de Genelkurmayda ve kıtada hizmet gördü. Kıta hizmeti sırasında (1877-1884) Muhafız birliğinin 1. Uhlan alayına kumanda etti. Askerlik tarihine düşkün olan Schlieffen, Ordu Tarih servisi şefi oldu ve 1891'de von Valdersee'den sonra genelkurmay başkanı olarak adını taşıyan ünlü harp planını (Schlieffen planı) hazırladı. Bu projenin en yüksek başarı şansına ulaşması için, sahra ordusunun gerek mevcudunu, gerek savaş araçlarını elden geldiği kadar güçlendirmek gerekiyordu. Bu amaçla aralıksız çalışan Schlieffen üç yeni kolordu kurdurdu, 105'lik hafif obüsü kabul ettirdi, seyyar ağır sahra topçusunu meydana getirdi, emir ve kumanda araçlarını geliştirdi. 1906'da yerini Moltke'ye bıraktı; 1911'de mareşalliğe yükseltildi; emekliliğini, modern savaşın sevk ve idaresiyle ilgili makaleler yazarak ve özellikle Friedrich II ve 1806-1813 savaşları üstüne büyük tarihî incelemeler yaparak geçirdi. Fakat, öbür yazarların kendi doktrinine karşı gösterdiği düşmanlığa bakarak görüşlerinin uygulanmayacağına ve Almanya'nın tehlikeye düşeceğine inanarak kaygı içinde yaşadı. Görüşlerini savunmak için Cannae savaşı hakkındaki ünlü incelemesini yazdı ve düşmanı yok eden bütün zaferlerin, düşmanın yan ve gerilerine yapılan harekâtla elde edildiğini ispatlamağa çalıştı. (L)

Schlieffen planı, Birinci Dünya savaşının başında Almanya'da Schlieffen kontu tarafından hazırlanan savaş planı.

Schlieffen Alman genelkurmayının başına geldiği sırada (1891) Fransa ile Rusya birbirine yaklaşmıştı. Bu yüzden, savaşı iki cephe üzerinde hazırlamak zorunda kalan Schlieffen, Friedrich II'nin hareket tarzını benimsemeğe karar verdi: iki düşmandan önce çabuk saf dışı edilecek olana, sonra öbürüne hücum etmek. Bir süre, önce Rusya'ya saldırmayı düşündükten sonra, 1898'de, bir ili geçici olarak kaybetmek pahasına da olsa, doğuda Rusların ilerlemesini durdurmakla yetinerek asıl çabasını Fransaya yöneltmeğe karar verdi.

Schlieffen planının başlangıcı bu karara dayanır. Öte yandan, Fransızların Verdun-Toul-Epinal müstahkem hattı dolayısıyle cephe savaşından kısa zamanda sonuç alamayacağını anlayınca kuvvetlerinin büyük kısmını Belçika'dan geçirerek fransız ordusunu kuşatmağa karar verdi. Almanya bu davranışıyle yeni düşmanlarla karşılaşmak tehlikesini göze alıyordu; ama, siyasî gücün, bu tehlikeyi ortadan kaldırabilecek kadar becerikli olması gerekiyordu; çünkü, «zorunluluk yasa tanımazdı», 1898-1899 planı, ilk olarak, altı ordunun Saint-Vith-Strasbourg cephesinde yığınak yapmasını ve yedinci bir alman ordusunun Düren'in sağ kanadının gerisinde yer almasını öngörüyordu. Bütün bu kuvvetler Verdun'un çevresini sarmak amacıyle Mézieres üstüne yürüyecekti. Ama daha sonraki yıllarda Schlieffen bu kuşatmayı yetersiz buldu ve halkayı batıya doğru genişleterek kuşatma alanının içine Paris müstahkem ordugâhını da aldı. Hizmetten ayrılmasından kısa süre önce 1905 Noelinde ünlü hatıralarını yazdı: *Geşammelte Schriften* (Derlenmiş Yazılar) bu eserde, ideal harekâtı nasıl düşündüğünü anlattı: «Fransa kalesine Mézières-Dunkerque kesiminden girmemiz Fransızlara, devamlı olarak, sol kanatlarından saldırmamız ve onları bir an bile ara vermeden, Jüra ve İsviçre'ye doğru sürmemiz gerekir». Bu harekât, uygulamada sıkı bir disiplin ve çok sayıda kuvvet gerektiriyordu. Bu yüzden Schlieffen, Aachen bölgesinde Ren'e kadar art arda sıralanmış güçlü bir sağ kanat meydana getirmek amacıyle, ordunun sekiz yeni birlik kurularak takviye edilmesini ve bunlara seferber edilebilen bütün landwehr ve landsturm birliklerinin gönderilmesini tavsiye ediyordu. Bu fikir, 1906-1907 planında Moltke tarafından uygulandı. (L)

SCHLİEMANN (Heinrich), alman arkeoloğu (Neubukow, Mecklemburg 1822-Napoli 1890). Kendi kendine birçok eski dili ve Doğu dillerini öğrendi. Rusya'da zahire ticareti ile büyük bir servet yaparak 1868'de Yunanistan'a yerleşti. Homeros şiirlerinde sözü edilen yerleri bulmak amacıyle Truva'nın yeri olduğu sanılan Hisarlık'ta kazılara başladı (1870). Burada birbiri üstüne kurulmuş dört şehir ve Priamos'a ait olduğunu tahmin ettiği bir hazine buldu. Sonra Mykenai (1874), Orkhomenos (1880), Tiryns ve İthake adasında kazılar yaptı ve Mykenai medeniyetinin kalıntılarını ortaya çıkardı. Varsayımlarından pek çoğunun doğru olmamasına rağmen, yunan arkeolojisinin öncülerindendir. Başlıca eserleri: *Ithaka, der Peloponnes und Troya* (Ithake, Peloponnesos ve Truva) [1869], *Troyanische Altertümer* (Truva Kalıntıları) [1875], Dörpfeld ile birlikte hazırladığı *Mykenä* (1878), *Tiryns* (1886). *Selbstbiographie*'si (Otobiyografya) 1892'de, *Mektuplar*'ı (Briefe) ise 1936'da yayımlandı. (L)

SCHLİEREN, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Limmat vâdisinde, Zürich'in kuzeybatısında; 11 000 nüf. Metalürji. Alüminyum sanayii. (L)

SCHLİK (Kaspar). Bk. SCHLİCK.

SCHLOENBACHİA i. Yüksek karinalı, üzeri kabarık çizgi ve yumrularla dolu kavkılı ammonit; ağız kısmının üstünde bir çeşit mahmuz bulunur. (Tebeşir tabakalarında, özellikle Albiyen ve Senomanyende pek çok türü yaygındır.) [L]

SCHLOESİNG (Jean-Jacques Théophile), fransız kimyacısı ve tarım uzmanı (Marsilya 1824 - Paris 1919). 1843'te École Polytechnique'i bitirdi. Tarım ve sınaî kimya konusundaki önemli çalışmalarının başlıcaları şunlardır: toprağın ve atmosferin bileşimi, özellikleri ve azotun bitkiler tarafından bağlanması üstüne araştırmaları, amonyak usulüyle sodyum karbonatın hazırlanması (1868) [Solvay'den önce]. — Oğlu ALPHONSE THÉOPHİLE (Paris 1856 - ay.y. 1930), özellikle bitkisel biyoloji alanında (fermentleşme, gübrenin nitratlaşması, grizu, kanda argonun ve azotun bulunuşu v.b. araştırmalar yaptı. (L)

SCHLOEZER (Boris DE), rus estetikçisi (Vitebsk 1881). 1921'de Paris'e yerleşti. *Skriabine Üstüne* (1923), *Stravinski Üstüne* 1929) ve *İntroduction J. S. Bach* (J. S. Bach Müziğine Giriş) [1947] adlı eserleriyle ünlüdür. H. Prunières'in *Revue Musicale*'inde ve J. Rivière'in *la Nouvelle Revue Française* dergilerinde görev aldı. (L)

SCHLOSSER (Friedrich), alman tarihçisi (Jever, Oldenburg 1776 - Heidelberg 1861). Heidelberg üniversitesinde profesörlük yaptı. Eserleri Kant felsefesinin etkisindedir: *Weltgeschichte* (Dünya Tarihi) [1817-1841] ve *Geschichte des 18. und 19. Jahrhundert* (XVIII. ve XIX. yy. Tarihi) [1836-1848]. (L)

SCHLOSSER (Julius VON), avusturyalı sanat tarihçisi (Viyana 1866 - ay.y. 1938). Özellikle ortaçağ sanatını inceledi. *Die Kunstliteratur* (Sanat Tarihi) [1924] adlı kitabı, sanat tarihi çalışmaları için gerekli edebî kaynaklar yönünden temel eser sayılır. Schlosser, idealist eğilimli, derin ve bilimsel bir araştırmanın sonucu olan bu eserde B. Croce'nin tarihî ve estetik düşüncesini inceler. (M)

SCHLOTHEİMA i. (*Schlotheim*'ın adından). Yassı ve yuvarlak kavkılı ammonit; üzerindeki kabarık çizgiler karın kısmında tam ortadan geçen bir çizgiyle ikiye bölünür; Liyas tabakalarında bulunur. (L)

Foto. LAROUSSE

SCHLÖZER (August Ludwig VON), alman tarihçisi (Gaggstadt, Kirchberg yakınları 1735 - Göttingen 1809). Göttingen'de G. Achenwall'in öğrencisiydi. Petersburg akademisinde ders verdikten sonra, Göttingen üniversitesinde (1769'dan sonra) önce felsefe, sonra avrupa ve istatistik tarihi dersleri verdi. *Vorstellug der Universalhistorie* (Evren Tarihi Kavramı) [1722] adlı bir eseri gözden geçirerek *Weltgeschichte* (Dünya Tarihi) [1785-1789] adıyle yayımladı. Ayrıca, ticaret ve denizcilik tarihi ve kuzey avrupa tarihi üstüne eserler yazdı. (M)

SCHLÖZER (Kurd VON), alman tarihçisi ve diplomatı (Lübeck 1822 - Berlin 1894). 1850'den sonra Prusya Dışişleri bakanlığında çalıştı. Petersburg (1857) ve Roma (1863) ortaelçiliği yaptı; sonra Washington'da tam yetkili temsilci (1871) oldu; Bismarck tarafından, Kulturkampf'tan sonra, Vatikan ile olan ilişkileri normal hale getirmek için ilk temasları yapmakla görevlendirildi ve Papalık hükûmetinde Prusya ortaelçisi olarak bir modus vivendi kurmayı başardı (1882-1892). Tarihçi olarak özellikle baltık ülkeleri ve Rusya ile ilgilendi. (M)

SCHLUCHT boğazı, Fransa'da Vosges dağlarında boğaz, Vosges ve Haut-Rhin idare bölgelerinin sınırında başlar; 1 139 m. Paris-Colmar karayoluyle «doruklar yolu»nun kavşak noktası. Kış sporları merkezi. (L)

SCHLUMBERGER (Gustave), fransız tarihçisi (Guebwillier 1844 - Paris 1929). Hekimdi. Bizans arkeolojisine merak sardı. Bizans ve latin Doğu incelemelerine, katkısı ve hacmi bakımından önem taşıyan eserler bıraktı: *les Principautés Franques du Levant au Moyen Age* (Orta Çağda Doğudaki Frank Prenslikleri) [1877]. *Numismatique de l'Orient latin* (Latin Doğu'nun Nümismatiği) [1878], *Sigillographie de l'Empire Byzantin* (Bizans İmparatorluğunda Mühürler) [1884], *Nicéphore Phocas* (Nikephoros Phokas) [1890], *Récits de Byzance et des Croisades* (Bizans ve Haçlı Seferleri Üstüne Hikâyeler) [1916]. (L)

SCHLUMBERGER (Jean), fransız yazarı (Guebwiller 1877 - Paris 1968). Protestan bir ailedendir. Kurucularından olduğu *Nouvelle Revue Française*'de (1909) çalıştı. André Gide'in arkadaşıydı. Eserlerinde sofuluğa kaçan bir ağırbaşlılık görülür. Psikolojisi, bir ailenin veya bir insan grubunun kaderini işler. Denemeleri: *L'Enfant qui s'accuse* (Kendini Suçlayan Çocuk) [1927], *Dialogues avec le Corps Endormi* (Uyuyan Bedenle Diyalog) [1927], *Plaisir à Corneille* (Corneille Hoşlansın Diye) [1936], *Sur les Frontières Religieuses* (Din Sınırları Üstüne) [1934], *Essais et Dialogues* (Denemeler ve Diyaloglar) [1937], *Le Procès Pétain* (Pétain Davası) [1949], *Madeleine et André Gide* (Madeleine ve André Gide) [1956]; romanları ve büyük hikâyeleri: *Un Homme Heureux* (Mutlu Bir Adam) [1921], *Le Camarade İnfidèle* (Vefasız Arkadaş) [1922], *Le Lion Devenu Vieux* (Kocayan Arslan) [1924], *Saint-Saturnin* (1931), *Histoire de Quatre Potiers* (Dört Çömlekçinin Hikâyesi) [1935], *Stéphane le Glorieux* (Şanlı Stéphane) [1940], *Passion* (Tutku) [1956]; anıları: *Éveils* (Uyanışlar) [1949]. Schlumberger, Vieux - Colombier tiyatrosunda J. Copeau'ya yardımcı oldu. *Les Fils Louverné* (Louverné'nin Oğulları) [1914] ve *La Mort de Sparte* (Isparta'nın Ölümü) [1921] adlı iki oyun yazdı. (L)

SCHLUMBERGERİA i. Güney Amerika'da yetişen güzel bitki. (*Bromeliaceae* familyasından.) [L]

SCHLUSNUS (Heinrich), alman baritonu (Braubach 1888 - Frankfurt-am-Main 1952). Meslek hayatına 1952'de atıldı, 1917'den 1951'e kadar Berlin operasında çalıştı. Chicago (1927), Bayreuth, Paris v.b. şehirlerde alkışlanan sanatçı, Verdi'nin müziğini yorumlamakta başarılı olduğu gibi, konser şarkıcısı olarak da olağanüstü bir kabiliyet gösterdi ve daha çok Schubert'i tercih ederek iki binden fazla resital verdi. (L)

SCHLÜTER (Andreas), alman heykeltıraşı ve mimarı (Hamburg 1664 - Petersburg 1714). 1691'de Danzig'de okudu, Varşova'da yaşadı. 1694'te Seçici Prensin sarayında heykeltıraş olmak üzere Berlin'e çağırıldı. 1695-1696'da Fransa'ya, İtalya'ya yolculuk yaptı, sonra Berlin Arsenali'nde (Zeughaus) heykeltıraş olarak çalıştı (*Medusa Başları*, *Şehit Düşmüş Türk Askerleri*, *Miğferler*), 1699'dan sonra Berlin şatosunun yapımına büyük çapta katıldı. 1702'de Güzel Sanatlar akademisi müdürü oldu. 1703'te Lange Brücke'ye (Uzun Köprü) yerleşti. Burası, şaheseri olan şatoya (Büyük Seçici'nin anıtı) yakındı. Orta derecede bir inşaatçı olan Schlüter, Arsenal'de büyük güçlükler çekti; yaptığı Münzturm (Para Kalesi) 1706'da çökünce, yerine Eosander getirildi. (L)

Gustave SCHLUMBERGER

SCHMALKALDEN, Almanya'da (Doğu Amanya, Suhl idare bölümü) şehir, Thüringen Wald'ın eteğinde; 14 200 nüf. XV. - XVII. yy.dan kalma şato; XV. yy.dan kalma belediye sarayı; XV. - XVI. yy.dan kalma kilise. Turizm ve sanayi merkezi: makine yapımı, bıçakçılık, kereste sanayii, yaprak sigarası imalâtı.
— Tar. Bk. SMALKALDE. (L)

SCHMAUSS (Johann Jakob), alman hukukçusu (Landau 1690 - Göttingen 1757). Halle ve Göttingen üniversitelerinde ders verdi. Başlıca eserleri: *Kurzer Begriff der Reichshistorie* (Hukuk Tarihi Özeti) [1720]; *Corpus İuris Publici S. R. İmperii Academicum* (Kutsal Roma İmparatorluğu Kamu Hukuku Külliyatı) [1722]; *Corpus İuris Gentium Academicum* (Özel Hukuk Külliyatı) [1730]; *Compendium İuris Pullici S. R. İmperii* (Kutsal Roma İmparatorluğu Kamu Hukuku Özeti) [1746]; *Neves Systema des Rechts der Natur* (Yeni Tabiat Hukuku Sistemi) [1754]. (M)

SCHMELİNG (Max), alman boksörü (Klein Luckau 1905). Yarı ağır sıklette Almanya (1926) ve Avrupa (1927) şampiyonu, ağır sıklette dünya (1930-1932) ve Avrupa şampiyonu (1939) oldu. (M)

SCHMELLER (Johann Andreas), alman filoloğu (Tirschenreuth, Oberpfalz 1785 - Münih 1852). Alman lehçeleri üstünde ilk çalışmaları yaptı ve bunları yayımladı. (L)

SCHMELZER (Johann Heinrich), avusturyalı besteci (1623'e doğr. [?] - Viyana 1680). Viyana imparatorluk kapellası yöneticisi oldu, kilise müziğinden başka, Viyana tiyatrosunda temsil edilen operalar, özellikle Draghi'nin operaları için bale müziği besteledi. Yayımlanmış eserlerinin başlıcaları: *Sacro-profanus Concentus Musicus fidium Aliorumque İnstrumentorum* (1662), *Arie per il Balletto a Cavallo nella festa...* (1667). Biber ve Muffat ile, çalgı süit'ini Almanya'ya sokanlardan biridir. J. Schop, N. A. Strungk, J. P. Westhoff gibi kemancıları etrafında toplayan bir keman okulu kurdu. — Oğlu ANTON ANDREAS, avusturyalı besteci (1653-Viyana 1701), Sarayın kapellasında çalıştı, bale müziği besteledi. (L)

SCHMERLİNG (Anton VON, — şövalyesi), avusturyalı siyaset adamı (Viyana 1805 - ay.y. 1893). Metternich'in hasmı idi. Frankfurt parlamentosuna seçildi. Büyük Almanya davasını destekledi. İmparatorluk naibi arşidük Johann tarafından hükûmet başkanlığına getirildi (eylül - aralık 1848). Schwarzenberg tarafından Almanya'da Avusturya'yı temsil etmekle görevlendirildi. Bach'ın yerine adalet bakanı oldu (1849-1851); jüri müessesesini kurdu, hâkimlerin azlolunmazlığı ilkesini uygulattı, bir yargıtay kurdu ve başkanlığını yaptı. Başbakan olunca (1860) şubat 1861 tarihli merkeziyetçi Patent'i kaleme aldı ve Macaristan'ın muhalefetiyle karşılaştı. Bu ülkenin Diyet'ini dağıttırdı. 1865'te yerine Belcredi geçti. Yüksek Meclis'e seçildi (1867) ve bu kurula başkanlık etti (1871). [L]

SCHMİD (Arnold), avusturyalı mühendis (Pressburg 1903 - Bonn 1930). Bir dinamit fabrikası kimyagerinin oğlu idi, genç yaşta patlayıcı maddeler sanayiinde çalıştı. Yirmi üç yaşında nitrogliserin imal usulünü tasarladı. Bu amaçla ilk tesisler Valais'deki Gamsen fabrikasında kuruldu. (L)

SCHMİD (Bernard), **Yaşlı** — denir (lat. *Fabricius*), alsaceli besteci (Strasburg 1520 [?] - ay.y. 1596 [?]). Aynı zamanda orgcu olan sanatçı, 1577'de, org ve çalgılar için yeni tablaturalı, içinde çağdaş bestecilerin 4, 5 ve 6 sesli motet'leri, şarkılar, alman, italyan ve fransız ilâhileri, Claudio Merulo'nun italyan tarzında danslar bulunan iki kitap (*Zwey Bücher einer neuen künstlichen Tabulatur auff Orgel und İnstrument* [Org ve Çalgılarda Kullanılan Yeni Bir Tablatura İçin İki Kitap]) yayımladı. Hayatını, Strasbourg'da Saint-Pierre-le-Jeune kilisesinin orgcusu olarak tamamladı. — Oğlu BERNARD (Strasbourg 1548 - ?), aynı kiliselerin orglarında babasının yerini aldı. 1607'de, içinde prelüd'ler, toccata'lar, motet'ler, canzonetta'lar, madrigal'ler, füg'ler v.b. bulunan yeni bir tablatura yayımladı; org ve çalgılar için yazılmış olan bu derlemede italyan, alman ve roman besteciler yer almaktadır. (L)

SCHMİD (Cristoph), alman yazarı (Dinkelsbühl, Bavyera 1768 - Augsburg 1854). Papazdı (1791). Augsburg'da piskoposluk meclisi üyesi oldu (1827). Almanya'da ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde gençlik için kitaplar yazdı: *Biblische Geschichten für Kinder* (Çocuklar İçin İncil Hikâyeleri) [1801], *Ostereier* (Paskalya Yumurtaları) [1816], *Erinnerungen aus meinem Leben* (Hayatımdan Hatıralar) [1853], *Tagebuchblätter* (Hatıra Defterinden Yapraklar) [1868]. (L)

SCHMİDELİA i. Bot. *Eşanl.* ALLOPHYLUS.

SCHMİDT (Arno), alman yazarı (Hamburg 1914). Savaş içinde ve savaş sonrasında Almanya'yı alaylı bir dille anlattı. Hikâye ve romanlarında geleneksel kültürü, Kafka ve Joyce'u hatırlatan bir dille yerdi: dünyanın görünümünü, yan yana sıraladığı küçük bölümler halinde parçalar, sonra da, sürekli olarak yenilediği bir dil deneyi sisteminin kurallarına göre, ufaladığı bu dünyayı yeni bir bütünlüğe kavuşturur. Başlıca eserleri: *Leviathan* (1949); *Brand's Haide* (1951), *Aus dem Leben eines Faunes* (Bir Kır Tanrısının Hayatından Sahneler) [1952], *Das Steinerne Herz* (Taşyürek) [1956], *Die Gelehrtenrepublik* (Aydınlar Cumhuriyeti) [1957], *Kaff auch Mare Crisium* (Kaff veya Mare Crisium) [1960]. (L)

SCHMİDT (Auguste Frederico), brezilyalı yazar (Rio de Janeiro 1906 - ay.y. 1965). Şiirlerinde fransız Parnasse okulunu taklit ederek yazılan ve belli bir kişiliği dile getirmeyen eserlere karşı tepki gösterdi ve mistik ilhamlı bir lirizme yöneldi: *Canto do Brasileiro* (Brezilya Şarkısı) [1928], *Passaro Cego* (Kör Uçuş) [1930], *Mar Desconhecido* (Meçhul Deniz) [1942]; *Fonte İnvisivel* (Sihirli Çeşme) [1949], *Babilonia* (Babil) [1959]. Hikâyeler de yazdı: *Paisagens e Seres* (1950). Hatıralarını *Galo Branco* (Beyaz Horoz) [1948] adı altında yayımladı. (L)

SCHMİDT (Erich), alman edebiyat tarihçisi (Jena 1853 - Berlin 1913). Oskar Schmidt'in oğlu. Strasburg (1877-1880) ve Viyana (1880'den sonra) üniversitelerinde ders verdi; Weimar'daki Goethe arşivinin müdürlüğünü yaptı (1885'ten sonra); son olarak Berlin üniversitesinde profesör (1887) oldu. Lessing'in bir biyografisini (1884 - 1892), birçok edebî deneme (*Charakteristiken* [Özellikler], 1886-1901) ve çeşitli filoloji incelemeleri (Goethe'nin *Faust*'u ile *Xenien*'ini gözden geçirerek yeniden yayımladı) yazdı. (M)

SCHMİDT (Franz), avusturyalı fizikçi (Pressburg 1874 - Perchtoldsdorf, Viyana 1939). Viyana konservatuvarında okudu. Kemancı, orgcu ve piyanocu olan Schmidt, operalar (*Notre-Dame* [1914], *Fredegundis* [1922]), orkestra, koro, org için parçalar ve oda müziği parçaları besteledi. (M)

Andreas SCHLÜTER
Büyük Seçici Friedrich-Wilhelm'in heykeli, Berlin

SCHMERLİNG

Joseph SCHMİDT

Foto. Pirou, X (*LAROUSSE*)

SCHMİDT-ROTTLUFF
«Lofthus» (1911)
Kunsthalle, Hamburg

Florent SCHMITT

SCHMİDT (Friedrich VON), alman mimarı (Frickenhofen, Württemberg 1825 - Viyana 1891). Köln katedralinin yapımında (1857-1858), sonra Milano'da (Sant'Ambrogio kilisesinin restorasyonu) ve Viyana'da çalıştı. 1859'dan sonra Viyana Güzel Sanatlar akademisinde ders verdi ve Stefanasdom'un (1853'ten sonra) mimarlığını yaptı. En ünlü eserleri: Viyana'da gotik üslûbunda kubbesi olan büyük Maria am Gestade kilisesi ve Neue Rathaus (1872 - 1882). Birçok eski anıtı onardı. (M)

SCHMİDT (Johannes), alman dilbilimcisi (Prenzzlau 1843 - Berlin 1901). Schleicher'in başlıca çömezi idi. «Dilbilimsel dalgalanmalar» (*Wellentheorie*) nazariyesini ortaya attı. Bu nazariye, aynı dil ailesinden türeyen lehçelerdeki gramer sürekliliğini ortaya koymaktadır. En önemli eseri: *Zur Geschichte des İndogermanischen Vokalismus* (Hint-Germen Ünlü Dizisine Katkı) [1871-1875]. (L)

SCHMİDT (Johannes), danimarkalı biyoloji bilgini (Seeland adası 1877 - Kopenhag 1933). Kopenhag'da Carlsberg fizyoloji laboratuvarına müdür oldu. Balıkların, özellikle morina ve büyük dil balığının biyolojisi üstünde çalıştı. 1920-1922'de *Dana* gemisiyle yapılan sefere katıldı ve yılanbalıklarının göçmesi ve başkalaşmasıyle ilgili meseleleri çözmek imkânını buldu. Yılanbalıklarının yumurtlamak için Sargasso denizine gittiğini keşfetti. Elde ettiği sonuçları değerlendirmek ve kesin bir şekle bağlamak için 1928-1930'da yeni bir sefer yaptı. (L)

SCHMİDT (Johann Friedrich Julius), alman astronomu (Eutin, Lübeck 1825 - Atina 1884). Altona (1845) ve Bonn (1846) rasathanelerinde çalıştı, sonra Unkrechtsberg özel rasathanesini (1853) ve Yunanistan hükûmetinin daveti üzerine Atina rasathanesini (1858) yönetti. *Charte der Gebirge des Mondes* (Dünya Dağları Haritası) [1878] adlı bir kitap yazdı. (M)

SCHMİDT (Jozef), polonyalı atlet (Miechowice 1935). Üçadım'da iki defa Olimpiyat (1960-1964), iki defa da Avrupa şampiyonu (1958-1962) oldu; 17 m'yi aşan ilk sporcudur (1960'ta 17,03 m'lik bir derece yaptı; dünya rekoru olan bu derece, 1967'ye kadar kırılamadı). [L]

SCHMİDT (Karl Patterson), amerikalı zoolog (Lake Forest, İllinois 1890-Harvey 1957). Sistematik erpetoloji konusunda yaptığı çalışmalar ile tanındı. İlk büyük çalışması, Belçika Kongosu'ndan toplanan büyük koleksiyonlarla ilgiliydi. Erpetoloji üstüne 150'den fazla makale yazdı, ayrıca birçok zooloji dergisinin genel yayım müdürlüğünü yaptı. Zoo-coğrafya ve hayvan ekolojisine de katkıda bulundu. Bu alanda, *Principles of Animal Ecology* (Hayvan Ekolojisinin İlkeleri) [1949] ve *Ecological Animal Geography* (Ekoloji Yönünden Hayvan Coğrafyası) [1931] adlı kitapların hazırlanmasında çalıştı.

Sistematik zoolojinin önderlerinden biri olan Schmidt, sistematik ve deneyci zoologlar arasında bağ kurmağa çalıştı. Nitekim bu çabaları sonunda, 1956'da Millî Bilim akademisine seçildi. (L)

SCHMİDT (Martin Johann), **Kremser - Schmidt** denir, avusturyalı ressam (Grafenwörth, Krems 1718 - Stein an der Donau 1801). Rokoko döneminde Avusturya'nın en ünlü ressamıydı. Özellikle venedik ve fransız etkisinin ağır bastığı mihrap resimleri yaptı. Schmidt'in eserleri Tuna vâdisindeki birçok kilisede ve Viyana Barok sanatı müzesinde bulunmaktadır. (M)

SCHMİDT (Michael İgnaz), avusturyalı ilâhiyatçı ve tarihçi (Arnstein, Aşağı Franken 1736 - Viyana 1794). Würzburg papaz okulunun müdürlüğünü yaptı (1769); üniversite kütüphanecisi (1771), sonra ilâhiyat fakültesinde alman hukuku tarihi profesörü oldu. Cizvitlerin kovulmasından sonra başpiskopos A. F. von Seinsheim, Schmidt'e iskolastik reformu gerçekleştirme görevini verdi. *Methodus Catechizandi* (Hıristiyanlık Metodu) [1769] adlı eseri okullarda ve papaz okullarında okutuldu. Viyana'da, özel arşiv ve devlet arşivi yöneticiliğine tayin edildi (1780); aynı şehirde, daha sonra imparator olan arşidük Franz'a ders verdi. 1657'ye kadar alman tarihini içine alan (J. Milbiller tarafından 1708'e kadar genişletildi) ve aydınlatmacı bir anlayışla yazdığı *Geschichte der Teutschen* (Alman Tarihi) bu adı taşımağa lâyık ilk alman tarihidir. (M)

SCHMİDT (Richard Karl Bernhard), alman hukukçusu (Leipzig 1861 - ay.y. 1944). Freiburg im Breisgau (1891'den sonra) ve Leipzig (1913-1933) üniversitelerinde ders verdi. 1907'de A. Grabowsky ile birlikte *Zeitschrift für Politik*'i, 1926'da da *İnstitut für Politik*'i (Siyasal Bilgiler Enstitüsü) ve *Abhandlungen des İnstituts*'u (Entitü Müzakereleri) kurdu. Özellikle, medenî hukuk, kamu hukuku, kriminoloji ve hukuk tarihi üzerinde çalıştı. (M)

SCHMİDT (Rodolphe), isviçreli albay (Basel 1832 - öl. 1898). Kura eri olarak orduya girdi (1853); 1887'de albay oldu. Berne'de silâh yapımevi müdürlüğü yaptı (1871) ve 1889'da *Schmidt tüfeği* adı verilen ve isviçre ordusu tarafından kabul edilen otomatik bir silâh yaptı. (L)

SCHMİDT (Rudolf), alman generali (Berlin 1886 - Krefeld 1957). 1939'da Polonya'da 1. Zırhlı tümen, 1940'ta Fransa'da ve 1941'de Rusya'da 39. Zırhlı kolordu, daha sonra 1942-1943'te 2. Zırhlı ordu kumandanlığı yaptı. Nazi rejimini tenkit ettiği için nisan 1943'te ordudan atıldı. (L)

SCHMİDT (Wilhelm), alman mühendisi (Wegeleben, Saksonya 1858 - Bethel 1924). Buhar lokomotiflerine aşırı ısıtmayı uyguladı ve kendi adını taşıyan bir aşırı ısıtıcı buldu. (L)

SCHMİDT (Wilhelm), alman etnolog ve dilbilimcisi (Horde, Westfalen 1868 - Fribourg, İsviçre 1954). *Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde* (Yeryüzündeki Dil Akrabalıkları ve Dil Öbekleri) [1926] adlı bir eser yazdı. Bu eserde dillerin yapı özelliklerinin yayılması ile medeniyet alanları arasındaki bağlantıyı araştırdı. Öbür eseri: *Der Ursprung der Gottesidee* (Tanrı Fikrinin Kaynağı) [1926-1955]. (L)

Schmidt belirtisi. Patol. Damak eteği ve omuz felciyle birlikte görülen gırtlak alt siniri felci; yamuk kasla birlikte göğüs - köprücük - şakak kasının çalışmasını önler. (L)

SCHMİDTBONN (Wilhelm SCHMİDT), **Wilhelm** — denir, alman yazarı (Bonn 1876-Bad - Godesberg 1952). İlk oyunu *Mutter Landstrasse* (Analık Yolu) [1901] tiyatroda natüralist dönemden sonra romantizmin canlanışını ortaya koyar. Başlıca dramları şunlardır: *Der Graf von Gleichen* (Gleichen Kontu) [1908], Birinci Dünya savaşından ilham alarak yazdığı *Der Geschlagene* (Mağlûp) [1920], *Bruder Dietrich* (Rahip Dietrich) [1929]. Romanlar da (*Der Dreieckige Marktplatz* [Üç Köşeli Pazar Alanı], 1935) yazdı. (L)

SCHMİDT - İSSERSTEDT (Hans), alman orkestra şefi (doğ. Berlin 1900). F. Schreker'in öğrencisiydi. Almanya'da ve yabancı ülkelerde birçok konser verdi. 1945'ten sonra Hamburg radyosu orkestrasını yönetti. Bir opera, senfonik müzik ve oda müziği parçaları besteledi. (M)

Schmidt objektifi (alman astronomu B. *Schmidt*'in [1879-1930] adından), şekil değiştirmiş düzeltici bir lam ile küresel bir aynadan meydana gelen, geniş alanlı ve ışıklılığı yüksek aplanetik teleskop objektifi. (Schmidt objektifi ve türevlerinin değişik uyuglamaları vardır; bu objektiflerden özellikle uygun bir katot lambası ekranında elde edilen çok parlak televizyon görüntülerini büyük ekran üzerine düşürmek için yararlanılır.) [L]

SCHMİDT - ROTTLUFF (Karl), alman ressamı ve gravürcüsü (Rottluff bei Chemnitz 1884). Kirchner, Hekkel ve Bleyl ile birlikte «die Brücke»yi (Köprü) kurdu. 1911'de Berlin'e yerleşti. Alman anlatımcılığının belli başlı temsilcilerindendir. Gerek gravürlerinde gerek resimlerinde aynı güçlü sadeleştirme eğilimi görülür. XX. yy.ın kaynaklarına ayrılan sergide (Paris 1961) eserlerine yer verildi. Hamburg'da Kunsthalle'de, Londra'da Tate gallery'de, Hannover'de Landesmuseum'da resim ve gravürleri vardır. (L)

SCHMİEDER (Wolfgang), alman müzik bilgini (Bromberg 1901). Frankfurt-am-Main'de kütüphane yöneticisi oldu (1942-1963); J. S. Bach müziğinin tematik ve sistematik kataloğunu yayımladı (1950). [L]

SCHMİTT (Carl), alman devlet hukuku ve hukuk felsefesi uzmanı (Plettenberg 1888). Bonn (1922'den sonra) ve Berlin üniversitelerinde ders verdi. Hukuk devletine karşı açtığı polemik, nasyonal sosyalist devlet teorisinin oluşumunda büyük rol oynadı. Bu konudaki başlıca eserleri: *Politische Romantik* (Siyasette Romantizm) [1919], *Die Diktatur* (Diktatörlük) [1921], *Der Begriff des Politischen* (Siyaset Kavramı) [1927], *Legalität und Legitimität* (1932), *Staat, Bewegung, Volk* (Devlet, Hareket, Halk) [1933], *Über die drei Arten des Rechtswissenschaftlichen Denkens* (Hukuk Düşüncesinin Üç Biçimi Üstüne) [1934]. Daha sonraki eserlerinde *Die Lage der Europäischen Rechtswissenschaft* (Avrupa'da Hukuk Biliminin Durumu) [1951]) yeni ve farklı bir eğilim sezilir. (M)

SCHMİTT (Florent), fransız bestecisi (Blâmont 1870 - Neuilly 1958). Nancy ve Paris konservatuvarlarında okudu; Massenet ve Fauré'den kompozisyon dersleri gördü. 1899'da *Semiramis* kantatı ile Roma büyük ödülünü kazandı, Konservatuvarda iken piyano için melodiler ve parçalar besteledi. İtalya, İspanya ve Almanya'ya gitti. Bu dönemde, başlıca eserlerinden biri olan *Mezmus XLVII*'yi yazdı ve 1908'de bitecek olan *Beşli*'ye başladı. Robert Humières'in Librettosu üstüne 1907'de *La Tragédie de Salomé*'yi (Salome Trajedisi) besteledi ve *Beşli*'sinde değişiklikler yaptı. *Dionysiaque, Rêves* (Rüyalar), *Antonius ve Kleopatra* gibi eski eserlerini elden geçirerek orkestralamalarını yeniledi. Eskiçağdan ilham alarak *Salammbô* ve *Danse d'Abisag'ı* besteledi; eserlerine acayip başlıklar koyarak halkı şaşırtmak isteğinden de kendini alakoyamadı: *Çançunik* (1927). Piyano ve orkestra için yazdığı *Konçertante senfonisinden* (1928-1931) iki perdelik korolu bir bale meydana getirdi: *Oriane et le Prince Amour* (Oriane ve Prens Aşk) [opera, 1938]. Florent Schmidt, son yıllarını oda müziğine (yaylı dörtlüleri) ve *a cappella* koro müziğine harcadı.

Bestelerinin sağlamlığı ve geniş yapıtlara olan sevgisi ile hem klasik, hem romantik bir besteci olan Florent Schmidt, moda'ya ve metoda karşı ilgisiz bir sanatçıydı. Müzik dilindeki ritim unsuru ile de Debussy'ye karşıt bir tutumu vardı. Besteci, Lyon konservatuvarında yönetmenlik yaptığı (1921-1924) gibi *Temps* gazetesinde müzik eleştiricisi olarak da çalıştı. (L)

SCHMİTTEHENNER (Heinrich), alman coğrafyacısı (Neckarbischofsheim 1887-Marburg 1957). Heidelberg (1923), Leipzig (1928) ve Marburg (1946) üniversitelerinde ders verdi. Kuzey Afrika'ya ve Çin'e gitti. Yeryüzü morfolojisi üstünde çalıştı ve yerleşme üstüne önemli coğrafya araştırmaları yaptı. Başlıca eseri *Lebensräume im Kampf der Kulturen*'dir (Kültür Savaşında Yaşama Merkezleri) [1938]. (M)

SCHMİTZ (Bruno), alman mimar (Düsseldorf 1858 - Berlin 1916). Almanya'da pek çok anıt yaptı. Bunların en tanınmışı Leipzig'deki Milletlerin savaşı (1898-1913) adlı kuledir. (L)

SCHMİTZ (Friedrich), alman botanikçisi (Saarbrücken 1850 - Greiswald 1895). Tat-

Foto. Martinie (LAROUSSE)

lı bitkilerin çekirdeği ve suyosunlarının kromatoforları üstünde araştırmalar yaptı. (L)

SCHMOLLER (Gustav), alman iktisatçı (Heilbronn 1838 - Harzburg, Aşağı Saksonya 1917). Halle, Strasburg (1872) ve Berlin (1882) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Tarihî okula bağlıydı. (L)

SCHMORL (Christian Georg), alman anatomik patoloji uzmanı (Nügeln 1861 - Dresden 1932). Dresden'deki Friedrichstadt hastahanesinde bir süre patolojik anatomi dersleri verdi. Koch basilini boyamak için bir metot tasarladı; akciğer tepesinin altında, patolojik belirti göstermeyen, fakat üst tepedeki bir lezyonu andıran bir olukçuk (*Schmorl yarığı*) bulunması ihtimalini ortaya koydu. Ayrıca, omurgalararası disk fıtığını tanımladı. (M)

SCHMÖLLN, Almanya'da (Doğu Almanya, Leipzig idare bölümü) şehir, Leipzig'in güneyinde; 14 300 nüf. Dokuma ve makine sanayii. (L)

SCHNABEL (Arthur), avusturyalı piyanocu (Lipnik 1882 - Axenstein, İsviçre 1951). Amerika'ya yerleşti, *Reflexions on Music* (Müzik Üstüne Düşünceler) [1935], *Music and the Line of most Resistance* (1942) adlı kitapları yayımladı. (L)

SCHNECKENBURGER (Max), alman şairi (Thalheim, Württemberg 1819 - Burgdorf, Bern 1849). *Die Wacht am Rhein* (Ren'de Nöbet) şarkısıyle tanındı ve kendine maaş bağlandı. Bu şarkı, Fransa - Prusya savaşından sonra alman millî marşı oldu. Lirik şiirleri ölümünden sonra yayımlandı: *Deutsche Lieder* (Alman Şarkıları) [1870]. (M)

SCHNEEBERG («Kar dağı»), Almanya'da birçok dağın, özellikle, Fichtelgebirge'nin (Bavyera) en yüksek noktasının adı. (L)

SCHNEEBERG, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl - Marx - Stadt idare bölümü) şehir, Erzgebirge'nin eteğinde; 30 700 nüf. Dokumacılık. Uranyum filizi, nikel, kobalt. (L)

SCHNEEBERGİT i. (şehir adı *Schneeberg*'den [Almanya] fr. *schneebergite*). Miner. Tabiî kalsiyum antimonit; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

SCHNEEGANS (Karl August), Alsace'lı siyaset adamı (Strasburg 1835 - Cenova 1898). Gazetecilik yaptı, milletvekili (1871) oldu; barış hazırlıklarından sonra istifa ederek *Journal de Lyon*'u çıkarttı (1871 - 1873). Alsace'a döndüğünde, bu bölgeyi, bir alman devleti ve Fransa ile bağlantı noktası haline getirmek isteyen muhtariyet taraflısı partiyi kurdu. Reichstag'a seçildi (1877) ve Strasburg'da bir Statthalter ve bir bölgesel komisyonun kurulmasında rol oynadı (1879). [L]

SCHNEEVOİGT (Georg Lennart), finlandiyalı orkestra şefi (Viborg 1872 - Malmö 1947). Helsinki ve Leipzig'de okudu, sonra Viyana'da R. Fuchs'un öğrencisi oldu. Avrupa ve Amerika'daki çeşitli orkestraları idare etti. (M)

SCHNEGG (Lucien), fransız heykeltıraşı (Bordeaux 1854 - Paris 1909). Falguière'in öğrencisiydi, daha sonra Rodin'in yanında çalıştı. Kendi kuşağındakiler arasında Rodin'in etkisinden kurtulan ilk sanatçıdır. İçlerinde Charles Despiau ve Jane Poupelet'nin bulunduğu ve «Schnegg çetesi» adı verilen bir heykeltraş grubuyle Güzel Sanatlar Millî Derneği galerisini yönetti. Genç Fransa (1894) heykeli Toul'daki anıtsal bir çeşme için tasarlanmıştı. *Jane Poupelet'nin Büstü, İki Kızkardeş, Afrodit'in Başı, Diz Çökmüş Kadın, Güzel Heaulmière* gibi eserleri Art Moderne müzesindedir. (L)

SCHNEİDEMÜHL. Bk. PİLA.

SCHNEİDER, fransız sanayici ailesi. EUGÈNE (Bidestroff 1805 - Paris 1875), 1830'da, Ardennes'de, Bazeilles demir fabrikasının yönetimini üstüne aldı. 1836'da kardeşi ADOLPHE ile (Nancy 1802 - Le Creusot 1845), Louis XVI tarafından kurulan eski Creusot krallık döküm fabrikasını Schneider Kardeşler ve Ortakları adı altında çalıştırdı. Demiryolları ve buharlı gemilerin gelişmesiyle metalürji sanayiinin kazandığı büyük önemi sezerek, daha sonra dünyanın en modern kurumları arasında yer alan mekanik atelyelerini geliştirdi ve Chalon-sur-Saône'da yenilerini kurdu. İki başarı Greusot'nun gelecekti sınaî çalışmasına yön verdi. Bu iki başarı, ilk fransız buharlı lokomotifi (1838) ve Fransa'da nehiryolları için yapılan ilk gemi (1840) idi. Çelik yapımı başlar başlamaz, Eugène Schneider, çelik ray, savaş gemileri ve toplar için yumuşak çelik saç ve çubuk yapımına girişti. Bütün hayatı boyunca birçok toplumsal müessese (aile yardımı, sigorta, emeklilik, yardımlaşma sandığı v.b.) kurdu. Siyasal alanda, çok liberal bir görüşü vardı. 1845'te milletvekili seçildi. 1851'de Ticaret ve Ziraat bakanı oldu. 2 Aralık hükûmet darbesinden sonra, yeniden milletvekili seçildi. 1867'de yasama komisyonu başkanlığına getirildi ve 1870'e kadar bu görevde kaldı. — Oğlu HENRİ (Le Creusot 1840 - Paris 1898), 1867'de «Schneider ve Ortakları Şirketinin işveren vekilliğini yaptı ve babasının ölümü üzerine aynı ortaklığın işvereni oldu. 100 Tonluk şahmerdanların sağladığı yeni demir dövme metotları sayesinde, her türlü silâh ve mekanik yapımını geliştirdi. Saône-et-Loire'dan milletvekili seçildi, birçok okul kurarak babasının toplumsal çalışmalarını sürdürdü. — Henri'nin oğlu EUGÈNE (Le Creusot 1868-Paris 1942), babasının ölümünden sonra müdürlük görevini yüklenerek, iş gruplarını Fransa'da olduğu kadar Fransa dışında da geliştirdi. 1914 Savaşıyle birlikte, hükûmetin isteği üzerine tüm silâh sanayiini düzene soktu. — Üçüncü oğlu CHARLES (Paris 1898-Saint-Tropez 1960), 1918'de genel müdür yardımcısı ve 1942'de genel müdür oldu. İkinci Dünya savaşında yıkıma uğrayan fabrikalarının, özellikle Creusot'dakilerin, modernleştirilmesine çalıştı. Schneider ve Ortakları adı altında ve koordinasyon halinde çalışan birçok ortaklıktan meydana gelen bu grubun yapısını da değişikliğe uğrattı. 65 000'e yakın acentayı kapsayan bu sanayi grubu, ayrıca Fransa dışında birçok hisseye sahiptir. (L)

SCHNEİDER (Alexander), litvanya asıllı amerikalı kemancı ve orkestra şefi (Vilnius, Rusya 1908). Almanya'da Frankfurt-am-Main konservatuvarında okudu. Buradaki senfoni orkestrasında 1925 - 1933 arasında baş kemancı olarak çalıştı. Daha sonra genellikle A.B.D.'de yaşadı. 1933'te Budapeşte Telli Çalgılar dörtlüsünde ikinci kemancı oldu. Ünlü ispanyol cellocusu Pablo Casals ile birlikte Prades, Fransa (1950) ve San Juan'da (1957) yıllık müzik festivallerine katıldı. Zamanla orkestra şefi olarak çalışmağa başladı; özellikle küçük gruplar için yazılmış XVII. ve XVIII. yy. çalgı müziğinde uzmanlaştı. Öğretmenlikte de başarı kazanan Schneider, kemancı ve orkestra şefi olarak birçok plak doldurdu. (M)

SCHNEİDER (Erich), alman iktisatçısı (Siegen 1900). Bonn (1932), Aarhus (Danimarka, 1936) ve Kiel (1947'den sonra) üniversitelerinde ders verdi. Matematik metotlarını benimseyerek somut kavramlar üstünde çalıştı: fiyat oluşumu, üretim v.b. Dinamik ekonomi konusunda J. M. Keynes'in ve Stockholm okulunun ileri sürdüğü düşünceleri derinleştirdi. Başlıca eserleri: *Theorie der Produktion* (Üretim Teorisi) [1934], *Einführung in die Grundfragen des Industriellen Rechnungswesens* (Sanayi Hesaplarında Temel Sorunlar) [1939], *Einführung in die Wirtschaftstheorie* (İktisat Teorisine Giriş) [3 cilt, 1947-1952]. (M)

SCHNEİDER (Eulogius), alman yazarı Wipfeld, Franken 1756 - Paris 1794). Fransisken tarikatına girdi (1778), papaz oldu (1780), Augsburg'da felsefe öğretmenliği yaptı (1784); febroniuscu ve rasyonalist doktrinleri benimsedi. 1789'da tarikattan ayrıldı, Strasburg'da anayasaya bağlılık andı içti (1791). Haguenau belediye başkanı ve halk savcısı olduktan sonra, Paris'te giyotin ile idam edildi. Çok sayıda yazılarında özellikle iskolastiği tenkit etmiştir. (L)

SCHNEİDER (Fedor), alman tarihçisi (Hausdorf, Silezya 1879 - Frankfurt-am-Main 1932). Roma'daki Prusya Tarih enstitüsünde çalıştı (1904 - 1914), Frankfurt üniversitesinde (1923'ten sonra) Ortaçağ tarihi dersleri verdi. *Monumenta Germaniae Historica*'nın hazırlanmasında görev aldı. Giovanni di Viktring'in *Cronaca* (Kronikler) adlı eserinin tenkitli bir baskısını yaptı. İtalya'da, özellikle Toscana arşivlerini inceledi ve bu bölgede Lombardlar devriyle Süevlerin yıkılışı arasındaki dönemde imparatorluğun yönetimiyle ilgili bir eser yazdı: *Reichsverwaltung in Toscana von der Gründung des Langobardenreichs bis zur Ausgang der Staufer, 568-1268* (Lombard Krallığının Kuruluşundan Süevlerin Yıkılışına Kadar Toscana'da İmparatorluk Yönetimi, 568-1268) [1914]. Ortaçağ Roma düşüncesi üstüne yazdığı eseri de önemlidir: *Rom und Romgedanke im Mittelalter* (Ortaçağda Roma ve Roma Felsefesi) [1926]. (M)

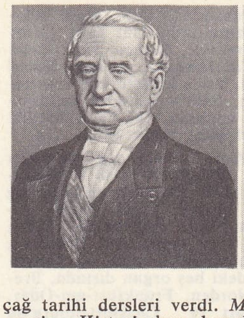

Eugène SCHNEİDER (1805-1875)

Eugène SCHNEİDER (1868-1942)

SCHNEİDER (Gérard), isviçre asılı fransız ressamı (Vaud kantonunda Sainte - Croix 1896). Neuchâtel'de başladığı resim öğrenimine Paris'te (1916 - 1920) devam etti. 1930'ların sonuna doğru, figüratif alanda belirli bir aşamaya ulaştıktan sonra, sanatı üzerinde yürüttüğü düşünceler sonunda, 1943'ten itibaren, sağlam bir yapısı olan ve 1954-1955'ten sonra «lirik» hattâ «anlatımcı» özellik taşıyan ve görünen gerçekten gittikçe sıyrılan bir sanat anlayışına ulaştı. İç dünyasını, büyük bir titizlikle düzenlenmiş keskin çizgiler, dolgun ve güçlü fırça darbeleri ve yoğun bir renklilikle yansıttı. Tabloları, özellikle A.B.D.'de birçok müzede, Fransa'da Grenoble'de, Nantes'ta ve Paris Art Moderne müzesinde yer alır. (L)

Lucien SCHNEGG «Jane Poupelet'nin Büstü» Modern Sanat Millî müzesi, Paris

SCHNEİDER (Hortense), fransız kadın tiyatro oyuncusu ve şarkıcısı (Bordeaux 1838 - Paris 1920). Sahne hayatına taşrada başladı. Sonra Paris'te Bouffes - Parisiens, Variétés, Palais-Royal tiyatrolarında, *Güzel Helena* ve *La Périchole* rollerinde oynadı. Offenbach'ın tercih ettiği oyuncu olarak, Paris Hayatı'nı (*La vie Parisienne*) ve *La Grande - Duchesse de Gerolstein*'i (Gerolstein Büyük Düşesi) canlandırdı. Zeki ve çekici bir sanatçıydı. 1881'de sahne hayatını bıraktı. (L)

Hortense SCHNEIDER

SCHNEİDER (Reinhold), alman yazarı (Baden-Baden 1903 - Freiburg-im-Breisgau 1958). Şiirler, romanlar, tiyatro oyunları yazdı. Ama özellikle denemeci ve tarihçi olarak tanınır. Başlıca eserleri: *Philipp II* (Felipe II) [1913] ve *Die Hohenzollern* (Hohenzoller'ler) [1933]. (L)

SCHNEİDERHAN (Wolfgang), avusturyalı kemancı (Viyana 1915). Şevçik ile Winkler'in öğrencisiydi; parlak bir virtüoz olarak ün kazandı. Şarkıcı İrmgard Seefried ile evlendi. (L)

SCHNEİDERİT i. (fransız sanayici ailesi *Schneider*'in adından, fr. *schneidértie*). Amonyum nitrat ve dinitronaftalen'den meydana gelen patlayıcı madde; 1896'da, Creusot'daki Schneider fabrikalarında top mermilerinin doldurulmasında kullanıldı. (L)

SCHNEİDERİT i. (özel ad *Schneider*'den, fr. *schneidérite*). Miner. Montecatini serpantininde bulunan laumontit çeşidi. (L)

SCHNEOUR (Zalman), israilli yazar (Rusya, Orenburg 1887-öl. 1959). Uzun yıllar Batı Avrupa'da ve Amerika'da yaşadıktan sonra 1950'ye doğru İsrail'de yerleşti. Destan yazarı ve romantik bir şair olarak, yüzyıl başı avrupa şiirinin etkisinde kaldı. Birçok roman ve hikâyesinde Doğu Avrupa yahudilerinin yaşantısını dile getirdi. (L)

SCHNETZ (Victor), fransız ressamı (Versailles 1787 - Paris 1870). David, Regnault, Gros ve Gérard'ın öğrencisiydi. Eserleri ya-

Foto. Nadar, Branger (LAROUSSE)

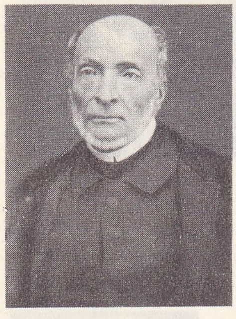

Victor SCHOELCHER

Don SCHOLLANDER

Charles De SCHOMBERG
Daret'nin gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

pı bakımından yeni klasisizmin, konu bakımından romantizmin etkilerini taşır (*Meryeme Adak, Çevresine Başlıca Subaylarını Toplamış olan Charlemagne, Alcuin'i Kabul ediyor* [Louvre]). Paris kiliselerinin (Notre-Dame-de-Lorette, Sant - Séverni) dekorasyonuna katkıda bulundu. İki kere, Médici villasının müdürlüğüne tayin edildi. (L)

SCHNİTGER (Arp), alman org yapımcısı (Schmalenfleth, Oldenburg 1648 - Neuenfelde, Hamburg 1720). Devrinin en ünlü org yapımcılarından biriydi; gerek Kuzey Almanya'da, gerek bütün Avrupa'da yüzden fazla org yaptı veya tamir etti. Hamburg yakınındaki Neuenfelde'de bulunan yapımevinde, bu şehirdeki beş orgun dışında, Bremen, Lübeck, Norden, Frankfurt-am-Oder, Groningen orgları ve Charlottenburg'da Prusya kralı Friedrich II'nin orgu yapıldı. — Oğulları, HANS JÜRGEN ve FRANZ CASPAR, Groningen'e yerleştiler; Zwolle şehri için büyük bir org yaptılar. (L)

SCHNİTZER (Eduard). Bk. EMİN PAŞA.

SCHNİTZLER (Arthur), avusturyalı yazar (Viyana 1862 - ay.y. 1931). Viyana'da tıp okudu ve 1886'da hastahane hekimliğine tayin edildi. Daha genç yaşta şiirler yayımlamağa başlamıştı. Sonra komedi ve dramlar yazdı. Büyük bir nükte yeteneği ve duygusallığa kaçan bir gerçekçilikle yazdığı bu eserlerde, eski Viyana'nın hüzün ve zarafet, hiciv ve şüphecilikle dolu havasını başarı ile dile getirdi. Komedi ve dramlarda konuşmaları çok canlı ve yer yer nüktelerle doludur. Dramları: *Anatol* (1892), *Liebelei* (Gelgeç Sevda) [1896], *Der Grüne Kakadu* (Yeşil Papağan) [1899], *Der Schleier der Beatrice* (Beatrice'nin Peçesi) [1901], *Der Einsame Weg* (Issız Yol) [1904], tarihî bir dram olan *Der Junge Medardus* (Genç Medardus) [1904], *Professor Bernhardi* (Profesör Bernhardi) [1912]. *Reigen* (Çember) [1900] gibi güldürücü diyaloglarında da aynı rahatlığa rastlanır. A. Schnitzler romanlar ve hikâyeler de yazdı: *Leutnant Gustl* (Teğmen Gustl) [1901], *Fräulein Else*'de olduğu gibi (1924), bu eserde de Proust ve James Joyce'un kullandığı ve geliştirdiği «iç monolog» tekniğine rastlanır. *Der Weg ins Freie* (Hürriyet Yolu) [1908] ve *Theresa* (1928) adlı romanları ünlüdür. (L)

SCHNORR VON CAROLSFELD (Julius), alman ressamı (Leipzig 1794 - Dresden 1872). Viyana'da yetişti, 1817'de Roma'ya gitti ve nazaren'ler grubuna katıldı. 1827'de Münih'te kralın yeni sarayı için *Nibelungen Efsanesi*'ni çizdi. 1846'da Dresden akademisine profesör oldu. *Resimli Kutsal Kitap*'ı (1852-1862) halk arasında büyük ilgi gördü. (L)

SCHOBER (Hans), avusturyalı siyaset adamı (Perg, yukarı Avusturya 1874 - Baden, Viyana 1932). 1898'de başlayan polis yönetimi sırasında, Viyana emniyet müdürü oldu (1918). 1921-1922 Yıllarında federal kançılardı, sonra yeniden Viyana emniyet müdürü görevine döndü ve sosyalist ihtilâli bastırdı (1927). İkinci defa şansölye ve dışişleri bakanı oldu (1929 - 1930); cumhurbaşkanının yetkilerini artıran bir anayasa reformunu kabul ettirmeyi başardı. Alman dışişleri bakanı J. Curtius aracılığıyle, Almanya ile gümrük birliği konusunda anlaşmaya vardı (1930); ama bu proje Avrupa'daki bazı büyük devletlerin muhalefeti yüzünden gerçekleşmedi. (M)

SCHOBERT (Johann), alman bestecisi ve klavsencisi (Silezya 1740 [?] - Paris 1767). 1762'de Paris'e yerleşti, Conti prensinin hizmetine girdi. Paris'te ilk piyano - forte çalanlardandır. Notaları kendi kazıyarak klavsen ve orkestra için altı konçerto, klavsen ve keman için *ad libitum* sonatlar, keman, bas ve klavsen için üçlüler, dörtlüler, keman, 2 korno ve klavsen için senfonilerden meydana gelen yirmi derleme yayımladı. Üslûbu bakımından Mozart'ın habercisidir. (L)

SCHOECK (Othmar), isviçreli besteci (Brunnen 1886 - Zürich 1957). Zürich konservatuvarında çalıştı, öğrenimini Leipzig'de, özellikle Max Reger ile tamamladı. 1917'den 1944'e kadar Sankt - Gallen senfonik konserlerini yönetti. Schoeck, her şeyden önce lirik bir bestecidir. Birçok lied'den başka operalar da yazdı. Başlıcaları: *Don Ranudo* (1919), *Das Wandbild* (Duvar Resmi) [1921], *Venus* (1922), *Penthesilea* (1927), *Massimilla Doni* (1937), *Schloss Dürande* (Dürande Sarayı) [1943]. (L)

SCHOELCHER (Victor), fransız siyaset adamı (Paris 1804 - Houilles 1893). Liberal görüşlü idi; sömürgelerde bulundu ve köleliğin kaldırılmasını savundu. Bahriye bakanı yardımcısı iken (mart-mayıs 1848), köleliğin kaldırılması ile ilgili kararı uygulama komisyonuna başkanlık etti ve köleleri kesinlikle serbest bırakan 27 nisan kararı ile bunları vatandaş sayan anayasa maddesini hazırladı, Martinik ve sonra Guadeloupe'dan montanyar milletvekili seçildi. Aralık 1851 hükûmet darbesi sırasında Baudin'i destekledi. Sürgüne gönderildi. İngiltere'den dönünce (1870), Martinik milletvekili oldu (1871); Komün ile hükûmetin biribirinden kopmalarını boş yere önlemeğe çalıştı. 1875'te daimî senatör oldu. Birçok eser yayımladı: *Abolition de l'Esclavage* (Köleliğin Kaldırılması) [1840], *Histoire des Crimes du Deux-Décebre* (İki - Aralık Cinayetlerinin Tarihi) [1853], *Polémique Coloniale 1871-1881* (Sömürge Üzerine Kalem Tartışması, 1871-1881) [1882] v.b. (L)

SCHOELHER, Martinik adasında komün, Fort-de-France'ın kuzeybatısında; 10 900 nüf. Şekerkamışı çiftlikleri. (L)

SCHOEMAKER (Maurits), belçikalı besteci (Anderlecht 1890). 1925'te «Sentetist'-ler topluluğu»nu kurdu. Operalar, üç senfoni, senfonik poemler, bason için bir konçerto, oda müziği parçaları besteledi. (L)

SCHOENİTE i. Bk. SCHÖNİTE.

SCHOENOBİUS i. Tırtılı gül dalında yaşayan avrupa kelebeği. (İlmî adı *Schoenobius forficellus.* Pulkanatlıların *pyralidae* familyasından.) [L]

SCHOENUS i. İnce uzun bitki. (80 sm'ye ulaşabilen *Schoenus nigricans* bataklıklarda yetişir. Papirüsgillerden.) [L]

SCHOLA i. (*toplantı yeri,* daha sonra da, *topluluk, birlik* anlamında lat. k.). 235-476 Arasında Roma imparatorluğunda İmparatorluk muhafız birliği. (Schola'ların Aurelianus zamanında kurulmuş olduğu sanılır. Bir schola 500 atlıdan meydana gelirdi. Barbarlar arasında toplanan schola'-lar, magister officiorum'a bağlıydı. 759'da, muhafız birliğinin yetkilerini devralan *Schola'lar Domestikos*'u ortaya çıktı. Schola'ların askerî rolü zamanla ortadan kalktı.) [L]

Schola cantorum, Romalılarda, müzik öğrenen gençler topluluğunu, bu topluluğun yerini ve teşkilâtını ifade eden terim. Sonradan, bu terim, papalık kilisesinde ve Roma'nın büyük kiliselerinde şarkı söyleyen, genellikle, kilise müziğine yönelen şarkıcılar topluluğu için kullanıldı. V. yy.-da, özellikle ailelerinin yanında oturan çocuklardan meydana gelen ve kilise korolarının çekirdeği olan *schola*'lar Büyük Gregorius tarafından yeni bir düzene sokuldu. Batı dünyasında hemen her yerde ve özellikle Charlemagne'ın teşvikiyle kurulan *schola*'lar, müzik eğitiminin yanı sıra çocuklara genel bilgiler veren kilise müziği okullarını doğurdu. Schola, kilisede uzun bir süre sahında, halkın ortasında, parmaklıklarla çevrili bir alandı. Sağında kadınlar, solunda da erkekler otururdu. (L)

SCHOLDERER (Otto), alman ressamı (Frankfurt-am-Main 1834 - ay.y. 1902). Frankfurt'ta okudu ve Fransa'ya gitti, orada Courbet ve Manet ile tanıştı. Fantin - Latour tarafından *Atelier des Batignolles*'de sanat çevrelerine tanıştırıldı. 1871'de İngiltere'ye yerleşti ve yurduna ancak 1899'da döndü. Güçlü portreler, peyzajlar ve natürmortlar çizdi. Karlsruhe, Danzig, Frankfurt-am-Main, Hamburg, Scheffield ve Wuppertal'deki müzelerde eserleri vardır. (L)

SCHOLL (Aurélien), fransız yazarı (Bordeaux 1833 - Paris 1902). Gençliğinde gazetecilik yaptı. *Le Satan, La Naïade le Nain Jaune*'u çıkardı. İğneleyici bir dille hikâyeler yazdı ve nükteli bir yazar olarak tanındı. Hicivleri, ağızdan ağıza dolaşıyordu, bu yüzden birçok kişi ile düello etmek zorunda kaldı. Parlak fıkralardan başka birçok eser de yayımladı. Başlıcaları: *La Foire aux Artistes* (Artistler Panayırı) [1858], *Scènes et Mensonges Parisiens* (Paris Sahneleri ve Yalanları) [1863], *L'Orgie Parisienne* (Paris Âlemleri) [1882], *L'Esprit du Boulevard* (Bulvar Ruhu) [1888], *Poivre et Sel* (Tuz ve Biber) [1901]. (L)

SCHOLL (Hans), alman üniversite öğrencisi (İngersheim, Jagst 1918 - Münih 1943). Kızkardeşi SOPHİE (Forchtenberg 1921 - Münih 1943) ile birlikte, Münih üniversitesinde, Profesör Karl Huber'in de yardımıyle nazizme muhalif Beyaz Gül (Weisse Rose) adlı bir dernek kurdu. Üniversitenin balkonundan bildiriler attıkları için (19 şubat 1943) Münih'te, Huber ile birlikte, başları kesilerek öldürüldüler. (L)

SCHOLLAERT (François), belçikalı siyaset adamı (Wilsele, Louvain yakınları 1851 - Sainte - Adresse 1917). Katolik milletvekili (1888), içişleri bakanı (1895-1899), Temsilciler Meclisi başkanı (1901) oldu. Trooz'dan sonra hükûmet başkanlığına getirildi (1908-1911); Kongo'nun birliğini (ağustos 1908) ve her ailede bir erkek evlâdın askerlik yapma zorunluğunu öngören kanunları onaylattı (aralık 1909). Devlet bakanı oldu (1914). Birinci Dünya savaşının başlangıcında, Belçika hükûmetiyle birlikte Le Havre'a çekildi. (L)

SCHOLLANDER (Donald DON — denir), amerikalı yüzücü (Charlotte, Kuzey Karolina 1946). Tokyo olimpiyatları serbest yüzme yarışlarında dört şampiyonluk (100 ni ve 400 m serbest ve 4 × 100 m ve 4 × 200 m serbest bayrak) kazanarak, bu olimpiyat oyunlarının kahramanı oldu. Bu derecelerdeki dünya rekorlarını kimi zaman kendisi kırdı, kimi zaman da takımının kırmasını sağladı. (L)

SCHOLZ (Wilhelm VON), alman yazarı (Berlin 1874). *Gedanken zum Drama* (Tiyatro Üstüne Düşünceler) [1905] adlı eserinde yeni-klasik bir kuram ortaya koydu ve iki piyesinde bunu uyguladı: *Der Jude von Konstanz* (Konstanz'lı Yahudi) [1905] ve *Meroe* (1906). Sonra, mistik konulara gittikçe daha fazla yer verdi. Daha sonra yazdığı romanlarında, dinî çatışmaların bol olduğu tarih devrelerinden ilham adı: *Perpetua* (1926), *Der Weg nach İlok* (İlok Yolu) [1930]. (L)

SCHOMBERG (Charles DE), **Halluin** dükü, Fransa mareşali (Nanteuil, Oise 1601 - Paris 1656), Henri de Schomberg'in oğlu. 1632'de Languedoc valisi oldu; burasını, İspanyollara karşı savundu, onları Leucate'de yendi (1636) ve mareşal oldu (1637). Perpignan'ı ele geçirdi (1642), sonra Metz ve Verdun valisi oldu (1644), İsviçrelilerin ve Graubünden'lilerin kumandanlığına (1647) getirildi; Katalonya'da kral naipliği yaptı. Tortosa'yı ele geçirdi (1648). 1620'de düşes Anne d'Halluin ile evlenmiş ve düklük payesini almıştı; ikinci defa, Marie de Hautefort ile evlendi. (L)

SCHOMBERG veya **SCHONBERG** (Frédéric Armand, — kontu, sonra dükü), Fransa mareşali (Heidelberg 1615 - Bogne yakınları 1690). Krallık sarayında hizmet görmüş Schomberg'ler ailesindendi. Orange prensine Bernard von Sachsen - Weimar'a, Fransa'ya (1635-1639) ve daha sonra yeniden Orange prensine (Felemenk) hizmet etti ve Fransa'ya dönüşünde (1650) süvari tuğgenerali (1652) oldu. Louis XIV'-ün rızası ile Bragança hanedanı lehine Portekiz'de savaştı (1661-1668) ve Mertola kontu oldu. 1668'de Fransız uyrukluğuna geçti. Roussillon'daki zaferlerinden sonra, 1675'te mareşalliğe yükseldi, protestan olmasına rağmen Felemenk'te Willem van Orange ile savaştı (1676); Lüksemburg'u ile geçirdi (1684) fakat Nantes fermanı yürürlükten kalkınca yurdundan ayrıldı. Portekiz'de, sonra Brandebourg'da kaldı; bu sonuncu ülkede, başkumandan oldu. Willem van Orange ile İngiltere'ye gitti. James II'ye karşı savaşırken İrlanda'da öldürüldü. Oğulları, 1688'den sonra ingiliz uyrukluğuna geçtiler. (L)

SCHOMBERG (Gaspard DE), **Nanteuil** kontu, germen asıllı savaşçı (Meissen 1540'a doğr. - Paris 1599). Angers'de öğrenciyken, protestanlarla birlikte şehri katoliklere karşı savundu (1562); sonra tekrar Charles IX tarafına geçti; 1570'te fransız uyrukluğuna girdi. La Marche valisi oldu ve Fransa hizmetindeki alman kuvvetlerinin başına

Foto. Carjat, Man Ray (LAROUSSE)

getirildi, Almanya'da diplomatik görevlerde bulundu. Henri IV'ün mezhep değiştirmesine çalıştı ve Nantes fermanı görüşmelerine katıldı. (L)

SCHOMBERG (Henri DE), **Nanteuil** ve **Duretal** kontu, **Espinay** markisi, Fransa mareşali (Paris 1575 - Bordeaux 1632). Gaspard de Schomberg'in oğlu. Macaristan'da hizmet gördükten sonra, Fransa'ya döndü (1608), babasının görevlerini devraldı. Londra büyükelçiliği yaptı (1615), Lesdiguières ile beraber Savoia dukası lehine İtalya'da savaştı. Maliye bakanı (1619), topçu kuvvetleri sorumlusu oldu; kralın konseyine girdi (1621-1624) ve mareşalliğe yükseldi (1625). İngilizleri Ré'den kovdu. Rochelle'in kuşatılmasına (1628), sonra Savoia'ya karşı savaşa katıldı; Pinerolo şehrini ele geçirdi (1630). Gaston d'Orléans'ı takip eden Henri de Montmorency'yi Castelnaudary'de yenilgiye uğrattı (1632) ve onun yerine Languedoc valiliğine getirildi. (L)

SCHOMBURGK (sir Robert Hermann), alman gezgini (Freyburg an der Unstrut 1804 - Schöneberg, Berlin yakınları 1865). İngiliz hükûmeti tarafından İngiliz ve Brezilya Guyanalarının sınırını belirlemekle görevlendirildi, 4 yıl güney Amerika'da kaldı, Haiti'de, sonra Bangkok'ta İngiltere konsolosu oldu. Başlıca eserleri: *Description of British Guiana* (İngiliz Guyanasının Tanımı) [1840]; *Wiews in the Interior of Guiana* (Guyananın İç Kısmından Görüntüler) [1841]; *History of Barbadoe* (Barbados'ların Tarihi) [1847]. — Kardeşi OTTO (Freyburg 1809 - Buchsfelde, Avustralya 1857), Burchenschaft üyesi olduğu için tutuklandı, sonra coğrafya ile uğraştı. Robert Hermann'ın Guyana ve Orkney kıyısındaki yolculuklarını anlattı (1841). — RICHARD (Freyburg 1811 - Adelaide, Avustralya 1891), yukardakilerin kardeşi; Guyana'yı gezdi (1840), Avustralya'ya geçti (1849) ve 1865'te Adelaide botanik bahçesinin yöneticisi oldu. Başlıca eserleri: *Reisen in British Guiana in dem Jahren 1840-1844* (1840-1844 Arasında İngiliz Guyanasında Yolculuklar) [1846-1848]; *The Flora of Sout Australia* (Güney Avustralya Florası) [1875] ve çeşitli botanik kitapları. (L)

SCHOMBURGKİA i. (Richard *Schomburgk*'un adından). Salkım çiçekli orkide; Amerika'nın tropikal bölgelerinde on üç türü yetişir, bunlardan bir kısmı sıcak limonluklarda süs için yetiştirilir. (L)

SCHONGAUER (Martin), **Güzel Martin** denir, Alsace'lı ressam (Colmar ? 1445'e doğr. - Eski Brisach 1491). Augsburg asıllı bir kuyumcunun oğlu. Alsace'da yetişti, Rogier Van der Weyden'in etkisinde kaldı; 1465'e doğru Colmar'a yerleşti. Değerli bir ressam olmakla beraber az sayıda eser verdi: şaheseri *Meryem Gül Fidanlığında* (Saint-Martin kilisesi, Colmar) [1473]; İsenheim oyma arkalığının iki kanadı (Colmar müzesi); büyük bir incelikle yapılmış üç küçük *Kutsal Aile* (Berlin, Münih, Viyana müzeleri). Özellikle kendi tarzını halka sevdiren estamplarıyla Albrecht Dürer'in sanata başladığı günlerde büyük etkisi oldu. Daha çok gravürcü olarak tanınmıştı. Üslûbu, şaşırtıcı bir açıklık ve sağlamlıktadır: *Bakirenin Ölümü, Haçın Taşınması, Kâhin Krallarının Tapınması, Mısır'a Kaçış, Bilge Bakireler, Çılgın Bakireler, Aziz Antonius.* — Kardeşi LUDWIG (1479-1494 arasında adı geçer), Ulm, Augsburg ve Colmar'da ressamlık ve gravürcülük yaptı. (L)

SCHOOLCRAFT (Henry Rowe), amerikalı kâşif ve etnograf (Watervliet, New York 1793 - Washington 1864). Önce Missouri'deki kurşun madenlerini inceledi, sonra general Cass ile Mississippi vâdisi boyunca ilerledi ve büyük nehrin kaynağını Itasca gölünde bulduğunu sandı. Uzun süre Amerikan hükûmeti memuru olarak Kuzeybatı Kızılderilileri arasında yaşadı. Amerika yerlilerinin geleneklerini, etnik özelliklerini ve dillerini tanıtmak için çalışanların başında gelir. (L)

School for Scandal (THE) [*Dedikodu Yuvası*], R. - B. Sheridan'ın mensur komedisi. İlk olarak 1777'de oynandı. Entrika, Charles ve Joseph Surface adlarındaki iki karşıtlığına dayanır. Charles, garip mizacına rağmen, cömert, içten bir kimsedir. Joseph ise, dürüst görünüşünün altında her türlü kötülüğü gizler ve bu ikiyüzlülüğüyle Tartuffe'ü hatırlatır. Oyunun sonunda maskesi düşer ve gerçek kimliği ortaya çıkar. Oyun özellikle, olayın geçtiği toplumsal çevrenin incelenmesi bakımından ilgi çekicidir. Sheridan, iki kardeşin vasisi sir Peter Teazle ile karısının çevresinde yaşayan düzenbaz ve dedikoducu kişiler topluluğunu büyük bir ustalıklı anlatır. (L)

SCHOPENHAUER (Arthur), alman filozofu (Danzig 1788 - Frankfurt-am-Main 1860). 1813'te, Jena'da, *Über die vierfache Wurzel des Satzes vom Zureichender Grunde* (Yeterli Sebebin Dörtlü Kökü) adlı bir tez savundu ve 1818'de, büyük eseri *Die Welt als Wille und Vorstellung*'u (İrade ve Tasavvur Olarak Dünya) yayımladı. Berlin üniversitesinde doçent (1820) oldu; 1831'de öğretim üyeliğinden ayrılarak Frankfurt'ta münzevî bir hayat yaşadı; alaycı ve nükteli konuşmasıyla pek çok ziyaretçi çekti. Öteki eserleri arasında, *Über den Willen in der Natur* (Tabiatta İrade Üstüne) [1836], *Über die Freiheit des Menschlichen Willens* (İnsan İradesinin Hürriyeti Üstüne) [1839], *Die beiden Grundprobleme der Ethik* (Ahlâkın İki Temel Meselesi) [1841], *Parerga und Paralipomena* (1851) sayılabilir. İki eseri de, ölümünden sonra yayımlandı: *«Hayatta Sağduyu Üstüne Özdeyişler»* ve *«Düşünceler ve Parçalar»*.

Schopenhauer hem Kant idealizmine, hem de hint filozoflarına dayanır. Bütün doktrinini özneyi de, nesneyi de kapsayan tasavvur (Vorstellung) ve irade gücü kavramı üstüne kurdu. Dünya bir tasavvurdur, yani o akılda tasavvur edildiğinden başka bir şekilde düşünülemez (*idealizm*). Schopenhauer bu fenomenler dünyasının dayanağına, «irade» adını verir ve her kuvveti bir irade olarak görür (*iradecilik*). Bu irade yaratıklarda, yaşama isteği veya yoketme sebeplerine karşı direnme ve onlara hâkim olma eğilimi olarak belirir. Zekâ bile yaşama isteğinin hizmetindedir; bununla birlikte, insan, her yaşantıda ve çabada kötülük ve acının bulunduğunu anlayınca, yaşama isteğinden kendini gene zekâ yoluyle kurtarabilecektir. Bu, hayat şartlarının karamsar bir analizidir ve Schopenhauer, kendisine ün sağlayan keskin zekâsını ve acı belâgatini bu konuda ortaya koymuştur. Türü inkâr eden cinsel perhiz ve tutkularla isteklerin gürültülü çağlayanını kurutan çilecilik yoluyle, insan, hint filozoflarının nirvana'sına sığınmalıdır. Schopenhauer'in ahlâkı, insanların özdeşliğinden ileri gelen acıma duygusuna dayanır. (L)

SCHOPENHAUER (Johanna), alman kadın yazar (Danzig 1766 - Jena 1838). Arthur Schopenhauer'in annesi. Avrupa'ya birçok yolculuk yaptı. Sonunda Weimar'a yerleşti ve çevresinde, Goethe'nin de katıldığı bir topluluk kurdu. Birkaç romanı (*Gabriele*, 1819 - 1820; *Sidonia*, 1827) ve yolculuk notları vardir. (M)

SCHOPP [şop] veya **SCHOPPEN** [şopen] i. (alm. k.). Değeri, ülkelere göre, 0,5 litre civarında oynayan ve sıvılar için kullanılan eski alman ölçüsü. (L)

SCHORR (Friedrich), macar asıllı amerikan baritonu (Oradea, Romanya 1888 - Framington, Connecticut 1953). Meslek hayatına ilk defa 1911'de Graz'ta Wotan rolüyle atıldı ve bu rolün otuz yıl boyunca rakipsiz yorumcusu olarak kaldı. Prag, Berlin ve Paris'te (1930) alkışlandı, Bayreuth'da (1925-1933) daha az tumturaklı lirik bir üslûba yöneldi. 1924-1944 Arasında New York Metropolitan operasında çalıştı ve Wagner'in hayranlık uyandıran bir yorumcusu oldu. (L)

SCHOTEN, Belçika'da (Anvers ili ve idare çevresi) komün, Anvers'in kuzeydoğusunda, Anvers-Turnhout kanalıyle Albert kanalı kıyısında; 28 900 nüf. Besin ve kimya sanayii. Ağır ve çeşitli metalürji; inşaat malzemesi. (L)

SCHOTİA i. Afrika'nın güney ve tropikal bölgelerinde yetişen bitki. (Erguvangillerden.)

— ANSİKL. *Schotia* sert dallı, çift tüysü almaşık yapraklı bir ağaççıktır; çiçekler çıplak dalların üzerinde başak veya demet

SCHONGAUER
«Meryem Gül Fidanlığında»
(detay)
Saint-Martin kilisesi, Colmar

halinde bulunur. Güney Afrika'da bulunan bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

SCHOTT (Friedrich Otto), alman kimyacısı ve cam sanayicisi (Witten, Westfalen 1851 - Jena 1935). Önce optik camların bileşimleri üstüne E. Abbe ile işbirliği yaptı. 1884'te, Zeiss kardeşlerle Jena Cam fabrikasını kurdu; bu fabrikada optik ve bilimsel aygıtlarda kullanılmak üzere yapılan camlar uzun süre bütün dünya piyasasında rakipsiz kaldı. (M)

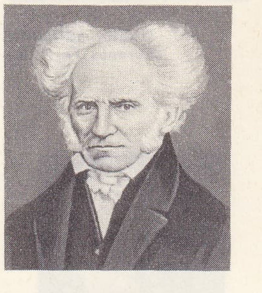

SCHOPENHAUER

SCHOTT (Kaspar), alman bilim adamı (Königshofen, Würzburg 1608 - Würzburg 1656). Cizvit papazıydı. Würzburg üniversitesinde matematik profesörüydü. Akışkanlar mekaniği üstüne incelemeler yaptı. *Neper'in çarpma çubukları* adı verilen ilk matematik makinesi modelini, bu çubukların yerine iki paralel silindir kullanarak mükemmelleştirdi. (M)

SCHOTT (Paul Gerhard), alman coğrafyacısı ve okyanusbilimcisi (Tzschirma, Türingen 1866 - Altona, Hamburg 1961). Hamburg, Jena ve Berlin üniversitelerinde profesördü. Çeşitli gezilere katıldı, bu arada Atlas okyanusu ve Hint okyanusuna (Valdivia gezisi, 1898-1899) gitti. Ayrıca, 1929'da dünya çevresinde bir inceleme gezisi yaptı. Okyanuslar coğrafyası üstüne iki eser yazdı: *Geographie des Indischen und Stillen Ozeans* (Hint ve Pasifik Okyanusu Coğrafyası) [1935]; *Geographie des Atlantischen Ozeans* (Atlas Okyanusu Coğrafyası) [1912]. (M)

SCHOTT (Wilhelm), alman dilbilimcisi ve şarkiyatçısı (Mainz 1807 - Berlin 1889). 1838'den sonra Berlin'de Doğu Asya dilleri profesörlüğü yaptı. *Versuch über die Tatarischen Sprachen* (Tatar Dilleri Üstüne İnceleme) [1836] adlı eseriyle Ural-Altay dilbiliminin öncüsü oldu; aynı konuyle ilgili başka eserleri de vardır: *De Lingua Tschuwaschorum* (Çuvaş Dili Üstüne) [1844]; *Über das Altaische oder Finnisch-Tatarische Sprachgeschlecht* (Altay veya Fin-Tatar Dilleri Üstüne) [1849]; *Zur Uigurenfrage* (Uygur Dili Meseleleri Üstüne) [1874-1875]. Ural-Altay dillerinin edebî yönleriyle de ilgilendi (*Über die Poesie der Türk-Tataren Russlands* [Rusya'daki Türk ve Tatar Şiiri], 1886 v.b.). Sinoloji çalışmalarına doktora teziyle başladı: *De İndole Linguae Sinicae Dissertatio* (Çin Dilinin Özellikleri Üstüne) [1826]; bu doktora tezini çeşitli temel eserler izledi: *Über die Chinesische Verskunst* (Çin Şiir Sanatı) [1857] v.b. Olgunluk çağında çinhindi ve mon-khmer dilleri üstüne çalışmalar yaptı. (M)

SCHOTTKY (Walter), alman fizikçisi (Zürich 1886). Rostock'ta teorik fizik profesörü oldu, sonra Siemens şirketinde çalışmağa başladı. Seyreltilmiş gaz tüplerindeki elektronlar ile iyonlar üstüne araştırmaları ve elektro-akustik konusundaki çalışmalarıyle tanınır. 1920'de kendi adını taşıyan olayı keşfetti. (L)

SCHOUWEN - DUİVELAND, Hollanda'da (Zeeland) ada, eski iki adanın birleşmesiyle meydana geldi. Polderlerden ve bir kumul şeritinden oluşur. Midye ve istiridye yetiştiriciliği. (L)

SCHÖFFER (Nicolas), macar asıllı fran-

Foto. Giraudon, X (LAROUSSE)

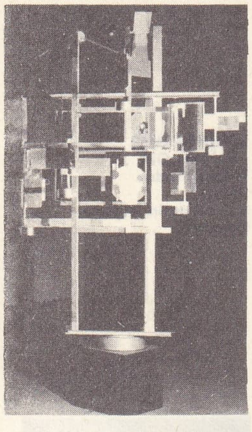

Nicolas SCHÖFFER
«Chronos 7» (1966)

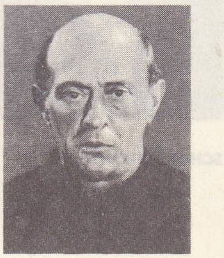

SCHÖNBERG

sız plastik sanatlar uzmanı ve sanat nazariyecisi (Kalocsa 1912). Budapeşte'de başlayan öğrenimine Paris'te devam etti (1936). Önce ressam olarak çalıştı. 1948-1950'den beri bir «yeni plastik çağ»ın öncüsüdür. Konstrüktivist anlayışa dayanan bir heykel sanatından hareket ederek, madenî unsurları yatay ve dikey olarak biraraya getirerek, buna çeşitli faktörleri, yani ışığı, sesi ve hareketi karmaşık bir tarzda ekledi. Elektronik aracılığı ile, «açık eser» meydana getirmek üzere, mekânla zamanı yoğurduğunu ve şekillendirdiğini ileri sürmektedir. (L)

SCHÖFFER (Peter), alman basımcısı (Gernsheim, Hessen-Darmstadt 1425'e doğr. - Mainz 1502). Mainz'ta Gutenberg ve Fust'un atelyesine girdi (1454). Atelye sahipleri birbirlerinden ayrılınca, Schöffer, Fust'un ortağı oldu; onun kızıyle evlendi. Kayınpederi ölünce işin başına geçti. Basım işinde «enterlin» denen ve satırlar arasına konan maden levha ile sayfa kenarı notlarını ilk düşünen, yazı başlıkları ile büyük harfleri renkli olarak ilk basan Schöffer'dir. (L)

SCHÖFFLER (Paul), alman baritonu (Dresden 1897). Sağlam bir müzik eğitiminden sonra 1926'da Dresden'de çalışmağa başladı, 1937'de Viyana'ya yerleşti. Bütün Avrupa sahnelerinde (Bayreuth 1943) ve Metropolitan'da (1950) oynadı. Salzburg'da özellikle *Danton'un Ölümü*'nde büyük başarı kazandı (1947). Sonra, Mozart, Wagner ve R. Strauss'un eserlerinde rol aldı. (L)

SCHÖN (Heinrich Theodor VON), prusyalı siyaset adamı (Schreitlauken, Litvanya 1778 - Arnau, Königsberg 1856). Königsberg'te Kant'ın öğrencisiydi. 1793'ten sonra Prusya devlet yönetiminde çalıştı, Gumbinnen idare bölümü yöneticiliğine getirildi (1809). H. Fr. Stein ile K. A. Hardenberg'in reformcu hareketine faal bir şekilde katıldı; 1815'te Vistül ırmağının doğusunda kalan bütün toprakların genel valisi, sonra (1824-1842) Doğu ve Batı Prusya başbakanı oldu. Basın hürriyetini ve liberal anlamda anayasa reformlarını savundu; bu fikirlerini ortaya koyduğu *Woher ond Wohin?* (Nereden Nereye) [1842] adlı eserinden dolayı kral Friedrich Wilhelm IV'ü kızdırdı ve kral tarafından siyasetten çekilmeğe zorlandı. (M)

SCHÖN (Wilhelm, baron VON), alman diplomatı (Worms 1851 - Berchtesgaden 1933). Danimarka'ya (1900), sonra Rusya'ya (1905) elçi olarak gönderildi. Dışişleri bakanlığında bulundu (1907-1909). Paris elçiliğine tayin edildi (1910), Almanya'nın savaş ilânı bildirisini 3 ağustos 1914'te Viviani'ye verdi. (L)

SCHÖNBEİN (Christian Friedrich), alman kimyacısı (Metzingen, Württemberg 1799 - Baden-Baden 1868). 1823-1825 Arasında Keilhau'da kimya ve fizik okuttu, İngiltere'ye yolculuk yaptıktan sonra Paris'e döndü, oradan da, 1828'de Basel üniversitesine çağrıldı. İki önemli keşifte bulundu. Bunlardan biri suyun elektrolizi ile ozon'u, öbürü de pamuk barutunu ve kolodyum'u bulmasıdır (1847). [L]

SCHÖNBERG (Arnold), avusturyalı besteci (Viyana 1874 - Los Angeles 1951). Üstün yetenekli bir çocuk olarak, daha on yedi yaşında iken, büyük alman romantiklerinin sanatını içine sindirmişti. Kendi kendini yetiştirdi, zor bir hayata göğüs gerdi, hattâ mesleğinin ilk günlerinde ünlü bestecilerin eserlerini çalgılamak işini bile yaptı. 1901-1902 Arasında Berlin'de Wolzogen tiyatrosunun yöneticisi oldu, sonra Viyana'ya yerleşti, müzik nazariyesi dersleri vermeğe başladı; çevresine Alban Berg, Anton Webern gibi öğrenciler topladı. 1910'da, Berlin'de Stern konservatuvarında kompozisyon öğretmeni oldu. Birinci Dünya savaşında askere alındı, 1925'te öğretim mesleğine döndü ve Berlin Sanatlar akademisinde Busoni'nin halefi olarak kompozisyon profesörlüğüne getirildi. Birçok çağdaş eseri tanıtacak olan ünlü «Verein für musicalische Privataufführungen»i kurdu. Katolik dinini kabul etmiş olmasına rağmen, Hitler tarafından kovuldu, tekrar musevî oldu, bir yıl İspanya'da ve Fransa'da kaldı (1933), sonra temelli olarak Amerika'ya göç etti. Boston'da, Malkin Conservatory'de öğretmenlik yaptı, 1936'da Los Angeles'de, Kaliforniya üniversitesinin müzik bölümü yönetmeni oldu, 1944'e kadar bu görevde kaldı ve hayatının en verimli devrini yaşadı. Sağlık durumunun kötülüğü yüzünden, son on yılında eser verimi oldukça yavaşladı. Eserleri çeşitlidir. Ses için 150'den çok melodi yazdı; *A cappella* ve çalgı veya orkestra eşliğinde koro eserleri, bu arada *Die Gurrelieder*'i (Fahişe Şarkıları) [1900] besteledi. Çalgı müziği alanında piyano parçaları, oda müziği, dört yaylılar için dörtlü ve bir üçlü. *Pierrot lunaire, Napolyon'a kaside*, orkestra eserleri *Verklärte Nacht* (Aydınlık Gece) yer alır. Dramatik eserler de yazdı: *Erwartung* (Bekleyiş) [monodram], *Die glückliche Hand* (Şanslı El), *Von Heute auf Morgen* (Bugünden Yarına) [opera-buffo], *Musa ve Aaron* (bitmedi). Brahms ve Wagner müziği ile beslenmiş olan Schönberg, mesleğinin başlangıcında, birincinin beste disiplinini, ikincinin kromatik ve çalgılama araştırmalarıyle bağdaştırmağa çalıştı. 1908'e doğru eksen çatkılarını bir tarafa bırakarak *Zwölftontechnik*'te (On İki Ses Tekniği) *atonalite*'yi (tonsuzluğu) düzenledi (1921). Schönberg, Amerika'da birçok tonal eser bestelemekten de geri kalmadı. Bu eserlerin içinde dizisel yazı deneyleri yaptı ve tonal yazı sisteminin ilkelerinden bazılarını sonuna kadar kullandı. Son eserleri en güçlü bestelerindendir. Schönberg, ayrıca nazarî kitaplar da yazdı: *Harmonie-lehre* (Armoni Kitabı) [1911], *Models for Beginners in Composition* (Besteye Başlayanlara Örnekler) [1942], *Structural Functions of the Harmony* (Armoni Çatkılarının Kuruluşları) [1951]. Basılmamış inceleme kitapları ve bir deneme derlemesi de vardır: *Style and İdea* (Üslûp ve Düşünce) [1950]. (L)

SCHÖNBERG (Gustav Friedrich VON), alman iktisatçısı (Stettin 1839 - Tübingen 1908). Basel (1868), Freiburg im Breisgau (1870) ve Tübingen (1873'ten itibaren) üniversitelerinde profesörlük yaptı. G. Schmoller'in başkanlığındaki yeni tarih okuluna girdi; özellikle, sistematik nitelikte bir kolektif eseri (*Handbuch der Politischen Ökonomie* [İktisat Elkitabı], 2 cilt, 1882) tasarlayıp yönetmesiyle ün kazandı; bu esere bellibaşlı alman uzmanları katıldı. Tarihî nitelikteki eserleri arasında en önemlisi *Die Sittlich-Religiöse Bedeutung der Sozialen Frage*'dir (Sosyal Meselelerin Ahlâkî ve Dinî Anlamı) [1876]. (M)

Schönbrunn, Viyana yakınlarında krallık şatosu. Eski bir av köşkü olan şato (XVIII. yy.ın ikinci yarısında), Maria-Thérèsia zamanında Pacassi tarafından yapıldı ve bir Habsburg'ların yazlık oturma yeri olarak kullanıldı. Napolili Maria-Carolina (1802), sonra da Napolyon bu şatoda oturdular ve Napolyon 15 aralık 1805 tarihli antlaşma ile Presbourg (26 aralık 1805) ve Viyana (14 ekim 1809) antlaşmalarını burada imzaladı. 1832'de Reichstadt dükü burada öldü. (L)

Schönbrunn antlaşması, 15 aralık 1905'te Napolyon ile Prusya arasında imzalanan ve Neuchâtel ile Ansbach karşılığında Hannover'i Prusya'ya bırakan antlaşma. (L)

SCHÖNEBECK, Almanya'da (Doğu Almanya, Magdeburg idare bölümü) Elbe ırmağı kıyısında; 45 900 nüf. Tuzlalar. Makine ve kimya sanayii. Gemi yapımı. Kauçuk fabrikası. (L)

SCHÖNEFELD, Almanya'da eski kasaba, 1915'te Leipzig şehrine katıldı. Leipzig savaşında (1813) kasaba, mareşal Marmont tarafından Ruslara karşı savunuldu. Doğu Berlin'in havaalanı. (L)

SCHÖNEFELD (Henry), amerikalı müzikçi (Milvaukee, Wisconsin 1857 - Los Angeles, Kaliforniya 1936). Leipzig (1875-1878) ve Weimar'da (1878-1879) okudu. Daha sonra Chicago'da öğretmenlik, orkestra yöneticiliği ve bestecilik görevlerine getirildi. 1904'te aynı görevlerle Los Angeles'e geçti. Schönefeld, kızılderili folk melodilerini ilk kullananlardandır. Besteleri arasında, senfoniler, operalar, yaylı çalgılar, piyano ve ses için çeşitli parçalar yer alır. (M)

SCHÖNEMANN (Lili), Goethe'nin nişanlısı (Frankfurt-am-Main 1758 - Krautergersheim, Alsace 1817). Goethe, *Lili-Gedichter* (Lili'ye Şiirler) adlı eserinde ve *Stella*'nın kişiliğinde Schönemann'ı canlandırdı. Bir bankacının kızı olan Lili, ince ve kültürlüydü; şairle 1775 ocağında tanıştı; aynı yılın Paskalya'sında nişanlandılar, fakat ekim ayında nişan bozuldu. Lili, daha sonra (1778) Strasburg'lu bankacı B. Fr. von Türckheim (öl. 1831) ile evlendi. Mektuplarının bir kısmı 1924'te yayımlandı. (M)

SCHÖNER (Johann), alman coğrafyacısı, astronomu ve astroloğu (Karlstadt-am-Main 1477 - Nürnberg 1547). Katolik rahibiydi, luther mezhebini kabul etti ve Melanchthon'un yardımıyle Nürnberg kolejinde matematik öğretmeni oldu. Altı tane yerküre yaptı (yalnız orijinali ilmatı ve 1520 tarihlidir), bu yerküreleri açıklayan üç coğrafî eser yazdı: *Luculentissima Quaedam Terrae Descriptio* (1515), *De Nuper sub Castiliae ac Portugaliae Regibus Pepertis İnsulis* (1523), *Opusculum Geographicum* (Coğrafya İncelemeleri) [1533]. Matematik çalışmaları, ölümünden sonra *Opera Mathematica* (Matematik) [1551] adlı bir kitapta toplandı. (L)

SCHÖNERER (Georg VON), avusturyalı siyaset adamı (Viyana 1842 - Rosenau şatosu, Zwettl, Aşağı Avusturya 1921). Alman Liberal partisinden Reichsrat'a seçildi (1873), Habsburg'lara düşman bir pangermanizm'i ve yahudi düşmanı bir siyaseti destekledi. 1888'de parlamento üyeliğinden ayrılmak zorunda kaldı. 1897'de yeniden milletvekili seçilerek pangerman taraftarı partinin lideri oldu. Aynı zamanda Roma kilisesinden ayrılma hareketine öncülük etti (*Los-von-Rom*). 1907'de siyasî hayattan çekildi. (M)

SCHÖNFELD (Eduard), alman astronomu (Hildburghausen 1828 - Bonn 1891). Bonn'da F. Argelander'in öğrencisiydi. *Bonner Durchmusterung* adlı büyük yıldız kataloğunun hazırlanmasında etkin bir rol oynadı; Mannheim rasathanesinin müdürü olduğu sıralarda (1859-1875) bu esere devam etti. 1875'te Argelander'in yerine Bonn rasathanesinin yönetimini üstüne aldı ve *Durchmusterun*'un kapsamını güney kutup bölgelerine (23° güney açısı) kadar genişletti. (M)

SCHÖNFELD (Johann Heinnrich), alman ressamı ve gravürcüsü (Biberach 1609 - Augsburg 1682'ye doğr.). 1633'e doğru İtalya'ya gitti ve 1652'de Augsburg'a yerleşti. Güney Almanya'nın barok kiliseleri için büyük mihrap arkalıklarını resimledi (*Uruç*, Augsburg katedrali) ve çok canlı bir üslûpla konusunu tarihten veya günlük hayattan alan tablolar (Dresden, Viyana müzeleri) yaptı. (L)

SCHÖNFLİES (Arthur), alman matematikçisi (doğ. 1853 - Frankfurt-am-Main 1928). 1914'te Frankfurt-am-Main üniversitesinde matematik dersleri verdi. Çeşitli konularda (bütün teorisi, geometri, mekanik v.b.) e-

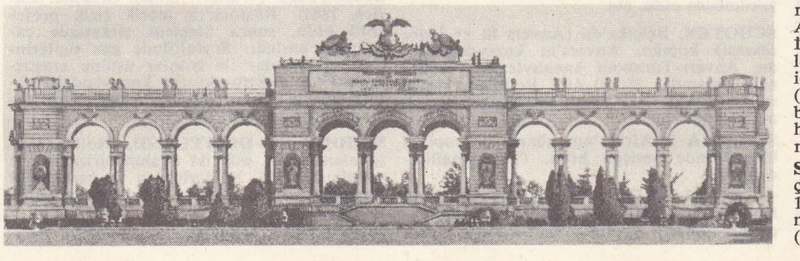

Schönbrunn
«Zafer Takı»

Foto. Almasy (LAROUSSE)

serler yazdı. Ayrıca billûr yapıları ve sistemler matematiği ile ilgili bir teori ortaya attı (*Kristallsysteme und Kristallstruktur*, 1891). Günümüzdeki billûrbilim terimlerinin bir kısmını Schönflies bulmuştur. (M)

SCHÖNHERR (Karl), avusturyalı dram yazarı (Axams, Tirol 1867 - Viyana 1943). Komediler (*Erde* [Toprak], 1907), özellikle toplumsal tezli dramlar yazdı. Başlıca dramları: *Glaube und Heimat* (İnanç ve Yurt) [1910], *Volk in Not* (Sıkıntı Çeken Halk) [1915], *Der Armendoktor* (Yoksullar Hekimi) [1927]. (L)

SCHÖNİNGEN, Batı Almanya'da (Aşağı Saksonya) şehir, Hannover'in güneydoğusunda; 16 300 nüf. Linyit madenleri; tuzlu bataklıklar. Kimya, dokuma ve metalürji sanayii. Optik. XIV. yy.dan kalma şato. (L)

SCHÖNİTE veya **SCHOENİTE** [şönite] i. (bulucusu alman mineraloji bilgini Schöne'nin adından). Miner. Hidratlı potasyum ve magnezyum sülfat, $K_2Mg(SO_4)_2 \cdot 6H_2O$. Tuzlu kayalarda veya fümeroller içinde sarı veya beyaz renkli billûrlar, ya da monoklinik prizmalar halinde bulunur. *Eşanl.* PİKROMERİT. (M)

Schönlein hastalığı, purpura çeşidi; artraljiler, değişik şiddette mide-bağırsak bozuklukları, purpura şeklinde döküntü veya peteşiler, bereler v.b. ile belirir. (Hastalık alman hekimi Johann Lukas *Schönlein*'ın [1793-1864] adıyle anılır.) [L]

SCHÖNTHAN (Franz), avusturyalı komedi yazarı ve rejisörü (Viyana 1849 - ay.y. 1913). *Das Mädchen aus der Fremde* (Gurbetteki Kız) [1879] adlı komedisiyle tanındı. Bu komediyi, bir kısmını V. Moser ile ortaklaşa yazdığı diğer tiyatro eserleri (*Sodom und Gomorrha* [Sodom ve Gomore], 1880; *Der Zugvogel* [Göçmen], 1880; *Grieg im Frieden* [Barış İçinde Savaş], 1880) ve *Der Raub der Sabinerinnen* (Sabin'li Kadınların Kaçırılışı) [1885] izledi. (M)

SCHÖPF (Josef), alman ressamı (Telfs, İnn vâdisi 1745 - İnnsbruck 1822). M. Knoller'in öğrencisiydi. Roma'ya gitti (1775 - 1783), orada Menga ve David ile dostluk kurdu. Genazzano kilisesinde tavan resimleri yaptı. Bavyera ve Tirol'de çalışan ünlü barok süslemecilerinin sonuncusudur. Eserlerinde yeni klasik üslûbun belirtileri görülür. Bavyera ve Tirol bölgelerinde birçok kilisenin fresklerini ve mihrap arkalıklarını yaptı. (L)

SCHÖRNER (Ferdinand), alman mareşali (Münih 1892). 1940'ta bir dağ tümenine, 1943'te Norveç'teki birliklere kumanda etti. Sert disipliniyle tanındı. 1944'te Sovyet cephesinde bir ordunun, mareşalliğe yükseltildikten sonra da bir ordular grubunun başına getirildi, Güney Ukrayna'yı, Kurland'ı ve Bohemya'yı savundu, Bohemya'da Amerikalılar tarafından esir alındı ve Sovyet Rusya'ya teslim edildi. 1955'te serbest bırakıldı. (L)

SCHRADE (Leo), alman asıllı amerikan müzik bilgini (Allenstein 1903 - Basel 1964). Heidelberg, Münih ve Leipzig üniversitelerinde okudu, A.B.D.'ye göç etti ve 1948'den sonra Yale üniversitesinde müzik tarihi dersleri verdi. *Monteverdi Creator of Modern Music* (Çağdaş Müziğin Yaratıcısı Monteverdi) adlı bir eser yayımladı, *Journal of Renaissance and Baroque Music*'in (Rönesans ve Barok Müzik Dergisi), *Yale Studies in the History of Music*'in (Yale Üniversitesinde Müzik Tarihi Çalışmaları) yönetimine katıldı. 1956'da Basel üniversitesine profesör oldu. 1964'te *Müzik Sanatında Trajedi* adlı bir eser yayımladı. (L)

SCHRADER (Franz), fransız coğrafyacısı, dağcısı ve haritacısı (Bordeaux 1844 - Paris 1944). Vivien de Saint-Martin'in başlattığı *Atlas de Géographie Universelle*'in (Evrensel Coğrafya Atlası) yayımını sürdürdü, *Atlas de Géographie Moderne*'in (Modern Coğrafya Atlası) [1890], *Atlas de Géographie Historique*'in (Tarihî Coğrafya Atlası) [1893], *Année Cartographique*'in (Harita Yılı) [1891-1914] hazırlanmasını yönetti ve bir *Atlas Universel de Géographie* (Evrensel Coğrafya Atlası) [1923] yayımladı. (L)

SCHRADER (Otto), alman dilbilimcisi (Weimar 1855 - Breslau 1919). Jena (1890) ve Breslau (1909) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Başlıca eserleri: *Sprachvergleichung und Urgeschichte* (Karşılaştırmalı Dilbilgisi ve Eski Tarih) [1883], *Ticaret Tarihi Üstüne Dilbilim ve Tarih Araştırmaları* (1886), *Reallexikon der İndogermanischen Altertumskunde* (Hint-Avrupa Arkeolojisi Lûgati) [1901], *Die İndogermanen* (Hint-Avrupalılar) [1911]. (L)

SCHRAMBERG, Almanya'da (Batı Almanya-Baden-Württemberg) şehir, Karaorman'da, Freiburg'un kuzeydoğusunda; 18 000 nüf. Saatçilik. Dokumacılık (yün). Tahta işçiliği. Kâğıtçılık. Turistik merkez. (L)

SCHRANZ (Karl), avusturyalı kayakçı (Sankt Anton am Arlberg 1938). İniş uzmanı. 1962 Chamonix-Mont-Blanc Dünya şampiyonasında iniş ve kombine yarışmasını kazandı. (L)

SCHRATT (Katharina), avusturyalı kadın oyuncu (Baden, Viyana yakınları 1855 - Viyana 1940). Macar Nicklaus von İttebe ile evlendi, ondan bir oğlu oldu (Anton). Franz Joseph'in dikkatini çekti, onun sırdaşı, belki de metresi oldu (bu konuda imparatoriçe tarafından desteklendiği de söylenir). İmparatora yazdığı mektupları oğlu yayımladı (1949). [L]

SCHREİBERSİT i. (avusturyalı K. Fr. O. von *Schreibers*'in adından fr. *schreibersite*). Miner. Tabiî demir ve nikel fosfür; bazı demirli göktaşları içinde taneler ve pullar halinde bulunur. (L)

SCHREİNER (Olive) [**Mrs. Crownwright**], alman asıllı ingiliz-afrikalı kadın romancı (Wittebergen, Basutoland 1855 - Kap 1920). Önce RALPH İRON adıyle yazdı. İlk eseri *The Story of an African Farm* (Bir Afrika Çiftliğinin Hikâyesi) [1883] Avrupa'da ilgi gördü. Büyük bir ülkücü ve ateşli bir kadın hakları savunucusuydu. Öbür eserleri: Boer'leri anlatan *Trooper Peter Malket of Mashonaland* (1899) ve *Woman and Labour* (Kadın ve İş) [1911]. (L)

SCHREKER (Franz), avusturyalı besteci (Monako 1878 - Berlin 1934). Viyana akademisinde beste öğretmeniydi, Viyana Koro filarmonisini kurdu (1911), 1920-1932 arasında Berlin'de Hochschule für Musik'i yönetti. XX. yy.ın başlarında çok beğenilen eserleri arasında *Oda Senfonisi* (1916) ve *Oda Orkestrası İçin Küçük Süit*'i (1929) sayılabilir. Birçok opera yazdı: *Der Ferne Klang* (Uzaktaki Ses) [1912], *Die Gezeichneten* (1918), *Der Schatzgräber* (Define Avcısı) [1920], *Der Singende Teufel* (Şarkı Söyleyen Şeytan) [1928] v.b. (L)

SCHREMPF (Christoph), ilâhiyatçı ve filozof (Besigheim, Württemberg 1860-Degerloch 1944). Başarısız bir reform (*Die Wahrheit* adlı dergisini bu amaçla çıkardı) denemesinden sonra kiliseden ayrıldı ve felsefî düşüncelerini olgunlaştırarak Stuttgart'ta vaızlar ve dersler vermeğe başladı. Kierkegaard'dan ilham alarak yazdığı gençlik eserlerinde, tutarlı bir ahlâkî hayat ve bütünüyle dogma aleyhtarı bir dinî temel aracılığıyle kişisel varlığının (*Dasein*) yolunu bulmağa çalıştı. Daha 1891'de, Kant'ın insanın hürriyetiyle ilgili görüşlerini *Natürliches Christentum*'da (Tabiî Hıristiyanlık) [1892] otaya koydu. Schrempf'te yeni bir düşünce giderek açıklık kazandı ve çalışmalarının tek amacı haline geldi: daha az aldatıcı olarak kendini ve dünyayı tanımak ve bunları mümkün olduğu kadar başkalarına öğretmenin gerekliliği. Yirmi yıllık bir olgunlaşma devresinden sonra filozof Schrempf bütünüyle açıklık kazanan imanla ilgili görüşlerini ortaya koydu: varoluşun sırrını açıklayan *Vom Öffentlichen Geheimnis des Lebens* (Hayatın Herkesçe Bilinen Sırrı Üstüne) [1920]. *Diesseits und Jenseits von Gut und Böse*'de (Dünya ve Âhirette İyi ile Kötü) [1921] Schrempf, Nietzsche'ye karşı çıktı; 1926-1930 arasında, *pozitif* denen her şeyi yeniden büyük bir şüpheyle karşılayan ve ilâhiyatla ilgili görüşlerini kesinlikle geliştiren *Mitteilungen für Meine Freunde* (Dostlarıma Mesajlar) yayımlandı. İmanın vaz geçilmez parçası olarak Sokrates'in «hiç bir şeyi bilmediğini bilmek» ilkesini aldı. Schrempf'e göre İsa, hiç değilse başlangıçta bir ahlâk devrimcisiydi; daha sonra ise insan bilmecesini cisimleştiren bir figür haline geldi. (M)

SCHRENCK-NOTZİNG (Albret VON, — baronu), alman akıl hastalıkları hekimi ve filozofu (Oldenburg 1862 - Münih 1929). Önce ipnotizma ve ipnotizma-telkin yoluyle tedavi üstünde çalıştı, daha sonra birçok ünlü medyumla birlikte metafizik incelemeler yaptı. Başlıca eserleri: *Materialisationsphänomene* (Maddîleştirme Olayı) [1914]; *Physikalische Phänomene des Mediumismus* (Medyumluk Sanatının Fizik Yönü) [1920]; *Gesammelte Aufsätze zur Parapsychologe* (Parapsikoloji Denemeleri Derlemesi) [ölümünden sonra, 1929]. (M)

SCHREYVOGEL (Joseph), avusturyalı yazar (Viyana 1768 - ay.y. 1832). Viyana'da Burtgtheater'i yönetti (1814-1832) ve bu tiyatronun repertuvarını yenileyerek, devrin başlıca eserlerini sahneye koydu. İspanyol dramlarını yeniden ele aldı; *Tagebücher* (Günlükler) adlı ilgi çekici bir eserden (1810-1824) başka hikâyeler, tenkit denemeleri yayımladı. Grillparzer'e öncülük ederek XIX. yy. başlarında Avusturya'nın aydın çevresini geniş ölçüde etkiledi. (M)

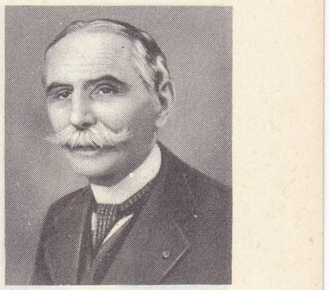

Émile SCHRIBAUX

SCHRİBAUX (Émile), fransız tarımcısı (Richebourg, Haute-Marne 1857 - Paris 1951). Araştırmalarından, çok önemli pratik sonuçlar elde etti, 1884'te Devlet Tohum Kontrol Deneme istasyonunu kurdu, buğday, yulaf çeşitlerini ıslah etti. *Botanique Agricole* (Tarımsal Botanik) [1917] adlı bir kitap yayımladı. (L)

SCHRİESHEİMİT i. (yer adı *Schriesheim*'dan [Odenwald] fr. *schriesheimite*). Miner. Peridotlu hornblendit çeşidi. (L)

SCHRİJNEN (Jozef Karel Frans Hubert), hollandalı dilbilimci ve etnolog (Venlo 1869-Nimègue 1938). Utrecht (1912) ve Nimègue (1923) üniversitelerinde ders verdi. Milletlerarası Dilbilimciler Sürekli komitesinin genel sekreteri oldu. Hint-avrupa dilbilimi ve hint-avrupa dilleri üstüne bir eser yazdı. İlkel hıristiyan toplumunun (Kilise'nin değil) dili olan ve roman dillerinin temeli sayılan Hıristiyan Latincesi üstüne de önemli çalışmalar yaptı (*Charakteristik des Altchristischen Latein* [Eski Hıristiyan Latincesinin Özellikleri], 1932). *Donum Natalicium Schrijnen* (1929) adlı bir bibliyografya hazırladı. (M)

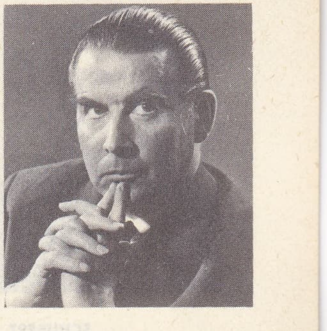

Hermann SCHROEDER

SCHROEDER (Hermann), alman bestecisi (Bernkastel 1904). Köln konservatuvarında, Bonn ve Köln üniversitelerinde ders verdi, «Rheinische Kammerchor»a şef oldu (1962). Bir opera, bir senfoni, bir senfonik ilâhi (1943) ve birçok konçerto (telli çalgılar, viyolonsel, org, obua, keman), kantatlar, dokuz missa, bir *Te Deum*, motet'ler, oda müziği (altı trio), piyano için sonatlar besteledi. (L)

SCHROEDER (Leopold VON), alman şarkiyatçısı (Dorpat [bugün Tartu] 1851 - Viyana 1920). İnnsbruck'ta sanskritçe profesörü oldu. Başlıca eserleri: *Maitrayani - Samhita* (1881-1886), *Mysterium und Mimus im Rig-Veda* (Rig-Veda'da Gizemcilik ve Mimikler) [1908], *Arische Religon* (Arî Dini) [1916]. (L)

SCHROETER (Jens Fredrik Wilhelm), norveçli astronom (Oslo 1857 - ay.y. 1927). 1890'da Oslo rasathanesinde çalışmağa başladı, 1919'da rasathane müdürü oldu. Özellikle konum astronomisiyle uğraştı, bilim tarihi ve kronolojiyle de ilgilendi. 600-1800 Arasındaki güneş tutulmalarının unsurlarını hesapladığı *Sonnenfinsternisse* (1922) ve çeşitli takvimlerle ilgili soruları cevaplandırdığı *Haandbog i Kronologi* (Kronoloji Elkitabı) [1922] adlı eserleri günümüzde klasik eserler arasında yer almaktadır. (M)

Schroffenstein Ailesi (*Die Familie Schroffenstein*), Heinrich von Kleist'ın beş perdelik manzum trajedisi (1801). Agnes ile Ottokar arasındaki sevgi, babaları Sylvester ve Rupert tarafından baltalanır. İki aile birbirine düşmandır. Rupert kuşku verici tutkuları, Sylvester ise insanın içindeki iyi duygulara olan inancı yüzünden olayları gerektiği gibi değerlendiremez. Ayrıca miras meselesi de onları düşünmeğe yöneltir. Sonunda, ikisi de bilmeden kendi evlâdını öldürür. Bir çeşit Romeo ve Juliet tema'sını işleyen oyun, ruh çöküntülerini yansıtır. (L)

Foto. LAROUSSE

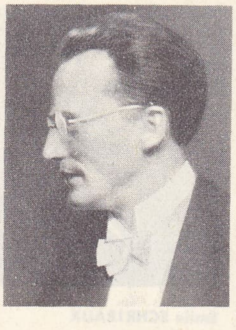

SCHRÖDİNGER

SCHUBERT
C. Jager'den
(özel koleksiyon)

SCHRÖDER (Ernst), alman matematikçisi (Mannheim 1841 - Karlsruhe 1902). Karlsruhe Teknik yüksekokulunda ders verdi, ünlü bir cebirci olan Schröder, «mantık cebiri» konusunda birçok sistematik inceleme yayımladı. (M)

SCHRÖDER (Gerhard), alman siyaset adamı (Saarbrücken 1910). Berlin'de avukattı (1933). İkinci Dünya savaşı boyunca mücadele etti. 1943'te Nazi partisinden istifa etti ve mücadelesini Protestan kilisesinde sürdürdü. Savaştan sonra Düsseldorf'ta çalışmağa başladı; Hıristiyan Demokrat parti üyesi oldu, bu partinin Yürütme kurulu üyeliğine seçildi. 1949'dan beri Federal parlamentodadır. 1953-1961 Arasında Federal cumhuriyetin içişleri bakanı, sonra dışişleri bakanı oldu. 1966 Aralığında yerini Kiesinger kabinesinde başbakan yardımcısı olan Willy Brandt'a bıraktı, aynı kabinede savunma bakanlığına getirildi. (L)

SCHRÖDER (Ludwig VON), alman amirali (Hinzenkamp, Pomeranya 1854 - Berlin 1933). Denizcilik akademisinde öğretim görevlisi, deniz topçu kuvvetlerinde müfettiş oldu. Birinci Dünya savaşından önce uzaklaştırıldı, sonra yeniden göreve çağrıldı, Flandre'da bir deniz tümenine kumanda etti, bu görevi, 1918'de alman kuvvetlerinin geri çekilmesine kadar başarıyle yürüttü. Deniz kuvvetlerindeki ayaklanma sırasında (kasım 1918), Kaiser tarafından Kiel valiliğine getirildi. (M)

SCHRÖDER (Rudolf), alman yazarı (Bremen 1878 - Bad Wiessee 1962). Ressam, mimar ve dekoratördü. *Die Insel* ve *Bremer Presse* dergilerini kurdu. İlk şiirleri klasik hümanizma geleneği çizgisindedir (*Empedokles*, 1900; *Elysium*, 1906). 1914'te yurt sevgisini dile getiren şiirler yazdı: *Deutsche Oden* (Alman Odları), *Heilig Vaterland* (Aziz Yurt). Birinci Dünya savaşından sonra Hıristiyanlık inançlarına yönelerek Luther'ciliği benimsedi. Bu dönemde yazdığı şiirlerinde (*Mitte des Lebens* [Ömrün Yarısı], 1930) dinî spiritüalizmi ağır basar. *Ballade vom Wandersmann* adlı eserinde Hitler Almanyası'ndan kopuşunu dile getirdi. İtibarı 1945'ten sonra arttı; yeni şiir ve denemelerinde, hümanizma ile Hıristiyanlığın geleneksel değerlerini savundu. (L)

Schröder ameliyatı. Jinekoloji. Dölyatağı boynunu kısmen kesip çıkarma usulü; dölyatağı boynunun yırtılması veya iltihaplanması hallerinde uygulanır. (Alman hekimi K. F. *Schröder*'in [1838-1887] adıyle anılır.) [L]

SCHRÖDER-DEVRİENT (Wilhelmine), alman kadın şarkıcı (Hamburg 1804 - Coburg 1860). Genç yaşta tiyatroya başladı, Joseph Mazatti'nin öğrencisi oldu. İlk olarak 1821'de, *Sihirli Flüt*'te Pamina rolüne çıktı. 1823-1847 Arasında Dresden operasında çalıştı, *Fidelio*'daki başarısıyle dünya çapında ün kazandı. 1829-1830'da Paris'te, *Oberon, Fidelio, Euryanthe* ve *Don Juan* operalarında şöhretinin doruğuna vardı. Wagner, onun üstün dramatik niteliklerini över. (L)

SCHRÖDİNGER (Erwin), avusturyalı fizikçi (Viyana 1887 - ay.y. 1961). Viyana ve Jena üniversitelerinde okudu. 1920'de Stuttgart, 1921'de Breslau üniversitelerinde, 1921'de von Laue'nin yerine yine Zürich üniversitesinde profesör oldu. Berlin üniversitesinde Planck'ın yerine geçti (1927). Naziler iktidara geçtikten sonra, Oxford üniversitesinin çağrısını kabul ederek İngiltere'ye gitti (1933), daha sonra İrlanda Krallık akademisinde teorik fizik profesörü oldu (1940). 1955'te Viyana'ya döndü. Renklerin fizyolojik incelemesi ve kuvanta teorisi üstüne çalıştı. Fakat asıl çalışma alanı, dalga mekaniği ve bunun atoma uygulanmasıyle ilgiliydi. Gerek ışık, gerek maddeyle ilgili olarak, fiziksel olayların dalgalı yapısıyle cisimcik yapısı arasındaki paralelliği derinleştirdi. Louis de Broglie'nin dalga mekaniğiyle Heisenberg'in matris mekaniğinin birbirinden farklı olmadığını gösterdi. Belli bir alan içinde yer değiştiren bir cisimciğin dalga fonksiyonunu hesaplamağa yarayan ve kendi adını taşıyan yayılma denklemini kurarak, kuvanta mekaniğinin bugünkü metotlarını hazırladı. 1933 Nobel Fizik ödülünü P.A.M. Dirac ile paylaştı. En önemli eseri *Wellenmechanik*'tir (Dalga Mekaniği) [1927]. (L)

SCHRÖTTERİT i. (özel ad *Schröter*'den fr. *schroettérite*). Miner. Kil grubundan inorganik madde. (L)

SCHUBART (Christian Friedrich Daniel), alman orgcusu, bestecisi ve şairi (Obersontheim, Württemberg 1739 - Stuttgart 1791). Ludwigsburg'ta, Württemberg sarayında orgculuk yaptı, 1774'te Augsburg'ta *Deutsche Kronik* dergisini çıkardı, Kiliseye karşı çıkan ve ihtilâli körükleyen yazılarından ötürü on yıl hapis cezası yedi (1777-1787). Şiirlerinde (1785) siyasî ve sosyal olaylardan ve halk geleneğinden ilham aldı. *Sturm und Drang* akımının en ileri gelen temsilcilerindendir. Bazı şiirlerini (*Die Forelle* [Alabalık]) Schubert besteledi. (L)

SCHUBERT (Franz), avusturyalı besteci (Viyana yakınlarında 1797 - Viyana 1828). Önce babasından keman dersi aldı. Sesinin güzelliği ve deşifraj yeteneği, çok genç yaşta imparatorluk kapellasına girmesini ve papaz okuluna (*Konvikt*) alınmasını sağladı, öğretmeni Salieri tarafından besteciliğe yöneltildi. On beş yaşına doğru sesi bozulduğu için, hayatını öğretmen yardımcısı olarak, bir yandan operalar, missalar, liedler (*Kızılağaçlar Kralı* [Erlkönig], *Yolcu* [Der Wanderer], *An Schwager Kronos*) besteleyerek kazanmak zorunda kaldı. Dostu Franz von Schober'in maddî yardımı sayesinde kendini tamamen müziğe verebildi ve lied'lerini okuyacak olan tenor Michael Vogl'u tanımak fırsatını buldu. Devamlı para sıkıntısı çekti. Esterhazy'lerde ressamlar, şairler, yazarlar tanıdı, Weber ile ilişkileri soğuk, Beethoven ile yok denecek kadar azdı. İki defa Macaristan'a, Esterhazy'lere gitti, evin kızlarına müzik dersleri verdi, Avusturya'ya birkaç kısa yolculuk yaptı; bunun dışında Viyana'dan hiç ayrılmadı ve dehasını bu şehre hiç bir zaman kabul ettiremedi. Hürriyet tutkusu yüzünden resmî görevlerden uzak kaldı; geçinmek için müzik yayınevlerinden gelen az buçuk paradan başka geliri yoktu. Eserlerinin yer aldığı ancak bir tek konser düzenlenebildi. Otuz bir yaşında tifüsten öldü; bir kısmı basılmamış bir sürü beste bıraktı: altı yüzden çok lied, dokuz senfoni, yirmi kadar dörtlü, bir o kadar sonat, piyano için birçok parça, yirmi iki opera, koro eserleri, missalar. Viyana anlayışına bağlı kalan kısa parçalarla, meselâ lied'lerle büyük bir rahatlık içinde şaheserler veren Schubert'in her bestesinde, irticalin cana yakınlığı ve büyüleyici güzelliği vardır. Lied bestelemeğe, şaşılacak kadar küçük yaşta başlađı: on dört yaşında *Hacer'in Ağıtı*, on yedisinde *Gretchen Çıkrık Başında* (Gretchen am Spinnrad), daha sonra *Kızılağaçlar Kralı* (1815), *Thule Kralı Mignon* (1816), *Alabalık* (Die Forelle), *Ölüm ve Genç Kız* (Der Tod und das Mädchen) [1817], *Güzel Değirmenci Kız* (Die Schöne Müllerin) [çevrimsel melodiler] [1823], *Ave Maria* (1824), *Kış Yolculuğu* (Die Winterreise) [çevrimsel melodiler] (1827), *Kuğunun Şarkısı* (Schwanengesang) [1828] adlı eserlerini besteledi. Birkaçı dışında (Heine), bu lied'lerin sözleri amatör işi, çoğu zaman seviyesi düşük eserlerdi; aydın bir kişi ve estetikçi olmayan Schubert bu şiirleri, bestelediği melodiler için sadece birer bahane olarak alıyordu. İtalyanların bel canto'suyle hiç bir yakınlığı bulunmayan lied'lerinde olduğu gibi, çalgı müziğinin de baş köşesini gene kendi toprağının meyvesi olan melodiler süsler. Piyano sonatları klasik kuruluştadır, fakat uzunluklar ve tekrarlardan kaçınamamıştır (senfonilerinde olduğu gibi). Bazı kısa parçalarında (*Impromptus* ve «*Momens Musicals*») irticalî havasıyle ve «duygusal renklendirme»siyle dehasını gösterir; bu parçalar XIX. yy. boyunca «yeni tarz» veya «karakter» parçaları adı altında yazılacak bir sürü besteye örnek oldu. 4 El için yazdığı piyano parçalarında şiir, şaka ve halk türküleri havası vardır: *Marşlar, Çeşitlemeler, Polonezler, Rondolar, Macar Tarzı Divertimentolar* v.b. Schubert 1811'den sonra babası, iki kardeşi ve kendisinden kurulu topluluk için dörtlüler yazmağa başlamıştı. *Re* minör dörtlüsüne *Ölüm ve Genç Kız* adının verilmesine sebep, andante'nin tema'sıyle, aynı sözler üstüne bestelenmiş lied'lik tema'sının aynı olmasıdır. *Yolcu* başlığını taşıyan piyano *Fantezi*'sinde ve *Alabalık* piyanolu beşlisinde (1819) daha önce yazdığı lied'lerin melodileri tekrarlanmıştır. Oda müziği eserleri arasında bir de 2 viyolonselli beşlisi vardır (1819). Senfonilerinden ancak dokuzu ele geçmiş bulunmaktadır. Bunların en önemlisi, belirli bir sebep olmaksızın üçüncü bölüm başlamadan yarıda kalan ve ancak 1865'te ilk defa çalınan *Bitmemiş Senfoni*'dir (Die Unvollendete) [1822]; *do* majör «Büyük» senfonisi, Schumann tarafından 1828'de bulundu ve ilk olarak 1839'da Mendelssohn tarafından çaldırıldı. Schubert'in yirmi iki opera veya sahne müziğinden (*Şeytanın Şatosu* [Des Teufels Lustschloss], *Fierrabras, Kadınların Haçlı Seferi, Alfonso ve Estrella* v.b.) sadece, interlüd ve uvertürüyle *Rosamunde* günümüze kaldı. İrticalci Schubert, kendi duyarlığına hâkim olamıyor, bu yüzden bir tiyatro eserini kurmak için gerekli çabayı gösteremiyordu. Bestelerinde dinî müzik (oratoryo [*Lazarus*], missa'lar v.b.), çok güzel bölümlerine rağmen, aynı sebepten unutulmağa mahkûm olmuştur. Bach'tan çok Mozart'a yakın olan Schubert, geleneksel müzik biçimlerine yeniden can veren armonik buluşları, ince ve ardı kesilmeyen modülasyonlarıyle bir romantiktir. (L)

SCHUBERT (Gotthilf Heinrich VON), alman filozofu (Hohenstein, Saksonya 1780 - Laufzorn, Grünwald yakınları, Bavyera 1860). Erlangen ve Münih üniversitelerinde ders verdi. Schelling'i izledi. Başlıca eseri: *Die Geschichte der Seele* (Ruh Tarihi) [1830]. (L)

SCHUBERT (Hermann), alman matematikçisi (Potsdam 1848 - Hamburg 1911). Hamburg'taki Johanneum'da matematik dersleri verdi. En ünlü *sayısal* geometri uzmanlarından biridir: *Kalkul der Abzählenden Geometrie* (Sayısal Geometride Hesaplama) [1879]. «Sayının değişmezliği ilkesi»ni ortaya attı (1876). [M]

SCHUCH (Ernst VON), alman müzikçisi (Graz 1846 - Dresden 1914). E. Stoltz ve V. Dessoff'un öğrencisiydi. Orkestra şefi olarak, özellikle Dresden'de (1882-1914) çalıştı ve büyük ün kazandı. İlk temsillerini yönettiği operalar arasında, Strauss'un *Salome, Elektra* ve *Rosenkavalier*'i (Güllü Şövalye) sayılabilir. (M)

SCHUCHARDT (Hugo), alman dilbilimcisi (Gotha 1842 - Graz 1927). Halle (1873) ve Graz (1876-1900) üniversitelerinde ders verdi. Özellikle tarihî değişimlerini belirtmek amacıyle, ilk defa, halk latincesinin sistemli bir tarihini yazdı: *Vokalismus des Vulgärlatiens* (1866-1868). *Über die Klassifikation der Romanischen Mundarten* (Roman Dilleri Lehçelerinin Sınıflaması Üstüne) [1900] adlı eserinde ise, roman dili konuşulan bölgenin, yenilikçi akımların birbirinin yerini alması sonunda ortaya çıktığını gösterdi. *Kreolische Studien* (Kreol Dili Çalışmaları) [1882-1890]; *Slawo-deutsches und Slawo-italienisches* (İslav Almancası ve İslav İtalyancası) [1884]; *Romano-baskisches* (1887-1919) ve *Baskisch und Hamitisch* (Bask Dili ve Hami Dilleri) [1913-1914] adlı eserlerinde diller arasındaki ilişkileri ve üst kat meselelerini inceledi. Morfoloji ve leksikolojiyle de ilgilendi: *Baskische Studien* (Bask Dili Çalışmaları) [1893]; *Die Iberische Deklination* (İber Dillerinde İsim Çekimi) [1907], *Berberische Studien* (Berberîce Çalışmaları) [1908]; *Die Romanischen Lehnwörter im Berberischen* (1918). Ayrıca, Roman dilleri kelime bilimiyle etimolojisine önemli katkılarda bulundu: *Romanische Etymologien* (Roman Dilleri Etimolojisi) [1897-1899], *Nesneler ve Sözler* (1911). Kültür tarihinin bir parçası saydığı etimoloji sayesinde, o devirde çok önem verilen fonetik kurallarını ve seslerin şecere sınıflamalarını yeniden inceledi. Schuchardt, fonetik kurallarının tabiî biyolojik niteliği yerine, örnekseme yoluyle ulaşılan eşitlik kavramını (fonetik örnekseme) önerir. Ona göre, eşitlik kavramı, birey ile aynı dili konuşan toplum arasındaki ilişkinin basit ve sosyal bir sonucudur. Bu düşünce ile, Schuchardt, idealist ve tarihî dilbilimin kurucusu sayılır. Fakat dili olduğu gibi de-

Foto. X (LAROUSSE)

ğil de, onu konuşan birey açısından ele alması, modern yapısalcılıkla Schuchardt teorileri arasında derin bir uçurum açmıştır. (M)

SCHUFTAN veya **SCHÜFFTAN** (Eugen), 1947'de amerikan yurttaşı olan alman kameracısı (Breslau 1893). Fotoğrafçı, ressam ve mimardı. 1929'dan sonra kendini sinemaya verdi (*Menschen am Sonntag* [Pazar Günü İnsanları], R. Siodmak'ın), Avrupa sinemasının ustalarından biri oldu: *Atlantide* (G. W. Pabst'ın, 1931), *Drôle de Drame* (Tuhaf Oyun) [M. Carné'nin, 1937], *Sisler Rıhtımı* (Quai des Brumes) [M. Carné'nin, 1938]. A.B.D.'ye göç ettikten sonra birçok filimde görev aldı: *It's Happened Tomorrow* (Yarınki Olay) [R. Claire'in, 1944]. 1947'den sonra hem Avrupa'da hem Kuzey Amerika'da çalıştı, özellikle şu filimleri çekti: *Le Rideau Cramoisie* (Kırmızı Perde) [A. Astruc'ün, 1951]; *La Tète Contre les Murs* (Taştan Taşa Vurulan Baş) [G. Franju'nun, 1958]; *The Hustler* (Eline Çabuk Adam) [R. Hossen'in, 1961], *Manhattan'da Üç Oda* (Trois Chambres à Manhattan) [M. Carné'nin, 1965]. (L)

SCHULENBURG (Alexander), alman generali (Altenhausen, Magdeburg 1537 - Jemgum, Doğu Friesland 1568). Jakob Schulenburg'un kardeşi. Fransızlara, sonra Türklere karşı savaştı. Avrupa ve Asya'ya bazı önemli geziler yaptıktan sonra, Hollanda'nın hizmetine girdi. İspanyollara karşı yaptığı bir savaş sırasında Jemgum'da öldürüldü. (M)

SCHULENBURG (Friedrich Werner VON DER), alman diplomatı (Kemberg, Saksonya 1875 - Plotzensee 1944). Tiflis (1911) ve Şam'da (1917-1918) konsolosluk yaptı; Tahran'a (1923) ve Bükreş'e (1931) ortaelçi olarak gönderildi. Moskova'da elçilik yaptığı sırada (1934-1941), S.S.C.B. ile silâhlı çatışmaya karşı çıktı, ama yaptığı uyarmaları dinleyen olmadı. Hitler'e karşı muhalefeti destekledi ve 20 temmuz 1944 suikastinden sonra yakalanarak ölüm cezasına çarptırıldı. (M)

SCHULENBURG (Jacob VON), Kutsal Roma imparatorluğu feldmareşali (Botzendorf 1515 - Magdeburg 1576). Karl V'in, 1542'de de Brandenburg ve Saksonya seçicilerinin hizmetine girdi. 1566'da feldmareşal oldu. Türklere karşı yapılan savaşlarda yararlık gösterdi. — Kardeşi ALEXANDER (Altenhausen 1535 - Jemgum, Hollanda 1568), Hollanda'nın hizmetinde çalıştı. İspanyollara karşı savaşırken öldürüldü. (L)

SCHULENBURG (Johann Matthias VON, — kontu), saksonyalı savaşçı (Emden, Magdeburg yakınları 1661 - Verona 1747). Polonya kralı August II'nin hizmetine girdi (1702), Oder nehrine doğru ustaca bir çekilme hareketi yaptı (1704), Polonya'ya döndü, fakat Fraustadt'ta isveçli Rehnsköld'e yenildi (1706). Hollanda'ya geçti (1715), Korfu adasını savundu (1716) ve Türkleri İşkodra'ya kadar takip etti (1718). [L]

SCHULENBURG (VON), Saksonya ve Brandenburg asıllı alman ailesi. Bu ailenin İmparatorluk baronu olan üyeleri (1563), büyük (1728'de kontluk unvanları kabul edildi) ve küçük (1790'da kontluk unvanları kabul edildi) dallara ayrıldı. (L)

SCHULHOFF (Ervin), çek müzikçisi (Prag 1894 - Wülzburg, Bavyera 1942). Julius Schulhoff'un yeğeninin oğlu. Prag, Viyana, Leipzig ve Köln'de okudu. Yenilikçi bir teknikle, piyanocu ve özellikle besteci olarak çalıştı. En çok çalgı müziği alanında başarılı oldu. (M)

SCHULHOFF (Julius), çek piyanocusu ve bestecisi (Prag 1825-Berlin 1898). Tedesco ve Tomaşek'ten ders gördü. Paris'te Chopin'in öğütlerinden yararlandı, piyano için sonatlar, etüdler, valsler v.b. besteledi. (L)

SCHULTHEİSS von UNFRİED (Joachim Ludwig), alman mimarı (öl. 1753). En büyük eseri, Königsberg şatosunun doğu kolonudur. Schultheiss, Königsberg şatosunun yapımında A. Schlüter'in etkisinde kaldığı için, bu proje uzun süre Schlüter'e mal edildi. Königsberg'deki öbür eserleri: Yetimler yurdu ve Tragheimer Kirche. (M)

SCHULTHESS (Edmund), isviçreli siyaset adamı (Vilnachern, Brugg yakınları Aargau 1868-Bern 1944). Federal meclis üyesiydi (1905-1912), Federal hükûmette danışman oldu (1912-1935), Birinci Dünya savaşında iktisat, tarım ve iaşe bakanlıklarında bulundu, sonra Sosyal sigortaları kurdu; dört defa konfederasyon başkanlığı yaptı (1917, 1921, 1928, 1933). [L]

SCHULTİNG (Antonius), hollandalı hukukçu (Nimègue 1659 - Leiden 1734). Leiden'de, J.F. Bockelmann ve Voet'nin yönetiminde doktorasını verdi; Rycguius ve J. G. Grave'in filoloji derslerini takip ettikten sonra Harderwijck'te hukuk profesörü oldu (1694). Sonra Leiden'e gitti, Voet'nin yerine geçti ve G. Noodt ile birlikte çalıştı. Hollanda hukuk okulunun en büyük temsilcilerinden biridir. Başlıca eserleri: İustinianos öncesi metinlerin en iyi baskılarından biri olan ve ustalıkla yazılmış tarihî notlar kapsayan *İurisprudentia Anteiustiniana* (İustinianos'tan Önce Hukuk Bilimi) [1717], *Dissertationes de Recusatione İudicis* (1708); *Enarratio Partis Primae Digestarum* (Digesta'nın Birinci Bölümünün Ayrıntılı Açıklaması) [1702]; *Notae ad Veteres Glossas Verborum İuris in Basilicis* (Otto'nun *Thesaurus* adlı eseri içinde yayımlandı). [M]

SCHULTZ (Arved), alman coğrafyacısı (Kurland 1883). 1909-1912 Arasında, Doğu ve Batı Türkistan ile Pamir'de keşif gezileri yaptı. 1927'de Karakum çölünü ve Doğu Sibirya'yı gezdi. (M)

SCHULTZ (Svend), danimarkalı besteci (Nykøbing Falster 1913). Kopenhag konservatuvarında müzik öğrenimi yaptı (1933-1936), sonra Danimarka Radyosu korosunu yönetti. Viyana klasiklerinin ve fransız «Altılar grubu»nun etkisi sezilen eserlerinde, güldürücü ve dramatik duygular bir birine karışır. Operalar (*Kulis Arkası*, 1949; *Hasat*, 1950; *Fırtına*, 1956), üç senfoni, *Yaylı Çalgılar Orkestrası İçin Seranat* (1940), bir koro eseri (*Eyyub* 1946), bir üfleme çalgılar beşlisi ve piyano parçaları besteledi. (L)

SCHULTZ (Theodore William), amerikalı tarım ekonomisi uzmanı (Arlington, South Dakota 1902). Chicago üniversitesinde ders verdi (1943'ten sonra); ayrıca Amerikan hükûmetinin ve milletlerarası kuruluşların eksperliğini yaptı. Başlıca eserleri: *Agriculture in an Unstable Economy* (Kararsız Ekonomide Tarım) [1945], *Production and Welfare of Agriculture* (Tarım Mahsulleri ve Sağladığı Refah) [1950], *The Economic Organization of Agriculture* (Tarımın İktisadî Bakımdan Teşkilâtlanması) [1953]. (M)

SCHULTZE (Carl Emil, **Buny** — denir), amerikalı karikatürcü (Lexington, Kentucky 1866 - New York 1939). Lexington'da ve Kassel'de (Almanya) okudu. Gazetelere resim çizmeğe başladı, Bunny imzasıyle, New York'ta çıkan *Herald* gazetesinde (1900-1902) *Foxy Granpa* adlı bir resim dizisine başladı. Foxy Granpa'nın serüvenlerine, 1902'den sonra yine New York'ta çıkan *American* gazetesinde devam etti. Bu serüven dizilerinin çoğu, sonradan kitap halinde yayımlandı. Schultze, 1923-1927 arasında, New York'ta çıkan *Evening Journal*'de (Akşamı Gazetesi) yabancı makaleler servisini yönetti. *Vaudevilles and Other Things* (Vodviller ve Başka Şeyler) [1900] ve *The Adventures of Foxy Granpa* (Foxy Granpa'nın Serüvenleri) [1900] adlı iki kitap yayımladı. (M)

SCHULTZE (Max), alman biyoloji bilginı (Freiburg-im-Breisgau 1825-Bonn 1874). Modern biyolojinin öncülerinden sayılır. Halle üniversitesinde profesördü. 1859'da Helmholtz'un yerine Bonn'da Anatomi enstitüsüne müdür oldu. 1861'de hücreyi, çekirdekli bir protoplazma kütlesi olarak tanımladı. 1863'te hayatın maddî temeli olarak protoplazma kavramını açıkladı. Hayvan ve bitki protoplazmalarının yapı ve fizyoloji bakımından birbirine benzer olduğunu gösterdi. 1865'te *Archiv für Mikroskopiche Anatomie* (Mikroskopik Anatomi Arşivi) adlı dergiyi kurdu. (L)

Schultze barutu, ilk piroksilli barutlardan biri; 1865'te Almanya'da baryum nitrat ve nitrolu odun ile yapıldı. (L)

SCHULZ (Bruno), polonyalı yazar (Brohobycz 1892-ay.y. 1942). Romanlarında insanın alçalmasını ve düşüncenin kalıplaşmasını, Kafka etkisinde gerçeküstücü bir yoldan dile getirdi. Polonya'nın yeni genç yazarlarını etkiledi. Başlıca eserleri: *Sklepy Cynamonowe* (Tarçın Dükkânı) [1934], *Sanatorium pod Klepsydra* (Su Saati Altında Sanatoryum) [1937], *Komet* (1938). [L]

SCHULZ (Ferdinand), çek yazarı (Ronov 1835-Prag 1905). Tarih ve edebiyat tarihiyle ilgili eserler (*Çek Baladı ve Romansı*, 1877), XIV. yy. tarihî hikâyeleri (*Nymburk Belediyesi*, 1886) ve toplumda soylu sınıfın rolü üstüne anlatılar (*Soylu Hikâyeleri*, 1888) yazdı. (L)

SCHULZ (Johann Abraham Peter), alman bestecisi (Lüneburg 1747-Schwedt 1800). Berlin'de Kirnberger'den ders gördü, sonra piyano öğretmeni ve eşlikçi olarak polonyalı prenses Sapieha'nın hizmetine girdi; Fransa, İtalya ve Avusturya'ya yolculuklar yaptı. Bir süre sonra, Berlin'de Fransız tiyatrosunu yönetti (1776-1778), Rheinsberg'de Prusya prensi Heinrich'in kapellasına yönetici oldu (1780-1787), 1795'te Kopenhag sarayının besteciliğine getirildi. Birçok dinî eser (oratoryo'lar: *Christi Tod, Johannes und Maria* v.b.), oda müziği, piyano parçaları, operalar ve sahne müziği (*Clarissa* [1775], *Peri Urgele* [1782], *Sevil Berberi* [1786], *Aline* [1787], *Peter's Bryllup* [1793]) besteledi. Lied dizileri (*Der Mond ist Aufgegangen* [Ay Battı]) çok ünlüdür. İnceleme eserleri de yazdı (*Entwurf Einer Neuen und Leichtverständlichen Musiktabulatur* [Yeni ve Kolay Kavranabilen Bir Müzik Tablaturası], Berlin, 1788), ayrıca Kirnberger'in *Wahre Grundsätze zum Gebrauch der Harmonie* (Armoninin En Doğru İlkeleri) adlı eserini yayımladı. (L)

SCHULZE (Gottlob Ernst), **Aenesidemus** denir, alman filozofu (Heldrungen, Thüringen 1761-Göttingen 1833). 1810'dan sonra Göttingen'de felsefe profesörlüğü yaptı. *Aenesidemus* (1792) adlı eserinde Kant'ın felsefe sistemini tenkit etti. (L)

SCHULZE (Wilhelm), alman dilbilimcisi (Burgsteinfurt, Westfalen 1863-Berlin 1935). Greifswald (1890), Marburg (1892), Göttingen (1895) ve Berlin'de (1901-1932) ders verdi. Hint-avrupa dilleri üstünde araştırmalar yaptı. Eserleri: Homeros dilinin çeşitli meselelerini ele alan *Quaestiones Epicae* (Destan Meseleleri) [1892]; Etrüsklerle Latinler ve Eski İtalya'nın öbür toplumları arasındaki ilişkileri aydınlatan *Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen* (Latince Özel Adlar Tarihi Üstüne) [1904]; *Tocharische Grammatik* (Toharca Grameri) [1931; E. Sieg ve W. Siegling ile birlikte]. 1905'ten sonra *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung*'un (Karşılaştırmalı Diller Araştırmaları Dergisi) yöneticileri arasına katıldı. (M)

SCHULZE-DELİTZSCH (Hermann), alman iktisatçısı (Delitzsch 1808-Potsdam 1883). Prusya parlamentosuna demokrat milletvekili seçildi (1848), vergi ödenmemesini savunduğu için takibata uğradı, fakat beraat etti. Halk bankaları ve zarurî zahire alım kooperatifleri kurdu. *Nationalverein* dergisini kuranlara katıldı (1859), tekrar milletvekili seçildi (1861). Kendisini, kapitalist rejimde işbirliğinin mümkün olduğuna işçileri inandırmak ve böylece onları devrimci eylemden saptırmakla suçlayan Sosyalist parti başkanı Lassal ile çatıştı. *İşçiler ve Sanatçılar İçin İktisat Dersleri* (1874) adlı bir eser yazdı. (L)

SCHULZE-GAEVERNİTZ (Gerhart VON), alman sosyoloğu ve iktisatçısı (Breslau 1864-Crainsdorf, Neurode 1943). Freiburg im Breisgau üniversitesinde ders verdi (1893-1926) ve Reichstag üyesi (1912-1918, 1922) oldu. Başlıca eserleri: *Zum Sozialen Frieden* (Sosyal Güvenlik Üstüne) [1890], *Der Grossbetrieb* (Büyük İşletme) [1892], *Britischer İmperialismus und Englischer Freihandel* (Britanya Emperyalizmi ve İngiliz Serbest Ticareti) [1906], *Marx oder Kant?* (Marx mı? Kant mı?) [1908], *Democracy and Religion* (Demokrasi ve Din) [1930], *Zur Wiedergeburt des Abendlandes* (Batı Ülkelerinin Yeniden Doğuşu Üstüne) [1934]. (M)

SCHUMACHER (Heinrich Christian), danimarkalı astronom (Bramstedt, Holstein

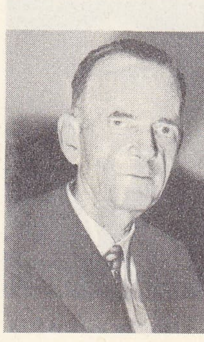

Kurt SCHUMACHER

Robert SCHUMAN

Foto. X, U.S.I.S. (LAROUSSE)

Maurice SCHUMANN

SCHUMANN

SCHUSCHNiGG

1780-Altona, Holstein 1850). Hukuk okuttu, sonra astronomiye yöneldi. 1813'ten sonra Mannheim rasathanesine tayin edildi. Hükûmet tarafından Danimarka'ya çağırıldı. 1817'de Skagen ve Lawenburg arasındaki meridyen yayının ölçülmesi ve Schleswig ile Holstein'ın topografyasını yapmakla görevlendirildi. Altona'da bir rasathane kurdu. 1822'de *Astronomische Nachrichten* gazetesini yayımlamağa başladı. (L)

SCHUMACHER (Kurt), alman siyaset adamı (Kulm, Westfalen 1895 - Venusberg, Bonn yakınları 1952). Sosyalist Württemberg milletvekiliydi (1924-1933), naziler tarafından esir kampına sürüldü (1933-1945). Savaştan sonra Sosyal Demokrat partiyi yeniden teşkilâtlandırdı, 1946'dan ölümüne kadar bu partinin başkanlığını yaptı. Bonn'da Bundestag üyesi oldu (1949), anayasa çalışmalarına katıldı ve başbakan Adenauer'in siyasetine karşı muhalefeti yönetti. (L)

SCHUMAN (Frederick Lewis), amerikalı siyaset yazarı (Chicago, Illinois 1904). 1932 -1936 Arasında Chicago üniversitesinde profesörlük yaptı. 1936'da Williams kolejine geçti. Konuk profesör olarak birçok üniversitede ders verdi, birçok dergide yazılar yazdı. Dünya hükûmeti kurma derneğine üye oldu (1950-1951). Başlıca eserleri: *International Politics* (Milletlerarası Siyaset) [1933], *The Nazi Dictatorship* (Nazi Diktatörlüğü) [1935], *Night Over Europe* (Avrupa Üzerinde Gece) [1941], *Russia Since 1917* (1917'den Sonra Rusya) [1957]. (M)

SCHUMAN (Robert), fransız siyaset adamı (Lüksemburg 1886-Scy-Chazelles Moselle 1963). Metz'te avukattı (1912). Moselle'den halkçı demokrat milletvekili oldu (1919-1940), Mülteciler servisi müsteşarlığına getirildi (mart-temmuz 1940). Almanlar tarafından esir kampına götürüldü, 1942'de kaçtı. 1945-1962 Arasında «Cumhuriyetçi Halk hareketi»nden milletvekilliği yaptı. Maliye bakanı (haziran 1946-kasım 1947), Ramadier'nin yerine başkan (kasım 1947-temmuz 1948) oldu. Dışişleri bakanlığına getirildi (temmuz 1948-ocak 1953), Avrupa altılar birliğinin temelini kuran kömür ve çelik birliğini ileri sürerek (mayıs 1950) ve Paris antlaşmasıyle (1952) Avrupa Savunma birliğini hazırlayarak, Avrupa'yı teşkilâtlandırma çabasına girişti. Ama meclisin bu siyaset karşısında gevşek davranması üzerine istifa etti. Adalet bakanlığına getirildi (şubat 1955-ocak 1956), Avrupa hareketi (1955) ve Strasbourg'daki Avrupa Parlamento birliği başkanı (1958) olarak avrupa kurumlarıyle ilgilendi. 1962'de siyasî hayattan ayrıldı. Bonn üniversitesi, Avrupa birliğiyle ilgili çalışmaları değerlendirmek için bir Robert-Schuman armağanı kurdu. Bu armağan ilk olarak ekim 1966'da Jean Monnet'ye verildi. (L)

SCHUMAN (William), amerikalı besteci (New York 1910). Müzik öğrenimini Columbia üniversitesinde ve Salzburg'daki Mozarteum'da yaptı. Bestelerinde Bartok, Stravinskiy ve Roussel'in etkileri sezilmekle birlikte, müziği amerikan okulunun en orijinal müziğidir. 1935-1937 Döneminde iki senfoni, savaş yıllarında üç senfoni, 1948'de bir altıncı senfoni besteledi. Ayrıca bir keman konçertosu (1947), yaylı çalgılar için iki dörtlüsü (1950) vardır. (L)

SCHUMANN (Elisabet), alman asıllı amerikalı kadın şarkıcı (Merseburg 1885-New York 1952). Hamburg Belediye tiyatrosunun, sonra Viyana operasının (1919-1938) sopranosuydu; Mozart ile R. Strauss'un operalarında ve özellikle Schubert'in lied'lerinde başarı kazandı. (L)

SCHUMANN (Klara), alman kadın piyanocu (Leipzig 1819-Frankfurt-am-Main 1896), Robert Schumann'ın karısıdır. Schumann'ın öğretmeni Friedrich Wieck'in kızı olan Klara, daha dokuz yaşındayken konser vermeğe başladı. Babasının muhalefetine rağmen Robert Schumann ile evlendi (1840), sonra virtüozluğu bir yana bırakarak turnelerinde sadece Beethoven, Chopin, Liszt ve Schumann'ın eserlerini çaldı. Schumann, *la* minör konçertoyu Klara için yazmıştı. Joachim ve Brahms'ın dostu olan Klara, Frankfurt konservatuvarında ders verdi ve kocasının eserlerini yayımladı. (L)

SCHUMANN (Maurice), fransız siyaset adamı (Paris 1911). Gazetecilik yaptı; 1940'ta Londra'ya giderek general de Gaulle'e katıldı; Danışma meclisi üyeliği yaptı (1944 -1945), Nord milletvekili oldu ve 1945'ten sonra aynı yerden her seçimde milletvekili seçildi. «Cumhuriyetçi Halk hareketi»nin kurucularındandır. 1945-1949 Arasında bu partinin başkanlığında bulundu. Dışişleri bakanlığına getirildi (ağustos 1951-haziran 1954), Millet Meclisi Dışişleri komisyonu başkanı oldu (1958). 1962'de iskân bakanlığına getirildi, kısa bir süre sonra «Cumhuriyetçi Halk hareketi»nin öbür bakanlarıyle birlikte görevinden çekildi. Mart 1967'de Nord milletvekili seçildi. Pompidou'nun kurduğu beşinci hükûmette bilimsel araştırma bakanı oldu. 1962'de bir roman yayımladı: *Le Rendez-Vous Avec Quelqu'un* (Biriyle Buluşma).
1969 Seçimlerinden sonra kurulan Chaban-Delmas kabinesinde dışişleri bakanlığına getirildi. (L)

SCHUMANN (Robert), alman bestecisi (Zwickau, Saksonya 1810-Endenich, Bonn yakınları 1856). Yayınevi sahibi bir kitapçının oğludur. Başlangıçta, edebiyat, hukuk ve müzik arasında bir seçim yapamıyordu; Leipzig'de profesör Friedrich Wieck ile karşılaşması (1828), kesin olarak müziğe yönelmesine sebep oldu. Bu öğretmenle piyano çalıştı, Bach ve Schubert'e büyük sevgi duydu ve toplu müziğin esaslarını öğrendi. Virtüoz piyanocu olarak isim yapmak istiyordu, ancak parmaklarından birinin sakatlanması üzerine bundan vaz geçti. Önce orkestra yöneticisi Dorn ile, sonraları J.-S. Bach'ın eserlerini çözümleyerek tek başına kontrapunto ve armoni çalıştı. İlk bestelerini yaparken bir yandan da *Allgemeine Musikalische Zeitung*'da Chopin'in bir eseri üzerine yazdığı ilk makalesiyle tenkitçilik faaliyetine başladı; 1834'te kendi dergisi *Neue Zeitschrift für Musik*'i (Yeni Müzik Dergisi) çıkardı. Birbirini takip eden ölümler, bu arada annesinin ölümü, zaten soydan gelme bir sinirlilik içinde bulunan sanatçıyı marazî melankoliye düşürdü. Eski öğretmeni Friedrich Wieck'in kızı virtüoz piyanocu Klara Wieck'i deli gibi seviyor, oysa F. Wieck bu evlenmeye karşı koyuyordu. Beş yıl boyunca bir yandan Klara ile evlenmek için savaştı (1840), öte yandan aralıksız piyano eserleri, lied'ler besteledi, dergisine tenkitler yetiştirdi. Sonunda Klara ile evlendi. Sekiz çocuğu olmasına rağmen, Klara kendisini kocasının eserlerine adadı; çıktığı uzak turnelerde, özellikle Rusya'da (1844), Schumann'ın eserlerini büyük başarıyle yorumladı. Bazı turnelerine kocası da katılıyordu. Mendelssohn, yeni kurduğu Leipzig konservatuvarında, piyano ve beste öğretmenliği için Schumann'a teklifte bulundu; sinirleri bozuk olan besteci bu görevleri ancak bir yıl yürütebildi. Bir süre Dresden'de kaldı, 1849 ayaklanmaları yüzünden Düsseldorf'a kaçtı, şehrin koro derneği konserlerini yönetmeyi kabul etti (1850). Bu şehirde karşılaştığı zorluklar yüzünden, genç Brahms'ın gösterdiği yakınlığa rağmen korku ve boğuntuya kapılarak intihara kalkıştı. Kimi zaman aklı başında, kimi zaman gaipten sesler duyarak hayatının son iki yılını, Bonn yakınında bir akıl hastanesinde geçirdi.

Schumann, her şeyden önce bir liriktir. Ses için bestelediği eserler bir hayli yer tutar: kimisi ünlü çevrimsel parçalar içine dağılmış (*Kadının Aşkı ve Hayatı* [Frauenliebe und-Leben], 1840; *Dichterliebe* [Şairin Aşkları], 1840), kimi de derlemelerde yer alan iki yüz kırk lied; *Romanslar ve Baladlar* (1841-1847); on yedi ikili, üç üçlü, otuz bir piyanolu dörtlü, yetmiş iki *a capella* koro; oratoryolar (*Cennet ve Peri*) [Das Paradies und die Peri], 1841-1843; *Manfred* [1849], *Mignon İçin Requiem* [1849], *Der Rose Pilgerfahrt* [Gülün Hac Yolculuğu] 1851, *Szenen aus Goethes Faust* [Goethe'nin Feust'undan Sahneler], 1844-1853); bir opera (*Genoveva* [1847-1850]). En büyük şairlerin (Goethe, Byron, Uhland, Rückert, Heine, Chamisso, Eichendorff) şiirlerinden ilham almıştır. Lied'lerinde olduğu kadar piyano parçalarında da üstünlük gösterir. Bunlar sonat veya senfoni olmaktan çok, kısa ve serbest parçalardır; orkestra partileri ise sönüktür. Piyano için çalgılı eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Papillous* [Kelebekler] (1829-1832), Paganini'den *Kapris'ler*, üç sonat, *Senfonik Etütler* (1834), *Karneval* (Karnaval) [1834-1835], *do majör Fantezi* (1836), *Kinderszenen* (Çocuk Sahneleri) [1838], *Kreisleriana* (1838), *Album für die Jugend* (Gençlik için Albüm) (1848), *Ormandan Sahneler* (1848-1849). Org için *Bach'ın Adı Üstüne Altı Füg* yazdı (1845). Oda müziği alanında çok eser verdi: biri piyanolu, yaylılar için üç dörtlü, klarinet ve piyano için *Fantezi Parçaları*, obua ve piyano için üç *Romans*, viyolonsel ve piyano parçaları, viyola ve piyano için *Märchebilder* v.b. Piyano *Konçerto*'su, şiirsel yanı bakımından zamanının konçertolarına üstündür. Senfonik eserlerinin doruğu olan bu konçertoya, dört senfoni, bir viyolonsel konçertosu, dört konser uvertürünü de eklemek gerekir.

Jean-Paul ve Hoffmann'ın izlerini taşıyan tenkit yazıları, müzik eserleri kadar önemlidir. *Neue Zeitschrift für Musik*'te Chopin, Mendelssohn, Berlioz ve derinden etkilendiği Liszt gibi büyük romantiklerin iç dünyalarına girer, eserlerinin çözümünü yapar, değerlerini açıklar. Meyerbeer hakkındaki yargısı serttir, Wagner'in dramatik sanatının çığır açacak kadar gelişeceğini pek kestiremez. Schumann, tenkidini iki kişinin çekişmesi halinde sunar: hayalperest Eusebius ve atılgan Florestan. Bu ikisinin arasına bir de üçüncü şahıs, yani ölçüyü temsil eden Raro hoca girer. Sanatçı bu üç kişide, kendi kişiliğinin üç yanını canlandırmak istemiş olabilir. (L)

SCHUMMEL (Johann Gottlieb), alman pedagoğu ve edebiyatçısı (Seitendorf, Hirschberg 1748-ay.y. 1813). Eğitim sisteminde geçerli olan hümanist eğilime karşı çıktı. En büyük eseri, pedagojik bir roman olan *Spitzbart: Eine Komi-tragische Geschichte für Unsern Pädagogisches Jahrhundert*'tir (Sivri Sakal: Eğitim Düşkünü Yüzyılımız Üstüne Acıklı-Güldürülü Bir Hikâye) [1779]; bu eserde özellikle hümanizmi yerer. (M)

SCHUMPETER (Joseph Alais), avusturyalı iktisatçı (Trjeşt, Moravya 1883-Salisbury, Connecticut 1950). Von Wieser ve Böhm-Bawerk'in öğrencisi oldu, sonra iktisat dersleri verdi. Maliye bakanlığı (1919) ve bankacılık yaptıktan sonra profesörlüğe döndü. Önce Viyana'da, 1935'ten itibaren Harward'da ders verdi. Birçok eser yazdı. Başlıcaları şunlardır: *Epochen der Dogmen und Methodengeschichte* (Dogmalar Çağı ve Metot Tarihi) [1914], *Business Cycles* (İktisadî Çevrimler) [1939]. Bu sonuncu eserinde kapitalist ekonominin salınımlı evrim sürecini, teorik, tarihî ve istatistik açıdan inceledi ve bu sürecin üst üste üç çevrimin (uzun, orta, kısa) karşılıklı etkisinden oluştuğunu ileri sürdü. Sosyalist düzenle (bu düzeninin esef edilecek ama kaçınılmaz bir gerçek olduğunu söyler) demokratik hükûmet metotları arasındaki ilişkileri belirttiği *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* (Capitalism, Socialism and Democracy) [1942] adlı eseri çok ünlüdür. (L)

SCHUPO [şupo] i. (alm. k.). Prusya'da 1920'de kurulan nizamî polis teşkilâtı. || Bu teşkilâta bağlı polis memuru. (L)

SCHUPPANZiG (Ignaz), alman müzikçisi (Viyana 1776-ay.y. 1830). Ünlü bir kemancıydı; orkestra yöneticiliği yaptı ve dörtlüler için yaptığı besteleriyle tanındı. Keman hocası olduğu Beethoven'ın eserlerini tanıtmağa çalıştı. (M)

SCHUPPE (Wilhelm), alman filozofu ve mantıkçısı (Brieg 1836-Breslau 1913). 1873'ten itibaren Greifswald üniversitesinde profesörlük yaptı. Eserleri: *Erkenntnistheoretische Logik* (Bilgi Nazariyesi Mantığı) [1878], *Grundzüge der Ethik und Rechtsphilosophie* (Ahlâkın ve Hukuk Felsefesinin Temelleri) [1882], *Grundriss der Erkenntnistheorie und Logik* (Bilgi Nazariyesinin ve Mantığın Ana İlkesi) [1894]. (L)

SCHUPPEN (Jacques VAN). Bk. VAN SCHUPPEN.

SCHUR (Friedrich Heinrich), alman matematikçisi (Maciejewo, Poznan 1856-Breslau 1932). Berlin'de C. Weierstrass ile L. Kronecker'in öğrencisiydi. Leipzig (1885), Dorpat (1888), Karlsruhe (1897), Strasburg (1909), Breslau (1924) üniversitelerinde ders

Foto. A.F.P., Jacotin, X (LAROUSSE)

verdi. Sentetik geometri (eğrilerin ve yüzeylerin izdüşüm yönleri) ve uzay geometri konusunda ve sürekli sonlu gruplar teorisi alanında çok önemli sonuçlara vardı. (M)

SCHURÉ (Edouard), fransız tenkitçi ve tarihçisi (Strasbourg 1841-Paris 1929). Önce müzik tarihiyle ilgilendi ve Wagner'ci teorileri savundu. *Histoire du «Lied»* (Lied'in Tarihçesi) [1868] ve *Le Drame Musical* (Müzikli Dram) [1875] adlarında iki eser yayımladı. Daha sonra öteki dünya ile ilgili felsefeleri ve dinî sistemleri inceledi. Bunlardan tek ve ebedî bir bilgelik anlayışına varmak istiyordu. En tanınmış eseri *Les Grands Initiés* (Büyük Ermişler) [1889] de bu anlayışın ürünüdür. (L)

SCHURİCHT (Carl), alman asıllı isviçreli orkestra yöneticisi (Danzig 1880-Vevey 1967). Humperdinck ve Max Reger ile çalıştı, dünyaca tanındı. XIX. yy.ın köklü geleneğine bağlı orkestra yöneticilerinin başlıca temsilcisi sayılır. Özellikle Beethoven, Brahms ve Schumann uzmanıydı. (L)

SCHURMAN (Anna Maria VAN). Bk. VAN SCHUURMAN.

SCHURMAN (Jacob Gould), kuzey amerikalı yazar ve diplomat (Freetown, Prince Edward adası, Kanada 1854-New York 1943). Cornell üniversitesinde (İthaca, New York) felsefe dersleri verdi (1886-1892). Daha sonra New York üniversitesine rektör oldu (1892-1920). Yunanistan ve Karadağ'da tam yetkili elçi (1912-1913), Çin'de olağanüstü elçi ve tam yetkili elçi (1921-1925), Berlin'de elçi (1925-1929) olarak bulundu. Yayımladığı çeşitli eserlerde siyaset ve kültür meseleleriyle uğraştı. (M)

SCHURZ (Carl), amerikalı siyaset adamı (Liblar, Köln yakını 1829-New York 1906). 1848 devriminden sonra Almanya'dan göç ederek 1852'de A.B.D.'ye gitti. Wisconsin'de gazeteci oldu; köleliğe karşı yazılar yazdı. 1861'de Madrid'de diplomatik temsilci olarak bulundu. Ayrılık savaşına katıldı, Lincoln tarafından generalliğe getirildi. Missouri senatörü (1869-1875) oldu; Evening Post'u yönetti (1881-1884), Almanlarla Yankee'ler arasındaki ilişkileri düzeltmeğe çalıştı. Başlıca eserleri: *Life of Henry Clay* (Henry Clay'ın Hayatı) [1887] ile *Abraham Lincoln*'dür (1891). Madison (Wisconsin) üniversitesinde bir «Carl Schurz kürsüsü» vardır. (L)

SCHUSCHNİGG (Kurt VON), avusturyalı siyaset adamı (Riva, Garda gölü 1897). İnnsbruck'ta avukatlık yaptı, Sosyal Hıristiyan partisinden milletvekili seçildi (1927). Adalet (1932-1933), millî eğitim (1933) bakanlıklarında bulundu. Dollfuss'un yerine başbakan oldu (1934). Dollfuss'un aşırılara karşı gütmüş olduğu siyaseti cizvitlerin yanında gördüğü eğitimin etkisiyle, mistik bir anlayış içinde sürdürdü. Yurtseverler cephesine dayandı; iktisadî hayatı düzene soktu; von Papen'in aracılığıyla, Almanya ile ilişkilerin iyileştirilmesine çalıştı ve 11 temmuz 1936 antlaşmasıyle, hükûmete bazı ılımlı naziler (Horstenau, Guido Schmidt) ile Devlet şûrasına Seyss-İnquart'ın alınması karşılığında Avusturya'ya dokunmayacağı konusunda Almanya'dan söz aldı. Ama Naziliğin gelişmesi dolayısıyle Habsburg'ları yeniden tahta çıkarmayı düşününce Hitler'i kızdırdı. Hitler tarafından Berchtesgaden'e çağrılan (12 şubat 1938), Schuschmigg, askerî bir müdahale tehdidiyle karşı karşıya kalarak hapisteki nazilerin affedilmesini ve Seyss-İnquart'ın içişleri bakanı olmasını kabul etti. Bu antlaşmanın boşuna olduğunu anlayan Schuschnigg, sendikalara yaklaşmak amacıyle yaptığı bir denemeden sonra, «hür ve alman, bağımsız ve sosyal-hıristiyan ve birleşik» bir Avusturya'nın muhafazası için plebisit yapmağa karar verdi (9 mart). Hitler plebisitten vaz geçilmesini ve Schuschnigg'in istifasını istedi (11 mart). Bunun üzerine, Londra ve Paris'ten bir destek vaadi alamayan Schuschnigg, istifa etti. 12 Mart günü Almanlar Viyana'yı işgal ederek Anschluss'u gerçekleştirdiler. Schuschnigg, Dachau'ya götürüldü ve ancak mayıs 1945'te Amerikalılar tarafından kurtarıldı. 1948'de A.B.D.'ye yerleşen Schuschnigg Saint Louis üniversitesinde profesördür. (L)

SCHUSTER (Joseph), alman müzikçisi (Dresden 1748 ay.y. 1812). 1765-1768 arasında İtalya'da müzik öğrenimi yaptı; 1774'ten 1776'ya kadar babasıyle çalıştı. Daha sonra İtalya'ya gitti (1778-1781), Venedik ve Napoli'de opera yazmakla görevledirildi. Dresden'e döndükten sonra geçici prensin kilisesinde koro yöneticisi oldu. Yirmi beş kadar opera (bunlardan özellikle «Terk Edilmiş Dido» [1776] ve *Der Alchymist* [Simyacı, 1778] büyük ilgi gördü), missalar, oratoryolar, senfoniler, oda müziği yazdı. (M)

SCHUSTER (sir Arthur), ingiliz fizikçisi (Frankfurt-am-Main 1851-Twiford, Berkshire 1934). Öğrenimini Manchester ve Heidelberg üniversitelerinde yaptı. Astronomi ve matematik fizik alanlarında uzmanlaştı. 1888'de Manchester Üniversitesi Fizik kürsüsüne getirildi. 1890'da, ilk olarak, katot ışınlarını meydana getiren taneciklerin yük ve kütle oranını veren *e/m* bölümünü belirledi. Meteoroloji, yer magnetizması ve güneş fiziğiyle ilgili araştırmalar yaptı. Ayrıca, optik alanında, özellikle tayfçekimi konusunda çalışmaları vardır. (L)

SCHUT (Cornelis) flaman ressamı ve gravürcüsü (Anvers 1597-ay.y. 1655'e doğr.). Rubens'in öğrencisiydi. Ustasının resim anlayışının en iyi sürdürmüş olanlardan biridir. *Uruç* [Anvers'de Notre-Dame kilisesinin kubbesi] adlı eseri ünlüdür. (L)

SCHUTZENBERGER (Paul), fransız kimyacısı (Strasbourg 1829-Mézy, Seine-et-Oise 1897). Tıp doktoru oldu; Sorbonne'un Kimya laboratuvarı müdür yardımcılığına getirildi. Collège de France'ta anorganik kimya profesörlüğünde bulundu (1878); sonra Paris'te Belediye Fizik ve Kimya okulu müdürü oldu (1882). Hidrosülfitleri ve selüloz asetatları keşfetti (1869). Çeşitli albüminoid maddeleri hidroliz yoluyle parçalayarak aminoasitlere ve billûrlaşmış amidlere ayırdı ve bunlardan bir kısmının molekül ağırlığını tespit etti. (L)

SCHÜCK (Johan), isveçli tarihçi (Stockholm 1855-ay. 1947). Uppsala üniversitesi rektörü (1905) ve Nobel vakfının başkanı (1913-1943) oldu. Eserleri: *Shakespeare* (1884), *«İsveç Edebiyat Tarihi»* (1890), *«Evrensel Edebiyat Tarihi»* (1898'de başladı). Ayrıca Ortaçağ ile ilgili metinler yayımladı. (L)

SCHÜCKİNG (Levin), alman yazarı (Klemenswerth, Westfalen 1814 - Pyrmont, Hannover 1883). Konuları özellikle yurdu Westfalen'de geçen romanlar kaleme aldı. (L)

SCHÜCKİNG (Walther), alman hukukçusu (Münster, Westfalen 1875-La Haye 1935) Breslau, Marburg, Berlin ve Kiel'de profesörlük yaptı. 1919'da Alman Millet meclisine ve Versailles Barış konferansında Alman delegasyonuna üye seçildi. Alman Demokrat partisinin önde gelen kişilerinden biriydi; 1920'den 1928'e kadar Reichstag'da bulundu. 1932'den itibaren La Haye Milletlerarası Adalet divanında görev aldı. Özellikle devletler hukuku konusunda araştırmaları vardır. Eserlerinden bazıları çeşitli dillere çevrildi. (M)

SCHÜFFTAN (Eugen) Bk. SCHUFTAN.

Schüller-Christian hastalığı, 1915'te doktor Schüller, 1919'da doktor Christian tarafından tanımlanan hastalık. Özellikle kafatası kemiklerinde boşluklar meydana getiren bir osteopoz ve hipofizin hastalanmasıyle ilintili olarak birçok içsalgı bozukluğu (şekersiz diyabet, cücelik, tiroit ve böbreküstü bezi bozuklukları) ile belirir ve üç ilâ on yaş arasındaki çocuklarda görülür. Schüller-Christian hastalığının neden ileri geldiği uzun tartışmalara yol açtı. Başlangıçta, kemik boşluklarında görülen ve fakat her zaman bulunmayan kolesterol birikiminden dolayı bir yağ metabolizması bozukluğu sayıldı. Ama şimdi retiküloendotelyal sistem hastalıklarından sayılmaktadır. (L)

SCHÜRMANN (Georg Caspar), alman bestecisi (Hannover 1672-Wolfenbüttel 1751). Bir rahibin oğludur. Önce Hamburg'da opera ve kilise şarkıcısı oldu, sonra Wolfenbüttel sarayının kapella yöneticiliğine getirildi. Kavga sırasında birini öldürdüğü için birkaç yıl Almanya'dan uzaklaşmak zorunda kaldı. Dönüşünde bir süre Meiningen'de kaldıktan sonra Wolfenbüttel'e giderek eski işine devam etti. Dinî eserler, elliden fazla opera (*Endimione* [1700], *Claudio ed Agrippina* [1717], *Orando Furioso* [Çılgın Orlando], 1722, *Ludovicus Pius* [Dindar Louis], 1726 v.b.) besteledi. Telemann, Bach ve Händel'in çağdaşı olan Schürmann Almanya'da opera tarihinde önemli bir rol oynadı. (L)

SCHÜTT (BÜYÜK). Ostrov adasının eski adı. (L)

SCHÜTZ (Heinrich), alman bestecisi (Köstritz, Gera yakını 1585-Dresden 1672). Kapella koroculari arasında şarkı söylerken landgraf Moritz von Hessen-Kassel'in dikkatini çekti ve onun tarafından müzik çalışması için Venedik'e gönderildi. 1609'dan 1612'ye kadar, G. Gabrieli'nin yönetiminde eğitim gördü. Saksonya seçicisinin kapella yöneticisi oldu; bir süre sonra, monodi tarzını daha iyi öğrenmek için İtalya'ya döndü, orada karşılaştığı sanılan Monteverdi'nin etkisinde kaldı. Kopenhag'a ve başka yerlere yaptığı bazı yolculuklar sayesinde Otuzyıl savaşlarının etkilerinden uzak kalabildi. J. Theile, C. Bernhard, M. Weckmann, H. Albert gibi kimselerin öğretmeni oldu. Luther kilisesi âyinleri için yazdığı müzikle, gerçek bir alman tarzının yaratıcısı oldu. Bu işi başarmak için Gabrieli'nin çok korolu kilise müziğini, Monteverdi'nin monodik üslûbunu ve çağdaşı alman müziğinin kendine has bazı yanlarını birbirine katarak bir sentez meydana getirdi. 1619'dan itibaren, *Psalmen Davids'*-de (Davud'un Mezmurları), *concertato* ve *recitativo* üslûplarındaki ustalığını ortaya koydu. *Auferstehungshistorie* (Diriliş) adlı Paskalya oratoryosu (1623) ile bu yeni tarzın dramatik bakımdan imkânlarını gösteren Schütz, 4 sesli *Cantiones Sacres*'sinde (Kutsal Şarkılar), son defa olarak Lassus'ün kromatik ve polifonik üslûbunu kullandı, ama bunu XVII. yy. monodik madrigal tarzının dramatik karakteriyle birleştirdi. Almanca yazılmış ilk opera *Dafne*, bugüne tümüyle ulaşamadı. Mezmurlar derlemesinin halk korosuna yaklaşmasına karşılık *Symphoni de Sacrae I* (1628), *Kleine Geistliche Konzerte* (1636-1639), *Symphoniae Sacrae II* (1647), italyan müziğinin izlerini taşır ve Monteverdi'nin dramatik bakımdan etkilerini yansıtır: *concertato*'-nun geniş bir şekilde kullanılması, *recitativo*'*ların* oratoryo biçimine girmesi, şarkıların gittikçe belirgin bir şekilde inşat halini alması ve lirizme kaçması. *Sieben Worte Christi* (İsa'nın Yedi Kelâmı) [1645] adlı eserindeki patetik söyleyişe eski motet unsurları, monodi, opera recitativo'su ve Gabrieli'nin çalgı müziği dili karışır. Anıtsal motet'leri içinde *Geistliche Chormusik* (Dinî Koro Müziği) [1648], *Symphoniae Sacrae III* (1650), *Zwölf Geistliche Gesänge* (On İki Dinî Şarkı) [1657] ve bunların yanında, şaheseri *Weihnachthistorie* (1660-1664) yer alır. Bu son eserde İsa'nın doğumu, recitativo'lar, aryalar, düettolar ve olağanüstü renkli bir orkestra ile anlatılmıştır. Seksen yaşına gelince, Schütz, eriştiği bu göz kamaştırıcı imkânlardan vaz geçerek, yazdığı üç *Passion*'da, arkaik tarza yöneldi, çalgı eşliğini kaldırdı, koroyu sınırladı, gregoryen üslûba döndü. Bu davranışıyle Schütz dinine karşı bir bağlılık, çağdaşlarına karşı protestan karakterini açıklayan bir feragat gösterisi yapmıştı. Bu *Passion*'larda (1665-1668) salt olarak hiç bir müzik unsuru, kutsal dramın akışını ve onun dinî görevini aksatacak şekilde dikkati çelmez. İki korolu polifonik bir eser olan *Deutches Magnificat* (1671) Schütz'un son eseridir. (L)

SCHWAB (Gustav), alman yazarı (Stuttgart 1792 - ay.y. 1950). Uhland ve Kerner ile, Schwaben okulunun başlıca temsilcisidir. Romans tarzı eserleri ve hafif şarkıları ilgi çekici olan Schwab, büyük lirik şiir tarzında pek başarılı değildir. Baladları (*Der Reiter und der Bodensee* [Süvari ve Konstanz gölü] ile *Das Gewitter* [Fırtına, 1829]) halk tarafından çok sevilmiştir. En tanınmış eseri *Schönsten Sagen des Klassischen Altertums*'dur (Klasik Eskiçağdan En Güzel Efsaneler) [1838-1840]. Ayrıca şu eserleri de vardır: *Buch der Schönsten Geschichten und Sagen* (En Güzel Hi-

SCHUTZENBERGER

SCHÜTZ
adı bilinmeyen
bir ressamın eseri

Foto. Gerschel, Barenreiter (LAROUSSE)

prens
von **SCHWARZENBERG**
avusturyalı şansölye

general
K. P. von SCHWARZENBERG
Gérard'ın eseri
Versailles müzesi, Paris

Elizabeth
SCHWARZKOPF

kâyeler ve Efsaneler) [1836], *Schillers Leben* (Schiller'in Hayatı) [1839]. Schwab, Lamartine'den şiirler de çevirdi (1826). [L]

SCHWABACH, Batı Almanya'da (Bavyera) şehir, Nürnberg'in güneyinde; 21 400 nüf. Metalürji. XV. yy.dan kalma kilise (Wohlgemut'un tabloları). [L]

SCHWABEN, Almanya'nın tarihî bölgesi, Bavyera ile Baden - Württemberg'in batısında. — Bugünkü *Schwaben çevresi* (başkenti Augsburg'dur) Bavyera'dadır; 1 253 700 nüf.

Önceleri Keltlerin yaşadığı Schwaben bölgesi M. Ö. I. yy.da *Süev*'ler tarafından işgal edildi. Daha sonra bu toprakları Romalılar fethetti ve Raetia eyaleti haline getirdiler. III. yy. sonlarında Schwaben'a yerleşen Alamanlar, Konstanz ve Augsburg piskoposluklarıyle Sankt-Gallen (614). Reichenau (724), Burbach (727) v.b. manastırlarını kuran irlandalı veya germen keşişlerinin etkisiyle, Hıristiyanlığı kabul ettiler (VII.-VIII. yy.). Charles Martel onları yenilgiye uğrattı (730), Almanya'da Karolenjler hâkim oldu (746). Kısa Pepin millî dükleri ortadan kaldırdı, onların yerine iki kont getirdi fakat kontlar IX. yy.-da bağımsızlıklarını ilân ettiler. Germania kralı Konrad I bunları hâkimiyeti altına aldı, daha sonra da kılıçtan geçirdi (917). Burchard I, kendini Schwaben dükü olarak Kuşçu Heinrich'e kabul ettirdi, gene de sürekli bir hanedan kuramadı. Gerçekten ikinci dük Hermann I'in ölümünden (950) sonra Büyük Otto, düklüğü Hermann'ın damadı olan kendi oğlu Liudolf'a verdi. O zamandan sonra imparatorlar bu düklüğü kendi sülâlelerinin elinde tutma çabasına giriştiler. Ama düklük durmadan el değiştirdi. İmparator Heinrich IV Schwaben'ı 1079'da Hohenstaufen'li Friedrich I'e bıraktı, o da Zürich manastır muhafızlığını ve Breisgau'yu damadı Berthold von Zähringen'e bırakmak zorunda kaldı. Bununla beraber talih, yeni Schwaben sülâlesine güldü, bu sülâle Friedrich II Barbarossa ile imparatorluk mertebesine yükseldi (1152), bu arada düklüğü de elden çıkarmadı.

Schwaben sülâlesinin ortadan kalkmasından sonra (1268) imparatorluk hakları, toprakları ve gelirleri, Yukarı ve Aşağı Schwaben'lı hukukçularla yönetildi. Ama bütün önemli prensler Schwaben düklerinin gerçek mirasçısı olan Württemberg kontuna imtiyaz tanınması üstünde anlaşmaya vardılar. Anarşi aldı yürüdü, kendilerini talan eden derebeylerinden korunmak için şehirler birleştiler (ilk Schwaben birliği, 1331). Bu birliğin kurulmasından sonra Württemberg kontları iddialarının bir kısmından vaz geçtiler. Bunu 1376'da Ulm yönetiminde kurulan başka bir birlik takip etti. Buna karşılık Habsburg'lar da küçük Schwaben birliğini, Schlegeler'i, destekledi (1360), bunun sonucu olarak sürekli bir anarşi baş gösterdi. 1389'da birlikler yasaklandı. Mahallî senyörlerin başkalarının malına el uzatmalarının önüne geçilmediğinden, imparator Friedrich III, Schwaben Genel meclisini Esslingen'de topladı, bunlar Büyük Schwaben birliğini meydana getirdiler (1488). Federal bir konsey tarafından yönetilen 12 000 piyadeli ve 1 200 süvarili bir ordusu olan birlik, genel bir uzlaşma sağladı. Aynı zamanda dük Ulrich von Württemberg'i (1519) ve İngolstadt'taki köylü ayaklanmalarını (1525) bastırmak suretiyle Avusturya'nın Güney Almanya'daki üstünlüğünü sağlamlaştırdı. Fakat Reforma karşı çıkması yüzünden parçalandı (1533). 1510-1512'den beri imparatorluğun on bölgesinden biri olan Schwaben artık ikiye ayrılmıştı: başlarında Württemberg dükünün bulunduğu protestanlar ve Avusturya'nın müttefiki olan katolikler. Schwaben, Vestfalya barış antlaşmasıyle kesin olarak parçalandı (1648). Bk. WÜRTTEMBERG.

— Ed. *Schwaben okulu,* Schwaben'da yaşayan veya Schwaben asıllı, 1815 ile XIX. yy. ortasından eser veren yazarlar grubunun adı. (Bu yazarlar bölgelerinin halk geleneklerinden ilham alıyorlardı, canlı ve sade romantizmleri 1800 yıllarınınkine oranla daha yüzeyseldi, fakat daha geniş bir kitleyi etkisi altında bıraktı. Başlıca temsilcileri: L. Uhland, G. Schwab, J. Kerner, K. Mayer, G. Pfizer, W. Hauff.) [L]

SCHWABEN ve FRANKEN havzası, Almanya'da Tuna vâdisinin kuzeyinde büyük tabiî bölge, Karaorman ile Bohemya arasında; Bavyera, Baden - Württemberg ve Hessen arasında bölüşülmüştür.

Burası Akitanya havzası gibi, hersinyen bölge ve alp jeosenklinaliyle temas eden tortul bir havzadır. İkinci zamanda 1 500-2 000 m kalınlığında kumtaşı (özellikle triyas kumtaşları), marn ve kalker biriken bir bölgeydi. Tebeşir çağıyle Alt ve Orta Üçüncü zamandan bölge, bu dönemlerde hep su yüzünde olduğu için, çok az iz kalmıştır. Orta Üçüncü zamanda bir dip kıvrımı, havzayı kuzeyde ve ortada iyice yükseltmiş, güneyde Alplere doğru, güneydoğuda da Bohemya kütlesine doğru eğmiştir. Tuna'nın güneyindeki bütün bölgeyi Miyosende deniz örttü. Alp yüzey şekillerinin aşınmasından meydana gelen kalın bir molas tabakası bu denize çöktü. Tortul havza bu yüzden bir ovalar bölgesi değildir. Bazı kısımları (Schwaben Jüra'sı) hemen hemen komşu hersinyen kütlelerin (Karaorman, Bohemya kütlesi) yüksekliğine yakındır. Büyük kısmı yaylalarla örtülüdür.

Yumuşak (marn) ve sert (triyas ve liyas kumtaşları, triyas, liyas orta ve üst jüra kalkerleri) tabakaların birçok defa yer değiştirmesi yamaç şekillerini etkiledi. Ama havzanın güney ve güneydoğuya doğru eğikliği birbirini izleyen aylalar meydana gelmesini engelledi. Az çok düzenli aylalar şeklinde yerleşen tortul tabakalar kuzeybatıya bakar ve Karaorman'dan Bohemya kütlesine kadar uzanır; Tuna vâdisi dolaylarında Jüra çağı kalkerleri molas altında kaybolur. Schwaben Jüra'sı, Franken Jüra'sı, Frankenhöheler, Steigerwald v.b. yamaçları genellikle miyosen (molas denizi kenarında) ve pliyosen (havzanın kuzeybatısında) çağ düzleşmeleri ile kütleşmiş direnççli tabakalardan (kumtaşlı ve kalker) oluşan yüksek tepe sıraları meydana getirir. Bohemya kütlesiyle ilişki, volkan akıntılarının yanı sıra uzanan faylarla sağlanır; hendekleri tebeşir çağı veya üçüncü zaman oluşukları doldurmuştur. Schwaben Jüra'sı yaylasında (Riess) volkanik engebelere rastlanır.

Bu jeomorfoloji gelişmesi hidrografya şebekesini büyük ölçüde etkilemiştir: Miyosende akış, havzanın genel eğimine uygun olarak kuzeybatıdan güneydoğuya doğruydu: önce molas denizini, sonra Tuna'yı besledi. Bu ilk ırmaklar, birbirini izleyen tepelerde geçitler açarak yayları derin bir şekilde yardı. Ama Pliyosenden sonra, Orta Ren hendeğine dökülen ırmaklar, havzanın kuzeybatısını yer yer düzleştirdi.

Yapısı dolayısıyle Schwaben ve Franken havzasında maden yatakları yoktur ve bölgede tarım faaliyeti ağır basar. Gerek toprakların çeşitliliği, gerek yüzey şekillerinin inişli çıkışlı olması yüzünden köylerde hayat şartları değişiktir. Schwaben Jüra'sının ve Franken Jüra'sının kalkerli yüksek yaylan fundalarla örtülü verimsiz alanlardır. Kil taşlı masa biçimleri ormanlıktır; *mascheIkalk* ve liyas kalkerlerinin çoğunlukla lösle örtülü olduğu daha alçak yaylalar ise ekili tarlalarıyle kır görünüşündedir. Yamaçların eteğinde, verimli tarım yapılan marnlı çöküntüler geçit yerleridir; burada şehirler çoktur. Havzanın daha az yüksek kuzeybatı kısmında (Main, Neckar) kenarları dik vâdilerin yamaçlarında ve tepelerde bağcılık yapılır. (L)

SCHWABİSCHE ALB veya **SCHWABİSCHER JÜRA,** Schwaben Jüraları'nın almanca adı. (L)

SCHWABİSCH GMÜND, Almanya'da (Batı Almanya, Baden - Württemberg) şehir, Stutgart'ın doğusunda; 40 600 nüf. Güzel kiliseler. Kimya sanayii. Hassas âletler. Camcılık. Kuyumculuk. Mücevhercilik. (L)

SCHWABİSCH HALL, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir; 23 100 nüf. XV. yy.dan kalma kilise; barok üslûbunda belediye sarayı. Elektrik ve dokuma sanayii. Doğramacılık. (L)

SCHWAGERİNA i. Karbon devri kireçtaşlarında görülen foraminifer. (*Fusulinidae* familyasından.) [L]

SCHWANDORF, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Böhmerwald'in eteğinde, Nürnberg'in doğusunda; 16 200 nüf. Küçük linyit yatağı. Alüminyum sanayii. Porselen ve çömlekçilik. (L)

SCHWANER dağları, Borneo'da dağlar, Rapuas ve Barito havzalarını ayırır; *Bukit Raca*'da 2 278 m. (L)

SCHWANGAU, Almanya'da köy, Bavyera'nın güneybatısında, Füssen'in doğusunda; 2 970 nüf. Yakınında *Hohenschwangau* şatosu. 1869-1886 Arasında inşa edilen *Neuschwanstein* şatosu. (L)

SCHWANN (Theodor), alman tabiat bilimcisi (Neuss am Rhein 1810-Köln 1882). Johann Müller'e yardımcı oldu, kendiliğinden üreme görüşüne karşı çıktı, mayalanmayı canlı varlıkların sağladığını, bunlar bulunmadığı zaman mayalanma olmadığını, sıcaklığın ve bazı kimyasal maddelerin mayalanmayı durdurduğunu gösterdi. Hayvanî organizmaların temeli olarak hücreyi esas alan teoriyi ilk olarak ortaya attı (1839). Louvain, sonra Liège üniversitesinde profesör oldu. *Mikroskopische Unter Suchungen Über die Übereinstimmung in der Struktur und dem Wachstum der Tiere und der Pflanzen* (Hayvan ve Bitkilerin Yapısındaki ve Gelişmesindeki Uygunluk Üstüne Mikroskopik Araştırmalar) [1839] adlı bir eser yayımladı. (L)

Schwann zarı veya **kını.** Dokubil. Miyelinli ve miyelinsiz sinirlerin koruyucu kılıfını dıştan saran zar. (*Çevre nevroglisi* de denilen Schwann zarı dışderiden oluşur.) [L]

SCHWANTHALER (Ludwig VON), alman heykeltıraşı (Münih 1802-ay.y. 1848). *Bavaria* yeni-klasikçiliğinin en verimli temsilcisidir. Başlıca eserleri: Münih'teki *Bavaria* heykeliyle Frankfurt-am-Main'daki *Goethe* anıtı ve Salzburg'daki *Mozart* anıtı. (L)

SCHWARTZ (Laurent), fransız matematikçisi (Paris 1915). Yüksek Öğretmen okulunu bitirdi; matematik öğretmeni oldu, fen fakültesinde doktora yaptı. Nancy Fen fakültesinde ders verdi; 1953'te Paris Fen fakültesinde diferansiyel denklemler ve integral hesabı kürsüsüne getirildi. Politeknik okuluna analiz profesörü oldu. 1950'de milletlerarası matematikçiler kongresinin Fields madalyasını kazandı. Özel olarak fonksiyon analizi ile ilgilendi. *Théorie des Distributions* (Dağılımlar Teorisi) adlı eserinde, dağılım kavramının fonksiyon kavramını genelleştirme olduğunu ispat etti; aynı zamanda, fizikte kullanılan yük ve kütle kavramlarını kesin bir şekle getirerek, dağılımların, harmonik analiz ve kısmî türevli denklemler teorisi gibi matematiğin teorik kısımlarına olduğu kadar, uygulamalı matematikte de kullanılabileceğini gösterdi ve fizikçiler tarafından Dirac «fonksiyonu»nun kullanılışının yerinde olduğunu ortaya koydu. (L)

SCHWARZ (Hermann), alman filozofu (Düren 1864-Darmstadt 1951). Marburg (1908), sonra Greifswald üniversitelerinde ders verdi. Alman mistik geleneğinden etkilenerek *Philosophie des Ungegeben*'i (Verilmeyen'in Felsefesi) ortaya attı. Her türlü varlıkbilime karşı çıkan Schwarz'a göre tanrı bir varlık değildir, içimizde var olur ve yaşar. Başlıca eserleri: *Der Gottesgedanke in der Geschichte der Philosophie* (Felsefe Tarihinde Tanrı Düşüncesi) [1913], *Das Ungegebene. Eine Religions-und Wertphilosophie* (Verilmeyen. Bir Din ve Değer Felsefesi) [1921]. *Gott, Jenseits von Theismus und Pantheismus* (Teizm ve Panteizmin Ötesinde Tanrı) [1928], *Eckhart der Deutsche* (1935). [M]

SCHWARZ (Karl Hermann Amandus), alman matematikçisi (Hermsdorf, Silezya 1843 - Berlin 1921). Halle (1867), Zürich (1869), Göttingen (1875), Berlin (1892) üniversitelerinde ders verdi; 1904'te Prusya akademisine üye oldu. Matematik alanına önemli katkılarda bulundu: minimum alan yüzölçümleri teorisi, uygun dönüşümler teorisi, armonik fonksiyonlar üstüne incelemeler, K. F. Gauss'un hipergeometrik denklemi, eğri bir yüzeyin yüzölçümünü bu yüzeyin içine çizilmiş bir çokyüzlünün limitleri olarak tanımlamanın mantık yönünden yetersizliği v.b. Schwarz-Klein Teoremiyle aynı 1 cebirsel eğrisinde (indirgenemez) birden çok sonlu sayıda birasyonel dönüşümlerin yer alabileceğini ileri sürdü. (M)

Foto. Bulloz (LAROUSSE)

SCHWARZ (Solange), fransız kadın dansçı ve pedagağu (Paris 1910). 1920'de Paris operasına girdi, yıldız dansçı (*Coppelia* rolü) olarak çalıştı. 1957'de sahneden çekildi, 1963'de Paris Opera Balesi Kızlar sınıfının hocası oldu. (L)

SCHWARZA, Almanya'da ırmak, Wutach'ın kolu, Karaorman'ın güney yamacından doğar. Schluchsee hazne-barajı ve Feldberg kütlesinden akan suların toplanması, Haucern, Witznau ve Woldhsut santrallarının beslenmesini sağlar. Bu santrallar Baden bölgesiyle Rheinland ve Westfalen bölgeleri elektrik şebekesine enerji (yılda ortalama 750 milyon kW/saat) verir. (L)

SCHWARZBURG, Orta Almanya'da iki eski prensliğin adı; birbirlerinin topraklarına girinti yapan prenslikler, 1919 ve 1920'de Thuringe eyaletine katıldı. *Schwarburg - Rudolstadt* prensliğinin yüzölçümü 940 km², *Schwarburg-Sonderhausen* prensliğininki ise 862 km² idi. (L)

SCHWARZENBERG, Franken'li prens ailesi. Üyeleri İmparatorluk baronlarıydı (1429); STEPHANSBERG (1588'de son buldu) ile HOHENLANDSBERG hanedanlarını kurdular. Hohenlandsberg hanedanı da 1528'de Franken ve Bavyera kollarına bölündü. (L)

SCHWARZENBERG (Felix VON, — prensi), avusturya başbakanı (Krumau, Bohemya 1800-Viyana 1852). Karl Philipp'in yeğenidir. Napoli'de büyükelçilik yaptı (1846-1848), sonra Piemonte'ye karşı savaştı ve mareşalliğe yükseltildi; kayınbiraderi von Windischgraetz sayesinde şansölye oldu (21 kasım 1848); ihtilâle karşı mücadeleyi ustalık ve azimle yürüttü. Franz-Joseph'in tahta geçmesine önayak olduktan sonra Kurucu meclisi Moravya'da Kremsier'e aktardı, daha sonra 4 Mart 1849 anayasasını yazarak bu meclisi feshetti. Bu anayasadaki liberal eğilimler (Bakanlar kurulunun seçilmiş bir Diyet meclisine karşı sorumlu olması), durum ve şartlar dolayısıyle ertelenmesine, sonra tamamıyle kaldırılmasına (31 aralık 1851 tarihli krallık mektubu) yol açtı. Schwarzenberg Macarlara karşı Jelaçic emrindeki Hırvatları kullandı; macar ihtilâlcilerine karşı çar Nikolay I'in yardımını sağlamayı başardı; bu ihtilâlciler Paskieviç tarafından Vilagos'ta yenildiler (13 ağustos 1849). İtalya'da, Sardinyalıların Novara yenilgisinden (mart 1849) sonra, Parma, Modena ve Floransa'da avusturyalı arşidükleri yeniden tahta çıkardı. Almanya'da Avusturya taraftarlarını destekledi, imparatorluk tahtının Prusya kralına verilmesinden sonra Frankfurt'taki milletvekillerini geri çağırdı, sonra sınırlı Birlik'i kurmuş olan Prusya kralını tahttan vaz geçmek zorunda bıraktı. Bu amaçla ve alman katoliklerini biraraya getirmek üzere, katolik devletler arasında *Piusverein*'ın meydana getirilmesine önayak oldu. Prusyalıların emellerinden kuşkulanan Saksonya ve Hannover'i ayırdı, sonra Rusya'dan bir askerî müdahale vaadi aldı ve Bohemya'da yığınak yaptı, «Prusya'yı alçalttıktan sonra yıkmak» niyetiyle Prusya başbakanı Manteuffel'i Olmütz'e çağırdı. Manteuffel, Frankfurt Diyet meclisinin yeniden kurulmasını kabul etmek zorunda kaldı (29 kasım 1850). Germen konfederasyonunu yeniden teşkilâtlandırmak isteyen Schwarzenberg, Dresden konferansını topladı, ama Prusya ile küçük devletlerin güçbirliği karşısında başarısızlığa uğradı (aralık 1850) ve Avusturya'yı *Zollverein*'a kabul ettiremedi. Bach'ın ve Stadion'un işbirliğiyle Avusturya'nın ve Habsburg'ların otoritesini kurmuştu. Avusturya'yı, orta Avrupa'yı çevresinde toplayacak merkezî bir devlet haline getirmeyi düşündüğü sırada beyin kanamasından öldü (nisan 1852). [L]

SCHWARZENBERG (Friedrich Karl VON, — prensi), avusturyalı general (Viyana 1800 -ay.y. 1870). Prens Kral Philipp'in oğludur. 1830 ile 1832 arasında Avusturya'nın hizmetinden ayrılarak Fransa'nın hizmetine girdi ve Cezayir seferine katıldı. 1836'da İspanya'da Don Carlos taraftarlarının safında, 1846'da ayaklanan Polonyalılara karşı, 1847'de Sonderbund derneğinde İsviçrelilerle birlikte, 1848 ve 1849'da Sardinyalılara ve Macarlara karşı savaştı. 1850'de avusturya ordusundan emekliye ayrıldı. (L)

SCHWARZENBERG (Karl Philipp VON, — prensi), **von Krumau** dükü, avusturyalı general (Viyana 1771-Leipzig 1820). 1796'da general oldu; Ulm şehrinin teslimi sırasında süvari kuvvetlerini kaçırdı (1805). Çarı Napolyon'dan ayırmak üzere Rusya'ya gönderildi, sonra Fransa'da büyükelçi oldu (1809-1812). Marie-Louise'in Napolyon ile evlenmesine razı olmak zorunda kaldı (şubat 1810) ve aralık 1811 ittifakını imzaladı. Rusya seferi için Avusturya tarafından verilen 13 000 kişilik kuvvetin kumandanı oldu (1812); sağ kanatta Tormassov'a karşı harekâta geçti, sonra Bug nehrine döndü, mütareke çekildi. İllyria'yı vermesi ve Almanya'yı bırakması için olağanüstü elçi olarak Napolyon'a gönderildi (nisan 1813), sonra Bohemya ordusuna kumanda etti; kumandasındaki bu ordu ile Dresden'de yenildi (27 ağustos). Ama Leipzig'de galip geldi (ekim). Almanya topraklarından geçerek İsviçre'den Fransa'ya girdi. La Rothière başarısından sonra (1 şubat 1814) Sen nehri vâdisinde ilerledi, ama Montereau'da durduruldu (18 şubat) ve Langres üstüne çekildi. Napolyon'u Arcis - sur-Aube'ta durdurduktan (20 mart) sonra Paris üstüne yürümek için Blucher ile birleşti. 1915'te Yukarı Ren ordusu kumandanlığına getirildi, ama savaşmak zorunda kalmadı. 1817'de felç oldu ve bütün görevlerini bıraktı. (L)

SCHWARZENBERGİT i. (özel ad *Schwarzenberg*'den fr. *schwarzenbergite*). Miner. Tabiî kurşun kloro-iyodür. (L)

SCHWARZE PUMPE, Doğu Almanya'da (Cottbus idare bölümü) şehir, Spremberg'in güneyinde. 1955'ten beri yapımına devam edilen linyit kombinası, elektrik, metalürji, koku ve kimya ürünleri üretecektir. (L)

Schwarz eşitsizliği, gerçek sayıların iki $x_1, x_2, ..., x_n$ ve $y_1, y_2, ..., y_n$ sistemince sağlanan ve

$$(\Sigma x_i y_i)^2 \leqslant \Sigma x_i^2 \times \Sigma y_i^2$$

şeklinde yazılan eşitsizlik; eşitlik, ancak birbiriyle orantılı sayılardan meydana gelmiş iki sistem için ortaya çıkar. Bu eşitsizlik, n boyutlu bir vektörel uzayda iki $\vec{X}$ $(x_1, x_2, ..., x_n)$ ve $\vec{Y}$ $(y_1, y_2, ..., y_n)$ vektörünün θ açısını,

$$\cos\theta = \frac{\Sigma x_i y_i}{\sqrt{\Sigma x_i^2} \cdot \sqrt{\Sigma y_i^2}}.$$

formülüyle tanımlamağa yarar. Schwarz eşitsizliğini daha genel hale genişletmek mümkündür: bir vektörel uzayda, F $(\vec{X})$ belirli ve pozitif ikinci derece formül ile bunun f $(\vec{X},\vec{Y})$ kutupsal formu gözönüne alınırsa daha genel

$$\left[f(\vec{X},\vec{Y})\right]^2 \leqslant F(\vec{X}) \times F(\vec{Y})$$

eşitsizliği elde edilir. (L)

SCHWARZKOPF (Elisabeth), ingiliz yurttaşlığına geçmiş alman kadın şarkıcı (Jarocin, Poznane 1915). Sanat hayatına 1938'de Berlin'de başladı; ilk konserini 1942'de Viyana'da verdi; 1947'de Londra ve Salzburg'da, daha sonra Scala'da şarkı söyledi. 1955'te Amerika'ya gitti. 1964'te Metropolitan'de sahneye çıktı. Sahnede ve konserlerde, güçlü kişiliğiyle, Mozart ile R. Strauss'un eserlerini ve viyana operetlerini değerlendirdi. (L)

SCHWARZSCHİLD (Karl), alman astronomu (Frankfurt-am-Main 1873 - Potsdam 1916). Münih'te H. von Seeliger'in öğrencisi idi ve aynı şehirde ders verdi; Göttingen (1901) ve Potsdam (1909) gözlemevlerinin müdürü oldu. Astronominin hemen hemen bütün alanlarında (matematik, balistik, meteoroloji, teorik fizik, optik v.b.) temel sonuçlar elde etti (gök fotometrisinde fotoğraf etkisi kanunu [Schwarzschild etkisi], *Göttinger aktinometri*'sinin büyük fotometrik yıldız kataloğu ve özellikle yıldız istatistiği araştırmaları). Yıldızların uzaydaki dağılımına matematik bir çözüm bulmayı başardı. (M)

SCHWARZWALD, Karaorman'ın almanca adı. (L)

SCHWATKA (Frédéric), amerikan subayı ve kâşifi (Galena 1849-Portland, Oregon 1892). 1873'ten beri topladığı bilgilere dayanarak 1879-1880 yılları arasında, Adélaide yarımadasını ve King William adasını inceleyerek, felâketle sonuçlanan Franklin seferinin karanlık noktalarını aydınlattı. 1883-1886 ve 1891'de Alaska'da Yukon'u ve Saint-Elie dağı dolaylarını inceledi. Son iki yolculuğu sırasında Kuzey Meksika'ya gitmişti. Alaska üstüne kitapları vardır. (L)

SCHWATZİT veya **ŞVATZİT** i. (özel ad *Schwatz*'dan fr. *schwatzite*). Miner. Bk. PANABAZ.

SCHWAZ, Avusturya'da (Tirol) şehir, İnn ırmağı kıyısında; 9 400 nüf. XV.-XVII. yy. arasında bölgede bakır, civa ve gümüş çıkarılır. Şehirde ilgi çekici anıtlar vardır: Fugger'lerin evi (XV. yy.), Enzerberg sarayı (1700), fransisken rahipleri manastırı (XVI. yy.) ve Tirol'un gotik üslûbunda en büyük kilisesi. Metalürji. (L)

SCHWECHAT, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) şehir, Viyana'nın güneydoğu banliyösünde, Tuna'nın sağ kıyısında; 13 700 nüf. Petrol rafinerileri. Bira fabrikaları. Viyana'nın havaalanı. (L)

SCHWEDLER (Johann Wilhelm), alman mühendisi (Berlin 1823-ay.y. 1894). Birçok ünlü madenî yapı inşa etti. Bugün kendi adıyle bilinen ve belirli sayıda çok köşeli yatay halkalardan meydana gelen bir kubbe şekli tasarladı. Bu çokgenlerin tepeleri maden çubuklarla birleştiriliyordu. Böylece yüzü yamuk bir kubbe ortaya çıktı; yamukların biçim yönünden bozulmamasını sağlamak için, köşegenlerinden birine bir çubuk eklendi. (M)

SCHWEİDNİTZ. Bk. SWİDNİCA.

SCHWEİGER (Georg), alman kuyumcusu (Augsburg XV. yy. sonu - öl. Basel, nisan 1533 ile 1534 arası). 1507'den itibaren Basel'de çalışmağa başladı. Bu şehirdeki Estamp müzesinde bir kuyumculuk desenleri derlemesi vardır. (L)

SCHWEİGGER (Johann Salomo Christoph), alman fizikçisi (Erlangen 1779-Halle 1857). Nürnberg Teknik yüksekokulunda ders verdi (1811). Münih akademisine üye seçildi; daha sonra Erlangen (1817) ve Halle (1819) üniversitelerine kimya ve fizik profesörü oldu. 1808'de bir elektrometre, 1820'de galvanometrelerin ilki olan bir çoğaltıcı yaptı. 1811'de *Journal für Chemie und Physik*'te (Kimya ve Fizik Dergisi) yazmağa başladı. (L)

SCHWEİKART (Ferdinand Karl), alman hukkçusu ve matematikçisi (Erbach 1780-1857). Marburg üniversitesinde hukuk okudu, aynı zamanda bu üniversitedeki paraleller teorisi derslerini takip etti; bu teori üstüne çalışmalar yaptı (paraleller teorisi bugün Schweikart'ın adıyle anılır). K.F. Gaus'a yazdığı bir nottan anlaşıldığına göre Schweikart 1818'de iki çeşit geometri olduğu sonucuna vardı: *Eukleides geometrisi* (paraleller postulatının yer aldığı bu geometride, bir üçgenin iç açılarının toplamı iki dik açıya eşittir) ve *uzay geometri* (Eukleides geometrisinin dışındaki geometri; bu geometride bir üçgenin açılarının toplamı her zaman için iki dik açıdan azdır). Schweikart araştırmalarının hiç birini yayımlamadığı için (Gauss, bu incelemeleri beğenmekle

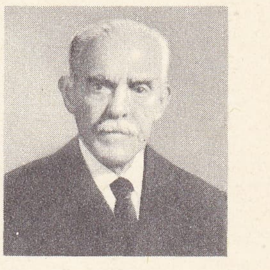

SCHWEİNFURTH

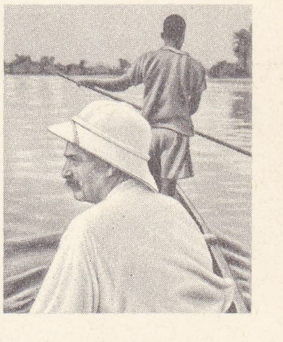

Albert SCHWEİTZER
Kongo nehrinde piraguada

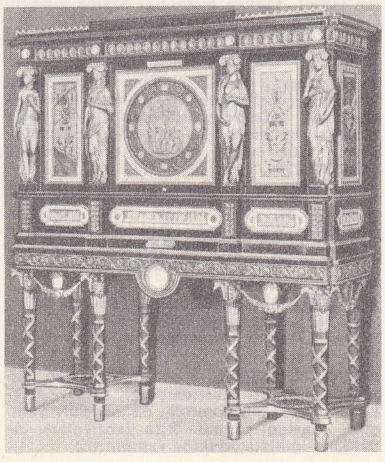

SCWERDFEGER
Marie-Antoinette'in mücevherli dolabı
Versailles müzesi, Paris

Foto. Viollet, X (LAROUSSE)

birlikte, bilinmeyen sebeplerden ötürü yayımlanmamasını öğütledi), Eukleides dışındaki geometrinin kurucusu olarak kabul edilmesi doğru olmaz. (M)

SCHWEİNFURT, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Main ırmağı kıyısında; 58 700 nüf. XVI. yy.dan kalma belediye sarayı. Makine (otomobil) ve kimya sanayii. Tahta işçiliği. Büyük bilyalı yatak fabrikası.

— Ask. tar. Schweinfurt ekim 1943'te, 288 amerikan uçankalesi (160'ı düşürüldü), şubat 1944'te de 266 amerikan uçankalesi ve 734 ingiliz bombardıman uçağı tarafından bombalandı. Bu arada şehrin sanayi potansiyelinin yüzde 40'ı başka yere nakledildiği için bombardımanlardan nispeten az zarar görüldü. (L)

SCHWEİNFURTH (Georg), alman tabiat bilgini ve Seyyahı (Riga 1836-Berlin 1925). 1863'te Mısır'a gitmek için yola çıktı. Habeşistan'a, sonra Hartum'a gitti; Avrupa'ya, hayranlık uyandıran botanik koleksiyonlarıyle döndü. 1868'de Orta Afrika'ya gitti; Nil boyunca, Hartum'dan 9. kuzey enlemine kadar çıktı; sonra Bahrülgazel ve kollarının suladığı alanda Zande'ler ve Mangbetu'lar bölgelerini inceledi ve Uvelle'yi buldu. Kahire'de Mısır enstitüsünü kurdu; bu şehrin müzeleri müdürü oldu; daha sonra yaptığı birçok seyahatte özellikle Mısır ile komşu ülkeleri arasında botanik ve jeoloji alanlarını kapsayan ilişkileri ve bu bölgelerin medeniyet tarihini inceledi (Büyük Vaha [1874], Arap Çölü [1876-1880 ve 1884-1885 arası], Sukutra [1881], Assiut'dan Asuan'a Nil vâdisi [1882]; Kyrene [1883]; Arabistan [1881], İtalyan Eritre'si [1891-1892] seyahatleri). Başlıca eserleri: *Im Herzen von Afrika* (Afrika'nın Göbeğinde) [1874]; *Artes Africanae* (Afrika'da Sanat) [1875]; *Flora von Agypten* (Mısır Florası) [1887]; *Auf Unbetretenen Wegen in Agypten* (Mısır'daki İnsan Ayağı Değmemiş Yollar) [1922]; *Africanisches Skizzenbuch* (Afrika Notları) [1925]. (L)

SCHWEİTZER (Albert), fransız orgcusu, müzik bilgini, protestan papazı ve doktoru (Kaysersberg, Haut-Rhin 1875 - Lambaréné 1965). Strasburg'un Saint-Nicolas kilisesinde vaizlik (1899-1912), Strasbourg Protestan İlâhiyatı fakültesinde profesörlük (1902-1912), Paris'te J.-S. Bach derneğinde orgculuk yaptı. 1913'te Gabon'da, bütün dünyada ün kazanan Lambaréné hastahanesini kurdu. Doktor Schweitzer, din, müzik, sosyoloji konularında birçok eser yazdı. Din adamı olarak insanlığa yüksek hizmetleri dolayısıyle kendisine 1952'de Nobel Barış ödülü verildi. (L)

SCHWEİTZER (Johann Baptist VON), alman siyaset adamı (Frankfurt-am-Main 1833 - Giessbach villası, Brienz gölü, İsviçre 1875). 1862'de sosyalist oldu; Lassale'den sonra İşçi Sendikaları birliği başkanı seçildi (1864-1871), *Sozialdemokrat* gazetesini yönetti, Reichstag'a milletvekili oldu (1867-1871), sonra kendini edebiyata verdi. (L)

SCHWEİTZER (Pierre Paul), fransız maliyecisi ve yöneticisi (Strasbourg 1912), Albert Schweitzer'in yeğenidir. Maliye müfettişi (1936), Maliye bakanlığı hazine müdürü (1952-1960), Fransa bankasının müdür yardımcısı (1960-1963) oldu. 1963'te Milletlerarası Para fonu müdürlüğüne getirildi. (L)

Schweitzer çözeltisi. Kim. Mavi renkli karmaşık çözelti; bakırın, havada, amonyak temasıyle yükseltgenmesinden veya bakır hidroksitin amonyaklı çözeltide çözünmesinden elde edilir, selülozu eritici olarak kullanılır. (L)

SCHWEİZ, İsviçre'nin almanca adı. (L)

SCHWELM, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Wuppertal'in doğusunda; 34 000 nüf. Makine yapımı. Kauçuk sanayii. Kâğıt fabrikası. Kumaş imalâtı. Konfeksiyon. (L)

SCHWENDENER (Simon), isviçreli botanikçi (Buchs, Sankt-Gallen 1826 - Berlin 1919). Likenler konusundaki araştırmalarıyle tanınır. (L)

SCHWENNİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Neckar'ın kaynağı yakınında; 32 200 nüf. Saatçilik. Karton yapımı. Bira fabrikaları. Ayakkabı imalâtı. Makine yapımı. (L)

SCHWERDFEGER (Jean Ferdinand), alman asıllı marangoz. 1760'ta Paris'e yerleşti. Paris şehri tarafından Marie Antoinette'e hediye edilen mücevher dolabını (1787), Thomire ve ressam Degault ile birlikte yaptı (Versailles sarayı). [L]

SCHWERİN, Almanya'da (Batı Almanya) şehir, idare bölümü merkezi, Schwerin gölü kıyısında; 95 100 nüf. Mecklemburg-Schwerin büyük düklüğünün eski merkezi. Çok güzel bir parkı olan şato (XVIII. yy.). Tahta ve demir işçiliği. Kimya ve ecza sanayii. Sigara imalâthaneleri. Seramik.

— *Schwerin idare bölümü*, 623 100 nüf. — *Schwerin gölü* (63 km^2), sularını Stör aracılığıyle Baltık denizine boşaltır. (L)

SCHWERİN (Christoph VON, — kontu), prusyalı general (Löwitz, Pomeranya 1684-Prag 1757). Mecklemburg-Schwerin dükünün hizmetinden Prusya hizmetine geçti (1720). Feldmareşal oldu (1740), Mollwitz'te zaferin kazanılmasını sağladı (nisan 1741); Prag kuşatmasında öldürüldü. (L)

SCHWERTE, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr kıyısında; 24 300 nüf. XVI. yy.dan kalma belediye binası; roman ve gotik üslûbunda kilise. Demir ve nikel metalürjisi. İplikçilik. Demiryolu atelyesi. (L)

Schwertträger veya **Schwertbrüderorden** (*Kılıç Taşıyıcılar* veya *Kılıç Kardeşleri tarikatı*), 1202'de Daugavgriva'da (Dünamünde) livonya paganlarına karşı haçlı seferi için kurulmuş şövalye tarikatı. Schwertträger başlangıçta, 1197'de Bremen'de Riga piskoposu Albert tarafından kurulmuş dinî bir topluluktu. Albrecht von Buxhövden topluluğu askerî tarikat haline getirdi ve tarikata «İsa Milis Kardeşleri» adını verdi. Halkın taktığı *Schwertträger* (Kılıç Taşıyıcı) adı ise bu tarikattan olanların beyaz cübbeleri üstünde taşıdıkları çapraz iki kılıç dolayısıyledir. Schwertträger tarikatında şövalyeler, rahip adayları ve orta hizmeti gören rahipler vardı. Tarikatın ilk başkanı olan Wino von Rohrbach (1202-1208), Dvina vâdisinin fethine girişerek Liv'leri, Çud'ları, Zemgal'leri, Letonyalıları yok etti. Mensuplarını Westfalen ve Saksonya'da toplayan tarikat 85 yıl boyunca ülkeyi çöle çevirdi. Tarikat, güç kazanmak için 1237'de töton şövalyeleriyle birleşti. Ama Schwertträger'lerin yine de ayrı bir başkanları vardı. Çar İvan IV tarafından yenilgiye uğratılan sonuncu başkanları Gotthard Kettler, Livonya'yı Polonya'ya bıraktı, tarikata dünyevî bir hüviyet verdi ve Polonya boyunduruğu altındaki Kurland ile Zemgal'i kendisine bağlı ve babadan oğula geçen bir düklük haline getirdi (1561). [L]

SCHWİEGER (Jakob), alman şairi (Altona 1630'a doğr. - Glückstadt 1661'den sonra). **Filidor der Dorfferer** takma adıyle, devrin zevkine uygun anakreon mısralarıyle yazılmış *Liebesgrillen* (Aşk Hapishanesi) [1654-1656] adlı şiirlerini, *Die Adeliche Rose*'yi (Soylu Gül) [1659] ve iki pastoral hikâye kitabı (*Die Geharnschte Venus* [1659] ile *Die Verführete Schäferin Cynthie* [1660]) yayımladı. (M)

SCHWİND (Moritz VON), alman ressamı (Viyana 1804-Münih 1871). Münih akademisinde profesördü (1847); 1853'te Wartburg şatosunu, 1869'da Viyana operasını süslemekle görevlendirildi. Edebiyat temalarından ilham aldı ve arkaizmi işledi. (L)

SCHWİNGER (Julian Seymour), amerikalı fizikçi (New York 1918). Columbia üniversitesini bitirdi; 1939'da bu üniversitede doktora yaptı. Sonra Lafayette'te (İndiana) Purdue university'de bulundu; 1945'te Harvard üniversitesinde görev aldı. Fotonla elektromagnetik alan arasındaki iç etkimeler teorisine katkısı dolayısıyle Feynman ve Tomonaga ile birlikte 1965 Nobel Fizik ödülünü aldı. Elektromagnetik alana kuvanta teorilerini uygulayarak elektronun magnetik momentini hesapladı. (L)

SCHWİTTERS (Kurt), alman ressamı, heykeltıraşı ve yazarı (Hannover 1887 - Ambleside, Westmorland 1948). İlk soyut tablolarını 1918'de Berlin'deki Der Sturm galerisinde sergiledi. Aynı addaki akıma ve dergiye bağlandı. Ertesi yıl bir şiir kitabı yayımladı ve *Merz* adındaki tablosunu yaptı. Döküntülerden (tramvay biletleri, mantar, tahta, kumaş parçaları v.b.) yapılmış olan bu eser, kübist «yapıştırma resim»in geliştirilmiş bir şekliydi. 1920'de Hans Arp ve Raoul Hausmann ile karşılaştı; onların fonetik şiirleri Schwitters'e *Ursonate*'i ilham etti. 1922'de Hollanda'da Van Doesburg ile *Dada* hareketi için bir propaganda turnesine çıktı. 1923'ten itibaren Hannover'de *Merz* dergisini yayımlayarak ve evinde iki kattan fazla bir yükseklikte ilk *Merzbau*'sunu kurarak Dada'nın hedeflerine varmak için tek başına çalıştı. 1935'te nazizmden kaçarak Norveç'e, sonra İngiltere'ye yerleşti. Schwitters, eserlerinde çağdaş sanatın çeşitli akımlarını uyguluyor ve bu akımları birbiriyle bağdaştırıyordu. Yeni-Dada'cılığın ve yeni-gerçekçiliğin kendisinden aldığı yanlar dolayısıyle Schwitters'i bu konuda bir öncü saymak yanlış olmaz. (L)

SCHWOB (Marcel), fransız yazarı (Chaville, Seine-et-Oise 1867-Paris 1905). İlk eseri, *Etude sur l'Argot Français*'dir (Fransız Argosu Üstüne İnceleme) [1889]. Daha sonra *Le Jargon des Coquillards en 1445* (1445'te Berduşların Dili) [1890] adlı makalesinde Fr. Villon'un argo baladlarını bir soyguncu çetesinin diliyle yazmış olduğunu iddia etti. Araştırıcı bir zekâsı, alaycı bir üslûbu vardı. Garip şeylerle, maceracılarla, eski ve yabancı edebiyatlarla da ilgilendi. İki hikâye kitabı yayımladı: *Coeur Double* (Çifte Gönül) [1891] ve *Le Roi au Masque d'Or* (Altın Maskeli Kral) [1893]. Ayrıca, André Gide'in *Dünya Nimetleri* (Les Nourritures Terrestres) ile kıyaslanan *Livres de Monelle* (Monelle'in Kitabı) [1894] adlı bir mensur şiir kitabı ve *Mimes* adlı bir eseri vardır. *Croisade des Enfants* (Çocukların Haçlı Seferi) adlı kitabında Ortaçağın kutsal konulu hikâyelerinden ilham aldı. *Vies İmaginaires*'i (Hayalî Yaşantılar) [1896] ise okuduğu eski metinlerden mülhemdir. 1900'de Marguerite Moreno ile evlendi. (L)

SCHWYZ, İsviçre'de şehir, aynı adlı kantonun idare merkezi, Muota yakınında, Grosser Mythen'in eteğinde; 12 200 nüf. Barok üslûbunda kilise. XVI. yy.dan kalma onarılmış belediye binası. Mandıralar. Tahta işçiliği. (L)

Schwyz ırkı, İsviçre'de yetiştirilen sığır ırkı (*esmer ırk* da denir). Çok eski bir ırktır;

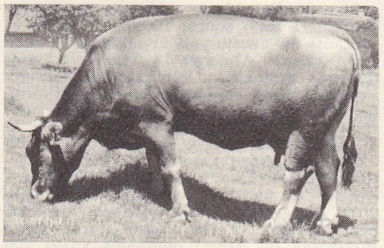

başlangıçta, özel olarak *Schwyz* kantonunda yetiştirildiğinden, bu kantonun adıyle anılır. Bol süt veren, her çevreye uyabilen dayanıklı bir hayvandır; Orta ve Doğu İsviçre'de yaygın olarak yaşar. İsviçre'de yetiştirilen sığırların yaklaşık olarak yarısı schwyz ırkındandır. Birçok ülkeye de sokulmuştur. (L)

SCHWYZ kantonu, İsviçre'de kanton, birleşmeleri konfederasyonun meydana gelmesini sağlayan dört Wadstatte'den biri («İsviçre» adı bu kantondan gelir); 908 km^2; 85 000 nüf.

Kanton hemen bütünüyle İsviçre Alpleri bölgesindedir; Alpler burada kalker tabakalı binişme örtüleri ve molas üzerine yerleşmiş ikinci zaman marnlarından meydana gelir; molasa özellikle kuzeydeki vâdilerde rastlanır. Hayvancılık başlıca gelir kaynağıdır (meşhur sığır ırkı). Çok az yer tutan tarım (toplam yüzeyin yüzde 1'i) Dört Kanton gölleri ve Zürich çevresinde yapılır. Yamaçlarda birbirinden uzak birçok çiftlik ve dağ kulübesi vardır.

Dağlar derin bir buzul yalağı şebekesiyle yarılıdır; bu şebeke Alp geçitlerine, özellikle Sankt-Gotthard'a ulaşan gerçek yollar meydana getirir. Ortaçağda Schwyz'in zenginleşmesini ve tarihî bir önem kazanmasını sağlayan bu ulaşım yolundan bugün Gotthard demiryolu geçer. Ama bölgede

Foto. LAROUSSE

sanayi fazla gelişmemiştir. Başlıca fabrikalar (dokuma, küçük makineler) Zürich gölü çevresindedir ve İsviçre'nin iktisadî merkezine bağımlıdır. Dağların, göllerin güzelliği ve eski geleneklerin sürdürülmesi sayesinde gelişen turizm ek bir gelir kaynağıdır.

● *Tarih.* Hür köylüler olan Schwyz halkı, 1240'tan sonra Friedrich II'ye bağlandı. 1242-1245'te yapılan ittifak, 1291'de Uri ve Unterwalden ittifakıyle yenilendi; bu ittifak konfederasyonun temelidir. 1291'den 1315 Morgarten savaşına kadar (Avusturya'nın üç kantona zamanla kabul ettirdiği hâkimiyete son verdi) Schwyz, Habsburg'lara karşı savaşta ön planda rol oynadı; Zürich savaşı (1431-1450) sırasında harekâtı yönetti ve böylece Zürich'e bağlı toprakları ilhak etti. Bölge, Reforma karşı direndi. Schwyz kantonu fransız işgalinden sonra kabul ettirilmek istenen birlikçi anayasayı reddetmeğe karar verdiğinden Schanenburg'un birliklerine şiddetle direndi ve basit bir idare bölümü haline getirildi. Ancak Arabuluculuk* akdi ile yeniden kanton oldu (1803). [L]

SCİA—, yun. *skia*, gölge'den alınan ve birçok kelimenin yapısına giren unsur. (L)

SCİACCA, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Agrigento ili), Akdeniz kıyısında; 34 000 nüf. XVI. yy.dan kalma sur. XII. yy.dan kalma norman üslûbunda katedral. Sciacca (esk. *Selinunte*) küçük bir ılıca (sıcak, sodalı, klorürlü sular) şehridir. San Calogero mağaraları su buharı doludur. (L)

SCİACCA (Michele Federico), italyan filozofu (Giarre, Catania 1908). Pavia üniversitesinde felsefe tarihi (1938), sonra Cenova üniversitesinde nazarî felsefe (1947) dersleri verdi. *Giornale di Metafisica*'yı kurdu (1946) ve yönetti. İtalyan «hıristiyan ruhçuluğu»nun başlıca temsilcilerinden biridir. Başlıca eserleri: *Linee di Uno Spiritualismo Critico* (Tenkidî Ruhçuluğun Anahatları) [1936]; *Teoria e Pratica della Volontà* (İradenin Teorisi ve Pratiği) [1938]; *Il Problema di Dio e della Religione nella Filosofia Attuale* (Günümüzün Felsefesinde Tanrı ve Din Meselesi) [1944]; *Filosofia e Metafisica* (Felsefe ve Metafizik) [1950]; *L'Intériorité Objective* (Nesnel İçsellik) [1952]; *Atto e Esere* (Eylem ve Varlık) [1956]. *L'Uomo, Questo Squilibrato* (Şu Dengesiz İnsan) [1956]; *Morte e Immortalità* (Ölüm ve Ölümsüzlük) [1959]; *Filosofia e Metafisica* (Felsefe ve Metafizik) [1959]; *La Libertà e il Tempo* (Özgürlük ve Zaman) [1965]. Ayrıca, Eflatun, Reid, Rosmini v.b. üstüne yaptığı tarihî çalışmalar ve *Il Secolo XX* (XX. Yüzyıl) [2 cilt, 1941] ve *La Filosofia Oggi* (Günümüzde Felsefe) [1945] adlı uzun sentezleri de önemlidir. (M)

SCİADOPİTYS i. Japonya'da yetişen kozalaklı bir ağacın ilmî cins adı (*Sciadopitys virticillata*). [L]

SCİALOJA (Antonio), italyan siyaset adamı (San Giovanni a Teduccio, Napoli yakınında 1817-Procida 1877). Torino'da iktisat profesörlüğü yaptı (1846), Napoli'de ticaret bakanlığında bulundu (1848). 1852'de liberal düşüncelerinden dolayı mahkûm oldu, daha sonra bağışlandı, maliye bakanlığına getirildi (1860). Fransa ile yapılan ticaret antlaşmasında İtalya'yı temsil etti (1863). Senatör ve millî eğitim bakanı oldu (1872-1874). Ücretsiz eğitim mecburiyetini gerçekleştiremedi. Maliyeyi yeniden teşkilâtlandırmak üzere Mısır'a çağrıldı (1876). [L]

SCİALOJA (Toti), italyan ressamı (Roma 1914). 1939'a doğru resim yapmağa başladı. M. Mafai ve Roma okulu çevresinde, biraz da Morandi'nin etkisiyle bir süre anlatımcı eserler verdikten sonra bütünüyle soyut resme yöneldi. Son yıllarda, en önemli millî ve milletlerarası sergilere (özellikle iki yılda bir açılan Venedik sergisi) katıldı. Roma'daki Galleria Nazionale d'Arte Moderna'da eserleri vardır. (M)

SCİALOJA (Vittorio), italyan hukukçusu ve siyaset adamı (Torino 1856-Roma 1933). Antonio Scialoja'nın oğludur. Çeşitli üniversitelerde (1879-1884) ve daha sonra Roma'da (1884-1931), roma hukuku profesörlüğü yaptı. Senatör oldu (1904); adalet (1909-1910) ve dışişleri (1919-1920) bakanlıklarında bulundu. Barış konferansına (1919), daha sonra Milletler Cemiyetine (1921-1932) delege olarak katıldı. (L)

SCİAMANNA (Ezio), italyan sinir ve ruh hastalıkları hekimi (Albano, Roma 1850 - Roma 1905). Paris'te J. - M. Charcot'nun, Viyana'da M. Benedikt'in öğrencisi oldu. 1892'den sonra, Roma üniversitesinde sinir hastalıkları dersleri verdi. 1895'ten sonra, Akıl hastahanesinden ayrılarak ayrı bir bölüm olan Ruh Hastalıkları kliniğini yönetti. Nörofizyoloji, nöropatoloji ve ruh hastalıkları alanlarında birçok araştırma yaptı; özellikle, beyin merkezleriyle ilgili deneysel çalışmaları önemlidir. (M)

SCİAPTERON i. Büveleğe benzeyen kelebek; tırtılı kavakların gövdesinde yaşar, dal ve sürgünler üzerinde mazı ve nodozite oluşumuna sebep olur. (İlmî adı *Sciapteron* veya *Paranthrena tabaniformis*. Pulkanatlıların *sesiidae* familyasından.) [L]

SCİARA i. Esmer kanatlı, boz renkli küçük sinek. (Kurtçuğu mantarlarda ve çeşitli küflerde gelişir. *Sciara militaris*'in kurtçukları uzun topluluklar halinde biraraya gelir, geçtiği yerde yapışkan bir iz bırakır. Sciara'nın pek çok türü vardır. İnce duyargalı çiftkanatlıların *sciaridae* [veya lycoridae] familyasının örnek tipi.) [L]

SCİCLİ, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Ragusa ili), Akdeniz yakınında; 23 500 nüf. (L)

SCİLLA i. (yun. *skilla*, ada soğanı'ndan lat. k.). Dipten yapraklı, beyaz, mavi veya mor çiçekli, soğanlı bitki. (Zambakgillerden.)

— ANSİKL. *Scilla autumanalis*, Batı Avrupa'da, büyük bahçelerde yetiştirilir; yaprakları çok dar, çiçekleri mordur. *Scilla verna*'nın çiçekleri yalancı şemsiye durumunda topludur. *Scilla italica* ve *Scilla liliohyacinthis* bahçelerde çok dikilen yabanî türlerdir. *Scilla peruviana*'nın büyük bir soğanı ve kenarları kirpikli büyük yaprakları vardır; uzun müddet çiçekli kalır. Scilla tıpta sidik söktürücü ve kalp kuvvetlendirici olarak kullanılır. (L)

SCİLLA, İtalya'da komün, Calabria'da (Reggio ili), Messina boğazının girişinde; 7 200 nüf. Kasaba Eskiçağ gemicilerinin çekindiği *Scylla kayası*'nın her iki yanında kurulmuştur. (L)

SCİLLY adaları, küçük ingiliz takımadaları, Land's End burnunun 40 km açığında, Manş'ın girişiyle Bristol kanalı arasında; 1 850 nüf. Başlıca adaları *Tresco, San Martin's, Saint Mary, Bryher, Saint Agnes.* İdare merkezi, *Hugh Town* (Saint Mary adasında). Çok düzenli ve ılıman bir iklimin hüküm sürdüğü Scilly adalarının Herodotos'un sözünü ettiği *Kassiterides* adaları («kalay adaları») veya romalı coğrafyacıların sözünü ettikleri *Sillinae* oldukları sanılır. (L)

SCİLTİAN (Gregorio), ermeni asıllı italyan ressamı (Nahçivan 1900). Viyana Güzel Sanatlar akademisinde okudu. 1923'te Roma'ya yerleşti, 1927 - 1932 Arasında Paris'te yaşadı. XVII. yy. büyük fransız gerçekçilerinin yolunu tuttu; büyük bir nesnellikle, aslından ayırt edilemeyecek kadar başarılı natürmort ve kompozisyonlar yaptı. Eserleri Paris Art Moderne müzesinde, Brüksel müzesinde ve İtalya'da çeşitli kamu koleksiyonlarındadır. Ayrıca, Roma'daki bir bazilikanın vaftiz yeri için *İsa'nın Vaftizi* temasını işleyen dokuz büyük kompozisyon ve *Eçmiyadzin* (Ermenistan) katedrali için *Ermenistan Madonnası*'nı yaptı. 1966'da *Anna Karenina* için 118 desen çizdi. 1956'da Paris ve Milano'da aynı zamanda yayımlanan *Gerçeğin Resmi* (Michel de Saint Pierre'in önsözüyle) adlı bir eseri ve kendi hayat hikâyesi olan *Mia Avventura* (Milano 1963) adlı bir kitabı vadır. (L)

SCİOMYZA i. Sarı, kızıl sarı veya külrenginde küçük sinek; ağaçlık ve nemli yerlerde yaşar. (Kurtçuğu bazen etçil olarak beslenir, küçük böceklere ve yumuşakçalara saldırır. Sikloraf çiftkanatlılardan *sciomyzidae* [veya *tetanoceridae*] familyasının örnek tipi.) [L]

SCİOPHİLA i. Küçük odun sineği; kurtçuğu mantarlarda ve çürük odunlarda yaşar; pek çok türü vardır. (İnce duyargalı çiftkanatlıların *mycetophilidae* familyasından.) [L]

SCİPİO i. (lat. *scipio*). Esk. Rom. örme bağ çubuklarından yapılmış, takım kumandanının bastonu. (L)

SCİPİO AEMİLİANUS (Publius Cornelius), **İkinci Afrika'lı** diye tanınır (M. Ö. 185 veya 184-129), Paulus Aemilius'un oğludur. Evlâtlık olarak *gens Cornelia*'ya girdi ve Afrikalı Scipio'nun akrabası oldu. Polybius ile Panaitios'tan ders alarak helenleşti. Genç yaşta savaş alanlarında yararlık gösterdi. 168'de Pydna'da, 151'de askerî tribunus olarak İspanya'da bulundu. 149'da Kartaca kuşatmasına katıldı; burada kral Masinissa'nın gözüne girdi. Masinissa, krallığını oğulları arasında paylaştırma görevini Scipio Aemilianus'a verdi. Aemilianus, Roma'ya dönünce, Cato'nun desteğiyle, aedilis olmaksızın, 147. yıl için konsül tayin edildi. Kartaca'yı alarak savaşa kısa sürede son verdi. Afrika eyaletini teşkilâtlandırdı ve zafer törenleriyle karşılandı. 142'de Censor oldu ve bu görevinde çok sert davrandı. 134'te yeniden konsül seçilen Aemilianus, Numantia'ya karşı girişilen savaşı başarıyle sonuçlandırması için İspanya'ya gönderildi ve Numantia kısa zamanda teslim oldu. Roma'ya döndükten sonra reform ve Gracchus'un ölümü (133) dolayısıyle çıkan kaynaşmaya karıştı; Gracchus'un ölümü hak ettiğini söyledi ve şehir pleblerine karşı duyduğu nefreti açığa vurmaktan kaçınmadı. İtalyanlara ve oligarşiye dayanarak kanunun önemini azaltmağa çalıştı. Senatodaki gürültülü bir oturumun ertesi günü odasında ölü bulundu; belki de öldürülmüştü. Scipio Aemilianus iyi öğretim görmüş, yunan kültürüne düşkün büyük bir senyör ve iyi bir hatipti. (L)

SCİPİO (Publius Cornelius), **Afrikalı** denir, romalı general (M. Ö. 235 - Liternum 183). Publius Cornelius Scipio'nun oğludur. Ticino muharebesinde babasının hayatını kurtardı. Canae'de azimli davranışıyle dikkati çekti. 212'de vaktinden önce aedilis oldu. 211'de, *cursus honorum* kurallarına rağmen İspanya'ya prokonsül tayin edildi. Cüretli bir akınla Kartaca'yı ele geçirdi, Kartacalıların elindeki esirleri kurtardı. Yerlilerin sevgisini kazanarak çevresinde birçok şefin (Mandonius, İndibilis) toplanmasını sağladı. Hasdrubal'in İtalya'da Annibal ile birleşmesine engel olamadı; ama Güney İspanya'yı fethetti, düşmanlarının Cadiz'de ablukaya aldı, sonra şehri ele geçirdi, hattâ Afrika'da harekâta girişmeyi bile düşündü. 206'da Roma'ya döndü. 205 Yılı için konsül seçildi, Kartaca'ya karşı savaşın sürdürülmesi için Sicilya adası kendisine verildi; italyan gönüllüleri sayesinde bir ordu kurdu. Kumandanlığının süresi uzatıldı; Utica yakınına çıkarma yaptı (204); bazı çarpışma ve görüşmelerden sonra, İkinci Pön savaşına son veren Zama zaferini kazandı (202). 201'de zafer töreniyle karşılandı ve kendisine teklif edilen şerefleri (heykellerinin dikilmesi, ömür boyu konsüllük) reddetti. Düşmanları Senato'da halkın Scipio'ya gösterdiği sevgi ve Scipio'nun alışılmamış tarzdaki yükselişi karşısında telâşa düşen Yaşlı Cato'nun çevresinde küçük bir topluluk meydana getirdi. Scipio 199'da censor seçildi, sonra *princeps senatus* oldu. 194'te yeniden konsüllüğe getirildi; daha sonra Kartaca ile Masinissa arasındaki diplomatik ilişkileri düzenlemekle görevlendirildi. 190'da legatus sıfatıyle, Asya konsüllüğüne tayin edilmiş olan kardeşi Lucius ile Asya'ya gitti. Antiokhos III Megas'a karşı kazanılan muharebe fiilen Scipio'nun eseridir (Manisa 189). Roma'ya dönüşünde Eski Romalıların Scipio ailesine saldırısıyle karşılaştı: Scipio'lar, Antiokhos'un ödediği 500 talan savaş tazminatının hesabını vermemekle suçlanıyordu. Lucius para cezasına mahkûm oldu, tribunus tarafından suçlanan Afrikalı Scipio suçlu olmadığını kolayca ispatladı, sonra Liternum'daki malikânesine çekildi. (L)

SCİPİO Asyalı, lat. **Lucius Cornelius Scipio** *Asiaticus* (öl. M.Ö. 184'ten sonra), Afrikalı Scipio'nun kardeşidir. Onun giriştiği seferlere katıldı. 190'da konsül oldu, Antiokhos III Megas'a karşı ordu kumandanı olarak girdiği savaşta kardeşinden yardım gördü, kazandığı zafer dolayısıyle kendisine *Asiaticus* lakabı verildi. Antiokhos'tan para almakla suçlandı, mahkûm oldu; ama verilen para cezasını ödeyemeyecek kadar yoksuldu. (L)

SCİPİO'LAR, eski Roma'da *Cornelia gens*'inden aile. SCİPİO lakabının, bu aile reisinin, gözleri görmeyen babasına bir

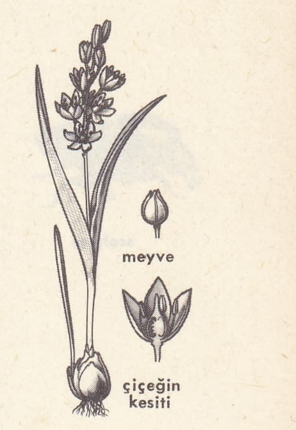

scilla

Gregorio SCİLTİAN
«Kitaplar» (1941)
Art Moderne müzesi, Paris

Gregorio SCİLTİAN
«İsa'nın Vaftizi»
(detay)

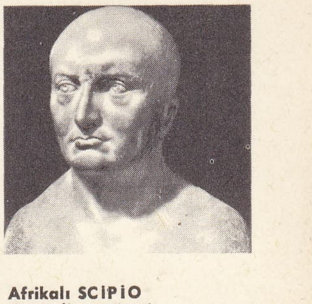
Afrikalı SCİPİO
Capitolino müzesi,
Roma

Foto. Giraudon, Anderson (LAROUSSE)

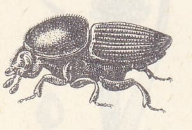

scolytus

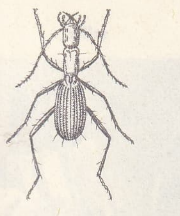

scotodipnus

baston (lat. *scipio*, baston) gibi destek olması dolayısıyle verildiği söylenirdi. M. Ö. IV. yy.da ortaya çıkan aile Cumhuriyet döneminin sonunda ortadan tamamıyle silindi. Emperyalist görüşlü, yenilikçi ve helen dostu birçok general yetiştiren Scipio ailesi ününün en yüksek noktasına M.Ö. 190'a doğru vardı. Aile, koyu muhafazakâr Cato'larla taraftarlarına karşıydı. Scipio'ların Appia yolu üzerindeki büyük aile mezarı günümüze kalmıştır. Scipio Barbatus'un süslü lahdi Vatikan müzesindedir. Scipio ailesinin en tanınmış üyeleri şunlardır: LUCIUS CORNELIUS SCIPIO *Barbatus*, M.Ö. 298'de konsül oldu. Etrüskleri, Samnitleri, Lucianus'ları birçok defa yendi. Mezarının üzerindeki övgü yazıtı Eski Latincenin belli başlı metinlerinden biridir; —CNEUS CORNELIUS SCIPIO *Asina, Barbatus*'un oğludur. M.Ö. 260'ta Duilius ile birlikte konsüllük etti. Kartaca ile mücadelenin başlangıcında, ilk roma savaş filosunun yapımını yönetti. Lipari adalarında yenilerek esir düştü; 256'da serbest bırakıldı. İkinci konsüllüğü (254) sırasında Panormos'u ve Sicilya'daki birçok yeri ele geçirdi; —LUCIUS CORNELIUS SCIPIO, *Asina*'nın kardeşidir. M.Ö. 259'da konsül oldu, Kartacalılardan Korsika'yı alarak zaferi sağladı; —CNEUS CORNELIUS SCIPIO *Calvus* (öl. İspanya M. Ö. 211'e doğr.), Lucius Cornelius Scipio'nun oğludur. 222'de konsül oldu. Cisalpina Galyalılarına (*İnsubres*) karşı savaşta başarı gösterdi; sonra İspanya'da, o sırada İtalya'da başarı kazanan Hannibal'i şaşırtmak amacıyle bir harekete girişti (218), Hanno'yu yendi, Ebro'da Priene kıyısını ele geçirdi, Tarragona'yı aldı ve Hasdrubal'ın İtalya'ya geçmesine engel oldu; — PUBLIUS CORNELIUS SCIPIO (öl. İspanya M.Ö. 211'e doğr.), *Calvus*'un kardeşidir. 218'de konsül oldu; prokonsüllüğü sırasında, İspanya'ya gitmek üzereyken Marsilya'da Hannibal'in İtalya üstüne yürüdüğünü haber aldı; yerine kardeşi Cneus'u göndererek geri döndü ve Etruria'da karaya çıktı. Ticino'da yenildi ve yaralandı (218). İspanya'ya kardeşinin yanına gitti, birçok deniz zaferi kazandı, ama sonunda yenildi ve savaşta öldü. (L)

SCİPİO NASİCA (Publius Cornelius), romalı devlet adamı ve general (M.Ö. III.-II. yy.). Bir senatus-consultus tarafından cumhuriyetin en dürüst adamı ilân edildi. Praetor seçildi (194). İspanya'da birçok zafer kazandı. Konsül oldu (191). Alplerin ötesindeki Boii'leri yendi. Büyük bir soylu ve hukukçu olarak ün kazandı. Halk arasında pek sevilmezdi. (L)

SCİPİO NASİCA (Publius Cornelius), iyi kalpliliğinden dolayı kendisine *Corculum* lakabı verilmişti; Scipio Aemilianus'un oğlu (M.Ö. II. yy.). Paulus Aemilianus ile birlikte Makedonya'ya gitti (M.Ö. 168), 162'de konsül seçildi, ama seçimin kanunsuz olduğu ilân edilince birkaç gün sonra bu görevi bırakmak zorunda kaldı. 159'da hâkim oldu. 155'te ikinci bir konsüllük elde etti. Dalmaçyalılara karşı savaş açtı (155), burada zafer kazanarak Afrika'ya geçti. Kartaca ile Masinissa'nın aralarını buldu. Babası gibi iyi bir hukukçuydu. (L)

SCİPİO NASİCA (Publius Cornelius). lakabı *Serapio* (öl. Bergama M.Ö. 133), Publius Cornelius Scipio Nasica'nın (*Corculum* denir) oğlu. M.Ö. 138'de konsül, sonra başrahip oldu. Tiberius Gracchus'un amansız düşmanıydı. Taraftarlarıyle Capitolinum'a saldırarak tribunus ile 300 arkadaşını kılıçtan geçirdi (133). Halkın öfkesinden kurtulmak için Asya'da görev aldı. (L)

SCİPRUS i. Genellikle çokyıllık otsu bitki; bataklık yerlerde yetişir. (Papirüsgillerden.) [L]

SCİSSURELLA i. Karındanbacaklı, önden solungaçlı deniz yumuşakçası. (*Scissurellidae* familyasının örnek tipi.) Kavkısının kenarı yarıktır; üst dudağı çıkıntılı, dokunaçları uzun ve kirpikleri, ayağı dar ve uzundur. Beyazımsı, çok sarımlı ince ve küçük bir kavkının içinde bulunur; erişkinlerin kavkı kenarındaki yarık derin bir çatlağı andırır; zamanımızda da yaşayan scissurella Üçüncü zamanda fosil olarak bulunur.) [L]

SCİSSURİLLİDAE çoğl. i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası: *pleurotomariidae* ve *fissurellidae* familyalarına yakındır. (L)

SCİTAMİNALES çoğl. i. Çiçekleri birbakışımlı olan birçenekli bitkiler takımı. (Çiçeklerinde erkek organlar başçıksız, yumurtalık alt durumlu, çok bölmeli, eksenden etenelidir. Zencefilgiller [zencefil], marantaceae, kendirgiller [strelitzia], muzgiller [muz] bu takıma girer.) [L]

SCİUROPTERUS i. Uçarsincapların ilmî adı. (*Sciuropterus* cinsi *petauristinae* altfamilyasındandır. Bunların kanadı andıran uçma zarı böğür tarafında, ön bacaklarla arka bacaklar arasındadır. Asya, Okyanusya ve Amerika'da otuz türü bulunur.) [L]

SCLERANTHUS i. Yeşilimsi çiçekli, türüne göre 5-30 sm yüksekliğinde otsu bitki; yaprakları çok sert, bazen dikenimsidir; kumsal ve taşlık yerlerde yetişir. (Karanfilgillerden.) [L]

SCLER(O)— veya **SKLER(O)—**, «sert» anlamına gelen yun. *skleros*'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

SCLEROCHLOA i. Daire şeklinde yaygın geniş yapraklı küçük ot (3-15 sm); Avrupa'nın güneyinde kumsal yerlerde rastlanır. (Buğdaygillerden.) [L]

SCLERODERMA i. Yetişkin iken bazıları kanatlı, bazıları kanatsız olan böcek; kurtçuğu kınkanatlı çeşitli böceklerin kurtçuklarında asalak yaşar. (Zarkanatlıların *bethylidae* familyasından.) [L]

SCLERODERMİ çoğl. i. Plectognatha takımından kemikli balıklar alttakımı; dişleri belirgin, üzeri plakacıklarla kaplı olan çütre gibi balıkları kapsar. (L)

SCLEROPOA i. Deniz kıyısındaki kumsallarda yetişen 50 sm boyunda otsu bitki; bir türü kır yerlerde de bulunur. (Buğdaygillerden.) [L]

SCLEROSTOMA i. Çeşitli memeli hayvanların vücudunda asalak olarak yaşayan ipsi kurt; bir türü atta bulunur. (*Strongylidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Sclerostoma* atgillerde, özellikle bu hayvanların kalınbağırsağında çok görülür. Solucan düşürücü ilâçların etkisine karşı çok dayanıklıdır; bu yüzden çok ciddî önleyici tedbirler almak gerekir. (L)

SCLEROTİNİA i. Discomycetes grubundan mantar; bazı türleri (*Sclerotinia fructigena, S. Laxa*) meyve ağaçlarında monilyoza sebep olur.

— ANSİKL. *Sclerotinia Fuckeliana* (özellikle konidilerinin biçimiyle tanınır) ve *Botrytis cinerea*, asmada ve diğer bitkilerde gri küf hastalığına sebep olur. Diğer türleri ise çeşitli bitkilerde doku sertleşmesine, mantarlı organların çürümesine yol açar, bol beyaz miselyumla sürer. (L)

SCODRA. Esk. coğ. İllyria'da şehir, Roma imparatorluğu zamanında Praevalitaina'nın idare merkeziydi. Bugün *Şkoder* (*İşkodra*). [L]

SCOLİA i. Sıcak ülkelerde yaşayan, genellikle siyah renkli, sarı veya kırmızı kuşaklı iri böcek. (Kurtçuk halindeyken domuzlan böceklerinin kurtçuklarında asalak yaşar. Böceğin çok kuvvetli bir iğnesi vardır, şiddetli sokar. *Scolia Flavifrons*'un boyu 4 sm'yi bulur; bu böceğin kurtçuğu da oryctes'lerde asalak yaşar. Zarkanatlılardan *scoliidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SCOLİOPTERYX i. Gece kelebeği; kanat açıklığı 5 sm kadar, üst kanatları köşeli, parçalı, beyaz benekli, kırmızımsı gri, alt kanatları koyu çizgili gridir. (Sonbaharda söğüt ve kavak ağaçlarının dibinde uçuşur: kurtçuğu da bu ağaçlarla beslenir. İlk soğuklar başlayınca evlere sığınır ve buralarda soğuktan uyuşmuş olarak bulunur. Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

SCOLOPİA i. Almaşık yapraklı, küçük çiçekli dikenli ağaç; çok tohumlu üzümsü bir meyvesi vardır; Asya, Afrika ve Avustralya'da yetişir. (*Flacourtiaceae* familyasından.) [L]

SCOLYMUS i. (yun. *skolos*, diken'den lat. k.). Devedikenine benzeyen bitki; kökleri beyaz ve etlidir, yenir; fakat bu amaçla pek yetiştirilmez; buna karşılık yabanîlerinin kökleri tekesakalının kökleri gibi kullanılır. (Bileşikgillerden.) [L]

SCOLYTİDAE çoğl. i. Scolytus ile benzerlerini kapsayan kınkanatlı böcekler familyası. (Scolytidae familyasının, özellikle dünyanın soğuk ve ılıman bölgelerinde yaygın pek çok türü vardır ve bunların büyük bir kısmı orman ağaçlarının düşmanıdır.) Bk. İPS. (L)

SCOLYTUS i. Kahverengi veya siyah renkli, silindirimsi gövdeli küçük böcek; karın kısmının arka tarafı kalkıktır; kurtçuğu hasta ağaçların kabuğu altında, anasının yaptığı merkezî bir kovuğa bağlı bir sürü delik açar. (*Scolytus scolytus* karaağaçlara saldırır. Zeytin scolytus'u [*Phloëobotribus scaraboeoides*] Akdeniz bölgesinde zeytinliklere önemli derecede zarar verir. Kınkanatlılardan *scolytidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SCONTRİNO (Antonio), italyan müzikçisi (Trapani 1850-Floransa 1922). L. Alfano ve P. Platania'dan ders aldı. Kontrbas çaldı; Palermo ve Floransa'da beste dersleri verdi. Operalar (*Matelda* [1879]; *Sortilegio* [Büyü, 1882]; *Gringoire* [1890]; *Cortigiana* [Kibar Fahişe], 1896), orkestra müziği, oda müziği, kilise müziği ve çeşitli sahne müziği besteledi. (M)

SCOPELUS i. Yarı derin deniz balığı; som balıklarına benzer; sırt yüzgeci yağlıdır; ayrıca başında ve böğründe ışık saçan organlar bulunur. (L)

SCOPİDAE çoğl. i. Zool. Bk. ÇEKİÇBAŞGİLLER.

SCOPOLİA i. Bahçelerde süs için yetiştirilen bitki.

— ANSİKL. *Scopolia* kalın yapraklı otsu bir bitkidir; çiçeklerinin tacı çan veya huni biçiminde, meyvesi kapsül halindedir. *Scopolia carniolica* sarı veya yeşil yollu, koyu kırmızımsı çiçekli çokyıllık bir bitkidir. *S. physaloides*'in çiçekleri ise demetimsi salkım biçiminde ve mavimsidir; anayurdu Sibirya olan bu bitki büyük bahçelerde ve tarh kenarlarında süs için yetiştirilir. (L)

SCOPPA (Antonio), italyan edebiyatçısı (Messina 1762 - Napoli 1817). 1799 Napoli ihtilâli sırasında Fransa'ya göç etti. En ünlü eseri, *Des Beautés Poetiques de Toutes les Langues Considerées, Sous le Rapport de l'Accent et du Rythme*'dir (Söyleyiş ve Ritim Açısından Bütün Dillerin Şiirsel Güzellikleri) [1816]. Napoli'de birçok okul kurdu. (M)

SCOPS i. Sıcak bölgelerde yaygın çok küçük baykuş. (Pek çok türü vardır; Avrupa'da bulunan türü, cüce baykuştur [*Otus scops* veya *Scops otus*]; cüce baykuş benekli ve kırçıl gri-esmer tüylüdür, özellikle Güney Avrupa'da çok bulunur, büyük böceklerle beslenir ve göçücüdür.) [L]

SCOPUS dağı, Filistin'de tepe, bugün İsrail'in Ürdün topraklarında bir girintisidir; Kudüs'ün kuzeydoğusunda. Burada açılan İbranî üniversitesi (1925), Scopus dağının saldırıya açık konumu yüzünden Kudüs'ün batısına taşındı; gerçekten 1949'dan beri bu kütle çok önemli bir stratejik burçtur. (L)

SCORDİA, İtalya'da komün, Sicilya'da (Catania ili), Catania ovasının güneyinde; 15 300 nüf. Tarım merkezi. (L)

SCORDİSCUS'LAR, Tuna vâdisinin kelt asıllı eski halkı; önce Sava, sonra Tuna kıyılarında yaşadılar, İllyria'lılarla kaynaştılar ve Makedonya'nın kuzeyine yerleştiler. M.Ö II. yy.ın ikinci yarısında Romalılarla sık sık çarpıştılar. M.Ö. I. yy.da Delphoi'ye kadar bir akın yaptılar. Daçyalılar onları Tuna vâdisinden çıkardılar. (L)

SCOREL. Bk. VAN SCOREL.

SCORESBY (William), ingiliz denizcisi (Whitby, Yorkshire 1760-ay.y. 1829). Arktik denizlerinde balina avcılığı yaptı. 1806'da Svalbard'ın kuzeyinde 81° 31' kuzey enlemine (o güne kadar ulaşılan en yüksek enlem) ulaştı. —Oğlu WILLIAM (Cropton, Whitby yakınları, Yorkshire 1789-Torquay 1857) babasının arktik bölgelerindeki balıkçılık seferlerine katıldı. A.B.D. ile Avustralya'yı inceledi. Başlıca eserleri: *History and Description of Arctic Regions* (Arktik Bölgelerin Tarihi ve Tasviri) [1820]; *Journal of a Voyage to the Northern Whale Fishery* (Balina Avcılığı için Kuzey'e Yapılan Yolculuğun Günlüğü) [1823] ve *Magnetical Investigations* (Magnetik Araştırmalar) [1839-1852]. Ayrıca çeşitli bilimsel incelemeleri vardır. (L)

SCORESBY SUND, Grönland'ın doğu kıyısında geniş fiyord, 70° kuzey enlemi yakınında. (L)

SCORODOPHLOEUS i. Afrika'da yetişen ağaç. (Baklagillerden.) [Araba yapımında kullanılan açık kühenginde bir odun elde edilir.] (L)

SCORPAENA i. Zool. İskorpit'in ilmî adı. (L)

SCORPENİFORMES çoğl. i. Percomorpha takımından kemikli balıklar alttakımı; yanakları kısmen kemikleşmiş, köşeli iri başlı balıkları kapsar; göğüs yüzgeçleri az veya çok yürümeğe elverişli veya kanat biçimindedir; yüzme yetenekleri de zayıftır. (Başlıca familyaları: *iskorpitgiller, cottidae, cyclopeteridae, kırlangıçbalığıgiller, dactylopteridae, agonidae.*) [L]

SCORPİURUS i. Yer yer kırmızı benekli sarı çiçekleri olan küçük bitki; iç içe katlı olan meyvesi olgunlaştığı zaman parça parça ayrılır. (Fasulyegillerden.) [L]

SCORPİUS, Akrep* takımyıldızının latince adı (kısaltması: [Sco]). [L]

SCORZA (Bernardino Gaetano), italyan matematikçisi (Morano Calabro 1876-Roma 1939). Pisa'daki Scuola Normale Superiore'de L. Bianchi ile U. Dini'nin öğrencisi oldu. 1912'den sonra Cagliari, Parma, Catania, Napoli üniversitelerinde geometri dersleri verdi; 1935'ten sonra G. Castelnuovo'nun yerine Roma üniversitesi geometri kürsüsüne getirildi. Regno senatörü oldu. Bilimsel eserleri, konu edindiği meselelerin önemi ve ele alış biçimindeki sadelik yönünden ilgi çekicidir. Cebirsel geometri problemlerinden hareket ederek Abel fonksiyonlarının aritmetik teorisini geliştirdi: *Teoria delle Matrici di Riemann* (Riemann Matrisleri Teorisi). Cebir teorileri (gruplar teorisi ve tam sayılar teorisiyle birlikte) üstüne çalışmalara katıldı ve büyük başarı kazandı: *Corpi Numerici e Algebre* (Sayı Grupları ve Cebir) [1921]; *Gruppi Astratti* (Soyut Gruplar) [ölümünden sonra, 1942]. (M)

SCOT (John Duns). Bk. DUNS SCOT.

SCOT (Michael), iskoçyalı astrolog (1175'e doğr. - 1232'ye doğr.). Bazılarının gerçekliği şüpheli olan birçok eser ona mal edilir. Efsane ona birçok serüven yakıştırır. Dante *Cehennem*'inde ona yer verir, orada büyücülüğünün cezasını görür. (L)

SCOTCH i. (tes. edil. ad.). Bk. SELOTEYP.

SCOTLAND, İskoçya'nın ingilizce adı (*İskoçların ülkesi* anlamında). [L]

Scotland Yard. Bk. NEW SCOTLAND YARD.

SCOT'LAR, Yukarı Ortaçağda irlandalı korsan ve maceracılara verilen ad; daha özel olarak İskoçya'nın doğu kıyısındaki irlandalı sömürge çiftçilerine denir. Sonraları Büyük Britanya'nın kuzeyindeki *Scottish* («İskoçyalı») adı verilen halk için de kullanıldı. Bu bölgede V. yy.da Pikt'ler yaşardı. VI. yy. başlarında, Fergus Mor'un yönetiminde, Ulster'in doğusundaki küçük Dalriada'da yaşayan irlandalı çiftçiler bugünkü Argyll bölgesiyle dolaylarındaki adalara yerleştiler ve buraya geldikleri ülkenin adını verdiler. Prensleri Aziz Colomba, 563'te bunların arasına yerleşti, manastırından çıkıp Pikt'leri hıristiyanlaştırmak üzere İona'ya gitti. Pikt'ler hıristiyan olmakla birlikte komşularının irlanda kültürünün etkisi altında kaldılar, bu durum sık sık savaşa tutuşmalarını önlemedi; çarpışmalardan, genellikle daha kalabalık olan Pikt'ler kazançlı çıktı. Fakat 844'e doğru scot kralı Kenneth MacAlpin, anası tarafından Pikt krallığı üstündeki haklarına dayanarak bu krallığı ele geçirdi; 1286'ya kadar bu ülkeye krallar yetiştiren Scot hanedanının zaferi Birleşik Krallığın bütünüyle irlandalılaşmasını sağladı. Böylece *scot* (iskoçyalı) adı, az zamanda yeni monarşiye boyun eğen bütün halklara verildi. (L)

SCOTODİPNUS i. Alpler'de ve Akdeniz bölgesinde taşların altında yaşayan gözsüz küçük böcek. (Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

SCOTOPELİA i. Kızıl sarı renkli, siyah benekli çok büyük balıkçıl baykuş; Afrika'nın ekvatoral bölgelerinde yaşar. (L)

SCOTOPHİLUS i. Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde bulunan yarasa. (Yassıburunlu yarasagillerden.) [L]

SCOTORNİS i. Afrika'da bulunan çobanaldatan; erkeğinin kuyruğundaki orta teleklerden ikisi çok uzundur. (L)

SCOTT (Cyril), ingiliz bestecisi (Oxton, Cheshire 1879). Çok küçük yaşta Frankfurt'ta, sonra Liverpool'da, sonra gene Frankfurt'ta Knorr ile müzik öğrenimi yaptı. İslav müziği hakkındaki bilgisini bu öğretmenine borçludur. Biçim bakımından klasik sayılan müziğini kendine has bir armonik dil kullanarak işlediği için kendisine İNGİLİZ DEBUSSY'Sİ adı verilmiştir. Başlıca eserleri: üç opera, solo, koro ve orkestra için *Nativity Hymn* (Noel İlâhisi), mezzo keman, obua, viyolonsel için *İdyllic Fantasy* ve *Merhametsiz Güzel Kadın,* üç senfoni, konçertolar, melodiler, piyano parçaları, oda müziği v.b. Liverpool'a yerleşti, ayrıca değerli bir şair ve doğu felsefesi uzmanıdır. (L)

SCOTT (Duncan Campbell), kanadalı şair (Ottawa, Kanada 1862-ay.y. 1947). 1880'de Kızılderililerle ilgili işlere bakan federal bakan oldu. Kızılderililere karşı duyduğu yakınlığı şiirlerinde yansıttı. En güzel ve en orjinial şiirleri olan *The Forsaken* (Terkedilmiş) ve *The Onondaga Madonna*'da Kızılderililerin, ırklarının geleceği için duydukları kaygıyı canlı bir anlatımla dile getirdi. Kısa hikâyeleri, hem kusursuz tekniği, hem de fransız-kanada yaşama tarzının çok canlı ve gerçekçi biçimde tasvir etmesi yönünden önemlidir. Başlıca eserleri: *In the Village of Viger* (Viger Köyünde) [1896, kısa hikâye]; *The Magic House* (Büyülü Ev) [1893]; *Labour and the Angel* (İş ve Melek) [1898]; *New World Lyrics and Ballads* (Yeni Dünya Şiirleri ve Baladları) [1895]; *Via Borealis* (1906); *The Circle of Affection* (Şefkat Çemberi) [1947]. (M)

SCOTT (Gabriel), iskoç asıllı norveçli yazar (Leith, İskoçya 1874 - öl. 1958). Bir protestan papazının oğlu. Çok küçük yaşta Norveç'e gitti. Başlıca eserleri: tarihî bir roman olan *Jernbyrden* (Demir Nesil) [1915], *Kilden eller Brevet om Fiskeren Markus* (Balıkçı Markus'a Gelen Mektup) [1918]. Bu ikinci eserinde edebî eserlerinin büyük bir bölümüne hâkim olan şiir havasına rastlanır. Ayrıca yoksulları ve zavallıları konu alan bir dizi hikâyesi vardır: *Stien eller Kristofer med Kvisten* (Yol veya Elinde Dal Tutan Kristofer) [1925], *Fant* (1928), *Josefa* (1930). Eserleri gizemcilik ve tabiat sevgisinden etkilenmiştir; Scott, Norveç'in güney bölgelerindeki yaşayışı ve görünümleri en iyi canlandıran yazarlardan biridir. (L)

SCOTT (Georges Bertin SCOTT DE PLAGNOLLE, **Georges** — denir), fransız ressamı ve desinatörü (Paris 1873-ay.y. 1943). Güzel Sanatlar yüksekokulunda yetişti; desinatör savaş muhabiri sıfatıyle dünyayı dolaştı (*Illustration, Graphic,* Londra). Askerî ressam olarak, değişik üniforma modellerinin çiziminde Edouard Detaille ile çalıştı. Aynı zamanda peyzajlar, tarih ve günlük hayat konulu resimler, portreler yaptı. Eserlerinin büyük bir kısmı Ordu müzesindedir. (L)

SCOTT (James), **Monmouth** dükü. Bk. MONMOUTH.

SCOTT (John). Bk. ELDON kontu.

SCOTT (Robert Falcon), ingiliz kâşifi (Devonport 1868 - Antarktika'da 1912). 1901 - 1904 Yılları arasında *Discovery* gemisiyle Antarktika bölgelerine yapılan bir seferi yönetti; Kral Edward II adasının sınırlarını belirtti, büyük Buz setini aştı ve buzlu Büyük yayla üzerinde 82° 17' güney enlemine kadar ilerledi. 1 Haziran 1910'da *Terra Nova* gemisiyle aynı bölgelere yolculuk yaptı; amacı, Güney kutbuna ulaşmaktı. 77° Enleminde üssünü kurdu ve arkadaşlarıyle birlikte motorlu kızakla yola çıktı. 3 Kasım 1911'de Shackleton heyetinin ulaştığı son noktaya, 15 ocak 1912'de kutbun 50 km uzağına ulaştı; ama Roald Amundsen ondan önce 14 aralıkta kutba varmıştı. Scott kutupta norveçli kâşifin başarısına delil olan tutanağı buldu. Dönüş yolunda dört arkadaşıyle birlikte yorgunluk ve açlıktan öldü. Eseri: *The Voyage of Discovery* (Discovery'nin Yolculuğu) [1905]. L. Huxley de, *Scott's Last Expedition: Personal Journals* (Scott'un Son Seferi: Kişisel Günlük) [1913] adlı bir eser yayımladı. (L)

SCOTT (sir George Gilbert), ingiliz mimarı (Gawcott, Buckingham yakını 1811 - Londra 1878). Oxford'da gotik üslûbundaki Martyrs şapeliyle meslek hayatına atıldı (1841), sonra Camberwell, Croydon, Leeds ve Liverpool'de kiliseler yapmakla görevlendirildi; Hamburg'da Nikolai Kirche'yi, Belediye binasını ve Senato sarayını yaptı. Başlıca eserleri Reading hapishanesi (1842-1844) ile Hyde park'taki prens Albert anıtıdır. (L)

SCOTT (sir Giles Gilbert), ingiliz mimarı (1880 - Londra 1960). Sir George Gilbert Scott'un torunu. Başlıca eseri olan Liverpool'daki anglikan katedralinin yapımına 1904'te başladı; katedral 1924'te tamamlanmadan hizmete açıldı. Scott ayrıca İkinci Dünya savaşında yıkılan Avam kamarasını yeniden yapmış, Londra'daki yeni Waterloo köprüsünün, Cambridge üniversitesindeki Yeni kütüphanenin ve Oxford'daki Bodleian kütüphanesine yapılan ek inşaatın planlarını çizmiştir. (M)

SCOTT (sir Walter), iskoç yazarı (Edinburgh 1771 - Abbotsford şatosu 1832). İskoçlarla İngilizler arasındaki mücadelede önemli rol oynayan Harden Scott'ların soyundandır. Edinburgh üniversitesinde hukuk okuduktan sonra 1792'de avukat oldu. Fakat daha çok edebiyata düşkündü. İskoç baladları ve destanlarıyle yakından ilgilenerek sözlü geleneğini derledi, 1802'de yayımladığı *Minstrelsy of Scottish Border*'i (İskoç Sınır Şarkıları) büyük başarı kazandı. Tanınmış bir şair olunca avukatlığı bıraktı; sırasıyle *The Lay of the Last Minstrel* (Son Ozanın Baladı) [1805], *Marmion* (1808) ve *The Lady of the Lake*'i (Göldeki Kadın) [1810] yayımladı. 1812'de Abbotsford'a yerleşti. Birkaç eser daha (meselâ 1813'te *Rokeby*) yayımladıktan sonra Byron'ın gölgesinde kalıp adı şair olarak unutulmağa başlayınca, yolunu değiştirmeğe karar verdi ve tarihî romanlar yazmağa başladı; ilk tarihi romanı *Waverley* (1814) çok beğenildi. Ondan sonraki yıllarda üst üste birçok roman yayımladı: *Guy Mannering* (1815), *The Antiquary* (Antikacı) [1816], *Old Mortality* (1816), *The Heart of Midlothian* (Midlothian'ın Kalbi) [1818], *Rob Roy* (1818), *The bride of Lammermoor* (Lammermoor'lu Nişanlı) [1819], *A Legend of Montrose* (Montrose Efsanesi) [1819], *İvanhoe* (1820), *The Monastery* (Manastır) [1820], *The Abbot* (Papaz) [1820], *Kenilworth* (1821), *The Pirate* (Korsan) [1822], *The Fortunes of Nigel* (Nigel'in Serveti) [1822], *Peveril of the Peak* (1822), *Quentin Durward* (1823), *St. Ronan's Well* (Saint Ronan Kuyusu) [1824], *Redgauntlet* (1924), *Talisman* (Tılsım) [1825], *Woodstock* (1826). Bu romanlar Scott'a dünya çapında bir ün ve büyük bir servet kazandırdı. Fakat, büyük para yatırdığı Constable yayınevinin iflâs etmesiyle Scott 130 000 sterlin'e kefil oldu ve ödemekle sorumlu tutuldu; varı yoğu alacaklıların eline geçti, ayrıca on yıl içinde geri kalan borcunu ödemeğe söz verdi. Hiç durmaksızın çalışarak *The Life of Napoleon Buanaparte* (Napolyon'un Hayatı) [1827], *The Tales of a Grandfather* (Bir Dedenin Masalları) [1828-1831], *The Fair Maid of Perth* (Perth'li Güzel Kız) [1828], *Anne of Geierstein* (1829), *Letters on Demonology and Witchkraft* (Şeytanlık Bilimi Üstüne Mektuplar) [1830], *Count Robert of Paris* (Paris Kontu Robert) [1832], *Castle Dangerous* (Tehlikeli Şato) [1832] adlı eserleri yayımladı. Bu aşırı çalışma temposu romancının ölümüne sebep oldu. Çok hızlı yazıldıkları halde eserleri sevimlidir. İskoçya'nın geçmişi, bazen aslına pek uygun olmamakla birlikte, canlı bir şekilde anlatılmıştır. Scott yalnız büyük Britanya'da değil, bütün Avrupa'da birçok yazarı etkilemiştir; Fransa'da 1825'ten sonra yaygınlaşan tarihî roman modası bu etkiyi gösterir. (L)

SCOTT (Walter Dill), amerikalı psikolog (Cooksville, İllinois 1869 - Evanston 1955). 1855'te Northwestern üniversitesini bitirdi, Leipzig üniversitesinde Wilhelm Wundt'un yanında doktorasını yaptı. 1901'de Northwestern üniversitesinde ders vermeğe başladı. Gerek derslerinde, gerek çalışmalarında hep psikoloji uygulamaları üstünde durdu. Birinci Dünya savaşı sırasında A.B.D.'de bir personel sistemi kurdu. 1920'de Nort-

Robert Falcon SCOTT

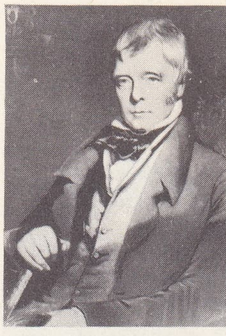

Walter SCOTT

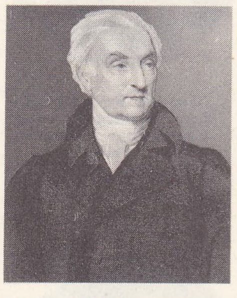

William SCOTT
1816'da yapılan
bir gravürden,
Cabinet des Estampes,
Paris

Vincent SCOTTO

Foto. Thomson, British Council, Keystone (LAROUSSE)

Eugène SCRIBE

Georges De SCUDÉRY
Robert Nanteuil'ün eseri, Bibliothèque Nationale, Paris

Madeleine De SCUDÉRY
Cabinet des Estampes, Paris

hwestern üniversitesine başkan seçildi, 1939'da emekliye ayrılıncaya kadar bu göreve devam etti. (M)

SCOTT (William), baron **Stowell**, britanyalı hukukçu (Heworth, Durham 1745 - Earley Court, Berkshire 1836). Amirallik Yüksek mahkemesi hâkimi (1798-1827) oldu ve deniz ablukasıyle ilgili kanunları yorumladı. Verdiği kararlar Britanya devletler hukukunun gelişmesinde etkili oldu. (L)

SCOTT (William Berryman), amerikalı jeolog ve paleontolog (Cincinnati, Ohio 1858-Princeton, New York 1947). 1877'de Princeton üniversitesini bitirdi. 1884-1930 Arasında bu üniversitede jeoloji ve paleontoloji dersleri verdi. Batı yarımküredeki memeli hayvanlar konusunda uzmanlaştı. Patagonya'ya yapılan Princeton araştırma gezisine başkanlık etti, gezi raporlarının hazırlanmasına katıldı ve bu raporları 9 cilt halinde yayımladı. Başlıca eserleri: *A History of Land Mammals in the Western Hemisphere* (Batı Yarımkürede Yaşayan Memelilerin Tarihi) [1913], *The Theory of Evolution* (Evrim Teorisi) [1917], *Physiography* (Fizyografi) [1922]. Ayrıca *The Mammalian Faune of the White River Oligocene* (Beyaz Irmak Oligoseni Memelileri) [1935-1941] ve *Mammalia of the Duchesne Rives Oligocene* (Duchesne Irmağı Oligoseni Memelileri) [1945] adlı kitapların hazırlanmasına katkıda bulundu. (M)

SCOTTELLİA i. Afrika'da yetişen orman ağacı. (*Flacourtiacea* familyasından.) *Eşanl.* DASYPETALUM.

— ANSİKL. *Scottellia coriacea* ve daha başka bazı türlerinden «odoko» denilen (Fildişi Kıyısı'nda «akosika») kereste elde edilir. Soluk sarı renkte, oldukça sert ve ince dokulu olan odunundan ökçe yapılır. (L)

SCOTTİSCH [skatiş] i. İskoç asıllı salon dansı; bugün folklor kaynaklarını hatırlatan bir yanı kalmamıştır.

— ANSİKL. Zarif bir dans olan *scottisch*, XX. yy. başında, salonlarda oynandı, sonra yavaş yavaş modası geçti. Oldukça hızlı tempo ile veya 2/4'lük olarak ağır oynanırdı. Birçok dansın, özellikle polka veya vals'in birleşiminden meydana gelir. Scottisch'in birçok çeşidi vardır. (L)

SCOTTO (Renata), italyan kadın şarkıcı (Savona 1934). Şarkıcılığa 1953'te başladı, 1954'te Milano'da Scala tiyatrosunun devamlı sopranosu oldu. 1957'de İngiltere'de kazandığı başarılarla milletlerarası şöhrete ulaştı. (L)

SCOTTO (Vincent), fransız bestecisi (Marsilya 1876 - Paris 1952). Şarkı yazarı olarak büyük bir üne kavuştu. *Sous Les Ponts de Paris, J'ai Deux Amours* gibi şarkıları M. Chevalier ve E. Piaf tarafından meşhur edildi. Ayrıca birçok operet ve filim müziği besteledi. (M)

SCOTTO'LAR, monza asıllı basımcı ve yayımcı italyan ailesi: üyeleri XV. yy. sonundan XVII. yy. başına kadar Venedik'te çalıştılar. — OTTAVİANO (Monza 1440'a doğr. - Venedik 1498), 1480'den sonra kırmızı ve siyah müzik notaları kapsayan dua kitapları yayımladı. — Oğlu veya yeğeni OTTAVİANO II (öl. 1552'den sonra), fransız şarkılarını, Verdelot ve Willaert'in ağaç üzerine işlenmiş madrigal'lerini yayımladı (1535-1539). — Oğlu GİROLAMO (öl. Venedik 1572'ye doğr.), Arcadelt'ten Palestrina'ya kadar, o devrin müzik yazarlarının eserlerini zarif, açık ve temiz bir şekilde yayımladı. Aynı zamanda besteler de yaparak 2, 3 ve 4 sesli birçok madrigal kitabı, *Canzoni Alla Napolitana* (Üç Kitap) v.b. yayımladı. Markaları arasında en yaygınları, S.O.S. harfleriyle birlikte bir çapa ile kılıca bağlanmış zeytin ağacıdır. — Ailenin son temsilcisi BALDASSARE (öl. 1615), yayınevini 1607'ye kadar yönetti. (L)

SCOTUS'ÇULUK i. Duns *Scotus*'un felsefe ve ilâhiyat doktrini; bu terim «fransisken okulu» adıyle de bilinen katolik felsefe okulunu belirtmek için kullanılır. (Scotus'çuluk, Tommaso'culuk ve Suarez'cilikle birlikte yeni-iskolastik okulu meydana getirir.) [L]

SCOTUS ERİGENA (Johannes), IX. yy.da yaşamış iskolastik ilâhiyatçı. Hayatı üstüne çok az bilgi vardır; irlandalı mı, yoksa iskoçyalı mı olduğu bile tartışmalıdır. Kel Charles'ın sarayındaki okulda ders verdi, kader üstüne büyük bir tartışmaya katıldı, Eflatun anlayışına ve Aristoteles diyalektiğine uygun birçok eser yazdı; bu eserler arasında *De Praedestinatione* (Alınyazısı Üstüne) [851] ve *De Divisione Naturae* (Tabiatın Bölümleri Üstüne) [865] sayılabilir. Akılcı doktrini bir çeşit heptanrıcılığa ve agnostisizme bağlanır. Roma kilisesi tarafından şüpheyle karşılanan bu doktrin, yenilikçi evrimciliği kısmen etkilemiştir. (L)

SCOURED [skurt] i. (ing. k. *to scour*, yıkamak'tan). Kırpmazdan önce doğrudan doğruya koyunun sırtında yıkanmış yün. (*Scoured*'larda sırtta yıkama ancak suda çözünebilen yağlı kısımları giderdiğinden yine bir miktar yağlı maddeler bulunabilir.) [L]

SCRANTON, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Apalaşlar'ın ortasında, Kuzey Susquehanna'nın kolu olan Lackawanna ırmağı kıyısında; 114 000 nüf. Pennsylvania antrasit havzası ile Apalaş bitümlü kömür havzasının yakınlığı, sanayinin gelişmesini sağlamıştır: çelik fabrikaları, imalât metalürjisi (demiryolu, madencilik, elektrik malzemeleri), cam ve seramik sanayii. Hafif sanayide (ipekçilik, tuhafiyecilik, dantel, ayakkabıcılık), kadın işçiler çalışır.

— Tar. 1786'da kurulan şehir, 1840'tan sonra George Whitfield *Scranton*'un (1811 - 1861) çalışmalarıyle gelişti ve 1851'de onun adını aldı. (L)

SCRANTON (William Warren), amerikalı siyaset adamı (Madison, Connecticut 1917). John Foster Dulles ve Christian A. Herter'in özel yardımcısı oldu, bu görevi süresince ülkesini milletlerarası konferanslarda temsil etti. 1960'ta Cumhuriyetçi partiden Temsilciler meclisine üye seçildi, sürekli olarak dış yardımları ve bölgesel kalkınma kredilerini destekledi. Pennsylvania valiliğine getirildi (1962-1967), bir sınaî kalkınma programı hazırladı. Scranton Cumhuriyetçi partinin ilerici kanadının önderlerindendi. 1964'te başkanlığa adaylığını koyduysa da seçimlerde başarısızlığa uğradı. (M)

SCRAPER [skreyper] i. (ing. k.). Bayınd. ve Mad. oc. Bk. SKRAPER.

Scrap of Paper, 3 ağustos 1914 günü alman başbakanı Bethmann - Hollweg'in, İngiltere büyükelçisi Edward Goschen ile görüşmesi sırasında, Belçika'nın tarafsızlığını teminat altına alan 1839 antlaşmasının uygulanmasını isteyen İngiltere'nin kardeş bir millete sırf bir *Scrap of Paper* («paçavra») yüzünden savaşmayı düşünmüş olmasından yakınırken söylediği sözler. (L)

SCRAP PROCESS [skrap pruses] i. (ing. *scrap*, hurda'dan). Metalürji. Martin fırınında, sıvı dökme demiri, çelik veya demir artıkları ve döküntüleri gibi daha az karbürlü ürünlerle seyrelterek çelik elde etme usulü.

— ANSİKL. Metalürji. *Scrap process*, Martin fırınında çelik elde etmek amacıyle belirli bir dökme demirin bileşimindeki yabancı maddeleri temizlemede ve karbon oranını azaltmada kullanılan en kolay metottur. Fosfor tamamen, kükürt de kısmen giderilerek tasfiyenin kolaylaştırılması için, fırın tabanı genellikle bazik bir maddeden yapılır. Bu metot, özellikle demir cevheri bakımından fakir, buna karşılık oksitli artıklar bakımından yeterince zengin olan ülkelerde (İtalya) kullanılır. Galvanizli çelik saçlar, kalaylı çelik veya kromca zengin çelikler gibi çelik üretiminde zararlı maddeleri kullanmaktan sakınmak amacıyle artıkları ayıklamak ve bazı tedbirler almak gerekir. (L)

SCRİBA i. (*scribere*, yazmak'tan lat. k.). Değişik toplumlarda, klasiköncesi Eskiçağ'da özellikle Mısırlılarda, kopyacı, kayıtçı, sekreter.

— ANSİKL. Mezopotamya'da ve Mısır'da *scriba*'lar litürjili metinlerin ve ölümle ilgili metinlerin yazılması işi için mabetlerde, hukuk metinlerinin yazılması için mahkemelerde ve ayrıca hükümdarların yanında görev alırlardı. Yahudi scriba'lar (sopherim) Kanun'u ve Kutsal metnin suretini çıkarırlardı. İsa zamanında «scriba» adı fariziyenlere verildi. Romalılarda scriba, sekreter demekti. Kestorların scriba'ları *aerarium*'un yönetimiyle görevliydiler. 235-476 Arası Roma imparatorluğunda «scriba» yerine «noter» kelimesi sık sık kullanıldı veya bu kelime başka kelimelerle karşılandı. Hıristiyan Eskiçağı'nda scriba'ların Kutsal kitapları kopya etmekle ve din kurbanlarının eylemlerini kâğıda geçirmekle görevli olduklarını biliyoruz. (L)

SCRİBE (Eugène), fransız oyun yazarı (Paris 1791 - ay.y. 1861). Bir tacirin oğludur. Hukuk öğreniminden çabuk bıktı ve Variétés tiyatrosunda küçük bir oyununu (*Le Prétendu Sans le Savoir ou l'Occasion Fait le Larron* [Zoraki Damat veya Hırsızı Fırsat Yaratır], 1810) sahneye koydurdu. Bu eseri ilgi görmedi. Scribe bununla beraber oyun yazarlığına devam etti ve 1820-1827 arasında, bazıları ortaklaşa yazılmış birçok kısa oyun ve toplum meselelerini işleyen komediler (*Le Mariage de Raison* [Menfaat Evliliği], 1826) yazdı. Ayrıca bazı eserlerinde tarihî olayları küçük hikâyeler halinde anlattı: *La Calomnie* (İftira) [1840], *Bir Bardak Su* (Le Verre d'Eau) [1840]. Daha sonra yazdığı *Adrienne Lecouvreur* (1849), *Bataille de Dames* (Kadınlar Savaşı) [1851] adlı eserleri de saymak gerekir. Scribe'in eserlerinin tümü üç yüz elliyi bulur; bunlar arasında operalar ve operakomikler de vardır: *La Muette de Portici* (Portici'li Dilsiz Kadın) [1828], *Fra Diavolo* (1830), *Şeytan Robert* (Robert le Diable) [1831], *Huguenot'lar* (Les Huguenots) [1836]. (LM)

SCRİBONİA, Augustus'un üçüncü karısı (M. Ö. 40) ve Julia'nın annesi. Scribonius Libo'nun kızı olan Scribonia'nın, daha önceki evliliklerinden çocukları vardı. Augustus, onu kötü huylarından ötürü boşadı (39-38). [L]

SCRİBONİUS CURİO (Caius), romalı senatör (öl. M. Ö. 53). 76'da konsül, sonra Makedonya'da prokonsül oldu. Dardan'ları ve Moesia'lıları uğrattığı yenilgilerden ötürü, 71'de Zafer törenine hak kazandı. Catilinia'ya karşı Cicero'yu destekledi, Sezar'ın düşmanıydı. (L)

SCRİBONİUS CURİO (Caius), romalı senatör (öl. M. Ö. 49), Scribonius Curio'nun oğlu. Borçlarını ödeyen Sezar'ın tarafına geçti. 50'de pleb tribunusu seçildi, Galya'ya, Sezar'ın yanına gitti, onun tarafından Sicilya propraetor'luğuna tayin edildi. Pompeiliileri Sicilya'dan kovdu, Afrika'ya kadar kovaladı. Juba II'ye karşı girişilen bir savaşta öldürüldü. (L)

SCRİPT - GİRL [skript görl] i. (*script*, el yazısı ve *girl*, «genç kız» anlamında amerikanca k.). Sine. Her planın bütün teknik ve sanat ayrıntılarını not etmekle görevli yönetmen yardımcısı. *Eşanl.* PLATO SEKRETERİ. (L)

SCRİPTOR i. (lat. k.). Diplom. Roma şansölyeliğinde, Papalık emirnamelerini yazan memur. (L)

SCRIPTURE (Edward Wheeler), amerikalı psikolog ve fonetikçi (Mason, New Hampshire 1864). Başlıca eserleri: *The New Psychology* (Yeni Psikoloji) [1898], *The Elements of Experimental Phonetics* (Deneysel Fonetiğin Unsurları) [1902], *Researches in Experimental Phonetics* (Deneysel Fonetik Araştırmaları) [1906]; *Stuttering, Lisping and Correction of the Speech of the Deaf* (Kekemelik, Pelteklik ve Sağırların Konuşmasını Düzeltme) [1923]. (L)

SCROBİCULARİA i. Avrupa'da haliçlerdeki çamurlara gömülü yaşayan ikiçenetli yenebilir yumuşakça. (*Seemlidae* familyasından.) [Hayvanın mantosunun kenarları memecikli, ayağı sivri ve büyük, çenetleri ayağın çıkacağı şekilde aralıktır; birbirinden ayrık çok uzun sifonları vardır; kavkısı hemen hemen pütürsüz ve değirmidir. *Scrobicularia piperata* hafif acı lezzetli bir yumuşakçadır; Manş ve Atlantik kıyılarında yaşar.] (L)

SCRUB i. (ing. k.). Avustralya'da başta akasya olmak üzere birçok bitki çeşidini kapsayan daima yeşil çalılık halinde kalın bitki örtüsü. (L)

SCRUPULUS i. (lat. k.). Roma'nın en küçük parası; denarius'un üçte biri kadardır. (Bir yüzünde Mars'ın miğferli başı, öbür yüzünde Roma kelimesiyle bir kartal vardı.) [L]

SCUDDER (Janet), amerikalı kadın ressam ve heykeltıraş (Terre Haute, İndiana 1873 - New York 1940). Cincinnati, Chicago ve Paris'teki sanat akademilerinde oku-

Foto. LAROUSSE

du. Paris'te MacMonnie'nin atelyesinde çalıştı. Chicago (1893), Saint-Louis (1904), Paris (1911), San Francisco (1915) ve Amsterdam (1928) sergilerinde ödül aldı. Başlıca eserleri: *Kurbağa Çeşmesi* (Metropolitan müzesi, New York), *Genç Diana ve Deniz'in Küçük Hanımefendisi* (Paris Salon), *Dövüşen Çocuklar Çeşmesi* (Chicago Sanat enstitüsü). Ayrıca, Lüksemburg'da, A.B.D. Meclis kütüphanesinde ve Peabody enstitüsünde eserleri vardır. *Modeling My Life* (1925) adlı bir kitap yayımladı. (M)

SCUDÉRY (Georges DE), fransız yazarı (Le Havre 1601 - Paris 1667). Öğrenimini bitirince asker oldu, az sonra ordudan ayrılarak edebiyata yöneldi (1630). Paris'e gitti, trajediler, trajikomediler ve komediler yazdı: *Le Trompeur Puni* (Cezalandırılan Dalavereci) [1633]; *La Comédiens* (Komedyenler Komedisi) [1634]; *Le Prince Déguisé* (Tebdil Dolaşan Prens) [1635]. Scudéry *Cid* tartışmasında, Corneille'in rakipleri yanında yer aldı ve *Observations sur le «Cid»*'i («Cid» Üstüne Gözlemler) [1637] ve *Preuve des Passages Allégués dans les «Observations sur le Cid»*'i («Cid Üstüne Gözlemler»'de Öne Sürülen Bilgilerin Kanıtları) [1637] yayımladı. Daha sonra *L'Amour Tyrannique*'i (Zalim Aşk) [1638] ve kızkardeşi Madeleine ile yazdığı fakat kendi adıyle yayımladığı bir romandan alınan *İbrahim ou l'Illustre Bassa*'yı (İbrahim veya Ünlü Bassa) [1642] oynattı. 1648'de *Les Discours Politiques des Rois*'yı (Kralların Siyasî Nutukları), 1649'da *Poésies Diverses*'i (Çeşitli Şiirler) yayımladı. Fronde sırasında Condé'den yana olan Scudéry, Rouen'a sürgün edildi, orada *Alaric ou Roem Vaincu* (Alarik veya Yenik Roma) adlı bir destan yazdı. (L)

SCUDÉRY (Madeleine, **Mademoiselle de** — denir), fransız kadın edebiyatçı (Le Havre 1607-Paris 1701), Georges de Scudéry'nin kızkardeşi. Ağabeyinin adıyle yayımlanan romanları ortaklaşa yazdılar: *İbrahim ou l'Illustre Bassa* (İbrahim veya Ünlü Bassa) [1642]; sonra *Artamène ou le Grand Cyrus* (Artamenes veya Büyük Keyhüsrev) [on cilt, 1649-1653]. Bu son eserde beşinci ciltten itibaren Scudéry'nin katkısı gittikçe arttı, savaş serüvenlerini yerini çapkınca konuşmalar, duygu tahlilleri ve o çağın tanınmış kişilerinin portreleri almağa başladı. 1654'te yayımlamağa başladığı *Clélie*'de, baştan sona bu özellik ağır basar. Eserde büyük bir fikir zenginliği, doğru ve ince gözlemler vardır; bu durum eserin çağında sağladığı ünü açıklamağa yeter. Öbür eserleri: *Mathilde d'Aguilar* (1667); *Conversations Morales* (Ahlâkî Konuşmalar) [1680-1692]. *Almahida*'nın (1660-1663) sekiz cildi Georges de Scudéry'ye mal edilir. (L)

SCUDO [skudo] i. (ital. k.). *Esk.* İtalyan gümüş parası. || Roma'da fransız hâkimiyeti sırasında basılan altın para. (L)

SCULLY (William), ingiliz - afrikalı yazar (Dublin 1855 - Kimberley 1943). Şiirler (1892), romanlar, hikâyeler ve hatıralar yayımladı. (L)

SCULPTOR, Yontar* takımyıldızının latince adı (kısaltması [Scl]). [L]

SCULTET (Jean), asıl adı **Johann Schultes**, alman cerrahı (Ulm 1595 - Stuttgart 1645). Padova'da ve Venedik'te cerrahlık yaptı, sonra Ulm'a yerleşti. Yaptığı âletlerden de anlaşılacağı gibi, Scultet cerrahîyi büyük bir cesaret ve ustalıkla uygulamıştır. Bu âletlerin özellikle kırıklarla ilgili olanları günümüzde de kullanılır ve Scultet'in adını taşır. (L)

SCUTELLARİA i. Dört köşe saplı, biryıllık otsu bitki. (Scutellaria genellikle süs bitkisi olarak yetiştirilir. Açıkta yetişen türlerin çiçekleri genellikle mavi, limonlukta yetiştirilenlerinki kırmızı veya turuncu olur. Ballıbabagillerden.) [L]

SCUTELLİSTA i. Bir türü (*Scutellista cyanea*) kırmızböceğinde asalak yaşayan böcek; böceğin bu niteliğinden zeytin zararlısı *lecanium*'a ve incir balsırasına (*Ceroplastes rusci*) karşı mücadelede yararlanılır. (Zarkanatlılardan *chalcididae* familyasından.) [L]

SCUTİCARİA i. Bot. Silindirimsi ve uzun kaba yapraklı konuk orkide; Güney Amerika'da yetişir. [L]

SCUTİGERA i. Uzun bacaklı, çok yırtıcı, gececi kırkayak; evlere girerek her çeşit böceği yakalayıp yer. (*Scutigera coleoptrata* Batı Avrupa'da çok yaygındır. *Scutigeridae* familyasından.) [L]

SCUTUM i. (lat. k.). Sil. *Esk.* Roma kalkanı; lejyonerlerin taşıdığı bu tahta kalkanın üzeri meşinle kaplıydı; biçimi dikdörtgen ve dışbükeydi. Boyu 1,20 m, eni yaklaşık olarak 75 sm olan bu kalkanın orta kısmı çıkıntılı bir demir parça ile takviyeliydi.) [L]

SCUTUM SOBİESCİANUM, Sobieski* kalkanı takımyıldızının latince adı (kısaltması: [Sct]). [L]

SCYLİORHİNUS i. Zool. Kedibalıklarının ilmî cins adı. (L)

SCYLLA i. Arttan solungaçlı, uzun, basık gövdeli, kavkısız yumuşakça; ağız dokunaçları yoktur, dar sırt bölgesinin her iki yanında yaprak şeklinde iki geniş uzantı bulunur. (Sıcak denizlerde [özellikle Sargaslar denizinde] enginlerde yaşar.) [L]

SCYLLARİDAE çoğl. i. Onayaklı kabuklu hayvanlar familyası; hantal ve tıknaz gövdeli olan bu hayvanlarda göğüs kısmı basık, karın kısmından daha geniş ve karinalıdır; gözler birer hareketli sapın ucunda bulunur. (Familyada geniş kabuklu türler yer aldığı gibi dar kabuklu türler de vardır.) [L]

SCYLLARUS i. Macrura takımından onayaklı kabuklu hayvan; duyargalarındaki geniş pullardan tanınır. (L)

SCYLLEİDAE çoğl. i. Arttan solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası; *scylla* ve *crosslandia* cinslerini kapsar. (L)

SCYMNORHİNİDAE çoğl. i. Beş çift solungaç yarıklı köpekbalıkları familyası. (Bunlarda iki sırt yüzgeci bulunur, fakat anus yüzgeci yoktur; derileri sık iğne veya dikenciklerle kaplıdır. Başlıca cinsleri: *scymnorhinus, echinorhinus* ve *somniosus*.) [L]

SCYMNORHİNUS i. Dikenli köpekbalığı. (*Scymnorhinidae* familyasının örnek tipi.) [Başlıca türü Avrupa denizlerinde bulunan *Scymnorhinus lichia*'dır. Bu köpekbalığının uzunluğu 3 m'yi bulur. Derisinden mükemmel bir kumlu sahtiyan elde edilir.] (L)

SCYMNUS i. Çoğunlukla kızıl sarı veya siyah renkli, kırmızı benekli küçük böcek; kurtçuğu genellikle yaprak bitleriyle beslenir. (Kınkanatlıların *coccinellidae* familyasından.) [L]

SCYPHİSTOMA i. Denizısırganları sınıfından hidramsı polip; başlı başına ayrı bir hayvan değil, aynı sınıftan bir medüzün gelişme evrelerinden biridir.

— ANSİKL. Denizısırganlarından olan medüzlerin kurtçuğu, yumurtası bir vücut yapısına ulaşınca bir ucuyle bir yere tutunur; bir ucundan ötekine kadar ortasından delinir, topuz gibi şişer; ağzının çevresinde bir dokunaç tacı meydana gelir; böylece sabit bir polip halini alır; yapısı yavaş yavaş daha da karmaşıklaşarak «strobilus» denen şekil ortaya çıkar; sonra bu da dilim dilim ayrılarak her biri bağımsız bir medüz haline geçer. (L)

SCYPH(O)—, yun. *skyphos*, kupa'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. (L)

SCYPHOZOA çoğl. i. Zool. Bk. GERÇEK MEDÜZLER.

SCYTHİA MİNOR. Esk. coğ. Roma hâkimiyeti sırasında şimdiki Dobruca'ya verilen ad. (L)

SCYTHROPS i. Oldukça büyük boylu, iri gagalı kuş; türleri külrengi-beyaz ve üzeri siyah çizgilidir; Yeni Gine'de ve Avustralya'nın kuzeyinde yaşar. (Büyük scythrops [*Scythrops Novae Hollandiae*] asalak yaşayan büyük bir guguk kuşudur.) [L]

SCYTODES i. Beyaz veya sarı renkli, üzeri siyah kuşaklı, yumuşak gövdeli küçük örümcek. (Batı Avrupa'da evlerde, ambarlarda, bodrumlarda çok görülür; Akdeniz bölgesinde taşların ve kabukların altında bulunur. *Sicarridae* familyasından.) [L]

SE i. (ar. *sâ*'dan). Dilbil. Arap alfabesinin dördüncü, osmanlı alfabesinin beşinci harfi.

— ANSİKL. Dilbil. Arap alfabesinin aslî harflerinden olan *se*, iki ucu içeriye kıvrık ve üzerinde üç nokta bulunan bir çizgi biçimindedir. Güney Arapçada *se*'nin özel bir biçimi vardır. Osmanlı alfabesinde beşinci sırayı alan *se*, dilin dişler arasına alınmasıyle söylenen sızıcı bir ünsüzdür. Osmanlılarda *se* harfi yalnız yabancı asıllı kelimelerde görülür; transkripsiyonu *ṣ* biçimindedir. *Se* ebced hesabında 500 sayısının karşılığıdır. (M)

SE sıf. (fars. *se*). *Esk.* Üç.

Se, *selenyum*'un kimyasal sembolü. (L)

SEABORG (Glenn Theodore), amerikalı kimyacı (Ishpeming, Michigan 1912). Kaliforniya üniversitesinde okudu, 1945'te profesör oldu. Mikrokimya alanında uzmanlaştı, 1941'de McMillan ile plutonyumu keşfetti, bu madeni kimyasal bakımdan inceledi ve uranyum pilinden çıkarma metotlarını ortaya koydu. 1945'te amerisyum ile kuryum'u, 1950'de berkelyum ile kaliforniyum'u elde etti. Ayrıca dördüncü radyoaktif ailenin (neptünyum ailesi) varlığını gösterdi. McMillan ile 1951 Nobel Kimya ödülünü bölüştü. (L)

SEAFORTHİA i. Örnek türü Avustralya'da bulunan ve limonluklarda süs için yetiştirilen palmiye. (On üç türü bilinir, Bazen PTYCHOS - PERMA eşanlamı olarak kabul edilir.) [L]

SEAGER (Henry Rogers), amerikalı iktisatçı (Lansing, Michigan 1870 - Kiev, Rusya 1930). Michigan, Pennsylvania, John Hopkins üniversitelerinde okudu; öğrenimini, Berlin, Halle ve Viyana'da sürdürdü. 1897-1902 Arasında Pennsylvania üniversitesinde iktisat profesörü oldu. 1902'de Columbia üniversitesine girdi, 1905'ten sonra burada iktisat profesörlüğü yaptı. Başlıca eserleri: *Introduction to Economics* (İktisata Giriş) [1904]; *Economics Briefer Course* (Kısa İktisat Dersi) [1909]; *Social Insurance* (Sosyal Sigorta) [1910]; *Principles of Economics* (İktisadın İlkeleri) [1917]; *Practical Problems in Economics* (İktisatta Pratik Meseleler) [1923]. (M)

SEAHAM HARBOUR, Büyük Britanya'da (Durham) liman şehri, Kuzey Denizi kıyısında, Sunderland'ın güneyinde; 26 048 nüf. Kömür limanı. Kimya sanayii. (L)

SÉAİLLES (Gabriel), fransız filozofu (Paris 1852 - Barbizon 1922). 1886'da Paris Edebiyat fakültesinde öğretim görevlisi oldu, 1898'de Felsefe kürsüsünde Paul Janet'nin yerine geçti, 1913'e kadar bu kürsüde kaldı. Başlıca eserleri: *Essai sur le Génie dans l'Art* (Sanatta Deha Üstüne Deneme) [tez, 1883], Paul Janet ile birlikte *Histoire de la Philosophie: Écoleset Problèmes* (Felsefe Tarihi: Okullar ve Meseleler) [1887], *Les Affirmations de la Conscience Moderne* (Çağdaş Bilincin Doğrulamaları) [1903], *Education ou Révolution* (Eğitim veya Devrim) [1904], *La Philosophie de Ch. Renouvier* (Ch. Renouvier'nin Felsefesi) [1905], *La Philosophie de Jules Lachelier* (Jules Lachelier'nin Felsefesi) [1920]. (L)

SEA İSLANDS, A.B.D.'de (Güney Carolina) kıyı bölgesi, Wingah koyu ile Savannah'ın ağzı arasında. Bataklık, pirinç tarımına elverişli bir bölgedir. Bu bölgede yetiştirilen uzun elyaflı bir cins pamuğa da *sea island* adı verilir. (L)

SEALİBİ, üç arap yazarının ortak adı. — EBU MANSUR ABDÜLMELİK BİN MUHAMMED, yazar ve tarihçi (Nişapur 961 - ?, 1038). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Nişapur medreselerinde müderrislik, bazı emîrlerin çocuklarına hocalık ettiği söylenir. Memunîlerden Ebül Abbas Memun, Gazne emîri Sahibül Ceyş Ebül Muzaffer, Mikâli emîrlerinden Ebül Fazl Ubeydullah gibi devrin hükümdarlarıyle yakınlık kurdu, onların saraylarına girdi. Daha çok biyografi konusunda çalıştı. Kendinden önce ve zamanında yaşayan önemli kimselerin hayatları ve eserleri hakkındaki bilgileri toplayan eserler yazdı. Eserleri: *Yetimetü'd-Dehr fi Mehasin Ehli'l-Asr* (Çağdaşların Güzel İşleri Hakkında Dünyanın Tek Örneği); *Kitabu Hassü'l-Hass* (Özlünün Özlüsü Kitabı); *Kenzü'l-Küttab* (Yazıcılar Hazinesi); — EBU MANSUR HÜSEYN BİN MUHAMMED, tarihçi (XI. yy. başları). Manganlıdır. Hayatı hakkında bilgi yoktur. Âdem peygamberden Sebük Tekin'e kadar insanlık tarihini kapsayan bir eseri vardır:

scythrops

SEABORG

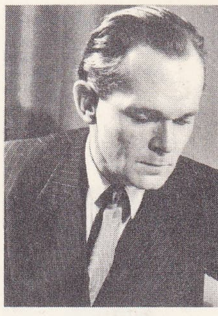

Humphrey SEARLE

Foto. X (LAROUSSE)

SEATTLE

Gureru's-Siyer (Peygamberlerin Hayat Pırıltıları); — ABDURRAHMAN BİN MUHAMMED, kelâmcı (Cezayir 1386 - Tunus 1468). Kahire'de medrese öğrenimi gördü. Daha çok kelâm ve tefsir konularında çalıştı. Eserleri: *El Cevahirü'l-Hisan fi Tefsiri'l-Kur'an* (Kur'an Yorumu Hakkında Seçme İnciler); *El-Ulûmü'l-Fâhire fi'n-Nazar fi Umuri'l-Âhire* (Âhiret İşlerine Bir Bakış Hakkında Övünülecek Bilimler). [M]

SEBASTİAO
XVI. yy.
portekiz okulu
Antik Sanat müzesi,
Lizbon

SEALSFİELD (Karl POSTL, **Charles** — denir), avusturyalı yazar (Poppitz, Znaim yakınları, Moravya 1794 - Soloturn 1864). A.B.D.'de ve İsviçre'de sürgün yaşadı ve eserlerini takma adla yayımlayan yazarın gerçek kimliği ölümünden sonra anlaşıldı. Sealsfield, Almanya'da egzotik romanın başlıca temsilcisidir; birçok romanında Amerika'dan manzara tasvirleri ve A.B.D.'deki toplumsal hayatı ortaya koyan bilgiler vardır. Şaheseri *Das Kajütenbuch*'ta (Kamara Defteri) [1841] başından geçenleri anlatır ve Metternich'in diktatörlüğünü, kendi devlet idealiyle kıyaslar. (L)

SEALSKİN [silskin] i. (ing. k.). Hayvan kıllarından yapılan ve özelikle kadın giyim eşyası yapımında kullanılan kadifemsi ingiliz kumaşı. (L)

SEAMAN (William), ingiliz şarkiyatçısı (1606-1680). Oxford'u bitirdi (1623 veya 1624). 1628'den ölümüne kadar Upton-Scudamore'da papazlık yaptı (1628-1680). 1628'de bir süre İstanbul'da ingiliz elçisi sir Peter Wyche'ın emrinde çalıştı, bu arada türk dili üstüne bilgisini derinleştirdi. Bu çalışmalar onu, kısa bir Türkiye tarihini İngilizceye çevirmeğe yöneltti (eseri 1632'de, İngiltere'ye dönünce yayımladı). Bu arada *Yeni Ahit*'i Türkçeye çevirmeğe başladı, tercümenin bir kısmı 1659'da, tamamı 1666'da Oxford'da basıldı. Seaman'ın tercümesi bir buçuk yüzyıl boyunca, basılmış tek örnek olarak kaldı. Seaman ayrıca bir türk dili grameri yazdı (1670'te basıldı.) [M]

SEBASTİANİ DE LA PORTA
Gérard'ın eseri,
(Praslin dükünün
koleksiyonu)

SEANS i. (fr. *séance*). Beraber çalışan veya bir işi görüşen bir kurul veya meclis üyelerinin toplantısı, oturum: *Akademik kurulun seansı.* || Bu toplantının süresi: *Bu iş senatoyu iki seans meşgul etti.* || Mesleğini yapan bir kimsenin yanında o kimsenin mesleğiyle ilgili bir iş için harcanan zaman: *Zaten tedaviniz bitmiş gibiydi. Birkaç seans daha yaparız, olur biter* (A. H. Tanpınar). || Fasılasız bir iş için harcanan zaman: *Poker seansı.* || Konser, sinema, tiyatro v.b. eğlencelerde toplu olarak hazır bulunulan gösterilerin her biri: *Sinemalar günde üç seans yapıyor.* (M)

SEARLE (Humhprey), ingiliz bestecisi (Oxford 1915). Londra'da John İreland ile, Viyana'da Anton von Webern ile çalıştı, Webern'in dizisel üslûbunu benimsedi ve kendine has bir üslûpla işledi. Başlıca eserleri: piyano konçertosu (1944), piyano sonatı (1951), bir senfoni (1953), Gogol'ün eseri üstüne bir opera (*Bir Delinin Hatıra Defteri*, 1958). Ayrıca, Liszt'in müziği üstüne çalışmalar yaptı (1951); merkezi Londra'da bulunan Lizst derneğinin uzun yıllar başkanıydı. (L)

Sears, Roebuck and co., büyük amerikan mağazaları. Saat ticaretine atılan Chicago'lu genç gar memuru Richard Sears tarafından kuruldu (1887). Sears, ertesi yıl saatçi Alvah Roebuck ile birleşerek Sears Watch co.'yi kurdu. 1889'da firmasını devretti ve Minnesota'da bir yenisini, 1893'te Sears Roebuck and co. adını alan Warren co'yi kurdu. İki yıl sonra kesinlikle Chicago'ya yerleşti ve 26 milyon borca girdi. İşlerin sarpa sarmasından korkan Roebuck ortaklıktan ayrıldı, Sears onun hisselerini satın aldı. Belli başlı mal vericilerden biri olan Julius Rosenwald şirketikalkındırdı. Sears, Roebuck and co. zamanla bütün A.B.D. topraklarına yayıldı. Richard Sears'ın ölümünde (1914) firma Julius Rosenwald'ın, o da ölünce (1932), Panama demiryoları ve kanalı eski müdürü Robert E. Wood'un eline geçti ve Wood 1954'e kadar şirketin başında kaldı. Sears, Roebuck and co., mektuplaşma yoluyle satış yapan en önemli şirketlerden biridir. (L)

SEASHORE (Carl Emil), amerikalı psikolog (Mörlunda, İsveç 1866 - Lewiston, İdaho 1949). 1895'te Yale'de felsefe doktorasını verdi. 1897'de İowa üniversitesine girdi. 1902'de bu üniversitede psikoloji profesörü, 1905-1907 arasında Felsefe ve Psikoloji bölümü başkanı oldu.

Psikolojiyle ilgili birçok âlet icat etti ve 1919'da müzik yeteneklerini ölçmek için bir sistem buldu (sistem 1939'da yeniden gözden geçirildi). İowa üniversitesinin *Studies in Psychology*'sini (Psikoloji Çalışmaları), ayrıca *Journal of Educational Psychology* (Eğitim Psikolojisi Dergisi) ve *Psychological Review* (Psikoloji Dergisi) gibi süreli yayınları yönetti. Başlıca eserleri: *Psychology in Daily Life* (Günlük Hayatta Psikoloji) [1913]; *The Psychology of Musical Talent* (Müzik Yeteneği Psikolojisi) [1919]; *Introduction to Psychology* (Psikolojiye Giriş) [1922]; *A Preview of College and Life* (Okul ve Hayat Üstüne Görüşler) [1938]; *Why We Love Music* (Müziği Niçin Severiz?) [1941]; *In Search of Reality in Music* (Müzikte Gerçeği Arayış) [1947]. (M)

SEASSAL (Roger), fransız mimarı (Nice 1885 - Paris 1967). En ünlü eseri Nice'teki *Ölüler Anıtı*'dır (1920). Klasisizmden ilham alarak Ajaccio'da Napolyon anıtını, Menton gazinosunu, Cannes'da Palm-Beach gazinosunu ve Tournon Belediye binasını yaptı. (L)

SEATO. Bk. GÜNEYDOĞU ASYA ANTLAŞMASI TEŞKİLÂTI.

SEATON (baron). Bk. COLBORNE (John).

SEATTLE, A.B.D.'de (Washington eyaleti) şehir, Elliott koyu (Puget Sound'un kolu) kıyısında; 557 100 nüf. Üniversite. Şehrin nüfusu 1880'de ancak 3 500 kişiydi. Bugün Washington eyaletinin başlıca limanın ve Amerikan «Kuzeybatı Pasifik»inin büyük ticaret, maliye ve sanayi merkezidir. Sanayinin hemen her kolu şehirde temsil edilir: tersaneler, makine yapımı, uçak v.b. sanayii, dökümevleri, besin, un, konserve (et), bira sanayii v.b. Seattle koyu, çok mahfuz bir limandır. Çevredeki dört havzadan üretilen maden kömürünü Uzakdoğu'ya ihraç eder; ayrıca un, kereste ve metalürji ürünleri de ihraç edilir. Asya ürünleri (çay, ipek) ithalâtı.

Seattle sanat müzesinde önemli bir doğu sanatı koleksiyonu vardır. (L)

SEB sıf. (ar. *seb*ᶜ). *Esk.* Yedi. (M)

SEB i. (ar. *sebb*). *Esk.* Sövüp sayma, sövme: *Badehu Haccac, onu huzuruna celb ile seb ve tahkir ettikten sonra emretti* (Cevdet Paşa). [M]

SEBA sıf. (ar. *seb*ᶜ*a*). *Esk.* Yedi. || *Seba-i iklim*, yedi ülke, yedi diyar. (İslâm ortaçağındaki inanışa göre dünya, «yedi diyar»dan meydana geliyordu.) || *Seba-i seyyare*, yedi gezegen: Ay, Merkür, Venüs, Güneş, Mars, Jüpiter, Satürn. || *Acaib-i seba-i âlem*, dünyanın yedi harikası. || *Deva-yi seba*, yedi ilâç, yedi deva. (Üstübeç, mürdesenk, zift, terementi, balmumu, günlük, öküzödünden yapılırdı.)

— Din. Samî ve Arap kavimlerinin kutsal bir nitelik taşıdığına inandıkları yedi sayısı. Bk. YEDİ.

— Teşk. tar. *Seba şeyhliği*, esnaf loncası reisliklerinden birine verilen ad. (Seba şeyhliği, esnaf loncalarında yedinci mertebeyi aşan kimselere verildiği için bu adı aldı. Seba şeyhliği İstanbul'da ve Anadolu şehirlerinde vardı. Sonraları bunlar hacca giden ve hacdan dönen esnafı uğurlamak ve karşılamak için kurulan heyetlere başkanlık ettiler.) [M]

SEBA veya **SABA.** Esk. coğ. Güneybatı Arabistan'da (Yemen'in bir kısmı) islâmiyetten önce devlet. Bk. SEBALILAR. (L)

SEBA (Albert), hollandalı tabiat bilgini (Eetzel, Batı Friesland 1665 - Amsterdam 1736). Hindistan - Hollanda şirketi hesabına birçok yolculuk yaptı. Göz kamaştırıcı figürlerle süslediği *Locupletissimi Rerum Naturalium Thesauri Accurata Descriptio* (1734 - 1765) adlı eserinde bu yolculuklarından topladığı malzemeleri tasvir etti. (M)

SEBAHAT i. Bk. SİBAHAT

SEBAHR blş. i. (fars. *se*, üç ve ar. *bahr*, deniz'den *se-bahr*). Mus. *Esk.* Türk musikisinin 6 yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) [M]

SEBAİK çoğl. i. (ar. *sebîke*'den *sebâ'ik*). *Esk.* Ergitilip kalıplara dökülmüş madenler, külçeler. (M)

SEBAK i. (ar. *sebk*, birbirini geçme, ilerleme'den *sebak*). *Esk.* Ders: *İstiyorsan almayı hikmet kitabından sebak / Hame-i kudret ne yazmış safha-i ruhsara bak* (Hayalî). || Bahis, ödül. || *Sebak-âmuz*, ders veren, öğretmen. || *Sebak-daş*, ders arkadaşı. || *Sebak-gâh*, ders verilen yer, okul. || *Sebak-han*, ders okuyan, öğrenci. (M)

SEBALILAR veya **SABALILAR,** İslâmiyetten önce Seba ülkesinde (Güneybatı Arabistan) yaşayan halk. Gerek bu halkın gerek ülkenin adı Tevrat'ta, özellikle Hazreti Süleyman ve Seba melikesi efsanelerinde birçok defa geçer.

Asur tutanaklarında Seba krallarının Asur krallarına yolladığı vergilerle ilgili iki kayıt vardır: ilk vergiyi yaklaşık olarak M.Ö. 715'te İtiamra, ikincisini 30 yıl kadar sonra Karibaibu yollamıştır. Yunan coğrafyacısı Eratosthenes (M.Ö. III. yy.) Sebalıların başkentinin Mariaba (bugünkü Ma'rib) olduğunu, Sebalıların Mina, Katabanya ve Hadramutluların yanı sıra Güneybatı Arabistan'ın başlıca halklarından olduğunu anlatır. M.Ö. 24'te Mısır valisi Marcus Aelius Gallus yönetiminde bir roma ordusu Ma'rib'e bir sefer yaptı ve büyük bir yenilgiye uğradı. M.S. I. yy.da yunanca olarak yazıldığı sanılan Kızıldeniz ve Hint okyanusunu anlatan *Periplus peri ten Erythras Thalatte* adlı belge Sebalılarla Himyerîlerin (Himyer) ortak bir krallığından söz eder. Krallığın başkenti Güney Yemen tepelerinde Zafar'daydı. Daha geç bir tarihte Plinius da Sebalıları zengin bir halk olarak anlatır; Himyerilerin ise çok kalabalık olduğunu söyler. IV. yy.dan sonraki yunanlı yazarlar bu eski halklardan söz etmez, yalnız Himyeri adını bütün Güneybatı Arabistan halkı için kullanırlar.

Sebalıların yazdığı pek çok yazıt da kendi toplulukları hakkında bilgi verecek niteliktedir. Fakat çözülmesi çok güç olan bu metinler tam olarak aydınlatılamamaktadır. Gerek yazılara, gerek dil verilerine dayanarak Seba yazıtlarını kabaca üç dönemde toplamak mümkündür. Bunlardan ancak sonuncusunun tarihi kesinlikle belirtilebilmiştir: M. S. VI. yy.ın ikinci yarısı (yaklş. 575'e kadar).

Seba ülkesinin çekirdeğini meydana getiren bölgenin ikiye ayrılmış olduğu bilinmektedir. Orta Yemen'in dağlık bölgesini kaplayan bir yüksek bölge (bugünkü Seba'nın çevresi), bu yüksek bölgenin doğu ve güneydoğusunda uzanan ve Adhana ırmağı çöküntüsünü içine alan alçak bölge. Adhana ırmağı önce alçak bir araziden geçer, Cebel Balak kayalarının arasında akar, sonra Rub-el-Hali çölünün batı uzantısı olan Ramlat Sab'atein'de kaybolur. Irmağın Cebel Balak kayalıklarında açtığı yolun ağzında Seba'nın başkenti Ma'rib yer alır. Biraz batıda Adhana ırmağının kollarından biri kıyısında Ma'rib'den sonra ülkenin ikinci büyük şehri Sirvah uzanır. Ma'rib zenginliğini ve verimliliğini bulunduğu yere borçludur. Irmağın Cebel Balak'a girdiği noktanın baraj yapımına çok uygun olması, hemen gerideki vâdinin sulanmasına imkân veriyordu. Büyük Ma'rib barajı islâm efsanelerinde önemli bir yer tutar. Söylentilere göre Güney Arabistan'daki islâmöncesi medeni-

Foto. U.S.İ.S., Giraudon (LAROUSSE)

yetin yıkılmasına bu barajın çökmesi yol açmıştır. Bu söylentide sebeple sonuç yer değiştirmiş gibidir: çünkü yazıtlardan barajın M.S. V. ve VI. yy.da büyük ölçüde onarıldığı anlaşılmaktadır. Ancak devlet siyasî alanda zayıfladığı için, barajın onarım masraflarını karşılayamadığı sanılmaktadır.

Gerek Sebalılar, gerek bu bölgede yaşayan öteki topluluklar samî medeniyetine bağlıydılar ve kültürlerinin kuzeyde yaşayan öbür samî halklarının kültürleriyle birçok ortak yanı vardı. Bu yüzden, Güney Arabistan Samîlerinin asıl yurdu sayılması bile, tarihöncesi dönemlerinde buraya kuzeyden bir veya birkaç defa samî göçmenlerin geldiğini ve burada yaşayanlara kendi kültürlerini aşıladıklarını kabul etmek gerekir. Tevrat'ta da bu tür kaynaşmalardan söz edilir. Bunların gerçekliği şüpheliyse de, o devirde İbranîlerin coğrafî görüşlerini ve o çağ yazarlarının etnoloji bilgilerini yansıtır.

Sebalıların ilk dönemlerinde «Seba krallarının yanında kendilerine «seba mukarribi (yaklaştıran)» sıfatını veren bazı görevlilere de rastlanıyordu. Eskiden bunların bir rahip-hükümdar hanedanından oldukları ve krallardan önce yaşadıkları sanılırdı. Daha sonraki araştırmalar krallarla mukarriblerin aynı dönemde yaşadığını ortaya çıkardı. Bugün mukarrib sıfatının belli siyasî görevlerle uğraşanları gösterdiği, bu görevlerin kralınkilere eşit bir yeri olduğu görüşü geçerlidir. Seba'da ilk dönemlerde büyük bir inşaat hamlesine girişildi. Hemen bütün büyük tapınak ve anıtlar (Sirvah ve Ma'rib tapınakları dahil) bu dönemde yapıldı. Ayrıca bu dönemde Sebalılarla Güneybatı Arabistan'daki öbür halklar arasında devamlı savaşlar ve ittifaklar yapılıyordu. Bu dönemde Kataban (yun. Kattabanoi) ve Hadramut (yun. Hatramonitai) gibi önemli krallıkların dışında birçok daha az önemli, fakat bağımsız krallık ve şehir devleti kuruldu.

En eski Seba yazıtlarının tarihi üstündeki tartışmalar henüz bir sonuca bağlanmamıştır. Bazı araştırmacılar bunların M.Ö. VIII. yy.dan kaldığı görüşünü paylaşır ve bu iddialarına delil olarak M.Ö. 700 sıralarında Asurlulara vergi yollayan iki «Seba kralı»nın iki Seba mukarribi olan Yitahi'amar ve oğlu Karibail ile aynı kimseler olduğunu ileri sürerler. Fakat bu eski dönemin kral ve mukarriblerin kullandığı adlar altıyı geçmediği ve birçok kimse aynı adı taşıdığı için yalnız adına dayanarak iki kişinin aynı kimse olduğunu iddia etmek yeterli değildir. Başka bir görüşe göre, yazıtlardan Seba'nın eski döneminin M.Ö. V. yy.da başladığı anlaşılır. Her iki görüş de yazıtlardan önce birkaç yüzyıllık bir kültür birikimi olduğunu kabul eder. Çünkü bu yazıtlar oldukça gelişmiş bir medeniyeti yansıtır.

Eski dönem ve orta dönem arasındaki tarihî sınır kesinlikle belli değildir, fakat orta dönemin M.Ö. I. yy. sıralarında başladığı sanılmaktadır. Orta Seba döneminde mukarriblerin adı artık geçmez. Kral adlarının sayısı da ilk dönemde olduğu gibi sınırlı değildir. Bazı krallar hâlâ «Seba ve Raydan ülkesi kralı» unvanını taşır. Başka metinlerde de adı geçen Raydan, coğrafî bir bölgedir ama yeri kesinlikle tespit edilememiştir. Bazı yazarlar bu bölgenin Zafar yakınındaki Cebel Raydan olduğunu ileri sürer. Nitekim Periplus'ta da başkenti Zafar olan bir monarşiden söz edilmektedir. «Raydan» Bayhan ırmağı yakınındaki sivri bir tepenin adı da olabilir. Bu görüş doğruysa Bayhan ırmağı dolaylarındaki eski Kataban toprakları da sonradan Seba'ya katılmıştır.

Orta Seba dönemi krallarının yukarı ülkede yaşayan Hamdan kavmi ile yakın ilişkileri vardı. Bu bölgedeki ele geçen metin sayısı oldukça fazladır. Anlaşıldığına göre orta dönemde siyasî ağırlık merkezi, aşağı kesimden yukarı kesime doğru kaymıştır. Güneybatı Arabistan'ın öbür halklarıyle yapılan savaş ve antlaşmalar devam ediyordu, fakat küçük bağımsız şehir devletleri yavaş yavaş ortadan kalkmış ve Himyer kavmi (yun. Homeritai) ortaya çıkmıştı. «Arap»ların, yani göçebe Bedevîlerin adına yazıtlarda ilk olarak bu dönemde rastlanır.

M.S. II. yy.ın sonlarına doğru güçlü bir kral olan Şamir Yuhar'iş «Seba ve Raydan ülkeleri ve Hadramut ve Yemen kralı» sıfatını aldı. Bu sırada Hadramut bağımsızlığını kaybederek Seba'nın hâkimiyetini kabul etmiş, Seba hâkimiyeti Güneybatı Arabistan'da doruğuna ulaşmıştı. Fakat M.S. IV. yy.da krallık gücünü geçici olarak kaybetti ve «Seba ve Raydan ülkeleri kralı» unvanını Doğu Afrika kıyısındaki Aksum kralları taşımağa başladı. IV. yy. sonunda Güney Arabistan yeniden bağımsızlığını kazandı ve krallar tekrar «Seba ve Raydan ülkeleri ve Hadramut ve Yemen kralı» sıfatını aldılar. M.S. III. yy.da Sebalıların dini Güney Arabistan'da yaşayan öbür halklarınki gibi çoktanrılı bir dindi. Kuzeydeki samî dinleriyle büyük benzerliği vardı. Başlıca tanrıları şunlardı: Venüs Yıldızı Athtar (Güney Arabistan'da erkek olan bu tanrı, Sidonia'da Astarte, Kenan ülkesinde Aştoreth ve Mezopotamya'da Iştar adıyle anılırdı, aynı ad altında görüldüğü öbür bütün ülkelerde kadın şeklinde temsil edilirdi), ay tanrısı, güneş tanrıçası. Ay tanrısının Seba'daki adı İlmukah'tı. Eski Seba döneminde bu tanrının millî bir tanrı olduğu mahallî küçük toplulukların Seba devletiyle bütünleşmesini sağlayan mahallî bir görevi olduğu sanılır. «İlmukah çocukları» terimi «Seba yurttaşları» anlamına geliyordu.

Buna karşılık Orta Seba döneminde yukarı kesimde yaşayan Hamdan kralları ve bağımlı prensleri Taîlab adlı bir tanrıya tapıyorlardı. Bu tanrı adına kuzeydoğuya doğru akan Harid ırmağı kıyısında bir tapınak yapılmıştı. Ayrıca yukarı kesimin güneybatı köşesinde Umran ve çevresinde İlmukah kültü devam ediyordu.

M.S. IV. yy.da Aksum hâkimiyeti sırasında eski çok tanrılı dinin yerini tek tanrılı bir din olan Rahman kültü aldı. Rahman «Lütufkâr» bazen de «Gökyüzünün hâkimi» olarak adlandırılıyordu. VI. yy.da Musevîlik veya Hıristiyanlık etkisi taşıyan dinler ortaya çıktı.

570'e doğru pers hâkimiyetini benimseyen Sebalılar, kısa süre sonra islâm dünyasına katıldılar.

— Leng. *Seba dili,* samî öbeğinden Arapçaya yakın dil; Yemen ve Hicaz'ın kuzeyindeki yazıtlarda eski biçimi görülen bu dil Hadramut ve Umman'da hâlâ konuşulmaktadır. (Samî alfabesinin orijinal bir türevi olan seba yazısının başlıca özelliği geometrik biçimleridir.) [L]

SEBASİK sıf. (fr. *sébacique*). Kim. Formülü $CO_2H-(CH_2)_8-CO_2H$ olan diasit için kullanılır.

— ANSİKL. *Sebasik asit,* oleik asidin veya gliseritlerinin yükseltgenmesi veya stearik asit, balina yağı v.b. gibi maddelerin nitrik aside yükseltgenmesi sonucunda meydana gelir. Bu madde risinoleik asit sodyum hidroksitle eritilerek hazırlanır. (ML)

SEBASTE. Esk. coğ. Eski Samıriye'nin adı; yunanca *sebastos*'tan (yüce, saygı değer) türetilen bu ad yeni şehre Herodes tarafından verilmiştir. (L)

SEBASTES i. Soğuk ve ılık denizlerde yaşayan kemikli balık. (*Scorpenidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Sebastes* orta boyda (20-40 sm), basık, başı pullu ve dikenli bir balıktır. Gövdesi parlak renklidir. Akdeniz'de yaşayan türleri (*Sebastes dactylopterusa, S. cardouniera*) zayıf, fakat lezzetli balıklardır. (L)

SEBASTİANİ (Johann), alman bestecisi (Weimar 1622 - Königsberg 1683). Müzik öğrenimini İtalya'da yaptıktan sonra Königsberg'e yerleştiği sanılır. Kneiphof kantoru (1661), Seçici'nin kapella yöneticisi (1663) oldu. Günlük olaylar üstüne parçalar besteledi. Ününü lied'lerine ve özellikle *Aziz Matta'ya Göre İncil* adlı eserine borçludur. J. - S. Bach'ı etkiledi. (L)

SEBASTİANİA i. Almaşık yapraklı, başak veya salkım çiçekli, ağaçsı veya dip kısmı odunsu bitki; çiçekleri birevciklidir; Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişir. (Sütleğengillerden.) [L]

SEBASTİANİ DE LA PORTA (Horace François, — kontu), Fransa mareşali (La Porta, Korsika 1772 - Paris 1851). Devrim'de Kiliseden ayrıldı, Arcole'de yararlık gösterdi, 18-Brumaire hükûmet darbesine katıldı. 1802'de İstanbul'a görevli gönderildi, 1806'da da oraya büyükelçi olarak gitti, şehri ingiliz donanmasına karşı savundu. 1805'te generalliğe yükseldi, daha sonra İspanya'da, Rusya'da, Leipzig'de ve Fransa'da hizmet gördü. 1815'ten sonra Korsika'dan milletvekili seçildi, ölümüne kadar da bu görevde kaldı. Denizcilik bakanı, sonra Louis-Philippe'in dışişleri bakanı oldu, 1832'de istifa etti, Londra büyükelçiliğine tayin edildi (1835-1840), mareşalliğe yükseltildi (1840). Kızının, damadı Choiseul-Praslin tarafından öldürülmesi (1847) Temmuz monarşisi sonlarının en büyük rezaletlerinden biridir. (L)

SEBASTİANO DEL PİOMBO (Sebastiano LUCİANİ, — denir), italyan ressamı (Venedik 1485'e doğr. - Roma 1547). Önce Giovanni Bellini'nin, sonra Giorgione'nin öğrencisi oldu. Giorgione'nin Fondaco dei Tedeschi'deki freskleri (1508), Sebastiano'nun aynı devirde Bartolomeo di Rialto'da yaptığı aziz resimlerini özellikle etkiledi. Bu anıtsal sanat anlayışı, Sebastiano del Piombo'nun Roma'ya ve 1511'de yanına gittiği Agostino Chigi'ye bağlılığını ortaya koyar. Agostino Chigi, onu Farnesina'da Ovidius'un *Değişimler* eserinden sekiz bölümü resmetmekle görevlendirdi. Sebastiano, Roma'da Michelangelo'nun haleflerinden etkilendi ve bu büyük sanatçının dram gücünü taklit etmeyi denedi. Fakat Viterbo'nun *Pietà*'sını andıran kompozisyonlarında ağırlıktan kaçınmayı başaramadı. Roma ressamlarına, özellikle Raffaello'ya venedik tarzını tanıttı, buna karşılık portrelerinde Raffaello'dan etkilendi. Papa Clemens VII'den *Uffizio del Piombo* görevini aldı; bu yüzden kendisine Piombo lakabı takıldı. (L)

SEBASTİANUS Aziz, III. yy.da yaşamış romalı hıristiyan. Roma'da bir praetor kıtasının kumandanıydı; hıristiyanlara yardım ettiği için papa Caius kendisine KİLİSENİN SAVUNUCUSU unvanını verdi. Hıristiyan olduğu ihbar edilince oklarla delik deşik edildi ve ölü sanılarak bırakıldı. Bir hıristiyan kadını yaralarını sararak Sebastianus'u sağlığa kavuşturdu, ancak aziz tekrar ele geçirildi ve kamçılanarak öldürüldü. Hıristiyanlar Sebastianus'a özellikle vebadan kurtulmak için dua ederler. Okçuların koruyucusudur.

— İkonogr. Aziz Sebastianus'u temsil eden çok sayıda resim vardır. Önceleri yaşlı ve sakallı (San Pietro in Vincoli kilisesindeki VII. yy.a ait bizans mozaiği) veya genç ve elbiseli (Perugino, Nantes müzesi; Grünewald, Colmar'da Issenheim mihrap arkalığı) olarak tasvir edildi. İtalyan rönesans ressamları erkek nü'leri için genellikle Sebastianus'u seçerlerdi. Bu resimlerde aziz, bir ağaca bağlı ve oklarla delik deşik bir durumda gösterilir. (L)

SEBASTİAO (Lizbon 1554 - Alcaçar-Quivir 1578), Portekiz kralı (1557-1578), infante Joao de Bragança'nın ölümünden

Aziz SEBASTİANUS
solda,
le Pérugin'in eseri,
Nantes müzesi;
sağda,
Mantegna'nın eseri,
Louvre müzesi, Paris

Foto. Bobone (LAROUSSE)

sonra doğan oğlu, kral Joao III'ün torunu. Joao III'ün yerine geçti, büyükannesi avusturyalı Catarina'nın (Karl V'in kızkardeşi), sonra büyük amcası kardinal Henrique'nin vesayeti altında saltanat sürdü (1568'e kadar). Ava ve askerliğe düşkündü. Haçlı seferleri yapmayı tasarlıyor, büyük bir Magrıp hükümdarlığı kurmayı düşünüyordu. Fas'a yaptığı başarısız bir seferden sonra (1574), Şerif Abdülmelik'e karşı kendisinden yardım isteyen ve hükümdarlık tahtında iddiası olan Muhammed'i kabul etti. Guadalupe görüşmesinde İspanya kralı Felipe II'yi Afrika'ya sürüklemek için boşuna uğraştı. 17 000 Kişilik bir ordu topladı ve Arzila'ya doğru yola çıktı (1578). Fakat Alcaçar-Quivir ovasında, Magrıplılar karşısında korkunç bir bozguna uğradı ve savaş sırasında kayboldu (4 ağustos 1578). Bununla birlikte, kralın hayatta olduğu ve bir gün halkına döneceği inancı yaygındı. Büyük amcası kardinal Henrique onun yerine geçti. Sebastiao'nun cesedi 1957 eylülünde Rabat'ta bulundu. (L)

SEBASTOKRATOR i. (yun. k.). Bizans imparatoru Aleksios I Komnenos'un, ağabeyi İsaakios için çıkardığı (1081) sezar unvanından üstün bizans unvanı. (Bu rütbe bir zamanlar, imparatorluktan sonra gelen en büyük rütbeydi.) [L]

SEBAT i. (ar. *şebāt*). *Esk.* Sözünden ve kararlarından dönmeme: *Milletin [...] sarf ettiği emekler, akıttığı hesapsız kanlar, dahilî ve haricî birçok müşkülâta karşı gösterdiği sebat ve mukavemet...* (Atatürk). *Sebatı kesmeyiniz, çünkü sade sizde ümid / Dönerseniz ebediyyen söner gider tevhid* (M. Â. Ersoy). || Yerinden kımıldamama, yerinde durma. || *Sebat etmek* (veya *eylemek*), dayanmak, dönmemek: *Bu çocukların ikisi de birbirlerine olan sevdalarında öyle sebat ettiler ki, nihayet anneleri, babaları da baş eğmek mecburiyetinde kaldı* (R. N. Güntekin). || *Sebat-ı kadem,* ayak direme; dayanma. || *Sebat-ı pay-ı erbab-ı metanet,* metanetli kimselerin ayak diremesi. || *Bî-sebat,* sebatsız.

◆ **Sebatî** i. *Esk.* Sebatlılık. || Erkek adı. || *Bî-sebatî,* sebatsızlık. (M)

SEBATKÂR sıf. (ar. *şebāt* ve fars. *-kār*'dan *şebāt-kār*). *Esk.* Sebat eden, direşken.

◆ **Sebatkâran** çoğl. i. *Esk.* Sebat edenler.

◆ **Sebatkârane** zf. *Esk.* Sebat ederek, direşerek.

◆ **Sebatkârî** i. *Esk.* Sebatkârlık. (M)

SEBATLI sıf. (*sebat*'tan *sebat-lı*). Sebat gösteren, direşken. (M)

SEBATSIZ sıf. (*sebat*'tan *sebat-sız*). Sebat etmeyen, dayanmayan, katlanmayan.

◆ **Sebatsızlık** i. Sebatsız olma hali. (M)

SEBAU (VAD), Cezayir'de ırmak, Büyük Kabiliye'de; 110 km. Curcura'nın kuzey yamacından doğar, derin boğazlarda akar, sonra Kabiliye kütlesiyle kıyı sıradağları arasındaki geniş çöküntüye (doğu-batı doğrultusunda) girer ve kıyı sıradağlarını bir geçitle aşar; Delis'in batısında denize ulaşır. (L)

SEBAYA çoğl. i. (ar. *seby*'den *sebāyā*). *Esk.* [Genellikle kadınlar için] Savaşta esir düşenler, tutsak olanlar. (M)

SEBAYİDÜ veya **SEBAYÜDÜ** blş. i. (fars. *se,* üç, *bā,* ile ve *dü,* iki > *se-bā-dü*'den). Tavla oyununda zarlardan birinin üçlü, diğerinin ikili gelmesi. (M)

SEBBAB sıf. ve i. (ar. *sebb*'den *sebbāb*). *Esk.* Çok küfür eden, küfürbaz (kimse): *Bu sebbab münafıkı hapsetmek ne lâzım diye...* (Naima). [M]

SEBBABE i. (ar. *sebb,* sövme, azarlama'dan *sebbābe*). *Esk.* İşaret parmağı. || *Sebbabe-geza,* (bir şeye) şaşırarak parmak ısıran. (M)

SEBBAH sıf. ve i. (ar. *sibāhat*'ten *sebbāh*). *Esk.* İyi yüzen, yüzücü (kimse): *Hâlâ görünür o ruhül ervah / Bir cevv-i münir içinde sebbah* (M. Â. Ersoy). *Sebbah ü süvari ne de timsah ü gazanfer / Takip edemez dalgayı, dalgaysam eğer ben* (Abdülhak Hâmid). [M]

SEBBAK sıf. ve i. (ar. *sebk*'ten *sebbāk*). *Esk.* Madenleri ergitip külçe halinde döken, ergitici (kimse). [M]

SEBDU, Cezayir'de (Tlemsen idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Tlemsen dağlarında; 8 100 nüf. Kurşun filizi yatakları. — *Sebdu idare çevresi,* 33 600 nüf. (L)

SEBEB i. Bk. SEBEP.

SEBEBİYET i. (ar. *sebeb*'den osmanlıca *sebebiyyet*). *Esk.* Sebep olma, sebep: *Tarafeyn sebebiyeti birbirine atfedegörsün, artık askerin önünü almak kabil olmayıp taraf taraf yekdiğeri üzerine hücum eylediler* (Cevdet Paşa). || *Sebebiyet vermek,* bir şeye yol açmak, sebep olmak: *Sarışın kafasını sallayarak [...] «Siz mi sebebiyet verdiniz kazaya?» dedi* (S. F. Abasıyanık). *Büyük felâketlere sebebiyet vereceğini söyler* (A. H. Tanpınar). [M]

SEBEİLER, Uganda'da çiftçi kabilesi. Elgon tepesi çevresinde toplu halde yaşarlar. (L)

SEBEK veya **SOBEK,** yun. **Sukhos,** Eski Mısır'da timsah-tanrı. Ona Yukarı Mısır'daki Kom-Ombo'da ve Fayum'un başkenti Şedit'te (Yunanlıların Krokodeilopolis'i) tapılırdı. Şedit rahipleri, kutsal gölde evcilleştirilmiş timsahlar beslerlerdi. (L)

SEBEKEMSAF veya **SOBEKEMSAF** («tanrı Sebek onu korur»), XVII. sülâleden iki firavunun adı (M. Ö. XVI. yy.). [L]

SEBEKHOTEP veya **SOBEKHOTEP** («tanrı Sebek kabul etsin»), XIII. sülâleden birçok firavunun adı (M.Ö. XVIII. yy.). [L]

SEBEL i. (ar. *sebel*). Patol. *Esk.* Dumanlı ve bulanık görmeğe yol açan hastalık. || Göze inen perde. || *Sebel-nâk,* gözüne perde inen (kimse). [M]

SEBEN, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Bolu ili) ilçe merkezi; 2 382 nüf. (1970). Sakarya ırmağına karışan Aladağ çayı vâdisinde; yüksl. 700 m. Bolu'ya 54 km uzaklıkta olan Seben, 1946'dan beri ilçe merkezidir. — *Seben ilçesi,* 665 km²; 12 028 nüf. (1970). Tek bucak; 30 köy. Tarım, hayvancılık, ormancılık. (M)

SEBENİCO, Şibenik'in italyanca adı. (L)

SEBENNYTOS, mısır dilinde **Tjebnuti.** Esk. coğ. Nil deltasında şehir, orta kol kıyısında. XXX. Mısır sülâlesinin vatanı ve başşehriydi. Bugün *Semennud.* (L)

SEBEP veya **SEBEB** i. (ar. *sebeb*). Bir şeyin olmasına veya belli bir halde bulunmasına yol açan şey: *Harbin kimlerle ve kimlere karşı yapıldığını ve kaymakamlığa gelen bir gazetede okuduğu şekilde harbin sebeplerini anlattı* (Sabahattin Ali). *Her işin bir sebeple meydana geldiğini her zaman bize açıklar durursunuz* (H. R. Gürpınar). *Hastalığın sebepleri.* || Bir şeyin yapılmasına karar verdiren şey: *Hiç bir komutan, yerini hiç bir sebeple bir başka komutana bırakmayacak* (Kemal Tahir). *Madem ki sizinle nişanlanmak istedim, demek ki bunda bir sebep vardı* (R. N. Güntekin). || Bir şeyi haklı veya haksız çıkaran delil: *Onların, bir sigara yakmak gibi, en masum bir hareketlerini de cürümlerini arttıran bir sebep sayar ve kısa bir müddet için, düşmanları kesilirdik* (A. Ş. Hisar). *Geçerli bir sebep.* || Bahane, vesile: *Bir gün genç kızı olmayacak bir sebeple bu kadının refakatinde kalpakçılar başına göndermişlerdi* (H. Z. Uşaklıgil). *Kavga çıkarmak için sebep arıyor.* (*Eşanl.* NEDEN.) || —*Esk.* Vasıta, araç: *Bu rahat geçimin sebeplerini nereden nasıl sağlıyorlardı* (H. R. Gürpınar). || Bir şeyin yapılması için gerekli olan şey, malzeme. || *Sebep olmak,* yol açmak, sebebiyet vermek: *Salih Paşa bu vaziyeti bilerek ve bu hale bilerek sebep olmaktadır* (Atatürk). *Bir geminin batmasına sebep olduğun için / Sulhun ilk ışıklarını göremeyeceksin* (Attila İlhan).

— ÇEŞ. DEY. *Sebep olan sebepsiz kalsın,* yaptığı kötülükte birinin işlerinin bozulmasına veya bir zarara uğramasına yol açan kimseler için kullanılan beddua: *Sebep olanlar sebepsiz kalsın. Rahat bulmasın* (Ahmed Rasim). || [...] *sebebiyle,* [...] dan dolayı, yüzünden: *Tembelliği sebebiyle sınıfta kaldı.*

— *Esk. Sebeb-i hayat,* anne ile baba. || *Sebeb-i terk-i can,* ölüm sebebi. || *Sebeb-i vücud,* meydana gelme sebebi. || *Bilâ-sebeb,* sebepsiz. || *Li-sebebin,* bir sebep yüzünden.

— Ed. *Esk.* Aruzda iki harften meydana gelen parça. || *Sebebi hafif,* bir harekeli ve bir sakin harften ibaret parça. || *Sebebi sakil,* iki harekeli harften meydana gelen parça.

— Huk. Hukuken önemli olan amaç. Bk. ANSİKL.

— İda. huk. Bir idarî işlemin yapılmasına yol açan madde veya hukukî durum veya olay. Bk. ANSİKL.

— Mant. *Ereksel sebep,* sebep olarak etki gösteren amaç (dış ereklik durumunda). || Kendi parçalarının varlığını yaratan bütün (iç sonuçsallık durumunda).

— Mus. *Sebebi hafif,* türk musikisinde mertebe, yani usullerin ağırlık ve yürürlük derecelerini, başka deyimle usul birimlerinin kıymetini belirten terim. («Hafif», bu anlamda yürürlük ifade eder. *Zt.* SAKİL.) || *Sebebi sakil,* türk musikisinde mertebe birimlerinin kıymetini belirten terim. («Sakil», bu anlamda ağırlık ifade eder. *Zt.* HAFİF.)

— ANSİKL. Huk. Her kazandırıcı işlem ister tasarruf ister borçlanma şeklinde olsun bir amaca varmak için yapılır. Buna *hukukî sebep* (causa finalis) denir. Kural olarak, taraflardan sadece birinin değil ikisinin de üstünde anlaştığı *sebep* hukuken dikkate alınır. Gerçek anlamıyle sebep, tarafların üstünde anlaştıkları bu sebeptir. Kural olarak hukuken önemli olan, tarafların üstünde anlaştıkları sebepse de, bazen taraflardan sadece birinin işlemi yapmasındaki sebep de dikkate alınır. Meselâ bir vasiyetname veya alenî mükâfat vaadiyle yapılan kazandırmalarda durum böyledir. Bunlarda diğer tarafın iştiraki aranmaksızın, sadece kazandırmayı yapan tarafın sebebi, işlemin de sebebi olur. Klasik ayırıma göre, kazandırmaların üç hukukî sebebi vardır: 1. *ifa sebebi* (causa solvendi). Bu en çok rastlanan sebeptir. Bu halde kazandırma, borcun ifası amacıyle yapılır. Yani kazandırmanın hukukî sebebi ifadır; 2. *iktisap sebebi* (causa credendi). Bu halde kazandırma, bir karşı kazandırma elde etmek için yapılır. Bu sebebin bulunduğu kazandırmaların en önemli örneği, iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerdir. İki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde, taraflardan biri, diğer taraf da kendisine bir hak kazandırsın diye borç altına girer. Meselâ bir satım sözleşmesi, iki tarafa borç yükleyen bir sözleşmedir; bu sözleşmede, satıcının bir şeyi satma, yani alıcıya bir kazandırma sebebi, alıcıdan bir hak elde etme, yani semeni kazanmadır. Alıcının semen borcu altına girmesinin sebebiyse, satıcıdan malın teslim edilmesine ilişkin bir hak elde edebilmesidir; 3. *bağışlama sebebi* (causa donandi). Bu halde kazandırma ne bir borcun yerine getirilmesi ne de karşı taraftan bir hak kazanma için yapılır. Buradaki sebep, bir kimseye herhangi bir şey elde etmeksizin bir şeyin kazandırılmasıdır. Meselâ bir bağışlama durumu böyledir. Elden bağışlamada, bağışlayan ne bir borcu ortadan kaldırma, ne de bir karşı kazandırma elde etmek için kazandırma yapmaz. Sadece karşılık beklemeden diğer tarafı zenginleştirir. Diğer bir deyişle bağışlama sebebinde amaç, sadece karşı tarafın mal varlığında bir fazlalık yaratmaktır.

Bu klasik sebep ayırımı roma hukukundan gelir, bugün de hukuka hâkimdir. Bunun dışında da hukukça önemli olan birçok sebep türü vardır: *Temin sebebi* bunlardan biridir. Bu halde kazandırma bir alacağın temini amacıyle yapılır. *Yenileme sebebi* de bir kazandırma sebebi olarak gösterilebilir. Bu halde, kazandırmanın sebebi, eski borcu ortadan kaldırarak yeni bir borç yaratmaktır.

Sebep, «saik»e çok benzemekle birlikte (bk. SAİK), ondan ayrılır. Saik, hukuken önemli değilken, sebep, kural olarak, hukuken önemlidir. Sebep kavramının diğer bir anlamı da, kazandırıcı işlemin temelini meydana getiren borçlandırıcı işlemdir. Bu anlamda sebep, tasarruf işleminin geçerliğini etkileyebilir. Şöyle ki, tasarruf işleminin sebebe bağlı (*illî*) olduğu hallerde, borçlandırıcı işlem herhangi bir

sebeple geçersizse, buna bağlı olarak yapılan tasarruf işlemi de geçersiz olur. Mülkiyetin devri böyle bir işlemdir. Bu sebeple, gayrımenkul satım sözleşmesi meselâ taraflardan birinin fiil ehliyeti olmaması sebeple geçersizse, buna bağlı olarak yapılan mülkiyetin nakli de geçersiz olacaktır. Buna karşılık, tasarruf işlemi sebebe bağlı değil, yani mücerretse, borçlandırıcı sözleşmenin geçersizliği onu etkilemez. Borçlandırıcı işlem geçersiz olsa bile bu geçersiz işleme dayanılarak yapılan kazandırma, tasarruf işlemi olarak geçerli kalır ve ancak sebepsiz iktisap (bk. SEBEP) kurallarına göre geri istenir. Oysa sebebe bağlı işlemlerde açılacak olan dava istihkak davasıdır.

● *Usul hukukunda sebep,* bir davada, tarafların iddiasını dayandırdıkları vakıalardır. Meselâ bir haksız fiil davasında dava sebebi, haksız fiil, kusur zarardır. Buna «dava temeli» de denilebilir. Yine usul hukukunda hukukî sebep, davanın hukuken içine girdiği kalıp, diğer bir deyişle, vakıaların hukukî nitelendirilmesidir.

— İda. huk. Sebep, bir idarî işlemde bulunması gereken beş unsurdan biridir. Bu, bazen hukukî bir metindir: bir kanun maddesine dayanan tüzük, yönetmelik v.b. Sebep, genellikle maddî bir durum veya olaydır. Meselâ bir tayin işleminde sebep, kadro boşluğudur. İdarenin sebep göstermekle yükümlü tutulmadığı veya tutulamadığı hallerde bir takdir yetkisinin bulunduğu kabul edilir. Bununla beraber, genellikle idare, ilgililere sebep bildirmeyebilirse de, yetkili yargı merciine yaptığı işlemin sebebini bildirmek zorundadır. Sebep unsurunda noksanlık, idarî işlemin bu unsurundaki sakatlık yüzünden iptaline yol açar.

◆ **Sebebî** sıf. *Esk.* Sebeple ilgili olan. (M)

Sebep, İlke ve Tek'lik Üstüne (*De la Causa, Principio e Uno*), Giordano Bruno'nun felsefî eseri (1584). Mektup şeklinde bir önsöz, beş diyalog ve birkaç şiirden meydana gelir. Bu eserde yazar, gerçek kavramıyle ilgili görüşünü ana çizgileriyle ortaya koyar; gerçeği sebep, ilke ve tek'lik olarak görür. Ortaçağ düşüncesinin üstünlüğünü kabul etmeyen Bruno, Kopernik anlayışını benimser; çünkü, ona göre, mutlak anlamda Evren'in bir merkezi ve çevresi yoktur görüşü, Aristoteles anlayışına oranla Kopernik anlayışına çok daha uygundur. Bazımsız ve sonsuz olan gerçek, Bruno'ya göre, sönük ve hareketsiz bir şey değil, hayatın sayısız biçimlerinde hareket etmek ve kendini belirlemek için, benliğinde bir ilke barındıran canlı bir organizmadır. Dünyanın iyi veya kötü olabilen bu «öz»ü, aynı zamanda filozofun geniş bilgisinin temelini teşkil eder. (M)

SEBEPLENMEK geçz. f. (*sebep*'ten *sebep-le-n-mek*). Dolayısıyle yararlanmak, kendine çıkar sağlamak: *Yeni bir Arnavut beyi var ... Paralı ... Beğenirse sen de biz de sebepleniriz!..* (Ahmed Rasim). [M]

SEBEPLİ sıf. (*sebep*'ten *sebep-li*). Sebebi olan.

— DEY. *Sebepli sebepsiz,* sebebi olsun veya olmasın.

— Bank. ve Bors. Bildirilmiş bir sebebi olan. *Sebepli poliçe.* (ML)

SEBEPSİZ sıf. (*sebep*'ten *sebep-siz*). Sebebi olmayan: *Sonra yine sebepsiz bir istifa. Bu defa, başka bir memlekete gidiyorsun, fakat orada da tutunamıyorsun* (R. N. Güntekin). *Sebepsiz bir dargınlık.* || Zf. Bir sebebi bulunmaksızın, sebepsizce: *Hiç sebepsiz yüzü kızardı ve önüne baktı* (Sabahattin Ali). *Hiç sebepsiz yokuştan indi, ona doğru yürümeğe başladı* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Sebepsiz kalmak,* yoksulluğa düşmek. || *Sebep olan (olanlar) sebepsiz kalsın.* Bk. SEBEP. || *Sebepli sebepsiz.* Bk. SEBEPLİ.

— Huk. *Sebepsiz iktisap* veya *zenginleşme,* bir malvarlığının haklı bir hukukî sebep olmadan, başka bir malvarlığı aleyhine artması.

— ANSİKL. Huk. *Sebepsiz iktisap* veya *zenginleşme* halinde, bir malvarlığı geçerli bir sebebe dayanmadan artar; yani malvarlığında meydana gelen zenginleşme, hukuka uygun bulunmakla birlikte, sebepsizdir. Buna göre sebepsiz zenginleşmeden söz edebilmek için, bir iktisabın bulunması gerekir. Bir iktisap söz konusu değilse sebepsiz zenginleşmeden söz edilemez. Meselâ bir gayrımenkul mülkiyetinin devri, illî bir işlemdir; yani tasarruf işleminin geçerli olması için, borçlandırıcı işlemin de geçerli olması gerekir. Borçlandırıcı işlem geçerli değilse, mülkiyet karşı tarafa geçmez. Bunun için de karşı tarafın malvarlığı zenginleşmiş olmaz ve sebepsiz zenginleşmeden söz edilemez. Buna karşılık menkul mülkiyetinin geçişi mücerret kabul edilirse, yani mülkiyetin geçişinin geçerli olması için borçlandırıcı işlemin de geçerli olması aranmazsa farklı bir sonuca varılır. Bu durumda, tasarruf işleminin geçerli olması, sebebin geçerli olmasına bağlı olmadığı için, sebep geçersiz olsa bile mülkiyet karşı tarafa geçer. Ancak bu geçişin sebebi yoktur. Bu durumda sebepsiz zenginleşmeden söz edilir.

Sebepsiz zenginleşmenin şartları şunlardır: 1. *bir malvarlığının zenginleşmesi.* Bu zenginleşme, aktifin çoğalması şeklinde olabileceği gibi, pasifin azalması şeklinde de olabilir. Meselâ, malvarlığına fiilen 1 000 lira girmişse, zenginleşme aktifin çoğalması şeklinde, buna karşılık bir borç ibra edilmişse pasifin azalması şeklinde olmaktadır; 2. *bir malvarlığının fakirleşmesi.* Fakirleşme ya aktifin azalması veya pasifin artması şeklinde olabilir. Malvarlığında bulunan bir radyonun mülkiyetinin başkasına geçirilmesi halinde fakirleşme, aktifin azalması şeklinde, buna karşılık meselâ 1 000 lira borç altına girme halinde ise pasifin çoğalması şeklinde görülür; 3. *illiyet bağı.* Zenginleşmeyle fakirleşme arasında bir illiyet bağının yani sebep-sonuç ilişkisinin bulunması gerekir. Daha açık bir deyişle, bir malvarlığının zenginleşmesi sonucu diğer bir malvarlığı fakirleşmelidir; 4. *haklı sebebin bulunmaması.* Sebepsiz zenginleşmeden söz edebilmek için zenginleşenin haklı bir sebebe dayanmaması gerekir. Diğer bir deyişle zenginleşmeyi, zenginleşen, fakirleşmeyi de fakirleşen istememiş olmalıdır. İstenme halinde, zenginleşme sebepsiz olmaz. Meselâ bir geçerli bağışlama sözleşmesi sonucu, bağışlayan malvarlığının fakirleşmesini, zenginleşen ise malvarlığının zenginleşmesini istemiştir.

Zenginleşmenin sebepsiz olması halleri şunlardır: a) hukukî sebebin geçerli olmaması: msl. tarafların hukukî sebep üstünde anlaşamamaları halinde sebep geçerli değildir. Bu hallerin arasında «borç olmayan şeyin ifası» da özel olarak düzenlenmiştir; b) hukukî sebebin gerçekleşmemiş olması (*condictio ob causam futuram*). Taraflar kazandırmayı gelecekte gerçekleşecek bir sebep uğruna yapmışlar; fakat sebep gerçekleşmemiştir (msl. evlenme maksadıyle cihaz verilmesi, fakat evlenmenin gerçekleşmemesi hali); c) hukukî sebebin sona ermesi (*condictio ob causam finitam*). Taraflar sözleşme yaptıkları anda sebep üstünde anlaşmışlar; fakat sonradan kazandırmanın sebebi ortadan kalkmıştır (msl. nişanlanma halinde verilen hediyeler evlenme gerçekleşmezse, bu sebeple geri istenebilir). Yapılmış olan bir sözleşme hata sebebiyle ortadan kaldırılacak olursa, yine sebep ortadan kalktığı için sebepsiz zenginleşme gerçekleşmiş olur; ç) borç olmayan şeyin ifası (*condictio indebiti*), sebepsiz zenginleşmenin en önemli türüdür. Bu halde bir kimse gerçekte borçlu olmadan kendisini borçlu zannederek ifada bulunmaktadır. Meselâ, temyiz kudreti yokken yapmış olduğu bir sözleşme, kendisini borç altına sokmadığı halde söz konusu olan kimse temyiz kudretini kazandıktan sonra kendisini sözleşmeyle bağlı zannederek ifada bulunacak olursa, bu, «borç olmayan şeyin ifası»nı gerçekleştirir. Borç olmayan şeyin ifasının şartları şunlardır: 1. ifası gereken bir borcun bulunmaması; 2. ifanın borç olmayan bir şeyin yerine getirilmesi amacıyle yapılmış olması; 3. ifa edenin hata ile ifada bulunmuş olması. Diğer bir deyişle, ifada bulunan, kendisini borçlu zannederek ifada bulunmalıdır. Hata ile kendisini borçlu zannederek değil de, borçlu olmadığını bilerek ifada bulunan kimse, borç olmayan şeyin ifasına dayanarak sebepsiz zenginleşme davası açamaz. O bu durumda bir bağışlamada bulunmuş sayılır; 4. bu hata ile yapılan ifanın iradî olması. İfada bulunan kimse iradî olarak değil de zorla ifada bulunmuşsa, «borç olmayan şeyin ifası» sebebine dayanamaz.

Belirli hallerde sebepsiz zenginleşmenin şartları gerçekleşmiş olmakla beraber kanun, sebepsiz zenginleşme davasının açılmasına izin vermemiştir. Bu haller şunlardır: 1. bir eksik borcun ifası. Eksik borç dava ile zorlanamayan borçtur. (Bk. BORÇ.) Ancak bu şekilde borç altına girmiş olan bir kimse, bunu kendi iradesiyle ödedikten sonra, ödediğini borç olmayan şeyin ifasına dayanarak geri isteyemez. Zira o kimse, borç olmayan bir şeyi ifa etmiş değildir. Borç vardır. Borcun dava yoluyle istenememesi ise onun varlığını ortadan kaldırmaz. Meselâ, zamanaşımına uğramış olan bir borçta durum böyledir; borcu yerine getiren kimse, kendisinin dava ile takip edilebileceğini zannederek borcu öder ve sonra kendisinin dava ile zorlanamayacağını öğrenecek olursa, hataen ifada bulundum diye ödediğini geri isteyemez; 2. hukuk ve ahlâka aykırı bir amacın gerçekleşmesi için verilen bir şey de sonradan sebepsiz zenginleşme olarak geri istenemez. Ahlâkî bir borcun yerine getirilmesi için verilen bir borç da geri istenemez. Meselâ, bir kimse, amcasına nafaka vermeğe hukuken mükellef değildir. Bu kimse darda bulunan amcasına belirli bir nafaka verecek olursa, sonradan bu verdiklerini, borçlu olmadığını ileri sürerek sebepsiz zenginleşme olarak geri isteyemez.

Sebepsiz zenginleşme davasıyle geri istenecek şey, kural olarak verilmiş şeyin aynıdır. Meselâ bir radyo, sebepsiz zenginleşmenin konusuysa, iade edilecek şey bu radyonun kendisidir. Ancak, zenginleşmenin konusu olan şey aynen zenginleşen kimsenin malvarlığında yoksa, o şeyin nakdî değeri, davanın konusu olur. Meselâ, bir kimsenin malvarlığına sebepsiz olarak giren bir mermer parçası, zenginleşen kimse tarafından bir heykel haline getirilecek olursa, işleme sonucu mülkiyeti kazanılır. Bu halde verilecek olan heykel haline gelmiş mermer parçası değil, mermerin para ile değeridir. Ancak para olarak verilecek değer, şeyin maddî değerinin tam karşılığı olmayıp, zenginleşen kimsenin malvarlığında meydana getirdiği çoğalmadır. Demek ki, zenginleşen geri verme anındaki malvarlığında artma kadarıyle geri verme borcu altına girer. İlk zenginleşmede meydana gelen artma ve azalmalar geri verme anında gözönünde tutulur. Geri verme borcun kapsamında aynı zamanda geri verme borçlusunun iyi veya kötü niyetli olması da gözönünde tutulur ve ona göre bir sonuca varılır. İyi niyetli davalı, geri verme anında elinde ne varsa onu geri vermek zorundadır. Bu sebeple, iyi niyetli borçlu zenginleşmenin tamamının geri verme anında elinden çıktığını ve bunun karşılığında malvarlığına başka bir şey de girmediğini ispat edecek olursa, hiç bir şey vermez. Onun kusurlu veya kusursuz olmasının hiç bir önemi yoktur. Dava edilen şey elinden çıkmışsa, iyi niyetli davalı hiç bir şey vermeyebilir; fakat, bunun aksine malvarlığında bir fazlalık meydana gelmişse bunu da geri vermek zorundadır. Bunun yanında iyi niyetli geri verme borçlusunun da alacaklıdan bazı istemleri olabilir. Önce, iyi niyetli geri verme borçlusu, mala yapmış olduğu masraflardan bazılarını isteyebilir. Geri verilmesi gereken şeye yapılan masraflar ya zorunlu, ya faydalı, ya da lüks olabilir. (Bk. MASRAF.) Bu masraflardan zorunlu ve faydalı olanları, geri verme borçlusu, alacaklıdan isteyebilir. Buna karşılık lüks masraflar için onun böyle bir istemi yoktur. Ancak yapmış olduğu lüks masraf asıl şeye zarar verilmeden çıkarılıp alınabiliyorsa, bunu alabilir (*ius tollendi*). Ancak, eğer hak sahibi bunların karşılığını vermeğe razıysa, o zaman bunları geri alamaz. Ancak verilecek bedelle yetinir. Buna karşılık geri verme borçlusu kötü niyetliyse, varılacak sonuç farklı olacaktır. Zenginleşmenin geri verileceğini bilen (veya bilmesi gereken) kimse kötü niyetlidir. Bu kimse söz konusu olan şeyi ileride geri vereceğini bildiği için malı elinden çıkarmış olsa dahi onun bedelini vermek zorundadır. Yapmış olduğu masraflardan sadece zorunlu olanların ta-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

sebzelik
Lyon fayansı

mamını isteyebilir. İyi niyetli geri verme borçlusundan farklı olarak faydalı masrafları (bu masraflar, ancak geri verme anında şeyde bir değer fazlalığı meydana getirmişse, bu fazlalık kadarıyle) isteyebilir. Lüks masraflar yönünden kötü niyetli geri verme borçlusu, iyi niyetli geri verme borçlusu gibidir. Sebepsiz zenginleşme davası, kişisel nitelikte olan bir davadır. Mal, zenginleşen kimsenin malvarlığından çıkıp başka bir kimsenin malvarlığına girmişse alacak hakkı sahibi, bu yeni kimseyi de takip ederek, ondan malın geri verilmesini isteyemez. Bu halde alacak hakkı sahibi, yine zenginleşeni takip ederek, onun malvarlığına başka bir şey girmişse onu ister. Ancak, alacak hakkı sahibi, zenginleşen kimsenin küllî haleflerini de takip edebilir. Dava 1 ve 10 yıllık zamanaşımına tabidir. Alacaklı, zenginleşme ve zenginleşen kimseyi öğrenmesinden itibaren bir yıl içinde ve her halde sebepsiz zenginleşme olayının meydana gelmesinden itibaren 10 yıl içinde dava açmak zorundadır. Aksi halde dava hakkı zamanaşımına uğrar. Bunun yanında, sebepsiz zenginleşme bir defi olarak hiç bir süreye bağlı olmaksızın da ileri sürülebilir. Eğer zenginleşme zenginleşen lehine bir alacak hakkı doğurmuş ve bu alacak da ifa edilmemişse, ifanın istenmesi halinde hiç bir süreye bağlı olmaksızın sebepsiz zenginleşme defi ileri sürülerek borç ödenmekten kaçınılabilir. Bu özellikle, zenginleşmenin bir mücerret borç ikrarı veya vaadinden doğması hallerinde söz konusu olur. (M)

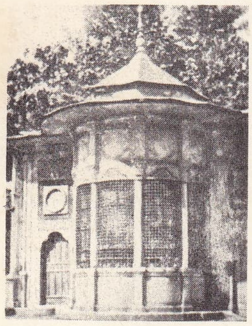

Dolmabahçe sebili

SEBER (Cemal Süreya), **Cemal Süreya** denir, türk şairi (Erzincan 1931). Haydarpaşa lisesi (1950) ve Siyasal Bilgiler fakültesini bitirdi (1958). Maliye müfettişi oldu. 1965'te serbest mütercimliğe başladı. Sonra yeniden Maliye bakanlığında görev aldı (1971). *Mülkiye, Evrim, Yeditepe, Pazar Postası* v.d. dergilerde şiir, *Türk Dili* dergisinde şiir üstüne denemeler ve yazılar yayımladı. İki kere *Papirüs* dergisini çıkarttı (1960-1961 ve 1966-1970). Eserleri: *Üvercinka* (1958) [1959 Yeditepe armağanı]; *Göçebe* (1965) [1966 Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü]. (M)

Sebe suresi, *Kur'an*'ın XXXIV. suresi. Mekke'de indirildi. 54 Âyettir. Bütün varlıkların Allah tarafından yaratıldığını, Allah'ın her şeyi bildiğini, ancak ona hamdetmenin gerektiğini bildirir. Küfredenlerin, Allah'ın gösterdiği doğru yoldan ayrılanların günün birinde yaptıklarının cezasını çekeceklerini, Allah'ın bilgisinden hiç bir şeyin gizlenemeyeceğini açıklar. Allah'ın emirlerine, gönderdiği peygamberlere (Süleyman ve Davud) inanmayan, onlara karşı gelen, bildirdikleri tanrı buyruklarının yalan olduğunu ileri süren, ahlâksızlığa dalan *Sebe kavmi*'nin nasıl cezalandırıldığını, küfre sapanların bundan ibret alması gerektiğini öğütler. (M)

SEBEŞ, Romanya'da şehir, Erdel'de (Hunedoara bölgesi), *Sebeş dağları*'nın (2 249 m) kuzeyinde, *Sebeş ırmağı* kıyısında; 10 100 nüf. Bazı bölümleri roman üslûbunda gotik kilise (XIV.-XV. yy.). Şarapçılık. Tuhafiyecilik. Bıçkıhaneler. (L)

SEBET i. (ar. *şübūt*'tan *sebet*). *Esk.* İspatlayıcı belge.

— Dilbil. «Senet sepet» deyimdeki *sepet* kelimesinin aslı «sebet»tir. (M)

SEBH i. (ar. *sebḥ*). *Esk.* Yüzme: *Emvac-i iktirabımın üstünde sebh ile / Oldum reside sahil-i hicr ü tevekküle* (Cenab Şahabeddin). [M]

SEBHA i. (ar. *el - sebha*). Hidrol. Kuzey Afrika'da bazıları su ile örtülü tuzlu çöküntü.

— ANSİKL. Yarıçöl manzarasının ana unsuru olan *sebha,* derinliği fazla olmayan bir su örtüsü veya kenarları mevsimlere göre değişen beyazımsı bir tuz alanıdır. Bu çanak, yayılma sularından çok, basınçlı su altı örtüleriyle beslenir: Şattüşşarkî ve Şattülhuda gibi. Bu yüzden büyük sebhalar yakınında, tatlı su örtülerinde olması şartıyle, artezyen kuyuları açmak yararlıdır. Kurak yaz mevsiminde killi çamur kuruyarak yüzeyde bir kabuk meydana getirir. Bu kabuğun çeşitli tuzlarını, triyas gibi klorürlü ve alçıtaşlı oluşuklardan geçerek gelen sular getirir. (L)

SEBHA, Libya'da şehir, Fizan'ın idare merkezi; 7 300 nüf. Önemli vaha. 1943'te Fransızların eline geçti. Havaalanı. (L)

SEBHALE i. (ar. *sebḥale*). *Esk.* «Sübhan-Allah» sözünü söyleme, tekrarlama. (M)

SEBİ i. Bk. SEBY.

SEBİ sıf. ve i. (ar. *seby*'den *sebī*). *Esk.* Esir düşmüş (kimse). [M]

SEB'İ sıf. (ar. *seb*ᶜ'den *seb*ᶜ*ī*). *Esk.* Yedi günde bir gelen (nöbet v.b.). || Yedi sayısıyle ilgili olan. (M)

SEBİKE i. (ar. *sebk*'ten *sebîke*). *Esk.* Ergitilerek kalıba dökülmüş olan maden parçası, külçe. || *Sebike-i zehebiye,* altın külçesi. (M)

SEBİL i. (ar. *sebil*). Sebilhane: — *Yıkık sebile bakıp ağlayan yanık mektep... / Geçenki yangının enkazı işte bunlar hep* (M. Â. Ersoy). || Kutsal günlerde sevap kazanmak için dağıtılan içme suyu.

— DEY. *Sebil etmek,* bol bol harcamak: *O, kendisinde mevcut bütün hazineleri müridine dökmüş, sebil etmiş* (N. Araz).

— *Esk. Ebna-yı sebil,* yolda olan kimseler, yolcular. || *Fi-sebilillâh.* Bk. FİSEBİLİLLÂH. || *İbn-üs-sebil,* yolcu. || *Tahliye-i sebil,* kapıp salıverme, serbest bırakma.

— Din. Bk. ANSİKL.

— Mim. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. Daha çok bir hayır kurumu niteliği taşıyan *sebil*'ler, cami, mescit, tekke, türbe ve çeşmelerin yanında padişahlar, saraylılar, devlet büyükleri, zenginler ve malî durumu elverişli kimseler tarafından yaptırılırdı. Bazı sebillerin içinde yaptıranın mezarı bulunurdu. Bu hayır kurumları daha çok yol üzerlerinde, yolcu uğraklarında olurdu. Sebillerde bayram ve kandil günleri halka parasız şerbet dağıtılırdı. Ayrıca hayır yapmak isteyen kimseler de buralarda istedikleri zaman halka su veya şerbet dağıtabilirlerdi.

— Mim. Anadolu'da ilk *sebil*'ler Selçuklular zamanında yapılmağa başlandı. XV. ve XVI. yy.ın ilk yarısında çok az sebil yapıldı. XVI. yy.ın sonlarıyle XVII. yy.ın ortalarından sonra sebil yapımı arttı. Osmanlılar devrinde İstanbul'da 125-130 kadar sebil yaptırıldı. Bugün bunların birçoğu ortadan kalkmıştır. İstanbul'da XV. yy.dan kalan tek sebil Şeyhülislâm Efdalzade Seyid Hamideddin Efendinin Fatih'te yaptırdığı sebildir (1503). Sebiller genellikle dört türlüdür: **1.** *köşe sebilleri,* en basit ve en eski tiptir. Cadde üzerlerinde yapılan bu tür sebiller taşkın biçimde köşelere yerleştirilirdi. Bu şeklin ilk uygulandığı sebil Süleymaniye'de Mimar Sinan'ın türbesinde, türbeyle bir bütün teşkil eden *Mimarsinan sebili*'dir. Sebilin beş penceresi vardır ve geniş bir saçaklı kubbeyle örtülüdür. Köşe sebillerine örnek olarak, Beyazıt ile Vefa arasında *Hüsrevkethüda sebili* (1566), Bozdoğan kemeri yakınında *Gazanferağa sebili* (1614), Yerebatan'da *Dilsiztavşanağa sebili* (1670), üniversite kütüphanesi yanında *Kaptanıderya İbrahimpaşa sebili* (1790), Beyazıt'ta *Seyithasanpaşa sebili* (1745), Eyüp'te *Şahsultan sebili* (1810) gösterilebilir; **2.** *cephe sebilleri,* bu tip sebiller büyük yapıların cephelerini süslemek üzere yapılırdı. Türk barok mimarîsinin en önemli üç cephe sebili Dolmabahçe'de *Hacıeminağa sebili* (1644), Kabataş'ta *Kocayusufpaşa sebili* (1787) ve Eyüp'te *Mihrişahsultan sebili*'dir (1796); **3.** *anıtsal sebiller,* sayıları çok azdır. Azapkapı'da *Validesalihasultan sebili* ile Sultanahmet'de *Ahmed III sebili* böyledir; **4.** *pencere halindeki sebiller,* bir duvarın yüzünde açılan bir veya birkaç penceredem ibarettir. Diğer çeşitlere nazaran daha basit ve sade yapılardır.

Bu gruba örnek olarak Sultanahmet camii sebilleri, Ragıppaşa kütüphanesi cephesinde yer alan sebiller (1763), Kocamustafapaşa camii ön avlusunda *Rifatpaşa sebilleri* (1855) gösterilebilir. Zamanın üslûbuna göre yapılan sebiller genellikle yerden 0,75-1 m kadar mermer kaplıdır. Bu mermer duvar üzerine sütunlar yerleştirilir, sütun araları «şebeke» denilen tunç parmaklıklarla kapatılır. Üzerleri geniş bir saçaklı kubbeyle örtülüdür. Şebekenin alt kısmındaki geniş deliklerinden zincirlere bağlı taslar sarkar. (→ Bibliyo.) [M]

SEBİL, Mısır'da şehir, Yukarı Mısır'da, Kom-Ombo (Assuan ili) yakınında. Burada üç ayrı çağın izlerini taşıyan bir taş devri medeniyetinin kalıntıları bulundu. (Sebilyen medeniyetinin adı buradan gelir.) [L]

SEBİLCİ i. (*sebil*'den *sebil-ci*). Sokaklarda dolaşarak hayır için parasız su dağıtan kimse. || Sebilde su dağıtmakla görevli kimse.

— Ask. *Esk.* Yeniçeri ocağında su taşımak ve ocağa su sağlamakla görevli kimselere 1826'dan sonra verilen ad.

— Teşk. tar. Halkın parasız su içmesi için yaptırılan sebillerde, isteyenlere su vermekle görevli kimse. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Sebilci*'ler, sırtlarında sol omuzlarına bir kayışla bağlanmış kırba (içi su dolu kösele tulum) taşırlardı. Sırtlarında sahtiyandan (tabaklanmış keçi derisi) ceket, ayaklarına şalvar giyer; başlarına ağbanî sarık sarılı külâh takarlardı. Ellerinde üzeri yazılı sarı bir tas bulunurdu. Bunlar, Hüseyin ve Kerbelâ şehitlerinin ruhu için su dağıtırlardı. Kırbanın alt kısmı sebilcinin sırtına dayalı dört köşe bir tahtaya oturtulurdu. Su tulumu bu tahtaya demir bir çemberle bağlanırdı. Kırbaları, sakalarınkinden küçüktü. Bunların ağzına tahta geçirilerek, bir de musluk takılırdı. Sebilciler, sağ ellerinde tuttukları pirinç veya bakırdan yapılmış taslarla isteyene su verirlerdi. Sebil, bir çeşit «hayır için bedava su dağıtma» anlamına geldiği halde, bazen su içenlerden para alınır; fakat para vermek istemeyenler zorlanmazdı. Sebilciler su dağıtırlarken bektaşî şairi Harabî Babanın Kerbelâ olayı üstüne yazdığı bir mersiyeyi makamla okurlardı. (M)

SEBİLHANE blş. i. (ar. *sebil* ve fars. *ḫāne*'den *sebîl-ḫāne*). Genellikle camilerin yanında bulunan, özel bir tarzda yapılmış, isteyenlere Allah rızası için her zaman bedava içme suyu dağıtılan taş yapı. || *Sebilhane bardağı,* sebillerde gelip gidenlerin su içmeleri için kullanılan taslar veya maşrapalar. (Bunlar sebilin demir parmaklıklı pencereleri önüne dizilir, içleri su ile doldurulurdu.)

— DEY. *Sebilhane bardağı gibi.* Bk. BARDAK. (M)

SEBİLİYEN sıf. (yer adı *Sebil*'den [Yukarı Mısır, Assuan ili] fr. *sebilien*). Levaluvazo-musteriyen ile Tardenuvasiyen arası fasiyeslerini kapsayan ve Üst Paleolitik ile Mezolitik arasında yer alan medeniyete denir. (L)

SÉBILLOT (Paul), fransız ressamı ve folklorcusu (Matignon 1846-Paris 1918). Feyen-Perrin'in öğrencisiydi; 1870-1883 arasında yaptığı deniz manzaralarıyle tanındı (*Trieux Nehrinin Ağzı,* Quimper müzesi), sonra folklora yöneldi. Başlıca eserleri: *Contes Populaires de la Haute Bretagne* (Yukarı Bretagne Halk Masalları) [1880-1883]; *Gargantua dans les Traditions Populaires* (Halk Geleneklerinde Gargantua) [1883]; *Légendes et Curiosités des Métiers* (Zanaatlarla İlgili Efsaneler ve Meraklı Hikâyeler) [1894]; *Contes des Landes et des Grèves* (Fundalık ve Kumsal Masalları) [1895]; *Le Folklore des Picheurs* (Balıkçı Folkloru) [1901]. (L)

SEBİN sıf. (ar. *seb*ᶜ'den *seb*ᶜ*īn*). *Esk.* Yetmiş (sayısı): *Sinni hudud-i sebine ermiş, ak sakallı bir pir iken...* (Naima). [M]

SEBİT sıf. (ar. *şübūt*'tan *sebīt*). *Esk.* İyi yerleştirilmiş olan, yerinde sağlam bir şekilde duran. (M)

SEBİYE i. (*seb*ᶜ, yedi'den *seb*ᶜ*ī* > *seb*ᶜ*iyye*). Din. «Yedi imam»cılar. (Sebiye, halife Ali'den sonra gelen imamların sayısını yediyle sınırlayan şiî topluluklarına verilen genel addı. Bk. BATINİLİK, GALİYE, İMAMİYE. (M)

Foto. LAROUSSE

Bostaniskelesi sebili (Eyüp, İst.)

Gazanferağa sebili (Bozdoğan kemeri yanı, İst.), 1614

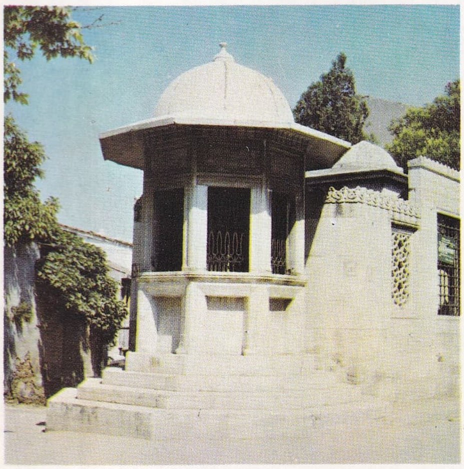

Mimarsinan sebili (Süleymaniye, Sinan türbesi yanı, İst.)

Mahmud II sebili (Divanyolu, İst.)

Amcazadehüseyinpaşa sebili (Saraçhane, İst.), 1700

Kuyucumuratpaşa sebili (İst. Üni. yakını), 1607

Azapkapı sebili, rokoko üslûbu (Azapkapı, İst.)

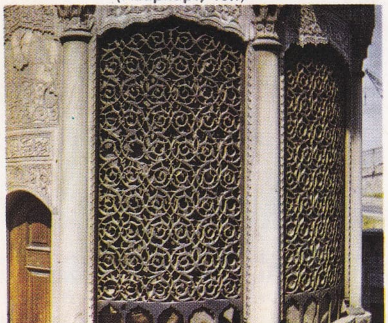

Ahmed III sebili (Sultanahmet, İst.), 1729

Amcazadehüseyinpaşa sebili şebekesi (Saraçhane, İst.)

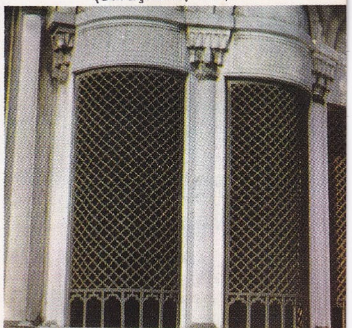

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

1. marul; 2. pırasa; 3. kıvırcık marul; 4. marul; 5. ıspanak; 6. tere; 7. brüksel hindibası; 8. havuç; 9. tekesakalı; 10. yabanî hindiba; 11. hindiba; 12. kuzukulağı; 13. yeşil lahana; 14. havuç; 15. ravent; 16. enginar; 17. yeşil fasulye; 18. bezelye; 19. karnabahar; 20. patlıcan; 21. kereviz; 22. domates; 23. maydanoz; 24. taze soğan; 25. kabak; 26. beyaz şalgam 27. sarmısak; 28. yabanî sarmısak; 29. kuru soğan; 30. kırmızı lahana; 31. pazı; 32. bayır turpu; 33. karabaş kökü; 34. rezene; 35. kırmızı pancar; 36. kuşkonmaz; 37. patates; 38. kırmızı turp; 39. tatlı patates (iğnam); 40. sarmısak; 41. yaprak kereviz; 42. pembe turp; 43. hıyar; 44. yeşil biber; 45. hindiba; 46. tatlı patates; 47. mantar; 48. mantar; 49. kuzu mantarı; 50. kavun; 51. bakla; 52. kırmızı biber.

Doc. Fauchon, foto. Larousse

SEBK i. (ar. *sebk*). *Esk.* Önceden geçmiş olma, önde bulunma, ileride olma. || Öne geçme, ilerleme. || *Sebk etmek,* geçmişte vuku bulmak, geçmek. (M)

SEBK i. (ar. *sebk*). *Esk.* Bir madeni ergiterek kalıba dökme.

— Ed. *Esk.* Bir cümlenin düzeni ve üslûbu. || *Sebki hindî* (hint üslûbu), divan edebiyatında XVII. - XVIII. yy.larda etkisini gösteren ve karmaşık mazmunlara, hayal oyunlarına, güç anlaşılır, alışılmadık benzetmelere dayanan ve şiiri duygudan uzaklaştırarak zihnîleştiren süslü bir anlatım biçimi. (Bk. ANSİKL.) || *Sebki kelâm,* bir yazı veya konuşmada sözün düzeni. || *Sebki mefsul,* kısa ve kesik cümlelerle yazma tarzı. || *Sebki mevsul,* birbirine bağlı, uzun cümlelerle yazma tarzı. || *Sebki mürekkeb,* hem kısa ve kesin, hem de uzun cümleler kullanarak yazma tarzı.

— Huk. *Esk.* Usulüne uygun yargılama sonucu elde edilen kanaatin karara yazılması. || Bir yargı kararına hukukî gerçeğin usulüne uygun olarak geçirilmesi.

— ANSİKL. Ed. *Esk. Sebki hindî,* iran edebiyatında klasik dönem kapandıktan sonra Hindistan'da baburlu hint-türk hükümdarlarının saraylarında farsça yazan hint, iran, türk şairlerinin eserlerinde yeni bir üslûp olarak gelişti. Başlıca temsilcileri arasında Saib, Feyzî, Örfî, Şevket, Muhteşem v.d.nin yer aldığı bu üslûbu türk edebiyatında XVII. yy.da Nef'i, Nailî, Neşatî, Nabi v.b., XVIII. yy.da Şeyh Galib geniş ölçüde uyguladı. Mısraları düşünce ve anlatım bakımından güç çözülür birer bilmece durumuna getiren sebki hindî, mürâatı nazir, hüsnü talil gibi edebî sanatlara geniş yer verir. Temaları günlük yaşayıştan uzaklaştırarak mazmunların en uzak anlamları arasında çağrışımlara dayanan çapraşık bağlar kurar. (M)

SEBKAT i. (ar. *sebkat*). *Esk.* Geçme, ilerleme. || *Sebkat etmek,* (evvelce) geçmek: *«Kad» boy manasına yukarda sebkat etmişti* (Ziya Paşa). [M]

SEBKÜRABIT veya **SEBKÜRABT** blş. i. (ar. *sebk,* cümlenin düzeni ve *rabt,* bağlama'dan *sebkürabt*). *Esk.* [Söz ve anlatımda] Tutarlık. (M)

SEBLÂ sıf. (ar. *seblā*). *Esk.* [Göz için] Uzun kirpikli. || İ. Kadın adı. || *Ayn-ı seblâ,* uzun kirpikli göz. (M)

SEBLET i. (ar. *seblet*). *Esk.* Bıyık: *Az idi seblet-i ferhundeleri / Milk-i Rum'un nitekim müşk-i teri* (Hakanî). [M]

SEBONDE (Raymond DE). Bk. SABUNDE.

SEBORE i. (lat. *sebum,* içyağı ve yun. *rhein,* akma'dan fr. *seborrhée*). Patol. Yağ ve ter bezi salgılarının marazî şekilde artması.

— ANSİKL. *Sebore,* bazı karakteristik deri hastalıklarına sebep olur: komedon ve sivilce karışımı olan ergenlik çıbanı, uzun süren tedrici saç dökülmesi, göğüs ortasında beliren kepekli seboreitler yüzde (özellikle alında, burun-yanak çizgisinde, elmacık çıkıntılarında) beliren seboreli egzama. Sebore, perhizle sağlık kurallarına uymakla, kükürtlü aminoasitlerle ve A vitaminiyle tedavi edilir. (L)

SEBOREİT i. (fr. *séborrhéide*'den). Patol. Saçlı deride, yüzde ve göğüste beliren kepekli pitiriyazis şeklinde dermatoz. (L)

SEBT i. (ar. *sebt*). *Esk.* Cumartesi. || *Eshab-üs-sebt* («cumartesinin sahipleri»), Yahudiler. || *Yevm-üs-sebt,* cumartesi günü. (M)

SEBT i. (ar. *sebt*). *Esk.* Kaydetme, yazma; *Ol dem ki kalem sebt için âsar-ı hayalim / Destimde ser-ender-ham-i aguş-i bütandır* (Nef'i). || *Sebt-i defter,* deftere kaydetme, deftere geçirme. (M)

SEBT. Bk. ŞABBAT.

SEBTÎ (Ahmed bin Cafer), septeli bir veli (Septe [ar. Sebta] 1145 - Marakeş 1205). Öğrenimini doğduğu şehirde yaptı. Çevresindekileri kolayca ikna eden bir hatipti. Sadaka vermeyi, dul ve yetimlere yardım etmeyi ve herkese iyilik etmeyi öğütlerdi. Sade bir hayat yaşar, kendisine gelen hediyeleri fakirlere ve öğrencilere dağıtırdı. Hayatının sonlarına doğru Marakeş'e gi-

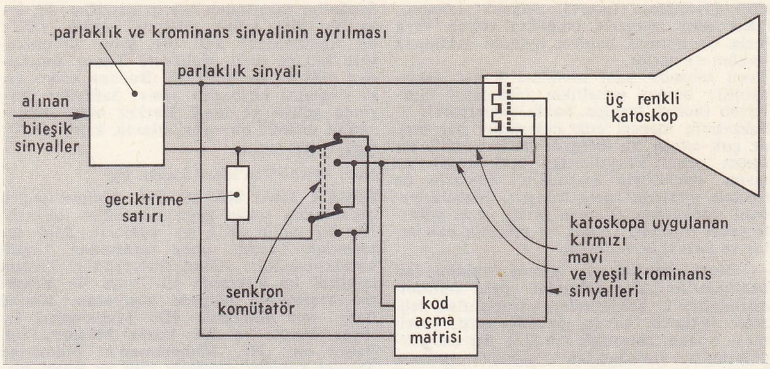

SECAM alıcı katoskopa uygulanan üç krominans sinyalini işleyen devrelerin çalışma şeması

derek orada yerleşti. Halk arasında birçok keramet gösterdiğine inanılırdı. Ölümünden sonra da etkisi devam etti. Fas'ta ve Cezayir'de yeni buğday ürününün ilk ölçeğinin ona saygı gösterisi olarak fakirlere verilmesi geleneği vardır. (M)

SEBU i. (ar. *sebuᶜ*). *Esk.* [Aslan, kaplan v.b.] Yırtıcı hayvan. (M)

SEBU i. (fars. *sebū*). *Esk.* Testi: *Sicilya kızları üryan omuzlarında sebu* (Y. K. Beyatlı). *Lutfeyle saki nazı ko mey sun ki kalmaz böyle bu / Dolsun sürahi vü sebu boş durmasın peymane hem* (Nef'i). || Şarap kabı. || *Sebu-yi tehi,* boş testi. (M)

SEBU (VAD), Kuzey Fas'ta ırmak; 458 km. *Vad Gigu* (150 km) adıyle Orta Atlas'tan doğar, «Causse» ile kıvrımlı sıradağın temas noktasında güneydoğudan kuzeybatıya doğru uzanan karık'ı takip eder. Güneydoğudan kuzeybatıya yöneldikten sonra Fas ovasına girerken Sebu adını alır. Ön Rif kıvrımlarını derin boğazlarla aştıktan sonra, Taza koridorundan inen Taza'yı, Lebene'i ve Orta Rif'ten gelen Vergha'yı alır. Sonra geniş Garb ovasına girer ve birçok menderes çizer. Tabiî bir yatakta akan ırmağa, batı kolları (vad Beht ve Rdom) aracılığıyle güçlükle ulaşır. Bu kesimde sulama ve modern tarım teknikleriyle yakın bir tarihte pirinç tarımına başlanmıştır. Vad Sebu, çığırının aşağı kısmında sefere elverişlidir; Kenitra limanı bu kesimde kurulmuştur. (L)

SEBUÇE i. (fars. *sebū,* testi ve *-çe,* küçültme ekinden). *Esk.* Küçük testi. || Küçük şarap kabı. (M)

SEBUH sıf. (ar. *sebh*'ten *sebūh*). *Esk.* Çok ve iyi yüzen, yüzücü. (M)

SEBUH EFENDİ Âmâ, türk bestecisi ve kemanîsi (öl. 1900). Kemanı parlak ve gösterişli bir biçimde çalardı; aynı nitelikte oyun havaları da besteledi. Önemli eserleri: *Hicaz Aksak Şarkı; Hüzzam Aksak Şarkı; Yegâh Saz Semaisi; Hicazkâr Sirto; Hicazkâr Longa; Kürdilihicazkâr Longa.* (M)

SEBUN sıf. (ar. *sebᶜ,* yedi'den *sebᶜūn*). *Esk.* Yetmiş (sayısı). [M]

SEBÜK sıf. (fars. *sebük*). *Esk.* Hafif. || Çabuk, tez. || *Mec.* Ağırbaşlı olmayan. || *Sebük-bar,* yükü hafif olan. || *Sebük-destî,* eli tez olma, eline çabukluk. || *Sebük-dil,* neşeli, sevinçli, kaygısız. || *Sebük-endiş,* derin düşünemeyen. || *Sebük - himmet,* gayretsiz, hevessiz. || *Sebük-hired,* yargısında kararsız. Akılsız. Tedbirsiz. || || *Sebük-hiz,* çabuk hareket eden, çabuk davranan. || *Sebük-inan,* çabuk koşan. || *Sebük -maye,* değersiz, itibarsız. Cahil. || *Sebük-mağz,* beyinsiz, akılsız. || *Sebük-mağzane,* akılsızca. || *Sebük-meşreb,* hafifmeşrep, hoppa. || *Sebük-mizaç,* hafif yaradılışlı, hoppa. || *Sebük-pa* (veya *sebük-pay*), ayağına çabuk olan. || *Sebük-pervaz,* çabuk ve çok uçan, uçucu. || *Sebük-rev,* çabuk giden. || *Sebük-rey,* hafif fikirli, düşüncesiz. || *Sebük-ruh,* tez canlı. Hoşsohbet, şen. *Mec.* Lâubali. || *Sebük-seng,* hafif taş. *Mec.* İtibarsız. || *Sebük-ser,* hafif düşünceli, derin düşünmeyen. Âdi, sefih. || *Sebük-serî,* düşüncesizlik. || *Sebük-tuz,* çabuk koşan, ayağına çabuk.

◆ **Sebükî** i. *Esk.* Hafiflik. || *Mec.* Çabukluk. (M)

SEBÜK TİGİN (Âdil) **Nâsırüddin,** Gazneli Mahmud'un babası (öl. 997). Samanoğulların Horasan ve Gazne valiliğini yapan Alp* Tigin'in türk asıllı (Kayı boyundan) kölesiydi. Alp Tigin'in yanında, ordu kumandanlığına kadar yükseldi; fakat Mansur bin Nuh, Samanoğulları tahtına geçince, Alp Tigin ile birlikte Belh'e, sonra da Gazne'ye çekildi. Alp Tigin 963'te ölünce Samanoğullarına bağlandı. Gazne valisi oldu. Samanoğulları hükümdarı Nuh bin Mansur'a bağlı olmak üzere hâkimiyetini Taharistan, Zabulistan, Büst, Kâbil, Gerdiz bölgelerine kadar genişletti. Oğlu Mahmud'a Büst valiliğini verdi. Hindistan'da Hinduşahî sülâlesinden gelen Caypal'ın elindeki ülkelere seferler açtı. Nuh bin Mansur'un, Horasan valisi Ebu Ali Muhammed Simcuroğlu ve Herat valisi Faik ile olan anlaşmazlıklarında Nuh, Sebük Tigin'den yardım istedi. Sebük Tigin ve oğlu Mahmud, iki âsi valiyi yendiler (994). Bu başarı üzerine Nuh, Sebük Tigin'e «Nâsırüddin», Mahmud'a «Seyfüddevle» unvanlarını verdi ve Mahmud'u Horasan'a vali tayin etti. 995'te Simcuroğlu ve Faik'in Horasan'ı geri almak teşebbüsleri Sebük Tigin tarafından önlendi. Mahmud Horasan'a hâkim oldu. Simcur ailesinden bazı kişileri tutukladı. Sebük Tigin, hayatı boyunca görünüşte Samanoğullarına bağlı olarak yaşadı. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Mahmud bağımsız olarak Gazne devletini kurdu. (M)

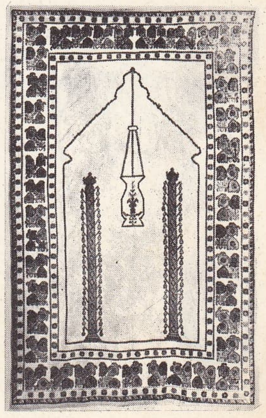

XVIII. yy. Gördes işi seccade

SEBY veya **SEBİ** i. (ar. *seby*). *Esk.* Savaşta yenilerek esir düşme, tutsak olma. (M)

SEBZ sıf. (fars. *sebz*). *Esk.* Yeşil: *Sebz ü hurrem bir feza mı ol kenar-ı cuybar / Ya miyan-ı cuda aksi günbed-i hazra mıdır* (Nef'i). *Güya çiçek diye / Bir hâk-i sebze döktüğü kanlarla titriyor* (Tevfik Fikret). || *Sebz-fam* (veya *sebz-reng*), yeşil renkli. || *Sebz-puş,* yeşil elbise giymiş olan, yeşil elbiseli. Yas elbisesi giyen, siyah elbise giyen. Zahit, dinine çok bağlı kimse. Huri, melek. || *Berg-i sebz.* Bk. BERG. || *Hatt-ı sebz.* Bk. HAT.

— Mus. *Sebz ender,* türk musikisinde 2 yüzyıllık birleşik makamlardan biri. || *Sebz ender sebzi hisar,* türk musikisinde en az 2 yüzyıllık birleşik makamlardan biri. || *Sebz ender sebzi kadim,* türk musikisinde 3 yüzyıllık birleşik makamlardan biri. || *Sebzi hisar,* türk musikisinde 2 yüzyıllık birleşik makamlardan biri. || *Sebzi taze,* türk musikisinde birleşik makamlardan biri. (Bu makamların zamanımıza kalmış örneği yoktur.) [M]

SEBZE i. (fars. *sebz,* yeşil'den *sebze*). Yiyecek olarak kullanılan ve genellikle pişirilerek yenen yeşil bitkiler veya bunların taneleri: *Yeşil sebze; kuru sebze* (yeşil sebzelerde C vitamini, daha besleyici olan kuru sebzelerde ise B vitamini çoktur). || *Esk.* Bk. SEBZ.

— Zır. *Sebze bahçesi,* sebze yetiştirilen bahçe. || *Sebze keskisi,* sebzeleri küçük parçalar veya belirli şekilde parçalar halinde doğramağa yarayan âlet. Kök sebzeleri çabucak kesmeğe yarayan aygıt.

— ANSİKL. Bot. Bahçelerde yetiştirilen ve çeşitli kısımları (kök, soğan, sap, yaprak, çiçek veya meyve) yenen bütün bitkilere *sebze* denir. Taze veya yeşil sebzeler toplanır toplanmaz yenmelidir, çünkü uzun

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

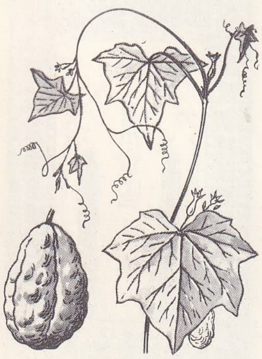
sechium

süre dayanamaz (marul, ıspanak, lahana); fakat sunî usullerle (soğukta tutma veya hızla dondurma) bunları aylarca saklamak imkânı da vardır.
Kuru sebzeler yeni mevsime kadar saklanabilir; bunlar genellikle sebzelerin taneleridir (nohut, fasulye, bakla, mercimek).
Sebzelerin menşei çok değişiktir; her biri, az çok sınırlı bir bölgede yetişen yerli bir tipten gelir. Yüzyıllardan beri uygulanan tarım usulleriyle insanoğlu bunların en faydalı yönlerini geliştirmiştir. Meselâ yabanî pancardan (*Betavulgaris*) ıslah yoluyle şeker pancarı, yemlik ve sebzelik pancarlar ve pazı elde edilmiştir.

— Mutf. Mutfak ve yemek bakımından özelliklerine göre *sebze*'ler şöyle sınıflandırılabilir: 1. köklerinden yararlanılan sebzeler (patates, havuç, pancar, turp, yerelması, soğan, sarmısak v.b.); 2. sap ve gövdelerinden yararlanılan sebzeler (pırasa, kuşkonmaz, maydanoz, dereotu v.b.); 3. yapraklarından yararlanılan sebzeler (marul, ıspanak, pazı, yeşil salata, ebegümeci, semizotu, roka, tere v.b.); 4. çiçeklerinden yararlanılan sebzeler (karnabahar, enginar v.b.); 5. meyvelerinden yararlanılan sebzeler (patlıcan, biber, domates, bamya v.b.); 6. tohumlarından yararlanılan sebzeler (nohut, fasulye, bakla, mercimek, bezelye, börülce v.b.). Genellikle sebzelerin suları çok, kalori değerleri düşüktür. Karbonhidratlar, sebzelerde bazen nişasta, bazen de şeker ve selüloz halinde bulunur. Protein, köklerde (ağırlık olarak) yüzde 1 - 2'yi, yağ ise yüzde 5'i geçmez. En fazla protein, tohumlarından yararlanılan sebzelerde bulunur. En önemli besleyici unsurlar kalsiyum, demir gibi mineraller, A, B, C, K vitaminleridir. Yeşil yapraklı sebzeler, madenler ve vitaminler bakımından çok zengindir. Sebze, her günkü yiyecekler arasında bulunması gereken besindir. Bunlardan etli ve zeytinyağlı yemekler yapılır: haşlama, kızartma ev ızgara v.b. çeşitli et yemekleri yanında garnitür olarak da verilir. Sebzeler bağırsakları yumuşatır, sindirimi kolaylaştırır. Perhiz yemeklerinin yapılmasında çeşitli sebzelerden yararlanılır.

◆ **Sebze-zar** bls. i. *Esk.* Yeşillik. || Sebze tarlası.

SEBZECİ i. (*sebze*'den *sebze-ci*). Sebze satan kimse, manav. (M)

SEBZECİLİK i. (*sebzeci*'den *sebzeci-lik*). Sebzecinin yaptığı iş. (M)

SEBZELİK i. (*sebze*'den *sebze-lik*). Sebze yetiştirilen bahçe. || Buzdolaplarında sebzelerin konulduğu bölüm. || Sebze servisinde kullanılan çukur tabak; genellikle kapaklı olur.

— ANSİKL. *Sebzelik* denen kapaklı kab XVIII. yy. başlarında çok kullanıldı; bu devirde Germenler işlenmiş gümüş sebzelikler yapmakta ustalaşmışlardı. Seramikçiler de sebzelikler imal ettiler. (LM)

SEBZEVAT çoğl. i. (fars. *sebze*, yeşillik ve ar. *-āt*, çoğul eki'nden *sebzevāt*). *Esk.* Sebzeler, yeşillikler. (M)

SEBZÎ sıf. (fars. *sebz*'den *sebzî*). *Esk.* Yeşil renkli, yeşilli. || İ. Yeşillik: *Seninle gel, bu hıyaban-ı vehdet-âramın / İlelebet koşalım sebzî-i zılalinde* (Tevfik Fikret).

— Mus. *Esk.* Türk musikisinin örneği kalmamış mürekkep makamlarından biri. (M)

SEBZİN sıf. (fars. *sebz*'den *sebzin*). *Esk.* Rengi yeşil olan, yeşil renkli: *O bulur came-i sebzin-i varakla revnak / Sen ise ahsen olursun çıkarıp pireheni* (Kemalpaşazade). [M]

SEBZVAR, İran'da (Horasan) şehir, Meşhed'in batısında; 30 600 nüf. Ticaret merkezi.

— Tar. İran tarihinin efsanevî kahramanlıklarının bir kısmı bu şehirde geçti. Şehrin merkezindeki meydanda, İran'ın efsanevî kahramanlarından Rüstem ile Suhrab'ın uzun süren savaşları yapıldı; bu yüzden buraya *Beyaz Dev meydanı* adı verildi. Emevîler devrinde şehir islâm hâkimiyetine girdi. Halkının çoğu şiî mezhebini benimsedi. Sebzvar, bir süre Beyhak idarî bölgesinin merkezi oldu. 1186'da, Harizmşahlardan Tehiş, kardeşi Sultanşah Mahmud'u Harizm'den çıkarınca Mahmud, Horasan'a gelerek Sebzvar'a yerleşti. Şehir, Moğollar tarafından tahrip edildiyse de, kısa bir süre sonra yeniden yapıldı. 1337'de Abdürrezzak adlı biri şehir ve çevresine hâkim oldu. Sebzvar, Timur tarafından 1381'de ele geçirildi. Bundan sonra eski önemini kaybeden şehir, Safevîler devrinde gelişti ve idarî merkez oldu. Horasan'ın önemli bir şehri olarak kaldı. (ML)

SEC i. Bk. SECİ.

Sec, SEKANT'ın kısaltılması. (L)

SECÂH binti HÂRİS, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra peygamberliğini ileri süren bir kadın (VII. yy. sonları). Baba tarafından Temim, anne tarafından Tağlib kabilesindendir. Ailesi hıristiyandı. Temim kabilesi bu sıralarda El-Cezire ile Yemame arasındaki bölgede yaşıyordu. Kabile halkı son yıllarında Hz. Muhammed ile ilişki kurdu ve bir kısmı Müslümanlığı kabul etti. Hz. Muhammed'in ölümünde Temim kabilesi arasında dinî ve siyasî birlik yoktu. Secâh bu durumdan yararlanarak 633'te peygamberliğini ilân etti; önce kendi kabilesi içinde birliği sağlamak için Temim kabilesinin müslüman olan kolu üzerine yürüdü; fakat yenildi. Düştüğü kötü durumdan kurtulmak için Yemame bölgesinde kendisi gibi yalancı peygamber olan Müseylime ile birleşmek istedi; sonra onunla evlendi. Secâh, kocasının Halid bin Velid'e yenilişine kadar onun yanında kaldı. Müseylime'nin öldürülmesinden sonra siyasetten çekildi. Basra'ya giderek münzevî bir hayat yaşamağa başladı ve islâm dinini kabul etti. Muaviye zamanında öldü. (M)

SECALA veya **SECALE** i. Buğdaygillerden çavdarın ilmî cins adı; başlıca türleri: *Secalacereale* (kültür çavdarı); *S. ancestrale* (yabanî çavdar); *S. montamen* (dağ çavdarı); *S. africanum* (afrika çavdarı) v.b. (L)

SECAM (*séquentiel à mémoire* [hafızalı dizi] kelimelerinin baş harfleri), mühendis H. de France tarafından ortaya atılan ve Fransa ile birlikte birçok Avrupa ülkesince (Batı Almanya, Bulgaristan, Yunanistan, Macaristan, Monaco, Polonya, Romanya, Çekoslovakya, Rusya, Yugoslavya, v.b.) kabul edilen renkli televizyon sistemi. Amerikan NTSC renkli televizyon sisteminde, parlaklık işareti ve iki krominans işareti aynı anda iletilir; buna karşılık SECAM sisteminde parlaklık işareti ile, mavi veya kırmızı sadece bir krominans işareti verilir ve her satırda iletilen krominans değiştirilir. Alıcıda krominans işareti kod açma matrisine gelir ve bunu izleyen satırın alınması sırasında kullanmak için hafızaya alınır; hafıza, 64 µs'lik bir geciktirme satırından (625 satır ve saniyede 25 resim standardı için) meydana gelir. Ayrıca bu sistem, biri vericide, biri alıcıda olmak üzere senkron olarak çalışan iki komütatöre ihtiyaç gösterir. Gerçekten bir satır taranırken mavi ve kırmızı krominansın iletiminde, gerek iletilmekte olan işaret, gerek bir önceki satırın taranması sırasında hafızaya alınıp, 64 µs geciktirilen işaret alternatif olarak kullanılır. Krominansların seçimini sağlayan komütatöre, yatay tarama generatörü ile kumanda edilir. Bir tek krominans işareti iletildiğinden, bu işaret için frekans modülasyonuna uğramış bir alt -taşıyıcı dalga kullanmak mümkün olur ve böylece parazitlere karşı etkin bir koruma sağlanır.
SECAM sisteminin, NTSC ve PAL renkli televizyon sistemlerine üstünlüğü, renklerin oluşumunda sürekli ayarlama gerektirmeden, daha büyük bir karanlılık göstermesidir; ayrıca, parazitlerden, faz kaymalarından etkilenmez ve bu sistemde resimlerin magnetik banda kaydedilmesi daha kolaydır. (L)

SECAVEND i. (yer adı *Segāvend*'den [Horasan] ar. *secāvend*). *Kur'an*'ın anlama uygun ve doğru okunabilmesi için, ayetlerin neresinde durmak, neresinde durmadan geçmek gerektiğini belirten işaret. (M)

SECAVENDÎ (Ebul Fazl Muhammed bin Tayfur), arap yazarı (öl. 1164). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Nerede ve nasıl bir öğrenim gördüğü bilinmiyor. Daha çok tefsir ve arap dili üstünde çalıştı. *Kur'an*'ın okunmasında (kıraat) *vakf* denen durakları onun bulduğu söylenir. Secavendî, bu konudaki eserinde, *Kur'an*'ın okunuşunda gerekli olan vakf'ları beş bölüme ayırdı. Zamanla bunlar benimsenerek kıraat kuralları niteliğini kazandı. Eseri: *Kitabü'l-İzah fi'l-Vakf ve'l İbtida* (Başlama ve Durma Hakkında Açıklama Kitabı). [M]

SECAVENDÎ (Siraceddin Ebu Tahir Muhammed), hanefi mezhebi fakihlerinden (XIII. yy.). Miras hukukunu işleyen ve birçok yenilik getiren *El-Feraiüz'l - Siraciye* (Siraceddin'in Miras Hukuku Kitabı) ile tanınır; kitap, bu sahada yazılmış temel eser olarak kabul edilir. (M)

SECAYA çoğl. i. (ar. *seciyye*'den *secāyā*). *Esk.* Karakterler, huylar. (M)

SECCAC sıf. (ar. *şecc*'den *şeccāc*). *Esk.* Bol ve şiddetli olarak akan su, yağan yağmur v.b. || İ. Çağlayan. (M)

SECCADE i. (ar. *secde*'den *seccāde*). Genellikle üstünde namaz kılmağa yarayan küçük halı, kilim veya kumaş yaygı, namazlık: *Yerde kenarı bükülmüş bir seccade vardı. Evdekilerden biri henüz yatsı namazını kılmış olacaktı* (F. R. Atay). *Pembe eliyle bir daha omuzuna dokundu, yerde yayılı duran seccadeyi gösterdi* (H. E. Adıvar).

— Tasav. *Seccade nişin*. Bk. POSTNİŞİN.

— ANSİKL. G. santl. Önceleri, hurma dallarından ve hasırdan yapılan *seccade*'ler, zamanla geliştirildi. Kilim, şal, atlas gibi kumaşlardan nakışlı seccadeler yapıldı. Seccadeler argaç ve arışların üzerine renkli yünlerden düğümler atılarak yapılır. Seccadede iki türlü düğüm tekniği vardır: 1. türk düğümü (gördes); 2. iran düğümü (sine). Seccadenin şekli genellikle dikdörtgendir. Yüzey, düğümlü ve düğümsüz olarak iki kısımdan meydana gelir. Düğümlü kısım, mihrap, alınlık, ayetlik veya tabanlık ve bordür gibi bölümlere ayrılır. Mihrap, camilerdeki mihrap gibi Mekke'nin yönünü işaret eder ve seccadenin üst ortasında yer alır. Mihrap kemeri, mihrabın üstündedir ve düz, üçgen, basamaklı, nal biçiminde, dik ve yüksek, dilimli veya kaş kemer şeklinde olur. Mihrap zemini, mihrabın ortasındadır ve genellikle bir kandil, ibrik, çiçekli vazolar, madalyon, hayat ağacı gibi motiflerle süslüdür. Ayetlik (tabanlık), mihrabın alt ve üst taraflarında, ince dikdörtgen kısımlardır; üslûplaştırılmış bitki motifleriyle süslüdür. Bordür, seccadenin uzun kenarlarında biri geniş, ötekiler dar olmak üzere üç tanedir; kûfi yazılar, üslûplaştırılmış bitki motifleri ve geometrik şekillerle süslüdür. Bordürleri birbirinden desenli veya desensiz ince şeritler ayırır. Düğümsüz kısım, saçak, kilim, kenar örgüsü gibi bölümlerden meydana gelir.
Seccadeler eskiden kök boya ile boyandığından parlaklığını kaybetmezdi. Seccadelerde kullanılan renkler kırmızı ve tonları, mavi, yeşil, mor, sarı, beyaz ve siyahtır. Koyu renkler zeminde, açık renkler motiflerde kullanılırdı. Desenler daha çok dinî anlam taşır. Seccadeye genellikle bir mihrap havası verilir. Desenler çok çeşitlidir. Bunlar geometrik, bitkisel, hayvan figürlü, ülsûplaştırılmış şekiller, sembolik ve epigrafik olarak ayrılır. Kırık çizgiler, üçgenler, köşeli yıldızlar, kartuşlar da geometrik motifleri meydana getirir. Kaplan postu (çintemani), deve silueti (S şeklinde) gibi hayvan; lâle, karanfil, sümbül, nar çiçeği v.b. bitkisel motifler yanında rumî, hatayî, palmet, rozet gibi üslûplaştırılmış şekiller, ayrıca sembolik olarak ibrik (temizlik sembolü), selvi (ölümden sonraki hayatı gösterir), tarak (bereket ve temizlik sembolü), çin bulutu (ölümsüzlük) gibi şekiller bulunur. Halıcılığa uygun olarak gelişen XIII. ve XIV. yy. seccadelerinden bugüne örnek kalmadı. Selçuklu sanatıyle osmanlı sanatı arasında bir geçiş devri olan XV. yy.da yapılan seccadelerde geometrik motifler kullanıldı. XVI. yy.ın ortasından sonra anadolu selçuklu motifleri yanında teknik ve dekor bakımından tamamen farklı olan osmanlı saray seccadeleriyle aynı yüzyılın sonunda, iki tarafı mihraplı, ortası madalyon motifli küçük seccadeler ortaya çıktı. XVII. yy.-da, değişik özellik gösteren post motifli seccadeler görülür. Bu yüzyıldan sonra seccade yapımı saray dışına çıkmış ve her bölgeye bağlı şekiller göstermiştir. Yine aynı yüzyıldan sonra türk halı sanatının son klasik dönemini meydana getiren bu seccade-

ler, bölgelere has düğüm tekniği, plan, malzeme ve renklerle yapılmıştır. Selçuklu seccadelerinin yapımında iyi cins yün kullanılırdı. Argaçlar tabiî renkte çok bükümlü, arışlar çift bükümlü ince yünden olurdu. Havları kısa olan selçuk seccadelerinde genellikle geometrik motiflere yer verilmiştir.

● *Osmanlı saray seccadeleri.* XVI. yy. anadolu selçuk seccade şekillerinin yanı sıra ortaya çıkan bu tür, yapılış ve süsleniş bakımından farklıdır. Memlûk teknik ve malzemesiyle yeni-osmanlı üslûbunun karışımıdır. Natüralist tarzda olan bu seccadelerde iran düğümü kullanılmıştır. Bunlar XVIII. yy.ın ortalarına kadar yapıldı.

● *Erken ve geç devir osmanlı ve anadolu namaz seccadeleri.* Bu seccadeler başlıca üç grupta toplanabilir: 1. selçuklu üslûbunu devam ettiren bölgeler: konya-bergama seccadeleri; 2. osmanlı saray üslûbunu benimseyen bölgeler: gördes-kula-ladik-kırşehir-milas-mucur seccadeleri; 3. iki grup arasında geçişi sağlayan uşak seccadeleri.

1. *Konya seccadeleri.* Bergama seccadeleriyle kaynaşan konya seccadeleri, Erken Osmanlı devrinin son döneminde ortaya çıktı. Dış bordürlerdeki nişleri karakteristik olan bu seccadelerin desenleri genellikle geometriktir. *Bergama seccadeleri,* yünden, argaçları beyaz renkli ve çift bükümlü, arışları tek bükümlü ve kırmızı renkli yapılmıştır. Üst kısmı yön gösterecek şekilde sivri, alt kısmı içeriye veya dışarıya doğru çıkıntılıdır. Süslemede daha çok sekizgen motif kullanılmıştır.

2. *Gördes seccadeleri.* Mimarî unsurun dekoratif olarak işlendiği bu seccadeler, osmanlı saray seccadelerine çok benzer. Sık düğümlüdür. Argaçlar çift bükümlü yün, arışlar tek bükümlü kırmızı yün ve pamuktur. Renkler canlı ve koyudur. Üslûplaştırılmış çiçekler ve geometrik motiflerle bezelidir. Gördes seccadeleri, dört devreye ayrılır: a) XVI. yy.ın sonundan XVII. yy.ın sonuna kadar devam eden gördes tipleri (marpuçlu gördes); b) XVII. yy.ın sonundan XVIII. yy.ın ilk yarısına kadar devam eden seccade tipleri. Bunlar osmanlı saray seccadelerinin devamıdır (kız gördes, elmas taraklı gördes); c) melez tipler; ç) XVIII. yy.ın sonundan XIX. yy.ın ilk yarısına kadar devam eden gördes seccadeleri. *Kula seccadeleri,* 3. grup gördes seccadeleriyle benzerlik gösterir; fakat daha basittir. Yünden, argaçları kırmızı beyaz çift bükümlü, arışları tek bükümlü beyaz yün veya pamuktandır. En çok kullanılan renk sarıdır. Ayrıca kırmızı, mavi, beyaz ve çok az yeşil renk kullanılmıştır. Motif olarak üslûplaştırılmış bitkiler ve geometrik desenler görülür.

3. *Uşak seccadeleri.* Geleneklere bağlı kalışıyle dikkati çeken uşak seccadeleri, iki mihraplıdır. Ortada madalyon motifi vardır. Yünden, gördes düğümüyle örülmüştür. Argaç ve arışlar kırmızı renktedir. Zemin genellikle kırmızı, mavi; bordür lâcivert renktedir. Uşak seccadelerinin Siebenburger'deki (Transilvanya) kilisede bol örnekleri bulunduğundan, *siebenburger seccadeleri* denilen ayrı bir tipi vardır; bunlar XVII. yy.da ortaya çıkmıştır. Çift veya tek mihraplıdır. Bitkisel motifler, kartuşlar, sekiz köşeli yıldızlar başlıca özellikleridir. Osmanlı saray seccadelerinin plan ve desenlerini kendi bölge karakteriyle iyi bir şekilde kaynaştıran *ladik seccadeleri*'nde desenler bitkisel ve üslûplaştırılmış, renkler yumuşak ve parlaktır. Malzeme yündür. Argaçlar kırmızı veya beyaz çift bükümlü, arışlar tek bükümlü kırmızı veya kahverengi yündür. Ayetlik ve tabanlıkları yoktur. Bunların yerinde dikdörtgen alanlar vardır; içlerine, ladik seccadelerinin karakteristik motifleri olan uzun saplı lâle, haşhaş, üçgen çıkıntılar, kancalı baklavalar konur. *Kırşehir seccadeleri,* gördes ve ladik seccadeleri görünümündedir; genellikle XIX. yy.a aittir. Düğümleri kaba, renkleri soluk, orta boydadır. Desen ve planlarında çözülme vardır. Argaç çift bükümlü beyaz yün, arış tek bükümlü beyaz veya kırmızı yündür. Daha çok kırmızı, mavi, yeşil, beyaz renkler kullanılmıştır. *Milas seccadeleri,* gördes şekillerini uşak - bergama etkisiyle devam ettirir. Melez kompozisyon örnekleri gösterir. Değişik mihrap şekilleriyle ilgi çeker. Orta boyda, gördes düğümlüdür. Argaç çift büküm beyaz, arış tek büküm beyaz veya kırmızı yündür. Renkler kırmızı, sarı, beyaz, mavi, kahverengi ve lâciverttir. Motifler bitkisel görünmesine rağmen geometrik karakterlidir. (→ Bibliyo.) [M]

SECCADECİBAŞI blş. i. Teşk. tar. Osmanlı saraylarında padişahın seccadesini namazdan önce yerine yaymak, namaz bittikten sonra kaldırmakla görevli kimse (Bu görev, saltanatla birlikte ortadan kalktı.) [M]

SECCADEDDİN, Melek Cebrail de denir, yezidîlerin kutsal kitabında (Kitab-ül-cilve) adı geçen meleklerden biri. Perşembe günü yaratıldı. (M)

SECCAN i. (ar. *sicn*'den *seccān*). *Esk.* Hapishane memuru, gardiyan, zindancı. (M)

SECCHİ (Angelo), italyan astronomu (Reggio nell'Emilia 1818 - Roma 1878). Cizvit tarikatına girdi, öğrenimini Roma kolejinde tamamladı, orada fen profesörü oldu (1849). Roma Koleji rasathanesi yöneticiliğine getirildi; yıldızların tayf çekiminin dayandığı ilkeleri belirledi: 1863-1868 Arasında yaklaşık olarak dört yüz yıldızın tayfını inceledi ve onları renklerine göre dört sınıfa ayırdı. Bu dört sınıf, uzun zaman yıldızları tayf gruplarına göre sınıflamada temel olarak alındı. (L)

SECCHİA, İtalya'da ırmak, Emilia'da, Po'nun (sağ kıyı) kolu; 172 km Toscana Apenninleri'nden doğar, yukarı kesiminde vâdisinin kenarları çok diktir: suları Ostiglia'nın yukarı kesiminin sulanmasında kullanılır. (L)

Secchia Rapita (*Çalınan Kova*), Tassoni'nin gülünçlü destanı (1622). Bu eser tarihî bir olaya dayanır: Bologna ile Modena arasındaki savaş (1325) ve Modenalılar tarafından bir kuyu kovasının çalınması. Şair, bu bürlesk anlatıya eğlenceli bir şekilde çağdaş telmihler katar ve Tasso'yu taklit eden epik şairlerin benimsediği yöntemlerin bir parodisini yapar. (L)

SECCHİO i. («kova» anlamında tal. k.). Venedik ve Lombardia'da kullanılan, 10,8 litre değerinde hacim ölçüsü birimi. (L)

SECDE i. (ar. *secde*). Din. Namazda, alnı, el ayalarını, dizleri ve ayak parmaklarını yere koyarak alınan durum (secde, rükû*-dan sonra yapılır. Namazların her rekâtında iki kere secde edilmesi gereklidir; secde sırasında en az üç, en çok yedi kere *Subhane Rabbiyelalâ* [«pek yüce olan Rabbimi bütün noksanlardan tenzih ederim»] cümlesi tekrarlanır): *Arıyor secdelerle dilerim / Her gece, pür-sitare küngürede, / Düşüp üstünde ağlamak dilerim / Söyle, ey Tanrı, dizlerin nerede?* (Cenab Şahabeddin). *Getirdi cuşişe umman-ı sermediyeti de / Hitama erdi nihayet o sermedî secde* (M. Â. Ersoy). *Secde etmek.* || *Secde gülü* (veya *güli secde*), Kur'an okunurken secde edilmesi gereken yerleri belirtmek için sayfanın kenarına yapılan gül motifi. || *Secdeye kapanmak (varmak* veya *yatmak*), secde etmek. || *Secdei sehiv,* namazın farzlarından veya vaciplerinden birinin unutularak yapılması veya geriye bırakılması halinde uygulanması gerekli olan secde. (Namazın sonunda tek veya iki tarafa selâm verildikten sonra yapılır, iki defa tekrarlanır. Bu secdeden sonra tahiyat ve salâvat okunur, selâm verilir. Hanefî mezhebine göre sehiv secdesi vaciptir. Malikî ve şafiîlere göre sünnettir. Hanbelîlere göre ise bazen sünnet, bazen vacip, bazen de mubah olur.) || *Secdei şükr,* kötü bir durumdan kurtulma veya iyi bir şeye ulaşma sonucu Allah'a şükretmek için yapılan secde. (Secdei tilâvet gibi yapılır.) || *Secdei tilâvet,* Kur'an'da bulunan secde âyetlerinden birini okuyan ve duyan kimselerin yapması gerekli olan secde. (Niyet edildikten sonra eller kaldırılmadan «Allahu ekber» denilerek secdeye varılır; secdede, üç kere «Sübhane Rabbiyetalâ» cümlesi tekrarlanır. Namaz sırasında secde ayeti okunacak olursa, secdei tilâvet, namaz içinde yapılır.)

— Tasav. *Secdei şükr,* mevlevîlerde namazlardan sonra, Allah için yapılan secde. (Secde sırasında «Allah'ım beni faydasız şeylerle uğraşmaktan kurtar ve eşyanın hakikatlerini olduğu gibi göster» diye dua edilir. Mevlevîler bu secdeyi Tanrı'ya, onlara namaz gibi bir nimet bağışladığı için yaparlar.)

◆ **Secdegâh** veya **secdegeh** i. *Esk.* İbadet edilecek, namaz kılınacak yer.

◆ **Secdegir** sıf. *Esk.* Secde eden, secdeye kapanan. (M)

SECENCEL veya **SECENCELE** i. (ar. *secencel, secencele*). *Esk.* Ayna. (M)

SÉCHÉ (Alphonse), fransız yazarı (Nantes 1876 - Paris 1964). Mizah şiirleri (*Un Petit Tour d'Éternité* [Sonsuzlukta Küçük Bir Gezi], 1934) ve çoğu J. Bertaut ile birlikte edebiyat tarihi eserleri (*La Vie Anecdotique des Grands Ecrivains* [Büyük Yazarların Hayatından Hikâyeler] 1910) ve sonraları; *La Passion Romantique* [Romantik Tutku], 1926) yazdı. Siyasî ve sosyal ahlâk üstüne kaleme aldığı denemelerinde Nietzsche'nin etkisi görülür: *Les Guerres d'Enfer* (Cehennem Savaşları) [1915]; *Le Dictateur* (Diktatör) [1924]; *La Morale de Machine* (Makine Ahlâkı) [1929]; *Réflexions sur la Force* (Kuvvet Üstüne Düşünceler) [1936]. (L)

SÉCHÉ (Léon), fransız yazarı (Ancenis 1848 - Nice 1914). Edebiyata şiirle başladı, sonra edebiyat tarihine yöneldi ve özellikle romantikler dönemini inceledi. Başlıca eserleri: *Alfred de Vigny* (1902), *Sainte - Beuve* (1904), *Lamartine de 1816 à 1830* (1816-1830 Arasında Lamartine) [1905], *Alfred de Musset* (1906), *Delphine Gay* (1910). [L]

SÉCHEHAYE (Charles Albert), isviçreli dilbilimci (Cenevre 1870 - ay.y. 1946). Ferdinand de Saussure'ün ilk öğrencilerinden di. 1908'den sonra *Programme et Méthodes de la Linguistique Théorique*'de (Nazarî Dilbilimin Program ve Metotları) yaymağa başladığı yapısal dilbilimin öncülerinden biri oldu. Öğrencilerin ders notlarına dayanarak 1916'da Charles Bally ile birlikte Saussure'ün *Cours de Linguistique Générale*'-ini (Genel Dilbilim Dersleri) yayımladı. 1926'da *Essai Sur la Structure Logique de la Phrase* (Cümlenin Mantık Yapısı Üstüne Deneme) adlı kitabında semantik sözdiziminin temellerini attı. (L)

SECHİUM i. Kabakgillerden meyvesi yenilen bir bitki (Sechium edule).

— ANSİKL. *Sechium edule,* dallı, ince saplı, sarı çiçekli, meyvesi etli tırmanıcı bir bitkidir; anayurdu Meksika'dır. Özellikle Orta Amerika'da ve Antiller'de yetişir. Meyvesi iki yumruk iriliğinde ve lezzetlidir; pişirilerek yenir, fakat diğer yemeklere de katılabilir. Réunion adalarında, bu bitkinin sapından elde edilen liflerle gümüşî beyaz şeritler yapılır; bu şeritler de şapka yapımında kullanılır. (L)

SECİ veya **SEC'İ** veya **SEC** i. (ar. *sec*ᶜ). Ed. *Esk.* Nesirde yapılan kafiye. || Bir ibarenin kafiyeli olan cümle sonlarından her biri.

— *Esk.* Kumru, güvercin gibi kuşların ötüşü.

— ANSİKL. Daha çok divan edebiyatında önemli bir sanat olarak benimsenen *seci,* cümlelerin sonunda ve ortalarında olmak üzere iki türlüdür. Cümleler, sonlarına getirilen kafiyeli kelimeler aracılığıyle birbirine bağlanır; buna *seci mukayyed* (birbirine bağlı seci) denir. Cümle ortalarında, sonlarına birbirine kafiyeli kelimeler getirilerek kelime veya tamlamalarla yapılan seciler ise aralıklıdır, sürekli olarak birbirine bağlı değildir; bunlara *seci mutlak* (kesintili seci) adı verilir. Seciler bir de vezne uygunluk bakımından değişiklik gösterir. Vezni ve kafiyesi birbirinin aynı olan kelimelerle yapılan secilere *seci mütevazin* (ölçüye uygun seci) veya *seci mütevazi* (birbirine uygun seci), vezinleri başka revi*leri bir olanlara *seci mutarref* denir. Bunların dışında iki cümleyi kuran bütün kelimelerin birbiriyle kafiyeli olması sonucu yapılan seciler vardır; bunlara *seci murassa* (işlenmiş seci) denir. Bu seciler daha çok birbirine benzer tamlamalarla yapılır. Secili yazılara, *müsecca* adı verilir. Seci, türk edebiyatına arap edebiyatından geçti. Eski arap edebiyatında birbirine benzer sözlerle kurulan ve musikiye yaraşan bir uyumla düzenlenen cümleler çok beğenilirdi. Bunu yapmak, metne bir musiki uyumu vermek başarı sayılırdı. Okunurken ku-

la'kta tatlı bir uyum yaratan bu yazı türü sonraları çok yayıldı. Kur'an'da birçok secili kısım bulunması, islâm edebiyatında seci sanatına önem verilmesine, onun edebiyatın bütün türlerinde kullanılmasına yol açtı. (M)

SECİYE i. (ar. *seciyye*). Yaradılış, huy, karakter: *Fertte seciye ne ise, cemiyette de hars odur* (Ziya Gökalp). [M]

SECİYELİ sıf. (*seciye*'den *seciye-li*). Sağlam karakterli (kimse): *Cumhuriyet, fikren, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister* (Atatürk). [M]

SECİYESİZ sıf. (*seciye*'den *seciye-siz*). Karakteri bakımından güven vermeyen (kimse): *Millî Kurtuluşa inanmaz, her yabancı kuvvete köpeklenir seciyesiz takımına bu sıralar asla inanmamalarını...* (Kemal Tahir). [M]

SECKEL (Emil), alman hukukçusu (Neuenheim, Heidelberg 1864 - Berlin 1924). 1898'den sonra Berlin üniversitesinde ders verdi. Çok değerli bir roma hukukçusu olan Seckel, kamu hukuku ve yürürlükte olan alman hukuku üstüne çalışmalar yaptı. Başlıca eserleri (bu eserlerinin çoğu yarım kalmıştır): *Beiträge Zur Geschichte Beider Rechte im Mittelalter* (Ortaçağda Her İki Hukuk Tarihine Ek Bilgiler) [cilt I, 1898]; *Studien zu Benedictus Levita* (Benedictus Levita Üstüne İncelemeler) [1900-1916; 1934-1935 yıllarında J. Junker, Seckel'in ölümünden sonra yayımlanan bir yazıyle eseri tamamladı]; H. G. Heumann'ın *Handlexicon zu den Quellen des Römischen Rechts* (Roma Hukuku Kaynakları Lûgati) adlı eserinin 9. baskısı (1907). [M]

SECKENDORFF (Franz Karl Leopold, **Leo von** — denir), alman yazarı (Ansbach 1775-Ebelsberg 1809). Yunancadan lirik şiirler çevirdi (*Blüthen Griechischer Dichter* [Yunan Şairlerinin En Güzel Şiirleri], 1800) ve birçok edebî almanak yayımladı. Württemberg'te danışman oldu, krala hakaret etmekle suçlanarak (1805) tutuklandı. Serbest bırakıldıktan sonra *Prometheus* dergisini yayımladı (1808); daha sonra avusturya ordusuna girdi, savaşta yaralanarak öldü. (M)

SECKENDORFF (Friedrich Heinrich VON), alman savaş adamı (Königsberg, Franken 1673-Meuselwitz, Altenburg yakınları 1763). İmparatorluğun, Polonya'nın ve Saksonya'nın hizmetinde bulundu. Fransa'da, Napoli'de (İspanyollara karşı), Polonya Veraset savaşında (Türklere karşı) savaştı. Utrecht görüşmelerine katıldı ve imparatorluğun Berlin'de büyükelçisi oldu (1726). 1721'de meraşalliğe yükseltildi. Türklere karşı yapılan bir seferde yeteneksizlikle suçlandırılarak hapsedildi, fakat Maria Theresia kendisini serbest bıraktı (1740). [L]

SECL i. (ar. *secl*). *Esk.* Su ile dolu kova. (M)

SECLİN, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille idare çevresi) kanton merkezi, Lille'in güneyinde; 9 459 nüf. XIII. yy.dan kalma kilise. Flaman rönesansı üslûbunda hastahane (XVII. yy.). Yün iplikçiliği. İpçilik (keten). Konserve. Damıtma evi. Ecza malzemesi. (L)

SECOND (Jean EVERAERTS, **Jean** — denir), flaman hümanisti (La Haye 1511 - Tournay 1536). Bourges'te hukuk okudu. 1533'te doktorasını verdi. Toledo piskoposunun sekreteri oldu. Karl V'in Tunus seferine katıldı (1534), Afrika'da yakalandığı bir hastalıktan öldü. Latince yazdığı *Basia* (Öpüşler) [1539] adlı küçük aşk şiirleri (özentili yanlarına rağmen anlatım inceliğiyle ve renkli üslûbuyle ilgi çeker. Bunlar XVI. yy.da sık sık taklit edildi. (L)

SECRÉTAN (Charles), isviçreli filozof (Lozan 1815-ay.y. 1895). 1835'te Basel'de Vinet'nin yerine geçti, 1836'da Münih'te Schelling'in derslerini izledi, 1837'de *Revue Suisse*'i kurdu, 1838'de işinden uzaklaştırıldı, 1850-1866 arasında Neuchâtel kolejinde profesörlük yaptı, sonra Lozan'daki kürsüsüne döndü. Eserlerinde, hıristiyan dogmalarıyle felsefeyi uzlaştırmağa çalıştı. Başlıca eserleri: *La Philosophie de Leibniz* (Leibniz'in Felsefesi) [1840], *La Philosophie de la Liberté* (Hürriyet Felsefesi) [1848-1849], *Recherches sur la Méthode* (Metot Üstüne Araştırmalar) [1857], *La Raison et le Christianisme* (Akıl ve Hıristiyanlık) [1863], *Théologie et Religion* (İlâhiyat ve Din) [1883], *Le Principe et la Croyance* (İlke ve İnanç) [1887], *Le Droit de la Femme* (Kadın Hukuku) [1888], *Études Sociales* (Sosyal İncelemeler) [1889]. (L)

SECRÉTAN (Marc Louis François), isviçreli mühendis (Lozan 1804-Paris 1867). Lozan akademisinde matematik profesörlüğü yaptı (1838). 1844'te Paris'e gitti ve optikçi Lerebours ile çalıştı. Paris rasathanesi ve benzeri kurumlar için birçok astronomi âleti, ayrıca Léon Foucault'un verdiği bilgilerden yararlanarak gümüş aynalı büyük bir teleskop ve büyük bir ekitoryal yaptı. Geodezi, galvanoplasti ve fotoğrafçılıkla ilgili birçok âlet onun eseridir. (L)

SECTOR i. (lat. *secare*, kesmek'ten). Esk. Rom. Elkonulmuş malları kaçırıp parça parça satan kişi. (L)

SECULARİS, Roma Eskiçağı. *Secularis oyunları*, her yüzyılda bir Roma'da yapılan halka açık oyunlar. || *Secularis şarkısı*, bu oyunların üçüncü gününde söylenen şarkı.

— ANSİKL. Roma Eskiçağı. *Secularis oyunları*, roma dinine Etrüsklerden gelmedir. Bunların amacı, tanrıların zamanın akışını etkilemelerini kutlamaktı. Belirli tarihlerde yapılmazdı, çünkü yüzyılın süresi, çok daha sonra kesinlik kazanmıştı (yüz on yıl olarak tespit edilmişti). Öte yandan, imparatorlar bu oyunları istedikleri gibi kutlamakta kendilerini serbest sayıyorlardı. M.Ö. 249 ve 17 yılları ile, M.S. 46, 87, 147, 204 ve 246 veya 247 yıllarında kutlandıkları biliniyor. 17 Yılında kutlanan oyunlar ayrıntılı bir yazıttan öğrenilmiştir: oyunlar üç gün sürmüş ve bu arada kurban törenleri, tiyatro oyunları ve geçit resimleri düzenlenmiştir. Son gün, yirmi yedi delikanlı ve bir o kadar da genç kız, Horatius'un bestelediği *secularis şarkısı*'nı söylemişlerdir. (L)

SECURİGERA i. Sarı çiçekli otsu bitki; boyu 20-50 sm arasındadır; tarlalarda, çimenliklerde ve yol boylarında yetişir. (Fasulyegillerden.) [L]

SEÇENOV (İvan Mihayloviç), rus fizyoloğu ve tabiat bilimcisi (Tyoplıy Stan [bugün Seçenovo] 1829-Moskova 1905). Lomonosov ve Radişçev'in görüşlerini benimsedi, beynin işleyişini deneysel olarak inceledi ve zamanının fizyolojisine yeni bir yön verdi. Eserleriyle Pavlov'u geniş ölçüde etkiledi. Beynin işleyişini, insan ve hayvanın ruhsal durumunu tüm olarak açıklayabilen bir refleks faaliyeti sayıyordu. Başlıca eserleri: *Beynin Refleks Faaliyetleri* (1863), *Düşüncenin Unsurları* (1903). [L]

SEÇİ i. (*seçmek*'ten *seç-i*). *Yeni.* Seçmek işi. *Eşanl.* İNTİHAP.

— ÇEŞ. DEY. *Ayrı seçi olmak* (veya *düşmek*). Bk. AYRI. || *Ayrı seçi yapmak.* Bk. AYRI.

— Fizyol. Bazı kimyasal maddelerin, hücrenin şu veya bu elemanına değil de başka bir elemanına yapışma özgülüğü. (Bu özgülük, tercihen özel bir boyayı alan mikroplarda daha çok görülür. Boya preparatları sayesinde mikrop türlerinin ayrılması çoğu zaman bu özgülüğe dayanır. Seçi, fizikoşimik kaynaşma anıklığının bir şeklinden başka bir şey değildir; bu anıklık pozitif kemotakside ifadesini bulur, aynı zamanda kimya tedavisinin temellerinden birini meydana getirir.) [LM]

SEÇİCİ sıf. (*seçmek*'ten *seç-ici*). Seçmek işiyle uğraşan, seçen.

— Farklar psikol. *Seçici fonksiyonlar metodu.* İki veya daha fazla testte elde edilen notlara dayanarak, iki veya daha fazla grupta toplanan denekleri birbirinden ayırt etmek amacını güden metot. Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Seçici amnezi,* bütün öteki hatıraları bir yana bırakarak, sadece bazı hatıralarla ilintili olarak ortaya çıkan amnezi. || *Seçici yakınlıklar,* bazı kişiler arasında var olan birbirini tercih etme ilişkileri; bu kişiler, karakterleri, zevkleri ve hayal güçleri arasındaki benzerliklerden dolayı birbirlerine yaklaşırlar ve romantiklerin kullandığı bir deyimle, «kardeş ruhlar» haline gelirler. (Goethe'nin bir romanı, *Seçici Yakınlıklar* adını taşır.)

— Radyotek. Farklı frekanslar arasında seçme yapabilen âlet için kullanılır.

— Spor. *Tek seçici,* genellikle millî takım kadrosunu bütün oyuncular arasından seçmekle görevli kişi.

— Tar. Kutsal İmparatorlukta imparatorun seçimine katılan prens veya piskopos. (Bk. ANSİKL.) || *Büyük Kurul seçicisi,* III. Yıl Fransız anayasasında Yasama meclisi (Beşyüzler meclisi, Eskiler konseyi) üyelerini seçenlere verilen unvan. || *Büyük seçici,* Brandenburg seçicisi olan Friedrich Wilhelm'e kendinden sonrakilerin verdikleri ad. 18 Brumaire'den bir gün sonra Sieyes'in teklifiyle Anayasada yer alan Fransız Cumhuriyeti yüce hâkimi.

— ANSİKL. Farklar psikol. *Seçici fonksiyonlar metodu.* A ve B olarak gösterilen iki denek grubunun (msl. normal deneklerle hasta denekler grubunun) X ve Y testlerinden geçirildiğini kabul edelim. Testlerden her birini tek başına ele alacak olursak, bu iki denek grubunu birbirinden ayırt edemeyiz. Ama, X ve Y testlerinde elde edilen notlar arasındaki bazı bileşimlerin, gruplardan birinin özelliklerini dile getirdiği halde, başka bileşimlerin öteki grubun özelliklerini dile getirdiği görülecektir. Bu durumda, ele alınan iki grubu, birbirinden mümkün olduğu kadar iyi bir şekilde ayıran bir fonksiyon (bileşim) bulmak söz konusudur. Böylece, seçici olan bir fonksiyonda bir teste atfedilen notlama, incelenen grupları birbirlerinden daha iyi ayırt etmeğe elverişli olduğu ölçüde kuvvetlidir. Bu usul, iki gruptan ve iki değişkenden fazlasını kapsayacak şekilde genişletilebilir. Seçici fonksiyonlar metodu, bir denek tarafından bir test bataryasında elde edilmiş bulunan ilk notlardan hareket edilerek bu deneğin, incelenmekte olan grupların her birinde yer alması ihtimalinin oranını belirtmeyi sağlar.

— Tar. *İmparatorluk seçicileri.* Otto I, 962'de «Roma imparatorluğu»nu yeniden kurdu. Karolenj imparatorluğunun yerine geçen bu imparatorluk «germen milletinden» oluşuyordu. Otto ailesinin eline geçen krallık 1024'te vârissiz kaldı. Ren üzerindeki Oppenheim'de toplanan bir Germen meclisi imparatorluğa Franken kralı Konrad II'yi seçti. İmparatoru seçimle işbaşına getirme âdeti böylece yerleşti. XI. yy.dan beri imparatorlar imparatorluk payesini kendi ailelerinin elinde bulundurmağa çalıştılar, bu seçim sistemi imparatorluk tahtının veliahtı olan «Romalılar kralı»nı seçmede de uygulandı. İmparatorluk halkları adına seçim 1024'te olduğu gibi imparatorluğun laik ve ruhanî prensleri tarafından sağlanıyordu. Fakat bu prenslerden bazıları çok geçmeden özel görevler yüklendi. Meselâ papanın temsilcisi olan kilise prensi, Aachen'daki taç giyme âyinini yönetmekle görevlendi, çevresinde ise yardımcıları veya imparatorluk adaylarının listesini hazırlayan laik prensler vardı. Bunlar kaide olarak krallığın yüksek rütbeli dört subayıydı.

Böylece başlıca yedi seçiciyi gösteren bir liste düzenlendi; bu yedi kişi imparatorun seçiminde kesin bir rol oynuyordu. Üç ruhanî seçici prens şöyle tespit edildi: Mainz piskoposu, Germania başpiskoposu ve genel olarak taç giyme âyinini yönetmeyle görevlendirilen rahip Trier ve Köln başpiskoposları da bunların yardımcılarıydı. Dört seçici laik prens zaman zaman değişirdi. Önce Bavyera, Franken Saksonya ve Schwaben dükleri bu görevi yapıyordu. 1150'de Franken dükünün yerine Rheinland-Pfalz kontu; Bavyera dükünün yerine de Bohemya kralı getirildi. Kısa bir süre sonra Brandenburg markgrafı Schwaben dükünün yerini aldı. XII. yy. sonunda bu şekilde tespit edilen liste Otto IV'ün 1208 tarihli emirnamesiyle onaylandı ve dört yüzyıldan fazla bir süre, Otuzyıl savaşına kadar yürürlükte kaldı. Buna göre listede şu kişiler vardı: Mainz. Trier ve Köln başpiskopos prensleri, Rheinland-Pfalz kontu, Saksonya dükü, Brandenburg markgrafı ve Bohemya kralı.

İki karar seçici prenslere muhtariyet ve tam bir önem kazandırdı.

1338'de imparatorluğun Rheuse'de toplanan bellibaşlı senyörleri bir anlaşma metni hazırladılar, daha sonra, Frankfurt diyeti tarafından ele alınan bu metin bir «pragmatische Sanktion»u niteliği kazandı; bu anlaşmada, imparatorluk tacının papadan değil Tanrı'dan geldiği ileri sürülüyordu ve böylece de imparatorlukla papalık arasındaki bütün bağlar koparıldı. 13 Ocak 1356'da, imparator Karl IV (1346-1378), imparator seçiminin temel yasası olan Altın Mühürü Nürnberg'de imzaladı. Bu yasa imparatorluk ortadan kalkıncaya kadar yürürlükte kaldı: seçiciler, krallarla eşit haklara sahiptiler. Bu sebeple de imparatorluğun öteki prenslerinden daha çok imtiyazları vardı, onların bölünmez nitelikteki toprakları üstünde mutlak yargı yetkisine sahiptiler. Seçicilik babadan büyük oğula geçiyordu. Seçiciler on sekiz yaşında reşit olurlardı. İmparatorun seçiminden sonra, Frankfurt'ta yapılan taç giyme töreninden sonra bir ziyafet verilirdi; bu ziyafet sırasında seçicilerden her biri, yeni imparatora karşı görevlerinin gereğini yerine getirirdi.

Fakat seçicilerin büyük nüfuz ve yetkileri seçimin XV. yy.dan itibaren sembolik bir niteliğe bürünmesini önleyemedi. 1438'den itibaren (Albrecht II'nin seçilmesi) bütün imparatorlar, Habsburg hanedanından seçildi. Bu hanedana mensup olmayan imparatorluk adayları (François I, 1519) ise boş yere çaba harcıyorlardı. Bununla beraber din alanındaki mücadeleler yüzünden XVI.yy. sonuyle XVII.yy. başında imparator seçimi yeniden önem kazanmağa başladı. Saksonya ve Brandenburg seçicileri luther'ci olmuşlardı, Rheinland-Pfalz seçicisi, calvin'ci idi: seçicilerden birinin daha Reform hareketine katılması Habsburg'ların durumunu tehlikeye düşürüyordu. Bunları uzaklaştırmak için Çekler, Ferdinand II'ye karşı Bohemya krallığına Pfalz seçicisi Friedrich V'i seçtiler, o da böylece iki seçiciliği eline geçirmiş oldu (1619): Otuzyıl savaşı da bu yüzden çıktı. Friedrich V'i yenen Ferdinand II, Bohemya'yı elinde tutmakla yetinmeyerek Saray seçiciliğini Bavyera düküne aktardı, Regensburg diyeti de bu aktarmayı onayladı (1629); fakat protestanların müttefiki olan Fransızlar zafer kazanınca Vestfalya antlaşmalarıyle Bavyera dükünün elinden seçiciliğini almadan, Pfalz'a yeniden bir seçicilik verdirdiler. Artık beşi katolik, ikisi luther'ci, biri calvin'ci olmak üzere sekiz seçici oluyordu. Böylelikle de Habsburg'ların imparatorluğu kaybetmek korkuları kalmıyordu.

1692'ye kadar durum olduğu gibi kaldı. Bu tarihte Leopold I, siyaseti gereği, dokuzuncu bir seçicilik kurdurdu, bunu da bir protestan olan Hannover dükü Ernst August'a verdirdi.

Bir onuncu seçicilik de Hessen-Kassel için 1803'te kabul edildi. Ama imparatorluk son yıllarını yaşıyordu. Daha 11 ağustos 1804'te, Fransız imparatorluğunun ilânına bir cevap olmak üzere Habsburg'lar verasetle kendilerine geçen devletlerinde Avusturya imparatorluğunu ilân ettiler. Pressburg antlaşmasıyle (26 aralık 1805) Bavyera, Württemberg ve Baden, Kutsal imparatorluğa (seçici bavyeralı idi) olan bütün vassallık bağlarından kurtuluyordu. 12 Temmuz 1806'da on altı prens bu imparatorluktan ayrılarak Ren konfederasyonunu kurdu. 1 Ağustosta Napolyon Kutsal imparatorluğun son bulduğunu ilân etti. Seçiciler de böylece ortadan kalkmış oluyordu. (LM)

SEÇİCİLİK i. (*seçici*'den *seçici-lik*). Seçici olma hali; seçmek işi.

— Elektron. *Tayf seçiciliği*, gelen ışımanın dalga boyuna bağlı olarak fotoelektrik etkinin değişimi.

— Foto. Renkli filtrelerin bazı renkleri az veya çok emme özelliği: *Filtrelerin seçiciliği trikromi için zorunludur.*

— Radyotek. Yalnız seçilen vericinin işaretlerini geçirip, istenmeyen istasyonların işaretleriyle atmosfer veya sanayinin yol açtığı parazit akımları geçirmeyen alıcı cihazların özelliği. (Bk. ANSİKL.) || *Seçicilik katsayısı*, değerleri seçicilik eğrisiyle gösterilen ve maksimum gerilimin (veya şiddetin), frekansın Δf sapmasına tekabül eden gerilime (veya şiddete) oranı. || *Değişken seçicilik*, bir alıcının seçiciliğini, zayıf ve uzak vericilerin yayınları alınırken buna yakın frekanslı yayınlarla girişimi önlemek için arttıran, kuvvetli ve yakın vericilerin yayınları alınırken de iyi bir ses elde etmek için azaltan düzenek.

— ANSİKL. Radyotek. Radyo alıcılarının seçiciliği, özindükleme bobinleri ve kondansatörlerden meydana gelen akordlu devrelerle sağlanır. Bu devrelerin rezonans özelliği, farklı frekanslı işaretleri zayıflatarak veya tamamen silerek az çok dar bir frekans bandı alma imkânı verir. Bir cihazın (veya onu meydana getiren bölümlerden birinin) seçiciliği, çıkışındaki işaret genliğini frekansının fonksiyonu olarak ifade eden bir eğriyle gösterilir. (LM)

SEÇİK sıf. (*seçmek*'ten *seç-i-k*). *Yeni.* Kolayca seçilen, belirli. *Zt.* BULANIK.

— DEY. *Açık seçik.* Bk. AÇIK.

— Biyol. Bitki sosyolojisinde, belli bir topluluk içinde yer alan, fakat bazen başka topluluklar içinde de bulunabilen türlere denir.

— Fels. Nitelik bakımından ayrı olan. *Zt.* ÖZDEŞ. (LM)

SEÇİLMİŞ sıf. (*seçilmek*'ten *seçil-miş*). Seçme ile ayrılmış, seçkin: *Bir taraftan Osman Efendi, bir taraftan Şeyh Fakrullah, bu kıymetli madeni işlemeye başladılar, o, seçilmişlerden bir seçilmiş olarak yetiştiriliyordu* (N. Araz). *Seçilmiş şiirler.* || *Teşm. yol.* Aynı cinsten olan nesneler arasından iyi ve seçkin olanları çıktıktan sonra geride kalan: *Seçilmiş meyveleri çok ucuza sattı.* (M)

SEÇİM i. (*seçmek*'ten *seç-i-m*). Seçmek, tercih etmek eylemi: *Ayakkabı seçimi.*

— Huk. Genellikle toplu bir iradenin, birden çok aday arasında bir tercih yapması. (Bazı durumlarda, yetkili bir kişi de seçime benzer bir tercih yapabilir ve bu işleme de *seçim* denir. Nitekim, Cumhuriyet senatosuna, cumhurbaşkanı tarafından üye seçilebilir ve Anayasa bu işlem için «seçim» terimini kullanır.) || *Seçim bölgesi*, seçim bakımından muhtarlıklara bağlı olan bölge. (Bk. ANSİKL.) || *Seçim çevresi*, Türkiye'de illerin seçim hukuku bakımından kapsadığı bölge. || *Seçim giderleri*, seçimlerle ilişkin işler için gerekli personel, araç ve gereçlere ait giderlerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Seçim hakkı.* Bk. SEÇİMLİK *borç.* || *Seçim kurulu*, seçim işlerini yürüten kurul. (Bk. ANSİKL.) *Seçim sandığı*, içine oyların atıldığı, mühürlenerek kapanmış sandık. (Bk. ANSİKL.) || *Seçim suçları*, seçimlerin serbestliği ve tarafsızlığının, kanuna uygun şekilde yerine getirilmesini engelleyecek suçlar. (Bk. ANSİKL.) || *Seçim tutanağı*, seçim sonuçlarının tespit edildiği tutanak. (Bk. ANSİKL.) || *Seçim yasakları*, seçim sırasında yapılması kanun tarafından yasaklanan işlemler. (Bk. ANSİKL.) || *Seçimin yenilenmesi*, seçimlerde uyulması gereken kurallara aykırı hareket edilmesi sonucu ortaya çıkan bir sakatlık yüzünden iptal edilen seçimin yeniden yapılması. || *Ara seçim*, herhangi bir sebeple boşalan Millet meclisi veya senato üyeliği için kanunî süreden önce yapılan seçim. || *Kısmî seçim*, Cumhuriyet senatosu üyelerinden süresi dolanların yenilenmesi için yapılan seçim. (Bk. ANSİKL. SENATO.) || *Mahallî seçim*, mahallî idarelerde görev alması gereken personelin tespiti için yapılan seçim. (Bk. ANSİKL.) || *Ön seçim*, siyasî partilerin, T.B.M.M. üyeliği için yapılacak seçime aday gösterecekleri kimseleri seçmeleri. Bk. ANSİKL.

— İstat. Ana kütleyi temsil edici bir örnek meydana getirmek üzere veriler topluluğundan belli bir miktar alma işlemi.

— ANSİKL. Huk. *Seçim*'in çeşitli uygulama alanları vardır. Milletvekilleri seçimi, il özel idareleri, belediyeler ve köy meclislerinin seçimi gibi; derneklerin, sendikaların, siyasî partilerin, meslek kuruluşlarının, hattâ bazı yargı organlarının görevlilerini belirleyen seçimler de vardır. Bunlardan bir kısmını Anayasa, temel kural olarak belirtmiştir. Meselâ, üniversiteler, kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organlar eliyle yönetilir. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları da organlarını kendi üyeleri arasından seçer (meslek odalarında ve barolarda olduğu gibi). Yine Anayasaya göre, yüksek mahkemelerin üyeleri, değişik kurul ve mercilerce seçilir. (Bk. ANAYASA MAHKEMESİ. DANIŞTAY, YARGITAY, YÜKSEK HÂKİMLER KURULU.) Seçim yoluyle görev alanların bazıları kamu görevlisi, hattâ teminatlı memur statüsünde; bazıları da, şirket, dernek v.b. özel hukuka bağlı kuruluşların yöneticileri durumundadır. Ancak, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de seçim denilince ilk akla gelen siyasî nitelikte parlamento ve mahallî idareler seçimleridir. Bütün insan toplumlarının işlemesi, devletin üç temel görevini (yasama, yürütme ve yargı) yerine getiren bir veya birkaç yöneticinin varlığını gerektirir. Yöneticilerin seçiminde birbirine zıt iki temel görüş vardır; bunların birinde yöneticiler, kutsal nitelikleri, soyları veya güçleriyle kendilerini kabul ettirirler; ötekinde, yöneticilerle vatandaşlar eşittir. Yönetim, doğrudan olduğunda, yani üç temel görev bütün vatandaşlar tarafından yerine getirildiği zaman bu eşitlik tartışma götürmez. Uygulamadaysa, bütün vatandaşların devamlı faaliyeti gerektiren yönetim görevini yerine getirmesi güç, hattâ imkânsızdır. Bundan ötürü, eskiçağ demokrasilerinde yönetim görevi (çok zaman yargı ve bazen yasama görevi) magistratuslara verilmisti. Bu magistratuslardan birinin otoritesini kendi çıkarına kullanmasını mümkün olduğu kadar önlemek ve çok sayıda vatandaşa devletin işleyişine katılma imkânını sağlamak amacıyle de, geniş bir işbölümüne gidildi; görevlerin sayısı çok arttırıldı. Magistratusluk kısa süreliydi ve genellikle aynı vatandaşa birkaç kere veya hiç olmazsa üst üste iki kere verilemiyordu. Yöneticilerin seçimi ya kura çekilerek talihe (yani tanrılara) veya kurulların içinden tayin yoluyle öteki yöneticilere veyahut seçim sistemiyle vatandaşlara bırakılıyordu. Modern demokrasiler bu son sistemi almışlardır; fakat çoğu, bu sistemi yalnız yasama göreviyle yürütme (icra veya hükûmet) görevini yerine getirmekle yükümlü yöneticilerin tayininde uygular; birtakım ülkeler yargı kuvvetinin bazı görevlilerinin tayininde de bu usule başvurur (bugün A.B.D.'de ve bazı istisnaî mahkemeleri bakımından Fransa'da uygulanan usul gibi).

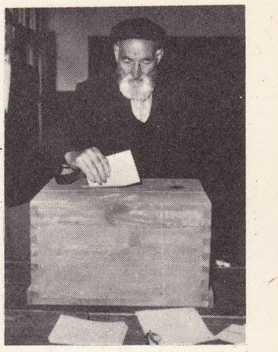
seçim
bir vatandaş
oyunu kullanıyor

İlkeler

Her türlü seçim sisteminin kurulması, önceden bazı tercihlerin yapılmış olmasını gerektirir.

● *Genel ve kısıtlı oy kullanma hakkı.* Siyasî yetkilerin kullanılmasının iki yönü bulunabilir: 1. hak yönü. Bir topluluğun bütün üyeleri, ortak işlerin yönetimine katılma hakkına sahip ve bu hakkı dilediği gibi kullanmakta hürdür; 2. görev yönü. Ortak işlerin yönetimine katılma hakkı sadece topluluğun bazı üyelerine tanınmıştır.

Kısıtlı oy kullanma hakkı. Her demokraside, millî hâkimiyet geleneksel bir ilkedir. Fakat burada «millet»i tanımlamak gerekir. Bunun resmî bir iktidar, ırk, kültür, medeniyet, dil, dinî inanç, iktisadî çıkarlar ortaklığı veya tabiî sınırlarla çevrelenmiş bir ortaklık oluşuna göre, vatandaşlık hakkı, şu veya bu sınıf kişilere, kölelere, yabancılara, yahudilere, müslümanlara, hıristiyanlara, zencilere, faşistlere, komünistlere, kapitalistlere, toprak sahiplerine v.b. tanınmayabilir.

Görev yönünden seçmenlik teorisi, bir topluluğun üyeleri arasında ayrım yapılmasına imkân verir. Bunlardan bir kısmına «ilke olarak», bir kısmına da «fiilî» vatandaşlık hakkı tanınır; bunların bazıları seçmendir, ötekiler değildir.

Genel seçim hakkının kısıtlanması. Genel seçim hakkının kabul edildiği ülkelerde, hükûmetler bazen bu hakkı bazı tedbirlerle kısıtlar; aynı seçmene birkaç oy hakkı tanınması; bazı bölgelerin veya bazı partilerin aleyhine olacak biçimde seçim bölgelerinin parçalanması (aynı sayıda temsilci seçen ama nüfusu farklı seçim çevreleri) v.b. Resmî makamların, seçmenler üstünde çeşitli baskılar yapmak yoluyle seçim oyunda hileye sapmaları da mümkün-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

dür: seçim listelerinde oynamak (ölüleri seçmen göstermek, muhalefet seçmenlerini sistemli bir biçimde listeler dışında bırakmak v.b.), resmî adaylık muhalefet toplantılarının yasaklanması, basına ve propaganda afişlerine konulan sansür, tek liste, seçim sandıklarında veya seçim sonuçlarında hileye başvurmak.

● *Tek dereceli seçim veya çok dereceli seçim.* Tek dereceli seçimde, seçmen, yöneticilik için adaylığını koymuş olanlara oy kullanır. Çok dereceli seçimde ise, seçmen, yöneticileri tayinle görevli bir temsilci seçecek temsilciyi (üç, dört ve daha çok dereceli seçim) seçer. Tek dereceli seçim, demokratik ilkelere en uygun seçimdir. Bundan dolayı, milletvekillerinin, temsilcilerin ve başkanlık rejiminin uygulandığı yerlerde devlet başkanını seçilmesinde genellikle bu sisteme başvurulur. Bununla birlikte, çok dereceli seçimin de, önemli görevlerin en yetkili kişilere verilmesini sağladığı oranda, üstünlükleri vardır. Bu seçim sistemi, özellikle fazla sert kamuoyu hareketlerinin sonuçlarını hafifletir veya genel seçim hakkına dolaylı kısıtlamalar koyar (ikinci seçmende özel servet, yetenek veya yaş şartları aranabilir). Çift meclisli siyasî sistemlerde veya bölgesel temsilcileri (bazı federal devletlerde senato; «büyük halk konseyi» sayılan Fransız senatosu) veya meslek toplulukları temsilcilerini seçmek amacıyle de seçimin uygulandığı görülür. Kamuoyu hareketlerinin bir dereceye kadar dengelenmesine imkân sağlarsa da, çok dereceli seçim, bir mahallî veya siyasî eşraf sınıfının gelişmesini kolaylaştırır ve temsilî rejimi, doğrudan demokrasiden uzaklaştırmaya yol açar.

● *Açık oy veya gizli oy.* Günümüzde, büyük devletlerin çoğu, hiç olmazsa ilke olarak, siyasî seçimlerde, gizli oylama usulünü uygular. Gizli oy, vatandaşı, gerek resmî makamlardan, gerek çevresinden gelecek çeşitli baskılara karşı daha iyi korur; fakat durum, her zaman böyle değildir.

● *Tek kişi için veya listeyle oy kullanma.* Bir seçim çevresinin seçmenleri, tek bir temsilci seçiyorlarsa tek kişi için; birkaç temsilci seçiyorlarsa listeyle oy kullanma söz konusudur. Listeyle oy kullanmanın da çeşitli yolları vardır:

1. sabit liste. Seçmen, kendisine sunulan çeşitli listelerden birini seçecektir; liste üzerinde hiç bir değiştirme yapamaz;

2. karma liste. Seçmen, listesini dilediği gibi düzenler, çeşitli listelerdeki adaylardan bir karışım yapabilir (meselâ, A listesinden iki kişiye, B listesinden bir kişiye, C listesinden de bir kişiye oy kullanır);

3. tercihli liste. Seçmen, aynı liste üzerinde adayların sunuluş sırasını değiştirebilir (meselâ, A listesini seçmiştir; fakat, 3 numaralı adayı 1.; 2 numaralı adayı 3.; 1 numaralı adayı 4. ve 4 numaralı adayı da 2. sıraya almıştır). Karma listeyle tercihli liste usulleri birlikte uygulanabilir. Bu iki usul, oyların sayım süresini uzatır; listeler arasındaki rekabete bir de aynı liste adayları arasındaki rekabeti ekler (bu, hileye sapmak için fırsat verir) ve az sayıda seçmene, rakiplerinin liste başının seçilmesini önlemek imkânını sağlar (böyle bir oyuna engel olabilmek amacıyle, genellikle listedeki adayların sıralanışını önemli sayıda seçmen aynı biçimde değiştirmişse, tercihli oy kullanma sisteminin geçerli olacağı belirtilir);

4. eksik liste. Belli durumlara bağlı olarak eksik liste kullanılması (yani, doldurulacak sandalye sayısından az aday kapsayan listeler kullanılması) kabul edilir, yasaklanır veya zorunlu kılınır: bu son durumda, bazı azınlıkların temsili mümkün olabilir (msl. 7 sandalyeyi dolduracak bir seçim çevresinde hiç bir listede 4, 5 veya 6'dan fazla ad bulunamazsa, 7 sandalyenin, en az iki liste arasında paylaşılacağı açıktır);

5. kaynaşma. Rakip listelerin kaynaşmasına, yani aldıkları oyları birleştirmelerine izin verilir. (Bir seçim çevresinde: A listesi 80 000 oy, B listesi 10 000 oy, C listesi 32 000 oy, D listesi 60 000 oy, E listesi 24 000 oy, F listesi 13 000 oy ve G listesi 101 000 oy almış olsun. Bir yandan A, B ve C, öte yandan E ve G listeleri kaynaşırsa, sonuçlar şöyle olur: A, B ve C listeleri: 122 000 oy; D listesi 60 000 oy; E ve G listeleri 125 000 oy; F listesi 13 000 oy.)

Çoğunluk sistemi, kaba bir sistemdir: oyların çoğunluğunu kazanmış olan aday seçilir. Bu çoğunluğun ne olduğunu tanımlamak gerektir. Üç tip çoğunluk vardır: 1. nispî çoğunluk. En çok sayıda oy kazanmış aday (veya liste) seçilmiş ilân edilir (msl. A, B ve C listelerinin adayları sırasıyle 12 000, 10 500 ve 10 025 oy toplamışsa, A adayı [veya listesi] seçilmiş ilân edilir). Bu sistem, tek isimli oylama çerçevesi içinde, İngiltere'de uygulanır ve bazen (seçim çevreleri arasındaki eşitsizlik veya «üçlü» [üç partinin katıldığı seçimlere böyle denir] seçimlerin çokluğu yüzünden) parlamentoda, çoğunluğu, en çok oyu toplayamamış olan partiye vermek sonucunu yaratır. 1957 Seçimlerinde Türkiye'de, o sırada uygulanan çoğunluk sisteminin sonucu olarak D.P. 4 397 893 oyla, toplam oyların yüzde 48'ini aldı ve 424 milletvekili elde etti; buna karşılık muhalefet partilerinin oy toplamı 4 770 717 oldu. Toplam oyların yüzde 52'sini alan muhalefet partileri ancak 186 milletvekili çıkarabildi; 2. mutlak çoğunluk kullanılan oyların yarıdan fazlasını almış olan aday (veya liste) seçilmiş sayılır (msl. 32 625 geçerli oy varsa, mutlak çoğunluk 16 313 oydur); mutlak çoğunluğu almak, çoğu zaman çok güçtür; 3. oyların yüzde *n*'inin çoğunluğu. Kullanılan oyların, meselâ, yüzde 30'unu, yüzde 40'ını veya 66'sını v.b. alan (veya liste) seçilmiş sayılır.

Çoğunluk sistemi genellikle parlamenter rejime en uygun sistem olarak kabul edilir. Bu sistem, iki parti söz konusu olduğunda, kamuoyu hareketlerini kuvvetlendirme eğilimini gösterir; seçimin özellikle çekişmeli olduğu seçim çevrelerinde az sayıda oyun yer değiştirmesi, parlamentoda önemli bir çoğunluğun doğması için yeterlidir. İkinci turun kabulü, partilerin daha kalabalık olduğu ülkelerde sistemin üstünlüklerini (veya sözde üstünlüklerini) gösterir; birinci turda her parti kendi özelliğiyle ortaya çıkar; ikinci turda ise, feragat sistemiyle veya ortak liste sistemiyle koalisyonlar meydana gelir. Koalisyonlar, ilke olarak birinci turda seçmenlerin tuttuğu adayların yararına olur.

Nispî temsil. Ülkenin daha doğru olarak temsil edilmesini sağlamak amacıyle birçok nispî temsil sistemi öngörülmüştür. Azınlıkların temsili, çoğunluk sistemi çerçevesi içinde, özellikle eksik listeler sistemiyle veya oyların yüzde 30 ile yüzde 40'ı oranında bir çoğunluk tespiti usulüyle de sağlanabilir (bu son usulün ilke olarak sakıncası, seçilenlerin sayısı konusunda büyün bir tereddüt yaratmasıdır; çünkü iki, hattâ üç adayın veya listenin seçilebileceği seçim çevrelerinin sayısı genellikle önceden bilinemez). Nispî temsil, partilerin çoğalmasını kolaylaştırır ve hükûmette çoğunluklar kurulmasını güçleştirir; seçileni seçmenden uzaklaştırır ve adayı, seçmen kitlesiyle karşılaşmadan önce kendi partisi içinde kazanmak zorunda bırakır; parlamento mevcudunun yaşlanmasını kolaylaştırır; fakat buna karşılık, büyük partilerin yöneticilerine veya özellikle bazı yetenekli kişilere, bir seçim çevresinin kazanılmasıyle vakit kaybetmek zorunda kalmadan bir sandalye sağlama imkânını verir.

Nispî temsil ilkesi oldukça basittir. Her liste, aldığı oy sayısı kaç seçim birimi kapsıyorsa o kadar milletvekili çıkarır.

— Birim oy 20 000 olsun; A,B ve C listeleri de sırasıyle 180 000, 100 000 ve 40 000 oy toplamışsa A listesi 9, B listesi 5, C listesi de 2 milletvekili çıkarır; fakat uygulamada durum farklı olmaktadır. Önce listelerin her birinin kazandığı oy sayısının, bölümlerin tam katları olacağı, düşünülemez; bunun için yaptıkları daima paylaştırma meselesi ortaya çıkar; sonra, oylama genellikle tek bir millî seçim çevresinde değil mahallî seçim çevrelerinde olur ve kanunkoyucu çoğu zaman partilerin aşırı derecede ufalanmasını önlemek kaygısı içindedir. Ülkenin siyasî yapısının en sadık bir biçimde temsilini sağlayan sistem, tam orantılı temsil sistemidir; bunda «millî bakiye» adı verilen usule göre, sandalyeler, millet ölçüsünde dağıtılır. (Bk. MİLLÎ *bakiye sistemi.*) Seçim, millî çerçeve içinde yapılmışsa her parti tek bir millî liste sunar, sandalyeler, millî seçim birimi aracılığıyle dağıtılır; «açıkta kalan» sandalyeler yani böyle dağıtılamayanlar ise, en fazla oy artıklarına sahip listelere verilir (bk. *tablo* I).

Seçim, mahallî çevreler çerçevesinde yapılıyorsa, her parti kendi seçtiği seçim çevrelerinde bir liste ve bir de millî liste çıkarır. Seçim çevresi bölümüne göre ayırma her seçim çevresine göre ayrı ayrı yapılır; bakiyeler, millî alanda toplanır; tek bir dağılma bu alanda gidilir. Bu sistemde seçilenlerin bir kısmı belirli bir bölgeyi, bir kısmı da, bütün ülkeyi temsil eder; millî liste mahallî olarak gösterilmiş ve bölgesel bölüştürmede seçilmemiş adaylardan meydana gelecek olursa, bu sakınca da ortadan kalkabilir; bu durumda bir aday başka bir listenin bir adayından daha az oy almış bile olsa, millî bölüştürme sırasında seçilebilir.

Tercihli oy ve karma liste usulleri kabul edilirse, oy sayımı işi daha da karışık duruma gelir.

Çoğu zaman, ülkenin siyasî yapısını aslına daha az uygun bir biçimde veren bir sistem, tam orantılı bölüştürme sistemine tercih edilir. Millî listeler kaldırılır ve «açıkta» kalmış sandalyelerin bölüştürülmesi her seçim çevresinin içinde yapılır. Bu bölüştürme ya en yüksek artık oy usulüne veya *en yüksek ortalama* esasına göre yapılır. İlk yol küçük partiler için daha elverişliyse de, ikinci yol büyük partiler açısından daha avantajlıdır. Bunlardan en kuvvetli bakiye usulüne Türkiye'de istisnaî olarak yer verilmiştir. 15 Şubat 1965 tarih ve 533 Sayılı kanunun 9. maddesiyle Seçim kanununa getirilen değişikliğe göre: herhangi bir seçim çevresinde, iptal sebebiyle seçimin yenilenmesine karar verildiği ve yeniden yapılan seçim sonuçlarında açıkta kalan milletvekillikleri olduğu takdirde, bu açık milletvekillikleri artık oyların sayılarının büyüklükleri sırasına göre siyasî partilere veya oyları kullanılmayan bağımsız adaylara verilir. 1036 Sayılı kanunla bu hüküm sonradan kaldırıldı. En yüksek ortalama usulünde (bk. *tablo* II) «açıkta» kalmış sandalyeler, en çok sayıda seçmeni temsil eden listelere verilir ve bunun için de, sandalyeler, sırasıyle, çeşitli listelere sunulduktan sonra böylelikle sandalye başına en yüksek oy ortalamasını alan listelere verilir. Örnekte, 4 sandalye dolmuştur; beşinci de 2 sandalyesi dolmuş bulunan A listesine sunulsun; 3 sandalyesi dolmuş olsaydı 2 666 oya (8 000: 3) bir sandalye düşmüş olacaktı. Liste B: 2 sandalye için, 2 600 oy olacaktı (5 200: 2). Liste C: 2 sandalye için, 2 500 oy olacaktı (5 000: 2). Liste D: sandalyesi yok, 2 700 oya bir sandalye olacaktı (2 700: 1). Liste E: 1 300 oy (1 300: 1). Liste F: 1 000 oy (1 000: 1).

Bu durumda göre beşinci sandalye D listesine verilecektir. Altıncı sandalye için tekrar işlem yapılır: bu, ancak 2 sandalyesi bulunan A'ya verilirse 2 666 oya bir sandalye; B'ye verilirse 2 600 oya bir sandalye; C'ye verilirse 2 500 oya bir sandalye; şimdi bir sandalyesi olan D'ye verilirse (2 700: 2), 1 350 oya bir sandalye; E'ye verilirse 1 300 oya bir sandalye... olacaktı. Bu durumda altıncı sandalye de A listesine gidecektir. Şu sonuca varılır: A listesi üç sandalye, B,C,D listelerinin her biri birer sandalye. Böylece bu metodun uygulanması, E listesinin sandalyesini, A listesine kaptırmış olur. Bu da, en yüksek ortalama sisteminin büyük teşekküllerin yararına çalıştığını, en yüksek oy artıkları sisteminin ise küçük teşekküllerin lehine işlediğini gösterir. En yüksek ortalama sistemi, doğrudan doğruya (seçim bölümü aracılığından geçmeden de) uygulanabilir. Gerçekten de, mevcut listelerin her birine birbiri ardından çeşitli sandalyeler sunulabilir. Belçika'daki *D'Hondt sistemi*, bu metodun uygulanmasıdır. Nispî temsil, ilke olarak liste oylamasını gerektirir. Bununla birlikte, ad oylaması çerçevesinde de orantılı sistemler tasarlanmıştır. Bu sis-

temlerin birinde, mahallî seçim çevrelerinin sayısı, doldurulacak sandalye sayısının üçte ikisine eşittir; her seçim çevresi çoğunlukla en az bir temsilci seçer (ikinci tur ihtimalli nispî çoğunluk, mutlak çoğunluk veya yüzde 40 çoğunluk). Bir millî kuruluşa bağlı olduklarını bildirmiş adayların mahallî olarak topladıkları oy sayısı millî alanda birbirine eklenir (birkaç tur oylama varsa ilk turda toplanmış oylar) ve millî seçim bölümü hesaplanır. Sandalyelerin global sayısı orantılı seçimin her zamanki kuralları uyarınca çeşitli millî kuruluşlar arasında bölünür; her teşekkülün hakkı olan sandalye sayısıyle mahallî olarak elde ettiği sandalye sayısı arasındaki fark alınır: bu fark, millî listelerde çeşitli kuruluşlara sandalye verilmesini sağlar. Bu tip sistem federal kuruluşlara sandalye verilmesini sağlar. Böyle tip bir sistem Federal Almanya cumhuriyetinde uygulanmaktadır.

İzlanda sistemi adı verilen ikinci sistem, daha da karışıktır. Burada, devredilebilir tek bir oy söz konusudur. Her seçmen, tercih sırasına göre bir aday listesi düzenler: birinci sıraya yazdığı aday seçim bölümünden üstün sayıda oy aldıysa, oyu, ikinci sıradaki adaya nakledilecektir; birinci sıradaki aday, seçim bölümüne ulaşmayı umut ettirecek kadar yeterli sayıda oy toplamamışsa, gene aynı durum olacaktır. Böylece oylar birbiri ardından çeşitli adaylara kullanılmış olur, bu adaylar böylelikle birlikte çoğunluğa ulaşırlar. Her seçmende de, tercih ettiği aday seçilmezse, oyunun, ona yakın düşünceleri olan başka bir adayın seçimine yarayacağı kanısı yerleşir.

Kanunkoyucu, partilerin çoğalmaması için veya nispî temsilin ve çoğunluk sisteminin (bir hükûmet çoğunluğunun kurulması) üstünlüklerini bir araya getirmek amacıyle çoğu zaman orantılı sistemi ılımlılaştırmak istemiştir. O zaman çoğunluğa prim verilmesi öngörülür. Romanya'da iki dünya savaşı arasında, bütün ülkede en çok oy toplayan parti, sandalyelerin yarısını alırdı; öteki yarısı da çoğunluk partisi dahil, bütün partiler arasında, orantılı bir biçimde paylaştırılırdı. Fransa'da, 1919'da ve 1924'te bir seçim çevresinde mutlak çoğunluğu alan liste, bütün sandalyeleri kazanırdı; hiç bir liste bu çoğunluğu elde edemezse, en yüksek ortalamaya prim verilerek orantılı bölüştürmeye gidilirdi. Gene Fransa'da, 1951 ve 1956'da, aynı sistem, kaynaşma sistemiyle tamamlanmıştı; bir seçim çevresinde bir kaynaşmış listeler grubu mutlak çoğunluğu alırsa, bütün sandalyeleri kazanırdı; bunlar, orantıya göre çeşitli kaynaşmış listeler arasında bölünürdü; hiç bir liste grubu mutlak çoğunluğu elde edemezse orantıya göre bölme, mevcut bütün listeler arasında yapılırdı; seçim çevrelerine göre, ya en çok oy artığı olana veya en yüksek ortalamaya prim verilirdi. Kaynaşma usulü, hem oyunu kullandığı listede seçmene daha çok serbesti vermek, aynı zamanda bir hükûmet çoğunluğu meydana gelmesini kolaylaştırmak amacıyle, çoğunluğa prim verilmeden de kabul edilebilirdi.

● *Tam yenileme veya kısmî yenileme.* Kanunkoyucu, fazla sert kamuoyu hareketlerini biraz yumuşatmak istediği zaman, temsilî meclisin kısmî yenilenmesini öngörür. Fransa'da Restorasyon devrinin başlarında Millet meclisinin her yıl beşte biri yenileniyordu; bugün Fransız senatosunun her üç yılda bir, üçte biri yenilenmektedir; Amerikan senatosunun ise her iki yılda bir, üçte biri yenilenir. Türkiye'de de Cumhuriyet Senatosu kısmî seçimle yenilenmektedir.

● *Kesin vekâlet.* Temsilî rejim, gerçekleştirilmesi imkânsız olan bir dolaysız hükûmet etmenin yerini tutar sayıldığı oranda; kesin vekâlet meselesi ortaya çıkar. Seçilenin görevi sınırlı olduğu zaman bu meselenin çözümü kolaydır; böylelikle, amerikan halkı tarafından A.B.D. başkanını seçmek için tayin edilen temsilcilerin çoğuna kesin bir vekâlet verilmiştir. Fakat bir parlamento üyesinde olduğu gibi, temsilcinin görevinin daha karışık olduğu durumlarda bu mesele daha güçleşir; o zaman seçilenin vekâletini geri almak için de bir usul öngörmek doğru olur. Böylesine bir usulü uygulamak, oylama gizli olduğu zaman, çok güçleşir; çünkü davranışı tartışılan temsilcinin rakiplerine onun vekâletinin geri alınmasına katkıda bulunmak imkânı sağlanmış olur. Oysa, ilke olarak, bu imtiyazın sadece seçmenlere verilmesi gerekir.

Fransız geleneği, kesin vekâlete karşıdır; seçilenin gerçi, halkın bir vekili olduğunu kabul eder; fakat bu seçilen tüm milletin vekilidir, yoksa sadece bir seçim çevresinin veya bir grup seçmenin vekili değildir. Türk Anayasası da, T.B.M.M. üyelerinin, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün milleti temsil ettiklerini açıkça belirtmektedir.

● *Türkiye'de* siyasî nitelikteki seçimler 1876 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra yapılmağa başlandı. Bu Anayasa, seçimin gizli olacağını ve bir kanunla düzenleneceğini belirtiyor ve her ilin bir seçim çevresi olduğu hükmünü koyuyordu. Türkiye'de ilk milletvekili seçimi, 5 kasım 1876 tarihli Talimatı Muvakkateye göre 1877'de yapılmıştı. Meşrutî rejimin hemen uygulanması gerektiği için bir seçim kanunu hazırlanıncaya kadar Talimatı Muvakkate yürürlüğe kondu. Talimatta, 1876 Anayasasından farklı olarak, seçilme şartları tespit ediliyor ve milletvekili seçilebilmek için Türkiye'de az çok emlâk sahibi bulunmak şartı aranıyordu. Böylece, servet ilkesine yer veriliyordu. Seçimler iki dereceliydi. Ancak seçimleri çabuk yapabilmek için, İstanbul ve çevresi dışında kalan yerlerde, idare meclisleri üyeleri ikinci seçmen kabul edildi ve milletvekilleri bu meclisler tarafından birer birer ve gizli oyla seçildi. İstanbul için, iki dereceli sisteme daha uygun bir yol izlendi ve özel bir beyanname yayımlandı. 2 Ocak 1877 tarihli bu beyannameye göre, İzmit'in de içinde bulunduğu İstanbul ve yöresi 20 seçim çevresine ayrıldı, her çevrede eşraf ve erkândan birer seçim kurulu meydana getirildi, seçim çevresi halkından az çok emlâk sahibi olanlardan 25 yaşını bitirmiş bulunanlar, İstanbul milletvekillerini seçmek üzere iki vekil seçtiler; bunlar da milletvekillerini seçti. Birinci Meşrutiyet döneminde bundan başka seçim yapılmadı. 1908'de, İntihabı Mebusan kanununa göre, iki dereceli, servet esası ve çoğunluk sistemine uygun seçim gerçekleştirildi. Siyasî partilerin seçim mücadelesine katılması da İkinci Meşrutiyetten sonra mümkün oldu. Kurtuluş savaşı süresince sadece iki seçim yapıldı. Bunlardan birincisi, 23 nisan 1920'de Ankara'da toplanan ilk T.B.M.M. ile ilgilidir. 19 Mart 1920 tarihli İntihap Hakkındaki tebliğ sonunda, vilâyet ve livalarda milletvekili seçimi yapılmıştı. İkinci seçim 1923'te oldu. Kurtuluş savaşı dönemindeki her iki seçim de yine İntihabı Mebusan kanununa göre, fakat servet esasını kaldıran ve seçmen yaşını 18 olarak tespit eden 1923 tarihli değişiklik uyarınca yürütüldü. Cumhuriyet döneminde, 1961 Anayasasına kadar, on seçim yapıldı. Bunlardan dokuzu, 1927, 1931, 1935, 1939, 1943, 1946, 1950, 1954 ve 1957 yıllarında oldu. Bu seçimlerin ilk dördü İntihabı Mebusan kanununa göredir. 5 Aralık 1934 tarihli ve 2598 Sayılı kanunla kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanındı; seçmen yaşı 22'ye çıkarıldı. 1942'de kabul edilen Mebus Seçimi kanunu da, 1946'ya kadar iki dereceli seçimi kabul ettiği için, seçimler bu esasa göre yapıldı. 1946 Tarihli Milletvekilleri Seçimi kanunu ilk defa tek dereceli seçimi getirdi. Ancak bu kanunun öngördüğü sistem açık oy ve gizli sayımdır. Türkiye'de gerçekten serbest bir seçimin, çok partili siyasî hayat içinde gerçekleşmesi için tedbirler getiren ilk kanun ise 16 şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi kanunu oldu. Daha sonra 1954 ve 1957 seçimleri yapıldı. Bütün bu seçimlerde çoğunluk sistemi uygulandı. 1961 Anayasasının yürürlüğe girmesinden önce bir de, Temsilciler meclisi üyelerinin seçimi gerçekleştirildi. Bu seçim de, Talimatı Muvakkateye göre veya ilk T.B.M.M. üyeleriyle ilgili olarak yapılan seçim gibi, istisnaî nitelikteydi ve 27 Mayıs 1960 devriminden sonraki siyasî şartların gereği olarak genel oya dayanıyordu. 1961 Anayasası, seçme ve seçilme hakkının özü ve bu hakların güvenlik altına alınması için temel ilkeleri koydu. Türk siyasî tarihinde ilk defa, seçimlerin, serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılacağı, tam bir demokratik seçimin gerektirdiği bütün unsurlar sayılarak belirtildi. Yine 1961 Anayasasından sonra uygulanan seçim kanunları, bu Anayasanın yürürlüğe girmesine kadar izlenmiş bulunan çoğunluk sisteminden farklı seçim sistemleri de getirdi.

Bugün yürürlükte olan ve seçim konusunu düzenleyen üç ana kanun vardır: 26 nisan 1961 tarih ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında kanun; 25 mayıs 1961 tarihli ve 306 sayılı Milletvekili Seçim kanunu; 24 mayıs 1961 tarih ve 304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi kanunu. Bunlara Siyasî Partiler kanunu da eklenebilir. Ancak, bu kanunlarda zaman zaman, sistemleri de farklılaştıran önemli değişiklikler yapıldı; bu arada, Anayasa mahkemesinin bir kararı dolayısıyle de, Anayasanın seçim sistemleri hakkındaki temel ilkesi ortaya kondu. 1961 Anayasasından sonra 1961, 1965 ve 1969 yıllarında üç genel seçim yapıldı. Bu seçimlerin her birinde farklı sistemler uygulandı. 304 Sayılı kanunun ilk şekline uygun olarak yapılan Cumhuriyet senatosu seçiminde çoğunluk sistemine; milletvekilleri seçiminde nispî temsil usulüne yer verildi. 1965 Seçimlerindeyse, her iki meclis üyelerinin seçiminde, nispî temsilin bir şekli olan millî bakiye sistemi gerçekleştirdi. 1969 Seçimlerinden önce, anahatlarıyle bugün de yürürlükte olan nispî temsile dönüldü. Bu dönüş, önce, nispî temsilin «barajlı D'Hondt» denilen şekliyle olmuştu. Bu usule göre, bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların toplamı, o çevreden çıkarılması gereken milletvekili sayısına bölünüyor; böylece elde edilen seçim sayısından az oy alan siyasî partilere ve bağımsız adaylara milletvekilliği verilmiyordu. Açıkta kalan milletvekillikleri, seçim sayısının altında oy alan parti ve adayların aldıkları oylar göz önünde tutulmadan, geriye kalan partiler arasında D'Hondt sistemine göre paylaştırmak gerekiyordu. Hiç bir parti veya adayın seçim sayısına ulaşmaması halinde yine D'Hondt sistemine uygun olarak çıkarılacak milletvekilleri tespit ediliyordu. Aynı hükümler, Cumhuriyet senatosu üyelerinin seçimlerinde de uygulanacaktı. Bu sisteme, barajlı D'Hondt adı verilir. Ancak, seçim sistemini, millî bakiye yerine barajlı D'Hondt sistemi getirerek değiştiren bu hükümler, açılan bir dava sonunda, Anayasa mahkemesi tarafından iptal edildi. Anayasa hukukuna açıklık getiren gerekçelerin en önemlileri şunlar olmuştu: Anaya-

Tablo I. En yüksek bakiyeler usulü

LİSTE	OY SAYISI	NÜFUS ORANINA GÖRE DAĞITILMIŞ SANDALYE	OY ARTIĞI	EN YÜKSEK BAKİYEYE VERİLEN SANDALYE
A	8 600 000	178	38 200	1
B	400 000	8	15 200	
C	3 900 000	81	3 900	
D	1 500 000	31	8 900	
E	7 250 000	150	35 000	1
F	2 400 000	49	43 100	1
	24 050 000			

24 050 000 kullanılan oy sayısı

taksim edilecek sandalye sayısı: 500

oyların sandalyelere bölümü birimi (bölüm): 24 050 000 : 500 = 48 100

Tablo II. En yüksek ortalama usulü

LİSTE	OY SAYISI	BİRİME GÖRE VERİLEN SANDALYE	BAKİYE	EN YÜKSEK ORTALAMAYA VERİLEN SANDALYE
A	8 000	2	0	1
B	5 200	1	1 200	0
C	5 000	1	1 000	0
D	2 700	0	2 700	1
E	1 300	0	1 300	0
F	1 000	0	1 000	5
dağılmış oylar	800			
kullanılan oylar	24 000			

bölüm : 4 000

sa md. 56, çok partili hayata yer vermekle, yalnız siyasî partilerin sayıca çok değil aynı zamanda temsil edilen sosyal çıkarların da çeşitli olması gerektiğini kabul eder. Demokrasinin temelinde, toplumda yeri olan bütün fikir akımlarının temsil edilmesi, bu akımların devlet yönetiminde yansıması ilkesi vardır. Kanunlar, genel ve objektif nitelikleri gereği, yalnız küçük partileri tasfiye amacıyle çıkarılamaz. Seçim sisteminde, temsil ettiği eğilimlere göre partilerin çeşitlenmesini önleyecek barajlar konulması, Anayasa md. 55'teki seçme hakkının ve serbestliğinin özüne de dokunur; çünkü seçmen, verdiği oyların, boşa gitmeksizin, iradesi doğrultusunda kullanılacağına güvenmezse, seçim baskı altında yapılıyor demektir. Bu temel gerekçelerle Anayasa mahkemesi, çok partili siyasî hayatın, zorunlu olarak, çoğunluk sistemini veya herhangi bir baraja dayanan seçim usulünü kabul edemeyeceğini tespit etmiştir. Türkiye'de bugün yürürlükte bulunan seçim sistemi, gerçek anlamıyle nispî temsildir. «Artık oylar» da D'Hondt sistemine göre değerlendirilmektedir.

Türkiye'de, Anayasanın tespit ettiği ilkeler çerçevesinde seçimlerin temel hükümleri 298 Sayılı kanunla düzenlenmiştir. Bu kanun, Millet meclisi, Cumhuriyet senatosu, il genel meclisleri, belediye meclisleri, muhtarlar ve ihtiyar meclisleri seçimlerinde uygulanmaktadır.

Türkiye'de, Cumhuriyet senatosu üyelerinin seçimi 24 mayıs 1961 tarihli ve 304 Sayılı kanuna, milletvekilleri seçimi ise 25 mayıs 1961 tarihli ve 306 Sayılı kanuna göre, seçimlerin temel hükümlerine ve Siyasî Partiler kanunu esaslarına uyularak yapılır. Cumhuriyet senatosu üyelerinin seçimi milletvekilleri seçimleriyle aynı günde yapılıyorsa, her iki seçime ilişkin oy verme işleri de aynı sandık kurulları tarafından yürütülür. Ancak, sandık alanında, bu seçim için ayrı bir kapalı oy verme yeri, ayrı renkte oy sandığı, sandık seçmen listesinin ayrı bir nüshası ve milletvekili seçiminde kullanılan zarftan, renk bakımından farklı zarf bulundurulur. Sandıkların ikisi birden açılamaz. Bir sandığa ait işler bitirildikten sonra öteki sandık açılır. Seçim sistemi ve genel hükümler bakımından Cumhuriyet senatosu üyelerinin seçiminde de öteki kanunlardaki esaslar uygulanır. Milletvekili Seçimi kanunu, her ilin bir seçim çevresi olduğunu belirtmektedir. Her genel seçimde oyların 450'ye bölünmesi sonunda elde edilen sayı esas alınarak, her ilin çıkaracağı milletvekili sayısı, il nüfusunun bu sayıya bölünmesiyle bulunur. Artık nüfus bırakan iller, artıkların büyüklüğüne göre sıraya konulur ve ilk hesapta iller arasında bölüştürülmemiş milletvekillikleri bu sıraya göre dağıtılır. Son kalan milletvekilliğinin verilmesinde, iki veya daha fazla ilin eşit nüfus artığı göstermesi halinde ad çekme usulüne başvurulur.

Kanun, milletvekili seçiminin başlangıç tarihini ve oy verme gününü tespit etmiştir. Buna göre, her seçim döneminin son toplantı yılının 3 ağustos günü seçimin başlangıç tarihidir ve ekim ayının 2. pazar günü oy verilir.

Seçimlerle ilgili işlere, seçim öncesinde başlanır. Bu işlerin başında da, seçmen kütüklerinin yazılması ve bunu yazabilmek için gerekli çalışmalar gelir. 298 Sayılı kanuna göre, seçimlerde, her seçim bölgesi için bir seçmen kütüğü düzenlenir. Ancak, kütüklerin kesinleştiği tarihten itibaren altı ay içinde yapılacak seçimlerde yeniden kütük düzenlenemez. Seçme yeterliğine sahip her vatandaş, ikametgâhının veya en az üç aydan beri oturmakta bulunduğu muhtarlığın seçmen kütüğüne yazılır. Bununla birlikte, kamu tüzel kişilikleri, bu nitelikteki kurumlarda sürekli görev yapanlar ve bu gibi kimselerle birlikte oturanlar, süre kaydına bağlı değildir. Yabancı ülkelerde bulunan vatandaşlar, istekleri üzerine, tayin ettikleri seçim bölgesi veya bildirdikleri son ikametgâhlarının kütüğüne yazılırlar. Seçmenlik sıfatının tayininde esas olarak seçmen kütükleri alındığından, bu kütüklerin düzenlenmesine büyük önem verilir. Yine bu sebeple, her seçmenin, kütüğünde yazılı bulunduğu seçim bölgesinde ve oturduğu yere en yakın sandığa ait seçmen listesine yazılması ve bu sandıkta oy vermesi esastır. Birden çok seçmen kütüğüne ve sandık seçmen listesine yazılmak ve birden fazla oy vermek yasaktır. Seçmen kütüklerinin bu esaslara uygun olarak düzenlenebilmesi için, seçim bölgesinin basit bir krokisinin bulunması veya binalar cetveli düzenlenmesi gerekir. Krokide, seçim bölgesinin sınırlarıyle, bu sınırlar içindeki sokakların adları ve her sokağın baş ve sonundaki binaların numaraları, seçim bölgesi sokaklara ayrılmamış dağınık yapılardan meydana geliyorsa, bu dağınık yapılar numaralarıyle birlikte okunaklı şekilde gösterilir. Kroki yapılmasına teknik imkân bulunamayan şehir ve kasabalarla köylerde, kroki yerini tutmak üzere, her seçim bölgesi için binalar cetveli düzenlenir. Bu cetvel, ilçe seçim kurulu başkanının denetimi altında, belediye bulunan yerlerde belediyelerce, öteki yerlerde muhtarlıklarca yapılır. Seçim bölgesinde, numarası olmayan ve içinde insan oturan yerler varsa, bu yerler numaralanır. Hazırlanan kroki ve cetvellerin onaylı örnekleri, kütük yazımından önce, siyasî partilerin ilçe başkanlıklarına verilir. İlçelerde, bu kroki ve cetvellerin hazırlanması ve seçmen kütüklerinin düzenlenmesi işi, ilçe seçim kurullarının meydana gelişinden itibaren en geç yirmi gün içinde yapılmalıdır. Bu amaçla her ilçede, ilçe seçim kurulu başkanının yönetiminde çalışacak bir kütük bürosu kurulur. İlçe seçim kurulu başkanı, seçmen kütüklerinin yazılmasında çalışacak kimseleri belirtir. Bu bakımdan başkanın yetkileri geniştir. Başkan, bu amaçla mahalle ve köy muhtarlarını, ihtiyar heyetlerini veya hâkimlerle mülkî âmirler, askerî kişiler ve zabıta memurlarını görevlendirebilir; hattâ dışarıdan da gerekli gördüğü kimseleri çalıştırabilir. Vali ve kaymakamlar da, başkan tarafından istenen her türlü yardımda bulunmak zorundadır. Seçmen kütüklerinin hazırlanması, bazı esaslara uyularak gerçekleştirilir. Her seçim bölgesi için tek bir kütük düzenlenir. Bu kütük, seçmenlerin oturdukları cadde, sokak ve kapı numarası sırasına göredir ve her seçmene, 1'den başlayarak, kütüğe yazılma sırasını gösteren bir seçmen sıra numarası verilir. Görevliler, muhtarlığın bir sınırından itibaren sokak sokak dolaşırlar; her sokağın önce tek numaralı sonra çift numaralı binaları ve bir bina içinde, varsa çeşitli daireleri, muhtarlık bölgesi içinde kütüğe yazılmamış hiç bir seçmen kalmamak üzere tespit etmeğe çalışırlar. Seçmen kütüğü bu şekilde ortaya çıkar. Görevliler, kütüğe, her evin seçme yeterliğine ve o bölgede oy kullanmak hakkına sahip kimselerin adlarını, doğum yeri ve tarihlerini yazar ve ilgililere, adlarının karşısını imzalatır veya parmak bastırırlar. Her seçmen için cadde, sokak adı, bina, kapı numarası, apartman daire numarasıyle kimliğini gösteren bölümlerin yer aldığı seçmen kütüklerinin düzenlenmesinde siyasî partiler gözlemci bulundurabilirler. İlçe seçim kurulu, seçmen kütüklerini ve öteki kanunî esasları gözönünde tutarak, en geç on gün içinde sandık bölgelerini tespit eder ve seçmenleri, kütükteki sıraya göre sandık seçmen listelerine ayırır. Sandık seçmen listelerinin hazırlanmasından sonra, her seçim bölgesinin kaç sandığa ayrıldığını, bu sandıkların numaralarını, her sandığın hangi sokakları veya mahalle ve sokakların hangi kısmını içine aldığını, o sandıklardan her birinde, kütüğün hangi numarasından hangi numarasına kadar olan seçmenlerin oy kullanacağını gösteren cetveller yapılır ve sandık seçmen listeleriyle birlikte bunlar da asılır. Kanun, asılma yerlerini göstermemiş; ancak bu işin, halkın kolaylıkla görerek okuyabileceği yerlerde yapılmasını öngörmüştür. Sandık seçmen listelerinin asıldığı tarih ve yerler, mahallî gazete ve alışılmış öteki araçlarla ilân edilir. Gerekli açıklamaları yapmak için, önceden belirtilen saatlerde çalışmak üzere askı yerinde bir görevli bulundurulur. Siyasî partiler de seçmen kütüklerinin asılları ve daktiloyla yazılmış kopyalarını ve sandık seçmen listelerini her zaman inceleyebilirler. Listelerin askıda kalma süresi yedi gündür. Bu süre sona erdikten veya itirazlar üzerine verilen kararlarla bu kararlara göre yapılan işlemler tamamlandıktan ve gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra, kütükler ve sandık seçmen listeleri kesinleşir: bu işlerin, en geç oy verme gününden önceki yirminci gün akşamına kadar tamamlanmış ve kesinleşmiş olması şarttır. Seçmen kütüğüne kayıtlı her seçmene, kimliğini ispata yarayan bir seçmen kartı verilir. Seçmen kartında, seçmenin hangi seçim bölgesinde, hangi sandıkta oy vereceği ve listedeki seçmen sıra numarası gösterilir. Kartlar, sandık seçmen listelerinin kesinleşmesinden itibaren, ilçe seçim kurulu başkanları tarafından hazırlatılır ve ev ev dolaşılarak dağıtılır.

● *Seçim bölgesi,* gerektiği kadar sandık bölgelerine ayrılır. Bir sandık bölgesi, kural olarak 300 seçmeni kapsar. Bununla birlikte, seçmen sayısı 400'ü aşmayan seçim bölgelerinde seçmenlerin tek sandıkta oy kullanabilmeleri mümkündür.

● *Seçim giderleri,* genel bütçeden ödenir. Gerekli ödenek, Adalet bakanlığı bütçesindeki tek maddelik özel bölüme toplam olarak konulur. Bu ödeneğin harcanmasında birinci derecede ifa âmiri, Yüksek Seçim kurulu başkanıdır. Ancak, seçim işleri için mahallerinde yapılan her türlü harcamanın ifa âmirleri il ve ilçe seçim kurulları başkanlarıdır; tahakkuk işlemleri de cumhuriyet savcısı tarafından yapılır. Seçim kurulları başkan ve üyeleriyle kanun gereğince görevlendirileceklere ve bu işlerde mesai saatleri içinde veya dışında çalıştırılacak memur ve hizmetlilere verilecek ücretler ve dışarıdan çalıştırılacakların gündelikleri Yüksek Seçim kurulunun teklifi üzerine Bakanlar kurulunca belirtilecek esas ve miktarlara göre ödenir.

● *Seçim kurulu.* Türkiye'de seçim işleri, seçim kurulları tarafından yürütülür. Anayasa, seçimlerin tarafsızlık ilkesine uygun olarak yürütülebilmesi için bazı tedbirleri öngörmüştür. Bağımsız hâkimler seçim kurullarını meydana getirir. Ayrıca Anayasa, seçim sırasında yürütme organının siyasî niteliğinden doğabilecek sakıncaları da, seçimler süresince kurulacak geçici bir Bakanlar kurulu meydana getirerek ortadan kaldırmayı öngörmüştür. (Bk. BAKAN'*lar kurulu.*) Seçim işlerini yürüten seçim kurulları üç türlüdür; Ankara'da Yüksek Seçim kurulu (bk. YÜKSEK *seçim kurulu*), her seçim çevresinde bir il seçim kurulu ve her ilçede bir ilçe seçim kurulu, il merkezlerinde ayrıca bir merkez ilçe seçim kurulu. Son nüfus sayımında eşitlik gözetilerek yeniden bir ilçe seçim kurulu da meydana getirebilir.

İl seçim kurulu, il merkezindeki en yüksek dereceli üç hâkimden meydana gelir. Bu hâkimlerden derecesi en yüksek olan, kurulun başkanıdır; derece eşitliği halinde, kıdemce, kıdem eşitliği halinde de yaşça büyüklük başkanlığın tayininde ölçü olarak kullanılır. İl seçim kurulunun başlıca görev ve yetkileri şunlardır: seçimlerin düzenle yürütülmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve seçim işlerini denetlemek; ilçe seçim kurullarına oy sandıklarını ve oy vermede kullanılan çeşitli araç ve gereçleri göndermek; aday beyanname veya listelerini almak ve ilân etmek; bunlar hakkında yapılacak itirazları incelemek, geçerli olmayanları tespit ederek geçici ve kesin aday listelerini yerlerine göndermek ve ilân etmek; ilçe seçim kurullarının meydana gelişine, işlemlerine ve kararlarına karşı yapılan itirazları inceleyerek hemen karara bağlamak ve ile bağlı ilçe seçim kurullarından gelen tutanakları birleştirerek il seçim çevresi için bir tutanak düzenlemek. İlçe seçim kurullarının, başkanı yine ilçedeki en yüksek dereceli hâkimdir. Başkanın dışındaki dört üye siyasî partilerden, iki üye de, ilçe merkezinde bulunan okulların bütün öğretmenlerinin toplanarak kendi aralarından seçtikleri iki kişiden meydana gelir. Yedek üyeler de aynı şekilde seçilir. İl ve ilçe seçim kurullarında, ayrıca seçime katılan siyasî partilerin birer temsilcisi bulunur. Bu temsilciler, kurulların bütün çalışma ve görüşmelerine katılabilirlerse de, oy kullanamazlar. İl merkezlerindeki merkez ilçe seçim kurullarına, il seçim kurullarına başkanlık eden hâkimden sonra gelen en yüksek dereceli hâkim, kıdem ve yaş sırasına göre başkanlık eder. İlçe seçim kurullarının, görevleri de il seçim kurullarınınkine benzer. Yalnız ilçe seçim kurulları, ilçedeki sandık kurullarını teşekkül ettirir, bunların kuruluş, işlem ve kararlarına karşı yapılan itirazları da incelerler. Seçim iş-

lerinin yürütülmesinde önemli görevlerden birini yapan sandık kurulu, bir başkan ve dört üyeden meydana gelir. Başkanın seçimi için, ilçe seçim kurulu toplanır ve sandığın konulacağı seçim bölgesinden ve bunun dışındaki seçmenler arasından iyi ün sahibi okuryazar kimselerden, kurula bağlı seçim bölgelerindeki sandıklardan her biri için ikişer kişi olmak üzere bir liste düzenler. Kurul, bunlardan birini ad çekmeyle sandık kurulu başkanlığına seçer. Öteki üyelerin seçimiyse şöyle olur: ilçe teşkilâtını kurmuş bulunan veya ilk genel kongrelerini yapmış olmak kaydıyle T.B.M.M. Birleşik toplantısında grubu olan ve o ilde seçime katılan siyasî partilere, her sandık için birer kişinin adlarını bildirmeleri tebliğ edilir. Siyasî partilerin beş gün içinde bildirmek zorunda olduğu bu adlar arasından, ilçe seçim kurulu önünde ad çekme sonunda, sıraya göre ilk üçü sandık kurulu asil üyesi, ötekiler de, yine sıra ile yedek üye olurlar. Sandık kurulunun dördüncü asil üyesi, sandığın bulunduğu köy ve mahalle ihtiyar meclisi ve ihtiyar heyeti asil ve yedek üyeleri arasından ad çekmeyle seçilen iki kişiden, adı ilk çıkandır; öteki yedek üyedir. Sandık kurulunun önemi sebebiyle, kanun, ad çekmenin yapılacağı günün ve saatin, o yerin gazeteleriyle, gazete olmayan yerlerdeyse alışılmış araçlarla duyurulmasını zorunlu kılmıştır. Bildirilen saatte ad çekme açık olarak, başkan tarafından yapılır. Sandık kurulunun asil ve yedek üyeleri, oy verme gününden 48 saat önce göreve başlar ve oy verme günü seçim işleri bitinceye kadar, aralıksız bir şekilde çalışmakla görevlidir. Sandık başı işlemlerini izlemek üzere, siyasî partiler ve bağımsız adaylar birer gözlemci gönderebilirler. Kanun, seçimlerin tarafsızlığı ve serbestliğini sağlayabilmek için, bazı görevlilerin, seçimlerle ilgili kurullarda görev alamayacaklarını belirtmiştir. Bu görevliler, idare âmirleri, zabıta âmir ve memurları, askerî kişilerle milletvekilleri ve adaylardır. Yine aynı amaçla kanun, seçim kurulu asil ve yedek üyelerinin görevlerine başlamadan önce, kurul önünde birer birer ant içmelerini öngörmüştür.

Sandık kurulu başkan ve üyeleri, hangi seçim bölgesine kayıtlı olurlarsa olsunlar, seçmen kartlarını göstererek, görevli oldukları sandıkta oy verirler.

Seçim kurullarının veya kurul başkanlarının kesin olmayan kararlarına karşı, seçme yeterliğine sahip yurttaşlar, siyasî partiler, gözlemcileri, adaylar ve milletvekilleri itiraz edebilirler. İtiraz her kurulun bağlı olduğu üst kurula yapılır.

İtirazların yazılı veya sözlü olarak yapılması mümkündür. Kimliğini ispat edemeyenlerin, delil ve gerekçe gösteremeyenlerin itirazları incelenmez. Bunlar, yalnız Yüksek Seçim kuruluna yazılı olarak itirazda bulunabilirler. Bir kurulun kararını itiraz yoluyle inceleyen üst kurul, itirazı kabul ederse, yapılması gereken işlem hakkında karar verir. Seçim işlerinde görevli ve yetkili olanların işlemlerine karşı, itiraz hakkına sahip bulunanlar şikâyette de bulunabilirler. Şikâyet kabul edilirse, işlem derhal düzeltilir; kabul edilmezse hemen tutanağa geçirilerek karara bağlanır. İşlemlere, tedbir ve kararlara karşı yapılan şikâyet ev itirazlar oy vermeye ve seçim işlerinin devamına engel olmaz. Kanuna göre, şikâyet ve itiraza ilişkin her türlü belge, resim ve harçtan muaftır.

● *Seçim sandığı,* seçim işleminin başta gelen araçlarındandır. Esas itibarıyle, bir seçim bölgesi içindeki her üç yüz seçmen için bir sandık bulundurulur. Fakat, seçmen sayısı dört yüzü geçmiyorsa, bir tek sandıkla yetinilebilir. Sandıklar, seçmenin oyunu kolaylıkla ve güvenle verebileceği, okul avlusu veya salonları, mabetlerin eliverişli kısımları gibi, geniş ve umumî yerlere konur. Hükûmet konaklarına, kışla, karargâh, ordugâh gibi askerî bina ve tesislerle, karakollara, parti binalarına ve muhtarlık odalarına sandık konulamaz. Aynı yerde dörtten fazla sandık bulundurulması da yasaktır. Sandık kurulu başkanı, oy verme işlemine başlamadan önce, sandığın boş olduğunu, diğer kurul üyeleri ve gözlemciler önünde tespit ederek, sandığı kapatır ve mühürler. Sandık saat 17'den önce açılamaz. Bu saat gelince, sandık, herkesin önünde açılır ve çıkan zarfların sayımına geçilir.

● *Seçim suçları.* Anayasanın, seçimlerin serbestliği ve tarafsızlığı konusundaki temel ilkeleri ve seçim kanunlarının öngördüğü tedbirlerin gerçekleşmesi için kanunlar, ayrıntılı hükümlerle seçim suçları ve cezaları tespit etmiştir: seçim işlerinde görevli kurullara karşı cebir ve şiddet kullanma; hileli işler yapma; kurulların tedbirlerine uymama; görevlilerin haklı bir sebep olmaksızın göreve gelmemeleri; araç ve gereçlerin zamanında gönderilmemesi; görevi kötüye kullanma, savsaklama; seçmen kütükleri hazırlıklarında ve düzenlenmesinde ihmali bulunma; seçme yeterliğine sahip olmayanları seçmen kütüklerine kaydetme veya birden fazla seçmen kütüğüne kaydolma veya bilerek kaydetme; sandık seçmen listelerini asmama, incelemeye imkân vermeme ve çeşitli seçim belgelerini bozma, değiştirme v.b. eylemler. Seçimlere ilişkin 298 Sayılı kanun ayrıca, seçme hakkı bakımından da önemli bir suç kabul etmiştir: Türkiye'de temel ilke, seçimin bir «hak» olduğu şeklindedir ve oy hakkını kullanmamak bir suç teşkil etmez; fakat, kanun, seçme yeterliğine sahip olanların seçmen kütüklerine kaydolunmalarını önlemek amacıyle teşvik ve telkinde bulunmayı suç saymaktadır. Kanunun amacı, oy kullanmaya zorlamak değil, çeşitli baskılar altında bu yola gidilmesini önlemektir. 298 Sayılı kanun, seçim suçları dolayısıyle kovuşturma ve soruşturmanın ne zaman yapılacağını da göstermiş ve bu gibi suçları işleyenlerin, sıfat ve memuriyetleri ne olursa olsun, haklarında genel hükümlere göre kovuşturma yapılacağını belirtmiştir.

● *Seçim tutanağı.* Oyların verilmesi ve sürenin sona ermesinden sonra, oy verenlerin sayıları, kullanılmayan oylarla da kontrol edilerek tespit edilir. Bundan sonra da sandık, oy verilen yerde hazır bulunanların gözleri önünde açılır ve çıkan zarflar sayılarak toplamı tutanağa geçirilir. Fazla zarf çıkmışsa, bunların çift mühürlü olup olmadığı kontrol edilir. Geçerli zarflar tekrar sandığa konur ve sonra, kanunun ayrıntılarıyle öngördüğü usuller çerçevesinde tek tek açılarak sayılır. Sayım sonucu, başkan tarafından yüksek sesle ilân edilir. Bundan sonra, sonuçlar bir tutanağa geçirilir. Seçim tutanağı, sandık çevresi içinde herkesin görebileceği bir yere asılır. Sayıma ilişkin belgeler, mühürlü ve imzalı ayrı ayrı paketler halinde, kurulun mührüyle mühürlenmiş, üyelerce imzalanmış bir torbaya konularak, kurulun bağlı bulunduğu ilçe seçim kuruluna teslim edilir.

İlçe seçim kurulu, en son tutanağı da teslim aldıktan sonra ilçe içindeki bütün sandık tutanaklarının birleştirilmesi işini tamamlar. Bundan sonra, seçimle ilgili kanunların, tutanak düzenlemeyi kendilerine görev olarak verdiği hallerde il seçim kurulları da, ilçe seçim kurullarından gönderilen seçim tutanaklarını düzenler. Bu tutanak da, il seçim kurulu kapısına, bir hafta süreyle kalmak üzere asılır.

● *Seçim yasakları.* Seçimle ilgili kanunlar, oy verme gününe ait birtakım yasaklar koymuş ve sandık başı düzenini sağlayacak tedbirleri öngörmüştür. Seçim yasakları adı verilen bu kuralların başlıcaları şunlardır: oy verme günü, her ne suretle olursa olsun içki satılamaz, içilemez; bütün genel eğlence yerleri oy verme süresince kapalı tutulur, eğlence yeri niteliğindeki lokantalarda yalnız yemek verilebilir; güvenlik görevlileri dışındakiler silâh taşıyamazlar; seçim günü saat 18.00'e kadar radyolar ve her türlü yayın organları tarafından seçimle ve seçim sonuçlarıyle ilgili haber, tahmin ve yorum yapılamaz; saat 18.00-21.00 arasında ancak radyolarla, Yüksek Seçim kurulu tarafından seçimle ilgili haber ve tebliğler yayımlanabilir; sandık alanının düzenini bozacak herhangi bir davranışta bulunulamaz. Kanuna göre sandık alanı, sandığın, kapalı oy verme yerinin ve sandık kurulunun yerleştiği yerin 100 m uzağına kadar olan çevredir. Sandık kurulu başkanının, düzeni sağlamak için yaptığı uyarmalara uymayanlar sandık alanı dışına çıkarılır. Böyle bir davranışta bulunan sandık kurulu üyelerinden biriyse, ancak sandık kurulu kararıyle çıkartılabilir. Zabıta kuvvetleri, başkanın emrine göre hareket etmek zorundadır.

● *Ara seçimleri.* Cumhuriyet senatosu üyelerinin üçte birinin yenilenmesi için yapılan seçimlerle birlikte yapılır. Ancak, dönemin bitmesine bir yıl kala, milletvekilliği için ara seçimi yapılamaz. Bir de seçim dönemi bitmeden de genel seçime gidilebilir. Seçimin yenilenmesine, normal seçim döneminin bitmesinden önce karar verilmişse, durum Bakanlar kurulunca 48 saat içinde ilân edilir. Yenileme kararının verildiği günden sonra gelen 60. günü izleyen ilk pazar günü, oy verme günüdür. Seçilecek kimseler, bağımsız adaylarla siyasî partilerin ön seçim yoluyle gösterdikleri adaylardır. Seçilme yeterliğine (bk. MİLLETVEKİLİ) sahip her vatandaş, milletvekilliğine adaylığını koyabilir. Ancak, siyasî partilerin adayları ayrıca, partilerin tüzüklerinde gösterilen şartları da (bk. SİYASÎ *partiler*) yerine getirmek zorundadırlar. Siyasî partilerin seçime katılabilmeleri için kendi tüzüklerine göre ilk kongrelerini yapmış olmalarından başka, en az on beş ilde ve en az altı ay önceden il ve ilçe teşkilâtını kurmuş bulunmaları veya ilk genel kongrelerini yapmış olmak kaydıyle T.B.M.M. Birleşik toplantısında grup sahibi olmaları ve teşkilâtı bulunsun bulunmasın, en az on beş ilin her birinde o seçim çevresinden çıkacağı milletvekili sayısına eşit sayıda aday göstermeleri gerekir.

● *Mahallî seçim.* Türkiye'de, il özel idareleri, belediyeler ve köylerin organları da, mahallî halk tarafından, yine seçimlere ilişkin kanunlara göre seçilir. Ancak illerde valiler, seçimle değil tayinle işbaşına gelir. Mahallî seçimler de tek derecelidir ve aynı seçim sistemine bağlıdır. Seçilecek organlar: il genel meclisi, belediye reisi ve belediye meclisi, köy muhtar ve ihtiyar meclisleridir. İl genel meclisi üyelerinin seçiminde, her il bir seçim çevresidir. Köy muhtar ve ihtiyar meclisleri için de her köy bir seçim çevresi olarak kabul edilir. Belediye meclisi üyeleriyle belediye başkanları seçiminde, kanun her beldenin bir seçim çevresi olacağını belirtir. «Belde» teriminin, belediye sınırları içinde kalan yerleri kapsadığı anlaşılmaktadır. Köy muhtar ve ihtiyar meclisinin seçiminin öteki seçimlere oranla önemli bir özelliği vardır. Bu seçimde, adaylık usulü yoktur. Seçmenler, yani köy derneği (bk. KÖY), muhtar için bir ad, ihtiyar meclisi üyelikleri için de, seçilecek asil üye sayısının iki katı kadar ad yazılmış oy pusulalarını aynı zarfa koyarak, aynı sandığa atarlar. Ancak, muhtar ve üyeler için atılan oy pusulalarının üzerinde bunlardan hangisi için olduğu yazılır. Köy seçimlerinde de, seçim tutanaklarının verilmesi ilçe seçim kurullarına aittir. Bu kurullar, muhtarlığı ve ihtiyar meclisi asil ve yedek üyeliklerini kazananların tutanaklarını geciktirmeden verirler.

Tutanağın bir sureti de hemen seçim çevresinde ilân edilir. 1961 Anayasası, mahallî idarelerin bu şekilde genel seçimle aynı gün yapılan oylamalarla seçilen organlarının, merkezî idare ve siyasî iktidarın herhangi bir baskısına karşı korunabilmesi için ayrı bir hüküm getirmiştir: mahallî idarelerin seçilmiş organlarının organlık sıfatını kazanıp kaybetmeleri konusundaki denetim, ancak yargı yoluyle yapılabilir. Yine Anayasa, kanun kurumu niteliğindeki sanayi odaları, barolar v.b. meslek kuruluşlarının, demokratik esaslara uygun olarak seçilecek organlarını da, benzer bir hükümle güvenlik altına almaktadır.

● *Ön seçim.* Siyasî partiler, aday listelerini ve adayların listelerdeki sıralarını kanuna ve kendi tüzük ve yönetmeliklerine göre seçim kurullarının denetiminde, oy verme gününden önceki 42. gün yapılacak bir ön seçimle tespit ederler.
Ön seçim, siyasî partilerin, T.B.M.M. üyeliği için yapılacak seçimlerde gösterecekleri adayları, her seçim çevresinde parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılabilecekleri bir seçimle tespit demektir. Bu adayların yüzde beşi, parti tüzüğüne göre, merkez karar organı veya merkez yönetim organı yahut merkez yoklama kurulunca seçilir. Bu a-

dayların hangi seçim çevrelerine ait aday listelerinde yer alacakları, parti tüzüğünde veya genel kongrece alınacak kararda belirtilen esaslara göre tespit edilir. Bu işlemlerin tamamlanmasından önce, ilgili il yönetim kurulunun danışma niteliğinde görüşü alınır. Bir ön seçim veya merkez yoklamasında aday olabilmek için, adaylığı kazandığı takdirde katılacağı seçimde seçilebilme ve aday olma yeterliğine sahip bulunmak gereklidir. Aynı kimsenin, ön seçim ve merkez yoklamasında değişik siyasî partilerde aday olması mümkün değildir; çünkü, siyasî partilerden ön seçim adayı olan bir kimse için, Yüksek Seçim kurulu, parti genel başkanlıklarından başvurma evrakını isteyerek inceler; bu inceleme sonucunda, söz konusu adayın birden fazla siyasî partiye adaylık için başvurduğu anlaşılırsa, bu kimsenin başvurduğu bütün siyasî partilerle ilgili olarak adaylığı ve parti üyeliği son bulur. Siyasî partilerin genel başkanlıkları, bir ön seçimde kendi partilerinden aday olanların listesini, seçim çevrelerine ve Yüksek Seçim kuruluna bildirirler. Bu bildirimin, kanuna göre ön seçim gününden en az on beş gün önce saat 17.00'ye kadar yapılması şarttır. Ön seçimi, ilçe seçim kurulu yapar; bunda da genel seçimlerdekine benzer bir usul izlenir. Ancak, seçime katılacağı Yüksek Seçim kurulu tarafından ilân edilmiş olan siyasî partilerin her biri için ayrı bir sandık ve kapalı hücre bulundurulur. Ön seçimin yapılacağı gün ve yer, ilçe seçim kurulunca tespit edilerek, alışılmış araçlarla ilân edilir ve siyasî partilere duyurulur. Ön seçimde oy verecekler, siyasî partilerin, ön seçim gününden otuz gün önce düzenleyerek ilçe seçim kuruluna vermek zorunda oldukları seçmen kütüklerine göre belirlenir. Bu kütükler de, asıl seçimde olduğu gibi, askı yoluyle ilân edilir. Ön seçim sırasında, siyasî partiler gözlemci bulundurabilirler. Ancak, burada gözlemciler kendi partilerinin sandıkları başında görev yaparlar.

Türkiye'de 1961 Anayasasından sonra, çeşitli sistemlerin uygulandığı seçimler yapılmış, seçim sosyolojisi bakımından ilgi çekici sonuçlar alınmıştır. Genellikle, nispî temsil sisteminin ve özellikle millî bakiye usulünün, çok partili bir parlamentarizme yol açtığı, bir tek partinin çoğunluğu kazanmasının mümkün olamayacağı kabul edilirken, Türkiye'de bu kural işlememiştir. Bununla beraber, seçim sistemlerindeki ayrılıkların, bazı farklı sonuçlara sebep olduğu da anlaşılmıştır. Meselâ, 14 ekim 1961 seçimlerinde Cumhuriyet senatosu üyeliklerinden 69'unu 3 560 675 oy alan A.P., 36'sını 3 734 285 oy alan C.H.P., 16'sını 1 350 892 oy alan C.K.M.P., 26'sını ise, 1 401 637 oy alan Y.T.P. kazanmıştır. Senato seçiminde basit çoğunluk usulü uygulanmıştı. Aynı gün, nispî temsile göre yapılan milletvekili seçiminde, A.P. 3 527 435 oyla 156 milletvekili çıkarırken, C.H.P. 3 724 752 oyla 173 milletvekili çıkarmıştır. Bu suretle, hemen hemen aynı miktarda oyla, seçim usulüne göre, farklı sonuçların ortaya çıkabileceği anlaşılmıştır. 17 Kasım 1963 genel seçim sonuçları, nispî temsile rağmen, bir tek partinin çoğunluğu kazanabileceğini Türkiye'de nispî temsilin çok partililiğe değil, iki partililiğe yol açabildiğini göstermektedir. Hattâ, millî bakiye sisteminin uygulandığı 10 ekim 1965 seçimlerinde, küçük partilerin bazı milletvekillikleri kazanmaları mümkün olmuşsa da, A.P. yine çoğunlukla iktidara gelebilmiş, C.H.P. de ikinci önemli parti olmağa devam etmiştir. Bu seçimde A.P. oyların yüzde 52,85'ini alarak 240, C.H.P. de yüzde 28,75'ini alarak 134 milletvekili çıkarmıştır. Diğer partilerin sıralaması şöyle olmuştur: C.K.M.P. yüzde 2,24 ile 11 milletvekili; M.P. yüzde 6,26 ile 31 milletvekili; T.İ.P. yüzde 2,97 ile 14 milletvekili; Y.T.P. yüzde 3,72 ile 19 milletvekili. 1969 Seçimlerinde millî bakiye uygulanmadığından, küçük partiler milletvekili sayısı bakımından gerilemiş, buna karşılık iki büyük parti yine aynı rolü oynayabilmiştir. (→ Bibliyo.) [ML]

SEDAN

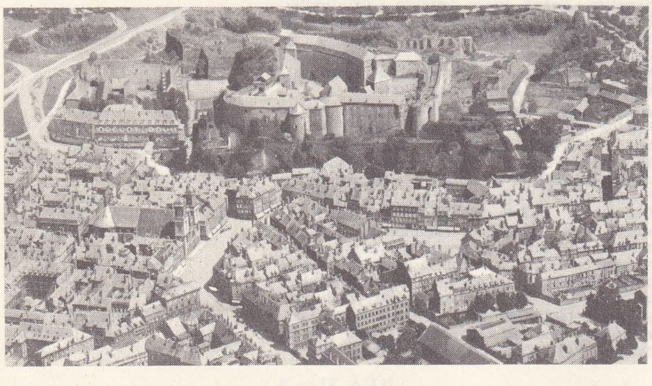

SEÇİMLİK sıf. (*seçim*'den *seçim-lik*). Seçmeye bağlı olan, tercihe bırakılmış: *Seçimlik ders.*

— Huk. *Seçimlik borç*, borçlunun, borcunu ödemek üzere birden fazla edim içinden birini seçerek ödeme yapması durumu tarafların anlaşmaya bağlanan borç. (Bk. ANSİKL.) || *Seçimlik yetki*, asıl edimin yanında, yedek edimin de ifa edilerek borçtan kurtulma imkânının bulunduğu borç sözleşmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Seçimlik borç*'larda borcun ödenmesi konusunda birden fazla edim vardır. Bu edimlerin hepsi aslî edimdir. Borçlu edimlerden birini seçerek borcundan kurtulur, edimlerin hepsini ifa etmek zorunda değildir. Edimlerden birinin seçimini borçlu, alacaklı veya bir üçüncü kişi yapabilir. Bu, tarafların anlaşmasına bağlıdır. Taraflar seçimi kimin yapacağını belirtmemişlerse, kural olarak seçim hakkı borçludadır. Meselâ borcun konusu bir radyo veya bir pikapsa bu ikisinden birinin seçilerek alacaklıya verilmesi halinde borç ilişkisi sona erer. Edimlerin imkânsızlaşması halinde ne olacağı duruma göre değişik şekilde değerlendirilir. Edimlerden hepsi borçlunun ve alacaklının kusuru olmaksızın imkânsızlaşacak olursa, borç ilişkisi de imkânsızlık sebebiyle sona erer. (Bk. İMKÂNSIZLIK.) Edimlerden biri her iki tarafın da kusuru olmaksızın imkânsızlaşacak olursa, borç ilişkisi geri kalan edimler üstünde temerküz eder. Edimlerden biri, borçlunun kusuruyle imkânsızlaşırsa, alacaklı geri kalan edimi seçebilir veya yok olan edimi seçerek, onun ifa edilememesi sebebiyle tazminat isteyebilir. Buna karşılık, seçim hakkı borçludaysa ve yok olma da borçlunun kusuruyle olursa, borç geri kalanlar üstünde temerküz eder. Hem seçim hakkı hem de kusur alacaklıdaysa, o zaman alacaklı, ya geri kalan edimi seçip, yok olan için tazminat öder veya yok olan edimi seçip tazminat ödeme borcundan kurtulur. Seçim hakkının kullanılması yenilik doğuran bir işlemdir. Edimler, daha borç sözleşmesi kurulurken imkânsız idiyse, borç ilişkisi kural olarak hiç doğmaz. Buna karşılık, edimlerden *bazıları*, borç sözleşmesi kurulurken imkânsız idiyse, o zaman borç sözleşmesi geri kalanlar üstünde temerküz eder.

●*Seçimlik yetki*'de, seçimlik borçtan farklı olarak bir aslî edim vardır. Ancak bunun yanında «ikinci derecede edim»de kararlaştırılmıştır. Borçlu aslî edim yerine bu ikinci derecedeki edimi de ödeyerek borcundan kurtulabilir. Asıl edim imkânsızlaşacak olursa borç ilişkisi sona erer. Zira borcun konusu ortadan kalkmıştır. İkinci derecede (yedek) edimlerin imkânsızlaşması asıl edimi etkilemez ve borç sözleşmesi de imkânsızlık sebebiyle sona ermez. Seçim hakkını kullanmanın borçluda veya alacaklıda olması mümkündür. Eğer seçim hakkı borçludaysa o isterse aslî edimi, isterse yedek edimi vererek borçtan kurtulur. Bu, ifa uğruna edimin bir türüdür (bk. İFA *uğruna edim*). Buna karşılık, seçim hakkının borçluda olduğu hallerde, alacaklı, borçlu borcunu yerine getirmezse, sadece aslî edimin ifasını isteyebilir. Aslî edim yerine yedek edimin verilmesini isteyemez. Seçim yetkisi alacaklıdaysa, aslî edim veya yedek edimden birini seçebilir. Borçlunun yedek edimi ifası için onun seçilmesi gereklidir. Eğer bu seçim yapılmamışsa, borçlu ancak aslî edimi vererek borcundan kurtulur, yedek edimi veremez. Yedek edimi verebilmesi için alacaklının bu yönde iradesini açıklaması gerekir. Alacaklının yedek edimi seçmeye ilişkin irade açıklaması, yenilik doğuran bir beyan niteliğindedir. (M)

SEÇKİN sıf. (*seçmek*'ten *seç-kin*). Benzerleri arasından iyi olduğu için ayrılmış olan: *Seçkin kitapları o götürdü.* || Üstün, dikkat çekici, normal ölçülerin üstünde: *Onun için manevî mertebeleri çabuk çabuk atlayarak az zamanda hocasının dört halifesinden biri, belki de en seçkini mevkiine yükseliverdi* (N. Araz). *Bu seçkin sanatçı, yalnız dost yüzü ve güzel hatıraları ile gönlümüzdedir* (Y.Z. Ortaç). *Eşanl.* GÜZİDE. *Esk.* Mümtaz.

— Mat. Boole cebirinde, bu cebiri tanımlayan iki kanunun etkisiz elemanları için kullanılır. || *Seçkin alt grup*, bir G grubu içinde (kanunu $\ast$ şeklinde gösterilen) g alt grubu; öyle ki g'nin bütün elemanları, G içinde keyfî olarak seçilmiş bir a elemanı ile soldan birleşerek oluşan bütün altcümleler, aynı a elemanı ile sağdan birleşerek doğan altcümleyle tamamen çakışır. (İNVARYANT ALT GRUP da denir.) Bk. ANSİKL.

— Sosyol. ve Siyaset. *Seçkinler*, toplumun veya bir eylemin ön planında bulunan kişiler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. *Seçkin alt grup*. Soldan bileşimle meydana gelen altcümle $a \ast g$ ile ve sağdan bileşimle meydana gelen altcümle de $g \ast a$ ile gösterilir. Bundan dolayı tanım bağıntısı aşağıdaki şekilde yazılabilir:

$$\forall\, a \in G \qquad a \ast g = g \ast a.$$

Bu eşitliğin iki yanı a^{-1} (a ile bakışımlı) ile birleştirilirse $a \ast g \ast a^{-1} = g$ elde edilir; buradan, x, g'nin bir elemanıysa, $\varepsilon \ast x \ast a^{1}$ 'in g içinde bulunduğu sonucu çıkar. $a \ast x \ast a^{1}$ şeklindeki bir elemana *x'in eşleniği* denir. Bir alt grup, ancak ve ancak, elemanlarından herhangi birinin eşleniği de bu alt gruba aitse seçkindir. Bu tanımlar, sadece grup değişli değilse önemlidir; çünkü değişli bir grup içinde, zaten bütün alt gruplar seçkin olur. Bir grubun farklı elemanlarıyle bir alt grubun soldan bileşimi, grup içinde bir parçalanma belirler; sağdan bileşim için de aynı şey söz konusudur. Bir seçkin alt grup olması halinde, soldan bileşim ile sağdan bileşim aynı parçalanmayı verir. Bir eşdeğerlik, grubun bileşim kanunu için düzgünse, eşdeğerlik sınıfları bir grup meydana getirir; etkisiz elemanı bulunduran eşdeğerlik sınıfı, seçkin bir alt gruptur, öbürleri grubun farklı elemanlarıyle bu alt grubun sağdan veya soldan bileşmesinden meydana gelir.

— Sosyol. ve Siyaset. Tarih, *seçkinler*'in toplumlarda ve milletlerdeki gelişmeyi belirleyen bir etken olduğunu gösteriyor. Seçkinler sadece bilgi düzeyi, kültür ve teknik düzeyi ile tanımlanmaz, aynı zamanda ahlâkîlık, karakter nitelikleri ve ödev anlayışı ile de tanımlanır. Bir ülkenin seçkinleri sadece en iyi bilginlerinden ve en iyi uzmanlarından değil, ülkenin çeşitli unsurlarının en iyilerinden meydana gelir. Gerçek bir millî seçkinler tabakasından, bu seçkinlerin kendi alanlarındaki üstünlüklerini, milletin genel menfaatlerini düşünmek ve korumak duygusuyle birleştirdikleri zaman söz edilebilir.

◆ **Seçkinlik** i. Seçkin olma hali. (LM)

SEÇME i. (*seçmek*'ten *seç-me*). Seçmek eylemi: *Bir kısım eski arkadaşlarım ise aynı fikirde değillerdi ve herkesin kendi yolunu artık kendi seçmesi zamanı gelmişti* (Ş.S. Aydemir). *Esk.* İntihap. || Sıf. Seçkin, nitelikçe üstün: *Divan edebiyatımızdan seçme mısraları, seçme beyitleri, çizgi, ışık ve gölge oyunları ile dile getirdi* (Y.Z. Ortaç).

— Büro. Delikli kart makinesinin bir organından gelen empülsiyonları, aynı makinenin bir başka organına işaret halinde gönderme işlemi veya bunun tersi.

— Deneysel psikol. Duncan yıldızı biçiminde *seçme ölçer*, özellikle öğrenmede, aktarmanın etkilerini incelemek için kullanılan deneysel tertibat. (Bk. ANSİKL.) || *Seçmenin karmaşık tepki zamanı* veya *seçmeli tepki zamanı*, her farklı duyumsal uyartıya karşılık, deneğin vermesi gereken farklı cevabın süresi. (Bk. ANSİKL.) || *Algısal seçme aktarması*, duyusal bir alıcının ayırt etme yeteneğinin eğitilmesi sonucunda başka bir alıcının ayırt etme ye-

Foto. LAROUSSE

teneği üstünde meydana gelen değişme. Bk. ANSİKL.

— İstat. Temsil edici bir örnek meydana getirmek için, istatistik bir bütündeki ünitelerin tümü arasından bazılarının alıkonulması.

— Leng. *Seçme ilişkisi,* biri A sentaks kategorisinden, öbürü B sentaks kategorisinden olan ve aynı yapı içinde yer alan iki unsur arasındaki ilişki (bu unsurlardan birincisi A'nın alt kategorisi olan *a*'dan, ikincisi B'nin alt kategorisi *b*'dendir, çünkü aksi takdirde cümle gramer kurallarına uygun düşmez).

— Psikol. ve Organizasyon. *Mesleğe seçme,* belli bir iş veya yere, birkaç aday arasından, kabiliyetleri ve güdülenmeleri, bu iş veya yerin gerektirdiklerine en uygun olan adayı seçme tekniği. Bk. ANSİKL.

— Psikopedagoji. *Çok seçmeli program,* Sidney L. Pressey'in hazırladığı program (*çizgisel program*): bu programda her bilgi birimi için bir cevap seçimi önerilir, bu cevaplardan yalnız biri doğrudur. Bk. ANSİKL.

— Radyotek. Radyo veya telsiz alıcılarında istenen işareti, kolektörden gelen öbür bozucu veya parazit işaretlerden, ya frekans farklarıyle ya da yöneltilmiş dalga kolektörleriyle ayırma.

— Sosyol. Bk. ANSİKL.

— Spor. Özellikle milletlerarası karşılaşmalara çıkacak sporcular arasından en formda olanların seçimi.

— Şarapçılık. *Üzümlerin seçilmesi,* bağ bozumu sırasında, üzümleri prese vermeden veya küve koymadan, bozuk, lekeli, küflü daneleri ayırma eylemi. (*Ayıklama* da denir.)

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Seçme ölçer.* 1953'te amerikalı psikolog C.P. Duncan tarafından meydana getirilen bu cihaz, deneğin karşısına konan dikey bir panodan meydana gelir. Bu pano, deneğe, birtakım görsel uyartılar göstermeyi sağlar. Cevap levhasında iki kol vardır. Soldaki kol, deneğin bir uyartıyı tanıdığı her sefer, bir elektrik kontağının gerçekleşmesine imkân verir. Sağdaki kol ise (cihazın en önemli kısmı) denek tarafından, yıldız biçiminde düzenlenmiş kertiklerin birindeki durma vaziyetinden çıkartılıp yerinden oynatılabilir (seçilerek ayırt edilecek ne kadar uyartı varsa, yıldızda da o kadar dilim bulunabilir). Kertiklerin her birinde iki temas yeri vardır. Bunların biri, kertiğin başındadır ve hataları kaydeder: öteki, kertiğin dibindedir ve doğru cevapları sayar. Bu yıldız biçimindeki seçme cihazı, aynı zamanda, deneğe, bir çift dinleyici vasıtasıyle aldığı sesli uyartıları aktarma imkânını da sağlar.

● *Seçmenin karmaşık tepki zamanı* veya *seçmeli tepki zamanı.* Cevap uyartılardan ancak bir tanesine verilir. Yapılan deneylerin en önemli yanı, deneğin ayırt etme ve seçme işidir. Ayrıca *tepki zamanları*'nda araya giren psişik etkenler, özellikle önemlidir. Seçmeli tepki zamanları, mütekabil basit tepki zamanlarına oranla daha uzundur (20 ilâ 200 milisekond). Uyartılar arasındaki ayırt edilebilirlik azalınca, seçmeli tepki zamanları uzar. Meselâ denekten, kırmızı bir uyartı ile turuncu bir uyartı arasında bir ayırt etme yapması istenince, gösterilen tepkinin zamanı, aynı denekten, bir beyaz uyartı ile bir siyah uyartıyı ayırt etmesinden elde edilen tepki zamanına oranla daha uzundur (40 ms). Bundan başka, seçmeli tepki zamanları, aynı ihtimali taşıyan uyartıların sayısıyle birlikte artar. Mümkün cevapların sayısı arttığı zaman da, tepki zamanının uzadığı görülür. Flores, 1959'da, genel olarak, tepki zamanlarının gerek uyartıların gerek cevapların nispeten daha elverişsiz şekilde düzenlenmesiyle de uzadığını ortaya koydu. Gibson 1959'da bir genelleştirme olayını açıkladı. Bu araştırıcı, 4 tane vibratörü yan yana yerleştirmiş ve deneklerden, ancak bir tek vibratöre sözlü bir cevap vermelerini istemiştir. Bu durumda, denekler, tepkide bulunmaları gereken vibratöre ne kadar yakınsalar, elverişsiz vibratöre, o ölçüde sık cevap verir. Seçmeli tepki zamanları, öğrenme ve temrinle büyük değişikliğe uğrar.

● *Algısal seçme aktarması.* Aynı duyusal kipteki (duyular içi aktarma) veya bir duyusal kipten bir başka kipe aktarılmasında (duyular arası aktarma) ortaya çıkar.

1. *Duyular içi aktarma,* 1920'de Boring tarafından dokunma duyusundaki ayırt etme yeteneği bakımından incelenmiştir. Meselâ bir cilt düzeyinin eğitim görmesini, mukabil karşı-yan cilt düzeyinin bir ayırt etme gücünün artması takip eder. (Bu durum, yarım yuvarlar arası beyin kabuğu bağlantılarının işe karışmasını belirtir.) Fakat bu aktarma, geçicidir ve iyice yerlenmiştir.

2. *Duyular arası aktarma,* bir öznenin, bazı şekilleri gözle tanımağa alıştırılmışsa, aynı şekilleri, dokunma yoluyle daha iyi tanıması sonucunu verir (Gaydos, 1956).

3. *Seçme aktarması* olayı, *seçici öğrenme* çerçevesinde de ortaya çıkar. Eckstrand ve Wickens (1954) bu olayı, özellikle hareketsel bir algılama ödevinde incelediler: denek tarafından yerine getirilen ilk ödev, ayırt edici bir işaretin seçilmesini mümkün kılmışsa (bu işaret, aktarma durumunda da uygun olduğunu gösterecektir), etki, olumlu nitelik taşıyacaktır. Bununla beraber bu işaret, ikinci ödevde uygun düşmezse, bazı işe karışmalar meydana gelir ve etki olumsuz olur. N. E. Miller ve J. Dollard (1941), şu varsayımı ileri sürdüler: algısal bir seçme ödevinin her uyartısına, bir kelimenin eklenmesi, sonraki bir ayırt etme denemesinde, bunların (yani eklenen kelimelerin) tanınmasını kolaylaştırır. Ama bu sonucun elde edilmesi için çağrışım yoluyle olan öğrenme durumunun sağlam bir şekilde yerleşmiş olması şarttır.

Bu varsayım özellikle, A. E. Goss (1953) tarafından, algısal ve hareketsel bir ayırt etme durumu için de doğrulamıştır. Bir ilk denek grubu, yoğunlukları değişik dört ışık uyartısına, dört mânâsız heceyi çağrışımla birleştirmeğe alıştırılır. İkinci bir denek grubu, aynı uyartıları, ikişer ikişer karşılaştırmak yoluyle, bunları birbirinden seçmeyi yani ayırt etmeyi öğrenir. Bir üçüncü denek grubu ise, bu uyartılara bakmakla yetinir. Bu üç denek grubu, aynı sayıda yetiştirme denemesine tabi tutulur. Aktarma durumu, mukabil uyartı sunulduğu zaman, bir cevap düğmesine basmaktan ibarettir. Goss, birinci grubun elde ettiği sonucun daha iyi olduğunu tespit etti. Demek ki, sözlü çağrışım, etkinlik taşımaktadır. Çünkü uyartıları farklılaştırma imkânını sağladığı gibi uyartının genelleştirilmesi eğilimini de azaltır ve olumlu bir aktarma yaratır.

— Psikol. ve Organizasyon. *Mesleğe seçme* tekniği, önce, iş veya yerin ayrıntılı bir incelemesini gerektirir. Böylece, yerine getirilecek görev, yerine getirme şartları ve ayrıca bu görevin sağladığı avantajlar hakkında bilgi edinilir. Seçme faaliyeti, yapılacak işin bütün gerektirmelerine (bunlar zihnî, ahlâkî, karaktere değgin veya el maharetine ilişkin kabiliyetler olabilir) uygun düşen bir testler bataryasının hazırlanmasına dayanır. Bu faaliyet, aynı zamanda, işletmenin, çevre faktörlerini ve psikolojik «hava»sını da hesaba katar. Adayların hepsi, bu testlere tabi tutulurlar; testlerden elde edilen sonuçlar da, kendi aralarında karşılaştırılır ve adaylıkların, bir tercih sırasına göre sınıflaması imkân dahiline girer. Öte yandan, yetersiz adaylar, bu faaliyet sayesinde bertaraf edilir; personelin meslek ehliyetinin arttırılması yoluyle işletmenin verimliliği yükseltilmiş olur. Çünkü seçilen her kişi, kendi kabiliyetlerine uygun düşen bir göreve getirilmiş olur. Ayrıca bu metot, iş kazalarını da geniş ölçüde azaltır. Nitekim bazı beden veya zihin kabiliyetsizlikleri, tecrübe ile telâfi edilemez. Meselâ sinir dengesizlikleri, duyu organlarına bağlı kusurlar, dalgınlık ve devam etme noksanlığı bu çeşit kusurlardır. Paris Bölgesi Genel Taşıt Araçları kurumunun, otobüs şoförleri üstünde, mesleğe seçme tekniğini uygulamaya koyulmasından sonra kazaların, yüzde yetmiş beş oranında azalması bu bakımdan ilgi çekicidir.

— Sosyol. Sosyometrici, bir gruba bağlı herhangi bir kişiden bir kâğıt üzerine kimleri seçtiğini (yani kimlerle birarada bulunmak istediğini), kimlerden hoşlanmadığını, kendisini kimlerin seçip, kimlerin seçmediğini tahmin ettiğini yazmasını ister. (Bu kâğıdı sosyometriciden ve denekten başka kimse görmeyecektir.) Bu işlemde kullanılan ölçüte, *seçme ölçütü* adı verilir. (LM)

SEÇMECE zf. (*seçmek*'ten *seçme-ce*). Seçmek şartıyle, seçerek: *Seçmece alırsan fiyatı değişir.* || Sıf. Seçerek alınan veya satılan: *Seçmece portakal.* (M)

SEÇMECİ sıf. (*seçme*'den *seçme-ci*). Fels. Seçmeciliğe ilişkin olan veya bu görüşü savunan. (L)

SEÇMECİLİK i. (*seçme* > *seçmeci*'den *seçmeci-lik*). Fels. Yeni bir öğreti meydana getirmek üzere, çeşitli sistemlerin en kabul edilebilir tezlerini seçip toplamağa dayanan metot. || Bu şekilde meydana getirilmiş öğreti.

— ANSİKL. XIX. yy.da, *seçmecilik* adı, özellikle Victor Cousin ile izleyicilerinin felsefesine verilmişti. Cousin'e göre, felsefe tarihi boyunca dört sistem, birbiri ardı sıra ortaya çıkar ve birbirleriyle sürekli olarak çekişme halinde bulunur. Bunlar, idealizm, duyumculuk, şüphecilik ve mistisizm'dir. Bundan ötürü, sözü geçen sistemler, birbirini etkileyerek yumuşatır ve ılımlı hale getirir. Zaten felsefî ilerleme de bundan başka bir şey değildir. Taine ve Renouvier, Cousin'i bu uzlaşmayı gösteren hiç bir kesin ölçüt ortaya koymadığını söyleyerek tenkit ettiler. Taine ve Renouvier'nin yaptıkları tenkitlerin etkisiyle «seçmecilik» deyimi, bazı yazarlarda, kötüleyici bir anlam aldı. (LM)

SEÇMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Benzerleri arasından hoşa gideni almak veya yararlanmak üzere ayırmak: *Siz de kabul edersiniz ki, her şeyi olduğu gibi söylemek mümkün değildir. Sözü yarıda bırakmaktansa, vaktinde iyi tasarlamak, okuyucu ile behemehal anlaşacağınız noktaları seçmek gerekir* (A. H. Tanpınar). *Tüccarlığa başlamak için uygun bir zaman seçtiğinizi ileri süremezsiniz yüzbaşım* (Kemal Tahir). || Karara varmak, tercih etmek: *İntiharla bu teklifimi kabul etmek arasında sizi serbest bırakıyorum. İkisinden birini seçmeye mecbursunuz* (H.R. Gürpınar). *İki şıktan birini seçmek.* || Oy vererek bir göreve getirmek: *Belediye başkanı seçmek. Birini yönetim kuruluna seçmek.* || İlk bakışta, uzaklık, küçüklük, karanlık v.b. engeller yüzünden ne olduğu pek anlaşılmayan bir şeyi görmek, fark etmek: *Ama o -fener benim elimde olduğundan- yüzümü muhakkak iyi seçemiyordu* (R.H. Karay). *Uzaktan akşam karanlığında pek iyi seçememişim* (B. Felek).

— ÇEŞ. DEY. *Akı karadan seçmek.* Bk. AK. || *Akla karayı seçmek.* Bk. AK. || *Yemek seçmek.* Bk. YEMEK.

◆ **Seçilmek** edilg. f. Seçmek işine konu olmak: *Altı arkadaştık. Yazıların seçilişinde ve yayınların intizamında titiz bir dikkat gösteriyorduk* (Ş.S. Aydemir). *Şimdi ufukta bir renk kalmadı; hatta güneşin battığı yer bile seçilmiyor* (R. H. Karay).

◆ **Seçtirmek** ettrg. f. Seçmek işini yaptırmak. (M)

SEÇMELİ sıf. (*seçme*'den *seçme-li*). İstediğini seçmekte veya yapıp yapmamakta serbest olan. *Eşanl.* MUHAYYER. (M)

SEÇMEN i. (*seçmek*'ten *seç-men*). *Yeni.* Bir seçimde oy vermeye hakkı olan kimse.

— Huk. *Seçmen kartı,* seçmen kütüğünde kayıtlı her seçmene verilen ve seçmenin kimliğini ispata yarayan belge. (Bk. ANSİKL.) || *Seçmen listesi* (veya *kütüğü*), ilçe seçim kurulu başkanlığınca görevlendirilen kimse veya kimseler tarafından, muhtarlığın bir sınırından başlayarak sokak sokak ve bir sokağın önce tek numaralı, sonra çift numaralı binaları ve bir bina içinde, varsa çeşitli daireleri, muhtarlık bölgesi içinde yazılmamış hiç bir seçmen kalmamak üzere tespit eden belge. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Seçmen kartı*'nda, seçmenin seçim bölgesi, oy vereceği sandık, listedeki seçmen sıra numarası, adı, soyadı ve oturduğu yer yazılıdır. Seçmen kartları, sandık seçmen listelerinin kesin-

sedefçilik

işlemeli tuğra

duvar süsleri

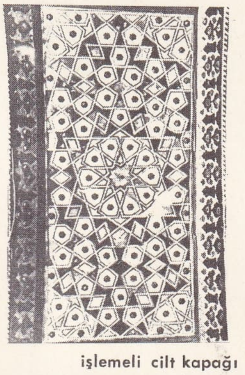

işlemeli cilt kapağı

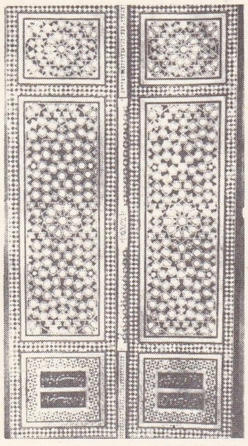

sedef kakmalı dolap kapağı

leşmesinden sonra, ilçe seçim kurulu başkanları tarafından hazırlatılır. Oy verme sırasında seçmen, kimliğini seçmen kartıyle ispat eder; fakat, herhangi bir sebeple seçmen kartını gösteremeyenler nüfus hüviyet cüzdanıyle oy verebilirler.

● *Seçmen listesi* veya *kütüğü*, her seçmen için, cadde veya sokak adı, bina, kapı numarası, apartman, daire numarası, seçmen sıra numarası, seçmenin adı ve soyadı, babasının adı, doğum yeri, doğum tarihi ve imzası yazılabilecek şekilde hazırlanmış cetvellerin doldurulması suretiyle düzenlenir. Her seçim bölgesi için tek bir kütük hazırlanır. Seçmen kütükleriyle ilgili çalışmaları yapmak üzere her ilçede, İlçe Seçim kurulu başkanının yönetiminde, bir kütük bürosu kurulur. Seçmen kütükleri düzenlenirken, siyasî partiler, her seçim bölgesi için, kütük işiyle görevli kimselerin yanında birer gözlemci bulundurabilirler. Seçmen kütükleri düzenlendikten sonra, bunlar seçmen sırasına göre, sandık seçmen listelerine bölünür.

◆ **Seçmenlik** i. Seçmen olma hali. (M)

Seçme Şiirler (*Gedichte*), Goethe'nin bütün şiirlerinin ilk derlemesi (1815). Eserin yayım işiyle şairin kendisi uğraştı. Derlemenin ilk şiiri *Zueignung*'ta (İthaf) Goethe şiirden ne anladığını açıklar. Bunu, hayatının çeşitli dönemlerinde yazdığı şiirler takip eder. Şair bu eserinde, duyular dünyasıyle ruh dünyasının, birini öbürüne feda etmeden, hayranlık uyandırıcı bir sentezini yapmış, bu arada anlaşılmazlığa ve kuruluğa düşmekten kaçınmıştır. (M)

SEÇUAN («Dört ırmak»), ing. *Szechwan*, Orta Çin'de il, adını sınırlarındaki dört küçük ırmaktan alır. 1955'te il, Si-kang'ın katılmasıyle genişlemişti; 569 000 km²; 72 160 000 nüf. Başkenti *Çing-du*. İlin en canlı bölgesi doğu kesimdeki çok yoğun nüfuslu tortul bir ova olan *Kırmızı havza*'dır. Burada ılıman çin ve tropikal çin bitkileri yetiştirilir; yeraltından yakıt (kömür, petrol), maden filizi (demirli ve demirsiz madenler) ve tuz çıkarılır. Çung-king'i (Çıng-Du'ya bağlayan 505 km uzunluğunda demiryolu, ilin tarım ve maden ürünlerine pazarlar açar. İlin kenar kesimleri batıda Seçuan Alpleri'nin dik sıraları, kuzeydoğuda Ta-pa-şan dağları, güneydoğuda orta yükseklikte dağlarla çevrilidir. Bu ormanlık dağlarda, Yi'ler (eskiden Çinliler Lolo'lar yani «kara kaplanlar» derlerdi), Tibet'liler ve daha birçok millî azınlık yaşar; sığır yetiştiriciliği ve tarım (mısır ve yulaf) yaparak geçinirler. Birçok muhtar idare bölümünün kurulması bu halklarla ovada yaşayan Çinliler arasındaki geleneksel anlaşmazlığı azaltmıştır. (L)

SED i. Bk. SET.

SED veya **SET** i. (ar. *sedd*'den). Güney Sudan'daki büyük bataklık çanağa suların akmasını engelleyen bir baraj meydana getiren bitki örtüsü adacığı. (L)

SEDA veya **SADA** i. (ar. *şadā*). Ses: *Ekseriya ince, keskin bir seda ile: —Dantelalar, fistolar, yumaklar, makaralar!..* (Ahmed Rasim). *Fakat sadasında bir şey farkediyordu ki, bu kendi kulaklarında bile yanlış bir nağmenin tesirini uyandırıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Esk.* Yankı: *Baki kalan bu kubbede bir hoş sada imiş* (Baki). *At kişnemesinden kargı sesinden / Dağlar sada verip seslenmelidir* (Köroğlu).

— DEY. *Ses seda çıkmamak*. Bk. SES.

— Denizc. *Seda işareti*, gemiler arasında karşılıklı işaretleşmek veya sisli havalarda yer belli etmek için gemilerden, belirli kıyı noktalarından, fener gemilerinden, fener şamandıralarından düdük veya kampanayle verilen işaret. (M)

SEDA veya **SEDİ** veya **SEDY** i. (ar. *şedy*'den *şedā* > *şedī*, *şedy*). *Esk.* Göğüs, meme. (M)

SEDAB veya **SEDEB** i. (ar. *sedāb* veya *sedeb*). Bot. *Esk.* Sedefotu. (M)

SEDACET i. (fars. *sāde* > ar. *sādec*'ten *sedācet*). *Esk.* Sadelik: *Erkek, kadın hulâsa acayip görünmede / Her şey bu yolda; gaye lisanın sedaceti* (Abdülhak Hâmid). || *Sedacet-i kelâm*, sözün sadeliği. || *Sedacet-i lisan*, dil sadeliği. (M)

SEDAD i. Bk. SEDAT.

SEDAİNE (Michel Jean), fransız oyun yazarı (Paris 1719-ay.y. 1797). Mimar olan babasının ölümünden sonra ailesine bakmak için taşçılık yaptı, ustası mimar Buron ile ortak oldu, ustasının iyiliklerine karşılık onun torununa (ressam David) ders verdi. Sanata, şarkılar, bir vodvil (*La Tentation de Saint-Antoine* [Aziz Antonius ve Şeytan]) ve *Epître à Mon Habit* (Elbiseme Mektup) adlı eseriyle başladı. *Poésies Fugitives* (Kaçak Şiirler) [1750], *Le Vaudeville* (Vodvil) [1756] adlı bir didaktik şiir, ayrıca *Maillard ou Paris Sauvé* (Maillard veya Kurtarılan Paris) [1782], *Raymond V, Comte de Toulouse* (Toulouse Kontu Raymond V) [1789] gibi birçok sıradan tarihî dram yazdı. Operakomiklerinin, operalarının ve müzikli oyunlarının başlıcaları şunlardır: *Rose et Colas* (1764), *Aline, Reine de Golgonde* (Golgonde Kraliçesi Aline) [1766], Monsigny için *Le Déserteur* (Asker Kaçağı) [1769], Grétry için *Richard Coeur de Lion* (Arslan Yürekli Richard) [1784]. Özellikle, Comédie-Française repertuvarında kalmış iki piyesiyle tanınır: Diderot'nun teorisine uygunlukta en başarılı eser sayılan ciddî komedisi *Le Philosophe sans le Savoir* (Kendine Rağmen Filozof) [1765] ve komedisi *La Gageure Imprévue* (Tahmin Edilemeyen Bahis) [1768]. (L)

SEDALI veya **SADALI** sıf. (*seda* veya *sada*'dan *seda-lı* veya *sada-lı*). Leng. Titreşimli, ötümlü (fonem): *«B» sedalı bir fonemdir*. (M)

SEDAN, Kuzeydoğu Fransa'da (Ardennes idare bölgesi) küçük şehir, Meuse kıyısında, Reims'in 80 km kuzeydoğusunda; 24 500 nüf. Şehir, İkinci Dünya savaşında, Ardennes çarpışmaları sırasında (1944) büyük zarar gördü, fakat sonradan yavaş yavaş onarıldı. (M)

SEDAN i. Tekst. Sedan'da dokunan düz siyah, bez ayağı bir tür elbiselik kumaş. (L)

SEDANG'LAR, Vietnam'ın yüksek yaylalarında yaşayan çinhindi asıllı eski kabile. Sedang'lar demircilik ve silâh yapımıyle uğraşırlardı. (L)

Sedan savaşı, Sedan yakınında yapılan (1 eylül 1876) ve Fransa-Prusya savaşını sona erdiren muharebe. Bu çarpışmada, fransız ordusu bozguna uğradı ve Napoléon III esir edildi. Fransızların Alsace ve Lorraine'deki ilk yenilgilerinden sonra Mac Mahon kumandasındaki Chalons ordusu, üstünlüğü yeniden ele geçirmeğe kalkıştı ve bir terddüt devresinden sonra Metz kalesi üstüne yürümeğe başladı. Fakat Prusyalıların karşı harekâtı Fransızları Sedan yakınlarında durdurdu ve Mac Mahon, taarruz harekâtına son vererek, Paris'e dönmeyi kararlaştırdı. Fransızların duraklamasından yararlanan prusya ordusu kumandanı H. von Moltke, Fransızlara geri çekilme düzenine girme fırsatı vermeden kuşatma harekâtına girişti. Mac Mahon yaralanınca yerine geçen Ducrot, derhal geri çekilme emri verdi. Kısa süre sonra Ducrot'nun yerine kumandayı Paris'ten gelen Wimpfeen aldı. Wimpfeen, Ducrot'nun tersine ilk taarruz planını uygulamağa hazırlanıyordu; ama fransız ordusu karşı saldırı düzenine geçme fırsatı bulamadı. Prusyalılar Fransızları iyice kuşattılar. Karşı saldırıya geçecekleri yeri kararlaştıramayan ve yer darlığından ötürü rahat manevra yapması imkânsızlaşan Fransızların bu çemberi yarması imkânsızdı. Boş yere kan dökülmesini önlemek üzere Napoléon III teslim kararı vererek Prusya kralına teslim oldu. Fransızlar bu savaşta, 3 000 ölü, 14 000 yaralı, 104 000 esir verdi ve 560 top kaybetti. Prusyalıların kaybı ise 2 300 ölü ile 6 000 yaralıydı. (M)

Sedan yarması, 13 mayıs 1940'ta alman birlikleri tarafından fransız mevzilerinin yarılmasıyle sonuçlanan harekât; bu yarma, alman zırhlı tümenlerinin büyük kısmının Meuse nehrini geçmesini sağladı ve Fransa harekâtının kaderini tayin etti. (L)

SEDASIZ veya **SADASIZ** sıf. (*seda* veya *sada*'dan *seda-sız* veya *sada-sız*). Leng. Titreşimsiz, ötümsüz (fonem): *«P» sedasız bir fonemdir*. (M)

SEDAT veya **SEDAD** (ar. *sedād*). *Esk.* Doğruluk. || Doğru ve haklı olan şey. || Erkek adı. (M)

SEDAYA çoğl. i. (ar. *şedy*'den *şedāyā*). *Esk.* Göğüsler, memeler.

— Zool. *Esk. Zat-üs-sedaya*, memeliler. (M)

Seddi İskender veya **Seddi Yecüc**, islâmî edebiyatta sözü edilen efsanevî kale dizisi. Yecüc ve Mecüc adıyle Dünya'nın kuzeyinde yaşadıkları söylenen milletlerin saldırılarına karşı İskenderi Zülkarneyn tarafından inşa ettirildiği söylenir. Ancak İskender'in böyle bir set inşa ettirdiği bilinmediği gibi, İskender'in geçtiği ve ele geçirdiği ülkelerde de böyle bir set yoktur. Ancak Çin'de bulunan setle, Seddi İskender hakkındaki söylentiler arasında yakın bir ilgi vardır. Söylentideki Seddi İskender, Çin seddine benzer. Çünkü Çinliler bu seddi, kuzeydeki mançu, moğol ve türk akınlarına karşı yaptılar. Bazı tarihçilere göre, Seddi İskender, Kafkasya'da Bender taraflarında bulunan bir setti ve bunu, sasanî hükümdarı Nuşirevan Âdil yapmıştı. (M)

SEDDON (Richard John), Yeni Zelanda başbakanı (Eccleston, Lancashire, İngiltere 1845-denizde 1906). 1863'te Avustralya'ya, oradan da Yeni Zelanda'ya (1806) göç etti. Yeni Zelanda'da altın bularak zengin oldu. 1879'da milletvekili seçildi. 1893'te John Ballance'ın yerine başbakan oldu. Ballance'ın liberal, sosyal ve siyasî programını sürdürdü. Yönetimi sırasında kadınlara oy hakkı tanındı (1893), yaşlılık maaşı kabul edildi (1898), devlet maden ocakları açıldı (1901), devlet yangın sigortası kuruldu (1903), işçilere mesken konusunda yardım yapılmağa başlandı (1905). Seddon, ingiliz mallarına gümrük indirimi tanıdığı gibi, Boer savaşına, Yeni Zelanda'dan asker yolladı. (M)

SEDDÜLBAHİR, Marmara bölgesinde, Gelibolu yarımadasının güney ucunda, Seddülbahir istihkâmlarının bulunduğu yerde köy; 415 nüf. (1965). Köy, Hisar veya İlyasbaba (Elles) burnu ile Teke (Mastusia) burnu arasında küçük bir koyu sınırlayan yarlar üzerindeki düzlükte kurulmuştur. (M)

Seddülbahir istihkâmları, Marmara bölgesinde, Gelibolu yarımadasının güney ucunda ve Çanakkale boğazının Ege ağzı dışında yapılmış istihkâmlar. Seddülbahir'de ilk olarak 1659'da Boğazı kuşatan Venediklilere karşı korunmak için Köprülü Mehmed Paşa tarafından bir hisar yaptırıldı. 1770'te rus donanmasının saldırısı üzerine Baron de Tott buraya toplar koydurarak yeni tabyalar meydana getirdi. 1808'de Selim III bunlara yenilerini ekletti. XX. yy. başlarında da Ertuğrul ve Orhaniye tabyaları yapıldı. Seddülbahir, karşı yakadaki Kumkale ile birlikte, Çanakkale boğazının dış tahkimatını meydana getiriyordu. Birinci Dünya savaşı sırasında burada, türk kuvvetleriyle ingiliz ve fransız kuvvetleri arasında şiddetli savaşlar oldu. Bk. SEDDÜLBAHİR SAVAŞLARI. (M)

Seddülbahir savaşları. Birinci Dünya savaşında, Seddülbahir'de Osmanlılar ile İtilâf devletleri arasında yapılan savaşlar (1915). İtilâf devletleri Çanakkale boğazını denizden geçemeyince, karadan ele geçirmeğe karar verdiler. İngiliz ve Fransızlar 25 nisan 1915 sabahı Kumkale'ye çıkarma yaptı, fakat türk topçusunun ve piyadesinin karşı koyması sonunda geri çekildiler. 24/25 Nisan gecesi Seddülbahir bölgesi ağır şekilde bombalandı. Türk bataryaları da buna karşılık verdi. Saat 05'te bombardıman hafifledi. Bir çıkarma devamı,

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

saat 06'dan itibaren Sığındere'yi takip ederek Seddülbahir kıyılarına asker çıkardı; fakat türk piyadesinin ateşiyle karşılaştı ve karaya çıkan askerler denize döküldü. Teke koyunun ateşten korunan kıyılarında bir kısmı tutunabildi. Bunun üzerine İtilâf devletleri donanması ateşi arttırdı. Türk siperleri yerle bir oldu. Buradaki türk askerleri daha gerilere çekildiler. Bu arada itilâf kuvvetleri, Teke koyunda tutunabilen birliklerini takviye edebildi. Saat 10'a doğru Anadolu kıyısındaki türk tabyaları çıkarma kuvvetlerinin üstüne ateş açtı. İtilâf kuvvetleri ağır kayıplara uğradı. Karaya çıkanları türk piyadesinin direnişi yüzünden ilerleyemediler. İngiliz ve fransız kuvvetleri ağır kayıplarına bakmadan Aytepe'yi sardı. Bu arada Seddülbahir'de kanlı çarpışmalar devam ediyordu. İtilâf kuvvetleri gece Hisarlık'a da çıkarma yaptı; fakat bunlar da durduruldu. 26 Nisan 1915 sabahı itilâf birlikleri, Seddülbahir koyuna ve iskelesine ağır topçu destek ateşi açarak buraya çıkarma yaptı; fakat ağır kayıplara uğradı. Hisarlıktepe'ye çıkanlar denize döküldü. 27 Nisan günü ingiliz ve fransız kuvvetleri, Hisarlık-Sığındere hattını tutmayı başardı. Burada ve Seddülbahir'de istihkâmlar yaparak yerleşmeğe çalıştılar. İtilâf donanmasının şiddetli top ateşi, piyade hücumuna imkân vermediğinden, Türkler ancak topçu ateşiyle onlara engel olmağa çalıştılar. 1/2 Mayıs gecesi yapılan saldırılarla itilâf kuvvetlerinin hatlarına kadar geldiler; fakat, siperleri alamadılar. Bununla birlikte karşı saldırıyı püskürttüler. Türk birliklerinin 3/4 mayısta yaptığı hücum da İtilâf devletleri donanmasının ateşi yüzünden gelişemedi. 6 Mayısta ingiliz ve fransız kuvvetleri yeniden saldırıya geçti. Türk siperleri yerle bir oldu. Buna rağmen türk kuvvetleri açık arazide savunmaya devam ettiler. Savaş tarihinde az görülen bir direnişle itilâf kuvvetlerinin saldırısı durduruldu. İngiliz ve fransız birlikleri, Seddülbahir bölgesinde saldırılarını 4 ve 5 haziranda tekrarladı. 6 Ağustos saldırısı da sonuç vermedi. Bunun üzerine bu bölgedeki çarpışmalar Çanakkale savaşlarının sonuna kadar siper savaşları şeklinde devam etti. Bu arada Fransızların Seddülbahir cephesinin doğusundaki Kereviz köyüne; İngilizlerin de Alçıtepe'ye yaptıkları saldırılar da sonuçsuz kaldı. Bk. ÇANAKKALE SAVAŞLARI. (M)

SEDEB i. Bk. SEDAB.

SEDEBİYE i. (ar. *sedeb* > *sedebî*'den *sedebiye*). Bot. *Esk.* Sedefotugiller. (M)

SEDEF i. (ar. *sedāb*'dan *sedef*). Bot. Sedefotu. (M)

SEDEF veya **SADEF** i. (ar. *ṣadef*). Pek çok deniz hayvanı kabuğunda bulunan ve sedefçilikte kullanılan sert, beyaz, gökkuşağı pırıltılı madde: ***İncimi kaybetmedim kırılsa da sedefim*** (F. N. Çamlıbel). *Karanlığın içinden Emine'nin beyaz dişleri iki sıra sedef taneleri gibi parlıyor* (Y.K. Karaosmanoğlu). || *Esk.* Midye, istiridye v.b. kabuklu deniz hayvanı. || Sıf. Sedeften yapılmış veya sedefle süslenmiş: ***Ne yerdeki küçük seccade ve sedef rahleler*** (A. H. Tanpınar). ***Sırf bu iş için yaptırılmış sedef kutuya koyarak dualar, senalarla el üstünde konağa getirirmiş*** (R. N. Güntekin). ***Sedef düğme.***

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— Patol. ***Sedef hastalığı***, sedef renginde kuru pulcukların belirmesiyle ortaya çıkan deri hastalığı; kaşınınca pulcuklar dökülür, deride yer yer parlak kırmızı plakalar belirir. Bk. ANSİKL.

— Zool. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. G. santl. *Sedef*'li deniz kabukları işlenmeye, biçim verilmeğe elverişli olduğu için çeşitli yerlerde, bazen de kabukların üzerleri temizlenerek olduğu gibi süs eşyası olarak kullanılır. Küçük el sanatlarıyle uğraşanlar, marangozlar, kutu, kapı, pencere, dolap kapaklarında v.d. sedefi süsleme gereci olarak kullanırlar.

Midye, istiridye benzeri kalın kabuklu deniz hayvanlarından elde edilen sedefin iki cinsi vardır: a. düz beyaz sedef (sedef beyazı); b. menevişli (arusekli) sedef.

Sedef hammadde olarak kuzey afrika ülkelerinden gelir.

Sedefli deniz kabukları, iyi su verilmiş sert çelikten testere ve bıçkılarla biçilir, işe yaramayan kısımları atılır, sonra yapılacak işe göre, istenilen ölçü ve biçimlerde kesilerek eğelenir ve perdahlanır. Kullanılacak hale gelince önceden hazırlanmış yüzeylere, değişik tekniklerle yapıştırılır. Sedef işçiliğinde kullanılan çeşitli gereçler şunlardır: sedef, fildişi, pelesenk, şimşir, sandal ağacı, ceviz ağacı, mavun, kurşun, kalay, gümüş, tutkal v.d. Sedef iç mimarîde, sarayların, köşklerin kapı, pencere, gömme dolap gibi ağaç kanatlarında üslûplaşmış bezekler içine yerleştirilir. Önemli yapıların içindeki kürsü, Kur'an mahfazası, cüz mahfazası, rahle, saadet çekmecesi, masa, koltuk, kanepe ve benzerlerinde; tüfek, tabanca, kılıç, pala saplarında ve tabaka, ağızlık v.b. cepte gezdirilecek küçük eşyada bir süsleme unsuru olarak yer alır. Sedefin eşya üzerine uygulanmasında üç usul vardır: 1. mozaik işçiliği. Daha önceden kesilip biçilerek ve perdahlanarak biçim verilen sedef parçaları istenilen yere yapıştırılır. Yapıştırıcı olarak çoğunlukla sedef tozuyle yumurta akı kullanılır. Bu işlem bittikten sonra pelesenk tozu, ceviz ağacı tozu, tutkalla birlikte kaynatılarak elde edilen macun önceden yapıştırılan sedeflerin üzerine sürülür ve soğuması beklenir. Macun soğuduktan sonra perdah yapılarak mozaik bezekler meydana çıkartılır; 2. gömme işçiliği. Sedefin uygulanacağı yer daha önceden oyularak bezek biçimlerinin bütün ayrıntıları meydana çıkartılır. Bu oyuntuların biçimine kesilerek hazırlanan sedef parçaları yuvaların içine yerleştirilir. Bazen yuvalar içine gömülen sedeflerin bu yataklardan çıkmaması için gümüş telle çevrilir. Çok ince olan bezek yuvalarına da sedef tozuyle yapılmış özel bir macun doldurulur. 3. yapıştırma işçiliği. İki ayrı biçimde uygulanır: a. sedef kaplanacak eşyanın yüzeyi baştan başa sedefle örtülür (*som sedef yapıştırma* işçiliği de denir); b. eşyanın yüzeyi sedeften başka çeşitli süs gereçleriyle birlikte benir, biçimlendirilir. Yapıştırma işçiliğinde kullanılan öteki gereçler bağa ve fildişidir. Sedeften önce eşyanın yüzeyine bağa yapıştırılır. Bunun üzerine üslûplaştırılmış biçimlerdeki sedef bezekleri istenen bezeme şekline göre yapıştırılır. Yapıştırılan sedef bezeklerin aralarına da filotalar yerleştirilir. Bu uygulamada sedeflerin düşmemesi için ortalarına küçük çiviler çakılır. Sedefle bağa arasına konan parçalara filota, kazayağı, hemir, katle adı verilir. Fildişi, mavun, ceviz, kalay, gümüş gibi değişik maddeden yapılan şerit halindeki çıtalara biçimlerine göre ayrı ayrı adlar verilir: kazayağı, hemir, katle, selvi, arpa, çarşı, devedişi, şekerpare, gülbenek, yıldız, balıkpulu, sıçandişi, civanbaşı, şaşırtma, hançeri v.b.

● *Ortaçağda sedef*, lüks eşya yapımında kullanılırdı. Avrupa'da XVI. yy.dan itibaren kullanılması yaygınlaştı; Doğu'daki kullanılışı taklit edilerek ev eşyasında, kakma işlerinde kullanılmağa başlandı. XVIII. yy.da sedeften kutular, heykelcikler, tütün tabakaları yapıldı. İtalya, sedef kakmacılığı moda haline getirdi. Türkler sedef işçiliğine XV. yy.ın ikinci yarısından sonra veya XVI. yy.da başladılar.

Fatih çağında Balıkesir'de yapılmış Zağnospaşa camiinin kapısında sedefçilik tekniğiyle yapılmış fildişi kakmalara rastlanmıştır. Edirne'deki Beyazıt camiinin kapısında da, dökülmüş olmasına rağmen bazı yerlerinde sedef kakmalar vardır. Topkapı Sarayı müzesindeki arşivlerde ve Hazine defterlerinde aynı yüzyıla ait sedefli eşyanın kayıtları vardır. Raht hazinesine ait defterlerde de birçok sedefli eyer takımının adı geçer. Bunların hiç biri bugün yerinde değildir. XVI. yy. sedefli mimarî eserlerine örnek olarak, Yavuzsultanselim türbesinin kapısıyle Süleymaniye camiinin kapı ve pencere kanatları ve mimber kapısı önündeki sedefli kürsü gösterilebilir. Sultan Selim II türbesinin kapısı, Üsküdar'daki Mihrimahsultan camiinin kapı ve pencere kanatlarıyle Sultan Murad III'ün yatak odasının kapı kanatları da bu dönem içine konabilir.

— Patol. *Sedef hastalığı*, çoğu zaman dizde, dirsekte, kuyruksokumunda, ayak tabanında, el ayasında, nadiren kol ve bacakta, göğüste, yüzde ve saçlı deride görülür. Plakalar sınırlı veya yaygın, düzensiz veya halkalı olabilir. Sedef hastalığı kaşıntı yapmaz; çocuklukta başlayıp zaman zaman depreşerek ömür boyu sürebilir. Çoğu zaman soydan gelir; bazen şekil bozukluğuna sebep olan romatizma veya şeker hastalığıyle birlikte olur. Mahiyeti henüz bilinmemektedir. Çeşitli etmenlerle (yemek düzeni, yaşama tarzı, ruhî durum v.b.) hafifler veya artar.

— Zool. Sedef birçok yumuşakçanın kabuğunun iç tabakasıdır. Bu hayvanların örtenek epitelyumunca salgılanır, ince levhacıklar halinde üst üste birikir. Ana maddesi kalsiyum karbonat ile konşiyolin denilen azotlu bir maddenin karışımıdır. Pek çok sayıda saydam levhacığın üst üste birikimi, bir girişim olayına yol açar; bunun sonucunda sedefe özelliğini veren parlak gökkuşağı rengi oluşur. Sedef, sanayi alanında kullanılmak üzere iki çenekli birçok yumuşakçadan, özellikle inci istiridyelerinden elde edilir; bu istiridyelerin sedef tabakası kalın olur. Sedeflerin beyaz, pembe, gri, mavi renkte olanları vardır. Tatlı sularda yaşayan unio'larla göl midyelerinden de sedef elde edilir, ama bunların sedefi daha az parlaktır. Sedefi çok parlak olan karındanbacaklı yumuşakçalar arasında türbelarlar, troklar, haliotidler sayılabilir. Kafadanbacaklı yumuşakçalardan nautilus'lardan da sedef elde edilir. Sedefin bulunduğu başlıca yerler zarif incilerin bulunduğu yerlerdir; Yeni Kaledonya, Avustralya'nın kuzeyi ve doğusu, Tahiti, Gambier adaları, Meksika'nın Büyük Okyanus kıyıları, Madagaskar. Seylan'da bulunan inci istiridyeleri çok küçük ve çok ince kabuklu olduğundan sedef tabakası da çok incedir; işe yaramaz. Karındanbacaklı sedef yumuşakçaları Büyük Okyanus'un, Hint okyanusunun, Kızıldeniz'in tropikal kısımlarında bulunur. Büyük yeşil ve kırmızı haliotidlerse Japonya'da boldur.

◆ **Sedefçe** veya **sadefçe** i. *Esk.* Küçük sedef.

◆ **Sedefî** veya **sadefî** sıf. *Esk.* Sedefle ilgili. || Rengi sedefe benzeyen. || İçinde sedef bulunan. (ML)

SEDEFÇİ sıf. ve i. (*sedef*'ten *sedef-çi*). Sedef üzerinde çalışan, sedef kakmalı eşyalar yapan (kimse). [M]

SEDEFÇİLİK i. (*sedefçi*'den *sedefçi-lik*). Sedefçinin yaptığı iş; sedef üzerinde çalışma, sedef kakmalı eşya yapma.

— Tar. XVI. yy.da kendine özgü bir üslûp kazanan osmanlı sedefçiliği, bütün öteki sanatların paralelinde, çeşitli aşamalardan geçmiş; XIX. yy. ve XX. yy.ın mimarî eserlerinde sedef, yerini başka gereçlere bırakmış, barok, rokoko, ampir üslûplarından geçen mimarlık ise, sedefi hiç kullanmamıştır. Buna rağmen taşınabilir birtakım eşya üzerinde gelişmiş bir sedefçilik sanatı vardır. Türk sedefçiliğinin artık tükenmiş olduğu söylenebilir. Bugün amatör olarak çalışan bazı sedef ustalarına rastlanıyorsa da bunların sedef işçiliğine bir yenilik getirmedikleri de ortadadır. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar akademisinde sedefçiliği canlandırmak için bir bölüm açılmış, bölümün başına da son dönemin büyük ustalarından Vasıf getirilmişti. Vasıf'ın ölümünden sonra bu teşebbüsten vaz geçildi. Bugün Topkapı Sarayı müzesinde

sedir ağacı

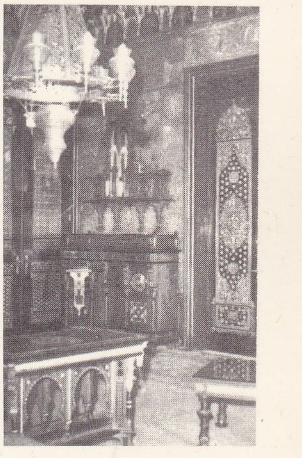

sedef odası

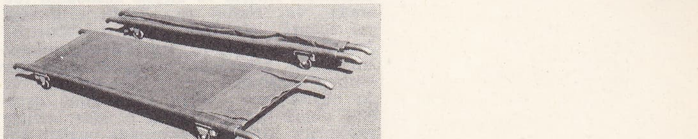

sedyeler

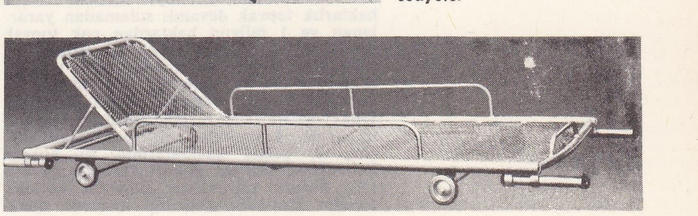

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

sedef kakmalı eşyaların restorasyonunun yapıldığı bir sedef atelyesi bulunmaktadır. (M)

SEDEFKÂR sıf. ve i. (ar. *şadef* > *şedef* ve fars. *-kār*, yapan'dan *şedef-kār*). *Esk.* Sedefçi.

— ANSİKL. G. santl. Yazılı kaynaklardan öğrenildiğine göre XVI. yy.da sarayda *sedefkâr*'ların çalıştığı atelyeler vardı. Bu kaynaklar sedefkârların sanat dersleri yanında geometri dersleri de aldığını bildirir. Aynı yüzyılda sarayda yetişen sedefkârlar arasında sermimarlığa kadar yükselmiş Mehmed Usta, Dalgıç Ahmed Ağa ve Mimar Mehmed Ağanın köşkler içinde birçok eseri kalmıştır. Padişah tahtlarını sedeflerle süsleyen ustalar saltanat kayıklarına varıncaya kadar bu ince sanatı uygulama imkânı bulmuşlardı.

maresal
von SEECKT

◆ **Sedefkârî** i. *Esk.* Sedefçilik. (M)

SEDEFLENME i. (*sedef* > *sedeflenmek*'ten *sedeflen-me*). Fiz. Bazı cisimlerin gökkuşağı gibi renkli ışınlar yayma özelliği. || Bu cisimlerin yüzeyinde görülen gökkuşağına benzer renkli yansımalar. (L)

SEDEFLİ sıf. (*sedef*'ten *sedef-li*). Sedefle süslenmiş: *Sedefli hançerle, üstüne, / Gülcemal resmi çizmesini* (O. V. Kanık). *Hanım, ellerinde sedefli bir çekmece de var mıydı?* (Sabahattin Ali).

— Jeol. *Sedefli kalker*, yumuşakçaların kabuklarının birbiriyle kaynaşmasından meydana gelen bir çeşit mermer. (M)

SEDEFOTU blş. i. Parçalı almaşık yapraklı, keskin kokulu otsu bitki; boyu 80 sm'yi bulur; çiçekleri yeşilimsi sarıdır. (İlmî adı *ruta*. Sedefotugillerden.) [L]

SEDEFOTUGİLLER çoğl. blş. i. İkiçenekli, ayrı taçyapraklı, çiçekli bitkiler familyası. (Sedefotları takımından.)

— ANSİKL. *Sedefotugiller* genellikle karşıt yapraklı ağaç, çalı veya otsu bitkilerdir; saplı veya sapsız olan yaprakların üzerinde saydam noktalar halinde salgı bezleri bulunur; çiçekler genellikle erdişi ve düzgündür. Meyveleri kimisinde kapsül şeklinde basit, kimisinde meyve-yaprak sayısınca bölmelidir. Başlıca cinsleri: *dictamus, pilocarpus, citrus* (portakal, limon), *sedefotu* v.b. (L)

SEDEFSİ i. (*sedef*'ten *sedef-si*). Sedefe benzeyen, sedef renginde.

— Meteorol. *Sedefsi bulut*, bazen 25 ile 50 km yüksekte görünen ve sedefsi renklerini güneş battıktan çok sonra uzun süre koruyan bulut. (Stratosfer pratik olarak kuru olduğuna göre, sedefsi bulutların varlığını açıklamak güçleşmektedir.) [L]

Sedel-'Ali barajı, Mısır'da Nil üzerinde inşa edilen baraj, ilk Assuan barajının 6,5 km yukarısında. 130 Milyar m³ su tutması tasarlanan bu barajın uzunluğu 5 km, yüksekliği 100 m'dir. Doğuda yedi tünelden sulamaya gerekli sular akıtılarak, batıdaki dört tünel hidroelektrik tesislerin beslenmesinde ve fazla suların boşaltılmasında kullanılmaktadır. Yıllık enerji üretimi 10 milyar kilovat saattir. Baraj 3 000 km²'lik bir göl meydana getirmekte, 500 km uzunluğundadır ve Sudan topraklarının içine doğru 150 km uzanmaktadır; suların seviyesinin 60 m yükseltilmesi çok önemli arkeolojik sitlerin ve birçok kasabanın (bu arada vâdi Nalfa) su altında kalmasına yol açacağı için Unesco'nun teşebbüsüyle önemli yer değiştirme çalışmaları yapılmış, Nübye'nin arkeolojik zenginliklerinin bir kısmını koruyacak setler inşa edilmiş ve iki büyük Abu Simmel tapınağının oyulmuş olduğu yarlar, büyük bloklar halinde yarılmıştır. Bu baraj sayesinde bugüne kadar eski havuzlar sistemiyle sulanan 300 000 hektarlık toprak devamlı sulamadan yararlanan ve 1 milyon hektardan çok toprak (özellikle Nil deltası kenarında göller kıyısında ve delta kenarındaki tuzlu topraklarda) tarıma açılmıştır. Ayrıca çok ucuza mal olan elektrik enerjisi Mısır'da sanayi gelişmesini hızlandırmıştır. Assuan'ın aşağı kesiminde çok faal olan ulaşım, 2. şelâle çavlanlarının su altında kalması sonucunda yukarı kesimde de büyük ölçüde gelişmiştir. Bununla beraber barajın meydana getirdiği haznede durulacak suların, hidrolojik dengenin değişmesi dolayısıyla (gerçekten debilere oranla alüvyon «yükü» azalacaktır) ırmağın yatağında aşağı kesime doğru büyük ve tehlikeli bir aşındırmaya yol açması beklenebilir. (L)

SEDENE çoğl. i. (ar. *sādin*'den *sedene*). *Esk.* Kapıcılar, Kâbe'nin kapıcıları, hizmetkârları. (M)

SEDES (Selâmi İzzet), türk gazetecisi, yazarı ve mütercimi (İstanbul 1896-ay.y. 1964). Edebiyat fakültesinde başladığı yükseköğrenimini yarıda bıraktı ve yazı hayatına atıldı (1917). *Servetifünun, Yeni Mecmua* gibi dergilerde hikâye ve şiirleri yayımlandı. Arsen Lüpen, Şerlok Holmes gibi dedektif romanları tercümeleriyle tanındı. Ayrıca telif eserler (roman ve tiyatro) verdi. Başlıca romanları: *Geceye Âşık* (1926); *Gönül Acısı* (1926); *Kül Kedisi Evlendi* (1931); *Küçük Hanımın Kısmeti* (1933); *Bir Kadın Geçti* (1934); *Okşanmayan Kadın* (1944). Tiyatro ile ilgili yazıları: *Tiyatro Sanatı* (1934); *Tiyatro Konuşmaları* (1936); *Tiyatroya Dair* (1938). [M]

SEDGEMOOR, Büyük Britanya'da (Somerset) ova, Bridgwater'in güneydoğusunda. Monmouth dükü temmuz 1685'te burada James II'nin birlikleri karşısında bozguna uğradı. (L)

SEDGWİCK (Adam), ingiliz jeoloğu (Dent, Yorkshire 1785 - Cambridge 1873). Norwich katedrali rahibiydi, Cambridge üniversitesinde jeoloji profesörü oldu. Londra Jeoloji kurumunun kurucuları arasında yer aldı. Büyük Britanya'daki Silüryen ve Devonyen devirlerini inceledi. (L)

SEDİ i. Bk. SEDA.

SEDİD sıf. (ar. *sedād*'dan *sedīd*). *Esk.* Doğru, âdil.

◆ **Sedide** sıf. *Esk.* Sedid'in dişili. (M)

SEDİL i. (ar. *sedel*'den *sedīl*). *Esk.* Perde, örtü: *Gurubun bir sedil-i esmer ve şeffaf gibi semanın emvâc-ı harîr-i mâisine gerilen zıllına daldı* (H. Z. Uşaklıgil). || Askı. (M)

SÉDİLLOT (Louis Pierre Eugène Amélie), fransız şarkiyatçısı (Paris 1808-ay.y. 1875), doğu dilleri uzmanı Jean-Jacques **Sédillot'**nun (1777-1832) oğlu. Collège de France'ta sekreter oldu (1832). Başlıca eserleri: *Recherches pour Servir à l'Histoire des Sciences Mathématiques chez les Orientaux* (Doğulularda Matematik Bilimlerin Tarihi İçin Araştırmalar) [1837], *Histoire des Arabes* (Arapların Tarihi) [1854], *Mémoires sur l'Origine de nos Chiffres* (Rakamlarımızın Kaynağı Üstüne İncelemeler) [1865]. (L)

SEDİMAN i. («çökelek» anlamında fr. *sédiment*'dan). Bk. TORTUL.

— Petr. Bazı ham petrollerde asıltı halinde bulunan ve depolarda dibe çöken katı ve yarı katı çamur. (L)

SEDİMANTASYON i. (fr. *sédimentation*). Tortu oluşması, çökelme.

— Dokubil. Pıhtılaşması önlenmiş kanda alyuvarların dibe çökme hızının ölçülmesinden ibaret kan muayenesi.

— Malzeme. *Sedimantasyon deneyi*, toz halinde bir maddenin tane inceliğini, belli miktarının bilinen kalınlıkta bir sıvı tabakasından geçerek çökmesi için gerekli zamanı ölçerek tayin etme.

— ANSİKL. Dokubil. *Sedimantasyon hızı*. İyice belirli şartlar altında (tüpün büyüklüğü ve duruşu, pıhtılaşmayı önleyici maddelerin cinsi ve miktarı) sedimantasyon hızı, alyuvarların büyüklük ve düzeniyle, fakat en başta plazmadaki globülin miktarıyle orantılıdır. Had hastalıklarda, veremde, bazı romatizmalarda sedimantasyon hızı artar; dolayısıyla bu muayene hastalığın gelişmesini izlemek imkânı verir. Hiç bir hastalık söz konusu olmasa bile, ihtiyarlarda, gebelik ve âdet sırasında kadınlarda, sedimantasyon hızı artar. (L)

SEDİMANTOLOJİ i. (fr. *sédimentologie*). Bk. TORTULBİLİM.

SEDİN sıf. (ar. *sidn*'den *sedin*). *Esk.* İri cüsseli, toplu, semiz (kimse). [M]

SEDİR i. (ar. *sadr*, oturulacak en iyi yer'den osmanlıca *sedir*). Üstüne minder veya şilte döşenen ve dayanmak için yastıklar konulan kerevet: *Benim için yine üst kattaki bir odaya sedir üstünde yatak hazırlanmış, öteberi lüzumlu eşyam oraya götürülmüştü* (R. H. Karay). *Munise'yi uyuttuktan sonra elime bir kitap alarak sedire uzandım* (R.N. Güntekin). [M]

SEDİR i. (lat. *cedrus*'tan). Çamgillerden büyük ve güzel ağaç.

— ANSİKL. *Sedir*, Atlas dağlarından Himalayalara kadar yaygın bir ağaçtır. Birbirine çok yakın üç türü vardır: lübnan sediri (*Cedrus libani*), atlas sediri (*C. atlantica*), himalaya sediri (*C. deodora*).

Sedirin ibre yaprakları koyu yeşildir, kışın dökülmez. Dalları kat kat yatay olarak uzadığı ve sık ibreli olduğu için ağacın görünüşü heybetlidir. Dalların üzerinde dik duran kozalaklar 10 sm uzunluğunda ve yumurtamsı biçimdedir; tohumların dökülmesi için olgunlaşınca aşağıya sarkar; kozalaklar iki, üç yılda olgunlaşır. Ağacın boyu 40 m'yi, çapı 3 m'yi bulabilir. Kuzey Afrika'daki ormanların temel ağacı olan atlas sediri soğuğa dayanıklıdır. Lübnan sediri Lübnan, Suriye ve Toroslar'da bulunur; atlas sediri kadar yaygın değildir. Himalaya sediri uzun ibreli olduğu için çok güzel görünür.

Sedirin odunu hafif, oldukça gevşek dokulu ve kokuludur; rengi kırmızımsı beyaza çalar; çok sert de değildir. Kalite bakımından sarıçamla köknar arasında yer alır. Yaşlı sedirlerin odunu oldukça sıkı ve sağlamdır; ağaç yaşlandıkça odunu daha ince dokulu olur; kırmızımsı hafif veya kızıl sarı bir renk alır içinde yer yer kırmızı damarlar belirir. Oldukça güzel cilâ tutar. Kolay bozulmaz ve suda daha da sertleşir. İnşaat işlerinde, marangozlukta, kaplamacılıkta, demiryolu traversi yapımında kullanılır. (L)

SEDİRLİK i. (*sedir*'den *sedir-lik*). Sedir ağacı yetiştirilen yer. (L)

SEDOM, İsrail'de yer, Necef'in kuzeydoğusunda, Lût gölü yakınında. Potas. (L)

Sedov, sovyet buzkıran gemisi. 1937'de Laptev denizinde buzulların arasına bırakıldı. 1940 Ocağına kadar sürüklenerek Grönland ile Svalbard arasındaki buzulsuz denize vardı. (L)

SEDOV (Georgiy Yakovleviç), rus kâşifi (Krivaya Kosa [bugün Sedov], Azov 1877-Rudolf adası 1914). Novaya Zemlya ve Kolıyma ırmağının ağzında yaptığı araştırmalarla tanındı. 1912'de «*Sv. Foka*» gemisiyle, Franz Joseph (Frants Yosif) takımadalarına vardı. İki arkadaşı ve 24 köpekle kuzeye doğru yola çıktı, fakat Hooker adasıyle Rudolf adası arasında öldü ve Rudolf adasına gömüldü. (M)

SEDOV (Leonid İvanoviç), rus bilgini (Rostov-na-Donu 1907). Sıvılar mekaniği uzmanı, özellikle gazların aerodinamiğini ve dinamiğini, ağdalı akışkanlar ve şok dalgalarını inceledi. Araştırmaları arasında mekanikte benzerlik problemleri ve astroloji de vardır. 1937'de Moskova üniversitesinde profesörlük yaptı. Stalin ödülünü aldı (1952). S.S.C.B. Bilimler akademisi üyesi (1953) oldu. 1959'dan beri Milletlerarası Astronotik federasyonu başkanıdır. (L)

SEDRATA, Cezayir'de (Annaba idare bölgesi, El-Uyeyne [Clairfontaine] idare çevresi) komün, Gelma'nın güneyinde; 10 600 nüf. (L)

SEDREBEKİ sıf. ve i. *Halk dili.* Anlamsız, boş, saçma sapan (söz): *Terkiye mir'at asılmaz sen deli misin herif / Her sözün sedrebeki bilmem ne hâl olmuş sana* (Enderunlu Vasıf). [M]

SEDREN i. (fr. *cédrène*). Kim. Seskiterpen grubundan hidrokarbon; Virginia sedir ağacından çıkarılır. (L)

SEDRİRET i. (fr. *cédriret*). Kim. *Eşanl.* SERÜLİGNON.

SEDROL i. (fr. *cédrol*). Seskiterpen grubundan $C_{15}H_{26}O$ formülünde bir alkol; 84° C'ta ergir. *Eşanl.* SEDİR KAFURU. (L)

SEDRON. Bk. KİDRON.

SEDUM i. (lat. k.). Damkoruğunun ilmî adı. (L)

SEDUNİ. Esk. coğ. Yukarı Rhône vâdisine

Foto. LAROUSSE

yerleşmiş galya halkı. Başlıca şehirleri *Sedunum*'du (bugün *Sion*). [L]

SEDY i. Bk. SEDA

SEDYE i. (ital. *sedia*'dan). Hasta veya yaralı taşımağa yarayan, sabit veya hareketli, dört kolu olan, içi kumaş veya kauçukla kapatılmış, tahta veya madenden yapılmış çerçeve: *Evimizin önünden, gittikçe çoğalan sedyelerde, sargıları kanlı, yüzleri toz toprak kan içinde, gözleri yumuk, inleyen askerler geçmeğe başladı* (Orhan Kemal). *Üstünde beyaz bir örtü, onu sedye ile yanımdan geçirdiler* (A.H. Tanpınar). [M]

SEDYELİK sıf. (*sedye*'den *sedye-lik*). Sedye ile götürülecek duruma gelmiş olan: *Sedyelik hasta.*

— DEY. *Sedyelik olmak,* ayakta duramayacak hale gelmek. (M)

SÉE (Edmond), fransız oyun yazarı (Bayonne 1875 - Paris 1959). 1893'te tiyatro ile ilgilendi ve pek çok oyun yazdı: *La Brebis* (Koyun) [1896], *Les Miettes* (Ekmek Kırıntıları) [1899], *L'Indiscret* (Patavatsız) [1903], *Çocukluk Arkadaşı* (Un Ami de Jeunesse) [1921]. Romanları ve tiyatro üstüne eserleri de vardır: *Le Théâtre Français Contemporain* (Çağdaş Fransız Tiyatrosu) [1928], *Notre Époque et le Théâtre* (Çağımız ve Tiyatro) [1930-1934]. (L)

SÉE (Henri), fransız tarihçisi (Saint-Brice, Seine-et-Oise 1864 - Rennes 1936). 1893-1920 Arasında Rennes üniversitesinde profesörlük yaptı. İktisat tarihi üstüne önemli eserler yazdı: *La Vie Économique et les Classes Sociales en France au XVIII. Siècle* (XVIII. yy.da Fransa'da İktisadî Hayat ve Toplum Sınıfları) [1924], *L'Évolution Commerciale et Industrielle de la France Sous l'Ancien Régime* (Eski Rejim'de Fransa'da Ticarî ve Sınaî Gelişme) [1925], *Matérialisme Historique et Interprétation Économique de l'Histoire* (Tarihî Maddecilik ve Tarihin İktisadî Yorumu) [1927] ve R. Schnerb ile birlikte *Histoire Économique de la France* (Fransa'nın İktisadî Tarihi) [2 cilt, 1939-1943]. (L)

SEE (Thomas Jefferson Jackson), amerikalı astronom ve matematikçi (Montgomery City yakınları, Missouri 1866-Oakland, Kaliforniya 1962). 1889'da Missouri üniversitesini bitirdi. Berlin'de doktora yaptı (1892). A.B.D.'ye döndükten sonra Chicago üniversitesinin astronomi bölümünü teşkilâtlandırdı. 1894'te Yerkes rasathanesini kurdu. İki yıl Arizona'da, Flagstaff'ta ve Mexico şehrinde 24 inçlik bir teleskopla güney yükseliminde 15°-65° arasında yer alan 200 000 sabit yıldızı inceledi; 600 kadar yeni çift yıldız keşfetti. 1898-1899 Aralık-ocak aylarında, Boston'da Lowell enstitüsünde astronomi dersleri verdi. Daha sonra A.B.D. deniz kuvvetlerine matematik profesörü oldu. 1902-1903'te gökcisimlerinin yoğunluğunu, basıncını ve buralarda meydana gelen depremleri inceledi. Ayrıca güneş sisteminin ortaya çıkışı, yeryüzünde su ve karaların dağılım sebepleri üstüne de çalışmalar yaptı.

Başlıca yayınları: *Die Entwickelung der Doppelstern-Systeme* (Çift Yıldız Sistemlerinin Gelişmesi) [Berlin, 1893], *Researchs on the Evolution of the Stellar Systems* (Yıldız Sistemlerinin Evrimi Üstüne Araştırmalar) [1896], *Capture Theory of the Cosmical Evolution* (Kozmik Evrimde Yakalama Teorisi) [1910], *Electrodynamic Theory of Magnetism and of Universal Gravitation: Discovery of the Cause of Gravitation with Proof that this Fundamental Force of Nature is Propagated with the Velocity of Light* (Magnetizmanın ve Evrensel Çekim Kuvvetinin Elektrodinamik Teorisi ve Tabiatın Bu Temel Gücünün Işık Hızıyle Yayıldığının Kanıtlanması) [1915]. (M)

SEEBECK (Thomas Johann), alman fizikçisi (Reval [bugün Tallin] 1770-Berlin 1831). Berlin ve Göttingen'de okuduktan sonra bir yandan hekimlik yaparken bir yandan da fizik araştırmalarıyle uğraştı. Jena'da Goethe ile dostluk kurdu ve onunla birlikte bir renkler teorisi üstünde çalıştı. Termoelektriği bularak (1821) kanunlarını inceledi ve sıcaklık ölçmelerine uyguladı. Ayrıca bir polarıcı yaptı. (L)

SEEBOHM (Frederic), ingiliz iktisat tarihçisi (Bradford 1833-Hitchin 1912). Toplumsal olaylara aktif olarak katıldı; 1856'da avukat oldu. Sakson, kelt ve eski ingiliz kabilelerinin sosyal teşkilâtlanması üstüne incelemeler yaptı. Başlıca eserleri: *The English Village Community* (İngiliz Köy Topluluğu) [1883]; *Tribal Custom in Anglo-Saxon Law* (Anglosakson Hukukunda Kabile Geleneği) [1902]; *The Tribal System in Wales* (Galler'de Kabile Sistemi) [1895]; *Customry Acres* (Geleneksel Arazi Ölçüleri) [1914]. (M)

SEECK (Otto), alman tarihçisi (Riga 1850-Münster 1921). Bir sanayicinin oğlu; Berlin'de tarih öğrenimini Th. Mommsen ile birlikte yaptı. Greifswald (1881) ve Münster (1907) üniversitelerinde profesör oldu. Eskiçağ dünyasının çöküş tarihini yazdı: *Geschichte des Untergangs der Antiken Welt* (Eskiçağ Medeniyetinin Yıkılış Tarihi) [6 cilt, 1895-1920]; Seeck, bu kitapta, eskiçağ medeniyetinin yıkılışını hâkim ırkın barbarlığına ve kötülüğüne bağlar. (M)

SEECKT (Hans VON), alman generali (Schleswig 1866-Berlin 1936). Ünlü bir genel kurmay subayıydı. 1914'te IV. Ordunun (Württemberg prensinin ordusu), 1915'te general rütbesiyle Galiçya'daki ve daha sonra Sırbistan'daki XI. Ordunun kurmay başkanı oldu. 11 Kasım 1918'den sonra ateşkes şartlarının uygulanmasını görüşen askerî komisyonu yönetti. 1920'de Hindenburg'un ayrılmasından sonra, Versailles antlaşması gereğince 100 000 kişilik yeni alman ordusunun başına getirildi. 1920-1923 Arasındaki kargaşalık döneminde orduyu siyasetten uzak tutmayı başardı. Kendisine güvenen hükûmetin onayıyle 1923-1924 kışında özel yetkiler elde etti ve bu dönemde Almanya'nın gerçek hâkimi durumuna yükseldi. Ortalık yatışınca, orduyu geçmişteki gücüne eriştirecek yeni bir teşkilâtlanmaya yöneltti. Bu amaçla orduyu, bir kadro ordusu haline getirdi; bu ordu sisteminde herkes daha sonraki bir üst rütbeye geçecek biçimde hazırlanmak zorundaydı. Her ne kadar Versailles antlaşmasına göre alman ordusu yurt içi güvenliği sağlamak ve sınırları kontrol etmekle görevli idiyse de, Seeckt bu orduyu bir harekât savaşına hazır olacak biçimde eğitti ve eski imparatorluk ordusunun taarruz ilkelerini örnek alan bir talimname (*Fug* [*Führung und Gefecht*, Sevk ve Çarpışma]) hazırladı. Bir yandan da kıtalara eski birliklerin geleneğini aşıladı ve gizlice, büyük genelkurmayı yeniden kurdu, Versailles antlaşmasıyle yasaklanan kurmay subay yetiştirilmesine başladı. 1926'da Kronprinz'in (veliaht) bir oğlunu manevralara kabul ettiği için görevinden alındı. Sivil hizmette, seçkin subayların üstünde etkisini sürdürdü; bu subayların yararlanmaları için özellikle *Gedanken eines Soldaten* (Bir Askerin Düşünceleri) gibi silâhlı kuvvetlerin görevi ve gelecekteki teşkilâtı üstüne birçok eser yazdı. 1930'da milletvekili seçildi. 1932'de yeniden seçilince, Almanya'yı kalkındıracak adam olarak gördüğü Hitler için birkaç yıl mücadele etti. Seeckt, 1935'te Çin hükûmeti tarafından çin ordusunun yeniden teşkilâtlandırılmasıyle görevlendirildi. (L)

SEED (Miles Ainscough), amerikalı mucit ve yapımcı (Preston, İngiltere 1843-Pelham, New York 1913). 1865'te A.B.D.'ye gitti ve St. Louis'ye (Mayo) yerleşti. Yıllarca John Scholton Fotoğraf galerisinde başoperatör ve yönetici olarak çalıştı. Kuru fotoğraf levhaları yapabilmek için bulduğu metodu mükemmelleştirince St. Louis'de M.A. Seed Kuru Levha şirketini kurdu (1882) ve buluşunu imal etmeğe başladı. Bu levha, X ışınları ve astronomi deneyleri için uygun olan ilk maddeydi. Şirket ayrıca pozitif selüloit film, başka filmler ve levhalar da imal ediyordu. Şirket ve Seed'in formülü 1902'de Rochester'daki (New York) Eastman Kodat company'ye satıldı. Bundan sonraki beş yıl boyunca Seed, şirketin özel danışmanı olarak kaldı. (M)

SEEDORF PEDERSEN (Hans Hartvig), danimarkalı şair (Aarhus 1892). Birçok yolculuk yaptı ve gazetelerde çalıştı. Başlıca şiir kitapları: *Fra Danmark til Dvina* (Danimarka'dan Dvina'ya) [1918]; *Grönne Druer* (Yeşil Salkımlar) [1920] v.b. Yolculuk kitapları da ilgi çekicidir. (M)

SEEFRIED (Irmgard), avusturyalı kadın şarkıcı (Köngetried 1919). Sanat hayatına 1939'da atıldı, 1943'te Viyana'da çalışmağa başladı ve o tarihten itibaren düzenli olarak Scala'da (1948), Metropolitan'da v.b. söyledi. 1946'dan beri seçkin bir Mozart yorumcusu sayıldığı Salzburg festivallerine katılmakta, bir yandan da büyük başkentlerde lied konserleri vermektedir. (L)

SEEGER (Alan), amerikan şairi (New York 1888-Belloy-en-Santerre 1916). Harvard üniversitesinde okuduktan sonra Paris'e gitti. Savaş patlak verince yabancılar lejyonuna katılarak cephede öldü. Şiirlerinde (*Poems*) soylu bir düşünce yer alır. (L)

SEELE çoğl. i. (ar. *sa'il*, dilenci'den *se'ele*). *Esk.* Dilenciler. (M)

SEELEY (sir John), ingiliz tarihçisi (Londra 1834-Cambridge 1895). Akılcılığıyle zorlu tartışmalara yol açan din tarihi konulu eserlerinden (*Ecce Homo*, 1866) çok, emperyalist doktrini derin bir biçimde etkileyen ingiliz sömürge siyaseti üstüne yazdığı *The Expansion of England* (İngiltere'nin Yayılışı) [1883] adlı eseriyle tanındı. (L)

SEELİGER (Hugo), alman astronomu (Biala Krakowska 1849-Münih 1924). sonra Seeliger'in kardeşi. Göttingen (1881), sonra Münih rasathanesi müdürü oldu. Münih üniversitesinde ders verdi (1882). Özelikle gök mekaniğiyle ilgili teorik meseleler (Merkür yörüngesinde Güneş'e en yakın olan noktanının hareketi v.b.), astrofizik (Seeliger'in fotometri kuralı, yeni yıldızların menşei teorisi v.b.) ve yıldız istatistiğiyle uğraştı. (M)

SEFA i. Bk. SAFA.

SEFAHAT veya **SEFAHET** i. (ar. *sefâhet*). Zevk ve eğlenceye aşırı düşkünlük. || Eğlence: *«Gelibolu bahçelerinde safa» diye öyle sefahet ve gılzet sahneleri yaratıyormuş ki...* (H.E. Adıvar). *Ey kanlı muhabbetleri bî-lerziş-i nefret / Perverde eden sine-i meshuf-ı sefahet* (Tevfik Fikret). || Elinde olanı, sonunu düşünmeden harcama. (M)

SEFAİN çoğl. i. (ar. *sefîne*'den *sefâ'in*). *Esk.* Gemiler: *Abdullah İbni Sa'd dahi Mısır'dan hareket ederek sefain ile Kıbrıs'a vardı* (Cevdet Paşa). || *Mec.* Çeşitli konuları için alan kitaplar. || *Sefaini tüccariye,* yolcu ve yük taşıyan her çeşit gemi; tüccar gemisi, ticarî filo. || *Seyr-i sefain* («gemilerin seyretmesi, gidişi»), Denizcilik bankasının eski adı. Bk. DENİZCİLİK BANKASI. (M)

SEFALEMATOM i. (fr. *céphalématome*). Doğumu izleyen birkaç saat veya birkaç gün içerisinde yeni doğmuş çocuğun kafatasında ortaya çıkan ur.

— ANSİKL. *Sefalematom,* kemik zarı altında kan toplanmasıdır. Çoğu zaman sınırlıdır, yankafa kemiğinden öteye geçmez. İki üç gün sonra dip kısmında halka şeklinde sert bir çıkıntı belirir; hastalık sekiz-on gün içinde tamamen kaybolur. (L)

SEFALET i. (ar. *sefâlet*). Çok yoksul olma, yoksulluk içinde yaşama: *Baştan başa yaya olarak geçtiğim Anadolu'nun akıl almaz sefaletini görmüştüm* (Ş.S. Aydemir). *Bütün ömrünü kanaat ve sefalet içinde geçiren Zeyni Baba, öldükten sonra, üzerinde süslü ve işlemeli örtüler istememiş* (R.N. Güntekin). || Perişanlık, değersizlik, düşüklük: *Düşündükçe iki gündür farkına vardığı mevcudiyetinin aşağılığını, sefaletini, âdiliğini, mefkûresizliğini anlıyor* (Ömer Seyfeddin). [M]

Sefaletin Felsefesi (*Philosophie de la Misère*). Proudhon'un eseri. 1846'da yayımlandı. Yazar kitabında iktisadî ve sosyal görüşlerini ortaya koyar. İşçilerin, kapitalist sistemi yıkmadan bu sistemi geliştiren bir dizi reform yaparak üretim araçlarını nasıl ele geçireceklerini gösterir. Gerçekten Proudhon, özel mülkiyeti ve mübadeleyi temel kurumlar sayar. Analiz metodu Hegel'in diyalektiğinden etkilenmiştir. Bu eser, *Felsefenin Sefaleti* (Misère de la Philosophie) [1847] adlı kitabında Marx tarafından tenkit edildi. (L)

SEFALİNLER çoğl. i. (fr.*céphalines*'den). Beyin kitlesinden elde edilen birtakım glisero-fosfo-amino-lipidin cins adı. (L)

SEFALİZASYON i. (fr. *céphalisation*). Embriyol. Sinirsel yapı ve fonksiyonların başta toplanması.

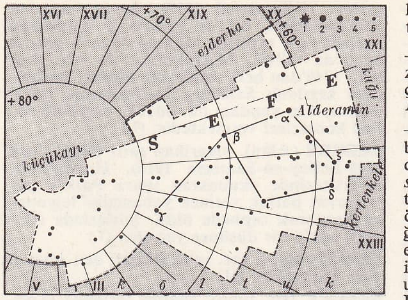

sefe takımyıldızı

— ANSİKL. Ana karnında vücudun gelişen ilk kısmı dölütün başıdır; baş vücudun orta ve alt kısımlarına göre daha önce gelişir. Dölütün ön ucunun, yani baş tarafının gelişmesi, merkez sinir sisteminin ve solunum bölgesinin gelişmesiyle sağlanır. Önce nevraks büyük ölçüde gelişir, bu da baş bölgesinin büyümesine yol açar. (L)

SEFAL(O)—, yun. *kefale,* baş'tan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

SEFALOGENEZ i. (fr. *céphalogenèse*). Başın, embriyonda belirttiği andan erişkinlik çağına kadar geçirdiği gelişme. (L)

SEFALOGRAF i. (fr. *céphalographe*). Antropol. *Eşanl.* SEFALOMETRE.

SEFALOHİDROSEL i. (fr. *céphalhydrocoèle*). Nöröl. Beyin-omurilik sıvısının saçlı deri altında birikmesi; bazen, kafatası travması sonucunda çocuklarda görülür. (L)

SEFALOMETRE i. (fr. *céphalomètre*'den). Antropol. Kafanın çaplarını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

SEFALON i. (fr. *céphalon*). Zool. Pycnogonum'larda gövdenin hortum gibi ileriye uzanan ön kısmı; bu kısmın sırt tarafında gözler, karın tarafında zehir çengelleri, ağız dokunaçları ve yumurta bezleri yer alır. (L)

SEFALOSPORİNLER çoğl. i. (fr. *céphalosporines*'den). Eczc. *Cephalosporium acremonium*'dan türeyen antibiyotikler.

— ANSİKL. Eczc. *Sefalosporin*'lerden olan, *sefalotin,* 7-sefalosporamik asidin (tiyofen-2-asemido) sodyum tuzudur; ancak parenteral yolla (kas içine şırınga edilmek üzere) verilebilir ve sidik yoluyle organizmadan hemen atılır. Stafilokoklara karşı etkindir. Sefaloridin kimyasal bakımdan sefalotin'e benzer ve mikroplar üstündeki etkisi bu maddenin etkisine denk sayılabilir. (L)

SEFALOTRİP i. (fr. *céphalotripe*). Çıkmasını kolaylaştırmak amacıyle, dölyatağındaki ölü çocuğun başını ezmeğe yarayan forseps.

— ANSİKL. *Sefalotrip,* Baudelocque tarafından icat edildi ve daha sonra önemli birtakım değişikliklerle mükemmelleştirildi. Eskiden kullanılan bu âletin yerini, ucunda delici bir kısım bulunan Tarnier baziyotribi aldı. (L)

SEFALOTROK sıf. (fr. *céphalotroque*). Çok kıllı halkalı solucanlarda, ağzının ön tarafında titrek tüylerden bir taç bulunan kurtçuk çeşidine denir. (L)

SEFALYUM i. (lat. *cephalium*). Bot. Bazı kaktüslerin tepesinde, çiçeklerin çıktığı noktaya yakın yerde bulunan yün gibi yumuşak yaka. (Böyle bir oluşum tepede olacak yerde yanlarda olursa *yalancı sefalyum* adını alır.) [L]

SEFARADDİ i. (ibranîce *Sefard,* İspanya). Ortaçağda İspanya ve Portekiz Yahudilerine verilen ad; ondan sonra, bunların soyundan gelen ve Balkan yarımadası, İtalya, Kuzey Afrika ve Amerika'ya yerleşen çeşitli topluluklara da bu ad verildi. (L)

SEFARET i. (ar. *sefâret*). Elçilik: *O günlerde Moskova'ya da bir sefaret heyeti göndermek lüzumu karşısında bulunuyorduk* (Atatürk). *Şimdi hiç konuşmadan Mısır sefaretinin arkasındaki koruya tırmanıyorlardı* (S. Kocagöz).

— Huk. *Sefaret memurları,* elçilik heyetini meydana getiren ve diplomasi temsilcisi olan elçinin başkanlığı altındaki diplomatik teknik ve idarî personel. Bk. ANSİKL.

— İda. *Esk. Sefaret tercümanı,* Osmanlılar zamanında İstanbul'da bulunan yabancı elçiliklerde tercümanlık yapan görevli. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Bir elçiliğin personeli, birtakım diplomatik ayrılık ve muaflıklardan yararlandığı için, bu personelin, yani *sefaret memurları*'nın kimler olması gerektiği üstünde, devletler hukuku bakımından önemle durulmuştur. Bir sefaret veya elçiliğin resmî maiyeti, resmî memurları veya elçilik heyeti personeli denince anlatılmak istenen, elçiye yardım etmek üzere, usulüne uygun olarak tayin edilmiş kimselerdir. Bunların bir kısmı, elçilik kâtipleri, ataşeler gibi diplomatik dereceleri olan kimselerdir. Diplomasi memurları adı verilen bu şahıslar diplomatik ayrıcalık ve muaflıklardan tam olarak yararlanırlar. Elçiliğin idarî ve teknik personeliyse, kabul eden devletin vatandaşı olmamak şartıyle, görevleri sırasındaki fiilleri dolayısıyle ayrıcalık ve muaflıkları olan memurlardır. Bu memurlar, elçiliğin idarî ve teknik işlerini yerine getirirler. Bir de elçilik mustahdemleri vardır. Hizmetçi, garson, kavas, kapıcı, bahçıvan, şoför, ahçı gibi müstahdemin diplomasi ayrıcalıkları, Türkiye'de kabul edilmemiştir. Sefaret memurlarının eşleri, birlikte oturan çocukları ve diğer aile üyeleri, ilgili memurun memuriyet sınıfına göre derecelenerek diplomatik ayrıcalıklardan yararlanırlar. Sefaret memurları, büyükelçiler, elçiler, maslahatgüzar, sefaret müsteşarı, sefaret kâtipleri, sefaret ataşeleri, hava, deniz ataşeleri ve bunların yardımcıları; sefaret rahibi veya imamı, hukuk müşaviri, doktoru, kançılarya âmiri, kâtipleri, daktiloları, tercümanları ve evrak memurları şeklinde sıralanabilir.

— İda. *Esk. Sefaret tercümanı,* her sefarette Türkçeyi ve o devletin dilini bilen tercümanlar bulunurdu. Bu tercümanlardan birincisi siyasî işlere bakar, Osmanlı devletine gidecek muhtıra ve notaları türkçe yazardı. Bu işi yaparken, ücreti, sefaret tarafından verilen ve osmanlı tebaasından olan bir kâtip de ona yardım ederdi. Elçiliğin öteki tercümanları gümrüklerde, mahkemelerde ve başka devlet dairelerinde olan işlere bakarlardı. Bunlar osmanlı kıyafetleri giyerlerdi. Sefaretler, sonradan aldıkları izin üzerine yerli tercümanlar da çalıştırmağa başladılar. Bu tercümanların çoğu beratlıydı, kendileri ve yardımcıları, cizyeden ve her türlü vergiyle rüsumdan muaftı. (M)

SEFARETHANE bls. i. (ar. *sefâret* ve fars. *ḫâne*'den *sefâret-ḫâne*). Elçiliğin bulunduğu bina, elçilik: *Mısırlının Almanya sefarethanesi civarındaki apartmanına muayyen saatte gitti* (Vâ-Nû).

— Huk. Bk. ELÇİLİK.

— ANSİKL. İda. *Esk.* Osmanlı devleti ancak Selim III devrinden itibaren başka devletlerde sefarethaneler açtı; avrupa devletlerinin İstanbul'da bulunan sefarethaneleri genellikle Boğaz'da veya Beyoğlu yakasındaydı ve sefarethanenin bulunduğu yer, o ülkenin malı sayılırdı. (M)

SEFARETNAME bls. i. (ar. *sefâret* ve fars. *nâme*'den *sefâret-nâme*). Ed. *Esk.* Osmanlı imparatorluğunda yabancı ülkelere gönderilen elçilerin (sefir) gittikleri yerlerde gördükleri olayları, görüştükleri devlet adamlarını, yaptıkları işleri anlatan yazı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Osmanlılar Selim III devrine gelinceye kadar yabancı ülkelerde devamlı elçilikler kurmadılar. Padişahların tahta çıkışını bildirmek, antlaşma yapmak, dostluk gösterisinde bulunmak gibi görevlerin yapılması için gönderilen elçilerden görevi bitenler geriye döner ve durumu bir *sefaretname* ile padişaha arzederdi. Sefaretnameyi elçi yazar veya maiyetindekilerden birine yazdırırdı. Bunlar mensur veya manzum olurdu. Sefaretnameler Osmanlıların Batı'ya yönelişiyle daha da arttı. Özellikle yeniliği seven bir hükümdar olan Selim III'ün elçileri Avrupa'da gördüklerini olduğu gibi sefaretnamelerine aktardılar. Yirmisekiz Mehmed Çelebinin *Paris Sefaretnamesi,* Ahmed Azmi, Ebubekir Ratip, Mustafa Rasih, Moralı Ali, Vahid, Ahmed Muhip, Dürrî, Elhac Ali Ağanın sefaretnameleri önemlidir. Elçilik görevinden dönerek sefaretnamesini sunan elçiden padişah memnun kalırsa, ona ihsan ve hediyeler verirdi. Sefaretnamelerin bir kısmı sonradan tarihçiler veya vakanüvisler tarafından kaynak olarak kullanıldı; bazıları yayımlandı. (→ Bibliyo.) [M]

SEFARİC çoğl. i. (ar. *sefercel*'den *sefâric*). *Esk.* Ayvalar. (M)

SEFAT i. (ar. *sefaṭ*). *Esk.* Sepet, sele. || Ağaç pulu. (M)

SEFATİC çoğl. i. (ar. *süftece* veya *seftece* - den *sefâtic*). *Tic. Esk.* Poliçeler. (M)

SEFE (lat. *Cepheus*'tan fr. *Cephée*), Kuğu, Ejderha ve Koltuk takımyıldızları arasında yer alan kuzey takımyıldızı. En parlak yıldızları yaklaşık olarak 3 kadirden, α *Sefe* veya *Alderamin* 2,6 kadirdendir. Bu yıldızların birçoğu (α, β, δ, ι ve ξ) kutba göre Büyükayıya ters yönde bir eşkenar dörtgen meydana getirir.

δ Sefe yıldızı çifttir. Temel bileşeni, *sefeitler* denen değişken yıldızların en belirgin örneğidir. Kadiri 3,7 ile 4,4, devri 5 gün 6 saat 45 dakikadır. (L)

SEFEH i. (ar. *sefeh*). *Esk.* İsrafa ve yanlış yollara yönelme, akılsızlık. (M)

SEFEİT i. (fr. *céphéide*'den). Parlaklığı birkaç saat ile yüz saat arasında kademeli ve belirli bir devire göre değişen ve en iyi örneği δ Sefe olan yıldız.

— ANSİKL. *Sefeit*'lerin astronomideki büyük önemi, ışıklılık veya mutlak kadirlerinin, günümüzde dünyaca kabul edildiği gibi devirleriyle birlikte değişmesinden ileri gelir; bu devirler kolayca gözlenebilir ve deneysel olarak bir eğriyle tanımlanmış bir kanunu izler. Devri sayesinde bir Sefeit'in mutlak kadirini bularak ve *görünür* kadirini doğrudan doğruya ölçerek (bu her zaman mümkündür) basit bir bağıntı (Pogson kanunu) ile yıldızın uzaklığı elde edilir. İçinde hâlâ bazı ilgi çeken yıldızlar görülen en yakın gökadaların ve yıldız kümelerinin uzaklığı bu metotla bulunmuştur. Gerçekte, sefeitler iki büyük sınıfa ayrılır: devri 0,9 günden kısa olan RR Şilyak tipi kısa devirli Sefeit'ler ve devri 3 gün ile 45 gün arasında değişen δ Sefe tipi Sefeit'ler. Bir ara devirlilik gösteren yıldız yoktur. 1952'de, bu yıldız kategorilerinin tamamen farklı yıldız topluluklarına bağlı ve *devir-ışıklılık* eğrilerinin açık bir şekilde kademeli olduğu ortaya kondu. Bu yeni keşif, gökadaların uzaklıkları üstündeki bilgilerimizi tamamen değiştirdi; bu uzaklıkların eskiden tespit edilenin en az iki katı olduğu anlaşıldı. Sefeit'ler, termonükleer iç tepkimelerin henüz kararlı bir iç denge haline getirmediği genişleyip daralan yıldızlardır. (L)

SEFELE çoğl. i. (ar. *sâfil*'den *sefele*). *Esk.* Sefil, alçak kimseler: *Meşkûk işlerle geçinen sefele gibi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

SEFELİN i. (fr. *céphéline*). İpeka alkaloitlerinden biri. (L)

SEFER i. (ar. *ṣefer*). *Esk.* Bk. SAFER.

SEFER i. (ar. *sefer*). Yolculuk: *Bir uzun sefere çıktı, diyorlar / Gemiyi gören var mı? Hani deniz?* (C. S. Tarancı). *Birçok gidenin her biri memnun ki yerinden / Birçok seneler geçti, dönen yok seferinden* (Yahya Kemal). *Yine hulyalar âleminde bir sefere çıkıyorduk* (A. Ş. Hisar). || Genellikle yurt dışına yapılan askerî harekât; savaşa gitme, savaş: *Hz. Ömer'e bakıp:* [...] *«Hemen sefere hazır olun» diye ashab-ı kiram'a tedarik görmeleri için emir verdi* (Cevdet Paşa). *Hükümdar, sefer dönüşü Pir Ali'yi tekrar ziyaret edeceğini vadederek Aksaray'dan ayrılıyor* (N. Araz). *Kanunî'nin Viyana seferi.* || Sayı gösteren bir kelimeyle birlikte kullanıldığı zaman, bir olayın tekrarını veya olayı meydana getiren durumların her birini belirtir: *Ben dört cildini belki on sefer okudum* (Orhan Kemal). || Defa, kere, kez: *Ne var ki yolculukta / Her sefer ağlatır beni* (O. V. Kanık). || *Sefer etmek,* yolculuğa gitmek, yolculuk yapmak, (bir yere) gidip gelmek: *İşbu yirminci sene-i Hicriye hilâlinde Ebul Bahriye Abdullah İbni'l-Kays, diyar-ı Rum'a sefer etmiştir* (Cevdet Paşa). || *Sefer tası.* Bk. SEFERTASI.

— Denizc. Filo halinde hareket eden savaş gemilerine verilen görev. || Bir ticaret ge-

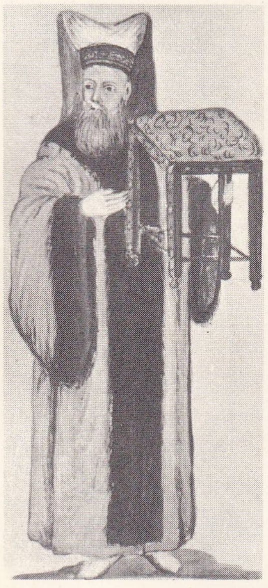

seferli (Türkische Gewänder adlı kitaptan)

Foto. MEYDAN

misinin yükleme ve boşaltma limanları veya bağlama limanından kalkışıyla tekrar bağlama limanına varışına kadar yapmış olduğu işlem. || *Sefer* (veya *seyir*) *evrakı,* mülkiyet belgesi, mürettebat görev listesi, seyir izin belgesi, milliyet - belgesi gibi, denizdeki bir gemide bulunması gerekli belgeler. || *Sefer numarası,* bir ticaret gemisinin bir yıl içinde yapmış olduğu seferlere yılbaşından itibaren verilen sıra numarası. || *Sefere çıkış limanı,* yüklü ticaret gemilerinin yola çıktığı liman. || *Sefere çıkmak,* ticarî bağlantıyı yerine getirmek üzere denize açılmak.

— Huk. *Esk.* Üç gün üç gece süren yolculuk.

— Tasav. İnsan gönlünün Tanrı'ya yönelişi. (Bk. ANSİKL.) || *Sefer der vatan,* nakşibendî inançlarına göre, insanın dünyaya bağlı eğilimlerinden, kötü alışkanlıklarından sıyrılması. (Bk. ANSİKL.) || *Sefer gülbankı,* mevlevîlerde, tarikattan birinin ziyaret amacıyle Konya'ya veya hac için Hicaz'a gideceği sırada okunan gülbank. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Sefer bahşişi* veya *sefer in'amı,* osmanlı padişahlarının tahta çıkışlarından sonra ilk seferlerinde, kapıkulu askerlerine verdikleri 1 000 akçelik bahşiş. (Bundan başka, savaşta başarı gösterenlere de bahşiş verilirdi. Kanunî Sultan Süleyman, Viyana seferinden dönüşünde her yeniçeriye, Yavuz Sultan Selim de Çaldıran'a giderken her askere 1 000 akçe sefer bahşişi verdi.) || *Sefer duası,* yeniçerilerin savaş alanına girdikten sonra, her ikindi namazından sonra toplu olarak yaptıkları dua. (Bk. ANSİKL.) || *Sefer eşmek,* «sefere gitmek» anlamında kullanılan bir terim. || *Sefer neyâmed* (gelmedi), Osmanlı devletinde kapıkulu ve tımarlı askerlerden sefere gelmeyenlerin künye defterlerine, «sefere katılmadı» anlamına yazılan bir terim. (Bu askerlerin ocakla ilgisi kesilir veya dirliği elinden alınırdı.) || *Sefer voynukları,* voynukların sefere katılmakla görevli olanlarına verilen ad. Bk. VOYNUK.

— ANSİKL. Tasav. Daha çok «yolculuk» anlamına gelen *sefer,* tasavvufta insanın Tanrı'ya karşı gönlünde eğilim duyması, madde dünyasından yüz çevirerek manevî âleme yönelmesidir. Her bakımdan olgunluğa ulaşan (kemale eren) bir mutasavvıfın, tanrı sevgisiyle derin bir coşkunluğa kapılması, gönlünde Tanrı'dan başka bir varlık duymaması, kendinden geçişi, sefer sayılır. Sefer genellikle dört türlüdür: **1.** *Seferi evvel* (ilk sefer), çokluktan sıyrılarak birliğe dönüştür. Buna birliğin yüzünden, çokluk örtülerini (vechi vahdetten hucubi kesreti) kaldırmak denir. Bu aşamada insan, bütün varlık türlerini «Tanrı'nın görünüş alanına çıkışı» olarak görür. Tanrı'dan başka varlık yoktur, var olan, bir olan yalnız Tanrı'dır. Bu seferde insan kendi nefsinin (dünyaya eğilim duyan varlığının) tutkularından sıyrılır, Tanrı'dan başka hiç bir şeye gönül bağlamaz; **2.** *Seferi sani* (ikinci sefer), bâtın ilimlerinin sıyrılma, bâtın ilimlerinin çokluğu içinde birliğe (vahdet) varma, bilim yoluyle Tanrı'yı tanıma, Tanrı'yı bilmedir. Bütün bilgiler Tanrı içindir. Bilmek, yalnız Tanrı'yı öğrenmek, onun insan gönlüne saçtığı tanrısal bilgi ışığını (nur) kavramaktır, buna Tanrı'ya yönelme (seyrifillah) denir. Bu aşamada insan Tanrı yolundadır, kılavuzu, ışığı bilgidir; **3.** *seferi salis* (üçüncü sefer), bütün karşıtlıkların, dünyaya bağlılıkların ortadan kalkması, bütün varlık türlerinin sürekli bir birlik, bir uyum içinde görünmesidir. Burası çokluğun (kesret), karşıtlıkların (zıddeyn) uyuştuğu, birleştiği, her şeyin birlik içinde görüldüğü aşamadır. Hz. Muhammed'in Miraç'ta vardığı ve Cebrail'in daha ileri geçemediği *kabe kavseyn* denen aşama, bu seferde ulaşılan yerdir; **4.** *seferi rabi* (dördüncü sefer), halktan («yaratılan»lardan) Hakka («yaratan»a) dönüştür (halktan Hakka rücu). Bütün ayrılıklar, değişikler burada birliğe ulaşır, tanrı özünde erir. Yaratılanlar yok olarak tanrı özünde ölümsüzlüğe ulaşır. Bu aşamaya ulaşan bir kimse yaratılanı Tanrı'da, Tanrı'yı yaratılanda görür. Görünüşteki birlik, tanrı özünde gerçekleşir. Bütün görünüşler Tanrı'nın, evrende yüce bir yansıması diye anlaşılır.

● *Sefer der vatan,* Tanrı'ya yönelmek, dünyadan, bütün insanî tutkulardan yüz çevirmek, gerçek vatan olan tanrısal ülkeye dönmektir. Nakşıbendîlere göre gerçek vatan Tanrı katıdır, bu dünya geçici bir konak yeridir. Onun için Tanrı'ya, tanrısal evrene yönelmeğe, yurda varmak için yola çıkma anlamında sefer der vatan denir.

● *Sefer gülbankı,* gidenleri uğurlama, gelenleri karşılama amacıyle yapılır. Yola çıkan veya yoldan gelenler, tekkede dede efendi ve canlarla görüşür, hepsinin gönlünü alır, gidiyorsa vedalaşır. Giden için uğurlama duaları okunur. Gelmişse kendisine «hoşgeldin» denir, konuşulur, karşılıklı hatır gönül sorulur.

— Teşk. tar. *Sefer duası*'na başlanmadan önce yeniçeri kethüdası, çadırından çıkar ve bir iskemleye oturur; onun iç ağaları ve adamlarıyle ocak ağalarının maiyetinde ayakta bir daire meydana getirirlerdi. Her odanın neferleri, çadırların önüne dizilir ve ordugâhtaki öteki askerler de ayağa kalkarlardı. O sırada ocak yazıcısı, kethüda beyin yanına gelerek dua eder, sonra, ordugâhtakiler hep bir ağızdan «Allah Allah!» diye yarım saat bağırırlardı. Daha sonra üç defa, «Allah Allah!» denir; padişaha, vezirlere, ağalara ve bütün askerlere zafer temenni edilir, en sonunda bir «hû» ile dua biterdi.

◆ **Seferlik** sıf. [...] kereye yetecek miktarda, [...] defalık: *Bir iki seferlik yemek parası.* || *Bu seferlik,* yalnız bu defaya mahsus olmak üzere, sadece bu defa için: «*Bu seferlik beş bin altın olsa, idare ederiz» karşılığını verdi* (S. Kocagöz). *Bu seferlik onu affetti.* (M)

SEFERBER sıf. (ar. *sefer* ve fars. *-ber*'den *sefer-ber*). Savaşa hazırlanmış veya girmiş (askerî birlik veya devlet). || *Seferber etmek,* (bütün güçleri) bir amaca yöneltmek: *Buna karşı makul olan, bütün kuvvetleri seferber ederek muntazam bir harbe girmekti* (Atatürk). *Desene bizi bu yüzden seferber ettiler, at gibi koşturuyorlar* (S. Kocagöz). || *Seferber olmak,* bir amaç, yapılacak bir iş için harekete geçmek: *Köye su getirmek için herkes seferber oldu.* (M)

SEFERBERLİK i. (*seferber*'den *seferberlik*). Bir ülkenin silâhlı kuvvetlerini sefere hazır hale getiren, ülkenin ekonomisini ve yönetimini savaş gereklerine uyacak duruma sokan hazırlık ve tedbirlerin tümü: *Birinci dünya harbinin seferberlik haberi beni, o sırada, gene bir köyde buldu* (Ş.S. Aydemir). *Ağır makineli bölüğü, apansız, seferberliğin ünlü türkülerinden birini tutturmuştu* (Kemal Tahir). *Fakat seferberliğin ilânı havadisi, bu defa diğerlerine benzemeyen bir şeyler olacağını halka anlattı* (Sabahattin Âli).

— ANSİKL. Huk. *Seferberlik,* sıkıyönetime benzemekle beraber, ilânını gerektiren durumlar bakımından daha sınırlıdır. Buna karşılık, seferberlik ilânı, ayrıca sıkıyönetim ilânına gerek bulunmaksızın, sıkıyönetim rejimini de birlikte getirir. (Bk. SIKIYÖNETİM.) Seferberlik, Jandarma kuvvetleri de dahil olmak üzere, bütün silâhlı kuvvetlerin, savaş dönemi için önceden tespit olunan personel ve araçlarla harekete hazır duruma getirilmesi demek olduğundan diğer olağanüstü haller gibi, bütün vatandaşlar için yükümlülükler getirir. Seferberlik kanununa göre genel veya kısmî seferberlik ilânı mümkündür. Seferberliğin birinci günü, cumhurbaşkanının onayını izleyen günün başından yani gece yarısından başlar ve bu tarih seferberlik ilânına ilişkin kararnamede ayrıca belirtilir. Seferberliğin başlangıcının tespiti, vatandaşlar için konulabilecek yükümlülükler bakımından olduğu kadar, çeşitli sivil savunma tedbirlerinin alınması ve bazı diğer kanun hükümlerinin uygulanması bakımından da önem taşır. Meselâ, Türk Ceza kanununa göre, ulaşım ve haberleşme araçları aleyhine işlenen cürümlerle, bina, tersane, ambar gibi yerlerde yangın çıkarma, su baskınlarına sebep olma suçları, seferberlik zamanında işlenirse cezaları ağırlaşır. Ayrıca Seferberlik kanunu, savaş halinin bir suçun aslî unsurunu teşkil etmesi halinde, fiilen çarpışmaların başlamış olması şartını koyar. Temel hak ve hürriyetlerden yararlanma konusunda seferberlik, sıkıyönetime paralel sınırlamalar getirir. Çünkü seferberlik, sıkıyönetim hükümlerinin işlemesine yol açar. Fazla olarak seferberlik, iktisadî ve sosyal konularda kayıtlamalar getirebilir. Meselâ, kişiler için, para, mal ve çalışma yükümlülükleri koyabilir. Oysa savaş halinde veya savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi dışındaki sebeplerle sıkıyönetim ilân edilmişse, kural olarak bu tür yükümlülükler uygulanmaz. Olağanüstü hallerde seferberlik ilân edilmeksizin savaş ilân edildiği veya çarpışma fiilen başladığı takdirde, kanunlarda yazılı sefere veya seferberliğe ait hükümlerle, yine kanunlarda «savaş hali», «savaş zamanı sırasında» gibi durumlarda yazılı hükümlerden hangilerinin, nerelerde ve ne zaman uygulanacağı ve bunlardan ne suretle vaz geçileceği Bakanlar kurulu kararıyle belirtilir ve ilân edilir. Bu karar, ayrıca, T.B.M.M.'ye de sunulur. Yalnız, Ceza kanununda olduğu gibi, çarpışmaların başlaması bazı suçların teşekkülü için yeterlidir. Nitekim, Ceza kanunu, «savaş zamanı» teriminden fiilî çarpışmaları, savaş çıkmışsa seferberliği de kasdettiğini açıkça ifade etmektedir. Seferberlik durumunda, kamu hizmetlerinin devamlılığı daha büyük önem kazanır. Bu yüzden seferberlik gibi olağanüstü hallerde devlet memurları, yerlerine tayin edilenler gelip işe başlamadıkça görevlerini bırakamaz. Buna uymayan memurlar hakkında, malî ve cezaî sorumluluklardan başka, bir daha devlet memurluğuna alınmama cezası uygulanır. Seferberlik, Başkumandanlığın veya Genelkurmay başkanlığının görüşü alındıktan sonra veya teklifi üzerine Bakanlar kurulu kararıyle kaldırılır. Karar, cumhurbaşkanının onayıyle yürürlüğe girer. (M)

SEFERCEL i. (ar. *sefercel*). *Esk.* Ayva. (M)

SEFERÎ sıf. (ar. *sefer*'den *seferî*). *Esk.* Yolculukla, seferle ilgili. || Savaşla ilgili.

— Din. Yolculuk halinde olan ve bu yüzden oruç tutmağa ve namazların bütününü kılmağa mecbur edilmeyen. (M)

SEFERİHİSAR, Ege bölgesinde (İzmir ili) ilçe merkezi kasaba; 5 649 nüf. (1970). İzmir'in 64 km güneybatısında; yüksl. 30 m. Kasaba Ege denizinden 5 km kadar içeridedir. Yakın çevresinde tabiî plajlar.

— *Seferihisar ilçesi,* 364 km^2; 10 200 nüf. (1970). Tek bucak; 10 köy. Bağcılık, zeytincilik. (M)

SEFERİS (Georgios, Sepheriadis Georgios), yunan şairi (İzmir 1900-Atina 1971). Paris'te hukuk okuduktan sonra diplomatlık mesleğine girdi, bir yandan da şiirle uğraştı. Başlıca şiir kitapları: *Strophi* (Kıtalar) [1931], *İ Sterna* (Su Haznesi) [1932], *Mythistorima* (Roman), *Tetradio Gymnasmaton* (Alıştırmalar Defteri), *İmerologio Katastromatos* (Gemi Günlüğü), *Kihli* (Ardıç Kuşu), *Poiimata* (Şiirler) [1963], *Dialogos Pano Stin Poiisi* (Şiir Üstüne Diyalog), *Dokimes* (Denemeler). Seferis halk dilini kullanarak yalın ve dolaysız bir üslûpla günümüz Yunanistan'ındaki günlük hayatın görüntülerini dile getirir. Bu görüntülerin arasından ülkenin efsanevî ve tarihî tüm geçmişi olanca parlaklığıyle belirir (1963 Nobel Edebiyat ödülü). [L]

SEFERİYE i. (ar. *sefer* > *seferiyye,* sefere ilgili'den). Savaş durumunda bulunma.

— Mal. *Esk. Seferiye vergisi,* Osmanlılarda savaş sırasında alınan olağanüstü vergi. (Barış zamanında alınan vergilere *hazar vergisi* denirdi. Seferiye vergisinin bundan farkı; zamanının, tutarının, kimden ne kadar alınacağının bilinmemesiydi.) [M]

SEFERLİ sıf. (*sefer*'den *sefer-li*). Sefere çıkan, sefere giden.

— Teşk. tar. *Seferli kethüdası,* Osmanlı devletinde seferli ocağının başkanına verilen ad. (Savaş sırasında seferliler, başlarında kethüdaları olduğu halde padişahın maiyetinde bulunurlardı. Seferli kethüdalarının bir görevleri de, saray mehterhanesini yönetmekti. Seferli kethüdası, musiki âletlerini, savaşta gerekli olan araçları, padişahın destar [sarık] ve havlu gibi bazı özel eşyasını da saklayıp korumakla görevliydi.) || *Seferli koğuşu,* Enderunda Seferli ocağından olanların koğuşuna verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Seferli ocağı,* acemi oğlanların yetiştiği saray kurumu.

«Sefiller» (Gavroche fişekleri toplarken) Willette'in eseri

Victor SEGALEN

Foto. LAROUSSE

Anna SEGHERS

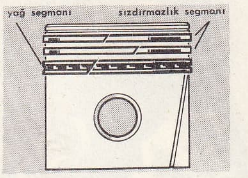

piston segmanları

Antonio SEGNI

roma devri su kemeri

— ANSİKL. Teşk. tar. *Seferli koğuşu* Doğancı koğuşundan sonra ve Kilerci koğuşundan önce gelirdi. Önceleri bu koğuştan olanların görevleri enderun halkının çamaşırlarını yıkamaktı. Daha sonra teşkilât gelişti ve koğuş bir bilim ve sanat mektebi biçimine geldi. Buradan birçok bilgin, musikişinas, nakkaş, hanende, kemankeş, pehlivan ve şair yetişti. Saraydaki özel hizmetlerde kullanılan dilsiz ve cüceler de bu koğuştandı. Koğuş mensupları yükselince Kilerci koğuşuna, dış görevlere verilirlerse kapıkulu süvari bölüklerine geçerlerdi. Bu kuruluş daha sonra kaldırıldı (1831); koğuş mensupları da kiler ve hazine odalarına dağıtıldı. (M)

Seferşah mescidi ve hamamı, Ezine'de (Çanakkale) mescit ve bu mescidin vakfı hamam. Mısır'a elçi olarak gönderilirken yolda ölen (1394), Kadı Zeyneddin Seferşah adına yaptırıldı. Yapılış tarihi bilinmiyor. Bayezid I devrinin özelliklerini taşır. Mescidin mihrap duvarında bizans devri mimarî parçaları kullanılmıştır. Duvarlar moloz taşıyle örülüdür. Mescidin kapısı yandadır; son cemaat yeri sonradan eklenmiştir. Hamam, caminin arkasındadır; geniş kubbeli bir soğukluğu ve küçük bir ılıklığı vardır. Sekiz köşeli göbek taşının çevresinde üç eyvan ve iki halvet yer alır. Kadınlar ve erkekler kısmının planları aynıdır. (M)

SEFERTASI bls. i. İçine yemek koyup götürmeğe yarayan bir veya üst üste yerleştirilen birkaç tastan ibaret takım. || Bu tasların her biri.

— DEY. *Sefertası gibi,* her katta tek odası bulunan evler için kullanılır. (M)

SEFFÂK sıf. (ar. *sefk*'ten *seffâk*). *Esk.* Kan dökücü: *Kinane İbni Bişr ve Kuteyre gibi meşhur seffâk reisler vardı ve cümlesinin reisi Gafikî İbni Harb idi* (Cevdet Paşa). [M]

SEFİD sıf. (fars. *sefîd*). *Esk.* Beyaz, ak: *Kenarda bir taşın üstünde bir hayâl-i sefid* (Tevfik Fikret). || *Riş-i sefid,* beyaz sakal.

— Coğ. *Esk. Bahri sefid.* Bk. BAHR.

◆ **Sefidî** i. *Esk.* Beyazlık, aklık. (M)

SEFİDAB veya **SEFİDAC** i. (fars. *sefîdâb* veya *sefîdâc*). *Esk.* Üstübeç. (M)

SEFİD KÛH (veya **SAFİD KÛH**), Afganistan'da sıradağlar, Paropamisos ile Hindukuş arasında, Bendi Türkistan'ın güneyinde; 3 135 m. Güneyde Hari Rud vâdisine, kuzeyde Murgab'ın yukarı vâdisine hâkimdir. (L)

SEFİD KÛH («Beyaz dağ»), Pakistan ve Afganistan sınırının izlediği sıradağlar, Hayber geçidinin batısında; Sikâram dağında, 4 761 m. Batı-doğu yönünde uzanan sıradağlar, Kâbil ırmağı vâdileri arasında kuzeye, İndus'un kolu Kurram'ın vâdileri arasında güneye yönelir. (L)

SEFİH sıf. (ar. *sefâhet*'ten *sefih*). Malını zevk ve eğlence yolunda harcayan, sefahata düşkün: *Paranız yok ya, şu ben var diyeyim, bol keseden; / Hakkınız nerde sefih olmaya, dünya açken?* (M. Â. Ersoy). || Âdi, bayağı: *Memleketini, Fransa'yı, orada geçirdiği sefih hayatı, şimdi de yanında bulunduğu bu ailedeki mevki ve vazifesini düşünürdü* (H. R. Gürpınar). || *Esk.* Akılsız.

— Huk. *Esk.* İrade bakımından nefsin tut-

SEGOVIA

1952'de alkazar

SEGESTA: yunan tiyatrosu

kularına karşı yeterli direnci olmayan.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Sefih* kimse Mecelle md. 946'da açıklandığı gibi mallarını, paralarını boş yere harcar. Hanefî mezhebi, parasını ve malını zina veya şaraba sarfedeken kimseyi sefih saymaz. Ebu Hanife'ye göre sefih kimse vesayet altına alınamaz, kâmil ehliyetlidir. İmam Muhammed'e göre sefih kimse aslında tabiî olarak kasır* ehliyetlidir, kendiliğinden vesayete bağlıdır. İmam Yusuf'a göre kadı kararıyle vesayet altına alınır ve yine kararla vesayetten kurtulur. Budala ve saf kimseler de hukuk bakımından sefih sayılırlar.

◆ **Sefihane** zf. *Esk.* Sefih bir kimseye yakışır şekilde. (M)

SEFİL sıf. (ar. *sefâlet*'ten osmanlıca *sefil*). Yoksul, perişan, zavallı: *Bu korkunç bir çocukluğun, sefil, bahtsız bir çocukluğun devamıdır* (S. F. Abasıyanık). *Zavallı günlerce aç, sefil kalmış* (Ahmed Rasim). || Harap, yıpranmış: *Ne kadar sefil evlerdi bunlar* (A. H. Tanpınar). *Zavallıların kıyafetleri öyle sefil ve perişandı ki, hemen hiç birisinde çorap, potin yoktu* (R. N. Güntekin). || Alçak, bayağı: *Bunlar ne bu memlekete, ne de bu millete acımaktadır. Bunlar yalnız kendi sefil ve gündelik çıkarlarını düşünmektedirler* (F.R. Atay). *Ben size lâyık değilim, ben sefil bir mahlûkum* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Sefilân** çoğl. i. *Esk.* Sefiller: *Lâkin bu sefilân-ı beşerden kiminin, var / Kalbinde bir ümmid ki encüm gibi parlar* (M.Â. Ersoy).

◆ **Sefile** sıf. *Esk.* Sefil'in dişili. || İ. Yaşayışı toplumun ahlâk yasalarına uymayan (kadın), fahişe: *Behlûl'ün hatırasında tesadüfen temellük edilmiş bir sefile hükmünde kalacaktı* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Sefillik** i. Sefil olma hali. (M)

Sefiller (*Les Misérables*). Victor Hugo'nun romanı (1862). Yazar kitabın amacını Önsöz'de şöyle belirtir: «İnsanın proletarya tarafından alçaltılmasını, kadının açlık yüzünden düşmesini, çocuğun karanlık yani cehalet yüzünden gelişmemesini ortaya koymak». Kürek mahkûmu Jean Val-Jean'ın hikâyesi, sosyal cehennemin içinde düşüşü ve ahlâk yönünden kurtuluşu, ışığa doğru yükselişi bu amaca uygundur. Yer yer konunun dışında kalan bölümlerle dolu hikâyenin zenginliği içinde güçlü tipler sivrilir: görevine körü körüne bağlı polis memuru Javert; ayaklanma sırasında barikatlarda şarkı söyleyerek ölen parisli yoksul, alaycı ve yiğit sokak çocuğu Gavroche; korkunç Thenardier ailesi; evlenmeden gebe kalan Fantine; mutluluklarını Jean Val-Jean'a borçlu iki âşık (Marius ve Cosette). Yer yer Eugène Sue'nün, ama daha çok Balzac'ın etkisini taşıyan bu sefalet destanında Victor Hugo'nun Paris'ini bütünüyle bulmak mümkündür. (→ Bibliyo.) [L]

SEFİL MOLLA (Hakkı), türk halk şairi (Ceylânlı köyü, Kırıkhan 1869-ay.y. 1934). Belen rüştiyesinde okudu. Âşık tarzında şiirler yazdı. Şiirlerinde genellikle dünya ve insan ilişkileriyle aşkı işledi. Medrese eğitiminin etkisiyle dili, öteki halk şairlerine oranla daha az sadedir. (M)

SEFİNE i. (ar. *sefîne*). *Esk.* Gemi: *Lâkin iki donanmanın mecmuu bin sekiz yüz kıta sefine olmakla o vakte göre bir büyük kuvvet idi* (Cevdet Paşa). *Sefine-i kalbin engine salma / Aşk bahrinde rüzgâr eser demişler* (Halk şiiri). || *Teşm. yol.* Çeşitli konuları içine alan kitap. || *Sefine-i Nuh,* Nuh'un gemisi.

— Astron. *Esk.* Bir burcun adı.

— Ed. *Esk. Sefinetüş şuara,* divan şairlerinin şiirlerini biraraya getiren derleme (*sefine* de denirdi). [M]

SEFİNEHAYI TOP bls. i. (ar. *sefine,* gemi, fars. *-hâ,* çoğul eki ve türk. *top*'tan osmanlıca *sefine-hâ-yi top*). Denizc. *Esk.* Top taşıyan savaş gemilerine verilen ad. (M)

Sefine-i Nefiseyi Mevleviye (*Mevleviliğin Güzel Gemisi*), Mustafa Sakıb Dedenin (öl. 1736) mevlevî şeyh ve dervişlerinin biyografilerini konu edinen eseri. *Sefine-i Nefise fi-l-Menakibi-l-Mevleviye* de (Mevlevî Menkıbeleriyle Dolu Güzel Gemi) denen eser, üç bölüme ayrılır. Birinci bölümde kendi zamanına kadar Konya'da Mevlânâ dergâhına şeyh olan çelebilerin hayatları; ikinci bölümde çeşitli tekkelerde şeyhlik etmiş mevlevî şeyhleri, üçüncü bölümde ünlü mevlevî dervişleri incelenir. Biyografiler arasında tasavvuf düşünceleri ve *Mesnevî*'den beyitler de yer alır. Eser Mısır'da basıldı (1866). [M]

Sefinet-ür-Rüesa (*Reisler Gemisi*), Ahmed Resmî Efendinin (1700-1783) osmanlı reisülküttaplarını anlatan eseri. Eserin bir adı da *Halifet-ür-Rüesa*'dır (Reislerin Halifesi). Eser Koca Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebi ile başlar (tayini 1525). Ragıb Mehmed Paşaya kadar (tayini 1745) geçen reisülküttapları konu edinir. Yazar sonradan eserine Nailî Abdullah Paşa ve Hacı Abdi Efendinin biyografilerini de ekledi. Eserde 66 reisülküttabın hayatı anlatılır. Ahmed Resmî Efendi, eserinin sonuna emevî halifelerinden Mervan II'nin ünlü kâtibi Abdülhamid'in kâtipler ve kitabet hakkındaki bir yazısının tercümesini koydu. Eser, Süleyman Faik Efendinin 47 reisülküttabın biyografisini içine alan ekiyle İstanbul'da basıldı (1853). [M]

SEFİR i. (ar. *sefâret*'ten *sefîr*). Elçi: *Baku'daki sefirimizle, bir şeyler daha konuşmuştuk* (Ş.S. Aydemir). || *Sefir-i kebir,* büyükelçi: *O halde, Fuat Paşa sefir-i kebir olarak Moskova'ya gidebilirdi* (Atatürk).

— Huk. Bk. ELÇİ. (M)

SEFİRE i. (ar. *sefir*'den *sefire*). Bayan elçi. || Sefir eşi. (M)

SEFK i. (ar. *sefk*). *Esk.* Dökme, akıtma. || *Sefk-i dima,* kan dökme: *Beynelislâm sefk-i dimaya ve memlekette iğtişaş ihdasıyle felâketler intacına çalışan bu zümre-i ihanet* (Atatürk). *Birkaç senedir sefk-i dimayı mucib olan meseleler...* (Namık Kemal). [M]

SEFL i. Bk. SÜFL.

SEFRU, Fas'ta (Fas ili) şehir, Sait ovasının güney kenarında, Orta Atlas «causse»unun eteğinde; 21 500 nüf. (L)

SEFSTRÖM (Nils Gabriel), isviçreli kimyacı (İlsbo, Hälsingland 1787-Stockholm 1845). Karlsberg'de kimya dersleri verdi (1812) ve 1820'de Falun'da yeni kurulan Soylular okulu müdürü oldu. Vanadyumu keşfetti. (L)

SEFTECE veya **SÜFTECE** i. (ar. *seftece*). Tic. *Esk.* Poliçe. (M)

SEG i. (fars. k.). *Esk.* Köpek, it: *Fuzulî şive-i ihsanın ister bir gedayındır / Dirildikte seg-i kûyun, ölende hak-i payındır* (Fuzuli). || *Seg-can,* köpek canlı. *Mec.* Dayanıklı. || *Seg-peçe,* köpek yavrusu, enik. || *Seg-i divane,* kuduz köpek. (M)

SEGABİ bls. i. (fars. *seg,* köpek, *âb,* su ve ar. *-î,* aitlik eki > *seg-âbî*'den). *Esk.* Kunduz. (M)

SEGÂH i. (fars. *segâh*). Mus. Türk musikisinde en eski makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Segâh acem,* türk musikisinde 6 yüzyıllık birleşik makamlardan biri. || *Segah mâye,* türk musikisinde dügâh-*la* ve segâh-*si* koma bemol perdelerinde kalan iki tür mâye makamının, segâh perdesinde kalanını ayırmak için kullanılan terim. || *Segâh muhayyer,* türk musikisinde birkaç yüzyıllık birleşik makamlardan biri. || *Segâh perdesi,* türk musikisinde bir sekizliyi 24 eşit olmayan aralığa bölen türk dizisinin orta sekizlisindeki 22. ses: *si* koma bemol.

Foto. LAROUSSE

(Aynı perdenin pest sekizlideki adı *kaba segâh;* tiz sekizlideki adı *tiz segâh* ve en tiz sekizlideki adı *tiz tiz segâh*'tır.)

— ANSIKL. Mus. Segâh makamı, segâh beşlisinin tiz tarafına bir hicaz dörtlüsünün katılmasından oluşur. Seyri çıkıcıdır. Genellikle durak veya güçlüden başlanılarak dizinin her tarafında dolaşıldıktan sonra segâh perdesinde karar verilir. Arada başka geçkiler yapılmasına engel yoktur. Güçlüsü üçüncü derece olan nevâ-*re* perdesi; durak'ı segâh-*si* koma bemol (♭) perdesidir.

Donanıma *si* ve *mi* koma bemolleri (♭) ile *fa* bakıye diyezi (#) konur. Hicaz dörtlüsünün *la* bakıye diyezi (#) nota içinde gösterilir. Dizide niseb-i şerife'den beş tane bulunduğu için makam gizli mütenafir sayılır. Orta sekizlideki sesleri pestten tize doğru; segâh, çârgah, nevâ, dik hisar, evc, gerdaniye, sümbüle ve tiz segâh tertibindedir. (M)

SEGALA i. (lat. *secale,* çavdar'dan). Fransa'da Massif Central'da, billûrlu kayalar üzerinde oluşan ve eskiden yalnız çavdar yetiştirilen asit toprak. (Bu ad, Massif Central'ın güneybatı kenarındaki bazı bölgelere de verilmiştir.) [L]

SEGALEN (Victor), fransız yazarı (Brest 1878-Huelgoat 1919). 1907'de MAX ANELY takma adıyle, Maorilerin hayatını konu alan *Immémoriaux* (Hatırlanmayanlar) adlı bir roman yazdı. 1909'da Çin'e gitti, Pekin'de doğu mistisizmine bürünmüş *Stèles* adlı bir şiir kitabı yayımladı (1912). 1914'te, Orta Çin'e yaptığı büyük bir gezi sırasında, Han sülâlesi hükümdarlarına ait mezarları keşfetti. Birinci Dünya savaşının başlarında Fransa'ya dönerek *Peintures* (Tablolar) adıyle mensur şiirler yazdı (1916). Ölümünden sonra yayımlanan eserleri: Debussy'nin bir operası için yazılmış bir dram taslağı olan *Orphé-Roi* (Kral Orpheus), Pekin'in yasak bölgesini anlatan romanı *René Leys* (1922), gezilerini anlatan manzum güncesi *Equipée* (Yolculuk) [1929]. (L)

SEGALL (Lasar), litvanya asıllı brezilyalı ressam (Vilna [bugün Vilnius] 1885-Sao - Paulo 1957). Berlin ve Dresden akademilerinde okudu. Hollanda, Fransa ve Brezilya'ya (1913) yolculuklar yaptı ve 1923'e kadar alman sanat hayatına katıldı. Brezilya'ya yerleşti; 1931 ve 1938'de Paris'te kaldı. Kübizmin tekniğiyle izlenimciliği birleştirerek özel bir üslûba ulaştı. Tablolarında Orta Avrupa Yahudilerinin hayatını, brezilya halkını ve tabiatını işler. Heykeltıraş ve oymacı olarak litografi albümleri ve ve *Vilna Hatıraları* (1919) adlı bir eser yayımladı. (L)

SEGAMİT i. (fr. *cégamite*). Miner. *Eşanl.* HIDROZENKIT.

SEGANTİNİ (Giovanni), italyan ressamı (Arco 1858-Schafberg dağ evi, Yukarı Engadine 1899). Milano Güzel Sanatlar akademisinde yetişti. Divizyonizmi uyguladı. Graubünden'de yerleşti, daha çok köy manzaraları yaptı (*Alaca Karanlık,* Berlin müzesi). [L]

SEGAON. Bk. SEVAGRAM.

SEGER (Josef), çek orgcusu ve bestecisi (Repin, Melnik yakınları 1716 - Prag 1782). Dinî müzik, toccata'lar ve org parçaları besteledi. (L)

Seger piramitleri, Alman seramikçisi H. Seger (1839 - 1893) tarafından bulunan ve onun adını taşıyan, kenarı 1 sm ve yüksekliği 5 sm olan kesik piramit biçimindeki ısı ölçekleri. Yapım malzemesini kuvars, feldispat, kalsiyum karbonat ve kaolin karışımı meydana getirir. Ergime noktaları 600°C'tan 2000°C'a kadar yaklaşık olarak 20'şer 20'şer derecelenen bir gam meydana getirir.
Seramik sanayiinde, yumuşamaları ve ergimeleri gözlenerek fırınlardaki sıcaklığı ayarlamakta kullanılır. Termometrenin kullanılamadığı zamanlarda (organların çok küçük olması yüzünden) elektrik makinelerinin organlarında meydana gelen ısınmayı ölçmek için de kullanılır. (L)

SEGERS (Paul Willem), belçikalı siyaset adamı (Anvers 1900). Louvain üniversitesinde okudu. Hıristiyan Sendikaları federasyonu genel sekreteri oldu (1927-1947). Daha sonra federasyona başkan seçildi. 1932'den bu yana Anvers belediyesinde danışmandır ve daha çok liman işleriyle görevlidir. 1949'da Sosyal-Hıristiyan partisinden senatör seçildi. Ulaştırma (1949-1954, 1958-1961) ve millî savunma (1961-1965) bakanı, başbakan yardımcısı ve sosyal siyaset koordinasyon bakanı (1965-1966) oldu. Şubat 1966'da, Van Acker'den sonra, Pierre Harmel'in istifasıyle ortaya çıkan buhranı gidermekle görevlendirildi, fakat başarı elde edemedi. (L)

SEGESTA. Esk. Rom. Hasat tanrıçası. (L)

SEGESTA veya **Egeste** veya **Aigesta.** Esk. coğ. Sicilya'da (İtalya) şehir, Palermo ve Trapani arasında. Efsaneye göre Aigestes veya Aineias tarafından kurulduğu sanılır. M. Ö. V. yy.da Atina'nın müttefiki olan çok zengin bir şehirdi: Peloponnesos savaşı sırasında Atina'nın Sicilya'ya büyük bir yenilgiyle sonuçlanan bir sefer yapmasına sebep oldu. Kartacalılarla anlaşmasını cezalandırmak isteyen Agathokles tarafından 307'de alınan ve yıkılan şehre, sonradan bir süre *Dikaiopolis* adı verildi. Kartaca savaşları sırasında Roma ile ittifak yapan şehirden birçok yıkıntı kalmıştır: surlar, tiyatro ve dor mimarîsinin çok güzel bir örneği olan Ceres tapınağı (bugünkü Calatafimi yakınında). [L]

SEGESTRİA i. Ilıman bölgelerde yaygın örümcek. (*Dysperidae* familyasından.)

— ANSIKL. *Segestria*'lar esmer veya mor renkli, silindirimsi gövdeli iri örümceklerdir. *Segestria Florentina* eski duvarların aralıklarına boru şeklinde ağ örer, içinde barınır; rastgele tutulursa fena halde ısırabilir. (L)

SEGHERS (Daniel), flaman ressamı (Anvers 1590 - ay.y. 1661). Kadife Bruegel'in öğrencisiydi. 1614'te cizvit tarikatına girdi. Böceklerle süslü demetler, dinî konulu yazıları çevreleyen çelenkler, gri rengin ağır bastığı kabartma portreler yaptı. Üslûbu oldukça özentili, zaman zaman da sert, renkleri ise zengindir. Bellibaşlı avrupa müzelerinde eserleri vardır: Anvers (C. Schut'un *İgnatius* adlı tablosunun çevresindeki *Çiçekli Taç*), Brüksel (Quellin'in *İsa*'sı için *Çelenk*), Abbeville, Amiens, Caen, Lyon, Cenevre. (L)

Seghers (EDITION), fransız yayınevi. 1939'da Pierre Seghers tarafından kuruldu. Özellikle şiir kitapları yayımladı: «Poètes d'aujourd'hui» [Günümüz Şairleri], «Anthologie des Grandes Poètes» [Büyük Şairler Antolojisi], bu yayımlara 1956'da genel kültür kitapları da eklendi. (M)

SEGHERS (Hercules), hollandalı ressam ve gravürcü (Haarlem [?] 1590'a doğr. - Amsterdam 1640'a doğr.). Gillis van Coninxloo'dan ders gördü. Haarlem, Amsterdam, Utrecht ve La Haye'de kararsız bir hayat sürdü. Küçük boyda birkaç tablosu vardır: *Vâdide Bir Nehir* (Amsterdam), *Rhenen'e Bakış* (Berlin). Gene sayıca fazla olmayan ofortları daha kişiseldir; sanatçı, renkli veya çoğu zaman beyaz boya ile tuval veya renkli kâğıt üzerine çizilen bu eserlerin üstünden sık sık fırça ile geçmiştir. Bunlar kalabalık peyzajlar, ağaç veya eşya etütleridir (*Üç Kitap, Yosunlu Çam, Kafatası, At*). [L]

SEGHERS (Netty RADVANYİ, **Anna** — denir), alman kadın edebiyatçı (Mainz 1900). İlk hikâyesi *St. Barbara'lı Balıkçıların Ayaklanması* (Der Aufstand der Fischer von Sankt Barbara) [1928] ile tanındı. Hitler rejimine karşı çıktığından, Fransa'ya (1933), sonra Meksika'ya göç etti. Sürgünde yazdığı bütün eserleri, Almanya'nın demokratik ve barışçı geleceğine duyduğu inancı dile getirir: toplama kamplarındaki alman direnişinin romanı *Das siebte Kreuz* (Yedinci Haç) [1941], göçü konu alan hikâyesi *Transit* (1947) ve 1918-1945 arasında alman siyasî hayatını anlatan romanı *Ölüler Genç Kalır* (Die Toten Bleiben Jung) [1949]. Anna Seghers, 1947'de yurduna dönerek Demokratik Almanya cumhuriyetine yerleşti. 1951'de Stalin barış ödülünü kazandı. *Die Kraft der Schwachen* (Güçsüzlerin Gücü) [1966] adlı bir hikâye kitabı yayımlamasına rağmen, Doğu Almanya hükûmetinin aralık 1965'te aydınları hizaya getirmek için giriştiği harekete karşı doğu alman yazarlarının açtığı direniş ve resmî görev kabul etmeme kampanyasına katıldı. (L)

SEGMAN i. (lat. *secare,* kesmek'ten *segmentum* > fr. *segment*). Mekan. Piston-silindir mekanizmasında, pistonun ayırdığı iki ortam arasında sızdırmazlığı sağlamak için kullanılan kapatma organı.

— Oto. *Segman takma,* segmanları, patlamalı bir motorun pistonları üzerindeki yuvalarına yerleştirme. (Bu segmanlar ikisi sızdırmazlık, biri yağlama segmanı olmak üzere genellikle üç tanedir ve pistonun çevresine üçte bir oranında art arda tespit edilir.)

— Teknol. *Fren segmanı,* fren tamburu üzerine dayanan ve çevresinde perçinli sürtünme balataları taşıyan hilâl biçiminde parça. || *Sızdırmazlık segmanı,* motor silindirinde pistonun geçirimsizliğini sağlayan esnek halka. (Pistonda oyulmuş bir yuva içine yerleştirilir ve çapı, piston çapından biraz büyüktür; bir ana doğru veya helise göre kesilir.) || *Yağ segmanı,* karterdeki yağın emme zamanında yanma odasına sızmasını önlemek için, pistonun üst kısmındaki sızdırmazlık segman grubunun altına yerleştirilen ve çevresinde halka biçiminde delikli bir oluk bulunan özel segman. (M)

SEGMENTİNA i. Planorbis'e benzeyen karındanbacaklı yumuşakça; planorbisten farklı olarak kavkısının içinde, kavkıyı yarım yamalak odacıklara ayıran lameller bulunur. (L)

SEGNER (Johann Andreas VON), alman tabiat bilgini ve matematikçisi (Pressburg 1704 - Halle 1777). Hekimdi. Göttingen üniversitesine profesör oldu. Kılcallık üstüne ortaya attığı teoride bir sıvının serbest yüzeyini germ bir zara benzetir (1752). [L]

SEGNİ, İtalya'da komün, Lazio'da (Roma ili) ve Lepini dağlarında; 8 600 nüf. Segni, Volscilerin *Signia* şehridir; VI. yy.dan kalma surlar. Şehir ortaçağ havasını muhafaza eder. Kimya sanayii. (L)

SEGNİ (Antonio), italyan siyaset adamı (Sassari 1891). 1925'ten sonra Pavia, Perugia, Cagliari, Sassari ve Roma (1954) üniversitelerinde hukuk profesörlüğü yaptı, 1944'te hıristiyan-demokrat milletvekili seçildi, tarım (1946-1951), millî eğitim (1951-1954) ve savunma bakanı (1958-1959) oldu. 1955-1957 ve 1959-1960 arasında hükûmeti yönetti. Dışişleri bakanlığına getirildi. 8 Mayıs 1962'de dokuz turluk bir oylama sonunda Gronchi'nin yerine cumhurbaşkanı oldu. 7 Ağustos 1964'te bir koroner tromboz geçirince görevi ile ilgili işleri senato başkanı Cesare Merzagora'nın yönetimine bıraktı. Yarı inmeli bir hale geldiğinden 6 aralık 1964'te istifa etti. 28 Aralıkta yerine Giuseppe Saragat geçti. (L)

SEGNİ (Bernardo), italyan tarihçisi ve hümanisti (Floransa 1504-ay.y. 1558). Medici'lerin hizmetine girdi (1535), Cosimo dukası tarafından Roma kralı Ferdinando'ya elçi olarak gönderildi (1541). Aristoteles'ten birkaç inceleme ve Sophokles'in *Kral Oidipus*'unu çevirdi. *Storie Fiorentine* (Floransa Hikâyeleri) adlı eseri 1527-1555 yıllarını kapsar. (L)

SEGNO i. («işaret» anlamında ital. k.). Müz. *Al segno,* işarete. (Partisiyonlarda parçanın işaretli yerden tekrarlanması gerektiğini gösteren terim.) [L]

SEGOBRİGA. Esk. coğ. İspanya'da Tarraconensis'te şehir, Edetani ülkesinde. Bugün, *Segorbe.* (L)

SEGOBRİGİUS'LAR. Esk. coğ. Liguria asıllı galya halkı, Phokaia'lılar gelmeden önce marsilya topraklarında yaşıyorlardı. (L)

SEGONZAC (André). DUNOYER DE SEGONZAC (André).

SEGORBE, İspanya'da şehir, Levante'de (Castellon de la Plana ili); 7 300 nüf. Keltiberlerin *Segobriga* şehri olan Segorbe, ortaçağ havasını muhafaza eder: Romalılardan kalma su kemeri yıkıntıları, XV. yy.dan kalma katedralde (XIV. yy.dan kalma çan kulesi) Valencia primitif ressamlarının çok zengin resim koleksiyonu. San Martin de Lar Monyas (XVI. yy.) kilisesinde Jacomert Baco'nun yaptığı mihrap arkalığı. (L)

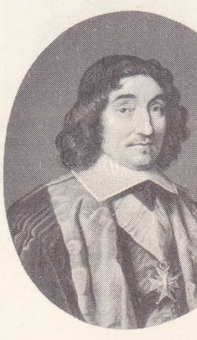

kançılar SÉGUİER (detay) Robert Nanteuil'ün eseri, Ch. le Brun'den Louvre müzesi, Paris

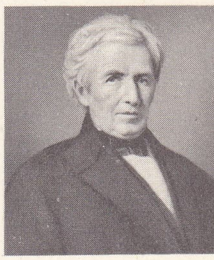

Marc SEGUİN

Foto. LAROUSSE

Louis Philippe SÉGUR kontu François-Joseph Heim'in eseri, Cabinet des Dessins, Louvre müzesi, Paris

Philippe Paul SÉGUR kontu Cabinet des Estampes, Paris

SEGOVİA, İspanya'da şehir, Castilla la Vieja'da, il idare merkezi, Sierra de Guadarraman'ın kuzey eteğinde, 1 000 m yükseltide; 35 900 nüf. Segovia eski anıtlar yönünden Castilla'nın en zengin şehirlerinden biridir. Başlıca anıtlar şunlardır: Romalılardan kalma su kemeri, Ortaçağ sur yıkıntıları, bir XV. yy. manastırı yanında XVI. yy.dan kalma (Rodrigo Gil de Hontanon'un eseri) katedral, XII. - XIII. yy. roman üslûbunda San Andres, San Esteban, San Juan de los Caballeros, San Lorenzo, San Martin, San Millan v.b. kiliseleri, Vera Cruz kilisesi (1208); eski kraliyet ikametgâhı (XIII.-XV. yy.) alakazar, XV. yy.dan kalma Parral manastırı (kilise, avlu dehlizleri, gotik üslûbunda mezar, rönesans üslûbunda mihrap arkalığı). Katolik krallar zamanından kalma eski Santa Cruz manastırı. Segovia'nın büyük ölçüde zenginleşmesini sağlayan yün sanayii bugün çok gerilemiştir; fakat şehirde başka çeşitli sanayi tesisleri vardır: besin sanayii, donatım malzemesi, seramik. — *Segovia ili,* 201 000 nüf. İlin dağlık (sierra de Guadarrama ve uzantıları) ve ormanlık güneydoğu kesiminin nüfusu azdır. Kuzeye doğru, tekdüze yaylalar Duero ovalarına bağlanır (kuru tahıl tarımı, koyun yetiştiriciliği).

— Tar. Keltiberlerin Romalılara karşı direnme merkezi olan Segovia'yı, M.Ö. 80'de Romalılar aldı. Şehir birçok Castilla kralının merkezi (XIII. - XV. yy.) olmadan önce zengin bir arap şehriydi. (L)

SEGOVİA (Andrés), ispanyol gitarcısı (Linares, Andalucia 1894). Castelnuovo - Tedesco, Manén, Moreno Torroba, Pedrell, A. Roussel, Samazeuilh, Tansman, Turina, Villa-Lobos v.b. çağdaş bestecilerin kendisi için besteledikleri gitar parçalarını ve konçertolarını çalmaktadır. (L)

SEGRAİS (Jean REGNAULT DE), fransız şairi (Caen 1624 - ay.y. 1701). Montpensier düşesinin sekreteri oldu. 1671'de gözden düşünce Mme de la Fayette'in yanına girdi: onunla birlikte sadece kendi adıyle yayımlanan *Zaïde*'i (1670-1671) yazdı. 1676'da Caen'a çekildi. Toprak sevgisiyle dolu olan *Athis* adlı şiir çağdaşları tarafından çok beğenildi. *Eglogues*'ı (Egloglar) ile pastoral şair unvanını kazandı. (L)

SEGRE, Katalonya'da ırmak, Fransız Cerdagne'ından (Pyrénées - Orientales idare bölgesi) doğar, Lerida'yı sular ve Elbe ırmağına katılır (sol kıyı); 260 km. (L)

SEGRE (Corrado), italyan matematikçisi (Saluzzo 1863 - Torino 1924). Torino üniversitesinde yüksek geometri dersleri verdi (1888 - 1924). L. Cremona'nın açtığı yoldan yürüdü, araştırmaları ve verdiği derslerle İtalya'da geometrinin gelişimine büyük katkıda bulundu. Özellikle çok boyutlu uzayda izdüşümsel geometriyle ilgilendi. Bu alanda, uzaydaki varlıkların özelliklerini, çok boyutlu uzaydaki varlıkların özelliklerinden ayırmağa çalıştı. Doğrular ve normal eğriler üstünde yaptığı çalışmalar, onu birasyonel dönüşüm geometrisine yaklaştırdı: böylelikle, eğriyle ilgili geometri çalışmaları için çok boyutlu uzay metodunu ortaya çıkardı. Cebirsel yüzeyler teorisinde, bir invariyanta *Zeuthen-Segre invariyantı* adı verilir. Segre'nin, geometrideki sanal cisimler ve izdüşümsel diferansiyel geometri üstüne çalışmaları da önemlidir. (M)

SEGRÉ (Emilio), italyan asıllı amerikalı fizikçi (Tivoli 1905). Roma üniversitesinde okudu. Orada Fermi'nin öğrencisi oldu. Aynı üniversitede bir kürsü elde etti (1928), sonra Palermo Üniversitesi Fizik enstitüsü müdürü oldu (1936). Berkeley'deki nükleer fizikçiler ekibine katılmak için 1938'de A.B.D.'ye göç etti. Los Alamos'ta çalıştı ve Kaliforniya üniversitesine döndü (1946). 1937'de Palermo'da, ilk sunî eleman olan teknetyum'u, Berkeley'de, astat'ı buldu. Plütonyumun elde edilmesiyle ilgili çalışmalara katıldı. 1955'te Chamberlain ile birlikte Berkeley'in bevatronu sayesinde antiproton üretimini gerçekleştirdi. İki fizikçi 1959 Nobel Fizik ödülünü paylaştılar. (L)

Segre türü, en küçük dereceden cebirsel türler; bu derecedeki noktalar, her biri r_1, r_2, ... r_n boyutlu, Sr_1, Sr_2, ... Sr_n uzaylarında bulunan n nokta gruplarıyle birebir tekabül halindedir; başka bir deyimle bu çeşitlilik, bu tür uzayların topolojik çarpımının en küçük cebirsel örneğidir. (M)

Segre yüzeyleri, dördüncü dereceden oransal ve *normal yüzeyler;* dört boyutlu bir uzayda iki ikinci derece yüzeyin tam ara kesiti. S_4 uzayının jenerik noktasıyle normal bir alan üstünde böyle bir yüzeyin izdüşümü alınırsa, çift noktaların geometrik yeri bir koni olan dördüncü derece bir yüzey elde edilir. (M)

SEGU, Mali cumhuriyetinde şehir, bölge ve seçim çevresi merkezi, Nijer'in sağ kıyısında; 21 000 nüf. Ticaret merkezi. Pamuk işlemeciliği. Nijer ofisinin merkezi; tarım deneme merkezi. — *Segu seçim çevresi,* 13 000 km²; 240 000 nüf.

— Tar. Şehir Kulubali ailesi tarafından kuruldu. Bambara devletinin merkezi oldu. 1670'e kadar Mandina devletine bağlı kaldı. 1670'te kral Biton Kulubali tarafından bağımsızlığa kavuşturuldu. Kısa bir süre sonra Timbuktu şehrinin nüfuzu altına girdi. 1710'da Biton'un ölümü üzerine iç karışıklıklar başladı ve Kulubali sülâlesi yıkıldı. Bundan sonra Malo adlı biri kral oldu ve bunun sülâlesi 1861'e kadar devam etti. Bu tarihte Nyora hâkimi Tukülör Hacı Ömer, Segu'yu işgal etti. Bunun üzerine Bambaralar çete savaşına başladılar. 1864'te Hacı Ömer ölünce, oğlu Ahmedu Tal, Segu'ya hâkim oldu ve 1884'e kadar ülkede bir baskı yönetimi kurdu. Segu, 1888'de Fransızlar tarafından işgal edildi. Bambara krallığını yeniden kurmak için girişilen hareketler bastırıldı ve Segu resmen fransız sömürgesi haline geldi (1893). 1958'de şehir Mali devletine bağlandı. (ML)

Segue («izle» anlamında ital. k.). Müz. Partisyonlarda, belirli bir kısmın bir önceki kısım gibi çalınacağını gösteren terim. ‖ *Segue l'aria, segue allegro* «arkadan gelen aria veya allegro'ya kesintisiz olarak, duraklamadan derhal geçiniz» anlamına gelir. (L)

SEGUİDİLLA i. (isp. k.). XV. yy.da İspanya'da icra edilen, üç zamanlı, edebî ve müzikli beste. (Cervantes çağında çok tutunan bu dans XVIII. yy. ispanyol tiyatrosunda sık sık kullanıldı. Zamanımızda halk şarkısı ve dansı olarak çok yaygındır.) [L]

SÉGUİER (Pierre), **Gien** kontu, **Villemor** dükü, Fransa adalet bakanı (Paris 1588 - Saint - Germain - en Laye 1672), Antoine Séguier'nin yeğeni. Guyenne'de yönetici (1621), Paris parlamentosu başkanı (1624), adalet bakanı (1633) oldu. Val-de-Grâce'ta, Anne d'Autriche ile İspanya arasındaki yazışmaları ele geçirmekle görevlendirildi. Olağanüstü yetkilerle Normandiya'da Nu - pieds'lerin (Yalınayaklılar) ayaklanmasını bastırmağa gitti (1639) ve Cinq-Mars davasının ilk soruşturmasını yaptı (1642). 1643'te, Louis XIII'ün vasiyetinin bozulmasına ilişkin davayı sonuçlandırdı. Mazarin'i desteklemesi, onu saray halkı ile birlikte Paris'te Paris'ten ayrılmak zorunda bıraktı. Villemor dükü (1650) olarak birkaç ay için adalet bakanlığı yaptı (1651) ve Molé ölünce (1656) yeniden bu göreve döndü. Fouquet davasında, başkanı mahkûm etmek için hırslı direnişiyle dikkati çekti (1661). Louis yasasının hazırlanışında görev aldı (1668-1670). [L]

SÉGUİN (Armand), fransız ressamı (Bretagne'da 1869-Châteauneuf-du-Faou 1903). Ranson akademisinde okudu. Burada Paul Serusier ile dostluk kurdu, onun kanalıyle Paul Gauguin ile tanıştı. Pont - Aven'e yerleşti. Gauguin'in en iyi öğrencilerinden sayılır. Aloysius Bertrand'ın *Gaspard de la Nuit* (Gecenin Gaspard'ı) ve Byron'ın *Manfred* adlı eserlerini resimledi. Art Moderne müzesinde, bazı yerlerini Gauguin'in düzelttiği bir portresi (*Çocuk Marie Jade*) vardır. Kültürlü ve değişik üslûplu bir sanatçı olan Armand Séguin, Mithouard'ın yönettiği *Occident* dergisinde çalıştı. (L)

SEGUİN (Marc), fransız mühendisi (Annonay 1786-ay. y. 1875), Joseph de Montgolfier'nin yeğeni. Lokomotiflere uyguladığı borulu buhar kazanlarıyle tanındı (1827). Bu tür kazan daha önce de var olmakla birlikte, bu türü geliştirdiği için Seguin mucit olarak kabul edilir. Borulardan ısıtılacak su yerine ocağın sıcak gazlarını geçirdi. 1828'de Stephenson'un, Rainhill ödülünü kazanan ünlü lokomotifi «Rocket», bu tür kazanla donatılmıştı. Seguin ayrıca Saint - Etienne - Lyon demiryolunun projesini çizdi ve bu yolun yapımını gerçekleştirdi. (L)

SEGU krallığı, Afrika'da Bambara devleti. Mali boyunduruğundan kurtulduktan sonra (1630), Kaladian Kulubali zamanında (1652-1682) büyük bir güç kazandı, en parlak dönemine Tijiton veya Biton (1712-1755) diye anılan Mamari Kulubali'nin saltanatı sırasında erişti. Mamari Soninkeleri ve Massasileri yenilgiye uğrattı. Biton'un ölümünden 1766 yılına kadar ülkede anarşi hüküm sürdü, sonra damadı Ngolo Diara, başkenti, Segu-Koro'dan Segu-Sikoro'ya taşıdı, Masina, Tombuktu ve Sikoto ülkesini boyunduruğu altına aldı, ama Mossislere karşı savaşırken öldürüldü. Tukullörlerin başkanı Hacı Ömer, Segu'yu ele geçirdi (1861); 1890'da Segu'ya, Ahmadu'yu yenen fransız albayı Arehinard hâkim oldu. (L)

SÉGUR (Louis Philippe, — kontu), fransız subayı ve yazarı (Paris 1753-ay.y. 1830), Ségur markisi Philippe Henri'nin oğlu. Amerika savaşından sonra Rusya elçisi oldu (1784-1789), Fransa'nın yararına sonuçlanan 1787 Ticaret antlaşmasını imzaladı. Fransa, Rusya, Prusya ve İspanya arasında birlik kurmağa çalıştıysa da başarı elde edemedi. 1791'de Berlin'e elçi olarak gönderildi; milletvekili (1801), danıştay üyesi (1802), tören bakanı (1804), senatör (1813), Yüksek meclis üyesi (1814) oldu. Vodviller ve tarihî eserler yazdı: *Tableau de l'Europe de 1786 á 1796* (1786-1796 Arasında Avrupa'nın Manzarası) [1801], *Histoire de France* (Fransa Tarihi) [1824-1834]. *Hatıralar*'ı (Mémoires) 1824'te yayımlandı. (L)

SEGUR (Nikolas Siguros), yunan şairi (Zanta [Zakynthos] 1873-Paris 1944). 1900'de Paris'e giderek edebiyat dünyasına katıldı, Loti, Zola, Sully-Prudhomme ve Ferrero ile tanıştı. Fransızca yazdığı eserlerinden en önemlisi ölümünden sonra yayımlanan *Histoire de la Littérature Européenne'*-dir (Avrupa Edebiyatı Tarihi) [1948-1952]. (L)

SÉGUR (Philippe Henri, — markisi), Fransa mareşali (Paris 1724-ay.y. 1801), Korsika'ya gönderilen birliklere kumanda etti (1756). Savaş bakanı oldu (1780-1787). Sürekli bir kurmay heyeti meydana getirdi (1783). Topçu ve istihkâm sınıflarını teşkilâtlandırdı, süvari ve piyadeyi güçlendirdi. Böylece Amerika savaşı sırasında, dövüşmeğe alışmış olan fransız ordusu Avrupa'nın en güçlü ordusu oldu. (L)

SÉGUR (Philippe Paul, — kontu), fransız generali ve tarihçisi (Paris 1780 - ay.y. 1873), Louis Philippe de Ségur'ün oğlu. Genelkurmay subayıyken, Mack'ı, Ulm teslim anlaşmasını imzalamak zorunda bıraktı (ekim 1805). General (1812) rütbesiyle Rusya, Almanya ve Fransa seferlerine katıldı. Özellikle tarihçi olarak tanınır: *Histoire de Napoléon et de la Grande Armée de 1812* (Napolyon ve 1812 Büyük Ordusu Tarihi) [2 cilt, 1824] adlı eseri, başarılı bir incelemedir. Yazar burada imparator ve subaylarının «zafer sarhoşluğu» üstünde ısrarla durur; eser, Ségur ile Gourgaud'yu karşı karşıya getiren (1825) ve Ségur'ün yaralandığı bir düello ile sonuçlanan polemik sırasında ün kazandı. Ségur'ün *Histoire* (Tarih) ve *Mémoires* (Hatıralar) [8 cilt, 1813] adlı eserleri, daha sonra *Un Aide de Camp de Napoléon, 1800-1812* (Napolyon'un Bir Yaveri, 1800-1812) [3 c., 1894-1895] başlığı altında yayımlandı. (L)

SÉGUR (Sophie ROSTOPCHİNE, **Comtesse** DE —), fransız kadın edebiyatçı (Petersburg 1799-Paris 1874). Moskova valisi Rostopçin'in kızı. Kont Louis-Philippe'in torunu Eugène de Ségur ile evlendi. Torunları için yazdığı çocuk kitapları bugün de ilgiyle okunur: *Bir Eşeğin Hatıraları* (Mémoires d'un Âne) [1860]; *Sophie'nin Felâketleri* (Les Malheurs de Sophie) [1864]; *Bir Şeytancık* (Un Bon Petit Diable) [1865]; *Siyanet Meleği Hanı* (L'Auberge de l'Ange-Gardien); *Le Général Dourakine* (General Dourakine) [1866] v.b. (L)

SEGURA, İspanya'da (Murcia) ırmak, Akdeniz'e dökülür; 240 km. Mundo ırmağını

Foto. LAROUSSE

alır ve derin bir geçitten çıkınca kanallar halinde Murcie ve Arihuela huerta'larında yayılır. Hidroelektrik santrallar. (L)

SEGURA (Juan DE), ispanyol yazarı (XVI. yy.). Eserleri: *Libro de İnstitucion Cristiana* (Hıristiyanlık Kitabı) [1554], *Confesionario* (1555) ve mektup şeklinde yazılmış ilk ispanyol romanı olduğu sanılan *Proceso de Cartes de Amores* (Aşk Mektupları Alayı) [1548]. (L)

SEGUSİAVUSLAR, lat. **Segusiavi** veya **Segusiani.** Esk. coğ. Kelt Galya'sında halk. Edui'lerle mübadele yapan Segusiavuslar, Lyonnais ve Forez bölgelerinde otururlardı. Roma devrinde *Forum Segusiavorum* (Feurs) ve *Lugdunum* (Lyon) bu halkın topraklarında kuruldu. (L)

SEĞİRDİM i. (*seğirtmek* > *seğirt-i-m*'den). Yaya koşusu. || Değirmene su veren oluktaki eğim. || *Seğirdim yolu,* kalenin duvarlarındaki korunmalı yol. Han odaları önünde bulunan dar gezinti yeri.

— Denizc. *Pervane seğirdimi,* büyük baş kıç dalgaları arasında kalınca, pervanenin devir sayısında meydana gelen anî ve şiddetli artış. || *Esk. Seğirdim halatı,* kürek ve yelken gemilerinde topların geri tepmesini azaltan halat.

— Sil. Top atıldığı zaman kundağın geri tepmesi. || *Seğirdim mengenesi,* kundağın geri tepmesini önlemeğe yarayan mengene.

— Teşk. tar. Yeniçeri ocağı için kesilen etleri mezbahadan alarak matbaha getirmekle görevli yeniçeri. (Bk. ANSİKL.) || *Seğirdim aşçı ustaları,* et dağıtımına ve seğirtme törenlerine nezaret eden görevli. (Bunların aşçılarbaşı adı verilen üç «eski»si [âmir] vardı. Biri ağabölükbaşılarından, biri yayabaşılarından, biri de eski odalardandı. Altı ayda bir, saraya ve Paşakapısı'na *kâhî* denilen muska şeklinde içi kıymalı bir börek sunarak bahşiş alırlardı.) || *Seğirdim aşçıları,* Yeniçeri ocağı aşçılarının bir kısmına verilen ad. || *Seğirdim ustaları,* seğirdim neferlerinin başında bulunan görevliler. (Seğirdim ustaları dört kişiydi. Çerağ* olarak çıkanların yerine seğirdim aşçısı ge tirilir veya taşra kalelerinden tayin yapılırdı.)

— ANSİKL. Teşk. tar. Yeniçerilerin günlük etleri şehir dışındaki mezbahalarda kesilir, hayvanlara yükletilerek Etmeydanı'ndaki tomruğa getirilirdi. Etler, otuz kadar hayvanın sırtında getirilirken önünde ve arkasında kasaplarla birlikte *seğirdim* ve *seğirdim ustaları* yürürdü. Yolda bunların önünden veya arasından geçmek yasaktı ve cezası idamdı. Etler tomruğa geldikten sonra kasaplara verilirdi. Seğirdim neferleri meydana dizilir, meydan şeyhi yüksekçe bir yere çıkarak gülbank çekerdi. Seğirdimler, koşarak kendi bölük ve ortalarının etini kasabın elinden kapardı. Eti önce kim kaparsa onun odasına törenle götürülürdü. Et meydanında seğirdim aşçı ve ustalarının dairesiyle seğirdim aşçıları için bir mescit vardı. (ML)

SEĞİRDİŞMEK ortaklş. f. (*seğirtmek* > *seğirt-i-ş-mek*'ten). Birlikte seğirtmek, koşuşmak. || Gayret etmek, emek harcamak, çabalamak. (M)

SEĞİRMEK geçz. f. (esk. türk. *sekremek,* kımıldamak'tan). Vücudun herhangi bir yerinde, derinin hemen altındaki kasla birlikte deri, kendiliğinden hafif hafif kımıldayıp titremek: *Acep oğluma ne oldu? Ama ben dedim, dün büyük kızım gelmişti, durup dururken bu sol gözüm seğiriyordu* (Ahmed Rasim). [M]

SEĞİRTME i. (*seğirtmek*'ten *seğirt-me*). Seğirtmek eylemi.

— Balıkç. Yemsiz kullanılan olta. || *Seğirtme olta ile balık avı,* tatlı suda olta ipini makara yardımıyle akıntıya salıvererek, denizde ise hareket halindeki bir tekneden sarkıtarak balık avlama. || *Seğirtme zokası,* yanlarında bir yem, bir ölü balık, bir yalancı yem takacak iğneler bulunan kalaydan balık; hazırlandıktan sonra suya salınan zoka, balıkları çeksin diye durmadan kımıldatılır ve darbelerle yukarı çekilir. (ML)

SEĞİRTMEK geçz. f. (esk. türk. *sekirtmek* veya *segirtmek,* koşmak'tan). Çabuk çabuk adımlar atarak veya sıçrayarak yakın bir yere koşar gibi yürümek: *Sopayı kapmasıyle ihtiyarın beline indirmesi bir olmuş, sonra aşağıya inmeye korkan ablasının kocasına doğru seğirtmişti* (S. F. Abasıyanık). *Bir cıgara daha yakacak oldu, seğirttik, mangaldan ateş verdik* (M.Ş. Esendal). *Kaçacağını tahmin ettiğimden, karanlıkta kapıya doğru koştum. Fakat yan taraftaki hamam kapısının şiddetle kapandığını işitince oraya seğirttim* (R.H. Karay). [M]

SEĞMEN veya **SEYMEN** i. (fars. *seg-bān,* köpek bakıcısı'ndan). Folk. Düğün v.b. toplantılara ve bayram günlerinde yapılan törenlere mahallî elbiselerle atlı ve silâhlı olarak katılan gençlere verilen ad. (Orta Anadolu'da [Ankara, Tokat, Kayseri] ve bazı güney illerinde [Maraş, Gaziantep] vardır.)

— Teşk. tar. Yeniçeri ocağına bağlı bir asker sınıfı. (Bk. SEKBAN.) || *Seğmen başı,* seğmen sınıfına kumanda eden görevli. (M)

SEHA veya **SAHA** i. (ar. *seḥa*ᵓ). Anat. *Esk.* Beyin zarı.

◆ **Sehaî** sıf. *Esk.* Beyin zarıyle ilgili.

◆ **Sehaiye** sıf. *Esk.* Sehaî'nin dişili. (M)

SEHAB i. (ar. *seḥāb*). *Esk.* Bulut. || — *Mec.* Karanlık. || Kalabalık bir halde uçuşan böcek (çekirge v.b.) topluluğu. || *Sehab-âlûd,* bulutlu. || *Sehab-ı rahmet,* rahmet (yağmur) bulutu.

◆ **Sehabî** sıf. *Esk.* Bulutla ilgili. || Bulutumsu.

◆ **Sehabiye** sıf. *Esk.* Sehabî'nin dişili. (M)

SEHABE i. (ar. *seḥāb*'dan *seḥābe*). *Esk.* Bir tek bulut: *Girdâblar açar önüme bir derin serab / Ruhum sehabelerden alır şemme-i türab* (Tevfik Fikret). [M]

Se habla espanol, «ispanyolca konuşulur» anlamında ispanyolca deyim. Personel arasında ispanyolca konuşan birinin bulunduğunu göstermek için dükkân vitrini v.b. yerlere yazılır. (L)

SEHAİB çoğl. i. (ar. *seḥāb*'dan *seḥā*ᵓ*ib*). *Esk.* Bulutlar: *Kış / Ayrılmak istiyor, fakat ayrılmıyor gibi / Örter, açar, bakar, yine örter sehaibi* (Tevfik Fikret). || *Sehaib-i meftûre,* hareketsiz ve ağır bulutlar. (M)

SEHAKA sıf. Bk. SAHHAKA.

SEHANET i. (ar. *seḥānet*). *Esk.* Sıcak olma, sıcaklık. (M)

SEHANET i. (ar. *ṣeḥānet*). *Esk.* Kalınlık. || Sıcaklık. || Katılık, sertlik. (M)

SEHAVÎ (Şemseddin Muhammed bin Abdurrahman), Mısır Memlûklu devletinin son zamanlarında Kahire'de yetişen arap yazarı (1427 - 1493). İbni Hacer'in öğrencisiydi; islâmî bilimlerin her dalında eser yazdı. Biyografik eserlerinin başında *Ed-Dav'ul-Lâmi li-Ehli'l- Karnı't-Tasi* (IX. Yüzyıl Halkı İçin Parlayan Işık) adlı kitabı gelir. Alfabetik olarak yazılan bu eser, 12 ciltti̇r ve Kahire'de 1936'da basıldı. Tarihe ait eseri *Veciz-ül-Kelâm* (Sözün Özlüsü) adını taşır ve Zehebî'nin *Tarih-ül-İslâm*'ına (İslâm Tarihi) zeyi olarak kaleme alınmıştır. Tek yazması Köprülü kütüphanesinde (İstanbul) bulunan bu eser, XIV. yy.ın ilk yarısından 1493'e kadar gelir; Memlûklu teşkilâtı ve osmanlı-memlûklu ilişkileri hakkında geniş bilgiler verir. (M)

SEHAYA çoğl. i. (ar. *sehā*'dan osmanlıca *sehāyā*). Anat. *Esk.* Beyin zarları.

— Patol. *Esk. İltihab-ı sehaya,* beyin zarı iltihabı, menenjit. || *Nezf-i sehaya,* beyin zarının kanaması. (M)

SEHER i. (ar. *seḥer*). Tan yerinin ağarmasından az önceki zaman, sabahın erken saati (*seher vakti* de denir): *Seherde ağlıyor bülbül biçare / O da benim gibi âşık mı yâre* (Âşık Veysel). *Seherde açılan güle dönmüşsün* (Karacaoğlan). || Kadın adı.

— *Esk. Seher-gâh* (veya *seher-geh*), seher vakti: *Dâd o zalimden eğer böyle kalırsa nazı / Ne figan-ı dil ü ne âh-i sehergâh bilir* (Nef'î). || *Ale-s-seher,* sabahleyin erkenden.

◆ **Seherî** sıf. *Esk.* Seherle ilgili.

◆ **Seheriye** sıf. *Esk.* Seherî'nin dişili. (M)

SEHER i. (ar. *seher*). Patol. *Esk.* Geceleri uyuyamama hastalığı, uykusuzluk. || *İllet-i seher,* uykusuzluk hastalığı. (M)

SEHER ABDAL, türk kadın şairi (XVI. yy.). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Aruz ve hece ölçülerini iyi kullandığı, iran şiirini, tasavvufu iyi bildiği anlaşılmaktadır. Ünü daha çok Bektaşî tarikatı çevrelerinde yayılan Seher Abdal'ın bazı şiirleri, elyazması mecmualardadır. (M)

SEHERHİZ sıf. (ar. *seḥer* ve fars. *ḫāsten* > *ḫīz*'den *seḥer-ḫīz*). *Esk.* Sabahları erken kalkan, erkenci. (M)

SEHHAR sıf. (ar. *siḥr*'den *seḥḥār*). *Esk.* Büyücü, sihirbaz. || *Mec.* Kuvvetle çeken, büyüleyici: *Kadında cidden sehhar bir hüsnü ân vardı* (Ahmed Rasim). *Tahattur eylediğim lahza, aşk-ı sehhârı / Bu levha zahir işte piş-i çeşmimde* (Tevfik Fikret).

◆ **Sehhare** sıf. *Esk.* Sehhar'ın dişili. || İ. Çok güzel, büyüleyici kadın. (M)

SEHİ sıf. (fars. *sehî*). *Esk.* Düz, doğru. || [Boy için] Fidan gibi. || *Sehi-kad* (veya *sehi-kamet*), fidan gibi düzgün boy. (M)

SEHÎ BEY. Bk. EDİRNELİ SEHÎ BEY.

Sehi Bey Tezkiresi. Bk. HEŞT BEHİŞT.

SEHİL veya **SEHL** sıf. (ar. *sehl*). *Esk.* Kolay. || *Sehl-ter,* çok kolay, en kolay: *Eğerçi zevktir meyhanelerde cam-ı Cem çekmek/ Cem'e memnunluktan sehlterdir bâr-ı gam çekmek* (Nabi).

— Ed. *Sehli mümtenî,* dıştan kolay ve sade görünmekle birlikte gerçekte bulunup söylenmesi ve taklit edilmesi güç olan söz. (M)

SEHİM sıf. (ar. *sehm*'den *sehîm*). Hisse sahibi. (M)

SEHİM veya **SEHM** i. (ar. *sehm*). *Esk.* Hisse, pay, kısmet: *Hayf kim taksim-i dert ettikte kassam-ı kaza / Tir-i gamzen düştü sehm-i âşık-ı üfkendeye* (Nedim).

— Dy. *Sehimler metodu,* sabit uzunluktaki bir kiriş bir eğri boyunca yürütülerek, bu kirişe tekabül edecek sehimleri ölçmeğe ve düzeltmeğe dayanan demiryolu eğrileri çizim metodu.

— Huk. *Esk.* Mirasçıların mirastaki belirli payları. Bk. ANSİKL.

— İnş. İki ucundan tespit edilmiş bir kirişin yük altındaki bükülme payı. İki dişli kirişin daha sıkı birleşmesi için, kirişlere karşılıklı bir sehim verildikten sonra dişler açılarak birbirine geçirilir.

— Mal. *Esk. Sehim kâğıdı,* faizi aydan aya alınmak üzere, devlet hazinesine ödünç olarak verilen paraya karşılık alınan resmî senet. (*Sehim* de denir.)

— Mekan. Enine bir kuvvetin etkisi altında yatay bir parçanın nötr lifinin bükülme miktarı. (*Ok* da denir) [Bk. ANSİKL.]

— Sil. Esk. Ucu sivri demirli değnek. || Yayla atılan kamış ok.

— Telekom. *Bir telgraf veya telefon telinin, bir antenin ve genel olarak havada asılı herhangi bir iletkenin sehimi,* bu iletken ile asma noktalarını birbirine bağlayan doğru arasındaki en büyük düşey uzaklık: *Sıcaklığın etkisi ile bir telin uzaması sehimini arttırır.* Bk. GERİLİM.

— ANSİKL Huk. *Esk. Sehim*'lerin oranı ya Kur'an'ın ayetleriyle veya onlardan dolaylı olarak çıkan anlama göre belirlenir. Ayetlerde belirtilen miras payları şunlardır: nısıf (1/2); rubu (nısfın nısfı) 1/4; sümün (nısfın nısfının nısfı) 1/8; sülüsan (sülüsün muzaafı) 2/3; sülüs (sülüsanın nıfsı) 1/3; südüs (sülüsanın nıfsının nıfsı) 1/6. Bunlara *sıhhamı mukaddere* (takdir edilen paylar) veya *sıhhamı mefruze* (belirlenen paylar) denir. Birden fazla kimsenin mirasçı olması halinde miras paylarının ne olacağı feraiz kurallarıyle tespit edilir. Bunda ahvali erbain denen başlıca 40 durum vardır.

— Mekan. *Sehim,* yük, açıklık, yük altındaki parçanın dayanma biçimi ile değişir ve şekil değiştirmiş nötr lifin denklemiyle elde edilir. Bu denklem $y = f(x)$ olsun; lifin herhangi bir n noktasındaki eğrilik yarıçapının değeri olarak,

SÉGUR kontesi
Rahip Ségur'ün eseri

Foto. LAROUSSE

$$\rho = \frac{\left[1 + \left(\frac{dy}{dx}\right)^2\right]^{\frac{3}{2}}}{\frac{d^2y}{dx^2}};$$

ifadesi elde edilir; fakat bu ρ E esneklik modülü, I nötr life dayanan ve bükülme düzlemine dik bir eksene göre göz önüne alınan noktadaki enine kesitin eylemsizlik momenti, μ bükülme momenti olmak üzere $\frac{EI}{\mu}$'ye eşittir. Bükülmeler olağanüstü küçüklükte düşünüldüğünden 1 karşısında $\left(\frac{dy}{dx}\right)^2$ ihmal edilebilir ve

$$\frac{EI}{\mu} = \frac{1}{\frac{d^2y}{dx^2}} = \frac{1}{f''(x)},$$

yazılabilir; bu diferansiyel denklemden, art arda iki kere integral alınarak *f* (*x*) bulunur. (ML)

SEİGNELAY markisi Mignard'ın eseri (özel koleksiyon)

SEHİRUS i. Parlak siyah renkli, genellikle kenarları beyaz çizgili yaprakbiti. (İlmî adı *Sehirus bicolor.* Heteroptera takımının *pentatomidae* familyasından.) [L]

SEHİV veya **SEHV** i. (ar. *sehv*). Yanlış, hata, yanılma: *Bunlardaki sehv sonra gûya / Sair şuaraya oldu fetva* (Ziya Paşa). *Kim bilir, belki hepsi doğru da ben / bîhaber kendi sehv-i hissimden* (Tevfik Fikret). || *Sehv-i kalem,* dalgınlıkla yanlış yazma. || *Sehv-i mürettib,* mürettip hatası. || *Sehv-i sarih,* açık bir şekilde görünen yanlış. || *Sehv-i tertib,* dizgi yanlışı.

◆ **Sehven** zf. *Esk.* Yanlışlıkla, yanılgıyla. (M)

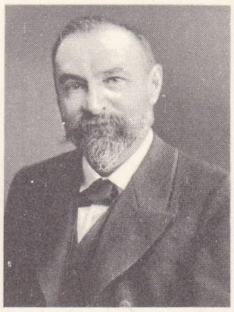

SEİGNOBOS

SEHL sıf. Bk. SEHİL.

SEHL bin HARUN, arap şairi ve yazarı (VIII. yy. sonları - IX. yy. başları). İranlıdır. Sonradan Basra'da yerleşti. Abbasî halifesi tarafından saraya alındı. Bermekîlerden Yahya bin Halid'in kâtipliğini yaptı. Halife Memun'un nedimleri arasına girdi. Şuubiye* hareketini savunanların başında gelir. Sayısı az olan şiirleri akıcı ve açıktır. Öğrencisi Cahiz'i ve kendinden sonra gelen birçok arap yazarını etkiledi. Eski iran edebiyatı geleneklerini sürdüren bir sanat anlayışı vardır. *Kelile ve Dimne*'ye özenerek yazdığı eseri iran edebiyatı etkisi altındadır. Eserleri: *Kitab-üs-Salâ ve Afra* (Afra ve Salâ'nın Kitabı); *Risalet-ül-Buhala* (Cimriler Risalesi). [M]

SEHL el-TUSTERÎ (Ebu Muhammed bin Abdullah), iranlı yazar (Tuster 815-ay.y. 896). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Küçük yaşta kendini tasavvufa verdiği, sünnî inançlarını benimsediği, Bağdat ve Kûfe'ye gittiği bazı kaynaklarda yazılıdır. Bir mecmuada toplanan birkaç yazısından başka bugüne kalan eseri yoktur. Tusteri, tasavvuf konularını sünnî inançlarına göre yorumladığı için şiî mutasavvıflarca pek tutulmadı. Düşünceleri ölümünden sonra öğrencileri tarafından sünnî çevrelerde yayıldı. (M)

SEHLEN zf. (ar. *sehl*'den *sehlen*). *Esk.* Kolayca, kolaylıkla. || *Ehlen ve sehlen,* «hoş geldiniz, safa geldiniz» anlamında. (M)

SEHM i. (fars. *sehm*). *Esk.* Korku, dehşet. || *Sehm-gin* (veya *sehm-nak*), korkunç, korkulu. (M)

SEHM i. Bk. SEHİM.

SEİN adası

SEHPA blş. i. (fars. *se,* üç ve *pā,* ayak'tan *se-pā*). > *seh-pā*). Üstüne bir şey koymağa yarayan ayaklı destek, çatkı: *Resim sehpası.* || Küçük masa. || Darağacı. || *Esk.* Üç ayaklı masa veya iskemle.

— DEY. *Sehpaya çekmek,* asmak, asarak idam etmek.

— Ask. *Nişan sehpası.* Bk. NİŞAN.

— G. sanatl. Ressamların yapmakta oldukları tabloları yerleştirdikleri hafif ahşap destek. (Üstüne tablo konan yatay tabla alçaltıp yükseltilebilir. Daha masif sehpalar, müzelerde veya sergilerde özel olarak seçilmiş eserlerin sergilenmesinde kullanılır.)

— Heyk. *Heykeltıraş sehpası,* üzerinde dönen bir tabla bulunan ayaklı iskemle; heykeltıraş bu iskemlenin üzerine işleyeceği toprak, balmumu veya alçıyı yerleştirir.

— İnş. Düşey iki dikme üstüne konulan yatay ahşap parça.

— Teknol. Üzerine işlenecek parça tutturulan ahşap tezgâh. || Tamir sırasında kullanılan payanda. || İki dikme üzerine yerleştirilmiş yatay parça. || Damcıların dam üzerine ve merdiven altına koydukları hasır örgü. (İSKELE de denir.)

— Tekst. Çözgü makinesi arkasına yerleştirilen ve çözülecek iplik bobinlerini koymağa yarayan cağlık. || Halat yapımında, urganların üstünden geçtiği travers. || Sabit vargellerde fitil yumaklarının, büküm makinelerinde ise katlanmış iplik yumaklarının yerleştirildiği kısım.

◆ Sıf. Sehpa biçiminde olan.

— Ask. *Sehpa ayak,* bir askerî köprünün, birbirine eğik direklerle bağlı ve dibe dayanan kalaslardan meydana gelen sabit dayanağı. (Kazıkların kullanılmasına engel olan, dibi kayalı akarsularda kullanılır.) [Bk. *Askerî* KÖPRÜ.] (LM)

SEHRENK i. (fars. *sehreng*'den). Dokumc. İpekli bir kumaş türü.

— ANSİKL. Dokumc. Halk arasında «serenk» de denilen *sehrenk,* üç renkli olduğundan bu adla anılırdı. Şahibenk kumaşları gibi, sırma tel yerine ipek kullanılarak dokunurdu. Düz, benekli, çiçekli çeşitleri vardı. Dokunduğu yere göre ad alırdı: *sehrengi bursa, sehrengi istanbul* v.b. (M)

SEHTAR i. (fars. *sih* ve *tār*'dan *sehtār*). Mus. Telli sazlardan biri. (Rübaba benzer, üç tellidir.) [M]

SEHV i. Bk. SEHİV.

SEHVİYAT çoğl. i. (ar. *sehv*'den *sehviyyāt*). *Esk.* Yanlışlar, hatalar. (M)

SEİBER (Matyas), macar asıllı ingiliz bestecisi (Budapeşte 1905-Kap 1960). Kodaly'den ders gördü. Uzun süre gemilerde çalgıcı olarak çalıştı, sonra Almanya'ya yerleşti, 1935'te Londra'ya göç etti. Dizisel tarzda bütün türleri kapsayan eserler verdi: viyolonsel ve orkestra için *Konçertant Fantezi* (1944), üç yaylılar dörtlüsü (1934, 1948, 1951), *Odysseus* (1947), *3 Fragments from «A Portrait of the Artist as a Young Man»* («Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi»nden 3 Bölüm) [1957]. (L)

SEİBO (EL), Dominik cumhuriyetinde il idare merkezi, adını aldığı kesiminde; 5000 nüf. — *El Seibo ili,* 136 800 nüf. (L)

Seicento i. («altı yüz» anlamında ital. k.). XVII. yy.ın edebiyat ve sanat dünyasını belirten terim. (L)

SEİDEL (Heinrich), alman yazarı (Perlin, Mecklenburg 1842-Lichterfelde 1906). İyimser ve nükteli bir yazardı. Sakin ve mutlu yaşama idealini gerçekleştirmeyi bilen komik küçük burjuva tipi *Leberecht Hühnchen* (1882) ile büyük başarı kazandı. (L)

SEİDEL (Ina), alman kadın edebiyatçı (Halle 1885), Heinrich Seidel'in yeğeni. Romanlarında dinî inançlara ve yurt toprağına bağlılık, acı ve fedakârlığın değeri gibi geleneksel erdemleri dile getirdi. Başlıca eserleri: *Labyrinth* (Labirent) [1922], *Brömseshof* (1927), *Das Wunschkind* (İstenen Çocuk) [1930], *Lennacker* (1938), *Das Unverwesliche Erbe* (Bozulmayan Miras) [1954]. (L)

SEİDEL (Philipp Ludwig VON), alman matematikçisi (Zweibrücken 1821 - Münih 1896). Münih üniversitesinde matematik dersleri verdi (1847); Münih bilimler akademisine üye oldu. Çeşitli matematik (özellikle diziler üstüne) ve matematiksel fizik meseleleri üstünde çalıştı: bazı yaklaşıklılık hipotezlerine dayanarak, sapınçsız bir merkezî optik sistem kurmak için gerekli şartları belirledi. (M)

SEİDL (Arthur), alman müzik tenkitçisi (Münih 1863-Dessau 1928). Leipzig üniversitesinde okudu. Birçok kitap yazdı; başlıcaları: *Wagneriana* (3 c., 1901-1902), *Neue Wagneriana* (3. c., 1914), *Straussiana* (1914), *Hans Pfitzner* (1921). [M]

SEİDL (Gabriel VON), alman mimarı (Münih 1848-Bad Tölz 1913). 1900'e doğru Münih'te moda olan eklektik mimarînin temsilcisiydi. En büyük eseri Bavyera Millî müzesidir (1896-1900). [M]

SEİDL (Johann Gabriel), avusturyalı şair (Viyana 1804-ay.y. 1875). Önceleri Saray müzesinin Eski Eserler ve Eski Paralar bölümünün müdürüydü, sonra sarayın hazine memuru oldu. Biedermeier çağının tipik bir şairi idi; hikâyeler ve baladlar (*Dichtungen* [Şiirler], 1826-1828; *Bifolien,* 1836; *Natur und Herz* [Tabiat ve Yürek], 1853) yazdı. Ayrıca, XVI. yy. halk ve buryava geleneğini yeniden ele alan halk lehçesiyle yazılmış, şarkı ve dramları da vardır: *Flinserln* (1828-1838); *Almer* (1850). [M]

SEİDLER (Ernest VON), avusturyalı siyaset adamı (Schwechat, Viyana 1862 - Viyana 1931). Viyana üniversitesinde (1914'ten itibaren) anayasa ve devlet hukuku profesörüydü; veliaht prens arşidük Karl'a devlet yönetimi üstüne ders verdi (1915). 1917'de bakanlar kurulu başkanı oldu, iktisadî ve siyasî bunalımı bastırmak, ayrıca parlamento dışı rejimden parlamenter sisteme geçişi sağlamakla görevlendirildi. Hükûmet programı özellikle milliyetçilik konusunda büyük engellerle karşılaştı. Seidler, her türlü çabayı gereksiz görerek, 1918'de istifa etti. (M)

SEİDLER (Gustav), avusturyalı iktisatçı ve hukukçu (Lipnik, Moravya 1858 - Viyana 1933). Viyana üniversitesinde devlet muhasebesi dersleri verdi (1888'den itibaren). Devlet muhasebe teorisini ortaya attı ve araştırmalarını devlet hukukuna yöneltti: *Lehrbuch der Österreichischen Staatsverrechnung* (Avusturya Devleti Hesapları Ders Kitabı) [1888]; *Das Juristische Kriterium des Staates* (Devletin Hukuk Kriteryumu) [1905]; *Grundzüge des Allgemeinen Staatrechtes* (Genel Devlet Hukukunun Ana Hatları) [1929] v.b. (M)

SEİFERT (Herbert), alman matematikçisi (Bernstadt, Silezya 1907). Heidelberg üniversitesinde (1937'den itibaren) ders verdi. Topoloji ve «yüksek» analiz uzmanıydı, bu konular üstüne, W. Threlfaall ile birlikte iki önemli inceleme kitabı yazdı: *Topologie* (Topoloji) [1934]; *Variationsrechnung in Grossen* (Büyüklüklerde Varyasyonlar Hesabı) [1938]. (M)

SEİFERT (Jaroslav), çek şairi (Prag 1901). Şiirlerinde, proleter şiirden katkısız lirik duyarlığa doğru bir gelişme görülür: *Jablko z Klina* (Kucaktan Düşen Elma) [1933], *Ruce Venušiny* (Venüs'ün Elleri) [1936], *Aydınlığa Bürünen Kadın* (1940), *Kamenny Most* (Taş Köprü) [1944], *Bir Ressam Yoksulluk İçinde Dünyayı Dolaşıyordu* (1949), *Adada Konser* (1965), *Ayrılık Öpücüğü* (1965), *Trebon Madonna'sının Yüzüğü* (1966). Çocuklar için tekerlemeler yazdı. (L)

SEİFFERT (Max), alman müzik bilgini (Beeskow, Brandenburg 1868-Schleswig 1948). 1600-1750 Dönemi avrupa müziğinin başta gelen tarihçilerindendi. *Denkmäler Deutscher Tonkunst*'un yayımına katıldı. Sweelinck'in eserlerini bastırdı, bir *Organum* (Klavye Müziği Tarihi) yayımladı. Händel ve kuzey alman ustalarının eserlerinin yeni baskılarını yaptı. 1904'ten 1914'e kadar *Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft*'ı, 1918'den itibaren de *Archiv für Musikwissenschaft*'ı yayımladı. (L)

SEİGNELAY (Jean-Baptiste COLBERT, — markisi), fransız siyaset adamı (Paris 1651-Versailles 1690), Colbert'in oğlu. Denizcilikle görevli devlet bakanlığında ve kral sarayında babasının yerini aldı (1683), devlet bakanı oldu (1689). Babasının izinden yürüdü. Fakat yeni sömürgeler edinmekten çok, savaş filolarıyla ilgilendi. Lou-

Foto. LAROUSSE

vois ile mücadele etti. Madame de Maintenon'un desteğiyle fransız deniz kuvvetlerinin öteki devletlere karşı üstünlüğünü sağladı. Gerek Messina'nın yardımına (1674), gerek İrlanda'ya (1689) gönderilen birlikleri yönetti. Ölümü göze alarak filosuyle Cenova önlerine kadar yanaşıp (1684) şehri bombardıman etti. (L)

SEİGNER (Louis), fransız tiyatro ve sinema oyuncusu (Saint-Chef, İsère 1903). 1939'da Comédie-Française'e girdi. Babacan haliyle *Horozibiği*'ndeki (Poil de Carotte) M. Lepic, daha sonra da *Tartuffe*'teki Orgon, *Kibarlık Budalası*'ndaki (Bourgeois Gentilhomme) Mösyö Jourdain rollerinde başarı sağladı. Sinemada da birçok filmde rol aldı: *Goupi Mains-Rouges* (Kırmızı Elli Gupi); *Le Corbeau* (Karga); *L'Homme au Chapeau Rond* (Yuvarlak Şapkalı Adam); *Nous Sommes tous des Assassins* (Hepimiz Katiliz). [L]

Seignette tuzu. Kim. Sodyum ve potasyum tartarat; ilk defa, La Rochelle'de eczacılık yapan Pierre *Seignette* (1660-1719) tarafından elde edildi. (LA ROCHELLE TUZU da denir.) [L]

SEİGNOBOS (Charles), fransız tarihçisi (Lamastre 1854 - Ploubazlanec 1942). Sorbonne'da profesörlük yaptı (1890). *Le Régime Féodal en Bourgogne* (Bourgogne'da Derebeylik Rejimi) [1882] adlı bir kitap yazdıktan sonra, alman tarih okulunun etkisinde kaldı. Eserleri: *Histoire de la Civilisation* (Medeniyet Tarihi) [1884-1886], *Le Déclin de l'Empire et l'Établissement de la IIIe République* (İmparatorluğun Çöküşü ve III. Cumhuriyetin Kuruluşu) [Lavisse'in *Histoire de France*'ında (Fransa Tarihi)] (1921), *Histoire Sincère de la Nation Française* (Fransız Milletinin Gerçek Tarihi) [1933]. «Pozitivist» denen ve salt fizik olayları belirlemeyi amaçlayan metodu, sonraki nesil tarihçileri tarafından yerildi ve onun öngördüğü biçimiyle salt olaylar tarihini anlatmanın artık aşılmış olduğu ileri sürüldü. (L)

SEİLLE (LA), Fransa'da Bourgogne'da ırmak, Saône'un kolu (sol kıyı); 110 km. Lons-le-Saunier'nin kuzeyinde, Leutte sıradağlarının eteğinde doğar, batıya doğru akar, Louhans'dan geçer, önce la Brenne, la Solnan ve la Vallière ırmaklarını, sonra la Sanne'ı alır ve Tournus'nün aşağı kesiminde son bulur. Louhans'dan sonra 39 km'lik kısmı, kanal haline getirilmiştir (dört baraj-alavere havuzu). [L]

SEİLLE LORRAİNE (LA), Fransa'da Lorraine'de ırmak, Moselle ırmağının kolu (sağ kıyı); 130 km. Büyük Seille, Lindre kıyı gölünden çıkar, Dieuze'den ve Vic-sur-Seille'den geçer ve Salonnes'da, Château-Salins'den geçen Küçük Seille'i alır, kuzeye doğru akarak Metz'de son bulur. Adını Saulnois'ya (*pagus Salinensis*) vermiştir. (L)

SEİLLİÈRE (Ernest, — baronu), fransız ahlâkçısı ve sosyoloğu (Paris 1866-ay.y. 1955). École Polytechnique'te (1886) ve Heidelberg üniversitesinde okudu. Başlıca eserleri: *Le Comte de Gobineau et l'Aryanisme Historique* (Kont Gobineau ve Tarihî Arius'çuluk) [1903], *La Philosophie de l'İmpérialisme* (Emperyalizm Felsefesi) [1903-1908], *İmpérialisme Démocratique* (Demokratik Emperyalizm) [1907], *Le Mal Romantique: Essai sur l'Empérialisme-İrrationnel* (Romantik Hastalık: İrrasyonel Emperyalizm Üstüne Deneme) [1908]. Ayrıca bir çok fransız ve yabancı yazarla ilgili incelemeler yazdı. (L)

SEİN adası, Atlas okyanusunda (Fransa, Finistère) ada, Raz burnu açıklarında; 1 094 nüf. 2 800 m uzunluğunda olan bu alçak ada, kayalık çıkıntılara yaslanmış çakıltaşı şeritlerinden meydana gelir. Başlıca gelir kaynağı balıkçılıktır (özellikle kabuklu deniz hayvanları). [L]

SEİN akıntısı, Fransa'da Bretagne kıyılarında (Finistère) boğaz, *Sein adası* ile Raz* burnu arasında. Gemiler için çok tehlikeli bir geçittir. (L)

SEİNE. Coğ. Bk. SEN.

SEİNE (AŞAĞI), Fransa'da Sen nehrinin her iki yanında bölge, Rouen'ın aşağı kesiminde. Irmak ulaşımının yoğunluğu ve birçok sanayinin kurulması sayesinde Aşağı Seine, Fransa'nın büyük sanayi bölgelerinden biri haline geldi. Petrol tasfiyesi ve petrokimya önemlidir. 1968'de petrol rafinerilerinde toplam olarak 30 Mt petrol tasfiye edildi. Gemi yapımı (Le Havre) ile makine ve dokuma sanayii (Rouen bölgesi) çok gelişmiştir. (L)

Seine (YUKARI—KANALI), Fransa'da Sen nehri kenarında kanal, Marcilly-sur-Seine ile Troyes arasında nehrin sefere elverişli kesiminin uzantısıdır; 44 km. Bugün ancak Méry-sur-Seine'in aşağı kesiminde kullanılan kanal, ulaşıma 1846'da açılmıştı; 15 alavere havuzu vardır. (L)

SEİNE-ET-MARNE, Paris havzasında idare bölgesi; 5 931 km²; 604 400 nüf. İdare merkezi, *Melun.* İdare bölgesinin büyük kısmı Sen ve Marne arasında Brie'de uzanır. Birçok ormanla örtülü (Armainvilliers, Crecy, Jouy v.b. ormanları), yeşillik bir yaylalar ülkesidir. Balçıklı kırlarda buğday ve şeker pancarı üretilir, hayvancılık süt ve peynir üretimine yönelmiştir. Bölge derin vâdilerle (Küçük ve Büyük Morin, Yerres v.b.) yarılıdır. Montereau'nun yukarı kesiminde Sen, İle de France'ın Brie'yi meydana getiren yamacını izler: nehrin geniş alüvyonlu vâdisinde tarım verimlidir; Sen, Yonne ile birleştiği yerin aşağı kesiminde Montereau'dan itibaren büyük bir suyoludur.
Sen'in güneybatısında, Loing'ın sol kıyısında, geniş Fontainebleau ormanı uzanır. Loing'ın her iki kıyısının güneyinde idare bölgesi, zengin bir tarım bölgesi olan *Gatinais*'nin kenarlarını içine alır. İdare bölgesinin öbür ucunda Marne karışık menderesler meydan getirir; vâdisinde, Meaux'nun yukarı kesiminde, küçük sanayi şehirleri vardır; bu şehirler aslında büyük Paris banliyösüne aittir. Meaux'nun kuzeybatısında *Goële* ve *Multien*'in zengin tarım yaylalarında büyük tarım işletmeleri yer alır. İdare bölgesinde sanayi, makine ve elektrik malzemesi yapımı, camcılık, kimya sanayii, şekercilik ve besin sanayiiyle temsil edilir. Seine-et-Marne, sanayinin önemine rağmen iktisadî faaliyet bakımından Paris havzasındaki öbür iki idare bölgesinden (Seine ve Seine-et-Oise) daha az gelişmiştir. (L)

SEİNE-ET-OİSE idare bölgesi, Fransa'da Paris havzasında idare bölgesi; 5 658 km²; 2 298 900 nüf. (km²'ye 406 kişi). Merkezi, *Versailles:* 9 idare çervesi (*Versailles, Corbeil-Essonnes, Mantes-la-Jolie, Montomerency, Palaiseau, Pontoise, Rambauillet, Le Raincy, Saint-Germain-en-Laye*) vardır. İdare bölgesinde sanayinin hemen bütün kolları temsil edilir; tarım ikinci derecede önemlidir. (L)

SEİNE idare bölgesi, Fransa'da Paris havzasında eski idare bölgesi. Seine idare bölgesi, 1964'ten sonra parçalandı, Paris şehri ayrı bir idare bölgesi haline getirildi ve öbür komünler Hauts-de-Seine, Seine-Saint-Denis ve Val-de-Marne idare bölgeleri arasında bölüştürüldü. (L)

SEİNE-MARİTİME idare bölgesi, Paris havzasında idare bölgesi; 6 341 km²; 1 134 000 nüf. (km²'ye 160 kişi). Merkezi, *Rouen;* idare bölgesinin en büyük kısmı Sen vâdisi, deniz ve Bray bölgesi arasında, *Caux bölgesi*'nde uzanır. Yükseltisi 200 m'yi aşan bu bölge tebeşirli bir yayladır; yüksek beyaz yalıyarları kıyıya hâkimdir. Bölgede, buğday, yulaf, yemlik bitki ve keten üretilir; hayvancılık önemlidir (sütçül inek, at). Béthune vâdisinin her iki yanında, tebeşirli sarp yamaçlarla çevrili *Bray bölgesi* «hendeği» birbirinden çitlerle ayrılmış otlaklarla kaplıdır; Bray'ın ötesinde, *Picardie*'ye bağlı bir bölge uzanır; bu bölge iktisadî bakımdan idare bölgesinin en önemli kesimidir: Sen nehri Le Havre ile Rouen arasında Fransa'nın en büyük iç suyolunu meydana getirir. Her iki limanda, Aşağı Sein'i Fransa'nın en büyük sanayi bölgelerinden biri haline getiren pek çok sanayi tesisi toplanır: petrol rafinerileri, tersaneler, Rouen bölgesinde dokuma sanayii, kimya sanayii ve kâğıt fabrikaları. Ayrıca balıkçılık da ek bir gelir kaynağıdır. (L)

SEİNE-SAİNT-DENİS, Fransa'da Paris bölgesinde idare bölgesi, 1964'te kuruldu, eski Seine ıdare bölümünün kuzeydoğusunu ve eski Seine-et-Oise idare bölgesinin birkaç komününü içine alır; 236 km²; 1 251 900 nüf. İdare merkezi, *Bobigny.* (L)

Sein und Zeit (*Varlık ve Zaman*), Heidegger'in 1927'de yayımlanan eseri. Yazar, bu eserinde, felsefesinin başlıca tezlerini ortaya koyar. Eserin metodu, fikirleri ve hattâ dili orijinaldir ve kolayca anlaşılmaz. Heidegger, *varlığın anlamı*'nı (ontoloji) belirlemeyi amaçlar ve bunun için fenomenolojik çözümlemeyi kullanır. Varlığın özel yanlarını, varlık'tan dikkatle ayırır. Bu özel yanlar *olan*'ı (Seiende) meydana getirir: buradaki *varlık* (Dasein) gibi (buradaki *varlık* aynı zamanda *varolan*,-dır). Heidegger bu *Dasein*'ı ve onun dünyadaki *durumlar*'ını uzun uzun inceler ve sonunda Dasein'ın, özü bakımdan, *dünyada-varolma* olduğu fikrine varır. Yani *Dasein*'ın özü, kendinde kavranan varoluştur. Bu varoluş, dünyaya âdeta atılmış gibidir ve *boğuntu* içinde her zaman tamamlanmamış, eksik bir şey olarak duyulur. Varoluş ancak ölümle *son*'una ulaşır ve tamamlanır. *Dasein*'ın varlığı, *ölüm-için-varlık*'tır. Kendinden çıkmak, başkalarına karışmak konusundaki bütün çabalarına rağmen, varolan, her zaman yalnızlık ve boğuntu içinde kalır. Ancak, kaderini kabul ederek ve *zaman*'ın içinden çıkmış olduğu *hiçlik*'in ve dünyayı aşabilen biricik varlık olan *hürriyet*'inin bilincine vararak yeniden bir anlam kazanır. *Dasein,* hem kavranabilirliğin, hem gerçekliğin temeli ve dünyanın kurucusudur. (L)

SEİPEL (İgnaz), avusturyalı din ve siyaset adamı (Viyana 1876-Pernitz, Berndorf yakınları 1932). Rahip (1899), Salzburg (1909) ve Viyana'da (1917) ilâhiyat profesörü oldu. *Nation und Staat* (Millet ve Devlet) [1916], *Der Kampf um die Österreichischer Verfassung* (Avusturya'da Anayasa Meselesi) [1930] adlı eserlerini yayımladı. 1918'de, Lammasch kabinesinde sosyal işler bakanı olarak görev aldı. 1919'da milletvekili seçildi, Vatikan başkâtibi oldu. Sosyal-Hıristiyan partisinin başına geçti (1921) ve şansölyeliğe getirildi (1922). Milletler Cemiyetinin desteği ve aldığı sıkı tedbirlerle malî buhranı önledi. Avusturya'nın yeni para birimi olan «şilin»i çıkardı ve ülkesinin güçlenmesini sağladı. Bir suikastte yaralandıktan sonra, 1924'te yerini Ramek'e bıraktı. 1926'da tekrar şansölye oldu, parlamentoyu feshetti. 1927 Nisan seçimlerinde çoğunluğu kazandı ve «Schutzbund» a karşı «Heimwehren»e dayanarak, 15 - 16 temmuz 1927 Viyana sosyalist ayaklanmasını bastırdı. 1929'da sağlık sebebiyle istifa etti, 1930'da general Vaugoin kabinesinde dışişleri bakanlığına getirildi. (L)

SEİSAKHTHEİA i. (*seiein,* sarsmak ve *akhthos,* yük'ten yun. k.). Atina'da Solon tarafından alınan (M.Ö. 594) sosyal tedbir; M.Ö. IV. yy.da yaşayan Yunanlılar bile özünü pek iyi kavrıyamamışlardı. (Kimine göre, bütün borçların bağışlanması şeklinde yorumlanır, kimine göreyse, sadece borç yüzünden düşülen köleliğin veya verilen hapis cezasının ya da garyımenkul ipoteğinin kaldırılmasıdır. Seisakhtheia, atina soylularının topraklarında yaşayan köylü kiracıların yükünü hafifletmiştir.) [L]

SEİSMİT DODA (Federico), italyan siyaset adamı (Ragusa, Dalmaçya 1825-Roma 1893). Padova'da öğrenciydi, Avusturya Polis kuvvetleri tarafından hapsedildi (1847). 1848'de Venedik ayaklanmasına katıldı, sonra Treviso ve Vicenza'da çarpıştı. Fransa'ya ve Belçika'ya sürüldü; Floransa'ya, daha sonra Roma'ya (nisan 1849) gitti ve Venedik cumhuriyetinin savunmasına katıldı. Yeniden sürgün edilerek Yunanistan ve Piemonte'ye (1850) gitti, Piemonte'de *Concordia, Progresso* ve *Diritto*'nun yayımında çalıştı. Comacchio kolejinde görev aldı (1865), birkaç ay süreyle maliye bakanı Depretis'in genel sekreteri oldu (1876); 1878 martından 1879 aralığına kadar Cairoli kabinesine girdi. Crispi zamanında da, kısa bir süre için yeniden maliye bakanlığı (1889) yaptı. (M)

SEİSMOGRAF i. (fr. *séismographe*). Jeofiz. Bk. SİSMOGRAF.

SEİSMOGRAFİ i. (fr. *séismographie*). Jeofiz. Bk. SİSMOGRAFİ.

SEİSMOGRAM i. (fr. *séismogramme*). Jeofiz. Bk. SİSMOGRAM.

SEİSMOLOJİ i. (fr. *sismologie*). Jeofiz. Bk. SİSMOLOJİ.

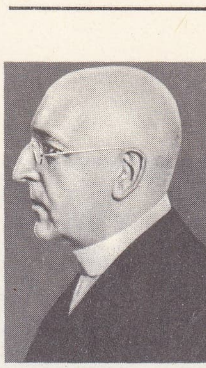

rahip **SEİPEL**

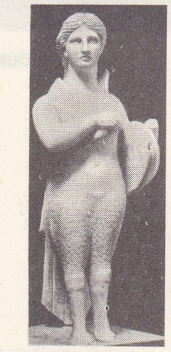

Dipylon seiren'i
Millî müze, Atina
(md.si için bk. SİRENLER)

Foto. LAROUSSE

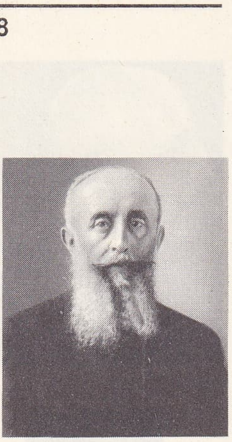

Paul SÉJOURNÉ

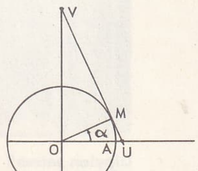

sekant

SEİSMOMETRE i. (fr. *séismométre*). Jeofiz. Bk. SİSMOMETRE.

SEİSMONASTİ i. (fr. *séismonastie*). Bot. Bir darbe veya bir cismin dokunması karşısında bitkisel bir organın gösterdiği anî hareket. (Küstümotu yapraklarının pörsüyüp sarkması, böcekçil bitkilerin böcekleri yakalama hareketi birer seismonastidir.) [L]

SEİSONİDEA çoğl. i. İlkel rotatorlar sınıfı; tek cinsi *seison*'a bağlı birkaç türü vardır. (Bunlar bazı kabukluların solungaçları üzerinde dış asalak olarak yaşayan deniz hayvanlarıdır.) [L]

SEİSTAN. Bk. SİSTAN.

SEİSURA i. Avustralya'da yaygın, siyah-beyaz renkli sinekkuşu (*Seisura inquieta*). [L]

SEİTZ (Johannes), alman mimarı (Wiesentheid 1717-Ehrenbreitstein 1779). B. Neumann'ın öğrencisiydi. Başlıca eseri Trier Hükûmet konağıdır; öbür eserleri arasında, Enger şatosu önemlidir; bu şatonun yalancı mermer süslemeli salonu Louis XVI üslûbunu andırır. (M)

SEİTZ (Karl), avusturyalı siyaset adamı (Viyana 1869-ay.y. 1950). İlkokul öğretmeniydi. Sosyal Demokrat partiye girdi; 1901'den sonra milletvekili seçildi. İmparatorluk yıkılınca, Millet meclisi başkanı oldu (1919), bu görevdeyken cumhurbaşkanının görevlerini yaptı (1919-1920). Sosyal Demokrat partinin yöneticisi ve parlamento grubunun başkanıydı; 1923'te Viyana belediye başkanlığına getirildi ve Dollfuss hükûmetten atılıncaya kadar belediye başkanlığında kaldı (1934). Anschluss'tan sonra da Viyana'yı terk etmedi. 20 Temmuz 1944'te Hitler'e yapılan suikastten sonra yakalanarak Ravensbrück'teki (Brandenburg) toplama kampına kapatıldı. Savaş bittikten sonra yeniden Millet meclisine seçildi (1945 ve 1949) ve Sosyal Demokrat partinin fahrî başkan oldu. (M)

SEJAN (Nicolas), fransız orgcusu (Paris 1745-ay.y. 1819), Saint-André - des-Arts'ın (1760), Notre-Dame'ın (1772), Saint-Sulpice'in (1783), Krallık kapellasının (1790), Saint-Louis-des-İnvalides'in (1806) orgculuğunu yaptı. Millî Müzik akademisinin (konservatuvar) birinci org öğretmeni oldu; org için yazdığı parçalardan başka, klavsen ve keman için altı sonat ve klavsen ile piyano parçaları besteledi. (L)

SEJANUS (Lucius Aelius), Tiberius'un bakanı ve gözde adamı (Volsinii [bugün Bolsena], Etruria M.Ö. 20-16 arası-Roma M.S. 31). Muhafız birliği kumandanıydı (M.S. 23), Tiberius'un güvenini kazandı ve her yere kendi adamlarını yerleştirdi. Muhafız birliği askerlerini Roma'da bir kampa yerleştirmek konusunda imparatoru ikna etti. Gözü yükseklerde bir adamdı, imparatorun halefi olmayı hayal ediyordu. Bu amaçla tahtın vârisi Drusus Caesar'ı ortadan kaldırınca, Tiberius'ta güvensizlik uyandırdı. Sejanus, Germanicus'un dul karısı Agrippina ile oğullarından birini saraydan uzaklaştırdı, Tiberius'u Capri'ye çekilmeğe ikna etti. İmparatordan önce Livia'yı, sonra da Germanicus'un kızı Drusilla'yı istemeğe kalktı. Sejanus'un kötü niyetini nihayet anlayabilen Tiberius onu, senatoda tutuklattı ve öldürttü. (L)

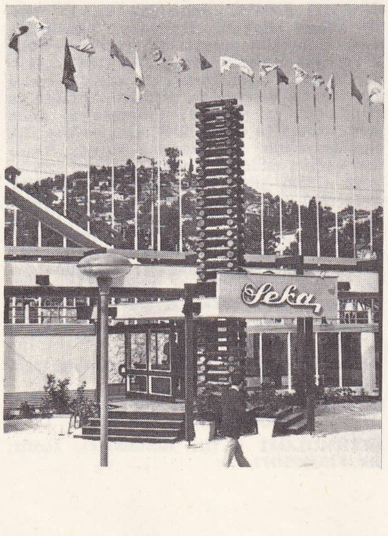

Seka

Sejm, Polonya'da bölüşmelerden önce soylu milletvekilleri meclisi. Polonya'da Millet meclisine verilen ad. (L)

SÉJOURNÉ (Paul), fransız mühendisi (Orléans 1851-Paris 1939). Montauban ile Castres arasında yeni biçimler ve usuller uygulayarak birçok köprü yaptı ve bu eserleriyle dikkati çekti. En önemli eseri Adolphe köprüsüdür (1904). Lüksemburg'da Pétrusse üzerinde 85 m uzunluğundaki bu köprü betonarme ayaklara oturtulmuştur. Bu usul daha sonra Fransa ve A.B.D.'de uygulandı. Séjourné, École Nationale des Ponts et Chaussées'de profesör oldu, bunun yanı sıra birçok inşaatı yönetti. (L)

SEK sıf. (fr. *sec*, kuru'dan). İçine su veya başka bir içki karıştırılmamış (içki): *Sek rakı. Sek votka.* || [Beyaz şarap için] Mayalanma sırasında içindeki bütün şeker alkole dönüşmüş olan. (*Zt.* TATLI.) || Zf. Su veya içki karıştırmadan: *Konyağı sek içmek.* (M)

Seka (TÜRKIYE SELÜLOZ ve KÂĞIT FABRIKALARI İŞLETMESİ'nin kısaltması), çeşitli türde kâğıt ve karton üretmek üzere, Sanayi bakanlığına bağlı olarak kurulmuş (13 mayıs 1965), tüzel kişiliği olan iktisadî devlet teşekkülü. İşletme, üretimi için gerekli yarı mamulleri ve kimyevî maddeleri sağlar; üretim sırasında elde edilecek yan ürünleri değerlendirir; yarı mamulleri elde etmek amacıyle ormanlar, fidanlıklar meydana getirir; ambalaj tesisleri kurar; faaliyet alanına giren konularda alım satım işleri yapar ve görevleriyle ilgili kuruluşlara ortak olur. Ankara, İstanbul ve İzmir'de irtibat büroları; Alım müdürlüğüne bağlı olarak Bolu, Giresun, Hopa ve Kastamonu'da orman irtibat büroları vardır. Seka 1971'de 297 000 t kâğıt üretimi yaptı; aynı yıl Türkiye'nin çeşitli cins kâğıt tüketimi 333 000 t'du. 1977'ye kadar olan dönemde, özel kesim tesislerinde elde edilecek 180 000 t'luk kâğıtla birlikte SEKA'nın üretiminin 787 000 t, genel tüketiminse 845 000 t olacağı hesaplandı. (M)

SEKAM i. (ar. *sekam*). *Esk.* Hastalık, illet, dert. (M)

SEKANS i. (lat. *sequentia*, dizi'den fr. *séquence*). Astron. Bk. SIRA. Oyun. Aynı renkten ve birbirini kesintisiz izleyen en aşağı üç kâğıttan meydana gelen dizi. Sıralanış sayılarına göre «dörtlü», «beşli» denir.

— Müz. Bir melodi veya ritim motifinin gam'ın değişik derecelerinde tekrarı.

— Sine. Bir bütün meydana getiren planlar dizisi. (*Eşanl.* AYIRIM.) [M]

SEKANT i. (fr. *secant*). Mat. *Eşanl.* KESEN DOĞRU. || *Bir açının sekantı*, bu açının kosinüsünün tersi (sembolü: sec). || *Bir argümanın hiperbolik sekantı*, bu argümanın hiperbolik kosinüsünün tersi.

— ANSİKL. Trigonometri. Bir α açısı verilirse, sec α, bir α fonksiyonudur; bunun değeri, cos α fonksiyonunun değerinin terşidir, fakat cos α yayını gösteren cos α fonksiyonunun tersi değildir. Tümler yayın sekantı kosekanttır. Yarıçapı 1, merkezi O olan trigonometrik bir dairenin, α açısına tekabül eden AM yayı alınırsa, U ve V, OA yarıçapı ile buna dik yarıçap uzantılarını M noktasındaki teğetle kesim noktaları olursa, OU ve OV doğru parçalarının cebirsel ölçüleri, α açısının sekantı ve kosekantının değerlerini verir. (L)

SEKB i. (ar. *sekb*). *Esk.* [Sıvı için] Dökme, boşaltma. (M)

SEKBAN i. (fars. *seg*, köpek ve *-bān* > *seg-bān*, köpek bakıcısı'ndan). Ask. ve Tar. Osmanlı ordusunda bir askerî sınıf. (Bk. ANSİKL.) || *Sekban bölüğü*, sekban ortalarındaki her bölüme verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Sekban ortaları*, Yeniçeri ocağının 65. ortasına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Sekban tazıları*, padişah ava çıktığı zaman kullanılan köpekler. (Padişahla ava çıkan yaya ve süvari sekbanlar, av için özel olarak tazı ve zağar beslerlerdi. Bu köpeklere hassa fırınından «fodla» denilen bir çeşit pide çıkardı. Ava çıkmakla görevli sekbanlar, iyi bir tazı görünce padişah adına satın alırlardı.) || *Sekbanı cedit.* Bk. SEKBANI CEDİT. || *Sekbanlar çavuşu*, sekban kumandanlarına verilen ad. (Sekbanlar Yeniçeri ocağına bağlandıktan sonra, ocak çavuşluğu görevi de bunlara verildi. Ağa bölüklerinin kurulmasından sonra bu görev sekbanlardan alındı.) || *Sekbanlar fırını*, sekban, zagarcı ve haseki ortalarının besledikleri av köpeklerinin yediği ekmeğin pişirildiği fırın. (Bu fırında ekmekçibaşının denetimindeki acemioğlanlar hizmet ederdi. Ekmekçibaşından sonra halife, hamurkâr ve sınıfçı adı verilen görevliler vardı. Fırının defterini fodla kâtibi tutardı.) || *Sekbanlar kâtibi*, sekban ortalarından 18. Bölüğün kumandanı (XVI. yy.dan sonra sekbanlar önemlerini kaybedince 34. Sekban bölüğünün mevcudu azaldı. Buna rağmen, sekbanlar kâtibinin bölüğünde 400-500 kişi bulunurdu. Sekbanlar kâtibi sekban ulufelerinin dağıtılmasıyle görevliydi.) || *Sekbanlar Kethüdası*, sekbanların en büyük kumandanı. || *Kır sekbanı*, hasat zamanı tarladaki ürünü korumakla görevli sekban. (Bunlar mahallî idareler tarafından tayin edilir, ücretleri kalktan toplanırdı.) || *Sarı sekban*, beylerbeyliği döneminde eyaletlerin disiplinini korumakla görevli sekbanlar. (Bunlara halk arasında *seğmen* denirdi.)

— ANSİKL. Ask. ve Tar. *Sekban* teşkilâtı Murad I (1360-1389) zamanında kuruldu. İlk zamanlar görevleri, tazı beslemek ve padişahla birlikte ava çıkmaktı. Yıldırım Bayezid'in Niğbolu savaşından sonra esir düşen fransız şövalyeleri şerefine düzenlediği av partisine, 6 000 sekban katılmıştı. Sekban ortaları 1451'e kadar Yeniçeri ocağından ayrı, bağımsız bir ocak halindeydi. Karaman seferinde yeniçerilerin sefer bahşişi istemek bahanesiyle ayaklanması üzerine Fatih, Yeniçeri ocağında disiplini sağlamak için kendine daha yakın gördüğü 7 000 kadar sekbanı, Yeniçeri ocağına kattı. Merkezde, Kapıkulu ocaklarındaki sekbanlardan başka, eyalet paşaları ve sancakbeyleri emrinde de sekbanlar bulunurdu. Ayrıca serhat boylarında görevli sekbanlar da vardı. Serhatlerde bulunan sekbanların maaşları devlet hazinesinden; eyalet ve sancaklardaki sekbanlarınki de bağlı oldukları beylerbeyleri ve sancakbeyleri tarafından verilirdi. Serhat boylarındaki sekbanlar ihtiyaç olduğu zaman köy halkından veya hıristiyanlardan toplanırdı. Eyalet sekbanları, bulundukları yerin paşasından başka âmir tanımazlardı. Bu sekbanlar XVII yy.da sarıca*lar ve levent*lerle birlikte hareket ederek eşkıyalığa başladılar (*Sekban eşkıyası*), şehir ve köyleri bastılar. Bu yüzden valilere kesin hükümler yollanarak bunların öldürülmeleri emredildi. Sekbanların başında sekban bölükbaşıları ve bayraktarlar bulunurdu. Sekbanların silâhları kılıç ve tüfekti. XVII. yy.ın başında Lübnan'da bir devlet kurmak isteyen Maanoğlu Fahreddin II, eyalet sekbanlarını taklit ederek *segban* adıyle birlikler kurdu. Bk. FAHREDDİN II.

● *Sekban bölükleri*'nden 18.sine *Kâtibi Sekban* (Sekban kâtibi) ve kethüdanın bulunduğu bölüklerden birine *Kethüdayı Sekbanan* (Sekbanlar kethüdası) denirdi. 33. Bölükte avcı sekbanları bulunur, Avcı Sekban bölüğünün kumandanına *serşikâr* denirdi. Padişahla ava giden bu bölük, sekbanların için de en gözde olanıydı. Hükümdar, sefere gitse bile avcılar gitmezdi. Ulufelerini sekbanbaşından alırlardı. Avcı Sekban bölüğünün çorbacısı yerinden ayrılırsa dışarıdan bir tayin yapılmazdı. Bölüğün en kıdemlisi, çorbacı seçilirdi. Her sekban bölüğünün bölükbaşısı, odabaşısı ve öteki küçük rütbeli subayları vardı. En büyük kumandanlarına *sekbanbaşı* denirdi. Sekbanlar kâtibi, sekbanlar kethüdası, sekbanlar çavuşu, saraçbaşı, sekban bölüklerinin üst rütbeli subaylarındandı. 1451'de Fatih'in emriyle sekbanlar yeniçerilerle birleşti ve Yeniçeri ocağının 65. Ortasını meydana getirdi. Bu orta çok kalabalıktı. Süvari sekbanlardan başka otuz dört bölük piyade sekban vardı. Ortanın bayrağında sekbanların oturduğu odanın resmi vardı. 65. Yeniçeri ortasının başı olan odabaşı, bütün sekbanları denetler sekbanların yeniçeri ağası dairesindeki bütün işlerini takip ederdi. Otuz dört bölük olan piyade sekbanlar padişahla ava çık-

Foto. *LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)*

tıkları zaman uzun etekli gömlek giyerlerdi. Bir ellerinde tazı, öteki ellerinde ucu gümüşlü değnek bulunurdu. Tazılara ve diğer av köpeklerine ekmek pişirmek için sekbanlar fırını yapılmıştı. Bu fırında bazı acemi oğlanları fırıncılık yaparlardı. Süvari sekban sınıfının aynı zamanda atlarına da maaş verilirdi. 34. Sekban bölüğünün her birinde 30 veya 40, bazılarında 100 kişi bulunurdu. Yalnız Sekbanlar Kâtibi bölüğü adı verilen 18. Bölüğün mevcudu 400 veya 500 kişiyi bulurdu. Sekbanların ulufeleri sekbanlar kâtibinin tuttuğu deftere göre isim okunarak dağıtılırdı. Ulufe dağıtımında bulunmayanların paraları, kâtip tarafından mühürlenir, sekbanbaşı tarafından saklanırdı. Sekban ortalarındaki sekban kethüdalarının yıllık yirmişer bin akçelik zeametleri vardı.

● *Sekban ortaları.* Yeniçeri ocağının 65. Ortasını meydana getirirdi; iki kısımdı. Birinci kısım süvarilerden, ikinci kısım otuz dört piyade bölüğünden meydana gelirdi. Süvari sekbanlarının çoğunluğu ocak ağalarının oğullarıydı. XVII. yy. sonlarında bunların her birinin on ikişer akçe ulufesi, birer okka et ve üçer çift fodlası vardı. Başlarına sorguç takarlar, üstlerine kemhadan elbise giyerek, divana atla giderlerdi. (M)

SEKBANBAŞI blş. i. Teşk. tar. Osmanlılarda sekban ordularının kumandanı: *Hoca hiç bozmaz: «sekbanbaşı böyle ok atıyor!»* (N. Araz).

— ANSİKL. Teşk. tar. Fatih'in, sekbanları yeniçeri ocağının içine almasından sonra, yeniçeri ağaları *sekbanbaşı*'lardan seçilmeğe başlandı. Bayezid II devrinde sekbanbaşılıktan yeniçeri ağalığına geçen Bayezid Ağanın, yeniçerileri isyana teşvik etmesi üzerine sekbanbaşıların yeniçeri ağalığına yükselmesi önlendi; fakat bunların ağalığa ait tuğ, arpalık ve maiyetini muhafaza etmesine izin verildi. Sekbanbaşılar XVI. yy. sonlarına kadar terfi ettikleri zaman sanbeyi olurlardı. Sonraları bu uygulama kaldırıldı. Sekbanbaşıların 70-80 akçe gündelikleri ve Hayrabolu kazasında yıllık 20 000 akçe gelir getiren zeametleri vardı. Bunlardan başka sekbanbaşıların İstanbul'da Fatih yakınındaki Sarmaşık semtinde ve Vefa'da olmak üzere iki kulluğu (karakol) bulunurdu.

Sekbanbaşı, Yeniçeri ocağında, yeniçeri ağasından sonra gelirdi. Başına *mücevveze* denilen bir serpuş giyerdi. Sekbanbaşı törenlerde ve Selâmlıkta yeniçeri kâtibinin önünde yer alırdı. Selâmlıktan evine dönüşünde, sekban bölükbaşıları, sekbanbaşının önünde yürürlerdi. Yeniçeri ağası seferde olduğu zaman, onun yerine kola (denetlemeye) çıkar ve İstanbul'un güvenliğinden sorumlu olurdu. Gereğinde, sekbanbaşı, kendisine verilen çeri kuvvetleriyle bir kumandanın emrinde sefere katılır ve seferde kul kethüdasıyle birlikte bulunurdu. Divanda yemek yenilirken önceleri sekbanbaşı, yeniçeri ağasıyle birlikte yemek yerdi. 1584'te bir hükümle yeniçeri ağasına ayrı sofra kurulmağa başlandı. Sekbanbaşıların günde kırk çift fodlaları vardı. Her üç yılda bir hükümdara ait Has ahırdan sekbanbaşıya bir devir atı verilirdi. (M)

SEKBANBAŞI Koca, türk yazarı (öl. İstanbul 1808). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Yeniçeri ocağından yetişti. Babası da aynı ocağın, ilerigelenlerindendi. Koca Sekbanbaşı Mustafa IV'e sunduğu bir lâyiha ile ilgi çekti: ***Hülasatü'l-Kelâm fi Reddi'l-Avam*** (Halkın Reddedilişi Hakkında Sözün Özeti) adını taşıyan bu lâyihada Yeniçeri ocağını, çalışmalarını ve başarılarını savunur. Lâyihanın dili, zamanına göre açık ve kolay anlaşılır bir nitelikte dir. (M)

Sekbanıcedit, Bayraktar Mustafa Paşa tarafından Nizamıcedit ocağının yerine meydana getirilen askerî kuruluş (1808). Mustafa Paşa, âyânla ve devletin ilerigelenleriyle yaptığı *Senedi İttifak* sonunda talimli yeni bir ordu kurmak için teşebbüse geçti. Kurulmak istenen ordu Nizamıcedit'e çok benzemekle birlikte Mustafa Paşa, Yeniçeri üstünde olumsuz etkisi bakımından Nizamıcedit terimini kullanmadı. Yeni kurulan orduya Sekbanıcedit adı verildi. Bu sınıfa yazılan gençler, genellikle Rumeli âyanıyle İstanbul'a gelmiş olan kır sekbanlarıydı. Sekbanıcedit erleri Levent çiftliğinde ve Üsküdar'daki kışlalarda askerî eğitim ve öğrenime başladılar. Bunlara bir örnek elbise giydirildi. Silâhları ve eğitim araçları avrupa örneklerine uyduruldu. Yeniçeri ocağının tutumu göz önüne alınarak, bu yeni yetişen askerler *Sekizinci ocak* olarak tanımlandı; fakat Sekbanıcedit'e tuğ ve sancak verilerek bu askerler bağımsız bir ocak durumuna getirildi. Bu yeni askerî düzene karşı çıkan yeniçeriler ayaklandılar. 1808 Ramazan ayında çıkan yeniçeri isyanında Mustafa Paşa öldürüldü. Sekbanıcedit ocağı ortadan kaldırıldı. (M)

SEKBE i. (ar. *sekbe*). *Esk.* Başta bulunan kepek. || Takke, başlık. (M)

SEKEL i. (lat. *sequi,* takip etmek > *sequela,* devam, sonuç'tan fr. *séquelle*). Patol. Bir hastalığın klinik seyri son bulduktan sonra devam eden fonksiyon veya doku bozukluklarına verilen ad. (L)

SEKENAT i. (ar. *sekne*'den *sekenât,* durmalar, duruşlar, kımıldanmayışlar). *Esk.* Yerinde durma, kımıldanmama. || *Harekât ü sekenat.* Bk. HAREKÂT. (M)

SEKENDİZ i. Astron. Bk. SATÜRN.

SEKENE çoğl. i. (ar. *sâkin,* oturan'dan *sekene*). *Esk.* [Bir yerde] Oturanlar: *Harbden evvel bile buraların sekenesi kısmı âzamı Türk* [...] *idi* (Atatürk). *Cenneti, imamdan başka sekenesi olmayan hâli bir yer gibi görüyordu* (H. E. Adıvar). || *Sekene-i karye,* köyde oturanlar. (M)

SEKERAN i. (ar. *sekerân*). *Esk.* Sarhoşluk. (M)

SEKERAT i. (ar. *sekre*'den *sekerât,* sarhoşluklar'dan). *Esk.* Sarhoşluk. || *Sekerat-ül-mevt,* can çekişme sırasında gelen baygınlık, dalgınlık. (M)

SEKİ i. (esk. türk. *sekü*'den [?]). Kimi atların ayağında, çok zaman bileğe veya dize kadar çıkan beyazlık. (Tırnak tacının yalnız bir kısmında ise *yarım seki,* ayağı çepçevre sarıyorsa ve boyu kısa ise *küçük seki,* inciğin ortasına kadar uzuyorsa *büyük seki,* dize veya iç dize kadar uzuyorsa *yüksek seki* adını alır.)

◆ **Sekili** sıf. Ayağında seki bulunan, sekisi olan: *Sekili at.* (M)

SEKİ i. (esk. türk. *sekü*'den). İnş. Direğin tabanına konulan taş, direk ayaklığı. || Bir yapı cephesinde ve bir kapı önünde yüksek bir sahanlıkla çıkıntı yapan dış merdiven. || Oturmak amacıyle havuz kenarı v.b. yerlere konulan taş veya yine bu amaçla yapılmış set.

— Arkeol. Neolitik ve kalkolitik devir yerleşmelerinde, evlerde duvar boyunca uzanan ve oda zemininden 0,40-0,50 m yükseklikte olan çıkıntı. (Oturmağa yarayan sekiler taştan örülür, üzeri çamurla sıvanırdı. Ayrıca yalnız topraktan olanları da vardı. Bazı yerleşmelerde sekilerin içine ölüler gömülürdü.)

— ANSİKL. Mim. *Seki,* en çok köy evlerinde, köy kahvelerinde, yol uğraklarında kurulan hanlarda bulunur. Bugün Anadolu'nun birçok köy evinde seki, daha çok ocak başında kurulur. Üzerine ailenin malî durumuna göre, hasır, kilim, minder, halı, pösteki veya keçe serilir. Seki, eski manastırlarda, tekkelerde de vardı. Bugün yol üzerindeki köy kahvelerinde, özellikle Doğu Anadolu'da köy odalarının çoğunda seki kurulur. Yolcular bunların üzerine oturur ve yatarlar. Eski konaklarda, konuk odalarında da seki vardı. Şehirlerde, sekinin yerini, zamanla, uzun koltuk ve kanapeler aldı. (M)

SEKİ, Muğla ilinde (Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesim, Fethiye ilçesi) bucak; 8 963 nüf. (1965); 10 köy. — *Bucak merkezi,* 2 175 nüf. (1965). İlçe merkezinin 78 km kuzeydoğusunda; yüksl. 1 170 m. Yaz aylarında fethiyelilerin bir kısmı Seki yaylaklarına çıkar. (M)

SEKİA EL-HAMRA, Batı Sahra'da eski ispanyol sömürgesi, bugün Sahra'daki «İspanyol» ilinde; 82 000 km²; 18 500 nüf. İdare merkezi, *El-Ayun.* Rio de Oro'nun kuzeyinde 26° ve 27°40' kuzey enlemi ve 11° batı boylamı arasında uzanırdı. (L)

SEKİGAHARA, Japonya'da Gifu idare bölgesinde (Honşu) köy. 1600'de Tokugava İyeyasu'nun burada kazandığı zafer, Tokugavaların otoritelerini 1867'ye kadar devam ettirmesine imkân verdi. Bu muharebede 210 000 asker çarpışmış ve topçu kuvvetleri kütle halinde müdahale etmişti. (L)

SEKİL i. (ar. *şıklet* > *şakil*'den). Tasav. Bektaşî dervişlerinin boyunlarına astıkları taş.

— ANSİKL. Bektaşîler arasında «şeriattan bir taş koparan» (suç işleyen) kimsenin boynuna, ceza olarak *sekil* asılırdı. Bektaşî geleneklerine göre bu taşın çok eskiden kalma bir anlamı vardı. Bir söylentiye göre, Musa peygamber serinlemek için Nil nehrine girerken elbiselerini bir taşın üzerine koydu. Taş, üzerindeki elbiselerle birlikte yuvarlanarak Mısır'a doğru gitmeğe başladı. Musa taşın arkasından koştu, fakat ona ancak Mısır'da yetişti. Öfkelendi ve taşa asasıyle on iki defa vurdu. Bunun üzerine taş dile gelerek: «Yahudiler senin için cüzamlıdır, dediler. Ben de senin cüzamlı olmadığını onlara göstermek için elbiselerini kaçırdım. Seni çıplak görünce cüzamlı olmadığını anladılar. Ben Tanrı'nın buyruğu üzerine yürüdüm» dedi. Musa'nın vurduğu taşta on iki delik açıldı. Bunun üzerine Musa taştan özür diledi. Taş ise Musa'ya: «Açılan deliklerin birinden ip geçirir ve beni boynuna asarsan seni bağışlarım», dedi. Musa bunu kabul etti. Bektaşîler arasındaki geleneğin bu olaya dayandığı söylenir. (M)

SEKİNCİ sıf. ve i. (ar. *sekîne,* sükûnet'ten *sekine-ci* > *sekin-ci*). Sekincilik taraftarı. (L)

SEKİNCİLİK i. (*sekinci*'den *sekinci-lik*). Miguel de Molinos ile Madam Guyon tarafından ileri sürülmüş ve Fénelon tarafından kısmen benimsenmiş öğreti; Fénelon, bu öğretiyi *Explication des Maximes des Saints* (Aziz Özdeyişlerinin Açıklanması) [1697] adlı eserinde ortaya koydu ama kitabın mahkûm edilmesinden sonra, 1699'da sekincilikten vaz geçti. || İslâmda Tanrı'ya varmak için sessizliğe dalma, içe kapanma. (Bir insanın bütün dünya işlerinden elini çekerek içine kapanması, sessizliğe dalması sonucu Tanrı'ya ulaşacağı inancı vardır. Tanrı birdir, onun birliği bütün evreni kuşatmıştır. Sürekli olarak eylemde bulunma, çaba gösterme insanı Tanrı'dan uzaklaştırır; bu yüzden ona ancak sessizlik, içe kapanış, Tanrı'dan başka her şeyden yüzçeviriş yoluyle varılır. Bunu yapmak için de takva gereklidir.) [Bk. TAKVA.] (ML)

SEKİNE veya **SEKİNET** i. (ar. *sekîne* veya *seklnet*). *Esk.* Sakin olma, dinlenme. || Gönül rahatlığı, huzur, erinç: *Kapsan da bizi sefinemizden / Gitmez bu sekine sinemizden* (Muallim Naci).

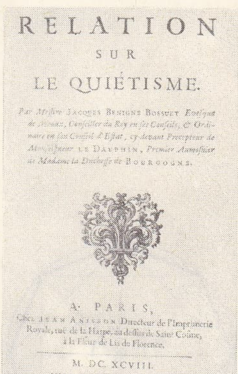
RELATION
SUR
LE QUIÉTISME.
A PARIS,
M. DC. XCVIII.

«Sekincilik Üstüne Bilgi» Bossuet'nin eseri (1698) baş sayfa Bibliothèque Nationale, Paris

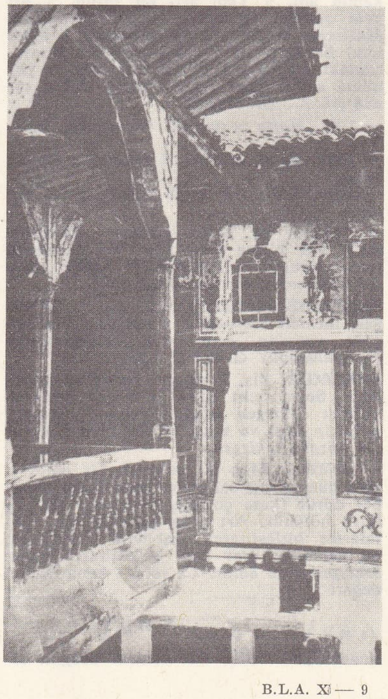

Birgi'de çakırağa konağında çıkma şeklinde seki

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

— Din. Bir insanın dinle ilgili görevlerini (namaz, oruç, zekât, hac, kelimei şahadet getirmek) yapması sonucu duyduğu sevinç. || İnsanın, içine kapanarak kendini Tanrı'ya vermesi durumu. || *Tabut-üs-sekine*, Tanrı tarafından Musa peygambere gönderilen «On Emir»in içine konduğu söylenen ve kutsallık taşıdığına inanılan sandık. (Bunun *On Emir* [Evamir-i Aşere] gibi gökten indikten sonra levhalara yazılarak saklanmak için bir sandığa konulduğu söylenir.) [M]

SEKİ ovası, Akdeniz bölgesinde, Teke yöresinin kuzeybatı kesiminde, Kocaçay'ın yukarı çığırında yer alan düzlük; yüksl. 1 100 - 1 200 m. Elmalı-Fethiye yolu buradan geçer ve Kocaçay'ın buradaki çığırına *Seki suyu* adı verilir. (M)

SEKİR veya **SEKR** i. (ar. *sekr*). *Esk.* Sarhoşluk: *Bu bir nevi sekir veren şiir şarabı beyinlerini okşayarak uyutmuştu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Sekr-âver*, sarhoşluk veren, sarhoş eden.

— Tasav. İnsanın kendinden geçişi.

— ANSİKL. Tasav. Tasavvufta *Sekir*'in değişik anlamları vardır: sürurun (sevinç) çokluğu yüzünden ortaya çıkan gaflet (dalgınlık durumu), sevgilinin güzelliğini (cemal) görmekten doğan hayret hali, salikin fenada (yokluk ülkesinde) makam tutması. Mutasavvıflara göre aşk ve muhabbet son derecesine ulaşınca sekir ortaya çıkar. Salik, bu durumda ve fena makamında mahvolur (birliğe ulaşır). Sekir hali bazı mutasavvıflarca bir gaflet (dalgınlık) hali kabul edildiğinden iyi karşılanmaz. (M)

SEKİYA (Seikei), japon sismoloğu (doğ. 1855 - Tokyo 1896). Tokyo üniversitesinde sismoloji dersleri verdi. Fiziksel sismolojinin çeşitli meseleleriyle ilgilendi; Japon Sismoloji Servisi şebekesini (yaklş. 1 000 rasathane) teşkilâtlandırdı. (M)

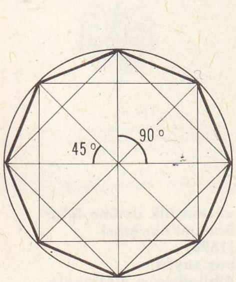

düzenli sekizgen

SEKİZ say. sıf. (esk. türk. k.). Yedi artı bir, yedi ile dokuz arasındaki tam sayı: «*Bu çaylar, benden bey... İzin verirseniz...» Kahveci çıkıp gittikten sonra, oradaki sekiz zabit, durumu gözden geçirmeye başladılar* (S. Kocagöz). *Küçük, yedi, sekiz yaşlarında bir çocuk bir köşeden, dehşetten açılmış büyük gözlerle ona bakıyordu* (A. H. Tanpınar). *Eğer vak'a 1918 yılının Eylül sonunda olduysa üç ay o seneden, beş ay da 1949'dan alacağız, otuz yıl sekiz ay eder* (R.H. Karay). || Sekizinci, sekiz sayısı ile gösterilen dizide olan: *Sayfa sekizdeki resimleri inceleyiniz.* || İ. Yediden sonra gelen ve birler basamağının sekizincisi olan sayının adı: *Sekiz, yedinin ardından gelir.* || Sekiz sayısını gösteren rakamın adı. || Yedi artı bir birim. || Bir ayın yedinci gününden sonra gelen gün: *Haziranın sekizinde yola çıkıyorlar.* || [Saat için] Sabah 7 ile 9, akşam 19 ile 21 arasındaki zaman, 24 saatin sekizinci ve yirminci saati: *Saat sekiz buçuğa doğru evden çıktık...* (B. Felek).

— DEY. *Hafta sekiz, gün dokuz.* Bk. HAFTA.

— Cerr. *Sekiz rakamı*, 8 rakamına benzer sargı.

— Spor. *Sekiz tek*, sekiz kürekli yarış teknesi.

◆ **Sekizer** sıf. Sekiz sıfatının üleştirme şekli. Her birine sekiz adet, her defasında sekizi birarada olan: *Sekizer kişilik gruplar yarışmaya hazırlanıyorlar.* (M)

SEKİZDİŞLİGİLLER çoğl. bls. i. Kemirgen memeli hayvanlar familyası; fundasıçanı, *octodon, aconaemys, octodontomys* ve *spalacopus* cinslerini kapsar. (L)

SEKİZGEN bls. i. ve sıf. (*sekiz* ve *-gen*'den). Sekiz açısı olan: *Sekizgen şekil.* || Tabanı sekizgen olan: *Sekizgen piramit.* || Sekiz açısı ve sekiz kenarı olan çokgen: *Bir düzgün sekizgen.*

— ANSİKL. Mat. R yarıçaplı bir daire içine düzgün bir sekizgen çizmek için, çember dörde (kare çizimi), sonra her bir yay ikiye bölünür. Art arda gelen bölüm noktalarını birleştirerek dışbükey sekizgen, bu noktaları üçer üçer birleştirerek yıldız sekizgen elde edilir. C_8 ve C'_8 kenarlarının değeri

$$c_8 = R\sqrt{2-\sqrt{2}} \qquad c'_8 = R\sqrt{2+\sqrt{2}}$$

ifadeleriyle verilir. Bir düzlemi düzgün sekizgenler ve aynı kenarlı karelerle kaplanabilir. (L)

Ahmet Nuri SEKİZİNCİ (M. And arşivi)

SEKİZİNCİ sıf. (*sekiz*'den *sekiz-i-nci*). Sekiz sıfatının sıradaki yeri, yedinciden sonra gelen; yedinci ile dokuzuncu arasındakinin sıra sayısı: *Sekizinci ayın yirmi ikisi / Emeklerim zay eyledi sel benim* (Âşık Veysel). [M]

SEKİZİNCİ (İbnürrefik Ahmet Nuri), türk oyun yazarı (İstanbul 1874 - Ankara 1935). Mektebi Sultanîyi bitirdi. Hariciye Nezareti Mektubî kalemine girdi. Karantina İdaresi Muhasebe kaleminde çalıştı. Bu idarenin Lozan antlaşmasıyle dağılması üzerine, muhasebe müdürlüğünden emekli oldu. Öldüğü sırada Ankara Halkevi rejisörüydü. 1932'de Mahmut Yesari ve Reşat Nuri (Güntekin) ile *Kelebek* adlı mizah dergisini çıkardı. İbnürrefik Ahmet Nuri Beyde tiyatro ilgisi Güllü Agop'un Gedikpaşa tiyatrosundaki temsilleriyle başladı. Dârülbedayinin (İstanbul Şehir tiyatrosu) ikinci kuruluşunda (1915) yönetim kuruluna üye oldu. Yabancı yazarlardan yaptığı adaptasyonları yanında vodvil ve komedileri de vardır. Eserleri: *Sekizinci; Ceza Kanunu, Nurbaba* (1924); *Hisse-i Şayia* (1930); *Şeriye Mahkemesinde* (1933); *Belkıs, Himmetin Oğlu, Son Altes* (1934) v.d. (M)

Sekizinci Henry (*Henry VIII*), Shakespeare'in beş perdelik tarihî dramı (1612 - 1613). Gerçek yazarının Shakespeare veya J. Fletcher mi olduğu kesinlikle bilinmez. *Sekizinci Henry*'de iki tema önemlidir: Kardinal Wolsey'in gücü ve düşüşü; kralın evlilik hayatındaki bunalımı, Catherine of Aragon'dan ayrılarak Anne Bullen ile evlenmesi. Catherine'in kişiliği sempatiyle çizilmiş, Anne Bullen ise oldukça kötü bir biçimde tanıtılmıştır. Dramın Londra'daki ilk oynanışında, seyircilerin fırlattığı patlayıcı maddeler tiyatronun yanmasına yol açmış, fakat can kaybı olmamıştı. (→ Bibliyo.) [M]

SEKİZKOLLULAR çoğl. bls. i. Çift solungaçlı, kafadanbacaklı yumuşakçalar takımı; ahtapot, argonaut, eledona cinslerini kapsar; aynı sınıftan onayaklılar (dekapoda) takımına (mürekkepbalığı) karşıt olarak kullanılır. *Eşanl.* OKTOPODA.

— ANSİKL. *Sekizkollular*'ın her kolunda, bir veya iki sıra üzerine dizili, boynuzsu çembersiz çekmenler bulunur. İç kavkıları ise çok ilkeldir. Hepsi denizde yaşar; çoğu denizin dibinde sürünerek hareket eder; fakat bir kısmı enginlerde yaşamağa elverişli bir uyum kazanmıştır; bazıları binlerce metre derine iner. Bu gibiler çoğunlukla saydam vücutluysa da, diğerleri siyahtır; bunlarda bazen gayet mükemmel ışık organları ve kıyılarda yaşayanlarda bulunmayan bir çift sırt yüzgeci bulunur. (L)

SEKİZLİ sıf. (*sekiz*'den *sekiz-li*). Kendinde herhangi bir şeyden sekiz tane bulunan, sekiz parçayı içine alan.

— Ed. Sekiz mısradan meydana gelen şiir. || Daha uzun, manzum bir eser içindeki sekiz mısralık bent.

— Mus. Birbirini takip eden sekiz sesten oluşan dizi. (Bu dizi, türk musikisinde tam bir makam dizisi teşkil eder.) || Aralarında sekizli aralığı bulunan iki ses arasındaki açıklık. (Rast ile gerdaniye; dügâh ile muhayyer; acem aşiran ile mahur v.b.) || Armonide alt alta konulmuş sekiz ses mesafesinde iki nota veya bu iki nota arasındaki armonik aralık.

— Müz. Sekiz ses kısmından meydana gelen ses veya çalgı için yazılmış beste; bunu, çifte dörtlü ile karıştırmamak gerekir, zira bu toplulukta gerçek olarak dört ses vardır ve her ses iki çalgıcı tarafından icra edilir. (Schubert, Stravinskiy sekizli toplulukları için eserler bestelediler.) || Sekiz şarkıcı veya sekiz çalgıcıdan meydana gelen bir oda müziği topluluğu.

— Oyun. Üzerinde sekiz işaret bulunan iskambil kâğıdı: *Sinek sekizlisi.*

— Tekst. *Sekizli desen kâğıdı*, özellikle jakarlı tezgâhlara çekilecek büyük desenler için kullanılan ve geniş kareleri 64 küçük kareye bölünmüş olan desen kâğıdı. (LM)

SEKİZLİK sıf. (*sekiz*'den *sekiz-lik*). Sekiz değerinde olan, içinde sekiz tane bulunduran.

— Müz. Dörtlüğün yarı süresine, birliğin

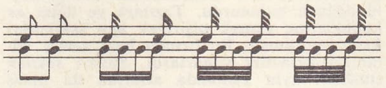

sekizde bir süresine eşit nota.

— ANSİKL. Müz. *Sekizlik*, müzik sistemindeki ritim bölümlerinden biridir; ilke olarak, ritim birimi sayılan birliğin sekizde biri, daha doğrusu dörtlüğün yarısıdır, zira 3/8, 6/8 v.b. bazı ölçülerde birlik ile olan orantısı tamamen değişir, sadece dörtlüğün bir bölümü haline girer. (LM)

SEKİZLİK lat. *Octans*, Güney kutbunu da kapsayan Güney gökküresi takımyıldızı; *Tavus* ile *Hintli*'nin altında bulunur. İçinde, çıplak gözle görülen çok az yıldız vardır. Bk. GÖKYÜZÜ. (L)

SEKİZYÜZLÜ bls. i. (*sekiz* ve *yüz*'den *sekizyüz-lü*). Sekiz düzlem parçasıyle çevrelenmiş cisim. || *Düzgün sekizyüzlü*, yüzleri eşkenar üçgenler olan sekizyüzlü.

— ANSİKL. *Düzgün sekizyüzlü*, yanal yüzleri eşkenar üçgen, tabanları kare şeklinde olan ve taban tabana birleştirilen birbirine eşit iki piramitten meydana gelir. Bu dik iki piramitten herbirinin yüksekliği, kare şeklindeki ortak taban köşegeninin yarısına eşittir. Bir küpün yüzlerinin merkezleri tepe alınarak düzgün bir sekizyüzlü çizilebilir. (L)

SEKKÂKÎ, çağatay şairi (XIV. yy.ın ikinci yarısıyle XV. yy.ın ilk yarısı). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Halil Sultan (1405-1409) ile Uluğ Begin (1409-1449) saray şairi olarak Semerkand'da bulundu. Bu hükümdarlara ve ünlü devlet adamı Arslan Hoca Tarhan'a kasideler sundu. *Divan*'ının bugün bilinen tek nüshası British museum'dadır. Sekkâkî de bazı orta asya türk şairleri gibi, iran şairi Hafız'ın etkisi altında kaldı. Gazellerinde sevgilinin güzelliğini, kayıtsızlığını, kendi ümitsiz aşkını dile getirir. Şiirlerinde halk dilinden alınan deyim ve atasözlerine rastlanır. Sekkâkî'nin *Divan*'ı; *Sokkokiy, Tanlangan Asarlar* (Sekkâkî, Seçme Eserler) [Taşkent, 1958] adıyle yayımlandı. (M)

SEKKÂKÎ (Ebu Yakub Yusuf), iranlı dil bilgini (Harizm 1160 - Almalığ 1229). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Gençliğinde maden oymacısıydı; yaptığı kilitlerle ün kazandı. Harizm emîri tarafından saraya çağırıldı. Burada konuk olan bir bilgine çok saygı gösterildiğini görünce kendini ilme verdi. Hanefî fıkhıyle ilgilendi. Sedidül Hayyati ve Mahmud bin Said gibi hanefî bilginlerinden ders aldı. Sonra belâgat konusunda çalıştı. İranlı olduğu halde çağının bilim geleneğine uyarak eserlerini arapça yazdı. Bir ara yunan felsefesi ve onun etkisi altında gelişen islâm felsefesiyle ilgilendi. Şiir, aruz vezni ve mantıkla ilgili çalışmalar yaptı. Sekkâkî'nin eserleri, kendinden sonra gelen ve aynı konularda çalışanlar için kaynak niteliğindedir. Eseri: *Miftahü'l-Ulûm* (Bilimlerin Anahtarı). [M]

SEKKÂRE, Mısır'da (Gize ili) köy. Kahire'nin güneyinde, Nil'in batı kıyısında ve eski Menfis'in ölüler tanrısı Sakkaris'e adanmış bir kenar mahallesinin bulunduğu yerde. Yakınında vâdi yamacındaki bir düzlükte Menfis'in piramitlerle dolu başlıca yeraltı mezarlığı. (L)

SEKLES (Bernhardt), alman müzikçisi (Frankfurt-am-Main 1872 - ay.y. 1934). İ. Knorr, B. Scholz ve L. Uzielli'den ders aldı. Frankfurt konservatuvarında profesör (1896), sonra müdür (1923) oldu. P. Hindemith'in hocasıydı. Birçok tiyatro müziği, senfonik müzik, oda müziği ve piyano parçası besteledi. (M)

SEKLÜZYON i. (fr. *séclusion*). Biyol. Bir bitki veya hayvanın elverişsiz ortam şartlarından korunmak amacıyle kazandığı fizyolojik uyum.

— ANSİKL. Biyol. *Seklüzyon*'un en yaygın aracı, su geçirmeyen ve mekanik etkilere karşı koyan kalın bir örtenektir (böceklerin kitinden kabuğu, mantar meşesinin mantardan kabuğu, kablumbağaların bağası, ayının postu, yılanbalığının sümüksü derisi v.b.). Fakat, sıcak kanlı hayvan-

Foto. MEYDAN

larda (memeliler, kuşlar) hep aynı sıcaklığın oluşması da bir çeşit seklüzyondur. Diğer bazı canlı gruplarında da başka çeşit seklüzyonlara rastlanır. Meselâ tortop olmak (tespihböceği, kırkayak, glomeris, tatu, kirpi, *psamma* cinsinden bitkilerin yaprakları v.b.) bunlardan biridir; bu seklüzyon şekilleri aynı şartlar altında yaşayan ve akrabalığı olmayan canlılar arasında bir yöneşme ve yakınsama doğurur. (L)

SEKME i. (*sekmek*'ten *sek-me*). Sekmek eylemi.

— Ask. Bir merminin, elastikiyeti gereği yere veya herhangi bir cisme vurduktan sonra sıçraması. || *Sekme atışı*, Vauban tarafından icat edilen ve bir merminin toprağa girmemek; fakat zıplamak üzere küçük bir düşüş açısı çizerek yere vurmasıyle yapılan atış. (Bk. ANSİKL.) || *Sekme izi*, seken bir top mermisinin toprak üzerinde bıraktığı iz.

— Koreografi. Bir ayak üzerinde yükselip aynı ayak üzerine düşerken öteki ayağı öne, geriye veya yana doğru kaydırarak yapılan sıçrama.

— ANSİKL. Ask. Vauban, tahkimli yerdeki kapalı yolların yüzlerini, travers adı verilen toprak yığınlarıyle keserek *sekme atışı*'na karşı korudu. Kaval topçusunun kullandığı küre biçimli güllelerin atılmasında sekme atışı kuraldı. Yivli toplarla atılan, tapa ile donatılmış ve boyu eninden fazla mermilerle, düşüş açısı 150'den aşağı olduğu zaman mermi sekmektedir; bu durumda mermi, sektikten sonra yer üzerinde patlaması için, hassas tapa ile donatılır: bu durumda merminin etkisi ihtiraklı havanın etkisi kadar olur. (L)

SEKMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Tek ayak üzerinde veya iki ayak birarada zıplamak veya zıplayarak ilerlemek: *Kız, Yusuf'un elini sımsıkı tutar, küçük ayaklariyle, bozuk yollarda, sesini çıkarmadan taştan taşa sekerdi* (Sabahattin Ali). || Su yüzüne veya sert bir yüzeye çarparak sıçraya sıçraya ilerlemek: *Denize savurduğu taş dört kere sekti.* || Bir yere çarparak yön değiştirmek. || [Olumsuz şekliyle] Kesintiye uğramak, sürüp gitmek.

— Denizc. [Rüzgâr için] Birdenbire yön değiştirmek. || *Dalga üzerinde sekmek*. [Gemi için] Kısa ve sık olarak başı ve kıçı üzerine gömülüp doğrulmak.

◆ **Sektirmek** geçl. f. Sekmek eylemini yaptırmak: *Ülfet bu! Hem güzel, hem zeki, adımını sektirmiyordu* (Ahmed Rasim). *Saatlerce kumlarda yatıyor, suların üzerinde taş sektiriyor, sahil boyunca yürüye yürüye ta uzaklara gidiyorduk* (R. N. Güntekin). || [Olumsuz şekliyle] Aksatmamak, aralıksız ve kesintisiz yapmak: *İşini bir gün bile sektirmez.* (M)

SEKMEN i. (*sekmek*'ten *sek-men* [?]). *Halk dili.* Arkalığı olmayan iskemle. || Basamak. (M)

SEKONDER i. («ikinci derece» anlamında fr. *secondaire*). Elekt. ve Kim. Bk. İKİNCİL.

— Karakteroloji. Heymans ve Wiersma'nın karakterolojisinde, sekonderlik niteliği taşıyan kişi. (Heymans ve Wiersma'nın tanımladığı sekonder kişi, içedönük kişiye benzer. Bu sonuncu tip, Jung tarafından tasvir edilmiştir.)

— Teknol. *Sekonder mil*, bir transmisyonda hareketin çıkış mili. || *Sekonder süspansiyon*, birçok yay kademesi bulunan bir süspansiyonda, zeminden itibaren ikinci kademe. (L)

SEKONDİ, Gana'da şehir, Batı bölgesinin idare merkezi; 34 500 nüf. XVI. yy.da Hollandalılar tarafından kurulan şehir, bir ticaret (kakao, palmiye yağı) merkezidir. (L)

SE KONG, Çinhindi'nde ırmak; Annam sıradağlarının batı yamacında, Vietnam topraklarında, Huê'nin güneybatısında doğar; kaynağından az sonra Laos'a girer, önce güneye, sonra güneybatıya yönelir ve Kamboç'a ulaşır; Se San ile birleşerek, Mekong'a kavuşan Stung-Treng ırmağını meydana getirir. (L)

SEKOYA i. Kaliforniya'da yetişen, yüksekliği ve uzun ömürlülüğüyle ünlü kozalaklı ağaç. (*Taxodiaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Sekoya*'lar, yüksekliği 140 m'yi bulabilen çok büyük ağaçlardır. Yaprakları güzel mavi-yeşil renkte, çok küçük ve sivridir, kışın dökülmez; yaprak kesiti üçgen şeklinde görünür. Sekoyanın iki türü vardır: *Sequoia gigantea* ve *S. sempervirens*. Sekoyalar soğuk bölgelerde Üçüncü zaman tabakalarında fosil olarak pek yaygındır (Spitzberg v.b.). Tohumlar çoğunlukla ağacın gölge saldığı alana düştüğü için kolay kolay çimlenip gelişemez. *S. sempervirens*'in odunu değerlidir; rutubete iyi dayanır ve her çeşit dış işlerde, kimya ve besin sanayiinde kullanılacak kapların yapımında faydalanılır. Bir sekoya ağacından alınmış 250 sm çapında enine bir kesit üzerinde 2 000'den fazla yaş halkası sayılmıştır ki, 2 000 yıldan fazla bir zamanı ifade eder. (L)

SEKR i. Bk. SEKİR.

SEKRAN sıf. (ar. *sekr*'den *sekrān*). *Esk.* Sarhoş: *Döner âvare-ser tehziz-i bad-ı pür tehevvürle / Müşabihtir birer pervane-i sekrana yapraklar* (Tevfik Fikret).

— Huk. *Esk.* Sarhoşluktan konuşamayacak ve uygunsuz şekilde hareket edecek durumda olan kimse. (Bu halde olana had cezası uygulanır.)

◆ **Sekraniyet** i. *Esk.* Sarhoşluk. (M)

SEKRE i. (ar. *sekre*). *Esk.* Sarhoş olma, sarhoşluk. || Baygınlık, dalgınlık. (M)

SEKRETER i. (fr. *secrétaire*). Haberleşmeleri steno ve daktilo ile sağlayabilen, mektup yazabilen ve yazışmaları düzenleyebilen memur veya memure. || Yazman, kâtip: *Bir partinin sekreteri.* || *Genel sekreter*, bir teşkilâtın genel işlerini yöneten görevli: *Birleşmiş Milletler genel sekreteri.* (*Esk.* Kâtibi umumî.)

◆ **Sekreterlik** i. Sekreterin işi, görevi. || Bir veya birçok sekreterin yazı, dosyalama gibi işlerde çalıştığı büro: *Sekreterliğe başvurmak.* (M)

SEKRETİN i. (fr. *sécrétine*). Fizyol. Asitli kimüsle temas edince onikiparmak bağırsağı mukozasında oluşan hormon. (Bir içsalgı olan sekretin, kan dolaşımına geçerek pankreas salgısını başlatır, ayrıca safra ve bağırsak özsuyu salgısını artırır. Sindirim için mutlaka gereklidir.) [L]

SEKS i. (lat. *sexus* > fr. *sexe*). Bk. CİNSİYET.

SEKSAPEL i. (ing. - amerikanca *sex-appeal*, cinsel cazibe'den). [Bir kimseden, özellikle bir kadından söz ederken] Arzu uyandıran fiziksel güzellik. (M)

SEKSEK i. (*sekmek*'ten). Tek ayak üzerinde sekerek oynanan bir çocuk oyunu.

— ANSİKL. Oyuncular arasından bir ebe seçilir. Ağaç dibi, duvar, kapı önü v.b. bir yer kale olarak ayrılır. Ebe, kalede durur, öteki oyuncular kalenin çevresindeki alana dağılır. Ebe kaleden çıkarak bir ayağı üstünde sekmeğe başlar. Bu sırada çocuklar yanına yaklaşarak ebeye elle dokunur, eteğini çekerler. Ebe de onları yakalamağa çalışır. Oyun sırasında ebe ayak değiştiremez, ikinci ayağını yere basamaz. Bu kurala uymazsa oyuncular ebenin sırtını yumruklayarak kaleye götürürler. Ebenin elle dokunduğu oyuncu ebe olur. (M)

SEKSEN sayı sıf. (esk. türk. *sekiz on* veya *seksün*'den *seksen*). Sekiz kere on. Yetmiş dokuz artı bir; yetmiş dokuz ile seksen bir arasındaki tam sayı: *Ben seksen kuruşu nereden bulayım, dedi* (M. Ş. Esendal). *«Seksen kişi olduk galiba...» karşılığını verdi* (S. Kocagöz). *İşte seksen yaşında bir sâil, / Yaşamış kâinatı görmeyerek* (Tevfik Fikret). || Sekseninci, seksen sayısı ile gösterilen dizide olan: *Fasikül seksen (80).* || *Mec.* Pek çok: *Seksen kere gelip gitti.* || — İ. Yetmiş dokuzdan sonra gelen sayının adı. || Seksen sayısını gösteren rakamın adı. || Yetmiş dokuz artı bir birim.

◆ **Seksener** sıf. Seksen sıfatının üleştirme şekli, seksenі birarada. (M)

Seksen Günde Devriâlem (*Le Tour du Monde en 80 Jours*), Jules Verne'in romanı (1873). Phileas Fogg, Reform Club'daki meslektaşlarıyle bahse tutuşarak, dünyanın çevresini seksen günde dolaşabileceğini söyler. Phileas Fogg'u kaçak bir hırsız sanan polis müfettişi Fix ve birçok dramatik olay bu yolculuğu aksatır. Fakat Fogg'un fransız uşağı Passepartout'nun kurnazlığı sayesinde engeller bir bir ortadan kalkar. Gezgin, bir gün geciktiğini ve bahsi kaybettiğini sanır; oysa, Doğu'ya doğru ilerlediği için Londra takvimine göre bir gün kazanmıştır. J. Verne ve Dennery bu hikâyeye dayanarak büyük bir piyes yazdılar (1874). [→ Bibliyo.] (L)

SEKSENİNCİ sıf. (*seksen*'den *seksen-i-nci*). Seksen sıfatının sıradaki yeri, yetmiş dokuzuncudan sonra gelen; yetmiş dokuzuncu ile seksen birinci arasındakinin sıra sayısı: *Sekseninci kuruluş yılı. Sekseninci satır.* (M)

SEKSENLİK sıf. (*seksen*'den *seksen-lik*). İçinde seksen sayı bulunan: *Seksenlik üç elma sandığı.* || Seksen yaşında olan: *Seksenlik bir adam.* (M)

SEKSİYON i. (fr. *section*). Kısım, bölüm: *Bilmem hangi bankanın bilmem ne seksiyonu şefi olmuş* (Sabahattin Ali). — *Ne bileyim ben? Seksiyon şefine sorun! cevabını verdi* (B. Felek).

— Biyol. Birbirine çok yakın türlerden veya cinslerden meydana gelen bölüm. (Çoğu zaman aynı seksiyona bağlı türler arasında döllenme mümkündür; bir seksiyondaki canlılar diğer seksiyondaki türlerle ya hiç döllenmez veya çok zor döllenir.) [M]

SEKSOLOG i. (fr. *sexologue*). Seksoloji uzmanı. (L)

SEKSOLOJİ i. (fr. *sexologie*). Cinsiyetle ilgili problemleri inceleyen bilim: *Ne psikiatri ve seksoloji kitaplarında ne de hayatımda öyle bir hadiseye rastlamamış olmakla beraber, tahminimde yanılmadığıma emindim* (R.H. Karay). [M]

SEKSON i. Ask. tar. Yeniçeri ocağının 71. Ortasına verilen ad. (*Samsun* veya *sansun* da denir.) [M]

SEKSONCU i. (*sekson*'dan *sekson-cu*). Ask. tar. Yeniçeri ocağındaki 71. Ortaya bağlı olanlara verilen ad. (*Samsuncu, sansuncu* da denirdi.) [Görevleri padişahın av köpeklerini yetiştirmekti. Bu köpekler samsun cinsiydi. Ayı avlamağa yarardı. Teşkilât Yeniçeri ocağıyle birlikte ortadan kaldırıldı (1826)]. (M)

SEKSONOMİ i. (lat. *sexus*, cinsiyet ve yun. *nomos*, kanun'dan fr. *sexonomie*). Biyol. Cinsiyetin oluşum ve dağılım kanunlarını inceleyen bilim.

— ANSİKL. Ayrı eşeyli bitkilerle hayvanların, başlangıçta cinsiyetten yoksun olduğuna uzun süre inanıldı. Bu inanışa göre erkeklik veya dişilik yönünde beliren farklılaşma, gelişme sırasında ortaya çıkıyordu. Daha sonra, cinsiyetin belirlenmesi hakkındaki epigamik teori döllenme gerçeğini tespit etti. Bu teori birçok güçlük doğurduğu için onun yerini singamik teori aldı: cinsiyet döllenme sırasında belirlenir. Her iki gametin potansiyel imkânlarının birbirine eklenmesi cinsiyetin gerçekleşmesini bir kalıtım olayı gibi düşündürüyordu. Pek zengin deneysel çalışmalar sonucunda soma'nın başlangıçta iki cinsiyetli olduğu, fakat bu iki cinsiyetliliğin gene kalıtıma dayandığı anlaşıldı. Bu iki cinsiyetlilik erdişi canlılarda kalıcıdır; ayrı eşeylilerde ise, cinsiyeti farklılaştırıcı genlerin etkisiyle cinsiyet imkânlarından biri ötekine üstünlük kazanır. Bu genler, cinsiyet kromozomlarında bulunur (heterokromozom), cinsiyet kromozomlarındaki benzemezlik heterogametiliğe yol açar. Dişi sirkesineği eşgametlidir (bütün yumurtalarında X cinsiyet kromozomu vardır), erkek sirkesineği ise heterogametlidir (baz spermatozoitlerde X cinsiyet kromozomu, eşit sayıda, diğer bazı spermatozoitlerde ise Y cinsiyet kromozomu bulunur). Cinsiyeti farklılaştırıcı genler, nicel olarak etki gösteren pek çok allel şekil gösterebilir. Erkeğiyle dişisi birbirinden çok farklı ırklar ve erkeğiyle dişisi arasında fazla fark olmayan ırklar böyle ortaya çıkar. *Seksonomi*'de şu durumlar mümkündür:

1. erkek cinsiyet fenotipli (erbezli) genetik erkekler: gerçek erkekler;

2. dişi cinsiyet fenotipli (yumurtalıklı) genetik erkekler: yalancı dişiler;

3. dişi cinsiyet fenotipli (yumurtalıklı) genetik dişiler: gerçek dişiler;

4. erkek cinsiyet fenotipli (erbezli) gene-

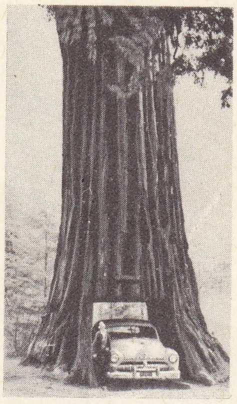

sekoya

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

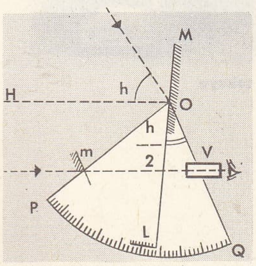

denizci sekstantı

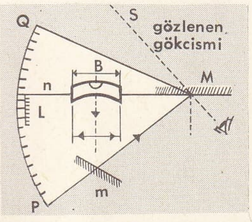

kabarcıklı sekstant

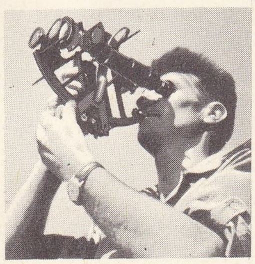

tik dişiler: yalancı erkekler.

Somadaki cinsiyet farklılaşması cinsiyet hormanlarına bağlı bulunduğundan yalancı dişi veya erkeklerin elde edilmesi çok basittir: bunun için hayvanı kurtçukken kısırlaştırmak, arkasından karşıt cinsiyet bezlerini ona aşılamak kâfidir. Yalancı dişilerle yalancı erkekleri morfolojik ve fizyolojik bakımdan gerçek dişilerle gerçek erkeklerden ayırt etmek imkânsız gibidir. Bir cinsiyete ait bütün nitelikler, hattâ cinsiyet bezinin yapısı tersine çevrilebilir, fakat kalıtsal yapı asla değişmez. Kalıtsal yapının değişmezliği yalancı dişilerle erkeklerin dölleriyle ortaya konmuştur.

Sonuç olarak denebilir ki, cinsiyet az çok sabit bir denge halindedir; gerçek erkeklikle gerçek dişilik arasında araeşeyliliğin bütün dereceleri yer alır. (L)

SEKSTANT i. (lat. *sextans*, bir bütünün altıda biri > fr. *sextant*'dan). Bir dairenin altıda biri.

— Astron. Taksimatlı lemp'i 60° (çemberin altıda biri) olan ve gözlemci hareketli olmasına rağmen, gemiden veya uçaktan bir gökcisminin yüksekliğini ölçmeğe yarayan yansıtmalı âlet. *Eşanl.* ALTILIK.

— ANSİKL. Astron. Belirli iki doğrultu arasındaki açıyı tespit etmek için aynalar yardımıyle bu iki doğrultu çakıştırılır ve taksimatlı bir lemp üzerinde aynalardan birinin yer değiştirme miktarı ölçülür. Çakışık hale getirilen iki ayna, gemideki veya uçaktaki gözlemcinin, elinde olmayan hareketleri ne olursa olsun bu konumlarını korur. Denizde, çoğu zaman görünen ufuk ile (karanlık gecelerde gözlem yapılmaz) bir gökcismi, daha çok Güneş arasındaki açı ölçülür. Uçakta ise, görünen ufuk belirli olmadığından zorunlu olarak çok hassas olmayan bir düzeçten yararlanılır.

● *Denizci sekstantı*, *m* ve M aynaları birbirine paralel olduğu, yani alidat ile OQ doğrultusu üst üste geldiği zaman sıfır okunacak şekilde ayarlanır.

m içinden H doğrultusuna bakan bir göz, bu doğrultuyu *m* ve M aynaları üzerinde çift yansımayle görür. *m*'den H doğrultusuna bakarak OL alidatını hareket ettiren gözlemci taksimatlı kesimin bulunduğu düzlemi tarar.

OL alidatı taksimatlı lemp üzerinde okunan bir $\frac{h}{2}$ açısını taradıktan sonra, gözlemci, çift yansımayle, H doğrultusu ile *h* açısı yapan bir S doğrultusu görecektir. Bütün çarpma işlemlerinden kaçınmak için, lemp gerçek değerin iki katını veren bir taksimat taşır.

Sekstant, meselâ civa veya yağ banyosu gibi tam yatay bir ayna yerleştirilirse karada da kullanılır. Bu halde gökcisminin, biri *m*'den geçerek civa banyosunda, öteki de M ve *m* aynaları üzerinde yansıyan iki görüntüsü çakıştırılır. Taksimat üzerinde okunan sayı yarım açıyı değil de gerçek yüksekliği verir.

● *Uçak sekstantı*, bir düzeç kabarcığı gözlenerek düşey doğrultunun tespitine yarar. Araç elde tutulduğundan kullanılan düzeçin eğrilik yarıçapı çok küçük olmalıdır. Bundan dolayı havacılığın ihtiyaçlarını karşılamak için çok hassas olması zorunlu olmayan âletler söz konusudur.

Kabarcıklı Favé sekstant'ında, küresel bir *n* düzeçi düşey bir tüp içine yerleştirilmiştir. B kabarcığı, optik merkezi küresel düzecin merkezinde olan yakınsak bir *l* merceğinin odağında bulunur. Sonsuzdan geliyormuş gibi kabul edilen B kabarcığının görüntüsü önce *m* aynasında (tam olarak gümüşlenmiş), sonra M aynasında (aksine yarı gümüşlenmiş) olmak üzere iki yansımadan sonra gözlenir. Göz M yakınına getirilir ve aynı zaman doğrudan doğruya M'den S gökcismine bakılır. İki katına çıkarılan bu iki ayna arasındaki açı, gözlenen gökcismin başucu uzaklığına eşittir.

Özel düzenekler, kabarcığın görüntüsü ile gökcisminin görüntüsünün çakışması kolayca değerlendirme imkânı verir. Bazı âletlerde gözlemcinin eli altındaki bir kontak, çakışma anında lemp üzerine ve âlete takılı bir kronometreyle kumanda edilen kâğıt şerit üzerine kalemle işaret konmasını sağlar. Böylece aynı gökcismiyle ilgili birçok nokta hızla işaretlenir ve bu noktaların saatlere göre ortalaması alınır. Denizci sekstant'ında ortalama duyarlık bir dakikayı (yaklaşık olarak her milde bir noktalama), kabarcıklı sekstant'ta hiç bir zaman 10 dakikayı geçmez (yaklaşık olarak 15 km'de bir noktalama). [L]

SEKSTANT veya **ALTILIK** (lat. *sextans*), Aslan takımyıldızının altında yer alan, ekvator bölgesinin küçük takımyıldızı; en parlağının kadiri 4,5'i geçmeyen zayıf yıldızlardan meydana gelir. (L)

SEKSTİLYON i. (lat. *sextus*, altıncı'dan fr. *sextillion*). Mat. Bir milyon kentilyon, yani 10^{36}. (L)

SEKSTOS ho Empeirikos, lat. **Sextus Empiricus**, yunan filozofu, astronomu ve hekimi (II. - III. yy.). Empeirikos lakabı tıpta ampirik metodu seçmiş olmasından ileri gelir. Midilli'de doğduğu sanılır. İskenderiye ve Atina'da yaşadı. 180-210 arasında *Şüphecilik* okulunun başındaydı. Sekstos, Pyrron, Ainesidemos ile birlikte şüpheciliğin başlıca temsilcilerindendir. Günümüze ulaşan iki eserinde şüpheciliğin ilkelerini ortaya koyar (3 kitaplık *Pyrroneioi Hypotyposeis* [Pyrron'cu Tasvirler] ve on bir kitaplık *Pros Dogmatikus kai pros Mathematikus* [Dogmatiklere ve Matematikçilere Karşı], altısı dilbilgisi, belâgat, geometri, müzik gibi çeşitli bilimleri ele alır, beşi ise dogmacılara yöneltilmiştir). Metodu, felsefî dogmaları karşı karşıya getirmek, sonra bir dogmanın hakikatini, onun kadar belirgin bir başka hakikati inkâr etmeden doğrulayamayacağımızı göstermek, tek kelimeyle bütün doktrinleri çatıştırmak ve böylece güçlü bir tenkitle biraraya getirilen tüm yunan felsefesini ortaya koymaktır. (L)

SEKSTUOR i. (fr. *sextuor*'dan). Müz. Bk. ALTI.

SEKSÜEL sıf. (fr. *sexuel*). Eşeysel, cinsel: *Seksüel münasebetsizliklerin çeşit çeşidine rastlanır* (R. H. Karay). [M]

SEKSÜPAR sıf. (fr. *sexupare*). Eşeyli bireyler meydana getiren. (Bu sıfat, kendilerinden önceki partenogenetik döllerle, kendilerinden olan eşeyli bireyler arasında fark bulunmayan yaprak bitleri için kullanılır.) [L]

SEKSİYONÖR i. (fr. *sectionneur*). Elektr. Bk. AYIRICI.

SEKT i. (ar. *sekt*). *Esk.* Sesini bir süre için soluk almaksızın durdurma, susma.

— Ed. *Esk.* Şiirde söyleyişe ahenk sağlamak amacıyle yapılan duraklama. || *Sekti melih*, aruz vezninde genel uyumun, güzel bir düşünceyi anlatmak amacıyle bozulması.

— ANSİKL. Ed. Aruz ölçüsüyle yazılan şiirlerde bazen, veznin genel uyumunda aksamalar görülür. Sanat yapmak, güzel bir hayal veya düşünceyi dile getirmek amacıyle yapılan böyle aksamaya *sekti melih* («güzel aksama») denir. Bunu yapmak için aruzun *mef'ulü mefâilün feûlün* ölçüsü *mefûlün fâilün feûlün* şekline getirilir. Divan şiirinde, özellikle mesnevîlerde sekti melihe çok rastlanır. Tanzimat döneminde de görülen sekti melih bazen bir kusur, ve başarısızlık da sayılmıştır. (M)

SEKTE i. (ar. *sekte*). Durma, kesintiye uğrama, kesilme: *Bu rükûdet, bu samt ü cevf-i leyal / Ruhu bir sekte-i tereddütle / Habseder bir azab-ı seyyale* (Cenab Şahabeddin). *Eskicizade kalp sektesinden öldüğü zaman sevinenler çok oldu* (S.F. Abasıyanık). || *Esk.* Bozukluk, bozulma. || *Sekte-dar*, zarara uğramış, düzeni bozulmuş. Düzensiz, bozuk.

— ÇEŞ. DEY. *Sekte vermek*, kesintiye uğramak. || *Sekte vurmak*, (bir işi) engellemek, güçleştirmek. || *Sekteye uğramak*, kesilmek, durmak: *Demin sekteye uğrayacağından korktuğu hayat sükûnunu belki bütün istikbal emellerine feda ederdi* (H. Z. Uşaklıgil).

— Ed. *Esk.* Aruz vezninde bir sesin düşmesinden ileri gelen uyumsuzluk. (Şiirde akılcılığın bozulmasına yol açan sekte divan edebiyatında bazen bir başarısızlık sayılırdı. Sekte, daha çok alışılan kavramlar arasında kurulmak istenen bağlantı yüzünden ortaya çıkardı. Tanzimat döneminden sonra sekte çok önemli sayılmadı.)

— Tıp. *Esk.* Kanın birdenbire durması. || İnme, felç. || *Sektei dimağiye*, beyin inmesi. || *Sektei kalb*, kalp sektesi, kalbin durması. || *Sektei reeviye*, akciğere kan hücum etmesi. (M)

SEKTİRME i. (*sektirmek*'ten *sektir-me*). Sektirmek eylemi. || Sıf. Sektirerek yapılan.

— Sil. *Esk. Sektirme endaht*, yatık mahrekle yapılan atış. (Bu tip atışta mermi sekerek gider.)

— Res. Işık dağıtımı, bir tabloda, ışığı, belli başlı figürlerden ikinci derecede kısımlar üstüne kaydırmak. (ML)

SEKTİRMELİ i. (*sektirme*'den *sektirmeli*). Müz. Hızlı, kısa yay darbesi; yay, sürtülen teli her notadan sonra dikey olarak terk eder; meydana gelecek sıçramaların tabiî oluşunu sağ elin esnek pozisyonu sağlar. (Sektirme, keman, viyola, viyolansel üstünde uygulanır.) [L]

SEKTÖR i. (fr. *secteur*). Kesim. || Bölge.

— Huk. *Kamu sektörü*, iktisadî kalkınma ve sanayileşmeyi sağlamak üzere, özel teşebbüslerin yaptığı işleri yapmak için devlet veya diğer kamu tüzel kişileri tarafından kurulan sektör. || *Özel sektör*. Bk. ÖZEL *teşebbüs*.

— İkt. *Birinci sektör, ikinci sektör, üçüncü sektör*, ingiliz iktisatçısı Colin Clark'ın ANSİKL.) || *Kamu sektörü* veya *millîleştirilmiş sektör*, millî ekonomi faaliyetinin, teşebbüslerin mülkiyeti göz önünde tutularak sınıflandırılması. (Özel sektör, özel hukuka tabi hakikî veya hükmî şahıslara ait teşebbüslerden oluşur; kamu sektörü veya millîleştirilmiş sektör ise kamu hukukuna tabi hükmî şahıslara ait teşebbüslerden meydana geldiği halde, bazen özel hukuk teşebbüsleri gibi yönetilir. Bazı hallerde resmî makamlardan verilen direktiflere göre, yönetilen özel hukuk organizmalarından oluşan [Sosyal güvenlik sandıkları gibi] *yarı - kamu sektörü*'nden de söz edilebilir.)

—Tekst. Arabalı vargellerde, iğ devirlerini (iplik bükümlerini) ve iplik saplarının iğler üzerine sarılmasını düzenleyen eleman.

— İkt. Colin Clark'a göre, *birinci sektör*, özellikle madenler ve tarım gibi tabiî kaynakların işlenmesini sağlayan faaliyetleri kapsar. Bu sektörün ayırt edici özelliği, eski faaliyetleri biraraya getirmesi, tabiî kaynakların çıkartılmasına dayanması ve teknik ilerlemenin de nispeten ağır olmasıdır. Bu sektörde, Colin Clark tarafından tespit edilen ölçülere göre, iş veya kapitalin üretkenliği ikinci sektöre oranla daha yavaş artar.

İkinci sektör, temeli bakımından sanayiyi kapsar. Donatım etkeninin ağır basması bu sektörün ayırt edici özelliğidir. Yatırımlar ve malzemenin amortisman gideri, önemli bir yer tutar. Teknik ilerlemeyle iş üretkenliğinin artışı, birinci sektöre oranla daha hızlıdır. Bundan ötürü, ücretler, nispeten daha yüksek bir düzeye çıkma eğilimindedir.

Üçüncü sektör, ekonominin geri kalan kısmını kapsar: dağıtım ve ticaret, ulaştırma, hizmetler, yönetim. Bu sektörde, «çalışma» unsuru hâkimdir. Colin Clark, iktisadî ilerleme üstüne yaptığı bir incelemenin sonunda, bir ülkenin faal nüfusunda birinci sektörde çalışanlar oranının 1850'den beri azaldığının sonucuna varmıştır; ikinci sektörde bu oran, pek az artmış, bazen de azalmıştır. Buna karşılık, üçüncü sektörde geniş ölçüde artmıştır. Fransa'da üç sektör arasında nüfusun gösterdiği gelişim şöyledir: (yüzde ile)

	1860	1906	1945	1955
birinci sektör . . .	65	44	22	18
ikinci « . . .	23	29	38	39
üçüncü « . . .	12	27	40	43

Faal nüfusun hemen hemen yarısı teknik ilerlemenin ağır olduğu üçüncü sektörde ücret artışı büyük teknik ilerleme gösteren ikinci sektördeki kadar hızlı olamaz. Bu da, devamlı bir sosyal çatışma sebebi yaratır.

Foto. S.C.A. (LAROUSSE)

Bazı fransız iktisatçıları, bu arada Alfred Sauvy, iktisadî faaliyetlerin üç sektör arasındaki daha farklı bir dağılımını ortaya koymuşlardır. (LM)

SEKULİÇ (İzidora), sırp kadın yazar (Moşorin, Bačka 1877 - öl. 1957). Çeşitli dillerden çok sayıda eser çeviren Sekuliç, özellikle hikâyeleriyle tanındı: *Saputnici* (Yol Arkadaşları) [1911]; *Iz Proşlosti* (Geçmişten) [1920]. (M)

SEKUNDERÂBÂD. Bk. SİKENDERÂBÂD.

SEKU TURE. Bk. TURE.

SEKUVANİYEN i. ve sıf. (eski galya halkı *Sequani*'lerden fr. *séquanien*). Jeol. Üst lüzitaniyen. *Eşanl.* ASTARSİYEN. (L)

SEL i. (ar. *seyl*'den). Sürekli yağmurlardan ve eriyen karlardan meydana gelen taşkın su: *Kafkaslardan inen seller köyün yarısıyle beraber eski medrese binasını da sürüklemiş alınıştı* (Ş. S. Aydemir). *Yağmurlu bir gündü. Sokakta şakır şakır seller akıyordu* (Ömer Seyfeddin). [Bk. ANSİKL. *Jeomorfol. bölümü.*] || *Teşm. yol.* Hareket halindeki büyük kalabalık, yığın: *Bu vadi insan sellerinin, nice yolcuların asırlar boyunca bir boydan bir boya akışını, geçişini görmüştü* (Ş. S. Aydemir). || *Sel yatağı*, sel geçen yer: *Dönüşte âdeta, kuru denebilecek bir sel yatağından geçerlerken birdenbire büyük bir gürültü duymuşlar* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Sel gibi* (*akmak*), [sıvılar için] bol ve gür (akmak): *Ah çeker ağlarım gurbet ellerde / Durmaz akar gözüm yaşı sel gibi* (Âşık Veysel). [Zaman için] Çabuk ve hızla (geçmek): *Zaman şekilden şekle giriyor, yıllar sel gibi akarak geçip gidiyor* (H. E. Adıvar). [İnsan için] Kalabalık bir halde (yürümek): *İnsanlar caddeden sel gibi akıyor.* || *Sel önünden kütük kapmak*, (bir şeyin) güç ve tehlike ile elde edildiğini anlatır. || *Seli suyu kalmamış*, suyu çok azalmış yemek veya meyve için kullanılır.

— Akışkanlar mekan. *Sel akışı*, üzeri açık bir kanalda, hızı, yüzey dalgalarının yayılma veya kabarma hızını aşan akış.

— Jeomorfol. *Sel yatağının* veya *sel yarıntısının açılması*, sel yatağının oluşması. (Bu olay, şiddetli sellenmeyle toprağın hızla yarılması sonucu meydana gelir. Tabiî şartlarda buzul çevresi alanlar dışında, cılız bitki örtülü bölgelerin özelliğidir. Bitki örtüsünün insanlar tarafından ortadan kaldırılması sel yataklarının oluşmasına yardım eder. Sel yatağı açılması, tarım veya otlamanın sebep olduğu aşındırmanın en sık rastlanan biçimidir.)

— ANSİKL. Jeomorfol. *Sel*'ler, yoğun sellenmenin tipik akış biçimidir. Özellikle cılız bitki örtülü dağların başlıca özelliği olan seller, iki nehir arasında kalan arazilerdeki yarılmanın en faal etkenlerinden birini meydana getirir. En basit halde sel, birbirini izleyen üç bölümden meydana gelir: *kabul havzası* (genellikle huni biçimindedir; çok faal bir aşındırma meydana geldiği zaman sel yarıkları, tersi olduğu zaman ise birçok küçük selin birleşmesi kabul havzasının başlıca özelliğidir); *akıntı kanalı*, bu kanalda yoğun sular çok düzenli profilli aşağı kesime doğru gereçleri boşaltan oldukça derin bir olukla yamacı yarar; *birikinti konisi*, suların yayıldığı bölgede, ağızda bulunur (bu durum gereçlerin yığılmasına yol açar). Seller, evlere, tarlalara, ulaşım yollarına büyük zarar verir. Uzun zamandan beri sel etkileriyle faal olarak mücadele edilmektedir. Seller, gerileyici aşındırmaları barajlarla önlenerek ortadan kadırılmağa çalışılıyor. Selle mücadele için havzanın yukarı kesimindeki yamaçların nispeten yerlerine oturmasını sağlamak gerekir; yamaçların yerine oturması yüzeyin ormanla kaplanmasına imkân verir; orman yetiştirme selle mücadelede en uzun süreli ve etkin yoldur; çünkü ormanlar suyun akış şartlarını bile değiştirebilir. (LM)

SEL i. (ar. *sell*). *Esk.* Çekip çıkarma, sıyırma: *Müheyyayım ceza-yi katle, enva-ı mücazata / Fakat sell-i silâh etmem beni icat eden zata!* (Abdülhak Hâmid). || *Sell-i seyf*, kılıç çekme: *Bunun üzerine Yorgi, gusül edip Hâlid'in ta'limi üzere iki rek'at namaz kıldıktan sonra hemen sell-i seyf ederek...* (Cevdet Paşa).*Dökülür damen-i şemşirine bin cevher-i can / Sell-i seyf etmeden ol gamze-i cellât henüz* (Yenişehirli Avnî). [M]

SEL (Niyazi), türk futbolcusu (İstanbul 1908). 1925'te Fenerbahçe kulübüne girdi. 1929-1938 Yılları arasında aynı kulübün birinci takımında sağaçık olarak oynadı. 1931-1937 Yılları arasında 5 kere Türk Millî Futbol takımında yer aldı. Sakatlanarak futbolu bıraktı. Teknik yönetici ve yönetim kurulu üyesi olarak Fenerbahçe kulübünde çalıştı. (M)

SELÂCIKA çoğl. i. (ar. *Selcûk*'tan *Selâcıka*). *Esk.* Selçuklular: *Zaman-ı Selâcıka'da Ilgın ve Eskişehir nahiyelerine Ab-i Germ derlerdi* (Naima). || *Selâtin-i Selâcıka*, selçuklu sultanları. (M)

SELADON i. ve sıf. (Astrée romanının kahramanı *Céladon*'un adından). Solgun ve buğulu duygusu veren açık yeşil renk. (L)

SELADON i. (fr. *céladon*). Seram. Demir oksitli bir sırla kaplanmış ve indirgeme yoluyle pişirilmiş porselen toprağı.

— ANSİKL. Seram. İlk *seladon*'lar, hıristiyanlık öncesi devirlerde Anhuy'da görülür. Sonra, Han (Yûy) sülâlesiyle birlikte Çikiang'da seladon yapımına devam edilmiş ve derece derece gri-maviden yeşile kadar uzanan bir renk gamı elde edilmiştir (Vu-Yûe'nin *pi-sı-yao*'ları, X. yy.). Bunlarda süslemeler oyma veya kalıplama tekniğiyle yapılmıştır. Sung devrinde, bu tür imalât Honan çömlekçilerini etkilemiştir (kuzeyin zeytin yeşili tonlardaki seladonları ve 1105 ile 1126 arasında saray imalâthanesinin mavi tonlardaki porselenleri). Kuzey Sung'larının iktidardan düşmesinden sonra, saray çömlekleri Hang-cou'a taşındı. O sıralar, tung-çûen'in fırınları (Çikiang) en parlak devirlerini yaşıyordu: açık gri porselen toprağı üzerine, katıksız yeşil renklerde sır kaplama. Yûen'ler devrinde, bu fırınların imalâtı özellikle Yakındoğu'da çok revaçtadır. Ağır ve sağlam yapılı parçalar, sarı yansımalar yapan parlak bir sırla kaplanmıştır. XVII. yy.da bu çömleklere Avrupalılar «seladon» adını vermiştir (*Astrée* adlı romandaki çobanın yeşil kurdelelerine benzetilerek, çobanın adından [Céladon]). Seladonlar Kore'de, Çihindi'nde, Siyam ve Japonya'da taklit edilmiştir. (L)

SELADONİT i. (fr. *céladonite*). Miner. Hidratlı tabiî demir ve potasyum silikat; glokoni'ye benzer. (Piroksenin bozunmasından meydana gelir.) [YEŞİL TOPRAK da denir.] (L)

SELAGİNACEAE çoğl. i. (yun. *selagein*, parlamak). Bitişik taçyapraklı, üst yumurtalıklı, çiçekli bitkiler familyası; Güney Afrika ve Madagaskar'da yetişen ve sıracagillere pek benzeyen bitkileri kapsar. Sıracagillerden başlıca farkı her meyve-yaprağında bir veya iki yumurtacık bulunmasıdır. (En önemli cinsleri: *selago* ve *hebenstretia*.) [L]

SELAGİNELLA i. Eğreltiotuna benzeyen bitki.

— ANSİKL. *Selaginella* nemli ve gölgeli yerlerde yetişir; çoğu tropikal bölgelerde olmak üzere 500'den fazla türü vardır. Avrupa gibi ılıman kuşakta yetişen selaginella türleri, çatal dallanan sürüngen gövdeli küçük bitkilerdir; sapın üzerinde karşılıklı olarak üçgenimsi küçük yapraklar yer alır; yaprakların damarları dallara ayrılmaz. Üreme organı bir spor başağı şeklindedir; başağın dip kısmında iri dişi sporlar (makrospor), uç kısmında küçük erkek sporlar (mikrospor) bulunur. Bazı türlerinde (*Selaginella rupestris*) dişi ön çim ana bitkiden ayrılmaz ve genç selaginella spor başağı yapraklarının korunağı altında gelişir. (L)

SELÂHADDİN ZERKUB, türk mutasavvıfı (öl. Konya 1258). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Mevlânâ Celâleddin'in hayatını konu edinen kaynaklarda önce kuyumculuk yaptığı, dövdüğü altın külçesinden çıkan kıvılcımların tanrısal gerçekleri yansıtan birer ışık olarak dükkânının önünden geçen Mevlânâ'yı etkilediği, bu olaydan sonra onun yakın dostu olarak meclislerine katıldığı söylenir. Sonraları hayatına masal niteliğinde birçok olay karışan Selâhaddin Zerkub, Mevlevîliğin gelişmesinde ve yakın dostu olduğu Mevlânâ'nın şiirinde etkili oldu. Görüşleri, Mevlevîlikle ilgili kaynaklardan öğrenildiğine göre, Mevlânâ'nın düşünceleriyle aynıdır. (M)

SELÂHİYET i. Bk. SALÂHİYET.

SELÂM i. (ar. *selâm*). Bir kimseye rastlandığı, birinin yanına varıldığı veya yanından uzaklaşıldığı zaman kendisine çeşitli söz, işaret veya hareketle yapılan nezaket gösterisi: *O zaman Behlûl koştu. Şimdi eğilerek, kollarının, ayaklarının türlü tuhaf vaziyetleriyle selâmlar resmederek, ona kolunu takdim etmek istiyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Selâm etmek* (veya *göndermek*), uzakta bulunan birine, bir kimse veya mektup aracılığıyle esenlik dilemek: *— Efendimiz bizi gönderdi, çok selâm ediyor* (M. Â. Ersoy). *İyidirler efendim... Çok selâm gönderdiler* (Ahmed Rasim).

selaginella

— ÇEŞ. DEY. *Selâm almak*, birinin selâmına karşılık vermek: *Selâm versen selâmını alırım / Al bağlarım divanına durum* (Karacaoğlan). || *Selâm çakmak.* Bk. ÇAKMAK. || *Selâm dur!*, askere selâma durması için verilen kumanda. || *Selâm durmak.* Bk. DURMAK. || *Selâm söylemek*, (birine) selâm göndermek: *Benden selâm söylen vefasız yâre / Gurbet benim olsun sıla kendine* (Âşık Veysel). || *Selâm sabah etmek*, hatır sormak, sohbet etmek: *Bir küçük kadın gördüm, hemen sana benzettim, selâm sabah ettim, senin hatırın için sokak ortasında onunla yarenlik edip ahvalini sordum* (N. Araz). || *Selâm verip borçlu çıkmak*, gösterdiği küçük bir ilgiye karşılık kendisine büyük bir iş yüklenen kimsenin durumunu belirtmek için kullanılır. || *Selâm vermek*, (birini) selâmlamak: *Selâm verdim rüşvet değildir deyu almadılar* (Fuzuli). *Duyduklarımın onda biri doğru olsa, böyle bir adama değil kız, selâm bile verilmez* (Sabahattin Ali). || *Selâma durmak*, bir büyük veya üste selâm vermek üzere saygıyle ayağa kalkmak: *Sıçrayıp selâma durmaları akıllı-duygulu bir saygıdan değil, bir çeşit şartlı-refleksten geliyordu* (Kemal Tahir). || (*Biriyle*) *Selâmı sabahı kesmek*, bir kimseyle bütün ilişkilerini kesmek. || *Selâmını esirgemek*, selâm vermemek. İlgilenmemek.

— *Esk.* Barış, uzlaşma, rahatlık. || Tehlikeden uzak olma, sonu iyi ve hayırlı çıkma. || Gelip geçici olmama, kalımlı. (Tanrı'nın sıfatlarındandır.) || Tanış, bildik. || *Aleyh-is-selâm.* Bk. ALEYH. || *Dâr'üs-selâm.* Bk. DARÜSSELÂM. || *Medine'tüs-selâm*, Bağdat.

— Ask. Bir askerin, üstüne, bayrağa, bir cenaze alayına v.b. gösterdiği saygı davranışı. || *Esk. Selâm topu*, bir kaleyi, şehri veya kumandanı selâmlamak için atılan top.

— Bot. *Selâm otu.* Bk. SELÂMOTU.

— Denizc. Savaş veya ticaret gemilerinin birbirlerine rastladıkları zaman gösterdikleri saygı davranışı. (Bir yabancı savaş gemisi, limana demirlerken kıyı bataryasıyle selâmlaşır.)

— Eskrim. Bir eskrim karşılaşmasından önce eskrimcilerin nezaket kurallarına uyarak silâhlarıyle karşılıklı olarak yaptıkları hareket.

— Patol. *Selâm tiki*, başın arka arkaya hızla sallanması. (Bu sallama, selâm verme hareketlerini hatırlatır ve özellikle ilk çocuklukta görülür.)

— Tar. Bk. ANSİKL.

— Tasav. Sema sırasında, dört bölüme ayrılan âyini şerifin devreleri arasında yapılan duraklama. (*Dört selâm* da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Selâm başı*, sema âyininde dört selâm faslından birinin bitmesine verilen ad.

— Teşk. tar. *Selâm ağası*, sadrazam ve bazı verzirlerin maiyetinde bulunan teşrifatçı. (Bk. ANSİKL.) || *Selâm çavuşu*, alaylarda, padişah ve sadrazamı, atlarına binerken ve inerken alkışlamakla görevli çavuş. (Bu alkışa, selâm çavuşunun maiyetinde bulunanlar «hu» çekerek karşılık verirlerdi. Selâm çavuşları, padişah ve sadrazam cuma selâmlığına ve Hırkai Saadet

Foto. LAROUSSE

dairesini ziyarete giderken, sefere çıkarken ve seferden dönerken de bu görevi yerine getirirlerdi. Bunlar yolun iki yanına dizilerek alkış tutarlardı. Bu görev saltanatın kaldırılışına kadar [1922] sürdü.)

— ANSİKL. Tar. *Selâm,* resmî yazışmalar için bir başlangıç sözü olarak samî halklarında ve Hititlerde görülür. Hititler komşu hükümdarlarla yaptıkları yazışmalara «barış» veya «sağlık» dileyen ve selâm yerini tutan bir kelime koyarlardı. Daha sonraki çağlarda Latinler, bütün özel ve resmî yazışmalarında *salutem* (selâm) kelimesini kullandılar. Hıristiyanlığın doğuşundan sonra yazışmalara Tanrı ve oğlu İsa'ya selâm vermekle başlama geleneği yerleşti. Ortaçağda yazılan eserlere Tanrı'ya selâmla başlanır, onun ardından Tanrı adına hükmeden kilise selâmlanırdı. İslâm ülkelerinde, Emevîler ve Abbasîlerden itibaren hükümdarların fermanlarına, resmî mektuplarına selâmla başlama geleneği yerleşti. VII. ve VIII. yy. larda bu gelenek bütün islâm edebiyatına geçti. En küçüğünden en büyüğüne kadar, ilmî, edebî, felsefî bütün eserlerde Tanrı'ya, Hz. Muhammed'e, sultanlara selâmla başlama geleneği yaygınlaştı. Çok tanrıcı dinlerden gelen bu görenek zamanla kesin bir kural niteliği kazandı. Ancak, çok tanrıcı çağlarda tanrı-kral adına verilen selâmın yerini tek tanrıcı dinlerde Allah'a verilen selâm aldı.

Türk, iran ve arap edebiyatlarında şairler, yazarlar, bilginler eserlerine Allah adına selâmla başlar, selâmın ardından Allah'ı ve Hz. Muhammed'i övücü, ululayıcı sözler gelir. Tarikatlarda önce Tanrı'ya, sonra Hz. Muhammed'e, daha sonra tarikat ulularına selâm verilerek zikre başlanır. Halife Ali'ye bağlanan bütün şiî tarikatlarında selâmın daha çok Ali'ye verildiği görülür. Ali'yi Tanrı tanıyan aliallahîler, yalnız Ali'ye selâm verir, eserlerine onun adıyle başlarlar. Sünnîlerde Tanrı'ya, Hz. Muhammed ve öteki peygamberlere, dört halifeye, daha sonra bütün müminlere selâm verilir. Selâmın bir de yazılı olmayan, insanlar birbirleriyle karşılaştıklarında verileni vardır. Bu tür selâmlar seslenerek baş eğmek, eli yukarıya kaldırmak veya başa götürmek, şapka çıkarmak, vücudun belden yukarısını hafifçe öne doğru eğmek, eli göğsünün üzerine koyarak olur.

Halk arasında, arada dargınlık yoksa, birbiriyle karşılaşanlar selâmlaşırlar. Bazı koyu sünnî çevrelerde erkek yalnız erkeğe, kadın yalnız kadına selâm verir. Birbirini tanımayan erkekle kadın karşılaşınca selâmlaşmaz. Halk inançlarına göre «selâm Allah'ındır»; "müminin selâm vermesi, verilen selâmı alması gerekir; selâmı almak bir görev, selâm vermek ise borçtur.

— Tasav. *Dört selâm,* Hz. Muhammed'in günahkâr kullarının günahlarını affettirmek için Tanrı'ya dört kere rıca ve niyazda bulunması anlamına gelir. Dördüncü selâm bir müjdeleme (beşaret) aşamasıdır. Burada Hz. Muhammed'in dördüncü niyazından sonra âsi ve günahkâr kulların affedildiğini gösteren belirtilerin ortaya çıktığına inanılır. Dördüncü selâmdan sonra şeyh, postundan birkaç adım yürüyerek hırkasıyle (kollarını açmadan) sema ederdi. Beşinci selâmda şeyh derin bir sevince kapılır (vecde gelir), meydancıyle mutribin bulunduğu topluluğa niyaz gönderirdi.

— Teşk. tar. *Selâm ağası,* misafirleri karşılayarak selâmlık denen özel oda veya sofaya alır; sonra durumu efendisine bildirirdi. Gelenin görüşme isteği uygun görülürse durum selâm ağasına bildirilir ve misafir huzura alınırdı. Selâm ağası, güvenilen kimseler arasından seçilirdi. Bu görev Osmanlı devletinin sonuna kadar devam etti. (ML)

SELÂMET i. (ar. *selâmet*). Esenlik: *Haydi, cümlenize selâmetler!* (R. H. Karay). || Her türlü tehlike, korku ve tasadan uzak olma, güvenlik: *Muhakkaktır ki bu memleketin selâmeti için iki tarafta da anlaşılması ve birçok yapılacak veya kabul edilecek şeylerin hemen müzakereden geçirilmesi en son kalmış bir çarei hâldir* (Atatürk). *Çocukluğundan beri içinde bu kadar emniyet ve selâmet hissetmemişti* (H. E. Adıvar). || Kurtulma, kurtuluş: *Tekrar ellerimi uzattım. Akıl ve mantığa, o tek selâmet yoluna dönmesi için yalvardım* (A.H. Tanpınar). || Başarılı sonuç. || *Esk. Sahil-i selâmet,* kurtulma sahili. *Mec.* Kurtulma, kurtuluş.

— ÇEŞ. DEY. *Selâmet bulmak* (veya *selâmete çıkmak*), kurtulmak, esenlik bulmak: *Pek azı Parana'yı aşarak Uruguay hükûmetinin topraklarında selâmet buldular* (F. R. Atay). || *Selâmetle!,* birini uğurlarken «güle güle git» anlamında söylenir: *—Bize gitmek düşüyor şimdi / —Selâmetle Hocam!...* (M. Â. Ersoy). || *Allah selâmet versin!,* «Tanrı sonunu hayır etsin» anlamında kullanılır. || *Sen sağ ben selâmet.* Bk. SEN.

— Ed. *Esk.* Kompozisyonda, metnin doğru ve düzgün oluşu. (Divan edebiyatında, mensur yazılarda, anlatımın kesintiye uğramadan uzaması için selâmete çok ilgi gösterilirdi. Bu yüzden yazıda selâmeti sağlayan ve seci denen kafiye yapma sanatına başvurulurdu. Nesirde olduğu gibi şiirde de bu konuya dikkat edilirdi.)

— Mal. *Esk. Selâmet akçesi,* Osmanlı devletinde derbentlerden alınan geçiş resmine (müruriye) verilen ad. (*Toprakbastı parası* da denirdi. Vergi tutarı her yerde aynı değildi. Bu vergi, ihtisap mukaatasının konulduğu yıl [1826], bazı değişikliklere uğradı, Tanzimat'tan [1839] sonra kaldırıldı.) [M]

SELÂMETLEMEK geçl. f. (*selâmet*'ten *selâmet-le-mek*). Uğurlamak, geçirmek: *Cemil, teğmen Faruk'u selâmetleyip, yukarı çıktı, sivil elbisesiyle gömleğini dolaptan aldı* (Kemal Tahir). *Geç vakte kadar bahçede oturduk, sonra fenerlerimden birini Mirat'a, birini Hayganuş'a vererek misafirlerimi selâmetledim* (R. N. Güntekin). [M]

SELÂMİYE i. (kurucusu *Selâmî* Ali Efendi'nin adından osmanlıca, *Selâmiyye*). Tasav. Celvetiye tarikatının kollarından biri. (XVII. yy. ortalarında Selâmî Ali Efendi tarafından kuruldu. Sünnî inançlarına bağlıdır; zikir ve ibadeti dinin temel ilkeleri olarak kabul eder. Celvetî tarikatının bütün törenlerini, zikir ve ibadet şekillerini olduğu gibi uygular.) || Sadiye tarikatının kollarından biri. (Sünnî inançlarının birçoğunu benimsemez. Ayrı bir zikir ve ibadet anlayışı vardır.)

— Kıyf. *Esk.* İpekli kumaştan yapılan, oldukça süslü bir takke. (*Selâmiye* tarikatına bağlı olanlar tarafından giyildiği için bu adı aldı.) [M]

SELÂMLAMA i. (*selâmlamak*'tan *selâm-la-ma*). Özellikle saygı gösterisinde bulunarak selâm vermek eylemi.

— Ask. *Bayrağı selâmlama,* bir direğe çekilen veya bir binanın önüne asılan bayrak veya sancağa selâm verme. || *Sancağı selâmlama.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. Bir askerin, başka bir askere selâm vermesi, onun kişiliğinde Türk Silâhlı kuvvetlerini *selâmlama* olarak anlaşılır. Kural olarak astlar, üstlerden önce selâm vermek zorundadır. Üste selâm vermeyen ast cezalandırılır. Aynı rütbede olanlar veya karşısındakinin rütbesini fark edemeyenler birbirini, beklemeden selâmlar. Selâmlama her rütbedeki asker tarafından kurallara uygun olarak yapılır: sol elle selâmlama; selâmlama sırasında elin cepte bulunması veya yavaş kaldırılması; selâmlayanın sağ elinde bir şey bulundurması, yasaktır. Silâhlı kuvvetlerde selâmlama el ve baş veya yalnız baş, kılıç, boru v.b. ile yapılır. Kural olarak el ve başla selâmlama, baş açık olmadığı zaman yapılır. Ast, sağ elini (dört parmağı bitişik, baş parmak ucu işaret parmağının ikinci boğumuna değecek şekilde ve avuç içi yere dönük olarak) şapkanın güneşlik kenarına sertçe kaldırarak selâm verir. Selâmlamadan önce ast duruyorsa, hazırol durumu alır; yürüyorsa uygun adıma geçer, sonra sol kolunu sallamadan başını üste doğru çevirir. Subay, askerî memur, astsubay ve askerî öğrenciler, üstün yanına açık başla girdikleri zaman, ortalama üç adım uzakta esas duruşa geçerek, başlarını hafif öne eğerek selâm verirler. Burada, özellikle vücudun eğilmemesine dikkat edilir. Başı açık olarak üstün veya âmirin yanına giren er veya erbaş, üste, üç adım uzakta esas duruşa geçerek başını öne eğmeden selâm verir. Kılıç, boru v.b. ile selâmlama, merasim talimatnamesindeki kurallara göre yapılır.

● *Sancağı selâmlama,* onu gören tarafından cephe alınarak yapılır. Sancağı, asker veya sivil herkes selâmlamak zorundadır. Savaş gemilerinde sancağı selâmlama özel törenle olur. (M)

SELÂMLAMAK geçl. f. (ar. *selâm*'dan *selâm-la-mak*). Şapka çıkarma, başı öne eğme, el sallama v.b. ile nezaket belirtmek, selâm vermek, esenlemek: *Sağ ellerini göğüslerine bastırarak başlarını eğerler, beni selâmlarlardı* (Ş. S. Aydemir). *Hacı Rifat'ın İhsan salıncağa bindikten sonra Yusuf'u gördü, başıyle ve elleriyle selâmladı* (Sabahattin Ali). *Hattâ ikinci karşılaşmamızda beni gülerek selâmlamaktan bile çekinmedi* (A. H. Tanpınar). || Bir şeye karşı saygı gösterisinde bulunmak: *Bu şanlı avdeti güyâ selâmlıyor öteden / Değirmenin açılan kollarında bir şefkat, / Ağaçların eğilen dallarında bir hürmet!..* (Tevfik Fikret). *Bayrağı selâmlamak.* || İsim söyleyerek ve alkışlayarak bir kimse lehinde gösteride bulunmak: *Bir gün aşağıya, geçecek bir kıt'ayı selâmlamağa inmiştik. Tren varken, Adana'dan beri yayan yürümekte idiler* (F. R. Atay). || Saygı ve hayranlığını belirtmek: *Bilimin buluşlarını selâmlamak.*

— Ask. Saygı gösterisi olarak askerî selâmı yerine getirmek.

— Denizc. *Çımariva ile selâmlamak,* [gemi mürettebatı için] selâmlanacak geminin geçtiği taraftaki bordada sıraya dizilip «yaşa!» diye bağırmak. || *Kıyıyı selâmlamak,* [gemi için] bir limana girerken top atışıyle şehri selâmlamak. || *Millî bayrağı* (veya *bayrakları*) *selâmlamak,* millî bayrak veya bayrakları direğe çekerek selâmlamak. || *Yelkenle selâmlamak,* bir yelkeni birkaç kere indirip basarak selâmlamak. (M)

SELÂMLAŞMA i. (*selâmlaşmak*'tan *selâmlaş-ma*). Selâmlaşmak eylemi. (M)

SELÂMLAŞMAK ortaklş. f. (*selâmlamak*'tan *selâmla-ş-mak*). Birbirine selâm vermek: *Selâmlaştık, el sıkıştık, oturdu ve hemen başladı, bir daha da kimseye söz sırası vermedi* (M.Ş. Esendal). *Rabia'nın odasına daldılar. İki kadın selâmlaştıktan, hal hatır sorduktan sonra paketi çözdü* (H.E. Adıvar). [M]

SELÂMLIK i. (*selâm*'dan *selâm-lık*). Saray, köşk ve konaklarda erkeklere ayrılmış bölüm. (*Selâmlık dairesi* de denir.): *Emir verdim. Haremdeki eşyanızı bugün selâmlığa taşıyacaklar* (H. R. Gürpınar). *Selâmlıkta ilk defa gördüğüm ve siyah kehribar gibi parlak sakalından, keskin bakışlarından ürktüğüm misafir* (A. H. Tanpınar). Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Selâmlık alayı* veya *Cuma selâmlığı,* osmanlı padişahları cuma namazına giderken yapılan tören. Bk. CUMA *selâmlığı.*

— ANSİKL. *Selâmlık,* haremden ayrı olarak yalnız erkeklerin oturabildiği bir kısımdır. Evin erkekleri özel işlerinin dışındaki vakitlerini genellikle selâmlıkta geçirirler, misafirlerini burada ağırlardı. XVII. yy.a kadar selâmlıklar ev sahibinin resmî çalışma dairesi durumundaydı. 1656'da Babıâli, resmî bir devlet dairesi haline gelmeden evvel sadrazam, vezirler, şeyhülislâm ve reisülküttaplar öğleden evvel yapılan saraydaki Divanı Hümayuna katılırlar, öğleden sonra da kendi konaklarında memuriyetlerine ait görevlerinin bir kısmını konaklarının selâmlık dairesinde görürlerdi. XVI. yy. selâmlıklarının bazıları padişah saraylarındaki kadar ihtişamlı ve zevkli döşenmişti. Bu durum XIX. yy.a kadar sürdü. Selâmlık dairesi genellikle bir veya birkaç odadan ibaretti; iki katlı olanları da vardı. Büyük selâmlıklar dar ve uzun bir sofa veya bir bahçeyle haremden ayrılırdı. Bu uzun sofaya *mabeyn* adı verilir. Haremle selâmlık arasındaki bağlantı dönme dolaplarla sağlanırdı. (M)

SELÂMOTU blş. i. Şifalı özellikleri yüzünden yetiştirilen, 1-2 m boyunda, kalın saplı, parlak, tüysüz, pis kokulu bitki. (İl-

mî adı *levisticum*. Maydanozgillerden.) *Eşanl.* APİUM. (L)

SELÂMSIZ sıf. ve i. (*selâm*'dan *selâmsız*). *[Selâmsız sabahsız* deyiminde kullanılır.] *Selâmsız sabahsız*, selâm vermeden: *Selâmsız sabahsız gelip geçersin / Dilber muhabbetten niçin kaçarsın* (Pir Sultan Abdal). Saygısız ve görgü kurallarına aykırı bir davranışı belirtir. (M)

SELÂMÜNALEYKÜM ünl. (ar. *selâm-ün-ᶜaleyküm*). «Selâm sizin üstünüze olsun!» anlamında kullanılan bir selâmlama sözü: *İçlerinden biri onu usulca yeninden tuttu: «Selâmünaleyküm! Nereden gelip nereye gidiyorsun?» dedi* (N. Araz). —*Hurşid efendi, Hurşid Efendi! Selâmünaleyküm. Nereye ayol!* (B. Felek).

— DEY. *Selâmünaleyküm demeden*, izin istemeden, müsaade beklemeden, kurallara aldırış etmeksizin, patavatsızca.

— TAR. TELM. ***Selâmünaleyküm kör kadı!***, Osmanlı devleti zamanında kazanın birinde kadılık yapmakta olan kör bir kadı halkın yalancılık ve ikiyüzlülüğünden şikâyetçidir. Bir gün yanında bulunanlara: «Yahu, bu kasabada sözüne güvenilir, ikiyüzlü olmayan biri yok mu?» diye sorar; onlar da «Var!» derler. Kadı, bu adamın nerede ise bulunup huzuruna getirilmesini söyler. Bir süre sonra sözü edilen adam bulunup huzura çıkarılınca «Selâmünaleyküm kör kadı!» deyiverir. Bu söz sonradan halk arasında gerçekleri, yersiz ve zamansız olarak söyleyenler için kullanılagelmiştir. (M)

SELÂMÜNKAVLEN i. (ar. *selâm-ün-kavlen*, «üstüne sağlık» anlamında Tanrı'dan esenlik dileme sözü). *Halk dili.* İnme. felç: *Acaba hacıbabama selâmünkavlen mi geldi?* (H.R. Gürpınar).

— ANSİKL. Halk arasında, bir insana işlediği suçlardan dolayı, Tanrı tarafından ağır bir uyarmanın yapıldığı, bunun inme (felç) olduğu inancı vardır. Felç kelimesi pek kullanılmaz, onun yerine inme, çarpılma veya *selâmünkavlen* kullanılır. Bu deyim, sünnî inançlarına çok bağlı çevrelerdeki halk arasında yaygındır. (M)

SELANGOR, Malezya'da (Malaysiya) eyalet; batıda Malakka boğazı, kuzeyde Perak, doğuda Pahang ve güneydoğuda Negri Sembilan ile sınırlıdır; 8 199 km^2; 1 221 700 nüf. (500 000'den çoğunu çinli; hintli ve malezyalı topluluklarının her biri *nüfusun* yaklaşık olarak dörtte birini temsil eder). Merkezi, *Kuala Lumpur.* Eyaletin doğu kesimini kaplayan ormanlarla örtülü billûrlu dağların eteğinde pirinç, hindistancevizi ve yağ palmiyesi tarımı ile balıkçılık yapılan bir kıyı ovası uzanır. Selangor bugün Malezya'nın başlıca kauçuk üreticisidir. Ananas, çoğunlukla kauçuk ağacı işletmelerinde ek ürün olarak yetiştirilir; çok miktarda çıkarılan ve işlenen mahallî kalay sayesinde konserve haline getirilir. Malezya'nın tek kömür madeninin bulunduğu (Batu Arang) madencilik eyaleti Selangor'un nüfusu XIX. yy. sonunda kısa süre içinde artmıştır.

— Tar. Selangor sultanı 1784'te Hollanda'nın metbuluğunu kabul etmek zorunda kaldı. 1818'de eyalette ingiliz etkisi başladı ve 1874'te Selangor bir ingiliz himaye bölgesi haline getirildi. 1895'te Malezya Federal eyletlerinin üyesi oldu; 1948'den beri Malezya federasyonunun eyaletlerinden biridir. (L)

SELÂNİK, yun. **Thessalonike** veya **Saloniki,** Yunanistan'da liman şehri, Makedonya'da, il idare merkezi. Selânik körfezi kıyısında, Varda (Aksios) vâdisinin ağzında; 250 900 nüf. Üniversite. Yunanistan'ın üçüncü büyük şehri ve ikinci limanı olan Selânik, Romalılar tarafından deniz ile akropolis arasında inşa edilen eski *Via Egnatia* üzerinde gelişti. Bu yolda hâlâ, helenistik surların kalıntıları (M.Ö. IV. yy.), Bizans devrinden ve türk hâkimiyeti döneminden kalma surlar ve anıtlar vardır. Yamaçlarında ve hemen eteğinde eski türk şehri kat kat yükselir. 1917'de yıkılan aşağı şehir iki dünya savaşı arasında yeniden inşa edildi; büyük bir akdeniz şehri görünüşünde olmakla birlikte, eski şehir olarak burada da eski anıtlar vardır: Bizanslılardan kalma birçok kilise ve Galerius kemeri çok turist çeker. Makedonya'nın başlıca şehri olan Selânik, limanı sayesinde canlı bir ticaret merkezidir; tarım ürünleri (tahıl, et, yün, afyon, tütün) ve maden filizi (krom, manganez, demir) ihracatı, besin maddeleri, inşaat malzemesi, petrol ve mamul eşya ithalâtı. Sanayi faaliyeti özellikle dokuma ve sigara fabrikalarına dayanır. Petrol rafinerisi. Kimya sanayii. Çimento fabrikası; ağır metalürji. Vardar koridorunun ağzında ve Balkanlar'ı aşan büyük ulaşım yollarından biri (Ege denizi, Manastır [Bitola] üstünden Arnavutluk) üzerinde bulunan Selânik, milletlerarası ticarette de önemli rol oynar; şehirde meşhur panayırlar kurulur; fakat Balkanlar'ın siyasî bakımdan parçalanması, bugüne kadar bu rolün gelişmesini engellemiştir. Buna rağmen, özellikle Atina ve Kavala yolları boyunca ve körfez kıyılarında yayılmağa devam eder. — *Selânik ili*, 544 400 nüf.

Türkiye cumhuriyetinin kurucusu tarafından Kemal Atatürk'ün Selânik'te bulunan doğduğu ev, 10 Kasım 1953'ten beri Atatürk müzesidir.

● *Tarih.* M.Ö. 316'da Kassandros tarafından kurulan şehir, Roma çağında ve Justinianus I zamanında çok zenginleşti. Halkı Theodosius I'in emriyle kılıçtan geçirildi (390). İslavlar tarafından sık sık kuşatılan (538 v.d.) şehir, 1204-1224 arası, bir latin krallığının, sonra da 1224 - 1246 arası Epir despotluğunun başkenti odu. 1246'da tekrar Bizanslılar tarafından işgal edildi. Murad I devrinde Osmanlıların eline geçti. Bir süre sonra Bizanslılar tarafından geri alındı. Yeniden Türklerin eline geçti; fakat şehirde bizans yönetiminin devamına izin verildi, buraya bir türk garnizonu yerleştirilmekle yetinildi. Yıldırım Bayezid devrinde Türkler tarafından alındı ve Ankara savaşına (1402) kadar Osmanlılarda kaldı. Bayezid I'in oğulları arasında taht mücadeleleri sırasında emîr Süleyman Çelebi tarafından Bizanslılara bırakıldı. Murad II devrinde Selânik'e türk akınları yeniden başladı. Bizanslılar, Türklere karşı kendilerine yardım etmesi karşılığında şehri Venediklilere bıraktılar. 1430'da Selânik kesin olarak Osmanlı devletine katıldı ve bir sancak haline getirilerek Rumeli eyaletine bağlandı. Bu dönemde ispanyol asıllı musevî halk, şehirde üstünlüğü ele geçirdi. Balkan savaşına kadar Osmanlı devleti idaresinde kalan şehir, savaşta yenik düşen Osmanlı devleti tarafından Bükreş antlaşmasıyla Yunanistan'a bırakıldı (1913). İkinci Dünya savaşından sonra şehre yeniden *Thessaloniki* adı verildi.

— Ask. tar. Birinci Dünya savaşı sırasında, Selânik limanı Makedonya'da çarpışan müttefik kuvvetlerinin önemli bir ikmal üssüydü. İlk fransız birlikleri buraya ekim 1915'te çıkartma yaptı ve Sırbistan harekâtını desteklemek üzere, Zeitelnek geçici kampını kurmağa başladı. Müttefiklerin geri çekilmesinden sonra, şehri 30 km uzaktan çevreleyen 70 km cepheli çok büyük bir müstahkem ordugâh meydana getirildi. Büyük bir yangında hemen tamamıyle yanan (ağustos 1917) Selânik'in müttefiklerin gözünde önemi, 29 eylül 1918 mütarekesiyle ikmal için İstanbul, Köstence, Varna, Braila (İbrail) ve Odessa limanlarından yararlanma imkânı doğar doğmaz azaldı. İkinci Dünya savaşı sırasında, Selânik 9 nisan 1941'de alman birlikleri tarafından işgal edildi. Wehramcht, Sırbistan'daki sovyet saldırısı üzerine, üsleriyle bağlantısını kesmemek için, kasım 1944'te şehri boşalttı. Bk. BALKANLAR (*Tarih bölümü*).

— Dokumc. *Esk. Selânik çuhası*, Selânik'te dokunan bir kumaş çeşidi. (Yeniçerilere giyimleri için yılda bir defa çivit renkli selânik çuhası dağıtılırdı. Yapabaşılara yeşil selânik çuhası verilirdi. Bu kumaşları Yahudiler dokur ve bu hizmetlerine karşılık tekâlifi örfiye ve avarızı divaniye vergilerinden muaf tutulurlardı.)

— Mutf. *Esk. Selânik ekmeği*, irmik ve buğday unu karıştırılarak yapılan iyi cins ekmek. (İlk defa Selânik'te yapıldığı için bu adı aldı.)

— Örgü. *Selânik örgüsü*, iki şişle yapılan bir el örgüsü çeşidi. (LM)

SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ. Bk. MUSTAFA EFENDİ *Selânikî*.

Selânikî Tarihi, Selânikî Mustafa Efendinin (öl. 1600) eseri. Osmanlı tarihine ait XVI. yy.ın ikinci yarısıyle ilgili önemli kaynaklardan biridir. Genellikle, gördüklerini anlatan Selânikî Mustafa Efendi, eserinde yer yer, bulunduğu görev dolayısıyle Divanı Hümayunda saklanan vesikalardan da örnekler verir. Eser, 20 eylül 1563'ten, nisan/mayıs 1600'e kadar geçen olayları içine alır. Özellikle Murad III'ün tahta çıkışından sonra İstanbul'daki olayları bütün ayrıntılarıyle anlatır. Selânikî Mustafa Efendi, ayrıca devrinin olaylarının tenkidini yapmış, devletin rüşvet sonucu sürüklendiği ahlâkî ve iktisadî çöküntüyü belirtmiştir. Eserin 1563-1593 yıllarının olaylarını içine alan bölümü İstanbul'da basıldı (1864). [M]

SELÂNİK krallığı, Dördüncü Haçlı seferinin sonunda kurulan Latin devleti. Özellikle Tesalya'nın kuzeyini ve Makedonya'yı içine alıyordu (1204 - 1224). 1204'te kurularak Bonifatius I'e verildiyse de aslında şehir halkının çağrısı üzerine Bonifatius tarafından kurulduğu sanılır. Flandre kralı Baudouin I bölgeyi Bonifatius'tan önce işgal etmeğe kalkışınca, buna kızan Bonifatius Edirne'yi kuşattı ve Yunanlıların koruyucusu tavrı takındı. Hattâ İsaakios II'nin oğlu Manuel'i imparator olarak tanıdı. Edirne kuşatmasını kaldırarak, Baudouin'in Selânik'i kendisine bırakmasını sağladı, sonra krallığının topraklarını fethetti. Eski Makedonya, Tesalya ve Yunanistan imparatoru Aleksios III'ü kovdu; sonradan Mora yunan despotu olan despot ona sadık kaldı. Bonifatius, vasallarına Atina, Teb, Bodonitsa, Saon ve Eğriboz fieflerini verdi. Hattâ, Akhaia fatihleri Guillaume de Champlitte ve Geoffroi de Villehardouin'den saygı gördü. Fakat, Kaloyan'ın yönettiği bir bulgar saldırısı sırasında Rodop'taki bir pusuda öldürüldü (1207) ve Selânik ancak bulgar çarının ölmesiyle kurtulabildi. Naip Oberto di Biandrate, Bonifatius'un oğlu ve vârisi Demetrios'u, daha büyük oğlu Guglielmo lehine tahttan indirmeğe ve Latin imparatorluğunun metbuluğundan kurtulmağa çalıştı. Bunun üzerine imparator Heinrich «Lombardlar savaşı»na girişti; Selânik'i aldı, Demetrios'a taç giydirtti (1209) ve Oberto'yu kovdu, Ravenna parlamentosunda (1209), zaferi onaylandı. Mora despotunun ve Bulgarların hücumlarının yeniden başlaması üzerine Demetrios Batı'dan yardım aramağa yöneldi. Despot Theodoros Angelos Dukas Komnenos, uzun bir kuşatmadan sonra Selânik'i aldı (1224). Demetrios Pavia'da haklarını Friedrich II'ye bırakarak ödü (1227). Bununla birlikte Baudouin II krallığı 1226'da Bourgogne'lu Hugues'e verdi; fakat Hugues topraklarına sahip olamadı. Krallıktan arta kalan yerler (Atina, Bodonitsa) Akhaia prenslerinin hâkimiyetini kabul etti. (L)

SELÂNİK körfezi, Ege denizinin, doğuda Khalkidike ve Olympos dağının hâkim olduğu kıyı arasında meydana getirdiği körfez. (L)

Selâniklilere Mektuplar, havari Paulus'un zulme uğrayan selânik müminlerine Korinthos'tan yazdığı iki mektup (Paulus, daha önce bu müminleri ziyaret etmişti). 50-51'de art arda yazıldığı sanılan bu mektupların gerçekliği artık tartışma götürmez. Birinci mektupta hıristiyanlara karşı atılan iftiralar çürütülür. İkinci mektup, Pentekoste vesilesiyle ve bu tecelli ümidinin gerektirdiği sebat üzerine bir cesaret verme yazısıdır. (L)

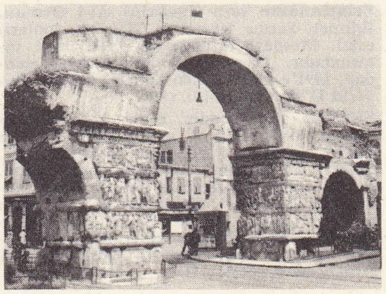

SELÂNİK
«Kadırga kemeri»

Foto. LAROUSSE

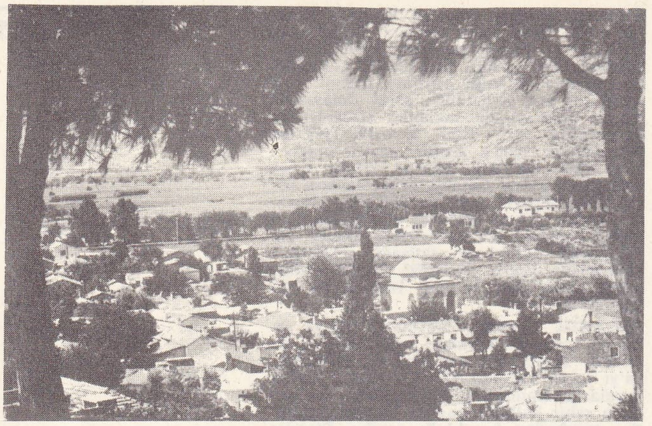

SELÇUK
genel görünüş

SELÇUK
Şarap ve eğlence tanrısı Dionysos

SELÇUK
sütun başlığı

SELÂNİKLİ TEVFİK. Bk. TEVFİK *Selânikli.*

SELARA i. (tes. edil. ad). Tekst. Hamur halindeyken boyanmış cam ipliği. (L)

SELÂSE sıf. (ar. *şelâşe*). *Esk.* Üç. || *Şuhur-i selâse,* üç aylar.

— Tasav. *Selâsei gassale,* bektaşîlerde, içki sofrasında içilen ilk üç kadeh. (Bektaşîlere göre, insan üç kadeh içtikten sonra canlanır, açılır, daha serbest davranır. Bu yüzden, «ölü gibi duran insanı üç defa yıkayan» anlamında bu deyim kullanılır.) [M]

SELÂSET i. (ar. *selâset*). *Esk.* İfadedeki akıcılık ve kolay anlaşılma hali: *Yüzünde nur ve melâhat, sözünde selâset ve letâfet [...] vardı* (Cevdet Paşa). [M]

SELÂSİL çoğl. i. (ar. *silsile*'den *selâsil*). *Esk.* Zincirler. || Zincirleme giden şeyler. || Sıradağlar. || *Selâsil-i müşgin,* sevgilinin saçı. (M)

SELÂSİN veya **SELÂSUN** sıf. (ar. *şelâşe*'den *şelâşin* veya *şelâşun*). *Esk.* Otuz. (M)

SELÂTİN çoğl. i. (ar. *sultân*'dan *selâtin*). *Esk.* Sultanlar: *İşte ondan sonra mülûk ve selâtin beyninde halefen an selefin tedavül eden hırka-i şerife, işbu bürde-i latifedir* (Cevdet Paşa).

— Din. *Selâtin şeyhliği,* selâtin camilerinde görevli vaizlere verilen ad. (*Kürsü şeyhliği* veya *cuma vaizliği* de denir.) Bk. KÜRSÜ.

— Mim. *Esk. Selâtin camileri,* osmanlı padişahları ve padişah hanımları tarafından yaptırılan camiler.

— ANSİKL. Mim. *Esk. Selâtin camileri*'nin çoğu İstanbul, Edirne, Bursa, Kahire, Şam, Bağdat gibi eski başkentlerde yapılmıştır. İstanbul'da Ayasofya, Sultanahmet, Süleymaniye, Beyazıt, Fatih, Nuruosmaniye, Sultanselim, Eyüp, Lâleli, Yenicami, Şehzade, Aksaray'da Valide, Üsküdar'da Ayazma, Beylerbeyi camileri başlıca selâtin camileridir. Selâtin camileri birden fazla minarelidir. Hükümdarın namaz kılması için özel hünkâr mahfili bulunur. Selâtin camilerinin vakıflarıyle, dârüssaade ağaları ilgilenirdi.

◆ Sıf. Tar. ve Folk. [Yalnız *selâtin meyhane* şeklinde geçer.] *Selâtin meyhane,* gedikli meyhanelerine, Abdülaziz döneminin (1861-1876) son yıllarında verilen ad. Bk. MEYHANE. (M)

Selâtinnâme veya **Tevârihi Âl-i Osman,** Edirneli Sarıca Kemal'in (XV. yy. sonları) eseri. Mesnevî türünde ve 3 600 beyit tutarındadır. Osmanlı devletinin kuruluşundan, 1491'e kadar geçen dönemi kapsar. Bayezid II'ye ithaf edildi. (M)

SELÂVÎ (Şahabeddin Ebül Abbas), faslı tarihçi (Sale 1835 - ay.y. 1897). Ataları Fas'ta nasiriye tarikatının kurucularıdır. Selâvî, öğrenimini doğduğu yerde yaptı. Fas'ın çeşitli şehirlerinde devlet memurluklarında bulundu. Ömrünün son yıllarını doğduğu şehirde geçerdi. Eseri: *Kitabü'l İstiksal-i Ahbar Duveli'l Magrıbi'l Aksa* (Uzak Magrıp Devletleriyle İlgili Bilgileri Araştırma Kitabı). [M]

SELB i. (ar. *selb*). *Esk.* Zorla, rızası olmadan alma, kapma. || Ortadan kaldırma, iptal etme: *Hükûmet bu mütereddit vaziyetinde birkaç gün daha devam edecek olursa, millet nazarında henüz taayyün edemeyen emniyet ve itimadı büsbütün selbe sebebiyet verecektir* (Atatürk). || İnkâr etme. || *Selb etmek. Esk.* Zorla almak, kapıp götürmek. Kaldırmak, yok etmek: *Mevzuubahs binbaşı hakkındaki jurnal, Sultan Hamid'in Müşür İbrahim Paşa'ya olan itimadını selbedecek mahiyette idi* (Atatürk). İnkâr etmek.

— Fels. *Esk.* Olumsuzlama.

— Huk. *Esk.* İslâm hukukuna göre yüksek ateşle veya bazı akıl hastalıkları sonucu bir kimsenin ruh dengesinin bozulması ve iş göremez duruma gelmesi. (Selb durumunda eda ehliyeti [iş yapma yeteneği] ortadan kalkar, insan kasir ehliyetli [sınırlı yetenekli] olur.)

◆ **Selbî** sıf. *Esk.* Olumsuzlukla ilgili.

◆ **Selbiye** sıf. *Esk.* Selbî'nin dişili. (M)

SELB, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Fichtelgebirge'nin doğusunda; 19 100 nüf. Porselen fabrikaları; kereste işçiliği; makine ve elektrik malzemesi yapımı. (L)

SELBORNE (Roundell PALMER, birinci — kontu), ingiliz hukukçusu ve siyaset adamı (Mixbury, Oxfordshire 1812 - Petersfield, Hampshire 1895). Koyu bir anglikandı; önce solicitor general (1861-1863), sonra attorney general (1863-1866), sonunda lord şansölye (1872-1874) oldu. Son görevi sırasında ingiliz adlî sisteminde reform yapmak istedi. 1873'te eski adalet divanlarını, tek bir Yüce divanda (Yüksek mahkeme ve İstinaf mahkemesi olmak üzere) birleştiren ve «common law» ile «hakkaniyet kanunu» arasındaki bölmeyi ortadan kaldıran bir kanun çıkarttı. (L)

SELBORNE (William Waldegrave PALMER, ikinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (Londra 1859 - ay.y. 1942). Roundell Palmer Selborne'un oğlu. Denizcilik bakanı oldu (1900), amiral Fisher'in reformlarını destekledi. Güney Afrika'da yüksek komiser olarak lord Milner'in yerine geçti. Orange ve Transvaal'in yöneticiliğine getirildi (1905-1910). Kendisinden beklenen liberal siyaseti titizce uyguladı. Bunun sonucunda iki eyalete muhtariyet verildi; Selborne Güney Afrika'dan ayrıldıktan az sonra, Güney Afrika Birliği federasyonu dominyon haline geldi. (L)

SELBUR i. (ar. *selb,* ip, ipten yapılan giyecek'ten osmanlıca *selbûr*). Kıyf. *Esk.* Lif veya ince iplerden örülen ayakkabı üstlüğü. (Selbur, kılavuzlar tarafından karda kaymamak ve yolculara basacak yer açmak için giyilirdi. Ayağına selbur çeken kılavuz önde gider, arkadan gelen yolcular onun izlerine basarak yürürdü.) [M]

SELBY, Büyük Britanya'da (Yorkshire, Weld Riding) şehir, Ouse ırmağı kıyısında; 9 900 nüf. Norman ve gotik üslûbunda manastır kilisesi; alevli üslûpta koro yeri. Besin sanayii. (L)

SELC i. (ar. *selc*). *Esk.* Kar.

◆ **Selcî** sıf. *Esk.* Kara ait, karla ilgili. (M)

SELCEM i. (ar. *selcem*). Bot. *Esk.* Şalgam. (M)

SELÇUK i. (*Selçuk Bey*'in adından). [İsim tamamlamalarında] Selçuklulara ait: *Selçuk sanatı.* (M)

SELÇUK, esk. **Ayasuluk,** Ege bölgesinde (İzmir ili) ilçe merkezi küçük şehir; 11 094 nüf. (1970). İzmir-Aydın kara ve demiryolu üzerinde; yüksl. 20 m. Karayoluyle İzmir'e uzaklığı 73 km'dir. Şehrin yanıbaşındaki bir tepe üzerinde tarihî Ayasuluk kalesi yükselir. Selçuk'un asıl turistik önemi, yakınında Efes harabeleri ve *Meryemana evi*'nin bulunmasından ileri gelir. — *Selçuk ilçesi,* 16 723 nüf. (1970), 295 km², tek bucak; 9 köy. Tarım (üzüm, pamuk, incir ve tütün).

● *Tarih.* 1963 Yılına kadar, Selçuk'ta ilk yerleşmenin tarihi olarak M.S. VI. yy. kabul edildi; fakat aynı yıl İzmir müzesi ilgililerinin Selçuk Saint Jéan kilisesinde yaptıkları çalışmalarda Mykenai devrine ait çok sayıda seramik bulununca, ilk yerleşmenin Mykenai'liler devrinde olduğu anlaşıldı. Ele geçen buluntular, Batı Anadolu ve Rodos'ta bulunan M.Ö. 1400-1200 tarihlerine ait seramiklere çok benzer. M. S. VI. yy.da Efes limanının alüvyonlarla dolması üzerine efes halkının bir kısmı Saint Jéan kilisesinin bulunduğu tepeye yerleşti. Bu yüzyıldan başlayarak zamanla büyüyen şehrin VII. yy.da etrafı surla çevrildi. Sonraki yüzyıllarda şehrin etrafına ikinci bir sur yapıldı. 1082'de Bizanslılar buraya «Ayios Theologos» adını verdiler. 1090'da Türklerin eline geçti. Tekrar Bizanslılara geçtiyse de 1304'te Menteşe beyliği tarafından alındı. Şehir bir süre sonra Aydınoğullarının eline geçti. Aydınoğlu Mehmed Bey, beyliğini beş oğlu arasında paylaştırınca büyük oğlu Hızır Beye «Ayasuluk ve Sultanhisar» düştü. Aydınoğulları beyliğinin en önemli iskelesi Ayasuluk'tu. 1390'da Aydınoğlu beyliği Osmanlıların hâkimiyetine girdi. Timur istilâsı sırasında Ayasuluk yakılıp yıkıldı. Şehir 1426'da kesin olarak Osmanlıların eline geçti ve Anadolu eyaletinin Aydın sancağına bağlandı.

1914'te Ayasuluk adı «Selçuk»a çevrildi. Yunan işgali sırasında tahrip edilen Selçuk, sonraki yıllarda gelişerek bugünkü duruma yükseldi.

— G. santl. Selçuk'ta bulunan eserler, Anadolu Selçuklu devletinin yıkılmasından sonra kurulan beyliklerden Aydınoğulları devrine (1300 - 1403) aittir. *İsabey camii,* Aydınoğlu İsa Bey tarafından yaptırıldı (1375). Mimarı Dimaşklıoğlu Ali'dir. 56, 53×48,68 m boyutlarında olan yapı beylikler devri mimarisinin bir özelliği olan revaklı avlu tipindedir. Üç tarafı revaklarla çevrili olan avluya, biri doğu, öteki batı yönünde olan iki portalden girilir. Caminin mermer levhalarla kaplı batı cephesi ilgi çekicidir. Caminin bu cephede yer alan esas portali, selçuklu eserlerinde görüldüğü gibi yüksek ve işlenmiş bir çerçeve içindedir. Enine oranla oldukça yüksek portali tırtıllı bir silme çevirir, önünde çifte merdiven ve altında niş vardır. Beyaz ve sarımtırak taşlarla örülmüş olan taşkın sivri kemerli kapı hücresi, dört sıra mukarnas dizisi ve yelpaze motifiyle süslüdür. Kapının kilit taşıyle mukarnaslar arasında kalan kısmı, geometrik motifler ve bir kitabe friziyle bezenmiştir. Bu kitabe frizi, portal çerçevesine kadar uzanır. Kapıda, geometrik motiflerin yanında bitki motifleri de kullanılmıştır. Yapının dış cephe duvarlarında iki katlı pencere düzeni görülür. Bu pencereler renkli taşlar, yazılar ve çeşitli motiflerle süslüdür. Batı portalinin sağında, avlunun güney cephesi arkasında yer alan esas cami 18×48 m boyutlarındadır; kıble duvarına paralel 2 nefli, mihrap önü kubbeli ve transeptli bir plan gösterir. Transeptte iki kubbe vardır. Caminin iki minaresinden sadece batı cephesindekinin şerefeye kadar olan kısmı ayaktadır; doğudaki yıkılmıştır. Beylikler devri mimarisinin bu önemli eseri bugün harap bir durumdadır. *Kale camii,* kale içindedir. XIV. yy.a ait olduğu sanılıyor. Yapının, kare bir planı vardır. Yüksek kasnaklı kubbe, pandantiflerle oturtulmuştur. Duvarlarda iki sıra pencere vardır. Mihrap, dışarı taşkın bir niş şeklindedir. Doğu cephesinde minare yer alır. Cami harap durumdadır. *İshakbey camii,* Aydın-İzmir yolu kavşağındadır. Aydınoğulları devrine aittir. Kare mekânın üzerini tromplu bir kubbe örter. Önündeki son cemaat yeri sonradan eklenmiştir. Minare, avlunun dışındadır. Selçuk'ta bu camilerden başka adları bilinmeyen yine tek kubbeli iki cami daha vardır. *Alpaslan mescidi,* kare planlı, kubbeli küçük bir yapıdır. Pencerelerin üzerindeki nişlerde görülen tuğla süsleme ilgi çekicidir. *İshakpaşa mescidi,* XVI. yy.da yapıldığı sanılıyor. Kenarları 6,5 m olan kare planlı küçük bir yapıdır. Moloz taş ve tuğladan yapılmıştır. Üzeri kubbeyle örtülüdür. Bugün danışma bürosu olarak kullanılmaktadır. *Selçuk türbesi,* XV. yy.a ait olduğu sanılıyor. Sekizgen planlı bir yapıdır. Dıştan piramit çatı, içten tonozla örtülüdür. Giriş kısmı bir niş şeklindedir; iki yanında pencereler bulunur. Mukarnaslı ahşap kapı kemeri orijinaldir; bu kısım kûfi yazı ve meandr motifleriyle süslenmiştir. Cephelerde iki sıra halinde pencereler yer alır. İç kısımda mihrap köşelidir. *Şahabeddin türbesi,* XVI.

Foto. A. Kamacıoğlu, Hürriyet arşivi, M. Acar (MEYDAN)

yy.a ait olduğu sanılıyor. Kare planlı küçük bir yapıdır. Üzeri sonradan yapılmış olan basık bir konik çinko kubbeyle örtülüdür. Mihrap sadedir. *İsabey hamamı*, Aydınoğlu İsa Bey tarafından yaptırıldı. (XIV. yy.-ın ikinci yarısı). Dikdörtgen planlı yapı haçvarî 4 eyvanlı, köşe hücreli hamamlar grubuna girer. Soyunma yeri yıkılmıştır. Üzeri kubbelerle örtülü soğukluk kısmı üç bölümden meydana gelir. Sıcaklık kısmında haçın kolları beşik tonozla; orta kısım da kubbeyle örtülüdür. Bunlardan başka Selçuk'ta iki türbe, bir imaret ve iki hamam vardır. (M)

SELÇUK (Münir Nurettin), türk bestecisi ve icracısı (İstanbul 1902). Beyazıt İptidaî mektebini, Soğukçeşme Askerî rüştiyesini bitirdi. Kadıköy sultanîsinde 10. sınıftayken Macaristan'a tarım öğrenimine gitti. Rauf Yekta Beyin teşvikiyle Zekâizade Hafız Ahmed Efendiden musiki dersi almağa başladı (1913). Üsküdarlı Hoca Ziya Beyden de ders gördü. Kadıköy Dârüttalimi Musiki cemiyetine girdi; ilk konserini bu heyetle birlikte verdi (1915). Şark Musiki cemiyetini kurdu. Dârülelhan'a katıldı. Mütareke yıllarında Muzikai Hümayunda görev aldı, Riyaseticumhur Musiki heyetinde çalıştı (1925-1929). Paris'te ses ve müzik tekniği öğrenimi gördü (1929-1930). İlk önemli konserini İstanbul'daki Fransız tiyatrosunda, tamamen yeni bir okuyuş üslûbuyle verdi (1930). Bu tarihten sonra sürekli olarak konserler düzenledi. 1953'ten itibaren İstanbul Belediye Konservatuvarı İcra heyeti şefi olarak çalıştı, bu heyetle de konserler verdi. İlk bestesini 1922'de yaptı. Eski ve yeni tarzda 150 bestesi vardır. Bunlar arasında Fuzuli, Nedim, Yahya Kemal (14 tane) gibi şairlerin bestelenmiş şiirleri yer alır. Bestelerinden bir kısmı klasik üslûpta, bir kısmı çağdaş musiki anlayışına uygundur. *Atatürk'e Ağıt, Mehter Marşı* v.b. millî nitelik taşıyan eserleri de vardır. (M)

SELÇUK (Turhan), türk karikatürcüsü (Milâs 1922). İlk ve ortaokulu Anadolu'nun çeşitli il ve ilçelerinde okudu. Adana Erkek lisesini bitirdi (1936). Bir süre Diş Tababeti okuluna ve Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi bölümüne devam etti. *Akbaba, Aydede* dergilerinde (1947), *Yeni İstanbul* gazetesinde karikatürler çizdi ve sanat tutumunu belirten yazılar yayımladı. *Akis, Yön* dergileri, *Milliyet, Akşam, Cumhuriyet* gazetelerinde çalıştı. Kardeşi yazar İlhan Selçuk ile birlikte *41 Buçuk* ve *Dolmuş* adlı mizah dergilerini yayımladı (1956). Türkiye'de ve yabancı ülkelerde katıldığı yarışmalarda birçok ödül aldı. Çizgileri ayrıca dış ülkelerde *Diogenes, Atlas* (New York), *Los Angeles Times, Il Trovase* gibi yayımlarda çıktı. Ankara Sanatçılar derneği tarafından «halkın sanatçısı» seçildi (1971). Eserleri: *Turhan Selçuk Karikatür Albümü* (1953); *140 Karikatür* (1959); *Turhan 62* (1962); *Hiyeroglif* (1965); *Hal ve Gidiş Sıfır* (1962); *Abdülcanbaz* (tefrika ve çizgi roman ve aylık dergi [1972]). — Kardeşi İLHAN SELÇUK (Aydın 1925), gazete yazarı. İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi. Çeşitli dergi ve gazetelerde (*Cumhuriyet*) fıkralar yazdı. Eserleri: *Güzel Amerikalı* (1965); *Uzak Komşu* (1967); *Mustafa Kemal'in Saati* (1969). [M]

SELÇUK BEGÜM, akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın karısı (XV. yy.). Uzun Hasan ile ne zaman evlendiği bilinmiyor. Kendi oğullarından birini hükümdar yapmak için çalıştı. Bu bakımdan üvey oğlu Uğurlu Mehmed ile arası açıldı. Uzun Hasan hastalanınca Fars eyaleti valisi olan oğlu Halil Sultanı çağırtarak onun hükümdar olmasını sağladı (1479). Halil Sultanın hükümdarlığında da devlet işlerine karışmak istedi. Fakat Diyarbakır valisi olan oğlu Yakub'un yanına gönderildi. (M)

SELÇUK HATUN, Çelebi Sultan Mehmed'in kızı ve Murad II'nin kardeşi (Amasya veya Merzifon 1408-1485). Anadolu beylerbeyi Karaca Paşa ile evlendi (1428). Karaca Paşanın Varna muharebesinde vurulması üzerine dul kaldı (1436). Şehzade Cem Bursa'yı aldığı zaman Anadolu'nun kendisine bırakılması için Selçuk Hatunu, Bayezid II'ye gönderdi. Selçuk Hatun Bayezid'den, kardeş kanının dökülmemesi ve Anadolu tarafını Sultan Cem'e vermesini rica etti. Bayezid, memleketi ikiye bölmenin zararlarını anlatarak halasını Bursa'ya gönderdi. Edirne'de bir mescit, Bursa yakınında bir köprü yaptırdı. (M)

SELÇUKÎ i. (*Selçuk* Beyin adından ar. *selcuki* > osmanlıca *selçukî*). Selçuklu. || [Sıfat tamlamalarında] Selçuklulara ait, Selçuklularla ilgili.

◆ **Selçukiye** sıf. *Esk.* Selçukî'nin dişili. (M)

SELÇUKLU i. (*selçuk*'tan *selçuk-lu*). Selçuklular devleti ve bu devleti kuran soyun adı. || [İsim tamlamalarında] Selçuklulara ait: *Selçuklu imparatorluğu. Selçuklu sanatı.* (M)

SELÇUKLULAR, XI. yy. başlarında Ortadoğu'da imparatorluk kuran türk topluluğu. Çoğunluğunu Oğuzların meydana getirdiği bu topluluğun içinde, öteki türk boyları da bulunuyordu. Bunlar, başlangıçta oğuz başbuğlarından *Seçuk*'a bağlandıkları için bu adı aldılar. Selçuklu hanedanı İran, Irak, Kirman, Suriye ve Anadolu'da kurduğu devletlerle 300 yıldan fazla hüküm sürdü.

Selçukluların tarih alanına çıkışı

Selçukluların atası Selçuk, Oğuzların Kınık boyundandı. Babası Dokak, Oğuzlar arasında *Temir Yalıg* («Demir Yaylı») diye anılırdı. Eski Türklerde yay, hâkimiyet sembolü olduğu için bu lakap, Dokak'ın yüksek bir görevde bulunduğunu gösterir. Dokak'ın Aral gölü yöresindeki Oğuz devletinde bir görevi olduğu veya Hazar hakanına bağlı bulunduğu, kaynaklarda belirtilmektedir. Çevresindeki topluluğun, X yy.ın sonlarına doğru oğuz yabgusunun yönetimi altında bulunduğu sanılıyor. Oğuz devletinde yabgudan sonra en güçlü yönetici Dokak idi. Oğuz yabgusu ile arasında çıkan bir anlaşmazlık sonucu Dokak, Hazar hakanını yaraladı ve kaçmak zorunda kaldı. Bu anlaşmazlıkla ilgili çeşitli görüşler ileri sürülür; genellikle yabgunun bir türk boyu üstüne sefer yapmak istemesi ve Dokak'ın buna karşı çıkması yüzünden bir anlaşmazlık doğduğu sanılmaktadır. Dokak'ın bağlı bulunduğu din de kesinlikle bilinmemektedir. Fakat şaman olduğu kaynaklarda belirtilir. X. yy.ın başlarında doğan ve babası Dokak öldüğünde çok genç yaşta olan Selçuk, yabgunun yanında yetişti ve sonra subaşı oldu. Selçuk kendisine bağlı olan kalabalık oğuz topluluğuyle X. yy.ın ikinci yarısında, Siriderya (Seyhun) ırmağının sol kıyısında bulunan Cend şehrine geldi. Bu büyük Oğuz göçünün de Selçuk ile yabgu arasında çıkan bir anlaşmazlık sonucunda olduğu ileri sürülür. Tarihteki büyük türk göçlerinin çoğunda olduğu gibi, bu göçün de yer darlığı ve otlak yetersizliğinden ileri geldiği söylenebilir. Selçuk, Cend şehrine yerleşti. Bu devirde birçok türk boyunun İslâmlığı kabul ettiğini gören ve kendi geleceği bakımından en iyi ortamın islâm dinini kabul ederek sağlanacağını anlayan Selçuk, yakınlarıyle görüştükten sonra, Buhara ve Harizm gibi yerlerden din adamları istedi ve kendisine bağlı Oğuzlarla birlikte müslüman oldu. Bu olay, islâm tarihi bakımından olduğu kadar türk tarihi açısından da önemli bir dönüm noktasıdır.

Haraç almak için Oğuz devletinden gelen elçi heyetini, kâfire haraç vermeyeceğini bildirerek kovan Selçuk, bir islâm savaşçısı olarak Oğuz devletine karşı mücadeleye girişti. Kendisine «Melikül Gazi Selçuk» denilmesine sebep olan bu savaşlar sonunda Cend şehri çevresinde, yabgunun hâkimiyetine son vererek, bağımsızlığını kazandı. İslâmlığı kabul eden öteki türk boylarının Selçuk'un çevresinde toplanmasıyle kuvvetli bir birlik meydana geldi. Komşu devletler arasında da saygı uyandıran Selçuk, Karahanlılara karşı mücadeleye girişen Samanoğullarının yardım istemesi üzerine, oğlu Arslan Yabgu'yu gönderdi. Yapılan savaşta Karahanlıların yenilmesi, Selçuk'un kuvvetini ortaya koydu. Arslan Yabgu'nun emrindeki kuvvetler Buhara ile Semerkand arasında bulunan Nur kasabasına yerleştiler. Selçuklular; Karahanlılar ve Samanoğulları gibi büyük iki devlet arasında, siyasî ustalıkları ve cesaretleriyle başarılar kazanmağa başladılar. 992'den itibaren bu iki devlet arasındaki mücadelelere katılan Selçuklular, Samanoğulları içinde devam eden taht kavgaları yüzünden Maveraünnehir bölgesiyle ilgilenmeğe başladılar. Bu sırada Gazneliler de Horasan'ın işlerine karışıyordu. 999'da karahanlı hükümdarı Nası İlig Han, Buhara'yı işgal ederek, Samanoğulları devletine son verdi. Bu aileden Ebu İbrahim Muntesir, Oğuzlara sığınarak yardım istedi. Bunun üzerine yine Arslan Yabgu'nun emrindeki birlikler, Karahanlı kumandanı Subaşı Tekin'i ve daha sonra Semerkand yakınında bir gece baskınıyle Nasr İlig Hanı yendiler (1003). 1004'te karahanlı birliklerini yenilgiye uğrattılar. Selçuklu topluluğunu yeniden teşkilâtlandıran Selçuk, Cend'de 1009 yılına doğru (kaynaklara göre 100 yaşlarında) öldü.

Selçuk'un Mikâil, Arslan, Yusuf ve Musa adlarında dört oğlu vardı. Mikâil, babasının sağlığında yapılan bir savaşta ölünce, onun Çağrı ve Tuğrul adlı iki oğlu, Selçuk tarafından yetiştirildi. Oğuz devlet düzenine göre, «yabgu» unvanını taşıyan Arslan, babasından sonra tahta çıktı. Yusuf İnal ile Musa, Arslan'ın yardımcısı durumundaydı. Tuğrul ve Çağrı da, bey unvanıyle yönetimdeki yerlerini almışlardı. Arslan Yabgu'nun hâkimiyeti altında bulunmakla birlikte, eski türk devlet düzenine göre her biri kendine bağlı olan türkmen topluluklarıyle Maveraünnehir'e indikleri zaman, Samanoğulları devleti ortadan kalkmış, Buhara ve Semerkand bölgeleri Karahanlıların eline geçmişti. Bu durumda Selçuklular, Gaznelilerle anlaşmış olan Karahanlılarla karşı karşıya gelmiş oluyorlardı. Nasr Han Selçuklulardan çekiniyor ve onların kuvvetlerinden yararlanmak istiyordu. Fakat birbirlerine karşı duydukları güvensizlik yüzünden, anlaşma sağlanamadı ve mücadele başladı. Bu sırada Tuğrul ve Çağrı Beyler, Karahanlıların öteki hükümdarı Buğra Hana başvurarak onun isteği üzerine Talas yörelerine gittiler, fakat Tuğrul Bey, Buğra Han tarafından tutuklanınca araları açıldı. Çağrı Bey, bir baskınla Buğra Hanı yenerek kardeşini kurtardı.

Selçukluların Horasan'a gelişleri ve Selçuklu devletinin kuruluşu

Selçuklular, Maveraünnehir'e döndükleri zaman, Nasr Hanın 1013'te ölümü üzerine Buhara'ya gelerek burada bağımsız bir devlet kuran karahanlı ailesinden Ali Tekin'in mukavemetiyle karşılaştılar. Ali Tekin, Arslan Yabgu'nun müttefikiydi; onun yardımıyle Buhara'yı ele geçirerek kuvvetlenmişti. Bu sırada karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han (öl. 1032), kardeşi Ali Tekin'i Buhara'dan atmak istiyordu. Gazneli Mahmud da (öl. 1030) bu bölgeyi ele geçirmek niyetindeydi. Fakat her ikisi de Arslan Yabgu'dan ve Türkmenlerden çekiniyordu. Yusuf Kadir Han ile Gazneli Mahmud arasında Maveraünnehir'de bir görüşme yapıldı (1025). Kadir Han, kalabalık ve savaşçı Selçukluların tehlikeli olduğunu belirterek Türkistan'dan ve Maveraünnehir'den çıkarılmalarını istedi. Sultan Mahmud hileyle Arslan Yabgu'yu Semerkand'a getirerek tutuklandı, sonra Hindistan'daki Kalincar kalesine gönderdi. Arslan Yabgu, yedi yıl tutuklu kaldı, 1032'de bu kalede öldü. Böylece başsız kalan Türkmenler dağıldılar. Bunlardan bir kısmı Sultan Mahmud'a başvurdu ve Gaznelilerin Tus (Meşhedâbâd) valisi Arslan Cazib'in karşı koymasına rağmen Nesa, Baverd ve Ferave yörelerine yerleştirildiler. Maveraünnehir'de kötü durumda kalan Çağrı ve Tuğrul Beyler daha güvenilir yerler bulmak için bir keşif seferine çıktılar. Tuğrul Bey, saldırılardan korunmak için vahalara çekildi. Çağrı Bey de 3 000 kişilik süvari kuvvetinin başında, 1 018 yılında Türkmenleriyle Van gölü çevresindeki Vaspuragan'ların topraklarına geldi. Ermeni kuvvetlerini yendikten sonra, Şeddadîlerin topraklarına yöneldi; sonra kuzeye doğru yürüyüşüne devam etti ve Nahçivan çevresinde Gürcülerden mukavemet görmeyince Ani Ermenilerinin sınırına kadar geldi. Bıcnı kalesi kumandanı Vasak'ı yenilgiye uğrattı; Vasak öldü. Bir süre bu bölgede kalan Çağrı Bey 1021'de Maveraünnehir'de bulunan kardeşi Tuğrul Beyin yanına döndü. Çağrı Beyin her bakımdan ba-

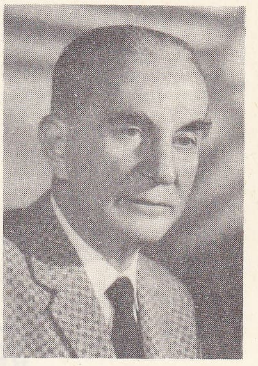

Münir Nurettin SELÇUK

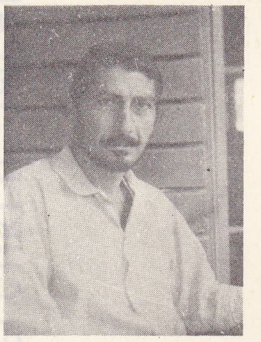

Turhan SELÇUK

ve bir karikatürü (Hal ve Gidiş adlı kitaptan)

Foto. MEYDAN

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU

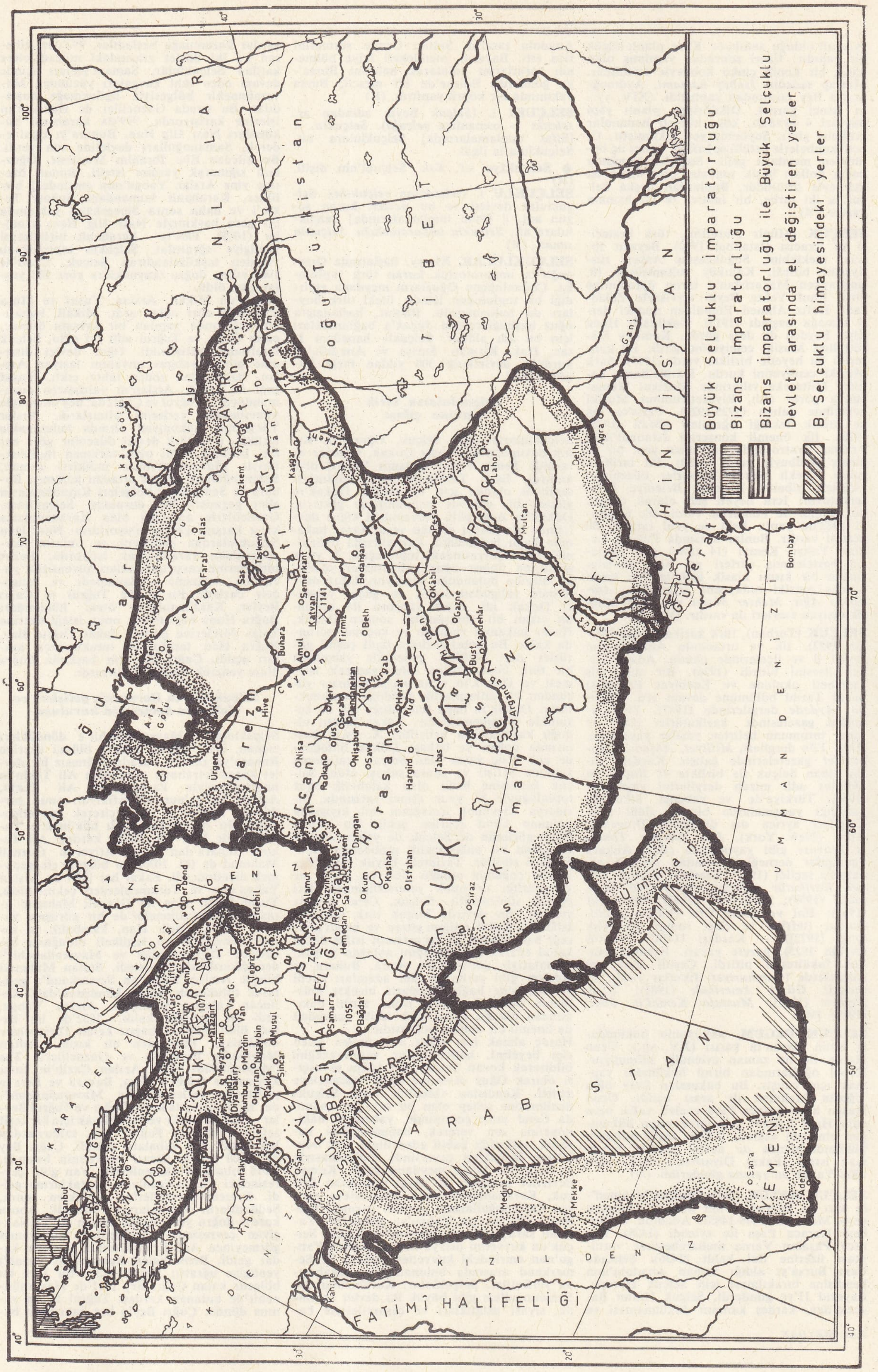

şarıyle sonuçlanan Doğu Anadolu seferi, Maveraünnehir'de iki kardeşin nüfuz ve itibarlarını arttırdı. İki kardeş Türkmenlerin fiilî reisleri olmakla birlikte geleneğe uyarak amcaları Musa'yı yabgu seçtiler. Ali Tekin, Sultan Mahmud'un Maveraünnehir'den ayrılmasından sonra kendi durumunu kuvvetlendirmek amacıyle selçuklu reisleriyle anlaşmak istedi; fakat teklifi Tuğrul ve Çağrı Beyler tarafından reddedildi. Bunun üzerine Ali Tekin, Selçuklu ailesi arasına nifak sokmak için teşebbüslerde bulundu. Musa Yabgu'nun oğlu Yusuf'u büyük tımarlar karşılığı, Türklere yabgu tayin ederek Tuğrul ve Çağrı beylere karşı harekete geçirmek istedi; fakat başaramadı. Sonra Ali Tekin bütün kuvvetleriyle Selçuklular üstüne saldırdı ve onlara ağır kayıplar verdirdi. Bunun üzerine Selçuklular Harizm'e çekilmek ve Gaznelilerin valisi Harizmşah Altıntaş'ın gösterdiği bölgelerde oturmak zorunda kaldılar. 1030'da Sultan Mahmud'un ölümü ve yerine oğlu Mesud'un tahta geçmesiyle, gazneli siyasetinde başlayan değişiklik Selçukluların işine yaradı. Ali Tekin yeniden Selçuklulara yaklaştığı gibi Altıntaş'ın oğlu Harun da Gaznelilere karşı Selçuklular ile anlaştı. Fakat bu sırada Yenikent yabgusu Ali'nin oğlu Ebül Fevaris Şah Melik, Oğuzların Baranlı oymağıyle Selçuklulara bir baskın yaparak çok kayıp verdirdi ve büyük ölçüde ganimet ele geçirdi. Kötü durumda kalan Selçuklular, yurtlarını terk ederek Ceyhun'u geçmek zorunda kaldılarsa da Harun'un isteği ve teminat vermesi üzerine tekrar yurtlarına döndüler. 1035'te Ali Tekin öldü; Harun da Gazneliler tarafından öldürüldü. Böylece Selçuklular ile Gazneliler karşı karşıya geldiler. Bu sırada zayıf durumda olan Selçuklular, daha önce Horasan'a geçmiş olan Türkmenlerin Gaznelilere karşı girişikleri faaliyetler yüzünden bu devletin düşmanlığını kazanmışlardı. Selçuklular için Horasan'a geçmekten başka kurtuluş yolu kalmamıştı. Mayıs 1035'te Çağrı ve Tuğrul Beyler, Musa Yabgu ile birlikte Ceyhun'u geçerek Gaznelilerin topraklarına girdiler. Sayıları azdı, fakat Merv ve Nesa'ya doğru ilerledikçe kalabalıklaştılar. Horasan'da başsız kalan Türkmenler de onlara katıldılar. Selçukluların Horasan'a geçişi onlar için dönüm noktası oldu; Çağrı ve Tuğrul Beyler, Selçuklu imparatorluğunun temellerini Horasan'da attılar. Selçuklu reisleri Nesa'ya geldiklerinde, Gaznelilerin Horasan vezirine başvurarak, burada kendilerine yurt verilmesi için aracılık etmesini istediler. Selçuklulardan çekinen gazneli devlet adamları, hemen bir toplantı yaptılar ve görüşmeler sonunda sultanın, Nişapur'a giderek Selçuklulara karşı hazırlık yapmasına karar verdiler. Sultan Mesud, Nişapur'da büyük bir ordu hazırlattığı sırada Hacib Beg Doğdu, Nesa'da bulunan Selçuklulara saldırdı; fakat ağır bir yenilgiye uğradı (haziran 1035). Gaznelilere karşı kazandıkları bu ilk zafer ile Selçuklular Horasan'da tutunabileceklerini anladılar. Gazneliler, Selçuklulara muhtariyet vermek zorunda kaldılar. Nesa, Ferave ve Dihistan vilâyetleri, üç selçuklu reisine verildi, ayrıca onlara menşur, hil'at ve sancak gönderildi (ağustos 1035). Selçuklular bunlarla yetinmediler; Belh ve Sistan'a akınlar yaptıkları gibi, yeniden üç vilâyet daha istediler. Gazne sultanı Mesud, Selçukluları Horasan'dan çıkarmak için büyük bir ordu topladı. Ordunun idaresini kumandanlarına bırakarak Hindistan seferine çıkan Mesud, Nişapur'da bulunan gazneli ordusu başkumandanı Hacip Subaşıya, Selçuklulara saldırması için emir gönderdi. Mayıs 1038'de Serahs yakınlarında yapılan savaşta gazne ordusu, özellikle Çağrı Beyin çabasıyle ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bu ikinci zaferle Selçuklular bağımsızlıklarını kazanarak Horasan'a hâkim oldular. Zaferden sonra eski türk devlet geleneğine uyan selçuklu beyleri, ülkelerini bölüştüler. Çağrı Bey Merv'i, Musa Yabgu Serahs'ı, Tuğrul Bey de Horasan'ın merkezi Nişapur'u aldı. Böylece selçuklu reisleri bir devlet kurarak, başına Tuğrul Beyi geçirdiler. Haziran 1038'de parlak bir törenle Nişapur'a giren Tuğrul Bey «Sultanül Muazzam» olarak karşılandı. Nişapur'a, kolunda türk hâkimiyet sembolü yay ile giren Tuğrul Bey, Sultan Mesud'un şehirdeki tahtına oturdu. Yeni Selçuklu devletini hemen teşkilâtlandırmağa başlayarak çevreye memurlar gönderdi; ele geçirilen yerlere selçuklu beylerini tayin etti. Abbasî halifesi Kaim Biemrillah, Nişapur'a elçiler göndererek Horasan hâkimi ve bütün Türkmenlerin başı olarak Tuğrul Beyi tanıdı.

Horasan'daki durumu öğrenen Sultan Mesud, hemen harekete geçti; 300 savaş fili, 50 000 süvari ve piyadeden kurulu bir ordu ile Belh'e, buradan da Serahs'a yöneldi. Bu sırada Çağrı Bey, Serahs'ta bulunuyordu. Tuğrul Bey de Nişapur'dan Serahs'a gelmişti. 20 000 Süvariyle Merv'den gelen Musa Yabgu da onlara katıldı. Mayıs 1039'da başlayan savaşta Selçuklular, gazneli ordusuna karşı koyamadılar ve yıpratma savaşları yapmak üzere dağınık bir şekilde çöllere çekildiler. Gazneli ordusu onları takip edemedi; fakat Sultan Mesud, Nişapur'a girdi (kasım 1039). Selçuklular sürekli akınlar yaptılar. İlkbaharda, Çağrı Beyin isteği üzerine, gazneli ordusuyle karşılaşmağa karar verdiler. Sultan Mesud'un kumandasındaki gazneli ordusunun önünden, yavaş yavaş Serahs'tan kuzeye, çöle doğru çekildiler. Geçtikleri yerlerdeki kuyuları tahrip ederek kendilerini takip eden 100 000 kişilik gazneli ordusunu susuz bıraktılar. Merv yakınındaki Dandanakan hisarı önünde hücuma geçtiler. 22-24 Mayıs 1040'ta üç gün süren savaşta Mesud'un ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Sultanın hazineleriyle çok miktarda silâh ve malzeme ele geçirildi. Sultan Mesud 100 kadar adamıyle hayatını zor kurtardı; fakat Hindistan'a giderken, yolda kendi adamları tarafından öldürüldü. Böylece, Selçukluların Cend'e geldikleri yıllardan itibaren süren mücadeleler sonuçlandı ve büyük imparatorluğun temelleri atıldı. Nitekim savaşın son günü cuma namazından sonra yapılan toplantıda Tuğrul Bey selçuklu sultanı ilân edildi. Komşu hükümdarlara fetihnameler gönderildi. Kısa bir süre sonra Merv'de toplanan ve Tuğul Beyin bir konuşmasıyle açılan büyük kurultayda, önemli kararlar alındı ve durum halifeye bildirildi.

Selçuklu fetihleri

Dandanakan savaşından sonra Selçuklular, eski tüık devlet geleneğine uyaıak ülkelerini ve ileride ele geçirilecek toprakları Selçuklu hanedanının üç reisi arasında paylaştırdılar: Serahs ve Belh şehirlerini de içine alan Ceyhun ile Gazne arasındaki bölge, mezaı Merv olmak üzere, Çağrı Beye; Herat merkez olmak üzere Büst ve Sistan çevresi de Musa Yabgu'ya verildi. Tuğrul Bey, sultan olduğu için Nişapur'da kalarak Irak'ı ve batı bölgelerini aldı. Hanedanın ikinci derecede üyesi olan İbrahim İnal, Kûhistan'a; Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış, Gürgân ve Damgan'a; Çağrı Beyin oğlu Kavurt, Kirman bölgesine tayin edildi. Selçuklu fetihleri bu esas üzerine devam etti. Musa Yabgu, 5 000 süvariyle gittiği Herat'ı ele geçirdikten sonra, 1040 sonlarında Sistan'a giden İbrahim İnal'ın kardeşi Ertaş ve Selçuklulara bağlılığını bildiren Sistan hâkimi Ebül Fad ile birlikte bu bölgeye ve Büst yöresine hâkim oldu. 1051'de Sistan'ın merkezi Zerenc'i Gaznelilerden geri almak için oğlu Kara Arslan Böri ile harekete geçti; fakat başarı kazanamadı. Gazneli birlikleri geri çekilince Musa Yabgu, Zerenc'i ele geçirdi. 1054'te Çağrı Beyin oğlu Yakutî, Mekran bölgesini aldı. Alparslan, sultan olunca (1064) Musa Yabgu'nun isyanıyle karşılaştı. Fakat Musa Yabgu'yu Herat kalesinde yakaladı. Bir süre sonra affederek Mazenderan'ı kendisine ıkta olarak verdi.

Kirman'a gönderilen Çağrı Beyin oğlu Kara Arslan Kavurt, bu çevreye hâkim olan Büveyhîler ile 1041'den itibaren mücadeleye girişti; 1051'de Kirman'ın kuzey taraflarını, sonra da merkezi olan Serdsir'i ele geçirdi. Kısa bir süre sonra dağlık olan Kirman'ın güney kısımlarını da alarak bütün bölgeyi selçuklu hâkimiyeti altına soktu; Hürmüz emîrliğiyle Arabistan yarımadasındaki Orman'ı Selçuklulara bağladı. Fakat küçük kardeşi Alparslan'ın hükümdar olması üzerine saltanat üstünde hak iddia ederek isyan etti. Sultan Kirman'a gelince, ondan af diledi. 1067'de ikinci defa isyan etti; fakat yenilgiye uğrayarak tekrar Alparslan'dan af diledi. Melikşah sultan olunca, Rey şehrini ele geçirerek, hükümdarlığını ilân etmek için faaliyete girişti; fakat Melikşah ile Hemedan yakınında yaptığı savaşı kaybetti (1073); yakalandı ve daha fazla karışıklıklar çıkarmaması için kendi yayının kirişiyle boğduruldu. Kavurt, *Kirman Selçukluları*'nın kurucusudur.

Çağrı Bey de kendisine verilmiş olan ülkenin doğu yörelerinde fetihlere başladı; 1040 sonlarında kuşattığı Belh şehrini Gaznelilerden aldı. Sonra Cüzcân, Badgis, Hutalan ve öteki Toharistan şehirlerini ele geçirdi; 1043'te, Tuğrul Bey ile birlikte Harizm valiliğini Şah Melik'e verdi. Tuğrul ve Çağrı Beyler Harizm'in merkezi Gürgân'ı kuşatarak Şah Melik'i yendiler. Harizm bölgesi böylece selçuklu ülkesine katıldı. Çağrı Bey 1044'te hastalanınca ülkesi, oğlu Alparslan tarafından yönetildi. Çağrı Bey Tirmiz'i de ele geçirince ülkenin idaresini oğlu Alparslan'a verdi. Alparslan bu bölgeyi geri almak isteyen karahanlı hükümdarı Arslan Han'ı yendi ve karahanlı hükümdarı, bölgedeki Selçuklu hâkimiyetini tanıdı Çağrı Bey, Gazne'yi ele geçirmek için giriştiği harekette başarısızlığa uğradı; fakat oğlu Alparslan 1050'de Fars bölgesini eline geçirerek, Büveyhîleri buradan çıkardı. Çağrı Bey, yeni Gazne sultanı İbrahim ile barış yaptı. İki devlet arasında tabiî sınır Hindukuş dağlarıydı. Selçukluların kuruluşundan beri cesareti ve büyük kumandanlık kabiliyetiyle devletin kuruluşunda önemli payı olan Çağrı Bey, son olaylardan sonra hastalandı ve mart 1060'ta, Serahs şehrinde öldü. Alparslan babasını Merv'de yaptırılan türbeye gömdürdü. Çağrı Bey, Anadolu Selçuklu hanedanı dışında bütün Selçuklu hanedanlarının atasıydı; kızlarından biri, halife Kaim Biemrillah ile evliydi.

Selçuklu devletinin sınırları böylece doğu, güney ve kuzeye doğru genişlerken, batıda da Tuğrul Beyin kumandasında büyük fetihler yapılıyordu. Tuğrul Bey Taberistan ve Cüzcân çevresine yapılan sefer sonucu, bu bölgeyi ele geçirdi; Bavendî ve Ziyarî hanedanlarını Selçuklulara bağladı. Bu sırada İbrahim İnal, İran'ın en önemli merkezlerinden biri olan Rey'i aldı ve burayı kendisine üs yaparak, 1046'da Hemedan'ı ele geçirdi. Tuğrul Bey, Rey'in fethinden sonra 1042'de Nişapur'dan ayrılarak kendisine Rey'i merkez yaptı. Sonra, Taberek, Kazvin, İsfahan ve Dihistan da Selçuklu devletine bağlandı. İbrahim İnal ve Kutalmış kumandasındaki birlikler 1042-1048 yılları arasında Dinever, Karmisin ve Hulvan'ı ele geçirdiler. İbrahim İnal, Şehrizor'u aldıktan sonra, Tuğrul Beyin emriyle Azerbaycan'a gitti. Arslan Yabgu'nun tutuklanmasından sonra, Horasan'dan gelerek bazı şehirleri ele geçiren ve *Irak Türkmenleri* adı veilen topluluk, Kızıl Boğa, Köktaş, Mansur, Nasoğlu gibi kumandanların yönetiminde Van bölgesine girdi ve Erzurum'a kadar akınlar yaptı. Başka topluluklar da Diyarbekir, Silvan, Mardin, Cizre, Sincar, Nusaybin ve Hilvan yöresine girdiler. Fakat bunlar, Mervanîlerin ve Musul hâkimi Ukaylîlerin mukavemetiyle karşılaşarak Azerbaycan'a döndüler. Kuzeyden hareket eden Türkmenler de Arran bölgesine gelerek Şeddadîlerle birlikte Ermeniler ve Gürcülere karşı savaştılar. Bu akınlar devam ederken Bizans imparatoru Konstantinos Monomakhos (1042-1052) Türklere karşı harekete geçerek Ani'ye ve Şeddadîlerin merkezi Devin'e asker gönderdi. Bunun üzerine Sultan Tuğrul Bey, İbrahim İnal ile Kutalmış ve Musa Yabgu'nun oğlu Hasan'ı büyük bir ordu ile Bizans'a karşı gönderdi. 1046'da Gence önünde yapılan savaşta, bizans ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Bundan sonra Pasinler'de fetih hareketine girişen Hasan, güneye indi; fakat, Van bölgesinde bizans, ermeni ve gürcü kuvvetleri tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü. Sultan Tuğrul Bey, bu olay üzerine İbrahim İnal'ı Azerbaycan valisi tayin ederek Anadolu'ya seferler yapmasını emretti. Kutalmış da onunla birlikte hareket edecekti. Selçuklu kuvvetleri Erzurum ovasına kadar girdiler ve zengin Ergen'i (bugün Karaz) ele geçirdiler. Bu sırada Bizans

imparatoru, Gürcülerin ve başka topluluklarin da katıldığı Liparit kumandasındaki **50 000 kişilik bir orduyu harekete geçirdi.** 18 Eylül 1048'de Hasankale önlerinde yapılan savaşta Bizanslılar tekrar yenildiler; Türklerin eline çok sayıda esir ve ganimet geçti; esir edilenler arasında Liparit de vardı. Sonra Erzurum da zaptedildi ve türk kuvvetleri Van ile Trabzon arasındaki alana yayıldılar. Bu başarılar üzerine Bizans imparatoru Monomakhos, Tuğrul Beye, Mervanî Nasrüddevle aracılığıyla elçi göndererek barış istemek zorunda kaldı. Bizans'ın teklifini kabul eden Tuğrul Bey, Şerif Nasirüddin bin İsmail'i elçi olarak İstanbul'a gönderdi ve yanında esir olan Liparit'i fidye almadan serbest bıraktı (1050). Yapılan antlaşmaya göre İstanbul'da Mesleme bin Abdülmelik zamanında yaptırılan ve o sırada harap olan cami onarılacak ve burada Tuğrul Bey adına hutbe okunacaktı. (Bk. İSTANBUL *kuşatmaları.*)
Bizans'a yaptığı seferlerle ün kazanan İbrahim İnal, Cibal bölgesinin kendisine verilmesini istedi. Bu teklifi Tuğrul Bey tarafından reddedilince isyan etti; fakat sultana karşı koymadı ve teslim oldu. Affedilerek eski birliklerinin başına geçirildi. Bundan sonra Isfahan üstüne yürüyen Tuğrul Bey, bir yıllık kuşatma sonunda şehri ele geçirdi. Daha sonra Fars, Ehvaz, Huzistan ve El-Cezire, Büveyhîlerden alındı. Tuğrul Beyin savaşmasından yararlanmak isteyen Bizans imparatoru, Gürcülerin de desteklediği bir orduyu, Gence'yi kuşatan Kutalmış üstüne gönderdi. Bizans ordusuna karşı koyamayacağını anlayan Kutalmış'ın Tebriz'e geri çekilmesi üzerine, selçuklu sultanı Bizans'a sefer açtı. 1054'te Azerbaycan'a gelen Tuğrul Bey, Gence, Bargiri ve Erciş'i aldı, Malazgirt'i kuşattı. Bu arada başka selçuklu birlikleri, Çoruh ve Kelkit vâdilerini ele geçirmişti. Kuşatmanın uzaması ve kışın yaklaşması yüzünden Tuğrul Bey, Malazgirt'i bırakarak Rey'e döndü. Anadolu seferiyle Çağrı Beyin oğlu Yakutî görevlendirildi. Sultan Tuğrul Bey, Bizansa karşı sefere çıkınca, Büveyhîler, Bağdat halifesi ve sünnî müslümanlar üstündeki baskılarını artırdılar. Selçuklular sünnî, Bağdat'ta hüküm süren Büveyhîler ise şiîydi ve Mısır'daki Fatımîlerden destek görüyorlardı. Bu sırada başkumandan olan Arslan Besasirî'nin Selçuklular aleyhindeki faaliyetleri de artmıştı. Tuğrul Bey, Halife Kaim Biemrillah'ı şiî baskısından kurtarmak için Bağdat'a hareket etti. Şehre yaklaşınca büveyhî hükümdarı Melik Rahim, Tuğrul Beye bağlılığını bildirdi. Arslan Besasirî kuzeye doğru çekildi. 17 Ocak 1055'te Tuğrul Bey büyük bir törenle Bağdat'a girdi; fakat ertesi gün şiîlerin karışıklık çıkarması üzerine başta büveyhî hükümdarı olmak üzere birçok kimse tutuklandı ve böylece 120 yıllık Büveyhî hanedanına son verildi. Bağdat'ta Tuğrul Bey adına hutbe okundu ve para bastırıldı; kendisine yıllık ödenek ayrılan halife, Çağrı Beyin kızı Hatice Arslan Hatun ile evlendirildi. Böylece Irak da selçuklu hâkimiyetine girdi. Tuğrul Bey abbasî halifesini korumakla bütün sünnî islâm dünyasının savunmasını üstüne almış oluyordu.

Büyük Selçuklu imparatorluğu

Arslan Besasirî, Fatımîlerin yardımıyle Rahbe'de kuvvet toplayınca Kutalmış onlara karşı gönderildiyse de yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Tuğrul Bey, İbrahim İnal ve Yakutî ile birlikte Musul'a hareket etti. Besasirî, gelen kuvvetlere karşı koyamayacağını anlayınca Suriye'ye kaçtı. Sincar ve Cizre alındı. Mervanî hükümdarı ve Hille hâkimi bağlılıklarını bildirdiler. Musul ve Sincar bölgesini İbrahim İnal'a veren Tuğrul Bey, Bağdat'a döndü. Halifenin veziri tarafından büyük bir törenle karşılandı. Halife, Sultan Tuğrul Beyi sarayında kabul ederek, kendi tahtı yanında kurulan bir tahta oturttu. Yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine teşekkür etti. Ayrıca hil'at ve sancaklar vererek Tuğrul Beye taç giydirdi ve onu «Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı» olarak ilân etti (25 ocak 1058). Halife tarafından Tuğrul Beye, Ebu Talib künyesiyle *Rüknü'd Dünya ve'd Din* lakabı ve *Yeminü Emîril Müminîn* unvanı verildi. Böylece Tuğrul Beyin islâm dünyası üstündeki hâkimiyeti onaylanarak Selçuklu devletinin bir imparatorluk haline geldiği belirtiliyordu. Tuğrul Bey, Bağdat'ta bulunduğu sırada Kutalmış'ın kardeşi Resul Tekin, Huzistan'da isyan etti Resul'un isyanının bastırılması sırasında İbrahim İnal Musul'dan izinsiz ayrılarak Hemedan'a gitti. Bu durumdan yararlanan Arslan Besasirî, Musul bölgesini işgale başladı. Tuğrul Bey, Besasirî'ye karşı harekete geçerek Nusaybin'e kadar ilerledi; İbrahim İnal da, Fatımîlerin ve Besasirî'nin kışkırtmasıyle sultana isyan etti. Hemen İnal üstüne yürüyen Tuğrul Bey, ilk anlarda başarılı bir sonuç alamayınca Çağrı Beyin oğulları Alparslan, Kavurd ve Yakutî'yi yardıma çağırdı. 22 Temmuz 1059'de Rey yakınında yapılan savaşta İbrahim İnal yenildi, kendi yayının kirişiyle boğduruldu. Tuğrul Beyin bu savaşlarla uğraşmasından yararlanan Besasirî, Bağdat üstüne yürüyerek halifeyi şehirden çıkardı ve hutbeyi Fatımîler adına okuttu; Basra ve çevresini ele geçirmeğe başladı. Fakat bu sırada İbrahim İnal isyanını bastıran Tuğrul Bey Bağdat üstüne yürüyünce şehirden kaçtı. Selçuklu sultanı, halifeyi tekrar tahtına oturttuktan sonra büyük bir ordu ile Besasirî üstüne yürüdü. Ocak 1060'ta Hille'de yapılan savaşta Besasirî yenildi ve öldürüldü. Tuğrul Bey, Bağdat'a dönerek halifenin kızıyle evlendi. Bu sırada, daha önce İbrahim İnal ile işbiliği etmiş olan Kutalmış, isyan ederek Gird Kûh kalesine çekilmişti. Gönderilen kuvvetleri geri püskürten Kutalmış, sonra vezir Amidülmülk tarafından kuşatıldı. Bağdat'tan Rey'e dönen Tuğrul Bey hastalandı; eylül 1063'te 70 yaşında öldü ve Rey'deki türbesine gömüldü. Âdil ve dindar bir hükümdar olan Tuğrul Bey, zekâsı ve ilerigörüşlülüğüyle Selçuklu devletinin ilk sultanı oldu; 25 yıl süren hükümdarlığı sırasında devleti bir imparatorluk haline getirerek türk ve islâm tarihinde seçkin bir yer aldı.

Tuğrul Bey, çocuğu olmadığı için, kardeşi Çağrı Beyin oğlu Süleyman'ı veliaht olarak göstermişti. Ölümünde, vezir Amidülmülk, Kutalmış'ı kuşatan ordudan ayrılarak Rey'e geldi ve Süleyman'ı sultan ilân etti; fakat Alparslan, Merv'den Kazvin'e geldi ve adına hutbe okutan öteki selçuklu şehzadelerinin desteğini sağladı. Bu sırada büyük bir ordu ile Rey'e gelen Kutalmış da sultanlığını ilân etmişti. Kutalmış, Alparslan ile Damgan yakınında yaptığı savaşı kaybetti ve kaçarken atından düşerek öldü. Alparslan Rey'e girerek 27 nisan 1064'te Selçuklu tahtına oturdu. İlk iş olarak kendisini tutmayan vezir Amidülmülk'ü azlederek onun yerine Nizamülmülk'ü tayin etti; yüksek makamlarda bazı değişiklikler yaptı. Herat'ta Musa Yabgu'nun isyan teşebbüsünü önledi. Kirman'da saltanat üstünde hak ileri süren kardeşi Kavurd'u yendi ve sonra affetti. Sultan Alparslan'ın ilk hedefi Anadolu idi; tahta geçtikten kısa bir süre sonra, 1064 ilkbaharında kuvvetli bir ordu ile Azerbaycan'a hareket etti. Ordusunu ikiye ayırdı; Arrân'daki Ermenileri kendine bağlayarak Gürcistan'a girerken, oğlu Melikşah ve vezir Nizamülmülk kumandasındaki birlikler de Sürmari (Sürmeli çukuru) ve Meryemnişin kalelerini ele geçirdi. İki ordu birleşerek, Bağdat Ermenilerinin merkezi olan, bizans kuvvetleri tarafından da savunulan ve surlarıyle tanınan Ani üstüne yürüdü; kaleyi kuşatarak 16 ağustos 1064'te şehri ele geçirdi. Ani'nin alınması islâm dünyasında büyük bir sevinç yarattı; halife, Alparslan'ın başarısını belirten, ona ve askerlerine teşekkür eden bir bildiriyle Alparslan'a «Ebül Feth» unvanını verdi. Sultan Alparslan, Ani'nin ele geçirilmesinden sonra yanına gelerek bağlılığını bildiren Ani kralı Gagik ile birlikte Kars'a girdi, bu şehri de ülkesine kattı. Rey'e dönen Alparslan, sultan olmak için tekrar harekete geçen Kavurd'u yendi, Merv'e giderek karahanlı prensesleri̇nden Terken Hatun ile Melikşah'ı evlendirdi; oğulları ve öteki selçuklu şehzadelerini ülkenin çeşitli yerlerine melik tayin etti. 1065'te Ceyhun ırmağını geçerek Türkistan'a girdi. Hazar denizi kıyısındaki Mahkışlak'ta bulunan Kıpçak reisini yenerek kendisine bağladı. Dedesi Selçuk'un mezarını ziyaret etmek için Cend'e gitti. Cend hâkimi, değerli hediyelerle sultanı karşıladı **ve ona bağlılığını** bildirdi. Mayıs 1066'da Gürgânç üzerinden Merv'e dönen Alparslan, bu seferiyle atalarının ülkesini de ele geçirdi. Nişapur yakınlarındaki Radkân şehrinde oğlu Melikşah'ın veliahtlık törenini yaptırdıktan sonra, aynı yılın temmuzunda Nişapur'a girdi. Bu sırada Kavurd yeniden isyan etti. 1067'de Kavurd'un isyanını bastırmak için Kirman'a hareket etti; isyanı bastırarak İstahr şehrini ele geçirdi ve böylece doğu sınırları güven altına alındı. Bu sırada, Anadolu seferleri düzenli bir şekilde devam ediyordu. Sultandan aldıkları emirlere uyarak Kümüş Tekin, Afşin, Ahmedşah ve Horasan sâlârı, Malatya, Ahlat, Ergani, Siverek, Âmid, Meyyafarıkin (Silvan), Urfa, Hısnı Mansur (Adıyaman), Harran ve Antakya yörelerine akınlar yapıyorlardı. Bu kumandanlar arasında özellikle dikkati çeken Afşin, 1067'de bir bizans kuvvetini Malatya yakınlarında yenerek çevreyi istilâ etti ve Kayseri'yi ele geçirdi. Buradan Antakya bölgesine inen Afşin, akınlarına devam etti. Türk akınları karşısında Bizans imparatorluğu kötü duruma düştü. 1067'de İmparator Konstantinos X Dukas'ın ölümü üzerine başa geçen karısı, türk akınlarına karşı koyamayacağını anlayarak daha kudretli bir kimsenin başa geçmesini sağlamak istedi ve bu amaçla Balkanlarda Peçeneklere karşı bazı başarılar kazanmış olan Romanos IV Diogenes ile evlenerek onu imparator ilân etti (1068). Diogenes, imparator olunca hemen büyük bir ordu topladı ve Türkleri Anadolu'dan atmak için harekete geçti. Kayseri üzerinden Halep'e kadar ilerledi; fakat Afşin, imparatorun güneye inmesinden sonra Eskişehir'e kadar geldi ve ünlü Amuriye (Amorion) şehrini zaptetti. 1069'da Bizans imparatorunun ikinci Anadolu seferinde Türkler Konya'yı yağmaladılar. Afşin, Alparslan'ın emri üzerine, isyan ederek Anadolu'ya kaçan Er Sıgun'u (İbrahim İnal'ın kardeşi) takip etmeğe başladı. Er Sıgun Bizans'ın Sıvas kumandanı Manuel Komnenos'a sığındı. Afşin onları Sıvas yakınında yenerek Anadolu içlerine kadar ilerledi. Denizli çevresini yağmaladıktan sonra kuzeye yönelen Afşin, Marmara kıyılarına geldi. Bizans imparatoru Romanos Diogenes, Selçukluları Anadolu'dan atmak ve onların merkezine kadar ilerleyerek tehlikeyi bütünüyle yok etmek amacıyle 13 mart 1071'de İstanbul'dan hareket ederek Erzurum üzerinden Malazgirt'e geldi. Sultan Alparslan 1068'de İkinci Kafkasya seferine çıkmıştı. Yanında vezir Nizamülmülk ve kumandanlarından Savtekin bulunuyordu. Alparslan Şeki bölgesini ve Tiflis'i ele geçirdikten sonra geri döndü. Ertesi yıl Savtekin'i Kafkasya'daki kuvvetlerin başına getirerek, Mısır'daki Fatımî halifeliğini kaldırmak üzere Azerbancan yoluyle harekete geçti. Bu sırada kumandanlarından Atsız, Suriye'yi ele geçirmeğe çalışıyordu. Sultan, 1070 yazında Malazgirt'i aldıktan sonra Urfa'yı kuşattı; fakat bu kuşatmayı yarıda bırakarak Halep önlerine vardığı sırada, Bizans imparatorunun Doğu Anadolu'da ilerlediğini öğrenince, hızla geri döndü. Cebrî yürüyüşle Malazgirt'e yetişti; yapılan savaşta bizans ordusunu yok ederek imparator Romanos Diogenes'i esir etti (26 Ağustos 1071). Bk. MALAZGIRT MEYDAN SAVAŞI.

Malazgirt zaferi Anadolu'nun kapılarını Türklere açmış oluyordu. Bizans ordusunun büyük bir kısmı Malazgirt'te yok edildiği için Türklere karşı koyacak düzenli bir kuvvet kalmamıştı. Zaferden sonra Rey'e dönen ve buradan Maveraünnehir seferine çıkan Sultan Alparslan 25 kasım 1072'de, esir edilen bir kale kumandanı tarafından hançerlenerek öldürüldü. Kahramanlığıyle tanınan Alparslan, türk tarihinin ilerigelen kişilerinden biriydi ve Anadolu'yu ikinci bir vatan olarak Türklere kazandırmıştı. Sultan Alparslan sağlığında Melikşah'ı veliaht tayin etmişti. Babasıyle birlikte bazı seferlere katılan Melikşah 15 000 kişilik tecrübeli bir birliğe kumanda ediyordu. Babasının öldüğü gün sultan ilân edildi. Melikşah, tahta geçmesinde önemli rol oynayan vezir Nizamülmülk'ü görevinde bıraktı. Kirman meliki Kavurd, Melikşah'ın sultanlığına karşı çıkarak isyan edince, Melikşah 10

BÜYÜK SELÇUKLULAR

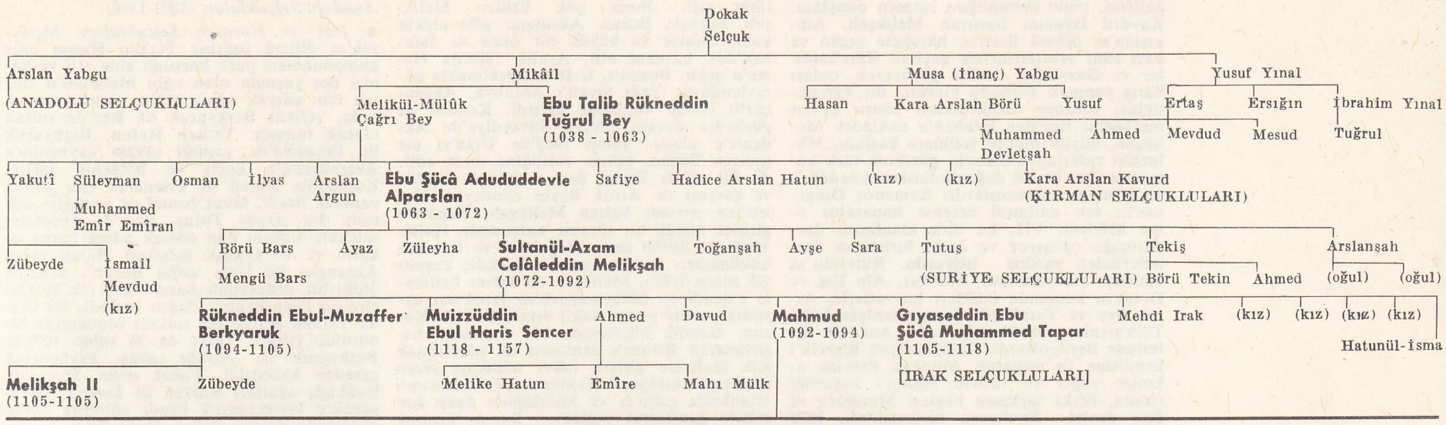

ANADOLU SELÇUKLULARI

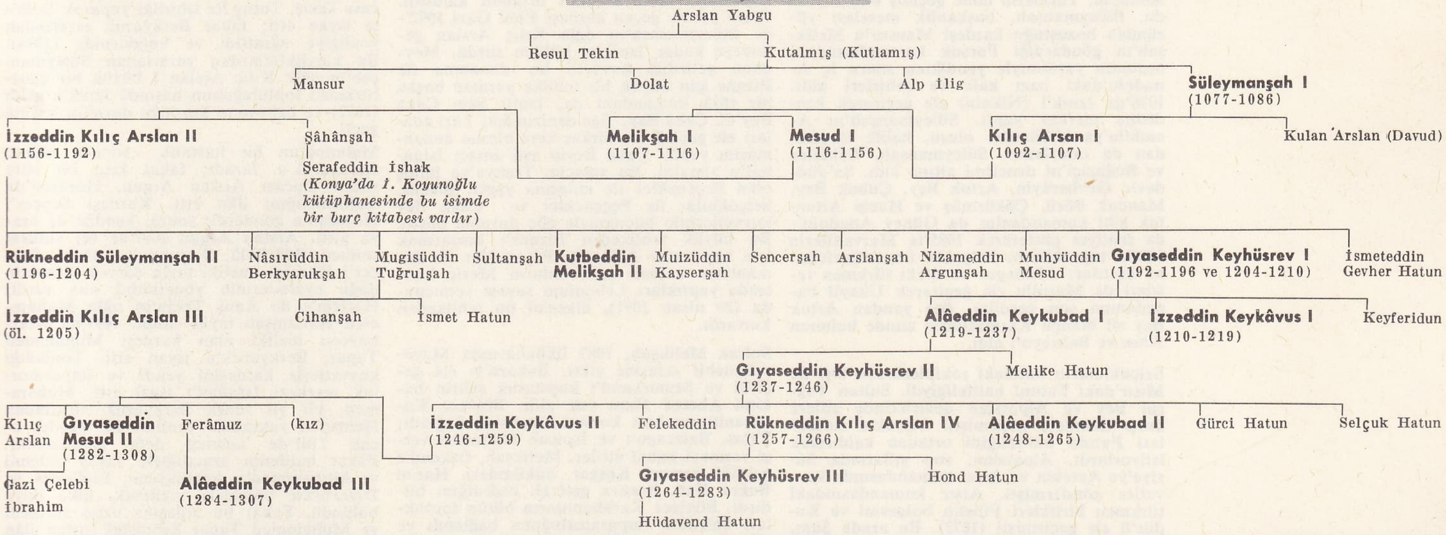

KİRMAN SELÇUKLULARI

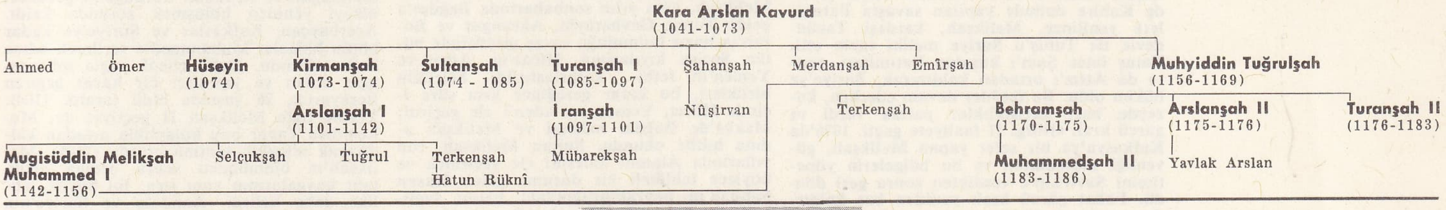

SURİYE SELÇUKLULARI

IRAK SELÇUKLULARI

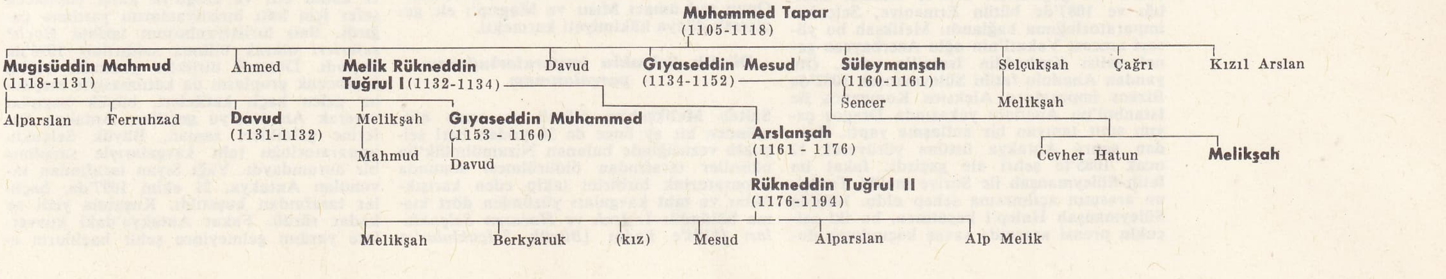

mayıs 1073'te onunla yaptığı savaşı kazandı ve amcasını esir etti. Bunun üzerine abbasî halifesi, onun sultanlığını resmen onayladı. Kavurd isyanını bastıran Melikşah, Alparslan'ın ölümü üzerine harekete geçen ve bazı sınır şehirlerini ele geçiren Karahanlılar ve Gazneliler üstüne yürüyerek, onları barış yapmak zorunda bıraktı. Bu karışıklıkları ortadan kaldırdıktan sonra devlet merkezini Rey'den Isfahan'a nakleden Melikşah, büyük ölçüde fetihlere başladı. Malazgirt zaferinden sonraki günlerde türk kumandanları çeşitli doğrultulardan Anadolu'ya girmeğe başlamışlardı. Romanos Diogenes'in esir edilmesi üzerine imparator olan Mikhael VII, bu türk akınlarını durdurmağa çalışıyor ve öteki hıristiyan devletlerinden yardım istiyordu. Kutalmış'ın oğulları Süleymanşah, Mansur, Alp İlig ve Dolat'ın kumanda ettikleri kuvvetlerle, Artuk Bey ve Tutak gibi kumandanlara bağlı Türkmenler, büyük bir hızla Anadolu içlerinde ilerliyorlardı. Süleymanşah Birecik'i kendisine üs yaparak Antakya üzerine akınlar yaptı ve 1074'te Halep'i kuşattığı sırada, öteki türkmen beyleri Marmara ve Ege denizi kıyılarına ulaşmışlardı. 1078 İlkbaharında kıyı bölgeleri dışında bütün Anadolu, Türklerin eline geçmiş bulunuyordu. Süleymanşah, başkanlık meselesi yüzünden bozuştuğu kardeşi Mansur'u Melikşah'ın gönderdiği Porsuk kumandasındaki ordunun yardımıyle yendikten sonra İç Anadolu'daki bazı kale ve şehirleri aldı. 1078'de İznik'i (Nikaia) ele geçirerek kendisine merkez yaptı. Süleymanşah'ın Anadolu'ya hükümdar oluşu, halife tarafından da onaylandı. Süleymanşah, Üsküdar ve Boğaziçi'ni denetimi altına aldı. Sa'düddevle Gevherâyin, Artuk Bey, Çubuk Bey, Mancuk Börü, Çökürmüş ve Hacip Altuntak gibi kumandanlar da Güney Anadolu'da faaliyet göstererek 1085'te Mervanîlerin bütün topraklarını Selçuklu imparatorluğuna kattılar; Aksungur ve öteki türkmen reisleri de Musul'u ele geçirerek Ukaylî hanedanına son verdiler. Öte yandan Artuk Bey şiî inançlı Karmatîlerin elinde bulunan Ahsa ve Bahreyn'i aldı.

Selçukluların batıdaki rakiplerinden biri de Mısır'daki Fatımî halifeliğiydi. Sultan Tuğrul Bey ve Alparslan devirlerinde şiîlere karşı harekete geçilmişti. Selçuklu sultanları Fatımî halifeliğini ortadan kaldırmak istiyorlardı. Alparslan, son yıllarında Suriye'ye Aytekin ve Atsız kumandasında kuvvetler göndermişti. Atsız kumandasındaki türkmen birlikleri Filistin bölgesini ve Kudüs'ü ele geçirmişti (1072). Bu arada Şam, birkaç kere kuşatıldıktan sonra 1076 başlarında ele geçirildi ve abbasî halifesiyle Melikşah adlarına hutbe okundu. Atsız 1077'de Kahire önünde yapılan savaşta Fatımîlere yenilince, Melikşah, kardeşi Tacüddevle ile Tutuş'u Suriye meliki tayin etti. Tutuş önce Şam'ı kuşatan Fatımîleri, sonra da Atsız'ı ortadan kaldırarak, Suriye'ye hâkim oldu. Bu fetihler devam ederken, kuzeyde bazı karışıklıklar patlak verdi ve gürcü kralı Giorgi II faaliyete geçti. 1076'da Kafkasya'ya bir sefer yapan Melikşah, güvenliği sağladıktan ve bu bölgelerin yönetimini Savtekin'e verdikten sonra geri döndü. Fakat gürcü kralı yeniden baş kaldırdı ve eski Ani'li Gagik de yeniden kral olmak için ortaya atıldı. Bunun üzerine ikinci Kafkasya seferine çıkan Melikşah, Aras yoluyle Gürcistan'a girdi ve Savtekin'in durumunu kuvvetlendirdi (1079). 1080'de Ahmed, Ebu Yakub ve İsa Börü kumandasındaki türkmen kuvvetleri Kars, Oltu ve Erzurum'u Bizans'tan geri aldılar; Kutayis'e kadar Acarlar bölgesini, Çoruh vâdisini, Karadeniz kıyılarını işgal ederek Trabzon'u ele geçirdiler. 1084'te Kakhet krallığı ve 1087'de bütün Ermeniye, Selçuklu imparatorluğuna bağlandı. Melikşah bu yöreyi amcası Yakutî'nin oğlu Azerbaycan genel valisi Kutbeddin İsmail'e verdi. Öte yandan Anadolu fatihi Süleymanşah 1082'de Bizans imparatoru Aleksios Komnenos ile İstanbul'un Anadolu yakasında Dragos çayını sınır tanıyan bir antlaşma yaptı. Bundan sonra Antakya üstüne yürüyerek 12 ocak 1085'te şehri ele geçirdi; fakat bu fetih Süleymanşah ile Suriye meliki Tutuş'un arasının açılmasına sebep oldu. 1086'da Süleymanşah Halep'i kuşatınca, bu iki selçuklu prensi arasında savaş kaçınılmaz duruma geldi; Aynselm'de yapılan savaşta Süleymanşah yenildi ve 5 haziran 1086'da intihar etti. Buna çok üzülen Melikşah, Porsuk, Bozan, Aksungur gibi seçkin kumandanlar ve büyük bir ordu ile Isfahan'dan hareket etti. Aralık 1086'da Halep'e geldi. Bozan'ı, Urfa'yı kuşatmakla görevlendirdi; Yağı Sıyan'ı Antakya, Aksungur'u Halep valiliğine getirdi. Kendisi de yürüyüşe devam ederek Süveydiye'de Akdeniz'e ulaştı. Şubat 1087'de Urfa'yı ele geçiren Bozan, şehrin valiliğine tayin edildi. Bu sırada Tutuş, Şam melikiydi; Kudüs ve çevresi de Artuk Beyin elindeydi. Halep'ten ayrılan Sultan Melikşah, Bağdat'a girince büyük bir törenle karşılandı. Halife Muktedi Billâh ona «Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı» unvanı vererek iki kılıç kuşattı (25 nisan 1088). Melikşah da kızını halifeyle evlendirdi. Süleymanşah'ın İznik'ten ayrıldığı sırada yerine vekil bıraktığı Ebül Kasım, Gemlik körfezinde bir donanma hazırlayarak Bizans'ı denizden de sıkıştırmak için faaliyete girişti; fakat tehlikeyi sezen imparator Aleksios Komnenos, Ebül Kasım'ı İstanbul'a çağırdı ve Melikşah'a karşı harekete geçmesini sağladı. Bunun üzerine Porsuk ve Bozan kumandasında gönderilen kuvvetler, Ebül Kasım'ı ortadan kaldırdı. Onun yerine geçen kardeşi Ebül Gazi 1092'de Süleymanşah'ın oğlu Kılıç Arslan gelinceye kadar İznik'te hüküm sürdü. Meydana getirdiği kuvvetli bir donanma ile Bizans için büyük bir tehlike yaratan başka bir türk kumandanı da, İzmir beyi Çaka Bey'di. Çaka Bey, Ege denizindeki bazı adaları ele geçirdi ve birkaç kere bizans donanmasını yendi. Çaka Beyin asıl amacı İstanbul'u almaktı. Bu amaçla, Trakya'ya inmiş olan Peçenekler ile anlaşma yaptı. Bizans, Selçuklular ile Peçenekler ve Çaka Bey kuvvetlerinin hücumuyle güç duruma düştü. Bu büyük tehlikeden Bizans'ı kurtarmak için imparator Aleksios, Peçenekler ile kumanların arasını açtı, onların Meriç kıyısında yaptıkları Lebonium savaşı sonucunda (29 nisan 1091), ülkesini bu tehlikeden kurtardı.

Sultan Melikşah, 1087 ilkbaharında Maveraünnehir seferine çıktı. Buhara'yı ele geçirdi ve Semerkand'ı kuşatarak şehrin hâkimi Ahmed Hanı esir aldı. Böylece Karahanlıların batı kolunu kendisine bağladı; Talas, Balasagun ve İspicab hâkimleri vergi vermeyi kabul ettiler. Melikşah, Özkend'e geldiği zaman Kâşgar hükümdarı Harun Buğra Han, huzura gelerek bağlılığını bildirdi. Böylece Karahanlıların bütün toprakları Selçuklu imparatorluğuna bağlandı ve ülkenin sınırları Çin seddine kadar uzandı. 1092'de çıkan karışıklıkları ortadan kaldırmak için İkinci Türkistan seferine çıkan Melikşah, aynı yılın sonbaharında Bağdat'a geldi. Tutuş, Gevherâyin, Aksungur ve Bozan'ın hazır bulunduğu savaş meclisinde bütün Suriye kıyılarının, Hicaz'ın, Aden ve Yemen'in fethi kararlaştırıldı. Selçuklu birlikleri, bu karar gereğince kısa süre içinde Hicaz, Yemen ve Aden'i ele geçirdi; Mekke'de Bağdat halifesi ve Melikşah adına hutbe okundu. Sultan Melikşah, son yıllarında Alamut kalesini ele geçirmek ve böylece tehlikeli bir duruma gelen Hasan Sabbah'ın bayraktarlığındaki bâtınî faaliyetlerini önlemek istiyordu. Bu amaçla kumandanlarını harekete geçirdi; fakat, Bağdat'ta bulunduğu sırada şehzade Berkyaruk'un yerine kendi oğlu Mahmud'u veliaht yapmak isteyen ve halifeyle anlaşan Terken Hatun tarafından zehirletilerek öldürüldü (20 kasım 1092). 38 Yaşında ölen Celâlüddevle Melikşah devrinde Selçuklu imparatorluğunun sınırları Kâşgar'dan Boğaziçi'ne ve Akdeniz'e, Kafkaslar'dan Hint denizi ve Yemen'e kadar uzanıyordu. Onun asıl amacı Mısır ve Magrıp'ı ele geçirerek dünya hâkimiyeti kurmaktı.

Büyük Selçuklu imparatorluğunun parçalanması

Sultan Melikşah'ın ölümü ve onun ölümünden bir ay önce de 30 yıldan beri selçuklu vezirliğinde bulunan Nizamülmülk'ün bâtınîler tarafından öldürülmesi sonunda imparatorluk birbirini takip eden karışıklıklar ve taht kavgaları yüzünden dört kısma bölündü: 1. *Irak ve Horasan Selçukluları* (1194'e kadar [*Büyük Selçuklular*'ın devamı]); 2. *Kirman Selçukluları* (1092-1187); 3. *Suriye Selçukluları* (1092-1117); 4. *Anadolu Selçukluları* (1092-1308).

● *Irak ve Horasan Selçukluları.* Melikşah'ın ölümü üzerine Terken Hatun bazı kumandanları para karşılığı elde etti ve henüz beş yaşında olan oğlu Mahmud'u sultan ilân ederek adına hutbe okuttu; bu sırada, veliaht Berkyaruk da Rey'de sultan olarak tanındı. Terken Hatun, Berkyaruk ile Berucird'de yaptığı savaşı kaybedince Azerbaycan'a kaçtı ve bölgenin meliki Kutbeddin İsmail ile evlenerek onu sultan yapmak istedi; fakat İsmail de yenilgiye uğradı. Bu sırada Tutuş, Şam'da kendisini selçuklu sultanı ilân ederek adına hutbe okuttu ve Berkyaruk taraftarı Halep valisi Aksungur ile Urfa valisi Bozan'ı yenerek öldürttü; ordusunun başına geçerek El-Cezire ve Diyarbekir'e doğru ilerledi. Bu arada Terken Hatun bir suikast sonucunda öldürüldü (1094). Tutuş da 26 şubat 1095'te Berkyaruk ile yaptığı savaşı kaybederek ortadan kaldırıldı. Fakat onun Suriye'de bıraktığı oğulları Rıdvan ile Dokak, Berkyaruk'u tanımayarak kendi adlarına hutbe okutmağa devam ettiler. Daha önce Melikşah'a karşı iki defa isyan etmiş olan amcası Tekiş, Tutuş ile işbirliği yaparak Belh'te isyan etti; fakat Berkyaruk tarafından yenilgiye uğratıldı ve boğduruldu (1094). Bu karışıklıklardan yararlanan Süleymanşah'ın oğlu Kılıç Arslan I büyük bir oğuz-türkmen topluluğunun başında İznik'e geldi (1092) ve babasının kurduğu devletin başına geçti.

Mahmud'un bir hastalık sonucu ölümü Berkyaruk'a yaradı; fakat kısa bir süre sonra amcası Arslan Argun, Horasan'da bağımsızlığını ilân etti. Kardeşi Sencer'i Horasan'a gönderdi; sonra, kendisi de oraya gitti. Arslan Argun 1097'de bir suikast sonucu öldürüldü. Berkyaruk, kardeşi Sencer'i Horasan meliki tayin ederek ülkesinin doğu eyaletlerinin yönetimini ona verdi; Harizm'e de Anuş Tekin'in oğlu Muhammed Harizmşah tayin edildi. 1099'da Azerbaycan meliki olan kardeşi Muhammed Tapar, Berkyaruk'a isyan etti. Topladığı kuvvetlerle kardeşini yendi ve imparatorluk merkezi Isfahan'ı işgal etti. Muhammed, bir yıl sonra Berkyaruk tarafından Hemedan yakınında yenildi. İki kardeş ocak 1101'de üçüncü defa karşılaştılar. Fakat halifenin aracılığıyle savaş önlendi ve Muhammed'e Azerbaycan, El-Cezire ve Diyarbekir bölgeleri verilerek, ülke ikiye bölündü. Fakat bu anlaşma uzun sürmedi ve Muhammed Tapar kendisini sultan ilân etti. Yapılan ilk iki savaşı kazanan Berkyaruk, Muhammed'in kuvvetli bir ordu topladığını ve ittifaklar kurduğunu görünce, ülkeyi yeniden bölüşmek zorunda kaldı. Azerbaycan, Kafkaslar ve Suriye'ye kadar bütün bölgeler Muhammed'e verilerek adına hutbe okundu. Daha çocuk yaşta mücadeleye atılan ve yıpratıcı bir hayat geçiren Berkyaruk, 26 yaşında öldü (aralık 1104). Yerine oğlu Melikşah II geçtiyse de, Muhammed Tapar onu kolaylıkla ortadan kaldırarak selçuklu tahtına oturdu (1105). Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht kavgalarının yanı sıra, iki büyük tehlike daha belirdi. Anadolu ve Suriye'nin Türkler tarafından fethi, Bizans imparatorluğu için tehlikeli olduğundan, İstanbul'un doğusundaki bütün topraklarını kaybeden imparator Aleksios Komnenos, Batı hıristiyan dünyasına başvurdu ve Hıristiyanlığın Doğu'da mahvolduğunu, kutsal şehir Kudüs'ün bile elden çıktığını belirterek onları kışkırttı. Ayrıca papaya da başvurarak iki kilisenin birleşebileceğini belirtti. İmparatorun yardım teklifini papa Urbanus II kabul etti ve Doğu'ya karşı yapılacak sefer için batı hıristiyanlarını yardıma çağırdı. Batı hıristiyanlarının tarihte *Haçlı* seferleri* olarak bilinen saldırıları 1096'da başladı. Düzenli birlikler yanında, çeşitli başıbozuk grupların da katılmasıyle meydana gelen haçlı kafileleri, büyük kayıplar vererek Anadolu'yu geçtiler; Antakya önlerine geldikleri zaman, Büyük Selçuklu imparatorluğu taht kavgalarıyle sarsılmış bir durumdaydı. Yağı Sıyan tarafından savunulan Antakya, 21 ekim 1097'de, haçlılar tarafından kuşatıldı. Kuşatma yedi ay kadar sürdü. Fakat Antakya'daki kuvvetlere yardım gelmeyince şehir haçlıların e-

line geçti. Berkyaruk tarafından Antakya'ya yardıma gönderilen kuvvetler, Kürboğa kumandasındaydı. Yanında Şam meliki Dokak, atabek Tuğ Tekin, Kudüs-El-Cezire hâkimi Artukoğlu Sökmen ve birçok kumandan bulunuyordu. Selçuklu ordusu, haçlılar eline geçen Urfa'yı kurtarmak için şehri kuşattı, fakat bu sırada, Antakya düşmüştü. Urfa'yı almaktan vaz geçen selçuklu kuvvetleri Antakya'ya gelerek haçlıları kuşattılar. Fakat türk kumandanları arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden ordu dağılmağa başladı. 5 Haziran 1098'de yapılan savaşta Kürboğa kuvvetleri yenildi. Haçlılara Suriye ve Kudüs yolu açıldı. Kıyı yolundan geçen haçlılar 15 temmuz 1099'da Fatımîlerin elinde bulunan Kudüs'ü ele geçirerek şehirde bulunan bütün müslümanları öldürdüler. Böylece bu topraklarda Urfa kontluğu, Antakya prensliği, Kudüs krallığı ve Trablus kontluğu gibi haçlı devletleri kuruldu. Haçlıları Suriye'den atmak için Türklerin yüzyıllarca mücadele etmeleri gerekti.

Selçukluları tehdit eden ikinci tehlike, Melikşah'ın son yıllarında kuvvet kazanan bâtınîler idi. Bunlar Alamut kalesini ellerine geçirdikten sonra (1090), özellikle Hasan Sabbah'ın önderliğinde büyük bir kuvvet oldular. Selçuklu şehzadeleri arasındaki taht kavgaları bâtınîlerin işini kolaylaştırdı. Genellikle yeraltı faaliyetinde bulunan bâtınîler, devlet ilerigelenlerine suikastler düzenleyerek ülkede karışıklıkların yayılmasına sebep oldular. Muhammed Tapar, bu arada Anadolu'da bağımsızlığını ilân etmiş olan Kılıç Arslan I ve Musul üstünde hak ileri süren Çavlı, Çökürmüş, Aksungur ve Hille arap emîri Seyfüddevle Sadaka ile uğraşmak zorunda kaldı (1105-1108) ve bâtınîlere karşı mücadeleye girişti. 1107'de bâtınî reislerinin önde gelenlerinden Ahmed İbni Abdülmelik Attaş'ı yenerek sığındığı kaleyi ele geçirdi ve burada bulunan bâtınîleri öldürttü. Sonra Alamut üstüne yürüdü, kaleyi ele geçiremediyse de bâtınîlere büyük kayıplar verdirdi (1108). Sultan Muhammed Tapar ülke içinde güvenliği sağladıktan sonra 1111'den itibaren haçlılarla mücadeleye başladı. Ahlat şahı Sökmen Kutbî ve Porsuk'un iki oğluyle birlikte Musul atabeki Kürboğa'nın yeğeni Mevdud'un kumandasında gönderilen birlikler, Urfa'yı kuşattı. Burada başarı kazanamayan türk birlikleri, Halep önlerine geldi. Fakat şehrin emîri Rıdvan, kale kapılarını Mevdud'a kapadı. Atabek Tuğ Tekin'in ve Mardin artuklu birliklerinin katılmasıyle kuvvetlenen Mevdud, haçlıların elinde bulunan Taberiye'yi kuşattı; fakat türk kumandanları arasında birlik ve karşılıklı güven olmadığı için kuşatmadan bir sonuç alınamadı. Kısa bir süre sonra (ekim 1113) Mevdud, Şam'da bâtınîler tarafından öldürüldü. Sultan, 1115'te Aksungur kumandasındaki bir orduyu tekrar haçlılara karşı gönderdi. Mardin hâkimi Artukoğlu İlgazi, Halep naibi Lülü ve Tuğ Tekin tarafından desteklenen bu ordu da yine kumandanlar arasındaki anlaşmazlık yüzünden başarıya ulaşamadı. Bu başarısızlıklar yüzünden haçlılar, Suriye'nin bütün kıyı bölgesine yerleşti. Sultan, Enuş Tekin kumandasında, kuvvetli bir birliği Alamut üstüne gönderdi; fakat nisan 1118'de ölünce hareket de yarım kaldı. 36 Yaşında ölen Sultan Muhammed Tapar'ın yerine geçen oğlu Mugisüddin Mahmud, kardeşi Tuğrul'un isyanıyle uğraştığı sırada, Horasan meliki Sencer, kendisini sultan ilân ederek yeğeninin üstüne yürüdü ve 11 ağustos 1119'da yapılan Sâve savaşını kazanarak Mahmud'u esir etti. Yapılan antlaşmaya göre Rey, Sencer'de kaldı; imparatorluğun batı tarafları, sultan unvanını taşımakla birlikte, Sencer'e bağlı olan Mahmud'a verildi. Böylece merkezi önce Isfahan, sonra Hemedan olan Irak Selçukluları devleti ortaya çıktı. Sencer de Büyük Sultan (es-Sultanu'l-Âzam) unvanını alarak babasının ölümünden sonra imparatorluktan ayrılmış olan devletleri ve Gurluları kendine bağladı; Irak, Azerbaycan, Teberistan, Iran, Sistan, Kirman ve Gazne sultanlığı bölgesiyle, Afganistan, Kâşgar ve Maveraünnehir'de hâkimiyet kurdu. Merv şehri, imparatorluğunun merkezi oldu.

Sultan Mahmud küçük yaşta tahta çıkınca, kendisinden küçük kardeşleri Tuğrul ve Mesud ile, daha doğrusu onların atabekleriyle karşı karşıya kaldı. Hâkim olduğu ülkelerde iç karışıklıklar devam ediyordu. Bu durumdan yararlanan Gürcüler 1121'de Tiflis'i işgal ettiler. Abbasî halifesi Musterşid de tekrar siyasî nüfuzunu kazanmak için faaliyete geçtiği için Sultan Mahmud ile arası açıldı; Bağdat'ta selçuklu kuvvetleri ile Araplar arasında kanlı olaylar birbirini takip etti. Bütün bu karışıklıklara rağmen günlerini avcılık ve eğlenceyle geçiren Sultan Mahmud, 31 yaşında öldü (10 eylül 1131). Kardeşi Melik Rükneddin Tuğrul'u tahta geçirmek için gelen Sultan Sencer, kendisine karşı gelen Melik Mesud'u yendikten sonra, Tuğrul'u Irak Selçuklularının başına geçirdi (mart 1132). Kısa bir süre sonra Tuğrul ölünce (ekim 1134) Sencer'in de onayını alan Mesud, sultan oldu (hük. 1134-1152).

Bu karışık dönemde, Tuğrul Bey devrinden beri selçuklu sultanlarının himayesi altında bulunan halifeler, tekrar eski kuvvet ve kudretlerini ele geçirmeğe çalıştılar. Halife Musterşid, Tuğrul ile Mesud arasındaki anlaşmazlığı körükleyerek onların daha çok zayıflamasına çalıştı ve Irak'ı Arab'ın kendisine verilmesi şartıyle Mesud tarafını tuttu; ona yardım sağlamak için Harizmşah Atsız'a hil'at gönderdi. Sonra da Mesud'un, isyan eden Kızıl, Sungur ve Çavlı gibi kumandanlarıyle uğraştığı sırada, Musul'u kuşatarak iktidarını kuvvetlendirmek isteyen halife, mayıs 1135'te sultan tarafından Bağdat'tan sürüldü. Halife Musterşid, topladığı kuvvetlerle 24 haziran 1135'te Mesud ile savaştı; fakat kumandasındaki Türklerin karşı tarafa geçmeleri üzerine yenilgiye uğrayarak esir edildi. Böylece Bağdat tekrar Selçuklu hâkimiyetine girdi; yeni halife Raşidbillah, Mesud'un Bağdat'ı kuşatması sırasında İmadeddin Zengi ile anlaşarak Musul'a gidince azledildi, halifeliğe Muktefi getirildi (1136). Sultan Mesud'un saltanat üstünde hak ileri süren Davud'a karşı gönderdiği ve aynı zamanda Azerbaycan'ı Gürcülere karşı koruyan Kara Sungur'u ortadan kaldırmak istemesi, kendisi için olumlu sonuç vermedi. Kuvvetleri az olduğu için bazı emîrlerin baskılarına boyun eğmek zorunda kaldı. Hemedan çevresine hâkim olan beyleri yenerek baskıdan kurtuldu; Sultan Mesud'un Bağdat'ta ölümüyle (2 ekim 1152) Irak Selçuklu hanedanının siyasî nüfuzu ortadan kalktı. Musul'da Zengioğulları, Azerbaycan'da İldenizoğulları ve Fars'ta Salgurlular hüküm sürmeğe başladılar.

Merv'de bulunan Sultan Sencer, Irak'taki karışıklıkları yatıştırmak için birkaç kere Rey'e gelmiş, fakat doğudaki seferleri yüzünden burada kesin bir sonuç alamamıştı. 1121'de Gurlulara karşı bir sefer yaparak, onları kendine bağladı. Muhammed Tapar'ın bâtınîlere karşı açmış olduğu mücadeleyi devam ettirdi. 1130'da Semerkand'da Karlukların çıkardığı karışıklıkları bastırdı, sonra oraya yeğeni Mahmud Hanı yerleştirdi. Kuzeyden gelecek tehlikeleri de Harizmşah Kutbeddin Muhammed ve oğlu Atsız'ı destekleyerek önledi. Böylece Sencer, bütün kaynakların belirttiği gibi, doğu islâm dünyasında hüküm süren, her yerde adı hutbelerde okunan tek büyük hükümdar olarak kendini gösterdi. Fakat Orta Asya'da Karahıtayların ortaya çıkışı, durumu değiştirdi. Asya içlerine Türklerin çabasıyle yayılan İslâmlık karşısında ilk engeli meydana getiren Karahıtaylar, moğol asıllıydı. Bunlar 1128'de karahanlı hükümdarı Ahmed Han tarafından Kâşgar yakınlarında yenilgiye uğratıldı; fakat kısa bir süre sonra Maveraünnehir'deki Karluklarla işbirliği yaparak, 1137'de Semerkand hanını yendiler. Bunun üzerine Sultan Sencer, duruma karışmak zorunda kaldı. 9 Eylül 1141'de kumandasındaki ordudan başka birçok müslüman gönüllüyle birlikte, Katavan'da Karahıtaylar ile karşılaşan Sultan Sencer, ağır bir yenilgiye uğradı ve bütün Maveraünnehir'i kaybetti. Bu yenilgi, doğudaki selçuklu hâkimiyetini oldukça sarstı. Daha önce Sencer'e karşı iki defa isyan eden ve her seferinde de yenilerek Selçuklulara bağlanmak zorunda kalan Harizmşah Atsız, Hatavan yenilgisinden sonra Horasan'ı istilâ ederek Serahs ve Nişapur'u eline geçirdi. Bunun üzerine Sultan Sencer Harizm'e karşı yaptığı iki seferde Atsız'ı yenerek geri çekilmek zorunda bıraktı. Sultan Sencer Selçuklu imparatorluğunun kuzey sınırlarını güven altında tutabilmek için Atsız'ı tekrar affederek ülkesine gönderdi. Katavan yenilgisinden sonraki on yıl içinde kazandığı başarılar Sultan Sencer'e eski kuvvet ve kudretini kazandırdı; fakat Dinar, Tuti, Korkud ve Arslan gibi reislerin kumandasındaki soydaşları Oğuzlar karşısında Belh yakınında yapılan savaşı (nisan 1153) kaybetmesi ve esir edilmesi Sultan Sencer ve Selçuklu imparatorluğu için ağır bir darbe oldu. İhtiyarlık çağında üç yıl esirlik hayatı yaşayan Sultan Sencer 1156'da kurtuldu; fakat imparatorluğu toparlamayı başaramadı ve bir yıl sonra öldü (9 mayıs 1157). Merv'de yaptırdığı, büyük bir sanat eseri sayılan türbesine gömüldü. Sencer'in oğlu yoktu. Gurlular, Alâeddin Cihansuz'un kendini sultan ilân etmesiyle bağımsızlıklarını kazandılar. Harizmşahlar da, Atsız'ın oğlu İl Arslan devrinden itibaren bağımsızlıklarını kazanma yolunda hızla ilerlediler. Sencer'in asıl ükesi olan Horasan, Oğuzlar tarafından işgal edildi.

Irak Selçukluları, Mesud'un oğlu Melikşah'ın devrinde çok zayıflamıştı. Melikşah, amcası Muhammed ile yaptığı savaştan sonra tahtını kaybetti. Amcası Gıyasüddin Muhammed (hük. 1153-1159), bir yandan Harizmşahlar tarafından desteklenerek Hemedan'a giren Sultan Sencer'in yeğeni Süleyman Şah; öte yandan Hille, Kûfe, Vasıt ve Tekrit'i ele geçirerek bir halifelik devleti kuran halife Muktefî ile uğraşmak zorunda kaldı. Bağdat kuşatmasında (1155) başarısızlığa uğrayan Muhammed'e karşı, halifenin teşvikiyle Sultan Tuğrul'un dul karısıyle evlenmiş olan Azerbaycan atabeki İldeniz Tuğrul'un oğlu Arslan Şahı 1161'de Hemedan'da tahta çıkardı. Fakat birbiri arkasından Muhammed, Melikşah ve Süleymanşah ölünce İldeniz, Irak Selçuklu devletine hâkim oldu. Gürcülere karşı kazandığı başarılara da güvenerek Sultan Arslan Şahı, oğulları Cihan Pehlevan ve Kızıl Arslan vasıtasıyle baskı altında tutuyordu. Bunun üzerine valiler ve beyler Harizmşahlara başvurarak, Arslan şahı bu durumdan kurtardılar. İldeniz'in ölümü üzerine (1174) babasının yerine Azerbaycan atabeki olan Muhammed Cihan Pehlevan, 1175'te Arslan Şah ölünce, onun 7 yaşındaki oğlu Rüknedin Tuğrul'u tahta çıkardı ve kendisi de ülkesini Gürcü ve Kıpçaklara karşı korudu. Atabek Cihan Pehlevan 1185'te ölünce, Tuğrul ile Kızıl Arslan arasında taht kavgaları başladı. Halife, Bağdat'taki Sultan sarayını yıktırarak atabek Kızıl Arslan'ın tarafını tuttu. Önemli kumandanlarını öldürten Sultan Tuğrul, Kızıl Arslan karşısında tutunamadı. Irak Selçuklu tahtına oturan Kızıl Arslan, ekim 1191'de bir suikast sonucu öldürüldü. Bundan sonra tekrar tahtı ele geçiren Sultan Tuğrul, Harizmşah Sultan Alâeddin Tekiş ile Rey yakınında yaptığı savaşı kaybetti ve öldürüldü (25 mart 1194). Böylece Irak Selçuklu devleti ortadan kalktı.

● *Kirman Selçukluları.* Çağrı Beyin oğullarından Kara Arslan Kavurd 1043'te Sultan Tuğrul Bey tarafından Kirman'ı ele geçirmekle görevlendirilmiş, Kirman ve Uman bölgelerini fethederek büyük sultana bağlı olmak şartıyle, bu yerlerde hüküm sürmeğe başlamıştı. Adına sikke bastıran ve hâkim olduğu yerlerde oldukça geniş imar faaliyetinde bulunan Kavurd, sultan olmak amacıyle iki defa isyan etti ve başarı kazanamadı. Önce affedildi, fakat 1073 isyanında Melikşah tarafından idam edildi. Kavurd'un ölümünden sonra sırasıyle oğulları Kirmanşah, Miranşah, Sultanşah, Turanşah ve İranşah, Kirman meliki oldular. Büyük Selçuklu sultanı Melikşah, zaman zaman Kirman işlerine karıştı. Önce Kirmanşah'ı ve bir süre sonra da Sultanşah'ı meliklikten uzaklaştırarak yerine Turanşah'ı getirdi. Turanşah, melikliği sırasında (1085-1097) imar faaliyetine girişti ve ülkesinde sürekli bir düzen sağladı. 1092'de Melikşah'ın ölümü üzerine Turanşah daha bağımsız hareket etmeğe başladı. Turanşah'tan sonra melik olan İranşah eğlenceye düşkündü. Baskı hareketleri ve bilim adamlarına karşı kötü davranışlarıyle halkın nefretini kazandı. Sonunda, ulema, onun öldürülmesi için fetva verdi. Halkın isya-

nına karşı koyamayacağını anlayarak devlet merkezinden kaçan İranşah, yakalanarak öldürüldü. İranşah'ın öldürülmesinden sonra devlet ilerigelenleri toplanarak onun baskısından kaçan Arslanşah'ı buldular ve kasım 1101'de tahta çıkardılar. Arslanşah'ın kırk yıl süren (1101-1141) meliklik dönemi, Kirman Selçuklularının en parlak devriydi. Sultan Sencer'in yüksek hâkimiyetini tanımakla birlikte Arslanşah ülkesinde bağımsız hareket ediyordu. Yerine geçen yeğeni Mugisüddin Muhammed (hük. 1141-1156) ve oğlu Muhyiddin Tuğrulşah (hük. 1156-1169) devirleri oldukça düzenli geçti. Fakat Tuğrulşah eğlenceye düşkün olduğu ve bu yüzden devlet işleriyle yeteri kadar uğraşmadığı için atabekler nüfuz kazanmağa başladılar; atabek ve kumandanların kışkırtmaları ve dış etkiler yüzünden Kirman melikleri arasında mücadeleler; Tuğrulşah'ın üç oğlu, Arslanşah II, Behramşah ve Turanşah arasındaki anlaşmazlıklar Kirman Selçuklularını zayıf düşürdü. Bunlar 1175'te bir aralık Gurlu devletine bağlandılar. Sultan Sencer'e karşı isyan etmiş olan oğuz reislerinden Dinar Bey, 1187'de son melik Muhammedşah II'yi yenilgiye uğratarak Kirman'ı ele geçirdi ve böylece Kirman Selçukluları sona erdi. Oldukça uzun süre hüküm sürmelerine rağmen, bu ailede fazla bir hareket görülmedi.

● *Suriye Selçukluları.* Bu hanedan sultan Melihşah'ın, kardeşi Tacüddevle Tutuş'u, 1078'de Şam'a melik tayin etmesiyle kuruldu ve Melikşah'ın ölümüne kadar ona bağlı kaldı. Tutuş, Suriye'ye geldikten sonra bazı yerleri ele geçirdi; Atsız'ı öldürerek onun elindeki bölgeleri kendine bağladı. Daha sonra Anadolu fatihi Süleymanşah ile mücadeleye girişerek onu da Halep önünde yenilgiye uğrattı (1086). Tutuş böylece sınırlarını genişletti; fakat Sultan Melikşah'ın Suriye'ye gelerek bazı şehirleri öteki türk beylerine vermesi üzerine, elinde yalnız Şam ve çevresi kaldı. Melikşah'ın ölümü üzerine sultanlığını ilân eden Tutuş, daha önce elinden çıkan şehirleri geri aldı ve Selçuklu tahtını elde etmek için Berkyaruk'un üstüne yürüdü. Rey yakınında yapılan savaşta (24 şubat 1095), yenilerek öldürüldü. Tutuş öldüğü zaman oğullarından Rıdvan Halep'te, Dokak da Şam'da bulunuyordu. Rıdvan, Kınnesrin'de kardeşini yendi ve Halep'te adına hutbe okuttu. Antakya valisi Yağı Sıyan ile işbirliği yaptı; fakat kısa bir süre sonra Yağı Sıyan, Dokak'ın tarafına geçti. İki kardeş arasında mücadele tekrar başladı. Bu karışıklıklardan yararlanan Fatımîler, Kudüs ve Filistin'i işgal ettiler. İki kardeş arasındaki savaşlar Suriye Selçuklularının ikiye ayrılmasına sebep oldu. Rıdvan Halep'te, Dokak ise Şam'da hüküm sürdü. Suriye'de bu karışıklıklar devam ederken, haçlılar Antakya önlerinde göründüler. Antakya'nın haçlılar eline düşmesi (1098) ve Rıdvan'ın onlara yenilmesi Suriye'de haçlıların yerleşmesini kolaylaştırdı. Dokak'ın hâkim olduğu yerleri üvey babası ve atabeki Tuğ Tekin yönetiyordu. Dokak 1104'te ölünce yerine Tuğ Tekin tarafından Tutuş'un on yaşındaki oğlu Bektaş getirildi. Bu sırada Suriye'de bulunan türk emîrleri arasında birlik olmadığı için, haçlılarla yapılan savaşlardan başarılı sonuçlar alınamıyordu. Bu yüzden haçlılar Kudüs'e doğru ilerlediler. 1113'te Halep'te ölen Rıdvan'ın yerine oğlu Alparslan geçti; fakat o da bir yıl sonra öldü. Meliklik tahtına getirilen ve Alparslan'ın kardeşi olan Sultanşah devrinde (1114-1117) ülkeyi babasının kölelerinden Lü'lü yönetiyordu. Böylece Halep'te Lü'lü ve Şam'da Tuğ Tekin hâkim oldukları için Suriye'deki Selçuklu hanedanının hâkimiyeti fiilen sona erdi. Lü'lü Halep'te adamları tarafından öldürülünce, şehir halkının isteği üzerine haçlılara karşı başarıyle savaşan Artukoğlu İlgazi şehre geldi ve idareyi ele geçirdi (1117). Şam'da 1128'de öldürülen Tuğ Tekin'in yerine oğlu Taceddin Böri geçti ve onunla Börioğulları kolu meydana geldi; fakat bunlar kendi aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden, özellikle haçlılara karşı bir varlık gösteremediler.

● *Anadolu (Türkiye) Selçukluları.* Selçuklu devletleri arasında en uzun ömürlüsü ve en önemlisidir. Bu devlet Arslan Yabgu'nun torunu Süleyman Şah tarafından kuruldu ve aynı aile tarafından devam ettirildi. Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış, Alparslan'a karşı giriştiği saltanat mücadelesinde, yenilgiye uğrayarak öldürülünce (1064), oğullarının herhangi bir harekete girişmelerini önlemek için, Anadolu seferine gönderildikleri veya sürgün edildikleri ileri sürülür. Bunlar, Urfa çevresinde sönük bir hayat geçirmeğe başladılar. Alparslan'ın ölümü ve Melikşah'ın sultan olması üzerine meydana gelen taht kavgalarında, Kutalmış'ın oğulları da Anadolu'ya yerleşmiş olan Türkmenleri çevrelerinde toplamağa başladılar. Bu sırada Suriye'de gelişen olaylar ve Kutalmış'ın oğullarından birinin yakalanarak Melikşah'a gönderilmesi üzerine Süleymanşah, Halep ve Antakya kuşatmasını yarıda bırakarak yanındaki türkmenlerle birlikte Anadolu'ya girdi. Konya ve çevresini ele geçirdikten sonra İznik önlerine geldi. Bu sırada kötü durumda olan Bizans imparatorluğu, İznik'in fethine karşı tepki göstermedi. Süleymanşah fazla direnmeyle karşılaşmadan şehri aldı ve burasını kendisine merkez yaptı (1078). Böylece 1078'de Andolu Selçuklu devleti kurulmuş oldu.

Süleymanşah kısa bir süre sonra, Bizans'ta başlayan taht kavgalarına karışarak Bataniates'e, imparator olması için yardım etti ve nüfuzunu artırdı. Selçuklu birlikleri Üsküdar'a kadar ilerleyerek orada karargâh kurdular. Sultan Melikşah, Kutalmış'ın oğullarını yok etmek amacıyle Porsuk kumandasında bir ordu gönderdiği zaman, Süleymanşah, Bizans'ın desteğini sağlamıştı. Porsuk ile yapılan savaşta Süleymanşah'ın kardeşi Mansur öldürüldü. Halifenin araya girmesiyle savaş durduruldu. Böylece büyük bir tehlike atlatan Süleymanşah'ın daha sonra Bizans imparatoruyle arası açıldı ve bazı yerleri ele geçirdi. Bizans imparatoru 1080'de İznik'e karşı bir sefer yaptı; fakat Selçuklulara yenilerek İstanbul'a döndü. Türk birlikleri Boğaziçi'nin Anadolu kıyılarını ele geçirerek Boğaz'dan geçen gemilerden vergi almağa başladılar. 1081'de imparator olan Aleksios Komnenos, Süleymanşah ile bir anlaşma yaparak Balkanlardaki düşmanlarına karşı hareket ederken, Süleymanşah da doğuda hâkimiyetini genişletme imkânını buldu. 1083'te Kilikya çevresinde bir prenslik kurmağa yeltenen ermeni asıllı bizans generali Philaretos üstüne yürüdü ve Adana, Tarsus, Misis, Anazarba ve Antakya'yı ele geçirdi. Süleymanşah'ın bu fetihleri, Tutuş ile arasını açtı ve Halep önünde yapılan savaşı kaybedince kendini öldürdü (haziran 1086). Süleymanşah'ın ölümü üzerine henüz genç olan oğulları yakalanarak Sultan Melikşah'a gönderildi ve selçuklu tahtı bir süre boş kaldı. İznik'te devletin başında Ebul Kasım bulunuyordu. Ebul Kasım, devletin dağılmasını önlediği gibi Marmara kıyılarına da akınlar yaptı. Sultan Melikşah, Bozan kumandasında İznik üstüne bir ordu gönderince, Ebül Kasım imparator Aleksios ile birleşti. İznik Bozan tarafından kuşatıldı. Savaşa son vermek için Melikşah'a giden Ebül Kasım yolda öldürüldü. İznik'in yönetimi kardeşi Ebül Gazi'nin eline geçti (1092). Aynı yıl içinde Melikşah'ın ölümü sonucu meydana gelen taht kavgaları yüzünden İznik kuşatması kaldırıldı. Bu arada Süleymanşah'ın oğulları da serbest bırakıldı ve Kılıç Arslan I, İznik'e gelerek babasının kurmuş olduğu devletin başına geçti (1092). Kılıç Arslan, İznik'te tahta geçtiği zaman Sıvas'ta Danişmendliler, Erzincan'da Mengücükoğulları ve Ahlatşahlar, İzmir'de Çaka Bey, Efes'te Tanrıbermiş Bey, bağımsız beylikler kurmağa çalıştıkları için Anadolu'da birlik yoktu. Ayrıca bizans kuvvetleri de İznik'e akınlar yapıyordu. Sultan Kılıç Arslan, Aleksios Komnenos ile anlaşarak her iki devlet için tehlikeli olan Çaka Beyi ortadan kaldırdı (1094). Batı sınırlarını güven altına alan Kılıç Arslan, sonra doğuya yönelerek devletinin sınırlarını genişletmek için seferlere girişti. 1096'da ermeni Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı kuşattı. Şehri ele geçireceği sırada haçlı ordularının Anadolu'ya girdiğini haber alarak hemen İznik'e döndü. Başında Pierre l'Ermite'in bulunduğu çapulcu haçlılar Kılıç Arslan'ın kardeşi Davut tarafından İznik yakınında yok edildiler; fakat kısa bir süre sonra kontların, dükle-rin ve şövalyelerin kumandasında bulunan düzenli haçlı ordusu İznik'e doğru ilerlemeğe başladı. İznik, Haçlılar tarafından 7 ay kuşatıldı. 26 Haziran 1097'de şehir bir antlaşma ile Bizans'a bırakıldı. Eskişehir yakınında, Danişmend Gazi ve Kayseri hâkimi Hasan Beyin kuvvetleriyle takviye edilmiş olarak haçlıların önüne çıkan Kılıç Arslan, onlara ağır kayıp verdirdi, fakat kesin bir zafer kazanamadı. Bundan sonra haçlı ordularının geçeceği yollardaki ekinleri yakan ve su kuyularını tahrip eden Selçuklular, onların, Anadolu içlerinde sıkıntı çekmelerine sebep oldular. İznik'in düşmesinden sonra Kılıç Arslan merkezini Konya'ya nakletti.

Batıdaki şehirlerin çoğu Bizans'ın eline geçtiği gibi, Kilikya'da da bir ermeni krallığı kuruldu (1096-1374). Buna karşılık Antakya prensi Bohemond, Danişmend Gazi tarafından esir edildi. İntikam almak için tekrar Anadolu içlerine girip Ankara'yı tahrip ederek, halkını toptan öldüren yeni haçlı kuvetleri Amasya yakınlarında; başka bir haçlı ordusu da Konya Ereğlisi yakınında Kılıç Arslan tarafından yok edildi (1102). Haçlılardan kurtulan ve Bizans ile barış yapan Kılıç Arslan, 1102'de Malatya'yı Danişmendlilerden geri aldı. Bundan sonra Harran'ı ve Suriye meliki Dokak'ın elinde bulunan Meyyafarıkin'i (Silvan) ülkesine kattı; Diyarbekir ve Musul çevresine hâkim oldu. Fakat Artukoğlu İlgazi, Suriye meliki Rıdvan ve Çavlı'nın birlikleri ile Habur ırmağı kıyısında yaptığı savaşı kaybetti ve ırmakta boğularak öldü (1107). Sultan Kılıç Arslan'ın ölümü ve oğlu Şehinşah'ın yakalanarak Isfahan'a gönderilmesi üzerine, Selçuklu tahtı yine boş kaldı. Bu durumdan yararlanan bizans kuvvetleri harekete geçerek birçok şehir ve kaleyi ele geçirdiler. Şehinşah'ın iki yıl sonra serbest bırakılarak Malatya'ya gelmesi üzerine (1110) Anadolu Selçuklularının durumu biraz düzeldi; fakat Şehinşah'ın, küçük kardeşi Mesud ile giriştiği mücadeleler, Anadolu Selçuklu devletini oldukça zayıf düşürdü ve üstünlük Danişmendlilere geçti. Mesud kayınbiraderi danişmendli emîri Emîr Gazi'nin yardımıyle Bizanslılardan geri alınan Konya'da tahta çıktı (1116). Sultan Mesud I, uzun süre Emîr Gazi ile işbirliği yapmak zorunda kaldı. Emîr Gazi Bizans'a ve Haçlılara karşı yaptığı seferler sonunda ülkesini oldukça genişletti ve halifeden «melik» unvanını aldı. 1134'te ölümünden sonra yerine oğlu Mehmed Gazi geçti. Sultan Mesud onunla da işbirliği yaptı. Bizans imparatorunun ermeniler ve haçlılar ile uğaşmasından yararlanan Selçuklular ve Danişmendliler harekete geçerek, sınırlarını Bizans aleyhine genişletmeğe başladılar. Bizans imparatoru 1140'ta Niksar yakınlarında Danişmendliler tarafından yenilgiye uğratıldı. Mehmed Gazi 1142'de ölünce, Mesud daha serbest hareket etti; 1143'te Ankara, Çankırı ve Kastamonu'yu geri alarak ülkesini yeniden birliğe götürmeğe başladı. 1144'te Elbistan'ı işgal ederek, oraya oğlu Kılıç Arslan'ı tayin etti. Haçlıların elinde bulunan Göksu ve Maraş üstüne yürüdüğü sırada, imparator Manuel Komnenos da Konya'ya karşı harekete geçti. Sultan Mesud, Konya önünde imparatoru ağır bir yenilgiye uğratarak geri çekilmek zorunda bıraktı. Musul ve Halep atabeki İmadeddin Zengi ile oğlu Nureddin Mahmud'un Urfa kontluğunu ortadan kaldırması (1144-1146) Avrupa'da büyük heyecan uyandırdı. İmparator ve kralların katıldığı İkinci Haçlı seferi hazırlandı. Alman imparatoru Konrad III ile Fransa kralı Saint Louis VIII kumandasındaki ordular harekete geçtiler. Bunlardan çekinen Bizanslıların gösterdiği yollardan Anadolu'ya giren alman birliklerini, Ceyhan yakınında Selçuklular ağır bir yenilgiye uğrattı (25 ekim 1147); imparator hayatını zor kurtardı. Fransa kralı bu haberi alınca Ege kıyılarından ilerlemeğe başladı. Fakat Yalvaç yakınında ordusu yıpratıldı; Antalya'ya varıncaya kadar çok kayıp verdi ve buradan gemilerle Suriye'ye gitti. Sultan Mesud'un Bizans imparatorunu ve haçlıları yenmesi Anadolu Selçuklu devletinin gücünü artırdı. Halife ona hil'at ve sancak gönderdi. Sultan Mesud, ermeni Stephan'ı kendisine bağladı; 1149 ve 1150 yıllarında da haçlıların elinde bu-

Çifteminareli medrese (XIII. yy. sonu - XIV. yy. başı), Erzurum

Mahperisultan kümbeti (XII. yy.), Erzurum

ahşap pencere kanadı (İnceminareli medrese, 1258), Konya

çift başlı selçuklu kartalı (İnceminareli medrese), Konya

Mevlânâ'nın babasına ait sandukanın tahta işçiliği (Mevlânâ müzesi), Konya

taş işçilik (İnceminareli medresenin kapısı), Konya

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

ahşap oymalı rahle (Türk ve İslâm Eserleri müzesi)

Ulucami kuzey portali (1228-1229), Divriği, Sıvas

stilize yaprak motifli kilim parçası (XIII. yy.), Mevlânâ müzesi, Konya

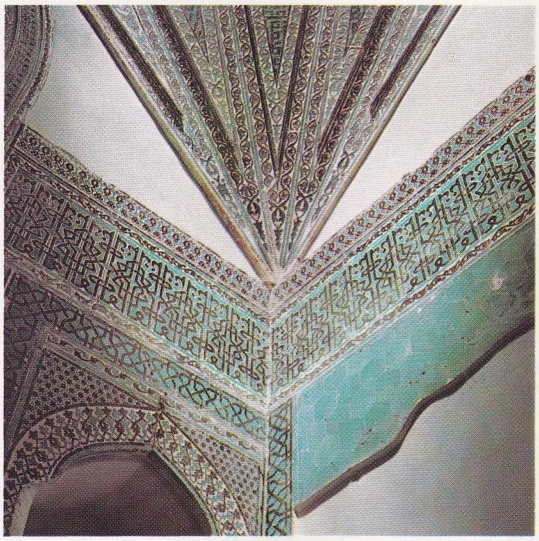

çini süslemeli tromp (Karatay medresesi, 1252), Konya

SELÇUKLU SANATI

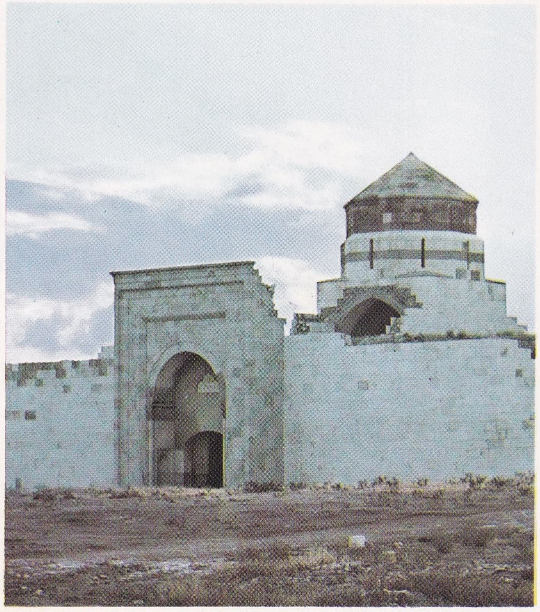

Horozluhan (Konya - Aksaray yolu üzerinde), 1246-1249

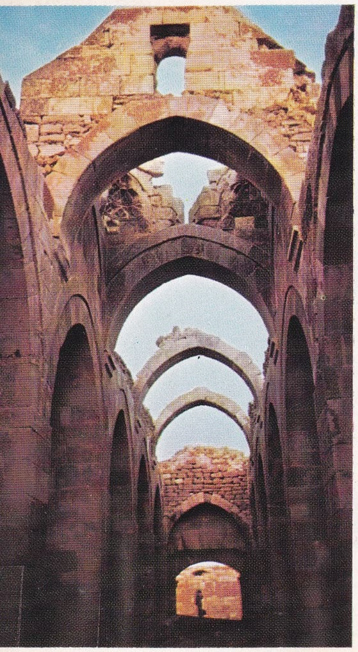

Zazadinhan (Konya - Aksaray yolu üzerinde), 1236

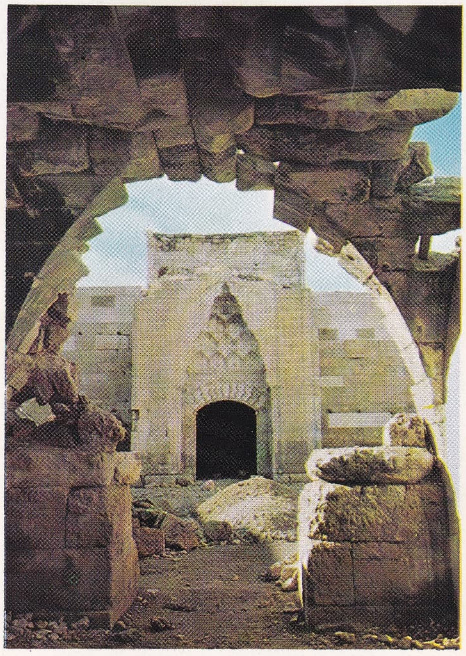

Sultan hanı iç portali (Konya - Aksaray yolu üzerinde), 1299

Foto. D. Diköz, N. Erkılıç, A. Güler (MEYDAN)

lunan Maraş, Göksu, Antep, Raban ve Delük'ü aldı. Danişmendli beyi Yağıbasan'ı kendisine bağlayan Sultan Mesud 1156'da öldü. Ölümünden kısa bir süre önce ülkesini üç oğlu arasında paylaştırmıştı. Mesud'un yerine, daha önce veliaht tayin ettiği oğlu Kılıç Arslan II sultan oldu (hük. 1156 - 1192); fakat kardeşlerinin muhalefetiyle karşılaştı. Önce ortanca kardeşini ortadan kaldırdı. Bunun üzerine küçük kardeşi Şehinşah kendisine ait olan Ankara ve Çankırı taraflarına kaçarak uzun süreden beri Selçukluların rakibi olan Danişmendli emîri Yağıbasan ile işbirliği yaptı; Danişmendlilerle Selçukluların çatışmasından yararlanan Kilikya Ermenileri selçuklu ülkesine saldırdı. Öte yandan Bizans imparatoru Manuel ile Musul atabeki Nureddin Zengi, Kılıç Arslan aleyhine birleştiler. Bütün bunlardan yılmayan Sultan Kılıç Arslan, Ermenileri yendikten sonra, Nureddin'i geri çekilmek zorunda bıraktı; bizans kuvvetleri de Eskişehir yakınlarında püskürtüldü (1159). Kılıç Arslan 1162'de, Anadolu'da Türkleri birbirine düşürmek isteyen ve bütün siyasî tahriklerin merkezi olan İstanbul'a gitti ve büyük itibar görerek imparator Manuel ile bir antlaşma yaptı. Batı sınırlarını böylece güven altına alan Kılıç Arslan, Anadolu'da birliği kurmağa girişti. 1163'te Yağıbasan ve kardeşi Şehinşah'ın kuvvetlerini yenerek Elbistan, Darende, Kayseri, Zamantı ve Malatya'yı ele geçirdi. Şehinşah'ın elinde bulunan Ankara ve Çankırı'yı da ülkesine kattı. Danişmendlilerin Selçuklulara karşı müttefiki olan Nureddin Mahmud'un ölümünden (1174) sonra, Sıvas, Niksar ve Tokat'ı ele geçirerek Danişmendli beyliğine son verdi (1178). Sultan Kılıç Arslan II, doğuda kazandığı zaferlerle ülkesini genişletirken, batıda Bizans sınır bölgesinde yerleşmiş olan Türkmenler de kısa bir aradan sonra akınlarına başladılar; Denizli, Kırkağaç, Bergama ve Edremit'e kadar ilerleyerek tahrip ve yıpratma faaliyetinde bulundular. İmparator Manuel, tehlikeyi sezerek hazırlıklara başladı. Sultan Kılıç Arslan'ın tekliflerini reddeden imparator, Danişmendli Zünnun'u Amasya taraflarına gönderdi; bizans kuvvetleriyle frank, sırp, macar ve peçeneklerden meydana gelen 10 000 kişilik ordusuyle de Selçukluları Anadolu'dan atmak için harekete geçti. Kılıç Arslan, türkmen kuvvetlerinin ustaca uyguladığı sahte geri çekilme harekâtıyle, bizans kuvvetlerini Denizli çevresinde Hoyran gölü yakınındaki sarp ve dar Myriokephalon vâdisine getirmeyi başardı. Eylül 1176'da yapılan savaşta bizans ordusu yok edildi. İmparator Batı Anadolu'daki bizans istihkâmlarını yıkmak ve ağır bir tazminat vermek şartıyle İstanbul'a dönebildi. Ayrıca Türklerin eline çok sayıda silâh ve ganimet geçti. Myriokephalon zaferi, Bizans'ın Malazgirt savaşından sonra kaybetmeğe başladığı Anadolu'yu geri almak ümidini yok etti. Bizanslıların «Türklerin işgali altında bulunan bir ülke» olarak gördükleri Anadolu'nun gerçek bir türk yurdu olduğunu ortaya koydu. Bizanslılar bu savaştan sonraki yıllarda Türklere karşı herhangi bir saldırıda bulunamadılar; Selçuklular da Uluborlu, Eskişehir ve Kütahya çevresini ele geçirerek sınırlarını Denizli'ye kadar genişlettiler. 1184'te türk kuvvetleri, Ege kıyılarına ulaştıktan bir yıl sonra imparator Isaakios, yıllık vergi vermek zorunda kaldı. Öte yandan türkmen kuvvetleri Kilikya'yı istilâ ederek Suriye ve El-Cezire'ye karşı akınlara başladılar. Uzun ve başarılı bir mücadele hayatından sonra yaşlanan ve yorulan Sultan Kılıç Arslan, 1185'te ülkesini 11 oğlu arasında paylaştırdı. Kendisi Konya'da oturuyor ve devleti, veziri İhtiyarüddin Hasan yönetiyordu. Oğulları arasında daha babaları hayattayken iktidar mücadelesi başladı. Bazen babalarına karşı bile silâhlı mücadeleye giriştikleri oldu.

Anadolu'da bu karışıklıklar devam ederken Salâhaddin Eyyubî'nin 1187'de Kudüs'ü alması üzerine yeni bir haçlı seferinin hazırlığı başladı. Alman imparatoru ile İngiltere ve Fransa krallarının kumandasındaki üçüncü haçlı ordusu Anadolu Selçuklu devletini bu kötü durumda yakaladı. Sultan Kılıç Arslan, Anadolu'dan geçen alman imparatoru Fredrich Barbarossa ile dostluk kurdu, onların Suriye'ye inmelerini uygun karşılayarak haçlıları mümkün olduğu kadar zararsız durumda getirmeğe çalıştı. Fakat Akşehir'de Türkmenler ve sultanın oğlu Kutbeddin Melikşah, haçlıların önüne çıktılar. Burada yapılan savaşta Türkmenleri yenen alman ordusu, Konya'ya girerek şehri tahrip etti. Bu sırada oğlu Kutbeddin Melikşah'ın baskısı altında bulunan 80 yaşındaki hastalıklı sultan, oğullarının birbirleriyle mücadeleye giriştikleri sırada, küçük oğlu Uluborlu meliki Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanına sığındı, orada öldü (1192). Sultan Kılıç Arslan II'nin ölümü üzerine, onun sağlığında oğulları arasında başlamış olan taht kavgaları şiddetlendi. Uluborlu meliki Gıyaseddin Keyhüsrev I, Konya'yı kardeşi Kutbeddin Melikşah'tan alarak kendisini sultan ilân etti (hük. 1192-1196). Fakat onun sultanlığı bütün kardeşleri tarafından kabul edilmedi. Bir yandan kardeşleriyle mücadele eden Keyhüsrev, aynı zamanda Bizans imparatoru Aleksios III ile savaşıyor ve batıya doğru fetihlerine devam ediyordu. Aynı şekilde kardeşlerinden Tokat meliki Rükniddin Süleymanşah da Selçuklu tahtını ele geçirmek için uğraşıyordu. Süleymanşah da Samsun yöresindeki kıyılarda bazı yerleri ele geçirdi. Gıyaseddin Keyhüsrev, askerî bakımdan kendisinden üstün olan Süleymanşah'ın Konya'ya yürümesi üzerine ona karşı koyamayacağını anlayarak 1196'da İstanbul'a sığındı. Kısmen birliği sağlayan Süleymanşah, Bizans'ı vergiye bağladıktan sonra, taht kavgalarından yararlanarak Selçuklular aleyhine faaliyete geçmiş olan ermeni Levon'u yenilgiye uğrattı. Mengücükoğullarını ve Artuklulardan bazılarını kendisine bağladı ve 1201'de Erzurum'u alarak Saltukoğullarına son verdi. Böylece Gürcülere komşu olan Süleymanşah, ülkesine saldıran Gürcü krallığını ezmek için Gürcistan üstüne yürüdü. Fakat Sarıkamış'ta baskına uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra Ankara'yı kardeşi Mesud'dan aldı ve tekrar Gürcistan üstüne yürüdü. Süleymanşah 1204'te ölünce sefer sonuçlanamadı. Konya Selçuklu tahtına oğlu Kılıç Arslan III geçti. Yeni hükümdar küçük yaşta olduğu için, özellikle uçlarda bulunan Türkmenler, Gıyaseddin Keyhüsrev'in Konya'ya dönerek sultan olmasını istediler. Bu sırada İstanbul'un haçlılar tarafından işgal edilmesi (1204) ve Bizans imparatorluğunun zayıflamasından yararlanan Keyhüsrev, Konya'ya gelerek yeğenini tutukladı ve ikinci defa Selçuklu tahtına geçti (1205). Sultan Keyhüsrev I, kardeşi Süleymanşah'ın kurduğu birliği kuvvetlendirdikten sonra İstanbul'un Latinler tarafından alınması üzerine, Trabzon'a kaçan ve burada kuvvet kazanan imparator Aleksios Komnenos III üstüne yürüdü ve yine işgalden sonra İznik'te yeni bir devlet kuran Theodoros Laskaris'in yardımıyle onu yendi (1206). Böylece Karadeniz yolunu güven altına aldı ve bir yıl sonra da Antalya'yı ele geçirerek Akdeniz'de bir üs kazandı. Gıyaseddin Keyrüsrev 1209'da ermeni Levon'u yendi ve Eyyubîlerin Anadolu'ya karşı akınlarını da durdurdu. Sonra, İznik kralı Laskaris ile arası açıldı ve ona karşı bir sefer yaptı; fakat Alaşehir yakınlarında yapılan savaşta yenilerek öldürüldü (1211). Gıyaseddin Keyhüsrev I'in ölümünden sonra Konya tahtına oğlu İzzeddin Keykâvus geçti (1211-1219). Tokat meliki Keykubad tahtı ele geçirmek için harekete geçtiyse de bir başarı elde edemedi. Keykâvus, babasının siyasetini benimseyerek Kıbrıs kralıyle antlaşmayı yeniledi ve 1214'te Karadeniz ticaretini güven altına almak için Sinop üstüne yürüdü, burayı ele geçirdi. Trabzon imparatoru Aleksios ile yaptığı savaşı kazanarak imparatoru esir aldı ve kendisine bağlanmayı kabul ettiğini belirten bir antlaşma imzaladıktan sonra serbest bıraktı. 1216'da Kıbrıslıların kışkırtmasıyle isyan etmiş olan Antalya'yı tekrar kendisine bağladı. Sonra, kardeşi Keykubad ile mücadele ederken, Ermenilerin işgal etmiş olduğu Larende (Karaman), Ereğli ve başka bazı bölgeleri geri aldı ve Ermenileri vergiye bağladı (1218). Eyyubîlerin içişlerine de karışan Keykâvus, önceleri bazı başarılar kazandıysa da 1218'de eyyubî hükümdarı Melik Efdal'ın ihanetine uğrayarak eyyubî hükümdarı Melik Eşref'e karşı düzenlediği sefer sırasında Malatya'da öldü (1220). İzzeddin Keykâvus'tan sonra, daha önce giriştiği mücadelelerde başarı kazanamayan ve bir seferinde esir edilerek Malatya yakınında bir kaleye sürülen Alâeddin Keykubad, Anadolu Selçuklu tahtına geçti (hük. 1220-1231). Yeni sultan önce güney sınırlarını güven altına almak için Mısır Eyyubîlerine karşı Urfa ve Harran eyyubî hükümdarı Melik Eşref ile anlaştı. Bu sırada Asya içlerinde ortaya çıkan moğol tehlikesi hızla batıya doğru ilerliyordu. Kısa bir süre sonra bu tehlikeyle karşılaşacağını anlayan Alâeddin Keykubad, askerî hazırlıklara girişti. Bir yandan ülkedeki kale ve şehirleri tahkim ederken, öte yandan fetihlerine devam etti. 1223'te Kalonoros (bugünkü Alanya) kalesini karadan ve meydana getirdiği ilk selçuklu donanmasıyle denizden kuşatarak ele geçirdi. Şehir ve kale yeniden inşa edildi. Bir tersane kuruldu. Sultanın adıyle ilgili olarak Alâiye adı verilen bu kale, selçuklu sultanların kışlık merkezi durumuna geldi. Alâeddin Keykubad ülkede kendisine karşı olanları ortadan kaldırdıktan sonra, 1226'da Sinop'ta yapılan bir donanmayı, Kastamonu beyi Emîr Hüsameddin Çoban kumandasında, Kırım'da Soğdak'a karşı sefere gönderdi. Çoban Bey, Soğdak'ı ele geçirdi ve çevrede bulunan birçok rus ve kıpçak beyini Selçuklulara bağladı. Devletin öteki kuvvetleri de Anamur'u ve Silifke'ye kadar olan yerleri aldılar ve ermeni Hetum'u, sultana asker göndermek, vergiyi iki katına çıkarmak ve parayı sultan adına bastırmak şartıyle barış yapmağa zorladılar. Ele geçirilen topraklara Türkmenler yerleştirildi. Sultan Alâeddin Keykubad, Diyarbekir Artuklularının Mısır Eyyubîlerine bağlanmaları ve Moğolların önünden kaçarak Selçukluların doğu sınırlarında faaliyet gösteren Celâleddin Harizmşah ile ittifak yapmaları üzerine doğu seferine çıktı (1226). Kâhta, Hısnı Mansur (Adıyaman) ve Çemişkezek'i ele geçirerek üstüne gelen müttefik kuvvetlerini yendi. Bundan sonra Eyyubîlerle bir antlaşma yaptı. 1228'de Mengücükoğullarının elinde bulunan Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar'ı ülkesine kattı. Sultanın savaşta olmasından yararlanan Trabzon imparatoru Andronikos, Samsun ve Sinop'a saldırdı. Bunun üzerine Alâeddin Keykubad, Bayburt-Maçka üzerinden Trabzon'a giderek şehri kuşattı. Fakat havaların çok kötü gitmesi Trabzon'un fethine engel oldu. Sultan Alâeddin Keykubad ile Celâleddin Harizmşah arasında başlayan iyi ilişkiler, Harizmşah'ın Ahlat'ı ele geçirerek tahrip etmesi ve halkını öldürmesi üzerine bozuldu. Ağustos 1230'da Erzincan yakınlarındaki Yassıgemen'de Celâleddin Harizmşah'ın ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Kısa bir süre sonra da Erzurum ele geçirildi. Celâleddin Harizmşah'ın 1231'de ölümü üzerine, Moğollarla Selçuklular komşu oldular. Moğolların bazı yağma hareketleri Malatya'ya kadar uzandı. Moğol tehlikesini daha önce fark etmiş olan Alâeddin Keykubad, ülkesini bu tehlikeden uzak tutmak için Ogeday'ın oldukça ağır tekliflerini kabul etmiş gibi göründü ve sınır bölgelerini tahkime başladı. Ümeradan Kemaleddin Kamyar'ı, Van gölü çevresinin ve Kuzey Tiflis'e kadar olan yerlerin alınmasıyle görevlendirdi. Bir yandan da kaleleri tahkim ettirerek içine askerî birlikler yerleştirdi. Celâleddin Harizmşah'ın ölümünden sonra Selçuklu hizmetine giren harizmli askerî birlikleri de bu sınır kalelerine naklediliyordu. Büyük stratejik önemi olan Ahlat'ın Selçuklular tarafından ele geçirilmesi (1232), Mısır Eyyubîleriyle Anadolu Selçuklularını karşı karşıya getirdi. Melik Kâmil'in Anadolu'ya gönderdiği birlikler yenilgiye uğradı. Sonra Harput, Urfa, Harran ve Rakka selçuklu hâkimiyetine girdi; fakat karşı harekete geçen Melik Kâmil'in Mardin'i alarak tahrip etmesi, Alâeddin Keykubad'ı Eyyubîler üstüne bir sefer yapmağa zorladı. Selçuklu ordusu Kayseri yakınlarında toplandı. Hareketten önce ülkenin kaderi üstüne bazı önemli kararlar alındı; fakat verilen bir ziyafette Alâeddin Keykubad'ın zehirlenerek ölmesi (1237) üzerine bu kararlar uygulanamadı. Sultan Alâeddin Keykubad devrinde Anadolu devleti siyasî, askerî ve iktisadî bakımdan en parlak devrini yaşadı. Alâeddin Keykubad'ın ölümü, Anadolu Selçuklularının bir dönüm noktasıdır. Moğol tehlikesinin çok

yaklaştığı bir sırada ölen sultanın yerine yeteneksiz bir kimse olan Gıyaseddin Keyhüsrev II'nin geçmesi çöküntünün başlamasına ve hızla artmasına yol açtı. Yeni sultanı baskısı altına alan Sadeddin Köpek, devlet ilerigelenlerini yavaş yavaş ortadan kaldırmağa başladı. Özellikle harizm beyi Kayır Hanı öldürtmesiyle selçuklu hizmetine girmiş olan harizmli kuvvetlerin isyanına sebep oldu. Sadeddin Köpek, devlet büyüklerini ortadan kaldırdıktan sonra Selçuklu tahtını kolaylıkla ele geçireceğini düşünüyordu; fakat bu düşüncelerini uygulayamadan durumu anlaşıldı ve öldürüldü (1239). Onun ölümünden sonra devlette bir düzelme başladı. Bazı şehirler ele geçirildi; fakat sarsıntı hâlâ devam ediyordu. Moğol istilâsından kurtularak, büyük topluluklar halinde Anadolu'ya giren Türkmenler, Baba İshak adlı bir türkmen şeyhinin önderliğiyle isyan ettiler. Bu isyan 1241'de zorlukla bastırıldı. Baba İshak isyanını moğol istilâsı takip etti. 1241'de Erzurum'u ele geçiren Moğollar, karşılarında dayanabilecek bir kuvvetin olmadığını anladılar. Baycu Noyan kumandasındaki moğol ordusu Anadolu'ya girerek temmuz 1243'te Sıvas'ın doğusunda bulunan Kösedağ'da, selçuklu ordusuyle karşılaştı; yapılan savaşta selçuklu ordusu Moğollar karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Sultan Keyhüsrev II, Antalya'ya kaçarak Anadolu'yu Moğollara bıraktı. Kösedağ yenilgisi siyasî çöküntüyü hızlandırdı. Keyhüsrev'in 1246'da ölümünden sonra, küçük yaştaki üç oğlunun ve devlet ilerigelenlerinin mücadeleleri, Moğolların da karışmasıyle devleti yıprattı. Vezir Muinüddin Süleyman Pervane'nin 1277'ye kadar iktidarda kaldığı devre, bir bakıma düzenli geçtiyse de, moğol baskısı devam etti. Sultanın zayıf durumda olması yüzünden Karamanlılar isyan ederek Konya üstüne yürüdüler (1260); fakat bir sonuç alamadılar. 1277'de Cimri (Gıyaseddin Siyavuş), Selçuklu tahtını ele geçirmek için isyan etti; Karamanoğlu Şemseddin Mehmed Bey ile birlikte hareket ederek Konya'yı eline geçirdi. Fakat Moğolların müdahalesi üzerine başarılı olamadı. Anadolu halkı, bu başarısızlıklar üzerine Meliküzzahir Baybars'a başvurarak onu Anadolu'ya çağırdılar. 1277'de Kayseri'ye kadar gelen Sultan Baybars, Selçuklu geleneklerine göre ve törenle Selçuklu tahtına oturdu. Fakat Baybars Anadolu'da kalmadı ve Mısır'a döndü; bunun üzerine Anadolu'ya giren ilhanlı hükümdarı Abaka Han, Selçuklulara oldukça sert davrandı ve birçok kimseyi öldürttü. Bu arada Muinüddin Süleyman Pervane de öldürüldü. Anadolu Selçuklu devletinin toparlanması imkânı kalmamıştı. Aynı aileye mensup sultanlar vardı; fakat onların hiç bir nüfuz ve siyasî önemleri kalmamıştı. Bu durum 1308'e kadar devam etti; gittikçe zayıflayan moğol baskısı karşısında, türk beyleri yer yer direnişe geçtiler ve böylece Anadolu beylikleri meydana çıkmağa başladı.

DEVLET TEŞKİLÂTI

Selçuklu devletinin kurucuları olan Oğuzlar (Türkmenler) Maveraünnehir ve Horasan'a geldikten sonra islâm dinine bütünüyle bağlandılar. Çeşitli müslüman devletlerinin hâkimiyeti altında kalmış olan Horasan, devlet ve cemiyet hayatında İslâmlığın ilkelerinin benimsendiği bir yerdi. Selçuklu devletinin kurucuları eski türk töresini devam ettirmekle birlikte, yerleştikleri yeni çevreye de uymak zorunda kaldılar. Bu bakımdan Selçuklu devleti, türk ve islâm köklerine dayanan kurumların birleşmesiyle meydana geldi. Genellikle iranlı vezirlerin düzenlediği Selçuklu devletinin idarî, askerî ve malî teşkilâtında, islâm geleneklerine uyuldu. Selçuklulardan önce, onların ele geçirdikleri ülkelere hâkim olan Abbasîler, Karahanlılar, Gazneliler ve Samanoğulları devletlerinin teşkilâtı Selçuklular tarafından kısmen benimsendi. Daha çok dış unsurlarıyle alınan bu teşkilât, Nizamülmülk'ün vezirlik görevinde bulunduğu Sultan Alparslan ve Melikşah devirlerinde gelişti. Selçukluların askerî ve idarî teşkilâtıyle posta idaresinde yerli unsurlara da yer verildi.

● *Hükümdar,* devletin mutlak hâkimi ve yöneticisiydi; fakat yetkileri, töre ve kurumlarla bir dereceye kadar sınırlandırılmıştı. Genellikle Sultan-ül-Azam unvanını taşıyan selçuklu hükümdarları, yönetimde kesin bir sorumsuzluk taşımıyordu. Devlette, eski türk töresine göre hükümdar ailesi hâkimdi. Hükümdar merkezde oturur, oğulları, kardeşleri ve öteki akrabası, çeşitli bölgelerde yarı bağımsız olarak hüküm sürerlerdi. Sultanın hâkim olduğu ülkelerde adına hutbe okunur ve para basılırdı. Fermanlara ve büyük divanın kararlarına imza yerine, büyük sultanın adını taşıyan tuğrası çekilir, tevkiî (nişan) yazılır ve emir bundan sonra yürürlüğe girerdi. Sultan, türkçe adlarının yanına bir müslüman adı da alır ve tahta çıkışından sonra halife tarafından kendisine künye ve lakap verilirdi. Savaşlarda ve devlet ilerigelenleriyle yaptığı gezilerde, hâkimiyet işareti olarak başının üstüne atlastan veya altın sırmalı kadifeden yapılmış çetr (hükümdarlık şemsiyesi) tutulurdu. Bu çetrin üzerine, sultanın ok ve yaydan meydana gelen armaları işlenir, bulunduğu yerde günde beş defa, namaz vakti, nevbet (mehter) çalınırdı. İmparatorluğun çeşitli bölgelerini yöneten meliklerin de günde ancak üç defa nevbet çaldırma hakları vardı. Sultan, haftanın belirli günlerinde devlet ilerigelenlerini ve kumandanları huzuruna kabul eder, onlarla ülkenin meselelerini görüşür ve halkın dertlerini dinlerdi. Iktaların (tımar) dağıtılması, kadıların tayini ve kendisine bağlı devlet beylerinin hükümdarlıklarının onayı, sultanın görevleri arasındaydı. Ayrıca, devlete karşı işlenen büyük suçları yargılayan yüksek mahkemeye de sultan başkanlık ederdi.

● *Saray teşkilâtı.* Hükümdarın, ailesi ve maiyetiyle birlikte içinde yaşadığı saray, doğrudan doğruya sultana bağlıydı. Önceleri oğuz geleneğinin hüküm sürdüğü sarayda, Melikşah'tan itibaren eski İran ve daha önce kurulmuş olan müslüman devletlerin töreleri uygulanmağa başlandı; fakat türk gelenekleri de bütünüyle bırakılmadı. Selçuklu sultanlarının saray teşkilâtı şöyleydi: *hâcib* (hâcibülhâcib), sultanla divanlar arasındaki bağlantıyı kurmakla görevliydi ve hükümdarın çok güvendiği kişiler arasından seçilirdi. Hâcibin devlet yönetiminde de önemli bir yeri vardı; ayrıca örfî meselelerin çözümünde kadıya yardımcı olurdu. *Emîri candar,* saray muhafızlarının başıydı, maiyetindeki hassa birlikleriyle sarayın güvenliğini sağlardı. *Emîri silâh* törenlerde sultanların silâhlarını taşıyan ve aynı zamanda silâhhaneyi bekleyen muhafızların âmiriydi. *Emîri alem,* sultanın *rayeti devlet* denilen bayrağını taşıyan ve onu koruyan sınıfın başkanıydı, yanında bu işle görevli alemdarları vardı. *Câmedar,* selçuklu sultanlarının elbiselerinin muhafızıydı. *Şerabdâri has,* sultanların şerbetlerini hazırlayan, haftanın belirli günlerinde toplanan mecliste ve yemeklerde hizmetle yükümlü olan kimseydi. *Emîri çeşnigir,* hükümdarın yemeklerini hazırlayan ve sofra hizmetlerini yürütenlerin başıydı. Hükümdar, yemek yemeden önce, yemeğini tatmak ve böylece yemeğe zehir katılıp katılmadığını anlamak vazifesini de görürdü; yanında hizmetkârları ve ahçıları bulunurdu. *Vekili has,* sultanın dairesindeki çeşitli görevlerde çalışan kimselerin başkanıydı. *Emîri ahur* (imrahor), sarayın ve hükümdarın atlarına bakanların başıydı. Sarayda ayrıca *çubdar* (değnekçi), *şerabdar, taştdar, musahip, çavuş* ve *hasekiler* de görevliydi. Bunlar çeşitli milletlerden alınan ve sarayda özel bir eğitimden geçirilen kölelerden meydana gelirdi.

● *Hükûmet.* Selçuklu devletinde merkezde veya hükümdarların bulundukları yerde devletin genel işlerini düzenlemek ve yürütmek için *Divanı Saltanat* adı verilen büyük bir divan vardı. Bundan başka yine merkezde devletin malî, askerî, adlî ve öteki işlerine bakan ikinci derecede divanlar yer alırdı. Eyaletlerde de oradaki işleri yürüten küçük divanlar bulunurdu. Büyük divanın başkanı ve sultanın mutlak vekili, *sahibi divanı saltanat* veya *hacei büzürg* denen vezirdi. Devletin kuruluş yıllarında divana, bazen hükümdar başkanlık ederdi. Sonraları bu yetkiyi vezir kullanmağa başladı. Vezire, yetkilerini ifade eden divit, sarık veya destar verilirdi. Hükûmet işleri, divanda görüşülerek karara bağlandıktan sonra yürütülürdü. Hükümdarın verdiği emirler bile divanda görüşülürdü. Selçuklu vezirleri genellikle İranlılardan olmakla birlikte, aralarında Türkler de yer alırdı. Büyük divanın üyeleri, başta vezir olmak üzere *müstevfi* (maliye nazırı), *nişancı, müşrif* (genel müfettiş) ve *emîri ârızulceyş*'ten (harbiye nazırı) meydana gelirdi. Divanı Saltanata bağlı olmak üzere devlet işlerini yürüten divanlar şunlardı: *Divanı İstifa;* devletin bütün malî işleriyle görevliydi. Bu divan, büyük kasabalardan köylere kadar, vergi alınacak kimseleri, bunların yükümlü olduğu vergiyi kayıt ve tespit ederek şer'î ve örfî vergiler olarak alınmasını sağlardı. Ayrıca masraf hazinesiyle haslardan ve bağlı devletlerden alınan vergilerden meydana gelen ihtiyat hazinesini yönetirdi. Divanı İstifanın başkanına *müstevfi* denirdi. *Tuğra ve İnşâ divanı,* selçuklu sultanlarının yabancı devletler ve eyaletlerle olan haberleşmelerini yürütür, arazi ve tayinlerle ilgili berat, nişan ve menşur denilen hükümdarın tuğrasını taşıyan, vesikaları verirdi. Selçukluların ilk dönemlerinden beri faaliyette bulunan bu divanın reisine *tuğraî* (nişancı) denirdi. *Divanı Ârızülceyş,* ordunun maaş ve malzeme işleriyle görevliydi. Bu divanın ordu kumandanlığıyle ilgisi yoktu. Ordu kumandanına *sipahsâlâr* denirdi. Divanı Ârızın başkanına *emîri ârızülceyş* veya *ârızülceyş* adı verilirdi. *Divanı İşrâf,* devletin malî ve idarî işlerinin denetimiyle görevliydi. Bu divanın *müşrif* adı verilen başkanı, güvenilen ve bilgili kimseler arasından seçilirdi. Müşrifin bazı şehir ve kasabalarda, kendisinin tayin ettiği naipleri bulunurdu.

Taşrada meliklerin, genel valilerin ve şıhnelerin (askerî kumandan) ayrı vezirleri ve merkezdekinden küçük ölçüde birer divanları vardı. Şehzadelerin ve meliklerin yanında onların askerî, idarî ve siyasî bakımdan yetiştirilmeleriyle görevli atabekler (Osmanlılarda lala) bulunurdu. Bu kurum eski türk geleneğinin bir devamıydı. Atabeklerin devlet yönetiminde önemli payları vardı. İmparatorluk çöktüğü zaman, bunlar devletler kurmuşlardı. Büyük divana bağlı eyalet merkezlerinde şıhnelerden başka mülkî idareye bakan *âmidler* ve halktan seçilmiş *reisler* ile belediye işlerini yöneten *muhtesibler* taşra teşkilâtında önemli görevler yaparlardı.

● *Adlî teşkilât,* şer'î kaza ve örfî kaza olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Şer'î davalara her ülkede bulunan kadılar bakarlardı. Bağdat'ta bulunan başkadı (kadılkuzat) merkezde mahkeme reisliği yapar, öteki kadıları da denetlerdi. Kadılar, şeriatla ilgili davaların yanında, tereke ve hayrat işleriyle, vakıf idaresine de bakarlardı. Türklerin bağlı olduğu hanefî fıkhına göre hareket eden kadıların verdikleri hükümler kesindi. Ancak, yanlış bir hüküm verilmişse bu durum öteki kadılar tarafından imzalanarak sultana bildirilirdi. Böyle yetkileri olan kadıların yetişmesi üstünde titizlikle durulurdu. Örfî mahkemeler, inzibatsızlık, devlet emirlerine karşı gelme suçlarıyle ve siyasî suçlarla ilgili davalara bakarlardı. Bu teşkilâtın başında *emîri dad* (adalet emîri) bulunurdu. Ordu mensuplarının davalarına *kadıi asker*ler (asker kadıları) bakardı. Selçuklu adliyesindeki görevliler, büyük divana ve eyalet divanlarına bağlı olmadıklarından siyasî ve idarî etkilere kapılmadan bağımsız bir şekilde hareket edebilirlerdi.

● *Askerî teşkilât.* Selçuklularda ordu, devletin temelini meydana getiriyordu. İlk dönemlerde, türkmen birliklerinden kurulan orduların kadroları, fetihler sonunda Selçuklu devleti bir imparatorluk haline gelince, genişletildi. Sultan Melikşah devrinde selçuklu ordusu Ortaçağın en kuvvetli ve düzenli ordusuydu. Bu ordu şu kısımlardan meydana geliyordu: çeşitli milletlerden seçilerek alınan ve sarayda özel olarak yetiştirilen ve doğrudan doğruya sultana bağlı olan *Gulâmanı Saray,* seçkin kumandanların emri altında ve her an harekete hazır *Hassa ordusu;* meliklerin, gulâm velilerin, vezirlerin ve öteki devlet ilerigelenlerinin askerleri; bağlı devletlerin kuvvetleri. Ayrıca kalabalık süvari kuvvetleri de vardı. Adları divan defterlerine kayıtlı Gu-

lâmanı Saray adı verilen görevliler, yılda dört defa maaş alırdı. Askerî bakımdan Selçukluların yaptığı önemli bir değişiklik de eski türk toprak hukukundan ilham alınarak meydana getirilen «askerî ıkta*» sistemidir. İmparatorluktaki topraklar, yıllık gelirlerine göre kısımlara ayrılarak, vergi yerine askerî birlik meydana getirmek şartıyle, hükümdar ailesine ve ümeraya verilmişti. Böylece devletin büyük bir yük altına girmeden, son derece kuvvetli bir ordusu oluyordu. Bu usul, askerî olduğu kadar idarî bakımdan ve ülkenin imarıyle ilgili önemli sonuçlar doğurdu. Anadolu Selçuklu devletinde, moğol istilâsı sonunda düzen bozulunca, ıkta arazileri, yurtluk (mülk) haline getirildi; bu değişiklik, selçuklu ordusunun dağılmasına sebep oldu. Selçuklu ordusunda bu düzenli birlikler yanında, gerektiği zaman halktan ücretli asker de toplanırdı. Ayrıca, yardımcı kuvvet olarak Anadolu'nun fethinde önemli işler başarmış olan türkmen kuvvetleri de vardı. Böylece Selçuklu imparatorluğunun ordusu yüz binleri buluyordu. Her birliğin kendine has bayrakları vardı. Selçuklu ordusunda gezici hastahanelerin ve hamamların (çerge) da bulunduğu biliniyor.

● *Sosyal ve iktisadî hayat.* Selçuklular zamanındaki sosyal yapının ve sınıflar arasındaki dengenin sağlamlığı dikkati çeker. Başta hükümdar olmak üzere, devlet ilerigelenlerinin büyük yetkileri, şehirlerde ve köylerde yaşayan halkın da kanun karşısında hak ve görevleri vardı. Köylü, topraklarının has veya ıkta oluşuna göre, hükûmetin himayesi altında çalışır ve vergi verirdi; hukukî yönden hür olduğu gibi, elindeki toprakları işleyebilirse, bu topraklar veraset yoluyle çocuklarına da geçerdi. Köylünün gerektiğinde, sultana veya büyük divana başvurma hakkı vardı. Devlet memurlukları, bir çeşit verasetle devam eder, iktidar değişmelerinde bile, genellikle aynı ailenin elinde kalırdı. Çeşitli eyalet ve merkezlerde sosyal hayat, mahallî gelenekler dikkate alınarak düzenlenirdi. Şehirlerde siyasî ve iktisadî sebeplerle bazı nüfuzlu aileler ortaya çıkmıştı. Anadolu'da kasabalar zenginleşerek büyümüş ve birer türk şehri haline gelmişti. Özellikle Aksaray, Kırşehir, Alaiye (Alanya) Türkler tarafından kurulmuştur. Selçuklu devletinin kurulduğu Horasan, eskiden beri önemli bir ticaret merkeziydi. Daha sonraları bütün İran ve Irak Selçukluların eline geçince Anadolu, doğu-batı ticaretinin bir transit merkezi oldu. Ayrıca ülkede kurulan düzenli bir teşkilâtla ticaret yolları, sıkı bir şekilde denetlenerek, iktisadî hayatın gelişmesi sağlandı. Böylece Asya ile Avrupa arasındaki ticarî faaliyetler güven içinde gelişti ve Selçuklu imparatorluğunun refah seviyesi yükseldi.

Sultan Tuğrul Bey ve öteki selçuklu hükümdarlarının hemen hepsi kendi adlarına altın para bastırdılar. Sultan Melikşah devrinde, selçuklu ülkelerinin geliri 21 500 tümen kırmızı altın; haraç olarak alınan yıllık vergi 20 000 miskal altındı. Bu iki gelirin toplamı bugünkü değerle ortalama 225 milyar liradır. İmparatorluğun parçalanması ve haçlı seferlerinin sebep olduğu buhran sırasında, doğu-batı ticareti zayıfladı, fakat Anadolu selçuklu sultanlarının aldıkları yerinde kararlarla tekrar canlandı; ticarî ulaşım için yapılan yollarda her türlü güvenlik tedbiri alındı. Yabancı tacirlerin canı ve malı devlet tarafından teminat altındaydı. Büyük konak yerleri ve pazar mahallesi olan önemli merkezlerde, hanlar, kapalıçarşılar kuruldu ve yalnız ticarî ve iktisadî amaçlarla Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında fetihler yapıldı. Tacirlerin dinlenmesi ve mallarının korunması için yapılan kervansaraylar, anayollar boyunca sıralandı. Anadoluda iş hayatı, işlenen eşyanın cinsine göre, sıkı kurallara bağlı lonca esasına göre kurulmuştu. Bu kuruluşlar her zanaat şubesinde çalışan kimseleri, biraz da pirin manevî kudretine inandırarak, kurallara bağlı *mürit*'ler haline getiriyordu. Loncalarda meslekler tekeli vardı, belirli dükkân ve imalâthane sayısına göre belirli usta ve işçi çalıştırılabilirdi. Çıraklıktan ustalığa geçmek için özel bir imtihan yapılırdı. Başarı gösterenlere törenle *ustalık* payesi verilirdi. Bir çeşit tarikat şeyhi durumunda olan lonca reisine *ahi* adı verilirdi. Onun emirlerini yürütmekle görevli olana *yiğitbaşı* ve çıraklara da *fityan* denirdi. Bunlar iktisadî hayata hâkim oldukları için, siyasî ve idarî bakımdan da söz sahibiydiler. Loncalara yalnız müslümanlar girebilir, bu bakımdan iktisadî hayatta yabancılara fazla hak tanınmazdı. Böylece Türkler zamanla şehirlerde iktisadî hayata hâkim oldular.

İLİM

Selçuklu medreselerinde islâm geleneğine bağlı ilimler okutuluyordu. Bu ilimler üçe ayrılıyordu: 1. hadis, fıkıh, kelâm, tefsir gibi daha çok islâm diniyle yakın bağlantısı bulunan *âlî ilimler;* 2. riyaziye, heyet (astronomi), coğrafya, kimya, hikmet (fizik), nebatat (botanik) gibi daha çok tabiat varlıklarını konu edinen ilimler; 3. felsefe, mantık, tasavvuf, tarih, dilbilgisi, edebiyat gibi, düşünceye dayanan, deneyle ilgisi olmayan ilimler.

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi Selçuklular döneminde de ilim denince birinci bölüme giren hadis, fıkıh, tefsir ve kelâm anlaşılır. Bunlar yüce nitelikler taşıyan ilimlerdir. Bütün bu ilimlerin (din ilimleri) kaynağı önce Kur'an, sonra da hadislerdir. Daha önceki çağlarda görülen ilim anlayışı (dinle ilgili konuların bütün ilimlerin üstünde bir değer taşıdığı inancı) bu dönemde de geçerlidir. Selçuklularda devlet kurucularıyle, birçok bilgin ve yazar türk olduğu halde Türkçeye önem verilmiyordu. Türkçe bilimsel eser yazmak gereksiz ve küçümsenecek bir davranıştı. Bilim dili, din dili Arapça, edebiyat diliyse Farsçaydı. Anadolu Selçukluları bir dönemde, devletin resmî dili olarak Farsçayı kabul edince türk dilinde sanat ve bilim bakımından gelişim durakladı; bütün bilimsel eserler arapça, edebiyat ve sanatla ilgili eserler farsça yazıldı. Selçuklularda bilimlerin birinci bölümüne giren fıkıh, kelâm, hadis, tefsir bugünkü anlamıyle birer bilim değildir. Fıkıh, kaynağını Kur'an'da bulan, Ebu Hanife tarafından genel kuralları düzenlenen islâm hukukudur. Bu alanda yapılan bütün çalışmalar eskilerin eserlerini yorumlamak, açıklamak, onlara *haşiye** denen birtakım ekler yazmaktır. Tefsir, Kur'an'ın yorumu, açıklanışıdır. Bunda da temel dayanak sünnî mezhebinin genel geçerlik taşıyan ilkeleridir. Selçuklular zamanında bu alanda yetişen bütün bilginler; yorumlar, açıklamalar, ekler (haşiyeler) yazmaktan öteye geçemediler. Hadisleri yorumlamak, toplamak, konularına göre düzenlemek, eskiden olduğu gibi Selçuklularda da bir bilim sayıldı. Kelâm, bir bakıma islâm felsefesidir. Onun da kaynağı Kur'an ve hadislerdir. Bu bilimlerin öğretildiği yerlere Selçuklular döneminde de genellikle medrese deniyordu. Selçuklular, vezir Nizamülmülk'ün Bağdat'ta yaptırdığı Nizamiye medresesinden (1066) sonra Isfahan, Herat, Amul, Nişapur, Belh, Basra ve Anadolu'da birçok medrese ve şifahane açtırdılar. Bütün bu medreselerde din bilimleri ve bazılarında da tarih, riyaziye, heyet, tıp, kimya, mantık, coğrafya ve nebatat okutuluyordu. Özellikle şiî mezhebinin yaygın bulunduğu yerlerde tasavvuf ve deney bilimleri daha fazla gelişme gösteriyordu. Genellikle medreselerde okutulan derslerin çoğu birer araştırma niteliğinde değil, daha önceden yazılan eserlere yapılan yorumlar ve açıklamalardı. Nitekim bu dönemde yetişen Ebül Kasım Kuseyrî (öl. 1072) tasavvuf alanında kendinden önce gelenlerin sözlerini, düşüncelerini ve bazı hadisleri toplayarak *Risale* adıyle tanınan eserini yazdı. Hatibî (öl. 1079), Ebu İshak Şirazî (öl. 1083), Cüveynî (öl. 1085), Pezdavî (öl. 1089) islâm bilimleri konusunda yorum, açıklama (şerh, tefsir) ve ekler (haşiye) yazdılar ve hadis alanında çalışmalar yaptılar. Serahsî (öl. 1090), daha çok fıkıh alanında eserler yazdı ve kendinden sonra gelenlere bu konuda kaynak oldu. İkinci dönemde, daha doğrusu XII.yy.da, Abdulvahid (öl. 1108), Abdullah Ensarî (öl. 1108), Begavî (öl. 1116), Şehristanî (öl. 1153) hadis, tarih, tefsir dallarında eserler yazdılar. Bunlar da önceki dönemde görüldüğü gibi islâm diniyle ilgili çalışmalar yaptılar. Yapılan çalışmalar, incelemeler birer buluş, yaratıcı eylem niteliğinde değil, önceden işlenen konuları tekrarlamaktı. Ancak iranlı bir şair olan Ömer Hayyam (öl. 1131), Muhammed Beyhakî, Ebül Muzaffer İsfizarî, Vasıtî gibi bilginler daha çok heyet, riyaziye ve fizik konularında çalışmalar yaparak eserler yazdılar. Bu bilginlerin çalışmaları genellikle gözlemlere ve incelemelere dayanıyordu. Bunlar çağın gerçekten bilimsel nitelikler taşıyan çalışmalarıydı. Ele alınan konular, islâm dininin doğuşundan önceki dönemlerde de üstünde durulan, İlkçağda Yunanlılar ve Romalılar tarafından incelenen, araştırılan konulardı. Bu alanlarda yazılan eserler IX. ve X. yy.larda Arapçaya, Farsçaya çevrilen eserlerin incelenmesine dayanıyordu. Yalnız, Ömer Hayyam'ın eserlerinde çağına göre ileri sayılabilen bazı buluşlar ve görüşler vardı. Son dönem denen üçüncü dönemde gene tasavvuf, din bilimleri en çok ele alınan, işlenen konular arasındaydı. Tarih, coğrafya konularında da çalışmalar ve açıklamalar yapılıyordu. Tarih alanında en çok, dinler ve sultanlar konu olarak işlendi. İbni Hassul, Sultan Melikşah adına *Risalei Melikşahiye*'yi (Melikşah Risalesi) yazdı. Ebu Tahiri Hatunî, *Tarih-i Âl-i Selçuk* (Selçuklu Sülâlesi Tarihi); *Muizz-i Siyer-i Fütuh-i Sultan Sencer* (Sultan Sencer'in Hayatı ve Fetihleri); Ali Kâini, *Kitabu Mefahi-ül-Etrak* (Türklerin Övünç Kitabı) adlı kitapları yazdılar. Bunlardan başka İbnül Cevzi, İbni Bîbî, İmadüddin Isfahanî gibi tarihçiler de bu dönemde yetişti. Ancak bütün bu eserler tasvirci olmaktan, olayları yüzeyden anlatmaktan öteye geçemez. Selçuklulara ait tarih eserlerinde tarih olayları efsanelerle karışık olarak ele alınır ve Âdem'den başlayarak eserlerin yazıldığı çağa kadar gelen olaylar sıralanır. Şehristanî'nin yazdığı ve bir din tarihi olan *Milel ve'l Nihal* (Milletler ve Eğilimleri) adlı eser bu niteliği taşıyan bir kaynak ve kılavuz niteliği taşıyordu.

Bu son dönemde gene hadis, tefsir, kelâm, fıkıh gibi bilimlerin önde yürüdüğü, medreselerde genellikle onların okutulduğu, onlar üzerinde açıklamalı, yorumlu çalışmalar yapıldığı görülüyor. Ayrıca tasavvuf alanında da önemli bir gelişme görülür. Dönemin başlarında tıp alanında daha çok Anadolu Selçuklularının yönetimi altında geniş ölçüde çalışmaların yapıldığı, hastahanelerin açıldığı görülür. Bu tıp kurumları arasında Kayseri (1205), Sıvas (1217), Divriği (1228), Çankırı (1235) ve Kastamonu (1273) illerinde açılan hastahane veya dârüşşifalar önemlidir. Bu kurumların bazısı hem hastahane, hem de tıp öğretimi yapan bir okul niteliğindeydi. Ancak, bu kurumlarda yapılan çalışmalar da gene islâm dininin denetimi altında yürütülüyordu. İnsan ve öteki canlı varlıklar üstünde anatomi çalışmaları yapılamıyordu. Bütün çalışmalar birer gözlem ve inceleme ölçüsünden öteye geçemiyordu.

Bu dönemde, tasavvufun yanı sıra, gene önceki dönemlerde görülen konulara dönüldüğü, din bilimlerinin ele alındığı, tarikatların yayılmağa, gelişmeğe başladığı görülür. Özellikle tefsir konusunda sonraki çağlarda yetişenler tarafından kaynak sayılan eserler yazıldı. Siraceddin Urmevî (öl. 1283), Necmeddini Kübra (öl. 1221), Abdülkadir Geylânî (öl. 1166), Kadı Beyzavî (öl. 1291), Kutbeddin Şirazî (öl. 1310) gibi bilginler ve şeyhler; din bilimleri ve tasavvuf konularında önemli sayılabilecek eserler verdiler. Kendinden sonra gelen bütün mutasavvıf islâm filozoflarını etkileyen Muhiddin Arabî (öl. 1240) de tasavvuf alanında çağın en önemli eserlerini yazdı. Ancak onun eserlerinde tasavvufla felsefenin birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadığı görülür. Gerek bilim, gerek tasavvuf ve felsefe alanlarında Selçuklular bütün tarihleri boyunca iran ve arap dillerinin, kültürlerinin, sanatlarının gelişmesine yardımcı oldular. Bilim dilinin Arapça, yönetim dilinin Farsça olması yüzünden Selçuklular devrinde türk sanatı, türk bilimi denilebilecek bağımsız bir gelişim gösteremedi. Bütün kurumlar ortaçağ islâm düşüncesinin ortak yaratmaları, ortak kuruluşları niteliğini taşır. Selçuklularda deneye dayanarak geliştirilen bilimsel alanlardan biri ilâç yapımıdır. Daha çok eski anadolu halkının, çağlar boyunca sürüp gelen, nesilden

selçuklu sanatı

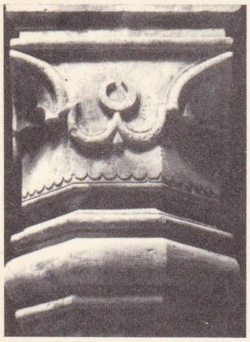
sütun başlığı

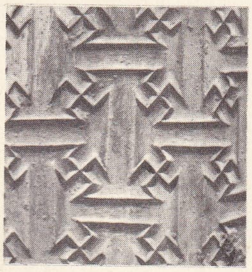
tahta oyma

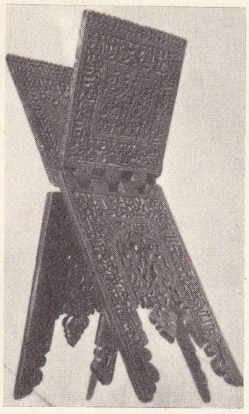
rahle, Mevlânâ müzesi, Konya

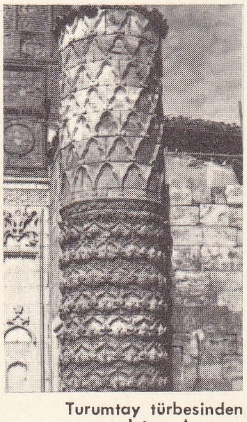
Turumtay türbesinden detay, Amasya

nesle aktarılan ilâç yapma geleneklerini Selçuklular, olduğu gibi benimsediler. Bu işi birtakım yararlı otlardan, hayvan yağlarından, macunlardan, zift, sakız, kemik ve yosunlardan ve topraktan düzenlenen bileşimlere dayanıyordu. Dârüşşifalarda kullanılan ilâçların çoğu, kan alma, hacamat ve benzeri işlemler eski gelenek ve göreneklere bağlanıyordu. Selçuklularda ilâç yapımının en açık belirtilerinden biri günümüze kadar bozulmadan kalan selçuklu mumyalarıdır. Yalnız Anadolu Selçuklularında görülen mumyalama işlemini Eski Mısır ile yakın ilişkiler kuran anadolu yerlilerinden öğrendikleri sanılıyor. Çünkü, Selçuklular Anadolu'ya geldikleri zaman bilim, felsefe ve sanat bakımından daha ileri bir kültürün yaratıcılarıyle karşılaştılar. Onlardan birçok şey öğrendiler. Nitekim Selçuklular döneminden kalan felsefe, tasavvuf ve bilim eserlerinde geçen birçok kavram ve deyimin daha önceki çağlarda Anadolu'da gelişen kültür geleneğine dayandığı, islâm dünyasına, sonra Selçuklulara, daha sonra öteki doğu milletlerine geçtiği anlaşılıyor.

Felsefe

Düşünce ve dünya görüşü bakımından kesin bir ortaçağ niteliği taşıyan islâm felsefesi, Selçuklular çağında (1041 - 1308) herhangi bir yenilik göstermez. Bütün düşünce kurumlarında din görüşlerinin, din ilkelerinin hâkim olduğu bir dönemde felsefe daha önceki çağlarda olduğu gibi yeni-eflatun'cu çığırı sürdürür. Suriye, Kirman, Anadolu ve Irak'ta kurulan dört Selçuklu devletinde de felsefe bakımından önceki çağlara göre yeni sayılabilecek bir atılım, bir gelişme yoktur. Aristoteles felsefesiyle islâm düşüncesini bağdaştırmağa çalışan Farabî, İbni Sina gibi islâm filozoflarının ardından gelerek akılcı, deneyci düşünceye karşı çıkan, felsefenin gereksizliğini, aklın insanı yanılttığını ileri süren İmam Gazzalî de Selçuklu devletinin yaşadığı dönemin en ilgi çekici düşünürüdür. Onun etkisiyle felsefe dine yöneldi, aklın yerini şaşmaz bir ilke olduğu ileri sürülen «iman» aldı. İmanın kaynağı din olduğu için, bu dönemde, akla dayanan, bağımsız düşünce çok gelişemedi. Felsefenin yerine tasavvuf geçti. Kendinden önce gelen bütün islâm filozoflarına karşı çıkan, akla dayanan düşüncenin gereksizliğini, insanı her zaman yanılttığını ortaya atan Gazzalî'nin görüşleri Selçukluların hâkim olduğu bütün çevrelerde hızla yayıldı. Selçuklu devletinin başlangıçtan itibaren sünnî inancı benimsemesi, bütün öğretim ve eğitim kurumlarının sünnî inançlara göre düzenlenmesi, ona aykırı gelen görüşlerin gelişmesini, tutunmasını önledi. Buna karşılık düşünce alanında Farabî ve İbni Sina'ya dayanan, kaynağını yunan düşüncesinde bulan felsefe görüşleri, daha çok, Selçuklu devletinin sınırları dışında gelişme gösterdi. Özellikle Endülüs'te İbni Rüşd'ün (öl. 1198) geliştirdiği aristoteles'çi felsefe akımı ancak XIII. yy. ortalarında Selçuklu devleti sınırları içinde yayıldı.

Felsefe alanında genellikle Muhiddin Arabî (öl. 1240), Sadreddin Konevî (öl. 1274), Fahreddin Irakî (öl. 1287), Müeyyedül Cendî (öl. 1291), Sadeddin Ferganî (öl. 1293) gibi felsefeyi dine dayayan, akıldan çok imana önem veren filozoflar yetişti. Bunların üstünde durdukları konular, genellikle tanrısal oluşmaları, varlıkları, yaratılış, ölüm, kıyamet, ruh, ruhun ölümsüzlüğü, ölümlülüğü, bedenin ölümden sonraki durumu, evrenin başlangıcı, sonu, Tanrı'nın özü, nitelikleri, bilinmezliği, tanrısal bilginin özü ve nitelikleri, insanla Tanrı ve evren arasındaki bağlantı, insan varlığını kuran ilkeler, tanrısal irade karşısında insan iradesinin durumu, insanın hür irade taşıyıp taşımadığı gibi metafizik alanı ilgilendiren meselelerdir. Selçuklu devleti sınırları içinde ele alınan felsefe, daha çok bir iman felsefesiydi. Onun, Batı'da gelişmekte olan akılcı, deneyci felsefeyle bir bağlantısı, özlü bir ilişkisi yoktu. Bu dönemde felsefenin ana konusu iman ve ruhtu. İnsan bu iki varlığın özleştirdiği geçici (fani) bir varlık sayılıyordu. Bu düşünürlerin geliştirdikleri felsefe, doğu düşüncesini yansıtan bir nitelik taşıyordu. Bazen felsefeyle tasavvuf birbirinden ayrılamıyor, birbiri içinde eriyordu. Özellikle Muhiddin Arabî, Sadreddin Konevî, Fahreddin Irakî gibi filozofların düşüncesinde felsefe daha çok tasavvuf anlamına geliyordu. Felsefeyle tasavvufun kaynaşmasını, birbiri içinde erimesini sağlayan oluşmalardan biri de Şeyh Feridüddin Attar'ın derin etkisi altında kalarak, onun işlediği konuları, ortaya attığı düşünceleri yeniden ele alan Mevlânâ Celâleddin Rûmî (öl. 1274) ve çevresindekilerdir. Ahlâkî ve felsefî düşüncelerini genellikle şiir aracılığıyle dile getiren Mevlânâ Celâleddin'e göre felsefe insanı yanıltır; gerçeklerden, tanrısal gelişmelerden uzaklaştırır. Gerçeğe götüren yalnız tasavvuf yoludur. Akıl insanı aldatır; çünkü, nefsin elindedir. Önemli olan, insanı yanıltmayan «aşk»tır, «iman»dır. Gerçeğe götüren bu iki ilkenin yanında insanı aldatmayan, yanıltmayan üçüncü bir ilke de «sezgi»dir. Bütün gerçekler, tanrısal varlıklar, bilgi ve ruh alanında olanlar ancak bu sezgiye dayanan aşk ile elde edilir. Felsefenin üstünde durması gereken konu budur. Onun dışında önemli bir görevi yoktur. Akıl sürekli bir yanıltmalar aracıdır. Oysa bütün tanrısal gerçekler onun sınırlarını aşar. Bu yüzden onunla gerçeğe, öze ulaşılamaz. Sezginin, aşkın ise sınırları yoktur. Onların gerçeği kavramasını önleyecek bir güç de yoktur. Öyleyse gerçeğe varan akıl değil, imana dayanan aşk ve sezgi yoludur. Bu konuların kaynağı yeni-eflatun'cu felsefedir. İslâm Ortaçağı bu konuda bir yenilik getirmedi, geliştirici bir felsefe çığırı kuramadı. Yalnız daha önceki çağlarda ele alınan konuları tekrarlamakla yetindi. Kirman Selçuklularında da durum öteki Selçuklulardakinin aynıdır. Ancak orada şiî inançlarının daha yaygın olması, İran'ın şiî mezhebine bağlı bulunması, beşinci mezhep sayılan şiî inançlarına bağlı bir tasavvuf (onunla karışık felsefe) anlayışının gelişmesini sağladı. Bu dönemde (1092-1187) felsefe şiî inançlarıyle beslenen, daha bağımsız bir dünya görüşüne dayanmayı amaç edinen düşüncelerle gelişir. Felsefenin konusu gene insan, Tanrı, evren, varlıkların oluşu, ruh nitelikleri, Tanrı'nın nitelikleri gibi bellibaşlı ortaçağ meseleleridir. Ancak, insan düşüncesi sınırlandırılmış, sünnîlerde olduğu gibi ağır bir baskı altına alınmış değildir. İnsanla Tanrı karşı karşıyadır. Tanrı kadar insan da bir gerçektir. Kendinden önce işlenen bir suçun cezasını çekmekle yükümlü değildir. Böyle bir ceza Tanrı'nın adaletiyle bağdaşamaz. İnsan ancak kendi yaptıklarından sorumlu tutulabilir. Tanrısal adalet budur.

Selçuklularda, daha önceki dönemlerde başlayan atomcu, maddeci felsefe gelişme göstermedi. En önemli ürünleri IX.-X. yy.-larda veren bu felsefe Selçuklular döneminde hiç bir öğretim kurumuna sokulmadı.

Başta Anadolu olmak üzere, Selçukluların yönetimi altında bulunan bütün bölgelerde varlık birliği (vahdeti vücud) anlayışını savunan, kaynağını gene Kur'an ve hadislerde bulan tasavvuf çığırları (tarikatlar) doğdu. Medreselerin dışında kalan bu düşünce ve inanç çığırları ayrı bir yol tutarak kendi kendilerine öğretim ve eğitim yapacak nitelikte kurumlar açtılar. Tekke, dergâh, zaviye gibi değişik adlarla anılan bu kuruluşlarda bütün gözler öteki dünyaya çevrilmiş, felsefenin yerini iyiden iyiye tasavvuf inançları almıştır. Filozof, bu kurumlarda bir «şeyh» niteliğindedir. Kendi düşünce ortamında filozofun yerini alan, dine dayanmakla birlikte birçok konunun yorumunda ondan ayrılan bu şeyhler, Selçuklular döneminin en ilgi çekici düşünür ve bilgin tipleridir. Muhiddin Arabî tarafından kurulduğu söylenen Ekberiye, Mevlânâ'nın ölümünden sonra oğlu Sultan Veled tarafından düzenlendiği bilinen Mevlevîlik, Selçuklular çağının iki önemli tasavvuf çığırıdır. Her ikisinin de kaynağı yeni - eflatun'cu felsefedir. Bu ikisinin yanında, oldukça önemli sayılan ve Necmeddin Kübra taafından kurulan Kübreviye, Abdülkadir Geylânî tarafından kurulan Kadiriye, Ahmed Yesevî (öl. 1166) tarafından kurulan Yeseviye tarikatları da tasavvuf görüşlerinin bütün islâm ülkelerinde yayılmasını sağlayan düşünce çığırlarıdır. Bunlar arasında en çok yayılanı, Mevlevîliktir. Bütün düşüncelerini Mevlânâ'nın *Mesnevî* ve *Divan-ı Kebir* adlı şiir kitaplarında yoğunlaştıran bu tarikat, görüş bakımından Şeyh Feridüddin Attar'ın ortaya attığı tasavvuf görüşlerinin yeni bir yorumu, bir bakıma tekrarı olmaktan öteye geçemez. Vahdeti vücud (varlık birliği) inancına dayanan bu tasavvuf çığırı daha çok büyük merkezlerde, illerde tutundu. Getirdiği anlayış, benimsediği görüşler bakımından köylere, geniş halk katlarına pek yayılamadı. Anadolu Selçuklularında tasavvuf görüşlerinin beslendiği ikinci bir kaynak da iranlı mutasavvıf Hakim Senai'dir (öl. 1131). Gazneli bir şair olan Senaî'nin Mevlânâ'nın üstünde ona yol gösterecek, ışık tutacak kadar büyük etkisi vardır. Attar ile Senaî, Selçuklular döneminde tasavvuf düşüncelerinin gelişmesinde iki ana kaynaktır.

Edebiyat

Selçuklu edebiyatı, arap ve iran edebiyatının etkisi altında kaldı. Selçuklu devletinde resmî dilin Farsça olması, saraylarda farsça şiir söyleyen şairlere geniş yer verilmesi, iranlı şairlerin daha çok ilgi ve saygı görmesi yüzünden bu dönemde türkçe edebiyat büyük bir gelişme gösteremedi. Kirman Selçuklularının saraylarında yaşayan, büyük bağışlar gören iranlı şairlerin etkisinde kalan birçok türk şairi eserlerini Farsça yazdı. Selçuklular döneminde Türkçenin geri itilmesi, iran şairlerine, iran diline daha çok önem verilmesi Selçukluların Gazne sultanlarının kültür geleneğine bağlanmasından ileri gelir. Bu gelenek Anadolu, Irak ve Suriye Selçuklularında da sürdürüldü. Bu dönemde yetişen ve Türk olduğu halde şiirlerini Farsça yazan bütün türk şairlerinin Şeyh Attar, Senaî, Mevlânâ Celâleddin'in etkisi altında kaldığı, daha önceki dönemlerde yaşayan Mudegî, Menuçehr, Firdevsî, Enverî, Sadî gibi iran şairleri tarafından ortaya konan şiir kavramlarını olduğu gibi aktardıkları görülür. Ancak Anadolu Selçuklularında Türkçenin, iran edebiyat geleneğini benimseyen saraya yakın şairlere rağmen bir edebiyat dili niteliği kazanmağa başladığı görülür. Belh'ten gelerek Konya'ya yerleşen Mevlânâ Celâleddin'in hem tarikat kurucusu, hem de şair olması, şiirlerini Fasça yazması Anadolu'da Türkçenin gelişmesini bir süre önledi. Türkçe bir edebiyat dili olarak büyük merkezlerde, illerde tutunamadı. Daha küçük kasabalara, köylere doğru itildi. Bu yüzden, Selçuklular döneminde biri büyük merkezlerde Farsça veya arap, fars, türk dillerinin karışımıyle, öteki, küçük kasabalarda ve köylerde halkın konuştuğu türkçeyle edebiyat ürünleri veren iki ayrı edebiyat çığırı gelişmeğe başladı: sonraki dönemlerde «divan edebiyatı» adını alan ve iran geleneğini sürdüren akım ile «halk edebiyatı» denen, halkın konuştuğu dile dayanan akım. Genellikle Attar ve Senaî'nin etkisi altında kalan Mevlânâ Celâleddin, Anadolu'da tasavvufî ve hikmetli şiir geleneğinin kurucusu sayılır. Mevlânâ'nın şiir gücüyle eş ölçüde eser veren ve birçok yönleriyle onu aşan bir duyuş ve söyleyiş derinliğine varan Yunus Emre (öl. 1320) Anadolu'da Türkçenin bir şiir dili niteliği kazanmasını sağlayan ve halk tarafından coşkun bir sevgiyle benimsenen ilk büyük türk şairlerindendir. Gene bu çağda yaşayan, bir selçuklu şehnamesi yazmakla görevlendirilen Horasanlı Hoca Dehhanî, genellikle din dışı konularda şiirler yazdı. Fakih Ahmed, Şeyyad Hamza, Âşık Paşa (öl. 1333) bu dönemde gene üçüzlü bir dil kullanan, fakat Türkçeye daha çok önem veren şairlerdir. Türkçe'nin zamanla bir edebiyat dili niteliği kazanmağa başlamasına kaşılık Farsçanın etkisi azalmadı. Mevlevî tarikatına kesin biçimini veren Mevlânâ Celâleddin'in oğlu Sultan Veled de eserlerini Farsça ve Arapça yazdı, fakat küçük bir divançe tutacak sayıda türkçe gazel de yazdı. Ancak bu şiirler bir edebiyat dilini geliştirecek, yaşatacak nitelikte değildir. Sultan Veled'in (öl. 1312) oğlu Ulu Ârif Çelebi ise dedesinin izinden yürüyerek bütün eserlerini Farsça yazdı.

Anadolu Selçukluları döneminde, Anadolu'da halka dayanan, özünü halk masallarıyle dolduran ayrı bir edebiyat türünün

Foto. MEYDAN

doğduğu, hızla gelişmeğe başladığı görülür. Daha çok yiğitlik, din yolunda kahramanlık gibi konuları işleyen ve halk edebiyatının geliştirdiği sanat ürünleri dinî-destanî nitelik taşır. *Danişmendname, Battalname* (Battalgazi Destanı), *Muslimname* (Ebu Müslim Horasanî Destanı) gibi daha çok halk tarafından yaratılan, zamanla şiire geçen destanlar bu türdendir. Anadolu'da daha çok din konularını işleyerek destanlaşan bu edebiyat ürünlerinin yanı sıra kaynağını Hoca Ahmed Yesevî'nin «hikmet»lerinde bulan bir edebiyat türünün de gelişmeğe başladığı, daha çok tasavvuf kavramlarıyle işlenen bir şiir çığırının doğduğu görülür. En çok Yunus Emre tarafından geliştirilen, zamanla geniş halk topluluklarına yayılan bu tasavvuf konulu şiirler, Anadolu'da tekke şiirinin temeli oldu. Selçuklularda saray çevresinde gelişen bir edebiyat çığırı da İran şairi Firdevsî'nin etkisi altında kalan hamasî destan edebiyatıdır. Özellikle Gazne saraylarına, Gazneli Mahmud'a özenen Selçuklu sultanları (Sultan Sencer gibi) Türkçenin, türk edebiyatının gelişmesi konusunda yararlı olamadılar. Bu dönemde edebiyat ve dil bakımından Anadolu ve Azerî ayrımları ortaya çıktı. Gene bu dönemde gerek büyük merkezlerde, gerek küçük kasaba ve köylerde gelişmeğe başlayan edebiyatta değişik insan tasavvurları ortaya çıktı. Yiğit (alp), derviş ve gazi gibi adlar alan bu tipler, çok eski dönemlere kadar giden bir toplum anlayışının Anadolu'daki belirtileridir. Genellikle her çağda ortaya çıkan, toplum tarafından örnek insan olarak nitelenen tipler, islâm dini inançlarıyle kaynaşan Anadolu'da, özellikle Selçuklular döneminde kaynağı Asya sanılan alp, derviş, abdal, gazi gibi değişik adlar aldılar. Bunların ortaya çıkmasını sağlayan üç temel olay vardır: bir ülkeyi, bir düşman yurdunu almak; yeni bir yurt edinmek için savaşa atılmak, kahramanlık göstermek, başarı sağlamak; kol ve silâh gücüyle sivrilmek. Bu etkilerle yetişen kahramanlardan özellikle din için yapılan savaşlara katılan, başarı gösteren, sivrilen, yaralanan kimselere gazi; savaşsız, silâhsız yalnız inancı yaymayı kendine görev edinenlere de eren, derviş, abdal gibi adlar verildi. Bunlara, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde rastlanır. Anadolu'da, toprağa bağlılık inancıyle, ilk destanlaşma, destan yaratma eğilimi de Selçuklular döneminde başladı. Önce, gazilerin başarılarını, savaşlarını anlatan, din ulularının, şeyhlerin, dervişlerin hayatlarını, masallara karışan olaylar içinde işleyen bu tür, daha sonra gene iran şiirinin etkisiyle kasideciliğe yöneldi. Büyük merkezlerde, medrese öğrenimi yapılan çevrelerde kaside; köylerde, bilgilerini daha çok gelenekler aracılığıyle edinen yörelerde birer halk masalı niteliğinde gelişmeğe başladı. Böylece, Anadolu Selçukluları zamanında, Anadolu'da biri halka, biri büyük merkezlerde yaşayan topluma, seçkinlere dönük iki ayrı edebiyat çığırı doğdu. Bunlardan biri divan edebiyatını, öteki halk edebiyatını oluşturdu.

GÜZEL SANATLAR

● *Büyük Selçuklu devri sanatı.* Selçuklular, Orta Asya'dan İran'a geldikleri zaman burada eski geleneklere dayanan yerli bir mimarîyle karşılaştılar; bu mimarîye kendileri de bazı özellikler katarak yeni yapı tipleri ortaya koydular. Selçukluların sanat tarihi bakımından meydana getirdikleri en önemli yapı tipi medresedir. Medreseler ilk defa Alparslan ve Melikşah devirlerinin ünlü veziri Nizamülmülk tarafından yaptırıldı (XI.yy.). Bunlar arasında Nişapur, Tus ve Bağdat şehirlerindeki üç büyük devlet medresesiyle Horasan'daki *Hargerd medresesi* en önemli örneklerdir. İran bölgesindeki medreseler, zamanla ve moğol istilâlarıyle yok oldu; ancak Hargerd medresesi harabe halinde bugüne kadar gelebildi. Bu medresedeki kare planlı avlunun her kenarının ortasında bir eyvan vardır; kıble yönündeki eyvan büyük, yan kenarlarındaki eyvanlar küçüktür; bu yapı orta avlulu ve dört eyvanlı planın uygulandığı ilk örnektir. Tonoz örtüsü yıkılmış olan medreseden bugüne sadece kerpiç yan duvarları, mihrabı ve kûfi kitabesi kalmıştır. 1232'de Bağdat'ta yaptırılan *Mustansıriye medresesi*'ne kadar bu yapılar, hanefî, hanbelî, şafiî ve malikî mezheplerinden biri veya ikisi için kuruluyordu. İlk defa bu medresede dört mezhep birarada toplandı. Mustansıriye medresesinde, dikdörtgen bir avlunun çevresinde, her kenarın ortasında 6 m genişlikte birer eyvan; uzun kenarlarda bu eyvanların yanında ayrıca birer eyvan daha vardır. Eyvanlar arasında, payeler üzerine, sivri kemerli revaklar ve bunların arkasında öğrenciler için iki kat halinde odalar sıralanır. Medreseler, İran ve Türkistan'da yeni bir cami tipi olan ve nişli duvarlarla çevrili büyük avlusu bulunan medrese-camiyi meydana getirdi. Büyük selçuklu medrese-camileri arasında bugüne kadar iyi durumda gelebilmiş olan eski örnek Isfahan'daki *Mescidi Cuma*'dır. 1121'de yaptırılmış olan bu yapı 170×140 m²'lik bir alanı kaplar. Avlu çevresindeki 4 eyvandan meydana gelen planıyle bu tip camilerin ilk örneği olması bakımından önemlidir. Büyük Selçuklu imparatorluğu devrine ait öteki camiler arasında Zevvare'deki *Mescidi Cuma* (1136)) ile Erdistan'daki *Mescidi Cuma* (1160), *Gülpayegân camii* ve Kazvin *Mescidi Cuma*'sı sayılabilir. Selçuklu cami mimarîsinin gelişimini gösteren bu yapılarda aynı plan, aynı malzeme ve aynı süsleme özellikleri görülür.

Büyük Selçukluların mimarîye kazandırdığı başka bir yapı tipi de mezar anıtlarıdır (türbeler). Sultanlar, emîrler ve büyük devlet adamları için yapılmış olan bu mezar anıtlarının örneklerine Türkistan, İran ve Anadolu'da rastlanır. Selçuklu mezar anıtları, kümbetler ve kubbeli büyük türbeler olarak iki gruba ayrılır. *Kümbetler* (mezar kuleleri). Büyük çadırlara benzeyen bu yapılar dört köşeli, çok köşeli veya yuvarlak biçimlidir; içten kubbeyle dıştan da biçimlerine göre piramit veya konik bir çatı ile örtülüdür. Bu türbeler genellikle iki katlıdır. Merdivenle inilen bodrum, mezar kısmı; merdivenle çıkılan ve çoğunda birer mihrap da bulunan üst kat, mescittir. Doğu İran'da Meşhed şehrinde *Radkân kümbeti* (XII. ve XIII. yy.) ile Horasan'da *Kişmar kümbeti* (XIII. yy.) en önemli selçuklu kümbetleridir. Radkân kümbeti, 22 m yüksekliğindedir ve tuğladan yapılmıştır. Üzerini, eskiden çinilerle kaplı olan konik bir çatı örter. Ayrıca alt kısmında görülen tuğla süsleme de ilgi çekicidir. Kişmar kümbeti, 18 m yüksekliğindedir. Öteki önemli selçuklu kümbetleri olarak Meraga'da *Kümbedi Surh, Kümbedi Kabus*, Nahçivan'da *Mümineha tun türbesi* ve Urmiye'de *Sekümbet* sayılabilir.

Kubbeli türbeler. Bu tipin en önemli örneği Sultan Sencer'in Merv'deki türbesidir (1157). Kare şeklinde olan türbenin kaidesinin bir kenarı 27 m, yüksekliği 14 m'dir. Bu kaidenin üzerinde kemerli bir galeri ve ortasında 17 m çapındaki kubbe yer alır. Yüksek bir kasnağa oturan kubbe, çift kubbe şeklindedir. Kubbenin üzerinin önce firuze renkli çinilerle kaplı olduğu; iç kısmındaki duvarlarda renkli kalem işleri ve kûfi yazılı frizler bulunduğu biliniyor. Oldukça sağlam olan yapı, bugünkü şekliyle 36 m yüksekliğindedir. Önemli büyük selçuklu devri kervansarayları olarak XII. yy.a ait olan *Rıbatı Şerif, Rıbatı Zeffaranî* ve *Rıbatı Anuşirvan* sayılabilir. Selçuklu yapılarında genellikle tuğla kullanılmıştır. Binaların iç ve dış yüzlerinde geniş ölçüde alçı, mermertozu ve kireç karışımıyle elde edilen bir harçtan yapılan alçı süsleme vardır. Camilerden başka, saraylarda da kullanılmış olan bu alçı süslemelerde çeşitli arabesk motifler, hayvan ve kuş motifleri, ayrıca büyük kompozisyonlar halinde av sahneleri ve saray hayatına ait sahneler de görülür.

● *Anadolu selçuklu devri sanatı.* Selçuklular Anadolu'ya geldikleri zaman, burada Hititlerden gelen ve Asurlular, Yunanlılar, İranlılar, Romalılar ve Bizanslılarla devam eden sanat gelenekleriyle karşılaştılar. Bu sanatla kendi orta asya geleneklerini ve islâm ülkelerinden gelen ustaların etkilerini karıştırarak yeni bir sanat meydana getirdiler. Ayrıca komşu ülkelerin sanatlarından ve Hint, Çin gibi doğu ülkelerinden gelen eşyalar üzerindeki resim ve süslemeden de etkilendiler.

● *Mimarî.* Anadolu selçuklu mimarîsi orta asya ve ön asya mimarîlerinden değişik bir şekil gösterir. Bunun sebebi, çeşitli mimarların buraya değişik unsurlar getirmiş olmalarıdır. Selçuklu mimarîsinin başlıca özellikleri şunlardır: 1. mimarînin esasını ahşap malzeme meydana getirir. Binalarda genellikle sütun yerine paye vardır; bu şekilde sütun sadece pencere kenarlarında ve kapı hücreleri yanlarında süs olarak kullanılmıştır; 2. kemerler ve kubbeler, kalın dört köşe payeler üzerine oturtulmuştur; 3. bütün güzellik, göze çarpacak ilk yer olarak düşünülen taç kapılarda (portal) toplanmıştır; 4. tuğladan duvarların üstüne taş oymalı veya sırça tuğlalardan kaplamalar yapılmış ve iç duvarlarla kubbeler çini mozaikle kaplanmıştır; 5. kubbeler genellikle sivridir; bazılarında, içeriye hava ve ışık sağlamak için (türk çadırlarında olduğu gibi) tepede bir delik bırakılmıştır. Buna *kubbe feneri* denir. Kubbe altına gelen yerde mermerden bir havuz bulunur. Kubbeler, çini ve mozaik kaplı köşe taşları üzerine oturur; 6. tuğladan yapılmış olan selçuklu minareleri kalındır. Selçuklular Anadolu'ya geldikleri zaman, İznik'i merkez yaptılar; Kılıç Arslan'ın oğulları devrinde Konya başşehir oldu. Bugün çoğu harap durumda selçuklu mimarî eserleri, başta Konya olmak üzere Kayseri, Sıvas, Divriği, Amasya, Tokat, Niğde, Aksaray, Erzurum, Antalya, Akşehir ve Karaman gibi önemli selçuklu merkezlerinde görülür. Anadolu'da daha önce kurulmuş olan beyliklerle (Artuklular, Danişmendliler v.d.) Anadolu Selçuklularının bıraktığı eserler üslûp ve plan bakımından genel olarak şu tiplere ayrılır; a) kuzey anadolu tipi (Ahlat, Erzurum, Tokat, Sıvas, Divriği); b) orta anadolu tipi (Konya, Niğde, Kayseri); c) güney anadolu tipi (Adana, Mardin, Diyarbakır v.d. ile Suriye'ye yakın şehirlerde). Anadolu Selçuklu mimarîsi üç grupta incelenir: 1. dinî mimarî (camiler, medreseler, mezar anıtları); 2. sivil mimarî (kısmen medreseler, kervansaraylar, hanlar, saraylar, köşkler, sosyal binalar, evler, yollar, köprüler, hamamlar, kaplıcalar, çeşmeler); 3. askerî mimarî (surlar, kaleler, kuleler, tersaneler).

SELEFKİLER
Antiokhos IV Epiphanes'in sikkesi
Cabinet des Médailles, Paris

1. *Dinî mimarî. Camiler.* Anadolu Selçuklu camilerinin çoğu, çok sütunlu «ulucami» tipindedir. Bu tip camiler dörtgen planlıdır; ilk arap camileri gibi birkaç sıraya dizilmiş payeler ve sütunlar arasına kemerler ve bunların üzerine konulan kirişlerle düz tavan meydana getirilmiş ve toprak çatı yapılmıştır. Bazı camiler de kısmen kubbe ve tonozlarla örtülmüştür. Selçuklu devrinin karakteristik camileri, zengin süslemeli ve ahşap olanlarıdır. Bunların en büyüğü ve eski örneklerinden biri olan Beyşehir'deki *Eşrefoğlu camii* (1296), ince uzun 45 sütunun taşıdığı düz çatılı bir yapıdır. Mihrabı Selçuklu devrinin en güzel mozaik çinileriyle süslüdür. Camide bulunan kalem işi süsleme de ilgi çekicidir. Selçuklu devrinin öteki önemli ahşap camileri, Ankara'da *Aslanhane camii* (1291), 1272'de yapılan ve 1341'de Karamanlılar devrinde onarılan Afyon *Ulucami*'i ve Sivrihisar *Ulucami*'idir (1274). Selçuklu camilerinin en güzel örneği, 1155'te Sultan Rükneddin Mesud zamanında başlanarak 1220'de Sultan Alâeddin Keykubat zamanında bitirilen ulucami tipindeki Konya *Alâeddin camii*'dir. Önce mihrap ve önündeki kubbeyle orta kısım yapılmış, sonra sol ve sağ kanatlar eklenmiştir. Caminin önemli özellikleri, içinde eski yapılardan toplanmış çok sayıda antik parçanın, sütun başlıklarının bulunması ve abanoz ağacından 1155'te yapılmış olan muhteşem mimberidir. Bundan başka Selçuklu devrinin ulucami planlı önemli camileri: Sultan İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubat I zamanlarında emîri ahur (imrahor) olan Zeyneddin Beşere'nin yaptırdığı Niğde *Alâeddin camii* (1224), Konya'da *Sahibata camii* (1259) [büyük bir yapı olan cami, bir hankâh ve bir türbeden meydana gelen külliye halindeydi, bugün sadece türbe, hankâh ve caminin portaliyle iki minaresi ayaktadır]. Kayseri'de *Hondhatun camii* (1238). Divriği *Ulucami*'i (1228) [camiyle yanında bulunan Turanmelik dârüşşifası taş işçiliği bakımından süsleme sanatının en güzel örnekleridir. Bunların selçuklu sanatında özel bir yeri vardır], Divriği

Foto. LAROUSSE

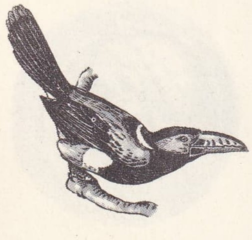

selenidera

Kale camii (1180), sade görünüşleri olan IX. yy.a ait Sıvas *Ulucami*'i ile Kayseri *Ulucami*'i (1140), büyük bir yapı olan Erzurum *Ulucami*'i (1179), Güney Anadolu'da bu tipin en eski örneği olan Diyarbakır *Ulucami*'i, derinliğine uzanan mekânıyle değişik bir tip gösteren ve tuğla süslemesi ve kubbesiyle İran'daki XIII.yy. büyük selçuklu camilerine benzeyen Malatya *Ulucami*'i (1274), zengin süslemeli portali, mihrabı ve kesme taştan mimarîsiyle uyumlu bir görünüşü olan Kızıltepe (Dunaysır) *Ulucami*'idir.

Medreseler. İslâm ilimlerinin okutulduğu öğretim kurumları olan medreselerin, selçuklu mimarîsinde önemli bir yeri vardır. Anadolu selçuklu medreseleri, avlulu ve kubbeli olmak üzere başlıca iki tip halinde gelişmiştir. Kubbeli medreselerin, avlulu medreselerden farkı, ortadaki avluda bir havuzun bulunması ve bu kısmın üzerinin bir kubbeyle örtülü olmasıdır. Bazı avlulu medreseler de tek katlıdır. Avlulu medreselerin en büyüğü Erzurum'daki *Çifteminareli medrese*'dir (1253). Bundan başka önemli avlulu medreseler Sıvas'ta *Gökmedrese* (1271), *Buruciye medresesi* (1270) ve *Çifteminareli medrese* (1270), Konya'da *Sırçalımedrese* (1243), Kayseri'de *Hondhatun medresesi* (1237-1238) ve *Sahibiye medresesi*'dir (1267). Kubbeli medreselerin en eskileri, Danişmendlilerden Nizameddin Yağıbasan tarafından Tokat ve Niksar'da yaptırılmış olan *Yağıbasan medreseleri*'dir (1167). Tokat'taki medrese, halk arasında *Çukurmedrese* olarak bilinir. Diğer önemli kubbeli medreseler: Konya'da *Karatay medresesi* (1251), *İnceminareli medrese* (1258), Kırşehir'de *Cacabey medresesi* (1271), Afyon'da *Çay medresesi*'dir (1258). Bütün bu medreseler devrin karakteristik özelliği olan zengin taş işçiliği yanında, çini süslemeleriyle de ilgi çekicidir.

Mezar anıtları. Anadolu selçuklu mezar anıtları da genel olarak iki tiptir: *türbeler* ve *kümbetler*. Türbeler cami ve medreselere bitişik veya aynı bina içinde, üzeri kubbeli bir oda şeklindedir. Anadolu Selçuklularının karakteristik mezar tipi olan kümbetler, orta asya türk çadır sanatının mimarîye uygulanışıdır. Büyük Selçuklularda kümbetler genellikle silindirik şekilde yapılmıştır. Anadolu Selçuklu kümbetlerindeyse sekizgen veya çok köşeli olan gövde dört köşe kaide üzerinde yükselir; kümbetlerin yapımında Büyük Selçuklular tuğla, Anadolu Selçukluları kesme taş kullanmışlardır. Yapıların dış yüzleri selçuklu taş işçiliğinin örneği olan çeşitli kabartmalarla süslenmiştir. Kümbetler iki katlıdır ve içten kubbe, dıştan kaidenin şekline göre piramit veya konik çatı ile örtülüdür. Zeminden küçük bir merdivenle inilen mahzen, asıl mezarın olduğu mumyalık kısmıdır: zemin katında sembolik olarak lahit bulunur. Bu kısımdan bir merdivenle içinde mihrap bulunan üst kata (mescit kısmı) çıkılır. Anadolu'nun birçok yerinde, özellikle önemli selçuklu merkezlerinde görülen selçuklu türbelerinin başlıcaları şunlardır: Anadolu'nun en eski kümbetlerinden biri olan Erzurum'da *Emirsaltuk kümbeti* (XII. yy.), Divriği'de *Sittemelik türbesi* (1196), Tercan'da *Mamahatun türbesi* (XIII.yy.), Kırşehir'de *Melikgazi türbesi* (XIII. yy. ortası), Kayseri'de *Dönerkümbet* (1275) ve *Sırçalıkümbet* (1350), Ahlat'ta *Ulukümbet* (XIII. yy. sonu), *Çiftekümbetler* (XIII.yy. sonu) ve *Emîrbayındır kümbeti* (XV. yy. sonu), Niğde'de *Hüdavendhatun türbesi* (1312), Sıvas'ta *Güdükminare* (1347), Amasya'da *Turumtay türbesi* (1278), Tokat'ta *Alitusi türbesi* (1252).

2. *Sivil mimarî. Kervansaraylar.* Anadolu selçuklu mimarîsinin* en gösterişli eserleridir. Doğudan batıya ve kuzeyden güneye giden büyük ticaret yolları üzerinde yapılmıştır. Bu anıtsal eserler, daha çok ticaretin büyük gelişme gösterdiği XIII. yy.a (özellikle Gıyaseddin Keyhüsrev I, İzzettin Keykâvus ve Alâeddin Keykubat devirleri) aittir. *Sultan hanı* veya sadece *han* adı da verilen bu yapılar tip bakımından genel olarak üç grupta toplanabilir: 1. avlulu (yazlık); 2. kapalı (kışlık); 3. her ikisinin karışımı olan karma tip. Büyük ve önemli hanlar, karma tipte yapılmış olanlardır. Kervansaraylar esas olarak arka arkaya biri kare, öteki dikdörtgen planlı iki yapı blokundan meydana gelir. Ön blokta revaklarla çevrili bir avlu, revaklar arkasında odalar, avlunun ortasında kemerler üzerine oturan yüksek bir köşk-mescit vardır. Kare planlı olan köşk-mescitin alt kısmı, kervanların kolayca geçebilmesi için dört kemerle açık bir tonoz şeklinde yapılmıştır. Kapalı ve ahır vazifesi gören arka blok tonozla örtülüdür. Sadece orta kısmı ışık girmesi için yüksek kubbe şeklinde yapılmıştır. Bu kısmın portali de yapının esas portali gibi çok süslüdür. Bugün çoğu harabe halinde bulunan selçuklu kervansaraylarının bazı önemli örnekleri: Antalya-Korkuteli yolu üzerinde *Evdirhan* (1210-1219), Kayseri-Sıvas yolu üzerinde *Sultanhan* (1229), Konya-Aksaray yolu üzerinde *Sultanhan* (1229), Antalya-Alanya arasında *Alarahan* (1231), Konya-Alanya arasında *Şerefzâhan* (1236-1246), Ankara-Konya arasında *Zazadînhan* (1236) Antalya-Afyon arasında *Kırkgözhan* (1236-1246), *Susuzhan* (XIII.yy.), Aksaray-Kayseri yolu üzerinde *Öresinhan* (1278), Konya-Afyon arasında *Çayhan* (1278) v.d.

Saraylar ve köşkler. Bugüne kadar sağlam olarak kalmış hiç bir örneği olmayan selçuklu sarayları daha çok köşk şeklinde küçük binalardı. Yazılı kaynaklardan öğrenildiğine göre, Selçukluların bütün büyük şehirlerinde birer saray vardı. En eski selçuklu saraylarından biri Konya'daki *Alâeddin köşkü* de denilen *Kılıçaslan II sarayı*'dır. Bu sarayın birçok köşkten meydana gelmiş bir topluluk olduğu bilinir; bugün yalnızca kalıntısı vardır. Son yıllarda yapılan araştırmalarda Alâeddin Keykubat I tarafından yaptırılmış olan Kayseri çevresindeki *Kubâdiye sarayı* ile Beyşehir gölü kenarındaki *Kubadâbâd* sarayının yerleri tespit edildi ve kazılar yapıldı. Araştırmalarda, Kubadâbâd sarayının sekiz köşeli, haç ve dikdörtgen şeklinde firuze kahverengi, lâcivert, beyaz, yeşil ve siyah renkte zengin çinilerle kaplı olduğu anlaşıldı. Bu çinilerde bitki ve hayvan motiflerinin yanında kadın ve erkek figürleri de işlenmiştir. Sarayda ayrıca alçı ve renkli cam gibi süsleme malzemesi de geniş ölçüde kullanılmıştır. Anadolu Selçuklu devrinden kalan öteki iki saray da Kayseri çevresinde Erkilet'te *Hızırilyas köşkü* (1241) ile *Haydarbey köşkü*'dür (1252).

Dârüşşifalar. Devrin ilgi çekici mimarî eserleri arasında sayılan bu yapılar, planları bakımından medreselerle büyük benzerlik gösterir. Taş süslemeleri bakımından da özellikle portalde olduğu gibi devrin karakteristik özellikleri vardır. Dârüşşifalar tek bir bina halinde veya bir yapı topluluğunun bölümü olarak yapılmıştır. Selçuklu devri dârüşşifalarının başlıcaları: Kayseri'de *Çiftemedrese*, Sıvas'ta *Keykâvus şifahanesi*, Tokat'ta *Gökmedrese*, Divriği'de *Turanmelik dârüşşifası*, *Amasya dârüşşifası*'dır.

3. *Askerî mimarî. Kaleler.* Anadolu Selçuklularında askerî mimarî, dinî ve sivil mimarî yanında ikinci derecede kaldı. Ancak Ortaçağın bütün önemli şehirlerinde olduğu gibi, Selçuklu şehirleri de, herhangi bir saldırıya karşı koyabilmek amacıyle surlarla çevrildi. Selçuklular Anadolu'da ele geçirdikleri şehirlerde Bizans veya Roma devrine ait olan kale veya surları onardılar; ayrıca birçok şehirde de surlar yaptılar. Önlerinde su dolu bir hendek bulunan ve ok atmak için mazgal delikleriyle bir de seğirdim yolu olan bu surlar, kare veya dikdörtgen (bazen çok köşeli) kulelerle takviye edilirdi. Şehri kuşatan dış surların içinde ayrıca kulelerle takviye edilmiş bir iç kale bulunurdu. Burada evler, cami, kuyular, sarnıç ve erzak depoları vardı. Şehirlerin en yüksek tepelerinde yapılmış olan bu kalelerin en önemlileri *Konya, Tokat, Amasya, Karaman, Ankara, Kayseri, Kütahya, Zile* ve *Divriği kaleleri*'dir. (→ Bibliyo.) [M]

SELDEN (John), ingiliz yazarı (Salvington, Sussex 1584-Londra 1654). *History of Tithes*'ta (Öşürler Tarihi) [1618] hükümdarın yetkisini Tanrı'dan aldığı görüşüne karşı çıktı. 1623'te milletvekili seçildi. Buckingham'a karşı saldırıya geçti ve onu suçlayan iddianameyi hazırlayan Onikiler komisyonunun üyesi oldu. 1629'da hapsedildi. 1635'te yayımladığı *Mare Clausum Seu De Dominio Maris Libri Duo* kitabında Hollandalılara karşı kapalı denizler üstünde ingiliz hâkimiyetini savundu. (L)

SELDTE (Franz), alman siyaset adamı (Magdeburg 1882 - Fürth 1947). Birinci Dünya savaşında yaralandı, 1918'de Magdeburg'ta Çelik miğferler (*Stahlhelm*) grubunu kurdu ve bu grubun başkanı (*Bundesführer*) oldu. 1933'te Çalışma bakanlığına getirildi, Hitler'in iktidara gelmesinden sonra, Stahlhelm'i nazi partisine soktu ve 1945'e kadar Stahlhelm'in başkanı olarak kaldı. (M)

SELE i. (ar. *selle*'den). Derinliği az, genişçe sepet. || *Sele zeytini*, oldukça az tuzla hazırlanan bir çeşit zeytin. (M)

SELE i. (lat. *sella*, oturacak > fr. *selle*'den). Bisiklet, motosiklet v.b. taşıtlarda deriden yapılmış, genellikle üçgen biçiminde ve yaylı oturacak. (M)

SELE i. Bk. SERE.

SELE, İtalya'da ırmak, Campania bölgesinde, Tiren denizine dökülür; 64 km. Ön Apenninler tepelerinden doğar, vahşî bir vâdinin tabanında güneybatıya yönelir ve Salerno körfezine ulaşır. Ağzında kabartmalı metoplarla süslenmiş bir yunan Heraion'u bulundu. (L)

SELEB i. (ar. *selb*'den *seleb*). *Esk.* Yağma, soygun yoluyle elde edilen şahsî eşya. (Bir kimsenin üzerindeki eşya, para ve silâhıyle kendi yönettiği hayvanı ve yükünden ibarettir. Bu kimsenin öteki hayvanları, yükleri ve silâhları seleb sayılmaz.) [M]

SELEF i. (ar. *selef*). *Esk.* Bir mevkide, meslekte, işte birinden önce bulunmuş kimse: *Vallah benim seleflerimden dûn olmadığımı ikisi de bilir.* (Cevdet Paşa). || Daha önce yaşamış kimse, cet, ata: *—Değilse, kimde kusur? / Bu nâ-halefliği biz yapmışız; selef ma'zur* (M. Â. Ersoy). [*Yeni.* Öncel.] || *Halef selef olmak.* Bk. HALEF. (M)

SELEFİYE i. (ar. *selef*'ten *selefiyye*). Din. İslâmda bir kelâm çığırı. (Hz. Muhammed'in ölümünden sonra sahabe*nin ve sahabeye bağlı olanların [tabiler] sözlerini ve davranışlarını benimseme, onlara göre hareket etme niteliğinde bir inanış olan *Selefiye*, sonraları bir mezhep durumuna geldi. Selefiyenin görüşleri daha çok sünnî kelâmcılar arasında yaygındır.) [M]

SELEFKİLER, Asya'da M.Ö. 312/305'ten - 64'e kadar hüküm süren helenistik hanedan. Bu hanedanın kurucusu Makedonyalı Seleukos I (321'de Babil satrabı, 305'e doğru kral oldu), Antigonos Monophthalmos'u yenerek hâkimiyetini Hindistan'dan Akdeniz'e kadar yaydı. Bu yayılma üç yönde oldu; önce Selefki devletiye Yunanistan'ın ilişkisini muhafaza etmek için Doğu'ya, Anadolu'ya yöneldi; ikinci olarak topraklarını Güney Suriye ve Filistin'de Fenike kıyılarında (Suriye ile Mısır arasında sonu gelmeyen altı savaşa yol açmıştı) genişledi; son yayılma bölgesi ise, yerli kralların bağımsızlıklarını ilân etmelerine yalnız hükümdarın engel olabildiği Doğu idi. Bu üç hareket alanı daha Seleukos I'in hükümdarlığının başında belirdi. Seleukos I, Akdeniz ile yeniden ilişki kurmak için Kuzey Suriye'de, Antakya'ya yerleşti ve Lysimakhos'u yendikten sonra (281) Anadolu'daki ve Boğazlar'daki yunan şehirlerini işgal etti; halefleri bu şehirler için «Lagos, Antigonos» ve «Attalos» hanedanlarıyle çekiştiler. Selefkilerin İpsos zaferinden sonra elde ettikleri haklara dayanarak ileri sürdükleri Koile Syria (Lübnan) üstünde hak iddiaları Mısır ile birçok savaşa yol açtı. Mısır uzun süre suriye limanlarının büyük bir kısmını ve gemi yapımı için gerekli ormanları elinde tuttuysa da, Paneion (200) savaşından sonra bölgeyi kaybetti. Doğu'da, hanedanın kurucusunun bıraktığı asya toprakları çok genişti; Anadolu'da ve İran'da serüvencilerin kurdukları devletlere yalnız ilk Selefkiler metbuluklarını kabul ettirebildiler ve bu devletlerin çoğu (hiç değilse Anadolu'dakiler) daha Antiokhos I'in ölümünde (280-261) bağımsızlık kazanmıştı. Antiokhos II Theos (261-246) zamanında devletlerin çoğu (Ariarathes III'ün Büyük Kappadokia'sı ve Diodotos I'in Baktriane'si v.b.), tam bağımsızlıklarını

kazandılar; Azerbaycan, Ermeniye, Pontos, Paphlagonia, Galatia, Bithynia ve Bergama'daki devletler de bağımsızlık ilân etti. Her an koruyucu değiştirmeğe hazır yunan şehirleri dışında, Selefki devletinin gücü Suriye'deydi (çağın anlayışına göre Irak ve Fırat ile deniz arasındaki bölge), bu yüzden devlete *Suriye krallığı* adı da verildi.

Sınırları durmadan değişen ve asıl toprakları daralan bu devletin başlıca özelliği toprakları üzerinde yaşayan halkların ve medeniyetlerin olağanüstü çeşitliliğidir. Birliğini devam ettirmesine yalnız iki unsur yardım ediyordu: hanedan ve helenizm. *Kral* yalnız kendi fethettiği topraklarda (*Khora*) mutlak hâkimdi; geri kalan yerler, metbu kralları ve hanedanları (Doğu'da ve Anadolu'da) bazı etnik topluluklar (yahudiler gibi), yunan sitelerini veya yunanlaşmış siteleri kapsayan bir ittifak ülkesiydi. Doğudaki halk hükümdarın şahsına tapar, Yunanlılarsa onun sadece ilâhî yetkilerine saygı gösterirlerdi. Aslında hükümdarın despotluğunu ancak kendi yumuşaklığı veya krallığın zayıf düşmesi sınırlıyabilirdi. Çok debdebeli bir hayat süren ve sıkı teşrifat kurallarına bağlı olan saray erkânı yönetim gücünü de paylaşıyordu. İktidarın başlıca dayanağı olan ordu hiç bir zaman 90 000 kişiyi aşmadı ve kısa süre içinde bu sayının da altına düştü. Bu ordunun vurucu gücü uzmanlaşmış yunan ve barbar birlikleriyle desteklenen makedonyalı phalanks'lara dayanıyordu. Askerî harekâtta, tırpanlı ve özellikle fil koşulu arabaların rolü önemliydi. Savaş donanması, gerektiğinde «müttefik» fenike ve yunan sitelerinden alınan gemilerle kurulurdu. İmparatorluk hiç değilse doğrudan doğruya krala bağlı eyaletlere ve askerî strategos rütbesinde satrapların yönettiği satraplıklara bölünmüştü. Karmaşık bir idare sistemi, krallık «alan»ının gelirleriyle Yunanlılardan, barbarlardan, özellikle Akamanışlardan alınan vergilerin birbirine karıştığı bir maliye sistemini yönetiyordu. Attike sistemine bağlı olan altın ve gümüş paralar İskender'in bastırttığı paralardı ve değerleri uzun süre düşmedi.

Yunan medeniyetine bütün öteki helenistik hanedanlardan daha çok bağlı olan Selefkiler hanedanı, helenizmi bütün imparatorlukta yaydı ve nüfuzu, fiilî hâkimiyetinden kısa sürede kurtulan bölgelerde de (Baktriane, parth ülkesi) sürdü. Yunanlılaştırmayı kolaylaştırmak için, hükümetler İskender'i taklit ederek ve Khora'nın zararına her biri yunan ve barbar dünyasının insan, eşya ve fikirlerinin kaynaştığı bir pota olan muhtar şehirler kurdular: Suriye'de Antiokheia (Antakya), Laodikeia, Apameia, Pieria Seleukeia'sı, Beroia (Halep), Europos (Dura), daha doğuda Dicle Seleukeia'sı, Eulaios Seleukeia'sı (Sus), Margiane İskenderiyesi (Merv). Aslında bunların çoğu, eski bir yerli şehrin değişikliğe uğraması veya bulunduğu yerden yeni fakat yakın bir yere nakledilmesi sonucu ortaya çıkmıştı. Fakat her yeni kuruluşta anıtlar ve sanat eserleri olduğu kadar, insan ortamı, kurumlar ve kültür de değişiyordu. İyi yerlerde kurulan bu şehirlerin çoğu Selefkiler krallığının ortadan kalkmasından sonra da yaşayarak, Roma imparatorluğunun işlek merkezleri haline geldi ve bazıları XX. yy.a kadar yoğun bir iktisat kültürü ve din ocağı olarak yaşadı. Fakat yunan medeniyeti geleneksel kültürleri bütünüyle etkilemiyordu; mahallî ayaklanmaları destekleyen bu geleneksel kültürler, önce Arsakidlerin, sonra Sasanîlerin hızla genişlemelerini de açıklar; doğu dinlerinin Batı'ya yayılmasını bu karma medeniyet hazırlamıştır. Uzakdoğu ile Akdeniz arasında kervanlarla yapılan ticaretten yararlanan Selefkilerin efsanevî zenginlikleri, sonradan Roma'yı etkileyen çok parlak bir saray hayatına imkân vermişse de hükûmet ve ordu, ilk kralların ölçüsüz tasarılarını gerçekleştirmede yetersiz kaldı.

Aile rekabetlerinin yol açtığı ve Parth'lı Arsakes, Baktriane'li Diodotos II, Bergama kralı Attalos I'in kendilerini kral ilân ederek Sasanîlerle ilişkilerini kestikleri sıkıntılı bir dönemden sonra, Antiokhos III, Rapheia'da (Rafa) Ptolemaios IV'e yenilmesine (217) rağmen, 212-204 arasında doğu seferine giriştiği sırada devleti yeniden kalkındırır gibi oldu. Bu seferle yetkisini ismen Hindistan'a kadar yaydı; «Paneion» zaferiyle «Koile Syria»yı yeniden ele geçirerek nüfuzunu artırdı; fakat Avrupa'ya ayak basınca (196), Roma'nın karşı hücumuyle (192) Kızılırmak ve Toroslar'ın gerisine püskürtüldü (Tehrmopylai, 191, Manisa dağı yakınında Manisa, 189) ve ordusunun önemi azaldı (Apameia, 188). Artık Akdeniz havzasındaki savaşlara katılmağa cesaret edemeyen Selefkiler, roma diplomasisinin kötü usullerine (vasal etnik grupların ayaklanmasını sistemli şekilde destekleme, hanedan içindeki aile kavgalarını körükleme) katlanmak zorunda kaldı. Aile kavgaları Demetrios I'in ölümünden (150) sonra arttı. 250'ye doğru İran'a el atan Parth'lar kralları Mithridates I (171'e doğr. - 138) zamanında ülkenin fethini tamamladılar: Antiokhos VII'nin (138-129) bozguna uğraması ve ölümüyle Selefkiler imparatorluğu Mezopotamya'yı kesinlikle kaybetti ve doğuda Fırat'a kadar çekildi (129). Önce Antiokhos IV Epiphanes'in yunanlaştırma tedbirlerine karşı ayaklanan Yahudiler (175-164), sonradan dinî hâkimiyetlerini bütün Filistin'e kabul ettirmeğe kalkıştılar (bk. İBRANÎLER ve MAKKABÎLER), Roma'nın desteğini sağlayarak her selefki kralına karşı tahtta hak iddiasıyle ortaya çıkanları sistemli bir şekilde desteklediler ve Aleksandros İannaios zamanında (M.Ö. 103-76) bağımsız bir devlet kurdular. Yahudileri taklit eden birçok başka şehir de M.Ö. II. yy. sonunda bağımsızlığını ilân etti. Hanedan acınacak bir şekilde sona erdi. Demetrios I'in soyundan gelen iki kol Ermeniye kralı Tigran'ın Suriye'yi ellerinden almasına (83) kadar birbirleriyle amansızca savaştılar. Romalıların hücumu krallığı kurtardıysa da her ikisi de Araplar tarafında desteklenen ve tahtta hak iddia eden iki selefki de (Antiokhos XIII [69-64] ile Philippos II [68-64]) yetkilerini kabul ettirecek güçte değillerdi. Pompeius bunları tahttan indirerek, Suriye'yi Roma'nın bir eyaleti haline getirdi ve böylece, Roma'yı Selefkiler imparatorluğunun mirasçısı yaptı. Selefki kralları:

Seleukos I *Nikator* (312-280); **Antiokhos I** *Soter* (280-261); **Antiokhos II** *Theos* (261-246); **Seleukos II** *Kallinikos* (246-225); **Antiokhos** *Hieraks* (246-227); **Seleukos III** *Keraunos* (225-223); **Antiokhos III** *Megas* (223-187); **Seleukos IV** *Philopator* (187-175); **Antiokhos IV** *Epiphanes* (175-164); **Antiokhos V** *Eupator* (164-162); **Demetrios I** *Soter* (162-150); **Demetrios II** *Nikator* (150-144; 129-125 [ikinci defa]); **Antiokhos VI** *Epiphanes, Dionysos* (144-142); **Trifon** *Diodotos* (142-139); **Antiokhos VII** *Euergetes, Sidetes* (139-129); **Seleukos V** (125); **Antiokhos VIII** *Epiphanes, Philometor Grifos* (125-96); **Antiokhos IX** *Philopator, Kyzikenos* (116-95); **Seleukos VI** *Epiphanes, Nikator* (96-95); **Antiokhos X** *Eusebes, Philogator* (94-83); **Demetrios III** *Eukairos* (95-88); **Antiokhos XI** *Epiphanes, Philadelphos* (94); **Philippos I** (94-83); **Antiokhos XII** *Dionysos, Epiphanes* (89-84); **Antiokhos XIII** *Asiatikos* (69-64); **Philippos II** (68-64). [LM]

SELEF mezhebi. Bk. SELEFÎYE.

SELEK sıf. *Halk dili.* Cömert. (M)

SELEK (Sabahattin), türk yazarı (Erbaa 1921). 1944'te süvari teğmeniyken ordudan ayrıldı. Gazetecilik, matbaacılık ve editörlük yaptı. 1961'de kurulan Basın İlân kurumuna genel müdür oldu. Eserleri: *Anadolu İhtilâli* (inceleme, 2 cilt, 1963, 1965); *İnönü'nün Hatıraları* (I. cilt, 1969); *Millî Mücadele* (İnceleme, 2 cilt, 1970, 1971). (M)

SELEKSİYON i. (fr. *sélection*). Biyol. Bk. AYIKLANMA.

SELEKTÖR i. (fr. *sélecteur*, seçen, ayırt eden). Büro. Seçme işlemi yapmağa yarayan; iki konumlu elektromagnetik bir röleden yapılmış düzenek.

— Mekan. Vites kutusunu çalıştıran pedal. (Bir tırnak düzeneği, her pedal basışında yalnız bir tek hız değiştirme oranında geçişe imkân verir ve ara vitesleri atlamayı önler.)

— Teknol. Genellikle birçok siklondan meydana gelen ve öğütülmüş ürünleri büyüklüklerine göre ayırmağa yarayan makine.

— Telekom. Kumanda işaretleriyle çalışan çok yönlü komütatör. (Selektörler özellikle otomatik telefon santrallarında istenen bir aboneyle bağlantı kurmak için kullanılır; bunlara çağıran aboneden gelen empülsiyonlarla kumanda edilir. Uzaktan kumandalı düzeneklerde selektörler frekansları, modülasyonları, süreleri veya sayılarıyle farklılaşan işaretlerle çalışır.) [L]

SELEM i. (ar. *selem*). Huk. *Esk.* Peşin para karşılığında ve veresiye teslim şartıyle yapılan satış. («Selem»de satıcı, peşin para alarak belirli bir süre sonra belirli bir şeyi, belirli bir yerde ve akitte öngörülen miktarlarla alıcıya teslimi kabul eder. Müşteriye *müslim* veya *rabbüsselem*, bayiye *müslemünileyh*, mebîye [satılmış şey] ise *resülmal* denir. Satıcının ölümü, selemde teslimi muaccel duruma getirir. Alıcının ölümü halinde satıcı onun mirasçılarına akitte ön görülen süre sonunda mebîyi teslim etmekle yükümlü kılar.) [M]

SELEMİYE, Kuzey Suriye'de, Hama şehrinin 40 km güneydoğusunda ve Hama-Tedmür (Palmyra) yolu üzerinde şehir; 30 400 nüf. Eskiçağdan kalma *Salamias* veya *Salaminias*'tan gelen adı, yazılış benzerliği yüzünden çok defa *Selimiye* şeklinde söylenirdi. Bahçeleri iyi sulanan Selemiye'nin nüfusunun bir kısmı İsmailîye tarikatındandır. Osmanlı hâkimiyeti sonlarına doğru Suriye vilâyetinin Hama sancağı içinde bir kaza merkeziydi. (M)

SELEN i. *Halk dili.* Kulakla algılanan her şey, ses. (M)

SELENAZOL i. (fr. *sélénazole*). Kim. Formülü C_3H_3NSe olan ve tek olarak elde edilmeyen heterosiklik bileşik; türevleri hazırlanabilir. (L)

SELENDİ, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Manisa ili) ilçe merkezi kasaba; 3 374 nüf. (1970). Gediz ırmağına karışan *Selendi çayı* vadisinde; yüksl. 550 m, Kula'ya 41 km uzaklıktadır. 1954'ten beri ilçe merkezidir. — *Selendi ilçesi,* 751 km²; 21 131 nüf. (1970). Tek bucak; 39 köy. Tarım ve hayvancılık. (M)

SELENDİ, Ege bölgesinde (Manisa ili, Akhisar ilçesi merkez bucağı) köy; 3 104 nüf. (1965). Kemçay vâdisinde, Akhisar-Gölmarmara yolu yakınında. Belediye. (M)

SELENE. Yun. mit. Ay'ın kişileştirilmiş şekli, Hyperion'un kızı, Yıldız Ateşi ile Helios'un kızkardeşi. Endymion'un ve Pan'ın sevgilisi olduğu söylenirdi. Gümüş bir araba ile gökyüzünü dolaşan bir kadın olarak tasvir edilirdi. (L)

SELENGA, Moğolistan'da ırmak; bir delta ile S.S.C.B.'de, Baykal gölüne dökülür; 1 400 km. (L)

SELENHİDRAT i. (fr. *sélénhydrate*). Kim. SELENYÜR'ün eski eşanlamlısı. (L)

SELENİA i. Parça parça kanatlı kelebek; tırtılı çeşitli ağaç ve ağaççıklar üzerinde yaşar. (İlmî adı *Selenia bilunaria.* Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

SELENİCEREUS i. Yirmiden fazla türü bulunan ve bir kısmı süs bitkisi olarak yetiştirilen kaktüs cinsi. (*Selenicereus vagans, S. grandiflorus, S. hamatus* v.b. türler *cereus* gibi yetiştirilen ve geceleyin çiçek açan sürüngen kaktüslerdir.) [L]

SELENİDERA i. Oldukça küçük boylu

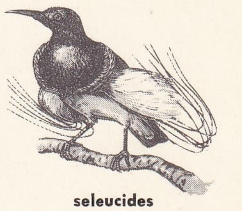

seleucides

SELEUKOS I
antik kame
Cabinet des Médailles, Paris

SELEUKOS II
yunan sikkesi
Cabinet des Médailles, Paris

SELEUKOS III
Cabinet des Médailles, Paris

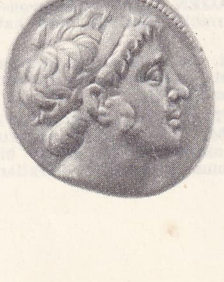

SELEUKOS IV
Cabinet des Médailles, Paris

Foto. LAROUSSE

(15 sm), kısmen yeşil tüylü kuş; erkeklerde baş siyah, dişilerde kızıl renklidir. (Bunlar Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaşayan nispeten kısa gagalı küçük tukanlardır. Tukangillerden.) [L]

SELENİK sıf. (*sélénium*'dan fr. *sélénique*). Formülü SeO_3 olan anhidritle buna tekabül eden H_2SeO_4 asidi için kullanılır. Bk. SELENYUM. (L)

SELENİL i. (fr. *sélényle*). İki değerli SeO köküne verilen ad: *Selenil klorür* $SeOCl_2$. (L)

SELENİPEDİUM i. Cypripedium'a benzeyen orkide.

— ANSİKL. *Selenipedium*'un çiçeklerinde yalnız iki erkek organ verimlidir; çiçekler salkım halinde, yumurtalık üç bölgelidir; *cypripedium*'da ise çiçekler ayrı ve yumurtalık tek bölmeden ibarettir. Acayip çiçeklerinden dolayı birçok türü sıcak limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

SELENİT i. (fr. *sélénite*). Kim. Selenyöz asidin tuzu. (L)

SELENLİ sıf. (*selen*'den *selen-li*). Dilbil. «Kırk», «alp», «semt», «hınç», «üst», «çift» gibi kelimelerde görülen, ünlü değerinde olan ve kendinden sonra ünsüz alabilen *r, l, m, n, s, f* gibi ünsüzlerin bu bakımdan ortak adı. (M)

SELEN(O)—, yun. *selene,* ay'dan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

SELENODONT sıf. (fr. *sélénodonte*). Dişlerinde yeni ay biçiminde loplar bulunan memeli hayvanlara denir. (Bu dişlerin dikey çeperleri kıvrımlıdır, öyle ki bir azı dişi aşındığı zaman çiğneme yüzeyinde, uzunlamasına çene ekseni doğrultusunda dört yeniay çizgisi belirir.) [L]

SELENOETERLER çoğl. i. (fr. *sélénoéthers*'den). Genel formülü R-Se-R′ olan ve tiyoeterlere benzeyen bileşikler; R ve R′ alkil kökleridir; en çok kullanılanı Se $(C_2H_5)_2$ veya *etil selenyür,* 108°C'ta kaynayan bir sıvıdır. (*Eşanl.* ALKOİL SELENYÜRLER.) [L]

SELENOFEN i. (fr. *sélénophène*). Kim. Tiyofene benzeyen heterosiklik sıvı bileşik. (L)

SELENOFENOL i. (fr. *sélénophénol*). Formülü C_6H_5—SeH olan sıvı selenomerkaptan; 182°C'ta kaynar, benzenselenonik asidin indirgenmesiyle elde edilir. (L)

SELENOFOSFAT i. (fr. *sélénophosphate*). Kim. Formülü M_3 PSe_4 olan tuzların genel adı; ortofosfatlardan, oksijen yerine selenyumun geçmesiyle türer. (L)

SELENOL i. (fr. *sélénol*). Kim. *Eşanl.* SELENOMERKAPTANLAR.

SELENOLİT i. (fr. *sélénolite*). Miner. Formülü SeO_2 olan tabiî selenyum oksit. (L)

SELENOMERKAPTANLAR çoğl. i. Genel formülü R-Se-H olan (R alkil veya aril kökünü gösterir) ve merkaptanlara benzeyen bileşikler; merkaptanlardan farkı, kükürt atomu yerine selenyum atomunun bulunmasıdır. (Etil selenomerkaptan C_2H_5—SeH kötü kokulu uçucu bir sıvıdır, civa ile merkaptit verir.) *Eşanl.* SELENOLLER. (L)

SELENONİK sıf. (fr. *sélénonique*). Genel olarak selenyumun meydana getirdiği, sülfonik asitlere benzeyen asitler için kullanılır. (R-Se-O_3H formülüne uyar; burada R bir alkil veya aril kökünü gösterir.) [L]

SELENOSİYANİK sıf. (fr. *sélénocyanique*). Formülü HSeCN olan asit için kullanılır; bir oksijen atomu yerine bir selenyum atomunun geçmesiyle siyanik asitten türer. (L)

SELENOSİYANOJEN i. (fr. *sélénocyanogène*). Kim. Formülü $(SeCN)_2$ olan katı bileşik. (L)

SELENOSTAT i. (fr. *sélénostat*). Astron. Dürbünü hareket ettirmeden Ay'ın gözlenmesini sağlayan âlet. (L)

SELENOSÜLFAT i. (fr. *sélénosulfate*). Kim. Formülü M_2 SO_3 Se olan tuzların genel adı; bir oksijen atomu yerine bir selenyum atomunun geçmesiyle sülfatlardan türer. (L)

SELENTERELER çoğl. i. Hayvanlar âleminin bir şubesi. (Hemen hepsi suda [denizde] yaşayan, bir eksene göre bakışımlı, sölomsuz, torba şeklinde basit sindirim aygıtı bulunan hayvanlardır.)

— ANSİKL. *Selentereler*'in hepsi, ne kadar karmaşık yapılı olursa olsun, kurtçuğumsu, basit bir esas tipten (*gastrula*) türer. Her canlı duyarlı bir dış deriyle sindirime elverişli bir iç deriden oluşan bir torba biçimindedir; torbanın ucunda bir delik bulunur (ağız). Bu delik hem besinlerin alınmasına, hem dışkıların ve eşeysel ürünlerin dışarıya çıkmasına yarar. Selenterelerde bakışım ışınsaldır: yani organlar ağızdan geçen bir eksene göre ve onun çevresinde tekrarlanır; benzer kısımların sayısı birkaç taneden birkaç yüze kadar çıkar.

Dışta deri, içte bağırsak ödevi gören her iki deri tabakası, *mezoglea* adı verilen saydam bir maddeyle birbirinden ayrılır. Mezoglea çoğu zaman pek incedir. Fakat medüzlerde olduğu gibi bazen büyük bir gelişme gösterir.

Selenterelerin derisinde *knidoblast* adı verilen hücreler vardır. Bunların içinde zehirli bir kese, keseye bağlı kıvrık bir tel ve telin ucunda bir iğne bulunur. Yakıcı kapsül (*nematosist*) adı verilen bu zehirli organ çok karmaşık bir savunma ve saldırma aracıdır. Selentereler yumurta ile çoğalır, yumurtadan çıkan kirpikli kurtçuk suda yüzer, erginleşince ya bir yere tutunur veya serbest kalır. Fakat selenterelerin çoğu tomurcuklanarak çoğalmağa ve topluluk kurmağa elverişlidir. Bir yumurtadan meydana gelen ilk selentereye *oozoit* denir. Blastozoitler, yani öteki bireyler tomurcuklanma yoluyle ondan ürer. Bunlar ya serbest bireyler haline geçer veya ilk selentereden ayrılmayarak kalabalık bir topluluk meydana getirir. Mercanlar, hidralar, gorgonlar v.b. bu çeşit topluluklardır. Selentereler iki alt bölüme ayrılır: *knidliler* ve *taraklılar*. Knidlilerin yakıcı kapsülü vardır, ötekilerin yoktur. Taraklılar da iki kısma ayrılır: küçükyutaklılar, büyükyutaklılar. Knidliler ise şu bölümlere ayrılır: hidralar (yeşil hidra), mercanlar (mercan, deniz şakayıkı, madrapar) ve gerçek medüzler (denizanaları). En eski zoolojik devirlerde bile selenterelere rastlanır. Bütün deniz dibi tortullarında bunların kalıntıları bulunur. Bugün denizlerde, yüzeyden en derin çukurlara kadar, bir yere tutunmuş veya serbest halde selentereler vardır. (L)

SELENYAT i. (fr. *séléniate*). Kim. Selenik asidin tuzu. (L)

SELENYOFOSFÜR i. (fr. *séléniophosphure*). Kim. Selenyum, fosfor ve bir başka element bulunduran bileşiklerin genel adı. (L)

SELENYOSÜLFÜR i. (fr. *séléniosulfure*). Kim. Bir sülfürle bir selenyür bileşimi. (L)

SELENYÖZ sıf. (fr. *sélénieux*'den). Formülü SeO_2 olan anhidrit ile buna tekabül eden H_2 SeO_3 asidi için kullanılır. Bk. SELENYUM. (L)

SELENYUM i. (fr. *sélénium*). Kim. Kükürtle benzerlikler gösteren ametal.

— ANSİKL. *Selenyum,* atom numarası 34, atom ağırlığı Se = 78,96 olan bir elementtir; 1817'de Berzelius tarafından sülfürik asidin üretim artıklarında bulundu. Kükürt gibi birçok alotropi türü olan bir katıdır. En yaygın olan şekli, maden görünüşündeki *billûrlu gri* selenyumdur ve öbür türlerinden birinin 100°C civarında ısıtılması sonucunda meydana gelir; yoğunluğu 4,8'dir, 217°C'ta erir ve 690°C'a doğru sarı dumanlar çıkararak kaynar. Isı ve elektriği iletir ve aydınlatıldığı zaman özdirenci azaldığı için bazı fotosellerde kullanılır. Ayrıca, ergimiş selenyumu anîden soğutarak elde edilen *camsı* selenyum da vardır; bu element koyu kahverengi, parlak, 4,3 yoğunluğunda, yarı iletken, karbon sülfürde çok az çözünen bir katıdır. Hafifçe ısıtıldığında, 4,5 yoğunluğundaki *billûrlu kırmızı* selenyum'a dönüşür. Son çeşidi *kırmızı amorf* selenyumdur ve selenyöz asidin indirgenmesiyle küçük parçalar halinde (selenyum çiçeği) çökelir.

Kimyasal bakımdan selenyum kükürte benzer. Havada selenyum dioksit SeO_2 verirek mavi alevle yanar; halojenlerle, kükürtle, hidrojenle ve fosforla birleşir. Madenlerle birleştiğinde sülfürlerin eşbiçimlisi olan selenyürleri verir. Sıcakta nitrik asit etki ettirilirse selenyöz asit elde edilir. Tabiatta, çoğu zaman kükürtle birlikte bulunur ve madenlerle selenyürler şeklinde birleşik halinde görülür; bu bileşiklerin en önemlisi Arjantin'de bol miktarda çıkarılan *zorgit,* bakır ve kurşun selenyürdür. Selenyum, genellikle, zorgit oksitlenerek veya selenyumlu pirit kavrularak elde edilen selenyöz asitle hazırlanır. Bu asit kükürt dioksitle indirgenir ve elde edilen selenyum damıtılarak saflaştırılır.

Selenyum, seramikte ve camlarda boya olarak kullanılır.

Selenyum bileşikleri. Selenyum hidrojenle birleşerek selenyumlu hidrojen veya hidroselenik asidi H_2Se verir; bu bileşik, hidrojenin sıcakta selenyumla doğrudan doğruya birleşmesinden veya bir asidin her hangi madeni selenyüre etkimesinden elde edilir, kötü kokulu, —42°C'ta sıvılaşan, suda çözünen bir gazdır. Kükürtlü hidrojenden çok daha zehirlidir ve kimyasal özellikleri bu gaza benzer.

Selenyumun su etkisiyle ayrışan iki klorürü vardır: klorun selenyuma etkimesiyle elde edilen katı Se Cl_4 ve selenyumun bu klorüre etkimesi sonucunda meydana gelen sıvı Se_2 Cl_2.

En önemli oksidi, selenyumun doğrudan doğruya oksitlenmesinden elde edilen selenyöz anhidrit'tir (selenyum dioksit) SeO_2; bu oksit, suda çözünerek selenyöz asit H_2 SeO_3 veren beyaz bir katıdır. Daha az kararlı olan selenik asit H_2 SeO_4, selenyöz asidin klor suyu veya oksijenli su ile oksitlenmesinden elde edilir; selenyum tuzları olan selenyatlar sülfatlarla eşbiçimlidir. Ametallerle yaptığı öbür bileşikler arasında, iki selenyum sülfür SeS_2 ve SeS_3, üç fosfor selenyür ve bir karbon selenyür CSe_2 sayılabilir.

Birkaçı tabiî halde bulunan madenî selenyürler sülfürlere benzer; bunlar ya maden ile selenyumun sıcakta birleşmesinden, ya bir maden tuzunun selenyumlu hidrojenle çökeltilmesinden, ya selenit veya selenyatların karbonla indirgenmesinden elde edilir. (L)

SELENYUMLU sıf. (*selenyum*'dan *selenyum-lu*). Kim. Bileşiminde selenyum bulunan bir mineral için kullanılır. (L)

SELENYÜR i. (fr. *séléniure*). Kim. Selenyumun başka bir elementle yaptığı bileşik. || Hidroselenik asidin tuzu. Bk. SELENYUM. (L)

SELER (Eduard Georg), alman amerikan dilleri bilgini (Crossen an der Oder, Krosno 1849 - Berlin 1922). Özellikle dilbilim meseleleriyle ilgilendi: *Das Konjugationsystem des Mayasprachen* (Maya Dillerinde Fiil Çekimi), *Die Mexicanischen Bilderhandschriften A. von Humboldt's in der Bibliothek zu Berlin* (A. von Humboldt'ın Berlin Kütüphanesindeki Resimli Meksika El Yazıları). Berlin'de amerikan dilleri ve medeniyetleri üstüne ders verdi. Birçok defa Güney Amerika ve Meksika'ya gitti (buralarda yönetim görevlerinde bulundu). Ayrıca, 5 cilt halinde toplanan 250 eser yazdı (1902-1915): *Gesammelte Abhandlungen zur Amerikanischen Sprach-und Altertumskunde* (Amerikan Dilleri ve Arkeolojisi İncelemeleri Derlemesi). [L]

SELERİFER i. (lat. *celer,* hızlı ve sonek *fère*'den fr. *célérifère*). Eşit yükseklikte iki tekerlekle oturmağa yarayan ahşap bir parça aynı düzlem içinde birleştirilerek yapılan çekme cihazı. (1790 Yılında Sivrac kontu tarafından keşfedilen selerifer, bisikletin en eski şeklidir. Bu devrin bisikletçileri selerifere ata biner gibi oturur ve iki ayağıyle yerden destek alarak ilerlerdi.) [L]

SELESTAT, Fransa'da Bas-Rhin idare çevresinin merkezi, İll ırmağı yakınında, Vosges altı tepelerinin ve Alsace ovasının kenarında; 14 900 nüf. Eski anıtlar. Sanayi merkezi: pamuk iplikçiliği, tütüncülük, bıçkıhaneler, basımevi, plastik maddeler yapımı v.b. — *İdare çevresi,* 65 000 nüf. (L)

SELESTİN i. (fr. *célestine*). Miner. Tabiî stronsiyum sülfat.

— ANSİKL. *Selestin,* formülü $SrSO_4$ olan ve özgül ağırlığı 3,92 ile 3,97, sertliği de 3 ile 3,5 arasında değişen tabiî stronsiyum sülfattır. Normal olarak beyaz olan rengi, çoğu zaman maviye çalar. Ortorombik prizmalar halinde billûrlaşır ve birçok değişiklik gösterir. Çeşitli şekillerde bulunur: bunlar arasında, rengi beyazdan kırmızı ve maviye kadar değişen *yapraklı selestin,* katı selestinin çatlaklarını dolduran *iğnemsi selestin,* birbiriyle birleşmemiş elyaftan meydana gelen *ipliksi selestin,* rengi grimsi beyazdan sarımsı beyaza kadar değişen yuvarlak kütleler halindeki *katı* veya *kalkerli selestin* sayılabilir. Selestin, bol miktarda Sicilya kükürt yataklarında ve Paris havzasında alçıtaşı içinde yumrular halinde bulunur. (L)

SELEUCİDES i. Oldukça büyük boylu, siyah tüylü ötücü kuş; karın tarafı sarı, göğüs çevresi madenî yansımalı yeşil tüylüdür.

— ANSİKL. *Seleucides ignotus* uzun gagalı bir cennetkuşudur; erkeğinin böğür tarafında ayrık tüyler bulunur; bu tüylerin uçları iplik gibi ince uzun ve öne doğru kıvrıktır. Yeni Gine'de yaşar. (L)

SELEUKEİA. Esk. coğ. Özellikle Seleukos I Nikator'un kurduğu çeşitli doğu şehirlerine verilen ad. — *Seleukeia Tracheax* veya *Kalkadynos,* Anadolu'da şehir, Kilikya'da, Kalkadynos (bugün Göksu) ırmağı kıyısında. Bir Apollo kâhin yeri vardı. Roma devrinde önem kazandı. Kalıntılar. Bugün *Silifke. Pieria Seleukeia*'sı, Antakya'da Âsi ırmağı ağzının kuzeyinde (Suriye'nin kuzey kıyıları). Seleukos I Nikator (M.Ö. 312-280) tarafından kurulmuş olan şehir, Antigonos Monophtamos'un kurduğu Antigoneia'nın yerinde, bir tepenin yamaçlarında basamak basamak yükseliyordu; hanedan üyelerinin gömüldüğü eski şehir ve Antakya'nın deniz kapısının kontrolunu ele geçirmek amacıyle, Ptolemaios III Euergetes tarafından işgal edildi. Antiokhos III tarafından geri alındıktan sonra, Roma işgaline kadar Selefkilerde kaldı (M.Ö. 64), Yunanlılar tarafından kurulmasına rağmen Seleukeia, doğu inançlarını benimsedi. Romalılar tarafından onarılan Trajanus ve Valens zamanında bir deniz üssü olan şehir, pers ve arap istilâlarıyle yıkıldı (M.S. VI. yy.).

Burada yetişmiş filozoflar arasında Athenaios ve Ksenarkhos ün kazandı. Seleukeia önemini çok elverişli bir yerde kurulmuş olmasına borçludur. Bugünkü kalıntıların çoğu tahrip olunmuşsa da kuzeydeki akropolis'in üzerinde eski şehre ait tiyatro, su tesisatı, tapınak, sarnıç, stadium ve nekropolis gibi yapılar kalmıştır. Hıristiyanlara ait nekropolis güneydedir. Aynı yerde büyük bir kilise kalıntısı vardır. Burası aynı zamanda Aya Thekla adını taşıyan bir ibadet yeriydi.

— *Dicle Seleukeia*'sı, Dicle ile (sağ kıyı) Fırat kanalının kavşağında şehir, Babil'e 70 km uzaklıkta kuruldu ve Babil'in yerini aldı. Seleukos I'in ilk kurduğu tesis olan şehir yok oluncaya kadar yunan özelliğini muhafaza etti. Aslında halkının şehre örf ve âdetleriyle dinî inançlarını yerleştiren Babillilerdi. Hindistan, Batı (Fırat boyunca Antakya'ya kadar) ve Arabistan (Petra yolu) kervan yollarının kavuştuğu çok önemli bir kavşak noktası ve Hindistan'dan gelen deniz ve ırmak yolunun Aşağı Dicle'de son bulduğu yer olan Seleukeia, transit trafiğiyle de zenginleşerek yakındoğu, hint ve batı ürünlerinin başlıca antrepolarından biri haline geldi. Fakat ırmağın karşı kıyısında gelişen parth başkenti Ctesiphon'un gölgesinde kaldı. Romalılar tarafından işgal edilen ve yakılan Seleukeia'nın yerini sonradan Bağdat şehri aldı.

— Pisidia bölgesinin kuzey sınırında şehir. Bugün Selef köyü. Şehrin akropolis'inin en göze çarpan kalıntıları kyklopik ve kare taşlarla örülü duvarlar, mezar odaları ve sarkolajlardır. Esas şehir akropolis'in güneyindedir.

— Pamphylia bölgesinde, Side şehriyle Köprüçayının (Eurymedon) olduğu yerde şehir. Eski yazarların verdikleri uzaklık ölçülerine göre bu kıyı şehri Manavgat'ın Çaycı bölgesinin kuzeyindedir. (ML)

SELEUKİS. Esk. coğ. Suriye'de Âsi ırmağının aşağı kesiminde bölge. Seleukeia'nın dört şehrini (Pieria, Antiokheia, Apameia ve Laodikeia) içine alırdı. (L)

SELEUKOS I Nikator («Galip»), makedonyalı general (Europos M.Ö. 355'e doğr. - Lysimakheia yakınları 280). Babil satrapı (321-316 ve 312-305) ve Selefkiler hanedanının (305-280'e doğr.) kurucusu. Büyük İskender'in generallerindendi, onun tarafından Baktriane (Buhara) hanedanından birinin kızı olan Apameia ile evlenmeğe zorlandı (325), hetaireia askerî birliği süvarilerine kumanda etti, fakat İskender'in ölümünden sonra hiç bir eyalet elde edemedi (Babil'in paylaşılması, 323). Bununla birlikte, Mısır seferinde (321 yazı) yardım ettiği Perdikkas'ın öldürülmesinden sonra Babil satraplığını elde etti (Triparadisos paylaşması, 321). 317'de Kardia'lı Eumenes'in Suriye'den Susiane'ye (Sus) ve İran'a gitmek için Babil'den geçmesine izin verdi, fakat Eumenes yenilerek (316) Antigonos Monophthalmos tarafından idam edildi. Seleukos, Antigonos Monophthalmos'un kudretinden endişeye düştü. Antigonos Monophythalmos, Babil'i Seleukos'un elinden aldı; bunun üzerine Seleukos ona karşı Kassandros, Lysimakhos ve Ptolemaios ile birleşti ve Antigonos'a ültimatom çekti. Kıbrıs'ta üslenmiş olan yüz gemilik donanmasıyle birkaç harekâta girişti, fakat sonuç alamadı, bundan sonra Ptolemaios'un Antigonos Monophthalmos'un oğlu Demetrios Poliorketes karşısında zaferin kazanılmasına yardım etti (Gazze, 312). Seleukos, tekrar Babil'e gitti, Susiane ve Media'ya boyun eğdirdi (312), Demetrios'un yaptığı bir saldırıyı püskürttü ve kesin olarak Babil'e döndü, fakat 311 barışında buraya sahip olduğunu Antigonos Monophthalmos'a kabul ettiremedi. Demetrios'un ve Antigonos'un taarruzlarını püskürterek (310-308), İskender gibi bir Hindistan seferine girişti, fakat Pencap'ı, Arakhosia'nın bir kısmını ve Gedrosia'yı Maurya Çandragupta'ya bıraktı. Daha sonra İran ve Baktriane'ye boyun eğdirdi, 305'te kendini kral ilân etti. Kassandros ve Lysimakhos'un müttefiki oldu, Antigonos Monophthalmos'un karşısında İpsos zaferinin kazanılmasına (301) katkıda bulundu. İyiliğini gördüğü Ptolemaios I ile Koile Syria üstünde çatışmaya girişmekten vaz geçen Seleukos, sadece Yukarı Suriye'yi işgal etti ve başkentini biraz daha kuzeyde Antiokheia'da (Antakya) kurdu; böylece bir limana sahip oldu, fakat endişeye düşen Lagos hanedanıyle yüzyıllar süren bir buhranın başlamasına yol açtı.

O sırada Ptolemaios ile Kassandros'un müttefiki olan Lysimakhos arasında bir yakınlaşma olduğundan Seleukos geçici olarak Demetrios ile uzlaştı, fakat az sonra mücadele yeniden başladı. Seleukos eski müttefikleriyle yeniden anlaşınca Kilikya'yı kendi topraklarına kattı (289-288). Demetrios bu bölgeyi bir süre elde tuttu, fakat teslim olmak zorunda kaldı (286), Seleukos tarafından bir şatoya kapatıldı ve 282'de burada öldü. Öte yandan, Lsymakhos'u oğlu Agathokles'in katlinden sonra sıkıntıya düşüren hanedan kargaşalıklarından yararlanan Seleukos öldürülen Agathokles'in intikamcısı kesildi, bazı valilerin (Lysimakhos'un 1 000 talanlık hazinesini elde bulunduran Bergama valisi Philetairos da bunlar arasındaydı) desteğine güvenerek, Toroslar üzerinden Anadolu'ya girdi, Kyrospedion'da (savaş meydanında) Lysimakhos'u yendi ve öldürdü (281), fakat Kuzey Anadolu'yu ele geçiremedi. Büyük İskender'in imparatorluğunu kendi adına kurmak üzereydi; hattâ Trakya ve Makedonya'yı almak için Boğazlar'ı da geçmişti, fakat katledildi. Antiokhos I tarafından Zeus «Nikator» adı altında tanrılaştırıldı; Seleukos, İskender'in ölümünden sonra imparatorluğu birleştirmek isteyen generallerin sonuncusudur. İskender'in imparatorluğunu bir tek hükümdar elinde toplama umudu onunla ortadan kalktı, fakat bu imparatorluğun coğrafî temellerini attı, yeni ve güçlü Selefki devletinin yapısını belirledi. 305'e doğru kral unvanını alarak, yerli halk üstünde ve yunanlı- makedonyalılar üstünde bütün kudretini göstermiş oldu. (L)

SELEUKOS II Kallinikos («Büyük Galip») [M.Ö. 265'e doğr. - 226]. Selefkilerin kralı (M.Ö. 246-226), Antiokhos II'nin ve ilk karısı Laodike'nin oğlu. Babası Lagos hanedanından Ptolemaios III Euergetes'in kızkardeşi Berenike ile evlenince Seleukos saraydan uzaklaştırıldı, bununla beraber tahta çıktı, fakat Ptolemaios III Berenike'nin ve küçük yaştaki oğlunun haklarını koruyordu, az sonra her ikisi de öldürüldü (Üçüncü Suriye savaşı, M.Ö. 246-241'e doğr.). Seleukos, bir ara kaybedilen Kilikya'yı ve kuzeyde İç Suriye'yi ele geçirdi, fakat Mısırlılardan ne Pieria Seleukeia'sını ne Finike limanlarını kurtarabildi. Kardeşi Antiokhos Hieraks bundan yararlanarak Anadolu'nun yönetimini ele geçirdi, bu bölgedeki yunan şehirleri bağımsızlıklarını olmasa bile muhtariyetlerini kabul ettirmişlerdi.

İki kardeş arasında savaş yeniden başladı. Galatlardan yardım alan kardeşi Antiokhos Hieraks'ı Ankara'da yenilen Seleukos, Anadolu'yu kardeşine bırakarak Baktriane (Buhara) kralı Diodotos II ile Arsakid kralının bağımsızlıklarını ilân ettikleri Doğu'ya gitti, geçici olarak Parth'ları Doğu'dan püskürttü, fakat Antiokhos Hieraks'ın Âsi ırmağı üzerindeki Antakya'da yeniden ayaklanması üzerine Suriye'ye dönmek zorunda kaldı. Kardeşi 227-226'ya doğru yenildi ve öldü, Seleukos da Galat'ların galibi Bergama kralı Attalos I ile savaşa hazırlandığı sırada öldü. (L)

SELEUKOS III Soter Keraunos (öl. M. Ö. 223), Selefkilerin kralı (M.Ö. 226-223). Seleukos II'nin büyük oğlu ve halefi. Bergama kralı Attalos I'e karşı bir sefer düzenledi, bu seferde subaylarından biri tarafından öldürüldü. (L)

SELEUKOS IV Philopator (öl. M.Ö. 175), Selefkilerin kralı (M.Ö. 187-175), Antiokhos III'ün ikinci oğlu. Babası onu Manisa'da (Magnesia pros Sipylo) Romalılara karşı Selefkiler ordusunun sol kanadına kumanda etmekle görevlendirdi (189) ve tahtına ortak etti (188). Büyük kardeşi Genç Antiokhos'un zamansız ölümü üzerine babasının yerine geçti. Genç Antiokhos'tan dul kalan yengesi Laodike ile evlendi. Makedonya'ya göz dikti ve imparatorluğun gücünü ve birliğini yeniden sağlamağa girişti. Roma hoşnutsuzluk gösterdi, savaş patlak verdi, Roma muzaffer oldu, Seleukos IV en küçük oğlu Demetrios'u rehin bıraktı ve ağır bir savaş tazminatı ödemek zorunda kaldı. Özellikle Filistin'de otoritesini sağlamağa çalıştı. Bakanlarından Heliodoros'u Kudüs tapınağı hazinesini ele geçirmekle görevlendirdi. Heliodoros başarısızlığa uğradı ve dönüşünde hükümdar ile büyük oğlunu öldürdü. Ama gasıbın kendisi de, ölen hükümdarın kardeşi Antiokhos IV Epiphanes tarafından tahttan uzaklaştırıldı. (L)

SELEUKOS V Nikator (öl. M. Ö. 125), Selefkilerin kralı (M. Ö. 125), Demetrios II'nin büyük oğlu. Annesi Kleopatra Thea'nın rızasını almadan hükümdarlık tacını giydi. Annesi de onu kardeşi Antiokhos VIII Philometor Gryphos'a öldürttü. (L)

SELEUKOS VI Epiphanes Nikator (öl. Misis [Mopsuestia] M.Ö. 95), Selefkilerin kralı (M.Ö. 96-95), Antiokhos VIII Philometor Gryphos'un büyük oğlu. Demetrios II'den gelen krallık kolunu temsil eder, oysa 95'te onu tahttan indiren Antiokhos X, Antiokhos VII kolundan gelir. Seleukos VI, Sicilya'da Mopsuestia'lılar tarafından yakılarak öldürüldü. (L)

Selevir barajı, Afyon ilinde, şehrin 35 km güneydoğusunda, Kali çayı üzerinde, toprak dolgu tipinde inşa edilmiş sulama ve taşkın önleme barajı (açılışı 1964). Barajın temelden yüksekliği 52,40 m, talveg hattından yüksekliği 31,40 m, kret uzunluğu 528 m, dolgu hacmi 650 000 m^3, ölü hacmi 7 140 000 m^3, faydalı hacmi 62 860 000 m^3, drenaj alanı 722,4 km^2, barajdan yararlanılarak sulanacak alan 2 435 ha, maliyeti 16 917 000 TL.dir. (M)

SELF-ACTİNG [self ektin] i. (ing. k.). Tekst. Arabalı vargellerin ingilizce adı. (L)

SELF-FEEDİNG [self-fiding] i. («otomatik beslenme» anlamına ing. k.). Zır. Ağzı yer hizasında bulunan bölmeli bir ambar aracılığıyle sağlanan serbest yemleme. (L)

SELİM I

Yavuz Sultan SELİM'in Çaldıran seferinden dönüşü, minyatür (Hünername'den)

SELF-GOVERNMENT [self-gavırnmınt] i. («kendi kendini yönetme» anlamında ing. dey.). İngiliz yönetim sistemi; bu sistemde, belirli gruplar, kendilerini istedikleri gibi yönetmekte serbest bırakılmıştır, ama önemli siyasî meselelerde yetkileri yoktur. (İkinci Dünya savaşından beri, daha çok BAĞIMSIZLIK ile eşanlamda kullanılmaktadır.) [L]

SELF-İNDÜKSİYON i. (ing. *self-induction*'dan). Elektr. Bk. ÖZİNDÜKLEME.

SELFSERVİS i. (ing. *self-service*, kendi kendine hizmet'ten). Satış işleminde bütün safhaların, görevli bir satıcının aracılığı olmaksızın, sadece müşteri tarafından gerçekleştirilmesi esasına dayanan satış usulü. (Bk. ANSİKL.) || Bu tür bir satış usulünün uygulandığı işletme.

— ANSİKL. İkt. *Selfservis* usulü, A.B.D.'de 1932 yılında büyük mağazalarda ortaya çıktı, besin maddeleri alanında yaygınlaştı ve öbür ticaret kollarında da uygulandı.

Selfseviste satış, bütünüyle «görme»ye dayanır. Satışın, alıcı tarafından malların görülmesiyle gerçekleşeceği ilkesi, selfservis usulünün esasıdır. Bundan ötürü, mal çeşitlerinin tümü, çekici bir şekilde sergilenmiş ve alıcıya sunulmuştur; kolay taşınır hale getirilmiş, mal hakkında bütün bilgileri (fiyat, kullanım şekli, ürünün üstün nitelikleri) verecek şekilde etiketlenmiş ve müşterinin elini uzatıp kolayca alabileceği tarzda düzenlenmiştir. Bu mal çeşitleri, benzerliklerine göre kümelendirilmiş ve kullanım benzerliğine göre de sınıflandırılmıştır. Kasalara, tartı araçlarına, paketleme servisine, malları taşımağa yarayan sepet ve küçük arabalara ayrılan yer (yüzde 5) ile malların bulunduğu yerin (yüzde 35) dışında, mağazanın en büyük bölümü (yüzde 60) müşterilere ayrılmıştır.

Selfservis, daha çok, gündelik ihtiyaç ürünlerine uygun düşer: besin maddeleri, tütün ve sigara, gazeteler, tuvalet eşyası ve güzellik müstahzarları v.b. Ama bu usul, gündelik ihtiyaçların dışında kalan ürünlere de uygulanır (hırdavat, boyacılık, evde kullanılan araçlar, elektrik araçları, tuhafiye, gömlekçilik, hazır elbise v.b.). Selfservis, satışın hızlanmasını sağlar: aynı süre içinde, aynı personelle, aynı satış alanında ve aynı genel masraflarla, müşteri sayısını iki ilâ dört kat arttırmak mümkündür. Her müşterinin satın alma hacmi de, aynı şekilde, iki ilâ dört katına ulaşır. Hırsızlık ve ziyandan doğacak zararlar bu kadar yüksek değildir. Yeni masraflar ortaya çıkmamışsa, satılan mal başına yapılan masrafların ve fiyatların düşmesi normal bir sonuçtur (tarım ve sanayi üreticileri, ürünlerini uygun niteliklerle teslim etmedikleri zaman, yerleştirme, donatım, gereğince hazırlama, etiketleme ve markalama masraflarının satıcı tarafından karşılanacağını unutmamak gerekir).

Selfservisin Avrupa'da ortaya çıkışı yenidir (1941'de İsveç'te, 1942'de İngiltere'de, 1948'de Fransa, İsviçre ve Belçika'da). Bazı lokantalarda da, selfservis usulünün uygulandığı görülür.

Selfservis usulü, özellikle İkinci Dünya savaşından sonra İstanbul, Ankara, İzmir gibi şehirlerde gelişti; kantinlerde, lokantalarda, besin maddeleri satan müesseselerde, süpermarketlerde, Migros*, Orko* gibi kuruluşlarda uygulandı. (LM)

SELF-TRİMMER [self-trimır] i. («kendi kendine istif» anlamında ing. k.). Kömür ve dökme yük taşımak için özel olarak yapılmış gemi.

— ANSİKL. *Self-trimmer*'larda ara güverteler yoktur, ambarlarında yükün her tarafa dağılıp yayılmasına engel olacak dikey dayak, kuşak v.b.de yoktur. Ambar ağızları, kömür veya madenin insan yardımı gerektirmeden kendi kendine istif olabilmesi için çok geniştir (gemi genişliğinin yüzde 40-60 kadarı). [L]

SELGAS Y CARRASCO (Jose), ispanyol yazarı (Lorca, Murcia 1824 - Madrid 1882). Lirik şiir kitapları yazdı. Başlıca eseri, *La Primavera* (İlkbahar) [1850] ve *El Estio* (Yaz) adlarındaki iki kitaptan meydana gelen *Estaciones*'dir (Mevsimler). Ayrıca, romanlar (*Una Madre* [Bir Ana], 1883) ve çağdaş töreler üstüne denemeler de kaleme aldı. (L)

SELGE. Esk. coğ. Anadolu'da (Pisidia bölgesi) şehir (bugün *Serük*). Köprüçayı (Eurymedon) yakınlarında, Toros'un güney yamacındadır. Önce Pisidia'ya bağlı olan Selge, sonraları Pamphylia sınırları içine alındı. Eski kaynaklarda şehir, Lakedaimonluların bir kolonisi olarak geçer. Son Lydia kralı Kroisos zamanında (M. Ö. 560 - 547) Lydia'ya bağlandığı sanılan Selge, 547'den sonra da Perslerin eline geçti. M. Ö. 334'te Büyük İskender tarafından alındı. M. Ö. 218'de Pednelissos (Pisidia şehri) ile uzun süren bir savaşa girdiyse de başarılı sonuç alamadı. M. Ö. 165'te Bergama kralı Eumenes ve 159'da da Attalos ile savaştı. Strabon'a göre Selgelilerin 20 000 kişilik bir orduları vardı. Şehir çok verimli bir arazi üzerinde kurulmuştu. Bu yörede bugün de üzüm ve zeytin yetiştirilir. Şehrin günümüze kadar gelen kalıntıları arasında sur duvarlarının bir kısmı, stadium, tapınak, su tesisatı, tiyatro, stoa ve mezarlar vardır. Son yıllarda burada macar arkeoloğu Mohaçek tarafından sistemli bir araştırma yapıldı. (M)

SELH i. (ar. *selḫ*). *Esk.* Kesilmiş hayvanın derisini yüzme.

— Ed. Başkasına ait bir şiirin anlamını aynı bırakıp kelimelerini değiştirerek kendisininmiş gibi yayımlama.

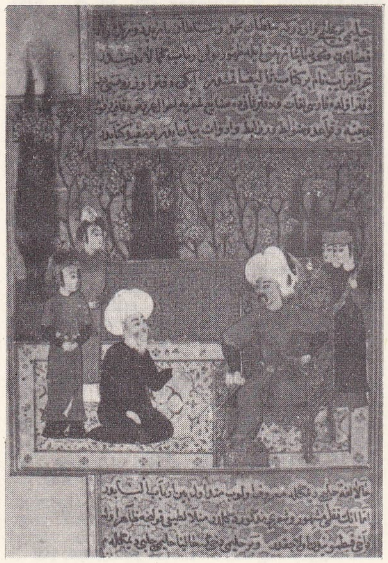

Kastamonulu Halimî ve Yavuz Sultan SELİM minyatür (Hünername'den)

— Takvim. Arabî ayın son günü. (M)

SELHHANE bls. i. Bk. SALHANE.

Selhin, Güney Arabistan'da Seba krallığının merkezi ve Seba krallarının oturduğu saray. Marib kasabasında ve eski Gumdan ve Şirvah müstahkem saraylarının yanında yapıldı. Selhin'in yapılması hakkında çeşitli söylentiler vardır. Sebalılar, sarayın şeytan ve cinler tarafından Belkıs ile evlenen hamdanî hükümdarı Zu Bata için 70 yılda yapıldığını ileri sürerler. Bir başka inanışa göre Selhin, himyerî hükümdarlarından birinin emri üzerine 80 yılda yapıldı. Selhin'in Seba melikesi, Hazad'ın kızı Belkıs tarafından yaptırıldığını ileri sürenler olduğu gibi Süleyman'ın bu sarayı Belkıs için yaptırdığına inananlar da vardır.

Selhin, Habeş istilâları sırasında habeş kumandanı Aryat tarafından yıktırıldı (525). [M]

SELİB sıf. (ar. *selb*'den *selîb*). *Esk.* Yağma edilmiş, ele geçirilmiş, soyulmuş, alınmış. || Aklı başından alınmış, duyularından yoksun bırakılmış. (M)

SELİGMANNİT i. (alman mineraloğu G. *Seligmann*'ın [1849-1920] adından fr. *seligmannite*). Miner. Tabiî bakır ve kurşun arsenyosülfür; burnonit'le eşbiçimlidir. (L)

SELİH, Suriye'de devlet kuran bir arap kabilesi (V. yy.). İlk hükümdarı Numan bin Amr'dır. Selih kabilesi hıristiyan olduğu için hükümdar, Bizans imparatoru tarafından tayin edilirdi. Bir vergi toplanması meselesinden anlaşmazlığa düştükleri Gassanîlerle uzun süren savaşlara girdiler ve yenilgiye uğradılar; Suriye, Gassanîlerin hâkimiyetine geçti. Bununla birlikte, Selih kabilesine bağlı olanlar uzun süre Suriye'de yaşadılar ve 635'te müslümanların Suriye'yi fethi sırasında Bizanslıların safında savaştılar. (M)

SELİKA i. (ar. *selîka*). *Esk.* Güzel söyleme ve yazma yeteneği: *Tabiî, bu işi, halk bilerek ve düşünerek yapmıyor; içtimaî bir selika ile şuursuz bir surette yapıyor* (Ziya Gökalp). || *Selika-dar* (*selika-mend* veya *selika-şiar*), zevk sahibi, deha sahibi. İyi huylu. (M)

SELİM sıf. (ar. *selâmet*'ten *selîm*). *Esk.* Kusuru veya eksiği olmayan, doğru. || İ. Erkek adı. || *Selim-ül-kalb*, temiz kalpli kimse. || *Aklı selim*. Bk. AKIL. || *Zevk-i selim*. Bk. ZEVK.

— DEY. *Halim selim*. Bk. HALİM.

— Patol. *Esk.* Habis olmayan (tümör). [M]

SELİM. Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum - Kars bölümü, Kars ili) ilçe merkezi kasaba; 3 452 nüf. (1970). Kars'ın 34 km güneybatısında, bu şehri Erzurum'a bağlayan karayolu üzerinde; yüksl. 1 840 m. Karayolunun iki tarafında yol boyu yerleşmesi şeklinde yayılır. Erzurum - Kars demiryolu üzerindeki istasyonu kasabaya 5 km uzaklıktadır. Selim, 1957'den beri ilçe merkezidir. — *Selim ilçesi*, 1 011 km²; 32 135 nüf. (1970). Tek bucak; 53 köy. (M)

SELİM I, Yavuz Sultan Selim denir, türk padişahı (Amasya 1466 - Çorlu 1520). Sultan Bayezid II'nin oğlu. Annesinin Dulkadıroğlu Alâüddevle Bozkurt Beyin kızı Ayşe Hatun olduğu bilinir. Bayezid II'nin oğulları şehzade Ahmed, Korkut ve Selim, babalarının sağlığında saltanat mücadelesine başladılar. Şehzade Selim Trabzon'da sancakbeyi olarak bulunuyordu. İyi bir öğrenim gören şehzade Korkut önce Antalya'ya sonra Manisa'ya tayin edildi. Sadrazam Hadım Ali Paşanın ve bazı devlet adamlarının şehzade Ahmed'e taraftar olduklarını öğrenince Mısır'a gitti (1509). Mısır'da iyi karşılandı. Ama Memlûkluiar Osmanlılarla anlaşmazlığa düşmemek için onun devamlı olarak Mısır'da oturmasına izin vermediler. Bunun üzerine Korkut geri döndü ve affedilerek Antalya'ya tayin edildi. Sonra izin almadan Manisa'ya, oradan da İstanbul'a gitti; fakat tahtı elde etmesine yarayacak bir sonuç alamadı. Bayezid II'nin büyük oğlu Ahmed, gerek padişah gerek devlet adamları tarafından destekleniyor ve padişah olması isteniyordu. Sadrazam Hadım Ali Paşa kendisine Şahkulu isyanının bastırılması sırasında saltanata geçeceği

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

hakkında teminat verdi; ancak sadrazamın bu olayda ölümü ve Ahmed'in Şahkulu isyanını bastıramadan Amasya'ya dönüşü şehzadenin yeniçeriler üstündeki nüfuzunu sarstı. Sert ve hırçın tabiatlı olan Selim de babasının tahttan çekileceğini öğrenince padişah olmak için harekete geçti; devlet merkezine yakın bir yere naklini istedi ve Kefe'ye gitti (1510). Trabzon'a geri dönmesi için verilen emirleri dinlemedi. Kendisine öğüt vermek için gönderilen, ulemadan Nureddin Sarıkürz'ün tavsiyelerine rağmen kararından dönmedi. Bunun üzerine Selim'e Menteşe sancağının verileceği bildirildi. Selim bunu kabul etmedi. Rumeli'de bir sancak istedi. Bu istek kanuna aykırı olduğu için kabul edilmedi. Selim de kayınpederi Mengli Giray'dan aldığı kuvvetle Kili'ye geldi (1511). Amacının isyan olmadığını, babasına saygılarını bildirmek için harekete geçtiğini söyledi; fakat Rumeli'de ilerleyerek Edirne yakınındaki Çukurçayır'a geldi. Ahmed taraftarı devlet adamları onun babasıyle görüşmesine hileyle engel oldular; fakat Selim'e kanuna aykırı olarak, Semendre sancağı, Alacahisar ve İzvornik verildi. Bayezid, ayrıca sağlığında hiç bir oğlunu tahta veliaht göstermeyeceğine söz verdi. Verdiği söze rağmen Bayezid'in şehzade Ahmed'i iktidara getirmek istemesi üzerine Selim, Semendre'ye gitmedi; Eski Zağra (bugün Stara Zagora) dolaylarında kaldı. Sonra 40 000 kişilik bir kuvvetle Çorlu'ya yakın Uğraş köyüne geldi. Burada babasının emrindeki kuvvetlerle yaptığı savaşı kaybetti (ağustos 1511). Rumeli'deki taraftarlarının yardımıyle Kefe'ye Kırım hanının yanına gitti. Selim'in yenilgisiyle şehzade Ahmed'in hükümdarlığı kesinleşmiş gibiydi. Şehzade Ahmed ve Korkut İstanbul'a geldiler. Ancak yeniçeriler Selim'in lehinde gösterilerde bulundular; ve onun veliaht olmasını istediler. Bunun üzerine Ahmed, Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldı (eylül 1511). Korkut da yeniçeri ocağına sığındı. Bu olaylardan cesaret alan Selim, yeniden harekete geçti (ocak 1512). Yeniçeriler tekrar ayaklanarak Selim'i çağırdılar (mart 1512). Anadolu'nun karışıklık içinde olması Ahmed'in keyfî bir davranışla Konya'yı ele geçirmesi bazı devlet adamlarının da Selim'i desteklemelerine yol açtı. Selim, rumeli kuvvetleriyle birlikte devlet merkezine geldi (19 nisan 1512). Aralarında Korkut'un da bulunduğu devlet adamları tarafından karşılandı. Bayezid'in Selim ile anlaşma çabaları boşa gitti. Selim, askerler ve kendini tutan devlet adamları tarafından osmanlı hükümdarlığına getirildi (24 nisan 1512). Tahttan indirilen Bayezid II Dimetoka'ya gönderildi; oraya giderken Çorlu'da öldü (mayıs 1512). Selim, saltanatının ilk yılını kardeşlerini ve yeğenlerini ortadan kaldırmakla geçirdi.

Kardeşleri kendi aleyhinde bir harekette bulunmazlarsa, onlara dokunmayacağına dair babasına söz verdiği için, Korkut'un Saruhan'a dönmesine izin verdi. Şehzade Ahmed, Konya'da hükümdarlığını ilân etti ve oğlu Alâeddin'i Bursa'yı ele geçirmek üzere gönderdi. Şah İsmail'den de yardım istedi. Selim, Bursa üstüne yürüdü. Alâeddin Çelebi çekildi. Ankara'da bulunan Ahmed, Amasya'ya döndü. Selim, Ahmed'in anlaşma teklifini olumlu karşılamadı. Baskınla Ahmed'i Amasya'da ele geçirmek istedi, fakat bir sonuç alamadı. Ahmed'i tutan sadrazam Koca Mustafa Paşayı idam ettirdi. Korkut'a, devlet adamlarının ağzından, onun hükümdar olmasını isteyen mektuplar yazdırdı. Korkut'un bu mektuplara verdiği cevaplardan padişahlıkta gözü olduğunu anlayan Selim, Korkut'u ortadan kaldırmak için Bursa'dan Saruhan'a yürüdü. Antalya'ya kaçan Korkut yakalandı ve boğduruldu (kasım 1512). Kardeşi Ahmed'e karşı da kesin harekete geçen Selim, ona da devlet adamları ağzından mektuplar yazdırdı. Bu mektuplardan cesaretlenen Ahmed, kuvvetleriyle Bursa üstüne yürüdü. Yenişehir ovasında Selim'in askerleriyle karşılaşınca durumu anladı, fakat savaşmak zorunda kaldı; kuvvetleri bozguna uğradı, kendisi de yakalandı ve boğduruldu (nisan 1513). Selim, oğlu Süleyman'dan başka osmanlı hanedanının bütün erkeklerini öldürttü. Yalnız şehzade Ahmed'in oğlu Karun Mısır'a sığınmayı başardı. Selim I, cülusunu tebrike gelen macar, venedik, memlûk ve öteki devlet elçileriyle dostluk ve barış antlaşmalarını yeniledi. Osmanlı devleti için asıl tehlikenin İran'dan geldiğine inanıyordu. Akkoyunlu devletini yıkarak İran'ın başına geçen Şah İsmail (1502), Anadolu'da yaşayan alevîlere daî ve halifeler göndererek propaganda ile onları hâkimiyeti altına almağa çalışıyordu. Bayezid'in son devirlerinde Memlûklar ile çatışmaların başarısızlıkla sonuçlanması ve tımar usulünün bozulması sonucu şiî faaliyetinin artışı Osmanlı devletini parçalayıcı bir durum yaratmıştı. Bayezid'in son devrinde Şahkulu Bab Tekeli gibi şiî ayaklanmaları güçlükle bastırılmıştı. Selim I, ulemanın verdiği fetva üzerine Anadolu'da 40 000 kadar şiîyi öldürttü. İran ile ilişkileri kesti. İstanbul'da yapılan bir toplantıda, Şah İsmail'in durumu incelendi. Şiîlere cihat açılması hakkında fetva alındı. Şah İsmail de Osmanlılar ile savaşmak için hazırlıklara başladı, batı sınırları kumandanlığını Ustaçluoğlu Mehmed Hana verdi. Venedik'i askerî ittifaka çağırdı. Özbekleri Selim aleyhine kışkırttı. Ordusuyle İstanbul'dan hareket eden Selim, Kayseri'ye kadar ilerledi. Dulkadıroğlu Alâüddevle'yi de İran'a karşı yaptığı sefere katılmağa çağırdı; fakat Alâüddevle yaşlılığını ileri sürerek İran seferine katılmaktan kaçındı. Bu sırada donanma da Trabzon'a hareket etti. Selim ve Şah İsmail karşılıklı hakaret mektupları yazdılar. Erzincan'dan sonra yeniçeriler, seferin uzaması, yiyecek sıkıntısı ve ordu içindeki şiîlerin etkisiyle geri dönmek istediler. Selim askeri geri dönmek için teşvik edenlerden Hemdem Paşayı öldürttü ve ordusunun ilerlemesini sağladı.

Osmanlı ordusuyle Şah İsmail'in kumandasındaki iran ordusu Çaldıran'da karşılaştı (ağustos 1514). Selim, hemen savaşa girilmesine karar verdi. Yapılan savaşta İranlılar yenildi (23 ağustos 1514). [Bk. ÇALDIRAN MEYDAN SAVAŞI.] Selim bu büyük zaferden sonra yürüyüşe devam ederek 5 eylülde Tebriz'e geldi. Oradan birçok sanatkârı İstanbul'a gönderdi ve büyük servetle şehirden ayrıldı. Kışı Karabağ'da geçirerek İran seferine devam etmek istiyordu. Bazı devlet adamlarının kışkırtmalarıyle yeniçerilerin başkaldırması yüzünden geri döndü. Kars ve Bayburt'a geldi. Burada askeri kışkırtıkları gerekçesiyle sadrazam Hersekzade Ahmed Paşayı ve ikinci vezir Dukakinzade Ahmed Paşayı azletti. Amasya'da yiyecek sıkıntısından askerin yeniden başkaldırması üzerine Dukakinzade Ahmed Paşa sadrazam oldu. Ancak ordudaki huzursuzluk devam ettiği için idam edildi, Hadım Sinan Paşa sadrazamlığa getirildi. Çaldıran savaşı, Osmanlılara Doğu Anadolu'yu kazandırdı. Bu bölgedeki sünnî kürt beyleri Osmanlılar tarafına geçti. Diyarbakır, Urfa, Mardin, Cizre, Rakka Osmanlılara bağlandı. Sadrazam Sinan Paşa, Dulkadıroğlu Alâüddevle üstüne gönderildi.

Sinan Paşa ile dulkadıroğlu kuvvetleri Göksu ovasında çarpıştı. Alâüddevle yenildi ve oğullarıyle birlikte öldürüldü (haziran 1515), Dulkadıroğulları ülkesi Osmanlılara geçti. Bu durum, osmanlı-memlûk ilişkilerini gerginleştirdi. Selim I başkente dönünce (temmuz 1515) sefer sırasında askeri kışkırtan Tacizade Çelebi ile İskender Paşayı idam ettirdi. Memlûklara karşı harekete geçmeğe karar verdi. Pirî Paşanın yönetiminde yeni bir tersane yapımına başlandı. Selim bu hazırlıkları, Memlûklara sezdirmemek için, İran'a karşı yapılıyormuş gibi göstermeğe çalıştı. Memlûkların Halep naibi Hayır Bey ile ilişki kurdu, onu kendi tarafına çekti. Memlûk sultanı Kansu Gavri'yi değerli hediyelerle oyaladı. Sultan durumdan memnun olmakla birlikte bazı tedbirler de aldı. Şehzade Ahmed'in oğlu Kasım'dan yararlanmayı düşündü. Selim, 1516 ilkbaharında sadrazam Hadım Sinan Paşayı 40 000 kişilik bir kuvvetle Maraş'a yolladı. Bu sefer görünüşte Safevîlere karşıydı. Fırat'ı geçerek Diyarbakır'a gitmek için, memlûk sınır beylerinden izin isteyen Sinan Paşanın bu isteği reddedildi. Dulkadıroğulları ülkesinin ele geçirilmesinden ve Selim'in hazırlıklarından endişelenen Kansu Gavri, yanına şehzade Ahmed'in oğlu Kasım'ı alarak Mısır'dan Halep'e geldi. Yerine kardeşinin oğlu Tomanbay'ı bıraktı. Osmanlı ordusu Kayseri'de toplandı. Kansu'nun Halep'e ilerleyişi sırasında Selim, Kansu Gavri'ye, Rumeli kazaskeri Zeyrekzade Rükneddin, Karaca Paşa ve Bursa Kadısı Alâeddin Ali Çelebi'yi elçi olarak gönderdi; memlûk sultanı osmanlı elçilerine hakaret etti. Selim de Mısır elçilerine aynı şekilde davrandı ve Kansu Gavri'yi savaşa çağırdı, sonra Gaziantep yönünde ilerledi. Yol üzerindeki şehirler ve kasabalar ile Malatya'yı aldı. İki ordu, Halep'in kuzeyinde Merci Dabık*ta karşılaştı (24 ağustos 1516). Bu savaşta önce memlûk sağ kolu bozuldu. Sonra da bütün memlûk ordusu yenildi. Kansu savaşta öldü. Memlûk sultanının karargâhı eşyasıyle ele geçirildi. (Bk. MERCİ DABIK SAVAŞI.) Halep Osmanlılara teslim oldu. Hama, Humus ve Şam ele geçirildi. Selim I, Şam'da 2 ay kaldı. Muhiddin Arabî'nin kabri yanına cami yaptırdı. Arap urbanı ve Dürzîlerle dostça ilişkiler kurdu. Dürzî emîri Maanoğlu Fahreddin I'e Lübnan sancakbeyliğini verdi. Savaşta Memlûkların tarafını tutmuş olan Lübnan'ın büyük ailelerinden Garb Bohtorlarını affetti ve İbnül Haneş gibi, urbana paralar dağıtarak bunları kendi tarafına çekti. Memlûkların yöne-

Yavuz Sultan SELİM'in tahta çıkışı, minyatür, (Hünername'den)

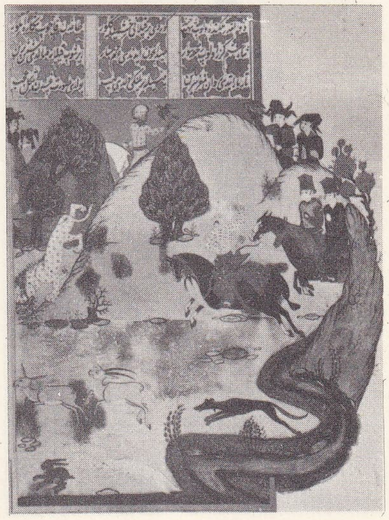

Yavuz Sultan SELİM kaplan avında, minyatür, (Hünername'den)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

SELİM II
minyatür

timinden ve vergilerinden memnun olmayan halk, Osmanlıları iyi karşıladı. Safed, Nablus, Kudüs, Aclun, Gazze alındı. Gazze valisi Canberdi Gazalî karşı koymak istediyse de yenildi (1516 aralık). Selim bütün Suriye'ye hâkim olduktan ve bu ülkeyi Osmanlı devletine bağladıktan sonra tekrar Mısır ile ilgilenmeğe başladı. Mısır'da Kansu Gavri'nin yerine tahta geçen Tomanbay II'nin üstüne yürümeden önce ona bir mektup yazdı. Kendisine bağlı olmak şartıyle Gazze'den sonra bütün Mısır'ın yönetimini ona bırakacağını bildirdi. Fakat Tomanbay bu teklifi kabul etmedi. Selim'in gönderdiği elçileri öldürttü. Selim Şam'dan hareket ederek Kudüs'e ve oradan Gazze'ye geldi, çöl geçildi ve osmanlı ordusu Kahire yakınındaki Reydaniye'ye vardı. Tomanbay da Salihiye'de Mukaddem dağında Selim'e karşı koymağa hazırlandı. Selim Mukaddem'in çevresinden dolaşarak düşmanı şaşırttı. Savaş sırasında Tomanbay II bazı kuvvetlerinin başına geçerek osmanlı ordugâhını bastı, fakat Selim'i öldürmeyi başaramadı. Tomanbay büyük bir cesaretle ileri atılan sadrazam Sinan Paşayı Selim sanarak öldürdü. Çok şiddetli geçen savaşta memlûk ordusu yenildi (ocak 1517). Reydaniye Meydan savaşı Kahire'nin ve Mısır'ın Osmanlıların eline geçmesini sağladı. Tomanbay II, 5 gün sonra Kahire'nin bazı kısımlarını tekrar elde ettiyse de şiddetli sokak çatışmalarından sonra şehir Memlûklardan temizlendi. Selim I, Bulak'ta ordugâh kurdu. Tomanbay'ı takip ettirdi. Onun bedevîlere dayanarak yaptığı son direnme de kırıldı; Tomanbay yakalandı ve idam edildi (nisan 1517). Selim I, bir ay Mısır'da kaldı. Mekke şerifinin gönderdiği heyeti kabul etti. Mekke'nin Medine'nin anahtarlarıyle kutsal emanetleri aldı. Selim'in mukaddes yerlere gösterdiği büyük ilgi, Mekke şerifini Osmanlıların tarafına çekti. Hac kervanıyle Şam'dan Kâbe'ye kıymetli hediyeler de gönderildi. Selim I «Hadimül Haremeyniş Şerifeyn» unvanını aldı. Venedikliler Memlûklara Kıbrıs için verdikleri vergiyi Osmanlılara ödediler. Selim, memlûk emîrlerinden Hayır Beyi Mısır valisi tayin ederek Mısır'dan ayrıldı. 1517 Kışını Suriye'de geçirdi. Buranın asayişi, vergi meseleleri, tarihî ve dinî binaların onarımıyle uğraştı. Şam valiliğine Canberdi Gazalî'yi tayin etti. Mısır'dan dönerken Kahire'deki âlim, şeyh ve sanatkârları yanına aldı. Mısır kütüphanesindeki elyazma kitapları İstanbul'a getirdi. İstanbul'a gelenler arasında son Mısır abbasî halifesi Mütevekkil Âlallah da vardı. Mütevekkil daha sonra halifeliği Selim'e bıraktı.

Selim I, Mısır dönüşünden sonra özellikle donanma ile ilgilendi. Doğu ticaretinin önemini anladığından Filistin ve Mısır kıyılarını İstanbul'a denizyoluyle bağlamayı düşündü. Mısır'da bulunduğu sırada bu iş için memlûk denizcisi Selman Reis'i İstanbul'a gönderdi. Haliç'teki eski bizans tersanesinin yerine yenisinin yapılmasını emretti. Suriye ve Mısır'dan kürekçiler getirildi. Selim'in amacı Rodos'a, Kıbrıs'a veya Silcilya'ya bir sefer yapmaktı. Sadrazam Pirî Paşayı kapıkulu askeriyle Edirne'ye yolladı. Arkadan kendi de hareket etti (1520). Ancak sırtındaki şirpence çıbanından rahatsız olduğundan Çorlu'da bir süre dinlendi; yapılan tedaviden sonuç alınamayacağını anladığı için vezirlerini çağırttı. Oğlu Süleyman'ın gelmesi için haber gönderdi ve bu sırada öldü (21 eylül 1520). Ölümü, oğlu Süleyman gelinceye kadar gizli tutuldu. Sonra İstanbul'da Mirza sarayı denilen bugünkü Sultanselim camii yanına gömüldü. Selim I kısa süren saltanatında daha çok savaşlar ve savaş hazırlıklarıyle uğraştığından büyük imar hareketlerine giremedi. Sadece Şam'da Muhiddin Arabî için türbe, cami ve imaretle Konya'da Mevlânâ dergâhında su tesisleri yaptırdı. Edebiyatla da ilgilenen Yavuz Sultan Selim'in farsça bir *Divan*'ı, birkaç tane türkçe şiiri vardır. (→ Bibliyo.) [M]

SELİM II, türk padişahı (İstanbul 1524-ay.y. 1574). Kanunî Sultan Süleyman'ın Hurrem Sultan'dan doğan ikinci oğlu. Sarayda eğitim gördükten sonra Konya sancakbeyliğine tayin edildi (1542). Şehzade Mehmed'in ölümü üzerine Manisa'ya gönderildi. Şehzade Mustafa'nın da Kanunî Sultan Süleyman tarafından öldürülmesi üzerine tahtın vârisi olarak Selim ve kardeşi Bayezid kaldı. Selim, lalası Kara Mustafa Paşanın teşvikiyle kardeşine karşı mücadeleye girişti. Konya'da yapılan savaşta kardeşini yendi; Bayezid İran'a sığındı (1559); onun İran'da dört oğluyle birlikte öldürülmesi üzerine tahtın tek vârisi oldu. Kanunî'nin ölümüyle tahta çıktı (1566); Selim II, devletin yönetimini damadı ve sadrazamı olan Sokullu Mehmed Paşaya bıraktı. Kendisi de sarayına çekildi, devlet işleriyle ilgilenmedi. Osmanlı imparatorluğu, onun devrinde de Kanunî dönemindeki büyüklüğünü muhafaza etti. Bununla birlikte iktisadî sıkıntıların arttığı Anadolu'da yer yer olaylar çıktı. Arabistan yarımadasında ayaklanmalar oldu. Yemen'de çıkan imam Mutahhar isyanını Mısır beylerbeyi Koca Sinan Paşa bastırdı. Selim II devrindeki önemli olaylardan biri Don ve Volga nehirleri arasında bir kanal açarak, Hazar denizini bu kanalla Karadeniz'e bağlamak teşebbüsüydü. Sokullu'nun bundan amacı donanmayı Karadeniz'den Hazar denizine geçirmek ve İran savaşlarında ordunun ikmalini daha kolaylıkla sağlamak; Kazan ve Astrahan'ın Rusların eline geçmesi üzerine kuzeyde Osmanlı devleti aleyhine bozulan dengeyi yeniden Osmanlı devleti lehine çevirmekti. Hive hanı Hacı Muhammed, İranlıların ve Rusların hacca gitmek isteyen hiveli müslümanlara zorluk çıkardıklarını belirterek bu yolun açılması için Astrahan'ın Ruslardan alınmasını istedi; bunun üzerine kanalın açılmasına teşebbüs edildi; fakat Don ve Volga nehirleri arasındaki 6 deniz mili olan uzaklığın üçte biri kazıldığı sırada rus çarı İvan IV, elçisi aracılığıyle Selim II'yi tahta çıktığından dolayı tebrik etti (1570) ve Osmanlı devletiyle dostça ilişkilerin devamını istediğini belirtti. Selim II de bunun, Astrahan yolunun açılması ve Moskova'da alıkonan Kırım elçisinin serbest bırakılmasıyle mümkün olacağını belirtti. Osmanlılar o sıralarda Kıbrıs'ın fethiyle yakından ilgileniyorlardı, bundan dolayı Ruslara karşı etkili bir siyaset uygulama imkânları yoktu. Bu sebeple kanalın açılma teşebbüsü gerçekleşmedi. Kanunî devrinde başlatılan Hint denizi siyaseti, Selim II zamanında da devam etti. Sumatra adasındaki Açe sultanlığı, Portekizlilere karşı yardım isteyince bir miktar malzeme, sanatkâr ve asker yardımı yapıldı (1560). Sokullu, Süveyş kanalının açılmasına da teşebbüs etti. Bu teşebbüsün gerçekleşmesi halinde donanma kolaylıkla Kızıldeniz'e geçebilecek, Portekizlileri Hint yarımadasından geri atmak mümkün olacaktı. Akdeniz ticaretinde önemli gelişmeler sağlayacak bu düşünce de bir sonuca ulaşmadı. Selim II zamanında Doğu Akdeniz'deki durumu dolayısıyle Kıbrıs adasının fethine girişildi. Doğu Akdeniz'de osmanlı hâkimiyetini kuvvetlendirmek için adanın ele geçirilmesi gerekiyordu. Piyale Paşa ve Lala Mustafa Paşa da adanın Venediklilerden alınmasını istiyordu. Ayrıca padişahın yakın adamlarından olan Yosef Nassi ve şeyhülislâm Ebussuud Efendi de aynı düşüncedeydi. Sokullu ise, avrupa devletlerinin Osmanlılara karşı birleşmesinden çekindiği için Kıbrıs'ın fethine karşıydı; fakat Venedik'e savaş açıldı. Selim II Kıbrıs seferi serdarlığına Lala Mustafa Paşayı, donanma kumandanlığına Piyale Paşayı tayin etti. Önce Lefkoşe ele geçirildi (9 eylül 1570); sonra da bütün Kıbrıs alındı (1 ağustos 1571). Antalya, Adana, Bozok sancaklarından getirilen halk Kıbrıs'a yerleştirildi. Sokullu'nun düşündüğü gibi, Kıbrıs'ın Osmanlılara geçmesi üzerine Papalık, Venedik ve İspanya Osmanlılara karşı birleşti. Müttefik donanması osmanlı deniz kuvvetlerini İnebahtı'da yenilgiye uğrattı (1571). Sokullu ve kaptanıderyalığa getirilen Kılıç Ali Paşanın çabalarıyle kuvvetli yeni bir donanma meydana getirildi; müttefikler 1572 baharında denize açılan donanmanın karşısına çıkamadı. Venedik 300 000 duka tazminat ödemeyi kabul etti. İspanyollar Kıbrıs'ın alınmasından sonra da Akdeniz'de mücadeleye devam etti. Yardım isteyen gırnata müslümanlarına yardım edilemedi. Tunus'taki Halkulat kalesini elinde bulunduran İspanyollar Tunus şehrine saldırdılar. Bu olay türk - ispanyol ilişkilerini gerginleştirdi. İspanyol donanma kumandanı Don Juan Tunus'u ele geçirdi. Selim II bu önemli şehrin geri alınmasıyle kaptanıderya Kılıç Ali Paşayı görevlendirdi; Sinan Paşayı da kara kuvetlerinin başına serdar tayin etti. Sinan Paşa ile Kılıç Ali Paşa Tunus'u ve İspanyolların elinde bulunan bazı küçük limanları ele geçirdiler. Tunus bir eyalet haline getirildi (1574) ve yönetimi Ramazan Paşaya verildi. (→ Bibliyo.) [M]

SELİM III, türk padişahı (İstanbul 1761 - ay.y. 1808). Mustafa III'ün oğlu. Annesi Mihrişah Sultan. Babasının ölümü üzerine amcası Abdülhamid I padişah, Selim III de veliaht oldu (1774). İyi bir eğitim gören şehzade Selim, özellikle musiki ve edebiyatla ilgilendi. Arapça, Farsça ve islâmî bilgiler öğrendi.

Abdülhamid I ölünce osmanlı tahtına Selim geçti (1789). Bu sırada, 1787'de başlayan Osmanlı-Rus-Avusturya savaşları devam ediyor ve osmanlı orduları, Ruslar ve Avusturyalılar karşısında başarı gösteremiyordu. Selim III, durumu görüşmek üzere büyük bir meclis toplanmasını emretti (16 mayıs 1789). Revan köşkünde yapılan bu toplantıya bütün devlet ilerigelenleri katıldı. Selim III toplantıda, devlet işlerinin düzeltilmesi yolunda talimat verdi. Malî durumun ıslahı için sarayda bulunan altın ve gümüş eşyadan büyük bir kısmını paraya çevirtmek için darp-

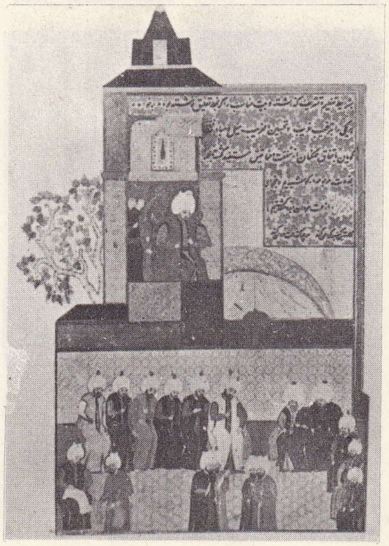

SELİM III
zamanında
kubbealtı toplantısı

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

haneye yollattı. Sadrazam Yusuf Paşa azledildi. Fransa ve İspanya elçileri hükümdara barış yapılmasını tavsiye ettiler. Prusya da Kırım'ın kurtarılması için anlaşma teklifinde bulundu. İsveç ise Osmanlı imparatorluğu yanında savaşa girmeğe hazır olduğunu bildirdi. Ordugâhta bulunan devlet adamları savaşın devamını istemiyorlardı. Buna rağmen Selim III savaşın devamını emretti. 11 Temmuz 1789'da İsveç ile bir antlaşma imzalandı; fakat, Osmanlı devleti bu antlaşmadan yararlanamadı. Osmanlı ordusu Fokşan'da yenilgiye uğradı. Selim buna rağmen cesaretini kaybetmedi; ordu, karşı saldırıya geçmek için Bozo suyu yakınında toplandı. Burada yapılan savaşta osmanlı kuvvetleri tekrar yenildi. Avusturyalılar Bükreş'e girdi. Belgrad, Avusturyalıların eline geçti. Bu durumda Selim III Prusya'nın antlaşma teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Prusya kralı Wilhelm II (1785-1797) Avusturya ile Reichenbach antlaşmasını yaptı. Bu antlaşmada Avusturya'nın Osmanlılar ile savaşa son vermesi şart koşuldu. Avusturyalılar Osmanlı devletiyle Ziştovi* barış antlaşmasını imzaladılar (4 ağustos 1791). Avusturya başta Belgrad olmak üzere savaşta aldığı yerleri geri verdi. Bundan sonra Selim III, Ruslara karşı açılmış olan savaş üstünde durdu. Karadeniz'de osmanlı donanması başarılar kazanmasına rağmen durum Osmanlı devleti aleyhine gelişti; 1790 sonbaharında Kili, İsmaili, Tolcu, İshakçı gibi önemli kaleler Rusların eline geçti. Bu savaşlarda sadrazam Şerif Hasan Paşanın yetersizliği görüldüğünden yerine Koca Yusuf Paşa yeniden sadrazamlığa getirildi. Selim III, Rusya ile yapılan barışın başarılı olması için Ruslara karşı bir zafer kazanılmasını gerekli görüyordu. Pâdişahın bütün gayretine rğmen, dört yıldan beri devam eden savaşlar malî güçsüzlüğe; özellikle, orduda düzensizliğe sebep olmuştu. Bu şartlar altında osmanlı ordusunun Ruslara karşı üstünlük sağlamasının mümkün olmadığı anlaşıldı. Kafkas cephesinde Canikli Ali Paşa, emirleri dinlemeyerek Ruslara teslim oldu. Balkanlar'daki cephede de hiç bir başarı elde edilemedi. İngiltere, Prusya ve İspanya'nın aracılığıyle Selim III, Rusya ile barışa razı oldu ve sekiz aylık bir mütareke yapıldı (18 ağustos 1791). Daha sonra da Yaş* barış antlaşması imzalandı (10 ocak 1792). Bu antlaşma ile iki devlet arasında Balkan yarımadasında Dniester, Kafkasya'da Kuban ırmakları sınır olarak kabul edildi. Yaş antlaşmasından sonra, Osmanlı devleti, Fransa'nın Mısır'a saldırısına kadar bir barış dönemine girdi. Bundan yararlanan Selim III şehzadelik devrinden beri Osmanlı devletinde yapmak istediği ıslahat hareketlerine başladı.

Yalnız askerî alanda değil, devlet kurumlarının toptan bir ıslahata ihtiyacı olduğuna inanıyordu. Selim III «Nizamıcedit» adıyle geçen bu ıslahat hareketlerinde Avrupa'nın bilim ve teknolojisinden yararlanarak Osmanlı devletindeki idarî, mülkî, askerî, ticarî, zıraî ve ilmî kurumlara yeni bir şekil vermek istiyordu; fakat Osmanlı imparatorluğunda bu uygulamayı gerçekleştirmek günün şartları bakımından zordu. Bununla birlikte Selim III, ıslahat hareketlerine cesaretle girişti. Avrupa'yı daha iyi tanımak için Ebubekir Râtib Efendiyi elçi olarak Viyana'ya gönderdi. Râtib Efendi, sefaretnamesinde avrupa devletlerinin teşkilâtı hakkında bilgi verdi; ayrıca Osmanlı devletinde ilerleme ve gelişmenin gerçekleşmesi için avrupa devletlerindeki bütün kurumların örnek alınması gereğini belirtti. Selim III devlet ilerigelenlerinden 20 kişiye ve osmanlı ordusunda uzman olarak bulunan fransız Bertrand ile isveçli Ohsson'a yapılacak ıslahat hakkında lâyihalar hazırlattı; kendisine sunulan ıslahat lâyihalarında, öncelikle ordunun bir düzene sokulması öngörülüyordu. Devrin bilim adamlarından İsmet Beyin başkanlığında kurulan bir heyet ıslahat programı hazırlamakla görevlendirildi. İsmet Beyin başkanlığındaki heyet 72 maddelik bir program hazırladı. Selim III önce askerî kurumların düzeltilmesine girişti. Nizamıcedit adı altında yeni bir ordunun kurulmasına başlandı. (Bk. NIZAMICEDİT.) «Tecdidi Kanunu Tımar ve Zeamet» (Tımar ve Zeamet Kanununun Yenilenmesi) adıyle yeni bir kanun çıkarıldı (10 temmuz 1792). Bu kanun gereğince savaşlara katılmayan tımar ve zeamet sahiplerinden topraklarının alınması öngörüldü. Osmanlı ordusunun teknik sınıflarını meydana getiren Lâğımcı, Topçu ve Humbaracı ocakları için yeni nizamnameler hazırlandı. Humbaracı ocağı için Hasköy'de, Lâğımcılar ocağı için Tophane çevresinde topçu ve top arabacısı kışlaları yapıldı. Osmanlı donanmasının yeniden düzenlenmesi için «Tersane nizamı» adıyle yeni bir tüzük hazırlandı. Kara ve deniz kuvvetlerine subay yetiştirmek için Haliç'te Sütlüce yakınında açılmış olan «Mühendishane* Bahrî Hümayun» genişletildi; yanına «Mühendishanei* Berrî Hümayun» kuruldu. 1793'te Nizamıcedit ordusu için de ayrı bir kanun çıkarıldı. Levent çiftliğinde kışlalar yapıldı; Nizamıcedit askerlerinin yetiştirilmesine başlandı. Selim III bu yeni kuruluşlara gelir sağlamak için «İradıcedit» adı altında yeni bir hazine meydana getirdi. Yeni vergiler konuldu. Selim III zamanına kadar Osmanlı devleti, yabancı devletlerle olan ilişkilerini geçici olarak bu devletlerin merkezlerine gönderdiği elçiler veya İstanbul'daki yabancı devlet temsilcileriyle yürütüyordu. İlk olarak Selim III Agâh Efendiyi Londra'ya, Esseyid Ali Efendiyi Fransa'ya, Münib Efendiyi Avusturya'ya daimî elçi tayin etti. Bu reform hareketlerinin yanı sıra, eyaletlerde âyanın çıkardığı isyanlarla da uğraştı. Âsi âyan içinde Yanya'da Tepedelenli Ali Paşa, Vidin'de Pazvandoğlu, Rusçuk'ta Tırsinikoğlu, Silistre'de Yılıkoğlu Süleyman Ağa başta geliyordu. Bu isyanların yanında, Balkanlar'da Sırplar ve Karadağlılar da bağımsızlıklarını kazanmak için ayaklandılar. Selim III'ün tahta geçmesinden birkaç ay sonra Fransa'da devrim patlak verince Selim III Fransa'ya cephe alan avrupa devletlerine katılmadı ve bu ülkeye karşı dostça bir siyaset takip etti. Rusya, İngiltere ve Avusturya'nın ısrarlarına rağmen Fransa ile olan iyi ilişkilerini bozmadı. 1795 Basel antlaşmasından sonra Prusya, devrim Fransa'sını resmen tanıyınca Osmanlı devleti de tanıdı. 1797'de Campo-Formio antlaşmasıyle Fransa Dalmaçya kıyılarındaki venedik topraklarını aldı. Bu durum, Fransa'nın Osmanlı imparatorluğuna karşı güttüğü siyasetin değişmesine sebep oldu. Fransa, Dalmaçya'ya yerleşince Fransız devriminin etkileri osmanlı topraklarına da sızmağa başladı. Fransızlar müslüman olmayan osmanlı uyrukluları kışkırttılar. Fransa, Akdeniz'de İngiltere'nin üstünlüğüne son vermek ve onun Hindistan'daki sömürgelerini ele geçirmek için Akdeniz ile Hindistan arasındaki en kısa yolun geçtiği Mısır'ı ele geçirmek istedi. Fransız generali Napolyon Bonapart Mısır'a asker çıkardı (1798); Kahire'ye girdi. Selim III Fransızlara karşı hemen savaş açmadı; avrupa devletlerini arasında müttefikler aradı. İngiltere ve Rusya ile birleşerek Fransa'ya karşı antlaşmalar yaptı. İngiliz amirali Nelson, Abukir'de fransız donanmasını yaktı. Osmanlı devleti, Fransa'ya bundan sonra resmen savaş açtı. Rus donanmasıyle birleşen osmanlı donanması Akdeniz'de fransızların eline geçmiş olan Zanta ve Kefalonya adalarını aldı. Parga ve Preveze de Osmanlılara geçti. Napolyon, Osmanlı devletini barışa zorlamak için Suriye'ye saldırdı; Ariş, Gazze ve Yafa'yı aldı. Akkâ kalesini kuşattı. Cezzar Ahmed Paşanın savunması sonucu Napolyon yenilerek Mısır'a döndü. Mısır'da yapılan çeşitli savaşlardan sonra Fransızlar Mısır'ı boşaltmak zorunda kaldılar (28 haziran 1801). Mısır savaşı bittikten sonra Arabistan'da vahhabî isyanları çıktı (1803). Ayrıca, Selim III'ün gerçekleştirmek istediği ıslahata başta yeniçeriler olmak üzere bir kısım devlet adamları tepki göstermeğe başladı.

Rumeli'ye geçmek isteyen Nizamıcedit ordusuna karşı Edirne'de bir isyan çıktı. Ordu, Rumeli'ye geçemedi ve geri dönmek zorunda kaldı. Bundan sonra Selim III'e karşı olanlar İstanbul'da da harekete geçtiler. Nizamıcedit ordusuna girmeleri istenen İstanbul boğazı kalelerinin yamakları, şeyhülislâm Ataullah Efendi ve sadaret kaymakamı Köse Musa Paşanın kışkırtmasıyle ayaklandılar. Bu sırada Rusya, savaş ilân etmeden Osmanlı devletine saldırıya geçti. Selim III kan dökülmesinden çekindiği için İstanbul'daki nizamıcedit askerini âsilere karşı kullanmaktan çekindi. (Bk. KABAKÇI MUSTAFA İSYANI.) Âsilere Nizamıcedit'in kaldırıldığını bildiren bir ferman verdi. Buna rağmen âsiler Selim III'ü tahttan indirerek yerine Mustafa IV'ü padişah yaptılar (1807); fakat onu ve ıslahat hareketlerini tutanlar Selim'i tekrar tahta çıkarmak için çalışmağa başladılar. Bunların teşvik ettiği Alemdar* Mustafa Paşa ordusuyle İstanbul'a geldi. Selim III'ü tekrar tahta çıkarmak için Topkapı sarayını bastı. Mustafa IV, tahtı kaybetmemek için kardeşi Mahmud'un ve Selim'in öldürülmesini emretti. Şehzade Mahmud kurtuldu; fakat Selim III öldürüldü. Selim III, Lâleli'de babası Mustafa III'ün yaptırdığı cami yanındaki türbesine gömüldü.

İLHAMÎ mahlasıyle şiir yazan Sultan Selim III, divan edebiyatı geleneğini sürdüren geçiş dönemi şairlerindendir. Mevlevî olduğu için gazellerinde tasavvuf kavramları önemli bir yer tutar. Daha çok âşk konularını işledi. Şiirlerinde yer yer Nedim ve Şeyh Galib etkisi görülür. Dili çağına göre açık ve akıcı, anlatımı yumuşaktır. Özellikle gazellerinde halk deyimleri, bazı atasözleri görülür. Selim III'ün şiirinde süslü ve ince hayaller, içli duyuşlar ağır basar. Bazı gazellerinde şiirle musikiyi bağdaştırmağa çalışır. Şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. Şiirin dışında musikiyle de uğraşan Selim III *suzidilara** makamını buldu. Bu makamda bir Beste ve Semai'si, ayrıca, pesendide bir *Beste* ve *Semai*'si vardır. Şehnaz, muhayyer, sünbüle şehnaz buselik, hüzzam, şevkitarab, şevkefza makamlarında şarkılar besteledi. (→ Bibliyo.) [M]

Seliman höyüğü, Ceyhan'ın 15 km kuzeydoğusunda, Tepesidelik'in güneyinde, Ceyhan - Toprakkale tren yolunun kuzeyinde yer alan bir roma yerleşmesi. Önemli yapıların tepede olduğu kabul edilir. Burada, bizans çanak çömleği de bulunmuştur. (M)

SELİMBRİA. Bk. SILIVRI.

SELİM DEDE, Selim III'ün kendi bestelerinde, bağlı olduğu mevlevî tarikatına saygısını göstermek için kullandığı ad. (M)

SELİM GİRAY I, Kırım hanı (öl. 1704), Bahadır Giray'ın oğlu. 1671'de Kırım hanı oldu. Osmanlı ordusuyle birlikte Kamaniçe seferine katıldı (1671). Şeytan İbahim Paşa ile birlikte Çehrin kalesinin alınmasıyle görevlendirildi (1677). Kale ele geçirilemedi; İbrahim Paşa serdarlıktan, Selim Giray da hanlıktan azledildi (1678). 1684'te ikinci defa Kırım hanı oldu. Balkanlar'da Osmanlı devletine bağlı hıristiyanların isyanlarını bastırdı, Kaçanik palangası yakınlarında 12 000 kişilik bir avusturya ordusunu yendi. 1691'de kendi isteğiyle hanlıktan ayrıldı. 1692'de üçüncü defa Kırım hanı oldu, Lugos kalesinin alınmasıyle sonuçlanan savaşlara katıldı (1695). Karlofça antlaşmasından sonra kendi isteğiyle tekrar hanlıktan ayrıldı. Silivri yakınlarındaki çiftliğine çekildi. 1702'de dördüncü defa Kırım hanı oldu. (M)

SELİM GİRAY II, Kırım hanı (öl. Kırım 1748), Kaplan Giray'ın oğlu. Selâmet Giray zamanında kalgay oldu (1740-1743); sonra onun yerine hanlığa getirildi (1743). [M]

SELİM GİRAY III, Kırım hanı (öl. Vize 1786). Fetih Giray II'nin oğlu. Amcası Arslan Giray'ın hanlığında kalgay oldu (1748). 1764-1768, 1770-1771, 1777-1778 Yıllarında Kırım hanlığı yaptı. İkinci hanlığı sırasında Kırım Ruslar tarafından işgal edildi. Selim Giray Ruslara karşı savaşmadı ve İstanbul'a kaçtı (1771), 1777'de Şahin Giray'ın yerine Kırım hanı tayin edildiyse de Rusların Kırım'a askerî kuvvet göndermeleri üzerine tekrar İstanbul'a kaçtı (1778). [M]

SELİMÎ i. (Yavuz Sultan *Selim*'in adından osmanlıca *selîmî*). *Esk.* Üzerine ince ve beyaz tülbent sarılan silindir biçiminde kavuk.

— ANSİKL. *Selimî,* Yavuz Sultan Selim

zamanında kullanıldı. Boyu 65 sm olan bu serpuş kesik koni biçimindeydi ve üzerine tülbent sarılırdı. Dârüssaade ağasıyle sefer ve törenlerde sadrazamlar, kapıcılar kethüdası, yeniçeri ağası, defterdar ve reisülküttap, selimî giyerdi. (M)

SELİMİYE i. (*Selimiye* [Üsküdar, İstanbul] yer adı'ndan). Kıyf. *Esk.* Bir çeşit kumaş. (M)

SELİMİYE, Suriye'de (Hama ili) şehir, Humus'un kuzeydoğusunda; 21 300 nüf. Pazar yeri (tahıl ve pamuk). Millî tarım okulu. Bizanslılardan kalma birçok yıkıntı. (L)

SELİMİYE, Ege bölgesinde (Muğla ili, Milas ilçesi) bucak; 13 830 nüf. (1965); 25 köy. — *Bucak merkezi,* 2 144 nüf. (1965). Milas'ı İzmir'e bağlayan asfalt yolun 16. km'sinde, yüksl. 75 m. (M)

SELİMİYE, Akdeniz bölgesinde Antalya körfezinin kuzeydoğu kıyısında, Antalya ilinin Manavgat ilçesi içinde, ilçe merkezine 8 km uzaklıkta köy; 443 nüf. (1965). Selimiye köyü, yanı başında bulunan Side* harabeleri dolayısıyle gelişmektedir. Plaj, moteller. (M)

SELİMİYE, İstanbul'un Anadolu yakasında, Üsküdar ile Haydarpaşa arasında, Harem iskelesiyle Kavak iskelesine hâkim yarlar üzerinde semt. Eskiden bahçeli seyrek evlerin bulunduğu bu semtte, XIX. yy. başlarında Selimiye kışlası ve Selimiye camii yaptırıldı; bundan sonra burası Selimiye adıyle bir oturma semti oldu. (M)

Selimiye camii, Edirne'de cami. Selim II tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldı (1569-1575). Tepe üzerine yapılan cami 43,28 m yüksekliğinde; 31,28 m çapında büyük bir kubbeyle örtülüdür. 6 m genişliğinde kemerlerle birbirine bağlanan ve 8 ayağa dayanan ana kubbenin basıklığı, köşelerde yer alan minarelerle giderilir. Mihrap tarafına doğru çıkıntı yapan bölümden başka yarım kubbeli yeri yoktur. Ancak köşelerde, kubbeyi taşıyan ayakların bir devamı sayılan küçük kubbeler vardır. Aşağıdan yukarıya doğru dört basamaklı olarak yükselen ve değişik renkli taşlarla zenginleştirilen yapı, büyüklük, yükseklik, topluluk ve ışık oranlarındaki ahenk bakımından dünyaca sayılı eserlerden biridir. Mimar Sinan, burada tek bir kubbeyle hem mekânı örttü, hem de dış görünüşün ana çizgilerini belirledi. Öteki camilerde olduğu gibi burada dış kontur doğrudan doğruya iç yapıdan geliştirildi. Caminin dört köşesinde yer alan 70,89 m yükseklikte ve üçer şerefeli minarelerden, cümle kapısının iki yanındakilerin şerefelerine ayrı ayrı merdivenlerden çıkılır. Ötekiler birer merdivenlidir. Selimiye bir külliye olarak yapıldı. Taş duvarlarla sınırlandırılan geniş avlu içinde dârülsıbyan, dârülkurra, dârülhadis gibi bölümler vardır. Avlu içinde revaklarla çevrili, ortada mermerden oymalarla süslü bir şadırvan olan medrese bugün müzedir. Cami terası altında bulunan arasta, Murad III zamanında camiye vakıf olarak, Mimar Davud'a yaptırıldı. Selimiye camii süsleme bakımından oldukça zengindir. Ayakları birbirine bağlayan kemerler sonradan kımızı beyaz boyalarla bozuldu. Mermer mimberin işçiliği çok güzeldir. Mihrap duvarı, mimberin arkası ve külâhıyle, caminin alt kat pencerelerinin alınlıkları çini dekoruyle kaplıdır. Mihrap duvarındaki büyük panoların renk ve kompozisyonları osmanlı çiniciliğinin en güzel örnekleri sayılır. Üst bölümde lâcivert üzerine beyaz boya ile yazılı sureler vardır. Mihrabın sol tarafındaki hünkâr mahfili, devrin en güzel çinileriyle süslüdür. Çinilerin bazısı (1877-1878) osmanlı-rus savaşı sırasında rus generali Skobelef tarafından söktürülerek Moskova'ya götürüldü. Sonradan yerleri boya ile kapatıldı. Hünkâr mahfilinin bütün duvarları yarıya kadar çini kaplıdır. Kafesler buraya sonradan konuldu. Cümle kapısı mermerden skalaktitlerle süslüdür. Avlu dış kapısında bile ince bir işçilik göze çarpar. Yağmur sularının akıtılmasına yarayan dışarıya fırlamış olukların duvara düşen gölgeleri, süslü pencere alınlıkları, kapı etrafını çeviren çiniler ve yazılarla süslü levhalar cepheye optik bakımdan bir canlılık verir. (M)

Selimiye kışlası

Selimiye camii, İstanbul'da Üsküdar'da Selimiye kışlasının kuzeyinde cami. Selim III tarafından yaptırıldı (1801-1805). Barok üslûbunda, dikdörtgen geniş bir avlunun içinde yer alır. Doğu, batı, kuzey ve güneyden birer girişi vardır. Esas giriş batıdadır, buraya on basamaklı bir merdivenle çıkılır. Cami kare planlıdır. Ana mekânın üzerini örten kubbe tuğla ile örülmüştür, üzeri kurşun kaplıdır. Kubbe bina duvarına pandantiflerle oturtulmuştur. Selimiye camiinde, kuzey ve güney cephelerde barok üslûbunda mahfiller yer alır. Son cemaat yeri olarak kullanılan bu kısımlar tonozlarla örtülüdür. Batı cephesinde iki katlı hünkâr daireleri vardır. Mermer sütunlar üzerine oturan bu dairelerden sağdaki, padişahın namaz kılması, soldaki ise dinlenmesi ve ziyaretçi kabulü için ayrılmıştır. Selimiye camiinin gövdeleri yivli, birer şerefeli ve külâhları boğumlu iki minaresi vardır. Somaki mermerden yapılmış olan mihrabın önünde dövme pirinç şamdanlar yer alır. Mimber de somaki mermerdendir ve dört sütun üzerine oturur. Selimiye camii süsleme bakımından oldukça zengindir. Yapıda bol miktarda kullanılan mermer unsurlar, çeşitli oymalarla süslüdür. Kubbe, kalem işi dekor, kubbe göbeği ayetlerle bezelidir. Cami son yıllarda restore edildi. (M)

Selimiye kışlası, İstanbul'da, Üsküdar'da Selimiye semtinde kışla. Selim III tarafından nizamıcedit askerleri için yaptırıldı (1800). Kışlanın yerinde 1555'te Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan, daha sonraki padişahlar tarafından da onarım ve eklerle genişletilen ve 1794'te yanan *Üsküdar* veya *Kavak sarayı* vardı. Kışla ilkin ahşap olarak yapıldı. 1807'de yeniçeri ayaklanması sırasında yandı; daha sonra Mahmud II zamanında yeniden kâgir olarak yapılmağa başlandı (1828). Abdülmecid devrinde devam eden inşaat uzun bir sürede tamamlandı (1842 - 1853). Kırım savaşı sırasında (1854 - 1856) hastahane haline getirilen yapı, Birinci ve İkinci Dünya savaşlarında yeniden askerî birliklere verildi. Bir süre tütün deposu, sonra askerî ortaokul olarak kullanıldı (1959-1963). 1963'te restore edildi. Bugün I. Ordu karargâhı olarak kullanılmaktadır.

Selimiye kışlası oldukça geniş ve eğimli bir alan üzerindedir. Araziye uygun olarak, her cephesindeki kat sayısı değişiktir. Marmara denizine bakan cephesi 267 m, öteki cephesi 200 m uzunlukta olan yapı, dikdörtgen bir avlunun çevresinde yer alır. Dört köşesinde yedişer katlı birer kule vardır. Kışlanın, devrin mimarîsine uygun olarak barok özellik taşıyan kulelerinin alttan beş katındaki dikdörtgen pencerelerin üzerinde bindirmeler ve bunların üzerinde de sağır kemerler bulunur. Öteki iki katın pencereleri yuvarlak kemerlidir. Kulelerin üzeri minare külâhlarına benzer dilimli bir çatı ile örtülüdür. Kışlanın çatısı çift eğimlidir. Dış cephelerdeki süsleme her yüzde aynıdır. Duvarlara bitişik payeler, cepheleri eşit bölümlere ayırır. Bu bölümlerin arasında her katta üçer tane olmak üzere pencereler bulunur. Bazı yerlerde merdivene rastlayan kısımlarda pencere yoktur. İç cephe süslemeleri dış cephede olduğu gibidir. Selimiye kışlasının Boğaz ve Kadıköy cephelerinde en alt bodrum katlarda iki önemli portal yer alır. Her iki portalde de kitabe vardır: batı (Boğaz) portalinin kitabesinden 1854'te Sultan Abdülmecid devrinde, doğu portalinin de (Kadıköy) 1828'de Mahmud II devrinde yapılmış olduğu anlaşılıyor. İki portal de oldukça süslüdür. Marmara cephesinin 1. bodrum katında sade bir portal daha vardır. Ayrıca zemin katta (kumandanlık) Nizamiye kapısı, en sade portaldir. (M)

SELİM MEHMED PAŞA, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1842). Asakiri Mansurei Muhammediye ordusuna girdi (1826). Miralay (1837) ve imrahor (1838) oldu. Vezirlik rütbesiyle Sayda (1841), Maraş (1842), Üsküp (1845), Kastamonu (1847), Konya ve Şehrizor (1849) valiliklerinde bulundu. Anadolu ordusu müşirliğine getirildi (1851), Kırım savaşları sırasında Batum'da bulunan kuvvetlere kumanda etti (1853). Hassa ordusu müşiri oldu (1854, 1857). 4. Ordu kumandanlığına getirildi (1865). [M]

Selimname, Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Trabzon'daki valiliği (1509) zamanından başlayarak, önce Gürcülerle, sonra da babası ve kardeşleriyle olan mücadeleleri ve tahta geçerek Safevî ve Memlûklarla giriştiği savaşları konu edinen eserlere verilen ad.

Özellikle Selim devrinde yaşayarak onunla birlikte seferlere katılan yazarların düzenledikleri *selimname*'ler, Yavuz Sultan Selim'in medhi ile ilgili manzum bölümleri ayrı tutulacak olursa, belgelere dayanan tarihî ve edebî eserlerdir. Bunlar bu dönem olaylarının tespitine ışık tutar. Bu çerçeve içinde yazılan belli başlı Selimnameler ve yazarları şunlardır: 1. *İshak Çelebi* (1465-1537). Bu eserde (yazılışı 1512-1514) Selim'in Gürcistan seferinden bahsedilmemiş, onun zorla Kefe'ye gitmesi, Rumeli'deki teşebbüsleri geniş olarak ele alınmış, babasıyle yaptığı Çorlu savaşı hakkında bilgi verilmiştir. Öteki Selimname'lere örnek olmuştur; 2. *Keşfî* (öl. 1524). Eser (yazılışı 1521) 1511'den itibaren başlar. Son anında bir beyin hastalığı geçirerek deliren Bayezid II'nin ölümü hakkında çok önemli bilgiler verilmekte ve bir mersiye (ağıt) ile anılmaktadır. Bundan sonra Selim'in, İran ve Mısır seferleri anlatılır. Keşfî, bu arada İstanbul ve Galata için de bir murabba yazmıştır; 3. *İdrisi Bitlisî* (öl. 1521). İdris, Selim'in emri üzerine, tanık olduğu tarihî olaylar hakkında Farsça kaleme aldığı Selimname'sinde (yazılışı 1519) Selim'in doğuşundan, İran sınırında vali olmasından ve Gürcülerle olan savaşlarından kısaca bahsettikten sonra, 1512'de padişah olmasından ölümüne kadar geçen devirleri ele alır. Eser oğlu Ebu'l-Fadl Mehmed Efendi tarafından tamamlanmıştır; 4. *Kemal Paşazade* (öl. 1534). Yazar eserinde Bayezid II'nin son zamanlarıyle kardeşler mücadelesinden bahseder, Şah İsmail ve mezhebi hakkında geniş bilgiler verir. Çaldıran savaşını ayrıntılarıyle anlatır. Tahta yeni çıkan Kanunî Sultan Süleyman için yazılmış beyitlerle biter; 5. *Celalzade Mustafa Çelebi* (öl. 1567). Yazar 70 yaşından sonra yazdığı eserinde Selim'in Trabzon valiliğinden başlayarak, şehzadeliği ve padişahlığı zamanındaki seferlerinden bahseder. Özellikle tenkidî bir dil kullanan yazar, baba-oğul arasındaki anlaşmazlıkta vezirlerin oynadıkları olumsuz role değinir, genellikle olayların sebeplerini belirtir; ayrıca geniş bilgiler vererek, Çaldıran'a giden ordunun konakladığı menzilleri ele alır; 6. *Muhyî Çelebi.* Selim'in meddahı olan yazar, pek çok eski türkçe kelimeyi kapsayan eserinde Çaldıran savaşını değişik ve diğer Selimname'leri tamamlayan bir biçimde anlatır. Çaldıran'da şehit düşen Rumeli bey-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Selimiye camii'nin içten görünüşü, Edirne

lerbeyi Hasan Paşa, özellikle Malkoçoğlu Tur Ali hakkında eserde verilen haberler çok önemlidir ve eserde Tacizade Cafer Çelebi'nin Malkoçoğlu için yazdığı mersiye de (ağıt) yer alır. Ayrıca Selim'in Şah İsmail ile olan mücadelesinin Batıdaki yankıları belirtilmekte, Tebriz'de yapılan sürgünler hakkında önemli bilgiler verilmektedir; 7. *Şükrü Bitlisî* (öl. 1522'den sonra). Yazar, manzum olan eserini Kanunî'yi öven bir kasideyle başlatır. Selim devrini ayrıntılarıyle anlatır. Özellikle Selim'in kardeşi Korkut Çelebi'ye karşı duyduğu yakınlık yüzünden bazı yanlışlar yapmışsa da, başta Çaldıran olmak üzere savaşlar hakkında verdiği haberler doğrudur. Bu Selimname'de eski türk gelenekleriyle bağdaşan birçok kayıt vardır; 8. *Sucûdî.* Yazar eserini İshak Çelebinin Selimname'sini tamamlamak üzere yazdı (1520). Memlûk seferinin sonuna kadar gelen bu eser, olaylar hakkında fazla bilgi vermediği gibi, bazı hataları da kapsar; 9. *Sa'di bin Abdü'l-Müteal.* Bayezid II hakkında verdiği kısa bir bilgiden sonra, 1511 yılı olaylarıyle başlar, kardeşler mücadelesi, Selim'in padişahlığı ve Çaldıran savaşını ayrıntılarıyle anlatır. Bazı konularda Celâlzade ve Kemalpaşazade'nin Selimnameleri ile büyük bir benzerlik gösterir. Selimnamenin diğer bölümünde, Edirne'den İstanbul'a gelen Kanunî'nin, İbrahim Paşa ile olan mülâkatından bahsedliir; 10. *Kadızade* (Kebir bin Üveys). Yazar *Selimname* veya *Gazavat-ı Sultan Selim* adıyle Farsça olarak yazdığı eserinde, katıldığı Mısır seferini başından sonuna kadar ayrıntılarıyle anlatır. Mısır seferi anlatılırken, Çerkezlerin kısa tarihinden de bahsedilir. Kahire'de yapılan sürgünler ve İstanbul'dan Kahire'ye gidiş ve dönüş sırasında konaklanan menzillerin durumları belirtilir; 11. *Ali bin Muhammed el-Lahmî.* Arapça olarak yazılan eserde (yazılışı 1517) öteki Selimnamelere uygun olaylar anlatılmakla birlikte, rüyalara da geniş yer verilir. Genellikle Memlûklara karşı ağır bir dil kullanılır; 12. *Şirî.* Selimname veya *Tarih-i Feth-i Mısr* adını verdiği manzum eserinde, çerçeve bakımından öteki Selimnamelere benzer. Önemli sayılabilecek haberleri kapsar, Kanunî'nin adı ve kendisine rahmet dilemekle biter; 13. *Edâî-i Şirazî.* Şahname tarzında 3 517 beyitten ve Farsçadır. Öteki Selimnameler gibi, Selim'in İran ve Mısır seferleri anlatılır. Eser, Selim'in ölümü ve Kanunî'nin tahta çıkması olayı ile son bulur; 14. *Hoca Sadeddin Efendi* (1536-1599). Has nedim olarak altı yıl Selim'in yanında kalan (1514-1520) babası Hasan Can'dan işittiği menakıb ve hikâyeleri, onun tanık olduğu olayları, hatırında kalan bazı haberleri biraraya getirerek, hatıra olmak üzere, on bir hikâyeden kurulu bir Selimname kaleme aldı. Genellikle bu hikâyeler Tacü't-Tevarih adlı eserinde geçen olayları tamamlar. Bu Selimname'de, Kemalpaşazade'nin Nil nehrinde davarlarını sulayan askerlerden işittiği ve ordunun geri dönme dileğini yansıtan bir türkü ile, Fatih'in resmini çizen bir musavvir-nakkaşın çizdiği resimde muvaffak olamaması ve Selim'in bu konudaki düşünceleri yer alır; 15. *Ebu'l-Fadl Mehmed Efendi* (öl. 1579). *Selimname* veya *Selimşahname* adlı eserde (yazılışı 1567) yazar babası İdris öldüğü zaman Suriye'de bulunur, Kanunî'nin emriyle babasının Selimname için hazırladığı müsveddelerden bir kısmını biraraya getirerek ilk bölümü olduğu gibi temize çekip boşluklarını da tamamladı. Bu yüzden Selimşahnamesi, babasının Selimnamesiyle yer yer benzerlik gösterir. Genellikle manzum ve mensur şekillerde kaleme alınan Selimşahname'nin nazım şeklinde yazılan bölümü, nesir şeklinde yazılan kısmın tekrarıdır. Babasının müsveddelerine dayanarak yeni baştan yazdığı bu eser, Farsça olmasına rağmen, verdiği yeni bilgiler bakımından diğer Selimnameleri tamamlar ve şehzade Murad'ın (Murad III) adını anarak son bulur; 16. *Yusuf* (Çerkezler kâtibi). Yazar, Şükri-i Bitlisî'nin Selimnamesini, halkın anlaması için 1620'de kısmen nesre çevirdi (yazılışı 1620), kısmen de özetledi. Bununla birlikte Mısır seferinden sonraki kısım çok farklıdır, 1517'den 1630'a kadar Mısır'da valilik eden kimselerin listesi vardır; 17. diğer Selimnameler: a. *Şair Senâî*'nin manzum Selimname'si; b. *Hayatî*'nin Selimname'si veya *Şahname*'si; c. *Şuhudî*'nin 4 000 beyitlik manzum *Şahname*'si; ç. *Arifî*'nin (Fethullah Arif Çelebi) manzum ve Farsça *Şahname*'si; d. Y. K. Beyatlı'nın divan şiirinin dili ve üslûbuyle bir destan havası içinde kaleme aldığı *Selimname.* (M)

SELİMOĞLU (Zeyyad), türk hikâyecisi (İstanbul 1922). Alman lisesini ve İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi (1952). Armatörlük yaptı. Sanat hayatına dergi ve gazetelerde yayımlanan hikâyeleriyle girdi. Eserleri: *Kavganın Sonu ve Başı* (1955); *Direğin Tepesinde Bir Adam* (1969) [1970 Sait Fik Hikâye armağanı]. (M)

SELİM PAŞA, türk askeri (Sakız ? - İstanbul 1888). Ressam Halil Paşanın babasıdır. Harbiye'nin kuruluşu sırasında bazı genç subaylarla birlikte Avrupa'ya gönderildi. Harbiye nazırı, mühendishane nazırı oldu (1870). Bu görevi sırasında mühendishane öğrencileri Harbiye'ye nakledildi. Son olarak Tophane meclisi azalığında bulundu. *Köprücülük, Lağımcılık, Ameliyat-ı Muhasara* (Kuşatma İşlemleri) adlı kitapları Harbiye'de ders kitabı olarak okutuldu. (M)

SELİM PAŞA (Mehmed). Bk. MEHMED SELİM SIRRI PAŞA *Benderli.*

Selimpaşa höyüğü. Arkeol. İstanbul'un 50 km batısındaki Selimpaşa'nın 2,5 km batısında bir sırtın bitiminde, küçük bir körfezin kıyısında höyük. Eski İstanbul - Edirne karayolu bu yamacın hemen kuzey yanından, yeni karayolu da 300 m ileriden geçer. 1964'te D. H. French tarafından yapılan yüzey araştırmasında tepede tarihöncesi, klasik ve bizans çanak çömleği toplandı. Tarihöncesi çanak çömlekleri, Truva I, Güneydoğu Bulgaristan ve Bursa bölgesi tarihöncesi çanak çömlekleriyle benzerlikler gösterir. İlk Tunç çağına aittir denilebilir. (M)

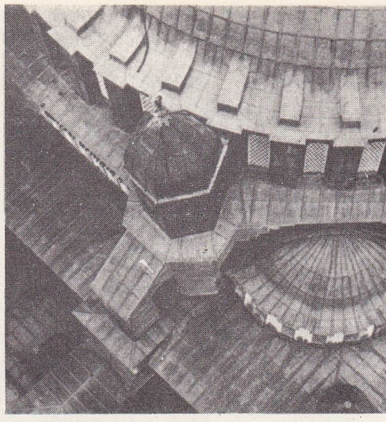

Selimiye camii'nde kubbeler, Edirne

SELİM SABİT EFENDİ, türk eğitimcisi (Vize, Edirne 1829 - 1910). Medreseden icazet aldı. Dârülmuallimini bitirdi (1893). Paris'te türk öğrencileri için açılan Mektebi Osmanî ve Muradyan mektebinde türkçe öğretmenliği yaptı. Altı yıl kaldığı Paris'te ayrıca fizik ve kimya öğrenimi gördü. Dönüşünde gümrükte ve Nafıa nezaretinde çalıştı. Galatasaray lisesi ikinci müdürü oldu. Maarif meclisi azalığı ve reisliğinde, Mekâtibi Rüştiye müdürlüğünde, Encümeni Teftiş ve Muayene reisliğinde bulundu. Dârülmualliminde psikoloji ve metodoloji okuttu. Türkiye'de pedagojinin yayılmasına çalışmış olan ilk eğitimcilerdendir. Coğrafya, mantık, belâgat v.d. konularında okul kitapları yazdı. (M)

SELİM SATI PAŞA, türk devlet adamı (Manastır ? - İstanbul 1847). Mısır'a kâtip olarak gönderildi. Mehmed Ali Paşanın damadı oldu. Nizip savaşı sırasında Osmanlılar tarafına geçtiği için kendisine feriklik rütbesi verildi. Harbiye mektebi nazırı (1837), Aydın valisi (1841) oldu. Son görevi Şûrayı Askerî reisliğiydi. (M)

SELİM SIRRI PAŞA, türk devlet adamı (öl. Limni 1793). Cebeciler kâtibi (1770), tersane emini (1775, 1783), arpa emini (1779), başmuhasebeci (1782) oldu. Vezirlik rütbesiyle Belgrad, Kandiye, Selânik (1785), Mısır, Bosna (1787) valiliklerinde bulundu. Limni'ye sürüldü ve orada öldü. (M)

SELİM ŞAKİR PAŞA, türk hekimi (1847-1908). Askerî tıbbiyeyi bitirdi (1870). Aynı yıl öğrenimini tamamlamak üzere Paris'e gönderildi. Dönüşünde Askerî tıbbiyeye fizyoloji hocası oldu; 30 yıl aynı dersi okuttu. Eserleri: *Düstur-u Hayat-ı Beşeriye* (İnsan Hayatının İlkesi); *Ameliyathane-i Fizyoloji* (Uygulamalı Fizyoloji). [M]

SELİNTİ i. (ar. *selendi*'den). Yağış yüzünden meydana gelen taşkın su, ufak sel. || Sel yatağı. || Selin bıraktığı çörçöp. (M)

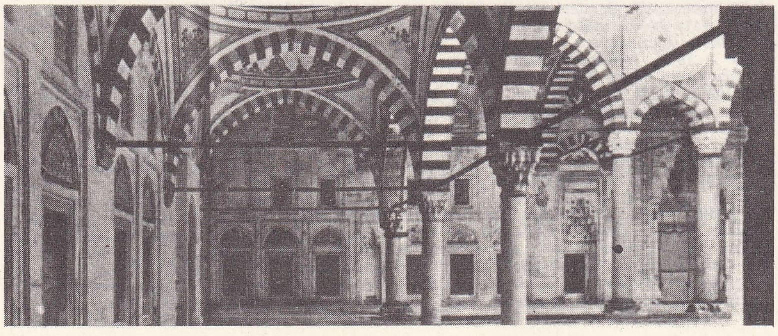

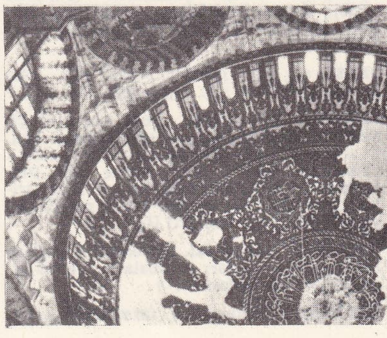

solda, Selimiye camii avlusu, sağda, tavan süslemeleri, Edirne

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

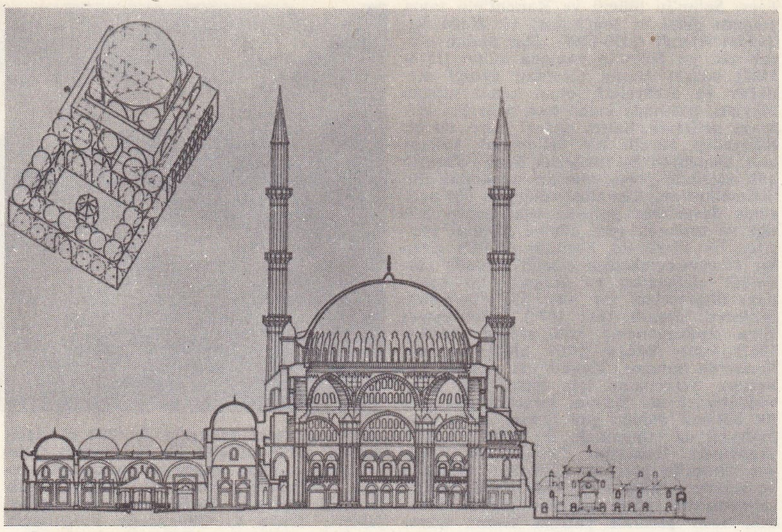

Selimiye camii kesiti, Edirne

SELİNUM blş. i. Beyaz veya hafif sarımtırak çiçekli otsu bitki; nemli çayırlarda yetişir; boyu 1 m'yi bulur. (Maydanozgillerden.) [L]

SELİNUS. Esk. coğ. Anadolu'da (Kilikya) şehir, Selinus kıyı ırmağının ağzında. Şehre burada ölen Trajanus'un adı verilmişti: *Trajanopolis*. (L)

SELİNUS. Esk. coğ. Sicilya'nın güneybatı kıyısında yunan sitesi. M.Ö. 629'a doğru Megara Hybla halkı tarafından kuruldu ve çok zenginleşti. Fenikelilere karşı savaştı. Kartacalıların yıktığı (409) şehri, Hermokrates yeniden kalkındırdı; fakat şehir etki alanı içinde kaldığından Kartaca tarafından 250'de yeniden yıkıldı. M.Ö. VI. yy. başında akropolis ve yakınındaki iki tepe tapınaklarla kaplandı: yedi tapınak vardır ve bunlardan Apollon'a adanmış olan «G» tapınağı (113,34 × 54,05) eski yunan mimarîsinin en iddialı eseridir. Havadan alınan fotoğraflar düzgün planlı şehrin Gorgo Cotone ile Modione arasındaki bir yaylada akropolisin güney semtinden uzaklara yayıldığını ortaya koydu. Modione'nin ötesinde Demeter Malophoros tapınağı ve kutsal bir sur vardır. Bk. YUNAN MİMARÎSİ. (L)

SELİS sıf. (ar. *selâset*'ten *selis*). *Esk.* [Söz için] Akıcı, düzgün, ahenkli: *Ukde-i reşk ü haset yok dil-i bîbâkimde / Olmasa nazm -ı selisimde acep mi ta'kit* (Nef'i). *Elfazı selis ü müntahaptır, / Mazmunları bais-i taraptır* (Ziya Paşa).

— Ed. Halk edebiyatında kullanılan nazım şekillerinden biri.

— ANSİKL. Ed. *Selis*, XIX. yy.dan sonra kullanılmağa başlandı. Bu nazım şekliyle yazılan şiirlerde aruzun *feilâtün* (*fâilâtün*) *feilâtün feilâtün feilün* kalıbı kullanılır. Selis de divan* gibi gazel, murabba, muhammes ve müseddes biçimlerinde olabilir. Kafiye düzeni divanınkine benzer. (M)

SELİŞKAR (Tone), sloven şairi (doğ. Lyublyana 1900). Şiirlerinde (*Trbovlie* [1923]; *Pesmi Priçakovanja* [Bekleyiş Şiirleri], 1937) sloven işçilerinin yaşayışını anlatır. (M)

SELİT sıf. (ar. *selṭ*'den *selit*). *Esk.* Ağzı bozuk, küfürbaz. || İ. Zeytinyağı. (M)

SELİT i. (fr. *célite*). Sunî portland çimentosu klinkerlerinin bileşenlerinden biri. || Alit ve belit billûrlarının ara maddesi. (Yansıtma gücüne göre, *beyaz selit* [tetrakalsiyum alüminoferrit] ve *gri selit* [trikalsiyum alüminat temelli camsı madde veya alüminat] ayırt edilir.) [L]

Selivanov tepkimesi. Biyokim. Levülozu belirtmeğe, aldozları pentozlardan ayırt etmeğe yarayan tepkime. (L)

SELKİRK, Kanada'da (Manitoba) şehir, Red River kıyısında, Winnipeg'in kuzeydoğusunda; 8 600 nüf. Tersaneler. Önemli balıkçılık. Sayfiye merkezi. (L)

SELKİRK (Alexander), ingiliz denizcisi (Largo, Fifeshire 1676-denizde 1721). Dampier'nin seferine katıldı (1703) ve kaptan Stradling ile çatıştığı için, kendi isteği üzerine o zamanlar ıssız olan Más a Tierra (Juan Fernandez) adasına bırakıldı. 1709'a kadar kaldığı bu adada, Defoe'nin Robinson Crusoe'da anlatılan yollarla, usullerle (yazar bu romanında Selkirk'i örnek alır ve Defoe bu serüvenleri W. Rogers ile E. Cooke'un kahramanlarından öğrenir) Selkirk yiyeceğini, giyeceğini, barınağını v.b., kendisi sağladı. Selkirk'ün serüvenleri daha önce, 1712'de Woodes Rogers (*A Cruising Voyage Round the World* [Dünya Çevresinde Gemi Yolculuğu]) ve E. Cooke (*A Voyage to the South Sea...* [Güney Denizine Yolculuk]) tarafından yayımlandı. (L)

SELKİRK dağları, Kanada'nın batısında (İngiliz Kolombiyası) sıradağlar. Kayalık Dağlar'ın batısında, Columbia ırmağının bir kıvrımı içinde güneyden kuzeye doğru uzanır. En yüksek noktası *Sir Donald* dağında 3 250 m. (L)

SELKİRKSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, İskoçya'da, Güney Highland'lerde; 21 100 nüf. İdare merkezi, *Selkirk*. (L)

SELKİS, mısır tanrıçası. Kadın başlı bir akrep veya başında akrep bulunan bir kadın şeklinde tasvir edilir. (L)

SELKUP i. ve sıf. Taz ile Ket (Ob'un kolu) arasında konuşulan güney samoyed dili. (L)

SELLA i. (lat. *cella*, loca'dan). Mim. Bk. CELLA.

SELLA (Quintino), italyan devlet adamı (Sella di Mosso, Biellese 1827-Biella 1884). Torino'da mühendislik doktorası yaptı (1847), Torino Teknik enstitüsünde uygulamalı geometri (1852), Torino üniversitesinde matematik dersleri verdi. 1860'ta siyasî hayata atıldı, milletvekili oldu. Rattazzi (1862), Lamarmora (1865) ve Lanza (1869 - 1873) hükûmetlerinde maliye bakanlığı yaptı. Yeni vergiler koymadan sağlam bir iktisadî siyaset güttü, devlet hazinesini ve maliyesini yeniden düzenlemeğe çalıştı: 1876'da devlet bütçesini denk hale getirdi. Matematik, mineraloji v.b. alanında bilimsel çalışmalar yaptı: morfolojik, kimyasal ve tasvirî billûrbilimin gelişimine katkıda bulundu; birçok madeni inceledi, Sarde'deki maden yataklarını değerlendirdi. Başlıca eserleri *Quadro delle Forme Cristalline dell'Argento Rosso, del Quarzo e del Calcare* (Kızıl Gümüşün, Kuvarsın ve Kireçtaşının Billûrsu Biçimleri) [1856]; *Studi sulla Mineralogia Sarda Fatti nel 1855* (Sardinya Mineralojisi Üstüne 1855'te Yapılan Çalışmalar) [1857]: *Sulle Proprietà Geometriche di Alcuni Sistemi Cristallini* (Bazı Billûr Sistemlerinin Geometrik Özellikleri Üstüne) [1858]; *Sulle Forme Cristalline di Alcuni Sali di Platino e del Boro Adamantino* (Bazı Platin ve Sert Boraks Tuzlarının Billûr Biçimleri Üstüne) [1858]. Bu eserler Sella'nın adını bütün dünyaya duyurdu. İtalyan Jeoloji derneğini ve Club Alpino İtaliano'yu (B. Gastaldi ile birlikte) kurdu (1863). [M]

SELLAER (Vincent), flaman ressamı (Meohelen 1515'e doğr.-ay.y. 1589). Konusunu din ve mitolojiden alan tablolar çizdi. Flaman maniyerizm akımında, Leonardo ilkelerinin benimsendiği dönemin başlıca temsilcisidir. Bununla beraber il Parmigianino ve Pierin del Vaga'nın da etkisinde kaldı. Eserlerinden *İsa ve Çocuklar* (1538) Münih'teki Schleissheim şatosundadır. (M)

SELLAH i. (ar. *selḫ*'ten *sellāḫ*). *Esk.* Kasaplık hayvanları kesip yüzen kimse. (M)

SELLASİA. Esk. coğ. Poloponnesos'ta yunan şehri, Lakonia'da, Eurotas yakınında. Stratejik önemi yüzünden sık sık çekişmelere yol açan şehir yerle bir edildi: kral Kleomenes III kumandasındaki ısparta ordusu, kral Antigonos II Doson'un makedonyalı süvarileri ve Akhaia birliğinin kuvvetleri karşısında burada bozguna uğradı. (L)

SELLAYİT i. (italyan mineraloğu Q. *Sella*'nın [1827-1884] adından fr. *sellaïte*). Mineral. Formülü MgF_2 olan tabiî magnezyum flüorür. (L)

SELLE i. (ar. *selle*). *Esk.* Koyun, keçi sürüsü. (M)

SELLE i. (ar. *selle*). *Esk.* Sele, sepet. (M)

SELLE (Thomas), alman bestecisi (Zörbig, Saksonya 1599-Hamburg 1663). Hamburg'un en önemli beş kilisesine müzik yönetmeni tayin edildi, Johanneum'un kantoru oldu (1641). Bol sayıdaki eserlerinin büyük bir kısmı elyazması olarak kalmıştır. Yayımlanan eserleri arasında başlıcaları: 3 Sesli *Concertatio Castalidum* (1624), *Deliciae Pastorum Arcadiae*, on küçük «concerti spirituali», *Monophonetica* (alman liedleri), *Concertuum Latino-sacrorum*. (L)

SELLEBAF blş. i. (ar. *selle* ve fars. *bāf*-tan). *Esk.* Sepet yapan veya satan kimse, sepetçi. (M)

SELLE kütlesi, Haiti cumhuriyetinin güney kısmını meydana getiren uzun yarımadanın başlangıcında dağ kütlesi; 2 680 m. (L)

SELLEM (ar. *sellem*). «Selâmet versin, selâmete erdirsin» anlamıyle dualarda kullanılan söz. (M)

SELLEMEHÜSSELAM zf. (ar. *selleme-hü's-selâm*). *Halk dili.* Hiç bir şeye aldırış etmeden, çekinmeden, izin almadan, destursuz: *Böyle, sellemehüsselâm hareme girilir mi? Her yeri kendi evin mi zannettin?* (Namık Kemal). [M]

SELLENME i. Coğ. Yağmur sularının ırmak halinde biraraya gelmeden önce toprak yüzeyinde akması.

— Jeomorfol. Sağanaklar sırasında, yeraltına, hattâ sadece toprağa sızanlar hariç, suların geçici olarak toprak yüzeyinde akmasından meydana gelen olay. Bk. ANSİKL.

— Hidrol. Yağışların kısmen yer altına sızarak ve kısa bir akıştan sonra yamaçların eteğinde yeryüzüne çıkarak hızla ırmaklara kavuşması.

— ANSİKL. *Sellenme*'nin jeomorfolojik etkisini, Davis okulu, bütün iklimlerde, ırmakların «normal» denen aşındırma şemasının yanı sıra, yamaçların şekillenmesinde başlıca süreç sayar. Aslında sellenme tipleri çok çeşitlidir ve bitki örtüsü tiplerine sıkıca bağımlıdır. Buzul çevresi iklim altında sellenme, soliflüksiyonun oduğu yerlerde toprak çok su çektiği için azdır. Ormanlarla örtülü toprakların bulunduğu ılıman iklimde de, yağışların büyük kısmı (yüzde 10-25) yapraklar ve dallar üzerinde buharlaştığı ve yer altına sızdığı için, sellenme çok sınırlıdır. Kuzey Alpler'in yüksek eğimli yamaçlarında bile, çimenler, sellenmenin jeomorfolojik etkisini engeller

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

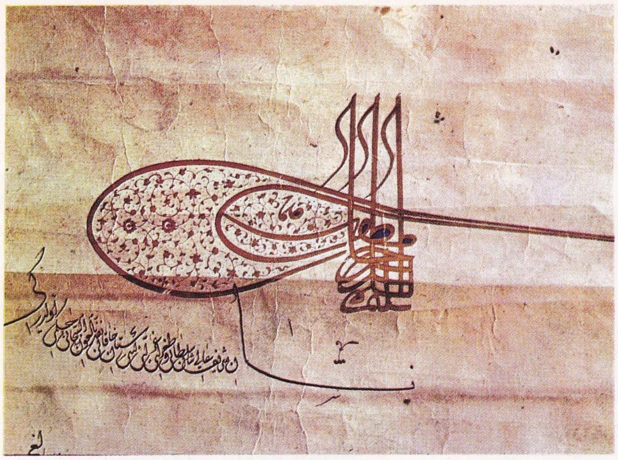

Selim I'in (Yavuz) tuğrası, Top. Sar. Müz. Arşiv dairesi

Selim II (Sarı) Top. Sar. Müz. Padişah Portreleri seksiyonu

Selim I'in (Yavuz) minyatürü (Lokman'ın «Kıyafeti İnsaniye fi Şemaili Osmaniye» adlı eserinden), Üni. Merk. kütüp.

Selim I'e (Yavuz) Kansu Gavri'nin kesik başının getirilmesi (Hünername)

Selim I (Yavuz) Silsilename (Ankara Vakıflar Genel müd.)

Selim I'in (Yavuz) kaftanı, Top. Sar. Müz. Padişah Elbiseleri seksiyonu

Foto M. Erkmen, N. Erkılıç (MEYDAN)

Selim II'nin (Sarı) minyatürü (Silsilename), Ankara Vakıflar Genel müd.

Selim III (Hippolite Berteaux'nun eseri), Top. Sar. Müz. Padişah Portreleri seksiyonu

Selim III'ün tuğrası, Top. Sar. Müz. Arşiv dairesi

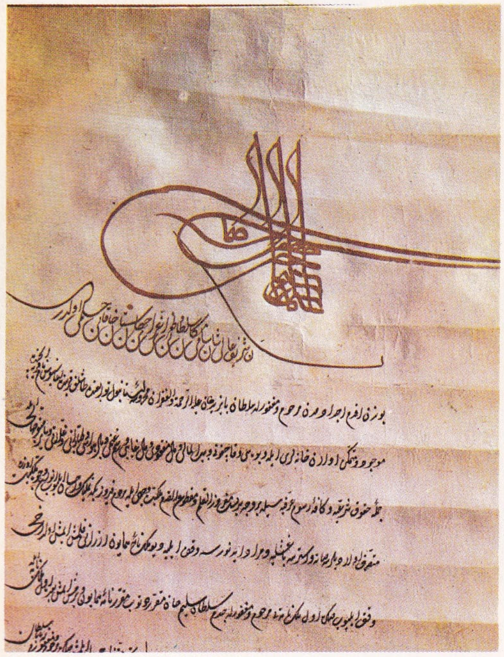

Selim II'nin (Sarı) tuğrası, Top. Sar. Müz. Arşiv dairesi
Selim III'ün tuğrası Top. Sar. Müz. Arşiv dairesi

Selim III, Top. Sar. Müz. Padişah Portreleri seksiyonu ▼

Foto. M. Erkmen, N. Erkılıç (MEYDAN)

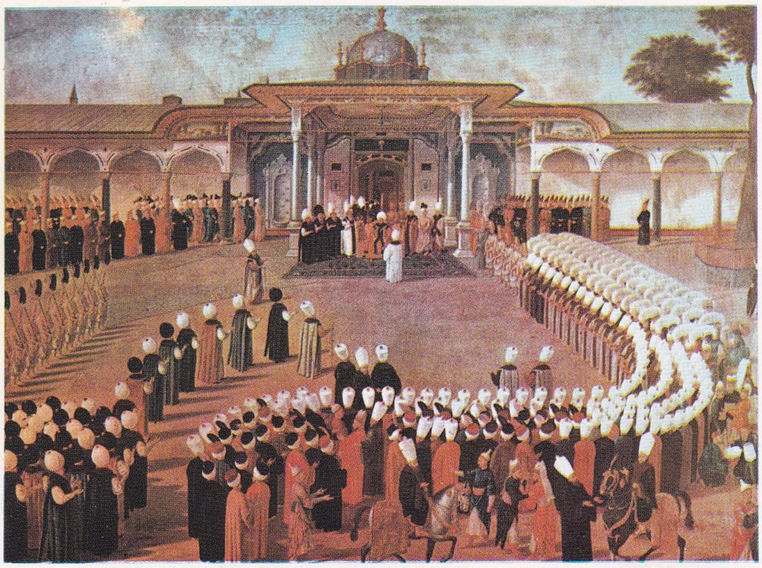

Selim III'ün bayram töreni, Top. Sar. Müz. Padişah Portreleri seksiyonu

ve sellenme ancak çimeni yarabilecek kadar birikirse yarıklar ve sel yatakları kazabilir. Dönenceler arası ormanlarda toprak iyi örtülmemiştir; yağışların önemini azaltan ağaçsı tabakalara rağmen sellenme daha etkilidir.

Yaygın sellenmenin taşıdığı balçık ve kil taneciklerinin sığlıklarda birikmesi veya ırmaklara karışması yavaş bir jeomorfolojik etkiye yol açar. Bu sellenme tipi yüksek yerlerden parçalar koparır ve kolüvyonlama yoluyle çöküntülerde biriktirir.

Devamlı bitki örtüsü olmayan çölsü bölgelerde sellenme çok yoğundur; bu bölgeler dışında, bütün dik yamaçları derin bir şekilde yararak inselbergler meydana getirir. Sonra sular, eteklerde bir sellenme örtüsü halinde yayılır. Bk. ÇÖL.

Bitki örtüsünü insanların yok etmesi veya azaltması hidrolojik sellenmenin artmasına yol açar: akarsuların sellenmesi çoğalır, kaynaklar kurur ve sellenmenin jeomorfolojik etkileri felâketli sonuçlara yol açar: yaygın sellenme sonucunda kolüvyonlama, sonra yarıklar ve bad-land'lerin meydana gelmesi. Yağmurlardan önce toprağı sertleştiren sistemli otlak yangınları ve tarım sellenmeyi artırır. Mümkün olduğu yerlerde yeniden ağaçlandırma, bu âfete karşı en iyi mücadele metodudur. Sellenmeye karşı korunma, uygulamalı jeomorfolojinin başlıca meselelerindendir. (L)

SELLES Y ANGEL (Eugenio), ispanyol oyun yazarı (Granada 1844 - Madrid 1926). Romantik bir piyesle, 1878'de tiyatroya başladı: *El Nudo Gordiano* (Kördüğüm). Sonra toplumsal dramlar yazdı: *Las Vengadoras* (Öç Alan Kadınlar) [1884], *Vida Publica* (Toplum Hayatı) [1885], *La Mujer de Loth* (Lut'un Karısı) [1896]. (L)

SELLİSTERNİUM i. (lat. *sella*, sandalye ve *sternere*, yatmak'tan). Eski Roma'da, heykelleri sandalyeler üzerine konan tanrıçalar şerefine yapılan bayramlar. (L)

SELLİT i. (fr. *cellite*). Kim. Bk. ASETİL-SELÜLOZ.

SELLOİ i. («Hellopia ülkesinden [Dodone bölgesi] olanlar» anlamında yun. k.). Epir'de, Dodone tapınağı rahiplerine verilen ad. (L)

SELLON (Jean-Jacques, — kontu), isviçreli barışsever (Cenevre 1782 - Allamand şatosu, Cenevre yakınları 1839). 1830'da Cenevre'de bir barış derneği kurdu, milletlerarası hakemlik davasını savundu, idam cezasının kaldırılması için çalıştı. (L)

SELMA, A.B.D.'de (Alabama) şehir, Alabama ırmağı kıyısında, 28 400 nüf. Tarım pazarı (hayvan, pamuk). Besin sanayi ve çeşitli imalâthaneler: sigara ve giyecek yapımı, metalürji, gübre, pamuk tohumu işlenmesi. (L)

SELMANI FARİSÎ, sahabeden (Cey, Isfahan ? - Medain 656). Mecusî dinine bağlı bir ailedendi. Küçük yaşta Hıristiyanlığı kabul ederek ailesinden ayrıldı. Görüştüğü rahiplerden biri ölüm döşeğinde «İbrahim peygamberin dinini canlandıracak bir peygamberin Hicaz bölgesinde ortaya çıkacağını» haber verince Hicaz'a gitmek üzere yola koyuldu. Kendisine rehberlik yapan Kelb kabilesine mensup bedevîlerin saldırısına uğradı; bir yahudiye köle olarak satıldı; efendisiyle Medine'ye geldi. Kısa bir süre sonra Hz. Muhammed Medine'ye hicret edince Selman, onun huzuruna çıkarak Müslümanlığı kabul ettiğini bildirdi. Hz. Muhammed de Selman'ın hürriyetine kavuşması için gerekli olan parayı efendisine ödeyerek onu azat etti. Hicretin 5. yılında mekkeli müşriklerin Medine'ye saldıracağı sırada, Selman şehrin çevresine hendekler kazdırarak korunmasını sağladı (bk. HENDEK SAVAŞI). Halife Ömer devrinde İran'a yapılan sefere katıldı, bir süre Medain valiliğinde bulundu. Kaynaklarda, Selman'ın halife Ömer devrinden sonraki hayatı hakkında bilgi yoktur.

Selman, Hz. Muhammed'in büyük sevgisini kazanmıştı. Hz. Muhammed, onun için «Selman bizim ailemiz efradından, Ehli Beytten sayılır» dedi. Selmanı Farisî, birçok tarikat silsilesinde başta gelen ululardan biridir. Berberler, Selman'ı mesleklerinin piri sayarlar. Şiîler, Selman'a Ehli Beytten olması yüzünden büyük bir saygı gösterirler. Medain'in yakınında Asbandur'da bulunan mezarını şiîler, Kerbelâ dönüşü ziyaret ederler. Mezarının yanında bulunan cami Murad IV tarafından yeniden yaptırılmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

SELMANI SAVECİ (Cemaleddin Muhammed), iranlı şair (Save 1309 - Bağdat 1376). İlhanlılar devletinde maliye işleriyle görevli olan babasının yanında özel öğrenim gördü. Edebiyat alanındaki çalışmalarıyle ilhanlı hükümdarlarından Ebu Said Hanın ilgisini çekti ve onun himayesine girdi. Bağdat'a giderek orada Celâyirli devletini kuran Şeyh Hasanı Büzürg'ün hizmetine girdi (1343). Kendisine, saray şairliğinden başka, sonradan sultan olan Üveys'i yetiştirme görevi verildi. Şiirin her türünde eser veren Selman, şiirlerinde, anlamdan çok söz oyunlarına ve edebî sanatlara yer verir. Eserleri: kaside, gazel, terci-i bent, terkibi bent, sakiname, kıta ve rubailerin toplandığı 21 500 beyitlik *Divan; Cemşid ü Hurşid* (Cemşid ve Hurşid); *Firakname* (Ayrılık Kitabı). [M]

SELMANÎ i. (*Selmanı* Farisî'nin adından ar. *selmânî*). *Esk.* Niyaz kabul eden derviş.

— Din. Bektaşî tarikatında, ellerinde bir keşkülle «şey'enlillah» (Allah için bir şey) diyerek *niyaz* adlı sadakayı toplamağa çıkan cezalı dervişlere verilen ad. (Selmanî olarak çıkan devişler deriden elbise giyer, niyazın kabulü yanında Allah için, Kerbelâ aşkına su da dağıtırlardı. Bu türlü işleri gören dervişlere selmanî denmesi Kırklar meclisinde özel bir yeri olan sahabeden Selmanı Farisî'nin adından dolayıdır.) [M]

SELMAN REİS, türk denizcisi (öl. 1527). Mora seferine katıldı (1499-1500). Ümit burnu deniz yolunu bularak Hint okyanusuna hâkim olan Portekizliler karşısında gerileyen Mısır memlûk sultanı Kansu Gavri Osmanlı devletine başvurunca, Yavuz Selim tarafından 1 000 türk denizcisiyle Süveyş'e gönderildi (1515). Burada yeni bir tersane kurdu. Cidde emîri Hüseyin'i de alarak 22 gemilik bir donanma ile Portekizliler elinde bulunan Kameran adasına sefer yaptı; fakat başarı kazanamadı. Cidde limanına döndüğü sırada bir portekiz donanmasının saldırısına uğradı. Cidde'yi türk denizcileriyle savundu; Portekizlileri yenerek Mısır'da bulunan Selim I'in yanına gitti ve onun emriyle Süveyş tersanesini genişletti (1517); İstanbul'da yapılmakta olan tersanenin işlerine bakmakla görevlendirildi (1518). Kanunî tahta çıkınca tekrar Kızıldeniz'deki donanmanın başına geçti; 1525'te Mısır'a gelen sadrazam İbrahim Paşa ile görüşerek, ona Portekizliler elinde bulunan limanların durumunu, Hint denizyolunun osmanlı ticaretine sağlayacağı yararları belirten bir lâyiha sundu (*Selman Reis Lâyihası*). İbrahim Paşanın emriyle Süveyş kaptanlığını kurdu (1525); Süveyş tersanesinde yapılan 45 parçalık bir donanma ile Yemen'e hareket ederek Aden'i ele geçirdi. Hint okyanusuna açılacağı sırada denizcilerinden biri tarafından öldürüldü. (M)

SELMAS, İran'ın Batı Azerbaycan eyaletinde, Türkiye'nin Van-Hakkâri bölümüne komşu bir yöre. Eskiden bu adı taşıyan önemli bir şehir vardı. Bugün idarî merkezi *Diman*'dır. (M)

SELMEK i. (fars. *selmek*). Mus. Türk musikisinde en eski birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Selmek büzürg*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Selmek hicaz*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makamlardan biri. || *Selmek hüseynî*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Selmek ırak*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Selmek ısfahan*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Selmek kebir*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makamlardan biri. || *Selmek küçek*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Selmek rast*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makamlardan biri. || *Selmek sagir*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Selmek zengûle*, türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.)

— ANSİKL. Mus. *Selmek*, hüseynî ve geçkili bir rast makamından meydana gelir. Rast makamıyle rast-*sol* perdesinde kalır. Güçlüleri; birinci derecede rastın güçlüsü olan neva-*re;* ikinci derecede, hüseynînin durağı olan dügâh-*la;* üçüncü derecede, hüseynînin güçlüsü hüseynî-*mi* perdesidir. Donanıma rast ve hüseynînin ortak işaretleri olan *si* koma *bemol* (♭) ile *fa* bakıye diyezi (♯) konulur. Bu makam, rast ve hüseynî dizilerinin ortak seslerinden yararlanılarak birleştirilmiştir. Selmek için örnek olarak Refik Fersan'ın *saz semai*'si gösterilebilir. (M)

SELMERSHEİM (Paul), fransız mimarı (Langres 1840 - Paris 1916). Eugène Millet'nin öğrencisiydi. Moulins katedrali ve Saint-Germain şatosunun onarım işlerinde çalıştı (1862-1870). Tarihî Anıtlar servisine girerek Chartres ve Noyon katedrallerini, Morienval, Orbais, Dormans kiliselerini onardı, Notre-dame d'Epernay kilisesini yaptı. (L)

SELOBİOZ i. (fr. *cellobiose*). Formülü $C_{12}H_{22}O_{11}$ olan β-diholozit; selülozun hidrolizinden meydana gelir ve iki glikoz molekülü vererek ikiye ayrışır. (L)

SELOFAN i. (ing. *cellophane*, tes. edil. ad). Viskozdan, ince zar şeklinde biçim verilerek elde edilen saf selüloz hidrat: *Selofan üzerinde ilk çalışmalar J.E. Brandenberger tarafından yapılmıştır.*

— ANSİKL. *Selofan*, çam ağacı selülozunun, yeterli miktarda sodyum hidroksit eşliğinde karbon sülfürle esterleştirilmesi sonucunda meydana gelen viskozdan elde edilir. Böylece meydana gelen selüloz ksantat, sodalı suda erir. Daha sonra viskoz, iyice ayarlanmış bir yarıktan sülfürik asit banyosuna akar ve orada pıhtılaşarak selüloz hidrat halinde çöker.

Meydana gelen jel tabakası çeşitli kaplardan art arda geçirilerek uzun bir işleme tutulur; bu işlemlerde jel, ikincil kükürtlü ürünlerden temizlenir ve beyazlaşır, sonra bir plastik madde katılarak esneklik kazandırılır. Nihayet elde edilen ürün madenî silindirler üzerinde kurutulur ve böylece jelin su kaybetmesinden doğan büzülme miktarı silindirler sayesinde minimuma indirilir. Bazı ortak nitelikleri olmasına rağmen, selofan bir plastik madde değildir; çünkü ne dökümü yapılabilir ne de kalıplanabilir. (L)

SELOİDİN i. (fr. *celloïdine*). Doğrudan doğruya karartma yoluyle fotoğraf elde etmeğe yarayan ve kolodyum temelli duyar tabakasında uygun miktarlarda gümüş tuzları bulunan kâğıt. (Bk. *Fotoğraf* KÂĞIT'ı.) [L]

SELOTEKS i. (fr. *célotex*). Şekerkamışı küspesinden yapılan ses geçirmez yalıtkan madde. (L)

SELOTEYP i. (ing. *cellotape*, selofan şerit'ten). Saydam yapışkan şerit. (L)

SELPO i. S.S.C.B.'de köy tüketim kooperatifi. (L)

SELSAL i. (ar. *selsâl*). *Esk.* Soğuk, içimi hoş, hafif su. (M)

SELSEBİL i. (ar. *selsebîl*). Din. Cennette bulunduğuna inanılan bir pınar veya çeşmenin adı: *Ol feyz kim selâseti tab'ımdadır anı / Ne cûy-ı selsebil ne âb-ı zülâl eder* (Nailî). *Nice reşk-i behişt oldu diyen âdem gel insaf et / Nazar kıl selsebil-i safa bak kasr-ı dilârâya* (Nedim). || Soğuk, hoş içimli, hafif su.

— Mim. Türk mimarîsinde, süsleme unsuru olarak kullanılan bir tür çeşme aynası.

— ANSİKL. Mim. Türk evlerinde, genellikle yemek yenen odanın veya bahçe duvarlarının uygun bir yerine yerleştirilen *selsebil*, oymalı mermerden bir çeşme aynasıdır. Bu aynada su akıtan birçok küçük göz ve her gözün altında küçük yalaklar bulunur. Su gözlerinde musluklar yoktur; buralardan su sürekli akar. En üstteki gözden ilk sıradaki küçük yalaklara döküien su, oradan alttaki yalaklara iner; tatlı, dinlendirici bir ses çıkarır ve serinlik verir. Sel-

sebil, suyunun kullanılması için yapılmaz; süsleyici özelliğinden faydalanılır. Selsebiller yapıldıkları devrin mimarî üslûbunu ve oymacılık özelliklerini yansıtır. Kenarları, başlığı, yalakları çok ince işçilikle oyulduktan sonra duvara yerleştirilen bu çeşme aynaları içinde, devrinde ün kazanmış olanlar vardı. Bugünkü apartman mimarîsinde kullanılmayan selsebile bazı otel v.b. büyük yapılarda çağdaş anlayışla yer verilmektedir. (M)

SELSİN i. (ing. *sel.* *[f]* ve *syn [chronizer]*'-den). Elektr. Fırçalı elektrik motorunda olduğu gibi, akım iletimini rotora bağlı bir temas halkasına sürtünen bir fırçanın sağladığı çok yaygın senkronizör modeli. (L)

SELSİYAN i. (fr. *celsiane*). Miner. Formülü $Ba\ Al_2\ Si_2\ O_8$ olan tabiî baryum alüminosilikat; feldispatlar grubundandır. (L)

SELTİL i. (fr. *celtium*, seltiyum > *celtyle*). Kim. İki değerli CtO kökü. (L)

Seltz veya **Selters suyu,** tabiî veya sunî karbon dioksitli su. Bk. NİEDERSELTERS. SU. *Karbon dioksitli sunî sular.* (L)

SELUKWE veya **SELUKVE,** Güney Rodezya'da şehir ve madencilik (krom) merkezi. (L)

SELUL, Huzâa ve Hevâzin kabilelerine bağlı iki arap kabilesinin ortak adı: **1.** Huzâaya bağlı Selul kabilesi Marib seddinin yıkılması üzerine Güney Arabistan'dan Hicaz'a göç etti. Mekke'de yerleşerek Kâbe'nin muhafızı oldu. Hubşiye, Adi ve Hirmiz olmak üzere üç kola ayrılır. Bundan başka aynı kabilede Huleyl, Humeyr, Zafir, Kuleyb ve Gazire aileleri vardır. Kâbe'nin koruyuculuğunu yapan fakat bir tulum şarap karşılığında onun anahtarlarını Kureyş kabilesinden Kusay bin Kinane'ye satan Ebu Gabşan ve Hz. Muhammed'in Hicret sırasında saklandığı mağaranın ağzına kadar gelerek burada örümcek ağını görünce geri dönen Kurz bin Alkame bu kabiledendi. Kumeyrli olan ünlü kişiler arasında Kabise bin Zuayb (öl. 705) ve Malik bin el-Heysam sayılabilir; **2.** Hevâzin kabileler topluluğuna bağlı olanlar Selul adını Zuhl bin Şeyban'ın kızı olan anneleri Selul'den alır. Bunlar Mekke'nin kuzeyinde on küçük aile halinde yaşadılar: Amr, Zübeya, Nehar, Suheym, Gazire, Udeyye, Cabir, Muaviye, Cinni ve Duheyy. Hz. Muhammed'in sahabesinden olan ve halife Ömer zamanında Basra kadılığı yapan İmran bin Hüseyn ile şair Kuseyyir Azza ve Abdullah bin Hemmam ile Uceyr adlı şairler bu kabiledendi. (M)

SELUM, Mısır'da (batı çölü idare bölgesi) şehir, Sirenaik sınırında. Demiryolunun son istasyonu. 1942 Libya seferi sırasında burada mihver kuvvetleriyle müttefik kuvvetler arasında birçok çarpışma oldu. (L)

SELÜLALJİ i. (fr. *cellulalgie*). Patol. Deri altı hücre dokusu ağrısı. (L)

SELÜLAZ i. Biyokim. Bazı otçul hayvanların bağırsağında salgılanan ve selülozun sindirimini sağlayan enzim. (L)

SELÜLİT i. (fr. *cellulite*). Patol. Bağdokusu iltihabı.

— ANSİKL. *Selülit* terimi, özellikle şişman ve hiperfolikülinik kadınlarda sık görülen boğumlu ve ağrılı bağdokusunu ifade eder. Bağdokusunun aşırı miktarda yağla dolması bu dokuyu gerer, altderiden derine doğru inen telli traktusu çekerek ağrıya ve boğumlara sebep olur. Telli traktuslar masajla kopartılabilir; aşırı yağlanmanın ve varsa hormon bozukluğunun tedavi edilmesi ise bağdokusu şişkinliğini doğrudan doğruya iyileştirir. (L)

SELÜLOİT i. (tes. edil. ad). Nitroselülozun kâfurla plastikleştirilmesinden elde edilen plastik madde.

— ANSİKL. *Selüloit*'i, ilk defa Birmingham'da 1865 yılında Parkes, sonra 1869'da D.V. Spiel elde etti; fakat bu maddeyi kesinlikle Hyatt kardeşler (Albany'li) 1869'da ortaya koydu; sınaî üretim metodunu buldu ve selüloit adını verdiler.

Büyük bir esnekliği olan selüloit, soğukta az, sıcakta çok bükülgendir ve ağaç gibi kolayca işlenebilir. Elektriği çok az iletir ve sürtünme etkisiyle, çabuk kaybolan bir kâfur kokusu yayar. En büyük sakıncası çok çabuk tutuşmasında görülür, bu da, maddeyi tehlikeli bir hale sokar. (L)

SELÜLOZ i. (fr. *cellulose*). Bitkisel zarların temel bileşeni ve formülü $(C_6H_{10}O_5)_n$ olan, hidrokarbon yapısında madde. || *Selüloz asetat,* selüloz esteri; asetik asit ile asetik anhidritin, pamuktan elde edilen saf selülozа etkimesi sonucunda meydana gelir. || *Selüloz nitrat,* selülozun nitrik asit esteri; derişik sülfürik asit ve nitrik asit karışımı, pamuktan elde edilen saf selüloza etki ettirilerek üretilir. || *Selüloz propiyonat,* propiyonik asidin ve anhidridinin saf selüloza etkimesiyle elde edilen selüloz esteri. || *Etil selüloz,* selülozun dietil sülfatla veya bir baz eşliğinde etil halojenürlerle işlenerek etillenmesinden elde edilen termoplastik madde.

— Kâğıtç. *Eşanl.* KÂĞIT HAMURU.

— ANSİKL. Kim. *Selüloz* elyaf halindedir. Bu liflerin her biri, birbiriyle az çok düzgün bir şekilde birleşmiş telcik veya *misel*'lerden meydana gelir. Her misel uzayın iki doğrultusuna göre düzgün ve paralel bir şekilde sıralanmış çok sayıdaki çizgisel *molekül*'den oluşur; moleküller, *hidrojen bağlantıları* sayesinde yerlerini korur. Nihayet her molekül, β şeklinde ve -4 konumunda düzgün olarak suyunu kaybetmiş çok sayıda (2 000-3 000) glikoz molekülünden meydana gelir. Bundan dolayı misel, periyodik üçlü bir düzenleme ve X ışınlarına karşı billûr tutumu gösterir.

Misel'in yapısı glikoz motiflerini ayırmayan bütün dönüşümlerde (*topokimyasal tepkimeler*) aynı kalır.

Selülozun kapalı formülü

$$n(C_6\ H_{12}\ O_6) — (n—1)\ H_2O,$$

yani $(C_6\ H_{10}\ O_5)_n$, $H_2\ O$ olması gerekir; ancak *n* sayısı çok büyük olduğundan kapalı formül pratik olarak $(C_6H_{10}O_5)_n$ şeklinde gösterilir.

Bitkilerde, bulunduğu organa ve organın olgunluk derecesine göre selüloz değişik şekillerde görülür; çekirdeklerde katı ve sert, tomurcuklarda yumuşaktır. Mürver ağacının özü, pamuk iplikçikleri hemen hemen saf selülozdur. Selüloz geleneksel eriticilerin hiç birinde çözünmez, yalnız *Schweitzer çözeltisi*'nde (bakır oksidin amonyak içindeki eriyiği) erir. Selüloz, bu eriyiğe asit katılarak yeniden çökeltilebilir. Saf selüloz beyaz renkte, lezzetsiz ve kokusuzdur; yoğunluğu 1,55'tir.

Selüloz alkali çözeltilerine, *alkaliselüloz* vererek etki eder; etkinin sonunda bir büzülme meydana gelir. Alkaliselüloz su ile yıkanarak ipeğimsi *merserize selüloz* elde edilir. Bu özellikten pamuğu *merserizeleme*'de faydalanılır. Alkaliselüloz karbon sülfürle yoğunlaşarak, *viskoz* denen sunî ipeğin elde edilmesinde kullanılan alkali *ksantojenat* verir. Alkaliler selülozu ergiterek ayrıştırır ve oksalik asit meydana getirir.

Selüloz uzun süre sülfürik asidin etkisinde tutulursa önce dekstrin sonra glikoz halinde hidrolize uğrar. Bu asidin kâğıt üzerindeki kısa süreli etkisi bir büzülmeye ve *bitkisel parşömen* (sülfürlenmiş kâğıt) oluşumuna yol açar.

Dumanlı nitrik asit, nitrik asit esterleri veya *nitroselüloz**lar meydana getirir; bunlar patlayıcı madde kimyasında çok önemlidir, kolodyum ve selüloit üretiminde hammadde olarak kullanılır. Seyreltik nitrik asit, diğer yükseltgenler gibi (permanganatlar, oksijenli su v.b.), yapısı kesinlikle bilinmeyen asit bileşikler oluşturur.

Aset anhidrit selüloza etkiyerek plastik madde olarak kullanılan asetik asit esterlerini, yani asetilselülozlar*ı verir. Aset anhidrit, derişik sülfürik asit eşliğinde selülozu hidrolize uğratarak *selobiyoz* denen ve okto-asetik ester şeklinde ayrılan bir şeker verir. Selüloz (kâğıt, pamuk) pamuk barutu, asetilselüloz, sunî tekstil elyafı ve birçok plastik madde yapımında kullanılır.

A.B.D., toplam dünya selüloz üretiminin yarısına yakın bir kısmını sağlar. Diğer büyük üreticiler, sıra ile Kanada, İsveç, Finlandiya ve Japonya'dır.

— Biyokim. İnsanın sindirim sistemi, selüloza etki edecek diyastazı salgılayamadığı için bitkisel besinlerdeki (salata v.b.) selülozu sindirip soğuramaz. Ancak besinlerin hacmini arttırarak bağırsak hareketlerini kolaylaştırır ve diğer maddelerin vücutça daha iyi kullanılmasını sağlar. Sığırlarda, aksine, ottaki selüloz, bir selülaz tarafından sindirilir, önce selobiyoz, sonra da C_6'lı bir şekere dönüştürülerek soğurulur, özümlenir ve insanların kolayca sindirdikleri süt ve etlere karışır. Bu yüzden, hayvancılığın olduğu yerlerde otlaklara da yer verilmesi insanların beslenmesi için kaçınılmaz bir zorunluktur. (L)

SELÜLOZİK sıf. (fr. *cellulosique*). Selüloz niteliği taşıyan veya bileşiminde selüloz bulunan.

— Kim. *Selülozik vernikler,* temel maddesi selüloz nitrat veya asetat olan maddeler; uçucu bir eriticide (alkol-eter, aseton, amil asetat) çözünür, ayrıca bileşimlerinde verniğin kırılganlığını azaltan reçineler vardır. (Maden, tahta, kumaş üzerine vurulan bu vernikler çok çabuk kurur ve kimyasal veya fiziksel etkenlere karşı çok dayanıklıdır.) [L]

SELVÂ i. (ar. *selvâ*). *Esk.* Bal.

— Din. Tih sahrasında bulundukları sürece, karınlarını doyurmaları için, İsrailoğullarına Tanrı tarafından kudret helvasıyle birlikte gönderildiğine inanılan kuş, bıldırcın: *Yağmalı ebr-i keremden menn ile selvâ bize / Vadi-i Tih oldu zira vâdi-i Sinâ bize* (Tahirül Mevlevî). *Tih sahrasında bulundukça onlara Cenab-ı Hak, kudret helvası gönderir ve selva indirir idi* (Cevdet Paşa). [M]

SELVA i. (lat. *silva* > isp. *selva,* orman). Coğ. Güney Amerika'daki Amazon, Afrika'daki Nijer nehirleri gibi büyük suların geçtiği Ekvator bölgesinde bulunan, balta girmemiş çok geniş ormanların genel adı. (M)

SELVA (Blanche), fransız kadın piyanocu (Brive-la-Gaillarde 1884-Saint - Armand - Tallende 1942). Paris konservatuvarında piyano öğrenimini tamamladı, kendine has tekniğiyle Bach'ın eşsiz bir yorumcusu oldu. Bir yandan çağdaş fransız okulunun bestecilerini tanıtırken, bir yandan Schola cantorum'da (1901-1922), sonra Strasbourg ve Prag konservatuvarlarında dersler verdi. Birçok eser yazdı: *La Sonate* (Sonat) [1913], *L'Enseignement Musical de la Technique du Piano* (Piyano Tekniğinin Müziksel Öğretimi) [1922]. (L)

SELVA (Giannantonio), italyan mimarı (Venedik 1751 - ay.y. 1819). Yeni-klasik anlayışla yaptığı eserlerin başlıcaları Venedik'te La Fenice tiyatrosunun cephesi ve Treviso'da Margherita villasıdır. (L)

SELVE (Georges DE), fransız diplomatı (1506-1541), Odet de Selve'in kardeşi. Lavaur piskoposu oldu (1526), Venedik büyükelçiliğine getirildi (1534). Karl V ile Barbaros Hayreddin Paşa arasındaki anlaşmazlıkta tarafsız kalmayı başardı ve François I ile imparator arasında yapılan Nice mütarekesini hazırladı (1538). [L]

SELVES, Fransa'da Massif Central'da ırmak, Aubrac'ın batı yamacından 1 330 m yükseltiden doğar. Truyère'e katılır (sol kıyı); 44 km. (L)

SELVET i. (ar. *selvet*). *Esk.* Gönül rahatlığı, iç huzuru. || Memnuniyet, mutluluk. || Zevk. (M)

SELVİ i. Bot. Bk. SERVİ.

SELVİÇE i. (ital. *servizio*'dan). Denizc. Bir arma donanımındaki bütün hareketli halat ve ipler. || *Selviçe armadorası,* «çarmık boncuğu» denilen makaraların yerleştirildiği ahşap çerçeve. || *Yedek selviçe,* fena havalarda ek olarak takılan selviçe. (LM)

SELVİNSKİY (İlya Lvoviç), rus şairi (Simferopol 1899 - Moskova 1968). K. Zelinskiy ve A. Çiçerin ile birlikte «konstrüktivizm» taraftarı grubu (*Literaturnıy Tsentr Konstruktivistov* [Konstrüktivistlerin Edebiyat merkezi]) kurdu (1922). Başlıca eserleri: argo kelimelerin de yer aldığı *Rekordıy* (Rekorlar) [1925]; Sibirya'da partizanlar arasındaki mücadeleleri anlatan *Ulyalayevşçina* (Ulyalayev'cilik) [Doğu Rusya'da bir çetenin şefi olan Ulyalayev'in adından] (1927) adlı şiiri; *Puştorg* (1928) adlı manzum roman; *Komandarm 2* (2 Numaralı Ordu Kumandanı) [1928], *Pao-Pao* (1932) ve

Umka Byelıy Medved (Beyaz Ayı Umka) [1936] adlı piyesler; savaş izlenimlerini anlatan *Krıym* (Kırım), *Kavkaz* (Kafkasya), *Kuban* (1947). 1952'de *Çitaya Fausta* (Faust'u Okurken) adlı bir eser yayımladı. (M)

SELVO (Domenico), Venedik dukası (XI. yy.). Dukaların otuz üçüncüsüydü. Heinrich III'ün büyükelçisi oldu (1055), Doğu Roma imparatoru Mihail VII Dukas'ın kızkardeşi Theodara ile evlendi. 1071-1084 arasında dukalık yaptı. Selvo zamanında, Venedik ile Bizans arasında çok yakın ilişkiler kuruldu (1082 antlaşmasıyle Venedikliler İstanbul'da mutlak bir imtiyaz elde ettiler); Selvo, kuşatmalar sırasında bağımsız kaldı, Hırvatistan ve Macaristan krallıklarının Adriya denizine, Norman krallıklarının da balkan kesimine yaptıkları saldırılara şiddetle karşı koydu, 1084'te Korfu sularında Normanlara yenilince halkın gözünden düştü ve görevinden alındı. (M)

Selwig ve Lange türbini, santrifüj kurutma makinesine benzeyen ve selülozun nitrolanmasında kullanılan cihaz. Selüloz, derişik sülfürik ve nitrik asit karışımıyle doldurulmuş kazandaki sepete konur; nitrolanmayı kolaylaştırmak için sepet, önce yirmi dakika kadar düşük hızla döndürülür, sonra dönme hızı yükseltilerek asidin büyük kısmı atılır. (L)

SELYE (Hans), avusturya asıllı kanadalı fizyoloji uzmanı (Viyana 1907). 1929'da Prag üniversitesinde tıp okudu. Montrêal Deneysel Tıp ve Cerrahî enstitüsü müdürü oldu. İçsalgı bezleriyle şokun fizyopatolojik belirtileri üstünde çalıştı. Eserleri: *Textbook of Endocrinology* (Endokrinoloji Ders Kitabı) [1947]; *Strees* (Stres) [1950]; *The Strees of Life* (Hayatın Stresi) [1956]. (L)

Selye uyum belirtisi, bir travma veya ameliyat sonucunda organizmada meydana gelen değişikliklerin tümü; bu değişiklikler sayesinde organizma, yaralanmanın fizyopatolojik sonuçlarına bir dereceye kadar karşı kor. Bk. ŞOK. (L)

SELYMBRIA, Trakya'da şehir, Marmara denizi (Propontis) kıyısında M. Ö. 677'ye doğr. Megara kolonları tarafından kuruldu ve Megaralıların Euksinos Pontos'a yayılmalarının başlangıç noktası oldu. Atina konfederasyonlarına katıldı. Bugün, *Silivri*. (L)

SEM i. Bk. SEMİ.

SEM i. (ar. *semm*). *Esk.* Zehir, ağı. || *Semm-i helâhil*, öldürücü zehir. || *Semm-i katil*. Bk. KATİL.

— Bot. *Esk. Semm-üs-semek,* balıkotu.

— Ed. *Esk. Semm-i babilî,* («babil zehri») şarap.

— Kim. *Esk. Semmül-far,* sıçanotu.

◆ **Semmî** sıf. *Esk.* Zehirli. || Zehirle ilgili.

◆ **Semmiyet** i. *Esk.* Zehirlilik. (M)

SEM i. (fr. *sème*). Leng. Belirgin anlam özelliklerinin en küçüğü.

— Semiyotik. İşaretten farklı anlam birimi.

— ANSIKL. Semiyotik. Semiyotik araştırmaları geliştikçe işaretlerden başka, onlardan daha büyük veya daha küçük anlam birimleri ortaya konmağa ve tanımlanmağa başlandı; semiyotik, günümüzde, artık yalnız işaretlerin incelenmesi değil, daha çok anlamın incelenmesi olarak tanımlanabilir. *Sem* kelimesi, işaret dışında, farklı özel birimleri belirtmek için kullanılan teknik terimler arasında yer alır. Günümüz terminolojilerinde sem'in iki anlamı vardır. Birinci anlam Eric Buyssens (*Les Langages et le Discours* [Dil ve Söz], 1943) tarafından ortaya atıldı ve Luis J. Prieto (*Messages et Signaux* [Bildiriler ve İşaretler], 1966) tarafından benimsendi. İkinci anlam, Bernard Pottier'nin (*Recherches sur l'Analyse Sémantique en Linguistique et en Traduction Mécanique* [Dilbilimde Semantik İnceleme ve Mekanik Tercüme Üstüne Araştırmalar], 1963; 1955'te savunulan ve 1962'de basılan *Systématique des Eléments de Relation* [Bildirişim Unsurları Sistematiği] adlı tez; bu eserlerde sem kelimesi kullanılmamış, ama bu kelimenin belirttiği anlam kesinlikle tanımlanmıştır) ortaya attığı ve A. Julien Greimas'ın (*Sémantique Structurale* [Yapısal Semantik], 1966) benimsediği anlamdır.

1. Buyssens-Prieto'ya göre sem, toplumsal haberleşmenin eksiksiz bir eylemi meydana getirebilen, yani (bazı karmaşık bildirişim eylemleri birçok sem kapsasa da) tek başına gerçekleşebilen, anlam bakımından yeterli bir semiyotik birimidir. Böylece sem, yalnız bir anlam birimi değil, aynı zamanda kullanım düzleminde yer alan gözle görünür bir birimdir. Meselâ, trafik levhalarının meydana getirdiği anlam bütünü içinde levha (levhanın bütün bölümleri ve bütün levha gruplarıyle karşıtlaşır) semdir; hareket dilinde ise sem harekettir v.b. Böyle tanımlanan sem iki yönlü bir birimdir: gösteren yönü (levhanın biçim ve rengi, üzerindeki küçük şekil v.b.) ve gösterilen yönü (meselâ «park etmek yasaktır!»). Dillerde sem *söz*'dür (birçok söz kapsayan karmaşık sözle ve sözden küçük birimlerle [kelime, morfem v.b.] karşıtlaşır). Fonolojiden alınan *değiştirim* metodu sayesinde bazı semler daha küçük birimler (*işaretler*, dil söz konusu olduğunda: morfemler) halinde incelenebilir. «Ateşinizi verir misiniz?» semiyle (söz) «Ateş söndü» seminin değiştirilmesi, «park etmek yasaktır» anlamına gelen trafik panosuyle «park yeri» anlamına gelen panonun değiştirimi iki işaret ortaya çıkarır; bu işaretlerden birincisinin göstereni beyaz zemin üzerine kırmızı bir çember içindeki siyah P harfi ve üzerindeki kırmızı çizgi, gösterileni ise «yasak»tır; ikinci işaretin göstereni, beyaz zemin üzerinde kırmızı çember ve siyah harf, gösterileni ise park iznidir. Bazı semlerin işaretler halinde incelenebilmesi, *birinci eklemleme* adı verilen bir semiyotik olgusunu meydana getirir. Buyssens-Prieto'ya göre bu anlamıyle sem, işaretten «daha büyük» bir birimdir (bazı sistemlerin birinci eklemlemesi bulunmamasına ve bu sistemlerin işaretsiz semler kapsamasına rağmen).

2. Pottier-Greimas'ın sem anlayışı iki bakımdan birincisinden farklıdır. Önce, Pottier-Greimas'a göre sem *tek yönlü* bir birimdir; bu birim *gösterilen düzeyine* hastır ve bütünüyle semantik bir kavram meydana getirir. Ayrıca, sem «işaretten daha küçük» bir birimdir ve bu yüzden tek başına ortaya çıkmaz: sem, bir söz veya gözle görünür bir hareket veya toplumsal bildirişim birimi değil, temel bir yapı birimidir. Bu farkların yanı sıra bir benzerlik dikkati çeker: değiştirim metodu Pottier-Greimas semlerinin belirlenmesi ve dökümü de bu metodla yapılır (daha dar bir alanda ve gösterilen düzeyinde).

Türkçede, «yüksek», «alçak» v.b. işaretlerinin gösterileni ile «uzun», «geniş», «kısa» v.b.nin gösterileni değiştirilirse birinci dizide bir düşeylik semi, ikincisinde bir yataylık semi ortaya çıkar. Ama düşeylik semi «yüksek» işaretinin tek gösterilenini meydana getirmez, çünkü bu gösterilen aynı zamanda bir uzaysallık semi (bu sem «yüksek» yerine uzayla ilgili olmayan bir sıfat konduğu zaman ortaya çıkar), bir konum semi («yüksek» yerine «alçak» sıfatı konduğu zaman belirir) v.b. kapsar. Bu bakımdan Pottier - Greimas'ın semi, işaretten «daha küçük» bir birimdir (işaretlerin bazı gösterilenleri bir tek sem kapsamasına rağmen morfemin düzeyi fonemden daha yüksektir).

İki farklı düzeydeki (ama ikisi de işaret değildir) birimleri belirtmek için sem teriminin kullanılması daha derin bir metot ve amaç birliğini gizlemelidir. Louis Hjelmslev'in terminolojisinde (*Prolegomena to a Theory of Language* [Dil Teorisine Giriş], 1953; 1943'te yayımlanan danca bir eserin tercümesi) Buyssens-Prieto'nun sem'i *leksi*'yi, Pottier-Greimas'ın sem'i içerik düzlemi özelliğini karşılar. Leksi, işaret ve özellik (semiyotikte her üçü de vaz geçilmez bir unsurdur; yalnız bazı sistemlerde bunlardan biri bulunmayabilir) üç inceleme düzeyini belirtir.

Buyssens-Prieto'nun ve Pottier-Greimas'ın semlerinin her ikisi de değiştirimle elde edildiğinden *bağıntısız gerçekleşmeler* değil, *görevsel sınıflar*'dır; Buyssens-Prieto'nun sem'i park etme yasağını belirten özel bir levha değil, bütün Türkiye yollarında bin bir çeşidine rastlanan levhadır; Pottier-Greimas sem'i, belli bir zamanda «yüksek» kelimesini telaffuz ederken herhangi bir insanın kafasında uyanacak düşeysellik fikri değil, her gün milyonlarca insanın konuştuğu Türkçe'de bu kelimeye bağlanan düşeysellik anlamıdır. Böylece, bu iki biçimiyle sem nazariyesi, semiyotiğin bildirilerden sistemi çıkarmak ve bunun sonucunda anlamın belirgin özelliklerini ortaya koymak için gösterdiği çabayı dile getirir. (LM)

SEM (Georges GOURSAT, — denir), fransız karikatürcüsü (Périgueux 1863- Paris 1934). Périgueux, Bordeaux ve Marsilya'da çalıştı. 1900'de Paris'e giderek *Les Sportsmen* (Sporcular) adlı albümüyle kendini tanıttı, tiyatro, edebiyat ve sosyete çevrelerinin karikatürcüsü oldu. Kalın çizgili desenlerinin çoğu monotondur (profilden çizilmiş tipler), ama yüzün ve siluetin özellikleri ustaca verilmiştir. *Un Pékin sur le Front* (Cephede Bir Başıbozuk) [1916], *La Ronde de Nuit* (Gece Devriyesi) [1928] adlı iki eser yayımladı, Courteline'in *Messieurs les Ronds-de-Cuir* (Kalem Efendileri) adlı kitabını resimledi. (L)

SEMA i. (ar. *sümüvv*, yüksek olma'dan *semā*). *Esk.* Gökyüzü, gök: *Dükkân saçaklarından, damlardan, şurdan burdan uçuşan buz parçaları, enli kar kitleleri semadan inen koyu sulu sepkenle beraber çarpıyor, nefes aldırmıyordu* (Ahmed Rasim). *Olmuş denizin ruhu semalarla hemâguş / Bin bûseyi tanzir ile encüm suya dolmuş* (Ahmed Hâşim). || Eski astronomide, üzerinde sabit yıldızların asılı olduğu kabul edilen ve göğün sekizde birini meydana getiren saydam küre. || Kadın adı. || *Sema-yı lâciverdî* (veya *lâciverd*), lâcivert gökyüzü. || *Sema-pare*, gök parçası. (M)

semafor (dy.)

SEMA i. (ar. *semāᶜ*). *Esk.* İşitme, duyma.

— Tasav. Mevlevî dervişlerinin kudüm, ney, nısfiye gibi çalgıların eşliğinde toplu olarak ve dönerek yaptıkları tören (*devran, zikr, mukabele* de denir. Yalnız mevlevîlerde *sema* terimi kullanılır): *Hoca Alâeddin, fıkarasını toplamış, üç gün, üç gece, âşıklar sema ve zikirle mest olup, kendilerinden geçmişlerdi* (N. Araz). || *Sema çıkarmak*, mevlevî tarikatına yeni giren bir kimsenin sema etmeyi öğrenmeğe çalışması. (Tekkenin matbahında, üzerinde pirinç çivi bulunan cilâlı ve büyükçe bir tahta üzerinde sema çıkarılır. Sema çıkardıktan sonra, dönmeyi [sema] öğrenen kimseye *semazen* denir.) || *Sema dedesi*, mevlevî tarikatına yeni giren bir kimseye, sema törenini öğretmekle görevli kimse. (Bu görevli, cana semanın nasıl ve ne zaman yapılacağını, genel kurallarını, anlam ve önemini öğretir.) || *Sema etmek*, mevlevîlerde tek veya toplu olarak dönmek. (Özel bir tören niteliği taşıyan sema etme, tekkelerde ney, kudüm gibi çalgıların eşliğiyle yakası açık, etekleri ve yenleri geniş özel bir entari [tennure] giyilerek yapılır.) || *Sema meşki*, mevlevîlerde, tarikata giren bir kimsenin sema etmeyi öğrenmesi için gördüğü özel eğitim. (*Sema dedesi* denen bir görevli tarafından yaptırılan sema meşkinde, semanın nasıl yapılacağı, genel kuralları öğretilir. Sema meşki, tekkenin özel bir yerinde ahenkli olarak dönmeyi öğrenmek için yere çakılı bir çivinin çevresinde yapılır. Bunu başaran kimse, sıra ile tarikatın başka eğitim ve öğretim aşamalarına geçer.) || *Sema tahtası*, mevlevîlerde sema meşki yapmağa yarayan, üzeri çivili özel tahta. (Ortasında, bir merkez çevresinde dönebilmek için, sol ayak başparmağıyle orta parmak arasına alınan, bir pirinç çivi vardır. Tahta, üzerinde bir kişinin ayakta durarak dönebileceği genişliktedir. Can, hücreye çekilerek bu tahta üzerinde, sema dedesinin yönetimi altında sema yapmayı [dönme] öğrenir.) || *Sema tekbiri*, mevlevîlerde sikke giyerken okunan dua. (Tarikata girdikten sonra sema etmeyi öğrenen nevniyazı, aşçı dede şeyhe götürür, şeyh tekbir getirir ve dua okuyarak nevniyazın başına sikke giydirirdi.) || *Semai rah*, mevlevîlerin bir yol törenine yürürken yaptığı sema. (Özel bir tören niteliğindedir. Tek kişi veya topluluk tarafından yapılır. Tekkede olduğu gibi döne döne yürüme şeklindedir. Çalgılı, ilâhili olanları da vardır. Semai rah, eskiden, mevlevîler tarafından Konya'da Mevlânâ türbesini ziyarete giderken yapılırdı.)

Foto. LAROUSSE

— ANSİKL. Tasav. *Sema* bir tarikat ilkesi olarak ilk defa Mevlânâ Celâleddin Rumî tarafından benimsendi; Sultan Veled tarafından da düzene konularak belirli kurallara bağlandı. Sema, belli ve düzenli hareketlerle yapılır, sema'da özel kıyafet giyilerek dönme; sazlı, sözlü ilâhiler okuma gereği vardır.

Semayı, islâm dini ilkelerine uymadığı için dine aykırı bulanlar olduğu gibi, müslümanlıkla özlü bir bağlantısı bulunduğunu, Hz. Muhammed'in çalgı dinleyerek dinî bir sevinç duyduğunu ileri sürenler de vardır. Genellikle koyu sünnîler özellikle şeriatçılar semanın haram olduğunu, ibadet dışı bir hareket niteliği taşıdığını söyler. Mutasavvıflar, özellikle zikir, sema, mukabele ve devranın gereğini savunanlar, semanın ilâhî bir coşkunluk kaynağı olduğu görüşünü benimserler. Sünnî tarikatçılardan bazıları semanın islâm dininin gerekli gördüğü ibadetler dışında ve onları yerine getirme gereğiyle yapılan, onları bütünleyici nitelikte bir din töreni olduğu inancındadırlar. Mevlevîler bu görüşü savunurlar. Sema ilâhî, ruhanî ve tabiî olmak üzere üçe ayrılır. *İlâhî sema,* belli bir aşamaya yükselen velilerin, şeyhlerin tanrısal sırları duyması, görmesi demektir. Tanrı'nın bütün varlıklarda göründüğünü, bütün seslerde dile geldiğini bilen büyük sofîler, ilâhî semada en küçüğünden en büyüğüne kadar olan bütün seslerde (gizli sesler) Tanrı'nın dile geldiğini kabul ederler; maddî ve manevî bütün varlığıyle tanrısal sesleri duymaktan doğan sınırsız bir coşkunluğa kapılırlar. Bu, semanın en yüksek derecesidir. *Ruhanî sema,* tasavvuf yolunda olgunlaşan (kemale eren) bir insanın ruh âleminde bütün tanrısal sesleri, sırları kavraması, duymasıdır. Bu aşamaya ancak ruh bakımından olgunlaşan kimseler ulaşabilir. *Tabiî sema,* sazla, sözle yapılan ve dinleyenleri, oynayanları (dervişleri) derin bir coşkunluğa götüren semadır.

Semada geniş hırkalar giyen, başlarında da konik silindir biçiminde *sikke* denilen başlıklar bulunan yalın ayak dervişler (semazenler) birer birer gelerek divan* durur ve şeyhin gelişini beklerler. Şeyh, sırtına hırka, başına yeşil veya siyah renkli destar sarılı sikke giyerek semahaneye gelir. Namaz kılındıktan sonra *Mesnevî**den bir ders okunur. Bu ders, orada bulunan dervişlerle mukabele*de hazır bulunmak üzere gelen ziyaretçiler içindir. Dersten sonra, şeyh efendi tekkede şeyhe ayrılan makam postunun üzerine oturarak dua eder. Bu duadan sonra mutrib* yerinde oturan dervişlerden biri, ayağa kalkarak, *Divan-ı Kebir'*den bir «naat» okur. Bunun bitiminde, neyzenbaşı, neyle bir taksim yaptıktan sonra, o gün için kararlaştırılan musiki makamından, devrikebir usulünde bir peşrev çalınmağa başlanır. Hemen sonra, şeyh ve semaya katılacak dervişler, avuç içlerini yere vurarak, ayağa kalkarlar; salât okuyarak ağır adımlarla sema yerini üç defa dolaşırlar. Peşrevden sonra, yine *Divan-ı Kebir'*den alınarak bestelenen âyini şerif, mutrıb tarafından çalınır ve *âyinhan'*lar tarafından okunur. Bu sırada semazenler, sırtlarındaki hırkaları hep birlikte bırakarak, birer birer, şeyhin önünde niyaz ettikten sonra semaya başlarlar. Semazenler, sağ avuçlarını yukarıya, sol avuçlarını da aşağıya doğru açık bulundururlar; gözlerini de çoğunlukla yukarıya dikerler. Dönme hareketlerinin etkisiyle tennurelerinin bol etekleri yelpaze gibi açılarak havalanır. Mevlânâ makamını temsil eden şeyhin önünde bir süre dinlenilir. Sonra, yeniden niyaz edilir. Semanın bitiminde herkes oturur ve hırkaları arkalarına konur. Bu sırada bir aşır* okunur, arkasından *duacı dede* bir dua okuduktan sonra, ayağa kalkılır ve şeyh tarafından gülbank* okunur. Bundan sonra dervişler, «esmayi hüsna» denen tanrı adlarından biri olan «Hu»yu koro halinde söylerler. Sonra şeyh, bulunduğu postun üzerinden, hazır bulunanlara selâm verir ve bu selâm aşçı dede tarafından yine sesli olarak (cehren) karşılanır. Şeyh, arkasını kapıya dönerek mukabele sırasında oturduğu posta (makam) niyaz eder. Bu niyaza bütün dervişler oturdukları yerden katılırlar. Şeyhin semahaneden çıkmasından sonra dervişler de dağılır.

◆ **Semaen** zf. *Esk.* İşiterek. (→ Bibliyo.) [M]

SEMACET i. (ar. *semācet*). *Esk.* Kötü görünüş, yakışıksızlık, çirkinlik. || Söz çirkinliği. || *Semacet-i ibtida,* sözün başlangıcındaki çirkinlik.

— Ed. *Esk. Semacet-üt-tahallüs,* kasidede nesip ile girizgâh'ın çirkin olması. (M)

SEMADİREK. Coğ. Bk. SEMENDİREK.

SEMAFOR i. (yun. *sema,* işaret ve *phoros,* taşıyan'dan fr. *sémaphore*). Dy. Gündüz mekanik olarak kırmızı bir kolla, gece kırmızı ışıkla işaret veren ve blok sisteminde kullanılan durdurma işareti.

— Denizc. Bir direk üzerine bağlanmış hareketli iki koldan meydana gelen işaretleşme âleti. (Her iki kolun sağlı sollu değişik her konumu alfabenin bir harfine tekabül ederek haberleşmeyi sağlar.) || *Semafor bayrağı,* işaretçilerin kollarıyle yaptığı semafor haberleşmesinde kullanılan kısa sopalı küçük bayrak.

— Telekom. *Semafor telgrafı,* semafor yardımıyle açık denizdeki bir gemiden gelen veya bu gemiye gönderilen telgraf: *Bir semafor telgrafının semaforla saklanma süresi 30 gündür.* (M)

SEMAFORCU i. (*semafor'*dan *semaforcu*). Dy. Blok işaretlerini yöneten demiryolu memuru. (L)

SEMAH i. Folk. Bir halk oyunu.

— ANSİKL. *Semah* daha çok alevî ve bektaşî topluluklar tarafından düzenlenir. Sözlü, sazlı bir tarikat töreni niteliğindedir. Tarikattan olmayanlar bu oyunların düzenlendiği toplantılara giremezler. Oyun, çalgıların eşliğinde ve ayakta oynanır. Semahı yalnız erkekler oynadığı gibi kadın erkek karışık olarak da oynanır. Oyunda en çok ayaklar hareket eder. Ayak hareketleri belli sayılarda ileri geri, sağa sola doğru düzenli ve ölçülü olarak yapılır. Oyunda bektaşî-alevî inançlarını yansıtan türküler söylenir. Bugün Anadolu'nun Sıvas, Tokat ve Kırıkkale yörelerinde oynanır. (M)

SEMAHANE bls. i. (ar. *semāᶜ* ve fars. *ḫāne,* ev'den *semāᶜ-ḫāne*). *Esk.* Mevlevî tekkelerinde dervişlerin sema âyini yaptıkları özel bölüm: *Bir an, kendisini semahanede, mürşidinin huzurunda zannetti* (N. Araz). [SEMA EVİ de denir.]

— ANSİKL. Tasav. Bütün tarikatlarda, zikredenlerin toplandığı, mihraplı, seyirciler için ayrı bölümleri olan, daire biçiminde özel odalar vardır. Mevlevî tarikatında buna *semahane* denir. Burası genellikle ceviz tahtalarıyle döşeli, üzeri kapalı, geniş ve daire biçimli bir alandır. Tekkenin ayrı bir bölümüdür. Semahaneye «cümle kapısı» denen kapıdan girilir. Kapının giriş yerinin sağında, ayakkabıların konulduğu bir yer vardır. Sol yanda, ziyaretçilere ayrılan bölümün üzerinde, merdivenle çıkılan ve semahaneye bakan kısımda neyzen, kudümzen, naathan denen çalgıcı ve okuyucular oturur. Semahane parmaklıklarla çevrilidir. Buraya yalnız sema edenler girebilir. Seyirci yeri kadın ve erkekler için olmak üzere iki bölümdür. Semahanede, üzerinde *Kur'an'*dan ayetlerin yazıldığı bir mihrap bulunur. Mevlevîler, sema edecekleri zaman, semahanede toplanır, çalgılı törenlerini yaparlar. Her tekkenin bir semahanesi vardır. (M)

Semahane-i Edeb (*Edep Semahanesi*), Ali Enver'in mevlevî şairlerinin hayatını konu edinen eseri. Eser, Esrar Dedenin *Tezkire-i Şuerayı Mevleviyye* (Mevlevî Şairlerinin Haltercümesi) adlı kitaptan faydalanılarak yazılmıştır. Alfabetik olarak düzenlenen eser İstanbul'da basıldı (1891). [M]

SEMAHAT i. (ar. *semāḥat*). *Esk.* Eli açık olma, cömertlik: *Kapudan-ı mükerrem sadr-ı efham kim semahatte / Kef-i cûdundan alır feyz-i cuşu lücce-i-derya* (Nedim). *Kalbin, semahatin, hele ilmin yarattığı / Her şeyde, kızların, bu muazzez çiçeklerin / Bir hakkı var... verin* (Tevfik Fikret). || Kadın adı. (M)

SEMAHATLÛ sıf. (ar. *semāḥat'*tan osmanlıca *semāḥat-lû*). Teşk. tar. Osmanlı devletinde şeyhülislâmlara, Rumeli ve Anadolu kazaskerliği payesini kazananlara verilen özel unvan. (Bütün resmî yazışmalarda şeyhülislâmlar ve kazaskerler için kullanılan bu unvan daima şeyhülislâmın ve kazaskerin adından önce gelirdi. Şeyhülislâmlar için bu sıfata «devletlû» kelimesi eklenerek «devletlû semahatlû» denirdi. Semahatlû deyimi, Osmanlı devletinde kazaskerlik makamı kurulduğu çağda kullanılmağa başlandı.) [M]

SEMAÎ sıf. (ar. *semāᶜ'*dan *semāᶜî*). *Esk.* Bir kurala bağlı olmayan, ancak işitilerek öğrenilen (kelime): *Semaî edatları kıyasî edatlar sırasına sokarak...* (Ziya Gökalp).

— Ed. Halk edebiyatında kullanılan nazım şekillerinden biri.

— Fok. *Semai kahveleri.* XIX. yy.da İstanbul'da saz şairlerinin (âşık) cuma ve ramazan geceleri toplandıkları, sanat gösterileri yaptıkları kahvehaneler. (Buralarda sazlı, sözlü eğlenceler olur, sazla birlikte mâni, semai okunurdu. Bu yerlere *çalgılı kahve* de denirdi. Semai kahveleri, İkinci Meşrutiyetten sonra ortadan kalktı.)

— Mus. Türk musiki sisteminde iki basit usulden biri. (Semai usulü, üç zamanlı ve üç vuruşludur: düm [1 zaman, kavi], tek [1, nim kavi] ve tek [1, zayıf].) || Türk musiki sisteminde bir şekil. (Bk. ANSİKL.) || *Ağır semai.* Bk. AĞIRSEMAÎ. || *Ağır sengin semai,* sengin semainin bir mertebe daha ağırına (6/2) verilen ad. || *Aksak semai.* Bk. AKSAK. || *Nakış semai.* Bk. NAKIŞ. || *Nakış sengin semai.* Bk. NAKIŞ. || *Nakış yürük semai.* Bk. NAKIŞ. || *Sengin semai,* türk musikisinde yürük semai usulünün bir ağır mertebesine (6/4) verilen ad. || *Yürük semai.* Bk. YÜRÜK.

— ANSİKL. Ed. *Semai'*ler hece vezniyle de aruz vezninin özel kalıplarıyle de yazılabilir. Hece vezniyle yazılan semailer koşma türündedir. 8'li hece vezniyle yazılır; durakları 4+4'tür; bazen de duraksız olur. Dörtlük sayısı da 3-5 arasında değişir.

Aruzun *mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün* kalıbıyle yazılan semailer, gazel, murabba, muhammes, müseddes biçimlerinde olur. Kafiye düzenleri divan ve selis*te olduğu gibidir. Hece vezninin 8+8'li kalıbına uyar. *Musammat semai'*lerde her beyit dört bölümden oluşur. *Ayaklı* (yedekli) *semai'*lerdeyse 4 *mefâîlün* kalıbıyle yazılan mısranın altına *mefâîlün feûlün* veya *mefâîlün mefâîlün* kalıbına uyan bir küçük mısra eklenir. Semailerde sevgi, tabiat, ayrılık duygusu v.b. işlenir. Semailer özel bir ezgiyle okunur.

— Mus. *Semai* şekli, şarkılarda ve başka türdeki eserlerde kullanılır. Din dışı ve sözlü eserlerde de çok yaygın olan semai şekli, aksak semai, yürük semai ve bunların çeşitli mertebelerindeki usullerle ölçülür; ölçüldüğü usulde ve mertebesine göre çeşitli adlar alır. Klasik türk musikisinde, usul geçkili semailer de vardır. Klasik türk musikisinde bir gelenek olarak, yürük semaiden sonra ara verilmeden saz semaisine geçilir. Semai güftesi, 4 mısra ile terennüm edilen ezgiye uygun hece ve sözlerden meydana gelir. Eğer iki mısra arka arkaya okunup da sonra terennüm gelirse buna *nakış semai* denilir. Bu şekilde, eser iki hane olur. İki haneli eserde mülâzime dört defa değil, sadece iki defa tekrar edildiği için uzun, süslü ve hattâ bazen değişik mısralardan meydana gelebilir. Dört haneli semailerde ise, her mısra dört defa tekrar edildiğinden parçayı fazla uzatmamak için bu terennümler kısa tutulur.

◆ **Semaiye** sıf. *Esk.* Semaî'nin dişili. (M)

SEMAÎ sıf. Bk. SEMAVÎ.

SEMALUT, Mısır'da şehir, Yukarı Mısır'da (Minye ili), Nil'in batı kıyısında; 29 300 nüf. Bölgede şekerkamışı ve buğday üretilir. (L)

SEMAN sıf. (ar. *semān*). *Esk.* Sekiz. || *Seman-aşere,* on sekiz. || *Sahn-ı seman.* Bk. SAHN. (M)

SEMAN i. (fr. *cément*). Metalürji. Bir metalle temas halinde ısıtılan ve yüksek sıcaklıkta ayrışarak taşıdığı elementlerden bir veya birçoğunu o metalin yüzey kısmına yayan madde. Bk. ANSİKL.

— Anat. Dişlerin köklerini kaplayan sert madde. (Seman, semantoblast denilen ve görünüşü kemik hücrelerine çok benzeyen hücrelerden yapılıdır. Mineden daha az

parlak olan seman, dişi diş çukuruna bağlayan tellerin, içine girmesine imkân verir.)

— ANSİKL. Semantasyon yapmada birçok tip *seman*'dan faydalanılır: 1. *katı semanlar*, organik madde tozu, odun kömürü, karbonat ve ferrosiyanürden yapılır; en çok kullanılandan biri *Coron semanı*'dır ve yüzde 60 odun kömürü ile yüzde 40 baryum karbonattan meydana gelir; 2. *sıvı semanlar*, siyanür temelli ergimiş hidrokarbonlu alkali tuzlarla hazırlanır (yüzde 75 sodyum siyanür, yüzde 25 sodyum karbonat); 3. *gaz semanlar*'ı sanayide gittikçe daha çok kullanılmaktadır ve özellikle son 15 yıldan beri bazı katı semanların (karbonla semantasyon veya karbonitrürleme) yerini almağa başlamıştır. Demir alaşımlarının karbonla semantasyonunda karbon monoksit ve gaz halinde hidrokarbürlerden yararlanılır. Nitrürlemede, sıcakta aktif azot ve hidrojene ayrılan amonyak gazına başvurulur. (L)

SEM'AN zf. (ar. *sem^c*'den *sem^{c}an*). *Esk.* İşiterek, duyarak. || Dinleyerek, kulak vererek. || *Sem'an ve taaten*, başüstüne, emredersiniz. (M)

SEMANET i. (ar. *semânet*). *Esk.* Besili olma, semizlik, yağlılık. (M)

SEMANGLAR, Malezya yarımadasının merkezî sıradağlarında negrito halkı. Kısa boylu (ortalama: 1,52) olan Negritolar Malezyalılar tarafından iç kısma sürülmüşlerdir; devşirmecilikle geçinirler, fakat nesilleri daha gelişmiş yerlilerle melezleşme sonucunda yavaş yavaş tükenmektedir. (L)

SEMANİN veya **SEMANUN** sıf. (ar. *semân*, sekiz'den *şemânîn* veya *şemânûn*). *Esk.* Seksen. (M)

SEMANİYE sıf. (ar. *şemân*'dan *şemâniye*). *Esk.* Sekiz: *Ebülfeth sultan Mehmed Han medrese-i semaniye bina edip*... (Kâtip Çelebi). [M]

SEMANİYEİ HALVETİYE blş. i. (Abdülkerim Medeni'üs *Semanî*'nin adı ve *Halvetiyye*'den *Semâniyye-i halvetiyye*). Halvetiye tarikatına bağlı Bekriyei Halvetiyenin bir kolu; kurucusu, Şeyh Muhammed bin Abdülkerim Medeni'üs Semanî'dir (öl. 1775). [Bu tarikatın Halvetîlikten ayrı bir özelliği yoktur.] (M)

SEMANNUD, Mısır'da (Garbiye ili) şehir, Nil'in aşağı kolu kıyısında; 19 800 nüf. Burası Yunanlıların kurduğu ve Firavunlar devri Mısır'ının son başkenti olan *Sebennytos* şehridir. (L)

SEMANOTUS i. Orta ve Kuzey Avrupa'da, dağlarda yaşayan uzun duyargalı böcek. (İlmî adı *Semanotus undatus*. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

SEMANTASYON i. (fr. *cémentation*). Camc. Düşük sıcaklıkta sarı bir ton elde etmek için, bir parçayı gümüş oksit ve aşı boyası karışımıyle kaplama işlemi.

— Jeol. Hidrostatik düzeyin hemen yanında bulunan bir maden yatağının zenginleşmesi. (Olay, maden yatağının üst kısmından geçerken kimyasal değişime uğrayan süzülme sularının, hidrostatik düzeye erişince madenî tuzlarını çökeltmesiyle meydana gelir.) || *Semantasyon yatağı*, bir semantasyon kuşağının bulunması sayesinde işletilebilen maden yatağı.

— Mad. oc. Çimento şerbeti püskürterek sulu arazileri geçirimsiz hale getirme usulü; çatlaklara ve deliklere yayılan çimento donarak su sızıntısını önler. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. Madenî bir parçanın bütün kütlesine (*tam semantasyon*) semanın bir veya birçok elementinin yayılmasını sağlayarak ona özel nitelikler kazandırmak için veya bu yayılımı dış tabakalarda sınırlayıp (*yüzeysel semantasyon*), yüzeysel özellikleri iç yapısı özelliklerinden farklı karma bir parça elde etmek amacıyle bu parçayı seman eşliğinde ısıtma. (Bk. ANSİKL.) || *Semantasyon çeliği*, bir seman eşliğinde akkor hale kadar ısıtılarak yüzeyi karbonlanan ve iç kısmında karbon oranı düşük olan çelik. (SEMENTE ÇELİK de denir.)

— Miner. Oksitlenme ile piritlerin sülfatlara dönüşmesi.

— ANSİKL. Jeol. *Semantasyon kuşağı*, maden yatağı oksitlenme kuşağının alt kesiminde yer alır. Semantasyon kuşağı hidrostatik düzeyin biraz yukarısında son bulur: daha aşağıda, suyun hareketleri çok yavaştır; artık suya yeni oksijen ile karbon gazı gelmediğinden bu iki gazın etkisi sıfıra iner ve bu yüzden kimyasal değişimler bütünüyle durur.

— Mad. oc. *Semantasyon*, genellikle sulu arazide, yani kumların veya toprağın gözeneklerinden değil, çatlaklarından su gelen bir arazide kuyu açıldığı zaman uygulanır. Bu işlem en basit şekliyle toprak yüzeyinden başlanarak yapılır: sulu araziyi baştan başa geçen birkaç sonda deliği açılır ve pompa ile basınç altında çimento şerbeti püskürtülür. Daha güç şartlarda, semantasyon, kuyu gerildikçe dibinden başlayarak hafifçe genişleyen eğik sonda delikleriyle evreler halinde tamamlanır. Ayrıca sondaj cıdar borusu ile kuyu çeperleri arasında mutlak bir sızdırmalık gerektiği zaman da semantasyona baş vurulur.

— Metalürji. En çok uygulanan *şemantasyon* işlemi, dişli çarklar, aks, kam, mil gibi çeşitli mekanik parçaların yüzeylerini sertleştirmek amacıyle yapılan çeliğin karbonla yüzeysel semantasyonudur.

Söz konusu işlem sanayide yumuşak çeliklere uygulanır; böylece iç kısmı sert ve kırılgan olmayan, fakat semantasyonla karbon bakımından zenginleşen yüzeyi sert ve aşınmaya dayanıklı hale gelen bir alaşım elde edilir. Bu sonuca ulaşmak için yumuşak çelik, seman eşliğinde 900° C'a kadar ısıtılır. Bu sıcaklıkta, çeliğin bileşeni olan austenit özellikle karbonu eritir ve birkaç saat sonra parçanın yüzeyi karbonlanarak yüzde 8 oranında karbon taşıyan sert çelik haline gelir. Bu işlemden sonra parça, yüzeyine çok sert martensit yapısı vermek için tavlanır.

Semantasyon sırasında uzun süre yüksek sıcaklıkta tutulan austenit tanelerinin aşırı derecede büyümesini önlemek ve su verilmiş çok sert yüzeysel bir yapı elde etmek için, yüzde 0,10 - 0,15 karbon, yüzde 2 nikel, yüzde 5 krom, yüzde 2 molibden taşıyan ve «semantasyon çeliği» adı verilen çelikler kullanılır. Bu çeliklerle yapılan semantasyondan sonra ancak bir tek su verme işlemi uygulanır; âdi yumuşak çeliklerin kullanılması halinde ise, çift su verme işlemi gereklidir: bunlardan ilki aşırı derecede ısınmış malzeme merkezini eski haline getirmek, ikincisi ise yüzeysel sertliği elde etmek amacı güder. Çeliğin karbon bakımından zenginleşmiş kısmına tekabül eden semantasyon kalınlığı, işlem sıcaklığı ve parçanın bu sıcaklıkta tutulma süresine göre, 3 mm'ye (derin semantasyon) ulaşabilir; 850° C ilâ 900° C arasında ve katı bir seman kullanılması halinde, semantasyon kalınlığı saatte 0,1 ilâ 0,2 mm arasında değişir. Kullanılan semanın cinsine göre birçok semantasyon tipi vardır. *Katı semantasyon*'un sanayide uygulanması gittikçe azalmaktadır; bu usulde işlenecek parça, karbon temelli katı bir seman eşliğinde, sızdırma bir kasa veya semantasyon kasası içine yerleştirilerek fırına konur. Böylece 850° C'ta 25 saatlik bir işlemden sonra 3 mm'ye ulaşan çok yüksek bir semantasyon kalınlığı elde edilir, fakat parçaların, basit veya çift su verme işlemi için yeniden ısıtılması gerekir.

Sıvı semantasyon veya *siyanürleme*'de seman olarak, alkali siyanür temelli ergimiş tuzlardan faydalanılır; katı semantasyondan daha hızlı gelişen bu işlem, düşük semantasyon kalınlığı isteyen (en çok 0,3 mm) küçük parçalara uygulanır.

Gazlı semantasyon'da karbonlayıcı bir gaz karışımına (karbon monoksit, hidrokarbonlar) baş vurulur; özellikle seri halde çıkarılan parçalar (otomobil sanayii) bu işlemden geçirilir; işlenecek parça, sürekli veya fasılalı fırınlarda ısıtılır ve havagazı, su gazı v.b. jeneratörlerinden elde edilen semantasyon gazına daldırılır. Bu işlemi hızlandırmak için bazen semantasyon gazına propan veya amonyak gazı katılır. Bk. KARBONİTRÜRLEME.

Elektrolitik semantasyon henüz az gelişmiştir; bu işlem, 950°C civarında ergimiş tuz banyosu içine (alkali karbonatlar veya toprak alkaliler karışımı) işlenecek parçalar katot halinde yerleştirilerek yapılır.

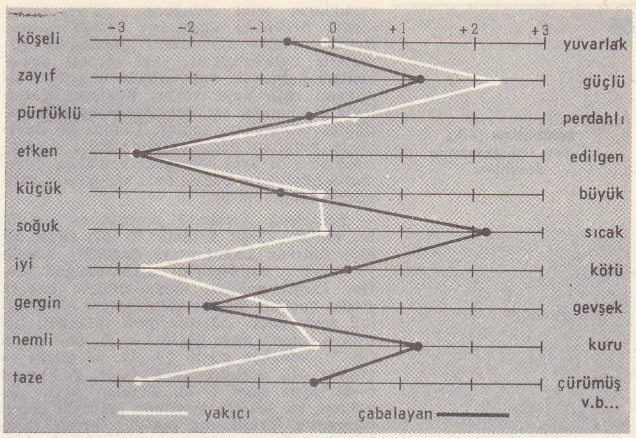

semantik farklılaşma cetveli

Bir parçanın tümüne semantasyon uygulanmak istenmemesi halinde, karbonlayıcı etkiden korunması gereken kısımların yüzeyleri elektroliz yoluyle (bakırla kaplama) veya özel boyalarla kaplanır. Karbon eşliğinde yapılan klasik semantasyon dışında, demir alaşımlarının yüzeylerini, aşınmaya kaşı korumak veya özel mekanik nitelikler kazandırmak için, yayılma yoluyle çeşitli metal veya ametallerle kaplamak imkânı vardır. Semantasyon azotla (*nitrürleme*), karbon ve azotun ortak etkisiyle (*karbonitrürleme*), alüminyumla (*alüminleme*), kromla (*kromlama*), çinko ile (*çinkolama*), borla (*borlama*), silisyumla (*silisleme*) yapıldığı gibi berilyum, zirkonyum, tungsten v.b. de kullanılabilir; ayrıca bakır alaşımlarının semantasyonunda çinko, kadmiyum veya tungstenden faydalanılır.

Yükseltgen semantasyon, dökme demir parçaları, oksit veya karbonatlardan meydana gelmiş bir seman eşliğinde işleme tutularak dövülgen bir dökme demir elde etme amacı güden karbon gidermeden başka bir şey değildir.

Karbonlu çelik veya pota çeliği elde etmek için, demiri semantasyon işlemine tutma yolu bırakılmıştır; bu usulde, demir çubukları karbonlayıcı bir seman eşliğinde bir veya iki hafta süre ile kasalar içinde tutulur ve böylece mümkün olduğu kadar derin bir semantasyon elde edilirdi; bu şekilde meydana gelen çelik, karbon oranının homogen olması için yeniden ergitilirdi. (L)

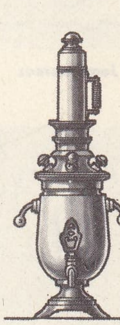

semaver

SEMANTEM i. (fr. *sémantème*). Leng. Dilbilgisi ilişkilerini belirten unsura (morfem) ve bir terimin bileşeni olan ses birimine (fonem) karşıt olarak bir kavrama (kelimenin anlam içeriği) tekabül eden dil unsuru. (L)

SEMANTİK sıf. (yun. *sema*, işaret > *semantikos*'tan fr. *sémantique*). Leng. Anlamla ilgili: *Bir kelimenin semantik yönü*.

— Modern mant. *Semantik sistem*, bir dili ilgilendiren ve bu dilin *önermelerinin* neler olduğunu, bir önermenin neyi belirttiğini ve hangi şartlarda bir önermenin *doğru* olabileceğini açıklayan kanunlar sistemi. Bk. ANSİKL.

— Psikoleng. *Semantik farklılaşma cetveli*, Osgood tarafından ortaya atılan (1952) ve sıfat veya isim iki kelimenin yan anlamları arasındaki benzerliği değerlendirmeğe yarayan cetvel. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Modern mant. *Semantik bir sistem* şunları kapsar: ayrı kategorilerde yer alan *semboller*'den meydana gelen bir lûgat; bir semboller dizisinin, bir önerme veya bir cümle olup olmadığını belirleyen *kuruluş kanunları;* bir önermenin neyi belirttiğini belirleyen *işaret etme kanunları;* bir önermenin doğru olup olmadığını belirleyen *hakikat kanunları*. Semantik sistemlerinin çoğu ayrıca şu özellikleri de taşır: bir sistemler, *değişkenler* adı verilen bir semboller lûgatini kapsar. İşaretleme kanunlarına ise, önce *değerler* kanunları ortaya konur. Bunlar, her değişken kategorisi için, değerlerin alanının ne olduğunu, yani bu kategorideki değişkenlerin değerlerini meydana getirmeğe elverişli

sembolizm (ed.)
Ernest Lajeunesse'in desenleri

Paul Verlaine

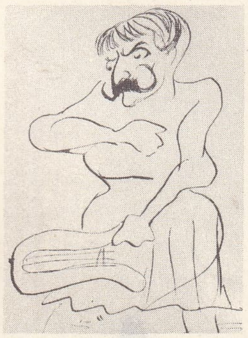

Jean Moreas

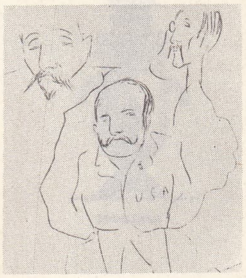

Stephane Mallarmé
Fr. Viele-Griffin
Henri de Regnier

Gustave Kahn

varlıkların neler olduğunu açıklar. Daha sonra, *belirleme kanunları* ortaya konur. Bunlar, hangi varlıkların önermesel görevlerle belirlendiğini, yani serbest değişkenleri kapsayan önermelerin hangileri olduğunu belirtmeğe yarar. Böylece, işaretleme kanunları, bir önermenin neyi belirttiğinin bilinmesini sağlar. Çünkü bu önermede bulunan değişkenlerin değer alanlarının ve yine aynı önermede yer alan, önermesel görevlerle belirlenmiş varlıkların hangileri olduğu bilinir.

— Psikoleng. *Semantik farklılaşma cetveli.* Bu metot, karşıt anlamlı 50 çift sıfatı bir liste halinde hazırlamayı öngörür: köşeli-yuvarlak; zayıf-güçlü; etken-edilgen v.b. Her karşıt anlamlı sıfata dildeki başlıca şiddet zarfları ve her çifte de bir olumsuzluk eşlik eder. Böylece yedi mümkün hal ortaya çıkar: *aşırı* güçlü (+ 3), *çok* güçlü (+ 2), *oldukça* güçlü (+ 1), *ne* güçlü *ne* güçsüz (0), *oldukça* zayıf (—1), *çok* zayıf (—2), *aşırı* zayıf (—3). Bundan sonra denekten, bu şekilde meydana getirilen cetvel (semantik farklılaşma cetveli) üstüne (bazı karşılaşmaların bütün mantıksızlığına rağmen) öngörülen her çift arasına sıfatlar yerleştirmesi istenir. Böylece elli noktalı bir kesit elde edilir. İki farklı kelimenin kesitleri arasındaki D bağıntısı $D = \sqrt{\Sigma d^2}$ formülüyle hesaplanır. Bu formülde Σ = yüklenme'yi, yüklenme 50 cetvele yayıldığı için, *d* iki kutuplu bir cetvel üstünde uyarıcı kelimelere tekabül eden notlar arasındaki farkı belirtir. D bağıntısı yüksek olduğu ölçüde iki uyarıcı arasındaki anlam benzerliğinin arttığı kabul edilir. Bu durumun nazarî yönden doğrulanması Osgood nazariyesine dayanır (bk. *semantik* İZLENİM). Bazı kelimelerin, aralarında sıkı bağıntı bulunan kesitleri vardır. Genellikle bu kelimelerden biri öbürünün sembolüdür. Karşıt anlamlı 50 çift sıfatın faktoryel incelemesi Osgood'un üç etken ortaya koymasına yol açmıştır: 1. *değerlendirme etkeni,* değişikliğin en önemli bölümünü gösterir ve «güzel-çirkin», «iyi-kötü», «temiz-pis» gibi çiftleri karşılar. Etken, davranışın «heyecan ve güdü»lerine tekabül eder; 2. *güç etkeni,* «güçlü-zayıf», «katı-yumuşak», «ağır-hafif» gibi sıfat çiftlerini karşılar ve davranışın şiddetine tekabül eder; 3. *faaliyet etkeni,* «hızlı-yavaş», «sıcak-soğuk» gibi çiftleri karşılar; bu etken, davranışın değişken algılarına tekabül eder.
Bu semantik farklılaşma cetvelinin, toplum psikolojisindeki (özellikle soruların hazırlanmasında) pratik önemi büyüktür; çünkü kelimeler, sözlüğün verdiği tanım içine girmeyen özel duygulandırıcı nitelikleri ortaya koyar ve öznelerin bazı kelimelere veya nesnelerine karşı davranışına tekabül eder.

◆ İ. Leng. Kelimelerin anlamlarını ve bu anlamlardaki değişiklikleri inceleyen bilim.
— Mant. *Mantıksal semantik.* Bk. SEMİYOTİK.

— ANSİKL. Leng. *Semantik* kelimesi, 1883'te fransız dilbilimcisi Michel Bréal tarafından dilbilim alanında kullanılmağa başlandı. Bréal, anlam bilimi semantiği, ses bilimi fonetiğin benzeri yapmak istedi (*Essai de Sémantique* [Semantik Denemesi], 1897). Ona göre, semantik insan zekâsını yansıtan bütün dil olgularını incelemelidir. Ama kendisi, semantik adını özellikle kelimelerin anlam gelişmelerini inceleyen bilime verir. Semantik anlayışı, dilbilimde ortaya çıkan yeni düşüncelerin etkisi altında kaldı. F. de Saussure ve onu izleyenler, dil olgularının incelenmesine *senkronik* görüşü getirince, dil dünyasında «gösteren» ile «gösterilen» ilişkilerini inceleyen bir *senkronik semantik*'in ve kelimelerin anlam değişikliklerini inceleyen bir *diyakronik semantik*'in geliştiği görüldü.
«Semantik alanlar» (1931) nazariyesinin öncüsü J. Trier'in çalışmaları ve W. Porzig, G. Stern, H. Sperber'in «çağrışım alanları» üstüne yaptıkları çalışmalar sonunda, kelimelerin tek başlarına incelenmesi bir kenara bırakıldı; toplumsal olgulara veya kavramsal temellere dayanan kelime bütünleri incelenmeğe başlandı. Böylece bir *yapısal semantik* doğdu. Dilbilimciler genel bir semantik kurmayı tasarladılar; her dilin özel semantiği, bu genel semantiğin bir bölümü olarak düşünüldü. Nihayet kelimelerin tarihi, dilbilim olguları da (güçlük çıkaran eşokunuşla sözcüklerin tasfiyesi v.b. tarihi olayları da (bir grubun, hattâ bir insanın etkisi, geçici modalar) hesaba katmak zorundadır. (L)

SEMANTİT i. (fr. *cémentite*). Formülü Fe_3C olan demir karbür.
— ANSİKL. Çeliklerde ve beyaz dökme demirlerde karbon, *semantit* halinde bulunur. Karbonun bu şekli pek kararlı değildir ve tavlama ile grafite dönüşür (gri dökme demir). Fakat pratik olarak, çeliklerde her zaman semantit vardır ve kendisinde de yüzde 6,7 karbon bulunur; çok sert, magnetik ve çok kırılgandır. (L)

SEMANUN sıf. Bk. SEMANİN.

SEMAR i. (ar. *şemār*). *Esk.* Meyve, yemiş. (M)

SEMARANG, İndonezya'da şehir, Cava'nın kuzey kıyısında; 520 600 nüf. Cava'nın iç kısmının ticaret pazarı olan *Semarang*'ın, musonlara açık limanından şeker, tütün, hindistancevizi içi, kapok ve manyoka ihraç edilir. Tezgâhlar ve hammadde ithalinin kolaylığı ve ülkenin iç kısmında önemli bir tüketim pazarı bulunması, birçok sanayi tesisinin kurulmasına yol açmıştır: metalürji (tersaneler, demiryolu atelyeleri, makine donatımı), camcılık, dokumacılık. (L)

SEMASİRE çoğl. i. (ar. *simsār*'dan *semāsire*). *Esk.* Simsarlar, komisyoncular. (M)

SEMAVAT çoğl. i. (ar. *semā*'dan *semāvāt*). *Esk.* Gökler: *Doğdu ol saatte ol sultan-ı din / Nura gark oldu semavat ü zemin* (Süleyman Çelebi). *Fevkinde semavatın o ecram-ı mehibi: / Pişinde zeminin o temasil-i acibi* (M. Â. Ersoy).
— Astron. *Esk.* Gök katlarının genel adı. Bk. ANSİKL.
— Din. Bk. ANSİKL.
— Tasav. İnsanın olgunlaşarak yükseldiği değişik aşamalar. (Semavat, Tanrı ile insanlar arasında aşılması gereken yüce basamaklardır. İrfanla donanan, çokluktan sıyrılarak birliğe ulaşan her insan ruhu, semavatı derece derece aşar; sonunda Tanrı'ya varır.)
— ANSİKL. Astron. *Esk.* İslâm ülkelerinde, eski çağlardan kalma bir inanca göre, gök, değişik katlardan kuruludur. Bunların her birine *sema* (felek), çoğuluna da *semavat* denir. Göklerin kat kat olduğunu, her katın yeryüzü çevresinde sürekli olarak döndüğünü gözlemlere dayanarak ilk defa ortaya atan Ptolemaios oldu. Sonradan onun görüşleri Araplar tarafından benimsendi. Kur'an'a göre semavat yedi kattır. Her katın ayrı bir adı ve niteliği vardır. Bu katlar, evrenin merkezi olan yeryüzünün çevresinde döner. Bu gökler (semavat) Güneş, Ay, Zühre, Utarit, Merih, Müşteri, Zühal adıyle anılır. Ptolemaios'un görüşüne dayanan bu açıklama bütün islâm bilginleri tarafından benimsendi. Yeryüzü, evrenin merkezi olarak kabul edildi. Bunlarla ilgili gözlemler ve incelemeler yapıldı.
— Din. İslâm dinine göre semavat, ruhların bulunduğu sonsuzluklar ülkesidir. Her gök katının (felek) Tanrı'ya belli bir yakınlığı vardır. Her ruh, dünyadaki tutum ve davranışlarına göre semavatta kendisine ayrılan belli bir kata kadar yükselir. Kur'an hükümlerine göre, Tanrı geceyi, gündüzü, güneş, ay ve yıldızları insanların yararlanmaları için belli bir amaçla yarattı (Nahl suresi, 12). Sonra dünyanın üstünü (gök) yıldızlarla süsledi (Saffât suresi, 6). Semavat, ruhların son barınağıdır. İnsanlar ölünce ruhları semavata çıkar, kıyamet gününe kadar orada kalır. Gene islâm inançlarına, onlara dayanan heyet ve ilmi nücuma göre semavatı yöneten ayrı ruhlar vardır; onlar da Tanrı'nın buyruğu altındadır. Her peygamber, Tanrı katındaki durumuna göre ayrı bir semada durur.
● Buddha'cılığa göre semavat, ruhların içinde dolaştığı ölüler evreni ile insanların yaşadığı varlık alanını kuşatan sınırsız bir bütündür. (M)

SEMAVER i. (rusça *sam,* kendi kendine ve *varit,* kaynatmak > *samovar*'dan). Özellikle demlenmiş olan çayın üzerine katılacak suyu kaynatmakta kullanılan ve kömür yakacak ocağı kendi içinde bulunan bakır, pirinç v.b. madenlerden yapılmış kap: *Köşede bodur bir masaya oturtulmuş semaver, üstünde lâcivert motifli beyaz çaydanlık, bütün gün kaynardı* (Y. Z. Ortaç). *Ortada yuvarlak bir masa, üstünde gümüş çay semaveri, iftar akşamlarını hatırlatan küçük tabaklarda bir sürü leziz şeyler* (H. E. Adıvar).
— ANSİKL. *Semaver* kavanoz biçimindedir; ortasından bir baca geçer, bacanın altındaki ızgara üzerine kor halde ateş konur. Bacanın etrafında bulunan yerden su akıtılır. Bacayı bir takma baca ile uzatmak mümkündür. Burada uygulanan sistem, lokomotiflerdeki borulu sistemin aynıdır. Âletin alt kısmında bir musluk bulunur. Rusya'da semaver en mütevazı ailelerde bile vardır. Semaverle elde edilen kaynar su birçok ev işinde kullanılabilir. Semaverler genellikle sarı veya kırmızı bakırdan yapılır. (LM)

SEMAVÎ veya **SEMAÎ** sıf. (ar. *semā*'dan *semāvî* veya *semāî*). *Esk.* Gökle ilgili, göksel: *O zümrüt tahta kondun, bir semavî saltanat kurdun, / Cihanın yurdu hep çiğnense çiğnenmez senin yurdun* (M.Â. Ersoy). *Neden bu âb-ı semavîde avlananlar yok / Bu haşr-ı nur-u hüveynâtı hangi kuşlar yer?* (Ahmed Hâşim). *Etrafını birden sarıyorlar; o, semaî / Bir tude-i ezhar-ı muhayyel gibi lerzan* (Tevfik Fikret). || Tanrı tarafından olan, Tanrı işi, tanrısal: *Ben isterim ki semavî olan muhabbetime* (Tevfik Fikret).
◆ **Semaviye** veya **semaiye** sıf. *Esk.* Semavî'nin dişili. || *Kütüb-i semaviye* («göksel, tanrısal kitaplar»), Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an. (M)

SEMAZEN blş. sıf. ve i. (ar. *semā'* ve fars. *-zen* eki'nden *semā'-zen*). *Esk.* Mevlevî musikisinin nağmelerine uyarak döne döne âyin yapan (derviş). || *Ser-semazen,* semazenlerin dönmelerine başkanlık eden kimse.
— ANSİKL. Mevlevîlikte, toplu olarak yapılan özel törenlerden biri olan sema*yı belli kurallara göre yapan kimseye *semazen* denir. Semazenler, mevlevî tekkelerinde, özel eğitim görür; bir dedenin denetimi altında sema etmeyi öğrenir. Semazenler belli kurallara göre yetiştirmek, eğitmek, Sultan Veled'den sonra düzenli bir öğretim niteliği kazandı. Tekkelerde semazenlerin yetiştirilmesi için sema tahtası ve semahane yapıldı. Semazenlerin sema ederken giyecekleri elbisenin (tennure) ve başlıkların biçimi belirlendi. (M)

SEMAZENBAŞI blş. i. Tasav. Mevlevî tekkelerinde semayı yöneten dedeye verilen ad.
— ANSİKL. Tasav. *Semazenbaşı,* sema yapılırken genel kurallar dışına çıkanları ayağını yere vurarak uyarır. Törende düzen ve uyumu sağlar, birbirine tennure çarparak sendeleyen, semayı bozan olursa bunları ayırır. Semazenbaşı, ayırma ve yürütme için ayağını yere vururken mestinin ökçesini yerden kaldırmaz. Sadece ayağının ön tarafıyle vurur. Sema öğrenmek isteyenlere usulünü de semazenbaşı öğretir. (M)

SEMBİYOZ i. (yun. *sym,* birlikte ve *bios,* ömür'den fr. *symbiose*). Bk. ORTAKYAŞARLIK.

SEMBOL i. (fr. *symbole*). Duyularla algılanmayan bir şeyi belirten somut şey veya işaret: *Bu bodur ve seyrek ekinler, bu boynu bükük başaklar, bu buğulu söğüt ağacı, bu donuk ve sessiz su, hülâsa, bütün bu yoksul tabiat parçası neyin sembolüdür* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Bayrak vatanın, terazi adaletin sembolüdür. Eşanl.* SİMGE.
— G. santl. Bk. ANSİKL.
— Mat. Matematiksel varlıkları belirtmek için kullanılan harfler. Bk. ANSİKL.
— Kim. Elementleri, kısa bir şekilde belirtmek için kabul edilmiş harflere verilen ad: *Demirin sembolü Fe'dir.*
— ANSİKL. G. santl. *Sembol,* bir çağırışımdan doğar ve ilkel, dinî ve büyülü bir nitelik ortaya koyar. Sembol geçmişe özgüdür; günümüzde, çoğunlukla yalnız süsleme teması olarak sembole rastlanır. Büyük sembol grupları eski Mısır ve Mezopotamya'da görülür. Yunan-Roma dünyası da sembollere çok yer verirdi. Roman sembolleri tartışma konusudur; bazıları, bunları eski sembollerin süslemede kullanılan

Foto. LAROUSSE

birer örneği kabul eder. En klasik ve en sürekli semboller daireden meydana gelen sembollerdir: kurs, yıldız, gök, güneş, evren.

— Mat. Matematikte, büyüklükler ve daha genel bir şekilde, çeşitli matematiksel varlıkların *sembol*'ü olarak, öncelikle değişik alfabelerin harfleri kullanılır. Gerçekte bu amaçla düşünülen başka sembollerin kullanılmasına hiç kimse karşı çıkmaz. (LM)

SEMBOLİK sıf. (fr. *symbolique*). Sembol olarak kullanılan, sembol niteliğinde olan: *Sembolik hareket.* || Sembollerle anlatılmış, anlatımında sistemli olarak sembol kullanılmış: *Sembolik mantık. Sembolik bir şiir.*

— Leng. *Sembolik yazı*, düşünceleri sembolik harflerle gösteren yazı çeşidi. (L)

SEMBOLİST sıf. (fr. *symboliste*). Sembolizmle ilgili.

◆ İ. Sembolizm taraftarı. (L)

SEMBOLİZM i. (fr. *symbolisme*'den). Olguları yorumlamağa veya inançları anlatmağa yarayan semboller sistemi.

— Ed. 1885'e doğru Fransa'da ortaya çıkan şiir, edebiyat ve sanat akımı. Bk. ANSİKL.

— Mant. Bk. SİMGECİLİK.

— Modern mant. Yazılı işaretler sistemi. (Bu işaretler birtakım kurallara göre düzenlenir ve bir akılyürütmeyi görsel olarak dile getirir.)

— ANSİKL. Ed. *Sembolizm*, 1885'te ortaya çıkmadan önce, üstü kapalı biçimde yirmi yıl kadar sürmüş ve ancak bunun yeni bir eğilim olduğunu görebilecek yetenekte birkaç kişi tarafından anlaşılabilmişti. Bu eğilim, pozitivizme ve kaderini bilimsel gelişmeye bağlayan edebiyata karşı çıkarak açıklığa kavuştu.

Bilim, zamanı başlıca boyut sayar ve tekrarları belirtebilmek için birbirinden titizce ayrılmış olgular dizisini gözlemlemekle yetinmek ister. Sembolizm, sağduyuya ve bilimsel anlayışa ters düşer ve başlıca boyutu mekân olan bölünmez bir bütünün («ben» ve dünya) hem etkin, hem edilgin bir deneye girişir. Bu tutumuyle, ilke olarak idealizmi benimsemesine rağmen, gerçekçi olduklarını ileri sürenlerden daha gerçekçi görünür. Nitekim, sembolizm hayatın karmaşık gerçekliğini ortadan kaldırmak istemez. Sembolizme göre dünya bir *semboller* bütünüdür, ama «sembol», «soyut bir düşüncenin yerini alan bir görüntü» anlamına gelmez. Gerçi sembol insanın gördüğü şeydir ama, bu insan, kendini bir merkez saymaz ve nesnelerin kendisine baktığını sanır. «Sembol» kelimesinin çeşitli anlamlar yüklenmesi ilk olarak 1857'de Ch. Baudelaire'in «Correspondances» adlı şiirinde görüldü.

«İnsan orada (tabiatta) sembol ormanlarından geçer, onu bildik bakışlarla gözleyen». Kelimenin bu yeni anlamını ele alarak, Jean Moréas, bu kelimeden, yirmi dokuz yıl sonra *sembolizm* ve *sembolist* kelimelerini türetti ve bunları *Figaro*'nun edebiyat ekinde yayımlanan bir bildiride kullandı (18 eylül 1886). İster yaşamakla yetinsin, ister şiir yazsın, bir sembolistin hayatında her şey bir uzay deneyidir. Bir eser, sembolist olabilmek için, sembolist deneyin bir ürünü olsa bile, geçmişe dönmemelidir, çünkü geçmişe dönerse, başlıca boyutu zaman olan bir dünyaya düşer. Şiir, zaman dışında yaşanmış bir deneyi belirtir. Şiir, kelimelerin zamana öncelik tanıyacak şekilde art arda gelişiyle, her an yok olma tehlikesiyle karşılaşır. Böyle bir tehlikeden kaçınabilmek için şair zaman ile anlamın aynı hızla ilerlemediği bir dil kurar. Kelimeleri «bir çeşit küçümseme» ile kullanır, mantık ilişkilerinin geçerliğini azaltır, hattâ yapısını bozar ve anlaşılmasını güçleştirerek, mısranın, kıtanın ve bütün şiirin mekân değerini artırır.

Sembolizmin kaynakları araştırılmak istenince, Eflatun, Lykophron, XVI. yy. Lyon okulu şairleri, Hölderlin ve Novalis gibi bazı alman romantikleri sayılabilir; bununla birlikte sembolizmin ortaya çıkışında bu yazarların pek etkisi olmamıştır. Sembolizm, fransız şairi Beaudelaire'in kafasında doğdu: bu şairin en çok etkilendiği kaynak amerikalı Edgar Poe'nun eserleridir. Baudelaire *Elem Çiçekleri*'ni (Les Fleurs du Mal) [1857] yayımlayınca, büyük bir başarı kazanmış ve hakkında bir dava açılmıştı. «Corresspondances» veya *Invitation au Voyage* (Yolculuğa Çağrı) gibi şiirlerdeki yeniliğini gören çok azdı. Sembolist şiirleri, kitabında daha çok yer tutan parnasse veya romantik şiirlerden daha az beğenildi. Yazar rakip iki okulun çifte etkisinden kendini kurtaramadı. *Elem Çiçekleri*'nde de görülen bu ikilem tek gövdeden iki çatal dal gibi çıkan iki çeşit sembolizm yarattı: *idealizm* veya asıl *sembolizm* ile *dekadizm*. 1860-1870 Arasında bazı genç şairler bu iki dalın ayrım noktasında yer aldılar. Mallarmé birkaç dekadan şiir yayımladıktan sonra, *Hérodiade*'ı yazdığı 1864'ten itibaren idealist oldu. Verlaine, tersine, en aşırı parnasse'çı şiirleri yazdıktan sonra («Milo Venüs'ü mermerden midir değil midir?») «dekadizm»e yöneldi. *Jadis et Naquère* (Önce ve Az Önce) adlı kitabındaki *Lanqueur* (Bitkinlik) şiirinde «dekadan» sıfatını edebî anlamda kullandı ve «dekadizm» kelimesinin doğmasına yol açtı.

1884'te J.K. Huysmans'ın *A Rebours* (Tersine) adlı romanı ve Verlaine'in *Poètes Maudits* (Lânetlenmiş Şairler) adlı denemesiyle Mallarmé geç de olsa üne kavuştu. Mallarmé, Rome sokağındaki evine her salı akşamı idealist dalı meydana getiren bir düzine kadar genç şairi (1886'dan itibaren H. de Règnier, F. Hérold, A. Fontainais, 1891'den itibaren P. Louys, A. Gide, P. Valéry) kabul ederdi. Kırk yaşına varan Verlaine, Mallarmé'yi halka tanıtırken birdenbire ilgiyi kendi üstüne çekti. 1871-1873 Arasında şiir dünyasından yıkıcı ve arıtıcı bir göktaşı gibi geçen, sonra eserinin kaderiyle hiç ilgilenmeyen genç şair Arthur Rimbaud'nun önderi olarak ününü artırdı. Verlaine ve Raimbaud'dan başka, dekadanlar da bu daldan sayılabilir: sembolizm olayını göremeden ölen (1875) ve Verlaine tarafından lânetli şairler arasına sokulan Tristan Corbière, kişiliğinde dekadanlıkla idealizmin çatıştığı Villiers de L'Isle-Adam, Charles Cros, Jean Moréas, Laurent Tailhade ve 1887'de yirmi yedi yaşında ölen ve hepsinin en büyüğü olan Jules Laforgue. Son dekadanlardan biri olan Alfred Jarry 1896'da garip bir piyes yazdı: *Übü* (Ubu Roi).

1885'ten sonra bazı genç şairlerin Verlaine ve Mallarmé'yi önder seçerek okul haline getirmek istedikleri sembolizm, iki önderin bu şerefi reddetmelerine rağmen, on iki yıl sürecek yoğun bir çalışma dönemine girdi. Yukarıda anılanlardan başka şu belçikalı genç şairler sayılabilir: G. Rodenbach, A. Mockel, E. Verhaeren, Ch. Van Lerberghe, M. Maeterlinck; fransızca yazan bu flaman asıllı şairler dekadizm ile idealizm arasında bocaladılar. Fransa'daki yazarlar, tarihsel gelişmeyi izlemeyen sembolist dünyanın sanki milliyeti olabilirmiş gibi, flaman asıllı bu şairlerin birçoğuna fransız olmadıkları için saldırıyorlardı. Çünkü bu genç şairler sol kıyıdaki (Hydropathes, Zutistes) veya sağ kıyıdaki (Chat noir) gürültülü kabarelere devam ediyorlardı; halk onlara bohem veya şarkıcı gözüyle bakıyor, grevcileri destekledikleri ve bombaların patlamasını alkışladıkları için de onları anarşist sayıyordu. Her yıl birçok dekadan veya sembolist kitap yayımlandı. Mallarmé nihayet 1887'de *Poésies*'yi (Şiirler) lüks bir baskıyle yayımlamağa ve *Album de Vers et de Prose*'un (Mısralar ve Nesirler Albümü) ucuz bir baskısını yapmağa karar verdi (bu eser 1888 ve 1893'te yeniden yayımlandı). 1887'den itibaren (J. Laforgue'un *Derniers Vers*'i [Son Mısralar] ve G. Kahn'ın *Plais Nomades*'ı [Göçmen Sarayları]) küçük dergilerde veya yeni derlemelerde «serbest nazım» adı verilen ayrı uzunlukta mısra sütunlarına rastlandı. Klasik prozodiyle ilişkilerini kısmen kesen genç şairler hececiliğin büyük ölçüde etkisinde kalan zamanın boyutu karşısında şairi daha bağımsız kılmağa ve uzayın ağır basmasına çalıştılar; çünkü birim uzun veya kısa mısra değil bent idi ve bent bütün sayfa boyunca çapraz olarak yer alabilirdi; meselâ 1897'de Mallarmé *Un Coup de dés Jamais N'Abolira le Hasard* (Bir Zar Atımı Rastlantıyı Hiç Bir Zaman Ortadan Kaldırmaz) adlı son eserinde bu usulü uyguladı.

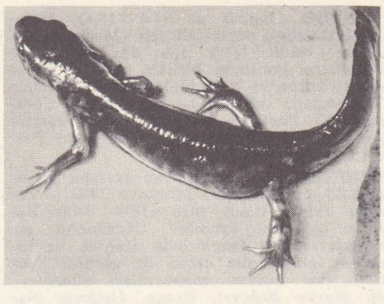

taraklı semender

kara semenderi

Halkın bu akımla istese de istemese de ilgilenmesi gerekirdi. 1891'de Jules Huret adlı bir gazeteci bu amaçla edebiyat dünyasından yüz kadar yazar arasında bir soruşturma yaptı (natüralist veya psikolog romancılar, parnasse'çılar, sembolistler) ve konuşmalarını daha sonra *Echo de Paris*'de yayımladı. Ne var ki halk akımın önemine kesinlikle inanmadı. «Kapalı» denen şiiri anlamağa pek yatkın olmayan halk, sonunda sembolist tiyatroyu benimsedi. M. Maeterlinck'in iki oyunu, *La Princesse Maleine* (Prenses Maleine) 1889'da ve *Pelléas ve Mélisande* 1892'de oldukça başarı kazandı; Paul Fort'un kurduğu Sanat tiyatrosu (1890-1893) ancak kısa süre yaşayabildi. Ama akımın ünü Fransa sınırını aştı. Sembolizm artık milletlerarası bir akım haline geldi. Oscar Wilde İngiltere'ye, Stefan George Almanya'ya, Knut Hamsun Norveç'e, Georg Brandes Danimarka'ya, Endre Ady Macaristan'a, Balmont Rusya'ya, Rubén Dario ispanyolca'ya sembolizmi soktular. Bütün bu sonuçlara rağmen, akım çırpıştırma eserleriyle okuyucuları hayal kırıklığına uğrattı. Verlaine'den iki yıl sonra Mallarmé de ölünce, «salı akşamları toplanan[l]arı» dağıldı ve çok geçmeden sembolizme düşman yeni okullar karşı saldırıya geçti. Bununla birlikte yalnızca dekadan olan unsurlar (süslü püslü veya eski kelimelerle garip benzetmeler) eskidi. Sembolistlerin ortaya koyduğu tutum kaybolmadı, XX. yy.ın yeni akımları tarafından benimsendi (gerçeküstücüler, kübistler, varoluşçular, «yeni roman» taraftarları) ve resme, müziğe, şiire yaklaşan felsefye yayıldı. Bundan böyle düşünce alanında ilgi çekici bir yakınlaşma doğdu. Şairlerin en iyi dostları ve en iyi tenkitçileri artık ressamlar, müzikçiler veya filozoflardır.

● *Türkiye'de* sembolizmden ilk söz eden Edebiyatı Cedide yazarları oldu. Bu dönemde Cenab Şahabeddin sembolist olarak nitelendi. Ancak kendisi Servetifünun dergisinde (sayı 341) çıkan bir yazısında «gerçekte sembolist olmadıklarını, osmanlı edebiyatında gerçek bir sembolizm dönemi görülmediğini, hiç bir zaman bir osmanlı şairinin, duygu ve düşüncesini bir sembol arkasına gizlemediğini; sanatın güzelliğini okurun zevkine göre her biçime girebilen bir esneklik içinde bırakmayarak, açıklıkla söylemeğe çalıştığını» belirtti. Bu ifadeye göre, Cenab Şahabeddin'in şiirleri sembolizmin dışındadır; sembolizme ancak şiiri bir musiki olarak kabul etmesi bakımından yaklaşır. Türkiye'de sembolizmin temsilcisinin Ahmed Hâşim olduğu kabul edilir. İlk sembolist estetik bildirisi de Hâşim'in *Piyâle* adlı şiir kitabının önsözüdür. (LM)

SEMBOLLEŞTİRME i. (*sembol* > *sembolleştirmek*'ten *sembolleştir-me*). Modern mant. Bir akılyürütme sürecini sembollere başvurarak belirtme işlemi. (L)

SEMC sıf. (ar. *semc*). *Esk.* Çirkin (yüz). [M]

SEMECAPRUS i. Antepfıstığıgillerden, birçok türü Asya ve Avustralya'da yetişen basit yapraklı ağaç.

— ANSİKL. *Semecarpus anacardium* (*hint antepfıstığı*) fıstık zamkı verir; bataklık cevizi, malakka baklası da denilen meyvelerinden frengiye karşı kullanılan tahriş edici bir sıvı çıkarılır. Meyvenin etli sapı kızartılarak yenebilir. Semecarpus'un altı türü Çinhindi'nde yetişir. *S. atra* Yeni Kaledonya'da kayık yapımında kullanılır. (L)

Foto. LAROUSSE

SEMEDO (Torres de SEQVEİRA), **Belchior Manuel,** portekizli şair (Montemor-o-Novo 1766-öl. 1839). J.A. de Macedo ve Pombeiro kontuyle birlikte «Nova Arcadia»yı kurdu ve bu topluluk içinde Belmiro Transtagano adını aldı. Dört ciltlik *Composiçoes Poeticas* (1830-1835) adlı eserini yayımladı. La Fontaine'in masallarını Portekizceye çevirdi. (M)

SEMEGHİNİ (Pio), italyan ressamı (Bondanello di Quistello, Mantova 1878 - Verona 1964). Uzun süre (1899 - 1914) Paris'te oturdu, özellikle, Cézanne'ın etkisinde kaldı. Eserlerinde italyan ve rönesans kültürünün etkisi de görülür. Venedik ve Burano manzaraları (*Burano'da Meyve Bahçesi,* Roma, Galleria Nazionale d'Arte Moderna), portreler (özellikle kadın portreleri; meselâ 1941'de yaptığı Venedik'te Deana koleksiyonunda bulunan tablosu), natürmortlar (*Çiçekler,* 1948, Venedik, Galleria d'Arte Moderna) çizdi. (M)

SEMEİOGRAPHİA i. (yun. *semeion,* işaret ve *graphein,* yazmak'tan). Esk. çağ. M. Ö. IV. yy.dan sonra Yunanlıların uyguladığı stenografi metodu. (L)

SEMEK i. (ar. *semek*). *Esk.* Balık. (M)

SEMELE. Yun. mit. Trakya'lı âhiret tanrıçası, Kadmos ile Harmonia'nın kızı. Zeus onun olağanüstü güzelliğine âşık oldu. Gebe olduğu halde Hera'ya kanarak tanrıyı bütün tantanasıyle görmek istedi. Onu, Hera'ya gelirken korkunç ve yıldırım taşır haliyle gördü; korkusundan öldü. Zeus, henüz doğmamış çocuğu baldırana dikti ve doğduğu vakit ona Dionysos adını verdi. Semele'yi daha sonra oğlu Olympos'a götürdü ve ona Thyone takma adı verildi. (L)

SEMELİDAE çoğl. i. Uzun veya değirmi büyük kavkılı, iki çenetli yumuşakçalar familyası. (Başlıca cinsleri: *semele, abra, scrobicularia.*) [L]

SEMELİN i. (lat. *semen,* tohum ve *linum,* keten > fr. *séméline*). Miner. Sarı turuncu renkli sfen çeşidi; Andernach'da bulunur. (L)

SEMEN i. (ar. *semn*'den). *Esk.* Şişmanlık, semizlik, yağlılık.

— ÇEŞ. DEY. *Semen gelmek. Esk.* Şişmanlamak: *Recaî'ye semen geldi bu mahzende oturmaktan* (Recai). || *Semen peyda etmek. Esk.* Şişmanlamak, semirmek. (M)

SEMEN i. (fars. *semen*). *Esk.* Yasemin: *Semenin sine-i sîminin açıp bad-ı seher / Çözdü gülşende gülün düğmelerin nahun-u har* (Baki). *Arılar mest-i semen, mest-i çemen / Konuyor bir güle, bir sünbülden* (Cenab Şahabeddin). || *Semen-ber,* yasemin gibi beyaz göğüslü (sevgili). || *Semen-bu,* yasemin kokulu. || *Semen-fam,* yasemin renkli. || *Semen-sa,* yasemin döşeyen. Yasemin gibi, yasemine benzer. || *Berk-i semen,* yasemin yaprağı. (M)

SEMEN i. (ar. *şemen*). *Esk.* Paha, fiyat, değer. || *Semen-i rayiç,* geçer fiyat. || *Takdir-i semen,* değer biçme. || *Tayin-i semen,* değerini belirleme.

— Huk. Satım sözleşmesinde alıcının borcu. || *Esk.* Satıma konu olan şeyin fiyatı. (Müşteri tarafından bey [satış] ile ödenen *semen*'in, mebinin [satılan şey] değerine denk olması gerekmez; taraflar mebinin gerçek değerinin altında veya üstünde bir semen kararlaştırabilirler. «Mutlak bey»de ve sarfta semen bir miktar paradır; «bey*i mukayaza»da ise aynîdir. Kural olarak semen peşin ödenir. Taraflar isterlerse, semeni takside bağlayabilir veya ödenmesini erteleyebilirler. Bey akdi herhangi bir sebeple feshedilirse mebiyi [satılan şey], bayi [satan] geri alıncaya kadar semeni hapsedebilir.) || *Semeni hal,* peşin olarak ödenen semen. || *Semeni misil,* mislî şeylerin beyinde, mebiye benzeyen şeyin değerine göre belirlenen semen. (Mislî şeylerin satımında, durumun gereğine veya örfe göre semen belliyse taraflarca belirlenmesi zorunda değildir; mebiye benzeyen şeyin değeriyle belirlenen bu semene, semeni misil denir. Akitte kuruş olarak belirlenmiş semeni müşteri, misliyle ödeyebilir.) || *Semeni müsemma,* belirlenmiş semen; bey akdinde tarafların üstünde uyuşarak belirttikleri semen. (Meclis dağılıncaya kadar taraflar belirledikleri semeni azaltıp çoğaltabilirler. Meclis dağıldıktan sonra bayi, semeni müsemmada bir indirim yaparsa bununla bağlı kalır; artırım yapması ve ancak bunu müşterinin kabulüne bağlıdır.)

— ANSİKL. Huk. Satım sözleşmesinde *semen* borcu daima bir paradır. Alıcının borcunun, yani semenin para olmadığı hallerde bir satım sözleşmesinden değil, trampadan söz edilir. (Bk. TRAMPA.) Semenin belirli veya belirtilebilir olması gereklidir. Gereğine göre, tespit edilebilen edim, belirtilmiş edim sayılır. Meselâ borsada fiyatı olan bir malın satımı halinde semenin belirtilmemiş olması, satım sözleşmesinin meydana gelmesine engel olmaz. Zira fiyat borsada kayıtlı olduğu için belirtilebilir durumdadır. Semeni bir üçüncü kişinin tespit etmesi de mümkündür. (M)

SEMEN, Arnavutluk'ta ırmak, Devol ve Osum'un birleşmesiyle meydana gelir. (L)

SEMEND i. (fars. *semend*). *Esk.* Kula at. || Güzel ve çevik at. || *Semend-i hame,* kalemi, çevik ve güzel bir ata benzetme. (M)

SEMEN dağı veya **SEBEN dağı,** Batı Karadeniz bölümünde, Bolu ovasının güneydoğu kenarında yükselen dağ; 1 888 m. Köroğlu tepesinde 2 400 m'ye varan Aladağ kütlesinin kuzey öncüleri arasında yer alır. (M)

SEMENDER i. (yun. *salamandra* > fars. *semender*). Zool. Kuyruklular sınıfından, uzun gövdeli, dört bacaklı, kuyruklu amfibyum. (Karada yaşayanlarına *kara semenderi,* suda yaşayanlarına *su semenderi* denir.)

— Mit. İran mitolojisine göre ateşten yaratılan ve ateşte yaşayan hayvan. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Zool. *Kara semenderleri* yavaş hareket eden, nemli ve karanlık yerlerde barınan küçük hayvanlardır; böceklerle, küçük kurtlarla v.b. beslenir. Bunlarda gövde kalın, kuyruk silindirimsidir. Dişi semender dört bacağı belirgin yavrular dünyaya getirir. *Benekli semender*'in (*Salamandra salamandra*) boyu 25 sm'yi bulur; derisi siyah, üzeri yer yer sarı ve turuncu beneklidir; nemli ormanlarda, özellikle dağlık yerlerde yaygındır; evlerin bodrumlarında bile görülür. *Siyah semender*'in (*S. atra*) boyu benekli semenderin ancak yarısı kadardır; simsiyah olan bu semender Alp dağlarının yüksek kesimlerinde bulunur; buna *alp semenderi* de denir. Benekli semenderin yavruları dış solungaçlarıyle doğduğu ve gelişiminin suda tamamlamak zorunda olduğu halde, siyah semenderin yavruları dünyaya tam gelişmiş olarak gelir. Bununla beraber, çevre sıcaklığını değiştirmek suretiyle bütün türlerin gebelik ve doğurma tarzını deneysel olarak değiştirmek mümkündür. Semender zararsız bir hayvandır; fakat derisinin çıkardığı sümüksü madde son derece zehirlidir. Eskiden bunların ateşte yaşayabileceğine ve daha da canlılık göstereceğine inanılırdı.

● *Su semenderleri,* Kuzey yarımkürede, göllerde yaşayan küçük uzun gövdeli, kürek gibi yassı kuyruklu iki yaşayışlı hayvanlardır. Bataklıklardan ve göllerden asla ayrılmaz, buralarda kurtçuk, böcek ve küçük kabuklularla beslenir. Soğuk mevsimde sudan çıkar, toprağın veya taşların altına, duvarlardaki deliklere girer, ilkbahara kadar uyuşuk halde kalır.

İlkbaharda bunlarda eşeysel bir ikişekillilik görülür; dişi semender sönük renkli kaldığı halde erkek semender çeşitli parlak renklere bürünür; sırtında ve kuyruğunda çoğu zaman ibiğe benzer çıkıntılar, parmaklarının arasında perde v.b. belirir. Üreme mevsimi sona erince bu süsler de yavaş yavaş kaybolur. Su semenderleri daima yumurtlamak suretiyle yavru yapar. Su semenderlerinin yirmi kadar türü vardır. En güzelleri *benekli su semenderi* (*Triton marmoratus*), *taraklı su semenderi* (*T. cristatus*) ve *dağ su semenderi*'dir. (*T. Alpestris*); *perdeayaklı su semenderi* (*T. palmatus*) ile *bayağı su semenderi*'nde (*T. vulgaris*) mevsim süsleri önemsizdir. Taraklı su semenderine İstanbul'da bostan kuyularında da rastlanır; boyu 10 sm kadardır. Su semenderlerinin bir başka cinsi de gizlisolungaçlıgillerden olan ve A. B. D.'nin güneyindeki akarsularda yaşayan *gizli solungaçlı su semenderi*'dir (*cryptobranchus alleganiensis*); boyu 30-40 sm'yi bulan bu semender oldukça yırtıcıdır.

— Mit. İran ve türk edebiyatında adı çok geçen *semender*'in, kertenkele cinsinden bir hayvan olduğu kabul edilirdi. Soğuk bir hayvan olduğu için ateşi söndürebileceği sanılırdı. Eskiden özellikle İran'da ateş ve ocakla ilgili eşya üzerine semender resmi yapılırdı. Semenderle ilgili masal motifleri eski çoktanrıcı dinlerden kalmadır. Türk edebiyatına İran'dan geçen bir motif, ateşe tapan iran halkı tarafından geliştirildi, sonra bir edebiyat kavramı olarak yayıldı. (ML)

SEMENDERGİLLER çoğl. i. Kuyruklu amfibyumlar familyası. (Yetişkinlerde boynun iki yanında solungaç yarığı bulunmaz, ama gözkapakları vardır. Damak dişleri uzunlamasına dizili iki sıra halindedir. Semenderler, su semenderleri, salamandrinalar, spelerpesler bu familyaya girer.) [L]

SEMENDİREK veya **SEMADİREK,** yun. **Samothrake,** Ege denizinin kuzeybatısında (Hebros ili) Yunan adası, Trakya ile İmroz arasında; 180 km²; 4 000 nüf. İdare merkezi, kuzeybatı kıyısı yakınında, *Semendirek;* yükseltisi Fengari dağında (2 100 nüf.) 1 600 m'yi bulan Semendirek, Girit dışında yunan adalarının en yüksek yeridir.

— Tar. Önce Karialıların sonra Trakların yerleştiği ada, Trakların Kabeiroi misterleri kültü sayesinde kutsal bir ada olarak ün kazandı (kuzey kıyısındaki Palaiopolis'te M. Ö. VI. - IV. yy.dan kalma tapınak kalıntıları). Sisam (Samos) kolonlarının gelmesi (M.Ö. VIII. yy.) adaya adını (Samothrake «Trakya Samosu») verdi. Genellikle bağımsız yaşayan Semendirek, zaman zaman Dara'nın, Atina konfederasyonunun, Makedonya'nın (M.Ö. 3400'e doğr.) hâkimiyetini kabul etti. Perseus M.Ö. 168'de romalı kumandan Paulus Aemilius tarafından burada yakalandı. Romalılar adanın bağımsızlığına dokunmadılar. Ortaçağda ada sırasıyle Bizans imparatorluğunun, Venediklilerin, Cenovalı Gattilusio ailesinin eline geçti. 1456'da da Osmanlılar tarafından alındı. 1656'da kısa bir süre venedik donanması tarafından işgal edildiyse de, Osmanlılar tarafından geri alındı. Balkan harbi sırasında yunan donanması tarafından işgal edildi ve Osmanlı devletinin elinden çıktı. (LM)

Semendirek zaferi, helenistik çağdan (M. Ö. III. yy. sonları - M.Ö. II. yy. başları) kalma mermer yunan heykeli (Louvre müzesi). Bir geminin provasına konacak olan bu kanatlı kadın heykeli, Demetrios I Poliorketes'in kazandığı bir deniz zaferinin hatırasına yapılmıştı. 1863'te Semendirek'te parçalanmış durumda bulundu. Gövde ve kanatların güzelliği, kumaş kıvrımlarının mükemmelliğiyle heykelcilik sanatının en büyük şaheserlerinden biri kabul edilir. Heykelin ellerinden biri 1954'te, Semendirek'te bulunan parçalardan yararlanılarak eski haline getirildi. (L)

SEMENKONTRA i. («[kurt] öldüren tohum» anlamında lat. k.). Ted. ve Eczc. Filistin, İran ve Türkistan'da yetişen çeşitli artemisia türlerinin henüz açılmamış çiçek komeçleri; tohum görünüşündeki bu kömeçler kurt düşürücü ilâç olarak kullanılır.

— ANSİKL. *Halep semenkontrası,* acı ve kâfur tadında, yeşilimsi, hoş kokulu, uzunca küçük taneler, *rus semenkontrası* kısa tüylü esmer kömeçler halindedir. Semenkontra aç karna, değişik şekillerde alınır. Etkisi, içindeki santonin'den ileri gelir. (L)

SEMENTİNAE i. (lat. *sementis,* ekim'den). Esk. Rom. Roma'da ekimden sonra kutlanan bayramlar (ocak ayına doğru). [L]

SEMENTOBLAST i. (fr. *cémentoblaste*). Anat. Diş semanını yapan hücre. (L)

SEMENUD veya **SAMANUD,** Mısır'da şehir, Aşağı Mısır'da (Garbiye ili), Nil'in doğu kolu kıyısında; 19 800 nüf. Burası Yunanlılar tarafından kurulan firavunlar Mısır'ının son başkenti olan *Sebennytes* şehridir. (L)

SEMER i. (yun. *samari*'den). Yük bağlamak için hayvanların sırtına yerleştirilen ağaçtan yastık: *Bize verilen eşeğin ne semeri, ne yu-*

ları vardı (Ş. S. Aydemir). *Semeri yoktu. Çok tüylü kamburu meydandaydı* (Ömer Seyfeddin). || Sırt hamallarının yük taşırken kullandıkları deriden yapılmış arkalık, arkalıç. || *Argo.* Kıç. || *Semer yastığı,* semerin öne veya arkaya kaçmamasını sağlayan ve oturak yerini tutan iki kısımdan her biri.

— ÇEŞ. DEY. *(Bir hayvana) Semer vurmak,* bir hayvanın sırtına semer koymak. || *Semeri devirmek. Teklz.* Hiç bir iş yapmadan boş vakit geçirmek, aylaklık etmek. || *Semeri dövmek. Teklz.* Bir sorumluluk veya görevi yüklenmekte duraksamak. || *Semerini dayamak,* bir hayvanı ahırına kapamak. (Birini) Bir işten çıkarmak. || *Semerini yere vurmak. Teklz.* Bir görev veya memuriyetten çekilmek.

— Ask. *Esk. Semer devirmek,* Yeniçeri ocağı mensuplarından birinin bir «orta»dan başka bir ortaya geçmesi. (Ocak kurallarına göre, semer deviren, ayrıldığı ortaya hakaret etmiş sayılırdı. Bu yüzden 1818'de 25. Ortadan bir ocaklı, 75. Ortaya geçtiği için öldürüldü.)

— Jeol. Yukaç.

— Mim. *Duvar semeri,* köprü korkuluğu veya rıhtım duvarının en üst sırası.

— Zool. Yer solucanlarının vücutlarındaki çıkıntılı kuşak; üremeyle çok yakın ilgisi vardır. (Konumu, cinsten cinse ve hattâ bazen türden türe değişir; belli bir türde aynı kalır ve sınıflandırmada önem taşır.)

— ANSİKL. *Semer,* at, katır, eşek, deve gibi yük taşıyan hayvanların sırtına konulur. İlk defa Araplar ve İranlılar tarafından kullanıldığı, daha sonra Türklere geçtiği söylenir. Fakat onlardan önce yaşayan mısır, mezopotamya ve anadolu milletlerinin hayvanlarla yük taşımayı bildikleri, bu yüzden hayvanın sırtına yük taşımağa yarayan bir araç yerleştirdikleri, kazılarda çıkan buluntulardan ve duvar kabartmalarından anlaşılıyor. Semer genellikle ağaç, çuval ve sazdan yapılır. Üçgen çatılıdır ve hayvanın sırtında karnının iki yanına doğru açılan bir biçimdedir. Hayvanın sırtına değen iç tarafı saz doldurulmuş iki kanatlı bir çuvaldır, yük vurulan üst tarafı da *semer ağaçları* denen ahşap küçük direklerle çatılmış ve üstüne hayvan derisi veya çadır bezi dikilmiştir. Hayvanın omuzları üstüne gelen bölümde, üstte, yükü bağlamağa yarayan öne doğru çıkıntılı iki kol vardır. Hayvana konulan yük, iple hayvanın sağrısı üstüne gelen bölümdeki kancalara bağlandıktan sonra tekrar omuzbaşı kollarında düğümlenir. Semer, hayvanın sırtına kolan, kayış veya kaytan denen sağlam bir şeritle bağlanır. Kolanın iki ucu hayvanın kaburgalarından biri üzerinde tokalanır. Karın altından geçtikten sonra semerin üzerine dolanan bu kolan, semeri hayvanın sırtında sıkıca tutmağa ve yükün sallanarak düşmesini önlemeğe yarar. Semerin, omuzbaşı kollarına genellikle *kaş* denir. Semerler, hayvan sahibinin malî durumuna göre sade veya süslü olur. Kaşları, kolanları, hayvanın kuyruğu altından geçen ve inişlerde semerin omuzlara düşmesini önleyen *paldım*'ı ve üzerine atılan çulu bazen işlemeli, kakmalı olur. Değerli madenlerle işlenen, süslenen semerler de vardır. (LM)

SEMER i. (ar. *şemer*). *Esk.* Meyve, yemiş. || — *Mec.* Mahsul, verim, fayda. || Sonuç, netice. || *Bi-semer,* meyvesiz. *Mec.* Sonuçsuz. || *Diraht-ı bi-semer* (veya *şecer-i bi-semer*), meyvesiz ağaç. || *İktitaf-ı semer,* sonuç elde etme.

— Bot. *Esk. Semeri ar'ar,* ardıç meyvesi. || *Semeri baklî,* baklamsı meyve. || *Semeri fakir,* kapçıklı meyve. || *Semeri inebî,* üzüm tanesi gibi olan meyve, üzümsü yemiş. || *Semeri mücevvez,* buğdaysı meyve. (M)

SEMER i. (ar. *semer*). *Esk.* Gece sohbeti. || Geceleri sohbet etmek amacıyle yapılan toplantı. (M)

SEMERAT çoğl. i. (ar. *şemere*'den *şemerât*). Mal. *Esk.* Osmanlı devletinde mülk, toprak ve mukataalardan alınan irat ve gelir. (Mukataaların ilzam olarak dağıtılması sırasında vezirler kendilerine verilen mukataaları zamlı olarak mültezimlere devrederlerdi. Vezirlerin zamlı olarak aldıkları iltizam bedeli farklarına da *semerat* denirdi.) [M]

SEMERCİ i. (*semer*'den *semer-ci*). Semer yapan veya satan kimse. (M)

SEMERCİLİK i. (*semerci*'den *semercilik*). Semercinin yaptığı iş. (M)

SEMERDİS, klasik yazarların BARDİYA'ya verdikleri ad. (L)

SEMERE i. (ar. *şemere*). Fayda, verim: *O zaman bu boşluğun yanında yalnız, [...] o yalnızlığın bütün kar parçaları hayatının semereden mahrum kalmış fedakârlıklarını kalın bir kefenle örterek, evet, yapyalnız kalacaktı* (H.Z. Uşaklıgil). || Sonuç: *Hatırlarsınız ki, hasıl olmaya başlayan vahdet-i milliyeyi, milletin galeyan ve intibakı neticesine atfetmekten ziyade şahsî teşebbüs semeresi telakki ediyorlardı* (Atatürk). || — *Esk.* Meyve, yemiş. || *Semere-dar,* yemiş veren. Verimli, faydalı, kârlı. || *Semere-i fuad* («gönlün meyvesi»), evlât, çocuk.

— Huk. Bir şeyden elde edilen gelir. || *Medenî semere,* bir şeyin, özellikle bir sermayenin, belirli aralarla, çoğunlukla bir sözleşme sonucu temin ettiği gelir (msl. faiz, kira v.b.). || *Tabiî semere,* belirli aralarla meydana gelen mahsuller ve bir şeyden tahsis edildiği amaca uygun olarak örfün elde edilmesine izin verdiği diğer ürünler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Tabiî semere*'ler kanun gereği mütemmim cüzdür. (Bk. MÜTEMMİM *cüz*). Kanun bunları mütemmim cüz olarak kabul etmemiş olsaydı, böyle sayılması imkânsız olurdu; çünkü tabiî semereler, yok olmadan, değişmeden ve bozulmadan asıl şeyden ayrılmaktadır. Bir şeyin tabiî semere sayılması için gereken şartları şu şekilde sıralamak mümkündür: 1. meydana geldiğinde asıl şeyin mütemmim cüzü olma; 2. ayrılma halinde ise aslın özü ve üretim gücüne zarar vermeme. Asıl şeyden ayrıldığı zaman, asıl şey zarara uğruyor veya istihsal gücü azalıyorsa, tabiî semereden değil de alelâde mütemmim cüzden söz edilir; 3. belirli aralarla tekrarlanma. Semere bir defa alınma ile sona ermemeli, belirli aralarla aynı semere yeniden elde edilmelidir.

Semereler kısa veya uzun vadeli olabilir. *Kısa vadeli* veya *yıllık* tabiî semereler, her yıl veya daha kısa aralarla devamlı olarak elde edilen semerelerdir. *Uzun vadeli* semerelerde, semere elde etme imkânı daha uzun bir süreye bağlı olmaktadır. Meselâ, kavaklıklar bu tür semerelerden sayılır. Zira burada semerelerin alınması arasındaki devre oldukça uzundur. Semerelerin mülkiyetinin kime ait olacağı meselesine gelince; kural olarak asıl şeye malik olan kimse, semerelerin de malikidir. Zira tabiî semere asıl şeyden ayrılıncaya kadar mütemmim cüz olduğu için, üstünde bağımsız bir mülkiyet hakkı söz konusu olamaz. Buna karşılık, tabiî semerelerin asıl şeyden ayrılması halinde durum farklıdır. Bu halde, tabiî semereler, artık ayrılma ile birlikte mütemmim cüz olma niteliğini kaybettiği için, bağımsız aynî haklara konu olabilir. Ancak burada da kural, semereler ayrılmadan önce kimin mülkiyetindeyse yine onun mülkiyetinde olmasıdır. Ancak, tabiî semere veren şey üstünde, üçüncü bir kişi hasılat kirası hakkına sahipse durum farklıdır. Bu halde, hasılat kirasının kiracısı, kira süresi içinde oluşan semereler üstünde mülkiyet hakkı kazanır. Aynı durum intifa hakkında da söz konusudur. İntifa hakkı sona ermeden önce yetişen semereler, daha önce toplanmamış olsa bile, hakkın sona ermesinden sonra da asıl şeyin malikine değil, intifa hakkı sahibine ait olur. Mal birliği usulünde, kadının kişisel mallarına ilişkin tabiî semerelerin mülkiyeti de, bunlar toplanır toplanmaz kocaya geçer. Semere veren bir şey, haksız olarak başka bir kimsenin zilyetliğinde bulunmaktaysa, elde edilen semerelerin iade edilmesi mükellefiyeti bulunmaktadır. Ancak bu halde, iade ile mükellef olan zilyetin iyi veya kötü niyetli olması bir fark yaratır. İade borcu altında olan zilyet iyi niyetliyse, elde ettiği semerelerden sadece iade anında elinde bulunanları geri vermek zorundadır. Bunun dışında semerelere ilişkin bir borcu yoktur. Oysa, iade borcu altında olan zilyet kötü niyetliyse, sadece elde ettiği semerelerin tamamını değil, elde etmeyi ihmal ettiği semereleri de tazmin etmek borcu altında kalır.

◆ **Semerat** çoğl. i. *Esk.* Meyveler, yemişler. || — *Mec.* Faydalar, verimler. || Sonuçlar, neticeler.

◆ **Semereli** sıf. Verimli. (M)

SEMERKAND veya **SEMERKANT,** rusça **Samarkand,** S.S.C.B.'de (Özbekistan) şehir, Semerkand oblast'ının idare merkezi, büyük Zerefşan (Zeravşan) vahasında, Taşkent'in güneybatısında; 233 000 nüf. Bir tarım merkezi olan Semerkand, Orta Asya'nın en eski şehirlerinden biridir ve iki kesimden meydana gelir: dar sokaklı, alçak, sarı evli yerli kesimi; kenarlarında kavak ağaçları yükselen geniş caddeleriyle rus kesimi.

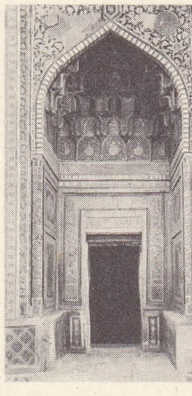

SEMERKAND
Şah-i-Zindeh türbe ve camii girişi

● *Tarih.* Şehrin adı ilk olarak M.Ö. IV. yy.da yunan metinlerinde Sogdiane'nin başkenti *Marakanda* diye geçer. Kelimenin farsça asıllı olduğu sanılmakta, fakat tam anlamı bilinmemektedir. M.Ö. 329'da Büyük İskender'in eline geçerek tahrip edilmeden önce Semerkand, Çin ile Batı arasındaki ipek yolu üstünde gelişmiş büyük bir şehirdi. İskender'in ölümünden sonra Baktriane satraplığına, daha sonra da Selefkilerin eline geçti. Uzun süre Sasanîlerin hâkimiyetinde kaldı. İslâm akınları başladığı sırada «Tarkan» unvanını taşıyan bir türk prensi tarafından yönetiliyordu. Kuteybe bin Müslim kumandasındaki islâm orduları, Semerkand önüne geldiği zaman Tarkan, Araplara vergi vermek zorunda kaldı (709); fakat şehir halkı bu vergiyi kabul etmediği için Tarkan'ı devirdi ve yerine Gurak'ı geçirdi. Şehir 712'de kesin olarak Arapların eline geçti, daha sonraki arap istilâsı ve bölgenin islâmlaştırılması için bir üs olarak kullanıldı. Abbasî halifesi Memun, Semerkand'ın yönetimini Esed bin Saman'ın oğullarına verdi (819). Bu dönemde zenginleşen şehir, Çinlilerin icadı olan paçavradan kâğıt yapımında önemli bir merkez haline geldi. Samanoğulları devrinde Semerkand, büyük ölçüde gelişti. Samanoğulları devletinin yıkılmasından sonra Karahanlılar şehre hâkim oldular. Selçuklular 1130'da şehri ele geçirdiler. Şehir daha sonra kısa bir süre için doğudan gelen göçebe Hıtay Moğollarının hâkimiyeti altına girdi (1141). Hıtaylar bir ayaklanma sonunda çekilmek zorunda kaldılarsa da Cengiz Hanın birlikleri 120'de şehri yakıp yıktı.
XIV. yy.ın ikinci yarısında Moğol imparatorluğunun parçalanması sonucunda Semerkand, 1370'te yeni bir Moğol imparatorunun, Timurlenk'in başkenti oldu. Timur imparatorluğunun en parlak dönemlerinde Semerkand hükûmeti Volga'dan İrtiş'e, Ege denizinden Ganj'a kadar uzanan topraklara hâkim oldu. Daha sonraki yüzyıllarda Semerkand Çin'in ve Buhara emîrinin hâkimiyeti altına girdi. 2 Mayıs 1868'de Rusların eline geçti ve 18 haziranda Buhara tarafından Rusya'ya bırakıldı. Ruslar Buhara'dan aldıkları öbür topraklarla Semerkand'ı birleştirerek Zerefşan (Zeravşan) idare bölümünü kurdular. Bölge 1887'de Semerkand idare bölgesi adını aldı. 1888'de batıdan gelen Trans-Hazar demiryolu Semerkand'a ulaştı. Bu hat daha sonra Taşkent'e kadar uzatıldı. Şehir 1904'te ortaya çıkan müslüman reformcu hareketi Cedid'ciliğin ve Türkistan milliyetçiliğinin merkeziydi. 28 Kasım 1917'de şehirde kurulan bir sovyet, yönetimi ele aldı ve 1924-1930 arasında Semerkand, Özbek Sovyet Sosyalist cumhuriyetinin başkenti oldu. 1930'da başkent Taşkent'e nakledildi.

— G. santl. Timur hâkimiyetinde başkent olan Semerkand sanat eserleri bakımından zengin ve güzel bir şehir haline geldi. Timur burada XV. yy. İslâm mimarî sanatının en güzel örneklerini veren göz kamaştırıcı binalar yaptırdı. *Bibihanım* medrese ve binaları, Timurlenk'in çinli karısı tarafından (1399-1404) yaptırıldı. *Guremir türbesi,* Timurlenk için yaptırılan anıt (1405). Pişirilmiş balçıktan yapılan türbe sonraki yüzyıllarda depremlerle aşındı. 1958'de onarılan türbenin gök mavisi kubbesi ve mavi çinilerle süslü duvarları göz kamaştırıcıdır. Timurlenk'in büyük bir astronom ve matematikçi olan torunu Uluğ Bey za-

Foto. LAROUSSE

manında Semerkand meşhur bir bilim merkezi haline geldi. 1437 Yılında bir rasathane yapıldı (kalıntıları 1908'de ortaya çıkarıldı). Uluğ Beyin yaptırdığı, yüzü Registan'a (eski şehrin merkezindeki meydan) bakan medrese de (1421) önemi bir eserdir. Sonra 1619 ve 1647'de Uluğ Beyin medresesi örnek alınarak Registan'a bakan iki medrese daha yapıldı: *Şir-Dor* ve *Tillia-Kari*. Şehrin dışındaki *Şah-i-Zindeh* gibi cami ve türbelerin hiç biri Bibihanım veya Registan kadar büyük ve etkileyici değildir. XV. ve XIX. yy. arasında Semerkand'a pek az avrupalı gitti. Şehrin Ortaçağdaki görünüşünü en iyi Castilla'lı Enrique III'ün 1403-1406 arasında Timurlenk'in sarayına yolladığı Ruy Gonzalez ve Clavijo adlı elçi anlatır. (LM)

SEMERKANDÎ sıf (*Semerkand* şehrinin adından ar. *semerkandî*). Kâğıtç. *Esk. Semerkandî kâğıt*, koyu renkli, sağlam bir kâğıt türü. (Semerkand'da yapılırdı.) [M]

SEMERU, Cava'da (İndonezya) yanardağ, adanın en yüksek (3 676 m) noktası; hem lav, hem kızgın buhar püskürtür. (L)

SEMEVEL bin ÂDIYÂ, arap şairi (VI. yy.) Musevî olduğu söylenir. Eblak sarayını yaptırarak burada yaşadı. Arap şairi İmrül Kays, Hira hükümdarından kaçarak Eblak kalesine sığındı Semevel, İmrül Kays'ı teslim etmedi. Yapılan savaşta Semevel'in oğlu öldü. Şiirleri sonradan Seyhu tarafından yayımlandı. (M)

SEMHÛDÎ (Nureddin Ebül Hasan), mısırlı arap bilgini (Semhud [Mısır] 1440-Medine 1506). Hasan bin Ali'nin soyundan. Öğrenimini Kahire'de yaptı. Sufî velilerden Irakî, kendisine tasavvuf hırkasını giydirdi. Hac için gittiği Medine'de yerleşti (1468), Mekke'yi ikinci ziyaretinden sonra Kahire'ye gitti ve Sultan Eşref Kayıtbay'ın yanına girdi (1477). Medine kütüphanelerini tamamlama görevi verildi. Eseri: *El İktıfa bi Ahbar Dârü'l Mustafa* (Mustafa'nın Yurdu ile İlgili Haberlerle Yetinme). [M]

SEMÎ sıf. (ar. *sem*ᶜ'den *sem*ᶜ*î*). *Esk.* İşitme duyusuna ilişkin, işitmeyle ilgili. (M)

SEMÎ sıf. (ar. *sem*ᶜ'den *semî*ᶜ). *Esk.* İşitme yetisi kuvvetli olan, işiten. || İ. Tanrı'nın adlarından biri. || *Semî-üd-dua* («duayı işiten»), Tanrı. (M)

SEMÎ veya **SEM** i. (ar. *sem*ᶜ). *Esk.* Ses duyma, işitme. || Kulak verme, dinleme. || Kulak: *Söz ben dediğim cevher-i ulvî ise anı / Devran sedef-i sem'-i kabule güher eyler* (Nefî).

— Psikol. *Esk. Sem'i mülevven.* Bk. MÜLEVVEN. (M)

SEMİDİN i. (fr. *semidine*). Kim. Orto veya para-aminodifenilamin'e verilen ad: semidinik yer değiştirmeyle elde edilir. (L)

SEMİDİNİK sıf. (*semi-benzidinik*'in kısaltılmış şeklinden fr. *semidinique*). Kim. Benzidinik yarı yerdeğiştirmeye verilen nitelik; bu yarı yerdeğiştirme formülü

$$C_6H_5 - NH - NH - C_6H_5$$

olan hidrazobenzen gibi hidrazoik türevleri orto veya para-aminodifenilaminlere

$$C_6H_5 - NH - C_6H_4NH_2$$

dönüştürür; bu sonuncular da difenilbazlarına

$$NH_2 - C_6H_4 - C_6H_4 - NH_2$$

dönüşebilir (difenilin ve benzidin). || *Teşm. yol.*

$$C_6H_5 - X\text{—}X\text{'yi } Y\text{—}C_6H_4 - XH$$

haline (orto- veya para-) dönüştüren bütün yer değiştirmeler için kullanılır. (L)

SEMİFUSUS i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça. (Kavkısı iğ şeklinde ve uzundur; ayağında sıvı salgılayan geniş bir delik bulunur. Güneydoğu Asya'da denizlerde yaşar. *Galeodidae* familyasından.) [L]

SEMİH sıf. (ar. *semâhat*'ten *semîh*). *Esk.* Cömert, eli açık. || İ. Erkek adı.

◆ **Semiha** sıf. *Esk.* Semih'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

SEMİKARBAZİT i. (fr. *semicarbazide*'-den). Kim. Formülü NH_2—NH—CO—NH_2 olan ve 96°C'ta ergiyen billûrsu baz; hidrazin sülfat ile potasyum siyanatın veya üre ile hidrazin hidratın yoğunlaştırılmasından elde edilir. *Eşanl.* KARBAMİK HİDRAZİT. (L)

semioptera

SEMİKARBAZON i. (fr. *semicarbazone*'-dan). Kim. Semikarbazit'in aldehit ve ketonlarla su kaybederek verdiği bileşiklerin genel adı. [Aseton semikarbazon'un formülü $(CH_3)_2$ C=N—NH—CO—NH_2'dir.] (L)

SEMİN sıf. (ar. *semn*'den *semîn*). *Esk.* Semiz, besili, şişman, yağlı: *Ten-i semîni, cebin-i bülend ü handanı* (Tevfik Fikret).

◆ **Semine** sıf. *Esk.* Semin'in dişili. (M)

SEMİN sıf. (ar. *ṣemen*'den *ṣemîn*). *Esk.* Kıymetli, değerli, pahalı. || *Dürr-i semîn*, kıymetli inci: *Âbdan her katre tevfikinle bir dürr-i semîn* (Fuzulî).

◆ **Semine** sıf. *Esk.* Semin'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

SEMİNAZ i. (fr. *séminase*). Biyokim. Baklagillerin tanelerinde bulunan hidroliz edici maya. (Ancak filizlenme sırasında meydana gelir ve besidokusunu eritir.) [L]

SEMİNER i. (fr. *séminaire*). Yükseköğrenimde, özel bir bilim dalında öğrencilerin yaptığı grup çalışması. || Kurs. || Bir konu hakkında bilgi vermek ve bu konu üstünde tartışmak amacıyle düzenlenen toplantı. (M)

SEMİNİPAR sıf. («sperma doğuran» anlamından, fr. *séminipare*). *Seminipar tüpler*, erbezinin Pflüger tüpleri; bunlarda ilkel yumurtacıklar atrofiye uğrar ve kaybolur, yalnız ileride spermatoblastları meydana getirecek jerminatif epitelyum hücreleri kalır. (L)

SEMİNOLLER, A.B.D.'de kızılderili halk. Georgia ve Alabama'nın çeşitli kabilelerinden meydana gelen Seminoller uzun süre Florida'da yaşadılar. Amerikalılarla savaşlardan sonra (1835-1842) bir kısmı Oklahoma'da, bir kısmı da Florida'da toplandı. (L)

SEMİNOM i. (fr. *séminome*). Patol. Cinsiyet bezi kanseri; yumurtalığa göre erbezinde daha sık görülür. (L)

SEMİONOTUS i. Triyas tabakasında fosil olarak bulunan kıkırdaklı balık. (Oval biçimdeki gövdesinin sırt kısmında dikenli pullardan bir çıkıntı bulunur.) [L]

SEMİOPTERA i. Açık esmer tüylü ötücü kuş; gerdanında ve göğsünde parlak yeşil renkte geniş bir yakalık, her bir kanadında beyazımsı çok uzun iki telek bulunur. (*Semioptera Wallacei*, Molük adalarında yaşayan bir cennetkuşudur.) [L]

SEMİPALATİNSK, S.S.C.B.'de (Kazakistan) şehir, İrtiş ırmağı kıyısında, makineleşmiş büyük bir tarım bölgesinde, 192 000 nüf. Sanayi, tarım ürünlerinin (buğday, et ve süt, deri) işlenmesine dayanır. Dokuma ve makine sanayii. Alüminyum metalürjisi. Çimento fabrikası. 1854'te Dostoyevski'nin sürgün olarak oturduğu eski kale. Nükleer denemeler yapılan atış yeri. (L)

SEMİR i. (ar. *semer*'den *semîr*, geceleyin biriyle sohbet eden). *Esk.* Arkadaş. || Sıf. (Sıfat tamlamalarında) [...] niteliği olan, nitelikli. || *Vezir-i maâlisemir*, yüksek niteliği olan vezir. (M)

SEMİRAMİS, Doğu mitolojisinde bir kadın kahraman. Akamanışlar devrinde Doğu'da yaygın olan ve Diodoros ile Ktesias tarafından aktarılan söylentiye göre, Semiramis, Asur ve Babil kraliçesidir. Filistin'de doğduğu sanılır. Basit bir ölümlüyle tanrıça Derketo'nun kızıdır, bir çöle bırakılmış ve kralın çobanı Simmias tarafından kurtarılmıştır. Kral Ninos'un Suriye valisi Omnes ile evlendi. Baktriane seferine kocasıyle gitti. Üstün kavrayışıyle Baktra'nın ele geçirilmesini sağladı ve kral Ninos, kocasını öldürterek onunla evlendi. Kral az sonra öldü. Semiramis, Asur imparatorluğunun hâkimi oldu, Babil ülkesini kurdu ve tahkim etti, ülkeyi göz kamaştırıcı saraylarla ve asma bahçeleriyle süsledi; bunlar Dünyanın Yedi Harikası arasında yer alır. Topraklarının alanını genişletti, fakat Hindistan'da yenildi. Bu yenilgi üzerine intihar ettiği veya güvercin şekline döndüğü ileri sürülür. Bir başka söylentiye göre kırk iki yıl süren bir hükümdarlıktan sonra tahtını oğlu Ninyas'a bıraktı. Bu efsane, Asur kralı Şamşi-Adat V'in (823-810) karısı, Sammuramat adı üstüne kurulmuşa benzer; bu kadın oğlu Adad-Nirari III reşit olmadan önce naibelik yaptı. (L)

SEMİRGİN sıf. (*semirmek*'ten *semir-gin*). Tembellikten dolayı yağ bağlayan, semiren (kimse). || Semizlikten ötürü hareketleri ağırlaşan, tembelleşen (kimse). [M]

SEMİRMEK geçz. f. (esk. türk. *semrimek*'ten). Şişmanlayıp yağ bağlamak, semiz hale gelmek, semizlemek.

◆ **Semirtmek** geçl. f. (Birini) Semiz hale getirmek, şişmanlatmak, semizleştirmek. (M)

SEMİRTME i. (*semirtmek*'ten *semirt-me*). Zootekn. Hayvanları semirtmek eylemi. || *Semirtme çayırı*, özellikle sığırların ve genel olarak kasaplık hayvanların otlayarak kolayca semirmesini sağlayan çayır.

— ANSİKL. Zootekn. *Semirtme*, hayvanların kesime hazırlanmasında son aşamadır. Bu aşamada, kaslar gelişmeğe devam etmekle beraber, hayvanın içorganları etrafında, deri altında, kasların arasında, daha sonra kaslar içinde yağ birikir. Kas içinin yağ bağlaması etin üstün kaliteli olması için önemli bir etkendir.

● *Semirtme çayırları*, başka yem verilmeden hayvanların semirmesini sağlayacak kadar verimli çayırlardır. Bunlar çeşitli topraklar üzerinde yetiştirilebilir. En iyisi liyas tabakası topraklarıdır. Özellikle zayıf sığırlar bu çayırlara salınır, kasaplıkta makbul sayılacak derecede et ve yağ bağlayıncaya kadar otlatılır. Semirtme çayırı kullanmak çok nazik bir iştir. Azamî kâr elde etmek için sadece iyi bir çayıra sahip olmak yetmez. Zayıf fakat kaliteli hayvanları elverişli bir zamanda satın almak, ihtiyaca göre otlağa salmak veya otların büyümesi için gerektiğinde hayvanları geri çekmek ve nihayet, semirmiş hayvanları iyi bir fiyatla satmasını bilmek gerekir. Şu halde besicinin iyi alıcı ve iyi satıcı olması şarttır. Zayıf hayvan satın alırken, hayvanın semirtme çayırında tutacağı eti, yani alacağı kiloları önceden takdir edebilmelidir. (L)

SEMİRTMEK ettrg. f. (esk. türk. *semritmek*'ten). Zootekn. Hayvanı semiz hale getirmek. (L)

SEMİS i. (lat. k.). Romalılarda as*ın askatı. (Semis veya yarım as 1/8 ons değerindeydi. M.Ö. 38 yılında Marcus Antonius bronz para basımını kurallara bağladı; semis, bir S ile işaretlenmişti.) [L]

SEMİY sıf. (ar. *ism*'den *semiyy*). *Esk.* Aynı adı taşıyan, adları aynı olan, adaş: *Semiy-yi cedd-i Resul-i-Hüda ki lûtfundan / Cihanda ateş-i enduh u gam olur gülzar* (Nedim).

◆ **Semiye** sıf. *Esk.* Semiy'in dişili. (M)

SEMİYOLOJİ i. (yun. *semeion*, işaret ve *logos* bilim'den fr. *séméiologie* veya *sémiologie*). Teşhise ve sonucu tahmine yarayacak yargılara varmak amacıyle hastalıkların belirtileriyle uğraşan tıp dalı. || İşaret sistemlerini (dil, özel kodlar, yol işaretleri v.b.), yapılarını ve ilişkilerini inceleyen bilim. || Sosyal hayat içerisinde «işaretlerin yaşantısını», yani duygu ve heyecanların bütün ifade şekillerini (dil, bu şekillerden ancak biridir) inceleyen sosyal psikoloji dalı. (L)

SEMİYOTİK i. (fr. *sémiotique*). Bil. İşaretleri konu alan genel bilim. Bk. ANSİKL.

— Mant. ve Mat. *Semboller nazariyesi.* Bk. ANSİKL.

— Psikol. ve Psikogenetik. *Semiyotik fonksiyon*, insanın, farklılaşmış bir gösteren (sembol veya işaret) aracılığıyle o anda algılamamakta olduğu gibi bir gösterileni belirtebilme yeteneği.

— ANSİKL. Bil. *Semiyotik* terimi, bugünkü anlamıyle ilk olarak John Locke tarafından kullanıldı. Locke, semiyotik'e, bilimler sınıflamasında belli bir yer verir. İki yüzyıl sonra, filozof Ch. S. Peirce işaretlerin incelenmesi konusunda birçok çalışma yaptı. XX. yy.ın başında, F. de Saussure de bir semiyoloji veya genel işaretler biliminin varlığını ileri sürerek dilbilimin bu bilimin bir parçası olduğunu savundu. Nihayet, 1940 yıllarından bu yana, doğrudan doğruya semiyotik konusunda birçok eser verildi: E. Buyssens'in *Le Langage et les Discours* (Dil ve Nutuklar), Ch. Morris'in *Signs, Language and Behavior* (İşaretler, Dil ve Davranış), Roland Barthes'ın *Eléments de Sémiologie* (Semiyoloji İlkeleri) adlı eserleri.

Semiyotik alanında, dile verilen yere göre,

başlıca iki eğilim ayırt etmek mümkündür. Peierce ve Morris tarafından temsil edilen birinci eğilim dili daha genel bir çerçeve içine oturtur. İşaretler üçe ayrılır: *denotatum*'larıyle (belirtilen nesne) varoluşsal bir ilişkiye sahip olan *belirtiler* (meselâ, dumanın ateşle görülmesi), «denotatum»'larla benzerlik ilişkisine sahip olan *resimler* (meselâ, imajlar), ilişkinin tamamen ortak anlaşmaya dayandığı *semboller* (meselâ, millî bayrak). Dil de sembol tiplerinden biridir, öbür göstergeler arasında ayrıcalı bir yeri yoktur.

İnsan bilimlerinden çıkan ikinci eğilimde, bütün öbür işaretlerin dildeki gibi eklemlenmiş olduğu kabul edilir. Tabiî dilin ayrıcalı ve belirleyici bir yeri vardır. İnsan bildirişiminin tümüne dilin yansıması, semiyotik'in konusudur.

Bununla birlikte semiyotik terimi her zaman kesin ve belirli bir anlam taşımaz. Dar anlamıyle semiyotik, mevcut işaret sistemlerinin dökümünü yapmayı, bunlarla ilgili genel bir teoriye varmayı (meselâ trafik işaretleri, mors sistemi, yazı v.b.) amaç edinir. Geniş anlamda ise, insana has her faaliyetin anlam belirttiği ilkesinden hareket edilir. (İnsan, sembol kullanan hayvandır.) Semiyotik'in alanı, bütün insan bilimlerinin alanıdır; ancak, bugün bütün işaretlere yönelen tek bir semiyotik biliminden çok, insan bilimlerine birbiri ardınca işleyen bir semiyotik kavrayışından söz edilebilir.

— Mant. ve Mat. Bazı amerikalı mantıkçıların ve metodolojistlerine göre, özellikle W. Morris, A. Tarski ve R. Carnap'a göre semiyotik şunları ihtiva eder: mantıksal sentaks, semboller arasında ilişkiler nazariyesi; mantıksal semantik, semboller ve sembollerin belirledikleri arasındaki ilişkiler nazariyesi; mantıksal faydalı, semboller, belirlenimleri ve onları kullanan insanlar arasındaki ilişkiler. F. Gonseth'in açık metodolojisinde semiyotik bu üç yönü ayrılmaz biçimde birleştirilmiştir.

— Psikol. ve Psikogenetik. *Semiyotik fonksiyon.* Dille, jestlerle, resim yoluyle kendini belli etmekle birlikte bu «yetenek» yakın zamanlara ait bir buluş değildir. Ama bugün kendisine verilen ad olayın yeni bir tasvir modelini kapsar: burada, ağırlık noktası, işin asıl işlemsel yönüdür (yabancı unsurların ilişkisi) ve statik bir yanı yoktur. Piaget'ye göre, bu suretle tanımlanan bir «tasavvur etme» (zihinde canlandırma) yetisi, daha çok «semiyotik» olarak vasıflandırılmalıdır; çünkü «sembolik» vasfı, meselâ dil alanında olduğu gibi, tasavvur etmeyi gerçekleştiren işaretlerin, hem saymaca hem de toplumsal olduklarını ihtiva eder. Oysa, genetik inceleme, dilin elde edilmesinin, bütün önemine rağmen, semiyotik fonksiyonun özelleşmesinden özel ve tamamlanmış bir şeklin girmesinden başka bir şey olmadığını ortaya koymaktadır. Piaget'nin, genetik mahiyette bir incelemeyle gösterdiği gibi, semiyotik fonksiyon, çocuğun ikinci yaşının ortasına doğru, birtakım davranışlar tarzında görünür; davranışların hepsi de, aktüel olmayan, mevcut olmayan bir nesne veya bir olayın tasavvurunu ihtiva eder. Bu davranışların bellibaşlıları şunlardır: sembolik oyun (meselâ çocuk kucağındaki bebeği uyutur), gecikmeli taklit (örnek ortada yoktur), zihinsel imge, resim (desen), çocuğun duyduğu zevk dolayısıyle sembolik oyun, zihinsel imge arasında yer alır (resim gerçeğin tekrar canlandırılması amacını güder); nihayet dil; esasen dilin rolü, aktüel olmayan, o anda mevcut olmayan durumların tasavvurunda çok önemli bir rol oynar.

Semiyotik fonksiyon, düşünceyi, aktüel, varolan gerçekten bağımsız kılmak suretiyle, düşünce alanını çok büyük ölçüde genişletir. Buna karşılık bu fonksiyon, kendi yapısal özelliklerini zekâdan alır. Nitekim semiyotik fonksiyon, tek başına eylemlerin içsel işlemlere dönüşmesine yetmez. Bu ise somut işlemlerle, ancak çocuğun 7-8 yaşlarına doğru meydana gelir. (L)

SEMİZ sıf. (esk. türk k.). Besili, yağlı, şişman: *Tüten ocağı, otlayan ve bol süt veren semiz ineği...* (F.R. Atay). *Semizlerini seçin de geri kalan altı hindiyi Dârülaceze'ye gönderin* (B. Felek). [M]

SEMİZLEMEK geçz. f. (*semiz*'den *semizle-mek*). Semiz hale gelmek, şişmanlamak, yağlanmak.

● **Semizleşmek** dönşl. f. Semiz hale gelmek, şişmanlayıp yağ bağlamak, semirmek. (M)

SEMİZLİK i. (*semiz*'den *semiz-lik*). Semiz olma hali.

— ANSİKL. Fizyol. *Semizlik,* vücudu orta derecede yağlı ve sağlığı yerinde olan bireyin durumudur.

Bütün üstün yapılı organizmalarda gerektiğinde kullanılmak üzere bir miktar yedek yağ birikimi bulunur. Omurgalıların çoğunda olduğu gibi insanda da, organların çalışmaları için mutlaka gerekli olmayan bir yedek yağ birikimi vardır. Bu yedek yağ, gereğinden fazla alınan besinlerden, yani lüks beslenmeden ileri gelir. Sürekli olarak alınan besin harcanandan çoksa, yedek yağ birikimi artar ve vücut çizgileri yuvarlaklaşır; semizlik denen bu durum sağlıkla uzlaşır bir durumdur; bazı fizyologlara göre yağ oranı vücut ağırlığının yüzde 5 ilâ 10'u kadarsa semizlik vardır. Bu sınır aşıldığı zaman *şişmanlık* ortaya çıkar. (L)

SEMİZOTU blş. i. Bot. Yaprakları etli bir otsu bitki. (İlmî adı *Portulaca oleracea.* Semizotugillerden.)

— ANSİKL. *Semizotu,* küçük boylu bir bitkidir. Yenilen kısmı, küçük, yuvarlak veya oval parlak yeşil yaprakları ve körpe saplarıdır. C vitamini ve demir bakımından zengindir. Çiçekleri sarı, tohumları gayet ufak ve siyahtır. 15 Kadar çeşidi vardır; fakat en makbulü İstanbul ve dolaylarında yetiştirilen büyük yapraklı *frenk semizotu*'dur. Bileşiminde kuzukulağı asidi bulunduğundan tadı biraz mayhoştur.

— Mutf. Nisan ayı ortalarından ekim sonuna kadar yetiştirilen semizotunun mayıs-haziran aylarında yetişeni tercih edilir. Yeşil sapları ve yaprakları, kıymalı ve pirinçli pişirilir. Ayrıca taze yapraklarından salata da yapılır. (ML)

SEMİZOTUGİLLER çoğl. blş. i. Bot. İki çenekli, ayrı taçyapraklı, üst yumurtalıklı çiçekli bitkiler familyası. (Örnek tipi: semizotu [*portulaca*]. Centrospermales takımından.)

— ANSİKL. *Semizotugiller,* on sekiz cinse ve beş yüzden fazla türe ayrılır (almaşık yapraklı, çoğunlukla etli-sulu, otsu ve ağaçsı bitkiler). [L]

SEMLER (Christoph), alman pedagoğu (Halle 1669-ay.y. 1740). 1706'da, Halle'de ilk *Realschule*'yi kurdu, ama devrin pedagoji anlayışına hâkim olan klasisizm anlayışı, okulun gelişmesini geciktirdi. (M)

SEMLİN, Zemun'un almanca adı. (L)

SEMMELWEİS (İgnac Fülöp), macar hekimi (Buda 1818 - Viyana 1865). Pasteur'ün buluşlarından önce lohusalık hummasının bulaşıcı ve intanî olduğunu ve kireç tuzlarının koruyucu etkisini ispatladı. Değeri bilinmedi ve bir tımarhanede öldü. (L)

SEMMERİNG, Doğu Alpler'de (Avusturya) 986 m yükseltide geçit; Mürz vâdisini (İstria) Leitha vâdisine (Aşağı Avusturya) bağlar; Trieste ve Zagreb'te Viyana demiryolu tarafından aşılır. Boğazın yakınında (yüksl. 1 000 m) ve Spital'da (yüksl. 778 m) kış sporları merkezi. (L)

SEMMAK i. (ar. *semek,* balık'tan *semmâk*). *Esk.* Balıkçı. (M)

SEMMES (Raphaël), amerikalı denizci (Charles County, Maryland 1809-Mobile 1877). Ayrılık savaşında güneyin en gözüpek korsanlarındandı. Ünlü *Alabama* korsan gemisine kumanda etti. Bu gemiyle ilgili hatıralarını *Memoirs of Service Afloat During the War Between States* (Devletler Arasındaki Savaşta Denizüstü Hatıraları) adıyle 1869'da yayımladı. (L)

SEMMİYET i. (ar. *semm,* zehir'den *semmiyyet*). *Esk.* Zehirlilik. (M)

SEMMUR i. (ar. *semmûr*). Zool. *Esk.* Samur.

◆ **Semmuriye** i. *Esk.* Susamurugiller. (M)

SEMMYO i. Eskiçağ Japonya'sında (VII. yy.) büyük siyasî olayları ilân eden ve halka yüksek sesle okunan imparatorluk bildirisi. Semmyo'lar çin harferiyle, çok eski bir dilde yazılmıştır ve en eski japonca metinlerdir. [L]

SEMN i. (ar. *semn*). *Esk.* Tereyağı. (M)

SEMNONLAR, lat. **Semnones.** Esk. coğ. Süev topluluğundan germen halkı; Elbe ile Oder arasında yerleşen Semnonların insan kurban ettikleri büyük bir tapınakları vardı. (L)

SEMNOPİTHECUS i. (yun. *semnos,* kutlu ve *pithekos,* maymun). Hindistan maymunu. (Uzunkuyruklumaymungillerden.)

— ANSİKL. *Semnopithecus* külrengi veya kızıl sarı tüylü, yuvarlak başlı bir maymundur; tepesinde bir tutam kıl bulunur. 4 000 m'ye kadar dağlardaki ormanlarda sürüler halinde yaşar (Güney Himalaya). *Semnopithecus entellus* hinduların kutsal maymunudur (sarımsı esmer). *Semnopithecus nemaeus* Çinhindi'nde yaşar. *S. maurus,* İndonezya ormanlarında bulunur. (Cavalıların «budeng» dedikleri maymun.) Bu maymunların hepsi bitkisel besinlerle beslenir. (L)

SEMOİS (LA), Belçika ve Fransa'da ırmak, Meuse'ün kolu (sağ kıyı); 198 km. (L)

SEMON (Richard), alman zooloğu (Berlin 1859-Münih 1918). Jena üniversitesinde ders verdi (1891-1897). Evrimin temeli sayılan *mneme* (veya organik kalıntı) teorisini ortaya attı; bu teoriye göre protoplazmayı etkileyen dış uyarıcılar, tohum plazmasına yerleşerek protoplazmada kalıtsal değişimler meydana getiren bir iz (*engramma*) bırakır. (M)

SEMONİDES Amorgos'lu, yunan şairi (M.Ö. VII. veya VI.yy.). Sisam'da (Samos) doğdu, Amorgos adasına yerleşen sisamlı kolonların şefiydi. Semonides'ten iambos tipi otuz kadar manzum parça kalmıştır. Şair, bunlardan birinde (yirmi dört mısralıktır) insanın sefil durumunu anlatır; yüz on sekiz mısralık bir başka şiirde, on kadın tipini çizer ve bu çeşitliliği hayvan soyuna bağlayarak açıklar. Ahlâka ve felsefeye dayanan mizahın yaratıcısıdır. Adı üstündeki şüpheler, Keos'lu Semonides ile karıştırılmış olmasından ileri gelir. (L)

SEMONVİLLE (Charles HUET DE, — markisi), fransız diplomatı (Paris 1759-ay.y. 1839). Belçika (1790), Cenova (1791), Torino ve Türkiye'de (1792) büyükelçilik yaptı, fakat bu ülkelerden geri çevrildi. Floransa'ya gönderildi (1793), Avusturyalılar tarafından tutuklandı ve Kufstein'da hapsedildi, Madame Royale'e karşılık serbest bırakıldı (1795). La Haye'de Fransa'yı temsil etti (1799). Senatör (1803), kont (1808) oldu. Napolyon'un Marie-Louise ile evlenmesini hazırladı. Louis XVIII, Charles X ve Louis Philippe devrinde de siyasî faaliyetlerini devam ettirdi. Sain-Cloud emirnamelerini geri aldırmağa çalıştı (29 temmuz 1830), sonra Louis-Philippe'e boyun eğdi, fakat sayıştay denetçiliği görevi ondan alınarak Decazes'a verildi (1834). [LM]

SEMO SANCUS. Bk. SANCUS.

SEMPATALJİ i. (fr. *sympathalgie*). Tıp. Sempatik sinir sisteminin zedelenmesinden ileri gelen ağrı.

— ANSİKL. Tıp. *Sempatik* sinir telleri bütün organlarda bulunduğundan sempatalji de bütün organlarda görülebilir. Sempatikolitik ilâçların ağrıyı dindirmesi tek teşhis yolu olduğu gibi tedavi çarelerinden de biridir; bu ilâçlar ayrıca belirtiyi ortadan kaldırıcı tedavide kullanılır. (L)

SEMPATEKTOMİ i. (fr. *sympathectomie*). Ted. Sempatik sinir sisteminin küçük veya önemli bir parçasının cerrahî olarak kesilmesi.

— ANSİKL. *Sempatektomi,* yani sempatik sinir sistemine ait bazı kısımların kesilmesi ağrıları ve damar spazmalarını ortadan kaldırma amacını güden çeşitli ameliyat tekniklerinin temelidir.

1. *Atardamar çevresi sempatektomisi* (Leriche sempatektomisi), atardamarı saran ve

damarın büzülmesini sağlayan sempatik sinir tellerinin kesilmesidir.

2. *Stellektomi* (Leriche stellektomisi), yıldız sempatik sinir düğümünün kesilip çıkarılmasıdır.

3. *Sinir dallarının kesilmesi,* ağrılı olan bir bölgeyi duygusuzlaştırır.

4. Önüne geçilemeyen veya çok şiddetli bazı ağrılarda bazen ana sinirin tamamı kesilip çıkarılır: boyun sinir düğümü zincirinin çıkarılması, dalak sinirlerinin kesilmesi, kuyruksokumu önü sinirlerinin kesilmesi gibi.

Sempatik sinir sistemi içine prokain şırınga etmekle âdeta fizyolojik bir sempatektomi gerçekleştirilir; bu işlem hasta organdan doğan ağrıları ortadan kaldırır ve ağrılı damar büzülmesi reflekslerini (burkulmalar v.b.) önler. (L)

SEMPATİ i. (yun. *syn,* ile birlikte ve *pathos,* sevgi > *sympathia* ve lat. *sympathia* > fr. *sympathie*'den). İki kişiyi birbirine çeken tabiî eğilim. || Bir kimsenin bir başka kimseye karşı beslediği sıcak ve içten duygu: ***Beni Ferhan çiftliğine sahip eden kendisi idi, esasta zengindi, nüfuzlu idi, şahsıma karşı gerçek bir sempati besliyordu*** (R. H. Karay).

— DEY. *Sempati duymak,* sevimli ve cana yakın bulmak.

— Psikol. Duygudaşlık. (L)

SEMPATİK sıf. (fr. *symphatique*). Sevimli, cana yakın: *Sempatik bir adam.* || Çok hoş, hoşa giden: ***Hulâsa mahallebici dükkânı benim öteden beri hoşuma giden yerlerdendir. Geçende girdiğim dükkân da böyle sempatik bir yer idi*** (B. Felek).

— Anat. *Sempatik sinir sistemi,* yaşatkan sinir sisteminin bir bölümü; bu sisteme ait sinir telleri omuriliğin göğüs kısmından ve bel kısmının ilk üç bölütünden doğar. *Sempatik sistemin başlıca fizyolojik etkileri parasempatik sisteminkilere karşıttır.* (Bk. SİNİR *sistemi.*) || *Baş sempatik siniri,* sempatik sinir sisteminin baş bölgesindeki kısmı; başlıca üç sinir düğümünden (göz, temelkemiği ve kulak sinir düğümü) oluşur.

— Patol. *Sempatik tepkimeler,* ayrı yerlerde, fakat birbirine çok bağlı olduğu için birbiri ardından ortaya çıkan hastalıklar. (Meselâ bir gözdeki lezyonlar, öteki gözde de buna benzer lezyonların ortaya çıkmasına [sempatik oftalmi] sebep olur.) [ML]

SEMPATİKOLİTİK veya **SEMPATOLİTİK** sıf. ve i. (fr. *sympathicolytique* veya *sympatholytique*). Sempatik sinir sistemini felce uğratan maddelere denir.

— ANSİKL. *Sempatikolitik* maddeler, adrenerjik sempatik sinirlerin uyarıcı etkisini ortadan kaldırır; bunu siniri felce uğratarak değil, uyarımla serbest hale geçen aracı kimyasal maddenin, sempatik sinirlere bağlı organlara etki göstermesini önleyerek sağlar.

Başlıca sempatikolitikler şunlardır: prokain, çavdar mahmuzu alkaloidleri, yohimibin ve izomerleri ve nihayet bir grup sentetik sempatikolitikler (diyakson, kumarin v.b. türevleri). [L]

SEMPATİKOMİMETİK veya **SEMPATOMİMETİK** sıf. (fr. *sympathicomimétique* veya *sympathomimétique*). Etkisi sempatik sinir sisteminin etkisine benzeyen maddelere denir.

— ANSİKL. Sempatik sinir sistemine bağlı organlara etki yapan maddeler arasında en tipik olanları adrenalin ile noradrenalindi. Bununla beraber genel uyarıcıların birçoğu (kahve, çay, kola) merkez sinir sistemini etkiledikten başka sempatikomimetik özellikler de gösterir. (L)

SEMPATİKOTERAPİ i. (fr. *sympathicothérapie*). Yaşatkan sinir sistemi bozukluklarına bağlı hastalıkların tedavi metodu; doğrudan doğruya burun boşluklarındaki sinir ağlarına etki yapmağa dayanır. (Etki, ya ucu küt bir iğnenin titreştirilerek dokundurulmasıyle meydana gelen uyarmalarla veya aksine lokal olarak kokain veya prokain değdirilerek sinirleri uyuşturma ile sağlanır.) [L]

SEMPATİKOTONİ i. (fr. *sympathicotonie*). Patol. Sempatik sinir sisteminin genellikle doğuştan olan üstünlüğü.

— ANSİKL. Patol. *Sempatikotoni,* kıl devindirici refleksin uyarılmasıyle (deri diken diken olur) veya deri altına 1 mgr adrenalin şırınga edilmesiyle (glikozüri meydana gelir) ortaya çıkarılabilir. Oysa 10 mgr pilokarpin şırıngası ne terlemeye, ne de tükürük salgısına sebep olur. Sempatikotoninin klinik belirtileri, gözbebeği genişlemesi, derinin kuru ve sıcak, kalp atış ritminin hızlı olması ve bazen hipertansiyon ile salgıların azalması ve kabızlıktır. Bu belirtilere erkekten fazla kadında rastlanır ve bunlar âdet öncesi zamanlarında çoğalır. Sempatikotoni sempatikolitiklerle tedavi edilir.

Sempatikotoninin özellikleriyle vagotoninin özellikleri birbirine zıttır. (L)

SEMPATİZAN sıf. ve i. (fr. *sympathisant*). Üyesi olmadığı halde bir partinin görüşlerini benimseyen (kimse). || *Teşm. yol.* Bir görüşü, bir akımı, bir öğretiyi tutan (kimse). [M]

SEMPATOLİTİK sıf. ve i. Bk. SEMPATİKOLİTİK.

SEMPATOM i. (fr. *sympathome*). Patol. Yapı unsurları, dölütteki sempatik sinir sistemi taslağını meydana getiren unsurlara benzeyen habis ur. (Bir çocuk uru olan sempatom sempatik sinir düğümlerinde ve böbreküstü bezi özeğinde görülür.) [L]

SEMPATOZ i. (fr. *sympathose*). Patol. Sempatik sinir sistemindeki bozukluk veya dengesizliğe bağlı hastalıklara verilen genel ad. Bk. SEMPATİKOTONİ. (L)

SEMPER (Gottfried), alman mimarı (Hamburg 1803-Roma 1879). 1825'te Münih akademisine girdi, bir düello sonucunda Paris'e sığındı, Gau ve Hittorff'un derslerine devam etti. 1831-1834 Arasında İtalya, Sicilya ve Yunanistan'da geziye çıktı ve eski mimarîde duvar yüzeylerindeki polikromi ile ilgili teoriyi doğrulamak için örnekler topladı. Dresden akademisinde profesör oldu, orada Büyük tiyatroyu ve Resim müzesini yaptı. Hamburg'daki Nikolaikirche de onun eseridir. Semper, 1848 ayaklanmasının başarısızlığa uğraması üzerine, İngiltere'ye kaçmak zorunda kaldı, orada South Kensington museum'u yaptı, sonra Federal Polytechnikum'un mimarî bölümünü yönetmek üzere Zürich'e çağrıldı. 1871'de Viyana'da saray mimarı oldu. Hasenauer ile işbirliği yaparak bu şehirde Neues museum'u sonra Burgtheater'i ve imparatorluk şatosunu yaptı. Wagner Bayreut tiyatrosunun planlarını ona sipariş etmişti. (L)

Gottfried SEMPER
«Büyük Tiyatro»,
Dresden

SEMPER (Karl), alman zooloğu (Altona 1832-Würzburg 1893). Würzburg üniversitesinde ders verdi (1869'dan sonra); Filipinler'e ve Palau adalarına uzun bir inceleme gezisi yaptı (1858-1865) ve önemli sonuçlar elde etti (*Reise im Archipel der Philippinen* [Filipin Adalarına Yolculuk], 10 cilt, 1868-1906, birçok uzmanla ortaklaşa). Ayrıca histoloji ve embriyoloji alanlarında araştırmalar yaptı. (M)

SEMPERVİVUM i. Bot. Kayakoruğunun ilmî adı. (L)

SEMPİLL (Robert), iskoçyalı şair (1530'a doğr.-1595). Gençliğini Paris'te geçirdi. İskoçya'ya dönünce orduya girdi. Yazılarıyle, reformları destekledi ve katoliklere ağır bir dille çattı. Başlıca şiirleri: ***Ane Complaint upon Fortoun*** (Kaderden Yakınma) [1581], ***The Legend of The Bishop of Saint Androi's Life*** (Saint Androi Piskoposunun Hayatıyle İlgili Efsane) [1584], ***The Sege of the Castel of Edinburgh*** (Edinburgh Şatosu Kuşatması). Eserleri sonradan iki kitap halinde yayımlandı: ***The Sempill Ballates*** (Sempill Baladları) [1872] ve ***Satirical Poems of the Time of the Reformation*** (Reformasyon Dönemindeki Hiciv Şiirleri) [1889-1893]. (M)

SEMPLEZİT i. (fr. *symplésite*). Miner. Hidratlı tabiî demir arsenyat. (L)

SEMPRONİA, romalı kadın (M.Ö. II. yy.), Tiberius Sempronius Gracchus'un kızı, Gracchus'ların kızkardeşi. Scipio Aemilianus ile evlendi ve patriciuslarla yapılan savaşta kardeşlerine yardımcı oldu. (L)

SEMPRONİA, Eski Roma'da ünlü aile. Gracchus'lar bu ailedendi. En eski kol olan Atratini'ler patricius, öbürleri (Gracchus, Asellio, Blaesus, Longus) plebdi. (L)

SEMPRONİUS ASELLİO (Publius), romalı askerî tribunus (M.Ö. II.-I. yy.). Numantia savaşına katıldı (M.Ö. 133). Çağının tarihini yazdı. Bu eserin bazı parçaları günümüze kalmıştır. (L)

SEMPRONİUS BLAESUS (Caius), romalı konsül (M.Ö. 253). Küçük Sirt körfezinde yapılan bir seferden dönerken filosunun fırtınaya tutularak parçalanmasına rağmen yine de düşmanı yendi. (L)

SEMPRONİUS LONGUS (Tiberius), romalı konsül (öl. M.Ö. 210). 218'de konsül oldu. Malta'yı işgal etti. Trebia'da Hannibal'e yenildi, Grumentum'da Hannon'u yenilgiye uğrattı (215). [L]

SEMPRONİUS TUDİTANUS (Caius), romalı konsül (M.Ö. 129), İllyria'da savaştı ve galip geldi. Kültürlü bir kişiydi. (L)

SEMPRONİUS TUDİTANUS (Publius), romalı general (M.Ö. III. yy.). Canae savaşında, Kartaca orduları arasından kendine bir yol açmayı başardı (M.Ö. 216). Daha sonra 209'da censor, 204'te konsül oldu. Hannibal'i Bruttium'da yendi. (L)

SEMPTOM i. (fr. *symptôme*). Patol. Bk. BELİRTİ.

SEMPTOMATİK sıf. (fr. *symptomatique*). Miner. *Semptomatik mineral,* karakteristik olarak kabul edilen mineral. (Meselâ, aejirin ve riebeckit gibi mineraller, sodyum ve potasyum karbonat toplamı, bütün alüminyum oksit miktarından fazla olan magmalar içinde meydana gelir.) [L]

SEMRA sıf. (ar. *sumret,* esmer'den *semrā*). *Esk.* Esmer. || İ. Kadın adı. (M)

SEMSEYİT i. (fr. *semseyite*). Miner. Tabiî kurşun antimonyosülfür. (L)

SEMT i. (ar. *semt*). [Şehirde] Bölge, taraf: ***Bu dar arka sokak bulunduğu semtin adını almıştır: Sinekli Bakkal*** (H.E. Adıvar). ***Fakat o zamanlarda saz yalnız mehtap gecelerinde Boğaziçi'nde duyulmaz [...] bütün İstanbul semtlerinde gece ve gündüz duyulurdu*** (A.Ş. Hisar).

— DEY. *Semtine uğramamak,* (birini) hiç arayıp sormamak: ***Seni göreceğimiz geldi be, amca bey! Bu eve taşınalı semtinize uğramaz oldun*** (H.E. Adıvar). ***Emeti kadın bile, iki gün semtime uğramadı*** (Y.K. Karaosmanoğlu). (Bir yere) Hiç gitmemek: ***Seyit Lütfullah'la dostluğum arttıktan sonra mektebin semtine bile uğramaz olmuştum*** (A.H. Tanpınar).

— Astron. *Esk. Semt-ür-re's,* başucu.

— Haritacılık. Haritanın bir doğrultusunun, saat ibresi yönünde ölçülen ve izdüşüm ordinat ekseniyle yaptığı açı. (A ve B noktalarının X_A, Y_A, X_B ve Y_B koordinatları bilinirse, AB doğrultusunun G semti,

$$\operatorname{tg} G = \frac{X_B - X_A}{Y_B - Y_A}$$

$$AB = \frac{X_B - X_A}{\sin G} = \frac{Y_B - Y_A}{\cos G}$$

bağıntıları ile verilir.) *Eşanl.* AÇIKLIK. (M)

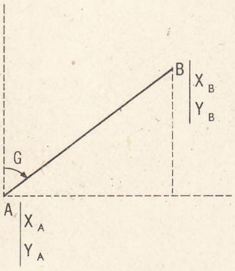

semt
(haritacılık)

SEM TOB, ispanyol şairi (Carrion de los Condes, Castilla la Vieja 1290'a doğr. - öl. 1369'a doğr.). Castilla diliyle yazan ilk musevî yazarıdır. Kral Zalim Pedro devrinde yaşadı ve ona *Proverbios Morales* (Ahlakî Atasözleri) adlı şiir kitabını ithaf etti. Bu eser ispanyol edebiyatındaki manzum eserlerin en eskilerindendir. Sem Tob, Hıristiyanlığı kabul etti. Ayrıca, *Danza de la Muerte* (Ölüm Dansı) [1360] adlı bir eser yayımladı. (L)

SEMUD, *Kur'an-ı Kerim*'de adı geçen eski bir kavim. Asur hâkimiyetinde yaşadılar. Grek ve romalı coğrafyacılar, Semud kavminin Hicaz yakınlarındaki Hicr yöresinde oturduğunu bildirir. V.-VII. yy. lar arasında Lihyan krallığı ortadan kalkınca bu kavmin de adı unutuldu. *Kur'an*'da Semud kavminin Salih* peygamberi tanımadığı için Allah'ın gazabına uğrayarak mahvolduğu kayıtlıdır. Hicr ve çevresinde bulunan kayalara kazılmış kitabeler Semud kavmine aittir. (M)

SEMUH sıf. (ar. *semāhat*'ten *semūḥ*). *Esk.*

Foto. Neurdein (LAROUSSE)

Çok cömert, eli açık. || *Nasuh-ı semuh,* çok öğüt veren. (M)

SEMUM i. (ar. *semm*'den *semūm*). *Esk.* Samyeli denilen sıcak rüzgâra Arapların verdiği ad. (Bk. ANSİKL.) || Zehirli, ağılı şey. || *Bad-ı semum,* sam yeli.

— ANSİKL. Coğ. *Esk. Kur'an*'da cinlerin *semum* ateşinden yaratıldıkları söylenir. Bu kelime Hadiste cehennemin sıcaklığı anlamında kullanılır. Arabistan'da güneyden gelen semum estiği zaman Bedevîler yüzlerini ve gözlerini peçeyle örterler. Bazen çok şiddetli olan bu rüzgâra develer dayanamaz ve ölür. Semum, Mekke'de kuzey ve kuzeydoğudan, Mısır'da ise kuzeydoğu veya güneydoğu yönünden eser. (M)

SEMYEVSKİY (Vasiliy İvanoviç), rus tarihçisi (1848-1916). Halkçıydı, özellikle toprağa bağlı köleliğin kaldırılmasından önce köylü sınıflarının tarihiyle ilgili araştırmalar yaptı: *Krestyane v Tsarstvovaniy İmperatrits Ekateriniy II* ((Katerina II Devrindeki Köylüler) [1881-1903], *Krestyanskiy Vopros v XVIII Veke i Pervoy Polovine XIX Veka* (XVIII. yy.da ve XIX yy.ın ilk Yarısında Rusya'da Köylü Meselesi) [1888]. Ayrıca, Dekabrist hareketiyle ilgili incelemeler de yaptı. (M)

SEMYONOV (Nikolay Nikolayeviç), rus kimyacısı (Saratov 1896). Leningrad üniversitesinde okudu, Yüksek kolejde kimya ve fizik profesörü oldu (1928) ve Leningrad Araştırma enstitüsü yöneticiliğine getirildi (1931). 1944'te Moskova enstitüsü müdürü oldu, bu enstitüyü yeniden teşkilâtlandırdı. Kimyasal tepkimelerin kinetiğiyle ilgili çalışmaları dolayısıyla sir C. Hinshelwood ile birlikte 1956 Nobel Kimya ödülünü aldı. (L)

SEMYONOV (Pyotr Petroviç), **Tianşanskiy** denir, rus gezgini ve coğrafyacısı (Ryazan 1827-Petersburg 1914). 1846-1856 Arasında Çungarya ve Tien-Şan dağlarında önemli buluşlar yaptı. İmparatorluk İstatistik bürosu yöneticisi olarak (1863) *Rus İmparatorluğunun İstatistik ve Coğrafya Lûgati* (1863-1885) adlı önemli bir eser yayımladı ve Rus Coğrafya derneği başkan yardımcısı olarak 1873'ten sonra birçok bilimsel sefer düzenledi. (L)

SEMYONOV (Sergey Aleksandroviç), rus yazarı (doğ. 1893). *Golod* (Açlık) [1922] adlı günlük biçimindeki ilk romanında, aşırı dramatik bir anlatımla ihtilâl sırasında Petrograd'da aç kalan işçilerin hayatını anlattı. *Nataliya Tarpova* (1927) adlı romanında ise, bir sovyet kolhoz'unun toplumsal ve ruhsal meseleleri yer alır. (M)

SEMYONOVA (Marina Timofeyevna), sovyet kadın dansçı (Petersburg 1908). Moskova Bolşoy balesinin solo dansçısı oldu. Sovyetler'in en büyük dansözlerindendir. *Kuğu Gölü, Ormanda Uyuyan Güzel, Çengi, Raymonda, Don Kişot* balelerinde oynadı. 1946'dan beri Bolşoy'da bir dans sınıfı yönetmektedir. (L)

Semyonovskiy, Büyük Petro'nun saray soytarılarından kurduğu iki muhafız alayından biri. (Öbürünün adı *Preobrajenskoy* idi.) [L]

SEN zam. (esk. türk. k.). İkinci tekil şahıs zamiri: *Sen diyemez misin? Demeyiver. Sen demeyince diyen mi bulunmaz! Ben derim* (Kemal Tahir). *Burada biraz daha kalırsan, bize baka baka sen de çıldıracaksın* (A.H. Tanpınar). *Sen ona beni anlatırsın. Olmaz mı? Sen benim dünyada en iyi arkadaşımsın* (Sabahattin Ali).

— ÇEŞ. DEY. *Sen giderken ben geliyordum,* «senin şimdi öğrendiğini ben çoktandır bilirim» anlamında alay yollu kullanılır. || *Sen kim oluyorsun?* (veya *sen necisin?*). *Teklz.* «Kendini ne sanıyorsun, sana ne» anlamında kullanılır. || *Sen misin,* şikâyet edilen bir şeyden sonra beklenmedik ve kötü bir gelişmeyi belirtmek için kullanılır: *Aldığı harçlığı beğenmiyordu, sen misin beğenmeyen, şimdi onun yarısını bile alamıyor.* || *Sen sağ, ben selâmet,* olup bitmiş bir iş için yapılacak bir şey kalmadığını belirtir. || *Sen sen ol,* hiç bir zaman, asla: *Sen sen ol, bir daha böyle konuşma.*

— ED. TELM. ***Sen seni bil sen seni.*** Hacı Bayram Veli'nin bu sözü, sofilerin «bütün gerçekler insanda vardır» inancına dayanarak, «insan kendini tanırsa bütün âlemi ve bütün gerçekleri tanıyabilir» anlamında daha çok sofiler arasında kullanılagelmiştir.

◆ **Sana** zam. «Sen» zamirinin *-e* hali: *Ne denlü cevr ü cefa etsen olmam âzürde / Ki korkarım ola mahşerde bir itab sana* (Ziya Paşa). *Gizli dertlerimi sana anlatım* (Âşık Veysel).

◆ **Sencileyin** zf. *Esk.* Senin gibi, sana benzer: *Âşıka sencileyin yâr olmaz / Olsa yâran ile pür heft iklim* (Nef'i).

◆ **Sende** zam. «Sen» zamirinin *-de* hali: *Arkadaş suratını astın, sende bir iş var* (Kemal Tahir).

◆ **Senden** zam. «Sen» şahıs zamirinin *-den* hali: *Üç yüz lira meselesine gelince, dediğim gibi bunu senden alamıyacaklarını bilirler* (Sabahattin Ali).

◆ **Seni** zam. «Sen» zamirinin *-i* hali: *O halde seni mutlaka başka bir yere götüreceğiz* (A.H. Tanpınar).

◆ **Senin** zam. «Sen» zamirinin *-in* hali: *Zalim aşk elinden içmişim ağı / Senin için dolanırım bu dağı* (Karacaoğlan). *Bugün senin güzel yemeklerinden yiyeceğim* (R.H. Karay).

— ÇEŞ. DEY. *Senin canın can da, benimki patlıcan mı?. Teklz.* «Senin canın kadar benim canım da kıymetlidir» anlamında kullanılır. || *Seninki,* senin olan şey: *Kalemi kaybolmuş, seninkini veriver.* Hitap edilen kişiyle hehangi bir ilgisi olan kimse: *Arif, dedi, seninki geçiyor!* (M. Ş. Esendal).

◆ **Senli benli** bls. zf. Aşırı samimî olarak, teklifsizce: *Davut Ağa, bazan senli benli konuşur, dikkat etmişimdir* (R. H. Karay).

◆ **Senlik** i. Hitap edilen şahsın benliği: *Binbir ismin birinden tut / Senlik benlik nedir sil at* (Âşık Veysel). || Sıf. Sana uygun, sana yaraşır: *Tam senlik bir iş.* (M)

SEN i. Uzakdoğu'da bazı ülkelerde kullanılan para birimi. (Sen, Japonya'da 1/100 yen, İndonezya'da 1/100 rupi değerindedir.) [L]

SEN i. Başkasını evrenin merkezi yapma eğilimi. (*Zt.* BENİÇİNCİLİK.) [L]

SEN veya **SYN,** yun. *syn,* birlik'den alınan ve *b* veya *p* önünde SEM, SYM olan önek. (L)

SEN, fr. **Seine,** Fransa'da nehir, Paris havzasının büyük kısmını akaçlar ve Havre'in güneyinde Manş'a dökülür, 776 km.

● *Sen'in çığırı.* Langres yaylasında, Saint-Seine-l'Abbaye'in kuzeybatısında Vergerots'dan (471 m yüksl.) doğan Sen, yukarı kesiminde önce Chatillonnaix yaylalarını aşar; Tonnerrois ve iyice parçalanmış Barrois yamaçlarını geçer ve oraya kadar kendine paralel ilerleyen Laigne (soldan) ve Ource'u (sağdan) alır. Bar-sur-Seine'in ötesinde Champagne'a geçerken yamaçları az eğimli geniş bir vâdi açar ve Troyes çevresinde çığırı birçok sahte kol meydana getirir. İle-de - France kıyısına yaklaşınca Romilly-sur-Seine'in kuzeyinde sağdan Aube'u alır. Montereau'da soldan gerek debisi gerek uzunluğu bakımından Sen'den daha önemli ama rejimi daha düzensiz olan Yonne ırmağına kavuşur. Sen, Yonne ile birleştiği yerin ötesinde büyük ulaşım yolu haline gelir; Bourgogne kanalı ile Saône'a, Loing ve Nivernaix kanalları ile Loire bölgelerine bağlanır. Burada güneydoğu-kuzeybatı doğrultusuna sapar ve Brie bölgesine girer. Paris bölgesinde Sen'in vadisi yavaş yavaş dağılır ve dolambaçlı bir hal alır, ırmak önce Hurepoix'yı akaçlayarak Corbeil'de Essonne'u ve Athis-Mons'da Orge'u, sonra sağda Vileneuve-Saint-Georges'da Yerres'i alır. Oradan itibaren vâdisi çok genişler ve çok uzun menderesler açılır: denize olan uzaklığı ancak 100 km olduğu halde çığırının uzunluğu bu sayının hemen hemen iki katıdır. Böylece Paris'ten çıkar çıkmaz önce Boulogne ormanını, sonra Gennevilliers ormanını, Oise'a kavuştuktan sonra da Hautil tepelerini dolanır. Normandiya'da menderesler tektonik sebeplerle ortadan kalkar.

Pont-de-l'Arche'ta gelgitin etkisi duyulmağa başlanır ve Rouen'ın aşağı kesiminde bütün Aşağı Sen, her şeyden önce önemli bir deniz trafiği yeridir. Denizle Tancarville arasında on beş kilometre uzanan haliç, denizle örtülmüş, eski menderesleri hâlâ belli olan eski vâdinin bir kısmını kaplar. Dünya trafiğinin en hareketli olduğu denizlerden birine açılan Sen nehrinin transit trafiği yoğundur ve Rouen ile Le Havre arasında sanayinin büyük ölçüde gelişmesine yol açmıştır. Sanayi önce Rouen çevresinde geleneksel dokuma ve kimya sanayiyle gelişti; bunları sonra metalürji (tersaneler, yüksek fırınlar, maden işlenmesi) ile petrokimya izledi.

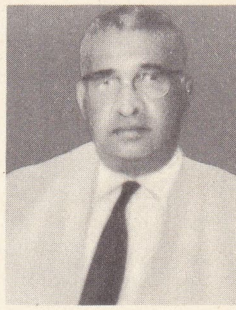

Dudley Shelton
SENANAYAKE

Seine-Maritime idare bölgesi halkının yüzde 40'ının ve sanayi kesiminde çalışanların yarısının yaşadığı Rouen ile Le Havre arasında vâdi boyunca bir dizi sanayi merkezi uzanır. Sen vâdisinin Normandiya'daki sanayi faaliyeti, buradaki yaylaların tarım özelliğiyle çelişir. Le Havre halicin girişinde eski Harfleur ve Honfleur şehirlerinin yerini aldığı halde, faaliyetinin özellikle denize yönelmesi yönünden Normandiya bölgesine tam olarak katılamadı. İktisadî ve ticarî bakımdan etki alanı Rouen'in kiyle çatışır.

● *Sen'in rejimi.* Sen'in suları kışın yükselen, yazın (en yüksek buharlaşma dönemi) alçalan bir rejime bağlıdır. Ortalama debisi Paris'te 300 m³/sn'dir. Yukarı çığırında Melun'den sonra, suların en alçak olduğu ay eylül, en yüksek olduğu ay ocaktır. Aşağı çığırda çoğunlukla büyük gelgitler sırasında meydana gelen kabarma, gelgitin ilk dalgasıyle yukarı kesime doğru yayılır. Sen nehrinde ender de olsa görülen kabarmalar okyanus sağnaklarından ileri gelir. Paris havzasının çeşitli kesimlerini akaçlayan ırmakların kabarma dalgalarının üst üste gelmesi, Sen ve başlıca kollarında şiddetli taşkınlara yol açabilir.

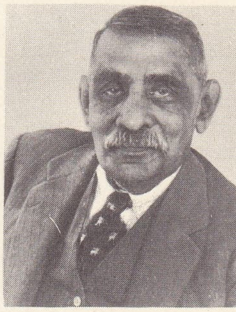

Don Stephen
SENANAYAKE

Başkentin yukarı kesiminde Yonne ve kollarında, Cure'un kolu Chalaux'da ve Marne'in kolu Blaise'de barajlar yapılmış, ayrıca, Troyes'un yukarısında ırmağın kabarmasını önlemek için yapılan bir hazne baraj 1966'da hizmete girmiştir.

● *Sen'de ulaşım,* böylece kolaylaşır. Paris limanının trafiği 15 milyon tonu bulur. 10 000 Tona kadar deniz gemileri Rouen'a çıkabilir; daha ötede trafik, mavnalarla sağlanır. Sen'in nehir şebekesi ve Le Havre, Rouen ve Paris limanları, Avrupa'nın kuzeyindeki sefere elverişli şebekeye Sain-Quentin, Sambre-Oise ve Marne-Ren kanalları ile bağlıdır. Marne - Bourgogne kanalı ile Saône'a, Briare ve Nivernais kanalları ile de Loire'a bağlanır. (L)

SENANCOUR

SENA i. (ar. *senā*). *Esk.* Övme, övüş: *Bizi dualar, senalarla karşılayan güler yüzlü bir nine bu serin bir tarafına sıralanmış odalarımızın kapısını açtı; elektriklerini yaktı* (R. N. Güntekin). *Ona, uzun uzun yapılan dua ve senaları geçelim de şimdi de mektubun üçüncü hanıma ait olan kısımlarına bir göz atalım* (N. Araz). || *Sena etmek,* övmek. || *Sena-gû* (*sena-han, sena-kâr* veya *sena-ver*), öven, övücü. || *Senagûyane,* övercesine. || *Sena-gûyî* (*sena-kârî* veya *sena-verî*), övme, övücülük. || *Sena-kârane* (veya *sena-verane*), övücüye yakışır yolda, övercesine. (M)

SENA i. (ar. *senā*). *Esk.* Şimşek parıltısı.

— Bot. *Esk.* Yaprakları ve meyvesi sürgün ilâcı olarak kullanılan ot. (İlmî adı *Cassia.*) || *Senai Hindî,* hindistan senaı. || *Senai kâzib,* yabanî sinameki. || *Senar Mekkî* («mekke senaı»), sinameki. || *Senai Mısrî,* mısır senaı. (M)

SENA, Güney Bengal'de sülâle (XI. - XII. yy.); Orissa'lı bir brahman ailesinden gelen üyeleri, XII. yy. başında Pala'ların metbuluğundan kurtularak bağımsızlığa kavuştular. XIII. yy. başlarında Türk - Afganlılar tarafından yenilgiye uğratılan hanedan, Brahma'cılığın ve en başarılı örneği *Süslü Buddha* olan yapmacıklı bir üslûbun gelişmesinde rol oynadılar. (L)

SENABİK çoğl. i. (ar. *sünbük*'ten *senābik*). *Esk.* Toynaklar. (M)

SENABİL çoğl. i. (ar. *sünbüle*'den *senābil*). *Esk.* Başaklar. (M)

SENAC DE MEİLHAN (Gabriel), fransız yöneticisi ve yazarı (Paris 1736 - Viyana 1803). Aunis (1766), Provence (1773) ve Hainaut'da (1775) idare memurluğu yaptı; sa-

vaşa Saint - Germain'e yardım etti (1776), sonra Hainaut'ya döndü. *Mémoires d'Anne de Gonzague, Princesse Palatine* (Pfalz Prensesi Anne de Gonzague'ın Hatıraları) [1786] ve Necker'e karşı *Considérations sur l'Esprit et les Moeurs* (Anlayış ve Görenekler Üstüne Düşünceler) [1787] adlı eserleri yayımladı. 1791'de Fransa'dan kaçtı. Katerina II'nin dostluğunu kazandı, onun emriyle kendisine maaş bağlandı, 1802'de Viyana'ya yerleşti. *L'Émigré* (Göçmen) [1797] adlı bir roman ve *Du Gouvernement, des Moeurs et des Conditions en France Avant la Révolution* (Devrimden önce Fransa'da Hükûmet, Görenekler ve Şartlar) [1797] adlı ilgi çekici bir eser yazdı. (L)

SENAÎ (Hakîm ebül-Mecd), iran şairi (Gazne 1072 - ay.y. 1131). Asıl adının **Hasan** olduğu söylenir. Babası Gazne devletinde görevli olduğundan düzenli bir öğrenim gördü. Kendi içine kapanık, dünyadan el etek çekmeyi seven bir kimseydi. İran edebiyatındaki geleneğe aykırı davranarak saraya, sultanlara yaranmaya yanaşmadı, bu yüzden epey yoksulluk çekti. Kendini büsbütün tasavvufa verdi. Ebül Hasan Ali adlı bir hekim tarafından korundu. Bir aralık Gazne sultanı Mesud tarafından saraya alındı. Saray ilerigelenleri arasında önemli bir yeri olan Muhtarı Gaznevî ile yakın ilişkiler kurdu. Belh'e, oradan Serahs'a gitti. Sonra Gazne'ye, daha sonra gene Belh'e döndü. Bazı devlet büyüklerini yerdiği için Belh'ten kovuldu. Selçukluların Horasan kadısı olan Muhammed bin Hansur'a sığındı. Herat, Nişapur, Meşhed, Merv illerini gezdi. Ortaçağ iran şiirinde, özellikle tasavvuf alanında bir aşama sayılan Senaî, gazel, kaside, rubaî, kıta, mesnevî v.b. eski şiirin her türünde eser verdi. Birkaç yergisi dışında, bütün şiirlerinin konusu tasavvufla ilgilidir. Senaî'nin düşüncesine göre, evren, insan ve Tanrı arasında özden bir birlik vardır. Ayrılık görünüştedir. İnsan gözüyle gerçekleri, duyu gözüyle içinde yaşadığımız evreni görür. Her insan kendi özünde Tanrı'yı yansıtır. Tanrı insanda dile gelir. Evren, *küllî irade* denen tanrısal iradeyle doludur. İnsanda, hem *cüzî irade* denen insan iradesi, hem de küllî irade denen tanrı iradesi vardır. Tanrı iradesi, bütün varlıkları kuşattığı için insanı da kapsar. Cüzî irade (insanın kendi iradesi) ise yalnız insanda vardır. Evrende her şey tanrı iradesiyle olur. Kimse tanrı iradesinin dışına çıkamaz. Senaî, şiirleştirerek açıkladığı bu düşünceleri kendinden önce gelen mutasavvıf islâm filozoflarından aldı. Tanrı ile insanın öz bakımından bir olduğunu, Tanrı dışında kendi başına, bağımsız bir varlık olarak, insandan söz edilemeyeceğini ortaya attı. Kısa zamanda, özellikle mutasavvıf şairler arasında, düşünceleri hızla yayıldı. Türk, arap ve iran edebiyatlarının tasavvufa bağlı kolları hep Senaî'ye dayanır. Senaî'nin bütün düşüncelerini, kendinden yüzyıl sonra gelen Mevlânâ Celâleddin yeniden yorumladı, şiire soktu. Mevlânâ Celâleddin, onun görüşlerinin Anadolu'da yayılmasını, tutunmasını sağladı. Divan şairleri, derinlik ve anlam zenginliği bakımından şiirlerinin Senaî'nin eserlerine benzemesiyle övündü. Mevlevî şairleri, Mevlânâ'yı etkilemesi dolayısıyle, Senaî'nin izinden yürümeyi övünülecek bir davranış saydı. Senaî şiirde, derinliğin, anlam zenginliğinin, tanrısal aşkın en büyük örneği sayılır. Senaî'nin etkisi, islâm ülkelerinde bugün de görülür. Eserleri: *Divan; Kârname-i Belh* (Belh İşyeri Kitabı); *Seyrü'l-İbad ile'l-Maad* (Kulların Kıyamete Kadar Dolaşması); *Hadikatü'l-Hakika ve Tarikatü'l-Şeria* (Gerçek Bahçeleri ve Şeriat Yolları). [M]

SENALLİÉ (Jean-Baptiste), fransız kemancısı (Paris 1687 - ay.y. 1730). Babası, kralın yirmi dört kemancısından biriydi. Senallié 1713'te babasının yerini aldı. Modena'da Vitali ile çalıştı, sonra Paris'te Concert Spirituel'de çaldı. Besteci olarak italyan ve fransız tarzını bağdaştırmağa çalıştı. Leclair'in habercisi olan sanatçı, bestelediği keman ve sürekli bas için beş sonat kitabında 7. pozisyonu kullanarak ve yay çekişlerde değişiklikler yaparak keman çalma sanatında derin bilgiye sahip olduğunu gösterdi. (L)

SENAM i. (ar. *senām*). *Esk.* Hörgüç. || Tepe. || Her hangi bir şeyin orta yeri, merkez. || *Senam-ün-naka,* devenin hörgücü.

— Din. *Sûrei senam-ül-Kur'an.* Kur'an'ın ilk sûresi, Fatiha sûresi. (M)

SENAN i. Fildişi Kıyısı'nda, sütleğengillerden *Protomegabaria stapfiana*'dan elde edilen kereste. (L)

SENANAYAKE (Don Stephen), seylanlı siyaset adamı (1884 - Colombo 1952). 1931'den 1947'ye kadar tarım bakanlığında bulundu. 1942'de Danıştay başkanı oldu. Büyük Britanya'nın sadık dostu olarak Seylan'ı Japonya'ya karşı savaşmağa sürükledi. İkinci Dünya savaşı bitince, yurdunu bağımsızlığa kavuşturmağa çalıştı. 26 Eylül 1947'de başbakan oldu ve yeni dominyonun kurulmasını sağladı (4 şubat 1948). SEYLAN'IN BABASI diye anıldı ve kendi milletinin gözünde büyük bir ün kazandı. Bir kazada öldü. (L)

SENANAYAKE (Dudley Shelton), seylanlı hukukçu ve siyaset adamı (Colombo 1911), Don Stephen Senanayake'nin oğlu. Büyük Britanya'da hukuk doktorası verdi. Avukat olarak 1936'da Seylan'a döndü. Danıştay (1936), sonra Temsilciler meclisi üyesi (1947) ve babasının başkan olduğu hükûmette tarım bakanı oldu. Babası ölünce başbakanlığı, savunma ve dışişleri bakanlıklarını üstüne aldı. Fakat 1953'te sağlık sebebiyle iktidarı sir John Kotelawala'ya bırakarak kendini dinî incelemelere verdi. Birleşik Millî partinin başkanlığına seçildi (1958). Bu da ona, mart 1960 seçimlerinden sonra geçici olarak hükûmeti yönetme imkânını verdi. Seçimde bozguna uğradı, kısa bir zaman sonra muhalefete geçti (temmuz 1960), Birleşik Millî partinin seçimleri kazanmasından (mart 1965) sonra yeniden Seylan'ın bütün sağcı güçlerini biraraya toplayan bir koalisyon hükûmetinin başbakanı, dışişleri ve savunma bakanı oldu. (L)

SENANCOUR (Étienne PİVERT DE), fransız yazarı (Paris 1770 - Saint - Cloud 1846). Papaz olmasını isteyen babasının ısrarından kurtulmak için İsviçre'ye gitti. Gençlik çağında yazdığı bir denemede (*Aldomen ou le Bonheur dans l'Obscurité* [Aldomen veya Karanlıktaki Mutluluk], 1925'te yayımlandı) Rousseau'dan etkilendi: *Rêverie sur la Nature Primitive de l'Homme* (İnsanın İlkel Yapısı Üstüne Hülyalar) [1799] adlı eserini yazdıktan sonra, sağlığının bozulması yüzünden ruhsal çöküntüye uğrayarak verimsiz bir «benlik» tahliline yöneldi *Obermann* (1804), adlı eseri bir romandan çok tabiat sevgisinin ve çeşitli zihnî tutkuların değiştiremediği acı bir kader karşısında uzun bir yakınmadır. Öbür eserleri: *De l'Amour Considéré dans des Lois Réelles et dans les Formes Sociales de l'Union des Sexes* (Aşkın, Cinsel Birleşmenin Kanunları ve Sosyal Biçimleri İçinde Ele Alınışı) [1805], *Libres Méditations d'un Solitaire Inconnu sur le Détache de la Morale Religieuse* (Meçhul Bir Münzevînin Dünyadan Uzaklaşma ve Din Ahlâkının Öbür Meseleleri Üstüne Serbest Görüşleri) [1819] ve mektup şeklinde bir roman olan *Isabelle* (1833). [L]

SENAPS i. (fr. *cénapse*). Biyokim. Bir protitle bir lipit veya glüsidin birleşmesinden oluşan bileşik madde. (Lipo-proteidik senapslar yağların organik sıvılarda, kan serumunda, canlı hücrelerin protoplazmasında v.b. erimesini sağlar.) [L]

SENARİST i. (fr. *scénariste*). Senaryocu. (M)

SENARİUS i. (lat. k.; *seni,* altışar altışar'dan). Esk. vezin. Latinlerin altı ayaklı iambikos mısraına denir. (Senarius, Yunanlıların üç ölçülü iambikosuna tekabül eder). [L]

SENARMONT (Henri HUREAU DE), fransız mineraloji uzmanı ve fizikçisi (Broué, Eure-et-Loir 1808 - Paris 1862). Maden mühendisiydi, École des Mines'de öğretim müdürlüğü yaptı. Madenî yüzeyler üzerinde polarlanan ışığın yansımasını (1839), billûrların optik ve ısısal özelliklerini (1847) ve çokrenkliliği (1854) inceledi. 1853'te çift yansıma teorisini ortaya attı. (L)

SENARMONTİT i. (*Sénarmont* adından fr. *sénarmontite*). Miner. Formülü Sb_2O_3 olan tabiî antimon oksit; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

SENART (Emile) fransız hint dili ve kültürü uzmanı (Reims 1847 - Paris 1928). Başlıca eserleri: *Kaccayana et la Littérature Grammaticale du Pâli* (Kakkayana ve Pali Dili Grameri) [1871], *Essai sur la Légende de Bouddha* (Buddha Efsanesi Üstüne Deneme) [1875], *Les Inscriptions du Piyadasi* (Piyadasi Yazıtları) [1881-1886], *Notes d'Epigraphie Indienne* (Hint Epigrafisi Üstüne Notlar) [1888], *Mahavastu* (1882-1898), *Les Castes dans l'Inde* (Hindistan'da Kastlar) [1896]. (L)

SENARYO i. (ital. *scenario*). Sine. Bir filim konusunun yazılı anlatımı. (Senaryo, edebî biçimiyle, çevrilecek filmin sahne sahne yazılmış ve teknik açıklamalı planı olan dekupajdan ayrıdır.)

— Tiyat. Bir oyunun, sahne sahne yazılmış planı. (L)

SENARYOCU i. (*senaryo*'dan *senaryo-cu*). Senaryo yazarı. (L)

SENATO i. (lat. *senex,* ihtiyar'dan *senatus* > ital. *senato*). Tar. İlk çağlarda çeşitli siyasî meclislere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || Senatörlerin toplandıkları yer. || Ortaçağ Almanya'sında bazı şehirler arasındaki ticaret birliğine ait hükûmet yönetimi. || Eski zamanlarda, bazı memleketlerde en yüksek mahkemeyi teşkil eden meclis. || *Senato prensi,* adı Roma'da senato listesinin başında yer alan kişi.

— Huk. ve Siyaset. Bk. ANSİKL. || *Cumhuriyet senatosu.* Bk. *Cumhuriyet* SENATO'*su.*

— Öğr. Üniversite rektörü, bir önceki rektör, fakülte dekanları ve her fakültenin yetkili kurulunun seçtiği temsilcilerden kurulu üniversite genel karar organı. Bk. ÜNİVERSİTE.

— ANSİKL. Tar. Eski *Roma senatosu,* siyasî hayatın temel organlarından biriydi. Başlangıçta Senatoda patricius ailelerin temsilcileri yani, *patres*'ler toplanırdı. Geleneğe göre bu patreslerin veya *senato üyeleri*'nin sayısı, her kabileden yüz kişi olmak üzere üç yüz'dü. İlkel krallık devrinde, asıl görevleri danışmanlıktı. İktidar boş kaldığı (hükûmet fasılası) zaman, Senato kralın yerini alırdı. Krallık kalktıktan sonra birinci plana geçti. Senatör sayısı, uzun süre üç yüz olarak kaldı; Sulla devrinde altı yüz ve Sezar devrinde dokuz yüz oldu; sonra azaltıldı. Senatörleri, önceleri konsüller, *lex Ovinia*'dan itibaren de (M. Ö. IV. yy.) censor'lar seçerdi; censor'lar genel olarak bazı senatörleri saf dışı bırakır, boşalan yerlere tayinler yapar, eski yüksek memurlar arasından adaylar seçerek senatörler listesini (*album senatorum*) tamamlarlardı; burada aranılan diğer şartlar şunlardı: roma yurttaşı olmak; yaş haddini doldurmuş bulunmak ve hür vatandaş olmak. Plebler de, bilinmeyen bir tarihten itibaren senatoya girdiler. Bunlar, senatör listesinde, daha önceki magistratus'luk görevlere göre sınıflandırılır ve başta *Senato prensi* yer alırdı; bu da fahrî bir unvandı. Listede yazılı bulunmayan yeni ve eski Curulis magistratus'ların toplantılara katılmak ve oy vermek hakları vardı. Senatörler, senatörlük nüfuzundan başka çeşitli imtiyazlardan faydalanırlardı: erguvan şeritli cübbe ve *calceus patricius* veya *calceus senatorius* giymek, gösteri ve törenlerde özel yerlere oturmak gibi. Buna karşılık, Roma'da oturmak, izinsiz İtalya'dan çıkmamak ve şövalyelerin servet kaynağı olan önemli bütün ticaret işlerinden kaçınmak zorundaydılar. Senatörler ve aileleri, aralarında birçok pleb olmasına rağmen, çok kapalı bir aristokrasi meydana getirmiş, siyasî işleri yalnız kendi elinde tutmağa çalışan bir sınıf (*nobilitas*) olmuştur. Senato, konsüller ile praetorların veya halk tribunuslarının teklifiyle toplanırdı. Oturumlarının, comitia'ların birleşmeleriyle aynı zamana rastlaması ve aynı yerde yapılmaması gerekirdi. Oturumlar özellikle bu işe ayrılmış olan curia'da veya bir tapınakta yapılırdı. Görüşmeler halka açık değildi, ama kapılar örtülmezdi. Önce kuş falına bakılır, kurban kesilir ve bir iki dua okunur, sonra, meseleler gündemdeki sıraya göre incelenirdi; senatörler, *album*'daki sıralarıyle, düşüncelerini bildirir, istedikleri kadar konuşur, iki gruba ayrılır, oylarını grup grup «evet» «hayır» şeklinde bildirir-

lerdi. Senato, böylece kararını bildirir ve *auctoritas patrum* gereğince, halk kararlarını desteklerdi. Buna karşılık, bir danışma kurulu olarak senato, kendisine hükûmet meselelerini açıklamakla yükümlü magistratusları etkilerdi. Gerektiği zaman onları ayırırdı. Acele karar verilmesini gerektiren durumlarda, gerekli bütün tedbirleri alırdı (*senatus consultum ultimum*). Son olarak iki önemli devlet işini tek elinde tutuyordu: devlet hazinesinin denetimi ve dışişleri. Diplomtik görüşmeler, elçilikler, antlaşmalar doğrudan doğruya senatonun yetkisi içindeydi; senato, öte yandan fethedilen ülkeleri teşkilâtlandırır, eyaletleri denetler, bu eyaletlere her yıl magistratuslar tayin ederdi. Senatonun nispî istikrarıyle birlikte magistratus'luğun yıllık oluşu, senatonun nüfuzunu daha arttırıyordu. Ancak, krallığın düşüşü, senatoya Roma'nın sahibi olmak ve yüzyıllar boyunca kendi oligarşik rejiminin esasını kurmak imkânını nasıl sağlamışsa, cumhuriyetin sonunda da, Sezar'ın saldırıları karşısında, senato nüfuzunu kaybetti ve boyun eğme yolunu tuttu. Nihayet imparatorlukla senatonun nüfuzu tamamıyle kayboldu. Senato tarafından prens ve augustus ilân edilen imparatorların ilki bütün devlet gücünün kendi elinde olduğunu senatoya hissettirdi; yeni senatörler, yalnız prensin tavsiyesiyle *album*'a yazılabiliyorlardı. Bundan başka, bir senato kararı eski *nobilitas*'ı resmîleştiriyor ve düzenliyordu. Bu karar nobilitas'a önemli bir vergi yüklüyor, fakat bütün şeref imtiyazları koruyor ve az sonra bunlara clarissime unvanı ekleniyordu. Nobilitas'a geleneksel magistratus'lukları bırakıyordu. Fakat bunların rolü çok defa senatörler yerine şövalyeler arasından seçilen imparatorluk memurları lehine hiçe indi. Procuratio'lar ve senato eyaletlerinin yönetimi, senato emrine verildi; fakat, italyan senatörlere, imparatorun *adlectio*'su («seçme») sayesinde, ispanyol, galyalı ve afrikalı senatörler de katıldılar. Senato, eyaletleri imparatorla bölüştü; aynı şekilde, geleneksel *aerarium* karşısında imparator *fiscusu* olmak üzere hazine de bölüşüldü. Senato sınıfı, süvari sınıfı lehine, fiilen etkisini kaybetti. Senato, çeşitli birtakım yetkileri elinde tuttu. İmparatorla anlaşmazlığa düşmek ve bazen ona kafa tutabilmek için, rütbe verme hakkıyle magistratus'ların tayini ve büyük davalara bakma hakkı. Bu yüzden imparatorluk tarihinde bocalamalar, kararsızlıklar oldu. İmparator, bazen senatoyu kolluyor, ona saygı ve itibar gösteriyor ve görüşlerini hesaba katıyordu, bazen de belli belirsiz ortaya çıkan cumhuriyet fikri karşısında şahlanıyor ve bazen istemeye istemeye bir senato sınıfını sıkıştırıyordu. Senato, bazı defa korkaklıkla aşağıdan alıyor, fakat çok defa içten içe imparatora, kin besliyordu. Böylece, eski tarihçiler, senatörlerin düşüncelerine uyarak, bazı imparatorlara birçok vasıf verdikleri halde, bazı imparatorları da haydut saymışlardır. Değerini ve itibarını kaybeden senato, verasetle ilgili hiç bir kural bulunmaması yüzünden ortaya çıkan bunalımlardan faydalanamamış ve istikrarlı kalan tek kurum niteliğiyle ve muhafaza ettiği yüksek görünüşüyle şartlarını kabul ettirememiştir. Diocletianus devrinde, gücünü kesin olarak kaybetmişti, kurumların ve imparatorluk coğrafyasının değişmesi, senatonun oynadığı rolün önemini ortadan kaldırdı. Bununla beraber, XV. yy.a kadar, özellikle XI. ve XII. yy.larda, Roma senatosu, soylular sınıfı olarak papalık Roma'sında, bazı defa papa seçimindeki etkisiyle, önemli bir rol aynamıştır.

● *Bizans senatosu.* Bizans senatosu (*syncletos*), Roma senatosu ile aynı imtiyazlara ve görevlere sahipti; fakat, Roma senatosunun artık fiilî büyük bir rolü kalmadığı bir zamanda kurulduğu için, önce onu örnek alarak ikinci derecede bir kuruluş oldu. İustinianos ve Leo VI, yargı alanında ona yeni bir rol verdiler. Senato, sık sık imparatorluk iktidarının buhranları sırasında otoritesini gösterdi.

● *Venedik senatosu.* Başlangıçta (XIII. yy.), Büyük Meclisten (*pregadi*) gelen sadece altmış üyesi vardı; duce'nin (duka) ve konseyinin yönetimi altında âcil kararları alırdı. Senatörlerin sayısı yavaş yavaş arttırıldı; XV. yy. sonlarında, üye sayısı üç yüze çıkmıştı; bunlar, bir veya üç yıllık bir süre için Büyük konseyin telkiniyle seçilirlerdi. Bu senato Venedik hükûmetinin temel bir organı oldu; misyonlarının ünlü ayrıntılı raporlarını (*relazioni*) gönderen büyükelçiler tayin ederek özellikle dış siyaseti yönetti. Millî savunma işleri (filoların donatımı ve orduların kurulması), senatonun yetkileri içindeydi; iktisadî hayatı (tahıl, yağ, tuz ve şarap pazarları), maliyeyi ve idareyi de denetlerdi. Bilgelerin ve yetkililerin komisyonları görüşme gündemlerini hazırlardı. Çok dinamik olan senato, cumhuriyet yıkılıncaya kadar (1797) iktidarda kaldı.

— Huk. ve Siyaset. Türk Anayasa tarihinde ilk Anayasa olarak yer alan 1876 Anayasası, 60. madde ile Heyeti Âyandan söz ediyor ve bir senato kurulmasını öngörüyordu. Heyeti Âyanın, padişah tarafından kaydı hayatla seçilen, herkesin güvenini kazanmış kişilerden oluşması gerektiğinden, bu ilk senatoyu İngiltere'nin Lordlar kamarasına kısmen benzetmek mümkündür. Aradaki en önemli fark, Osmanlı devletinde, Batı'da görüldüğü şekliyle bir aristokrasinin bulunmamasıdır. 1921 ve 1924 Anayasalarında senato yoktur. 1960 Devriminden sonra oluşan Millî Birlik komitesi Temsilciler meclisiyle birlikte kurucu meclisi meydana getirmiş ve bir bakıma, yetkileri geniş, görüşme usulleri farklı bir senato görevi yapmıştır. Temsilî demokrasilerde ikinci meclisin kabulünün bir sebebi de, parlamentodaki siyasî ve hukukî gücü bölerek bir çoğunluk istibdadını önlemektir. 27 Mayıs devriminden sonra 1950-1960 döneminde muhalefet tarafından ısrarla ortaya atılan ikinci meclis veya senato kurulması fikrinin ele alınmasının başlıca sebebi de budur. Millî Birlik komitesi tarafından Anayasa Ön projesini hazırlamakla görevlendirilen İstanbul Anayasa komisyonu, yapılan anketlerin ve isteklerin bir sonucu olarak hazırladığı tasarıda senatoya yer verdi. Ancak bu komisyonun temel düşüncesi ve öngördüğü senato ile daha sonra kurulan Temsilciler meclisinin görüşleri aynı olmadı ve tartışması uzun süren bir hukukî mesele ortaya çıktı. Türkiye'de senato, siyasî organ olarak 1961 Anayasasıyle kuruldu ve çalışmağa başladı. Cumhuriyet senatosu, Kurucu meclisinin kabul ettiği ikinci meclistir ve İstanbul Anayasa Ön tasarısından önemli farklılıklar göstermektedir. Anayasa Ön tasarısının dayandığı temel ilkeler şunlardır: tek parti haline dönmeğe çok elverişli olan ve bu yoldan meclis istibdadına, parti idarecileri oligarşisine yol açan tek meclis usulüne son vermek gerekir; okuma yazma oranı ve seviyesi düşük olan halkın seçtiği meclisin daha yüksek bir seyiveye çıkarılması, kamu hizmetleri ihtiyaçlarını kavrayacak güçlü bir parlamento meydana getirecektir; meclisin, kamu hizmetleri teşkilâtı ve personeli üstündeki baskıları parlamento içinde denge kuracak ikinci bir kurulla önlenmelidir. Bu düşüncelerin hâkim olduğu ön tasarıda tabiî üye, tayin edilmiş ve seçilmiş üyelerden kurulu bir senato öngörülmüştür. Tabiî üyeler, eski cumhurbaşkanlarıyle yedi yıl Anayasa Mahkemesi başkanlığı yapmış olanlardır. Millî Birlik komitesi üyeleri de geçici bir hükümle tabiî üyelerden sayılmışlardır. Ön tasarının kabul ettiği senatonun asıl özelliği seçilecek üyeler bakımındandır. Tabiî üyeler ve cumhurbaşkanınca belli niteliklere sahip kişiler arasından seçilen on beş üye dışında kalan senato üyelerinin üçte biri, her beş yüz bin vatandaş için bir üye hesabıyle, yirmi beş yaşını bitiren ve en az ortaokul veya eşiti öğrenim görmüş halk tarafından seçilecektir. Diğer seksen beş üyenin seçimiyse şöyledir: 5 üye, yüksek mahkemelerce; 5 üye, görevli general ve amiraller arasından Askerî şura tarafından; 5 üye, üniversitelerin öğretim üyeleri tarafından; 40 üye, barolar, tabip odaları, ticaret ve sanayi odaları, mimar ve mühendis odaları, eczacı odaları gibi kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları tarafından; 30 üye de, öğretmen birlikleri, basın teşekkülleri, çiftçi teşekkülleri ve kooperatifler, esnaf teşekkülleri, sendikalar gibi, kamu kurumu niteliğinde olmayan meslek kuruluşları tarafından, salt çoğunlukla seçilecektir. Bu şekilde kurulacak senatonun süresi altı yıldır. Böylece Millî Birlik komitesinin kurduğu Anayasa komisyonu, iki meclis sistemini kabul etmiş ve ikinci meclisin, Cumhuriyet senatosu adıyle korporatif bir niteliğe sahip bulunmasına karar vermişti. Bu şekilde kurulan senatoya etkili bir veto hakkı da tanınmıyor, senatonun reddettiği bir kanun tasarısının birleşik toplantıda ancak üçte iki çoğunlukla kabul edilerek kanunlaşabileceği kabul ediliyordu. Ön tasarının özellikle senatoya ilişkin hükümlerine karşı çeşitli itirazlar ileri sürülmüştür. Bu itirazların başlıcaları, korporatif bir senatonun demokratik esaslara aykırı olduğu; siyasî partilerin meslek kuruluşlarına sızmalarının her zaman mümkün olabileceği; böyle bir sistemin ileri hareketleri önleyecek faşist bir sistem sayılabileceği şeklindedir. Bu tenkitler, Temsilciler meclisince hazırlanıp, kurucu meclis tarafından kabul edilen Anayasa tasarısında, senato bakımından önemli değişiklikler yapılmasına yol açmış, tabiî üyelik ve cumhurbaşkanı kontenjanı esas itibarıyle muhafaza edilmiş, meslekî temsile yer verilmemiştir. Anayasanın gerekçesine göre, hâkimiyet milletin olduğu ve kullanılması hiç bir sınıf veya zümreye bırakılamayacağı için, genel oya dayanmayan korporatif yapıdaki bir senato kabul edilemez. İkinci meclis modern demokrasilerin bir şartı olan geniş ve alenî tartışmayı, devlet bünyesi içinde gerçekleştirmeğe yarayacaktır. Senatonun daha sükûnetli ve serinkanlı olabilmesi için 150 kişilik bir meclis öngörülmüştür. (LM)

Senato (CUMHURİYET — *'su*), 1961 Anayasasına göre, genel oyla seçilen yüz elli, cumhurbaşkanı tarafından seçilen on beş üyeden meydana gelen meclis.

Genel oyla seçilen üyeler, Milletvekili Seçimi kanunundaki genel esaslara ve seçim sistemine göre seçilmektedirler. Ancak, Cumhuriyet senatosunun genel oyla ve cumhurbaşkanınca seçilen üyelerinin üçte biri her iki yılda bir yenilenir. Yenileme Millet meclisi genel seçimleriyle aynı yıla rastlıyorsa birlikte yapılır. Seçimlerin geriye bırakılması veya seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi hallerinde senatonun yenileme seçimleri de Millet meclisi seçimleriyle birlikte yapılmak üzere geri bırakılmış veya öne alınmış olur. Cumhurbaşkanınca seçilecek on beş üye, çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış ve kırk yaşını bitirmiş Türkler arasından seçilir. Anayasa ön tasarısında da benzeri yer alan bu hüküm, senatonun uzmanlık bakımından zenginleşmesini sağlamak amacıyle konmuştur. Uzmanlık mutlaka diplomaya bağlı olamayacağından yüksek öğrenim şartı aranmamıştır. Cumhurbaşkanınca seçilen on beş üye, genel oyla seçilenlerin onda birini teşkil ettiği için hiç değilse on üyenin bağımsızlar arasında seçilmesi gerektiği Anayasada belirtilmiştir. Senatonun tabiî üyeleri, eski cumhurbaşkanlarıyle Millî Birlik komitesi üyeleridir.

Cumhuriyet senatosu, Anayasa ve Cumhuriyet Senatosu İç tüzüğü hükümlerine göre görevlerini yerine getirir. Bu görevlerin başında yasama faaliyetine katılmak gelir. Gensoru dışında kalan denetim yollarını senato da kullanabilir. Bütçenin kabulündeki özel usul dışında, kanunların, önce Millet meclisinde sonra senatoda görüşülmesi gerekir. (Bk. KANUN.) Cumhuriyet senatosunun Başkanlık divanı; başkan, üç başkan vekili, ikisi genel kurulda sarayle bulunmak üzere altı divan kâtibi ve üç idare âmirinden kuruludur. Anayasa, siyasî partilerin kuvvetleri ölçüsünde divana katılmalarını öngördüğünden, öncelikle temsil edilen bütün grupların Cumhuriyet senatosu üye tam sayısına göre oranları tespit edilir. Senato Başkanlık divanındaki yerler, görev ve yetkiler de göz önünde tutularak, başkan için yüzde 19, başkan vekillerinin her biri için 10, idareci üyelerden herbiri için yüzde 19, başkan vekillerinin her biri için 10, idareci üyelerden herbiri için yüzde 7, kâtip üyelerden her biri için yüzde 5 puan itibar olunmuştur. Cumhuriyet senatosu, İç tüzükte gösterilen görevleri yerine getiren Başkanlık divanı tarafından yönetilir. Senato da, Millet meclisi gibi, üye tam sayısının salt çoğunluğuyle toplanır ve kural olarak, toplantı-

senbernar

Foto. LAROUSSE

Sultan SENCER ve yaşlı kadın (minyatür)

ya katılanların salt çoğunluğuyle karar verir. Cumhuriyet senatosu, yine Millet meclisinde olduğu gibi, gerekli gördüğü takdirde gizli oturumlar yapabilir. Gizli oturum tutanakları en az on yıl geçtikten sonra, Cumhuriyet senatosu kararıyle yayımlanabilir. 1964'te kabul edilip, 1966 ve 1967 yıllarında değişikliklere uğrayan Cumhuriyet Senatosu İç tüzüğü uyarınca, senato salı ve perşembe günleri toplanmaktadır.

Cumhuriyet senatosu başkanı, cumhurbaşkanının hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması hallerinde görevine dönmesine kadar; ölüm, çekilme veya başka bir sebeple cumhurbaşkanı makamının boşalması halinde de yenisi seçilinceye kadar cumhurbaşkanlığına vekillik eder. Buna karşılık, Anayasa, Türkiye Büyük Millet meclisi birleşik toplantılarında Millet Meclisi Başkanlık divanının başkanlık edeceğini belirtmiş, Cumhuriyet senatosunun, Millet meclisine oranla, yasama yetkisi bakımından ikinci derecede olduğunu göstermiştir. Nitekim, kanunların yapılmasında Millet meclisine, senato karşısında, bazı sınırlamalara rağmen son sözü söyleyebilme yetkisi tanınmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

SENATÖR i. (lat. *senator* > fr. *sénateur*). Senato üyesi.

— Siyaset. Türkiye'de cumhuriyet senatosu üyesi olan kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Kontenjan senatörü*, cumhurbaşkanı tarafından seçilen senato üyesi. (Bk. ANSİKL.) || *Tabiî senatör*, seçim sonucu olmaksızın Cumhuriyet senatosu üyeliğine hak kazanan kimse. Bk. ANSİKL.

— Öğr. Üniversite senatosuna katılan fakülte temsilcisi öğretim üyesi.

— ANSİKL. Siyaset. Türkiye Cumhuriyeti anayasası ve Seçim kanununda, *senatör* anlamında, «cumhuriyet senatosu üyesi» sözü kullanılmıştır. Buna karşılık halk arasında ve bazı siyasî bildiri ve belgelerde senatör kelimesinin tercih edildiği görülmektedir. Anayasaya göre senatörler üç gruba ayrılır: 1. seçimle gelen senatörler, iki gruptan meydana gelir: a) genel oyla seçilen senatör sayısı yüz ellidir. Senatör seçilebilmek için, milletvekilliğine seçilmek için gereken yeterlilikten (bk. MİLLETVEKİLİ) başka, kırk yaşını bitirmiş ve yükseköğrenim görmüş olmak gerekir. Seçilen senatör, altı yıl görevde kalır. Senatör seçiminde uygulanan sistem, önceleri farklı olmuşsa da bugün milletvekili seçimi (bk. SEÇİM) ile aynı ilkelere bağlanmıştır; b) cumhurbaşkanı tarafından seçilen senatör grubunu *kontenjan senatörleri* meydana getirir; 2. seçime tabi olmaksızın göreve getirilen senatör grubunda *tabiî senatörler* yer alır. Senatörlerin görev ve yetkileri, temel ilkeler bakımından milletvekillerinden farklı değildir. Milletin temsili, ant içme, yasama dokunulmazlığı, üyeliğin düşmesi, üyelikle bağdaşmayan işler konusunda bütün Türkiye Büyük Millet meclisi üyeleri, aynı statüdedir. Senatörler de, milletvekilleri gibi ödenek ve yolluk alırlar. Denetim yollarını harekete geçirebilen senatörler yalnız gensoru önergesi veremezler. Çünkü gensoru yetkisi yalnız Millet meclisine tanınmıştır. Kanun teklif etme yetkisi bakımından da senatörlerle milletvekilleri arasında bir fark yoktur.

● *Kontenjan senatörü*. Cumhurbaşkanı tarafından seçilen on beş senato üyesine genellikle bu ad verilmektedir. Kontenjan senatörlerinin, kırk yaşını doldurmuş ve çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış kimseler olması gerekir. Bu senatörlerin yükseköğrenim görmüş olmaları şart koşulmamış, yalnız en az onunun bağımsızlar arasından seçilmesi öngörülmüştür. Anayasa, seçilen senatörlerin üçte birinin iki yılda bir yenilenmesini kabul etmiştir. Cumhurbaşkanınca seçilen üyelerin süresi biter veya bu üyeliklerde herhangi bir boşalma olursa, cumhurbaşkanı bir ay içinde yeni üyeleri seçer. Boşalan üyeliğe seçilen senatör, yerine seçildiği üyenin süresini tamamlar.

● *Tabiî senatör*. 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı kanunun altında adları bulunan Millî Birlik komitesi üyeleriyle eski cumhurbaşkanlarından meydana gelir. Tabiî senatörler için yaş kaydı ve seçilmiş olma gerekliliği yoktur. Bunlar, bir siyasî partiye girmemek kaydıyle ölünceye kadar senatör olarak kalabilirler.

◆ **Senatörlük** i. Senatörün görevi. (M)

SENATUS CONSULTUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Roma senatosunun görüşünü formülleştiren metin. (Cumhuriyet devrinde *aerarium* sicillerine yazılan ve ancak bazı hâkimlerin ve özellikle halk hatiplerinin [tribuns] *intercessio*'su [muhalefet] olmadığı zaman geçerli sayılan senatus consultum, imparatorluk devrinde imparatorun tekliflerine verilen basit bir onaylama haline geldi; aynı zamanda da hukukun kaynağı olarak önem kazandı.) || *Senatus consultum ultimum*, Cumhuriyet'in sonunda, Senatonun hâkimlere şartların gerektirdiği tedbirleri almaları için izin veren kararı. (Catilina ayaklanması gibi iç karışıklıklar çıktığı zaman kabul edildi.) [L]

SENAYA çoğl. i. (ar. *şeniyye*'den *şenāyā*). *Esk.* Öndeki kesici dişler. (M)

SENAYİT i. (brezilyalı mineralog J. da Costa *Sena*'nın adından fr. *senaïte*). Miner. Tabiî kurşun, demir ve manganez titanat. (L)

SENBERNAR i. (fr. *Saint-Bernard*). İri ve kuvvetli bir köpek ırkı. (Uzun ve kısa tüylü olmak üzere iki çeşidi vardır. Senbernar cesur ve sadık bir köpektir. Dağda yolunu kaybeden yolcuların kurtarılmasında gösterdiği yararlıkla ünlüdür.) [L]

—SENC sıf. (fars. *sencīden*, tartmak'tan *-senc*). *Esk.* Bazı kelimelerin sonuna eklenerek «tartan, ölçen, değerlendiren» anlamlarıyle bileşik sıfatlar meydana getirir. || *Nükte-senc*, yerinde nükte yapan. Nükteden anlayan. || *Sühan-senc*, söyleyeceği sözleri iyice tartan, sözü yerinde söyleyen. (M)

SENCER, Büyük selçuklu hükümdarı (Sincar 1086 - Merv 1157). Sultan Melikşah'ın oğlu. Çocukluğu Selçukluların karışıklık devrine rastladığı için öğrenim görememiş; fakat küçük yaşta devlet idaresi üstünde tecrübe sahibi oldu. Meliklik döneminde kardeşi Muhammed Tapar'ın yanında, Berkyaruk'a karşı mücadele etti. Ağabeyi Tapar'ın sultanlığı elde etmesinde önemli rolü oldu. Melik olarak Karahanlıları ve Gaznelileri yendi, onları Selçuklulara bağlı duruma getirdi, imparatorluğun doğu sınırlarını güven altına aldı. Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine (1118) küçük yaşta bulunan oğlu Mahmud, devlet ileri gelenleri tarafından sultanlığa getirildi; fakat Sencer, onun hükümdarlığını tanımadı, Horasan'da sultanlığını ilân etti (1118). Abbasî halifesi Sencer'in sultanlığını onayladı. Sencer, tek başına büyük selçuklu sultanı olabilmek için yeğeni Mahmud ile mücadeleye girişti. 14 Ağustosta Save savaşında yeğenini yenerek imparatorluğa hâkim oldu. 1119'da Mahmud'u, Irak Selçuklularının başına sultan tayin etti; kendisi de en büyük sultan (sultanı azam) unvanını aldı. Erkek evlâdı olmadığından yeğeni Sultan Mahmud'u veliaht ve damat yaptı. İmparatorluğun merkezini eskiden beri kendi hâkimiyet bölgesi olan Horasan'a nakletti. Abbasî halifesi Müsterşid, Selçuklulara devredilmiş olan dünyevî yetkilerini elde etmek için evvelce yapılmış olan anlaşmayı bozdu. (Bk. SELÇUKLULAR.) Sencer, halifenin üstüne yeğeni Mahmud'u yollayarak halifeyi yenilgiye uğrattı ve ona asker beslememesini kabul ettirdi. Mahmud'un ölümü üzerine Irak Selçuklularının başına geçmek için amcası Mesud harekete geçti (1131). Sencer, kendisine karşı halifeyle anlaşmış olan Mesud'u Dinever savaşında yendi (1132). Irak Selçuklularının tahtına yeğeni Tuğrul'u getirdi; öteki yeğeni Davud buna karşı çıktı ve Mesud ile birleşerek Tuğrul'u yendi. Sencer, Tuğrul'u tekrar Irak Selçukluları tahtına çıkardıysa da onun ölümü üzerine, kendisine bağlı olmak şartıyle Mesud'un hâkimiyetini kabul etti. Sultan Sencer bundan sonra imparatorluğunun doğu meseleleriyle uğraşmağa başladı; yıllık vergisini vermeyerek isyan eden Gazne hükümdarı Behram Şahı yendi (1136). Harizmşah hükümdarı Atsız'ı kendisine bağladı (1141). Selçuklulara bağlı devletlerden olan Karahanlılara yardım etmek için Karahıtaylara savaş açtı; fakat Katavan'da Karahıtaylara yenildi (1141). Bu olaydan sonra Harizmşahlar ayaklandı. Horasan ve Merv'i ele geçirdiler. Sencer, Harizmşah Atsız'ı yenerek tekrar hâkimiyeti altına aldı; fakat Gurlular ile mücadele etmek zorunda kaldı. Sencer'in eski kudreti zayıfladı. Belh'te göçebe Oğuzlara yenilerek esir oldu (1153); 3 yıl esirlikten sonra kurtarıldı (1156). Bundan sonra da kendi kumandanlarının elinde bir çeşit esir hayatı yaşadı. (→Bibliyo.) [M]

SENCİDE sıf. (fars. *sencīden*, tartmak'tan *sencīde*). *Esk.* Tartılmış, ölçülü: *Eden her kârını mizan-ı insaf ile sencide / Bu bazar-ı belâda sud görmezse ziyan çekmez* (Sünbülzade Vehbi). || *Sühan-ı sencide*, iyice düşünülmüş, tartılmış söz. (M)

SENDAN veya **SİNDAN** i. (fars. *sindān* > ar. *sendān*). *Esk.* Örs. (M)

SENDANÎ sıf. (fars. *sindān* > ar. *sendān*'dan *sendānî*). *Esk.* Örsü andıran, örse benzeyen, örs gibi (şey).

— Anat. *Esk. Azmi sendanî*, (kulağın içinde bulunan) örs kemiği. (M)

SENDAY, Japonya'da şehir, Honşu adasının kuzeyinde, Miyagi ilinin idare merkezi, Büyük Okyanus kıyısı yakınında; 425 250 nüf. Üniversite. Eski derebeylik şehri; geleneksel el sanatları (ipekli, seramik, lake ve kereste) merkezi. (L)

SENDEL i. (fars. *sendel*). *Esk.* Sandal, kayık.

— Bot. *Esk.* Sandal ağacı. (M)

SENDELEMEK geçz. f. Dengesi bozulup düşecek gibi olmak, birdenbire sarsılarak adımlarını şaşırmak: *Tramvay birdenbire durunca hep birden sendeledik* (B. Felek). *Gözleri karardı. Sendeledi. Çamurların üstüne düşüverdi* (A. H. Müftüoğlu). *Merdivenin son basamağında sendeledi, boğuk boğuk yalvardı* (Kemal Tahir). || *Teşm. yol.* Herhangi bir olay karşısında ne yapacağını şaşıracak kadar sarsıntı geçirmek: *Bu haber karşısında kadıncağız iyice sendeledi.* (M)

SENDESMOFİT i. (fr. *syndesmophyte*). Patol. Bir eklem bağı içinde meydana gelen kireçlenme. (L)

SENDİK i. (yun. *syn*, ile birlikte ve *dike*, dava, hak'tan *syndikos* ve lat. *syndicus* > fr. *syndic*). Bir birliğin, şirketin veya alacaklılar grubunun haklarını korumakla görevli kimse. (M)

SENDİKA i. (fr. *syndic*'ten *syndicat*). Huk. İşçilerin veya işverenlerin iktisadî, sosyal ve kültürel ortak çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyle kurdukları, tüzel kişiliği olan meslek teşekkülü. Bk. ANSİKL.

— Bank. ve Bors. *Emisyon sendikası*, şirketlerin çıkardığı tahvilleri halka satmakla görevlendirilmiş bankerler topluluğu. (*Plasman sendikası*, sadece aracılık yapar; *garanti sendikası*, satamadığı tahvilleri kendi hesabına almayı taahhüt eder.) || *Malî sen-*

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

dika, malî bir işlemin araştırma veya uygulamasını amaç edinen topluluk.

— Sosyal siyaset. Bk. ANSİKL. || *Sarı sendika,* 1899'da ve 1900'de, Fransa'da (Montceau-les-Mines'de ve Creusot), işçi sendikalarıyle mücadele etmek için kurulan sendika. (1902'de, Millî Sarı Sendikalar federasyonu 439 sendika ile 375 000 üyeyi sinesinde barındırdığını öne sürüyordu; kendisine sarı bir meşe palamuduyle eskiden korsan gemilerinin direkerini süsleyen bir katırtırnağını sembol olarak almıştı.)

— ANSİKL. Huk. *İşçi sendikaları.* Türk anayasasının 46. maddesi, işçilere (1488 Sayılı kanunla yapılan değişiklikten önce «çalışan»lara), önceden izin almadan sendika ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkını tanır. Bu hak ve hürriyetlerin kanunla, toplu iş sözleşmesi veya hizmet sözleşmesiyle ihlâl edilmesi veya sınırlandırılması Anayasanın amaçlarına ve ruhuna aykırı düşer. Bu hakları sınırlayan kanunlar Anayasa mahkemesinin; toplu iş sözleşmeleri ve hizmet sözleşmeleri iş mahkemelerinin denetimine bağlıdır. Sendikalar, 275 sayılı Sendikalar kanunuyle düzenlenmiştir.

İşçi sendikalarının amaç ve faaliyetleri. İşçi sendikaları ticaretle uğraşamaz; fakat üyeleri için kooperatifler kurulmasına çalışması, kooperatifler için yardım etmesi ve kooperatifler kurması mümkündür. 274 Sayılı kanunda, 1317 Sayılı kanunla yapılan değişiklikle, işçi kuruluşlarının nakit mevcutlarının yüzde 30'unu geçmemek üzere ve konfederasyonun iznini alarak sanayi ve ticaret kuruluşlarına yatırım yapması kabul edilmiş, ticaret yapma yasağı hafifletilmiştir (Sendikalar kn. değişik md. 14). Bununla birlikte, sendikalar tarafından kurulan kooperatifler dışında üyelere «risturn» adı altında kâr payı dağıtılması yasağı devam etmektedir. İşçi kuruluşlarının faaliyetleri, amaçlarıyle sınırlıdır. Bununla birlikte bünyelerinde topladıkları üyelerinin sosyal durumlarının yükseltilmesi için bazı yan alanlarda da faaliyet göstermelerine kanun izin vermiştir. Toplu iş uyuşmazlığı çıkarmak ve toplu sözleşme kurma (konfederasyon dışında) hakları sendikacılığın temel fonksiyonudur. Bu fonksiyonun müeyyidesi olan grev hakkı da sadece sendika şeklinde teşkilâtlanmış işçilere tanınmıştır. (Bk. GREV. İŞ *sözleşmesi.*) Sendikaların diğer görevleri arasında iş uyuşmazlıklarının çözümünde üyelerini ve mirasçılarını, yazılı müracaatları üzerine yargı mercileri önünde temsil etmek; üyelerinin sosyal ve kültürel durumlarını iyileştirmek için gerekli seminer ve kurslar düzenlemek; üyelerin zor günlerinde yardım etmek ve konusuyle ilgili alanlarda yayınlar yapmak sayılabilir. Bunların gelirlerinin en az yüzde beşi üyelerin bilgi ve kültür seviyelerini yükseltmek için kullanılmalıdır. Sendikalar, tüzükleri kanuna aykırıysa, iş mahkemesince faaliyetten men edilir. Tüzüğün kanuna uygun duruma getirilmesi için 60 gün geçmemek üzere mehil verilir. Tüzük düzeltilirse sendika yeniden faaliyete başlayabilir. Bazı ağır ihlâller üzerine sendikalar, mahkeme kararıyle kapatılır (Sendikalar kn. md. 30).

İşçi sendikalarının gelirleri. İşçi sendikaları, üyelerinin ödediği aidat dışında, eğlence, konser gelirlerinden, bağışlardan ve malvarlıklarının gelirlerinden yararlanır. İşçi kuruluşlarını siyasî iktidarın etkisinden kurtarmak için sendikaların, genel ve katma bütçeli idarelerle, kamu kurumları niteliğindeki banka ve teşekküllerden ve bunların yarısına katıldıkları kurumlardan yardım alması yasaklanmıştır. Sendikaların, üyesi bulundukları milletlerarası kuruluşlardan veya Türkiye'nin üyesi bulunduğu milletlerarası kuruluşlar dışındaki dış kaynaklardan yardım kabul etmesi de Bakanlar kurulunun iznine bağlanmıştır (Sendikalar kn. md. 22). Siyasî partilerden yardım almak ve onlara yardım etmek de kesin olarak yasaklanmıştır (Sendikalar kn. md. 16).

İşçi sendikası üyeliği. Sadece işverene hizmet sözleşmesiyle bağlı olarak çalışanlarla sınırlandırılmamıştır. Sendikalar kanunu uyarınca; a) taşıma (hamallık) sözleşmesine göre esas itibarıyle bedenî hizmet arzı suretiyle çalışmayı meslek edinenler; b) yayım (neşir) sözleşmesine göre, eserini yayımlayana bırakmayı meslek edinenler; c) âdi şirket sözleşmesine göre ortaklık payı olarak esas itibarıyle fizikî veya fikrî emek arz ederek bir işyerinde çalışanlar (bu sözleşmenin aynı durumdaki herkese fiilen açık olması kaydıyle) bu kanun anlamında işçi sayılır ve işçi sendikalarına üye olabilirler. Sendikaların yönetim, denetim ve onur kurulları ile diğer işlerinde görev alacak kişilerde, sendika üyeliği şartlarından başka, reşit olmak, medenî haklarını kullanmağa ehil olmak, kamu hizmetlerinden yoksun bırakılmış olmamak, türkçe okuryazar olmak ve türk vatandaşı olmak gibi nitelikler aranır. İşçi sendikası kurucularının en az üç yıldan beri o işkolunda fiilen çalışmaları gerekir. Milletlerarası bir işçi teşekkülünü Türkiye'de kurmak, ülkede en çok işçiyi temsil eden işçi konfederasyonu veya federasyonuna bağlı sendikalara tanınmıştır (Sendikalar kn. md. 11).

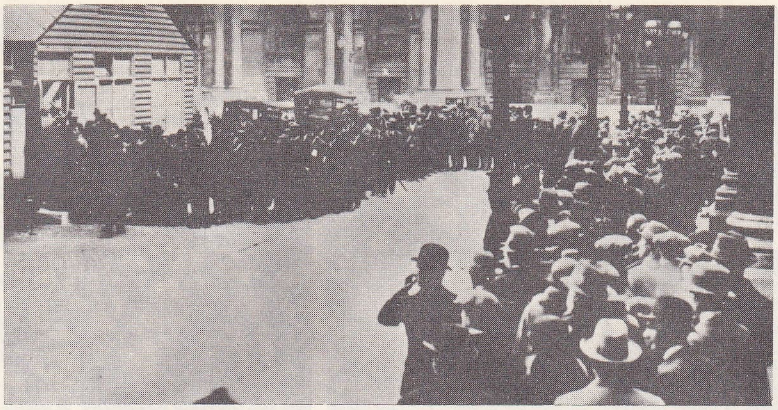

Lancashire'da pamuk işçileri **sendikasının** düzenlediği grev (İngiltere, 1929)

Kuzey Fransa **sendika**larının düzenlediği işsizlik yürüyüşü (1933)

Kurucu ve üyeler bakımından, sendikadaki görevlere seçilmede ve sendikanın görevlerinden yararlanmada cins, aile, ırk, renk, dil, din, mezhep, inanç, siyasî düşünce ve siyasî parti ayırımı yapılması yasaktır. Bu yasağa uymayan sendikalar mahkeme kararıyle altı ayı geçmemek üzere faaliyetten men edilir (Sendikalar kn. md. 1/3, 30/3). Sendikalara üye olmak serbesttir. Ancak üye olmak için üye kayıt fişini veya üye kayıt defterini imzalamak ve sendikanın yetkili organınca kabul edilmek şarttır. Üyelikten ayrılmak da serbesttir ve kayıtlanamaz. Ancak bir işçi teşekkülünden istifa noter önünde kimlik tespiti ve istifa edecek kişinin imzasının tasdikiyle olur. Bu şekil şartları 274 sayılı Sendikalar kanununu değiştiren 1317 Sayılı kanunla getirilmiştir. Üye, sendikadan kendi isteğiyle istifa edebileceği gibi, sendikanın yetkili organı tarafından da çıkarılabilir. Çıkarma kararına karşı üyenin sendika genel kurulunda şikâyet hakkı vardır. Genel kurulun kararı da olumsuz sonuç verirse, işçi bu karara, kendisine tebliğ tarihinden başlayarak üç ay içinde iş mahkemesinde itiraz edebilir. Çıkarılan üye gibi, genel kurul kararı kendisine bildirilen Bölge Çalışma müdürlüğü de üç ay içinde yetkili iş mahkemesine itirazda bulunabilir. İki durumda da, mahkemenin verdiği karar kesindir (Sendikalar kn. md. 8).

Sendikalar, üyelerinin aidat miktarını serbestçe kararlaştırabilirler. Bu miktar, Cemiyetler kanununun yılda 120 liranın üstünde aidat alınamayacağını belirten hükmüne bağlı değildir. Kurulu bulunduğu işkolunda yetki almış bulunan veya işyerindeki işçilerin dörtte birini temsil eden sendika, işverene üyelerinin listesini ve kesilecek aidat miktarını bildirirse, işveren bu aidatı işçi ücretlerinden kesmek ve ilgili sendikaya listeyle birlikte göndermek zorundadır. Dayanışma aidatı hakkında da aynı hüküm uygulanır. (Bk. İŞ *sözleşmesi.*) Aynı şekilde, bir sendikanın, üst teşekkülü olan federasyon ve konfederasyona ödeyeceği aidat da işveren tarafından kesilerek bu üst teşekküle gönderilir. İki durumda da verilmeyen aidat miktarından işveren sorumludur. Buna karşılık işveren, aidat verme ve gönderme için yaptığı masrafları sendika veya üst teşekküllerden isteyebilir. Sendikanın sağladığı hak ve çıkarlardan ancak sendika üyeleri yararlanır. Üye olmayanların yararlanmaları, *dayanışma aidatı* ödemelerine ve sendikanın *yazılı muvafakati*'ne bağlıdır.

İşçi sendikası üyeliği teminatı. İşveren bir işçiye, sendika üyesi olduğu için işe alınma, ücret tayini, ikramiye ve primler, işin dağıtımı, meslekî ilerleme, disiplin hükümlerinin uygulanması v.d. konularda farklı işlem yapamaz. Sendika üyesi olduğu için farklı işlem gören işçi, bir yıllık ücret tutarında tazminat yanında, asliye ceza mahkemesinden işverenin cezalandırılmasını da

Brooklyn liman işçilerini harekete getirmeğe çalışan bir sendikacı (1930)

Foto. Histoire de l'Humanité

Flint (Michigan) otomobil fabrikasının bir bölümünü işgal eden sendikalı grevciler (1930, A.B.D.)

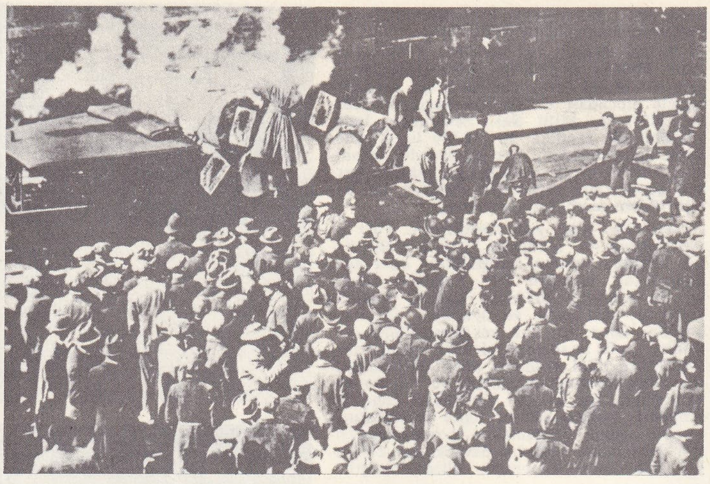

Londra'da sendikaların 1926 genel grevi

isteyebilir. Ceza, beş yüz liradan iki bin liraya kadar ağır para cezasıdır.

İşçi sendikası yöneticiliği teminatı. İşçi kuruluşlarının başkanlık ve yönetim kurulu üyeliklerinde görev almak için işyerinden ayrılan işçi, görevinin son bulması halinde tekrar aynı işe girmek isterse, işveren onu eski işine veya eski işine uygun diğer bir işe başka isteklilere tercih ederek almak zorundadır. Yalnız işçinin, işçi kuruluşundaki işinin son bulmasından başlayarak üç ay içinde işverene başvurmuş olması şarttır. İşe alma, istem tarihinden itibaren bir ay içinde yapılmalıdır. İdarecilik sırasında geçirilen sürenin ücret ve kıdem teminatı bakımından olumsuz etkisi olamaz. Ancak idarecilik görevleriyle ilgili fiillerinden hüküm giymiş olanlar bu teminattan yararlanamaz. İşçi kuruluşlarında yöneticilik yapmak üzere kendi istekleriyle işlerinden ayrılan işçiler, prim ödeyerek sosyal sigorta haklarını devam ettirebilirler.

Tek-Gıda İş sendika binası, Levent, İstanbul

Türkiye Motorlu Taşıt İşçileri sendikasının genel toplantısı (1970)

İşyeri sendika temsilcileri. İşyerinde işçi sayısı 50'yi aşmıyorsa en çok 2, işçi sayısı 51-200 ise en çok 4, 201-1 000 ise en çok 6, 1 000'den fazla ise en çok 8 temsilci seçilebilir. İş sözleşmesi feshedilen sendika temsilcisini, bölge çalışma müdürlüğü, işverenle uzlaştırmağa çalışır. Uzlaşma olmazsa durum tutanakla İl Hakem kuruluna bildirilir. Kurul, temsilcinin işine iade kararı verebilir. İade kararı üzerine temsilcinin bütün hakları, o işyerinde çalışmış gibi, kendisine ödenir. İl Hakem kurulunun kararı kesindir. Bununla birlikte, hizmet sözleşmesinden ve toplu iş sözleşmesinden doğan haklar için işçinin iş mahkemesine başvurmak hakkı saklıdır (1317 Sayılı kn. ile değişik Sendikalar kn. md. 20).

İşçi sendikasının kurulması için sendikanın tüzüğü; ilk genel kurul toplantısına kadar sendikayı yönetecek kişilerin ad ve soyadlarını, meslek ve sanatlarını, ikametgâhlarını ve uygulamada vatandaşlık durumlarını gösteren bir liste bir dilekçeye eklenerek o yerin en büyük mülkî âmirine makbuz karşılığı verilir ve sendika o anda tüzel kişilik kazanır.

Tüzel kişilik kazanan sendikanın (daha genel bir deyimle işçi teşekkülünün) kurucuları, tüzüklerini ve kurucuların durumlarını o yerdeki bir gazeteyle ilân etmek zorundadırlar. Bölge Çalışma müdürlükleri işçi ve işveren teşekkülleri için bir sicil tutar. Bu sicillerin birer örneği Çalışma bakanlığına gönderilir. Sendikanın ilk genel kurulu, bir yıl içinde toplanmalıdır.

● *İşkolu sendikaları.* İşçi sendikaları aynı işyerinde veya aynı işkolundaki işyerlerinde çalışan işçileri yahut birbirleriyle ilgili işkollarında çalışan işçileri içine alır. (Bk. İŞKOLU.) İşveren sendikaları ise aynı işkolunda veya birbirleriyle ilgili işkollarında çalışan işverenleri içine alır. Sendikaların işyeri ve işkolu esasına göre kurulmuş olması toplu iş sözleşmesi yapma konusundaki ehliyeti tespit bakımından önemlidir. İşyeri esası üstüne kurulmuş olan bir sendika, işkolu için toplu iş sözleşmesi yapamaz. İşkollarını sınıflara ayırmak, hangi işyerinin hangi işkolu içine gireceğini ve ilgili işkollarını tespit etmek Çalışma bakanlığının hazırladığı bir «İşkolları yönetmeliği» hükümlerince yapılır. Birbiriyle ilgili işkollarında çalışan işçilerin aynı işkolu seviyesindeki sendikaya üye olması mümkündür. Bugün uygulamada işyeri esasına göre kurulmuş sendikalar çok tutulmamaktadır. Bunun sebebini, bir sendikanın birden fazla işyerinde etkili olacak toplu sözleşme yapma eğiliminde aramak gerekir.

● *İşveren sendikaları.* Sendikacılıkla ilgili genel ilkeler işçi ve işveren sendikaları için aynıdır. Bunları işçi sendikalarından ayıran, işçi-işveren ilişkilerinde öbür tarafı temsil etmesidir. İşveren federasyonları, aynı işkolunda kurulmuş Türkiye çapında faaliyet gösteren işveren sendikalarından en az ikisinin birleşmesiyle kurulur. İşveren konfederasyonları, işveren federasyonlarından veya Türkiye çapında faaliyette bulunan işveren sendikalarından en az beşinin birleşmesiyle kurulur. Bk. TÜRKİYE İŞVEREN SENDİKALARI KONFEDERASYONU.

— Sosyal siyaset. Sendikalar, sanayi devrimi sonunda işçilerin toplu çalışmalarına ihtiyaç hissedilmesi üzerine ilkin *işçi birlikleri, meslekî kuruluşlar* olarak doğdu. Kaynaktaki düşünce, loncalarda olduğu gibi meslek dayanışması, güç günlerin geçiştirilmesi gibi gececiydi. Fakat zamanla işçilerin birleşmesi gereği iş şartlarının düzeltilmesi, işçilerin eğitim ve yetiştirilmesi, münferit işçilerin işverenlere karşı himayelerinin sağlanması ve nihayet grev, lokavt ve boykot gibi iş mücadelesi hallerinde ortak davranışların yürütülmesi gibi devamlı amaçlara yönelmiştir. Sendikacılık batı demokrasilerinde siyasî bir rol de oynamıştır. Halen bu rolü oynamakta devam etmektedir. İşçilerin birleştikleri sendikalar aracılığıyle bir siyasî partiye destek olmaları veya o siyasî partinin bir kanadını teşkil etmeleri batı demokrasilerinde olağandır. Sendikaların bu derece siyasîleşmesinin işçiler bakımından yararlılığı tartışılabilir. Fakat gerçek odur ki, sendikalar da siyaset yapar ve bundan her zaman pek vahim sonuçlar doğacağı yolundaki önyargının bilimsel bir değeri yoktur. Önemli olan sendikaların siyaset yapması değil, bu siyaseti yaparken kanunla, kamu düzeni düşüncesiyle bağlı olmasıdır. Bu sağlanırsa sendikacılığın siyasî partileri denetleyici, demagojiden arıtıcı etkileri de olabileceği söylenebilir.

Milletlerarası kaynaklar. Milletlerarası Çalışma teşkilâtının ilk statüsünde sendika hürriyeti kabul edilmiştir. 1944 Yılı Çalışma teşkilâtının 26. toplantısında teşkilâtlanma hürriyeti tanınmış ve tavsiye edilmiştir. Milletlerarası Çalışma konferansının 1948'de kabul ettiği *87 Sayılı sözleşme* sendika kurma, serbest sendikacılık, idarenin kapatma yasağı gibi ilkeler kabul etmiştir. Nihayet bu konudaki en temel belge Birleşmiş Milletler Genel kurulu tarafından kabul edilen «İnsan Hakları Evrensel beyannamesinin sendika kurma ve bunlara katılma» hakkını tanıyan 23. maddesidir (10 aralık 1948). Buna Çalışma konferansının 1949 yılında kabul ettiği 98 Sayılı sözleşmeyi de ilâve etmek gerekmektedir. Gerçekten bu sözleşme 8 ağustos 1951 gün ve 5834 Sayılı kanun ile TBMM tarafından onaylanmış bulunmaktadır. Anılan sözleşme işçilere teşkilâtlanma ve toplu müzakere hakkı tanımaktadır.

Bağımsız sendikalar - devlet sendikaları. Sendikacılıkta sendikaların devlet karşısındaki durumları konusunda iki sistem bulunmaktadır. Bunlardan biri yukarıda sözü geçen milletlerarası kaynakların hemen hepsinde kabul, tavsiye ve ilham edilmiş

Foto. Histoire de l'Humanité ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

olan «hür sendikacılık»tır. Buna «bağımsız sendikalar sistemi» de denebilir. Bu sistemin de başıboş bırakılması, gerek kamu düzeni gerek bizzat işçilerin yararları bakımından zararlı sonuçlar doğurur. Hür sendikacılık sadece sendikacıların devlete karşı olan bağımsızlıklarını değil, aynı zamanda bir sendikanın diğer sendikalar karşısındaki bağımsızlık ve karar yetkisini ifade eder. Bunu sağlamak için alınması gerekli tedbirler sendikanın kapatılması yetkisinin diğer derneklerdekinden farklı olmayarak yargı organlarına bırakılması, sendika üyeliğinden ayrılmanın işçi için tehlike veya zararlar doğurmasını önleme, sendikalar birliklerinin meydana gelmesine müsaade etme, aynı meslekte birden fazla sendika ve sendika birliği kurulmasını mümkün kılma ve zorlaştırmama, belli sendikaya üye olanların işe alınmaları, işten çıkarılması, toplu sözleşmeden yararlanmaları veya yararlanmamaları gibi sözleşme şartlarının geçersiz sayılmasıdır. Devlet sendikaları ise ya komünist ülkelerde ya da faşist (nazi) rejiminin hüküm sürdüğü ülkelerde kurulmuştur. Bunlar işçilerin söz ve oy sahibi bulunmadığı bir sendika tipidir, işçinin değil, fakat devletin sesi ve tutumuna göre davranmak zorundadırlar. Sendikaların devletin mutlak kontrolunda olması, onların bir «işçi için» teşkilât olmasından çok «devlet için» (daha doğrusu rejim için) işçi teşkilâtı olduğunu gösterir. Esasen bu rejimler, grev hakkını ve işçilerin sosyal durumlarının işçi kuruluşları tarafından düzeltilmesi imkânını kabul etmez. Bir işçi teşkilâtı olan sendika, işçilerin menfaatleri alanında çalışamayınca zorunlu olarak iktidarla işçiler arasında bir aracı durumuna düşmektedir ve anılan rejimlerde düşmüştür. Bu tür sendikalar daha çok iktidarın geniş bir tabana yayıldığı yolundaki inancın yaygınlaşmasını sağlayıcı alanlarda, gösteriler düzenlemesinde, işçinin maddî çıkarlarıyle ilgisi olmayan alanlarda toplu olmasından yararlanılabilecek toplantılarda rol oynar. (→ Bibliyo.) [ML]

SENDİKACI i. (*sendika*'dan *sendika-cı*). Sendikacılık yapan kimse. (M)

SENDİKACILIK i. (*sendikacı*'dan *sendikacı-lık*). Ortak menfaatleri savunmak için aynı meslekten kimseleri biraraya getirmek amacını güden akım. || Sendikaların faaliyeti. || Toplum hayatında sendikalara önemli bir rol yüklemek amacını güden doktrin.

— Sosyal siyaset. İktisadî açıdan işverenler karşısında zayıf durumda olan işçilerin kuvvetlerini birleştirmek için meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin kurulması, çalışması, gelişmesi ve mücadelelerine verilen ad. (Daha sonra işverenler de işçi sendikalarının karşısına sendikalar kurarak çıktılar.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sosyal siyaset. *Sendikacılığın ana cereyanları.* Sendikacılık günümüz toplumunun en önemli yanlarından biridir; çünkü, meslekî çıkarların, yani üreticilerin, üretici olarak çıkarlarının dile getirilmesini mümkün kılar; aynı zamanda hem bir eylem şekli hem de bir doktrindir ve bunların her ikisi de, yine üreticilerin çıkarlarını temsil etmeyi amaç edinmiş olan korporatizme karşıdır.

Eylem şekli olarak sendikacılık, üretimin her dalı içinde aynı sınıf üreticilerden ibaret üyelerin taleplerini belirtmek, savunmak ve bunları başarıya ulaştırmak amacını güder. Nitekim, bir işverenler sendikacılığı, ücretliler (resmî sektör) sendikacılığı, bir işçiler ve memurlar sendikacılığı vardır. (Türkiyede 1961 Anayasasının 46. maddesinde yer alan ve işçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerine de sendika kurma hakkını tanıyan hüküm, 1488 Sayılı kanunla yapılan değişiklik sonucu Anayasadan çıkarılmıştır.) Hattâ, bağımsız emekçiler; ticaret, tarım ve serbest meslek sendikacılıklarının dahi ortaya çıktığı görülmüştür. Şüphesiz, üretimin aynı dalında, aynı işletme içinde farklı çıkarları temsil eden sendikaların bulunması, aradaki zıtlaşmayı arttırıcı bir rol oynar. Ama bir uzlaşma zemini bulmak için sendikalar arasında görüşmelerin arttığı oranda, bu birarada bulunuş, mesleğin çeşitli sınıfları arasında bir menfaat birliği doğmasına yol açabilir. Kanunkoyucu, toplu iş sözleşmeleri konusunda, kendi yetkilerini en geniş temsil kudretini haiz sendikalara bırakırken bu sonucu göz önünde tutar. Aynı maksatla, işletme komitelerini ve personel temsilcilerini teşkil eder veya işçilerin, işletme kârlarına karşı ilgi duymasını sağlayacak bir sistem kurar. Sendikacılığın bu şekilde tanımlanması, A.B.D.'deki birçok işçi yöneticisince genellikle kabul edilir; ama Avrupa için aynı şey söylenemez. Eski Dünya'da, işçi sendikacılığının esas amacı, kapitalizmin yerini sınıfsız bir toplumun almasıdır. Bazıları bu amaca, sendikaların siyaset hayatına aktif şekilde katılması (İşçi Partisinin esas unsurlarından biri olan ingiliz trade-union'larında olduğu gibi) sonucunda yapılacak kademeli reformlarla ulaşılabileceğini umarlar. Diğerlerine göre bu amaç, ancak taleplere dayanan eylem ve burjuva devletin yıkılmasıyle gerçekleşebilir. Bazı avrupa ülkelerinde, bu ihtilâlci sendikacılık, çoğunlukla açıktan açığa mücadele halindeki iki grup tarafından temsil edilir. Proudhon, Bakunin ve Kropotkin'den ilham alan *anarşist-sendikacılık*, Birinci Dünya savşından önceki devrede fransız sendikacılık cereyanında ve iç savaştan önce ve savaş içinde Cumhuriyetçi İspanya tarihinde (1921-1939) önemli bir rol oynadı. Marksizm-Leninizm ise, sendikayı «komünizmin ilkokulu» olarak kabul eder ve söz konusu devletin kapitalist (amaç, tedricî başarılara ve ihtilâlci eyleme yer veren esnek bir taktik sayesinde burjuva devleti yıkmaktır) veya komünizme yönelen bir devlet (amaç, sosyalizmden kömünizme geçiş sırasında devletin tedricen çözülmesidir; ama bu amaca ulaşmak, kendi sendikaları içinde teşkilâtlanacak işçiler ve köylülerle sosyalist devletin işbirliği yapmasıyle mümkündür) olmasına göre sendikacılık eyleminin değişiklik göstereceğini ileri sürer.

Kapitalist ülkelerdeki işçi sendikacılığı akımı, genellikle şu çeşitli eğilimler arasında bölünmüştür: işbirliği sendikacılığı, reformcu sendikacılık, ihtilâlci sendikacılık. Ama bu ayırımın değişik cepheleri vardır.

İngiltere, Almanya, Avusturya ve iskandinav ülkelerinde, büyük çoğunluğu reformcu akım taraflılarının meydana getirdiği tek bir konfederasyon, çeşitli sendikaları sinesinde toplar. Fransa, Belçika ve İtalya'da birçok konfederasyon birbiriyle çarpışır. Fransa'da C.N.T. (Confédération Nationale du Travail) anarşist sendikacıları, C.G.T. (Confédération Générale du Travail) marksist-leninist çoğunluklu ihtilâlci akımı temsil eder. C.F.D.T. (Confédération Française Démocratique du Travail) ve C.G.T.F.O. (Confédération Générale du Travail - Force Ouvriére) ise, reformcu ve bir dereceye kadar işbirlikçi sendikacılıktan doğmuştur. Bu sonuncu, az sayıda üyeleri bulunan meslekî sendikaları da içine alır. Bazı mesleklerde, muhtar federasyonlar sendikaların çoğunluğunu biraraya toplar ve üyelerine, büyük bir merkeze bağlı başka bir sendikaya ayrıca şahsen üye olma imkânını da tanır.

Fransa'da, çok sayıda işveren sendikası millî federasyonu, 1901 yasasına uygun olarak bir birlik etrafında toplanmıştır: Fransız İşverenler Millî Konseyi (C.N.P.F.) [Conseil National du Patronat Français]. Birçok bağımsız işçi sendikası, Orta Sınıflar Konfederasyonuna (Confédération des Classes Moyennes) katılmıştır.

Günümüzde, büyük işçi sendikaları merkezleri dolaysız eylemi açıkça sürdürmekte ve toplumun tedricî değişmesine katkıda bulunmaktadır. 1918'den beri C.G.T.'nin ısrarla üstünde durduğu husus, «sendikacılığın menşei, günümüzdeki özelliği ve sürekli ideali bakımından ihtilâlci bir güç» olduğudur. Toplu iş sözleşmeleri yapılması, işverenle işbirliği anlamına gelmez. Bu sözleşmelerin «bir dönüştürücü değeri vardır, çünkü bunlar, işveren otoritesine bir sınır çizer» ve sendikayı işyerine sokar. 1936 Toulouse kongresi (bu kongrede bir süre için, C.G.T. ile C.G.T.U.'nin birlikte çalışması mümkün oldu), konfederasyonun resmî kuruluşlara katılmanın (iktisadî konsey, B.İ.T.S.D.N. v.b.), sendikacılığın devletle bütünleşmesinin bir şekli olarak veya işverenle işbirliği olarak kabul edilemeyeceği hususunu açıkça belirtmişti. İtalya'da ve özellikle Belçika'da, sendikacılık cereyanının yapısı siyasî yapının etkisini taşır. İtalya'da bir hıristiyan merkez, hıristiyan demokratları destekler; sosyalist reformcu bir merkez, küçük Sosyal-Demokrat partiyi tutar ve ihtilâlci cereyanı temsil eden merkez ise, komünistlerin ve nenni'ci sosyalistlerin etkisi altındadır. Belçika'da ufak bir komünist azınlık ve reformcu bir çoğunluğun hâkim olduğu sosyalist sendikalarla, sosyalhıristiyan sendikalar ve liberal sendikalar çarpışır. A.B.D.'de sendikanın önceleri bizzat işletmede ortaya çıktığı ve burada toplu iş sözleşmesi yapılarak, çoğu halde sözleşmeyi imzalayan dışındaki bütün sendikaların bertaraf edildiği görülür. Sonraları sendikacılık, millî bir meslekî federasyon kadrosu şeklinde belirdi. Konfederasyonların ancak sınırlı rolleri vardır. American Federation of Labour-Congress of Industrial Organizations (A.F.L. - C.İ.O.) adı altında bir federasyon kurmuş olan iki büyük merkez varlıklarını birlikte sürdürdüler. Konfederasyon taraflısı sendikacılık hareketi, kendi içinde bulunan ihtilâlci eğilimli anarşist-sendikacıları veya marksist - leninist eğilimli liderleri seçmiş olan birkaç sendikayı dışarıya atma niyet ve kararındadır. Bütün büyük sosyal hareketler gibi sendikacılık da milletlerarası bir nitelik kazanmıştır ve çeşitli ülkeler sendikaları arasındaki ilişkiler giderek artmıştır. 1903'te, Fransa'daki C.G.T., Amsterdam Enternasyonal'i adıyle tanınan Milletlerarası Sendikalar Federasyonuna (F.S.İ) [Fédération Syndicale İnternationale] katıldı. Yine Fransa'daki C.G.T.U., Kızıl Sendika Enternasyonaline yani Moskova Enternasyonaline bağlıdır. Hıristiyan sendikalar da Hıristiyan Sendikalar Milletlerarası Konfederasyonuna, yani Utrecht Enternasyonali'ne bağlıdır. Bu milletlerarası kuruluşların biraraya getirilmesi 1945'te denendi. Fédération Syndicale Mondiale (F.S.M.) [Dünya Sendikacılık Federasyonu] böylece doğdu ve eski F.S.İ. feshedildi. Fakat American Federation of Labour bu yeni teşkilâta katılmayı reddetti. Öte yandan, Hıristiyan Enternasyonali yeniden kuruldu. Daha sonra, sırasıyle 1948'de Zürich'te bir Liberal Sendikalar Dünya federasyonu ve 1949'da Londra'da Serbest (bağımsız) Sendikalar Milletlerarası federasyonu kuruldu ve bu sonuncu, F.S.M.'nin bölünmesine yol açtı. Böylece, millî alanda olduğu gibi milletlerarası planda da sendikacılık teşkilâtlanmakta, fakat bir türlü birliğe kavuşamamaktadır.

● *Türkiye*'de sendika niteliğindeki ilk işçi teşkilâtı 1871 yılında Ameleperver cemiyeti adıyle çalışmağa başladı. Sonra yurt dışında da faaliyet gösteren Osmanlı Amele cemiyeti kuruldu (1895). Türkiye'deki yabancı şirketlerin (demiryolu, tramvay işletmesi v.b.) işçileri bugünkü anlamda olmasa da bazı kuruluşlar meydana getirdiler. İkinci Meşrutiyet yıllarında Osmanlı Terakkii Sanayii cemiyeti ve Mürettibini Osmaniye cemiyeti kuruldu. İstanbul'da tramvay işçilerinin grevini idare etmiş olan «İşçi derneği» de bu tür dernekler arasında yer aldı. İkinci Dünya savaşı öncesi ve sonrasında bazı işçi kuruluşları meydana geldiyse de, bunlarla devlet arasındaki ilişkiler iyi düzenlenemedi. 1946'da ülkenin demokratik hayata geçişiyle önce Demokrat parti, sonra Cumhuriyet Halk partisi, işçilerin teşkilâtlanması imkânını programlarına aldılar. 27 Temmuz 1935'te İstanbul'daki tramvay ve demiryolu işçilerinin grevi üzerine çıkarılan «Tatili Eşgal kanunu»nun getirdiği umuma ait işlerde sendika kurma yasağı, dolaylı olarak 5018 Sayılı kanunun kabulüne kadar devam etti. Sendikalara grev ve toplu sözleşme yapma hakkı tanınması için işçi liderleri sürekli teşebbüste bulundular. 15 Temmuz 1963'te 274 sayılı Sendikalar kanunuyle 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt kanunu kabul edildi. Sendikacılığın temel problemlerinden biri siyasî alana kayıp kaymamadır. 5018 Sayılı kanun sendikaların siyasî faaliyette bulunmalarını yasaklıyordu. 275 Sayılı kanun bu esası değiştirmiş ve sendikaların siyasî faaliyetlerden veya onlara bağlı teşekküllerden maddî yardım kabul etmemeleri; onlara maddî yardımda bulunma-

Herculanum'da bulunan ve **SENECA**'nın olduğu sanılan bonz büst Millî müze, Napoli

SENEFELDER
N. H. Jacob'un deseni Cabinet des Estampes, Paris

maları, siyasî partilerin teşkilâtı içinde yer almamaları veya bir siyasî partinin adını taşımamaları şartıyle serbestçe siyasî faaliyette bulunmalarına izin vermiştir. Türkiye'de sendikaların siyasî faaliyetleri işçi konfederasyonları çevresinde oluştu. İlk konfederasyon 21 temmuz 1952'de Ankara'da «Türkiye İşçi Sendikaları konfederasyonu» (TÜRK—İŞ) adıyle kuruldu. 1963'te sendikalar içinde ve toplu iş sözleşmesi ve grev hakkının tanınması üzerine kurulan sendikalar arasında siyasî açıdan meydana gelen ayrılık sebebiyle kutuplaşmalar oldu. Bu kutuplaşmada daha solda olan sendikalar «Devrimci İşçi Sendikaları konfederasyonu»nu (DİSK) kurdular. Böylece TÜRK-İŞ siyaset dışı kalmayı tercih ederken DİSK solda olan sendikaları bünyesinde toplayarak, siyasî alanda etkili olmanın yollarını aradı. Bu bölünme her zaman sadece fikir düzeninde kalmadı. Sendikalar arasındaki rekabet sebebiyle, bir tarafla arası açılanlar, düşünce ayrılığını önemsemeksizin diğer tarafa kaydı; TÜRK-İŞ bünyesinde etkili bazı sendikacılar TÜRK-İŞ'in sosyal demokrat bir siyaset izlemesini ve bir ölçüde siyasete katılmasını öngördüler. «Sosyal demokrat» olarak adlandırılan bu grubun hedefi bir ayrılık ve parçalanma yaratmak değil, TÜRK—İŞ bünyesinde düşüncelerini hâkim kılmak olacaktı. Bugün türk sendikacılığının bir başka meselesi de toplu iş sözleşmesi alanında, sendikalar arasındaki yarışma ve sürtüşmelerin giderilmesidir. Her sendikanın çoğunluğu elde etmesiyle toplu görüşmeye çağrı yetkisinin haiz olmasının işverenlerin himayesinde gelişen «sarı sendikaların» ve sarı sendikacılığın doğmasına yol açtığı ileri sürülmektedir. Bu yol sadece iddia edildiği gibi sarı sendikalar doğurmakla kalmamakta, bütün sendikalar arasında da yersiz ve faydasız sürtüşmelere sebep olmaktadır. (→Bibliyo.) [M]

SENDİKALAŞMAK geçz. f. (*sendika*'dan *sendika-la-ş-mak*). Sendika halinde teşkilâtlanmak.

◆ **Sendikalaştırmak** geçl. f. Sendika halinde teşkilâtlandırmak. (M)

SENDROM i. (yun. *syndrome*, elbirliği'nden fr. *syndrome*). Tıp. Belirli patolojik bir durumla ilgili olan ve topluca göz önüne alındığında teşhise imkân veren belirti ve işaretlerin tümü. || *Biyolojik sendrom*, belirli patoloik bir durumu ifade eden biyokimyasal, fiziksel, serolojik, bakteriyolojik değişikliklerin tümü. || *Klinik sendrom*, patolojik bir durumla ilgili olan ve klinik muayene esnasında görülen belirtilerin tümü. (Klinik sendromla biyolojik sendromun ortaya koyduğu verilerin karşılaştırılması, kesin teşhis konulmasını kolaylaştırır.) || *Selye genel uyum sendromu*, bir organizmada meydana gelen bütün genel tepkilerin toplamı. (Bu sendrom, üç evreden geçer: bir uyartıdan ileri gelen tehlike hali tepki; uyartıya karşı bir uyum kazanılmasıyle sonuçlanan direnç evresi; sağlanan uyumun devamını imkânsız kılan bitkinlik evresi.) || *Tehlikeli sendrom*, bir intanî hastalığın çok ağır şekilde belirmesi; vücuttaki savunma mekanizmasının çökmesiyle ilgili olabileceği gibi mikrobun çok büyük bir hastalık yapma gücü taşımasıyle de ilgili olabilir. (L)

SENE i. (ar. *sene*). Yıl: ***Uzun ve birbirine benzeyen seneler ağır ağır geçtiler*** (Sabahattin Ali). ***Bu hal bende tam iki sene, Zeyneple tanıştığım zamana kadar devam etti*** (A. H. Tanpınar). || *Esk. Sene-be-sene*, yıldan yıla, yıllar geçtikçe. || *Re's-i sene*, yılbaşı.

— Takvim. *Senei efrenciye*. Bk. MİLADÎ YIL. || *Senei hicriye*. Bk. HİCRÎ *takvim*. || *Senei hicriyei şemsiye*, güneş yılı hesabına dayanan takvim (23 eylül 622 tarihinden başlar). [Bk. TAKVİM.] || *Senei kameriye*. Bk. KAMERÎ *yıl*. || *Senei kebise*. Bk. ARTIKYIL. || *Senei maliye*. Bk. *Malî* YIL || *Senei milâdiye*. Bk. *Milât* YIL'ı. || *Senei rumiye*. Bk. *Rumî* YIL. || *Senei şemsiye*. Bk. *Güneş* YIL'ı.

◆ **Senevî** sıf. *Esk*. Sene ile ilgili. || Senelik, yıllık: ***Vacid'in senevî sarfettiği mürekkep Terkos şirketinin su sarfiyatı kadar bir şey tahmin olunuyor*** (Cenab Şahabeddin).

◆ **Seneviye** sıf. *Esk*. Senevî'nin dişili. || *Varidat-ı seneviye*, yıllık gelir. (M)

Senear-Usher belirtisi. Az çok kabarcıklı eritmeli ve pullu lezyonların ortaya çıkmasıyle beliren hastalık; daha çok seboreik bölgelerde (yüz, gövdenin ortası) yerleşir. (Pamfigus grubuna dahil olan bu hastalığın özelliği, ağır seyretmesi ve bazen tehlikesiz olmasıdır.) [L]

SENEBİERA i. Boyu en çok 30 sm'yi bulan yatay saplı, beyaz çiçekli bitki; harabelerde yetişir. (Turpgillerden.) [L]

SENECA (Annaeus), **Baba Seneca** denir, latin yazarı (Cordoba, İspanya M.Ö. 55'e doğr. - M.S. 39'a doğr.). Hali vakti yerindeydi (şövalye sınıfı); genç yaşta Roma'ya gitti; orada hitabet öğretmenliği yaptığı sanılır. Başlangıcından o güne kadar geçen zamanı kapsayan ve bugün kaybolmuş olan bir *Roma Tarihi* yazdı. Ayrıca *Controversiae* (Tartışmalar) adlı eseri I. yy.daki hitabet öğretimi konusunda değerli bir belgedir. Bu kitap, belâgat ve hitabet konusunda hazırlanmış ödevler, planlar, parçalardan meydane gelen gerçek bir ders aracıdır. Seneca, önsözlerinde, devrinin hitabet ustalarını ve metotlarını incelik ve dikkatle yargılar. Eserin, ileride *Filozof Seneca* adıyle ün kazanacak olan oğlu için yazıldığı sanılır. (L)

SENECA (Lucius Annaeus), latin filozofu (Cordoba M.Ö. 4'e doğr.-Roma M.S. 65), Marcus Annaeus Seneca'nın oğlu. Genç yaşta Roma'ya gitti. Önce hitabet okudu, sonra üç filozofun (stoa'cı Attalus ile pythagoras'çı Fabianus ve Sotio) derslerini izledi. Avukat oldu. Sanıldığına göre baroda kazandığı başarılar Caligula'nın kıskançlığına yol açtı. Quaestor oldu, senatoya girdi. Büyük servet sahibiydi, hatip olarak büyük saygı görüyor ve zevkli bir hayat yaşıyordu. Fakat Claudius'un karısı Messalina'nın entrikaları yüzünden Korsika'ya sürüldü (41-49). Agrippina onu bağışlattı ve Burrus ile anlaşarak Neron'u eğitme görevini ona verdi. Neron imparator olunca Seneca'yı konsül yaptı (57). Seneca 62'de saraydan ayrıldı ve çileci bir hayat sürdü. Fakat Neron onu Piso komplosuna karışmakla suçlayarak kendi kendini öldürmesini emretti. Bunun üzerine Seneca, damarlarını kesecek intihar etti. Ölümü bu derece cesaretle karşılamasına rağmen Seneca hayatı boyunca hiç bir zaman ileriyi göremedi ve enerjik olamadı. Bu yüzden hayatı sık sık çelişkiler içinde geçti. Attalus'un çömezi olan Seneca önce, stoa'cı ahlâkın en sert buyruklarına uydu; ama sonra dünya zevklerine yöneldi. Erdemin övgüsünü yaptı; sonra sürgünden dönebilmek için dalkavukluk edecek kadar alçaldı. Yoksulluğu övdü, oysa 300 milyon sesters'e yakın bir serveti vardı, parasını çok idareli kullanırdı. Çeşitli konularda pek çok eser yazdı: Trajediler (*Hercules Furens* [Öfkeli Hercules], *Troades* [Truvalılar], *Medea, Phaedra, Thyestes, Oedipus*), nesir ve nazım karışımı bir mizah eseri (*Imparator Claudius'un Kabaklaşması* [«Apocolocyntosis» veya Ludus de Morte Claudii]), yedi ciltlik bilimsel bir eser (*Quaestiones Naturales*), [Tabiat Meseleleri], iki ahlâk incelemesi (Neron'a İthaf Ettiği *De Clementia* [Acıma Üstüne] ve *De Beneficiis* [İyilikler Üstüne]), on diyalog veya inceleme (*Consolatio ad Helviam Matrem* [Helvia Ana'ya Teselliler], *Consolatio ad Marciam* [Marcia'ya Teselliler], *Consolatio ad Polybium* [Polybus'a Teselliler]), diyalogları (*De Brevitate Vitae* [Hayatın Kısalığı Üstüne], *De Providentia* [İnayet Üstüne], *De Ira* [Öfke Üstüne], *De Tranquillitate Animi* [Ruhun Sükûnu Üstüne]) ve *Epistulae Morales ad Lucilium* (Lucillus'a Ahlâkî Mektuplar) v.b. Şiirleri, nutukları ve öteki bilimsel eserleri kaybolmuştur.

Seneca, özellikle ahlâkla (*Quaestiones Naturales*'te bile) ilgilendi. Mantıkla pek ilgilenmedi, metafizik meselelerde öğretisi, derinlere inmez ve çoğu zaman da çelişkilerle doludur. Ona göre bilgelik, mutluluğu kaderin rastlantılarında değil erdemde bulabilmek için iradeyi geliştirmektir. Bu, aslında stoa'cıların öğretisidir; Seneca'nın orijinalliği, ayrıntıda, çağdaşlarının acısını çektiği ahlâksızlıkları ve kötülükleri dile getirişinde, acıma duygusuna ve insanlık görevine (köleler, gladiyatörler v.b. karşısında) verdiği önemdedir. Seçkin kişilere seslenirken konuşma üslûbu hatalarla doludur: insanı yoran kesik kesik cümleler, dağınıklık, tekrarlar ve zevksizlikler. Fakat dili tatlı ve zorlamasız, zekâsı canlı ve uyanık, benzetmeleri yeni ve olumlu, karşı görüşleri çoğunlukla derindir.

Bu üslûp bir sonraki neslin Quintilianus, Tacitus gibi klasik anlayışlı yazarlarının tenkitlerine uğradı. Seneca'nın düşüncelerine yalnız filozoflar değil, görüşlerinin hıristiyan ahlâkıyle bağdaşabileceğini kabul eden kilise babaları da başvurmuştur. Zekâsıyle çok kişiyi, bu arada Montaigne'i büyülemiştir.

Adını taşıyan on trajediden yalnız sekizinin ona ait olduğu sanılır. Bunlar roma trajedisinden kalan en önemli eserdir.

— İkonogr. Napoli müzesinde bulunan ve *Seneca* adı verilen tunç büstün (M.Ö. III. veya II. yy.) aslında kinik bir filozofun veya bir yunan şairinin büstü olduğu sanılır. *Seneca'nın Ölümü*, Luca Giordano, Rubens (Münih), Claude Vignon (Louvre), Delacroix (Palais - Bourbon kütüphanesi) gibi ressamlara ilham kaynağı olmuştur. (L)

SENECİO i. Sinameki'nin ilmî adı. (L)

Senectude (DE) veya **Cato major,** Cicero'nun diyaloğu (M.Ö. 45'e doğr.). İhtiyar Cato Scipion ve Laelius'a yaşlılığa nasıl seve seve katlandığını anlatır. Eser ruhun ölümsüzüğü üstüne yazılmış ünlü bir kısımla sona erer. (L)

SENED i. Bk. SENET.

SENEDAT çoğl. i. (ar. *sened*'den *senedât*). *Esk*. Senetler.

— Huk. *Senedat cüzdanı*, bir ticarî işletmenin, senede bağlı müşteri alacaklarının hepsi. (M)

Senedi ittifak, Mahmud II devrinde âyan* ile yapılan sözleşme (29 eylül 1808). Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, devletin durumunu görüşmek için devletin ileri gelenlerini toplantıya çağırdı. Anadolu ve Rumeli âyanı Çağlayan köşkünde padişah tarafından kabul edildiler. Âyan arasında Serezli İsmail Bey, Kalyoncu Mustafa, Cebbarzade Süleyman gibi ünlü kimseler vardı. Alemdar'ın konuşmasıyle açılan meclisteki kararlar genel olarak üç madde üzerinde toplandı: 1. padişahın emirleri her yerde ve her durumda geçerli olacak; 2. devlet vergileri düzenli olarak toplanacak; âyan bu konuda verdiği sözü noksansız yerine getirecek; 3. devlet adına asker alınacak, buna karşı çıkanları âyan cezalandıracak. İmzalanan sözleşme «senedi it-

SENEGAL
ormanlık bir görünüm

bir savan köyünde silolar

Foto. Neurdein, Hoa - Qui (LAROUSSE)

SENEGAL haritası

tifak» adıyle tarihe geçti. Mahmud II sözleşmeyi onaylayan bir hattı hümayun imzaladı. Bu sözleşme bir bakıma, âyanın hükûmet içinde nüfuzunu resmen kabul etmek demekti. Kendi hükümranlık haklarına aykırı bulduğu bu sözleşmeyi Mahmud II istemeyerek onaylamıştı. (M)

SENEFELDER (Alois), alman mucidi (Prag 1771 - Münih 1834). Litografya tekniğini buldu. Tiyatro eserleri yazdı, ama fakirliğinden ötürü eserlerini bastıramıyordu. Buna çare ararken, verniğe batırılmış bir resim fırcasıyle bakır levha üzerine harfler çizmeyi, sonra levhanın öteki kısımlarını asitle aşındırarak yazının bir kabartmasını elde etmeyi düşündü. Ayrıca bakır levha yerine kireçtaşı kullanmayı da denedi. Bu çalışmadan vaz geçeceği sırada, taş üzerinde kabartma gibi görünmeyen yazının mürekkebi çektiğini ve kusursuz bir prova verdiğini tesadüfen fark etti. Böylece litografya tekniği bulunmuş oldu. Senefelder bu tekniğin ilk ticarî uygulayıcısıdır. (L)

SENEGAL, Batı Afrika'da ırmak, Atlas okyanusuna dökülür; 1 700 km. Irmak Gine'den gelen iki ana kolunun (Futa Calon'dan Bafing, Bure'nin batısında Sareani bataklığından Bakhoy) Bafulabe'de birleşmesiyle meydana gelir; kenarları oldukça dik bir vâdide, Bafing gibi, güneydoğudan kuzeybatıya doğru akar. Irmağın yatağını yer yer tıkayan kayalar, Guina ve Felu çağlayanlarını meydana getirir. Başlıca kolu Faleme'yi Kayes ile Bakel arasında alan (sol kıyı) Senegal, Bakel'in yukarı kesiminde ovada akar, doğu - batıya yönelir ve Guier ile Cayar göllerinin ayaklarını alır. Daha aşağıda ırmak bir iç deltada yayılır, sonra kumlu kıyı şeritiyle karşılaşınca, şeritin yönüne uyarak kuzeyden güneye doğru hemen hemen kıyıya paralel bir şekilde akar. Saint Louis'nin yukarı kesiminde, akıntıların tesiriyle sık sık yer değiştiren bir setin engellediği tehlikeli bir ağızla sona erer. Senegal'de mavnalarla Podor'un 75 m yukarısına kadar düzenli olarak sefer yapılır: sefer suların yüksek olduğu mevsimde Matam ve Kayes'e kadar uzatılabilir. Haziran-ekim ayları arasındaki kabarmalar çok düzenlidir ve suyun yüksekliği Kayes'te 8 m'yi bulur. Vâdinin, özellikle de deltanın tarıma elverişli hale getirilmesi ve Guiers gölünün sularıyle sulanması için (pirinç tarımı) çalışmalar yapılmaktadır. (L)

SENEGAL (AŞAĞI), Senegal'de eski seçim çevresi, idare merkezi *Saint-Louis* idi. (L)

SENEGAL cumhuriyeti, Batı Afrika'da delvet, Atlas okyanusu kıyısında; Moritanya, Mali, Gine ve Portekiz Ginesi arasında. Kuzeyde Senegal ırmağı, doğuda Faleme ırmağı ve güneyde uzlaşmalı bir sınırla çevrilidir. Topraklarına girinti yapan Gambiya'nın ülkeden ayırdığı Kasamans'ı milletlerarası bir karayolu aşar; 3 580 000 nüf. (1966). Merkezi, *Dakar* (374 700 nüf). Başlıca şehirleri: *Kaolack* (19 600 nüf), *Thiès* (69 100 nüf.). Rufisk (49 800 nüf.), *Saint-Louis* (48 800 nüf.).

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

Yüzey şekilleri. İkinci zaman sonunda dolmuş eski bir körfezden meydana gelen ülke, bütünüyle ele alındığında dümdüzdür. Kıyı, alizelerin ve kuzeybatı dalgalarının etkisiyle düzleşmiştir. Deniz kumlarına dik uzanan kara kumul şeritleri, nemli çöküntüleri birbirinden ayırır (niaye'ler) ve volkanik çıkıntıları (Cabo Verde yarımadası) kıyıya bağlar. İç kısımda killi-kumlu ovalar dalgalıdır; arkeyen taban Faleme vâdisinde ve Gine sınırına doğru yüzeye yaklaşır; Gine sınırında Futa Calon kenarında Birinci zamandan kalma kumtaşı tümseklerini taşır.

● *İklim.* Senegal'de kasım-mayıs arası kurak, haziran - ekim arası yağışlı (kuzeyde 350 mm, güneyde 1 500 mm'den çok) tropikal iklim hüküm sürer; kıyılar deniz alizesi sayesinde nispeten serindir.

● *Bitki örtüsü.* Cabo Verde'nin kuzeyinde bitki örtüsü sahil tipinde (akasya ve mimozolar), güneyde Gine tipindedir (savanlar, galeri ormanları), Orta kesimde jeoloji yapısı dolayısıyle çok kurak olan Ferlo ovasında yalnızca çok seyrek ve dikenli bozkır bitkileri yetişir; ama kenarındaki daha az kurak bölgelerde (Cayor, Baol, Petite-Côte, Sino-Salum havzası) XIX. yy. dan beri yerfıstığıgiller yetiştirilir. Kıyıda kumulların ardında bir vaha dizisi meydana getiren *niaye*'lerde yağ palmiyesi kümeleri görülür; Cabo Verde ile Salum arasında, özellikle kıyısı kenarında mangrovlar uzanan Aşağı Kasamans'ta küçük ormanlar ortaya çıkar.

Beşerî coğrafya

Ülkenin bütününde nüfus yoğunluğu km^2'-

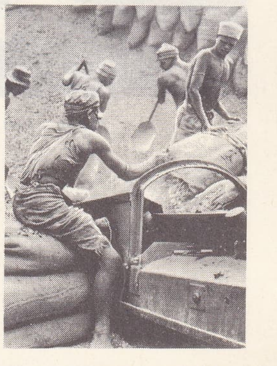

yerfıstığı hasat ve sevkiyatı

Foto. LAROUSSE.

Dakar
Protet meydanı

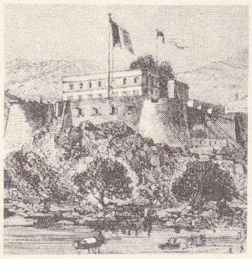

XIX.yy. ortasında **SENEGAL**'de fransız tesisi B. Audé'nin gravürü A. Normand'dan Cabinet des Estampes, Paris

ye 15 kişidir; ama yoğunluğun dağılımı eşit değildir. Senegal vadisinde km²'ye 30 kişi, kıyıda ise Dakar'dan Kaolack'a kadar 50 kişi düşer. Az nüfuslu kesimlerde yaşayan Pöller (Senegal vâdisinde yarı-yerleşik Pöller, Ferlo ovasında veya güneyde göçebe Pöller) dışında, yerli nüfuz zencilerden meydana gelir: vâdide zenciler, kuzeyde ve ortada Voloflar, Sine Salum'da Sererler, Cabo Verde'de Lebular, Aşağı Salum'da Niominkalar. İç kısma Mandingler sokulmuştur: Aşağı Kasamans'daki Diulalar krallıklar halinde gruplaşmış fetişist halklardır, pirinç tarımı ve hayvancılıkla geçinirler.

Gorée adası

Ülkedeki avrupalı sayısı önemlidir (bütün Batı Afrika'dakinin yarısından çoğu). Dört eski fransızlaşmış komün bulunması (Saint-Louis, Gorée, Rufisque, Dakar) özellikle Saint-Louis'de bir afrikalı burjuvazisinin meydana gelmesine ve bu merkezlerde fransız geleneklerinin köklü bir şekilde yayılmasına yol açmıştır.

İktisadî coğrafya

● *Tarım.* Senegal vâdisi bir tarımcılar ülkesidir. Temel tarımlar, darı, yerfıstığıgiller ve mısırdır; hayvancılık da yapılır. Savanda Voloflar ormanı yakarak tarla açar ve uzun nadaslarla tarım yaparlar; Sererler çiftçilikte daha ustadırlar. Sine bölgesinde ve Aşağı Kasamans'ta sulama ile tarım yapılır. Hayvancılıkla özellikle Pöller uğraşır. Lebular ve Niominkalar balıkçıdır. Avrupalıların uzun süre uyguladıkları ticarî ekonomi bugün özellikle yerfıstığına dayanır. Yerfıstığı tarımı için el emeğine çok ihtiyaç vardır, bu sebeple komşu ülkelerden gençlerin mevsimlik veya devamlı işçi olarak bu ülkeye göçmelerine yol açar. Ürün büyük şirketlerce pazarlanır. Kuzeyde Luga ve Liquere'e doğru toprakların korkunç derecede aşınmasına yol açan yerfıstığı tarımı, besin tarımının gelişmesini engellemiş ve ülke ekonomisinde dengesizlik yaratmıştır. Yerfıstığı bugün demiryolları boyunca, daha nemli olan güneye doğru yayılır. Kaffrine ve Kasamans'ta (Sedhiu) makineyle tarım yapılır; gübreler Bambey tarım istasyonunca (önemli tarım araştırmaları merkezi) sağlanır. Sine Salum bölgesi ve özellikle Senegal ırmağı vâdisinde düzenleme çalışmaları gelişmektedir. Senegal ırmağını düzenleme misyonu bütün deltanın değerlendirilmesini öngörür. Sulama daha şimdiden Richard-Toll bölgesinde pirinç tarımının gelişmesine imkân vermiştir.

● *Sanayi ve ticaret.* Yer altı gelir kaynakları kalsiyum fosfatlar, Thies bölgesinde alümin (Taybu, Lam-Lam, Pallo), Rufisque ve Kasamans arasındaki kumsallarda toplanan zirkon ve ilmenittir. Güneybatıda önemli boksit ve demir filizi yatakları bulunmuştur. Fosfat çıkarımı (özellikle kireç) hızla artmaktadır (1962-1966 yılları arasında üretim iki kattan çok arttı ve 1966'da 1,2 Mt'a yaklaştı). Sanayileşme hâlâ çok sınırlıdır (bununla birlikte Dakar'da bir petrol rafinerisi hizmete girdi) ve Fransa hâlâ ülkenin başlıca ticaret ortağıdır (ithalâtın yüzde 50'den çoğu ve ihracatın yüzde 80'i, 1965). Dakar'da liman faaliyeti çeşitli sanayilerin gelişmesine (yağ, bira, sandık fabrikaları, makine yapımı, dokumacılık) yol açmıştır; diğer bölgelerde ise yağ sanayii, kıyı limanlarında da balıkçılıkla ilgili sanayiler önde gelir.

Afrika için oldukça yoğun sayılabilecek bir yol şebekesi sayesinde Senegal'in önemi gitgide artmaktadır; Salum'un aşağı çığırında (Kaolack'a kadar, ağızdan 117 km'ye kadar) ve Senegal ırmağı üzerinde (Saint - Louis'den Podor'un yukarı kesimine kadar [bütün yıl], Matam'a kadar [temmuz-aralık], Matam'dan Kayes'e kadar [ağustos-ekim]) ırmak ulaşımı; Dakar-Nijer demiryolu ekseni ve kolları (Kaolack'a doğru, Linguere, Tuba); 13 000 km'den daha uzun bir karayolu şebekesi. Afrika kıtasının en batı ucunun her iki yanında bulunması nedeniyle Senegal (özellikle Dakar şehri) milletlerarası ulaşımın düğüm noktalarından biridir. Dakar-Yof ve Uakam havalimanları ve Dakar deniz limanı çok işlek uğraklardır. Ama kıta Afrika'sına oranla tabiî ve siyasî birçok engel, Senegal'in «okyanus kapısı» rolü oynamasını engeller: ırmak trafiği iç kısımlardaki bölgelere kadar uzanmaz. Uzaklıklar ve kış mevsimindeki su baskınları kara trafiğini engeller. Bununla beraber Dakar-Nijer demiryolu ekseni, Mali ile siyasî ilişkiler bozulmadıkça ülke ekonomisinde önemli rol oynar.

Thiés'de
Takikao camii

TARİH

Tarihöncesi kalıntılar, özellikle Salum monolitleri efsaneye göre adı Bafur olan bir ülkenin varlığını doğrular. Sahra'nın kuraklaşması burada yaşayan Pöllerin göçmesine yol açmıştır.

IX. yy.da *Tekrur* veya *Tokoror* krallığı kuruldu. XI. yy.da ırmaktaki bir arada müslüman Murabıtlar tarikatı ortaya çıktı. Tokororlar müslümanlaştırıldı. XIV. yy.da krallık haline gelen Serer ve Volof'lar Tekrur'dan ayrıldılar. Bütün bu devletler bir süre için Mali imparatorunun metbuluğunu kabul ettiler ve iki yüzyıl sonra birçok devlete bölündüler (Sererlerin Sine ve Salum, Uolofların Uolo, Colof, Cayor, Bayol devletleri). Çeşitli adlar taşıyan krallar (Damel [Cayor], Teigne [Baolé], Bur [Sererler]) bir şövalye derebeyliğine dayanıyorlardı. Cabo Verde Lebularının kurduğu bağımsız Futa Toro (esk. Tekrur) cumhuriyeti, XVI. yy.da Deniankeler sülâlesinin hakimiyeti altına girdi ama XVIII yy.da ayaklandı. İktidarı ele geçiren müslüman derebeyler bir Almami seçtiler. Doğuda Sarakolelerin ve Mandinglerin önderleri küçük devletleri yönetiyordu. Irmağın ağzını tutmuş olan Magrıbîler ise bütün nehir ulaşımına hâkimdiler. 1638'e doğru Fransızlar Saint-Louis'yi kurdular, sonra Gorée ve Kasamans'a yerleştiler. Yılda 2 000 kişiyi bulan Amerika'ya zenci köle satmanın yerini XVIII. yy.da sakız ticareti aldı. Köle ticaretinin yasaklanmasından sonra ticaret acentaları bir süre sıkıntı çekti, sonra Faidherbe, 1854-1855 arasında Magrıbîleri Senegal ırmağının ötesine püskürttü, El-Hacı Ömer'in kumandasındaki kuvvetleri iç kısma itti, Volof ve Sererlere boyun eğdirdi, Senegal sömürgesini birleştirdi ve değerlendirilmesini hızlandırdı (pamuk ve yerfıstığı tarımı, Rufisque'in kurulması). 1861-1885 Arası Damel Lat Dior bir gerilla hareketini yönetti. 1857'de Protet, Dakar'ı kurdu. Senegal Batı Afrika'da fransız fetihlerinin hareket noktası haline geldi. Senegalli askerler iç kısmın fethinde önemli rol oynadılar ve Dakar, 1904'te Fransız Batı Afrikası'nın başkenti oldu. «Dört komün»de yaşayan Senegalliler, fransız vatandaşıydılar ve bir milletvekili seçiyorlardı. 1954'te Senegal milletvekilleri Leopold Sedar Senghor ve Lamine Gueye, fransız birliğinin kurulması için çalıştılar. 1958'de cumhuriyet haline getirilen Senegal, 1959 ağustos-1960 arasında Mali federasyonuna katıldı. 1960 Eylülünde Leopold Senghor, Senegal cumhurbaşkanı oldu ve 1962'de meclis başkanı Mamadu Dia'nın muhalefetine karşı koyarak başkanlık tipinde bir rejim kurdu.

Başkanlık rejimini kuran Anayasa 7 Mart 1963'te kabul edildi ve 1 aralıkta tekrar cumhurbaşkanı seçilen L.S. Senghor millî birliği harekete getirmeğe çalıştı. Ekim 1964'te, muhalefet partisi olan Senegal Millî cephesini kapattı. 13 Haziran 1966'da, «Afrika Yeniden Gruplaşma partisi», hükûmet partisi «Senegal İlerici birliği»ne katılarak tek bir parti meydana getirdi, üyelerinden üçü hükûmete girdi. Senegal ilerici partisi «Senegal Kitleler bloku» üyelerinin katılmasıyle (kasım 1967) daha da kuvvetlendi. Mayıs 1967'de, Bakanlar kurulu bir anayasa reform tasarısı kabul etti. (Başkanlık ve milletvekilliği süresinin dört yıldan beş yıla çıkarılması, başkana genel seçimlerden üç yıl sonra, «Meclisi dağıtma yetkisi»nin tanınması.) Ama, sosyal sıkıntıların ve bir üniversite grevinin yol açtığı bir çalkantı Dakar'da 1968 mayısında bir ayaklanma halini aldı.

Şubat 1968'de yapılan seçimlerde L.S. Senghor yeniden başkan seçildi. Senegal İlerici partisi adayları da oyların tamamını aldı. Başbakanlık görevini getiren yeni anayasa tasarısı da şubat 1970'te halkoyuna sunuldu ve kabul edildi. Yeni anayasaya göre başkanın tayin edeceği ve görevden alabileceği başbakan meclise karşı sorumlu olacaktı. Başkan Senghor, Abdou Diof'u başbakan tayin etti.

Dışta, Mali ile federasyonun parçalanmasının sonucu olan çatışmadan sonra Senegal, 1963 haziranında Mali ile barıştı (beş antlaşma imzalanması). Öte yandan, 1961'de ileri sürülen «Senegambiya» (Senegal ile Gambiya arasında sıkı birlik) projesi gerçekleştirilemeyince, nisan 1967'de iki ülke arasında bir ortaklık anlaşması imzalandı. Gine ile olan ilişkiler gerginleşti ve Seku Ture'nin ağır ithamları sonunda Senghor 6 temmuz 1966'da Konakry ile iktisadî işbirliğine son verdi. Bununla beraber görüş ayrılıkları yumuşamaktadır.

Aralık 1965'te başkan Senghor «fransızca konuşan topluluk» fikrini ortaya attı ve bu konuda Burgiba ile Tunus'ta görüştü (mayıs 1966).

Aralık 1969'da Vietnam Demokratik cumhuriyetiyle diplomatik ilişkiler kuruldu. Gine'deki iç olaylar sırasında Senegal - Gine ilişkileri bozuldu (aralık 1970). Gine, kendi rejimini yıkmak amacıyle Senegal'de faaliyet gösterenlerin teslim edilmesini istedi. Senegal Gine'deki elçisini geri çekti (ocak 1971). Fransa cumhurbaşkanı Pombidou şubat 1971'de Senegal'i ziyaret etti; iki ülke arasında iktisadî ve kültürel alanlarda işbirliği yapılması kararlaştırıldı. Haziran 1971'de Senegal, portekiz kuvvetlerinin Senegal'e ait bazı madenleri işgal etmesini Bireşmiş Milletlere şikâyet etti. Güvenlik konseyi Portekiz'in kınanması-

Foto. LAROUSSE

na ve Senegal-Portekiz Ginesi sınırına bir inceleme heyetinin gönderilmesine karar verdi. Aralık 1971'de Senegal, Çin Halk cumhuriyetiyle diplomatik ilişkiler kurdu. Başkan Senghor'un Fildişi Kıyısı'nı ziyareti sırasında (aralık 1971) iki ülke arasında bir dostluk ve işbirliği antlaşması imzalandı. Afrika Birliği teşkilâtı tarafından kurulan bir komite Senegal ile Gine arasındaki anlaşmazlığı giderdi: iki ülkenin birbirlerinin içişlerine karışmamaları yolunda alınan karar her iki ülke başkanları tarafından imzalandı (mayıs 1972).

KURUMLAR

1950 ve 1963 anayasalarıyle insan hakları, kişi hürriyeti ve din hürriyeti onaylandı. Devletin başında tek dereceli genel oy sistemiyle dört yıl için seçilen cumhurbaşkanı vardır. Kendi seçtiği bakanlar yardımıyle bütün hükûmet gücünü elinde tutar. Yasama gücü, tek dereceli genel oy sistemiyle dört yıl için seçilen Millet meclisindedir. (L)

SENEGALİ i. Afrika'dan veya başka ülkelerden gelen astrild grubundan bütün küçük ötücü kuşlara Avrupa'da kuşçuların verdiği genel ad. (L)

Senegal zamkı. *Eşanl.* ARAP* ZAMKI.

SENEGAMBİYA, Batı Afrika'da bölge; Senegal, Faleme, Salum, Gambiya ve Kasamans ırmakları tarafından sulanır. (L)

SENEGAMBİYALILAR, Batı Afrika'da halk; Senegal ırmağından Kasamans ırmağına kadar uzanan bölgede yaşayan Senegambiyalılar bir milyon kişi kadardır. Uolofları, Sererleri, Lebuları ve Diolaları içine alır. (L)

SENEGAMBİYA-NİJER arazisi, 1902 - 1904 arası Sudan'da (Mali) doğrudan doğruya genel valiye bağlı bir seçim çevresinin adı. (L)

SENEK i. *Halk dili.* Çam ağacından yapılmış su kabı. (M)

SENEKALAR, A.B.D.'nin batısında kızılderili halk, İroquois'lar konfederasyonunun kabilelerinden biri olan Senekalar, New York, Ontario ve Oklahoma eyaletlerinin batı kesimine yerleşmişlerdir. (L)

SENELİK sıf. (*sene*'den *sene-lik*). Yıllık: *Bundan başka son iki senelik hayatımın bir iki tecrübesi daha vardı* (R.N. Güntekin).

— Mal. *Esk. Senelik nema,* Osmanlı devletinde yıllık faize verilen ad. (M)

SENESTOPATİ i. (fr. *cénestopathie*). Psikiyatr. Genel duyarlığa ilişkin lokal bozukluklar, senestezi bozuklukları.

— ANSİKL. *Senestopati* terimi can sıkıcı bazı organik rahatsızlıkları ifade eder; bu rahatsızlıklar kesin olmamakla beraber bazı noktalarda duyulur, ama belirli bir maddî sürece bağlanamaz; hipokondrinin temelinde bu çeşit rahatsızlıklar vardır. (L)

SENET veya **SENED** i. (ar. *sened*). Bir kimsenin kendi aleyhine delil olmak üzere düzenlediği belge: *Çekmeceler senet doluydu ve her senede mukabil birkaç borç senedi çıkıyordu* (A. H. Tanpınar). [Bk. ANSİKL. *Huk. bölümü.*] || *Teşm. yol.* Tapu: *Borç almak için başvurduğum birkaç yerde: «Kayınpederinin hanlarından, hamamlarından birinin senedini getir, sana istediğin kadar para verelim» diyorlar* (H. R. Gürpınar). || *Esk.* Kuvvetli kanıt sayılabilecek söz. || Dayanılacak şey, dayanak.

— ÇEŞ. DEY. *Senet sepet,* senet yerine geçecek şey veya sözleşme belgesi anlamında kullanılır. || *Senet vermek,* «bir şey böyledir» anlamında kullanılan kandırma sözü.

— Denizc. *Esk. Senedi bahrî,* ticaret gemilerinin kime ait olduğunu gösteren belge. (Bu senetleri alım satımını tescil eden liman reisleri verirdi.)

— Huk. *Âdi veya hususî senet,* resmî bir makam veya memurun katılması olmadan düzenlenen senet. (Bk. ANSİKL.) || *Alacak senedi,* bir miktar para alacağını temsil eden senet. || *Emre yazılı senet.* Bk. EMİR. || *Hâmiline yazılı senet.* Bk. HÂMİL, KAMBİYO. || *Makbuz senedi.* Bk. MAKBUZ. || *Nama yazılı senet.* Bk. KIYMETLİ, KAMBİYO. || *Resmî senet,* resmî bir makam veya memurun katılmasıyle düzenlenen senet. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Esk. Senedi hakanî,* tapu senedi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Senet,* usul hukukunda bir ispat aracıdır; fakat senedi, bir işlemin geçerli olması için gerekli olan *sıhhat şekli* ile karıştırmamak gerekir. Sıhhat şeklinde; sözleşme, uyulması gereken şekle göre yapılmamışsa geçerli değildir. Bir ispat aracı olan senetteyse böyle bir durum söz konusu olmaz. Burada, sözleşmenin kurulmuş olup olmaması değil, sadece ispat edilmesi söz konusudur; yani işlem, herhangi bir sıhhat şeklinde bağlanmamışsa şekilsiz olarak doğar, fakat ispatı bir senede bağlıysa, sadece bu yönden senet aranır. Senetler kesin bir delildir. Ancak senedin kesin bir delil sayılabilmesi için bunun gerçek olması gereklidir. Medenî usul hukuku, elli liradan yukarı olan hukukî işlemlerin ispatında, kural olarak senedi şart koşar. Buna göre, yapıldığı zaman değeri elli lirayı aşan bütün hukukî işlemlerin ispatı, kanunda gösterilen istisnalar dışında senetle yapılır. Ancak senet elde etmenin imkânsız olduğu durumlarda, kanun, istisna olarak senetsiz ispata imkân tanımıştır. Bu durumlar şunlardır: 1. yakın akrabalık. Usul ve füru, kardeşler, karıkoca, kayınpeder ve kayınvalideyle damat ve gelinler arasındaki hukukî işlemlerde kanun, manevî imkânsızlığın varlığını kabul ederek senetle ispat kuralından ayrılmıştır; 2. haksız fiilden doğan tazminat alacakları. Bu durumda hukukî bir işlem yoktur ve haksız fiil yapan kimsenin elinden fiil için senet almak imkânsızdır; 3. yangın, deniz kazası, düşman istilâsı gibi, senet alınması imkânsız veya güç olan durumlar içinde yapılan hukukî işlemlerin de ispatı için senet aranmaz; 4. halin icabı ve iki tarafın vaziyetine göre senede bağlanması yaygın olmayan işlemler. Bu durumlarda bir çeşit manevî imkânsızlık söz konusu olur; 5. sözleşmelerdeki hata, hile ve gabin iddiaları; 6. anî bir olay veya mücbir bir sebep sonucu senedin kaybolduğu durumlar. Bu durumda, mücbir sebep veya senedin kaybolmasının sebebi ispat edilebilecek olursa, senede bağlandığı iddia edilen hukukî işlem şahitle ispat edilebilir; 7. tahrirî beyyine başlangıcının bulunduğu durum. Bk. TAHRİRİ *beyyine başlangıcı.*

Senetle ispat zorunluluğu, Usul kanunu tarafından sadece hukukî işlemlere ilişkin olarak ve elli liradan yukarı olanlar için konulmuştur. Bunun dışında kalan durumlarda, değer ne kadar yüksek olursa olsun, senetle ispat zorunluluğu yoktur. Meselâ bir maddî olayın iddia edildiği durumlarda senetle ispat aranmaz. Medenî Usul kanunu sadece senetle ispat değil, aynı zamanda «senede karşı senetle ispat» zorunluluğunu da getirmiştir. Bununla ifade edilmek istenen şey şudur: bir senetle ispat edilmesi gereken ve bu sebeple senedin ibraz edildiği her durumda, bu senedin hüküm ve kuvvetini azaltacak her türlü hukukî işlemin yine senetle ispat edilmesi gereklidir. Burada elli liralık sınır da söz konusu olmaz Karşı iddia elli liradan az olsa bile yine senetle ispat edilmelidir. Senet yok ise başka bir kesin delille ispat edilebilir; fakat şahit dinletilemez. Senede karşı ispat edilecek husus bir hukukî olay değil de bir hukukî fiilse, o zaman bu herhangi bir delille ispat edilebilir. Senede karşı senetle ispat zorunluluğu, sadece taraflar ve onların küllî halefleri arasında söz konusudur. Üçüncü kişilerin senede karşı ispat edecekleri hususlarda senet aranmaz. Meselâ bir muvazaa iddiası taraflar arasında ancak senetle ispat edilebilir; bir üçüncü kişinin muvazaayı iddia etmesi halinde, onun senet ileri sürmesi zorunlu değildir; şahit de dinletebilir. Çünkü üçüncü kişiler, taraflar arasında yapılan işleme yabancıdır ve onların senet elde etmeleri imkânı yoktur. Senede karşı senetle ispat zorunluluğunun istisnaları şunlardır: 1. senedi hüküm ve kuvvetten düşürecek olan hukukî işlem, yangın, deniz kazası, düşman istilâsı v.b. senet alınması mümkün olmayan veya çok zor olan durumlarda yapılmışsa, şahitle ispat edilebilir; 2. hata, hile ve gabin iddiaları şahitle ispat edilebilir; 3. tahrirî beyyine başlangıcının bulunduğu durumlarda şahit dinletilmesi mümkündür; 4. senedi hüküm ve kuvvetinden düşürecek olan başka bir senet alınmış olmakla birlikte bu kaybedilmişse, şahit dinletilmesi imkânı vardır. Kural olarak hiç kimse kendi aleyhine olacak delili ibraz etmeğe zorlanamazsa da, kanun senetler yönünden aşağıda yazılı olan durumlarda bir tarafın hasmı lehine olan senedi ibraz etmesi istisnasını getirmiştir. İstisna; bir yönden, ibraz edilmesi zorunlu olan belgeler, diğer yöndense, ibraz etmek zorunda olan kimseler tarafından getirilmiştir. İbrazı zorunlu olan belgeler şunlardır: a) mahkemeye verilen evraka dayanan senetler; b) bir tarafın, öteki taraftan, davaya ilişkin olarak aldığı mektup ve telgraflar; c) iki taraf için ortak olan işlem ve çıkarlara ilişkin olarak düzenlenen belgeler; ç) iki tarafın ortak veya tek başlarına sahip oldukları belgeler; d) Medenî kanun, Borçlar kanunu ve Ticaret kanunu gereğince ibraz edilmesi zorunlu olan belgeler. Ellerinde bulunan belgeleri ibraz etmek zorunda olan kimseler şunlardır: 1. belgeye dayanan taraf; 2. karşı taraf. Karşı tarafın ibraz zorunluluğunun bulunması için, hâkim, onun elinde bulunan belgenin davayı ispat etmeğe yarayıp yaramadığını inceleyecek ve ispata yaradığını görürse ibrazı emredecektir. Hasım, senedin elinde bulunduğunu ikrar etmesine rağmen ibraz etmezse, senedin ibraz edilmesini isteyen tarafın beyanı doğru olarak kabul edilir ve ona göre karar verilir. Buna karşılık senedi elinde bulundurduğu iddia edilen kimse, bunu inkâr edecek olursa kendisine yemin teklif edilir. Yemin ederse artık senedi ibraz etmek zorunda değildir. Yemin reddedilecek olursa senedin ibraz edilmesini isteyen tarafın beyanına göre karar verilir. İbraz edilmesi istenen senet bir üçüncü kişinin elindeyse, bu kimse senedi vermesi veya nerede bulunduğunu söylemesi için şahit olarak mahkemeye getirilir ve hâkimin kararına uy-

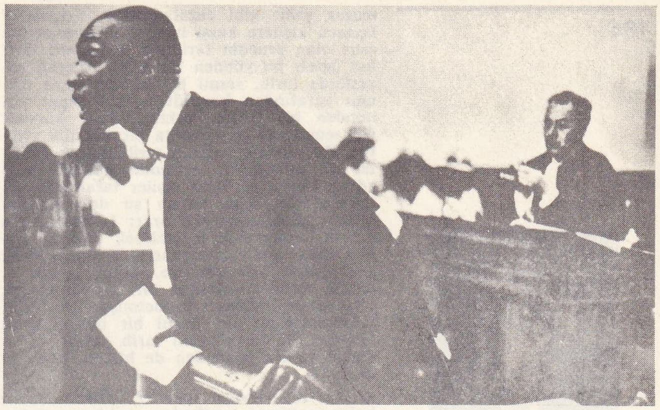

SENEGAL Dakar'da mahkemede genç bir afrikalı avukat

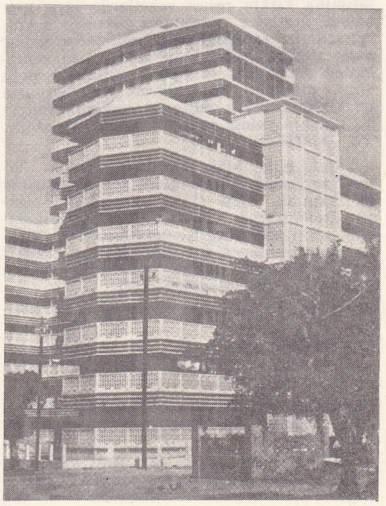

SENEGAL Dakar'da modern bir bina

Foto. Histoire de l'Humanié ; Encyclopedia Americana

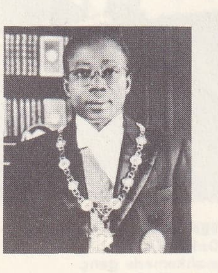

SENEGAL
başkan Senghor

mazsa şahit gibi cezalandırılır. Senetlerin üçüncü kişilere karşı hüküm doğurmasında esas olan senedin tarihidir. Senetteki tarihin ispatı bu yönden önemlidir. Resmî senetlerde tarih, resmî bir makam veya memur tarafından konulduğu için, ispat yönünden bir zorluk yoktur. Buna karşılık âdi senetlerde başlangıçta bir kesinlik yoktur. Bu sebeple senedin tarihi ancak taraflar ve mirasçıları arasında hüküm ifade eder. Tarihin üçüncü kişiler tarafından da kesinleşmesi için, kanun şu durumlardan birinin gerçekleşmesini arar: 1. noter veya yetkili memura ibraz edilerek usulüne uygun olarak onaylanmış tarih; 2. senedi ibraz edenlerden biri ölmüşse, ölüm tarihi; 3. senedi ibraz edenlerden biri maddî olarak imza etme imkânını kaybetmişse, bu tarih; 4. senetlerden biri resmî bir işleme konu olmuşsa bu tarih kesin tarih sayılır ve üçüncü kişiler yönünden de hüküm ifade eder.

● *Âdi veya husus*î *senetler,* altında imzası bulunan kimse tarafından mahkeme önünde ikrar edilecek olursa resmî senet hükmünde olur ve kesin delil haline gelir. Senedin kendisinden olduğu iddia edilen kimse senedin altındaki imzayı veya senetteki yazıyı inkâr edecek olursa, bunun aksi tespit edilinceye kadar senet delil olarak kabul edilemez. İnkâr halinde hâkim, önce gerekli araştırmayı yapar ve tarafların gösterdikleri delilleri değerlendirerek bir sonuca varmağa çalışır. Bu şekilde bir sonuca varamazsa tarafları isticvap eder. (Bk. İSTİCVAP.) Bu isticvapta taraflar, tatbike esas olacak imzayı gösterirler, yazı ve imzanın gerçekliğini, ne şekilde ve hangi delillerle ispat edeceklerini belirtirler. İsticvap yolu bir sonucun elde edilememesi halinde hâkim istiktaba baş vurur. (Bk. İSTİKTAP.) Bununla da kesin bir sonuca varamazsa bilirkişiye baş vurur veya şahit dinler. Ancak bu son yola başvurmadan önce hâkim imza tatbikine gidebilir. İmza tatbiki, imza veya yazıyı inkâr eden kimsenin senetteki imzasıyle, onun tarafından yazıldığı muhakkak olan başka bir yazı veya imzanın karşılaştırılmasıdır. Karşılaştırmaya esas olabilecek yazı, tarafların üstünde anlaştıkları herhangi bir yazı, her türlü resmî evrak veya senet olabilir. Bütün bu incelemeler sonucu hâkim, senedin inkâr eden kimse tarafından yazıldığına kanaat getirirse, senet kesin delil halini alır; aksi halde senet delil olarak kabul edilemez. Hâkim, senedin, inkâr eden kimseye ait olduğu sonucuna varırsa, onu 75 liradan 250 liraya kadar para cezasına mahkûm eder. Ayrıca karşı taraf davanın gecikmesinden dolayı tazminat istemişse tazminata da mhkûm olur.

● *Resmî senet,* noter veya yetkili memurlar tarafından düzenlenen senetler, resmî senetlerdir. Bugün resmî senetler genellikle noter tarafından düzenlenir. Bu sebeple bunlara *noter senedi* de denir. Noter dışındaki resmî memurlar tarafından da resmî senet düzenlenir (msl. gayrımenkul satımına ilişkin resmî senetlerde tapu memuru). Noterler tarafından düzenlenen resmî senetler sahteliği ispat edilinceye kadar kesin delil olarak kabul edilir. Âdi senetlerden farklı olarak resmî senetlerin delil olma niteliğini kaybetmesi için bunların imzalarının inkâr edilmesi imkânı yoktur; bu konuda yalnız sahtelik davası açılabilir. Bk. SAHTELİK *iddiası.*

— Mal. *Esk.* Mal sahiplerine *senedi hakanî* verilmesi, Tanzimattan sonra çıkarılan bir kanunla oldu (1855). Tasarruf belgesi niteliğindeydi. Ondan önce gayrimenkul sahiplerine Şer'iye mahkemeleri tarafından düzenlenen fücceteler verilirdi. Vakıf malları ise mütevelliler tarafından verilen belgelere göre kullanılırdı. (M)

SENETEYN ikil i. (ar. *sene*'den *seneteyn*). *Esk.* İki yıl. (M)

SENETLEŞMEK ortaklş. f. (*senet*'ten *se-net-le-ş-mek*). Karşılıklı olarak birbirine senet vermek. (M)

SENETLİ sıf. (*senet*'ten *senet-li*). Senedi olan, senetle sağlamlaştırılmış: *Senetli iş. Senetli alacak.*

— DEY. *Senetli sepetli,* (bir işin) yazılı bir belgeye dayanılarak görüldüğünü belirtir. (M)

SENETSİZ sıf. (*senet*'ten *senet-siz*). Senedi olmayan, bir belgeye dayanmayan.

— DEY. *Senetsiz sepetsiz,* (bir işin) yazılı bir belge istemeden veya vermeden, rastgele yapıldığını belirtmek için kullanılır. (M)

SENEVAT çoğl. i. (ar. *sene*'den *senevāt*). *Esk.* Yıllar. (M)

SENEVÎ sıf. ve i. (ar. *ṣünāī*'den *ṣenevī*). *Esk.* Biri hayır, diğeri ise şer için, iki tanrının var olduğunu düşünen ve buna inanan (kimse). *Eşanl.* İKİCİ.

◆ **Seneviye** sıf. *Esk.* Senevî'nin dişili. (M)

SENEVİYET i. (ar. *ṣenevī*'den *ṣeneviyyet*). Bk. İKİCİLİK.

SENEVOLLER çoğl. i. (fr. *sénevé*, karahardal > fr. *sénevols*'den). Kim. Genel formülü S = C = N — R olan izosülfosiyanik asit esterlerine verilen ad; formülde R bir alkil kökünü belirtir. *Eşanl.* SÜLFOKARBİMİTLER, TİYOKARBİMİTLER.

— ANSİKL. Eczc. *Senevoller* turpgiller familyasından bitkilerin esanslarıdır, bu esanslar canlı bitkide meydana gelmez, kurutma sırasında her türde bulunan özel bir kükürtlü heterozit'in enzimler etkisiyle ayrışması sonucunda oluşur. Karahardalda alilik senevol, beyaz hardalda paraoksibenzilik senevol, kaşık otunda izobütilik senevol, terede ise feniletilik senevol bulunur. (L)

SENFL veya **SENFLİ** (Ludwig), isviçreli besteci (Zürich 1490'a doğr.-Münih 1543'e doğr.). XVI. yy.ın isviçreli en büyük müzikçisi; 1520'ye kadar Maximilian I'in kapellasında çalıştı, sonra Bavyera dükü Wilhelm IV'ün sarayına geçti. Ortak derlemelerde yayımlanan bazı missa, motet ve liedlerinin dışında çok az eseri basıldı. Elyazması olarak eldeki eserleri Sankt-Gallen kütüphanesinde bulunmaktadır. Melodi bakımından çok zengin, teknik bakımdan da mükemmel olan çoksesli liedleriyle XVI. yy. bestecilerinin en ilgi çekicilerinden biridir. (L)

SENFONİ i. (yun. *syn,* birlikte ve *phone,* ses'ten fr. *symphonie*). Her çalgı için birçok icracının bulunmasıyle ve tınıların çeşitliliğiyle nitelenen orkestra sonatı. || *Konçertante senfoni,* genellikle iki bölümden meydana gelen ve birçok solocu tarafından icra edilen konçerto.

— DEY. *Renk senfonisi,* birbiriyle çok iyi uyuşan renkler bütünü.

— ANSİKL. *Senfoni*'nin doğmasına yol açan akım İtalya'da başladı. Milano'da, Paris'de, Manheim'de gelişti ve Viyana'da Haydn, Mozart ve Beethoven ile en parlak dönemini yaşadı. Önceleri *sinfonia* adı, çalgı üçlülerine, dörtlülerine olduğu gibi opera uvertürlerine de veriliyordu. A. Scarlatti, Bononcini, Bassani, Albinoni (1700) gibi besteciler Vivaldi'nin senfonilerine öncülük etti; Vivaldi'nin senfonileri ise Sammartini'nin senfonilerini müjdeler; Sammartini, daha o sıralarda senfonilerinde 2 obua, 2 korno, 2 flüt kullanmaya ve italyan operası uvertürlerinin düzenini (iki allegro arasında bir yavaş bölüm) uygulamaya başlamıştı. Fransa'da XII. yy. başında Belalande'ın *Symphonies pour les Soupers du Roy* (Kralın Yemek Senfonileri), daha sonra Gautier de Marseille'in eserleri fransız uvertürlerine dayanan senfonilerin meydana çıkış noktası oldu; bu senfoniler iki yavaş bölümün çerçevelediği bir hızlı bölüm düzenindeydi ve kimi zaman son bölümü eksik olabilirdi. Özellikle Bach ve Händel tarafından çok beğenilen bu son senfoni biçiminden klasik senfoninin allegrosu meydana getirildi. Mannheim'li müzikçilerin (Richter, Filtz, Toeschi, Cannabich) etkisiyle senfoni yayıldı; bu arada Carl Philipp Emanuel Bach'ın da bu Mannheim okuluna yakın olduğu anlaşılıyor. Monn, Gluck ve Viyana okulunun temsilcilerinden sonra Haydn (yüzdört senfoni yazdı) renkli çalgılamasıyle, ustalıklı geliştirmeleriyle senfoniye yeni bir hız verdi; Mozart aynı biçimi ele aldı ve yabancı ülkelerden edindiği verilerle zenginleştirdi: *mi* bemol majör, *do* majör, *sol* minör senfonileri (1788). Beethoven'ın dokuz senfonisi ile «müziğin İncili»ni yazdığı söylenmiştir; gerçekten klasik dönemde senfoni bu eserlerle doruğuna erişmiştir. Schubert, senfonilerinde, zaman zaman Mozart'ın üslûbuna yaklaşarak Beethoven'ın izleyicisi oldu; Mendelssohn, *İskoç* ve *İtalyan* senfonileriyle, Schuman *İlkbahar* ve *Rheinland* senfonileriyle Schubert'in çizdiği yoldan gittiler; bu arada Schumann daha XVII. ve XVIII. yy.da moda olan çevrimsel temaları kullandı (bu formülden daha sonra Franck ve okulu yararlandı). Berlioz *Fantastik Senfoni*'yi (1830) ve *Romeo ve Juliette*'i (1839), *Liszt, Faust Senfonisi*'ni, *Dante Senfonisi*'ni yazdı; her iki besteci de senfoniyi senfonik şiir biçimine (programlı müzik) yönelttiler, ayrıca üfleme çalgıların sayısını çoğaltarak orkestrayı zenginleştirdiler. Yeni klasiklerden Bruckner (dokuz senfoni, 1864-1896) ve Brahms (dört senfoni, 1876-1885) senfoniye hiç bir yeni katkıda bulunmuş sayılmazlar. Mahler'in 1919'da Münih'te bin icracıyle seslendirilen *Binler Senfonisi,* Strauss'un *Ev Senfonisi* (1903) ve *Alp Senfonisi* (1915) aşırı şişirilmiş orkestra ve koro ile icra edilen senfonilerin iflâs ettiğini ortaya koydu. Senfoni XX. yy.da, çok sayıdaki açık ve kesin üslûp denemeleriyle, geleneksel klasisizm ve romantizm biçimlerinden gittikçe daha köklü bir şekilde sıyrılarak serbest bir orkestra parçası niteliğine büründü. En ünlü çağdaş senfoni yazarları arasında, A. Roussel, İ. Stravinskiy, S. Prokofiev, D. Şostakoviç, A. Haçaturyan, R. Vaugham Williams, G. İ. Malipiero, P. Hindemith, A. Honegger, D. Milhaud, E. Bloch, K. Szymanowskiy, B. Martinu, H. Villa-Lobos, A. Copland sayılabilir. (LM)

SENFONİK sıf. (fr. *symphonique*). Senfoniyle ilgili; senfoniye dayanan: *Senfonik şiir.* (L)

Senfonik Çeşitlemeler (*Variations Symphoniques*), César Franck'ın piyano ve orkestra için, konçerto biçiminde olmayan eseri (1885). İki tema üstüne kurulmuştur: birincisi Beethoven'ın, ikincisi Bach'ın estetiğini andırır. Franck bu eserinde koral ile çeşitleme tarzını kaynaştırmak amacını güder. Üç parçadan meydana gelen eserin birinci bölümü serbest bir prelüd (1. tema), ikincisi 6 çeşitleme (2. tema), üçüncüsü de bir kariyon'dur (1. tema, majörden). [L]

Senfoni orkestrası (CUMHURBAŞKANLIĞI—), Millî Eğitim bakanlığına bağlı bir sanat kuruluşu olarak yönetilen ve Ankara'da sürekli çalışan orkestra. Senfoni orkestrasının kökleri Mahmud II devrine kadar dayanır (1828). Bu dönemde Mehterhane kaldırılarak onun yerine batılı anlamda bir saray mızıkası olan *Mızıkai Hümayun* kuruldu. Önceleri yalnız marşlar, opera uvertürleri ve potpurileri çalmakla görevli olan ve bando karakteri taşıyan bu topluluk, daha sonra *Makamı Hilâfet mızıkası* adıyle senfonik orkestra kadrosuna dönüştü. Abdülaziz devrinde bir duraklama geçiren topluluk, Abdülhamid II devrinde yeniden canlandırıldı. Cumhuriyet devrinde, Atatürk'ün emriyle, Zeki Üngör yönetiminde Ankara'ya taşındı. 1933'e kadar *Riyaseticumhur Musiki heyeti* adıyle çalıştı. Daha sonra *Riyaseticumhur Filarmoni orkestrası,* 1958'de çıkan bir kanunla *Cumhurbaşkanlığı Senfoni orkestrası* adını aldı.

1935'te Türkiye'ye gelen Dr. Ernst Praetorius, Cumhurbaşkanlığı Senfoni orkestrasını sağlam temellere oturtarak, verimli bir düzeye çıkardı. Onun ölümünden sonra Hasan Ferit Alnar, Hans Hörner, Hermann Scherchen, Van Remoortel, Hans Rosbaud, Norman Delmar, Robert Lawrence, Walter Goehr, George Weldon, Robert Wagner, Hayme Tauber, Helmuth Thierfelder, Hans Benda, Bruno Bogo, Gotthold E. Lessing ve Cemal Reşit Rey, Ulvi Cemal Erkin, Hikmet Şimşek gibi yabancı ve yerli şeflerin yönetiminde milletlerarası bir sanat kuruluşu haline geldi. Orkestra, ilk şef Zeki Beyin (Üngör) yönetimi altında, 1917'de, Mabeyni Hümayun mızıkası adıyle. 1926'da Riyaseticumhur Filarmoni orkestrası olarak yurt dışına turneye çıktı; bu konserleri başkaları izledi. Cumhur-

Foto. LAROUSSE

başkanlığı Senfoni orkestrası Bulgaristan, Avusturya, Almanya, Finlandiya, Norveç, İsveç, İngiltere, İran, Irak ve Lübnan'da çeşitli konserler verdi. Bugün orkestranın kadrosu yüz kişiliktir. (M)

SENFTENBERG, Almanya'da (Doğu Almanya, Cottbus idare bölümü) şehir, Cottbus'un güneybatısında; 24 100 nüf. Linyit. Camcılık. (L)

SENFTENBERGİA i. Schizeaceae familyasına yakın fosil eğreltiotu. (L)

SENG i. (fars. *seng*). *Esk.* Taş: *Bu şehr-i Stanbul ki bî-misl ü bahadır / Bir sengine yekpare Acem mülkü fedadır* (Nedim). *Öyle bir şiddet-i tasmim ile çıktım ki yola / Karşıma seng-i mezarım çıksa dönmem* (Abdülhak Hâmid). *Âsude olam dersen eğer gelme cihana / Meydana gelen kurtulamaz seng-i kazadan* (Ziya Paşa). || *Seng-aseng,* taşlık (yer). || *Seng-dil,* taş yürekli, merhametsiz. || *Seng-dilâne,* katı yürekli kimseye yakışacak yolda, katı yüreklilikle. || *Seng-endaz,* taş atan. *Mec.* İğneli söz söyleycn. || *Seng-istan* (*seng-sar* veya *sengzar*), taşı çok olan, taşlık (yer.). || *Sengpare,* taş parçası. || *Seng-puşt,* kaplumbağa. || *Seng-riz,* taş atma, taşlama. Üstüne taş atılan, taşlanan (kimse). || *Seng-rize,* küçük taş, çakıl. || *Seng-ru* («taş yüzlü»), arsız, yüzsüz, saygısız, utanmaz. || *Sengtıraş,* taş yontucu. || *Seng-tıraşî,* taş yontuculuk. || *Seng-i âsiyab,* değirmen taşı. || *Seng-i felâhan,* sapan taşı. || *Seng-i hara,* çok sert bir taş, mermer taşı. || *Seng-i imtihan,* mihenk taşı. Deneme, sınav. || *Seng-i kabir,* mezar taşı. || *Seng-i melâmet,* sitem, azar, yergi. || *Seng-i mihek,* mihenk taşı. || *Seng-i Musa,* mihenk taşı. Ustura bilemeğe yarayan taş, bileği taşı. || *Seng-i musalla,* musalla taşı. || *Seng-i sebük* («hafif taş»), kefeki taşı. Tartı, ölçü, ağırlık. || *Seng-i siyah,* mihenk taşı. Kâbe'nin duvarında bulunan siyah renkli taş, Haceriesved. || *Seng-i yede,* yağmur yağdıran tılsımlı taş, yağmur taşı. || *Seng ü sebu* («taş ve testi»). *Mec.* Kıran ve kırılan.

— Tar. *Sengi İbret,* Topkapı sarayında Orta kapının önünde bulunan ve halkın görüp ibret alması için idam edilen kimselerin başlarının teşhir edildiği yüksek bir dikili taş. (M)

SENGER (Hugo VON), bavyera asıllı piyanocu ve besteci (Nordlingen, Bavyera 1835-Cenevre 1892). Cenevre müzik dünyasının gelişmesinde büyük rol oynadı. *Bağcıların Bayramı*'nı besteledi. (L)

SENGHOR (Leopold Sedar), senegalli devlet adamı ve yazar (Joal, Dakar yakınları 1906). Fransız üniversitelerinde okudu. Thiès belediye başkanı oldu. 1945'te Kurucu meclise, 1946'da Millet meclisine seçildi. École Nationale d'Outre-mer'de ders verdi (1948-1958). Gençlik meseleleriyle ilgili devlet bakanlığına getirildi (1955 - 1956). Sonra, 1959'da başkanı olduğu Afrika fedeasyonunun bir kolu haline gelen Senegal İlericiler birliğini yönetti. Mali federasyonunun kurulmasında rol oynadı (1959). Mali Kurucu meclisine başkanlık etti, sonra Senegal cumhurbaşkanı seçildi (eylül 1960). 1962'de bütün yetkileri üstüne aldı. 1963'te Başkanlık sistemini kurduktan sonra, 1 aralıkta dört yıl için cumhurbaşkanı seçildi. 1967'de Anayasada yapılan bir değişiklikle başkanlık süresi bir yıl uzatıldı. Senghor, Cumhurbaşkanının seçeceği (veya görevinden alabileceği) bir başbakanın ihdası ile ilgili anayasa değişikliğini, ekim 1969'da Millî Meclis'e (National Assembly), şubat 1970'te halkoyuna sundu. Bu değişiklik aynı zamanda cumhurbaşkanının da yetkilerini genişletiyordu: kabine bakanlarının tasdikine lüzum kalmaksızın dışişleri, savunma, yüksek görevlilerin tayini gibi kararları imzalayabilecek ve üst üste iki beş yıllık dönemde cumhurbaşkanı seçilebilecekti. Değişiklik aralık 1969'da Millî Meclis, 22 şubatta da halkoyu tarafından kabul edildi. Senghor bu değişikliğe uygun olarak 26 şubatta Abdou Diouf'u başbakan seçti.

Senghor 1971'de bazı bakanlıklarda değişiklikler yaparak kabinesini yeniden düzenledi.

Senghor, Afrika birliğinin savunucusu ve «ılımlı Afrika»nın liderlerindendir. Şiir kitapları: *Chants d'Ombre* (Gölge Şarkıları) [1945], *Anthologie de la Nouvelle Poésie Noire et Malgache de Langue Française* (Fransız Dilinde Yeni Malgaş ve Kara Afrika Şiiri Antolojisi) [1948], *Chants pour Naett* (Naett İçin Şarkılar) [1949], *Ethiopiques* (1956), *Nocturnes* (1961). Ayrıca, *Nation et Voie Africaine du Socialisme* (Millet ve Sosyalizmin Afrika Yolu) [1962] adı altında siyasî yazılarını yayımladı ve *Liberté I. Négritude et Humanisme* (Hürriyet I. Zencilik ve Hümanizm) [1964] adlı eserde denemeleriyle nutuklarını biraraya getirdi. (L)

SENGİN sıf. (fars. *seng,* taş'tan *sengin*). *Esk.* Taştan yapılmış. || Ağır, yavaş. || *Dil-i sengin,* taştan yürek, katı kalp.

— Mus. *Sengin devri hindî,* türk musikisinde 7/8'lik devri hindî usulünün 7/4'lük mertebesine, İsmail Hakkı Beyin bastırmış olduğu notalarda verilen ad. (M)

SENGLÂH bls. i. (fars. *seng,* taş ve *-lāh* eki'nden *seng-lāh*). *Esk.* Taşı çok olan, taşlık yer: *Üstüne soğuk sular döküp seng-lâh üstüne yatırdılar* (Nergisî). [M]

SENGOKU-CİDAY (*«Ülkede İç Savaş devri»*), 1490-1600 arası Japonya'nın iç savaşla parçalandığı dönem. Portekizliler Japonya'ya bu dönemde ulaştılar (1542) ve Hıristiyanlık en çok bu dönemde yayıldı. (L)

Sen Guo-cı Yen-Yi (*Üç Krallık Tarihi*), XIV. yy.da yaşamış Lu Bın tarafından yazıldığı sanılan çin romanı. Bu roman, kısa zamanda, aynı konuyu işleyen bütün halk hikâyelerini bastırmıştı. Bugüne ulaşan baskısı Kang Hsi devrine aittir. Eser, kişisel olmaktan çok kolektif bir romandır. Yayımlanmasından bu yana, Çin'de toplumun bütün sınıflarında en çok okunan kitaptır. (L)

SENİA, Cezayir'de (Oran idare bölgesi ve çevresi) komün; 12 872 nüf. Dokuma ve kimya sanayii. Oran'ın havaalanı. (L)

SENİGALLİA, İtalya'da Marche'de (Ancona ili) şehir, Adriya denizi kıyısında; 36 600 nüf. Sayfiye yeri. Küçük liman. (L)

SENİH (Süleyman), türk şairi (Bursa 1822 -İstanbul 1866). İstanbul'a geldi (1837). Maarifi Adliye Mektebi ve Mektubî kalemine devam etti. Sadaret Mektubî odasında memurluk ve hocalık yaptı (1843). Rabia, salise ve saniye payelerini aldı. Tahrirat başkâtipliği sıfatıyle Erzurum, Kars ve Kağızman havalisine gitti (1853). Dönüşünden bir süre sonra, Babıseraskerî Mektubî kalemi müdürlüğü, Babı Şûrayı Askerî başkâtipliği, Nizam dairesi azalığı, Makamı Seraskerî riyaseti gibi görevlerde bulundu. Yazdığı şiirler bir *Divan*'da toplanmıştır (1859). [M]

SENİHA SULTAN, Sultan Abdülmecid'in kızı (İstanbul 1851-Nis 1931). Annesi Nalândil Hanımdır. Damat Halil Rıfat Paşanın oğlu Mahmud Celâleddin Paşa ile evlendi (1870). Bu evlilikten Sabahattin (prens) ve Lütfullah adlı iki oğlu oldu. Osmanlı hanedanıyle birlikte Türkiye'den ayrıldı (1924). [M]

SENİOR (Nassau William), ingiliz iktisatçısı (Compton, Berkshire 1790-Londra 1864). 1825'te Oxford'da kurulan ilk İktisat kürsüsünün profesörü oldu. 1827-1857 Arasında verdiği derslerden bazılarını kitap olarak yayımladı. *An Outline of the Science of Political Economy* (İktisat Biliminin Ana Hatları) [1836] adlı eseri, ilk iktisat elkitabı sayılır. Senior, bugün genellikle saf ekonominin kurucusu olarak kabul edilir. Doktrini dört ilkeye dayanır: 1. en az emekle en çok tatminin araştırılması; 2. nüfusun artması; 3. sanayide üretkenliğin gitgide artması; 4. tarımın orantılı olmayan randımanı. (L)

SENİRKENT, Akdeniz bölgesinde (Göller yöresi, Isparta ili) ilçe merkezi küçük şehir; 10 279 nüf. (1970). Isparta'nın 90 km kuzeyinde; yüksl. 990 m, 1952'den beri ilçe merkezidir. Halıcılık. — *Senirkent ilçesi,* 600 km²; 20 454 nüf. (1970). Tek bucak; 7 köy. Tahıl, bağcılık, halıcılık. (M)

SENİT i. *Halk dili.* Hamur tatlısı. (M)

SENİY sıf. (ar. *sünüvv*'den *seniyy*). *Esk.* Yüksek, yüce, ulu. || *Seniy-ül-cevanib,* her yanı yüceliklerle dolu olan.

◆ **Seniyye** sıf. *Esk.* Seniy'in dişili. || *İrade-i seniye,* yüce buyruk. (M)

SENİYE i. (ar. *sinn,* diş'ten *seniyye*). *Esk.* Önde bulunan kesici dört dişin tümüne verilen ad. (M)

SENKENDAZ bls. i. (fars. *senk,* taş ve *endāhten,* atmak > *endāz*'dan *senk-endāz*). Mim. *Esk.* Kalelerde düşmana taş atmak için yapılan özel çıkmalar. Bk. ANSİKL.

— Sil. *Senkendaz mancınık,* kalelerde, kale kapılarının üstüne ağır taşların atılması için yapılan mancınık. (Bunlar, kaleye sokulan düşmana kalenin dibine veya yakınına gelmesini önlemek için taş atmada kullanılan özel savaş araçlarıydı. Mancınıkların ilk defa Romalılar tarafından yapıldığı, sonraları birçok milletçe benimsendiği bilinir. Senkendaz mancınıklar birer top görevi yapardı. Ateşli silâhların bulunuşundan sonra bunlar kullanılmadı.)

— ANSİKL. Mim. *Esk.* Altı açık bir cumbayı andıran *senkendaz,* daha çok, savaş zamanlarında kalenin dibine kadar sokulan düşmana yukarıdan ağır taşlar atmak için yapılırdı. Ayrıca, kale kapılarının korunması için, kapıların üzerinde yapılan, kapıya saldıran düşmanı yukarıdan atılan ağır bir taşla öldürmeğe yarayan senkendazlar da vardı. Ateşli silâhların bilinmediği çağlarda yapılan bu gibi savaş gereçleri sonraları bırakıldı. Senkendazlar, şehirleri çevreleyen kalelerde, sarayların büyük giriş kapılarında, ıssız yerlerde yapılan manastırların girişlerinde, kasaba surlarında bulunurdu. Anadolu'da, şehirlerin savunması için yapılan bütün kalelerde senkendazlar vardı. Bunlar en çok Roma ve Bizans çağlarında yapıldı. Daha önce çin, hint, iran, mısır, mezopotamya milletleri bu gibi savunma yerleri yaptılar. İstanbul surlarında da çok sayıda senkendaz vardır. Osmanlı devletinin kuruluşundan, özellikle XV. yy.dan sonra Türkler tarafından genellikle senkendaz yapılmadı. (M)

SENKER. Bk. LARSA.

SENKOP i. (yun. *synkope,* kesilme, kendinden geçme'den fr. *syncope*). Patol. Solunumun yok olması ve bayılma ile birtikle kalp atışlarının aşırı yavaşlaması veya durması. (Bk. ANSİKL.) || *Senkop solunumu,* uzun duraklamalarla kesintili solunum; gittikçe hafifleyerek ölümle sonuçlanır. (Öldürücü kanamalarda görülen solunum tipidir.)

— Müz. Vurgulama ile ilgili bir ritim unsuru; bu, zayıf zaman üzerinde vurulup bir sonraki kuvvetli zaman üzerine kadar uzatılabildiği gibi, zamanın zayıf kısmında da vurulup bir sonraki zamanın kuvvetli kısmına kadar da uzatılabilir. (Eğer senkopun iki kısmı aynı süre değeri taşımıyorsa, senkopa *düzensiz* denir. Armoni bakımından senkop gecikme ve önceleme kavramına bağlıdır.)

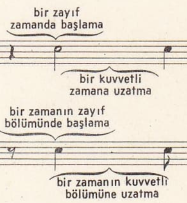

senkop (müz.)

— ANSİKL. Patol. *Senkop* bazen birdenbire meydana gelir, fakat daha çok baş dönmesi, kulak çınlaması v.b. belirtilerden sonra görülür; aynı anda yüz solar, dudaklar uçuklar, eller ve ayaklar soğur, vücudu soğuk ter kaplar; nabız hemen hemen duyulmaz olur. Bu durum kısa sürer, dolaşım ve solunum faaliyetleri yavaş yavaş geri gelir, duyarlılık yeniden başlar ve hasta gözlerini açar. Senkop, sinirli kişilerde, kalp ve akciğer hastalıklarından, yaralanma sonucu büyük kanamalardan, şiddetli bir korkudan veya bir sindirim bozukluğundan v.b. sonra görülür. Tedavi, sebebe yönelmelidir; fakat bütün durumlarda hasta düz olarak yatırılmalı, elbiseleri gevşetilmeli, sıkıca ovuşturulmalıdır. Senkop uzarsa, hekimin gelmesini beklerken sunî solunum uygulanır. Kalp durmaksızın solunum hareketlerinin durmasına *solunum senkopu* denir; bu durumda, kan dolaşımı devam ettiğinden ve fakat oksijen almadığından hasta morarır (*mavi senkop*). [L]

SENKOPLAMAK geçl. f. Müz. Senkopla bağlamak: *Bir ölçünün son zamanını, bir sonraki ölçünün ilk zamanıyle senkoplamak.* (L)

SENKOPLU sıf. (*senkop*'tan *senkop-lu*). Senkopu olan.

— Müz. İçinde aynı ölçüde veya birbirini izleyen iki ölçüde biri zayıf, biri kuvvetli iki zaman bulunan notaya denir: *Senkoplu her nota sekmelidir.*

— Tıp. *Senkoplu kalp,* düzensiz çalışan kalp. (ML)

SENKRETİK sıf. (fr. *syncrétique*). Senkretizmle ilgisi olan: *Senkretik sistem. Senkretik felsefe.*

— Leng. Artık kullanılmayan bazı hallerin görevlerini yüklenen hal için kullanılır. (Meselâ, Yunancada genitif, ablatifin görevlerini yüklenmiştir.) [L]

SENKRETİZM i. (fr. *syncrétisme*'den). Görünürde uzlaşmaz olan birkaç ayrı doktrini birbiriyle kaynaştırmak amacını güden felsefe veya din sistemi.

— Psikol. İlkel insanda veya çocukta, nesnelerin açık ve seçik algılanmasından önce gelen karışık ve bulanık algılama. (L)

SENKRİSTALİZASYON i. (fr. *syncristalisation*). Fiz. Aynı billûr içinde herhangi bir oranda birlikte billûrlaşma; billûrsu homogen bir karışım meydana getirme: *Senkristalizasyon yapabilen cisimlere «eşbiçimli cisimler» denir.* (L)

SENKROMAKİNE i. (fr. *synchromachine*'den). Konumu özel bir işaret yayımına yer veren ve bir dönel organı bulunan, genellikle elektrikli makine.

— ANSİKL. *Senkromakine*'ler, çoğu zaman çift olarak kullanılır ve bir hattın iki ucuna yerleştirilir. Bu makinelerden biri alternatif akımla beslenen hareketli bir rotor taşır ve «verici» adını alır. Statorda ise 120°'lik üç sargı bulunur. Bu sargılarda indüklenen akımlar rotor açısının fonksiyonudur ve bu yüzden rotorun açısal konumunu belirtir. Rotorun sapmasını otomatik olarak öğrenmek için, bu akımları, «alıcı» denen özdeş bir senkromakinenin akımlarıyle karşılaştırmak yeterlidir; bu sapma, aynı zamanda kendisini ortadan kaldıracak bir etkiye yol açar. (L)

SENKROMEÇ i (ing. *synchro-mesh*). Mekan. Bazı vites kutularında bulunan ve dişlilerde kavramayı kolaylaştıran düzenek. (L)

SENKRON sıf. (yun. önek *syn* ve *khronos,* zaman'dan fr. *synchrone*). Aynı zamanda yapılan hareketler için kullanılır: *Bu iki sarkacın salınımları senkrondur.* (*Eşanl.* EŞZAMAN.) || *Basit senkron sarkaç,* verilen ağırlıklı bir sarkaçla aynı periyoda sahip basit sarkaç.

— Elektr. Açısal hızı daima, ürettiği veya aldığı alternatif akımın *w* pülsasyonuna ya eşit, ya bunun tam katı ya da askatı olan bir elektrik makinesi için kullanılır.

— Mekan. *Senkron yapmak,* senkron hale getirmek; iki mekanik âletin hareketini eşzamanlı ve bağlantılı hale getirmek.

— Radyotek. Birçok vericiyi frekansları ve fazları eşit olacak şekilde ayarlamak. (Kullanılan frekans sayısı, bazı dalga uzunluğu gamlarında verici sayısından az olduğu için, bir şebekenin aynı programı yayımlayan birçok vericisine aynı frekans ayrılır. Senkron yapılmış böyle bir şebekede, frekansların ve fazların özdeşliği girişim tehlikesine karşı kesinlikle korunmalıdır.)

— Televizyon. Resmin vericide taranışıyle alıcıda üretimi arasında senkronizmi sağlamak. (L)

SENKRONİ i. (fr. *synchronie*). Leng. Zaman içindeki evrimleri dikkate alınmadan belli bir evrede gözlemlenen dil olgularının niteliği. *Eşanl.* EŞZAMANLILIK. *Zt.* DİYAKRONİ. (L)

SENKRONİK sıf. (fr. *synchronique*). Aynı zamanda meydana gelen. || *Senkronik tablo,* aynı anda birçok yerde meydana gelen olguları birçok sütunda gösteren tablo.

— Leng. *Senkronik dilbilim,* bir dilin, zaman içindeki evrimi sırasında, belirli bir dönemde ortaya çıkan olgularını inceleyen dilbilim *Eşanl.* EŞZAMANLI. *Zt.* DİYAKRONİK. (L)

SENKRONİZASYON i. (fr. *synchronisation*). Elektr. Mekanik olarak bağlanmamış iki senkron makinenin elektromotor kuvvetlerini senkron ve faz haline getirme usulü. || *Elektrikli saatlerin senkronizasyonu,* bir grup meydana getiren saatlerin uyuşmalı şekilde sürekli çalışmasını sağlamak için elektrik işaretleri yayma işlemi.

— Radyotek. Senkron bir şebekede bütün vericileri, frekansları ve fazları tamamen özdeş olacak şekilde ayarlama.

— Televizyon. Vericide kamera tübünü, alıcıda katot lambasını tarayan elektron demetlerin resmi tarama hareketlerinin özdeşliği. (L)

SENKRONİZM i. (yun. *syn,* birlikte ve *khronos,* zaman'dan *synkhronismos* > fr. *synchronisme*'den). Senkron olanın durumu: *Bir sarkacın küçük salınımlarının senkronizmi. Eşanl.* EŞZAMANLIK.

— Elektr. İki periyodik olay arasındaki frekans özdeşliği. (L)

SENKRONİZÖR i. (fr. *synchroniseur*). Biyol. Muntazam devreler halinde gelen ve devrelerini bir organizmanın biyolojik ritimlerine zorunlu olarak kabul ettiren dış etmen (gece ve gündüz arasındaki, mevsimler arasındaki aydınlık değişimleri, ısı değişimleri, gürültülerin mahiyetindeki ve yoğunluğundaki değişimler v.d.)

— Elektr. Senkronizm anında, iki alternatörün bağlanmasını gerçekleştiren düzenek veya âlet. (L)

SENKRONOSKOP i. (fr. *synchronoscope*). Periyodik iki olayın senkron olup olmadığını, eşit olmadıkları zaman frekansları arasındaki farkın, eşzamanlı olduklarında da faz farkının büyüklük derecesini gösteren cihaz. (L)

SENKROSİKLOTRON i. (fr. *synchrocyclotron*). Nükl. Siklotrondan türeyen, elektriklenmiş tanecikleri hızlandırıcı âlet. *Eşanl.* FREKANS MODÜLASYONLU SİKLOTRON.

— ANSİKL. Nükl. Geleneksel siklotronlarla elde edilen tanecik enerjisi 20 milyon elektron-volt civarında sınırlanmıştır. Gerçekten, çok büyük hızlara ulaşıldığında, bağıllık teorisine uygun olarak taneciklerin kütlesi belirli şekilde artar; belli bir sınırdan sonra artık alternatif gerilimle faz halinde olmayan taneciğin hızlanması durur. *Senkrosiklotron*'larda iyonlar yollarının sonuna geldiğinde senkronizmi yeniden sağlamak için gerilimin frekansı azaltılır. Bu düzenek sayesinde yüzlerce milyon elektron -voltluk enerjilere ulaşılabilir; böylece birçok ağır atomun fisyonu ve sunî mezonları üretme imkânı elde edilir. (L)

SENKROTRON i. (fr. *synchro[ne]* ve *[cyclo]tron*'dan fr. *synchrotron*). Nükl. Siklotron ve betatronun her ikisinden yararlanılarak yapılan elektrikli tanecikleri hızlandırma âleti. || *Beta senkrotron,* katma elektronları betatron ilkesine göre alternatif bir magnetik alanla önceden hızlandırılmış bir senkrotrondan meydana gelen tanecik hızlandırıcısı.

— ANSİKL. Nükl. Hızlandırıcı elektrik gerilimi ile hızlandırılacak taneciğin yörüngesel hareketi arasındaki senkronizm, artan bir magnetik alanla elde edilir. Böyle makineler tanecikleri (genellikle protonlar) birkaç milyar elektron-voltluk enerjilere kadar hızlandırabilir.

Bu seviyede enerjilerle kozmik ışınlarda bulunan hemen hemen bütün taneciklerin incelenmesi mümkündür (bu yüzden bazen *kozmotron* adı kullanılır). Bu âletle sunî ve kontrol edilebilen bir kozmik ışın kaynağı elde edilerek bu enejiler kullanıldığında meydana çıkan yeni taneciklerin incelenmesi çok kolaylaşmıştır. Fransa'da Saclay merkezinde 2 milyar elektron-voltluk tanecikler üreten bir makine vardır. (L)

SENLİS, Fransa'da Oise idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Halatte ormanı ile Chantilly omanı arasında, Nonette ırmağı kıyısında; 11 200 nüf. Çok eski çağlardan kalma anıtlar. Tahta işçiliği. Makine ve elektrik malzemesi yapımı. — *İdare çevresi,* 183 300 nüf. (L)

SEN-MIN, Huang-ho'da (Çin) yer, Ordos'un büyük kıvrımının aşağı kesiminde. Irmağın rejimini düzenlemek ve bir hidrolik santralı beslemek için kurulmuş önemli baraj. (L)

SEN-MIN körfezi, Çin kıyılarında (Çı Kiang) körfez, Ning-Po'nun güneyinde. 1899'-da İtalya, Almanya'nın Çing-Dao ve Fransa'nın Guang-Cou-van'da kiraladığı topraklara benzer şartlarla burada bir toprak elde etmek istedi; ama başaramadı. (L)

SENNAR, Sudan'da şehir, Mavi Nil kıyısında (Mavi Nil ili), 8 000 nüf. Funci krallığının eski başkenti. Burada 1925'te kurulan baraj 0,9 km³ su tutar ve nehir seviyesini yükselterek El-Cezire'nin (Mavi ve Beyaz Nil arasında) sulanmasını sağlar. Baraj 1960'ta elektrik üretimi için düzenlenmiştir. (L)

SENNE, Belçika'da ırmak, Dyle'in kolu (sol kıyı); 103 km. Hainaut'da doğar, bugün büyük bir kısmı örtülmüş olan Hal ve Brüksel'i sular. Brüksel'in yukarısında bulunan ve Charleroi - Brüksel kanalının izlediği vâdisi, bir sanayi geçididir: metalürji, kimya ürünleri, dokumacılık. Irmağın ve kollarının kıyısında kâğıt fabrikaları kurulmuştur. (L)

SENNEP (Jean Jacques Charles PENNÈS, **Jehan** — denir), fransız karikatürcüsü. (Paris 1894). İlk karikatürlerini *Rire* ve *Sourire*'de yayımladı, 1920'den sonra *Action Française*'de siyasî fıkra yazarı oldu; sırasıyle *Candide*'e, *Echo de Paris*'ye, özellikle *Figaro*'ya desenler yaptı. Ayrıca albümler yayımladı: *Histoire de France* (Fransa Tarihi) [1930], *Départ à Zéro* (Sıfırdan Başlama) [1947]. *Charivari*'yi yönetti (1926 - 1927), *Vingt Fables de La Fontaine*'i (La Fontaine'den Yirmi Masal) [1928], Léon Daudet'nin birçok polemik eserini, Jean - Jacques Gautier'nin *Paris-sur-Scène* (Paris'ten Sahneler) adlı eserlerini resimledi (1951). [L]

SENNERHEİDE, Münster havzasının doğu bölgesi, Lippwald'ın eteğinde; bölge Vistül'ün soğuk döneminde kumul haline gelen Saale çağı buzul öncesi kumlarından meydana gelir. Fundalıklarla örtülüdür (*Geest*). [L]

SENNERT (Daniel), alman hekimi ve tabiat bilgini (Breslau 1572 - Wittenberg 1673). Wittenberg üniversitesinde ders verdi. Özellikle «atom tanecikleri» teorisini ortaya atarak ün kazandı; bu teoriye göre, her madde basit atomlardan meydana gelen moleküllerin birleşmesinden oluşmaktadır. Başlıca eserleri: *Epitome Scientiae Naturalis* (Tabiî Bilimler İncelemesi) [1618]; *De Chymicorum cum Aristotelicis et Galenicis Consensu et Dissensu Liber* (Aristoteles ve Galenus'a Uyan ve Uymayan Yönleriyle Bir Kimya Kitabı) [1619]. (M)

SENNETT (Michael SINNOTT, **Mack** — denir), amerikalı yönetmen (Danville, Kanada 1884 - Hollywood 1960). Sinemada bürlesk türünün yaratıcısıdır. Bir süre oyunculuk yaptı. Sonra D. W. Griffith'in yardımıyle 1912'de ilk filmini çekti. Aynı yıl Keystone company'yi, arkasından Griffith ve Thomas İnce ile birleşerek «Triangle» adlı yapım şirketini kurdu; Fatty, Buster Keaton, Harold Lloyd, Harry Langdon ve 1912'de Keystone'da oyunculuğa başlamış olan Charles Chaplin gibi güçlü komedyenleri çevresine topladı. Ayrıca komik unsurlar bulmakta usta olan senaryocularla işbirliği yaptı. Mack Sennett yapımcı ve yönetmen olarak büyük sinema klasikleri arasına girmiş pek çok kısa metrajlı komedi filmi yapmıştır. 1915'te «bathing girls» veya «bathing beauties» adını verdiği yüzücü kızlar topluluğunu (Birinci Dünya savaşının ilk «pin-up girls»ü) kurdu. (L)

SENO, Mali'de geniş ova, Bandiagara yarının eteğinde. Yüz kilometre kadar bir genişlikte doğuya doğru (Mossi kütlesinin başladığı tepelere kadar) uzanır. Hafifçe dalgalı olan ovada bitki örtüsünün tuttuğu kumul dizileri vardır. (L)

SENOGENETİK sıf. (fr. *cénogénétique* veya *caenogénétiqne*'ten). Biyol. Yakın menşeli karakterlere verilen sıfat. (L)

SENOGENEZ i. (yun. *kainos,* yeni ve *genesis,* oluşum > *cénogenèse* veya *caenogenèse*'den). Biyol. Yeni karakterlerin belirmesi.

— ANSİKL. Aynı türden olan ve aynı ana babadan gelen bireyler arasında, atalarının ilk tipine göre ufak tefek farklar bulunur; bu duruma *senogenez* denir. (L)

SENOGRAF i. (fr. *scénographe*). Senografya ile uğraşan sanatçı. || Sahne tekniği nazariyatçısı veya uygulamacısı. (L)

SENOGRAFYA i. (fr. *scénographie*'den). Tiyatro sahnesini, sahnenin düzenlenmesini ve sahnede kullanılan malzemeyi ele alan sanat ve bilim dalı. (L)

SENOMANİYEN i. (fr. *cénomanien*). Jeol. Bk. CENOMANİYEN.

SENONİYEN sıf. ve i. (fr. *sénonien*'den). Türoniyen ile Daniyen arasında yer alan üst tebeşir katına denir. (Senoniyende aşağıdan yukarıya doğru şu alt katlara rastlanır: *Koniyasiyen, Santoniyen, Maestrişsiyen.*) [L]

SENON'LAR, Eskiçağ Galyası'nda halk. Yukarı Yonne havzasında ve Langes yaylasının bir kısmında yerleşmiş olan Senon'ların başlıca şehirleri Sens, Melun, Montereau, Corbeil ve Auxerre idi. Senon'lar Sezar'ın tayin ettiği kralı kovdular ve Galya'nın, Vercingetorix'in yönetiminde giriştiği büyük karşı hücuma katıldılar. — Aynı adı taşıyan bir kelt kavmi M.Ö. 400'e doğru Alpler'i aşarak Ancona yakınında Adriya denizi kıyısına yerleşmişti; Roma'nın güçlükle fethedebildiği (M. Ö. IV. - III. yy.) topraklarında *Sena Gallica* (Senigallia) ve *Ariminium* (Rimini) kolonileri kuruldu (M. Ö. 283-268). [L]

SENOZİT i. (fr. *cénosite*). Miner. Bk. KAYNOSİT.

SENS, Fransa'da Yonne idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Champagne'ın doğu sınırlarında, *Senonais*'de, Yonne kıyısında; 24 600 nüf. Katedral. XVII. yy.dan kalma konaklar. Galya-Roma devrinden kalıntılar. Şehirde sanayi gelişmiştir: kasa fabrikası, sepi yerleri, elektrik malzemesi, plastik maddeler fabrikaları, bıçkıhaneler v.b. *İdare çevresi,* 76 200 nüf. (L)

SENSEN i. (ar. *simsim,* susam > *semsem*'den [?]). Ağızdaki kokuları gidermek amacıyle çiğnenen baharlı bir madde. (M)

SENSORİUM i. (*sensus,* duyu'dan lat. k.). Psikol. Bütün duyumların ortak merkezi. (L)

SENT i. (ing. *cent*). Bazı ülkelerde (Kanada, A.B.D., Felemenk v.b.) kullanılan para biriminin (dolar, florin v.b.) yüzde biri.

— ANSİKL. İlk defa güney amerika devletleri tarafından bağımsızlıktan sonra değişik tiplerde bakır *sent*'ler basıldı. 1792'de çıkan kanunla emisyon ayarlandı. Sent doların yüzde biri kabul edildi ve 264 bakır tanesinden meydana gelmesi şart koşuldu. 1873'te gümüş 20 sent'ler basıldı. Daha sonraları ise nikel 5, 3, 2, 1 ve yarım sentler basıldı. (L)

SENTA, Yugoslavya'da (Voyvodina) şehir, Tisza ırmağı vâdisinde; 24 900 nüf. Tarım pazarı ve sanayii. (L)

SENTAGMA i. (yun. *syn,* birlikte ve *tagma,* düzenli şey > fr. *syntagme*'dan). Leng. Birbiri arkasına sıralanan en küçük iki veya daha çok sentaks unsurundan (morfemler veya oluşturucular) meydana gelen bileşim (msl. *kitap-çı, insan hayatı, bayram bitti* v.b.). [Uygulamada sentagma, cümleyle kelime arasında yer alan bir kurucu tipini belirtir. Meselâ, *küçük çocuk, yolda karşılaştığım çocuk,* isim sentagmalarıdır; *uyu, derin derin uyu, bir elma ye, Ahmet'e bir kitap ver* fiil sentagmalarıdır (ing. *verb phrase*). Harris ve Chomsky'ye göre fiil sentagması yalnız fiil kökünü kapsar (fiil kökünü bazen çeşitli tümleçler de izleyebilir); yardımcı fiil ise ayrı bir kurucu meydana getirir.] (L)

SENTAGMATİK sıf. (fr. *syntagmatique*). Leng. *Sentagmatik dilbilgisi,* sentagma kurallarının bütününden meydana gelen üretici gramer. (Bk. ANSİKL.) || *Sentagmatik ilişki,* Saussure'de ve yapısal dilbilimde bir sentagmanın birbirini izleyen unsurlarını bağlayan zincirleme ilişkisi. (Bu anlamda sentagmatik ilişki, *paradigmatik ilişki* kavramıyle karşıtlaşır.) Bir bütün olarak kabul edilen sentagmaya bu sentagmanın bölümlerini bağlayan ilişki. (Bk. KURUCU.) || *Sentagmatik kurallar,* üretici gramerde, dolaysız kurucular biçiminde belli bir kategoriyi yeniden belirleyen yayılım kuralları. (Bk. KURUCU). *Eşanl.* BİLEŞİM KURALLARI, KATEGORİ KURALLARI.

— ANSİKL. *Sentagmatik* gramerin üretici biçimini Noam Chomsky oluşturdu (*Syntactic Structures,* 1957); Chomsky bu biçimin, yalnız *dolaysız kurucular* analizinin değil, ama genellikle, P. M. Postal'ın *Constituent Structure* (1964) adlı eserinde ortaya koyduğu gibi birçok yapısalcı sözdiziminin de incelemeyi amaç edindiği dil özelliklerinin ana hattını göz önünde tuttuğunu gösterdi. Chomsky, aynı zamanda, tabiî dillerin sözdizimleri için bu biçimin uygun olmadığını ve daha güçlü bir biçim (dönüşümsel biçim) içine sokulması gerektiğini de ortaya koydu. (Bk. ÜRETİCİ GRAMER. DÖNÜŞÜM.) Sentagmatik kurallar (bunlar dönüşümsel gramerde cümleleri doğrudan doğruya kapsamağa yaramaz; ama, yalnız, cümlelerin temelinde yer alan son *sentagmatik dizileri* içine alır ve derindeki yapının içine girer) kategorileri, belirgin görevleri ve söz dizimi ilişkilerini belirlemeğe yarar. Sentagmatik kuralların biçimi şu şekilde belirtilebilir:

$$XAY \rightarrow XZY$$

(A, tek bir sembolü [sözdizimi kategorisinin sembolü]; X, Y, Z, semboller dizisini [Z tek bir sembol, X ve X sıfır olabilir] belirtir; ok, sol yandaki dizinin daha sonra yerini sağdaki diziye bırakacağını anlatır). Başta yer alan belli bir unsurdan hareket ederek (C unsuru «cümle»yi belirtir), ya bir kurallar dizisini birbiri ardı sıra uygulayarak bir cümlenin türevi (veya daha doğrusu, sentagmatik son dizi) elde edilir.

X ve Y'nin sıfır olmasına veya olmamasına göre sentagmatik kurallar iki çeşittir: bunlar, çevre metinden bağımsız kurallar (ing. *context-free*) ve çevre metine bağımlı kurallardır (ing. *context-sensitive*); aynı şekilde, iki çeşit sentagmatik gramer vardır: *metne bağımlı* olan ve *metinden bağımsız* olan (metne bağımlı kurallar kapsamasına veya kapsamamasına göre). Bir cümlenin bir özne isim sentagması ve bunu izleyen yüklem fiil sentagmasından meydana gelebileceğini belirten

$$C \rightarrow İS + FS \qquad (1)$$

kuralı, çevre metinden bağımsız kuralın örneğidir. Nesne isim sentagması tarafından izlenen bir fiilin (F) geçişli olması gerektiğini (Fg) belirten

$$F + İS \rightarrow Fg + İS \qquad (2)$$

kuralı, çevre metine bağlı kurala bir örnektir (bu durumda X sıfıra eşittir, ama Y yani İS sıfıra eşit değildir); genellikle, uygulamadaki sebeplerle çevre metine bağlı kurallar biraz farklı bir biçimde gösterilir: meselâ (2) kuralı

$$F \rightarrow Fg/—İS$$

biçimini alacaktır; bu kuralda /—İS «çevremetinde —İS» anlamına gelir. Dönüşüm gramerleri henüz matematik incelemeleri için elverişli değildir ama sentagmatik gramerler ilgi çekici biçimsel incelemelere yol açtı; Luce, Bush ve Galanter yönetiminde *Handbook of Mathematical Psychology* (Matematiksel Psikoloji Elkitabı) [1963] adıyle yayımlanan kitabın «Formal Properties of grammars» bölümünde Noam Chomsky bu biçimsel incelemelere genel bir şekilde değinir. (L)

SENTAKS i. (yun. *syn,* birlikte ve *taksis* düzenleme'den fr. *syntaxe*). Dilbil. Dilbilgisinin cümle yapısını inceleyen bölümü: *Sentaks kuralları.* (Bk. ANSİKL.) || Bir devir veya yazardaki sentaks olgularının bütünü: *Cumhuriyet devri sentaksı. Tanpınar'ın sentaksı.*

— Modern mant. *Sentaks sistemi,* dili konuşanlara veya dildeki deyimlerin anlamına baş vurmadan dili bütünüyle biçimsel bir açıdan inceleme imkânını veren kurallar sistemi. Bk. ANSİKL.

— Psikopatol. *Sentaks bozukluğu,* dilde sentaks düzensizliği şeklinde ortaya çıkan bozukluk: şu belirtileri gösterir: cümlede parçalanma (telgraf üslûbu, kesik sözler), anlam için gerekli bazı unsurların atılması (eksiltili üslûp), cümleciklerin diziminde düzensizlik (konu dışı sözler, konudan konuya geçme).

— ANSİKL. Dilbil. *Sentaks,* önceleri kelimelerin cümle içindeki yerini, uyumunu ve görevini inceleyen bir bilimdi. Kuralcı bir bilim olarak öğretilen sentaks, doğru cümle kurmayı ve uyum sağlamayı amaç (meselâ Latince ile bugünkü Fransızca, İtalyanca, İspanyolca v.b.) edinirdi. XIX. yy.-ın ikinci yarısında tarihî dilbilimin gelişmesi, sentaksı dilbilgisini meydana getiren üç bölümden biri haline getirdi (öbür iki bölüm fonetik ve morfolojidir). *Tarihî sentaks,* dilin iki dönemi arasında cümleyle onun kurucu unsurlarının geçirdiği dönemi inceler. *Karşılaştırmalı sentaks,* bu verileri aşmağa ve birçok dilin eski hallerini karşılaştırarak bu dillerin türediği anadilin sentaksını bulmağa çalışır. Karşılaştırmalı sentaks, ele aldığı konu çok kesin sonuçlar çıkarmağa elverişli olmadığı için karşılaştırmalı morfoloji ve fonetik kadar başarı gösteremedi.

SENNEP
Salacrou'nun «An Mil» adlı piyesindeki Savonarole rolü ile Charles Dullin'i konu alan bir karikatürü

XX. yy. başına kadar yalnız tarihî sentaks bilim konusu olarak kabul edildi; tasvirî sentaks, pratik bir inceleme alanı olarak kaldı. F. de Saussure okulu eşzamanlı dilbilimi yaratarak dilin çeşitli dönemlerini tasvirî sentaksın sınırları içine soktu. Sentaks şu bölümlere ayrılır: kategoriler sentaksı (isimlerin cinsliği ve sayısı, fiil çatısının, kiplerin ve zamanların kullanımı v. b), görevler sentaksı (özne, fiil, yüklem, tümleç), uyum sentaksı.

Günümüzde sentaks, bölümleri birbirine bağımlı bir bütün meydana getiren dilin cümle sistemini ortaya koymağa çalışır.

— Modern mant. *Sentaks sistemi,* birçok *sembol*'den (veya *harf*) meydana gelen bir kelime hazinesini (harflerin sınırlı dizileri kelimelerdir) ve bir formülün bir *tez* (veya *nazariye*) olup olmadığını belirten yapım kurallarını kapsar.

İncelenen sentaks sistemlerinin birçoğunda ispat kuralları şöyledir: bazı formüller *başlangıç tezi* olarak ortaya atılır; *dolaysız türeme* kuralları, bir formülden dolaysız olarak birçok başka formülün bir veya türeyip türeyemeyeceğini belirleme imkânını verir. Tezlerin bütünü, başlangıç tezlerini kapsayan formüller bütününün en küçüğüdür ve dolaysız türeme sayesinde değişmezlik kazanmıştır. (L)

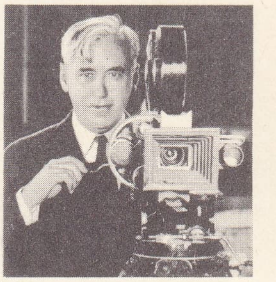

Mack SENNETT

Senta Meydan muharebesi. Bk. ZENTA MEYDAN MUHAREBESİ.

SENTETİK sıf. (yun. *synthetikos*'tan fr. *synthétique*). Sentezle ilgili; sentezle yapılan: *Sentetik metot.*

— Biyol. *Sentetik evrim teorisi.* Bk. ANSİKL.

— Kim. Sentezle üretilen: *Sentetik amonyak.*

— Leng. *Sentetik diller.* Bk. BİREŞİMLİ *diller.*

— Mant. *Sentetik «a priori» yargı,* yüklemi konuda bulunmayan ama bununla birlikte deneye ihtiyaç göstermeyen yargı. (Kant'a göre bu, aklın özel bir yatkınlığından doğmaktadır.) || *Sentetik yargı,* Kant felsefesinde, yüklemi, konuda, «a priori» olarak bulunmayan yargı.

— ANSİKL. Biyol. *Sentetik evrim teorisi* değiştirilmiş bir yeni Darwin'cilik yahut yeni-darwin'ci tezlerle değişinimci tezlerin bir sentezi sayılabilir. Bu teorinin en önde gelen temsilcilerinden biri amerikalı G. G. Simpson'dır. Ona göre evrimin gelişme yönü, gelişmenin mekanizmasını yöneten genetik yapı ile gelişmeye kılavuzluk eden tabiî ayıklanma arasındaki karşılıklı etkiyle belirlenir. Değişinimler imkânlar sağlar, ayıklanma ise yolu tayin eder. Bu görüşün öne sürdüğü ayıklanma, az elverişli olanların ölümüne dayanan Darwin'in tabiî ayıklanmasıyle tıpa tıp aynı değildir. Bu ayıklanma, tek başına Mendel kanunlarına dayanan mekanizmanın sağlayama-

yacağı genetik kombinezonlar ve sistemler doğurur. Bu «yaratıcı ayıklanma» şiddeti ve doğrultusuyle belirgin bir vektör sayılabilir. Özgün bir nazariye olan sentetik teori, ilgi çekici ve olumlu görüşler taşıdığı için yeni ufuklar açtı. Fakat ciddî tenkitlere de sebep oldu. Matematik formüller ve muhakemeler, halkların genetiğinde önemli bir yer tutar. Bu teorik ve ideal düşüncelerin, tabiatta veya tarım ve hayvan yetiştiriciliğinde olup biten olaylara uygunluk derecesi nedir? Halkların genetik yapısı ve değişimler üstünde etki gösteren o güçlü ayıklanma her türlü evrimi, canlılık olaylarının tümünü açıklayabilir mi? Her açıklayıcı teori gibi sentetik teori de bazı olaylara uygun bir açıklama sağlar, ama bütün insanları tatmin edici genel bir açıklama getirmekten uzaktır. (L)

SENTEZ i. (yun. *synthesis*'den lat. *synthesis* > fr. *synthèse*). Bireşim.

— Biyol. Organizmaların yaşaması, büyüyüp çoğalması için gerekli yapı, onarım ve enerji maddelerini yapmak amacıyle canlı hücrelerin içinde olup biten karmaşık kimyasal işlem. Bk. ANSİKL.

— Kim. Basit maddelerden bileşikler veya bileşiklerden başka bileşikler elde etmek için yapılan işlem. Bk. ANSİKL.

— Mim. Sistematik tasarım sürecinde kesin olarak belirlenmiş bellibaşlı üç safhadan (analiz, *sentez*, değerlendirme) biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. Organizmaların, yani canlıların sentezlemeleri gereken maddeler çok karmaşıktır; bunların molekül yapısı önemli miktarda enerjiye ihtiyaç gösterir. Bu enerji, ya yeşil bitkilerde ve bazı kırmızı bakterilerde olduğu gibi güneş ışığından elde edilir (bu çeşit *sentez*'e *fotosentez* denir), ya egzotermik kimyasal tepkimelerle molekül ağırlığı az olan bazı maddelerden sağlanır (kimyosentez), ya da hayvanlarda olduğu gibi karmaşık yapılı organik maddeleri ayrıştırıp yakarak elde edilir. Fotosentez ve kimyosentez canlının kendi besinini yapmasına imkân verir; yani fotosentez yapan canlılar tamamen madenî bir ortamdan su ve suda erimiş maden tuzlarını, havadan karbon dioksit, azot ve oksijen alarak besin yapar. Buna karşılık hayvanlar, yeşil olmayan bitkiler (mantarlar) ve bakterilerin çoğu dış beslektir; yani doğrudan doğruya veya dolaylı olarak veya onlarla bir arada ortak yahut asalak ve çürükçül yaşayarak beslenir.

Kimyasal bakımdan bütün glüsitlerin, HOCH grubu polimerleşmesinden, yağların indirgenmeyle glüsitlerden, protitlerin glüsit türevleriyle birleşen nitratlarla amonyak tuzlarından oluştuğu sanılmaktadır; yalnız prototrof denen küçük bir grup (mavi suyosunları, toprakta ve baklagillerde yaşayan «azot tutucu» bakteriler) doğrudan doğruya havanın azotundan yararlanabilir.

— Kim. *Kimyasal sentez*'in çok büyük önemi vardır: 1. teorik bakımdan önemlidir; çünkü yeni maddelerin yapılması veya tabiatta bulunanların yeniden hazırlanmasında kimyacıların duydukları tatminin ötesinde, sentez, hazırlanan maddelerin yapı ve bileşimi hakkında değerli bilgiler verir; 2. uygulama alanında önemlidir, çünkü değeli bir madde sentezle daha ucuz ve daha kolay elde edilebildiği gibi, sentez, tabiî karışımlardan çıkarılandan daha saf olan maddeler verir.

İnorganik kimyada, birçok sınaî sentez vardır; bunlar arasında sülfürik asidin, amonyak gazının, nitrik asitin ve hidroklorik asitin sentezleri sayılabilir. (Bk. bu maddeler.) Organik kimyada sentez için diğer etkiler de gerekir. Berthelot, «hayat gücü» olmadığını ve organik maddelein sentetik olarak üretilebileceğini ispat etmek için birçok organik bileşiğin tam sentezini yaptı. Bu bilgini izleyenler çok büyük sayıda tabiî maddeyi sentez yoluyle ürettiler. Fakat sentez, tabiî bileşiklerden çok daha fazla miktarda tabiatta bulunmayan organik bileşikler elde edilmesini sağladı. Bazıları tabiî ürünlerin yerini aldı (ilâçlar, boyarmaddeler, parfümler, elastomerler, eriticiler, reçineler v.b.) ve bazen bilinmeyen özellikler (patlayıcı) gösterdiler.

Teorik sentezler arasında olduğu kadar pratik sentezler arasında da iki bölüm ayırt edilir: elementlerden hareket eden *tam sentez;* tabiî bileşiklerden hareket eden *kısmî sentez.* Kısmî sentez halinde «sentez» kelimesinin başlangıçtaki anlamı çok değişti ve günümüzdeki dilde «elverişli dönüşüm» sözüyle aynı anlamı kazandı. Bundan dolayı steroit hormonunun kolesterolden elde edilmesine «sentez» deniyor, halbuki bu işlem gerçekte bir molekülün basitleştirilmesidir.

— Mim. Planlama bilgileriyle programın analizi yapıldıktan sonra, bunların belli bir veya birkaç biçim kazanmış olarak değerlendirme safhasına ve son çözüme aktarılabilmesi için önce sentez sürecinden geçmeleri gereklidir.

Bu birleştirme ve bütünleme safhasında, belli teknik ve metotlarla alt çözümler ve bunlardan oluşan çözüm alternatifleri geliştirilir. Mimar, sentez safhasında yaratıcı gücünü kullanır. (LM)

SENTİGRAFİ i. (fr. *scintigraphie*). Tıp. fiz. Bir organizmaya radyoaktif bir madde şırınga edildikten sonra, bu maddeyi tespit eden organ karşısına ışığa duyarlı bir yüzey koyarak elde edilen resim. (Sentigrafi, sentigram*:n sağladığı bilgilere benzer bilgiler verir.) [L]

SENTİGRAM veya **SENTİLOGRAM** i. (fr. *scintigramme* veya *scintillogramme*). Tıp. fiz. Organizmaya, uygun bir radyoaktif madde verildikten sonra bazı organların yaydığı radyoaktif ışınların grafik halinde kaydedilmesi.

— ANSİKL. *Sentigram* bazı radyoaktif maddelerin özel bir organ üzerine seçerek tespit olması olayına dayanır. Böylece tiroit bezinin tespit ettiği radyoaktif iyot, guatr veya bir guatı düğümcüğünün bulunması halinde bezin bir bölgesi çalışmaz veya aşırı çalışırsa, farklı bölgelerin davranışlarını inceleme ve değerlendirme imkânı verir.

Karaciğerin Kupffer hücreleri üzerine tespit olan radyoaktif altın da bu organda çeşitli bölgelerinin çalışmasını değerlendirmeğe, klinik muayene ve adyografiyle elde edilen bilgileri sentigramın sonuçlaıyle karşılaştırmağa yarar. (L)

SENTİLATÖR i. (fr. *scintillateur*). Nükl. Elektriklenmiş tanecikleri, flüorışıl bir ekran üzerinde meydana getirdikleri pırıldamalarla bulunmağa ve saymağa yarayan cihaz.

— ANSİKL. İki tip *sentilatör* vardır. *Organik sentilatörler*'de etken madde genellikle benzen veya benzen türevlerinden biri olan billûrlaşmış halde naftalin ya da antrasendir. Hareket halindeki yüklü tanecik, moleküllerini uyarılmış hale getirir, sonra bu molekülller bir ışık ışınımı yayarak yeniden temel hallerine döner. *İnorganik sentilatörler,* sodyum iyodür, potasyum iyodür veya içinde eser halinde yabancı madde (msl. talyum) bulunan sezyum iyodür gibi billûrlardan yapılır. Bu sentilatörlerde gelen tanecik, billûrun bir elektronunun yerini değiştirmesine yol açar; bu olay yabancı maddenin atomunda bir iyonlaşma meydana getirir ve ışık yayınımı ile birlikte bir iyonla bir elektron yeniden bileşime girer. Sentilatörler, daima çok zayıf bir ışık ışımasının doğurduğu elektrik işaretlerini kuvvetlendiren fotoçoğaltıcılara bağlanır. (L)

SENTİLOMETRE i. (fr. *scintillomètre*'den). Astron. Bk. PIRILDAMAÖLÇER.

— Nükl. Bir fotoçoğaltıcıyle birleştirilmiş sentilatör billûru ışınım detektörü. (Kristal üzerine bir taneciğin düşmesiyle küçük bir flüorışıl leke meydana gelir; bu lekenin deteksiyonu fotokatotla yapılır.) [L]

Sentimental Journey Through France and Italy (A) [Fransa'da ve İtalya'da Duygulu Bir Yolculuk], Lawrence Sterne'in eseri (1768). *Tristram Shandy*'yi hatırlatan bir hava içinde yazılmış olan bu eser, bazen hoş, bazen melankolik bir özellik taşıyan alaycı ve fantezili düşünce ve tasvirlerden kurulmuştur. (L)

SENTİNUM. Esk. coğ. İtalya yarımadasında şehir, bugünkü Sassoferrato (Umbria) yakınında; Etrüskler, Samniumlular ve Umbrialılar konsül Fabius Rullianus ve Decius Mus'a burada yenildiler (M.Ö. 295), Decius Mus da burada öldü. (L)

SENTİUSLAR, Galya'da halk, Romalıların Alpes Maritimae (Alpes Maritimes) eyaletinde yaşardı; başlıca şehirleri: *Dinia* (Digne) ve *Sanitium* (Senez) idi. (L)

SENTOL i. (fr. *synthol*). Kim. Karbon monoksidin basınç altında katalitik hidrojenlenmesiyle elde edilmiş sentetik yağa verilen ad. (L)

SENTON sıf. (önek *syn* ve yun. *tonos*, gerilim'den fr. *syntone*). Psikol. Çevresiyle uyumda olan kişi için kullanılır. (Jung'un dışadönük'üne, Bleuler'in siklotim'ine tekabül eder.) [L]

SENUFOLAR, Batı Afrika'da zenci halk. Fildişi Kıyısı'nın kuzeyinde ve Mali ile Yukarı Volta'nın birleştiği yerde yaşarlar. Sayıları 550 000 kadardır. El sanatlarında ileridirler. Senulfoların yaptığı heykelcikler çok ilgi çekicidir. Kımızı, siyah veya beyaz renkli oldukça hantal kadın heykelleri mali ve fildişi kıyısı üslûpları arasında bir geçiş üslûbu meydana getirir. Dinî törenlerde kullanılan maskeler çeşitli işaretlerle süslü üslûplaştırılmış insan başlarını canlandırır. Ayrıca süslü makaralara da rastlanır. (L)

SENURES veya **SİNNURİS,** Mısır'da şehir, Yukarı Mısır'da (Fayyum ili) Fayyum'un kuzeydoğusunda; 29 100 nüf. (L)

SENYÖR i. (lat. *senior,* daha yaşlı'dan fr. *seigneur*). Mülk sahibi feodal. || *Teşm. yol.* Mülk sahibi, mutlak hâkim. (L)

SENYÖRLÜK i. (*senyör*'den *senyör-lük*). Bir kimsenin, senyörü olduğu toprak üzerindeki hukuku, iktidarı ve otoritesi. || Senyöre ait toprak.

— ANSİKL. Tar. *Senyörlük* V. yy.dan itibaren ortaya çıktı. Senyörlüğü feodaliteden ayırt etmek hayli güçtür. «Tâbi» ve «metbu» terimleriyle «kesenekçi» (mültezim) ve «senyör» terimlerinin dile getirdiği gerçekler arasında belli bir yakınlık vardır. Ama bu terimler farklı sosyal sınıflarla ilişkilidir. Bir senyör, kesenekçileri olan kimsedir. Bir senyörlük fiefi, tabileri (vasallar) ve kesenekçileri kapsayan bir fief'tir. Demek ki bazı feodal yönetimler senyörlük özelliğini taşımayabilir. Senyörlük, toprak ve insan unsurları açısından bir bütün meydana getirir. Bu yönetim tarzında, belirli bir arazi, serbest veya toprağa bağlı bir işletme ilişkisi, senyörlük hakları yani kesenekçinin aidat ve yükümlülükleri, çeşitli tekeller, kısıtlamalar ve vergiler söz konusudur. Fransa'da ihtilâl öncesi döneminin sonlarında senyörlük düzeni çözülmeye yüz tutmuştu. Genellikle, hükümran senyörlükleri (kontluk, düklük, markilik), hükümran olmayan senyörlükleri (baronluk, vikontluk ve herhangi bir unvanı kapsamayan adlî senyörlükleri birbirinden ayırt etmek âdet olmuştur. *En yüce fief senyörü* kralın kendisiydi ve bütün tımar sahipleri ona bağlıydı. Ortaçağ sonunda senyörsüz kimse kalmamıştı. Senyörlük özellikle Almanya'nın Batı ve Güneyi ile Fransa'nın kuzeyinde yaygındı. İspanya'da senyörlük hakları daha sınırlıydı. İngiltere'de ise bu bakımdan belli bir geri kalmışlık göze çarpıyordu. Ortaçağda italyan şehirlerinde, senyörlük, yürütme yetkisine sahip başlıca yüksek görevdi ve komünlerdeki buhranların çözülmesi ihtiyacından doğmuştu.

Çoğunlukla halk iradesinin ürünü olan senyörlük zamanla prenslik haline geldi. Çeşitli biçimler alan senyörlük, yüksek bir memurun başa geçmesinin, askerî bir şefin hâkimiyet kurmasının, etkili bir vatandaşın otorite sahibi olmasının veya güç sahibi yabancı bir kimsenin (papa veya kral) yönetimi ele almasının sonucuydu. Bu sonuncu durumda, senyörlüğü kuran kimse, kendisini zorla kabul ettirmiyor, bir koruyucu bulmak ihtiyacını duyan komünün isteğiyle iş başına geliyordu. Senyörlüğü elde eden kimse bütün yetkileri ele geçirmek, hayatının sonuna kadar yönetimin başında kalmak ve komşu şehirleri hâkimiyeti altına almak istiyordu. Bundan ötürü, XIV. ve XV. yy.da İtalya'da senyörlükler prenslerin eline geçmişti. Bu arada, Venedik senyörlüğü çeşitli kurumlarıyle bir hükûmet niteliği taşıyordu. (L)

SEO DE URGEL, katalanca **Seu d'Urgel,** İspanya'da Katalonya'da (Lerida ili) şehir, Segre'nun yukarı vâdisinde, Andor-

ra vâdilerinin güney ağzında; 7 200 nüf. Turistik merkez. (L)

SEPÂ blş. i. (fars. *se*, üç ve *pā*, ayak'tan *se-pā*, üç ayaklı). *Esk.* Sehpa. (M)

SEPARANDA çoğl. i. («ayrı bulundurulması gereken şeyler» anlamına lat. k.). Eczc. Zehirli olduğu için ayrı bir dolapta saklanması gereken ilâçlar. Bk. ZEHİRLİ. (L)

SEPED i. (fars. k.). *Esk.* Sepet. (M)

SEPEDON i. Bataklık bitkilerinde yaşayan uzun sinek; suyun yüzünde sıçrayarak hareket edebilir. (İlmî adı *Sepedon sphegeus*. Sikloraf sineklerin *sciomyzidae* familyasından.) [L]

SEPEK i. *Halk dili.* Değirmen taşının eksenine verilen ad. (M)

SEPELEK i. (*sepelemek*'ten *sepele-k*). [Yalnız *sersem sepelek* şeklinde kullanılır.] Bk. SERSEM. (M)

SEPET i. (fars. *seped*'den). Saz, kamış veya ince söğüt dallarından örülen, genellikle yiyecek ve eşya taşımak için kullanılan saplı veya sapsız koyacak: *Ellerinde sepetler, başlarında yün sargılarla caddeden geçen tek tük insanlarda gidecekleri yere bir an evvel yetişmek isteyenlerin telâşı vardı* (R.N. Güntekin). *O sabah kolumda sepet, ekmek almağa inmiştim* (Orhan Kemal). Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. (*Birine*) *Sepet havası çalmak. Argo.* İşinden çıkarmak, sepetlemek, kovmak. || *Sepet kafalı. Teklz.* Akılsız, beyinsiz. || *Sepette pamuğu olmamak. Teklz.* «Bilgisiz, boş kafalı» anlamlarında kullanılır. || *Karamürsel* (veya *Karamursal*) *sepeti.* Bk. KARAMÜRSEL. || *Karamürsel* (veya *Karamursal*) *sepeti sanmak.* Bk. KARAMÜRSEL.

— Arıc. Saman veya sazdan örülü arı kovanı.

— Balıkç. *Büyük terazi sepet,* denizde ıstakoz ve langust avlamak için kullanılan terazi sepet. || *Huni sepet,* huni biçiminde büyük balık ağı. (Bk. ANSİKL.) || *Terazi sepet,* çatallı bir odun parçasıyle suya sarkıtılan terazi biçiminde sapsız sepet.

— Büro. *Evrak sepeti,* madenden veya tahtadan yapılmış, içine bekleyen mektupların ve evrakın konulduğu, büro üzerinde duran bir çeşit düz sepet. || *Kâğıt sepeti,* tahtadan, madenden veya deriden yapılmış, içine gereksiz kâğıtları atmağa yarayan kap.

— Değirmencilik. *Değirmen sepeti,* değirmen eleği.

— G. santl. *Sepet işi,* sepet gibi saz veya dalla örülerek yapılmış eşya.

— Kıyf. *Esk.* XVIII. yy.ın ilk yarısında Fransa'da giyilen, balina veya hasır otuyle şişirilerek kalça kısmında birçok daire meydana getirilmiş bir tür etek.

— Mal. *Esk. Sepet tımarı,* Osmanlı devletinde sahibinin ölümünden sonra başkasına verilmeyen tımar. (Devlet ileri gelenlerine yemeklik olarak verilen bu tımarlara ait kâğıtlar, tevcih yapılıncaya kadar bir sepetin içinde bulundurulduğu için bu adla anılırdı.)

— Taşıt. Bisiklet veya motosikletin yan tarafına tutturulan ve yerle teması olmayan, sürücüden başka kişilerin oturması için yapılmış ek araba.

— Terz. *Dikiş sepeti,* iğne, iplik, yüksük, makas v.b. dikiş malzemesinin saklandığı küçük sepet.

— ANSİKL. *Sepet* başlıca şu kısımlardan meydana gelir: dip, kollar, *simit* adını taşıyan temel takviyesi, *kenar* denilen üst kısım takviyesi ve dilim adı verilen ara kısım. Sepetin bir kapağı, bir kilit düzeneği ve kulpları olabilir. Sepeti meydana getiren sorgun sürgünleri bitişikse bu sepete «dolgulu», değilse «delikli» denir.

— Balıkç. *Huni sepet,* keten, kenevir veya Naylon ağından yapılmış ve eşit aralıklarla gittikçe daralan sorgun çemberleri geçirilmiş bir torbadan meydana gelen balık avlama aracıdır. Balıkların kaçmasını önleyen bir huniyle biten ağız kısmı, yuvarlanmayıp dibe iyi tutunması için, bir yarım çemberle donatılmıştır. Torbanın dip tarafı büyük bir taşa veya çamura çakılmış

sepet satıcıları, Nijerya, Afrika

bir ağaç ya da demir kazığa bağlanır. Huni sepetten akıntının ters yönünde yerleştirilir.

◆ Sıf. Sepet gibi örülerek yapılmış: *Sepet abajur.* || Bir sepetin aldığı miktar: *İşte bir pınar başındayım; oluğun altına bir sepet iri, olgun, renkli şeftali koymuşlar* (R. H. Karay). *Yerde iki tabla ve üç sepet incir* (B. Felek). || *Sepet sandık,* sepet gibi örülmüş ve çoğunlukla üzeri meşinle kaplı sandık.

— Mim. ve Süs. santl. *Sepet bezek,* içinde çiçek veya meyveler bulunan dar ve yüksek bir sepet biçiminde süs. (XVIII. yy.ın karakteristik motiflerindendir.) || *Sepet kulpu* (*kemer*). Bk. SEPETKULPU.

— Radyotek. *Sepet sargı,* yüksek frekans sargılarında dağılmış sığayı azaltmak için kullanılan sargı usulü. (Ardışık sarımlar bir silindir yüzeyi boyunca sarılır ve bir sepet görünüşü alır.) [ML]

SEPETÇİ i. (*sepet*'ten *sepet-çi*). Sepet yapan veya satan kimse.

— Bot. *Sepetçi söğüdü.* Bk. SÖĞÜT.

— Sepetçilik. *Sepetçi kaması,* küçük ucu kanatçık biçiminde yontulmuş, söğüt dallarını cebire haline sokmadan parçalara bölmeğe yarayan armut biçiminde sert ağaç parçası. (ML)

SEPETÇİK i. (*sepet*'ten *sepet-çik*). Zool. İşçi arıların art bacaklarında altbacak bölümünün dış yüzünde bulunan ve çiçektozu biriktirmeğe ve taşımağa yarayan uzun çukur. (Çiçektozu topağı «tarak» denilen bir dizi eğri kıllarla sepetçikte tutulur.) || Kınkanatlı bazı böceklerde, özellikle bitki bitlerinde, altbacağın sonunda, ayağın bağlı bulunduğu oyuk. (L)

Sepetçiler köşkü, Sirkeci ile Sarayburnu (İstanbul) arasında köşk. Murad III zamanında, Koca Sinan Paşa tarafından yaptırıldı. İlk adı *Kasrı Âli* idi. Sonra *Sinanpaşa köşkü* adıyle anıldı. Köşkün yapım masrafına Bostancı ocağına bağlı sepetçiler de katıldığından zamanla bugünkü adını aldı. Sultan İbrahim zamanında onarım gördü (1643). Bir süre Harbiye nezaretinin ecza deposu olarak kullanıldı. Bugün yıkık durumda olan köşkün sur bedenine kurulmuş yüksek bir bina olduğu, üst katında boydan boya bir balkon uzandığı biliniyor. (M)

SEPETÇİLİK i. (*sepetçi*'den *sepetçi-lik*). Bitkilerin odunlaşmamış saplarını uzunlamasına yararak veya olduğu gibi kullanarak örgü eşya yapımı. (Bu işte kullanılan bitkilerin bellibaşlıları bodur söğüt ve hint kamışıdır.)

— ANSİKL. *Sepetçilik*'te, çok çeşitleri olan bodur söğüt ve hint kamışının yanı sıra kestane ağacı, fındık ağacı, siyah akça ağacı çubukları, saman sapı, sazlar, neftyağı, ayrıca kontrplak ve plastik maddeler (naylon) kullanılır. Eski zamanda, daha ağaç ve dokuma işinden ilham alındığı sırada bu sanayi çok gelişmişti. Tanelerin dövülmesinde kullanılan kalbur makinesinin gelişmesi, savurma sepetinin kullanılmasını kaldırdı. Vaktiyle sepetçilik tarımsal bahçıvanlıkla, bağcılıkla, balık yetiştiriciliğiyle ve ev işleriyle ilgili elle yapılan eşya ihtiyaçlarını karşılardı. Sepetler, tahta ve karton ambalajların yaygınlaşmasıyle gerilemeğe başladı. Fakat ince sepetçilik, özellikle lüks sepetçilik, ağaç iskeletlerin zarif süslemesini (çiçekçilere ait maddeler) temin ederek, gelişti. Mobilyacılık dalında takdir edilen hint kamışından sandalye ve koltukla, sepetçilik sanatlarını ilerletti.

Türkiye'de eskisi kadar çok olmamakla birlikte bugün de çeşitli yörelerde, bölgesel bitki ve ağaçlardan yararlanılarak sepet örülür. Bunun yanı sıra sepetçilik, Anadolu ve Trakya'da özellikle gezginci veya yerleşik çingeneler tarafından yapılır. Sepet yapımında, söğüt, hayıt ve fındık dallarıyle hint kamışı v.b. malzeme kullanılır. (ML)

SEPETÇİOĞLU bls. i. (*Sepetçioğlu*'nun adından). Folk. Kuzey Anadolu'da ve özellikle Kastamonu dolaylarında yaygın bir halk oyunu.

— ANSİKL. Folk. Erkekler tarafından oynanan türkülü bir oyundur. Açıkta davul ve zurna ile, kapalı yerlerde, saz veya bağlama eşliğinde oynanır. Zeybek türünde bir oyundur. Bir veya birden fazla kişi katılabilir. Sepetçioğlu'nun kim olduğu, *Sepetçioğlu* zeybeğinin nasıl doğduğu hakkında, halk arasında yaygın bir söylenti vardır. Buna göre Sepetçioğlu Osman Efe, Araç ilçesinin Boyalı bucağında yaşadı; zamanın ileri gelenlerinden birinin kızına âşık oldu, kız da onu sevdiği için birlikte kaçtılar. Çevrede, sözü geçen bir kimse olan kızın babası durumu öğrenince «Osman Efe hükûmete baş kaldırdı» diyerek hükûmet kuvvetlerini Sepetçioğlu'nun üstüne yolladı. Şiddetli bir çarpışmadan sonra Osman

senufo heykelciği (özel koleksiyon)

sepet ören Amazon yerlisi

sepet örenler

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE ; Histoire de l'Humanité

Efe yaralandı, kız da baş kaldıranlardan biri olarak tutuklandı. Osman Efenin, yaraları sarılınca, arkadaşlarını toplayarak cezaevini bastı ve kızı kurtardı; fakat hükûmet kuvvetleri tarafından tekrar yakalanarak İstanbul'a gönderildi. Padişah Osman Efeyi ve kızı dinledikten sonra ikisini de affetti. (M)

SEPETKULPU blş. i. Mim. (Yapılarda) yayvan kemer. (M)

SEPETLEMEK geçl. f. (*sepet*'ten *sepet-lemek*). [Bazı meyveleri] Sepete koymak, yerleştirmek. || *Teklz.* Kovmak.

◆ **Sepetleme** i. Sepetlemek eylemi. || Zf. Aykırı.

◆ **Sepetlenmek** edilg. f. [Bazı meyveler için] Sepete konmak, yerleştirilmek. || *Teklz.* Bir yerden uzaklaştırılmak, kovulmak. (M)

SEPETLİ sıf. (*sepet*'ten *sepet-li*). Sepeti olan, sepeti bulunan.

— Kıyf. *Esk. Sepetli fistan,* XVIII. yy. sonlarına kadar Avrupa'da moda olan ve daha sonra Osmanlılara geçen bir elbise çeşidi. (Elbisenin etek kısmı balina balığı kemiklerinden ince çemberlerle sepet gibi kabarık bir şekilde yapılırdı. Böylece elbisenin eteği şişkin ve çok kumaşlı olurdu.) [M]

SEPETLİK sıf. (*sepet*'ten *sepet-lik*). Sepet yapmağa elverişli olan: *Söğüdün bu ince dalları tam sepetlik. Sepetlik sazlar.* || [...] *sepetlik,* [...] sepet dolduracak miktarda: *Bu asmada ancak üç sepetlik üzüm var.*

◆ **İ.** Anat. Karnın göbek çukuru etrafındaki kısmı.

— İnş. Yapıda çıkıntı. (ML)

SEPHİYE i. (ar. *sebḥ* > *sebḥiyye*'den). *Esk.* Yüzme.

— Denizc. *Sephiye sarnıcı* (veya) *sephiye tankı*), can filikalarının batmasını önlemek için, iki kenarı boyunca içine yerleştirilen, ince galvanizli saçtan yapılmış tanklar. (M)

SEPİ i. (esk. türk. *sepmek,* hazırlamak'tan *sep-i*). Deric. Deri, post veya kürkleri kullanılabilecek duruma getirmek için uygulanan işlemlerin tümü. *Eşanl.* TABAKLIK. || Sepi çubuğu, kürklerin tozunu almada kullanılan ince tahta çubuk. Sepi maddesi, yumuşaklık ve çürümezlik vererek deriyi köseleye dönüştürmeğe yarayan kabuk, tok veya hulâsa halinde bitkisel madde. || *Sepi şerbeti,* tabakhanelerde kullanılan asit ortamlı tanen şerbeti; tanenli bitkisel maddeler suya yatırılarak elde edilir. || *Sepi tozu,* eskiden sepileme işinde kullanılan meşe palamudu tozu; aynı amaçla övütülüp toz haline getirilmiş odun: *Deri bir çukurda sepi tozu tabakası arasına yatırılır.* || *Sepi vermek,* bir kürkü işlemek.

◆ **Sepili** sıf. Sepilenmiş, tabaklanmış: *Sepili deri.* (ML)

SEPİA i. Mürekkepbalığının ilmî adı. (L)

SEPİCİ i. (*sepi*'den *sepi-ci*). Deric. Sepi işiyle uğraşan kimse, tabak.

— Patol. *Sepici egzeması,* sepicilikte kullanılan yakıcı maddelerin etkisiyle sepici işçilerin parmaklarında meydana gelen derin yaralardan ibaret hastalık. (Bu yaralar çok ağrılı olur ve zor iyileşir.) [ML]

SEPİCİLİK i. (*sepici*'den *sepici-lik*). Deric. Sepicinin yaptığı iş, tabaklık. (M)

SEPİD sıf. (fars. *sepîd*). *Esk.* Beyaz, ak: *Ol riş-i sepid ile yine eylemeyip şerm* (Nabi). || *Çeşm-i sepid. Mec.* Feri kaçmış, donuk göz. || *Zemin-i sepid,* beyaz yer. (M)

SEPİDEDEM blş. i. (fars. *sepide* ve *dem*'den *sepîde-dem*). *Esk.* Sabahın erken saatinde gökyüzünü kaplayan hafif aydınlık, sabah aydınlığı: *Sepidedem ki olup dide habdan bidar / Huruşa başladı nagâh serde derd-i humar* (Nedim). [M]

SEPİDİA i. Üzeri diken gibi sivri kabarcıklarla dolu, meşin gibi sert, sarı kabuklu çöl böceği. (Kınkanatlıların *tenebrionidae* familyasından.) [L]

SEPİLEME i. (*sepilemek*'ten *sepile-me*). Deric. Ham deriye, kösele veya vidala haline getirmek için uygulanan bir seri işlem.

— ANSİKL. *Sepileme,* insanların kurduğu sanayilerin en eskilerinden biri olsa gerek. Gerçekten, nemli halde yumuşak olan memeli hayvan derileri, kurutulunca, boynuzsu bir sertlik kazanarak kullanılmaz duruma gelir. Tarihöncesine ait bazı âletlerin, derileri işlemekte kullanılmış olması gerçeğe yakın görünüyor. Derilerin dumana tutulduğu veya birçok defa yağlı maddelerle ya da nil akasyası yemişleriyle işlendiği zannedilmektedir. Bazı deriler, hâlâ Senegal'de yetişen *arabistan akasyası* yemişleriyle sepilenir (bu yemişlerin içindeki tanen miktarı nil akasyasınınkine yakındır). Mısırlıların şap kullanmış olmaları mümkündür. Vindonissa (şimdiki Argovia kantonu) ordugâhındaki romalı lejyonerlerin kullandığı deriler bitkisel maddelerle, daha çok çam kabuğuyle sepilenmiştir. XIX. yy. sonuna kadar, sepileme metotları Romalıların uyguladıkları metotlardan belirgin bir farklılık göstermedi. 1880 Yılına doğru, isveçli Cavallin ve alman F. Knapp'ın keşfettiği, fakat tam olarak amerikalı Schultz ve Martin'in aldığı patentte tam bir şekilde tanımlanan krom tuzlarıyle sepileme metodu gelişmeğe başladı. 1910 ile 1916 arasında Leeds üniversitesinden profesör H.R. Procter kromla sepilemeyi inceledi; böylece tabakçılıkta, eldivencilikte kullanılan deriler dışında bitkisel maddelerle veya şapla sepilemenin yerini kromla sepileme aldı. Kestane ağacı taneninin bulunması ve bu ağaçtan hulâsa hazırlanması, sonra kebraço hulâsası yapılarak italyan R. Lepetit tarafından sülfitlenmesi sonucunda, sepilemeyi büyük ölçüde çabuklaştıran maddeler elde edildi. Daha sonra, E. Stiasny tarafından bulunan sunî tanenler sayesinde bitkisel maddelerle yapılan hızlı sepileme daha da kolaylaştı; öte yandan, formülün sepileyici özelliğinin ortaya çıkarılmasıyle eldivencilikte kullanılan yıkanabilir derilerin yapımı mümkün oldu. Nihayet, zirkonyum sülfatın sepileyici niteliğinin tespiti değişik kalite ve özellikler taşıyan deriler elde etmek için yeni bir usulün kullanılmasına yol açtı.

● *Sepileme usulleri.* Henüz öldürülmüş bir hayvanın ham derisi yaklaşık olarak yüzde 70 su taşıyan lifli bir dokudur ve çok çabuk çürüyebilir. Kurutulunca boynuz kıvamında, sert bir maddeye dönüşür ve deri olarak kullanılamaz, çünkü kurutulduktan sonra derinin az çok bir esneklik göstermesi gerekir. İşlenmiş deri suya daldırılırsa ham deriden çok daha az su emer ve onun gibi aşırı bir yumuşaklık almaz, nemde çürümez. Derinin sepileme ile kazandığı bu özellikler, deri liflerini meydana getiren madde kolajen'in, «sepileyici maddeler» denen bazı ürünlerle birleşmesinin sonucudur.

Her tür sepilemeden önce derilerin hazırlanması gerekir; buna kireçlik işlemesi denir ve bütün sepileme şekillerinde hemen aynen uygulanır. Bu işlem sırasında deriler suda ısıtılır, kılların sökülmesi için kireçliğe yatırılır ve kıllar yolunur, kavaleta işlemiyle kireçler giderilir. Bütün bu işlemlerden sonra altderi, yani kullanılacak kısım kalır, buna «kireçlik malı» denir.

Bitkisel sepileme daha çok büyük baş hayvan derisine, özellikle ayakkabı için tabanlık kösele yapımında uygulanır. Geçen yüzyılın sonuna kadar, bu sepileme öğütülmüş meşe kabuğu ile yapılırdı; bu madde tabiî haliyle veya soğuk suya yatırıldıktan sonra kullanılırdı. Bu şekilde elde edilen sepi şerbetinde tanen oranı az olduğundan, sepileme işlemi çok yavaş ve üç evrede, tanen oranı gittikçe arttırılarak uygulanır: deri somlanır, sepi şerbeti uygulanır, havuza yatırılır. Son evrede deriler, silindir şeklinde ağaç teknelerde veya yere gömülü havuzlarda tanen tabakaları arasında istif edilir. Daha önce havuza yatırmada kullanılmış sepi tozundan meydana gelen sepi şerbeti bu havuza doldurulur. Derinin havuzda yatma süresi üç aydır. Deriler,

Sepetçioğlu oyunu, Kastamonu dolayı

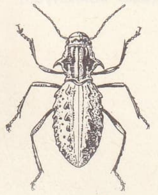

sepidia

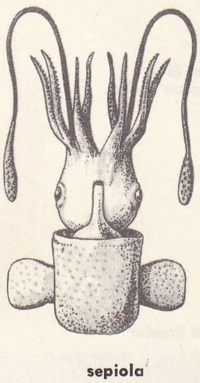

sepiola

Unto SEPPANEN

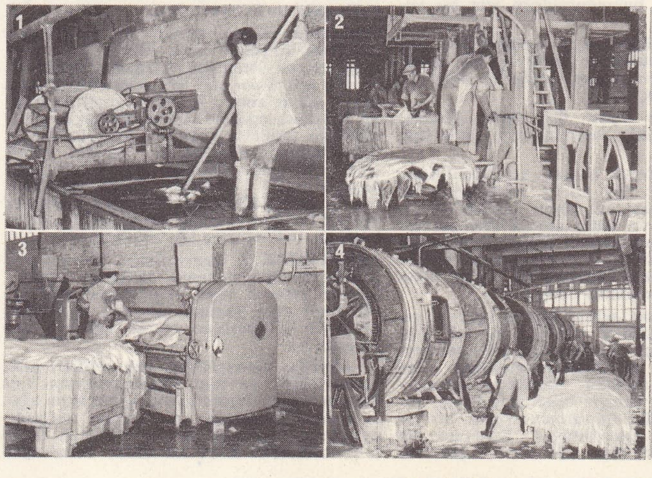

sepileme
1. suya basma
2. zımıklama
3. kavaleta
4. sepileme dolapları

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN); LAROUSSE

kalınlığına göre, iki veya üç defa havuzlanır. Hızlı sepilemede, mese kabuğundan başka sepileyici maddeler, özellikle derişik hulâsalar halinde kebraço veya kestane ağacı kullanılır. Bu halde deri, bir aylık somlamadan sonra bir dolapta ek sepileme işlemi görür. Kromla sepileme metodu daha çok dana, düve, oğlak derileri gibi ayakkabı yüzü olarak kullanılan küçük derilere (vidala, glase) veya koyun derisine (elbiselik) uygulanır. Bu metotla kireçlik malı bir sepi dolabında bazik krom sülfat eriyikleriyle birkaç saat içinde sepilenir. Çok daha eski bir metot olan şapla sepileme, eldivencilikte kullanılan derilere uygulanır. Yağlarla sepileme veya güderi sepisi, eldivencilikte, kıncılıkta, ortopedide ve ev işlerinde (kurulama) kullanılan derileri işlemede uygulanır.
Sepilemeden sona elde edilen ham derilere «kaba deri» denir. Bunlar henüz kullanılacağı işe uygun görünüş ve özellikleri kazanmış değildir. Bu görünüş ve özellikler deriye boyama, yağlama veya çeşitli mekanik işlemlerle verilir. (L)

SEPİLEMEK geçl. f. (*sepi*'den *sepilemek*). [Deri, post veya kürke] Sepi yapmak, tabaklamak. (M)

SEPİLEYİCİ sıf. (*sepilemek*'ten *sepileyici*). Derilerin sepilenmesine yarayan: *Sepileyici kabuk.* || *Sepileyici madde,* hayvan derilerini kösele haline getirebilen her madde. (LM)

SEPİOLA i. Mürekkepbalığına benzeyen, onayaklı, kafadanbacaklı yumuşakça. (*Sepiolidae* familyasından.)
— ANSİKL. *Sepiola,* arka kısmı değirmi ve kısa, küçük bir mürekkepbalığıdır; gövdesinin her iki yanında bulunan yüzgeçleri kelebek kanadı gibi değirmidir. Bu güzel hayvanlara bütün ılık ve sıcak denizlerde rastlanır. Birçoğu mürekkep kesesinde bulunan organlarıyle ışık saçabilir. Hemen hepsi, özellikle *Sepiola Rondeletti* yenir ve Avrupa'da balık pazarlarında satılır. (L)

SEPİOLİDAE çoğl. i. Şimdiki mürekkepbalıkları ile spirula ve sepiolaları, bir de fosil belemnitleri, yani az veya çok kireçli bir iç kavkısı olan türleri kapsayan kafadanbacaklı yumuşakçalar alttakımı. (İkisolungaçlılar sınıfının onayaklılar takımından. Bazı bilginler bu grubu *belemnoidea* ve *sepiolidea* diye iki alttakıma ayırırlar.) [L]

SEPİOLİT i. (fr. *sépiolite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum silikat; beyazımsı katı kütleler halinde bulunur. *Eşanl.* LÜLETAŞI. MAGNEZİT. (L)

SEPİON i. (yun. k.). Mürekkepbalığının ve genel olarak bütün kafadanbacaklı yumuşakçaların iç kavkısına verilen ad. (L)

SEPİT i. (lat. *sépia,* mürekkep balığı > fr. *sépite*). *Esk.* Miner. Fosil haldeki mürekkep balığı kemiği. (L)

SEPKEN sıf. (*serpmek* > *sepmek*'ten *sepken*). [Yalnız *sulu sepken* şeklinde kullanılır.] Bk. SULUSEPKEN. (M)

SEPMEK geçl. f. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Serpmek: *Gülsuyu sepüp revan yüzüne / Leylî'yi getürdüler özüne* (Fuzuli). *Tuz sepmek. Buğday sepmek.* || [Yağmur için] Çiselemek. (M)

SEPOY i. (fars. *sipahî*'den ing. *sepoy, seapoi, seapoy, seapy, cephoy, sipoy* v.b.). Ask. tar. Hindistan'da İngilizler ve Fransızlar tarafından XVIII. yy. başından itibaren avrupa usulüne göre yetiştirilmiş ve giydirilmiş yerli piyade askerlerine verilen ad. (Sepoy alayları ilk olarak Fransızlar tarafından meydana getirildi). [M]

SEPPÄNEN (Unto), finlandiyalı yazar (Helsinki 1904-y.y. 1955). Eserlerini fince yazdı. Helsinki üniversitesinde tarih ve felsefe okudu. «Meşale taşıyanlar» adlı yenilikçi yazarlar grubuna katıldı. Romalıların çerçevesini meydana getiren Karjala kıstağında yaşadı. Romanları: *Neşeli İnsanlar Köyü* (1927); *Markku Ja Hänen Sukunsa* (Markku ve Ailesi) [1940]; *Synnin Miilu* (Günah Kömür Ocağı) [1941]; *Göç* (1945). Hikâyeleri: *İloisten Ukkojen Kylä* (Deniz Kıyısında Şenlik) [1927]. Masalları: *Myllykytuvan Tarinotia* (Değirmen Masalları) [1945]; *Myllykylän Juhlaa* (Değirmende Şenlik) [1946]. (L)

SEPPHORİS veya **SEPPHOR.** Esk. coğ. Filistin'de şehir, Nasıra'nın kuzeybatısında. Varus tarafından yakılan şehri Herodes Antipas yeniden inşa ettirdi ve *Diocaesarea* diye adlandırdı. M.S. 339'da Romalıların yıktığı şehir kalkınarak zengin bir merkez haline geldi. Bugün, *Saffuriye.* (L)

SEPS i. (ing. k.). Çok ilkel bacaklı sürüngen. (İlmî adı *Chalcides ocellatus.* Skinkgillerden.) [L]

SEPSİN i. (fr. *sepsine*). Seps'e çok benzeyen kertenkele; Güney Afrika'da yaşar. (L)

SEP-SZARZYNSKİ (Mikolos), polonyalı şair (Lwow yakını 1550-Przemysl 1581). İlhamını özellikle dinden alan yazıları ölümünden on iki yıl sonra, küçük bir derleme halinde kardeşi tarafından yayımlandı. Sone yazan ilk Polonyalı şairdir. (L)

SEPTARİA i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça, Güney Asya'da, Okyanusya ve Pasifik adalarında tatlı sularda yaşar. (*Neritidae* familyasından.) [L]

SEPTE, isp. **Ceuta,** Kuzey Afrika kıyısında şehir, İspanya hâkimiyetinde, Cebelitarık'ın karşısında; 70 000 nüf.

Melilla gibi Septe de, Tanca ve Cebelitarık ticaret ve yolcu limanlarıyle rekabet edebilmek için İspanyol hükûmeti tarafından (ocak 1956) açık şehir ve liman ilân edildi. Yüksek sierra'ların eteğinde kurulmuş olan şehir, kayalık dar bir yarımadadadır. Önemli bir açık liman ve Tanca ile rekabet eden bir yolcu limanıdır.

● *Tarih.* Şehir, *Abyla* adıyle Fenikeliler tarafından kuruldu. Kartacalıların, sonra da Romalıların eline geçti ve *Septem Fratres* adını aldı. V. yy.da Vandalların istilâsına uğradı. Bir süre sonra Bizanslıların eline geçti. İustinianos şehri tahkim etti. Bizanslılar, şehre, *Heptadelphos* adını verdiler. VII. yy.da bölgede bağımsız bir devlet kuran kont Julian zamanında Ukbe bin Nafi kumandasındaki arap kuvvetleri, Septe'yi kuşattı. Julian, değerli hediyeler vererek şehri işgalden kurtardı. Birkaç yıl sonra Araplar, Julian ile anlaşarak şehre yerleşme izni aldılar. VIII. yy.da Tanca Berberileri Septe'yi işgal ederek Arapları buradan çıkardılar. Bunların hâkimiyetine İdrisîler son verdi. IX. ve X. yy.larda şehir, İdrisîlere bağlı olmakla birlikte bir berberî kumandanı tarafından yönetiliyordu. Sonra Kurtuba (Cordoba) halifesi Abdürrahman En Nâsır Septe'yi aldı (931). Halife şehri sağlam bir surla çevirdi. Hammadîlerden Tanca valisi İdris şehri ele geçirdi; fakat Septe kısa bir süre sonra tekrar Emevîlerin eline geçti. Muvahhidîlerden Abdülmümin şehri kuşattı (1140); halkın da desteğini elde eden Muvahhidîler, şehre girdiler (1146). Halk kısa zamanda işgalcilerin aleyhine döndü; isyan ederek Muvahhidîlerin valisini öldürdüler ve Murabıt hanedanından Yahya bin Ganiye'yi başbuğ seçtiler (1147). Muvahhidîler isyanı kısa zamanda bastırdılar ve Abdülmümin Septe'yi yeniden aldı. Bir süre sonra kardeşi Musa ayaklanarak Septe'de kendini *Müeyyed* unvanıyle halife ilân etti. Bunun üzerine meşru halife Reşid, Septe'yi kuşattı; fakat Musa'nın Murcia emîri İbnül Hud ile işbirliği yapması üzerine kuşatmayı kaldırdı (1234). Halk yeniden ayaklanarak İbnül Hud'un elçisini kovdu ve şehri Muvahhidîlere teslim etti. Muvahhidîlerin parçalanmasından bir süre sonra Septe Hafsîlerin, onlardan sonra da Merinîlerden Ebu Rebi'nin eline geçti. Gırnata (Granada) hükümdarı İbnül Ahmer'in desteklediği Osman Ebülalâ, Merinî tahtı için sultana başkaldırdı. Yenilince Septe'ye sığındı (1308). Bunun üzerine merinî sultanı Ebu Sait şehri kuşattı; fakat kuşatma sırasında öldüğünde şehir, onun yerine geçen Ebu Rebi tarafından alındı. Bundan sonra Septe Portekiz kralı Joao I'in eline geçti (1415). Portekizliler burada bir piskoposluk kudular. Portekiz'e ait topraklar İspanya kralı Felibe II tarafından alınınca, Septe, İspanyolların eline geçti (1580). Hıristiyanları Fas kıyılarından temizlemeğe çalışan Fas hükümdar Mulay İsmail, şehri kuşattı (1693). Kuşatma 27 yıl sürdü. İspanya'dan gönderilen Leves markisi kumandasındaki kuvvetler Faslıları yenerek kuşatmayı kaldırdılar (1721). Şerif Abdullah şehri tekrar kuşattı fakat bozguna uğradı. Napolyon Bonapart'ın İspanya'yı istilâsı üzerine İngilizler Faslıların Septe'yi ele geçirmesinden çekindikleri için şehri işgal ettiler (1810). Kısa bir süre sonra Septe, İspanyollara geri verildi (1814). Bu arada faslı aşiretler İspanyollara karşı devamlı saldırılarda bulundular. Bu yüzden Fas-İspanyol savaşı başladı (1859). Bundan sonra aralıklı olarak süren savaş 1956'da Fas'ın bağımsızlığını kazanmasıyle sonuçlandı; fakat Septe, Melilla şehri ile birlikte İspanyolların elinde kaldı. (M)

SEPTE boğazı. Coğ. Bk. CEBELİTARIK BOĞAZI.

SEPTEM AQUAE. Esk. coğ. Padus (bugün Po) ırmağının deltasındaki denizkulaklarına topluca verilen ad. (L)

SEPTEMVİR i. (lat. *septem,* yedi ve *vir,* erkek'ten). Esk. Rom. Yedi üyeli bir heyetin üyesi hâkim: *Septemvir epulonum* (bk. EPULO); *Septemvir agris dividendis; Septemvir Judiciis exercendis* v.b. (L)

SEPTEMVRİ. Coğ. Bk. SARIMBEY.

SEPTERİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Delphoi ve Tempe'de kutlanan ve yılan Python'un Apollon tarafından öldürülüşünü veya bu yılanın arınmasını temsil eden şölen. (Bu şölenin garip âyinleri [kulübe yangını, arkaya bakmadan kaçış v.b.] en ilkel devirlere kadar uzanır.) [L]

SEPTİBRANCHİA çoğl. i. İki çenetli, kısa sifonlu deniz yumuşakçaları sınıfı (eski): çenet birleştirme kasları iki tanedir; solungaçlar, üzeri delikler dolu bir kas bölmesi halindedir. (L)

SEPTİK sıf. (fr. *sceptique*). Fels. Şüpheci. (M)

SEPTİK sıf. (yun. *sepein,* bozmak'tan *septikos* > fr. *septique*). Bakteriyol. Kirlenmiş, mikroplu olan: *Septik âletler. Zt.* ASEPTİK.
— Patol. Bir intana bağlı olan: *Septik komplikasyonlar.*
— Sağ. *Septik çukur.* Bk. ÇUKUR. (L)

SEPTİKOPİYEMİ i. (yun. *septikos,* septik, *pyon,* cerahat ve *haima,* kan'dan fr. *septicopyémie*). Patojen bakterilerin ikincil olarak organizmanın başka bölgelerine yerleşip cerahatli odaklar meydana getirdiği septisemi şekli. (L)

SEPT-İLES, Kanada'da (Quebec) liman, Saint-Laurent'in sol kıyısında, *Sept-Îles takımadaları*'nın karşısında; 19 000 nüf. Nouveau-Quebec demir madenlerinin nakledildiği demiryolunun son istasyonu ve maden filizi ihraç limanı. (L)

SEPT-İLES (LES), Fransa'da Bretagne'da (Côtes-du-Nord, Perros-Guirec komünü) küçük takımadalar; başlıcası Moines adası olan *yedi* ada veya kayalıktan meydana gelir. Kuş rezervi. (L)

SEPTİLYON i. (fr. *septillion*). Mat. Bir milyon sekstilyon (10^{42}). [L]

SEPTİMANİA. Esk. coğ. İlk olarak Béziers'de arazi (I. Narbonnensis). Bölge adını Augustus zamanında buraya 7. Lejyondan bir emekli askerler kolonisi yerleştirilmesinden aldı. Septimania adı özellikle Ortaçağın başlangıcında, Güney Galya'nın, Vouillé muharebesinden (507) sonra Vizigotların tutunduğu kıyı kesimini (Rhône ırmağıyle Pireneler arasında) belirtmek için kullanıldı. O tarihte *yedi* şehir veya piskoposluktan meydana geliyordu (Septimania adı buradan da gelmiş olabilir); Narbonne, Agde, Béziers, Maguelonne, Lodève, Nimes ve Uzès (sonradan Elne ve Carcassonne). Müslümanların sık sık akın yaptığı bu bölge, Franklar tarafından güçlükle fethedilebildi ve ancak VIII. yy. sonunda kesinlikle boyun eğdirildi. Septimania önce düklük, sonra *Gothia* veya «Septimania» markiliği haline geldi; merkezi Narbonne idi. X. yy.da Narbonne düklüğü haline getirilerek Toulouse kontlarına verildi. (L)

SEPTİMATRUS çoğl. i. (*septem,* yedi ve *mater,* anne'den lat. k.). Esk. Rom. Roma'da Minerva şerefine kutlanan bayram. (L)

SEPTİMER boğazı, İsviçre'de (Graubünden kantonu) geçit, Albula ırmağı (Ren havzası) ile Como gölüne dökülen Maria ırmağının vâdileri arasında; 2 311 m. Eskiçağda ve Ortaçağda çok kullanılan geçit bugün terkedilmiştir. (L)

SEPTİMUS GETA (P.). Bk. GETA.

SEPTİMUS SEVERUS
antik mermer
Vatikan müzesi

septisid çatlama

Foto. X (LAROUSSE)

SEQUEİRA
Coude de Farrobo'nun portresi
Lizbon müzesi

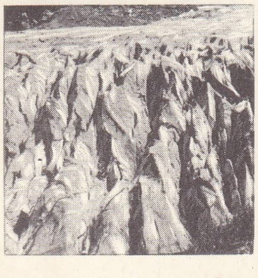

seraklar

Seracettin medresesi ana eyvan önündeki çapraz tonoz (Anadolu Medreseleri adlı kitaptan)

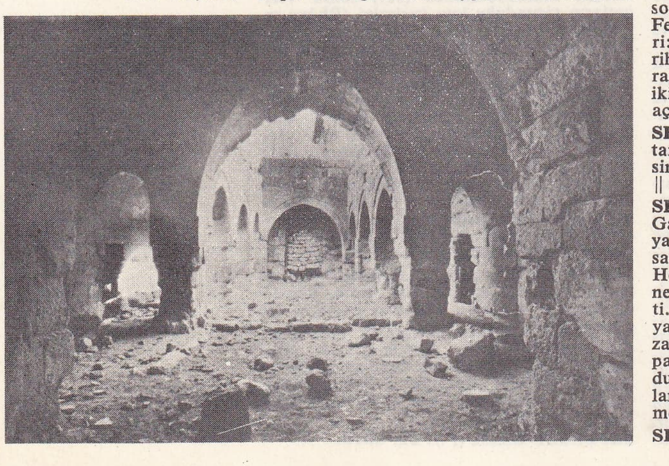

SEPTİMİUS SEVERUS (Lucius — Aurelius Antonius), [Leptis Magna 146-Eburacum (bugün York), 211], Roma imparatoru (193-211). İllyria ordusu tarafından Carnuntum'da imparator ilân edildi, Roma'ya muzaffer bir şekilde girince imparatorluğu senato tarafından tanındı. Pertinax'ı öldürmekle suçlanan preatorluk muhafız birliğinin dağıtılması emrini verdi ve bu birliği taşradan gelen askerlerle yeniden kurdu. Sonra orduların karşısına çıkardığı rakiplerini ortadan kaldırmağa çalıştı, imparatorluğa kısa süre içinde hâkim oldu; Asya'yı ve Suriye'yi boydan boya aştı (Issos zaferi, 194); Suriye'yi ikiye ayırdı (Coele Syria ve Syria Phoenice), Mezopotamya'yı geçti. Pescennius Niger'in (194'te öldürülmüştü) taraftarlarını Bizans'ta esir aldı (196), bizans surlarını yıktı. Britanya'daki lejyonlar tarafından imparator ilân edilen Albinus'u Lyon'da yendi (197). Britanya, Yukarı ve Aşağı Britanya olarak ikiye bölündü. Roma'ya dönünce çok sert bir yönetim kurarak ve «Roma halkının düşmanlarını» öldürterek hasımlarını ortadan kaldırdı. 197-202 Arasında Doğu'ya bir sefer düzenledi, Parth'larla savaştı ve Ktesiphon'a ulaşarak Mezopotamya eyaletini kurdu. Sonra, bir daha Roma'dan ayrılmadı. Emesus (Humus) başrahibinin kızı Julia Domna ile evlendi. Roma'ya pek fazla bağlı değildi, daha çok bir afrikalıydı, çevresine Suriyelileri topladı ve sarayını doğulu aydınların buluşma yeri haline getirdi. Hukukçu, eski yönetici ve eski bir senatör olan Septimius Severius imparatorişenin nefretini kazanan praetor'ların başı Plautianus'u ortadan kaldırdı (205) ve yerine hukukçu Papinianus'u getirdi. Birçok kanun çıkarttı (bunlar arasında şövalye sınıfına senatonun üstünde yer veren kanun da vardı). Maliyeyi düzene soktu, mülklere elkoyarak imparatorluk topraklarını genişletti ve *fiscus*'tan ayrı bir vergi dairesi olan *ratio privata*'yı kurdu. Anıtların yapımı (Severus kemeri), yiyecek dağıtımı ve taşralı askerlerle ordular kurmak için çok para harcadı. Kendisi ve çevresindekiler büyük bir gelişme halindeki doğu inançlarını destekliyorlardı. 202'de yayımlanan bir emirname ile Hıristiyanlığın gelişmesini engellemeğe çalıştı (Azize Perpetua ve Felicita). 208'de iki oğlu, Caracalla ve Geta ile, iskoçyalı dağlıların akınlarını önlemek için Britanya'ya gitti. Sefer sırasında öldü. (L)

SEPTİSEMİ i. (yun. *sepein*, bozmak ve *haima*, kan'dan fr. *septicémie*). Kanda patojen bir bakteri bulunmasından ileri gelen her türlü hastalık.

— ANSİKL. *Septisemi* başlıca iki çeşit marazî olayda görülür: 1. mikrop kapmış ameliyat yarasında veya başka yaralarda. Mikroplar yırtılmış olan kılcal damarlardan içeriye girer ve ölüme kadar götürebilen ağır olaylara sebep olarak ürer. «Had» denen şekilde ağrıya, kokuşma gazlarının içeriye işlemesiyle kangrene (sık sık kullanılan «gazlı kangren» adı buradan gelir) sebep olur ve genel durumu ileri derecede bozar. Travmalı septisemilerde yara mümkün olduğu kadar süratle ve tamamen dezenfekte edilir ve patojen bakterinin cinsi tespit edildiği zaman uygun bir antibiyotik kullanılır. Bu metodla, bir zamanlar kurtulmaz sanılan birçok yaralı kurtarılmıştır; 2. tifo, çiçek, streptokoksiler v.b. genel intanlarda mikroplar tabiî korunma yollarının zayıflamasından yararlanarak kılcal damar çeperini aşar ve kana dağılır, burada da septik bir odakta yeni baştan üreyip etrafa dağılmağa başlar. Bu ağır olaylara karşı antibiyotiklerle savaşılır. (L)

SEPTİSİD sıf. (lat. *saeptum*), bölme ve *caedere*, yarmak'tan fr. *septicide*). Bot. Meyvelerde bölmelerin, bitişme çizgisinden iki yaprağa ayrılarak çatlaması ve birbirinden uzaklaşarak açılmasına denir. (L)

SEPTİSİZM i. (fr. *scepticisme*'den). Bk. ŞÜPHECİLİK.

SEPTİZONİUM i. (lat. *septem*, yedi ve yun. *zone*, kemer'den lat. k.). Esk. Rom. Yedi veya çok katlı, sıra sütunlu bina. (L)

Septizonium, Septimius Severus tarafından Palatinium'un güneydoğusunda yaptırılmış ve Sixtus Quintus tarafından yıktırılan anıt. (Appia yolu üzerindeydi ve yedi gezegen tanrısına, haftanın yedi gününe veya yedi güneş sembolüne adanmıştı; üç katlı, garip bir cephesi vardı ve muhtemelen Palatinum'un girişiydi.) [L]

SEPTOMYCETES çoğl. i. (lat. *saeptum*, bölme ve yun. *mykes*, mantar'dan). Uç uca, yan yana dizili hücrelerden meydana gelen tatlı mantarlar grubu. *Eşanl.* ÜSTÜN YAPILI MANTARLAR. (L)

SEPTON i. (yun. *septos*, çürümüş'ten fr. *septon*). Çürüme olayları azota mal edildiği için eskiden azota verilen ad. (L)

SEPTORİA i. Birçok türü bitkilerde hastalığa sebep olan basit mantar cinsi. (L)

SEPTORYOZ i. (fr. *septoriose*). *Septoria* cinsinden mantarların sebep olduğu çeşitli bitki hastalıklarının adı; hastalık çoğu zaman yapraklar üzerinde esmerimsi lekeler meydana getirir. (Kereviz septoryozuna *Septoria apii* sebep olur.) [L]

SEPTOTOMİ i. (lat. *septum*, bölme ve yun. *tome*, kesme'den fr. *septotomie*). Burundaki kemik-kıkırdak bölmesinin bir parçasını veya tümünü çıkarma ameliyatı; bölmedeki bir eğriliği tedavi amacıyle yapılır. (L)

SEPTUM i. (lat. *saeptus*, çit'ten). Polipöbeklerinde, kanalın içinde bulunan ve kanal kesesine doğru uzanan kireçli dikey bölmelerin her biri.

— ANSİKL. *Septum*'lar kanalın merkezinde birleşmeyebilir (bunlara «serbest iç kenarlı» denir), fakat çoğu zaman, kanalın eksenınde birleşir veya sütuncuğa kaynar. Polipöbeklerine rozet görünüşü veren septumlardır. (L)

SEPTUNES i. Roma'da kullanılan, 7 ons veya 7/12 as değerinde para. || 14 Ar uzunluğunda toprak ölçüsü. (L)

SEPTUOR [septüor] i. (fr. k.). Müz. Bk. YEDİLİ.

SEPULVEDA (Juan Gines DE), ispanyol tarihçi ve ilâhiyatçısı (Pozoblanco, Cordoba 1490'a doğr. -ay.y. 1573). Kardinal Cajetano tarafından Yeni Ahit'in yunanca metnini gözden geçirmekle görevlendirildi, sonra Karl V'in vakanüvisi ve gelecekteki Felipe II'nin eğitmeni oldu (1536). Eserleri: *De Rebus Gestis Caroli V* (Kal V Tarihi), *Democrates Secundus* (İkinci Demokratlar) [1535]. Köleliğin savunması olan bu ikinci eseri, Las Casas'ın düşmanlığına yol açtı. (L)

SEPYA i. (ital. *seppia*). Mürekkep balığı tarafından salgılanan ve yalama usulü resim yapmakta kullanılan koyu siyah boya. || Bu boya ile yapılmış resim. (M)

SEQUANİ veya **SEQUANİUSLAR,** Kelt Galyası'nda, Saône'un suladığı topraklarda yaşayan halk (başlıca şehri *Vesontio* [Besançon]). M.Ö. VI. yy.da bir Sequani ve Helvetler topluluğu, önderleri Sigovès'in yönetimi altında Tuna'nın sağ kıyısına yerleşti. Sequaniuslar Arverni ve Edui'lerle Galya'da üstünlük mücadelesine giriştiler ve Sezar ile sürekli olarak çarpıştılar. Roma imparatorluğu devrinde toprakları önce Lugdunensis'e, sonra Aşağı imparatorluğa bağlandı ve *Maxima Sequanorum* eyaletini meydana getirdi. (L)

SEQUEİRA (Diogo Lopes DE), portekizli denizci (1466-1530). Malakka'ya, sonra Sumatra'ya (1508-1509) kadar uzanan ilk portekiz seferini yönetti, ama Malakka'yı ele geçirmeyi başaramadı. Birkaç yıl sonra (1520) Doğu Afrika'ya gitti, Massaua'yı işgal etti ve içerilere kadar ilerledi. (L)

SEQUEİRA (Domingos Antonio DE), portekizli ressam (Belem, Lizbon 1768-Roma 1837). Bir süre Roma'da kaldı (1788-1795); Aziz Bruno'nun hayatını çizdiği Lizbon yakınlarındaki bir manastırda yedi yıl tek başına yaşadı, sonra krallık ressamı olarak Joao VI'nın sarayına girdi. 1823 Karşı devriminde Fransa'ya göç etmek zorunda kaldı (1824), oradan İtalya'ya gitti. Özellikle portre ressamıydı (Lizbon müzesi); Manet'nin ve izlenimciliğin öncülerinden biri sayılır. (L)

SEQUOYA millî parkı, A.B.D.'de millî park; 1890'da Kaliforniya'da Sierra Nevada'nın güneyinde, Whitney dağının batısında, bu dağları kaplayan büyük sequoia ağaçlarını korumak için düzenlendi. (L)

SER i. (fars. *ser*). *Esk.* Baş, kafa: *Havalandın bu günlerde / Ne yel esti acep serde* (Ziya Paşa). || Bir topluluğun önderi, başkan, reis. || Tepe, zirve, doruk. || Son, uç. || *Ser-ağaz.* Bk. SERAĞAZ. || *Ser-ahenk.* Bk. SERAHENK. || *Ser-amed.* Bk. SERAMED. || *Ser-a-pa.* Bk. SERAPA. || *Ser-a-ser.* Bk. SERASER. || *Ser-asker.* Bk. SERASKER. || *Ser-azad.* Bk. SERAZAD. || *Ser-bâlin,* baş yastığı. || *Ser-baz.* Bk. SERBAZ. || *Ser-be-ceyb.* Bk. SERBECEYB. || *Ser-beha,* diyet. || *Ser-bend,* başa sarılan veya bağlanan şey, file, türban, sarık. || *Ser-be-mühr,* ağzı mühürlü. || *Ser-beran,* baş göstermiş, uç vermiş. || *Ser-berg.* Bk. SERBERG. || *Ser-berhat,* itaatli, uysal. || *Ser-best* (veya *ser-beste*), başı bağlı veya örtülü. Gizli. || *Ser-be-ser,* baştan başa. Büsbütün. Baş başa: *Gel bu akşam da serbeser güzelim / Levha-i kâinatı seyredelim* (Cenab Şahabeddin). || *Ser-be-sücud,* secde eden. || *Ser-bevvabin,* mabeyinci, kapı tutan. || *Ser-be-zanu,* başı düşünce ve kederden dizlerine düşmüş kimse. || *Ser-be-zemin,* başını derin bir huşu ve ululama ile yere eğen kimse. || *Ser-bülend.* Bk. SERBÜLEND. || *Ser-bürehne,* başı açık. || *Ser-büride,* başı kesilmiş. || *Ser-çeşme.* Bk. SERÇEŞME. || *Ser-dar.* Bk. SERDAR. || *Ser-defter,* defterin başında yazılı olan, en başta bulunan, en ileri geçen. || *Ser-dümen.* Bk. SERDÜMEN. || *Ser-efgen,* sadakati uğrunda başını veren, hayatını tehlikeye atan, kendini feda eden, ölümden korkmayan. || *Ser-efgende* (veya *ser-efkende*), başını eğen. || *Ser-efraz.* Bk. SEREFRAZ. || *Ser-engüşt.* Bk. SERENGÜŞT. || *Ser-firaz.* Bk. SERFİRAZ. || *Ser-fürû.* Bk. SERFÜRÛ. || *Ser-gerdan.* Bk. SERGERDAN. || *Ser-gerde.* Bk. SERGERDE. || *Ser-germ.* Bk. SERGERM. || *Ser-geşte.* Bk. SERGEŞTE. || *Ser-giran.* Bk. SERGİRAN. || *Ser-güzeşt.* Bk. SERGÜZEŞT. || *Ser-han.* Bk. SERHAN. || *Ser-hat.* Bk. SERHAT. || *Ser-hayl.* Bk. SERHAYL. || *Ser-heng.* Bk. SERHENG. || *Ser-hoş.* Bk. SERHOŞ. || *Ser-kâr.* Bk. SERKÂR. || *Ser-kâtip.* Bk. SERKÂTİP. || *Ser-keş.* Bk. SERKEŞ. || *Ser-kûb.* Bk. SERKÛB. || *Ser-kûçe.* Bk. SERKÛÇE. || *Ser-kurena.* Bk. SERKURENA. || *Ser-kûy* (veya *ser-i kûy*). Bk. SERKÛY. || *Ser-levha.* Bk. SERLEVHA. || *Ser-maye.* Bk. SERMAYE. || *Ser-menzil.* Bk. SERMENZİL. || *Ser-mest.* Bk. SERMEST. || *Ser-mu* (veya *ser-i mu*). Bk. SERMU. || *Ser-muharrir.* Bk. SERMUHARRİR. || *Ser-muze.* Bk. SERMUZE. || *Ser-müneccim.* Bk. SERMÜNECCİM. || *Ser-mürettip.* Bk. SERMÜRETTİP. || *Ser-name.* Bk. SERNAME. || *Ser-nigûn.* Bk. SERNİGÛN. || *Ser-nüvişt.* Bk. SERNÜVİŞT. || *Ser-paş.* Bk. SERPAŞ. || *Ser-penah.* Bk. SERPENAH. || *Ser-puş.* Bk. SERPUŞ. || *Ser-rişte.* Bk. SERRİŞTE. || *Ser-sam.* Bk. SERSAM. || *Ser-sebük.* Bk. SERSEBÜK. || *Ser-sebz.* Bk. SERSEBZ. || *Ser-şar.* Bk. SERŞAR. || *Ser-şikeste.* Bk. SERŞİKESTE. || *Ser-tab.* Bk. SERTAB. || *Ser-tabe-ser.* Bk. SERTABESER. || *Ser-tabib.* Bk. SERTABİB. || *Ser-tac.* Bk. SERTAC. || *Ser-tak.* Bk. SERTAK. || *Ser-ta-pa.* Bk. SERTAPA. || *Ser-ta-ser.* Bk. SERTASER. || *Ser-tîz.* Bk. SERTİZ. || *Ser-vakt.* Bk. SERVAKT. || *Ser-zede.* Bk. SERZEDE. || *Ser-zeniş.* Bk. SERZENİŞ. || *Ser-i bâlin,* bir hastanın baş ucu. || *Ser-i bar,* bostan korkuluğu. || *Ser-i bam,* dam üzerindeki gök, hava boşluğu. || *Ser-i dar,* darağacının üstü. || *Ser-i divar,* bir duvarın üstü.

Foto. Lizbon müzesi (LAROUSSE); MEYDAN

SEMBOLİZM

sağda,
GAUGUIN
«Altın Vücutlar»
Louvre müzesi, Paris

aşağıda sağda,
Paul **SERUSIER**
«Kromatik Daire»
özel koleksiyon

aşağıda,
Odilon **REDON**
«Béatrice»
Cabinet des Estampes,
Bibliothèque Nationale, Paris

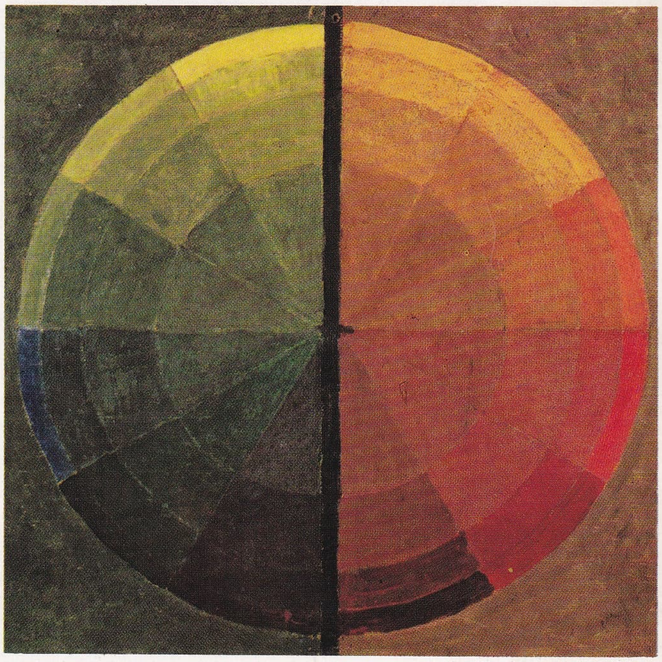

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

SERAMİK
PORSELENLER

«medici porseleni» denen yumuşak floransa porseleni (1580'e doğr.)

yumuşak rouen porseleni
Asselin de Villequier armalı
hardallık (1675)

vincennes yumuşak porseleni
kaymak kâsesi (1745)

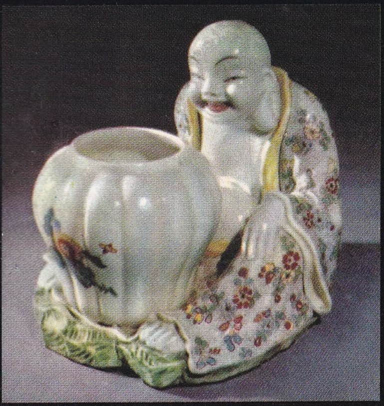

yumuşak chantilly porseleni,
oturmuş çinli (1730'a doğru)

yumuşak sevr porseleni: Katerina II'nin yemek tabağı (1778)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

meissen (Saksonya) sert porseleni
Kändler devri (1740'a doğru): italyan
komedisinin kişileri
«Pantalone ve Colombina»

sert limoges porseleni
«kraliçe» tipi fincan
Artois kontunun fabrikası (1775'e doğru)

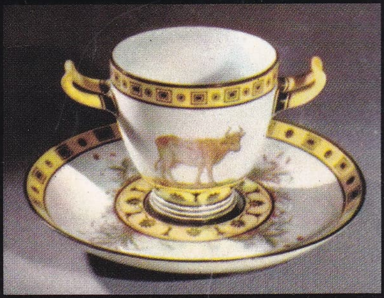

sert sevr porseleni
fincan ve tabak
Rambouillet süthanesi (1788)

sert paris porseleni, Kraliçe
fabrikası (1780'e doğru)

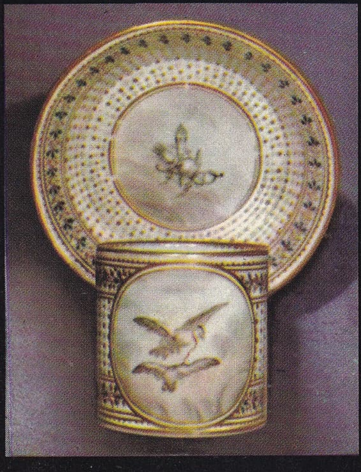

saint-cloud yumuşak porseleni (1720'ye doğru)

yumuşak sevr porseleni
pembe şekerlik «Pompadour» (1761)

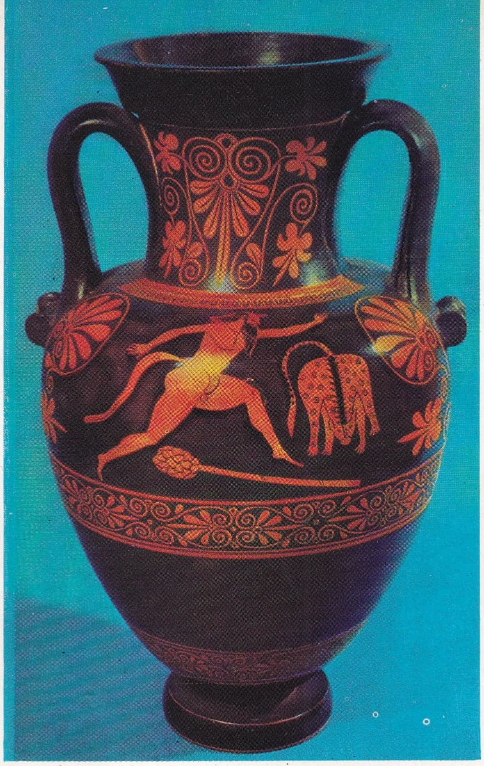

yunan amphorası,
M. Ö. V. yy. başı,
Louvre müzesi, Paris

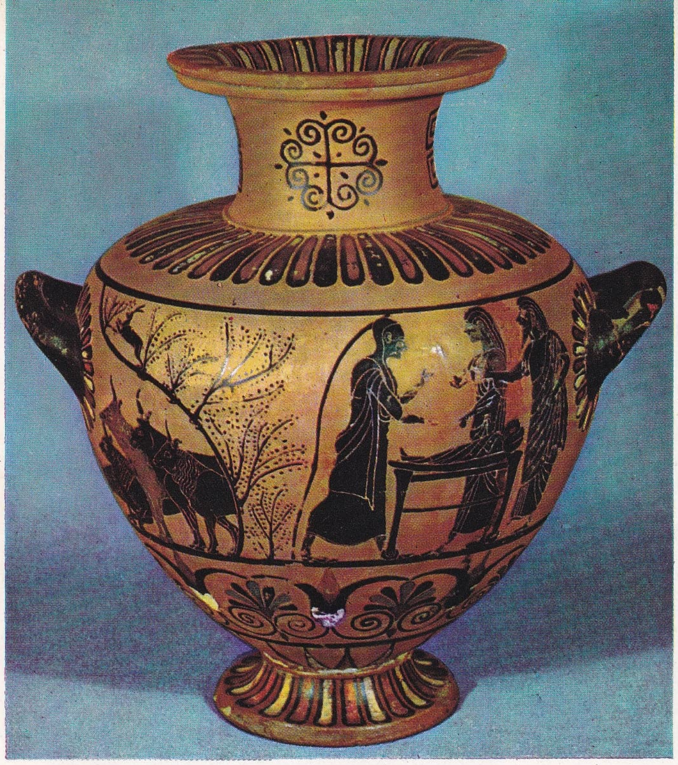

ionia krateri, «Uyku Taklidi Yapan Çocuk Hermes», Louvre müzesi, Paris

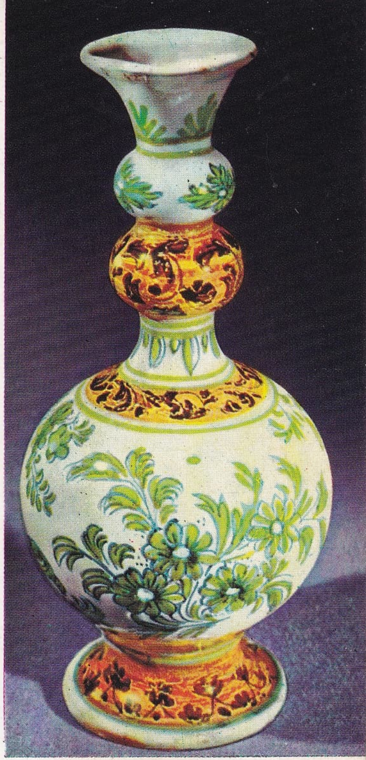

Nevers (XVIII. yy.), iran dekoru
Seramik Millî müzesi, Sevr

SERAMİK-ÇÖMLEKÇİLİK-ÇİNİ

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Faenza (1485), Sevr müzesi

Bernard Palissy okulu (XVI. yy), Sevr müzesi

Delft (XVIII. yy.), çin dekoru, Sevr müzesi

ispanyol-magrıp tabağı (XV. yy.)
Sevr müzesi

Rouen (1725), «gül bezek» dekor
Sevr müzesi

Delft (1764), «gül motifli» dekor
Sevr müzesi

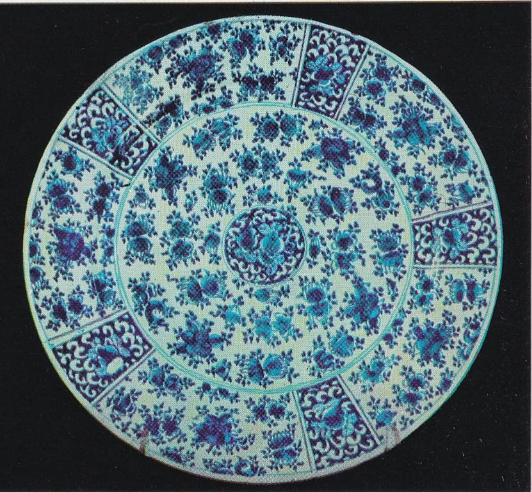

SERAMİK

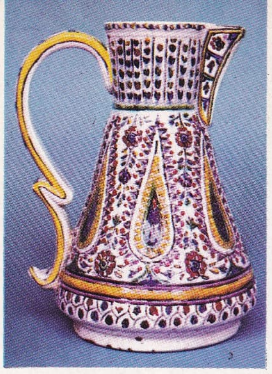

sanovber motifli sürahi (XVIII. yy.), Kütahya

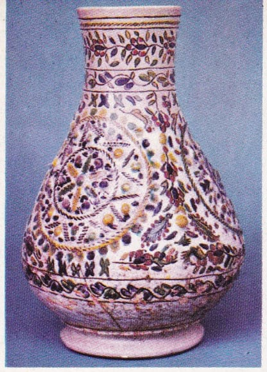

stilize bitki motifleriyle süslü vazo (XVIII. yy.), Kütahya

yazı ve çiçek motifleriyle süslü kabartmalı kandil (XVII. yy.), İznik

karanfil ve sümbül motifli tabak (XVI. yy.), İznik

stilize lâle ve gül motifli tabak (XVI. yy.), İznik

çiçek motifleriyle süslü tabak (XVI. yy.), İznik

muhabbet kuşu ve çiçek motifli tabak (XVI. yy.), İznik

lâle ve mor sümbül motifli vazo (XVI. yy.), İznik

sümbül ve lâle motifli sürahi (XVI. yy.), İznik

stilize motiflerle süslü vazo (XVI. yy.), İznik

karanfil ve lâle motifli kulplu bardak (XVI. yy.), İznik

soldan sağa, sulandırma; elle taslak çıkarma; model çıkarma; bir tabağın kalıplanması; sır üzerine yaldız çekme

Duvarın üstündeki gök parçası. || *Ser-i eşcar*, ağaçların başı, tepesi. || *Ser-i hayl*, bir kalabalığın önderi. || *Ser-i menzil*, hedef, amaç. || *Ser-i pa*, ayak başparmağı, ayakkabı veya çorabın burnu. || *Ser-i zeban*, dilin ucu. || *Ser ü berg*, bir şeyi elde etmek için duyulan şiddetli istek, hırs. || *Ser ü bün*, başlangıç ve son, tamamıyle. Bir şeyin esası. || *Ser ü çeşm*, memnuniyetle, zevkle. || *Ser ü pa*, baştan aşağı, tamamen. || *Ser ü saman*, (bir şeyi yapmak için) gerekli araç ve güç.

— ÇEŞ. DEY. *Ser verip sır vermemek*, sağlam karakterli, güvenilir bir insan olmak: *O ser verir, sır vermez cinsten bir adamdır. Babamın uşağıydı bilirsin. Benim için canını verir.* (S. Kocagöz). || *Serini vermek* (veya *serden geçmek*), bir davaya hayatını adamak: *Çeke çeke ben bu dertten ölürüm / Seversen Ali'yi değme yarama / Ali'nin yoluna serim veririm* (Pir Sultan Abdal). *Döğüş bir düğün bayramdır / Candan, serden geçen gelsin* (Köroğlu). || *Serde* (...) *var*, sözü edilen kimsede o niteliğin bulunduğunu anlatan hafifseme sözü: *Bakakalırım giden geminin ardından: / Atamam kendimi denize, dünya güzel; / Serde erkeklik var, ağlayamam* (O.V. Kanık). *Serde cemiyetçilik var, muhalif gazetelerin yazdıkları insanın ciğerine ok gibi işler* (M. Ş. Esendal). *Serde gençlik varken, / Beyaz açılırken* (C. S. Tarancı). || *Göğe* (veya *eflâke*) *ser çekmek*, başı göklere yükselmek: *Göğe ser çekmiş ağaçlar yücelir* (Yahya Kemal). || *Yârdan mı geçersin, serden mi?* Bk. YÂR

— Mus. *Ser-bülend*, türk musikisinde birkaç yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Ser-endaz*, türk musikisinde kullanılmış usullerden biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Serhane*, türk musikisinde saz eserlerinden peşrev ve saz semaisinin birinci hanesine verilen ad. || *Ser-henk*, türk musikisinde birkaç yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) [M]

SER— sıf. (fars. *ser-*). *Esk.* «Baş, başkan» anlamlarıyle kelimelerin önüne gelerek birleşik kelimeler yapar: *Ser-muharrir. Serkâtip. Ser-tabib* v.d.

— Teşk. tar. *Ser-müezzin*, Osmanlı devletinde saray müezzinlerinin en büyüğü. (Bu makam büyük memuriyetlerden sayılır ve sarayın en yetenekli musikicilerinden ve en güzel sesli olanlarından, genellikle padişah tarafından seçilerek tayin edilirdi.) [M]

SER i. (fr. *serre*). Limonluk.

— Meteorol. *Ser olayı*, Güneş tarafından Yer'e gönderilen ısı enerjinin, atmosferin seçici soğurması sayesinde tutulması.

— ANSİKL. Meteorol. Güneşin yaydığı kısa ışınımlar atmosferdeki gazlar tarafından soğurulmaz. Bunlar toprağa kadar ulaşır ve toprağın sıcaklığını yükseltir. Fakat toprağın yaydığı 10 μ civarındaki uzun dalgalar su buharı ve karbon dioksit tarafından soğurulur ve tekrar toprağa gönderilir. Sonuç olarak, atmosfer, morötesi ve görünen ışınımları geçiren fakat Yer'in yaydığı kızılötesi ışınları tutan, bir limonluğun cam çeperi görevini yapar. (LM)

SER veya **SEER** i. Kalküta'da kullanılan 933, 105 gr değerinde eski kütle ölçüsü. (L)

—SERA sıf. (fars. *serāyden*, terennüm etmek, şarkı söylemek'ten *-serā*). *Esk.* «Söyleyen» anlamıyle birleşik sıfatlar yapar. || *Nağme-sera*, şarkı söyleyen. || *Nale-sera*, inleyen. || *Suhan-sera*, söz söyleyen, konuşan. || *Midhat-sera*, öven, övücü. (M)

SERA i. (ar. *şerā*). *Esk.* Toprak: *Mizmar-ı seradan gelen asude nevalar* (Cenab Şahabeddin). || *Fevk-es-sera*, yeryüzü, zemin. || *Taht-es-sera*, toprak altı, mezar. || *Eyn-es-süreyya ve-s-sera*, «aralarında yerle gök kadar fark vardır» anlamında kullanılır. (M)

SERA i. (fars. *serā*). *Esk.* Saray. (M)

SERA, Karadeniz bölgesinde, Trabzon'un batısında bir heyelân sonucu meydana gelmiş göl. Adını, yanındaki Sera köyünden alır. Gölü meydana getiren heyelân 21 şubat 1950'de oldu ve bu çevrede kuvvetle duyulan yerel bir depreme yol açtı. Heyelân sonucunda, Sera vâdisinin yatağı doldu ve mecrası tıkandı. Gölün uzunluğu 4 km, ortalama genişliği 150 m'dir. (M)

SERAB i. Bk. SERAP.

SERABİL çoğl. i. (ar. *sirbāl*'den *serābil*). *Esk.* Gömlekler. (M)

SERABİSTAN bls. i. (fars. *serāb* ve *-istān* eki'nden *serāb-istān*). *Esk.* Serap görünen yer. || Dünya. (M)

Seraceddin medresesi veya **Seracettin medresesi**, Kayseri'de selçuklu medresesi. Kapısı üzerindeki kitabeye göre Kayseri emîri Seraceddin Bedri tarafından yaptırıldı (1238). Medreseye güney cephesinin ortasında büyük ve ağır bir niş içinde bulunan kapıdan girilir. Kapının iç tarafındaki sağlı sollu iki merdiven, çatıya çıkar. Dar avlunun dört tarafındaki kemerli revakın gerisinde, yanlarda dörder hücre, kuzeyde ana eyvan bulunur. Eyvanın önündeki revak, derin ve çapraz tonozludur. Bu çapraz tonozlu mekânın iki yanındaki hücrelerin iç duvarları olmadığından bunlar da eyvanı andırır. Ana eyvanın iki yanında, binanın kuzey köşelerinde iki büyük salon yer alır. Seraceddin medresesinin giriş eyvanı yoktur. Kapı, doğrudan doğruya avlu revakına açılır. Yan eyvanlar da revakın üst ucundadır. (M)

SERAÇE bls. i. (fars. *serā*, saray ve *-çe*, küçültme eki'nden *serā-çe*). *Esk.* Küçük saray, saraycık; ev. (M)

SERAFİMOVİÇ (Aleksandr Serafimoviç POPOV. — denir), sovyet yazarı (Nijne-Kurmoyarskaya, Don ili 1863-Moskova 1949). Birçok roman ve hikâyede toplumun alt tabakalarının hayatını anlattı. En iyi kitabı *Jeleznıy Potok*'ta (Demir Irmak) [1924], Kızılordunun içsavaş sırasında Kırım'a yaptığı seferi över. 1943'te Stalin ödülünü aldı. (L)

SERAFİN. Bk. MELEKLER NİŞANI.

SERAGNA, Batı Fas'ta ova, vad Tesaut'un her iki kıyısında, Tadla ovasının güneybatı uzantısında. Tadla ovası, Seragna eşiğiyle Havz ovasına bağlanır. (L)

SERAĞAZ bls. i. (fars. *ser*, baş ve *āğāz*, başlama'dan *ser-āğāz*). *Esk.* Yeniden, tekrar başlama: *Ettikte kasideye seragaz / Ta ahire dek olur yekavaz* (Ziya Paşa). [M]

SERAH i. (ar. *serāḥ*). *Esk.* (Eşini) Boşama. (M)

SERAHENK bls. i. (fars. *ser*, baş ve *āheng*'den *ser-āhenk*). *Esk.* Çalgıcıların başı. (M)

SERAHOR bls. i. (fars. *ser-āḫur*, ahır kâhyası'ndan). Ask. *Esk.* Osmanlı devletinin ilk devirlerinde ordunun bir yerden başka bir yere gidişinde her türlü nakil işlerini yapan görevlilere verilen ad. (Deprem, su baskını v.d. âfetler yüzünden felâkete uğayan yerlerin onarımından da *serahor*'lar sorumluydu. Genellikle ihtiyaç zamanlarında hıristiyan halktan seçilen bu görevlilere hizmetlerine karşılık ücret verilirdi.) [M]

seramik imalâtı

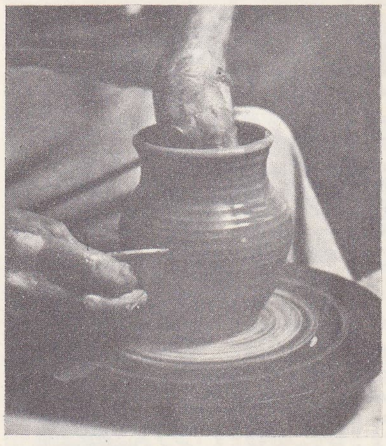

süsleme

◀ iç ve dışın şekillendirilmesi

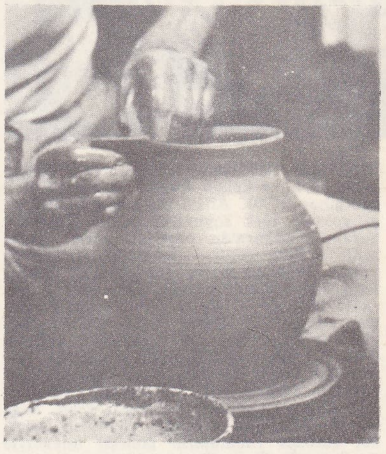

sırlama

◀ şekil verildikten sonra sertleşmeye bırakılması

Civita Catellana'da eski üslûpta devam ettirilen **seramik** sanatı (İtalya) ▼

Foto. *LAROUSSE; Encyclopedia Americana; Hürriyet arşivi (MEYDAN)*

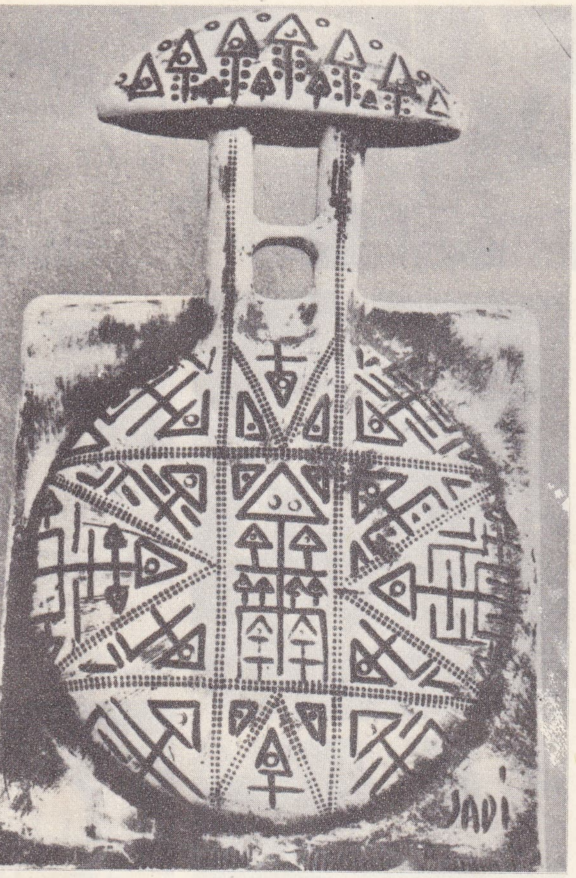

Sadı Diren'den bir seramik

seramik Ahlatlıbel kazıları

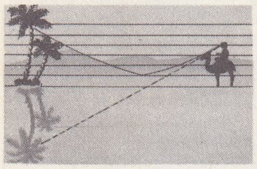

serap

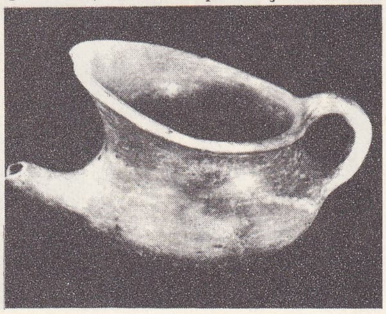

Beycesultan'dan bir seramik Arkeoloji müzesi, Ankara

SERAHSÎ (Ebubekir Muhammed), türkistanlı fıkıh ve kelâm bilgini (Serahs 1009 - Merginan 1090). Ailesi hakkında kesin bilgi yoktur; türk soyundan geldiği söylenir. Serahsî, Buhara'da öğrenim gördü. Aynı şehirde ders verdi. Eserlerini Özkent'te yazdı; Fergana'da ve Merginan'da Karahanlıların yanında yaşadı. Uzun süre Buhara'da ünlü fıkıh bilgini Helvanî'nin derslerine devam etti. Onun izinde yürüdü. Ayrıca devletler hukuku konusunda çağının ünlü bilginlerinden şeyhülislâm Ebül Hasan Ali Soğdî ile Ebu Hafs Umerul Bezzaz'dan ders gördü. Helvanî'nin ölümünden sonra onun yerine Serahsî geçti. Sağlığında bilgisinin genişliği yüzünden «şemsül eimme» (imamların güneşi) unvanıyle ün kazandı. Doğu Karahanlılarının başkenti olan Özkent ilinde bulunduğu sırada idde'ye (islâm dinine göre evlenmeden önceki bekleme süresi) uygun hareket etmeyerek azatlı ümmülveled*lerini başkalarıyle evlendiren karahanlı emîrinin tutumunu şeriata aykırı gördüğü, bu görüşünü açıkladığı için tutuklandı. Özkent hisarında hapsedildi. Sonra, ders verme ve öğrencileriyle toplanma yetkisiyle hisarın zaviyesine gönderildi. Daha sonra emîr Gün'ün evinde gözetim altında oturdu. Yeniden hisara gönderildi; 1087'de hapisten çıkarıldı. Serahsî öğrencilik yıllarında ve hapiste bulunduğu süre içinde birçok eser yazdı. Daha çok kelâm, fıkıh konularında çalıştı. Bu konuda kendinden önce gelenlerin eserlerini inceledi. Serahsî'nin çalışmaları, genellikle iki konuda toplanır. Bunlardan biri başkalarının eserlerine yazdığı yorumlardır. İkincisi doğrudan doğruya kendinin ortaya koyduğu, kendi görüş ve düşüncelerini belirten eserlerdir. Yazdığı eserler ve verdiği derslerle çağında büyük bir ilgi toplayan Serahsî fıkıh ve kelâm konusunda kendinden sonra gelen birçok bilgini etkiledi. Eserleri bu konularda çalışanlar için başvurulan ana kaynak niteliğindedir. Eserlerindeki önemli bir özellik de halkın hayatını, içinde yaşadığı toplumun niteliklerini, görüşlerini açıklamış, onlarla ilgili düşüncelerini yorumlamış olmasındadır. Ayrıca, zamanının siyasî gerginliklerini, toplum olaylarını, iktisadî konuları işledi, onlarla ilgili açıklamalar yaptı. Fıkıh alanında olduğu gibi zamanının devletler hukuku konularında da çağı için önemli sayılabilecek çalışmaları vardır. Serahsî eserlerinde fıkıh açısından birçok sosyal meseleyi açıklar, insanlarla onlar arasındaki bağlantıları çözümlemeğe, yorumlamağa çalışır. Eserleri: *Sıfatu Eşratü's-saa ü Makamatü'l-Kıyame* (Kıyamet Alâmetlerinin ve Kıyamet Makamlarının Niteliği); *Şerhü's-Siyeri'l-Kebir* («Büyük Siyer»in Yorumu); *El-Mebsud* (Uzun Olarak Anlatılan Eser). Ayrıca, Şeybanî'nin *Ziyadat, Ziyadetu'z-Ziyadat, Camiu's-Sagir, Camiu'l-Kebir* adlı eserlerine yorumlar yazdı. (M)

SERAİNG, Belçika'da (Liège ili ve idare çevresi) komün, Meuse kıyısında, Liège'in güneyinde; 41 400 nüf. Maden kömürü ocakları. Demir-çelik fabrikası. Makine yapımı. —Val-Saint-Lambert'de, eski bir manastırda kristal atelyeleri. (L)

SERAİR i. (ar. *serîre*'den *serā'ir*). *Esk.* Sırlar, gizli şeyler: *Bu saye-zar-ı serairde böyle yapyalnız / Yürür, yürür, yürüyorken habersiz ayrılırız* (Tevfik Fikret).

◆ **Serairhane** blş. i. *Esk.* Sırlar evi. (M)

SERAK i. (lat. *serum*, pıhtılaşmış süt'ten fr. *sérac*). Coğ. Bir buzulun yüzeyde yarılıp parçalanmasından meydana gelen buz kütlesi.

— ANSİKL. Coğ. *Serak*'lar, buzul tabanı eğiminin birden bire arttığı kesimlerde karmakarışık öbekler halinde bulunur. Çoğunlukla serakları aşmak zor ve tehlikelidir. Serak bölgeleri hızlı evrim geçiren kesimlerdir; buralarda serakların sık sık düştüğü görülür; özellikle buzul bir kaya kabartısı üzerinde parçalanırsa serak düşmeleri daha yaygın olarak meydana gelir. Serakların oluşumu, hareketleri ve düşmesi buzulun ilerlemesiyle ve bu ilerleyişi etkileyen iç hız farklarına bağlıdır; bu yüzden her mevsimde, günün ve gecenin her saatinde seraklar düşebilir; bu durum serakları sürekli bir tehlike haline getirmektedir. Başka geçit bulunmadığı için birçok klasik yol (meselâ Mont Blanc'a çıkan yol) seraklar bölgesinden geçmektedir. (M)

SERALÜMİNYUM i. (*ser*[yum] ve *alüminyum*'dan). Magnezyum, silisyum, demir, nikel, bakır ve alüminyumdan meydana gelen, yüzde 0,2 ceryum katılmış, ingiliz kaynaklı hafif alaşım: *Su verilmiş ve yaşlanmış seralüminyum, uçak yapımında kullanılan çok dayanıklı hafif bir alaşımdır.* (L)

SERAM, İndonezya'da ada, Molük adaları grubunda, kuzeyde Seram denizi ile güneyde Banda denizi arasında; 100 000 nüf. Başlıca gelir kaynakları hindistancevizi ağacı ve sagu ağacı yetiştiriciliği ile balıkçılıktır. Kuzey kıyıda Bula'da petrol çıkarılır. (L)

SERAMAC i. (fars. *serāmāc*). *Esk.* Boyunduruk. (M)

SERAMED blş. sıf. (fars. *ser*, baş ve *āmed*, gelen'den *ser-āmed*). *Esk.* Başta gelen, ileri gelen.

◆ **Seramedan** çoğl. i. *Esk.* Başta gelenler. (M)

SERAMİK veya **KERAMİK** sıf. (yun. *keramos* > *keramikos*, kil'den fr. *céramique*). Çömlek yapımıyle ilgili olan: *Seramik ürünler.*

— ANSİKL. *Seramik* ürünler pişmiş hamurun niteliğine göre iki grupta incelenir.

● *Gözenekli seramik ürünler,* topraksı bir kırılma gösterir ve gazları, sıvıları, yağları geçirir. Bu grup içinde şu türler sayılabilir:

1. *demir oksitle az veya çok kırmızıya boyanmış geçirimli hamurdan yapılan parçalar* arasında pişmiş toprak kaplar, silisyum ve alkali maddeli veya kurşunlu sır vurulan çömlekler, hamurun rengini örten kalay oksit temelli saydamsız emayla kaplanmış kalaylı çiniler sayılabilir;

2. *ısıya dayanıklı ürünler,* yüksek sıcaklıklara karşı dayanıklıdır ve tipik örneğini tuğlalar verir;

3. *beyaz ve ince hamurdan yapılmış geçirimli parçalar,* pişmiş toprak parçalardan daha yüksek sıcaklıkta pişirilir ve saydam bir emayla kaplanır; ince çini, kayutaj, pipo toprağı bu türe girer.

● *Geçirimsiz seramik ürünler,* özelliklerini hamurunun yüksek sıcaklıkta ergiyerek yumuşamasına ve camlaşmasına borçludur; türleri şunlardır:

1. *kumtaşı parçalar*'ın hamuru sert ve saydamsızdır;

2. *porselenler*'in hamuru sert, beyaz, yarı saydamdır ve kendi aralarında iki türe ayrılır: *sert porselenler*'in hamuru ve sırı feldispat veya feldispat-kalker karışımından hazırlanır, *yumuşak porselenler*'in hamurunda ise sunî (frit) veya fosfatik bir eritici bulunur ve sırı kurşun bileşiklerinden yapılır.

3. *sıhhî tesisat porselenleri,* camlaşmış ürünler serisinde, kumtaşı parçalarla porselen arasında yer alır; pişim usulleri ve görünüşleriyle de ince çini ve porselen arasında ara ürün niteliği taşır; hamurları gözenekli ve yarı saydamdır.

Ayrıca otomobillerde *seramik* ürünler daima anî ve büyük sıcaklık değişimleriyle karşılaşan ateşleme bujisi uçlarının yapımında kullanılır. Taze emme gazlarıyle süpürüldükten sonra, buji ucu 1000°C'ı geçen patlama sıcaklığıyle karşılaşır. Ayrıca dizel motorların egzos kutusu yapımında seramik parçalar kullanılır. Normal olarak egzos olarak egzos gazının sıcaklığı genişleme zamanı sonunda, silindir çeperlerinin soğutması yüzünden 800°C civarındadır. Fakat 7,5'tan 1'e inen hacimsel sıkıştırma oranı ile 1000°C'ı geçer.

Seramik hamurlarının ortak temel maddesi ve plastik elemanı *kil*'dir; kilin en saf tipi ise ince çini ve porselen gibi beyaz parçaların yapımında kullanılan kaolindir. Kile kum, kuvars, çimento veya pişmiş hamur, feldispat, tebeşir gibi plastik olmayan elemanlar katılır. Feldispat ve tebeşir, aynı zamanda, yüksek sıcaklıkta hamurun camlaşmasına yol açan eriticilerdir. Hamurlar, bileşimine giren elemanları ıslatıcılarda, karıştırıcılarda veya değirmenlerde iyice karıştırılarak ıslak yolla hazırlanır. Suyun fazlası, filtre preslerde süzülerek veya bazen kısmî kurutmaya baş vurularak giderilir. Hamurlar sıvı, çamur (döküm usulü) veya plastik hamur halinde kullanılır ya da kuru halde preslenerek işlenir. Plastik hamur işlemede kullanılan başlıca usuller şunlardır: çok eski çağlardan beri bilinen *tornalama* (kaolinli az plastik hamurların tornalanması iki işlem halinde yapılır: taslak çıkarma ve tornada işleme), elle veya makineyle yapılan *kalıplama* (makinede *mastarlama* adını alır) ve nihayet inşaat malzemeleri yapımında gittikçe daha çok kullanılan *çekme*.

İşlenmiş ve iyice kurumuş parçalar sürekli ve fasılalı fırınlarda pişirilir. Pişim, süsün karmaşıklığına göre bir, iki veya daha çok evreler halinde yapılır. İlk pişimi, düşük sıcklıkta yapılan porselene *hamlama* denir; hamlama, püskürtme ve daldırma ile sırlanabilen gözenekli ve kıvamlı bir yapı gösterir; sonra yüksek sıcaklıkta yeniden pişirilir ve kesin özelliklerini kazanır; fakat süslerde sır üzerine yaldız veya camlaşabilen boyalar vurulmuşsa, üçüncü bir pişimden geçirilir. Sırlanmamış ve tek pişimle iyice pişirilmiş parçalar *bisküvi* adını alır. Âdi parçalar genellikle alevde, ince seramik parçaları, çiniler ve porselenler kazet'te pişirilir. Seramik parçaların pişiminde, gerekli sıcaklığa tam ulaşmak değil, belli bir atmosferde belirli bir ısı

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

çevrimi izlemek amacı güdülür; bu atmosferin şartları işlem sırasında az veya çok değiştirilebilir.

Parçalarda süs, ya sır vurulmadan önce hamur boyanarak veya sırlamadan sonra sır üstüne boya vurularak yapılır. Vernikli çömleklerde süsleme işlemi genellikle sırlamadan önce uygulanır, ayrıca bu işlem renkli sırlarla da gerçekleştirilebilir.

İnce çiniler ve ingiliz fosfatik yumuşak porselenleri sırlamadan önce süslenir; bununla birlikte sır üzerine süsleme ve renkli sırlar da (majolika) çok kullanılır. Sert porselende süsler, genellikle sır üzerine, düşük derecede pişen camlaşabilir boyalarla (boyama, çıkartma) vurulur, fakat sırdan önce hamur üzerine yapılan süslemelere, renkli hamurlara, renkli sırlara, emaylara da başvurulur.

Bileşikleri seramik boyalarında kullanılan başlıca madenler şunlardır: yeşil, firuze mavisi, kırmızı için bakır, koyu mavi için kobalt, mor için manganez, yeşil, pembe, mercan rengi için krom, sarı için antimon, kahverengi ve kırmızı için demir, sarı için uranyum, beyaz için kalay, erguvan, karmen kırmızısı pembe ve mor için altın (maden halinde). Bu maden bileşikleri uygun oranlarda karıştırılarak sonsuza kadar değişen renk tonları elde edilir.

Osmanlılarda seramik sanatı özellikle cami, türbe, saray gibi binaların duvar panolarında uygulandı. (Bk. ÇİNİ. OSMANLI İMPARATORLUĞU [*Güzel sanatlar bölümü*].) [LM]

SERAMİKÇİ sıf. ve i. (*seramik*'ten, *seramik-çi*). Seramik'le uğraşan kimse. (M)

SERAMİKÇİLİK i. (*seramikçi*'den *seramikçi-lik*). Seramik yapma işi ve sanatı. || Çömlekçilik.

— ANSİKL. Seramikçiliğin gelişimi, insanın maddî ve manevî gelişimini ortaya koyar. *Seramikçilik* Neolitik çağda ortaya çıktı, bu çağa ait seramik kalıntıları, İsviçre'de göl üstü evleri bölgesinde, ayrıca daha başka kesimlerde ve özellike Chager-Bazar'da bulundu. Değişik süslemelere göre değişik seramik tipleri ayırılır: şeritli seramik, çanak şeklinde seramik (taraksı çizgiler), boyalı seramik (IV. bin yıl). Mısır'da, büyük bir ustalıkla, donuk, parlatılmış, renkli sırlı çömlekler yapıldı; aynı çömleklere Kalde'de, Asur'da ve İran'da da rastlanır. Çinliler, çanak çömleğin dışında, kumtaşı ve porselenden de çeşitli eşya yaptılar. Yunanlılardan, biçim bakımından çok gelişmiş, renkli veya siyah figürlerle süslenmiş pişmiş topraklar kalmıştır. Etrüsklerin çömezi olan Romalılar, kırmızı, kabartmalarla süslü Arezzo çömlekleri yaptılar ve arkitektonik seramiği geliştirdiler. Bu üretim Roma imparatorluğuyle son buldu, Ortaçağ başlarında ise yeniden ortaya çıktı; XV. yy.da Luca Della Robbia ile önce Floransa'da, sonra Faenza, Urbino, Deruta, Pesaro, Gubbio, Castel-Durante v.d. şehirlerde gelişti. Fransa'da, XI. yy.ın sonlarından başlayarak kaplamalar ve üzeri vernikli toprak eşyalar yapıldı; XVI. yy. ortalarında Oiron çinileri Saint-Porchaire çinileri, daha sonra Bernard-Palissy'nin yaptığı seramikleri ortaya çıktı. Rouen'ın ilk ürünleri aynı döneme rastlar; XVII. yy. sonlarında üç çini yapım merkezinin geliştiği görülür: Rouen, Nevers, Moustiers. XVIII. yy.da Lyon, Strasbourg, Niederwiller, Lunéville, Saint-Clément, Lille, Valenciennes, Saint-Cloud, Sceaux, Marsilya gibi şehirlerde çinicilik, bu üç merkezin etrafında gelişti. XVI., XVII., XVIII. yy.da Hollanda'da Delft, Almanya'da Nürnberg, Höchst, Anspach, İspanya'da Alcara, Malaga, Manises şehirleri çini yapımında önem kazandı.

XVII. yy.da ince ve saydam çin porselenlerinin yayılması, avrupa çinilerinin gerilemesine yol açtı. Seramikçiler, bunun üzerine bir başka yol aramağa giriştiler. XVI. yy. ortalarına doğru ilk yumuşak porselen Floransa'da ortaya çıktı; bir yüzyıl sonra, önce Rouen, sonra Saint-Cloud bu porselenin yapımına başladı. Mennecy, Chantilly ve Vincennes'de rakip fabrikalar kuruldu. Almanya'da XV. yy.dan beri kumtaşı yapımı çok yayılmıştı. Bu ülkede sert porselenin formülü bulundu. 1709'da Saksonya seçicisi, Meissen'de bir fabrika açtırdı; daha sonra bu fabrika etrafında rakip atelyeler doğdu. Sert porselenin gizli formülü 1750'ye doğru Fransa'da bulundu, bu tür porselenin yapımına tam olarak 1770'te Sèvres'de başlandı. XVIII. yy.ın çok tanınmış porselen fabrikaları Sèvres'de kuruldu. İngiltere'de ince porselen üretimi çiniciliğin zararına gelişti; sert porselen üretiminde ise giderek ilgi çekici gelişmeler görüldü.

● *Türkiye'de,* cami, saray ve müzeleri süsleyen duvar çinilerinin (duvar panoları) seramik sanatındaki önemi büyüktür. Seramik çiniler, türk sanatçıları tarafından ilgi görmüş ve bu alanda çeşitli teknikler uygulanmıştır. Bugün mimarîde bütün binanın içini kaplamak yerine estetik güzellikte panolar yapılmaktadır. Bunlar şömineler, havuz kaplaması ve duvar panoları halinde uygulanmaktadır. (→Bibliyo.) [LM]

SERAMOGRAFİ i. (fr. *céramographie*). Seramik tarihi bilimi. (L)

SERAMPUR, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, Hooghly'nin sağ kıyısında; 91 500 nüf. Dokuma ve kimya sanayii. Mücevhercilik. (L)

SERAN, Fransa'da Güney Jüra'da ırmak; Seyssel'in aşağısında Rhône'a ulaşır (sağ kıyı). [L]

SERAO (Matilde), italyan kadın romancı (Patras 1856 - Napoli 1927). 1885'te Roma'da kocası Edoardo Scarfoglio ile sonradan *Corriere di Napoli* adını alan *Corriere di Roma*'yı çıkarmağa başladı. Daha sonra *Il Mattino* dergisini yönetti, 1904'te de *Il Giorno*'yu kurdu. Birçok roman yazdı: *Piccole Anime* (Küçük Ruhlar) [1883]; *La Virtu di Checchina* (Checchina'nın Erdemi) [1884], *Il Ventre di Napoli* (Napoli'nin Karnı) [1884]; *Il Romanzo della Fanciulla* (Küçük Kızın Romanı) [1886]; *Fior di Passione* (Tutku Çiçeği) [1888]; *Il Paese di Cuccagna* (Cuccagna Ülkesi) [1890]; *Addio Amore* (Elveda Aşk) [1890]; *La Ballerina* (Balerin) [1889]. Kudüs'e yaptığı bir yolculuktan sonra katolikliğe yöneldi: *Sour Giovanna della Croce* (Rahibe Giovanna della Croce) [1901]; *La Madonna e i Santi* (Meryem ve Azizler) [1902]. Serao, verismo akımının en toplumcu ve en tutkulu eğilimini temsil eder. (L)

SERAP veya **SERAB** i. (fars. *serāb*). Atmosferde ışık ışınlarının kırılmasından doğan ve çöllerde kolaylıkla gözlemi yapılabilen optik yanılma (uzaktaki bir cisme bakarken sanki bir su yüzeyinden yansıyormuş gibi, cisimle birlikte ters görüntüsü görülür): *Birdenbire uzakta Hasan dağının dibinde tatlı bir serap gördüm. Durgun bir su görünüyordu* (M. Ş. Esendal). [Bk. ANSİKL.] || Kadın adı.

— ANSİKL. Opt. Uzaktaki nesnelerin, özellikle günün en sıcak saatlerinde sanki arada bir su tabakası, gözlemci yaklaştıkça uzaklaşan bir göl varmış gibi ters bir görüntü verdiği, çok rastlanmış bir olaydır.

Monge, *serap* olayını, toprakla temas eden havanın ısınması sonucunda yoğunluğun önce yükseklikle birlikte artacağına dikkati çekerek açıkladı. Bu tabaka içinde bir ışık ışınının yörüngesi toprak yönünde dışbükey konum alır ve ışının eğimi sanki bir ayna üzerinde yansıyormuş gibi ters döner. Bu olay, bitkiden yoksun, Güneş'in doğrudan doğruya etkisiyle çok ısınan kumsallarda ve düz olan geniş alanlarda sık görülür. Eğer su havadan daha sıcaksa deniz üzerinde de rastlanabilir ve Güneş'in, batarken değişik şekiller almasına yol açar. Aynı şekilde bulunduğumuz enlemlerde de yazın Güneş toprağı ısıttığı zaman siyah bir yol üzerinde serapla karşılaşılabilir. Nihayet daha değişik şartlarda, dağların yan serapları, duvarlar, yarlar gibi daha karmaşık şekil değişimleri görülebilir.

◆ **Serabî** sıf. Serapla ilgili. || Serap gibi. (M)

SERAPA sıf. ve zf. (fars. *ser,* baş, *-ā-,* ile ve *pā,* ayak'tan *ser-ā-pā*). *Esk.* Baştan ayağa, tamamen, bütünüyle: *Emindir mevkiin: en çok vicdanlar penahıdır / Serapa mülk-i Osmanî müeyyed tahtgâhındır* (M. Â. Ersoy). *Bu küçük kızın üzerinde dar ve serapa ilikli bir çerkes paltosu* [...] *vardı* (Samipaşazade Sezai). [M]

SERAPEİON (veya **SARAPİON**) i. (yun. k.), lat. **serapeum.** Arkeol Mısır'da Apisler'in (Hâpî) mezarlığı. || Yunanistan'da Serapis tapınağı.

— ANSİKL. En ünlü *serapeion* Menfis'tekidir. 1850-1853 Arasında Mariette tarafından Sekkare'de kısmen meydana çıkarıldı. Bu, ölmüş Apis'lerin yani «Osiris» olmuş boğaların nekropolis'idir. Osiris-Apis ile Serapis arasında yer alan «Osorapis» ara terimi buradan gelir. Tapınak, XVIII. Sülâleden, belki de daha önceden beri kullanılıyordu. Buraya iki tarafında sfenksler bulunan uzun bir yolla girilir, merdivenler ve bir eğim ile toprağın 12 m altına inilirdi. Oradaki galerilerde kutsal hayvanların lahitleri, erken devir firavunlarının kronolojisi ve Apis kültü hakkında bilgi veren pek çok mezar taşı vardı. Nekropolis'in yanında, helenistik devirde, yine serapeion adı verilen ve âyinlere ayrılmış bir bölüm bulunuyordu. Yunan - mısır tanrılarına tapınılan bu serapeion'lar hem tapınak, hem de manastır vazifesi görürdü; gerçekten de yunan papirüslerinde, serapeion'larda kalan çilekeşlerden (*katokhoi*) ve tapınakta hizmet gören «ikiz hemşireler»den söz edilir. Serapis tapınaklarına gelince, bunlardan helen ve roma dünyasının hemen her yerinde vardır. İçlerinde en önemlisi İskenderiye'dekiydi. Yunanlı Parmenikos'un eseri olan bu kocaman tapınak şehrin güneyinde hafif bir yükseklikte bulunuyordu. Tanrının heykeli, Bryaksis'in ünlü bir eseriydi. Bu tapınak önce helenizmin, daha sonra pagan tepkisinin barınağı oldu; M. S. 391'de yıkıldı. «Diocletianus sütunu» denilen bir tek sütunu kalmıştır. (L)

SERAPERDE blş. i. (fars. *serā,* saray ve *perde*'den *serā-perde*). *Esk.* Saray perdesi. || Konaklarda haremlik ile selâmlık arasında bulunan büyük perde. || Padişah çadırı, otağ: *Serir-i devletine asman seraperde* (Nef'i). [M]

SERAPEUM i. (lat. k.). Bk. SERAPEİON.

SÉRAPHİNE (Séraphine LOUİS, — denir), fransız kadın ressam (Arsy, Oise 1864-Clermont 1934). Senlis'te hizmetçiydi. Meryem Ana'ya duyduğu dinî coşku ile yaptığı resimlerle alman sanat tenkitçisi Wilhelm Uhde'nin ilgisini çekti. Séraphine, bazen yaprak yerine deniz kabuklarıyle süslü dallar üzerinde garip çiçek ve hayvanlara benzeyen meyve resimleri yaptı, yarı saydam ve parlak renkler kullandı. Başlıca eserleri Paris ve New York modern sanat müzelerindedir. (L)

SERAPHİNE
«Çiçekli Natürmort»
Modern Sanat
Millî müzesi, Paris

SERAPİAS i. Nemli çayırlarda yetişen yabanî orkide; çiçekleri genellikle kiremit kırmızısı rengindedir; pek çok türü bulunur. (L)

SERAPİONOV Kardeşler (rusça *Bratya Serapionoviy*), 1921'de L. N. Lunts'un çabalarıyle ve E. Zamyatin'in himayesinde Petersburg'ta kurulan rus edebiyat grubu. Siyasetle uğraşmadığını ilân eden bu grubun belirli bir edebiyat programı da yoktu. «Hayat gibi amaçsız anlamsız» bir sanatı savundu, fakat aynı zamanda batı edebiyatları örneklerine dayanan, birbiriyle bağlantılı olaylar yönünden zengin bir anlatım benimsedi. Romantik Hoffmann'ın bir eserinden alınan *Serapionov Kardeşler* adı, ideoloji bakımından grubun başlangıçtan beri devrimi desteklemediğini belirtir. Grubun başlıca üyeleri: Vs. V. İvanov, N. N. Nikitin, M. M. Zoşçenko, M. L. Slonimskiy, K. A. Fedin, V. A. Kaverin, V. B. Şklovskiy, N. S. Tihonov. Bu üyelerden bazıları, daha sonra yeni edebiyatta kendilerine özgü farklı görüşler ve yollar benimsediler. (M)

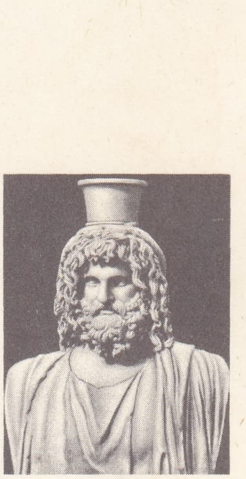

SERAPİS
Vatikan müzesi

Serapionsbrüder (DİE) [*Serapion Kardeşler*], E. T. A. Hoffmann'ın eseri (1813 - 1821); otuz kadar hikâyeden meydana gelen bu kitapta fantastik hayaller en kaba gerçeklerle biraradadır. *Nussknacker und Maüsekönig* (Fındıkkıran ve Fareler Kralı) peri masalları geleneğini sürdürür. *Bergwerke Zu Falun*'da (Falun Maden Ocakları) madencilerin çetin yaşantılarıyle Dağlar Kraliçesinin, yani yer altı dünyasının harikaları karşı karşıya gelir. Fräulein von Scuderi, XVII. yy.da Paris'te, sattığı en güzel mücevherleri geri alabilmek için, alıcıları öldüren bir kuyumcunun hikâyesidir. (L)

Foto. LAROUSSE

SERAPİS (veya **SARAPİS**), Ptolemaios'lar devrinde Mısır'da benimsenen bir yunan tanrısının adı. Sinop kökenli olduğu ve Bryaksis'in yunan üslûbundaki bir heykeli ile temsil edildiği sanılır. Kerberos'un yanında, oturmuş durumda, başında künk biçiminde bir başlıkla (*modios*) temsil edilirdi. Adının, Mısırlılarla paylaşılmış bir kült yerinin adından geldiği veya Osiris dininden aldığı sanılır. Kendisiyle ilgilenmeyen Mısırlılar onu bir yunan tanrısı sayar, Yunanlılarla Romalılar da onu İsis ve Anubis ile birlikte Mısır Panteonuna mal ederlerdi. Belirli bir efsane olmadığı için, bu iki yanlı rol onun, eski mitoloji yazarları tarafından, İsis'in kocası ile bir sayılmasına yol açtı. Yeraltı dünyasının tanrısı, hastalıkları iyi eden tanrı olarak hem Pluton, hem de Asklepios'un yerini alıyordu. Gitgide onu en büyük tanrı, *Biricik Zeus Serapis* haline getirdiler. Serapis bu sıfatla, büyücülükte önemli bir rol oynadı. İsis'in sırlarının bilinmesine karşılık, Serapis'in bu konudaki rolü bilinmez. Aslında Serapis, bir İskenderiye tanrısıydı, başlıca tapınağı da burada bulunurdu, ayrıca denizcilerin koruyucusu idi. Yunan dünyasının ve özellikle de Anadolu'nun birçok limanında ona tapınılırdı. Helenistik devirden sonra öbür doğu tanrıları gibi onun kültü de limanlara, büyük kozmopolit şehirlere ve lejyonların işgalindeki bölgelere yayıldı. (L)

SERAR veya **SİRAR** i. (ar. *serār* veya *sirār*). *Esk.* Kamerî ayın son gecesi. || Bir soyun en iyisi. (M)

SERARÎ çoğl. i. (ar. *sürriye*, cariye'den *serārī*). *Esk.* Cariyeler. (M)

SERASER zf. (fars. *ser*, baş ve *-ā*, ile'den *ser-ā-ser*). *Esk.* Baştan başa, tamamıyle, bütün olarak: *Zannetme ki müntahap o sözler / Divanı da böyledir seraser* (Ziya Paşa). *Seraser çeşm-i ibretten geçirdim nüsha-i dehri* (Nabi). || İ. İçine tel konularak dokunmuş bir çeşit kumaş. (M)

SERASİME sıf. (fars. *serāsime*, *serāsīme*). *Esk.* Sersem: *Biz mest-i serasime-i cam-ı mey-i aşkız* (Nef'i).

◆ **Serasimegi** blş. i. *Esk.* Sersemlik, şaşkınlık. (M)

SERASKER blş. i. (fars. *ser*, baş ve ar. *ʿasker*'den *ser-ʿasker*). Ask. *Esk.* Sadrazamdan gayrı herhangi bir vezir orduya kumanda ettiği zaman bu vezire verilen ad. || Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan (1826) sonra kurulan Asakiri Mansurei Muhammediye ordusunun kumandanı. (Bk. ANSİKL.) || *Serasker kuşaklıları.* Bk. AĞA *gediklileri*.

— ANSİKL. Ask. *Esk.* 1845'e kadar *serasker*'ler ek bir görev olarak İstanbul'un zabıta işlerinden ve yangınlara karşı gerekli tedbirleri almaktan da sorumluydu. Seraskerlerin ilk makamı ağa kapısıydı. 1836 Yılında şimdi üniversite merkez binasının yerinde bulunan eski saray seraskerlik makamı oldu.

1826-1908 Arasında görev yapan seraskerler: Ağa Hüseyin Paşa (mayıs 1826 - nisan 1827); Mehmed Hüsrev Paşa (nisan 1827 - eylül 1836); Halil Rifat Paşa (Damat) [eylül 1836 - mart 1938]; Said Paşa (Damat) [mart 1838 - temmuz 1839]; Halil Rifat Paşa (temmuz 1839 - mayıs 1840, 2. defa); Nuri Paşa (Sırkâtibi) [mayıs 1840 - ocak 1843]; Hasan Rıza Paşa (eylül 1843 - ağustos 1845); Süleyman Refet Paşa (ağustos 1845 - ocak 1846); Mehmed Hüsrev Paşa (ocak 1846 - aralık 1846, 2. defa); Mehmed Said Paşa (Damat) [ocak 1846 - mayıs 1848]; Hasan Rıza Paşa (mayıs 1848 - mart 1849, 2. defa); Mehmed Ali Paşa (mart 1849 - mayıs 1851); Mehmed Rüştü Paşa (Mütercim) [mayıs 1851 - mayıs 1853]; Mehmed Ali Paşa (Damat) [mayıs 1853 - şubat 1854, 2. defa]; Hasan Rıza Paşa (şubat 1854-haziran 1855, 3. defa): Mehmed Rüştü Paşa (Mütercim) [haziran 1855-kasım 1856, 2. defa]; Hasan Rıza Paşa (kasım 1856-ağustos 1857, 4. defa); Kâmil Paşa (Mühendis) [ağustos 1857 - eylül 1857]; Mehmed Rüştü Paşa (Mütercim) [eylül 1853 - şubat 1854] 2. defa; Hasan Rıza Paşa (şubat 1854-haziran 1855) 3. defa); Mehmed Namık Paşa (haziran 1861-eylül 1861); Mehmed Rüştü Paşa (Mütercim) [eylül 1861-ocak 1862, 4. defa]; Reşid Paşa (Hacı) [ocak 1862-şubat 1862]; Mehmed Fuad Paşa (Keçecizade) [şubat 1862-haziran 1866]; Hasan Rıza Paşa (haziran 1866-şubat 1867, 6. defa); Mehmed Rüştü Paşa (Mütercim) [şubat 1867-şubat 1868, 5. defa]; Mehmed Namık Paşa (şubat 1868-şubat 1869, 2. defa); Hüseyin Avni Paşa (şubat 1868-eylül 1871); Ahmed Esad Paşa (eylül 1871-ocak 1872); Abdülkerim Nadir Paşa (ocak 1872-nisan 1872); Mustafa Sıtkı Paşa (Fosfor) [nisan 1872 - ekim 1872]; Mehmed Paşa (ağustos 1872-ekim 1872); Ahmed Esad Paşa (ekim 1872-şubat 1873, 2. defa); Hüseyin Avni Paşa (şubat 1873-nisan 1875, 2. defa); Ali Saib Paşa (nisan 1875-ağustos 1875); Hüseyin Avni Paşa (ağustos 1875-ekim 1875, 3. defa); Hasan Rıza Paşa (ekim 1875-kasım 1875, 7. defa); Namık Paşa (kasım 1875-ocak 1876); Hasan Rıza Paşa (ocak 1876-nisan 1876, 8. defa); Derviş Mehmed Paşa (nisan 1876-mayıs 1876); Abdülkerim Nadir Paşa (mayıs 1876, 2. defa); Hüseyin Avni Paşa (mayıs 1876-temmuz 1876, 4. defa); Abdülkerim Nadir Paşa (temmuz 1876-eylül 1876, 3. defa); Mehmed Redif Paşa (eylül 1876-ağustos 1877); Mehmed Rauf Paşa (aralık 1877-nisan 1878); Mehmed İzzet Paşa (nisan 1878-mayıs 1878); Mahmud Paşa (Damat) [mayıs 1878-haziran 1878]; Mustafa Sıtkı Paşa (Fosfor) [haziran 1878-aralık 1878, 2. defa]; Osman Nuri Paşa (Gazi) [aralık 1878-temmuz 1880]; Hüseyin Hüsnü Paşa (temmuz 1880-ocak 1881); Osman Nuri Paşa (Gazi) [ocak 1881-aralık 1882, 2. defa]; Hüseyin Hüsnü Paşa (aralık 1882-ocak 1883, 2. defa); Osman Nuri Paşa (Gazi) [ocak 1883-eylül 1885, 3. defa]; Ali Saib Paşa (eylül 1885-ağustos 1891, 2. defa); Osman Nuri Paşa (ağustos 1891-eylül 1891, 4. defa); Mehmed Rıza Paşa (eylül 1891-temmuz 1908). İkinci Meşrutiyetten (1908) sonra seraskerlere *harbiye nazırı* adı verildi.

◆ **Seraskerî** blş. sıf. *Esk.* Seraskerlikle ilgili. || *Bab-ı seraskerî*, serasker dairesi, Harbiye nezareti. (M)

SERASKERLİK i. (*serasker*'den *seraskerlik*). *Esk.* Seraskerin görevi veya makamı. || *Seraskerlik beratı*, serdarıekrem unvanıyle sefere çıkacak olan sadrazama ve serasker olarak sefere katılacak vezirlere verilen ferman. (Fermanda, seferdeki görevler ve görevlilere geniş yetki verildiği yazılırdı.) [M]

SERASTON i. (fr. *cérastone*). İnş. Ergimiş ve yüksek ısıda pişirilmiş çimentodan yapılan ve renkli bir emayla kaplanabilen bir malzemenin ticarî adı. (L)

SERATAN i. Bk. SERETAN.

SERATOGLOS i. (fr. *cératoglosse*). Anat. Dilaltı kasının arka demeti; dilin bir parçasını teşkil eder. (L)

SERAVEZZA, İtalya'da komün, Toscana'da (Lucca ili), Apua Alpleri'nin eteğinde, Tiren denizi yakınında; 13 200 nüf. (L)

SERAVİL i. (ar. *serāvīl*). *Esk.* Şalvar. || Don.

◆ **Seravilat** çoğl. i. *Esk.* Şalvarlar, donlar. (M)

SERAY i. (fars. *serāy*). *Esk.* Saray. || *Seray-i serair-i muhabbet*, sevgi sırlarının sarayı. (M)

SERAYA çoğl. i. (ar. *seriyye*'den *serāyā*). *Esk.* Düşman üstüne gönderilen küçük müfrezeler. (M)

SERAYDAR blş. i. (fars. *serāy* ve *-dār*'dan *serāy-dār*). *Esk.* Eskiden büyük konaklarda mutfak ve yemek görevlerinde kullanılan uşak. (M)

SERAYENDE sıf. (fars. *serāyīden*'den *serāyende*). *Esk.* Şarkı söyleyen, şarkıcı. (M)

SERAZAD blş. sıf. (fars. *ser*, baş ve *āzād*, hür'den *ser-āzād*). *Esk.* Serbest, hür. || Tasasız. (M)

SERAZİN i. (lat. *cerasus*, kiraz ağacı'ndan fr. *cérasine*). Kiraz ağacı sakızının bileşenlerinden biri olan metaarabik asit. || Sinir dokularının bileşenlerinden biri olan C_{24}'lü yağ asidi.

— Miner. Tabiî kurşun klorokarbonat. *Eşanl.* FOSGENİT. (L)

SERAZİT i. (fr. *cérasite*). Miner. Yapısında karbon inklüzyonları bulunan bir kordiyerit çeşidi. (L)

SERB i. (ar. *serb*). *Esk.* İçyağı. (M)

SERBAZ sıf. (fars. *ser*, baş ve *bāz*, oynayan'dan *ser-bāz*). Korkusuz, cesur. || İ. İran'da bir sınıf asker.

◆ **Serbazan** çoğl. i. *Esk.* Korkusuzlar, cesurlar.

◆ **Serbazî** i. *Esk.* Cesurluk, korkusuzluk. (M)

SERBECEYB blş. sıf. (fars. *ser*, baş; *-be*, edat ve *ceyb*, elbisenin yakası'ndan *ser-be-ceyb*). *Esk.* Utangaç, alçakgönüllü (kimse). [M]

SERBEDARİLER, Horasan'da devlet kuran âsi ve maceracı topluluk. Serbedarîler İlhanlıların hükümdarı Ebu Said Hanın (1305-1335) ölümünden sonra İran'da meydana gelen karışıklıklar sırasında bir devlet kurdular. Bu devletin kuruluşunda şiî dervişlerinin de büyük etkisi oldu. Serbedarîlerin ilk reisi Abdürrezzak'tır. Abdürrezzak Ebu Said Han'ın zamanında vergi tahsildarıydı. Onun ölümünden sonra, Horasan'da bir devlet kurabilmek için başına ilhanlı idaresinden memnun olmayanları ve bazı maceracıları topladı. İlhanlı veziri Alâeddin Muhammed Feryumedî ile savaştı ve onu öldürdü (1337). Sebzvar'ı ele geçirdi (1338), burayı kendine merkez yaptı. Kardeşi Vecihüddin Mesud tarafından öldürüldü. Mesud, Nişapur hâkimi Argun Şah ile savaşarak Nişapur ve Cam'ı aldı. Argun Şah Cürcan emîri Toga Timur'a sığındı. Mesud, daha sonra Herat hükümdarıyle yaptığı savaşta yenildi. Fakat bir süre sonra Toga Timur'un kardeşinin idare ettiği bir orduyu yenerek Esterâbâd'ı aldı ve Cürcan'a hâkim oldu. Mesud'dan sonra Serbedarîler devleti askerlerin ve dervişlerin ileri gelenlerinin eline düştü, XIV. yy. sonlarında Timur tarafından ortadan kaldırıldı. (M)

SERBELLONİ (Gabrio), italyan savaşçısı (Milano 1508-ay.y. 1580), Pius IV'ün kuzeni. Malta şövalyesi ve Macaristan manastırı başkanı oldu. Estergon'u Osmanlılara karşı savundu (1543). Karl V'in (1546), sonra Medici'lerin hizmetinde (1555) çalıştı. Leonino sitesinin istihkâmlarını onarttı (1560). Daha sonra Filippo II'nin hizmetine girdi. Napoli krallığının şehirlerini tahkim etti (1565). Felemenk'te Alba dükünün tophanesinde görev aldı ve İnebahtı savaşına katıldı (1571). Sicilya kral naibi olarak Tunus'u savundu ve esir edilerek İstanbul'a götürüldü (1574). Serbest bırakıldıktan sonra, Felemenk'te don Juan'ın hizmetine girdi. (L)

SERBERG blş. i. (fars. *ser*, baş ve *berg*, yaprak'tan *ser-berg*). Süs. *Esk.* Tezhipte yaprak şeklindeki motiflerin ilki, başlangıcı. (M)

SERBEST sıf. (fars. k.). Bir zorunluluk altında olmadan istediği gibi davranan: *Hiç bir ciddî fikir tartışması için hazır olmayan demagog, halk ile oynamakta kendini serbest sanıyor* (F.R. Atay). *Burada kendi evimde gibi rahat ve serbest olacaktım* (R.N. Güntekin). || Tutuklu veya bağımlı olmayan, hür: *Hükûmetin, bazı mahkûmların cezasını kaldırdığını ve benim de artık şerbest bulunduğumu bildirdi* (Ş.S. Aydemir). *Hapishaneye geldiler. Hapishane, bomboştu. Bütün mahpuslar, isyancılar tarafından serbest bırakılmıştı* (S. Kocagöz). || Hareketi herhangi bir biçimde engellenmeyen, engeli olmayan: *Pistonun hareketi serbest değil.* || Zamanını istediği gibi kullanabilen, yapacak bir işi olmayan: *Şayet sebestsen birlikte akşam yemeği yemek istiyorum* (Vâ-Nû). *Saat üçten sonra serbestim.* || Bazı kurallara bağlı olmayan: *Serbest ticaret.* || Sıkılıp şaşırmadan konuşan ve davranan: *Kızın, bu kadar zeki, serbest, anlayışlı olabileceğini hiç aklına getirmemişti* (S. Kocagöz). || Kayıtsız, umursamaz. || *Teklz.* [Kadın için] Tutum ve davranışı ağırbaşlı olmayan, hafif: *Zira, evvelâ yukarıda söylediğimiz şekle içerlemişlerdi, saniyen, Vesime hakkında kulaklarına öteberi çalınmıştı: Serbesttir filân diye ...* (Vâ-Nû). *Serbest kadınların tuvalet inceliği ve güzelliği herhangi bir Paris kabaresinde görülenlerden üstün idi* (F.R. Atay). || *Serbest meslek*, resmî ve yarı resmî meslekler dışında kalan meslek: *Avukatlık bir serbest meslektir.*

— Bot. *Serbest çekirdek,* yüzeyi etli meyve kısmına yapışık olmayan çekirdek. || *Serbest çanak,* yumurtalığa yapışık olmayan çanak. || *Serbest erkek organlar,* birbirinden tamamen ayrı ve bağımsız olan erkek organlar. || *Serbest mantar lamelleri,* sapa kadar ulaşmayan lameller. || *Serbest balözü bezi,* yumurtalığın altından doğan ve onunla bir olmayan balözü bezi. || *Serbest yumurtalık. Eşanl.* ÜST YUMURTALIK.

— Dy. *Serbest yol,* bir yol bölgesine giren trenin, seyir program defterinde belirtilen hız dışında hiç bir kısıtlama zorunluluğu olmadan yoluna devam edeceğini bildiren işaret. || *Serbest yol işaretiyle izleme,* bir treni başka bir trenin daima serbest yol işareti alabileceği bir uzaklıktan izlemesi.

— Denizc. *Bir gemiyi serbest bırakmak,* gemi evrakını ve öbür belgeleri muayene etmek için durdurduktan sonra hareketine izin vermek.

— Ed. *Serbest nazım,* vezin, kafiye gibi kurallara bağlı olmayan nazım şekli. Bk. ANSİKL.

— Fiz. *Ortalama serbest yol,* belli bir gaz molekülünün öbür moleküllere art arda iki kere çarpması arasında aldığı ortalama uzaklık: *Oksijen moleküllerinin, O° C'ta ve normal atmosfer basıncı altında ortalama serbest yolu 64,7 milimikrondur.* (Gaz basıncı azaldığı zaman bu yol artar.)

— Fonet. Kelime sonunda bulunan ünlüye denir.

— Hidrol. *Serbest örtü.* Bk. SU *örtüsü.*

— Huk. *Serbest bölge, serbest liman,* yabancı malların serbestçe, formalitesiz ve gümrük resmi ödemeksizin girdiği sınır bölgesi veya limanı. Bk. ANSİKL.

— İkt. *Serbest mübadele,* gümrük resimlerinin kaldırılmasını ve milletlerarası alışverişin serbest bırakılmasını öngören sistem. (Bunun karşıtı, ithal edilen yabancı mallar üstüne konulacak resimlerle millî üretimi faydalandırmak taraflısı olan himayeciliktir.) Bk. ANSİKL.

— Kim. Başka bir maddeyle birleşmemiş olan kimyasal bir madde için kullanılır.

— Mal. *Esk. Serbest dirlik,* tımar ve zeamet çeşitlerinden biri. (Bu gibi yerlerde rüsum ve hasılat mutasarrıflara aitti.) [Bk. TIMAR, ZEAMET.] || *Serbest tımar,* tımarların imtiyazlı olanlarına verilen ad. (Bu tımarların bulunduğu bölgelerin rüsumı şer'iyesi ve rüsumı örfiyesi serbest tımar sahiplerine ait olduğu için gelirleri öteki tımar sahiplerininkine oranla yüksekti. Bunlar, sefer zamanı dışında, sancakbeylerinin emrinde sayılmazdı. Bu tımarlara kimse giremezdi; içinde bir suçlu bulunsa bile sancakbeyinin adamları tımar topraklarına girerek onu yakalayamazdı. Suçluyu tımar sahibi yakalayarak teslim ederdi.)

— Mat. Yerine bütün özdeş vektörlerin konabildiği bir vektör için kullanılır. || *Serbest aile,* V_1, V_2, ... gibi bir vektörel uzayın, bütün α'ların sıfır olduğu hal bir yana bırakılırsa, aralarında

$$\alpha_1 \vec{V_1} + \alpha_2 \vec{V_2} + ... = 0$$

şeklinde hiç bir bağıntı bulunmayan vektörler ailesi. (BAĞIMSIZ AİLE de denir. Serbest bir aileyi meydana getiren vektörlere de, teşmil yoluyle ve yanlış olarak *serbest vektörler* denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Serbest indis,* tansör hesabında, bir tansörün birterimli şeklindeki kısa yazılışında, toplamaya katılmayan indis:

$$\sum_{j=1}^{i=n} a_i^j \, b_j$$

ifadesinin $a_i^j \, b_j$ *şeklindeki kısa yazılışında* j *sağır bir indis olduğuna göre,* i *serbest bir indistir.* || *Serbest vektör,* bugünkü geometride, bütün ekipolan vektörler yerine konabilen vektör. (Vektörlerin ekipolansı bir eşdeğerlik bağıntısıdır; bu bağıntı uzayın [ve düzlemin] vektörleri arasında parçalama belirler; bu parçalamada her sınıf bir serbest vektördür. Vektörel geometri [geometrik toplam, vektörel çarpım] serbest vektörlere uygulanır.)

— Mekan. *Serbest geçme,* dişi parçanın sadece erkek parçayı kabul etmesi amacıyle yapılan geçme.

— Meteorol. *Serbest hava* veya *serbest atmosfer,* 3 km'den daha yüksekte yer alan ve toprağın termik ve mekanik etkilerinden etkilenmeyen atmosfer parçası.

— Miner. Kümelenmiş iğneler birbirinden ayrıldığı zaman, iğne biçimi billûrlar için kullanılır.

— Spor. *Serbest hareket,* jimnastik, artistik patinaj, tramplen, atlama gibi bazı spor müsabakalarında zorunlu hareketlerden sonra sporcunun seçimine bırakılan hareket veya figürler. || *Serbest güreş.* Bk. GÜREŞ. || *Serbest yüzme.* Bk. YÜZME.

— Tar. *Serbest evlilik,* Ortaçağda senyörün iznine ve bir paranın ödenmesine dayanan köleliğe değgin evlenmenin tersine olarak serbest yaşayan insanlar arasındaki evlenme. || *Serbest şehirler,* vergi vermeyen şehirler. || *Serbest tımar sahibi,* Ortaçağda arazi sahibinden, uzun bir süre için bir toprağın intifa ve kullanma hakkını almış olan tımar sahibi. (Toprağın üzerinde doğrudan doğruya ve zilyet olarak hak sahibidir. Bu hakka tarihçiler «aynî hak» derler ve latince *jus in re aliena* deyiminin karşılığıdır. İngiliz hukukunda da serbest tımar sahipleri vardır. Bunlar, anglosakson devrinden kalmaydı ve XII. ve XIII. yy.larda, senyörlerinin kaza hakkına tabi, askerî mükellefiyetleri bulunan serbest tımar sahipleriydiler.)

— ANSİKL. Ed. Türk edebiyatında *serbest nazım* ürünlerinin vezinli-kafiyeli, vezinsiz-kafiyeli, vezinli-kafiyesiz, vezinsiz - kafiyesiz olmak üzere dört türü vardır. Vezinli-kafiyeli serbest nazım, Cenab Şahabeddin ve Tevfik Fikret tarafından denendi. Bunlar, hiç bir düzene bağlanmadan sıralanan, yerine göre kafiye örgüsü değişebilen ve aruzun değişik ölçülerini biraraya getirerek yazılan şiirlerdir. Bu şeklin en açık örneği Ahmed Hâşim'in şiirleridir. Vezinsiz-kafiyeli serbest nazımda mısralar hiç bir düzene bağlanmadan sıralanır. Kafiye örgüsü oldukça serbest ve mısralar vezinsiz olduğu için yalnız iç ritimden yararlanılır. Vezinli-kafiyesiz türde ise mısralar veya beyitler vezinlidir, fakat aralarında herhangi bir kafiye düzeni yoktur.

Vezinsiz-kafiyesiz serbest nazımda şiir hiç bir ölçüye bağlanmaz; yalnız anlam bütünlüğü ve genel uyum göz önünde tutulur. Kafiyesiz ve vezinsiz olarak, şairin duygusundan ve iç ritimden güç alır. Eski türk edebiyatında, ilk örnekleri Dede Korkut kitabında görülen bu şiir türü Türkiye'de daha çok 1923'ten sonraki dönemde kullanıldı. Avrupa edebiyatında görülen örneklerine uygun olarak ilk olarak serbest nazmı benimseyen, onu Türkçenin ses yapısına, iç uyumuna, söyleyiş düzenine başarıyle uygulayan Nâzım Hikmet Ran oldu. Bu şiir türünde onun verdiği başarılı örnekler kısa bir süre içinde çağdaş şiir anlayışını benimseyen bütün türk şairlerini etkiledi. Orhan Veli, Melih Cevdet, Oktay Rıfat üçlüsüyle bunlardan ayrı bir uyum ve ses yapısına dayanan Fazıl Hüsnü Dağlarca serbest nazım türünün en başarılı örneklerini verdiler. Bugün yeni türk edebiyatında divan edebiyatı geleneğini sürdüren, daha çok eski dil ve edebiyat ürünlerini tekrarlayan geçmişe dönük olanların dışında bütün türk şairleri serbest nazım türünü seçmektedir.

— Huk. *Serbest bölge* ve *serbest limanlar,* antrepo rejiminin ıslahı ve genişletilmesinin sonucudur. Genellikle bir kara veya deniz sınırının hemen yanıbaşında bulunan bir arazi parçası, gümrük resimleri dışında bırakılır. Buraya giren ürünler için gümrük resmi ödenmez, ancak bu ürünler ülke içine girecek olursa vergi ödenir. Öte yandan, bu bölgelere veya bu limanlara fabrikalar kurulabilir; hammaddeler, gümrük ödemeksizin ve hiç bir formaliteyi gerektirmeksizin serbestçe gelebilir. Bir serbest bölgenin veya bir serbest limanın kurulması genellikle bir ülkenin yararına olmaktadır. Bununla birlikte, Fransa'da, Devrimden beri serbest liman yoktur. İsviçre yakınında, Gex yöresinde bir serbest bölge vardır.

● *Türkiye'de* serbest bölgeler, Bakanlar Kurulu kararıyle tespit edilir. Bu yetki 6209 sayılı Serbest Bölge kanunuyle verilmiştir. Gümrük hattı dışında sayılan serbest bölgelerde, pasaport kanunu, gümrük kanunuyle konmuş denetleme ve formalitelerle, gelir, kurumlar ve esnaf vergileri dışında kalan bütün vergi, resim ve yükümlülüklere ait kanunlar uygulanmaz. Serbest bölgede ikamet yasaktır. Yalnız görevlilere ve yaptıkları işin niteliği gereği bu bölgede oturmak zorunda bulunanlara izin verilebilir. Serbest bölgelerde, yurt içinden veya yurt dışından eşya getirilmesi, depolanması, bu eşyanın tanzim ve tasnifi, gerekiyorsa işlenmesi, reklamı, satışı gibi işler yapılabilir. Serbest bölgeler devlet tarafından işletilebileceği gibi, doğrudan doğruya veya devletin iştirakiyle resmî kurullara, gerçek veya tüzel kişilere bırakılabilir. Böyle bölgelere yurt içinden getirilen eşya, ihraç edilmiş sayılmaktadır. Vergi ve resimleri ödenmeksizin kanun ve tüzüklere aykırı olarak serbest bölgede eşya sarf ve istimal edenlerle bölgede kullanılması gereken eşyayı ihracat işlemini yaptırmadan çıkaranlar hakkında kaçakçılık hükümleri uygulanır.

— İkt. *Serbest mübadele,* mübadeleci sistemlere bir tepki olarak, XVIII. yy.da ortaya atıldı. Fizyokratlar, D. Hume ve A. Smith tarafından savunuldu. Serbest mübadele doktrini, tabiî hürriyetin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Kesin çizgilerle, özellikle Ricardo'nun ve Stuart Mill'in yazılarında açıklandı. Bu yazarlara göre, milletler arasında ticaret serbestliği, milletlerarası işbölümü üstüne kurulmuştur ve bu, her milletin, en çok kabiliyet sahibi bulunduğu ve daha elverişli fiyata satabileceği üretimler üstünde uzmanlaşmasına yol açar.

XIX. yy.da, İngiltere'de Cobden ve Manchester ligi tarafından, Fransa'da Bastiat ve M. Chevalier tarafından bayraktarlığı yapılan serbest mübadele, özellikle Fransız-İngiliz antlaşmasının 1860'ta imzalanışı sırasında zafere ulaşmış gibi göründü. İkinci Dünya savaşı ertesinde doktrin açısından biraz ilerleme kaydetmişse de, o günden bu yana gerileyip durmuştur.

— Mat. Vektörlerinin hepsi birden sıfır olmayan her vektör ailesinden bir *serbest aile* çıkarılabilir. Verilen bir ailede bulunan serbest ailenin araştırılması genellikle belirsizdir; fakat çeşitli çözümlerde, sonlu aileler söz konusu ise, aynı sayıda vektör elde edilir.

◆ **Serbestane** zf. *Esk.* Serbestçe.

◆ **Serbestçe** zf. Serbest olarak, hiç bir engelle karşılaşmadan: *Edirne istikametinde serbestçe ilerlemekte bulunan düşman fırkasına karşı, bütün Birinci Kolordu kuvvetlerini toplayıp tedbir almalı* (Atatürk). *Nihayet küçük bir meyve bahçesi ve herkesin serbestçe girebildiği bir çayır parçası manzarayı tamamlar* (Ş. S. Aydemir). [LM]

Serbest Cumhuriyet fırkası, türk siyasî partisi (kuruluşu 12 ağustos 1930). İstanbul'da Taksim'de, Kalmis apartmanındaki bir dairede faaliyete geçti. Kurucuları ve ilk yönetim kurulu üyeleri şunlardı: başkan Ali Fethi (Okyar) [Gümüşhane mebusu]; kâtibi umumî, Nuri (Conker) [Kütahya mebusu]; üyeler: Senih (Bursa mebusu); Nakiyeddin (Elaziz mebusu); Tahsin (Erzurum mebusu); Haydar (İstanbul mebusu); Ağaoğlu Ahmed (Kars mebusu); İbrahim (Kocaeli mebusu); Galip (Niğde mebusu); Refik İsmail (Sinop mebusu); Mehmed Emin (Yurdakul) [Şebinkarahisar mebusu]; Süreyya Paşa (İlmen) [İstanbul mebusu]. Partinin amaçları tüzüğünde şu şekilde belirtilmişti: 1. Serbest, laik cumhuriyet usulünü millî hâkimiyetin en yüksek tecellisi olarak kabul etmek; 2. Cumhuriyetin gerektirdiği şartları, uygulama sırasında gerçekleştirmek; 3. Anayasasının türk halkına verdiği bütün yetki ve hakları korumak. Partinin kurulduğu günlerde, o zamana kadar Türkiye'deki tek parti olan Cumhuriyet Halk fırkası aleyhinde parlamento içinde ve dışında bazı şikâyet ve tenkitler ileri sürülüyor; özellikle, liberal görüşte olanlar, partinin devletçilik siyasetine karşı çıkıyorlardı. Atatürk, bu şikâyet ve tenkitlerin

serçe

serdengeçti

T.B.M.M.'de açıkça görüşülerek tartışılabilmesini sağlamak amacıyle, o sırada Türkiye'nin Paris büyükelçisi olan, eski başbakanlardan Fethi Beyi bir parti kurmakla görevlendirdi. Partinin kuruluşu birçok çevrede umulduğundan çok ilgiyle karşılandı. İstanbul'da yayımlanan *Yarın* ve *Son Posta* gazeteleriyle İzmir'de çıkan mahallî bazı gazeteler partiyi geniş ölçüde destekledi. Yeni siyasî kuruluş, kısa zamanda geniş bir taraftar kitlesi kazandı. Çok partili siyasî hayata geçişteki bu denemenin cumhuriyeti ve laik devleti tehlikeye sokacağı inancında olanlar da vardı. Partinin faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra başkan Fethi Beyin İzmir'e yaptığı gezi, büyük olayların çıkmasına sebep oldu. Atatürk devrimlerine cephe alan muhafazakârlar serbest fırka hareketinden yararlanmağa çalıştı. Bu çevreler tarafından serbest fırka toplantılarında kıyafet devrimi kötülendi, laikliğe karşı çıkıldı. Atatürk aleyhinde gösteriler düzenlendi. Bu taşkın hareketler sırasında İzmir'deki C.H.P. binası taşa tutuldu. Fethi Bey, İzmir gezisi dönüşü T.B.M.M.'de ağır saldırılara uğradı. Bu arada Atatürk de yeni partiye karşı çıktı. Bunun üzerine Fethi Bey meclisте bir konuşma yaparak partisinin siyasî faaliyete devam etmesinin imkânsız olduğunu açıkladı. Ayrıca dahiliye vekiline bir mektup yollayarak partinin feshedildiğini ve durumun teşkilâta duyurulduğunu bildirdi (17 kasım 1930). [M]

SERBESTÎ i. (fars. *serbest*'ten *serbestî*). *Esk.* Serbestlik: *Zaten tarih bize göstermiyor mu ki, hürriyet ve serbestînin, her tarzına ancak rahipler karşı gelmiş ve nihayet mağlûp olmuşlardır* (Ömer Seyfeddin). *İşte, vaktin ve paranın daha bol, fakat serbestî ve eğlencenin daha kıt olduğu bu zamanın bütün yoksullukları arasında...* (A. Ş. Hisar). *Yeni.* Erkinlik.

— İkt. Serbest bırakma hareketi. (Milletlerarası ticarî mübadelelerde daha geniş bir serbestlik verme eğilimi. Bu deyimin, mübadelelerin «serbest» bırakılması tabirinden daha geniş bir anlamı vardır.) [M]

Serbestî, Mevlânzade Rifat Efendi tarafından çıkarılan günlük gazete (3 kasım 1908). 192. ile 197. sayıları *Ahali Gazetesi* adıyle yayımlandı. İttihatçılar aleyhinde çıkan bir yazı yüzünden, gazetenin başyazarı Hasan Fehmi öldürüldü. Gazete 19 şubat 1913'te kapatıldı. (M)

SERBESTİYET i. (fars. *serbest* ve ar. *-iyyet* eki'nden osmanlıca *serbestiyyet*). Serbestlik. (M)

SERBESTKUYRUKLU YARASA blş. i. Malezya'da bulunan yarasa. (*Serbestkuyrukluyarasagillerin* örnek tipi.) [L]

SERBESTLEMEK geçz. f. (*serbest*'ten *serbest-le-mek*). Sıkıcı bir durum, bir kalabalık veya ağırlıktan kurtularak rahatlamak. (M)

SERBESTLİK i. (*serbest*'ten *serbest-lik*). Serbest olma hali: *Daha köyünden ayrılalı bir sene olmadı bile. İçinde ne kadar olsa serbestlik arzusu var* (Sabahattin Ali). *Ülfet'e ister istemez bir nevi serbestlik gelmişti* (Ahmed Rasim). [M]

Serbest Mübadele topluluğu (AVRUPA) *[European Free Trade Association]* **(E.F.T.A.)**, kasım 1959 Stockholm sözleşmesi gereğince, mayıs 1960'ta Avusturya, Danimarka, İngiltere, Liechtenstein (İsviçre ile aralarında mart 1923'ten beri gümrük birliği vardır), Norveç, İsveç, İsviçre ve Portekiz'den (Finlandiya, 1961'de katıldı) meydana gelen topluluk. (Amacı serbest bir mübadele bölgesi kurmak, bölge içinde malların serbestçe tedavülünü yavaş yavaş sağlamaktır. Üye devletler, topluluk dışında kalan ülkelere karşı ticarî muhtariyetini korumaktadır. Avusturya, İsveç ve İsviçre'nin katılmayı tasarladıkları Avrupa Ekonomik topluluğuna (A.E.T.) İngiltere, Danimarka ve Norveç 1961 yılında girme isteğinde bulundukları vakit, E.F.T.A. dağılma tehlikesi geçirdi. (L)

SERBOLİT i. (fr. *cerbolite*). Miner. *Eş-anl.* BOUSSİNGAULTİT.

SERBÜLEND blş. sıf. (fars. *ser*, baş ve *bülend*, yüksek'ten *ser-bülend*). *Esk.* Yüce, başta gelen, üstün: *Gam silsilesine paybendim / Divaneler içre serbülendim* (Fuzulî). || İ. (Bugün *serbülent* şeklinde) Erkek adı.

— Mus. *Esk.* Türk müziğinin bugüne örneği kalmamış mürekkep bir makamı.

◆ **Serbülendan** çoğl. i. *Esk.* Başta gelenler, yüce olanlar.

◆ **Serbülendî** i. *Esk.* Yücelik, yükseklik. (M)

SERC i. (ar. *serc*). *Esk.* Eyer, at takımı. || *Serc-i feres*, at eyeri.

— Anat. *Esk. Serci terekî*, ense kemiğinin üst tarafındaki çukur. (M)

SERCAMBİ (Giovanni), italyan yazarı (Lucca 1347-ay.y. 1424). Lucca'nın siyasî hayatına karıştı ve bu şehrin bir kronikini (*Le Croniche* [1164-1424 arası]) yazdı. Fakat asıl *Novelle* adlı hikâyeleri ile tanındı. Özellikle bölgesel halk geleneklerinin tarihi yönünden ilginç olan bu hikâyelerin çerçevesi *De Kameron*'unkini andırır. (L)

SERCHİO, İtalya'da Toscana'da ırmak, Tiren denizine dökülür; 110 km. Apennin-ler'den doğan Serchio, Garfagnana'yı sular ve Lucca'dan geçer. Kıyı ovasında ırmaktan ayrılan bir kanal, Arno ırmağına yönelir. (L)

SERÇE i. Zool. Şehirlerde ve köylerde çok yaygın, koni gagalı, boz renkli ötücü kuş. (İlmî adı *passer*. Dokumacıkuşugillerden.)

— DEY. *Serçe kadar*, pek küçük.

— ANSİKL. *Serçe*'ler küçük boylu, çeşitli tonda boz ve siyah tüylü (tropikal bölgelerde yaşayan bazı türlerinde sarı tüyler de bulunur) kuşlardır. Vücut yapısı toplu, gagası kuvvetli ve koniktir. Topluca yaşamayı sevdiği için genellikle büyük sürüler halinde bulunur; ağaçlara, kovuklara derme çatma yuva yapar. Daha çok tane ile beslenir, ama özellikle yavrularını büyütme mevsiminde böcek de yer. Avrupa, Asya ve özellikle Afrika'da pek çok türü bulunur. Büyük şehirlerin göbeğine kadar hemen her tarafta bulunan bayağı serçe (*Passer domesticus*) herkesin bildiği bir kuştur. Normal yaşama alanı Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'nın büyük bir kısmıdır; fakat dünyanın daha başka bölgelerine de (Kuzey ve Güney Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda v.b.) götürüldü ve buralarda yerli kuşların zararına çoğaldı, yaygınlaştı. *Dağ serçesi* (*P. montanus*) yalnız kırlarda yaşar. *Bataklık serçesi* (*P. hispanidensis*) Akdeniz dolaylarında bulunur.

Bunlardan başka daha bazı kuşlara da serçe denir: *kayalık serçesi* (*Petronia petronia*), *japon serçesi, cava serçesi, gine serçesi* (*Agapornis pillaria*) v.b.

— Avc. Serçe hemen bütün tuzaklarla, ama en çok ökse ile tutulur; ince saçma kullanarak tüfekle de avlanır. (L)

SERÇEGİLLER çoğl. i. Zool. Bk. İSPİNOZGİLLER.

SERÇEPARMAK blş. i. Bk. PARMAK.

SERÇEŞME blş. i. (fars. *ser*, baş ve *çeşme*'den *ser-çeşme*). Esk. Suyun başı, pınar, kaynak: *Olmuş zülâl-i vuslatına teşne bir mehin / Serçeşme-i muhabbete ab-ı revan iken* (Seyyid Vehbî). *Gezen peykânlarındır tende ya can bağına aşkın / Belâ serçeşmesinden her taraf sular revan etmiş* (Fuzulî).

— Teşk. tar. Bk. SUBAŞI. (M)

SERÇİN i. (fars. *serçin*). *Esk.* Mekik dili. || Seçme, seçkin şey.

— Mal. *Esk. Serçin derçin* (*resmi*), Osmanlı devletinde kesilen hayvanlardan, alınan vergi. (Bütün küçük ve büyük baş hayvanlardan alınan bu vergiye *mürde baçı* ve *zebhiye resmi* de denirdi. «Serçin derçin resmi» adı İstanbul ve Rumeli'de; «mürde baçı ve zebhiye resmi» de genellikle Anadolu ve Arabistan'da kullanılırdı. Bu vergi ayrı bir mukataa idi ve Mukataat hazinesine verilirdi. Sonraları sadece zebhiye resmi olarak kullanılmağa başlandı. 1908'den sonra hayvan kesim işleri belediyeye verildiği için bu vergiler kaldırıldı. (M)

SERÇİNİ blş. i. (fars. *ser*, baş ve *çini*, tabak'tan *ser-çinî*). Teşk. tar. Osmanlı sarayında mutfak görevlilerinden biri, başpişirici. (M)

SERD i. (ar. *serd*). *Esk.* Sözü, birbiri ardınca ve düzgün biçimde söyleme: *Ondan sonra, şu teklifleri serde başladık* (Atatürk). || *Serd etmek.* Geçl. f. *Esk.* İleri sürmek, önermek: *Tekrar ediyorum, aleyhimizde serdedilen mütalâat yanlıştır* (Atatürk). *Jülide, bir takım itirazlar serdetmişti* (Vâ-Nû). [M]

SERD sıf. (fars. *serd*). *Esk.* Soğuk. || Katı, sert. || Haşin, çirkin, kaba. || *Âb-ı serd*, soğuk su.

◆ **Serdî** i. *Esk.* Soğukluk. || Sertlik. || *Serdî-i hava*, havanın sertliği. || *Serdî-i tabiat*, karakter sertliği. (M)

SERDAB veya **SERDABE** blş. i. (fars. *serd*, soğuk ve *āb*, su'dan *serd-āb*, *serd-ābe*). *Esk.* Sıcak havalarda oturmaya mahsus yeraltı odası. || Padişah saraylarının, sağ ve sol taraflarında bir veya birer oda bulunan üç köşeli sofa.

— Teşk. tar. *Serdab âlemleri*, osmanlı saraylarında yapılan saz âlemlerine verilen ad. (Bu âlemler sarayın serdab denilen yerinde yapıldığı için bu adı aldı. Selim III devrinde bu âlemler çok sık yapılırdı.) [M]

SERDADE sıf. (fars. *ser*, baş ve *-dāde*, verilmiş'ten *ser-dāde*). *Esk.* Baş gösteren. (M)

SERDAR i. (fars. *ser*, baş ve *-dār*, tutan, giden'den *ser-dār*). Teşk. tar. Osmanlılarda «ordu kumandanı» karşılığında kullanılan terim. (Bk. ANSİKL.) || Erkek adı. || *Serdar-ı ekrem.* Bk. SERDARIEKREM. || *Kır serdarı*, Osmanlı imparatorluğunda şehirler arasındaki yolların güvenliğini sağlayan görevli. || *Yeniçeri serdarı*, Osmanlı imparatorluğunda eyaletlerdeki yeniçerilerin âmiri.

— İda. *Esk. Serdarlık beratı*, sefere katılan serdarıekrem ile vezirlere verilen ferman (*Seraskerlik beratı* da denir).

— ANSİKL. Teşk. tar. *Serdar* olarak görevlendirilen kimseye serdarlık fermanı verilirdi. Padişah serdarın nüfuzunu ve çalışma gücünü arttırmak için onu huzura kabul eder, kürk giydirir, sorguç, kılıç, hançer gibi ihsanlarda bulunurdu. Sefere giderken emrine saltanat sancaklarından biri, kapıkulu askerlerinden bir miktar yeniçeri, topçu, cebeci ve süvari askeri verilirdi. Serdar, sefer hazırlığıyle kendisi uğraşırdı. Azil, tayin, zeamet ve tımar tevcih etmek gibi geniş yetkileri vardı. XVII. yy. ortalarına kadar vezir olan serdarların yanında tuğralı boş ahkâm kâğıtları bulunur, bunlar yetmezse kendileri de tuğra çekebilirlerdi. Serdar olan vezirin emrinde, malî işleri görmek için defterdar veya bir hazine kâtibi bulunurdu. Serdarın tezkirecisi de reisülküttaplık görevini yürütürdü. Serdar, sefere çıkınca divan kurar, davalara bakar, tayin ve azilleri yapar; dönüşte de bunların hesabını verirdi.

◆ **Serdaran** çoğl. i. *Esk.* Kumandanlar.

◆ **Serdarî** blş. i. *Esk.* Kumandanlık. (M)

SERDARBULAK, Doğu Anadolu'da Türkiye'nin en yüksek doruğu olan Büyük Ağrı (5 165 m) ile bunun güneydoğusundaki Küçük Ağrı dağı (3 995 m) arasındaki yüksek (2 700 m'den fazla) bel. Burada göçebelerin yararlandığı bir su kaynağı vardır. (M)

SERDARIEKREM blş. i. Teşk. tar. Padişah sefere katılmadığı zaman ordu başkumandanlığına getirilen sadrazama verilen unvan.

— ANSİKL. *Serdarıekrem*'lerin yetkileri serdarlardan daha geniş olurdu. Tersane ve darphane görevlerinin dışında İstanbul'daki bütün büyük görevliler ordu ile birlikte gider ve İstanbul'da vekillerini bırakırlardı. Bütün eyalet valileri de serdarıekreme katılırlardı.

İstanbul'daki Divanı Hümayun kayıtlarıyle azil ve tayinlerin yazıldığı defterler de orduyle birlikte götürülürdü. Sefer sırasında bütün tayin, azil, sürgün ve idamlar serdarıekremin emriyle padişaha sorulmadan yapılırdı. (M)

SERDARÎ Şarkışlalı, Âşık Hacı (Hacı Emmi de denir), türk halk şairi (Şarkışla 1834- ? 1921). Çiftçilik yaptı. Şarkışla'dan Deli Kadı'nın kızını Adana'ya kaçırdığı

Foto. MEYDAN

için, bir süre Sıvas hapishanesinde yattı. Birkaç defa evlendi. Canlı, coşkulu bir dille sevgi şiirleri yazdı. Eserlerinde, yaşadığı hayattan alınma kuvvetli çizgilere yer verdi. Kıtlık, yoksulluk gibi sosyal konuları dile getirdi. (M)

SERDAROĞLU (Emin Bülent), türk şairi (Halep 1886-İstanbul 1942). Galatasaray sultanîsini bitirdi. Çeşitli kuruluşlarla, Elektrik ve Tramvay şirketinde çalıştı. Liman idaresinde umumî kâtiplik yaptı. Fecriati şiir topluluğunun kurucularındandır. Bu topluluğun ortak ferdî duyarlığı ve konuşma dilinden uzaklaşan üslûbu dışında, sosyal ve millî konularda da güçlü şiirler yazdı. Şiirleri, *Fecriatî Şairleri, Emin Bülent* (1958, [hazırlayan, Rifat Necdet Evrimer]) adlı kitapta toplandı. (M)

SERDENGEÇTİ blş. i. (fars. *ser*, baş ve türk. *geçmek*'ten). *Esk.* Fedaî: *İttihat ve Terakki merkezinin başkâtibi Cafer —O yiğit, o serdengeçti Cafer alır, yollardı ne lâzımsa* (Y.Z. Ortaç).

— Ask. *Esk.* Osmanlı ordusunda gönüllü fedaîlere verilen ad. (*Dalkılıç* veya *ölüm eri* de denirdi.)

— ANSİKL. *Serdengeçti* birlikleri düşman ordusunun içine dalmak, baskın yapmak, düşman muhasarasını yarmak veya kuşatılan bir kaleyi daha evvel düşürmekle görevlendirilirdi. Serdengeçtiler düşman ordusuna sağ, sol veya arkadan saldırırlar, amaçlarını elde etmeden geri dönmezlerdi. Gerekirse kalelere, geceleri merdivenle girerler, rastladıklarını kılıçtan geçirirlerdi. Girdikleri tehlikeli işten canları pahasına kurtulan serdengeçtilere 3-5 akçe «terakki» verilirdi. Serdengeçtiler imtiyaz olarak *serdengeçti kavuğu* adlı bir serpuş giyerler; *serdengeçti ağası* unvanıyle saygı ve itibar görürlerdi. Büyük başarılar kazanan ve çoğu görev sırasında hayatını kaybeden serdengeçtilerin yerini, zamanla yalnız menfaatleri için bu yola girenler aldı. Başlangıçta serdengeçtiler Yeniçeri ocağından seçiliyordu. Ocağın bozulmasından sonra taşrada bayrak açılarak serdengeçti toplandı. Serdengeçtilerden sağ kalanlara durumlarına göre yayabaşılık, bölükbaşılık, zağarcılık, sekbanlık, solaklık, sipahilik, kapıcılık verilirdi. Kale yürüyüşlerinde en önce hücum edene veya kaleye bayrak dikene sancakbeyliği verildiği de olurdu. Serdengeçti yazılanlara «ulufe senedi» anlamında *memhur* (mühürlü) denilen bir belge verilirdi. Sonradan bazı fırsatçılar bunu yeniçeri esamileri gibi ticaret aracı yaptı.

◆ **Serdengeçtilik** i. Fedaîlik. (M)

SERDİCA. Esk. coğ. Sofya'nın eski adı. (L)

SERDİCA konsili, Aziz Athanasios dolayısıyle sürüp giden Doğu ve Batı arasındaki tartışmalara son vermek üzere 343'te Serdica'da (Sofya) toplanan konsil. Bir sonuca varamadan dağıldı. (L)

SERDİVAN, Marmara bölgesinin Kocaeli yöresinde (Sakarya ili, Adapazarı merkez ilçesi) bucak. 9 706 nüf. (1970). Adapazarı'nın 6 km güneybatısında Sapanca gölü kıyısının 3 km kuzeyindedir. (M)

SERDÜMEN blş. i. (fars. *ser*, baş ve türk. *dümen*'den osmanlıca *ser-dümen*). Denizc. Dümen kullanmakla görevli, tecrübeli ve bilgili tayfa, vardiya çavuşu. || Kurs geçirmiş ve rütbe almış, bir deniz aracına kumanda veya onu idare eden veya dümeni kullanan er: *İskampavya serdümeni.* (M)

SERE veya **SELE** i. Açık duran başparmakla işaret parmağının ucu arasındaki mesafe. || Sıf. Bu mesafe uzaklığına eşit olan: *İki sere ip.*

— Metrol. *Esk.* Açılan başparmağın ucundan işaret parmağının ucuna kadar olan uzunluk. (Karıştan küçük olan sereye daha sonraları halk dilinde «sele» adı verildi. Osmanlılarda dört sere, bir arşına [yaklş. 68 sm] eşit uzunluktaydı.)

— Santl. *Esk.* Osmanlı hükümdarlarının tuğralarındaki dört bölümden birincisi. (Bu bölüme padişahın ve babasının adı yazılırdı. *Kürsü* de denirdi.) [M]

SEREALOZ i. (fr. *céréalose*). Tahıl nişastasından elde edilen glikoz. (Biranın alkol derecesini yükseltmek için kullanılır.) [L]

SEREBELLİT i. (lat. *cerebellum*, beyin-

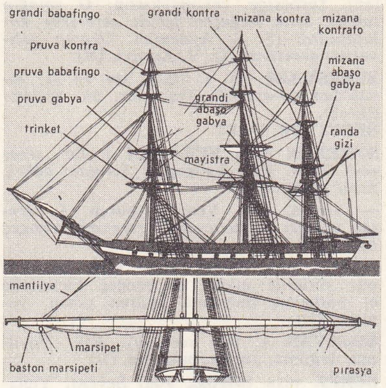

serenler

cik'ten fr. *cérebellite*). Nörol. Beyincik iltihabı. (L)

SEREBELLOSPAZMODİK sıf. (fr. *cérébello-spasmodique*). Nörol. Kasların gerilmesinde katılıkla (piramitsinülerde bozukluk olduğunu gösterir) sendeleme ve dengesizliği (beyincikte bozukluk olduğunu gösterir) birleştiren yürüyüşe denir ve özellikle alâkalı skleroda görülür. (L)

SEREBRASTENİ i. (fr. *cérébrasthénie*). Nörol. Özellikle erkeklerde zihnî sürmenajdan sonra başağrısı, uykusuzluk, zihin zafiyeti, abuli ve fobi belirtileriyle ortaya çıkan nevrasteni şekli. (L)

SEREBR(O)—, lat. *cerebrum*, beyin'den alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

SEREBROSKLEROZ i. (fr. *cérébrosclérose*). Damar sertliği sonucu beyin dokusunun sertleşmesi. (L)

SEREBROSTİMÜLİN i. (fr. *cérébrostimuline*). İçsalgı bil. Hipofiz tarafından salgılanan madde; beyinde uyartıcı bir etki gösterir. (L)

SEREBROTONİK sıf. ve i. (fr. *cérébrotonique*). Sheldon tipolojisinde, yalnızlıktan hoşlanan, aşırı duygulu, bunaltılı, durgun, içekapanık kişilere denir. (Serebrotonik tipin ektomorf somatotiple ilgi çekici bir bağlantısı vardır. Sheldon'un serebrotonik tanımı, Kretschmer'in şizotimi tanımıyle büyük yakınlık gösterir.) [M]

SEREBROZİTLER çoğl. i. (fr. *cérébrosides*'ten). Biyol. Sinir hücrelerinin yapı maddelerine verilen ad; parçalanınca şekere, yağ asitlerine ve bazlara ayrılır. (L)

SEREF i. (ar. *seref*). *Esk.* İsraf, boş yere harcama. (M)

SEREFRAZ veya **SERFİRAZ** blş. sıf. (fars. *ser*, baş ve *efrāz*, *firāz*, yükselten'den *ser-efrāz* veya *ser-firāz*). *Esk.* Başkaldıran. || —*Mec.* Başkalarından ayırt edilen, başta gelen, seçkin: *Nâdan firaz-ı izz ü saadette serfiraz, / Dana hazîz-i acz ü mezelette sernigûn* (Ziya Paşa). || Başını yukarıda tutan, kibirli. (M)

SEREGNO, İtalya'da şehir, Lombardia'da (Milano ili), Brianza'da; 32 350 nüf. Mobilya fabrikası. Dokuma sanayii. (L)

SEREH i. (fr. k.). Şekerkamışında görülen virüs hastalığı. (L)

SEREKA çoğl. i. (ar. *sārik*'ten *sereka*). *Esk.* Hırsızlar. (M)

SEREMBAN, Malezya'da şehir, Negri Sembilan'ın merkezi, Linggi ırmağı kıyısında. Kuala Lumpur'un 60 km kadar güneydoğusunda; 52 100 nüf. Kalay ve kauçuk üreten bir bölgenin ticaret merkezi. — Port-Dickson'a demiryoluyle bağlıdır. (L)

SEREMONİ i. (fr. *cérémonie*). Tören. (M)

SEREN i. (*sermek*'ten *ser-en*). Denizc. Yelkenli gemilerde direkler üzerinde yelken açmak ve işaret kaldırmak için kullanılan yatay olarak bağlanmış, uçları ince gönder. (Bk. ANSİKL.) || *Seren alt başı*, latin yelkeni açılan serenin aşağı tarafı. || *Seren altı makarası*, kontra iskotalarla yelken iskotalarının donatılması için seren hamaylılarının altlarına kapele edilmiş makara. || *Seren altından rüzgâr almak*, rüzgârı geriden almak. || *Seren bosası*, sereni ortasından aşmak için kullanılan ve bir kilitle serenin hamaylısındaki mapaya kilitlenen zincir veya halat askı. || *Seren cundası*, serenin her iki ucu. || *Seren kaplaması*, serenlerin orta kısımlarını sağlamlaştırmak için bu kısımlara vurulan ağaç kaplama. || *Seren kavanca etmek*, tıramola çevirirken üzerine yelken açılmış bir sereni direğin öteki tarafına geçirerek yelkeni bir bordadan ötekine aktarmak. || *Seren serene gelmek*, [gemiler için] serenlerinin cundaları birbirine dokunacak kadar yaklaşmak. || *Seren tirizi*, ana serenleri, yerlerine kaldırılıp indirirken, direk çemberlerinin zedelemesinden korumak için direğin ön kısmına çemberler üzerine vurulan ağaç tiriz. || *Seren üstü tornosu*, ana serenleri yerlerine kaldırmak veya indirmek için ortalarına yan yana tespit edilen tek dilli iki makaradan her biri. || *Seren vardavelesi*, dörtgen yelkenlerin serenleri boyunca eşit aralıklarla yerleştirilmiş ve halka geçirilerek donatılmış halat veya demir çubuk. (Yelkenler, seren yakalarından bu vardavelelere bağlandığı gibi, yelken açıp toplama sırasında, yelken mürettebatı bu vardavelelere tutunarak çalışır.) || *Seren yakası*, dörtgen yelkenlerin serenlere bağlanan kenarı. (*Matafyon yakası* da denir.) || *Serene yayılmak*, [yelken mürettebatı için] yelken açmak ve sarmak için parsipetler üzerinde seren boyunca sıralanmak. || *Eğik seren*, brigantin yelkeni açılan ve ait olduğu direğe eğik olarak takılan seren. || *Kuru seren*, üzerine yelken açılmayan seren. || *Yatay seren*, üzerine dört köşeli yelken açılan ve bir direğe yatay olarak takılan seren. || *Yük sereni*, üzerine birçok yük palangası takılan seren.

— Mim. *Asma seren*, her katın basamakları tarafından düşey olarak kesilen ahşap parça. || *Merdiven sereni*, dönerek yükselen bir merdivende basamakları bir uçlarından tutan merkezî sütun (*merdiven çekirdeği* de denir).

— Tar. *Serene asmak*, ağır suçluları, kolları altından geçirilen halatlarla seren ucuna çektikten sonra öteki ipini birden bırakarak denize atmak. (Bazen suçlu denize düşmeden biraz önce ip yukarı çekilirdi. Daha ağır bir ceza şekli de bu surette denize atılan cezalının geminin altından bir taraftan öteki tarafa çekilerek getirilmesi idi.)

— ANSİKL. Denizc. *Seren*'ler direğe dayanır ve «pırasya» denilen palangalarla hareket ettirilir. Düzey serenlere gelince, her direkte alt seren (tirinket, mayistra), gabya, babafingo ve kontra (kuntra) babafingo serenleri vardır. Baştan ilk iki direğin (pruva ve grandi) serenleri «büyük» ve «küçük» sıfatlarının seren adına eklenmesi ile ayırt edilir. Yalnız pruva direğinin alt serenine *trinket* ve grandi direğinin alt serenine *mayistra sereni* denilerek bir istisna yapılmıştır. Bu alt serenler genellikle bir hamaylı (bir tür bağlama çatalı) üzerine oturtulmuştur ve seren onun ekseni etrafında aşağı yukarı, sağa sola döner. Üç direkli gemilerdeki mizana direğinde bir kuru seren vardır, buna *Foa sereni* denir ve hiç yelken açılmaz. Bir direkte babafingo, kontra babafingo seren ve yelkenleri vardır. *Yatay serenler*, cundalarına takılmış bulunan mantilyalarla yatay durumda tutulur, tek veya çift çördekle yukarıya kaldırılır ve seren bir turosa çemberi ile direğe dayanır. Uzun serenlerin (tirinket, mayistra, gabya) cundalarında «seren bastonları» vardır (bunlara «kordelisa» denilen yelkenler açılır). [LM]

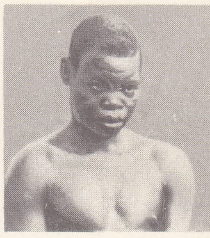

serer tipi

SERENA, romalı prenses (366-410). Theodosius'un yeğeni ve manevî kızıydı. Stilicho ile evlendi, ona yardım etti ve büyük bir siyasî nüfuz elde etti. Stilicho'nun 408'de öldürülmesi üzerine Roma'ya sığındı. İmparatorun kızkardeşi Placidia tarafından, Roma'yı ele geçirmek için, Alarik'i çağırmakla suçlandı. Bunun üzerine hapse atıldı ve öldürüldü. (L)

SERENA (LA), Kuzey Şili'de şehir, Coquimbo ilinin idare merkezi, rio Elqui'nin ağzında; 55 700 nüf. Bütünüyle ispanyol özelliği taşıyan eski deri pazarı. Şehir son zamanlarda çok gelişmiştir. (L)

Foto. LAROUSSE

SERENAT i. (ital. *serenata*'dan, fr. *sérénade*). Müz. Ses veya çalgı parçalarına verilen ad; başlangıçta akşamları veya geceleri açık havada söylenir veya çalınırdı. (Bk. ANSİKL.) || Sahne kantatına veya operaya benzeyen, fakat operadan daha kısa olan, müzikli sahne eseri; bu tür serenat XVII. ve XVIII. yy.larda avrupa saraylarında çok moda oldu: Händel'in *Akhis ve Galathea* ile *Poliphemos* adlı eserleri.

— ANSİKL. Basit bir ses melodisi olarak kabul edilen, halkın zevkini okşayan ve duygusal bir nitelik taşıyan *serenat*, daha Ortaçağda trubadurlar ve minnesänger'ler tarafından, sevilen kadına saygı gösterisinde bulunmak için onun penceresi altında lavta, gitar, mandolin v.b. gibi çalgılar eşliğinde söylenirdi. Bu türden örneklere opera eserlerinde rastlanır: Mozart'ın *Don Juan*'ı, Paisiello ve Rossini'nin *Sevil Berberi* v.b. Çalgı için bestelenen serenat ise 1770'e doğru bağımsız bir biçim olarak gelişti; birçok kısımdan meydana gelen ve cassazione'ye, noktürn'e, divertimento'ya ve hattâ sonata benzeyen bu çalgı parçası, başlangıçta açık havada ve üflemeli çalgılarla çalınırdı. Daha sonraları yaylı çalgılar için de yazıldı, kendine has bir değer kazandı ve konçerto repertuvarına dahil edildi. En ünlü çalgı serenadı yazarları arasında, Mozart, Haydn, Beethoven, Brahms ve modern devirde Richard Strauss, A. Roussel, Schönberg, Stravinskiy, G. Petrassi v.b. sayılabilir. (LM)

SERENCAM blş. i. (fars. *ser*, baş, uç ve *encām*, son'dan *ser-encām*). *Esk.* (Başa gelen) Bir olayın sonu, sonucu: *İnsan ki bu âlemde bütün çektiği gamdır / Bir neş-ve-i uhraya sezavar olamaz mı? / Ol neş'eyi dünyada ararsa bulamaz mı? / Bulmuş ne çıkar... çünkü serencamı ademdir!* (Abdülhak Hâmid). *Her hufre bir ümmet, şu yatanlar bütün akvam; / Encama bu ahengi veren aynı serencam!* (M. Â. Ersoy). || Baştan geçen hal, olay: *Şair bu şiirinde bir kurt avındaki serencamını anlatır* (Yahya Kemal). *Bir kısmını Anadoluhisarı'nda bırakan aile kim bilir daha ne serencam geçirecekti* (B. Felek). [M]

SERENDAZ sıf. (fars. *ser*, baş ve *-endāz*, atan'dan *ser-endāz*). *Esk.* Başını feda eden, korkusuz, çekinmez, çevik: *İde munzam yine evvelki gibi kişver-i Rûma / Çeküp sağa sola şemşir-i bürran-ı serendazı* (Nef'i). || Gurur, naz, sarhoşluk v.b.-den başını iki yana sallayarak yürüyen: *Cihanı etmiş iken hayretin zebun ya seni / Kim etti böyle serendaz-ı hayret ü efkâr* (Nedim). [M]

SERENDİB, ar. **Sarandib**, arap coğrafyacılarının söz ettiği az çok efsanevî ada, Madagaskar. Seylan veya Sumatra olduğu sanılır. (L)

SERENGÜŞT blş. i. (fars. *ser*, uç ve *engüşt*, parmak'tan *ser-engüşt*). *Esk.* Parmak ucu. (M)

SERENO (isp. k.). İspanya'da geceleri sokaklarda dolaşan ve saatleri haber veren bekçi. (L)

SERENOS, yunan matematikçisi (IV. yy.). Antinoopolis'te (Mısır) doğdu. Eserlerinden yalnız ikisi (*Peri Kylindru Tomes* [Silindirin Kesiti Üstüne] ve *Peri Konu Tomes* [Koninin Kesiti Üstüne]) günümüze kalmıştır. (L)

SERENUS SAMMONİCUS, romalı bilgin. 212'de Roma'da öldü. Çok zengindi, Capitolinus'a bakılırsa, 62 000 ciltlik bir kitaplığı vardı. Septimius Severus'un saygısını kazandı. Caracalla'nın emriyle bir şölende öldürüldü. (L)

SERENUS SAMMONİCUS (Quintus), latin şairi (III. yy.ın ilk yarısı). 1107 Mısralık *Medicina* (Tıp) adlı tedavi usulleri ile ilgili bir şiir yazdı. (L)

SERERİT i. (fr. *cérérite*). Miner. *Eşanl.* SERİT.

SERERLER, Batı Afrika'da zenci halk (265 000 kişi); Uolofların yakın akrabası olan ve Senegal'de, Thies, Diurbel ve Dianbiya'nın ağzı arasında yaşayan Sererler, bir sudan dili konuşan köylü bir halktır; yerfıstığı tarımıyle geçinirler. (L)

SERESERPE blş. zf. (*sermek* ve *serpmek*'ten). Serbestçe, çekinmeksizin: *O yatağın sahibi, artık koğuşun içinde sereserpe dolaşabilirdi* (Ş. S. Aydemir). *Uzanıp yatıvermiş sereserpe* (O. V. Kanık). [M]

SERESVABÎ blş. i. (fars. *ser* ve ar. *esvāb*'dan *ser-esvābî*). Teşk. tar. Bk. ESVAPÇIBAŞI.

SERET. Bk. SİRET.

SERETAN veya **SERATAN** i. (ar. *seraṭān*). Zool. *Esk.* Yengeç. || *Seretanı bahrî*, deniz yengeci.

— Astron. *Esk.* Yengeç* burcu. || *Seretan medarı* (veya *medar-ı seretan*), Yengeç dönencesi.

— Tıp. *Esk.* Mide, rahim gibi ameliyatı güç yerlerde çıkan ve yengeç biçiminde et parçaları meydana getiren çıban, yenirce. (M)

SEREYAN i. (ar. *sereyān*). *Esk.* Yayılma, dağılma, geçme, bulaşma. (M)

SEREZ veya **SİROZ**, yun. **Serrai**, Yunanistan'ın Makedonya kesiminde idare bölümü merkezi; 40 100 nüf. Struma Karasu (Strymon) ırmağının geçtiği ve toprağı verimli olan ovanın kuzeydoğu kenarında, Rodop dağlarının Çayırlı Balkan'ı eteğinde, Türkler zamanında *Ahmetpaşa* deresi denilen akarsuyun ovaya çıktığı yerde kurulmuştur. Selânik-Dedeağaç demiryolu buradan geçer.

— Tar. İlkçağda *Serrai* adını taşıyan şehir 1374 - 1385 yılları arasında Osmanlı imparatorluğu toprakları içinde bulunuyordu; Saruhan'dan getirilen yörükler şehrin yakınlarına yerleştirildi. Şeyh Bedreddin Serez'de idam edildi (1420). Osmanlı devrinde şehirde bazı gümüş paralar basıldı. Bu sırada şehrin bir hisarı, içinde rum. bulgar, sırp ve yahudilerin oturduğu, surlarla çevrili bir kesimi ve sur dışında da türk mahalleleri bulunuyordu. XIX. yy.ın ikinci yarısından itibaren Serez, Selânik vilâyeti içinde bir sancak merkezi oldu. Balkan savaşlarında şehir Yunanlılar tarafından işgal edildi (6 kasım 1912). Lozan antlaşması (1923) hükümlerine göre Serez Türkleri, Anadolu Rumları ile değiştirildi. — *Serrai idare bölgesi*, 3 987 km²; 284 000 nüf. (M)

SEREZİN i. (yun. *keros* > lat. *cera*, mum'dan fr. *cérésine*). Kim. Balmumuna benzeyen ve ozokeritin, sülfürik asitle işlenmesinden elde edilen madde. (Soğuk alkolde erimez ve balmumu yerine kullanılır.) [L]

SERF i. (lat. *servus*, köle'den fr. k.). Derebeylik toplumunda, toprağa bağlı ve bir senyöre tabi olan kişi. (L)

SERFİRAZ blş. sıf. Bk. SEREFRAZ.

SERFİRAZÎ blş. i. (fars. *ser-firāz*'dan *ser-firāzî*). *Esk.* Yükseklik. || Mevki veya rütbe yüksekliği. (M)

SERFÜRU blş. i. (fars. *ser*, baş ve *fürū*, aşağı'dan *ser-fürū*). *Esk.* Baş eğme, söz dinleme: *Bu halde dahi kabinenin talebe serfüru ederek arkadaşlarını feda etmesi haysiyeti milliyeye tecavüz mahiyetinde bulunduğu aşikârdır* (Atatürk). *Hiç eğilmeyen mevcudiyeti yalnız «hüsn» önünde serfüru ederdi* (Cenab Şahabeddin). *Serfüru etmez idi payına yüz sürmek için / Olsa isyana eğer kudret ü imkân felek* (Nef'i). || *Ser-füru-bürde*, baş eğmiş. Düşünceye dalmış. (M)

Sergas de Esplandian, ispanyol menşeli roman. *Amadis de Gaula*'nın devamı olan bu romanın yazarı Ordonez de Montalvo'dur. Esplandian, Amadis de Gaula'nın oğludur. Babasının sarayında peri kızı Meçhul Urgande'nin önünde şövalyeliğe kabul edilir, binbir serüvenden sonra İstanbul'a varır ve orada imparatorun kızıyle evlenir. (L)

SERGEL (Johan Tobias), isveçli heykeltıraş (Stockholm 1740 - ay.y. 1814). Larcneveque'in öğrencisiydi, onunla birlikte 1759'da Paris'e gitti. 1767-1778 Arasında Roma'da kaldı. Gustaf III'ün en beğendiği heykeltıraş oldu. Sergel isveç yeniklasisizminin temsilcisidir (Descadtes hatırasına dikilen anıt ve Stockholm'de Gustaf III'ün heykeli). [L]

SERGEN i. *Halk dili.* Evlerin odalarında yapılan büyük dolap. (Odanın içine yapılan yer yatakları ve yatak takımları sabahları kaldırılarak sergene konurdu.) [M]

SERGEN, Marmara bölgesinde (Istranca bölümü, Kırklareli ili, Vize ilçesi) bucak; 5 346 nüf. (1965); 4 köy. — *Bucak merkezi*, 1 837 nüf. (1965). Istranca dağlarının güney eteğinde; yüksl. 440 m. İlçe merkezine uzaklığı 22 km. (M)

SERGENT (Antoine François), **Sergent - Marceau** denir, fransız desinatörü, gravürcüsü ve siyaset adamı (Chartres 1751 - Nice 1847). Devrim'de belediye memurluğu ve polis müdürlüğü yaptı (1792), Sanat ve Eğitim komitesi üyesi oldu. Fransız müzesini kurdu (1793), Konservatuvar'ın kuruluşuna katkıda bulundu, general Marceau'nun emrindeki birliklerde desinatörlük yaptı, onun kızkardeşiyle evlendi ve 18 - Brumair'den sonra İtalya'da yaşadı. *Marceau, Necker, Van der Noot*'un gravürlerini yaptı. *Notice sur Marceau* (Marceau Üstüne Bilgi) [1820], *Fragments de Mon Album* (Albümümden Parçalar) [1836] adlı eserleri yayımladı. (L)

SERGERDAN blş. sıf. (fars. *ser*, baş ve *gerdān*, dönen'den *ser-gerdān*). Başı dönen, ne yapacağını bilmeyen, sersem, şaşkın: *Tuğrul Sultan gördüğü tecelliden hayran ve sergerdan baş kesip niyaz etti: «Duyduk ve uyduk, Sultanım!» dedi* (N. Araz). || Perişan. (M)

SERGERDE veya **SERKERDE** blş. i. (fars. *ser*, baş ve *-gerde* veya *-kerde*'den *ser-gerde* veya *ser-kerde*). *Esk.* Elebaşı. || *Sergerde-i eşkıya*, haydutların başı, reisi.

— Teşk. tar. Osmanlılarda gönüllü olarak savaşa katılanların başında bulunan görevli. (Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulan zaptiye teşkilâtının ilk zamanlarında *sergerde*, binbaşı anlamında kullanıldı. Osmanlı devletinin son zamanlarında eşkıya v.b.nin başında bulunanlara da bu ad verildi.)

◆ **Sergerdelik** veya **serkerdelik** i. Elebaşılık. (M)

SERGERM blş. sıf. (fars. *ser*, baş ve *germ*, sıcak'tan *ser-germ*). *Esk.* Kafası kızmış, kızgın. || Sarhoş, coşmuş. || *Sergerm-i bade*, içki sarhoşu. || *Sergerm-i aşk*, aşk sarhoşu.

◆ **Sergermî** i. *Esk.* Kızgınlık. || Sarhoşluk, coşma. (M)

SERGESTES i. Karideslere yakın onayaklı kabuklu hayvan. (L)

SERGEŞTE blş. sıf. (fars. *ser* ve *geşte*'den *ser-geşte*). *Esk.* Başı dönmüş, sersem, şaşkın.

◆ **Sergeştegân** çoğl. blş. i. *Esk.* Başı dönmüş olanlar, sersemler, şaşkınlar.

◆ **Sergeştegî** blş. i. *Esk.* Şaşkınlık. (M)

SERGEYEV (Konstantin Mihayloviç), sovyet dansçısı ve bale yöneticisi (Petersburg 1910). Moskova'da gençler için akşamları verilen bale derslerini takip etti, sonra Leningrad tiyatrosu bale topluluğuna girdi, kısa zamanda küçük rollerden klasik balelerin büyük rollerine geçti. Kusursuz bir dansçı olan Sergeyev'in erkek danslarına yeniden önem kazandırmakta büyük katkısı oldu. Sahnelediği eserler arasında en önemlileri *Külkedisi* ve *Kuğu Gölü*'dür. Bugün Leningrad Kirov tiyatrosunun bale yöneticisidir. (L)

SERGEYEV (Nikolay Grigoryeviç), rus asıllı dansçı ve bale yöneticisi (Petersburg 1876 - Nice 1951): Petersburg İmparatorluk tiyatrosunda sahne yöneticiliği yaptı. 1917 Devrimi yüzünden ülkesini terketti. 1921'de Sergey Diaghilev için *Uyuyan Güzel* balesini düzenledi. 1946'da aynı baleden başka, *Giselle, Fındıkkıran, Kuğu Gölü* balelerini Sadler's Wells için sahneledi. Ayrıca International ballet, Monte - Karlo Rus balesi ve öbür milletlerarası topluluklar hesabına çalıştı. (L)

SERGEYEVİÇ (Vasiliy İvanoviç), rus hukuk tarihçisi (Oryol 1835 - öl. 1911). Petersburg üniversitesinde profesörlük yaptı (1872'den itibaren). Kiev Rusya'sı ve moskof dönemi Rusya'sı üstüne incelemeler yaptı. Moğollardan önce bütün Rusya'daki halk kurullarının (*veçe*) işleyişini; prensler, silâhlı kuvvetlerle (*drujina*) halk kurulları arasındaki ilişkilerin sözleşmeye dayanan niteliğini ilk olarak açıklığa kavuşturdu. Eserleri: *Lektsii i İssledovaniya po*

Istorii Russkogo Prava (Rus Hukuk Tarihi Üstüne Konferanslar ve İncelemeler) [1883], *Russkiye Yuridiçeskiye Drevnosti* (Rus Hukukunun Eski Çağları) [3 cilt, 1890-1903]. (M)

SERGEY Radonejski veya **Radonej'li** (Aziz), Rusya'nın koruyucusu (Rostov 1314 - Troitsa 1392). Soylu bir ailedendi. 1336'da Orta Rusya'da bir ormana çekildi, etrafına birçok çömez topladı. Köylülere topraklarını daha iyi şekilde işletmeyi öğretti, prenslerin arasını buldu, manastırlar kurdu. Büyük prens Dimitriy Donskoy çeşitli görüşmelerde ondan yararlandı. Sergey Rusya'nın en sevilen azizlerindendir. (L)

SERGEYEV - TSENSKİY (Sergey Nikolayeviç), sovyet yazarı (Preobrajenskoye, Tamboi 1875 - Aluşta, Kırım 1958). Manzumeleri ve *Babayev* (1907) adlı romanı ile tanındı. Önceleri Ekim devrimine karşıydı, 1920'den az sonra devrime katıldı. *Valia* (1914) adlı romanının devamı olan *Preobrajeniye Rossii*'yi (Rusya'nın Çehre Değiştirmesi) [1923], ayrıca *Sevastopolskaya Strada*'yı (Sivastopol'da Çekilen Sıkıntılar) [1937-1940] yazdı. 1941'de Stalin ödülünü kazandı. (L)

SERGİ i. (*sermek*'ten *ser-gi*). Satılmak üzere, müşterinin görüp beğenmesi için dizilmiş şeylerin tümü: *Karpuz sergisi*. ‖ Halkın gezip görmesi, tanıması için uygun biçimde yerleştirilmiş ürünlerin, sanat eserlerinin tümü: *Resim sergisi*. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bütün bu şeylerin dizildiği veya yerleştirildiği yer: *Sergi kapısından girdikten sonra ilk yöneldiğim yolda kendimi bir Asya havası içinde buldum* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Halk dili*. Minder, halı.

— DEY. *Sergi olmak*. *Teklz*. Yorgunluktan serilip yayılmak.

— Mal. *Esk*. Hazineden ödenecek paranın miktarını gösteren ve alacak sahiplerine verilen belge. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Sergi ferşi*, birden fazla alacak sahiplerine verilen ve Hazine tarafından ödenecek olan paranın miktarını gösteren sergilere verilen ad. (Bu sergilerde her kişinin alacağı ayrı ayrı gösterilirdi.) ‖ *Sergi halifesi*, sergileri hazırlayan ve bununla ilgili işlerle uğraşan görevli. ‖ *Sergi kalemi*, sergileri hazırlamakla görevli kaleme verilen ad. (İkinci Meşrutiyetten sonra kaldırıldı.) ‖ *Sergi nazırı*, sergi işleriyle uğraşan memurların âmirine verilen ad. (Görevi, sergilerin bütçeye göre verilmesi, alacaklılara fazla sergi verilmesini önlemekti. Bu memurluk 1833-1834 yılında *Aklamı Seba hocalığı* adlı kuruluşla birleştirildi.)

— Tekst. Açık havada mal satan tacirin mallarını korumak için kullandığı bir tip kendir veya jütten yapılmış kalın örtü bezi.

— ANSİKL. İlk sanat *sergi*'leri XVI. yy.a kadar çıkar; bu yüzyılda, Champagne'daki Beaucaire, Paris'teki Saint-Denis panayırları, satılmak amacıyle Lotto ile Bassano'ların eserlerinin sergilendiği Venedik'teki Sensa panayırı gibi panayır veya pazarlarda sanatçılar tablolarını doğrudan doğruya halka gösterirlerdi. Zamanla, resimlerin sergilenmesi Venedik'te bir âdet haline geldi; Canaletto'nun ünlü bir yağlıboya tablosu (Londra, National gallery), San Rocco okulu önündeki meydanda yer alan bu çeşit sergilerden birini tasvir eder. Fakat ilk düzenli sanat eseri sergileri, 1673'te Fransa'da doğdu ve bu sergiler ünlü Salon*larda açıldı. Başlangıçta iki yılda bir açılan sergiler, 1833'ten sonra Louvre'da her yıl düzenlenmeğe başlandı. 1863'te, resmî jüri tarafından reddedilerek Louvre'daki Salon'a giremeyen resimlerin sergilendiği *Salon des Refusés* açıldı. Fransa'daki salon geleneği, sonraları, fovlar ve kübistler gibi avangard ressamların eserlerinin sergilendiği *Salon des Indépendants* (1884) ve *Salon d'Automme*'da (1903), soyut sanat eserlerinden meydana gelen *Salon des Réalités Nouvelles*'de (1939) ve önemi Fransa dışında da kabul edilen *Salon de Mai*'de (1945) devam etti.

Modern mekanik sanayiin gelişmesi sayesinde sanat yönünden de ilgi çekici milletlerarası büyük sergiler düzenlendi; birçok büyük serginin sanata ayrılan bölümleri vardı; ayrıca mimarî tarzların geçiciliği, mimarlık alanında üslûp yönünden yeni çığırlar açan cüretli cesur çabaları kolaylaştırdı. İlk milletlerarası sergi 1851'de İngiltere'de açıldı. Yer problemi Joseph Paxton'ın demir ve camdan yaptığı büyük bir bina sayesinde halledildi: Kristal sarayı. 1851'den sonraki başlıca milletlerarası sergiler şunlardır: sanat ve özellikle resim bölümüyle dikkati çeken Paris (1855), Londra (1862), İstanbul (1863), Dublin (1865), Oporto (1865), Paris (1867), Londra (1871), Lima (1872), Viyana (1873), Şili'de Santiago (1875), Philadelphia (1876), Paris (1878), Sydney (1879), Melbourne (1880), Amsterdam (1883), Louisville (1883), Boston (1883), Anvers (1885), New Orleans (1885-1886), Manchester (1887), Bombay (1887), Adelaide (1887), Ekaterinburg (1887), Barcelona (1888), Kopenhag (1888), Melbourne (1888), Brüksel (1888), Paris (1889), Londra (1890), Moskova (1891), Chicago (1893), Anvers (1894), Madrid (1894), San Francisco (1894), Brüksel (1897), Paris (1900). XIX. yy.da sergi mimarîsi sisteminde yeni bir yön belirti: sergiler köylerde, geniş bölgelere dağınık çeşitli binalarda yer almağa başladı. Modern süsleme sanatına ayrılan 1902 Torino sergisi bu çeşit bir sergiydi; projesi mimar D'Aronco tarafından yapılan Torino sergisi liberty üslûbunun özelliklerini taşıyan çok sayıda ve dâhice binalarıyle Avrupa'da liberty tarzının yayılmasında önemli rol oynadı. Torino sergisini şu önemli sergiler takip etti: Saint-Louis (1904), Liège (1905), Milano (1906), Brüksel (1910), Gand (1913), San Francisco (1915), Riga (1921), Rio de Janeiro (1922-1923), Paris (1925; süsleme sanatlara ayrılan bu sergi bir yenilik getirdi: Koleksiyoncu pavyonu), Philadelphia (1926), Barcelona (1929), Liège ve Anvers (1930), Chicago (1933-1934), Brüksel (1935), Paris (1937; Ortaçağdan XX. yy.a kadar fransız sanatının belli başlı eserleri sergilendi), San Francisco (1939), New York (1939-1940), (1958), New York (1966), Montreal (1967). 1928'de Milletlerarası Sergiler bürosu açıldı; 1948'de değişikliğe uğrayan bu büronun görevi çeşitli sergilerin tarihini tespit etmektir. Milletlerarası bir serginin süresi altı aydır; aynı ülkede, birinci sınıf iki sergi açılması için on beş yıl geçmesi gerekir (bu sergilerde davetli ülkeler istenilen pavyonları hazırlamak zorundadır; oysa ikinci sınıf milletlerarası sergilerde bu zorunluk yoktur).

Geçen yüzyılın ikinci yarısından sonra eski sanat eserlerinin (bir kısmı monografik, bir kısmı ise sanat çağlarına ayrılmıştır) teşhir edildiği sergiler büyük önem kazandı. Bu sergilerin başlıcaları: *İlkel Fransız Sanatı* (Paris, 1904), *Eski Umbria Sanatı* (Perugia, 1907), *Fragonard* (Paris, 1921), *XVII. ve XVIII. yy.* (Floransa, 1922), *Ortaçağdan Kalma Süslemeli Elyazmaları, Madalyalar ve Kuyumculuk İşleri* (Paris, 1926), *Cimabue'den Tiepolo'ya Kadar İtalyan Sanatı* (Paris, 1935), *XVIII. yy. Bologna Sanatı* (Bologna, 1935), *Rimini Resim Sanatı* (Forli, 1935), *Giotto sergisi* (Floransa, 1937), *Venedik Resminin Beş Yüzyılı* (Venedik, 1947), *Caravaggio ve Caravaggio'cular* (Milano, 1951, Utrecht ve Anvers, 1952), *Avrupa Hümanizmi* (Brüksel, 1953), *Maniyerizm* (Amsterdam, 1955), *Etrüsk Sanatı ve Medeniyeti* (Zürich, Milano, La Haye, Paris, Oslo, Köln, 1955-1956), *Rembrandt* (Amsterdam ve Rotterdam, 1956), *XVII. yy. Avrupa Sanatı* (Roma, 1957), *Romantizm* (Londra, 1959), *Nicolas Poussin* (Paris, 1960), *Picasso* (Paris 1967). Ayrıca belli aralıklarla çağdaş sanatçıların son yaptıkları eserleri tanıtmak amacını güden sergiler de düzenlendi; bunlardan en ünlüleri Venedik (iki yılda bir), Roma (dört yılda bir) ve Milano'da (üç yılda bir) düzenlenen milletlerarası sergilerdir.

Ayrıca Unesco tarafından düzenlenen ve sanat tarihinin bellibaşlı dönemlerini tanıtmak amacını güden milletlerarası büyük sergiler ve 1958'de Japonya'nın Avrupa'da düzenlediği *Japon Sanatı* ve *Eski Rus Sanatı* (Roma, 1967) gibi satış amacını güden sergiler de sayılabilir.

● *Türkiye*'de sergi faaliyeti, iki ayrı yönde gelişti: 1. sanayi ve tarım ürünleri sergileri; 2. güzel sanatlarla ilgili sergiler.

Sanayi ve tarım ürünleri sergileri. Rus çarı Nikola'nın, osmanlı padişahı Mahmud II'ye gönderdiği hediyelerin gösterildiği ilk sanayi sergisi, rus büyükelçisi Pontif tarafından İstanbul'da, Beylerbeyi sarayında düzenlendi (1834); bu serginin ziyaret edilmesi Saray tarafından nazırlara da tavsiye edildi. Türkiye sonraki yıllarda yabancı ülkelerde açılan bazı milletlerarası sergilere katıldı: *Londra Eşya sergisi* (1851), *Paris sergisi* (1855), *Londra sergisi* (1862). Bu sırada İstanbul'da, Atmeydanında ilk yerli eşya sergisi *Sergi-i Umumi-î Osmanî* adıyle açıldı (1863). Bunu Londra Milletlerarası sergisine katılma takip etti (1867). Sonra İstanbul'da Sultanahmet Sanayi mektebinde (1874), Çemberlitaş'taki Maarif dairesinde (1875) birer sergi düzenlendi. Türkiye, daha sonra 1893 ve 1905'te A.B.D.'de, Chicago'da hazırlanan milletlerarası sergilere katıldı. Cumhuriyet dönemindeki ilk sergi 1927'de Ankara'da düzenlenen bir ders araçları sergisiydi. 1933'te Ankara-Samsun demiryolunda gezici bir kültür sergisi, Ankara'da İsmetpaşa Kız enstitüsünde kültür ve türk kadını ve ev işleri, Ankara'da Ticaret lisesinde kitap sergileri açıldı. Bu arada Bakanlıklar semtinde İçişleri bakanlığının avlusunda, o tarihteki il sayısına eşit, devamlı sergi bölümleri meydana getirildiyse de bu proje gerçekleşmedi. 1938'de Ankara'da devamlı bir sergievi kuruldu, ancak bu bina daha sonra opera haline getirildi (1945). Önce İzmir fuarının, daha sonra da il ve bölge fuarlarının gelişmeğe başlamasıyle bu tip sergilerin özellikleri değişti. Bununla birlikte Türkiye'de ve yurt dışında açılan, ticarî amaçtan çok tanıtma hedefine dönük sergiler aralıklı olarak devam etti.

Güzel sanatlarla ilgili sergiler. İlk resim sergisi, kişisel nitelikte olmak üzere, İstanbul'da, eski Maarif nezaretinde ressam Şeker Ahmed Paşa tarafından açıldı (1874). 1882'de, Sanayii Nefise mektebinin faaliyete geçmesinden beş ay sonra, Beyoğlu'nda, Tepebaşı semtinde bulunan bir okulda toplanan kopya ve telif eserlerden meydana gelen bir sergi düzenlendi. Şeker Ahmed Paşa ve arkadaşları, Osman Hamdi, Halil Paşa v.d. ressamlar 1902'de Beyoğlu'nda, Posta sokakta bir grup sergisi hazırladılar. Aynı şekilde grup halinde toplanan bazı türk ressamları, 1906-1911 yılları arasında, sonraları Galatasaraylılar yurdu olarak bilinen, *Sociata Operaia*'da beş sergi açtılar. 1915'te Sanayii Nefise mektebinde açılan sergide okuldaki yerli ve yabancı sanatçıların 1910'dan o tarihe kadar hazırladıkları eserler gösterildi. 1917'de Berlin ve Viyana sergilerine gönderilmek üzere hazırlanan 146 eser Galatasaraylılar yurdunda halk için sergilendi. 1918'de münihli ressamlar İstanbul'da, Tepebaşı'nda eserlerini sergilediler. 1919'da kurulan Osmanlı Ressamlar cemiyeti bu tarihten itibaren her yıl sergi açmağa başladı. 1910-1920 Yılları arasında yerli ve yabancı sanatçılar İstanbul'da çeşitli kişisel sergiler hazırladılar. 1928'de faaliyete geçen Müstakil Ressam ve Heykeltıraşlar cemiyeti 1930'a kadar düzenli olarak sergiler düzenledi; 1933-1945 yılları arasında *D* grubu* adı altında toplanan sanatçılar aynı geleneği sürdürdüler. Bu yıllarda iktidardaki tek siyasî kuruluş olan C.H.P. sanat olaylarıyle yakından ilgileniyor ve her yıl 10 ressamı Türkiye'nin çeşitli bölgelerine göndererek çalışma yapmalarını sağlıyor, sonra da hazırlanan eserlerin sergilenmesine öncülük ediyordu. Bu uygulama 1938-1941 yılları arasında yapıldı. 1939'da da, Ankara'da bir yıl önce tamamlanmış olan Sergievi'nde ilk Devlet Resim ve Heykel sergisi açıldı. Bu resmî düzenleme, sonraki yıllarda aralıksız devam etti. 1945'te kurulan *Yeniler grubu* birkaç yıl sergi açabildi. 1948-1955 Yılları arasında *10'lar Grubu* yıllık sergiler açtı. 1956'da, yapım halinde olan yeni T.B.M.M. binasının süslenmesi amacıyle bir yarışma düzenlendi ve hazırlanan resimlerle bir sergi açıldı; bu sergide yer alan resimler vilâyet tabloları olarak tasarlanmıştı. 1970'te Ankara'da kurulan Birleşmiş Ressamlar ve Heykeltıraşlar derneği her yıl Ankara ve İstanbul dışında Türkiye'nin çeşitli yerlerinde sergi açmayı ilke olarak benimsedi ve uygulamayı başardı. Bu dönemde sa-

ön yüz arka yüz

ön yüz arka yüz

Sergii Umumî Osmanî madalyası solda, gümüş ve bakır; sağda, altın

nat sergilerinin çoğalmağa ve zenginleşmeğe başlayışı dikkati çekiyordu, 1971'de Türkiye'de yerli ve yabancı sanatçılar tarafından 120 kadar sergi açıldı.

— Mal. *Esk.* İkinci Meşrutiyetin ilânına (1908) kadar devlet tarafından ödenmesi gereken paralar malî güçlükler yüzünden verilemediği için daha sonra ödenmek üzere *sergi* verilirdi. Ödeme yapıldıkça sergiden düşürülür, tamamı ödendiği zaman geri alınırdı. Sergilerin taklit edilmesini önlemek için bunlar siyakat yazıyle yazılırdı. (ML)

SERGİCİ i. (*sergi*'den *sergi-ci*). Mallarını sergileyerek satan kimse: *Pazardaki sergiciler.* (M)

Sergiden Tablolar (BİR), M. Musorgskiy'-in 1874 yılında ressam Victor Hartmann'ın hatırasına bestelediği piyano süiti. Eser, «gezinti» temasını esas alarak, sergide, bir tablodan ötekine geçen bir ziyaretçinin izlenimlerini dile getirir. *Cüceler, Eski Şato, Tuileries Bahçesi, Bydlo, Kabuklarında Dans Eden Civcivler, Samuel Goldenberg ve Schmuyle, Limoges Çarşısı, Yeraltı Mezarlığı, Kümes ve Tavuklar, Kiev'in Büyük Kapısı.* Bu süit 1922'de Ravel tarafından ustalıkla orkestraya uygulandı. (L)

Sergii Umumîi Osmanî madalyası, İstanbul'da açılan Sergii Umumîye (1861-1876) katılanlara verilmek üzere çıkarılan madalya (1862). Bu madalyalar iki seri halinde çıkarıldı. Birinci seri, altın, gümüş ve bakırdandı. Ön yüzünde defne dalı içinde Abdülaziz'in tuğrası altında 1279 tarihi, defne dalının dışında ve altta «zıraat» ve «sanaat» kelimeleri vardır. Arka yüzü altı bölüme ayrılmıştı, her bölümde bir zıraî ürünün sembolü yer alır. Altın madalyaların çapı 44 mm, ağırlığı 63,40 gr'dır. İkinci seri madalyanın ön yüzünde büyük hilâl içinde *el-müstenid bi't-tevfikatu'r- rabbaniye Abdülaziz Han meliku'd-devletu'l-osmaniye* (Osmanlı devleti sultanı, tanrı yardımına dayanan Azdülaziz Han), arka yüzünde sergi binasının resmi ve bunun üzerinde *Sergii Umumîi Osmanî* yazısıyle «hırfet, sanat ve ticaret» kelimeleri yazılıydı. Bakır madalyanın çapı 44 mm, ağırlığı ise 45 gr'dı. Madalyanın yazılarını hattat Abdülfettah yazmış, bina resmini Robertson yapmıştı. (M)

SERGİLEMEK geçl. f. (*sergi*'den *sergi-lemek*). Sergi olacak biçimde yerleştirmek, düzenlemek. *Esk.* Teşhir etmek. (M)

SERGİN sıf. (*sermek*'ten *ser-gin*). Serilmiş, yayılmış. || Hastalanıp yatan.

— DEY. *Sergin vermek,* hastalanıp yatmak. (M)

SERGİN i. (fars. *sergîn*). *Esk.* Gübre, fışkı. (M)

SERGİOS (öl. 638), İstanbul patriği (610-638). İmparator Herakleos'un danışmanı ve manevî desteği idi, kilisenin mallarını onun emrine verdi ve İran savaşında devleti yönetti. 626'da İstanbul'u Avarlara karşı savundu. Monotelizm doktrinini ilham edenlerdendir. Ona maledilen *Akathistos* ilâhisini 626 kuşatmasında yazdığı söylenir. Bk. MONOTELİZM. (L)

SERGİPE, Doğu Brezilya'da eyalet, Sao Francisco'nun ağzının güneyinde, 851 000 nüf. 21 994 km². Merkezi, *Aracaju.* Şekerkamışı. (L)

SERGİRAN blş. sıf. (fars. *ser,* baş ve *girân,* ağır'dan *ser-girân*). *Esk.* Başı ağır, sersem. || Çok sarhoş.

◆ **Sergiranî** blş. i. *Esk.* Mahmurluk, sarhoşluk. (M)

SERGİUS I Aziz (Suriye'de - öl. Roma 701), papa (687-701). Santa - Susanna kilisesi başrahibi idi. Cono'nun ölümünde, başdiyakos Paschalis ve başrahip Theodorus ile birlikte papalığa adaylığını koydu. 687'de papalığa getirildi. Yetkisini kullanarak Aquileia skhisma'sına son verdi. (L)

SERGİUS II (Roma-öl. ay.y. 847), papa-(844-847). Gregorius IV zamanında Roma'-da başpapazdı. Onun ölümünden sonra papa seçildi. İmparator Lothar'dan yetki almadan taç giydiğinden tayinini onaylaması için imparatora bağlılık andı içmek zorunda kaldı. Sergius'un bu iş için gereken parayı kanun dışı yollardan elde ettiği sanılır. (L)

SERGİUS III (Roma-öl. ay.y. 911), papa (904-911). Frank muhafızlarının yardımıyle kendisini papa ilân ettirdi. Formous taraftarlarına zulüm yaptı. Başarısız yönetimi Roma kilisesinde uzun sürecek bir çöküntü çağına yol açtı. (L)

SERGİUS IV (Roma - öl. ay.y. 1012), papa (1009-1012). Papa Johannes XVIII gibi iyilik sever olduğu sanılır. Fakat Roma'da Tusculum ailesinin gerçek bir diktatörlük kurmasını önleyemedi. (L)

SERGİUS ORATA, romanyalı mühendis (M.Ö. I. yy.). Cehennemlik sisteminin bulucusudur. (L)

SERGÜZEŞT i. (fars. *ser,* baş ve *güzeşten,* geçmek > *güzeşt*'ten *ser-güzeşt*). *Esk.* Bir kimsenin başından geçen olayların tümü, serüven, macera: *Çünkü, bu ömrümün bütün hazin sergüzeştini ve yaşadığım anın ağır sıkıntısını unuttuğum tek saattir* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Ben ne kadar söylesem sergüzeşt sahibinin kendisi gibi tatlı hikâye edemem* (H. R. Gürpınar). [M]

Sergüzeşt, Samipaşazade Sezai'nin romanı (1889). Osmanlı toplumundaki esir ticaretini, gençlerin birbirlerini tanımadan evlendirilmelerini konu alır. Eserin kahramanı Dilber, Tanzimat devrinde Kafkasya'dan kaçırılarak İstanbul'da eski bir malmüdürüne satılan genç bir kızdır. Evin hanımı tarafından hor görüldüğü ve ezildiği için evden kaçar; sonra yeniden eski sahiplerine verilen genç kız tekrar satılır, esirci tarafından kamçıyle eğitilir ve bir paşanın konağına satılır. Genç kız bu Avrupa hayranı paşanın konağında rahata kavuşur. Paşanın oğlu Celâl genç kızın çeşitli kılıklarda resmini yapar, ona âşık olur. Bu ilişkiyi öğrenen Celâl'in annesi, kızı tekrar esirciye satar. Kız yeni sahibinin odalığı olmayı reddedince hapsedilir. Artık bir daha İstanbul'a gidemeyeceğini anladığı için kendisini Nil nehrine atar. *Sergüzeşt,* tanzimat edebiyatının romantizmden gerçekçiliğe yöneldiği dönemde yazılmıştır. Bu iki akıma ait dil ve üslûp özelliklerini yansıtır. (→ Bibliyo.) [M]

SERHAD i. Bk. SERHAT.

SERHADDİ i. (*serḥadd*'dan *serḥaddi*). Kıyf. *Esk.* Osmanlılarda bir samur kürk türü. (*Serhaddî* dârüssaade ağası tarafından tayin olunan hazine vekili muhasip ağaları ve babüssaade gediklileri denilen hazinedarbaşı, kilercibaşı, saray ağası, saray kethüdası, Galatasaray ağası gibi sarayın yüksek makamlarında bulunan devlet adamları tarafından giyilirdi.) [M]

SERHAN i. (fars. *ser,* baş ve *-ḫᵛān* okuyan, okuyucu'dan *ser-ḫᵛān*). *Esk.* Baş okuyucu, şarkıcıbaşı. (M)

SERHAS i. (fars. *serḫas*). Bot. *Esk.* Eğreltiotu. || *Serhası müzekker,* erkek eğreltiotu. (M)

SERHASİYE i. (fars. *serḫas*'tan ar. *serḫasiyye*). Bot. *Esk.* Eğreltiotugiller. (M)

SERHAT veya **SERHAD** i. (fars. *ser,* baş ve ar. *ḥadd,* sınır'dan *ser-ḥadd*). *Esk.* Sınır, hudut: *Ordu, serhat boylarından, sa vaştan gelmişti* (N. Araz).

— Ask. *Esk. Serhad-dar,* sınır muhafızı. || *Serhat kulu,* Osmanlı devletinde, sınır kalelerinde ve sınırlara yakın yerlerde görevli askerî kuvvetlere verilen ad. (*Yerli kulu* da denirdi.) Bk. ANSİKL.

— Mus. *Serhat türküleri.* Bk. RUMELİ *türküleri.*

— ANSİKL. Ask. *Esk.* Osmanlı devletinde sınır boylarındaki eyalet ve sancaklarda iki askerî teşkilât bulunurdu. Bunlardan biri doğrudan doğruya devlete, diğeriyse eyalet başındaki beylerbeyine veya sancakları idare eden sancakbeylerine bağlı olurdu. *Serhat kulu* adı altında devlete bağlı bulunan beş teşkilât vardı: azap, hisarlı, sekban, lağımcı ve müsellem teşkilâtları. Bunların her birinin âmirleri ayrıydı. Gerek devlete bağlı, gerek eyalet paşalarıyle sancakbeylerine bağlı teşkilâtlar her sınırda aynı kuvvette olmazdı. Sınır kuvvetleri o yerin önemine, ümeranın servet ve itibarına göre değişirdi. Mahmud II zamanında sınır boylarındaki kuvvetlerin tümü merkeze bağlandı.

◆ **Serhaddat** çoğl. i. *Esk.* Sınırlar: *Serhaddata evamir-i şerife ve masarif gönderip mamur ve abadan ettirdiler* (Peçevi). [M]

SERHATLİ veya **SERHATLÜ** i. (*serhat*'-ten *serhat-li* veya *serhat-lü*). Ask. *Esk.* Osmanlı devletinde sınır boyu kalelerinde görevli askerlere verilen ad.

— Kıyf. *Esk.* Osmanlılarda büyük devlet adamlarının giydiği gezi elbisesi. || *Serhadli mest,* sınır boylarında görevli askerlerin giydiği topuksuz ve baldır üstüne kadar konçlu meste verilen ad. || *Kakum serhadli,* kakum kürkünün öteki adı. (M)

SERHATLİK i. (*serhat*'ten *serhat-lik*). Kıyf. *Esk.* Osmanlı devletinde yeniçeri ocağına bağlı savaşçıların savaş zamanlarında giydikleri yandan kopçalı, uzun konçlu ayakkabı. (Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulan Nizamıcedit ordusu zabitlerinin giydikleri kırmızı ayakkabıya da aynı ad verilirdi.) [M]

SERHAYL blş. i. (fars. *ser,* baş ve ar. *ḫayl,* at sürüsü'nden *ser-ḫayl*). Esk. Kervan başı. || *Teşm. yol.* Baş, başkan. || *Serhayl-ı şeyatin,* şeytanların başı. (M)

SERHENDİ (Ahmed Farukî) **İmam Rabbanî** denir, türkistanlı arap mutasavvıfı (Türkistan 1563 - ay.y. 1624). Hayatının ilk yılları pek iyi bilinmiyor. Yalnız eserlerinin incelenmesinden medrese öğrenimi gördüğü, özellikle tasavvuf konularını, islâm düşüncesini, islâm mezheplerini iyi bildiği, bu konularda önemli çalışmalar yaptığı anlaşılıyor. İslâm dünyasında daha çok İmam Rabbanî adıyle tanınan Ahmed Farukî, gençliğinde Muhiddin Arabî tarafından Ekberiye tarikatına karşı çıkan bir görüşü savunan Şeyh Muhammed Nakşibendî'ye kapılandı, onun müridi oldu. Derslerine devam etti. Ona göre evren, öteki mutasavvıfların, özellikle Muhiddin Arabî'nin söylediği gibi Tanrı ile bir değildir. Tanrı erişilmez, akılla kavranılmaz bir yüce varlık olarak evrenden ayrıdır. Tanrı

Foto. MEYDAN

kendi başına ve yalnız kendi kendisiyle var olan bir gerçektir. Evren, Tanrı'nın ışığı (nur) ile doludur. Bu ışıklar (nur) Tanrı'nın evrende görünüş alanına çıkan tecellileridir (görünüşleridir). Varlık ikiye ayrılır. Biri belirlenmiş olan (taayyun), öteki belirlenmemiş olan (la taayyun) evrendir. Tanrısal varlık kesindir, gerçektir. Evren onun yarattığı, var ettiği bir bütün olduğu için yokluk değildir, varlıktır (vardır, yok sayılamaz). Tanrı insan düşüncesinde yer eden varlıkların hiç birine benzemez. O, insan aklının kavrayamayacağı bir olgunluk, bir yüceliktir. *Kur'an* birtakım tanrısal örneklerle (sembollerle) doludur. Onların anlamı görünüşteki gibi değildir. Onlar tanrısal özün birer anlatımı, açıklanışı değildir. Gerçek özdedir, görünüşte değildir. Tanrı evrende sürekli ve kesintisiz olarak görünüş alanına çıkar (tecelli eder). Tanrısal gerçek hiç bir varlığa benzemez. Her türlü eksikliğin, sınırlılığın ötesindedir. Tanrı varlığı bütün iyiliklerin, güzelliklerin, olgunlukların ana ilkesidir. İmam Rabbanî bütün görüşlerinde Yeni Eflatun'cu anlayışın etkisi altındadır. Düşüncesinin çıkış noktası imandır. Ona göre iman her zaman akıldan, duyu verilerinden üstündür. İnsanı gerçeğe ulaştıran derin sezgidir. Bütün oluşların, yaratılışların kaynağı Tanrı'dır. Evren ve onun bütünü içinde bulunan her varlık yaratılmıştır. Tanrı her zaman evrendeki sürekli oluşun temel ilkesidir. Tanrı iradesi dışında hiç bir oluş ve yok oluş düşünülemez. İmam Rabbanî kendinden sonra gelen daha çok sünnî inançlarını benimseyen birçok mutasavvıfı etkiledi: Eseri: *Mektubat* (Mektuplar) [bütün yazıları bu ad altında toplandı]. (M)

SERHENG blş. i. (fars. *ser*, baş ve *heng*, asker'den *ser-heng*). Teşk. tar. Osmanlı devletinde Divanı Hümayun çavuşlarına verilen ad. (Anadolu Selçuklularında hükümdarın alkışçısı olan çavuşlar bu adla anılıyordu. Osmanlı devletinde aynı görevi yapan divan çavuşlarına *serhengânı divanı hümayun* adı verildi.) || Ordunun önünde giden asker, öncü.

— Mus. Türk musikisinde birkaç yüzyıllık mürekkep makam. (Bugüne örneği kalmamıştır.)

◆ **Serhengân** çoğl. blş. i. *Esk.* Çavuşlar, yasakçılar. (M)

SERHOŞ blş. sıf. ve i. (fars. *ser*, baş ve *ḫoş*, iyi'den *ser-ḫoş*). Sarhoş.

◆ **Serhoşane** blş. zf. *Esk.* Sarhoş gibi, sarhoşçasına.

◆ **Serhoşî** blş. sıf. *Esk.* Sarhoşluk. (M)

SER(İ) veya **SER(O)—**, yun. *kerion* > lat. *cera*, balmumu'ndan gelen ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

SERİ sıf. (ar. *sür'at*'ten *seri'*). Çabuk, hızlı: *Burhanettin Bey, kolay ve seri söz söylüyordu* (R. N. Güntekin). *Primo sonra seri bir hareketle kenardaki hasır sandalyeyi kaptı* (Ömer Seyfeddin). *Ana ile kız arasında izahat seri ve şedit oldu* (H. Z. Uşaklıgil). || — *Esk. Seri-ül-hareke* (veya *seri-üs-seyr*), hızlı giden. || *Seri-ül-infial* (veya *seri-üt-teessür*), çabuk gücenen. || *Seri-ül-intikal*, çabuk anlayan, pek zeki. || *Seri-üz-zeval*, çabuk kaybolan, süreksiz.

— Ed. *Esk.* Aruz vezni bahirlerinden biri. (Akıcı ve kolay bir şiir ölçüsü olduğundan bu adı aldı. Aslı *müstefilün müstefilün failâtü*'dür. Seri bahrinde bazen sondaki *failâtü*, değişerek *fâilün, feilün, mefûlân* ve *mefûlün* biçimlerini alır. *Müstefilün*'lerin yerine de bazen *mefâilün, müfteilün* veya *feilâtün* geçer. Türk edebiyatında en çok kullanılan seri bahri, *müfteilün müfteilün fâilün*'dür. İran ve arap edebiyatlarında da iki şekli de kullanılır.)

— Mus. *Esk. Seri ül hezec*, türk musikisinde kullanılan usullerden biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.)

◆ **Seria** sıf. *Esk.* Seri'in dişili.

◆ **Serian** zf. *Esk.* Çabuk, hemen, süratle: *«Bu muhtıramızı müzakere edelim ve serian, vakit geçirmeksizin bir karar ittihaz edelim» dedi* (Atatürk). [M]

SERİ i. (lat. *series*'ten fr. *série*). Belli bir kurala göre birbiri ardından gelen şeylerin meydana getirdiği bütün, dizi.

— Elektr. *Seri bağlama*, zıt kutupları birbirine bağlı iki veya daha çok iletken, jeneratör ya da alıcı sistemi. || *Elektrik iletkenleri serisi*, aynı özellikleri olan elektrik iletkenlerinden meydana gelmiş bütün.

— G. santl. Belli bir düzen içinde sınıflandırılmış eserler koleksiyonu: *Madalya serisi. Estamp serisi.*

— İda. huk. ve İşletme ikt. *Fiyat serisi*, resmî yönetim veya çok zaman, bir meslek kuruluşu tarafından tespit edilen, her mesleğin her fiilini tarifeye tabi tutan ve çoğunlukla inşaat defterlerinin, piyasaların ve ücret serisi üzerinden verilen faturaların temelini meydana getiren barem.

— İşletmec. *Seri imalât* veya *üretim*, bir aletin uzun bir süre aynı iş üzerinde çalıştığı üretim tipi. (Bu üretim tipinde, verilen bir iş, kaliteyi düşürmeksizin maliyet fiyatını indirmek imkânı veren metotlarla çok sayıda parça üzerinden yapılır.) [Bk. ANSİKL.] || *Ekonomik seri*, bir malın, bir defada satın alınan veya imal edilen ve birim başına maliyet fiyatı düşük olan miktarı. Bk. ANSİKL.

— Jeol. *Tortul serisi*, tortul arazilerin art arda sıralanması.

— Kim. Bk. ANSİKL. || *Gerilim serisi*, 1880 yılında Volta tarafından hazırlanan ve madenleri, temasla aldıkları elektrik potansiyelinin yüksekliğine göre sınıflandırılmağa dayanan kimyasal adlandırma cetveli.

— Mat. Belirli bir kanuna göre hepsi birbirinden doğan sonsuz terimler dizisi. (Bk. ANSİKL.) || *Alterne seri*, alternatif olarak pozitif ve negatif olan gerçek terimler serisi. || *Bir serinin genel terimi*. Bk. ANSİKL. || *Gerçek terimli seri, karmaşık terimli seri, tam seri*. Bk. ANSİKL. || *Maclaurin serisi*. Bk. MACLAURİN || *Sayısal seri*. Bk. ANSİKL. || *Taylor serisi*. Bk. TAYLOR. || *Trigonometrik seri*. Bk. ANSİKL.

— Meteorol. Belirli bir devrede elde edilen değerler dizisi. (Msl. günlük ortalama sıcaklıklar serisi.)

— Oyun. Bilardoda birbirine çok yakın toplarla aralıksız sayı yapmak.

— Sine. *B serisi*, kısa zamanda çevrilmiş ve jeneriğinde yıldız oyuncu bulunmayan kısık bütçeli filim. (Bu tür filimlerin gerçek değeri hakkında bir ön fikir ileri sürülemez: *B serisinden bir kovboy filmi*.

— ANSİKL. İşletmec. *Seri imalât*'ta kullanılan makineler, âletler ve montajlar, bunları kullananın iradesi dışında otomatik imalâta imkân verir. Montajlar, parçaların birleştirilmesini kolaylaştırır ve önceden taslak çizme gereğini ortadan kaldırır. Makineler ve âletler, arızayı önleyici parçalarla, otomatik ayarlarla v.b. donatılır. Bundan ötürü, hünerli işçiye ihtiyaç kalmaz. İmal edilmiş parçalar belirli ölçü âletleriyle kontrol edilir. Fabrikadan çıkan bütün parçalar, birbirinin eşidir; bundan dolayı değiştirtilebilmeleri mümkündür. Parçalar, makineden çıktığı halde, üzerinde düzeltme yapmaya ihtiyaç kalmaksızın kullanılabilir. Nihayet, çelik kalemle hâk etme, eğeleme v.b. el ile yapılan yorucu işler de kaldırılmış olur. Yalnız, belirli ölçü âletlerini imal edecek ve montajları hazırlayacak olan âletçi işçilerin hünerli olması gerekir; ama onların işi de gittikçe daha çok bilgi ve ustalık gerektirmektedir.

● *Ekonomik seri* kavramı, stokların iyi yönetimi için birinci derecede önem taşır. Bir malın birim başına maliyeti, bir defada satın alınan veya imal edilen miktara bağlıdır. Satıcıların aranmasının, sipariş verilmesinin, malın alınıp satışa arzedilmesinin gerektirdiği sabit giderler, satın alınan serinin tamamına bölünür. Buna karşılık, malî giderlerle depolama giderleri serinin önemiyle orantılıdır. Ekonomik seri, birkaç günlük tüketime tekabül ettiğinde veya satıcı önemli miktarlar için indirime razı olduğunda, uygulanamaz.

— Kim. Organik kimyanın sayısız maddelerini sınıflandırmak için Gerhardt bunları seri halinde gruplamayı düşündü. Her terime bir öncekine göre CH_2 eklenerek hazırlanan *homolog seri*'ler yaptı. Her seriyi parametreli bir formül göstermekteydi. Meselâ doymuş hidrokarbonlar serisi, n tam sayı olmak üzere, C_nH_{2n+2} formülüyle verilmişti; etilenik hidrokarbonlar serisi C_nH_{2n} ile, doymuş alkoller serisi $C_nH_{2n+2}O$ ile, aldehitler serisi $C_nH_{2n}O$ ile ifade ediliyordu. Gerhardt aynı özellikteki maddeleri taşıyan homolog seriler topluluğuna *izolog* seriler adını verdi (msl. C_nH_{2n+2}, C_nH_{2n}, C_nH_{2n-2} hidrokarbonları izolog bir seri meydana getirir.) Bu kavramlar, karbon atomlarının zincirleme bağlantı ilkesi kurulunca aydınlığa kavuştu.

Bu tabiî seriler dışında organik maddeler iki grup halinde sınıflandırıldı: çevrimsiz seri açık zincirli bileşikleri, çevrimsel seri kapalı zincirli bileşikleri gösterir.

— Mat. Bir *seri*,

$$a_1 + a_2 + a_3 + a_4 \dots + a_n + \dots$$

şeklinde yazılır. Serinin terimleri a_1, a_2, a_3, ... genel terimi a_n'dir. Bu terimler, gerçek veya karmaşık sabitler, bir ya da birçok değişkenli fonksiyonlar olabilir. Birinci halde sayısal bir seri söz konusudur.

Bir serinin toplamını hesaplamak için, iyi tanımlanmış bir toplamlama metodu seçmek gerekir; çünkü metot değişince, toplamın değişmesi mümkündür. Bu işlem genellikle aşağıdaki şekilde yapılır: serinin ilk n teriminin s_n toplamı hesaplanır ve n sonsuza yaklaştırılır. Eğer s_n kısmî toplamı belirli bir S limitine yaklaşırsa, seri *yakınsaktır* ve toplamı S'dir denir; s_n belirli bir limite yaklaşmazsa, seri *ıraksaktır* ve S toplamı yoktur denir. Gerçekte s_n'in $+\infty$ veya $-\infty$'a yaklaşması yüzünden ıraksayan serilerle, başka bir ıraksama tipi taşıyan seriler arasında bir ayırım yapılabilir.

$$1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4} + \frac{1}{5} + \dots$$

harmonik serisi birinci halin,

$$1 - 1 + 1 - 1 + 1 - \dots$$

serisi ikinci halin örnekleridir. İlk terimi a ve ortak çarpanı q olan geometrik bir dizi sonsuza uzatılabilir. Böylece

$$a + aq + aq^2 + aq^3 + \dots + aq^n + \dots$$

geometrik serisi meydana gelir. Bu seride ilk n teriminin s_n toplamı

$$s_n = a + aq + aq^2 + \dots + aq^{n-1} = \frac{a(1-q^n)}{1-q} = \frac{a}{1-q} - \frac{aq^n}{1-q}\text{'dür.}$$

q'nün mutlak değeri 1'den küçükse, n sonsuz arttığında, q^n'in değeri 0'a ve n'inci kısmî toplam s_n, $\frac{a}{1-q}$'ye yaklaşır. Bundan dolayı seri bu halde yakınsak ve S toplamı $\frac{a}{1-q}$'ye eşittir. q'nün mutlak değeri 1'den büyük olursa q^n'in değeri $+\infty$'a gider, s_n toplamı ıraksar ve bu yüzden seri ıraksaktır. Nihayet q, $+1$ veya -1'e eşitse, bu değerlere tekabül eden iki geometrik seri $a + a + a + a + a + a + \dots$, ve $a - a + a - a + \dots$ olur. Bu iki seri ıraksaktır, çünkü her ikisi de yukarıda gösterilen iki ıraksaklık haline birer örnektir. Bir seri, terimlerinin mutlak değerler serisi yakınsak olduğu zaman *mutlak yakınsaktır*. Böyle bir seride, terimlerin sırası istendiği gibi değiştirilebilir ve toplam değişmez. Yakınsak bir seri mutlak yakınsak değilse, bu seriye *yarım yakınsak* denir. Yarım yakınsak bir seride terimlerin sırasını, keyfî olarak önceden verilen bir sayıyı toplam kabul eden bir seriye dönüştürecek şekilde değiştirmek mümkündür.

Bir *alterne serinin* yakınsaması için, Leibniz ölçütüne göre, terimlerin mutlak değerinin tekdüze azalarak sıfıra yaklaşması yeterlidir. Bu hal

$$1 - \frac{1}{2} + \frac{1}{3} - \frac{1}{4} + \frac{1}{5} - \dots$$

serisinde görülür. Bir serinin terimleri bir veya birçok değişkenin fonksiyonları olabilir. Bu seri o zaman, bu değişkenlerin bir fonksiyonunu belirler ve bunların değerleri için yakınsak bir seri meydana getirir. Bu şekilde tanımlanan fonksiyonun kapalı bir aralık üzerinde sürekli olması için, serilerdeki terimlerin bu aralık üzerinde sürekli olması yeterli değildir, ama s_n'in kendi limitine düzgün olarak yakınsaması yeterli olur. Serilerle tanımlanmış fonksiyonların incelenmesi analizin en önemli konularından biridir.

x değişkeninin fonksiyonlarını tanımlayan seriler arasında, önce tam seriler veya kuvvet serileri gelir; bunların şekilleri aşağıdaki gibidir;

$$a_0 + a_1x + a_2x^2 + a_3x^3 + \ldots + a_nx^n + \ldots,$$
bu ifadede a_i katsayıları, sabitleri gösterir. Genellikle böyle bir seri x'in bütün değerleri için yakınsamaz, yalnız x'in, serinin *yakınsaklık yarıçapı* denilen belirli bir r sayısından mutlak değerce küçük değerleri için yakınsar. Bazı serilerde yakınsaklık yarıçapı sonsuzdur; bundan dolayı bu tür seriler, x'in, bütün değerleri için yakınsaktır; e^x üstel fonksiyonunu tanımlayan şu seri bu halin örneğini verir:

$$e^x = 1 + \frac{x}{1!} + \frac{x^2}{2!} + \frac{x^3}{3!} + \frac{x^4}{4!} + \ldots$$

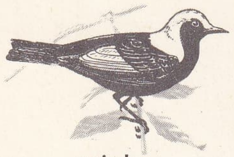
sericulus

Fakat yakınsaklık yarıçapı sıfır olan başka seriler vardır. Bu seriler ancak $x = 0$ için yakınsak olur, aşağıdaki seri bu hali gösterir:

$$1 + 1!\,x + 2!\,x^2 + 3!\,x^3 + 4!\,x^4 + \ldots$$

$-r$'den $+r$'ye kadar olan aralık *serinin yakınsaklık aralığıdır.* Bir kuvvet serisi kendi yakınsaklık aralığında alınmış bütün kapalı aralıklarda mutlak ve düzgün yakınsaktır; böyle bir seri kendi yakınsaklık aralığında x'in bütün değerleri için terim terime türetilebilir ve integrali alınabilir ve ayrıca x'in sürekli bir fonksiyonunu belirler.

z karmaşık değişkeninin

$$a_0 + a_1z + a_2z^2 + a_3z^3 + \ldots + a_nz^n + \ldots$$

kuvvet serisi için, koordinat başlangıcını merkez alan, R yarıçapı sıfırdan büyük veya sıfıra eşit olan ve bu serinin yakınsaklık dairesi denilen bir daire vardır; bu daire içindeki bütün z'ler için seri yakınsak, dışındaki bütün z'ler için ıraksak olur. Dairenin çevresi üzerinde bulunan bir noktada seri ya yakınsak ya ıraksaktır; yalnız en az bir noktada ıraksak olması gerekir. Bu seriler karmaşık değişkenli fonksiyonlar teorisinde önemli rol oynar.

● *Trigonometrik seriler.* Genel terimi

$$a_n \cos nx + b_n \sin nx$$

şeklinde olan seriye «trigonometrik seri» denir. Trigonometrik seriler titreşen teller problemine ilişkin olarak ilk defa D. Bernoulli tarafından incelenmiştir; fakat bunların aşağıdaki özelliğini ifade ederek önemlerini ortaya koyan Fourier'dir: genişliği 2π olan bir aralık üzerinde belirli bazı şartları gerçekleyen her $f(x)$ fonksiyonu, bu aralığın her x değeri için, bu tür bir serinin toplamıdır.

Daha kesin olarak

$$f(x) = \frac{a_0}{2} + \sum_{k=1}^{\infty} (a_k \cos kx + b_k \sin kx),$$

olmak üzere

$$a_k = \frac{1}{\pi}\int_a^{a+2\pi} f(x) \cos kx dx, \quad b_k = \frac{1}{\pi}\int_a^{a+2\pi} f(x) \sin kx dx$$

ifadesi elde edilir. Bu halde $f(x)$ fonksiyonu gözönüne alınan aralık üzerinde Fourier serisi halinde açılmıştır. Fiziksel matematikte temel bir rol oynayan, bir fonksiyonun Fourier serisi halinde açılımı, dikgen* fonksiyonların seri halinde açılımının özel halinden başka bir şey değildir. (LM)

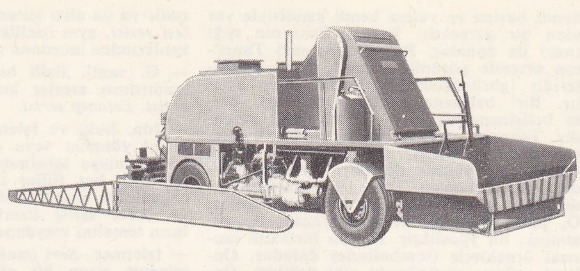
serici

SERİ (Hakem bin Yusuf), Abbasîlerin Mısır valisi (öl. Mısır 820). Halife Memun tarafından Mısır valiliğine tayin edildi (816). Aynı yıl emri altındaki mısır kuvvetlerinin kendisine isyan etmesi üzerine halife tarafından azledilerek hapse atıldı. Yerine Süleyman bin Galib vali tayin edildi. Ancak bir süre sonra askerlerin bu yeni valiye de isyan etmeleri üzerine hapisten çıkarılan Seri yeniden Mısır valiliğine getirildi (817). Valiliği zamanında kendi adına altın ve gümüş para bastırdı. Ölümüne kadar bu görevde kaldı. (M)

SERİ bin MANSUR, Ebus Seraya denir, arap kumandanı (öl. Sus 815). Şeybanî kabilesinden. Ermeniye'de Hürremîlerle savaştı. Halife Memun'un kumandanlarından Herseme bin Ayan'ın emrine girdi. Emin ile Memun'un halifelik mücadelesinde Memun'un tarafını tuttu; emîr unvanını aldı. Herseme ile anlaşamadığı için isyan etti. Ali ailesinden İbni Tabataba ile anlaşarak Kûfe'yi ele geçirdi. İbni Tabataba Kûfe'de halife ilân edildi. Irak ve Arabistan valisi Hasan bin Sehl'in âsiler üstüne gönderdiği kuvvetler yenilgiye uğradı. İbni Tabataba'nın ölümüyle Ebus Seraya nüfuzunu arttırdı. Kûfe'de adına para bastırdı. Bundan sonra Ali ailesi adına hareket ettiğini açıklayarak Mekke, Yemen, Fas ve Ahvaz üstüne kuvvetler gönderdi; kendisi de Basra'yı ele geçirdi. Bağdat'ı da tehdit ettiği için, üstüne Herseme bin Ayan kumandasında kuvvetler gönderildi. Sarsar yakınında yapılan savaşı kaybeden Ebus Seraya Kûfe'ye kaçtı. Takip edilince, Sus'a çekildi. Burada yakalanarak idam edildi. (M)

SERİCA i. Kabarık gövdeli, ince bacaklı, yanardöner parıltılı kızıl veya külrengi kabuklu, tüylü domuzlanböceği. (Külrengimsi *Serica holosericea* ve esmer başlı kızıl *S. brunnea* alaca karanlıkta ortaya çıkar. Daha başka da pek çok türü vardır. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

SERİCİ i. (*sermek*'ten *ser-ici*). Bayınd. Bağlayıcı maddelerin örtülmesini ve genellikle 2 ilâ 16 mm boyutlu agregaların yola serilmesini sağlayan motorlu araç.

— ANSİKL. Yükleme hunisine boşaltılan malzemeler kovalı bir elevatör tarafından karıştırıcının beslenme hunisine iletilir ve aynı zamanda huni içine bağlayıcı madde püskürtülür. Yayma odasından geçen malzeme yatay eksenli bir sonsuz vida ile dağıtılır, sonra tesviye edilir ve tokmaklanır. Büyük çaptaki yol işlerinde kullanılan *serici*'lerin ağırlığı 12 ton civarındadır ve hareketli bir şasi üzerine monte edilir. Yüzer beygir gücündeki iki motordan biri seyirciyi yol boyunca hareket ettirir, diğeri cihazların çalışmasını sağlar. (L)

SERİCULUS i. Avustralya'da bulunan bir çeşit beşikkuşu; erkeğinin tüyleri siyah, başının ve kanatlarının bir kısmı çok parlak sarı ve turuncudur. (*Sericulus chrysocephalus*, ptilonorhycus'unkine benzer yuva yapar. *Ptilonorhynchidae* familyasından.) [L]

SERİEMA i. Zool. *Eşanl.* KARİYAMA.

SÉRIEYX (Auguste), fransız müzik kuramcısı ve bestecisi (Amiens 1865 - Montreux 1949). Bir yandan hukuk okurken öte yandan da Gedalge, sonra V. d'Indy yönetiminde müzik çalıştı. V. d'Indy'nin *Beste Dersleri* kitabına katkıda bulundu. Schola Cantorum'da öğretmenlik yaptı (1900 - 1914), piyano ve keman için bir sonat, ses ve orkestra için *la Voie Lactée* (Samanyolu) v.b.'yi besteledi. Ayrıca, kuramsal eserler (*Cours de Grammaire Musicale* [Müzik Grameri Dersleri], 1914), *Tribune de Saint - Gervais* gazetesinde yazılar yazdı. 1914'te İsviçre'ye çekildi. (L)

SERİGRAFİ i. (fr. *sérigraphie*). Kalıpla baskı yapma metodu.

— ANSİKL. *Serigrafi*'nin ıstampa ile benzerliği vardır. Kare gözenekli bir kumaş üzerine (ipek, naylon kumaş veya madenî örgü) basılacak resme karşılık düşen gözenekler açık bırakılır, geri kalan kısım yapışkan bir maddeyle kapatılır. Bu şekilde hazırlanan kalıp süslenecek nesneye uygulanır. Kalıp içine konan boya kauçuk bir tarakla yayılarak nesne üzerine geçirilir. Kullanılan en yaygın metot budur. Kalıbın hazırlanması son derece çeşitlidir; kaş yapıştırma, fırça ile kapatma, jelatin uygulama yolları kullanılır. Baskı tekniği çok basittir, herhangi bir destek üzerine (kâğıt, maden, plastik, fayans, cam, kumaş) mürekkep veya özel boyalarla tek ve çok renkli baskı uygulanabilir. Mürekkepleme ve baskıyı otomatik olarak yapan makineler vardır. Serigrafi metodu kumaş üzerine yapılan baskılarda çok kullanılır.

Önce bir el işi olan serigrafi, yarı sınaî bir baskı usulü haline gelerek, büyük baskı metotları arasında önemli bir yer tutmağa başlamıştır. (L)

serigrafi

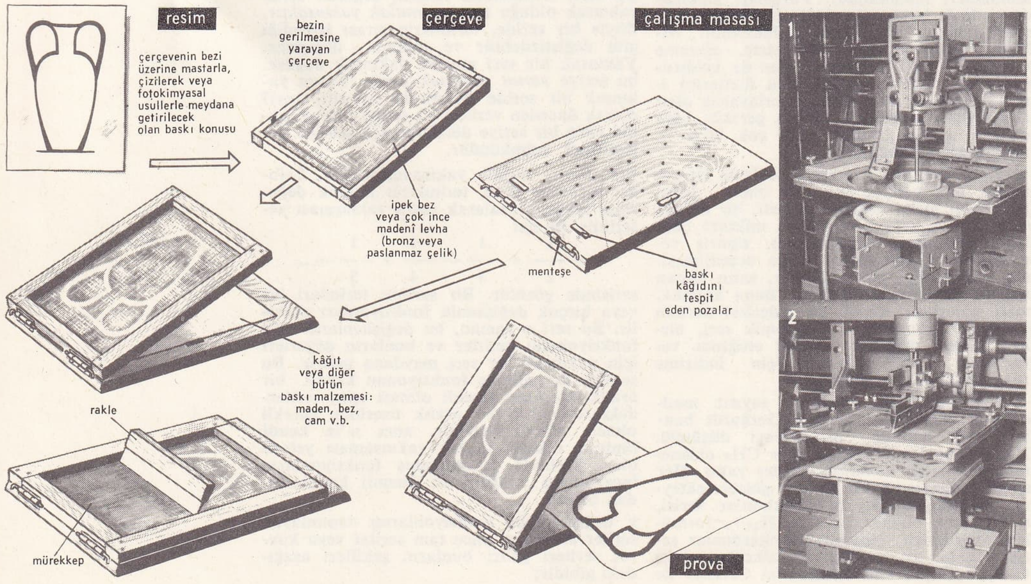

SERİK sıf. (fr. *cérique*). Formülü CeO_2 olan oksit ve dört değerli seryum tuzları için kullanılır. Bk. SERYUM. (L)

SERİK, Akdeniz bölgesinde (Antalya ili) ilçe merkezi küçük şehir; 12 345 nüf. (1970). Antalya'nın 39 km doğusunda, Antalya - Alanya yolu üzerinde; yüksl. 50 m. Şehrin asıl ekseni doğu-batı doğrultulu caddedir. Yerleşme alanı bu caddenin kuzeyinde dağınık olarak yayılır. Tarihî Aspendos (Belkıs) harabeleri. — *Serik ilçesi,* 60 461 nüf. (1970); 1 353 km². Merkez ve Gebiz bucakları; 61 köy. Buğday, pamuk, pirinç. (M)

SERİKA veya **SERİKAT** sıf. (ar. *sirkat'*-ten *serika* veya *serikat*). Huk. *Esk.* Çalınmış.

Foto. LAROUSSE

aşırılmış. || *Serikatı muhtelife,* bir veya birkaç kişiye ait ayrı yerlerde bulunan malları çalma. (Yapılan her hırsızlığın cezası bağımsız olarak had cezasının uygulanmasına elverişli değilse, hepsinin ceza toplamı haddin uygulanmasını gerektirecek ölçüye varsa da, serikatı muhtelifeye had uygulanmaz.) || *Serikatı müttehide,* aynı yerde bulunan ve ayrı kişilere ait olan mallara ilişkin hırsızlıklar: msl. bir depodan çeşitli kimselerin mallarını çalma gibi. (Çalınan mallardan her birinin değeri had cezasını gerektirmese bile toplam değeri haddi gerektiriyorsa bu durumda suçluya had uygulanır.) [M]

SERİKOLİT i. (fr. *séricolite*). Miner. Kireçtaşı çeşidi. (L)

SERİKÛY bls. i. Bk. SERKÛY.

SERİLİ sıf. (*serilmek*'ten *seril-i*). Serilmiş, yayılmış, döşenmiş. (M)

SERİLİK sıf. (fr. *cérylique*). Formülü $C_{26}H_{53}OH$ olan alkol için kullanılır; çin balmumunda kerotik ester şeklinde bulunur. (L)

SERİLMEK edilg. f. (esk. türk. k.). Sermek işine konu olmak: *Yataklar serilirdi. Ateşlerde tencereler kaynardı* (Ş. S. Aydemir). || Geçz. f. Kendini sermek, uzanmak, yayılmak: *Kanapenin birinden kalkıp ötekine serildim* (S. F. Abasıyanık). *Nihayet baygın bir halde döşeğine serilir* (H. R. Gürpınar).

— DEY. *Serilip serpilmek,* kollarını ve bacaklarını açarak sereserpe uzanmak, rahatça yatmak. Gelişmek, büyümek. (M)

SERİM i. (*sermek*'ten *ser-i-m*). Ed. *Yeni.* Genellikle hikâyelerde başlangıç (giriş) bölümüne verilen ad: *Hikâyelerde serim, düğüm ve çözüm bölümleri vardır.*

— Müz. *İkinci serim,* bir bestenin sonunda serimin tekrar ortaya çıkması. (İkinci serim tonik tonunda işlenir ve serimin bazı unsurları terk edilir, çünkü bunların bazısı gelişim sırasında yeteri kadar kullanılmıştır. Sonat biçimindeki bir bölümde ikinci serim öz gelişimden sonra gelir.) [LM]

SERİMETRE i. (fr. *sérimètre*'den). Bk. SERİSİMETRE.

SERİMU bls. i. Bk. SERMU.

SERİN sıf. (esk. türk. *sayrun,* hafif soğuk hava'dan). Hafifçe soğuk olan (hava): *Camları açtı. İçeriye serin bir rüzgâr doldu* (S. Kocagöz). *Hava serin efendiciğim, sabah vakti niçin böyle bir entari ile oturuyorsunuz?* (Namık Kemal). || Hafif, hoşa gidici bir soğukluk veren (şey): *Çimen örtüleri arasından taze toprağı avuçlarım. Bu toprak hem serin, hem ılıktır* (Ş. S. Aydemir). *Gel yukarıya bizim kata çıkalım. Orası daha serindir* (R. H. Karay). *Boğaziçini, Adaları, İstanbul'un serin ve güneşli yazını hasretle anıyor* (F. R. Atay). [M]

SERİN i. (fr. *sérine*). Kim. Formülü $CH_2 — OH — CHNH_2 — CO_2H$ olan α-amino - β - hidroksipropiyonik asidin adı; ipeğin ayrışma ürünleri arasında bulunur.

— Biyokim. Globülinlerin giderilmesinden sonra elde edilen protitlerin tümü; globülinler yarı doymuş amonyum sülfatla çökelebilir. (Serin / globülin oranı normal olarak 1,4'e yakındır.) [ALBÜMİN-SERUM da denir.] (L)

SERİN i. (fr. *cérine*). Miner. Kahverengi - kırmızı renkte allanit çeşidi. (L)

SERİNCİL sıf. (*serin*'den *serin-cil*). Coğ. ve Bot. Bk. MİKROTERM.

SERİNET i. (fr. *serin,* kanarya'dan). Eski zamanlarda kanarya ve başka kuşları öttürmeğe alıştırmak için kullanılan mekanik küçük org; silindir biçimindeki borulardan ses çıkarmak için bir maniveladan yararlanılırdı. (L)

SERİNG (Max), alman iktisatçısı (Barby 1857 - Berlin 1939). Berlin'de siyasal bilgiler profesörüydü. Prusya'da toprak mülkiyeti üstüne bir soruşturma yapmakla görevlendirildi, soruşturmanın sonucunu *Die Innere Kolonisation im Östlichen Deutschland* (Almanya'nın Doğu Bölgelerinde İç Kolonileşme) [1893] adlı eserde açıklandı. (L)

SERİNGAPATAM, Hindistan'da (Maisur) şehir, Maisur'un kuzeyinde; 7 700 nüf. Eskiden Tippoo Sahip'in merkezi olan şehrin nüfusu 150 000'i aşardı. (L)

SERİNGUERO i. Brezilya'da amazon ormanlarında, kauçuk ağacından lateks sızdıran işçi. (L)

SERİNİTRAT i. (fr. *cérinitrate*). Genel formülü $M_2Ce(NO_3)_6$ olan karmaşık tuz; burada M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (L)

SERİNKANLI bls. sıf. Kolayca öfkeye veya heyecana kapılmayan, soğukkanlı (kimse).

◆ **Serinkanlılık** bls. i. Serinkanlı olma hali, soğukkanlılık. (M)

SERİNLEMEK geçz. f. (*serin*'den *serin-le-mek*). [Hava için] Serin hale gemek, hafifçe soğumak, serinleşmek: *Başını kaldırarak boşluğu dinliyordu, / Gökler bulutlanıyor, rüzgâr serinliyordu* (F. N. Çamlıbel). || Serinliğe kavuşmak, serinlik duymak: *Gocuğunun önünü açtı, göğsünü rüzgâra vererek biraz serinledi* (Sabahattin Ali). *Ne ise sıcaktan kurtulduğum, biraz serinlediğim de kârdır* (M. Ş. Esendal). || *Mec.* Biraz avunarak sıkıntısı dağılmak, ferahlamak: *Zühre, bütün düşündüklerini söyledi, içini boşalttı, serinledi* (N. Araz).

— DEY. *Yüreği serinlemek.* Bk. YÜREK.

◆ **Serinlenmek** dönşl. f. Serinlik duymak, serinlemek.

◆ **Serinleşmek** geçz. f. Serin hale gelmek, serinlik vermek. (M)

◆ **Serinletmek** geçl. f. Serin hale getirmek, serinlik vermek. (M)

SERİNLİK i. (*serin*'den *serin-lik*). Serin olma hali: *Oğlanın vücuduna hoş bir serinlik, beynine hafif bir neşe yayılır* (H. R. Gürpınar). *Yalnız sabaha karşı, dizlerime doğru bir serinlik hissettim* (B. Felek). || Serin hava: *Tek başına ve artan serinlik içinde dolaşmak da kolay değildi* (A. H. Tanpınar). *Gün bitti; / Akşam serinliğiyle başlıyor memleketim* (C. S. Tarancı). *Odanın iki açık penceresinden ince bir akşam serinliği içeriye doluyordu* (S. Kocagöz). || *Serinlik basmak,* serinlik çıkmak; [hava için] serin olmak: *Serinlik basınca dostlarla aziz dünyamız hakkında konuşmağa çıkardım* (A. H. Tanpınar).

— DEY. *Serinlik vermek,* serin hale getirmek. *Mec.* Avutmak, teselli etmek, acısını veya sıkıntısını hafifletmek. (M)

SERİNÜRİ i. (fr. *sérinurie*). Albüminüri çeşidi; sidikte yalnız serin veya serum albümin bulunur. (L)

SERİNYOL, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Hatay ili merkez ilçesi) bucak; 10 985 nüf. (1965); 14 köy. — *Bucak merkezi* (*Serinyol* kasabası, esk. *Bedirge*), 3 457 nüf. (1965). Amik ovasının batı kenarında; yüksl. 105 m. İl merkezinin 18 km kuzeyinde. Antakya'yı İskenderun'a bağlayan yol üzerindedir. (M)

SERİOLA i. Uskumrugillere yakın kemikli balık; sıcak ve ılık denizlerde yaşar. (*Sepiola Dumerili* Akdeniz'de bulunur.) [L]

SERİPHOS, Kyklades adalarının doğu kısmında yunan adası; 1 650 nüf. Demir madenleri. (L)

SERİR i. (ar. *serîr*). *Esk.* Taht. || Oturulacak yer, yüksek yatak, döşek. || *Serir - ara* («tahtı süsleyen»), padişah. || *Serir-nişin* («tahtta oturan»), padişah. || *Serir-i mecruhin,* yaralı hastaların yatağı. || *Serir ü efser,* taht ve taç.

— Astron. *Esk. Seriri felek,* Büyükayı takımyıldızı.

— Teşk. tar. Osmanlı padişahlarının makam koltuğu. (Oturan kişinin şerefi ve büyüklüğü dolayısıyle bu ad verilirdi.) [M]

SERİRE i. (ar. *serîr*'den *serîre*). *Esk.* Sır, gizli şey. || *Serire-dan,* içteki sırrı bilen. (M)

SERİRÎ i. (ar. *serîr,* yatak > *serîrî,* yatakla ilgili'den). Tıp. *Esk.* Klinik. (M)

SERİRİYAT i. (ar. *serîr* > *serîrî*'den *serîriyât,* yataklar'dan). Tıp. *Esk.* Klinik. || *Seririyatı dahiliye,* dahiliye kliniği. || *Seririyatı hariciye,* hariciye kliniği. (M)

SERİSİMETRE veya **SERİMETRE** i. (fr. *séricimètre* veya *sérimètre*'den). İpek ipliğinin esneklik ve sağlamlığını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

SERİSİN i. (fr. *séricine*). İpeğin, basınçlı kaynar suda eriyerek fibroinden ayrılan bileşeni skleroprotein. (L)

SERİSİT i. (fr. *séricite*). Miner. Mika grubundan ve beyaz mika türünden tabiî silikat. (İpekli ve kırışıklı bir görünüşü vardır ve serisitli şistler içinde bol miktarda bulunur.) [L]

SERİSİTLEŞME i. (*serisit*'ten *serisitleş-mek* > *serisitleş-me*). Miner. Minerallerin, özellikle feldispatların serisit haline dönüşmesi. (L)

SERİSİTLİ sıf. (*serisit*'ten *serisit-li*). Miner. Bileşiminde serisit bulunan: *Serisitli şist.* || *Serisitli taş,* içinde serisit bulunan şist. (Alpler'de serisitli taşlar başkalaşımın başlangıcını belirtir.) [L]

SERİSÜLFAT i. (fr. *cérisulfate*). Genel formülü $M_4Ce(SO_4)_4$ olan karmaşık tuz; M, tek değerli bir madenin sembolüdür. (L)

SERİT i. (fr. *cérite*). Miner. Hidratlı tabiî demir, kalsiyum ve seryum silikat; çoğu zaman kahverengi veya kırmızı kütleler halinde bulunur. (L)

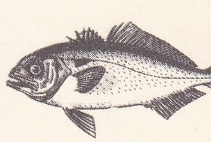

seriola

SERİT i. (fr. *céride*'den). Molekül ağırlığı yüksek alifatik alkol veya alifatik asit esteri. (L)

SERİ ÜS-SAKATİ, arap mutasavvıfı (?, 776 - Bağdat 871). Tasavvuf yoluna girmeden önce elbise satıcılığı yapıyordu. Maruf Kerhi'den el aldıktan sonra işini bıraktı, kendini tasavvufa verdi. Seri üs-Sakatî, daha çok ibadetteki titizliği, riyazeti, dünya ve dünya malına karşı duyduğu nefreti ile tanınır. İlâhî aşka büyük bir önem verir ve cennete gitmenin, kimseden bir şey istememek, almamak ve kimseye verecek bir şeyi bulunmamakla gerçekleşeceğini söylerdi. (M)

SERİYE i. (ar. *sereyân*'dan *seriyye*). *Esk.* Düşman üstüne gönderilen küçük süvari bölüğü.

— Ask. *Esk.* Araplarda, seçkin erlerden kurulu savaş birliği. (Seriye'ler genellikle 100-400 arasında erden kuruluıdu.) [M]

SERJ i. (halk lat. *sarica,* klasik lat. *serica,* ipek kumaş'tan fr. *serge*). Dimi armürüyle dokunan hafif yün kumaş. || Aynı şekilde dokunmuş ipek kumaş. (L)

SERJANİA i. Almaşık yapraklı, sarılgan ve tırmanıcı ağaççık. (Çiçekleri salkım halinde toplu, meyvesi bir orta eksene yapışık üç damar halindedir. Çoğunluğu Amerika'nın tropikal bölgelerinde olmak üzere yüz doksan türü bilinir. *Sapindaceae* familyasından.) [L]

SERKÂR bls. i. (fars. *ser,* baş ve *kâr,* iş'-ten *ser-kâr*). *Esk.* Bir işin başında bulunan kimse, müdür. (M)

SERKÂTİP veya **SERKÂTİB** bls. i. (fars. *ser* ve ar. *kâtib*'den *ser-kâtib*). *Esk.* Başkâtip. (M)

SERKERDE bls. i. Bk. SERGERDE.

SERKEŞ bls. i. (fars. *ser,* baş, *keşîden,* çekmek > *keş*'ten *ser-keş*). Dik kafalı, inatçı, itaat etmeyen: *Az vakit zarfında Faris ve Kirman eyaletlerini taht-ı inzibata aldı ve serkeşlerini emana getirdi* (Cevdet Paşa).

◆ **Serkeşane** zf. *Esk.* Dik kafalılıkla, inatla: *İsmet Paşa, vaziyeti, cereyan eden muhaberatı, Kuvayi Seyyare kumandan vekili sıfatiyle Tevfik Bey'in aldığı vaz-ı serkeşaneyi izah etti* (Atatürk).

◆ **Serkeşi** bls. i. *Esk.* Serkeşlik.

◆ **Serkeşlik** i. Kafa tutma, inatçılık etme, dik kafalılık. (M)

SERKİN (Rudolf), avusturya asıllı amerikalı piyanocu (Cheb, eski Eger 1903). Viyana'da Robert, Marx ve Schönberg ile çalıştı. Sanat hayatına, konser piyanocusu olarak 1920'de Berlin'de başladı. Sık sık, kemancı Adolph Busch ile ikili kurarak unutulmaz sonat resitalleri verdi. 1939'da A.B.D.'ye yerleşti. Özellikle Beethoven, Schubert, Schumann ve Brahms'ın müziğini başarı ile yorumlayarak yüzyılın en seçkin milletlerarası sanatçıları arasında yer aldı. (L)

SERKÛB bls. i. (fars. *ser,* baş, *kûften,* vurmak > *kûb*'dan *ser-kûb*). *Esk.* Başa vurma, başa kakma. || Başa vuracak nesne. (M)

SERKÛÇE bls. i. (fars. *ser,* baş ve *kûçe,* dar sokak'tan *ser-kûçe*). *Esk.* Dar sokak başı. (M)

SERKURENA blş. i. (fars. *ser*, baş ve ar. *ķurenā*'dan *ser-ķurenā*). *Esk.* Baş mabeyinci. (M)

SERKÛY veya **SERİKÛY** blş. i. (fars. *ser*, baş ve *kūy*, mahalle, sokak'tan *ser-i kūy* > *ser-kūy*, sokak başı). *Esk.* Sokak veya mahalle: *Hasılım yoh ser-i kûyunda belâdan gayrı* (Fuzuli). [M]

SERLEVHA blş. i. (fars. *ser* ve ar. *levḥa*'dan *ser-levḥa*). *Esk.* (Yazıda) Başlık: *Risalenin kabındaki yazılardan sonra, metnin serlevhasında da şu sözler vardır...* (Atatürk). *Yok iştikâ-yı cevr-i felekten nisabımız / Serlevhasında hamd ile başlar kitabımız* (Namık Kemal).

— G. santl. *Esk.* Elyazması eserlerin ilk sayfalarına yazılan süslü başlık. (M)

SERLİO (Sebastiano), italyan mimarı ve heykeltıraşı (Bologna 1475 - Fontainebleau 1554). Uzun süre Roma'da kaldı. 1531'de Venedik'e yerleşti. 1537'de yedi kitabı ayrı ayrı basılan mimarlık konusundaki ünlü eserini yayımlamağa başladı. Raffaello ve Peruzzi'nin üslûplarını geliştiren antik üslûplara bağlı kalmakla beraber orijinal ve çeşitlilik gösteren bir mimarînin ilkelerini yaydı. Bu görüşler, yüzeye verilen önem ve kabartma ile ışık-gölge oyunlarının meydana getirdiği uyum yönünden venedik zevkine uygundu. Serlio, 1541'de Fransa'ya çağrıldı, Fontainebleau'da çalıştı ve Ancy-le-Franc şatosunu yaptı (1546). [L]

SERMA i. (fars. *sermā*). *Esk.* Kış, soğuk: *Mezâr-veş oda samt u sükûn ile pürdür / Nedir iniltisi haricde bad-ı sermanın?* (Tevfik Fikret). [M]

SERMADİDE blş. sıf. (fars. *sermā*, kış, soğuk ve *dīde*, görmüş geçirmiş'ten *sermā-dīde*). *Esk.* Çok üşümüş, donmuş. || *Mar-ı sermadide*, kış geçirmiş yılan. *Mec.* Tecrübeli (kimse). [M]

SERMAYE blş. i. (fars. *ser*, baş ve *māye*, para, mal'dan *ser-māye*). Ödünç verme, kiraya verme veya bir işe yatırma yoluyle gelir getiren özel veya tüzel kişiye ait para ve malların tümü: *Babam da annemin bileziklerini bozdurdu, on altın lira sermayeyle, Burç meydanına çıkan aralıklardan birisinde, yüksek bir apartmanın altında küçük bir lokanta açtı* (Orhan Kemal). *«Muhammedü'l-emîne bir miktar sermaye versen hayli hayır ve menfaat görürdün», diye bazıları tarafından kendisine ihtar olunmakla Hadîce dahi o hazrete küllî sermaye verdi ve kölesi Meysere'yi dahi terfik ederek Şam'a gönderdi* (Cevdet Paşa). [*Eşanl.* ANAMAL. KAPİTAL.] || — *Teşm. yol.* Mal oluş fiyatı, maliyet: *Yüz kuruşa nasıl vereyim ki sermayesi ziyadedir* (Şemseddin Sami). || *Servet*, varlık: *Toprağın sermayelerin en ebedî ve aşınmazı olduğunu o herkesten iyi anlamıştı* (R.N. Güntekin). *Odamdaki bütün sermayem bir sandık kitaptan ibaretti* (Ş.S. Aydemir). *Üseradan Ebu İzzetü'l Cümebî nam şair-i meşhur ki, şiirinden başka sermayesi yok idi* (Cevdet Paşa). || *Mec.* Kazanılmış bilgi, yetenek: *Allah'ın varlığı mevcut insanda / İlim akıl fikir sermaye sende* (Âşık Veysel). *Adnan Bey tâ öteden beri okuduklarından parçalar çizmiş, Nihal'in mutasavver defterine sermayeler teşkil etmiş idi* (H.Z. Uşaklıgil). || *Argo.* Genelev kadını. || — *Esk. Sermaye teşkili*, sermaye meydana getirme. || *Sermaye-i mübahat*, haklı kıvanç sebebi.

— ÇEŞ. DEY. *Sermaye koymak*, (bir işe) para yatırmak: *Topçu İhsan, Tanin gazetesini çıkarmak için kaç lira sermaye koyduğunu sormuştu. Cahit: —Üç bin, dedi.* (Y.Z. Ortaç). || *Sermayeyi kediye yükletmek*, «parasını gereksiz yere harcayıp bitirmek» anlamında şaka yollu kullanılır.

— Huk. *Sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket.* Bk. KOMANDİT *şirket*. || *Yabancı sermaye*. Bk. ANSİKL. || *Yabancı Sermayeyi Teşvik komitesi*. Bk. ANSİKL.

— İkt. Bk. ANSİKL. || *Sermaye emek ortaklığı*, iktisatçılar, siyaset adamları ve bazı işletme şeflerinin sosyal meseleyi çözmek amacıyle, işletmede çalışanların bu işletmenin kârlarına katılması gerektiğini ileri süren formülleri. (İşletmenin yönetimi, sermaye sağlayanların veya temsilcilerinin elinde olacaktır.) || *Sermaye piyasası*, kanunkoyucu tarafından düzenlenmiş, esham ve tahvilât alım satımı yapılan piyasaya verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Finans sermayesi*, sermayelerin mülkiyetini gösteren hukukî senetlerin değeri; bu kıymetli evrakı ellerinde tutan veya yetki sistemi gereğince yönetim veya denetim bakımından sağladıkları hakları kullanan veya güç dönemlerde verdikleri borçlarla bazı işletmeleri denetim altına alan iktisadî grupların (çoğunlukla bankalar ve kimi zaman holdingler) gücü. || *Gerçek sermaye*, maddîliği, üretim ve değişim araçlarını meydana getiren malların tümü. || *Menkul sermaye*, ciro edilebilir kıymetli evrakla (esham, tahvilât v.d.) temsil edilen sermayeler. || *Millî sermaye*, bir ülkenin fizik veya manevî kişiliklerinin net aktif toplamı. || *Muhasebe sermayesi, döner sermaye, sabit sermaye, hukukî sermaye, teknik sermaye*. Bk. ANSİKL. || *Parasal sermaye*, sermaye mallarının parasal birim olarak ifade edilmiş değeri; kullanılabilir fonların tümü. || *Sabit sermaye* veya *kapital, değişken sermaye* veya *kapital*. Bk. KAPİTAL (*Das Kapital*).

— İşletmec. *Döner sermaye*. Bk. DÖNER. || *Mütedavil sermaye*, döner sermaye.

— Köy ikt. ve Huk. *Kullanım sermayesi*, binaların ve toprağın dışında tarımsal üretim için kullanılan malların tümü.

— Med. huk. Para borcunun ana kısmı (resülmal) veya toptan olarak ödenen ve genellikle tazminat şeklindeki para. Bk. ANSİKL.

— Tic. huk. Bir ticarî işletme veya ortaklığa konulan para ve mallar. (Bk. ANSİKL.) || *Girişim sermayesi*, sosyal sermaye içinde yer alsın veya almasın, bir şirketin aktiflerini oluşturan malların tümü. || *Sosyal sermaye*, bir işletmenin risklerini karşılayan ve ortakların kendi çıkarlarına herhangi bir miktarına dokunamayacakları mal ve para toplamı.

— ANSİKL. Huk. Türkiye'nin, kalkınma bakımından gerekli gördüğü yatırımların gerçekleştirilebilmesi için, türk özel teşebbüsüne açık alanlarda, *yabancı sermaye*'nin de faaliyette bulunabilmesi için yabancı sermaye ve dışarıdan istikraz ithali düşünüldü. Bunun sonucu, 18 ocak 1954 tarihli ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik kanunu yürürlüğe konuldu. Kanuna göre, Türkiye'ye yabancı sermaye ithal edilebilmesi veya dış istikrazda bulunabilmesi için üç önemli şartın gerçekleşmesi gerekir: 1. yatırım yapılacak teşebbüs, ülkenin gelişmesine yardımcı olmalıdır; 2. türk özel teşebbüsüne açık olan bir alanda çalışılmalıdır; 3. tekel veya özel bir imtiyaz olmamalıdır. Bu şartların varlığı halinde, Yabancı Sermayeyi Teşvik komitesinin kararı ve Bakanlar kurulunun onayıyle yabancı sermaye ithali veya istikraz yapılması mümkün olur. Yine kanuna göre, ana yabancı sermaye, kanunun kapsamına giren bir teşebbüsün verimli bir şekilde kurulabilmesi, tevsii veya yeniden faaliyete geçirilmesi için ithal edilen şu değerlerdir: yabancı para şeklindeki sermaye; makine, teçhizat, âletler ve bu nitelikteki mallarla makine aksamı, yedek parçalar ve malzeme ile Teşvik komitesinin kabul ettiği öteki gerekli mallar; lisans, patent hakları ve alâmeti farika gibi fikrî haklar ve hizmetler; yeniden yatırılmak suretiyle sermayeye çevrilen kârlar. Yabancı Sermayeyi Teşvik kanunu, yabancı sermaye ve istikrazları garanti altına alırken, kâr ve sermaye transferini de belli kurallara bağlamıştır. Hisselerin transferi bakımından da devlet adına Maliye bakanı veya yetkili kılacağı bir memur, bir hisse senedine düşen temettülerin, transfer zamanında cari olan resmî kambiyo rayici üstünden hemen transfer edileceğini garanti eder. Bu garantiye sahip olan nama yazılı hisse senetleri veya geçici makbuzlar, Türkiye'de, Türkiye dışında, her tabiyetten kimseler arasında serbestçe tedavül eder. Dış istikrazlar için de, bir milyar türk lirasını geçmemek üzere Bakanlar kurulu kararıyle kefalet verilebilir. Yerli sermaye ve teşebbüslere tanınan bütün hak, muafiyet ve kolaylıklardan, aynı alanda çalışan yabancı sermaye ve teşebbüsler de, aynı şartlarla yararlanır.

● *Yabancı Sermayeyi Teşvik komitesi*, kanunun verdiği görevleri yapmak amacıyle T.C. Merkez bankası genel müdürünün başkanlığında, Hazine genel müdürü, İç ticaret genel müdürü, Sanayi işleri genel müdürü, İşletmeler Bakanlığı Etüd ve Plan dairesi başkanı, Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları birliği umumî kâtibinden meydana gelir. Komite, gereğinde öteki bakanlık ve kuruluşlara da danışarak, kendisine baş vuranların isteklerini en geç 15 gün içinde karara bağlar. Komitenin kararına, bu kararların tebliğ tarihinden itibaren 30 gün içinde, maliye, iktisat, ticaret ve işletmeler bakanlarından meydana gelen mercie itirazda bulunabilir.

— İkt. İnsanoğlu, en eski çağlardan beri âletler, araçlar ve makineler sayesinde üretim yaptı. Bunlara genel olarak dolaylı mallar, üretim malları veya teknik sermayeler denir. Binlerce yıl boyu *teknik sermaye* büyük bir önem taşımamıştı. Çünkü bu sermayenin kullanılması için gerekli olan enerji çoğunlukla insandan ve hayvanlardan, kimi zaman da tabiattan geliyordu (rüzgâr, akarsu). Ama XIX. yy.dan beri makine iktisadî gücün sembolü haline geldiğinden, teknik sermayenin üretime katılması durmaksızın artmaktadır. Böhm, Bawerk, teknik sermayeyi üretimin dolambaçlı bir avantajı olarak tanımlamıştır. Bu sermaye, daha önce elde bulunan araçlarla üretilmiş olan ve emeğe bir üretkenlik eki sağlayan dolaylı bir mal olarak kabul edilebilir.

● *Sermaye piyasası*, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde halk tasarruflarının özel sektör yatırımlarına yönelmesi amacıyle *sermaye piyasaları*'nın kurulması ve gelişmesi istenir. Sermaye piyasasının güven verici işlemesi hükûmetlerce alınan tedbirler ve konulan kurallarla sağlanır. Çeşitli kuruluşlar, genellikle anonim ortaklıklar, öz sermayelerini halka hisse senedi veya tahvilât satarak oluşturur. Hisse senetleri ve tahviller, bağlı oldukları kuruluşun o günkü iktisadî gücüyle ilgili olarak değer kazanır veya kaybeder ve sermaye piyasasında alınıp satılır. Spekülâtif işlemelerin önlenmesi ve halk tasarruflarının teminatı amacıyle kanunkoyucu sağlam hükümler ve kurallar getirir. Para ve kredi piyasasının yanı sıra çalışan bu piyasa, özel sektör yatırımları için önemli bir kaynaktır. Türkiye'de henüz bu piyasayı düzenleyecek bir kanun yoktur. Bununla birlikte özel sektör halka açık anonim şirketler kurarak, hisse senetleri ve tahviller çıkararak sermaye piyasasından yararlanmağa başlamıştır. Ancak, sermaye piyasası henüz istenen düzeye gelmemiştir. Bu konuda hazırlanan kanun T.B.M.M.'ye sunulmuş ve tasarı henüz kanunlaşmamıştır.

● *Üretim etkeni olarak sermaye: teknik sermaye*. İşletmede kullanılan sermayeler *sabit sermayeler* ve *döner sermayeler* olarak bölünmüştür. Birinciler (makineler, binalar v.d.), birçok üretici işlemde kullanılır. Bunlar, değerlerinin yalnız bir kısmı üretilen her birimin maliyetine katılacak şekilde fizik ve iktisadî bakımdan yavaş yavaş aşınır. Daha sonra yerlerine yenilerinin konulabilmesi için tedricen amorti edilir. İkinciler ilk kullanılışta tüketilir veya bir başka mala dönüşür (hammaddeler, enerji, para v.d.). Ama aynı malın mahiyetinin, şu veya bu faaliyet kolunun (özel ekonomi veya global ekonomi) incelenmesine göre değişebileceğini unutmamak gerekir. Meselâ emlâk ticareti yapanın malvarlığında bir bina, döner sermayedir. Oysa aynı bina bir işletme tarafından satın alındığında sabit sermayedir. Para özel bir malvarlığında döner sermaye, millî ekonomide ise sabit sermayedir. İşletme yönetimi yönünden sabit sermayeler ve döner sermayeler arasındaki ayırım çok önemlidir. Bunlar üretim maliyetine aynı şekilde katılmaz. Döner sermayenin verimi, yönelme hızına, sabit sermayeninki kullanma haddine bağlıdır. Sabit sermayenin yönetilmesi ise stokların sürekli olarak gözaltında tutulmasını gerektirir. Bunlar aynı likidite derecesine sahip değildir. Büyük bir sabit sermayenin varlığı, üretim ritminde, çok kuvvetli değişmeler ortaya çıktığı zaman işletmenin büyük kayıplara uğraması tehlikesini yaratır. Sabit serma-

yelerin gittikçe daha büyük çapta kullanılması, ekonominin elastikliğini kaybetmesine yol açar.

● *İşletmenin hâkimi ve gelir kaynağı olarak sermaye: kayıtlı sermaye ve hukukî sermaye.* Bir işletmenin teknik sermayeleri, bu işletmenin bilançosunda, aktifin üç klasik bölümü altında yer alır: «durağan varlıklar», «işletme değerleri» ve «kısa dönemde gerçekleştirilebilen veya el altında bulunan değerler» (muhasebe planının adlandırmasına göre). Bunların pasifteki karşılıkları «öz sermaye ve ihtiyatlar» hesabıdır. Öz sermaye, kurucu veya kurucular tarafından «sağlanır». İhtiyatlar ise, sağlanan bu sermayelerin muhtemel artışından oluşur. Bunların tümü, *muhasebe sermayesi*'ni meydana getirir. Bu sonuncu, işletmenin net aktif değerini ifade etmediği için iktisatçı, muhasebe sermayesinin yanında ödünç alınmış sermayenin varlığını görmezlikten gelemez. Bu sonuncu hukukî olarak işletmenin rizikolarını yüklenmez. Çünkü, yatırılmış sermaye ile aynı rolü oynar ve aktife bu sermaye ile aynı ad altında geçirilir.

Son yirmi yıldır hukukî alanda sermayenin rolü değişti. Kapitalizmin gelişmesinden önce fonlar veya sermayeler işveren tarafından sağlanıyordu. İşveren ücretlilerden hemen hiç yardım istemiyordu. Böylece sermaye işletmeyle özdeş oluyordu. Bu durumda, işletmenin bütün gelirlerini sermaye sahibinin toplaması olağandı. Kapitalizm gelişmeğe başladığında, işletme, kişisel özellik taşımağa devam ettiği için sermaye sahibi, işletmenin efendisi olarak kaldı ve gelirleri topladı. Sermaye sağlayanla müteşebbis arasındaki özdeşlik tamdı. Fakat işletmelerin yürümesi için gerekli sermaye miktarının gittikçe artması müteşebbis ile sermaye sağlayanın rolleri arasında bir farklılaşma doğmasına yol açtı. Nitekim anonim şirkette, hisse sahibi yönetime katılma hakkını oldukça az kullanır. Sermayenin belli bir bölümünü temsil eden hisse senedi gün gittikçe gelir üreten bir hisse senedi haline gelmektedir. K. Marx, *Kapital* adlı eserinde, sabit sermaye ve değişken sermayeye özel bir anlam vermiş (bunların, sabit ve döner sermayeyle karıştırılmaması gerekir) ve ayrıca, işletme içindeki sermayenin rolü hakkında farklı bir analiz yapmıştır.

— Med. huk. Sermaye denince bundan iki şey anlaşılır. Birinci anlamıyle sermaye, borcun ana parasıdır (resülmal); yani faiz dışında kalan borçtur. İkinci anlamda sermaye, bir tazminat veya nafaka borcunun, aylık irat şeklinde değil, toptan ödenmesidir.

— Tic. huk. Bir ticarî işletme veya ortaklığa, kural olarak para ile değerlendirilebilen her şey sermaye olarak konulabilir (para, menkul ve gayrımenkul mal, para ile değerlendirilebilen haklar ve ticarî itibar gibi). Ancak belirli ortaklık tipleri yönünden bazı şeylerin, ortaklığa sermaye olarak konulmasına imkân yoktur. Meselâ anonim ortaklıklara ticarî itibar ve emek, sermaye olarak konulamaz. Bk. ŞIRKET. (LM)

SERMAYEDAR i. ve sıf. (fars. *sermâye* ve *-dâr*'dan *sermâye-dâr*). Bir teşebbüse gerekli parayı veren kimse. || Marx'çılara göre, diğer üreticiler tarafından veya bu üreticilerin katılmasıyle harekete geçirilen üretim araçlarına sahip olan kimse.

◆ **Sermayedaran** çoğl. i. *Esk.* Sermayedarlar. (M)

SERMAYELİ sıf. (*sermaye*'den *sermayeli*). Sermayesi olan. || Yetenekli, bilgili. (M)

SERMAYESİZ sıf. (*sermaye*'den *sermayesiz*). Sermayesi olmayan. || Hünersiz, marifetsiz, yeteneksiz.

◆ **Sermayesizlik** i. Sermayesiz olma hali. (M)

SERMED i. (ar. *sermed*). *Esk.* Sürekli ve sonsuz olma: *Sultan-ı Rüsul, Şah-ı Mümeccedsin, Efendim! / Biçarelere devlet-i sermedsin, Efendim!* (M.Â. Ersoy). || İ. [Bugün *Sermet* şeklinde] Erkek adı.

◆ **Sermedî** sıf. *Esk.* Sonsuz, ölümsüz.

◆ **Sermediye** sıf. *Esk.* Sermedî'nin dişili. (M)

SERMEDİYET i. (ar. *sermed*'den *sermediyyet*). *Esk.* Ölümsüzlük, devamlılık: *Fakat o koca derya-yı sermediyet idi, / Ki her hazîre-i sengînî mevc-i müncemdi!* (M. Â. Ersoy). [M]

SERMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Bir şeyi başka bir şeyin etkisi altında tutmak amacıyle yaymak: *Çamaşırı güneşe sermek.* || Açarak yaymak, döşemek: *Bu döşeği sen mi serdin, elin dert görmesin ana* (Atilâ İlhan). *«Haydi kızım, Yusuf'un çorbasını getir. Ben de şu yatağı kaldırıp temiz bir yatak sereyim» dedi* (S. Kocagöz). *Kâmil Bey, örtüyü sermek bahanesiyle karşılık vermedi* (Kemal Tahir). || *Teşm. yol.* Hırpalamak, boylu boyunca (yere) uzatmak: *İşte nihayet hasmını yere sermişti* (Ömer Seyfeddin). || *Mec.* Boş vermek, aldırmamak, savsaklamak: *İşini gücünü seriyor, her gün pencereden onları seyre dalıyordu* (H. R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Sere serpe.* Bk. SERESERPE. || *İpe un sermek.* Bk. İP. || *Leşini sermek.* Bk. LEŞ. || *Postu sermek.* Bk. POST. || *Yatağa sermek*, hasta etmek, yatırmak: *Grip bütün ev halkını yatağa serdi.*

◆ **Serdirmek** geçl. f. Sermek işini yaptırmak: *İki tanesi aynı köyde geceyi geçirmeye karar vererek odaya birer yatak serdirdiler* (Sabahattin Ali). [M]

SERMENZİL bls. i. (fars. *ser* ve ar. *menzil*'den *ser-menzil*). *Esk.* Durak yeri. (M)

SERMEST bls. sıf. (fars. *ser*, baş ve *mest*, sarhoş'tan *ser-mest*). *Esk.* Sarhoş: *Rakımla Rabia, Tevfiğin yeniden parlayan ikbalinin güneşinde ısınıyorlar ve onun muvaffakıyetiyle ondan çok sermest oluyorlardı* (H.E. Adıvar). || *Sermest-i gurur*, gurur sarhoşu.

◆ **Sermestane** zf. *Esk.* Sarhoşça, sarhoş gibi.

◆ **Sermestî** i. *Esk.* Sarhoşluk. (M)

SERMET i. (*cér*[*amique*] ve *mét*[*al*]'den fr. *cermet*). Madenî bir bağlayıcıyle birleştirilmiş seramik bileşiklerinden meydana gelen karma malzeme.

— ANSİKL. Yüksek verimli gaz türbinlerinin (uçak motorları) gelişmesinden bu yana, çalışmadan doğan yüksek sıcaklıklara dayanıklı maddeler alanında yapılan araştırmalar, ısıya dayanma özellikleri karbür, borür ve oksitler gibi bileşiklerden alan ürünlere doğru yönelmiştir. Daha önce iyice preslenmiş toz halinde bileşenler ergime sıcaklığının altında pişirilerek, yani fritajla elde edilen karışım, bu gibi ürünlerin hazırlanmasına elverişlidir; bunların başlıcaları yüzde 70 alümin ve yüzde 30 kromdan meydana gelmiş *sermet*'ler, krom borür, titan ve zirkonyumdan yapılan sermetler ve kobaltlı bağlayıcı taşıyan titan karbürlü sermetlerdir. Bu ürünler yüksek sıcaklıklarda, çok az uzama ve kimyasal kararlılık, çekmeye karşı mekanik direnç gibi çok iyi nitelikler gösterir. (L)

SERMİSY (Claudin DE), fransız bestecisi (1490'dan az önce-Paris 1562). Louis XII'nin kapellasında görev aldı. 1533'te Sainte-Chapelle'de rahip oldu. İtalya'ya bir yolculuk yaptı, Ferrara sarayı ile mektuplaşma yoluyle ilişkiler kurdu. 4 Sesli yedi missa, yetmiş motet, yüz elli şarkı ve âyin usulüne bağlı kalarak bir passion besteledi. (L)

SERMU veya **SERİMU** bls. i. (fars. *ser*, uç ve *mû*, kıl'dan *ser-mû* veya *ser-i mû*). *Esk.* Kıl ucu. || Bls. sıf. Pek az (şey): *Yoksa emrinizden sermu harice çıkabileceğime ihtimal verir misiniz?* (Ahmed Midhat). [M]

SERMUHARRİR bls. i. (fars. *ser*, baş ve ar. *muharrir*, yazar'dan *ser-muharrir*). *Esk.* Başyazar. (M)

SERMUZE bls. i. (fars. *ser*, baş ve *mûze*, çizme'den *ser-mûze*). *Esk.* Çizme üzerine giyilen lastik ayakkabı. (M)

SERMÜNECCİM bls. i. (fars. *ser* ve ar. *müneccim*'den *ser-müneccim*). *Esk.* Müneccimbaşı. (M)

SERMÜRETTİP veya **SERMÜRETTİB** bls. i. (fars. *ser* ve ar. *mürettib*'den *ser-mürettip*). Matbaac. *Esk.* Mürettiphanede dizgi ve tertip işlerinin genel yönetiminden sorumlu usta, mürettiphane servisi şefi. *Hep beraber gülüyorlar... Bizim koca burunlu sermürettip bile gülüyordu, o, çok az gülerdi halbuki...* (Orhan Kemal). [M]

SERNA (Ramon GOMEZ DE LA). Bk. GOMEZ.

SERNA E HİNOJOSA (José DE LA), ispanyol generali (Jerez de la Frontera 1770-Cadiz 1832), Peru'nun son kral naibi. Yukarı Peru'da ispanyol kuvvetleri kumandanı (1816) ve sonra Peru kral naibi (1821) J. de la Pezuela'nın yerine geçti. 1821'de J. de San Martin ile yapılan Puchanca konferansı başarısızlıkla sonuçlanınca, Serna, Lima'yı terketti ve kurtarıcı orduya katıldı; sonra krallık ordusunun başına getirildi (1824); Ayacucho'da yenildi ve esir edildi (1824). [M]

SERNAME bls. i. (fars. *ser* ve *nâme*'den *ser-nâme*). *Esk.* (Yazıda) Başlık. || Başlangıç yazısı, önsöz. || *Mec.* Bir topluluğun başı.

— İda. *Esk.* Osmanlı devletinde resmî yazıların üst tarafına yazılan başlık. (Sername, yazıldığı makamın büyüklüğüne göre değişirdi. Kâğıdın üst tarafına ve tam ortaya yazılırdı. Büyükten küçüğe ve küçükten büyüğe göre değişik türde olurdu.) [M]

SERNA SANTANDER (Charles-Antoine DE LA), ispanyol asıllı fransız bibliyografyacısı (Colindres, Castilla la Vieja, 1752-Brüksel 1813). Büksel'de Bibliothèque Royale'in müdürüydü. *Dictionnaire Bibliographique Choisi du XV. Siècle* (XV. Yüzyıl Seçme Bibliyografya Sözlüğü) [1805-1807] ve *Mémoire Historique sur la Bibliothèque dite de Bourgogne* (Bourgogne Kitaplığı Üstüne Tarihî İnceleme) [1809] adlı eserleri yazdı. Dayısı Simon Antoine de Santander San Juan'dan miras kalan kitaplığı büyük ölçüde genişletti (1791, 1792, 1803 yıllarında basılan katalogları). Derlemesi, 1809'da A.-A. Renouard tarafından alınarak Paris'te açık artırmaya çıkarıldı. 1811'den (Bibliothèque Royale'deki görevini bıraktığı tarih) sonra derlediği kitaplık ölümünden sonra satıldı. (M)

SERNESİ (Raffaello), italyan ressamı (Floransa 1838 - Bolzano 1866). T. Signorini, S. Lega, G. Fattori ile «Caffé Michelangelo» grubundandı ve öbür «macchiaiolo»-larla birlikte Pergentina okuluna bağlıydı. 1859'da gönüllü olarak orduya katıldı, Condino'da yaralandı ve Bolzano hastahanesinde öldü. Manzaralar ve portreler çizdi. (M)

SERNEYZEN AZİZ DEDE. Bk. AZİZ DEDE *Serneyzen.*

SERNİGÛN bls. sıf. (fars. *ser*, baş ve *nigûn*, aşağı'dan *ser-nigûn*). *Esk.* Baş aşağı olmuş, ters dönmüş, altı üstüne gelmiş: *Bugün, sütunlarının küskün ihtişamıyle, / Ne sernigûn oluvermiş, aman bakın Nil'e!* (M.Â. Ersoy). || *Mec.* Bahtsız, talihsiz. (M)

SERNÜVİŞT bls. i. (fars. *ser*, baş ve *nüvisten*, yazmak > *nüvişt*'ten *ser-nüvişt*). *Esk.* Alın yazısı: *Götür de kalbine bir kerre ey kadın, elini; / Düşün zavallıların sernüvişt-i erzelini* (M.Â. Ersoy). || (Yazıda) Başlık. (M)

SEROAGLÜTİNASYON i. (fr. *séro-agglutination*). Bakteriyol. Mikropların veya hücrelerin bir serumdaki aglütininlerden etkilenerek aglütinasyona uğraması.

— ANSİKL. Her serumdaki aglütinin ayrı özellik ve etki gösterdiği için, *seroaglütinasyon* birçok hastalığın teşhisinde kullanılır. Bunun için ya hastadan alınan serum belli mikroplar üzerinde denenir (serumla teşhis) veya mikrop tecrit edilmişse, özel antikorları bilinen serumlar kullanılır ve seroaglütinasyonla mikrobun cinsi tayin edilebilir. (L)

SEROANATOKSİTERAPİ i. (fr. *séro-anatoxithérapie*). Ted. Büyük miktarda özgül bir serumun aynı özelliği gösteren az miktarda anatoksinle birlikte ve aralıklı olarak birkaç gün şırınga edilmesi (tetanos, difteri). [L]

SEROBENT veya **SEROMATRİKS** i. (fr. *cerrobend* veya *cerromatrix*). Bizmut, kurşun, kalay ve antimondan meydana gelen, ergime noktası düşük (100°C'ın altında) alaşım*. (Kolay ergime ve dökülme, hacmi

«Fokine»
V.A. SEROV'un eseri

SERPA PİNTO
Emile Bayard'ın eseri, «Tour du Monde», (1881)

artmadan ve azalmadan katılaşma gibi özellikleri yüzünden, döküm, klişe, hattâ küçük seriler halinde parçalar için takım, matris ve zımba yapımında kullanılır.) [L]

SEROCKİ (Kazimierz), polonyalı besteci (Torun 1922). Varşova ve Lodz konservatuvarlarında okudu, bilgisini artırmak için Paris'e giderek Nadia Boulanger ve Lévy Lazare ile çalıştı. Meslek hayatına virtüoz piyanocu olarak başladı ve bu alandaki faaliyetlerini İkinci Dünya savaşının sonlarına kadar sürdürdü, o tarihten sonra kendini büsbütün besteciliğe verdi. Modern Polonya okulunun öncülerinden biri olan Serocki, dizisel onikisesçilikten hareket ederek, «sesli lekecilik» denen, Varèse ve Xenakis'in açtığı yola yöneldi. Başlıca eserleri: iki senfoni (1952 ve 1953), *Musica Concertante* (1958), yaylılar ve üç vurma çalgılar grubu için *Episotlar* (1959) v.b. (L)

SERODİNE (Giovanni), isviçreli ressam (Ascona, Locarno 1594'e doğr. - Roma 1631'e doğr.). 1615'e doğru Roma'ya yerleşti. *Zebedi'nin Oğulları* (Ascona) ve *Aziz Lorentius* (Valvisciolo manastırı) gibi eserlerinde caravaggio'cu üslûp ve anlayış ağır basar. (L)

SEROLA i. Güney denizlerinde bulunan eşbacaklı, kabuklu hayvan. (L)

SEROLOJİ i. (fr. *sérologie*). Tıp. Serumların yapısını, özelliklerini ve uygulanışını inceleyen bilim.

— ANSİKL. *Seroloji* adı, daha çok, serumlarda veya organik sıvılarda mikrop antikorlarının veya başka antikorların araştırılmasına verilir. Seroloji, mikrobunu bulup otaya çıkarmakta güçlük çekilen veya mikrobu hiç bulunamayan birçok hastalığın teşhisinde kullanılır: frengi, hidatik kist, intanî mononükleoz, sıtma v.b. (L)

SEROM i. Bk. SERUM.

SEROMATRİKS i. (fr. *cerromatrix*). Bk. SEROBENT.

SERONOMETRE i. (fr. *céraunometre*'den). Belirli bir alanda, fırtınalı boşalmaların sayısını veren âlet. (L)

SEROPRESİPİTASYON i. (fr. *séroprécipitation*). Seroloji. Bir antijenle hazırlanmış bir kişiden alınan seruma, sonradan aynı antijenin karıştırılmasıyla meydana gelen olay. (Bu tip tepkime, özellikle adlî tıpta, kan lekelerinin bir insana mı yoksa bir hayvana mı ait olduğunu anlamak için kullanılır.) [L]

SEROPRONOSTİK i. (fr. *séropronostique*). Seroloji. Mikroplu bir hastalığın ağır olup olmadığını anlama metodu; hastalığın belirme hızını ve verilen seruma karşı tepki şiddetini tespit esasına dayanır. (Seropronostik, özellikle tifonun incelenmesinde kullanılmıştır.) [L]

SEROTİK sıf. (fr. *cérotique*). Kim. *Eşanl.* KEROTİK.

SEROTİN sıf. ve i. (lat. *serotinus*, gecikmiş'ten fr. *sérotine*). Anat. *Serotin zar* veya *serotin*, dölyatağında, dölyatağı ile etene arasında bulunan kadük mukoza parçası. *Eşanl. Dölyatağı-etene arası* KADÜK. (L)

SEROTİNUS i. Bk. GEÇUÇAN YARASA.

SEROTONİN i. (fr. *sérotonine*). Biyokim. Bağırsaklardaki kromafin hücreler ve çeşitli dokular tarafından salgılanan ve damar büzücü etki gösteren hormon maddesi (5-hidroksi-triptamin).

— ANSİKL. *Serotonin*'in kan pulcuklarında, beyinde ve çeşitli hayvansal dokularda bulunduğu ispatlanmıştır. Bu madde vücut salgıları, bağırsak kasları, damar gerilimi ve çeşitli metabolizma olayları üstünde etki gösterir. Ayrıca parasempatik sistemi etkileyebilen bir sinir-hormon aracısı sayılır. Bağırsakta kanser urları bulunduğu zaman kandaki miktarı artar. Bu gibi durumlarda kan birikimlerine, sürgüne ve sağ yürekte bozukluklara yol açar. Bazı psikozların oluşumunda da rol oynadığı sanılmaktadır. Setrotonin'in kandaki varlığı ve miktarı kromatografi ile anlaşılır. (L)

SEROV, S.S.C.B.'de şehir, Ural'ın doğu yamacı eteğinde, Sverdlovsk'un kuzeyinde; 98 000 nüf. Demir filizi, linyit ve boksit çıkarılan bir bölgede önemli ağır metalürji merkezi. (L)

SEROV (Aleksandr Nikolayeviç), rus bestecisi (Petersburg 1820-ay.y. 1871). Posta bakanlığında memurdu, müzik alanında kendi kendini yetiştirdi. 1853'te *Mayıs Gecesi*'ni (Gogol'ün eserinden ilham alarak) besteledi. *Yudit* (1863) ve *Rogneda* (1866) adlı iki operası Wagner'in etkisini taşır. Gerçek kişiliğini, coşkun özelliğiyle Stravinskiy'i haber veren lirik eseri, *Kötülüğün Gücü*'nde ortaya koydu. Yarım kalan bu eseri dul karısı ve N. Solovyov tamamladılar. Öbür eserleri arasında *Stabat Mater, Ave Maria* sayılabilir. (L)

SEROV (Valentin Aleksandroviç), rus ressamı (Petersburg 1865-Moskova 1911). Paris'e öğrenim yapmağa gitti, portreleriyle büyük ün kazandı. Tretyakov galerisindeki eserleri: *Şeftalili Küçük Kız* (1887), *Ekim* (1895), *Petro I* (1907). [L]

SEROV (Vladimir Aleksandroviç), sovyet ressamı ve desinatörü (Emmaus, Tver [bugün Kalinin] 1910-Moskova 1968). Leningrad akademisinde okudu, birçok tarihî resim (*Lenin, Sovyet İktidarını İlân Ediyor* [1947], *Delegeler Lenin'in Evinde* [1950], *Kışlık Sarayın Alınması* [1954], *Baskından Önce* [1957]) yaptı ve kitaplar resimlendirdi. Güzel Sanatlar akademisi ikinci başkanı oldu. 1948 ve 1951'de Stalin ödülünü kazandı. (L)

SEROZİTE i. (fr. *sérosité*). Patol. Seröz boşluklarda bulunan ve salgılanan sıvı. || Fliktenlerde, ödemlerde ve karında toplanan sıvılara verilen ad. (Serozite bileşim itibarıyle lenfe çok benzer ve onun gibi pıhtılaşır.) [L]

SERÖZ sıf. (lat. *serum*, yoğurt suyu'ndan fr. *séreuse*). Anat. Serozite özelliğinde olan. || *Seröz zar*, bazı organları veya vücut boşluklarını örten ince zar. Bk. ANSİKL.

— Patol. Serozitesi bol olan: *Seröz sıvı*. || *Seröz kansızlık*, özellikle plazmada beliren kansızlık çeşidi; asit ponksiyonundan sonra görülür.

— ANSİKL. *Seröz zarlar*, genellikle ağızsız bir torba şeklinde iki gömlekten meydana gelir. Gömleklerden biri ilgili organı sarar (içorgan gömleği), ikincisi bu organın bulunduğu boşluğu kaplar (çeper gömleği). Seröz zarlar, çeperleri kayganlaştıran ve hareketleri kolaylaştıran bir sıvı salgılar. Genellikle üç çeşittir: 1. *splanknik seröz zarlar* (karınzarı, akciğerzarı, dış yürek zarı); 2. *eklem ve kiriş seröz zarları* (sinovyalar bunlar arasında yer alır); 3. *seröz zar keseleri* (deri altı keseleri veya kirişler, kaslar, kemikler v.b. arasındaki keseler). [L]

SERÖZ sıf. (fr. *céreux*'den). Formülü Ce_2O_3 olan oksit ve üç değerli seryum tuzları için kullanılır. Bk. SERYUM. (L)

SERPA, Portekiz'de (Beja idare bölümü) şehir, Guadiana yakınında; 11 700 nüf. Güneyde, Guadiana üzerinde Pulo da Lobo çağlayanı. (L)

SERPANTİN i. (fr. *serpantin*, yılana benzeyen'den). Kendi üzerine tekerlek biçiminde sarılan ve bir ucundan tutulup savrulunca çözülüp uzayan, renkli kâğıttan yapılmış ince ve uzun şerit.

— Miner. Bk. ANSİKL.

— Sil. *Esk.* Eski fitilli silâhlarda ağızotu tavasındaki yemleme barutunu ateşlemek üzere çeneleriyle fitili sıkıştıran bir çeşit horoz. || XVI. ve XVII.yy.larda siper topçusunda kullanılmış olan küçük çaplı küçük top. || *Serpantin orgu*, aynı kundak üzerine yan yana konmuş ve aynı zamanda ateş edebilen birkaç namlulu silâh.

— Zır. ikt. Madensel bir serpantinden meydana gelen ve mayalanmakta olan şırayı soğutmağa veya ısıtmağa yarayan aygıt.

— ANSİKL. Miner. *Serpantin* grubuna, amorf veya billûrlaşmış hidratlı magnezyum silikatlar girer.

Serpantin türünün formülü $H_4 Mg_3 Si_2 O_9$'dur. Bu maddenin peridot ile diğer minerallerin bozunmasından meydana geldiği kabul edilir; rengi ve billûr yapısı farklı birçok çeşidi vardır. *Bastit* kahverengi veya sarı yapraklı, *antigorit* yeşil renkli ve saydam, *krizotil* parlak yeşil ve liflidir; lifli olanlar arasında *metaksit* ve *ksilotil* de sayılabilir; *pikrolit*, sferolit kabukludur; *asil serpantin*, çok saf, yeşilimsi ve yarı saydam olur; *williamsit* elma yeşili renginde ve yarı saydam, *serolit, deveylit, gimnit* sarımsı beyaz renkte ve katıdır; *eskiçağ yeşil mermeri*, yapısında kalsit damarları bulunan bir serpantindir. *Jenkinsit marmolit, retinalit* v.b. diğer serpantin çeşitleridir. (LM)

SERPANTİNİT i. Petrogr. Büyük kısmı serpantin grubu minerallerinden meydana gelen kayaç. (Serpantinit'in içinde bazen grena, amfibol, piroksen ve peridotlar da bulunabilir. Serpantinit yeşil ve hafiftir [yoğunluğu 2,1-2,9]. Tabiatta genellikle peridotit veya gabro gibi kayaçlarla beraber bulunan serpantinitin bu kayaçların değişim geçirmesiyle oluştuğu sanılır. Serpantinit başkalaşmış taşlarla da birarada bulunur.) [L]

SERPANTİNLEŞME i. (*serpantin* > *serpantinleşmek*'ten *serpantinleşme*). Miner. Magnezyum bakımından zengin kayaçların veya minerallerin serpantin haline dönüşmesi. (L)

SERPANTO (fr. *Serpenteau*). Sil. Bir kaleyi muhasara edenleri uzaklaştırmak üzere açılan breş üzerine atılan içi sivri uçlu demirlerle dolu küçük bombalarla donatılmış demir halka. (L)

SERPA PİNTO (Alexandre Alberto DA ROCHA), portekizli kâşif (Tendaes Cinfaes kantonu 1846-Lizbon 1900). Hekimler yetiştirmiş bir ailedendi. Mozambik'te asteğmen rütbesiyle askerlik yaptı (1868), sonra Hermenegildo Capelo ve Roberto Ivens ile birlikte Zambezi ve Kongo havzaları arasındaki kesimi incelemekle görevlendirildi. Görevinin ilk bölümünü arkadaşlarıyle birlikte gerçekleştirdikten sonra onlardan ayrıldı, Barotseland'da Lealui'ye vardı, Kalahari'yi aştı ve Pretoria'ya, sonra Durban'a (mart 1879) ulaştı. 4 000 km'lik yolculuğundan Zambezi ile kolları üzerine değerli gözlemlerle döndü ve yaptığı seferle Portekiz'in Afrika üzerindeki haklarının onaylanmasını sağladı. 1885'te Mozambik'in limanlarından biri ile Nyassa arasında bir ticaret yolu açmakla görevlendirilince Mozambik ve Angola'yı (Atlas okyanusundan Hint okyanusuna) birleştirmeğe çalıştı. 1889'da Mozambik genel valisi olarak da sürdürdüğü bu siyaset üzerine, Portekiz, İngiltere ile anlaşmazlığa düştü ve birliklerini Zambezi kıyılarından çekmek zorunda kaldı (1890). [L]

SERPAŞ i. (fars. *ser* ve *-pāş*, saçan'dan *ser-pāş*). Sil. *Esk.* Silâh olarak kullanılan topuz, çomak. || Savaşta giyilen demir başlık. (M)

SERPELEMEK geçz. f. (*serpmek*'ten *serpele-mek*). Seyrek damlalar halinde yağmak. (M)

SERPENAH bls. i. (fars. *ser*, baş ve *-penāh*'tan *ser-penāh*). *Esk.* Miğfer, başlık, tolga; miğferin enseyi koruyan zırhlı saçağı. (M)

SERPENÇE bls. i. (fars. *ser*, baş ve *pençe*'den *ser-pençe*). *Esk.* Kuvvetli, güçlü, korkusuz kimse.

◆ **Serpençegî** bls. i. *Esk.* Kuvvetlilik, güçlülük. (M)

SERPENS, Yılan* takımyıldızının latince adı (kısaltması: [Ser]). [L]

SERPİERİT i. (italyan sanayicisi G. *Serpieri*'nin [1832-1897] adından fr. *serpiérite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır ve çinko sülfat. (L)

SERPİLMEK edilg. f. (*serpmek*'ten *serp-i-l-mek*). Serpmek eylemine konu olmak: *Rüzgârla içeriye serpilen yağmurlardan koltuğun bir kenarı, halı, beride tütün takımı ıslanmıştı* (H. Z. Uşaklıgil). *Gittikçe eriyerek yürüyen asker için bir içim sudan, yüzüne serpilmiş bir avuç sudan mukaddes ne olabilir?* (F. R. Atay). || Geçz. f. Büyümek, gelişmek: *Çocuk büyüyor, serpiliyor, her haliyle başka bir çocuk olduğunu etrafa belli ediyordu* (N. Araz). *Manzume -yani kızı- büsbütün serpilmiş, görenler hayran kalıyorlarmış* (R. H. Karay).

— DEY. *Yüreğine su serpilmek.* Bk. YÜREK. (M)

Foto. LAROUSSE

SERPİNTİ i. (*serpmek*'ten *serp-i-n-ti*). Boşalan, dökülen veya akan bir sıvının çevreye serpilip saçılan kısmı: *Pencereden çekilen zatın cereyan-ı havadan kabaran nezlesi bize kadar gelen serpintileriyle kompartımanı bulaştırdıktan sonra...* (B. Felek). *Mürekkep serpintisi. Fıskıyeden bize kadar gelen serpintiler.* || — *Teşm. yol.* Azar azar ve seyrek damlalar halinde yağan yağmur. || Saçılmış, şuraya buraya serpilmiş gibi görünen şey: *Suların üstüne lâcivert gölgeler indi, gökte yıldız sepintileri belirdi* (H.E. Adıvar). *Yeşillikler üzerinde öbek öbek çiçek serpintileri.* || *Mec.* Bir şeyin kendisine nispetle daha az etkili olan kısmı: *Bu kasaba depremin serpintisine rastlamış.* (M)

SERPİŞTİRMEK geçl. f. (*serpmek* > *serpişmek*'ten *serpiş-tir-mek*). [Hava için] Azar azar serpmek: *Hava da serpiştiriyor... Ne dersiniz?* (B. Felek). *Hattâ buralarda pek nadir görülen hafif bir kar serpiştiriyordu* (Sabahattin Ali). || Rastgele serpmek: *Tarlaya buğday serpiştirmek.* (M)

SERPME i. (*serpmek*'ten *serp-me*). Serpmek eylemi.

— Balıkç. Koni biçiminde, ucuna bir sıra kurşun dizilmiş balık ağı; elle ve yayarak atılır; düştüğü ve kapladığı alandaki balıkları topluca yakalar. Bk. ANSİKL.

— Din. Bir din töreni sırasında, takdis edilmiş su serpme. (Bk. ANSİKL.) || *Serpme suretiyle vaftiz,* Hıristiyanlık adaylarını su serpme suretiyle vaftiz etme. (Bu usul daima istisnaî hallerde, özellikle vaftiz edileceklerin büyük sayısına karşılık vaftiz edecek az rahip bulunduğu hallerde uygulanmıştır.)

— Metalürji. Önceden uygun sıcaklığa kadar ısıtılmış bir dökme demir parçasının yüzeyine bir elekle emay tozu serpilerek uygulanan metot.

— Res. Bir tabloda, çok sayıda plan veya alan üzerine serpiştirilmiş ve genellikle gözü yoran renk parçacıkları.

— ANSİKL. Balıkç. *Serpme,* çevresi 15-20 m, yüksekliği 3-4 m olan koni biçiminde bir ağdır. Sivri ucuna veya *dibine,* serpmeyi tutup atmağa yarayan uzun bir ip bağlıdır. Ağın ucundaki geniş kısma *ağız* denir. Üç çeşit serpme vardır: gözleri, basit ve birbirine eşit olan daire biçiminde *basit* serpme, kurşunları ağa içten bağlanan ve bağlandığı yerde cepler meydana getiren *torbalı* serpme, ortası, kurşunların bağlandığı şeritleri tutan bir halka ile donatılmış *halkalı* serpme.

Serpme kıyıdan veya kayıktan atılır. Balıkçı bir eliyle serpmenin ipini ve katlanmış haldeki dibini, öbür eliyle kurşunla kenarın üst kısmını tutar; serpmeyi omuzunun üzerine doğru kaldırır ve kuvvetli bir bilek ve bel hareketiyle yayarak ve örtü gibi açtırarak suya fırlatır.

— Din. *Serpme,* yıkanmanın bir çeşit kısaltılmış şeklidir ve onun yerini alır. Dua tespihleri, dinî madalya v.b. hiç bir cisim su serpilmeksizin takdis edilmez. Bir kilise ithaf edildiği zaman binanın içine ve dışına üç kez su serpilir. Bir sunak takdis edildiği zaman yedi kez su serpilir. Pazar günü büyük âyinden önce papaz cemaatin üzerine su serper. Keza ölüler de evlerinin kapısında, kilisede ve mezarlıkta su serpilerek takdis edilir. Paskalyanın kırkıncı gününden önceki yalvarma günlerinde evlere ve tarlalara su serpilir.

◆ Sıf. Serpilmiş durumda olan, şuraya buraya serpilip dağılmış olan: *Serpme benli.* (LM)

SERPMEK geçl. f. (esk. türk k.). Öteye beriye saçmak, atmak: *Rüzgârın serptiği kum taneleri, yüzlerimizi harap etti* (F.R. Atay). *Ellerinde küçücük kaplarla su taşıyorlar ve yangının üstüne serpiyorlardı* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Kuşlara yem serpmek.* || Belli bir yere dağılacak şekilde atmak: *Osman yavaş yavaş ilerledi, ekmek ufağını pencerenin içine serpti* (H.E. Adıvar). *Ellerine kolonya serpmek.* || Geçz. f. İnce ve savrularak yağmak: *Yağmur serpiyor. Kar serpiyor.* (M)

SERPOLLET (Léon), fransız sanayicisi (Culoz 1858 - Paris 1907). On yedi yaşındayken yassı bir buhar kazanı tasarladı ve bunu üç tekerlekli bir bisiklete monte etti. 1881'de Paris'te dar kesitli yassı borular kullanarak anî buharlaşmalı ilk kazanı, 1887'de de, otomobilin atası sayılabilecek üç tekerlekli ilk buharlı bisikleti yaptı. Bu taşıt, Paris'te ilk trafik ehliyetinin ortaya çıkışına öncü olması bakımından da önem taşır: o devirde Paris sokaklarında trafik serbestken, Serpollet ilk ehliyet alan kişi oldu. Amerikalı Frank Gardner ile ortaklık kuran Serpollet, patentlerini sanayi alanında değerlendirmeğe çalıştı, fakat benzin motorlu arabaların rekabetiyle karşılaştı. Yakıt olarak kok kullandığı için, taşıtın aşırı derecede ağır olması ve yakıtın büyük zahmetlerle elde edilmesi Serpollet'nin şartlarını güçleştiriyordu. 1891'de, parafin yağıyle çalışan yeni bir buharlı motor yaptı; bu yeni yakıt, hem taşıtın ağırlığını ve hacmini azaltmak, hem de otomatik beslemeyle çok uzun yol almak imkânı verdi. Çünkü depoya doldurulan yakıt, bütün ecza depolarında satılan parafin yağından başka ikmal yapmaksızın 400 km idare ediyordu. Serpollet'nin arabaları, ilk defa saatte 120 km hız yaparak üst üste üç yıl Nice'de Rothschild kupasını kazandı. Arabalardan bazıları, 1900'de lord Northcliffe'e ve İran şahına, 1903'te, geleceğin İngiltere kralı Edward VII'ye satıldı. O zamanlar kötü durumda olan benzinli motora karşı buharlı motorun baskın savaşı, Serpollet'nin vakitsiz ölümüyle (1907) sona erdi. (L)

SERPOTTA (Giacomo), italyan heykeltıraşı (Palermo 1656 - ay.y. 1732). Palermo'daki kiliseleri yalancı mermerle ustaca süsledi. (L)

SERPTİRMEK geçl. ve ettrg. f. (*serpmek*'ten *serp-tir-mek*). Serpmek işini yaptırmak. (M)

SERPUHOV, S.S.C.B.'de şehir, merkez sanayi bölgesinde, Moskova'nın güneyinde, Oka kıyısında, 119 000 nüf. Dokuma sanayii. Dökümevleri. 1556'da Tatarları durdurmak için Korkunç İvan'ın emriyle yapılan kalenin 7 m yüksekliğindeki duvarlarında dört kule ve iyi muhafaza edilmiş kapılar vardır. Rasathane.

1967'de hizmete giren proton hızlandırıcısı, 70 GeV'luk enerjisi olan tanecikler üretir: bu hızlandırıcı, dünyadaki bu tip hızlandırıcılar içinde en güçlüsüdür. Bu cihazın yanına, 11 ekim 1968'de Fransa ile Rusya arasında imzalanan «yüksek enerjiler alanında işbirliği antlaşması» gereğince, fransız kabarcık odası Mirabelle* yerleştirilecektir. (ML)

SERPULA i. Yerleşik çokkıllı halkalı solucan; kalker bir borunun içinde yaşar; dokunaçlarından birinin ucunda bulunan bir kapakçıkla bu boruyu istediği zaman kapatır. (L)

SERPUŞ i. (fars. *ser,* baş ve *-pûş,* örten'den *ser-pûş*). *Esk.* Başlık, başa giyilen şey.

— Kıyf. Esk. Osmanlılarda Mahmud II devrine kadar giyilen takke ve kavuklara verilen ad.

— ANSİKL. Kıyf. *Esk.* Kavuk, keçe, külâh da denilen *serpuş*'u yalnız resmî görevliler giyerlerdi. Hükümdarların özel serpuşları vardı. Serpuş, Osman Bey zamanında kırmızı çuha veya kadifeden yapılırdı. Murad II, *üsküfü* adı verilen bir serpuş giyerdi. Bu serpuşu daha sonraki hükümdarlar sultan tacı olarak giydiler. Yavuz Sultan Selim, *selimî* denen üzerine ince tülbent sarılı bir serpuş giyerdi. Kanunî Sultan Süleyman'ın giydiği serpuşa *yusufî* denirdi. Mehmed IV'e kadar, *mevlevî, selimî, yusufî, örf, serdengeçti* adlı serpuşlar giyildi. *Kalafat, dardağan, mollayî, paşayî, togtüşî, kâtibî, kafesî, perişanî, çatal, silâhşörî* adı verilen serpuşlar da vardı. Bunlar değişik biçim ve renkte olurdu.

◆ **Serpuşe** ve **serpuşene** i. *Esk.* Başörtüsü. (M)

SERRA i. (ar. *serrâ*). *Esk.* Rahatlık, kolaylık. || *Serra ve darra.* Bk. DARRA. (M)

SERRA (Jaume), katalan ressamı (öl. 1395'ten önce). Siena okulunun ve özellikle Simone Martini'nin etkisinde kaldı. En büyük eserlerinden biri Sigena manastırındaki *Meryemana Mihrap Arkalığı*'dır (Barcelona müzesi). [M]

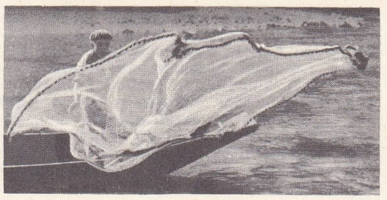

serpme (bakkç.)

SERRA (Michel). Bk. SERRE.

SERRA (Narciso), ispanyol oyun yazarı (Madrid 1830 - ay.y. 1877). Mizah dolu töre komedileri yazdı. Başlıca eserleri: *El Ultimo Mono* (Son Maymun), *Le Boda de Quevedo* (Quevedo'nun Düğünü), *El Amor y la Gaceta* (Aşk ve Gazete), *A la Puerta del Cuartel* (Mahallenin Kapısında). [L]

SERRA (Renato), italyan yazarı (Cesena 1884 - Podgora tepesinde, çarpışmada öldü 1915). Cesena'daki Malatestiana kütüphanesini yönetti. Başlıca eserleri: *Le Lettere* (Mektuplar) [1914]; *Esame di Coscienza di un Letterato* (Bir Edebiyatçının Vicdan Muhasebesi) [1916]. Ölçülü ve yalın üslûp adına D'Annunzio'nun tumturaklı üslûbuna karşı çıktı ve çağdaş yazarları etkiledi. (L)

SERPOLLET

SERRAC i. (ar. *serc*'den *serrâc*). *Esk.* Saraç. (M)

SERRACAPRİOLA (Antonino Maresca, — dukası), italyan diplomatı (Napoli 1750 - Petersburg 1822). Napoli orta elçisi olarak Rusya'da bulundu (1782); özellikle rus Anna Vyazemskaya ile evlendikten sonra saray çevresinde büyük itibar kazandı. Rusya ve Napoli arasında birçok antlaşmanın müzakeresine katıldı; ayrıca Katerina II tarafından Türkiye (1790) ve İsveç ile yapılan barış görüşmelerini yürütmekle görevlendirildi. Napolyon zamanında bütün Bourbon hanedanının en güvenilir adamı oldu (Louis XVIII'in bile güvenini kazandı). Viyana kongresinde Murat'nın Napoli tahtında bırakılmasına şiddetle karşı çıktı. Napoli krallığına Avusturya müdahalesini hoş karşılamadığından 1820'den sonra Ferdinand I'in gözünden düştü. (M)

SERRA DO MAR. Bk. MAR (SERRA DO).

SERRANO Plaja (Arturo), ispanyol şairi (1910). İç savaştan sonra dergilerde ve çeşitli yayınlarda çıkan şiirleriyle tanınan yeni şairler grubundandı. Duygusallıktan çok entellektüalizme önem vererek deniz hayatını dile getiren şiirler yazdı: *Destierro Infinito* (Sonsuz Sürgün) [1936]. (M)

SERRANO SUNER

SERRANO SUNER (Ramon), ispanyol siyaset adamı (Zaragoza 1901). Zaragoza'da avukat oldu (1933), Katolik Halk hareketinde Gil Robles'in yardımcısıydı, milletvekili seçildi, sonra Jose Primo de Rivera ile birleşti. Devrim sırasında Madrid'de hapsedildi, fakat kaçtı (1937) ve kayınbiraderi Franco'nun yanına gitti, o da kendisini içişleri bakanı yaptı, Falange partisinin genel sekreteri oldu (ocak 1938), Falange siyasî cuntasına başkanlık etti (ağustos 1939). Roma ve Berlin gezilerinden sonra basın ve propaganda işlerini yönetti (1939), dışişleri bakanlığına getirildi (ekim 1940 - eylül 1942). Germen dostu olmasına rağmen Hitler, Fas'ı İspanya'ya bırakmak istemediği için tarafsızlığı seçti. Bordighera'daki Franco-Hitler-Mussolini görüşmelerine katıldı; bu görüşmelerde İspanya'nın tarafsızlığını kabul ettirdi (1941). Askerî şeflerin tenkitlerine hedef olunca yerine general Gomez Jordana getirildi. 1944'te siyasetten çekildi. (L)

SERRANO Y DOMİNGUEZ (Francisco), **de la Torre** dükü, ispanyo mareşali ve siyaset adamı (İsla de Leon [bugün San Fernando], Cadiz 1810 - Madrid 1885). General, liberal milletvekili, savaş bakanı (1843) oldu. İsabel II'nin gözdesiydi. Narvaez tarafından ayağı kaydırıldı ve genel kumandan olarak Granada'ya gönderildi. O'Donnell ayaklanmasına katıldı (1854), Küba (1859-1862) ve Madrid (1865) genel kumandanlığına getirildi. O'Donnell'in ölümünden sonra Liberal birliğin şefi oldu, İsabel II'nin düşürülmesine yardım etti (eylül 1868) ve geçici hükûmeti kurdu. Cor-

Foto. LAROUSSE

SERRANO Y DOMİNGUEZ

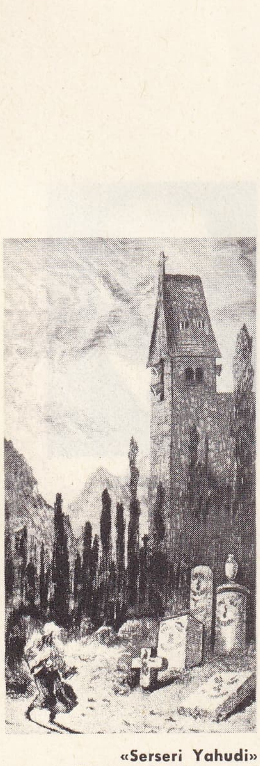

«Serseri Yahudi»
Gustave Doré'nin eseri
Cabinet des Estampes, Paris

tes'ler tarafından naip seçildi (1869), demokratik bir anayasa ilân ettirdi, Katalonya ve Aragon ayaklanmalarını bastırdı, sonra kendisini başbakanlığa getirmek isteyen kral Amedeo'nun gözünden düştü (ocak 1871). Tekrar hükûmetin başına geçti (1874), don Carlos taraftarlarıyle mücadele etmek zorunda kaldı ve onları Bilbao'dan uzaklaştırdı. Alfonso XII dönünce Fransa'ya göç etti, sonra kralla anlaştı (1881) ve Paris büyükelçisi oldu (1884). [L]

SERRANUS i. Levreğe benzeyen kemikli balık; daha çok sıcak denizlerde bulunur. (*Serranidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Serranus*'lar orta boyda, uzun, yandan basık gövdeli, ktenoyit pullarla kaplı, solungaç kapağı iki veya üç dikenli balıklardır. Genellikle denizde bulunur, ama bazı türleri ırmaklarda çok yukarılara kadar çıkar. Eti pek makbul sayılmaz. Başlıca türlerinden *yazılı hani (Serranus scriba)* Akdeniz'de, *asıl hani (S. cabrilla)* ise Atlantik'te ve Akdeniz'de yaygındır. (L)

SERRARENS (Petrus Josephus), hollandalı iktisatçı (Dordrecht 1888). Milletlerarası Hıristiyan sendikaları genel sekreteri oldu (1920-1952). Milletler Cemiyeti İktisat Danışma kurulu üyesi (1928-1929), Birinci Halk meclisi üyesi (1929-1937), sonra İkinci Halk meclisi üyesi (1937-1952), daha sonra Avrupa Kömür ve Çelik Birliği Yüksek Adalet divanı üyesi seçildi (1952 - 1958) ve Avrupa konseyinde Hollanda delegelerine başkanlık etti (1949-1952). Başlıca eserleri: *Milletlerarası 3. Çalışma Konferansı* (1922), *Sürekli İşsizlik* (1937), *Rusya ve Batı* (1948), *Milletlerarası İş Sözleşmeleri ve Sendikacılık* (1953), *Avrupa'nın Sosyal Kuruluşu* (1955). [L]

SERRASALMO i. Amazon nehrinde yaşayan piranha adındaki balığın ilmî cins adı. (L)

SERRATULA i. Firfiri çiçekli, her mevsime dayanıklı, çok yıllık ot; boyu 1,20 m'yi bulabilir; bazı türleri kayalıklarda biter. Bazı türleri ise bahçelerde yetiştirilir. (Bileşikgillerden.) [L]

SERRE, Fransa kuzeyindeki ırmak, Oise ırmağının ayağıdır, uzunluğu 112 km. Rethel'in kuzeyinden çıkar. La Fère ırmağına karışır. (L)

SERRE veya **SERRA** (Michel), fransız ressamı (Tarragone 1658 - Marsilya 1733). Gençliğini Roma'da geçirdi, sonra Marsilya'ya yerleşti ve bu şehirden hiç ayrılmadı, yalnız 1715'te Paris'e gitti ve Oudry'de ders verdi. 1693'te kralın kadırga ressamı oldu. Marsilya müzesinde bulunan *Marsilya'da Veba Salgını* (1720) adlı eseriyle, Géricault'nun öncüsü sayılır. (L)

SERRE dağı, Fransa'da Auvergne'de (Puy-de-Dôme) uzun bazaltlı yayla, Limagne'ın yukarısında. Yer şekli terselmesinin klasik bir örneğidir. (L)

Serre-Ponçon barajı, Fransa'da, sıkıştırılmış alüvyon gereçlerinden meydana gelen büyük set; 1955 - 1961 arasında Durance üzerinde, aşırı sel özelliği taşıyan bu ırmağın düzenlenmesi için inşa edildi. (L)

SERRES (Marie François Louis D'ARNAL DE), fransız bestecisi (Lyon 1864 - Néronde 1942). Paris konservatuvarında, Org sınıfında César Franck'ın, Armoni sınıfında Taudou'nun öğrencisiydi. Schola Cantorum'da Vincent d'Indy'nin başlıca yardımcılarından biri oldu, 1931'de bu okulun başına geçti. Orkestra eserleri, motet'ler, melodiler besteledi. (L)

SERRES (Pierre Marcel Toussaint DE), fransız hâkimi ve tabiat bilgini (Montpellier 1783 - ay.y. 1862). 1820'de Montpellier Fen fakültesine jeoloji ve tabiat bilimi profesörü oldu. 1828'de Cuvier'ye karşı insan fosilinin var olduğunu savundu. Başlıca eserleri: *Essai Statistique et Géographique de l'Autriche* (Avusturya'nın İstatistiği ve Coğrafyası Üstüne Deneme) [Salzburg, 3 cilt]; *Géognosie des Terrains Tertiaires* (Üçüncü Zaman Topraklarının Jeolojisi) [1829]; *Mémoire sur les Cavernes à Ossements* (Kemik Bulunan Mağaralar Üstüne İnceleme) [1835]. (L)

SERRET (Alfred), fransız matematikçisi (Paris 1819 - ay.y. 1885). Collège de France'ta gök mekaniği (1861), Paris Fen fakültesinde diferansiyel ve integral hesabı profesörü oldu (1863), Galois'nın gruplar teorisini matematiğe uygulayan ve geliştirenlerden biridir. Ayrıca, birçok cebirsel analiz ve sonsuzküçükler hesabı inceleme kitabı yayımladı. (L)

SERRİGNY (Bernard), fransız generali ve yazarı (Labergement-lès-Seurre, Côte-d'Or 1872 - Paris 1954). Birinci Dünya savaşında Pétain'in yanında çalıştı. 1932'de ordudan ayrıldı. Tarih ve askerlik konusunda incelemeler yaptı. Başlıca eserleri: *La Guerre et le Mouvement Économique* (Savaş ve İktisadî Hareket) [1906]; *L'Évolution de l'Empire Allemand* (Alman İmparatorluğunun Gelişmesi) [1914]; *Retour au Bon Sens* (Sağduyuya Dönüş) [1946]. (L)

SERRİŞTE blş. i. (fars. *ser,* baş, uç ve *rişte,* iplik'ten *ser-rişte*). *Esk.* İpucu: *Kays dahi ona aldanır gibi görünerek ve serrişte vermeyerek onu aldatmağa çalışırdı* (Cevdet Paşa).

— Ed. *Esk.* Halk edebiyatında, «bir olayın ortaya çıkışını sağlayan sebep, vesile» anlamında kullanılan bir söz. (Daha çok mecazî anlamda kullanılan serrişte, halk edebiyatına divan edebiyatından geçti. Bir işin başlamasına, gelişmesine yol açan, başkalarını kışkırtarak olaylar çıkarana da serrişte denir.) [M]

SERRİVOMER i. Yılanbalığına benzeyen, yüzgeçsiz kemikli balık; ağız kısmı gaga biçiminde uzundur; ağzın tavanında testere dişine benzer dişleri bulunur. (Okyanuslarda yarı derin sularda yaşar.) [L]

SERROPALPUS i. Açık esmer renkli, ince uzun bacaklı böcek; kozalaklı ağaçların odununda bulunur. (İlmî adı *Serropalpus barbatus.* Kınkanatlıların *melandryidae* familyasından.) [L]

SERRURE (Raymond), belçikalı nümismat (Gand 1862 - La Varenne - Saint - Hilaire 1899). Arthur Engel ile birlikte yazdığı başlıca eserler: *Répertoire des Sources Imprimées de la Numismatique Française* (Fransız Nümismatiği Üstüne Yayımlanmış Kaynakların Listesi) [1888-1889], *Traité de Numismatique du Moyen Âge* (Ortaçağ Nümismatiği Üstüne İnceleme) [1890-1894], *Traité de Numismatique Moderne et Contemporaine*'in (Modern ve Çağdaş Nümismatik Üstüne İnceleme) [1898] ilk cildi. (L)

SERSAM blş. sıf. (fars. *ser,* baş ve *-sām,* eki'nden *ser-sām*). Sersem.

◆ Blş. i. Tıp. *Esk.* İnsana sersemlik veren bir beyin hastalığı. (M)

SERSAR sıf. (ar. *ṣer-ṣār*). *Esk.* Serseri. || Geveze, abuk sabuk konuşan. (M)

SERSEBÜK blş. sıf. (fars. *ser,* baş ve *sebük,* hafif'ten *ser-sebük*). *Esk.* Aklı hafif, akılsız. (M)

SERSEBZ blş. sıf. (fars. *ser* ve *sebz,* taze, yeşil > *ser-sebz*). *Esk.* Yeni yetişmiş, taze. || Talihli, ikbal sahibi.

◆ **Sersebzî** blş. i. *Esk.* Tazelik. || Talihlilik. (M)

SERSEM sıf. (fars. *sersām*'dan). Herhangi bir sebepten veya şaşkınlıktan dolayı bilinci ve duyguları zayıflamış olan: *Nevin, annesi odadan çıktıktan sonra o kadar sersem, o kadar yorgun, o kadar şaşkın ve karmakarışık bir haldeydi ki, sabaha kadar uyuyamayacağına kanaat getirdi* (S. F. Abasıyanık). *Yattığım yerden, aldığım haberin darbesi altında sersem ve perişan...* (A. H. Tanpınar). || Düşünmeden hareket eden, yaptığına dikkat etmeyen, aptal: *Ah, deli kız, çok yanlış hareket etmişsin, ne olursa olsun, bu sersem oğlanın yakasını bırakmamalıydın* (R. N. Güntekin). *Diyorlar Veysel'e sersem kafasız / Başımda duman var kar belli değil* (Âşık Veysel). || *Sersem etmek* (veya *sersem çevirmek*), sersemletmek: *Bugünün öğleden sonrasında birbirini kovalayarak geçen vukuat, onu sersem etmişti* (Sabahattin Ali). *Daha dokuz gün Ankara'dan ayrılmamak zorunda kaldı. Uyku ilâçları onu serseme çevirmişti* (S. F. Abasıyanık).

— ÇEŞ. DEY. *Sersem gibi,* serseme yakışır biçimde, sersemce davrananlar için söylenir: *(Kocasına) sen de sersem gibi lâf anlıyorsun! İstasyonda ne dediler?* (B. Felek). || *Sersem sepelek* (veya *sepet*), sersemliği henüz geçmemiş kimseler için kullanılır.

— ED. TELM. ***En ummadığın keşfeder esrar-ı derunun / Sen herkesi kör, âlemi sersem mi sanırsın?*** Ziya Paşanın bu beyti, kendini çok akıllı ve her şeyi biliyor zanneden kimselere karşı «en umulmayan insanlar bile çok bilgili olabilir, herkes kör ve aptal değildir» anlamında kullanılagelmiştir. (M)

SERSEM ALİ BABA, türk şairi (öl. 1569). Bektaşî tarikatından ve Balım Sultan müritlerindendir. Hacı Bektaş tekkesi postnişinliği yaptı (1551). XVI. yy. bektaşîleri arasında ünü yaygındır. Şiirleri dağınık olarak bektaşî mecmualarında görülür. Güçlü bir şair olan Sersem Ali daha çok hece ölçüsünü kullandı. (M)

SERSEMLEMEK geçz. f. (*sersem*'den *sersem-le-mek*). Sersem hale gelmek: *Cemil, «sürekli bakım isteyen hastalığınız var mı?» sorusunun ne anlama geldiğini anlayıp sersemlemişti* (Kemal Tahir).

◆ **Sersemletmek** geçl. f. Sersemlemesine yol açmak: *Bu söz onu adamakıllı sersemletmişti* (S. F. Abasıyanık). [M]

SERSEMLEŞMEK dönşl. f. (*sersemlemek*'ten *sersemle-ş-mek*). Sersemlemek. (M)

SERSEMLİK i. (*sersem*'den *sersem-lik*). Sersem olma hali: *Ertesi gün de başını yastıktan kaldıramamıştı. Ancak bu sabah gayret ederek gelmişti, amma hâlâ başında bir sersemlik, vücudunda bir kırıklık vardı* (H. Z. Uşaklıgil). || Sersemce davranış, iş. || *Uyku sersemliği,* uykudan yeni kalkmış kimselerin mahmurluğunu belirtmek için kullanılır: *Uyku sersemliği gider gitmez çalışmak için masamın başına geçtim* (Ahmed Rasim).

— Patol. Başdönmesine yakın durum; hasta, her şeyin etrafında döndüğünü zanneder. (Özellikle Menière başdönmesinin ve beyin kanamalarına benzer inmelerin başlangıcında görülür. Yarımdaire kanallarının görev bozukluklarına bağlı görünmektedir.) [ML]

SERSERİ sıf. ve i. (fars. *serserî*). Belli bir yeri ve işi olmayan, şurada burada başıboş dolaşan (kimse): *Bunlardan ekserisi kendisinin dükkândan kovduğu, Tevfiğin serseri arkadaşları idi* (H. E. Adıvar). *İpten kazıktan kurtulmuş serseriler* (Kemal Tahir). || *Teşm. yol.* Belli bir hedefi olmayan: *O gece herkesin sarhoş ve neşeli bir halde havaya tabancalar sıktığını, serseri kurşunlardan ikisinin zavallı Ali'yi yere sermiş bulunduğunu [...] söyledi* (Sabahattin Ali).

— Denizc. *Serseri mayın,* atıldığı yerdeki bağlantının kopması sonucu yüzeye çıkarak akıntı ve rüzgârın etkisiyle deniz üzerinde dolaşan mayın.

◆ **Serserice** zf. Serseri gibi, serseriye yakışır tarzda: *Hattâ, bu serserice dolaşışların bir tanesinde İsmail'e rastgeldim* (Y. K. Karaosmanoğlu).

◆ **Serserilik** i. Serseri olma hali. || Serseri gibi davranma.

◆ **Serseriyane** zf. *Esk.* Serserice. (ML)

Serseri Âşıklar (*À bout de Souffle*), Jean-Luc Godard'ın yönettiği (1959) fransız filmi. Bir otomobil hırsızı (Jean-Paul Belmondo) bir motosikletliyi öldürür ve Paris'te yaşayan amerikalı bir kızın yanına sığınır. Sonunda kız, onu ihbar eder ve katil öldürülür. Filim, geleneksel sinemaya karşıt olan kışkırtıcı tonu, çekim özelliği ve anlatım hürlüğüyle tutundu ve aynı zamanda birçok tartışmaya yol açtı. (L)

SERSERİLEŞMEK geçz. f. (*serseri*'den *serseri-le-ş-mek*). Serseri olmak, serseri haline gelmek: *Okulu bıraktıktan sonra büsbütün serserileşti.* (M)

Serseri Yahudi (*Le Juif Errant*), Eugène Sue'nün romanı (1844-1848). Efsanedeki «serseri yahudi»nin kızkardeşi de kendisi gibi aynı cezaya çarptırılmıştır. Soylarından gelen en son insan ölünce ikisinin de sıkıntıları bitecektir. Oysa soyları, Cizvit tarikatının büyük bir miras kavgası yüzünden kin duyduğu Rennepont ailesinin tümünü kapsıyordu. Cizvitleri temsil eden Rodin sonunda zaferi kazanır, ama hazi-

Foto. Viollet (LAROUSSE)

ne sandığında ancak bir kül yığını bulur. Bu tefrika romanı yayımlandığı sırada siyasî ve toplumsal bir hak talebi niteliği kazandı, sosyalist basın da bu davayı destekledi. Eugène Sue bu eseri sonradan oyunlaştırdı. (L)

SERSU, Cezayir'de ova, Varsenis kütlesi ile Matmata tepeleri arasında, Selif ile Mina'nın yukarı çığırları arasında. Bu ova eskiden Laghouat'lı Larbaa göçebe kabilelerinin yazlık otlağıyken, bugün geniş bir tahıl tarımı (kuru tarım metotları) ve hayvancılık bölgesi haline gelmiştir; ticaret merkezi Tiaret'tir. (L)

SERŞAR sıf. (fars. *serşār*). *Esk.* Ağzına kadar dolu olan, dopdolu. || *Mec.* Fazla, çok.

◆ **Serşarî** i. *Esk.* Doluluk, taşkınlık. (M)

SERŞİKESTE bls. sıf. (fars. *ser,* baş, uç ve *şikeste,* kırılmış'tan *ser-şikeste*). *Esk.* Başı, ucu kırılmış olan: *Ne isterim mesela: Bîhudud bir meşcer, / Fakat ağaçları hep serşikeste, hep uryan* (Tevfik Fikret). [M]

SERT sıf. (esk. türk. *sermek,* kızmak, sert ve kaba söz söylemek'ten *ser-t* veya fars. *serd*'den). Çizilmesi, kesilmesi, kırılması veya çiğnenmesi güç olan: *Birbiri arkasınca sert, büyük kiremitler gibi Abdullah'ın başına düşüyor* (A. H. Tanpınar). *Sıra pirzolaya geldi. Kayınvalide dişsiz... Et de biraz sert* (B. Felek). || Kolay eğilip bükülmeyen, esnekliği az olan: *Sert yay. Sert kösele. Sert plastik.* || *—Teşm. yol.* Duyuları şiddetle etkileyen, etkisi pek sarsıcı olan, çarpıcı: *Sert tütün. Sert içki.* || Dayanılması güç olan, zorlukla katlanılabilen, şiddetli: *Tramvay ya bulur ya bulamazsınız. Semt soğuk, hava sert* (B. Felek). *Sert bir rüzgâr kesif bulutu bir yangın dumanına çevirdi* (F. R. Atay). || Titizlikle ve göz açtırmadan uygulanan, sıkı: *Sert bir yönetim. Sert kanunlar.* || Kuvvetli: *Fakat yakasına yapışan sert bir el onu geriye fırlattı* (A. H. Tanpınar). *Bekçi sert bir vuruşla kırdı kaldırımları* (F. N. Çamlıbel). || Keskin: *Anî ve sert dönüşler* (A. H. Tanpınar). *Sert bir viraj.* || Kesin, belirgin: *Denizde yeşil ve mavi, birbirinden sert bir çizgi ile ayrılan iki renk var* (F. R. Atay). *Sert çizgili bir yüz.* || *—Mec.* Hiç bir suçu bağışlamayan, hoşgörü sahibi olmayan: *Şairin sevgilisi de pek sert, bir türlü söz anlamıyor* (Cahit Öztelli). *Sert bir baba.* || Hırçın, hiddetli: *Hüviyetindeki nüfuzlu ve sert tarafı kaybetmiş* (A. H. Tanpınar). *Sert bir sesle âdeta bağırdı: —Sana git yat dedim yahu, sana ne?* (R. N. Güntekin). || Gönül kırıcı, ters: *Diğerleri dahi o yolda sert sözler söylemiş* (Cevdet Paşa). *Sert cevap. Sert bir karşılık.*

— DEY. *Tatlı sert.* Bk. TATLI.

— Anat. *Sert tabaka,* göz yuvarlağının telsel dokudan meydana gelmiş olan ve görünen kısmının «göz akı» adı verilen dış tabakası.

— Bot. Kösele gibi oldukça kalın, bükülgen ve dayanıklı. || *Sert besidokusu,* kahve tanesinin besidokusu gibi özellikle proteinli maddelerden oluşma besidokusu. (Sert besidokulu tohumlar çimlenme gücünü çabuk kaybeder.) || *Sert yapraklı bitki,* yaprakları sert ve katı, kütikülası kalın olan ve dolayısıyle kuraklığa iyi dayanan bitki.

— Denizc. *Sert hava, sert rüzgâr,* denizde esen çok kuvvetli rüzgâr. || *Deniz sert,* dalgalar alçak ve gemi dalgaların arasına sert bir şekilde düşüyor.

— Dilbil. *Sert sessiz.* Bk. ÜNSÜZ.

— Fiz. *Sert ışın,* dalga boyu küçük, dolayısıyle enerjisi fazla ve maddeye girme niteliği yüksek bir X ışını için kullanılır.

— G. santl. Fazla kuvvetle belirtilmiş, kuru, karşıt renklerle dolu: *Kurallara uygun, fakat sert bir desen.* || Bu biçim bir resim yapmak için kullanılan araca verilen ad: *Sert bir fırçası olmak.* || Çiğ, yumuşaklıktan yoksun: *Sert tonlar.*

— Malzeme. *Sert çelik akması,* sürekli olarak bir uzatma kuvvetinin etkisinde bulunan çeliklerde gerilim kaybı. (Bu olay öngerilimli betonlarda kullanılan sert çeliklerde, esneklik sınırı yakınına kadar gerildikleri zaman belirli bir şekilde görülür.) || *Sert taş,* yoğunluğu fazla (m^3 başına 2 350 kg'dan çok) ve direnci yüksek (sm^2 başına 500 kg'dan çok), genellikle cilâya elverişli kalkerli taş.

— Metalürji. Karbon oranı yüksek olan (yüzde 0,4 ilâ, 0,6) bir çelik için kullanılır. (*Çok sert* deyimi, karbon oranı yüzde 0,5 ilâ 0,6 arasında değişen çelikleri kapsar.)

— Patol. Gergin görünüşlü bazı doku, abse ve yumuşak tümörlere denir; parmağın baskısına dayanır ve içlerinde sıvı çalkantısı olmadan elastiklik duygusu verirler. || *Sert nabız,* yumuşaklığı ve elastikliği olmayan kuru nabız.

— Seram. [Hamur için] Zor ergiyen. (Sert bir hamur, yumuşak hamurdan daha yüksek sıcaklıkta pişirilir.)

— Sil. *Sert kurşun,* temel maddesi kurşun olan bileşiminde yüzde 17-18 antimon ile yüzde 8-10 kalay (bu element alaşımın dayanıklılığını arttırır) bulunan alaşım. (Sert kurşun, eskiden tüfek ve tabanca mermilerinin yapımında kullanılıyordu. Ayrıca, sınırlı atış için küresel mermilerin yapımında da yararlanılmıştı.) [LM]

SERT (Jose Luis), ispanyol mimarı (Barcelona 1902). Barcelona'da okudu, Paris'e gitti ve Le Corbusier ile çalıştı (1929), sonra A.B.D.'ye göç etti, Gropius'un yerine Harvard Üniversitesi Mimarlık bölümü başkanı oldu (1939). Başlıca eserleri: Bağdat'ta Amerikan elçiliği (1955-1963), Saint - Paul-de-Vence'da Maeght vakfının binaları (1962-1964). «Akdeniz fonksiyonalizmi» denilen az çok değişik bir fonksiyonalizm uyguladı. Güney Amerika'da şehircilik çalışmaları da yaptı. (L)

SERTAB i. (fars. *sertab*). G. santl. *Esk.* Kitaplarda, mikleb*in yukarıda kalan bölümü. (Dinî kitap ciltlerinin sertab'larına bir ayet, bilim kitaplarına bir beyit veya bir fıkra yazılırdı.) [M]

SERTABEPA veya **SERTABEPAY** zf. (fars. *ser,* baş, *-tā-be-,* edat ve *pā, pāy,* ayak'tan *ser-tābe-pā* veya *ser-tābe-pāy*). *Esk.* Baştan ayağa, baştan aşağı, büsbütün, tamamen: *Tersada ihtilâf, müselmanda ihtilâf, / Sertabepay âlem-i insanda ihtilâf* (Ziya Paşa). [M]

SERTABESER bls. zf. (fars. *ser.* baş ve *-tā-be-,* edat'tan *se-tā-be-ser*). *Esk.* Baştan başa. (M)

SERTABİP veya **SERTABİB** bls. i. (fars. *ser,* baş ve ar. *ṭabīb*'den *ser-ṭabīb*). *Esk.* Başhekim. (M)

SERTABESER bls. zf. (fars. *ser,* baş ve *tāc*'dan *ser-tāc*). *Esk.* Taç. || *Mec.* Pek saygıdeğer (kimse), baş tacı. (M)

SERTAK bls. i. (fars. *ser* ve *ṭāḳ*'tan *ser-ṭāḳ*). Mim. Camilerde, son cemaat yerinin ortasında bulunan, geniş ve yüksek, kemerli bölüm. (Evlerin üst katında yapılan çevresi açık, daha çok kemeri andıran tavanla örtülü dairelere de aynı ad verilir. Eskiden bunlar ahşaptan yapılır, kapı ve pencereleri, tavanları işlemeli, saçakları oymalı olurdu. Sonraları duvarları taş veya tuğladan, tavanları ahşaptan yapılmağa başlandı. Sertaklar daha çok saraylarda, eski konaklarda, kervansaraylarda bulunurdu.) [M]

SERTAO i. Brezilya dilinde, geniş ölçüde hayvancılık ve küçük çapta tarım yapılan, nüfus bakımından az yoğun olan bölge. (Bu terim özellikle *sertajenos* denen halkın oturduğu Kuzeydoğu Brezilya'nın yarı çorak toprakları için kullanılır.) [L]

SERTAPA zf. (fars. *ser,* baş, *-tā-,* edat ve *pā,* ayak'tan *ser-tā-pā*). Baştan ayağa, baştan aşağı, büsbütün, tamamen. (M)

SERTARİK bls. i. (fars. *ser* ve ar. *ṭarīḳ,* yol'dan *ser-ṭarīḳ*). Mevlevîlerde Çelebi efendinin yardımcısı ve Konya mevlevîhanesi şeyhi. (Sertarik, kıdemli dedenin unvanıydı. Osmanlı devletinde son mevlevî teşkilâtında önemli makamlarda bulunan şeyhlerin dışındaki bazı asitane şeyhlerine de bu ad verilirdi. İstanbul'da Kocamustafapaşa semtinde Sünbülî asitanında sertarik vardı. Bu görev dergâhın eski halifelerine verilirdi. Sertarik, dervişlerin din işlerine karışmazdı.) [M]

SERTASER zf. Bk. SERTESER.

SERTDOKU bls. i. Bot. Kalın zarlı ölü hücrelerden ve telciklerden oluşan ve bitkilerin çatısını meydana getiren odunlaşmış destek dokusu. (Gerçek odun gibi sertdoku da iyotla yeşile boyanır. Msl. meyvelerin çekirdeği.) [L]

SERTEL (Zekeriya), türk gazetecisi (Selânik 1890). İstanbul Hukuk mektebini bitirdi. Paris'te Sorbonne üniversitesinde sosyoloji, A.B.D.'de Columbia üniversitesinde gazetecilik öğenimi gördü. Birinci Dünya savaşından sonra mütareke yıllarında Muhacirîn Müdüriyeti Umumiyesi Şube müdürlüğü görevinde bulundu. Sonra Matbuat Umum müdürü oldu. *Tuna* adlı günlük bir gazete, *Resimli Ay* adlı bir dergi yayımladı. Daha sonra birkaç arkadaşıyle *Son Posta* gazetesini çıkardı (1930). *Tan* gazetesinde siyasî ve sosyal konularla ilgili yazılar yazdı. Siyasî görüşlerinden dolayı birkaç kere tutuklandı. *Hayat Ansiklopedisi, Çocuk Ansiklopedisi* gibi eserleri hazırlayanlardandır. 1950'den sonra eşiyle birlikte Türkiye'den ayrıldı. Bir daha dönmesine izin verilmedi. Eseri: *Mavi Gözlü Dev* (1969). — SABİHA ZEKERİYA, türk kadın yazarı (Selânik 1897-Bakû 1968). Zekeriya Sertel'in eşi. Selânik Amerikan kolejini bitirdi, Columbia üniversitesinde okudu. Türkiye'ye döndükten sonra gazetecilik ve dergi yazarlığı yaptı. 1950'den sonra Türkiye'den ayrıldı, bir daha dönmesine izin verilmedi. Eserleri: *Fikret-Akif Kavgası* (1939), *Tevfik Fikret* (1946), *Roman Gibi* (1970). [M]

SERTESER veya **SERTASER** zf. (fars. *ser-tā-ser*). *Esk.* Baştan başa, tamamıyle: *Gittiniz, gittiniz siz ey mürgan! / Şimdi boş kaldı serteser yuvalar* (Cenab Şahabeddin). *Üstad elinde serteser ahenk olur lisan* (Yahya Kemal). [M]

SERTİFİKA i. (ortaçağ lat. *certificatum*'dan fr. *certificat*). Bir kimsenin niteliğini veya kendisine verilmiş olan bir hakkı belirten resmî kâğıt, belge. *Eşanl.* ŞAHADETNAME. TASDİKNAME.

— Öğr. Yüksek dereceli okullarda, bir grup dersin başarılmasıyle verilen belge.

— ANSİKL. Öğr. *Sertifika,* Fransa'da ilk dereceli devlet okullarında (1874), daha sonra fen ve edebiyat fakültelerinde uygulandı (1896). Tükiye'de 1933'te yapılan üniversite ıslahatıyle edebiyat fakültelerinde uygulanmağa başlandı. Bugün İstanbul Ünivesitesi Edebiyat fakültesinde 17 bölümde 49 sertifika, ayrıca bazı bölümlerde hazırlık sertifikaları vardır. (ML)

SERTİZ bls. sıf. (fars. *ser,* baş, uç ve *tīz,* keskin'den *ser-tīz*). *Esk.* Ucu sivri; keskin. || *Tig-i sertiz,* keskin kılıç. (M)

SERTLENMEK geçz. f. (*sert*'ten *sert-le-n-mek*). *Mec.* Sert bir tavır takınmak. (M)

SERTLEŞME i. (*sertleşmek*'ten *sertleş-me*). Sertleşmek eylemi.

— Fonet. Yumuşak bir ünsüzün sert bir hale gelmesi.

— Malzeme. Harç ve betonların kohezyonlarının gittikçe artması. || *Boyanın sertleşmesi,* polimerleşme, yükseltgenme veya kuruma ile sert bir tabakanın oluşma süreci.

— Patol. Bir dokunun anormal derecede

sertdoku

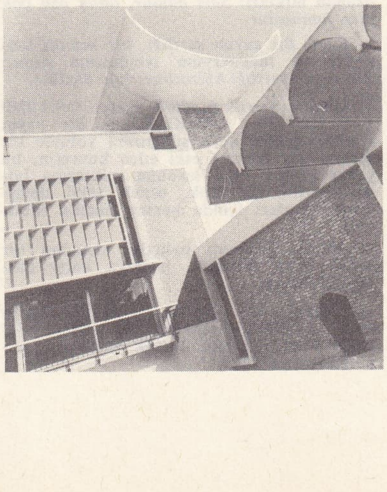

Jose Luis SERT
Maeght vakfının yapıları

katılaşması; bir dokudaki sertliğin artması.

— ANSİKL. Patol. *Sertleşme* çoğu zaman bir iltihabın sona erme şeklidir. Bu takdirde nedbeleşmeyi ifade eder. Sertleşme epitelyum dokusunda oluşan habis urların da (epitelyoma) özelliğidir. Bundan ötürü basit bir nedbe ile bir kanser urunu başlangıçta birbirinden ayırt etmek zordur; lezyonun oluş şekli ve gelişimi teşhise imkân verirse de, şüpheli hallerde biyopsiye başvurmak gerektir. (L)

SERTLEŞMEK dönşl. f. (*sert*'ten *sert-le-ş-mek*). Sert bir hal almak, katılaşmak: *Soğuktan sertleşen parmaklarla yerden zeytin tanelerini toplayışlarını seyreder, yahut sırtını bir ağaca vererek yere bakardı* (Sabahattin Ali). || *Teşm. yol.* Kuvveti artmak, zorlu bir duruma girmek: *Gittikçe sertleşen rüzgâra, bir zaman kulak verdi* (Kemal Tahir). || —*Mec.* Sert ve kırıcı bir hal almak: *Bu defa, daha sertleştim, mağrur bir tavırla: —Ona müsaade edemem, dedim* (R. N. Güntekin). *Yüzü tekrar sertleşti: —Sakın ha!.. dedi* (A. H. Tanpınar). *Sonra sözler, muameleler daha da sertleşti* (Ş. S. Aydemir). [M]

SERTLEŞTİRİCİ sıf. (*sertleştirmek*'ten *sertleştir-ici*). Sertleştiren.

◆ İ. Plast. mad. Bazı tip sentetik reçinelerin kütle halinde donmasını sağlamak için kullanılan madde. (L)

SERTLEŞTİRME i. (*sertleştirmek*'ten *sertleştir-me*). Sertleştirmek eylemi.

— Kim. Sıvı haldeki yağlı maddeleri sert katı yağ haline dönüştüren katalitik hidrojenleme. (Yağlar çift bağlı maddelerden meydana geldiği için bu dönüşüm gerçekleşebilir.)

— Metalürji. *Borla sertleştirme,* bor katarak çeliğin yüzeysel sertleşmesini sağlayan termokimyasal işlem. (BORLAMA da denir.) [Yarı-yumuşak çelikler katı ortamda, tuz banyosunda veya elektrolizle borlanarak, parça yüzeyine 1 800 Vickers sertliği ve aşınmaya karşı iyi bir direnç sağlanır.] (LM)

SERTLEŞTİRMEK geçl. f. (*sertleşmek*'ten *sertleş-tirmek*). Sertleşmesine yol açmak.

— Piroteknİ. Bir patlayıcı maddenin darbelere ve sürtünmeye karşı duyarlığını, içine uygun bir madde katarak azaltmak. (LM)

SERTLİK i. (*sert*'ten *sert-lik*). Sert olma hali, katılık: *Taşın, tahtanın, elmasın sertliği.* || *Mec.* Haşinlik, çetinlik, sert davranış: *Onların acımalarında bile bir türlü kurtulamayacakları bir sertlik sezilir* (N. Ataç). *Kübra, küçük vücudundan beklenmeyecek bir sertlikle başını silkti* (Sabahattin Ali).

— Akust. *Akustik sertlik,* pülsasyonla bölündüğünde, ortamın potansiyel enerjisi deyimindeki akustik reaktansı veren nicelik: *Akustik sertlik akustik esnekliğin tersidir.*

— Elektr. Bir yalıtkanın, kıvılcım geçişine karşı koyma özelliği. (Sertlik, kıvılcım yardımıyle bir noktada yalıtkanın kopmasına yol açan elektrostatik alanın o noktadaki değeriyle ölçülür.)

— Fizyol. ve Ted. *Damar sertliği.* Bk. DAMAR.

— Kâğıtç. Bir kâğıt hamurundaki odun özünün miktarı: *Sert hamur, odun özü çok olan hamurdur.*

— Kim. *Bir suyun sertliği,* bir sudaki kalsiyum ve magnezyum iyonlarının oranı: *Bir suyun sertliği hidrotimetriyle ölçülür.*

— Mekan. *Sertlik modülü. Eşanl.* COULOMB MODÜLÜ. (Bk. ESNEKLİK.) || *Bir yayın sertliği,* çekme veya sıkıştırma yoluyle bir sarmal yay üzerine etki eden kuvvetin, bu yayın uzama veya kısalma miktarına bölümü. (Bu büyüklük, esnek şekil değiştirme sınırları içinde hemen hemen sabittir.)

— Patol. Çalkantı belirtisi olmadan bir organ veya dokunun baskıya karşı gösterdiği direnç.

— Teknol. Bk. ANSİKL. || *Sertlik ölçme âleti,* imalâtın herhangi bir safhasında, malzemeler üzerinde sertlik kontrolu yapmağa yarayan âlet.

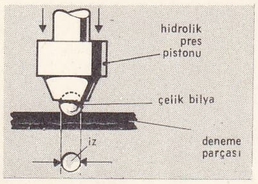

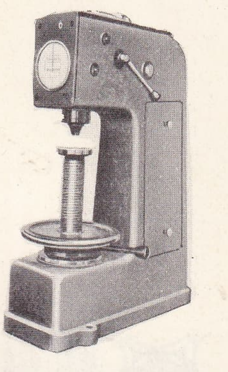

bir madenin sertliğinin Brinell metoduyle ölçülmesi

— ANSİKL. Teknol. *Sertlik,* malzemenin yapı ve kimyasal bileşim değişikliklerini derhal ortaya koyan çok elverişli bir nitelik olduğu için, sık sık malzemelerin sertlik ölçümüne başvurulur. Fakat sertliğin bilimsel bir tanımı verilemediği gibi, elde edilen rakamlar deneyseldir ve özel bir ölçü metoduyle ilgilidir. Genel olarak sertliği belirlemek için, maden veya alaşımın hafifçe parlatılmış yüzeyi üzerine, özel çelikten yapılmış çok sert bir bilya (Brinell metodu) veya piramit biçiminde bir elmas (Vickers metodu) belli bir kuvvetle bastırılır. Böylece parçanın üzerinde, Brinell metodunda yarımküre, Vickers metodunda ise piramit biçiminde kalıcı bir iz meydana gelir. Kuvvet kalktıktan sonra bu izin yüzeyi kolaylıkla tespit edilir ve sertlik, kilogram cinsinden yükün, milimetre kare cinsinden iz yüzeyine oranıyle ifade edilir.

Brinell cihazına yerleştirilemeyecek kadar büyük olan parçaların sertliğini ölçmek için, Turpin bir karşılaştırma metodu ortaya attı: çok sert bir bilya, incelenecek parça ile sertliği bilinen bir kılavuz parçanın arasına yerleştirilir ve üzerine bir çekiçle vurulur; böylece her iki parçanın üzerinde, çapları sertlikle ters orantılı olan iki iz meydana gelir.

Kalkerli taşların sertlikleri, yoğunluklarının ve kopma dirençlerinin belirlenmesiyle anlaşılır. Bu taşlar, yoğunlukları 1 470'in altında ve 2 730 kg/m³'ün üstünde, kopma dirençleri ise 50'den az, 1 820 kg/m²'den büyük olmasına göre, çok yumuşak, yumuşak, yarı yumuşak ve sert taşlar olarak 1 ile 14 sınıfa ayrılır. (LM)

SERTOĞLU (Mithat), türk yazarı ve tarihçisi (İstanbul 1915). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji, Arap ve Fars Filolojisi, Felsefe Tarihi bölümlerini bitirdi (1940). Edebiyat öğretmenliği yaptı. Başbakanlık Arşiv Genel müdürlüğüne girdi (1944), arşiv genel müdürü oldu (1960). Halen bu görevdedir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Sonçağ Tarihi ve Osmanlı Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi kürsülerinde, uzman olarak ders verdi (1961-1970). Eserleri: *Tugî Tarihi* (1947); *Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi* (1955); *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi* (1958); *Mufassal Osmanlı Tarihi* (5. ve 6. ciltler, 1962-1963); *Türk ve İslâm Tarihi* (5 c., 1963-1968); *Resimli Büyük İstanbul Ansiklopedisi* (1968); *Peygamberler Tarihi* (İstanbul 1969); *Evliyalar Tarihi* (1969); *Türkiye'nin Problemleri* (1969); *Türk Zaferleri Ansiklopedisi* (1972). [M]

Sertoli sinsisyumu. Dokubilim. Erbezinde, sperma kanalının en dış katını meydana getiren sinsisyum tabakası. Kanalın bu tabakasında spermatogoniler ve kanalın ortalarına doğru sıra ile I. spermatositler, II. spermatositler, spermatitler ve nihayet ortada spermatozoitler bulunur. (İtalyan fizyoloji bilgini Enrico *Sertoli*'nin [1842 - 1910] adından.) [L]

SERTORIUS (Quintus), romalı general (Nursia M.Ö. 123'e doğr. - İspanya'da 72). Ünlü bir avukattı. Aix-en-Provence savaşına katıldı, sonra İspanya'da yararlık gösterdi. 91'de quaestor oldu. Marius'un partisine bağlandı, onunla Roma'ya girdi. Marius'un ölümü üzerine Sulla yeniden ortaya çıkınca, Sertorius İspanya'ya geçti (83), fakat Sulla taraftarlarının saldırısına uğradı ve orada tutunamadı. Kartaca yakınlarında bir gemiye binerek (81) uzun bir deniz yolculuğu yaptı, bu yolculuk sonunda Moritanya'da savaşmaya gitti. Lusitanya'lılar, Sulla taraftarlarına karşı giriştikleri savaşta (80) Sertorius'u yardıma çağırdılar. Hatiplik ve siyasetteki ustalığıyle İspanya'da sayısı kabarık romalı göçmenleri (bunlar daha çok İtalyanlardı) kendine bağladı: Sertorius, sanıldığına göre kendini Roma'nın ve soylular rejiminin düşmanı bir italyan önderi olarak tanıtıyordu. Bundan başka, İspanyollarla da iyice anlaştı, onları elinden geldiği kadar kolladı ve zora başvurmadan kendine bağlamağa çalıştı, İspanya'da, roma tipi kurumları olan gerçek bir devlet kurdu: 300 üyeli bir senato. Huesca'da, önderlerin oğulları için bir roma okulu açtı. Sulla tarafından 80'de Baetica'ya vali olarak gönderilen Q. Caecilius Metellus, Sertorius ile savaştı, fakat 76'da geri çekilmek zorunda kaldı. Pompeius'un Lepidus'u yendikten sonra Akitanya'ya götürdüğü yeni ordu ile birleşti (75). Sertorius, yardım sağlayabilmek için Mithridates ile anlaştı (75), fakat giriştiği gerilla hareketi Pompeius ile Metellus'un başarılarını önleyemedi. Siyaset ve zulmü yüzünden İspanyolları ve Romalıları kendine düşman eden Sertorius, baş yardımcısı Perpenna'nın teşvikiyle, subayları tarafından öldürüldü. Perpenna, Sertorius'un arşivlerini Pompeius'a teslim ederek canını kurtarmağa çalıştıysa da Pompeius onu öldürttü. (L)

SERTTABAKA bls. i. Anat. Gözün en dıştaki tabakası; gözün içteki diğer tabakalarını ve sıvılarını korur. *Eşanl.* GÖZAKI. (Serttabaka genellikle beyaz, çocuklarda hafif mavimtırak, ihtiyarlarda sarımtıraktır; arka tarafında göz sinirinin geçtiği bir delik vardır; ön tarafındaki geniş deliğin önü saydam tabakayle kaplıdır. Serttabaka geniş bir damar ağıyle beslenir; ama üzerinde çok az sinir bulunduğu için hemen hemen duyarsızdır.) [L]

SERTÜRNER (Friedrich Wilhelm), alman eczacısı (Neuhaus, Paderborn yakınları 1783 - Hameln 1841). Hameln'de eczanesi vardı, bitki kimyası ve sağlık konusunda çalışmalar yaptı. 1805'te *Afyon Analizi* adlı bir eser yayımladı ve mekonik asidi bulduğunu açıkladı. 1812'de gallik asit ve tartarik asit üstündeki çalışmalarını açıkladı. 1817'de fransız eczacısı Seguin'in afyondan elde ettiği maddeyi inceledi ve bu maddenin bazik özelliğini gösterdi, «morphium» (morphin) adını verdiği bazın tuzlarını tanımladı. 1831 Kolera salgınında uyarıcı ve koruyucu bir broşür yayımlayarak kolera salgınına karşı savaşa katıldı. (L)

SERT Y BADİA (Jose Maria), ispanyol ressamı (Barcelona 1876 - ay.y. 1945). Bir kumaş ve halı desinatörünün oğlu. Önce babasının atelyesinde çalıştı, İtalya'yı gezdi (1900), sonra Paris'e yerleşti. Üslûbu hem Berruguete'ninkine, hem Tiepolo'nunkine yakındır. Lakeyi andıran koyu renk bir zemin üzerine altın sarısının ve kırmızının hâkim olduğu renkler vurur. Yirmi yıl boyunca tek başına süslediği Vich katedralinde yaptığı resimler iç savaşta tahrip edildi (1936). Öbür büyük kompozisyonları arasında Barcelona Adliye sarayının bir salonunda, Polignac prensesinin müzik salonunda (Paris), Milletler Cemiyeti sarayının konsey salonunda (Cenevre), San Telmo manastırının kapellasında (San Sebastian) yaptığı resimler sayılabilir. (L)

SERT Y BADIA
Barcelona
Adliye sarayının içi

SERTZAR bls. i. Anat. Beyni saran üst zarın en dışta ve en sert olanı.

— ANSİKL. *Sertzar,* kafatasından kuyruksokumuna kadar uzayan bütün beyin-omurilik eksenini kaplar; bu zarın alt tarafta omuriliği saran kısmı içi boş bir silindire, kafatasını saran kısmı ise içi boş bir küreye benzer. Kafatası kısmında bu kürenin içinde sertzardan dört bölme görülür: iki beyin yarımküresini birbirinden ayıran beyin orağı; beyin ile beyincik arasındaki beyincik çadırı; beyinciğin iki yarımküresini birbirinden ayıran beyincik orağı; içinde hipofizin bulunduğu türk eyeri üzerinde yatay olarak uzanan hipofiz çadırı. (L)

SERULEUM i. (fr. *céruléum*). Boyacılık. Kobalt oksit ve kalay oksitten meydana gelen kobaltlı inorganik pigment; resim boyası yapımında kullanılır. (*Eşanl.* GÖK MAVİSİ.) || Bazik bakır arsenyat; çok zehirli bir pigmenttir; dekorasyonda ve resim boyası yapımında kullanılır. (L)

SERULİGNON i. (lat. *caeruleus,* mavi ve *lignum,* odun > fr. *cérulignone*'dan). Pirolignöz asidin veya odun sirkesinin sınaî arıtılması sırasında elde edilen benzokinon; 1832'de, Reichenbach tarafından kayın katranı yağının yükseltgenmesiyle elde edildi. (Serulignon billûrları çelik mavisi rengindedir.) [L]

SERULLAS (Georges Simon), fransız kimyacısı (Poncin 1774 - Paris 1832). 1832'de Muséum'da kimya profesörü odu. İlk kimyasal antiseptik olan iyodoform'u buldu (1824). 1827'de etil bromürü hazırladı, 1829-'da iyodik asidi elde etti. Bazı metallerin

Foto. LAROUSSE

alaşımlarda kullanılması konusunda da çalışmaları vardır. (L)

SERUM veya **SEROM** i. («yoğurt suyu» anlamında lat. k.). Pıhtılaşma sonucunda kandan ayrılan sıvı kısım. || Mikroplu bir hastalığa veya zehirli bir maddeye karşı aşılanmış bir hayvanın, özellikle atın kanından elde edilen sıvı madde. || *Antilefosit* veya *antilenfositer serum,* lenfosit oluşumunu yavaşlatan ve antikor yapımını önleyen serum. (Bk. ANSİKL.) || *Fizyolojik serum* veya *sunî serum,* bileşimi belli ve izotonik basıncı plazmasına denk olan tuzlu eriyik.

— Bakteriyol. *Serum tepkimesi,* bir mikrop kültürüne, bağışıklık kazanmış insan veya hayvanın serumundan birkaç damla karıştırıldığı zaman mikropların aglütinasyona uğraması. Bk. *Serumla* TEŞHİS.

— Patol. *Serum hastalığı,* bazen hayvan veya insan serumu şırınga edildikten sonra ortaya çıkan kötü belirti veya olayların tümü. (Bu olaylar, deride döküntü belirmesi, eklem ağrıları, ödemler gibi çeşitli tepkilerdir; bunlar nadiren ciddî bir tehlike doğurabilir; fakat içindeki albüminli maddeler çıkarıldığı için şimdiki serumlar emniyetle kullanılabilir.)

— Seroloji. *Serumla teşhis,* mikroplu bir hastalığa karşı aşılanmış veya o hastalığa tutulmuş insan veya hayvan serumunun, aynı hastalığın mikroplarını aglütinasyona uğratması esasına dayanan teşhis metodu. Bk. ANSİKL.

— Ted. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyokim. *Serum,* hafif şurup kıvamında, sarı ve berrak bir sıvıdır; plazmadan farkı içinde fibrinojen bulunmamasıdır, çünkü pıhtılaşma esnasında bu madde parçalanarak fibrini çökeltir; tel tel olan fibrin de kan yuvarlarına sarılarak pıhtıyı meydana getirir. Serumun kimyasal bileşiminin bilinmesi önemlidir, çünkü bu bileşim çeşitli hastalıklara göre değişiklikler gösterir. Serum, bol albüminli, sulu bir sıvıdır. İçinde ayrıca diğer azot bileşikleri (üre, amino asitler, kreatin, ürik asit), glüsitler (glikoz), lipitler (yağ asitleri, fosfoaminolipitler, steroller), maden iyonları (sodyum, potasyum, kalsiyum, demir) bulunur. Serumun bileşimindeki bellibaşlı maddeler şunlardır (litrede gr olarak):

su	800
toplam protitler	78
serum-albümin	46
globülinler	32
üre	0,30
amino asitler (azotlu)	0,04
toplam kreatin	0,04
ürik asit	0,05
glikoz	1
toplam lipitler	5,5-10
yağ asitleri	4
forforlu lipitler	1
esterli kolesterol	1,2
serbest kolesterol	0,4
toplam kolesterol	1,6
sodyum iyonu	3,25
potasyum iyonu	0,19
kalsiyum	0,1
magnezyum	0,02

Serumun içinde değişik yapıda daha başka maddeler, özellikle enzimler bulunur. Serumun içindeki bütün bu maddelerin oranı yaşa, cinsiyete, günün vaktine, çeşitli hastalık durumlarına göre değişir. Serum tahlili, biyolojik kimyanın ve serolojinin önemli bir dalını teşkil eder.

— Seroloji. *Serumla teşhis metodu,* içinde bilinen bakteriler bulunan emülsiyonlara (antijen), içinde bunlara karşı antikor bulunduğu sanılan bir şerumun karıştırılması esasına dayanır. Tepkime olumlu ise, bakterilerin önce hareketsizleştiği, sonra aglütinasyona uğrayıp çökeldiği görülür. Gayet tabiî, ayıraçlar her mikroba özgü şartlar altında ve belirli oranda sulandırılarak kullanılmalıdır. Başlangıçta Widal tarafından tifo ve paratifo teşhisinde kullanılan serumla teşhis metodu şimdi salmonelloz, bruselloz, frengi v.b. birçok hastalığın teşhisinde de kullanılmaktadır.

— Ted. Çeşitli hastalıklarda kullanılan ve bileşimi kan serumuna benzeyen madensel

mareşal SÉRURİER XIX. yy. gravürü Cabinet des Estampes, Paris

tuz eriyiklerine *sunî serum* adı verilir. Bu eriyiklerin örnek tipi, içinde binde 8 sodyum klorür bulunan tuz eriyiğidir; buna genellikle «fizyolojik eriyik» denir. Bu madde çoğu zaman kan serumuyle eşbasınçlı bir ortamda eritilerek şırınga edilmesi gereken ilâçları sulandırarak vermeğe yarar. Sunî serum, kanamalarda (kan hacmini tamamlamak için), büyük su kayıplarında (kolera), bazı zehirlenmelerde ve organızmaya su verilmesi gereken hallerde (çocuk gastroanteriti) çok iyi sonuç verir. Ayrıca içinde binde 8'den fazla sodyum klorür bulunan yüksek basınçlı serumlar da kullanılır.

Sodyum klorürlü serumların yanında, bazı hallerde organizmanın daha kolay kabul ettiği glikozlu serumlara da yer vermek gerekir. Tedavide kullanılan esas serumlar bulaşıcı hastalıklara karşı aşılanmış hayvanlardan elde edilen serumlardır. (Bk. *Serum* TEDAVİ'*si.*) Bu serumların başlıcası şunlardır: difteri serumu (Roux serumu); tetanos serumu (hem önleyici olarak, hem de çok yüksek dozda verilmek şartıyle tetanosu tedavi amacıyle kullanılır); antibiyotiklerin keşfinden önce beyinomurilik menenjitinin tedavisinde kullanılan antimenengokoksik serum; kangren serumu; yılan ısırmalarında çok etkili olan yılan zehiri serumu; streptokok, pnömokok, koli basili, dizanteri v.b. serumları.

Bir de çeşitli bulaşıcı hastalıkların önlenmesinde ve tedavisinde başarıyle kullanılan ve bu hastalıklara tutulmuş hastalardan elde edilen insan serumundan söz etmek yerinde olur; iyileşmiş kızamık, çocuk felci v.b. hastalıklarından alınan serumlar bu arada sayılabilir.

Antilenfosit serum, çeştili hayvana damardan şırınga edilmesiyle elde edilir.

Antilenfosit serum, organ naklinde aşılanan organın reddine sebep olan bağışıklık mekanizmasını yok etmeğe yarar. Ama istenilmeyen bazı yan etkilere sebep olduğu için bu serum ancak ötedenberi kullanılagelen usullerle (radyoterapi, antimitotikler) bağışıklık tepkimeleri önlenemediği zaman kullanılır. (L)

SÉRURİER (Jean Philibert, — kontu), fransız mareşali (Laon 1742-Paris 1819). Yediyıl savaşına katıldı. Mondovi'de yararlık gösterdi (1796), Mantova'nın teslimi sözleşmesini Wurmser'e imzalattı (1797). Venedik valiliği yaptı, sonra Toscana ve Lucca'yı ele geçirdi (1799). Senatör seçildi, mareşal (1804), kont (1808) ve Paris millî muhafız kumandanı (1809) oldu. Fransa Yüksek meclisine üye seçildi, Yüzgün'den sonra gözden düştü. (L)

SERVANDONİ Lyon'da (Fransa) Saint-Bruno des Chartreux kilisesinin baldaken ve sunağı

SÉRUSİER (Paul), fransız ressamı ve estetikçisi (Paris 1865-Morlaix 1927). 1888'de Julian akademisinde öğrenci olduğu sıralarda Paul Gauguin ile görüşmek üzere Pont-Aven'e gitti ve onun fikirlerini yazdı. «Nabiler» grubunun kurucularından olan Sérușier, *ABC de la Peinture* (Resmin ABC'si) [1921] adlı bir eser yayımladı. Art Moderne müzesinde ve Paris Güzel Sanatlar müzesinde eserleri (*Bir Peyzajda İki Yıkanan Kadın*) vardır. Özellikle Châteauneuf-du-Faou vaftiz yerinin duvar süslemeleri önemlidir. Paul Fort'un ve Lugné-Poe'nun tiyatro denemelerine katıldı, anlayışı sembolist şairlerin anlayışına yakındı. (L)

SERÜLEİN i. (fr. *céruléine*). Kumaş üzerine baskı yapmakta kullanılan boyar madde. *Eşanl.* ALİZARİN YEŞİLİ, ANTRASEN YEŞİLİ. (L)

SERÜVEN i. Baştan geçen heyecanlı olay. *Eşanl.* MACERA. *Esk.* Sergüzeşt. (M)

SERÜVENCİ i. (*serüven*'den *serüven-ci*). Serüvenlere atılmağa meraklı, macaperest. *Eşanl.* MACERACI. (M)

SERÜZİT i. (fr. *cérusite*). Miner. Formülü $PbCO_3$ olan tabiî kurşun karbonat; ortorombik sistemde billûrlaşır ve kurşun cevheri olarak değerlendirilebilir. (SERÜSİT de denir.) [L]

SERV i. (fars. *serv*). *Esk.* Servi. || *Mec.* Sevgilinin boyu. || *Serv-kadd,* servi boylu. || *Serv-i azad.* Bk. SERVAZAD. || *Serv-i çeman,* servi gibi salınan, naz ve eda ile salına salına yürüyen sevgili. || *Serv-i hıraman,* nazlı nazlı sallanan servi. *Mec.* Salına salına yürüyen sevgili. || *Serv-i naz.* Bk. SERVİNAZ. || *Serv-i revan,* yürüyen servi. *Mec.* Uzun boylu sevgili. || *Serv-i sehî,* düz bir şekilde büyümüş iki daldan ibaret servi. *Mec.* Güzelin boyu. || *Serv-i serefraz,* yüksek servi. || *Serv-i simin* (gümüş servi), ay ışığının denizde meydana getirdiği ışıklı yol: *Al, yeşil, mavi fenerlerle donanmış kıyılar; / Serv-i siminler atılmış suya, titrer par par* (M. Â. Ersoy). [M]

SERVAES (Albert), belçikalı ressam (Gand 1883). Flaman topraklarından ilham alan tablolarında (*Patates Toplayıcıları,* 1909, Brüksel; *Köylünün Hayatı* çevrimi, 1920, Anvers) anlatımcılığı geliştirerek Laethem-Saint - Martin'in birinci ve ikinci grubu arasında bir ilişki kurdu.

Modern dinî sanatın yenileşmesine katkıda bulundu. Lugthagen - Lès-Anvers Karmelitler için füzenle yaptığı *Hac Yolu* (1919-1920) tepkiyle karşılandı ve ancak 1937'de kabul edildi. Orvéal manastırının süsleme işleri olarak yaptığı *Pietá* (1920 ve 1922, Brüksel) çok yumuşatılmış bir üslûptadır. İkinci Dünya savaşı sonundan beri İsviçre'de yaşamaktadır. (L)

SERVAİS, XIX. yy. belçikalı viyolonselci ve besteci ailesi. —ADRİEN FRANÇOİS (Halle, Brabant 1807 - ay.y. 1866). Avrupa'da birçok turneye çıktı, Brüksel konservatuvarında ders verdi. Üç konçerto, viyolonsel ve orkestra için on altı *Fantezi* besteledi. —Oğlu FRANZ (Petersburg 1846 -Asnières 1901), Brüksel konservatuvarında okudu, 1873'te Roma ödülünü aldı; Liszt ile dostluk kurdu, senfonik konserler orkestrasını ve Brüksel Monnaie Tiyatrosu orkestrasını yönetti. *Apollonide* adlı lirik bir dram besteledi (1899). —Kardeşi JOSEPH (Halle 1850 - ay.y. 1885), Brüksel konservatuvarında viyolonsel öğretmenliği yaptı. (L)

SERVAKT blş. i. (fars. *ser* ve ar. *vakt*'ten *ser-vakt*). *Esk.* Kimse bulunmayan, boş oda; yalnız görüşülecek yer. (M)

SERVAN DE GERBEY (Joseph), fransız generali (Romans, Dauphiné 1741 - Paris 1808). Subaydı, *Encyclopédie*'de (Ansiklopedi) çalıştı. Tümgeneral oldu ve savaş bakanlığına getirildi (1792). Batı Pireneleı ordusuna kumanda etti, İspanyolları Bidassoa'ya püskürttü, fakat Jirondenlerle işbirliği yapmakla suçlanarak tutuklandı ve Abbaye'de enterne edildi (1793-1795). İspanya ile barış görüşmesi yapmakla görevlendirildi (temmuz 1795), sonra Fransa'nın güneyinde çete hareketini bastırdı (1800). Teozofi taraftarıydı. (L)

SERVANDONİ (Giovanni Niccolo), ital-

SÉRUSİER'in bir eseri Modern Sanat Millî müzesi, Paris

SERVAN DE GERBEY Pasquier'den Cabinet des Estampes, Paris

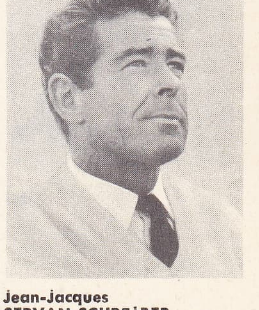

Jean-Jacques SERVAN-SCHREİBER

Michel SERVET
Fritsch'in gravürü
Bibliothèque Nationale,
Paris

Abel SERVİEN
Paul Pontius'un
gravürü
Bibliothèque Nationale,
Paris

dal

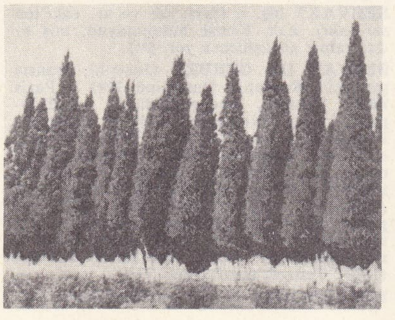

servi çiti

yan mimarı ve ressamı (Floransa 1695-Paris 1766). Mariette'e göre Lyon ile Floransa arasında çalışan fransız arabacı «Servandon»un oğludur. Roma'da Pannini'den resim, Rossi'den mimarlık ve süsleme dersi aldı. İlk başarılarını Lizbon'da elde etti, 1728'de Paris'e yerleşti. 1732'de kralın mimarı oldu ve Saint - Sulpice kilisesinin giriş kapısını, La Vierge kilisesini ve org tribününü yapmakla görevlendirildi; sonra Issy-les-Moulineaux papaz okulunu, Coulanges - la - Vineuse kilisesini, Lyon'da Chartreux kilisesinin ve Sens katedralinin mihraplarını yaptı. 1738'de Tuileries'nin Makineler salonunda büyük bir başarıyla Roma'daki San - Pietro'nun göz aldatıcı bir örneğini sergiledi. 1749'da Londra'ya giderek olağanüstü bir havaî fişek gösterisi düzenledi. 1755'te Dresden'e çağırıldı; orada Theater-Platz'ın planını çizdi. Klasik tarzda bir mimar olan Servandoni, fantazili süslemeleriyle rokay üslûbunun ustaları arasında yer alır. (L)

SERVAN-SCHREİBER (Émile), fransız gazetecisi (Paris 1888-Veulettes - sur-Mer, Seine - Maritime 1967). *Illustration*'da muhabir (1932-1939) oldu, birçok iktisat gazetesinde makale yazdı; 1909'da kardeşi ROBERT ile birlikte *Les Échos* gazetesini kurdu; 1958 - 1963 arasında bu gazetenin genel müdürü oldu. 1964'te Basın birliğini kurdu. Birçok kitap ve inceleme yazdı. (L)

SERVAN-SCHREİBER (Jean - Jacques), fransız gazetecisi ve siyaset adamı (Paris 1924). Émile Servan-Schreiber'in oğlu. École Polytechnique'i bitirdi; *Le Monde* gazetesinde çalıştı (1948-1953). 1953'te haftalık *l'Express* dergisini çıkaran Presse-Union şirketinin genel yayın müdürü oldu. 1969'da Radikal partinin genel sekreterliğine, 1970'te de başkanlığına getirildi. Milletvekili seçildi (1970). Başlıca eserleri: *Lieutenant en Algérie* (Cezayir'de Bir Teğmen) [1957], *Amerika Meydan Okuyor* (Le Défi Américain) [1967]. (L)

SERVANTİT i. (İspanya'da *Cervantes* yer adından fr. *cervantite*). Miner. Formülü Sb_2O_4 olan tabiî antimon oksit. *Eşanl.* ANTİMONOKSİT. (L)

Serva Padrona (LA) [*Hanım Olan Hizmetçi*], iki perdelik gülünçlü opera; italyanca libretto: J.A. Nelli, müzik: Pergolesi. 1733'te Napoli'de temsil edilen bu üç kişilik intermezzo, Soytarılar Çekişmesi adıyle anılan tartışmaya yol açarak (1752) fransız operakomik'inin gelişiminde rol oynadı. 1754'te Comédie-Française'de recitativo'larla temsil edildiği gün büyük heyecan yarattı. Eserde hizmetçi olarak girdiği evin idaresini ele alarak sonunda ihtiyar efendisiyle evlenen bir kadının hikâyesi anlatılır. (L)

SERVAZAD bls. i. (fars. *serv*, servi, *āzād*, hür > *serv-i āzād*'dan). *Esk.* Düz ve uzun servi. || *Mec.* Sevgilinin boyu bosu. (M)

SERVENDAM bls. sıf. (fars. *serv* ve *endām* > *serv-endām*). *Esk.* Servi boylu (kimse). [M]

SERVER sıf. (fars. *server*). *Esk.* Başkan, reis, bir topluluktа ileri gelen. || *Server-i enbiya* (veya *kâinat*), peygamberlerin başı, kâinatın en büyük seyyidi Hz. Muhammed.

◆ **Serveran** çoğl. i. *Esk.* Başkanlar, reisler, ulular.

◆ **Serverî** i. *Esk.* Başkanlık, ululuk. (M)

SERVER PAŞA, türk devlet adamı (İstanbul 1821 - ay. y. 1886). Hariciye Mektubî kaleminden yetişti. Elçilik katipliği ve maslahatgüzarlık yaptı; hariciye mektupçusu, ticaret müsteşarı, Altıncı Belediye dairesi müdürü, İstanbul şehremini (1867-1870), hariciye müsteşarı ve hariciye nazırı (1872) oldu. Paris elçiliğine tayin edildi (1873). Sonra, Şûrayı Devlet Nafıa dairesi reisliğine getirildi. Nafıa nazırı (iki defa), Şûrayı Devlet reisi, Âyan reisi, ikinci defa hariciye nazırı (1877) oldu; Kızanlık'ta Serasker Namık Naşa ile birlikte Ruslarla mütareke yapmağa gönderildi (1878). Daha sonra ticaret, dahiliye ve 1886'da adliye nazırı oldu. (M)

SERVET i. (ar. *servet*). Varlık, zenginlik: *Beyler biribirlerinin servetlerini, nüfuzlarını, rütbelerini, kabiliyetlerini bilirlerdi* (A. Ş. Hisar). *Bu eşya, herkesin servetine göre, en fena örme bezden en güzel ipek kumaşlara kadar değişir* (F. R. Atay). || Kadın ve erkek adı. || —*Esk. Servet-i akl*, akıllı olma, akıllılık. || *Servet-i ilmiye*, bilgi çokluğu.

— Huk. *Servet beyannamesi*, kişilerin servetlerini gösteren ve belirli resmî makamlara tevdi edilmesi gereken beyanname. (Bk. ANSİKL.) || *Servet vergisi*, kişilerden servetleri (varlıkları) üzerindan alınan vergi. (Bu vergi kişinin gelir vergisini ödedikten sonra malvarlığındaki fazlalığa göre ödenir.) Bk. VERGİ.

— İkt. Bk. ANSİKL. || *Millî servet*, bir millete ait maddî ve manevî varlıkların tümü. (Millî servet tahminleri için ilk teşebbüslerin XVII. yy.da İngiltere'de yapıldığı sanılmaktadır.) || *Esk. İlmi servet*, iktisat.

— ANSİKL. Huk. 31 Aralık 1961 tarihli kanunla, kişilere *servet*'lerini gösteren bir beyanname vermeleri mükellefiyeti konuldu. 15 Şubat 1963 tarihinde çıkartılan yeni bir *servet beyannamesi* kanunuyle, beyannamelerin düzenleniş şekli değiştirildi. Bu kanuna göre, 1961 tarihli kanuna göre verilmiş olan servet beyannameleri açılmadan sahiplerine iade edilecektir. Bunun için beyanname sahipleri noter veya beyannamenin verildiği vergi dairesine, geri alma için, bizzat başvuracaklardır. Geri alma süresi 1 ocak 1965 tarihine kadardır. Bu süre içinde geri alınmayan beyannameler vergi daireleri tarafından imha edilecektir. Kanun eski beyannamelerin geri verilmesi yanında, yeni servet beyannamesi verme zorunluğu da koymaktadır. Buna göre mükellefler, kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren 31 aralık 1961 tarihindeki servet durumlarını gösteren yeni bir beyanname vereceklerdir. Servet beyannameleri her türlü resim, harç ve başka masraflardan muaftır.

— İkt. İktisatta temel unsur olan servet kavramı Adam Smith, J.B. Say ve F. Bastiat tarafından incelendi. Servet herhangi bir ihtiyacımızı giderebilecek bir maldır. Dolayısiyle besleme veya tedavi etme gibi bir özellik taşıması, faydalı ve kullanılabilir olması ve el altında bulunması gereklidir. Servetin mübadele değeri olmayabilir; gerçekten de bolluk, ürünlerin değerini düşürür. Servet mutlaka maddî midir? Birçok nazariyeci, öznel olduğu için, servet kavramının hizmetleri (hekimin hasta muayenesi, öğretmenin dersleri v.b.) ve eşyayı da kapsadığını ileri sürer ve insanoğlunun isteklerini doyurmağa yarayan her eşya gibi, insanın her hareketini de bir servet olarak görür. Servetlerin oluşumu, dolaşımı, dağılımı ve tüketiminin incelenmesi, uzun süre, iktisadın tek amacı olarak kabul edilmiştir.

◆ **Servetli** sıf. Serveti olan, varlıklı, zengin. (LM)

SERVET (Michel), **Michel de Villeneuve** adıyle de tanınır, ispanyol hekimi ve ilâhiyatçısı (Tudela, Navarra veya Vilanueva de Sigena, Huesca 1511-Cenevre 1553). Toulouse'da hukuk okuduktan (1528 - 1530) sonra birçok yolculuk yaptı ve Melanchthon'un görüşlerini benimsedi; Kutsal Kitap'ın mutlak yorumcusuydu, 1531'de protestanların büyük tepkisiyle karşılaşan *De Trinitatis Erroribus*'u (Teslis Konusunda Yanılma Üstüne) yayımladı. Paris'e sığındı (1532-1534). Lyon'da tıbba merak sardı; Charlieu'de (1539), sonra Dauphiné'de Vienne başpiskoposunun yanında (1541-1553) hekimlik yaptı. Küçük kan dolaşımını Hervey'den önce keşfettiği sanılır. 1553'te Teslis'i reddeden *Christianismi Restitutio* adlı eseri yüzünden Calvin tarafından engizisyona ihbar edildi ve 28 ekim 1553'te yakıldı. (L)

SERVET BEY Yesarîzade, türk bestecisi (İstanbul 1877-ay.y. 1943). Yesarizade Hayrullah Efendinin oğlu. Galatasaray Sultanîsini ve Hukuk mektebini bitirdi. Çeşitli adlî görevlerde bulundu. Beyoğlu 3. noterliği yaptı. Amcası Ferik Necib Paşadan musiki dersleri aldı. Eserleri: *Bestenigâh Sengin Semai; Buselik Curcuna*. (M)

SERVET'Çİ i. ve sıf. (*servet*'ten *servet-çi*). Servet taraftarı. (XVI. yy.da Michel *Servet*'nin görüşlerini benimseyen Teslis muhaliflerine ve Servet'yi savunarak vicdan hürriyeti için cephe alan calvin'cilere verilen ad.) [L]

Servet-i Fünun, Edebiyatı* Cedide akımının yayın organı olarak tanınan dergi. Ahmed İhsan (Tokgöz*) tarafından *Servet* gazetesinin haftalık yayımı olarak çıkarıldı (27 mart 1891). Fen ve tıp yazılarına, eğlendirici konulara geniş yer verdi. Özenle basılmış resimleriyle dikkati çekti. İlk 253 sayısında edebiyatla ilgili olarak

Servet-i Fünun dergisi ilk sayısının kapağı (Ahmed İhsan Tokgöz koleksiyonu)

Nabizade Nâzım, Ahmed Rasim, Halit Ziya (Uşaklıgil), İsmail Safa v.d.nin yazıları; Georges Ohnet, Paul Bourget v.d.den tercümeler yer aldı. Recaizade Ekrem ve yeni edebiyat taraftarlarının *Malûmat* dergisi çevresinde toplanan yazarlarla giriştiği tartışmalar sırasında *Servet-i Fünun*, Recaizade Ekrem'in tavsiyesiyle Tevfik Fikret'in yönetimine geçti (1896). Recaizade Ekrem'in *Araba Sevdası* (258-291. sayılar) romanıyle Edebiyatı Cedide akımının başlıca eserlerinden Halit Ziya'nın (Uşaklıgil) *Mai ve Siyah* (273-317. sayılar) ve *Aşkı Memnu*'su (413-479. sayılar) v.d. bu dergide tefrika edildi. Hüseyin Cahid (Yalçın), Cenab Şahabeddin, Mehmed Rauf, Ahmed Şuayib v.d. yazarların yazıları sürekli olarak yayımlandı. Tevfik Fikret, Ahmed İhsan ile anlaşmazlığa düşünce, derginin yönetimine Hüseyin Cahid getirildi; fakat dergi, Fikret'in düzenlediği biçimde kaldı. 553. Sayıda Hüseyin Cahid'in Fransızcadan çevirdiği «Edebiyat ve Hukuk» adlı makalenin saraya jurnal edilmesi üzerine dergi kapatıldı (3 ekim 1901). Makalede, o sıralarda yasak konulardan sayılan Büyük Fransız devriminden söz ediliyordu. 22 Kasım 1901'de dergi tekrar çıkarılmağa başlandı; fakat aşırı ölçüde kuşkuya kapılan saray, edebiyat yayınlarını yasakla-

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

dığı için, «fennî müsahabeler», arıcılık, yemeklerdeki kalori miktarı gibi konularla yetinildi. Bundan sonra, aralıklı olarak, Ahmed İhsan'ın ölümüne kadar çıktı. Bir aralık adı *Uyanış*'a çevrildiyse de çok geçmeden yine Servet-i Fünun adına dönüldü. II. Meşrutiyetin ilânından sonra ve Birinci Dünya savaşı başlarında iki kere günlük olarak da çıkan Servet-i Fünun 28 mart 1940'ta 50. yıldönümü sayısını yayımladı (2275. sayı). [M]

SERVİ veya **SELVİ** i. (fars. *serv*'den *servi*). Bot. Genellikle yapraklarını dökmeyen, Güney Avrupa'da yaygın olarak bulunan, kozalaklılardan bitki (servigillerden): *Uzaklardaki sıra dağlar, sazlıktaki sular da güneşe karşı gülümsüyor gibi... Hattâ, serviler, mezar taşları bile korkunç sertliklerini kaybetmiş görünüyorlar* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Servi altı. Argo.* Mezar: *Kim yalnız değil ki hayatında? / Ya ölüler serviler altında?* (C. S. Tarancı). || *Servi boylu*, ince ve uzun boylu: *Karanfil oylum oylum // Geliyor servi boylum* (Halk türküsü).

— ANSİKL. *Servi* (Cupressus), Akdeniz çevresinde tabiî olarak yetişen genellikle çok yüksek boylu bir ağaçtır; dalları çok ince ve yuvarlak, yaprakları yeşil pul halinde ve ufacıktır. Kozalakları esmer renkte, küçük bir ceviz iriliğindedir; çivi başı şeklinde on kadar büyük puldan meydana gelir, gövdesi olukludur. Servi uzun ömürlü bir ağaçtır; özellikle rüzgâr siperi olarak ve mezarlıkları süslemek için dikilir. Hemen hiç çürümeyen sarımtırak odunu, inşaat ve marangozlukta kullanılır. Bundan, damıtma yoluyle, lavantacılıkta ve sinir ağrılarını dindirici olarak eczacılıkta kullanılan bir sıvı elde edilir. İri kozalaklı servi (*Cupressus macrocarpa*) çabuk büyür. Diğer türleri: *C. sempervirens, C. pyramidalis* v.b.

◆ **Servistan** blş. i. *Esk.* Servilik.

◆ **Servilik** veya **selvilik** i. Servinin çok bulunduğu yer: *Deredeki mezarlıkların serviliklerine gizlenen eski bülbül yuvaları meşhurdu* (A. Ş. Hisar). [LM]

SERVİEN (Abel), **Sablè** ve **Boisdauphin** markisi, fransız siyaset adamı (Grenoble 1593-Meudon 1659). Guyenne valisi oldu (1627), sonra İtalya ordusunda görev aldı, Bordeaux parlamentosuna birinci başkan tayin edildi ama aslında savaş bakanı olarak çalıştı (1630-1636). Savoie'ya Cherasco antlaşmasını hazırlamak için gönderildi (1631), sonra Richelieu ile çatıştı, istifa etti ve yerine Sublet des Noyers getirildi (1636). Longueville dükü ve Avaux kontu ile Münster kongresine yetkili temsilci olarak gitti (1643), Vestfalya barışını hazırladı. (L)

SERVİGİLLER çoğl. i. Bot. Yaprakları çepeçevre veya karşılıklı çapraz dizili, çiçekleri bir veya iki evcikli olan kozalaklı ağaç veya ağaççıklar familyası; başlıca cinsleri: *servi, ardıç, mazı* v.b. (M)

SERVİKARTROZ i. (fr. *servicarthrose*). Patol. Boyun eklemleri artrozu.

— ANSİKL. *Servikartroz* sinirlerin omurlara yakınlığı sebebiyle çeşitli sinir ağrılarına sebep olur; boyundan geçen sinirler bu hastalık yüzünden baskı altında kalabilir, gereksiz yere uyarılabilir: servikartrozun sebep olduğu başlıca rahatsızlıklar boyun kol ağrıları (boyun sinir ağının sıkışması) ve baş dönmeleridir (iç kulak dolambacında kan dolaşımını ayarlayan sempatik sinirlerin sıkışması). [L]

SERVİK(O)—, lat. *servico*, anatomide boyun kısmını ifade için kullanılan önek. (L)

SERVİLİUS CAEPİO (Quintus), romalı siyaset adamı (öl. İzmir M.Ö. I. yy.). 110'da praetor, 106'da konsül, 105'te prokonsül oldu. Kimmer istilâsı sırasında Galya'ya gönderildi; Toulouse tapınaklarını yağma etti ve barbarlar karşısında yenilgiye uğradı (105). Kutsal yerlere saygısızlığından ötürü halk tarafından mahkûm edildi. (L)

SERVİLİUS GEMİNUS (Cnaeus), romalı konsül (M.Ö. 217). Trasimenus gölünde Kartacalılar tarafından yenilgiye uğratılan arkadaşı Flaminius'un yardımına yetişemedi, ama bir filonun başına geçerek Afrika kıyılarına gitti ve Kartacalıları sıkıştırdı. Canae savaşında öldü (216). [L]

SERVİLİUS GLAUCİA (Caius), romalı tribunus (öl. M.Ö. 100). Pleb tribunusuydu, *lex Servilia Repetundarum* (M.Ö. 108) adlı kanunu kabul ettirdi; bu kanuna göre, jüriden senatörler çıkarılarak sadece şövalyeler bırakılıyor, böylece yargı usulüne ve *quaestiones*'lerin düzenlenmesine yenilik getiriliyordu. Apuleius Saturninus'un senato aristokrasisine karşı giriştiği mücadeleye katıldı ve bir ayaklanmada Saturninus ile birlikte öldürüldü. (L)

SERVİLİUS VATİA (Publius), **İsauricus** denir, M.Ö. 79'da konsül oldu (öl. M.Ö. 44). Kilikya korsanlarına karşı savaştı ve onların şehirlerinden çoğunu ele geçirdi (78-77). 75'te İsauria'lılara saldırdı (lakabı buradan gelir). Senato partisi liderlerindendi. (L)

Servi mescidi veya **Selvili mescidi**, İstanbul'un Eyüp semtinde İzzetpaşa tekkesi yakınında mescit. Fatih Sultan Mehmed'in sadrazamı Mahmud Paşa tarafından yaptırıldı. Duvarları kâgir, çatısı ahşaptır. Bugün minarenin bir kısmı ayaktadır. Mescidin haziresinde Mahmud Paşanın sancaktarı Selvili Babanın mezarı vardır. (M)

SERVİNAZ blş. i. (fars. *serv* ve *nāz*'dan *serv-i nāz*). Dalları yana sarkan servi ağacı. || *Mec.* Sevgili: *Servinazım kim büyüttü böyle bî-perva seni* (Nedim). *Servinazım etmedin gülzara edna iltifat / Payına yüz sürmeğe cûyende cûlar var idi* (İzzet Molla). [M]

SERVİS i. (fr. *service*). Bir yönetimde, teşkilâtta veya iktisadî bir kuruluşta, bütünün bir parçasını teşkil eden iş, hizmet; bu işin yapıldığı yer ve burada görevli kimselerin tümü: *Telefon idaresinde, aboneler servisinde şefti galiba* (Y. Z. Ortaç). *Muhasebe servisi. Sağlık servisi.* || Müşteriye hizmet etmekle görevli birinin yaptığı iş ve bu işin yapılma tarzı veya biçimi: *Bu garsonun servisi iyi değil.* || *Servis kapısı*, otel v.b. yerlerle apartmanlarda hizmetçilerin veya dışarıdan öteberi getirip götürenlerin işlemesi için yapılmış olan ayrı kapı. || *Servis yapmak*, (sofrada) hizmet etmek: *Bize servis yapan garsona yaklaştım* (Ahmed Rasim). || *Self-servis*. Bk. SELFSERVİS.

— Dy. *Servisten çıkarma*, bir demiryolu arabasını, bir vagonu v.b. bakım veya tamir için servisten alıkoyma. || *İşletme, malzeme ve manevra, yol ve bina servisleri*, bir demiryolu şebekesinin ana teşkilâtlarından her biri.

— Denizc. *Servis botu*, demirli bir gemiyle kıyı arasında bağlantı sağlayan kürekli veya motorlu küçük deniz taşıtı. || *Servis motoru*, bir savaş limanının çeşitli kısımları arasında veya tersane ile demirli gemiler arasında işçileri toplu halde götürüp getiren küçük tekne. || *Servis sürati*, bir ticaret gemisinin seferlerini sürdürdüğü en ekonomik hız.

— Mutf. Yemek sofrasında yemek yenirken kısım kısım getirilen yiyecekle dolu tabakların tümü. (Her yemekte en az üç servis olur, her servisten sonra tabak ve çatallar değiştirilir.) || Yemekleri sofraya koyuş tarzı. (Fransız usulü serviste sıcak yemekler hariç öteki yemekler masaya simetrik olarak dizilir. Günümüzde hemen her yerde benimsenmiş olan rus usulü servislerde menüdeki yemekler belli bir sıraya göre sofraya getirilir.) || Yemekte, gerekli olan tabak, çatal, bıçak, kaşık, peçete v.b.

— Spor. Tenis, voleybol, pingpong gibi oyunlarda başlama vuruşu. || *Servis atan*, tenis, pingpong, voleybol v.b. oyunlarda servis atarak oyunu başlatan oyuncu.

— Tic. *Servis dahil formülü*, bazı otel ve lokantalarda uygulanan formül: müşteriye ilân edilen fiyata resim ve servis ücreti gibi zamların eklenmeyeceğini belirtir. (LM)

SERVİSİT i. (fr. *cervicite*). Jinekol. Dölyatağı boynu metriti.

— ANSİKL. *Servisit*'ler gelişme seyrine göre had veya müzmin diye iltihabın bulunduğu yere göre, *ekzoservisit* ve *endoservisit* diye ikiye ayrılır; dölyatağı boynunun görünen kısmında olanlara ekzoservisit, boyun kanalı bezlerinde olanlara endoservisit denir. En sık görülen sebebi, doğum sonrası veya düşük sonrası enfeksiyonlarıdır. Bu sebepten başka, gonokok v.b. mikropların sebep olduğu özgül hastalıklardan da servisit ileri gelebilir. (L)

SERVİUS HONORATUS, latin gramercisi. M.S. IV. yy. sonuna doğru Roma'da ders verdi. Birçok küçük gramer kitabı ve çok değerli bir *Vergilius Şerhi* yazdı. (L)

SERVİUS TULLİUS, altıncı Roma kralı (M.Ö. 578'de doğduğu kabul edilir-öl. 535). Efsaneye göre, Ocrisia adlı bir köle kadınla, krallık ocağını koruyan tanrının oğludur. Eski Tarquinius'un sarayında yetişti, onun kızıyle evlendi ve rahatça yerine geçti. Damadı Tarquinius Superbus tarafından öldürüldü. Tarquinius'lara düşman olan halk, hayırsever kralını unutmadı. Başka bir söylentiye göre de, Etrüsklerin MASTARNA adlı lideri olan Tullius, Roma'yı ele geçirdi; Romalıları, zenginliklerine göre centuria'lara (Servius anayasası) ayırdı; medenî kanunu koydu, *Jus* ile *Judicium*'u ayırarak hukuk usulünü değiştirdi, para bastırdı. Dianae ve Fortuna kültlerini Roma'ya soktu, şehrin etrafını geniş surlarla (Servius surları) çevirtti. Oysa bu reformların çoğu daha sonraki dönemlerde yapılmıştır. (L)

SERVİUS TULLİUS
Cabinet des Estampes, Paris

SERVO—, lat. *servus*, köle'den alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren önek. (L)

SERVODİREKSİYON i. (fr. *servodirection*). Bir otomobil direksiyonunun çalışmasını sağlayan servokumanda.

— ANSİKL. *Servodireksiyon* pnömatik veya hidrolik olabilir. Direksiyon simidiyle çalıştırılan direksiyon çubuğunun hareketi pnömatik veya hidrolik devreyi supaplar yardımıyle bir silindire bağlar. Bu silindirin pistonu, hareketin yönüne göre silindirin yüzeylerinden biri veya öbürü üzerine çarparak basınç kazanır ve bir üçgen çubuk sisteminin aracılığıyle direksiyon çubuk sistemini uygun yönde harekete geçirir. Sistem, direksiyondan istenen bütün nitelikleri sağlayacak şekilde işler; silindirin aldığı basınç, sürücünün direksiyon simidi üzerine uyguladığı kuvvete orantılıdır. Sistemde herhangi bir arıza olduğu zaman direksiyon normal bir direksiyon gibi çalışır. (L)

SERVOFREN i. (fr. *servofrein*). Frenlerin çalışmasını sağlayan servokumanda.

— ANSİKL. Çalışma ilkesi Louis Renault tarafından hazırlanan en basit *servofren*, çift diskli bir kavramadan meydana gelir; bu disklerden biri arabanın transmisyon organlarıyle birlikte döner, öbürü fren çubuk sistemine bağlıdır. Fren pedalına basıldığında, iki disk birbirine yaklaşarak sıkışır ve fren çubuk sistemini çeker. *Vakumlu servofren* ise, fren çubuk sistemine kumanda eden bir pistonun, bu pistonun bulunduğu silindir motorun emme borusuyle bağlantılı olduğu zaman silindir içinde gidip gelmesiyle çalışır. *Hava basınçlı servofren*, motor tarafından hareket verilmiş bir pompa ile beslenen bir haznedeki hava basıncından faydalanır. *Hidrolik servofren*'lerde fren pedalına basılarak boru donanımındaki sıvının basıncı serbest bırakılır; bu basınç, hidropnömatik depo ve regülatörle, motor tarafından çalıştırılacak bir pompadan gelen yüksek basınç devresiyle arttırılır. (L)

SERVOKUMANDA i. (fr. *servocommande*'dan). Bir bütünü çalıştırmak için gerekli gücü yükselterek otomatik şekilde sağlayan yardımcı mekanizma.

— ANSİKL. *Servokumanda*'lar, çoğu zaman insanın adale gücünün yetersiz kaldığı görevlerde onun yerini almak amacını güder. Bu cihazları çalıştırmak için gerekli enerji çeşitli şekillerde elde edilir: makinenin kendi hareketi; pnömatik kumanda için basınçlı hava; hidrolik kumanda için basınçlı yağ ve elektrik. (L)

SERVOLİNİ (Luigi), italyan ressamı, gravürcüsü ve sanat tenkitçisi (Livorno 1906). Toscana'lı sanatçı bir ailedendir (aile üyelerinden Giuseppe, XIX. yy. başında birçok Floransa kilisesini büyük fresklerle süslemişti). İtalya'da ağaç oymacılığını canlandırmağa uğraştı. Bir *Modern ve Çağdaş İtalyan Oymacılığı Lûgati* yazdı (1955). [L]

SERVOMEKANİZMA i. (fr. *servomécanisme*'den). Kendisine verilen talimatlar ve yerine getireceği görev arasında bir karşılaştırma yaparak, yalnız belirli bir etki programını uygulayan mekanizma.

Foto. LAROUSSE

— ANSİKL. *Servomekanizma*'ların görevi, bir niceliği sabit tutmak veya bu niceliği bir parametreye veya verilen bir programa göre ayarlamak, ya da hareketli bir organın konumunu başka bir organın konumuna göre boşlukta tespit etmektir. Otomatikleştirme teknikleriyle birlikte, servomekanizmalar sanayide çok önemli bir yer kazanmıştır.

Servomekanizmalar mekanik, elektromagnetik veya elektronik olabilir. Yakın zamanlarda bulunan elektronik servomekanizmaların tek ayırt edici yönü, yükselteçlerinin fiziksel niteliğidir. Elektronik yükselteçler, çok zayıf akımlar için büyük yükselme katsayıları verir. Elektronik servomekanizmalar, sürekli olarak, göz önüne alınan parametrenin değişimini hesaplar ve istenen zamanlarda gerekli düzeltmeleri yapar. Bir çeşit elektronik beyin olan bu mekanizmalar, makinelerin yönetim ve kontrolunda insanların yerini alabilir. (L)

SERYUM i. (mitolojik ad *Cérès*'den fr. *cérium*). Nadir topraklar grubundan maden.

— ANSİKL. *Seryum*, atom numarası 58, atom ağırlığı Ce=140,13 olan kimyasal elementtir. Nadir topraklar grubunun en bol bulunan madenidir. Oksidi 1814'te Berzelius tarafından keşfedildi. Maden, Muthmann tarafından elde edildi.

Seryum, demir görünüşünde, 6,7 yoğunluğunda, 815°C'ta ergiyen sert bir madendir. Havada kolayca oksitlenir ve suyu yavaş yavaş ayrıştırır; seyreltik asitlerde çözünür. Tabiatta, nadir topraklar grubunun öbür madenleriyle karışmış halde bulunur. Belli başlı cevherleri, birer seryum silikat olan gadolinit ve serit ile, özellikle bileşiminde az miktarda toryum bulunan bir seryum, lantan ve neodin fosfat olan monazit'tir.

Bu madenlerin birbirinden ayrılması uzun ve karışık bir işlemdir; saf seryum, klorürünün elektrolizinden elde edilir.

Seryum bileşikleri. Seryum, renksiz *seröz tuzları* ile sarı veya portakal renginde *serik tuzları* verir.

Seröz oksit Ce_2O_3, 1 700°C'ta ergiyen ve havada ısıtılınca oksitlenen açık sarı renkte bir tozdur; serik oksidin indirgenmesiyle elde edilir. Seröz oksit, seryumun üç değerli olduğu $CeCl_3$ klorür gibi seröz tuzlarının baz özelliği gösteren oksididir.

Serik oksit CeO_2, susuz haldeyken beyazdır, seröz tuzlarının kavrulmasından elde edilir; bu okside, seryumun dört değerli olduğu $Ce(SO_4)_2$ sülfat gibi serik tuzları tekabül eder.

Uygulamaları. Auer beklerinin akkor gömleklerinde, içine, ışığın parlaklığını arttıran yüzde 1 ile 2 oranında serik oksit katılmış torin vardır. Serik sülfat fotoğrafçılıkta kullanılır. Başlıca demir ve seryumdan (*ferroseryum*) meydana gelen bir alaşım çakmaktaşlarının yapımında işe yarar. (L)

SERYUMLU sıf. (*seryum*'dan *seryum-lu*). Bileşiminde seryum bulunan. || *Seryumlu topraklar*, lantan, seryum, praseodim, neodim, illinyum, samaryum ve bunların oksitlerini kapsayan maden grubu. (L)

SERZEDE sıf. (fars. *ser*, baş ve *-zede*'den *ser-zede*). *Esk*. Baş göstermiş, uç vermiş, meydana çıkmış. || Başına vurulmuş, azarlanmış. || *Serzede-i zuhur olmak*, ansızın ortaya çıkıvermek. (M)

SERZENİŞ i. (fars. *ser*, baş ve *zeniş*, vuruş'tan *ser-zeniş*). Başa kakma, azarlama, sitem etme, takaza: *Kendisine annesine acımadığından bahisle serzenişler ettim... Dinledi, dinledi ağladı!..* (Ahmed Rasim). *Ağa efendinin bu zarif serzenişini cevapsız bırakmak haksızlık olurdu* (B. Felek). *Zavallı sevgilim! Ne kadar bozulmuşsun tarzında bir serzeniş işitecekti* (H. Z. Uşaklıgil). || *Esk*. *Serzeniş-i ruzgâr*, başa gelen kötü hal, kaderin cilvesi.

— DEY. *Serzenişte bulunmak*, sitem etmek, yakınmak.

◆ **Serzenişkâr** blş. sıf. *Esk*. Başa kakan, azarlayan, takaza eden, sitem eden: *Ah, o dallardaki fütur-i derun. / Onların tavr-ı serzenişkârı, / Onların maderane ekdarı* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Serzenişkârane** zf. *Esk*. Başa kakar şekilde, sitemli bir tarzda. (M)

SES i. Akustik bir dalganın doğurduğu işitme duyumu. (Bk. ANSİKL. *Akust. bölümü*): *Birdenbire yan sokaklardan keskin bir otomobil sesi geldi* (A. H. Tanpınar). || Ciğerlerden gelen ve gırtlaktan geçen havanın meydana getirdiği titreşim dalgası: *O gün o kadar bağırdım ki, sesim kısıldı, hastalandım* (Orhan Kemal). *Kuş, kedi sesi*. || Özellikle güzel ve etkileyici ses çıkarma yetisi, güzel ses: *Sendeki ses kimde var?* (H. E. Adıvar). || *Teşm. yol*. Bir işitme duyumu meydana getirebilen akustik titreşim. || *Mec*. Özellikle, bir konu üstünde aynı fikre sahip olan bir topluluğun duygu ve düşüncesi: *Halkın sesi. Türk köylüsünün sesi*. || İç çağrı: *Sanki gelmiş de dile, / Nedametin sesiyle* (C. S. Tarancı). *Aklın sesi. Vicdanın sesi*. || *Ses etmek*, seslenmek. || *Tatlı ses*, kulağa hoş gelen ses. || *Yumuşak ses*, tatlı ve hafif ses.

— ÇEŞ. DEY. *Ses çıkarmamak* (veya *etmemek*), herhangi bir şeyi hoş görerek birine o şeyden ötürü söz söylememek: *Hani bildik yerlere gitse ses etmem* (B. Felek). *Elbisesini kirletmiş ama annesi ses çıkarmadı*. || *Ses* (veya *ses seda*) *çıkmamak*, haber gelmemek, haber alınamamak: *Taa kışa kadar hiçbir yerden ses çıkmadı, yalnız kışın bazı vakalar, kendisiyle uğraşanlar bulunduğunu ona anlattı* (Sabahattin Ali). *Baş vurduğu kimselerden hiç ses seda çıkmadı*. || *Ses kesilmek*, [ses için] işitilmez olmak, artık ses duyulmamak. || *Ses yok!*, gürültü eden kimselere karşı «gürültüyü kesin, ses yapmayın» anlamında kullanılan uyarma sözü. || *Ses seda yok*, «hiç haber gelmedi» anlamında kullanılır: *İstanbul'a yazarım. Ses seda yok! Mektuplar gidiyor mu, onu da bilmem* (M. Ş. Esendal). || *Ses vermek* (*vermemek*), bir çağrıya cevap vermek (vermemek): *Her biri bir türlü feryada / Güller sada verir bağlar ses verir* (Âşık Veysel). || *Sesi* (veya *sesi soluğu*) *çıkmamak*, bir şey konuşulurken konuşmaya hiç katılmamak, susmak. || (*Birinin*) *Sesi kesilmek*, söylerken birden susmak, artık konuşmaz olmak. || *Sesini çıkarmamak*, bir konu üstündeki düşüncelerini saklamak, başkasına söylememek: *O güne kadar çocuğumuz olmamıştı. O da sesini çıkarmıyordu* (M. Ş. Esendal). *Yusuf sesini çıkarmadı. Artık hiçbir şey ona yapılamayacak gibi görünmüyordu* (Sabahattin Ali). || *Sesini kesmek*, konuşmaktayken susmak. || *Sesini kısmak*, sesini alçaltmak.

— Akışkanlar mekan. *Ses hızı*. Bk. ANSİKL.

— Akust. *Ses dalgaları*, ses titreşimlerinin etkisiyle cisimlerde meydana gelen dalgalar. || *Ses şiddeti*, işitme duyumunun, sesin akustik basıncına bağlı olan niteliği. || *Ses titreşimleri*, ses veren cisimlerin titremesiyle meydana gelen ve çevredeki havaya iletilen titreşimler. || *Bileşik ses*, saf olmayan ses. || *Bileşim sesi*, farklı frekanslarda iki veya daha çok ses dalgasının girişiminden doğan ses. || *Değişken ses*, frekansı, ortalama bir değer çevresinde sürekli ve periyodik olarak değişen ses. || *Karışık ses*, tonal veya müzikal özelliği olmayan bileşik ses. || *Kulakiçi ses*, kulaktaki iletim organlarının çalışmasından doğan ve dış uyartıya bağlı olan katma ses. || *Saf ses*, sinüsoidal bir titreşimden doğan ses. || *Sönümsüz ses, müzikal ses*, periyodik bir titreşimden (elektrikle sönümsüz hale getirilen diyapozon) doğan ses. || *Sübjektif ses*, sinir sisteminin veya içkulak salyangozunun duyum elemanlarından doğan ve dış uyartıya bağlı olan katma ses.

— Anat. *Ses kirişleri* (veya *şeritleri*), ikisi sağda, ikisi solda olmak üzere gırtlağın içinde bulunan ve havanın geçmesiyle titreşerek, ses çıkarmayı sağlayan dört kıvrım (*ses telleri* de denir).

— Deneysel psikol. *Ses gürlüğü*. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Ses yükseltici*. Bk. MEGAFON. || *Sesle selâmlamak*, gemi personelinin küpeşteye dizilerek başka bir gemi veya deniz aracıyle geçen bir devlet ilerigelenini veya misafiri SAĞOL diye bağırarak selâmlaması. (Yabancı deniz kuvvetlerinde HURRA diye bağırılır.)

— Elektroakust. *Ses alma*, elektroakustik bir zincir ve bir mikrofon yardımıyle bir müzik parçasını iletmek için yapılan işlemlerin bütünü. (Bk. ANSİKL.) || *Ses izi*, bir ses işaretinin kaydından sonra bir kayıt pisti üzerinde meydana gelen iz. || *İki taraflı ses izi*, saydamsız bölgesinin iki yanında, kayıt edilen işareti gösteren dalgalanmalar bulunan değişken genlikli ses izi. (Bk. *Optik* KAYIT.) || *Sunî ses*, tayf bileşimi ortalama insan sesinin tayfına tekabül eden bileşik ses.

— Fizyol. Bk. ANSİKL. || *Ses değişimi*, erginlik çağında sesin perdesinde, yüksekliğinde ve kuvvetinde meydana gelen değişiklik. (Ses değişimi, kızlarda [14 yaş] erkeklerden [15 yaş] daha erken başlar, cinsel hormonların etkisi altında gırtlakta ortaya çıkan değişikliklere bağlıdır. Ses daha kalınlaşır ve bazen bir oktav alta iner.) || *Ses oluşumu*, canlı yaratıkların ses çıkarması insanda, ses ve konuşma; hayvanda bağırma. (Bk. ANSİKL.) || *İnce ses*, titreşim sayısı çok olan ses. || *Kalın ses*, titreşim sayısı az olan ses.

— Fonet. Kulağın duyabildiği titreşim. (Türkçede 29 ses vardır. Bunların 8 tanesi, ses yolunda hiç bir engele uğramadan, boğumlanmadan çıktığı için *ünlü** adını alır: *a, e, ı, i, o, ö, u, ü*. Geri kalan 21 tanesi ise ses yolunda az çok boğumlanarak çıktığı için *ünsüz* adını alır: *b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z*.) || *Ses ayrışımı*, bileşik sayılan bir sesin sonra başka seslere ayrışması. (Ana Türkçedeki *ng* sesi sonradan diğer türk lehçelerinde *n̄, n; g, ġ, v, y* seslerine ayrıştı. Yine Ana Türkçedeki *ny* sesi sonradan diğer türk lehçelerinde *n* ve *y* seslerine ayrıştı.) || *Ses boşluğu*, birbiri ardı sıra telaffuz edilen iki ünsüzün karşılaşması. (Eskilerde, arıtmacıların nesir türünde kaçındıkları ses boşluğu Latinlerde şiirde yasaklandı, ama yunan şiirinde yaygın olarak kullanıldı.) || *Ses değiştirme*. Bk. METAFONİ. || *Ses düşmesi*. Bk. DÜŞME. || *Ses ikizleşmesi*, bazı kelimelerde aynı iki ünlü veya ünsüzün birarada bulunması. (Türkçede genel olarak aynı cinsten iki ünlü veya ünsüzün yan yana geldiği görülmez. Bununla birlikte bazı türk lehçelerinde ve özellikle anadolu ağızlarında ses ikizleşmesi görülür: *tokkuz* [dokuz], *yaşşa* [yaşa] v.d.) || *Ses kakışımı*, kulakta hoş bir etki bırakmayan hece veya kelimelerin birarada bulunması hali. || *Ses kirişleri*, gırtlakta sesi oluşturan kas kıvrımları. || *Ses türemesi*, bir kelimenin aslında bulunmayan bir ünlü veya ünsüzün sonradan ortaya çıkması: *tren* > *tiren*, *fikr* > *fikir*, *urmak* > *vurmak* v.d. || *Ses uyumu*. Bk. UYUM.

— Havc. *Ses duvarı*. Bk. ANSİKL. *Akışkanlar mekan bölümü* ve DUVAR. || *Ses gongu*, bir uçağın hızı ses hızını aştığı zaman meydana gelen şaklama sesi.

— Mekan. *Ses deneyi*, bir parçadaki herhangi bir çatlağı veya iki madenî parça arasındaki yapışma eksikliğini meydana çıkarmak için bir çekiç yardımıyle yapılan deney: *Top mermisi çemberlerinin ses deneyi*.

— Müz. Çoksesli bir bestede her icracıya teslim edilen parti. (Bk. ANSİKL.) || *Ses alanı*, belirli bir insan veya çalgı sesi için müzik merdivenindeki en uygun seslerin tümü. *Teşm. yol*. Bir parçada en sık tekrarlanan ve parçanın bir çeşit ses alanı ortalamasını meydana getiren seslerin tümü. || *Ses çıkarma*, ağızdan çıkarılan sesleri en iyi şekilde duyurma sanatı. (Ses çıkarmanın gerçek olarak oluşması için başta iki şart gereklidir: soluk desteği ve tını. Solunum bu şartların en önemlisidir; burun deliklerinden nefes almak, diyafram üzerinde bir dayanak noktası bulmakla, kimi zaman ses doğuştan iyi ötümlü olabilirse de, büyük bir salonda çıkarılan sesin tabiî rezonatörlerle şiddetlendirilmesi gerekir.) || *Ses vermek*, ilk notaları söylemek ve böylelikle öteki şarkıcılara tonu belirtmek. || *İnsan sesi*, orgun dilli takımborusu; gövdeleri çok kısaltılmış olan bu borular eski regalden gelişmedir, tremolo veya titrekle eşlik edilebilir. || *Müzik sesi*. Bk. ANSİKL. || *Selest sesler*, orgun dip takımboruları; her nota için iki gamba borusundan ses çıkar, bu seslerin akordu hafifçe bozuk olduğu için bir titreklik veya bir vibrato elde edilir.

— Nörol. *Ses yuvarlanması*, kelimelerin hızlı, karışık ve aralıksız söylenmesi şeklinde telaffuz bozukluğu. (Genellikle bir

kelimenin son hecesi, arkadan gelen kelimenin ilk hecesine karışır.)

— Patol. *Ses kısıklığı*, perdesi, makamı ve yüksekliği değişip bozulan sesin durumu. (Bir gırtlak hastalığına bağlıdır.) [Bk. ANSİKL.] || *Ses yitimi*, üşütme, sinir bozukluğu v.b. sebeplerle ses tellerinin işleyememesi yüzünden sesin kısılması veya tamamen yok olması. Bk. AFONİ.

— Psikiyatr. *Ses ahenginin bozulması*, bazı afazilerde (dil bozukluklarında) görüldüğü gibi, sesin perdesinde ve ritminde meydana gelen bozulma, değişme ve başkalaşma.

— Sanay. *Ses tesisatı*, sesleri çok daha geniş bir alana yaymak amacıyle, bir ses kaynağının ses verme gücünü arttırmak için kullanılan elektronik yükselteç ve hoparlörlerin tümü. Bk. ANSİKL.

— Sil. *Ses ölçme* veya *sesle mevzi tayini*. Bk. TAYİN. || *Sesle kestirmeli atış*, uçaksavar topçusunda geceleyin kullanılan atış usulü; bu usulde, görünmeyen bir uçağa ait atış esasları, o uçağın motor gürültüsünü dinleyerek tayin edilir. Bk. SİTOMETRE ve UÇAKSAVAR.

— Sine. *Ses kuşağı*, bir filim şeridinde, seslerin kaydedilmesine ve yeniden üretilmesine ayrılmış kısım. || *Ses montajı*, ses kuşağında yapılan montaj. Ses kuşaklarının birleştirilmesi. || *Ses negatifi*, ses alıcısında kullanılan ve kimyasal işlem sonunda ses titreşimlerinin negatif görüntüsünü veren filim. || *Ses pozitifi*, ses titreşimlerinin pozitif görüntüsünü taşıyan kuşak. || *Ses takımı*, bir sesli filmin çevrilişinde görüntülerle ilgili sesleri almakla görevli topluluk. || *Ses yolu*, bir ses kuşağında yer alan ve ses titreşimlerinin görüntülerini taşıyan bir veya birkaç daracık yol.

— Teknol. *Ses deliği*, bir makinenin kaportası üzerinde açılan delikler. || *Ses geçirmez*, vurma veya sürtmeyle hiç bir ses çıkarmayan. Sesleri bir yerden başka bir yere çok az ileten: *Ses geçirmez döşeme*.

— Tıp. Bk. ANSİKL.

— Vet. Bk. ANSİKL.

— Zool. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Akışkanlar mekan. *Ses hızı*, titreşimlerin havada yayılma hızı olduğuna göre, büyük hızların aerodinamiğinde özel bir rol oynar. Sesaltı hızlardan sesüstü hızlara geçildiğinde, akıntıların özelliklerinde duraklamalar veya hiç değilse çok süratli değişiklikler görülür. Özellikle, ilerlemeye karşı direnç büyük bir hızla artar ve *ses duvarı* denilen engeli meydana getirir.

Bir uçağın hızı ses hızının altında olduğu zaman, meydana gelen dalgalar uçağın önünde ilerler ve taşıtı tedirgin etmez. Fakat, uçak ses hızına ulaşınca dalgalar uçağın yüzeyinde toplanır ve çarpma dalga*ları meydana getirir. Bu dalgaların her iki yanında kuvvetli basınç farkları olduğundan, uçağın çatısında, titreşimler doğurabilecek büyük zorlamalar ortaya çıkar. Hava akım çizgileri artık profiller boyunca büyük bir akışkanlıkla akmaz, buna karşılık sürtünme kuvveti birdenbire on katına kadar çıkar. Uçak ses hızını iyice aştıktan sonra, çarpma dalgaları, uçağın burnunu tepe kabul eden ve bütün taşıtı içine alan bir koni meydana getirir. O anda, ses duvarını aşana kadar karşılaşılan bütün olaylar kaybolur ve uçuş yeniden normale döner; ancak uçak profilinin, bu hızlar için aranan biçimde olması gerekir: hücum kenarı bıçak laması şeklinde uçağın burnu sivri uç biçiminde v.b.

Ses hızına ulaşılınca ortaya çıkan olayların başladığı hızlara «sesyakını» denir: bunlar, 0,8 ile 1,2 arasındaki Mach* sayılarına, yani 15°C'ta (bu sıcaklıkta sesin hızı 341,1 m/sn kabul dilir) 980 ile 1 470 km/saat arasındaki hızlara tekabül eder.

— Akust. *Ses*, işitme organının verdiği duyumdur. Bir cismin ancak titreştiği zaman ses verebileceği deneylerle kolayca anlaşılabilir. Bu titreşimler hava yardımıyle kulakzarına iletilir; zar da o anda titreşerek, titreşimlerini kulak kemikçiklerine, oradan da işitme sinirlerinin dallanarak son bulduğu içkulağa ulaştırır. Ses yalnız havada değil, genel olarak bütün maddesel ortamlarda (katı, sıvı veya gaz) iletilir; fakat boşlukta yayılmaz. Sesin yayılma hızı ortama bağlıdır: 0°C havada hız 331 m/sn'dir (Paris Bilimler akademisinin 1822'de, Regnault'nun 1864'te yaptıkları ölçmeler); normal sıcaklıklarda hız, 1°C'lık bir sıcaklık artışı için aşağı yukarı 0,6 m/sn kadar artar. Öbür gazlarda sesin yayılma hızı aynı büyüklük seviyesindendir (bir kaç yüz m/sn). Bu hız, sıvılarda daima km/sn cinsindendir: 8°C sıcaklıktaki suda 1 435 m/sn (1829'da Colladon ve Sturm'un ölçüleri). Katılarda sesin hızı birkaç km/sn'dir (çelikte 5 km/sn). Sesler üç özelliğe dayanarak birbirlerinden ayırt edilir.

1. *yükseklik*, pes bir sesi tiz bir sesten ayırt etmemizi sağlayan niteliktir. Bir sesin yüksekliği, ses kaynağının titreşimlerinin *frekansı*'na bağlıdır. Tiz sesler yüksek frekanslı titreşim hareketlerinden, pes sesler alçak frekanslı titreşim hareketlerinden doğar. Bununla birlikte kulak ancak frekansları saniyede 20 ile 20 000 titreşim arasında olan, yani 10 oktavlık sesleri duyabilir. Piyano 7 oktavlık ses verir (saniyede 27 ile 3 480 titreşim);

2. *şiddet*, kuvvetli bir sesi zayıf bir sesten ayırt etmemizi sağlayan niteliktir. Bir sesin şiddeti, ses titreşimlerinin genliğine bağlıdır. Bununla birlikte bu genlik çok küçük olursa, kulak sesi duyamaz. Kulağın duyabileceği sesin minimum genliğine «işitme eşiği» denir. Bunun tam tersine, ses titreşimlerinin genliği büyük ölçüde arttırılırsa, işitme ağrı verecek hale gelir. Kulağın dayanabileceği maksimum şiddete «ağrı eşiği» denir;

3. *tını*, farklı iki müzik âletinin çıkardığı iki sesi ayırt etmemizi sağlayan niteliktir. Ses, terimin akustik anlamıyle «müzikal» ise, yani periyodik bir titreşim hareketinden doğmuşsa, sesin basit harmonik seslerin üst üste binmesi şeklinde düşünülebileceği ispatlanır. Böyle bir sesin tınısı, kendisini meydana getiren çeşitli basit seslerin bağıl şiddetlerine bağlıdır.

— Deneysel psikol. Stevens, 1936'da, sesli uyartılardan doğrudan doğruya türeyen niceliksel değerlendirmelere dayanan bir *ses gürlüğü* ölçeği meydana getirmişti. Gerçekten, Stevens, uyartının şiddeti 10 desibel arttığı takdirde, saf bir sesteki gürlüğün iki katı olarak algılandığını tespit etmişti. Nitekim Stevens, uyartı ile ses duyumu arasında, şöyle formülleştirdiği bir çizgisel ilişki ileri sürdü: $L = 0{,}062\ 5\ I^{0{,}301}$. Burada, L harfi (ingilizcede loudness'dan) ses gürlüğünü, I da ses uyartısının şiddetini gösterir.

— Elektroakust. *Ses alma*. Mikrofondan hoparlöre kadar uzanan elektroakustik zincirler, müzik parçasının yer aldığı çok geniş ses alanının seviye (dinamik) veya yükseklik (geçen şerit) farklarını iletecek güçte değildir. Bu yüzden, iletilen etkin yüksekliklerin gamını veya seviye kontraslarını, dinleyici tarafından işitilmeyecek şekilde, mikrofondan sonra yavaş yavaş azaltmak gerekir. Bu da, potansiyometrelerin ve çok tiz veya çok pes frekansları tedricen yok eden filtrelerin kullanılmasını zorunlu kılar. Üstelik mikrofon da, müzik seslerini dinleyici gibi uzaklığa göre ayırt-ederek değerlendiremez: yani orkestranın derinliğini vermez; sonuç olarak, sesi alan kişi bu meseleyi çözmek için, mikrofonun orkestraya göre konacağı yeri incelemek ve her müzik âleti grubu için ayrı mikrofon kullanmak zorundadır; böylece farklı mikrofonlardan gelen değişik işaretler geri kalan akustik zincire ve dinleyiciye iletilmeden önce, müziğin partisyonuna uygun oranlarda karıştırılır.

— Fizyol. Normal insan sesi belli bir basınç altında akciğerlerden gelen havanın, ses tellerinin titreşmesine uyarak art arda kesik kesik çıkmasıyle meydana gelir. Ses telleri «gırtlak dili» denen bir aralığın içinde yatay olarak dizilmiş kas kıvrıntılarıdır. Ses telleri bir müzik âletinin dili gibi titremez; sesin çıkmasında en önemli rol gırtlağı devindiren sinire (dönüşlü sinir) aittir. Meselâ, bu sinir bir ut sesi çıkarmayı isteyen bir kişinin ses kirişlerine saniyede 259 darbeli bir akım gönderir ve bunların saniyede 259 defa kasılmasını sağlar, böylelikle gırtlak dili arasından 259 defa hava geçer ve ağız-yutak boşluğunda basınç yükselmiş olur. Soluk verici kasların kasılmasıyle beslenen (özellikle karın çeperi kasları) bu gırtlak dili altı basınç, normal konuşmada 10 sm, bir salonda söylenen şarkıda 30 sm, nutuk söylerken 50 sm, tiyatro şarkılarında ise 150 sm su basıncına kadar yükselir. Demek ki ses tellerinin titreşimi saf bir kas-sinir eylemidir ve beyinden çıkan devindirici bir akımla idare edilir. Bu kanun 1950'de Raoul Husson tarafından ortaya atılan «ses kirişlerinin beyinden titreştirilmesi» kanunudur. Yutak, ağız, burun - yutak havanın gırtlaktan geçerken çıkardığı sesi kuvvetlendirir ve sese özel perdesini verir; buna göre ses, ***göğüs sesi*** (kalın perdelerde) veya ***kafa sesi*** (ince perdelerde) adını alır. ***Tiz ses*** sunî olarak çıkarılır; ***donuk ses***, başlıca titreşim niteliklerini kaybetmiş sestir. Tabiî olan, yani perdeleri yerinde çıkan bir sesin sanat eğitimi sesin dinlendirilmesi (solunum çalışmaları), çeviklik, diksiyon, yorumlama çalışmalarını kapsar. Sesler perdelerine göre: bas, bariton, kontralto, soprano, tenor gibi sınıflara ayrılır.

● *Ses oluşumu* için: 1. bir enerji kaynağı; 2. titreşim yapabilen bir organ; 3. bir rezonans boşluğu; 4. ses oluşumunu ve bununla ilgili organların senkronizasyonunu sağlayan bir sinir sistemi gereklidir. *Enerji kaynağı*, soluk verme sırasında, basınç altında dışarı atılan havadır. Basınç, ciğerlerin esnekliği ve solunum kaslarının kasılmasıyle sağlanır. Bk. SOLUNUM.

Titreşim yapan organ, ses tellerinden ibarettir. Ses telleri gırtlakta bulunan bir çift ince kastır; bunların bir ucu sabittir, öbür ucu ibriksi kıkırdakların (aritenoitler) içine girer. Sessizlik halinde, ibriksi kıkırdaklar dışa doğru çekilerek solunum için gırtlak dilini açık bırakır. Soluk verirken meydana gelen ses oluşumu sırasında, ibriksi kıkırdaklar ses tellerini birbirine yaklaştırarak gırtlak dilini tıkar; bu durumda, hava, basınç altında, bu tellerin arasından geçerek titreşim yapan (gırtlak sesi); sonra bu ses üstteki hava tabakasına intikal eder. Gırtlak sesi, sesli harfler için tek titreşim kaynağıdır. Dil ve dudaklar ise yardımcı titreşim organlarıdır; dil damağa veya dişlere dayanarak, dudaklar birbirine değerek sessiz harflerin oluşmasında rol oynar, fısıldama ve ıslık sesini de bunlar sağlar. *Rezonans boşlukları*, sabit (burun boşlukları ve sinüsler) ve hareketli boşluklardan (ağız ve yutak) ibarettir. Bunlar armonikleri hafifleterek veya kuvvetlendirerek sesleri değiştirir; sesin başlangıcında veya sonunda az veya çok sert çıkmasında etkili olarak insan sesinin boğumlanmasına özgü iniş çıkışlı ara sesleri oluşturur.

Ses oluşumunu sağlayan *sinir sistemi*'nin merkezi soğaniliktedir; bu merkez, solunum gırtlak ve ağız-yutak sinirleri aracılığıyle solunum, gırtlak ve ağız-yutak kaslarının çalışmasını düzenler. Soğanilikteki bu merkez, otomatik hareketleri ayarlayan beyin boz çekirdeklerinin denetimi altındadır; insanın konuşması, Sylvius yarığının iki yanında, beyin kabuğunda bulunan konuşma merkezinin soğanilikteki merkeze emir vermesiyle mümkün olur. Çıkan seslerin fizik özellikleri değişik oranda bütün bu unsurlara bağlıdır.

Seslerin yeğinliği (genlik), göğüs kafesinin yaptığı basınca ve ses tellerinin buna karşı gösterebileceği dirence bağlıdır. *Seslerin yüksekliği* (frekans), ses tellerinin boyutlarına ve gerilimine, rezonans boşluklarının büyüklüğüne bağlıdır. Çocuk ve kadınlarda ses telleri ve rezonans boşlukları küçük olduğu için sesler ince çıkar; ses telleri ve rezonans boşlukları gelişmiş olan yetişkin bir erkekte ise ses kalın olur. Bir kimsede rezonans boşlukları çıkarılmak istenen sese göre ayarlanır; kalın ses çıkarılacaksa, gırtlak ve yutak aşağı iner, boşluklar büyür; ince ses çıkarılacaksa, aksine, gırtlak-yutak sistemi yukarı kalkar. Ses perdesi, herhangi bir insanda iki oktav, sesini geliştirmiş kimselerde ve şarkıcılarda ise iki oktavdan fazla olabilir. En kalından en inceye doğru, ses perdeleri şöyle sıralanır: *bas, bariton, tenor, kontralto, mezzo-soprano, soprano*.

Çeşitli armoniklerin karışımı olan sesin tınısı her şeyden önce gırtlak sesine, yani ses tellerine (larenjit ve ses değişimi, sesin kalınlaşıp kısılmasına sebep olur); ikincil

olarak da ağız, gırtlak ve burun boşluğu gibi rezonans boşluklarına bağlıdır (burun tıkalı olursa, ses burundan çıkar). *Ses modülasyonu,* seslerin yeğinliğinin, yüksekliğinin veya tınısının tedricî çeşitlemesidir. Boğumlamanın karakteristiği, ses perdesine sert ara çeşitlemelerinin katılmasıdır.

— Müz. XIII. ve XIV. yy.larda *discantus,* fransızca *deşan,* almanca *diskant* terimi üstte bulunan partiyi belirtir, *duplum, triplum, guadruplum, motetus, tenor* ise öteki partileri belirtirdi. Rönesansta sesler *cantus* veya *superus altus, kontraltus, tenor, bassus* ve daha sonra (XVII. ve XVIII. yy. larda) fransız müziğinde, *dessus* (1. ve 2.), *yüksek kontra, tay* (taille), *konkordan* veya *bariton, bas-tay, bas-kontra* olarak ayrılmıştı. Ortaçağ ve Rönesansta her parti gerçek ve bağımsızdı; *kontrapunto* seslerin yürüyüşünü düzenlerdi, sonraki yüzyıllarda, klavye müziğinde serbest üslûp gelişince ve daha sonraları orkestra müziğinde gerçek partiler, armoni kanunlarını izler oldu.

● *Müzik sesi* ile gürültü arasındaki fark, düzenli oluşlarından ötürü müzik sesini meydana getiren titreşimlerin yükseklik derecelerinin ölçülebilmesidir. Sesin tanımlanmasını yüksekliği, süresi, gürlük derecesi, tınısı (esas sesle yan seslerin bileşimi) sağlar. Yan sesleri bakımından fakir sese «arı» veya «basit» ses denir, aksi halde ses «zengin» veya «renkli» adını alır. Genellikle bir sesin tümüne maledilen yükseklik aslında o sesin temel (fondamantal) sesine aittir; fakat kimi zaman esas ses bir «imtiyazlı armonik» olabilir, bazı çanların çıkardığı seslerde olduğu gibi, bakırlar veya bazı telli çalgılar, temel sesi değil de icracı tarafından seçilen bir armonik sesi «çıkarma» yeteneğine sahiptir. Sathî değişikliklerle bir çalgının tınısı başkalaştırılabilir; telli çalgılara ve bazı üfleme çalgılara takılan kısmaçlar buna örnektir: konocular çalgılarının kalak kısmına yumruk tıkamak suretiyle «boğuk» ses, elde ederler, oysa tabiî şekilde çıkarılan sesler «açık» seslerdir. İlkçağdan itibaren sesin titreşim özelliği sezilmeğe, ince seslere oranla kalın seslerin ağır titreştiği anlaşımağa başlanmıştı. Ne var ki bu doğru bilgilerin içine çok kaba yanlışlar da karıştı: Eflatun'un görüşüne göre, sesin duyulmasında karaciğerin rolü olduğu gibi, Pitagoras sesleri yükseklik orantılarını, titreşimli tellerin orantısıyle bağlayarak incelemiştir. Müzik akustiğinin gerçek kurucusu fransız Sauveur (1653-1716) olmuştur; Sauveur titreşimlerin kesin olarak sayılarını hesaplama yolunu bulan ve daha önce P. Mersenne (1588-1648) tarafından meydana çıkarılan armoni fenomenlerini ilk açıklayan adamdır. Osiyografın icadı sayesinde ses titreşimleri artık eğriler şeklinde kaydedilebilmekte hattâ bugün sesin «fotoğraf»ını çekmek bir yana, ses analizinin kopyası üzerinden aynı sesi sentetik olarak çıkarmak bile mümkündür.

— Patol. *Ses kısıklığı*'nda, ses teli esnekliğinin azalmasından ötürü ses boğulur, donuklaşır, perdesi değişir: bu yüzden ses keskin, boğuk veya kısık olur (odun sesi, bekri sesi, kaynana zırıltısı sesi). Ses kısıklığı daha fazlalaşırsa ses boğumlu olmaktan çıkar, soluma halini alır (geğirme sesi). Ses kısıklığına her çeşit gırtlak hastalığında rastlanır: had veya müzmin gırtlak iltihapları, gırtlak urları veya felçleri.

— Sanay. Her türlü *ses tesisatı,* belli başlı üç kısımdan meydana gelir: modülasyon kaynakları, yükselteçler ve hoparlörler. Modülasyon kaynağı olarak, doğrudan yayında bir veya birkaç mikrofon, kaydedilmiş seslerin yayınında ise bir pikap veya teyp kullanılır. Bu kaynakların bir veya birkaçından çıkan modülasyonun gerilimi, uygun bir şekilde yükseltilir. Yükseltecin çıkışında elde edilecek güç, salonun hacmine veya tesisatın kurulacağı alanın yüzölçümüne, bir de çevre yüzeylerin ses yutma gücüne bağlıdır. Küçük bir konferans salonuna on watt yeterken, bir otomobil yarış alanında kurulacak ses tesisatı için birkaç kilowatt gerekir.

— Tıp. Bazı organlar birtakım sesler çıkarır; bu seslerdeki değişiklikler patolojik bir durumun belirtisidir.

● *Kalp sesleri.* Dinlemede normal olarak kalpte iki ses duyulur. Bunlar birbirinden kısa bir sessizlikle (0,2 saniye) ayrılır. İki sesi daha uzun bir sessizlik (0,3 saniye) izler. Birinci ses toktur ve karıncıkların sistolünden gelir. İkincisi daha kısa ve berraktır; sigmoid kapakların kapanmasından gelir. Bu seslerde herhangi bir bozukluk (soluk sesi, çiftlenme) kalp atımındaki bir aksaklığa işarettir.

● *Solunum sesleri.* Akciğerde, nefes alma ve verme esnasında tatlı bir soluk sesi duyulur; nefes alma ile birlikte gelen mırıltı, akciğer hava peteklerinin şişmesinden ileri gelir (kesecik mırıltısı), fakat bronşarda veya akciğerde bir iltihap olduğu zaman hava yollarının sümük veya irinle dolması yüzünden ses hırıltı şeklini alır.

● *Damar sesleri.* Özellikle boyundaki damarlarda duyulan seslerdir; daralmış veya baskı altında olan damarlardan geçen kandan ileri gelir.

● *Kas sesleri.* Devamlı sarsıntılarla ortaya çıkan fizyolojik tetanosta kas, saniyede aşağı yukarı 30 veya 35 titreşimli bir ses çıkarır.

—Vet. Hayvanlarda sesin özellikleri, gırtlağın iç yapısına, yani ses tellerinin basit ve az çıkıntılı, gırtlak dili alt ve üst kısımlarının az engebeli oluşuna, burun boşluğu, burun deliği gibi rezonans boşluklarının düzenine bağlıdır; ağzın ve gırtlağın yapısı da seste önemli bir rol oynar.

Hayvan sesi türden türe o kadar değişir ki, bunu ifade için çeşitli kelimeler kullanılır: at kişner, kedi miyavlar, eşek anırır, domuz homurdanır, boğa böğürür, aslan kükrer. Hayvanlarda diatonik ıskala insanınkine göre çok dardır; bu, hayvanın ses aygıtının az gelişmiş olmasındandır.

Ses bazen, ses aygıtındaki lezyonlar yüzünden kısılır veya yok olur. Bazı hastalıklarda değişir ve özel bir perdeden çıkar; bu durum teşhis için önemli bir ipucu olabilir. Hayvanlarda sağır-dilsizlik çok seyrektir; ama köpekte çok görüldüğü olmuştur.

— Zool. Hayvan sesleri türlerine göre çeşitli kelimelerle ifade edilir:

ağustos böceği	cırlar
aslan	kükrer
at	kişner
ayı	bağırır, homurdanır
boğa	böğürür
bülbül	öter
çakal	ulur
deve	bozlar
eşek	anırır
fil	bağırır
güvercin	gurlar, kuğurur
hindi	glu glu eder
horoz	öter
inek	böğürür
karga	gaklar
kaz	tıslar, öter, bağırır
keçi	meler
kedi	miyavlar
keklik	öter
kırlangıç	cıvıldar, öter
koç	meler
koyun	meler
köpek	havlar, hırlar, ulur, ürür
kaplan	hırlar, kükrer
kurbağa	öter, vıraklar
kurt	ulur
leylek	lak lak eder, takırdar
manda	böğürür
öküz	böğürür
ördek	bağırır, vak vak eder
saksağan	öter
serçe	cıvıldar
sırtlan	ulur
sülün	öter, bağırır
tavuk	gıdaklar, gurk gurk eder
yılan	ıslık çalar.

Hayvan seslerinin incelenmesi kısa zamanda çok hızlı bir gelişme gösterdi. Bunun sebebi ses yazıcı âletlerin (ses alma makineleri), suda çıkarılan seslerin ve ses ötesi titreşimlerin yazımına elverişli yeni metotların bulunmasıdır. Ekolokasyon ve hayvanların dili hakkındaki bilgiler her gün artmakta, bu arada pratik uygulamalar ortaya çıkmaktadır: meselâ düşmanlarının çığlıkları makinelerle yayımlanarak kuş sürüleri meyve bahçelerinden ve havaalanlarından uzaklaştırılır. Hattâ bu tür kuşlar, kendileri gibi ses çıkaran kuşların sesleriyle de bazen uzaklaşır (martı sesi kargaları uzaklaştırır).

— *Otarinin araştırıcı sesi.* Denizde yaşayan bu memeli hayvan yankı yoluyle balık topluluklarının yerini anlamak için binde yirmi beş saniye süreli ultrason (5-13 kc/s) bir ses çıkarır. (LM)

SESALTI blş. sıf. Akışkanlar mekan. Hızı, ses hızından daha düşük olan. || Ses hızından daha düşük hızlarla ilgili olan. (Sesaltı hızlarda hareket eden bir cismin geçişiyle havada art arda meydana gelen dalgalanmalar, hareketli cismin önü sıra ilerler ve sabit bir gözlemciye hareketli cismin gelişmesinden önce ulaşır.) *Eşanl.* SUBSONİK. Bk. SES *hızı* ve SESÜSTÜ.

— Akust. Sesle aynı yapıda, fakat kulak tarafından algılanamayacak kadar düşük frekansta titreşim: *Sesaltı titreşimler, frekansı aşağı yukarı saniyede 20 titreşimden az olan titreşim hareketlerinden doğar.* (Sesaltı titreşimler, sinir merkezleri üstündeki gevşetici etkileri ve kas damarlarının geçirgenliğini arttırma özellikleri yüzünden tıpta kullanılır.) *Eşanl.* İNFRASON.

— Telekom. Hızı en fazla 60 baud olan bir telgraf âletinin yardımıyle, kablo ile iletilen bir telefon konuşması üzerine bir telgraf haberleşmesinin eklenmesini sağlayan bir telgraf sistemi için kullanılır. *Eşanl.* İNFRAAKUSTİK.

— ANSİKL. Telekom. *Sesaltı* telgraf sisteminde, hem telgraf akımlarını geçirip telefon akımlarını kesmek için alçak frekans filtreleri, hem de telefon akımlarını geçirip telgraf akımlarını kesmek için yüksek frekans filtreleri kullanılır. Bu sistemde taşıyıcı akımın frekansı, normal telefon konuşmalarında gerekli olan en yüksek frekanslardan (saniyede 3 000 devir) daha yüksektir. (L)

SESAMİA i. Kurtçuğu buğdaygillerin sapı içinde yaşayan gece kelebeği. (*Sesamia vuteria* mısırlara büyük zarar verir. Pulkanatlıların noctiudae familyasından.) [L]

SE SAN, Vietnam ve Kamboç'ta ırmak, Mekong'un kolu (sol kıyı). Annam sıradağlarından doğar, havzası daha güneyde olan Srepok'u (sol kıyı) alır; sağ kıyısından Se Kong'u alarak Stung-Treng'i meydana getirir. (L)

SESBANİA i. Tropikal bölgelerde yetişen ve otuz kadar türü bilinen (Asya'da sekiz, Çinhindi'nde beş tür) ağaççık veya ot. (Sesbania çok yapracıklı, kırmızı veya sarı çiçekli bir ot veya ağaççıktır. Çiçekler yapracıkların koltuk altından çıkar. *Sesbania cannabina*'nın çiçeği uzun süre bozulmadan kalır. Papilionaceae familyasından). *[Eşanl.* AGATİ.] (L)

SESBİLGİSİ blş. i. Bk. FONETİK.

SESBİLİM blş. i. Bk. FONETİK.

SESÇİL sıf. (*ses*'ten *ses-çil*). Dilbil. Sesle ilgili olan. || *Sesçil alfabe,* konuşmaların ses özelliklerini ayrıntılı olarak belirten alfabe. || *Sesçil imlâ,* konuşmayı olduğu gibi yazıya geçiren imlâ. (M)

SESDEĞİŞİMİ blş. i. Kelime yapısında yer alan bir unsurun (kök veya ek) telaffuzundaki değişme. (Türkçede ek alan kök ve gövdelerde genellikle bir sesdeğişimi olmaz. Ancak bazı zamir ve fiillerde, ek aldıkları zaman birtakım sesdeğişimleri olur: *ben* > *bana; o* (<*ol*)> *ana* > *ona; gitmek* > *götürmek, gelmek* > *getirmek* v.b.). [M]

SESDEŞ veya **SESTEŞ** sıf. ve i. (*ses*'ten *ses-deş*). Akust. Aynı sesten olan. (Dengeli sistemden eksik ikililerde, *si* diyez ve *ut* sesdeş bir anarmoni meydana getirir, yani bu iki nota tamamıyle aynı sestedir; öbür sistemlerde bu böyle değildir.)

— Dilbil. *Yeni.* Söylenişleri aynı, anlam ve kökleri ayrı olan (kelimelerin her biri): *Kara (renk) ve kara (toprak) sesdeştir.* (ML)

SESELİ i. (yun. k.). İki yıllık veya çok yıllık otsu bitki. (Bazı türlerinin boyu 1 metreyi bulur, bazı türleri de ancak çimen uzunluğundadır. Bu bitkiler genellikle kurak yerlerde biter. Maydanozgillerden.) [L]

SESELİM i. Fiz. *Yeni.* Tannanlık, rezonans.

— Fonet. Ağız-geniz boşluklarının bir veya birçok bölümünde meydana gelen ses-

lerin ses organları tarafından büyütülmesi. (ML)

SESGIRTLAĞI tlş. i. Kuşlarda, nefes borusunun bronşlara ayrıldığı noktada bulunan seslenme organı, göğüs gırtlağı. (Gırtlaktan sesli ötücü kuşlarda doğrudan doğruya nefes borusu üzerinde bulunur.) [L]

SESİA i. (yun. *ses,* küçük solucan, böcek kurtçuğu'ndan lat. k.). Gövdesini halka halka saran sarı (veya kırmızı) ve siyah çizgilerle, saydam kanatlarıyle yaban arısına veya bir ichneumon'a benzeyen küçük kelebek. (Tırtılı ağaçların ve çalıların gövde veya dallarında veya bazı bitkilerin köklerinde yaşar. Pulkanatlılardan *sesidae* veya *aegeriidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SESİA, İtalya'da Piemonte'de ırmak, Po'nun kolu (sol kıyı); 138 km. Mont-Rose kütlesindeki bir buzuldan çıkan Sesia, Önalpler'i aştıktan sonra Borgosesia yakınında ovaya girer. Sulamada yararlanılan aşağı çığırı boyunca birçok fabrika sıralanır: kâğıt fabrikaları, yün, iplik ve dokuma fabrikaları. (L)

SESİA, Fransa'da eski (1801-1814) idare bölgesi. İdare merkezi, *Verceil* idi. 1806-1814 Arasında *Sesia* ırmağı, Fransız imparatorluğunu (sağ kıyı) İtalya krallığından (sol kıyı) ayırıyordu. (L)

SESİDOGEN sıf. (*cécidogène*'den). Sesidi oluşturan veya oluşmasına yol açan. (L)

SESİNİ (Ugo), italyan müzikoloğu (Trapani 1899-Mauthausen toplama kampı 1945). Bologna'da piyano (1915) ve Roma'da kompozisyona (1923) çalıştı, edebiyat doktorasını verdi (1921); Solesmes'te gregoryen ilâhileri konusunda uzmanlaştı, dinî müzik (bir sentez kitabı olan *La Romana Cantilena*'sında [1942] yer alır) ve trubadurların müziği üstüne önemli eserler yayımladı. Bologna (1933-1938) ve Napoli (1938-1943) üniversitelerinde müzik tarihi dersleri verdi. (M)

SESKİ—, lat. *sesqui,* bir buçuk'tan alınan ve birçok kelimenin yapısına giren unsur. (L)

SESKİKARBONAT i. (fr. *sesquicarbonate*'tan). Kim. Bir mol nötür karbonatla bir mol asit karbonatın bileşimi: *Amonyum seskikarbonat* $(NH_4)_3H(CO_3)_2$.

— ANSİKL. Eczc. *Amonyum seskikarbonat* veya uçucu ingiliz tuzu, Eskiçağdan beri hayvan dışkılarının kuru damıtılmasıyle elde edilirdi ve havagazının keşfine kadar, amonyak ve amonyak tuzları sanayiinde hammadde olarak kullanılırdı. (L)

SESKİLİNEER sıf. (fr. *sesquilinéaire*'den). Mat. Bir iki fark dışında bilineer formlara çok benzeyen özellikler taşıdığından Hermite formları için kullanılır.

— ANSİKL. Mat. Karmaşık sayıların C cismi üzerindeki bir vektörel uzayda, $\vec{X}$ ve $\vec{Y}$ vektörleri ile $\overline{x_1}, \overline{x_2}, \ldots$ elemanları $\vec{X}$'ün $x_1, x_2, \ldots$ bileşenlerinin sanal eşlenikleri olan X sütun matrisi alınsın. Bu durumda Y, $\vec{Y}$'ün elemanlarıyle meydana gelmiş bir sütun matris, A bir Hermite matrisi olmak üzere $f(\vec{X},\vec{Y}) = {}^t\,\overline{X}.A.Y$ formu dikkati çeker. Bu formun bakışımlı olmadığı tespit edilebilir: $f(\vec{X}, \vec{Y})$ ile $f(\vec{Y}, \vec{X})$ sanal eşleniklerdir. Seskilineer formları bilineer formlardan ayıran niteliklerden biri budur. Üstelik, $\vec{X}$ vektörü λ skalerleri ile çarpılırsa, form, λ'nın eşleniği olan $\overline{\lambda}$ ile çarpılmış demektir, oysa çarpma $\vec{Y}$ için yapılırsa, form λ ile çarpılmış olur. Bilineer formlarda olduğu gibi,

$$f(\vec{X}_1 + \vec{X}_2, \vec{Y}) = f(\vec{X}_1, \vec{Y}) + f(\vec{X}_2, \vec{Y});$$

$$f(\vec{X}, \vec{Y}_1 + \vec{Y}_2) = f(\vec{X}, \vec{Y}_1) + f(\vec{X}, \vec{Y}_2)$$

toplamasına göre dağılmalı hal burada da söz konusudur. (L)

SESKİOKSİT i. (fr. *sesquioxyde*'den). Kim. Protoksitten bir buçuk misli daha fazla oksijen kapsayan oksit: *Demir seskiokside Fe_2O_3 bugün daha çok demir III oksit denilir.*

— ANSİKL. Eczc. Taze hazırlanmış *jelatinli demir seskioksit,* arsenik trioksidin panzehiridir. (L)

SESKİSÜLFÜR i. (*sesquisulfure*'den). Kim. Yapısı, monosülfür ile bisülfürün yapıları arasında geçiş niteliği taşıyan bileşik: *Fosfor seskisülfür* P_4S_3. (L)

SESKİTERPEN i. (fr. *sesquiterpène*'den). Kim. Kokulu yağlarda rastlanan $C_{15}H_{24}$ genel formülündeki hidrokarbonların genel adı.

— ANSİKL. Formüldeki katsayıları, terpen sınıfı hidrokarbonların formüllerindeki katsayıların 3/2'si olan *seskiterpen*'ler, esanslarda bol miktarda bulunur; bu hidrokarbonların hepsi de 250° C ile 280° C arasında kaynar. Kokuları zayıftır; parfümeride kullanım alanı yoktur. Çevrimsiz, tek çevrimli veya çok çevrimli oluşuna göre seskiterpenler çeşitli gruplara ayrılabilir. İçlerinden birçoğunun yapısı ancak yakın bir zamanda açıklığa kavuşmuştur. (L)

Sesklo kültürü veya **Tesalya II kültürü.** Arkeol. Yunanistan'da (Tesalya bölgesi) Volos yakınlarında neolitik kültüre verilen ad. Bir köy kültürü karekterindedir. Bugün sunî tepeler veya höyükler şeklini almış olan bu devir köyleri esas olarak ovada kurulmuştur. Köylerin bazılarının çevresi açık, bir kısmının ise hendek veya çitle çevrilidir. Taş temeller üzerinde tahta, kamış ve kerpiçten yapılmış olan evler yuvarlak veya dörtgen şeklindedir. Dörtgen planlı olan evlerin bir dehlizi ve bu dehlizin arkasında, ortasında bir ocak bulunur. Bu planıyle M.Ö. II. binyılda gelişen megaron* tipini andırır. Odaların tavanlarını desteklemek için taş kaideler üzerinde duran ahşap direkler kullanılmıştır. Evlerin içinde taş ve obsidiyenden işlenmiş araçlar, taş ve kilden kaba idol ve seramikler ele geçti. Ayrıca bulunan vazolar şekillerinin düzgünlüğü, sarımtırak beyaz bir zemin üzerine kırmızı boya ile yapılmış çizgisel motifler, zigzag çizgiler, üçgenler, eşkenar dörtgenler ve basamak motifi bezekleriyle dikkati çeker. Sesklo kültürüyle, boyalı ve nakışlı vazolarıyle tanınan Tuna kültürleri arasında bir benzerlik olduğu bilginler tarafından ileri sürülür. Sesklo kültürü Orta Yunanistan (Boiotia, Phokis, Attike), adalar (en çok Leuke adası) ve Peleponnesos'a da (Korinthos, Gonia, Phlius, Hagiorgitika) yayılmıştır. (M)

SESLEMEK geçl. f. (*ses*'ten *ses-le-mek*). *Halk dili.* Kulak vermek, dinlemek. (M)

SESLENDİRME i. (*seslendirmek*'ten *ses-lendir-me*). Fonet. Fonemin telaffuzu sırasında ses tellerinin titreşmesi.

— Sine. Sesin, çekimden sonra filim üzerine kaydedilmesi. (Seslendirme, sessiz bir filme konuşmalar, fon müziği ve gürültü katmaktır. Bu üç kısım genellikle ayrı kuşaklar üzerine kaydedilir, sonra birleştirme işlemiyle tek bir kuşağa geçirilir.)

— ANSİKL. Sine. *Seslendirme*'yi, dış sahnelerin çekiminde olduğu gibi, önlenemeyen parazit gürültülerin sesi bozma saknıcası olduğu zaman başvurulan dublajla karıştırmamak gerekir. Bu durumda sahneler sessiz olarak çekilir; sanatçılar, sonradan stüdyoda yapılacak ses kayıtlarına dudak hareketlerinin uyması için, rollerinin gerektirdiği sözleri aynen söylerler. Seslendirmenin en büyük güçlüğü, sözleri dudak hareketlerine tıpatıp uydurmaktır. Gürültüler de çeşitli hilelerden yararlanılarak seslendirme sırasında kaydedilir; bunun için stüdyoda gürültü papmağa yarayan çeşitli düzenekler bulunur; bir duvar saatinin tik tak'ından bir silâhın patlamasına kadar her çeşit gürültü kaydını taşıyan magnetik şeritler v.b. İtalyanların yenigerçekçiliği, ancak stüdyoda seslendirme sayesinde gerçekleşebilmiştir. (L)

SESLENDİRMEK geçl. f. (*seslenmek*'ten *seslen-dir-mek*). Sesli hale getirmek, sesli olmasını sağlamak: *Bir filmi seslendirmek.* || (Bir notayı) Perdeli okumak. (M)

SESLENME i. (*seslenmek*'ten *seslen-me*). Seslenmek eylemi.

— Dilbil. *Seslenme hali,* hitap kavramı veren isim hali: *Ey yolcu, Nedimâ* v.d. (M)

SESLENMEK geçz. f. (*seslemek*'ten *seslen-mek*). Uzaktan bağırarak çağırmak: *Aşağıya seslendim: —Davut ağa! Ne oluyor orada? Gece yarısı nedir bu patırdı?* (R. H. Karay). *Birkaç adım yürüdü, seslendi: «Yusuf bey!... Yusuf bey!.» Sivillerin içinden biri dönüp baktı* (S. Kocagöz). || Cevap vermek veya bir şey söylemek üzere sesini çıkarmak: *Çünkü bu dakikada kapı birdenbire açılmış, dışarıdan biri: «Geliyorlar!» diye seslenmişti* (R. N. Güntekin). *Ne o İsmail ağa, o ne? diye seslendim, seslenmedi, baktım ki ölmüş* (F.R. Atay). *Yavaşça: —Sus, Emeti kadın sus, ölmemiş; diye seslendim* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

SESLERİA i. Sert yapraklı, çok yıllık otsu bitki. (Sesleria'ların başakları genellikle mavimsi renktedir. Çoğunlukla dağlık bölgelerde yetişir. Buğdaygillerden.) [L]

SESLİ sıf. (*ses*'ten *ses-li*). Sesi olan, ses çıkaran: *Meselâ bir gün bir köy mescidinde sabah ezanından önce güzel sesli bir derviş Kur'an okuyordu* (Ş.S. Aydemir). *Güvercin topuklu sarı mestlinin / Elleri kınalı kumru seslinin / Zülüfü gerdana tarayışlının* (Karacaoğlan).

— Dilbil. *Sesli harf.* Bk. ÜNLÜ.

— Leng. Fonolojide, ses bakımından kesinlikle belirlenmiş bir oluşturucu yapısının varlığıyle, telaffuz bakımından ise ses aygıtından havanın serbestçe geçişine eşlik eden mizmar seviyesindeki bir uyarma ile nitelenen ayırıcı özelliğe denir.

— Sine. *Sesli filim.* Bk. ANSİKL.

— Zool. *Cırlak sesli,* keskin bir gürültü şeklinde ses çıkaran. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sine. *Sesli filim,* ses dalgalarının ışık dalgalarına dönüşmesi sayesinde filmi çekilen kimselerin ve nesnelerin görüntüleriyle seslerinin aynı zamanda kaydedilmesinden meydana gelir. Mikrofonla alınan seslerin modülasyonları, kendilerini kuvvetlendiren bir elektrik akımıyle tekrar yayımlanır. Bundan sonra iki usul uygulanır: *değişmez şiddetli* işlemde amplifikatörden çıkan modüle akım, aynalı galvanometreye gelir. Galvanometre, akımın şiddetine göre aynanın yaydığı az veya çok kuvvetteki salınımlarla hareket eder. Bir lambadan gelen ışın, ayna aracılığıyle ses bandının üzerine yansıyarak titrek bir iz bırakır. *Değişir şiddetli* işlemde *katot ışınlı* adı verilen özel bir lamba kullanılır, böylece ışık kuveti amplifikatörden gelen akım şiddetinin bütün değişimlerini geçirecektir. Ses bandı üzerine düşen lamba ışınının parlaklığına göre, hafif veya kuvvetli bir şekilde etkilenir. Bu etki, ses modülasyonlarına kesinlikle uyan ve renk tonları beyazla koyu siyah arasında değişen bir çizikler dizisine dönüşür. Ses modülasyonları ve filim fotoğrafları tek bir bant üzerine geçirilir; bu sayede sesler ve görüntülerin aynı anda kaydedilmesi sağlanmış olur. Sesli veya konuşmalı filim şu evreleri geçirmiştir:

1896 - 1898. Baron, görüntüleri ve sesleri aynı anda kaydedip yayımlayan bir sistemi, *grafofonoskop*'u gerçekleştirdi, frekans: saniyede 20 kare (görüntü);

1899. Edison, *kinetoskop*'unu seslendirme imkânını araştırdı;

1900 (11 ocak). Henry Joly, «ses ve sinema arasında uyuşmalı hareket» sisteminin patentini aldı (296697);

1902 (kasım). Gaumont sesli bir portrenin gösterisini yaptı;

1905 (13 nisan). Seslerin ışıkla (salınmalı aynalar) kaydedilme sitemi için verilen joly patenti (361373);

1903-1906. Ses - sinema eşlemesi için verilen Messter patentleri;

1904 - 1907. Eugéne-A. Lauste, sesi filmin üstüne ve görüntünün yanına aynı hızla olmak şartıyle kaydetti (patent B.P.O. 1906, nu. 18057);

1907. Lee De Forest «vacuum amplifying tube»ünün patentini aldı;

1908. Nicola Magnifico bir sistemin (Lauste ve Joly'nin kurdukları) patentini aldı; sistemin tanımı şöyleydi: «filmin üzerine

SESOSTRİS I
ağaç heykel
Kahire müzesi

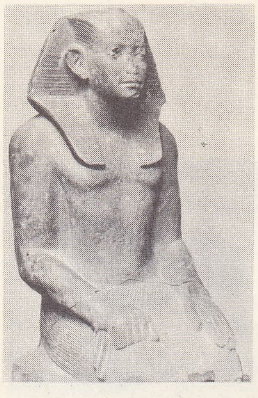

SESOSTRİS III
granit heykel
Louvre müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

«Sessiz Dünya»dan bir sahne

söz görüntüsünü» titrek bir çizgi halinde belli belirsiz bir biçimde bırakır. Kaydedilen ses selenyumlu bir ses bandı (foto - elektrik sel'in yerine) ve hoparlörler aracılığıyla tekrar elde edilir»;

1919 - 1923. Massole, Engl ve Vogt *Tri-Ergon*'un patentini aldı;

1923. Danimarkalı Petersen ve Poulsen, selenyum bantlı (Gaumont) buluşlarının patentini aldılar;

1925. Tri - Ergon sitemiyle Berlin'de Stresemann'ın bir konuşması verildi; 1927 (ekim). *Jazz Singer* (Caz Şarkıcısı) ilk defa gösterildi;

1929. Movietone ve Photophone (Western Electric ve R.C.A.) patentlerinin işletmesini dengeleyen tek sistem olan *Klang-film* sisteminin (A.E.G. ve Siemens'in) işletilmesi. Klang-film ve Tri-Ergon'un *Tobis*'i («Ton Bild Syndicat») kurması. Ses'in bir alman-amerikan tekeli haline gelmesi.

Türkiye'de çevrilen ilk sesli film, Muhsin Ertuğrul'un yönettiği *İstanbul Sokaklarında*'dır (1931).

— Zool. *Cırlak sesli* böcekler çok ince oluklu, dişli veya pütürlü iki parçayı birbirine sürterek cırlama sesi çıkarır. Meselâ bazı tekeböcekleri ön göğsün arka kısmını orta göğsün sırt yüzüne sürterek, crioceraslar son karın bölütlerini elitraların uçlarına sürterek, «cırcır böceği» denen bazı çekirgeler ise arka bacaklarının kalça kısmının iç yüzünü elitralarındaki bazı kabarık çizgilere sürterek cırlama sesi çıkarır v.b.

◆ Zf. Ses çıkararak, sesli olarak: *Sesli okumak.* (LM)

seter

SESLİTAŞ blş. i. Jeol. Çekiçle vurulunca çın çın ses çıkaran bir çeşit yanardağ kütlesi. Bk. FONOLİT. (M)

Ses opereti, İstanbul'da, Beyoğlu'ndaki eski Fransız tiyatrosu binasında oyunlar veren topluluk (kuruluşu 1942). Rejisörü Avni Dilligil olan bu topluluk daha çok operet ve müzikli oyun türünde eserler oynadı. Kapandığı yıla (1947) kadar kadrosu birçok değişikliğe uğrayan Ses operetinin bellibaşlı oyuncuları şunlardı: Semiha Berksoy, Aliye Dilligil (Rona), Halide Pişkin, Tevhit Bilge, Avni Dilligil, Renan Fosforoğlu, Muzaffer Hepgüler, Muamer Karaca, Gülriz Sururi, Ali Sururi, Celâl Sururi, Vedat Karaokçu, Aziz Basmacı, Muazzez Arçay, Eşref Kolçak. Topluluğun oynadığı başlıca eserler: *Havaciva; Lüks Hayat; Yaşasın Spor; Tatlı Sert; Yalpa; Halime; Enayiler; Van Kedisi; Yörük Emine; İyi Saatte Olsunlar; Adalı Kız; Kelebek; Mırnav; Kadınlar Adası.* (M)

SESOSTRİS, XII. Hanedandan (M.Ö. XX.-XIX. yy.) üç Mısır firavununun adı. **Sesostris I,** naiplerden biri olarak yönetime katıdı, sonra tahta çıktı (1970?-1936?). *Sinuhe'nin Anlatıları*'nda (bir çağdaşın hatıraları) sözü geçer. Siyasî ve idarî yönden babasının yolundan ayrılmadı. Dışta, Nübye ile Kuş ülkesini topraklarına katmağa çalıştı. Oğlunu tahta ortak etti. —**Sesostris II** (1906? - 1888?), hükümdarlığı daha kısa sürdü. Ailenin bütün kralları gibi ülkeyi Fayyum kıyısındaki sarayından ve Memfis şehrinden yönetirdi. Moeris gölünde yapılan büyük inşaatlar sırasında bugünkü İlahun'da oturdu. —**Sesostris III** (1887? - 1850?), Byblos'u korudu ve Sikhem yakınında göçebelerin bir akınını durdurdu. Nübye'de art arda giriştiği dört seferle Sudan'dan gelen zenci topluluklarının yerleşmesini önledi ve mısır hâkimiyetinin 2. Şelâleye kadar yayılmasını sağladı. (L)

SESÖLÇÜMÜ blş. i. Akust. Sonometre* yardımıyle seslerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Eşanl.* SONOMETRİ. (L)

SESÖTESİ blş. sıf. Bk. SESÜSTÜ.

SESSA AURUNCA, İtalya'da şehir, Campania'da (Caserte ili), Ön Apennin tepeleri yakınında; 30 100 nüf. Romalılardan kalma yıkıntılar (tiyatro, hamamlar). Şehirdeki evlerin damları renkli tuğlalarla örtülüdür. — Yakınında 150 MW gücünde Garigliano nükleer santralı. (L)

Ses Sese Karşı (*Point Counter Point*), Aldous Huxley'in romanı (1928). Huxley'in «fikir romanı» türündeki en başarılı eseri olarak kabul edilir. Yazar, bir müzik kompozisyonun temaları gibi kesişen (romanın adı buradan gelir: ses sese karşı, teknik terimiyle *kontrapunto*), çeşitli konuların gelişmesini izleyerek, Birinci Dünya savaşı ertesinde britanya aydın çevrelerinin geniş bir görünümünü verir. Romanda, Huxley'in her konuyle ilgilendiğini ve değişik alanlarda zekâsını ne kadar rahat kullandığını gösteren birçok mesele ele alınmıştır. (→ Bibliyo.) [L]

SESSİZ sıf. (*ses*'ten *ses-siz*). Sesi olmayan: *Sessiz filim.* || Ses çıkarmadan yapılan: *Bu sessiz şikâyeti görmemek için gözlerimi kapıyorum* (Ömer Seyfeddin). *Ondan sonra dalmalar, uyanmalar arasında sessiz bir ölüm kalım kavgası başladı* (Ş. S. Aydemir). *Sessiz bir çalışma.* || Gürültüsüz olan, gürültü çıkarmayan: *Geldiği gibi sessiz adımlarla ve uzun eteklerini eşiklerde sürüyerek dışarı süzüldü* (Sabahattin Ali). *Oldukça sessiz bir motor.* || Hiç bir gürültü duyulmayan veya çok az duyulan, sessizlik içinde olan (yer): *Geceyarısı güvertenin sessiz bir köşesinde, bir genç kadın erkeği ile karanlık ufka karşı konuşuyor* (F. R. Atay). *Sessiz oda. Sessiz orman.* || *Teşm. yol.* Kendi halinde, yumuşak huylu, uysal: *Lâkin bizim öteki arkadaş sessiz bir çocuktur. O memnun görünmedi* (B. Felek). *Şair dostumuz Ekrem'in bu sessiz, kendi köşesine kapanmış kadını sevmesi çok tabiî bir şeydi* (A. H. Tanpınar). *Küçük Ahmet sessiz sakin bir çocuktu* (N. Araz).

— Akust. *Sessiz oda* veya *salon,* serbest bir akustik alan elde etmek için, duvarları mümkün olduğu kadar sesi yutacak hale getirilmiş oda veya salon.

— Dilbil. *Sessiz harf.* Bk. ÜNSÜZ.

— Sine. *Sessiz filim,* içinde, oyuncuların seslerinin duyulmadığı, konuşmaların yazıyle (altyazı) verildiği filim. (Filim müzik eşliğinde gösterilirdi.)

◆ Zf. Sessizce: *Dergâhın bir hücresinde sakin, sessiz oturuyordu* (N. Araz). *Orada öylece sessiz oturmak ne iyi olacaktı* (H.E. Adıvar). *Sessiz yürümek.*

◆ **Sessizce** zf. Sessiz bir şekilde, sessiz olarak: *Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır yol* (Yahya Kemal).

◆ **Sessizlik** i. Sessiz olma hali. || Ortalıkta gürültü olmama hali.

— Havc. *Sessizlik konisi,* bir radyofarın üstünde uzanan koni biçiminde uzay hacmi; bu koninin içindeyken uçak, radyofardan gelen sinyallerin her birini alamaz. (M)

Sessiz Dünya (*Le Monde du Silence*), Yves Cousteau ve Louis Malle tarafından 1955'te çekilen fransız filmi. Bu eşsiz güzellikteki denizaltı görüntüleri *Calypso*'nun dalışları sırasında çekilmiştir. Dalıcılar, kameralarıyle o güne kadar kamera taşımayan yüzücülerin bile ulaşamadığı 70 m derinliğe inmişlerdi. Bu şekilde filme alınan bu belgelerin bilimsel ve plastik değeri büyüktür. (L)

SESSİZLEŞMEK geçz. f. (*sessiz*'den *ses-siz-le-ş-mek*). Sessiz hale gelmek, sessiz olmak: *Fakat ondan sonra büsbütün sessizleşmiş* (A.H. Tanpınar). *Konuklar gidince ev birden sessizleşti.* (M)

SESŞU (Toyo), japon ressamı ve rahibi (doğ. 1420-öl. 1506), Şubun'un öğrencisi, Çin'e uzun bir yolculuk yaptı (1468), devrin ustası Sung ve Yuan'dan ders gördü; hepsi buddha'cı olan zen okulu etkisiyle yaptığı ilk eserlerini (peygamberlerin büyük resimleri, Bodhisatva v.b.) bu dönemde verdi; Sesşu'nun son derece aydın bir görüşün sonucu olan hayvan resimleri bir yazı sembolü değerindedir; ama en güzel eserleri manzara resimleridir: Tokyo müzesindeki rulo (mevsim resimleriyle birlikte), Mori prensleri konağındaki rulo (15 m boyunda; 1482'de yapıldı; mevsimlerin birbirini izleyişini gösterir). Bu resimlerde Sesşu, çin klasiklerinin katı anlayışlarını benimsemiştir, ama fırça vuruşlarındaki serbestlikle kişisel üslûbunu da ortaya koymuştur. Kendinden sonraki bütün ressamları büyük ölçüde etkiledi. (M)

SESTAO, İspanya'da şehir, Bask bölgesinde (Vizcaya ili), Bilbao ile Portugalete arasında, Bilbao «ria»sı kıyısında; 30 800 nüf. Ağır metalürji. (L)

SESTERTİUS i. (*semis,* yarım ve *tertius,* üçüncü'den lat. k.). Roma gümüş parası (iki buçuk as veya dörtte bir denarius değerindeydi).

— ANSİKL. Küçük para birimi *sestertius* (önce altından sonra bakırdan basıldı) ile 1 000 sestertius değerindeki, *sestertium* birbirinden farklıdır. Romalılar sestertius'u HS, yarım as'ları S ve büyük sestertiusları ise kelimenin tamamını (*sestertia*) yazarak belirtirlerdi. Sestertius, ilk defa M.Ö. 269'da gümüş paraların Roma'ya girdiği sırada basıldı, sonra 217'de tedavülden kaldırılmağa başlandı. 49'dan 43'e kadar Sezar ve Pompeius tekrar sestertiuslar bastırdılar. 43'ten sonra gümüş yerine bronz sestertius basılmağa başlandı. Daha sonra dörtte bir denarius veya 1/100 aureus değerindeki sestertius, Constantinus zamanına kadar kullanıldı. (L)

SESTEŞ i. ve sıf. Bk. SESDEŞ.

SESTİNİ (Bartolomeo), italyan şairi (San Mato, Pistoia 1792-Paris 1822). İrticalen şiir söyleyerek bütün İtalya'yı dolaştı; Sicilya'ya Carbonaro akımını soktu; hapse atıldı, sonra polis tarafından gözaltında tutuldu; bunun üzerine Fransa'ya sığındı (1822). Başlıca eseri romantik bir şiirdir: *Pia de' Tolomei* (1822). [L]

SESTİNİ (Domenico), floransalı nümismat (Floransa 1750-ay.y. 1832). Birçok para ve madalya koleksiyonu kataloğu hazırladı ve değerli bilimsel incelemeler yayımladı. (L)

SESTİUS (Publius). Bk. SEXTİUS.

SESTİUS (Quintus). Bk. SEXTİUS.

SESTİUS CALVİNUS (Caius). SEXTİUS.

SESTO (Cesare DE). Bk. CESARE DA SESTO.

SESTO FİORENTİNO, İtalya'da şehir, Toscana'da (Floransa ili), Floransa'nın kuzeyinde; 35 000 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi. Önemli seramik fabrikası. (L)

SESTON i. (fr. k.). Suda süspansiyon halinde bulunan veya su yüzünde yüzen canlı veya ölü elemanların tümü. (L)

SESTOS. Esk. coğ. Trakya Khersonesos'unda şehir, Hellospontos'un en dar kısmında, Abydos'un karşısında. Eolia'lı kolonlar tarafından kuruldu; Hero ve Leandros'un efsanevî aşklarıyle ve Kserkses'in Helespontos'u geçtiği gemilerden yapılmış köprüyle meşhurdu. V. yy.da Atinalılarındı. Roma imparatorluğu sırasında yavaş yavaş terk edildi. (L)

SESTO SAN GİOVANNİ, İtalya'da şehir, Lombardia'da (Milano ili), Milano'nun kuzey banliyösünde; 83 350 nüf. Önemli sanayi (yüksek fırınlar, demiryolu ve elektrik malzemesi yapımı) merkezi. (L)

SESTRİ LEVANTE, İtalya'da şehir, Liguria'da (Cenova ili), *Riviera di Levante* kıyısında; 20 600 nüf. Sayfiye yeri. (L)

SESTRİ PONENTE, İtalya'da eski şehir; bugün Cenova'ya bağlıdır. (L)

SESTRORETSK, S.S.C.B.'de eski şehir, Finlandiya körfezi kıyısında; bugün Leningrad şehri sınırları içindedir. (L)

SESTUS Khaironeia'lı. Bk. SEXTUS.

SESÜSTÜ blş. sıf. Akışkanlar mekan. Hızı, ses hızından daha yüksek olan. || Ses hızından daha yüksek hızlarla ilgili olan.

Foto. LAROUSSE

(Sesüstü hızlarda hareket eden bir cismin geçişiyle havada art arda meydana gelen dalgalanmalar, hareketli cismin arkasında kalır. Bu dalgaların enerjilerinin toplandığı yüzey, hemen hemen noktasal bir hareketli cisim için, bu hareketlinin o andaki konumunu tepe kabul eden bir konidir ve çarpma dalga*sını meydana getirir.) *Eşanl.* SÜPERSONİK.

— Akust. Sesle aynı yapıda, fakat kulak tarafından algılanamayacak kadar yüksek frekansta titreşim. (*Eşanl.* ÜLTRASON.) [Bk. ANSİKL.] || Frekansları 20 ile 100 kHz arasında kalan titreşimler için kullanılır.

— Fiz. Bir billûr ağı içindeki elektronların, elektromagnetik salınımlar etkisiyle yaydığı çok yüksek frekanslı (100 milyon hertz'i aşkın) titreşimler için kullanılır. (Bu olay, Massachusetts Teknoloji enstitüsünde amerikalı Townes tarafından, bir gökyakut billûrunda girişim yapan iki laser demetinin kesişmesi sırasında keşfedildi.) *Eşanl.* HİPERSON.

— Havc. Bk. HİPERSONİK.

— Teknol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Akust. *Sesüstü* titreşimler, frekansı aşağı yukarı saniyede 20 000 devirden yüksek olan titreşim hareketlerinden doğar. Bu titreşimleri üretmek ve bulmak için, piezoelektrik veya magnetik daralma olaylarından yararlanılır. İnsan kulağının işitebileceği sesler gibi, sesüstü titreşimler de önlerine çıkan engeller tarafından yansıtılır (yankı). Deniz altı araştırmalarda (deniz diplerinin engebelerini çizme, denizaltıların, balık sürülerinin bulunması v.b.) ve sanayi kontrollarında sesüstü titreşimlerin kullanılabilmesi bu özelliğe dayanır. Yarasalar sesüstü titreşimler yayma ve işitme özelliğine sahip olduğu için, engellere çarpıp geri dönen yankılarla yönlerini bulurlar.

— Teknol. *Sesüstü* titreşimler sanayide çok çeşitli uygulama alanları bulmuştur. Bu uygulamalardan başlıcaları şunlardır.

● *Bir parçanın içindeki hataları bulma.* Sesüstü titreşimlerin bu alandaki faydası, maddeyi bozmadan deney yapma imkânı vermesidir. Esnek titreşimler, katılarda, özellikle madenlerde seslerin havada yayılması gibi yayılır. Bozucu olmayan bir denetim metodu olarak, çok yüksek frekanslı esnek titreşimlerin kullanılması imkânı vardır; çünkü katıda kalınlık ne kadar az olursa olsun süreklilik bu titreşimlerin iletimini engeller. Gerekli frekans, elektronik bir jeneratörün ürettiği alternatif bir gerilim etkisiyle kuvars veya özel seramikten yapılmış bir lamanın piezoelektrik uyarımıyle elde edilir. Buna karşılık sesüstü bir dalga, titreşimin doğurduğu basınç değişimlerini elektrik empülsiyonuna dönüştüren piezoelektrik bir lama ile bulunur. Bu empülsiyon yükseltilir ve katodik osiloskopa gönderilir. Uygulama alanında bir parça, çeşitli şekillerde kontrol edilebilir; bunlar içinde özellikle ikisi çok kullanılır.

İletimle kontrol'da parça, bir verici kuvarsla bir alıcı kuvars arasına konur; bu iki kuvars arasında bir hata varsa, alınan işaret zayıflar veya tamamen koybolur.

Yankılarla kontrol metodu'nda bir palpör çok kısa empülsiyonlar yayar; bu empülsiyonlar parçanın dibinden veya bir hatanın üzerinden yankı yapar ve çıkışta aynı palpör tarafından alınır. Katodik osiloskopun gözlemi, çıkış empülsiyonuyle dip yankısı arasında, hatadan gelen yankıyı açığa çıkarır ve palpörün yeri değiştirilerek bu hatanın derinliği hesaplanır, önem derecesi değerlendirilir.

Sesüstü titreşimlerle kontrol otomatik hale getirilebilir; palpör otomatik olarak bütün parça boyunca gönderilir ve alınan empülsiyonlar palpörle birlikte hareket eden bir uçla kâğıda kaydedilir. Böylece sesüstü titreşimlerle parçanın gerçek bir radyografisi elde edilir.

● *Bir parçanın kalınlığının belirlenmesi.* Bu ölçmede bir rezonans olayına başvurulur. Parçanın yüzeyine uygulanacak kuvars lamayı besleyen alternatif akımın frekans değişimleri yardımıyle parça-lama bütününe madenin frekansına eşit frekanslı titreşim verilir; bu titreşim kalınlığın fonksiyonudur.

● *Bir madenin esneklik modülünün ölçümü.* Esnek dalgaların yayılma teorisi, bu dalgaların yer değiştirme hızı V, esneklik modülü E ve malzemenin d yoğunluğu arasında $E = V^2d$ bağıntısının bulunduğunu gösterir. d ve V ölçülerek E modülü bulunabilir. Parçanın kalınlığı bilinirse, V hızı, parçanın yüzeyindeki yansımalara tekabül eden art arda yankılar arasındaki uzaklık bir katot tüpünde bilinen frekanslı bir işaretle karşılaştırılarak doğrudan doğruya ölçülür. V hızı aynı zamanda, bir ölçek-cisim içindeki yayılma hızıyle karşılaştırılarak bulunabilir. Maden içinde sesin sönümü ölçülerek madenin durumu üstüne bilgi elde edilebilir: hataların, yabancı maddelerin v.b. varlığını bildirebilir.

● *Ergimiş maden ve alaşımların işlenmesi.* Madenlerin ve alaşımların katılaşmaları sırasında iyi billûrlaşmaları ve gazlarını kaybetmeleri için sıvı içinde yoğun sesüstü titreşimleri yayımıyle meydana getirilen boşluk olayından yararlanılır.

● *Sert madenlerin işlenmesi.* Sesüstü titreşimlerle işleme, bütün madenlere uygulanmağa elverişli tamamen mekanik bir usuldür; ayrıca bu madenlerin elektriksel ve termik iletkenliklerine bağlı değildir. Frekansı 20 000 Hz civarında, genliği 5/100 ile 1/10 milimetre arasında değişen uzunlamasına esnek bir titreşim verilmiş belli biçimde bir âlet, işlenecek parça ile âlet arasında temas kuvveti sabit kalacak şekilde bastırılır; temas basıncı, âletin enine kesitinde milimetre kare başına 1 kg seviyesinde olur. Parça ve âletin dokunma yüzeyleri arasına kimyasal olarak saf bir sıvı içinde asıltı halinde olan, bor karbür, silisyum karbür, elmas tozu veya alüminyum oksit gibi ince taneli bir aşındırıcı konur. Bu aşındırıcı taneler doğrudan doğruya işlenecek parçayı aşındırır ve âlet yavaş yavaş kendi biçiminde bir boşluk meydana getirmek üzere parçaya girer; işlenen kısma bir sıvı akıtılırsa işleme hızı yükselir. Bu sıvı aşındırıcı taneleri yeniler ve çıkan çok ince talaşların atılmasını sağlar. Malzeme ne kadar sert ve kırılgan olursa o kadar kolay işlenir. Bu metot cam, porselen, grafit, germanyum, silisyum, tabiî ve sunî taşlara uygulanır; ayrıca elektroerozyonla işlenen bütün yalıtkanlar için kullanılır.

İşleme duyarlılığı milimetrenin yüzde biri, seyrek olarak da 5 μ olabilir. Çok duyarlı bir iş elde etmek için gittikçe incelen taneli aşındırıcılarla art arda birçok geçiş yapılır. Delme başlangıcında işleme hızı hemen hemen sabit kalır ve derinlik arttıkça bu hız yavaş yavaş düşürülür; fakat bu derinlik deliğin çapını geçince, esnek dalgaların sönümlenmesi yüzünden işleme hızı süratle azaltılır. Aşındırıcının sertliği ve tanelerinin iriliğiyle birlikte bu hız arttırılır. Buna karşılık taneler ne kadar ince olursa, elde edilen yüzey ve işleme duyarlığı o derece iyi olur. Bu metot özellikle teknik ve iktisadî bakımdan üstündür. En önemli nokta, sert ve kırılgan cisimlerin, genellikle yumuşak çelikten basit şekilde yapılmış takımlarla işlenebilmesindedir. İşleme otomatiktir; parça üzerinde takımın toplam basıncı azdır ve ne kırılma ne de şekil bozukluğu doğurur. Çalışma sırasında parçada ısınmaya, gözle görülmeyen çatlaklara ve iç gerilime yol açmaz. Nihayet geleneksel işleme biçimlerinin tersine işleme hızı parçanın sertliği ve kırılganlığı oranında yüksektir. Buna karşılık işlenen malzeme ne kadar sağlamsa takım o derece çabuk eskir; bu yüzden çok duyarlı bir parça elde etmek için sık sık takımı değiştirmek gerekir. Bu usulde talaş kaldırma hızı zayıf ve işlenebilecek azamî yüzey küçüktür. Titreşim frekansının artırılması birim zaman başına çarpmayı arttırdığına göre, teorik olarak titreşim frekansı yükselirse işleme hızının büyümesi gerekir. Halbuki titreşim frekansı 25 000 Hz'nin üstüne çıkarılırsa, sesüstü titreşimlerin takım üzerindeki magnetik daraltma etkisi azalır ve esnek dalgaların enerjisi takımdan önce sınıra ulaşarak titreşim frekansının artışından daha hızla küçülür. (L)

SESYAKINI blş. sıf. Gerek altında gerek üstünde olsun, ses hızına yakın hızlar için kullanılır. (*Eşanl.* TRANSSONİK.) || *Sesyakını ray*, gerçek atmosferde aerodinamik denemeler yapmak için, üzerine, sesyakını hızlarda hareket eden bir araba oturtulmuş ray. || *Sesyakını tümsek*, havanın akış hızını arttırmak için bir hava tünelinin deney odasına yerleştirilen profilli tertibat. (Böylece bir hava tünelinde, sesyakını hızlarda doğabilecek olayları incelemek mümkün olur; bu tümsek bulunmadığı zaman hava tüneli sesaltıdır.)

— ANSİKL. *Sesyakını* terimi, özellikle ses duvarının aşılması sırasında ortaya çıkacak problemleri incelemek için kurulmuş deneme tesislerini adlandırmakta kullanılır. Sesaltı ve sesüstü akışların özellikleri arasındaki büyük farklar, sesyakını hızların incelenmesinde çok özel deneme teknikleri gerektirir. Sesyakını hızların genellikle 0,8 ile 1,2 Mach sayıları, yani 15°C'ta 975 ile 1 450 km/saat arasında uzandığı kabul edilir. Sesyakını hızlar bölgesi, «sıkışabilirliğe geçiş» olarak adlandırılan bölgedir. Bu bölge, kaldırma* katsayısının anîden küçülmesi ve sürtünme* katsayısının dikkati çekecek kadar büyümesiyle nitelenir. (L)

SESYILMAZ (Burhan), **Hafız Burhan** denir, türk ses sanatçısı (?, 1897-Ankara 1943). Mabeyn muzıkasında çalıştı. İsmail ve Zati Beylerden müzik dersleri aldı. Özellikle gazel türünde okuduğu şarkılarla ün yaptı. Şarkı, ninni ve gazelleri büyük ilgi gördü. Abdülhak Hâmid'in *Makber* adlı eserinden alarak bestelediği (mersiye) parça ünlüdür. (M)

SET veya **SED** i. (ar. *sedd*). Suyun akıp etrafa yayılmasını veya toprağın kaymasını önlemek amacıyle yapılan kalın duvar: *Nedir kenarındaki setlerin üzerine tünemiş sarhoş işsizler şarap şişelerini amatör balıkçı ihtiyar Fransızların pos bıyıklarına doğru kahramanca uzatırlar* (S.F. Abasıyanık). *Etrafta setleri olmasa tabiî bir göl sanılacak derecede büyük havuz zümrüt gölgeler içinde, nilüfer rüyalar açmış, uyuyordu* (Ömer Seyfeddin). || Bulunulan yerden daha yüksekte kalan düzlük: *Yüksek bir setin kenarında bir sıra kestane ağacı vardı* (R.N. Güntekin). *Cemil'le Doktor Münür bir setin üstündeki iri bir ceviz ağacının altında oturuyorlardı* (Kemal Tahir). *Sed üstünde bir camiin merdivenlerinden çıkıp yüksek avlusuna vardık* (B. Felek). || Yamaç, bahçe v.b.nin merdiven gibi kat kat düzleştirilmiş ve birer duvarla pekiştirilmiş basamaklardan her biri, seki: *Bileklerimle alnımı setin kenarındaki parmaklığın soğuk demirine dayadım* (R.N. Güntekin). *Şimdi bir küçük kır kahvesinin setleri üstündeydim* (S.F. Abasıyanık). || Geçişi önleyen engel: *Hepsi de setleri, dağları, denizleri aşarak buralara gelmişlerdi* (Ş. S. Aydemir).

— DEY. *Set çekmek*, suyun akmasını, toprağın kaymasını önlemek için duvar yapmak, bentle önünü kapamak: *İnsanoğlu suyu koymaz haline / Setler çeker baraj yapar yoluna* (Âşık Veysel). *Mec.* Bir işe engel olmak, bir hareketi önlemek: *Çocukların saygısızlıklarına set çekmelidir.*

— *Esk.* Kapama, tıkama, örtme. || *Sedd-i âhenin*, demirden yapılmış set, perde. || *Sedd-i bab*, kapıyı örtme, kapama. || *Sedd-i Çin*, Çin seddi. || *Sedd-i hail*, araya giren, engel olan set. || *Sedd-i nutk*, susma, konuşmayı kesme. || *Sedd-i rahne*, gediği kapama, tıkama. || *Sedd-i ramak*, ölmeyecek kadar yiyip içme.

— Bayınd. Bir akarsu yatağında kurulan ve suyu üzerinden bir örtü halinde akıtan engel. || *Set kapağı*, barajlarda, toplanmış suyu tutan ve vanalarla kapatılan birçok deliği bulunan ahşap veya beton duvar.

— Denizbil. *Yassı çakıl seti*, kıyıdan belli bir uzaklıkta oluşan yassı çakıl yığını: *Yassı çakıl seti, kıyı kordonlarının oluşmasına yardım eder.*

— Denizc. *Set güverte*, gemilerin pervane şaftı tünelinden doğan ambar hacmi kaybını karşılamak için, makine dairesinin gerisindeki ana güverteye verilen belirli yükseklikteki güverte. (Bu tip gemilere *set güverteli gemi* denir.)

— Fiz. *Potansiyel seti*, her atomun çekir-

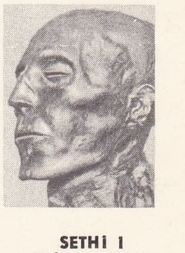

SETHİ I
Kahire müzesi

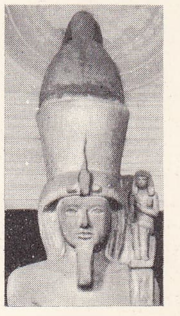

SETHİ II
Louvre müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE

değini çeviren bu çekirdeğin protonlarından doğan elektrostatik alan. (Bu alan, elektrik yüklü düşük enerjili taneciklerin çekirdeğe girişini veya çekirdekten çıkışını önler; fakat nötronlara etki yapmaz.)

— Jeomorfol. *Set gölü.* Bk. BARAJ *gölü.* || *Alüvyon seti,* alüvyonlu maddelerin bir akarsu yatağının veya gelgit kanalının kenarında yığışmasıyle meydana gelen tümsek: *Mendereslerin dışbükey kıyıları, alüvyon setlerinin arka arkaya oluşmasından meydana gelir.* Bk. ANSİKL.

— Sil. Bir ateşli silâhın namlusu içinde, iki yivi ayıran çıkıntı.

— ANSİKL. Jeomorfol. *Alüvyon setleri,* akıntının belli bir kesimde frenlenmesinden doğan etkiyle ırmak sularının kabardığı sırada meydana gelir. Akıntının şiddetini azaltan bu frenleme, ırmak yatakları boyunca iki ayrı etkinin birleşmesinden ileri gelir: su kenar yamacı aştığı zaman derinliğin azalması ve büyük yatağı kaplayan bitki örtüsünün etkisi. En yüksek alüvyon setlerinin su altında kalmaması için, yatağın hafifçe yarık olması veya kabarmış su seviyesinin bir parça inmesi yeterlidir. Bu yüzden alüvyon setleri makbul bir yerleşme merkezidir ve su altında kalan alüvyon ovalarında tarım çok yaygındır. Deltalarda (Ren, Tonkin v.b.), alüvyon setlerini genellikle köyler çevreler. (LM)

SET i. (ing. k.). Ping-pong, tenis, voleybol v.b. oyunlarda maçın her bir bölümü. (Teniste bir *set,* 6 sayıdan [on beş, otuz, kırk, elli, avantaj ve set], ping-pongda 21 sayıdan meydana gelir. Bir seti kazanmak için oyunculardan birinin diğerinden en az iki sayı fazla alması gerekir.)

— Deneysel psikol. Bir kişide, daha önceki faaliyeti dolayısıyle, bilinçdışı olarak yerleşmiş bulunan tutum veya tavır. (Kişi, kendisine teklif edilen [meselâ algılama, öğrenme gibi] aynı tipten ödevlere, set sayesinde, belli bir *a priori* ile, yani bir tecrübeye yanaşır ve dolayısıyle, bu ödevleri daha kolayca gerçekleştirir.) Bk. ANSİKL.

— Sine. Üzerinde filim çevrilen stüdyo düzlüğü.

— ANSİKL. Deneysel psikol. Algılama alanında, *set* kavramı (*Bewussteinlagen,* yani bilinçli tutumlar), alman psikoloğu Külpe tarafından ileri sürüldü. Set, her algılamanın kişi için bir anlam taşımasından ileri gelir. Bu da, algılamayı bekleme yönünde değişikliğe uğratır. Algılama-öncesi tutumlar birer settir. Harlow, 1950'de, öğrenme ve zihin faaliyetlerin incelerken, birtakım deneysel durumlarda ortaya çıkan zihin plastikliğini ele aldı. Denek, bu durumlarda, bir problemin çözümü ilkesinden bir başka ilkeye geçmek zorunda kalıyordu. Böylece, öğrenme süreci söz konusu ise *learning set* («öğrenme seti») işe karışıyor demektir. Nitekim ilişkilerin tersine döndürülmesini gerektiren ödevlerde, denek, sonraki döndürme işlemlerine oranla, ilk döndürme işlemlerinde çok daha fazla zorluk çeker. Öğrenme seti, kolaylık sağladığı için, denek, değişikliğe gitgide daha başarılı bir şekilde uyar. Öğrenme setleri, deneysel durumların çerçevesini aşan bir olgudur. Gerçekten de nesneler ve durumlar günlük hayatta çok değişik görünüşler altında ortaya çıkar. Özne bu değişikliğe alışmıştır. Bu alışkanlık, ferdin, karşılaştığı çeşitli problemleri çözmek için normal olarak faydalandığı birtakım öğrenme setlerinin meydana çıkmasını sağlar. (L)

SETÄLÄ (Emil Nestor), finlandiyalı dilci, edebiyatçı ve devlet adamı (Kokemäk 1864 -Helsinki 1935). Fin dili ve edebiyatı profesörüydü (1893), sık sık Veps, Estonya, Livonya ve Macaristan'a yolculuk yaptı. K. Krohn ile birlikte *Finnisch-Ugrische Forschungen* (Fin-Ugur Dilleri Araştırmaları) [1901] dergisini kurdu ve bu dergide yazılarını yayımladı. Finlandiya'nın en büyük kültür dergisi *Valvoja*'yı yönetti (1896-1905), eğitim bakanı ve dışişleri bakanı, Kopenhag ve Budapeşte elçisi oldu. Fin ve samoyed dilleri arasındaki benzerlikler, fin-baltık dillerinin germen dillerinden yaptığı aktarmalar, fin-ugur dillerinin morfolojisi ve fonolojik alımaşmalarıyle ilgili önemli çalışmalar yaptı. (L)

SETAN i. (fr. *cétane*). Formülü $C_{16}H_{34}$ olan doymuş hidrokarbon; 19°C'ta ergir ve *normal heksadekan*'ı meydana getirir. (*Eşanl.* DİOKTİL.) || *Setan indisi,* içten yanmalı motorlarda kullanılacak bir yakıtın ateşlenme yatkınlığını belirten nicelik.

— ANSİKL. Bir karışımın *setan indisi,* incelenecek yakıtla aynı ateşleme süresini veren α-metilnaftalin ile setan arasındaki orantıdır. Yakıtın yanma odasına püskürtülmesiyle yanma başlangıcı arasında geçen zaman ne kadar azsa, indis de o kadar büyüktür. Bu zamanı ölçmek için, krank milinin açısını belirleyecek şekilde özel olarak donatılmış bir motor kullanılır. (L)

Set antlaşmaları, 1709 ve 1715 tarihli iki antlaşmaya verilen ad. Bu antlaşmalarla Birleşik Eyaletler Genel meclisi, İspanyol Felemenki'ndeki bazı müstahkem mevkileri korumak ve buralarda hollandalı birlikler bulundurmak hakkını elde etti. Böylece Fransa'nın istilâ emellerine «set» çekecek ve Birleşik Eyaletler'in hürriyetini muhafaza edecekti. Torcy, 1709'da Louis XIV adına Felemenk ile bir «set» kurulmasına izin verdi. 30 Ocak 1713 tarihli Utrecht antlaşmasıyle, Birleşik Eyaletler 7 müstahkem mevkide ve bir kalede kuvvet bulundurma hakkını korudu. Felemenk, Rastat antlaşmasıyle (6 mart 1714) Avusturya imparatorluğuna bağlandı; ama imparator bu haktan yararlanamadı. Anvers antlaşmasıyle (15 kasım 1715) garnizonlar meselesi çözümlendi; 6 müstahkem mevki ve bir kale (Namur, Tournai, Meenen, Furnes, Waasten, İeper ve Knokke), 35 000 hollandalı bulunacaktı. Bu «set» düşüncesi Müttefiklerin 1815'te «fransız emperyalizmi»nin dirilmesi ihtimaline karşı sağlam bir devlet yaratmalarına yol açtı: Felemenk krallığı. (L)

SETARE bİş. i. (fars. *se,* üç ve *tār,* tel'den *se-tāre*). Müz. *Esk.* Üç telli saz. || Düzen, uyum. (M)

SETARİA i. Gövdesi üzerinde kızıl veya morumsu renkte sert tüyler bulunan tek yıllık otsu bitki. (Buğdaygillerden.) [L]

SÈTE, esk. **Cette,** Fransa'da Hérault idare bölgesinde (Montpellier idare çevresi) kanton idare merkezi, Saint Clair dağı eteğinde, Thau kıyı gölü ile Akdeniz arasında; 36 816 nüf. Hidrografya okulu. Paul-Valéry müzesi. Önemli liman. Sanayi merkezi: konfeksiyon, şarap ve likör imalâtı, konserve (balık) fabrikaları, tersaneler, kimya ürünleri v.b. Thau gölü kıyısında önemli petrol rafinerileri. (L)

SETEKSONYUM i. (fr. *céthéxonium*). Eczc. Karmaşık bir molekülden (uzun bir ketil zinciri ile altı çevrimli doymuş bir alkol taşıyan dörtlü amonyum) meydana gelen antiseptik.

— ANSİKL. *Seteksonyum*'un pek çok niteliği vardır: ıslatıcı, dokulara girici, bakteriyostatik ve bakteristtir. Hücre zarlarından geçişmeyi kolaylaştırır; birçok mikrobun (stafilokok, streptokok, koli v.b.) çoğalmasını önler. Cerrahîde yaraları dezenfekte etmek için kullanılır. (L)

SETEN i. Bk. SATEN.

SETER i. (ing. *setter*). Uzun tüylü ingiliz av köpeği.

— ANSİKL. *Seter*'lerin üç ırkı vardır:: *ingiliz seteri,* av köpeklerinin en güzellerinden biridir; yumuşak hareketlerle ve yere yapışık olarak koşar, kuvvetli koku alma duyusu vardır; değişik renklerde olur (siyah ve beyaz, limon sarısı ve beyaz, kahverengi ve beyaz, beyaz, siyah ve kızıl); *irlanda seteri,* koyu kırmızı, kahverengi ile parlak taze kestane rengi arası tüylü, gürbüz ve dayanıklı bir hayvandır; özellikle bataklık avını sever; *gordon seteri,* bu ırkı türeten Gordon düklerinin adını taşır; siyah üzeri kızıl benekli tüyleri vardır; uzun süren avlara dayanıklıdır; yumuşakbaşlı olması dolayısıyle kolay idare edilir. (L)

SETESDAL, Güney Norveç'te (Aust-Agder) vâdi, kuzey-güney yönünde uzanır ve Kristiansand'da sona erer. (L)

SETH ANDREW (Andrew Seth PRİNGLE-PATTİSON, — denir), iskoç filozofu (Edinburgh 1856-öl. 1931). Edinburgh üniversitesinde (1880-1883), Cardiff (1883-1887), Saint Andrews (1887-1891) ve Edinburgh'da (1891-1923) mantık ve metafizik dersleri verdi. Başlıca eserleri: *The Development from Kant to Hegel* (Kant'tan Hegel'e Kadar Gelişim) [1882], *Hegelianism and Personality* (Hegel'cilik ve Kişilik) [1887], *Man's Place in the Cosmos* (İnsanın Kozmostaki Yeri) [1897], *The Idea of God* (Tanrı Fikri) [1917]. Felsefesi Hegel'ciliğin tenkidine dayanır ve Bradley'inkine benzeyen bireyci bir idealizme ulaşır. (L)

SETHE (Kurt), alman bilgini ve eski mısır medeniyeti uzmanı (Berlin 1869-ay.y. 1934), Erman'ın öğrencisi. Berlin'de ders verdi (1923), Prusya Bilimler akademisine üye (1930) seçildi. Mısır demotikos ve kıptî dili filolojilerinde uzmanlaştı. Başlıca eserleri: *Sesostris* (1900), *İmhotep* (1902), *Die Altägyptischen Pyramidentexte* (Piramitlerdeki Metinler) [1908-1922], *Urgeschichte und älteste Religion der Ägypter* (Mısırlıların En Eski Tarihi ve En Eski Dinleri) [1930]. (L)

SETHİ veya **SETİ** («Tanrı Seth'inki»), XIX. Sülâleden iki firavun'un adı: **Sethi I,** M.Ö. 1312-1298 arasında hüküm sürdü. Ramses I'in oğludur. Birçok anıtla tanınır. Seth rahipliği yapmıştı, Hititlere ve Suriyelilere rağmen Filistin ve Fenike'ye mısır hâkimiyetini kabul ettirmeyi başardı ve Libya akınlarını püskürttü. Gurnah tapınağını ve Abydos Memnonium'unu yaptırdı, Karnak'ın sütunlu salonunun büyük bir kısmı onun zamanında süslendi. Krallar vâdisi'ndeki mezarı, özellikle çok renkli kabartmaların güzelliğiyle ünlüdür. Bu kabartmalar, sembolik olarak Güneş'in, gece yaptığı yeraltı yolculuklarını, insanların Re'ye başkaldırışını, öleni diriltmek için ağzını açma törenlerini v.b. gösterir. M. Ö. IX.yy.da cesedi alınmış ve Deyr-ül-Bahri'de yağmacıların ulaşamayacağı bir yere konmuştur; **Sethi II,** M.Ö. 1210-1205 arasında hüküm sürdü. Meneptah'ı tahttan indirdi, öldürttü, dul karısıyle evlendi ve Meneptah'ı hatırlatan bütün anıtları yıktırdı. (L)

SETHOS, Mısır kralı (M.Ö. 701-689). Herodotos, onun Memfis'de Ptah başrahibi olduğunu ve Şabaka'nın yerine geçtiğini yazar. Sanıldığına göre, savaşçılar kastının mallarına el koydu; onlar da, bu yüzden Sanherib savaşına girmek istemediler. Sethos bunun üzerine tacirlerle zanaatçılar toplayarak Pelusium'a yerleşti. Ptah'ın geceleyin saldığı fareler ok kirişlerini kemirince, Asurlular kaçmak zorunda kaldılar. (L)

SETİA veya **SETİNUM.** Esk. coğ. Latium'da roma kolonisi, sonra municipium'u; şaraplarıyle meşhurdu. Bugün, *Sezze.* (L)

SETİF, Cezayir'de şehir, idare bölgesi merkezi, 1 100 m yükseltide, yüksek Konstantin yaylalarında; 93 561 nüf. Şehir, Roma imparatorluğunun III. yy.ında Mauritania Sitifiensis'in başkenti olan roma şehri *Sitifis*'in kalıntıları üzerinde kuruldu. Muvahhidî sultanı Muvahhid Abdül Mü'min Beni Hilallerin akınını 1152'de Setif yakınında ezdi. Şehir çok büyük tahıl işletmeleriyle çevrilidir. — *Setif ovası,* kuzeyde Biban ve Hodna dağları arasında uzanır. Bu Sellam'ın kollarıyle yarılan Pliyosenden kalma eski bir göl havzasıdır. — *Setif idare çevresi,* 114 750 nüf. (L)

SETİF, Cezayir'de idare bölgesi; 16 788 km², 1 237 900 nüf. Merkezi, *Setif.* Sekiz

SEUL
meclis binası

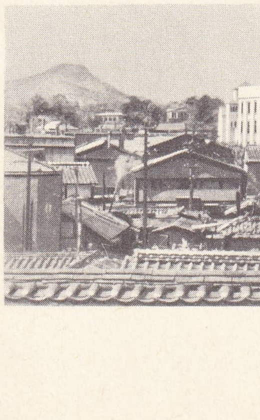

Foto. *LAROUSSE*

idare çevresi vardır: *Setif, Akbu, Borc-Bu-Areric, Bicaye, Kerrata, Bugaa, M'-Sila, El Ölma, Sidi Ayş.* Bu geniş idare bölgesi, kuzeybatıda vad Sahil Summam'-ın meydana getirdiği büyük çöküntüde ve Bicaye ovası üzerinde uzanır. Kuzeyde girilmesi güç Baborlar kabiliyesi (veya Küçük kabiliye) kütlesi, sık ormanlarla örtülüdür. Bu kütlenin güneyindeki Bibanlar sıradağı Setif'in yüksek yaylalar bölgesi yanında yükselir. Hodna dağları (1890 m), idare bölgesinin güney ucunu meydana getiren geniş bir deniz kulağı çevresindeki bozkırlara hâkimdir. (L)

SETİLİK sıf. (fr. *cétylique*). Setilik alkol. *Eşanl.* KETİLİK ALKOL.

SETİNUM. Esk. Coğ. Bk. SETİA.

SETİR i. Bk. SETR.

SETİR sıf. (ar. *setr*'den *setir*). *Esk.* Örtülmüş, kapalı, gizli. || *Mec.* Namuslu, temiz.

◆ **Setire** sıf. *Esk.* Setir'in dişili. || İ. Örtü. (M)

SETLİÇ i. (Çekoslovakya'da *Sedlitz* köyünün adı'ndan). İç sürdürücü bir maden-suyu. || İçine karbonat katılarak köpürtülmüş limonata. (M)

SETO, Japonya'da şehir, Honşu adasında (*Açi ili*), Nagoya'nın kuzeydoğusunda; 54 800 nüf. Şehir XIII. ve XV. yy.da *Ko-Seto* adı altında çin seladonu taklitleri üretti. XVI. yy.da siyah örtülü *Setoguro* ve yeşil lekeli sarı örtülü *Ki-Seto* yapıldı. Seto, Aritanın yanı sıra Japonya'nın başlıca porselen merkezlerindendir. (L)

SETON (Ernest Thompson), amerikalı yazar ve ressam (South Shields, Durham, İngiltere 1860 - Santa Fe, New Mexico 1946). Kanada'da yetişti. Hayatının büyük kısmını ormanlarda ve A.B.D.'nin batısındaki yaylalarda geçirdi. Londra Krallık akademisinde ve 1890-1896 arasında Paris'te sanat öğrenimi gördü. Hayvanların hayatı üstüne birçok resimli hikâye hazırladı. En ünlü kitabı *Wild Animals I Have Known*'u (Bildiğim Yabanî Hayvanlar) 1898'de yayımladı. 1902'de çocuklar için Woodcraft Kızılderilileri adlı bir teşkilât kurdu; bu teşkilât daha sonra Amerikan Woodcraft birliği haline geldi. Amerika Erkek İzci teşkilâtını kuranlara katıldı. 1910-1915 arasında aynı kuruluşta oymak beyliği yaptı. En ünlü hikâyeleri: *The Trail of Sandhill Stag* (Sandhill Geyiğinin İzinde) [1899], *Biography of Grizzly* (Grizzly'nin Biyografisi) [1900], *Lives of the Hunted* (Av Hayvanlarının Hayatı) [1901], *Two Little Savages* (İki Küçük Vahşî) [1903], *Biography of a Arctic Fox* (Bir Kutup Tilkisinin Hayatı) [1937] ve otobiyografisi *The Trail of an Artist-Naturalist* (Bir Sanatçı-Tabiatçının İzleri) [1940]. (M)

SETO-NAİKAİ veya **JAPON İçdenizi,** jap. **Seto - Naykay,** Doğu'da Büyük Okyanus ve Kore boğazıyle batıda Honşu, Şikoku ve Kyuşu adaları arasındaki deniz kolu. Şikoku'nun doğusundaki Kii ve batısındaki Bungo boğazları Büyük Okyanus'a geçişi sağlar; Şimoneski boğazı, Seto-Naikai'nin kuzeyde Honşu ve güneyde Kyuşu arasında Kore boğaziyle ilişki kurmasını sağlar. Seto-Naikai'-nin yanında yükselen eski kalelerle dolu sarp kıyılar taraçalar halinde ekilidir. Kıyıları çok girintili olan birçok adacık (tapınakları deniz tanrıçasına adanmıştır) serpiştirilmiş japon içdenizi, balık bakımından zengindir ve canlı bir şekilde işletilir; körfezlerin kıyısındaki tuzlu bataklıklar Japonya üretiminin onda dokuzunu sağlar. Kıyılarında tersane merkezleri (Kure) olan birçok liman ve çok önemli sanayi tesisleri vardır. (L)

SETON-WATSON (Robert William), ingiliz tarihçisi (Ayton, Perthshire 1879 - Skye, İskoçya 1951). Winchester ve Oxford'da (1902) okudu. Sonra Berlin, Paris ve Viyana üniversitelerine devam etti. Orta Avrupa ve Balkanlar konusunda uzmanlaştı. 1922-1945'te Londra üniversitesinde orta avrupa tarihi profesörü oldu. 1945-1949'da Oxford'da çekosovak tarihi ve kültürü üstüne dersler verdi. 1916'da *New Europe* (Yeni Avrupa) dergisini kurdu. 1922-1949 Arasında sir Bernard Pares ile birlikte *Slavonic Review*'u yönetti. Başlıca eserleri: *The Southern Slav Question* (Güney Slav Meselesi) [1911], *The Rise of Nationality in the Balkans* (Balkanlar'da Milliyetçiliğin Doğuşu) [1917], *Europe in the Melting Pot* (Avrupa Potası) [1919], *Slovakia then and Now* (Dünkü ve Bugünkü Slovakya) [1931], *Britain in Europe, 1789-1914* (Avrupa'da İngiltere, 1789-1914) [1937], *Britain and the Dictators* (İngiltere ve Diktatörler) [1938], *From Munich to Danzig* (Münih'ten Danzig'e) [1939] ve *History of the Czechs and Slovaks* (Çeklerin ve Slovakların Tarihi) [1943]. (M)

SETOPHAGUS i. Bütün Amerika'da yaygın küçük kuş (uzunl. 15 cm) ötücü kuş; kuzeyde yaşayan beyaz, siyah ve parlak kırmızı tüylü türleri yazın A.B.D.'de çok görülür. (Baştankaragillerden.) [L]

SETR veya **SETİR** i. (ar. *setr*). *Esk.* Örtme, kapama, gizleme. || *Setr etmek,* örtmek, gizlemek. || *Setr-i hüsn,* güzeliğini gizleme. || *Setr-i hakikat,* doğruyu gizleme. (M)

SETRE i. (ar. *setr*'den *setre*). *Esk.* Düz yakalı ve önü ilikli, çuhadan yapılma ceket: *Mabeyincinin yalı kapısını siyah setreli iki uşak açıyordu* (H. E. Adıvar). *Beşir siyah setresini giymiş, al kravatını takmış idi* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

SETRÎ i. (ar. *setr,* örtme ve *-î,* aitlik eki'nden *setrî*). *Esk.* Setre. (M)

SETRİAVRET bls. i. (ar. *setr* ve *ʿavret*'-ten fars. taml. *setr-i ʿavret*). *Esk.* Ayıp yerlerini örtme. (M)

SETTAR sıf. (ar. *setr*'den *settār*). *Esk.* Örten. || Tanrı'nın sıfatlarından biri. («Kulların ayıplarını örterek yüzlerine vurmayan» anlamına gelir.) || İ. [Abdüssettar'-dan kısaltılarak] Erkek adı. || *Settar-ül-uyub,* ayıpları örten, bağışlayan Tanrı. *Mec.* Ayıp yerlerini örten eski püskü elbise. (M)

SETTAT, Fas'ta (Casablanca ili) şehir, Yukarı Şaviya yaylalarında; 29 617 nüf. Şehir XVII. yy.dan, sultan Mulay İsmail'-in Meknes'ten Marakeş'e giden yol üzerinde bir kaşba yaptırdığı dönemden kalmadır. Bahçelerle çevrili büyük tarım pazarı. (L)

SETTE COMUNİ («Yedi komün»), İtalya'-da küçük bölge (Vicenza ili), bugün Asiago idare bölümünü meydana getirir. Kalkerden meydana gelen, Cima Dodici'de 2 341 m'ye ulaşan ve karst şekilleri kapsayan (ünlü mağaralar) bir senklinalden meydana gelir. Hayvancılık. (L)

SETTEMBRİNİ (Luigi), italyan yurtseveri ve yazarı (Napoli 1813-ay.y. 1876). Suikastçılıktan hüküm giydi (1851) ve daha sonra Amerika'ya gönderilmek üzere birçok mahkûmla bir gemiye bindirildi. Mahkûmları ayaklandırdı, Cobh'a indirilmelerini kabul ettirdi (1859), sonra İrlanda'ya sığındı. İtalya'ya dönünce (1860), Napoli üniversitesinde edebiyat profesörü oldu (1862). Edebiyat tarihi üstüne birkaç eser, siyasî yazılar ve *Ricordanze*'yi (Hatıralar) [1879-1880'de çıktı] yayımladı. (L)

SETTİMO TORİNESE, İtalya'da komün, Torino'nun kuzeydoğu banliyösünde 34 000 nüf. Kimya, metalürji ve makine sanayii. (L)

SETTLER [setlır] i. («kolon» veya «yerleşen» anlamında ing. k.). Yeni keşfedilmiş bir bölgede veya bir sömürgede yerleşmiş kimse. (Bu ad özellikle Yeni İngiltere'nin ilk kolonlarına verilmiştir.) (L)

SETUBAL, Portekiz'de şehir, idare bölümü merkezi, Sado halicinin kuzey kıyısında, 44 400 nüf. Sao Felipe şatosu. Jésus manastırının, yapımına 1491'te Boytac tarafından manoel üslûbunda başlandı. Sao Juliano kilisesi. Bacalhoa sarayı. Çeşitli anıtlar. Önemli tarım pazarı: yağ, Azeitao şarabı, portakal. Tuzlalar. Setubal büyük bir balıkçılık (sardalya) limanıdır. Hızla gelişen şehirde konserve fabrikaları ve kimya sanayii tesisleri (süperfosfat) kurulmuştur. —*Setubal idare bölümü,* 418 500 nüf. (L)

SEUFFERT (Johann Adam), alman hukukçusu (Würzburg 1794-Ansbach 1857). Würzburg'da tarih ve Bavyera'da medenî hukuk okuttu. Liberal düşünceleri yüzünden 1832'de kürsüsünü bırakmağa zorlandı; önce Strasbourg, sonra Ansbach mahkemesinde hâkim oldu. *Lehrbuch des Praktischen Pandektenrechts* (Pratik Pandecta Hukuku) [1825] adlı kitabı hukukçular arasında büyük ilgi gördü. 1874'te *Archiv für die Entscheidungen des Obersten Gerichtes in Deutschen Staaten*'i (Alman Devletleri Yüksek Mahkeme Kararları Arşivi) kurdu. Bu dergi, teoriyle pratik arasındaki bağlantıyı kuvvetlendirdi ve çeşitli alman devletlerinde hukuk açısından birliğin sağlanmasında rol oynadı. (M)

Seuil (EDİTİONS DU), Jean Bardet (doğ. 1910) ve Paul Flamand (doğ. 1909) tarafından kurulan fransız yayınevi. 1939 Savaşından önce ancak beş eser yayımlayabildi. Asıl çalışmasına «Pierres Vives» (Canlı Taşlar), «Esprit» (Ruh) adlı dizilerle 1944'-te başladı. Sanat kitaplarının yanı sıra, fransız yazarlarının ve yabancıların edebî eserlerinden başka, siyasî, sosyolojik, dinî denemeler, ayrıca edebiyat, tarih, coğrafya, din ve müzikte ün yapmış kişiler üstüne bilgi veren küçük eserler de yayımladı. (L)

SEUL veya **KYÖNGSONG,** Güney Kore'-nin başkenti, Han ırmağı kıyısında, Pukhan dağının (980 m) eteğinde; 3 805 000 nüf. Birleşmiş Milletler karargâhı. Güney Kore'nin en büyük ve en modern şehri olan Seul'de eskiden kalma birçok saray ve kapı vardır. Kuzeyinde Kuzey dağlarının yüksek tepeleri, güneyinde Güney dağlarının yeşil yamaçları uzanır.

Çeşitli yönlerden gelen 10'dan çok modern karayolu ve demiryolunun birleştiği şehirde bir de milletlerarası havaalanı vardır. Şehrin asıl girişi, eski Seul kapısının dışındaki Seul istasyonudur. Başlıca caddelerden Taipyong caddesi, Güney kapısından başlar ve kenarlarında modern hükûmet binaları, elçilikler, Duksu (Toksu) sarayı yakınında gazete binaları yer alır. Şehrin merkezi, iki yanında dükkânlar sıralanan Cangno (Çan) bulvarıdır. Güney ve doğu kesimlerinde daha çok mesken semtleri uzanır. Çankyung sarayı parkında, Sanat müzesi, hayvanat ve botanik bahçeleri yer alır. Üniversite, kolejler, kütüphaneler ve hastahaneler genellikle eski sarayın bulunduğu kesimde toplanır.

Hammadde ve besin ulaşımı yapılan kara ve demiryollarının ağzında kurulan Seul, Kore'nin başlıca ticaret merkezidir. Şehrin batı kesimindeki birçok dokuma imalâthanesinde Kore'de dokunan kumaşların büyük kısmı imal edilir: ayrıca lastik ayakkabı, elektrik malzemesi, tarım araçları ve tüketim malları sanayii gelişmiştir.

● *Tarih.* Eski bir ticaret merkezi olan şehir, 28 ekim 1394'te Çoson krallığının başkenti oldu ve Lee (Yi) hanedanının kurucusu Lee (Sing-ki) şehre *Hansung* adını verdi. Beş yüzyıl süreyle krallığın başkenti olan şehre, japon işgali sırasında (1910-1945) *Kyung sung* (Japonca *Keico*) adı verildi. İkinci Dünya savaşında Japonların teslim olmasından sonra A.B.D. Silâhlı kuvvetlerinin Merkez karargâhının kurulduğu şehir, «başkent» anlamına gelen Seul adını aldı; Amerikan Askerî hükûmetinin ve sonradan kurulan Güney Kore Geçici hükûmetinin (1947) başkenti oldu. Kore savaşından (1950-1953) büyük zarar gören şehir, dört defa el değiştirdi; fakat kısa süre sonra tekrar Güney Kore'nin siyaset,

fotoğrafı
Cabinet des Estampes, Paris

SEURAT

«Büyük Jatte'ta Yazın Bir Pazar Günü»
Art İnstitue, Chicago

Foto. LAROUSSE

iktisat ve fikir merkezi haline geldi. Şehrin nüfusu Kore savaşından sonra gelen göçmen dalgalarıyle çoğaldı (1949'da 1 446 019 nüf.) [L]

Seul konferansı, Asya ile Büyük Okyanus'taki komünist olmayan 9 ülkeyi biraraya getiren konferans. 14-16 Haziran 1966'da Güney Kore'nin başkentinde toplanan ve ASPAC (*Asian and Pacific Cooperation Council*) adını alan konferansın her yıl sıra ile üye ülkelerin (Avustralya, Güney Kore, Japonya, Malezya, Yeni Zelanda, Filipinler, Tayvan, Tayland ve Güney Vietnam) başkentlerinden birinde toplanmasına karar verildi. Laos, bu konferansa sadece gözlemci olarak katıldı. (L)

SEUME (Johann Gottfried), alman yazarı (Poserna, Weissenfels yakınları 1763-Teplitz 1810). Kanada'da asker oldu, rus generali İgelström'ün sekreterliğini ve Leipzig'de dil öğretmenliği yaptı. Büyük bir gezgindi; 1801-1802 arasında Siracusa'ya yaya gitti, dönüşünde yazdığı *Spaziergang nach Syrakus* (Siracusa'ya Yürüyüş) [1802-1803] adlı eseriyle tanındı. Rusya'yı ve İskandinavya'yı da gezdi; İskandinavya yolculuğunu *Mein Sommer im Jahre 1805* (1805 Yılı Yaz'ım) [1806] adlı eserinde anlattı. (L)

SEVERİNİ
«İtalyan Komedisinin Kişileri»

SEUPHOR (Michel BERCKELAERS, **Michel** — denir), belçika asıllı fransız şairi, sanat yazarı ve desinatörü (Anvers 1901). *Het Overzicht* dergisini kurdu (1921-1925), dadacı anlayışta bir kaç kitapçık yayımladı. 1925'ten sonra ilerici sanat çevreleriyle ilişki kurdu, Mondrian, Delaunay ve Arp ile arkadaşlık etti. 1929'da Torres Garcia ile birlikte «Cercle et Carré» (Daire ve Kare) grubunu kurdu. 1934-1948 Arasında Gard'a çekildi, kendisini edebiyata verdi. (L)

SEURAT (Georges), fransız ressamı (Paris 1859- ay.y. 1891). Orta halli bir ailenin çocuğuydu. Genç yaşta heykeltıraş Lequien'in yönetiminde resme başladı. Sonra Güzel Sanatlar yüksekokulunda İngres'in klasik anlayışına bağlı olan Lehmann'ın atelyesine girdi. Zamanından önce olgunlaştı; kimyacıların ve gözün görme yeteneği üstünde çalışan nazariyecilerin araştırmalarına merak sardı. Askerlik hizmetini Brest'te yaptı; peyzajlarının birçoğuna ilham kaynağı olan Bretagne ve Normandiya limanlarına sık sık gitti. 1883 Salon'una ressam Aman-Jean'ın bir portresini gönderdi. Bağımsız Sanatçılar salonunun kurulmasında rol oynadı. Burada, etkisinde kalan ve «bölmeci», «yeni izlenimci» veya «noktacı» adıyle anılan ressamları (Paul Signac, Cross, Van Rysselberghe, Luce, Petitjean, Dubois-Pillet) çevresinde topladı. Çok serbest bir anlayış ve çekici bir duyarlıkla yaptığı çalışmalardan sonra, Chevreuil'ün bulduğu «eş zamanlı karşıtlık» kanunlarını benimsedi. Chevreuil gölgenin ışığı güçlendirdiğini ve birbirine karşıt değerlerin karşılıklı olarak birbirini yüceltti̇ğini fark etmişti. Seurat izlenimcilerin araştırmalarını en aşırı sonuçlara vardırarak, birbirinden kesinlikle ayrı fırça vuruşlarıyle resim yaptı; ama ışığın titreşimini yansıtacak yerde; şekilleri ve hacimleri asıllarına göre vermeğe çalıştı. Tekniğiyle «fovist»leri etkiledi, teorilerinin kesinliği de «kübist»leri kendine çekti. Bütün önemli tablolarını yedi yıl içinde yaptı. Bunların ilki *Yıkanma*'dır (Tate gallery, Londra). 1886'da, güçlü kişiliğinin etkisinde kalan Pissarro aracılığıyle izlenimcilerin sekizinci sergisine katılarak uzun bir çalışmanın ürünü olan *Büyük Jatte'ta Yazın Bir Pazar Günü* (Art İnstitue, Chicago) adlı şaheserini gönderdi. Aynı tabloyu Honfleur ve Grandcamp'ın deniz peyzajlarının yanında sergilenmek üzere ikinci Bağımsızlar sergisine ve Brüksel'e de gönderdi, ama eseri ilgi görmedi. Bu arada, başka bir büyük kompozisyon olan ve *Sirk Geçidi* ile birlikte 1888'deki Bağımsızlar sergisinde sergilediği *Poz Veren Kadınlar*'la ilgili çalışmalarını hızlandırdı. Yaz ayını, Port-en-Bessin ve Crotoy'da geçirdi; burada, Bağımsızlar salonunda sergilenen birçok peyzaj yaptı. 1890 Salonuna ise *Chahut* ile *Pudralanan Genç Kadın* adlı eserlerini gönderdi. 1891'de bir önceki yaz mevsiminde Gravelines'de yaptığı manzara resimlerini ve bitmemiş olmasına rağmen *Sirk*'i sergiledi. Ama yoğun çalışma sonunda bitkin düştü ve otuz bir yaşında, çeşitli taslaklar ve çok sayıda desen bırakarak öldü. Bunların hemen hepsi Conté kalemi kullanılarak ve pürtüklü kâğıt üzerine saydam boya ile yapılmıştır. Bu yolla, çok ilgi çekici gölge ve ışık etkileri elde etti. Bıraktığı bu eserlerin çoğu büyük kompozisyon yapılmasına hazırlık olarak çizdiği figürler ve sanatçının dostlarının (Luce, Signac, Petit Jean) portreleridir. Bu desenlerin en başarılı eserleri olduğu ileri sürülmüştür. (*Penceredeki Kadın*, Art Moderne müzesi). [L]

SEURRE (Gabriel Bernard), **Büyük Seurre** denir, fransız heykeltıraşı (Paris 1795- ay.y. 1867). 1818'de Roma ödülünü kazandı, 1824 Salonunda ilk olarak, şimdi Grand Trianon'da bulunan *Yıkanan Kadın* adlı eserini sergiledi. Étoile meydanındaki zafer anıtının dekorasyonunda çalıştı, 1842'de Molière çeşmesini süsleyen *Molière* heykelini yaptı. *La Fontaine* adlı eseri Versailles müzesindedir. (L)

SEVA sıf. (ar. *sevāᶜ*). *Esk.* (İkisi) Bir olma, beraberlik, eşitlik, denklik. (M)

SEVAB i. Bk. SEVAP.

SEVABIK çoğl. i. (ar. *sābıḳa*'dan *sevābıḳ*). *Esk.* Geçmiş şeyler, geçmiş durum ve olaylar, geçmişte işlenmiş suçlar: *Acaba sevabık-ı hatıratı arasında neler görmüştür* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

SEVABİT çoğl. i. (ar. *sābite*'den *sevābit*). *Esk.* Gezegen olmayan, yerinde duran gökcisimleri, yıldızlar. (M)

SEVAD i. (ar. *sevād*). *Esk.* Karalık, karartı. || Karanlık: *Verir nişane benim ruh-ı saf-ı şi'rimden / Ki neşvedar-ı şebab / Sevad-ı leyle-i elfaz içinde lem'a-fiken / Nümune-i mehtab* (Tevfik Fikret). || Yazı, karalama. || Uzaktan karartı halinde görünen sürü veya kalabalık. || Bir şehrin çevresinde bağ, bahçe ve ağaç kalabalığından dolayı karartı halinde görünen yer. || Sıf. Kara. || *Sevad-ı hat*, yazı mürekkebi. Taslak, karalama. Yanakta yukarıdan aşağıya uzanan çizgi. || *Sevad-ül-a'zam* (veya *sevad-ı a'zam*) [«ulu şehir»], Mekke. || *Sevad-ül-kalb*, yüreğin ortasında bulunduğu varsayılan kara leke. || *Sevad-ül-müslimîn*, islâm topluluğu. || *Sevad-ül-vech*, utanç, yüz karası.

— Anat. *Esk. Sevad-ül-ayn*, gözbebeği. || *Sevad-ül-batn*, karaciğer. (M)

SEVADHAN bİş. sıf. (ar. *sevād* ve fars. *ḫᵛān*'dan *sevād-ḫᵛān*). *Esk.* Yazı okuyabilen. (M)

SEVAFİL çoğl. i. (ar. *sāfil*'den *sevāfil*). *Esk.* Alçak, aşağılık kimseler. (M)

SEVAGRAM, esk. **Segaon,** Hindistan'da köy, Nagpur'un yaklaşık olarak 70 km güneybatısında Sevagram'ı 1936'da kuran Gandhi örnek bir köy olmasını tasarlamıştı. (L)

SEVAHİL çoğl. i. (ar. *sāḥil*'den *sevāḥil*). *Esk.* Kıyılar, sahiller: *Bunların sevahilde teslimi taahhüt edildiği için haklı olarak istiyorlardı* (Atatürk). [M]

SEVAHİR çoğl. i. (ar. *sāḥire*'den *sevāḥir*). *Esk.* Büyücü kadınlar. (M)

SEVAİ i. (ar. *sevāī*). Kıyf. *Esk.* Osmanlı devletinde dokunan bir ipekli kumaş türü. (Telli olarak dokunmuş olanına *telli sevai* denirdi.) || *Sevai kuşak*, sevaiden yapılan kuşak. (Düğünlerde gelinin beline babası, amcası, dayısı gibi yakınları tarafından bağlanırdı.) [M]

SEVAİM çoğl. i. (ar. *sāᵓime*'den *sevāᵓim*). *Esk.* Başıboş olarak çayıra salıverilen hayvanlar, otlak hayvanları. || Zekâtının verilmesi gereken koyun, keçi, sığır, deve gibi çift tırnaklı hayvanlar. (M)

SEVAKIB çoğl. i. (ar. *sāḳıbe*'den *sevāḳıb*). *Esk.* Parlak yıldızlar. (M)

SEVAKIT çoğl. i. (ar. *sāḳıt*'tan *sevāḳıt*). *Esk.* Düşükler, düşmüşler. || *Sevakıt-ı fatiha*, fatiha suresinde bulunmayan harfler. (M)

SEVAKİ çoğl. i. (ar. *sāḳiye*'den *sevāḳi*). *Esk.* Su arkları, su dolapları. (M)

SEVAKİN çoğl. i. (ar. *sākin*'den *sevākin*). *Esk.* Oturanlar. || Atmayan damarlar. (M)

SEVALİF çoğl. i. (ar. *sālif* > *sālife*'den *sevālif*). *Esk.* Geçmişler. (M)

SEVALİS çoğl. i. (ar. *sāliṣe*'den *sevāliṣ*). *Esk.* Üçüncüler. (M)

SEVAM çoğl. i. (ar. *sāmme*'den *sevāmm*). *Esk.* Zehirli hayvanlar. (M)

SEVAMONO i. Japon burjuva dramı. Bk. KABUKİ. (L)

SEVAN. Bk. GÖKÇEGÖL.

SEVANİ çoğl. i. (ar. *ṣāniye*'den *ṣevāni*). *Esk.* Saniyeler. || İkinci derece şeyler. (M)

SEVANİH çoğl. i. (ar. *sāniḥ*'den *sevāniḥ*). *Esk.* İçe doğan şeyler. (M)

SEVAP veya **SEVAB** i. (ar. *ṣevāb*). Hayırlı bir davranışa karşılık Tanrı tarafından verileceğine inanılan mükâfat: *Ahirette sevaba ulaşmak çalışmakla olur* (H R. Gürpınar). *Ağa, namaz kılarsa, toplu kılar. Toplu kılınan namazın sevabı büyük* (Kemal Tahir). *Bir hayra on mislinden yedi yüz misline kadar sevap verilir* (Cevdet Paşa). || Tanrı tarafından mükâfatlandırılacağına inanılan hayırlı davranış: *Bu, öyle bir sevap ki, can çekişenlerin dudaklarına verilmiş bir damla su gibi* (R.N. Güntekin). || *Sevap etmek*, hayırlı bir davranışta bulunmak.

— DEY. *Sevaba girmek* (*sevap işlemek* veya *sevap kazanmak*), hayırlı davranışından ötürü Tanrı'nın mükâfatını haketmek: *Bunu yaparken iki türlü sevap işlediğine inandığı muhakkaktı* (A.H. Tanpınar). *Hacca giden bir Hac sevabı kazanır* (N. Araz).

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre «hayırlı fiiller»den sayılan ve başkalarına iyilik yapmak amacıyle yapılan bütün hareketler *sevap*'tır. Sevap, genellikle ikiye ayrılır: biri kullar için, öteki yalnız Allah rızası için.

Kullar için yapılan sevaplar şunlardır: her türlü yardımlar, okutma, bilgi verme, kimsesizleri bakma, büyütme, yetiştirme, yoksula, muhtaça iş bulma, eksiğini giderme, ev yapana ve evlenene yardım etme, ağaç yetiştirme, yararlı ağaçları koruma, hayvanlara acı çektirici işler yaptırmama, hayvanlara, özellikle kuşlara yem verme, yolda kalanların ve dara düşenlerin elinden tutma, müslüman olanlara gerektiği zaman yardımcı olma.

Allah rızası için yapılan sevaplar da, yalnız Allah'ın iyi olarak nitelendirdiği işleri yapmadır. Bunların birçoğu kullarla ve hayvanlarla ilgili olmayabilir. Beş vakit namaz dışında, Allah rızası için namaz kılma, Kur'an okuma, ramazan ayı dışında oruç tutma, hiç bir karşılık beklemeden dinin uygun gördüğü işleri yapma, ibadethaneleri temiz tutma, onarımlarına yardımcı olma, yollardan geçenlere zarar verecek olan taşları, toprakları kaldırma, kırlarda, yol üzerlerinde çeşme yaptırma.

Sevap, islâm dinine göre müslümanlar arasında karşılıklı dayanışmayı sağlayan, Allah ile kulları birbirine bağlayan bir güzel fiil olarak nitelenir. Ancak Kur'an ve hadislerce islâmın şartlarından biri olan, islâm dinini bütünleyen genel kuralları, buyrukları yerine getirmek bir görev olduğu için sevaplar arasında sayılmaz. Sevap, dinin kesinlikle görev saydığı eylemler dışında, insanın kendi isteğiyle yaptığı fiillerdir. (M)

SEVATI çoğl. i. (ar. *sāṭıᶜ*'dan *sevāṭıᶜ*). *Esk.* Yükselip, ortaya çıkan şeyler. (M)

SEVATİR çoğl. i. (ar. *sāṭūr*'dan *sevāṭir*). *Esk.* Satırlar, büyük bıçaklar. (M)

SEVB i. (ar. *ṣevb*). *Esk.* Giyecek şey, elbise. || Bez. (M)

SEVDA i. (ar. *sevād* > *esved*'den *sevdā*). Kuvvetli sevgi, aşk: *Herkes tekrar kendi kahramanlık maceralarına, sevda hikâyelerine, birbirlerine içlerini dökmeye hazırlandılar* (S.F. Abasıyanık). *Ben de, senin gibi, bir bey severdim* [...] *senin de başında sevda var, söylersem belki anlarsın* (Namık Kemal). *Amca Bey Şemi'de sevda izleri görerek gözü açıldı* (H. R. Gürpınar). || Melankoli, karasevda: *Sevdaya tutulmak*. || Aşırı istek, emel, tutku: *Erkek aklı ile, zekâsı ile övünür; bunun için de* [...] *daima aklını, zekâsını ispat etmek sevdasındadır* (N. Ataç). *İl-*

Foto. LAROUSSE

yas pek dinlemiyordu Efe'yi. Öndekilere yetişmek sevdasındaydı (S. Kocagöz). || Kadın adı. || *Kara sevda*. Bk. KARASEVDA.

— ÇEŞ. DEY. *Sevda çekmek*, (birini) delice sevmek: *Kimse sevda çekmesin / Başlara belâ imiş* (Halk türküsü). *Gizli sevda çekmesi / Ateşten gömlek imiş* (Şarkı). || *Sevdasına düşmek*, bir şeyi yapmak veya ele geçirmek için büyük istek duymak: *Karadeniz kıyılarında bir Pontos devleti kurma sevdasına düşen rum azınlığının bütün ümitleri suya düştü* (S. Kocagöz). || *Sevdaya düşmek* (veya *başına sevda gelmek*), âşık olmak. || *Sevdaya salmak*, (birini) kendisine âşık etmek: *Kalbimi çadın güzel / Sevdaya saldın güzel* (Şarkı). ||*Sevdayı sarmak*, (birine veya bir şeye) aşırı sevgi duyarak gözü ondan başkasını görmemek: *Kadıncağız, bana iyiden iyiye sevdayı sarmıştı* (R.N. Güntekin). || *Bir sevdadan vaz geçmek*, bir niyet veya arzusundan vaz geçmek. || *Gözünü sevda bürümek*, sevdiğinden başka bir şey düşünmez olmak: *«Senin gözünü sevda bürümüş» bey dedi. «Sen bir İzmir'e git de, gönlünü eğle»* (Sabahattin Ali).

— *Esk*. Kara (renk). || Eskiden insanın yaradılışında var olduğu kabul edilen dört hılttan biri. || *Sevda-cu*, sevgi arayan. || *Sevda-ger*, sevdalı. Tacir. || *Sevda-kâr*, sevdalı. || *Sevda-perest*, aşırı düşkün, tutkun. *Mec*. Tamahkâr, açgözlü. || *Sevda-perver*, sevgi artıran. || *Sevda-zede*, sevdaya düşmüş, sevdalı.

◆ **Sevdavî** sıf. *Esk*. Sevda ile ilgili, sevdaya ilişkin. || Meraklı, kuruntulu, melankolik. (M)

Sevda Hekim (*L'Amour Médecin*), Molière'in üç perdelik komedi-balesi (1665). Müziği Lully'nindir. Konu oldukça beyliktir. Sganarelle, kızı Lucinde'in melankolisini tedaviye çalışır. Ama kızın bu uydurma hastalığının tek ilâcı onu Clitandre ile evlendirmektir. Oyunun gülünç yanı, özellikle, Molière'in hekimleri ele alarak bilgiçlik ve cahillikleriyle alay etmesine dayanır. (L)

SEVDALANMAK dönşl. f. (*sevda*'dan *sevda-la-n-mak*). Âşık olmak, sevdaya düşmek: *Karı milletinin derdi ne olur? Ya birine sevdalanmıştır ya da kocası soğuk...* (Kemal Tahir). || *Teşm. yol*. Bir şeye gereğinden fazla eğilimi olmak, bağlanmak: *Kitaplara sevdalanmak*. (M)

SEVDALI sıf. ve i. (*sevda*'dan *sevda-lı*). Sevdaya tutulmuş, tutkun: *Bu üç sevdalıdan Mürebbiyenin en hoşuna gideni gerçekten de Sadri idi* (H.R. Gürpınar). *Lamartine'in ve Musset'nin şiirlerini elimden düşürmüyordum ve bunları, Zevrak'la Ebrû'nun*, [...] *bu iki sevdalının yanında okuyordum* (H.Z. Uşaklıgil). || *Teşm. yol*. Bir şeye gereğinden fazla düşkünlük gösteren, eğilim duyan: *Günün birinde, Mevlânâ sevdalılarını Konya'ya ulaştıran kervanlardan biri, adını sanını kimsenin bilmediği* [...] *bir kadını da Konya'ya getiriyor* (N. Araz). *Atlara sevdalıdır. Kitaplara sevdalı olmak*. || İ. Yolsuz bir kadının, paralı dostundan ve belâlısından ayrı olarak, sırf sevdiği için görüştüğü âşığı. (M)

SEVDA MİRZA MUHAMMED RAFİ, hintli şair ve hicivci (Delhi 1713-Laknav 1781). Babası, Hindistan'da yerleşen kâbilli bir tacirdi. Sevda, öğrenimini Delhi'de yaptı. Şiirlerini anadili olan Urduca yazdı ve kısa bir zamanda urdu şiirinin ustalarından biri olarak tanındı. Daha çok kaside ve gazelleriyle ün kazandı; hicivler yazdı. 1773'te Delhi'den Ferruhâbâd'a, oradan da Laknav'a geldi ve ölümüne kadar burada yaşadı. Laknav hükümdarı ona «melikü'ş şuara» unvanını verdi. (M)

SEVDE binti ZAMA, Hz. Muhammed'in ikinci karısı (öl. 653), Kureyş kabilesinden. Annesi İslâmlığı ilk kabul edenlerdendi ve Kureyş kabilesinin baskısı yüzünden Habeşistan'a göç etti. Sevde önce amcasının oğluyle evlendi. Kocası Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretinden önce öldü. Hatice'nin ölümünden sonra Hz. Muhammed ile evlendi. Hicret'in ilk yılında Medine'ye gitti. Hz. Muhammed'in ölümünden sonraki hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Halife Ömer zamanında Hz. Muhammed'in hanımlarına ayrılan tahsisattan maaş ve Hayber'in gelirinden hisse aldığı biliniyor. Sevde binti Zama'nın Hz. Muhammed'den çocuğu olmadı. (M)

SEVDİCEĞİM i. (*sevmek* > *sev-dik-cek-i-m*'den). «Sevgilim» anlamında kullanılır: *Ta arş-ı ilâhiye kadar yükselelim çal / Çal sevdiceğim, çal meleğim, çal güzelim... çal!* (Tevfik Fikret). [M]

SÈVE (Gilbert DE), fransız ressamı (Moulins 1615-Paris 1698). Portreler yaptı; Gérard Edelinck onun eserlerini gravüre yaygınlaştırdı. Sève bir *Histoire de France* (Fransa Tarihi) resimledi ve Versailles'da Marie-Thérèse'in odasını alegorik resimlerle süsledi. (L)

SEVEBAN i. (ar. *sevebān*). *Esk*. Hastanın iyileşmesi. (M)

SEVECEN sıf. (*sevmek*'ten). *Yeni*. Acıyarak ve koruma isteği duyarak seven, şefkatli, müşfik.

◆ **Sevecenlik** i. Acıyarak ve koruyarak sevme, şefkat. (M)

SEVEN (Mehmed) **Hacı, Hafız**, türk din bilgini (İstanbul, ? - ay.y. 1932'den sonra). Medrese öğrenimi gördü, ayrıca Hacı İbrahim Efendinin Koska'daki Dârüttalim mektebinde okudu. Camilerde imamlık, ortaokullarda öğretmenlik yaptı. Çoğunluğu Abdullah Cevdet'in *İçtihat*'ında olmak üzere birçok dergiye yazılar yazdı. Huzur derslerine katıldı. Nasuhpaşa mektebine müderris oldu (1910); Ayasofya camiinde dersiâmlıkta bulundu (1920). Cumhuriyetin ilânından sonra Sultanselim'de açılan imamhatip okulunda kelâm ve tarih dersleri verdi. İlerici ve yeniliği seven bir kimseydi. Bütün saldırılara ve karşı koymalara rağmen, Göztepe camii imam ve hatibiyken cemaata türkçe namaz kıldıran ilk imam oldu. Dergilerdeki yazılarında bu düşünceyi savundu. Son yıllarında, arı Türkçe ile yarı manzum bir tefsir ve İsa peygamberin hayatı hakkında bir inceleme hazırlıyordu. (M)

SEVENGİL (Refik Ahmet), türk yazarı (Bingazi 1903-Ankara 1970). Özel öğrenim gördü. *Vakit* ve *Kurun* gazetelerinde çalıştı. Üsküdar Amerikan Kız, Alman ve Zapyon liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. İstanbul Şehir tiyatrosunda Edebî kurul üyesi oldu (1947). İstanbul Şehir meclisi üyeliğinde bulundu. Tokat milletvekili seçildi (1943). Devlet Tiyatrosu Edebî kurul üyesi, Radyolar umum müdürü, Basın Yayın umum müdürü, Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı Radyo dairesi müdürü, TRT Yönetim kurulu üyesi, TRT genel müdür müşaviri oldu. Edebiyat tarihi ve tiyatro alanındaki incelemeleriyle tanındı. Eserleri: *İstanbul Nasıl Eğleniyordu* (1927); *Hüseyin Rahmi Gürpınar* (1944); *Türk Tiyatrosu Tarihi* (5 cilt, 1959-1968); *Eski Şiirimizin Ustaları* (1964); *Yüzyıllar Boyunca Halk Şairleri* (1965); *Çağımızın Halk Şairleri* (1967). [M]

SEVENOAKS, İngiltere'de (Kent) şehir, Londra'nın güneyinde, Kuzey Downs dağlarında; 18 200 nüf. Dikey üslûpta kilise (XIII.-XV. yy.) — Yakınında, Knole Park şatosu (XV. yy. sonu). [L]

SEVEN PAGODAS. Bk. MAHABALİPURAM.

SÉVERAC (Déodat DE), fransız bestecisi (Saint-Félix-de-Caraman, Toulouse 1873-Céret, Doğu Pireneler 1921). Kısa bir süre Toulouse konservatuvarında okudu; 1897-1907 arasında *Schola Cantorum*'da V.d'-İndy'nin beste öğrencisi oldu. Bestelerinde tabiatı dile getirir ve samimî kalabilmek için özentisiz bir müzik dili kullanır. Yirmi kadar melodi, piyano parçaları, lirik tiyatro ve sahne eserleri besteledi. (L)

SEVERİ (Francesco), italyan matematikçisi (Arezzo 1879). Parma, Padova (1905-1922), Roma (1922'den sonra) üniversitelerinde yüksek geometri dersleri verdi. 1938'de, Roma'da yüksek matematik enstitüsünü kurdu ve yönetti, bu enstitüde yüksek geometri dersleri verdi. Cebir ile geometrinin metotlarını kaynaştırarak düzlem geometrinin gelişmesine, üst boyutların eşitliğiyle ilgili birçok geometri meselesinin çözümüne katkıda bulundu. Ayrıca diferansiyel geometri, matematik analizi, fizik ve geometri ilkeleriyle ilgili çalışmalar yaptı. Başlıca eserleri: *Lezioni di Geometria Algebrica* (Analitik Geometri Dersleri) [1908], *Vorlesungen Über Algebraische Geometrie* (Analitik Geometri Üstüne Konferanslar) [1921], *Geometria Proiettiva* (İzdüşümsel Geometri) [1922], *Trattato di Geometria Algebrica, I, I* (Analitik Geometri İncelemesi, I,I) [1926], *Topologia* (Topoloji) [1931], *Serie, Sistemi di Equivalenze e Corrispondenze Algebriche sulle Variete Algebriche* (Cebirsel Değişiklikler Üstüne Cebirsel Bağlantılar, Seriler ve Eşdeğerlik Sistemleri) [1942], *Fondamenti di Geometria Algebrica* (Analitik Geometrinin Temeli) [1948], *Geometria dei Sistemi Algebrici Sopra una Superficie e Sopra una Varieta Algebrica* (Bir Yüzey ve Bir Cebirsel Tür Üstüne Cebir Sistemleri Geometrisi) [2 cilt, 1958-1959]. (M)

SÉVERİN (Fernand), belçikalı şair (Grand-Manil, Namur ili 1867-Gand 1931). Gand üniversitesinde profesörlük yaptı. 1880 Yıllarının yeni belçika edebiyatında, klâsik anlatımıyle dikkati çekti. Şiirlerinde coşkun bir tabiat duygusu ağır basar. Başlıca eserleri: *Le Lys* (Zambak) [1888], *Poèmes İngénus* (Saf Şiirler) [1899], *La Source au Fond des Bois* (Korunun Dibindeki Kaynak) [1924]. Ayrıca birçok tenkit ve edebiyat tarihi incelemesi yazdı. (L)

SEVERİNE (Caroline RÉMY, bayan GUEBHARD, — diye tanınır), fransız kadın edebiyatçı (Paris 1855-Pierrefonds 1929). Jules Vallès'in sekreteri ve öğrencisiydi, 1886-1888 arasında *Le Cri du Peuple* gazetesini yönetti. Varını yoğunu ve bütün hatiplik gücünü proletarya uğruna harcadı, gazeteci ve konferansçı olarak adaletsizliklere karşı savaş açtı. Anarşistleri savundu, Sosyalist partisine (1918), sonra da Komünist partisine girdi ve *L'Humanité*'nin yazarları arasına katıldı. Bu dönemde otobiyografik bir roman yayımladı (*Line 1855-1867* [1921]). [L]

SEVERİNG (Carl), alman siyaset adamı (Herford, Westfalen 1875-Bielefeld 1952). Maden işçisiydi. Sendikacılık hareketi sırasında sivrildi, Sosyal-Demokrat partiden Reichstag'a milletvekili oldu (1907 - 1912). Monarşinin yıkılışından sonra Millî meclis (1919) ve Reichstag'a (1920-1933) seçildi. Westfalen'de Reich komiseriyken (1919) Ruhr bölgesinde yeniden eyleme geçti. Prusya içişleri bakanı (1920-1926), H. Müller kabinesinde Reich içişleri bakanı (1928-1930), sonra tekrar Prusya içişleri bakanı (1930-1932) oldu. 1932'de von Papen hükûmeti tarafından sosyal-demokratlara birlikte görevinden uzaklaştırıldı. Hitler diktatörlüğü sırasında Almanya'da kaldı. Hatıralarını yayımladı: *Mein Lebensweg* (Hayat Yolum) [2 cilt, 1950]. (M)

SEVERİNİ (Gino), italyan ressamı (Cortona, Arezzo 1883-Paris 1966). Gençliğinde Roma'da Boccioni ve Balla'nın, sonra Cézanne'ın etkisinde kaldı. 1905'te Paris'te Modigliani'nin ve Max Jacob'un dostu oldu. 1911'de Fransa'da fütürist ressamların ilk sergisine katıldı. 1914'te kübizm üstüne çalıştı, sanatının evrimini 1921'de yayımladığı *Du Cubisme Au Classicisme* (Kübizmden Klasisizme) adlı eserinde anlattı. 1923'ten sonra kendini daha çok dinî resim ve mozaik çalışmalarına verdi. Eserleri Paris Art Moderne müzesinde, Paris'te Güzel Sanatlar müzesinde ve Avrupa ile Amerika'nın bellibaşlı koleksiyonlarındadır. (L)

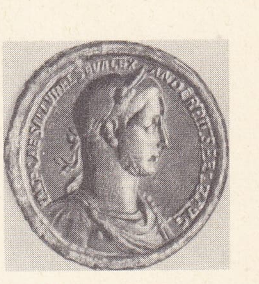

SEVERUS ALEKSANDROS
efijili
bronz sestertius
Cabinet des Médailles,
Paris

Mme de SÉVİGNÉ
Mignard'ın eseri
Carnavalet müzesi,
Paris

Foto. Meyer (LAROUSSE)

SEVİLLA

Girolda katedral ve kulesi

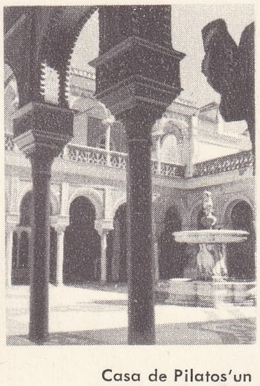

Casa de Pilatos'un iç avlusu

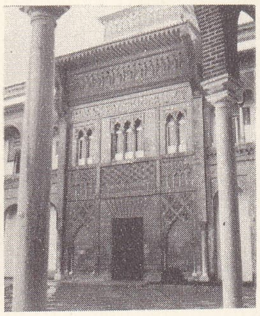

Alcazar'ın birinci avlusu

SEVERN, Kanada'da (Ontario) ırmak, Hudson körfezine dökülür; 670 km. (L)

SEVERN, Büyük Britanya'da ırmak, Galler ülkesinin ortasından doğar, Shrewsbury, Worcester, Gloucester'den geçer, Bristol kanalının devam ettirdiği uzun bir haliçle sona erer; 338 km. (L)

SEVÈRO bar Shakko, Suriye asıllı nesturi yazarı (öl. 1241). Mar Mattay manastırında rahipti. Mantık, felsefe, gramer konularında çalışmalar yaptı. Ayrıca, ilâhiyat üstüne dört bölümden meydana gelen *Hazineler Kitabı* (1231) adlı bir eser, *Diyaloglar Kitabı* adlı dindışı bilimlerle ilgili sorulu cevaplı bir ansiklopedi v.b. yazdı. (M)

SEVERODVİNSK, S.S.C.B.'de şehir, Arhangelsk'in batısında; 79 000 nüf. Tersaneler. (L)

SEVERUS, Antakya monofizit patriği (Sozopolis 465 - Ksois, Mısır 538). Filistin'de keşişti; Anastasius devrinde İsa'nın mahiyeti üstüne yapılan tartışmalara katıldı; bilgisi ve belâgati sayesinde monofizit akımın ilerigelenleri arasında yer aldı. 512'de Antakya patrikliğine getirildi; 518'de Justinus Ortodoksluğu yeniden kurunca azledildi ve Mısır'a çekildi. Justinus'un ölümünde Theodora'nın himayesiyle yeniden patrik oldu ve sarayda büyük bir nüfuz kazandı. 563 Konsilinde afaroz edildi; yeniden Mısır'a sığındı. Çeşitli yazıları (*Halikarnassos'lu Julianus'a Karşı, Philathetos'un Savunması*) Severus'un kültürlü bir kişi olduğunu ortaya koyar. (L)

SEVERUS (Flavius Valerius) [İllyria'da - öl. Roma 307]. Roma imparatoru (306 - 307). Diocletianus'un tahttan çekilmesi üzerine kendisine Galerius tarafından sezar unvanı verildi (305). Constantius I Chlorus'un ölümünde Augustus oldu (1306). Maxentius'a karşı yürüdü, ama askerleri tarafından terk edildi; yakalanarak öldürüldü. (L)

SEVERUS (Libius), Batı Roma imparatoru (Lucania'da - öl. Roma 465). Ricimer tarafından Majorianus'un yerine getirildi (461 - 465), iktidara fiilen sahip olamadı. (L)

SEVERUS ALEKSANDROS (Aurelius Antonius) [Ace, Fenike 205 veya 208-Germania 235], Roma imparatoru (222-235). Kendisini evlât edinen kuzeni Elagabal'in yerine geçti. Büyükannesi Julia Maesa ile annesi Julia Mammaea'nın desteği ve Paulus, Modestinus, özellikle Ulpianus gibi hukukçuların öğütleriyle hüküm sürdü. Senatonun yetkilerini arttırdığı söylenir (on altı senatörden meydana gelen bir naipler meclisi kurulması; praetorium valilerine senatörlük payesi ve *viri clarissimi* unvanı verilmesi, *cursus honorum*'da quaestorlukla praetorluk arasındaki kademelerin kaldırılması v.b.). Aslında bu reformların büyük bir önemi olmadı ve Severus Aleksandros'un imparatorluk dönemi, hukuk, maliye ve askerlik alanındaki bazı reformlara rağmen, önceki imparatorlarda olduğu gibi, entrikalar, isyanlar ve cinayetlerle geçti (Ulpianus'un praetorlar tarafından öldürülmesi). Severus Aleksandros, dinî senkretizmden yanaydı, yahudilerin imtiyazlarına dokunmadı ve Hıristiyanlığa karşı hoşgörülü davrandı. Doğu'da, sasanî pers hanedanının kurucusu Ardeşir I ile savaşmak zorunda kaldı; çetin bir seferden sonra pers tehlikesini uzaklaştırdı (232). Roma'da zafer törenleriyle karşılandı. Sonra germenlerle çarpışmak üzere Ren kıyılarına gitti (234), trakyalı subay Maximinus'un yönettiği bir askerî ayaklanmada öldürüldü. (L)

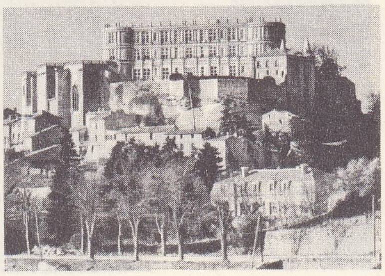

Grignan şatosu

SEVERUS'LAR, roma hanedanı (193-235). İmparator Septimius Severus, Caracalla, Geta, Elagabal ve Severus Alexander bu hanedandandır. (L)

SEVERYAN'LAR («Kuzey insanları»), eski islav kabilesi. Severyan'lar, İslav ülkesinin doğusuna yerleşmişlerdi; VI. yy.dan sonra Donets, Don, sonra İdil kıyısında koloniler kurdular. Ama Türk - Tatarların baskısıyla kuzeybatıya doğru ilerlemek zorunda kaldılar. XI. yy.da, Desna ile Dnieper arasında Lyubeç, Novgorod, Çernigov çevresinde toplanmışlardı. Bazıları Bulgarların hâkimiyetine girdi. (L)

SÈVES (Octave Joseph DE), **Süleyman Paşa** veya **Kolonel Seves** denir, Mısır hizmetinde fransız generali (Lyon 1788 - İskenderiye 1860). İmparatorluk devrinin son savaşlarına katıldı ve Yüzgün sırasında yüzbaşı oldu. Restorasyon sırasında terhis edildi. Mısır'a gitti (1816). Mehmed Ali Paşanın ordusunda öğretmen oldu ve Suriye seferinde yararlık gösterdi (1831-1833). 1840'ta, komodor Napier'nin bombardımana tuttuğu Beyrut'u savundu. (L)

SEVEZ (François), fransız generali (Chambéry 1891 - Offenburg, Almanya 1948). 1944'te 4. Fas tümenine kumanda etti, İtalya'da başarı kazandı. Genelkurmay başkanlığına getirilen general Juin'in yardımcısı olarak, 7 mayıs 1945'te Reims'te alman kuvvetlerinin teslim sözleşmesini imzaladı. 1946'da Almanya'daki işgal kuvvetleri kumandan yardımcılığına getirildi, bir avda kaza sonucu öldü. (L)

SEVGEND i. (fars. *sevgend*). *Esk.* Ant, yemin. (M)

SEVGİ i. (*sevmek*'ten *sev-gi*). İnsanı bir şeye veya kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeğe yönelten duygu, eğilim: *Yalnız hürmetinin değil, sevgisinin derinliğini de ifade ediyordu* (H.E. Adıvar). *Bana kuvvetimi ve sevgimi harcayacak bir iş olsun da, ne olursa olsun* (R.N. Güntekin). *Yurt sevgisi.* (M)

SEVGİLİ sıf. (*sevgi*'den *sevgi-li*). Kendisine büyük bir şefkat ve bağlılık hissi duyulan: *Yine babasının biricik sevgili kızı olmuş* (A. H. Tanpınar). *İzmir'e, Nemide'ye kavuştuğu gün biliyordu ki sevgili yurdu da kurtulmuş olacaktı* (S. Kocagöz). *Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol; / Ey hak, yaşa; ey sevgili millet, yaşa... Var ol!* (Tevfik Fikret).

◆ İ. Aşkla sevilen kimse: *Sevgilisine koşan toy bir delikanlı gibi dünyayı umursamaz olmuştur* (Kemal Tahir). *Sevgili her zaman güzeldir* (A. Ş. Hisar). *Şu şairler sevgililerden beter, / Nedir bu adamlardan çektiğim?* (O.V. Kanık). *Esk.* Dost. Yâr. || Beğenilen, hayranlık duyulan kimse: *Bu, bütün Afyon'un sevgilisi Sultan Abâ-Pûş-i Velî'dir* (N. Araz). *Gençliğin sevgilisi.* (M)

SEVİ i. (esk. türk. *sevüg*'den). Sevgi, aşk. (M)

SEVİCİ i. (*sevmek*'ten *sev-ici*). Homoseksüel kadın. (M)

SEVİCİLİK i. (*sevici*'den *sevici-lik*). Patol. Kadın homoseksüelliği. (Kinsey'e göre sevicilik, bazen normal cinsî eğilime veya iki cinse de yakınlık duymağa yönelen geçici bir cinsiyet sapıklığıdır. Bununla beraber, bazı vakalarda gerçek bir sapıklıktır ki, buna *safizm* adı verilir.) [L]

SEVİG (Muammer Raşit), türk hukukçusu (Menaha, Yemen 1885). Mehmed Raşid Paşanın oğlu. Galatasaray lisesini, İstanbul ve Paris Hukuk fakültelerini bitirdi. İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesinde muallim muavinliğine tayin edildi (1913). Beyrut ve Şam'da hukuk dersleri verdi. Ticaret ve Ziraat nezaretinde sigorta müdürlüğü yaptı. Şarkîkarahisar'dan (Şebinkarahisar) mebus seçildi. Ticaret ve Ziraat nezareti müsteşarlığı, İstanbul Hukuk fakültesinde devletler hukuku müderrisliği yaptı. Amme hukuku dersleri verdi. Devletler Hususî hukuku ordinaryüs profesörü oldu. Devletler Hukuku Türk enstitüsü direktörlüğü yaptı. Eserleri: *Devletler Hususî Hukuku* (Vasfi Raşit Sevig ile birlikte, 2 cilt, 1937-1943); *Beynelmilel Münasebetlerde Mukavelelerin Akdedildiği Yerin Tayini* (1943); *Devletler Umumî Hukuku* (1945). — VASFİ RAŞİT, türk hukukçusu (Menaha, Yemen 1887 - İstanbul 1971), Muammer Raşit Sevig'in kardeşi. Galatasaray lisesini, İstanbul ve Paris Hukuk fakültelerini bitirdi. 1914'te İstanbul'a geldi. 1917 - 1925 Yılları arasında Saksonya mahkemelerinde staj yapmak üzere Almanya'ya gitti. Çeşitli hakem mahkemelerinde türk temsilciliğine tayin edildi. İstanbul belediye azalığı yaptı. 1930'da Şebinkarahisar, 1934'te Sıvas mebusu seçildi. Ankara Hukuk fakültesi Roma hukuku kürsüsüne getirildi (1935). Ayrıca mukayeseli medenî hukuk dersleri okuttu. Eserleri: *Ticaret Kanunu Şerhi* (3 cilt, 1934-1936); *Devletler Hususî Hukuku* (Muammer Raşit Sevig ile birlikte, 2 cilt, 1937-1943); *Kısa İdare Hukuku* (1943); *Toprak Hukuku Dersleri* (1953); *Askerî Adalet* (2 cilt, 1955-1956); *Doktrin ve İçtihatlar Açısından Türk İcra ve İflâs Hukuku* (2 cilt, 1967). [M]

SÉVIGNÉ (Marie DE RABUTİN - CHANTAL, — markizi), fransız kadın edebiyatçı (Paris 1626 - Grignan şatosu 1696). 1644'te Henri de Sévigné ile evlendi. Kocasının 1651'de bir düello sırasında ölmesi üzerine kendini çocuklarına verdi. 1669'da, kızı kont Grignan ile evlendi, az sonra Provence valisi olan kont, karısını yanına çağırdı (1671). Çok sevdiği kızından ayrılmanın acısını hafifletmek isteyen Sévigné, yirmi beş yıl boyunca ona mektuplar yazdı. 1677'den sonra Carnavalet konağına yerleşti. Sık sık Rochers'deki malikânesinde veya Livry'de kalıyodu. Birçok kere kızının yanına gitti. Grignan'de çiçek hastalığına yakalanıp öldü.

Mektuplaştığı kimseler özellikle Charles de Sévigné, Bussy - Rabutin, Coulanges'lar, Madam de la Fayette ve Pomponne idi. 1671'den sonra hemen hemen sadece kızına yazdı. Bu mektuplar Versailles sarayının en canlı ve en gerçekçi aynası olduğu kadar, Louis XIV zamanında taşra soylularının ne türlü güçlükler içinde olduğunu ortaya koyan birer belge niteliğindedir. Madam de Sévigné'nin yumuşak kişiliği arkasında büyük bir keder ve umut kırıklığı saklıydı. Kuvvetli bir kültürü, canlı bir zekâsı olduğu kadar, kolay kolay açığa vurmadığı bir duygululuğu vardı. İzlenimlerini içinden geldiği gibi canlı bir üslûpla dile getirdi. (L)

SEVİK i. (ar. *sevîk*). *Esk.* Kavut, kavrulmuş un ile yapılan yol azığı. (M)

Sevil Berberi (*Le Barbier de Séville ou la Précaution inutile*), Beaumarchais'nin dört perdelik mensur komedisi (ilk temsili Théâtre Français'de, 23 şubat 1775). İhtiyar doktor Bartholo, vasisi olduğu işveli ve güzel Rosine'i, evlenmek amacıyle evine kapatmıştır. Kıza âşık olan kont Almaviva, berber Figaro'nun kurnazlığı ve Rosine'in şan öğretmeni don Basile'in yardımıyle kimliğini saklayarak ihtiyarın evine girer, Rosine ile tekrar tekrar buluşmayı ve sonunda evlenmeyi başarır. (L)

Sevil Berberi (*Il Barbiere di Seviglia* veya *Almaviva, ossia l'Inutile Precauzione*), Rossini'nin iki perdelik operası. Librettosunu C. Sterbini yazdı. 1816'da Roma'da Argentina tiyatrosunda oynandı. *Guglielmo Tell*

Foto. Viollet, Giraudon (LAROUSSE)

ile birlikte bestecinin şaheseri sayılır. (L)

SEVİLLA, İspanya'da şehir, Andalucia ovasında, Guadalquivir kıyısında, il idare merkezi; 488 600 nüf. Üniversite. Sevilla tarım ürünleri ihraç eder (şarap, yağ, mantar, zeytin) ve dokuma elyafı, kömür, kimya ürünleri satın alır. Halkın çok kalabalık olmasına rağmen şehirde sanayi az gelişmiş (iplik ve dokumacılık, kimya sanayii, çinicilik) ve çoğunlukla ırmağın sağ kıyısında, Triana varoşunda toplanmıştır. Şehir Andalucia köyleri eşrafının başlıca ikamet merkezidir. — *Sevilla ili*, 1 321 900 nüf. Güneye doğru Endülüs sıradağlarının nufus yoğunluğu az olan dağlarıyle sınırlıdır; bu dağların kuzey kenarında ağaç yetiştirilen bir tepeler bölgesi uzanır; burada Genil'in çığırı boyunca önemli bir *huerta* uzanır. Guadalquivir ovasında Carmona ve Ecija'ya doğru tahıl tarımı yapılır ve zeytin ağaçları yetiştirilir. Sevilla'nın aşağı kesimindeki alçak ova (Arenas Gordas kıyı şeridinin arkasında) yeterince doldurulmamıştır ve çok bataklıktır (Las Marismas): burada sığır yetiştirilir (dövüş boğaları); Marismas'ların doğu kesiminin doldurulması ve iskân edilmesi işine devam edilmektedir. Guadalquivir'in kuzeyinde il, Sierra Morena'nın bir parçasını içine alır: bu kesimde El Pedroso ve Cazalla demir yataklarının işletilmesi gelişmektedir.

● *Tarih*. Betis'in (Guadalquivir) dirseğinde, okyanusa 100 km uzaklıkta, Hispalis adlı bir iber şehri kurulmuştu. Sezar tarafından fethedilen bu şehir, roma eyaleti Baetia'nın idare merkezi oldu. Hıristiyanlığın benimsenmesi romalılaşmayı hızlandırdı. İspanya'yı V. yy.da fetheden vizigot krallarının hâkimiyeti altında Leandro sonra da Isidoro de Sevilla adlı piskoposlar sayesinde, şehir VI. - VII. yy.da bütün Batı'da roma kültürünü yaşatan en canlı bir merkez haline geldi.

Arapların eline geçtikten (712) sonra şehre *İşbiliye* adı verildi. Şehirdeki hıristiyanların isyanı bastırıldı ve Musa bin Nuveyr'in oğlu Abdülaziz âsileri kılıçtan geçirdi. Endülüs eyaletinin hükûmet merkezi olan şehir, İspanya'da Emevî halifeliği kurulduktan sonra da önemini kaybetmedi. Abdurrahman şehrin çevresini surla çevirdi ve şehirde bir cami yaptırdı. Şehir daha sonra normandiyalı korsanların eline geçti (844). Halife, kuvvetlerini korsanların üstüne gönderdi. Talyata savaşında korsanlar yenildi. Halife Abdullah zamanında yemenli iki büyük aile olan Beni Haldun ve Beni Haccac'lar şehirde isyan çıkardılar. Halife Abdurahman III devrinde şehir önemini kaybetti. Abbasîlerin devrinde hükûmet merkezi oldu. Ebül Kasım Muhammed II zamanında ünlü edipler bu şehirde toplandı. Murabıt sultanı Yusuf'un kumandanı Sir bin Ebi Bekr şehri eline geçirdi. (1091) ve buraya vali oldu. Şehir sonra Murabıtların hâkimiyetine girdi. İşbaşına geçen Muvahhidîlerden Sultan Abdülmümin'in kumandanı Berrâz bin Muhammed Masufî şehri Murabıtlardan aldı (1147). Ebu Yusuf Yakup zamanında şehir Muvahhidîlerin bir karargâhı oldu. Bu sırada şehrin bir kısmı hıristiyanların eline geçti. Muvahhidî sultanı Muhammed Nâsır, şehrin bu kısmını ele geçirmek için harekete geçti; fakat yaptığı savaşta yenildi (1212). Sultan İdris Mümin şehri askerî karargâh yaptı. Muvahhidî hâkimiyeti 1229'da yıkıldı. Castilla kralı Fernando III, şehri kuşattı (1247) ve aldı (1248). Müslüman halka dokunmadı. Merinî sultanı Ebu Yakup Yusuf, Don Nuno de Lara kumandasındaki orduyu yendi; fakat şehri geri alamadı. Aynı sülâleden Sultan Ebül Hasan Ali'nin Tarifa surları önünde yenilgiye uğraması üzerine müslümanlar şehri geri almaktan kesin olarak vaz geçtiler ve şehir ispanyol hâkimiyetine geçti.

Hepsi şehirden çıkarılan müslüman halkın yerine Castilla'lı şövalyeler, Franklar (yani kuzey avrupalı hıristiyanlar), Cenevizliler (gemileri Atlas okyanusunda dolaşmağa başlamıştı), Katalonyalılar ve bunları taklit eden ve rakipleri olan yahudiler, daha sonra da İspanyollara boyun eğen bazı Magrıplılar yerleştirildi. Irmak boyunca uzanan surun yanıbaşında canlı bir deniz semti gelişti. Sevilla, o tarihten itibaren, Castilla krallarının 1492'ye kadar Gırnata krallığı üstüne yolladıkları ordu ve donanmaların hazırlandığı bir kale ve krallığın başlıca ticaret merkezi haline geldi. XIII. yy.dan itibaren şehir, kuzey ülkelerine Endülüs'ün (Andalucia) çok çeşitli ürünlerini ihraç etti ve Portekiz'den balıkçılık ürünleri, Doğu'dan baharat, Kuzey'den kumaş aldı. Bu ticareti Katalonyalılar ve özellikle de Cenevizliler yönetiyordu. XV. yy.da Cenova, Türklerin ilerleyişi karşısında faaliyet merkezlerini Doğu'dan Batı'ya aktarınca, Akdeniz ve Atlas okyanusu yollarının kesişme yerindeki Sevilla, ceneviz ticaretinin başlıca merkezlerinden biri haline geldi; Floransa, güçlü bir donanma kurduktan sonra Cenova'yı taklit etti. Kristof Kolomb 1492'de yaptığı seferin hazırlıklarını Sevilla'da tamamladı. Floransa'lı Amerigo Vespucci ise, Kristof Kolomb tarafından keşfedilen kıtanın Asya değil de aksine yeni bir dünya olduğunu ispatlamak için bu şehirden yola çıktı. O tarihten sonra Castilla ve Aragon krallıklarıyle İspanyol Amerikası arasındaki bütün ilişkiler zorunlu olarak Sevilla aracılığıyle kuruldu ve şehir temeli olduğu bu ilişkilerin tekelini elinde tuttu. Ticaret *Casa de Contratacion*'da düğümleniyordu, denizle ilgili bilgileri *piloto Mayor* veriyordu; anlaşmazlıkları özel bir mahkeme çözüyor, hazine vergisi burada alınıyordu. Şehirde bir akademi kuruldu ve Amerika'da kurulan bütün piskoposlukların bağlandığı Sevilla başpiskoposluğu, kısa süre sonra patriklik oldu. Amerika'dan gelen yeni ürünler ve kalyonların götürdüğü civa sayesinde çıkarılan peru altını ile potosi gümüşleri, İspanya ve Avrupa'ya Sevilla'dan yayıldı. Archivo de Indias'taki idarî belgeler ve hesaplar, 1504-1650 arasında Sevilla ve Cadiz'den İspanyol Amerikası'na giden veya gelen gemi sayısının 17 760 olduğunu gösterir. Bu yoğun faaliyetin artırdığı şehir nüfusu XVI. yy.da hiç değilse 300 000 kişiyi bulmuştu.

Ancak XVIII. yy.da Felipe V'in Casa de Contratacion'u, gemilerin yüklendiği Cadiz'e taşıması (mayıs 1717) ve aydın bir zorba olan Carlos III'ün ticaret serbestliğini ilân etmesiyle gerileme başladı. Bir tekelin koruduğu haliç limanı Sevilla, açık deniz limanı olan Cadiz ile başa çıkamadı ve XIX. yy.dan itibaren öbür önlimanlar geri kaldı; zaten Amerika'daki İspanyol sömürgeleri bağımsızlıklarını kazanınca ispanya ile iktisadî ilişkilerini azalttılar. Sevilla zengin Andalucia'nın merkezi, İspanya'nın en büyük ve en canlı şehirlerinden biri olarak kaldı, ama eski faaliyetine kavuşamadı.

● *Güzel sanatlar*. Eski şehirde Araplardan kalma birçok önemli anıt vardır: eski büyük Muvahhidî camiinin (özellikle Giralda* minaresini muhafaza eder) yerinde kurulan katedral, bitişiğinde muvahhidî, gotik, muvahhidî ve rönesans üslûbunda sarayları kapsayan kraliyet sarayı bütünü Alcazar, Altın kule (*Torre de Oro*) denen XII. yy.dan kalma muvahhidî kulesi, Santa Ana de Triana (XIII. yy.) kilisesi ve birçok başka kilise (muvahhidî üslûbunda olan bazıları eski camilerin minarelerini muhafaza eder: San Marcos, Santa Catalina, San Petro, Omnium Sanctorum, Santa Marina, San Gil), XV. - XVI. yy.dan kalma Santa Paula manastırı (çini süslemeli mavahhidî üslûbunda kapı), Diego de Riano'nun yaptığı XVI. yy.dan kalma belediye binası, Juan de Mijares'in yaptığı Lonja veya Ticaret borsası. XVIII. yy.dan kalma bazıları barok ve klasik üslûbun şaheserleri olan birçok kilise ve yapı: Sangre hastahanesi (XVI. - XVII. yy.), içindeki Valdes Leal'in tablolarıyle meşhur La Caridad (düşkünlerevi), eski cizvit okulu kilisesi (XVI. yy. sonu), barok üslûbunda San Jose kilisesi, Los Remedios manastırı, barok üslûbunda San Luis kilisesi (cizvitler), San Telmo sarayı, Fabrica de Tabacos (1728-1757). XIX. yy.da açılan geniş caddeler ve parklar yeni semtlere aydınlık bir görünüş kazandırmıştır. (ML)

SEVİM i. (*sevmek*'ten *sev-i-m*). Bir şey veya kimsede bulunan ve o şey veya kimseyi başkalarına sevdiren özellik. || Kadın adı. || *Esk.* Sevgi. (M)

SEVİMLİ sıf. (*sevim*'den *sevim-li*). Hoşa gitme özelliği olan, çekici, hoş: *Ufak tefek, çok sevimli bir kadın* (M. Ş. Esendal). *Çocuğun sevimli yüzü, dost gözleri çok defa dürüst olan bu haberleri yumuşatıyor* (H. E. Adıvar). *Küçük ve çok sevimli bir köy meydanında durduk* (R. H. Karay).

◆ **Sevimlilik** i. Sevimli olma hali: *Her halinde, her sözünde ince bir sevimlilik var* (R. N. Güntekin). [M]

SEVİMSİZ sıf. (*sevim*'den *sevim-siz*). Hoşa gitmeyen, hoşnutsuzluk yaratan: *Nevin, deminden beri süregelen sevimsiz, zoraki konuşmadan bıktığını belli eden bir gülüşle: «Nereden anlayacağım canım dedi»* (S. F. Abasıyanık). || Kimseyle uyuşamayan, anlaşamayan: *Hastalar daima hodbin, bunun için de sevimsizdir* (N. Ataç).

◆ **Sevimsizlik** i. Sevimsiz olma hali. (M)

SEVİN (Nurettin), türk oyun yazarı (İstanbul 1900). Robert koleji, Dârülmuallim'i (Öğretmen okulu) bitirdi. İngiltere'de Bath Tiyatro okulunda öğrenim gördü. Türkiye'ye dönünce (1923) Kabataş ve İstanbul erkek liselerinde İngilizce öğretmenliği yaptı. Ankara Siyasal Bilgiler okulunda ders verdi. TRT Dış Yayın Servisinde Türk Sanat ve kültürü üstüne konuşmalar yaptı. Yazarlığa 1919'da *Çocuk Dünyası* ve *Şebab* dergilerinde yayımladığı yazılarla başladı. Nurettin Sevin, özellikle, Shakespeare, Oscar Wilde, Bernard Shaw gibi yazarlardan yaptığı tercümelerle, gazete ve dergilerdeki tiyatro tenkitleriyle tanındı. Eserleri: *Türk Gölge Oyunu* (inceleme, 1968); *Alexius'un Sancıları* (oyun, 1968); *Nilüfer* (oyun, 1968). [M]

SEVİN (Pierre Paul), fransız ressamı ve desinatörü (Tournon 1650 - ay.y. 1710). 1689'da Lyon'da çalıştı ve Trévoux parlamentosunu süsledi. Kaybolan tablolarından başka, guaşla minyatürler yaptı. Yaptığı birçok portre gravür haline getirildi. Eserleri Krakow müzesinde ve Victoria and Albert museum'dadır (*Turenne At Üzerinde*). [L]

SEVİNÇ i. (*sevinmek*'ten *sevin-ç*). Hayalî veya gerçek bir şeye sahip olmaktan duyulan hoşnutluk: *Muazzez kocasının hükûmete memur olduğu havadisini duyunca sevincinden çıldıracaktı* (Sabahattin Ali). *Demek, benim sevdiğimi biliyor. Bu sevinç bana yetişir* (A. H. Tanpınar). || Kuvvetli hoşnutluk belirtisi; bu hoşnutluktan duyulan keyfin büyük bir coşkunlukla dışa vurulması: *Demirci misafirlerini büyük bir sevinçle karşılar, izaz ve ikram eder, ellerine sarılır, öper, «bana dua et» diye yalvarır* (N. Araz). *Eşanl.* NEŞE. || Kadın adı.

— DEY. *Sevinç gözyaşı*, sevincinden ağlama: *Babamın bu sözlerini, annemin sevinç gözyaşarını hiç unutamam* (S. Kocagöz). [M]

SEVİNÇLİ sıf. (*sevinç*'ten *sevinç-li*). Sevinci olan veya sevinç veren: *Öpmek için elini uzattığı zaman, birbirlerini ilk gören değil, kaybedip de bulan dostlar gibi sevinçli ve heyecanlıydılar* (N. Araz). *İnsan, bu kadar sevinçli bir günde yanılabilir kolayca. Bilirim, bizim milleti sevinç daha kolay yanıltır* (Kemal Tahir). [M]

SEVİNMEK dönşl. f. (esk. türk. k.). Sevinç duymak: *O ağaçları kesti. Ağaçlara yattı, geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü de, dedi ki: «— Ay ey! Sen burda bey ol! Senin adın Kıpçak Bey olsun» dedi* (Oğuz Kağan Destanı). *Ama Yahya Kemal hece vezni ile bir şiir yazınca, beş cepheden bozgun çığlıkları gelen o perişan günlerde, Gökalp, bir zafer müjdesi almışçasına sevinmişti!* (Y. Z. Ortaç). *Bu kadar büyük bir adamı tanıdığı için son derece seviniyor* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Sevindirmek** geçl. f. (Birinin) Sevinmesine yol açmak, hoşnut etmek: *Meşrutiyetin ilânı ve İstanbul'a gidebilmek imkânı bile dedemi pek sevindirmedi* (A. H. Tanpınar). [M]

SEVİR veya **SEVR** i. (ar. *şevr*). *Esk.* Öküz, boğa. || *Sitte-i sevr*, nisan ayının, fırtınalarıyle tanınan ilk altı günü.

— Astron. Boğa burcu. (M)

SEVİR i. (*sex*, altı ve *vir*, erkek'ten lat. k.). Rom. tar. Süvari takımlarının altı şefinden her biri. || *Sevir augustalis*, Augustus'un hatırasına kurulmuş rahip kurullarının üyesi. Bk. AUGUSTALİS. (L)

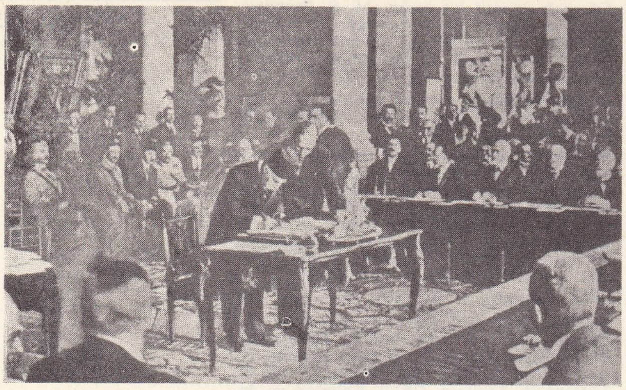

Sevr antlaşmasının osmanlı delegesi tarafından imzalanışı («Osmanlı Tarihi» adlı eserden)

SEVİŞMEK ortaklş. f. (*sevmek*'ten *sev-i-ş-mek*). Birbirini sevmek: *Behlûl Nihal'i seviyor ve o kadar sevişiyorlar ki, onları hiç bir kuvvet ayıramayacak* (H. Z. Uşaklıgil). *Haşim'le tanışmamız, hayır, sevişmemiz bir hicivle başladı* (Y. Z. Ortaç). || Aşk yapmak: *Çift olmak, sevişmek lâzım böyle gecelerde!* (C. S. Tarancı). *Onların gözümün önünde seviştiklerinden, gözümün önünde Ben işkenceler içinde kıvranırken, onların saadetlerinden ölüyorum...* (H. Z. Uşaklıgil). *Fakat insan, evinde bile herkesle sevişebilir mi?* (R. N. Güntekin). [M]

SEVİY sıf. (ar. *seviyy*). *Esk.* Düz, doğru. || Bir, eşit, denk, birlik. || *Al-es-seviy*, hepsi bir olarak, aynı, bir düziye.

◆ **Seviye** sıf. *Esk.* Seviy'in dişili. || *Turuk-ı seviye*, düz, doğru yollar.

SEVİYE i. (ar. *seviyy*'den *seviyye*). Düzey: *Yusuf bunları tahlil edecek seviyede olmamakla beraber, «yerini bulamama»nın azabını bütün teferruatıyle duymakta idi* (Sabahattin Ali). *Evet konfor iyi bir ihtiyaç, fakat böyle bir müessesede memleketin umumî yaşayış seviyesine mümkün olduğu kadar yakın kalmak ayrı bir ihtiyaç* (F. R. Atay). *Havuzdaki su seviyesi.* || *Refah seviyesi.* Bk. REFAH. || — *Esk.* Eşitlik, beraberlik. || Düzlük, doğruluk. || *Seviye-i mâ*, su yüzeyi. || *Al-es-seviye*, eşit olarak. || *Hem-seviye*, aynı yükseklikte, seviyede.

— İkt. *Hayat seviyesi.* Bk. *Yaşama* DÜZEY'*i*.

— Nükl. *Bir enerji seviyesinin istatistik ağırlığı*, bir fizik sisteminin aynı iç enerjiye taşıdığı farklı kuvanta hallerinin sayısı. (Enerji seviyelerinin istatistik ağırlıkları, birbirine benzer birçok fizik sisteminin davranışını belirten istatistik kanunlarında büyük bir rol oynar.) [Bk. İSTATİSTİK.] || *Enerji seviyesi*, bir atomun durumunu niteleyen iç enerjinin değeri. *Eşanl.* ENERJİ BASAMAĞI.

— Psikol. *Esk. Seviyei zihniye*, zihin sevıyesi.

◆ **Seviyen** zf. *Esk.* Bir düziye. || Eşit olarak, hep aynı olmak üzere. (LM)

SEVİYELİ sıf. (*seviye*'den *seviye-li*). *Mec.* Seviyesi [...] olan: *Hattâ, milletler arası konferanslara, gazetelerde adı geçebilecek, yüksek seviyeli bir konuşucu mu yollarız?* (F. R. Atay). || Başka şeylere veya kişilere göre yüksek bir düzeyde bulunan, değer aşaması başkalarından yüksek olan (şey veya kimse): *Seviyeli bir toplantı. Seviyeli bir kadın.* (M)

«Mme Pompadour» Sévres pişimi Falconet'den

Sèvres Millî imalâthanesi

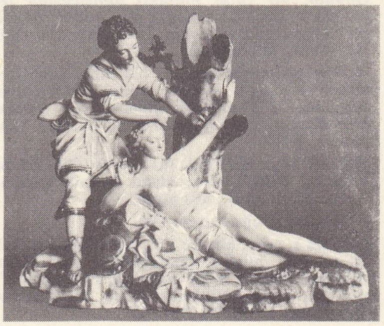

«Çoban ve Nymphe» çokrenkli grup (XVIII. yy.)

SEVİYESİZ sıf. (*seviye*'den *seviye-siz*). *Mec.* Seviyesi düşük, bayağı, âdi: *Seviyesiz bir insanla arkadaşlık etmek.* (M)

SEVİYET i. (ar. *seviyy*'den osmanlıca *seviyyet*). *Esk.* Eşitlik, denklik. (M)

SEVK i. (ar. *sevk*). Gönderme, yollama: *Sa'd bin Adiyy maiyetiyle bir ordu sevkini dahi Ebû Mûsa'l-Eş'arî'ye yazdı* (Cevdet Paşa). || Dürtü, itici sebep: *Bu emelin sevkiyle Suriye'yi, Mısır'ı zaptetti. Halife unvanını takındı* (Atatürk). || *Esk.* Önüne katıp ileri götürme, sürme. || *Sevk etmek*, göndermek, yollamak, sürmek: *Profesörün suali onları hangi düşüncelere sevk etti bilmiyorum* (Ş. S. Aydemir). *Kaçmak istedi, kaçamadı, bir ihtiyaç onu babasına sevk ediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Cepheye asker sevk etmek.* || *Sevk-ı tabiî*. Bk. SEVKİTABİÎ.

— Sil. *Sevk barutu*, ateşli silâhlarda, mermiyi ilk hızla uzak mesafeye atabilecek enerjiyi sağlayan barut. (Bk. ANSİKL.) || *Sevk çemberi*, topçu mermilerinin çelik gövdeleri çevresine takılan çember. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sil. *Sevk barutu*, genellikle topçu silâhlarında çeşitli tip ve miktarda (kovanlı hartuç veya keseli hartuç şeklinde) bez torbalar veya pirinç kovan içinde serbest olarak bulundurulur. Hartuç halindeki sevk barutları, özellikle dağ veya obüs toplarında, istenilen mermi yolunu elde edebilecek şekilde atış yapılacak mesafeye ve silâhın özel atış cetveline göre düzenlenir. Bazı silâhların mermileri de (genellikle piyade silâhları mermileriyle bazı top mermileri), değişik barut hakkı (sevk barutunun miktarı) kullanılması gerekli görülmediğinden, sabit miktardaki sevk barutuyle birleşik olarak yapılmıştır: *kartuş halindeki mermiler.* Bu mermilerde sevk barutları kovan içinde baru haznesi denilen yerde serbest olarak bulunur.

Sevk barutları, daha çok yanıcı niteliği olan bir patlayıcı maddedir. Meydana getirdiği büyük basınç dolayısıyle içinde yandığı boşlukla ters orantılı olarak etkisini gösterir; yani, barut ne kadar küçük boşlukta yanarsa o kadar büyük basınç sağlar. Sevk barutunun yanmasıyle meydana gelen gazlar, namlu içindeki direnci yenebilecek kadar basıncı sağladığı zaman, mermi ileri harekete geçerek namludan çıkar.

Top ateşlendiği zaman, mermi üzerindeki *sevk çemberi*, barut gazının yarattığı büyük basınç zoruyle namlu iç yüzünde bulunan çelik setler tarafından kesilerek ekseni çevresinde dönmeğe başlar ve ileri harekete geçerek namludan çıkar. Merminin, namlu içinde sevk çemberi yardımıyle aldığı bu dönüş, hava direncini kolaylıkla yenerek takla atmadan hedefine kadar gitmesini ve tapası üzerine vurmasını sağlar. (M)

SEVKİTABİÎ veya **SEVKITABİÎ** blş. i. (ar. *sevk* ve *tabî'î*'den fars. taml. *sevk-i-tabî'î*). *Esk.* İçgüdü. (M)

SEVKİYAT veya **SEVKIYAT** i. (ar. *sevk* > *sevkıyye*'den *sevkıyyât*, sevk etmeler, göndermeler'den) Ask. Silâhlı kuvvetlerde, personel, silâh, araç, yiyecek ve öteki gerekli ikmal maddelerinin, stratejik veya taktik amaçlarla bir yerden başka bir yere çeşitli ulaştırma araçlarıyle gönderilmesi.

— ANSİKL. Ask. Herhangi bir seferin başlangıcında, harekât planlarına göre, stratejik amaçlarla yapılan seferberlik ve yığınak nakliyatı, askerî *sevkiyat* konusunda en karakteristik örnektir. Büyük ölçüdeki askerî sevkiyat, genellikle demiryolu ve denizyoluyle yapılır. Bazı durumlarda havayolu da kullanılır. Askerî personelin kısa menziller içinde yaya olarak sevki de mümkündür. Ancak bu tür sevkiyat küçük birlikler için, öteki taşıt araçlarının kullanılmasının mümkün olmadığı durumlarda uygulanabilir. Askerî birlikleri lojistik bakımdan sürekli olarak desteklemek için çeşitli ulaştırma araçları kullanarak yapılan taşımalar da genellikle askerî sevkiyat planlarıyle birlikte uygulanır. (M)

SEVKÜLCEYŞ veya **SEVKULCEYŞ** blş. i. (ar. *sevk*, gönderme ve *ceyş*, asker'den *sevk-ül-ceyş*). *Esk.* Askerî kuvvetlerin harekâtını düzenleme sanatı, strateji: *Türkiye ve İstanbul boğazları yalnız askerî harplerin değil, kültür mücadelelerinin de sevkülceyş noktası ve transit merkezi haline gelebilir* (P. Safa). *Harita üzerinde, bunun sevkülceyş mânâsını anlamağa çalışıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

SEVM i. (ar. *sevm*). *Esk.* Satılık bir şeye değer biçme.

— Huk. *Esk.* Bey (satış) akdinde satıcının satım veya alıcının alım isteği. || *Sevmi nazar*, satılık malı görmek veya göstermek isteme. || *Sevmi şira*, bir kimsenin malını satılığa çıkarması ve satış fiyatını tayin etmesi. || *Sevmül müşteri*, bir malı belirli bir fiyat vererek satın almak isteme. (M)

SEVMEK geçl. f. (esk. türk. *sebmek*'ten). Şefkat ve bağlılık duymak: *Vatanı sevmeyen Allahını da sevmez* (Namık Kemal). *İnsanları sevmek, hayatı sevmek ne iyi şey... Ancak insanları sevebiliriz* (S. F. Abasıyanık). || Aşk ile bağlanmak, gönül vermek: *Ahmet Ferid'i bütün kalbiyle sevmekteydi. Her ne babasına olursa olsun onu kaybetmek, istemezdi* (Vâ - Nû). *Seni sevmezse bir güzel / Bağlanıp da durma gönül* (Âşık Veysel). || Hoşlanmak, (bir şeyi) hoş bulmak: *Sinemayı severim, severim ya bugünlük biraz da çekiştirmek istiyorum* (N. Ataç). *Kedi sütü sever.* || Beğenmek: *Ama ben asıl Hüseyin Cahit'i «Kavgalarım»da bulmuş ve sevmiştim* (Y. Z. Ortaç). || Okşamak: *Firdevs, Firdevs, o saçların seveyim, başın seveyim, o kaşın seveyim, o gözün seveyim, o yüzün seveyim, ayıpsız canın seveyim* (N. Araz). || [Bitki için] Yerini uygun bulmak: *Eğreltiotu, yumuşak ve nemli toprakları sever.* || [Hayvan için] Bağlanmak: *Köpek sahibini sever.*

— ÇEŞ. DEY. *Sevsinler!*, beğenilmeyen bir davranışta bulunan kimseler için alay yollu kullanılır: *Sevsinler!.. Aruz bu duygulu soğukluğa bile dayanabilir* (N. Ataç). || *Gözünü sevdiğim.* Bk. GÖZ. || *Gözünü seveyim.* Bk. GÖZ.

— ED. TELM. ***Sev seni seveni hâk ile yeksan ise de / Sevme seni sevmeyeni Mısır'a sultan ise de.*** Şairi belli olmayan bu beyit, «seni seveni hiç bir değeri olmasa bile sev, seni sevmeyen Mısır'a sultan bile olsa ondan hayır gelmez, onu sevme» anlamında haksızlığa, sevgisizliğe uğrayan kimselere karşı teselli veya sitem yollu söylenir.

◆ **Sevdirmek** geçl. f. Sevmesini sağlamak, sevmesine yol açmak: *Öyle zannederim ki, bu bakış, bu gizli gülüşme o anda bizi birbirimize sevdirdi* (R. N. Güntekin). *O gece hemen oracıkta elinize beş lira sıkıştırsaydım, nasıl mesut olacaktınız! Evet, bana hayatı sevdirdiniz* (A. H. Tanpınar).

◆ **Sevilmek** dönşl. f. Sevmek işine konu olmak: *Sevilen ağaçlar altından / Taşıdığımız büyük ve siyah ayna* (F. H. Dağlarca). *Şurası da var ki, medenî ahlâk yalnız milletimize mensup fertlerin muhterem tanınmasından ve samimî bir muhabbetle sevilmesinden ibaret değildir* (Ziya Gökalp). [M]

SEVR i. Bk. SEVİR.

SEVRAN, Fransa'da, Seine-et-Oise idare bölgesinde (Raincy idare çevresi) kanton idare merkezi, Paris'in kuzeydoğu banliyösünde, Ourcq kanalı kıyısında; 20 300 nüf. XVI. yy.dan kalma kilise. Fren fabrikası. Fotoğraf filimleri. Boyalar. (L)

Sevr antlaşması, Osmanlı devletinin İtilâf devletleriyle yaptığı barış antlaşması (10 ağustos 1920). Amerika'nın savaşa girmesiyle kuvvetlenen İtilâf devletleri karşısında İttifak devletleri barış istemek zorunda kaldı. 30 Ekim 1918'de Osmanlı devletiyle İtilâf devletleri arasında Mondros mütarekesi imzalandı. Bundan sonra İtilâf devletleri, Osmanlı devletini paylaşmak amacıyle Paris'in banliyösü olan Sevr'de (Sèvres) bir barış konferansı topladılar. Osmanlı devletine delegelerini 10 mayısta Sevr'e göndermesi bildirildi. Konferansta Osmanlı devletini eski sadrazamlardan Tevfik Paşanın başkanlığında dahiliye nazırı Reşid Bey, maarif nazırı Fahreddin Bey, nafıa nazırı Cemil Paşadan meydana gelen

Foto. MEYDAN; Nicklès (LAROUSSE)

bir heyet temsil etti. Osmanlı devletinin Paris Barış konferansına çağırılmasından sekiz gün sonra Mustafa Kemal tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin kurulduğu bütün avrupa devletlerine duyuruldu. Bu duyuru Osmanlı devletiyle yapılacak bir barışın türk milleti tarafından kurulan bağımsız devlete bir etkisi olmayacağını ortaya koyuyordu. İtilâf devletleri Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi hükûmetini bu bildiriye rağmen konferansa çağırmadılar. Paris'e giden osmanlı delegelerine barış şartları, 11 mayıs 1920'de bildirildi. Heyet başkanı Tevfik Paşa çok ağır olan bu şartları reddetti. «Türkiye bağımsız bir devlettir, bu şartları kabul edemeyiz» diyerek görüşmeleri kesti. Bunun üzerine 22 haziranda saldırıya geçen yunan kuvvetleri Balıkesir, Bursa ve Uşak'ı işgal etti. Tevfik Paşa yerine başdelegeliğe sadrazam Damat Ferid Paşa getirildi. 25 Haziranda, Ferid Paşa, Osmanlı devletinin şartlarını İtilâf devletlerine bildirdi. İstanbul hükûmetinin şartlarını bir konferansta görüşen galip devletler, önce olumlu veya olumsuz bir cevap vermediler. Bir süre cevap bekleyen osmanlı heyeti, 14 temmuzda İstanbul'a geri döndü. 17 Temmuzda o zaman Fransa'yı temsil eden Millerand, barış konferansı adına osmanlı teklifine cevabı verdi. Kendi saltanatını koruma düşüncesinde olan Mehmed VI Vahideddin, tahtını da kaybedeceği korkusuyle kendi başkanlığında İstanbul hükûmetine bağlı bütün devlet ilerigelenlerinin katıldığı bir Saltanat konseyi topladı. Bu konsey, İtilâf devletlerinin şartlarının kabul edilmesine karar verdi. Âyândan Bağdatlı Hamdi Paşanın başkanlığında Paris'e Rıza Tevfik, Bern büyük elçisi Reşat Halis delege olarak gönderildi. Bu delegeler Sevr antlaşmasını imzaladılar (10 temmuz 1920). Ankara'da yeni kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti Sevr antlaşması imzalanmadan önce 18 haziran 1920'de Misakı Millî'ye sadık kalacağını, türk topraklarının parçalanmasına izin verilmeyeceğini dünyaya bildirdi. Sevr antlaşması genel olarak 12 kısımdan meydana gelir: 1. Milletler Cemiyeti sözleşmesi. Bu kısım Birinci Dünya savaşı sonunda İtilâf devletlerinin yenilgiye uğrayan devletlerle yaptıkları barış anlaşmalarının hepsinde vardır; 2. sınırlar. Rumeli Osmanlı sınırı; genellikle İstanbul ve sınırları dışında kalan yerler Yunanlılara verilecekti. Güney sınırı, Mardin, Urfa, Gaziantep ve Osmaniye'nin kuzeyinden geçecek. Doğuda bir Ermenistan devleti kurulacak, bunun sınırının tayini A.B.D. cumhurbaşkanı Wilson'a bırakılacaktı. Boğazlar bölgesi, bütün Rumeli, Anadolu'da İzmit, Bursa'nın kıyılarını içine alıyor, Edremit'te sona eriyordu. İtalyan nüfuz bölgesi Silifke, Ulukışla, Niğde, Aksaray, Akşehir, Afyon, Tavşanlı ve Balıkesir; fransız nüfuz bölgesi: Diyarbakır, Harput, Sıvas olarak tespit edildi. Buralarda her türlü yetki ve iktisadî çıkarlar, adı geçen devletlere aitti; 3. siyasî hükümler. a) İstanbul: Türkiye, Sevr barış antlaşmasına uyarsa İstanbul Türklerin elinde kalacak, yoksa Türklerden alınacaktı; b) Boğazlar. Ayrı bayrağı, bütçesi ve teşkilâtı olan bir komisyonun yönetimine girecek ve bu bölgedeki osmanlı jandarması, müttefik işgal kuvvetlerine bağlanacaktı; c) Kürdistan: Sevr barış antlaşmasının uygulamaya konulmasından bir yıl sonra, doğudaki Kürtler ayrı bir devlet kurmak isterlerse, Türkiye buna razı olacaktı; d) İzmir: İzmir, Kırkağaç, Akhisar, Ödemiş, Tire, Söke dolayları resmen osmanlı hâkimiyeti altında kalacak, İzmir'deki istihkâmlardan birine osmanlı bayrağı çekilecekti. Fakat Osmanlı devleti, buradaki hâkimiyetinin yürütülmesini Yunanistan'a bırakacaktı. Bu antlaşmanın uygulamaya girişinden beş yıl sonra mahallî parlamento, bölgenin Yunanistan'a kesin olarak katılmasını isteyebilecekti; e) tabiiyet (uyrukluk). Herhangi bir osmanlı vatandaşı hiç bir kayda bağlı olmadan İtilâf devletlerinin uyruğuna girebilecekti; 4. azınlıkların korunması. Azınlıklar, her derecede okul veya sosyal, dinî ve buna benzer kuruluşlar meydana getirmekte serbestti. Osmanlı hükûmeti bunlara karışamayacaktı. Osmanlı hükûmeti bütün azınlıkların din ve eğitim bağımsızlığına uyacaktı. Antlaşmanın bu kısmının uygulanmasını sağlamak için İtilâf devletleri her türlü tedbiri almakta serbestti; 5. askerî hükümler. Türkiye, ancak padişahın muhafızı olarak 700, jandarma olarak 35 000, jandarmayı takviye olarak 15 000 kişilik bir kuvvet bulunduracaktı. Jandarma teşkilâtında top bulunmayacak, makineli tüfek kullanılabilecekti. Jandarma kıtaları *lejyon* denilen kısımlara ayrılacak, her lejyon belli bir bölgede görev yapacaktı. Ayrıca savaş gemisi olarak 600 tonilatodan küçük 13 gambot ve torpido kullanılacaktı. Her türlü uçak kullanılması ve askerî amaçla tahkimat yapmak yasaklanmıştı; 6. malî hükümler. Müttefikler, Türkiyenin malî durumunu daha iyi düzenlemek amacıyle bir komisyon meydana getireceklerdi. Bu komisyon, Türkiye'nin zenginliğini arttıracak tedbirler alacaktı. Osmanlı devleti bu komisyonun uygun görmediği hiç bir malî tedbir alamayacaktı. Gümrükler genel müdürü, komisyon tarafından tayin edilecek ve görevinden alınabilecekti. Türkiye'nin, 1 600 ton ve burdan daha büyük hacimdeki gemileri müttefiklere teslim edilecekti; 7. iktisadî hükümler. Kapitülasyonlardan yararlanma hakkı bütün itilâf devletleri tebasına açık olacaktı.
Sevr antlaşması Anadolu'da başlamış olan Kurtuluş savaşının başarıya ulaşması sonucu yürürlüğe konulamadı. (→ Bibliyo.) [M]

SÈVRE NIORTAISE, Fransa'da Poitou'da kıyı ırmağı; 150 km. Saint-Maixent ve *Niort*'dan geçer, sonra ağır ağır Poitou bataklıklarında akar. (L)

SÈVRES, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Versailles idare çevresi) kanton idare merkezi, Sen'in sol kıyısında, Paris'in güneybatı banliyösünde, 20 292 nüf. Milletlerarası Pedagoji İncelemeleri merkezi. Seramik fabrikası. Millî Seramik müzesi. Devlet Seramik akademisi. Patlayıcı madde fabrikası. (L)

SÈVRES (Deux — idare bölgesi), Fransa'nın batısında idare bölgesi; 5 998 km²; 326 500 nüf. (km²'ye 54 kişi). İdare merkezi, *Niort.* Üç idare çevresi (*Niort, Bressuire, Parthenay*) vardır.
İdare bölgesinin bütün kuzeybatı kesimi. Thouet'ye kadar Batı Fransa'daki yaşlı dağ kütlesinde uzanır. Köy ekonomisi özellikle hayvancılığa yönelmiş, hayvancılık, yemlik bitki tarımı ve tabiî çayırların ıslahı sayesinde gelişmiştir. İdare bölgesinin kuzeydoğu kısmı, Poitou eşiğinin kalkerli topraklarında uzanır. Batıda tarımda buğday ve bağcılık ağır basar; tabiî çayırlar hayvancılığın gelişmesini sağlamıştır. Güney kesim, Niort'dan Dezay'e kadar çıplak *ova*'lardan meydana gelir, toprakaltı genellikle kalkerlidir. Güneybatı ucu, Poitou bataklıklarının çayırlarını içine alır. İdare bölgesinde sanayi faaliyeti ikinci derecede rol oynar: makine yapımı, ayakkabıcılık, dokuma sanayii, tahta işçiliği. (L)

Sèvres Millî imalâthanesi, 1756'da Vincennes'daki Fransa Krallık Porselen imalâthanesi Sèvres'e taşındı. Madame de Pompadour, imalâthaneyi himayesine almakla, Fransa porseleni modasına hız verdi. Vincennes imalâthanesine ün kazandıran çiçeklerin yapımına Sèvres'de devam edildi. Aynı zamanda Duplessis'nin şekillerini çizdiği süs vazoları, servis takımları, modelleri Bouche ve Falconet tarafından hazırlanan heykelcikler de yapıldı. O tarihlerde, imalâthanede yalnızca yumuşak hamur kullanılıyordu. Markası, birbirine ters iki büyük L ile bunların arasına sıkıştırılmış alfabenin D'den R'ye kadar olan harflerinden biriydi. İmalâthane 1768'de yumuşak hamurun yanı sıra sert hamur da kullanmağa başladı. Ancak kırk yıl sonra yumuşak hamur kullanmaktan vaz geçti ve büyük süs vazoları ile mobilya ve arabaları süslemede kullanılan levhalar yanmağa başladı. 1793'te Konvansiyon meclisi, o tarihe kadar kralın mülkiyetinde olan imalâthanenin millî bir kuruluş haline gelmesine karar verdi. 1800'de tesise yönetici olarak tayin edilen Brongniart burayı müze haline getirdi. (L)

SEVRET i. (ar. *sevret*). *Esk.* Öfke, kızgınlık. || Saldırı, dövüş. || Baskı, hâkimiyet, zorbalık. || Zehir, şarap, soğuk v.b.nin keskinliği, sertliği. || Savaş kızgınlığı. || Ateşlilik. (M)

Sevr muahedesi. Bk. SEVR ANTLAŞMASI.

SEVSEN i. (ar. *sevsen*). Bot. *Esk.* Süsen. (M)

SEVÜK (İsmail Habib), türk yazarı (Edremit 1892 - İstanbul 1954). Edremit rüştiyesini, Bursa idadîsini, İstanbul Hukuk fakültesini bitirdi. Kastamonu lisesinde başladığı edebiyat öğretmenliğini (1914), Ankara'da sürdürdü. Edirne, Antalya ve Adana maarif müdülüklerinde, Galatasaray lisesi edebiyat öğretmenliğinde bulundu. Yazarlığa Kurtuluş savaşı sıralarında, Balıkesir'de *İzmir'e Doğru,* Kastamonu'da *Açıksöz* gazetelerinde başladı. Adana'da bulunduğu sırada *Maarif* (sonradan *Memleket*) dergisini çıkardı (1928-1931). Edebiyat öğretmenliğinin yanı sıra, edebiyat araştırmaları yaptı. Eserleri: *Türk Teceddüt Edebiyat Tarihi* (1925); *Edebî Yeniliğimiz* (2 cilt, 1931 - 1932); *Tuna'dan Batıya* (gezi notları 1935, 1944); *O Zamanlar* (Kurtuluş Savaşı anıları, 1936); *Atatürk İçin* 1939); *Tanzimattan Beri* veya *Yeni Edebî Yeniliğimiz* (1. cilt edebiyat tarihi, 2. cilt antoloji, 1940); *Avrupa Edebiyatı ve Biz* (2 cilt, 1940 - 1941); *Edebiyat Bilgileri* (1942); *Yurttan Yazılar* (1943). Ayrıca, *Cumhuriyet* gazetesinde *«Edebiyat»* ve *«Edebî Sohbetler»* başlığı altında yazılar yazdı. (M)

SEVVAB sıf. ve i. (ar. *şevb*'den *şevvâb*). *Esk.* Elbise satan (kimse), elbiseci. (M)

SEWARD (William Henry), amerikalı siyaset adamı (Florida, New York 1801 - Auburn, New York 1872). Senatör seçildi (1830), New York Eyaleti valiliğine getirildi (1838), Kongre'de kölelik aleyhtarı partinin başına geçti ve Kaliforniya ile New - Mexico konusunda Clay uzlaşmasına katkıda bulundu (1850). Dışişleri bakanı oldu (1861 - 1869), Güney ile çıkan anlaşmazlık sırasında Lincoln'ün ılımlı davranışlarında etkisi görüldü, hattâ ingiliz *Trent* gemisiyle Avrupa'ya giderken yakalanan iki güneyli özel görevliyi serbest bıraktırdı. Dış siyasette Monroe doktrinini uyguladı, Fransa'nın Meksika'ya müdahalesini protesto etti (1864), Rusya'dan Alaska'yı satın aldı (1867). Grant'ın çevresindekilerle anlaşamadığı için istifa etti. (L)

SEWARD, A.B.D.'de kasaba, Alaska'da, Kenai yarımadasının güneydoğu kıyısında; 2 115 nüf. Limanda balık avcılığı yapılır (som balığı). Seward, Alaska demiryolunun bitim noktasını meydana getirir. Hava limanı. Adını amerikalı siyaset adamı W. H. *Seward*'dan alan kasaba 1964 depreminden büyük zarar gördü. (M)

SEWARD, Alaska'nın batısında yarımada, Bering boğazı kıyısında. Başlıca şehri: güney kıyısında *Nome.* (L)

SEXLINKED sıf. (ing. *sex,* seks ve *to link,* bağlamak'tan). Biyol. *sexlinked kalıtım,* cinsiyet kromozomuna bağlı kalıtım.

— ANSİKL. Biyol. *Sexlinked kalıtım,* X, Y, W, Z cinsiyet kromozomları üzerinde dizili genlerin soydan geçme şeklidir. İnsanlarda X kromozomu hemofili, daltonizm, dipsomani, diş yokluğu... genlerini taşır; Y kromozomu ise kulak hipertrikozu, *ichthyosis hystrix gravior*'u, parmak-taban keratozu, perdeli parmak genlerini taşır. bir kısım genlerse (pigmentli retinit, hemeralopi, *xeroderma pigmentosum...*) hem X, hem de Y kromozomu üzerinde yer alır. (L)

SEX-RATIO i. (ing. *sex,* cinsiyet ve *ratio,* ilişki'den). Biyol. Erkek ve kızlar arasındaki doğum oranı. (Fransa'da sex-ratio 100 kıza karşılık 105 veya 106 erkektir.) [L]

SEXTANS i. (lat. k.). As'ın 1/6 değerinde roma parası. (Güney İtalya'da veya Büyük Yunanistan'da bazı şehirlerde bronzdan basılırdı.) [L]

SEXTANS, Sekstant* veya Altılık takımyıldızının latince adı (kısaltması: [Sex]). [L]

SEXTARIUS i. (lat. k.). Romalılarda sıvıları ve kuru maddeleri ölçmek için kullanılan, 0,547 litre değerinde hacim ölçüsü birimi. (L)

SEXTILIS (lat. k.). Esk. Rom. Yılın altıncı ayı. (Daha sonra *augustus* [ağustos] adı Augustus'a saygı göstermek için kullanıldı). [L]

deve mahfesi içinde seyahat («Turkisches Miniaturen Album»den)

SEXTİUS veya **SESTİUS** (Publius), romalı siyaset adamı (M. Ö. I. yy.). Konsül C. Antonius'un quaestor'uydu (M.Ö. 63), Catillina'nın taraftarlarını kovuşturdu ve Pistoia zaferinin kazanılmasında payı oldu. Cicero onu bir ihtilâs davasından kurtardı; buna karşılık, Sextius daha sonra hatibin sürgünden dönmesini sağladı. Entrikacılıkla suçlandı, Cicero tarafından savunuldu (*Pro Sestio*) [56]. 53'te yeniden entrikacılıkla suçlandı ve sürgüne gönderildi. (L)

SEXTİUS veya **SESTİUS CALVİNUS** (Caius), romalı konsül (M. Ö. 124). Prokonsüldü, Salluviileri yendi ve 122'de zafer töreniyle karşılandı. *Aquae Sextiae*'yi (bugün Aix-en-Provence) kurdu. (L)

SEXTİUS veya **SESTİUS** (Quintus), romalı filozof (doğ. M.Ö. 70). Yunanca incelemeler yazdı. Oğlu hekim Quintus Sextius Niger gibi, yeni Pythagoras'çılığı benimsemişti, Pythagoras'çılığa benzeyen vejetaryen bir mezhep kurdu. Seneca'ya göre, aynı zamanda stoacıydı. «Sextiuscular tarikatı» pek çok taraftar topladı: en ünlüsü İskenderiyeli Sotianus'tur. Etkisi M.S. 64'e doğru sönmeğe yüz tuttu. (L)

SEXTİUS SEXTİNUS LATERANUS (Lucins), romalı hatip (M.Ö. IV. yy.). Pleblerin tribunus'u (M.Ö. 376-367). Licinius Stolo ile, pleblere konsül olmak hakkı veren kanunu çıkarttırdı. Bu kanundan ilk olarak kendisi yararlandı. (L)

SEXTUS veya **SESTUS Khaironeia'lı**, M. S. II. yy.da yaşamış stoacı filozof, Plutarkhos'un yeğeni ve Marcus Aurelius'un öğretmeni. Beş ahlâk kitabı vardır, bunları ilk olarak Henri Estienne *Diogenes Laertius* baskısıyle birlikte yayımladı. (L)

SEXTUS TARQUİNİUS. Bk. TARQUİNİUS.

SEYADET i. Bk. SİYADET.

SEYADETLÜ sıf. Bk. SİYADETLÜ.

SEYAHAT i. (ar. *seyāḥat*). Özellikle, uzak yerleri dolaşıp görmek amacıyle yapılan yolculuk, gezi: *Birdenbire aklıma gelmiş gibi Kâmran'a sordum: —Avrupa'ya bir seyahat varmış öyle mi?* (R. N. Güntekin). *Seyahati seviyorum ama, ne yapayım, kocamı yalnız bırakamam. Niçin seyahati sevmiyorsunuz Hayri Bey?* (A. H. Tanpınar). || *Seyahat etmek*, yolculuk yapmak, uzak yerleri gezip dolaşmak: *Acaba Anadolu'da, Türkistan'da seyahat ettiniz mi?* (A. H. Müftüoğlu).

— Huk. *Seyahat hürriyeti*. Bk. HÜRRİYET.

— Masonluk. Mason derneğine girmek ve bulunduğu dereceden daha yükseğine çıkmak isteyenlerin tabi tutulduğu sınavlar.

— Turizm. *Seyahat acentası*, seyahat işlerinde aracılık yapan ticarî kuruluş. (Tek kişilik veya grup halinde seyahatler düzenleyerek turizmi kolaylaştırır; ayrıca yolcularla oteller ve taşıt araçları arasında irtibat sağlar.) || *Seyahat bursu*, genel olarak bir yönetmelikle belirtilen şartlara uygun olarak masraflarının tümünü veya bir bölümünü karşılamak üzere inceleme seyahati yapmağa hak kazanan kimsenin yararlanabileceği malî yardım. || *Seyahat* (veya *turizm*) *çeki*, ülkesinde veya dış ülkelerde yapacağı seyahat süresince masraflarını karşılamak üzere bir turiste verilen ödeme belgesi. (Bu belgelerden bazıları hamiline, çalınmaları halinde bile kesin ve tam garanti veren banka kurumları veya kendilerine bu belgeleri çıkarma hakkı tanınmış seyahat acentaları tarafından verilir.) [Bk. ÇEK.] || *Seyahat kredisi*, A.B.D.'de turistlere veya ikamet ücretini götürü olarak aydan aya seyahat acentalarına ödeme imkânı veren kredi sistemi. || *Seyahat satış bürosu*, bir seyahat acentasından başka bir ticarî firma (banka, büyük mağaza, gazete, radyo istasyonu v.d.) çerçevesi içinde seyahat imkânı sağlamakla görevli daire. (ML)

SEYAHATNAME bls. i. (ar. *seyāḥat* ve fars. *-nāme*'den *seyāḥat-nāme*). Gezi hatıraları kitabı.

— ANSİKL. Ed. ve Tar. *Seyahatname*, yolculuğun yapıldığı ülkeye ait gözlemler olması bakımından bir tarih belgesi niteliği taşır. Üslûp özellikleri, yeni ülkeler ve çeşitli olaylar karşısında yazarın davranışlarını belirten ustalığıyle de edebî eserler arasında yer alır. Tarih boyunca Türklerin yaşadığı ülkelerle ilgili seyahatnameler arasında şunlar anılabilir: 448'de hun hükümdarı Attilâ'ya gönderilen elçilik heyetinde görevli tarihçi Priskos, bu geziyle ilgili eserinin bugüne kalan parçalarında Hunların ülkelerini, yaşayışlarını anlatır. 568'de Kilikyalı Zemarkhos, Bizans imparatoru Justinianus II adına göktürk ülkesine elçi olarak gitti ve bu gezinin gözlemlerini yazdı. İç Asya ve Hindistan'a yolculuk yapan çinli buddha hacısı Hüandzang, 645'te sona eren gezisini kapsayan eserinde Türklerin yaşadığı ülkeleri de anlattı. Arap gezgini İbni Battuta, *Seyahatname*'sinde Anadolu, Harizm, Maveraünnehir, Horasan'daki yolculuklarını anlatırken Türklerin etnografya, folklor ve sosyal kurumlarına da yer verdi. Castilla kralı Enrique'nin mabeyincisi Clavijo (öl. 1412), *Timur Devrinde Cadiz'den Semerkand'a Seyahat* (Embajada a Tamerlan) adlı eserinde Türklerin yaşadığı çeşitli ülkelere ait canlı gözlemleri yazdı. Venedikli Marco Polo, Altınordu devletine yaptığı geziyi dünya edebiyatının bu konuda ünlü eserlerinden olan kitabında anlattı. İranlı Nâsır* Hüsrev *Sefername*'sinde gezilerini anlatırken Anadolu'daki yolculuklarına da yer verdi. Özellikle osmanlı ülkesinde yolculuk eden yabancılar hatıra, seyahatname, mektup gibi türlerdeki eserlerinde Türkiye'nin XVI.-XIX. yy.lar arasındaki çeşitli görünüşlerini yansıttılar. Bu yazarlar arasında Busbecq (öl. 1592), Lady Montagu (öl. 1762), Chateaubriand (öl. 1848), Julia Pardoe (öl. 1862), Moltke (öl. 1891), *Küçük Asya* adlı eseri Anadolu arkeolojisine ait önemli bilgi veren Charles Texier v.d.nin eserleri gözlem bakımından önem taşır. Türk edebiyatında seyahatname türünün en ünlü örneğini Evliya* Çelebi verdi. Yabancı ülkelere giden osmanlı elçilerinin sefaretname*lerinin çoğu seyahatname özelliği de gösterir. Bunların en tanınmışı, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ile Ahmed Resmî Efendinin eserleridir. Seydî Ali* Reis *Miratü'l-Memalik* (Ülkelerin Aynası) adlı eserinde Hindistan'a kadar uzanan yolculuğunu anlattı. Tanzimattan sonraki türk edebiyatında Ahmed Midhat Efendi (*Avrupada Bir Cevelân*, 1891) Direktör Ali Bey (*Seyahat Jurnalı*, 1897), Cenab Şahabeddin (*Hac Yolunda*, 1909; *Avrupa Mektupları*, 1919 v.d.), Falih Rıfkı Atay (*Deniz Aşırı*, 1931; *Taymis Kıyıları*, 1934 v.d.) gibi yazarlar gezilerini anlatan eserler verdi. Günümüzde bu türde eser veren yazarlar arasında Ege kıyılarındaki ilkçağ medeniyetlerinin kalıntılarına eğilen Azra Erhat (*Mavi Yolculuk*, 1962; *Mavi Anadolu*, 1969), Melih Cevdet (*Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan*) v.d. vardır. (M)

Seyahatname. Bk. EVLİYA ÇELEBİ.

Seyahat Tabloları (*Reisebilder*), Heinrich Heine'nin (1797-1856) dört ciltlik eseri (1824-1831). Manzum ve mensur parçaların yer aldığı bu eserde Heine gezi izlenimlerini ortaya koymaktan çok siyaset, kültür ve edebiyat üstüne görüşlerini anlatır. *Die Harzreise* (Harz Yolculuğu) [1824] adlı birinci bölümde, Göttingen üniversitesinin ağır havasından Harz dağlarına kaçan şairin oradaki yaşayışı dile getirilir. *Norderney Adası* (1826) adlı ikinci bölümde şair adadaki günlerini izlenimci bir ressam anlayışıyle yansıtır. Üçüncü bölümde (*Das Buch Legrand, İdees* [Davulcu Legrand, Fikirler], 1826) Heine'nin ilk sevgilisi Thérese'e beslediği duyguları buluruz. Dördüncü bölüm *Englische Fragmente*'de (İngiltere Notları) [1831] yeni bir din kavramı gibi belirlenen hürriyet kavramı açıklanır. (→ Bibliyo.) [M]

SEYBERTİT i. (amerikalı mineralog H. *Seybert*'in adından). Miner. Tabiî demir, magnezyum ve alüminyum silikat; klintonit grubundandır ve serpantinli kireçtaşları içinde bulunur. (L)

SEYBUZ (VAD), Doğu Cezayir'de (Annaba idare bölgesi) vad; 225 km. Vad Seybuz, *Vad Şer* adı ile Ayn Beyza yakınında Konstantin şotları çöküntüsünde doğar. Birçok çöküntüyü aştıktan sonra (Gelma havzası dahil), Numidya sıradağlarının doğuya doğru uzantısı olan dağları dar ve derin boğazlarla geçer; Annaba ovasına açılır, ovayı sık sık su altında bırakır ve Akdeniz'e dökülür. (L)

SEYDA (Mehmet), türk yazarı (İstanbul 1919). İstanbul'da Pertevniyal lisesinde okudu. Çeşitli yerlerde memur olarak çalıştı. Basın İlân kurumuna girdi. Sanat hayatına şiir ve hikâye yazarak başladı (1933). Romanları: *Yaş Ağaç* (1958); *Ne Ekersen* (1958); *Cinsel Oyun* (1966); *Bir Gün Büyüyeceksin* (Doğan Kardeş çocuk romanı armağanı, 1964; basılışı, 1966); *Süeda Hanımın Ortanca Kızı* (1970); *Yanartaş* (1970) [1970 TRT ödülü]. Hikâyeler: *Beyaz Duvar* (1962); *Zonguldak Hikâyeleri* (1964); *Garnizonda Bir Olay* (1968); *Anahtarcı Salih* (1969). [M]

SEYDEL (Max VON), alman hukukçusu (Germersheim, Pfalz 1846 - Münih 1901). Münih üniversitesinde kamu hukuku profesörlüğü yaptı (1881-1901). Alman imparatorluğunun temel yapısıyle ilgili tartışmada devletler federasyonu teorisini savundu ve bu konudaki görüşlerini *Der Kommentar zur Verfassungsurkunde für das Deutsche Reich* (Alman İmparatorluğu Hukuk Belgeleri Üstüne Açıklamalar) [1873] adlı eserinde ortaya koydu. Öbür eserleri: *Grundzüge eines Allgemeinen Staatsrechts* (Devletler Hukukunun Esasları) [7 cilt, 1884-1894], *Staatsrechtliche und Politische Abhandlungen* (Devletler Hukuku ve Siyaset Üstüne Görüşler) [1893]. (M)

SEYDÎ ALİ REİS. Bk. ALİ REİS *Seydî, Galatalı*.

SEYDİKÖY, İzmir'de banliyö semti. Şehrin 15 km güneyinde batıda yükselen Kızıldağ'ın eteklerinde; yüksl. 152 m. Önceleri Gaziemir istasyonuna 1,5 km'lik bir demiryolu şebekesiyle bağlıydı. Bugün Seydiköy - Gaziemir'in meydana getirdiği bileşik yerleşme İzmir merkez ilçesinin Eşrefpaşa bucağı içinde yer almaktadır; 18 142 nüf. (1965). [M]

SEYDİLER, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Kastamonu ili, Devrekâni ilçesi) bucak; 5 346 nüf. (1965); 19 köy. — *Bucak merkezi*, 623 nüf. (1965). Kastamonu-İnebolu yolunun 30. km'sinde; yüksl. 1 025 m. (M)

SEYDİM, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Çorum ili, merkez ilçesi) bucak; 16 596 nüf. (1965); 35 köy. — *Bucak merkezi*, 1 388 nüf. (1965). Çorum'un 21 km batısında; yüksl. 1 250 m. (M)

SEYDİŞEHİR, Akdeniz bölgesinde (Konya ilinin Göller yöresi sınırları içinde kalan kesimi) ilçe merkezi küçük şehir; 11 868 nüf. (1970). Suğla gölüne ulaşan küçük bir derenin vâdisinde kurulmuştur; yüksl. 1 000 m. Beyşehir'den geçen bir yolla Konya'ya 125 km uzaklıktadır. Seydişehir'i Konya'ya bağlayan daha kısa, fakat daha düşük standartlı 98 km'lik bir yol daha vardır. Çevredeki boksit yataklarından elde edilen cevheri işleyen alüminyum fabrikası. — *Seydişehir ilçesi*, 45 882 nüf. (1970). 2 207 km². Merkez ve Çavuş bucakları; 39 köy. Tarım ve hayvancılık. Zengin boksit yatakları. (M)

SEYDLİTZ (Friedrich Wilhelm VON), prusyalı general (Kalkar, Kleve yakınları 1721-Ohlau 1773). Yeniden teşkilâtlandırdığı süvari birlikleriyle Kolin (haziran 1757) ve Rossbach'ta (kasım 1757) kesin zaferler kazandı, Kunersdorf'ta yaralandı (ağustos 1759), Freiberg'te yararlık gösterdi (ekim 1762) ve süvari başkumandanlığına getirildi (1767). [L]

SEYEK bls. i. (fars. *se*, üç ve *yek*, bir'den *se-yek*). Tavla oyununda zarlardan birinin

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

üçlü, öbürünün birli gelmesi. (M)

SEYELÂN i. (ar. *seyelân*). *Esk.* Akma, akıntı.
— Coğ. *Esk.* Sellenme.
— Fiz. *Esk.* Akı.
— Tıp. *Esk. Seyelânı dem,* kanın akması. || *Seyelânı ebyaz* (veya *seyelânı meni*), meninin durmadan akması, meni akıntısı. || *Seyelânı leben,* sütün memeden kendiliğinden akması. || *Seyelânı üzn,* müzmin kulak yangılarındaki irinli akıntı.

— Vet. Hayvanların burun deliklerinden, değişik nitelik ve kıvamda marazî bir maddenin çokça akması.

— ANSİKL. Vet. *Seyelân* genellikle nezle, anjin, bronşit, zatürree, solukborusu keselerinde ve sinüslerde sıvı birikmesi gibi solunum yolu hastalıklarının çoğunun belirtisidir. İntanî hastalıkların çoğunda da (verem, sakağı, anazark, kangrenli sığır nezlesi, sığır vebası, köpek gençlik hastalığı v.b.) görülür. Seyelân doğrudan doğruya veya yiyeceklere, içeceklere, duvarlara, yemliklere bulaşarak bulaşıcı hastalıkların yayılmasında önemli derecede rol oynar. (LM)

SEYF i. (ar. *seyf*). *Esk.* Kılıç: *Kalem ve lisan yerine seyf ve sinan geçmişti* (Cevdet Paşa). || *Seyf-ullah,* Allah'ın kılıcı. Erkek adı. || *Seyf-üd-dîn,* dinin kılıcı. [*Seyfettin* şeklinde] Erkek adı. (M)

SEYF BİN Zİ YEZEN, yemenli kumandan (VI. yy.). Himyerî ailesindendir. Yemen'i istilâ eden Habeşlere karşı ayaklandı. Önce Bizanslılardan yardım istedi, Bizanslılar yardım etmeyince sasanî hükümdarı Hüsrev Anuşirvan'a başvurdu. Hüsrev, hapishanelerden çıkardığı 7 - 8 bin mahkûmu Vahrez adlı bir kumandanla birlikte gönderdi. Yapılan savaşta habeş valisi Mesruk yenildi. Hüsrev, Yemen valiliğini belli bir vergi karşılığı Seyf'e verdi. Seyf daha sonra habeşler tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü. (M)

SEYFEDDİN BAHARZİ, iranlı mutasavvıf ve şeyh (Buhara 1190 - Fethâbâd 1261). İlköğrenimini doğduğu şehirde yaptı. Herat ve Nişapur'da devrinin ünlü bilginlerinden tefsir, hadis, fıkıh dersleri aldı. Hive'ye giderek Necmeddin Kübra'ya kapılandı; onun elinden hırka giydi. Bir süre sonra Necmeddin Kübra'nın kurduğu tarikatın görüşlerini yaymak için halife olarak Buhara'ya gönderildi. Seyfeddin Baharzi kısa bir süre içinde halkın saygı ve sevgisini kazandı. Bugün bilinen eserleri: arapça yazdığı *Şerhü'l - Esmaü'l - Hüsna* (Esmaü'l Hüsna Yorumu); *Vekayiü'l-Halve* (Gizli Olaylar); farsça *Risale der Işk* (Aşk Risalesi) ve *Rubaiyyat* (Rubailer). [M]

SEYFEDDİN BERKUK, memlûk sultanı (Kırım 1340 - Kahire 1399). Kırım'da satın alınarak Mısır'a getirildi. Atabek Yulboğa el-Hassekî tarafından yetiştirildi. Sultan el-Melikül Eşref Şaban'ın hizmetinde tablhane emîrliğine yükseldi. Sultanın katli (1377) üzerine, yeni sultan Anadolu'da el-Melikül Mansur Ali bin Şaban'ın hizmetine girdi. Meydana getirdiği kuvvetli bir gruba dayanarak atabek oldu. Sultan Ali ölünce yerine geçen Haccî zamanında idareyi fiilen eline aldı; bir süre sonra da memlûk tahtına geçti (1382). Güney Anadolu'da Dulkadıroğulları ve Kadı Burhaneddin'in kışkırttığı ayaklanmaları bastırdı. Halep valisi Yulboğa en-Nasirî'nin Malatya valisi Mintaş ile birlikte giriştiği ayaklanmaya karşı koyamadı. Yulboğa'ya teslim oldu; Kerek'e gönderildi. Kendisi atabek olarak kalan ve Haccî'yi yeniden sultan yapan Yulboğa'nın Mintaş ile arası açılınca, Berkuk Suriye'de taraftar topladı. Kahire'yi alarak ikinci defa sultan oldu (1390). Mısır ve Suriye'deki karışıklıkları yatıştırdı. Murad I ve Bayezid I zamanında Osmanlılarla dostça ilişkiler kurdu. Timur tehlikesine karşı Suriye kalelerini kuvvetlendirdi; Bayezid I, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Altınordu hükümdarı Toktamış ile anlaştı. Din ve devlet işlerinde Memlûkların o zamana kadar ihmal ettikleri Türkçeye önem verdi. Bu arada pek çok eserin çevrilmesini emrederek Türkçeye hizmet edenler arasında yer aldı. Sofuluğu ve hayırseverliğiyle tanındı. Ölümünden sonra yerine oğlu Ferec geçti. (M)

Seyfeddinferruh hanı, Konya - Seydişehir yolu üzerinde Selçuklular devrine ait han. 1215'te Seyfeddin Ferruh Bey tarafından yaptırıldı. Avlusu yoktur. Bugün harap bir durumdadır. (M)

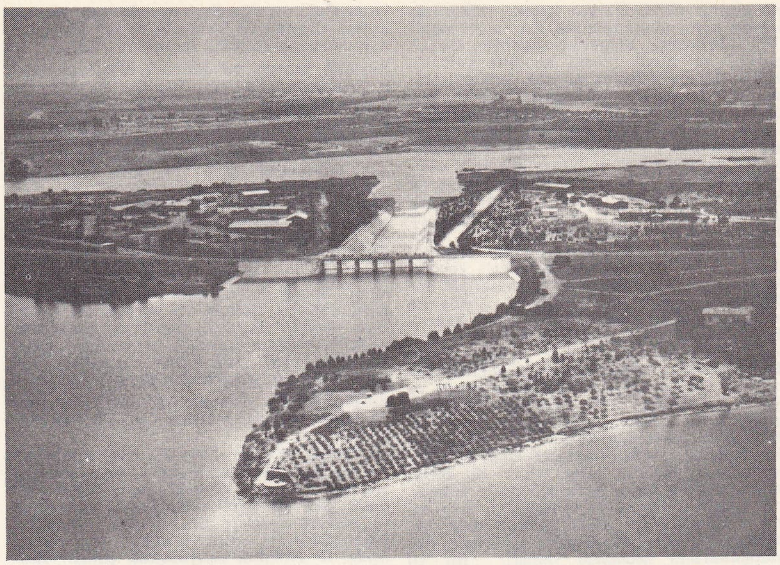

Seyhan barajı

SEYFE gölü, esk. **Mağlı gölü,** İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde Kırşehir yöresi içinde bulunan ve dışarıya akıntısı olmayan sığ göl; 15 km², yüksl. 1 110 m. Eskiden güneyinde bir tuzla vardı. Gölün doğusunda *Malya çölü* denilen çorak topraklar üzerinde kurulan Devlet Üretme çiftliğinde kuru tarımla büyük ölçüde tahıl, özellikle buğday üretilmektedir. Batı kıyısı yakınlarında *Seyfe* köyü. (M)

SEYFÎ sıf. (ar. *seyf*'ten *seyfi*). *Esk.* Kılıçla veya askerlikle ilgili. || Kılıç biçiminde olan. || İ. [*Seyfi* şeklinde] Erkek adı.

— Tasav. *Seyfî kolu,* fütüvvet kuruluşlarındaki kollardan birinin adı. (Bu kolun mensupları, kılıç kuşanır; savaşa, gereken yerde çarpışmaya gireşecek nitelikte yetiştirilirlerdi.) Bk. FÜTÜVVET. (M)

SEYFRİED (İgnaz Xaver VON), avusturyalı besteci ve orkestra yöneticisi (Viyana 1776 - ay.y. 1841). Mozart ve Beethoven ile dostluk kurdu. *Der Wundermann am Rheinfall* (Ren Çağlayanındaki Harika Adam) adlı operası Haydn'ın dikkatini çekti, *Dibera*'sı Beethoven'in cenaze töreninde çalındı. (L)

SEYFULLAH PAŞA, türk kumandanı (Tilisu, Dağıstan 1852 - İstanbul 1909). Öğrenimine Tiflis'te başladı. Ailesiyle İstanbul'a geldi. Harbiyeyi kurmay yüzbaşı olarak bitirdi (1873). 1877 Osmanlı - Rus savaşında Abdülkerim Paşanın yaveri ve fırka erkânıharbi olarak görev aldı. Sonra, Harbiyede dersler verdi. Askerî konularla ilgili olarak çeşitli avrupa ülkelerine gönderildi. Atina'da ataşemiliter (1885), Tesalya Yenişehir'inde başkonsolos olarak bulundu. 1897 Osmanlı - Yunan savaşı sırasında erkânıharbiye ikinci reisliği yaptı. Savaştan sonra paşa oldu; Yenişehir mutasarrıflığında ve hudut müfettişliğinde bulundu. Ferik ve birinci ferik oldu. Kosova, İşkodra, Yanya valiliği ve kumandanlığı yaptı. (M)

SEYFULLİNA (Lidiya Nikolayevna), rus kadın yazar (Varlamva, Orenburg 1898 - Moskova 1954). Baba tarafından tatar asıllıydı. Hikâyelerinde, koyu natüralist tonlarla, Sibirya köylerinde devrimin yankılarını ve terkedilmiş çocukların yaşayışını dile getirdi: *Pravonaruşiteli* (Kanunları Çiğneyenler) [1922]; *Peregnoy* (Humus) [1924]; *Virineya* (1925). İkinci Dünya savaşında, çeşitli makaleler, taşlamalar ve uzun bir hikâye (*Na Svoey Zemle* [Ana Vatanda]) yazdı. (M)

SEYFÜDDEVLE (Ebül Hasan Ali bin Abdullah), hamdanî hükümdarı (? 916- Halep 967). Bağdat'ta halife Kahir'in tahttan indirilmesi üzerine çıkan karışıklıklar sırasında babası öldürüldü; kardeşi Nâsurüddevle Hasan'ın yanında yetişti. Bu sıralarda Bağdat'taki halifelerin siyasî nüfuz ve otoritelerinin zayıflamasından yararlanan iki kardeş, Musul'da hâkimiyetlerini kuvvetlendirdiler. Seyfüddevle, Erzen'i

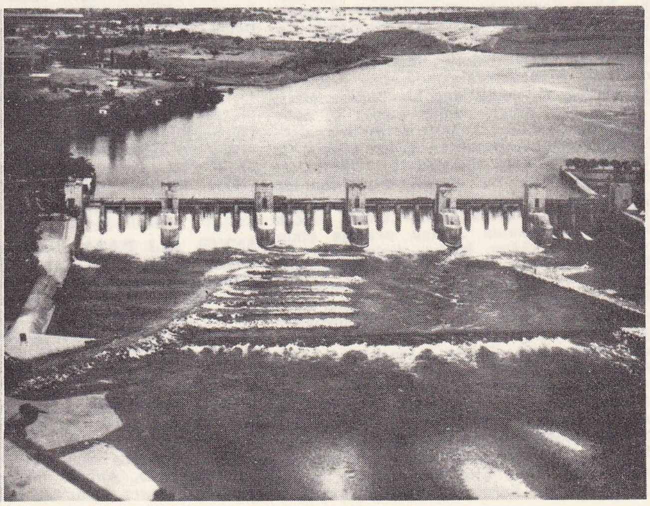

Seyhan barajı

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ele geçirdi (935). Harput kalesi yakınında Bizans kumandanı Ioannes Kurkuas'ı yendi (938). Ermeniye bölgesine giderek birçok ermeni ve gürcü reisini kendine bağladı. 940'ta Bizans ülkesine girerek Şebinkarahisar yöresini tahrip etti. Abbasî halifesi Radî'nin ölümünden sonra Bağdat'ta karışıklıklar çıkınca halife Muttakî, Bağdat'ı ele geçirmek isteyen Beridîlere karşı Hamdanîlerden yardım istedi ve Nâsırüddevle'yi emîrülümera tayin etti. Ebül Hasan Ali'ye de Seyfüddevle unvanını verdi. İki kardeş kendileriyle birleşen türk kumandanı Tüzün ile birlikte Bağdat üstüne yürüdüler ve Beridîleri şehirden çıkardılar. Sonra Seyfüddevle, Vasıt'ta bulunan Beridîler'i yendiyse de yanında bulunan türk birlikleriyle anlaşamadığı için Bağdat'a döndü. Tüzün ile anlaşamayan iki kardeş Bağdat'ı terk ederek Musul'a döndüler. Seyfüddevle, 944'te Halep'i Mısır hâkimi İhşid'in elinden aldı. İhşid'in Kâfur kumandasında gönderdiği bir orduyu Humus (Hıms) yakınında yendi ve Şam'ı ele geçirdi (945). Aynı yıl Mısır hâkimi İhşid, ordusuyle Suriye'ye yürüdü. Kınnesrin yakınında İhşid ile karşılaşan Seyfüddevle, savaşı kaybetti, Şam ve Halep tekrar İhşid'in eline geçti. Bu başarısına rağmen İhşid Seyfüddevle ile anlaşarak Halep, Humus ve Antakya'yı ona bıraktı. Seyfüddevle, İhşid ölünce Mısır üstüne yürüdüyse de Remle yakınında İhşidoğullarının ordusuna yenildi. Bir yıl sonra da İhşidoğullarıyle anlaşarak Halep'i kesin olarak ele geçirdi (947). Maraş ve Hades'i almış olan Bizans'ın Kappadokia thema'sı kumandanı Leon Phokas'a karşı savaş açtı. Bu seferden dönüşte Bizanslıların tuzağına düşerek yenilgiye uğradı (949). Bu yenilgiden sonra Seyfüddevle Maraş'ı geri aldı ve Leon'un kardeşi Konstantinos Phokas'ı esir etti (953). Bizanslılar 957'de Hades'i, bir yıl sonra da Samosata'yı ve Seyfüddevle'nin başşehri Halep'i aldılar (962). Seyfüddevle 963'te Konya'ya kadar uzanan bir akın yaptı; fakat Adana'da kuvvetlerinin bir kısmı Bizanslılar tarafından yok edildi. Uğradığı bu yenilgiler üzerine çeşitli ülkelerden gelen gönüllülerle ordusunu kuvvetlendirdi ve Misis'i ele geçirdi. Kilikya'ya giren Bizans imparatoru Nikephoros Phokas, Misis ve Tarsus'u geri aldı (964). Seyfüddevle bu sırada kendine isyan eden emîrlerle uğraştığından, imparatora karşı koyamadı. 966'da Nikephoros tekrar saldırıya geçti ve Balis'i (Suriye) aldı. Antakya'yı kuşattı. Savaşlar devam ederken Seyfüddevle öldü. (M)

SEYHAN, esk. **Saros,** Akdeniz bölgesinde Adana'dan geçerek Akdeniz'e dökülen ırmak, 850 km; havza alanı 20 600 km². Seyhan ırmağı, birincisi İç Anadolu'nun doğu kesiminde Uzunyayla yöresinden doğan *Samantı* (Zamantı) suyu (326 km), ikincisi bunun doğusunda Doğu Anadolu sınırları üzerinden çıkan *Göksu* (188 km) kollarının birleşmesiyle meydana gelir. Eskiçağlarda Saros'un başlangıcı, Doğduğu kesimde *Sarız suyu* denilen Göksu kabul ediliyordu. Uzunyayla yöresinde Viranşehir köyü kuzeyinde yüksek fakat az engebeli bir yereyden çıkan ve Pınarbaşı kasabasından geçen Samantı suyu, Tahtalı dağlarının batı eteklerini boylar; sonra bu dağlarla Aladağlar arasında dar, ormanlık ve çalılık, geçilmesi güç bir boğaza girer. Yenice suyu adıyle dağlık, çalılık ve daha alçak bir kesimde, Tahtalı ve Binboğa dağlarını ayıran boğazlardan geçen Göksu ile birleşir. Birleşme noktasında vâdinin taban yükseltisi 450 m kadardır. Bundan sonra yine tepelik ve çalılık, geçilmesi güç bir alanda akan Seyhan, Çatalan bucak merkezi aşağısında Adana ovasına çıkar ve burada sağdan, başlıca kolu olan Çakıt* suyunu alır. Adana şehri önünde demiryolu ve karayolu köprüleri (bunlardan birisi Justinianus'un Taşköprü'südür) altından geçen Seyhan, ova içinde güneybatıya yönelerek birçok büklüm çizer ve sonunda, Tarsus çayı ağzının 3 km kadar doğusunda *Deli burnu* adı verilen bir çıkıntı meydana getirerek Akdeniz'e dökülür.

Seyhan ırmağının Adana ovasına girdiği alanda Cumhuriyet devrinde, önce taşma sularını toplayan ve sulama kanallarını besleyen bir bent (regülatör) yapılmış, daha sonra bunun biraz yukarısında büyük *Seyhan barajı* kurulmuştur. Geçmiş yüzyıllarda Çukurova'da Seyhan sularının, zaman zaman Ceyhan ile birleştiği ve tek bir ağızdan denize döküldüğü sanılıyor. (M)

Seyhan barajı ve hidroelektrik santralı, Adana'nın 8 km dışında, Seyhan ırmağı üzerinde, toprak dolgu tipinde inşa edilmiş, taşkın önleme, sulama barajı ve hidroelektrik santralı (açılışı 1956). Barajın temelden yüksekliği 77, 70 m, talvegden yüksekliği 50,70 m, kret uzunluğu 1 955 m, dolgu hacmi 7 500 000 m³, ölü hacmi 135 000 000 m³, faydalı hacmi 815 000 000 m³, drenaj alanı 19 000 m², buradan yararlanılarak sulanacak arazi genişliği 144 000 hektar, taşkından korunacak arazi genişliği 85 000 hektar olarak hesaplandı. Enerji üretimi için burada dikey eksenli Francis tipinde üç türbinden (üçüncüsü 1965'te eklendi) meydana gelen, bir elektrik santralı kuruldu. Santralın verimi 354 000 000 kW yıl'a kadar yükseltildi. Tesis 413 024 000 liraya mal oldu. (M)

SEYHAN ili, Cumhuriyet devrinde Adana iline bir süre verilen ad. Bk. ADANA. (M)

SEYHUN (Kemal Niyazi), türk kemençecisi ve bestecisi (Akkâ 1885- İstanbul 1967). Kanunî Garbis, Kemanî Ağa, Tophaneli Sabri Bey ve Üsküdarlı Ziya Beyden usul ve makam dersleri aldı. İstanbul Belediye Konservatuvarı Türk Musikisi İcra heyetinde ve İstanbul radyosunda çalıştı. Besteleri: *Hicazkâr saz semaisi; Fantezi.* (M)

SEYHUN (Vecdi), türk bestecisi (İstanbul 1915). Santurî Ziya Beyden nota, usul ve keman dersleri aldı. İstanbul Belediyesi konservatuvarına ud sanatçısı olarak girdi (1944). İstanbul radyosunda çalıştı (1959). Çeşitli makamlarda saz eserleri ve şarkıları vardır. Birçok bestecinin (Neyzen Aziz Dede, Kaptanzade Ali Rıza Efendi v.d.) biyografisini yazdı. (M)

SEYİD i. Bk. SEYİT.

SEYİD ABDÜRRAHİM MUHİB EFENDİ, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1821). Divan kaleminden yetişti. Beylikçi kesedarı, mükâleme kâtibi ve beylikçi oldu. Paris fevkalâde büyükelçiliğine tayin edildi (1806), Paris'te 6 yıl kaldı. İstanbul'a döndükten sonra defter emini ve tabhanei âmire nazırı oldu (1819). Paris elçiliğiyle ilgili olarak iki sefaretname meydana getirdi. Bunlardan *Küçük Sefaretname*'sinde Avrupa'da ve Fransa'da gördüklerini, avrupa devletlerinin kurumlarını, *Büyük Sefaretname*'sinde Paris elçiliği sırasındaki fransız devlet adamlarıyle olan siyasî görüşme ve temaslarını anlatır. (M)

SEYİD AHMED ASIM EFENDİ Antepli. Bk. AHMED ASIM.

SEYİD AHMED PAŞA Müftüzade, türk devlet adamı (İçel, ?-? 1824). Silifke müftüsünün oğlu. İçel mütesellimliğiyle memurluğa başladı. Dimyat muhafızı (1802), vezirlik rütbesiyle Medine muhafızı ve Cidde valisi oldu; ancak yollar kapalı olduğu için, görev yerine gidemediğinden Halep valiliğine tayin edildi. Daha sonra Konya valiliği ve Karadeniz Boğazı muhafızlığı yaptı (1806). Maçin muhafızı (1811), Tırnova ve Misivri (bugün Nesebır) muhafızı, Bozok mutasarrıfı, maden emini oldu (1812). Aynı yıl Mora, daha sonra Bursa, Kocaeli ve Halep valiliklerine getirildi. Sonra kaptanıderya oldu (1818). Aynı yıl kaptanıderyalıktan istifa edince Bursa mutasarrıflığına tayin edildi. Bozok, İzmit, Diyarbekir, Halep ve Aydın, Kars, Şam (1824) valiliklerinde bulundu. (M)

SEYİD ALİ EFENDİ Moralı. Bk. ALİ EFENDİ *Moralı, Seyit.*

SEYİD ALİ PAŞA Başhoca, türk matematik bilgini (? - İstanbul 1845). Mühendishanede başhoca oldu (1817), geometri ve istihkâm dersleri okuttu. Eserleri: *Mahrutiyat* (Konikler) [1841], *İstihkâmat-ı Cesime* (Büyük İstihkâmlar). Ayrıca Ali Kuşçu'nun *Fethiye* adlı eserinden özet alarak çevirdiği *Mirat ü'l Âlem* (Dünyanın Aynası) [1823] adlı bir eseri daha vardır. (M)

SEYİD BEY, türk siyaset adamı (İzmir, ? - İstanbul 1924). Medresede okudu. Hukuk mektebini bitirdi. Meclisi Mebusana İzmir'den mebus seçildi (1908). Âyan meclisi azası odu. Ankara hükûmetinin kuruluşundan sonra İzmir'den ikinci devre mebusu oldu. Bir süre İsmet Paşa kabinesinde adliye vekilliği yaptı. Sonra mebusluktan ayrılarak Dârülfünun'un Hukuk şubesinde profesör olarak görev aldı. (M)

SEYİD BEY (Süleyman) **Ressam,** türk ressamı (İstanbul 1842 - ay.y. 1913). Harbiyeden piyade mülâzımı olarak çıktı (1862). Devlet tarafından resim öğrenimi için Paris'e gönderildi; fransız ressamı Cabanel'den resim dersleri aldı. Şeker Ahmed Paşa ile birlikte İstanbul'a döndü (1869). Harbiye'de ve askerî idadîlerde resim öğretmenliği yaptı. Portreleri ve peyzajlarıyle tanınır. Resim Heykel müzesinde bir resmi vardır. (M)

SEYİDE veya **SEYYİDE** i. (ar. *seyyid'*den *seyyide*). *Esk.* Muhterem, saygıdeğer kadın. || Prenses, kraliçe. || Hz. Muhammed'in soyundan kadın. || Kadın adı. (M)

SEYİD HİMYERİ (Ebu Haşim İsmail bin Muhammed), arap şairi (Basra 723-Vasıt 789). İbadîye mezhebine bağlı bir ailedendi; fakat genç yaşlarında şiî mezhebini kabul etti. Şianın Keysaniye koluna girdi. Siyasî ve dinî düşünceleri yüzünden Basra'yı terk ederek Kûfe'de yerleşti. Abbasîler zamanında halifeye methiyeler yazdı. Halife Mansur'un sevgisini kazandı. Şiirlerini herkesin anlayabileceği bir dille yazdı. *Divan*'ı bugüne ulaşamadı. (M)

SEYİD MAHMUD HAYRANİ. Bk. MAHMUD HAYRANÎ (Seyid).

SEYİD ŞERİF CÜRCANİ. Bk. CÜRCANÎ (Ali bin Muhammed el-Seyyid el-Şerif).

SEYİD VEHBİ (Hüseyin), türk şairi (İstanbul 1674-ay.y. 1736). Medrese öğrenimi gördü, müderris oldu (1711). Çeşitli yerlerde kadılık yaptı. İstanbul'a döndükten sonra Ahmed III ve Damat İbrahim Paşa tarafından korundu. Başlangıçta Nabi'nin yolunu izleyen Seyid Vehbî, Nedim ile tanıştıktan sonra onun etkisinde kaldı. Özellikle kaside ve gazel alanında başarılı oldu. Devrin ünlü şairlerinin şiirlerine nazireler yazdı. Ayasofya meydanındaki Ahmed III çeşmesi için kaleme aldığı «musammat kaside» önemlidir. Başlıca eserleri: *Divan; Hadis-i Erbain Tercümesi* («Kırk Hadis» Tercümesi); *Surname* (Ahmed III'ün dört şehzadesinin [Süleyman, Mehmed, Mustafa, Bayezid] sünnet düğünü ile üç kızının ve öteki hanım sultanların evlenme törenini anlatır): *Sulhiye* (Pasarofça) antlaşmasıyle [1718] ilgili küçük bir kitap). [M]

SEYİR veya **SEYR** i. (ar. *seyr*). Yürüme, yürüyüş, gidiş: *Öyle hadiseler vardır ki, bunların seyri önüne geçilemez* (Vâ - Nû). *Hayatın tabiî olan seyrini lüzumsuz hayallere düşürdüğü için, çok evvel gördüğü yerleri, bu kadar uzun fasılalardan sonra görmek iyi olmuyor, insana, beyhude hüzünler veriyor* (R. N. Güntekin). *Hastalığın seyri.* || Bir yerden başka bir yere gitmek üzere yola çıkma, yolculuk, sefer: *Geminin seyri sırasında uğradığı limanlar.* || Eğlenmek amacıyle bakma, hoşlanarak bakma: *Oyun Çırpıcı çayırına gelince, mahalleli, ne yapıp yapıp onu seyre giderlerdi* (H. E. Adıvar). *Üstlerinden bakıldı mı, bulutların seyrine doyum olmuyor* (N. Ataç). *Yükseldikçe yükselen şimdiki binalar, [...] temaşaya çıkan Fındıklı, Kazancı, [...] Cihangir ve etraf mahallelerin gün görmezlerine uzun bir seyir yeri hizmetini görürdü* (Ahmed Rasim). [*Esk.* TEMAŞA.] || Seyredilmeğe değer, eğlendirici şey: *Seyrin devamlı müşterileri, uzaktan hayretle bakan bikaç çocukla, aralarında ablasının sırtından başını uzatan bir küçük* (R. N. Güntekin). || *Mec.* (Bir şeye) Katılmama, karışmama, seyirci kalma: *Ağlasın inlesin de bir mazlum, / Olayım seyre sade ben mahkûm* (M. Â. Ersoy). || *Seyr etmek.* Bk. SEYRETMEK. || *Seyre çıkmak,* yürüyüşe çıkmak, gezinti yapmak: *Birlikte bir akşam çıkalım seyre civanım / Mehtabı içip mest olalım meyle civanım* (Şarkı).

— *Esk. Seyr-gâh,* seyir yeri, eğlence yeri. || *Seyr-filmenam,* uyurgezerlik.

— Dy. *Görerek seyir,* makinistin çıplak gözle gördüğü yol parçası içinde treni durdurabileceği bir hızla ilerleme. (Görerek seyir, kapalı bazı işaretler [semafor v.b.] geçildikten sonra veya kestane fişeğinin patladığı hallerde uygulanır.) || *Tip seyir,* bir yandan düzenli yakıt tüketimini (elektrikli

çekimde şiddetin sınır değerini), öbür yandan trenin tonajını, hattın profilini v.b. göz önüne alarak incelenen ve hız grafiğiyle seyir programının hazırlanmasına yarayan tren hareket modeli.

— Denizc. *Seyir belgesi,* bir sınıflandırma kurumu tarafından tamirden çıkan bir gemiye verilen ve geminin seyir edebilecek durumda bulunduğunu ve şirketin kayıt defterinde daima birinci sınıf nitelikte kayıtlı olduğunu gösteren belge. (*Kod muhafaza belgesi* de denir. || *Seyir edebilme hali,* bir geminin tasarlanan sefer için mürettebatının tamam olması, normal deniz tehlikelerine dayanabilecek ve yükünü tam bir emniyette taşıyabilecek halde bulunması. || *Seyir fenerleri.* Bk. FENER. || *Seyir işaretleri.* Bk. ANSİKL. || *Seyir subayı,* köprü üstünde görevli ve kumandana yardımcı subay. || *Seyir vardiyası,* seyir halindeki bir gemide nöbet görevi. (Geminin her an harekete hazır bulundurulması gereken durumlarda ve gemi limana vardıktan sonra seyir vardiyasına devam edilir.) || *Seyre elverişsizlik,* [gemi için] fena bakım-tutum, yetersiz tamirler veya denizde meydana gelen bir olay sebebiyle seyriseferin olağan tehlikelerine karşı koyacak şekilde donatıldığı kabul edilemeyecek durumda bulunma. (Bk. ANSİKL.) || *Esk.* Deniz üzerinde bir noktadan başka bir noktaya gitmek için izlenmesi gereken elverişli yolu tayin etmek, her hangi bir zamanda parakete bildirmekte veya kerterizler yardımıyla bulunan noktayı tayin etmek ve tehlikeli mıntıkalardan korunarak geçmek usullerinden bahseden bilim.

— Huk. *Seyir jurnali.* Bk. GEMİ *jurnali.*

— İda. *Esk.* Osmanlı devletinde gemi işleten bir kuruluşun adı. Bk. DENİZCİLİK BANKASI.

— Mal. *Esk. Seyir akçesi,* Osmanlı devletinde, Yeniçeri ocağına yeni girenlere ödenen ücret.

— Mus. Türk musikisinde makamların karakteristik gidişi, gelişmesi.

— Tasav. *Seyr ü sülûk,* tarikata giren kimsenin (salik) gerçek varlığa ulaşması için yaptığı manevî yolculuk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Denizc. *Seyir işaretleri koyma* ile ilgili yönetmelikler, fenerlerin dışında seyrisefere uygun kanalların yan sınırlarıyle eksenlerini, tabiî tehlikeleri, batmış tekneleri göstermeğe yarayan sabit veya yüzer bütün seyir işaret ve alâmetleri için uygulanır. Seyir işareti koyma iki metoda göre yapılır: *kenar sistemi,* kanallarda uygulanır ve izlenmesi gereken rotaya göre tehlikelerin bulunduğu yerleri gösterir; *anayön sistemi* ise, çok sığlık ve döküntü bulunan kıyılarda ve denizdeki münferit tehlikeleri göstermek için uygulanır. Birinci halde, işaret şamandıraları veya alâmetleri kanalın her iki kenarına yerleştirilir. İkinci halde, seyir alâmet ve işaretleri bir tehlikenin bulunduğu noktadan itibaren, dört anayönün en yakın olanını gösterir. Kullanılan alâmetler biçimleriyle (koni, silindir, küre, gönder, çok uzun koni v.b.) veya tepe işaretleriyle (tek koni, taban veya tepesinden bitişik iki koni, silindir, haç, T harfi v.b.) nitelenir. Geceleri, çıkardıkları ışıkların renkleri ve süresiyle ayırt edilirler. Sisli havalar için, bazı şamandıralara sis düdükleri veya sis kampanaları takılmıştır.

● *Seyre elverişsizlik.* Deniz kazası sonucu seyre elverişli olmamak, geminin sigortacılara terki için bir sebeptir. Ancak oturmuş olan gemi yüzdürülemeyecek, tamir edilemeyecek ve yoluna devam edemeyecek durumda ise, sigortalı, oturmadan ileri gelen masraflar ve sakatlıklar için sigortalara başvurabilir.

— Tasav. *Seyr ü sülûk*'a başlayan kimse, gerçek varlığa kavuşmadan önce «konak» veya «makam» denilen bazı aşamalarla olgunlaşır. Mutasavvıflara göre bu mertebeler dörttür: 1. seyr illâllah (Tanrı yolculuğu). *Seferi evvel* de (birinci sefer) denilen bu mertebede salik, zikrederek gerçek varlığa ulaşmağa çalışır; 2. seyr fillah (Tanrı yolunda yolculuk). *Seferi sani* (ikinci sefer) veya *cem* de (Tanrı özünde toplanma) denilen bu mertebede salik, beşerî sıfatlarından sıyrılır ve kendisine *ilmi ledün* (gönül bilgisi) verilir; eşyanın gerçeklerini örten perdeler gözünün önünden kalkar, her şeyi olduğu gibi görür; 3. seyr maallah (Tanrı ile yolculuk). *Seferi salis* (üçüncü sefer) veya *fark bedel cem* de (toplanmadan sonra ayrılma) denilen bu mertebede ikilik ortadan kalkar, salikin Allah ile seyri başlar. Bu mertebenin bir adı da *kabe kavseyni evedna*'dır (bk. KAB-ı *kavseyn*); 4. seyr anillah (Tanrı'ya yönelen yolculuk). *Seferi rebi* de (dördüncü sefer) denilen bu mertebeye ulaşan salik, vahdetten (birlik), kesret (çokluk) tarafına seyreder. Haktan halka döner ve talim, müritleri terbiye ve irşatla uğraşır. Bu mertebedeki salik, vahdeti kesrette (birliği çoklukta), kesreti vahdette (çokluğu birlikte) görür ve kendisine *müntehii kâmil* (son olgunluğa varmış) adı verilir. (ML)

SEYİRCİ i. (*seyir*'den *seyir-ci*). Bir olaya gözleriyle tanık olan kimse. || Bir gösteriyi takip eden (kimse): *Son gece Tevfik, küçük seyircilerine bedava şeker dağıttı* (H. E. Adıvar). *Köylüler etrafımızı almış, seyirci gibi bakıyorlardı* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Sinema, tiyatro, maç seyircisi.*

— DEY. *Seyirci kalmak,* bir olaya karışmayıp onu dışarıdan takip etmek, katılmamak: *—Âlâ! Lakin o iki grup bu işe seyirci mi kalır, sanıyorsun?* (R. H. Karay). *Biz bu değişmeye seyirci kalırız* (Ziya Gökalp). [M]

Seyir Hidrografi Oşinografi dairesi, seyir, hidrografi, deniz haritacılığı ve oşinografi konularında askerî, iktisadî ve bilimsel çalışmalar yapan, mühendis ve uzman deniz subayları tarafından yönetilen Deniz Kuvvetleri kumandanlığına bağlı daire (kuruluş 1956'dan beri Çubuklu'dadır). Türkiye'de bu konuyle ilgili olarak önce Mesahayı Bahriye Şubesi kuruldu (1909). Bu kuruluşun adı, 1911'de Haritayı Bahriye ve Seyri Sefain Şubesi oldu. 1949'da Hidrografi dairesi adıyle çalışmağa başladı. Dairenin adı 1972'de Seyir Hidrografi Oşinografi dairesi olarak değiştirildi.

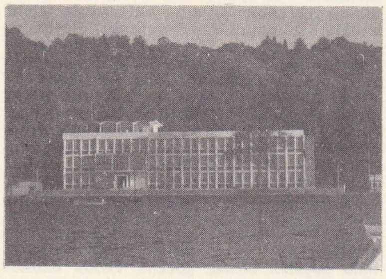

Görevleri: deniz, göl ve iç su yollarında, suyun üzerine, içine, dibine, kıyılarına ait tabiî nitelikleri, derinliği, akıntı ve anaforların yön ve hızlarını tespit etmek, açık deniz, boğaz ve geçitlerle, limanlarda ve kıyılardaki trafik nizam, yol ve işaretlerini (fener, radyofar, sis düdüğü, balisa [seyir âletleri]), bunların yer ve niteliklerini, ışıklarının renk ve yayım özelliğini ve görüş uzaklıklarını gösteren deniz harita ve planlarını, seyir güvenliğiyle ilgili bilgileri bütün ayrıntılarıyle belirten, kitap ve atlasları hazırlayıp yaymak; Deniz kuvvetleri için gerekli her türlü seyir âletlerini sağlamak ve onarmak; liman, mendirek, su altı kabloları akaryakıt boru donanımı ve köprüler için en uygun yer ve yön için ön bilgileri vermek, sedimantasyon ve erozyon olaylarını incelemek, seyir için tehlikeli durum ve alanları, çalışmayan fener, radyofar ve sis düdüklerini, Deniz, Kara ve Hava kuvvetleri tarafından atış talimleri yapılacak alanları en kısa zamanda basın ve radyo ile denizcilere duyurmak. (M)

SEYİS i. (ar. *sāyis*'ten). *Esk.* At bakıcısı, at tımar eden kimse.

◆ **Seyislik** i. Esk. At tımarı ve bakımı işi, at bakıcılığı: *İçlerinden altı yüz kadarının eli silâh tutar, ötekiler kahvecilik, seyislik gibi hizmetlere bakarlar* (F. R. Atay.) [M]

SEYİSHANE bİş. i. (ar. *sāyis* > *seyis* ve fars. *ḫāne*'den *seyis-ḫāne*). *Esk.* Soylu bir kişinin seyahat sırasında yanında taşıdığı eşya. || *Teşm. yol.* Seyahat eşyası taşıyan beygir. || *Seyishane beygiri,* seyahat eşyası taşıyan beygir.

— Ask. *Esk. Seyishane parası,* yeniçerilerin, savaşa giderken eşyalarını yükleyecekleri atları sağlayabilmek için oda sandığından aldıkları para. (M)

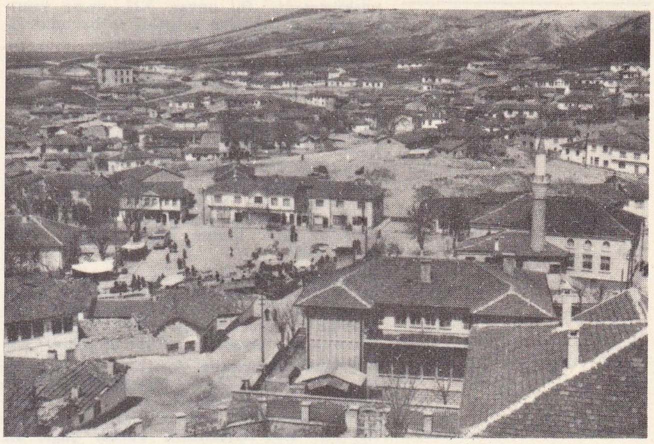

SEYİTGAZİ
genel görünüş

SEYİT veya **SEYİD** veya **SEYYİD** i. (ar. *seyyid*). *Esk.* Bir topluluğun ilerigelen kişisi, efendi. (Bk. ANSİKL.) || Hz. Muhammed'in soyundan olan kimse: *Ne söylendiği gibi Medine'li ne de seyitti* (A. H. Tanpınar). || Erkek adı. || *Seyyid-i kâinat* («evrenin efendisi»), Hz. Muhammed. || *Seyyid-i nev-i beşer* («insanların efendisi»), Hz. Muhammed. || *Seyyid-ül-âfak* (*seyyid-ül- ebrar, seyyid-ül-enbiya, seyyid-ül-kevneyn, seyyid-ül-mürselin* veya *seyyid-üs-sakaleyn*), Hz. Muhammed.

— ANSİKL. *Seyit, Kur'an*'da Yusuf peygamber ve Züleyha'nın kocasının, efendi anlamında unvanıdır. Hz. Muhammed için efendimiz anlamında *Seyidina* kullanılır. İslâm dünyasında seyit kelimesi, yaygın olarak Hz. Hüseyin'in soyundan gelenleri belirtir. Nisbelerini Hz. Hüseyin'e bağlayan tarikat şeyhleri, bazı tanınmış edip ve şairler seyit adını alırlar. Bazıları da bu anlamda *Hüseynî* nisbesini taşır. Osmanlılarda seyitler, şeriflerden (Hz. Hasan'ın soyundan gelenler) ayrılmak için sarı sarık sararlar. Araplar korktukları cinler, hayvanlar ve cansız şeylere de seyit derler.

◆ **Seyyidan** ikil. i. *Esk.* (Hz. Muhammed'in iki torunu) Hasan ve Hüseyin.

◆ **Seyyidî** sıf. *Esk.* Seyide ait, seyitle ilgili. || Ünl. «Ey benim Efendim!» anlamında hitap sözü. (M)

SEY İ TAYŞOGUN («barbarlara karşı gönderilen general» anlamında), VIII. yy.da japon askerî önderlerine verilen unvan; görevleri, o devirde Kuzey Hondo'nun (Honşu) üçte birini işgal eden Aynu'ları geri

Seyitgazi müzesi
Seyitbattalgazi türbesi

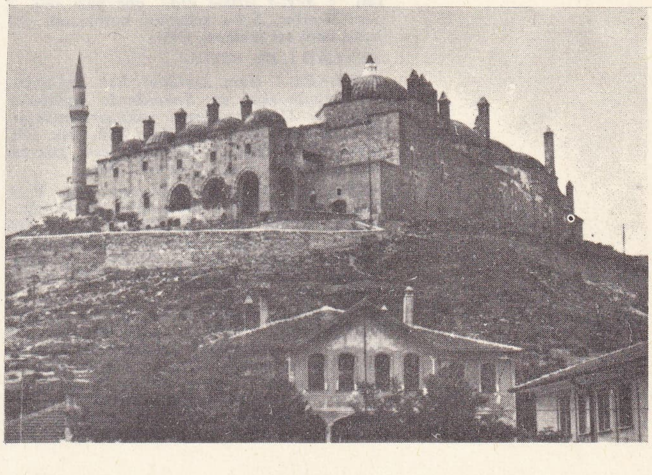

Foto. MEYDAN

püskürtmekti. Bu unvan XII. yy.da kısaltılarak şogun haline getirildi ve babadan oğula geçmesi kararlaştırıldı. (L)

SEYİTGAZİ, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Eskişehir ili) ilçe merkezi; 2 539 nüf. (1970). Sakarya'nın kollarından olan Seyit suyunun vâdi yamacında; yüksl. 1 000 m. Adını, türbesi burada bulunan Seyit Battal Gazi'den alır. İl merkezine 42 km uzaklıktadır. Eskişehir ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. — *Seyitgazi ilçesi,* 1 502 km²; 25 587 nüf. (1970). Merkez ve Kırka bucakları; 49 köy. Tarım; hayvancılık; tiftik keçisi. (M)

Seyitgazi müzesi, Seyitgazi'de (Eskişehir ili) müze. Seyitbattalgazi külliyesinde açıldı (1 eylül 1970). Müzede Seyitbattalgazi külliyesine ait eserlerle çevreden toplanan arkeolojik ve etnografik eserler sergilenir. (M)

Seyithıdır merkadı. Arkeol. Tarsus'un 3,5 km kuzeyinde, Tarsus - İskenderun yolunun deniz kıyısı tarafında yapı kalıntıları. 15 m yüksekliğindeki bir kayalık üzerinde yer alır. Helenistik öncesi çağa ait olduğu sanılan kahverengi perdahlı tek bir parça bulunmuştur. Öteki buluntularsa Helenistik - Bizans çağlarına aittir. M.V. Seton - Williams tarafından yönetilen Kilikya yüzey araştırmasında tespit edildi. (M)

Seyitler barajı, Afyon'un 22 km doğusunda, *Seyitler* çayı üzerinde, toprak dolgu tipinde inşa edilmiş sulama barajı (açılışı 1962). Barajın temelden yüksekliği 39 m, talvegden yüksekliği 26 m, kret uzunluğu 981, 40 m, dolgu hacmi 644 000 m³, drenaj alanı 296 km², ölü hacmi 5 000 000 m³, faydalı hacmi 35 000 000 m³, buradan yararlanılarak sulanacak arazi genişliği 2 700 hektar olarak hesaplandı. Tesis 12 679 000 liraya mal oldu. (M)

SEYİTÖMER, İçbatı Anadolu'da (Kütahya ili merkez ilçesi, Köprüören bucağı) köy; 1 560 nüf. (1965). Kütahya şehrinin 22 km kuzeybatısında, Seyitömer dolaylarında kalorisi düşük linyit kömürü bulundu. Burada bir termik santral kurulmaktadır. (M)

Seyitömer camii, İstanbul'da, Altımermer semtinde, Seyitömer sokağında cami. 1490'da yapıldı. Kâgir olan yapının çatısı ahşaptır. Cami 1954'te onarıldı. (M)

SEYİT suyu, esk. **Parthenios ırmağı,** İç Anadolu'nun kuzeybatı kesiminde, Sakarya ırmağının yukarı kesimde aldığı en uzun kol; 108 km. İçbatı Anadolu'nun doğu kenarından *Kıyı deresi* adıyle doğar, sonra *Kümbet deresi* adını alarak kuzeye akar. Seyitgazi'den geçtikten sonra Kırgız dağının kuzey kenarını dolaşarak doğu ve güneydoğuya döner; Mahmudiye ilçe merkezinden geçerek Çifteler yakınında Sakarya'ya kavuşur. Yazın suyu çok azalır. (M)

SEYL i. (ar. *seyl*). *Esk.* Sel: *Nasıl kırıp çıkacak? Meşrebince bir halka; / Kapılmamak ne kadar güç o seyl-i ezvaka* (Tevfik Fikret). || *Mec.* Şiddetle gelen şey. || *Seylâverd,* selle gelmiş olan. || *Seyl-gâh,* selin aktığı yer, sel yatağı. *Mec.* Dünya. || *Seylhiz,* coşkun, taşkın (su). || *Seyl-ram,* selin köpüre köpüre akması. || *Seyl-i belâ,* belâ seli. || *Seyl-i şirik-i dîde,* göz yaşı seli. || *Seyl-ül-arim,* Seba şehrinin batmasına yol açan ünlü sel felâketi. (M)

SEYLÂB i. Bk. SEYLÂP.

SEYLÂBE i. (fars. *seylâbe*). *Esk.* Sel suyu, sel halinde akan su: *Sokaklarda seylâbeler ağlaşır / Ufuk yaklaşır, yaklaşır yaklaşır.* (Tevfik Fikret). || *Seylâbe-i aşk,* aşk seli. *Mec.* Büyük aşk. || *Seylâbe-i eşk,* gözyaşı seli. || *Seylâbe-i hun,* kan seli. (M)

SEYLAN, Hint okyanusunda ada, Palk boğazıyle ayrıldığı Dekkan'ın güneydoğusunda, 65 000 km²; 11 500 000 nüf. (1966 sayımı). Başkenti: *Colombo* (510 900 nüf.). Başlıca şehirleri: *Jaffna* (94 200 nüf.), *Moratuwa* (77 600 nüf.), *Kandy* (67 800 nüf.), *Galle* (64 900 nüf.).

● *Coğrafya.* Seylan'ın batıda ve güneyde Puttalam'dan Galle'ye kadar uzanan kıyı bölgesi az yüksektir; kenarlarında kıyılarına hindistancevizi ağaçları dikili denizkulaklar! uzanır. Doğu ve kuzey kıyılar daha yüksek ve girintili çıkıntılıdır; açığına, kenarlarına bazıları sefer için tehlikeli olan adacıklar ve kayalıklar serpiştirilmiştir. Kuzeybatıda, Hindistan ile Seylan arasında, uzun yığınlarının örttüğü kayalıklı adalardan meydana gelen *Adam köprüsü* bir denizaltı yükseltileri çizgisi üzerinde uzanır.

Ada üç bölgeye ayrılmıştır: Hindistan'ın karşısında, kuzeyde, miyosen kalkerleriyle kaplı bir yayla, kapalı çöküntüler, mağaralar ve galerilerle oyuludur. Seylan'ın billûrlu kayalardan meydana gelen bütün orta kısmında sert kayalı doruklar birbirini izler. Adanın güneyindeki, gnayslı aşınma yaylalarına, Seylan'ın en büyük akarsuyu Mahaveli Ganga'nın doğduğu yüksek dağ kütleleri (Piduru Talagala'da 2 529 m) hâkimdir. Ekvatorun altında bulunan ve denizin etkisi altında olan Seylan'da çok sıcak ve yağışlı bir iklim hüküm sürer; günlük ve yıllık sıcaklık farkları çok azdır. Adanın, Hint okyanusuyle Güney Asya'nın sınırında bulunması yüzünden, iklim muson rüzgârlarının etkisi altındadır. Güneybatı muson rüzgârı her yıl mayıs ayı ortasında eser ve adanın batısı ile güneyine sağanak halinde yağışlar düşürür; ama başka bölgelere ulaşmadan kuraklaşır ve kasım ayı başlarında kuzeydoğu musonu karşısında kaybolur; Bengal körfezi üzerinde nem yüklü olan kuzeydoğu musonu, daha az şiddetli yağmurlar getirmesine karşılık yaz musonundan daha geniş bölgeleri etkiler (gerçekten bu muson Seylan'a engebenin en az korunduğu kısımdan ulaşır). Ama adanın güneyindeki dağın maymunların, leoparların ve fillerin yaşadığı ormanlarla örtülü olmasına karşılık, orta kısım lateritin geniş alanlar kapladığı cılız bir cengeldir. İklimin yanı sıra nüfus dağılımı da büyük ölçüde zıtlaşır. Güney bölgesinde nüfus yoğundur (Colombo ilinde km²'ye 550 kişi). Büyük çapta insan eli değmiş olmasına rağmen manzara, özellikle sıra sıra palmiyeleriyle uzaktan fark edilen bentler arasında, vâdilerin yamaçlarında kat kat yükselen pirinç tarlalarıyle çevrili Kandy dolaylarında, tropikal ülkelerin en güzel manzaralarındandır. Buna karşılık adanın merkezi sıtmalıktır ve nüfus yoğunluğu azdır. Bunun sebebi Seylanlıların VI. yy.dan sonra meydana getirdikleri ilgi çekici düzenin XIII. yy.da tamul istilâları zamanında yıkılmasıdır. Seylan'ın eski büyük başkentleri Anuradhapura ve Polonnaruva bu kesimdedir. Hindistan'dan gelen hindu Tamullar, 1 500 000 kişilik orijinal bir topluluk halinde biraraya toplanmıştır; bunların 500 000'i Seylan tebaasıdır (Seylan hükûmeti bu sayıyı azaltmağa çalışmaktadır). Nüfusun üçte ikisi Seylanlılardan meydana gelir. Başlıca birlik unsuru Buddha'cılıktır (Hinayana). Hollandalılarla Seylanlıların karışımından meydana gelmiş olan Burgher'ler (46 000 kişi) ile müslümanlar (500 000) siyasî meselelere yol açmazlar. Ormanlarda meyve devşirmeciliği ve avcılıkla geçinen birkaç göçebe Vedda kabilesi barınır.

Seylan halkının başlıca gelir kaynağı tarımdır (nüfusun yüzde 85'i). Gezgin tarım (*chena*) hâlâ yapılırsa da üretimin pek az kısmını karşılar. Sulama ile tarım yapılan ve 360 000 hektarlık bir alanı kaplayan pirinç tarlalarından bol ürün alınır.

Bentlerde düzenlenmiş bahçeler (tatlı patates, ekmek ağacı) ve pirinç tarlalarınınkine eşit bir alanı kaplayan hindistancevizi ağaçları ek besin kaynaklarıdır. Ama toplam tarım üretimi yetersizdir, adanın ancak beşte biri ekilidir ve pirinç tarlalarından yılda genellikle bir defa ürün alınır. Bu yüzden, Seylan bazı zarurî besin maddelerini ithal etmek zorundadır (özellikle Birmanya'dan pirinç); adanın besininin yarısını temsil eden bu ithalâtı güneydeki çoğu avrupalılara ait çiftliklerden elde edilen ticarî bitkilerin ihracatı (çay ihracatın değer bakımından üçte ikisini karşılar; onu kauçuk, kakao, tarçın ve tütün takip eder) ve küçük işletmelerde yetiştirilen ürünlerle devşirmecilik ürünleri ihracatı (tarçın, limon kabuğu, kokulu bitkiler, arec cevizi, hindistancevizi içi, hindistancevizi yağı) kısmen karşılar. Adada sanayi pek gelişmemiştir: metalürji (Colombo) ve kimya sanayii (Madampe) birer fabrika ile temsil edilir. Grafit, mika ve mücevher (Ratnapura'da safir, yakut, zümrüt) madenleri daha önemlidir. Sanayi daha çok tarım ürünleri (yağ fabrikaları, sepi yerleri, tütüncülük, çay, kinin, kauçuk işlenmesi) ile orman ürünleri ve balıkçılık ürünlerinin (köpekbalığından yağ çıkarma) işlenmesine dayanır. Nüfusun (bugünkü ritmiyle yüz yıl içinde dört kat artacağı sanılır) hızla çoğalması Seylan'ın iktisadî bakımdan kalkınmasını daha âcil bir mesele haline getirir. Ekilen toprakların yüzölçümü iki misline çıkarılabilir ve böylece çok yoğun nüfuslu bölgeler sıkışıklıktan kurtarılabilir. Orta bölge terk edilmiş durumdadır; ama 1951'de tamamlanan Gal Oya barajı, kurak bölgede 40 000 hektarlık bir araziyi sulayabilmekte ve eskiden ıssız olan bir bölgede 250 000 kişinin barınmasına imkân vermektedir. Ayrıca nüfus artışı aşırı olmazsa nüfusun gelişme derecesi ümit vericidir.

Seylan nüfusunun ancak yüzde 15'i okuma yazma bilmez (Güney Asya'da en yüksek okuryazar oranı). Yılda yüzde 2,5 oranından hızlı nüfus artışı, özellikle, nüfusun düzensiz dağılışı (güneybatı ile Kandy bölgesinde yoğundur) ve tarımın aşırı derecede ağır basmasıyle ortaya çıkan nüfus fazlalığı meselesini güçleştirmektedir. Ama buna rağmen, besin ürünleri 1965'te (değer bakımından) toplam ithalâtın (pirinç, şeker, buğday) yüzde 50'sini meydan getiriyor ve sanayi için gerekli hammadde satınalışlarını sınırlıyordu. Sanayi yabancı sermayeye (özellikle A.B.D., Batı Almanya, İngiltere) başvurmuştur. 1948-1956 Arası yeni Seylan devletinde, United National party'nin (U.N.P.) [Birleşik Milî parti] başkanları sırasıyle başbakan oldular: Dudley Shelton Senanayake (1948-1952), sonra oğlu Dudley Senanayake ve ülkesini Birleşmiş Milletlere kabul ettiren (aralık 1955) John Kotelawala. Ama seylan milliyetçilerinin muhalefeti karşısında U.N.P., 1956 seçimlerini kaybetti ve seçimleri 1952'de Solomon Bandaranaike tarafından kurulmuş olan Freedom party (Hürriyet partisi) kazandı. İktidara geçen Solomon Bandaranaike, People's United front (Birleşik Halk cephesi) topluluğundaki solcu partilerin desteğinden faydalandı. O tarihten sonra kesinlikle tarafsız bir siyaset uygulayan Seylan hükûmeti İngilizlerin deniz (Trincomalee) ve hava üslerinin (Katunayaka) boşaltılmasını sağladı. Fakat resmî dil olarak İngilizce yerine seylan dilini koymağa kalkışınca tamul azınlığı baş kaldırdı (mayıs 1958). Bandaranaike geçici olarak boyun eğmek zorunda kaldı ve 1959'da yapılan bir suikastte öldü. Yerine (Democratie party [Demokrat parti]) başkanı millî eğitim bakanı Dahanayake geçti. Demokrat partinin kaybettiği 1960 seçimlerini Dudley Senanayake'nin U.N.P.'si kazandı. Ama Senanayake istikrarlı bir çoğunluk elde edemediğinden yeni seçime gitmek zorunda kaldı ve temmuz 1960'ta iktidara Freedom party geldi; partinin başındaki Solomon Bandanaraike'nin dul karısı, dünyanın ilk kadın başbakanı oldu (temmuz 1960-mart 1965). Solcu partilerin ve komünistlerin desteği sayesinde 151 mandanın 80'inden fazlasını kontrolu altına alarak 1 ocak 1961'de resmî dil olarak İngilizcenin yerine Sengalcenin konmasını kabul ettirdi ve Tamulların baş kaldırması büyük bir ayaklanmaya dönüşmedi. 6 Şubat 1961'de bir ay önce hükûmetin kontrolunu reddetmiş olan katolik okullarını kapatmağa karar verdiğinde de durum aynı oldu. Fakat, aşırı derecede milliyetçi ve sosyalist tutumu yüzünden (eğitim ve basın kontrolu, kamu taşıtlarının millîleştirilmesi, Colombo limanının, kredi araçlarının ve petrol tesislerinin millîleştirilmesi), Sirimavo Bandanaraike, U.N.P.'nin, 1956'dan beri iktidardan uzak tutulan başka toplulukların gittikçe artan muhalefetiyle karşılaştı. Ayrıca tutumu, nüfus artışının gittikçe hızlandığı ve besin ithalinin gittikçe arttığı ülkenin iktisadî sıkıntılarının artmasına sebep oldu: ticaret bilançosu ve ödeme bilançosu, dengesini gün geçtikçe kaybetti. Bunun yol açtığı döviz kıtlığı, ülkenin sanayileşmesi için gereken ithalâtın devam ettirilmesini önledi; yabancı sermayelerin, millîleştirilmelerin arttığı bir ülkeye yatırımda bulunmaktan çekinmesi de sanayileşmeye zarar verdi. 22 Mart 1965 seçimlerini kaybeden Sirimavo Bandaranaike, en büyük rakibi Dudley Senanayake karşısında çekildi; Senanayake, U.N.P. çevresinde bir koalisyon hükûmeti kurdu (27 mart). Batılı büyük devletler büyük çapta malî yardımda bulundular: Kanada (1 ekim 1965 tarihli anlaşma), İngiltere (ekim 1965'te faizsiz 2 milyon lira) ve A.B.D. (1 şubat 1966'da 7,5 milyon

pirinç tarlası ortasında kiremit ocağı

dolar) borç verdiler. Bu tutum hükûmetin ister istemez milliyetçi ve kapitalizm aleyhtarı siyasetten vaz geçmesini gerektirdi (yabancı bankalardaki kısıtlamaların kaldırılması, bayan Bandaranike tarafından millîleştirilmiş olan petrol şirketlerine [Shell, Caltex ve Esso] tazminat ödenmesi). Aynı şekilde ırk bakımından da yatıştırma denendi; Tamulca resmî dil olarak kabul edildi (ocak 1966); bu karar başkentteki buddha'cı çevrelerin hoşuna gitmediyse de gösterileri (ocak, 1966) çok çabuk bastırıldı; bununla birlikte askerî komploları boğacak olan örfî idare ilânını gerektirdi.

● *Tarih.* Yakın çağlara kadar Seylan'ın tarihindeki bellibaşlı olayları Hindistan yarattı. Vedda'ların oturduğu adaya M.Ö. 504'te guceratlı hintliler kitle halinde göçtüler. M.Ö. III. yy.da hacılar adaya Hinayana Buddha'cılığını getirdiler. Seylan, *Taprobane* adıyle İskender çağı Yunanlıları ve Cumhuriyet devri Romalıları tarafından ticaret acentalarında Uzakdoğu'nun bütün ürünlerini (ipek, parfüm, baharat) toplayan ada olarak biliniyordu. Milâdın başından sonra güney dekkanlı halkların, özellikle de Tamulların istilâları birbirini takip etti. XI. yy. ile (1001-1070), XIII.-XIV. yy. arasında (1213-1334) en yoğun halini aldı.

XI. yy.da, adanın başlıca krallıklarından birinin başkenti olan Anuradhapura, Cola imparatorluğunun siva dininden olan Tamulları tarafından yıkıldı ve yerine Polonnaruva başkent oldu. Adanın orta ovalarında meydana getirilen sulama sisteminin yok edilmesi, sıtmanın gelişmesine yol açtı ve bölge bugüne kadar ıssız olarak kaldı. Bununla beraber XII. yy. da Seylan krallıklarından biri olan Pihiti gelişti ve kral Parakama-bahu Aşağı Birmanya ile Güney Hindistan'ı işgal ederek, birçok saray, tapınak, manastır yaptırdı ve eski sulama kanalı şebekesini yeniden kurmağa çalıştı; fakat büyük inşaatları ve askerî seferleriyle ülkenin servetini tüketti. Yüzyıllar boyunca Araplarla Çinliler arasında ticarî ilişkiyi sağlayan Seylan'ın büyük kısmı 1408-1438 arası Çin'liler tarafından işgal edildi. XVI. yy.dan sonra Seylan, avrupalılarla, özellikle de sırasıyle adayı sömürge haline getiren Portekizliler, Hollandalılar ve İngilizlerle ilişki kurdu. 1505'te adaya çıkan Portekizliler alt kastları hıristiyanlaştırdılar. 1602'de Kandy bölgesine gelen Hollandalılar ancak 1638'de mücadeleye giriştikleri Portekizlileri adadan çıkardılar (1658). Seylan yüz elli yıl boyunca iktisadî bakımdan büyük ölçüde geliştiyse de bağımsızlığını muhafaza eden Kandy krallığı dışında yerlilere ağır vergiler yüklendi. 1795-1796 Yıllarında İngilizlerin adayı işgal etmesinden sonra 1802'de Seylan, İngiltere krallığının bir sömürgesi haline geldi ve 1803'te Kandy krallığı da ilhak edildi. XIX. yy.da güneydeki dağlık bölgede tarım işletmeleri büyük ölçüde gelişti fakat pazarın istikrarsızlığı ve bazı bitkileri etkileyen hastalıklar birçok iktisadî buhrana yol açtı: bunun sonucunda kınakına ve kahve tarımından vaz geçildi. Bazı aşağı kast sınıflarının zenginleşmesi ve sosyal seviyesinin yükselmesi, siyasî reformlar isteyen bir harekete yol açı. 1835'ten sonra bir kurucu meclis kuruldu; daha sonra iki senegalli ve bir tamul yürütme meclisine girdi.

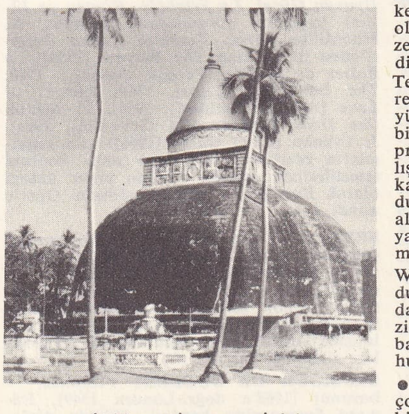

eski Tissamaharama şehrinin dagobalarından biri

Foto. Petit (LAROUSSE)

1931 ve 1946 tarihlerinde daha liberal anayasalar kabul edilmesinden sonra Seylan 1948'de İngiliz Commonwealth'ü çerçevesi içinde bağımsız bir devlet haline geldi.

Senanayake komşu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine önem verdi. Hindistan başbakanı Gandi'nin Seylan'ı ziyareti sırasında (eylül 1967) Seylan'daki hint asıllılarla ilgili meselelere çözüm arandı; iktisadî alanda işbirliği yapılması kararlaştırıldı. Çin Halk cumhuriyetiyle bir ara bozulan ilişkiler yeniden düzeldi; beş yıllık bir ticaret anlaşması imzalandı (kasım 1967). Bunu başbakan Senanayake'nin Hindistan'ı ziyareti izledi (kasım-aralık 1968). Ancak, 27 mayıs 1970'te yapılan genel seçimi iktidardaki U.N.P. kaybetti; Sirimavo Bandaranaike'nin Freedom party'si mecliste çoğunluğu sağladı. Bandaranaike, kendi partisiyle birlikte Birleşik cepheyi meydana getiren komünistler ve troçki'cilerle bir koalisyon hükûmeti kurdu. Yeni hükûmetin takip edeceği siyaset şu esaslara dayanıyordu: 1. dışta. Askerî blokların dışında kalmak; sömürgecilik ve ırkçılıkla mücadele etmek; millî kurtuluş hareketlerini desteklemek; 2. içte. Dışta ticaretin ve bankaların millîleştirilmesinin yanı sıra çeşitli alanlarda reformlar yapmak. Bandaranaike iktidarı özellikle sosyalist ülkelerle ilişkiler kurulmasına önem verdi; haziran 1970'te Alman Demokratik cumhuriyeti, temmuz 1970'te Kuzey Kore ve Kuzey Vietnam tanındı.

Ancak Bandaranaike'nin demokratik sol siyasetinden memnun olmayan aşırı sol gruplarının çıkardığı karışıklıklar mart 1971'de ayaklanma halini aldı. People's Liberation Front (Halk Kurtuluş cephesi) adı altında teşkilâtlanan âsiler adanın bazı kesimlerine hâkim oldular. Çarpışmalar devam ederken Seylan hükûmeti A.B.D., Sovyetler birliği, Büyük Britanya v.d. ülkelerden askerî yardım aldı (nisan 1971). Bu arada olaylarla ilgisi görülen Colombo'daki Kuzey Kore elçiliği mensupları sınır dışı edildi.

Temmuz 1971'de başbakan Bandaranaike hareketin bastırıldığını bildirdi. Seylan'ın Büyük Britanya'dan ayrılması ve bağımsız bir cumhuriyet olması, Birleşik cephenin programında yer almıştı. Bu konudaki çalışmalar tamamlanarak Seylan, «Sri Lanka» adıyle 22 mayıs 1972'de cumhuriyet oldu; ancak yeni cumhuriyet Commonwealth'te kaldı. Hazırlanan yeni sosyalist anayasa da meclis tarafından kabul edildi (22 mayıs).

William Gopallawa ilk cumhurbaşkanı oldu. Bu değişiklikleri çeşitli sanayi dallarında yapılan devletleştirmeler takip etti. Haziran-temmuz 1972'de Cumhuriyetin ilk başbakanı olan Bandaranaike Çin Halk cumhuriyetini ziyaret etti.

● *Güzel sanatlar.* Seylan'ın hint sanatına çok yakın ama kendine has özellikleri olan bir sanatı vardır. Adadaki *dagoba* denen birçok *stupa,* Amaravati okulu kabartmala-

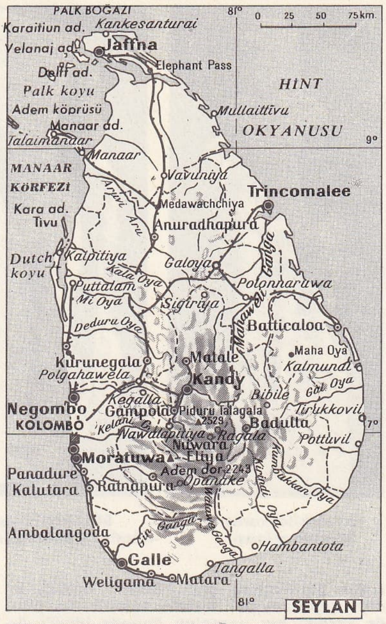

SEYLAN adasının fizikî haritası

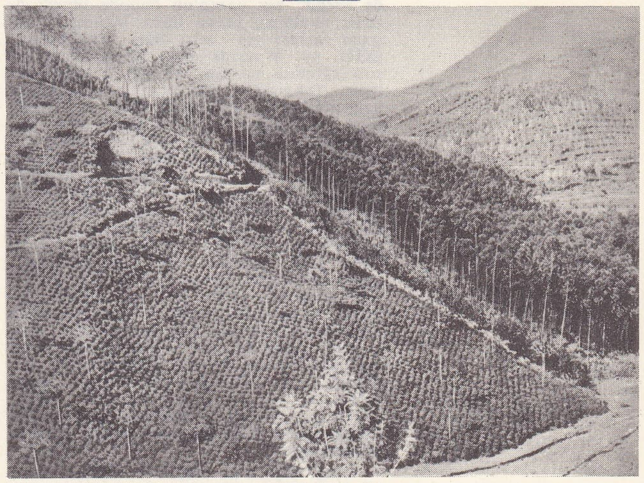

çay plantasyonu

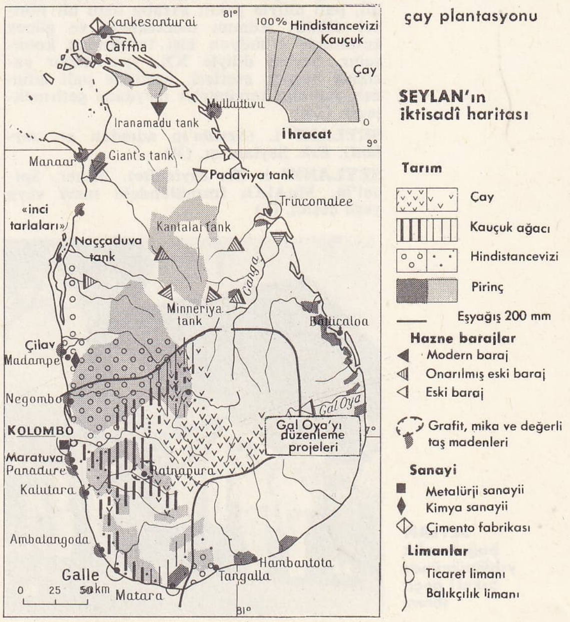

SEYLAN'ın iktisadî haritası

«Avalokiteçvara»
Sarnath müzesi

SEYLAN: Gupta heykelleri,
«Mathura Buddhası», Mathura müzesi

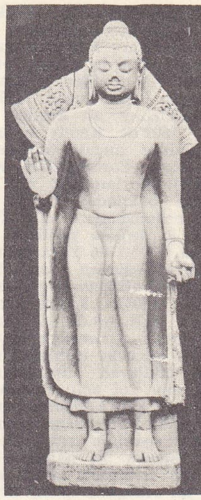
«ayakta Buddha»
Sarnath müzesi

buddha başı
Victoria and Albert museum, Londra

rında görülenlere çok benzer; tırabzanın dört kapısının her birinin önünde bir perde vardır; her peron'un önünde büyük özenle oyulmuş, yarım daire biçiminde döşeme taşları yer alır; bazı dagobaların (XIII. yy. Wata-da-ge'si) çevresindeki iki sıra sütunun ne işe yaradığı bilinmemektedir. Tapınaklar Hindistan'daki kurallara uygundur; Gal Vihara'da (XII. yy.) beşik tarzı çatılı tapınak, Polonnaruva Siva Devale'sinde, çokgen bir kubbeyle örtülü piramit biçiminde damlı tapınak, Sat Mahal Posada'da (XII. yy.) Khmer'lerin dağ tapınağına çok benzeyen piramit biçimindeki tapınak. Heykelcilik doğrudan doğruya hint sanatının etkisindedir, Eskiçağdan kalma, bazıları dev boyutlu buddha heykellerinin Amaravati okuluyle yakın ilişkisi vardır; gupta üslûbuyle, gupta sonrası üslûbun etkisi gerek taş gerek tunç heykellerde görülür. Ortaçağda, dravid tunçlarının tipik özelliklerini taşıyan tunç heykelciliği yakın çağlara kadar devam etmiştir. Duvar resmi özellikle, üslûbu Acanta, Polonnaruva, Mihintale v.b. üslûbuna yakın olan Sigiriya'da (V. yy. sonu) temsil edilir. Seylan sanatı Güneydoğu Asya'da yayılmış ve hint formüllerinin aktarılmasına büyük katkıda bulunmuştur.

— Leng. Seylan'da bugün konuşulan resmî dil, pali diliyle yakın akraba olan bir hintarî dilidir. Adanın merkezinde ve güney kesiminde 4 milyon kişi tarafından konuşulur. Seylan diliyle XX. yy.a kadar yazılmış başlıca eserleri, özellikle pali dilinden yapılmış tercümeler meydana getirmektedir. (LM)

SEYLANÎ i. (*Seylān*'ın adından ar. *seylānī*). *Esk.* Seylantaşı. (M)

SEYLANİT i. (fr. *ceylanite*). Miner. Spinel'in, $MgAl_2O_4$ formülündeki mavi veya yeşil çeşidi. (L)

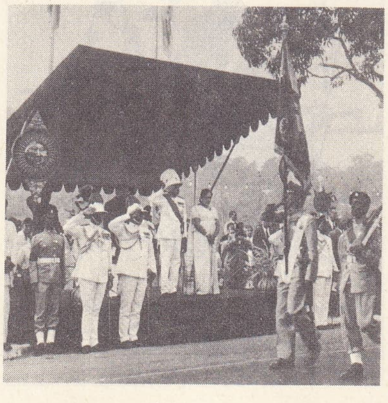
SEYLAN
bağımsızlık yıldönümünde askerî geçit töreni

SEYLAN MAGRIPLILARI, Seylan'ın müslüman halkı; arap tacirlerin adaya yerleşmiş tamul kadınlarıyle birleşmesinden meydana gelen bu müslümanlar XVI. yy.a kadar adanın bütün ticarî hayatına hâkimdiler. Bunların ada üstündeki hâkimiyetleri Portekizliler ve Hollandalılar tarafından kaldırıldı. 1658'de arazi sahibi olmaları yasaklandı. Serbestçe ibadetlerine engel olundu. Seylan bir ingiliz sömürgesi olunca bu engellemeler kaldırıldı ve Seylan meclisinde bir üyelik bunlara ayrıldı. (ML)

SEYLANTAŞI bİş. i. Jeol. Bileşiminde alüminyum ve demir bulunan bir grena türü. (Fe_3Al_2 Si_4 O_{12} formülündeki seylantaşına, alüminyumlu veya demirli grena ile şark grenası da denir; kübik sistemde, onikiyüzlü paralelkenarlar şeklinde billûrlaşır. Mor renkli bir spinel türüdür.) [L]

SEYLÂP veya **SEYLÂB** i. (fars. *seylāp* veya *seylāb*). *Esk.* Sel, sel suyu. (M)

SEYMEN i. Bk. SEĞMEN.

SEYMENLİ, bulgarca **Maritsa**, Bulgaristan'ın Doğu Rumeli kesiminde, Meriç'in sol yakasında ve Sazlık (Sazliyka) deresinin ırmağa karıştığı yer yakınında kasaba; 7 531 nüf. Edirne-Sofya demiryolundan Yenizağra (Nova Zagora) ve Yambolu'ya giden hat buradan ayrılır. Tarımsal ticaret merkezi. Yakınlarında taş kömürü ocakları. (M)

SEYMOUR (Edward), Hertford kontu ve birinci **Somerset** dükü. İngiltere kral naibi (1506'ya doğr. - Londra 1552). Jane Seymour'un erkek kardeşi. Kızkardeşinin Henry VIII ile evlenmesi sayesinde yıldızı parladı. 1544'te Kuzey kumandanlığına getirildi, bu görevi sırasında İskoçya'ya başarılı sindirme akınları yaptı. Kayınbiraderinin ölümü üzerine (1547) naiplik meclisine kendisini naip (protector) tayin ettirdi. Büyük nüfuzunu, cömert fakat ihtiyatsız bir din ve toplum siyaseti yolunda kullandı. Protestan reformu harekETini, şiddete başvurmadan başarıya ulaştırmak istedi, XVI. yy. malî bunalımından ve şehir kapitalizmi ile tarlaların otlak haline getirilmesinden büyük acı çeken halk sınıflarına yardım etti. Protestanlığa olan sempatisi Kıta Avrupası'ndan İngiltere'ye göçmen akımına yol açtı ve göçmenlerle birlikte çeşitli tarikatlar da geldi. Fakat 1549'da gittikçe artan güçlükler, Seymour'un düşmesine yol açtı. Karışıklıkları önlemek için hazırladığı *Book of Common Prayer*'i (Dua Kitabı) bazı protestanlar yetersiz buldu, bazı katolikler ise aşırı görerek Cornwall'de ayaklandılar. Seymour'un İskoçya ile anlaşma yolundaki teklifleri başarısızlığa uğradı: 1547'de Pinkie'de kazanılan büyük zafere rağmen, komşu krallıkta fransız etkisi üstün gelmişti. Yeni iktisadî anlayışlara düşmanlığı zengin sınıfları şiddetle tasalandırmıştı. Ama onun bu davranışı Norfolk köylülerinin ayaklanmasını önleyemedi. Rakibi Dudley bundan yararlanarak Seymour'u devirdi. Naipliği kaybedince, Seymour bir süre hapis yattı. Bununla birlikte 1550'de Meclis'e kabul edildi, ama siyasî rolü artık sona ermişti. Halk tarafından çok sevilişi rakiplerini korkutuyordu. 1551'de hapsedildi ve ölüme mahkûm oldu. (L)

SEYMOUR (Frederick-Beauchamp Paget), **Alcester** lordu, ingiliz amirali (Londra 1821-ay.y. 1895). 1834'te deniz kuvvetlerine girdi. Sivastopol muharebesinde (1855) yüzer batarya *Meteore*'un kumandanı oldu. 1880-1883 Arasında Akdeniz donanması başkumandanlığına getirildi; İskenderiye'yi topa tuttu ve Mısır kıyılarındaki harekâtı (1882) yönetti. 1883-1885 Arasında Amirallik birinci lordu görevinde bulundu. (L)

SEYMOUR (Lynn SPRİNGBETT, **Lynn** — denir), kanadalı kadın dansçı (Wainwright, Alberta 1939). 1954'te Sadler's Wells Ballet'a girdi; 1957'de Royal Ballet'a katıldı; 1958'de bu topluluğun solist balerini, 1959'da yıldız dansçısı oldu. Bale tekniğinin büyük bir ustası olan ve bale repertuvarının en önemli rollerini (*Coppelia, Kuğu Gölü, Uyuyan Güzel, La Sylphide, Romeo ve Jüliet*) başarıyle yorumlayan Seymour, K. MacMillan (*Anna Frank'ın Hatıra Defteri*'nden ilham alan *The Burrow* [1958]; *Le Baiser de la Fée* [Perinin Öpüşü], 1960; *The İnvitation* [Çağrı], 1960; *İmages of Love* [Aşk Görüntüleri], 1964), F. Ashton (*les Deux Pigeons* [İki Güvercin], 1961), J. Cranko (*Card Game* [1966]) gibi sanatçıların eserlerinin ilk veya daha sonraki temsillerinde oynadı. 1966'da yıldız dansçı olarak Batı Berlin'deki Staadtische Oper'e alındı. (L)

SEYMOUR (sir Michael), ingiliz amirali (Plymouth 1802-Londra 1887). 1823'te babası amiral Michael *Seymour* (1768-1834) emrinde bahriyeye girdi. 1854'te Bomarsund seferine katıldı. 1856-1859 Arasında Çin'deki filonun kumandanlığını yaptı; Kanton'un alınışına katıldı, Pekin hükûmetini görüşmelere girişmeğe zorladı. (L)

SEYMOUR DE SUDELEY (Thomas, — baronu) [1508'e doğr.-Londra 1549], Edward Seymour'un kardeşi. 1530'da diplomasi mesleğine girdi. 1547'de büyük lord

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

amiralliğe getirildi. Catherine Parr ile evlenmesi ihtiraslarını kamçıladı. Gücünü arttırmak için Batı korsanlarıyle anlaşmaktan çekinmedi. Entrikaları, ailesinin düşmanlarına onu tutuklatmak ve ihanet suçu ile ölüme mahkûm ettirmek imkânını verdi. (L)

SEYMOURİA i. Texas'ta (A.B.D.) permiyen tabaklarında bulunan fosil sürüngen. (Kafatası zırhlıbaşlı amfibyumlarınkine benzer; diğer özelliklerine bakılırsa bilinen sürüngenlerin en ilkeli sayılabilir. Cotylosauria takımından.) [L]

SEYNE-SUR-MER, Fransa'da Var idare bölgesinde (Toulon idare çevresi) kanton merkezi, Aşağı Provence'ta, Toulon limanı kıyısında; 44 600 nüf. Önemli tersaneler. Demiryolu malzemesi onarımı. Şehir 1944 bombardımanlarından büyük zarar gördü. (L)

SEYR i. Bk. SEYIR.

SEYRAN i. (ar. *seyrān*). *Esk.* Gezinme, gezme, gezinti: *Sonra onun olmayacak vakitlerde, gece soğuklarda, bazan bahçede, bazan rıhtımda seyranları haber alınmış idi* (H. Z. Uşaklıgil). || Seyretme, göz gezdirme, bakma. || *Seyran etmek* (veya *eylemek*), gezinmek, dolaşmak: *İndim seyran ettim Firengistan'ı / İlleri var bizim ile benzemez* (Karacaoğlan). Seyretmek, bakmak: *Sabahtan cemalin seyran eyledim / Gönüller perişan elinden sunam* (Pir Sultan Abdal). || *Seyrana çıkmak*, gezintiye çıkmak. || *Seyran-gâh*, gezme, dolaşma yeri, gezi: *Memleketin en âşıkane bir seyrangâhı olan o zemin-i bimisal...* (Namık Kemal). [M]

SEYRANİ (Mehmed), türk halk şairi (Kayseri, Everek 1807-ay.y. 1866). Medrese öğrenimi gördü. Bir süre İstanbul'da yaşadı. Âşık toplantılarına katıldı, alevî-bektaşî tekkelerine girdi. Tasavvuf konularını, tekke edebiyatını öğrendi. Anadolu'da dolaştı, saz şairleriyle tanıştı. Gelenekçi halk şiirini öğrendi. Seyranî, XIX. yy. halk şiiriyle tekke şiiri arasında bağlantı kuran, her iki şiir türünü birbiriyle kaynaştıran bir halk şairidir. Şiirlerinde aşk ve tasavvuf konularını işler. Bazı şiirlerinde alevî-bektaşî edebiyatında sık sık kullanılan tasavvufî kavramları, özellikle Ehli Beyt sevgisi geniş bir yer tutar. Dili akıcı, söyleyişi kolay ve yumuşaktır. Halk deyimleri, atasözleri gibi ortak dil varlıklarını çok kullanır. Şiir konularını (aşk, günlük olaylar) genellikle kendi hayatından seçer. Bazı şiirlerinde çağının sosyal durumunu, ahlâk çöküntülerini, toplum sarsıntılarını yerici bir dille ele alır. Seyranî, kendinden önce gelen halk şairleri arasında özellikle Karacaoğlan'ın etkisi altında kaldı; kendinden sonra gelenleri de geniş ölçüde etkiledi. Şiirleri *Sanihat-ı Seyranî* (Seyranî'nin İçine Doğanlar) [1924] adıyle yayımlandı. (→ Bibliyo.) [M]

SEYREK sıf. (esk. türk. *sedremek* > *sedrek*'ten). Benzerleri veya parçaları arasında fazla aralık bulunan, aralıklı: *Birdenbire seyrek ve serin bir kavak kümesinin içine daldığımı hissettim, durdum* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Mıstık kirli zayıf elini seyrek sarı bıyıklarına kaldırdı* (Ömer Seyfeddin). || Çok bulunmayan, az rastlanan, ender: *Bu sularda kefal pek seyrektir. Zt.* SIK.

— Ask. *Esk. Seyrek ordugâh*, osmanlı ordusunda, aralarında geniş mesafe bırakarak sağlık kurallarına uygun yerleşme yapmış birliklere verilen ad.

— Bot. Çiçekleri birbirinden çok ayrık duran toplu çiçeklere denir: *Seyrek başak. Seyrek şemsiye durumu.*

— Dokumc. Atkı iplikleri arasından ışık geçiren, gevşek örülmüş kumaş için kullanılır. || *Seyrek dokuma*, bir kumaşın dokunması sırasında atkı ipliklerinin aşırı aralıklı kalmasından doğan hata.

◆ Zf. Uzun zaman aralıklarıyle: *İki taraf da mümkün olduğu kadar ağırdan almış olmak için sual ve cevapların arasını uzatıyorlar, birbirlerine pek seyrek gidiyorlardı* (Sabahattin Ali). *Munise mektebe pek seyrek uğruyor. Hele üç günden beri hiç görünmedi* (R. N. Güntekin). *Seyrek ziyaret etmek.* || Aralarında çok mesafe bırakarak: *Ağaçları seyrek dikmek.*

◆ **Seyrekçe** zf. Seyrek olarak, oldukça seyrek.

◆ **Seyreklik** i. Seyrek olma hali. (ML)

SEYREKLEŞME i. (*seyrekleşmek*'ten *seyrekleş-me*). Bir ülke nüfusunun azalması. (Nüfus azalması bir göç sonucuysa «nüfus seyrelmesi», ölümlerin doğumlardan çok olması sonucuysa «nüfus seyrekleşmesi» terimi kullanılır.) [L]

SEYREKLEŞMEK geçz. f. (*seyrek*'ten *seyrek-le-ş-mek*). Seyrek hale gelmek, seyrelmek: *Saçları seyrekleşmek.* || Seyrekçe olmak veya meydana çıkmak, az görünmeğe veya bulunmağa başlamak: *Fakat hem pür-nakıl çiçek açmış, hem yemişlerle donanmış güzel, ıslak bahçeler de tükendi. Zeytinlikler de seyrekleşti* (R. H. Karay). *Bu çeşit olaylar şimdi seyrekleşti.*

◆ **Seyrekleştirmek** geçl. f. Seyrek hale getirmek, seyreltmek: *Karpuz fidelerini seyrekleştirmek.* (M)

SEYRELMEK geçz. f. (esk. türk. *sedremek* > *seyremek*'ten *seyre-l-mek*). *Halk dili.* Seyrekleşmek: *Ortalık seyreldiği halde bile bizim perukâr meydana çıkmadı* (Ahmed Rasim). [M]

SEYRELTİCİ i. (*seyreltmek*'ten *seyrelt-ici*). İçinde seyreltme işlemi yapılan cihaz. || Fiziksel halini değiştirmek veya fiyatını düşürmek üzere seyreltmek amacıyle boyaya katılan madde: *Porselen, bir seyrelticidir.* || Bir tutkalın viskozitesini değiştirmek veya maliyetini düşürmek için kullanılan katkı maddesi.

— Plast. mad. Doğrudan doğruya plastikleştirici etkisi olmayan, fakat plastikleştiriciler ve temel maddelerle aynı anda eriyen ve ürünün maliyet fiyatını düşürmek için kullanılan sıvı madde. (LM)

SEYRELTİK sıf. (*seyreltmek*'ten *seyrelt-i-k*). Kim. Seyreltilmiş olan, derişik olmayan. (L)

SEYRELTİKLEŞME i. (*seyreltik*'ten *seyreltikleşmek* > *seyreltikleş-me*). Kim. *Seyreltikleşme kanunu*, alman kimyacısı Ostwald* tarafından açıklanan kanun. (LM)

SEYRELTİKLİK i. (*seyreltik*'ten *seyreltik-lik*). Fiz. bir çözeltinin hacminin, çözünmüş maddelerin kütlesine bölümü: *Seyreltikliğin derişikliğin tersidir.* || Az yoğun olma hali: *Havanın seyreltikliği, atmosferin yüksek bölgelerinde yaşama imkânını yok eder.* (LM)

SEYRELTME i. (*seyreltmek*'ten *seyreltme*). Seyreltmek eylemi.

— Ormanc. Çok sıkışık olan ormanlarda aralıklı olarak bir kısım ağaçların kesilmesi. Bk. ANSİKL.

— Zır. Bahçe zıraatında, bazı çapa bitkilerini (pancar, mısır v.b.) sıklıktan kurtarmak, yani seyreltmek için, bunlardan bir kısmını sökme işi. (Seyreltmede kalan bitkiler arasında yeterli mesafe bulunmasına ve aynı zamanda gürbüz bitkilerin tarlada bırakılmasına dikkat edilir.)

— ANSİKL. Ormanc. Bir orman parçasında, aynı yaşta olan genç ağaçlar gelişip belli bir boya ulaşınca birbiri için zararlı olmağa başlar. Bu durumdaki ormanda *seyreltme* işlemine başvurulur. İyi ağaçların cinsine ve yaşına göre beş ile yirmi yıl içinde zaman zaman tekrarlanır. Ağaçları gereğinden fazla seyreltmekten sakınmalıdır; çünkü çok seyrek ormanlarda ağaçlar kötü hava şartlarına iyi dayanamaz, çok boylanamaz, açık kalan yerler kötü otlarla kaplanır. İlk seyreltme, genellikle dalların dibinde çap 0,10 m'yi bulduğu zaman uygulanır. (LM)

SEYRELTMEK geçl. f. (*seyrelmek*'ten *seyrel-t-mek*). Seyrekleştirmek. || Bir miktar su veya başka bir sıvı katarak, herhangi bir sıvının miktarını artırmak ve oranını değiştirmek: *Alkolü su ile seyreltmek.* (L)

SEYRETMEK geçl. f. (ar. *seyr* ve türk. *etmek*'ten). Kendini bir varlığa veya eşyaya bakmağa vermek; eğlenmek için bakmak: *Genç adam, bahçe aralarındaki yollardan birinin yanında durdu, ateşböceklerinin yıldızarıyle benekli yeşil karanlığını uzun uzun seyretti* (R. N. Güntekin). *Bir defa Avrupa'ya gitmiş. İsmini unuttuğu bir opera seyretmiş* (H. E. Adıvar). || Yol almak, ilerlemek: *Gemi kıyıya yakın seyrediyor.* || [Hastalık için] Sürmek, devam etmek: *Hastalık ateşli seyrediyor.*

— DEY. *Seyret!*, beklenmedik bir olayın olacağını anlatır: *Sen şimdi kopacak gürültüyü seyret!* (M)

SEYRÜSEFER blş. i. (ar. *seyr* ve *sefer*'den osmanlıca *seyr-ü-sefer*). *Esk.* Gidiş geliş: *Niçin? / Seyrüseferin iki saat tatiline sebep olursun! / Olurum ama...* (B. Felek). *Eşanl.* TRAFİK.

— Dy. *Seyrüsefer güzergâhı*, belli bir noktadan başka bir noktaya varmak için izlenmesi gereken yol ve garların tümü. || *Seyrüsefere koyma*, bir vagon veya kolinin bir yerden başka bir yere ulaştırılması için yapılan işlemlerin bütünü.

— Huk. Bk. ULAŞTIRMA. (LM)

SEYSATİT i. (fr. *ceyssatite*). Deri hastalıklarında melhem olarak kullanılan haşlamlı toprağı. (L)

SEYSSAUD (René), fransız ressamı (Marsilya 1867-Saint-Chamas 1952). Önce Marsilya, sonra Avignon Güzel Sanatlar okuluna gitti; Gasquet, Jean Lombard ve Jean Lorrain ile birlikte «Gençler grubu»na katıldı. 1897'de Paris'te bir sergi açtı ve Vollard'ın ilgisini çekti. Resimleri güçlü tepkilere yol açan Seyssaud, Provence'a çekildi. Çok canlı olan renkleri ve keskin fırça vuruşları Seyssaud'yu «fov»lara ve anlatımcılara yaklaştırır. Tablolarının pek çoğunda Güney Fransa'nın kır hayatını işlemiştir. Eserleri Art Moderne, Marsilya, Montpellier, Grenoble, Dijon, Moskova müzelerindedir. (L)

SEYSS-İNQUART (Arthur), avusturyalı siyaset adamı (Stannern, Jihlava yakınları 1892-Nürnberg 1946). Viyana'da avukatlık yaptı (1921); Anschluss'u destekleyen naziler ile çalıştı; Devlet danışmanı oldu (1937), Hitler-Schuschnigg görüşmesinden sonra İçişleri ve Güvenlik bakanlığına getirildi (şubat 1938). Anschluss'u hazırladığı için şansölye (11 mart), sonra Avusturya statthalter'i oldu (15 mart 1938 - 1 mayıs 1939). Polonya'da Frank'ın yardımcılığına (ekim 1939), Hollanda toprakları komiserliğine (mayıs 1940) getirildi. Nürnberg mahkemesi tarafından savaş suçlusu olarak idama mahkûm edildi. (L)

SEYŞEL adaları, ing. ve fr. *Seychelles*, Britanya'ya bağlı takımadalar, Hint okyanusunda, Madagaskar'ın 1 100 km kuzeydoğusunda; pek derin olmayan geniş bir denizaltı seti üzerinde yüze çıkmış 60 kadar volkanik mercan adasından meydana gelir; 400 km²; 46 523 nüf. Başlıca adaları, *Mahe* (merkez buradadır), *Victoria, Praslin, Silhouette* ve *La Digue*. Bu adalarda şekerkamışı, kahve, tütün, vanilya, karabiber, hindistancevizi içi üretilir. Balıklavalar.

● *Tarih.* Seyşel adalarını Portekizliler buldu (XVI. yy.). Mahe de la Bourdonnais'nin emriyle adaları tarayan (1742-1744) Lazare Picault, adalara «Bourdonnais» (birine de Mahe) adını verdi. Hindistan şirketinin eline geçen (1756) adalar, yönetici Moreau de *Séychelles*'in adını aldı. Poivre'ın karabiber tarımını başlattığı adaya Bourbon (Reunion) adasından gelen kolonlar yerleşti. Bonapart buraya siyasî suçluları sürüyordu. İngilizlerin eline geçen adalar (1810), 1814 Antlaşmalarıyle İngiltere'ye bırakıldı ve Mauritius adasına bağlandı. Ada yöneticisi 1903'te vali oldu: 8 kişilik yürütme ve 12 kişilik yasama meclislerinin (5 yıl süreyle seçilirler) yardımıyle adaları yönetiyordu; 1965'te takımadalar İngiliz Hint Okyanusu toprağı haline getirildi. Yasama meclisi seçimleri 1963'te yapıldı ve meclis üyeleri üç yıl yerine dört yıl için seçildi. (L)

SEY ŞONAGON, japon kadın şair (968'e doğr.-öl. XI. yy. başları). Şair ve edebiyatçı olan babasından çin ve japon edebiyatlarını öğrendi; yirmi yedi yaşında Saray'a çağrıldı; orada yıldızı parlayabilirdi, ama hayatı mutsuzluk içinde sona erdi. Bugün elimizde bir tek denemesi vardır: Hey-an devrinin şaheserlerinden biri olan *Makura-No-Soşi* (Başucu Notları). [L]

SEYYAF sıf. (ar. *seyf*'ten *seyyāf*). *Esk.* Kılıç yapan. || Kılıçlı. || İ. Cellât. (M)

SEYYAH i. ve sıf. (ar. *seyāḥat*'ten *sey-*

Edward SEYMOUR
R. White'ın gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Lynn SEYMOUR

Foto. LAROUSSE

yâḥ). *Esk.* Seyahat eden kimse, gezgin: *Uzaklardan gelen yolcular, seyyahlar, dervişler, ilk önce kahveye gelirler, en taze yabancı il havadisleri orada duyulurdu* (R. N. Güntekin). *Eğer seyyah isen geşt ü güzar et / Aç gözünü bu âleme nazar et* (Âşık Veysel).

— Tasav. *Seyyah* (veya *seyahat*) *vermek*, bektaşîlerde ve mevlevîlerde canlardan birine bir süre için gezme izni verme.

— ANSİKL. Tasav. Bektaşîlerde ve mevlevîlerde, canlardan birine işlediği bir suçtan dolayı veya daha olgunlaşması için gezme izni verilirdi; *seyyah vermek* denen bu izni alanın gezmeye çıkması, aldığı izin süresince bir tekkeye uğramaması gerekirdi. Gezme izni, bektaşîlerde canın eline ekmek vermekle, mevlevîlerde ayakkabılarını ters çevirmekle bildirilir, bu izni alan can, önce «niyaz» eder, sonra tekkeden ayrılırdı. İzin alan canın, ayrıldığı tekkeye dönmesi pek iyi karşılanmazdı. Bu can geziyi bitirdikten sonra başka bir tekkeye girebilirdi. Böyle bir izne uğrayan derviş de aynı tekkeye dönmek istemezdi. *Serü pay* cezası, seyahat vermekten daha ağırdı ve tekkeden kovulmak, tarikattan büsbütün atılmak demekti. Serü pay'e uğrayan bir can, bir daha tarikata giremezdi. Seyyah vermenin iki anlamı vardı: işlenen bir suçtan dolayı canı cezalandırma ve tekkedeki davranışları yüzünden, daha iyice olgunlaşmadığına, pişmediğine inanç getirme. Her ikisi de canlar için incitici ve utanç verici olduğundan tekkelerde kimse kendisine böyle bir iznin verilmesini istemez, tekke geleneklerine, tarikat kurallarına elden geldiğince uyulmağa çalışılırdı. Gerek bektaşîlerde, gerek mevlevîlerde seyyah verme iznine uğrayanlar, dervişler arasında alay konusu olurdu.

◆ **Seyyahin** veya **seyyahun** çoğl. i. *Esk.* Seyyahlar. (M)

SEYYAL sıf. (ar. *seyelān*'dan *seyyāl*). *Esk.* Akan, akıcı. || **İ.** Kadın adı.

— Fiz. Akışkan.

◆ **Seyyalât** çoğl. i. Akan şeyler, akıntılar. (M)

SEYYALE i. (ar. *seyyāl*'den *seyyāle*). *Esk.* Akan şey, sıvı, akıntı. || *Seyyale-i berkıye*, elektrik akımı. (M)

SEYYALLİK i. (*seyyal*'den *seyyal-lik*). Seyyal olma hali.

— İkt. Arzın talebi veya talebin arzı kolayca karşıladığı durum: *Seyyallik mükemmel rekabet için gerekli şartlardan biridir.*

— Farklar psikol. *Seyyallik faktörü*, belli bir şarta karşılık birkaç cevap gerektiren ve dolayısıyle, deneğin, bir fikirden ötekine kaymasını gerektiren bütün testlerde rastlanan faktör. (Bu «kayma, *plastiklik*'ten veya *shifting*'den şu anlamda farklıdır: kayma'da bir fikri değişikliğe uğratmak değil, bakışı veya dikkati, sorunun öteki yanlarına yöneltmek söz konusudur.)

— ANSİKL. Farklar psikol. Genellikle, *seyyallik faktörü*'nde üç yan ayırt edilir: 1. *fikir seyyalliği*, bir konu hakkında, nitelik söz konusu olmaksızın sayıca mümkün olduğu kadar fazla fikir ortaya atma yatkınlığıdır (bununla ilgili testlerin temeli, verilmiş bir konu üzerinde mümkün olduğu kadar fazla yazı yazmaktır); 2. *söz seyyalliği*, Thurstone'ın «W faktörü»ne tekabül eder ve anlam sınırlaması olmaksızın, birtakım kelimeleri mümkün olduğu kadar süratle saymak yatkınlığıdır (bu konudaki testlerde, belirli bir önek'le başlayan mümkün olduğu kadar çok kelimenin, sınırlı bir süre içinde sayılması istenir); 3. *ifade seyyalliği*, belli bir fikri genişletme ve geliştirme yatkınlığıdır; bu yatkınlık ile okuma ve yazma sürati arasında sıkı bir bağlantı vardır.

— İkt. *Seyyallik* dört ayrı şartın biraraya gelmesini gerektirir: alıcıların ve satıcıların fiyatlarını tam bir serbestlikle belirleyebilmeleri; birbirleriyle serbestçe ilişki kurabilmeleri, arz veya talep edilen malların kalitesinin tam bir serbestlikle belirlenebilmesi ve nihayet, piyasaya arzedilen üründe tam bir mütecanisliğin olması.

Birbirleriyle mükemmel bir rekabet halinde olan satıcıların, hem kalite, hem fiyat bakımından, müşterilerce eş olarak kabul edilecek ürünler arz etmeleri gerekir. Böylece müşteri, bir firmanın malını öbürüne tercih etmek için nesnel veya öznel hiç bir sebep bulamamalıdır. (LM)

SEYYAN ikil. i. Bk. SIYYAN.

SEYYAR sıf. (ar. *seyr*'den *seyyār*). Belli bir yeri olmayan, gezen, dolaşan, gezici: *Cumartesi akşamı Yenicami avlusundaki seyyar berberlere saç kestirip tıraş olurlar* (H. R. Gürpınar). *Halbuki bizden mal alanların hepsi dondurmacı, kundura boyacısı, seyyar esnaf, yahut bunların karıları* (B. Felek). *Buzlu dağlarda seyyar hastaneye doğru çetin, ıstıraplı bir yolculuk başladı* (Ş. S. Aydemir). || İstenilen tarafa taşınılıp götürülme imkânı bulunan, açılır kapanır, portatif: *Zira, savaşlardan beri seyyar karyolamı hiç bırakmadım* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— DEY. *Seyyar tekke. Argo.* Esrar içmek için kullanılan otomobil.

— Ask. *Seyyar mutfak*, tekerlekler üzerine bindirilmiş ve sahra birliklerine tahsis edilmiş portatif fırın.

— Ask. tar. *Seyyar kule*, XVI. yy.da müstahkem şehirlerin kuşatılmasında kullanılan birkaç katlı ve içinde arbaletli erler bulunan seyyar kule.

— Astron. Dolaşan, yer değiştiren (gökcismi). *Zt.* SABİT.

— Denizc. *Seyyar maçuna*, duba üzerine kurulmuş maçuna.*

— Huk. *Seyyar tüccar memuru*, bir ticarî işletmenin merkezinin dışında kalan yerlerde işletme adına iş yapan tabi tüccar yardımcısı. Bk. ANSİKL.

— Kıyf. *Esk.* Osmanlı devletinde giyilen feslerin üst kısımlarına dikilen püsküllerin duruş biçimi. (Tepeden geçme olan püskül, belirli bir yerde durmadığı başın hareketine göre fesin çevresinde döndüğü için bu durumuna seyyar denirdi.)

— Teknol. *Seyyar lamba*, madenî bir kafesle çevrelenmiş elektrik lambası. (İzoleli bir tutamağı vardır. Uzun bir kabloya bağlı olan lamba belirli bir çevre içinde dolaştırılabilir.)

— Tic. huk. *Seyyar satıcı*, belli bir satış yerinde çalışmayan, tüketicinin ayağına giderek satışa mal arz eden kimse. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Seyyar tüccar memuru*, ticarî işletmenin sahibinin verdiği talimata uymak zorunda bulunduğu ve işletme sahibinin denetiminde olduğu için tabi bir tüccar yardımcısıdır. Seyyar tüccar memuru, ticarî işletmenin sahibi veya işletme sahibinin ticarî mümessili tarafından açık bir beyanla tayin edilir. İşletmenin merkezi dışında iş yaptığı için, ticarî işletme adına iş yapmağa yetkili olduğunu gösteren bir belge taşıması gerekir. Bu belge, üçüncü şahısların, onun yetkisini görmeleri yönünden kolaylık sağlar. Seyyar tüccar memuruyle işletme sahibi arasındaki iç ilişki, hizmet veya vekâlet sözleşmesi çerçevesinde serbestçe düzenlenir. İşletmenin merkezi dışında seyyar tüccar memurunun temsil yetkisi vardır. Ancak bu temsil yetkisinin belirli bir bölge ile sınırlandırılması mümkündür. Kendilerine verilen belgede aksine bir hüküm bulunmadıkça, seyyar tüccar memuru işletme adına olağan işlemleri yapabilir ve sattığı malın karşılığında makbuz verebilir; ayrıca borçluya borcunu ödemesi için mehil de tanıyabilir. Bu yetkilerinin bir kısmı sınırlanmışsa, bu sınırlama iyi niyetli üçüncü kişilere karşı hüküm ifade etmez. Seyyar tüccar memurluğu istifa ve azil sebepleriyle sona erer. Ancak bu şekilde sona erme, taraflar arasındaki sözleşmeden doğan hak ve borçları etkilemez. Bunun dışında seyyar tüccar memurunun ölümü veya ehliyetini kaybetmesi de ilişkiyi sona erdirir. Buna karşılık işletmenin sahibinin ölümü veya ehliyetini kaybetmesi, aradaki ilişkiyi sona erdirmez. Seyyar tüccar memuruna onun yetkisini gösteren bir belge verilmişse, ilişkinin sona ermesiyle bu belgenin işletme sahibine geri verilmesi veya mahkemeye tevdi edilmesi gerekir. İşletme sahip veya onun halefleri, bunu temin etmekte ihmal gösterirse, bu belgeye dayanan üçüncü kişilerin uğradıkları zararı tazmin etmek zorunda kalırlar. Bk. TEMSİL.

— Tic. huk. *Seyyar satıcı*'lar, esnaf sayılır. Bunların iktisadî faaliyeti, nakdî sermayeden çok bedenî çalışmaya dayanmakta, kazançları da geçimlerini sağlayacak derecede olmaktadır. Yurt içinde imal edilen dokumalar dışında her türlü giyim, manifatura ve tuhafiyecilik konusu eşyanın seyyar satıcılık yoluyle satılması Millî Korunma kanununa dayanılarak Bakanlar kurulu kararnamesiyle yasaklandı. Fakat esasen sınırlı olan bu yasaklama, sonradan kaldırıldı. Bugün seyyar satıcılık konusunda, Belediye zabıtasının özellikle sağlık bakımından bir denetimi ve bazı sınırlamaları vardır. (M)

SEYYARE i. (ar. *seyr* > *seyyār*'dan *seyyāre*). Astron. *Esk.* Gezegen: *-Kamer, güneş, seyyareler şarkımızdan doğup garbımızdan batıyorlar* (H. R. Gürpınar). *Bir şems-i tabdar ü hezâran meh-i münir / Yüz bin seyyabit ü nice seyyarc-i iyan* (Ziya Paşa). || Kervan, kafile.

◆ **Seyyarat** çoğl. i. *Esk.* Gezegenler. (M)

SEYYİ sıf. (ar. *seyyi'*). *Esk.* Uygunsuz, kötü, fena.

◆ **Seyyie** sıf. *Esk.* Seyyi'nin dişili. || *Â-mal-i seyyie*, kötü işler. (M)

SEYYİAT çoğl. i. (ar. *seyyi'e*'den *seyyi'āt*). Kötülükler, fenalıklar: *Ya, seyyiat?... Biter tükenir şeymiymiş!.. O günün gecesi ailece şirekli bir sohbet ile geçiyordu* (Ahmed Rasim). [M]

SEYYİB i. (ar. *seyyib*). *Esk.* Dul kadın. (Halk dilinde ve bazı belgelerde yanlış olarak *seyyibe* diye kullanılırdı.)

◆ **Seyyibat** i. *Esk.* Dul kalmış kadınlar. (M)

SEYYİD i. Bk. SEYİT.

SEYYİD (Ahmed Lutfi **el—**), mısırlı yazar ve siyaset adamı (1872 - Kahire 1963). Hukuk okudu; Muhammed Abduh'un çevresine katıldı; ılımlı Al-Umma partisinin organı *Al Carida*'yı çıkardı. Mısır üniversitesinin kurucularındandı; uzun süre rektörlük yaptı. 1920'de siyasetten ayrılarak kendini felsefî incelemelere verdi ve Mısır milliyetçiliğinin temelini kurdu. Başlıca eserleri: *Bağımsızlık Hareketinin Unutulmuş Sayfaları, Felsefe Üstüne Düşünceler, Hayatımın Hikâyesi.* 1942'de üniversiteden ayrıldıktan sonra Kahire Arap Dili akademisi başkanlığına getirildi. (L)

SEYYİDE i. Bk. SEYİDE.

SEYYİE i. (ar. *seyyi'e*). *Esk.* Kötülük, fenalık. || Suç, günah. || Kötü veya yanlış bir davranışın karşılığında çekilen sıkıntı: *Yalnız Ali Şekip «ya, hep içkinin seyyiesi değil mi?» diyordu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

SEZA sıf. (fars. *sezā*). *Esk.* Uygun, yaraşır: *Şimdi yapılan âlem-i nev-resm-i safanın / Evsafı hele başka kitab olsa sezadır* (Nedim). [M]

SEZABİYE i. (ar. *sezāb*'dan osmanlıca *sezābiyye*). Bot. *Esk.* Sedefotugiller. (M)

SEZAÎ (Hasan bin Ali Gülşenî), türk şairi ve mutasavvıfı (Mora, Gördes 1669 - Edirne 1738). Gençlik yıllarını nasıl geçirdiği, ne gibi bir öğrenim gördüğü bilinmiyor. Eserlerinin incelenmesinden edebiyat, tasavvuf ve din konuları üstünde çalıştığı, bu alanda geniş bilgi edindiği anlaşılıyor. Sezaî, Mora'nın Venedikliler eline geçmesi üzerine İstanbul'a geldi; sonra Edirne'ye giderek Mehmed IV'ün sarayında bulundu, bir süre Mukabele kaleminde görev aldı. Sonra tekrar İstanbul'a döndü. Halvetî tarikatı şeyhlerinden Mehmed Sırrı Efendiye kapılandı; iki yıl onun hizmetinde bulundu. Sonra Edirne'ye döndü. Şeyh Veli Dede Efendi dergâhı postnişini oldu. Ölümüne kadar Edirne'de kaldı. Gülşeniye tarikatının bir kolu sayılan Sezaiye'nin kurucusudur. Halvetî tarikatından olan Sezaî, bütün zikir ve ibadetlerinde sünnî inançlarını olduğu gibi uygular, zikir sırasında çoğunun güftesi kendinin olan ilâhiler okurdu. Aynı zamanda çağının usta şairleri arasında yer alan Sezaî, divan edebiyatının bütün türlerinde eser verdi. Şiirlerinde tasavvuf kavramlarının oldukça geniş bir yer kapladığı görülür. Dili biraz ağdalıdır; anlatımı yumuşak ve akıcı değildir. Şiirde genellikle gazel türünde başarılıdır. Bazı şiirlerinde tekke edebiyatı geleneğini sürdürdüğü, bazılarında divan şiirinin özelliklerini yansıtan deyimler kullandığı gö-

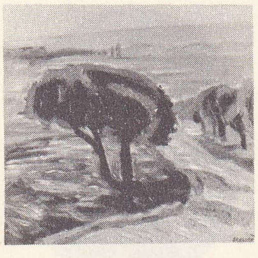

SEYSSAUD
«Vaucluse'ün Görünüşü» (1898), detay
Modern Sanat Millî müzesi, Paris

SEYSS-İNQUART

seyyar satıcı

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

rülür. Sezaî, şiir dışında nesir de yazdı. Birer mektup niteliği taşıyan bu yazılarda din, tasavvuf ve felsefe konularını işler; bilginlere, devlet adamlarına, tarikatçılara bazı öğütler verir, sorulan meseleleri açıklar. Eserleri: bütün şiirlerinin toplandığı *Divan; Mektubat* (Mektuplar). [M]

SEZAİYE i. (Hasan *Sezaî* Efendi'nin adından *Sezaiyye*). Tasav. Halvetî tarikatına bağlı Gülşeniye'nin kollarından biri.

— ANSİKL. *Sezaiye, XVIII.* yy. başlarında Hasan Sezaî tarafından kuruldu. İstanbul ve Edirne'de tekkeleri vardı. Zikir ve devrana dayanır. Halvetîliğin bütün inanç ve düşüncelerini benimser. İbadetle zikrin birbirini tamamladığına inanır. Halvetîlikten ayrı bir özelliği yoktur. Bu tarikattan olanlar zikirlerini toplu olarak sesli (cehrî) yaparlar. Tarikatın kurucusu Sezaî Efendi şair olduğu için Sezaiyeye bağlananlar toplantılarında şiir ve ilâhi okumayı severler. (M)

SEZAR i. (lat. *caesar* > fr. *césar*). Sezar ailesinden gelen imparator. || Sonra bütün roma imparatorlarına, daha sonra germen imparatorlarına da verilen unvan. || *Teşm. yol.* Hükümdar, despot.

— ANSİKL. Bütün Roma'lı imparatorlar, Jül Sezar'ın hatırasına, Sezar adını aldılar. Hadrianus'tan itibaren imparator, halefine «sezar» unvanını verdi. Diocletianus imparatorluğun topraklarını ikinci bir «agustus» ile paylaştıktan sonra, iki yardımcı imparator tayin etti. Bunların her biri, birer augustus'un emrinde, «sezar» unvanıyle imparatorluğun bir bölümünü yönetiyordu. (L)

SEZAR (Caius ve Lucius), Vipsanius Agrippa ile Augustus'un kızı Julia'nın oğulları. Caius M. Ö. 20'de, Lucius M. Ö. 17'de doğdu. Augustus ikisini de evlât edindi, yirmi yaşına geldikleri zaman konsül yaptı ve şövalyeler tarafından ikisine de Gençlik prensleri unvanını verdirdi. Kardeşlerden küçüğü Lucius, Marsilya'da hastalıktan öldü (M. S. 2); imparatorluğun veliahtı Caius'a ise Doğuda olağanüstü bir görev verildi. Caius bu görev sırasında, Ermenistan'da Artagira kuşatmasında aldığı yaralarla öldü (M. S. 4). Bunun üzerine Augustus yeni veliaht olarak Tiberius'u seçti. (L)

SEZAR (Caius Iulius CAESAR), romalı general ve devlet adamı (Roma M. Ö. 101 - ay.y. M. Ö. 44). Eski bir patricius ailesindendi (Aineias'ın oğlu Iulius'un dolayısıyle Venüs'ün soyundan geldiğini iddia ederdi). Halası Iulia, Marius ile evlendiği için Sezar, aynı zamanda pleb ile çevrelerine bağlıydı. Zeki, kültürlü, doğuştan hatip ve yetenekli bir yazar (yazışmaları ve özellikle Galya savaşı [*De Bello Gallico*] ile iç savaş [*De Bello Civili*] üstüne eserleri bunu gösterir) olan Sezar askerlik sanatının bütün inceliklerini bilen seçkin ve yılmaz bir savaşçıydı. Aynı zamanda, ikna gücünü sertlikle birleştirerek Romalılara mutlakıyetçi yönetimi kabul ettiren üstün başarılı bir devlet adamı oldu. Ama bu hedefe varmak için, tartışma götürmez birçok yeteneğini, şair, hovarda, kof bir soylu kişiliği altında gizlemeyi bildi. Bu görünüş, Sulla'nın dışında bütün Romalıları (Pompeius'u bile) aldattı. Sulla, Sezar'ı karısı Cornelia'dan (diktatörün düşmanı olan Cinna'nın kızı) ayrılmağa zorladı; Sezar bunu reddedince Sulla tarafından Asya'ya sürüldü (82 - 78). Sulla ölünce (78) Roma'ya dönen Sezar, hemen mutlak iktidar yolunu tuttu. Hem monarşiye olan özlemini tatmin etmek, hem de cumhuriyetçi yönetim biçimine saygısını göstermek için iktidara Roma halkının rızasıyle gelmek istiyordu. Bu dileklerinin gerçekleşmesini önleyen iki engel vardı: senato ve Pompeius. Onlara boyun eğdirmek için, Sezar ikisinin de gücünü kırabilecek olan tek kuvvete, *halk partisi*'ne dayandı. Bu parti içinde çıkar sağlamak için birbirleriyle çekişen pek çok insan vardı. Propaganda ile işlediği, aedilis curulis sıfatı ile (65 sonbaharı) düzenlediği oyunlar sayesinde kendine bağladığı, sportulalarla sevgisini kazandığı halk, Sezar'ın *cursus honorum*'luğa yükselmesine yardım etti. Böylece Sezar 69'da quaestor, 65'te aedilis curulis, 63'te pantifex maximus, 62'de praetor oldu. Siyasî alandaki bu yükselişini, senatodan vekili olan gösteriş düşkünü Crassus kolaylaştırdı. Crassus'un hazırladığı komplonun başarısızlığa uğraması (66-65), Sezar'ın hasımlarının açtığı demagoji kampanyası, Catilina ile olan ittifakı, Sezar'ın tasarılarını aksattıysa da, halk arasında ününün artmasına ve kanunlara rağmen savaş ganimetlerini toplamasına, ayrıca Capitolinum'dan Marius'un heykelini, senatonun karşı koymasına meydan vermeden kaldırmasına engel olamadı (65). Aynı şekilde, Catilina 64 ve 63 konsül seçimlerinde uğradığı çifte başarısızlıktan sonra senatoya karşı ayaklanmayı düşündüğü zaman Sezar bu komploya manen katıldı, fakat Catilina'nın yolunu kesmesini bildi, suç ortaklarına şefaat gösterdi, böylece yeni taraftarlar kazandı.

Bununla beraber kuşkuları üzerine çekmek korkusuyle bir yandan servetini artırırken, öte yandan büyük borçlarını ödemek ve özellikle önemli bir askerî kumandanlık görevi (bunsuz Roma'da siyasî iktidar da olmazdı) elde etmek amacıyle kendisini İspanya propreator'u tayin ettirdi ve burasını başarıyle yönetti (61-60).

Ustaca yürütülen propagandalar sayesinde olduğundan fazla gösterilen önemsiz zaferlerle İspanya'dan dönüşünde büyük törenlerle karşılanan Sezar, büyük borçlar aldığı için kaderiyle yakından ilgili olan Crassus'a ve 61'de Doğu'dan dönüşünde ordusunu terhis etmek gafletinde bulunduğundan İtalya'da tecrit edilen Pompeius'a mevki ve gelirleri paylaşmak üzere yeminli ve özel bir siyasî ortaklık teklif etti (temmuz 60). Bu, Sezar'ın 59'da konsüllüğe seçilmesini sağlayan *birinci triumvirlik*'tir. Art arda çıkardığı kanunlar Sezar'a halkın desteğini (iki toprak kanunu, Pompeius'un emekli askerleri ile Roma işsizleri lehine, İtalya'nın *ager publicus*'unun [kamu toprakları] paylaşılmasını tamamladı), senatonun denetimini (tutanakların yayımlanması) ve eyaletlerin sevgisini (valilere zorla kabul ettirilen paraların teslimi) kazandırdı.

Nihayet görevi sonunda, Gallia Cisalpina ile Narbonensis'in konsül vekilliğine 58 yılı için kendisini tayin ettirdi. Gallia Transalpina'nın ele geçirilmesi uzun bir zaman gerektirdiğinden, Sezar birinci triumvirliği 56'da beş yıl için yeniledi (Lucca anlaşması) ve aynı süre için konsül vekilliğini de uzattı. Pompeius, bu devrede aynı yetkileri İspanya'da elde etti, Crassus, Suriye hükümetinin ve Parth'lara karşı savaşın yönetimini üzerine aldı, bu savaşta öldü (53).

Sezar'ın Galya'yı seçmesi çok yerinde idi, bu ülkenin zenginliği herkesçe biliniyordu; üstelik Roma'nın en eski ve en amansız düşmanı olan Galyalıları yenmesi onu sitenin en önemli kişisi haline getirecekti. Sezar'ın, 51'de yayımlanan ve üslûbunun sadeliğiyle dikkati çeken *De Bello Gallico* adlı eseri yaptığı savaşlar hakkında geniş bilgi verir.

Sezar bu ülkeye, ancak Galyalıların çağrısı üzerine, müdahalede bulunmak ustalığını gösterdi. Sezar 58'de Ariovistus'un germen istilâsı yüzünden göç eden Helvet'lerin tehdit ettikleri Aedui'lerin yardımına koştu. Sırasıyle Helvet'leri ve Süev'leri yenerek Galya'ya yerleşti (58), vekilleri Crassus ve Labienus'un yardımıyle sistemli bir şekilde burayı işgale başladı. Önce, Belçikalılara, sonra Sen ile Loire arasında oturan halka (57), daha sonra da Armoriklilere (Venet'ler zaferi) ve Akitanyalılara (56) boyun eğdirdi. Ve hattâ İngiltere'de Thames'in güneyindeki bölgeye bile bir çıkarma yapmayı denedi (55-54).

Sezar, bu arada iki tehlikeyle karşılaştı: önce Eburon'larla Treveri'lerin isyanı (kış, 54-53) ve özellikle Galyalı halkların toptan ayaklanmaları. Vercingetorix'in yönettiği ayaklanmada (52) Galyalılar önce başarı elde ettilerse de (Gergovia) sonunda Auvergne'li kumandan Alesia'da Sezar'a teslim olmak zorunda kaldı. 51'de Uxellodunum'un da (Quercy) teslim olmasıyle Galya savaşı sona erdi. Görülmemiş bir itibar kazanan ve alacaklısı P. Crassus'tan kurtulan Sezar'ı mutlak iktidardan bir tek engel ayırıyordu: Pompeius. İsyancıların yol açtığı karışıklıklardan (Clodius'un öldürülmesi) ürken senatonun tek konsül seçtiği (52) Pompeius, Galya fatihinin Roma'ya basit bir yurttaş gibi dönmesini kabul ettirecek kadar kendini güçlü sanıyordu. Sezar, buna karşılık ondan kendisiyle aynı zamanda kumandanlıktan ayrılmasını veya Comitia'ların (Sezar bunların karşısında ikinci defa konsül seçilmeyi başardı) toplanmasına kadar, Pompeius'a eyaletiyle birliklerinin bırakılmasını istedi. Senato, buna karşılık, *senatus consultum ultimum*'un oyuyle, bütün konsüllere, Sezar'a karşı, sınırsız bir yetki tanıyınca (12 aralık 50), Sezar İtalya ile Cisalpina arasında sınır meydana getiren Rubico'yu aştı ve Roma üstüne yürüdü (17 aralık 50). *De Bello Civili*'de safhaları bir bir anlatılan iç savaş böylece başlamış oldu ve 49'dan 45'e kadar sürdü.

Pompeius acele Yunanistan'a kaçtı, Sezar da İtalya'yı işgal etti (ocak - şubat 49), rakibine bağlı kalan ispanya ordusunu yendi (ağustos), ayaklanan Marsilya'yı işgal etti (eylül sonu). Bundan sonra savaşı Balkanlara aktararak Pompeius'u Pharsala'da bozguna uğrattı (48) ve onu Mısır'a kadar kovaladı. Pompeius, orada kral Ptolemaios Auletes'in adamları tarafından öldürüldü. Fakat galip Sezar katilleri cezalandırdı, Mısır tahtını kraliçe Kleopatra'ya verdi, İskenderiye ayaklanmasını bastırdı, Doğu'ya yeni bir düzen getirdi (47). Pompeius'un son taraftarlarını Afrika'da Thapsus'ta (46), İspanya'da Munda'da (45) yendi; 45 eylülünde Roma'ya dönerek akdeniz dünyasının ve Cumhuriyetin tartışma götürmez hükümdarı olarak beşinci zaferini kutladı (ekim 45).

Sezar artık mutlak hükümdar sıfatıyle yönetimi ele almıştı: zaferleri dolayısıyle kazandığı itibar, birlikleri üzerinde kurduğu otorite, büyük masraflarla zafer törenlerini kutlamasını, Roma halkına unutulmaz şölenler ve gösteriler düzenlemesini sağlayan büyük serveti sayesinde iktidarını sürdürdü.

Fakat Sezar bu iktidarı meşru bir cumhuriyetçi çerçeve içinde akıllıca kullanmasını bildi. Normal olarak birçok yüksek görevlinin paylaştığı yetkileri kendisi yüklenmekle yetindi, yeni unvanlar almadı. 63'ten itibaren Roma dininin pontifex maximum'u olan Sezar, kendisine gerek diktatörlüğü (49 ve 47), gerek konsüllüğü (48 ve 46), gerek her iki görevi (45 ve 44) birden, önce sınırlı bir zaman için (46'da on yıl), sonra ömür boyu (14 şubat veya 1 mart 44) verdirerek, 49'da devlet başkanı oldu, bu da ona yasa koymak ve kurumlarda reform yapmak imkânını sağladı. Üç yıl ahlâk zabıtası görevinde kaldı (46), fiilen bir *censor*'un yetkilerini elinde toplayıp ve senatörler listesini düzenleyebildi; «tribunus kutsallığı» edinerek bir tribunus gibi dokunulmazlık kazandı; *imparator* sıfatıyle ordunun hâkimi oldu. Nihayet senatonun oyladığı birçok kanun da ona sonsuz yetkiler kazandırdı: savaş ilân etme ve barış yapma, soyluluk unvanı verme yetkisi. Yüksek görevlileri tayin eden, eyalet hükûmetlerini bölüştüren, kanun gücünde kararnameler çıkaran, senato ile comitia'ları istediği zaman toplantıya çağıran Sezar olağanüstü itibar görüyordu: her zaman fatih elbisesini (erguvan ve defne) giyebiliyor, altın taht üzerinde oturuyor, paraları üzerine resmini bastırıyordu. Ayrıca yılın bir ayına adını (md.si için bk. JULİUS CAESAR)

Julius SEZAR
Capitolino müzesi, Roma

Old Vic tiyatrosunda (Londra) W. Shakespeare'in *Julius Sezar*»ı

Foto. LAROUSSE

verdi (*İulius* = temmuz). Quirinus tapınağında onun bir heykeli yapıldı; bu tapınakta ona Jupiter Julius adıyle bir tanrı gibi tapıldığı bile oldu. Fiilen en üstün yetkiyle donanan Sezar, birkaç ay içinde çok büyük işler gerçekleştirdi: Cicero gibi eski düşmanlarını bağışlayarak iç savaşa son verdikten sonra, Roma devlet kurumlarında önemli reformlar yaptı. Halkın desteğini sürdürmek için şenlikleri çoğalttı, fakat Roma hazinesinin kaçınılmaz bir demagoji içinde yok olmasını önlemek amacıyle, bedava buğday tahsislerini 150 000'e indirdi; büyük toprak sahiplerini, topraklarında kölelerin yanı sıra hür insanları da çalıştırmağa zorladı ve emekli askerleri için, özellikle Narbonensis'te, sömürgeler kurdu. Ayrıca, boşanmaları kısıtlamak, lüksü sınırlandırmak yoluna giderek eski aile geleneklerini yeniden yaşatmağa çalıştı.

İlerisi için önemli siyasî tedbirler de aldı: senato ile comitia'ların yetkileri azaltıldı; şövalyeler bundan böyle adlî görevleri senatörlerle paylaşacaklardı (sayıları 900'e çıkarılan senatörler eyaletlerden ve *centenarius*'lardan da seçilebilecekti). Yüksek görevlilerin sayısını çoğaltarak (90 quaestor, 6 aedilis, 16 praetor) yetkilerini azalttı. Bir *hükümdarlık kanunu* çıkartarak, ortalığı karıştıran dernekleri kapattı; takvimde yenilik yaptı. Nihayet birçok taşralıya, özellikle Galya'da yurttaşlık hakkı tanıdı. *Lex İulia municipalis* ile, artık *duoviri jure dicundo*'ların yöneteceği, Roma şömürge ve şehirlerini yeniden teşkilâtlandırdı; Kartaca'da, Korinthos'ta sömürgeler kurarak romalı proleterlerin zengin ülkelere göç etmesini kolaylaştırdı ve böylelikle kalkınmalarına yardım ettiği, Roma'nın iki eski büyük rakibine ne kadar geniş görüşlü olduğunu gösterdi. Öte yandan, ihtirasları tatmin edildikten sonra, siyasî düşmanlarını bağışlayarak bağışlayıcılığını göstermesini bildi; sürgünlerin çocuklarına haklarını geri verdi ve eski Pompeius taraftarlarını önemli görevlere getirmekten çekinmedi. Böylece yeni bir dünyanın (Roma dünyasının) ortaya çıkmakta olduğunu anlayabilecek kimseleri, herkese açık bir gelecek düşüncesiyle, kendine ve programına bağlamak istedi. Bu dünya sosyal yönden en iyi olmalıydı. Bu sebepten ayrıcalık düşmanlığını, özellikle «çoğunluğun hiç hoş göremeyeceği servet ayrıcalığı»na karşı olduğunu halka açıkladı. Sezar aynı zamanda emlâk ve arazi kapitalizminden doğan yolsuzluklarla savaştı, hattâ taşralıları, malî şirketlerin yolsuzluklarına karşı savundu. Fakat bu dünya, varlığını sürdürmek için yeni bir siyasî biçim almalıydı. Çünkü çok darlaşan site çerçevesi kırılmıştı. Bu yüzden Romalılığına bağlı her türlü ön yargıdan sıyrılarak, böyle bir dünya kurmayı tasarladı. Küçük yeğeni Oscatius'u evlât edindi, ona Octavianus adını verdi. 44 Şubatında diktatörlük görevini onun lehine ikiye böldü ve bu amaçla Crassus'u yenen Parth'lardan Roma'nın öcünü almak üzere, Doğu seferini hazırlamak için onu Apollonia'ya gönderdi: böylelikle Sezar'ın otokrasisi, 15 şubat 44'ten itibaren geleceğin otokrasisini içinde taşır oldu. Fakat diktatörlük, cumhuriyetin beşiği Roma'da ona yetiyorsa da, Sezar krallık beşiği olan Doğu'da bunun yeterli olamayacağını anlıyordu. Çünkü krallardan üstün olmak için, hiç değilse kral olmak gerekliydi. Ne yazık ki Sezar kendine fazla güvenmiş, tasarılarının yol açtığı devrimci gelişmelerin ve bu gelişmelerle birlikte (15 şubat 44, Lupercus şenlikleri) doğan korku ve düşmanlık duygularının derinliğini yeterince farkedememişti. İlk defa olarak, Roma halkının homurdanışı, vekili Antonius tarafından başına krallık tacının konulmasına engel oldu. Roma dışında kral unvanını almak istediği zaman da, Cassius ile evlâlığı Brutus'un başında bulunduğu cumhuriyetçi bir gizli hareket kuruldu. Otuz beş bıçak darbesiyle vurularak ölen Sezar, 15 mart 44 günü Pompeius'un heykelinin dibine düştü. Böylelikle cumhuriyetin meşruluğunu yeniden kurmak bahanesiyle, en iğrenç çıkarları, en ilkel tutkuları ve en bayağı istekleri biraraya getiren geçmişin birleşmiş kuvvetlerine yenilmiş oldu. Ne var ki Sezar'ın düşüncesi onunla birlikte ölmedi; onun gibi bütün cumhuriyetçileri nefsinde toplayan Augustus tarafından özenli bir biçimde yeniden yaşayacaktı. Sezar, şüphesiz bütün siyasî kişilerin en esneği, en gerçekçisiydi; helenistik kültür ile roma disiplinini uzlaştırmak için, geriye dönüş olanaklarını yok ederek Eskiçağ'ın en büyük ve tarihin en etkileyici devrimlerinden birine girişmişti; fakat «düşünür»ünden yoksun olan bu devrim yeni rejime (imparatorluk) gereken istikrarı sağlayamamış (bunu Sezar'ın halefleri de başaramadılar) ve imparatorluğu, Sezar'ın önceden sezdiği ve korktuğu, doğululaşma etkilerinden istemeyerek koruyamamıştı.

— G. santl. Genç *Sezar*'ın hakikî bir portresi yoktur. Ona en fazla benzediği ileri sürülen tek heykel *Capitolino* müzesindedir, bu heykel onu zırh ve *paludamentum* giymiş, başı sola dönük, sağ elinde bir elma tutar bir halde temsil eder. Louvre müzesinde de paros mermerinden bir Sezar heykeli vardır, geriye atılmış başı Capitolino'dakini oldukça andırır. Ne Napoli müzesindeki zırhlı heykel, ne de villa Albani'deki heykel hakikî sayılabilir. Antik büstler içinde en önemlisi Napoli müzesindekidir. Bu, eski Farnese galerisinden alınmıştır. Sezar'ın birçok müzede başka heykelleri de vardır. Berlin müzesindeki büst ile cübbeli heykel Sezar'ı en güzel temsil eden eserlerdir.

— TAR. TELM. ***Sezar'ın karısından şüphe edilmemelidir.*** Plutarkhos'a göre (*Bioi Paraleleloi* [Hayatlar] adlı eserinden), kadınlara ayrılan bir tören sırasında Clodius'u karısının dairesinde yakalaması üzerine, Sezar'ın karısı Pompeia'yı boşamasını haklı gösteren sözü. Bu söz, bir kimseye,

SEZAR'ın seferleri

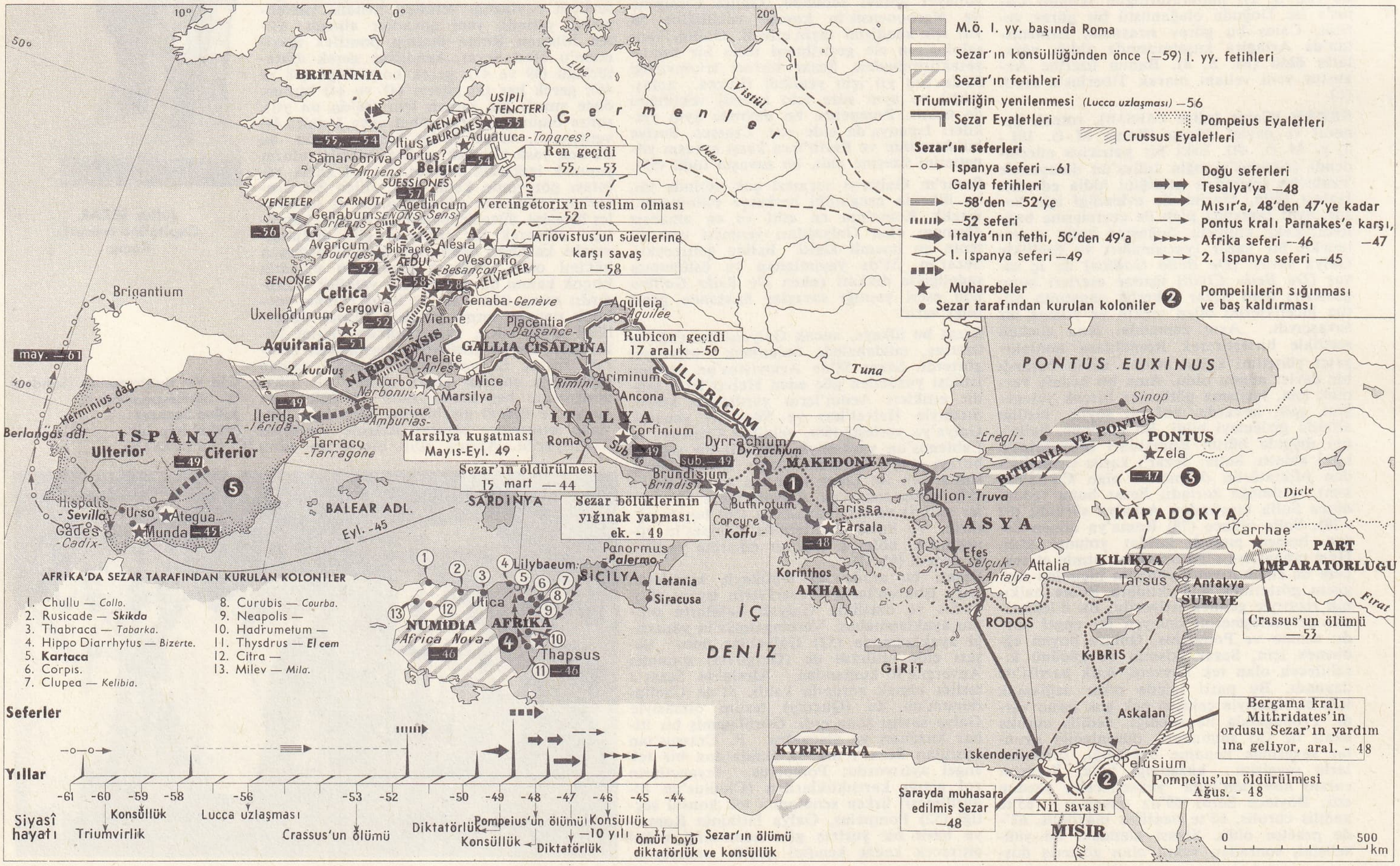

şüpheyi çekecek bir duruma düşmemesi gerektiğini hatırlatmak için kullanılır. (→ Bibliyo.) [L]

SEZAR (Lucius İulius), romalı konsül. Bu göreve, M. Ö. 90'da, Sosyal savaş patlak verdiği sırada geldi. Savaşta başarısız bir generaldi, ama Roma'ya sadık kaldı, bütün italyan şehirlerine yurttaşlık hakları tanıyan kanunun çıkmasını sağladı. — Oğlu, LUCIUS İULİUS, triumvir Antonius'un amcası ve hasmıdır. Galya'da Sezar'ın vekili, 64'te konsül oldu. (L)

SEZARİZM i. (fr. *césarisme*). Yönetim sistemi; Sezar tarafından ortaya konan ve bütün devlet kurumlarının yönetimini bir tek insana veren hükûmet şekline benzer. (L)

SEZAROLİT i. (fr. *césarolite*). Miner. Hidratlı tabiî kurşun ve manganez oksit. (L)

SEZAR STRABO (Caius İulius), konsül Lucius İulius'un kardeşi. Hatip ve şairdi; yüksek rahipler meclisi üyesi oldu. Soylular partisindendi, Marius'un proscriptio'larında öldü (M.Ö. 87). Nutuklarından bazı parçalar kalmıştır. (L)

SEZARYEN i. (lat. *caedere*, kesmek > *caesar*, ana karnından ameliyatla alınan çocuk'tan fr. *césarien*). Kadın-doğum. Çocuğu çıkarmak amacıyle bir kadının dölyatağını kesme ameliyatı. ‖ *Sezaryen yapmak*, sezaryen ameliyatı uygulamak.

— ANSİKL. Kadın-doğum. *Sezaryen* ameliyatı eskiden sadece ölmüş kadına uygulanırdı. Bu ameliyat günümüzde, normal doğuma imkân olmadığı veya normal doğum tehlikeli bulunduğu hallerde hem anayı, hem de çocuğu kurtarmak amacıyle de yapılır. Eskiden ameliyat dölyatağının gövdesi açılarak yapılırdı; şimdi dölyatağının alt kısmı açılarak yapılmaktadır; çünkü bu kısımdaki yara kolay kapanır ve karınzarıyle kolay kaplanır; böylece ikincil bir enfeksiyon tehlikesi önlenir. Bu usul ameliyatın uygulama alanını çok genişletmiştir.

— Vet. Üreme yolları çok dar olan dişi hayvanlarda (dişi kedi, dişi köpek) ters gelen bir dölütü döndürmek veya çok iri bir dölütü (dişi hayvan kendinden çok daha büyük ırktan bir erkekle çiftleşmişse) parçalamak imkânı olmadığından sezaryen bu hayvanlara eskiden beri uygulanır. Domuzlara uygulanan sezaryen ameliyatı birkaç yıldan beri ineklere ve daha seyrek olarak kısraklara da uygulanmaktadır.

Özellikle, dölüt canlı ve iri, fakat hayvanın havsalası küçük ve dölyatağı boynu dar olduğu zaman sezaryene baş vurulur. Asepsiye mümkün olduğu kadar riayet edilir ve antibiyotik tedaviye yer verilirse ameliyat inekte yüzde 90 iyi sonuç verir.

◆ **Sezaryenli** sıf. ve i. Sezaryen ameliyatı geçirmiş (kadın). [L]

SEZAVAR blş. sıf. (fars. *sezā*, uygun ve *-vār*, benzetme edatı'ndan *sezā-vār*). *Esk.* Uygun, yaraşır: *Tahsine olur kati sezavar / Bir dilde güzel diyenler eş'ar* (Ziya Paşa).

◆ **Sezavarî** blş. i. *Esk.* Uygunluk, yaraşırlık. (M)

SEZGİ i. (*sezmek*'ten *sez-gi*). *Yeni.* Sezme yeteneği, seziş: *Modern mistik düşünce sezgi ile aklı telif ve ikisinin paralel hareket etmesini temin etmek ister* (P. Safa). *Sezgisi güçlü bir adamdır, belki büyük bir adamdır, her şeydir, ama tenkitçi sayılamaz* (N. Ataç).

— Fels. Aklın yardımı olmadan, gerçeğin doğrudan doğruya kavranması. Bk. ANSİKL.

— Mat. Matematiksel bir teoride ortaya çıkan bağıntıları önceden görme.

— ANSİKL. Fels. Gidimli bilgi, akılyürütme yoluyle, sezgisel bilgi veya *sezgi* ise, akılyürütme olmaksızın elde edilir.

Bu ayırt etme, açık ve seçik görünür, fakat «sezgi» terimi, iyice tanımlanmış değildir; çünkü birkaç çeşit sezgi vardır.

1. *Duyusal sezgi*, henüz kavramlarla karışmamış saf haldeki (duyum) duyusal bilgidir. Gözkamaştırıcı bir aydınlık, bir acı, şiddetli bir heyecan bunun örnekleridir. Bu çeşit sezgiye, insanda az rastlanır; sezgi çarçabuk algı, imge veya yargıya dönüşür. Bu sezgi, eşya ile «doğrudan doğruya bir temas»tır. Bunun bir bilgi olduğu söylenebilir mi? Sözü geçen sezginin, bilgi haline gelmek için zekânın yardımını gerektirdiği sanılır. Önemli bir rol oynadığı icatta, bu sezginin, zekâ ile «çerçevelenmiş» ve akılyürütme ile değerlendirilmiş olması şarttır.

2. *Psikolojik sezgi*, bilinci kavrıyan içebakış ve ruhsal olayın «öznel yüzü» demektir. Kendine özgü alanda, yeri doldurulamaz bir bilgi kip'idir. Bununla beraber içebakışın yetersizlikleri de bilinmektedir. Psikolojik sezgi, ruhsal olgunun yakalanmasında ve tasvirinde rol oynamakla kalır. Dolayısıyle, nesnel ve aklî incelemeyle tamamlanması gerekir. Psikolojiyi bilim haline getiren şey de ancak ve yalnız bu incelemedir.

3. *İcat*, özerk bir bilgi kip'i meydana getirmez; duyusal sezgi ile zekâ arasındaki bir sentezden meydana gelir. *Kehanet sezgisinin* veya «önsezi»nin, kimi zaman icada benzetildiği olur. Nitekim burada da, söz konusu olan şey, keskin bir duyusal bilgidir. Bu bilgi zekâ tarafından harekete getirilmiştir.

4. *Apaçıklık sezgisi* (buna, *aklî* veya *zekâya dayanan sezgi* de denir), çok daha geniştir. Ama bazı düşünürler, bu sezgiyi, «kestirme yoldan giden akıl yürütme» ile bir tutarlar. Sözü geçen sezgi, meselâ mantık veya matematikteki gibi, bazı zihnî apaçıklıkların doğrudan doğruya görülmesi ve kavranmasıdır (örnek: A=B ve B=C ise, A=C'dir gibi aksiyomlar). Bu apaçıklıkların kesin değeri, mantık ilkeleri ve matematik aksiyomlar çeçevesinde incelenir. Burada, gerçek bir bilginin söz konusu olduğundan şüphe edilemez. İşin şaşılacak yanı, bu bilginin hem aklî, hem de dolaysız bir bilgi olarak ortaya çıkmasıdır. Evrimciliği benimseyenler, bazı apaçıklıkları, insan türünde, tekrar tekrar yaşayan zihnî deneylerin sabitleşmesiyle açıklamak isterler. Ama bu görüş, çok yüzeyseldir. Çağdaş araştırmaların, sağduyu ile ilgili bazı apaçıklıkları olduğu gibi kabul etmeyip yeniden gözden geçirmek zorunda kaldığını unutmamak gerekir. Bilginin «açık» kuramında bu durum, sağduyu bilgisinin, ayrıntılı bir deneyimle aşılabilen bir özet bilgi olduğu belirtilerek açıklanır. Descartes ve Spinoza'ya göre, bu sezgi, tutkular, duygular veya önyargılarla bulanıklaşmamış ve akla dayanan varlık bilgisidir. Descartes, bu sezgiyi şöyle tanımlar: «dikkatli ve salt zekânın, anladığımız şeyle ilgili hiç bir şüphe bırakmayacak kadar kolaylık ve seçiklikle meydana getirdiği kavram.» Demek ki bu, şüphe götürmez bir şeydir.

5. *Metafizik sezgi*, birkaç şekilde anlaşılabilir. Önce, en genel anlamında, bu sezgi, kavramların yardımı olmaksızın, dolaysız ve toptan gerçeği (bu gerçek ne olursa olsun) ele almamızı sağlar. Bu kavramı kullanan filozoflar, bunu akıl ve muhakemeye oranla çeşitli konumları bulunan bir bilgi biçimi olarak ileri sürerler.

Kant'a göre sezgi, sezgilediği şeyi akla tekil olarak sunar. Bergson, sezgiyi bilginin en yüksek biçimi, hattâ, bize, ilkeleri açıklayabilen tek biçimi sayar.

Birçok filozofta (Eflatun, Plotinos, Augustinus, Pascal, Malebranche, Rousseau) ise sezgi, dinî, hattâ mistik bir anlam kazanır ve murakabeye dönüşür.

Metafizik sezginin temelinde, çok sayıda ve bazen de çelişik birtakım unsurların bulunabileceği besbellidir. Bunlar, apaçıklık, duygular, heyecanlar, coşkunluk olaylarıdır. Öte yandan, metafizik sezginin gerçek bir bilgi olmadığı sık sık ileri sürülmüş ve sadece kişisel bir ruh hâli olarak görülmesi gerektiği savunulmuştur. Bergson şöyle yazar: «Bir nesnenin içine girmeyi ve bu nesnenin sadece kendisinde bulunan ve bundan ötürü dile getirilemeyen yanlarıyle birleşmeyi sağlayan zihnî yakınlığa sezgi adı veriyoruz.» Demek ki, «sezgi» terimi son derece çeşitli olguları kapsar. Dolayısıyle bu terim kullanıldığı zaman, hangi tür sezgiden söz edildiğini açıkça belirtmek gereklidir.

◆ **Sezgili** sıf. Fels. *Yeni.* Sezgi ile edinilen. (LM)

SEZGİCİ sıf. ve i. (*sezgi*'den *sezgi-ci*). Fels. *Yeni.* Sezgiciliğe ilişkin ‖ Sezgiciliği savunan (kimse). [L]

SEZGİCİLİK i. (*sezgici* > *sezgici-lik*). Mat. Gerçeği sezgilemeyi, tek ve kesin ölçüt sayan sistem.

— Fels. *Yeni.* Bilgiyi sezgiye dayandıran öğreti. (LM)

SEZGİSEL sıf. (*sezgi*'den *sezgi-sel*). Modern mant. Özellikle Brouwer ve Heyting tarafından geliştirilmiş olan modal türden mantığın özelliği. (M)

SEZİ i. (*sezmek*'ten *sez-i*). *Yeni.* Sezgi. (M)

SEZİN i. (fr. *çaesine* veya *césine*). Formülü CsOH olan sezyum hidroksit. (Sodyum hidroksite benzeyen, fakat ondan daha güçlü bir bazdır.) [L]

SEZİNLEMEK geçl. f. (*sezinmek*'ten *sezin-le-mek*). *Yeni.* [Bir şeyi] Sezer gibi olmak: *Kara sakallı, karşısındakinin bu kadar şaşırmasının sebebini pek anlayamamıştı ama sahiden korktuğunu sezinlemişti* (Kemal Tahir).

◆ **Sezinleme** i. Sezinlemek eylemi. (M)

SEZİNMEK geçl. f. (*sezmek*'ten *sez-i-n-mek*). Sezinlemek: *En fazla hoşuma giden, bilhassa ordu gençliği içinde sezindiğim, yenileşme ve kalkınma hareketi* (F. R. Atay).

◆ **Sezindirmek** ettrg. f. (Birinin) Sezinmesini sağlamak. (M)

SEZİŞ i. (*sezmek*'ten *sez-iş*). Sezmek eylemi, bu eylemin sonucu veya sezme tarzı: *Hadiseler onların daima seziş, anlayış ve müdahaleleri dışında gelişti* (Ş. S. Aydemir). *Çocukların bazan yaşlarının çok üstünde garip sezişleri vardır* (R. N. Güntekin). [M]

SEZMEK geçl. f. (esk. türk. *sezikmek*'ten). Hissederek ne olduğunu veya olacağını anlamak: *Daha Yusuf bu eve getirildiği gün, onunla birlikte bir felâketin de geleceğini sezmişti* (Sabahattin Ali). *Davut Ağa pos bıyıklarının altında bir gülümseme saklıyordu; muhakkak ki olup biteni sezmişti* (R. H. Karay). ‖ Fark etmek, anlamak, seçmek: *Sabahleyin ıssız sokaklarda dolaşırken duymaya başladığı bu usancın, karısını, çocuğunu özlemekten değil, birbirini aralıksız kovalayan yenilgilerden ileri geldiğini sezmişti* (Kemal Tahir). *Fakat bu Bedevîlerin rengini, halini sezmek o kadar güçtür ki* (R. H. Karay).

◆ **Sezdirmek** ettrg. f. Birinin sezmesini sağlamak, hissettirmek, belli etmek: *Gene her şeyin bize kendini gizleyen, bize kendini sezdirmek istemeyen bir yanı olduğunu düşünüyoruz* (N. Ataç). *Doktorlar, ona bir şey sezdirmediler. O, çektiği acılardan, karısına, kızına hiçbir şey belli etmedi* (Y. Z. Ortaç).

◆ **Sezilmek** edilg. f. Sezmek işine konu olmak, hissedilmek: *Evvelden beklenilmeyen, evvelden sezilmeyen bin bir garip olaydan sonra İstanbul'a döndüğüm zamanı hatırlıyorum* (Ş. S. Aydemir). [M]

SEZON i. (lat. *satio*, ekim, ekim zamanı'ndan fr. *saison*). Mevsim: *Futbol sezonu. Tiyatro sezonu.* (M)

SEZÜ i. Mantar meşesi.

SEZYUM i. (lat. *caesius*, mavi'den [çünkü tayfında mavi renkli iki çizgi vardır] fr. *caesium* veya *césium*). Potasyuma benzeyen alkali maden.

— ANSİKL. *Sezyum*, atom numarası 55, atom ağırlığı Cs = 132,91 olan kimyasal elementtir. 1861'de, tayf analizi sayesinde Bunsen ve Kirchhoff tarafından rubidyumla birlikte bulundu.

1,9 Yoğunluğunda, 28°C'ta ergiyen ve 670°C'ta kaynayan, uçuk sarı renkte yumuşak bir madendir. Bütün tabiî elementler içinde elektropozitifliği en yüksek olan sezyum dur; çok kolay oksitlenir; suyu, sezin Cs OH (sezyum hidroksit) ve hidrojen verek soğukta ayrıştırır. Bileşiklerinde tek değerlidir; tuzları potasyum tuzlarıyle eşbiçimlidir. Bazı maden sularında, lepidolitte, trifilinde ve Elbe adası polüsitinde az miktarda bulunur. Sezyum, erimiş klorürünü vakum altında kalsiyumla ayrıştırarak ve elde edilen ham madeni damıtarak hazırlanabilir. Bazı fotosellerin yapımında kullanılır. (L)

SFAKS

SEZZE, İtalya'da komün, Latium'da (Latina ili), Lepini dağları eteğinde; 18 500 nüf. Burası Volscilerin eski *Setia* şehridir. Surlar. Tarım (bağlar) merkezi. (L)

Sf. Müz. *Sforzando*'nun kısaltması. (L)

SFAGNUM i. (lat. *sphagnum*). Bot. Bataklık yosunu. Bk. YOSUN. (L)

SFAKS, Tunus'ta şehir ve liman, il idare merkezi, Gabes körfezinin kuzey kıyısında, Kerkennah adaları karşısında; 250 000 nüf. Romalıların eski *Taparura* şehrinin yerinde kurulan Sfaks, Aglebîler zamanında (IX. yy.) sanayii (kumaş), balıklavaları ve ticaretiyle büyük önem kazandı; şehirde bu dönemden kalma surlar ve bir cami vardır. Bugün Sfaks zeytinyağı, alfa yağı ve özellikle Gafsa fosfatlarının ihracı sayesinde Tunus'un başlıca ticaret limanı ve aynı zamanda da ülkenin ikinci balıkçılık limanıdır. Yağ, sabun ve et konserveleri. Süperfosfat tesisleri.

Sfaks sahili bölgesinin başlıca özelliği bir kira sözleşmesi uyarınca avrupalıların dikip yetiştirdiği zeytinliklerdir (7 milyon ağaç). — *Sfaks ili*, 394 000 nüf.

— Ask. tar. Şehir Bardo antlaşmasından sonra Muhammed el-Sadık Beye karşı ayaklandı. Amial Garnault'un gemileri tarafından topa tutulan Sfaks'ı 1881'de Fransızlar aldı. İkinci Dünya savaşı sırasında ingiliz birlikleri (Montgomery kumandasında) 10 nisan 1943'te şehre girdiler. (L)

Delphoi'de Naxiens'lerin büyük sfenksi

SFALERİT i. (fr. *sphalérite*). Miner. *Eşanl.* BLEND.

SFASEL i. (yun. *sphakelos,* doku veya kemik çürümesi'nden fr. *sphacèle*). Patol. Kuru kangren çeşidi; özellikle yaygın travma lezyonlarında veya iskemi sonucunda yozlaşan organlarda görülür. (L)

SFEN i. (yun. *sphen,* köşe'den fr. *sphène*). Tabiî kalsiyum silikotitanat; billûrlarının façetaları ve dilinim yüzeyleri birbiriyle ikişer ikişer kesişerek sivri köşeler meydana getirdiği için bu adı almıştır.

— ANSİKL. Miner. Formülü $CaTiSiO_5$ olan *sfen,* monoklinik sistemde billûrlaşır. Sfen'in, her birinin ayrıca birçok alt türü olan ve eskiden başlı başına birer mineral çeşidi sayılan üç türü vardır: asıl sfen denen *sarımtırak sfen; kahverengimsi sfen* veya *titanit; grinovit* de denen *kırmızı sfen* veya *manganezli sfen;* yeşilimtırak renkli *spinter;* özel billûr şekilleri gösteren *semelin;* büyük yassı billûrlar halinde bulunan *ligürit.* Asıl sfen, özelikle mikaşist ve gnayslar içinde bol miktarda bulunur (Ariège, Auvergne, Velay). Kahverengimsi sfen'e, Passau bölgesi (Bavyera) granitlerinde ve Aendal bölgesi (Norveç) gnayslarında rastlanır. (L)

Oidipus sfenksin bilmecesini dinlerken attike vazosu, Vatikan müzesi

SFENKS i. (mısır dilinde *kepes* veya *kepes -ankh* > lat. *sphinx;* yun. *sphinks*'ten). Efsanevî canavar.

sfenksli kapı Alacahöyük, Hitit devri

— ANSİKL. Başlangıçta mısır kaynaklı bir kavram olan *sfenks,* ön ayaklarını paralel olarak uzatmış yatan bir aslan, kimi zaman da ayakta duran bir aslan şeklinde temsil edilir. Sfenks'in başı çoğu zaman bir insan başıdır ve o sırada hüküm süren kralı temsil eder. Baş, ağır ve kalın bir kumaş parçası ile örtülüdür. «Nemes» adı verilen bu kumaşın ölümle ilgili olduğu sanılır. Sfenks'in başı bir hayvan (koç, şahin) başı da olabilir. Bu hayvan başları, Mısır pantheon'undaki unsurları andırır.

Klasik çağda sfenks'ler, *dromos*'un, yani «tanrı yolu»nun iki yanında yer alırdı. Tapınakların kuleli kapısına varabilmek için bu yoldan geçilirdi. Çeşitli tapınaklarda adak olarak bırakılan çok sayıda sfenks vardır. Başları her zaman kralların veya prenseslerinkine benzeyen bu sfenks'ler, Mısır sınırlarını bile aşmışlardı (Orta İmparatorluk zamanında bunlar Byblos'ta görülmüştür). Sfenks'ler değişik boydadır, granitten altınla işlenmiş bronza kadar, her çeşit maddeden yapılmıştır. Yeni İmparatorluk devrinde, belki de Asya'nın etkisi ile, *sphinge*'ler ortaya çıktı. Bunlar, ayakları üstüne durur; yüzleri, XVIII. Sülâlenin son kraliçelerinin yüzlerini andırır.

Bütün sfenks'lerin en ünlüsü, en eskisi ve en göz dolduranı Gize sfenks'idir. Bu sfenks, Yüksek Tapınağa ve IV. Sülâlenin Kefren ehramına giden yokuşun sağında bulunurdu. Tarihöncesi çağda bile büyük saygı uyandıran ve Eski İmparatorluk zamanında oyulan Gize sfenks'inin başı kralınkine benzer. Kralın mezarını hazırlayan işçiler tarafından yapılmıştır. Sanki bu ölen tanrı karanlıklarda gizlice beklemektedir ve *Harmakhis* adından da (ufuktaki Horus) anlaşılacağı üzere, doğan güneşle birlikte o da ufukta görünecektir. Yunanlılar için sfenks her şeyden önce Typhon ile Ekhidna'dan doğan bir canavardı. Laios'un Khrysippe'nin ırzına geçerek işlediği suç cezasız kaldığından, Thebai'lilerden öç alması için, bir tanrı sfenks'i göndermişti. Sfenks Thebai dolaylarına yerleşti, şehre giden yolu kesti. Gelip geçeni durdurarak bilmeceler soruyor ve bu bilmeceleri çözemeyenleri yiyordu. Bir kâhin, bilmecelerin cevabını verenle karşılaşır karşılaşmaz öleceğini sfenks'e haber vermişti. Keskin zekâsı ve bilgeliğiyle daha o sıralarda büyük bir ün kazanan Oidipus, bu canavarı altetti.

Oidipus ve Sfenk masalı, yunan medeniyetinde bu canavarın ne kadar ünlü olduğunu kanıtlar. Eski yunan heykelleri arasında, sfenks çoğu zaman Naksos'luların sembolik hayvanı olarak görülür: Delos müzesindeki, Delphoi'deki ve Akropolis müzesindeki sfenks'ler, Ksanthos'un mezarındaki (British museum) alın tablalarında ve Sidon'un Lyk üslûbu lahitlerinde (İstanbul, IV. yy.) sphinge'ler vardır. Daha sonraları etrüsk sanatının mezar taşlarında da aynı tema işlenmiştir. (L)

SFEN(O)—, yun. *sphen,* köşe'den alınan ve temel kemiğin (sfenoid) diğer bazı kısımlarla anatomik ilişkisini belirtmek için kullanılan önek. (L)

SFENOMİT i. (fr. *sphénomite*). Miner. Göktaşlarında bulunan tabiî silikat. (L)

SFERİMETRE i. (fr. *sphérimètre*'den). Bir küre üzerine çizilmiş kapalı bir eğrinin sınırladığı alanı mekanik olarak ölçmeğe yarayan âlet. (L)

SFERİT i. (fr. *sphaerite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum fosfat. (L)

SFEROEDRİK sıf. (yun. *sphaira,* küre ve *hedra,* taban'dan fr. *sphéroédrique*). Miner. Hemen hemen küre şeklinde olan. (L)

SFEROİT i. (yun. *sphaira,* küre ve *eidos,* görünüş > fr. *sphéroïde*'den). Mat. Bk. KÜREMSİ.

SFEROİTLEŞME i. (*sferoit*'ten *sferoitleş-mek* > *siferoitleş-me*). Dökme demirlerin dövülmesi sırasında, grafitin küçük kürecikler şeklinde çökelmesiyle meydana gelen fizikokimyasal olay. (L)

SFEROKOBALTİT i. (fr. *sphérocobaltite*). Miner. Tabiî kobalt karbonat. (L)

SFEROLİT i. (fr. *sphérolite*). Camsı volkanik bir kayada, ışınsal ince lifler veya eşmerkezli tabakalar halinde toplaşmış billûrlardan meydana gelen 1 ile 5 mm çapında küçük küre. (Bu cam, merkezden başlayarak yeniden billûrlaşmıştır.) [L]

SFEROLİTİK sıf. (yun. *sphaira,* küre ve *lithos,* taş'tan fr. *sphérolitique*). Petrografi. Dağınık halde sferolitler kapsayan kayalar için kullanılır. (Bu, volkanik kayaların camsı dokularının çeşitlerinden biridir.) [L]

SFEROMETRE i. (yun. *sphaira,* küre ve *métron* ölçü > fr. *sphéromètre*'den). Metrol. Bir kürenin yarıçapını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

SFEROSİDERİT i. (fr. *sphérosidérite*). Miner. Sideroz çeşidi. (L)

SFEROSİTOZ i. (fr. *sphérocytose*). Kan bil. Alyuvarların küre haline gelerek şekil bozukluğuna uğraması. (Sferositler, soydan gelen hemolitik sarılıkta ve sonradan olan bazı hemolitik sarılıklarda görülür.) [L]

SFİNGOMİYELİN i. (fr. *sphingomyéline*). Biyokim. Sinir hücrelerinin silindir ekseninde bulunan fosfoaminolipit. (Bundaki alkol sfingozin, baz ise kolin şeklindedir.) [L]

SFİNGOZİN i. (fr. *sphingosine*). Biyokim. Sfingomiyelin molekülünde bulunan azotlu alkol. (L)

SFİNKTER i. (lat. *sphincter*). Tıp. Büzgenkas'ın ilmî adı. (M)

SFİNKTEREKTOMİ i. (fr. *sphinctérectomie*). Cerr. Bir büzgenkasın cerrahî ameliyatla çıkarılması. (L)

SFİNKTEROTOMİ i. (fr. *sphinctérotomie*). Cerr. Bir büzgenkasın cerrahî ameliyatla kesilmesi. (L)

SFİNTU GHEORGHE, Romanya'da şehir, Erdel'de (Macar Muhtar bölgesi); 14 200 nüf. Gotik üslûbunda kilise (XV. yy.). Arkeoloji müzesi. Kenevir ve tütün sanayii.

— *Ariusa* yakınında yapılan kazılarda Taş devrinden kalma birçok eşya bulundu. (L)

SFİNTU GHEORGHE, Romanya'da (Dobruca bölgesi) yer, Tuna deltasının güney kolu ucunda. Balıkçı limanı. (L)

SFORZA, Cotignola (Romagna) asıllı ünlü bir aile. Bu aileden Milano dukaları hanedanı çıktı. Asıl adı ATTENDOLO idi, sonra MUZIO (veya GIACOMO) ATTENDOLO'nun (Cotignola 1369-Pescara yakınları 1424) lakabı olan «Sforza» adını aldı. Muzio on üç yaşında askerlik mesleğine girdi; Perugia'nın, Milano'da Giovanni Galeazzo Visconti'nin, sonra Milano'ya ve Pisa'ya karşı Floransa'nın, nihayet Ferrara'da, Nicolas III d'Este'nin hizmetinde kondotiyere oldu. Napoli krallığını ele geçirilmesinde Louis II d'Anjou'ya yardım etti. Bu krallıkta durmadan Braccio da Montone'nin ordusuna karşı savaştı. Başkumandanlığa getirildi. Kraliçe Giovanna II devrinde hazine nazırı Pandolfello Alopo'nun (1414) rekabetiyle karşılaştı ve bir süre, kraliçenin kocası Marche prensinin hışmına uğradı. Sonra, papanın kışkırtmasıyle, Napoli'yi ele geçirmek isteyen Louis III d'Anjou'ya yardım etti (1420), yeniden kraliçe Giovanna'nın hizmetine girerek, onun Aragon'lu Alfonso V'in taraftarlarından kurtulmasında yardımcı oldu. Bu sıralarda bir kaza sonucu boğuldu. Muzio iyi bir askerdi, ama siyasî entrikalara hiç yatkın değildi; mutlu evlenmelerle ailesinin hâkimiyetini sağladı, aynı zamanda evlilik dışı oğlunun da durumunu sağlama bağladı. — FRANCESCO I (San Miniato 1401-Milano 1466), öncekinin evlilik dışı oğlu. Babasının yanında savaştı. Ölünce, Giovanna II adına Napoli'yi kuşatarak, babasının başladığı işi devam ettirdi. Sonra Venedik'e ve papa Eugenius IV'e karşı, Milano dukası Filippo-Maria Visconti'nin hizmetine girdi. Marche'yi aldı, Venedik dukasının hizmetine geçti, bu arada Milano dukasına da fazla sert davranmadı, çünkü onun tek kızı Bianca Maria ile evlenmek niyetindeydi. Bu amacına 1441'de Milano tahtının mirasçısı olmak vaadiyle ulaştı. Buna rağmen duka onu, Venedik'e karşı beslediği savaşçı emellerini desteklememekle suçlayarak, devlet işlerinden uzak tuttu. Francesco Venedik'e yaklaştı, Marche'dan vaz geçeceğini

Foto. Ray - Delvert, Viollon (LAROUSSE); MEYDAN

söyleyerek papa Nicolaus V'in desteğini sağladı. Bu arada Milano dukası öldü; Ambrosio cumhuriyeti (1447) kısa sürede güçsüz düştü ve kondotiyere Francesco Sforza, Milano'da bir kurtarıcı gibi karşılanarak duka ilân edidi (1450). Hemen sonra da önemli ittifaklar yaptı (Cosimo de'-Medici, Charles VII ve 1464'te kendisine Cenova üstündeki haklarını bırakan Louis XI) ve Kuzey İtalya'da belirli bir siyasî denge kurdu (Lodi barışı, 1454). Francesco'nun siyaseti de, askerî taktiği gibi, esnek ve ihtiyatlıydı. Milano'nun gelişmesi için çaba gösterdi, bu şehri çeşitli yapılarla süsledi (Canala della Martesana, Ospedale Maggiore), bilginleri, edebiyatçıları ve özellikle İstanbul'dan kaçan Yunanlıları (Konstantinos Laskaris) sarayında topladı. — Oğlu GALEAZZO MARİA (Fermo 1444-Milano 1476), diplomatik görevlerde bulunduktan ve Louis XI'e yardım ettikten sonra, 1466'da duka olarak babasının yerine geçti. Sanat meraklısı, aç gözlü ve müsrif, gösterişi seven, sefih, zalim bir kişiydi. Bununla birlikte eşitlik duygusuna sahipti ve kendisinden yardım isteyenlere karşı iyi davranırdı. Bramante'yi Milano'ya çağırdı. Cumhuriyetin yeniden doğacağı umuduna kapılan milanolu üç genç tarafından öldürüldü. —Yerine geçen oğlu GİAN GALEAZZO (Abbiategrasso şatosu 1469-Pavia 1494), yaşı küçük olduğu için annesi Bona di Savoia'nın naipliği altında hüküm sürdü. Az sonra amcası Ludovico il Moro naipliği kendi eline aldı (1480), yeğenini bir prens gibi yetiştirmeyi ihmal etti ve 1494'te milanolu eşraf tarafından tahta çıkarıldı. — Gian Galeazzo'nun FRANCESCO (Milano 1491-Fransa'da 1512'ye doğr.) adında bir oğlu vardı. *Duchetto* («küçük duka») denen Francesco, Louis XII tarafından Fransa'ya götürüldü. Marmoutier rahibi oldu. —MASSİMİLİANO (1493-Paris 1530), Ludovico'nun oğlu. Babası düşünce Almanya'ya sığındı, alman geleneklerine göre yetiştirildi ve papa Julius II sayesinde dukalığı geri aldı (1512), bunda, kendisine bir çeşit vasilik eden İsviçrelilere verdiği tavizlerin de payı vardı. Massimiliano, Marignano'da François I'e yenilince (1515), topraklarını, belli bir ödenek karşılığında ona bıraktı ve son günlerini Fransa'da geçirdi. —FRANCESCO II (1495-1535), Ludovico'nun ikinci oğlu. O da kardeşi gibi sürgünde yaşadı; sonra Leo X ile Karl X onu 1521'de yeniden dukalığa getirmeğe karar verdiler. Francesco II ılımlı reformlara girişti. Fakat imparatorluk taraftarlarınca ihanetle suçlanarak Como'ya sürüldü (1526); Dukalığı vasiyetle bağışlamak şartıyle Karl V tarafından hakları geri verildi (1529). Francesco II, Sforza ailesinin son Milano dükü oldu. (L)

SFORZA (Carlo, kont), italyan diplomatı ve siyaset adamı (Montignoso 1872-Roma 1952). Sırbistan'da elçi olarak bulundu (1915-1918), 1920-1921 arasında dışişleri bakanı oldu ve Rapallo antlaşması görüşmelerini yönetti (kasım 1920). Paris elçiliğine getirildi (1922), faşistler iktidara gelince istifa etti ve yurdundan ayrıldı. 1943'te İtalya'ya döndü ve Dışişlerindeki görevini yeniden ele aldı (1947-1951). Birçok tarihî eser yazdı, bir Avrupa federasyonunun kurulması düşüncesini savundu. (L)

SFORZANDO zf. (*zorlayarak* anlamında ital. k.). Sesin şiddetini gitgide kuvvetlendirerek. (Bir nota veya bir nota kümesinin altına konduğu zaman kerte kerte piano'dan [yavaş] forte'ye geçileceğini belirtir, fakat bu şiddetlenme gürlük ve süre bakımından ölçülüdür, aksi halde *crescendo* kelimesini kullanmak gerekir.) [*Sforzando* kelimesi çok defa soforz veya sadece *Sf.* şeklinde kısaltılır.] (L)

SFORZA RİARİO (Caterina), Galeazzo-Maria Sforza'nın evlilik dışı kızı (1463'e doğr. -Floransa 1509). 1477'de, İmola, sonra Forli senyörü olan Girolamo Riario ile evlendi. Kocasının öldürülmesinden (1488) sonra, ayaklanan Forlililere karşı Ravaldino şatosunda, Forli senyörlüğü üstündeki haklarını elde edinceye kadar, büyük bir cesaretle kafa tuttu. Bu senyörlüğü oğlu Ottaviano'nun naibesi sıfatıyle ve sevgilisi Iacopo Feo'nun yardımıyle yönetti, Iacopo Feo öldürülünce (1495), onun öcünü aldı ve Giovanni de Medici ile evlendi (1496'ya doğr.). Alessandro VI Borgia tarafından toprakları elinden alınınca (1499), kendini büyük bir güçle savundu, sonra Toscana'ya çekildi. (L)

SFUMATA i. (ital. k.). Konsil sırasında Vatikan'da bir bacadan çıkan duman. (Duman beyaz ve az olduğu zaman, yeni papanın seçildiğini gösterirdi. Oylama sonuç vermediği sürece bacadan çıkan duman kara ve koyu olurdu. İkinci Vatikan konsili [1962] bu âdeti kaldırdı.) [L]

SFUMATO i. (*hafif gölgeli, ince ayrıntılı* anlamında ital. k.). Leonardo da Vinci'-nin, Correggio'nun, Prud'hon'un figürlerinde görülen hafif gölgeler. (L)

Sganarelle veya Hayalî Boynuzlu, Molière'in bir perdelik manzum komedisi (1660). Gorgibus'un kızı Célie ile Lélie birbirlerine tutkundur. Fakat Célie, Lélie'nin portresini kaybeder; portreyi Sganarelle karısının elinde, Lélie de Sganarelle'in elinde görür, Célie ile Lélie birbirlerine ihanet ettiklerini, öte yandan Sganarelle ile karısı da birbirlerini aldattıklarını sanırlar. Bu karışıklığa, Célie'nin hizmetçisinin sağduyusu sayesinde bir çözüm yolu bulunur. (L)

SGANBATİ (Giovanni), italyan piyanocusu ve bestecisi (Roma 1841-ay.y. 1914). Liszt'in öğrencisiydi, İtalya'da Wagner müziğinin en ateşli savunucusu ve yayıcılarından biri oldu. İki senfoni, piyano ve orkestra için bir konçerto, bir yaylılar için dörtlü ve iki piyanolu beşli besteledi. (L)

SGRAFFİATO i. (*tırmıklanmış* anlamında ital. k.). Kamayö şeklinde yapılan duvar süslemesi. (Siyah yalancı mermer bir zemin üzerine beyaz bir sıva çekilir, sonra da, gölgeleri belirtmek için, bu sıva yer yer tarama ile kaldırılır.) [L]

SHACKLETON (sir Ernest Henry), ingiliz denizcisi ve kâşifi (Kilkee, İrlanda 1874-Güney Georgia 1922). 1901-1904 Arasında Scott'un Antarktika seferine katıldı, 1908'-de Güney kutbunun keşfi için Yeni Zelanda'dan hareket etti ve 1909 başlarında kutba doğru 88°23′ enlemine kadar ilerledi. 1914'te *Endurance* gemisiyle yeniden Antarktika bölgelerine gitti. Ama 400 gün süren bir yolculuktan sonra gemisi Weddell denizinde buzullara çarparak parçalandı (1915 ilkbaharı); karaya çıkmak zorunda kaldı ve ancak 1917'de geri dönebildi. 1922'de Antarktika bölgelerine yaptığı yeni bir sefer sırasında öldü. Eserleri: *The Heart of the Antarctic* (Antartika'nın Kalbi) [1909]; *South in the Antarctic* (Antartika'nın Güney Bölgelerinde) [1912]; *South: The Story of Shackleton's Last Expedition, 1914-1917* (Güney: Shackleton'ın 1914-1917 Arasındaki Son Seferinin Hikâyesi) [1919]. (L)

SHADWELL (Thomas), ingiliz oyun yazarı (Santon-Hall, Norfolk 1642'ye doğr.-Chelsea, Londra 1692). Katolikliğe döndüğü için unvanları geri alınan Dryden'ın yerine, kralın tarihçiliğine ve baş şairliğine getirildi (1688). Shadwell'in komedileri hareketsiz olmakla birlikte, ilgi çekici, gerçekçi tablolar çizer. Başlıcaları: *Epsom Wells* (Epsom Kuyuları) [1672] ve *The Squire of Alsatia* (Alsatia Şövalyesi) [1688]. (L)

SHAFTESBURY (Anthony ASHLEY COOPER, birinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (Wimborne, Dorset 1621-Amsterdam 1683). Protestan ve oportünist bir soyluydu. 1644'te parlamento partisiyle birleşti ve Cromwell'e hizmet etti. Cromwell'in ölümünden sonra, Monk'u destekledi; 1660'-ta etkin bir şekilde Restorasyon'a katıldı. Usta bir yöneticiydi, iktisadî meseleleri yakından tanıyordu; sömürgelerle ilgilendi, içeride hoşgörülü, dışarıda Hollanda'ya karşı bir siyaset takip ederek, Charles II'nin yönetimi üstünde kısa zamanda büyük bir nüfuz kazandı, Danışma meclisinde (*Kabal*) görev aldı, 1672'de şansölye oldu. 1673'te kralla arası açıldı, bunun üzerine (düşmanlarının «whig» adını vermeğe başladıkları) protestan muhalefetinin başına geçti. Danby'ye karşı çevrilen dolapları yönetti, sonra tahtın mirasçısı York dükünü saldırdı, ona karşı Monmouth'ın krallık iddiasını savundu. Entrikaları onu 1682'-de Hollanda'ya kaçmaya zorladı, az sonra orada öldü. (L)

SHAFTESBURY (Anthony ASHLEY COOPER, üçüncü — kontu), ingiliz filozofu (Londra 1671-Napoli 1713), birinci Shaftesbury kontu Anthony Ashley Cooper'ın torunu. Avam kamarası (1695), sonra Lordlar kamarası üyesi oldu. Özellikle felsefî yazılarıyle tanındı, bu yazılarının başlıcaları *Characteristics of Men, Manners, Opinions and Times* (İnsanların, Davranışların, Düşüncelerin ve Çağların Özellikleri) [1711] adı altında topladı. Shaftesbury bir duygu filozofuydu. Hobbes'un karamsarlığına karşıydı. İyi ve güzel karşısında duygulanabilen, doğruya ve erdeme bu yoldan ulaşabilen insan tabiatına güveniyordu. Yalnız ingiliz düşüncesini değil, Avrupa kıtasındaki bazı filozofları da büyük ölçüde etkiledi: Diderot, *Essai sur le Mérite et la Vertu* (Değer ve Erdem Üstüne Deneme) adlı eserinde ondan ilham aldı. XVII. yy.da birçok filozof tarafından geliştirilen tabiî din kavramının başlangıcı da Shaftesbury'ye dayanır. (L)

SHAFTESBURY (Anthony ASHLEY COOPER, yedinci — kontu), ingiliz siyaset adamı ve reformcusu (Londra 1801-Folkestone 1885). Muhafazakâr partiden milletvekili seçildi (1826-1851), bütün çabasını, yapılması gerekli sosyal reformların gerçekleştirilmesine harcadı. Özellikle fabrikalarda iş saatlerinin sınırlandırılması üstünde durdu ve bunu on saatlik iş kanunuyle sağladı (1847). Sonra da, genç işçilerin eğitimiyle yakından ilgilendi. (L)

SHAKERS çoğl. i. Amerika'da bir tarikatın üyelerine, âyin danslarından dolayı takılan ad. (1774'te New York yakınlarında, Ann Lee adlı [1736-1784] bir ingiliz kadın tarafından kurulan ve Londra'da oturan Cévennes'li rahiplerin düşüncelerini benimseyen bu tarikat, mülkiyet ortaklığına ve bekârlığa dayanan topluluklar kurdu. Shakers bugün hemen hemen yok olmuştur.) [L]

SHAKESPEARE (William), ingiliz oyun yazarı (Stratford on Avon, Warwickshire 1564-ay.y. 1616). [Genellikle imzasını *Shakespere* diye atar, *Shakespeare* veya *Shakspere* diye yazdığı da olurdu.] Babası John Shakespeare, sözü geçen, varlıklı bir tacirdi. Ama işleri ters gitti. Belki de bu yüzden oğlunu küçük yaşta okuldan almak zorunda kaldı. Shakespeare'in Stratford'-ta geçen çocukluğu ve gençliğiyle ilgili hiç bilgi yoktur. Bütün bilinen on dokuz

SFORZA

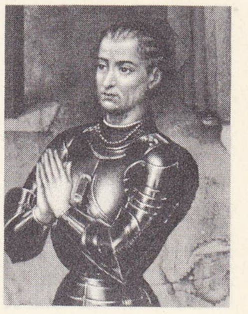

Francesco I
bir çarmıha gerilişin detayı
XV. yy. flaman okulu,
Brüksel müzesi

Massimiliano
Luini'nin eseri,
Castello Sforzesco,
Milano

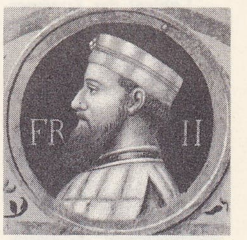

Francesco II
Luini'nin eseri,
Castello Sforzesco,
Milano

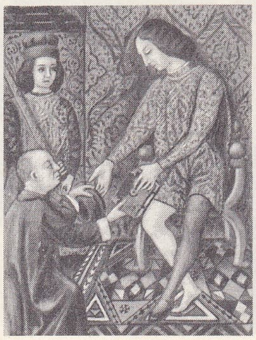

SFORZA
Galeazzo Maria
XV. yy. minyatürü,
latin elyazması
Bibliothèque Nationale,
Paris

Caterina
SFORZA RİARİO
Marco Palmezzani'nin
eseri, Forli pinakoteği

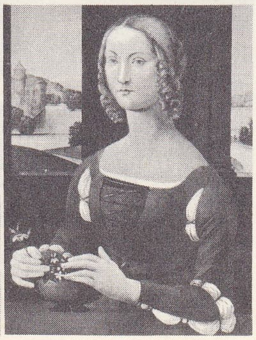

Foto. A.C.L., Anderson, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

SHACKLETON

birinci **SHAFTESBURY** kontu R. White'ın gravürü, Cabinet des Estampes, Paris

yedinci **SHAFTESBURY** kontu

yaşında (1582) Anne Hathaway ile evlendiği, ondan 1583'te Susanna adlı bir kızı, 1585'te Judith ve Hamnet adlı ikiz çocukları olduğudur. Hamnet, 1596'da öldü. Yenilmez Armada'nın bozguna uğradığı 1588'de Shakespeare, Londra'da tiyatroya başladı, ufak tefek görevler aldı. Çıraklık devresi uzun sürmemiş olduğu sanılır, çünkü 1592'den sonra Robert Green, ondan yetenekli bir oyuncu ve halkın çok tuttuğu bir yazar olarak söz eder. Shakespeare'in Londra'da bu ilk kalışı, veba salgını yüzünden tiyatroların kapandığı 1592'ye kadar sürdü. 1594'ten itibaren gene Londra'da görülür. Orada 1613'e kadar kaldı. Londra'dan iki gün uzaklıktaki doğum yeriyle ilişkisini kesmedi, ailesini orada bıraktı. «New Place» adlı güzel bir ev satın aldı; bu dönem onun en verimli yıllarıdır. «Lord Chamberlain's Men» topluluğunda önce oyuncu, sonra yazar, daha sonra da hissedar oldu; bu topluluk kraliçe Elizabeth öldükten sonra kral James I'in hizmetine girecek ve «King's Men» adını alacaktır. Bu topluluk, gerek kendi malı olan Globe tiyatrosunda (1613'te yandı) gerek kapalı Blackfriars tiyatrosunda temsiller verir, ayrıca illerde turnelere çıkardı; salgınlar yüzünden tiyatrolar kapanınca turneye daha sık çıkıldı. 1613'ten itibaren, bilindiği kadarıyle, Shakespeare daha çok Stratford'da kaldı, orada sakin bir ömür sürüyordu. Londralı arkadaşları kendisini sık sık görmeğe giderlerdi. Shakespeare, 23 nisan 1616'da Stratford'da öldü, şehrin ki lisesine gömüldü. Bazı çağdaşlarından bu güne ulaşan bilgilere göre sanatçı, duygulu, kibar ve etkili bir kişiydi, sadık dostları vardı. Genç rakibi Ben Jonson da dostları arasındaydı. Sanıldığına göre, uyanık bir burjuvaydı, işten anlardı, çok sevdiği ailesiyle mutlu bir hayat sürmekten başka kaygısı yoktu.

Belki de ilgi çekici olmayan yaşayışı yüzünden, başvuracak sağlam kaynaklar da olmayınca, bazı tenkitçiler ve tarihçiler onun uydurma bir kişi olduğunu, adı arkasında, meselâ Francis Bacon gibi ünlü bir kişinin saklı bulunduğunu öne sürdüler. Bunlar tahminlerden öteye geçemeyen görüşlerdir. Ona mal edilen bazı piyeslerin gerçekliği su götürür olsa bile, Shakespeare imzasını taşıyan eserlerin bu Stratford'lu yazar tarafından kaleme alındığını gösteren yeterli kanıt, resmî belge ve tanıklıklar vardır.

İki uzun şiiri *Venus and Adonis* (Venüs ile Adonis) [1593] ile *The Rape of Lucrece* (Lucretia'nın Kaçırılışı) [1594] ve *Sonnets* (Soneler) [1609] adlı şiirleri dışında, Shakespeare yalnızca oyunlar yazdı. Son derece çeşitli olan eserleri, tarihî oyunları, komedileri, trajikomedileri, trajedileri kapsar. Eserleri üç döneme ayrılabilir: 1590-1601 arası coşkunluk ve gençlik dönemidir. Shakespeare bu dönemde hafif komediler ve Elizabeth çağı halkının millî gururunu okşayan tarihî oyunlar yazdı: *Henry VI* (1950 ve 1592); *Yanlışlıklar Komedyası* (Comedy of Errors) [1592]; *Richard III Faciası* (Richard III) [1592-1593]; *Titus Andronicus* (1593); *Hırçın Kız* (The Taming of The Shrew [1593-1594]; *Veronalı İki Centilmen* (The Two Gentlemen of Verona) [1594]; *Love's Labour's Lost* (Boşa Giden Aşk Çabaları) [1594]; *Romeo ile Jülyet* (Romeo and Juliet) [1594-1595]; *Richard II* (1595); *Bir Yaz Gecesi Rüyası* (A Midsummer Night's Dream) [1595]; *King John* (Kral John) [1596]; *Venedik Taciri* (The Merchant of Venice) [1596]; *Henry IV* (1597); *Kuru Gürültü* (Much Ado About Nothing) [1598]; *Henri V* (1598); *Jül Sezar* (Julius Caesar) [1599]; *Windsor'ın Şen Kadınları* (The Merry Wives of Windsor) [1599]; *Nasıl Hoşunuza Giderse* (As You Like It) [1599]; *On İkinci Gece* (Twefth Night) [1600-1601]. 1600-1608 Arası acıklı güldürüler ve özellikle büyük trajediler dönemidir. Bu değişiklik, Elizabeth devrinin sonlarını ve James I devrinin başlarını belirleyen millî kaygılardan, siyasî hayal kırıklıklarından ve halkın zevkinin gelişmesinden ileri geliyordu. Bunlara ayrıca yazarın kişisel mutsuzlukları ve kırgınlıkları da eklenebilir. Bu dönemde oynanan eserleri: *Hamlet* (1600), *Troilos ile Kressida* (Troilus and Cressida) [1601]; *All's Well That Ends Well* (İyi Biten Her Şey İyidir) [1602]; *Othello* (1604); *Ölçüye Ölçü* (Measure for Measure) [1604]; *Macbeth* (1605); *Kral Lear* (King Lear) [1606]; *Antonius ve Kleopatra* (Anthony and Cleopatra) [1606]; *Coriolanus* (1607); *Atinalı Timon* (Timon of Athens) [1607].

Son dönemde şairin daha yatışmış ve yaşlılığın hoşgörürlüğüne varmış olduğu görülür. Şair, yazarlık hayatını *Perikles* (Pericles) [1608], *Cymbeline* (1609); *Kış Masalı* (The Winter's Tale) [1610]; *Fırtına* (The Tempest) [1611]; *Henry VIII* (1612) adlı oyunlarla kapatır.

Shakespeare, Elizabeth ve James I döneminin çok tutulan bir yazarıydı. Her şeyden önce, Londra seyircisi için yazdı; bunlar arasında soylular, burjuvalar, zanaatçılar vardı; kimi nükteden, söz oyunundan, pırıltılı söyleyişlerden, ince ve tantanalı fantezilerden hoşlanır, kimi trajedi sahnelerinin şiddetli ve korkulu havasına, soytarılıklara, gerçek komediden çok farsa düşkündü. Eserlerinin tadına varabilmek için sahneye konuş şartlarını unutmamak gerekir: sahne, parterin ortasına doğru yarımada gibi uzanan bir sekiydi, çoğu seyirciler bunun çevresinde ayakta dururlar, ancak en zenginler galerilerde ve hattâ sahnede oturabilirlerdi. Dekor derme çatma ve sembolikti, böylece çeşitli yerlerde geçen sahnelerin temsiline imkân oluyordu. Kadın rollerini genç erkekler oynardı. Seyirciler oldukça gürültü yaparlar, sık sık oyuna karışırlar, coşkularını veya hayal kırıklıklarını dile getirirler ve tiyatronun bütün kurallarını (kılık değiştirmeler, ölmüşlerin görünmesi, hayaletler) kabul ederlerdi. Bütün bunlar Shakespeare'in eserlerinde bazen hata gibi görülen durumları, yani gevşek kuruluşu, türlerin karışımını, aşırılıkları, bayağılıkları, akla yatmaz olayları açıklar.

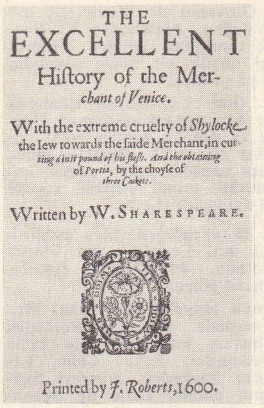
THE
EXCELLENT
History of the Merchant of Venice.
With the extreme cruelty of Shylocke the Iew towards the saide Merchant, in cutting a iust pound of his flesh. And the obtaining of Portia, by the choyse of three Caskets.
Written by W. SHAKESPEARE.
Printed by J. Roberts, 1600.

William **SHAKESPEARE** «Venedik Taciri»nin kapağı, 1600 yılı nüshası

Gelecek kaygısı taşımaksızın belli bir çağın seyircileri için yazılan bu oyunlar, yazarından sonra da yaşadı, hemen dünyanın her yerinde bütün nesiller bu eserleri okudu, oynadı. Böylelikle Shakespeare, bütün insanlığın mirası oldu. Bu olağanüstü başarı nereden geliyordu? Shakespeare'in dehası değişik özellikler gösterir. Gerçekten onun eserlerinde genellikle tiyatrodan beklenilen hazların her türlüsünü buluruz: sevimli ve değişik buluşlar, yapmacıklılık, gerçekçilik, alaycılık, kahramanca uçarılık, lirik heyecan, trajik yücelik. Ayrıca, Shakespeare tiyatro dehasına sahipti: onu okurken bazı entrika kusurlarıyle, bütünü aksatan dağınıklıklarla karşılaşıp tedirgin olabiliriz: ama bütün bu kusurlar sahnede bizi büyülercesine kayboluverir, bütün oyunlarında var olan akıcılık ve düzenle sürüklenir gideriz. Shakespeare üslûbuyle de en büyük ingiliz yazarı olarak kaldı: bu üslûp güçlü ve imaj bakımından şaşılacak derecede zengindir; hoş bir nesrin kaynağından ve ilk piyeslerinde kullandığı nazım şeklinin katı kalıplarını kırdıktan sonra ulaştığı serbest nazmın kaynağından beslenir. Yazar, büyük trajedilerinde olağanüstü bir esneklik ve eşsiz bir telkin gücü yaratmayı bilmiştir. Shakespeare unutulmaz kahramanların yaratıcısıdır; bunlar bizim hayal dünyamıza canlı bir hayatın kişileri olarak sunulmuştur: Hamlet, Macbeth, Othello, kral Lear gibi kişiler umutsuzluk içinde çılgınlığın sınırına varırlar. Yazar, bazen Desdemona ve Ophelia gibi tatlı ve ürkek, bazen Rosalinde ve Viola gibi neşeli ve becerikli kadınlar çıkarır karşımıza; Malvolio gibi kaderin kurbanı gülünç, Falstaff veya sir Toby Belch gibi güçlü kişileri önümüze serer.

İngiltere'de, puriten diktatörlüğü dışında (XVII. yy.) onun ününe gölge düşmedi. 1631'den sonra şair Milton, *Allegro*'da Shakespeare'i «fantezi çocuğu» diye tanımladı, onun tabiî inceliğini övdü. XVIII. yy.da büyük oyuncu Garrick, ustalığı, tabiî ve anlatımlı oyunuyle, şairin ününe hayli katkıda bulundu. Birkaç yıl sonra ünlü kadın oyuncu Mrs. Siddons, lady Macbeth rolünde ölümsüzlüğe ulaştı. O günden beri bütün büyük tiyatro toplulukları Shakespeare'in oyunlarını değerlendirdiler. Stratford'da «Shakespeare's Memorial theatre» adlı bir

Stratford on Avon'da doğduğu ev

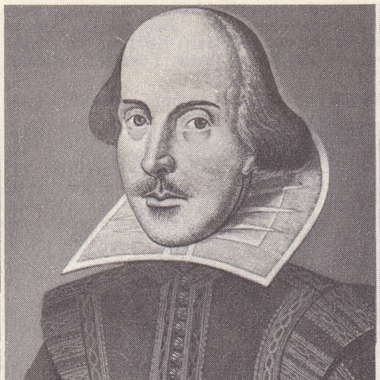

William **SHAKESPEARE**

yanda, Droeshout'un gravürü

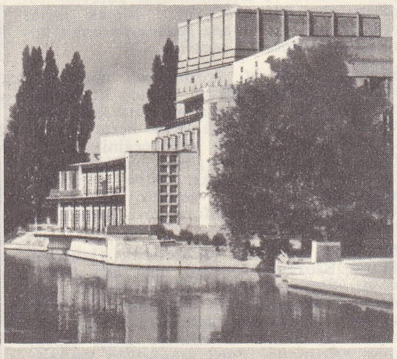

Stratford on Avon'da Shakespeare tiyatrosu

Foto. British Council, Giraudon. Lockand Whitfield (LAROUSSE)

tiyatro açıldı. Buraya her yıl dünyanın her köşesinden seyirciler gider. Shakespeare beyaz perdeye de aktarıldı: *Hemlet*, *Richard III* ve *Henri V* (Laurence Olivier tarafından sahneye kondu ve oynandı), *Jül Sezar*, *Macbeth* v.b. XIX. yy.da Shakespeare romantiklerin baştacı oldu.

— İkonogr. Shakespeare'in gerçek sayılan portreleri, Martin Droeshout'un 1623 baskısının baş sayfasında çıkan potresi ve mezar anıtındaki büstüdür (Stratford on Avon). [→ Bibliyo.] (L)

SHALER (Nathaniel Southgate), amerikalı jeolog ve coğrafyacı (Newport 1841 - Cambridge, Massachusetts 1906). Harvard üniversitesinde ders verdi, Amerika Jeolojik Ölçme dairesine üye oldu. Birçok çalışmasını yayımladı: *The İnterpretation of Nature* (Tabiatın Yorumu) [1893], *The İndividual: a Study of Life and Death* (Birey: Hayat ve Ölüm Üstüne İnceleme) [1900], *Man and the Earth* (İnsan ve Yeryuvarlağı) [1905] v.b. (L)

SHANKLİN, Büyük Britanya'da eski şehir, Wight adasının doğu kıyısında, Sandown şehrinin idarî sınırları içinde. Düşey üslûpta kilise. Sayfiye yeri. (L)

SHANNON, İrlanda'nın başlıca ırmağı; 368 km (haliciyle birlikte). Kuzey İrlanda ile İrlanda cumhuriyeti sınırından doğan Shannon, Lough Allen'ı aştıktan sonra orta ovayı akaçlayarak güneye yönelir; Lough Ree'den ve Lough Derg'den geçer. Bu kesimde, havzasının kalkerli olması yatağının dolambaçlı ve kararsız bir hal almasına yol açar. Lough Derg'in aşağı kesiminde eğimin artması, birkaç hidroelektrik santral kurulmasına imkân vermiştir. 96 km uzunluğundaki halici Limerick'te başlar. (L)

Shannon, Limerick'in (İrlanda) havaalanı, Limerick'in batısında, Avrupa'nın en batıdaki havaalanıdır. Yakınında çeşitli sanayi (L)

SHANSİ. Bk. ŞANSİ.

S.H.A.P.E. veya **SHAPE** (ing. Supreme Headquarters Allied Powers Europe [*Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek karargâhı*]), 1951'de Fransa'da Rocquencourt'da (Seine-et-Oise) yerleşmiş olan Kuzey Atlantik Paktı teşkilâtının Avrupa Müttefik kuvvetleri genel karargâhı. SHAPE kumandanlığına (SACEUR: *Supreme Allied Commander EURope* [Avrupa Yüksek Müttefik kumandanlığı]) hep amerikan generalleri getirildi: Eisenhower (1951), Ridgway (1952), Greunther (1953), Norstad (1956), Lemnitzer (1962). Kuzey burnundan Akdeniz'e ve Türkiye'nin doğu sınırlarına kadar uzanan bölge dört harekât alanına ayrıldı: *Kuzey Avrupa* (karargâhı: Oslo; B. Britanya ve Norveç). Ona, 1961'den beri merkezi Kopenhag'da bulunan «Baltık Yakınları» kumandanlığı (Danimarka ve Federal Almanya) bağlandı; *Orta Avrupa* (karargâhı: Fontainebleau; Fransa, B. Britanya, A.B.D., Kanada, Federal Almanya, Benelux); *Güney Avrupa* (karargâhı: Napoli; Fransa, B. Britanya, A.B.D., İtalya, Yunanistan, Türkiye); *Akdeniz* (karargâhı: Malta; B. Britanya, Fransa, İtalya, Türkiye, Yunanistan). Kara kuvvetleri dışında Federal Almanya'nın bütün askerî kuvvetleri S.H.A.P.E.'ye bağlıdır. S.H.A.P.E.'nin emrinde, 1965'te Orta Avrupa'da 24 tümen (9 alman, 6 amerikan, 3 ingiliz, 2 fransız, 2 belçika, 2 hollanda tümeni); Güney Avrupa'da 25, Kuzey Avrupa'da 2 tümen bulunmaktaydı. Fransa, 1966'da, Antlaşmaya bağlı kalmakla beraber, Kuzey Atlantik paktının askerî teşkilâtından çekilmek kararını alınca, S.H.A.P.E.'nin merkezi, 1967'de Roquencourt'dan Casteau'ya (Belçika) taşındı. (L)

SHAPLEY (Harlow), amerikalı astronom (Nashville, Missouri 1885). Mont-Wilson rasathanesinde astronom (1914), Harvard rasathanesinin müdürü ve Harvard üniversitesinde astronomi profesörü (1921) oldu. Özellikle sefeitler üstüne fotometri ve spektroskopi incelemeleri yaptı. 1917'de birçok küresel küme arasındaki uzaklığı belirtti. Samanyolu'nun yapısı üstüne Herschel'in öne sürdüğü varsayımı da belirledi: Bu samanyolu, yüz milyar yıldızı kümelemektedir; çapına oranla kalınlığı azdır ve Güneş bu kümede merkezden uzak bir yerde bulunmaktadır. (L)

SHARON, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Shenango kıyısında; 26 500 nüf. Çelik fabrikaları. Elektrik malzemesi. Vagon yapımı. Konfeksiyon. (L)

SHARP (Abraham), ingiliz matematikçisi (Little Horton 1651 - Yorkshire 1742). Liverpool'da önce matematik okudu, sonra bir süre matematik dersleri verdi. 1688 - 1689'da Greenwich rasathanesinde çalıştı. Daha sonra Londra'da matematik öğretmenliği yaptı. Little Horton'a döndükten sonra kendini matematiğe verdi. Astronomi ve hesap âletleri konusunda çalıştı. Bu hassas âletleri yapan ilk ingiliz olduğu söylenir. Bu türde ilk logaritma kitabını yayımladı, Crosthwait ile birlikte *The British Catalogue*'u (İngiliz Kataloğu) hazırladı, bazı önemli astronomi haritaları yaptı. (M)

SHARP (Cecil James), ingiliz müzikçisi (Londra 1859 - Hamstead 1924). Cambridge'teki Clare kolejini bitirdikten sonra on yıl Avustralya'da kaldı. Adelaide katedralinde yardımcı orgcu, Filarmoni derneğinde orkestra şefi ve Adelaide Müzik kolejinde müdür yardımcılığı yaptı. İki opera ve birçok küçük parça besteledi. 1892'de İngiltere'ye döndü. Müzik dünyasında kısa sürede tanındı ve folk şarkıları konusunda uzmanlaştı. *Folk Songs from Somerset* (Somerset'ten Halk Şarkıları) [1904-1909, dört dizi] adlı bir antoloji hazırladı. Apalaş dağlarındaki mağaralardan birinde XVIII. yy.-ın başından kalma 5 000'e yakın melodi ve örnek buldu. 1911'de İngiliz Folk Dansları derneğini kurdu. (M)

SHARP (Granville), britanyalı insansever ve siyaset yazarı (Durham 1735 - Londra 1813). Köleliğin kaldırılmasının ateşli bir taraftarıydı. Mahkemelerden ünlü «bir köle ingiliz toprağına ayak basar basmaz hür olur» kararını çıkarttı (1772). Köleliği Kaldırma derneğinin kurucularındandır (1797). [L]

SHARP (William), iskoç yazarı (Paisley, İskoçya 1856 - Castello Maniace, Sicilya 1905). Şiir kitapları, tenkitler, dramlar yayımladı. Daha çok FIONA MACLEOD takma adıyle yayımladığı, fakat yaşadığı sürece kendine ait olduğunu kabul etmediği kitaplarıyle tanındı. Bu eserler, kelt gelenek ve efsanelerini işleyen edebiyatın ilgi çekici örnekleridir. Başlıcaları: *The Mountain Lovers* (Dağ Âşıkları) [1895], *The Sin Eater* (Şamar Oğlanı) [1895], *The Washer of the Fjord* (Irmaktaki Yıkayıcı) [1896], *Green Fire* (Yeşil Ateş) [1896], *The Divine Adventure* (Tanrısal Serüven) [1900]. (L)

Sharpey telleri, kemik zarından çıkarak kemik dokusunun içine giren, kireçlenmiş veya kireçlenmemiş katılgan doku telleri. Bk. KEMİKLEŞME. (L)

SHASİ. Bk. ŞA - Sİ.

Shasta, A.B.D.'de hazne-baraj, Sacramento ırmağı üzerinde, Bedding'in yukarı kesiminde; 183 m yüksekliğinde ve 1 055 m uzunluğunda olan Shasta barajı, Sacramento vâdisi sulama şebekesinin beslenmesini düzenler ve bir hidroelektrik santralı besler. (L)

SHAW (George Bernard), irlandalı yazar (Dublin 1856 - Ayot Saint Lawrence 1950). Daha küçük yaşta edebiyata karşı büyük bir ilgi duydu. Değişik işlerde çalıştıktan sonra hayatını gazeteci olarak kazanmağa başladı. Shelley, Karl Marx ve Samuel Butler'ın etkisinde kalarak sosyalizmi benimsedi ve Fabian derneğinin etkin bir üyesi oldu. Bu, H. G. Wells'in de yer aldığı, sosyalist aydınlar topluluğuydu. 1884'te Shaw, derneğin manifestosunu kaleme aldı. Siyasî ve sosyal eserleri arasında *The Impossibility of Anarchism* (Anarşizmin İmkânsızlığı) [1891], *Fabianism and the Empire* (Fabian'cılık ve İmparatorluk) [1904]; *Genç Bir Kadına Sosyalizm ve Kapitalizm Üstüne Öğütler* (An Intelligent Woman's Guide to Socialism and Capitalizm) [1928] sayılabilir. Romancı olarak kötü bir başlangıç yaptı, çünkü ilk eserleri (*An Unsocial Socialist* [Toplumdan Kaçan Bir Sosyalist], 1884; *The İrrational Knot* [Akıl Dışı Bağıntı], 1885; *Cashel Byron's Profession* [Cashel Byron'ın Mesleği], 1886) ilgi görmedi. Buna karşılık tiyatro, sanat ve müzik tenkitlerinde özellikle *Saturday Rewiew*'da başarıya ulaştı. Ayrıca, etkisi altında kaldığı İbsen ve Wagner üstüne incelemeler yayımladı. En iyi eserlerini tiyatro alanında verdi ve bu alanda birinci sınıf bir yazar oldu. İlk bir tiyatro eserlerini *Plays Pleasant and Unpleasant* (Hoşa Giden ve Gitmeyen Oyunlar) adı altında topladı. «Hoşa Gidenler» grubuna girenler: *Silâhlar ve Kahramanlar* veya *Çikolata Asker* (Arms and the Man) [1894]; *Candida* (1894); *Hiç Belli Olmaz* (You Never Can Tell) [1895-1896]; *The Man of Destiny* (Kaderin Adamı) [1896]. «Hoşa gitmeyen oyunlar»: *Widower's Houses* (Dul Erkeklerin Evleri) [1892], *The Philanderer* (Çapkın Adam) [1893]; *Madam Warren'in Mesleği* (Mrs. Warren's Profession) [1893]. 1901'de *Three Plays for Puritans*'ı (Püritenler için Üç Oyun) yayımladı: *The Devil's Disciple* (Şeytanın Çömezi), *Sezar'la Kleopatra* (Caesar and Cleopatra) ve *Captain Brassbound's Conversion* (Kaptan Brassbound'un Din Değiştirmesi). Bunları başka eserler izledi: aşkı cinsiyetlerin mücadelesi olarak gördüğü, *İnsan,Üstün İnsan* (Man and Superman) [1903]; irlandalı karakterini inceleyen *John Bull's Other İsland* (John Bull'ın Öteki Adası) [1904]; *Yüzbaşı Barbara* (Major Barbara) [1905]; *Doktorun Derdi* (The Doctor's Dilemma) [1906]; *Blanco Posnet'in Sırrı* (The Shewing up of Blanco Posnet) [1911]; *Androkles ve Aslan* (Androcles and the Lion) [1912]; *Bir Kadın Yarattım* (Pygmalion) [1912]; *Kırgınlar Evi* (The Heartbreak House) [1919]; *Back to Methuselah* (Methuselah'a Dönüş) [1920]; *Ermiş Jeanne* (Saint Joan) [1923]. Son oyunları öncekilerin seviyesine ulaşamadı, bunların en iyisi *Bir Çuval İncir*'dir (The Apple Cart) [1929]. Ölümünden sonra, G. B. Shaw ile Miss Patrich Campbell arasında kırk yıl süren yazışmalar, «*Sevgili Yalancı*» (1957) adıyle tiyatroya uygulandı. Ayrıca Shaw'un bazı konferanslarının metinleri de *Show of Shakespeare* (Shakespeare Gösterisi) [1962] ve *Platform and Pumpit* (Sahne ve Kürsü) [1962] adlarıyle biraraya getirilerek yayımlandı. Shaw, tiyatroda bile bir düşünce ve eylem adamı olarak kaldı. Oyunlarının hemen hepsi bir teze dayanır; çoğunun başında uzun önsözler vardır, yazar bunlarda o oyunu niçin yazdığını anlatır. Sahne, onun için bir kürsüdür, Shaw bu kürsüden komedi yoluyle ingiliz «cant»ının bütün belirtilerine amansız bir şüphecilikle ve mantıkla saldırır: toplumsal tutuculuktaki ikiyüzlülükler onda acı bir gülümseme yaratır. Oyunlarının çoğu yazıldığı çağın olaylarına ve düşüncelerine yakından bağlıdır. Shaw, güçlü bir mizaha, özlü diyaloglar kurmak sanatına, bir olayı ustalıkla işlemek yeteneğine sahip büyük bir tiyatro adamı olmasaydı, bu eserler çoktan unutulurdu. O, büyük kitlelere seslenebilmek için oyunlarının metninde geniş sahne tanımlamalarına, başlıca kişilerin portrelerine, dekorların ayrıntılı açıklamalarına yer verir. Bu bakımdan, hem roman hem tiyatro sayılabilecek yeni bir edebiyat türü yarattığı söylenebilir. Shaw, ingiliz edebiyatına zekâsı, canlılığı ve mizahıyle üç çeyrek yüzyıl boyunca hâkim oldu. 1925'te Nobel Edebiyat ödülünü aldı. (L)

SHAW (Irwin), amerikalı yazar (New York 1913). İlk eseri, 1936'da yazdığı *Bury the Dead* (Ölüleri Gömün) adlı bir piyestir. Bunu *The Gentle People* (Kibarlar) adlı eseri izledi. Ayrıca birçok hikâye ve *Genç Aslanlar* (The Young Lions) [1948] adlı bir roman yazdı. Son romanları: *Two Weeks in Another Town* (Başka Bir Şehirde On Beş Gün) [1960], *Love on a Dark Street* (Karanlık Sokakta Aşk) [1965]. (L)

SHAW (Richard Norman), ingiliz mimarı (Edinburgh 1831 - Hampstead 1912). Seçmeci bir üslûpla çalıştı. «Victorian Gothic» üslûbunu uyguladı (Bingley'deki Trinity kilisesi, 1866; Lyon'daki İngiliz kilisesi, 1868). Aynı dönemde çeşitli sanatçılar için sayfiye evleri veya stüdyolar yaptı, sonra büyük yapımlara girişti (New Zealand Chambers [Londra'da site, 1872], Bethania rahibeleri manastırı [Bournemouth dolaylarında, 1874]). Akademik üslûbu bıraktı, ortaçağ geleneklerini, çağın gereklerine uyarlayarak yenilemeğe çalıştı. Birçok yapı dışında, Scotland Yard'ın Thames kıyısın-

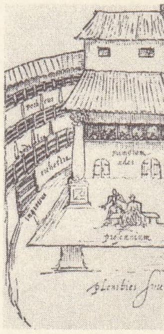

W. SHAKESPEARE
«Swan» (Kuğu) tiyatrosu

Foto. LAROUSSE

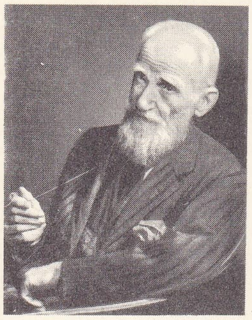

G. B. SHAW

daki büyük binalarını, Regent Street Quadrant'ı (1905) ve Picadilly Hotel'ı (1908) yaptı. (L)

SHAW (Robert), amerikalı orkestra şefi (Red Bluff, Kaliforniya 1916). 1938'de Pomona kolejini bitirdikten sonra Collegiate korosunu kurdu (New York 1914 - 1954). Bu koro, çeşitli dönemlere ait önemli koro parçalarıyle ün kazandı. 1946-1950'de New York'taki Juilliard Müzik okulunda ders verdi. 1953-1958'de San Diego Senfoni'nin yazlık konserlerini yönetti. 1956'dan sonra Cleveland orkestrasında yardımcı şef olarak çalışmağa başladı. Başka yerlerde konuk sanatçı olarak bulundu. En büyük başarısını Robert Shaw korosu şefi (1948) olarak kazandı. Bu koro ile birçok turneye çıktı, RCA - Victor, Chorale gibi büyük şirketlerde plak doldurdu. (L)

SHAWİNİGAN, Kanada'da (Quebec) şehir, Quebec ile Montreal arasında, Trois - Rivieres'in kuzeyinde; 32 100 nüf. Saint - Maurice ırmağı kıyısında, ırmağın hemen yukarı kesimindeki çağlayanlardan elde edilen hidroelektrik enerji, şehirdeki metalürji ve kimya tesislerini (alüminyum işlenmesi, tuzlar ve baz asitler, kâğıt hamuru, plastik malzeme) besler. (L)

SHAWN (Ted), amerikalı dansçı ve koreograf (Kansas City 1891). Los Angeles'ta bir dans okulu kurdu ve dansla ilgili filmlerinden ilkini çevirdi: *Nesillerin Dansı.* Turnelerinden birinde Ruth Saint Denis ile tanıştı, ona partönerlik etti, sonra da onunla evlendi. Birlikte Denishawn okulunu kurdular. Hazırladığı danslar için ilkel amerikan folkloru ve halk türkülerinden yararlandı. 1917'de San Francisco'daki protestan kiliselerinden birinde dinî danslarla bir âyin tertipledi ve dinî merkezler için mistik danslar düzenlemeğe devam etti. 1933'te erkeklerden kurulu bir topluluğun başına geçerek, Amerika'da erkeklere de dans edebilme hakkını elde etmek için yedi yıl mücadele etti. Sayısız bale, üçlü, ikili ve solo danslar düzenledi. Her yıl Jacobs Pillow festivalini ve yaz kurslarını düzenlemekte ve yönetmektedir. (L)

SHAWNEE'LER, Algonquin'ler ailesinden kızılderili kabilesi. Eskiden Savannah kıyılarında, Tennessee'de ve Cumberland'da yerleşmiş olan ve Ohio'ya nakledilen Shawnee'lerin son grupları bugün Oklahoma'da toplanmıştır. (L)

SHEARER (Moira), ingiliz kadın dansçı ve dram oyuncusu (Dunfermline, İskoçya 1926). 1944'te Sadler's Wells'te yıldız dansçı olarak çalıştı, *Symphonic Variatons* (1946), *Külkedisi* (F. Ashton'ın, 1948) ve *Giselle*'de başarı kazandı. Fakat asıl ününü sinemaya borçludur (*Kırmızı Papuçlar,* 1948). Kendini tamamen tiyatro ve sinemaya vermek üzere dansı bıraktı. (L)

SHEARER (Norma), amerikalı kadın oyuncu (Montreal, Kanada 1904). On altı yaşında *The Stealers* (1920) adlı filimle Hollywood'da çalışmağa başladı ve 1939'a kadar sürekli olarak filim çevirdi. Başlıca filimleri: *The Actress* (Kadın Oyuncu) [1928], *Hollywood Revue* (1929), *The Divorcee* (Boşanmış Kadın) [1930], *Romeo ve Juliet* (Romeo and Juliet) [1936], *Marie - Antoinette* (1938). En büyük başarıyı Juliet ve Marie - Antoinette rollerinde kazandı. (L)

SHEBELİ. Bk. ŞEBELİ.

SHEBOYGAN, A.B.D.'de (Wisconsin) şehir, aynı adlı ırmağın Michigan gölüne döküldüğü yerde. Besin (süt ürünleri) sanayii. Metalürji. Petrol rafinerileri. (L)

SHEELER (Charles), amerikalı fotoğrafçı ve ressam (Philadelphia, Pennsylvania 1883 - Dobbs Ferey, New York 1965). 1900-1903 Arasında Philadelphia'da okudu. 1903-1906'da Pennsylvania Güzel Sanatlar akademisine devam etti. William Merritt Chase'ten ders gördü. Avrupa'ya gitti (1904-1905 ve 1909). Modern akımların, özellikle kübizmin etkisinde kaldı. 1912'den sonra fotoğraf alanında çalıştı. *Vogue* dergisi için moda fotoğrafları çekti. 1920'de *Mannahatta* adlı bir sanat filmi yaptı. Sheeler, sınaî biçimleri kullanan ilk amerikan ressamlarından biridir. Resimleri 1930'da *Amerikan Manzaraları* adıyle sergilendi. Gerçekçi ayrıntılar açısından yaptığı resimler fotoğrafları andırır. Geometrik biçimlere dayanan bu resimlerin soyut sanata benzediği de söylenebilir. (L)

SHEERNESS, Büyük Bitanya'da (Kent) liman şehri, Sheppey adasının kuzey kıyısında, Thames halicinin ağzında; 14 100 nüf. Müstahkem mevki. Gemi onarımı. (L)

SHEFFİELD, Büyük Britanya'da şehir, Yorkshire'da (West Riding), Don kıyısında, Pennine sıradağları yakınında; 534 100 nüf. Roma devrinden beri demir işlenen bir bölgede (Don ve kollarının vâdileri) önemli metalürji merkezi. Bu bölgede akarsu enerjisinden faydalanma ve maden kömürü işletilmesi XII. yy.dan sonra tahtanın yerini dökümün almasına yol açtı. Denizlerden uzak olması ve çevredeki demir filizi kaynaklarının güçsüzlüğü nedeniyle demir sanayii çabucak gelişti ve önce bıçakçılık (Sheffield bu alanda el sanatının ustalığı ve bileyi taşlarında bölgenin çok ince kumtaşının kullanılması sayesinde dünya çapında ün kazandı), hırdavatçılık, gümüş sofra takımı ve daha ince çelikler (İspanya ve İsveç'ten kalitesi çok yüksek bir maden ithal ederek), daha sonra da özel çelikler alanında uzmanlaştı. Ağır demir sanayii ve demiryolu malzemesi (şehrin ön kesiminde yerleşmiştir) imalâtı Rhoterham yakınına kadar uzanırsa da bıçakçılık ve ince metalürji şehrin batı ve güney kesimlerine yerleşmiştir. Sheffield günümüzde elektrikli fırında üretilen çelik ile özel çelik üretme alanında Büyük Britanya'nın başlıca merkezidir; Britanya'nın çelik üretiminin yarısından çoğunu karşılar. (L)

SHEFFİELD (John). Bk. MULGRAVE.

Sheffield metodu, kıyıdan atılan uzun ipli olta ile balık avı. Sheffield şehrindeki olta balıkçılarınca uygulandığından dolayı bu adı alır. (L)

SHEFFORD, Kanada'da (Quebec) idare bölümü, Doğu Kantonları'nda; 60 200 nüf. İdare merkezi, *Waterloo.* (L)

SHEHU (Mehmet), Arnavut siyaset adamı (doğ. 1913). 1946'da Arnavut ordusu genelkurmay başkanı oldu. 1948'de komünist partisi siyasî bürosuna girdi. Aynı yıl, bakanlar kurulu ikinci başkanlığına ve içişleri bakanlığına getirildi. 1954'ten beri Bakanlar kuruluna başkanlık etmektedir. 1966'da, yabancı etkisindeki «küçük burjuva aydınlarını» şiddetle kovuşturdu. (L)

SHEİL (Richard Lalor), irlandalı siyaset adamı (Drumdowney 1791 - Floransa 1851). Başarılı bir avukattı. Gazetecilik, dram yazarlığı yaptı, milletvekili seçildi (1830). Katoliklerin kurtuluşu için giriştiği mücadelede O'Connell'e yardım etti. *Hatıralar*'ı 1855'te yayımlandı. (L)

SHELBURNE (William PETTY FİTZMAURICE — kontu), Lansdowne markisi. Bk. LANSDOWNE.

SHELDON (William Herbert), amerikalı psikolog (Warwick, Rhode İsland 1899). Birçok çalışması arasında, özellikle ortaya koyduğu tipolojiyle dikkati çekti. Bu tipolojide, beden yapısı üç «kurucu»ya ayrılmakta, ayrıca üç psikolojik kurucu unsurun bulunduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca, Sheldon, istatistik metotla, psikolojik ve somatik türden ve iki kurucu unsurdan meydana gelen üç grup arasında, öteki mümkün bağlılaşmalara oranla daha yüksek bir bağlılaşma olduğunu ileri sürdü. (Bk. TİPOLOJİ.) Başlıca eserleri: *Psychology and the Promethean Will* (Psikoloji ve Prometheus İradesi) [1936]; *Varieties of Human Physique* (İnsan Fiziğindeki Çeşitlemeler) [1940]; *Varieties of Temperament* (Mizaç Çeşitleri) [1942]; *Varieties of Delinquent Yount* (Suçlu Gençlik Çeşitleri) [1949]. (L)

SHELLEY (Harry Rowe), amerikalı orgcu ve besteci (New Haven, Connecticut 1858-öl. 1947). Carl Stoeckel'den, daha sonra Dudley Buck ve Anton Dvorak'tan ders gördü. Öğrenimini Paris ve Londra'da tamamladı. 1899'da NewYork'ta, Beşinci caddedeki Baptist kilisesinde org çalmağa başladı. Bu görevde on yıl kaldı. Bundan sonra 20 yıl boyunca, New York'ta Central Congregational kilisesinde çalıştı. Eserleri arasında *Hayat ve Ölüm, Vexilla Regis* ve *Tanrısal Miras* gibi kantatlar, *Santa Claus* uvertürü, *Baden-Baden Hatırası* adlı orkestra süiti, iki senfoni, bir keman konçertosu, şarkılar ve org için parçalar vardır. (M)

SHELLEY (Mary WOLLSTONECRAFT), ingiliz kadın edebiyatçı (Londra 1797-ay.y. 1851), William Godwin'in kızı. On beş yaşında Shelley'e kaçtı ve 1816'da onunla evlendi. Kocasının ölümünden sonra şairin eserlerinin bir baskısını yayımladı. Birçok roman yazdı. Bunların arasında, bilimsel temellere dayanan korku romanı *Frankenstein, or the Modern Prometheus* (Frankenstein veya Modern Prometheus) [1818] büyük başarı kazandı. Ayrıca *Lodore* (1835) adlı otobiyografik bir romanı vardır. (L)

SHELLEY (Percy Byshe), ingiliz şairi (Field Place, Horsham yakınları, Sussex 1792 -La Spezia körfezi 1822). Zengin bir baronet'in oğluydu. On sekiz yaşında Eton kolejinden çıktıktan sonra Oxford üniversitesine girdi. Orada Eflatun'u, Locke'u, Hume'u ve özellikle üstat saydığı Godwin'i okudu. 1811'de *The Necessity of Atheism* (Tanrıtanımazlığın Gerekliliği) adlı küçük bir kitap yayımladı, bu yüzden üniversiteden kovuldu. Shelley, bu kitabında Hume'un ve maddecilerin, Tanrı'nın varlığına karşı ileri sürdükleri başlıca kanıtları ele alıyordu. Oxford'dan atılan ve babası tarafından reddedilen Shelley tek başına yaşamak için Londra'ya gitti, orada yatılı okuldaki kızkardeşlerinin gizlice verdiği para ile geçindi. Kardeşlerinin arkadaşı Harriet Westbrook'u kaçırdı, onunla Edinburgh'da evlendi. Karıkoca sırasıyle göller bölgesinde, York'ta, İrlanda'da ve Gal'de oturdular. Shelley, Gal'de ilk büyük şiiri *Queen Mab*'ı (Kraliçe Mab) [1813] yazdı, fakat eser ilgi görmedi. Bu sırada, Londra'da kızı Ianthe doğdu. Basit ve uçarı bir kadın olan Harriet'ten hayal kırıklığına uğrayan şair, ünlü yazar Godwin'in kızı Mary'ye âşık oldu. Evliler uzun kavgalardan sonra 1814'te ayrıdılar. Shelley, Mary ile Avrupa'ya gitti. İsviçre'de, Leman gölü kıyılarında Byron ile tanıştı. Kısa sürede dost oldular. Byron henüz tanınmayan genç şairin dingin ve verimli panteizminden çabucak etkilendi. Shelley, 1816'da Londra'ya dönünce Harriet'in intihar ettiğini öğrendi; üstelik mahkeme bu evlilikten doğan iki çocuğun bakımını Shelley'ye vermedi. İngiliz toplumundan iyiden iyiye tiksinen şair, Mary'yi alıp bir daha dönmemek üzere yurdundan ayrıldı (1818). Evlenen iki sevgili bundan böyle İtalya'da oturacaklardı. Shelley vereme yakalandı, doktorları akdeniz iklimini salık veriyorlardı. Sırasıyle Milano'da, Lucca'da, Venedik'te, Napoli'de, Floransa'da yaşadı. 1816'da *Alastor or The Spirit of Solitude* (Alastor veya Yalnızlık Ruhu) başlıklı şiirini yayımlamıştı, ama en başarılı şiirlerini İtalya'da kaleme aldı: hürriyet teması üstüne bir çeşit alegorik trajedi olan *Prometheus Unbound* (Zincirleri Çözülmüş Prometheus) [1819]; *Cenci* (1819) adlı beş perdelik bir dram; ingiliz edebiyatının en değerli eserlerinden sayılan, şairin hem kötümserliğini hem de umudunu dile getiren lirik şiiri *Ode to the West Wind* (Batı Rüzgârına Od); hürriyet ve güzellik idealini dile getiren *Ode to a Skylark* (Tarlakuşuna Od) ve *The Sensitive Plant* (Küstümotu) adlı şiiri. 1821'de ingiliz şairi Keats'in Roma'da ölmesi, Shelley'e güzel bir ağıt ilhâm etti: *Adonais,* Sheley'ler ilk iki çocuklarını kaybetmenin acısını duydular, ama 1819'da Roma'da bir çocukları daha oldu: Percy Florence. 1820'de, Shelley, Pisa'da Byron ile yeniden karşılaştı, onun italyan ve ingiliz dostları arasına katıldı. Ertesi yıl önemli bir inceleme yazdı: *Defense of Poetry* (Şiirin Savunması). Sheley'ler nisan 1822'de La Spezia körfezinde Lerici'de yerleştiler. Şair orada küçük bir yat yaptırdı, adını *Ariel* koydu. Ağustos başlarında arkadaşlarından biriyle Livorno'ya doğru yelken açtı, fakat fırtınaya yakalandı; birkaç gün sonra cesedi karaya vurdu. Byron'ın ve Leigh-Hunt'un gözü önünde ceset kumsalda yakıldı.

Shelley'nin şiirinde büyük bir idealizm vardır. Bu idealizm insanı, toplumun ve hıristiyan dininin bağlarından kopmuş görmeyi amaçlar. Onun şiiri basitlikler ve hayatın mutsuzlukları karşısında derin bir karamsarlığı duyurur. Hayat kötü bir rüyadan başka bir şey değildir; insan katıksız mutluluğa ancak ölümden sonra, dünyanın

Foto. British Council (LAROUSSE)

ruhuyle toptan bir birleşme içinde ulaşabilir. Bizim sıkıntı çığlığımızı ancak, güzellikten ve sevinçten başka bir şey olmayan, Tabiat anlar; Evren ruhu ve sonsuz güzellik ile biz bu dünyada onun sayesinde ilişki kurabiliriz. Shelley romantizminin derin ilhamı budur. (L)

Shell Oil company, ingiliz-hollanda grubu olan Royal* Dutch-Shell'in Amerika kıtasındaki çıkarlarını sağlamlaştırmak için 1922'de kurulan petrol şirketi. Şu şirketin A.B.D. topraklarında altı güçlü rafinerisi vardır. Shell Oil Co. of Canada Ltd.'nin sermayesinin yüzde 50'den fazlasını denetiminde tutar. Sayısız iştirak oyunlarıyle şirket, yağlayıcı maddeler, çeşitli petrol ürünleri ticaretine atıldı ve lastik, elektrik akümülatörleri ve diğer otomobil donatımları satışına başladı. Etkinliği, rafinajın dışında, petrolden türeyen kimya sanayiine ve dağıtımına kadar yayılır ve bu dallarda önemli şubelerle temsil edilir. (L)

Shell Transport and Trading Company Limited (THE) [*Shell Ulaştırma ve Pazarlama Limited şirketi*], petrol arama ve çıkarma, petrol arıtma, petrol ve türevlerinin satımıyle uğraşan ingiliz şirketi; bu şirketin çeşitli ülkelerde ortak olduğu şirketler topluluğu. Shell Ulaştırma ve Pazarlama Limited şirketi adıyle 1897'de hem petrolün taşınması ve satımı, hem de petrol teşebbüslerine sermaye yatırımı için kuruldu. Başlangıçta Sonda takımadalarındaki ince istiridyelerinin taşınmasıyle uğraştı, adını (*shell*, kavkı) bu sebeple aldı. Borneo adasının Hollanda'ya ait kesimindeki önemli petrol yataklarının işletmesinden sonra şirket, petrol ulaştırmasına yöneldi. Daha sonra petrol işletmelerine sermaye yatıran Shell bir şirketler topluluğu halini aldı. Royal Dutch-Shell adıyle tanınan güçlü petrol grubu sermayesinin yüzde 40'ını elinde tuttu. Dutch ve Shell adlı iki şirketin birleştirilmesiyle Royal Dutch-Shell ortaya çıktı. Bu şirket yeryüzündeki petrol üretimiyle pazarının önemli bir bölümünü elinde tutar. A.B.D., Kanada, Arjantin, Mısır, Avusturya, Almanya, Hollanda, Irak, Katar, Çinhindi ve Yeni Gine'deki bir sürü üretim ve arıtım şirketinde Shell'in önemli hisseleri vardır. Bu şirketlerden en önemlileri, Hollanda'daki N. V. Batafsche Petroleum Nij ve İngiltere'deki Shell Petroleum Co. Ltd'dir. Grubun Fransa'da Fransız Shell'inde büyük hissesi vardır.

● *Türkiye'de* Shell üç birimden meydana gelen bir grup halinde çalışır: 1. N. V. Turkse Shell (arama ve üretim); 2. Raffinaderij Shell Mersin N. V. (tasfiye işleri); 3. The Shell Company of Turkey Ltd. (pazarlama işleri).

1. Arama birimi, 1954'te Petrol kanununun kabulünden sonra faaliyete geçti ve 1955'te yabancı şirket olarak ilk arama ruhsatını aldı. Sismik araştırma ve sondajlara önce Trakya bölgesinde başlandı. Burada sonuç alınamayınca çalışmalar Diyarbakır bölgesine kaydırıldı. Bu çevrede verimli kuyular açıldı: Kurkan (1963), Beykan (1964), Batı Kayaköy (1965), Şahaban (1966), Güney Kurkan (1967), Piyanko (1968), Malatepe (1970), Katin (1971). Ayrıca, Adana, Tuz gölü, Muş ve Van bölgelerinde de aramalara girişildi. Şirket yerli ham petrol üretiminde 1971 sonunda, Türkiye'nin ihtiyacının yarısını karşılayan ve 8 alandan elde edilen, günde 5 300 tonluk bir seviyeye ulaştı.

2. Shell'in ürettiği petrolün büyük kısmı, şirketin yüzde 27 hissesine sahip bulunduğu ATAŞ rafinerisinde arıtılıyor, pek az bir kısmı da İPRAŞ rafinerilerine sevkediliyordu. 1971 Sonunda arama ve işletme amaçlarıyle şirketin Türkiye'ye getirdiği yabancı sermaye de 19 700 000 sterline yükseldi.

3. Şirketin pazarlama bölümü 1920'lerin başlarında Türkiye'ye geldi. 1971 Sonunda şirketin Ambarlı, Derince, Edincik, Fethiye, Finike, İskenderun, Kuşadası ve Trabzon'da ana depoları, 60 ilde de 740 satış istasyonu vardı. Bu süre içinde şirket çeşitli tesis ve faaliyetler için Türkiye'ye 32 300 000 sterlin sermaye ithal etti. (ML)

SHELTER i. («barınak» anlamında ing. k.). Denizc. Bazı gemilerde, su sızdırmayan üst güverte. (Bk. SHELTER-DECK.) || *Teşm. yol.* Esas güverte ile üst güverte arasındaki palavra güvertesi. (L)

SHELTER-DECK [şeltır dek] i. («barınak güverte» anlamında ing. k.). Denizc. Bir ticaret gemisinin ana güvertesi üstünde, saç levhalarla yapılmış, ötekilerden daha hafif güverte.

— ANSİKL. *Shelter-Deck*'li bir gemide, üst güverte (şelter güverte) «tonaj kaportası» denilen ve sıkı kapanmayan, küçük, özel bir levhanın bulunması yüzünden, geçirimsiz sayılmaz. Ana güverte ile shelter güverte arasında bir bordadan ötekine uzayan bölmelerde su sızdırmayacak şekilde kapanamayan geçitler açılmalıdır. Bu ara güverte açık saha sayılır ve gemi tonajının hesabında dikkate alınmaz. Ancak buralara yük konursa, yük konulan sahalar bu muafiyetten hariç tutulur. Sonuç olarak, gemi tonajına göre alınan çeşitli harç ve resimler (kılavuzluk, rıhtım, liman harçları) buna göre değişir. *Shelter-Deck*'ler hafif saçtan yapılır; borda kaplamaları üst güverteden veya barınak güverteden değil, ana güverteden itibaren ölçülür. (L)

SHELTON (Robert Marvin), amerikalı ayrılık taraftarlarının lideri (Tuscaloosa 1929). Komünistleri ayıklama taraftarı olan «United Klans of America»ya bakan seçildi ve bunu Ku Klux Klan'ın en önemli teşkilâtı haline getirdi (en az 5 000 taraftar). Alabama'da «Birleşme» taraftarı bir militanın ku klux klan'cılar tarafından öldürülmesi üzerine bir yıl hapse mahkûm edildi ve kongre komisyonunun bir soruşturmasına cevap vermediği için de para cezasına çarptırıldı. (L)

SHENGJİN [«şengyin»], ital. **San Giovanni di Medua,** Arnavutluk'ta şehir, Adriya denizi ve Drin körfezi kıyısında; İşkodra'nın limanıdır.

— Ask. tar. 1915'te liman, geri çekilen sırp ordusunun ikmal ve boşaltma merkezlerinden biri oldu. (Bk. SIRBISTAN SEFERİ.) 1918'de İtalyanlar tarafından işgal edildi. (L)

SHEPHERDİA i. Kuzey Amerika'da yetişen, kışın yapraklarını döken oldukça güzel, küçük bitki. (*Shepherdia Canadensis* ve *S. argentea* süs bitkisi olarak yetiştirilir. İğdegillerden.) [L]

SHEPPARD (John, **Jack** — denir), ingiliz haydutu (Stepney, Londra yakınları 1702-Londra 1724). Çırak olarak çalıştığı marangoz dükkânından kaçarak, Bess Lyon'un teşvikiyle hırsızlık ve yankesicilik yapmağa başladı. Birkaç kere tutuklandıysa da, her seferinde büyük bir ustalıkla kaçmayı başardı. 23 Temmuz 1724'te idam hükmü giydi. Cezasını çekmeden önce iki kere hapisten kaçtı. Sonunda Tyburn'da 200 000 kişinin önünde asıldı, cesedinin teşhiri sırasında büyük karışıklıklar çıktı. Hayatı William Harrison Ainsworth'un *Jack Sheppard* (1839) ve Christopher Hibbert'in *Road to Tyburn* (Tyburn'a Giden Yol) [1957] adlı eserlerine konu oldu. (M)

SHEPPARD (Samuel Edward), ingiliz fotoğraf kimyacısı (Hither Green, Kent 1882-Rochester, New York 1948). Londra'da okudu. Öğrenimine Almanya ve Fransa'da devam etti. 1907'de C.E.K. Mees ile birlikte *Investigations on the Theory of the Photographic Process* (Fotoğraf Nazariyesi Üstüne Araştırmalar) adlı bir inceleme yayımladı. 1912'de Rochester'deki (New York) Kodak Araştırma laboratuvarında çalışmağa başladı. 1923'te Araştırma bölümü müdür yardımcısı oldu. Fotoğraf duyarlığı, jelatin, renk duyarlığı, fotoğraf emülsiyonlarındaki gümüş bileşiklerin billûrlarının büyüklük ve frekans dağılımı, gizli görüntü, poz vermek mekanizması ve devalopman metodu üstünde araştırmalar yaptı. 1923'te bazı organik kükürt bileşimlerinin emülsiyonlar üstüne yaptığı duyarlık etkisini keşfetti. Bu keşif, emülsiyon tekniğine büyük katkılarda bulundu ve fotoğraf nazariyesine yepyeni bir yön verdi. Ayrıca elektroliz yoluyle lastik kaplama ve toz halinde kömürle karışık mazot elde etme usulünü buldu. (M)

SHEPSTONE (sir Theophilus), ingiliz sömürge yöneticisi (Westbury on Trym, Bristol yakınları 1817-Pietermaritzburg 1893). 1820'de Güney Afrika'ya yerleşti. Natal'in ele geçirilmesinde önemli rol oynadı. Daha sonra burayı teşkilâtlandırdı ve yerlilerle ilgili işlerin yönetimini üstüne aldı. Zulu'ların ayaklanması üzerine kendisine 1876'da olağanüstü yetki verilmesinden yararlanarak Transvaal'in ilhakını sağladı (1877). Sert davranışları, Boerlerin şiddetli tepkisine yol açtı. 1879'da geri çekilmesi, durumu yatıştırmadı. (L)

SHERARDİA i. Demet gibi sık ve az çok yatık saplı otsu bitki; boyu 10-20 sm'yi bulur, tarlalarda ve yol kenarlarında yetişir. (Kökboyasıgillerden.) [L]

SHERATON (Thomas), ingiliz desinatörü ve marangozu (Stockton on Tees 1751'e doğr.-Londra 1806). 1790'da *Designs for Furniture* (Ev Eşyası Modelleri) ve 1791'de *The Cabinet-Maker and Upholster's Drawing Book* (Tahta Eşya Yapımcısı ve Döşemeci Albümü) adlı eserleri yayımladı. İngiliz mobilya tarihinde XVIII. yy. sonuna «Sheraton devri» denir. Louis XVI tarzından ilham aldı. Eserleri Victoria and Albert museum'dadır. (L)

SHERBRO adası, Sierra Leone kıyısında ada, Freetown'un güneydoğusunda. Sherbro ırmağının vâdisinde rütil yatağı. (L)

SHERBROOKE, Kanada'da (Quebec) şehir, Montreal'in doğusunda, Magog ırmağının ağzında; 75 700 nüf. Üniversite. Metalürji. Makine ve dokuma sanayii. Konfeksiyon. Tahta işçiliği. Kâğıt hamuru, boya, vernik hazırlanması. Magog ırmağı kıyısında hidroelektrik santral ve yakınında bakır ve amyant işletmesi. (L)

SHERİDAN (Philip Henry), kuzeyli amerikan generali (Albany, New York 1831-Nonquitt, Massachusetts 1888). İrlanda asıllıydı. Süvari subayı olarak Ayrılık savaşında yararlık gösterdi. Louisiana, Texas ve Missouri (1869) mevki kumandanlıklarında da bulundu. General Sherman'dan sonra Birlik ordusu başkumandanlığına getirildi. (L)

SHERİDAN (Richard Brinsley Butler), ingiliz tiyatro yazarı ve siyaset adamı (Dublin 1751-Londra 1816). Zengin bir ailenin çocuğuydu. Rahat bir gençlik geçirdi. 1772'de, besteci Linley'in kızı Elizabeth'i kaçırdı, bir yıl sonra onunla evlendi. İlk komedisi olan *The Rivals* (Rakipler) [1775] ile *The Duenna* (Cadaloz) adlı operakomiğinin aynı yıl içinde temsiliyle büyük başarı kazandı ve birden zengin oldu. Linley ve Dr. Ford ile birlikte Drury Lane'in tiyatrosunun hisse senetlerini satın aldı ve tiyatroyu yönetti. En iyi komedisi *The School for Scandal* (Rezalet Okulu) [1777] ile *The Critic* (Tenkit) adlı farsı bu tiyatroda temsil edlidi (1779). Az sonra tiyatroyu bırakıp siyasete atıldı. Fox'un teşvikiyle 1780'de parlamentoya girdi. Whig'lerin iktidara gelmesi üzerine dışişleri bakanı (1782) ve hazine bakanı (1783) oldu. Warren Hastings olayında, İngiltere parlamentosu hitabet tarihinde ün kazanan bir suçlama konuşması yaptı (1806). Fox kabinesinde özel meclis üyesi ve bahriye hazinedarlığında bulundu. Fakat 1812 seçimlerini kaybetti. Kumara düşkünlüğü yüzünden mahvoldu, son günlerini para sıkıntısı içinde geçirdi. *Pizarro* ve *The Spaniards in Peru* (İspanyollar Peru'da) [1799] adları altında Kotzebue'den yaptığı uyarlamalarla tiyatroya döndü. (L)

Sheriffmuir, İskoçya'da bir yerin özel adı, Dumblane'in (Perthshire) doğusunda. Argyll'in birlikleri Mar yönetimindeki jakobitleri burada yendiler (13 kasım 1715). [L]

Sherlock Holmes. Bk. HOLMES.

SHERMAN (Henry Clapp), amerikalı kimyager (Ash Grove, Virginia 1875-Castleton-on-Hudson, New York 1955). Maryland Tarım kolejinde okudu. 1895'te Columbia üniversitesine girdi. 1897'de doktorasını tamamladı. Sonra üniversitede ders vermeğe başladı. 1924'te kimya profesörü oldu. İlgilendiği başlıca konu beslenmeydi, fakat yüzyıl başlarında bedenin kalsiyum ve fosfor ihtiyacı üstünde çalıştı. Bu çalışmalar sonunda, bedende ikisinin de belli miktarlarda bulunmasının gerektiğini ispat etti; kalsiyumun yeterli olduğu hallerde bile fosfor eksikliği raşitizme yol açabiliyordu. En önemli çalışması, besinlerdeki vitaminleri ortaya çıkarmak için kantitatif biyolojik

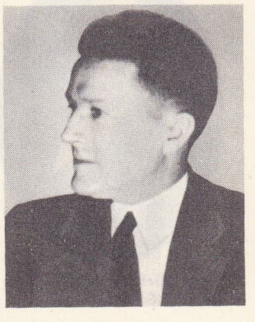

W. H. SHELDON

Mary W. SHELLEY
Amelia Curran'ın eseri, National Portrait gallery, Londra

Foto. X (LAROUSSE)

metotlarla yapılan tahlilleri geliştirmek oldu. Bunun için bir hayvana, içinde belli bir vitaminin hiç bulunmadığı bir perhiz uyguladı. Daha sonra, bu yemek listesine belli oranlarda bazı şeyler ekledi ve hayvanın büyüme oranını tespit etti. Kimyasal maddelerin dolayısız olarak tespitinin henüz gelişmediği bu dönemde, deneylerde thiamine, rikoflavin ve askorbik asit kullanılıyordu. Bugün vitaminler ve besinler konusunda sahip olduğumuz bilginin çoğu, çeşitli Sherman birimleri üstüne yapılan deneylere dayanmaktadır. Sherman'ın *Chemistry of Food of Nutrition* (Yiyecek ve Beslenme Kimyası) [1911; gözden geçirilmiş sekizinci basımı, 1952] adlı eseri bu konudaki temel kitaplardan biridir. (L)

Richard Butler SHERİDAN

SHERMAN (John), amerikalı siyaset adamı (Lancaster, Ohio 1823-Washington 1900), William Tecumseh Sherman'ın kardeşi. Avukattı (1844), milletvekili (1854) oldu, Lincoln'ün partisine girdi, senatör seçildi (1861). Kuzeyli kuvvetlerin teşkilâtlanmasıyle ilgilendi, sonra yeniden Eyaletler'in onarılmasını ileri sürdü (1866). Bilgili bir maliyeciydi. Greenbacks denen kâğıt paraların bir kısmının tedavülden çekilmesini ve 1879'da altın paritesine dönülmesini öngören kanunu oylattı (1875). Hayes tarafından hazine bakanlığına getirildi (1877-1881), Senato başkanı oldu (1885-1888), sonra tröst aleyhtarı kanun ile *Silver Purchase act*'i (Gümüş Satınalma yasası) çıkarttı. Bu yasa, külçe halindeki gümüşün devlet tarafından satın alınmasını değil, basılmasını önlüyordu (1890). Himayecilik taraftarı olan Sherman, kendisini dışişleri bakanlığına getiren McKinley'in ileri sürdüğü gümrük tarifelerini destekledi, fakat İspanya'ya karşı açılan savaşa katılmamak için istifa etti (1898). [L]

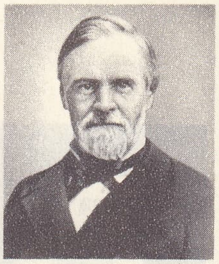

John SHERMAN

SHERMAN (William Tecumseh), kuzeyli amerikan generali (Lancaster, Ohio 1820-New York 1891). Seminol'lere karşı yapılan sefere katıldı (1840). Bankacılık ve avukatlık yapmak üzere ordudan ayrıldı. Ayrılık savaşı sırasında Kuzey ordusunda bir tugaya kumanda etti ve Bull Run'de yenilgiye uğradı (1861). Daha sonra, Kentucky'deki kuvvetlerin başına geti (1862). Vicksburg'da (1863) ve Atlanta'da (1864) başarılar elde etti. Atlanta'dan Savannah'ya kadar yaptığı iki aylık yürüyüşle (*Great March to the Sea* [Denize Büyük Yürüyüş]) ün kazandı. Petersburg'da ve Richmond'da da başarılar elde etti (1865) ve Johnston'ın birliklerini teslim aldı (nisan 1865). Mississippi bölgesi askerî kumandanı, 1869'da da Birlik ordularının başkumandanı oldu. 1884'te istifa etti. İkinci Dünya savaşında Amerikalılar tarafından seri halinde yapılan bir tanka adı verildi. (L)

Sherman act, Amerikan Kongre'sinin 2 temmuz 1890'da, ticaret özgürlüğünü kısıtlamayı öngören anlaşmaları yasaklamak ve bir pazarı tekel altına alma teşebbüslerini önlemek amacıyle kabul ettiği tröst aleyhtarı kanun. (L)

SHERMARKE (Abdiraşid Ali), somalili siyaset adamı (Layerteyna eyaleti 1919). 1960-1964 Arasında başbakanlık yaptı, haziran 1967'de Somali Demokratik cumhuriyeti başkanlığına seçildi. (L)

SHERRİNGTON

SHERRİFF (Robert Cedric), ingiliz yazarı (Kingston-on-Thames, Surrey 1896). Oxford'da New College'ta okudu. Daha sonra bir sigorta şirketine girdi. Birinci Dünya savaşında Doğu Surrey alayında görev aldı. 1921'de amatör tiyatro grupları için oyunlar yazmağa başladı. Savaş hatıralarını anlatan *Journey's End* (Yolculuğun Sonu) adlı oyunu, 1929'da Londra'da profesyonel bir tiyatroda oynandı ve büyük başarı kazandı, kısa zamanda bütün avrupa dillerine çevrildi. Daha sonra birçok oyun, roman ve senaryo yazdıysa da, *Yolculuğun Sonu*'nun ulaştığı başarıyı ancak iki senaryosu (*Elveda, Mr. Chips* [Goodbye, Mr. Chips], 1936 ve *Odd Man Out* [1945]) kazandı. (L)

SHERRİNGTON (sir Charles Scott), ingiliz fizyoloğu (Londra 1857-Eastbourne 1952). Jackson ile birlikte ingiliz nöroloji okulunu kurdu. Sinapsları, yani nöronların birleşmelerini inceledikten sonra, omurilik sinir köklerinin bölütlü dağılımını buldu, miyotatik refleksleri tanımladı ve propriyoseptif duyumu belirgin hale getirdi. Hareketlerin koordinasyon mekanizmasını, sinir ekseni dördüz tümsekçikler hizasında kesildiği zaman kasların neden aşırı derecede gerildiğini, beyin kabuğunun topografyasını ortaya çıkardı. Nörolojide refleks ve toplanma kavramının önemini gösterdi. İki cilt halinde toplanan çalışmaları (*Integrative Action of the Nervous System* [Sinir Sisteminin Toplum Etkisi] ve *Reflex Activity of the Spinal Cord* [Omuriliğin Refleks Faaliyeti]) bugünkü nörolojiye yön vermiştir. (1932 Nobel Tıp armağanı.) [L]

Thomas SHERATON maun ağacından sandalye, Victoria and Albert museum, Londra

SHERRY i. (ing. k.). İngilizlerin, Jerez türünden bir beyaz ispanyol şarabına verdikleri ad. (L)

SHERRY, ispanyol şehri Jerez de la Frontera'ın ingilizce adı. (L)

SHERWOOD (Robert Emmet), amerikalı gazeteci ve oyun yazarı (New Rochelle, New York 1896-New York 1955). Milton akademisinde ve Harvard üniversitesinde okudu. 1919 - 1920'de *Vanity Fair* gazetesinde tiyatro tenkitleri yazdı. 1920-1924'te *Life* dergisinin yardımcı editörlüğünü, 1924-1928'de de editörlüğünü yaptı. Bir yandan da *Life* ve *Herald* dergilerinde sinema, *Scribner's Magazine*'de de edebiyat konusunda yazılar yazdı. İlk oyunu *The Road to Roma* (Roma Yolu) [1927] büyük başarı kazandı. Bernard Shaw'dan etkilendi. Öbür eserleri: *The Queen's Husband* (Kraliçenin Kocası) [1928], *The Petrified Forest* (Taşlanmış Orman) [1934], *Waterloo Bridge* (Waterloo Köprüsü) [1929], Pulitzer ödülünü kazanan *İdiot's Delight* (Aptalın Sevinci) [1936]. Barış istediği halde, savaşmak zorunda kalan adamın içinde bulunduğu çıkmazı *Abe Lincoln in Illinois* (Abe Lincoln İllinois'ta) [1938] adlı oyununda anlattı. Bu oyunla ikinci defa Pulitzer ödülünü kazandı. 1930'lardaki birçok ülkücü gibi o da Sovyetler'in daha iyi bir dünya yaratacağına inanıyordu, fakat Hitler-Stalin antlaşması ve Rusya'nın Finlandiya'yı işgali onda hayal kırıklığı yarattı. 1940'ta inançla yazdığı *There Shall Be No Night* (Gece Olmayacak) adlı oyunuyle üçüncü defa Pulitzer ödülünü aldı. İkinci Dünya savaşı sırasında, başkan Roosevelt'in demeçlerini kaleme aldı ve edebiyat danışmanlığını yaptı. Beyaz Sarayda geçirdiği bu süre sonunda yazdığı *Roosevelt and Hopkins* ile (Roosevelt ve Hopkins) [1948], 1949'da tarih dalında hem Pulitzer, hem Bancroft ödüllerini kazandı. (L)

SHETLAND adaları, Atlas okyanusunda takımadalar, Orkney adalarının kuzeydoğusunda; Brkney adalarıyle birlikte İskoçya'ya bağlı bir idare bölümü meydana getir; 1 426 km²; 17 800 nüf. Takımadalar ancak kırkı meskûn olan yüz kadar ada ve adacıktan meydana gelir; başlıcaları şunlardır: Mainland, Fetlar, Yell, Unst, Whalsay. İklim nemli ve tekdüzedir; toprak genellikle kısırdır ama bazı kısımlarından oldukça ürün (arpa, buğday, patates ve sebze) elde edilir. Başlıca gelir kaynakları hayvancılık ve balıkçılıktır. (L)

SHETLAND adaları (GÜNEY), Asantarktik'te ingiliz adaları, Falkland adalarına bağlıdır, Graham toprağının kuzeyinde; 4 462 km². Bu adalarda Şili ve Arjantin hak iddia etmektedir. (L)

Shetland midillisi, Shetland adalarında türemiş olan midilli ırkı. (Bol tüylü, uzun ve gür yeleli, çok küçük boyludur [1 m'den az]. Güçlü ve cesur bir hayvandır. Avrupa'da bazen çocuk bahçelerinde, çocukları gezdirmek için kullanılır.) [L]

SHF, frekansları 3 ile 30 GHz arasında değişen radyoelektrik dalgaları ifade eden ingilizce SUPER HIGH FREQUENCIES kelimelerinin baş harfleri. (L)

SHİCKSHOCKS dağları, Kanada'da (Quebec) yaylalar, Gaspesie'de; en yüksek yeri Jacques-Cartier tepesinde, 1 360 m. Kısmen bir eyalet parkı içine alınmışlardır. (L)

Shiga basili. Bakteriyol. Salgın veya basilli dizanterinin mikrobu; salmonella grubundandır; bazı özellikleriyle Eberth basiline benzer, fakat daha az hareketli oluşu ve titrek tüy bulunmayışıyle ondan ayrılır. *Eşanl.* CHANTEMESSE VE WIDAL BASİLİ. (L)

SHİLLONG. Bk. ŞILLONG.

SHİLLONG yaylası. Bk. ŞILLONG YAYLASI.

SHİMMY i. (amerikanca k.). Birinci Dünya savaşını takip eden ilk yıllarda dünyaya yayılan bir amerikan dansı.

— ANSİKL. *Shimmy* fox-trot müziğiyle, ama daha kuvvetli bir ritimle dansedilirdi. Dizler bükülmez, bu da vücuda yukarıdan aşağıya doğru, özel bir dalgalanma hareketi verirdi; ritmi bu sallanma hareketi tayin ederdi. (L)

SHİPLEY, Bradford'un (Büyük Britanya, Yorkshire) kuzeybatı varoşu; 29 762 nüf. Dokuma (yün) sanayii. (L)

SHİP-MONEY i. Eski ingiliz vergisi.

— ANSİKL. Plantagenet'ler tarafından konan *ship-money*, savaş veya savaş tehikesi halinde, donanmaların hazırlanması için deniz kıyısındaki şehirlerden veya kontluklardan toplanırdı. 1628'de Charles I, bu vergiyi ülkenin tamamından almakla halkın hoşnutsuzluğuna yol açtı. 1634'te, sonra da 1635 ve 1636'da, hiç bir gerekçe göstermeksizin, kendine, parlamentonun denetimi dışında kalan gelir kaynakları sağlamak üzere yeniden bu vergiyi koydu. Bu keyfî davranış, hoşnutsuzluğu büsbütün arttırdı ve Hampden'in, sözü geçen vergiyi ödememekte diretmesi, büyük bir hayranlık uyandırdı; 1641'de Long Parliament'in aldığı ilk tedbirlerden biri ship-money'yi kaldırmak oldu. (L)

SHİPPİNGPORT, A.B.D.'de (Pennsylvania) yer, Ohio ırmağı kıyısında, Midland'ın hemen yukarısında, Pittsburgh'un kuzeyinde. Önemli atom santralı. (L)

SHİPSHAW, Kanada'da (Quebec) ırmak, Saguenay'ın kolu (sol kıyı); 160 km. Yerleşmiş gücü bir milyon kW'ı aşan hidroelektrik tesis. (L)

SHİRLEY (James), ingiliz oyun yazarı (Londra 1596-Sandra 1666). Sahne hayatına 1625'te başladı ve James I devrinde, sonra Restorasyonun ilk günlerinde başarı kazandı. Başlıca oyunları: *The Traitor* (Hain) [1631], *Hyde Park* (1632), *The Lady of Pleasure* (Zevk Kadını) [1635], *Cardinal* (1641), *The Contention of Ajax and Ulysees* (Ajaks ile Odysseus'un Mücadelesi) [1659]. 1646'da lirik şiirlerini kitap halinde yayımladı. Shirley, Elizabeth devri tiyatro geleneğini sürdürdü. (L)

SHİRLEY (sir Anthony), ingiliz askeri ve gezgini (1565-1635'e doğr.). Birçok yer gezdi. Özellikle İran'da yaşadı. Orada şahın güvenini kazandı. (L)

SHİROKA (Filip), arnavut şairi (İşkodra 1889 - Beyrut 1935). Doğduğu ülkenin özlemiyle dolu, geg lehçesiyle yazılmış lirik şiirlerini *Kalbin Sesi* (1933) adı altında topladı. (L)

SHKODER (ŞKODER) veya **SHKODRA (ŞKODRA).** Bk. İŞKODRA.

SHOCKLEY (William Bradford), amerikalı fizikçi ve teknoloji bilgini (Londra 1910). Kaliforniya üniversitesi ve Massachusetts Teknoloji enstitüsünde okudu, aynı enstitüde profesör oldu. 1936'da Bell Telefon şirketine girdi. 1953'te şirketin Transistörler bölümü şefi oldu. İkinci Dünya savaşında

Foto. British Council, B. N. (LAROUSSE)

amerikan deniz kuvvetleri hesabına, denizaltıların yerini belirleme konusunda araştırmalar yaptı. Yarı iletkenler üstündeki incelemeleri ve yaptığı transistörler, çalışma arkadaşları J. Bardeen ve W. H. Brattain ile birlikte, 1956 Nobel Fizik ödülünü kazanmasını sağladı. (L)

SHOLES (Christopher Latham), amerikalı mucit (Mooresburg, Pennsylvania 1819 - Milwaukee, Wisconsin 1890). 1867'de Samuel Soule ve Carlos Glidden ile birlikte ilk yazı makinesinin esasını buldu. Fakat bu makineleri ilk defa yapmağa girişen 1873'te Remington oldu. (L)

SHOREA i. (İngiltere'nin Hindistan valisi Teignmouth lordu J. *Shore*'un adından.) Asya'da yetişen ağaç. (*Dipterocarpaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Shorea* büyük bir ağaçtır; Hindistan'dan Filipinler'e kadar yaygın yüzden fazla türü bilinir. Bunların çoğunda kereste elde edilir. Hindistan'da ormancılar, «sal» dedikleri *Shorea robusta*'ya ağaçlandırma ve kereste bakımından büyük önem verirler. Shorea'nın birçok türü, aynı familyadan olan diğer birtakım bitkilerle birlikte, «damar» veya «mammar» denilen reçinelerin kaynağıdır. (L)

SHOREHAM-BY-SEA, Büyük Britanya'da (Sussex) şehir, Brighton'un batısında, Adur ırmağının ağzı yakınında; 18 300 nüf. XIII. ve XIV. y.da önemli bir liman olan Shoreham-by-Sea, birkaç metalürji tesisi bulunan (gemi yapımı) bir sayfiye merkezidir. Kömür, tahıl, kereste ve çimento ticareti. (L)

SHORTENİNG i. (ing. k.). En çok A.B.D.'de kullanılan karışık yağ; esası bitkisel yağların deniz hayvanlarının yağlarıyle karıştırılmasıdır; kıvamı domuz yağını andırır. (L)

Shorthorn ırkı, Durham kontluğunda türemiş ingiliz sığır ırkı; boynuzlarının kısalığından dolayı bu adı almıştır (ing. *shorthorn*, kısa boynuz). Düzgün yapılı olan bu ırk kasaplığa çok elverişlidir. Damızlık olarak birçok ırkın ıslahında kullanılmıştır. Çabuk büyür; et verimi yüksektir; semirmeğe çok müsaittir. (L)

SHORTHOUSE (Joseph Henry), ingiliz romancısı (Birmingham 1834 - Edgbaston 1903)). Quaker mezhebinden olmasına rağmen, 1861'de İngiliz kilisesine girdi. *John İnglesant* adlı romanında, Charles I döneminin felsefe ve din kavgalarını ve püriten isyanını anlattı. Shorthouse bu kitabında Oxford hareketinin ortaya attığı dinî konuları inceledi ve Ortodokslukla quaker mistisizmini bağdaştırmağa çalıştı. Kitap 1880'de 100 tane basıldı ve elden dağıtıldı. 1881'de yeniden basıldı. William Gladstone'un övmesi üzerine, kitap birden önem kazandı. Eserde XVII. yy. İngiltere'sinin siyasî ve dinî panoraması gerçeğe son derece uygun olarak veriliyordu. (L)

SHORTİA i. Diapenciaceae familyasından bitki cinsi; iki türünden biri (*Shortia galactifola*) Caroline'in yüksek dağlarında, öteki (*S. uniflora*) Japonya'da yetişir ve ilgi çekici coğrafî bir dağılım gösterir. (Bunlar sapsız, sürüngen köksaplı, yumurtalıkları üç bölmeli bitkilerdir. *S. galactifolia* çiçekçilikte kullanılır.) [L]

SHORT TON [şort ton] i. 2 000 pounds, yani 907,184 kg değerinde amerikan kütle ölçüsü birimi (kısaltması: t veya ton). [AMERİKAN TONU da denir.] (L)

SHORTWALL [şortvol] i. («kısa alın» anlamında ing. k.). Mad. oc. Ancak birkaç metrelik kazı alnı olan ocak. (Bu tür ocakların örnek tipi, A.B.D.'deki klasik işletme şekillerinden olan oda-topuk işletmeleridir.) [L]

SHOTWELL (James Thomson), amerikalı siyaset adamı ve tarihçi (Shrathroy, Ontario 1874-New York 1965). Columbia üniversitesinde tarih profesörlüğü yaptı (1908-1942). Milletlerarası ilişkiler tarihinin uzmanı olarak 1919'dan itibaren *Dünya Savaşının İktisadî ve Sosyal Tarihi* yayınlarını yürüttü (1919'dan 1929'a kadar, 150 cilt). Ayrıca birçok eser yazdı: *The Religious Revolution of Today* (Günümüzün Dinî Devrimi) [1913], *An İntroduction to the History of History* (Tarihin Tarihine Giriş) [1922], *Heritage of Freedom* (Hürriyet Mirası) [1934], *The United States in History* (Tarihte A.B.D.) [1956]; *The Long Way to Freedom* (Hürriyetin Uzun Yolu) [1960]. 1917'de, başkan Wilson'un danışmanı olarak, iki dünya savaşı arasında Milletler Cemiyetinin çalışmalarına katıldı. (L)

SHOVELL veya **SHOVEL** (sir Clowdisley veya Cloudesley), ingiliz amirali (Norfolk 1650-Scilly adaları 1707). İspanya Veraset savaşı (1702-1707) başlarında ingiliz donanmasına başarıyle kumanda etti. (L)

SHQİPNİJA, Arnavutluk'un arnavutça adı. (L)

SHRAPNEL (Henry), ingiliz topçu subayı ve mucidi (Bradford-on-Avon [?], Wiltshire 1761 - Southampton 1842). 1779'da krallık Topçu sınıfında görev aldı. Daha sonra Newfoundland ve Cebelitarık'a gitti, Antiller'de (1793) Flandre seferine katıldı. Yıllarca ağır çaplı topları geliştirmeğe çalıştı. 1803'te, şimdi *şarapnel* adını taşıyan mermisini ordu kabul etti. 1804'te Surinam harekâtında bu mermi başarıyle kullanıldı. Mermi, içinde tüfek kurşunu ve kara barut bulunan küre şeklinde bir gülleden meydana geliyordu. Gülle, bir fitil sayesinde havada patlıyor ve ufak parçalar çok geniş bir alana yayılıyordu. Shrapnel, 1804'te Woolwich'teki Krallık tophanesinde görevlendirildi. 1837'de tuğgeneral oldu. Ayrıca havan ve obüs topu yapımını geliştirdi ve birçok hava fişeği fitili icat etti. (L)

SHRECEPORT, A.B.D.'de (Louisiana) şehir, Güney Red River kıyısında, seferin başlangıç noktasında; 164 000 nüf. Zengin bir tarım ve orman bölgesinin ve «Mid Continent» tabiî gaz ve petrol havzasındaki başlıca idare bölümlerinden birinin ticaret ve maliye merkezi. Petrol rafinerileri ve kimya sanayii, kereste sanayii ve türevlerini ikinci plana atmıştır. (L)

SHREWSBURY, Büyük Britanya'da şehir, Severn ırmağı kıyısında, Shropshire'ın idare merkezi; 53 900 nüf. Pembe kumtaşından yapılmış bir şatonun (XI. yy.) yıkıntıları. Norman ve gotik üslûbunda Saint-Mary kilisesi; XIV. yy.dan kalma vitray. Norman üslûbunda manastır kilisesi. Eski evler. Müze. Darwin burada doğdu. Makine sanayii. Demiryolu malzemesi. (L)

SHREWSBURY kontu, ilk defa Montgomery ailesine verilen bu unvan, Fatih William tarafından konuldu. Henry VI tarafından, beşinci Talbot baronu John için yeniden konulan bu unvanı, aile bugüne kadar kullanagelmişti. (L)

SHROPSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, Galler ülkesinin kenarında, Severn ırmağının her iki kıyısında; 326 000 nüf. İdare merkezi, *Shrewsbury*. (L)

Shropshire down veya **spropsire ırkı,** southdown soyundan türemiş ingiliz koyun ırkı. (Düzgün yapılı olan bu ırkta baş ve ayakların rengi çok koyudur; oldukça ince kıllardan oluşan yapağı örtüsü, gözler ve burun ucu hariç, tüm vücudu kaplar; bunun için hayvanın yüzü ilgi çekici bir şekil gösterir.) [L]

SHUTE (Nevil) [asıl adı **Nevile Shute Norway**], ingiliz yazarı ve havacılık mühendisi (Ealing, Middlesex 1899-Melbourne, Avustralya 1960). Askerliğini Birinci Dünya savaşında Fransa'da yaptı. Daha sonra Oxford Üniversitesi Balliol kolejine devam etti. 1922'de burayı havacılık mühendisi olarak bitirdi. *R100* hava gemisinin yapımında çalıştı. Bu gemiyle başmühendis olarak 1930'da Kanada'ya gidip geldi. Bundan sonra bir havagemisi yapım şirketi kurdu, 1938'e kadar bu şirketin müdürlüğünü yaptı. Bu tarihte bütün zamanını edebiyata ayırmak üzere şirketi bıraktı. İkinci Dünya savaşına kıdemli yüzbaşı olarak katıldı ve bazı önemli silâhların geliştirilmesine katkıda bulundu. 1950'den sonra Avustralya'da yaşadı. İlk romanı *Marazan* (1926) olmak üzere yirmiden fazla roman yazdı. Kitapları öbür çağdaş ingiliz yazarlarına oranla çok fazla ilgi gördü. *What Happened to the Corbetts?* (Corbett'lere Ne Oldu?) [1939] adlı kitabında, hava akınlarının sıradan bir ingiliz ailesine ne gibi zararlar verebileceğini anlattı. *Pied Piper* (Fareli Köyün Kavalcısı) [1942] adlı eseri tenkitçiler tarafından önceki kitaplarına oranla daha çok beğenildi ve filme çekildi. *Kumsalda* (On the Beach) [1957] adlı romanı bir atom savaşından sonra insanlığın yok oluşunu anlatıyordu, bu romanı da filme çekildi. 1954'te, *Slide Rule* (Sürgülü Hesap Cetveli) adlı eserde hayat hikâyesini anlattı. Son romanı *Trustee from the Toolroom* (Âlet Odasının Emanetçisi) ölümünden sonra yayımladı (1960). [M]

SHUTERİQİ (Dhimiter), arnavut yazarı (Elbasan 1915). 1950'de, şiirlerini *Ne Krahn' e Praruar të Paques* (Barışın Altın Kanatları Üstünde) adı altında yayımladı. *Çlirimtarët* (Kurtarıcılar) [1952] ve *Rruga e Rinisë* (Gençlik Yolu) [1953] adlı romanlarıyle arnavut edebiyatında sosyalist gerçekçiliğin öncülüğünü yaptı. (M)

—SI, —Sİ, —SU, —SÜ ek. 1. Tekil üçüncü şahıs iyelik eki; ünlüyle biten kelimelere getirilir: *ana-sı, kale-si, boru-su, ütü-sü* v.b. Bk. İYELİK.

2. Fiilden isim yapma eki; bugün birkaç örnekte görülür: *sin-si, tüt-sü* v.b.

3. İsimden isim yapma eki; eklendiği isimlere benzerlik ve gibilik anlamları verir; bugün ancak bir iki örnekte geçer: *çocuk-su* gibi. (M)

SIAB çoğl. i. (ar. *şa'b*'dan *şı'âb*). *Esk.* Güç, çetin şeyler. (M)

SIBAG i. (ar. *şıbğ*'dan *şıbâğ*). *Esk.* Boya. || *Mec.* Yaradılış. (M)

SIBG veya **SABG** veya **SIBGA** i. (ar. *şıbğ* veya *şabğ* veya *şıbğa*). *Esk.* Kumaş v.b.nin içine batırıldığı boya. || İspirto, eter içinde eritilmiş olan boya maddesi.

— Din. Hıristiyanların vaftizi. || Din, mezhep. || *Sıbğa-t-ullah*, islâmın yaratılışı. (M)

SIBRANİE. Bk. NARODNO SIBRANİE.

SIBT i. (ar. *sıbt*). *Esk.* Torun. || Aile, soy.

◆ **Sıbteyn** ikil. i. *Esk.* İki torun (yalnız Hz. Muhammed'in torunları olan Hasan ile Hüseyin için kullanılır). || *Sıbteyn-i mükerremeyn*, Hasan ile Hüseyin. (M)

SIBYAN veya **SÜBYAN** çoğl. i. (ar. *şabî*'den *şıbyân*). *Esk.* Çocuklar: *Fakat o çadırlarda bulunan nisvan ve sıbyan açıkta kaldı* (Cevdet Paşa). *Libas-ı nevle bezenmiş kavafil-i sıbyan* (Tevfik Fikret).

— Ask. *Esk.* *Sıbyan bölükleri*, Osmanlı devletinde askerî bir kuruluş. (1831-1832 Yıllarında Hassa müşiri Ahmed Fevzi Paşa tarafından Selimiye kışlasında kuruldu. Hassa Dördüncü alayının mensuplarından meydana geliyordu. Sıbyan bölükleri Harbiye mektebinin çekirdeği sayılabilir.)

— Eğ. *Esk.* *Sıbyan mektepleri*, Osmanlılarda ilköğretim kurumlarına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Sıbyan mektepleri gülbangi*, sıbyan mekteplerinde öğrenciler tarafından okunan gülbang*. (Bir dua niteliğindedir. Tanrı'nın birliğine, şehitlerin ruhlarına saygı göstermek için okunur.)

— ANSİKL. Eğ. *Esk.* *Sıbyan mektepleri*'nde, «sabi» denen 5-6 yaşındaki çocuklar okurdu. Bu okullara, hemen her mahallede bulunduğundan *mahalle mektebi*, binalarının taştan yapılması yüzünden de *taşmektep* denirdi. Genellikle camilerin yanında, büyükçe bir oda; bazen de caminin bölümlerinden biri bu hizmete ayrılırdı. Ayrı bina halinde olanları büyük camilerin yanında, oda olanları da küçük camilerin veya köy camilerinin içindeydi. Fatih, kendi adıyle anılan caminin batı tarafında *Dârüttalim* adlı bir sıbyan mektebi açmıştı. Sonraları *Dârülilm*, *Muallimhane*, *Mektephane* adıyle anıldı. Beyazıt caminin yanındakine de Muallimhane denildi. İslâm dinine göre yedi yaşında namaz kılmak farz olduğundan, çocuklara bununla ilgili

shetland midillisi

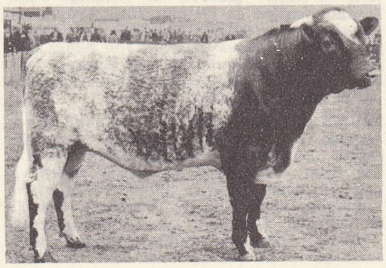

shorthorn ırkı

Foto. Underwood (LAROUSSE)

okul çocukları ve sıbyan kalfaları, (XVI. yy.) [M. And koleksiyonu]

bilgilerin verilmesi gerekiyordu. Bu bakımdan erkek ve kız çocukları 5 veya 6, 7 yaşında sıbyan mektebine başlarlardı. Bazen daha küçük yaşta olanlar da sıbyan mektebine verilirdi. Okula, *bedi besmele* (besmeleyle başlama) denilen bir törenle başlanırdı. Ziyafetler verilir, hocaya hediyeler sunulur; öteki öğrencilere de şeker, simit dağıtılırdı. Yeni başlayan çocuk giydirilir; altın, elmas takılır; işlemeli cüz kesesi boynuna asılırdı. Eski öğrenciler, yeni başlayanı evinden alarak ilâhi ve âminlerle okula götürürlerdi. Buna *âmin alayı* denirdi. Çocuk, hocanın önünde besmele çekerek öğrenime başlardı. Sıbyan mekteplerinde öğretimi hocalar yürütürdü. Okulda, genellikle bir hoca bulunurdu. Ayrıca hocaya yardımcı olan kalfalar vardı. Hoca, bir kısım öğrenciyle uğraşırken kalfa da başka bir kısmıyle ilgilenirdi. Sıbyan mekteplerinde dersler, *elifba*'dan (alfabe) başlamak üzere Kur'an, yazı, ilmihal ve hesaptı. Son dönemlerde bir ay tarih ve coğrafya okunurdu. Kur'an'ı düzgün okumak için tecvit, lûgat için tuhfe okutulurdu; özellikle, namaz sureleri öğretilirdi.

Mektep, sabah erken açılır, ikindiye kadar sürerdi. Teneffüs yoktu; yalnız, öğle yemeği tatili verilirdi. Öğrencilerin evleri genellikle okula yakın olduğundan bunlar yemek için evlerine giderlerdi. Dersleri aralıklı olarak verildiği için, teneffüs gerekli görülmezdi. Hoca öğrencilerin bir kısmıyle uğraşırken, ötekiler yazı yazmağa çalışır veya dinlenirdi. Hatim indiren öğrenci, mektebi bitirmiş sayılırdı. Hatim törenle indirilirdi. Hocaya ziyafet ve hediyeler verilirdi. Bundan sonra isteyen medreseye gider, dileyen hıfza çalışırdı. Bunların dışındakiler de memuriyet veya bir sanata başlardı. Sıbyan mektepleri ücretliydi. Veliler maddî durumları ölçüsünde bir şey verirlerdi. Memurlar, aylık, çiftçiler tahıl v.b. ürünlerini hediye ederlerdi. Çocuğun derecesi arttıkça hocaya hediye verilirdi. Hocalık şerefli bir meslek sayılırdı. Okulda terbiye ve ahlâka çok önem verilir, cezalar dayak ve falaka ile yerine getirilirdi. Suçun cinsine göre az veya çok sopa vurulurdu. Tanzimat devrinde sıbyan mektepleri de yeni bir düzene konuldu. Sınıflara bölündü. Her sınıfta okunacak derslerin cinsi ve dereceleri belirlendi. Köy ve kasaba sıbyan mektepleri sınırlandırıldı. (M)

SICACIK sıf. (*sıcak* > *sıcak-cık*'tan). Yeterli ve hoşa gidecek bir sıcaklığı olan: *Hadidî denilen en iyi cins Halep yağı toplamak için aşiretlerin yayıldığı çok semiz, çok kokulu, sıcacık otlarla kaplı bahar çöllerinde dolaşıyordum* (R. H. Karay). *Girdik. Ayaklarım donmuştu, içerisi sıcacıktı* (S. F. Abasıyanık). [M]

SICAK sıf. (esk. türk. *ısıg*, sıcaklık'tan *ısıg-cak* > *ısı-cak*'tan). Yakmayacak derecede ısı veren, üşümeyi önleyecek kadar ısıtan: *Dudaklarımın üstüne doğru sıcak bir şeyin aktığını duydum. Ellerimle yokladım, kandı* (A. H. Tanpınar). *Cemil'le Ömer'in girdikleri oda sıcaktı* (Kemal Tahir). || Sıcaklığı oldukça yüksek olan, fazla ısı veren, çok ısınmış: *Sıcak bir temmuz ikindisiydi* (R. N. Güntekin). *Bu sıcak yaz gününde terden yapış yapış, masaya abandı* (A. H. Tanpınar). || *Mec.* Dostça olan, sevgiyle dolu olan, şefkatli: *İki gündür evde yaşayış değişmiş, herkesten sıcak bir sevgi görüyor* (M. Ş. Esendal). *O istediği anda insanı fetheden sıcak gözleri ile yüzüme bakarak* (Y. Z. Ortaç).

— DEY. *Sıcak yüzlü*, sevimli, cana yakın.

— Coğ. *Sıcak kuşak*, yerkürenin dönenceler arasında kalan bölümü.

— Metalürji. *Sıcak dövme*, madeni ısıtmağa ve sıcakken işlemeğe dayanan dövme işlemi. || *Sıcak rejim*, bir yüksek fırında, besleme havasının geldiği borularda sıcaklığın yükselmesi. (Bu normal rejimde demirin hemen hepsi dökme demirde kaldığından temiz bir curuf meydana gelir. Bu curufun kükürtü iyice giderilirse silisyum ve manganez oranı artar: bu, *sıcak* dökme demirdir.)

— Meteorol. *Sıcak alın*. Bk. SOĞUK *alın*.

— Pirotekni. *Sıcak barut*, patlama sıcaklığı yüksek, meselâ 2 800°C'ın üstünde olan barut: *Sıcak barutların sakıncası aşındırıcı olmasıdır.*

— Res. *Sıcak renk*, sarı, kırmızı ve turuncu renklerin tonlarına verilen ad.

◆ İ. Yüksek hararet: *Dudakları sıcaktan, susuzluktan şahrem şahrem yarılmış* (N. Araz). *Bu taşlar bile sıcaktan kavrulmuş ve büzülmüşe benziyordu* (Sabahattin Ali). || Sıcak yer: *Hava azıyor, sıcaktan soğuğa çıkmak hoşa gitmiyordu* (Ahmed Rasim). *Sıcakta oturmak.* || Hamam: *Sıcağa gitmek.*

— ÇEŞ. DEY. *Sıcağı sıcağına*, hemen ardından, vakit geçirmeksizin: *Dünkü vakanın sıcağı sıcağına bugün bir komedyaya daha kahraman oldum* (R. N. Güntekin). || *Bu sıcağa kar mı dayanır?*, birinin hesapsızca yaptığı harcamalara karşılık «bu kadar masraf yapmak elde avuçta bir şey bırakmaz» anlamında söylenir.

— Esk. *Sıcak terazisi*, sıcakölçer, termometre.

— Tıp. *Sıcak basması*, birdenbire gelen geçici sıcaklık duygusu. (Sıcak basması, yüzün birdenbire kızarması ve aynı zamanda bir sübjektif sıcaklık duygusudur; menopozun vazomotör sendromunun belirtilerinden biridir.) || *Sıcak tedavisi*, hastalıkların sıcakla tedavi edilmesi. (LM)

SICAKÇIL sıf. *Yeni*. (*sıcak*'tan *sıcak-çıl*). Gelişmek için 20°C'tan yukarı sıcaklık isteyen bitki. *Eşanl.* MEGATERM. (L)

SICAKKANLI blş. i. ve sıf. Sıcakkanlılık gösteren, yani normal vücut sıcaklığı, içinde bulundukları ortamın sıcaklığından bağımsız olan hayvanların niteliği. (Memeliler ve kuşlar sıcakkanlı hayvanlardır. *Zt.* DEĞİŞKEN ISILI.) || *Mec.* Herkesle kısa zamanda dost olan, cana yakın, sevimli, sokulgan (kimse).

◆ **Sıcakkanlılık** blş. i. Sıcakkanlı olma hali. (M)

SICAKLIK i. (*sıcak*'tan *sıcak-lık*). Sıcak olan bir şeyin durumu veya etkisi: *Salâhattin Beyin yarı açık gözlerinden yanaklarına doğru yaşlar süzülüyor ve bunlar, henüz sıcaklığını kaybetmeden, kızının eline damlıyordu* (Sabahattin Ali). *Rüzgâr, arada bir durur gibi olduğu zaman bir sıhhatli sıcaklık sarmalıydı yüzünü* (S. F. Abasıyanık). *Eşanl.* ISI. HARARET.

— Fiz. Bk. ANSİKL. || *Kritik sıcaklık*. Bk. KRİTİK. || *Mutlak sıcaklık*. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. Bk. ANSİKL. ||*•Denge sıcaklığı*, sıcakkanlılarda temel metabolizmanın en düşük derecede bulunduğu çevre sıcaklığı. (Denge sıcaklığı elbiseli insan için 10°-20° C, çıplak insan için 26°C'tır.)

— Foto. *Renk sıcaklığı*, bir ışığın tayf bileşimini tanımlayan terim. Bk. ANSİKL.

— İklimbil. *Sıcaklık farkı*. Bk. GENLİK.

— Meteorol. ve İklimbil. Bizde bağıl sıcaklık ve soğukluk duyumları uyandıran ve termometre gözlemleriyle kesin olarak değerlendirilen değişken hava şartlarının tümü. Bk. ANSİKL.

— Patol. Bk. ANSİKL.

— Pirotekni. *Teorik patlama sıcaklığı*, iletim veya ışıma yoluyle hiç bir kayıp olmadığı düşünülmek şartıyle, belirli bir patlayıcı maddenin patlamasıyle ortaya çıkan cisimlerin denge halindeyken ulaştıkları sıcaklık. (Patlama sıcaklığı ikiye ayrılır: manometreli bombada olduğu gibi, kapalı bir kapta sabit hacimli patlama sıcaklığı ve sabit basınçlı patlama sıcaklığı. Sabit hacimli patlama sıcaklığı çok ender olarak 1 000° C'ın altına düşer ve 5 000°C'ı geçebilir; sabit basınçlı patlama sıcaklığı öbüründen daha düşüktür.)

— Teknol. *Sanayide sıcaklık ölçümü*. Bk. ANSİKL.

— Vet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. *Sıcaklık*, bir cismin ısınma durumunu gösteren bir büyüklüktür. Cisimlere dokunmakla edindiğimiz soğukluk veya sıcaklık duyumu, sadece bir cismin öbüründen daha sıcak olduğunu, yani tanım gereğince öbüründen daha yüksek bir sıcaklıkta bulunduğunu kabaca ayırt etmemizi sağlar. Bu duyum yerine, sıcaklıkla aynı yönde sürekli olarak değişen ölçülebilir bir olaydan yararlanılabilir.

Sıcaklık ölçekleri. Sıcaklıkla birlikte değişen bir x büyüklüğü olsun (termometrik büyüklük). Sıcaklığı x büyüklüğüne bağlayan bir $t = f(x)$ bağıntısı kurmak, bir sıcaklık ölçeğini tanımlamak demektir. x termometrik büyüklüğü, sıvılı termometrelerde belli bir sıvı kütlesinin (civa, alkol v.b.) görünür hacmi, bugün kullanılan gazlı termometrelerde ise bir gaz kütlesinin sabit hacimdeki basıncıdır (bk. TERMOMETRE). Çizgisel bir ölçek $t=ax+b$ bağıntısıyle gösterilir; bu formülde a ve b sabitlerdir; iki sıcaklığın sayısal değerlerinin tespiti bu sabitlerin değerini verir ve ölçeği tam olarak tanımlar.

Yüzdelikli ölçekler veya *Celsius ölçekleri*. Bunlar çizgisel ölçeklerdir; sıfır değeri, 1 atmosfer basınç altında hava ile doymuş su ve buz arasındaki denge sıcaklığını (buzun erime sıcaklığı), 100 değeri ise aynı atmosfer basıncı altında su ve suyun doyuran buharı arasındaki denge sıcaklığını (suyun normal kaynama sıcaklığı) gösterir.

Kanunî yüzdelikli ölçek. Birçok x büyüklüğü termometrik büyüklük olarak kullanılabildiği için çeşitli Celsius ölçekleri yapmak mümkündür. Fakat, 0 ve 100 sıcaklıkları dışında bu çeşitli ölçekler aynı değerleri vermez. Bundan dolayı bir seçim yapmak ve kanunî bir ölçek tespit etmek gerekir. Gazların eşsıcaklık eğrilerinin incelenmesi, sonsuz küçük basınçlarda termometrik büyüklük olarak sabit hacimdeki basınç alındığı zaman, gazı termometrelerin, gazın cinsine bağlı olmayan ve tükel bir gazın belirleyeceği ölçekle çakışan bir ölçek (Avogadro ölçeği) verebileceğini gösterdi. Tükel gazlı termometrenin Celsius ölçeği, sıcaklıkların kanunî ölçeği olarak kabul edildi.

Sıcaklıkların mutlak ölçeği. Kanunî ölçekte, tükel bir gazın sabit hacimdeki basıncı ile sıcaklık arasında, $\beta = \frac{1}{273,15}$ olmak üzere, $p=po\,(1+\beta t)$ bağıntısı vardır.

Bu bağıntı $p=po\beta\,(t + \frac{1}{\beta})$ veya,

$T=t + \frac{1}{\beta} = t + 273'15$ alınarak $P=Po$ pT

şeklinde yazılabilir.

Kanunî sıcaklığa yaklaşık olarak 273,15 eklenerek elde edilen T sıcaklığı, mutlak sıcaklıktır. Mutlak sıcaklıkların ölçeği, 273,15 fazlasıyle kanunî ölçekten başka bir şey değildir.

Sıcaklıkların termodinamik ölçeği. Termik bir makinede, ısı bir Carnot çevrimini izleyerek işe dönüşürken, sıcak kaynaktan alınan Q ısının bir Q′ kısmı soğuk kaynağa bırakılır; Carnot teoremine göre $\frac{Q'}{Q}$ oranı, çevrime katılan maddelerin cinsine değil, yalnızca kaynakların sıcaklıklarına bağlıdır. Sıcak ve soğuk kaynakların Θ ve Θ' termodinamik sıcaklıkları, $\frac{Q}{Q'} = \frac{\Theta}{\Theta'}$ şeklinde tanımlanır.

Foto. MEYDAN

İki sıcaklığın oranını iki ısı miktarının, yani iki enerjinin oranıyle belirleyen bu eşitlik, termodinamik sıcaklığa ölçülebilir bir büyüklük niteliği kazandırır. Bununla birlikte bu oran, sıcaklığı ancak yaklaşık bir çarpanla tanımlar. Termodinamik bir ölçeği eksiksiz bir şekilde tanımlamak için ek bir şart koymak gerekir. Dünyaca kabul edilen Kelvin ölçeğinde bu şart şöyledir: suyun termodinamik kaynama ve donma sıcaklıkları arasındaki fark 100'e eşittir, yani $\Theta 100 - \Theta 0 = 100$'dür.

Düşük basınçlarda gazların enerjetik incelenmesi, Kelvin ölçeğinin yukarıda tanımlanan mutlak ölçekle çakıştığını göstermiştir. Kısacası, kanunî Celsius sıcaklığı (C harfiyle gösterilir) ile Kelvin ölçeğindeki sıcaklık (K harfiyle gösterilir arasında)

$T°K = t\ °C + 273{,}15$ bağıntısı vardır; mutlak sıfır $t\ °C = 273{,}15$ sayısına tekabül eder.

1948'deki Milletlerarası Ağırlık ve Ölçüler konferansı, bütün sıcaklık tanımlarının sonuç olarak bu ölçeğe uyduğunu onaylamıştır.

Diğer bir deyişle, sıcaklık ölçümünde çeşiti termometreler kullanılabilir, fakat bunların gösterdiği değerleri kanunî derecelere dönüştürmek için düzeltmeler yapmak gereklidir.

1954'te toplanan Ağırlıklar ve Ölçüler Genel konferansı, kanunî sıcaklık ölçeğinin tanımını değiştirdi. Bugün termodinamik ölçek, suyun üç kritik noktasının değeriyle tanımlanıyor: 273,16°K (Giauque ölçeği). 1 atmosfer basınç altında hava ile doymuş su ve buzun denge sıcaklığı 273,15°K olarak alınırsa, bu ölçek daha önceki ölçekle pratik olarak çakışır.

— Fizyol. Kuşlar ve memeliler sıcaklığı sabit olan hayvanlardır (sıcakkanlılar); sıcaklığı, çevre sıcaklığına göre az veya çok değişen omurgalı ve omurgasız hayvanlara ise «soğukkanlı» hayvanlar denir.

İnsan sıcakkanlıdır; normal vücut sıcaklığı 37°C dolaylarındadır; sabah ve akşam hafif değişiklik gösterir (sabahları 36,8°C, akşamları 37,3°C).

— Foto. *Renk sıcaklığı* mutlak sıcaklık dereceleriyle, yani Kelvin dereceleriyle ifade edilir ve bir ışık kaynağından yayılan enerji miktarını, ışığın dalga boyuna bağlı olarak gösterir. Güneş ışığının renk sıcaklığı 5 500°K (Kelvin), asetilen alevininki 2 360°K, gökyüzünün renk sıcaklığı ise 2 000°K civarındadır.

— Meteorol. ve İklimbil. *Hava sıcaklığı,* düşey doğrultuda bellibaşlı üç etkene bağlı olarak değişir: adiyabatik sıkışma ve genleşme; yoğunlaşma veya buharlaşma yoluyle ısının açığa çıkarılması veya soğurulması; ışınım süreçleri. Troposferin serbest havasında ışınımlar çok az soğurulup çok az yayıldığı için ışınım olayları ihmal edilebilir. Bu tabakada ağır basan etken, termodinamik süreçlerle (özellikle gizli ısının açığa çıkması) birlikte gelişen adiyabatik değişimlerdir. Demek ki, havanın devamlı olarak karışması, adiyabatik ile psödoadiyabatik arasında düşey bir gradyan gerektirir, bu 100 m'de 0,6°C'tır. Buna karşılık troposferin üstünde ışınım olayları daha ağır basar. Havanın bileşenlerinden biri belli bir ışınımı büyük ölçüde soğurur soğurmaz sıcaklık yükselir. Bk. ATMOSFER, OZON, İYONOSFER.

Toprak seviyesinde ise, hava sıcaklıklarının dağılımı, birleşik dört etken dizisine bağlıdır: ışınım; alt ortamın iç konveksiyon hareketleri, özgül ısısı ve iletkenliği; hava kütlelerinin yatay hareketi; suyun hal değişiklikleri sonucunda ısının açığa çıkması veya soğurulması.

1. *Güneş ışınımı*'nın bir yandan gün boyunca, bir yandan da yazdan kışa artması, yerkürenin her yerindeki günlük evrimi ve yıllık değişimin genel gidişini açıklar. Aynı şekilde, ısının tropikal enlemlerden kutup enlemlerine kadar azalması da yine alınan ışınımın şiddetiyle açıklanır. (Bk. EŞSICAK.) Havanın fazla bulutlu olması da gündüz ve gece boyunca sıcaklık hep sabit kalacak şekilde, hem alınan ışınımı (Güneş), hem de kaybedilen ışınımı (Yer'in yayımı) azaltır. Oysa hava açık olduğu zaman, gündüzleri toprak sıcaktan kavrulurken gece iyiden iyiye sıcaklığını kaybeder: Sahra'da öğleden sonra sıcaklık 50°C'ı bulduğu halde gece ısı sıfırın altına düşer. Çok bulutlu bölgelerde (msl. ekvator) bu düzensizliklere rastlanmaz (sıcaklık hemen hemen sabittir). Kar, albedosu çok yüksek olduğu için, Güneşe rağmen gündüzleri genellikle düşük, geceleri ise çok düşük sıcaklıklara yol açar (uzun dalgalar gamında yoğun yayıcı güç).

2. *Alt ortamın özellikleri,* yazın daha yüksek, kışın daha düşük ve her mevsim karalarda denizlerden daha değişken olan sıcaklıkları açıklar. Konveksiyon hareketleriyle çalkalanan okyanus, gerçekten de büyük bir kütle üzerine alınan ışınımı toplar; halbuki kıtalar çok az bir düşey kalınlık üzerinden ısınır veya soğur. Denizin iklim düzenleyici rolü ve kıtalardaki hızlı değişimler bundan ileri gelir.

3. *Yatay hareket,* genellikle gezegenin değişik noktalarında veya aynı noktada belli bir süre içinde gözlemlenen değişimleri açıklar. Bu değişimler, ışınım tarafından tayin edilen genel gidişe eklenir; hattâ bazı önemli etkileri tam tersine çevirebilir. Meselâ, okyanuslardan esen batı rüzgârlarının kuvvetli etkisi altında kalan bütün iklimlerde, güneş ışınımı ilkbaharda sonbahardan daha şiddetli olduğu halde, ilkbaharlar sonbahardan daha serin geçer. Bu anomali deniz sularının ısısal rejimini yansıtır (suyun ilkbahardaki sıcaklığını kışınki kadar düşük, sonbahardaki sıcaklığını da yazınki kadar yüksek tutan değişim eylemsizliği). Aynı şekilde, en soğuk ve en sıcak iki mevsim arasındaki ortalama sıcaklıklar düzgün olarak artmaz ve azalmaz. Yıllık eğrideki iniş ve çıkışlar, «ısı gariplikleri»ni meydana getiren sıcak (güney kesimdeki) veya soğuk (kuzey kesimdeki) yatay hareketleri açıklar. Yerküredeki iklimlerin çoğu, özellikle civar hava kütlelerinin yatay hareketiyle açıklanır.

4. Yoğunlaşma (yağmur), hattâ süblimleşme veya donma (kar veya kırağı) sırasında açığa çıkan *gizli ısı* da bazen önemli bir rol oynar. Ekvatorda çoğu zaman kapalı olan gökyüzüne rağmen sıcaklık yüksektir; çünkü bol yağmurlar, yoğunlaşan suyun gramı başına 600 kalori bırakır. Ilıman kuşağın siklon bölgelerinde bu etki denizdeki yatay hareketlerin etkisine katılarak soğuk mevsimde de sıcaklığı yükseltir. Kaliforniya'daki Sierra Nevada'ların doruklarını kaplayan ve kış aylarında gece sıcaklığını düşürmesi gereken sürekli bir kar örtüsüne rağmen, gündüz buharlaşma yoluyle kaybolan sıcaklığı yoğunlaşma ve süblimleşme yeniden bölgesel ortama kazandırır. Bu bölgede ormanların sık oluşuna bağlanan fazla nem, gecelerin oldukça yumuşak geçmesini sağlar (0° C civarında sıcaklıklar); halbuki nemsiz karlı ovalarda, termometre hızla —10°C veya —20°C'a iner. Bunun aksine, gündüzleri su örtüsünden veya nemi topraktan alınan buharlaşma ısısı, havanın civardaki daha kuru bölgelere göre serin olmasına yol açar (göller, vâdiler, çayırlar). Bu etki, suyun ısısal eylemsizliğinden ileri gelen aynı yöndeki etkiye eklenir. Kutup bölgelerinin dışında gözlenen en düşük sıcaklıklar (Verkhoyansk'ta —69,8°C), hem ışımanın (kış antisiklonunda ve sürekli kutup gecelerinde karın yayınımı), hem yatay hareketin (kutup havzasından gelen hava) sonucudur. En yüksek sıcaklıklar da (Kaliforniya'daki Ölüm vâdisinde 56,6° C), kıtalar üzerinde bulunan suptropikal yüksek basınç hücrelerinde görülür (açık havadaki güneş ışınımı ile hemen kavurucu hale gelen kıtasal substratumun birleşmiş etkileri).

Islak termometrenin potansiyel psödo-adiyabatik sıcaklığı. Hava kütlelerini özdeşlemek için meteoroloji servislerince çok sık kullanılan termodinamik bir sıcaklıktır. $\Theta\omega$ sembolüyle gösterilir. Bu, birbirini izleyen iki dönüşümden sonra bir taneciğin eriştiği sıcaklıktır.

1. Tanecik P'den, doymuş hale geleceği P′ seviyesine yükselir.

2. Tanecik P''den P'''ye, sürekli olarak doymuş halde kalması için kendinden su vererek iner (P″, 1 000 mb seviyesinde bulunur). Böylece PP′ ve P′P″ hatları, sırasıyle bir *adiyabatik* ve bir *psödo-adiyabatik*'tir. Termodinamik diyagramlar üstünden $\Theta\omega$'ı grafik olarak hesaplamak çok kolaydır. Bu değer, bir hava kütlesinin bütün yatay ve düşey yayılımında hemen hemen sabit kalır. Bu yüzden d hava kütlesinin niteliğini ortaya koyar.

— Patol. İnsan vücut sıcaklığı, arabeyindeki bir ısı-ayarlama aygıtıyle değişmez tutulur; aygıtın dengesi organizmaya dışarıdan giren veya organizma içinde oluşan zehirlerle bozulabilir. Bu dengesizlik iki yönde olur. Bazen sıcaklık azalır, kolera ve fenol zehirlenmesinde olduğu gibi vücut sıcaklığı 33°C'a düşebilir (hipotermi); bazen de anormal derecede artar ve buna ateş denir; sarı humma ve tetanoz gibi hastalıklarda ateş bu şekilde yükselerek 42°C'ı, hattâ 43°C'ı bulabilir. Sıcaklık eğrisi klinikte değerli bilgiler sağlar. Sıcaklık eğrisini çizebilmek için hastanın ateşi günde iki veya üç defa (tercihan sabah saat 8'de ve akşam saat 17'de) ölçülür; termometre makada veya koltuk altına yahut dil altına konarak civa sütunu artık yükselmeyecek duruma gelinceye kadar, yani bir iki dakika öylece beklenir. Elde edilen sıcaklık derecesi derece kâğıdı denen bir yaprağa nokta halinde geçirilir; bu noktalar birleştirilince hastanın sıcaklık eğrisi ortaya çıkar.

— Teknol. *Sanayide sıcaklık ölçümü.* Çelikhaneler, dökümhaneler, kimyasal madde fabrikaları ve mekanik imalât atelyeleri gibi dönüştürme sanayilerinde yüksek sıcaklıkların hassas olarak ölçülmesi gerekir. 300°C'a kadar genellikle civalı termometreler kullanılır; fakat sanayideki ısıtma cihazlarının çoğu daha yüksek sıcaklıklarda çalıştığı için bugün pirometre*lerden yararlanılmaktadır.

— Vet. Normal durumda iken, evcil hayvanlarda makattan alınan vücut sıcaklığı şöyledir:

Atgiller (at, eşek, katır)

sığır	37,5°C - 38°C
ilk 6 hafta	40°C
6 aylıkken	39°C - 40°C
9 aylıkken	38,8°C - 39,5°C
bir yaşından büyük	38,5°C
koyun ve keçi	39°C - 40°C
domuz	39°C - 39,5°C
köpek ve kedi	38,5°C - 39°C
tavşan	39,5°C
kuşlar	40,5°C - 42,5°C

(LM)

SICAKÖLÇER blş. i. Fiz. *Yeni.* Bk. TERMOMETRE.

SIÇAN i. (esk. türk. *sıçkan*'dan). Zool. Kemirgen memeli hayvanların birçoğuna, özellikle bütün dünyada yüzlerce türü bulunan rattus cinsinden kemirgenlere ve teşmil yoluyle sıçangiller familyasındaki bütün hayvanlara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Sıçan derisi,* küçük hayvan derilerinden yapılan kürk, köstebek kürkü. || *Sıçan dişi.* Bk. SIÇANDİŞİ. || *Sıçan kulağı.* Bk. SIÇANKULAĞI. || *Sıçan kuyruğu.* Bk. SIÇANKUYRUĞU. || *Sıçan otu.* Bk. SIÇANOTU.

— ÇEŞ. DEY. *Sıçan deliğine paha biçilmez olmak,* güç bir durumda sığınacak bir yer bulmakta zorluk çekmek. || *Sıçan kırı,* koyu gri renk. || *Sıçana dönmek,* üstü başı iyice ıslanmak.

— Takvim. *Esk. Sıçan yılı.* On iki yıllık türk takviminin birinci yılı.

— ANSİKL. Zool. *Sıçan*'lar dünyada en yaygın ve en zararlı kemirgenlerdir. Sıçanların her çenesinde iki tane kuvvetli kesici, altı tane de pütürlü azı dişi vardır. Kuyrukları uzun, çıplak ve pulludur. Tüyleri esmerimsi koyu kahverengidir: boyları 10-25 sm kadardır. (Gerçek sıçanlar *rattus* cinsindendir. Bunun iki türü vardır: *ev sıçanı* (*Rattus rattus*) ve *göçmen sıçan* (*göçmen keme*) [*Rattus norvegicus*]. Bu türler başka türlerle melezleşmiştir. Göçmen sıçan, lağımlarda yaşayan gri renkli iri sıçandır.

Ayrıca rattus'a yakın cinslere ait sıçanlar da vardır: *hesokia;* Hindistan, Birmanya ve Tayland'da yaşayan *bandicota, cricetomys* veya gambiya sıçanı; fareleri kapsayan *mus.*

Sıçanlar besin sanayii için bir felâkettir:

toprağı kazar, ürünleri tahrip eder, halk sağlığı için tehlike yaratır. Sıçanların ısırmasıyle sarılıklı, kanamalı spiroketoz, sodoku, kuduz, veba, ambiaz gibi korkunç hastalıklar ve daha birçok virüslü hastalık bulaşabilir. Sıçanlar özel olarak yetiştirilmiş köpek ve kedilerle, zehirli gazlarla (kloropikrin) veya Danysz virüsü kültürleriyle yok edilir. Strikninli, fosforlu, arsenikli yemler de kullanılır. Başka hayvanlar için zehirli olmayan kararlı sulu çözelti halinde scilla hulâsası veya dikumarollu (pıhtılaşmayı önleyici sentetik madde) yemler kullanmak daha iyidir. (LM)

SIÇANDİŞİ blş. i. **İşlemec.** Sıçan dişiyle delinmiş gibi görünen ve kumaştan iplik çekilerek yapılan işleme. (ANTİKA da denir.)

— Ev eşyası. Koltuklarda süs olarak kullanılan ve sık dişler şeklinde görülen şerit. (M)

SIÇANGİLLER çoğl. i. Kemirgen memeli hayvanlar familyası; sıçanları, cırlaksıçanları v.b. kapsar. (Bu familyaya bağlı cinsler birçok altfamilyaya veya oymağa ayrılır; başlıca sıçan oymakları: *cırlaksıçanlar* [cırlaksıçan], *sıçanlar* [sıçan], *küçük sıçanlar* [tarla sıçanı]. *Sıçan* sözü sıçangillerden olan bütün hayvanları gösterir.) [L]

Sıçanhöyük. Arkeol. Sıvas'ın güneyinde, Kangal ilçesinin batısında höyük. 1945'te Kılıç Kökten tarafından açılan deney çukurunda 3,55 m'ye kadar inilebildi. En üst tabakada duvar kalıntıları, şerit kulplu bir küp, iki kırık kandil sapı ve kırmızı boya astarlı çanak çömlekle klasik devri gösterir; 1,5 m'den sonraki tabakada, hitit çanak çömleği profillerine benzeyen seramik parçaları bulundu. Daha alttaki tabakada, Anadolu'nun bakırçağı kap ve kulplarına benzeyen parçalar elde edildi. (M)

SIÇANIMSILAR çoğl. i. Sıçana benzeyen, basit dişi kemirgen memeliler alttakımı. (Dokuz familyaya ayrılan bu hayvanların yüz otuz iki cinsi ve yüz binden fazla türü vardır. Dünyanın her tarafında bulunurlar; fosillerine üçüncü ve dördüncü zaman tabakalarında rastlanır.) [L]

SIÇANKULAĞI blş. i. Bot. *Eşanl.* MERCANKÖŞK.

SIÇANKUŞU blş. i. Afrika'da yaşayan küçük kuş; tüyleri kül rengi veya kızılımsı, gagası iri, başı tepelikli, kuyruğu ince uzundur; genel görünüşü ve daldan dala hızla geçişi yüzünden yerlilerce bu ad verilmiştir. (Sıçankuşları [culius] sürüler halinde yaşar, tomurcuk ve meyve yiyerek beslenir. Yapısının özelliğinden dolayı sırf bu kuşlar için tek familyalı [sıçankuşugiller] bir kuş takımı kurulmuştur: sıçankuşları.) [L]

SIÇANKUYRUĞU blş. i. Bot. *Eşanl.* FAREKUYRUĞU.

SIÇANOTU blş. i. Halk arasında bazen arseniğe verilen ad. (M)

SIÇAN PİRESİ blş. i. Sarı kestane renginde pire. (İlmî adı *Xenopsylla cheopis.*)

— ANSİKL. *Sıçan piresi,* sıçanla insandan başka, birçok kemirgende de yaşar; bunların kanını emer, bu arada vebayı bulaştırır; ayrıca sıçan şeridine arakonaklık eder. (M)

SIÇANYOLU blş. i. Lağım yolu veya buna benzer yeraltı yolu. (M)

SIÇIRGAN sıf. (*sıçmak* > *sıçırmak*'tan *sıçır-gan*). *Kaba.* [Genellikle Hayvanlar için] Sürgüne tutulup her tarafı pisleten. (M)

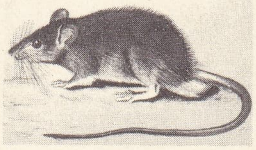

sıçan

SIÇMA i. (*sıçmak*'tan *sıç-ma*). Fizyol. Dışkının vücuttan dışarı atılması.

— ANSİKL. Fizyol. *Sıçma,* bir refleks sonucunda gerçekleşir; refleksin sebebi, dışkının gödenbağırsağında toplanarak bağırsağı germesi ve leğen bölgesinde bir ağırlık duygusu yaratmasıdır; refleks, serç büzgenkasının açılmasına ve gödenbağırsağının sığamsal hareketler yapmasına yol açarak dışkının dışarıya atılmasını sağlar. (L)

SIÇMAK geçl. ve geçz. f. (esk. türk. k.). *Kaba.* Dışkıyı tabiî yolla dışarı atmak. || *Mec.* Bozmak, berbat etmek. [Çeşitli şekillerde küfür olarak kulanılır.] (M)

SIÇRAMA i. (*sıçramak'tan sıçra-ma*). Sıçramak işi.

— Biyol. Bk. ANSİKL.

— Fels. *Diyalektik sıçrama* veya *nitel sıçrama,* eşyanın bir durumdan bir başka duruma birden bire geçmesi. Bk. ANSİKL.

— Koreografi. Dansta bir hareket. (İşe beşinci hareketle başlanır, vücut dik, bacaklar biribirine bitişik, başparmakların üzerinde biraz yaylanarak hafifçe sıçranır, sonra eski hale dönülür.)

— Mat. *Bir fonksiyonun birinci türden bir süreksizlik noktasında sıçraması,* fonksiyonun, bu noktada sağdan ve soldan limitleri arasındaki fark. Bk. SÜREKSİZLİK.

— Oyun. Bir duvara çarpan veya yere vuran topun sıçraması.

— Patol. Kasların birdenbire kasılmasından ileri gelen anî ve istemsiz titreme.

— Spor. Üç adım, tek adım ve uzun atlamada, atletin atlamağa başladığı anda yaptığı hamle. || *Sıçrama ayağı,* atlama'da ilk hamle yapılan ayak. (Sıçrama sırasında dizden bükülür ve kuvvetle yere vurulur.) || *Sıçrama tahtası,* yaylı atlama tahtası.

— Zool. Bir hayvanın, vücudunu anîden yukarıya ve ileriye doğru fırlatarak bulunduğu yüzeyle ilgisini kesmesine dayanan hareket biçimi. || *Sıçrama aygıtı,* hayvanların sıçramasını sağlayan organlar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Sıçrama,* başka hareket biçimlerinden ayrı olarak, birbirinin benzeri bir dizi hareketi değil, tek bir hareketi belirtir; tavşanın veya kangurunun ilerleyişi «atlama» değil, «bir atlamalar dizisi»dir; oysa kuşun ilerleyişi bir uçuş, balığınki bir yüzüştür.

Sıçramada birbirini izleyen başlıca iki evre vardır: hayvanın sıçrama aygıtını katladığı hazırlık evresi ve bu aygıtı hızla açtığı hareket evresi. Hareketin devamı (havada gidiş ve yere iniş) tamamen pasiftir; ancak hayvan sıçrayışı planör uçuşu haline getirecek şekilde kanat açar (uçanbalık galeopithecus, uçan draco v.b.) veya zeminle olan temasını kontrol altına alırsa pasiflik ortadan kalkar.

— Fels. Diyalektik felsefelere göre nitel sıçrama küçük nicel değişmelerin tedricî birikiminin bitimi ve sonucudur. Suyun tedricî olarak ısınması, birdenbire nitel bir değişme ile buhar haline gelmesi sonucunu doğurur; canlı türlerin sürekli evrimi değişinimle son bulur; reflekslerin şartlanışındaki karmaşıklaşma, kavrama ve düşünceye yol açar; bazı duyguların birikimi tutkuyu doğurur; güzelliğin ve doğrunun gittikçe artan gerekliliği kendinde Güzel'in ansızın keşif edilmesiyle son bulur (Eflatun'un Şölen'de verdiği örnek); Sosyal rejimlerin artan güçlükleri ise, krizlere ve devrimlere sebep olur. Bu nitel sıçrama, kendisini doğuran nicel değişmelerle ilişkileri içinde, aynı'dan başka'ya geçmenin nasıl mümkün olduğunu genel bir şekilde açıklar.

— Zool. *Sıçrama aygıtı,* genellikle, uzun, kuvvetli kasları olan, Z halinde kırmalı parçalardan (çekirge, kedi, tavşan, kurbağa, kanguru) meydana gelmiş organ veya organlardır. Bazen sıçramaya birçok çift ayak katılır (pire, «deniz piresi», sıçrayıcı örümcekler). Yılanlar, gövdelerinin bütün arka kısmını katlayarak, balıklar kuyruklarıyle su çarparak sıçrar. Çeşitli kuşlar (serçe) yerde sıçrayarak ilerler. Elater'in (kınkanatlılardan) mükemmel bir sıçrama aygıtı vardır. Ama özel bir aygıta sahip olmasa da, koşabilen her hayvan sıçrayabilir de. Yer değiştirmek için sıçramağa ihtiyacı olmayan hayvanlar avlarını yakalamak (kedi, leopar) veya kaçmak için (dağ keçisi) sıçrar. (LM)

SIÇRAMAK geçz. f. (esk. türk. *sikrimek*'ten). Ayaklarıyle, yeri kuvvetle ve ansızın teperek yukarıya veya ileriye doğru atılmak: *Bir aralık iki yanına bakmış... Ayaklarını yere vurup tepelerin arkasına sıçramak geçmiştir içinden, eminim* (Kemal Tahir). *Keklik kanadını vurur sıçrar / Koşsam yorulurum tutamam* (Berin Taşan). || Anî ve şiddetli bir heyecan veya uyarı yüzünden durduğu yerde sarsılmak: *Kapı birdenbire vurulmuştu. Baba İstoyan sıçradı ve çubuğunu düşürdü* (Ömer Seyfeddin). *Ne Cemal Beyi, ne Nevzat Hanımı unutabiliyordu. Geceleri sabaha kadar birdenbire sıçrıyordu* (A. H. Tanpınar). || Yerinden koparak veya bir engele çarparak, parçalar halinde savrulmak: *Hızla akan sel suları, kayalara çarpıyor ve büyük damlalar halinde etrafa sıçrıyordu.* || Arada bir boşluk bırakarak veya bir engeli aşarak geçmek: *Yangın karşıki evlere sıçradı.* || Yayılmak: *Atlılarda başlayan köylüsünden ayrılmamak inadı, biraz sonra yayalara da sıçramış, ortalığı, büsbütün karıştırmıştı* (Kemal Tahir). || Bir şeyden, onunla ilgisiz başka bir şeye geçmek: *Fakat Sabiha Hanım başka bir mevzua sıçradı* (H. E. Adıvar). *Sonuna doğru konuşmasının başıboş, daldan dala sıçrayışları muayyen bir merkezin etrafında toplanmağa başladı* (A. H. Tanpınar). || Yükselmek, fışkırmak: *Sağ eliyle boğazının şah damarına yapışmış, gövdeli adam olduğu için, damarın kanı bir minare boyu sıçrıyor* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Aklı sıçramak,* şaşırmak, afallamak: *Görsen aklın sıçrar. Zaptiyelerin de aklı sıçradığından malı kahpeye ısmarlıyor* (Kemal Tahir). || *Bir sıçrarsın (atlarsın) çekirge, iki sıçrarsın (atlarsın) çekirge (sonunda yakalanırsın).* Bk. BİR.

◆ **Sıçratmak** geçl. f. Sıçramak işini yaptırmak: *Meselâ beni lâstik top gibi havaya fırlatıp tutar, yahut kalpağının üstüne oturtup ayaklarımdan tutarak sıçratır, fırıl fırıl çevirirdi* (R.N. Güntekin). [M]

SIÇRAR HORTUMLUGİLLER çoğl. blş. i. Fil farelerini *petrodromus*'ları ve *rhynchocyon*'ları kapsayan, böcekçil memeliler familyası. (L)

SIÇRATMA i. (*sıçratmak*'tan *sıçrat-ma*). Sıçratmak işi.

◆ Sıf. Sıçratan, sıçratmak işini yapan.

— Mim. *Esk. Sıçratma menteşe,* eski evlerdeki eşiksiz kapılarda, kapı açılırken halı kalınlığı kadar kapıyı yukarıya kaldırmak ve kapının kendiliğinden kapanmasını sağlamak amacıyle kullanılan menteşe. (M)

SIÇRAYICI sıf. (*sıçramak*'tan *sıçra-y-ıcı*). Zool. Sıçrayarak ilerleyen. (L)

SIÇUAN («Dört ırmak»), ing. **Szechwan,** Orta Çin'de adını sınırlarındaki dört küçük ırmaktan alır. 1955'te Si-kang'ın katılmasıyle genişlemiştir; 569 000 km²; 72 160 000 nüf. Başkenti Çing-du.

İlin en canlı bölgesi, doğu kesimde çok yoğun nüfuslu tortul bir ova olan Kırmızı havzadır. Burada ılıman Çin ve Tropikal Çin bitkileri yetiştirilir; yeraltından yakıt (kömür, petrol), maden filizi (demirli ve demirsiz madenler) ve tuz çıkarılır. Çung-King'i Çing-Du'ya bağlayan 505 km uzunluğunda demiryolu ili tarım ve maden ürünlerine pazarlar açar. İlin kenar kesimleri batıda Sıçuan Alplerinin dik sıraları, kuzeydoğuda Ta-pa-çan dağları, Güneydoğuda orta yükseklikte dağlarla çevrilidir. Bu ormanlık dağlarda, Yi'ler (eskiden Çinliler Lolo'lar yani «Kara kaplanlar» adını verirlerdi), Tibet'liler ve daha birçok millî azınlık yaşar, sığır yetiştiriciliği ve tarım (mısır ve yulaf) yaparak geçinirler. Birçok muhtar idare bölümü kurulması bu halklarla ovada yaşayan Çinliler arasındaki geleneksel anlaşmazlığı azaltmıştır. (L)

SIÇUAN Alpleri, Çin'de sıradağlar, Sıçuan ile Yunnan sınırlarında yüksek bir demet meydana getirir: ortalama 5 000-6 000 m yüksekliktedir; Yang-dzı, Kia-ling ve başka ırmakların yaklaşık olarak 200 m yükseltide boğazlar açtığı bu vahşî dağlarda dağınık ve iyi beslenmeyen insan toplulukları yaşar. (L)

SIDAK i. (ar. *şıdāķ*). *Esk.* Güveyin geline verdiği ağırlık, nikâh akçesi, yüzgörümlüğü. (M)

SIDDIK veya **SIDDİK** sıf. (ar. *şıdķ*'tan *şıddıķ*). *Esk.* Hiç yalan söylemeyen, hep doğru konuşan, sözünde duran (kimse). || — 1. Halife Ebubekir'in lakabı: *Hazreti Sıddık, en evvel İslâm ile müşerref olup sairini davete başlamış ve nice zevatı daire-i islâma idhal eylemiş idi* (Cevdet Paşa). || Erkek adı.

— ANSİKL. Din. İlk halife Ebubekir'e

sıddık lakabı verildiği için onun soyundan geldiklerini ileri sürenler kendileri için *Bekirü'l Sıddıkî* adını kullandılar. *Kur'an*'da sıddık sıfatı «çok doğru sözlü» anlamında olmak üzere yalnız Yusuf'a verilir. Nebî kelimesine bağlı olarak İdris ve İbrahim peygamberler için de kullanılır. Meryem'e *sıddıka* denir ve gerçek müminlere de genellikle *el sıddıkun* adı verilir.

◆ **Sıddıka** veya **sıddika** sıf. *Esk.* Sıddık'ın dişili. || İ. Hz. Muhammed'in karısı Ayşe. || İsa peygamberin annesi Meryem. || [*Sıdıka* şeklinde] Kadın adı. (M)

SIDDIK HASAN HAN, hintli bilgin (Bareilly 1832 - Bhopal 1890). Buhara'dan gelerek Hindistan'a yerleşen Celâleddin Cihaniyan Cihangeşt (öl. 1384) soyundandır. Delhi'de öğrenim gördü. Sonra Bhopal devleti mülkiye memurluğu görevine getirildi. Bu devletin yönetiminde önemli işler yaptı. İslâm bilimleri konularındaki incelemelerin geliştirilmesinde çalıştı. Sonradan eserleri, oğlu Nevvab Seyid Ali Hasan Han tarafından *Maasir-i Sıddıkî* (Sıddık'ın Güzel İşleri) adı altında toplandı. (M)

SIDDİK sıf. Bk. SIDDIK.

SIDK veya **SIDIK** i. (ar. *ṣıdḳ*). *Esk.* Doğruluk, gerçeklik: *Çün var idi mestlikte lâfım / Ta anlana sıdkım ü hilâfum* (Fuzuli). || Her türlü çıkar düşüncesinden uzak olma, yürek temizliği, temiz kalplilik: *Sıdk ile baktım da dostun yüzüne / El eder sevdiğim gel deyi deyi* (Karacaoğlan). || (Birine veya bir şeye) Yürekten bağlanma, içten bağlılık, sadakat: *Bu da nadir bulunur âlemde / Kalmamış sıdk u vefa âdemde* (Sümbülzade Vehbi). || *Sıdk-ı derun*, yürek temizliği. || *Sıdk u kizb*, doğruluk ve yalan. || *Sıdk u sebat*, yürekten bağlanma ve direşme.

— DEY. *Sıdkı sıyrılmak*, bir kimseye karşı duyduğu güveni ve inanı kaybetmek.

—Ed. *Esk. Sıdkını tahkik*, halk şairleri arasında yapılan özel bir imtihanın adı. (İrticalen şiir söylemeğe başlayan bir halk şairi, söylediği şiirlerin gerçekten kendisine ait olup olmadığının anlaşılması için, usta bir şair tarafından imtihan edilir. Bu imtihanda şaire bir ayak [kafiye] gösterilir ve buna uyan bir şiir söylemesi istenir. Başaranların sıdkı [doğruluk] tahkik edilmiş olur ve kendisine âşık unvanı verilir.)

— Tasav. Salikin yalan söylemekten kaçınarak doğruluktan ayrılmaması. (Tasavvufla ilgili eserlerde, *Kur'an*'da saliklerin ehli sıdk'a yakınlık göstermesi konusunda tavsiyeler olduğu sık sık belirtilir.) [M]

SIDKI (Süleyman), mısırlı siyaset adamı (doğ. 1919). Assuan barajının inşası için bakan seçildi, 10 eyül 1966'da başbakan oldu ve bir teknisyenler hükûmeti kurdu. Programının esas noktasını, Birleşik Arap cumhuriyetinin ikinci plandaki amaçlarının gerçekleştirilmesi meydana getiriyordu. (L)

SIDKI MEHMED EFENDİ Ebezade, türk devlet adamı (1762-1825). Müderris (1798), Edirne payesiyle Mekke mollası oldu (1813). Nakibüleşraflığa getirildi. İstanbul kadılığına tayin edildi. 1818'de nikabetten azledildi. Anadolu payesi aldı (1820) ve tekrar nakibüleşraf oldu (1821). Anadolu kazaskerliğine getirildi, 1822'de azledilerek Merzifon'a gönderildi. 1823'te üçüncü defa nakibüleşraf, sonra Rumeli payesi alarak Rumeli kazaskeri oldu (1824). [M]

SIDKI PAŞA (İsmail), mısırlı siyaset adamı (Kahire 1884 - Neuilly-sur-Seine 1950). 1930-1933 Arasında, ülkeyi Halk partisinin (*Hizb Aşşa'b*) desteğiyle yöneten, parlamento dışı bir hükûmetin başkanı oldu. (M)

SIFAK i. (ar. *şıfāķ*). Anat. *Esk.* Kasların üzerini kaplayan ve onları koruyan ince zar. (M)

SIFAT i. (ar. *vaṣf*'tan *ṣıfat*). İsim veya zamiri niteleyen (niteleme sıfatı) veya belirleyen (belirleyici sıfat) kelime. (Niteleme sıfatı [veya yalnızca sıfat] bir oluş halini, ismin gösterdiği canlının veya nesnenin niteliğini belirtir: *Çalışkan çocuk; siyah mermer.*) [Bk. ANSİKL. *Dilbil. bölümü.*] || Bir kimsenin toplumsal, medenî ve hukukî durumu yönünden yeri; insanın bir iş ve davranışı yapmağa yetkili olması için kendisinde bulundurduğu veya sonradan edindiği hal: *Suyun rengini ve içini gören doktor: — Sıhhiye Başkanı sıfatıyle, size bu sudan içmeyi menederim, dedi* (F.R. Atay). *Oraya gitmek lâzım gelince Nihal bir çocuk değil, bir genç kız sıfatıyle gidecekti* (H.Z. Uşaklıgil). || Nitelik: *Felsefenin objektif ve müspet ünvanlarını alabilmesi, ancak, bu sıfatları haiz olan ilimlere uygun olması sayesindedir* (Ömer Seyfeddn). *Fazilet insana yakışır sıfatlardandır* (Şemseddin Sami). || *Halk dili.* Bir kimsenin çehresi ve kılığı, dış görünüşü: *Sıfatına bak, onun ne adam olduğunu anla.* || — *Esk.* Nişan, iz. || Unvan.

— Dilbil. *Sıfat tamlaması*, sıfatların, kendilerinden sonra gelen bir ismi niteleyerek veya belirterek kurduğu tamlama. (*Sıfat takımı* da denir.) [Bk. TAMLAMA.] || *Pekiştirme sıfatları.* Bk. ANSİKL. || *Esk. Sıfatı adediye*, sayı sıfatı. || *Sıfatı işariye*, gösterme sıfatı. || *Sıfat terkibi*, sıfat tamlaması. || *Sıfat ve mevsuf*, niteleyen ve nitelenen.

— Huk. Bir kimsenin belirli bir davada davalı veya davacı olarak niteliği. Bk. ANSİKL.

— İlâhiy. Hıristiyan inancına göre Tanrı'nın yetkinliklerinden her biri. (Bu yetkinlikler [ölümsüzlük, sonsuzuk,] birlik, âdillik, bilgelik, tam-güçlülük], Tanrı'nın özünden gelir.)

— Tasav. *Sıfatı asliye*, Tanrı'nın sıfatı.

— ANSİKL. Dilbil. *Sıfat*, nesneleri (veya isimleri) niteleme ve belirtme yoluyle karşılayan kelime çeşitlerinden biridir. Sıfatlar, nesnelerin bir niteliğini belirttiği zaman sıfat, yalnız kullanıldığı ve bir nesneyi karşıladığı zaman isim olur. Meselâ; *beş gün, uzun boy, güzel kız* örneklerinde *beş, uzun, güzel* kelimeleri, *gün, boy* ve *kız* kelimelerinin sıfatıdır. *Beş, uzun, güzel* kelimeleri, yalnız kullanıldıklarında isim görevindedir. Sıfatlar yapılarına göre üçe ayrılır: 1. *yalın sıfat*, yapım ekiyle türemiş olmayan ve bileşik kelime olarak kurulmayan sıfatlara denir: *bu* (gün), *her* (zaman), *beş* (kol) v.d.; 2. *türemiş sıfat*, isim veya fiil kök ve gövdelerinden yapım ekleriyle türetilmiş olan sıfatlara denir: *orman-lık* (bölge), *sevim-li* (bebek), *yara-maz* (çocuk), *dal-gın* (profesör), *kaç-mış* (çorap); 3. *bileşik sıfat*, bileşik kelime biçiminde kurulmuş sıfatlara denir: *birkaç* (gün), *alçakgönüllü* (insan), *boşboğaz* (kadın) v.d. Yalın, türemiş veya belişik sıfatlar, bazen sıfat görevlerini kaybederek kalıplaşır; bir nesnenin, durumun veya niteliğin ismi olarak yaygın kullanım kazanır. Türkçede sıfatlar, niteledikleri ve belirttikleri isimlerin önüne gelir. Özel isimler, sıfat olarak kullanılmağa pek elverişli değildir; buna karşılık cins isimlerin çoğu yaygın olarak sıfat ödevini görebilir. Her isim, sıfat olarak kullanılamaz; fakat her sıfat isim olarak kullanılabilir. Türkçede sıfatlar, kendilerinden sonra gelen isimler hangi halde bulunursa bulunsun, daima çekimsizdir, yani hiç biri çekim eki almaz, isme uymak zorunda değildir.

sıçrama uzun atlama sıçrayışı

sıçankuşu

Türkçede sıfatlar, görevleri bakımından ikiye ayrılır: a) *niteleme sıfatları*, varlıkların niteliklerini bildirir: *çirkin* (yazı), *doğru* (yol), *âsi* (çocuk), *kırık* (kol), *gelecek* (ay), *çimen* (yol), *pembe* (şarap) v.d. Niteleme sıfatlarının sayısı varlıkların nitelikleriyle doğru orantılı olarak artar. Niteleme sıfatları, nitelediği varlıkların durumları, biçimleri, renkleri v.d. özellikleri dikkate alınarak çeşitli gruplara ayrılabilir; b) *belirtme sıfatları*, varlıkları türlü yönlerden belirtir. Bunlar da görevleri bakımından dörde ayrılır: 1. *gösterme (işaret) sıfatları*; 2. *sayı sıfatları*; 3. *soru sıfatları*; 4. *belirsizlik (belgisizlik) sıfatları.*

1. *Gösterme sıfatları*, varlıkları, yerlerini göstererek belirten kelimelerdir; bunlar gerçekte gösterme (işaret) zamirleridir. Bugün Türkçede kullanılan gösterme sıfatları: *bu* (yakın varlıkları göstermek için kullanılır), *şu* (biraz uzak varlıkları göstermek için kullanılır), *o* (daha uzak veya göz önünde bulunmayan varlıkları göstermek için kullanılır); kullanılmayan gösterme sıfatları: *ol, şol, şoluk, işbu.*

2. *Sayı sıfatları*, varlıkları, sayılarını bildirerek belirtir. Bunlar, gerçekte tek başlarına sayı isimleri olarak kullanılır. Sayı sıfatları görevleri bakımından dörde ayrılır: a) *asıl sayı sıfatları*, nesnelerin sayısını gösterir: *bir* (kalem), *iki* (dost), *üç* (kuruş), *on* (saat), *yirmi* (kişi) v.d. Asıl sayı sıfatları kelime grubu biçiminde de bulunabilir: *on milyon doksan bin* (lira), *kırk beş* (elma) v.d.; b) *sıra sayı sıfatları*, varlıkların derecelerinin sayısını gösterir; bu sıfatlar, asıl sayı sıfatlarına *-inci (-ıncı, -uncu, -üncü)* eki getirilerek türetilir: *bir-inci* (ders), *yüz-üncü* (yıl), *alt-ıncı* (gün), *dokuz-uncu* (oda) v.d.; c) *üleştirme sayı sıfatları*, varlıkların eşit bölümlere ayrıldığını belirtir. Bu sıfatlar, *-er (-ar)*, *-şer (-şar)* ekleriyle asıl sayı sıfatlarından türetilir: *bir-er* (ceviz), *on-ar* (dönüm), *iki-şer* (fırça), *altı-şar* (basamak) v.d.; d) *kesir sayı sıfatları*, varlıkların parçalarını belirtir. Bunlar *-de (-da, -te, -ta)* ekiyle türetilir: *yüz-de* (bir), *on-da* (dokuz), *beş-te* (üç), *kırk-ta* (dört) v.d.

3. *Soru sıfatları*, varlıkların durumlarını, yerlerini, sayılarını soru yoluyle belirtir: *kaç* (gün), *hangi* (kız), *ne* (tür), *nasıl* (iş), *nice* (yıl), *neredeki* (resim).

4. *Belirsizlik (belgisizlik) sıfatları.* varlıkların durumlarını, sayılarını, özelliklerini belirsiz olarak belirtir: *bir* (gün), *bütün* (ders), *başka* (zaman), *bazı* (evler), *her* (kimse), *kimi* (insanlar), *çoğu* (zaman), *çok* (şey), *hiç* (kimse) v.d.

● *Pekiştirme sıfatları.* Sıfatların bir kısmı, bazı öneklerle pekişir. Bazı niteleme sıfatlarının ilk hecesinin tümü veya baştan bir iki harfi, «*m, p, r, s*» harflerinden biriyle bir önek gibi sıfatın başına gelir: *yemyeşil* (yem-yeşil) [bahçe], *tertemiz* (te-r-temiz) [eller], *mosmor* (mo-s-mor) [yüz] v.d. Sıfatlar tekrar (ikileme, kelime koşması) yoluyle de pekişebilirler: *küçük küçük* (böcekler), *iri iri* (göğüsler) v.d.

— Huk. Belirli bir davada başarı elde edebilmenin ilk şartı söz konusu olan davada davalı veya davacı olarak nitelendirilen kimselerin gerçekten bu sıfata sahip olmalarıdır. Davalı veya davacı sıfatının bulunmaması, davanın esastan reddedilmesi sonucuğunu doğurur. Davacı sıfatıyle dava açan kimsenin davanın konusu olan hak üstünde gerçekten bir tasarruf yetkisinin bulunması gerekir; yoksa davacı sıfatını elde edemez. Meselâ C'den olan alacağını B'ye devreden A'nın, artık bu alacak üstünde tasarruf yetkisi bulunmadığı için davacı sıfatıyle dava açamaz. Bunun gibi, aleyhine dava açılan kimsenin de gerçek davalı sıfatını taşıması gerekir; yoksa açılan dava ile bir başarı elde edilemez. Meselâ mirası reddetmiş bir mirasçı aleyhine tereke alacağından dolayı açılacak bir dava, mirası reddeden kimsenin davalı sıfatı

Foto. Presse-Sports (LAROUSSE)

olmadığı için reddedilecektir. Dava açma yetkisi, yani o haktan dolayı davacı sıfatının bulunması, hakkın sahibine aittir. Söz konusu haktan dolayı davalı olma sıfatı da, o hakka riayet etmek zorunda olan veya söz konusu hukukî ilişkiye katılmış olan kimseye aittir. Kural olarak davacı sıfatı hak sahibi olmaya bağlı değildir; fakat istisna sayılan durumlarda hakkın sahibi olmayan kimselere de dava açmak yetkisi tanınmıştır. Hak sahibi olmadan davacı sıfatı şu durumlarda söz konusudur: 1. bazı durumlarda kamu çıkarı sebebiyle hak sahibi olmayan kimse davacı sıfatını kazanabilir; 2. hak sahibi olmayan, fakat çıkarı bulunan kimseler de belirli durumlarda dava açabilirler (msl. evliliğin butlanı davası, ilgili herkes tarafından açılabilir); 3. gerçekte çocuğa ait olan babalık ve tanımaya itiraz davalarını açmak hakkı, yakın ilgisi dolayısıyle anaya da bağımsız olarak tanınmıştır (ana bu davayı çocuğu temsilen değil de kendi adına açar); 4. belirli durumlarda haksız rekabet davası açma yetkisi, bundan doğrudan doğruya zarar görmeyen kimselere de verilmiştir. Bu kimselerin bağımsız olarak davacı sıfatları vardır. (Bk. HAKSIZ *rekabet.*) Meselâ ticaret odalarıyle ticaret ve sanayi odalarına, bir haksız rekabetten doğrudan doğruya zarara uğramadıkları halde, kanun belirli durumlarda dava açma yetkisi vererek, onlara davacı olma sıfatını tanımıştır. Sıfat meselesi kural olarak hak sahibi olmaya dayandığı için, bir usul hukuku meselesi değil, bir maddî hukuk meselesidir. (→Bibliyo.) [ML]

SIFÂT çoğl. i. (ar. *ṣıfat*'tan *ṣıfāt*). *Esk.* Sıfatlar.

— Dilbil. *Esk. Sıfâtı adediye,* sayı sıfatları. || *Sıfâtı istifhamiye,* soru sıfatları. || *Sıfâtı işariye,* işaret sıfatları. || *Sıfâtı kıyasiye,* bir kurala bağlı ve uygun bir şekilde meydana getirilmiş sıfatlar. || *Sıfâtı mübheme,* belgisiz sıfatlar. || *Sıfâtı semaiye,* bir kurala bağlı olmayan, işitilerek öğrenilen sıfatlar. || *Sıfâtı tavsifiye,* niteleme sıfatları. || *Sıfâtı tayiniye,* belirtme sıfatları.

— Din. *Sıfâtı cemaliye,* Allah'ın lutuf ve merhametini gösteren sıfatlara verilen genel ad. || *Sıfâtı ilâhiye,* Allah'ın nitelikleri. (Kelâm bilginlerine göre Allah'ın sıfatları *sıfâtı zatiye, sıfâtı subutiye* ve *sıfâtı selbiye* gibi bölümlere ayrılır.) [Bk. ALLAH.] || *Sıfâtı selbiye,* Allah'ın sıfatlarından beşine verilen ad. (Bunlar şu şekilde sıralanır: *kıdem* [Allah'ın ezelî olması, varlığının başlangıcı olmaması]; *beka* [Allah'ın ebedî olması, varlığının sonu olmaması]; *muhalefetünlilhavadis* [Allah'ın sonradan yaratılmış olanların hiç birine benzememesi]; *kıyam bizatihi* [Allah'ın varlığı için başka bir şeye muhtaç olmaması]; *vahdaniyet* [Allah'ın tek olması].) [Bk. ALLAH.] || *Sıfâtı zatiye ve subutiye,* Allah'ın sıfatlarından sekizine verilen ad. (Bunlar şu şekilde sıralanır: *hayat* [Allah'ın ezelî ve ebedî diri olması]; *ilim* [Allah'ın her şeyi bilmesi]; *irade* [Allah'ın her istediği şeyi yapması]; *kudret* [Allah'ın her şeyi yapmağa gücünün yetmesi]; *semî* [Allah'ın her şeyi işitmesi]; *basar* [Allah'ın her şeyi görmesi]; *kelâm* [Allah'ın kendine mahsus bir şekilde konuşması]; *tekvin* [Allah'ın istediği şeyi var, istediği şeyi de yok etmesi].) [Bk. ALLAH.] (M)

SIFATFİİL bİş. i. Dilbil. Bk. PARTİSİP.

SIFATLAŞTIRMAK geçl. f. (*sıfat*'tan *sıfat-la-ş-tır-mak*). Dilbil. Sıfat gibi kullanmak. (L)

Sıffin savaşı, Halife Ali ile Suriye valisi Muaviye'nin kuvvetleri arasında yapılan savaş (657). Halife Osman'ın öldürülmesinden (656) sonra halife olmak isteyen Muaviye, çıkan karışıklıklardan yararlanmak istedi. Gerçek amacını gizleyerek halife Osman'ın katillerini cezalandırmak için harekete geçtiğini ileri sürdü. Suriyelileri kışkırtmak için Osman'ın, hanımı Naile tarafından gönderilen kanlı gömleğini uzun süre camilerde halka gösterdi. Halife Ali'yi, Osman'ın katillerini korumakla suçladı. Amr ibnül Âs ile anlaşarak, Mısır'a sefer yaptı ve Ali'nin valisi Muhammed bin Ebi Huzeyfe'yi esir etti, bunun üzerine Ali, Muaviye'ye karşı hazırlıklara girişti. Önce Irak'ı güven altına aldı. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra Basralıların da katıldıkları Kûfe yakınındaki Nuhayle karargâhından harekete geçti (657). Rakka yanında Fırat geçildi. Sıffin ovasında karargâh kuran Muaviye'nin öncü kuvvetlerine roma istihkâmları yanında rastlandı. Bunlar savaşmadan geri çekildiler. Ali, karargâh kurmak istediği sırada, Ebül Avar kumandasındaki bir birliğin Fırat yolunu tuttuğunu gördü. Ali, onlara anlaşma için geldiğini söyledi ve yolundan çekilmelerini istedi; fakat Muaviye'nin kuvvetleri karşı koydu. Ali'nin kuvvetleri kısa bir süre içinde bunları püskürterek ırmak yoluna hâkim oldular. İki ordu birbirinin karşısında iki ay süreyle karargâhlarına kaldılar. Bu süre içinde Ali birçok anlaşma teşebbüsüne girişti. Aradaki gergin havayı yumuşatmak için Muaviye'nin adamlarının kendi ordusunun tarafında olan ırmaktan su almalarına izin verdi. Fakat Muaviye, halife Osman'ın katillerinin tesliminde ısrar etti. Ali'nin de, katiller kesin olarak belli olmadığından bu isteği yerine getirememesi gerginliği artırdı. 657'de iki taraftaki barışseverlerin uğraşmalarına rağmen çarpışma başladı. Savaş, ertesi sabaha kadar devam etti. Önceleri Muaviye kuvvetleri karşısında Ali'nin ordusunun sağ kanadında bulunan Kûfe Yemenlileri gerilediler; fakat akşama doğru Ali'nin kumandanlarından Malik Eşter, Muaviye'nin kuvvetlerini durdurdu ve karargâhlarına kadar geri çekilmek zorunda bıraktı. Savaş gece de sürdü. Ordusu bozulan Muaviye kaçmayı düşünüyordu. Mızraklarının uçlarına Mushaf sayfaları takan Muaviye'nin askerleri «Kitabullah ile hükme davet ederiz» diye bağırmağa başladılar. Bunun üzerine Ali'nin ordusunda karışıklık çıktı. Ali'nin taraftarlarından büyük bir kısmı Allah'ın hükmüne yapılan böyle çağrının reddedilmemesi gerektiğini ileri sürdüler; onu, kumandan Malik Eşter'i geri çekmeğe ve Muaviye ile görüşmeğe zorladılar. Muaviye'nin teklifi üzerine, halifeliğin kime ait olduğunu Kur'an hükümlerine göre kararlaştırmak için Muaviye tarafından Amr ibnül Âs, Ali tarafından da Ebu Musa Eşarî temsilci olarak seçildi. Karar ramazan ayında Dumetül Cendel'de verilecekti. Savaş böylece sona erdi. (Bk. HAKEM OLAYI.) Sıffin savaşı sonucu ortaya çıkan Hakem olayı islâm tarihinde ilk büyük ayrılıklara yol açtı. Bazı dinî fırkalar da bu olay sonucu doğdu. Bk. HARİCİLER ve ŞİİLİK. (M)

SIFIR i. (ar. *sıfr*). Kendi başına değeri olmayan, fakat ondalık sayı sisteminde sağına geldiği rakamı on kere büyüten sayı işareti (0). —*Mec.* Hiç bir değeri olmayan şey: *Hani ben de Avrupa'dan çok bahsediyorum, onun farkındayım, lâkin, siz de öyle şeylerden dem vuruyorsunuz ki, benim Avrupa onların yanında sıfır kalıyor* (M. Ş. Esendal). || Yokluk, hiç bir şey: *Sıfırdan servet sahibi olmak.*

— ÇEŞ. DEY. *Sıfıra sıfır elde var sıfır,* bütün çabaların boşa gittiğini, ele bir şey geçmediğini anlatır. || (*Bir şeye*) *Sıfırdan başlamak,* en başından veya yokluk içinde başlayıp ilerlemek. || *Sıfırı tüketmek. Argo.* Kuvvetten düşmek. Yoksullaşmak. || *Solda sıfır,* önemsiz, değersiz.

— Denizc. *Haritaların sıfır düzeyi,* deniz derinliklerinin yazılmağa başlandığı nokta. (Sıfır düzeyi, büyük gelim sırasında denizlerin en alçak olduğu düzeydir. Cezir, büyük fırtınalar gibi çok olağanüstü haller dışında, deniz seviyesi bu sıfır düzeyinin altına inmez. Buna *harita iskandil düzeyi* de denir).

— Elektr. *Sıfır çizgisi,* bir ölçü âletinin elektrikli organları gerilim altında olmadığı ve akım geçmediği zaman, hareketli donatım çalışma konumuna geldiğinden bir ölçü âletinin göstergesinin veya spotunun karşısında durduğu taksimat çizgisi.

— Fiz. Celsius (santigrad) ve Réaumur ölçeklerinde, buzun erime noktasına tekabül eden sıcaklık derecesi. || *Mutlak sıfır,* mutlak sıcaklık ölçeğinde —273, 15°C'a tekabül eden sıfır noktası.

— Mat. Bir yapı cümlesinde, toplamalı olarak gösterilen bir iç bileşim kanunun etkisiz elemanı. || *Sıfır bölen,* bir halkada, toplamalı grubun etkisiz elemanının böleni: *Z/6 halkasında, 6,2 ve 3 modül uygunluk sıfır bölenlerdir.* (Sıfır böleni olmayan bir halka, bir tamlık halkasıdır.) || *Sıfır yarıçaplı çember,* koordinat başlangıcında olduğu zaman, denklemi $x^2 + y^2 = 0$ olan çember. (Sıfır yarıçaplı çember, bir çift izotrop doğruyle eşdeğerlidir.)

— Metrol. *Sıfır âleti,* göstergesi sıfır taksimatı üzerine geldiğinde iki büyüklüğün eşit olduğunu gösteren âlet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Metrol. *Sıfır âleti,* eşit kollu bir terazidir; bir kefesi üzerine konulan kütlelerin toplamı diğer kefeye konulan cismin kütlesine eşit olduğunda terazinin göstergesi boşken bulunduğu konuma gelir. Aynı ilkeye dayanan Wheatstone köprüsünde de, kare şeklinde bağlı iki elektrik direnç çiftinin oran eşitliği, bir köşegenden geçen akımın yok olmasıyle tespit edilir.

◆ Sıf. Sıfır değerli olan: *Sıfır derece.*

— DEY. *Sıfır numara. Argo.* Üstün, mükemmel.

— Kim. *Sıfır değerli,* birleşme değeri sıfır olan: *Soy gazlar sıfır değerlidir.* (LM)

SIFIRCI sıf. (*sıfır*'dan *sıfır-cı*). *Argo.* Öğrencilerine çok fazla sıfır numara veren öğretmen. (M)

Sıfır grubu, «lumino-cinétique» eğilimli alman sanatçı topluluğu. 1958'de Düsseldorf'ta kuruldu, çeşitli bildirilerle ve üç sayı çıkan *Zero* (Sıfır) dergisiyle kendini tanıttı. 1966 Aralığında Bonn Şehir müzesinde açılan son sergisinden sonra dağıldı. Maleviç'in ortaya koyduğu (1915) şu görüşe yakındır: «Sanatçıyı tabiatın biçimlerine hapseden nesnelliğin çemberinden çıktım ve Sıfır noktasına döndüm». Lucio-Fontana ve Yves Klein harekete ilham veren kişiler arasındadır; bu harekete bağlı anlayış hiç bir dogmacılığa yaklaşmadan, duyarlığın en basit ve en «sessiz» köklerinin lirik aranışından gelir. Grubun başlıca üyeleri Heinz Mack (parlak madenden oyuklu yüzeyler ve fileler üzerinde ışık oyunları, «rotoröliyefler», sınırsız «sanat rezervleri» haline getirilebilen ortamlar gibi denizler ve çöller tasarlayan projeler); Otto Piene («duman imgeleri», «ışıklı baleler», «ateş çiçekleri» filim (düzenlenmiş ışıklı heykel), ve Günther Vecker (çakılmış ve beyaza boyanmış nesneler, «ışıklı değirmenler», büyük delikler) idi. Bu sanatçılar, 1966'dan beri, her biri kendi yönelişine göre, bir gelişim içindedir ve A.B.D.'deki başarıları üzerine milletlerarası bir önem kazandılar. 1965'te Paris biennaline katıldılar. (L)

SIFR i. Bk. SIFIR.

SIFRAMAK geçl. f. (*sıfr*, sıfır'dan *sıfra-mak*). Mat. *Yeni.* Sıfıra eşitlemek. (M)

SIGAR veya **SİGAR** çoğl. i. (ar. *ṣağîr*'den *ṣığār*). *Esk.* Küçüklükler. || Gençler, küçük çocuklar. || *Sıgar ve kibar,* küçükler ve büyükler. (M)

SIGAR veya **SİGAR** i. (ar. *ṣığār*). *Esk.* Küçüklük, ufak olma. || *Sıgar-ı cirm,* cüsse ufaklığı. || *Sıgar-ı cürm,* suç azlığı. || *Sıgar-ı sinn,* yaş küçüklüğü: *Pederiyle sıgar-ı sinninde memleket memleket dolaştıran...* (Recaizade Ekrem). [M]

SIĞ sıf. (esk. türk. k.) [Su için] Dibi yüzeyine yakın. || *Mec.* Fazla ayrıntılara inmeyen: *Sığ bilgi. Sığ düşünce.*

— Denizc. *Sığa düşmek,* [gemi için] sığ bir yere çıkarılmak, sürüklenmek. || *Sığa oturmak,* [gemi için] karaya oturmak.

— Jeol. *Sığ deniz,* büyük kısmı organizma kalıntılarından meydana gelen kıyı yakınlarında durulmuş deniz çökeltisi: *Çamurlu kum, midye tarlalarındaki mavi kum sığ deniz çökelleridir.*

◆ **Sığlık** i. Sığ olma hali. || Sığ yer. (ML)

SIĞA i. *Yeni.* İçine alma yeteneği, bir şeyin içinde bulunan hacim: *Bir kabın sığası. Eşanl.* KAPASİTE.

— Elektr. Bk. ANSİKL.

— Fiz. *Isı sığası.* Bk. ISI.

— Termik. *Bir ısı akümülatörünün sığası,* belirli yükleme ve boşaltma şartları içinde bu cihazın yeniden verebildiği ısı miktarı.

— ANSİKL. Elektr. Bütün öbür iletkenler-

den uzakta bulunan *bir iletkenin sığası*'nı, o iletkenin Q yükü ile V potansiyeli arasındaki $C = \frac{Q}{V}$ sabit oranı verir. Bu sığa ne iletkenin cinsine, ne de ağırlığına bağlıdır; yalnızca iletkenin şekline ve boyutlarına, bir de içinde bulunduğu ortama göre değişir.

Bu yüzden, rasyonel olmayan bir sistemde, öbür iletkenlerden ayrı yerleştirilmiş iletken bir kürenin sığası, yarıçapıyle ortamın yalıtkanlık sabitinin çarpımına eşittir: $C = \varepsilon R$. Bu bağıntı, kenarı 5 veya 6 m olan bir odaya yerleştirilmiş 1 dm çapındaki bir küreye de uygulanabilir.

Bir sistemdeki iletkenin sığası, alanı içinde bulunan bütün öbür iletkenlerin potansiyeli sıfır olduğu zaman, yüküyle potansiyeli arasındaki orandır; bu sığa yalnız iletkenin şekline değil, komşu iletkenlerin şekil ve konumuna da bağlıdır.

Bir kondansatörün sığası, yükünün, armatürleri arasındaki potansiyel farkına bölümüdür: $C = \frac{Q}{V_1 - V_2}$. Düzlem bir kondansatörün sığası, rasyonel olmayan bir sistemde $C = \frac{\varepsilon S}{4\pi e}$, rasyonel bir sistemde $C = \frac{\varepsilon S}{e}$ bağıntılarıyle verilir (S, bir armatürün yüzeyi; ε armatürler arasındaki ortamın yalıtkanlık sabiti; *e* armatürler arasındaki uzaklıktır).

Elektrostatik C.G.S. sığa birimi, boşlukta ayrı olarak yerleştirilmiş 1 sm yarıçapında iletken bir kürenin sığasıdır.

M.K.S.A. (*Giorgi*) sisteminde *sığa birimi farad*'dır (sembolu F); 1 farad, yükü 1 coulomb olan ayrı yerleştirilmiş bir iletkenin 1 volt'luk bir potansiyele ulaştığı zamanki sığasıdır. Farad, 9×10^{11} elektrostatik C.G.S. birimine eşittir; bu birim çok büyük olduğundan (Yer'in sığası bile farad'ın ancak 1/1 000'idir), farad yerine *mikrofarad* (10^{-6} farad), *nanofarad* (10^{-9} farad) ve *pikofarad* (10^{-12} farad) kullanılır. *Bir akümülatörün sığası*, bu akümülatörün boşalma sırasında yeniden verebileceği elektrik miktarıdır (ampersaat* cinsinden); bu sığa akümülatörün boyutlarına bağlıdır ve (aynı eleman için) boşalma ve ne kadar yavaşsa, sığa da o kadar büyüktür. (LM)

SIĞACIK, Ege bölgesinde (İzmir ili, Seferhisar ilçesi) ilçe merkezinin 5 km batısındaki *Sığacık* koyu kıyısında. Yakın kıyılarda plajlar ve Teos şehri kalıntıları. (M)

SIĞAÇO veya **SIĞAÇA** i. Marang. Kaptırma. (M)

SIĞAMAK geçl. f. Bk. SIVAMAK.

SIĞAMSAL sıf. (*sığamak*'tan *sığa-m-sal*). Fizyol. *Yeni.* Besin maddelerinin sindirim kanalı içinde ilerlemesini sağlayan kasılmalara denir. || *Ters sığamsal*, sığamsal kasılmaların ters yönünde meydana gelen, yani besin maddelerini aşağıdan yukarıya doğru hareket ettiren mide ve bağırsak kasılmalarına denir. (Midenin ters sığamsal kasılmaları, kusmayı meydana getiren etkenlerden biridir.)

— ANSİKL. *Sığamsal hareket*, bir noktada başlayıp birbirini takiben organın çeşitli bölgelerine yayılan bir dizi kasılma ile olur. Böylece besin maddeleri mide borusundan mideye, oradan bağırsağa ve gödene itilir. Kusmalarda veya tıkanmalarda olduğu gibi besin maddeleri aksi yöne doğru ilerlerse, bu harekete *ters sığamsal hareket* denir. Sığamsal hareket refleks bir harekettir ve hattâ ölümden sonra bile bir süre devam eder. (L)

SIĞAMSALLIK i. (*sığamsal*'dan *sığamsal-lık*). Fizyol. *Yeni.* Sığamsal kasılmaların meydana gelmesi. (L)

SIĞIN i. (esk. türk. *sıġun*'dan). Alageyik: *Eteklerinde sığın saklı bildiğin orman / Bugün barındıramaz hale geldi bir tavşan!* (M. Â. Ersoy). [M]

SIĞINAK i. (*sığınmak*'tan *sığın-ak*). *Yeni.* Yağmur, güneş etkisi v.b. ile çeşitli tehlikelerden korunmak için sığınılacak yer. || *Mec.* Kötülüklerden koruyan yer, kimse v.b.: *Böylece Sultan Divanî, çevresindeki insanlara manevî bir durak, bir sığınak olagelmiş, olagitmektedir* (N. Araz). *Fakat zaman ile, kilise değilse bile din, onun hayatında bir sığınak vazifesi görmeğe başlardı* (Ş. S. Aydemir). *Esk.* Melce.

— Ask. Düşmanın atışlarına ve görüşlerine karşı olan tabiî veya sunî korunma aracı. (İkinci Dünya savaşı sırasında hava bombardımanlarının çoğalması sivil halk için birçok sığınağın inşa veya yerleştirilmesine yol açmıştır.) [LM]

SIĞINIK i. (*sığınmak*'tan *sığın-ı-k*). *Yeni.* Yabancı bir ülkeye sığınan kimse, mülteci. (M)

SIĞINMA i. (*sığınmak*'tan *sığın-ma*). Sığınmak eylemi.

— Huk. *Sığınma hakkı*, genellikle bir cezaî kovuşturma ve mahkûmiyetten kurtulmak ve suçluların iadesi hükümlerine tabi olmamak amacıyle yabancı bir devlet ülkesine kaçma veya yabancı devlet ülkesinden iade edilmemeyi isteme.

— ANSİKL. *Sığınma hakkı*, Eski yunan'dan beri borçlu veya suçlu durumundaki kimselerin başka devletlere kaçarak kendilerini kovuşturmadan kurtarmaları sonucunu doğurdu. Daha sonra Avrupa'da da uzun süre kabul edilen sığınma veya iltica hakkının yabancı devletin elçilik ve konsolosluklarına, savaş ve ticaret gemilerine girmeyle de gerçekleşebileceği ileri sürüldü. Bugün bu tür bir sığınma hakkı söz konusu değildir. Ancak siyasî sebeplerle başka bir devlete kaçarak sığınan kimseye suçlu ise suçluların iadesi hükümleri uygulanarak, suçlu değilse sığınılan devlet tarafından karar verilmek suretiyle sığınma hakkı tanınabilir. (M)

SIĞINMAK geçz. f. (*sığmak*'tan *sığ-ı-nmak*). Tehlikeden korunmak için emin bir yere çekilmek: *Hayvan bir kayanın dibine sığınmıştı* (Sabahattin Ali). *Ben, büyük annem ve Gülfidan bacı, Bağlarbaşında çırak çıkarılmış bir ihtiyar kalfanın evine sığınmıştık* (R. N. Güntekin). || Korunmak amacıyle birine baş vurmak: *İşte geldim, karanlığını çaldım / Korkudan, yalnızlıktan sana sığındım* (Refik Durbaş). || Siyasî, dinî v.b. sebeplerle, kendi ülkesinden kaçıp, başka bir ülkeye gitmek: *Daha sonra harekete geçen Genç Türkler, zulme karşı çalışmalarında sıkışınca Batıya sığınırlar* (Cahit Öztelli). *Aynı memlekette tutunamayan Museviler Türkiye'ye sığınmışlardı* (F. R. Atay). || *Mec.* Güvenmek, yardım istemek veya ummak: *Hatıralarımıza sığınıp şu akmakta olan zamanın, muammalar taşıdığı için neşesi bile endişe veren zamanın içinden sanki sıyrılıvermek ne hoş şeydir* (N. Ataç).

— DEY. *Yaradana sığınıp* (*bir şey yapmak*). Bk. YARADAN.

— Denizc. [Gemi için] Kötü hava şartları yüzünden veya seyir emniyetini tehikeye düşüren bir arızanın giderilmesi amacıyle en yakın limana girmek. (M)

SIĞINTI i. (*sığınmak*'tan *sığın-tı*). Bulunduğu yerde kalması artık istenmeyen, varlığı fazla görülüp kendine değer verilmeyen kimse: *Onlar nazarında, ben yalnız sevimsiz bir misafir, bir şımarık sığıntı değil, aynı zamanda uğursuzun biriyim* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Burada, akrabalarının yanında biraz da sığıntı gibi yaşıyordu* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Sığıntılık** i. Sığıntı olma hali: *Sığıntılık canına yetti de başının çaresine bakmayı tasarladı* (Kemal Tahir). [M]

SIĞIR i. (esk. türk. *sıġır*'dan). Zool. Geviş getirenlerden boynuzlu, büyükbaş evcil hayvanların genel adı. Bk. ANSİKL.

— Ed. *Esk.* Uzunlamasına açılan yazma kitap ve dergilere verilen ad. (Uzun biçimli oldukları için bunlara *sığır* denirdi. Bu şekilde ciltlenmiş kitap ve dergilere *beyazî* de denirdi.)

— G. santl. *Esk.* *Sığır topuğu*, bir kadeh çeşidi. (Sığır topuğuna benzetildiği için bu adla anılırdı.)

— Hayvancılık. *Sığır ahırı*, sürü halinde yaşayan büyükbaş hayvanların barındırıldığı, kapalı yer. Bk. ANSİKL.

— Kasaplık. *Sığır eti*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Zool. Zoolojik bakımdan bir tek evcil *sığır* türü vardır. *Auerochs* (*bos primigenius*) denilen bu sığır türü XVII. yy.ın ortalarına doğru tükenmiştir. Yabanî auerochs'tan sonra, değşinim sonucu birçok evcil sığır ortaya çıkmıştır. İnsanoğlu tarafından gerçekleştirilen ıslah ve ayıklama sonucunda boy, kafa biçimi, renk ve verimlilik (süt verimi, besi durumu ve işgücü) bakımından farklı pek çok sığır türü ortaya çıkmıştır. Bugün auerochs'a en çok benzeyen hayvanlar Macaristan'da yaşayan koca boynuzlu sığırlarla, ispanya güreş boğalarıdır. Türkiye'de belli birkaç yerli, birkaç da yabancı sığır ırkı vardır. Yerli ırkların önemlileri Doğu Anadolu'nun kırmızı ırkı, Trakya'nın boz ırkı, Orta Anadolu'nun kara ırkı ve Güneydoğu Anadolu'nun kırmızı ırkıdır. Bunların hepsi karma, yani hem et, hem süt ırklarıdır. Ayrıca sırf süt verimi yüksek olduğu için Türkiye'ye getirilip beslenen montafon, jersey gibi yabancı sığırlar vardır.

Sığırın doğurma yaşına gelen veya doğuran dişisine *inek*, genç dişisine *düve*, yavrusuna *dana*, burulmamış erkeğine *boğa*, burulmuş genç erkeğine *tosun*, burulmuş yaşlı erkeğine 18-24 ayı geçtikten sonra *öküz* denir. Erkek sığırı iki yaşına doğru koşuma sokarlar. Öküz, ağır işte attan daha dayanıklıdır. Motorlaşma sebebiyle, öküzün çekim hayvanı olarak kullanılması eskisi kadar önemli değildir. Irkına göre değişmekle beraber sığırların asıl yetiştirilme sebebi et ve süt üretimidir. Bazı sığır ırkları et verimi ve kalitesi bakımından çok elverişlidir. Çoğu zaman erkek sığırı yetiştiren onu zayıf halinde, yani «arık» iken besici celebe satar. Besici celep de onu yazın özel çayırlarda veya kışın ahırlarda besleyerek kasaba satar.

Kesici dişlerine bakılarak sığırın yaşı anlaşılabilir. Başlıca hastalıkları: şişkinlik, pamukçuk hastalığı, şarbon ve kurtlu bronşittir.

● *Türkiye'de* sığır sayısı 1970 tespitlerine göre 13 553 256'dır. Bu miktar, ırklara ve cinslere göre şöyle dağılır: safkan ve melez esmer ırk 727 810 (291 124 inek), yüzde 5,37; siyah-alaca 126 045 (50 418 inek), yüzde 0,93; jersey 127 400 (50 914 inek), yüzde 0,94; yerlikara 4 957 781 (1 983 112 inek), yüzde 36,58; boz 1 185 910 (474 364 inek), yüzde 8,75; doğu anadolu kırmızısı 2 154 967 (861 987 inek), yüzde 15,90; güney anadolu kırmızısı 512 313 (204 925 inek), yüzde 3,78; karışık 3 761 028 (1 504 411 inek), yüzde 27,75.

Aynı sayımda ağırlık, cins ve çağ yönünden de durum şu şekilde tespit edildi: cins bakımından: inek yüzde 40, birim ağırlık 216 kg; boğa yüzde 3,6, birim ağırlık 281 kg; öküz yüzde 23, birim ağırlık 270 kg. Çağ bakımından: 1 yaşında dişi yüzde 10,67, birim ağırlık 127 kg; 2 yaşında dişi yüzde 9,95, birim ağırlık 185 kg; 1 yaşında erkek yüzde 0,96, birim ağırlık 149 kg; 2 yaşında erkek yüzde 0,89, birim ağırlık 228 kg; 1 yaşında öküz yüzde 3,74, birim ağırlık 149 kg; 2 yaşında öküz yüzde 3,53, birim ağırlık 228 kg. Kasaplık olarak kullanılan sığırların cins, oran ve ağırlıkları da şöyledir: 1 yaşında dişi yüzde 0,47, birim ağırlık 106 kg; 2 yaşında dişi yüzde 0,20, birim ağırlık 154 kg; 1 yaşında erkek yüzde 2,28, birim ağırlık 124 kg; 2 yaşında erkek yüzde 0,71, birim ağırlık 190 kg.

Birim ağırlıkların çok düşük olması, ineklerde süt veriminin de yetersizliği sebebiyle 1971'de Devlet Planlama teşkilâtının koordinatörlüğünde, Tarım bakanlığı ile Ziraat bankasının birlikte uygulayacağı bir «entansif süt* üretimi projesi» hazırlandı. Bu proje içinde sığır neslinin ıslahı, dolayısıyle et ve süt veriminin arttırılması, bu amaçla da 4 bölgede toplanan 15 ilde 290 modern üretim merkezi kurulması, bu merkezlere dağıtılmak üzere ilk hamlede 4 350 baş damızlık ithal edilmesi öngörüldü ve süt sığırcılığının teşvikini amaç edinen, toplam malî portesi 25,9 milyon dolar olarak hesaplanan proje 23 aralık 1971'den itibaren yürürlüğe girdi.

— Hayvancılık. *Sığır ahırları* genellikle uzun yapılardır; hayvanlar duvara dikey o-

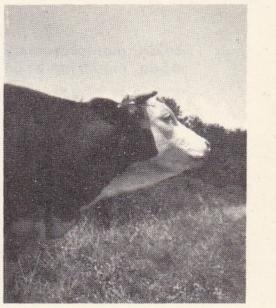

simental ırkı inek başı

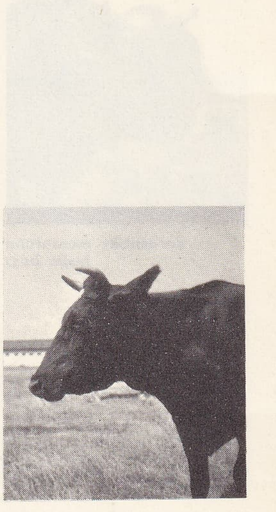

siyah alaca

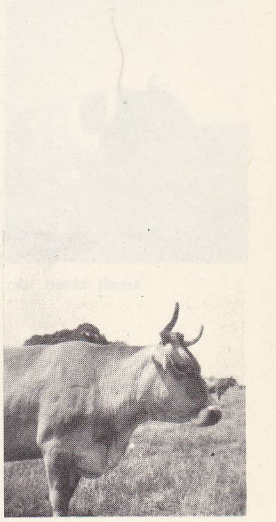

karacabey montafonu inek başı

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

sığır

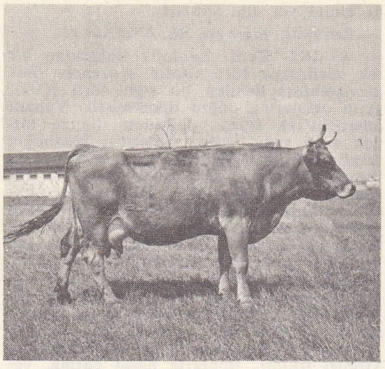

solda, montafon inek; sağda, montafon boğa

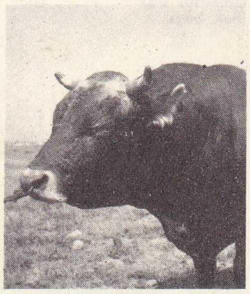

karacabey montafonu boğa başı

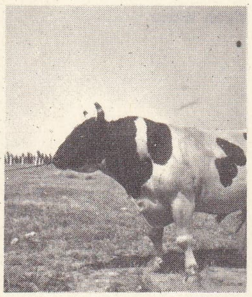

siyah alaca ırkı

larak bir veya sırt sırta iki sıra halinde dizilir. Sığır sayısı azsa ahır 4,30-4,70 m genişliğinde yapılarak hayvanlar, başları duvara gelecek şekilde tek sıra halinde yerleştirilebilir. 12 ilâ 20 sığırı barındıracak ahırlarda bir yem dağıtma koridoruna ihtiyaç bulunduğundan, ahırın genişliği 5,50-5,80 m olmalıdır. Hayvanların, başları duvar tarafında olmak üzere çift sıralı dizildiği ahırlar, sığır sayısı çok fazla değilse 7,60 m genişliğinde olabilir; sığır sayısı çok kalabalık olan, sırt sırta çift sıra dizili hayvan barındıran ve yem için yan taraflarında koridor bulunan ahırlar en iyisi olmakla beraber pahalıdır (bunların genişliği 9,60-10,60 m arasında olmalıdır); baş başa bakan çift sıralı ve yem için ortadan koridorlu ahırlar öncekinden daha az kullanışlıysa da daha ucuza yapılabilir; bunun genişliği 10-11 m arasında olmalıdır. Ahırlar hayvanların durumuna göre ayrı da olabilir (düve ahırı, dana ahırı, inek ahırı v.b.).

— Kasaplık. *Sığır eti*, Türkiye'de koyundan sonra, fakat bazı ülkelerde en başta yiyecek olarak kullanılan ettir. Öküz, dana ve inek etlerinin hepsine birden sığır denir. Sığır eti Türkiye'de genellikle kemiksiz olarak satılır; kalite bakımından, bonfile hariç, ayırım yapılmaz.

Sığırın but ve omurga kısmı genellikle en değerli olan kısmıdır. Boyun ve bacaklar ile gövde ve karnın aşağı tarafları en değersiz parçalardır. Kalite hayvanın tamamına, kategori ise gövdenin belirli kısımlarına uygulanır. Sığırın en iyi parçası sağrı kısmıdır; bunun birinci kategorisi üç yaşındaki besili sığırdan, dördüncü kategorisi zayıf yaşlı ineklerden alınanıdır. Hayvanın kalitesi yaşına, cinsiyetine, ırkına, vücut yapısına ve besi durumuna bağlıdır. Beş kalite çeşidi vardır: ekstra, birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü. Dördüncü kalite hayvanlar kasaplarda satılmaz, sucuk yapımında kullanılır.

Kalite ve kategori birarada bir etin yemeklik ve ticarî değerini tayin eder. En iyi et, besili körpe hayvanlardan (dana) elde edilir. (LM)

SIĞIRCIK i. (*sığır*'dan *sığır-cık*). Zool. Kısa kuyruklu, uzun gövdeli ötücü kuş. (İlmî adı *sturnus*. Sığırcıkgillerden.)

— ANSİKL. *Sığırcık* (*Sturnus vulgaris*) madenî parıltılı, siyaha yakın esmer tüylüdür; kışın daha belirgin olarak üzerinde açık kahverengi nokta ve çizgiler bulunur. Avrupa ve Batı Asya'da yaşar; böceklerle beslenir. Tarım bitkilerini böceklerden korumak için Kuzey Amerika ve Avustralya'ya da götürülmüştür. Kışın kalabalık sürüler halinde yaşar. Parlak yansımalı *kara sığırcık* (*S. unicolor*) Korsika ve Kuzey Afrika'da bulunur. *Pembe sığırcık* (*S. roseus*) Asya, Anadolu ve Doğu Avrupa'da yaşar; yaşama tarzı bayağı sığırcıkta olduğu gibidir. Geniş ölçüde böcek tükettiği için tarım ürünlerini korumakta işe yarar. İnsana alışmağa yatkın olduğundan makbul kafes kuşlarından sayılır. (LM)

SIĞIRCIKGİLLER çoğl. i. Sığırcık ve sağanları kapsayan ötücü kuş familyası. *Eş anl.* STURNİDAE. (L)

SIĞIRDİLİ blş. i. Bot. Genellikle mavi, nadiren pembe veya sarımtırak beyaz çiçekli otsu bitki. (İlmî adı *anchusa*. Hodangillerden.) [Tarla kenarlarında, bağlarda, kumsal deniz kıyılarında veya ormanlarda yetişir. Hekimlikte hodan yerine kullanılabilir.] || Fistulina cinsinden mantar. Bk. FİSTULİNA. (L)

SIĞIRDİLİGİLLER çoğl. blş. i. Bot. *Eş anl.* HODANGİLLER.

SIĞIRGÖZÜ blş. i. Bot. Bk. ÖKÜZGÖZÜ.

SIĞIRKUYRUĞU blş. i. Geniş yapraklı, sarı çiçekli otsu bitki. (İlmî adı *verbascum*. Sıracagillerden.)

— ANSİKL. *Sığırkuyruğu* her tarafta yaygın yüksek boylu otsu bir bitkidir. Çok çabuk dökülen pamuksu görünüşteki çiçekleri sarı veya kızılımsı sarı renktedir; her çiçekte beş taçyaprak ve birbirine eşit olmayan beş erkek organ bulunur. Meyvesi kapsül şeklindedir. Şifalı sığırkuyruğu (*Verbascum thapsus*) 2 m kadar boy atar; ucundaki çiçekleri ve yaprakları halk hekimliğinde kullanılır. (L)

SIĞIRLAR çoğl. i. Boynuzlugillerin bir altfamilyası veya oymağı; örnek tipi evcil sığırdır; manda ve bizon da bu oymağa girer. (L)

SIĞIRTMAÇ i. (esk. türk. *sığırtmak*, yakalamak, durdurmak'tan *sığırt-maç* [?]). Sığırları güden kimse; sığır çobanı: *Sığırtmaç Hasan'ın sürüsünden, her gün bir iki baş eksiliyormuş* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

SIĞIŞMAK geçz. f. (*sığmak*'tan *sığ-ı-ş-mak*). Güçlükle sığmak: *Az daha toplanırsanız hepimiz sığışırız.*

◆ **Sığıştırmak** geçl. f. Zorla sığdırmak. (M)

SIĞMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Tümüyle içine girebilmek veya içinden geçebilmek: *Ve sonra sesini öyle yükseltti ki, salonu çınlatan sözleri, artık bu dört duvarın arasına sığmıyordu* (Ş. S. Aydemir). *Araba garaja zor sığdı.* || *Mec.* Uygun olmak, çelişki halinde bulunmamak: *Akla, mantığa sığmamak.*

— ÇEŞ. DEY. *Ele avuca sığmamak.* Bk. AVUÇ. || *İçi içine sığmamak.* Bk. İÇ. || *Kabına sığmamak.* Bk. KAP.

◆ **Sığdırmak** geçl. f. İçine aldırmak: *Bu kadar kitabı bu dolaba sığdıramazsınız.*

— DEY. *Aklına (veya içine) sığdıramamak*, katlanamamak, dayanamamak. (M)

SIĞRI burnu, yun. **Sigrion**, Ege denizinde Midilli adasının batı ucundaki burun ve bunun kuzeyinde aynı adı taşıyan kıyı kasabası. (M)

SIHAF çoğl. i. (ar. *şahfe*'den *şıḥāf*). *Esk.* Düz ve geniş kaplar. (M)

SIHHAT i. (ar. *şıḥḥat*). Vücutça sağlam olma, hiç bir hastalığı bulunmama, esenlik: *Eski sıhhatimi, bana her şeyi hoş gösteren eski neşemi artık bulamayacağım* (R. N. Güntekin). *Şimdi onun sıhhati için korkuyor, hasta olması, bir kazaya kurban gitmesi vehmiyle harap oluyordum* (A. H. Tanpınar). [*Eşanl.* SAĞLIK.] || Doğruluk, gerçeklik: *Yahya Kaptanın Tavşancıl'da taht-ı muhasaraya alındığı havadisinin derece-i sıhhati ne mertebededir* (Atatürk). || *Sıhhatte bulunmak*, sağlıklı olmak, sıhhati yerinde olmak. || *Sıhhatini tahkik etmek*, doğruluğunu araştırmak.

— DEY. *Sıhhatler olsun*, hamamdan çıkan veya tıraş olan kimselere karşı nezaket sözü olarak kullanılır.

— TAR. TELM. ***Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi.*** Bk. DEVLET.

— *Esk. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet vekâleti*, Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı. (M)

SIHHATLİ sıf. (*sıhhat*'ten *sıhhat-li*). Hiç bir hastalığı bulunmayan, sağlığı yerinde, sağlıklı, sağlam, esen: *Dün sabah plajda gördüğüm bu çok sıhhatli genç kız, o kadar hoşuma gidiyordu ki* (S. F. Abasıyanık). *Sıhhatli bir çocuk.* (M)

SIHHATNAME blş. i. (ar. *şıḥḥat* ve fars. *nāme*'den *şıḥḥat-nāme*). Ed. *Esk.* Hastalanan kimselerin iyileşmesi dileğiyle yazılan şiir. (Divan edebiyatında hastalanan bir devlet büyüğünün, zengin bir kimsenin, bir bilginin veya sevilen bir kişinin iyileşmesi, ona sağlık dilenmesi konusunda şiirler yazılırdı. Genellikle caize almak için yazılan bu şiirler, kaside şeklinde olurdu. Tanzimat döneminden sonra sıhhatname yazma geleneği kalktı.) [M]

SIHHÎ sıf. (ar. *şıḥḥat*'tan *şıḥḥī*). Sağlığa ilişkin, sağlıkla ilgili: *Altı ay sonra da karı koca sıhhî vaziyetlerini düzeltmek için Viyana'ya gittiler* (A. H. Tanpınar). *Her halde işin içinde anayasaya olmasa bile, sıhhî nizama bir aykırılık var* (F. R. Atay). *Sıhhî kontroldan geçmek.* || Sıhhate yarar, sağlığa elverişli: *Ameleler ve köylüler için sıhhî evler inşa edilir* (Ziya Gökalp). *Bu şehrin sıhhî olmayan bir havası var.*

— Denizc. Özellikle sıhhî disiplin bakımından bir geminin patent belgesinin kontrolu. (M)

SIHHİYE i. (ar. *şıḥḥī*'den *şıḥḥiyye*). *Esk.* Sağlık işlerinin tümü. || Sağlıkla ilgili işleri yürüten daire: *Sıhhiye Umum müdürlüğü.* || Sıf. Sağlıkla ilgili, sağlığa değgin. || *Sıhhiye vekâleti*, Sağlık bakanlığı. || *Umur-ı sıhhiye*, sağlıkla ilgili işler.

— Ask. *Sıhhiye birlikleri*, askerî sıhhî kuruluşlarda bulunan karargâh, tahliye ve hastahane birlikleriyle, dişçi ve veteriner birliklerinin tümüne verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Sıhhiye sınıfı*, çeşitli sağlık hizmetlerini yerine getirmekle görevli yardımcı sınıf. (Bk. ANSİKL.) || *Sıhhiye tesisleri*, savaş sırasında hasta ve yaralıların kurtarılmaları ve tedavileri için yapılması gerekli tahliye, tedavi, bakım v.d. hizmetlerin yürütüldüğü sağlık kuruluşlarının tümüne verilen ad. Bk. ANSİKL.

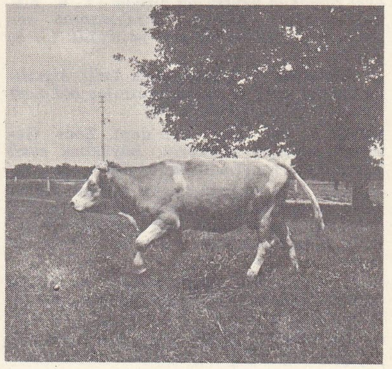

solda, simental ırkı boğa; sağda, bir sığır

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

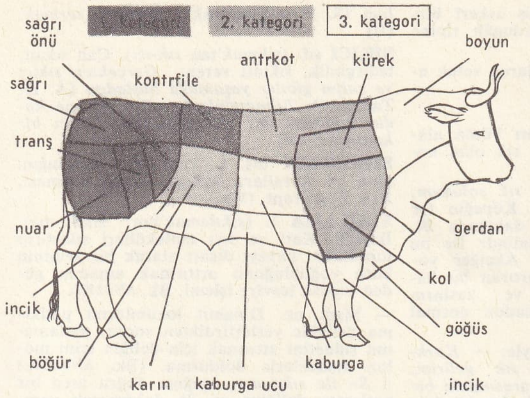

macar sığırı

kanada misk sığırı

sığırcık

çiçek
meyve
sığırdili

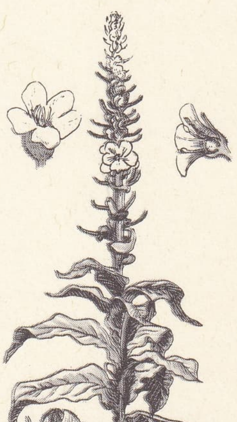
sığırkuyruğu

BÖLGE	PARÇA ADI	KATEGORİ	PARÇANIN GENEL ÖZELLİKLERİ	KULLANILDIĞI YER
sağrı	*fileto*	1	buttan son kaburgaya kadar omurganın iki yanındaki kemiksiz et	biftek
kalçanın ön kısmından sondan bir önceki kaburgaya kadar bel bölgesi	*sağrı*	1	sağrı kaslar	kızartma, haşlama
	kontrfile	1	sağrı kasından son kaburgaya kadar uzanan parça; bir yağ tabakasıyle kaplı makbul bir ettir; ortası daha iyi, arka kısmı sinirlidir	biftek, kızartma
but	*but ucu*	1	kalça bölgesinin kuyruk dibine yakın kısmı	kapama
Arka bacağın üst kısmı ile kalçanın bir kısmı	*yağlı tranş*	1	butun ön tarafı	ızgara, kızartma, haşlama
	tranş	1	butun orta kısmı	kızartma, biftek, haşlama
	nuar	1	butun arka dış kısmı	haşlama, kızartma
	baldır	3	kaval kemiğinin üst kısmı	etsuyu, çorba
	incik	3	kemik ve kiriş	
döş	*döş ucu*	3	üçüncü kaburganın ön ucu (kemikli ve yağlı)	haşlama
göğüs kafesinin aşağı ve karın bölgesi	*döş ortası*	3	4. kaburgadan7. kaburgaya kadar (öncekinden az yağlı)	haşlama
	kaburga ucu	3	döşün arka tarafı	haşlama
	karın	3		haşlama
kaburga	. . . .	2	göğüs çeperlerinin yan kısmı	haşlama
böğür	. . . .	3	karnın yan çeperi ve son iki kaburga	haşlama
	. . . .	1	böğür eti; yelpaze biçiminde yassı kemiksiz et	biftek
omuz ve sırt	*omuz*	2	ilk üç sırt omuru bölgesi	yahni, haşlama
	sert	1	4.'den 7. sırt omuruna kadar	haşlama
	sert	1 - 2	8.'den son omura kadar	kızartma, kapama
kol	*boyun ardı*	2	kemiksiz kalın et parçası	haşlama
kürek ve kol kısmı	*kürek ucu*	3	küreğin arka uç kısmı	yahni
	kol önü	2	az kalın yağsız parça	haşlama
	kürek önü	2	yağsız parça, üst kısmından biftek yapılabilir	kızartma, biftek
	kürek	2	küreğin orta bölgesi	biftek, haşlama
	kol	3	kolun kemikli kısmı	haşlama
	incik üstü	3	kolun dirsek kısmı	haşlama
	incik	3	kolun alt ucu	haşlama

Foto. X (LAROUSSE)

— ANSİKL. Ask. *Sıhhiye birlikleri,* sıhhiye tabur karargâhıyle hastahane grup karargâhları birlikleridir. Tahliye birlikleri, tümen sıhhiye taburları, sıhhiye hasta ve yaralı toplanma bölükleri, ambulans bölükleri, hasta ve yaralı tesellüm bölükleriyle, ambulans trenlerini kapsar. Hastahane birlikleri de, ayırma bölükleri, 400 yataklı ordu seyyar cerrahî hastahaneleri, yarı seyyar 400 yataklı tahliye hastahaneleri, 750 yataklı sahra hastahaneleri, garnizon hastahaneleri ve nekahathanelerle genel hastahaneler v.d. sıhhî kuruluşlardır.

● *Sıhhiye sınıfının* barıştaki başlıca hizmetleri, hasta personelin tedavisi, personelin sağlık muayenesi ve aşılanması, sıhhî hizmet personelinin uzmanlık eğitimi ve sıhhiye birliklerinin askerî eğitimidir. Savaşta, hasta ve yaralıların toplanmasını, geriye taşınmasını sağlar; personelin çeşitli hastalıklardan korunmasıyle ilgili tedbirleri alır; savaş esirleriyle ordunun denetimi altında bulunan kamplardaki kişilerin sağlıklarını ilgilendiren konularda çalışmalar yapar. Ayrıca, düşman biyolojik unsurlarının tayin ve analizini yaparak, kimyasal, biyolojik ve radyolojik savaşa karşı aktif ve pasif korunma tedbirlerinin geliştirilmesi de (kimya sınıfıyle birlikte) bu sınıfın görevleri içindedir.

● *Sıhhiye tesisleri.* Savaş sırasında bir birliğin yaralanan personelinin, bölük seviyesinde görevli ve yetkili sağlık personeli tarafından geriye taşınmak üzere toplandığı yerlere yaralı yuvaları denir. Burada ancak, yaralıların üzerinde bulunan harp paketleriyle, yaraları sarılır. Daha gerilerde bulunan alay sargı yerlerinde yaralılar, tabur ve tümen sağlık tesislerine tahliyeye hazır duruma getirilir. Tümen tarafından ileri çıkarılan taşıyıcı ambulanslardan kurulu araba durak yerlerine getirilen hasta ve yaralılar, tümen hasta ve yaralı ayırma istasyonlarına taşınır. Buralarda durumlarına göre ayrılarak daha gerilerdeki tümenlerin emir ve desteğine verilmiş seyyar cerrahî veya tıbbî hastahanelerde tedavi edilir. İyileşenler birliklerine, tedavisi uzun sürecek olanlar ordu sahra hastahanelerine veya yurt içinde bulunan hastahanelere gönderilirler. Savaş sırasında sağlık hizmetleri aralıksız olarak bu kuruluşlar tarafından yürütülür. (M)

SIHHİYECİ i. (*sıhhiye*'den *sıhhiye-ci*). Sağlık memuru, sağlık görevlisi.

— Ask. Orduda, gerektiği anda basit sağlık işlerini görebilecek kadar bilgisi ve tecrübesi bulunan er, çavuş veya başçavuş. (M)

SIHHİYUN çoğl. i. (ar. *şıhhî*'den *şıhhiyyûn*). *Esk.* Hıfzıssıhha ile uğraşan hekimler. (M)

SIHR i. (ar. *şıhr*). *Esk.* Enişte, güvey v.b. evlenme yoluyle akraba sayılmağa başlanan kimse.

◆ **Sıhrî** sıf. *Esk.* Evlenme sonucu ortaya çıkan, evlenmeyle meydana gelen (akrabalık). [M]

SIHRİYET i. (ar. *şıhr*'den *şıhriyyet*). *Esk.* Evlenme yoluyle, damat ile gelinin aileleri arasında meydana gelen akrabalık, dünürlük.

— Huk. Bk. HISIMLIK. (M)

SIHYEVN, Arabistan'da iki yerin adı: — Kudüs'te tepe (*Sion, Sehyon, Sihyevn* adlarıyle de anılır). Üzerinde Meryem* ile Yusuf*un gençliklerinde hizmet ettikleri Beytülmukaddes vardı. Bugün burada bir cami bulunmaktadır; — Suriye'nin kuzeyinde, Akdeniz kıyısına yakın kale (*Sehiun, Sehyun* da denir). Üç yönden uçurumlarla çevrili, dördüncü yönü hendekle kuşatılmış olan kale, iç içe üç surla da korunuyordu. Haçlı seferleri sırasında uzun süre Frankların elinde kaldı. 1188'de Salâhaddin Eyyubî tarafından kuşatıldı ve ele geçirildi. (M)

SIK sıf. (esk. türk. k.). Benzerleri veya parçaları arasında çok az aralık bulunan, aralıksız: *İki taraf sık ormandı* (P. Safa). *Sık evler.* (*Zt.* SEYREK.) || Çok rastlanan, ender olmayan: *O ülkede fırtınalar pek sıktır.*

— DEY. *İnce eleyip sık dokumak.* Bk. DOKUMAK.

— Ask. *Esk.* *Sık ordugâh,* osmanlı ordusunda çok yakın yerleştirilmiş askerî birliklerin meydana getirdiği ordugâh tipine verilen ad.

— Fizyol. *Sık solunum,* sık olarak soluk alıp verme hali. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bk. YOĞUN.

— Ormanc. *Sık koru,* ağaçları bütün alanı kaplayacak şekilde gür ve sık olan koru.

— ANSİKL. Fizyol. Sıcaktan *sık solunum,* özellikle köpeklerde görülür. Köpeğin ter bezi yoktur; normal olarak dakikada 20, 30 defa solur; sık soluma halinde ise bu sayı 350'ye kadar çıkabilir. Akciğer yoluyle suyun buharlaşmasını artıran bu hareket fazla ısının atılmasını ve kasların fazla çalışmasıyle ısınan vücudun normal ısıya dönmesini sağlar.

◆ Zf. Kısa zaman aralıklarıyle: — *Korkma dedi, bundan sonra daha sık gelirim.* (A.H. Tanpınar). *Notlarımın arasındaki bir sözünü ne kadar sık ve ne kadar hüzünle anıyorum* (F.R. Atay). || Arasında az mesafe bırakarak: *Ağaçları sık dikmek.*

◆ **Sıkça** zf. Sık olarak, oldukça sık: *Ziyaretleriniz biraz sıkça oluyor. Mektubunu sıkça yaz.*

◆ **Sık sık** zf. Sık olarak, sıkça: *Bir gün yakın kasabalardan birisine bir maç teklifi yapmıştık. Evvelce de sık sık gidip maçlar yaptığımız için, bir mektupla, geleceğimizi bildirmek kâfiydi* (Orhan Kemal). *Sık sık nefes alıyor, garip garip bakıyordu* (S. F. Abasıyanık). [ML]

SIKBOĞAZ blş. i. [Yalnız *sıkboğaz etmek* şeklinde kullanılır]. *Sıkboğaz etmek,* (birine) bir şeyi acele yaptırmak için baskı yapmak. (M)

SIKI sıf. (*sıkmak*'tan *sık-ı*). Sıkan, dar olan: *Bu pantolon vücuduna göre oldukça sıkı.* || Kuvvetle sıkılmış, sarılmış, gevşek olmayan: *Sıkı bir balya. Vidaların hepsi sıkı.* || Hoşgörüsü olmayan, sert: *Sıkı bir kumandan.* || Dikkatle ve hoşgörüsüz uygulanan: *Gel gelelim, çok sıkı göz altındayız* (S. Kocagöz). *Sıkı perhiz. Sıkı tedbir.* || Şiddetli, kuvvetli: *Sıkı bir rüzgâr. Sıkı bir yumruk.* || Yoğun, acele: *Bugünlerde işler çok sıkı.* || *Argo.* Güzel, hoş.

— ÇEŞ. DEY. *Sıkı isen,* zorlayıcı bir durum karşısında başkasının cesaretini ölçmek veya o işi yapıp yapamayacağını sınamak için kullanılan bir söz: *Sıkı isen, bir de sen dene.* || *Eli sıkı.* Bk. EL.

— Elektr. Birbirini karşılıklı olarak indükleyen iki bobin arasındaki bağlama için kullanılır.

◆ İ. Zorlayıcı durum, yorgunluk, karışıklık: *Sıkıyı görünce kaçtı.*

— ÇEŞ. DEY. *Sıkıya gelmek,* güç bir durum karşısında kalmak: *Başımız sıkıya geldi mi, hemen onlara koşacağız* (Ömer Seyfeddin). || *Sıkıya koymak,* bir düzene sokmak, rahatlamak: *İşlerimi sıkıya koyar koymaz geleceğim.* || *Sıkıyı yemek,* azar işitmek veya sıkıştırılmak. || *Kuru sıkı.* Bk. KURU.

— Sil. Ağızdan dolma ateşli silâhlarda, barut ve kurşunun üstünden tıkılan kâğıt ve bez parçaları gibi şeylerin tümü.

◆ Zf. İyice, sıkıca: *Pencereyi sıkı kapa.*

— ÇEŞ. DEY. *Sıkı basmak,* elindeki gücü veya söz geçiriciliğini kullanmak: *Fakat sıkı basılırsa o da oluyor* (R. N. Güntekin). || *Sıkı çalışmak,* gayretle kendisini vererek ve muntazam çalışmak: *Sınıf geçmem için çok sıkı çalışmam gerekiyor.* || *Sıkı durmak,* metin olmak, cesaretli ve dayanıklı olmak: *Sıkı durmazsan herkes seni iter* (B. Felek). || *Sıkı tutmak,* gayretle sarılmak, titizlik göstermek: *Fakat işi sıkı tutmak lâzım* (A. H. Tanpınar).

◆ **Sıkıca** zf. Sıkı bir şekilde, iyice: *Vurmadan girdi, kapıyı sıkıca kapattı* (Kemal Tahir).

◆ **Sıkı fıkı** blş. sıf. ve zf. Birbirine bağlı ve teklifsiz: *Bunlarla sıkı fıkı arkadaş olmamı tavsiye etti* (R. N. Güntekin).

◆ **Sıkı sıkı** zf. Adamakıllı, iyice: *Ertesi gün için alıp gelmemi sıkı sıkı tenbih etti...* (Ahmed Rasim).

◆ **Sımsıkı** sıf. ve zf. Olabildiği kadar sıkı: *Tam bu sırada kolumu sımsıkı bir el yakaladı* (S. F. Abasıyanık). *Sımsıkı sarmak.* (M)

SIKICI sıf. (*sıkmak*'tan *sık-ıcı*). Can sıkan, tedirginlik, sıkıntı veren: *Gerçekten sıkıcı ve zalim günler yaşamağa başladım* (A. H. Tanpınar). *Bilmezsiniz buranın kışı ne kadar sıkıcıdır* (R. N. Güntekin). *Sıkıcı bir konuşma.* (M)

SIKIDÜZEN blş. i. *Yeni.* Bir topluluğun yasa ve kurallara uyması, bağlı durması. *Esk.* Zapturapt. (M)

SIKILAMA i. (*sıkılamak*'tan *sıkıla-ma*). Bayınd. Katı ve sıvı molekülleri sıkıştırıp topraktaki havayı dışarı atarak bir zeminin kuru yoğunluğunu arttırmak amacını güden toprak tesviye işlemi. Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. Dinamit lokumlarını patlatma deliğine yerleştirdikten sonra, patlamanın şiddetini attırmak için deliğin içini moloz maddelerle doldurma. (Bk. ANSİKL.) || *Su ile sıkılama,* aşağıya doğru inen bir patlatma deliğine su ile doldurarak yapılan sıkılama: *Su ile sıkılama, bazı özel durumlarda ve nemden etkilenmeyen patlayıcılarla yapılır.*

— ANSİKL. Bayınd. *Sıkılama,* malzeme katarak veya katmaksızın zemini tokmaklama esasına dayanır. Bu işte kullanılan âletler, tanecikler arasındaki sürtünmeyi ortadan kaldırır ve tanecikleri yoğurma şeklinde ezer. Bu işlem doldurma malzemelerinin oturmasını azaltır, toprak altı ve temel için çok yüksek bir direnç sağlar. Sıkılama enerjisi Proctor deneyiyle tayin edilir. Temellerin sıkılanmasında keçi ayağı kullanılır.

— Mad. oc. *Sıkılama,* kömür ocaklarında, grizunun ve kömür tozlarının patlayıcı madde etkisiyle tutuşmasını önlemek için gereklidir. Sıkılama, ya elle yoğrulmuş kil lokumlarıyle, ya da kâğıt fişekler içine yerleştirilmiş moloz tozlarıyle yapılır. (LM)

SIKILAMAK geçl. f. (*sıkı*'dan *sıkı-lamak*). Sıkı hale getirmek, sıkmak. (M)

SIKILGAN sıf. (*sıkılmak*'tan *sıkıl-gan*). Kendinde gerekli güven ve cesareti bulamayan, utangaç: *Sıkılgan bir çocuğu bilmediği bir yere sürükler gibi götürüyorduk* (Y. K. Karaosmanoğlu).

◆ **Sıkılganlık** i. Sıkılgan olma hali. (M)

SIKILMAK edilg. f. (*sıkmak*'tan *sık-ı-l-mak*). Sıkmak eylemine konu olmak: *Çamaşırları, sıkıldıktan sonra bahçeye asıver.. Bu çorba, limon sıkılmadan da içilebilir.* || Geçz. f. Can sıkıntısı duymak: *Sıkılıyorum Boğulacak gibi, ölecek gibi sıkılıyorum.* (H. Z. Uşaklıgil). || Darlık çekmek, sıkıntıya düşmek: *Bu yaz eve çok masraf yaptık ama fazla sıkılmadık. Sıkılırsam bankadaki paramı çekerim.* || Geçl. ve geçz. f. Utanmak, çekingenlik duymak: *Her nedense kız sıkılmıştı, kirpiklerini indirdi* (H. E. Adıvar). *Söylemeğe sıkılmak.*

— ÇEŞ. DEY. *Canı sıkılmak.* Bk. CAN. || *İçi sıkılmak.* Bk. İÇ.

◆ **Sıkılma** i. Sıkılmak eylemi. || Utanma ve çekinme duygusu.

◆ **Sıkılmaz** sıf. Sıkılmayan, utanmayan: *Hay sıkılmaz, ağlayamazsan bari gülmekten utan* (M. Â. Ersoy). [M]

SIKIM sıf. (*sıkmak*'tan *sık-ı-m*). Kapalı bir elin aldığı miktar: *Bir sıkım hamur.* || Bir defada sıkılan miktar: *Bir sıkım diş macunu.* || (Ateşli silâhlarda) Bir atış için yeterli olan miktar: *Bir sıkım barut. Bir sıkım saçma.*

◆ **Sıkımlık** sıf. Sıkım.

— DEY. *Bir sıkımlık canı var,* zayıf ve güçsüz kimseler için kullanılır. (M)

SIKINMAK dönşl. f. (*sıkmak*'tan *sık-ı-n-mak*). Kendini sıkmak, zorlamak.

— ÇEŞ. DEY. *Ikına sıkına.* Bk. IKINMAK. || *Ikınıp sıkınmak.* Bk. IKINMAK. (M)

SIKINTI i. (*sıkınmak*'tan *sıkın-tı*). İşsizlik, ilgisizlik, monotonluk v.b. sebeplerden doğan ruh yorgunluğu: *Ders çalışmaktan, kâğıt oynamaktan sıkıntı duyarak. Sıkıntı.* || Bir karışıklıktan, bozukluktan doğan güç durum: *Dünya işlerinden gelen sıkıntılarıma çare bulamayacakları besbelli bir şeydi* (A.H. Tanpınar). *Ev işlerinin sıkıntısı.* || Yokluktan, parasızlıktan doğan güç durum: *Tevfik bir sıkıntın olursa bana gel* (H. E. A-

dıvar). *Rabia, anası, babası ve üç kardeşi, sıkıntı çekmeden yaşadılar* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Sıkıntı basmak,* üstüne bir sıkıntı çökmek: *Sıkıntı bastı çalışamayacağım.* || *Sıkıntı çekmek,* zorluk çekmek: *Hoca sıkıntı çekmeden okumaya başladı* (N. Araz). || *Sıkıntı vermek,* rahatsızlık vermek, bunaltmak: *Bu adam da artık sıkıntı vermeye başladı.* || *Sıkıntıda olmak,* darlık çekmek: *Bir sıkıntıda olduğu demler «şimdi ben ne yapacağım?» diye kıvranmak lüzumunu duymamış* (N. Araz). || *Sıkıntısı olmak,* rahatsızlık veren bir durumda bulunmak: *Bir derdi, bir sıkıntısı olup da öyle susup durduğu akşamlar bile yanında bulunmaktan hoşlanıyoruz* (N. Ataç). || Abdesti gelmiş olmak. || *Sıkıntıya düşmek,* yokluk içinde olmak: *Sıkıntıya düşersen gel beni gör.* || *Sıkıntıya gelememek,* sıkıntıya dayanamamak: *Böyle sıkıntılara gelemediğimi bilirsin.*

◆ **Sıkıntılı** sıf. Sıkıntısı olan. || Sıkıntı veren: *Yani sizin anlayacağınız tren yolculuğu kadar sıkıntılı bir şey* (N. Ataç). *Bırak şu sıkıntılı herifi* (H. E. Adıvar). [M]

SIKIŞABİLİRLİK blş. i. (*sıkışmak* ve *bilmek* > *sıkışabilir*'den *sıkışabilir-lik*). Basınç altındaki bütün cisimlerde hacim küçülmesi şeklinde beliren özellik. || Sıkışabilen cismin niteliği.

— ANSİKL. Fiz. *Katılar.* Bütün yüzeyinden düzgün olarak sıkıştırılan izotrop bir katı cisim eski biçimini kaybetmez ve basınçla orantılı bir hacim küçülmesine uğrar; eğer basınç belli bir sınırı aşmamışsa, bu hacim küçülmesi basınçla birikte ortadan kalkar. Birim basıncın artışına karşılık birim hacimdeki küçülme miktarına *sıkışabilirlik katsayısı* denir. Bu K katsayısı ile P basıncı, V ve V′ ilk ve son hacimleri arasında $V' = V(1-KP)$ bağıntısı vardır.

Yüzeylerinden biri üzerinden sıkıştırılan bir paralelyüzlü, eğer basınç belli bir sınırı geçiyorsa kırılır; açıkça anlaşıldığı gibi, bu sınırı bilmek inşaat malzemeleri yönünden kaçınılmaz bir zorunluktur. Zaten katıların sıkışabilirliği çok azdır.

Sıvılar. Sıvılarda da az olan sıkışabilirlik ilk defa John Canton tarafından ortaya konmuş ve ölçülmüştür (1761). Sonradan hacim daima ilk değerini alır. Sıvılarda da aynı katılardaki gibi tanımlanan *sıkışabilirlik katsayısı,* başlangıç basıncı ne kadar büyükse o kadar küçük olur. Aynı basınç için, su hariç bütün sıvılarda bu katsayı sıcaklıkla birlikte artar: yalnız önce bir minimuma kadar düşer. Katılardakinden her zaman daha fazla olan sıkışabilirlik, sıvıdan sıvıya çok değişir. Suyun sıkışabilirliği eterinkinden üç defa az; civanınki ise sudan üç defa daha küçüktür.

Gazlar. Gazların sıkışabilirliği çok yüksektir. Sabit sıcaklıkta, bir gaz kütlesinin kapladığı hacim basınçla ters orantılı olarak değişir. Bu, Boyle kanunudur (1661); Fransa'da Mariotte tarafından da ortaya atılan (1676) bu kanun şu şekilde de ifade edilebilir: *Sabit sıcaklıkta, bir gaz kütlesinin basıncını ve hacmini veren sayıların çarpımı sabittir.*

Bu, ancak *tükel gaz hali*'ne uygulanabilen bir *sınır kanun*'dur ve bilinen bütün gazlar *kritik nokta*'larından ne kadar uzaklaşırsa tükel gaz haline o kadar yaklaşır. Bk. SIVILAŞMA.

Bu kanun ancak atmosfer basıncı civarında bulunan ve zor sıvılaşabilen gazlar için yaklaşık olarak doğrudur. Hidrojen ve helyum dışında bütün gazlar, 1 ile 27 atmosfer basınç arasında kanunun gösterdiğinden daha çok sıkışır.

Aşırı derecede sıkıştırılan gazların sıvılara yakın özellikler kazandığını da söylemek gerekir. Bu yüzden, 3 000 atmosferde oksijenin sıkışabilirliği hemen hemen alkolünki kadardır ve yoğunluğu sudan biraz fazladır.

Akışkanlar mekaniğinde, hız saatte 600 km'yi geçmemek şartıyle, *hava* sıkıştırılamaz bir akışkan gibi düşünülür. *Sesyakını** hızlara, yani saatte 900 ile 1 000 km'ye ulaşınca, havayı artık sıkıştırılamaz bir akışkan olarak kabul etmek imkânı ortadan kalkar. Akışkanlar mekaniği ve aerodinamiğin bütün kanunlarının buna göre değişmesi gerekir. Sıkışabilirliğe giriş, küçük ve yerel çarpma dalgalarıyle belli olur; hız arttıkça dalgaların rolü de büyür. (L)

SIKIŞIK sıf. (*sıkışmak*'tan *sıkış-ı-k*). Sıkışmış halde olan: *Hattâ kahvenin en sıkışık zamanında bile bu âdeti bozmamıştı* (B. Felek). *Osman Bey'in durumu da sıkışık...* (Kemal Tahir).

— Mat. Sınırlı ve kapalı bütün parçaları Borel-Lebesgue teoremini gerçekleyen cümle.

— Sanay. *Sıkışık saat,* bir tüketimin (elektrik, havagazı v.b.) azamî sınırına ulaştığı saat.

◆ **Sıkışıklık** i. Sıkışık olma hali: *Sıkışıklığın verdiği zoraki bir samimiyetle ısınan...* (B. Felek). [M]

SIKIŞMA i. (*sıkışmak*'tan *sıkış-ma*). Sıkışmak eylemi.

— Biyol. Bir veya birçok canlı varlığın tamamen kapalı ve dar bir alanda uzun süre kalması. Bk. ANSİKL.

— Coğ. Tabiî veya bir olay sonucunda daralma: *Bir vâdinin sıkışması.*

— Dy. *Fren sıkışması,* frenlerin gereğinden çok etki yapması sonucunda tekerleğin kilitlenmesi.

— Kadın-doğum. *Gebe dölyatağının sıkışması,* gebeliğin üçüncü ayında geriye yatık bir dölyatağının leğen içinde sıkışması ve düzeltilememesi.

— Patol. Bir bağırsak kıvrımının normal veya patolojik ya da ameliyat sonrası meydana gelen bir deliğe girip yaptığı tıkanma: *Fıtık tıkanması.*

— ANSİKL. Biyol. Kapalı ortam başlangıçta ne kadar elverişli olursa olsun, böyle bir ortama *sıkışan* hayvan veya bitki bir süre sonra gözle görülür bozukluk belirtileri gösterir: yeşil bitkilerde büyüme durur, bakterilerde sporlanma olur, hayvanlarda boğulma ve ölüm görülür. Bu bozukluklar ortamdaki oksijen ve besinlerin *tükenmesinden* veya zehirli artıkların (karbon gazı, çeşitli dışkılar) *birikmesinden* ileri gelir. Kapalı bir ortamda *sıkışma* bazen önlenebilir; böyle bir ortam aydınlatılırsa, içeride karbon gazını emerek oksijen ve yanabilir bitkisel maddeler yapabilen yeşil bitkiler bulunursa sıkışmanın sonuçlarından kurtulmak mümkündür. Bu takdirde ortam *dengelidir* denir (msl. akvaryum).

Mutlak sıkışma ancak laboratuvarda sağlanabilir. Tabiatta hemen daima bütün ortamlar arasında birçok bakımdan kimyasal değiş tokuş olur.

Dar bir alana sıkışan fare topluluğunda bireylerin sayısı sınırlı tutulduğu zaman, ne kadar bol ve iyi besin verilirse verilsin düşüklerin sayısı önemli miktarda artar. Un kurdunda açılan yumurtaların oranı, topluluktaki bireylerin kalabalıklığına göre değişir, başlangıçta belli miktardaki un kütlesi üzerinde bulunan kurt sayısı ne olursa olsun topluluğun birey sayısı hızla hep aynı rakama ulaşır. (LM)

SIKIŞMAK geçz. f. (*sıkmak*'tan *sık-ı-ş-mak*). Basınç yapacak kadar birbirine yaklaşmak: *Faiz, ben o kadar sıkıştık ki nefes alamaz dereceye geldik* (Ahmed Rasim). *Bir koltuğa dört kişi sıkışmak.* || Basınçla iki şey arasında kalmak veya dar bir yere zorla sığmak: *Parmağı kapıya sıkışmak.* || Zor bir durumda ve özellikle parasız kalmak. || Darlık, sıkıntı vermek, çarpıntı yapmak. || Şiddetle tabiî ihtiyacını gidermek zorunluğu duymak. (M)

SIKIŞTIRILABİLME blş. i. (*sıkıştırmak* ve *bilmek*'ten). Fiz. Bk. SIKIŞABİLİRLİK.

SIKIŞTIRMA i. (*sıkıştırmak*'tan *sıkıştırma*). Sıkıştırmak eylemi. || *Mec.* Baskı yapma.

— Fiz. Bir cismi meydana getiren tanecikleri birbirine yaklaştırarak bu cismi daha küçük hacme indiren mekanik etki.

— Metalürji. Katılaşma sırasında gaz kabarcıklarının çıkmasını (köpürme) önleyerek çelik külçeler elde etme usulü. (Sıkıştırma, külçenin katılaşması sırasında ya alüminyum gibi indirgen bir element katılarak kimyasal yolla, ya da mekanik yolla yapılabilir.)

— Oto. İki zamanlı bir motorda çevrimin birinci, dört zamanlı bir motorda ise ikinci zamanı: *sıkıştırma hacimsel bir oranla ifade edilir.* Bk. ANSİKL.

— Sanay. Odunları basınçla ıslah etme usulü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Oto. Direkt püskürtmeli içten yanmalı motorda sıkıştırma, yakıt karışımının tutuşmasını sağlar; benzin motorunda ise, patlama odasındaki gazların sıcaklığını yükseltir ve aynı zamanda yanmanın kimyasal şartlarını değiştirir. Çevre sıcaklığında patlayıcı olmayan yakıt karışımları, sıkıştırıldığı zaman patlayıcı duruma gelir. Öbür yandan ateşleme hızlanır ve sıcaklık artar; böylece iyi bir termik verim sağlanır. Nihayet, daha büyük bir sıkıştırma pistonun hızını yükseltir ve böylece büyük güç elde etmek için gerekli bir şart olan motorun rejim hızını arttırır. Sıkıştırma oranı, kullanılan yakıtın oktan sayısına bağlı olan vuruntu olaylarıyle sınırlıdır.

— Sanay. Odunun kalitesi, dokusunun sıkılığıyle orantılıdır: dokuların sıkılığı da ağaçtan ağaca değişir. Ağaçlarda selülozlu madde oranı yaklaşık olarak 1,54'tür; buna göre, meselâ kayın odununda selüloz oranı 0,7 olursa bu odunun yarı yarıya boşlukla dolu olduğu anlaşılır. Kayın odunu kuvvetli basınç (200-300 kg/sm^2) altında sıkıştırılırsa, yoğunluğu 1,3'ü bulan ağır ve sıkı bir odun elde edilir ve bu odun sanayi alanında (yatak, destek) kullanılabilir. Sıkıştırma, ağacı istenilen biçime koyma işlemiyle birarada yapılabilir. (LM)

SIKIŞTIRMAK geçl. f. (*sıkışmak*'tan *sıkış-tır-mak*). Dar bir yere zorla sığdırmak, yerleştirmek, tıkmak: *Kitaplarını bir bavulun içine sıkıştırdı. Elbiseleri dolaba sıkıştırmak.* || Bir nesneyi sıkıca duracak tarzda bir yere koymak ve orada tutmak: *Kalemi parmakları arasına sıkıştırmış* (H. R. Gürpınar). *Dilini, dişlerinin arasına sıkıştırıyor, sivri kırmızı ucunu göstererek gülüyordu* (R. N. Güntekin). *Annesinin koltuğuna sıkıştırdığı ağır cildi hatırlıyordu* (H. E. Adıvar). || Gevşek veya seyrek halde bulunan şeyleri birbirine yaklaştırıp sıkı duruma getirmek: *Çalı demetini bir iple bağlayıp sıkıştırmak. Toprağı, üzerine kuvvetle basarak sıkıştırmak.* || Bir şeyin sıkışmasına yol açmak, ezilmesine sebep olmak: *Kolunu kapıya sıkıştırmak.* || Birine gizlice veya isteyip istemediğine bakmadan bir şey vermek, tutuşturmak: *O da iskele başında Behlüle tesadüf edince, onu çekmiş, ta tenha bir köşeye kadar götürerek yavaşça, küçük zarfı eline sıkıştırmıştı* (H. Z. Uşaklıgil). *Eline bir dolu kadeh sıkıştırdılar* (R. H. Karay). || — *Teşm. yol.* Kaçmasını önleyecek biçimde çembere almak, kıstırmak: *Jandarmalar soyguncuları dar bir vâdide sıkıştırdılar.* || — *Mec.* Birini ödevi olsun veya olmasın, bir işi gördürmek için zorlamak: *Reis, gözlerinin içine bakarak onu sıkıştırmak istedi: — Nereden buldunuz üç bin lirayı* (Y. Z. Ortaç). *İkide bir dadımı sıkıştırarak pantolonumu ütülettiriyordum* (R. N. Güntekin). || *Argo.* Elle sarkıntılık etmek: *Şurda burda yolumu keser, her bir yanımı sıkıştırmaya kalkardı* (Sabahattin Ali).

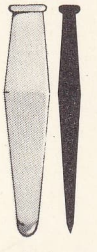
sıkıştırma

— Spor. *Bir koşucuyu sıkıştırmak,* yarışta bir koşucunun koşmasına engel olacak şekilde yolunu kapatmak.

◆ **Sıkıştırılmak** edilg. f. Sıkıştırmak eylemine konu olmak. (ML)

SIKIT i. (*sıkmak*'tan *sık-ı-t*). Eczc. *Yeni.* Kuvvetli bir basınçla sıkıştırılarak hacmi küçültülmüş şey. *Eşanl.* KOMPRİME. (M)

SIKIT veya **SIKT** i. (ar. *sıkṭ*). Tıp. *Esk.* Düşük (çocuk). [M]

SIKIYÖNETİM blş. i. Siyaset ve Huk. *Yeni.* Anayasanın tespit ettiği belirli şartların gerçekleşmesi halinde, temel hak ve hürriyetleri geçici bir süre için kısıtlayan veya kullanılmalarını erteleyen ve mülkî idare ve zabıtanın yerine askerî bir idare ve zabıtayı getiren olağanüstü polis rejimi. *Esk.* Örfî idare. İdarei örfiye. (Bk. ANSİKL.) || *Sıkıyönetim ilânı.* Bk. ANSİKL. || *Sıkıyönetim kumandanı.* Bk. ANSİKL. || *Sıkıyönetim kumandanlığı.* Bk. ANSİKL. || *Sıkıyönetim mahkemeleri.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Siyaset ve Huk. *Sıkıyönetim,* olağanüstü bir polis rejimi olmakla birlikte,

öteki olağanüstü hal rejimlerinden farklı niteliktedir. Sıkıyönetim, esas bakımından kamu düzeni ve güvenliğiyle doğrudan doğruya ilgili olduğu için 1961 Anayasası, olağanüstü yönetim usullerini belirlerken bu rejime ayrı bir önem ve yer vermiştir. Öteki olağanüstü haller, daha çok iktisadî ve sosyal düzenle ilgilidir. Bu gibi durumlarda vatandaşlar için bazı para, mal ve çalışma yükümleri konulabilir. Amaçlar arasındaki bu farkın sonucu olarak da sıkıyönetimle öteki olağanüstü haller arasında bazı farklar belirir. Sıkıyönetim, geçici ve kısa sürelidir. Toplumda maddî sükûn ve güvenliğin sağlanmasını gerçekleştirecek yeterli bir süre sonunda sıkıyönetim kalkar. Savaş sebebiyle uygulanan sıkıyönetim, sebebin ortadan kalkmasına kadar sürer; fakat, toplumun içinde bulunduğu iktisadî ve sosyal güçlükler yüzünden olağanüstü hal ilân edilmişse bunun ne kadar süreceği genellikle önceden kestirilebilecek bir husus değildir. Bu tür durumlarda önceden belli bir süre gösterilemez ve karar, genellikle yürütme organının takdirine bırakılır. Nitekim, Millî Korunma kanununun öngördüğü hukukî rejim bu niteliktedir. (Bk. MİLLÎ KORUNMA KANUNU.) Sıkıyönetim, maddî sükûn ve güvenlik amacına yöneldiğinden, bir ülkenin her yerinde değil, yalnız kamu düzeni bozulan bir veya birkaç bölgesinde ilân edilebilir. Buna karşılık öteki olağanüstü hallerde, bölgesel ayırımlar yapılması güçtür. Sıkıyönetim, olağanüstü bir polis rejimi olmakla birlikte, önceden tespit edilmiş kurallar uyarınca, Anayasa sınırları içinde uygulanan bir hukuk rejimidir. Bu bakımdan, «hukuk devleti» ilkesine uymayan polis devletiyle hiç bir ilgisi yoktur; sıkıyönetim döneminde, temel hak ve hürriyetlere getirilen normalin üstündeki kısıtlamalara rağmen keyfîliğe, ayırımlara yer verilemez. Bütün işlemler yargı denetimine bağlıdır. Yalnız, alınacak idarî tedbir ve kararlarda takdir yetkisinin genişlediği kabul edilir. Sıkıyönetim, valilerin askerî makamlardan yardım istemeleri durumundan da farklıdır. Çünkü, sıkıyönetimde askerî makamların mülkî makamlara yardımı değil, onların yerine geçmesi söz konusudur.

Sıkıyönetim, 1876 Anayasasıyle birlikte türk kamu hukukuna girmiştir (*idarei örfiye*). 1876 Anayasasının 113. maddesi, devletin bir bölgesinde ihtilâl olacağının anlaşılması halinde, hükûmetçe o bölgeye mahsus olmak üzere sıkıyönetim ilân edileceğini belirtmiş ve sıkıyönetimin, kanun ve nizamların geçici tatili olduğu şeklinde bir de tanımlama yapmıştır. Türkiye cumhuriyetinin ilk Anayasasında (1924) sıkıyönetime, yine idarei örfiye terimiyle, fakat daha geniş bir kapsamla yer verilmştir. 1924 Anayasasında, yalnız isyan veya vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli kalkışma değil, savaş veya savaşı gerektirecek bir durumun belirmesi halinde de sıkıyönetim ilânı öngörülmüştür. Ayrıca, 1876 Anayasasındakinden farklı olarak yalnız bölgesel değil, genel sıkıyönetim ilân edilebileceği, bunun süresinin bir ayı geçemeyeceği; durumun hemen meclisin onayına sunulacağı ve uzatmanın ancak meclis kararıyle mümkün olduğu belirtilmiştir. Bu Anayasada da idarei örfiye «kişi ve mesken dokunulmazlıklarının, basın, haberleşme, dernek ve şirket hürriyetlerinin geçici olarak kısıtlanması veya ertelenmesi» olarak tanımlanmıştır. 1961 Anayasasında genellikle aynı ilkeler, «sıkıyönetim» terimi kullanılarak tekrar edilmiştir; ancak, bir tanımlama yapılmamış, ayrıca 1971'de yapılan değişiklikle yeni ilkeler getirilmiştir. Son duruma göre, Anayasanın 124. maddesi, «Sıkıyönetim ve Savaş Hali» kenar başlığını taşır. Savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi, ayaklanma olması veya vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın yahut ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren ya da Anayasanın tanıdığı hür demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen yaygın şiddet hareketleri sıkıyönetim ilânına imkân verir. Anayasa, bu tür hareketlere dair kesin belirtilerin ortaya çıkmasını yeterli görmektedir. Anayasa, sıkıyönetim veya genel olarak savaş halinde hangi hükümlerin uygulanacağını ve işlemlerin nasıl yürütüleceğini, hürriyetlerin nasıl kayıtlanacağını veya durdurulacağını, savaş veya savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi üzerine vatandaşlar için konulabilecek yükümleri gösterecek bir kanun çıkarılmasını öngörmüştür. Bu kanun, 3832 sayılı Örfî İdare kanununu yürürlükten kaldıran 13 mayıs 1971 tarihli ve 1402 sayılı Sıkıyönetim kanunudur. Anayasanın, sıkıyönetimi gerektiren şartları ve öteki ilkeleri açıkça belirleyerek konuyu bir kanunun düzenlemesine bırakması, sıkıyönetimin bir hukukî rejim olduğunu gösterir. Bu hukukî rejimin tabiî bir sonucu olarak sıkıyönetim işlemlerinin ve sıkıyönetim ilânı kararının yargı denetimine bağlı olması gerekir. Sıkıyönetim işlemlerinin Anayasa, kanun, tüzük ve yönetmelik gibi mevzuata ve hukukun genel ilkelerine uygunluğunun denetimi konusunda genellikle bu idarî işlemlerin yargı denetimine bağlı olacağı kabul edilir.

Sıkıyönetim ilânını gerektiren hallerin başında gelen «savaş ve savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi» hali ayrı bir önem taşır. Özellikle savaş hali, normal yollardan sıkıyönetim ilânına bile imkân vermeyebilir. Bu sebeple, genel hükümlerde önemli farklar bulunmamakla birlikte, Sıkıyönetim kanunu, savaş hali için bazı ayrı hükümler de getirmiştir. Kanuna göre, savaş halinde, sıkıyönetim ilân edilmemiş olsa bile, genelkurmay başkanının teklifi üzerine Bakanlar kurulunca tespit ve ilân edilen bölgedeki kumandanlardan biri, genelkurmay başkanı tarafından sıkıyönetim kumandanının bütün yetkilerini kullanabilmek üzere görevlendirilir. Bu bölge kumandanının vereceği emirlere ve aldığı tedbirlere uymayanlar veya yerine getirmeyenler hakkında, sıkıyönetim kumandanlığı emirlerine uymayanlar hakkındaki cezalar uygulanır. Savaş halinde, Genelkurmay başkanlığının gerekli görmesi halinde, sıkıyönetim ilân edilmişse sıkıyönetim bölgeleri, ilân edilmemişse harekât bölgeleri içindeki askerî mahkemeler, sıkıyönetim Askerî mahkemesi görevini de yaparlar. Bu durumda askerî mahkemelerin yetki alanları ve birden çok askerî mahkeme bulunan yerlerde bunlardan hangilerinin sıkıyönetim kumandanlığı askerî mahkemesi görevini yapacağı hususu Millî Savunma bakanlıkça tayin ve tespit edilir. Savaşta, Sıkıyönetim kanunu kapsamındaki suçları işleyenlerle bu suçlara katılanlar, sıkıyönetim kurallarının uygulandığı bölgenin yetkili kumandanının isteğiyle askerî mahkemelerde yargılanırlar. Kovuşturma bakımından, savaş halinde bir farklılık yoktur; belli nitelikteki görevliler için yine izin şartı aranır. Yargılama usulü konusunda, savaş hali sebebiyle ilân edilen sıkıyönetimin doğurduğu tek önemli sonuç vardır: Askerî Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü kanununun, savaş halinde kanun yollarına başvurmaya ve yerine getirmeye ilişkin hükümleri uygulanır. Savaş halinde, sıkıyönetimle ilgili malî meseleler de savaş ekonomisi çerçevesinde çözümlenir. Bu bakımdan Sıkıyönetim kanununun ayrı hükümler getirmesi gerekli görülmemiştir. Buna karşılık, barışta malî konular, kullanılan araç ve görevlendirilen personelin önemli oranda genişlemesi yüzünden önem kazanır. Anayasada ve sıkıyönetimi düzenleyen 1402 sayılı Sıkıyönetim kanununda, sıkıyönetimin nasıl sona ereceğine dair hüküm yoktur. Yalnız Anayasa, meclisin sıkıyönetim süresini kısaltabileceğini veya tamamen kaldırabileceğini belirtir. Sıkıyönetimin sona erme süresinin ayrıca düzenlenmemesi, buna ihtiyaç bulunmadığı içindir. Çünkü sıkıyönetim, savaş hali dışında, ancak belli bir süreyle ilân edilebilir. Türkiye Büyük Millet meclisi bu süreyi azaltabilirse de, önceden iki aydan fazla bir süre kabul edemez. Uzatmak gerekiyorsa, her defasında iki ayı aşmamak üzere uzatılabilir. Herhangi bir uzatma olmadan süre sona ererse sıkıyönetim kendiliğinden kalkar; ayrıca bir karar almak gerekli değildir. Sıkıyönetim, Bakanlar kurulu kararıyle ilân edilerek yürürlüğe konulduğu için, Meclisin bu kararı onaylamaması, ikinci bir sona erme şekli olarak ortaya çıkar. Sıkıyönetimin ilânını gerektiren sebeplerin ortadan kalkması veya kaldırılması halinde, sürenin bitiminden önce sıkıyönetimin sona ermesi isteniyorsa bu konuda bir karar almak gerekir. Anayasada ve Sıkıyönetim kanununda bu durumu öngören bir hüküm bulunmamakla birlikte, böyle bir kararı almak veya Bakanlar kurulu tarafından karar verilmişse bunu onaylamak yetkisinin Türkiye Büyük Millet meclisine ait olacağı kesindir. Savaş hali yüzünden sıkıyönetim, sona erme bakımından da farklı niteliktedir. Çünkü savaş halinde sıkıyönetim ilân edilmemiş olsa bile, bunun getirdiği hukukî rejim, temel ilkelerde önemli bir değişiklik olmadan uygulanır. Nitekim, Anayasa da, genel olarak *savaş hali* dediği bu durumla sıkıyönetimi eşdeğerde tutmaktadır. Savaş hali sebebiyle sıkıyönetim düzeni ancak savaş halinin sona ermesiyle, bir süre daha devamı için ayrı bir karar verilmezse, son bulur. Savaş hali devam ettikçe, ayrıca uzatma kararına da gerek yoktur.

● *Sıkıyönetim ilânı* yetkisi, Bakanlar kuruluna aittir. Anayasada belirtilen sebeplerin varlığı halinde Bakanlar kurulu, süresi iki ayı geçmemek üzere sıkıyönetim ilân edebilir. 1924 ve 1961 Anayasasının ilk şeklinde bir ay olan bu süre, 1971 değişikliğiyle iki aya çıkarılmıştır. Bakanlar kurulu yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya her yerinde sıkıyönetim ilân edebilir. Sıkıyönetim ilânı yetkisi Bakanlar kuruluna ait olmakla birlikte, kararın hemen Türkiye Büyük Millet meclisinin onayına sunulması gerekir. Meclisler toplantı halinde değilse, derhal toplantıya çağırılır. Meclis, birleşik toplantısında sıkıyönetim süresini kısaltabileceği gibi, bütünüyle de kaldırabilir. Sıkıyönetimin her defasında iki ayı aşmamak üzere uzatılması yine Türkiye Büyük Millet meclisinin kararına bağlıdır. 1402 Sayılı Sıkıyönetim kanununa göre, Bakanlar kurulu tarafından, bütün Bakanlar kurulu kararlarının bağlı olduğu şekil ve usul uyarınca alınan sıkıyönetim ilânı kararıyle sıkıyönetimin bölge ve süresi üstünde yapılacak değişiklikler, İçişleri bakanlığınca uygun görülecek araçlarla ilân olunur. Sıkıyönetim ilânı kararı organik bakımdan idarî olmakla birlikte ayrıca Türkiye Büyük Millet meclisinin onayına da sunulur. Böylece meclis, sıkıyönetimi gerektiren sebeplerin varlığını araştırabilir ve Bakanlar kurulunun değerlendirmelerini onaylar. Meclisin onaylaması, sıkıyönetim kararının bir yasama işlemine dönüştüğü yolunda anlamak mümkün olduğu gibi, onaylamanın bir dış denetimden ibaret olduğu, asıl işlemi yine yürütme organının yaptığı da kabul edilebilir. Türk hukukunda uzun yıllar tartışılmış olan bu konu, 1961 Anayasasının getirdiği düzen içinde Danıştay tarafından şu şekilde çözümlenmiştir: sıkıyönetim ilânı idarî bir işlem olmakla birlikte, meclisin onayı bu işlemin hukukî niteliğini değiştirmekte, bir yasama işlemi durumuna getirmektedir. Durum böyle olunca da idarî işlem ve eylemler ilişkin uyuşmazlıkları çözmekle görevli Danıştay, sıkıyönetim ilânı kararının iptali istemiyle açılan davayı görevli bulunmadığı gerekçesiyle reddetmektedir. Meclisin onaylama kararının şekli bakımından bir kanun olduğu kabul edilirse de, Anayasa mahkemesine başvurmak mümkündür. Anayasa mahkemesinin kararlarından da anlaşıldığı gibi, Anayasa, devletin bütün faaliyetlerinin yargı denetimine bağlı olmasını sağlayan bir hukuk devleti sistemi getirmiştir. Böyle bir sistem içinde yargı denetimi dışında kalacak işlemler bulunamaz.

● *Sıkıyönetim kumandanı.* Sıkıyönetimin ilân edildiği bölgede, kanun hükümlerini uygulamak üzere, en az kolordu veya eşiti kıta kumandanlığı görevini yapmış veya yapmakta olan bir kumandan, Genelkurmay başkanlığının teklifi üzerine millî savunma bakanının inhası, başbakanın imzalayacağı ve cumhurbaşkanının onaylayacağı bir kararnameyle sıkıyönetim kumandanı olarak görevlendirilir. Bu kumandan, askerî hizmetlerin yürütülmesinden dolayı bağlı bulunduğu genel hükümler yanında, Sıkıyönetim kanunuyle kendisine verilen görev ve yetkilerden dolayı başbakana karşı sorumludur. Kanun, bu sorumlulukları göz önünde tutarak, sıkıyönetim kumandanına, sıkıyönetimin ilân edildiği bölge ve ilânı gerektiren olayın genişliğine göre yeteri kadar yardımcı verilir. Kumandan yardımcılarının

tayinleri sıkıyönetim kumandanının tayinindeki usule uygun olarak yapılır. Tayin kararlarında kumandan ve yardımcılarının eski görevleriyle ilişkilerinin kesilip kesilmediği de belirtilir. Sıkıyönetim kumandanı, hizmetin gereklerini göz önünde tutarak, kendisine ait yetkilerin tamamını veya bir kısmını yardımcılarına devredebilir. Çeşitli bölgelerde veya bütün yurtta sıkıyönetim ilân edilmişse, kumandanlıklar arasında işbirliği ve uyumun sağlanması önem kazanır. Bu sebeple kanun işbirliğini sağlamak bakımından Başbakanlığı görevlendirmiştir. Sıkıyönetim kumandanının yardımcıları bulunmakla birlikte, onun sıkıyönetim bölgesinden uzaklaşması veya hizmet edemeyecek derecede mazeretinin çıkması halinde kendisine vekâlet edecek kimse Genelkurmay başkanlığınca tespit olunur. Ancak vekâletin on beş günden fazla uzaması gerekiyorsa, en kısa zamanda yeni bir tayin yapılması zorunludur.

● *Sıkıyönetim kumandanlığı.* Sıkıyönetim ilânıyle birlikte sıkıyönetimin amaçlarına uygun olarak Sıkıyönetim kumandanlığı karargâhı kurulur. Kumandanlığın kadroları Genelkurmay başkanlığınca önceden hazırlanır. Bu kadrolara uygun olarak, yeteri kadar subay, astsubay ve sivil personel tayin edilir. Bu şekilde tayin edilen personel, tayin emrinin kendilerine tebliğinden sonraki yirmi dört saat içinde hareketle yol süresi sonunda yeni görevlerine katılma zorundadır. Sıkıyönetim kumandanlığı, kanunun kendisine verdiği görev ve yetkileri, sıkıyönetim bölgesinde esasen bulunan zabıta kuvvetleri ve ayrıca görevlendirilecek askerî birliklerle yürütür. Askerî birliklerin verilmesi Genelkurmay başkanlığının emriyle olur. Bununla birlikte, Sıkıyönetim kumandanlığı, barışta ve zorunlu hallerde sıkıyönetim bölgesindeki veya bu bölgeye en yakın yerdeki garnizon kumandanlarından yeteri kadar birliğin emrine verilmesini isteyebilir. Böyle bir isteğin hemen yerine getirilmesi zorunludur. Sıkıyönetim kanununa göre, sıkıyönetim altına alınan yerlerde genel güvenlik ve asayişe ilişkin zabıta kuvvetlerine ait görev ve yetkiler Sıkıyönetim kumandanlığına geçer ve zabıta kuvvetleri bütün teşkilâtıyle onun emrine girer. Sıkıyönetim bölgesindeki zabıta kuvvetleri, bir yandan sıkıyönetim hizmetlerinin yapılmasından dolayı Sıkıyönetim kumandanlığına, bir yandan da, bu hizmetler dışında kalan işlerin yürütülmesinden dolayı adlî ve idarî makamlara karşı sorumludur. Ayrıca MİT de (Millî İstihbarat teşkilâtı) bu kumandanlıkla işbirliği yapmak zorundadır. Sıkıyönetim kumandanı, bölgesi içinde zabıta kuvvetlerinin ve askerî personelin görev yerlerini değiştirebilir; hizmet gereklerini dikkate alarak zabıta kuvvetlerinde askerî personel kullanabilir. Müdür seviyesindeki personel, sıkıyönetim kumandanı emrinde müşavir olarak görevlerine devam eder. Kumandanlığın emrinde görev alan personel yalnız bunlar değildir. Gerektiğinde kumandanlık, sıkıyönetim bölgesindeki hazine, özel idare ve belediyelere ait personelden, bina ve araçlardan yararlanabilir. Sıkıyönetim bölgesindeki devlet kurum ve organları, hizmetlerin yürütülmesiyle ilgili işlemleri yerine getirmek zorundadır. Kumandanlık emrine verilen veya görev alan bütün personelin, sıkıyönetim süresince, kumandanın izni olmadıkça istifa veya emeklilik işlemleri yürütülemez veya başka bir göreve tayini yapılamaz. Sıkıyönetim kumandanlığı emrinde görevli askerle polis ve jandarma, kendilerine verilen görevlerin yerine getirilmesi sırasında Türk Silâhlı Kuvvetleri İç Hizmet kanun ve yönetmeliği, Polis Vazife ve Salâhiyet kanunu ile Jandarma Teşkilât ve Vazife nizamnamesinde silâh kullanmayı gerektiren durum ve şartlardan herhangi biriyle karşılaşılması halinde silâh kullanma yetkisine sahiptir. Silâh kullanmayı gerektiren durumlarda, tek tek hizmet görenler kendi başlarına, topluca hizmet görenler de olay yerinde başlarında bulunan âmirin emriyle silâh kullanırlar. Sıkıyönetim makamlarının, temel hak ve hürriyetleri sınırlama bakımından sahip bulunduğu yetkilerin iki istisnası vardır: a) milletlerarası hukukun diplomatik temsilcilikler ve mensuplarına tanıdıkları ayrıcalık ve dokunulmazlıklar; b) yasama dokunulmazlıkları. Bu konudaki anayasa hükümleri, Sıkıyönetim kanunuyle saklı tutulmuştur. Sıkıyönetim kumandanlığının, hukuk ve yargı hizmetlerinin yürütülmesi için gerekli personel ve teşkilâtı da vardır. Bunlar adlî müşavirler ve sıkıyönetim askerî mahkemeleridir. Adlî müşavir ve yardımcıları, özel kanunlarındaki görevlerinden ayrı olarak kumandanlığın hukuk müşavirliği görevini de yerine getirirler. Sıkıyönetim kumandanı, bölgesinde genel güvenlik ve kamu düzeninin gerektirdiği durumlarda olağanüstü tedbirler alabilir. Kanunun belirttiği yetki ve görevler şunlardır: meskenler ve her türlü dernek, siyasî parti, sendika, kulüp gibi kuruluşlara ait binaları, işyeriyle özel ve tüzel kişilikleri olan kurumlar ve bunlara ait ek binalarla her türlü kapalı ve açık yerleri, mektup, telgraf ve diğer haberleşme araçlarını ve kişilerin üzerlerini herhangi bir başvurma, istem ve kararı gerekmeden aramak ve bunlardan delil niteliğindekileri veya müsadereye bağlı bulunanları ele geçirmek; TRT'nin yayımları da dahil olmak üzere, telefon, telsiz, radyo, televizyon gibi her çeşit araçlarla yapılan yayım ve haberleşmeye sansür koymak, bu yayınları kayıtlamak veya durdurmak; hizmetin gerektirdiği durumlarda bu yayım ve haberleşme araçlarından öncelikle yararlanmak; söz, yazı, resim, filim ve sesle yapılan her türlü yayım, haberleşme, mektup, telgraf v.b.yi denetlemek; gazete, dergi, kitap v.d. yayınların basım ve yayımını kayıtlamak ve bunlara sansür koymak veya bunların sıkıyönetim bölgesine sokulmasını yasaklamak; sıkıyönetim kumandanlığınca basılması veya yayımlanması yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş v.b. her türlü matbuayı basan matbaaları kapatmak; kamu düzeni, devlet kuvvetleri, kişi hürriyeti, kamu selâmeti aleyhine işlenen cürümlerle, adam öldürmek veya kişilere karşı müessir fiilde bulunmak suçlarından hükümlülüğü bulunanlardan veya genel güvenlik gözetimi altında olanlardan yahut sıkıyönetim bölgesinde belli bir ikametgâhı bulunmadığı anlaşılanlardan v.d. şüpheli görülen kişilerden sıkıyönetim bölgesi içinde kalmaları sakıncalı kabul edilenleri bu bölge dışına çıkarmak veya sıkıyönetim bölgesi içinde belirli yerlere girmelerini veya yerleşmelerini yasaklamak; her türlü silâh, cephane, bomba, tahrip maddesi, patlayıcı madde, radyoaktif madde veya gazın yahut benzeri maddelerin bulundurulmasını, hazırlanmasını, yapılmasını veya naklini yasaklamak ve bunlarla, bunların hazırlanmasına veya yapılmasına yarayan eşya, âlet veya araçların teslimi için gerekli emirleri vermek, arayıp toplamak; grev ve lokavt haklarının kullanılmasını sürekli olarak durdurmak veya izne bağlamak; işgal, fiilî durum, boykot ve iş yavaşlatılması gibi davranışları yasaklamak, önlemek veya önleyici tedbirleri almak; kapalı veya açık yerlerde yapılmak istenen her türlü toplantı veya gösteri yürüyüşünü yasaklamak; her türlü dernek ve kuruluşun çalışmalarını durdurmak veya bunları izne bağlamak; yeni dernek kuruluşlarını izne bağlamak; zorunlu ihtiyaç maddelerini yapan, üreten, depolayan, nakleden ve satan ticarî ve sınaî müesseseleri gerektiği takdirde denetlemek ve ihtiyaçların gerektirdiği tedbirleri almak; gazino, kahvehane, birahane, meyhane, tiyatro, sinema, bar, diskotek, taverna, dansing v.b. eğlence yerleriyle kulüp v.d. oyun salonlarını denetlemek, kapatmak veya bunların açılma ve kapanma zamanlarını tayin etmek ve sınırlamak; kara, deniz ve hava trafik düzenine ilişkin tedbirleri almak, güvenlik amacıyle ulaştırma araçlarının bölgeye giriş ve çıkışlarını kayıtlamak veya yasaklamak; sıkıyönetim bölgesine girmek ve bu bölgeden çıkmak isteyenler hakkında kayıtlar koymak; sokağa çıkmayı kayıtlamak, yasaklamak ve gerektiğinde sivil savunma tedbirleri olarak kanunların öngördüğü tedbirlerin tümünü veya bir kısmını aldırmak; Bakanlar kurulunun sıkıyönetimle ilgili kararlarını yürütmek.

Kanunun Sıkıyönetim kumandanlığına verdiği bu görev ve yetkiler sebebiyle birçok temel hak ve hürriyet kısıtlanabilir. Anayasa da, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunulamamakla birlikte, devlet bütünlüğünün, cumhuriyetin, millî güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amaçlarıyle bu hürriyetlerin sınırlanabileceğini belirtmiştir. Sıkıyönetim ilânını gerektiren sebeplerin ortadan kaldırılması amacı da, bir sınırlama gerekçesidir. Sıkıyönetim kanunuyle tanınan yetkilerin bir kısmı, normal zamanlarda da yasaklanmış faaliyetlere ilişkindir (silâh ve cephaneler konusundaki yetkiler gibi). Sıkıyönetim kumandanlığına, ilk bakışta genel güvenlikle doğrudan ilgili sayılamayacak iktisadî zabıta tedbirleri alma yetkisi de tanınmıştır. Zorunlu ihtiyaç maddelerinin yapımı, üretimi, depolanması, satışı gibi işlerde tanınan bu yetkinin sebebi, yine kamu düzeninin bozulmamasını, olağanüstü şartlardan toplum zararına olarak yararlanılmamasını sağlamaktır. Savaş dolayısıyle sıkıyönetim halindeyse, esasen bu tür yetkilerin tanınması zorunludur. Kanunun sıkıyönetim sorumlularına yüklediği görevleri yerine getirecek teşkilât, araç ve personel, yine Sıkıyönetim kanunuyle öngörülmüştür. Kanun, sıkıyönetim kumandanının hizmetin gerektirdiği durum ve zamanlara has olmak üzere emrine verilen subay, astsubay ve sivil personelin er tabelasına dahil edilerek erler gibi iaşe edilebileceğini belirtir. Yine kanuna göre, kumandanlığın emrine verilen veya orada görev alan subay, askerî memur, astsubay ve sivil personelin eski görev yerleriyle ilişkileri kesilmez. Böylece, özellikle çeşitli kamu idarelerinden geçici olarak alınan sivil personel için ayrı bir ödeme yapılması zorunluluğu yoktur. Yalnız, yolluk ve yevmiyeyi gerektiren durumlarda bunlar verilir.

● *Sıkıyönetim mahkemeleri.* Sıkıyönetim bölgelerinde kurulacak mahkemeler konusunda Millî Savunma bakanlığı yetkilidir. Bakanlıkça gerekli görülen yerlerde yeteri kadar askerî mahkeme kurulur. Bu mahkemeler, bulunduğu yerin sıkıyönetim askerî mahkemesi olarak adlandırılır ve birden fazla olma halinde numaralandırılır. Bu mahkemelere, Genelkurmay başkanlığı adlî müşaviri, Millî Savunma Bakanlığı Askerî Adalet işleri başkanı ve Millî Savunma Bakanlığı Askerî Adalet Teftiş kurulu başkanından meydana gelen kurulca seçilen yeteri kadar adlî müşavir, askerî hâkim, askerî savcı ve bunların yardımcıları görevlendirilir. Mahkemelerin kuruluşu için gerekli subay üyeler, genelkurmay başkanının teklifi üzerine, askerî hâkim subayların tayin usulüne göre tayin edilir. Ancak, Sıkıyönetim askerî mahkemeleri göreve başlayıncaya kadar, suç işlenen yerlerde bulunan askerî savcılar ve bunlar yoksa cumhuriyet savcıları Sıkıyönetim askerî mahkemesi savcılarının görevlerini yaparlar. Sıkıyönetim mahkemelerinin görev ve yetkileri kanunda sayılmıştır. Buna göre sıfat, meslek ve memuriyetleri ne olursa olsun, sıkıyönetim altına alınan yerlerde aşağıdaki suçları işleyenler ve bunlara katılanlar, sıkıyönetim kumandanı tarafından istenirse sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanır; Türk Ceza kanununda yazılı, devletin kişiliğine karşı işlenen suçlar; suç işlemeye tahrik için dernek kurma suçları, devlete ait mühür, damga ve diğer alâmetlerin taklidi suçları; kamunun selâmeti aleyhine işlenen yakma, ulaşım araçları için tehlike yaratma veya yenecek içecek şeyleri bozma gibi suçlar; yağma, yol kesme, adam kaldırma suçları; haberleşmeyi sağlayan Posta, Telgraf Telefon İşletmesi Genel müdürlüğüne veya Türk Silâhlı kuvvetlerine ait her türlü araç, gereç, tesis ve haberleşme tellerine karşı işlenen hırsızlık suçları; kanunun, Türk Ceza kanunu ve Askerî Ceza kanunlarının belli maddelerine atıf yaptığı suçlar; takibi şikâyete bağlı olmayan veya şahsî dava yoluyle takibi gerekli bulunmayan, basın yoluyle işlenmiş suçlar; toplantı ve gösteri yürüyüşü hürriyeti hakkında kanuna aykırılıktan doğan suçlarla derneklerin, sendikaların ve meslekî kuruluşların kapatılmasıyle ilgili davalar. Yalnız, bu gibi kapatma davaları, siyasî partilerin kapatılmasına ilişkin davaları kapsamaz. Kanunun saydığı bu suçlara elkoyan yetkili merciler, hazırlık soruşturması evrakını vakit geçirmeden sıkıyönetim kumandanına göndermekle yükümlüdür. Kumandan, kendisine gönderilen evrakı ya Sıkıyönetim kumandanlığı nezdindeki askerî mahkemenin savcılığına verir veya genel hükümler gereğince işlem yapılmak üzere yetkili merciye gönderir.

Kanunda yazılı suçlardan sanık kişilerin sıkıyönetim mahkemesine sevk ve tutuklanmaları kumandanın yetkisindedir. Karar verilinceye kadar sanıkların göz altında tutulması, belli bir süreyi aşmamak şartıyle mümkündür. Yasama dokunulmazlığına ilişkin anayasa hükümleriyle Yüce Divana sevk konusu ve diplomatik dokunulmazlıklarla ilgili milletlerarası hukuk kuralları bu hükümlerin dışında tutulmuştur. Sıkıyönetim kanununun özel olarak belirttiği bazı suçlar ve cezalar da vardır. Bunların bir kısmı sıkıyönetim personelinin, sıkıyönetim hizmet ve görevleriyle ilgili olarak veya sıkıyönetim hizmet ve görevlerinin yapılması sırasında işledikleri suçlardır. Bu suçlara ilişkin davalara da sıkıyönetim askerî mahkemelerinde bakılır. Söz konusu personelin sıkıyönetim mahkemesi görevine giren suçları hakkında resen kovuşturma yapılır. Bunlar hakkında özel kanunlarında gösterilen yargı usulü hükümleri uygulanmaz. (Memurin Muhakematı usulü gibi.) Sıkıyönetim emrindeki asker kişilerin Askerî yargıtaya tabi suçlarına da sıkıyönetim askerî mahkemesinde bakılır. Bir kısım suçlar da, sıkıyönetim altına alınan yerlerde Sıkıyönetim kumandanlığı tarafından alınan tedbirlere aykırı hareket etme veya emirleri dinlememe, yanlış bilgi verme veya bilgi vermekten çekinme şeklindedir. Bu suçların cezası bir aydan altı aya kadar hapistir. Sıkıyönetim bölgesinde belli bir amaç güderek halkın telâş ve heyecanını doğuracak şekilde asılsız, mübalâğalı havadis ve haber yayan veya nakledenler altı aydan iki yıla kadar hapis ve beş yüz liradan beş bin liraya kadar ağır para cezasıyle cezalandırılır. Bu fiilin bir yabancıyle anlaşma sonucu işlenmesi cezanın ağırlaştırılmasını gerektirir. Aynı suçlar basın ve yayın organları tarafından işlenirse sorumlular hakkında verilecek cezalar iki misli arttırılır. Sıkıyönetim kumandanlığının emirlerine uymama konusuna ilişkin suçlar ayrıca cezalandırılır. Bu suçlar, sıkıyönetim bölgesinden çıkarılanların veya bölge içinde belirli bir yerde yerleşmesi yasaklananların yasak yerlere izinsiz girmelerinden doğar. Cezası bir aydan üç aya kadar hapistir. Tekrarı halinde iki aydan altı aya kadar hapis cezası verilir. Sıkıyönetim mahkemelerince verilen hürriyeti bağlayıcı cezaların para cezasına çevrilmesi imkânı da, Sıkıyönetim kanunuyle önlenmiştir. Kanunda belirtilen suçlardan dolayı kovuşturma yapılması, hakkında kovuşturma yapılacak kişilerin görev ve niteliklerine göre ayrı ayrı usullere bağlanmıştır. Sıkıyönetim kumandanlığı emrine giren personel hakkında resen kovuşturmaya geçilebilir; fakat general ve amiraller hakkında genelkurmay başkanının; müsteşarlar hakkında başbakanın veya ilgili bakanların; valiler ve kaymakamlar hakkında içişleri bakanının; Anayasa mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Yüksek Hâkimler kurulu, Sayıştay başkan ve üyeleriyle cumhuriyet başsavcısı, başkanın sözcüsü, Askerî yargıtay başsavcısı, hâkimler ve yardımcılarıyle cumhuriyet savcı ve yardımcıları ve bu sınıftan sayılanlar, askerî hâkim subaylar hakkında özel kanunlarına göre yetkili kurul ve makamların izni üzerine kovuşturma yapılabilir. Sıkıyönetim kanunu, normal şartlar altında, suçları öngören kanunların, takibi izne bağlı tuttuğu konularda da izin şartını aramaz. Sıkıyönetim mahkemelerinin uygulayacağı usul hükümleri, Askerî Mahkemelerin Kuruluşu ve Yargılama Usulü kanununun «savaş hali» hükümleridir. Ancak sıkıyönetim, savaş hali sebebiyle ilân edilmemişse, adı geçen kanunun, savaş halinde kanun yollarına başvurmaya ve yerine getirmeye ilişkin hükümleri uygulanmaz.

Olağan zamanlarda nezdinde askerî mahkeme kurulan kıta kumandanının veya askerî kurum âmirinin görev ve yetkilerine sıkıyönetim kumandanı da sahiptir. Aynı bölge içinde birden fazla sıkıyönetim askerî mahkemesi bulunuyorsa, bu mahkemelerden birinin verdiği ve itiraz olunabilir kararlarının inceleme merciî, kararı veren sıkıyönetim askerî mahkemesine en yakın sıkıyönetim askerî mahkemesi; aynı bölge içinde birden fazla sıkıyönetim askerî mahkemesi yoksa, en yakın askerî mahkemedir. Sıkıyönetim mahkemelerince verilerek temyiz edilen hükümlere Askerî yargıtayda öncelikle bakılır. (→ Bibliyo.) [M]

SIKKIM

mihrace
Palden Thondup
Namgyal

SIKKIM, Asya'da Hindistan himayesinde devlet, Doğu Himalayalar'da, Nepal ile Bhutan arasında; 7 300 km²; 173 000 nüf. Başkenti, *Gangtok* (6 800 nüf.).

Sıkkım eskiden çok işlek olan ve Çin ile Hindistan arasında Himalayalar'ın en yüksek doruklarından birkaçının (Kangçencunga) hâkim olduğu yüksek geçitlerle ilişkiyi sağlayan bir yol çevresinde meydana geldi. Daha az yüksek sıradağlarla çevrili vâdilerin ve iç havzaların tropik iklimi, pirinç ve mısır tarımına, portakal, muz ağaçları ve çay yetiştirilmesine imkân verir. Pamuğun el tezgâhlarında dokunması ve bakır çıkarımından başka sanayi yoktur. Sıkkım'da yerli lepşa kabileleriyle göçmen nepalliler ve tibetliler yaşar.

● *Tarih.* Sıkkım, tibetli bir ailenin Himalayalar'da kurduğu (1641) bir prensliktir. Uzun süre Hindistan ile bağlantısını sağladığı Tibet'e bağımlı olan Sıkkım, 1817'de İngilizlerle ilişki kurdu ve onlara Darcilingʼi sattı (1839); İngilizler sonradan sıradağların güney kesimini de ele geçirdiler (1849). Stratejik değerini göz önünde tutan Londra, prensliği himayesine aldı (1861 - 1888 arası) ve bu himaye Çin tarafından da tanındı (1890). Sıkkım mihracesi, Britanyalılarla işbirliği yapmayı reddedince ölümüne kadar tutuklu sayıldı; yerine geçen Taşı Namgyal, 1918'de yetkilerine tekrar kavuştu. Hindistan 1947'de Büyük Britanya'nın yerine Sıkkım'ın hamisi oldu.

Dil farklarının yol açtığı iç sıkıntıların yanı sıra, savunması hindistan birliklerine bırakılmış sınır toprakları üzerinde Çin'in hak iddiaları yeni meselelere yol açtı. Bu güçlükler 1962'de sıkıyönetim ilânına sebep oldu; ülkenin siyasî hayatı o tarihten beri sona ermekle birlikte, Çin - Hint sınırı olayları, yeni mihrace Palden Thondup Namgyal (aralık 1963) zamanında daha da çoğaldı. Bu olaylardan en ciddîleri aralık 1965'te ve eylül 1967'de hintli ve çinli birlikler arasında patlak verdi. (LM)

SIKKIN sıf. (*sıkmak*'tan *sık-kın*). Sıkıntı içinde olan, sıkılmış: *Padişahların savaşlarda, özel koruyucu birliklerinden ayrılarak, boğuşmanın en kızgın noktasına atılıp atılmadıklarını hatırlamağa çalıştı. Düşünmece canı sıkkın başlamıştı* (Kemal Tahir).

◆ **Sıkkınlık** i. Sıkılmış olma hali. (M)

SIKLAMAK geçz. f. (esk. türk. *sıktamak*, ağlamak'tan [?]). İçini çekerek, hıçkırarak ağlamak. || *Esk.* Islık çalmak.

— DEY. *Iklaya sıklaya.* Bk. IKLAMAK. (M)

SIKLAŞMAK geçz. f. (*sık*'tan *sık-la-ş-mak*). Sık hale gelmek. || Birbiri arkasından, sık sık meydana gelmek: *Hasan, gittikçe daha ziyade eğleniyor. Açık ağzının içinde, vıyy, vıyylar sıklaşıyor* (Y.K. Karaosmanoğlu).

◆ **Sıklaştırmak** geçl. f. Sık hale getirmek: *Onun üzerine Hazret-i Hüseyin: «Çadırlarınızı sıklaştırınız ve iplerini birbirine dolaştırınız...* (Cevdet Paşa). || Aralıksız veya sıkça yapmak.

— DEY. *Adımları sıklaştırmak.* Bk. ADIM. (M)

SIKLET i. (ar. *şıklet*). Ağırlık, yük: *Biçare bu sıklete tahammül edemedi. Bir adım atmadan çöktü* (H. R. Gürpınar). || Sıkıntı: *Sanki senelerden beri ruhuna çöken bir sıklet şu tasfiyeden sonra mündefi oldu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Sıklet çekmek*, ağırlık kaldırabilmek: *İdrak-i maali bu küçük akla gerekmez / Zira bu terazu o kadar sıkleti çekmez* (Ziya Paşa). || *Sıklet vermek*, sıkıntı vermek, sıkmak.

—*Esk. Sıklet-âver*, sıkıcı, usandırıcı. || *Sıklet-keş*, yük taşıyan, ağırlık çeken.

— Fiz. *Esk. Sıklet merkezi*, ağırlık merkezi. || *Sıkleti izafiye*, yoğunluk. || *Sıkleti mutlaka*, mutlak ağırlık. || *Sıkleti zatiye*, özgül ağırlık.

— Spor. *Sinek sıklet*, boksta en hafif siklet. (Profesyoneller için 50, 802 kg; amatörler için en fazla 51 kg.) || Bu sıklette dövüşen boksör. || Halter'de en hafif sıklet. (M)

SIKLIK i. (*sık*'tan *sık-lık*). Sık olma hali.

— Biyol. *Genlerde sıklık derecesi*, bir genin belirme frekansı. (Bir gen bir fenotipin bütün bireylerinde belirdiği zaman sıklık derecesi çok yüksek [yüzde 100], seyrek belirdiği zaman sıklık derecesi çok düşüktür [yüzde 3]. Genlerin sıklığı çoğu zaman değişiktir.)

— Tekst. *Sıklık saymak*, örgü bir kumaşın belirli büyüklükteki yüzeyinde bulunan ilmik sayısını saymak. (LM)

SIKMA i. (*sıkmak*'tan *sık-ma*). Sıkmak eylemi. || Sıkıntı verme: *Birçok kimselerin yazılarının öyle karmakarışık, anlaşılmaz olması, okuyanı sıkması niçindir?* (N. Ataç). || Sıf. Suyu alınmağa elverişli olan (meyve veya sebze): *Sıkma portakal.*

— Cerr. Özelikle eklemlerde toplanan sular, ödemler ve varislerle savaşmak için sık sık baş vurulan cerrahî işlem. (Ameliyatlar sırasında yaygın kanamaları önlemek için gazlı bezden fitillerle sıkma uygulanır. Travmalı veya cerrahî bir kanamayı, özelikle atardamar kanamasını kısa bir zaman durdurmak için parmakla sıkma çok faydalı olabilir.)

— Deric. Sıkma aracıyle derilerin suyunu giderme. (Sıkma işlemi, eskiden, derilerin üzerine ağırlık koyarak yapılırdı. Bugün ise, bu işlem için özel makineler kullanılır.)

— Kıyf. *Esk.* Nizamıcedit askerlerinin giydiği şalvar biçimindeki pantolon. (Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulan Nizamıcedit teşkilâtına bağlı bütün erler diz kapağına kadar dar, üst kısmı geniş pantolon şeklinde şalvar giyerdi. Mahmud II devrinde Asakiri Mansurei Muhammediye teşkilâtında yapılan kıyafet değişikliğinden sonra da sıkma giyilmesine devam edildi.) || Korse. || *Sıkma baş*, kadınların, sokağa çıkarken, ince ipekli bir kumaşla saçlarını sarmasıyle meydana gelen baş biçimi.

— Patol. *Sıkma bozuklukları*, kol veya bacağın bütününün veya bir parçasının az çok uzun bir süre sıkılmasından ileri gelen bozukluklar. (Bu bozukluklar ödem, siyanoz, karıncalanma şeklinde belirir; sıkma çok kuvvetli ve uzun süreliyse, bozukluk kangrene kadar varabilir. Tatbikatta sıkma bozuklukları bir sıkmacın veya alçının konmasından sonra ortaya çıkar. Sıkma bozuklukları bacaklarda leğen urları vakalarında [kistler, fibromlar, kanserler v.b.] görülür.)

— Sanay. Hamurumsu bir karışımdan katı kısmı belli bir sıcaklıkta ayırma işlemi: *Gliseritlerin ayrışması sonucu meydana gelen yağ asitleri karışımından stearik asit (stearin) sıkma ile ayrılır. Meyvelerin sıkılmasıyle meyve suları elde edilir.*

— Şarapçılık. Bk. ANSIKL.

— Tıp. *Dölyatağını sıkma*, doğumun son evresinde, çocuğu dışarı atıcı kasılmalara yardımcı olmak amacıyle, karın duvarı yolu ile dölüt üzerine elle baskı yapma manevrası; etkisi tartışmalıdır. || *Sıkma belirtisi*, kılcal damarların dayanıklılığını ölçmeğe yarayan deneyde görülen belirti. (Toplardamar dolaşımını engelleyen bir bağ dirsekten biraz yukarıya bağlanarak on dakika beklenir. Dirsek kıvrımında küçük, kırmızı lekelerin ortaya çıkması halinde belirti pozitiftir.)

— Yağlı maddeler. Yağlı bir hammaddede özellikle bazı meyvelerde ve tohumlarda bulunan yağın sıkılarak çıkarılması.

— ANSIKL. Şarapçılık. *Sıkma* mayalanmadan ya önce veya sonra yapılır. Beyaz şarap yapılırken sıkma, daima önce, üzümler bağdan gelir gelmez yapılır. Kırmızı şarapta ise, aksine, şıra cibreli mayalandırma bittikten sonra sıkılır. Sıkılarak elde edilen şaraba, «pres şarabı» denir; süzmeyle elde edilen şarap ise «damla şarabı» adını taşır. İyi sonuçlar alabilmek için, meyveler presin tablasına düzenli olarak yerleştirilir ve yavaş yavaş sıkılır. Şıranın akması bitince, sıkılmış cibre dağıtılır, dikkatlice parçalanır ve ikinci defa tekrar sıkılır, bazen üçüncü defa da sıkılır, fakat artık kekremsi, daha ekşice, renkçe fakir bir şarap elde edilir. Sıkılmış cibrede daha yüzde 40 ile 50 şarap kalır, bundan da küşük kaliteli bir içki yapılır. (LM)

SIKMAÇ i. (*sıkmak*'tan *sık-maç*). Çeşitli yerlerde kullanılan her türlü sıkıştırıcı âlet.

— Anat. *Dudak sıkmacı*, demetleri ağzın

Foto. Camera-Press (LAROUSSE)

çevresine yayılmış olan kas. (Yeni doğmuş çocukta ileri derecede gelişmiştir ve emme işinde önemli bir rol oynar.)

— Cerr. Kolun veya bacağın tümünde veya bir kısmında, kan dolaşımını kesmek üzere damarları sıkıştırmağa yarayan aygıt. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Cerr. *Sıkmaç*'lar damar ve sinir lezyonlarına sebep olduğundan, âcil vakalar dışında kullanılmamalıdır, artık cerrahîde kol ve bacaklar için sadece havalı sıkmaçlar kullanılmaktadır. Ayak ve el parmakları için küçük lastik bağlar kullanılır. Sıkmaçlar belli bir süreden fazla yerlerinde bırakılmamalıdır, aksi halde iyileşmeyen ve kangrenle sonuçlanan iskemi lezyonlarına yol açabilir. Kanama halinde sıkmaçlar, kol veya bacaklara, kan atardamardan geliyorsa yaranın üst tarafına (gövdeye doğru), toplardamardan geliyorsa yaranın alt tarafına (uca doğru) yerleştirilir. Bir saatten fazla bırakılmamalıdır. (L)

SIKMAK geçl. f. (esk. türk. k.). [Bir şeyin] Etrafına sarılarak veya bir şey sararak basınç altına almak: *Kâmran, kolunu Feride'nin belinden geçirmiş, genç kızı nefes aldırmayacak gibi sıkıyor, avuçlarının içinde parmaklarını incitiyordu* (R. N. Güntekin). *Boa yılanı avını öldürmek için onun üstüne sarılıp sıkar.* || Basınç altında bırakarak suyunu veya yağını çıkartmak: *Portakal, üzüm sıkmak.* || Dar gelmek: *Ayakkabı ayağı sıkmak.* || — *Teşm. yol.* Basınç sistemiyle çalışan bir aygıtla fışkırtmak, püskürtmek: *Odaya flit sıkmak. Yangına su sıkmak.* || [Ateşli silâhlar için] Tetiği çekip silâhı ateşlemek, hedefe boşaltmak: *Bu hal biraz daha devam eder, herkes bana karşı cephe almağa başlarsa, ya başımı alıp kaçacağım, yahut ta kafama bir kurşun sıkacağım* (Sabahattin Ali). || *Mec.* Birini baskı altına almak; zorlamak: *Çocuğu evde sıkmak. Müdür memurlarını fazla sıkıyor.* || Sıkıntı vermek: *Bu sakin rahat geceler* [...] *beni sıkıyordu* (A.H. Tanpınar). *Boş saatlerimizi geçirmek için buluşmuşuz: elbette, o da beni ben de onu sıkmamağa çalışıyoruz* (N. Ataç).

— ÇEŞ. DEY. *Dişini sıkmak.* Bk. DİŞ. || *El sıkmak.* Bk. EL. || *Taşı sıksa suyunu çıkarır.* Bk. TAŞ. (M)

SIKT i. Bk. SIKIT.

SIKTIVAR, rusça **Sıyktıykvar,** S.S.C.B.'de şehir, Komiler muhtar cumhuriyetinin merkezi, Rusya'nın kuzey bölümünde, Viyçegda kıyısında, Kirov'un kuzeyinde; 64 000 nüf. Orman işletme merkezi. Çeşitli sanayi. (L)

SILA i. (ar. *vaṣl*'dan *ṣıla*). Doğup büyüdüğü yere gidip ayrı kaldığı yakınlarına kavuşma. || *Teşm. yol.* [Gurbetteki bir kimse için] Doğup büyüdüğü ve özlediği yer (şehir, kasaba, köy v.b.): *Bakarım bakarım sılam görünmez / Aramızda yıkılası dağlar var* (Karacaoğlan). *Mektup yok sıladan dağlar kar mıdır? / Akar gözüm yaşı bir pınar mıdır?* (Âşık Veysel). *Atım kalk gidelim sılaya doğru* (Köroğlu). [*Zt.* GURBET.] || *Sıla hastalığı,* hastalık derecesine varan sıla özlemi. || *Sılaya gitmek,* uzun süre ayrı kaldığı evini yuţdunu görmeğe gitmek: *Dört nala kalktı atım sevinciden / Uçarak gidiyorum sılaya* (C. S. Tarancı). *Arasıra memlekete, sılaya gitmek lâzım* (R. H. Karay). || *Dâ-üs-sıla.* Bk. DÂÜSSILA.

— *Esk.* Ulaşma, bitişme. || Bahşiş, hediye, armağan. || *Sıla-yı rahm,* ana, baba ve diğer yakınlarını ziyaret etme.

— Gram. *Esk. Sıla sıygası,* ulaç, bağ-fiil. (M)

SILACI i. (*sıla*'dan *sıla-cı*). *Halk dili.* Gurbete giden ve bir süre sonra doğup büyüdüğü yere dönerek, hısım akrabasına kavuşan kimse. *Zt.* GURBETÇİ. (M)

SILAT çoğl. i. (ar. *ṣıla*'dan *ṣılāt*). *Esk.* Sılalar. || Armağanlar, bahşişler, hediyeler. (M)

SILAY (Celâl), türk şairi (Bursa 1914). Işıklar Askerî lisesinin ilk (1926) ve orta kısmını bitirdi. İstanbul'da Hayriye ve İstiklâl liselerinde okudu (1934). *Vatan* (1940-1944), *Tasvir-i Efkâr* (1944-1945) v.d. gazetelerde çalıştı. *Yeni Memleket* gazetesinde yazı işleri müdürlüğü yaptı (1952-1955), *Yeni Gazete* (1957-1958) ve *Her Gün* gazetelerinde (1959-1960) takma adla fıkra yazdı. *İşte, Esi* v.b. edebiyat ve sanat dergilerini yönetti; *Doğu ve Batı* (1952-1955) ile *Yeni İnsan* dergilerini çıkardı (1963). Bu dergilerde şiirlerini yayımladı. Şiirlerinde söyleyiş ve biçime önem verdi. Eserleri: *Çöl Yolcuları* (1932); *Dört Kapı* (1933); *Hayat ve Merhaleler* (1933); *Lâcivert Işıklar* (1934); *Ebedî Renkler* (1936); *Hüsran Filizleri* (1937); *Merhamet Şiirleri* (1943); *Acaba* (1945); *Sonra* (1946); *Boşlukta Duran Taş* (1949); *Zaman ile Yarış* (1956); *Adamca* (1959); *Doğa* (1965); *İlişki Değimleri* (1969) v.d. Ayrıca *Değinmeler* (1966), *Kişi Birey* (1967), *Yorum* (1968) adlı deneme kitapları vardır. (M)

SI-MA ÇİEN, çinli bilgin (Lung-mın, Honan M.Ö. 140'a doğr. - M.Ö. 86'ya doğr.). *Şı-ci*'nin (Tarihî Hatıralar) yazarı; bu eser eski çin tarihi üstüne başlıca kaynaktır. (L)

SI-MA GUANG, çinli siyaset adamı ve tarihçi (1019-1085). Büyük bir millî tarih yazdı: *Dzı-Dji-Tung-Cien* (Hükûmetler İçin Evrensel Ayna). [L]

SIMAH i. (ar. *sımāḫ*). *Esk.* Kulak deliği, kulak: *Naralar muşte-zen-i tabl-ı sımah-ı gerdun / Sadmeler, zelzeleler hadşe-res-i kalb-i menun* (Tevfik Fikret). || *Sımah-ı can,* can kulağı.

— Anat. *Esk. Sımahı bevlî,* penisin ucundaki delik. (M)

SI-MA HSİANG-JU, Han sülâlesinin en ünlü şairi (Çeng tu, Sseu çuan M.Ö. 179-M.Ö. 117). *Ts'en Hiu Fu* adlı şiiri onun imparator Vu'nun sarayına girmesine yol açtı; *Çang Lin Fu*'da imparatorun avlandığı büyük parkı tasvir etti. Hsiang-Ju'nun «fu»ları (Han'lar devrinde ortaya çıkan şiir biçimi) kelime haznesi yönünden son derece zengindir: seçme deyimlerin ve az rastlanan harflerin kullanılması bu türün ayırt edici özelliklerinden biri haline gelmiştir. (L)

SIMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Kırmak, bozmak, kesmek. || Yenmek, üstün gelmek, sindirmek. (M)

SIMAM i. (ar. *ṣamm*'dan *ṣımām*). *Esk.* Tıpa, tıkaç.

— Tıp. Kan damarlarında tıkanıklığa yol açan kan pıhtısı.

◆ **Sımame** i. *Esk.* Sımam'ın dişili. (M)

SIMAVNALI BEDREDDİN. Bk. SİMAVNALI BEDREDDİN.

SIMT i. (ar. *sımṭ*). *Esk.* Dizilmiş olan şey, dizi. || *Sımt-ı lü'lü,* inci dizisi. (M)

SINAAT veya **SANAAT** i. (ar. *ṣınāᶜat*). *Esk.* Marangozluk, demircilik v.b. el ustalığı isteyen belirli iş, zanaat. || Yalnız öğrenimle elde edilemeyen ve öğrenimle birlikte tecrübeyi de gerektiren meslek. || Ustalık, beceriklilik, maharet. (M)

SINAÂT çoğl. i. (ar. *ṣınāᶜat*'ten *ṣınāᶜāt*). *Esk.* Zanaatlar. || Ustalıklar, maharetler. (M)

SINAB i. (yun. *sinapi*'den ar. *ṣınāb*). *Esk.* Hardal. (M)

SINAÎ sıf. (ar. *ṣınāᶜat*'ten *ṣınāᶜī*). *Esk.* Sanat veya zanaatle ilgili. || Tabiî olmayan, yapay.

— Huk. *Sınaî hak.* Bk. İHTİRA.

◆ **Sınaiye** sıf. *Esk.* Sınaî'nin dişili. || *Ezhar-ı sınaiye,* yapma çiçekler. || *Mamulât-ı sınaiye,* sanayi ürünleri. (M)

SINAK i. İnş. Malzemenin kötü bağlantısı veya zeminin oturması yüzünden kâgir yapılarda meydana gelen çatlakların üzerine yerleştirilen küçük alçı levha. (Sınak yardımıyle oturma ve çökme hareketinin ne şekilde geliştiği incelenir.) [M]

SINAMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Herhangi bir ihtiyaca cevap verip veremeyeceğini anlamak, değerini ölçmek üzere denemeden geçirmek: *Sınayınca da bazılarının eksiklerini görür yanlış olduklarını anlar* ... (N. Ataç). || Bilgisini veya yeteneklerini anlamak amacıyle yoklamak.

◆ **Sınama** i. Sınamak eylemi.

◆ **Sınanmak** edilg. f. Sınamak işine konu olmak.

◆ **Sınatmak** ettrg. f. Sınamak işini yaptırmak. (M)

SINAV i. (*sınamak*'tan *sına-v*). *Yeni.* İmtihan: *Sonra da okul çocuklarının başına belâ kesilir, sınavlarda dönmelerine sebep oluruz* (N. Ataç). [M]

SINCAN i. (esk. türk. *sınçgan*'dan). Bir çeşit dikenli çalı. İlmî adı *Astragalus.* (M)

SINDI i. (esk. türk. *sındu*'dan). Makas. (M)

SINDIK i. (esk. türk. *sınmak,* kırılmak, bozulmak'tan *sın-dık*). Sındırgı. (M)

SINDIRGI i. (esk. türk. *sınmak,* kırılmak, bozulmak > *sındırmak*'tan *sın-dır-gı*). Bozguna uğranılan yer. (M)

SINDIRGI, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili) ilçe merkezi kasaba. 7 380 nüf. (1970). Balıkesir'in 64 km güneyinde yüksl. 270 m. İstanbul'u İzmir'e bağlayan karayolu kasabanın içinden geçer. Başlıca işyerleri ve mağazalar da bu cadde üzerinde sıralanır. — *Sındırgı ilçesi,* 48 007 nüf. (1970). 1 433 km^2. Merkez, Düvertepe ve Gölcük bucakları; 66 köy. Tahıl ve tütün ekimi. (M)

SINDİD sıf. ve i. (ar. *ṣındīd*). *Esk.* İlerigelen, başkan, reis. (M)

SINGIN sıf. (esk. türk. *sınmak*'tan *sın-gın*). Kırık, dökük. || Dağınık. (M)

SINIF i. (ar. *ṣınf*'tan *ṣınıf*). Öğrencilerin yıllık öğrenime göre ayrıldıkları bölümlerden her biri: *İkinci sınıf öğrencileri.* || *Teşm. yol.* Ders okutulan yer, dershane: *Başımı sınıfın koridora açılan penceresinden çevirecek oldumdu...* (R.N. Güntekin). || Ortak özellikleri olan insan topluluğu: *Bu roman, her sınıf okuyucuya hitap eden bir eserdir.* || Önemlerine veya niteliklerine göre kişilerin veya nesnelerin yerleştirilebileceği kategorilerden her biri: *Birinci sınıf marangoz. Birinci sınıf işçilik.*

— ÇEŞ. DEY. *Sınıfta çakmak. Argo.* Sınıfta kalmak. || *Sınıfta kalmak,* aynı sınıfı yeniden okumak üzere beklemek.

— Ask. Muharip ve yardımcı birliklerin, özel silâh, nitelik ve görevlerini belirtmek için kullanılan deyim. Bk. ANSİKL.

— Etnol. *Sınıflayıcı akrabalık,* biyolojik olmayan, kişinin sosyal bakımdan kendisini bağlı hisettiği ve kendisiyle hiç bir akrabalık ilişkisi bulunmayan bazı insanlara karşı duyduğu yakınlık. (Meselâ akrabalığın tek koldan geldiği birçok toplumda, paralel olan kardeş çocukları erkek ve kızkardeş olarak sınıflandırılır. «Hawaii» denen sistemlerde de, bir kişinin, kendi ana soyundan gelme kadınların her birine anne diye hitabetiği görülür.) [*Zt.* GERÇEK AKRABALIK.]

— Leng. *İsim sınıfları,* zenci afrika dillerinde canlıların veya belirtilen nesnelerin yapısına göre ayırımı yapılan kelime kategorileri.

— İda. *Esk. Sınıfı sâni,* Osmanlı devletinde mülkiye rütbelerinden salise rütbesinin iki derecesinden biri. (Diğeri *mütemayiz*'di. 1843'te salisenin bu iki derecesi kaldırıldı, yalnız salise rütbesi kaldı).

— İda. huk. Devlet Memurları kanununa bağlı kurumlarda, ortak yetişme ve meslek niteliklerini gerektiren kamu hizmetleriyle bu hizmetler için tespit edilen kadrolara tayin edilen devlet memurlarının toplamı. (Bk. ANSİKL.) || *Sınıf değiştirme.* Bk. ANSİKL.

— Mant. Aynı yüklemi alabilen konuların o yüklem bakımından meydana getirdiği topluluk. || *Sınıflar mantığı,* biçimleri kaplam açısından ele alan matematik mantığın özel bölümü. (Bunun karşıtı olan *yüklemler mantığı,* biçimleri içlem açısından ele alır.)

— Mat. Bir ε eşdeğerlik bağıntısıyle donatılmış E cümlesi içinde, verilen *a* elemanına eşdeğer elemanlardan kurulu altcümle. (Bk. ANSİKL.) || *Açılabilir bir yüzeyin sınıfı,* bir noktadan bu yüzeye çizilebilen teğet düzlemlerin sayısı. || *Bir cebirsel eğrinin sınıfı,* verilen bir noktadan bu eğriye çizilebilen teğetlerin sayısı. (Bk. PLÜCKER FORMÜLLERİ.) || *Bir düzlem eğrinin, bir yüzeyin sınıfı,* bu eğrinin, bu yüzeyin teğetsel denklemlerinin derecesi. (Sınıf, bir eğri için, düzlemin bir noktasından geçen teğetlerin sayısını, bir yüzey için, bir doğrudan geçen teğet düzlemlerin sayısını verir. Düzlemde konikler, uzayda

ikinci dereceden yüzeyler, ikinci sınıftandır.) || *Bir modül «a» sınıfına ait tam sayılar, a* ile bölündüğünde aynı kalanı veren tam sayılar. || *Bir yüzeyin sınıfı*, verilen bir doğrudan bu yüzeye çizilebilen teğet düzlemlerin sayısı. || *Eşdeğerlik sınıfı*, bir ε eşdeğerlik bağıntısı ile donatılmış E cümlesinde, ikişer ikişer birbirine eşdeğer elemanlardan oluşmuş altcümlelerden her biri; her altcümle kendi temsilcilerinden herhangi biri ile tanımlanabilir. || *Kalan sınıfı. Eşanl.* UYGUNLUK SINIFI. || *Uygunluk sınıfı*, Z bağıl tam sayılar cümlesinde verilen bir pozitif *n* böleni için, *n* ile bölündüklerinde aynı kalanı veren sayılardan oluşmuş eşdeğerlik sınıflarından her biri: *Z/n bölüm cümlesinde n sınıf vardır.*

— Modern mant. Sezgi aracılığıyla bir nesneler topluluğu olarak tasavvur edilebilen ve bazı aksiyomlara uygun düşen mantıkî varlık. || *Sınıflar hesabı*, sınıflar teorisinin sınıflar arasındaki ilişkileri, sınıflarla ilgili işlemleri ve evrensel sınıf ile hiç bir şeyi kapsamayan sınıfı ele alan bölümü. || *Sınıflar teorisi*, sınıf kavramını ve genel özelliklerini ele alan mantık bölümü.

— Radyotek. *A, B ve C sınıfı*, elektron lambalarının çalışma noktalarıyle belirlenen yükseltme rejimleri.

— Sosyol. ve Siyaset. Bir toplumda, hattâ bir üretim sisteminde aynı görevi yapan, çıkarları aynı olan, aynı durumda bulunan insan kümelerinin her biri. || *Sınıf mücadelesi*, marx'çılara göre, üretim araçlarını işleten emekçilerle bu araçları elinde tutan kapitalistler arasındaki kaçınılmaz çatışma; kapitalistler, durumlarından yararlanarak emekçilerin yarattığı iş değerinin bir parçasını kendilerine mal ederler.

— Tab. bil. Bir şubenin büyük bölümlerinden her biri. (Sınıf da bazen, birkaç takımlık altsınıflara ayrılır.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. Silâhlı kuvvetler, genellikle çeşitli birlikleri bünyelerinde toplayan kara, deniz, hava ve jandarma birliklerinden kurulmuştur. Bunlar da, silâhlı kuvetler içinde genel anlamda birer *sınıf* sayılmakla birlikte, asıl sınıf deyimi, kara kuvvetlerinin piyade, süvari, tank (veya zırhlı birlikler), topçu, istihkâm, muhabere gibi muharip sınıflarıyle ulaştırma, levazım, harita, ordu donatım, personel, tabip, eczacı, diş tabibi, kimyager, veteriner, askerî mühendis, askerî hâkim, öğretmen, maliye ve bando sınıfları için kullanılır. Deniz kuvvetlerinde muharip sınıf olarak, güverte, makine, deniz, deniz piyade, deniz istihkâm sınıfları; yardımcı sınıf olarak ikmal, hidrografi, ordu donatım, tabip, eczacı, diş tabibi, kimyager, mühendis, askerî hâkim, maliye ve öğretmen sınıfları vardır. Hava kuvvetlerinde muharip sınıfları, pilot, seyrüsefer, hava ve yer piyade, istihkâm, muhabere ve füze sınıfları meydana getirir; yardımcı sınıflar ulaştırma, levazım, ordu donatım, personel, tabip, eczacı, diş tabibi, kimyager, veteriner, mühendis, askerî hâkim, maliye ve öğretmen sınıflarıdır.

— İda. huk. Bir hizmeti görecek kimsenin, o hizmetin gereklerine göre yetişmesi ve belli niteliklere sahip bulunması gerekir. Bu sebeple de, kamu parsoneli, gördükleri hizmetlerin bazı özelliklerine göre *sınıf*'lara ayrılır. Bu ayırma işine sınıflandırma denilir. Teknik hizmetler, yönetici, eğitim sınıfları gibi.

● Türk Silâhlı kuvvetleri personeli, harp okullarında öğrenim sırasında sınıflara ayrılır. Kanun, iki ana sınıf kabul etmiştir: *muharip sınıf, yardımcı sınıf.* Her sınıf içinde yer alan kategoriler de, kara, deniz ve hava ordusu bakımından bazı farklarla tespit edilir.

● Askerî personelin, devlet memurlarında olduğu gibi, bazı şartlarla *sınıf değiştirme*'si mümkündür. Sivil devlet memurları, belli nitelikleri kazanmaları, yarışma, sınav veya seçmelerinde başarı göstermeleri halinde başka bir sınıfa geçebilirler. Askerî personel, daha çok sağlık sebepleriyle sınıf değiştirebilir. Özel hizmet niteliğindeki dalgıçlık, komandoluk gibi hizmetlerin gerektirdiği sağlık şartlarını kaybedenler ve ikinci bir öğrenim yapanlar sınıf değiştirebilirler.

— Mat. Bir ε eşdeğerlik bağıntısıyle donatılmış E cümlesinde, verilen *a* elemanına eşdeğer bir elemana dayanarak oluşmuş sınıf C_a ile gösterildiğine ve *b* de E cümlesinin bir başka elemanı olduğuna göre, *b, a*'ya eşdeğerse, C_b , C_a ile çakışır; *b* , *a*'ya eşdeğer değilse C_b'nin C_a ile ortak hiç bir elemanı yoktur. İki eleman ancak aynı altcümleye aitse, birbirine eşdeğerdir ve sınıflar E içinde ayrık bir aile belirler. Genellikle *a*'yı bulunduran sınıfı göstermek için $\dot{a}$ işareti kullanılabilir. *a* yerine sınıfın herhangi bir elemanı konabilir. Sınıfların cümlesine E'nin ε ile *bölüm cümlesi* denir ve E/ε ile gösterilir. E'nin Eε'ye uygulanması bir «üzerine uygulama»dır ve *üzerine kanonik uygulama* adını alır. Bk. KANONİK.

Aritmetikte Z içinde modülo *n* uygunluk sınıflarına ilişkin örnek vardır ve Z'nin iki elemanı *n* ile bölündüğünde, aynı kalanı verirse birbirlerine eşdeğerdir. *Z/n* bölüm cümlesi $\dot{1}$, $\dot{2}$, ... $(n - \dot{1})$ sınıflarını bulundurur. Z içindeki aynı işlemlere uygun bölme ve çarpma tanımlanarak *Z/n* kurulabilir ve *Z/n* bölüm cümlesi, Z gibi, ancak ve ancak *n* asalsa bir halka, bir tamlık halkası yapısı alır.

— Sosyol. ve Siyaset. Marx'çı teorilere göre, başlangıçta sınıfsız olan toplumda, işbölümü ve üretim araçlarının özel mülkiyete geçmesiyle birlikte sosyal sınıflar da doğdu. Demek ki, sınıflar, bir üretim ve mülkiyet sisteminin içindeki yerlerine göre tanımlanmışlardır. Roma'da efendiler ve köleler, Ortaçağda derebeyler ve serfler, günümüzde kapitalistler ve proleterler sosyal sınıflardır. Marx'çılara göre, üretim sistemiyle mülkiyet sistemi arasındaki her dengesizlik, bir sınıf mücadelesi doğurur. Bu mücadele sonunda, toplum dönüşüme uğrar ve yeni bir denge kurulur. Gene Marx'a göre, bugünkü sınıflar mücadelesi, *sosyalist* dönüşüme yol açtığı takdirde son mücadele olacaktır, çünkü soyalizm *komünizm*'i yani sınıfsız toplumu getirecektir.

— Tab. bil. Tür'den daha geniş bütün gruplar gibi sınıf da soyut bir kavramdır; bununla beraber sistematik bilimi, aynı sınıftan olan bütün bireylerde, yalnız onlarda bulunan bazı özelliklere dayanarak birçok sınıfa tamamıyle kesin bir tanım getirmeyi başardı. Böceklerin hepsinde üç bölütlü bir göğüs ve göğse bağlı eklemli üç çift bacak vardır; kuşların hepsi tüylüdür; birçeneklilerin hepsinde tek çenekli bir embriyon bulunur; kafadanbacaklıların hepsi dokunaçlıdır; kirpikli birhücrelilerin hepsinde titrek tüycükler vardır v.b. (LM)

SINIFLAMA i. (*sınıflamak*'tan *sınıfla-ma*). Sınıflamak eylemi.

— Deneysel psikol. *Karma sınıflama deneyleri*, tümevarım yeteneğini incelemeğe yarayan zekâ testleri.

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Karma sınıflama deneyleri*'ne örnek, Weigl'in «şekilrenk» testidir. Goldstein de bu testin verilerinden yararlanmıştır. Bir nesneler topluluğu karşısında, teste tabi tutulan kişiye, iki sınıflandırma ilkesinden birini seçmesi bildirilir. Bunlar renk veya şekildir. Nesneleri, bu ilkelerden birine göre sıralayınca, bu defa değiştirmesi istenir. Teste tabi tutulan kişinin, öteki ilkeyi kendiliğinden bulması gerekir. Karma sınıflandırma deneyleri özellikle akıl hastalarına, kavramsal düşüncedeki bozuklukları ortaya çıkartabilmek için uygulanır. (LM)

SINIFLAMAK geçl. f. (*sınıf*'tan *sınıf-lamak*). Sınıflara ayırmak, bölümlemek: *Bitkileri yapraklarının biçimine göre sınıflamak.*

◆ **Sınıflandırmak** geçl. f. Sınıflamak, bölümlere ayırmak: *Bitkileri tek çenekli, çift çenekli diye sınıflandırmak.*

◆ **Sınıflanmak** edilg. f. Sınıflamak eylemine konu olmak, sınıflara ayrılmak. (M)

SINIFLANDIRMA i. (*sınıflandırmak*'tan *sınıflandır-ma*). Sınıflandırmak işi.

— Kim. Selüloz liflerinin uzunluk, incelik ve temizliklerine göre gruplar halinde ayrılması. || *Elementlerin periyodik sınıflandırması.* Bk. KİMYA.

— Kütüphanecilik. *Onlu sınıflandırma*, amerikalı Melvil Dewey tarafından bulunan bibliyografya sınıflandırması; bu sınıflandırma insan bilgilerini on sınıfa böler; bu on sınıf da gene ona bölünür v.b. Bk. ANSİKL.

— Mant. Bk. ANSİKL.

— Meteorol. *Bulutların sınıflandırması.* Bk. ANSİKL.

— Tab. bil. Canlı varlıkların birbirine bağlı gruplar halinde bölümlere ayrılması. || 1881'de toplanan milletlerarası kongrede tespit ve bütün dünyaca kabul edilen kurallara uygun olarak hayvanların ve bitkilerin belli bir düzene göre adlandırılması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kütüphanecilik. *Onlu sınıflandırma* tarzı önce 1895'te Belçika hükûmetiyle anlaşarak milletlerarası bir bibliyografya bürosunun kurulmasına karar veren Brüksel'deki Milletlerarası bibliyografya konferansında kabul edildi. Birçok hükûmetin paraca desteklediği bu büro, milletlerarası bir bibliyografya listesi hazırlar.

Onlu sınıflandırmada insan bilgileri on sınıfa ayrılır; bu sınıflar da on başka sınıfa, onlar da gene on sınıfa v.b. bölünür: 0, genel eserleri; 1, felsefe; 2, din, ilâhiyat; 3, toplumsal bilimler ve hukuk; 4, filoloji, dilbilim; 5, matematik ve tabiat bilmleri; 6, uygulamalı bilimler, teknoloji; 7, güzel sanatlar; 8, edebiyat; 9, tarih ve coğrafya. Bu büyük sınıfların hepsi on alt bölüme ayrılır; meselâ, 7. sınıfın (güzel sanatlar) alt bölümleri: 70, genel bilgiler; 71, manzaralar ve bahçeler; 72, mimarlık; 73, heykelcilik, eski paralar; 74, desen, süsleme; 75, resim; 76, gravür; 77, fotoğraf; 78, müzik; 79, eğlenceler, oyunlar, spor. Bu alt bölümlerin her biri gene ona bölünür; meselâ 33. alt bölümün (iktisat) bölümleri; 330, genel bilgiler; 331, sermaye, el emeği, ücretler; 332, banka para, kredi v.b.

Milletlerarası Brüksel Bibliyografya bürosu, kararlaştırılmış sınıflandırmaların bir kataloğunu yayımlar. Bibliyografya bilginleri (Léopold Lelisle, Ch. - V. Langlois, H. Le Soudier, G. Fumagalli v.b.) tarafından tenkit edildiyse de, bu sınıflandırma birçok kütüphane ve bibliyografya indeksi tarafından benimsenmiştir.

— Mant. *Sınıflandırma*, belli ortak özellikleri olan nesne ve olayları aynı isim altında ve aynı grupta toplamaktır. Bu işlem, çözümlemeye, karşılaştırmaya ve ferdî farkları soyutlamaya dayanır. Sınıflandırma insan zekâsının özüne ilişkin görevlerden biridir. Herhangi genel bir düşünceyi meydana getirmek bir sınıfandırma edimidir. Her bilimde incelenecek olayları ve konuları sınıflandırmak gereklidir. Ama yaşayan varlıkları inceleyen bilimlerde sınıflandırmaların özel bir önemi vardır. Hayvan ve bitkilerle ilgili gerçek bilimsel bir sınıflandırma, tabiî olmalıdır. Yani, herhangi bir yarar veya kullanışlılık düşüncesiyle rastgele seçilmiş özelliklere değil de canlıların anatomisine ve büyük fizyolojik fonksiyonları açısından en önemli olan özelliklerine dayanmalıdır. Bir grup ne kadar genelse, bu grubu tanımlamayı sağlayan özellikler de o kadar önemlidir ve bunlar grubun kaplamı içinde yer alan daha az genel öbeklerin özel niteliklerine oranla «baskın» özellikler diye adlandırılır. Ötekilere de, baskın olanlara oranla «bağımlı» olanlar denir. Bağımlı özellikler baskın özellikleri şart koşar ama bu ilişkide karşılıklılık yoktur. Her öbeği belirleyen özellikler, değişmez bir zamandaşlık yasasıyle birbirine bağlıdır. Bu zamandaşlığın sürmesini sağlayan ilkeye Cuvier «organik bağlılaşma ilkesi» adını vermiş, Geoffroy Saint-Hilaire ise «organik bağlantılar ilkesi» demiştir. Tabiat bilimlerinin sınıflandırmaları her varlığın bütün ötekilerle olan sunî veya yüzeydeki değil de, gerçek benzerlik ve ayrılıklarını göstermeğe çalışır. (Bk. EVRİM.) Bu benzerlikler türler arasındaki bir soy yakınlığını dile getirir ve iyi bir bölümleme, grupların soy oluşunu, yani evrimin onlara verdiği biçimler dizisini apaçık ortaya koymağa yönelmelidir. Ama bu husus düşünürler arasında tartışma konusudur ve bazı yazarlar bu düşünceleri kabul etmezler.

— Meteorol. *Bulutların sınıflandırması.* Dünya Meteoroloji kuruluşu, bulutları kolayca tanınabilecek dış görünüşlerine gö-

re sınıflandırmıştır. Bulutlar on *cins*'e, her cins de görünüşlerindeki veya yapılarındaki özelliklere göre *tür*'lere ayrıldı. Saydamlık derecelerine veya elemanlarının düzenine göre bazı *çeşit*'ler belirlenebilir. Nihayet birçok bulut, *ek özellikler* veya *ek bulutlar* gösterebilir.

— Tab. bil. Linnaeus'un kurduğu *sınıflandırma* kuralına ikili adlandırma denir; buna göre, her ikisi de latince olmak üzere önce cins adı, sonra tür adı gelir. Bu sınıflandırmanın başlıca ilkeleri şöyledir:
1. canlı varlıklar için kabul edilen sınıflandırma çift isme dayanır. Her canlı varlık arka arkaya yazılı cins ve tür adıyle belirtilir;
2. cins adı basit veya bileşik bir kelime olabilir; ama daima tektir ve latince veya latinceleşmiş bir kelimedir;
3. tür adları üç kategoriye ayrılır. A) türün herhangi bir özelliğini (şekil, renk, yer, âdet v.b.) gösteren isim veya sıfatlar: *Cordiformis* (ipsi), *caeruleus* (mavi), *moluccensis* (Molük adalı), *cursor* (koşucu) v.b.; B) türün adandığı kişilerin adları. Bu adlar, daima biri eklenerek latince *-in* haline getirilir: Cuvieri, Saint-Pierri, Tolunayi. Eğer coğrafî bir isim söz konusuysa, latince düzgün, yani yalın bir isim veya sıfat alınır (msl. Saint-Pierre adası Sancti-Petri, Lyon'lu Lugdunensis gibi); C) koşuntu isimleri: özel isimler (*Nector, Massena*), nesnel isimler (*cor* [kalp], *calcar* [mahmuz]), bu sonuncular bileşik de olabilir (*Mica auri* [sarı pul], *Cor anguinum* [yılan kalbi] v.b.);
4. türü tanımlamış olan kişinin adı cins ve tür adından sonra ve değişik harflerle yazılır: msl. *Cicindela Gallica Brule* (Cicindela cinsinin gallica türünü tanımlayan tabiat bilgini Brullé'nin adına göre). Bilginin adı genellikle kısaltılmış olarak gösterilir. Eğer bilgin çok eski ve ünlü bir kimse ise sadece adının baş harfi majiskül olarak yazılır (Linnaeus için L., Fabricius için F. v.b.);

5. bir cins alt cinslere ayrılırsa eski cins adı, örnek tipi temsil eden altcinslerden birine verilir. Msl. nebria cinsi birçok altcinse ayrılınca, *nebria alpaeus* diye adlandırılır v.b.;

6. familya adları hayvanlarda, örnek tip olan ilmî cins adına *-idae* soneki takılarak yapılır. Msl. *falco, falconidae;* (kartal, kartalgiller); *felis, felidae* (kedi, kedigiller); *coluber, colubridae* (suyılanı, suyılanıgiller). Bitkiler içinse aynı usule göre *-aceae* soneki kullanılır. Oymak adlarının sonu *-ini* ile biter: *Carabidae*, familya; *carabini*, oymak. Bütün grupların sırası ve adlandırılması ise şöyledir: çeşit, tür, altcins, cins, altoymak, oymak veya altfamilya, familya, alttakım, takım, altsınıf, sınıf, altşube, şube. Msl. benekli kertenkeleyi (*Lacerta acellata*) örnek alalım: bu hayvan omurgalılar şubesinin sürüngenler sınıfının, kelerler takımının, kertenkeleler veya çataldilliler alttakımının, kertenkelegiller familyasının lacerta, kertenkele cinsindendir; tür adı ocellata'dır (benekli). Bazen üsttakım yapmak için, üst-öneki de kullanılır;

7. «öncelik» kanunu denen kural, en eski isimlerin korunması için sınıflandırmada da geçerlidir. (L)

SINIFLARARASI blş. sıf. Aynı bir ordunun birkaç sınıfı için (piyade, süvari v.b.) ortak olan: *Sınıflararası eğitim merkezi.* (M)

SINIFLAYICI i. (*sınıflamak*'tan *sınıfla-y-ıcı*). «Lûgatvarî» sınıflandırma sistemlerinde, belgeleri sınıflandırmağa yarayan anahtar kelime.

— ANSİKL. Belgelerin sınıflandırılması, levhacıklarla sınıflandırma ve uzmanlaşmış sınıflandırmalarda olduğu gibi kademeleşmeye göre yapılır veya lûgat esasına göre gerçekleştirilir. Bu son şekilde, birbirleriyle yan yana getirilince, karmaşık bilgileri elde etmeyi mümkün kılan basit kavramların bir listesi düzenlenir. Bu terimlerin tümü, bir lûgatte yeniden gruplandırılır ve buna bir eşanlamlı kelimeler listesi eklenir. Belgelerin girişi, lûgatteki her kavram için bir fiş açmak yoluyle gerçekleştirilir. Kaydedilecek her belge kavramları tanımlayan fişler üzerine geçirilen kronolojik bir numara alır ve araştırma, sorulmuş olan soru, normalize edilmiş sözlere uygun terimlere çevrilerek yapılır; sonra da, kavram fişliğinden, soruyu meydana getiren sınıflayıcılara tekabül eden fişler çıkarılır. (L)

SINIK sıf. (esk. türk. *sınmak*'tan *sın-ı-k*). Kırık, bozuk. || Dağınık. || Bozguna uğramış, yenik. (M)

SINIKÇI i. (esk. türk. *sınık*'tan *sınık-çı*). *Halk dili.* Kırıkçı çıkıkçı. (M)

SINIR i. (yun. *synoron*'dan). Hudut: *Nasıl ki bu sınırlar bir zaman Hint denizinden, Yemen'den, Habeşistan'dan, Kafkas dağlarına, Avrupa ortalarına ve Atlas ülkelerine kadar uzanıyordu* (Ş.S. Aydemir). *Türkiye'nin doğu sınırı.* || *Teşm. yol.* Uç, son: *Yalan dünya ile essah dünyanın sınır noktasını uykuda aşıp öte dünyaya ayak basıyorsun* (Kemal Tahir). *İşte felsefenin sınırı* (H.R. Gürpınar). || *Sınır çekmek* (veya *koymak*), sınırlamak.

— Bot. *Ağaç sınırı*, dağlarda, neme ve sıcaklığa bağlı olarak belirlenen, orman bölgesinin bitim çizgisi. (Bu duruma göre, ağaç sınırı kuzeye bakan yerlerde başka, güneye bakan yerlerde başkadır, yükseltiye göre de değişir: msl. Himalaya'da 4 000 m'ye yakın, Alpler'de 2 000 m kadar, Norveç'in güneyinde en çok 1 000 m'dir.)

— Coğ. *Öncü sınır*, kısmen değerlendirilen ülkelerde,tarım değerlendirilmesinin başladığı ve henüz işlenmeyen bölgeleri eskiden beri tarım yapılan bölgelerden ayıran kuşağa verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Gelim sınırı* veya *med sınırı*, gelgit olayında, suların en yüksek olduğu zamanki su seviyesini gösteren çizgi. || *Gidim sınırı* veya *cezir sınırı*, gelgit olayında, deniz sularının alçalıp sakinleştiği zamanki su seviyesini gösteren çizgi.

— Devl. huk. Bk. ANSİKL.

— Foto. *Poz sınırı*, ışığa duyarlı her çeşit kâğıdın, görüntünün kalitesi büyük ölçüde değişmeyecek şekilde dayanabileceği ışık miktarı. (Negatif bir emülsiyonun poz sınırı, konu ne kadar kontrastlıysa o kadar küçüktür.)

— Huk. Bk. ANSİKL.

— İstat. *İhtimal sınırı*, ihtimallerden çıkarılmış kesin değerin esnekliğini belirtmek amacıyle, bu değere verilmiş alt ve üst sayıların her biri. || *Sınıf sınırı*, bir sınıftaki değerlerin, aralarında yer aldığı sayıların her biri.

— Leng. *Sınır işareti*, aynı tipteki iki dil unsuru arasındaki sınırı belirten sembol. (Morfemler arasındaki sınır, kelimeler ve cümleler arasındaki sınırı belirtir.) || Üretici fonolojide, kendine has ses özelliği olmayan, ama komşu parçalar üstüne yaptığı etkiyle nitelenen unsur. Bk. PARÇA.

— Mat. İki bölgeyi veya iki yüzeyi ayıran eğri. || *Sınır açı.* Bk. AÇI. || *Alt sınır*, E bağıntısıyle donatılmış bir cümlenin alt cümlesi için, bütün öbürlerinden büyük minorantların sınırı. || *Üst sınır*, bir E cümlesinin bir alt cümlesi için, bütün öbürlerinden küçük majorantların sınırı: *Terimleri sonsuz olmayan artan bir U_n dizisinin U_n'nin limiti olan bir üst sınırı vardır.* (Bazı hallerde, böyle bir sınır yoktur. Bir A cümlesinin alt [üst] sınırı bu alt cümleye aitse, buna *en küçük* [en büyük] *eleman* denir.) || *Bir sayılar cümlesinin kesin alt sınırı* veya *mutlak minimumu*, alt sınırlarının en büyüğü. || *Bir sayılar cümlesinin kesin üst sınırı* veya *mutlak maksimumu*, üst sınırlarının en küçüğü.

— Mekan. *Esneklik sınırı*, bir parçada kalıcı ve tehlikeli şekil değişimlerine yol açmayacak azamî yük veya gerilme: *Esneklik sınırı, kabul edilebilir esnek şekil değişimlerinin sınırını belirtir.* (ELASTİK SINIR da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Yorulma sınırı*, bir madenin dayanabileceği birim kuvvet veya yükün maksimum genliği veya sınır değeri; bu sınırın üstünde, maden artık değişken ve durmaksızın tekrarlanan kuvvetlere direnç gösteremez. Bk. ANSİKL.

— Psikofizik. *Sınırlar metodu*, bir uyartıyı, denek tarafından algılanıncaya kadar arttırmak.

— Tar. *Sınır muhafızları*, bazen askerî biçimde teşkilâtlanmış gümrükçülere verilen ad.

— Tar. ve Coğ. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Coğ. Bir *öncü sınır*'ın yer değiştirmesi çeşitli faktörlere bağlıdır: nüfus artışının ve köy nüfusunun aşırı kalabalıklığının, halkın bazı unsurlarını yeni topraklar işlemek zorunda bırakması; bazı kimselerdeki serbest, bağımsız bir hayat yaşamak isteğiyle yüksek kazançlar elde etmek umudu ve idarî alt yapısı sağlam arazilerdeki bağımlılıktan kaçma duygusu. Ayrıca yeni tarım ve tarla açma imkânları da bazı tabiî sınırların aşılmasına imkân verir. İlerlemelerini teşvik eden sebeplerin çeşitliliğine rağmen, önce sınırların çoğunun ortak özellikleri vardır: çoğunlukla derme çatma bir yerleşme, zayıf ulaşım yolları, pek az gelişmiş idarî ve siyasî yapılar, genç, dinamik ama genellikle kararsız bir nüfus. XIX. yy.da A.B.D. ve Kanada'nın meydana gelmesiyle büyük bir öncü sınır yavaş yavaş doğudan batıya doğru kaydı. Batı Sibirya'da da çok daha az ferdiyetçi bir şekilde buna benzer bir olay gerçekleşti. Bugün başlıca öncü sınırlar Kanada'nın bazı bölgelerinde, Brezilya'nın iç kısmında, İsrail'de, Çin'in kuzeydoğusunda ve özellikle S.S.C.B.'nin doğu bölgelerindedir (Orta Asya ve Batı Sibirya). S.S.C.B.'deki öncü sınırda tarım, gelişmiş kolektif bir çerçeve içinde gerçekleştirilir; büyük ölçüde makineleşen bu tarımda önce, bölgede sanayi çekirdekleri kurulmuştur.

— Devl. huk. Dağlar için, gerek su ayırımı çizgisi, gerek dorukların çizgisi, *tabiî sınır* sayılır. Irmaklar için sınır, genellikle gemilerin geçtiği suyolunun veya talvegin tam orta çizgisidir. Bu çizgi, iki kıyıya da paralel olarak, ikisinden de eşit uzaklıkta gider. Aynı kural, istisnalar haricinde, sınır göllerine de uygulanır. Denizde, karasuların sınırlandırılması, kendine has meseleler ortaya çıkartır. Bir tek ve aynı devletin çevrelediği iç denizler onun arazisine aittir.

— Huk. *Sınır* veya hudut terimi, devletlerin hükümranlık alanlarını belirlediği için önem taşır. Devletler sınırlarla çevrilen ülke üstünde yetkilerini kullanır ve bu sınırlar, öteki devletlerin müdahale edemiyeceği alanı gösterir. Teknik imkânların gelişmesiyle sınırların öteden beri kabul edildiği gibi farazî bir çizgi değil, atmosfer tabakasının sonuna kadar da yükselen bir çeşit duvar olarak görmek gerçeklere daha uygundur. Nitekim, günümüzde havadan sınır ihlâlleri önemli uyuşmazlıklar yaratabilmektedir. Sınırlar, genellikle antlaşmalarla tespit edilir. Barış antlaşmalarına bu amaçla hükümler konulur. Türkiye'nin komşularıyle sınırlarını tespit eden çeşitli antlaşmalar vardır. Yunanistan ve Bulgaristan sınırı Lozan; S.S.C.B. ile olan sınırlar 16 mart 1921 tarihli Moskova ve 13 ekim 1921 tarihli Kars antlaşmalarıyle; İran sınırı, önce 1639 tarihli Kasrışirin antlaşması, daha sonra da, 23 ocak 1932 ve 17 mayıs 1937 Tahran antlaşmalarıyle; Irak sınırı, 5 haziran 1926 antlaşmasıyle; Suriye sınırı ise, önce 20 ekim 1921 tarihli Türk-Fransız antlaşması, sonra 24 temmuz 1923 tarihli Lozan Barış antlaşması ve Hatay'ın Türkiye'ye katılması üzerine, 23 haziran 1939 tarihli Ankara antlaşmasıyle tespit edilmiştir. Sınırların tespitinde sunî esaslar veya tabiî unsurlar göz önünde tutulur. Sunî esaslara örnek olarak geometrik çizgiler, enlem ve boylamlar, saat olarak uzaklıklar, top mesafeleri gösterilebilir. Bu örnekler türk tarihinde de görülmüş, meselâ 4 ağustos 1791 tarihli Ziştovi antlaşmasında, bir kale çevresindeki sınır, top mesafesiyle belirtilmiştir. Tabiî sınırlar dağ, ırmak ve göl gibi unsurlarla belirtilir. Devletler, aralarında sınırları tespit ettikten sonra, durumu arazi üzerinde işaretlemek için, sınır karma komisyonları kurulur. Bu komisyonlar birbirinden gözle görülebilecek şekilde uzaklıkta olan sınır işaretlerini koyar. Türkiye'de sınır kıyı ve kasabaların güvenliği İçişleri bakanlığının görev alanına girer. İçişleri bakanlığı bu görevi, temel olarak Jandarma Genel kumandanlığı vasıtasiyle yerine getirir.

Yalnız gümrük bölgelerinde ve Boğazlar'da Gümrük ve Tekel bakanlığının görevleri saklı tutulmuştur.

— Mekan. *Esneklik sınırı,* bir madenin sabit kuvvetlere karşı gösterdiği mekanik direncin önemli bir niteliğidir; buna karşılık *yorulma sınırı* değişken kuvvetlere karşı mekanik direnci belirler. Esneklik sınırları birbirine eşit aynı kuvvetin etkisinde kalan iki madenî parça, biçim ve konumlarına göre çok farklı şekil değişimleri gösterebilir. Şekil değişimleri, seçilmiş sınırın altındaki esnek bölgede tutmak için, parçaların biçim ve boyutları değiştirilerek, meselâ eylemsizlik momenti ve en yoğun kesitler büyültülerek azaltılabilir.

— Opt. *Sınır açısı.* Bk. AÇI.

— Tar. ve Coğ. *Siyasî sınır* kavramı toprağın işgaline ve aynı sınırdaki devletlerin teşkilâtlanmasına bağlıdır ve devletler tarafından kesin olarak belirlenir. Eskiden düzgün çilzilmiş sınır kavrayışı yoktu, çoğu zaman üst üste gelen veya iç içe girmiş siyasî teşkilâtlanma biçimleri buna ihtiyaç duyurmadığı gibi, maddî araçların yokluğu da (kesin haritalar) bunları somutlaştırma imkânı sağlamıyordu. Nüfus bakımından az yoğun «no man's land» bölgeler (orman, çöl, bataklık, verimsiz topraklar), siyasî birimleri birbirinden ayırıyordu. Sınır kavramı kelimenin bugünkü anlamıyle devletlerin kuruluşuyle belirmeğe başladı. Çeşitli çağlarda sınır çizgileri, bir devletin genişlemesiyle, tarihindeki değişikliklerle, çatışmalar ve uzlaşmalarla değişikliklere uğradı. Sınırlar pek nadir olarak milletlerin sınırlarına uygun düşer. İnsan topluluklarını belirleyen ırk, dil, din gibi öbür unsurlarla da uyuşmak zorunda değildir. Birbirlerinin zararına sınır genişletme isteğinde olmayan devletlerin sınırı çoktandır değişmiyor (fransız-ispanyol sınırı). Tersine genellikle din veya dil ayrılığı kaygısı gözetilmeksizin çizilmiş değişken sınırlar da vardır, bunların bulunduğu topraklarda rakip devletler birbiriyle çarpışmakta, apayrı milletler çeşitli siyasî teşkilâtlanmalar içinde bir oraya bir buraya sürülmektedirler (Orta ve Doğu Avrupa).

Sınırların tabiî durumlarla (dağlar, akarsular, denizler) ilişkileri çok çeşitli ve karmaşıktır: bazı tabiî engeller sınırlara uygun düşerse de (Pireneler), birçok tabiî engel de iki devlet arasında zorunlu olarak bir sınır meydana getirmez (Kafkaslar). Buna karşılık, açık bir arazide veya bir iskân veya sanayi bölgesinde de az çok kararlı bir sınır kurulabilir (Fransa-Belçika sınırı). Tabiî sınırlar kavramı siyasî düşünürlerin kuruntularından veya isteklerinden gelir ve bu kavram birtakım çelişkiler ve belirsizlikler taşır. Kısacası sınırların tarihsel anlamı, eskiden, şu veya bu devlete ait olan topraklarda hak iddia etmeye dayanır ve boş bir şeydir. (LM)

SINIRDAŞ sıf. (*sınır*'dan *sınır-daş*). Ortak sınırları olan, komşu. *Esk.* Hemhudut.

◆ **Sınırdaşlık** i. Sınırdaş olma hali. (M)

SINIRLAMA i. (*sınırlamak*'tan *sınırla-ma*). Sınırlamak eylemi.

— Topogr. Planı çıkarılacak arazi parçasının çevresindeki yüksek noktaları belirtmeğe yarayan sınır işaretlerini yerleştirme. (L)

SINIRLAMAK geçl. f. (*sınır*'dan *sınır-lamak*). Sınırını tespit etmek: *Bu milletin vatanı, Osmanlı devletinin sınırladığı yerlerden bile büyüktü* (Ş.S. Aydemir). || Belli bir sınır içinde bırakmak: *Fakat politika denen şeyi nasıl sınırlayacaksınız* (F.R. Atay). *Birinin yetkisini sınırlamak.*

— Fels. Belirlemek. (M)

SINIRLANDIRMA i. (*sınırlandırmak*'tan *sınırlandır-ma*). Sınırlandırmak işi.

— Biyol. Bir canlının veya canlılar grubunun sınırlı hacimli ve sıkı sıkıya kapalı bir ortamda uzun süre tutulması.

— ANSİKL. Biyol. Bir hayvanın veya bir canlının sınırlandırıldığı kapalı ortam başlangıçta ne kadar uygun olursa olsun, o canlı, belirli bir süre sonunda, bariz bozukluklar gösterir: yeşil bitkilerin büyümesi durur, bakteriler sporlanır, hayvanlar boğulur ve ölür. Bu bozukluklar, ortamdaki oksijenin ve besinin tükenmesinden ileri geldiği gibi, toksik artıkların (karbon gazı, çeşitli dışkılar) sonucu da olabilir. Kapalı ortam eğer aydınlatılmışsa ve karbon gazını soğurup oksijeni ve yenecek bitkisel maddeyi tazeleyen yeşil bitkiler varsa, o ortamda bazen sınırlanmadan kaçınmak mümkün olabilir. Bu takdirde, ortam için (akvaryum v.b.) «dengelidir» denir.

Mutlak sınırlanma ancak laboratuvarda gerçekleştirilmiştir. Tabiatta, bütün ortamlar arasında hemen her zaman birçok kimyasal alışveriş vardır. (LM)

SINIRLANMAK edilg. f. (*sınırlamak*'tan *sınırlan-mak*). Sınırlamak eylemine konu olmak: *Davranışları sınırlanmak. Hürriyeti sınırlanmak. Eşanl.* HUDUTLANMAK.

◆ **Sınırlandırmak** geçl. f. Sınırlamak: *Bu yeni anlayışa göre vatan, artık sadece devletin sınırlandırdığı topraklar demek değildi* (Ş. S. Aydemir). *Eşanl.* HUDUTLANDIRMAK. (M)

SINIRLAYICI i. (*sınırlamak*'tan *sınırla-yıcı*). Teknol. Bir büyüklüğün belirli bir değeri aşarak tehlikeli sonuçlar doğurmasını önlemeğe yarayan mekanik veya elektrikli düzenek. || *Akım sınırlayıcısı,* akım önceden belirlenen bir değeri aştığı zaman çalışmağa başlayan ve bir abonenin kullandığı akımı bu değerde sınırlayan âlet. || *Aşırı gerilim sınırlayıcısı,* aşırı gerilim genliğinin belirli bir değeri geçmesini önlemeğe yarayan emniyet cihazı. (Bu terim yerine yanlış olarak GERİLİM SINIRLAYICISI da denir.) || *Genlik sınırlayıcısı,* alınan işaretlerin genliğinin belirli bir değeri aşmasını önleyen elektronik devre. (Frekans modülasyonlu alıcılarda kullanılır.) || *Hız sınırlayıcısı,* bir makinenin veya bir organın belirli bir hızı geçmesini önlemeğe yarayan düzenek. || *Kurs sınırlayıcı,* hareketli bir cismin belli sınır konumunu aşmasını önleyen düzenek. || *Kuvvet sınırlayıcısı,* kuvvet belirli bir değeri aşınca, bir âletin çalışmasını önleyen emniyet cihazı.

— ANSİKL. Teknol. *Sınırlayıcı*'ların kullanma alanı çok yaygındır. En çok kullanılan sınırlayıcılar şunlardır: otomobil akümülatör bataryalarının *konjonktör - disjonktörleri;* elektrik tesisatının *maksimum* ve *minimum şalteri;* aydınlatma tesisatlarındaki *sigortalar;* hidrolik, hava basınçlı veya buharlı makine ve cihazların (buhar kazanı, buhar makinesi) *emniyet supapaları;* sıcak su kazanlarının *maksimum sıcaklık sınırlayıcıları;* asansörlerin *hız sınırlayıcıları;* bu sonuncularda, merkezkaç kuvvetiyle çalışan bir mekanizma, belirli bir hızı geçince motorun bağlantılarını değiştirerek, üreteç yerine fren görevi yapmasını sağlar.

Türbinlerde, kazan basıncının değişmesine rağmen yükü istenen değere getirmek için, hareket halindeyken bir kumanda masasından ayarlanabilecek şekilde bir büteden meydana gelen *açıklık sınırlayıcısı* vardır. Bir türbinde ayrıca hız regülatöründen tamamen bağımsız olarak ve bunun arızalanması halinde normal hız aşılınca, su veya buhar yolunu keserek herhangi bir kazayı önlemek amacı güden bir *hız sınırlayıcısı* bulunur.

Elektrik tesisatı, aşırı gerilim etkisiyle elektrik âletlerinin yalıtkanlarında bir delinme olmasını önlemek için, gerek yıldırımlık, gerek eklatör gibi aşırı *gerilim sınırlayıcıları* ile donatılır. Yıldırımlık, akımda bir kesinti olmadan aşırı gerilimi üzerine alır; fakat yüksek gerilimlerde pahalı bir âlettir. Yıldırımlık veya elaktör problemi çok yüksek gerilim alanında tartışma konusudur ve çözümün yıldırım darbelerinin frekansına bağlı olduğu sanılmaktadır. (L)

SINIRLI sıf. (*sınır*'dan *sınır-lı*). Sınırı olan, belli bir sınır içinde kalan: *Vatan Millet anlayışı bir bakıma doğdukları yerle sınırlı olduğundan, bu insanlar için «Biz düşmana karşı çıkamayız» diyebilmek gerçekten korkunçtu* (Kemal Tahir). || Sınırlanmış, belli bir yerden ötesi yasaklanmış: *Yetkisi sınırlı kimse. Eşanl.* HUDUTLU.

— Huk. *Sınırlı sorumluluk.* Bk. SORUMLULUK.

— Mat. *Sınırlı cümle,* noktaları keyfî uzaklıklarda bulunmayan ve dolayısıyle, uzayda alınmışsa belirli bir küre içine girebilen cümle; bir üst ve bir alt sınırı bulunan cümle. ||*Sınırlı değişimli fonksiyon,* bir (a, b) aralığı üzerinde tanımlanmış gerçek bir $f(x)$ fonksiyonu: öyle ki (a,b) doğru parçasının, sonlu sayıdaki $X_1, X_2, \ldots, X_n$ noktaları ile

$$a < X_1 < X_2 \ldots < X_n < b$$

parçalara bölünüşü ne olursa olsun

$$|f(x_1) - f(a)| + |f(x_2) - f(x_1)| + \ldots + |f(b) - f(x_n)|$$

toplamı üstten sınırlı kalır. || *Sınırlı doğru,* başlangıç ve bitim noktaları belli olan doğru. || *Sınırlı sayı,* sonsuz değerli olmayan sayı. || *Sınırlı sayılar cümlesi,* hem üstten hem de alttan sınırlı olan cümle. || *Alttan sınırlı sayılar cümlesi,* bütün elemanlarından küçük bir sayı bulunan cümle. || *Üstten (alttan) sınırlı cümle,* bir üst (alt) sınırı bulunan cümle. || *Üstten sınırlı sayılar cümlesi,* bütün elemanlarından büyük bir sayı bulunan cümle. (LM)

SINIRSIZ sıf. (*sınır*'dan *sınır-sız*). Sınırı olmayan, bir sınırla ayrılmamış olan: *Sınırsız bir toprak parçası. Sınırsız tarlalar.* || Uçsuz bucaksız, sonsuz: *Kâmil Bey sözlere değil, bu sesteki inanca, güvene, sınırsız iyimserliğe dalmıştı* (Kemal Tahir). *Sınırsız bir sevgi. Eşanl.* HUDUTSUZ.

— Huk. *Sınırsız sorumluluk.* Bk. SORUMLULUK.

— ANSİKL. Fels. *Sınırsız* kavramını, sonsuz kavramıyle karıştırmamak gerekir. Sınırsız, rasyonel olarak sonlu olmakla birlikte, herhangi bir nicelikten daha büyük

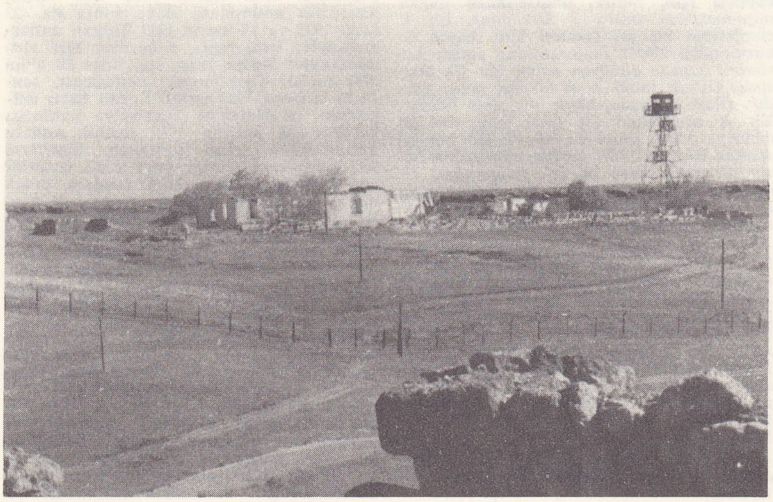

rus sınırı

Foto. MEYDAN

olabilecek şeydir: msl. bir türdeki fertlerin sayısı gibi. (ML)

SINMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Kırılmak, bozulmak. || Dağılmak. || Bozguna uğramak.

◆ **Sındırılmak** edilg. f. Sındırmak işine konu olmak.

◆ **Sındırmak** geçl. f. Yenerek bozguna uğratmak. (M)

SINV i. (ar. *sınv*). *Esk.* Bir kökten çıkan dallardan her biri. || Erkek evlât. ||Erkek kardeş. (M)

SIPA i. Eşek yavrusu. (M)

SIPA i. (fars. *sepā* > *sehpā*'dan). Çeşitli işlerde kullanılan ayaklı destek, sehpa. (M)

SIR i. (ar. *sırr*). Kimseye söylenmemesi, gizli tutulması gereken şey: *Garson bir sır tevdi ediyormuşcasına bir tanesinin kulağına bir şeyler mırıldandı* (S.F. Abasıyanık). *Fakat ben, kızcağızın sırrını sana söylediğime fena ettim* (R.N. Güntekin). || İnsan aklının yeterince açıklığa kavuşturamadığı şey, aklın eremediği iş: *Kâinatı saran ve ona güzelliği veren büyük sırrın, ortasından kesilmiş bir meyve gibi birdenbire bütün çıplaklığıyle apaçık görünmesinden [...] korkmuştu* (A. H. Tanpınar). *Tabiatın, hayatın sırları.* || — *Teşm. yol.* Bir işin veya şeyin, ancak, dikkat, tecrübe, kabiliyet ve bazen de sezgi yardımıyle erişilebilen, en zor ve ince tarafı, incelik: *Yazı sanatının, sahne sanatının sırları.* || Bir amaca ulaşmak için kullanılan özel ve gizli usul: *Biz Japonlardan çok daha elverişli topraklar, iklimler ve ülkeler üstünde Batı üstünlüğü sırrını keşfeder gibi olduk* (F.R. Atay). *Mutluluğun, başarının, hoşa gitmenin sırrı.* || *Meslek sırrı,* bir kimsenin mesleği icabı öğrendiği ve başkalarına açıklamaması gereken bilgilerin tümü.

— ÇEŞ. DEY. *Sır açmak,* bir sırrı başkasına söylemek. || *Sır küpü,* hiç bir sırrı açığa vurmayan, kendisine açıklanmış olan sırları saklayan kimse: *Ağabeyim bildim bileli sır küpü...* (P. Safa). || *Sır olmak* (veya *olup gitmek*), [bir kimse veya şey] akıl ermez bir şekilde ortadan yok olmak, kaybolmak. || *Sır saklamak* (veya *sır tutmak*), bir sırrı açığa vurmamak, kendisine açıklanmış bir sırrı başkasına söylememek. || *Sır vermek,* kendisine veya başkasına ait bir sırrı açıklamak. || *Sırra kadem basmak,* ortadan yok olmak, sır olup gitmek: *Nihan, ismine uygun bir şekilde sırra kadem basmıştı* (R.H. Karay). || *Ser verip sır vermemek.* Bk. SER.

— *Esk. Sırr-ı icad,* yaratılışın gizli nedeni. || *İfşa-yı sırr,* gizlenmesi gereken bir şeyi herkese açıklama. || *Ketm-i sırr,* sır saklama.

— Ask. *Askerî sır,* devletlerin askerî plan, amaç ve niyetleri; çeşitli savaş silâh, araç ve gereçlerinden gizli tutulanların sayı ve nitelikleri; yeni hizmete giren ve girecek silâhlar; gelecek bir savaşta uygulanması tasarlanan stratejik ve taktik sevk ve idare sistemleriyle ilkelerini belirleyen her tür bilgiye verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Din. İslâm dinine göre bir insanın, bir ailenin kendilerinden başka kimselerin bilmemesi, duymaması, görmemesi gereken davranış ve özelliklerini saklamaya sır denir. Bk. ANSİKL.

— Folk. *Sır olma,* uzun süre görünmeme. (Halk hikâyelerinde, âşık, herhangi bir sebeple ortadan kaybolarak uzun süre görünmez. Çoğu zaman Hızır'ın kendisi veya onun yardımıyle kahramanlar sır olur.): *Bektaş Veli: «Üçünüz bir olun, biriniz sır olun» dedi* (N. Araz).

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Tasav. İnsan gönlünde gizli olan, başkaları tarafından bilinemeyen tanrısal gerçek. (Bk. ANSİKL.) || *Sır olmak,* ölmek. || *Sır etmek,* genellikle bektaşî ve mevlevî tekkelerinde, «kapamak» anlamında kullanılan bir deyim. (Sır etmek, duyulması istenmeyen bir olay veya düşünceyi söylememektir.) || *Sırrı istiva,* mevlevîlerde bazı taçların kenarına takılan siyah şerit (*Külâhı seyfî* veya *kılıcı taç* denilen taçlara siyah bir şerit takılırdı. Bu taçları ancak tanrısal çoşkunluğa [cezbei rahman] kapılan kimseler giyebilirdi. *Hattı istiva* da denir.) || *Sırrı kader,* alınyazısının gizliliği. (Dinde ve tasavvufta kaderin ne olduğunu yalnız Tanrı bilir. İnsanlar, alınyazılarını ancak başlarına gelen olaylar sonucu öğrenirler. Kader ortaya çıkmadan, dünyada gerçekleşmeden bilinmez. Tanrı bütün olacak olanları bir bütünlük içinde bilir; kader sırrı onun sınırsız bilgi alanı içindedir.) || *Sırrı rububiyet,* varlıkların, yalnız Tanrı tarafından bilinen, insanlarca bilinmeyen gizlilikleri. (Bazı mutasavvıflara göre evrende bulunan bütün varlıklar insanların bilemediği tansıral sırlarla doludur. Tanrı, değişik örtüler içinde varlıklarda gizlenmiştir. İnsanlara, sırrı rububiyet denen tanrısal gizliliği bilme yetkisi ve yeteneği verilmemiştir.) || *Sırrı tecelliyat,* Tanrı'nın evrende veya insan gönlünde görünmesiyle ilgili gizlilikler. (Her varlığı, her varlıkta görmek, evreni kuşatan, bütün varlıkları yaratan Tanrı'yı yaratılanlarda görmeye mutasavvıflar sırrı tecelliyat [görünenlerin gizliliği] derler. Tecelli, «Tanrı'nın evrendeki varlıklarda, insanlarda, insan gönlünde görünmesi» anlamına geldiğine göre sırrı tecelliyat da «tanrısal görünüşlerin taşıdığı gizlilik demektir.) || *Sırrus sır,* yalnız Tanrı tarafından bilinen gerçeklerin özü. (Tanrı, insanların bilmediği ve sır sandığı birçok şeyleri bilir. Gizliliklerin kapılarını açan bütün anahtarlar [mefatihül-gayb] Tanrı'nın yanındadır. Tanrı bunlarla, bilginlerin en yakın olanların bile bilemeyecekleri gizlilik kapılarını açar; insanlardan da, bu yönden ayrılır. Tanrı'da hiç bir şey sır değildir.)

— Teşk. tar. *Sır kâtibi,* Osmanlı devlet teşkilâtında Babıâli ile padişah arasındaki bazı özel yazışmaları getirip götürmekle görevli kimse. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Askerî sır*'lar, gelecek bir savaşta başarıya ulaşabilmek için etkili olabilecek her çeşit bilgi ve özellikle, o güne kadar görülmemiş, gerçek etkisi bilinmeyen yeni savaş araçlarının baskın şeklinde kullanılmasını sağlayan her tür bilgileri kapsadığından, bunların saklı tutulması büyük önem taşır. Bu devlet yabancı ve özellikle komşu devletlerin sayı ve niteliklerini, askerî sırlarını öğrenmek için her çareye başvurur. Devletler, daha çok stratejik istihbarat konularına giren bu bilgileri derleyebilmek için, kendi diplomatik faaliyetlerinden başka, bu amaçla özel olarak yetiştirilmiş ajanlarından da yararlanırlar. Askerî sır kapsamına, karşı devletlerin, askerî olduğu kadar ekonomik gücü de girer. Özellikle barışta, karşı devletlerin elinde bulunan çeşitli stratejik maddeler, madenler, sanayi tesisleri, enerji kaynakları, barajlar, yiyecek ve giyecek stokları, ulaştırma durumlarıyle benzeri millî varlıklar ve kaynakları, bu gücü meydana getirir. Bu amaçla istihbarat ve istihbarata karşı korunma için büyük ölçüde gizli kuruluşlar düzenlenmiştir. Bk. İSTİHBARAT.

— Din. Hz. Muhammed'in bazı hadislerine göre sırrın dedikoduya, kargaşalığa, aile bireyleri ve kişiler arasında geçimsizliğe yol açacağı için saklanması gerekir. Gördüğünü, duyduğunu, bildiğini kimseye söylemeyen, sır saklayana *ketum* denir. Kur'an hükümlerine göre sır saklamak, ketum olmak insanlar için bir erdemdir. Caferi Sadık'a bağlanan Caferîler ise yolunu, parasını, mezhebini kimseye söylememeyi, sır sayarlar.

— Huk. Medenî hukuk yönünden bir kimsenin *sır*'ları, onun kişilik hakları içinde sayılır; bu sebeple de kişinin rızası olmadan açıklanması veya öğrenilmesi kişilik hakkına tecavüz kabul edilir ve tazminat ödeme borcunu doğurur. *Özel hayatın gizliliği* de bu kavramın içine girer. Özel hayata kişinin rızası olmadan girme, medenî hukuk yönünden kişilik hakkına tecavüz sayılırken, Ceza hukuku yönünden de cezalandırılabilen bir fiil olur. Bir kimsenin rızası olmadan ve kanunî bir sebep bulunmadan, onun evine girmek, çekmecelerini karıştırmak veya işyerine girerek onun sırlarını öğrenmek suç sayılır. Anayasa da özel hayatın gizliliğini belirtir. Usulüne uygun bir hâkim kararı olmadan bir kimsenin sırlarını öğrenecek şekilde özel hayata girmeyi yasaklamaktadır. Ancak kamu düzeninin gerekli kıldığı durumlarda hâkimin kararı yerine, yetkili olan makamın izni yeterlidir. Bir kimsenin sırlarının açıklanması onun kişilik haklarına tecavüz sayılırsa da, belirli kimselerin, bulundukları mevki gereğince özel hayatlarının belirli kısımlarının açıklanması bir tecavüz kabul edilmeyebilir. Meselâ, kamu görevine tayin edilecek veya seçilecek olan bir kimsenin getirileceği mevkiyle ilgili olan sırlarının açıklanması, kamu yararı sebebiyle, kişilik hakkına tecavüz olmaz. Bu sırların aynı zamanda gerçeğe uyması da gerekir. Bunun gibi, bir kimsenin rızası olmadan mektuplarının okunması da onun sırlarının hukuka aykırı olarak öğrenilmesi olduğu için, kişilik haklarına tecavüz sayılır. Anayasa da haberleşmenin gizliliğini kabul ederek bu konuya da açıklık getirmiştir. Meslek ve sanat gereği bir kimseye açıklanan sırların, sır sahibinin rızası olmadan açıklanması da kişilik hakkına aykırıdır. Ancak başka bir üstün çıkarın söz konusu olduğu durumlarda bu açıklama yapılabilir.

Bunun gibi, belirli meslek sahiplerinin meslekleri gereği öğrendikleri sırları açıklamaları da yine kişilik haklarına aykırıdır. Meselâ, bir doktor, hastasına ait sırları, hastanın rızası olmadan açıklarsa hastanın kişilik hakkına tecavüz etmiş sayılır ve bu sebeple hasta, gerektiği zaman maddî ve manevî tazminat isteyebilir.

— Tasav. *Sır,* insan gönlüne Tanrı'nın özel olarak gönderdiği ilâhî bir ışık, insanın iç dünyasını aydınlatan tanrısal bir parıltıdır. Ruh, insan bedeninde tanrısal nitelikler taşıyan bir sırdır. Bir sır olan ruh, sevginin kaynağıdır, gönülse gene bir sır niteliği taşıyan ve «marifet» denen sezgiye dayalı bilginin kaynağıdır. Tarikatlar arasında sırra en çok mevlevîler önem verirlerdi. Mevlevîlere göre gizliliğin açığa vurulmaması gerekirdi. Hücresine çekilen, kapı ve perdelerini kapayan bir dedenin yanına kimse giremez, onunla kimse konuşamazdı. Ayrıca ortalıkta görünmemeye, yok olmaya, ölmeye de mevlevîler sır olmak derlerdi. Başkalarının sırlarını öğrenmemek, kendi sırrını başkalarına açmamak, duyduğunu, gördüğünü söylememek, ağzını tutmak Mevlevîlikte olduğu gibi Bektaşîlikte de bir erdem, bir olgunluk sayılırdı. Özellikle bektaşîler iyi tanımadıkları, ne olduğunu bilmedikleri kimselerin yanında kendi duygularını bildirecek nitelikte konuşmalara katılmazlar, susarlardı.

— Teşk. tar. Telhis*lerin alınıp verilmesi işi, başlangıçta bir *sır kâtibi* durumunda olan babüssaade ağasının göreviydi. 1703'ten sonra bu iş Arzhanede, sır kâtipleri aracılığıyle yapılmağa başlandı. Sır kâtipleri, devlet sırlarını bildikleri için sarayda gözde kimselerdi. Bu göreve alınacaklar bilgili kimseler arasından seçilirdi. Tanzimattan sonra devlet işleri çoğalınca bu görevde de değişiklik yapıldı; sır kâtipliği, mabeyin başkâtipliğine çevrildi. Bk. MABEYİN *başkâtibi.*

◆ **Sırlı** sıf. Sırrı olan, esrarlı: *Bu işin sırlı hiç bir tarafı yoktu* (N. Araz). [ML]

SIR i. (esk. türk. k.). Bazı maddelere parlaklık vermek, bunları dış etkilerden korumak veya dayanıklı bir boya ile kaplamak amacıyle bu maddeler üzerine sürülen saydam veya donuk camsı vernik: *Sırı dökülmüş küp. Üzerine sır çekilen toprak vazo.* || Aynaların arkasına ve kaplama madenî eşyaların yüzüne sürülen ince maden tabaka: *Sırı dökülmüş bir ayna.*

— Seram. Geçirimsiz hale getirmek veya cilâlamak için çömleklerin, karoların v.b. üzerine çekilen saydam veya donuk, renkli veya renksiz camlaşabilir sıva.

— ANSİKL. Seram. Seramik parçaların dekorasyonunda maden oksitlerle elde edilen renkli *sır*'lar kulanılır; meselâ kobalt oksitten mavi (sevr mavisi), bakır oksit veya krom oksitten yeşil, uranyum oksitten siyah veya sarı, demir ve manganez oksitten kahverengi sır yapılır.

Sır altı, dekorasyon için, pişmemiş veya yarı pişmiş porselen üzerine genellikle camlaşmayan boyalar vurulur, sonra sırla

sır kâtibi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

düzgün bir şekilde kaplanır ve pişirilir; pişimden sonra camlaşmış sır altındaki süs kolayca görülür. *Sır üstü* dekorasyonda, gerek çok yüksek sıcaklıkta, gerek düşük sıcaklıkta (boya, yaldız, emay) camlaşan boyalardan yararlanılır.

● *Seramik sırı.* Çömlekçilikte kullanılan saydam sır, kurşun sülfür veya sülüğen ile kil karışımından meydana gelen kurşun silikatlardır. Kalaylı sır, genellikle kalay oksitle donuklaştırılmış kurşunlu beyaz sırdır. Beyaz hamurlu ince fayanslarda kullanılan sırlar saydamdır. Bunlar kurşun, kalsiyum, potasyum ve sodyum boro-siliko-alüminatlardır. Ergimiş sır akıtılır, az miktarda kaolin ve kum katılarak öğütülür. Ayrıca kurşunsuz sırlar, renkli sırlar da (majolika) vardır. Sırlanan ince fayanslar 1 080° C civarında pişirilir.

Gre seram sırları, feldispat bileşiklerine maden oksitler katılarak elde edilir ve çok değişik dekoratif sonuçlar verir: bu sırlar 1 280° C ile 1 320° C arasında pişirilir. Porselen sırları, kuvarslı feldispatları (pegmatit) iyice öğütüp kuvars ve az miktarda tebeşirle kaolin karıştırarak ve iyice öğüterek elde edilir; 1 400° C'a doğru pişim yapılır.

Seramik parçalar, öğütülmüş sır ile su karışımından meydana gelen bir banyoya daldırılarak (*daldırma metodu*) sırlanır. Sırlanacak parçalar genellikle ilk pişimden (bisküvi) geçmiştir. Sırlama, bazen serpme, buharlaştırma veya püskürtme yoluyle, pişmemiş parçaların sırlanması ise fırça ile yapılır. Sırlar maden oksitlerle renklendirilir: kobalt (mavi), bakır (yükseltgen pişimde yeşil, indirgeyici pişimde kırmızı), manganez (mor), demir (kahverengi), krom (yeşil ve pembe), titan (sarı ve kahverengi), platin (gri), çinko (billûr sır), uranyum (sarı) v.b.

● *Sırın tarihi.* On büyük devreye ayrılabilir: 1. cam hamuruna soğukta kakma yaparak elde edilen yalancı mısır sırı; 2. Tène devrinden beri bilinen kelt sırı; 3. XIII. yy.a kadar uzanan bölmeli doğu ve bizans sırı; 4. XI. yy.da başlayıp XII. yy.da yaygınlaşan ve merkezi Limoges olan oyma zeminli sır; 5. XIII. yy.da başlayıp XIV. ve XV. yy.larda özellikle İtalya'da çok yayılan alçak kabartma veya yarı saydam sır; 6. XV. ve XVI. yy.larda yapılan renkli sır (Limoges ve İtalya'da); 7. genellikle maviye çalan siyah bir fon üzerinde desenlerin ikinci tabaka olarak sürülen beyaz bir sırla belirtildiği kabartma taklidi (veya grizay) sır; XVII. ve XVIII. yy.larda bu tekniğin en başarılı uygulayıcısı Limoges'dur; 8. XVIII. yy. mücevhercilik sırları (saatlerde ve enfiye kutularında minyatür portreler); 9. düz levha üzerinde kabartma elde etmek için kalın tabaka halinde sürülen beyaz sır; bu beyaz kabartmanın üzerine daha ince renkli sırla hafif süslemeler yapılır (XVII. yy); 10. anıt sırlamada kullanılan ve lav üstüne çekilen sır (XIX. yy.).

◆ **Sırlı** sıf. Üzerine sır sürülmüş, sır çekilmiş olan (şey): *Sırlı ayna. Sırlı testi.* (M)

SIRA i. (yun. *seira*'dan). Aynı çizgi üzerine yan yana veya art arda dizilmiş şey veya kimselerin tümü: *Beşyüz altını duyan açıkgözler hemen saraya seğirtmişler. Sıraya dizilmişler ve birer birer «huzur»a çıkmağa başlamışlar* (B. Felek). || Bu biçimdeki topluluğun hali: *Sırayı bozmayın.* || Belirli bir düzene ve niteliğe göre dizilme durumu: *Boy sırası. Yaş sırası.* || Birkaç kişinin birden oturmasına yarar tahtadan oturak, bank: *Parkın arka taraflarına doğru yürüdüler. Orada bir sıra vardı* (Vâ-Nû). *Karşımızdaki sırada oturuyordu* (Y.Z. Ortaç). || Dershane, meclis v.b. yerlerde kullanılan ve oturup yazı yazacak biçimde yapılan mobilya: *Sınıftaki sıralar. Tiyatro sıraları.* || Düzen: *Sıraya girmek. Sıraya koymak.* || — *Teşm. yol.* Sınıf, derece, rütbe: *Beni onların sırasına koymayın* (Şemseddin Sami). || Yazılmış şeyler dizisi, satır: *Birkaç sıra yazı yazdı.* || Sıf. Sıra halinde olan, bir sıra teşkil eden: *Bizim kampın etrafında buna benzeyen veya benzemeyen bir sıra köyler vardı* (Ş. S. Aydemir). *Penceresinden bakacak olsa, karşı ev sıralarını, yolu falan göreceğini sanıyordu* (A. H. Tanpınar). Rasgele alınan, seçilmeyen: *Sıra malı. Sıradan bir adam.* || *Sıra karpuzu,* seçim yapılmamış, büyüklü küçüklü birarada olan karpuz.

— ÇEŞ. DEY. *Sıra dayağına çekmek,* birbiri peşi sıra dövmek: *Baş gardiyan Musa çavuş karılara bir sıra dayağı çekti ki, Savcı «Aferin» dedi* (Kemal Tahir). || *Sıra düşürmek* (*gözetmek* veya *kollamak*), uygun bir zaman ve fırsat bulmak. || *Sırası düşmek,* uygun zamana rastlamak. || *Sırası gelmek,* bir başkasından sonra sıra birine veya bir şeye gelmek: *Gezinti sırası okulumuza geldi.* Bir işin uygun zamanı gelmek: *Artık, harbe niçin girdiğimiz tartışılabilir, büyük adamların küçük adamları adam yerine saymak ve onlarla görüşmek sırası gelmiştir* (F.R. Atay). || *Sırası gelmişken,* «söz bu noktada iken, fırsat düşmüşken» anlamlarında kullanılır: *Sırası gelmişken söyleyeyim: Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yermiş* (B. Felek). || (*Adam, insan*) *Sırasına geçmek,* adam, insan denecek durumu yokken o durumda sayılmak. || *Sırasına* (veya *sırasını*) *getirmek,* uygun zamanını bulmak. || *Sırasına girmek,* (herhangi bir iş) yolunda gitmek. || *Sırasına göre,* durumun gerektirdiği gibi: *Sırasına göre konuşur, sırasına göre susar.* || *Sırasına koymak,* düzenlemek: *İşlerini sırasına koydu.* Belirli bir sınıf veya tabaka içinde saymak: *Onu insan sırasına değil, çocuk sırasına koydular.* || *Sırasını kaybetmek,* [çocuk için] çeşitli sebeplerle uyku ve meme zamanını şaşırmak. || *Sırasında,* uygun bir fırsatta, yerinde ve zamanında: *Sırasında konuşmak gerek.* || *Adam sırasına girmek.* Bk. ADAM. || *Ardı sıra.* Bk. ART. || *Arkası sıra.* Bk. ARKA. || *Parayle değil sırayle.* Bk. PARA.

— Astron. *Milletlerarası kutup sırası,* kadir*lerin belirlenmesinde ölçek olarak kullanılan yıldız dizisi: *Milletlerarası kutup sırası, 1922'den beri, evrensel olarak kabul edilen görünür kadirlerin ve fotoğraf kadirlerinin sistemlerini tanımlar.*

— Coğ. *Sıra dağlar.* Bk. SIRADAĞLAR.

— Denizc. *Sıradan atış,* bir bataryadaki topların, puruvadan başlayarak teker teker ve birbirinden sonra ateş etmesi.

— Dilbil. *Sıra kelimesi* isimlere eklenerek yer zarfı görevinde kelime grupları yapar: Arkası sıra gitmek. Önü sıra yürümek. || *Sıra sayı sıfatı.* Bk. SIFAT.

— Mat. BASAMAK ve SINIF'ın eşanl. || **p** vektörden meydana gelen bir sistem için, r ($\leqslant p$) sayısı; öyle ki, sistem içinde r vektörlü serbest bir aile bulunur ve bütün öbürleri bu r vektörünün çizgisel bileşimleridir. (Verilen sistem r boyutlu bir alt uzay doğurur.) || Bir M matrisi için, bir r sayısı; öyle ki, M'den satır ve sütunlar silinerek elde edilmiş, r basamaklı düzgün (determinantı sıfır olmayan) bir kare matrisi bulunur ve aynı şartlarda oluşmuş daha büyük basamaklı düzgün hiç bir kare matris yoktur. (Bk. ANSİKL.) || *Sıra değişimi.* Bk. ANSİKL. || *Bir matrisin sırası,* birkaç satırı ve birkaç sütunu kaldırılarak bu matrisin elemanları ile meydana gelen ve sıfır olmayan determinantların en büyük basamağı. || *Bir tam çokterimliyi sıraya koymak,* bu çokterimlinin terimlerini, özel bir harfin kuvvetleri artacak veya azalacak şekilde belirli bir sırada yazmak. || *Dar anlamda sıra bağıntısı,* bir E cümlesinde, iki elemandan hangisinin önce veya sonra geldiğine karar verme imkânı veren ve aksiyomatiği, sadece geçişlilik kanununa uyan ikili bağıntı. [Bu bağıntı (a,a) çiftine uygulanmaz.] (Bk. ANSİKL.) || *Geniş anlamda sıra bağıntısı,* bir E cümlesinde, iki elemandan hangisinin önce veya sonra geldiğine karar verme imkânı veren ve aksiyomatiği, bir yandan geçişlilik kanununa (a,b'den ve b,c'den önce gelirse, a, c'den önce gelir) öbür yandan antisimetri kanununa (a,b'den ve b,

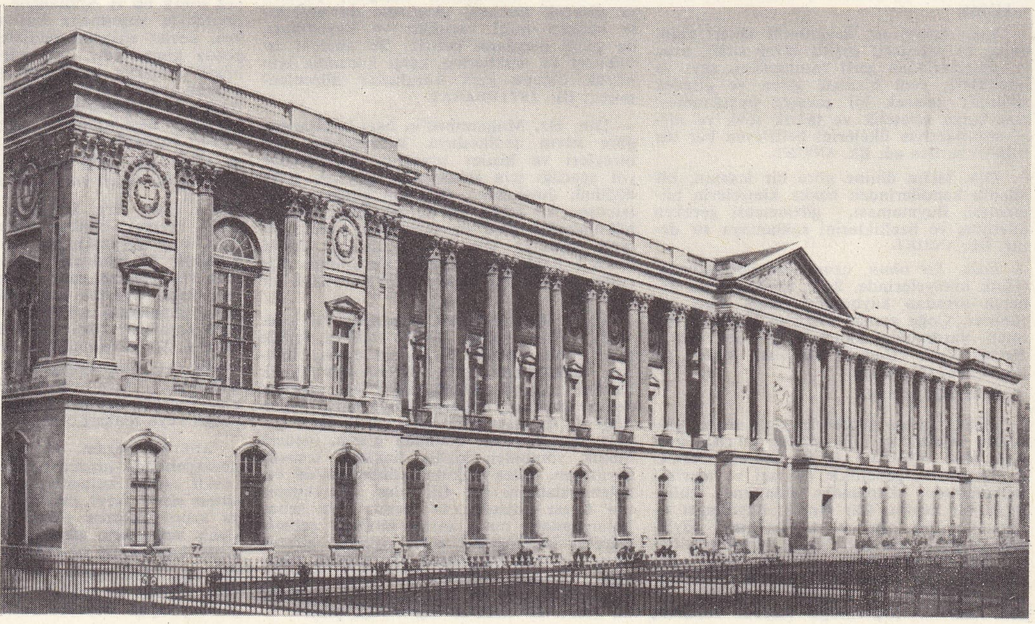

Louvre'un sıra sütunları

Foto. Neurdein (LAROUSSE)

a'dan önce gelirse, $a=b$ elde edilir) uyan ikili bağıntı. [Bu bağıntı (a,a) çiftine uygulanır. Bundan dolayı bağıntı yansımalıdır.] || *İkili sıra bağıntıları*, ters bir sıraya tekabül eden sıra bağıntıları: $>$ ve $<$ bağıntıları, ikili sıra bağıntılarıdır. || *Kısmî sıra bağıntısı*, bir cümlenin sadece bazı eleman çiftlerini karşılaştırmağa yarayan bağıntı: *N tabiî sayılar cümlesinde, «a,b'yi böler» bağıntısı bir kısmî sıra bağıntısıdır.* || *Tam sıra bağıntısı*, bir E cümlesinde, E'nin her alt cümlesi bir en küçük eleman kabul edecek şekilde bulunan sıra bağıntısı: $<$ bağıntısı, *N tabiî tamsayılar cümlesinde bir tam sıra bağıntısıdır, Z bağıl sayılar cümlesinde değildir.* || *Toptan sıra bağıntısı*, bir cümlenin herhangi iki elemanını karşılaştırmağa yarayan sıra bağıntısı: *Gerçek sayıların R cümlesi içinde,* $<$ *bağıntısı, toptan sıra bağıntısıdır. Leksikoloji bağıntısı toptan bir sıra bağıntısıdır.* || *Yarı sıra bağıntısı*, $x=y$'yi vermeyen xRy ve yRx bağıntılarından ayrılan R sıra bağıntısı. Bk. ANSİKL.

— Mim. *Sıra duvarı*, üzerinde balkon veya teras bulunan duvar. || *Sıra sütunlar*, bir binanın önünde veya çevresindeki sütun dizisi. Bk. ANSİKL.

— Ormanc. Bir ormanda amenajman icabı kesilecek kısımların amenajmandaki yeri.

— Oyun. En aşağı üç kâğıt olmak üzere aralıksız sıra meydana getiren kâğıt topluluğu. (Kâğıtların miktarına göre bu «üçlü», «dörtlü», «beşli» v.b... olur.)

— Spor. Bir müsabakada bir sporcunun veya bir takımın yarışma sırası.

— ANSİKL. Mat. *r*'nin bir M matrisinin *sıra*'sı olması için şu şartların gerçekleşmesi yeterlidir: 1. M'den satırlar ve sütunlar silinerek çıkan en az bir A düzgün kare matrisi bulunmalıdır; 2. A'yı meydana getirmek için silinen satırlardan ve sütunlardan birini tekrar kurarak elde edilecek r / 1 basamaklı matrislerin hepsi tekildir. Bir M matrisinde, satır vektörlerin sırası, sütun vektörlerin sırasına eşittir ve bunların ortak değeri M matrisinin sırasını verir.

● *Sıra değişimi.* Genellikle iki işlemin art arda yapılmasıyle bulunan sonuç, bunların yapıldığı sıraya bağlıdır. Bu hal bir $f(x)$ fonksiyonunun x değişkeniyle çarpılması ve bu fonksiyonun x'e göre türevinin alınması gibi iki işlemde görülür. Aynı şekilde, dönme ve ötelenme *sırası değiştirilebilir* iki işlem değildir. Buna karşılık, sayısal bir N niceliğinin gerçek veya karmaşık iki a ve b çarpanı ile çarpılması sırası değiştirilebilir işlemlerdir: $abN = baN$ iki veya daha çok bağımsız değişkenin bir $f(x, y, ...)$ fonksiyonunun, meselâ bağımsız iki x ve y değişkenine göre türevlerinin alınmasında sıra değiştirilebilir:

$$\frac{d_2f}{dxdy} = \frac{d_2f}{dydx},$$

yine düzlemin veya uzayın değişik iki doğrultuda iki ötelenmesi de bu tür işlemlerdir.

● *Dar anlamda sıra bağıntısı.* E cümlesinde, a elemanının, b elemanından önce geldiğini göstermek için $a<b$ veya $b>a$ yazılır. *Geniş anlamda sıra* aksiyomatiği aşağıdaki şekilde verilebilir:

$$\begin{cases} a<b & \text{ve } b<c \Rightarrow a<c \\ a<b & \text{ve } b<a \Rightarrow a=b. \end{cases}$$

Bir sıra bağıntısıyle donatılmış bir cümlede, bir eleman veya bir alt cümle için, majorantlar, minorantlar, alt sınır, üst sınır, en büyük eleman ve en küçük eleman tanımlanır.

Yükseltiye göre bir bölgenin noktalarını sınıflandırma, bir *yarı sıra bağıntısı*'dır. Eğer bu bağıntı aynı yükseltide iki noktanın gerçeklediği ikili bir bağıntı ile tamamlanırsa, bu ikili bağıntı bir eşdeğerlik bağıntısı olur ve bölüm cümlesine tam bir sıra bağıntısı kazandırır.

— Mim. Eski Yunanda sütun gruplaşmaları değişik olur ve bazı teknik terimlerle ifade edilirdi. Sadece ön cephesinde sütunlar bulunan tapınağa *prostil*, bir veya iki dizi halinde sıra sütunlarla çevrili olanlara peripter veya dipter denirdi. Sıra sütunlar terimi modern çağların binalarına da uygulanabilir, meselâ Roma'da San Pietro revağına bu ad verilmektedir.

◆ **Sıra sıra** zf. Sıra meydana getirecek biçimde: *Daha aşağıda sıra sıra palamut kümeleri uzayıp, orman olup gidiyordu* (S. Kocagöz). *Sıra sıra demir kovalardan sular boşanır, dolar* (Y. K. Karaosmanoğlu). [LM]

SIRACA i. (*sıra*'dan *sıra-ca*). Patol. Deride ve mukozada değişiklik; akıntılı ve müzmin lenf düğümü şişliğiyle beliren tüberküloz çeşidi: *Çenesinin altında yeni kapanmış bir sıraca yarası ki, dal gibi boynunun çıplak kalmasına sebep olmuş* (R.N. Güntekin).

— ANSİKL. Patol. *Sıraca* çok eskiden beri bilinen bir hastalıktır. Tüberküloz basilinin keşfine kadar, bu basilden ileri gelen ve iyileşmeyen deri lenf düğümü lezyonları, başka mikroplardan ileri gelen enfeksiyonlarla karıştırılırdı. Sıraca her yaşta ve her iki cinste görülebilir. Bununla beraber kadınlarda ve iki ile on, on iki yaş arasındaki çocuklarda daha sıktır. Bk. TÜBERKÜLOZ.

— Tar. Fransa ve İngiltere kralları, sıracayı mucizevî bir şekilde iyileştirme gücüne sahip kişiler olarak tanınırlardı. Fransa'da kral, özellikle takdis töreninden sonra sıracalılara dokunurdu. «Kral sana dokunuyor, Tanrı seni iyileştirsin» diyerek ellerini hastaların üzerine koyardı. Bu âdet önceleri XI. yy.da da vardı, krallığın sonuna kadar devam etti. Charles kendi takdis töreninde bu âdeti yeniden canlandırdı.

◆ **Sıracalı** sıf. Sıracası olan. (LM)

SIRACAGİLLER çoğl. i. İkiçenekli, bitişik taçyapraklı bitkiler familyası; çoğunlukla otları, dip kısmı odunsu bitkileri ve bazı ağaçları kapsar.

— ANSİKL. *Sıracagiller*'in çiçekleri düzensiz ve erdişi, meyveleri çatlamaz kapsül ve üzümsü meyve halindedir. Başlıca cinsleri: *sığırkuyruğu, nevruzotu, sıracaotu, yüksükotu, melekotu.* (L)

SIRACAOTU bls. i. Pis kokulu, çok yıllık otsu bitki; eskiden sıraca tedavisinde kullanılırdı. (İlmî adı *scrofularia.*)

— ANSİKL. *Sıracaotu*'nun pek çok türü vardır. *Düğümlü sıracaotu* veya *basurotu* en yaygın olanıdır. Bazı türleri dere kenarındaki kumsallarda yetişir. (L)

SIRACI i. (*sıra*'dan *sıra-cı*). *Halk dili.* Esas çalgı takımı gelmediği zaman onların yerine çıkıp çalan ve okuyan kimse; sıradan müzik yapan çalgıcı: *Sıracı, elinde kemanla ayağa kalkarak...* (Ahmed Rasim).

— Temş. santl. Osmanlılarda çengilere eşlik eden çalgıcılara verilen ad. (Çengiler de, köçekler gibi teşkilâta bağlı esnaftandı. Kumpanyalarına *kol* denirdi. Bir çengi kolu, kol başı, yardımcısı ve on iki oyuncu kadından meydana gelirdi. Ayrıca dört kişilik bir saz takımı bulunurdu. Sıracı adı verilen bu çalgıcıların biri keman, biri çifte nara, diğer ikisi de tef çalardı.) [ML]

SIRADAĞ bls. i. Birbirine bağlı olan ve ortak özellikler gösteren dağlar dizisi: *Bu ağaç dünyanın üç büyük sıradağında bulunur: Himalaya, Atlas ve Lübnan...* (R. H. Karay). [M]

SIRADAĞLAR çoğl. bls. i. Bk. SIRADAĞ.

SIRALAÇ i. (*sıralamak*'tan *sırala-ç*). *Yeni.* İçinde belirli bir sıraya göre kâğıt konacak bölümleri olan dosya veya dolap. *Eşanl.* KLASÖR. (M)

SIRALAMA i. (*sıralamak*'tan *sırala-ma*). Sıralamak işi.

— Psikol. Bir deneğin, yalın veya bileşimli ölçütlere dayanarak bazı uyartıları, nesneleri ve kavramları belli bir sıraya göre düzenlemesi. (Bu ölçüt uyartılar için uygunluk, somut nesneler ve geometrik tasarımlar için boy, ağırlık, uzunluk veya çap olabilir. Denek, bu işlemi, kendisine verilmiş olan talimata uyarak ve uyartıları, nesneleri, kavramları, büyüyen ve küçülen bir sıraya göre dizerek gerçekleştirir.) [LM]

SIRALAMAK geçl. f. (*sıra*'dan *sıra-lamak*). Bir veya daha çok sıra meydana getirecek biçimde yan yana koymak: *Büyük bir titizlikle kitaplarını dolabına sıraladı.* || Belli bir düzene göre yerleştirmek, sıraya koymak: *Tatsız, manasız mısralar sıralamak istiyorlar* (N. Ataç). *Gördüklerimi serinkanlılıkla kafamda sıralamaya çalışıyorum* (Ş. S. Aydemir). || Aynı davranışı birçok şey üstünde tekrarlamak: *Postacı caddenin sağlı sollu bütün kapılarını sıraladı.* || Belli bir düzene göre saymak: *Sebepleri sıralamak.* || Geçz. f. [Küçük çocuk için] Sıra ile bir şeyi sonra başka bir şeyi tuta tuta yürümeğe başlamak, tutunarak yürümek.

◆ **Sıralanmak** geçz. f. Sıraya konmak, bir dizi meydana getirecek biçimde yer almak: *Bütün şirketler birer birer isimleri ile hafızamda sıralanırdı* (Ş.S. Aydemir). *Bir tabur asker karargâhın önünde sıralandı.* || Edilg. f. Sıraya konulmak: *Kitaplar sıralandı.*

◆ **Sıralatmak** ettrg. f. Sıralamak işini yaptırmak: *Saksıları ona sıralattılar.* (M)

SIRALAYICI sıf. (*sıralamak*'tan *sırala-yıcı*). Sıralayan, sıraya koyan.

— Mat. *Sıralayıcı harf*, bir tam çokterimlinin çeşitli terimlerinde, artan veya eksilen kuvvetlerine göre bu terimlerin dizildiği sırayı gösteren harf. (L)

SIRALI sıf. (*sıra*'dan *sıra-lı*). Sıralanmış, düzenlenmiş: *Kitaplar sıralıdır. Karıştırmadan al.* || Yere, zamana, konuya uygun olan

— DEY. *Sıralı sırasız*, yer ve zaman uygunluğu gözetilmeden yapılan işler için kullanılır.

— İstat. *Sıralı istatistik metotları*, gözlemlerin muhtemel sayısal değerlerini değil de sıralarını göz önüne alan istatistik metotlar. (Bunun klasik örneği, farklı düzelticiler yardımıyle aynı eş toplulukların sınıflanmaları arasındaki uygunluğu belirlemek için kullanılan sıralı korelasyon katsayısıdır. Bu katsayı, düzelticilerin eş toplulukları aynı tarzda sıraladıkları oranda yüksek olur. Sıralı istatistik metotlarının gelişmesi özellikle ingiliz istatistikçisi M.G. Kendall'in [doğ. 1907] çalışmalarıyle mümkün oldu.) *Sıralı koretasyon katsayısı*, Bravais - Pearson katsayısından hareket ederek sayısal değerler yerine sınıf sıralarını koymak yoluyle elde edilir. (Ölçülemeyen değerler için r ile gösterilir ve aşağıdaki formülle tarif edilir:

$$r = 1 - \frac{\Sigma d^2}{N(N^2-1)}.$$

Bu formülde d sıra farklarını, N sıra sayısını ve Σ sembolü, toplam işlemini gösterir.)

— Mat. Üstünde bir tam sıra bağıntısı tanımlanmış bir cümle için kullanılır. || *Sıralı çift*, elemanlarından biri öbüründen önce gelen, önce alınması veya adlandırılması gereken çift. || *İyi sıralı cümle*, tam sıra bağıntısıyle donatılmış cümle. || *Kısmî sıralı cümle*, eleman çiftlerinden sadece bir kısmı sıralı olan cümle. || *Tam sıralı cümle*, bütün eleman çiftleri bir R $[a, b]$ bağıntısıyle sıralı olan cümle. (LM)

SIRALIOLUŞ bls. i. Biyol. *Yeni.* Embriyonun yumurtadan, art arda yeni kısımların oluşmasıyle tedricen geliştiğini kabul eden teori. *Eşanl.* EPİGENEZ.

— ANSİKL. *Sıralıoluş* teorisi, Malpighi'nin öne sürdüğü önoluş teorisine karşıttır. Sıralıoluş teorisini ilk defa öne sürenlerden biri William Harvey'dir (1578-1657). Nitekim K.F. Wolff'un (1759) gözlemleri tavuk yumurtasındaki bir benekten, iki üç gün içinde bir embriyonun oluştuğunu gösterdi; fakat çok mükemmel gözlemlerde bulunan Bernois Albrecht von Haller (1708 -1777) gibi bazı embriyoloji bilginleri gene de önoluş teorisini benimsediler. İki teoriden hiç birinin kesin olmadığı, belki bunların birbirini tamamladığı daha doğrudur. Duruma göre bazen önoluş daha önemli, bazen sıralıoluş daha önemlidir. Bu alanda yapılacak her analiz her iki kavrama da yer vermelidir. (L)

SIRASIZ sıf. (*sıra*'dan *sıra-sız*). Sıralı olmayan, düzensiz. || Yere, zamana veya konuya uygun olmayan: *Yangında en azdan, yedi sekiz yüz tüfek, bir o kadar tabanca, yüzlerce el bombası, onbinlerce mermi yandı. Sırasız bir kayıp, çok sırasız.* (Kemal Tahir).

— DEY. *Sıralı sırasız.* Bk. SIRALI. (M)

SIRAT i. (ar. *ṣırāṭ*, keçi yolu'ndan). Din.

Henri IV sıracalılara şifa dilerken, Cabinet des Estampes, Paris

Cehenemin üzerinde kurulmuş olduğuna inanılan dar ve geçilmesi güç köprü (*sırat köprüsü* de denir): *Sırat kıldan incedür, kılıçtan keskincedir / Varıp anın üstüne, evler yapasım gelür* (Yunus Emre). || *Sırat-ı mustakim*, doğru yol. Hak yolu.

— Din. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. İslâm dini inançlarına göre, kıyamette herkes yaptığının hesabını verince günah ve sevabına göre cehenneme veya cennete gideceğine inanılır. Her ikisine de ancak sıratü'l-müstakim (doğru köprü) denilen köprüden gidilir. Sırat'tan geçenler cennete girer, geçemeyerek düşenler ise köprünün altından akan ırmak tarafından cehenneme sürüklenir. Sıratın altında korkunç, *Gayya* denen kuyu vardır. Günahlarının cezasını çekmek için cehenneme gitmek üzere köprüden düşenler önce bu kuyuya düşer, sonra cehenneme gider. Bu inanç islâm dinine daha önceki dinlerden, özellikle Musevîlikten geçmiştir. Eskiçağ dinlerinde cehenneme bir ırmak tarafından sürüklenmek, orada ettiklerinin cezasını çekmek inancı vardır. Bu ırmağa eski anadolu dillerinde, sonra Yunancada *Tartaros* denir. Sıratü'l - müstakim sözü *Kur'an*'da «doğru yol» anlamında geçer (Fatiha, 5-6). [M]

sıracaotu

SIRATAŞLAR çoğl. bls. i. Paralel çizgiler halinde dikilmiş menhir sıraları; en meşhurları Bretagne'da Carnac'dadır (Morbihan) ve hemen hemen 3 km uzunluğundadır. (L)

SIRBİSTAN, sırpça **Srbija**, Yugoslav federasyonu cumhuriyetlerinden biri. Güney Avrupa'da, Balkan yarımadasının kuzeyinde (Voyvodina ve Kosovo - Metohija arazisi dışında), 55 965 km²; 4 823 300 nüf. Merkezi: *Belgrad*.

TARİH

İslav ırkının Güney İslavları grubundan olan Sırplar, Balkanlar'a M.S. VII. yy.da geldiler. Sırp kelimesi ilk olarak Frankların 822 yılından kalma tutanaklarında *Sorabi* olarak geçer. Lausitz İslavları da kendilerine *Srbi* (tekil: *Srıbin*) derler, kelimenin etimolojisi çözülememiştir.

Balkanlar'da, Piva, Tara, Yukarı Drina, Ibar, Lim'de ve Batı Morava ırmağı dolaylarında yerleşen Sırplar başlangıçta tek bir devlet kuramadılar. Birbirleriyle az çok bağlantılı olan kabileler halinde belli alanlarda, siyasî ve askerî bir önder olan *jupan*'ların (kabile reisi) yönetiminde yaşıyorlardı. Jupan'ların üstünlük kurmak için birbirleriyle yaptıkları savaşlarda pek çok kan döküldü. Üstelik eski islav törelerine göre bir jupan ölünce yerine en büyük oğlu değil de, ailenin en yaşlısının geçmesi birçok karışıklık ve çatışmaya yol açtı.

● *Vişeslav hanedanı.* Adı kayıtlara geçmiş ilk jupan, Vişeslav'dır. Bulgarlarla savaştı (yaklş. 850). Böylece birlik bilincini uyandırdı. Vlastimir'in oğlu Mutimir, Ortodoks Hıristiyanlığı kabul etti (yaklş. 879) ve Kiril ile Metodiy'in öğrencileri ülkede Hıristiyanlığı yaydılar. Bunlardan Kliment ve Naum Prespa ve Ohrid gölleri kıyısında Sırbistan'ın ilk manastırlarını kurdular.

Mutimir'in ölümünden sonra Bizanslılarla Bulgarlar, Sırbistan için çekiştiler. Mutimir'in oğlu Prvoslav'dan sonra tahta çıkan (892) yeğeni Petar Gojnikoviç, Bizans'a dönük bir siyaset izlemeğe başladı. Fakat bulgar çarı Simeon kendisine bir şey yapılmayacağına söz vererek bir görüşme için davet edince, bu söze kandı, tutuklandı, zincire vuruldu ve tutuklu olarak öldü. Bulgarlar Sırbistan tahtına Mutimir'in torunu Pavel'i (917-920) geçirdiler. Fakat Pavel de Bizans'a yaklaşınca devrildi ve tahta Mutimir'in öbür torunu Zahari çıkarıldı. Zahari aslında Pavel'e karşı Bizans'ın tuttuğu bir adaydı; ama Simeon'un eline düşmüştü; Bizanslılarla yakın ilişkiler kurmağa kalkınca, Simeon tarafından Hırvatistan'a sürgün edildi (924).

Simeon'un 927'de ölmesi üzerine, Vlastimir'in torunlarından birinin oğlu olan Çaslav, tutuklu olduğu Bulgaristan'dan kaçmayı başardı. Kısa süre içinde Sırpların büyük kısmını hâkimiyeti altına topladı ve Bosna'yı ele geçirdi; fakat Bizans imparatoruna bağlanmayı kabul etti. Çaslav'ın 960'ta Macarlarla savaşırken ölmesi üzerine Bosna, Sırbistan'dan ayrıldı.

● *Zeta ve Raşka.* Sırbistan'a bağlı eyaletlerden biri de eski adı Dioclea olan Duklja idi. Daha sonra Zeta diye anılan bu eyaletin prensi İvan Vladimir 989'da bulgar çarı Samuil'e esir düştü; fakat Samuil'in kızı Kozara ile evlendikten sonra ülkesine dönmesine izin verildi. Buna rağmen 22 mayıs 1016'da Samuil'in yerine geçen Vladislav tarafından haince öldürtüldü:

Olayların bundan sonra nasıl geliştiği pek iyi bilinmiyor. Vladimir'in kuzenlerinden Zeta hâkimi Vojislav, bizans hâkimiyetine karşı ayaklandıysa da 1036'da yenildi ve İstanbul'a getirildi; kaçmayı başararak Zeta dağlarına çıkan prens, ikinci bir ayaklanma hazırladı ve başarıyle sonuçlandırdı. Vojislav'ın yerine geçen oğlu Mihail (Mihaylo) [yaklş. 1050-1073], oğlu Bodin'i bizans hâkimiyetine karşı patlak veren bir ayaklanmayı desteklemesi için Üsküp bölgesine gönderdi: isyancılar Bodin'i bulgar çarı ilân ettiler! Bodin de Bizanslıların eline düştü; fakat Venedikliler tarafından kurtarıldı ve Zeta'ya dönerek tahta çıktı (yaklş. 1081); Bosna ve Raşka'yı (İbar ırmağı kıyısında) topraklarına kattı. Bizanslılarla yaptığı ikinci bir savaşta tekrar esir düştü (1901); bir süre sonra kurtuldu, yeniden tahta çıktı. Merkezî İşkodra'da (Shkoder) bugünkü Karadağ'ın, Bosna'nın ve Hersek'in bütün bölgelerini, eski Sırbistan'ın kuzeyini (Raşka) kapsayan bir devlete hükmetti. 1101'de öldüğünde, mirası üç kısma bölündü (Zeta, Raşka ve Bosna) ve Raşka ile Zeta hâkimleri arasında, üstünlük elde etmek için şiddetli bir mücadele başladı. Neticede Zeta kralı Georgi Bodinoviç ile Raşka hâkimi (jupan) Uroş, müşterek düşman Bizans'a karşı birleştiler: fakat İoannes Komnenos tarafından yeniden boyunduruk altına alındılar. Bizans hâkimiyeti imparator Manuel I zamanında da devam etti. Ancak kudretli ve zeki Raşka jupanı Stefan Nemanya (1171-1196), Bizanslıları memleketten atmağa muvaffak oldu. Nemanya, 1167'ye doğru Raşka'nın büyük jupanı oldu; Stefan başlangıçta Bizans'ın hâkimiyetini kabul etmişti. Fakat 1171'de Bizanslılara karşı Venediklilerle birleşince, kendisini devirip yerine kardeşi Tihomir'i geçirmek üzere bir bizans ordusu hareket geçti. Kosova'da yapılan savaşı Nemanya kazandı ve Tihomir öldü. 1172'de Bizanslılara yenilen Nemanya, Manuel'den özür diledi, fakat Manuel'in ölümünden sonra (1180) yeniden savaşa başladı ve Adriya denizi kıyısındaki bazı bizans şehirlerini ele geçirdi. İkinci Bulgar imparatorluğunun kurucusu İvan Asen I ile işbirliği yapan Nemanya 1189-1190'da Üsküp, Prizren (Priştine) ve Tetovo'yu aldı. 1190'da Morava ırmağı kıyısında imparator İsaakios II'ye yenilmesine rağmen Kosova, Pecr, Prizren, Bar, İşkodra ve Kotor'u yeniden ele geçirdi. Oğlu Stefan'ı, İsaakios'un yeğeni Eudokia ile evlendirdi. İsaakios'un tahttan indirilmesinden sonra, Nemanya da tahttan feragat ederek manastıra çekildi (25 mart 1196) ve 1200'de Aynaroz dağında Aziz Simeon adı ile öldü. Nemanya, tahtını en büyük oğlu Vukan'a değil, ikinci oğlu Stefan'a bırakmıştı. Bunun sebebinin Stefan'ın kayınpederi Aleksios III'ün Bizans imparatoru olduğu sanılır. Stefan, Vukan'ın öfkesinin yanı sıra Bulgaristan, Macaristan ve 1204'teki haçlı seferinin önderleri tarafından kurulan Latin imparatorluğundan gelecek tehlikelerle de karşı karşıyaydı. Ama sonradan sırp tarihinin başlıca kişilerinden biri haline gelen ve aziz ilân edilen kardeşi Sava'dan büyük yardım gördü. Nemanya'nın tahttan feragatine kadar Aynaroz dağında bir keşiş olarak yaşayan Sava, o tarihte Sırbistan'a döndü ve 1219'da kurulan bağımsız Sırp Ortodoks kilisesinin başpiskoposluğuna getirildi. Stefan'a, papa Honorius II'nin 1217'de taç giydirdiği iddia edilirse de, sırp kaynaklarına göre Stefan, krallık tacını 1220'de Ziça'daki Yedi Kapılı kilisede, Sava'nın elinden giymiştir. Taçlı Stefan I diye anılan Stefan 1227'de öldü.

Stefan'dan sonra yerine oğulları Stefan Radoslav (1228-1234), Stefan Vladislav (1234 - 1243) ve Stefan Uroş I (1243-1276) geçti. Uroş 1252'de Adriya denizi kıyısındaki Dubrovnik (Ragusa) şehrine saldırdı. Dubrovnik bir süre sonra teslim olduysa da, 1253'te Bulgarlar ittifak yaptı. Bulgar kuvvetleri Sırbistan'a girerek Lim ırmağına kadar ilerledi. Bu yüzden Sırp başpiskoposluğu Ziça'dan Pecs'e aktarıldı. 1254'te barış yapıldı. Uroş, İznik (Nikaia) imparatoru Theodoros III Laskaris'e karşı giriştiği savaşta Üsküp, Pirlepe (Prilep) ve Kiçevo'yu işgal etti, fakat işgal uzun sürmedi ve Uroş 1268'de Macarlarla yaptığı savaşta esir düştü. Bağımsızlığını kazanmak için yönetimi macar kralı N. Bela'nın kızı Elizabeth ile evli olan oğlu Stefan Dragutin ile paylaşmağa söz verdi. Fakat sözünde durmayınca oğlu ayaklandı; 1276'da yenilen Uroş tahttan feragat etti ve Hersek'teki bir manstıra çekilerek orada öldü. Yönetimi sırasında (1276 - 1282) bütün komşularıyle iyi geçinen Dragutin, 1281'de Napoli kralı Carlo I, Sicilya ve Venedik'in, Bizans aleyhine kurdukları ittifaka katıldı. Bu sırada attan düşüp bacağını kırmasını Tanrı'nın bir işareti saydı ve 1282'de tahtından feragat ederek yerini kardeşi Milutin'e (veya Stefan Uroş II) bıraktı; fakat sonradan Milutin'i sadece naip tayin ettiğini ve tahta çıkma hakkının kendi oğullarına olduğunu iddia etti. Kayınbiraderi macar kralı N. Laszlo'nun kendisine Belgrad, Maçva ve Kuzeydoğu Bosna'yı vermesine rağmen sonunda keşişliği tercih eden Dragutin 1316'da öldü.

Milutin'in yönetimi sırasında (1282-1321) Sırbistan, milletlerarası önem kazandı. Milutin tahta çıkmasından birkaç ay sonra Bizanslılardan Üsküp, Tetovo, Ovçe Pole ve Pijanec'i aldı. İmparator Andronikos II'nin gönderdiği bir orduyu yenen Sırplar, Strumica, Pirlepe (Prilep) ve Ohrid sınırlarına dayandılar. Barış ancak 1299'da Milutin'in imparatorun kızı Simone ile evlenmesiyle sağlandı. Bizanslılar kaybettikleri toprakları gelinin cihazı saydılar.

Bizanslılara karşı yeni bir savaş açmayı tasarlayan Milutin, 1308'de ihtiraslı fransız prensi Valois'lı Charles ile ittifak yaptı, ayrıca papa Clemens ile de ilişkiler kurdu. Fakat Charles'ın Doğu imparatorluğu üstündeki emellerinden vaz geçmesi, Milutin'in tasarılarını suya düşürdü. 1319'da Macarların Sırbistan'a hücumu başarısızlıkla sonuçlandı. Milutin zamanında Sırbistan'daki yeraltı kaynakları işletilmeğe başlandı, ticaret gelişti, 40 kadar kilise yapıldı. Fakat iki önemli siyasî buhran patlak verdi. Birincisi Dragutin'in tahta kendi oğullarını çıkarmak istemesinden doğdu ve 1312'de bastırıldı. İkinci buhrana Milutin'in oğlu ve veliaht Stefan'ın (Uroş III Deçanlı Stephan veya Stefan Deçanski) isyanı (1314) sebep oldu. Stefan yakalandı, gözlerine mil çekildi ve sürgün edildi. Fakat sonradan Sırbistan'a dönmesine izin verildi. Milutin 29 ekim 1321'de felçten öldü. Küçük oğlu Konstantin ile Dragutin'in oğlu Vladislav'ın taht için çekişmeğe başladıkları sırada kör Stefan'ın bir mucize sonucu yeniden görmeğe başladığı

Foto. LAROUSSE

söylentisi çıktı. Halk Stefan'ı tutuyordu. Sonunda 1322'de Stefan kral oldu, oğlu Stefan Duşan da «genç kral» veya veliaht olarak babasıyla taç giydi. Konstantin kısa süre sonra öldürüldü ve Vladislav mücadeleden vaz geçti. 1330'da Bizanslılarla Bulgarlar, Sırbistan'a karşı bir ittifak yaptılarsa da Bulgarlar 28 temmuzda Köstendil'de (Velbıjd) kesin bir yenilgiye uğradılar, kralları Mihail Şişman öldürüldü. Bunun üzerine Bizans imparatoru Andronikos III, savaştan vaz geçti. O tarihte sırp kralı ile veliaht arasında bir çatışma çıktı. 1331 Baharında barışır gibi oldularsa da ertesi yaz Duşan'ın tahttan indirdiği babası kısa süre sonra öldü (11 kasım 1331). Artık tek yönetici olan Duşan (1331-1355) henüz 22 yaşında, enerjik, kararlı ve ihtiraslı bir insandı. Herkes kendisine hayrandı, buyruğu altındakilere her istediğini yaptırabiliyordu. Bizanslılara karşı açtığı savaş sonunda Makedonya'nın bir kısmını aldı (1334). 1341'de Bizans'ta çıkan iç savaştan yararlanarak doğuda Filibe'ye (Philippupolis) kadar, Selânik dışında, bütün Makedonya'yı ele geçirdi. 1345'te «Yunanlılarla Sırpların çarı» sıfatını aldı. 1346 Martında Sırp kilisesini bağımsız bir patriklik olarak yeniden düzenledi ve 1346 paskalyasında, Üsküp'te yeni patriğin elinden taç giyerek çarlığını ilân etti. O tarihten sonra batı ve güneye dönen Duşan, Arnavutluk'u, Epir'i ve Etolya'yı (Aitolia) ele geçirdi ve Korinthos körfezine dayandı. Tesalya'yı aldı. İstanbul'u almayı tasarlarken 20 aralık 1355'te öldü. Az yetişen şahsiyetlerden biri olan, bu sebeple hakkında destan ve menkıbeler uydurulan bu hükümdarın ölümüyle, devlet tekrar parçalandı. Duşan'dan sonra yerine geçen oğlu kral Stefan Uroş IV zayıf bir adamdı; zamanında (1355-1371) Sırbistan'ın gücü azaldı. Parçalanma Epir'de vali bulunan Duşan'ın üvey kardeşi Simeon'un kendini «Yunanlıların, Sırpların ve bütün Arnavutluk'un kralı» ilân etmesiyle başladı. Simeon 1359'da Epir ve Tesalya'da bağımsız olarak hüküm sürmeğe başladı.

1360'larda başka eyaletler de bağımsız yöneticilerin eline geçti: Arnavutluk'ta ve Adriya denizi kıyılarında Balşa ailesi, Rudnik'in güneybatısında jupan Nikola Altomaniç, Makedonya'da Vukaşin ve Uglyeşa kardeşler, Rudnik'te knyaz Lazar hâkimdi. Üsküp, Prizren, Pirlepe ve Tetova'da hüküm süren Vukaşin, 1366 ocağında kral unvanını aldı. Sırp devletinin parçalanması, beyler arasında birlik olmaması, Türklerin istilâsını kolaylaştırdı. Osmanlılara karşı bir sefer yapan kral Vukaşin ve kardeşi Ugbyeşa 1371'de Edirne yakınında, Çirmen savaşında öldüler (26 eylül). Sırpların unutamadıkarı, hattâ millî bir felâket saydıkları bu büyük yenilgi, atasözlerine bile geçti. Yenilgiden iki ay sonra kral Uroş da öldü. Osmanlılar bunun üzerine Şardağ'ın (Şar Planina) güneyindeki bütün havaliyi istilâ ettiler ve Sırpları katî bir savaşa zorladılar. Makedonya'daki sırp prensleri ve Vukaşin'in oğlu Marko Kraljeviç, osmanlı padişahı Murad I'in hâkimiyetini kabul etti; yardımcı kuvvetler gönderecek vergi vermeğe başladı.

Knyaz (knez) Lazar ve Kosova savaşı. 1371'de Uroş'un ölümünden sonra iktidara gelen knyaz'ların en önemlisi knyaz Lazar'dı; Lazar Hrebeljanoviç soyundandı, evlilik bağıyle de Nemanyiç ailesiyle akraba olmuştu. Ama Balşa ailesi de kuvvetliydi ve Vukaşin'in oğlu Marko'nun da (sırp efsanesindeki Marko Kraljeviç) toprakları vardı. Dejanoviç ailesi doğu Makedonya'ya hâkimdi. Kosova bölgesini ise Vuk Brankoviç yönetiyordu, Bosna'yı Tvrtko'nun yardımıyle 1373'te Nikola Altomaniç'i deviren Lazar, topraklarını Tvrtko ile paylaştı.

Ban Tvrtko'nun sonradan kral unvanını alması, Lazar'ın etkisini biraz azalttıysa da, Türklere karşı birleşme anlayışından vaz geçmediler. Makedonya ve Bulgaristan'ın büyük kısmına hâkim olan ve Sırbistan'dan da vergi isteyen osmanlı padişahı Murad I, Lazar'ın direnmesi üzerine Sırbistan'a saldırdı, 1386'da Niş'i ele geçirdi ama Ploçnik'te durduruldu. 1389'da Murad ikinci bir sefer açtı; iki ordu 15 haziranda Kosova'da karşılaştı. Sultan Murad'ın öldüğü bu savaşta kral Tvrtko, prens Lazar ve damadı Vuk Brankoviç'in birleşik sırp ordusu yenilgiye uğradı. Lazar esir düştü ve boynu vuruldu. Bu yenilgi Sırp devleti için ölüm darbesi idi, fakat 70 yıl daha varlığını sürdürebildi.

Despotluk dönemi. Sırbistan'ın başına Sultan Bayezid I'e bağlılığı kabul eden Lazar'ın oğlu Stefan Lazaroviç getirildi (1389). Türk ordusunun birçok seferine katıldı. Bunlar arasında Eflaklılara karşı yapılan Rovine savaşı (1395), Macaristan'dan gelen haçlılara karşı yapılan Niğbolu savaşı (1396) ve Bayezid ordularının Timur'a yenildiği Ankara savaşı (1402) sayılabilir. Stefan Ankara savaşından sonra İstanbul üstünden yurduna dönerken Bizans naibi İoannes VIII Palaiologos, kendisine despot unvanını verdi. Kendisi Musa Çelebi'ye karşı Mehmed I'i tuttu, Samokov savaşında ona yardım ederek osmanlı birliğinin sağlamlaşmasına sebep oldu. Osmanlı devletindeki karışıklıklar yüzünden Sırbistan'da daha serbest hareket imkânını sağlayan Stefan, yeğeni Georgi Brankoviç'in yerine geçmesini vasiyet ederek öldü (19 temmuz 1427). Georgi Brankoviç, kültürlü bir insan ve iyi bir askerdi. Yeniden güçlenen Türkler Georgi'nin Macaristan ile yakın ilişkiler kurmasını iyi karşılamadılar. 1439'da Sultan Murad II'nin Sırpların yeni başkenti Semendire'yi (Smederovo) ele geçirmesi ve Georgi'nin iki oğlunu esir alması üzerine, Georgi, Macaristan'dan yardım istedi. 1443'te Yanoş Hunyadi ile ortaklaşa büyük bir ordunun başına geçerek Türklere karşı ilerlemeğe başladı. Ordu Sofya'ya kadar geldi, fakat yiyecek kıtlığı ve kışın çetinliği Hunyadi'nin seferi bırakarak kışı geçirmek için Macaristan'a dönmesine yol açtı. Bunun üzerine Georgi, Sultan Murad ile barış yaptı. Murad, Sırbistan'ın yeniden teşkilâtlanmasını ve Georgi'nin despotluğunu kabul etti. Hunyadi macar kralı Laszlo (Polonya kralı Wladislaw III) ile birlikte 1444'te yeniden Balkanlar'a döndüğünde, Varna'da kesin bir yenilgiye uğradı; 1448'de açtığı sefer ise Kosova'da tam bir yenilgiyle sonuçlandı. Macarların bu iki yenilgisinde, artık Türklere karşı düşmanca bir tavır takınmak istemeyen Georgi Brankoviç'in hiç bir yardımda bulunmamasının da etkisi vardı. Buna rağmen İstanbul kuşatması sırasında Alacahisar'ı (Kruşevac) alarak Macarlarla işbirliği yaptı. Bu yüzden Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra Sırbistan'a bir sefer yapmağa karar verdi. 1454'te ve 1455'te yaptığı iki sefer sonunda Georgi'nin yardım istemek için Macaristan'a gittiği sırada Novo Brdo'yu ele geçirdi. Georgi, Roma kilisesine bağlı bir katolik olsaydı daha kolay yardım alabilecekti. Fakat ortodoks olan tebaasını küstürmemek için katolik olmayı reddetti ve 1456'da noel gecesi öldü. Georgi'nin oğlu Lazar'ın kısa süren yönetiminden (1455-1458) sonra Sırbistan'ın varlığını sürdürmesi için, Lazar'ın kızı Elena, Bosna knyaz'ı Stefan Tomaşeviç ile evlendirildi. Fakat Fatih Sultan Mehmed 1459'da yeniden Sırbistan'a sefer açtı, 20 haziranda Semendire'yi ele geçirerek despotluğu bir türk eyaleti haline getirdi; böylece Sırbistan devleti ortadan kalktı. 1389'dan sonra Sırplar, Macaristan'a göç etmeğe başlamışlardı. 1459'dan sonra göçmenlerin sayısı iyice arttı. Macarlar, Türklere karşı savaştıkları için Sırpları iyi karşılıyorlardı. Yanoş Hunyadi'nin oğlu Matyas Corvinus despotluk unvanını 1471'de Georgi Brankoviç'in torunu Vuk'a (öl. 1485), 1486'da Vuk'un kuzeni Georgi'ye (öl. 1496 veya

SIRBİSTAN haritası

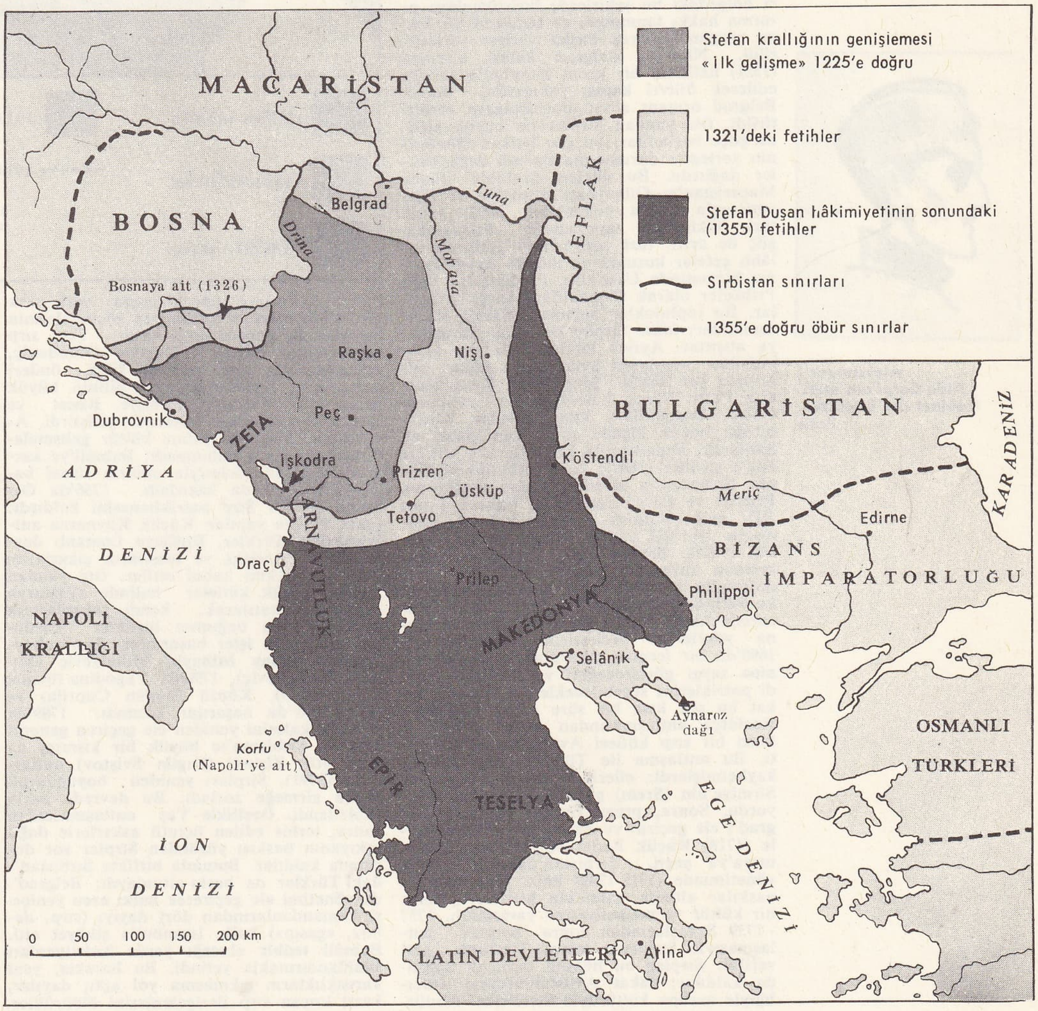

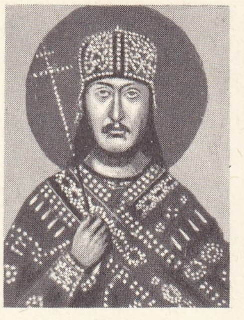

Stefan IX Duşan, Mateic katedralinin freski, (XIV. yy.), Bibliothèque Nationale, Paris

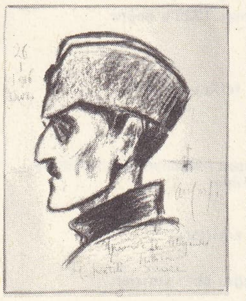

Aleksandar I
Aldo Carpi'nin eseri, Cabinet des Estampes, Paris

1497) verdi. Unvan Georgi'den kardeşi İvan'a (Jovan) [öl. 1502] geçti. 1504'ten sonra unvanı çeşitli aileler taşıdı. Kanunî Sultan Süleyman 1521'de Sabaç'ı, birkaç ay sonra da Belgrad'ı ele geçirdi ve Sava ırmağını geçen Türkler, Srem'i (Sirmi) yakıp yıktılar. Sırplar Radiç, Boziç ve Pavle Bakiç önderliğinde direnmeğe çalıştılarsa da, Kanunî Sultan Süleyman'ın 1526'da Macarlara karşı Mohaç* Meydan savaşını kazanması, bütün Sırpların türk hâkimiyeti altına girmesiyle sonuçlandı. «Kara adam» diye bilinen Jovan Nenad, Macaristan'daki Sırpların önderi haline gelmiş ve kral unvanını almıştı; fakat 1527'de öldürüldü, despot unvanını taşıyan son yönetici Pavle Bakiç de on yıl sonra bir savaşta öldü.

Türk idaresinde Sırbistan. Kanunî devrinde sırp toprakları birçok sancağa ayrılarak, merkezi Sofya'da olan Rumeli beylerbeyliğine bağlandı. Öteki eyaletlerde olduğu gibi, Sırbistan sancaklarında da toprak, zeamet ve tımar olarak hizmetleri karşılığı, sipahilere ve diğer kimselere dağıtıldı; müslüman olmayan bütün topluluklar da reaya sayıldı; fakat sırp köylüsünün dinî bağımsızlığı vardı. Ülkenin her tarafına yayılmış olan kiliseler ve manastırlar, dinin ve geleneklerin korunmasına yardım ediyor ve Osmanlılar bu duruma karışmıyordu. Eski sırp kahramanlık şiirleri ve destanları bu dönemde yeniden düzenlendi. Sırplar çiftçi, sanatkâr ve maden işçisi olarak varlıklarını korudular. Türkler, genellikle askerî bakımdan önemli yerlerde, şehirlerde, bazen de köylerde yerleştiler. Bu yüzden türk hâkimiyeti zamanında gelişen veya Türkler tarafından ülkenin güneyinde kurulan birçok sırp şehri, uzun süre, türk özelliklerini korudu. Çünkü askerî bölgedeki bu şehirlerde hıristiyanlara oturma hakkı tanınmadı ve bunların bir kısmı sürgün edilerek başka yerlere yerleştirildi. Nitekim Belgrad kalesi alınınca (1521) halkının bir kısmı İstanbul'a sürgün edilerek Silivri kapısı yakınında, bugün Belgrad ormanı adını alan bölgeye yerleştirildi. Öte yandan Sırplar da büyük ölçüde göçe başladılar; bu göç balkan ülkelerinin yerleşme durumunda önemli değişiklikler doğurdu. Bu göçler, özellikle Güney Macaristan'a, Güneybatı Bosna'ya ve Hırvatistan'a doğru yoğunlaştı. XVI. yy.da türk hâkimiyeti zayıflamağa başlayınca, göç de arttı; türk sınırlarının gerisinde silâhlı çeteler kuruldu ve bunlar Avusturya'nın hizmetinde Uskoklar, Predavaclar veya Pribegler olarak Osmanlılara karşı savaştılar. Bu topluluklar bağımsızlıklarına kavuşamadılar; fakat Sırplar bu arada savaşmaya alıştılar. Ayrıca bunlar, Türklere karşı girişilen savaşlarda avusturya orduları saflarında yer aldılar. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Viyana kuşatmasında yenilince (1683), Osmanlılara karşı kurulan Kutsal birliğe büyük ölçüde sırp gönüllüleri de katılarak, imparatorun kuvvetleriyle birlikte Niş'e girdiler (1689); kont Piccolomini Güney Sırbistan'ın içlerine kadar ilerleyerek Prizren ve Pecs'i işgal etti. Fakat Louis XIV geri çekilmek zorunda kalınca, kendisiyle işbirliği yapan büyük bir sırp kütlesi (yaklş. 200 000 kişi), Türklerin intikamından korkarak, patrik Arsenij III Crnojeviç'in emrinde, geri çekilen avusturya kuvvetlerine katıldılar. Bunlar Güney Macaristan'daki Mureş (Maros), Tisa ve Tuna yörelerine yerleştirildi. Leopold I, 1690'da bir ferman çıkararak, ortodoks dinine saygı göstereceğini ve Sırpların kendi patriklerini seçebileceklerini bildirdi; fakat bu söz kısa bir süre sonra unutuldu. Karlofça antlaşmasından sonra (1699), ikinci bir sırp kütlesi Avusturya'ya göç etti. Bu antlaşma ile Türkler, Macaristan'ı kaybetmişlerdi: ellerinde Küçük Banat ve Sirmiye'nin (Srem) güneyindeki kısım kalıyordu. Sonra, prens Evgeni (Eugen) Belgrad'ı ele geçirdi ve Pasarofça antlaşmasıyle (1718) Küçük Banat ve Sırbistan Avusturya'ya geçti. Sırbistan'daki Avusturya yönetiminde (1718-1739) halk, dinî ve malî baskılar altında kalmakla birlikte, yüksek bir kültür ve medeniyetten yararlandı. 1737 - 1739 Savaşlarından sonra, Belgrad antlaşmasıyle Sırbistan tekrar Türklere geri verildi; Sırplar bu hükmü tanımak zorunda kaldılar; fakat Avusturyalıların aracılığıyle avrupa kültürüyle ilişkilerini sürdürdüler. Avusturya topraklarında yerleşerek bir kültür merkezi kuran sırp göçmenlerinin bu konuda önemli payı vardı. Yeni sırp edebiyatının babası Dositey Obradoviç, Avusturya'da, sırp halkının fikrî önderi oldu. Yine sırp-hırvat yazı dilinin büyük ustası Vuk Karadjiç, Sirmiye, Banat ve Baçka'da sırp dilini başarıyle geliştirdi. Avusturya, Sırpların yalnız kültür gelişmeleri üstüne etkide bulunmadı; Babıâli'ye karşı sürekli mücadelesiyle onların siyasî bağımsızlıklarına da hazırladı. 1766'da Osmanlı devleti Sırp patrikhanesini kaldırdı; fakat 1774'te yapılan Küçük Kaynarca antlaşmasıyle Türkler, Rusların Osmanlı devletindeki ortodoks ve islavların çıkarlarını koruma hakkını kabul ettiler. Öte yandan Sırplar büyük kütleler halinde avusturya ordularına katılarak, kendi subaylarının kumandasında bağımsız birlikler kurdular ve önemli işler başardılar. Sırp subaylarından albay Mihaylo Mihayleviç (Mihajlo Mihaljeviç), 1790'da Yagodina (bugün Svetozarevo), Köprü (bugün Cuprija) ve Alacahisar'da başarılar kazandı. 1789'da Belgrad kalesini yeniden ele geçiren general Landon Sırbistan'ın büyük bir kısmını da işgal etti. Ziştovi (bugün Sviştov) antlaşması (1791), Sırpları yeniden boyunduruk altına girmeğe zorladı. Bu devrede baskı şiddetlendi. Özellikle Yaş antlaşmasından sonra, terhis edilen ücretli askerlerle dağlı eşkıyanın baskısı yüzünden Sırplar zor durumda kaldılar. Bununla birlikte Sırbistan'daki Türkler de baskı altındaydı; Belgrad'da yönetimi ele geçirerek halkı ezen yeniçeri kumandanlarından dört dayıyı (sırp. *dahije*, «gasıp») halk, İstanbul'a şikâyet etti. Babıâli tedbir alacağı yerde hıristiyanları silâhlandırmakla yetindi. Bu hareket, yeni karışıklıkların çıkmasına yol açtı; dayılar, karşı koyan sırp ilerigelenlerini öldürdüler. Bu olay Sırpların ayaklanmasına sebep oldu (1804). Aynı yılın ocak ayının sonunda, padişaha sadık kalan halk, Babıâli'ye karşı gelenlerle mücadeleye başladı. Halkın başına Kara Yorgi (Karacorce) denilen Georgi Petroviç geçti. Okuma yazması olmayan Kara Yorgi, Topola'lı bir domuz tüccarıydı ve avusturya ordusunda çavuş olarak görev almıştı; fakat büyük bir yetenek göstererek yaza kadar bütün Sırbistan'ı ele geçirdi; Belgrad önlerine geldi. Selim III, başlangıçta sırp isyanını olumlu karşıladığından, Bosna valisi Bekir Paşayı, büyük bir ordu ile yardıma gönderdi. Bu yüzden isyan meşru bir nitelik kazandı; Belgrad alındı ve dayıların yönetimi sona erdi. Fakat düzen sağlanamadı. Gizlice, Avusturya ve Rusya ile ilişki kuran Sırplar, halka baskı yapıldığını ileri sürerek, devlete bağlılıktan vaz geçtiler, bir knyazlık makamının kurulmasını istediler; bu istekleri Babıâli tarafından reddedildi. Bunun üzerine tam bağımsızlık ve Sırp devletinin yeniden kurulması için ayaklandılar. Babıâli, Hafız Paşanın İvankoviç'te yenilmesi üzerine (ağustos 1805), ihtilâlcilerle anlaşmak zorunda kaldı. Yapılan antlaşmaya göre Sırplara muhtariyet verildi ve Sırbistan'daki kaleler boşaltıldı. Sırplar yalnız yıllık vergi vereceklerdi; Belgrad kalesinde bir muhassılın (tahsildar) yönetiminde 150 kişilik bir kuvvet bırakılacaktı. Napolyon Bonapart, 1806 haziranında Selim III'e yazdığı mektupta Sırp isyanını bastırma konusunda elinden gelen her yardımı yapacağını bildirmişti. Fakat 1806 Osmanlı - Rus savaşı üzerine bu antlaşma bozuldu; Ruslar, ihtilâlcilerden yararlanarak idarenin kolaylaşacağını düşündüler. Belgrad'a gönderdikleri K. K. Rodofinikin aracılığıyle, Sırpları tam bağımsızlığa teşvik ettiler. Sırplar hiç bir yardım almamakla birlikte

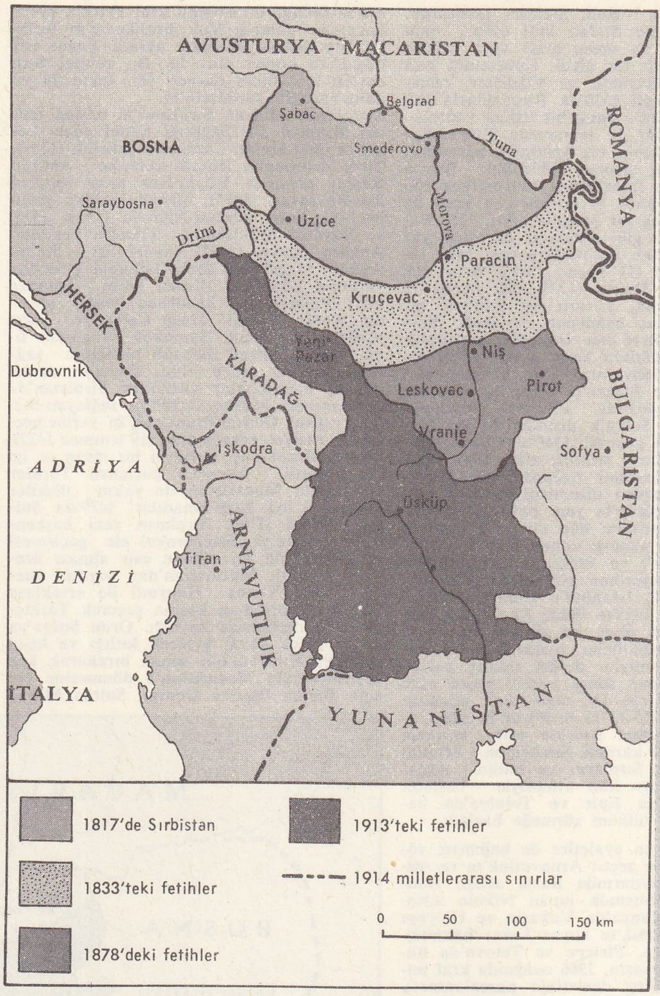

SIRBİSTAN haritası

Foto. LAROUSSE

ayaklanmada başarılı oldular; fakat Rodofinikin'in, Kara Yorgi'nin kudretini kıskanan knyaz'lar ve voyvodaların yardımları Sırbistan'da Rusya'ya büyük bir nüfuz kazandırdı; Avusturya'yı tutan Kara Yorgi bile istemediği halde, rus himayesine katlanmak zorunda kaldı. Batı Avrupa'daki olaylar Sırbistan'ı da etkiledi: Napolyon ile rus çarı arasında yapılan Tilsit antlaşması hükümleri gereğince Rusya ile Osmanlı devleti Sloboziya mütarekesini (ağustos 1807) imzaladılar; Ruslar, sırp meselesini Osmanlı devletinin içişlerinden biri olarak kabul ederek çözümlenmesini Osmanlılara bıraktılar. Fakat 1809 ilkbaharında Rusya ile Osmanlı devleti arasında savaş yeniden başladı. Ruslarla birlikte hareket eden Sırplar yenildiler; Sırbistan paşalığının büyük bir kısmı Türkler tarafından ele geçirildi; fakat Rusların yardım ettiği âsiler 1810 sonbaharında bütün Sırbistan'ı yeniden hâkimiyetleri altına aldılar. Ruslar dört ay süreyle bütün Sırbistan'a yayıldılar; Kara Yorgi ve Mladan Miladonoviç dışında, bütün voyvodalar Ruslara bağlandılar; Belgrad'da sürekli rus işgali başladı. Ancak Napolyon Bonapart'ın Moskova seferi başlayınca, Ruslar Osmanlı devletiyle Bükreş antlaşmasını (28 mayıs 1812) yaparak Sırbistan'dan çekildiler. Sırplara içişlerinde bağımsızlık tanındı; ancak yeni yapılan istihkâmlar yıkıldı; müstahkem mevkiler Türklere teslim edildi. Türkler Avrupa'nın Napolyon ile uğraştığı bir sırada, Sırbistan'da hâkimiyetlerini yeniden kurdular; âsiler hükûmet kuvvetlerine teslim oldu. Kara Yorgi, birçok sırp ilerigeleniyle birlikte ülkesinden ayrıldı ve Semlin'de Avusturyalılar tarafından tutuklandı. Belgrad, Şabac ve Valjevo kaleleri de Türklere teslim oldu. Sırp halk reisi Ujice (Uzice) voyvodası Miloş Obrenoviç, Türklerin güvenini kazandı. Fakat Rusların kışkırtması sonunda 1815'te yeniden isyan etti; üzerine gönderilen türk ordu kumandanları Hurşid Paşa ile Maraşlı Ali Paşayı birbirine düşürdü ve Ali Paşa ile Köprü'de (Cuprije) Sırbistan'ın muhtariyetini onaylayan bir antlaşma yaptı: İstanbul hükûmeti, bu antlaşmayı kabul ederek onu en yüksek knyaz tanıdı. Miloş, rakiplerinden kurtuldu; Sırbistan'a geri dönen Kara Yorgi'yi öldürttü (27 temmuz 1817) ve 6 kasım 1817'de kendini Sırbistan kralı seçtirdi. Fakat malî konularda ve sınır meselelerinde bir başarı sağlayamadı. Akkerman antlaşmasıyle (ekim 1926) Sırbistan lehindeki Bükreş antlaşmasının 9. maddesindeki bütün esaslar onaylandı; ancak bu hükümler 1830'a kadar uygulanmadı. 1830'da Mahmud II, bir «hattı şerif» yayımlayarak, hâkimiyeti altındaki Sırbistan'ı muhtar bir beylik olarak tanıdı.

Miloş, Sırbistan'da idarî reformlar yaptı; bazı yenilikler getirdi; fakat müstebit davranması yüzünden kısa zamanda halkın nefretini kazandı. Bu yüzden kendisine karşı kuvvetli bir muhalefet ortaya çıktı. Miloş'un bağımsız durumunu hoş karşılamayan Rusya ve Osmanlı devleti bu muhalefeti destekledi. Miloş, 1838'de bir anayasa (ustav) kabul etmek zorunda kaldı. Buna göre, devlette bütün iktidarı, hükümdar tarafından seçilen, fakat azledilemeyen 17 üyeden kurulu bir senato üstüne aldı. Miloş, oğlu Milan'ın lehine tahttan çekildi (1 haziran 1839). Fakat hasta olan Milan, tahta geçirildiğini öğrenemeden öldü. Rusya ve senato üyelerinin karşı koymalarına rağmen 16 yaşındaki kardeşi Mihail onun yerine hükümdar oldu. Onu tutanlarla anayasayı savunanlar arasında çıkan mücadeleye Rusya ve Osmanlı devleti karıştı. Rusya, muhalefet lideri Vuçiç'in geri dönmesi için baskı yaptı. Vuçiç halkı ayaklandırdı ve Mihail, Zemlin'e kaçmak zorunda kaldı (ağustos 1842). 14 Eylül 1842'de hükümdar, bütün Obrenoviç ailesiyle birlikte, Taht meclisi (Skupştina) tarafından saltanattan düşürüldü. Halefi Aleksandar Karayorgeviç'in (Karacorceviç) hükümdarlığı (1842-1858) sırasında Sırbistan avrupa kültürüyle medeniyeti ve dolayısıyle liberalizmin etkisi altında kaldı. Kırım savaşında Aleksandar, rus panislavistlerinin muhalefetine rağmen, tarafsız kaldı.

Kırım savaşı sırasında Sırbistan'ın tarafsız kalması ve 1852'den beri başbakan ve dışişleri sekreteri Garaşanin'in Batı ile iyi ilişkiler kurması, Kırım savaşı sonunda yapılan Paris antlaşmasında (30 mart 1856) karşılığını buldu. Bu antlaşmaya göre Sırbistan'ın muhtariyeti büyük devletlerin ortak garantisi altına alınacak ve Türkiye bu devletler rıza göstermeden Sırbistan'a silâhlı müdahalede bulunamayacaktı. Savunucuların iç siyasette istedikleri Sırpların medenî haklarını güven altına almak ve prensin gücünü kısıtlamaktı. Birincisi bazı çağdaş kurumlarla, işini bilen bir bürokrasiyle ve yeni kanunla sağlandı. Eski Skupştina (Taht meclisi), Miloş Obrenoviç I'in yetkilerini kısıtlamayı hiç bir zaman başaramadığı halde, yeni kurulan meclis Aleksandar Karayorgeviç'inkileri sınırladı. Ama daha sonra halk medenî haklarının tanınmasının, siyasî hakları teminat altına almadığını ve prensin yetkilerini kısıtlayanların kendisi değil, bir oligarşi olduğunu anladı. Ayrıca anayasanın maddeleri kesin değildi ve daha sonra çıkarılan bazı kanunlar anayasa ile çelişiyordu. Bu kanunlar prensin yetkilerini anayasadan daha çok kısıtlıyor, bu yüzden prensle, küçük olmasına rağmen gerçek milliyetçi önderleri kapsayan Devlet meclisi arasındaki çekişmelerin önü alınamıyordu. 1848'de Aleksandar meclisten çıkan kanunların anayasaya uygun olmasını istediği zaman, meclis hiç cevap vermedi. 1853'ten sonra Rusya'nın baskısıyle Batı'ya dönük Garaşanin'e görevden el çektirilince prensin meclise karşı tutumu büsbütün bağışlanmaz bir hal aldı. Kırım savaşının başında prens de meclis de Rusya'yı tuttuğundan siyasî çatışma biraz yavaşladı. Fakat Rusya'nın savaşı kazanamayacağı anlaşılınca çekişme tekrar hızlandı. 1855 Martında Aleksandar 1848'deki isteklerinin yerine getirilmesini hâlâ beklediğini bildirdiyse de, sert bir ret cevabı aldı ve bir ölüm kalım savaşı başladı. Devlet meclisinin başkanı Stefan Stefanoviç - Tenka (1797-1865) eski prens Miloş'un teşvikiyle Aleksandar'ı devirmek için kurulan bir komplonun başına geçti. Birkaç arkadaşıyle birlikte prense bir suikast hazırladı (1857). Bu suikast ortaya çıkınca meclisin 17 üyesinden dördü tutuklandı; 6'sı zorla, biri kendi isteğiyle istifa etti, ikisi de şüphe altında kaldı. Aleksandar yeni üyeler tayin ettiyse de son zamanlarda güttüğü Avusturya'ya dönük siyasetten memnun olmayan Rusya ve Fransa, Aleksandar'ın eski meclise karşı takındığı tavrı bahane ederek Türkiye'nin Belgrad'a bir heyet göndererek uzlaşmayı sağlamasını istediler. Tutuklu meclis üyeleri serbest bırakılarak Türkiye'ye gönderildi. İstifa edenlerin de katılmasıyle kurulan yeni hükûmet yemin etti. Aleksandar suikastı ortaya çıkarmasıyle meclise ağır bir darbe indirmiş olmasına rağmen zaferi uzun sürmedi ve 23 aralık 1858'de Skupştina tarafından azledildi ve yerine Miloş Obrenoviç I (1858-1860) ikinci defa tahta davet edildi; Türkiye de bu seçimi onayladı. Meclisle Skupştina, Aleksandar'ı birlikte devirmişlerdi ama Skupştina'nın, Miloş Obrenoviç I'i yeniden tahta çıkarırken meclise danışması iki siyasî grubun ortaya çıkmasına yol açtı. Bu gruplar ülke çapında bir partiye veya sınıfa dayanmıyordu. Meclisi destekleyenler tutucu, skupştinacılar ise liberaldi. Önderleri Aleksandar'ın devrilmesinden sonra, naip olmak istediği için tutucular yalnızca bir hanedan değişikliğinden yanaydılar; yasama yetkisinin yine eskisi gibi prensle meclis arasında paylaşılmasını, kamu kurumlarının tutucu niteliklerininse devam etmesini istiyorlardı. Önderlerinin basında sembolik ducat kavramını yansıtan imzasız makaleler yayımlamalarından ötürü *dukatovci* denen liberaller ise Skupştina'yı üçüncü bir yasama kurumu haline getirmek, kamu hizmetlerini modernleştirmek istiyorlardı. Miloş Belgrad'a gelir gelmez (6 ocak 1859) yeni meclisin üyelerini seçti ve liberallerden bir hükûmet kurdu; eski kamu görevlilerini işlerinden aldı. Fakat Miloş ile liberallerin görüşleri arasında kesin bir fark vardı: İki taraf da Skupştina istiyor, ama Miloş Skupştina'nın kendine bağımlı olmasını, liberaller ise güçlü bir siyasî partiye dayanmasını ileri sürüyorlardı. Yeni fikirlere karşı olan sekreteri ve iki tutucu önderden biri olan Jevrem Grujiç'e de (1840 - 1913) «Eğer sorumlu sizseniz o zaman ben kimim? Yetkili ve sorumlu olmayı, yetkisiz ve sorumsuz olmaya tercih ederim» dedi ve tutucuları kazanamadığı gibi liberalleri de kendinden soğuttu. Anayasa ve meclisi hiçe sayarak Skupştina'ya okuma yazma bilmeyen bir sürü köylü doldurdu. Başlangıçta köylüler kendisini tutuyordu. Her ne kadar ilk yönetiminde herkesin korktuğu bir önder olmuşsa da, ikinci yönetiminde kitlelerden ürktü. 26 Eylül 1860'ta öldüğünde herkes diktatörlüğünden ve demogojisinden bıkmıştı.

Mihail Obrenoviç ve aydın despotluk (1860-1868). 18 Yıl sonra yeniden tahta çıkan Mihail, Millî Gençlik teşkilâtının (Omladina) tesiriyle şöyle bir program yaptı: «Balkanlar'ın bağımsızlığa kavuşması, Sırbistan'ın önderliğinde büyük bir güney islav devleti kurulması, kanunların harfi harfine ve âdil bir şekilde uygulanması, iktisadî kalkınma». Bunların gerçekleşebilmesi için Sırpların kanuna uyma alışkanlığı edinmelerini istiyor, «knyaz Mihail tahtta olduğu sürece, kanun gücünün Sırbistan'da en yüksek irade olmasını ister» diyordu. Kanundan kastedilen ise prensti. Böylece Sırbistan'da aydın despotluk dönemi başladı.

Knyaz Mihail, bütün siyasî cezaları kaldırdı; eski kamu görevlilerini işbaşına getirdi veya emekliye ayırdı. Ama tutucularla liberalleri barıştıramadı. İlk kurduğu hükûmet knyaz'ın istediği kanunları çıkarıyor, meclisin yetkileri yalnızca yasama alanında kalıyordu. Bakanlar eskiden olduğu gibi hem knyaz'a hem meclise karşı değil, yalnız knyaz'a karşı sorumluydular. Hükûmete kamu görevlilerini emekliye ayırmak veya görevden almak yetkisi verildi. Skupştina danışman görevi yapan temsilci bir kurum olarak kaldı ama yetkileri kısıldı. Basın hürriyeti yoktu.

Artık liberallere taviz vermek zorunda olmayan Mihail, tutucu bir hükûmet kurarak İlija Garaşanin'i işbaşına getirdi. Garaşanin Mihail'in planını uygulayabilir ve geliştirebilirdi. Planın başlıca hedefi, Türkiye ile savaştı. 4 000 Kişilik sırp ordusu, 50 000 nizamî ve 40 000 yedekten kurulu bir ordu haline getirildi, kuvvetli bir topçu kuvveti vardı; başkumandanlığına fransız subayı Hippolyte Florentin Mondin tayin edildi. Ordu masraflarını prens kendi cebinden karşılıyordu.

Savaşa başlamadan önce Sırbistan türk garnizonları meselesini çözmeğe uğraştı. 1862 Haziranında Belgrad'da Sırplarla Türkler arasında bir çeşme önünde sıra beklemek yüzünden çıkan bir kavga büyüdü ve birkaç gün süren çekişmelere yol açtı. Sırp hükûmeti büyük devletlerin işe karışması için İstanbul'daki temsilcisi Jovan Ristiç aracılığıyle görüşme açtı ve olay ülkede son kalan Türklerin de çekilmesiyle sonuçlandı. Fakat bütün kalelerin tahliyesi hususunda mutabakat beyan eden Türkler, Sırbistan'da türk yüksek hâkimiyetinin bir işareti olarak sultanın bayraklarının sırp bayrakları yanında dalgalanmasını şart koştular. Knyaz Mihail'in padişaha resmî bir ziyaret yapmasından sonra kaleler 1867 nisanında Sırplara teslim edildi. Balkan birliği fikrinin babası sayılan knyaz Mihail savaşa hazırlanmağa devam ederek Karadağ (1866), Bulgar İhtilâl komitesi (1867), Yunanistan (1867) ve Romanya (1868) ile ittifaklar kurdu. Birinci Balkan birliği böylece ortaya çıktı. Knyaz Mihail'in yönetimini iki olay gölgeledi. Birincisi hanedanı devirmek için hazırlanan bir suikastın ortaya çıkmasıydı. Suikastçıların çıkarıldığı ilk mahkeme bazılarını mahkûm ederken, bazılarını suçlu bulmayarak serbest bıraktı. Yüksek mahkeme ise özel konuşmaların suç sayılamıyacağı görüşüne vararak hepsini serbest bıraktı. Bunun üzerine hükûmet yüksek mahkeme hâkimleri için dava açtı ve hepsi yalnız karar vermekten hüküm giydiler (1864). İkinci olay Mihail'in âşık olduğu kuzeni Katerina Konstantinovna ile evlenmek istemesi üzerine patlak verdi. Bu evliliğe karşı olan Garaşanin görevinden atıldı (1867). Hiç tutulamayan yeni bir hükûmet kuran Mihail, tam bir çıkmazdaydı. Sırp gençliği Türkiye ile savaş istiyordu. Mihail ise Garaşanin'in görevden alınmasından sonra Rusya kendisini des-

edebiyat

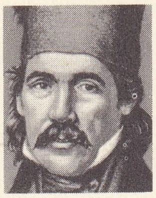

Vuk Karadjiç

Svetozar Markoviç

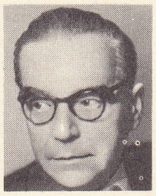

İvo Andriç

teklemez olduğu için, savaş ilân edemiyordu. Evliliğe yalnız liberaller karşı değildi; onlar da siyasî hürriyetin artırılmasını istiyorlardı. Sert bir rejim taraftarı tutucular ise evliliğe karşıydılar. 10 Haziran 1868'de Mihail, Topçidar parkında öldürüldü. Hükûmet suikastın arkasından Aleksandar Karayorgeviç'ten şüphelendi, oysa gerçekte suikastı hazırlayan Mihail'in affetmeyi reddettiği bir suçlunun kardeşiydi.

Milan Obrenoviç IV zamanı (1868-1872). Çocuğu olmayan knyaz Mihail vâris bırakmadan öldüğünden hükûmet, Skupştina yeni bir prens seçinceye kadar geçici bir naip kurulu tayin etti. Fakat savaş bakanı Milivoje Petroviç - Blaznavac (Miloş'un gayrımeşru oğlu; 1824-1873) hem naiplere hem de hükûmete meydan okudu. Askerî bir *pronunciamiento** ile Obrenoviç ailesinin tek erkeği olan on dört yaşındaki Milan Obrenoviç IV'ü knyaz ilân etti. Milan Belgrad'a geldiğinde kendisini Petroviç - Blaznavaç ve ordu karşıladı, naipler ve hükûmet temsilcileri karşılamada yoktu. Sonunda onlar duruma razı oldular. 2 Temmuz 1868'de Skupştina, Milan'ı knyaz ilân etti. Petroviç - Blaznavaç, Ristiç ve Jovan Gavriloviç (1796 - 1877) Milan'a naip tayin edildiler. Ristiç ikinci naip olduğu halde kısa süre sonra yönetimi ele geçirdi.

Skupştina bundan sonra yetkilerinin genişletilmesini ve kurumların liberalleştirilmesini istedi. Naipler Türkiye'de hâlâ yasama yetkisini paylaşmakta oldukları meclise de danışmadan yeni bir anayasa hazırladılar. Taslak, kurucu bir Skupştina meclisine sunuldu ve ufak tefek bazı değişikliklerle kabul edildi (11 temmuz 1869). Anayasanın anahatları şunlardı: Obrenoviç ailesine babadan oğula geçen prenslik hakkının tanınması, yasama yetkisinin eskiden olduğu gibi knyaz ile Skupştina arasında paylaşılması, kanun önergesi getirme hakkının hükûmete verilmesi, Skupştina'nın yalnız hükûmete teklif yapabilmesi, meclisin ancak bir danışma kurulu olarak kalması, hükûmetin yalnız knyaz'a karşı sorumlu olması, basın hürriyeti ilkesinin tanınması ve hâkimlerin görevinden alınamaz ve bağımsız olmaları. Türkiye hem veraset yoluyle geçen prensliği hem de Sırbistan'a yeni bir anayasa hazırlama hakkını tanıdı.

Kurucu Skupştina meclisi dağılmadan önce 1870'te bir seçim kanunu, parlamentonun nasıl işleyeceği üstüne bir kanun, bakanların sorumluluk kanunu (buna göre bakanlar siyasî açıdan Skupştina önünde sorumlu olmayacak, ama gerekirse belli bir mahkeme önünde hesap vereceklerdi) ve basına sınırlı bir hürriyet tanıyan bir kanun çıkardı. Ayrıca Devlet meclisinin statüsünü tespit etti (buna göre Siyasî Devlet meclisi yönetici bir nitelik kazanıyordu). Gene de halk bürokrasi karşısında reformlarla bir zafer kazanmış değil, daha çok bir uzlaşma sağlanmıştı. Bu uzlaşmaya karşı tepkiler çeşitliydi: köylüler Skupştina'nın daha geniş yetkiler elde etmesinden memnundular, tutucular aydın mutlakıyeti desteklemeyi tercih ediyorlardı. Liberaller yeni siyaseti kabul etmekle birlikte daha ilerici reformlar istiyorlardı, Svetozar Markoviç'in önderliğinde yeni kurulan militan ile sosyalist grup ise bu gibi «reform»lara tamamen karşıydı. Yeni anayasanın sorumlusu olan Ristiç hükûmetin Skupştina'ya bağımlı olduğunu göstereek en ufak bir hareket yapmaktan çekiniyordu: Sırbistan anayasası olan, ama parlamentoya bağımlı olmayan bir mutlakıyetti. Ristiç, Obrenoviç hanedanını ve devleti, bir yandan Karayorgi hanedanını destekleyenlerden bir yandan da Markoviç'in önderliğindeki sosyalistlerden korumağa çalışmaktaydı. Muhalefetin bu iki grubunu da cezalandırıyor, tehlikeyi abartarak kendi durumunu güçlendirmiş oluyordu. Bu arada eğitimin ve ekonominin kalkınması için de çalıştı; bütçeyi dengede tutarken, orduyu geliştirdi (donatım süresini yavaşlattığı halde).

Naip seçilmeden önce Petroviç-Blaznavaç Avusturya'ya «Türkiye'nin bütünlüğüne saygı göstereceğine ve Sırbistan'ı rus etkisinden tamamen kurtaracağına» söz vermişti. Ristiç Sırbistan'ın tamamıyle Avusturya'nın etki alanı içine girmesini önlemeğe çalışıyordu. Avusturya ile ilişkiler aslında iyiydi. 1838 Anayasası ve yasama yetkisinin prensle meclis arasında paylaşılması Rusya'nın eseri olduğundan, Rusya, Sırbistan'da meydana gelen anayasal değişiklikleri kendi siyasetinin başarısızlığı olarak yorumluyor, yeni rejime güvenmiyor ve genç knyaz'ı (büyümesini beklemeden) kendine çekmek istiyordu. Knyaz 1871'de Livadia'ya çar Aleksandr II ile buluşmaya çağırdı. Bu buluşma Sırbistan'ın Türkiye ve Avusturya ile arasının açılmasına ve naiplerin Rusya'ya yaklaşmasına yol açtı. Karadağ Sırpları ayrılıkçı bir tavır takınıyorlardı; Bulgaristan da Sırbistan'a karşı bir tutum alınca knyaz Mihail ile Garaşanin'in kurduğu Balkan birliği yavaş yavaş çözüldü; Ristiç zaten bu birliğe inanmıyor, balkan devletlerinin birleşseler bile dış yardımı olmadan Türkiye'yi yenebileceğini sanmıyordu; ayrıca büyük devletlerin yardımıyle kazanılacak bir zaferin de Sırbistan'ın bu ülkelerin etkisi altına girmesiyle sonuçlanacağı kanısındaydı.

Milan'ın ilk hükûmeti (1872-1875). 22 Ağustos 1872'de Milan reşit olunca naiplik sona erdi. Ama Milan, Petroviç-Blaznavac'ı başbakan, Ristiç'i dışişleri bakanı yaptı. Petroviç-Blaznavaç 5 nisan 1873'te ölünce Ristiç partilere dayanmayan, ne tutucuları ne de liberalleri içine alan bir hükûmet kurduysa da, bu hükûmet kısa ömürlü oldu. Ayrıca çeşitli sebeplerle Sırbistan'ın Almanya, Fransa, Avusturya ve Türkiye ile olan ilişkileri bozuldu. Durumu düzeltmek için Milan Viyana ve Paris'e gitti, buralarda iyi karşılandı, fakat bu sefer de Türkiye ile olan ilişkiler daha çok bozuldu, Ristiç, Milan'ın kendisine olan güveninin sarsıldığını anlayınca, Milan'ın kabul etmeğe cesaret edemeyeceğini sandığından istifasını verdi (3 kasım 1873). Ama Ristiç'in 1869 Anayasasıyle elini kolunu bağlamış olmasını affedemeyen Milan istifayı kabul etti, Üç İmparatorlar birliğine (Avusturya, Almanya, Rusya) dayanarak tutucu bir hükûmet kurdu, sonra da (mayıs 1874) padişaha resmî bir ziyaret yaptı. Ekimde yapılan genel seçimleri liberaller kazanınca Skupştina'da huzursuzluk arttı ve ilk defa olarak Skupştina feshedildi. 1875 Ağustosunda yapılan ikinci seçimi de liberaller kazanınca Milan, liberal bir hükûmet kurmak zorunda kaldı.

1876-1878 Savaşları ve bağımsızlık. 1875 Temmuzunda Hersek Sırpları Türklere karşı ayaklanmıştı. Liberaller savaş tehlikesini göze alarak isyancılara yardım etmeğe karar verdiler. Ama üç imparator'un karışmama öğüdüne uyan Milan 1875 ekiminde genç tutuculardan ve bazı liberallerden meydana gelen yeni bir hükûmet kurdu. Savaş meselesi yüzünden siyasî gruplar arasında bölünme başladı; kararı Milan verecekti. Milan, rus islavseverleri tarafından körüklenen milliyetçilik akımlarının önünü alamıyor, Rusya ise bu akımları resmen desteklemiyordu. Knyaz savaştan kaçınmak için sonunda yeniden liberal bir hükûmet kurdu (mayıs 1876).

Dışişleri bakanlığına getirilen Ristiç savaştan kaçınmağa çalıştı. Fakat Türkiye Bosna - Hersek'in yönetimini Sırbistan'a bırakmayı reddedince, Sırp hükûmeti savaş ilân etti (30 haziran 1876). Sırplar ilk atılan kurşunla Balkanlar'da genel bir isyanın başlayacağını ve islav dostlarının Rusya'yı da savaşa sokacağını sanmıştı. Ancak isyan çıkmadı ve Rusya hem Türkiye'ye savaş açılmasına karşı çıktı hem de 8 temmuzda aldığı bir kararla Bosna - Hersek'i Sırbistan'ın değil, Avusturya - Macaristan'ın işgal etmesini istedi. Bütün bunlara rağmen Sırplar başkumandanlığa bir rus generali olan M. G. Çernyaev'i getirdiler. Generalin birliklerinde rus serüvencilerinin sayısı sırplardan fazlaydı. Bu birlikler 18 temmuzda Veliki İzvor'da Türklere yenildiler. Karışık bir devreden sonra rus dışişleri bakanı A. M. Gorcakov bir ateşkes anlaşması salık verirken, Türkiye'deki rus elçisi N. P. İgnatiev savaşa devam edilmesini istedi. Bu arada Sırplar Şumatovac'ta bir zafer kazandılar. Büyük devletler araya girdi, fakat Türkiye'nin şartları kabul edilmedi. Sırplar Deligrad'da ve ekimde Cunis'te ikinci yenilgiye uğrayarak (eylül-ekim) Rusya'ya başvurdular ve 28 şubat 1877'de statükoyu koruyan bir barış yapıldı.

1877 Nisanında Rusya Türkiye'ye savaş ilân edince Sırbistan da bu savaşa katılmak istedi; Rusya önce bu isteği reddetti; sonra rus kuvvetleri Türkler tarafından Plevne'de durdurulunca Sırbistan'dan yardım istemek zorunda kaldı.

Sırbistan aralıkta Türkiye'ye savaş ilân etti ve güney sınırda geniş topraklar işgal etmeğe başladı. Bununla birlikte Rusya, Türkiye ile Ayastafanos antlaşmasını (3 mart 1878) imzalarken Sırbistan'a danışmadı. Bu antlaşma ile Sırbistan'a bağımsızlık, Niş ve 150 km² yeni toprak veriliyor, ama bir yandan da Rusya'nın genişleme emellerine uygun olarak büyük bir Bulgaristan kuruluyordu. Büyük devletlerin muhalefeti üstüne bu plan yürümedi. Temmuzda toplanan Berlin kongresinde Sırbistan'a hem bağımsızlık hem de 10 000 km²'lik yeni toprak verildi, Sırbistan Niş dışında, Ristiç'in Avusturya - Macaristan dışişleri bakanı Gyula Andrássy ile anlaşması sonucunda Pirot, Toplica ve Vranje'yi aldı. Rusya'nın hayal kırıklığına uğrattığı Sırplar, Avusturya - Macaristan'a yanaştılar, 22 ağustosta Sırbistan'ın kayıtsız şartsız bağımsızlığı ilân edildi.

1878 Ekiminde kurulan yeni hükûmetin başına Ristiç getirildi. Ristiç, Avusturya - Macaristan ile 1883'te tamamlanmak üzere Sırbistan'da Velgrad - Vranja - Pirot arasında demiryolu hattı döşenmesi ve ticaret anlaşması imzası için görüşmelere başladı. Demiryolu için 9 nisan 1880'de bir anlaşma imzalandı; fakat ticaret anlaşması bazı meselelere yol açtı. Bir gümrük tarifesi savaşını göze alan Ristiç, Sırbistan'ı iktisadî bakımdan Avusturya - Macaristan'a bağımlı kılacak bir antlaşma yapmaktan kaçındı. Oysa Skupştina hükûmeti engelledi; Milan Viyana'ya Ristiç ile birlikte veya onsuz meseleyi çözümleyeceğine söz verdi, 26 ekim 1880'de Ristiç istifa edince, Milan Avusturya taraflısı ilerici (genç tutucular) bir hükûmet kurdu ve hükûmetin başına Milan Piroçanac (1837-1897) getirildi. İlericilerle Nikola Pasiç önderliğindeki radikaller 5 mayıs 1881 seçimlerinde hemen bütün milletvekilliklerini kazanarak liberalleri ağır bir yenilgiye uğrattılar. Avusturya - Macaristan ile ticaret antlaşması imzalandı.

Avusturya - Macaristan, Rusya ve Almanya 18 haziran 1881'de Üç İmparatorlar birliğini yenilediklerí zaman Balkanlar'ı üç etki alanına ayırdılar: Avusturya - Macaristan Doğu Rumeli'nin Rusya'nın koruduğu Bulgaristan'a katılmasını, Rusya da Bosna - Hersek'in Avusturya Macaristan'a geçmesini kabul etti. 28 Haziranda yapılan gizli Sırp - Avusturya antlaşması bu ön anlaşmaların bir sonucuydu. Görüşmeleri Milan yaptı. Antlaşmanın metinlerini imzalanmadan önce test bilen kimse dışişleri sekreteri Cedomilj Mijatoviç'ti (1842-1892). Bu antlaşma ile Sırbistan Viyana'ya danışmadan hiç bir siyasî pakta girmeyecek Avusturya-Macaristan'a karşı girişilecek saldırılara karşı çıkacaktı; Viyana da Obrenoviç hanedanını desteklemeğe söz veriyor. Sırbistan'ı bir krallık olarak tanıyor ve güneye doğru genişlemesine yardım edeceğini açıklıyordu. Daha sonra varlığı ortaya çıkan (1893) bu antlaşma aşağılayıcı olarak nitelendirildi. Ama bu antlaşmaya siyasî aracı gözüyle bakmak yerinde olur. Rusya'nın terk ettiği Sırbistan bağımsızlığını koruyabilmek için Avusturya - Macaristan'ın kendisine saldırmamasını garanti altına almak zorundaydı.

Milan'ın krallığı (1882-1889). Ülkede 1858'den beri siyasî gruplar vardı ama teşkilâtlı resmî partiler ancak 1881'de kuruldu; Radikal parti, İlerici parti, Liberal parti. Ayrıca sansürü kaldıran, basın hürriyetini, toplanma ve dernek kurma hakkını, hâkimlerin işlerinden alınamaz oluşlarını garanti altına alan kanunlar çıkarıldı. Ordu yeniden teşkilâtlandırıldı, okul sayısı çoğaltıldı, yalnız vergilerin arttırılması hükûmetin itibarını düşürdü. Özellikle demiryolu inşaatı vesilesiyle meydana gelen

Foto. LAROUSSE

malî buhran dolayısıyle, artan bir memnuniyetsizlik hüküm sürüyordu. Huzursuzluk Milan'a yapılan suikast ve Zayecar'daki (Zajçar) büyük isyan (ekim 1883) ile zirvesine erişti.

30 Ocak 1882'de sırbistanlı bankerler topluca (Genel birlik) iflâs ettiler. 6 Mart 1882'de Sırbistan'ın bir krallık olduğu ilân edildi. İlericilerin siyaseti radikalleri saf dışı bıraktı. Radikallerle kral Milan arasında uzun süren bir siyasî kavga başladı. Kral tutumu ve çevirdiği işlerle hanedanın itibarını düşürüyordu. 1883'te yapılan genel seçimlerde radikaller çoğunluğu kazandı ve hükûmet istifa etti. Fakat kral önce partilerüstü, sonra da ilericilerden meydana gelen bir hükûmet kurdu ve başına Milutin Garaşanin'i getirdi (19 şubat 1884).

Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılması Filibe'de (Plovdiv) düşüncesizce yapılan (18 eylül 1885) bir hükûmet darbesiyle gerçekleşti ve Balkanlar'daki denge bozuldu. Sırbistan Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılmasına engel olmak istedi. Sırbistan bir yıldırım savaşı tasarlamıştı ama Viyana savaşa karşı olduğunu resmen bildirince savaş üç haftadan fazla geri bırakıldı. Oysa Budapeşte ve Belgrad'daki Avusturya - Macaristan büyükelçisi Graf Rudolf von Khevenhüller savaştan yanaydı. Milan saldırıya geçtiğinde Bulgarlar Sofya'nın batısına birliklerini yığmışlardı (14 kasım); Sırplar Slivnitsa'da yenilerek (17-19 kasım) sınırın gerisine püskürtüldüler. Ancak Avusturya-Macaristan, Bulgaristan'ı müdahaleyle tehdit ederek durdurdu. 3 Mart 1886'da Sırbistan ile Bulgaristan arasında imzalanan Bükreş antlaşması Sırbistan'a hiç bir kazanç sağlamadı. Milan ve ilericileri artık kimse tutmuyordu: 1886 mayısında yapılan seçimde ilericiler çoğunluğu ancak tek bir milletvekiliyle sağladılar. 1887'de Milan'ın karısı kraliçe Natalja'dan ayrılmasından sonra (18 nisan) hükûmet istifa etti (13 haziran). Rusya ile yeni bir yakınlaşma ve yeni bir anayasa isteyen Ristiç, liberal ve radikallerden kurulan koalisyonun başbakanı oldu. Eylülde yapılan seçimleri radikaller kazanınca liberaller koalisyondan çekildi; Ristiç istifa etti (31 aralık). İlk defa olarak radikaller bir hükûmet kurdular ve 1888 martında yapılan seçimlerde kesin bir zafer kazandılar. Ama radikallerin çıkardığı yeni kanunları kral reddedince hükûmet istifa etti (26 nisan). Kral geçici bir hükûmet kurdu.

Kral Milan'ın tek oğlu ve vârisi Alekdandar annesinin yanında Wiesbaden'deydi. Kral oğlunu buradan kaçırttı ve bir süre sonra da karısından boşandı.

Bu olaylar hanedanın itibarını iyice düşürdü. Durumu kurtarmak isteyen kral liberal, ilerici ve radikal görüşleri uzlaştıracak daha liberal bir anayasa yapılmâsını istedi. Üç partiden meydana gelen bir anayasa komisyonu kurdu; kendi de başarıyle komisyonun başkanlığını yaptı. Seçimle işbaşına gelen bir kurucu meclis anayasayı kabul etti (3 ocak 1889). Böylece sivil ve siyasî haklar, basın hürriyeti teminat altına alındı, kralın elinden olağanüstü durumlarda sivil hakları geri alma yetkisi kaldırıldı, âcil mahkemeler kaldırıldı. Skupştina'ya kanun önergesi verme, dilekçe kabul etme, sorgu yönetme, soruşturma yapma, bütçeyi kabul veya reddetme, hükûmeti denetleme hakkı tanındı; gizli oyla ve tek dereceli seçim sistemi ve mahallî hükûmet ilkesi kabul edildi. Böylece Sırbistan anayasal ve meşrutî (parlamenter) bir krallık haline geldi. Milan 6 mart 1889'da tahttan feragat ederek yerini 12 yaşındaki oğlu Aleksandar'a bıraktı, oğluna naip olarak Ristiç'i, general Jovan Belimarkoviç'i ve general Kosta Protiç'i seçti.

Aleksandar Obrenoviç'in naipleri dönemi (1889-1893). Milan'ın Sırbistan'dan ayrılması üzerine hükûmet istifa edince naipler Savagrijiç'in (1840-1913) başkanlığında radikallerden meydana gelen bir hükûmet kurdular. Yeni hükûmet yürütme ve yasama organları arasındaki dengeyi ikincisinin lehine olarak yeniden düzenledi, siyasî partileri baskıdan kurtardı, iktisadî gelişmeyi hızlandırdı, bütçe açığını kapattı. Bu arada naipler Avusturya - Macaristan'ın baskısıyle, 1881'de yapılan gizli anlaşmaya uygun bazı işler yapmak zorunda kaldılar. Anlaşmayı Milan çekilmeden önce yenilemişti; fakat hükûmet böyle bir antlaşmanın varlığından habersizdi; ayrıca radikaller öteden beri Avusturya - Macaristan'a güvenmiyorlardı. 1891 Şubatında hükûmet yeniden kuruldu; Paşiç ilk defa olarak başbakan oldu. Ristiç ile Paşiç de Rusya ile olan ilişkileri düzeltmek istiyorlar, ama Paşiç bunu açıkça yapıyor, Ristiç ise gizli antlaşmayı bildiğinden çekiniyordu. Buna rağmen genç Aleksandar, Rusya'ya resmî bir ziyaret yaptı. Radikaller fazla kuvvetlenince muhalefet kişilerin ve mülkiyetin yeter derecede güven altında olmadığından parti çıkarının her şeyin üstünde tutulduğundan yakınmağa başladı. Radikaller ise kralın anne ve babasının işe karışmasından, kavgalarından ve ayrılış sebeplerinin halk arasında tartışılmasından daha çok sıkılıyorlardı.

Üçüncü naip Protiç 16 haziran 1892'de öldü. Yerine kimin geçeceğini Skupştina tayin etmeliydi. Ristiç yeni bir naibin bir radikal olacağını biliyordu ama Paşiç'i istemiyordu. Oysa Paşiç'in seçilmesini garanti altına almak isteyen radikaller yeni bir seçime gidilmesini ve naibi yeni Skupştina'nın seçmesini ileri sürdüler. Ristiç buna karşı çıkınca hükûmet istifa etti (21 ağustos). Radikaller çoğunlukta olduğu halde Jovan Avakumoviç (1841-1928) yönetiminde liberallerden meydana gelen bir hükûmet kuruldu. Skupştina dağıtıldı. Bunu radikallerle liberaller arasında bir siyasî kavga izledi. 1893 Seçimlerini çeşitli dalavereler sonucunda dört milletvekilliği farkla liberaller kazanınca, genç kral 13 nisan 1893'te reşit olmadığı halde bir hükûmet darbesiyle, yaşının büyüdüğünü ileri sürerek yönetime elkoydu ve iki naiple liberalleri işten uzaklaştırdı; Lazar Dokiç (1845-1893) başkanlığında radikallerden bir hükûmet kurdu; liberallerin dışında kamuoyu bu değişikliğe memnun olmuştu. Darbeyi hazırlamasında krala yardımcı olan radikaller çok memnundular.

Obrenoviç yönetiminin son on yılı (1893-1903). Aleksandar'ın darbesinden sonraki sekiz ay içinde üç radikal hükûmet birbirini izledi. Bunlar Avusturya-Macaristan ile yeni bir ticaret antlaşması imzaladılar, Millî bankayı yeniden teşkilâtlandırdılar, yeni devlet yardımı sağladılar ve eski liberal hükûmeti mahkeme önüne çıkardılar. Fakat 1894 ocağında kral koyu bir radikal düşmanı olan babasını geri çağırınca partilerüstü üç hükûmetten birincisi kuruldu. Milan'ın işe karışmasıyle 21 mayıs 1894'te 1889 Anayasası kaldırıldı ve 1869 Anayasası tekrar yürürlüğe girdi. Liberallerin ve ilericilerin çok sevindiği bu duruma radikaller çok öfkelendiler; olaylar; hanedanı bir daha toparlanmayacak şekilde yıpratacaktı.

1895 Nisanında yapılan yeni seçimleri ilericiler kazandı. Haziranda ilerici hükûmet işbaşına geldi. Bu hükûmet maliye ve ekonomiyle ilgili bazı kanunlar çıkardı. Makedonya'daki piskoposların yunanlı değil, sırp olmasını sağladı. Fakat Rusya taraflısı bir siyaset izlemesi Avusturya - Macaristan'ı kızdırdı ve Macaristan'ın Sırbistan'ın ihraç ettiği domuzlara sınırlarını kapatmasına yol açtı. «Domuz savaşı», Bulgaristan ve Karadağ prenslerinin Sırbistan'a resmî ziyaretler yapmalarından sonra büsbütün şiddetlendi (1896). Hükûmetin radikallerin eline geçmesi üzerine ilericiler bu yenilgiyi kabul etmektense partiyi feshettiler (1897). Yeni seçimleri radikaller kazandı ve Balkan birliğini yeniden canlandırmak için Bulgaristan ile bir antlaşma imzaladılar. Kral Sofya, Çetinje ve Atina'ya resmî ziyaretler yaptı. 1898-1900 Arasında Sırbistan'ı kralın babası yönetti. Partilerüstü güçlü bir hükûmet işbaşındaydı; başbakan Vladan Cjorcjeviç'ti (Corceviç) [1844-1930]. General H. M. kral Milan başkumandanlığa tayin edilerek Aleksandar ile birlikte yönetime katıldı.

1898 Seçimlerini liberaller kazandı. Partinin çıkarı için Cjorcjeviç parlamentarizme karşı çıkıyordu; gerici siyasî kanunlar çıkardıysa da, ekonomi biraz gelişti. Cjorcjeviç orduyu genişletti, tarım ve teknik okullarının sayısını artırdı (buna karşılık ilkokul ve ortaokulları azalttı), bütçe açığını eksiltti. Türkiye ve Avusturya - Macaristan ile iyi ilişkiler kurmağa çalıştı, fakat başaramadı. Rusya kral Milan yüzünden rejime karşıydı. Hükûmet Milan'a yapılan bir suikasttan yararlanarak (1899) radikalleri cezalandırdı. Kral Aleksandar, babası ve başbakan kendisine uygun bir eş aramak için ülke dışına çıktıkları bir sırada, Draga Maşin adlı halktan ve geçmişi biraz karanlık bir dulla evleneceğini açıkladı. Bunun üzerine hükûmet istifa etti ve kral Milan ülkeye dönemedi. Aleksandar'ın yönetiminin son yıllarında hükûmetler birbirini izledi: üç yılda sekiz hükûmet değişti. Sırbistan Rusya'ya iyice yanaştı: çar Nikolay II kralın düğününde (5 ağustos 1900) en gözde konuktu. Kral yeni bir anayasa çıkardı (19 nisan 1901), basın ve toplanma hürriyetini garanti altına aldı; ama 1902'de reaksiyoner bir tavır takınınca, kendisini kimse sevmez oldu. 11 Haziran 1903'te kraliçe Draga ile birlikte bir suikastta öldürüldü. Onun katli ile, Obrenoviç hanedanı ortadan kalkıyordu.

Karayorgilerin (Karacorceviç) yeniden tahta çıkışı. Kralın ölümü üzerine bütün partileri içine alan geçici bir hükûmet kuruldu. Skupştina yeniden 1889 Anayasasını yürürlüğe koydu ve 15 haziran 1903'te tahttan indirilen Aleksandar'ın oğlu Petar Karacorceviç'i Petar I adıyle tahta çıkardı. Alman adaylara karşı olan Rusya ve Rus adaylara karşı olan Avusturya - Macaristan bu değişiklikten memnun oldular. Diğer büyük devletler de değişikliği kabul etti: yalnız Büyük Britanya 1906'ya kadar kralı tanımadı. Geçici hükûmet istifa edince Sırbistan parlamenter bir demokrasi haline getirildi. Başlıca iki parti vardı; genellikle radikaller iktidara geliyor, bazen koalisyon hükûmetleri kuruluyordu. Yeni rejim 11 500 000 dinar açığı olan bir bütçe devraldı; 1904'te bütçede 6 500 000 dinarlık bir fazlalık oldu. Orduya modern silâhlar alındı; gerek içeride gerek dışarıda güven yaratıldı. Sırbistan bu yeni biçimiyle Avusturya - Macaristan'ın Balkanlar üstündeki planlarına engel oluyordu. Ortak bir sırp-bulgar gümrüğü kurulması (4 ağustos 1905) Sırbistan'ın Avusturya - Macaristan ile olan ticaretinde bir durgunluğa ve bir gümrük vergisi savaşına (25 ocak 1906'dan itibaren) yol açtı. Bunun sonucu olarak Sırbistan yeni pazarlar aradı ve dış ticaret 10 000 000 dinar arttı. Avusturya - Macaristan'ın 1908 ekiminde Bosna - Hersek'i topraklarına katması üzerine Sırbistan Belgrad'daki rus elçisi Nikolaus von Hartwig'in (Nikolay Genrikoviç Gartrig) teşvikiyle savaş ilân etmeğe hazırlanırken, Berlin ve Viyana'nın baskısıyle vaz geçerek «bu olayın Sırbistan'ın haklarına bir saldırı olmadığı» yolunda, Sırbistan'ı küçük düşürücü bir açıklama yapmakla yetindi (mart 1909). Fakat bu tecrübe Sırbistan'ın bir Balkan ittifakı kurma isteğini daha da perçinledi. Kral Petar I, Viyana dışındaki bütün önemli avrupa başkentlerine ziyaretler yaptı.

Balkan savaşları (1912-1913). Sırbistan 13 mart 1912'de Bulgaristan ile bir dostluk antlaşması, 12 mayısta da bir askerî antlaşma ayrıca 27 eylülde de Karadağ ile siyasî ve askerî birer antlaşma imzaladı. 1912'de bu üç devlet ve Yunanistan Türkiye'ye savaş ilân ettiler. Sırplar Kumanovo, Pirlepe ve Manastır'da (Bitola) önemli zaferler kazandılar, Arnavutluk'u aşarak Adriya denizi kıyısına kadar ilerlediler. Bu zaferler Sırbistan'ın Güney Islavlarının önderi olma düşüncesini kuvvetlendirdi. Avusturya - Macaristan, Sırpları durdurmak için harekete geçtiyse de avrupa kamuoyu Türklere karşı olduğundan sonunda bir ateşkes antlaşması yapıldı (3 aralık). Bunu Londra'da toplanan bir konferans takip etti. Konferansta büyük devletler savaşa katılan devletlere baskı yaparak barışa zorladılar. Ama altı hafta sonunda görüşmeler kesildi ve 3 şubat 1913'te savaş yeniden başladı. 32 Sırp birliğinin ve 92 topun hücumu sonucunda Bulgaristan'ın Türkiye'den istediği Edirne, 26 martta düştü. 20 Mayısta Londra'da görüşmeler yeniden başladı. 30 Mayısta yapılan Londra ant-

laşmasıyle Enez-Midye hattının batısında kalan bütün türk toprakları Balkanlar'daki müttefiklere verildi. Bulgaristan bu ittifakta kendisine düşen bütün görevleri yapmadığı halde, Sırbistan gereğinden fazlasını yapmış, ama Avusturya - Macaristan'ın vetosu ve yeni kurulan Arnavutluk yüzünden Adriya denizi kıyısına inememişti. Bu yüzden Sırbistan, Makedonya'nın yeniden bölüşülmesini, Bulgaristan'ın bunu kabul etmesini ve Londra antlaşmasına uygun olarak çar Nikolay II'nin arabuluculuk yapmasını istedi. Ama zaten Makedonya konusunda Yunanistan ile anlaşamayan Bulgaristan 28 haziran 1913'te savaş ilân etmeksizin Sırbistan ve Yunanistan'a saldırdı. Sırplar 5 temmuzda Bregalnica ırmağında Bulgarları yendiler; Bulgaristan'a yardım etmek isteyen Avusturya - Macaristan'ı Almanya ve İtalya durdurdu. Bulgaristan ateşkesi kabul etti ve 10 ağustosta Bükreş antlaşması imzalandı. Sırbistan böylece istediği toprakları alarak, Novi Pazar, Kosova, İştip (Ştip), Üsküp ve Manastır'ın da katılmasıyle yüzölçümünü 90 303 km²'ye çıkardı ve hemen hemen 4 milyon nüfuslu bir devlet oldu. Bulgaristan'ın yenilgisinden sonra dikkatini Arnavutluk'a vermiş olan Avusturya - Macaristan, 18 ekimde verdiği bir ültimatomla Sırpların hâlâ orada olan birliklerinin çekilmesini sağladı.

Birinci Dünya savaşı. Sağlığı bozulan kral Petar I, vârisi Aleksandar'ı naip tayin etti (24 haziran 1914). Skupştina dağıtıldı. Bu arada Sırbistan'da Sava ve Drina nehirlerinin öte tarafındaki Sırpların kurtarılmasını isteyen birçok ihtilâlci teşkilât ortaya çıktı. Bunlardan en başta geleni Kara El (Crna Ruka) idi. Cemiyet bu amaçla 28 haziran 1914'te, Saraybosna suikastını hazırladı, başkumandan feldmareşal Radomir Putnik (1847-1917) Gileichenberg'deyken, Avusturya - Macaristan uyruğunda bosnalı bir sırp olan Gavrilo Princip (1894-1918) Saraybosna'da 28 haziran 1914'te avusturya arşidükü Franz Ferdinand'ı öldürdü. Her ne kadar albay Dragutin Dimitrijeviç'in, suikastı hazırlayanlar arasında olduğu anlaşıldıysa da Sırp hükûmetinin işe ne dereceye kadar karıştığı bilinemedi. Avusturya - Macaristan 23 temmuzda Sırbistan'a fevkalâde bir ültimatom verdi. Sırbistan «milletlerarası hukuk kurallarına uygun olarak, Avusturya - Macaristan resmî görevlilerinin işbirliği yapmasını» kabul etti, ancak suçla ilgili soruşturmaya katılmalarını reddetti. Sonunda Sırbistan, davayı La Haye'deki Milletlerarası mahkemeye götürmeyi önerdi. Avusturya - Macaristan ise buna 28 temmuzda savaş ilân ederek cevap verdi.

Dağıtılan Skupştina yeniden toplandı ve hükûmetin tutumunu onayladı. Sırplar, 15 ağustos 1914'te avusturya - macaristan öncülerini Arangjelovac ve Ripany'de yendiler. Ama eylülde Sava'nın karşı kıyısına yapılan bir sırp saldırısı geri püskürtüldü ve Sırplar yeni hücumlar karşısında doğuya ve güneye doğru çekilmek zorunda kaldılar. 1 Aralıkta Belgrad düştü; ama avusturya - macaristan birlikleri Kolubara ırmağı kıyısında büyük bir bozguna uğratıldı ve 15 aralıkta Sırbistan işgalcilerden temizlendi. 7 Aralık 1914'te Skupştina «Sırbistan'ın tek amacının bütün Sırp, Hırvat ve Slovenlerin bağımsızlığına kavuşması ve birleşmesi» olduğunu açıkladı. Ama batılı müttefiklerin genişlemeye dayanan siyaseti Sırbistan'ın amacıyle çelişiyordu ve 1913'te kurulan Sırp birliğine de karşıydı. Sırbistan'ın haberi olmadan müttefiklerle (1815'te İtalya ile) gizli Londra antlaşmasını imzaladı; Bulgaristan'a somut tekliflerde bulundu; Bulgaristan'ın Sırbistan'a saldırmağa hazırlandığı bir sırada Sırbistan'ın Bulgaristan'a savaş açmasını engelledi. Her ne kadar müttefikler Sırbistan'ın dostu Yunanistan'ı Selânik'e 150 000 asker çıkaracaklarına ve ingiliz dışişleri sekreteri sir Edward Grey her türlü yardımın yapılacağına söz verdiyse de, 6 ekimde Selânik'te yalnız 35 000 fransız ve 13 000 ingiliz askeri vardı (İngilizlerin Sırbistan'a girmeleri de kesinlikle yasaklanmıştı). Bulgaristan 11 ekimde Sırbistan'a saldırdı; 25 kasımda Sırbistan, alman, avusturya - macaristan ve bulgar kuvvetlerinin işgaline girdi; topraklarının bir kısmı Avusturya'ya bir kısmı Bulgaristan'a katıldı. Kral, hükûmet, Skupştina, halkın büyük kısmı ve ordu Arnavutluk'a sığındı. Sırp hükûmeti italyan gemileriyle taşınarak Korfu adasına yerleşti. Yeniden donatılan ordu Selânik'teki müttefiklere katıldı. 4 Ekim 1916'da Sırplar Kaymakçalan dağını, 19 kasımda Manastır'ı geri aldılar. Toplica ve Jablanica bölgelerinde 1917 şubat-martında başlayan bir sırp isyanı işgalci kuvvetler tarafından şiddetle bastırıldı. Selânik'te naip ve hükûmete karşı suikast hazırladıkları gerekçesiyle Dimitrijeviç ile arkadaşları hakkında açılan mahkeme siyasî huzursuzluğa yol açtı.

Hükûmet, muhalefet ve Yugoslav komitesi 20 temmuz 1917'de birlikte Korfu bildirisini imzaladılar. Bildiride Sırp, Hırvat ve Slovenlerin bir millet olduğu, anayasacı, demokratik ve parlamenter bir krallık içinde birlik halinde yaşamak istedikleri belirtiliyordu, 1918'de müttefikler Selânik'te galip gelince, Sırplar 17 eylül 1918'de Bulgarları Dobropolje'de yendiler, Üsküp'ü geri aldılar. Bulgaristan 29 eylülde teslim oldu. Niş, Prizren, Mitrovica alındı ve muzaffer sırp ordusu 31 ekimde Belgrad'a girdi. Sırbistan savaşta nüfusunun yüzde 23'ünü kaybetmişti.

1918'den sonra Sırbistan ve Yugoslavya. 24 Kasım 1918'de Hırvatistan'da Zagreb'de Sloven, Hırvat ve Sırpların millî meclisi toplandı. Dalmaçya, Hırvatistan, Slavonya, Slovenya ve Bosna Sırplarını temsil eden mecliste bütün bu toprakların birleştiği ve o zamana kadar bağlı oldukları Avusturya - Macaristan'dan ayrılarak Sırbistan ve Karadağ'a katıldıkları, Sırp, Hırvat ve Slovenlerden meydana gelen tek bir devlet istedikleri açıklandı. Daha sonra meclis Sırbistan'a da birliğe katılması için bir heyet yolladı. 25 Kasımda Voyvodina Sırpları Novi Sad'da bir millet meclisi toplayarak Sırbistan'a katılma kararı aldılar. 26 Kasımda Podgorica'da toplanan Karadağ Büyük Millî meclisi de Sırbistan'a katılma kararı aldı. Petar I'in naibi Aleksandar 1 aralık 1918'de Belgrad ile Zagreb'den gelen daveti kabul etmeden birkaç gün önce, Sırbistan'ın yüzölçümü 128 278 km²'ye ulaşmıştı. Neuilly antlaşmasıyle (1919) bulgar sınırında ufak bazı değişiklikler yapıldı. Sırbistan Negotin ile Zajeçar arasında dar uzun bir bölgeyi, Caribrod ve Boziljgrad'ı ve güneydoğuda Strumica'yı aldı. 1925'te yapılan Elçiler konferansında da Arnavutluk sınırı düzenlendi. Sv. Naum manastırı Sırbistan'a verildi. Böylece Sırbistan'ın yüzölçümü 130 741 km²'ye yükseldi. 1929'da krallık resmen Yugoslavya adını aldı. Bk. YUGOSLAVYA.

EDEBİYAT

En eski sırp edebiyatını özellikle tarih ve dilbilimle ilgili eserler temsil eder: prens Miroslav'ın dua kitabı (1179'a doğr.); Vukan'ın dua kitabı (1200), XIII. yy.ın başlarında Aziz Sava'nın yazdığı *Aziz Simeon'un Hayatı;* XII. ve XIV. yy.da keşiş Domentijan (1254-1264) ve Todor (1330'a doğr.) yazılmış olan biyografiler. Sırp krallarının ve başpiskoposların hayatlarını anlatan eser, 1325-1337 arasında Sırp kilisesini yönetmiş olan başpiskopos Danilo'ya mal edilir, bu derlemenin bir kısmı daha sonra adı bilinmeyen yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Bu devirde halk edebiyatı, bizans kaynaklı roman uyarlamalarıyle ve çok sayıda düzmece eserlerle temsil edilir; bu eserlerin gördüğü rağbet Bogomiller sapkınlığının etkisiyle açıklanır.

XIV. yy. sonlarında türk fetihleri sırp düşüncesine yeni bir yön verdi. Bundan böyle birkaç yüzyıl sadece kilise adamlarının biyografileri (grigoriy Tsamblak'ın *Stevan Deçanski'nin Hayatı,* filozof Konstantin'in *Despot Stefan'in Hayatı* [1431] adlı eserleri, Paisiy'in kaleme aldığı Uroş'un biyografisi). Bu boyunduruk döneminde XVII. yy. sonlarında ve XVIII. yy. başlarında macar Voyvodina'sına göç eden Sırplar, düşünce alanında belli bir etkinlik gösterdiler. Okullar kurdular ve slavon ve rus dillerinin etkisi altında yapma bir dil geliştirerek ahlâk kitapları yazdılar. Bu yazarların en ilgi çekicileri Dositey Obradoviç'tir; «aydınlanma» akılcılığının etkisiyle, Dositey Obradoviç, 1783'te *Jivot i Priklyuçeniya D. Obradoviça* (Hayat ve Serüvenler) adlı otobiyografisini, 1784'de *Sovyeti Zdravago Razuma*'yı (Sağlam Bir Kafanın Öğütleri) yayımladı.

XIX. yy. başlarında dil reformcusu, kendisi tarafından derlenmiş halk şarkı ve hikâyelerinin yayımcısı, etnograf ve ateşli tartışmacı olarak tanınan Vuk Karadjiç (1787 - 1864) halk dilini edebiyat diline getirmek için çaba gösterdi. Çağının birçok önemli yazarı onun görüşlerini benimsedi; bunlar arasında lirik şair Branko Radiçeviç (1824 - 1853), ünlü *Gorski Vijenae* (Dağın Defneleri) yazarı Petar II Petroviç Nyegoş (1812 - 1851) sayılabilir. Voyvodina'nın başkenti Novi Sad en önemli kültür merkeziydi, burada Jovan Jovanoviç (1833 - 1904), Laza Kostiç (1841-1910) ve sırp romantizminin en önemli kişisi sayılan Duro Jakşiç (1832-1878) gibi şairler yaşıyordu. Jovan Sterija Popoviç (1806 -1856) komediler yazdı ve romantizm hareketinin dışında kaldı. Saf duyguları ele alan bu romantizm sırp yaşayışının gerçekleriyle çelişir gibiydi; o sırada, baba otoritesine dayanan köy «zadruga*» kapitalizmin gelişmesiyle gittikçe yıkılıyordu. Kısa ömrüne rağmen, Svetozar Markoviç (1846 - 1875), Sırbistan'ın siyasî ve edebî hayatında büyük ölçüde etkili oldu. 1880 Yıllarında sırp edebiyatında gerçekçilik hareketi başladı, aynı zamanda kültür merkezlerinden Voyvodina Sırbistan'a ve Novi Sad'da Belgrad'a nüfuzunu kaptırdı. Bu gerçekçiliğin öncüsü olan romancı Jakov Ignjatoviç (1824 - 1888) Voyvodina'nın ve Macaristan'ın küçük şehirlerine has tipleri canlandıran zengin bir hazine bıraktı; aynı edebiyat akımını baba otoritesine dayanan eski düzenin dağılışını özlemle anlatan Laza Lazareviç (1851-1890), *Pop Çira i Pop Spira* (Papaz Çira ve Papaz Spira) adlı halk romanında taşra ailesini babacan bir tavırla anlatan mizahçı Stevan Sremac (1855-1906), *Bakonja Fra Brne* (Bakonja Diye Anılan Papaz Bernard) adlı şaheserinde bir fransisken manastırını nükteli bir dille anlatan Simo Matavulj (1852 - 1908) sürdürdüler. Vojislav İliç (1862 - 1894) sırp şiirini yenileştirdi ve zenginleştirdi, sırp ve hırvat şiiri üstünde geniş çapta etkili oldu. XIX. yy.ın sonlarına ve XX. yy.ın başlarına doğru Sırbistan ciddî bir yenileşme hareketine girişti. Aydınlar yabancı ülkelerde öğrenimlerini tamamlayınca, yurtlarını yeni dünya düzenine uydurma fikriyle dönüyorlardı. Pavle Popoviç (1868 - 1939), özellikle Jovan Skerliç (1877 - 1914) v.d. edebiyat tarihçileri sayesinde Fransa, sırp edebiyatı üstünde önemli bir rol oynadı. Fransız edebiyatından ilham alan Milan Rakiç (1876-1938) ve Jovan Duçiç (1874-1943) gibi şairler şiirsel anlatımı geliştirdiler. Edebiyat Birinci Dünya savaşından sonra, 1919'a kadar sürecek olan yeni bir atılım kazandı; Petar Koçiç (1877-1916) doğup büyüdüğü Bosna topraklarının şairi oldu; Çipiko (1867-1923) Dalmaçya'yı, Veljko Petroviç (doğ. 1884) Voyvodina'yı, Borislav Stankoviç (1876-1927) Güney Sırbistan'ı anlattılar. Branislav Nuşiç (1864-1938) ile, Belgrad bir komedi yazarı kazandı. Sırp edebiyatı İkinci Dünya savaşından sonra da gelişimini sürdürdü; çağdaş romancılardan *Travniçka Kronika* (Travnik Kroniği) yazarı İvo Andriç (doğ. 1892) günümüz yugoslav edebiyatının en büyük yazarı sayılır; 1961'de Nobel Edebiyat ödülünü aldı.

Şehir edebiyatı yanında, Sırbistan'da zengin ve verimli bir halk edebiyatı vardır; bu edebiyat, en eski XVI. - XVII. yy.a kadar çıkan şarkılara (*pesme*) dayanır. Bu şarkılar iki grupta toplanır: a) lirik şarkılar, Vuk Karadjiç'ten beri daha çok «kadın şarkıları» diye adlandırılır, çünkü bunların bir kısmını kadınların ve genç kızların söylemesi gelenek haline gelmiştir; aşk şarkılarından başka, mitolojik, dinî, geleneksel şarkılar, ev, iş, yarenlik, alay şarkıları da vardır; b) destansı şarkılar veya kahramanlık şarkıları, gerçek destan edebiyatının meydana getirir ve birçok çevrime ayrılır; Nemanya'lar çevrimi, yani Kosova (Sırbistan bağımsızlığının sonunu

belirleyen 1389 Savaşı) şarkıları çevrimi; Kraljeviç Marko çevrimi (tarihî rolü pek önemli olmayan millî kahraman Kraljeviç Marko'yu anlatır); ayrıca, Brankoviç, hayduklar, Uskoklar, Karadağ savaşları, Sırbistan'ın kurtuluş savaşı çevrimleri. Şarkılar çok önemli oldu, çünkü bunlar sırp halkının ruhundaki millî duygulara seslendi ve sırp rönesansının yazarları için, hattâ romantikler için güçlü bir ilham kaynağı oldu. Vuk Karadjiç bu kaynağa yönelen ilk bilgeydi. (→ Bibliyo.) [ML]

Sırbistan seferi (1914 - 1915), Birinci Dünya savaşının askerî seferlerinden. Ağustos 1914'ten itibaren, Potiorek kumandasındaki avusturya - macaristan kuvvetleri, Valjevo yönünde 150 km'lik bir cephe üzerinde Sırbistan'ı istilâ ettiler. Putnik, bunları Cer savaşında geri püskürttü (24 ağustos). 8 Eylülde, bir «ceza sefer heyeti»ni Sırplar Mitrovica'da durdurdular, buna karşılık Avusturyalılar Belgrad'ı 6 kasımda ele geçirdi (Drina savaşı), fakat Rudnik'in (sırp) zaferiyle 13 aralıkta 50 000 esirle 126 top bırakarak çekildiler. Ekim 1915'te, Bulgaristan'ın savaşa katılmasından sonra, avusturya - alman-bulgar kuvvetlerinin tümüne kumanda eden Mackensen'in genel saldırısı, Putnik'in 250 000 askerini etkisiz hale getirdi. Bunlar eski kralları Petar ile birlikte Arnavutluk yoluyle Draç'a ve Shengjin'e çekildiler, sırp ordusu artıkları buradan Korfu, Bizerte ve Korsika'ya nakledildi. Yeniden kurulan sırp ordusu, Makedonya seferinde önemli bir rol oynadı. (L)

SIRÇA i. (esk. türk. *sırçka*'dan). Cam. || Camdan yapılmış: *Sırçaköşkte oturan, komşusuna taş atmaz* (Atasözü). || *Sırça işleri*, boncuk v.b. (M)

Sırçaköşk. Bk. ÇİNİLİKÖŞK.

Sırça Kümes (*The Glass Menagerie*), Tennessee Williams'ın oyunu (1944). Gemici Tom, suçluluk duygusunun da itmesiyle hayalleriyle geçmişinde yaşar. Ölen babasının hayali hâlâ ailenin merkezidir. Herkes kendini derin bir hayale kaptırmıştır. Fantezileri öyle zenginleşir ki birbirlerini tanımaz hale gelirler. Anne Amanda çocukluğunun varlıklı yaşayışını kurarak yaşlandığını unutmağa çalışır. Tom hürlük ister. Çalıştığı yerde hikâyeler yazarak doymamışlığını gidermeğe çalışır. İnce ve duygulu Laura ise camdan oyuncaklarla dolu dünyası ile avunur. Hayaller dış dünyanın temsilcisi Jim O'Connor'un Laura'ya yaklaşmasıyle bozulur. Tom kaçar. Eser sembollerle doludur. (M)

Sırçalı höyüğü. Arkeol. Konya'nın yaklaşık olarak 47 km güneyinde höyük. Yüksekliği 8-10 m, çapı 300-400 m'dir. Remzi Oğuz Arık yönetimindeki gezide, yüzeyinden hitit, frig ve klasik çağ çanak çömleği ele geçirildi. (M)

Sırçalıkümbet, Kayseri'de kümbet. 1349'da yapıldı. Kare bir kaide üzerinde silindir şeklinde inşa edilen türbenin kubbesi, konik biçimdedir. Yukarı kısımlarında ilk zamanlarda çinili bir friz bulunduğu için *Sırçalıkümbet* adını almıştır. Duvarların dibinde ve türbenin duvar örgüsünde de çini parçaları vardır. (M)

Sırçalımedrese veya **Muslihiye medresesi,** Konya'da medrese. Selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev II devrinde emîr Bedreddin Muslih tarafından yaptırıldı (1242). Doğu yönde yer alan portalin bir yüzü geometrik ve bitkisel motiflerle süslüdür. Basık kemerli bir kapıdan yine basık beşik tonozlu giriş eyvanına geçilir. Eyvanın kuzeyinde Bedreddin Muslih'e ve yakınlarına ait türbe vardır. Avluyu çeviren revakın büyük bir kısmı yıkılmış, yalnız giriş eyvanı önünde iki ayak kalmıştır. Bunlar mor, firuze ve siyah renkli mozaik çinilerle kaplıdır. Avlunun batısında ortada bir eyvan, onun yanlarında iki kubbeli salon vardır. Sivri beşik tonozlu olan bu eyvan, avludan üç basamak yüksektir. Eyvanın güneyinde mozaik kaplı mihrap yer alır. Eyvana bitişik kubbeli salonlar sadedir. Medrese 1955'te onarıldı. (M)

Sırçasaray. Bk. ÇİNİLİKÖŞK.

SIRDAŞ i. (*sır* ve *-daş*'tan *sır-daş*). Birinin sırlarını bilen kimse, sır ortağı.

— Tiyatr. Baş oyuncuların yanında yer alan ve bu oyuncuların duygu ve düşüncelerini monoloğa başvurmadan açıklayabilmelerine imkân veren kişi. (Özellikle oyun yazarları sırdaşa bağımsız bir kişilik verdiler, sırdaşın konu içindeki görevi önemli değildi [meselâ rönesans tiyatrosunda esir, aracı v.b.]. Çağdaş tiyatroda bazı dramatik çareler yüzünden sırdaş önemini kaybetmiştir.)

◆ **Sırdaşlık** i. Sırdaş olma hali. (M)

SIR DERYA. Bk. SİRİDERYA.

SIRF zf. (ar. *şırf*). Ancak, yalnız: *Rabia sırf alışkın olduğu şeylere, kendisiyle beraber yürüyen olgunlaşan* [...] *insanlara bağlıydı* (H. E. Adıvar). *Demek ki, konuşma diliyle yazı dilinin birbirinden başka olması, sırf İstanbul'a mahsus bir haldir* (Ziya Gökalp). || Baştan aşağı, tamamıyle: *Onun «havza edebiyatı» ve «nev yunanîlik» gibi sırf kendine ait görüşlerin rivayetleri vardı* (P. Safa). || Sıf. Halis, katışıksız: *Söyledikleri sırf uydurmadır.*

— Huk. *Esk. Sırf mahlul*, Osmanlılarda ölen bir kişinin vârislerinin miras veya tapu yoluyle geçen hakkı kabul etmemeleri. (Bu durumda arazi sahipsiz kalırdı ve hazineye geçerek artırma ile satılırdı.) [M]

SIRIK i. (esk. türk. *sıruk*'tan). Uzun, düz ve ince odun: *Geniş ve düz meydanın kenarlarına dikilen sırıkların üzerinde demir iskaralar vardı ve bunların arasına sokulan çıralar, meydanı oldukça aydınlatıyordu* (Sabahattin Ali). || *Sırık domatesi*, dalları sırıkla desteklenen ve etli, düzgün, büyük meyveler veren bir domates cinsi.

— DEY. *Sırık gibi*, «zayıf ve uzun boylu» anlamında kullanılan yerme sözü.

— Dy. *Bağlama sırığı*, görevlinin tamponlar arasına girmeksizin vagonları bağlayıp çözmekte kullandığı eklemli düzen.

— Folk. Bk. ANSİKL.

— Spor. Atletizmde bir atlama aracı. (Sırık, önceleri esnekliği bulunan bambu ağacından, sonraları alüminyum ve cam elyafından yapıldı. Bugün çok esnek olan fiberglas maddesinden yapılmaktadır. Uzunluğu ve çapı sınırlandırılmamıştır.) Ucuna tampon takılmış, su içinde cirit oynamağa yarayan değnek. || *Sırıkla atlama*, atletizmde bir yarışma türü. (Belirli yükseklikte konulmuş bir çıtanın üzerinden sırığa dayanarak çıtaya değmeden onun üstünden aşma esasına dayanır. Çıtanın konulacağı yan dikmeler arasındaki uzaklık en az 3,66 m, en çok 4,32 m'dir. Bu dikmeler üzerindeki dayanakların arasında yerleştirilecek çıtalarsa en az 3, 86 m, en çok 4,52 m uzunluğunda ve ağırlığı en çok 2,26 kg'dır. Sırıkla atlamada dünya rekoru 5,59 m'dir.)

— Taşıma. *Sırık hamalı*, sırıkla ağır eşya taşıyan hamal. (Yükü, ağırlığına göre iki veya dört kişi taşırdı. İki hamalla taşınan yük bir sırığa geçirilir, hamalın biri önde öteki arkada yürürdü. Sırık omuzda taşınırdı. Dört kişinin yaptığı sırık hamallığında, çapraz olarak iki sırık kullanılırdı. Cumhuriyet döneminde bu tür taşıma yasaklandı.)

— Teşk. tar. *Tulumba sırığı*, tulumbacıların yangın söndürme araçlarına geçirdikleri sırık. (Eskiden tulumbacılar yangın söndürme araçlarına özel sırıklar geçirir, omuzlarında taşırlardı. Bu sırıkların ortasında tulumba bulunur, uçlarından birkaç kişi tutardı. Sırığın uçları omuzlara alınırdı.)

— Zır. 35 - 45 sm boyundaki bağ kazıkları; asma ve diğer sarılıcı bitkilerde sürgünleri bağlamak için kullanılır. || Bazı tırmanıcı bitkilere (bezelye, fasulye v.b.) destek yapılan dal çubukları.

— ANSİKL. Folk. *Sırık*, cambazlıkta ve eski Türkler tarafından yapılan bazı din törenlerinde kullanılırdı. Cambazların kullandıkları sırıklar uzun olurdu ve ipin üzerinde yürürken dengeyi sağlamağa yarardı. Din törenlerinde kullanılan sırıklara hayvanın derisi geçirilir, içi çeşitli otlarla doldurulur. Böylece hayvan bir totem olarak saklanırdı. Bunlara *kimi* veya *kip* denirdi. Sırığa geçirilen kimiler daha çok şaman dininde kullanıldı. Bu kimiler çokluk at derisinden yapılırdı. Kimi veya kipler kutsal sayılırdı. (ML)

SIRIKLAMAK geçl. f. (*sırık*'tan *sırık-lamak*). Sırıkla kaldırmak || *Argo.* Aşırmak, çalmak. (M)

SIRILSIKLAM sıf. (*sıklamak* > *sıklam*, sıkılacak kadar ıslak olan'dan). Sırsıklam: *«Ne biçim dünya bu?» diye düşündüm. «Bütün gün rüzgârın, yağmurun altında sırılsıklam ol, titre, öl, üstelik dayak ye, söz işit...»* (Orhan Kemal).

— DEY. *Sırılsıklam* (veya *sırsıklam*) *âşık*. Bk. SIRSIKLAM. (M)

SIRIM i. (esk. türk. *sıdrım*'dan). İp yerine kullanılmak üzere kesilmiş, ince uzun ve esnek deri parçası. || *Sırım arabası*, teknesi, kayışlar üzerine oturtulmuş veya sırımlarla bağlanmış araba. || *Sırım örgüsü*, sırımlarla yapılmış bir örgü.

— DEY. *Sırım gibi*, ince yapılı olmasına rağmen güçlü olan kimse: *Sırım gibi delikanlı.*

— Ciltc. *Sırım kesmek*, bir cildin kenar kâğıtlarını veya kapaklarını koymadan önce, sırta konan düz deri parçasından tıraşlama bıçağıyle ince bir şerit kesmek. (M)

SIRITKAN sıf. (*sırıtmak*'tan *sırıt-kan*). Devamlı sırıtan, sırıtmayı kendine huy edinmiş olan: *Sırıtkan bir adam.*

◆ **Sırıtkanlık** i. Sırıtkan olma hali. (M)

SIRITMAK geçz. f. (esk. türk. *sırtmak*'-tan [?]). Dişlerini göstererek aptallık, şaşkınlık, kurnazlık veya alay belirtir şekilde gülmek: *Sırıtmıyor mu o pis dişleriyle karşında / Nasıl tükürmesin insan şu hale baksın da* (M. Â. Ersoy). *Salih Ağa, arsız bir tebessümle sırıtıyor* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Sıra en geride oturan kıza geldi. Onun tarafına da sırıtarak değil, gülümseyerek gitti* (A. H. Müftüoğlu). || *Mec.* Kendini çirkin bir şekilde belli etmek veya kusuru ortaya çıkmak: *Evin bulunduğu sokak tenha ise mahallede işkilli kadınlar takımının gözlerinden hiç bir şey kaçmaz, hile birincisinde kaçsa bile, ikincide sırıtıp kalırdı* (Ahmed Rasim). [M]

SIRLAMAK geçl. f. (*sır*'dan *sır-la-mak*). Çanak, çömlek gibi kaplara sır sürmek.

— Tasav. Cenazeyi gömmek.

— ANSİKL. Tasav. Mutasavvıflar, insanı tanrısal görünüşler, «sır»lar taşıyan bir varlık olarak kabul ettiklerinden genel anlamda bir ölüme inanmazlar. Onlara göre ölüm, madde dünyasından el etek çekerek, tanrısal evrene göçmek, gözden kaybolmaktır. Bu yüzden ölen bir kimseyi gömmeye de «insan gözünden gizlemek» anlamında *sırlamak* derler. (M)

SIRMA i. (*sıyırmak* > *sıyır-ma* veya esk. türk. *sırımak*, sık dikişle dikmek'ten [?]). Altın suyu ile yaldızlanmış veya yaldızsız ince gümüş tel: *Kırmızı galonlu üniformam, yakama sırma ile işlenmiş 232 numaram, elimde ufak yol çantamla on yaşlarında bir Galatasaraylıydım* (R. N. Güntekin). || Subayların rütbesini gösteren şerit: *İki gün sonra Enver Paşa, Cemal Paşa'nın Birinci Ferik'liğini tebrik ediyordu: Bu da iki santim sırmanın hikâyesi* (F.R. Atay). || Sıf. Sırmadan yapılmış: *Akşam, yine akşam yine akşam / Bir sırma kemerdir suya baksam* (Ahmed Hâşim). *Örgülerin uçları biraz çözülmüş ve kumral saçlar bir sırma püskül gibi dağılmıştı* (Sabahattin Ali). || *Sırma saç*, altın sarısı renginde ve parlak saç: *Son gülün karşısında son bülbül ah ederken / Sırma saçlım bu sabah bahçeme geldi erken* (F.N. Çamlıbel).

— Denizc. *Sırma tel*, çok ince tel halat. (3-5 mm çapında olur.)

— Kıyf. Kurdele ve elbise süslerini tutturmağa yarayan, iki üç pirinç tırnağı bulunan 8 mm'lik pamuk bağcık. (Sırma, değerli bir maden görünüşü verir. Bu in-

ce ipliklerle, çevrili, süslü, burmalı görünüşler elde edilir. Bunlar sadece örgüde değil, işlemede ve süslemede de kullanılır.)

— Teknol. Birçok defa haddeden geçirilmiş parlak ve kalın altın tel.

◆ **Sırmalı** sıf. Sırma ile işenmiş veya süslenmiş olan (şey): *Keten gömlek giymiş kolu sırmalı / Anasın öldürüp kızın almalı* (Karacaoğlan). *Bellerine sardıkları şallardan renk renk sırmalı mendiller sarkardı* (Ş. S. Aydemir). [ML]

SIRMAKEŞ blş. i. (türk. *sırma* ve fars. *-keş*'ten *sırma-keş*). *Esk.* Gümüş v.b. madenleri haddeden geçirerek sırma yapan kimse.

— Dilbil. Bu kelimenin farsça *simkeş* kelimesinden bozularak veya ona benzetilerek yapıldığı düşünülebilir.

◆ **Sırmakeşhane** blş. i. *Esk.* Sırma yapılan yer. (M)

SIRNAŞIK sıf. (*sırnaşmak*'tan *sırnaş-ı-k*). Can sıktığına ve rahatsız ettiğine aldırmaksızın, bir kimseden devamlı istekte bulunan ve bu isteğinde arsızca ayak direyen (kimse); *İngilizin yanına tercüman diye takılan sırnaşık karı, galiba ingilizce bilmiyordu!* (Ş.S. Aydemir). *Kadın sırnaşık olmamalıdır* (R.H. Karay). || *Teşm. yol.* Musallat olan, sıkıntı veren: *Unuttum ismini... Bir sırnaşık böcek vardı... / Çıkar duvarlara, yastık budur, der atlardı* (M. Â. Ersoy). *Komşumun artık ezberlediğim sırnaşık aşkının hikâyesini zevkle dinlemeğe hazırlanıyorum* (R.N. Güntekin).

◆ **Sırnaşıklık** i. Sırnaşık olma hali. (M)

SIRNAŞMAK geçz. f. ([?]). Can sıkıcı ve rahatsız edici bir tarzda isteklerinde ayak diremek, sırnaşıklık etmek. (M)

SIRP i. (islavca *srb*'den *sırp*). Sırbistan'da oturan halk. || Bu halktan olan kimse. (L)

Sırp-Bulgar savaşı (1875). Bk. BALKAN SEFERLERİ.

SIRPÇA i. (*sırp*'tan *Sırp-ça*). Sırp dili. (M)

Sırp-hırvat dili. Yugoslavya'da konuşulan güney islav dili (Sırplar, *srpski ili hrvatski jezik*, yani «sırp veya hırvat dili» ve hırvatlar, *hrvatski ili srpski jezik* «hırvat veya sırp dili» adını verirler). Başlıca üç ağız öbeği kapsar: Hırvatistan'da konuşulan *Kajkavca*, Dalmaçya adaları ve İstria'da konuşulan iki ağız (bu ağızlar bugün ancak bölgesel bir önem taşır); geçen yüzyılda Sırpların ve Hırvatların edebiyat dili haline gelen *Ştokavca*. Ştokavca da kendi içinde üç ağız tipine ayrılır: ağız durumuna gelen ve ancak çeşitli bölgelerde yer yer konuşulan *İkavca*, toprakların doğu kesimindeki *Ekavca* ve batıda *Jekavca* (bu sonuncu iki ağız Sırbistan'da Vuk Karadziç, Hırvatistan'da Ljudevit Gaj etkisiyle edebiyat dili seviyesine yükseldi). Bugün millî kuşkuları gidermek için muhafaza edilen Zagreb ile Belgrad arasındaki dil farkları bütünüyle göz önünde tutulursa yok denecek kadar azdır ve zıt kutuplardaki örnekleri de gözde büyütmemek gerekir; meselâ: «tiyatro» (Hırvatistan'da *kazalişte*, Sırbistan'da *pozorişte*, Lyublyana'da *gledalişçe*, Skopje'de *teatar*) veya «kibrit» (bölgelere göre *maşina, şibica, polidrvce, Zigica* [ve *zizca*], *sumporaça, çibrit* ve sunîsi *palionica*) kelimeleri. Sırp - hırvat dili ortodokslar tarafından kiril alfabesiyle, katolikler tarafından ise latin alfabesiyle yazılır. Bu dil, on iki milyondan çok kişinin birinci ve ana dili başka olan beş milyon Yugoslavın ikinci dilidir. (L)

Sırp isyanı, Sırbistan'ın türk hâkimiyetinden ayrılmak için giriştiği silâhlı hareket. 1797 Yılında Vidin eşrafından Pazvandoğlu* isyan ederek dört «dayı»nın idaresinde mahallî bir kuvvet olan Belgrad yamaklarıyle işbirliği yaptı. Yamaklar, kendilerine karşı mücadelede Sırplardan faydalanan Belgrad muhafızı Hacı Mustafa Paşayı öldürdüler. Sırpları kütle halinde öldürmeğe giriştiler; bu yüzden isyan çıktı. Hareketin başında evvelce Avusturya hizmetinde haydutluk etmiş olan Czerny George (veya George Petrowitch) adında bir domuz taciri vardı. Czerny George'a Türkler Kara Yorgi, Sırplar knyaz Kara Corce derlerdi. Kara Yorgi önce Avusturyalılardan sonra da 1804'te Rusya'dan yardım isteyerek isyan hareketini genişletti. Osmanlı devleti 13 aralık 1806'da Bosna valisi Ebubekir Paşayı isyanı bastırmakla görevlendirdi: Ebubekir Paşa, dayılara karşı sırp âsileriyle işbirliği yaparak Belgrad'ın aşağı ve yukarı kalelerini ele geçirdi; kaçan dayıları takip ederek idam ettirdi. Ebubekir Paşa geri dönünce Ruslar Karadağlıları da isyana teşvik ettiler; dayıların baskısından kurtulan Sırpları da Babıâli'ye karşı ayaklandırdılar. İstanbul'a gelen sırp murahhasları, Babıâli'den Sırbistan kaleleriyle iki milyon kuruş istediler. Niş valisi Hafız Paşa âsiler üstüne gönderildiyse de, yenildi; Semendire, âsilerin eline geçti. Sırp âsileri ilk icra komitesini bu şehirde kurarak, bütün Sırpları silâh altına çağırdılar. Osmanlı devleti âsilere karşı yeni kuvvetler gönderdi; fakat bu kuvvetler başarı kazanamadılar. Bunun üzerine yeni bir rus savaşı tehlikesini göz önünde bulunduran devlet senede 800 000 frank haraç almak ve Belgrad'da bir muhassıl ile 150 türk askeri bulundurmak şartlarıyle Kara Yorgi ile anlaşmak zorunda kaldı; fakat anlaşma tasdik ve Sırbistan kaleleri de teslim edilmediği çin Kara Yorgi saldırılarına devam etti; Belgrad kalesini kolayca teslim alarak birçok müslümanı öldürdü. Kara Yorgi bu başarı üzerine Sırbistan'ın istiklâline kadar savaşa devam edeceğini ilân etti ve böylece Sırbistan'ın türk hâkimiyetinden ayrılma hareketi başladı. Bk. SIRBİSTAN. (M)

SIRPSINDIĞI, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Edirne ili, merkez ilçesi) bucak; 3 782 nüf. (1965); 8 köy. —*Bucak merkezi* (*Sarayakpınar* köyü), 596 nüf., Edirne'nin 13 km kuzeybatısında Bulgaristan sınırı yakınında; yüksl. 180 m. (M)

Sırpsındığı savaşı, osmanlı kuvvetlerinin Sırpsındığı'nda macar, bulgar, sırp, eflak ve bosnalılardan meydana gelen kuvvetlerle yaptığı savaş (1363). Osmanlı beyliğinin Trakya ve Balkanlar'da hızla ilerleyerek birçok yeri ele geçirmesi, papa Urbanus V'in teşvikiyle Macarların, Bulgarların, Sırpların, Eflaklıların ve Bosnalıların Osmanlılar aleyhine birleşmesine sebep oldu. Müttefik ordusu Edirne üstüne yürüdüğü sırada Murad I Bursa'daydı. Edirne'de bulunan beylerbeyi Lala Şahin Paşa, Murad I'den yardım istedi. Murad I emrindeki kumandanlardan Hacı İl Beyi 10 000 kişilik bir kuvvetle düşmanın durumunu öğrenmesi için Sırpsındığı'na gönderdi. Hacı İl Beyi düşman kuvvetlerinin her türlü emniyet tedbirinden uzak olarak ilerlediğini görünce, bir gece baskınıyle düşman kuvvetlerini yendi. Bazı kaynaklara göre Lala Şahin Paşa, Hacı İl Beyi'nin kazandığı bu zaferi kıskandığı için onu zehirleterek öldürttü. (M)

Sırp-Türk savaşı (1876). Bk. BALKAN SEFERLERİ.

SIRRAN veya **SIRREN** zf. (ar. *sırr*'dan *sırran* veya *sırren*). *Esk.* Gizli olarak, gizlice.

— Huk. *Esk. Sırran tezkiye*, eskiden, kadı'nın, mesture* denilen yazılı kâğıt ile bir tanığın doğruluğunu anlamak için, mensup olduğu yerden araştırma yapması. (M)

SIRRI (Mehmed), türk şairi (Eğriboz 1794 - ?). Bektaşî tarikatındandı. 1842'de Tekirdağ'da yerleşti. Şiirlerini daha çok aruzla yazardı. Son çağın oldukça güçlü bektaşî şairlerinden biri sayılır. Ali ve evlâdına karşı duyduğu derin sevgiyi dile getiren bir *Divan*'ı vardır. (M)

SIRRI BEY (Hasan), türk bilim adamı (Bursa 1861 - İstanbul 1933). Mülkiye'de okudu (1883). Hariciye memurluklarında bulundu, sonra tercüman olarak saraya girdi. Maarif mektupçuluğu, Şûrayı Devlet azalığı ve Rüsum mektupçuluğu yaptı. Muallim mektebinde coğrafya, Hukuk mektebinde devletler hukuku hocası oldu (1894-1920). Rüsumat Umum müdürlüğünden emekliye ayrıldı (1920). Eserleri: *Hukuk-ı Hususiye-i Düvel* (Devletler Özel Hukuku); *Osmanlı Coğrafyası; Hukuk-ı Düvel Nokta-i Nazarından Osmanlı - İtalyan Muharebesi* (Devletler Hukuku Açısından Osmanlı - İtalyan Savaşı) [M]

SIRRI EFENDİ (Ali) **Şah,** türk hattatı (Bursa 1853 - İstanbul 1905). Şeyh Galip Efendinin oğlu. Özel öğrenim gördü ve Bursa'da Eşrefoğlu rûmî ve Ahmedülgazi dergâhlarında şeyhlik yaptı. Mevlevî şeyhlerinden Bursalı Zeki Dede ile iran hattatlarından Sahibkalem'den tâlik yazı öğrendi. Bursalı Hasan Efendiden icazetname aldı. Sırrı Efendinin başarısı tâlik yazıdadır. Bursa'da Ulucami'de ve Sultanmurat II camiinde birer levhası vardır. Ayrıca Bandırma'da Haydarçavuş camiinin şadırvanındaki yazılar da onundur. (M)

SIRRI EFENDİ (Hasan) **Hafız,** türk hattatı (İstanbul 1836-ay.y. 1907). Süleymaniye müderrislerinden Emin Efendinin oğlu. Önce Yeniköy'de raufîye tarikatı dergâhı şeyhi Mehmed Emin Efendiden, sonra kazasker Mustafa İzzet Efendiden hat öğrendi. Mevlevî tarikatına girdi, musiki alanında çalıştı; İstanbul'da Sünbülefendi dergâhında zâkirbaşı oldu. Ahkâmı Adliye nezaretinde ve Meclisi Ticaret İcra dairesinde görev aldı. 48 Büyük ve küçük hilye yazdı. Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin sandukası üzerindeki örtünün yazısı onundur. (M)

SIRRI HANIM (Rahile), türk şairi (Diyarbakır 1814 - İstanbul 1877). Diyarbakır'da öğrenim gördü. Evlenince kocasıyle Bağdat'a gitti (1870). Irak yörelerini gezdikten sonra Diyarbakır'a, oradan İstanbul'a geldi (1873). Yazdığı bir beyti beğenen Yusuf Kâmil Paşanın dostları arasına girdi. Divan edebiyatı geleneğini sürdüren, daha çok duygusal bir nitelik taşıyan şiirleri eski mecmualardadır. (M)

SIRRI PAŞA Giritli, türk devlet adamı (Kandiye 1844 - İstanbul 1895). Giritli Salih Efendinin oğlu. Girit vilâyet kaleminde kâtiplik yaptı. İstanbul'a gelerek medrese öğrenimini tamamladı. Yanya ve Aydın mektupçu muavinliğinde, Prizren ve Tuna mektupçuluğunda bulundu. Bihke, İzvornik, Karasi mutasarrıflıklarına; Kastamonu, Ankara, Sıvas, Adana, Bağdat ve Diyarbakır valiliklerine tayin edildi. Şair Leylâ Hanım ile evlendi. Eserleri: *Şerhi Akait Tercümesi; Nakdü'l Kelâm* (Sözün Değeri); *Ârâi Millet* (Millet Reyleri); *Nurü'l Hüda* (Tanrı'nın Nuru). [M]

SIRRI PAŞA (Selim), türk devlet adamı (Yanya 1800-Belgrad 1847). Tepedelenli Ali Paşazade Veliyüddin Paşanın oğlu. İstanbul'a geldi (1822). Erzurum valisi ve Şark seraskeri Rauf Paşanın yanında çalıştı. İstanbul'a dönünce, hacegânlık rütbesi verilerek maaş bağlandı. Anadolu'da ve Rumeli'de voyvodalık ve mütesellimlik yaptı. 1829'da Maliye tezkireciliğine getirildi. Feshane nazırlığı, İzmir muhassıllığı yaptı (1839). Beyrut ve Vidin'de çeşitli görevlerde bulundu. Tekrar Erzurum'da defterdarlık yaptı (1845). Muhasebei Maliye meclisi azalığına, 1846'da da ûlâ sınıfı evveli rütbesiyle Avyalık kaymakamlığına tayin edildi. Vezaret rütbesiyle Belgrad muhafızı oldu (1847). [M]

SIRRÎ sıf. (ar. *sırr*'dan *sırrî*). *Esk.* Gizlilikle ilgili, bir sırra değgin: *Bunu da ancak sırrî kuvvetler verebilir* (H. E. Adıvar). || Sıf. ve i. Mistik: *Âciz, hayalî, bilhassa düşman ruhları Vehbi Dede gibi sırrîlerin muzır felsefesi yaratır* (H. E. Adıvar).

◆ **Sırriye** sıf. *Esk.* Sırrî'nin dişili. || İ. Sırrîlik.

◆ **Sırriyun** çoğl. i. *Esk.* Mistikler. (M)

SIRRÎLİK i. (*sırrî*'den *sırrî-lik*). *Esk.* Gizlilik. || Gizemcilik, mistisizm.

— Tasav. Bütün maddî varlık bağlarından sıyrılarak Tanrı ile özdeş olma. (Sırrîlik, İslâm dininin doğuşundan sonra, yeni-eflatun'cu akımın etkisi altında ortaya çıktı. Batıda mistisizm [gizemcilik] adıyle anılır. İslâm düşüncesinde daha çok tasavvuf çığırı içinde yer alır. *Sırriye* de denirdi.) Bk. TASAVVUF. (M)

SIRSIKLAM sıf. (*sıklamak* > *sıklam*, sıkılacak kadar ıslak olan'dan). Tamamıyle ıslanmış, çok ıslak: *Şakaklarım terle sırsıklam, başımı dışarı uzatıyorum* (Y.K. Karaosmanoğlu).

— DEY. *Sırsıklam* (veya *sırılsıklam*) *âşık*, delicesine âşık olan kimseler için kullanılır. (M)

SIRSIZ sıf. (*sır*'dan *sır-sız*). Sırlanmamış, sırı olmayan.

— Seram. Bazı kısımları istenerek çıplak bırakılan çömlekler için kullanılır. || *Sırsız bırakmak*, bir seramik parçasına sır çekilirken bazı kısımlarını çıplak bırakmak. (LM)

SIRT i. (esk. türk. k.). Omurgalı veya omurgasız hayvan vücudunda, karnın aksi yanında bulunan ve boyundan kuyruğa kadar uzanan üst (dik durma halinde arka) kısım: *Arabacı, katırın sırtına binmiş* (F. R. Atay). *Eve babamın bir at sırtında cesedini getiriyorlar* (A. H. Tanpınar). [Bk. ANSİKL. *Anat bölümü*.] || İnsan vücudunda ense kökünden böbreklerin üst bölgesine kadar uzanan kısım: *Pehlivan Ali, sırtını bodur bir incir ağacına dayamıştı* (Orhan Kemal). || Kesici âletlerin kesmeyen tarafı: *Bıçağın sırtı*. (*Zt.* YÜZ.) || Dağ, tepe v.b.nin üst kısmı: *Evin bulunduğu sırttan iskeleye doğru inerken, artık hür bir insan değildim* (Ş.S. Aydemir). *Güneş doğarken Kastamonu şehrini baştanbaşa gören bir sırta geldiler* (S. Kocagöz). *Biraz dik bir sırtı tırmandılar, önlerine bir iniş geldi* (Sabahattin Ali). || *Teşm. yol.* [İnsan için] Üst, arka: *Sırtında eski bir setre, bacaklarında gayet geniş bir pantolon vardı* (Kemal Tahir). || Üst kısım: *Elin sırtı. Dilin sırtı.*

— ÇEŞ. DEY. *(Bir şeye) Sırt çevirmek*, almak veya yapmak istememek, kabul etmemek: *Hülâsa bana hiçbir şey söylemeden benden gelen her şeye sırt çevirerek yaşadı* (A. H. Tanpınar). || *Sırt sırta vermek*, sırtlarını birbirine dayamak. || *Sırt üstü*, sırt yere gelecek tarzda: *Arkadaşlar, Huriye hocanımı sırt üstü yere yatırmışlardı* (R. N. Güntekin). || *Sırtı kaşınıyor*, dayakla cezalandırılmayı hak edecek bir davranışta bulunan kimseler için söylenir: *Benim dört sabıkam var. Senin nen var da böyle serbest konuşuyorsun! Galiba sırtın kaşınıyor* (B. Felek). || *Sırtı kavi*, sırtı kuvvetli. *Mec.* Dostları tarafından desteklenen, yardım gören. İyi ve sıkı giyinmiş. || *Sırtı pek*, üşümeyecek şekilde kalın giyinmiş. || *Sırtı sıra*, birbirinin ardından, birbiri peşinden. || *Sırtı yere gelmek* (*gelmemek*), yenilmek (yenilmemek), alt olmak (olmamak). || *Sırtına almak*, omuzlamak, yüklenmek. Kendine iş edinmek, üstüne almak: *Ölen kardeşinin çocuklarının bakımını sırtına almak*. || *Sırtına binmek*, yüklenmek: *Bütün işler onun sırtına bindi*. || *Sırtında yumurta küfesi yok ya*, zarara uğrama tehlikesi olmadığı zaman kolayca fikrinden dönebilen kimseler için kullanılır. || *Sırtından atmak*, başından savmak, sorumluluğunu veya yükünü üstüne almak istememek: *Çocuğunun bakımını sırtından atmak*. || *(Birinin) Sırtından çıkarmak*, bir başkasına ödetmek. || *(Birinin) Sırtından geçinmek*, geçimini o kimseden sağlamak: *Ömrünün sonuna kadar bir karış çocuğun sırtından geçinecek değilsin ya, başının çaresine bak* (H. E. Adıvar). || *Sırtını dayamak*, (birine veya bir şeye) güvenmek: *Sırtımızı devlete dayayıp kabadayılanmak kolaydı* (Kemal Tahir). || *(Birinin) Sırtını yere getirmek*, birini kavga veya güreşte yenmek. Üstün gelmek. || *Karnı tok, sırtı pek*. Bk. KARIN.

— Anat. *Sırt omurları*, üstten boyun, alttan bel omurlarıyle eklemleşen on iki omur. (Göğüs kafesinin arka tarafını teşkil eder ve kaburgalara destek olur.) [Bk. OMUR.] || *Büyük sırt kası, uzun sırt kası*, sırtta bulunan iki kas. Bk. ANSİKL.

— Bot. Bir organın eksene karşıt olan kısmı: *Yaprakların alt yüzü sırt tarafıdır*.

— Cerr. *Çatal sırtı*, bilekte, çatalın kıvrımını andırır biçimdeki şekil bozukluğu; döner kemiğin alt ucundaki kırıklıktan ileri gelir.

— Ciltc. Dikilmiş veya ciltlenmiş bir kitapta, ağzın karşı tarafında dikişin bulunduğu kısım: *Sırt üzerine kitabın adı yazılır*. || *Sırt boşluğu*, dikilmiş formaların sırtına yapıştırılacak yerde, bir karton üzerine bindirilecek sırt bezine tespit edilen sırt kapağının, kitap açıldığı zaman, sırttan ayrılarak meydana getirdiği boşluk. || *Sırt çizgisi*, ciltli bir kitapta sırt kaplaması boyunca çekilen yaldız çizgi. || *Sırt geçirme* citlenecek bir kitabın sırt kısmını hazırlama. Bir kitabın formaları dikildikten sonra ilk ve son formanın sırtını kitap sırtına kubbemsi biçim vermek için indirme ve kapak yerlerini hazırlama. || *Sırt kâğıdı*, sanayi ciltçiliğinde kapak geçirmezden önce cildin sırtına yapıştırılan kâğıt şerit. || *Boşluklu sırt*, dikili formaların sırtına yapışmayan kapak sırtı. || *Dolu sırt* veya *sabit sırt*, dikili formaların sırtına yapışan kapak sırtı. || *Kordonlu sırt*, bir cildin kordonları kabarık olan sırtı. || *Takma sırt*, cildin, sırt kaplama maddesinin üzerine yapıştırıldığı karton. || *Uzun sırt*, bir cildin görünürde kordonu bulunmayan sırtı.

— Dy. Bir ayırma garında, ayırma rampası.

— Denizbil. *Orta Okyanus sırtı*. Bk. ANSİKL.

— Deric. Etekleri alınmış sığır derisi.

— Kasaplık. Sığırda, fileto ve kaburga diplerini kapsayan et parçası.

— Karşılaştırmalı anat. Bk. ANSİKL.

— Oto. *Sırt geçirme*, tabanı aşınmış bir lastiği, kauçuk kısmını yenileyerek kullanılır hale getirme işlemi. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Sırt ağrısı*, sırtta çeşitli sebeplerden ileri gelen ağrı.

— Spor. *Sırt çaprazı*, güreşte oyun. (Kolları koltuk altından geçirerek rakibin göbeği üzerinde kenetleme durumudur. Bu durumda rakip, ayakları yerden kesilerek kaldırılır ve taşınabilir.)

— Teknol. *Sırt başlığı*, bir testerenin sırtını takviye eden ve bir lambası bulunan ahşap veya madenî parça. || *Sırt boşaltmak*, bir yüzey işlenirken, bu yüzeye taban vurulması için kesici takıma taban açısı vermek.

— Vet. Bk. ANSİKL.

— Zır. İki tarlayı birbirinden ayıran bir hendeğin kenarları boyunca uzanan toprak yığını. || Sapan izinin, karığın, toprak setin yüksek kısmı.

— Zool. Kaplumbağada bağanın üst tarafı. || *Sırt yüzgeci*. Bk. YÜZGEÇ. || *Sırtı kara*. Bk. LÜFER.

— ANSİKL. Anat. İnsanda *sırt*, gövdenin sonuncu boyun omuruyle birinci bel omuru arasında kalan arka kısmıdır. Yukarıdan aşağıya, az veya çok derin bir çukurlukla iki bakışık kısma ayrılır. Bu çukurun dibinde on iki sırt omurunun dikenli çıkıntılarının kabartıları vardır. Her sırt omuru bir kaburga ile eklemlenir. Bu şekilde meydana gelen sırt iskeleti bu yüzeylere yayılan kaslarla örtülüdür: birleşik kas, uzun kas, küçük dişli arka kaslar, dörtgen kas, büyük kas, yamuk kas.

● *Büyük sırt kası*, yassı, geniş yüzeysel bir kastır; sırtın bütün alt kısmını örter. Altıncı sırt omurundan başlayıp yukarıda kol kemiğinde iki başlı kas kirişinin bulunduğu olukta son bulur. Büyük sırt kası kolu yaklaştıran ve içe döndüren kastır.

● *Uzun sırt kası*, omurganın iki tarafında, birinci sırt omurundan aşağıya kadar uzanan bir kas şerididir.

— Denizbil. *Orta okyanus sırtı*, 80 000 km boyunca dünyayı çevreleyen bir deniz altı dağıdır. Bu sırt, Büyük Okyanus dışında okyanusların orta kısmında yer alır (bu yüzden Orta Okyanus sırtı adı verilir); Atlas okyanusunda ise Amerika kıtasına teğettir. Bu yüzey şekli Kuzey Buz denizinde, Atlas okyanusunda da (Açores adaları, Saint-Paul, Tristan da Cunta) devam eder; sonra Madagaskar açıklarından geçerek Hind okyanusunda Carlsberg kum dalgacığını meydana getirir. Sırtın bir kolu, Antartika Büyük Okyanus ve Doğu Büyük Okyanus sırtını oluşturur. Uzunluğunun büyük bir bölümünde sırt, uzunlamasına bir çöküntü ve enine dev faylarla sınırlanır. Bu kuşakta çok sık deprem olur (merkezi çok derinde değildir) ve arazinin bazaltlı ve püskürme gereçlerinden oluştuğu sanılır (şiddetli magnetik aykırılıklar). Kıta sapması nazariyesi taraftarları bu sırtı ve ince uzun hendeğini düşüncelerini destekleyen birer delil sayarlar. Amerikalı

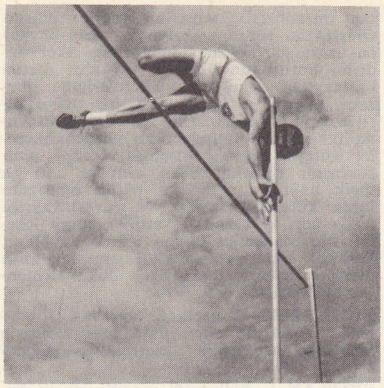

sırıkla atlama

jeologlar sırtların durumundan yerkürenin yayılma hipotezi yararına deliller çıkarırlar.

— Karşılaştırmalı anat. Sırt, toprakta ve az derin sularda yaşayan omurgalı hayvanlarda güneşin etkisi altında karından daha fazla kaldığından genellikle ondan daha renklidir. Sırtta, ayak veya çift yüzgeç gibi hareket aygıtları ve vücut delikleri bulunmadığı için bazı kurbağalar (bk. PETEKLİ KURBAĞA, KESELİ KURBAĞA) dışında sırt karından daha az farklılaşmıştır. Omurgasız hayvanlarda bu özellikler daha az belirgindir. Top şeklinde yuvarlanan bütün hayvanlar düşmana karşı sırtlarını çevirir. Bazı hayvanlar (bk. LYCOSA, PHİLANDER) yavrularını sırtında taşır.

— Oto. *Sırt* geçirme işlemi tabanı aşınmış fakat karkası fazla yıpranmamış lastiklere uygulanır. Lastiğin kabası, küçük yaraları onarıldıktan sonra tıraşlama makinesiyle alınır ve temizlenir. Bu şekilde hazırlanmış lastiğe solüsyon sürülerek boyutuna uygun miktarda sırt hamuru geçirilir ve kalıba konur. Sonra uygun basınç altında pişirilerek kalıptan çıkarılır. Bu işlem lastiğin bütün yüzeyine (yanaktan yanağa) uygulanırsa *kaplama* adını alır.

— Vet. Sırt, büyük dört ayaklı hayvanlarda önden omuzbaşı, arkadan sağrı, yanlardan kaburga kemikleriyle sınırlıdır. Düzgün bir sırt uzunlamasına çok hafif bir çukurluk göstermeli, geniş ve ayaklara göre nispetli olmalıdır. Sırt-bel hattı fazla çukur olan ata «çukur belli» denir. Sırt, düz veya tümsek ise, *katır sırtı* veya *balık sırtı* denir. Sırtında bu bozukluk olan atlar çok sert tabiatlı, ama daha dayanıklı ve semerli işler için daha uygundur. Eşekle katırın genellikle bu yapıda olmaları, onların niçin bu işlerde kullanıldığını açıklar.

Sırt kasları az gelişmişse, yan bölgeler çok eğik ve az çok çukurdur; o zaman sırtın ortası dik olarak yükselir; buna *keskin sırt* denir. Tersine, sırtın yan bölgeleri çok şişmansa ve aralarında sağrıya doğru gittikçe derinleşen bir iz varsa sırt bel ve sağrı için «katmerli» denir. Sırt bölgesinde koşum takımları, semer yüzünden sıyrılma, nasır, kist, abse, fistül v.b. lezyonlar ortaya çıkabilir. Bu hastalıklar nispeten tehlikesizdir ama iyileşmeleri uzun sürer. (LM)

SIRTAR i. Zool. Bir keler cinsi. (M)

SIRTARMA i. (*sırtarmak*'tan *sırtar-ma*). Sırtarmak eylemi.

— Tıp. *Sırtarma spazmı*, köpekdişi kaslarının kasılması yüzünden öfkeli bir köpekte olduğu gibi dişlerin sıkılması hali (*risorus sardonicus*). [L]

SIRTARMAK geçl. f. (*sırt*'tan *sırt-armak*). Karşı koymaya hazırlanmak. || Kümeleşerek bir sırt meydana getirmek. (M)

SIRTİPİ bls. i. Embriyol. Embriyonda sırt bölgesinde sindirim borusunun üstünde, sinir borusunun altında bulunan, birbiri üzerine binmiş yassı hücrelerden ibaret esnek, katı ipçik.

— ANSİKL. Embriyol. *Sırtipi* embriyonda bulunan ilkel iskelet eksenidir. Embriyondaki orta deriden, yani kordomezoblast'-

Foto. Presse-Sports (LAROUSSE)

tan (mezoblast veya mezoderm) oluşur. Oluştuktan sonra embriyonun sırtı boyunca uzar; sinir plakasının altında, ilkel sindirim borusunun üstünde yer alır. Sırtipi başlangıçta epitelyum hücrelerinden ibarettir, sonra bu iri hücreler bir sırtipi zarıyle çevrilir; hücrelerin içi pelte kıvamında bir sıvı ile doludur; bu yüzden hücreler kolayca su alıp şişebilir. Sırtipi, sinir plakasına desteklik eden, oldukça katı bir ipçik halini alır. Sırtipi bütün omurgalılarda körelir (batrakta ve yuvarlakağızlılarda hep aynı kalır); yerini omurga iskeleti alır ve sırtipi bunun içinde kaybolur. Etrafına omur gövdeleriyle omurlar arası diskleri yapmak üzere özek doku elemanları yerleşir. (L)

SIRTLAMAK geçl. f. (*sırt*'tan *sırt-la-mak*). Arkasına alıp yüklenmek: *Güneşin kavurucu sıcaklığına aldırmadan yükünü sırtladı.* (M)

SIRTLAN i. Belkemiği meyilli, postu benekli etçil hayvan; Afrika'da yaşar. (Sırtlangillerin örnek tipi.)

— ANSİKL. *Sırtlan* büyük boylu bir hayvandır; art tarafı çok basık, belkemiği kamburca, yelesi sert ve kalın, postu esmer benekli gri veya kirli kehribar sarısı, bütün ayakları dört parmaklıdır; tırnakları içeriye çekilmez, yeri kazmağa elverişli ve güçlüdür. Dişleri kemikleri kırıp ufalayacak kadar kuvvetlidir. Sırtlan daha çok leşle ve topraktan çıkardığı cesetlerle beslenir. İnsana nadiren saldırır. Geceleyin meskûn yerlerin çevresinde dolaşır; gündüzleri sık çalıların arasında saklanır. Dişisi üç ay gebelikten sonra bir defada üç veya dört yavru doğurur.

Benekli sırtlan (*Hyaena crocuta*) Afrika'da ve Batı Asya'da, esmer sırtlan (*Hyaena brunnes*) Güney ve Güneybatı Afrika'da yaygındır. Çizgili sırtlan (*Hyaena hyaena*) Doğu Afrika'dan Hindistan'a kadar bulunur. (L)

SIRTLANGİLLER çoğl. i. Etçil memeli hayvanlar familyası. (Sırtlanlarla protelus'ları kapsar.) [L]

Sırtlan ini. Arkeol. Silifke'de Taşucu iskelesinde mağara. 1957'de İ. K. Kökten tarafından araştırıldı. Akdeniz'den 20-30 m yükseklikte olan bu mağarada Üst Paleolitiğe ait çakmaktaşından güzel bir uç (delici) ve daha basit âletler ele geçirildi. (M)

SIRTLAŞMA i. (*sırt* > *sırtlaşmak*'tan *sırtlaş-ma*). Patol. Yedinci boyun omurunun hipertrofiye uğrayarak sırt omuruna benzer hale gelmesi. (Omurun kaburgamsı çıkıntısı büyüyüp, az çok belirgin bir kaburga halini alır ve kol sinir ağı köklerine basınç yapabilir.) [L]

SIRTSI sıf. (*sırt*'tan *sırt-sı*). Fonet. Uçsu fonemin tersine, telaffuzu sırasında dilin sırt kısmı işe karışan fonem. || *Sırtsı artdamaksı*, telaffuz noktası, dil sırtının damak örtüsüyle birleştiği yerde bulunan fonem. (L)

SISKA sıf. (ar. *iştiska*'dan *sıska*). Çok zayıf, kuru, cılız: *Onun sıska vücuduna, eğri bacaklarına bakıyordum* (M. Ş. Esendal). *Bu kırpık bıyıklı, sıska bir gençti* (A. H. Tanpınar). || Karnına su dolmuş. || *Sıska olmak*, karın boşluğuna su dolup karnı şişmek.

◆ **Sıskalık** i. Sıska olma hali. (M)

SISKALAŞMAK geçz. f. (*sıska*'dan *sıskala-ş-mak*). Sıska hale gelmek: *Hastalıktan sonra iyice sıskalaştı.* (M)

SITMA i. (*ısıtmak* > *ısıtma*'dan *sıtma*). İnsan ve hayvanda görülen ve alyuvarlar içinde çeşitli plasmodiumların (sıtma hematozoerleri) bulunmasından ileri gelen keskili ateş nöbetleriyle ortaya çıkan intanî hastalık. (Bk. ANSİKL. *Asalakbil. bölümü.*) || *Sıtma asalağı.* Bk. PLAZMODYUM.

— ÇEŞ. DEY. *Sıtma görmemiş ses*, kulağı tırmalayacak kadar gür ve kalın olan ses: *Bu çocukların köylüleri, bizi sıtma görmemiş sesleriyle karşılayacaklar* (F. R. Atay). || *Sıtma tutmak*, nöbet gelmek, titremeye başlamak: *Şoförü sıtma tutmuştu* (R. H. Karay). *Seni hiç sıtma tuttu mu?* (Kemal Tahir). || *Sıtmaya tutulmak*, sıtma hastalığına yakalanmak.

— Bot. *Sıtma ağacı.* Bk. OKALİPTÜS.

— Eczc. *Sıtma ilâcı*, sıtmayı tedavi etmek için kullanılan ilâç. Bk. ANSİKL.

— Ted. *Sıtma aşılama*, genel felç vakasında ateşle tedavi için hastaya sıtma mikrobu aşılamayı öngören metot.

— ANSİKL. Asalakbil. Çok eski çağlardan beri tanınan *sıtma*, bataklıklı birçok ülkede yerleşik olarak bulunur. Hastalığı yapan asalak olan *plasmodium* 1881'de Laveran tarafından bulundu. Golgi bu asalağın biyolojisini iceledi; Ross ise anofellerle bulaştığını ispatladı. Bazı yazarlar üç parazitin varlığını kabul eder: üç günde bir nöbet yapan zararsız sıtmanın asalağı *Plasmodium vivax*; üç günde bir nöbet yapan habis sıtmanın asalağı *P. falciparium;* dört günde bir nöbet yapan sıtmanın asalağı *P. malariae.* Başka yazarlar bunların aynı parazitin değişik şekilleri olduğunu düşünmektedirler.

Sıtmanın coğrafî dağılımı, bir taraftan plasmodiumların tek taşıma aracı olan anofellerin varlığına, öte taraftan bazı sivrisinek ırklarının bol bulunduğu bölgelerde belirli şartlar altında üreyebilen plasmodiumların varlığına bağlıdır.

Sivrisineklerin gelişmesi ısı ile nemin belli ve kesin sınırlar içinde kalmasına bağlıdır. Onun için sıtma ancak kuzey 61. paralel ile güney 30. paralel arasında oynayan bir sınır içinde görülür. Yükseklik sıtmanın gelişmesini engeller; 3 000 metreyi aşan dağlar sıtma için geçilmez engellerdir. Çöller de sıtma için engel teşkil eder, ancak su birikintilerinin bulunduğu yerlerde yine de küçük odaklara rastlamak mümkündür.

Patojen etkisi zayıf olan Plasmodium vivax ılık hattâ soğuk iklimlere dayanabilir; bütün Avrupa'da, Rusya'da, Japonya'da, Güney Afrika'da, Madagaskar'da, Orta ve Güney Amerika'da bulunur. Daha tehlikeli olan *P. falciparium* ile *P. malariae* daha sıcak iklimlere ihtiyaç gösterir; sadece Akdeniz çevresinde, Ekvator Afrikası'nda, Orta Amerika'da, bütün Güneydoğu Asya'da, daha nadir olarak da Avustralya'da bulunur. Sıtma için sadece virüs (plasmodium) ile taşıyıcısı olan sivrisinek yeterli değildir. Bir de virüs deposu görevini yüklenecek hayvan veya insan gerektir. İnsanın hayat tarzı bulaşma için çok önemlidir; dere ve bataklık kenarlarında çalışma veya yaşama, hayat tarzı (savaşlar), meskenlerin durumu (cibinlikler), çevrede evcil hayvanların bulunması hastalığın yayılmasında büyük rol oynar. Bataklıklı bir yer olan ve eskiden beri sıtma vakaları görülen Sologne'dan Camargue'a göçler olduktan sonra Camargue'da 1943'te 177 sıtma vakasına rastlanmıştır.

Tropikal ülkeler ve ekvator ülkeleri sıtmanın her zaman bol bulunduğu bölgeler olmuştur. Akdeniz çevresinden başka Ortadoğu'da, Ekvator Afrikası'nda ve Güney Afrika'ya kadar uzanan bölgede, Hindistan'da, Çinhindi'nde, İndonezya'da, Avustralya'da ve Japonya'ya kadar uzanan bölgede, Amerika'da, A.B.D.'nin güneyinden Meksika ve Orta Amerika'dan geçerek Arjantin'e kadar uzanan bölgede sıtmaya rastlanır.

Sıtmanın başlıca belirtisi, ateştir. Nöbetler şeklinde gelen bu ateş nadiren sürekli olur; iki nöbet arasında geçen sürenin üç veya dört gün olmasına göre hastalık, üç günde bir nöbet yapan sıtma adlarını alır. Düzenli aralıklarla gelen ateş nöbetleriyle belirli had sıtmadan başka, nöbetlerinin araları gittikçe açılan ve had sıtmadan sonra ortaya çıkan bir müzmin sıtma tipi vardır. Nöbet de belli bir evre takip eder: titremeyle başlar, ateş yükselir ve arkasından terleme gelir. İntan, uygun bir şekilde tedavi edilmez ve uzarsa hemen hemen bütün organlara zarar verebilir. Hastalık eskiden kaşeksi ve ölümle sonuçlanırdı.

1820'de Pelletier ile Caventou tarafından kininin keşfiyle sıtmaya karşı etkili bir savaş yolu bulundu. Bir taraftan kininle hastalar tedavi edilirken öte yandan küçük dozlarla sağlam insanların korunmasına çalışıldı. XX. yy.ın başından beri kimya tedavisinin ilerlemesiyle kininin yanına sentetik bazı ilâçlar da katıldı. Kimyasal kaynakları bakımından bu ilâçlar üç grupta toplanabilir: 1. kinolein türevleri (pentakin klorokin); 2. akridin türevleri (akriflavin); 3. guanidin türevleri (proguanidin klorhidrat). Paraziti evriminin çeşitli devrelerinde yok etmek için bu sıtma ilâçları beraber kullanılır. Şu noktayı da hatırlatalım ki genel felcin tedavisinde, ateşi yükseltmek için (ateşle tedavi) hastaya sıtma mikrobu aşılanır.

Sıtmadan korunma, hastalanmış insanları tedavi etmek ve sağlam insanlara önleyici olarak kinin vermekle olur. Bundan başka en önemli nokta durgun suların yüzeyinde gelişen sivrisinek kurtçuklarıyle savaşmaktır. Erişkin anofellerden korunma cibinlikler, böcek öldüren ilâçlar v.b. ile olur. Dünya çapında girişilen sıtma savaşı, dünyada çok yaygın halde bulunan bu hastalığı, hasta sayısını ve ölüm oranını gün geçtikçe azaltmaktadır.

● Anadolu'da tarih boyunca büyük tahribat yaptığı bilinen sıtma, Birinci Dünya savaşı yıllarında çok yaygınlaştı. Bu sıralarda, ordu sağlık kuruluşlarınca yapılan araştırmalarda bazı illerdeki sıtmalıların o çevre nüfusuna oranları şöyle tespit edildi: Samsun yüzde 70, Ordu yüzde 50, Toros tünellerinde çalışan işçiler yüzde 50, Söke yüzde 44. Bir kısım sağlık müdürlerinin 1917-1925 dönemini kapsayan raporlarında sıtmalı oranları hakkında şu sayılar verildi: Ankara yüzde 40-90, Antalya yüzde 86, Balıkesir yüzde 82, Bingöl, yüzde 60, Denizli yüzde 90, İstanbul yüzde 80, İzmir yüzde 72, Konya yüzde 70, Mardin yüzde 80, Malatya yüzde 25, Samsun yüzde 72, Seyhan yüzde 78, Trakya yüzde 30, Trabzon yüzde 68,5. 1921'de Sağlık bakanlığı sağlık işleri genel müdürü olan Dr. Ekrem Hayri (Üstündağ) hazırladığı bir raporda Antalya çevresinde yaşayan 200 000 kişiden 172 000'inin sıtmalı olduğunu, Burdur, Koçarlı, Yenipazar, Bağarası gibi yerlerde sıtma şikâyetiyle Kızılay'a başvuranların nüfusun yüzde 70'ini bulduğunu tespit etti. Gene aynı dönemde Elmalı'da 1920'de 1 299 kişinin doğduğu, buna karşılık sıtmadan ölenlerin 2 597'yi bulduğu, 1921'de doğum sayısının 1 056, sıtmadan ölümlerin 2 684 olduğu istatistiklerde yer aldı.

Bu durumun değiştirilebilmesi için 1924'te Sağlık bakanı Dr. Refik Beyin (Saydam) başkanlığında Ankara'da uzmanlardan kurulu bir komisyon toplandı. 1925'te Ankara'da toplanan Birinci Millî Türk Tıp kongresinde de konu önemle ele alındı. 1926'da çıkarılan 839 sayılı Sıtma Mücadele kanununda dalak ve kan muayeneleriyle sıtmalıların tespiti, bataklıkların kurutulması için çalışmalara başlanması, sivrisineklerin barınma ve üreme yerlerinin denetim altına alınması öngörüldü. Bu program içinde sıtmalılar, parasız tedavi ediliyordu. Böylece sıtmalı sayısı hızla azalmağa başlamakla birlikte, savaş yıllarında ilâç ithalinde beliren güçlükler yüzünden 1942-1943 döneminde hastalık yeniden salgın halini aldı ve hasta oranı yüzde 32'ye yükseldi; 1945'te bu oran yüzde 11'e düşürüldü. 1946'da Sıtma savaşı için yeni bir kanun çıkarıldı. DDT v.b. haşere öldürücü yeni ilâçların kullanılmağa başlanmasıyle mücadeleden daha etkili sonuçlar alındı ve 1945-1946 yıllarında yaklş. yüzde 20 olan sıtmalı oranı 1956'da yüzde 8'e düşürüldü.

1955'te Dünya Sağlık teşkilâtının, hastalık taşıyan sivrisineklerin yeni haşere öldürücülere karşı bağışıklık kazanmağa başladığını bildirerek sıtma ile mücadelede acele edilmesi için dünyaya çağrıda bulunması üzerine 1960'ta 7402 sayılı Sıtmanın İmhası Hakkında kanun yürürlüğe konuldu. Kanunda, sıtma olaylarının görüldüğü yerlerde insan ve hayvan barınaklarının devamlı olarak ve hastalığın izi kaybolunca kadar ilâçlanması, her ay bütün evlerin dolaşılarak sıtmalıların aranması ve şüpheli kişilerden kan alınması, sıtmalıların kesin tedavilerinin yapılması hükme bağlanıyordu. Sıtma mücadelesinin bu üçüncü döneminde, 1970'te muayene edilen 2 189 875 kişi arasında sadece 1 263 (yüzde 0,05) kişinin sıtmalı olduğu görüldü; 1971'de, başta Adana olmak üzere, güney ve güneydoğu illerinde hastalığın ye-

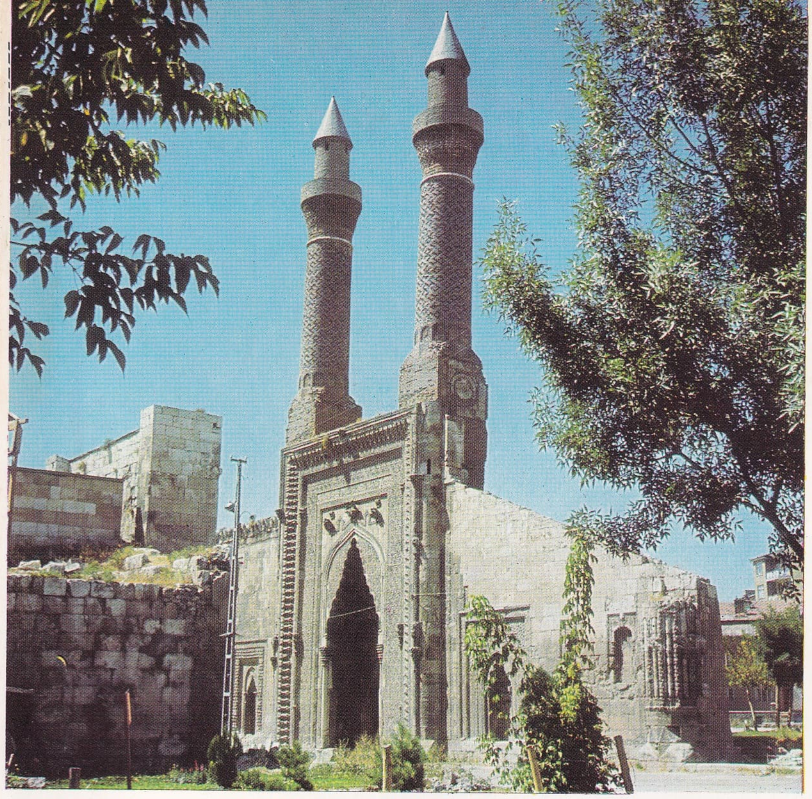

Çifteminare (1271)

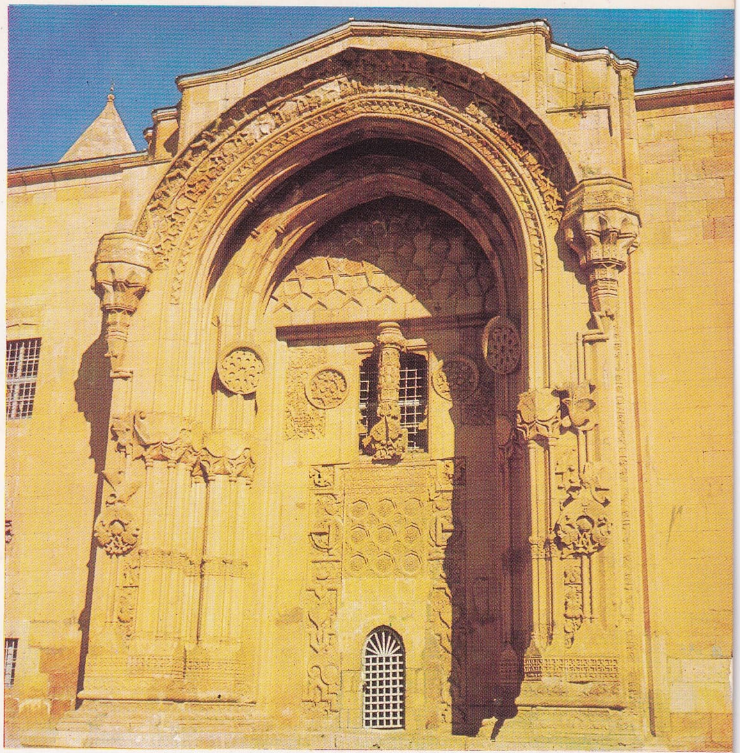

Turanmelek dârüşşifası kapısı (1228-1229), Divriği

SIVAS

genel görünüş

Foto. H. Gürsel (MEYDAN)

soldan sağa, hükûmet konağı; el örgüsü nakışlı çoraplar; Atatürk anıtı

simental ırkı sağmal inekler

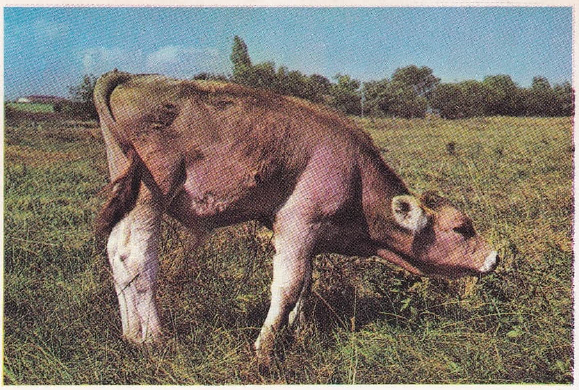

buzağı

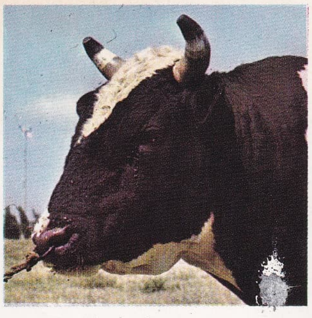

siyah alaca boğa

SIĞIR

karacabey montafonu sağmal inek

simental ırkı boğa

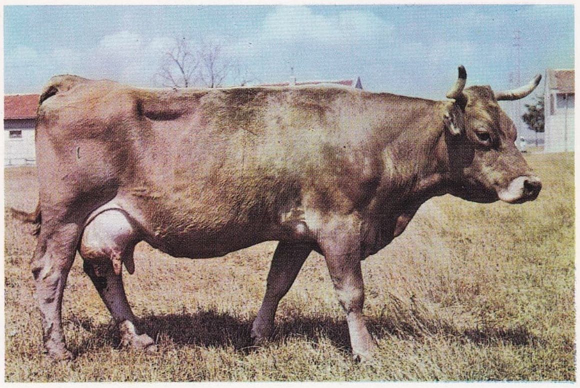

montafon sağmal inek

Karacabey harası

karacabey montafonu boğa

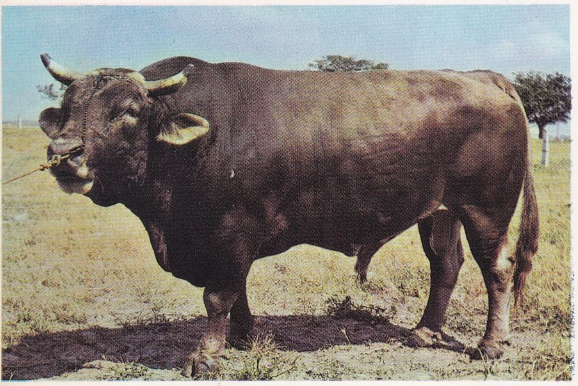

karacabey montafonu boğa

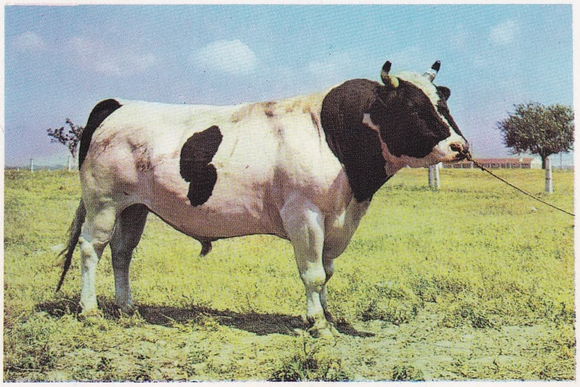

siyah alaca boğa

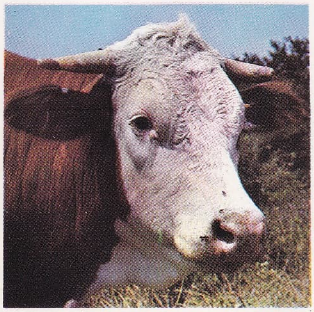

simental ırkı inek

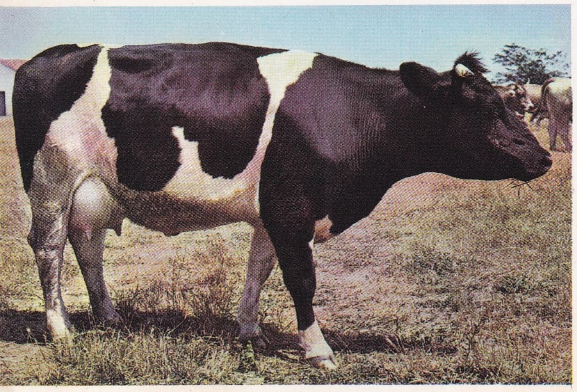

siyah alaca inek

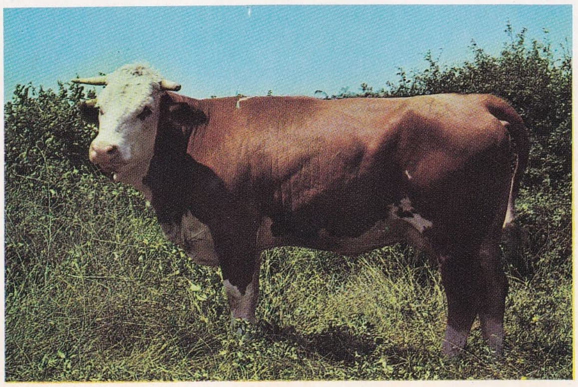

simental ırkı inek

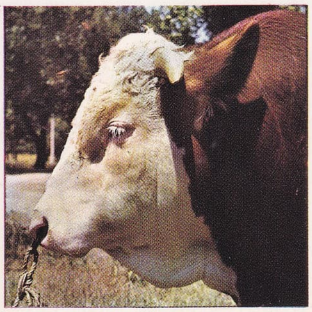

simental ırkı boğa

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

niden artış kaydettiği anlaşıldı ve muayene edilen 2 052 712 kişiden 2 046'sının (yüzde 0,09) sıtmalı olduğu meydana çıktı.

Türkiye'de sıtma mücadelesi Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığına bağlı bir genel müdürlükçe yürütüldü. Bu genel müdürlüğün Adana'da bir Sıtma enstitüsü, 62 Bölge başkanlığı ve 340 şubeyi kapsayan bir taşra teşkilâtı vardı. Mücadelenin yürütülmesinde Dünya Sağlık teşkilâtının, her türlü masrafı kendisine ait olarak sağladığı 7 kişilik uzman kadrosuyle UNİCEF*in bedelsiz olarak verdiği motorlu taşıtlardan, mikroskoplardan, püskütücülerden ve ilâçlardan büyük yarar sağlandı.

— Eczc. Birçok sıtma ilâcı arasında bazıları kandaki yuvarıçi besinleri tahrip edecek etki yapar. Bu şekilde hastalığı iyi eder ve ateş nöbetlerine engel olur. Bunlar şizont öldürücü ilâçlardır.

Diğerleri insan kanındaki bütün gametositleri tahrip eder veya onların sivrisinekteki sporogonilerini tamamlamasına engel olur. Bunlar gametosit veya sporontosit ilâçlardır.

Şizont öldürücü ilâçlar. Pelletier ve Caventou tarafından kınakına ağacı kabuğundan çıkarılan bir alkaloit olan kinin sıtmaya karşı kullanılan ilk tesirli tabiî maddedir (1820). Mepakrin ilk sentetik şizont öldürücü ilâçtır, bir akridin türevidir (1932). Klorokin (1934), amodiakin ve hidroksiklorokin, amino-4 kinoleinlerdir. Proguanil ve klorproguanil öncekilerden ayrı bir kimyasal sınıfa, bifganitler sınıfına dahildir.

Gametosit ilâçlar. Bu ilâçlar tanınan ilk sentetik bileşikler olmuştur. Pamakin, rodokin, primakin amino-8 kinoleinlerdir. Sıtma ilâçlarının her biri ancak bazı hematozoer şekil ve türlerine tesir eder. Sıtma tedavi ve korunmasında daha tam ve daha sağlam bir sonuç elde etmek için, farklı ve birbirini tamamlayıcı etkileri olan iki veya daha çok ilâç birden verilir: meselâ bir şizont öldürücü ve bir gametosit gibi.

◆ **Sıtmalanmak** dönşl. f. Sıtmaya tutulmak.

◆ **Sıtmalı** sıf. ve i. Sıtmaya yakalanmış (kimse). || Sıtma yapan (yer, iklim v.b.).

◆ **Sıtmalık** i. Sıtmaya çok yakalanılan yer. (LM)

SIVA i. (esk. türk. *suvmak* > *suvag*'dan). İnş. Taşıyıcı bir yüzey üzerine oldukça kalın sürekli bir tabaka halinde sürülmek üzere hazırlanmış, genellikle hamur kıvamında veya yarı akışkan, beyaz veya renkli malzeme. (Bk. ANSİKL.) || Bir binanın duvarlarına sürülen ince harç tabakası: *Bütün sokakları, bütün evleri, kaldırım taşlarına ve duvarların sıvası döküle yerlerine kadar tanıyordu* (Sabahattin Ali). || *İnce sıva,* kaba sıva üzerine sürülen ve oldukça düzgün, perdahlı bir yüzey veren ikinci kat sıva. || *Kaba sıva,* mastarı sağlamak ve derz yerlerini kapatmak için duvara uygulanan birinci kat sıva.

— ANSİKL. İnş. *Sıva*'nın başlıca görevi, duvarları nemden korumak veya duvara daha güzel bir görünüş kazandırmaktır. Genellikle sıvalar alçı, kireç veya çimentodan hazırlanır. Alçılı sıvalar daha çok binanın iç duvarlarında kullanılır. Kireç, çimento ve kireç-çimento karışımı harçtan hazırlanmış sıvalar ise dış duvarların örtülmesinde kullanılır. Sıvalar, mala, süpürge veya özel sıvama makineleriyle iyice temizlenmiş pürüzlü bir yüzeye iki veya daha çok tabaka halinde sürülür. Son tabaka (ince sıva), prizden veya sertleşmezden önce, değişik bir görünüş kazandırmak için mekanik olarak işlenebilir. Yine prizden önce sıvayı perdahlamak, mala ile düzlemek veya raspalamak mümkündür. Sertleştikten sonra ise üzeri bucarta ile süslenebilir.

Uygulamada, sıva yüzeylerinin düşey ve düzlem olarak mastarında olması için, en çok iki metre ara ile tesviye şeritleri yerleştirilir. İnce sıva, kaba sıva iyice sertleştikten sonra yapılır. İnce sıva yüzeyleri, istenilen şekle göre, tahta veya demir mala ile düzgün yüzey elde edilinceye ve çatlaklar kayboluncaya kadar perdahlanır.

Sıvaların harç bileşimlerine ve uygulama yerine göre değişen türleri vardır ve bu türlere göre adlandırılır:

kireç sıva. Temel maddesi kuyuda söndürülmüş ve yeterince bekletilmiş iyi cins yağlı kireçtir. Harç yapımında bu kireç hamurunun çok temiz olmasına dikkat edilir. Kaba sıvada orta kum, ince sıvada perdah kumu (mil kumu) kullanılır. Yeterince sertleşmiş olan kaba sıva ıslatılır ve ince sıva dikkatle sıvanır; sonra mastarla kontrol edilerek tahta mala ile düzeltmeler yapılır. Sıva yüzü gerektiği kadar sertleşince *perdah malası* ile perdahlanır;

çimento sıva. Bu sıvalar iyice ıslatılmış yüzeyler üzerine uygulanır, yerine ve mevsimine göre yeterli bir süre ıslak tutulur. Sıva yapılan yerde don ihtimali olduğu sürece sıva işlemi yapılmamalıdır. Suya veya neme maruz yerlerde yapılacak çimento oranı yüksek sıvalarda, kum iriliği harca maksimum direnci verecek şekilde seçilir ve sıva yüzeyleri devamlı olarak basınçla perdahlanır;

rabiç sıva. Saç ızgara, taşıyıcı yapıya galvanizli tellerle 15 sm aralıkla bağlanır ve diğer gerekli işlemler tamamlanır. Bundan sonra sıvaya geçilir. Sıva saç ızgara üzerine üç tabaka halinde uygulanır. Birinci tabakada, kıtıklı harç kuvvetle çarpılarak sıvanır ve mala ile bastırılarak sıkıştırılır. Levha yüzeyi tamamen bu birinci kat sıva ile kapanır. Bu temel tabaka yeterince sertleştikten ve kuruduktan sonra yüzey, ikinci kat kaba sıva ile mastarına getirilir. Bunun üzerine de üçüncü kat olarak ince sıva yapılır. Birinci tabaka sıvada alçı kesinlikle kullanılmamalıdır;

bağdadî sıva. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra, bağdadî üzerine sıva üç tabaka halinde yapılır. Birinci kat sıvada kıtıklı kireç harcı veya kıtıklı kireç-alçı karışımı bir harç kullanılır. Birinci kat sıva uygulamasında, harç çıtalara çarpılır ve mala ile bastırılacak çıta aralarına doldurulur. Çıtalar ilk kat sıva ile tamamen örtülür. Bu alt sıva kuruyup sertleştikten sonra ikinci kat kaba sıva ile mastarına getirilir; bunun üzerine de üçüncü kat olarak ince sıva yapılır;

alçı sıva. Harç, alçıya su katarak değil, suya alçı dökülerek hazırlanır. Alçı harcında direncin azalmaması için, su miktarı alçı ağırlığının yüzde 80'ini geçmemelidir. Sıvada özellikle çabuk sertleşen alçılar kullanılır. Alçı sıva daha önce yapılmış olan kaba sıva üzerine tahta mala ile uygulanır ve mastarına getirilir. Düzgün beton tavanlarda, yüzey tel fırça ile iyice temizlendikten, yağ kalıntıları ve pislikler giderildikten sonra herhangi bir alt sıva yapılmaksızın alçı sıva sürülebilir. Yüzeyin parlak olması istendiği zaman, galvanizli mala veya keçe kaplı mala ile perdahlanır;

kumlu kireç - alçı sıva. Birim miktarlara uygun oranlarda kum, kireç ve alçı ağaç bir teknede karıştırılarak harç hazırlanır. Direnç yönünden su miktarı alçı ağırlığının yüzde 80'i ile kum ağırlığının yüzde 25'inin toplamını aşmamalıdır. Kum ile alçı karışımına kireçli su katılmaz, aksine kum-alçı karışımı kireçli su içine ağır ağır dökülür. Bu sıvada da çabuk sertleşen alçılar kullanılır. Hazırlanan harç ile önce ortalama 1,5 sm kalınlığında kaba sıva yapılır, ince sıvadan sonra tahta mala ile mastarına getirilir ve istenirse, yüzey galvanizli mala veya keçe kaplı mala ile perdahlanır;

püskürtme sıva. Birimlere uygun bir harçla dış sıva üzerine özel âletle ortalama 3 mm kalınlığında yapılır. Püskürtme sıva yapılacak yüzeyler iyice temizlenip yıkanır. Püskürtme sıvaya istenilen renk ve görünüşü verebilmek için, harcı yüzeye yetecek kadar hazırlamak gerekir. Harcın tümü madenî kaplarda hazırlanır ve her kullanıştan önce karıştırılır;

çarpma sıva. Bu sıva genellikle tek kat olarak uygulanır. Çimento oranı yüksek harç, yüzey iyice temizlendikten sonra, oldukça kalın bir süpürge ile veya mala burnuyle yüzeye çarpılır. Bu sıva, harca boya katılarak renklendirilebilir;

yapma sıva. İki kat uygulanır. Kaba sıva çimentolu harçlarla, ikinci kat sıva da normal veya beyaz çimentolu harçlarla, renkli veya renksiz olarak uygulanır. Renkli harcın hazırlanmasında madenî boya kullanılır;

mermer sıva. Kaba ve ince olmak üzere iki tabaka halinde uygulanır. Kaba sıvanın harcı 1 m^3 kuma 550 kg çimento katarak hazırlanır. Yüzey iyice ıslatıldıktan sonra mala ile 2 sm kalınlığında vurulur. Kaba sıva tamamen kurumadan, uygun miktarlarda ince toz mermer ve çimento karışımıyle hazırlanan ince sıva 1 sm kalınlıkta uygulanır. Sonra tahta mala ile perdahlanır ve çuvalla pürüzleri giderilir. 3 ile 4 gün sonra da kösele taşıyle taşçı perdahı yapılır. Mermer sıva renkli olarak da yapılabilir;

kumlu alçı sıva. Belli oranlarda alçı ile mil kumu kuru olarak karıştırılır ve ağaç tekne içindeki ölçülü suya gerekli kıvam elde edilinceye kadar dökülür. Alçının çabuk sertleşen cinsten olmasına dikkat edilir. Hazırlanan harç önceden var olan kaba sıva üzerine 5 ile 7 mm kalınlığında sürülür. Tahta mala ile çalışılarak sıva kalınlığı mastarına getirilir, istenirse galvanizli mala ile perdah yapılır.

◆ Sıf. Sıvanarak yapılmış.

— İnş. *Sıva döşek,* bir yapıya bazı ayırt edici nitelikler vermeğe yarayan, çimento ve asfalttan hazırlanmış yüzey tabakası.

◆ **Sıvalı** sıf. Sıva sürülmüş: *Sıvalı tavan.* || Sıvanmış olan: *Duvara sıvalı kireç.* (LM)

SIVACI i. ve sıf. (*sıva*'dan *sıva-cı*). Sıva vuran kimse. (M)

SIVACIKUŞU bls. i. Genellikle gri-mavi ve siyah tüylü, karın tarafı kızılımsı beyaz renkli, küçük (15 sm uzunl.) ötücü kuş; bacakları kısa ve kuvvetli, gagası oldukça uzun, kuyruğu kısadır. (*Sıvacıkuşugillerin* örnek tipi.)

— ANSİKL. *Sıvacıkuşları* (bk. KUŞLAR *levhası*) daha çok böcekle beslenen kuşlardır; yuvalarını bir oyuğa yaparak ağzını yoğrulmuş toprakla daraltır. *Avrupa sıvacıkuşu* (*Sitta Europea*) ağaçların ve büyük dalların üzerinde dolaşır durur, ama ağaçkakanların ve diğer tırmanıcı kuşların tersine hiç bir zaman kuyruğuna dayanmaz. *Kaya sıvacıkuşu* (*S. neumayer*) Ön Asya'da, kayalık yerlerde yaşar, göçücü değildir. *Cüce sıvacıkuşu* (*S. krüperi*) Anadolu'da yaşar; en çok çam ormanlarında görülür; yerli kuştur. (LM)

SIVACIYAN (Kınar), **Kınar Hanım, Kantocu Kınar** denir, ermeni asıllı türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1876 - ay.y. 1950). Annesi Bercuhi de Fasulyeciyan tiyatro trubunda çalışan bir oyuncuydu. Sahneye ilk olarak *Körün Oğlu* oyununda çıktı (1890). Aynı topluluğun Bulgaristan - Romanya turnesine katıldı (1894-1900). İkinci Meşrutiyet'ten sonra çeşitli amatör tiyatrolarda da sahneye çıktı. Dârülbedayi'nin ilk kadrosunda yer aldı. Binemeciyan ile Yeni Osmanlı tiyatro trubunu kurdu. Daha sonra Muhsin Ertuğrul, Raşit Rıza ve Şadi Fikret'in kurduğu topluluklarda çalıştı. Söylediği kantolarla zamanında yaygın bir ün kazandı. Oynadığı eserlerden bazıları: *Dalila, Fanfan-Klodine, Ekmekçi Karı, Gülnihal, Huşenk, Alemdar.* (M)

SIVAD i. (ar. *sivād*, gizli söz'den). Tasav. Tanrı'nın yaratıklarda gizlenişi. (Bazı mutasavvıflara göre Tanrı, bütün yarattığı varlıklarda gizlidir, fakat her göze görünmez. Yaratılan varlık [halk, mahlûk], Tanrı'nın eseridir. Yaratıcı, eserinde kendini gösterir.) [M]

SIVAĞ i. Eczc. Tedavide kullanılmak üzere içine belirli miktarda ilâç katılan etkisiz madde: *Fitil yapmak için sıvağ olarak kakao yağı kullanılır.* (L)

SIVALAMAK geçl. f. (*sıva*'dan *sıva-lamak*). Sıva sürmek. (M)

SIVALI sıf. (*sıvamak*'tan *sıva-lı*). Sıvanmış, kıvrılmış: *Eli yüzü karalı, elleri dirseklerine kadar sıvalı mürettipler harıl harıl çalışırlarken arada bana bakıyorlardı* (Orhan Kemal). *Arkasını döndüğü için, yalnız boynunu, ak saçlarını ve sıvalı bileklerini görüyordum* (R. N. Güntekin). [M]

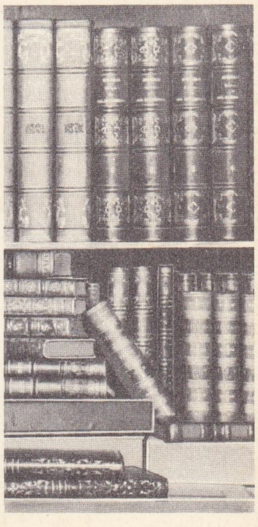

sırt (ciltç.)

Foto. J. de Beaupré (LAROUSSE)

sırtlan

SIVAMA i. (*sıvamak*'tan *sıva-ma*). Sıvamak işi.

— G. santl. *Esk.* Bir eşyanın üzerine kat kat sürülen altın.

— Mekan. Bir dönme ekseni olan ince çeperli madenî parçalara soğukta şekil verme işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Yüksek basınçlı sıvama,* yassı saç malzemeden veya uygun taslaklardan hareket ederek ve malzemenin biçim değiştirmesine dayanarak madenî parçalara şekil verme işlemi. Bk. ANSİKL.

— Seram. Çabuk kırılabilen bazı ince çömlekleri fırına yerleştirmeden önce, desteklerin üzerini suda erimiş tutkalla nemlendirilen ve ergimeyen toz halinde bir maddeyle kaplama. (Sıvama, pişme sırasında parçaların desteklere yapışmasını önler.)

— Şarapçılık. Bir fıçının iç çeperlerini şıra ve şarap asitlerinin etkisinden korumak için yapılan işlem. (Sıvama, şarabın tadını bozmayacak şekilde, magnezyum flüorosilikatla, bitümle veya plastik maddelerle yapılır.)

— Tekst. Herhangi bir tekstil maddesine, dış etkenlerden korumak, bozukluklarını gidermek, görünüşünü değiştirmek veya özel nitelikler kazandırmak için özel kimyasal maddeler sürme işlemi.

— ANSİKL. Mekan. *Sıvama* işlemi, «sıvama tornası» denilen basit bir torna üzerinde elle yapılır. Fener miline bağlı ve yatay eksenli, uygun biçimde bir sıvama kalıbına düşey olarak dayanan taslak parça kalıpla birlikte döner. Sıvamacı, sabit gövdeye bağlanan uzun saplı özel bir takım yardımıyle, taslak malzemeyi uzatmadan, dönen sıvama kalıbı üzerine yatırarak istenen şekli verir: tencere, tava, küvet, parabolik reflektör v.b. Çok basit takımların kullanıldığı bu tür işleme usulü, çok küçük seri imalâtta çekme usulüyle rekabet edebilir. 1950 Yıllarına doğru A.B.D.'de ortaya çıkan *yüksek basınçlı sıvama* ise, büyük dönel parçaların (füze başlıkları, radar parabolleri, türbo reaktör karterleri v.b.) hazırlanmasında çok olumlu sonuçlar verir. Bu usulde, taslak üzerine 10 ilâ 20 ton seviyesinde bir basınç yapan ve dönen tekerleklerden meydana gelen takıma mekanik olarak kumanda edilir. Taslak maden uzatılarak sıvama kalıbı üzerine kaplanır.

Yüksek basınçlı sıvama, doğrusal veya eğrisel doğrultmanlı, içi boş dönel parçalar elde etmeğe yarar; bunun için yassı disklerden, dövme bileziklerden, kıvrılmış ve kaynakla birleştirilmiş saç bileziklerden, dövme veya saçtan kıvırarak kaynaklama yoluyle elde edilen konik taslaklardan ve genel olarak, dövme, kalıpta dövme veya çekme yoluyle hazırlanmış parçaların taslaklarından yararlanılır.

Yüksek basınçlı sıvama tezgâhları, klasik torna tezgâhlarından çok daha sağlamdır. Bunlarda kesici takımın yerini, ya su verilmiş çelikten iki gale (çapları ayna eksenine göre karşıt), ya da aralarında 120°'-lik açı olmak üzere, ikisi kesici takım vazifesi gören, üçüncüsü de parçayı tam yerinde tutmak için destek görevi yapan üç gale almıştır. Kumanda hemen her zaman hidroliktir.

İşlenecek saç levha veya taslak, bir karşı punta yardımıyle aynanın ön yüzüne dayanır; bu yüzün dış biçimi, yapılacak parçanın iç yüzeyini verir. Ayna, taslak ve karşı punta üçlüsü hep birlikte yatay bir eksen etrafında döndürülür; böylece saç levha veya taslak ayna üzerine dayanacak şekilde galeler tarafından sıkıştırılır ve yavaş yavaş kalınlığı azalarak aynanın biçimini alır. İşlem bir veya birçok pasoda yapılabilir.

● *Silindirik parçaların yüksek basınçlı sıvama ile hazırlanması.* Uygulanması en güç olan bu usul, iki şekilde yapılabilir: 1. çözmeli bir bilezik biçiminde olan taslak, zorunlu olarak kendisinden daha uzun olan silindirik bir aynanın önüne yerleştirilir ve uzama, madenin galelerin dönüş yönüne doğru akmasıyle olur; 2. çözmesiz basit bir bilezik biçimindeki taslak, silindirik aynanın dibine doğru yerleştirilir ve galelerin etkisi altında bilezik, galelerin hareket yönüne ters yönde uzar. Bu usulle, aynadan daha uzun silindirik parçalar elde edilebilir.

● *Eğri parçaların yüksek basınçlı sıvama ile hazırlanması.* Bu usulde, elde edilmesi istenen parçanın biçiminde aynalar kullanılır. Sabit kalınlıkta bir saç levha eğrisel bir ayna üzerinde işlenirse, kalınlığı değişen bir parça elde edilir; çünkü elde edilen son kalınlık, doğrultmanın teğetiyle bu parçanın dönme ekseni arasında kalan açıya göre değişir. Demek ki sabit kalınlıkta eğri bir parça yapmak için, değişken kalınlıkta saç levha kullanmak gerekir. Aynı şekilde, kalınlığı iyiden iyiye belirlenmiş bir saç levhadan hareket ederek, kalınlığı herhangi bir kanuna göre değişen eğri parçalar elde edilebilir.

Uzay araçları sanayiinin isteklerini karşılamak için günden güne gelişen çok değişik malzemeden yararlanarak kaynaksız, kalınlığı çok az yüksek basınçlı sıvama, ateşe dayanıklı çelikler, paslanmaz çelikler, hafif alaşımlar gibi ve çok büyük boyutlarda dönel parçalar yapmak imkânı yarattı. A.B.D.'de bu teknikle, 2 ile 3 m çapında, uzunluğu 10 m'ye ulaşan en büyük uzay araçlarının konik başlıkları yapılabilmektedir. Bu parçaların kalınlığı 1 mm'den birkaç sm'ye kadar değişebilir.

◆ Sıf. Kaplanmış, kaplanacak surette örtülmüş: *Gümüş sıvama çekmece.* || Zemini pek az görünecek kadar sık takılmış: *Sıvama inci.*

— DEY. *Sıvama kel. Teklz.* Kafasında hiç saç bulunmayan kimse.

— G. santl. *Esk. Sıvama şemse,* alt kabına altın kaplanan kitap kaplarının üzerindeki şemse çeşidi. || *Sıvama yaldız,* her yanı tek parça ve som olarak yaldızlanmış süsleme.

◆ Zf. Ağzına kadar, silme: *Bardağı sıvama doldurdu.* (LM)

SIVAMAK geçl. f. (esk. türk. *suvamak*'-tan). Sıva ile kaplamak: *Duvarı sıvamak.* || Sıva harcını bir yüzey üzerine yaymak: *Çimento sıvamak.* || *Mec.* Bulaştırmak.

◆ **Sıvanmak** edilg. f. Sıvamak işine konu olmak: *Kahve pencerelerine sicimler gerilmiş, gece safaları, telgraf çiçekleri, kireçle sıvanmış yarım tenekeler içinde sardunyalar sıralanmış* (M. Ş. Esendal). [M]

SIVAMAK veya **SIĞAMAK** geçl. f. (esk. türk. *sığamak*). Elbisenin paçalarını veya kollarını kıvırıp toplamak: *Heybesini omuzundan indirir; kolları sıvar: saatlerce kan ter, çamur yağmur içinde uğraşır; güzel kuvvetini acımadan israf eder* (R. N. Güntekin). || Okşamak, sıvazlamak: *Çocuğun sırtını sıvamak.*

— DEY. *Çayı* (veya *dereyi*) *görmeden paçaları sıvamak.* Bk. ÇAY. (M)

SIVANMAK edilg. f. (*sıvamak*'tan *sıva-n-mak*). Sıvamak işine konu olmak: *Kolları sıvandı.* || Dönşl. f. Bir işe hazırlanmak: *Senin anlayacağın, bu sıra, cambazlık sırası... Biraz kaypak olacaksın, biraz gözbağcı, biraz da kıyıcı... Çünkü bir işe sıvanabileceksen hergele takımıyle sıvanacaksın...* (Kemal Tahir). [M]

SİVAS veya **SİVAS,** İç Anadolu'nun doğu kesiminde Yukarı Kızılırmak bölümünde il merkezi şehir; 132 527 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları). Şehir, Kızılırmak vâdisinin kuzey kıyısında, ırmağa 3 km kadar uzaklıkta, 1 275 m yükseltide kurulmuştur. Vâdinin düz zemini üzerinde dik yamaçlarla yükselen yaylalar (Meraküm yaylası) arasından gelen iki akarsudan biri şehrin içinden geçer (Tavra suyu); öteki de biraz daha doğudan geçerek Kızılırmak'a dökülür (Mısmıl ırmağı). Sıvas, Cumhuriyet devrinde yapılan demiryollarıyle Ankara, Samsun, Erzurum ve Malatya'-ya bağlandı. Sıvas'ın karayoluyle Samsun limanına uzaklığı 342 km, Ankara'ya uzaklığı 444 km'dir; bu uzaklıklar demiryoluyle 397 ve 600 km'ye ulaşır. Şehir, Kızılırmak yatağından kuzeydeki yaylaların dik kenarına doğru hafif bir eğimle yükselen bir zemin üzerine yerleşmiştir. Şehrin eski çekirdeği bugün Hükûmet konağının bulunduğu yüksek kısmın çevresinde yer alır. Bu alanın güneyinde, çevresine göre 40 m kadar yüksek olan ve bugün şehre hâkim bir park haline getirilmiş bulunan Topraktepe vardır; burası Sıvas'ın iç kalesi durumundadır. Şehrin başlıca tarihî anıtları, eskiden surların kuşattığı bu çekirdek kesimindedir. Bugünkü Sıvas, bu kesimin çevresinde yayılan yeni mahallelerle büyümüştür; geniş caddeler açılmış, eski şehrin düz damlı evlerinin yerini kiremit örtülü çok katlı meskenler almıştır.

● *Tarih.* Sıvas, Anadolu'da, uzun bir geçmişi olan ve önemini sürekli olarak korumuş bir şehirdir. Önemli yolların düğüm noktasında ve korunmağa elverişli bir yerde kuruldu. Bu yollardan biri Güney İran (Fars) ve Mezopotamya'yı Karadeniz kıyısına (Sinop sonra Samsun) bağlamak üzere Âmid (Diyarbakır) - Harput - Malatya üzerinden ve Tecer dağı geçidinden Sıvas'a geliyor, Çamlıbel geçidini aşarak Yeşilırmak havzasından (Tokat, Amasya) Karadeniz kıyılarına ulaşıyordu. Başka bir yol Akdeniz kıyılarından, Konya ve Kayseri taraflarından Sıvas'a gelerek buradan Kızılırmak vâdisi boyunca uzanıyor; Zara'-da, biri kuzeyde Koyulhisar üzerinden Karadeniz kıyısına ulaşıyor, öteki doğuda Erzincan ve Erzurum'a yöneliyordu. Ayrıca bir yol da, batıda Akdağmadeni üzerinden Ankara'ya, başka bir yol Niksar üzerinden Karadeniz kıyısına ulaşıyordu. Böylece bir ulaşım merkezi durumunda olan şehir, kurulduğu yerin korunmağa elverişli olması yüzünden, gelişebilmek ve birçok sarsıntı geçirdikten sonra tekrar kalkınmak imkânını bulabildi.

Şehrin ilk olarak ne zaman kurulduğu bilinmiyor. Sıvas'ın bugünkü adı *Sebasteia'*-dan türedi; şehre bu ad, Roma devletinin imparatorluk devri başında, Pontos kraliçesi Pythodoris tarafından verildi. Roma imparatorluğu çağında gelişen şehir, Bizans devrinde de önemini korudu. Justinianus tarafından büyük bir eyalet merkezi haline getirilerek surlarla çevrildi; fakat Bizans'-ın zayıf zamanlarında saldırılara uğradı. VII. yy.ın ilk yarısında İran Sasanî devleti, ikinci yarısında da müslüman Araplar tarafından yağmalandı; sonra da bir süre küçük yerli devletler elinde önemini kaybetti. Selçuklu Türkleri Malazgirt savaşından önce Sıvas'a kadar uzandılar ve şehri bir ara ele geçirdiler (1059'a doğr.). Fakat yörenin kesin olarak türk hâkimiyetine girmesi, Malazgirt savaşından kısa bir süre sonra oldu. Sıvas'ı, Kutulmuşoğlu Süleyman Şahın kumandanlarından emîr Danişment ele geçirdi. Şehir uzun bir süre Danişmentlilerin elinde kaldıktan sonra, 1774'te Kılıç Arslan II tarafından Selçuklu devleti sınırları içine alındı. Selçuklular devrinde Sıvas yeniden gelişti. Şehrin surları, 1221'e doğru, Sultan Alâeddin Keykubad tarafından onartıldı; fakat kısa bir süre sonra Moğolların saldırıları başladı ve Kösedağ yenilgisinden (1243) sonra Sıvas da selçuklu topraklarıyle birlikte Moğolların eline geçti. Sıvas anıtlarının en önemlileri, XIII. yy.ın ikinci yarısındaki İlhanlılar devrinde yapıldı. Sıvas, Kayseri ile birlikte İlhanlıların Anadolu'ya gönderdikleri valiler tarafından merkez olarak kullanıldı. XIV. yy.ın ilk yarısında Sıvas'a gelen İbni Battuta, burayı İlhanlıların Anadolu'daki en büyük şehri olarak tanımlar. İlhanlı valilerinden Alâeddin Eretna (Ertana) Bey, 1343'te bağımsızlığını ilân ederek, önce devletine merkez olarak Sıvas'ı seçtiyse de daha sonra Kayseri'ye taşındı. Eretna'nın 1352'de ölümünden sonra Kadı Burhaneddin onun yerini aldı; fakat akkoyunlu beyi Karayülük Osman ile yaptığı bir savaşta öldü

Foto. LAROUSSE

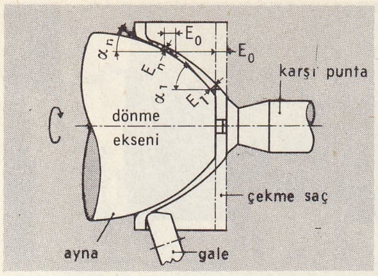

bir eğri parçanın yüksek basınçlı sıvaması

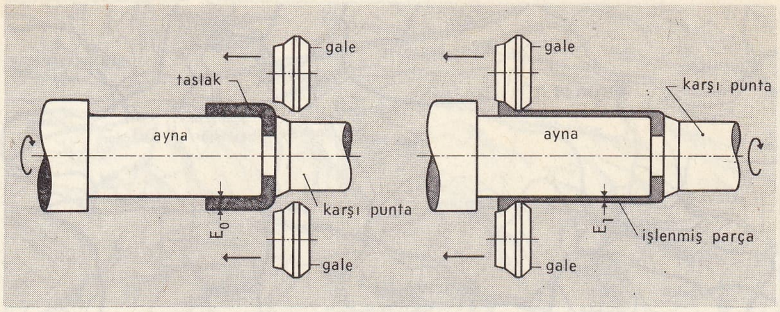

dolaysız veya uzama ile yüksek basınçlı sıvama

(1398). Bunun üzerine Sıvaslılar, Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'i çağırarak topraklarını ona teslim ettiler. 1400 Yazında Timur, 18 günlük bir kuşatmadan sonra Sıvas'ı ele geçirdi; şehri savunan askerleri öldürttü, halkı kılıçtan geçirtti, şehri yağmalattı ve surları yıktırdı. Sıvas, bu yıkıntıdan uzun süre kurtulamadı. Timur istilâsından sonra şehir, bir süre Kadı Burhaneddin'in damadı Mezid Beyin elinde kaldı; 1403-1408 arasında tekrar osmanlı hâkimiyetine geçti ve bir eyalet merkezi oldu. XVII. ve XIX. yy.lar arasında, zaman zaman Anadolu'da meydana gelen ayaklanmalardan zarar gördü. 1649'da şehirden geçen Evliya Çelebi, surların kuşattığı alanda 44 mahalleye bölünmüş 4 600 ev bulunduğunu, ayrıca Yukarıkale adını verdiği İçkale (Topraktepe) ve Paşa kalesindekilerle birlikte ev sayısının 6 060'ı bulduğunu yazar. XIX. yy. gezginlerinin şehir nüfusu için verdikleri sayılar genellikle birbirini tutmaz. Bu yüzyılın sonuna doğru nüfusun 30 000 - 43 000 arasında değiştiği sanılıyor. Evlerinin çoğu kerpiç duvarlı, toprak damlı ve bakımsız olan Sıvas'ın sokakları da çoğunlukla kaldırımsız, dar ve düzensizdi. İmparatorluğun son devrelerinde bazı valilerin çabalarıyle birkaç büyük cadde açıldı; hükûmet konağı, okul ve kışla gibi bazı taş binalar yaptırıldı. Kurtuluş savaşının hazırlık döneminde Mustafa Kemal (Atatürk), önce, Samsun'dan Sıvas'a 27 haziran 1919'da gelerek bir iki gün kaldı; sonra Erzurum dönüşü burada 4 eylül 1919'da *Sıvas* kongresi*'ni topladı ve 18 aralık 1918'de Ankara'ya gitmek üzere şehirden ayrıldı. 1927'de yapılan ilk sayımda Sıvas'ın nüfusu 29 706 olarak tespit edildi. Bu sayı önce yavaş bir artış göstererek 1950'de 52 234'e vardı, 1960'ta 93 368, 1965'te 108 320 oldu.

● *Güzel sanatlar.* Sıvas, selçuklu ve osmanlı eserleri bakımından çok zengindir. Özellikle Selçuklu devrinde önemli bir merkez olan şehirde bu devre ait birçok değerli eser vardır.

● *Selçuklu devri eserleri. Ulucami,* şehrin ortasında, Ulucami caddesindedir. Selçuklu sultanı Kutbeddin Melikşah devrinde Abdülahi adlı biri tarafından yaptırıldı (1197). Planı, uzunluğu 56 m, genişliği 33 m olan bir dikdörtgen şeklindedir. Çatısı 45 sütun üzerine oturur. Anadolu'daki selçuklu camilerinin en eski örneklerinden biridir. Yapı bugün tamamen onarılmıştır; sadece 35 m yüksekliğindeki çini ve kûfilerle süslü minaresi ilk biçiminde kalmıştır.

Gökmedrese, Topraktepe'nin doğu tarafındadır. Selçuklu veziri Sahib Ata tarafından yaptırıldı (1271). Türk mimarîsinin ve süslemeciliğinin önemli örneklerinden biridir. (Bk. GÖKMEDRESE.)

Buruciye medresesi, Hükûmet konağı yakınında, Medreseler sokağındadır. *Hacımesut medresesi* olarak da tanınır. Kapının üzerinde bulunan kitabesinden Gıyaseddin Keyhüsrev III devrinde Muzaffer Barucirdî tarafından ilmiye medresesi olarak yaptırıldığı (1271) anlaşılıyor. Kareye yakın dikdörtgen planlı, 4 eyvanlı bir medresedir. Giriş cephesinde, ortada dışarıya taşkın portal, yanlarda mukarnaslarla süslü iki pencere, köşelerde yivli köşe kuleleriyle tam bir simetri dikkati çeker. Köşe kuleleri demet payeler şeklindedir. Duvarlarda, portalin yan çıkıntısını bir yazı frizi çevirir. Cephedeki sütunların başlıklarında rumîler görülür. Ayrıca bir kemer frizi bulunmayan portal, süslemesi bakımından selçuklu özellikleri gösterir. Basık kemerli bir kapıdan binanın iç kısmına girilir. Avlusu düzgün dikdörtgen şeklindedir. Yanlarda korinthos başlıklı sütunlara dayanan revaklar yer alır. Yan eyvanların iki tarafında beşik tonozlu iki hücre vardır. Girişin sağında kubbeyle örtülü bir mescit kısmı, solunda yine kubbeyle örtülü türbe yer alır. Muzaffer Barucirdî'nin sandukasının bulunduğu bu türbenin içindeki zengin çiniler ilgi çekicidir. Ön cephede, mescit ve türbenin dışında köşelerde, birer oda daha vardır. Anadolu selçuklu medreseleri içinde eyvanlı medreseler grubunun en gelişmiş bir örneği olan Buruciye medresesi, son yıllara kadar bakımsız bir durumdaydı; Vakıflar Genel müdürlüğü tarafından 1965-1966 yılında onarıldı. 1967'den itibaren Arkeoloji müzesi olarak kullanılıyor.

Dârülhadis (Çifteminareli medrese), Medreseler sokağında, Keykâvus şifahanesinin karşısındadır. Esas giriş kapısının üzerinde üç yönde dönen kitabesine göre ilhanlı vezirlerinden Şemseddin Cüveynî tarafından yaptırıldı (1271-1272). Taştan inşa edilmiş

sıvacıkuşu

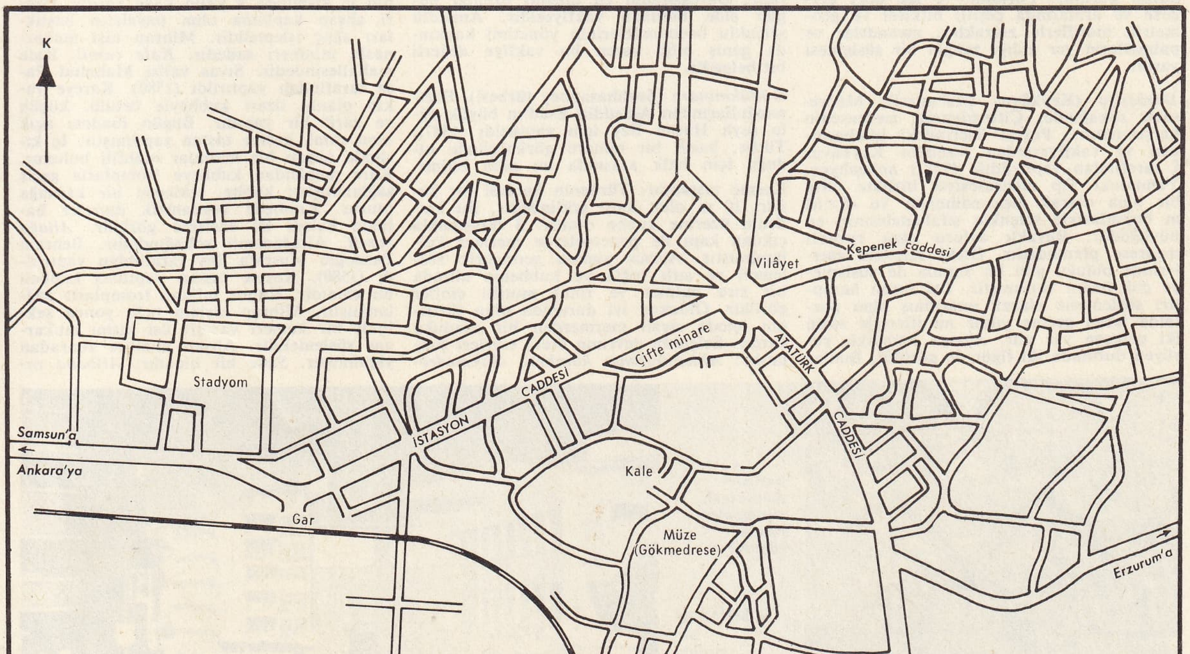

SIVAS
şehir planı

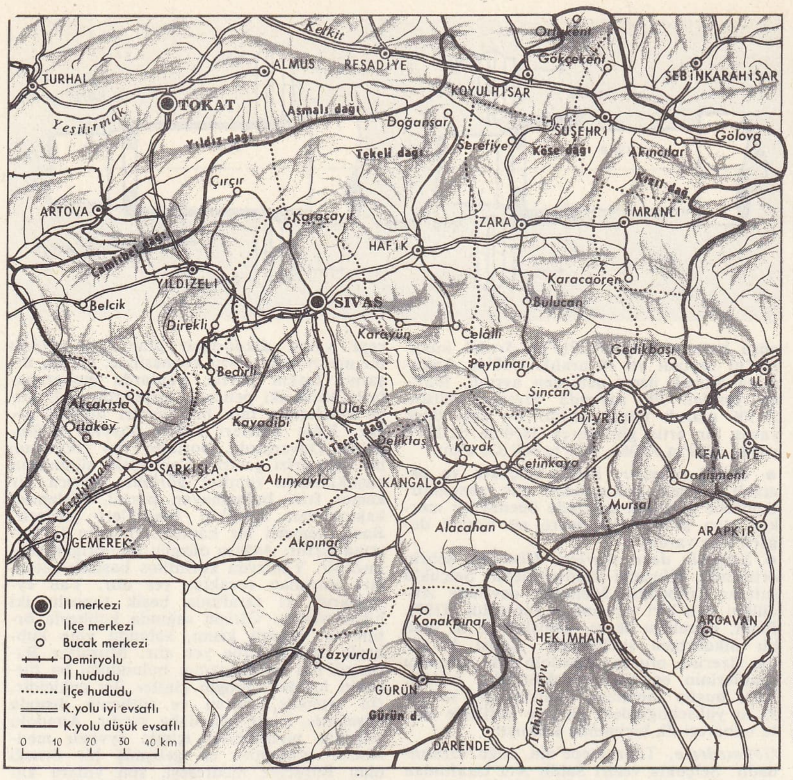

SIVAS
il haritası

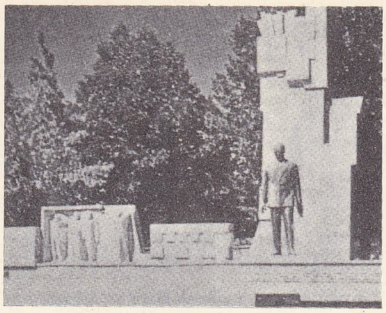

Atatürk heykeli

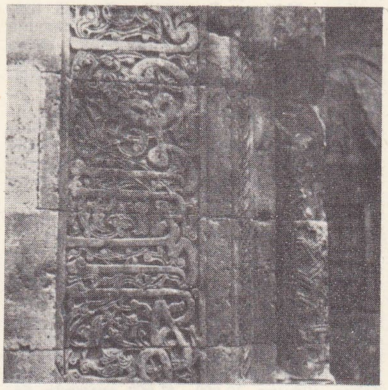

Buruciye medresesinden bir kûfi yazı

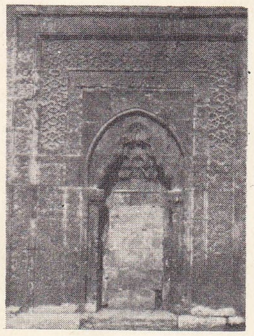

Çifteminareli medrese, giriş kapısından detay

olan medrese dört eyvanlı, iki katlıdır. Son yıllarda yapılan kazılarda medresenin çevresinde başka yapıların olduğu ortaya çıktı. 1882'ye kadar sağlam olduğu bilinen medresenin bugün sadece çok zengin süslemeli ön cephesi ayaktadır. Portalin üzerinde iki tarafta çini süslemeli birer minare yükselir. Yapının Sıvas'taki öteki eserlere oranla oldukça yüksek olan ön cephesinde nişler, mihrap ve sütunlardan meydana gelen bir düzen görülür. Portalin, iç içe dört çerçeve ve aralarında çeşitli bitkisel ve geometrik motiflerle zikzaklar, meandrlar ve palmetlerin yer aldığı zengin bir süslemesi vardır.

Dârüşşifa (Keykâvus şifahanesi), Medreseler sokağında, Çifteminareli medresenin karşısındadır. Portal üzerindeki kitabesinden ve vakfiyesinden İzzeddin Keykâvus I tarafından yaptırıldığı (1217) anlaşılıyor. Yanındaki Tıp medresesiyle birlikte çifte bir bina olarak inşa edilmiştir ve 48×68 m boyutlarıyle selçuklu şifahanelerinin en büyüğüdür. Revaklı avlusu olan eyvanlı medrese planındadır. Öteki selçuklu eserlerinde olduğu gibi bu yapıda da süslemeye çok önem verilmiştir. Üst kısmı haraptır; süslemesiz olarak onarılmış olan portalde içleri geçme yıldız motifleriyle süslü iki çerçeve yer alır. Ayrıca karşılıklı yürüyen durumda iki figür de görülür. Bunlar ay ve güneşi temsil eden arslan ve boğa figürleridir. Şifahanenin girişinin karşısına gelen sivri kemerli büyük eyvanın kemerinin iki yanında birer baş vardır; erkek başı Güneş'i, kadın başı Ay'ı temsil eder. Bu figürler harap durumdadır. Avlunun sağında, medresenin kurucusu İzzeddin Keykâvus'un türbesi bulunur. Zengin sırlı tuğla ve mozaik çini süslemeleriyle selçuklu türbelerinin en ilgi çekici örneklerinden biridir. Dârüşşifanın en önemli özelliği bugün elde bulunan vakfiyesidir. Anadolu selçuklu hastahanelerinin yönetimi hakkında geniş bilgi veren bu vakfiye değerli bir belgedir.

Güdükminare (Şeyhhasanbey türbesi), Eretnaoğullarından Alâeddin Esad'ın büyük oğlu şeyh Hasan Bey için yaptırıldı (1347). Türbe, basık bir minare görünüşünde olduğu için halk arasında bu adla bilinir.

Kesme taştandır. Türbenin kaidesi bir kenarı 10 m olan kare şeklindedir. Bu kaidenin üzerine kubbe oturur. 3 basamakla çıkılan kapı ile pencerelerde mermer kullanılmıştır. Ayrıca yapıda geometrik süslemeli ve sırlı tuğla ve kubbenin altında bir sıra palmet ve rumî motifli çiniler görülür. Oldukça iyi durumda olan türbenin içinde siyah mermerden bir sanduka vardır. Selçuklu devrinin öteki eserleri şunlardır: *Ahiemirahmet kümbeti, Gökmedrese çeşmesi, Şeyhhüseyinrai çeşmesi.*

Osmanlı devri eserleri. Meydan camii, Dikilitaş caddesinde, Kanunî Süleyman'ın vezirlerinden Sıvaslı Koca Hasan Paşa tarafından yaptırıldı (1564). Kesme taştan yapılmış olan bina 19×27,50 m boyutlarındadır. Üzeri çift meyilli ahşap çatıyle örtülüdür. Caminin önündeki son cemaat yeri sonradan eklenmiştir. Tek şerefeli minaresi tuğladandır. İki girişi bulunan caminin iç kısmında 4 kalın paye vardır. Üzeri ahşap kaplama olan payelerin başlıkları ağaç işlemelidir. Mihrap nişi mukarnaslı, mimberi sadedir. *Kale camii,* Kale mahallesindedir. Sıvas valisi Mahmud Paşa tarafından yaptırıldı (1580). Kareye yakın planlı, üzeri kubbeyle örtülü, küçük ve zarif bir yapıdır. Bugün ibadete açık olan cami, kesme taştan yapılmıştır. İç kısmında ahşap bir kadınlar mahfili bulunur. Kare mekândan kubbeye tromplarla geçiş sağlanmıştır; kubbe, sekizgen bir kasnağa oturur. Kubbede konsantrik daireler halinde kalem işi süsleme görülür. *Aliağa camii,* Aliağacamii sokağındadır. Behram Paşaoğlu Mustafa Bey tarafından yaptırıldı (1580). Kesme taştan yapılmış kubbeli bir camidir. Kubbe intikali tromplarla sağlanmıştır. Mihrap nişinin üçlü yonca şeklinde bir kemeri vardır; üst kısmı mukarnas süslemelidir. Ahşap mimber sonradan yapılmıştır. Sade bir binadır. *Alibaba ca-*

Buruciye medresesi süslemelerinden (detay)

SIVAS'ta bir cadde

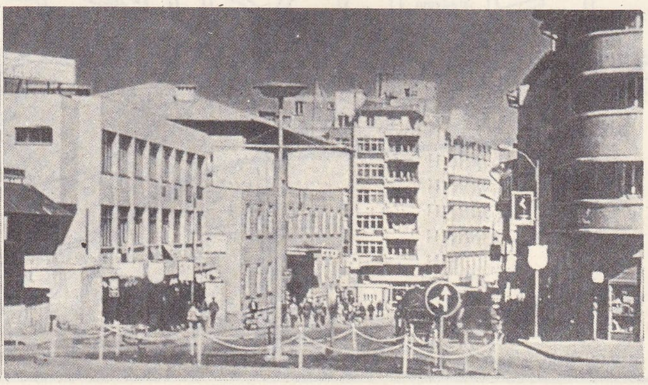

Foto. İslamic Architecture and Its Decoration (MEYDAN)

mii, 1792'de yapıldı. Üzeri çift eğimli ahşap çatıyle örtülüdür; içten iki kubbelidir. Kubbelerin biri ana mekânı örter, öteki son cemaat yerinde bulunur. *Abdülvahabigazi camii* de bu devre aittir.

Abdülvahabigazi türbesi, şehrin kuzeyinde, Akkaya tepesindedir. Sekizgen planlı, kubbeli küçük bir yapıdır. İç kısımda taştan bir sanduka vardır. *Şeyhçoban türbesi,* Çayırağzı mahallesindedir. 1371'den önce yapıldığı biliniyor. 1459'da yeniden yapıldı. Kesme taştan kare planlı bir yapıdır. Üzeri sekizgen kasnağa oturan bir kubbeyle örtülüdür. *Şemsiaziz türbesi* veya *Karaşemsettiniaziz türbesi,* Meydan camii avlusundadır. 1600'de yapıldı. Dikdörtgen şeklinde bir planı olan yapı, iki kısımdan meydana gelir. Kasnaklı bir kubbeyle örtülü olan birinci kısım, Şemseddin Ahmed'in türbesidir; ikinci kısım torunlarının türbesidir ve üzeri çift eğimli bir çatıyle örtülüdür.

Mehmedefendi hamamı, Kepenek caddesindedir. XVI. yy. başında yapıldı. Bugün kadınlar hamamı olarak kullanılıyor. Düzgün kesme taştan yapılmış olan bina dikdörtgen şeklindedir. Soyunmalık kısmının üzeri kiremitle, soğukluk ve orta kısım kubbeyle, yanlar tonozlarla örtülüdür. İç görünüşüyle 4 eyvan şemasına uygun olan bu hamamın halvet kısmının ortasında da büyük bir kubbe vardır. Yan hücreler de kubbeyle örtülüdür. Halvetten bir kapı ile üzeri beşik tonozla örtülü külhana geçilir. *Meydan hamamı,* Meydan camii karşısındadır. XVI. yy.da yapıldığı sanılıyor. Bugün harap durumdadır. Soyunmalık, soğukluk ve halvet kısımları birer kubbeyle örtülü olan hamam, 4 eyvan şemasına uygundur. *Kurşunlu hamam,* Kepçeli semtindedir. Sağır Behram Paşa tarafından yaptırıldı (1576). Bugün kadınlar ve erkekler hamamı olarak kullanılıyor. Osmanlı hamamlarının güzel bir örneği olan yapı, çifte hamamdır. İki hamam da birbirlerinin tam simetriğidir. 40,50×32,50 m boyutlarında bir yapı olan hamam, 4 eyvan şemasına göre yapılmıştır. Sivas'ta son yıllarda Kale camiinin karşısında bir hamam daha bulundu. Bu hamamın 1580'de Sivas valisi Mahmud Paşa tarafından yaptırılmış olduğu anlaşıldı. Taş ve tuğladan yapılan hamam ötekilere benzer.

Behrampaşa hanı, Kepçeli semtindedir. 1573'te yaptırıldı. 50×48 m boyutlarında olan han, Sivas'ın önemli eserlerinden biridir. Bugün Askerî Hayvan hastahanesi olarak kullanılıyor. Ortası açık bir avlunun çevresinde sıralanmış iki katlı odalardan meydana gelir. Girişin karşısında büyük bir ahır vardır. Sivas valisi Sağır Behram Paşanın hayratıdır. *Şubaşı hanı,* Mahkeme çarşısı yakınındadır. Dikdörtgen şeklinde ve iki katlı olan binanın üç girişi vardır. Ortada bir avlu ve çevresindeki odalardan meydana gelen esas han kısmı tahtadan, yan kısım taştan yapılmıştır. Bu kısım ardiye olarak adlandırılır ve hanın mimarî bakımdan en önemli kısmıdır.

— *Sivas ili.* İl topraklarının büyük kısmı İç Anadolu'nun Yukarı Kızılırmak bölümünde yer alır; bir kısmı da güneydoğuda Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat bölümüne, kuzeydoğuda Doğu-Orta Karadeniz bölümlerine girer. Sivas ili kuzeyde Tokat ve Ordu, kuzeydoğuda Giresun, doğuda Erzincan, güneyde Malatya ve Maraş, güneybatıda Kayseri, batıda Yozgat illeriyle sınırlanır; yüzölç. 28 488 km² (Konya ve Ankara illerinden sonra üçüncü büyük il); 729 233 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları).

● *Coğrafya.* Sivas ili, genel olarak İç Anadolu'nun ortalama yükseltisi en fazla olan topraklarını meydana getirir. Önce doğubatı, sonra kuzeydoğu-güneybatı doğrultularında bir çukur eksen meydana getiren, bazen dar boğazlar, yer yer de oluk biçimli ovaların birbirine eklenmesiyle meydana gelen Kızılırmak vâdisi, il topraklarının engebe çizgilerini biri kuzeyde, öteki güneyde olmak üzere iki kesime ayırır. En kuzeyde Kelkit vâdisinin ötesinde, Kuzey Anadolu kıyı dağlarının (Canik kesimi) güneye bakan yamaçlarının dışında, Kızılırmak vâdisinin kuzeyinde kalan kesim, Kuzey Anadolu dağlarının yayılma alanı içinde yer alır. Bunların başlıca dorukları doğudan batıya Kızıldağ (3 025 m), Köse dağı (2 812 m), Tekelidağ (2 643 m), Asmalıdağ (2 416 m), Dumanlıdağ (2 447 m), Yıldız dağıdır (2 552 m). Güneybatıya doğru bu diziye Çamlıbel dağı (1 731 m) ve Yozgat ili sınırında Akdağ-Karababa dağı (2 245 m) sırası eklenir. Bu dağların yapısında billûrî kayaçlarla birlikte Birinci zamanın şiddetli kıvrılmış ve yer yer metamorfize olmuş yereyleri, İkinci zamana ait tortul katmanlar ve yeşil kayaçlarla kuzey kesiminde geniş yer tutan kretase lav ve tüfleri görülür.

Sıvas kongresi delegeleri («Atatürk'ün Hayatı» adlı kitaptan)

Kızılırmak vâdisinin güneyinde kalan kesimde Uzunyayla'da hemen hemen kesintiye uğrayan Orta Toros doğrultusunu (güneybatı-kuzeydoğu) Doğu Toroslar doğrultusuna (batı-doğu) bağlayan dağlara rastlanır. Sıvas-Malatya demiryolunun geçtiği alçalmış kesimde Tecer dağı (2 239 m), bunun kuzeydoğu uzantısı üzerinde Gürlevik dağı (2 688 m), Bey dağı (2 577 m) ve Çengellidağ (2 596 m) görülür. İlin güneydoğu sınırı boyunda da Gürün dağları (2 300 m) ve Çalgal dağı (2 736 m) gibi doruklar vardır. Eski temelin daha kesintili olduğu bu kesimde en çok eyosen flişlerine, yeşil kayaçlara, kretase şist ve kalkerlerine, yer yer bazalt v.b. lavlara rastlanır. Kızılırmak'ın kuzey ve güneyindeki dağ sıraları arasında, tepelik yükseltisi genellikle 2 000 m altında olan geniş bir alan yer alır; bu kesim geniş ölçüde Üçüncü zaman ortasına ait (Oligosen-Miyosen) tuzlu-jipsli kızıl killeriyle kaplıdır.

Bitki örtüsü zayıf olan bu alan üzerinde yer yer daha yeni (Neojen) örtü tabakaları görülür. Sıvas'ın batısında bunlar genellikle tatlı su göl tortullarından meydana gelmiştir. Doğusunda denizel tabiatlı kireçli-killi katmanlara geçilir. Kızılırmak vâdisi boyunda, boğaz kesimleri dışında vâdinin genişlemiş tabanı eski ve yeni alüvyonlarla kaplıdır. Aynı durum kuzeyde Kelkit vâdisinin genişleme alanında da (Suşehri ovası) görülür. Kızılırmak vâdi tabanı, ilin doğusunda 1 800 m üstündeyken güneybatıda 1 100 m'ye kadar iner. Kelkit vâdisinin, kuzeyde Sıvas ili topraklarından çıkarak Tokat iline geçtiği yerde taban yükseltisi 670 m'ye iner; burası il topraklarının en alçak noktasıdır. Sıvas ili topraklarında kışları soğuk ve sürekli karasal bir iklim hüküm sürer. Bu bakımdan kuzeyde Kelkit vâdisi gibi fazla yüksek olmayan kesimle ilin orta ve güney kesimlerindeki yüksek yayla alanları arasında önemli farklar görülür. Yağışlar genellikle azdır; ancak İç Anadolu'nun öteki kesimlerindeki düşük seviyeye inmez. Sıvas şehrinde yapılan uzun süreli meteoroloji gözlemlerine göre ortalama sıcaklık en soğuk ayda —4°0C, en sıcak ayda (ağustos) 18°7C, kaydedilen en düşük ve en yüksek sıcaklıklar —34°C ve 38°3C'tır. Sıcaklık derecesinin 30°C üstüne çıktığı günlerin ortalama sayısı 21,9; 0°C altında kaldığı günlerinki 35,3; sıcaklığın 0°C altına inebildiği günler sayısı ise 126,6'dır. Sıvas'ta kaydedilen en düşük sıcaklık Erzincan (—32°5 C) ve Erzurum'da (—30°2 C) kaydedilenden daha düşük, donlu günler sayısı Erzincan'da Sıvas'tan daha az (111,8), Erzurum'da daha çoktur (155,2). Sıvas şehrinde yıllık yağış tutarı 411 mm, yağışlı günlerin ortalama sayısı 108'dir. Yağışların mevsimlere dağılışı şöyledir (yüzde ile): kış 31, ilkbahar 37, yaz 11, sonbahar 21.

Buna göre en yağışlı mevsimin ilkbahar (özelikle mayıs ve nisan) olduğu, en az yağışın da temmuz ve ağustosa rastladığı görülür. Kar yağışlı günlerin ortalama sayısı 31,4; yerin karla örtülü kaldığı günlerinki 63,0'dır. Sıvas ili içinde yağış kayıtları yapılan başka merkezlerin ortala-

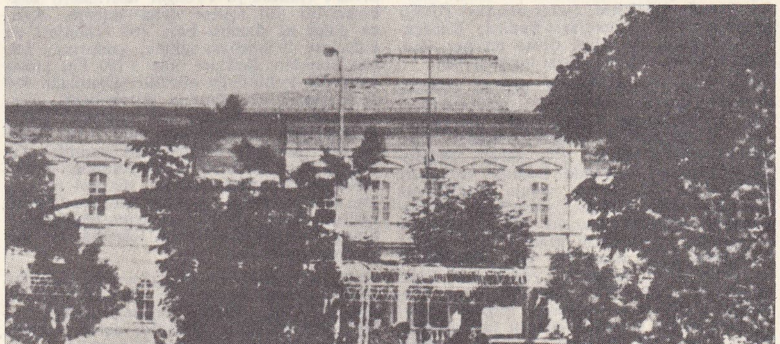

Sıvas kongresi binası («Atatürk'ün Hayatı» adlı kitaptan)

Foto. MEYDAN

ma yıllık yağış tutarları da şöyledir (mm ile): Zara 609, Kangal 568, Suşehri 416, Hafik 400, Şarkışla 384, Gemerek 380, Koyulhisar 373, Divriği 340, Gürün 319. Yağışların bazı çukur yerlerde bunlardan az, dağlık kesimlerdeyse daha fazla olması mümkündür. Tabiî bitki örtüsü, iklim ve yer şekillerine uygun olarak geniş ölçüde bozkır karakteri taşır. Daha çok kuzey kesimlerinde (Koyulhisar, Suşehri ilçeleri); ayrıca Merkez ve Akdağmadeni ilçelerinde rastlanan orman alanları il topraklarının yüzde 11,8 olarak görülürse de birçok ormanın kapladığı alan yüzde 4,8'i geçmez. Ağaç türlerinin beşte üçten fazlası (yüzde 61) iğne yapraklı (yüzde 55 sarıçam, yüzde 6 köknar), geri kalanı (yüzde 39), yayvan yapraklı (meşe v.b.) türlerden meydana gelir. Geçmiş yüzyıllar boyunca ormanlar, özellikle köy ve yerleşme merkezlerine yakın yerlerde yakacak odun elde etmek, otlak açmak için yok edilmiştir. Sıvas ili topraklarının orta kesimini meydana getiren büyük kısmının suları Kızılırmak tarafından toplanır ve bu ırmak, ilin kuzeydoğu kenarından doğar. Yeşilırmak'ın en önemli kolu olan Kelkit suyu da ilin kuzey kenarını boylar; Yeşilırmak da bu kesimden doğar. İlin güneydoğu kesiminde sular Fırat'a gider (Çaltı ve Tohma çayları). Suların birçoğu derin vâdiler içinde aktığından sulamada yararlı olmaz. Kızılırmak aldığı kollarının (Hafik yakınlarında aldığı Acısu gibi) geçtiği yereyde, buharlaşmanın hızlandığı ve yağışların hemen hemen yok olduğu sırada sulama için kullanılamaz duruma gelir. Sıvas ilinin özellikle bu kesimlerinde alçılı su tutan birçok küçük ve genellikle dışarıya akışsız göl bulunur (Hafik ile Zara arasındaki Tödürge gölü gibi).

Sıvas ilinin 1965'te 704 613 olan nüfusu 1970 sayımının geçici sonuçlarına göre 729 233 olmuştur (yıllık ortalama artış binde 7; Türkiye ortalaması binde 26). İl topraklarında km²'ye ortalama olarak 25,6 kişi düşer. Sıvas ili nüfusunun yüzde 30'u, 3 000'den fazla nüfuslu 14 yerleşme merkezinde, geri kalan yüzde 70'i sayısı 1 278'e varan köylerde yaşar. İlin kır nüfusu yoğunluğu 17'dir; bu sayı ilçeler arasında değişir (Gürün ilçesinde 9; Gemerek ilçesinde 28). Şehir nüfusu yoğunluğunun oldukça yüksek bir orana ulaşması, il sınırları içinde Sıvas gibi büyük bir şehrin yer almasından ileri gelir: il nüfus toplamının yüzde 18'i 1970 sayımının ilk sonuçlarına göre Sıvas şehrinde yaşıyordu (1965'te yüzde 15). Bu büyük şehir dışında 2 yerleşme merkezinin nüfusu 10 000'i bulur (Divriği 10 781, Suşehri 10 069). Geri kalan 11 yerleşme merkezinden 5'ininki 5 000'i aşar (Yıldızeli, Zara, Gürün, Şarkışla ve Kangal), 6'sınınki bu sayıya yaklaşır (Gemerek, İmranlı, Koyulhisar ve Hafik ilçe merkezleriyle, nüfusları 1965 sayımında 3 000'i aşmış olan 2 yerleşme merkezi: Gemerek ilçesinde Sızır ve Suşehri ilçesinde Yukarı Ezbider [Akıncılar]). Sıvas ili 12 ilçeye ayrılır: Merkez, Divriği, Gemerek, Gürün, Hafik, İmranlı, Kangal, Koyulhisar, Suşehri, Şarkışla, Yıldızeli ve Zara. — *Sıvas merkez ilçesi*, 3 226 km²; 193 273 nüf. (1970); km²'ye ortalama 59 kişi; kır nüfusu yoğunluğu 19. İlçenin bucakları: — *Sıvas merkez bucağı*, 1 843 nüf. (şehir dışında) [1965]; 52 köy. Öteki bucaklar: Bedirli, Karaçayır, Kayadibi ve Ulaş. Sıvas merkez ilçesinin köy (muhtarlık) sayısı toplamı 148.

Sıvas ilinde geçim büyük ölçüde çiftçilik ve hayvancılığa dayanır; bazı yerleşme merkezi ve köylerde halıcılık gibi el sanatları da gelişmiştir; Sıvas şehrinde bazı sanayi kolları vardır. İlin yeraltı zenginlik kaynakları arasında Divriği yöresinde Türkiye'nin en zengin demir yataklarına rastlanır. Toprakların, yararlanma bakımından bölünüşü yaklaşık olarak şöyledir (yüzde ile): ekili-dikili alanlar 18,0; nadas toprakları 13,7; ormanlar 4,8; çayır-otlaklar 54,5; ürün vermeyen yerler 9,0. Ekili alanların yüzde 93'ü (1969'da) tahıl üretimine ayrılmıştır ve başta buğday gelir. Üretim, yıllar arasında önemli farklar gösterir: 1966-1969 arasında buğday üretimi 162 000 - 296 000 arasında değişti. Sonra arpa (58 000 - 117 000 t) gelir. Yulaf (3 500 - 6 300 t) ve mahlut (4 100 - 5 900 t) daha az ekilir; mısır ekimine pek az yer verilir (700 - 900 t); pirinç ekilmez. Baklagiller arasında en çok ekileni fasulyedir (2 500 t kadar). Patates üretimi 40 000 t'u bulur; mercimek arkadan gelir (100 t). Fiğ üretimi oldukça geniş yer tutar (9 000 t). Sanayi bitkileri arasında yalnız şeker pancarı (67 000 - 91 000 t) sayılabilir. Tütün ekilmez. Meyvecilik genellikle az gelişmiştir; ancak Kelkit vâdisi gibi kışları oldukça hafif geçen kesimlerde çeşitlilik gösterir. Bazı başka kesimlerde de dayanıklı türler yetiştirilmesi imkânı vardır. En çok elma, zerdali, armut, erik ve kayısı ağaçlarına rastlanır. Bağlar çok az yer tutar (335 hektar alan, 600 t ürün).

Sıvas ilinde hayvan sayısı çoktur. Başta koyun gelir (1967'de 1 451 000, 1969'da 1 244 000); ak karaman türü yaygındır. Bazı merinoslaştırma denemeleri yapılmaktadır. Kıl keçisi sayısı oldukça çoktur (1966'da 722 000, 1969'da 352 000). Tiftik keçisi sayısı 10 000'i geçmez. Tarım istatistikleri 1966'da 866 000'i bulan sığır sayısının, 1967'de 827 000'e, 1968'de 385 000'e ve 1969'da 371 000'e düştüğünü gösteriyor. Manda sayısı da 1966'da 41 000 iken 1967'de 33 000'e, 1968'de 21 000'e ve 1969'da 14 600'e düşmüştür. At sayısında bir duraklama (26 000), eşek sayısında artma (65 000) vardır, katır sayısı azdır (3 000). Kümes hayvancılığı oldukça yaygındır (500 000 kadar tavuk). Arıcılık da oldukça geniş yer tutar (60 000'e yakın kovan; 300 t kadar bal ürünü).

Sıvas ilinde yeraltı zenginliklerinin çeşitli olduğu tahmin ediliyor. Bazı kesimlerde kurşun, amyant, krom, bakır ve ayrıca linyit bulundu ve bunların bir kısmı işletildi. Cumhuriyet devrinde demir - çelik sanayii kurulmasına girişilince, hammadde ihtiyacını karşılamak için araştırmalara başlandı; Divriği'deki maden kuruluşları 1938'de işletmeye açıldı. Çıkarılan yıllık cevher 1,5 milyon tonu bulur; bunlar demiryoluyle Karabük'e ve Samsun üzerinden Ereğli'ye gönderilir. En büyük ocaklar Divriği yakınında Cürek (1 000 000 t üretim), ayrıca Demirdağ ve Akdağ ile Gürün (Gökçeyazı) ve Kangal (Davutoğlu) yataklarıdır. Yöredeki demir cevheri rezervinin 100 000 000 tona yakın olduğu sanılıyor. Büyük sanayi kuruluşları arasında Sıvas Devlet Demiryolları fabrikalarıyle Sümerbank Çimento ve Keramik fabrikaları başta gelir. 1939'da açılan D.D.Y. fabrikalarında önce vagon ve lokomotif onarımı yapılırken, sonra yapımına geçildi ve kuruluşa büyük bir döküm fabrikası eklendi. Çimento fabrikası 1943'te kuruldu, 1952'de genişletildi. Sıvas ilinde özel sektöre ait 6 kadar un fabrikasıyle soda, sabun yapımı, kereste atelyeleri de vardır; bakırcılık işleri de yapılır. Ayrıca Sıvas yöresi halıcılık bakımından önemlidir; kaliteli halılar dokunur.

İl topraklarının genellikle engebeli oluşu ulaşımın belirli eksenler boyunda uzanmasına yol açmıştır. Geniş dağlık kesimler düzenli yollardan yoksundur. Mezopotamya'yı Karadeniz kıyılarına bağlayan bir güneydoğu-kuzeybatı yol ekseniyle, buna dikey olan ve Kızılırmak çığırına uyan bu ikinci eksen İlkçağdan beri işlemektedir. Sonra, bunlara Sıvas'ı Ankara'ya (Yozgat üzerinden) bağlayan bir yol ekseni daha eklendi. Ayrıca daha az önemli bazı yol kesimleri de eklenirse il sınırları içinde, aralarında büyük standart farkları olan 1 200 km kadar karayolu bulunduğu görülür. Uzunluğu 900 km'e varan ve çoğunun düzeltilmesi gereken köy yolları bunun dışında kalır. Önemli karayolu eksenlerinin yanı sıra Cumhuriyet devrinde demiryolları yapıldı. Ayrıca Sıvas - Malatya demiryolunun Çetinkaya istasyonundan ayrılan bir kol da Çakıt suyu vâdisini geçerek Karasu (Fırat) vâdisine ulaşır (Sıvas - Erzurum demiryolu). Sıvas'ta yolcu uçaklarının uğradığı bir havaalanı vardır.

Sıvas ili ticaretinde ihracatın üçte birinden fazlasını canlı hayvan ve hayvan ürünleri, dörtte birine yakınını tarım ürünleri (tahıl), geri kalanını, çimento, demir cevheri v.b. meydana getirir. İthalât maddeleri arasında manifatura eşyası, yaş ve kuru sebzeyle meyve, inşaat malzemesi, kereste ve çeşitli sanayi tüketim eşyası başta gelir. (→ Bibliyo.) [M]

Sıvas kalesi, Sıvas'ta kale. Kimin tarafından yaptırıldığı ve yapılış tarihi bilinmiyor. Önce Bizans imparatoru Justinianus zamanında daha sonra Danişmentliler ve Alâeddin I zamanında onarım gördü. Kale iki bölüm halindedir; aşağı kalenin çevresi 7 500 m, sur yüksekliği 25 m'dir. Doğu tarafının dışında kalan üç tarafı derin ve geniş hendeklerle çevrilidir. Evliya Çelebi'ye göre kalenin 5 demir kapısı vardı: batıda Kayseri, doğuda Plaş ve Tokmak, kuzeyde Cancün, güneyde Selpur kapıları. Bugün bu kapılar, Kayseri, Erzurum, Bağdat, Tokmak ve Delik adlarıyle bilinir. XVII.yy.da aşağı kalede 4 600 ev vardı; 20 kule ve 600 mazgalda savunuluyordu. Sıvas şehrinin güneybatısında Topraktepe'nin üzerinde bulunan ve Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılan yukarı kale dört köşelidir. Bir suru ve iki kapısı vardır. Güney kapısı işlek olanıdır. Kalenin içinde bir cami, erzak ambarı, sarnıç, cephanelik vardır. Bugün kalıntı halindedir. (M)

Sıvas kongresi, Erzurum kongresinden sonra millî kurtuluşu gerçekleştirmek için Sıvas'ta toplanan (4-11 eylül 1919) kongre. Sıvas kongresine 31 delege katıldı: 1. Mustafa Kemal; 2. İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuad Paşanın babası ve Ankara delegesi); 3. Hüseyin Rauf Bey (Orbay); 4. İsmail Hami Bey (Danişment; İstanbul delegesi); 5. Kara Vasıf Bey (İstanbul delegesi); 6. Hikmet Bey (Tıp fakültesi delegesi); 7. Mehmed Şükrü Bey (Afyonkarahisar delegesi); 8. Salih Sıdkı Bey (Tokat delegesi); 9. Bekir Sami Bey (Tokat delegesi); 10. Refet Bey (Samsun delegesi); 11. Boşnakzade Süleyman Bey (Samsun delegesi); 12. Başağazade Yusuf Bey (Denizli delegesi); 13. Küçükazade Necib Ali Bey (Denizli delegesi); 14. Dalhanağazade Mehmed Şükrü Bey (Denizli delegesi); 15. Hakkı Behiç Bey (Denizli delegesi); 16. Hoca Raif Efendi (Erzurum delegesi); 17. Şeyh Fevzi Efendi (Erzurum delegesi); 18. Ahmed Nuri Efendi (Bursa delegesi); 19. Osman Nuri Bey (Bursa delegesi); 20. Siyahîzade Halil İbrahim Efendi (Eskişehir delegesi); 21. Bayraktarzade Hüseyin Bey (Eskişehir delegesi); 22. Hüsrev Sami Bey (Eskişehir delegesi); 23. Macid Bey (Alaşehir delegesi); 24. Zeki Bey (Kastamonu delegesi); 25. Mehmed Tevfik Bey (Çorum delegesi); 26. Abdurrahman Dursun Bey (Çorum delegesi); 27. Dellâlzade Hacı Osman Efendi (Nevşehir delegesi); 28. Halid Bey (Bor delegesi); 29. Mustafa Efendi (Niğde delegesi); 30. Mazhar Müfid Bey (Hakkâri delegesi); 31. İbrahim Süreyya Bey (Saruhan delegesi).

Kongrenin ilk günü yapılan oturumda Rauf Bey, Bekir Sami Bey ve öteki bazı delegelerin engellemek istemelerine rağmen başkanlığa Mustafa Kemal getirildi. Kongre gündemi başlıca 2 maddede toplanıyordu: 1. Erzurum kongresinin aldığı kararların görüşülmesi; 2. amerikan mandası hakkındaki tekliflerin görüşülmesi. Birinci maddenin görüşülmesi kısa sürdü. Erzurum kongresinin kararları bütün Anadolu ve Rumeli için geçerli olmak üzere kabul edildi. «Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk cemiyeti»nin adı «Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyeti» olarak değiştirildi. Amerikan mandasıyle ilgili konuşmalar oldukça uzun ve tartışmalı geçti. Kongrede manda fikrini Rauf Bey, Refet Bey, Bekir Sami Bey, Kara Vasıf Bey, İsmail Hami Bey savunuyorlardı. Bunların fikrine göre 500 milyon lira borcu olan bir ülke dış himaye olmadan yaşayamazdı. Bu arada resmî sıfatı kesin olarak bilinmeyen Brown adında bir gazeteci de Sıvas'ta bulunuyor, amerikan mandası lehine bazı temaslar yapıyordu. Sıvas kongresinde, A.B.D. kongresinden Türkiye'nin şartlarını yakından görmesi için bir heyetin çağrılmasına ve bunun için bir mektup yazılmasına karar verildi. Kongrenin devam ettiği sırada İstanbul hükûmetinin kongreyi basmakla görevlendirdiği ve Elazığ valiliğine tayin ettiği Ali Galib'in teşebbüsleri bir sonuç vermedi. XIII. Kolordu tarafından gönderilen birlikler Ali Galib'i kaçmak zorunda bıraktı. Ali Fuad Paşa kongre tarafından «Garbî Anadolu kuvayı milliye kumandanı» tayin edildi ve durum bir telgrafla Ali Fuad Paşaya bildirildi. Sıvas kongresi vatanın bütününü temsil eden «Heyeti Temsiliye»

seçerek 11 eylül 1919'da dağıldı. Heyeti Temsiliyenin üyeleri şunlardı: 1. Mustafa Kemal Bey; 2. Rauf Bey (Orbay); 3. Refet Bey (Bele); 4. Hoca Raif Efendi (Dinç); 5. İzzet Bey; 6. Servet Bey; 7. Şeyh Fevzi Efendi; 8. Bekir Sami Bey; 9. Sadullah Efendi; 10. Hacı Mustafa Bey; 11. Kara Vasıf Bey; 12. Mazhar Müfid Bey (Kansu); 13. Ömer Mümtaz Bey; 14. Hüsrev Sami Bey (Kızıldoğan); 15. Hakkı Behiç Bey; 16. Niğdeli Mustafa Bey. (M)

SIVASLI, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Uşak ili) ilçe merkezi kasaba; 4 025 nüf. (1970). Uşak'ı Çivril üzerinden Denizli'ye bağlayan yolun 35. km'si üzerinde; yüksl. 1 050 m. Kasabanın yeni kısımları adı geçen yolun çevresindedir. Eski kısımlar, batıya bakan bir yamaç üzerinde yer alır. — *Sıvaslı ilçesi,* 486 km², 19 434 nüf. (1970). Tek bucak; 22 köy. Ziraat ve hayvancılık. (M)

Sıvas müzeleri. — ESKİ ESERLER MÜZESİ, selçuklu devri eski eserlerinden olan Gökmedrese'de açıldı (1934). 1967'de Buruciye medresesine taşındı. Medresenin odaları ve eyvanlarında Sıvas çevresinden derlenmiş arkeolojik ve etnografik eserler teşhir edilmektedir. Birinci salonda, sıvas gümüş işçiliği örnekleri (kemerler, bilezikler, baş örtüleri ve çeşitli süs eşyası); selçuklu ve osmanlı devri bakır eşyası, tekke eşyası, çakmaklı tabancalar, sıvas ağızlıkları, işleme keseler, kahve takımları; ikinci salonda taş ve seramik arkeolojik buluntular, cam eserler, çini parçaları v.d. eserler sergilenir. Üçüncü salon etnografik eserlere ayrılmıştır. Bunlar arasında sıvas çorapları, Sıvas bölgesine ait kadın-erkek giyim eşyası, işlemeli cepkenler, Sıvas'ın Gürün ilçesinde dokunmuş şallar, yatak örtüleri, koşum takımları, çakmakı tüfekler, zırh, yay, ok, kalkan, topuz v.b. silâhlar vardır. Medresenin ana eyvanıyle yan eyvanlarında roma, bizans, selçuklu ve osmanlı devirlerine ait lahitler, küpler, mezartaşlarıyle ve çeşitli eserler bulunmaktadır. — DÖRTEYLÜL ATATÜRK MÜZESİ, Sıvas kongresinin toplandığı Sıvas sultanîsinde açıldı. Kongre odasıyle Atatürk'ün kongre günlerinde çalıştığı ve yattığı oda, eşyasıyle birlikte muhafaza edildi. Müzenin bulunduğu bina, 1894'te idadî olarak yapılmış, daha sonra sultanî olmuştur. Kongre salonunda, Atatürk'ün kongre sırasında oturduğu yazı masası, koltuğu ve yazı takımları, kürsü, kongrede kullanılmış olan sıralar, kongre günlerinde sıvaslıların hediye ettikleri halı ve seccadeler, üç tane koltuk ve kanepe, kongrede kullanılan maniple cihazı, telefon, kongre üyelerini toplu halde gösteren büyük boy fotoğraf, Atatürk'ün sonradan kongre binasını ziyaretinde kendi el yazısıyle hatıra yazıları ve kongreye ait belgeler; Atatürk'ün yatak odasında, Atatürk'e ait ait belgeler; karyola ve yatak, yemek takımları, sıvaslıların hediye ettikleri halı, seccade v.d. eşya teşhir edilir. (M)

Sıvasspor kulübü, Sıvas'taki Yolspor, Kızılırmak ve Gençlik kulüplerinin birleşmeleriyle kurulan spor derneği (1966). Forma rengi kırmızı-beyazdır. Özellikle futbol dalında faaliyet gösterir. İkinci Türkiye liğinde oynamaktadır. 600 Kadar üyesi vardır. Yıllık geliri yarım milyon lira kadardır. (M)

SIVAŞMAK geçl. f. (*sıvamak*'tan *sıva-ş-mak*). Bulaşmak, üstüne sürülmek: *Reçel sıvaşmak.* || Sıvık ve yapışkan bir hale gelmek. (M)

SIVAZLAMAK geçl. f. (*sıvamak*'tan *sıva-z-la-mak* [?]). Elini okşar gibi üzerinde gezdirmek: *Hacı Mustafa eliyle uzun sakalını sıvazlayıp...* (M. Ş. Esendal). *Mürşit tatlı tatlı arkasını sıvazladı* (N. Araz). *Cemil, hayvanın yelesini sıvazladı* (Kemal Tahir). [M]

SIVI sıf. (esk. türk. *suvık*'tan). Akan veya akmak eğiliminde olan: *Civa, adî sıcaklıkta sıvı halde bulunan tek madendir.*

— ANSİKL. Fiz. *Sıvı* cisimler, hareket kabiliyetlerinin çok fazla ve kohezyonlarının düşük olmasıyle nitelenir. Katıların aksine, en ufak bir direnç göstermeksizin kolayca şekil değiştirir ve içinde bulunduğu kabın şeklini alır. Bununla birlikte, tanecikleri arasındaki kohezyon gazlarda olduğu gibi sıfır değildir; her sıvının, basınç değişimleriyle kolay kolay değişmeyen ayrı bir hacmi vardır. (Bk. SIKIŞABİLİRLİK.) Bütün sıvılar buharlaştırmaya veya katılaştırmaya elverişlidir. Hepsi de az veya çok ağdalıdır. Bk. VISKOZİTE.

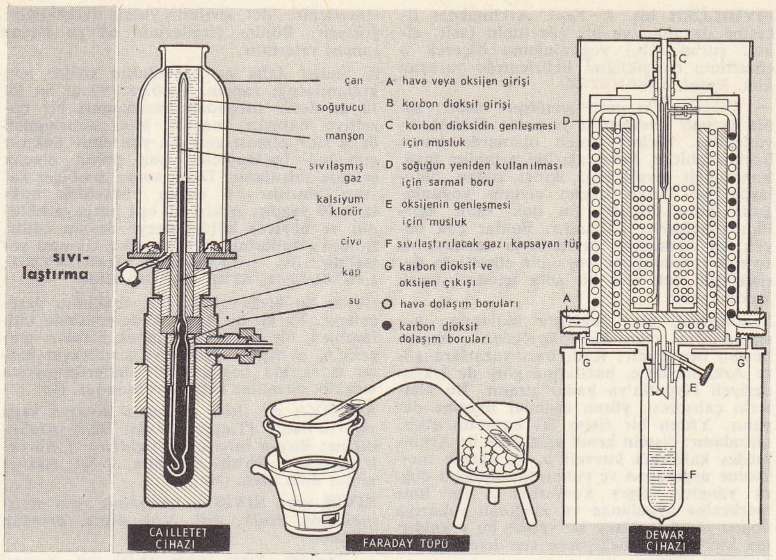

◆ İ. Sıvı madde: *Çinkolu su, civalı sıvıları nötürleştirir.*

— Mekan. *Kesme sıvısı.* Bk. KESME.

— Tıp. *Organik sıvılar,* vücutta dolaşan ve genellikle *suyuk* adıyle anılan sıvı kısımlar: *Göğüs zarı iltihabından oluşan göğüs zarı sıvısı* v.b. (LM)

SIVIK sıf. (esk. türk. *suvuk* veya *suvık*'tan). Yumuşak kıvamlı, cıvık: *Sıvık çamur.* || *Argo.* Yapışkan, can sıkıcı (kimse). [M]

SIVILAŞTIRMA i. (*sıvılaştırmak*'tan *sıvı-laş-tır-ma*). Bir gazı sıvı hale dönüştürme.

— ANSİKL. Fiz. Gazları *sıvılaştırma* konusunda ilk sistemli araştırmaları yapan Faraday oldu: ateşte eritilerek ağzı kısmı kapatılmış bir tüpün bir koluna, ısı karşısında kaldığı veya kimyasal tepkimeye uğradığı zaman, sıvılaştırılması istenen gazdan bol miktarda verebilecek maddeleri doldurdu; böylece küçük bir hacim içinde kapalı kalan gaz sıkışıyor ve tüpün bir buz kovasına daldırılmış olan öbür kolunda sıvılaşıyordu. Kükürt ve karbon dioksit, kükürtlü hidrojen, hidroklorik gaz v.b. ilk defa 1823'te bu şekilde sıvılaştırıldı. 1834'te Thilorier, karbon monoksidi sıvılaştırmak için bu mettotan yararlandı; içinde sıvılaştırılmış karbon monoksit bulunan kabın ağzını birdenbire açınca, sıvı gazın, açıkhavada —79°C'ta süblimleşen bir kar halinde katılaştığını gördü. 1845'te, eski araştırmalarını yeniden ele alan Faraday, bu karı, soğutucu olarak kullandı: eterle karıştırdığı karbon monoksit karını vakumda buharlaştırarak —110°C'lık bir sıcaklık elde etti; bu şartlarda, etileni, fosforlu hidrojeni ve arsenikli hidrojeni 50 atmosferlik bir basınç altında sıvılaştırmayı başardı. Yalnız hidrojen, oksijen, azot, azot monoksit, karbon monoksit ve metanı sıvılaştırmak mümkün olmadı; onun için bunlara *sıvılaşmayan gazlar* veya *kalıcı gazlar* adı verildi. 1861'de Andrews, kalıcı gazları çok yüksek basınç altında tutarak sıvılaştırmayı denedi; fakat denemelerinden bir sonuç alamadı; Cagniard de La Tour'un (1821) deneylerini tekrarlayan Andrews, her maddeye göre değişen ve *kritik sıcaklık* denilen bir sıcaklığın üstünde, uygulanan basınç ne olursa olsun gazların sıvı hale dönüşmeyeceğini ispatladı; bunun üzerine, «sıvılaşmaz» denilen gazlar üstünde yapılan deneylerin başarısızlığı bu yoldan açıklanmağa başladı. O tarihten sonra araştırmacılar bütün çabalarını soğutma şekillerine yönelttiler.

İki soğutma şekli, hemen her zaman birlikte uygulandı. Bir gaz çok yüksek bir basınç altında sıkıştırıldığı ve anîden genleştirildiği zaman, o anda cihazın içinde hüküm süren düşük basınca rağmen, sıvılaşmaya yol açamayacak kadar düşük bir sıcaklıkta gaz soğur; *genleşme* yoluyle elde edilen bu soğutma usulünden yararlanarak Cailletet, 1877'de, hidrojen hariç bütün kalıcı gazları sıvılaştırdı.

Pictet oksijeni sıvılaştırmayı başardı: sıvı hale getirilmiş kükürt dioksidin buharlaşmasıyle meydana gelen soğuktan yararlanan Pictet, karbon dioksidi sıvılaştırdı ve dondurdu; karbon dioksidin, hava boşaltma makinesiyle yaratılan bir vakumda buharlaştırılması —130°C'lık bir sıcaklık meydana getirdi; oksijenin kritik sıcaklığından daha düşük olan bu sıcaklıkta oksijeni sıvılaştırmak mümkün oldu. Sıcaklığın derece derece düşürüldüğü bu işleme *basamaklı soğutma* metodu denir.

Demek ki sıvılaşmayan gazların hepsi, yine hidrojen hariç olmak üzere, Cailletet ve Pictet tarafından sıvı halde elde edilebildi; Wroblewski ve Olszewski de yine bu gazları kararlı sıvı halinde elde etmeyi başardılar, fakat onlar da hidrojeni sıvılaştırmağa muvaffak olamadılar. Bu gazı ilk defa sıvılaştıran, 1898'de Dewar oldu. Dewar, havanın sıvı hale geçtiği sıcaklıktan yararlandı. Hidrojeni —205°C'ta ve 180 atmosferlik basınç altında soğutarak sıvı hidrojen elde etmeyi başardı. Sonradan keşfedilen gazlar arasında en güç sıvılaştırmak için üç usul vardır: G. Claude haldeki hidrojen sayesinde Kamerlingh Onnes, 1908'de —268,7° C'ta sıvı helyum elde etti.

Bugün, bütün bu gazların sıvılaştırılmasında sanayi metotları uygulanır. Havayı sıvılaştırmak için üç usul vardır: G. Claude sisteminde, 30-40 atmosfer basınçta sıkıştırılan hava, yararlı bir iş meydana getirerek genleşir; Linde sisteminde, 200 atmosferde sıkıştırılan hava, yararlı bir iş meydana getirmeksizin adiyabatik olarak genleştirilir; Jefferies-Norton sistemi ise bu ilk ikisinin birleşimidir. Sıvılaştırılmış gazların sanayide pek çok kullanma alanı vardır: karbon dioksit, gazoz tipinden alkolsüz içkilerin yapımında ve biranın korunmasında kullanılır; madenlerin kesilmesinde, sunî değerli taşların yapımında, kuvarsın eritilmesinde ve oksijen kaynağında sıvı oksijenden yararlanılır; sıvı azot, sunî gübrelerin yapımında değerlendirilir.

Ayrıca, havanın sıvılaştırılmasıyle, havadaki ender gazları sınaî yoldan ayırabilmek mümkün olmuştur. (L)

SIVILAŞTIRMAK geçl. f. (*sıvı* > *sıvı-la-ş-mak*'tan *sıvılaş-tır-mak*). Sıvı hale getirmek: *Havayı sıvılaştırmak.* (L)

SIVINMAK geçz. f. (*sıvı*'dan [?]). Fiz. *Yeni.* Sıvı haline geçmek.

◆ **Sıvındırmak** geçl. f. Fiz. *Yeni.* Sıvı haline geçirmek. (M)

SIVIÖLÇER blş. i. *Yeni.* Arkhimedes ilkesine dayanan ve bir çözeltinin (asit, alkol, şurup v.b.) yoğunluğunu ölçerek o çözeltinin derişikliğini belirlemeğe yarayan âlet. *Eşanl.* AREOMETRE.

— ANSİKL. İki çeşit *sıvıölçer* vardır: *sabit hacimli* sıvıölçerler ve *sabit ağırlıklı* sıvıölçerler. Birinci tipten olanlarda batan hacim sabittir, fakat ağırlığı artabilir (msl. Fahrenheit sıvıölçeri), ikinci tipten olanlarda ise batan hacim sıvının yoğunluğuna göre değişir. En çok sabit ağırlıklı sıvıölçerler kullanılır. Bunlar çok büyük bir hassasiyet aranmadığı zaman, bir sıvının yoğunluğunu veya bir çözeltinin derişikliğini çok kısa bir süre içinde ölçmek imkânı verir.

Sıvıölçerler, eski çağlarda kullanılan *barilyon*'ların veya *hidroskop*'ların hemen hemen benzeridir; icadı bazı yazarlara göre Arkhimedes'e, bazılarına göre de İskenderiyeli Hypatia'ya kadar uzanır. Bu âletlerin çalışması, yüzen cisimler ilkesine dayanır. Yüzen bir cisim iki kuvvetin etkisi altındadır: cismin kendi ağırlığı P ile Arkhimedes kaldırma kuvveti *p*. P, ağırlık merkezine uygulanan ve yukarıdan aşağıya doğru yönelen düşey kuvvettir; *p* ise itme merkezine uygulanan ve aşağıdan yukarıya doğru yönelen düşey kuvvettir; bu *p* kaldırma kuvveti yer değiştiren sıvı hacminin ağırlığına eşittir:

$$p = V_i \times a$$

V_i batan hacim, *a* sıvının özgül ağırlığıdır.

Bu iki kuvvet eşit ve zıt yönlü olduğu zaman denge kurulmuş demektir. Dengenin kararlı olması için, itme merkezinin ağırlık merkezinden daha yukarıda bulunması gerekir. Bunun için, civadan veya maden talaşından hazırlanan safra çok aşağıya yerleştirilir (ağırlık merkezini daha aşağıya düşürmek için) ve safranın yukarısına, itme merkezini daha yukarıya kaldırmak için bir çıkıntı yapılır.

● *Sabit hacimli sıvıölçer.* Özgül ağırlıkları farklı çeşitli sıvılar içindeki sabit bir V_i batan hacmiyle denge sağlamak için, sıvıölçerin ağırlığını değiştirmek gerektir. Bunun için, sıvıölçerin üzerine küçük bir kefe yapılmıştır; gerektiği zaman bu kefeye belirli ağırlıklar konulabilir. Sıvının özgül ağırlığı, kefeye konulan veya kaldırılan bu kütlelerin ağırlıklarına göre belirlenir.

● *Sabit ağırlıklı sıvıölçer.* Özgül ağırlık değişince batan V_i hacmi de değişir. Bu hacmin küçük değişimlerini değerlendirebilmek için, sıvıölçerin üst kısmı yukarıya doğru incelen bir çubuk şeklinde yapılmıştır; sıvının yükseldiği seviye bu çubuk üzerindeki derecelerden okunur. Sabit ağırlıklı sıvıölçerler doğrudan doğruya okumayı sağlar ve çubuk ne kadar ince olursa sıvıölçer de o kadar hassas olur. Sudan daha ağır sıvılar için kullanılan sıvıölçerler de vardır, bunlarda saf suda yükselme noktası çubuğun üst tarafındadır; sudan daha hafif sıvılar için yapılan sıvıölçerlerde ise, saf suda yükselme noktası çubuğun dip tarafındadır. Sıvıölçerler, üzerindeki derecelerin cinsine göre şöyle adlandırılır: *dansimetreler* veya *yoğunlukölçerler* (bunlar doğrudan doğruya yoğunluk cinsinden derecelenir ve suda 1 dereceye kadar batar; derece çizgileri eşit aralıklı değildir); *asitölçerler; alkolölçerler; tuzölçerler; laktometreler* veya *sütölçerler* v.b. Bunlarda, bir asit, alkol, tuz çözeltisinin veya sütteki yağlı maddeler oranının doğrudan doğruya okunmasını sağlayan özel dereceler vardır. Bu tip sıvıölçerlerden herhangi biri suda sıfır çizgisine kadar batar.

● *Baumé sıvıölçeri.* Baumé derecesi cinsinden keyfî olarak derecelenen bu sıvıölçer, hangi çözelti olursa olsun, Baumé tarafından tasarlanmış aynı âletle ve aynı birimle derişikliğin hesaplanmasını sağlar. 1. Sudan daha yoğun sıvılar için kullanılacağı zaman, âletin hemen hemen bütünüyle damıtık suya batmasını sağlamak için safra eklenir; suyun çıktığı noktaya 0 işareti konur. Daha sonra âlet, 85 gr su ve 15 gr deniz tuzuyle hazırlanmış bir çözeltiye batırılır ve çözeltinin çıktığı noktaya 15 yazılır; 0'dan 15'e kadar olan aralık 15 eşit parçaya bölünür ve bölümlemeye devam ederek sıvıölçerin bütün dereceleri işaretlenir. Âlet, sıvıların yalnız derişikliğini gösterir. Bölüm çizgilerinin 68°'ye kadar inmesi yeterlidir.

2. Sudan daha az yoğunlukta sıvılar için kullanılacağı zaman, sıvıölçer 90 gr su ile 10 gr deniz tuzundan hazırlanmış bir çözeltiye batırılır; ancak, âleti batırmadan önce sıfır olması gereken yükselme noktası çubuğun başlangıcına çok yakın olacak şekilde safralanır. Daha sonra sıvıölçer saf suya batırılır ve suyun yükseldiği noktaya 10 yazılır. Aralık 10 eşit parçaya bölünür ve böylece bölümlemeye devam edilir. Bölüm çizgilerinin 50°'ye kadar çıkması yeterlidir. Bk. ALKOLÖLÇER, DANSIMETRE, LAKTODANSIMETRE, HACIMÖLÇER.

Bütün bu âletler belli bir sıcaklıkta derecelenir. Farklı bir sıcaklık derecesinde kullanılırsa, bir düzeltme yapmak gerekir; gerçekten, α özgül ağırlığı ve sıvıölçerin hacmi sıcaklıkla değişir. Bu âletlerde ayrıca sıcaklık düzeltme cetvelleri bulunur. (L)

SIVIRYA zf. (ital. *sicura* > *sivurya* veya *sigurya*'dan). [Ticaret hayatı için] Alabildiğine: *Bugün satış sıvırya gidiyor.* || Sürekli olarak. || Birbiri ardı sıra. || Sıf. Ağzına kadar dolu olan. (M)

SIVIŞ veya **SİVİŞ** i. (*sıvışmak* veya *sivişmek*'ten). *Halk. dili.* Yok olma, ortadan kalkma.

— Takvim. *Sıvış* (veya *siviş*) *yılı*, kamerî takvime göre, her otuz üç yılda bir azalan yıl. (Ayın yörüngesi üzerindeki dönüş süresi göz önünde tutularak hesaplanan kamerî yıl, güneş yılına göre her otuz üç yılda, bir yıl kadar geri kalır. Osmanlı devletinde malî işler kamerî yıla göre düzenlenince, hazinenin zarara girdiği anlaşıldı. Bunun üzerine bir süre güneş yılı [şemsî sene] kullanıldı. Cumhuriyetin ilânından sonra milâdî takvim kabul edilince [1925], kamerî ve şemsî takvimler yürürlükten kaldırıldı.) [M]

SIVIŞIK sıf. (*sıvışmak*'tan *sıvış-ı-k*). Yapışıp bulaşan. || *Mec.* Bir kimsenin sürekli yanında bulunarak canını sıkan (kimse): *Senin kadar sıvışık bir adam görmedim.* (M)

SIVIŞMAK geçz. f. (esk. türk. *suvaşmak*'tan). Bulaşarak yayılmak. || Haber vermeden, sessizce gitmek veya kaçmak: *Beni görünce hemen sıvışmak istedi* (B. Felek). *Bir de baktım ki, Salih Ağa yanımdan sıvışmış gitmiş* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

SIVIYAĞ blş. i. Normal hava sıcaklığında akıcı bir halde bulunan her türlü yağ. (M)

SIYAG çoğl. i. (ar. *ṣīġa*'dan *ṣıyāġ*). Gram. *Esk.* Kipler. || *Sıyagı inşaiye*, dilek kipleri. || *Sıyagı muhtelife*, çeşitli kipler. (M)

SIYAGAT i. (ar. *ṣıyāġat*). *Esk.* Kuyumculuk. (M)

SIYAH çoğl. i. (ar. *ṣayḥa*'dan *ṣıyāḥ*). *Esk.* Haykırışlar, çığlıklar. || *Sıyah-ı matem*, matem feryatları: *Sıyah-ı mateme benzer terane-i iydi* (Tevfik Fikret). [M]

SIYAM i. (ar. *ṣavm*'dan *ṣıyām*). Oruç: *Zahit etmez mi görünce o mehi terk-i sıyam* (Eşref). || *Hal-i sıyam*, oruçlu olma, oruç hali. || *Şehr-i sıyam*, ramazan, oruç ayı. (M)

SIYANET i. (ar. *ṣıyānet*). *Esk.* Koruma, saklama, muhafaza etme: *Tevdi ettikleri emaneti her zaman ve mekânda sıyanet ve hüsnü idare için [...] çalışacağına...* (Atatürk). || *Sıyanet etmek* (*eylemek*), korumak, gözetmek: *Hazreti Ali ise mukaddem ve muahhar milleti islâmiyeyi tefrikadan hıfz ve sıyanet etmiş olduğu gibi bu gaileyi bertaraf etmeğe [...] çalışıyordu* (Cevdet Paşa). *Bugün, bizim tepemizden bakan şu âsarı / Sıyanet eylemeden aciziz, değil yapmak* (M. Â. Ersoy). [M]

SIYAS çoğl. i. (ar. *ṣıyṣa*'dan *ṣıyāṣ*). *Esk.* Kaleler. || Sığınılacak yerler. || Köşkler. (M)

SIYGA veya **SİGA** i. (ar. *ṣīġa*). Dilbil. *Esk.* Kip: *Yarına kadar hepiniz bilmediğiniz sigaları, lûgatleri öğrenmelisiniz* (Ömer Seyfeddin). *Arapça, acemce cemi sıygaları da kullanılamaz.* (Ziya Gökalp). || *Sıygayı ihbariye*, haber kipi. || *Sıygayı inşaiye*, dilek kipi. || *Sıygayı iltizamiye*, istek kipi. || *Sıygayı rabtiye*, «gelip, gidip» gibi bağ-fiilli şekillerin kipi. || *Sıygayı şartiye*, şart kipi.

— DEY. *Sıygaya çekmek*, (bir kimseyi) sıkıca sorguya çekmek. (M)

SIYIRGA i. (*sıyırmak*'tan *sıyır-ga*). Harmanda samanı bir yere kümelemek veya damlardaki karı temizlemekte kullanılan âlet. (M)

SIYIRICI i. (*sıyırmak*'tan *sıyır-ıcı*). Mekan. Kesici zımbayı taşıyan plaka ile matrisi taşıyan plaka arasına yerleştirilen ve matris plakasına tutturulan plaka.

— ANSİKL. Mekan. *Sıyırıcı*, kesilmiş bandın zımba ile birlikte yukarıya kalkmasına engel olur ve otomatik ilerleme sistemiyle sürüklenen bu bandın, zımbanın daha sonraki inişi sırasında yeni bir kesmeye elverişli konumda olmasını sağlar. (L)

SIYIRMA i. (*sıyırmak*'tan *sıyır-ma*). Sıyırmak eylemi.

— Denizc. *Esk. Yelken sıyırma*, sert havalarda sıyırma yelkenle ördek koyverilerek ve conda yarım istinga ederek yol alma.

— Tekst. Keten, kendir veya jüt gibi bitkilerin gövde liflerini, çürütülüp kurutulduktan sonra kırılgan hale gelen dış kabuklarından mekanik yolla ayırma işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Sıyırma makinesi*, çürütüldükten sonra kurutulmuş bitki gövdelerine hızla çarparak lifleri sıyıran kanatçıklarla donatılmış dönel bir tamburdan meydana gelen makine.

— ANSİKL. Tekst. *Sıyırma*, çürütme ve kurutma işlemlerinden sonra gelir; aslında bu işlem, normal olarak kırma ve sıyırma şeklinde ikiye ayrılır. Kuruyan bitki gövdeleri önce sert ve kuru bir toprak üzerine serilerek özel tokmaklarla dövülür; böylece çürüyen kabukların iyice kırılması sağlanır. Sonra, özel kanatlı el âletleriyle kırılan odun kısımlar sıyrılarak elyaftan ayrılır. Bu işlem bugün mekanik sıyırma makineleriyle yapılmaktadır. Bu makineler, oluklu silindirleriyle önce odun kısımları kırar, sonra madenî kanatlı iki dönel silindirle elyafı sıyırarak temizler.

◆ Sıf. Sıyrılabilen, sıyrılarak açılıp kapanabilen.

— Denizc. *Esk. Sıyırma yelken*, yelkenli gemilerin sereni üzerinde kasnaklarla açılıp kapanan pera yelkenlerine verilen ad. (M)

SIYIRMAK geçl. f. (esk. türk. *sıdırmak*'tan). Hızla sürtünerek üzerinden küçük bir parça koparmak veya üzerini hafifçe yırtmak: *Kurşun kolunu sıyırdı. Dizimi taş sıyırdı.* || Üstte bulunan bir şeyi çekip almak veya alttaki şeyi daha iyi görünecek biçimde açmak: *Madam maskesini sıyırdı, yüzünü gösterdi* (Ahmed Rasim). *Masanın örtüsünü sıyırmak.* || Kazıyarak veya silerek üzerindeki her şeyi almak: *Kemiği etlerinden sıyırmak. Tencerenin dibini sıyırmak.* || Üstte biriken şeyi almak: *Yoğurdun kaymağını sıyırmak. Pekmezin köpüğünü sıyırmak.* || Çekip çıkarmak: *Kılıcı sıyırmak.* || *Mec.* Kurtarmak: *Çocuğu bu kötü işten zor sıyırdılar.*

◆ **Sıyırtmak** geçl. f. Sıyırmak işini yaptırmak. (M)

SIYIRTMA i. (*sıyırtmak*'tan *sıyırt-ma*). Sıyırtmak eylemi.

— Denizc. *Sıyırtma geçmek*, herhangi bir şeye çok yakından ve dokunmadan geçmek: *Bir gemiyi sıyırtma geçmek.* (M)

SIYRIK sıf. (*sıyırmak* > *sıyır-ı-k*'tan). Sıyrılmış: *Pencerenin tül perdeleri sıyrık duruyor* (H. R. Gürpınar). || *Mec.* Yüzsüz, arsız.

◆ İ. Patol. Deride açılmış hafif yara; derinin yüzeysel tabakalarını kaldıran veya yırtan şiddetli bir sürtünmeden ileri gelir.

◆ **Sıyrıklık** i. Sıyrık olma hali. || Sıyrılmış olan yer. (ML)

SIYRILMA i. (*sıyrılmak*'tan *sıyrıl-ma*). Sıyrılmak eylemi.

— Ask. Geri çekilen bir ordunun veya müfrezenin düşmanla teması kesmek amacıyle yaptığı hareket.

— Diş. cerr. Dişeti diş boynunu örtmeyen dişin durumu. (Sıyrılma bir dişeti hastalığıdır; dişeti yavaş yavaş yukarı çekilir ve diş kökünü açıkta bırakır.)

— Tekst. Dokuma sırasında atkı masurasının çok gevşek sarılması yüzünden ipliğin toplu olarak gelip dokunan kumaş içine

girmesinden doğan yapım hatası. (Bu hata kumaş üzerinde bazen bir yumak gibi toplanır, bazen de çözgü patlaklarına yol açar.) [LM]

SIYRILMAK edilg. f. (*sıyırmak*>*sıyır-ı-l-mak*'tan). Sıyırmak işine konu olmak: *Kılıçlar durmadan sıyrılıyordu* (Ş. S. Aydemir). *Bornozu üzerinden çektim, bir kolu sıyrıldı* (R. H. Karay). || Geçz. f. Kurtulmak, işin içinden çıkmak, savuşmak: *Ancak o zaman bu işlerden sıyrılabileceğini seziyordu* (Sabahattin Ali). *Yahut da her şeyden ve hepimizden sıyrıldığı...* (A. H. Tanpınar). [M]

SIYRINTI i. (*sıyırmak* > *sıyırınmak* > *sıyırın-tı*'dan). Kabın içinde kalan yemek artığı. || Bir bezin kenarından el ile yırtılarak koparılan uzunca parça. (M)

SIYRKİN (Nahman), beyaz rusya asıllı siyonist devlet adamı (1869-1924). *Die judenfıage und der Sozialistische Judenstaat* (Yahudi Meselesi ve Sosyalist Yahudi Devleti) [1898] adlı eserinde, bir yahudi devletinin ancak sosyalist temele dayandığı takdirde gerçekleşebileceğini savundu; kısa süre sonra, yahudi gençliğine bir çağrıda bulunarak Siyonist Sosyalist partiyi kurdu (1909); çiftçi siyonizmini (*Poale Sion*) benimsedi, 1920'de Filistin'de bir soruşturma komisyonuna katılmakla görevlendirildi. (M)

SIYZRAN, S.S.C.B.'de şehir, Kuybişev yakınında, Volga kıyısında; 148 000 nüf. Petrol ve tabiî gaz üreten bir havzanın merkezi. (L)

—SIZ, —SİZ, —SUZ, —SÜZ ek. İsimlerden isim ve sıfat yapma eki (*olumsuzluk eki* de denir): *baş-sız, ev-siz, okul-suz, üzüm-süz* v.d. (Ek, Eski Türkçede *-siz, -suz, -süz* biçimindeydi; Eski Anadolu Türkçesinde yalnızca yuvarlak ünlüyle yapılan biçimleri [*-suz, -süz*] kullanıldı. Osmanlıca devresinde de ünlü uyumuna bağlı kalınarak *-sız, -siz, -suz, -süz* biçimine girdi.) [M]

SIZAK i. (*sızmak*'tan *sız-ak*). Dağ sırtlarından, kayalardan sızarak akan su. (M)

SIZDIRMA i. (*sızdırmak*'tan *sızdır-ma*). Sızdırmak eylemi.

— Eczc. Bitkisel bir eczadan etkin bir karışım veya saf bir kimyasal madde çıkarmak için yapılan işlem. (Kullanılan sızdırma metotları eczanın cinsine ve sızdırılacak maddeye göre değişir; bunlar saflaştırılacak maddeye göre uygulanan fiziksel [çözündürme, damıtma, buharlaştırma v.b.] veya kimyasal metotlardır.) [LM]

SIZDIRMAK ettrg. f. (*sızmak*'tan *sız-dır-mak*). Sızmasına yol açmak: *Bazen bu bilgisini ortalığa döküp taşırdığı, sızdırdığı olurmuş* (N. Araz). || Geçl. f. Eritme ve süzme yoluyle temizlemek: *Bağlardan şarabı kendi kendine sızdıran güneşin artık günün saatlerinden aldığı renkle kızgın boş bir levha gibi, Afrika şarkından arzı yakıp gelen Gor vadisi üzerinde yanıp yanıp durdu* (F.R. Atay). || *Mec.* Baskı ile veya türlü bahanelerle birisinden para koparmak: *Para sızdırmak.*

◆ **Sızdırılmak** edilg. f. Eritilmek, süzdürülmek. (M)

SIZDIRMAZ sıf. (*sızdırmak*'tan *sızdır-maz*). İçinden bir şey sızdırmayan.

— Denizc. *Sızdırmaz bölme perdesi.* Bk. BÖLME *perdesi.* || *Sızdırmaz filika güvertesi,* bir cankurtaran sandalının su sızdırmayan döşemesi. || *Sızdırmaz kazan,* sızdıran delikleri bulunmayan su kazanı. || *Sızdırmaz tekne,* irtibat yerlerinden su sızdırmayan tekne. (L)

SIZGIT i. (*sızmak*'tan *sız-gıt*). *Halk dili.* Kıyma, kavurma. (M)

SIZI i. (esk. türk. *sızık*'tan). Hafif, ince ve genellikle sürekli, bedenî veya ruhî acı: *Yalnızlık, dinmeyen bir sızıdır* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Duymaz bu anda taş gibi kalbinde bir sızı* (Yahya Kemal). *Bu kış iptidasından beri o bir türlü itiraf etmek istemediği sızılar onu artık iskemlesine mahkûm eder olmuştu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

SIZICI sıf. (*sızmak*'tan *sız-ıcı*). Dilbil. *Yeni. Sızıcı ünsüz,* ciğerlerden gelen havanın ağız boşluğunda hafif kapalı bir engele çarparak sızmasıyle meydana gelen ünsüz. (*f, ğ, ğ, h, ḥ, j, s, ş, v, z* ünsüzleri sızıcıdır.) [M]

SIZICILAŞMA i. (*sızıcı*'dan *sızıcı-la-ş-ma* > *sızıcılaş-ma*). Dilbil. *Yeni.* Bazı patlayıcı ünsüzlerin, sızıcı duruma geçmesi. (Özellikle Azerîcede ve anadolu ağızlarında görülür: *çok* > *çoh, dudak* > *dudah* gibi.) [M]

SIZILDANMAK dönşl. f. (onomatope *sızıl*'dan *sızıl-da-n-mak*). Sızlanmak, yakınmak: *İstemiyorum... Korkuyorum, utanıyorum; tuhaf bir şey işte... Anlatamayacağım ki, diye sızıldanıyor, daha üstüme varılırsa ağlıyordum* (R.N. Güntekin). [M]

SIZILTI i. (onomatope *sızıl*'dan *sızıl-tı*). Sızlanma, yakınma, ağlayış. || Hoşnutsuzluk. (M)

SIZIM i. (*sızmak*'tan *sız-ı-m*). Bir sıvının bir cismin aralıklarından yavaş yavaş geçmesi, sızması. (M)

SIZIM SIZIM zf. (onomatope). Sızlamak, sızlanmak v.b. fiillerin anlamını güçlendirmek için kullanılır: *Sızım sızım sızlamağa başladı* (N. Araz).

SIZINTI i. (*sızmak*'tan *sız-ı-n-tı*). Sızıp akan sıvı: *Gözlerinin dolduğunu ve sakallarından kayan yaşların, Arabistan sıcağıyle yanan kızgın göğsüne bir pınar sızıntısı kadar serin; ürpertici, döküldüğünü duydu* (R.H. Karay).

— Bot. Bir bitkiden organik olarak veya yaralanma sonucu sızan sıvı.

— Fizyol. Kan plazmasının veya ara boşlukları dolduran sıvı unsurlardan bazılarının dışarıya çıkmasını sağlayan geçişme olaylarına bağlı olarak, iltihaplı olmayan düz bir yüzeyden (deri, mukoza, seröz) sıvı çıkması. (İçinde su, madensel tuzlar ve pek az miktarda glüsit ve protit bulunan bu sızıntılar, iltihaplara bağlı olan ve içinde bol miktarda protit ve hücre bulunan patolojik sızıntılardan farklıdır.)

— Patol. İltihaplanma sebebiyle damar dışına çıkan serumlu ve fibrinli sıvı. || Müzmin olarak akan sulu sıvı. || *Amniyos sızıntısı,* yumurta zarlarının zamansız yırtılmasından ötürü doğumdan evvel akan amniyos sıvısı. || *Kadük sızıntısı,* bazı gebeliklerin sonunda, irkilmiş olan dölyatağı mukozasından gelen bol akıntı. (LM)

SIZINTILI sıf. (*sızıntı*'dan *sızıntı-lı*). Patol. Sızıntı yapan hastalıklara denir: *Sızıntılı peritonit; sızıntılı tüberküloz.* Patolojide lezyonlar ikiye ayrılır: üretici lezyonlar [hücrelerin ve dokuların artması] ve *sızıntılı lezyonlar* (kan toplanması, ödem, su toplanması.) [L]

SIZIR, Orta Anadolu bölgesinde (Sıvas ili, Gemerek ilçesi) kasaba; 3 779 nüf. (1965). Kızılırmak'ın kuzeyden aldığı Göksu kolunun ve Ayazözü çayının batısındadır. İlçe merkezine 22 km'lik bir karayoluyle bağlanır. Göksu çayı üzerinde hidroelektrik santral (Sızır regülatörü). [M]

SIZIRMAK geçl. f. (*sızmak*'tan *sız-ı-r-mak*). Sızdırmak, süzmek. (M)

SIZLAMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Sızı peyda etmek: *Omuzundaki eski şarapnel yarası uzaktan uzağa sızlıyor...* (Kemal Tahir). *Sızlamıyor ama o noktayı ikide bir duyuyorum* (R.H. Karay). || Sızlanmak: *Bütün gün ağlayıp sızladı.*

— ÇEŞ. DEY. *Burnunun direği sızlamak.* Bk. BURUN. || *İçi sızlamak.* Bk. İÇ. || *Kemikleri sızlamak.* Bk. KEMİK.

◆ **Sızlatmak** geçl. f. Sızlamasına sebep olmak: *Ve o kadar çıplak ağaçlar / Ki sızlatır kalbi* (F.H. Dağlarca). *Hıdrellez akşamının hatırası o kadar yüreğini sızlattı ki* (H.E. Adıvar). [M]

SIZLANMAK dönşl. f. (*sızlamak*'tan *sızla-n-mak*). Şikâyet etmek, yakınmak, dert yanmak: *Düşünüyor, taşınıyor, acaba ne yapsam, diye sızlanıyor* (N. Araz). *«Bursa gibi kapalı yerlerde nasıl yaşarız?» diye sızlandılar* (F.R. Atay). *Sonra, karısının «Para yetiştiremiyorum» diye sızlanmasını hatırladı* (M.Ş. Esendal). [M]

SIZMA i. (*sızmak*'tan *sız-ma*). Bir cismin çok küçük aralıklarından bir sıvının yavaş geçmesi: *Suyun toprağa sızması.* || *Mec.* Gizli ve ağır ağır nüfuz etme: *Yıkıcı fikirlerin sızması.*

— Ask. Düşman mevzileri arasından gizlice ilerleme. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. ve Patol. Sızıntıların oluşumu. Bk. ANSİKL.

— Hidrol. Bk. ANSİKL.

— Patol. Bazı dokuların ve özellikle hücre dokusunun, kan, serozite, idrar, irin v.b. organik sıvılarla veya hücrelerle dolması. Bk. ANSİKL.

— Petr. Ham petrolün, bir kaya veya arazi parçasının yüzeyinde hafif ve yavaş bir şekilde açığa çıkması.

— Siyaset. Bir sendikayı, bir siyasî partiyi veya herhangi bir kuruluşu, yolundan saptırmak için bu kuruluşlara dışarıdan girme.

— Ted. *Anestezik sızma,* elverişli bir iğne ve şırınga yardımıyle doğrudan doğruya istenilen bir noktaya deri altına anestezi maddesini verme metodu.

— ANSİKL. Ask. Düşman mevzileri arasından ilerlemenin bir tekniği olan taktik *sızma,* istihbarat elde etmek, düşman savunma mevzii içindeki ve gerisindeki kritik arazi kesimlerini, düşmanın ihtiyatlarını, ateş destek vasıtalarını ve muhabere tesislerini, nükleer silâh atma araçlarını, kritik lojistik tesislerini ele geçirmek ve yok etmek amacıyle yapılan harekettir. Sızma sırasında, düşmanın birinci hat birlikleriyle savaşa girişmekten kaçınılır. Bu hareket yaya, indirilmiş birlikler, uçar birlikler veya bindirilmiş birlikler tarafından yapılır. Normal olarak sızma kuvvetleri, düşmanın gerisinde ve önceden kararlaştırılmış zaman ve yerde, görevin başarılması için toplanmak gerekinceye kadar dağılmış ve gizlenmiş olarak kalır. Sızma harekâtında, sızma kuvvetleri dağınık olarak ve düşmanla iç içe girmiş durumda bulunduğundan, düşmanın, bu kuvvetlere karşı nükleer silâh kullanma imkânı azalır.

— Bayınd. Havuz ve kanalların inşasında *sızma*'ların büyük önemi vardır. Sızma yoluyle toprağa giren su miktarı, buharlaşmadan ileri gelen kayıbın bir katı olarak hesaplanır. Toprak dolgu halinde yapılan kanallarda tam bir kaynaşma elde etmek ve su kaybını önlemek için, toprak yığılmadan önce zemin kazılır. Zemin yapısı sızmaya elverişli olan yerlerde, kanalın dibi ve çeperleri hidrolik bir sıvı veya bir çimento harcıyle kaplanır.

— Fizyol. ve Patol. Sızma normal veya patolojik olur: seröz keselerde olduğu gibi dokuların kaymasına yarayacak kadar az olursa normaldir; kendilerini meydana getiren dokuların iltihaplanmasından ötürü çok fazla olursa (akciğerzarı sızması [zatülcenp], karınzarı sızması [su toplanması] dokulararası sızma [ödem]) patolojiktir.

— Hidrol. Yağmur sularının sızması, ancak geçirgen veya hareketli topraklarda (kum, çakıl v.b.), ya da geçirimsiz bir tabakaya veya bir yeraltı su örtüsüne kadar yarılmış topraklarda olur. Eğer sular hareketli bir toprak kütlesi üzerinde birikmişse, bir su örtüsü meydana getirir; yarılmış bir tabakanın boşluklarını dolduruyorsa, o tabakada bir su seviyesi oluşturur. Sızma, kayanın geçirgenlik derecesine, çatlak veya yarıkların çokluğuna ve su miktarına bağlıdır. Yağışların çok fazla olması, toprağın doymasına ve en geçirgen kayaçların bile geçici bir süre için geçirimsiz hale gelmesine yol açar. Sızma, yağışların bir kısmını depo eder ve debiyi yayarak, rejimi düzenleyerek, hattâ taşkınları frenleyerek etiyajlar yaratır. Aynı zamanda da bir akarsuyu cılızlaştırabilir. Sızmalar kaymalara sebep olur. Sızma suları çok berraktır. Bk. KAYNAK.

— Patol. Sızma, dokulara dolmasıyle mekanik olarak etki yapar. İrin sızması, önemli doku zararlarına sebep olur. Aynı zamanda mikrop toksinlerinin bir yayılma faktörüdür.

Kan sızması ya bir damar travmasına (damar yaralanması, bere) veya patolojik bir lezyona (dissekan anevrizma) işarettir.

Seröz sızma ödemdir; mekanik bir engele (kalp hastalarındaki sirozlulardaki ödemler), zehirlenmeli (böbrek ödemi) veya

siagonium

sialis'in kurtçuğu

Foto. Noailles (LAROUSSE)

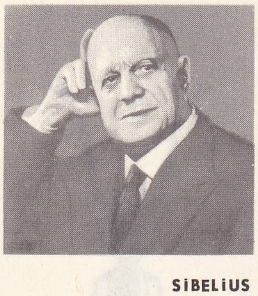
SİBELİUS

intanî bir sebebe (habis yüz ödemi) bağlıdır. Hücre sızması, had veya müzmin iltihaplar süresinde, özellikle tüberküloz lezyonlarında görülür. Ur oluşumlarında da ortaya çıkabilir. (LM)

Sızma höyüğü. Arkeol. Konya'nın 25-30 km kuzeyinde aynı adlı köyün yakınında, 25 m yüksekliğinde, 120-150 m çapında höyük. 1924'te D.M. Robinson tarafından büyük bir frig anıtının aranması için kazıldı. 1941'de Remzi Oğuz Arık yönetimindeki Ankara-Konya inceleme gezisinde höyüğün yüzeyinden İlk Tunç, Hitit ve Klasik çağlara ait çanak çömlek parçaları toplandı. (M)

SIZMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Bir cismin gözenekleri veya aralıkları arasından yavaş yavaş akmak veya geçmek: *Kan, içine sızmış olacak ki entarisi boyanmış* (R.H. Karay). *Artık koyulaşmaya başlayan gecekondular âleminin üstünde, bacalardan, çatılardan sızan dumanlar, dalga dalga yayılıyordu. Biraz sonra güneş kayboldu* (Ş.S. Aydemir). || [Haber, sır v.b. için] Halk arasında yavaş yavaş yayılmak: *Bu emir, Arap memurlar ağzından daha o gün dışarıya sızdı* ... (F.R. Atay). || [Sarhoş için] Kendinden geçerek uyuyup kalmak: *Meyhane yahut evlerinde sızan bazı sarhoşlar uyandıkları vakit* ... (R.N. Güntekin).

— Ask. Sızma hareketiyle ilerlemek. (M)

Si, *silisyum*'un kimyasal sembolü. (L)

Sİ i. (*S*ancte *I*ohannes kelimelerinin baş harflerinden meydana getirilen terim). *Müz. Do* majör gamının yedinci notası: *Tabiî si. Si bemol.* || Bu notayı temsil eden işaret: *Bir si'nin yanına bemol koymak.*

— ANSİKL. Gui d'Arezzo'nun, Aziz Iohannes-Battista ilâhisinden aldığı, gamın *ut*'tan (do) *la*'ya kadar olan ilk altı sesinden sonra, gam önce bir *si* bemol (=B), daha sonra, XVII. yy.da bir *si* bekar (= H) ilâvesiyle tamamlandı; bu sonuncu nota, tonlu makamda yeni gamların (majör ve minör) duyarlı notası haline geldi. (L)

Sİ sıf. (fars. *sî*). *Esk.* Otuz. || *Si vü dü,* otuz iki.

— Tasav. Varlık türlerini özünde topladığına inanılan sayı.

— ANSİKL. Tasav. Özellikle hurufîlerde otuz iki harfin ayrı ayrı anlamları vardır. Her harf bir varlığı gösterir. İnsan, otuz iki harften kurulu, bütün evreni özünde yansıtan bir varlıktır. İnsan yüzünde otuz iki harf okunur. Simurg denen masal hayvanının da otuz renkli olduğu, otuz kuşu özünde yansıttığı söylenir. Bazı mutasavvıflara göre otuz ve otuz iki kutsal sayılır. (M)

SİA veya **SEA** i. (ar. *vüsʿat*'ten *siʿa* veya *seʿa*). *Esk.* Genişlik, bolluk || *Mec.* Takat, güç. || *Sia-yı hal,* rahat yaşama, bolluk.

— Astron. *Esk. Siayı magrıp,* güneşin ufuk çizgisinde battığı nokta ile gerçek batı noktası arasındaki uzaklık. || *Siayı maşrık,* güneşin ufuk çizgisinde doğduğu nokta ile gerçek doğu noktası arasındaki uzaklık.

— Fiz. *Esk.* Kapasite, sığa. (M)

SİAÇEN, Keşmir'de buzul, Karakurum'da, Gaşerbrum'un doğusunda; dünyanın en uzun (72 km) buzullarındandır. (L)

SİAGONİUM i. Ağaç kabuğu altında yaşayan çok uzun duyargalı böcek. (İlmî adı *Siagonium quadricornu.* Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.) [L]

SİAK, İndonezya'da ırmak. Sumatra adasında; 350 km. Doğu ovasını geçer ve geniş bir delta ile Padang adası karşısında Malakka boğazına dökülür. (L)

SİAL i. (*si* [lis] ve *al* [üminyum]'dan). Yer kabuğunun hafif silis ve alüminyum bakımından zengin üst kısmı.

— ANSİKL. Ortalama yoğunluğu 2,7 olan *sial*'de en çok granit, gnays, mikaşist, şist ve kil'e yani yeryüzünde çok bol bulunan kayaçlara rastlanır. Sial, *sima* gibi daha ağır maddeleri ve kayaçları kaplar, fakat iki tabaka arasındaki geçişin anî mi yoksa tedricen mi olduğu bilinmemektedir; sialin kıtalar altındaki kalınlığı (10 km ?) okyanuslar altındaki kalınlığından daha fazladır; fakat bu nokta henüz tamamıyle açıklığa kavuşturulamamıştır. (L)

SİALİA i. Tüylerinin büyük bir kısmı morumsu mavi veya kızıl renkli ötücü kuş. (*Mavi bülbül* ve *amerika mavi kızıl-gerdanı* da denir. Karatavukgillerden.) [L]

SİALİDAE çoğl. i. Megaloptera takımından, ilkel karakterli böcekler familyası. (Bu böceklerin kurtçukları etçildir ve ağır akan sularda yaşar, karın kısmının yan tarafında bulunan iplik gibi ince uzun solungaçlarla solunur. Yetişkinlerinde kanatlar dinlenme halindeyken dam çatısı gibi durur.) [L]

SİALİS i. Esmer kanatlı, esmer gövdeli böcek; *sialidae* familyasının örnek tipi. (Megaloptera takımından.) [L]

SİALKOT, Batı Pakistan'da (Lahor ili) şehir, Lahor'un kuzeyinde; 167 500 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi: çeşitli hafif metalürji; cerrahî âletler ve spor malzemesi. (L)

SİALKTEPE, İran yaylalarında sit, Kâşan yakınında. R. Ghirshman yönetiminde fransız heyetinin 1933-1937 arasında burada yaptığı kazılarda bulunan tarihöncesinden kalma (M.Ö. V.-IV. bin) boyalı çömlekler, mezopotamya çömlekçiliğiyle zamandaşlığı ve kronolojik bir sınıflamayı sağladı. Süslemeler önce geometrik, sonra hayvan motifleridir; bazen insan siluetleri de görülür. Dört tabaka ayırt edildi: ilk ikisi El-Ubeyd Mezopotamya döneminden eskidir; Cemdet-Nasr dönemiyle çağdaş olan dördüncü tabakada eski daire biçimi mühürler ve yarı resimli levhalar bulundu. (L)

SİAL(O)—, yun. *sialon,* tükürük'ten alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

SİAMON, XXI. Sülâle firavunu (M. ö. 1000'e doğr.). Tanis anıtlarını onarttı. (L)

SİAN. Coğ. Bk. ÇANGAN.

SİANG-KİANG, Çin'de ırmak, Tung-ting gölünün başlıca koludur, Hunan ilinin eksenini meydana getirir ve Çö-ling geçiti aracılığı ile Guang-Dung'a bağlanır. (L)

SİANG-TAN, Çin'de (Hu-nan) şehir, Siang-Kiang ırmağı kıyısında; 183 600 nüf. Geleneksel ırmak limanı (pirinç, çay, zeytinyağı, kâğıt). Siang-tan, 1949'dan sonra bir sanayi merkezi haline geldi: metalürji, elektrik donatımı, dokuma ve kimya sanayii, çimento fabrikası. Yakınında manganez madenleri. (L)

SİAYE i. (ar. *siʿaye*). Huk. *Esk.* Mükâteb'in (köle) kitabet (efendi ile köle arasında yapılan anlaşma) bedelini ödeyebilmek amacıyle çalışması. || *Siayei milk,* kazancı mevlâsının (sahip) mülkü sayılan memlûkun (köle) çalışması. || *Siayei zaman,* kazancı mevlâsının mülkü olmayan memlûkun yalnız kendi borcunu ödemek için çalışması. (Mükâtebin çalışması bu türlüdür.) [M]

SİAYET i. (ar. *siʿâyet*). *Esk.* Dedikoduculuk, insanları çekiştirme: *İkbal için ahbabı siayet yeni çıktı / Bilmez idik evvel bu dirayet yeni çıktı* (Ziya Paşa). [M]

SİB i. (fars. *sîb*). *Esk.* Elma. || *Sib ü sücud,* himaye umarak küçük bir hediye verme. || *Sib-i zenahdan* (*sib-ı zakan* veya *sib-i zenah*), sevgilinin çenesi. (M)

SİBA çoğl. i. (ar. *sebuʿ*'dan *sibâʿ*). *Esk.* Vahşî hayvanlar. (M)

SİBA («Aslanlar»), XI. yy.da, Kuzey Afrika'nın işgalinde önemli rol oynayan bir Arap kabilesi. Bu kabileden gelenlere bugün hâlâ Tunus'ta, Konstantin idare bölgesinde, Orta Fas'ta, Beyaz burundaki Magrıplılar arasında rastlanır. (L)

SİBAB i. (ar. *sibâb*). *Esk.* Küfür etme. (M)

SİBAHAT veya **SEBAHAT** i. (ar. *sibâḥat* veya *sebâḥat*). *Esk.* Suda yüzme. (M)

SİBAK i. (ar. *sebk*'ten *sibâk*). *Esk.* Bir şeyin geçmişi. || Bağlantı, bağ. || Söz veya yazının baş tarafı. || *Sibak u siyak.* Bk. SİYAK. (M)

SİBANİT i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Başlıca anilin-formaldehit'ten meydana gelen döküm maddesi. (L)

SİBBALDİA i. Çok küçük boylu (2-4 şm), tüylü ve yatık bitki; 2 000 m'den yukarı dağlık bölgelerde nemli kayalıklarda yetişir. (Gülgillerden.) [L]

SİBBERN (Frederik Cristian), danimarkalı filozof (Kopenhag 1785-ay.y. 1872). Kopenhag üniversitesinde okudu, Almanya'ya yolculuk yaptı, Fichte, Schleiermacher ve Steffens ile dostluk kurdu; 1813'te Kopenhag'da profesör oldu. Eserleri: *Manneskets Aandlige Natur og Vaesen* (İnsanın Ruhsal Yapısı Üstüne) [1819]; Şiir ve Sanat Üstüne» (1834-1853); «Beden ve Ruh Arasındaki Bağlantılar Üstüne» (1844); *Speculativ Kosmologi* (Spekülatif Kozmaloji) [1846]; komünist bir toplum tablosu çizen *Meddelelser af Indholdet af et Skrift fra Aaret 2135* (2135 Yılından Kalma Bir Eserden Notlar) [1858] ve «Ahlâk Felsefesi» 1878'de yayımlandı). [L]

SİBELİUS (Jean), finlandiyalı besteci (Hämeenlina 1865 - Järvenpää, Helsinki yakınları 1957), bir hekimin oğluydu. Hukuk öğrenimini yarıda bırakarak kendini müziğe verdi: Helsinki'de Wegelius'un, Berlin'de Becker'in, Viyana'da Fuchs'un öğrencisi oldu. Meslek hayatına kemancı olarak başladı. 1892'de, Helsinki konservatuvarı müzik nazariyesi ve keman öğretmenliğine getirildi. Aynı yıl, eserlerinden kurulu ilk konser R. Kajanus tarafından yönetildi. Millî bir efsaneden ilham alarak yazdığı *Kullervo* adlı senfonik şiiri bu başarılı konserde çalındı ve Sibelius'un, fin okulunun rakipsiz şefi kabul edilmesini sağladı. Sanatçı, eserlerinin çoğunu ilk defa Rusya, İsveç, Danimarka, Norveç, Almanya, İtalya, İngiltere ve A.B.D.'de (1914) çaldırdı ve çok büyük başarı elde etti. Müzik alanında fin milliyetçiliğinin sembolü sayılan Sibelius'un *Finlandia* gibi bazı besteleri, ülkenin her düşman saldırısına uğrayışında çetecilerin şarkısı haline geldi. Besteci folklordan doğrudan doğruya etkilenmemekle birlikte, tipik bir Finlandiya havası taşıyan birçok eser verdi: *Kuledeki Genç Kız* operası gibi ses eserleri; koro ve orkestra eserleri (*Tulen Synty,* 1902; *Maan Virsi,* 1920 v.b.); bazıları orkestra eşliğinde çalınan yüz kadar melodi, sahne müziği (*Scaramouche, Jedermann, Pelleas ve Melisande, Kung Kristian II, Fırtına* v.b.). Ayrıca birçok konçerto ve senfonik eser (yedi senfoni, baladlar, valsler [*Hüzünlü Vals, Romantik Vals* v.b.]), piyano için yüz yirmi kadar parça, keman ve piyano eserleri, yaylılar dörtlüsü için *Voces Intimae* v.b. besteledi. (L)

SİBERECHTS (Jan), flaman ressamı (Anvers 1627-Londra 1703'e doğr.). Önceleri, italyan sanatçılarının üslûbunda çalışan hollandalı ressamların (Both, Berchem, Dujardin) etkisinde kaldı, sonra özentili bir üslûba yönelerek, daha göz alıcı renkleri benimsedi ve kendisine «flaman köylüsünün ressamı» dendi. Anvers, Brüksel, Liège, Lille, Valenciennes, Kopenhag, Münih, Moskova, Budapeşte, Bordeaux, Toulouse ve Louvre (*Kır Manzarası*) müzelerinde eserleri vardır. (L)

SİBERİT i. (fr. *sibérite*). Miner. Kırmızı renkli turmalin çeşidi. *Eşanl.* RÜBELİT.

SİBERNETİK i. (yun. *kybernan,* yönetmek'ten fr. *cybernétique*). Bir insanın veya otomatik bir makinenin, modern tekniğin kaynakları çerçevesinde herhangi bir işi yönetmesini veya belli bir amaca ulaşmasını sağlayan bilim. || Ampère sınıflandırmasında, yönetim yollarını konu alan siyaset dalı.

— ANSİKL. Makineler, sistemin durumu hakkında bilgi toplayabilecek ve bu bilgileri değerlendirerek, sistemin yönetilmesine yarayan emirleri hazırlayabilecek duruma geldiği andan itibaren, yönetim sanatı makinelerin işi olup çıkar. Bu anlamda, *sibernetik,* kim yönetir ve nasıl yönetilir sorularını sormaksızın yönetmenin ne olduğunu akla dayanarak açıklayabildiği ölçüde mantıkî bir bilimdir. Bu yoldan hareket ederek, sistemler ve makineler için, bugüne kadar hiç ele alınmamış geniş ve teorik bir sınıflandırmaya imkân verir. Üstelik, bu sınıflandırmanın sonuçlarından yararlanmakla her çeşit yönetim makinesinin yapımı mümkün olduğuna göre, sibernetik önemli uygulamaların hare-

Foto. X (LAROUSSE)

ket noktasıdır da, yönetim makinelerinden bazıları (uçaklardaki otomatik pilotlar) daha şimdiden geniş bir uygulama alanı bulmuştur ve bu makinelerin her alanda kullanılmağa başlaması otomasyon* sanayiinin sistemli olarak gelişmesini sağlayacaktır.

Yunanlılar eskiden yönetme sanatını biliyorlardı, hattâ Eflatun'un birçok diyaloğunda «sibernetik» terimine rastlanır. Ünlü filozof, «yönetmek» fiilinin derin anlamına dikkati çekti ve bir geminin idare edilmesinden veya bir arabanın sürülmesinden insanların yönetilmesine kadar çok çeşitli örneklerle bu anlamı açıkladı. Ksenofon da, kendi payına, yönetmek sanatını siyasî anlamda sistemli olarak inceledi.

1834'te Ampère, bilimlerin sınıflandırmasını yaparken bu terimi kullandı. Fakat sibernetiğin gerçek anlamda ilerlemesi ancak çok yakın bir geçmişe, modern tekniğin yardımıyle insanoğlu «yönetilen işin sentezi»ni makineler sayesinde yapabileceğini anladığı ana rastlar. Dünkü makineler bir kastan başka birşey olmadığı halde, bugünün imkânları, özellikle elektrik tekniği sayesinde günümüzün makineleri, kendilerinden beklenen işi aldıkları emirlere uygun olarak hakkıyle yerine getirebilecek şekilde bilgi-işlem organlarıyle donatılmış birer beyin vazifesi görebiliyor.

Sibernetiğin iyiden iyiye gelişmesi İkinci Dünya savaşı sırasında, özellikle hava taşıtlarına karşı savunma problemini halletmek için, ağır gözetleme kulelerini hızla ve hassasiyetle istenen yöne çevirmek veya yalnız insan kontroluyle yönetilmesi imkânsız olan radar antenlerini hedefe çevirmek zorunluluğundan doğdu. Böylece servomekonizma*'lar kullanılmağa başladı ve uzun araştırmalardan sonra teknisyenler, radarların düşman uçaklarını takip etmesini ve aldıkları bilgileri (açıklık, yükseklik, uzaklık, uçağın hızı) elektronik bir hesap makinesine iletmesini, böylece elektronik makinenin topu doğrudan doğruya hedefe yöneltecek mermiyi otomatik olarak fırlatmasını sağlayan tertibatlar yapmayı başardılar.

Bu âlet ve tertibatların gerçekleştirilebilmesi için, çok çeşitli alanlarda uzmanlaşmış teknisyenlerin, özellikle olayların incelenmesinde fizikçilerin, dengeyle ilgili hesapların (karmaşık fonksiyonlardan yararlanan ve matris hesabının büyük ölçüde gelişmesinde yardımcı olan, Laplace dönüşümünün başlangıcı olan hesaplar) yapılabilmesinde matematikçilerin ve kullanılan çeşitli malzemenin incelenmesinde mekanikçilerin birlikte çalışması gerekti. Hattâ sırasında biyoloji bilginlerine bile danışıldı; çünkü «yönetilen için sentezi» denilen o mahut eylem insandaki refleks eylemini andırdığına göre, bu yeni makinelerin davranışıyle canlı varlıkların davranışı arasında bir benzerlik akla yakın gelebilirdi: incelemeler daha derinleştirildiğinde, gerek makinelerde gerek canlı varlıklarda aynı şema ile karşılaşıldığından bu benzerliğin gerçekten var olduğu anlaşıldı. Bu gerçeğin anlaşılmasından sonra, amerikalı Norbert Wiener 1947'de otomatik kumandalı sistemlerin tekniği üstüne *Cybernetics* adlı ilk eseri yayımladı; Wiener bu eserinde sibernetiği bir kavşak bilim olarak tanımladı ve yönetim yapabilecek mekanizmalarla ilgili genel kavramları verdi. Bu görüşler, üstün yapılı canlıların hayatî fonksiyonları ve bu fonksiyonların sunî olarak yaratılmasına imkân veren süreçleri mantık analizine vurmakla, gerçek bir akıl devrimi sayılabilecek büyük bir akımın başlangıç noktası oldu. Bazı sibernetikçiler, sosyal olayların bilgi alışverişinden doğduğunu öne sürerek bu olayları sibernetik metotlarıyle incelemenin mümkün olduğunu savunurlar; bu tez, oldukça aşırı bir hayalgücü çerçevesinde, gelecek toplulukların düşünme ve yönetme makineleriyle idare edileceğini akla getirebilir. (L)

SİBEVEYH, arap dil bilgini (El-Beyza, Şiraz yakınları 750-ay.y. 797). Gençlik yılları hakkında yeterli bilgi yoktur. Bazı kaynaklar otuz iki yaşında Basra'ya gelerek dilbilgisi öğrenimi gördüğünü, sonra Bağdat'a gittiğini yazar. Sibeveyh, Bağdat'ta, Harun-ür-Reşid'in oğlu Emin'in öğretmeni ünlü bilgin Kisaî ile tanıştı. Onunla dil konusunda yaptığı tartışmada, haklı çıktığı halde, hakemlerin Kisaî'nin tarafını tutması üzerine Bağdat'tan ayrıldı, Şiraz'a gitti. Sibeveyh'in arap edebiyatındaki önemi, arap dilbilgisi konularındaki çalışmalarından dolayıdır. Arapçanın genel kurallarını, anlatım özelliklerini, sarf ve nahvini düzenledi. *Kitab* adını taşıyan eseri uzun süre medreselerde, arap dilbilgisinin temel kitabı olarak okutuldu ve Arapça üstünde çalışan batılı bilginlerce ana kaynak sayılarak batı dillerine çevrildi. (M)

SİBİ, Batı Pakistan'da şehir, Bülûcistan'da, Ketta'nın 100 km güney doğusunda; 8 850 nüf. Karaçi ve Lahor'a bağlanan demiryolu kavşağı. (L)

SİBİRAEA i. Kırmızımsı dallı, sert yapraklı, beyaz çiçekli bitki; bazen süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Gülgillerden). [L]

SİBİRYA, rusça **Sibir,** S.S.C.B.'nin coğrafî bölgelerinin en büyüğü, 11 milyon kilometre kareden büyük kısmını kapladığı Rusya Sosyalist Federatif cumhuriyetinde. Adının geleneksel anlamıyle Sibirya, kuzeyde Kuzey Buz denizi ile güneyde Kazak eşiğinin kuzey kesimi ve Yukarı Asya'nın dağlık kenarı arasında, Ural dağlarından Büyük Okyanus'a kadar uzanır. Fakat bazı yazarlar «Sovyet Uzakdoğusu» adı verilen, Büyük Okyanus kıyısındaki bölgeyi Sibirya'dan ayırır. Sibirya burada en geniş anlamıyle tanımlanacaktır.

Coğrafya

● *Nüfus.* Bütünüyle ele alınınca Sibirya, XVIII. yy.dan önce nüfusu çok az olan yeni bir ülke sayılır. Moğol halkları, bölgenin Orta Asya'nın yüksek moğol yaylaları kenarındaki en verimli güney topraklarına yerleşmişlerdi, Ussuri ve Aşağı Amur havzasına küçük kore toplulukları sızmıştı. Ayrıca Asarktik bölgelerde sayıları yirmi-otuz bini geçmeyen göçebe paleoarktik halklar (Samoyedler veya Nenetler, Yakutlar, Koryaklar v.b.) dolaşıyordu. Rusların bölgeye yerleşmesi ancak XVIII. yy.da ve çoğunlukla sürgünler şeklinde başladı. İlk büyük göç dalgalarından sonra XIX. yy.ın son yıllarında ve XX.yy.ın ilk yıllarında Transsibirya demiryolu yapıldı ve halk güneyde toplanmış olarak kaldı: 60° enlem dairesinin kuzeyinde Sibirya, hemen hemen ıssızdır.

● *İklimler.* Sibirya'nın büyük kısmı yüksek enlemlerdedir (60° ile 75° enlem arasında) ve bu durumun etkilerini kara iklimi daha da artırır. Orta Sibirya'da «soğuk kutupları»ndan biri (Verhoyansk ile Oymyakon arasında) yani en düşük hava sıcaklıklarının kaydedildiği bölgelerden biri yer alır: ocak ayı ortalamaları —50°C'ın altındadır ve —65°C ile —68°C'a kadar düşer. Yazın, Sibirya'nın kuzeyi ve doğusunda temmuz ayı ortalamaları + 15°C'tan düşüktür ve kıyıda ortalaması + 10°C'ın altında olduğu için «yazı olmayan» bölge adı verilen bölgeleri tundralar kaplar; temmuzda + 15°C'lık izoterm yaklaşık olarak kutup dairesini izler. + 20°C'ın üstündeki ortalamalar ancak Amur'un orta havzasında ortaya çıkar. Kış sıcaklıkları dağılımında istasyonların Atlas okyanusuna uzaklıkları ağır basar: genellikle ocak ortalamaları Batı Sibirya'da —15° ile —30°C arasında, Orta Sibirya'da ise —30° ile —40°C arasındadır. Büyük Okyanus ile Ohotsk denizi boyunca uzanan dar bir kesimde —30°C'tan düşük ortalamalara rastlanır. Fakat Vladivostok'ta 45° enlem dairesinin güneyinde, ocak ortalaması gene —10°C'tan aşağıdır.

Sibirya kurak bir bölgedir; Güney dağlarının kenarlarıyle Büyük Okyanus'un kıyı bölgeleri dışında yılda 550 mm'den az yağış alır: Kamçatka'ya yılda 1 m'den çok yağış (özellikle kar şeklinde) düşer.

● *Bölgesel coğrafya. Batı Sibirya*'nın hemen her yeri asıl Rus ovasında çok daha tekdüze görünüşlü büyük bir ovadır. 55° Paralelden Yamal yarımadasının kuzey kıyısına, 73° kuzey enlemine kadar, 2 000 km'den uzun bir kesimde, yükselti tek bir yerde (Novosibirsk'in 150 km kuzeybatısında) 100 m'yi aşar. Sular, ilkbaharda

İrkutsk bölgesinde Selenga vâdisi

buzların çözülmesi hepsi güneyden kuzeye yönelen ırmaklarda yukarı kesimden aşağı kesime doğru olduğu için, büsbütün güçlükle akar. Büyük Batı Sibirya ovası batıda Ural dağlarıyle ve doğuda Orta Sibirya yaylalarının batı kenarını takip eden Yenisey vâdisiyle sınırlıdır. Fakat Yenisey bütün önemli kolları doğudan geldiği için ovanın akaçlanmasına hemen hiç katkıda bulunmaz. Batı Sibirya Obi ile kolu İrtiş'in hidrografya havzasını içine alır. Ovanın kuzeydoğusunu Nadıym, Pur ve Taz gibi kıyı ırmakları akaçlar. Kuzey Buz denizi kıyısının ve Yamal yarımadasının yazın bataklık haline gelen tundralarından sonra 1 500 km'lik bir alanda ormanlar ve bataklıklar birbirini izler. Obi ve İrtiş'in vâdilerinde ırmakların birleştiği yer yakınında başlayan bir hayvancılık kooperatifleri ve orman işletmeleri dizisi uzanır. Güneyde kazak sınırına yaklaşıldıkça orman, yerini kelimenin rusça anlamıyle, bozkıra bırakır; bozkır, buğday, şeker pancarı, keten yetiştirilen topraklarla ör-

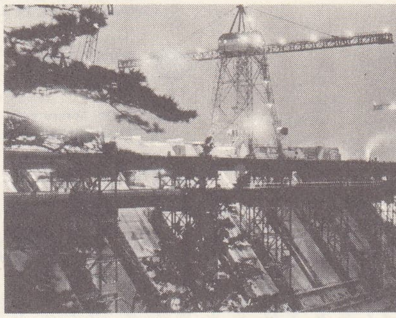

Bratsk hidroelektrik santralı

tülüdür ve Tobolsk ve Kurgan'dan Novosibirsk'e kadar büyük baş hayvancılık bölgeleri uzanır. 1950'den beri ekilmemiş topraklar büyük makinelerle işlenmektedir. Kurgan, tarım malzemesi yapımının başlıca bölgesel merkezidir; Rubtsovsk'ta traktör yapılır. Batı Sibirya'nın en canlı ve en kalabalık bölgesi, Tom ırmağı kıyısında uzanan ve burada, 450 milyar ton tahmin edilen taşkömür rezervleri, demir ve demirsiz maden damarları kapsayan, Kuzbass'tır (veya Kuznetsk havzası). Bu sanayi bölgesinin başlıca şehirleri, maden ve metalürji merkezleridir: Novo-Kuznetsk, Prokopyevsk, Leninsk-Kuznetskiy, Kemerovo. Bölgesel başkent, Novosibirsk'tir. Sanayi, ovadaki tarım şehirlerinde de gelişmiştir: Barabinsk, Barnaul, Omsk, Tomsk.

Orta Sibirya, Yenisey vâdisiyle, doğuda Lena ırmağı havzasını sınırlayan dağlar (Verhoyansk dağları ve Aldan yaylası) arasında uzanır. Burada üç büyük bütün ayırtedilir. Yenisey ile Lena ırmakları ara-

Omsk

sında kalan ve ekseni Yukarı Anabar olan Sibirya kalkanının dengelilik bölgesine tekabül eden yaylalar, bu bütünlerin birincisidir. Yükseltiler kuzeybatı dışında (Putorana dağları: 2 037 m) genellikle 500 m kadardır, fakat iklim çetindir. Bütün bu yaylalar nispî kuraklık yüzünden oldukça cılız bir kozalaklılar ormanıyle örtülüdür. Başlıca ulaşım yolları Yenisey'in sağdan aldığı kollarının büyük vâdileridir: kuzeyden güneye doğru, Aşağı Tunguska, Taşlık Tunguska ve Baykal gölünün ayağı olan Güney Tunguska veya Angara. Kuzeyde, Orta Sibirya yaylaları, Hatanga ırmağı tarafından akaçlanan ve bu ırmakla Taymir yarımdasının eksenini meydana getiren Birranga (Bıyrranga) dağlarından ayrıldığı büyük bir ovaya hâkimdir. Taymir yarımadasının kuzeyinde, Kuzey Arazisi takımadaları (Severnaya Zemlya), 80° paralelini aşar. Orta Sibirya'daki ikinci bölgesel bütün, Lena ırmağının orta ve aşağı havzasından meydana gelir; bu havza ortasında Doğu Sibirya'ya taşan Yakutistan'ın yer aldığı büyük bir çanaktır. Orman yerini Yakutsk dolaylarında Lena ve Aldan ırmaklarının kavşak bölgesinde tahıl tarlalarına ve hayvancılık bölgelerine bırakır. Orta Sibirya'nın insan yönünden en ilgi çekici bütünü, Baykal gölü hendeğiyle bu gölün güney ucunun iki yanındaki tortul havzaları kuşatan faylı yaylalardır. Burada iklim, daha kuzeydeki bölgelere oranla tarıma daha elverişlidir (tahıl, şeker pancarı, İrkutsk ile Ulan-Ude'de büyük baş hayvancılık). Daha batıda, Yukarı Yenisey kıyısında yer alan Krasnoyarsk havzasıyle Minusinsk havzası da bu bölgeye katılabilir; bölgede tahıl ve etin yanı sıra keten, kenevir ve şeker pancarı da yetiştirilir. Maden kömürü ve maden filizi yatakları Krasnoyarsk'ta, İrkutsk'ta ve Ulan-Ude'de metalürji sanayiinin kurulmasına imkân vermiştir. Hidroelektrik açıdan düzenlenmekte olan Angara ırmağı vâdisi, S.S.C.B.'nin en ucuz elektrik akımını sağlayacak ve önemli elektrometalürji ve elektrokimya kombinaları kurulmasına imkân verecektir.

Doğu Sibirya, dağlık bir bölgedir: kıvrımlı sıradağları Büyük Okyanus'a yaklaşıldıkça gençleşir ve okyanus kıyısında en fazla yükseltiler kaydedilir (Kamçatka'da, Klyuçevskaya dağı, 4 850 m.). Önce Asya'nın kuzeydoğusunda uzanan ve Doğu Sibirya denizi kıyısında, İndigirka ve Kolıyma ovalarını kuşatan dağlık bir bütün ayırt edilir: Verhoyansk dağları (2 959 m.), Çerskiy dağları (3 147 m). Çeşitli maden yatakları bakımından çok zengin olmasına rağmen bu bölgede ancak küçük yerli grupları (Çukçi'ler) yaşar. İkinci bir dağ grubu Koryakskiy ve Kamçatka dağlarının büyük yayına tekabül eder; bu yay Bering denizinden Büyük Okyanus'a kadar denize hâkimdir ve faal yanardağlar (bu arada Klyuçevskaya dağı) taşır. Kamçatka kıyılarında ve Ohotsk denizinin batı kıyısında, balıkçılık yapılır (balık ve kabuklular); birçok küçük merkezde konserve fabrikaları kurulmuştur: Anadir (Anadıyr), Apuka, Tiliçiki, Palana, Petropavlovsk, Kihçik, Ust-Bolşeretsk, Magadan, Ohotsk, Ayan.

Amur'un yukarı havzasında, Blagoveşçensk'in yukarı kesiminde yüksek Stanovoy ve Yablonovıy dağları bölgesel üçüncü zaman yükselmeleriyle gençleşmiş eski dağlardır. Bu bölgedeki zengin maden yatakları (özellikle demirsiz madenler) Çita ve Nerçinsk çevresinde sanayiinin büyük ölçüde gelişmesine imkân vermiştir. Son bütün çeşitli kesimlerden meydana gelir: Orta Amur havzaları (Blagoveşçensk havzası ve Bureya maden kömürü bölgesi; zengin demir filizleri kapsayan muhtar yahudi bölgesi, Biobican havzası); merkezi Habarovsk havzası olan ve Ussuri-Aşağı Amur karığı ile Sihote Alin dağlarını (2 078 m) [bu diziyle Japon denizi arasında] kapsayan deniz ili büyük Sahalin adası. İki unsur deniz bölgesinin önemini artırır: böl-

SİBİRYA
tarım sanayii
ürünleri haritası

SİBİRYA'da ulaşım

geyi, 43° ve 55° enlem daireleri arasında, Sovyetler birliğinin Büyük Okyanus'tan normal olarak girilebilecek cephesi haline getiren coğrafî konumu ve maden kaynakları: Vladivostok ve Aleksandrovsk-Sahalinskiy bölgesinde kömür, Sahalin adasının kuzeyinde petrol, Sihote Alin sıradağlarında demir filizi ve demirsiz madenler. Başlıca şehirler. Habarovsk, yeni önemli metalürji merkezi Komsomolsk-na-Amure ve özellikle Nahodka'da yeni ekler yapılmakta olan büyük Vladivostok limanıdır. Balıkçılık her yerde canlıdır. Ayrıca, bütün Doğu Sibirya özellikle kürk hayvanları avlanan geniş bir avcılık bölgesidir.

● *Genel ekonomi.* Tarım Sibirya'nın ancak küçük bir kesiminde yapılabildiği halde büyük ölçüde tahıl, hayvansal ürün ve sanayi hammaddesi üretilir. Öte yandan Sibirya'nın çok büyük kömür yatakları ve birçok maden yatağı sebebiyle madencilik bakımından da geleceği parlaktır. Başlangıçta altın aranan bölge, günden güne dökme demir, çelik, demirsiz olmayan madenler (kurşun, çinko, alaşım madenleri, alüminyum v.b.) sağlayan bir sanayi bölgesi haline gelmektedir.

Tabiî bakımdan çok yoksul olan Kuzey Buz denizi cephesi, Kuzey Denizi Karayolu servisiyle sistemli bir şekilde donatıldı. Arktik denizlerinin meteoroloji ve buzbilim şartlarının ilmî yönden öğrenilmesi, limanlar (Dudinka, Nordvik, Tiksi, Ambarçik v.b.), radyometeoroloji istasyonları, havaalanları kurulması mevsimlik arktik denizciliğinin ve yıl boyunca kuzey kıyısındaki bilim ve teknik istasyonlarıyle ilişki sağlayan havayollarının teşkilâtlandırılmasına imkân verir.

Sibirya'nın coğrafî bütünlüğünü büyük transsibirya demiryolu gerçekleştirdi; yapımından beri devamlı olarak modernleştirilen bu demiryoluna, Sovyet Orta Asya'sına (Türksib), Moğolistan Halk cumhuriyetine ve Çin'e ulaşan kollar eklenmiştir. Batı Sibirya ve Kuzey Kazakistan'daki bir şebekeye katılan bu hat hâlâ Yenisey ötesine tek giriş yoludur; fakat İkinci Dünya savaşı sırasında Baykal gölünün çevresini dolanan bir hat döşenmiştir (Ust-Kut demiryolu), Amur'un orta ve aşağı havzasında bir şebeke inşa edilmektedir.

Tarihöncesi

Sibirya'da Yeniçağda kültür faaliyetinin çok sınırlı olmasına karşılık, eski çağlarda önemli kültürler gelişti ve coğrafî konumu, bu kültürlerin komşu bölgelere de sızmasına ve yayılmasına imkân verdi. Bazı çağlarda, yayılma alanı, Büyük Okyanus kıyısından (Kuzey Rusya'dan geçerek) Baltık denizine kadar genişledi; aynı zamanda güneyde eski Doğu ile, İran'ın, Hindistan'ın ve Çin'in kuzeyiyle ilişki kurdu. Ayrıca uzun ırmakları takip eden kültürler, Yeniçağa kadar devam eden Kuzey Buz denizi kıyısı kutup kültürlerinin meydana gelmesinde rol oynadı. Sibirya'nın kuzeyinden güneyine doğru, ormanlardaki ve bozkırdaki hayvan yetiştiricileri ile dağ vâdilerindeki çiftçilerin kültürleri birbiriyle devamlı olarak ilişki halindeydi. Batıdan doğuya, sayısız geçit yolu, şekil ve tekniklerin aktarılmasına imkân verdi; bunlardan biri, M.Ö. I. binyılda meşhur «İpek yolu» haline gelerek yüzyıllar boyunca Uzakdo-

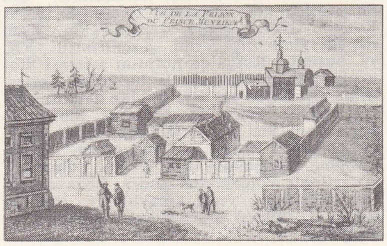

Beryozovo'da prens Menşikov hapishanesi, Tobolsk hükûmeti, Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

SİBİU
XV. yy. kilisesi

Antoinette **SİBLEY**

«Sibylla»
Michelangelo'nun eseri, Sistina şapeli, Vatikan

ğu ve Batı Asya arasında ticarî mübadeleyi sağladı. Başlıca üç bölge hazırlık ve yayma merkezleriydi. Ortada, Afanasyevo, Andronovo ve Tagar kültürlerinin birbirini izlediği Minusinsk havzası, gerek metalürjinin Orta Asya ve Uzakdoğu'ya yayılmasında, gerek hayvan motifleri üslûbunun meydana gelmesinde birinci derecede rol oynadı. Doğuda Baykal merkezi, Hinskaya-pad, İsakovo, Serovo ve Kitoy kültürleri ve bunları takip eden Gaskovo ve Şivera kültürleriyle, Güney Mançurya'ya, Sahalin'e, Kore ve Japonya'ya, hattâ Yakutistan'a kadar etkisini yaydı ve çin neolitik kültürünün hazırlanmasına katkıda bulundu. Batıda, Aral denizi merkezinde, kuzeydeki Andronovo kültürüyle ilişkili olan, Kelteminar ve Tazabagiab kültürleri, Ural nehri aracılığıyla Karelya'ya kadar sızdı, Beyaz deniz ile Hint okyanusu arasında ilişkiyi sağladı.

Tarih

Moğollar devrinde Sibirya'ya *Sibir* veya *İbir* adı verilirdi. Sibir'in Sabir Türklerinin adından geldiği öne sürülür. Nitekim Sabirler, XIV. yy.da bile Batı Sibirya'da yaşamaktaydılar. Çağdaş arap gezginlerinin eserlerinde yer alan *Bilâdu Sibir* («Sibir ülkesi») adı da buradan gelir. (Reşidüddin Tabib'in eserinde *İbir-Sibir* adı, Kırgız kavmi ve Angara nehri ilişkisiyle anılmıştır.)

Samoyedlerle Tatarların yaşadığı, bütün Ortaçağ boyunca birçok göçebe kabilenin dolaştığı Sibirya, XIII. yy.dan sonra rus kolonlarının başlıca yerleşme bölgesi haline geldi. Ülkenin deri ve kürk zenginliğinin cezbettiği Novgorod'lu öncüler, çok erken tarihlerde ülkede birçok keşif gezisi yapmışlar, fakat devamlı bir şekilde yerleşememişlerdi. XV. yy. sonunda, sızma hareketi hızlandı. O tarihte Chancellor Beyaz denizi dolaşıyor, Barents kuzey kıyılarını keşfediyor ve Stroganov'lar, bölgeyi işletmeyi tasarlıyorlardı. Kazak birlikleri (birincisi becerikli önder Yermak'ın kumandasında) Tatarlara rağmen Sibir bölgesine yerleştiler (1581), ülkede epey güçlükle barışı sağladılar ve birkaç karakol kurdular: Tobolsk (1587), Tomsk (1604), Yeniseysk (1619), Yakutsk (1632). Öncüler, 1645'e doğru Büyük Okyanus'a ulaştılar (Ohotsk limanı) ve 1648'e doğru Kamçatka'ya girdiler.

Tuzak avcılarını kalabalık kolon grupları takip etti: iç kargaşalıklardan kaçan ve tohum ve tarım malzemesi dağıtımıyle teşvik edilen köylüler, baskı gören dinî tarikatların üyeleri. Bir yandan da Tatarlarla mücadele devam ediyordu. Büyük Petro ve Katerina II'nin de desteklediği metotlu keşif seyahatleri (özellikle Bering [1733 - 1743]) XVIII. yy.da çoğaldı. 1710'da bir Sibirya valiliği kuruldu. Daha XVI. yy.dan sonra Sibirya'ya gönderilen sürgünlerin sayısı özellikle XVIII. yy. sonlarında arttı: sürgün cezası ölüm cezasının yerini aldı ve siyasî mahkûmların yanı sıra Sibirya'ya âdi suçlular da sürgün edilmeğe başlandı; bölgenin hemen her yerinde ceza tesisleri ve devlet madenleri kuruluyordu. O tarihte, ceza kolonisi olarak meşhur olan Sibirya'da XIX. yy.da sürgünle, kürek mahkûmları, mecburî ikamet cezasına çarpılanlar göçlerin temel unsurunu meydana getiriyordu. 1899'da sürgün cezası kaldırıldı. Bu arada toprak genişlemesine devam edildi: güneye doğru, İran ve Hindistan yönünde, doğuya doğru (Amur havzası, Vladivostok limanı, Sibirya demiryolunun inşası) ilerledi. Japonya, rus ilerlemesini sert bir şekilde durdurdu (Rus - Japon savaşı ve 1905 Portsmount antlaşması). Çin ile yapılan dört antlaşma (Nerçinsk, 1689; Kyahta, 1727; Aygun, 1858; Pekin, 1860) rus-çin sınır ilişkilerini düzenlemişti. XX. yy. başında, Rusya'da nüfusun artması Stolıypin'in başlattığı sistemli bir kolon yerleştirme siyasetine yol açtı ve kitle halinde göçler başladı. 1905-1914 Arasında Sibirya'ya üç milyon kişi yerleşti; çoğu, ülke konusunda çeşitli hayallerle yola çıkan, iklimin setliğine dayanamayarak kırılan kolonlara, yorucu bir yolculuktan sonra, bedava toprak dağıtılıyor, vergi kolaylıkları sağlanıyordu. O taihten sonra Sibirya büyük ölçüde gelişti.

● 1924 Nüfus sayımına göre Sibirya Türkleri, Yakutlar ve Dolganlar 228 139, Altay ve Batı Sibiryanın Tobol ve Baraba Türkleri ise 210 145 kişiydiler. Bugün Sibirya Türklerinde büyük kamlara (Şaman) tarhan denir. Yakutlarda dünya ve nebatlar ilâhı «Ana Tarhan Hatun»dur.

● *Askerî tarih.* Birinci dünya savaşı sonunda, Sibirya'da sovyet kuvvetleriyle Kolçak kumandasındaki çar taraftarı birlikler arasında çarpışmalar oldu. Leton birliklerinin, avusturya ordusu esirlerinin ve asker kaçaklarının meydana getirdiği çek birliklerinin de katıldığı çar taraftarlarını, müttefikler, Sibirya demiryolunu ve Sibirya'daki müttefik üstlerini (özellikle Vladivostok'u) kontrol altında tutmakla görevlendirmişlerdi. General Janin yönetiminde bir fransız kuvveti, Kolçak'ın komünistler tarafından idamından sonra bu üslerin Avrupa'ya naklini teşkilâtlandırdı (1920). İkinci Dünya savaşından sonra Sibirya'nın Amerika kıtasına nispî yakınlığı sebebiyle stratejik önemi arttı. S.S.C.B. burada büyük hava üsleri, radar şebekeleri ve özellikle Yakutsk, Dikson, Ambarçik ve Çukça yarımadasında (Alaska karşısında) güdümlü mermi atma üsleri kurdu. Bk. ARKTİK TOPRAKLAR.

● *Güzel Sanatlar.* Bk. BOZKIR *sanatı.* (L)

SİBİRYA adaları (YENİ—), rusça, **Novosibirskiye Ostrova,** S.S.C.B.'nin Sibirya kıyılarının kuzeyinde büyük takımadalar, Laptev denizi ile Doğu Sibirya denizi arasında; 35 800 km². Başlıca üç grupa ayrılır. En büyüğü, Kotelnıy adasını (320 m yüksl.) ve çok daha yassı olan Fadeyev adasını içine alan kuzey parçasıdır. Sannikov boğazı bu parçayı Lyahov adalarından meydana gelen (Büyük ve Küçük Lyahov adası) güney gruptan ayırır; güney grup da kıtadan Laptev adaları boğazıyle ayrılır. Takımadaların üçüncü kısmı olan asıl Yeni Sibirya adası, Blagoveşçensk boğazıyle ayrıldığı Fadeyev adasının doğusundadır. Tundra ile kaplı olan adalarda iklim çok serttir ve yazın sık sık sis basar. Tek önemleri, Kuzey deniz ve havayolunun teknik tesislerinin destek noktası olmalarıdır. (L)

SİBİRYA denizi (DOĞU—). Kuzey Buz denizinde kıyı denizi, Yeni Sibirya adalarıyle Vrangel adası arasında. Bu deniz kıta yaylasının (200 m'den az derinlikler) en geniş olduğu bölgededir. (L)

SİBİRYA sıçrayan tavşanı bls. i. Küçük kemirgen hayvan (*Alactaga saliens*); sincap büyüklüğündedir; bir sıçrayışta çok büyük mesafe atlar; Orta Asya'da ve Hazar denizi dolaylarındaki çöllerde yaşar. (Araptavşanıgillerden.) [L]

SİBİU, alm. **Hermannstadt,** macarca **Nagyszeben,** Romanya'da şehir, Erdel'de, Braşov'un batısında; 98 400 nüf. Makine sanayii. Deri ve kereste işlemeciliği. Basımevleri. Tarım ve hayvancılık ürünlerinin bölgesel ticaret merkezi.

— Tar. Eski bir roma sitesinin yerinde Almanlar tarafından kurulan ve XIII. yy.da Moğollar tarafından yıkılan Sibiu, bir süre, Erdel'in başlıca sakson şehri oldu. XIV. yy.dan kalma kilise, XV. yy.dan kalma belediye binası ve sur kalıntılarıyle ortaçağ havasını yer yer muhafaza eder. Şehirde ayrıca XVIII. yy.dan kalma bir cizvit kilisesi, modern bir ortodoks kilisesi, birçok müze ve XVIII. yy. sonunda yapılan Brukenthal sarayı vardır. (L)

SİBLEY (Antoinette), ingiliz kadın dansçı (Bromley, Kent 1939). 1949'da Sadler's Wells bale topluluğuna gidi. 1959'da Royal ballet'ta solo dansçı oldu, 1961'de yıldız dansçılığa yükseldi. Bir klasik repertuvar yorumcusu olan Sibley (*Uyuyan Güzel, Kuğu Gölü*) en beğenilen rollerinden birini K. MacMillan'ın *Romeo ve Juliet*'inde oynadı. Yine MacMillan'ın *Senfoni* (1963), F. Ashton'ın *Rüya* (1964) ve J. Cranko'nun 2 ve 4 numaralı *Brandenburg Konçertoları* (1965) adlı eserlerinin ilk temsillerinde rol aldı. (L)

SİBOLGA, İndonezya'da şehir, Sumatra'nın batı kıyısında; Tapanuli körfezi kıyısında; 29 800 nüf. Limanından kereste, kauçuk ve hindistancevizi içi ihraç edilir. (L)

SİBONİ (Erik Anton Valdemar), danimarkalı müzikçi (Kopenhag 1828 - ay.y. 1892), Giuseppe Siboni'nin oğlu. Besteci, piyanist, orgcu ve öğretmen olarak çalıştı. Bestelediği eserler arasında iki opera (*Loreley* [1859] ve *Karl II'nin Kaçışı* [1861]), dinî müzik, senfonik müzik ve oda müziği parçaları yer alır. (M)

SİBT İBNÜLCEVZÎ. Bk. İBNÜLCEVZÎ (Şemseddin Ebül Muzaffer).

SİBU, Saravak'ta (Malaysia) liman şehri, Borneo adasında, Racang ile İgan'ın birleştiği yerde; 10 000 nüf. Kauçuk ve sagu ticareti. (L)

SİBUZATLAR. Esk. coğ. Akitanya'da halk, bugün «Soule» denen bölgede yaşarlardı. Sezar'ın generallerinden P. Crassus'un yendiği halklardan biridir. (L)

SİBYLLA i. (lat. k.). Eskilerin gelecekten haber verme yeteneği atfettikleri kadın: *Cumae Sibylla'sı. Sibylla'nın mağarası.*

— ANSİKL. Dionysos kültüne bağlı oldukları sanılan *Sibylla*'lar Eskiçağ'da tanrıdan ilham alırlardı. Tapınaklara sıkı sıkıya bağlı olmadıkları için Pythia'nınkinden daha geniş bir hareket serbestliğine sahiptiler. Varlıkları tamamen efsaneye dayanırsa da M.Ö. V. yy.a kadar adlarına hemen hiç rastlanmaz; daha sonraki kaynaklarda ise, sayılarının 10'u aştığı görülür. Bunların en ünlüleri Erythrai ile Cumae Sibylla'larıdır. Çoğu, derlemeler halinde biraraya getirilen çeşitli kehanetler onlara mal edilir; bunlara Aristophanes ile Eflatun'un eserlerinde de rastlanır. Vergilius, Cumae Sibylla'sının mağarasından söz eder; *Sibyllinus Kitapları*'nın da Cumae Sibylla'sından ilham alınarak yazıldığı sanılır.

— Arkeol. ve İkonogr. Ortaçağ ilâhiyatçıları, Sibylla'larla ilgili bazı gelenekleri yorumlamışlar, Sibylla'lar da böylece kutsal sanata girmiştir. Vincent de Beauvais'nin *Le Miroir Historique* (Tarih'in Aynası) adlı eserinde on Sibylla'nın adı geçer; Pers, Libya, Delphoi, Kimmeris, Erithrai, Kyme, Samos, Hellespontos, Frigya ve Tibur Sibylla'ları. Sonradan bunlara iki Sibylla daha eklendi: Avrupa Sibylla'sı ve Sibylla Agrippa. Bunlardan en ünlüsü *Dies Irae*: *Teste David Cum Sibylla* (Davud Dünyanın Sonu Geldiğini Bildirdi, Sibylla da) adlı eserde sözü edilen Erithrai Sibylla'sıdır.

Gotik sanatta Sibylla tasvirlerine oldukça çok rastlanır. Çocuk İsa'yı kucağında tutan Meryem'i, imparator Augustus'a gösteren Tibur Sibylla'sının konusu çok yaygındır.

Michelangelo Vatikan'daki Sistina Capella'nın tavan kirişlerine, yedi havariden başka, beş Sibylla resmi yapmıştır. Raffaello da Agostino Chigi'nin siparişi üzerine Roma'daki Santa Maria della Pace kilisesine dört havari ile dört Sibylla resmi çizmiştir. XVI. yy.dan sonra Sibylla motifi italyan resminde beylik konulardan biri haline geldi. Il Domenichino birçok kere Cumae Sibylla'sını (Roma'da Capitolino ve Modena müzesi); Guercino Pers Sibylla'sını (Roma'da Capitolino) ve Samos Sibylla'sını (Floransa'da Uffizi sarayı); Guido ise Cumae Sibylla'sını ve kendi hayal gücüyle yarattığı bir dizi Sibylla'yı (Brüksel, Viyana, Cenova v.d.) çizdi. (L)

SİBYLLE (1150'ye doğr. - 1190), Kudüs kraliçesi (1186-1190), Kudüs kralı Amalricus I'in kızı. Uzunkılıç Guillaume I'den dul kalınca, 1180'de Gui de Lusignan ile evlendi. Onu, oğlu Baudouin'in yerine Kudüs kralı yapmak istedi. Sonunda oğlu, Baudouin V adıyle tahta çıktı ve az sonra öldü. Böylece Sibylle kraliçe oldu (1187). Hattin bozgunundan ve Kudüs'ün elden çakmasından sonra, yerini kaybetti. Akkâ kuşatmasında öldü. (L)

SİCA (Vittorio DE). Bk. DE SİCA (Vittorio).

SİCADİN (veya **SECCADEDDİN**), yezidî inançlarına göre Tanrı tarafından pazartesi günü yaratılan meleğin adı. Yezidî dualarında adı sık sık geçen Sicadin, en büyük meleklerden biridir ve *Dardail, Şeyh Hasan* gibi adları da vardır. (M)

SİCAL çoğl. i. (ar. *secl*'den *sicāl*). *Esk.* İçi su dolu büyük kovalar. (M)

SİCAMBRUSLAR, Germania'da halk; Lippe'nin güneyinde yerleşen Sicambruslar,

Foto. Anderson-Giraudon, Serge Lido, Fischer (LAROUSSE)

Sezar zamanında Romalılarla sık sık ilişki kurduktan (M. Ö. 55) sonra Tiberius'a yenildiler (M.S. 8) ve büyük kısmı Galya'ya yerleşti. (L)

SİCANİA. Esk. coğ. Sicilya'nın ilk adı. Bu adı *Sicanius*'lardan almıştı. (L)

SİCANİUSLAR. Esk. coğ. Güney ve Batı Sicilya'da ilkel halk; adanın adı onlardan gelir. (Siküllere boyun eğmişlerdi; fakat Sicaniuslarla Sikülleri aynı halk olduğu da ileri sürülmüştür. Sicaniusların İberler-den olduğu sanılır.) [L]

SİCARD (Pierre), fransız ressamı (Paris 1900), François Sicard'ın oğlu. Bir süre École des Arts et Manufactures'e devam etti, sonra Pontremoli'nin öğrencisi olarak mimarlık okudu, iç dekorasyon üstünde çalıştı. 1923'ten itibaren kendini kesinlikle resme verdi; gece hayatından sahneler, Paris manzaraları, portreler, Londra manzaraları (1929) çizdi. Casa de Valasquez'de çalıştı (1930-1931, İspanya manzaraları); Provence'ta resimler yaptı, A.B.D.'ye ve Uzakdoğu'ya (1936) gitti. İkinci Dünya savaşından sonra bazen New York'ta ve Los Angeles'ta, bazen de Paris'te kaldı. Çağdaş hayatın ressamı olan Sicard'ın Art Moderne, Versailles, Tours, Barcelona müzelerinde eserleri vardır. Joseph Conrad'ın *Almayer Çılgınlığı* adlı eserini resimledi (1943). [L]

SİCARD (Roch Ambroise CUCURRON, — denir), fransız pedagoğu (Le Fousseret 1742 - Paris 1822). Önce Bordeaux'daki, sonra da Paris'teki Sağır ve Dilsizler okulunun müdürü (1789) oldu. Devrim sırasında tutuklandı. Sonra serbest bırakıldı. Eserleri: *Mémoire sur l'Art d'Instruire les Sourds-Muets de Naissance* (Doğuştan Sağır Dilsizleri Eğitme Sanatı Üstüne İnceleme) [1789]; *Cours d'Instruction d'un Sourd-Muet de Naissance* (Doğuştan Sağır Dilsizin Eğitimi) [1800]; *Théorie de Signes pour l'Instruction des Sourde-Muets* (Sağır Dilsizlerin Eğitimi İçin İşaretler Teorisi) [1808]. (L)

SİCARDO (öl. 839), **Benevento** dukası (832-839), dük Sicone'nin oğlu. Sicilya'daki Araplara karşı savaştı. Amalfi'yi ele geçirdi. Zorba yönetimi birçok kompoloya yol açtı, bu komploları gaddarca bastırdı. Senyörlerin tertibiyle boğularak öldürüldü. (L)

SİCA VENERİA. Esk. coğ. Roma Afrikası'nda şehir, Nümidia'da, Bagrades yakınında. Marius, Jugurtha'yı burada yendi (M. Ö. 109). Bugün, *EL - Kef* (L)

SİCCARDİ (Honorio), şilili besteci (Buenos Aires 1897). Malipiero'nun öğrencisiydi, Buenos Aires'te öğretmenlik yaptı; bir mister, bir bale, bir opera, bir senfoni (1950), orkestra için süit'ler ve şiirler, konçertolar, yaylılar için 7 dörtlü besteledi (1922-1955). [L]

SİCİL i. (ar. *sicill*). Resmî kayıtların tutulduğu defter: *İki gün sonra mahkeme siciline, gazete sütunlarına geçecek bir şeyi bu dakikada inkâr etmekte ne fayda buluyorsunuz?* (Sabahattin Ali). || Bir yerde görevli memurların hallerini belirten dosya: *Sicil yoklamalarına rağbet etmedi* (F.R. Atay). || *Sicil vermek,* [üst rütbedeki biri için] emrinde çalışan kimsenin terfiini sağlayacak bilgiyi vermek. || *Esk. Sicill-i ahval,* devlet memurlarının resmî işlerle ilgili özelliklerini kaydeden daire.

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Sicilli ticaret.* Bk. TİCARET. || *Nüfus sicili,* kişinin doğum, ölüm, evlenme v.b. durumlarının kaydedildiği sicil. (*Nüfus kütüğü* de denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Sicil,* bir veya birçok defterden meydana gelir ve resmî memurlar tarafından tutulur. Özel hukukta birçok sicil vardır. Bu sicillere 'kanunda belirtilen hususlar yazılır. Gayrımenkullere ilişkin işlemlerin yazıldığı tapu sicili (bk. TAPU *sicili*) başta gelen sicillerdendir. Bunlardan başka önemli siciller şu şekilde sıralanabilir: ticaret hukukunda, belirli işlemlerin kaydedildiği ticaret sicili (bk. TİCARET *sicili*); mülkiyeti mahfuz (saklı) tutma anlaşmasıyle satım halinde, bunun kaydedildiği, mülkiyeti mahfuz (saklı) tutma sicili; hayvan rehinlerinin kaydedildiği rehinler sicili; trafiğe ilişkin işlemlerin, özellikle motorlu araçlar üstündeki mülkiyetin devrine ilişkin işlemlerin kaydedildiği trafik sicili. Resmî sicillere kayıtlı olan hususların doğru olduğu karinesi vardır. Burada kayıtlı olan hususların aksinin ispat edilmesi mümkündür. Bu ispat, herhangi bir şekle bağlı değildir. Her delille ispat yapılabilir. Sicildeki kaydın aksi ispat edilinceye kadar doğru olduğu kabul edilir ve ona göre işlem yapılır.

● *Nüfus sicili.* Türkiye'de Med. kn. md. 35-44 nüfus sicilinden değil «ahvali şahsiye sicili»nden (kişisel durumlar sicili) söz açar. Bu işlemler, yakın tarihe kadar, 1914 tarihli Sicilli Nüfus kanununa göre yürütülürdü. 5.V.1972 tarih ve 1587 sayılı Nüfus kanunu durumu değiştirdi ve sözü edilen Sicilli Nüfus kanunu ortadan kaldırdı. 1.IX. 1974 tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan bu kanun nüfus kütüklerinin (yeni kanun sicil yerine «kütük» terimini kullanıyor) ilçe esası üstüne tutulmasını öngörür. Gerek Medenî kanuna, gerek Nüfus kanununa göre, her doğumun bir ay zarfında, her ölümün de 10 gün içinde nüfus kütüğüne işlenmek üzere nüfus memuruna bildirilmesi şarttır.

— Huk. tar. Eski Yunanlılar ve Romalılar yeni doğan çocuğa 1 ay içinde ad verir ve mabette saklanan bir sicile kaydederlerdi. Aynı şahsın ölümü de bu sicile işlenirdi. Ortaçağda Avrupa'da rahipler, doğan çocukların vaftiz merasiminden sonra onları sicile kaydeder, evlenme ve ölümlerini de aynı sicile işlerdi. Fransa'da 1782'de din ve devlet işleri ayrılınca bu görev kiliseden alınıp belediyelere verildi. (M)

SİCİLİANA i. (ital. k.). Müz. Bestelenmek üzere yazılmış şiirsel ve duygulu kısa edebî eser. (1389'dan beri sözü geçen, bazıları 1505'te Petrucci tarafından düzenlenen ve Sicilya'da çıktığı sanılan bu içli şarkılar Scarlatti, Vivaldi, Bach, Händel, Leclair, Boccherini gibi XVII.yy. fransız, alman ve italyan opera, sonat, konçerto bestecileri tarafından kullanıldı ve daha çok iki hızlı bölüm arasına yerleştirildi. Çağdaş bestecilerden Chausson, Fauré v.b. bu anlatımlı ve oldukça ağır bölüme, eserlerinde yer verdiler.) [L]

SİCİLLÂT çoğl. i. (ar. *sicill*'den *sicillāt*). *Esk.* Resmî kayıt defterleri, siciller. || Memurların hallerini bildiren dosyalar.

— Hat. Bir yazı çeşidi. (M)

SİCİLLİ sıf. (*sicil*'den *sicil-li*). Sicile geçmiş, sicil defterine işlenmiş. || *Mec.* Suçu siciline kaydedilmiş, sabıkalı. (M)

Sicill-i Osmanî, Mehmed Süreyya* Beyin biyografik eseri. 2 500 Sayfa tutarında ve dört ciltir. Osmanlı devletinde yetişen ve değişik mesleklerden olan önemli kişilerin hayatlarını konu edinir. Alfabe sırasına göre düzenlenmiştir. İlk cildin başında Osmanlı hanedanı mensuplarının kısa biyografileri vardır. Sonraki bölümler ve ciltler hanedan dışında kalan ünlü kişilerin hayatlarını anlatır. Dördüncü cildin sonlarında osmanlı padişahlarına hizmet eden öğretmenler, hekimbaşılar, dârüssaade ağaları, silâhtarlar, imrahorlar, vezirler, kazaskerler, sadrazamlar, şeyhülislâmlar ve bazı devlet ilerigelenleri yer alır. Osmanlı tarihi alanında çalışanlar için başvurulan ana kaynaklardan biri olan *Sicill-i Osmanî,* 1908'de basıldı. (M)

SİCİLMÂSE. Esk. coğ. Fas'ta şehir. Fas'ın 315 km güneydoğusunda, Büyük Sahra'nın kenarında. Bugün harap durumdadır.

● *Tarih.* Şehrin bulunduğu yer, İlkçağdan beri yerleşme alanıydı. Sicilmâse, Sufriye mezhebini kabul ederek Kayrevan'daki arap valilerine isyan eden Miknas Berberîleri tarafından kuruldu (758). Sonra Miknase Berberîleri hanedanı, Beni Midrar'ın hâkimiyeti altına girdi (772). Şehir, en parlak dönemini, bu hanedandan Sünnîliği kabul eden Muhammed bin Feth zamanında yaşadı. Ubeydi kumandanı Cevher, şehri kuşattı ve ele geçirerek Muhammed bin Feth'i esir aldı (959). Bir süre sonra şehir tekrar Beni Midrar hanedanının eline geçti. Fakat Zenate Berberîlerinin kumandanı Hazrun bin Felfel Megravî, Sicilmâse'yi alarak Beni Midrar soyunun hâkimiyetine son verdi. Hazrun ve ondan sonra gelen Megravîlerin zorbalıkları karşısında şehir halkı Murabıtlardan Abdullah bin Yasin'i yardıma çağırdı. Şehri işgal eden Abdullah bin Yasin, bütün Megravîleri kılıçtan geçirdi (1056). Murabıtların çökmesinden sonra (1147) muvahhidî sultanı Ebu Hafs, Sicilmâse'yi ele geçirdi. Muvahhidlerin valisi Abdullah bin Zekeriya şehri hafsî hükümdarına teslim ettiyse de (1243) bir süre sonra Sicilmâse, Muvahhidîler tarafından geri alındı. Şehir, sonra Merinîlerden Ebu Yahya bin Abdülhakkim'in eline geçti (1256). Aynı yıl içinde Abdülvedîlerden Yağmurasan şehri Merinîlerden aldı ve Sicilmâse'de 1274'e kadar süren bir Abdülvedî hâkimiyeti kurdu. Şehir 1274'te tekrar Merinîlerin eline geçti. XVI. yy.ın ilk yarısında çıkan bir isyanda bütün şehir tahrip edildi. Şehir halkı çevredeki köylere sığındı. (M)

SİCİLYA, ital. **Sicilia,** İtalya'da ada, Batı Akdeniz adalarının en büyüğü, 25 700 km²; 4 721 000 nüf. Sicilya dokuz ile bölünmüştür: Agrigento, Caltanissetta, Catania, Enna, Messina, Palermo; Ragusa, Siracusa, Trapani.

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Sicilya bir üçgen biçimindedir; batıda Boeo burnu, kuzeydoğuda Faro burnu, güneydoğuda Passero burnu bu üçgenin köşelerini meydana getirir. Adanın yüzeyinin dörtte biri dağlarla kaplıdır: kuzeydoğu ucundaki Peloritani dağları, Calabria Aspromonte'sinin uzantısıdır; en yüksek yeri 1 300 m olan ve bilûrlu topraklardan meydana gelen bu dağların görünüşü çetin ve vahşidir. Adanın doğu kıyısına hâkim olan Etna'nın yüksel-tisi 3 295 m'yi bulur; aşağı yamaçlarında ince tarım yapılır. Peloritani dağlarının batısında Jura çağından kalma killi ve kalkerli topraklardan meydana gelmiş olan Nebrodi (1847 m) ve Madonie (1977 m) dağları ormanlarla örtülüdür, ama tepeleri çıplaktır. Batıya doğru yükseltiler giderek azalır ve yüzey şekilleri kesin hatlarını kaybeder. Adanın geri kalan kısmını kaplayan killi kayaçlar, yükseltileri güneye doğru azalan tepeler (toplam yüzeyin yüzde 61'i) meydana getirir; burada toprak kaymalarına sık rastlanır. Özellikle kıyıda uzanan birkaç ovanın en önemlisi, Simeto ırmağı tarafından akaçlanan Catania'dır. Tarapani ve Catania'nın dağlarla sınırlı olan kuzey ve kuzeydoğu kıyıları yüksektir; güney kıyılar ise alçak ve tekdüzedir. Ada açıklarında iki takımada uzanır: kuzeyde Eolia adaları, batıda Egadi adaları. Sicilya iklimi değişik özelliklere sahiptir. Kuzey kıyıda ve merkezde akdeniz iklimi, güneyde astropikal ve yarı kurak iklim hüküm sürer. Ada bütünüyle ele alındığında kışlar çok yumuşak geçer (ocak ortalaması 12°C), ama dağlarda sıcaklıklar daha düşüktür (Caronie'de ve Etna dağında 0°C'ın altında); yazlar sıcak geçer. Yıllık sıcaklık ortalaması güneyde 12-14°C'ı, batıda 20°C'ı bulur. Sık sık toz yüklü siroko rüzgârları eser. Sonbaharda düşen yağışlar az ve düzensizdir. Sonbaharda ansızın taşan, gerçek sel suları halini alan ırmakların çoğu yazın kuraktır.

● *İktisadî ve beşerî coğrafya.* Sicilya'nın başlıca özelliği kıyılar ile iç kısımlar arasındaki çelişkidir; daha çok sulanan, daha çok ekilen ve daha kalabalık olan kıyılara karşılık iç kısımlar büyük mülkler arasında bölüşülmüş, yanmış yaylalardan meydana gelmiştir ve nüfus yoğunluğu oldukça seyrektir (çoğunlukla km²'ye 10 kişiden daha az). Yerleşme, tepelerdeki latifundia'larda büyük köyler halinde gruplaşmıştır; deniz kıyısında ise dağınıktır. Eskiden verimliliğiyle tanınan Sicilya (Roma dünyasının buğday ambarıydı) uzun yüzyıllar ihmal edilmesi ve latifundia rejimi yüzünden yoksullaşmıştır. 1950'den beri bir toprak reformu (istimlâklar, toprakların yeniden dağıtılması) ve ıslah çalışmalarına (Belice vâdisinde ve Gela ovasında) başlanmıştır. Tahıl iç kısımda kaba tarım usulüyle yetiştirilir. Sicilya'nın başlıca gelir kaynağı meyve ağaçlarıdır: ada yüzde 80'i ihraç edilen ürünleriyle İtalya'nın başlıca turunçgil üreticisidir; zeytin ve badem üretiminde de ikincidir. Palermo çevresinde Conca d'Oro ve Messina'da Catania'ya kadar

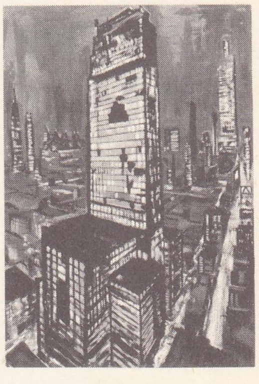

Pierre SİCARD «New York'ta Gökdelen»

Foto. Serisawa (LAROUSSE)

uzanan kıyı bölgesi çok yoğun tarım bölgeleridir: Catania ilinin bazı komünlerinde toprakların yüzde 95'i çok çeşitli ağaç yetiştiriciliğine ayrılmıştır: muz, turunçgil, badem ağaçları, bağcılık, mantar meşesi. Adada bağcılık çok eskidir: Trapani ili en üstün bir şarapçılık bölgesidir, hem sofra şarapları (Alcamo, Calatofimi), hem de kalite şaraplar (Marsala bölgesi) üretilir ve büyük kısmı ihraç edilir. Daha iyi verim sağlanan küçük mülk sisteminin yayılmasıyle zeytinlikler gelişmektedir. Ayrıca pamuk yetiştirilir (Agrigento bölgesi).

Balıkçılık çok gelişmiştir ve çok çeşitli ürünler elde edilir: mercan (Sciaeca), sünger (Lampedusa), kabuklular (Palermo ve Agrigento), güney kıyıda sardalya ve özellikle ton.

Sicilya'nın büyük bir maden zenginliği vardır: kükürt. Ama kükürt genellikle çok ilkel bir şekilde çıkarılır. Yeraltı aynı zamanda da italyan petrol üretiminin yüzde 90'ını (1960'ta 2 milyon ton) sağlar.

Tarih

● *Yerleşmenin başlangıcı.* Sicilya'ya Pleyistosenin sonuna doğru, vürmiyen buzullaşmanın bir maksimum sırasında yerleşmeğe başlandı. Trapani, Levanzo adası ve San Teodoro (Üst paleolitik), Termini İmerese ve Corrugi di Pachino (Mezolitik), Stentinello (Neolitik) ilk tarihöncesi merkezlerdir.

Neolitik devirden tahkimli köy kalıntıları ve geometrik üslûpta kazılarla süslü seramikler kalmıştır (Stentinello); bu süslemeye Conca d'Oro kültürüne has kampana biçimi kupalarda da rastlanır. Küprolitikten Tarih devrine kadar doğuda Siküllerin, batıda Sicanius'ların kültürü ayırt edilerek dört dönem tespit edilmiştir. O tarihten hollü yeraltı mezarları, birçok tunç eşya ve üzerinde figürlü konuların geometrik dekorla karıştığı vazo kalmıştır. Adada (o zamanki adı Trinakria) Tarih çağının başında yaşıyan halklar (Sikül'ler. Sikan'lar, Elym'ler) üstüne ise pek bilgi yoktur.

● *Fenike ve yunan yerleşmesi.* Sicilya kısa süre sonra dıştan gelen iki medeniyetin kavşak noktası oldu. İlk olarak Fenikeliler, kısa süre sonra Giritliler (güney kıyıda, Minoa) ve Yunanlılar (yaklş. M. Ö. 735'ten itibaren) bugünkünden daha ağaçlık olan ve verimli volkanik topraklarında tahıl, üzüm ve zeytin yetiştirilen adaya yerleştiler. Buna karşılık maden zenginlikleri azdı ve kükürt özellikle Roma devrinde işletildi. Balıkçılık kolay, limanlar çok elverişliydi. Yunanlılar yanaşılması kolay olan doğu kıyılarına yerleştiler ve Fenikelilerin (Panormos, Soloenta, Himera ve özellikle Motye'ye yerleşmişlerdi) tersine ticaret merkezlerine eşit sayıda yerleşme kolonisi de kurdular. Daha önce İtalya'ya yerleşmiş olan Khalkidike'liler ve Naksoslular Etna'nın eteğinde Naksos'u, kısa süre sonra da Leontinoi ve Katane'yi kurdular. Leontinoi bir tarım sitesi, Katane ise işlek bir limandı. Zankle, boğazın kontrolunu elinde tuttu, sonra kuzey kıyıda Himera kurularak fenike tesisleriyle rekabete başladı. Khalkidike'lilerden kısa süre sonra Korinthos'lular geldiler, Syrakusai'ye yerleştiler ve burası yoğun sınaî ve ticarî faaliyeti sayesinde VII. yy.dan itibaren Sicilya'nın başlıca şehri haline geldi. Megaralıların kurdukları Hyblaia Megara, 5 büyük tapınağı olan, yanında Herakleia Minoa yükselen Selinus'u kurdu. Ayrıca Rodosluların kurduğu Gela (690'a doğru) Akragas'ın (Agrigento) yerini aldı.

Bütünüyle ele alınınca adanın merkezi yunan yerleşme alanının dışında kalıyordu; ama önce Fenikelilerin, sonra da Kartacalıların yerleştikleri batı ucu dışında, kıyı bölgesi işgal edilmişti. Büyük Yunanistan'da olduğu gibi koloniler çok zengindi. Eski öncülerin soyundan gelen burjuvalar toprakları ele geçirmişti ve yeni gelenlerle yerliler şehir proletaryasını meydana getiriyordu. Bu proletaryanın çalkantısı iç kavgalara ve birbirini izleyen sayısız mahallî tiranın iktidara gelmesine yol açtı; bilinen en eski tiran Leontinoi'li Panaitios (M. Ö. 608'e doğr.), zalimliğiyle en çok isim yapanı ise Akragas'lı Phalaris'tir. Bu zorba kralların çoğu (Gela'ya, sonra Syrakusai'ye [M.Ö. 485-478] yerleşen ve Akragas zorba kralı Theron'un kızıyle evlenen Gelon gibi) başarılı kumandanlardı. Gerçekten siteler çoğunlukla savaş halindeydi: komşuluk kavgaları, Dorlu Kerakleia'nın Elym'lerle (Elimaioi) müttefik olan Kartacalılarla savaşması ve bozguna uğraması. Pers devletinin asıl Yunanistan'a kafa tutmağa başladığı sırada Kartaca tehdidi kesinleşti (M.Ö. V. yy.). Kartaca, Sicilya yunanlılarına hücum etti, Himera'yı kuşattı, ama Gelon'un savaş hileleri karşısında kesin bir başarısızlığa uğradı (M. Ö. 480). Syrakusai'nin gücünün temellerini atan Gelon'un eseri Hieron I tarafından tamamlandı; Hieron neredeyse adanın bütünlüğünü sağlamayı başaracaktı. Ama kısa süre sonra askerî gerekler ortadan kalkınca tiranlık da yıkıldı. Bununla beraber, daha birtakım güçlüklerin de yok edilmesi gerekiyordu: işsiz olan ücretli askerlerin ortadan kaldırılmasına, yardım için çağırılan ve kurnaz Duketios'un himayesinde federasyon halinde teşkilâtlandırılan Sikküllere (Sikeloslar) boyun eğdirmeğe (Noai, M. Ö. 450) ve etrüsk korsanlarının uzaklaştırılmasına girişildi (M. Ö. 454-453). Bütün bu olaylar Syrakusai'nin hegemonyasını sağlamlaştırmasına imkân verdi: M. Ö. 450'ye doğru adanın dörtte üçüne sahipti. Tehdidi karşısında öbür siteler Atina ile ittifak yaptı; Ama Atina'nın girişiği sefer (M. Ö 414-413) Ispartalı Gylippos'un enerjik müdahalesi karşısında teşkilât ve kumanda birliği eksikliği sebebiyle büyük bir yenilgiyle sonuçlandı. Selinus'u ele geçirmeğe çalışan Segeste'nin çağrısı üzerine Kartacalılar yeniden ortaya çıktılar, Selinus ve Himera'yı yerlebir ettiler (M. Ö. 408), Akragas'ı aldılar. Duruma bu defa da Syrakusai kumandanlığına tayin edilen zorba kral yaşlı Dionysios müdahale etti; iktidarını sağlamlaştırmayı, düzeni sağlamayı ve hâlâ hürriyetini muhafaza eden aşiretlere vesayetini kabul ettirmeyi başardı. Yerine geçenler Kartaca'ya karşı kendi durumlarını savunma siyasetini güttüler. Hattâ Agothokles Afrika'ya başarılı bir sefer bile yaptı (M. Ö. 310). Bununla birlikte Kartaca savaşları sırasında, Kartaca ile savaşmak sırası Roma'ya geldiğinde Kartaca adanın yarısını işgal etmişti. Pyrros'un Sicilya seferi büyük sonuçlar doğurmayan bir hareket oldu (M.Ö. 278-276).

● *Roma çağında Sicilya.* Kartacalıların kesinlikle çıkartılmasiyle (İlk Kartaca savaşı) ve Siracusa'nın (Syrakusai) Marcellus tarafından alınmasıyle (M. ö. 212) Sicilya bir roma eyaleti ve Roma'nın buğday ambarından biri haline geldi. Çeşitli şehirler hür site veya müttefik site statüsünü korudu. Siracusa'ya boyun eğen topraklar vergi ödemeğe devam etti (Hieron yasası); ama bu defa vergiyi Roma alıyordu. Sicilya'nın yunanlılaştırılması çok köklü olmuş, Siküllerce (Sikelos'lar) bile benimsenmişti. Buğday tarlalarını işleyen büyük köle toplulukları iki kere ayaklandılar (M.Ö. 135 ve 104). Verres'in kötü idaresi altında geçen dönem sırasında (M. Ö. 73-71) korsanların kıyıdaki akınları önlendi. Sextus Pompeius'un iç savaş sırasında Sicilya'da bulunması, adayı Roma'dan ayırdı ve iktisadî faaliyetini azalttı. Augustus adada koloniler kurarak (Palermo, Siracusa, Taormina, Catania) bir romalılaştırma ve yenileştirme hareketi denedi. Bu deneme, adanın imparatorluk zamanında nispeten gerilemesinin önüne geçemedi. 276-278'den itibaren Barbarların akın ettiği ada, 439'da Vandallar tarafından işgal edildi ve yeniden Afrika'nın odağı haline geldi. Sonra Geiserich tarafından Odoaker'e bırakıldı. Belisarius'un Ortrogotlardan aldığı (535) Sicilya, birçok yüzyıl boyunca Doğu Roma imparatorluğuna bağlı kaldı ve bir general tarafından yönetildi.

● *Ortaçağdan bugüne Sicilya.* 652'den itibaren Sicilya'ya ilk müslüman akınları başladı. 827'de adayı fethe ve sömürgeleştirmeye başlayan (Palermo'nun [831] ve Siracusa'nın [878] alınması) Araplar, burayı bir emîrliğin merkezi haline getirdiler. Hıristiyanlar kuzeydoğuya püskürtüldü. Müslüman ülke üç «vâdi»ye bölündü: Mazara, Noto, Demone. Yunan dili ve Hıristiyanlık ortadan kalkmadı. Bu dönemin edebiyatı ve mimarîsi oldukça parlaktır. Ama derebeylik yapısı dolayısıyle iktidarın dağılması, müslüman Sicilya'da güçlü bir krallık kurulmasını engelledi. 1061'de Güney İtalya'daki norman fief'inden hareket eden Tancredi'nin oğlu Ruggero I, Sicilya'ya çıktı, Arapları yendi ve otuz yıllık bir çabadan sonra hâkimiyetlerine son verdi. Ruggero ve vârisleri Sicilya'yı topraklarını adanın dışında genişleten zengin ve güçlü bir krallık haline getirdiler. Normanlar islâm hukukuna ve dinine saygı gösterdiler. Adaya fransızca konuşan bir halk ve birçok lombardiali göçmesi, ırk ve dil renkliliğini biraz artırdı. Kişilik kazanmış bir millî temeli olmamasına rağmen, Sicilya'da karmaşık bir medeniyet parladı. Krallık evlilik yoluyle Hohenstaufen hanedanına geçti (Heinrich I'in taç giymesi, 1194). Friedrich II'nin ölümünden sonra (1260) papa. Sicilya tacını Anjou'lu Carlo I'e giydirdi (1266). Ama Anjou'lular Sicilya katliamında yok edildi ve Sicilyalılar Aragonlu Pedro III'ü kral ilân ettiler (1282). Büyük Alfonso V yarımada krallığını fethetti ve ilk İki Sicilya kralı oldu (1442). 1458'de ölünce iki krallık hiç değilse hukuken yeniden ayrıldı ve İki Sicilya krallığı, ancak Sicilya sırasıyle İspanya (1282-1713), Savoia (1713 - 1718), Avusturya (1718 - 1734) ve 1799 - 1802 ile 1806-1815 arası adaya sığınan Bourbon'ların hâkimiyeti altında kaldıktan sonra ancak 1816'da yeniden kurulabildi. (Bk. NAPOLİ KRALLIĞI ve İKİ - SİCİLYA KRALLIĞI.) Yoksulluktan ve Mafia'dan büyük zarar gören Sicilya'ya İtalya parlamentosu özel niteliklerini de hesaba katan bir statü tanıdı (1948).

Arkeoloji

Asıl Yunanistan'dan etkilenen ve değişik unsurları bünyesinde birleştiren Yunan Sicilyası medeniyeti, en az yunan medeniyeti kadar orijinaldir. M. Ö. VI. yy. sonuyle V. yy. başı arasında en parlak dönemini yaşayan bu sömürge medeniyetinin canlılığı ve dinamizmi ilgi çekicidir. Malzeme zenginliği kadar aydın tiranların siyasetinin de adaya çektiği yazar ve sanatçılar, Batı'nın barbar halklarına karşı kazanılan zaferleri övdüler ve teşkilâtlanmış büyük ticaretten yararlandılar.

● *Mimarî.* Batı sömürge üslûbu, eskiçağ kalıntılarının yanı sıra dor üslûbundan büyük ölçüde ilham aldı; ama özellikle arşitektonik pişmiş çömleklerde, bir güzellik ve zenginlik araştırması olan ayrıntı in-

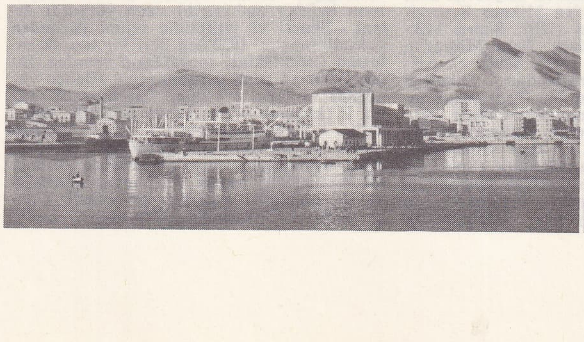

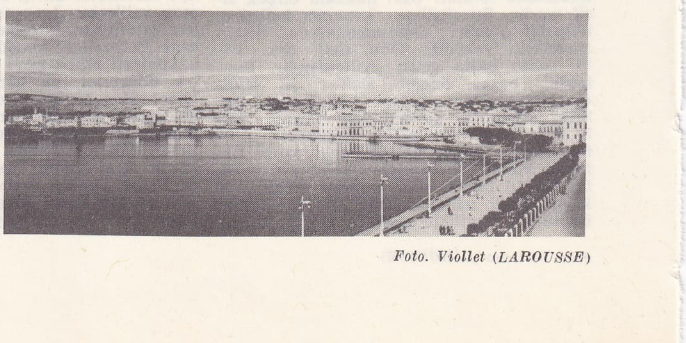

SİCİLYA: solda, Palermo; sağda, Siracusa

Foto. Viollet (LAROUSSE)

celmeleri de görülür. Sonra ion etkileri ortaya çıkar. Bugüne kalan anıtların en iyi muhafaza edilmişleri olan tapınaklar M. Ö. VI. yy.dan itibaren yapılmağa başlanmıştır ve boyutları çok büyüktür. Çok sayıda da tiyatro vardır.

Şehirlere göre başlıca yapıların listesi: *Agrigento* (Akragas). M.Ö. VII. - VI. yy.-dan kalma arkaik tapınak, M.Ö. VI. yy. sonundan kalma A (Herakles) tapınağı, M. Ö. V. yy.dan kalma D (Hera) tapınağı, M. Ö. 470'ten kalma Zeus tapınağı (406'da tamamlanmıştı), M.Ö. V. yy.dan kalma I (Dioskuros) tapınağı (Roma devrinde yeniden düzenlendi), M.Ö. 440'tan kalma F (Concordia) tapınağı, Demeter, Artemis, Asklepios (Aesculapius), Poseidon (son ikisi M.Ö. V. yy.dan kalmadır) tapınakları, M.Ö. I. yy.dan kalma Theron'un Mezarı;

Erice. Birçok defa düzenlenen arkaik Venüs tapınağı;

Gela. M. Ö. VI. yy.dan kalma dor üslûbunda iki tapınak, surlar;

Heraclea Minoa (Herakleia Minoa). Tiyatro;

Himera. M. Ö. 480'den sonradan kalma dor üslûbunda tapınak;

Megara Hyblaia. Helenistik sur, tapınak, kule;

Segesta (Aigesta veya Segeste). M.Ö. 430'-dan kalma (bitmemiş) tapınak, tiyatro;

Selinonte (Selinus). M. Ö. 490-480'den kalma A tapınağı; B (Helenistik) tapınağı, M. Ö. VII. yy.ın sonu ve VI. yy.ın başından kalma C (Demeter) tapınağı, M.Ö. 570-554'ten kalma D (Herakles) tapınağı, M.Ö. V. yüzyıl başından kalma E (Hera?) tapınağı, M.Ö. 560-540'tan kalma F (Athena?) tapınağı, M.Ö. 550-480'den kalma G (Apollon) tapınağı (M. Ö. 409'da tamamlanmamıştı), arkaik Malophoros tapınağı ve çeşitli küçük tapınaklar;

Solunte (Soloenta). Sarnıçlar;

Sıracusa (Syrakusai). M.Ö. VI. yy. başından kalma Apollon ve Artemis Olympieion tapınağı, M. Ö. V. yy.dan kalma Athena tapınağı, Hieron II Euryalos sunağı, M. Ö. V. yy.ın I. yarısından kalma yeniden düzenlenmiş tiyatro, M.Ö. II. yy.dan kalma roma amfiteatr'ı;

Taormina (Tauromenion). M. Ö. III. yy.-dan kalma yunan tiyatrosu, Odeon, Serapis tapınağı, su kemeri;

Tyndaris. M. Ö. III. - II. yy.dan kalma yeniden düzenlenmiş yunan tiyatrosu, M.S. I. yy.dan kalma bazilika;

● *Heykel.* Sicilya heykelciliği üstüne en iyi fikri bu tapınakların metopları verir: Selinonte atelyesinin eserleri Palermo Millî müzesini süsler. Başlıcaları: *Perseus ve Gorgona, Herakles ve Kerkope'ler* (VI. yy. başı), yaklaşık olarak M. Ö. 450'den kalma *Amazonla Çarpışan Herakles, Zeus ve Hera, Akteon ve Artemis, Devle Çarpışan Pallas.* Başlangıçta sade ve metop çerçevesine bağlı olan üslûp, dokunaklı bir anlatımcılığa doğru gelişti. Öbür heykelcilik eserleri arasında *Selinus Delikanlıları* (Castelvetrano'da) ve *Akragas Delikanlıları* (mermer, VI. yy. sonu), *Siyrakusai Koçu* (tunç, Palermo müzesi) ve Akragaslı Perillos tarafından eritilen efsanevî

Taormina, yunan tiyatrosu

Foto. Boudot-Lamotte, Viollet (LAROUSSE)

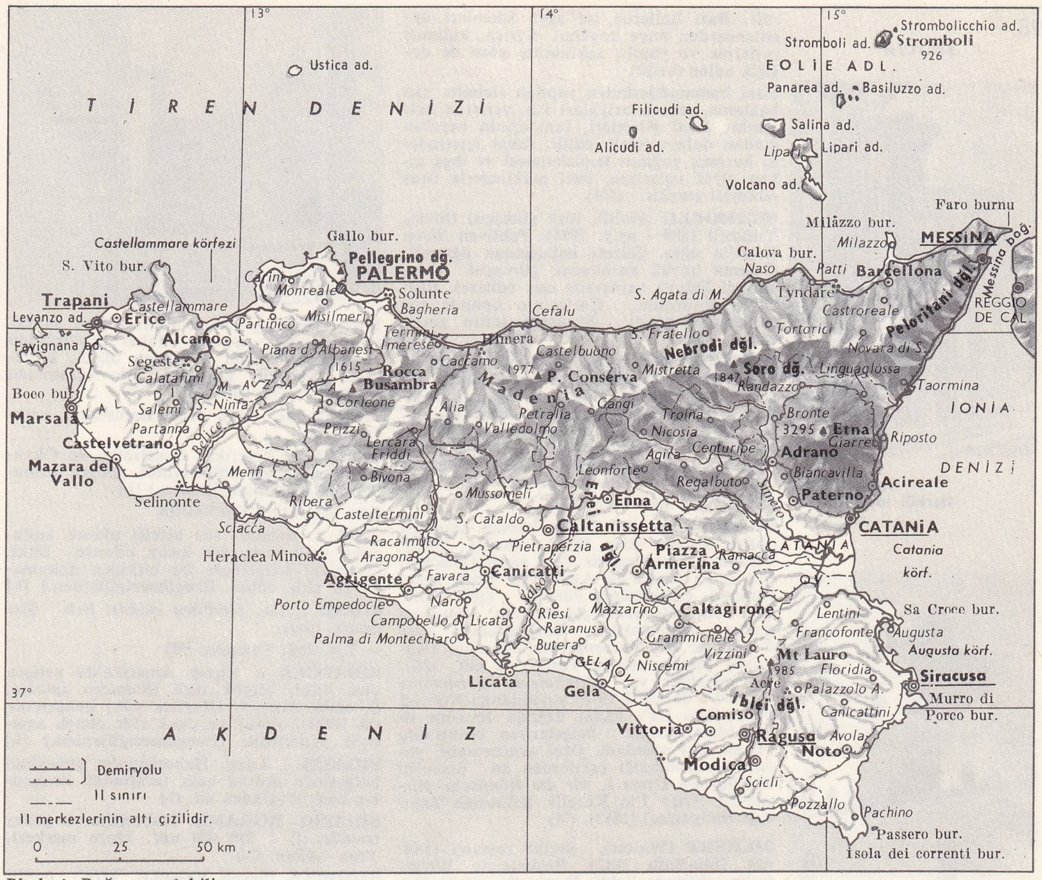

SICILYA haritası

Phalaris Boğası sayılabilir.

● *Sicilya ipeklileri.* IX. yy.da Bizanslılar Sicilya'ya ipeği getirdiklerinden, ada XI. yy. ortasında bir refah dönemi yaşadı. O tarihte ürettiği ve bütün Akdeniz havzasına sattığı ipeklileri en güzel suriye ve mısır kumaşlarından ayırt etmek zordur. Palermo krallarının hazinesinde bulunan bu kumaşların en meşhurları, bugün Viyana'da muhafaza edilmektedir.

— Leng. *Sicilya lehçesi,* Sicilya'da konuşulan güney italya lehçesi. Sicilya okulunun gerilemeğe başlamasından (XIII. yy.) sonra petrarca'cı Antonio Veneziano'ya (1543-1593) kadar Sicilya lehçesiyle yazılmış hiç bir değerli edebiyat eserine rastlanmaz. Lirik şair Giovanni Meli (1740 - 1815), *La Sicilia Liberata dai Saraceni* (Sarazenlerden Kurtarılan Sicilya) adlı destanın yazarı G. Vitale da Gangi (XVIII. yy.) ve XIX. yy.da, Mistral'in tanıştığı ve beğendiği nesirci ve şair Alessio Di Giovanni (1872-1946) sicilya lehçesiyle yazan en ünlü yazarlardan biridir.

Sicilya lehçesinin özellikleri: Latincedeki kısa [ŏ]'nun oldukça karışık bir şekilde diftonglaşarak [*úo*] vermesi; kısa [ĕ]'nin ünlü bir eski [*i*] veya bir [*u*] önünde diftonglaşması: meselâ, İtalyancadaki *piede,* sicilya lehçesinde *pedi*'dir; ama, çoğul biçim İtalyancadaki gibi *piedi*'dir; aynı şekilde *bieddu* (*dd* = uçdamaksı *d*), ama *bedda* (ital. *bello, bella* denir). Latincedeki [*au*] diftongu muhafaza edilir (*tauru,* İtalyancada *toro*). Latincedeki vurgulu [*ē*], [*ĭ*], [*ī*] ise [*i*] verir: oysa buna paralel olarak [*ō*], [*ŭ*], [*ū*] ise [*u*] verir (*tila, siti, gula, vutu;* İtalyancada *tela, sete, gola, voto*). Kelime başında [*i*] yumuşar (İtalyancada *inverno,* sicilya lehçesinde *'mbiernu*).

[*e*] veya *hiatus*'taki [*i*] tarafından izlenen *c, tts* sesine dönüşür (*brattsu,* İtalyancada *braccio*), [*b*] ise *v*'ye, iki ünlü arasındaki [*d*] (daralmalı *d* aracılığıyle) [*r*] (sicilya lehçesinde *viviri, rirai;* ital. *bevere, gridare*) verir. [*pl*], [*fl*], gruplarının telaffuz noktası gerildi (sicilya lehçesinde *chiummu* ve *eiummu, sciuri;* ital. *piombo, fiore*). Benzeşimler çoğunlukla ilerleyicidir (*scinniri, gamma, parrari;* ital. *scendere, gamba, parlare*). Nihayet [*ll*] grubu düzenli olarak [*dd*]'ye (uçdamaksı *d*) dönüşür (ital. *stella*'ya karşılık *stidda*).

İsim morfolojisi *-ora* ile biten yansız latin çoğullarını muhafaza etti ve geliştirdi (ital. *corpi*'ye karşılık *corpura*). İnsan ismi dolaysız tümleç görevi aldığı zaman *a* edatıyle bağlanması sicilya lehçesiyle iberik dilinin ortak özelliğidir. *Quantu* ile bağlanan cümlecik *per* edatı tarafından izlenen italyancadaki mastarla eşdeğerlidir.

— Seramik. *Sicilya vazoları,* Sicilya'da meydana çıkarılmış olan yunan sanatına ait boyalı vazolar. (İtalya kıtasının güneyinde imal edilmiş ve aynı tarzda çalışılmış fırça çalma suretiyle kırmızı ve beyaz resimlerle canlandırılmış bir cins çanağa da *sicilya çanağı* adı verilir.) [L]

SİCİM i. Kenevir, keten v.b. bitkilerin liflerinden yapılan ve bağlamak, sarmak, tutturmak v.b. işlerde kullanılan ince ip: *Polis, çuvalın ağzını bağlayan sicimi çözdü, açtı... Komiser içine baktı* (B. Felek).

— DEY. *Sicim gibi,* [yağmur, göz yaşı için] damlaları birbiri arkasından, hiç ara vermeksizin dökülen: *Sicim gibi sevda yaşları akan yanaklarından birine okşarcasına hafif bir fiske vurarak hemen oradan [...] savuşup gitti* (H. R. Gürpınar). *Sicim gibi yağmur.*

— Ciltc. Kitap dikilmeden önce kertiklere geçen ve dikiş tezgâhına düşey doğrultuda tutturulan kenevir ipliklerinin tümü.

— ANSİKL. Tekst. *Sicim,* keten, kenevir, jüt ve sisal gibi bitkilerin liflerinden yapılır.

Sicim yapımı için bu hammaddelerden, önce tek katlı iplik hazırlanır; sonra, bu iplikler birkaç kat olarak ilk katta verilen büküme ters yönde yeniden bükülür. Ayrıca bu şekilde elde edilen sicimlerden bir veya birkaç tanesi birlikte ve yine ters yönde bükülerek daha kalın sicimler de yapılır. Hazırlandıktan sonra sicim nişastalı maddelere batırılarak aprelenir ve özel yumak makineleriyle yumaklar haline geti-

Messina

Palermo, San Domenico kilisesi

SICILYA

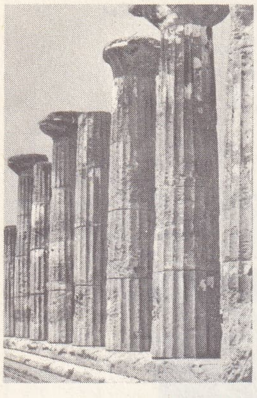

Agrigento'da Herkül tapınağının sütunları

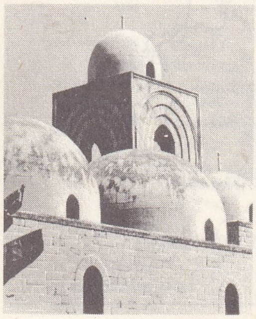

Palermo'da San Giovanni degli Eremiti'nin arap kubbeleri

rilir. Bazı hallerde ise apre işlemleri uygulanmadan önce boyanır. Ayrıca, kullanış yerlerine ve yapılış şekillerine göre de değişik adlar verilir.

Sisal hammaddesinden yapılan sicimler sap bağlama, saman balyaları v.b. yerlerde kullanılır. Sisal sicimleri, renklerinin beyazlığından dolayı tercih edilir, fakat içlerindeki harman yağının temizlenmesi ve dışa çıkan elyaf uçlarının, özel makinelerle tıraş edilmesi gerekir. (LM)

SİCİMOĞLU (Halil), türk güreşçisi (Sıvas, Yıldızeli 1889 - ay.y. 1934). Pehlivan *Sicim* Celâl'in oğlu. Güreşi babasından öğrendi. Çağının büyük karakucak güreşçisi oldu. Birinci Dünya savaşında esir edilerek Rusya'ya götürüldü. Çariçe'nin önünde rus şampiyonu yendi. Savaştan sonra yurda döndü. (M)

SİCİNİUS DENTATUS (Lucius), askerî alandaki yararlıklarıyle tanınan romalı efsanevî centenarius (M.Ö. V. yy.). Patriciusların açgözlülüğüne karşı şiddetli bir nutuk verdi. Tribunus seçildi, konsül Romilius'u para cezasına çarptırdı. Daha sonra decemvir'lerin zorbalığına karşı mücadele etti, onlar tarafından öldürüldü. (L)

SİCİSTA i. Bk. SMİNTHUS.

SİCKEL (Theodor VON), alman tarihçisi (Aken an der Elbe 1826 - Meran 1908). Viyana üniversitesinde ders verdi (1866'dan sonra) ve Roma'da Avusturya Tarih İncelemeleri enstitüsünü yönetti (1890-1901). Titiz bir paleograf; çalışmasına dayanan modern diplomatikin kurucusudur; *Acta Regum et İmperatorum Karolinorum* (Karolenj İmparatorluğu Tarihi) [2 cilt, 1867] adlı eserinde ve *Monumenta Germaniae Historica*'da (1878-1893) yayımlanan Konrad I'den Otto III'e kadar uzanan dönemle ilgili imparatorluk belgelerinin baskısında bu metodu uyguladı. Özel araştırmalar yaparak yayımladığı eserlerden en önemlisi *Privilegium Ottos I. für die Römische Kirche*'dir (Otto I'in Katolik Kilisesine Tanıdığı İmtiyazlar) [1883]. (M)

SİCKERT (Walter), ingiliz ressamı (Münih 1860-Bath 1942). Başlangıçta Whistler'in etkisinde kaldı, Degas ile, sonra Dunoyer de Segonzac ile dost oldu ve 1911'de Camden Town Club'ı kurdu. Bu kulüp sonradan bağımsız sanatın öncü kuruluşu London Group ile birleşti. Sickert; Dieppe, Venedik, Bath, Brighton'dan manzaralar ve Londra'nın yoksul mahallelerinden sahneler çizdi. Tate gallery'de ve büyük resmî modern sanat koleksiyonlarında eserleri vardır. Royal academy'ye üye seçildi, fakat 1935'te istifa etti. (L)

SİCKİNGEN (Franz VON), alman şövalyesi (Ebernburg 1481 - Landstuhl 1523). İmparatorluğun, François I'in, birçok alman prensinin ve Metz burjuvalarının hizmetinde çalıştı. Şövalyeleri, kısmen Kilise mallarının mirasçısı yapmak amacıyle, Reformdan yana çıktı ve Worms diyetinde Luther'i korudu. Ebernburg şatosunda Oecolampade ve Bucer'i barındırdı. Ulrich von Hutten'in teşvikiyle, Roma'ya karşı alman ayaklanmasının başına geçti. 1522'de

Palermo katedralinin absidi

Trier başpiskoposunun topraklarına saldırdı (şövalyeler savaşı), fakat püskürtüldü ve imparatorluğun gözünden düştü. Landstuhl şatosunda kuşatıldı, bu kuşatmada aldığı yaralarla öldü. (L)

SİCN i. (ar. *sicn*). *Esk.* Hapishane, zindan. (M)

SİCYOS i. Amerika, Avustralya ve Okyanusya'nın sıcak bölgelerinde yetişen tırmanıcı bitki. (Kabakgillerden.) [L]

SİD. Bk. CİD CAMPEADOR.

SİDA i. Bazıları süs bitkisi olarak kullanılan otsu veya dip kısmı odunsu bitki. (Tropikal bölgelerde bu bitkiden dokumalık lif elde edilir. Ebegümecigillerden.) [L]

SİDAD i. (ar. *sedd*'den *sidād*). *Esk.* Şişe tıpası, tıkaç.

— Tıp. *Esk.* Tampon. (M)

SİDALCEA i. Kuzey Amerika'da yetişen otsu bitki; birçok türü (*Sidalcea spicata, S. campestris, S. Oregona* v.b.) bahçelerde süs bitkisi olarak ve çiçek elde etmek amacıyle yetiştirilir. (Ebegümecigillerden.) [L]

SİDAMA i. Leng. Habeşistan'ın güneybatı bölgesinde oturan halk tarafından konuşulan kuşî öbeğinden dil. (L)

SİDAMO - BORANA, Habeşistan'ın güney ucunda il; 1 250 000 nüf. İdare merkezi, *Yrga - Alam.* (L)

SİDDONS (Sarah KEMBLE, **Mrs.**), ingiliz kadın tiyatro oyuncusu (Brecon, Galler ülkesi 1755 - Londra 1831), John Philip ve Charles Kemble'ın kızkardeşi. 1773'te oyuncu William Siddons ile evlendi. 1775'te Garrick tarafından Drury Lane'e çağrıldı, 1782'de Londra'da Covent Garden'a girdi. Birçok trajedide oynayan Sarah Siddons, özellikle Catherine of Aragon (*Henry VIII*) ve lady Macbeth rollerinde büyük başarı kazandı. Boş zamanlarında heykel yapardı. Tiyatroyu 1819'da bıraktı. National gallery'deki portresi, Gainsborough'un şaheserlerinden biridir. (L)

SİDE, bugün Eski Antalya. Esk. coğ. Anadolu'da (Pamphylia bölgesi) liman şehri. Side harabeleri, Antalya'nın 70 km doğusunda, Manavgat'ın 7 km güneybatısında, Selimiye köyü yakınında yaklaşık olarak 1 km uzunluğunda ve 350-400 m genişliğinde bir yarımada üzerinde yer alır.

● *Tarih.* Side, Strabon'a göre, Batı Anadolu'daki Kyme'nin (Nemrutköy) bir kolonisiydi. Ancak Side'nin Anadolu'da, «nar» anlamına gelen eski bir yer adı olması; şehrin baştanrıları olan Athena ve Apollon'un gerisinde, Anadolu'nun büyük tabiat tanrıçası ve onun erkek arkadaşına izler bulunması; ana şehir Kyme ile kolonisi Side arasında din ve kültür alanlarında bir bağ görülmemesi şehrin bir yunan kolonisi değil, Anadolu'nun belki en eski şehirlerinden biri olduğunu gösterir. Side'de M.Ö. II. yy.a kadar yerli bir dil ve yazı kullanılmış olması da bu görüşü destekler. Anadolu tarihinde önemli yeri olan Side, Pamphylia bölgesinde meydana gelen olaylardan etkilendi. M. Ö. VI. yy.da Lydia'lıların, 547/546'dan sonra Perslerin hâkimiyeti altına girdi ve Büyük İskender devrine kadar bu durumda kaldı. Şehrin, pers yönetimi altında belirli bir muhtariyeti olduğu, M. Ö. 500'den başlayarak basmış olduğu gümüş sikkelerden anlaşılıyor; bu sikkelerin üzerinde Athena veya Apollon'dan başka şehrin arması haline gelmiş olan nar tasviri de vardır. M.Ö. 334'te Büyük İskender tarafından işgal edilen şehir, İskender'in ölümünden ve kurduğu imparatorluğun parçalanmasından sonra ortaya çıkan helenistik dönem krallıkları arasında sürekli çatışma konusu oldu; birçok yönetici değiştirdi. M. Ö. III. yy.da, Mısır'da hüküm süren Ptolemaios'ların nüfuzu altına girdi; 218'den sonra Suriye krallarının hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. M.Ö. 190'da Side açıklarında Suriye kralı Antiokhos III'ün donanmasıyle Romalılar tarafını tutan rodos donanması arasında büyük bir deniz savaşı oldu. Kartacalı Hannibal'in kumanda ettiği kral donanması yenilgiye uğradığı için Ege denizine girerek kralın Yunanistan ve Batı Anadolu'daki harekâtını destekleyemedi. Antiokhos ile Romalılar arasındaki savaşa son veren Apameia barışından sonra (M. ö. 188) bütün Pamphylia, Romalıların müttefiki olan Bergama krallığına bırakıldı. Bu karara rağmen ortaya çıkan bazı anlaşmazlıklar yüzünden, Bergamalıların bu bölgenin sadece batı bölümünü ele geçirebildiler; doğu bölümü (Side ile birlikte) bağımsız kaldı. Bu durumdan yararlanan Side, büyük ticaret donanmasından faydalanarak özellikle doğu akdeniz ülkeleriyle yaptığı ticareti geliştirdi; büyük bir refah ve zenginliğe kavuştu. Şehrin çok sayıda bastırdığı gümüş sikkeler ve bugün de iyi durumda olan kara surları bu gelişmeyi gösterir. Fakat bu parlak dönem, Kilikya'da başlayan korsanlığın Pamphylia'ya da yayılması üzerine sona erdi; Side, korsanlara limanını açmak ve onların mallarının, şehrin pazarlarında satılmasını kabul etmek zorunda kaldı. Daha sonra Pontos kralı Mithridates VI, Pamphylia'yı işgal etti; Romalıların harekete geçmeleri ve konsül Servilius'un Pamphylia'yı korsanlardan temizlemesi üzerine (M. Ö. 78) şehrin durumu zamanla düzeldi. Side, imparatorluk çağında eyalet olarak bazen Lykia bazen Galatia'ya bağlanan Pamphylia'nın bir şehri durumundaydı; dış siyasetinde Roma'ya bağlı olmakla birlikte, iç işlerinde belirli bir muhtariyete sahipti. M. S. II. ve III. yy.larda şehir bir metropolis (eyalet merkezi) oldu ve ikinci parlak dönemini yaşadı; deniz ticareti ve özellikle köle alım satımı sayesinde büyük bir zenginliğe kavuştu; bugün de büyük bir kısmı ayakta duran anıtsal yapılarla süslendi. M. S. III. yy. sonlarına doğru dağ kavimlerinin akınları başlayınca Side'nin de, öteki birçok şehir gibi, surları onarıldı ve şehir, ortasından geçirilen ikinci bir surla iki kısma bölündü. M. S. IV. yy.da Side fakir bir hıristiyan şehri görünümü aldı ve ancak V. ve VI. yy.larda bir metropolitlik merkezi olarak, son parlak çağını yaşadı; helenistik dönem surlarına kadar genişledi. Şehrin, IX.-X. yy.lardaki arap akınları sırasında tahrip edildiği ve halkın buradan ayrıldığı anlaşılıyor. Bizans imparatoru Konstantinos Porphyrogennetos (913-959) Side'yi bir korsanlar yuvası olarak gösterir; arap coğrafyacısı İdrisî de (1150'ye doğr.) şehri *Yanmış Antalya* diye adlandırarak, bir zamanlar büyük ve kalabalık olan bu şehir halkının iki günlük uzaklıkta bulunan Yeni Antalya'ya göçtüğünü yazar. Sonraki dönemlerde depremlerden tamamen harap olan şehir, yüzyıllar boyunca bir yıkıntı olarak kaldı; ancak XIX. yy.-

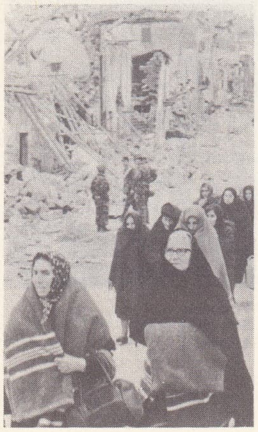

SİCİLYA: ocak 1968 depremi

Foto. Giraudon. E.N.I.T., A.F.P., Viollet (*LAROUSSE*)

dan itibaren avrupalı gezgin ve araştırıcıların ilgisini çekmeğe başladı. 1900 Yıllarında harabelerin ortasında giritli göçmenler tarafından Selimiye adını taşıyan köy kuruldu. Bugün bu köy ve yöresi, önemli bir turistik merkezdir.

● *Kazılar.* 1947'de başlayarak 1967'ye kadar süren Side kazıları, Türk Tarih kurumu, İstanbul üniversitesi, Antalya Arkeoloji Araştırmaları istasyonu ve Müzeler Genel müdürlüğünün işbirliğiyle Ord. Prof. Dr. Arif Müfit Mansel başkanlığında yaptırıldı. Şehrin çeşitli yerlerinde bulunan yazıtların belirttiği gibi şehir, önemli anıtlara göre adlandırılan mahallelere ayrılmıştı. Bu mahallelerden biri «Tetropolitlerin («dört atlı arabalılar») mahallesi» adını taşıyordu; bu mahalle, adını büyük bir kemerin üzerinde bulunduğu anlaşılan ve dört atlı bir arabanın içinde duran bir imparator heykelinden aldı. Başka bir mahalleye de Bomitler («sunaklılar») adı verilmişti. Bu sunak, tanrı Zeus'a adanmıştı. Şehir kapısının gerisinde Megalopolitler («büyük kapılılar») mahallesi yer alıyordu. Kare şeklinde bir alan olan şehrin agorası dört yanından 100 sütunlu bir galeriyle çevriliydi. Agoranın batısındaki bina geç devirde yapılmış bir hamamdır. Hamamın batısında M. S. IV. yy.da şehri ikiye ayıran sur ve onun gerisinde sarnıçlar vardır. Bu tarihte, şehri baştanbaşa kesen kemerli bir su köprüsü, buraya kadar uzanıyor ve suyu bu sarnıçlara ulaştırıyordu. Sarnıçlardan birinin caddeye bakan yüzünde sütunlu ve üçgen alınlıklı küçük yapılar ve onların ortasında üç havuzlu bir çeşme yer alır. Bu anıt, önünde duran mimarî parçaların süslemelerine göre III. yy.ın sonlarına aittir. Onun ilerisindeki yuvarlak çeşme, geç devir surlarıyle aynı zamanda yapılmıştır. Bunların karşısında yer alan anıtın üzerindeki yazıttan, imparator Vespasianus ve oğlu Titus'a ithaf edildiği ve M.S. 74'te yapıldığı anlaşılır. Bir kısmı restore edilmiş olan anıt, yüksek kaide üzerinde büyük bir orta hücre, onun sağında ve solunda sütunlu ve üçgen alınlıklı küçük yapılardan meydana gelir. Daha geç devirlerde bu bina, önüne iki havuz yapılarak bir çeşme haline getirildi. Çeşmenin biraz ilerisinde 13 m yüksekliğinde büyük bir kemer vardır. Önceleri iki cephesi de mermerle kaplı olan bu kemerin üzerinde dört atlı bir araba içinde bir imparator heykeli duruyordu. Kemerin içi sonraları doldurulmuş ve ortasında, son yıllara kadar duran küçük bir kapı açılmıştır. Bu kapı IV. yy.da iç şehrin kapısı olarak kullanılıyordu. Cadde galerilerinin dirsek yaptıkları yerle tiyatronun arasında, cephesi kuzeye yönelmiş yüksek kaideli bir bina vardı. Yapım tekniği bakımından M. Ö. I. yy.a ait olan bu binanın Dionysos tapınağı olduğu sanılıyor. Side'nin en büyük anıtı olan tiyatronun özelliği seyirci kısmının bir tepenin yamacında değil, büyük bir kısmının koridorlar, merdivenler ve odalardan meydana gelen kemerli mekânlar üzerinde yer almasıdır. Tiyatro 15 000 seyirci alabilecek büyüklüktedir. Tiyatronun plan özellikleri ve süslemeleri, yapının M.S. II. yy. ın ortalarına doğru yapıldığını gösterir. Daha geç bir devirde, en alt seyirci sıralarının üzerine yüksek bir duvar yapılarak, orkestra meydanı, vahşî hayvanlarla insanların dövüştüğü bir arena haline getirildi. Bizans devrinde, depremlerden büyük zararlar gördüğü anlaşılan tiyatronun alt galerisi restore edildi; içi de bir açıkhava tesisi olarak kullanıldı. Tiyatronun önündeki operadan 10 m genişliğindeki bir caddeyle agora olduğu anlaşılan anıtsal bir binaya ulaşılır. Agora dört yanı ion düzeninde galerilerle çevrili büyük bir avlu ve bu avlunun doğusunda yer alan üç salondan meydana geliyordu. Salonun iç duvarlarını, kemerli hücreler ve yüksek bir kaide üzerinde duran iki katlı sütunlar kaplıyordu. Duvar hücrelerinde ve bunların arasında bulunan çıkıntılı küçük yapılarda heykeller duruyordu. Bunlardan sağ köşe hücresi içinde duran tanrıça Nemesis heykeli yerinde bırakıldı, ötekiler müzeye taşındı. Salonda ayrıca Apollon, Ares, Asklepios, Hermes ve Nike'ye ait heykeller vardır. Ünlü yunan heykellerinin kopyaları oldukları anlaşılan bu eserler ve binanın süslemeleri II. yy.ın son yarısına aittir.

Anıtsal bina (Agora) avlusunun batı tarafında, geç devir surunun kapısından geçildikten sonra yarımadanın güney kıyılarını takip eden bir yola girilir. Bu yolun kenarında yer yer deniz surlarının kalıntıları görülür; bunların harçsız olarak konglomera bloklarından yapılmış kısımları kara surları gibi, Helenistik devre aittir. Kubbe ve kemerleri ayakta duran büyükçe bir bizans evinden sonra büyük bir hamam vardır. Hamamın doğusunda iki yanında tonoz kemerli dükkânlar bulunan çarşı vardı. Buradan deniz kıyısına inilince direkli caddenin sonuna rastlayan bir meydanın iki yanında yer alan tapınaklar bölümüne gelinir. Kazılar sonucu ortaya çıkan tapınaklar harflerle isimlendirilmiştir. Bunlardan P adı verilen tapınak, taş kaplamalı yarım daire şeklinde yüksek bir kaide üzerinde, dış duvarları yassı payelerle süslü bir salon ve onun batı tarafında korinthos düzeninde sütunlar ve üçgen alınlıklı bir galeriden meydana gelir. Buraya önden geniş, yanlardan da dar merdivenlerle çıkılıyordu. Bu tapınağın Anadolu'nun eski ay tanrılarından Men'e ait olduğu sanılıyor. Meydanın karşı tarafında ve limanın hemen yanında N_1 ve N_2 adları verilen dikdörtgen planlı iki tapınak vardır. Daha iyi korunmuş olan N_1 tapınağında, beyaz mermerden yapılmış bazı sütun kaideleri ve gövdeleri, korinthos düzeninde bir sütun başlığı dikkati çeker. Daha büyük, fakat daha harap bir durumda olan N_2 tapınağının sütün başlıkları korinthos ve ion elemanlarının karışımı bir üslûpta yapılmıştır. Tapınaklar, Bizans devrinde yapılmış olan büyük bazilikanın *atrium*'u (avlu) içinde kalarak kısmen sökülmüştür. Üç nefli ve narteksli olan büyük kilisenin dışı üç köşelidir; içinde yuvarlak bir absid (mihrap) vardır. Güneyde binaya bitişik iki mekândan meydana gelen bir yapı görülür. Üzeri taş bir kubbeyle örtül olan ikinci mekânın bir aziz mezarı olduğu sanılıyor. Bütün bu yapılar M. S. V. ve VI. yy.lara aittir. Yarımadanın güneybatı ucunda yer alan liman yarımadanın içine giren düzensiz bir üçgen biçimindedir; çevresinde, bugün de yer yer görülen iki konglomera bloklarından yapılmış rıhtımlar, onların gerisinde antrepolar ve bazı sikke resimlerinin gösterdiği gibi, kemerli galeriler yer alıyordu. Giriş, dalgakıranın ortasındadır. Bu esas limanın yanında, kuzeybatıya doğru uzanan üçgen şeklinde ikinci bir liman daha vardır. Bu limanın üç yanı dalgakıranla çevriliydi ve limana kötü havalarda arka taraftan da girmek mümkündü. Bugün limanın büyük bir kısmı lodos fırtınalarının getirdiği kumlarla dolmuştur. Büyük limanın ucunda önemi bir kısmı ayakta duran bir hamam vardır. Hamam esas olarak yan yana sıralanmış, üzerleri tonoz kemerlerle örtülü üç büyük salon ve bunların gerisinde yer alan daha küçük ve alçak mekânlardan meydana gelir. Büyük mekânların altında cehennemlik bulunuyordu. Duvar ve kemerlerin düzenli taş işçiliğinden bu hamamın Side'nin bugün için bilinen en eski hamamı olduğu ve imparatorluk devrinde yapıldığı (M. S. II. yy.) anlaşılır. Şehir kapısından itibaren direkli caddenin yaklş. 150 m ötesinde, bazilika ve 120 m uzunluğundaki yapılar topluluğuna varılır. Burada bulunan üç nefli, transept ve narteksli bazilikanın dışı köşelidir, içinde dairesel bir absid vardır. Yan neflere bitişik koridorlar kiliseyi 5 nefli gibi gösterir. Absidin kuzeyinde, duvarları hücrelerle süslü üç mekânlı bir yapı vardır. Bu yapının orta salonunda bulunan ve içine iki taraftan merdivenlerle inilen havuz, buranın bir vaftiz binası olduğunu gösterir. Duvarlarla çevrili büyük bir bahçenin bi tarafında ve kısmen direkli caddenin üzerinde yapılmış olan bu binalardan bazilikanın şehrin piskoposluk kilisesi, onun yanındaki yapılar topluluğunun da piskoposluk sarayı olduğu ileri sürülür. Yapım tekniği bu binaların V. yy.a ait olduğunu gösterir. Binanın arkasındaki bahçenin doğusunda şehrin doğu kapısı yer alır. Kapının üzerindeki terasta 11 levha, kırık parçalar halinde II. yy.a ait birçok silâh kabartması ve side yazısıyle bir yazıt bulundu. Surların hemen dışında şehrin nekropolü (ölüler şehri) yer alır. Nekropolün batı ve doğu bölümlerinde bulunan iki mauseleum kısmen ayaktadır. (→ Bibliyo.) [M]

Side müzesi, Side'de, Agora'nın yanındaki ana direkli caddenin kuzeyinde yer alan antik roma hamamında müze (kuruluşu 1961). Müze binasına geniş bir avludan geçilerek girilir. Avluda, kabartma halinde «harp silâhları», heykeller ve Arkaik devre ait bazalttan yapılma bir kazan; giriş yerinde, 4 niş içinde 4 heykel; binanın içindeki sağ bölmede *Sarhoş Eroslar*'ın lahdi, tanrı ve tanrıça heykelleri, heykel parçaları, Roma devrine ait imparator heykelleri ve portreleri vardır. Binanın orta bölmesinde (büyük salon), Üç Güzeller, Herakles, Sidemara tipinde lahit parçaları, ostotekler, bronz kol ve iri heykel parçaları teşhir edilir. Aynı salondaki orta vitrinde, gümüşlü kitabe, yüzük taşları, koku şişeleri, bronz kandiller; yan vitrinlerde, küçük mermer heykelcikler, *Afrodit, Zeus, Fortuna, Ares, Eros, Athena* heykelleri yer alır. (M)

SİDER (EL), Libya'da (Trablusgarp) yer, Sirt körfezi kıyısında, Sirt'ın doğusunda, Hafra yatağının petrolünü nakleden petrol gemilerinin yükleme limanı. (L)

SİDERASYON i. (lat. *sideratio,* yıldız çarpması'ndan fr. *sidération*). Tıp. Genellikle apopleksi, soğaniliğe iğne batırılması, kloroformla anî narkoz v.b. hallerde olduğu gibi, solunumun durması ve ölüm belirtileriyle ortaya çıkan anî çöküntü: *cin çarpması.* || Elektrik potansiyelinin birden değişmesiyle meydana gelen sinir şoku: *elektrik çarpması.* (L)

SİDERAZOT i. (fr. *sidérazote*). Miner. Tabiî demir nitrür. *Eşanl.* SİLVESTRİT. (L)

SİDERİN i. (fr. *sidérine*). Biyokim. Demir tuzları tepkimesi veren ve hemoglobinden türediği sanılan çözünmez pigment. (Kanamalı eski yara yerlerinde görülür.) *Eşanl.* HEMOSİDERİN. (L)

SİDERİT i. (yun. *lithos siderites,* demir taşı > lat. *sideritis,* mıknatıs'tan fr. *sidérite*). Miner. İçinde yalnız demir ve nikel bulunan göktaşı. || Formülü $FeCO_3$ olan tabiî demir karbonat; romboedrik sistemde billûrlaşır ve DEMİR SPATI da denir. *Eşanl.* SİDEROZ.

— ANSİKL. Miner. *Siderit,* tamamıyle gelişmiş üç romboedrik dilinim gösterir. Billûrları sarı veya kahverengidir.

Sideritte genellikle az miktarda manganez karbonat $MnCO_3$ ile toprak alkali karbonatlar (Ca, Mg) bulunur. Magnetik bakımdan bu billûrlar, üçlü eksene dik olan bütün öbür doğrultularda mıknatıslandıklarından çok daha fazla mıknatıslanma özelliği taşır; bu özelliğine dayanılarak siderit, magnetik alanların ölçümünde kullanılır. (L)

SİDERİTİS i. Sarı veya beyaz çiçekli, otsu veya ağaçsı bitki. (Ballıbabagillerden.) [L]

SİDERİTLER çoğl. i. (fr. *sidérides*'ten). Demir ve demir türevlerini kapsayan mineraller grubu. (L)

SİDERNO, İtalya'da komün, Calabria'da (Reggio ili), İon denizi kıyısında; 17 300 nüf. Ticaret merkezi. (L)

SİDER(O)—, yunanca *sideros,* demir'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

SİDEROFİLLİT i. (fr. *sidérophyllite*). Miner. Demirli mika çeşidi. (L)

SİDEROFİR i. (fr. *sidérophyre*). Miner. Piroksenli göktaşı. (L)

SİDEROKROM i. (fr. *sidérochrome*). Miner. *Eşanl.* KROMİT.

SİDEROLİT i. (fr. *sidérolite*). Miner. Demir cevheri. || İçinde eşit oranlarda demir - nikel alaşımı ve kayaçlar bulunan göktaşı. (L)

SİDEROLİTİK sıf. ve i. (fr. *sidérolitique*). Jeol. Kırmızı, bol demir yumrusu kapsayan karasal eycjen oluşumuna denir.

— ANSİKL. *Siderolitik,* üzerini örten kırmızı kum, kil ve çakıldan meydana gelir

SICKINGEN
Jérôme Hopfer'in gravürü, Cabinet des Estampes, Paris

Mrs. SIDDONS
Gainsborough'nın eseri, National gallery, Londra

Foto. Anderson - Giraudon (LAROUSSE)

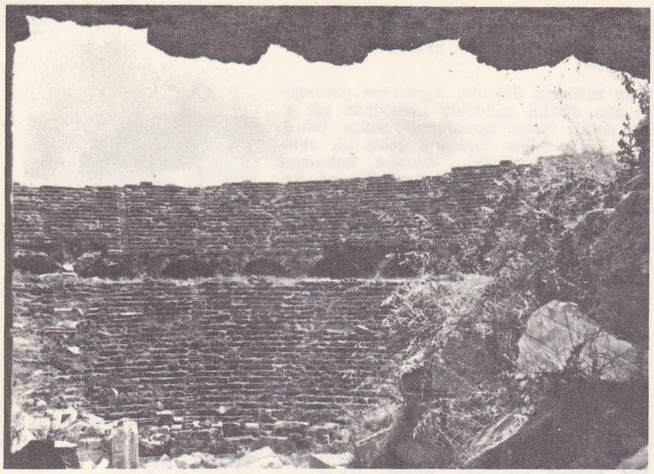

SİDE tiyatro

veya jüra ya da tebeşir oyuklarında yahut ceplerde korunmuştur; üzerlerinde yamalar halinde bulunan kırmızı kum, kil ve çakıldan oluşur. Kil kırmızıdır ve kireçtaşının kirecini kaybetmesiyle ortaya çıkar. Yumrular zengin bir demir cevheridir (eskiden büyük ölçüde işletilirlerdi). Bazı siderolitik ceplerinde birçok memeli hayvan fosili bulunmuştur. (L)

SİDEROMELAN i. (fr. *sidéromélane*). Miner. Demir III oksit bakımından zengin obsidiyen çeşidi. (L)

SİDERONATRİT i. (fr. *sidéronatrite*). Miner. Hidratlı tabiî sodyum ve demir sülfat. (L)

SİDEROPENİ i. (fr. *sidéropénie*). Kan bil. Kandaki demir miktarının azalması. (Sideropeni, hipokrom kansızlıklardan ileri gelir. (L)

SİDEROPLESİT i. (fr. *sidéroplésite*'ten). Miner. Magnezyumlu siderit çeşidi. (L)

SİDEROSTAT i. (lat. *sidus*, gökcismi ve *stare*, durdurmak > *sidérostat*'dan). Astron. Foucault tarafından tasarlanan ve Yer'in dönme hareketiyle birlikte görüntüsü sürüklenen bir gökcisminin sabit bir doğrultuda gözlemlenmesini sağlamak için kullanılan âlet. (Bu âlet, saat ibrelerinin yönünde hareket eden ve gökcisminin görüntüsünü sabitleştirilmiş bir teleskopa gönderen bir düzlem aynadan meydana gelir.) [L]

SİDEROTİL i. (fr. *sidérotyl*). Miner. Hidratlı tabiî demir sülfat. (L)

SİDEROXYLON i. Antillerde yetişen orman ağacı. (*Sapotaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Sideroxylon* meşin gibi sert, oval, kulacıksız, almaşık yapraklı bir ağaçtır; çiçekleri yaprakların koltuğundan çıkar; meyvesi üzümsüdür. Tropikal ülkelerde yüzden fazla türü yetişir. İnce yapraklı sarı çiçekli *Sideroxylon mastichodendron*'un (veya *S. foetidissimum*) meyvesi yenir. Florida ve Antiller'de yetişen bu ağacın çok sert olan odununa *mastik* veya *jokuma* denir. (L)

SİDE'den bir kolon

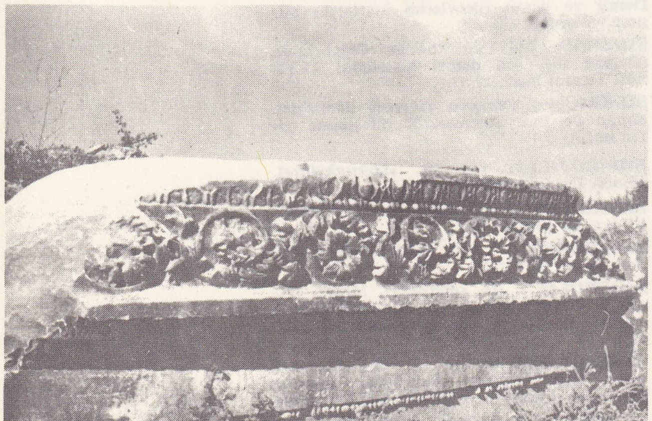

SİDEROZ i. (fr. *sidérose*). Miner. *Eşanl.* SİDERİT.

— Patol. Dokuların, dıştan veya içten gelen demir tanecikleriyle dolması. (Bk. ANSİKL.) || *Hücre siderozu*, hücrenin tanecikler halinde demir tespit etmesi.

— ANSİKL. Patol. Nereden gelirse gelsin demir, hücre çekirdeğine veya çekirdekçiğine yapışınca, hücre ya ölü veya yaşamağa devam edemez. Fakat yaşasa da muhakkak yozlaşmağa başlar; buna karşılık demir hücredeki granülasyonlara yapışırsa hücre tamamen canlı kalır. Hücre ölürse demir katılgan retiküloendotelyal dokuların içine yayılır çeşitli «hemokromatoz ve olaylarına, ilkel ve ikincil *sideroz* hallerine yol açar.

Akciğer siderozu, sık sık veya sürekli olarak demirli toz solunmasından dolayı akciğerlerde meydana gelen zararsız bir pnömokonyozdur. Eğe yapımcılarında, cam cilâcılarında v.b. görülür. Belirtileri antrakoz belirtisine benzer, fakat balgamlar genellikle kırmızımtraktır. *Karaciğer siderozu*, karaciğer dokusunun bir demir bileşiğiyle dolmasıdır. Bu hastalık çoğu zaman pigmentli Hanot ve Chauffard sirozuna tekabül eder. (L)

SİDGWİCK (Henry), ingiliz ahlâkçısı (Skipton, Yorkshire 1838-Cambridge 1900). 1859'dan itibaren Cambridge'te ahlâk üstüne dersler verdi. Başlıca eserleri: *Methods of Ethics* (Ahlâk Biliminin Metotları) [1875], *Outlines of the History of Ethics* (Ahlâk Bilimi Tarihinin Ana Çizgileri) [1879], *Principles of Political Economy* (İktisadın İlkeleri) [1883]; *Scope and Methods of Economic Science* (İktisat Biliminin Amacı ve Metotları) [1885]; *The Elements of Politics* (Siyasetin Temel Bilgileri) [1891]; *Practical Ethics* (Pratik Ahlâk Bilimi) [1895]; *Philosophy, its Scope and its Relations* (Felsefe, Amacı ve İlişkileri) [1902]; *The Development of European Polity* (Avrupa Hükûmet Şeklinin Gelişmesi) [1903]; *Lectures on the Philosophy of Kant* (Kant'ın Felsefesi Üstüne Konferanslar) [1905]. Sidgwick, faydacı bir temelden hareket ederek, bencillikle özgeciliği uzlaştırmaya çalışır. Filantropizm ile ilgili birçok hayırsever teşebbüse katıldı. Aynı zamanda, Society for Psychical Research'ün (Ruhsal Olayları Araştırma derneği) kurucularından biri ve ilk başkanı oldu. (L)

SİDHARTHA, Buddha Sakyamuni'nin kişisel adı. (L)

SİDİ (Edwin), fransız dermatoloğu (İskenderiye 1903 - Paris 1966). Kimyasal tedaviyi gerektiren, özellikle «para» adı verilen kimya grubunun yol açtığı alerjik deri hastalıklarıyle, kozmetiklere karşı dayanıksızlıklar üstünde çalıştı. (L)

SİDİ AYŞ, Cezayir'de (Setif idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Summan vâdisinde; 7 487 nüf. Büyük Kabiliye ve Baborlar Kabiliyesi sınırlarında önemli pazar yeri. Çanak çömlek yapımı. — *Sidi Ayş idare çevresi*, 66 779 nüf. (L)

SİDİ BARRANİ, Mısır'da (Batı Çölü ili) yer, Akdeniz kıyısında, Libya yakınında. Meteoroloji istasyonu.

— Ask. tar. Graziani kumandasındaki İtalyanların aldığı şehir (18 eylül 1940), aynı yıl 8 aralıkta Wavell kumandasındaki İngilizlerin eline geçti. (L)

SİDİ BEL ABBAS, Cezayir idare çevresinin (Oran idare bölgesi) idare merkezi, vad Sig kıyısında; kuzeyde Tessala dağları, güneyde Oran «causse»u ile sınırlı olan geniş bir ovada; 105 357 nüf. Şehir 1843'te kurulan tabya çevresinde gelişti. Yabancı lejyonunun kuruluşundan beri merkezi olan (1. Yabancı Piyade Alayı garnizonu) Side bel Abbas, 1962'ye kadar bu birliğin öğretim merkezi ve ortak deposuydu. Bölgede yaşayan Beni Amur kabilesinin Fas'a göçmesi geniş bir bölgenin sömürgeleştirilmesini sağladı; Sidi bel Abbas bu bölgenin maliye ve ticaret merkezi haline geldi: tahıl tarımı, bağcılık, vad Sig boyunca meyve bahçeleri ve sulama yoluyle sebze yetiştirilen bostanlar. — *Sidi Bel Abbas idare çevresi*, 208 514 nüf. (L)

SİDE: arslan ve gladyatör kabartmalı sütun

SİDİCİNUS'LAR. Esk. coğ. Campania'da italik halkı. Merkezleri *Teanum Sidicinum* (Teano), Marrico dağının yamacında kurulmuştu. Sidicinuslar uzun süre Samniumlularla savaştılar, sonra Romalılara boyun eğdiler (M. Ö. 340'a doğr.). [L]

SİDİ İFNİ, ispanyol «ili» İfni'nin merkezi, Sahra'nın batı kıyısında; 7 950 nüf. Askerî karakol. Balıkçı limanı. (L)

SİDİK i. (esk. türk. *sidük*'ten). Böbreklerde kandan süzülerek sidik yollarıyle dışarıya atılan sıvı. *Eşanl.* İDRAR.

— DEY. *Sidik yarışı. Teklz.* Önemsiz konularda birbirlerine üstünlük sağlamak isteyenlerin durumunu belirtmek için kullanılır.

— Anat. *Sidik borusu*, böbreklerin her birinden sidiği sidik torbasına akıtan kanal. (Bk. ANSİKL.) || *Sidik mecrası*, siyekin dış deliği. || *Sidik torbası*, işemeler arasında sidiğin biriktiği, kas ve zardan yapılı hazne. (Bk. ANSİKL.) || *Sidik torbası ağı*, sidik torbasının yan yüzlerini örten toplardamar ağı. || (Hipogastrik toplardamara dökülen sidik torbası toplardamarları ağı.) || *Sidik yolları*, sidiğin dışarıya atılmasını sağlayan organların tümü. (Üst sidik yolları sidik kanalcıkları, böbrek havuzcuğu ve sidik borusundan; alt sidik yolları ise sidik torbası ve siyekten ibarettir.)

— Eczc. *Sidik söktürücü*, sidiği artıran ilâç. Bk. ANSİKL.

— Patol. Bk. ANSİKL. || *Sidik fistülü*, sidik geçiren anormal akım yolu. (Sidik fistülleri doğuştan olabileceği gibi kaza, cerrahî ameliyat, tıbbî müdahale sonucu da olabilir. Sidik sisteminin bahis konusu olan kısmına göre, bulunduğu yer değişebilir. Sidik doğru dışarıya [deri fistülü], içi boş bir organa [kalın bağırsak] veya kadında dölyoluna da akabilir [sidik torbası-dölyolu fistülü]. Tedavi esas olarak cerrahî müdahale ile sağlanır.) || *Sidik taşları*, sidik yollarında oluşan sert cisimcikler. Bk. LİTYAZ.

— Zır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. *Sidik*, böbreğin kandan süzüp çıkardığı açık sarı bir sıvıdır. Böbrek, süzme işini iki evrede tamamlar: önce yumacıklar kan plazmasını süzerek suyu ve suda eriyebilen organik ve madenî maddeleri ayırır, sonra böbrek kanalcıkları süzülen suyun madensel tuzlarını, ürenin bir kısmını ve şekerin tama-

Foto. MEYDAN

mını geri emer. Sidik, havuzcuktan ve sidik borusundan geçerek sidik torbasında birikir ve işeme sırasında siyek yoluyle dışarıya atılır. Sidiğin özel bir kokusu vardır; bu koku, insandan insana ve ırktan ırka değişir; normal durumda, ortalama yoğunluğu 1,018 ilâ 1,022'dir; vücutan atıldığı zaman asit tepkimesi verir. Sağlıklı bir insan yirmi dört saatte yaklaşık olarak 1 500 gr sidik çıkarır. Bu miktar üstünden yapılan tahliller ortalama olarak şu sonucu verir: üre, 18 ilâ 22 gr; ürik asit, 60 gr; sodyum klorür, 12 gr; fosfat, 3 gr; sülfat (kalsiyum, magnezyum, potasyum v.b. tuzları halinde), 4 gr. Bunlardan başka, sidikte kreatinin ve pürik bazlar da bulunur. Aslında, bu ortalama miktarlar sadece genel bir oran ifade eder ve beslenmeye göre büyük ölçüde değişir.

Patolojik durumda, sidiğin bileşimi değişir. Ateşli hastaların sidiği bulanık, bol üratlı ve ürik asitlidir; genel olarak miktarı az, rengi koyu, kokusu keskindir. Fakat bazı hastalıklarda, birtakım yeni cisimler ortaya çıkar: nefritte albümin, diyabette şeker, bazı karaciğer hastalıklarında safra pigmentleri ve tuzları. Sidik az olursa, oligüri var demektir ki, sonu sidiği tamamen kesilmesine, yani anüriye varabilir; eğer aksine sidik miktarı çoğalırsa, poliüri vardır. Bazı hastalıkların teşhis ve tahmini bakımından, sidik tahlili çok büyük önem taşır.

— Anat. Sidik borularından her birinin ortalama uzunluğu 25 sm'dir; *sidik borusu* böbrek havuzcuğundan çıkar, önce karnın, sonra leğenin arka kısmından dikine iner, sidik torbasının alt arka çeperinden içeriye girer ve «sidik borusu deliği» denen dar bir delikle son bulur. Sidik borusu, yolu boyunca, hep karınzarının arkasında bulunur; orta kısımda, leğenin üst boğazı hizasında, kalça damarlarıyle kesişir. Sidik borusu yoğun bir sığamsal hareket içindedir; bu hareketler sidiği böbrek havuzcuğundan sidik torbasına doğru iter.

● *Sidik torbası*, karınzarının altında, çatı kemiği simfizinin arkasında, erkekte gödenbağırsağının, kadında dölyatağının önünde bulunur. Boşken önden arkaya yassı, üçgen şeklindedir; dolduğu zaman yuvarlaklaşır ve çatı kemiğinin üstüne çıkar. Fizyolojik sığası 250 ilâ 350 sm^3'tür, fakat çok daha fazla sıvı alabilir. Arka tarafta sidik borularıyle birleşir; önde ve aşağıda, incelmiş bir kısımla siyekin içine açılır; bu kısma «sidik torbası boynu» denir, erkekte prostatla çevrilidir. Sidik torbasının çeperi üç gömlekten yapılıdır: katılgan tabakadan bir dış gömlek, mukozadan meydana gelen bir iç gömlek, kat kat kastan yapılı çok kalın bir orta gömlek. Bu kas çeperi kasılınca siyekin büzgen kası açılır ve sidiği dışarıya atar.

— Eczc. Başta gelen etki şekline göre, *sidik söktürücü*'ler dört büyük gruba ayrılabilir:

1. *sulu sidik söktürücüler.* Bazı maden suları vücuttaki suyun böbrekler yoluyle dışarıya atılmasını kolaylaştırır. Kaynatılmış bitkiler, laktoz, sebze suları, meyve suları, sidik çıkarmayı artırır;

2. *klorürik sidik söktürücüler.* Ksantik türevler (teobromin, teofilin, kafein v.b.) böbrekler üstünde doğrudan doğruya uyarıcı etki yapar; kalp ve damar üstündeki etkisi ise değişiktir. *Civalı* sidik söktürücüler böbrek kanalcıkları üstünde güçlü bir etki gösterir. Dijitalinler, dolaşım yetersizliğini düzelterek sidik çıkarmayı artırır;

3. *azotürik sidik söktürücüler.* Sadece azot artıklarının atılmasında baş rolü oynar. Bu grubun başlıca iki ilâcı, scilla hulâsası ve çinkofendir;

4. *karma sidik söktürücüler.* Sidiği meydana getiren çeşitli maddelerin dışarıya atılmasını kolaylaştıran ilâçlardır. 1950'ye kadar, sidik çıkarmayı kolaylaştırmak için tedavide esas olarak civalı, ksantogenli geçişmeli sidik söktürücüler kullanılıyordu. Bu tarihten itibaren, birçok yeni ilâç ortaya çıktı; bunlar, nefronun çeşitli kısımları üstündeki etki şekline göre şöyle sınıflandırılabilir:

A) SU ÇIKARTICI ETKİSİ FAZLA OLAN SİDİK SÖKTÜRÜCÜLER:

1. *ksantojenli sidik söktürücüler* (teobromin, teofilin ve türevleri), yumacıklarda süzülmeyi artıran maddelerdir;

2. *geçişmeyi artıran sidik söktürücüler* (glikoz, levüloz, sorbitol, manitol) ve tuzsuz insan albümini böbrek kanalcıklarında sidiğin koyulaşmasını sağlayarak yumacıklarda süzülmeyi artırır. Geçişme basıncını dengede tutmak zorunluğu böbreği, bu maddelerle birlikte belirli miktarda su süzmeğe zorlar;

3. *su ve tuz süzülmesini engellemeyen glikokortikoyitler* (prednizon, triamsinolon, metazon v.b.), böbrek kanalcıklarını etkileyerek başta su atılmasını, ikincil olarak da sodyum atılmasını kolaylaştırır, yumacıklarda süzülmeyi artırır;

B) ELEKTROLİTİK SİDİK SÖKTÜRÜCÜLER, klor, sodyum ve potasyumun, bazen de bikarbonatların dışarıya atılmasını artırır. Bu sidik söktürücüler şunlardır:

1. *civalı sidik söktürücüler;*

2. *karbon anhidrazını önleyen maddeler;*

3. *potasyum kaybına yol açan tiyazidikler.* Bunların hepsi kan basıncını düşüren ilâçların etkisini artırır. Sidik söktürücü etkileri ise geçişme tipindedir; suyun fazlaca atılması muhtemelen sodyum çıkartısının artmasıyle ilgilidir;

4. *fenilsülfamidli türevler*, tiyazidik sidik söktürücülerle karbon anhidrazını önleyen maddeler arasında yer alır;

5. *aldosteron yok edici maddeler* (antialdosteronlar) distal böbrek kanalcıklarında çevresel bir etki yapar;

6. *pteridinik türevler* (triyanteren, fürteren);

7. *etakrinik asit* (fürsemit), hızlı, yoğun ve kısa süreli etki gösterir. Böbrek kanalcıklarının her tarafını etkiler. Elektrolitik sidik söktürücülerin kullanılması bunlardan bazılarının aşırı potasyum kaybına sebep olur. Bundan ötürü, bu sidik söktürücülerle birlikte uygun dozda potasyum verilir.

— Patol. Fizyolojik dengede, bir günde çıkarılan sidik miktarı aşağı yukarı içilen su miktarı kadardır, çünkü dokular içinde yağların ve özellikle karbonhidratların yanmasıyle meydana gelen suyun, akciğerler ve deri yoluyle kaybolan su ile aşağı yukarı denk olduğu hesaplanır. Çeşitli durumlar, çıkarılan sidiğin sulu kısmının içilen su hacmini aşmasına veya bu hacmin altında kalmasına sebep olabilir. Birinci durumda, poliüri (veya hiperürez); ikinci durumda, tutukluk (hemodilüsyon) vardır. Tutukluk sebebine müdahalede bulunulursa (meselâ, ödemlerde, tuzsuz rejim uygulanırsa), dokularda biriken suyun dışarıya atılması ve dolayısıyle yirmi dört saat içinde içilen suyun çok üstünde bol sidik çıkarılması sağlanır. Bazı ilâçlar, gerek tutukluğun sebebini etkileyerek, gerek böbreğin işleyişini hızlandırarak sidik çıkarmayı düzene sokar.

— Zır. Evcil hayvanların sidiği, içinde bulunan azot ve potas sayesinde, toprağı verimli kılan bir değer taşır; bu sidiği en uygun şartlar altında biriktirmek, çiftçiler için çok önemlidir. Gerçekten, sidik, havaya maruz kalınca aktif bir mayalanmaya uğrar ve bu mayalanma sidikte bulunan azotu amonyum karbonata çevirir, amonyum karbonat ise uçarak kaybolur. Sidik, gübre suyunun büyük kısmını meydana getirir, dolayısıyle gübrenin muhafazası ve toprağın verimli hale gelmesi için çok faydalıdır. (LM)

SİDİ KASIM, esk. fr. **Petitjean**, Fas'ta (Rabat ili) şehir, Garb ovasının doğu kenarında, Rifönces i kıvrımların eteğinde, vad Rdom kıyısında; 19 478 nüf. Şehir 1915'te Tanca-Fas ve Casablanca-Tunus demiryollarının kesiştiği yerde kuruldu. Önemli bir tarım (turunçgiller) bölgesinin ticaret merkezi. Petrol rafinerisi. (L)

SİDİKKAVUĞU bls. i. Anat. *Eşanl.* SİDİK *torbası.*

SİDİKLİ sıf. (*sidik*'ten *sidik-li*). Sidiğe bulaşmış olan. || Sidiğini tutamayan, üstüne işeyen: *Sidikli çocuk.* || *Sidikli meşe*, yandığı zaman su çıkaran bir meşe çeşidi. (M)

SİDİ MUSA, Cezayir'de (Cezayir idare bölgesi, Dârülbeyza idare çevresi) komün, Mitica ovasında; 7 470 nüf. Kazancılık. Madenî mobilyalar. Kesekâğıdı. (L)

SİDİ SAHİB, Ebu El-Belevî de denir. Hz. Muhammed'in sahabelerinden birinin halk arasındaki adı (VII. yy. başları). Kayrevan'da avrupalılar tarafından Berber camii denilen yerde türbesi vardır. Hz. Muhammed'in berberi olduğu ve üzerinde onun sakallarından üç tel taşıdığı söylenirdi. (M)

SİDİ SAİD MAŞU, Um - Ur Rebia'nın (Fas) aşağı çığırında baraj. Elektrik santralı. (L)

SİDİ SÜLEYMAN, Fas'ta (Rabat ili) komün, Garb ovasının güney kenarında, vad Beht kıyısında; 11 484 nüf. 1954'te Amerikalıların kurduğu büyük askerî hava üssü. El-Kansara barajının sularıyle sulanan 35 000 ha'lık çevre (tahıl, pirinç, turunçgiller). Deneysel tarım istasyonu. (L)

SİDİ UKBA, Cezayir'de (Batna idare bölgesi, Biskra idare çevresi) komün, Biskra'nın güneybatısında; 7 980 nüf. Meşhur camiinde Afrika'ya ilk müslüman seferini yöneten Seyid Ukba bin Nafî'in mezarı vardır. Avras'taki Fum-el Gerza barajına rağmen susuzluk hurma bahçelerini kurutmaktadır. (L)

SİDMOUTH, Büyük Britanya'da (Devon) şehir, Manş denizi kıyısında; 11 139 nüf. Sayfiye merkezi. Rasathane. (L)

SİDNEY. Bk. SYDNEY.

SİDNEY (Algernon), ingiliz siyaset adamı (Penshurst, Kent 1622 - Londra 1683). Cumhuriyet taraftarı bir soyluydu, ayaklanan İrlandalılara karşı savaştı (1641-1643) ve parlemento ordusuna katıldı. Bununla beraber kralın mahkûm edilmesine karşı çıktı ve çok otoriter saydığı Cromwell'i desteklemedi. Restorasyon'dan sonra, Monmouth tarafını tuttu ve James II'nin yerine, onun tahta çıkması yolunda birtakım entrikalara girişti. Rye House komplosuna katılmakla suçlandı, delil bulunmamasına rağmen ölüme mahkûm edildi. (L)

SİDNEY (sir Henry), ingiliz yöneticisi (Londra 1529 - Ludlow, Shropshire 1586). İrlanda lord - milletvekiliydi (1565-1571, 1575 - 1578), İrlanda soylu sınıfına ingiliz hâkimiyetini kabul ettirmek için sert bir siyaset güttü. Kontluklara bölünme sistemini başlattı, Munster ve Connacht başkanlıklarını teşkilâtlandırdı (1567 - 1569). Fakat şiddet siyaseti ona pahalıya mal oldu ve 1578'de gözden düştü. (L)

SİDNEY (sir Philip), ingiliz saray adamı, askeri ve yazarı (Penshurst, Kent 1554 - Arnhem 1586), sir Henry Sidney'in oğlu. Avrupa'da dolaştı ve bir protestan devletleri birliğinin kurulmasına çalıştı. Kraliçenin Anjou düküyle evlenmesine (1580) karşı koyması, onu yarı yarıya gözden düşürdü ve bunun üzerine kendini edebiyata verdi. Amcası Leicester ile birlikte Holanda'ya gönderildi (1585), Fessingue valiliğine getirildi. Axel savaşında yararlık gösterdi, fakat Zutphen surları yakınında aldığı yaralar sonucunda öldü (1586). İngiliz edebiyatının zenginleşmesine katkıda bulunan ince bir yazardı. Başlıca eserleri arasında tarihî ve pastoral bir roman olan *Arcadia* (1590), sonelerini biraraya getiren *His Astrophel and Shella* (Astrophel ve Stella) [1591] ve *Apologie for Poetrie* (Şiire övgü) [1598] adlı edebî inceleme sayılabilir. (L)

SİDNEYİA. Paleont. Kanada kambriyeninde bulunan merostom; birinci çift baş çıkıntıları anten biçiminde, kuyruk yüzgeci yassı, göğüs kalkanı geniştir. (L)

SİDON. Esk. coğ. Akdeniz kıyısında Fenike şehri, bugün *Sayda* (Lübnan). Bir burun ve bir ada üzerinde kurulan Sidon'un iki limanı vardı ve M. Ö. II. binyılda, deniz halklarının istilâsına (M. Ö. 1200'e doğru) ve Filistinliler tarafından işgaline kadar, Güney Fenike'nin başlıca şehriydi. O tarihte üstünlüğü Sur'a (Tyros) kaptırdı. M. Ö. 678'e doğru Asurlu Asarhaddon'un yıktığı şehir, Akamanışlar devrinde Fenike satraplığının merkezi oldu; M. Ö. 344'te Artakserkses III Okhos'a karşı ayaklandı ve yakıldı. İskender'i kabul etti ve do-

sidik torbası (anat.)

nanması Sur kuşatmasına katıldı. Bir roma kolonisi olan şehir, piskoposluk merkezi haline getirildi fakat 501'de bir depremle yıkıldı. Bk. SAYDA.

— Arkeol. 1856'da, bir rastlantı sonucunda kral Eşmunazar'ın lahdi bulundu (bugün Louvre'da). Renan, kazı şantiyelerinden birini Sidon'da kurdu. 1887'de, Müzeler müdürü Osman Hamdi Bey bir yeraltı mezarlığında Eşmunazar'ın babası Tabnit'in lahdini, İstanbul Arkeoloji müzesinde muhafaza edilen «İskender'in», «Satrap'ın», «Lykialı'nın», «Ağlayan Kadınlar'ın» denilen oymalı lahitlerini buldu. O tarihe kadar Helenistik çağdan eski eserler bulunmamıştı. 1914'te G. Contenau ile Theodor Makridi* Bey, II. binyıldan kalma tabakalara ulaştılar; fakat savaş, çalışmaları durdurdu. G. Contenau 1920'de geri dönerek kazılara tek başına devam etti. Kafer-Carra köyündeki yeraltı mezarlıkları II. binyıldan kalmadır; Lübnan'ın istinat duvarlarında ise Helenistik çağdan kalma, duvarları boyalı mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Sayda'nın kuzeyinde, tepenin yamacındaki yüksek bir düzlük üzerinde tanrı Eşmun'a adanmış bir tapınak bulundu. Eşmunazar'ın seleflerinden Bodaştart'tan kalma fenike kitabeleri, bu kralın tapınağı M.Ö. V. yy. sonunda onarttığını doğrular. (L)

SİDONİUS APOLLİNARİS (Caius Sollius Modestus), piskopos (Lyon 431 veya 432 - Clermont-Ferrand 487 veya 489). Bir ara imparator olan Avitus'un kızıyle evlendi. 461-465 Arasında, Auvergne'deki topraklarında karısı ve üç çocuğuyle birlikte rahat bir hayat sürdü. 468'de Anthemius'a övgüler yazdı, Roma valisi ve sonra patricius oldu. 471 veya 472'de bir yolunu bulup Clermont piskoposluğunu elde etti. Auvergne'i Vizigotlara karşı savundu. Piskopos olmadan önce 24 şiir ve V. yy. tarihi için önemli bir kaynak sayılan 147 mektup yazdı. (L)

SİDOR (Karol), slovak siyaset adamı ve yazarı (Ruzomberok 1901). Rahip Hlinka ile işbirliği yaptı. Prag parlamentosuna seçildi (1935'ten sonra), Hlinka Muhafız birliklerini kurdu (1938). Slovakya devlet bakanı ve merkezî hükûmette meclis başkan yardımcısı oldu. Slovakya bağımsızlığa kavuştuktan sonra, içişleri bakanlığına getirildi (1939); Papalık hükûmeti nezdinde olağanüstü temsilcilik ve tam yetkili ortaelçilik yaptı. Hikâyeler ve mensur şiirler, bir seyahat kitabı, A. Hlinka'nın bir monografisini ve Slovakya üstüne tarihî ve siyasî incelemeler yazdı. (M)

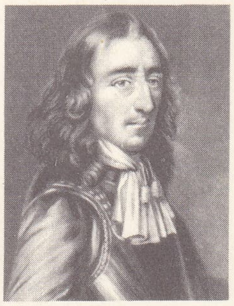

Algernon SİDNEY
J. Smith'in eseri,
E. Luttrel'den
Cabinet des Estampes,
Paris

SİDRAT çoğl. i. (ar. *sidre*'den *sidrāt*). *Esk.* Sidreler, arabistan kirazları. (M)

SİDRE i. (ar. *sidre*). *Esk.* Hünnap ağacı. || Göğün yedinci katında bir makam: *Arşı geç, ferşi atla, sidreyi aş* (Tevfik Fikret). || *Sidre-kad* (veya *sidre-kamet*), uzun boy. || *Sidre-nişinan*, melekler. || *Sidre-i münteha* (veya *sidre[t]-ül-münteha*), göğün yedinci katında bulunduğuna inanılan bir ağaç ve bir makam: *Ol seyrde mavera göründü / Ta sidre-i münteha göründü* (Şeyh Galib). [M]

Sİ-DZANG ve **HSİ-DZANG**, Tibet'in çince adı. (L)

SİEBENGEBİRGE, Almanya'da kütle, Sieg ve Ren ırmaklarının kavşağında, Bonn'un karşısında; Petersberg'de 461 m. Bunlar Üçüncü ve Dördüncü zamandan kalma yanardağ tıkaçlarıdır. Birçok alman efsanesi Siebengebirge'de geçer: dağlardaki mağaralardan birinde Siegfried'in ejderhadan Niebelungen'lerin hazinesini çaldığı söylenir. (L)

SİEBURG (Friedrich), alman yazarı (Altena, Westfalen 1893 - Frankfurt-am-Main 1964). Rheinland katoliklerindendi. Paris'te çıkarılan *Frankfurter Zeitung*'un muhabirliğini yaptı. Naziliğe önce karşı çıktı, sonra bağlandı. 1929'da yazdığı *Gott in Frankreich?* (Tanrı Fransız Mıdır?) adlı eserinde Fransa'yı sevimli fakat geçmişine çok bağlı bir ülke olarak gösterdi. Başlıca eserleri: *Robespierre* (1935), *Die Stählerne Blume* (Çelik Çiçek) [1939], *Unsere Schönsten Jahre* (En Güzel Yıllarımız) [1950] *Napoléon* (1956), *Chateaubriand* (1959), *İm Lincht und Schatten der Freiheit* (Hürriyetin Işığında ve Gölgesinde) [1961], *Eine Maiwoche in Paris* (Paris'te Bir Mayıs Haftası) [1961]. (L)

SIDON
antik Fenike limanı

SİEDENTOPF (Heinrich Friedrich Wilhelm), alman fizikçisi (Bremen 1872). 1898'de Jena'daki Zeiss fabrikasına optikçi olarak girdi. 1919'da Jena üniversitesinde mikroskopi profesörü oldu. Çeşitli buluşlarla mikroskopu geliştirdi ve 1903'te R. Zsigmondy ile birlikte ültramikroskobu icat etti. (L)

SİEDLCE, Polonya'da (Varşova voyvodalığı) şehir, Varşova'nın doğusunda; 31 800 nüf. Oginski'lerin eski şatosu ve XVIII. yy.dan kalma belediye binası. (L)

SİEG, Almanya'da, Bonn yakınında Ren'e kavuşan ırmak, Şistli Ren kütlesinin kuzeyinde; 130 km. Rothaagebirge dağlarında doğan ırmak Sauerland yaylasında kenarları dik menderesler çizer ve Kuzey Rheinland - Westfalen'deki bir idare bölümüne adını verir. Yukarı çığırı Ruhr havzasının çelik fabrikalarını ve bölgesel birkaç yüksek fırını (Herdorf, Wissen) besleyen bir demir filizi yatağından geçer. (L)

SİEGBAHN (Manne), isveçli fizikçi (Örebro 1886). Lund'da okudu, burada profesör oldu (1920), bir spektroskopi laboratuvarı kurdu, 1923'ten sonra Uppsala'da ders verdi, Nobel Fizik enstitüsü müdürü oldu (1937). X ışınlarının tayflarını inceledi, bu ışınların kırınımını buldu (1925). 1924'te Nobel Kimya ödülünü aldı. 1953'te Bilimler akademisi yabancı üyeliğine seçildi. (L)

SİEGBURG, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland - Westfalen) şehir, Köln'ün güneydoğusunda, Ren ovası kenarında; 33 000 nüf. Makine yapımı. Seramik. İpek sanayii. Volkanik Michaelsberg tepesinde XI. yy.dan kalma (Cluny etkisinde) benediktin abeyi. (L)

SİEGEL (Carl Ludwig), alman matematikçisi (Berlin 1896). Frankfurt - am - Main (1922), sonra Göttingen (1938) üniversitelerinde ders verdi. 1940'ta A.B.D.'ye gitti. Sayılar teorisinin günümüzdeki başlıca uzmanlarından biridir ve bu teoriye önemli katkılarda bulunmuştur. Sayılar teorisinden hareket ederek Abel fonksiyonları teorisine yöneldi ve bu konuda önemli sonuçlar elde etti. (M)

SİEGENİT i. (fr. *siegénite*'ten). Miner. Tabiî kobalt ve nikel sülfür; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

SİEGERLAND, Almanya'da bölge, Sieg ırmağının kenarları dik vâdisi tarafından aşılan şistli Ren kütlesinde. Bölgede XIV yy.dan beri manganez yönünden zengin ve bazen kurşun ve bakır da kapsayan demir damarları işletilmektedir. Maden filizi çıkarımı Ruhr havzasının gelişmesiyle çoğalmıştır, ama bugün hemen hemen tükenmiş olan filizler ancak Siegen'deki birkaç yüksek fırının ihtiyacını karşılayabilmektedir. Maden ancak primler ve III. Reich'ın otarsi siyaseti sayesinde tamamıyle tükenmekten kurtulmuştur. Bugün işçi halkın büyük kısmı Ruhr fabrikalarında çalışmak için göçmektedir. (L)

Siegfried, Richard Wagner'in üç perdelik müzikli dramı. (Bk. NİBELUNGEN'IN YÜZÜĞÜ. (L)

SİEGFRİED (André), fransız iktisatçısı (Le Havre 1875-Paris 1959), Paris'te okudu, sonra uzun bir dünya gezisine çıktı. *Démocratie en Nouvelle - Zélande* (Yeni Zelanda'da Demokrasi) [1904] adlı tezi çok ilgi çekti. Siyasal Bilgiler fakültesinde profesör oldu (1911), Milletler Cemiyeti İktisat bölümünde Fransız servisi müdürlüğüne, sonra 1933'te Collège de France profesörlüğüne getirildi. Başlıca eserleri: *Le Canada, les Deux Races, Problèmes Politiques Contemporains* (Kanada, İki Irk, Çağdaş Siyasî Meseleler) [1906]; *L'Angleterre d'Aujourd'hui, Son Evolution Économique et Politique* (Bugünkü İngiltere, İktisadî ve Siyasî Gelişmesi) [1924]; *La Géographie Poétique de Cinq Continents* (Beş Kıtanın Şiirsel Coğrafyası) [1953]. Çeşitli siyasî eğilimleri inceleyerek seçim coğrafyasıyle ilgili eserler de yazdı: *Tableau Politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République* (Üçüncü Cumhuriyet Devrinde Batı Fransa'nın Siyasî Tablosu) [1914]; *Tableau des Partis en France* (Fransa'da Partiler Tablosu) [1930]. (L)

SIDON: fenike parası

kral Eşmunazar'ın lahdi (detay), Louvre müzesi, Paris

SİEGFRİED (Jules), fransız siyaset adamı (Mulhouse 1837 - Paris 1922). Havre belediye başkanı seçildi, milletvekili (1885 - 1897), senatör (1897-1900), gene milletvekili (1902'den ölümüne kadar) oldu. Waldeck - Rousseau tarafından kurulan Alliance Démocratique'in yöneticilerindendi, ticaret ve sanayi bakanlığına getirildi (aralık 1892 - mart 1893). Musée Social'i kurdu. (L)

Siegfried hattı, 1917'de Almanların önce Hindenburg mevziinin bir kısmına, sonra 1937'de batı sınırında Basel ve Clèves arasında düzenledikleri Saarbruck, Saar Louis, Trèves ve Aachen'den geçen tahkimat sistemine verdikleri ad. Todt teşkilâtı tarafından düzenlenen ve kavram olarak Maginot hattından çok farklı olan bu sistem, 15 - 30 kişinin görevli olduğu, birkaç km derinliğinde mevzilere dağıtılmış çok sık (km^2'de 50'yi buluyordu) küçük tahkimatlardan meydana geliyordu. Hat, ayrıca, tanklara ve askerlere karşı mayın döşenmiş geniş bir kuşakla korunuyordu. (L)

Siegfried Hattı savaşı, İkinci Dünya savaşının son büyük çarpışmalarından birine verilen ad; bu savaşı kazanan müttefikler, Almanya'nın batı sınırlarını zorlayarak Ren'e ulaştılar (eylül 1944 - şubat 1945). Batıdan ve güneyden aynı anda saldırıya geçen müttefik birliklerini durduramayan Almanlar, 25 ağustos 1944'te Fransa'yı boşaltmağa ve savaşı Reich'ın batı sınırlarında sürdürmeğe karar verdiler ve bu amaçla Aşağı Meuse kıyısında Siegfried - Vosges dağları hattını yeniden kurdular; müttefikler, eylül ortasında, özellikle Eifel'de, Metz önünde ve Alsace'ta bu savaş hattıyle karşılaştılar ve yeni cepheyi yarmak için art arda üç harekâta giriştiler. Müttefik hücumlarının son safhası Ren'i aşmak oldu. Bk. REN SAVAŞI. (L)

SİEGL (Otto), avusturyalı besteci (Graz 1896). Kemancıydı. Leoben'de öğretmenlik yaptı, Graz operasını yönetti, Köln'de ve Viyana akademisinde ders verdi. Senfonik parçalar, konçertolar, oratoryolar (*Das Grosse Halleuja*, 1930), ses eserleri, oda müziği parçaları besteledi. (L)

SİE HO (veya **HSİE HO**), çinli portre ressamı (VI. yy.). Resim sanatında uzakdoğu estetiğinin kurallarını ortaya koyan *Altı İlke*'siyle tanınır. (L)

SİEMENS i. (özel ad *Siemens*'ten). M.K.S.A. sisteminde elektrik iletkenliği ölçü birimi (sembolü S). [Siemens, ohm'un tersi-

Foto. Giraudon (*LAROUSSE*)

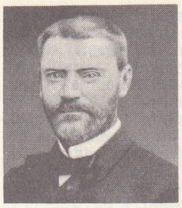

Jules SIEGFRIED **André SIEGFRIED**

dir ve önceleri «mho» şeklinde adlandırılmıştı.] (L)

SİEMENS (VON), alman mühendis ve sanayici ailesi — WERNER (Lenthe, Hannover yakınları 1816 - Berlin 1892). Prusya ordusunda topçu subayıydı. 1842'de galvonoplastik altın ve gümüş kaplama metotlarının patentini aldı, 1847'de telgraf hatları çekmek için J.G. Halske (1814-1890) ile birlikte Siemens ve Halske şirketini kurdu. Şirket 1848-1849'da Berlin'i Frankfurt'a bağlayan Avrupa'nın ilk büyük telgraf hattını, 1850'de de Rusya'da ilk telgraf hattını döşedi. Siemens 1866'da magnetoda bir değişiklik yaparak, doğrudan doğruya makineden alınan bir paralel hatla magnetonun elektromıknatısı uyarmasını sağladı ve dinamonun çalışma ilkesini açıkladı. Kardeşleri Wilhelm ve Carl ile birlikte, Hindistan ile Avrupa arasında birçok telgraf hattı döşedi (1868-1870), ayrıca 1874'ten sonra Atlantik'i aşan telgraf hatları kurdu. İlk elektrikli lokomotifi (1879) ve tekerlek araları 1 m olan, ili iletken raylı bir tramvay hattı yaptı. 1874'te Berlin Bilimler akademisine üye seçilen Siemens pek çok âlet tasarladı: iki sıvılı pil, regülatörlü elektrik lambası, yüksek sıcaklıkları ölçmek için elektrik rezistanslı pirometre v.b. İmparator Friedrich III'ten soyluluk payesi aldı ve patentlerle ilgili alman kanunlarının hazırlanmasında çalıştı. — Kardeşi WİLHELM (Lenthe 1823-Londra 1883), 1844'te İngiltere'ye göç etti, 1858'de Londra'da alman firmasının bir şubesini açtı, 1859'da ingiliz yurttaşı oldu. Elkington'un elektrokimya usullerini ve çelik üretim metotlarını geliştirdi. 1883'te soyluluk payesi aldı ve adı **sir William Siemens** şeklinde değiştirildi. — FRİEDRİCH (Menzendorf 1826-Dresden 1904), öncekilerin kardeşi, 1856'da Wilhelm ile birlikte, çelik ve cam dökümü için yeni bir fırın tasarladı. Bulduğu bu usulü uygulamak için, Saksonya'da büyük cam fabrikaları kurdu. — CARL (Menzendorf 1829 - Menton 1906), öncekilerin kardeşi. Kardeşlerinin tasarılarını uyguladı. Dış ülkelerde büyük telgraf şebekesi kurdu (1853-1855), Atlantik aşırı kabloların döşenmesinde kardeşi Wilhelm'e yardım etti (1870-1871), Petersburg'da bir elektrik santralı kurarak, Rusya'da elektrikle aydınlanmanın yerleşmesini sağladı. — Werner'in oğulları, ARNOLD (1853 - 1918), WİLHELM (Berlin 1855 - Arosa 1919) ve KARL FRİEDRİCH (Charlottenburg 1872-Berlin 1941), Siemens firmasının gelişmesini sağladılar. (L)

Siemens, elektroteknik malzeme yapan alman şirketi. 1847'de Berlin'de Werner Siemens ve Johann Georg Halske tarafından «Telgraf Tesisatı Yapımı fabrikası» adı altında kuruldu. 1897'de Siemens ve Halske Anonim şirketi adını aldı; 1903'te Nürenberg'deki Sohuckert şirketiyle birleşti ve bütün hisse senetleri Siemens ve Halske'nin eline geçti. Birçok ortaklığa katıldıktan sonra Siemens, 1939'da, elektroteknik malzeme yapan firmalar arasında dünyada ilk sırayı alyı. Her ne kadar fabrikaları yıkıldıysa da, 1945'te ağaçtan oyuncaklar yaparak yeniden işe başladı. Daha sonra amerikan yardımından yararlandı (Marshall planı) ve Kore savaşından açılan pazarla 1956'da elektroteknik malzeme yapan firmalar arasında ikinci sıraya yükseldi. 1963'te Siemens 1914'teki milletlerarası yerine ulaştı. (L)

SİEMENSSTADT, Berlin'de semt, Charlottenburg ile Spendan arasında, Siemens şirketi tarafından inşa edildi; şirketin fabrikalarını, işçi sitelerini ve yönetim organlarını kapsar. (L)

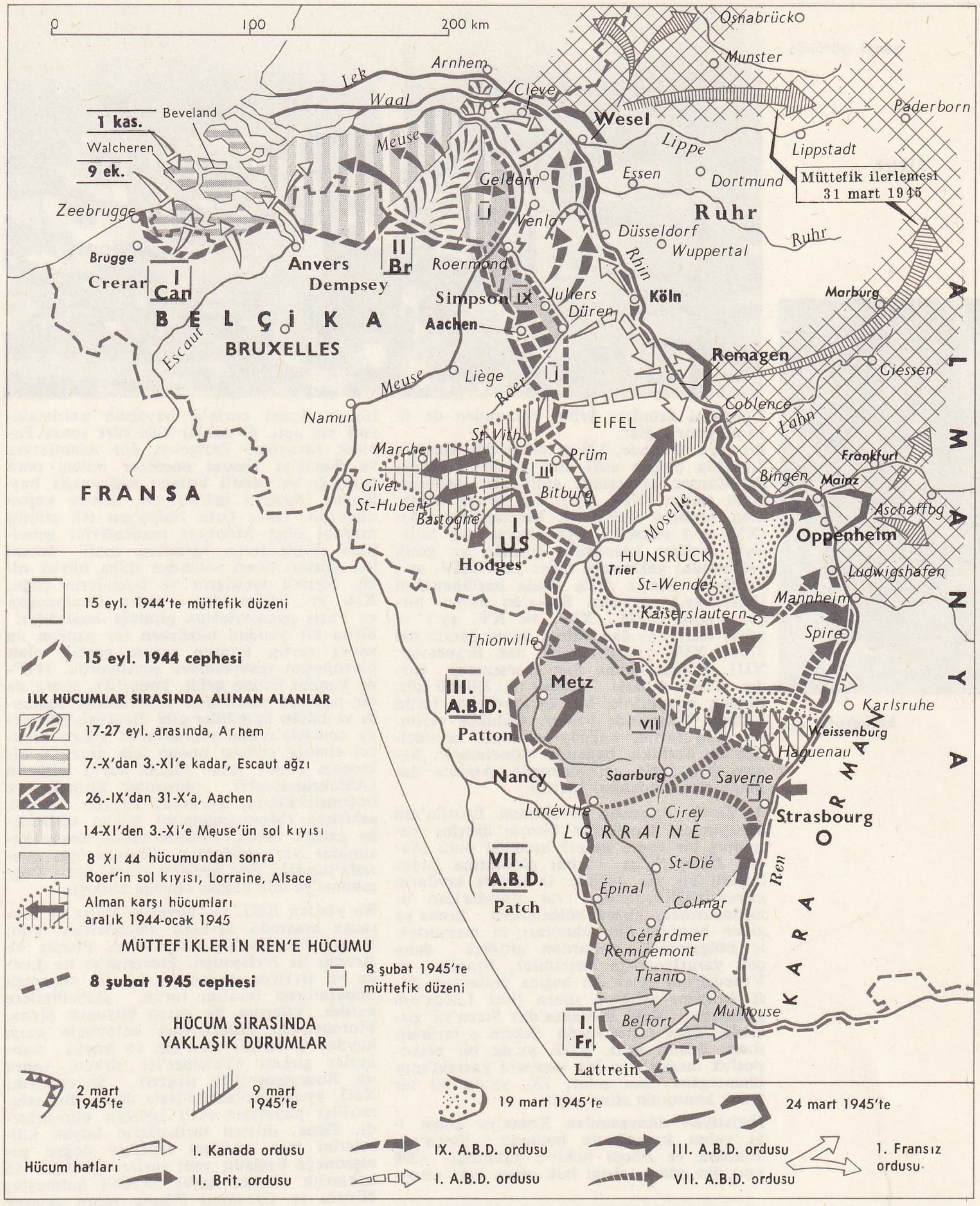

Siegfried Hattı savaşı (eylül 1944 - şubat 1945)

SİEMİANOWİCE SLASKİE, alm. Siemianowitz, Polonya'da (Katowice voyvodalığı) şehir, Katowice'nin kuzeyinde; 61 300 nüf. Maden kömürü ocakları. Metalürji sanayii. (L)

SİEMİENSKİ (Lucjan), polonyalı yazar (Kamienna - Gora 1809 - Krakow 1877). Krokow'da *Czas* (Zaman) adlı muhafazakâr bir günlük gazete kurdu. Üniversitede edebiyat profesörlüğü yaptı. Özellikle edebiyat tenkitleriyle tanındı. (L)

SİEMİRADZKİ (Henryk), polonyalı ressam (Belgorod 1848 - Strzalkow Czestochowa 1902). Yunanlıların ve Romalıların günlük yaşayışından mülhem tablolar (*Vazo Tüccarları; Dinlenme* v.b.) çizdi ve büyük başarı kazandı. Eserleri, Poznan, Lozan, Leningrad v.b. müzelerindedir. (M)

SİEMREAP, Kamboç'ta şehir, il idare merkezi, Tonla Sap'ın kuzeyinde; 14 000 nüf. Angkor tapınaklarına yapılan gezilerin merkezi. Havaalanı. El sanatları (marokencilik). — *Siemreap ili,* 312 300 nüf. Güneyde Tonle Sap ile kuzeyde Tayland sınırı arasında, geniş bir ovada uzanan ilin büyük kısmında pirinç ve şeker palmiyesi tarımı yapılır.

— Tar. 1813'te Siyamlıların aldıkları ve 1907 Fransız-Siyam antlaşmasına kadar ellerinde tuttukları Siemreap, o tarihte Sisophon ve Battamburg illeri gibi Kamboç'a geri verildi. (L)

SİENA, İtalya'da (Toscana) şehir, il idare merkezi, Chianti tepelerinde 65 850 nüf. Ticaret merkezi. Tarım makineleri imalâtı.

Werner von SIEMENS

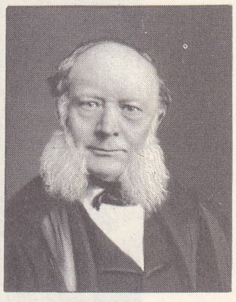

sir William SIEMENS

Foto. Ladrey, A.F.P., Ullstein (LAROUSSE)

genel görünüş

SİENA

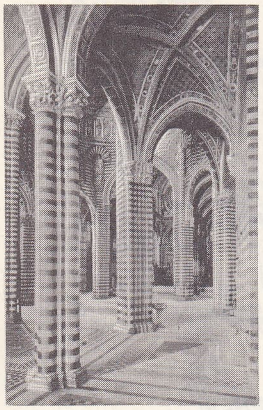

katedralin içi

Kimyasal ürünler. Şehir, turizmden de önemli gelir sağlar.
Bir tepe üzerinde, 320 m yükseltide kurulan Siena'da birçok eski anıt vardır; Piazza del Campo çevresinde amfiteatr şeklinde Halk sarayı (XIV. yy.), bu saraya hâkim olan Mangia kulesi ve Mercanzia sarayı (XV. yy.) yükselir; siyah beyaz çan kulesiyle meşhur katedralin (roman ve gotik üslûbunda) yakınında vaftiz yeri (XIV. yy.) ve Santa Maria della Scala hastahanesini (XIII. yy.) yer alır. Siena'da ayrıca birçok saray (XIII., XIV. ve XV. yy.) ve kilise (XIII. yy.dan kalma Santa Maria dei Servi; XIV. yy.dan kalma San Francesco; XIII. yy.dan kalma San Domenico) vardır. Resim müzesi. —*Siena ili,* 270 000 nüf. Maden tepelerinin bir kısmında ve tarihî Chianti bölgesinde uzanır. Oldukça verimsiz olan tarım, buğday ekimine, zeytinciliğe ve özellikle bağcılığa yönelmiştir. Sanayi pek fazla gelişmemiştir. Amiata dağında civa madenleri işletilir.

● *Tarih.* Augustus tarafından Etruria'nın güneyindeki tepelerden birinin üzerine kurulmuş bir roma askerî kolonisi olan (*Saena Julia*) Siena, barbar akınlarına kadar önemli bir yer değildi. O tarihte kıyıların güvensizliği yolcuları *via Aurelia*'dan uzaklaştırınca, kuzey bölgelerden Roma'ya giden hacılar, din adamları ve memurlar, iç bölgelerdeki yollardan gittikçe daha çok yararlanmağa başladılar; Fransa ve Venedik'ten gelen bu başıca yollardan ikisi Arno'yu aştıktan sonra (biri Lucca'nın güneyinde, öteki Floransa'da) Siena'ya girmeden önce birleşiyordu. Şehrin o tarihten sonra önemi arttı, VIII. yy.da bir piskoposluk merkezi ve bir lombard gastald'ının ikametgâhı olan şehir, IX. yy.da da bir frank kontunun eline geçti.

Hıristiyan dünyasından Roma'ya giden iki yolun kavşağında bulunan Siena'nın konumu ve Ebedî Şehir'e yakınlığı (200 km) din adamı olsun laik olsun bazı sienalıların Roma curia'sı hayatına katılmalarına yol açtı. Sienalılar kısa süre sonra Papalık sarayının ileri gelen din adamlarına ve Roma'yı ziyaret edenlere ödünç para vermeğe ve çeşitli ürünler sağlamağa başladılar. Sanayii gelişmeyen, denize kapısı olmayan, fakat Orta İtalya'nın tek gümüş madeni olan Monticri madenlerini genellikle elinde tutan Siena'nın malî önemi her zaman ticarî rolünden daha büyük oldu. Sienalı tacirlerin ve tefecilerin çoğu, XII. yy. başlarından sonra Champagne ve Paris panayırlarına gitmeğe başladılar. Siena bir yandan büyürken bir yandan da yavaş yavaş, kontun yerine geçmiş olan piskoposun vesayetinden sıyrılıyordu. 1147'de komün haline geldi, konsüller, sonra da bir podesta tarafından yönetilmeğe başlandı ve bütün komünler gibi dioecesis'inin veya *contado*'sunun topraklarını sıkıca kontrol etmeğe çalıştı; bunun için arazinin bir kısmını elinde tutan büyük soylu ailelerin (Aldobrandeschi) nüfuzunu kırmağa ve bağımsızlıklarını korumak isteyen küçük şehirlere (Montepulciano) boyun eğdirmeğe çalıştı. Siena, *contado*'sunun kuzey kesiminde yer aldığından, Floransa'nın *contado*'sundaki Elsa geçidini elinde tutan Poggibonsi'ye bile hâkim olmağa kalkıştı.

Bu yüzden XIII. yy. boyunca Siena ve Floransa arasında devamlı mücadeleler oldu. Siena, Floransa'ya karşı Pisa, Pistoia ve Arezzo ile birleşmişti. Floransa'yı ise Lucca ve Orvieto destekliyordu. Bu sebepten imparatorun tarafını tutup, ghibellinilere katıldı. Yüzyılın ilk yarısı boyunca Siena, Floransa'nın saldırılarına kolaylıkla karşı koydu. O tarihte Batı'nın en büyük bankerler şirketi (Tolomei'ler şirketi, sonra da Buonsignori'ler şirketi) Siena'daydı; XIII. yy.ın «Rotschild'leri» denen Buonsignori'ler papaların malî işleriyle uğraşırlardı. Siena, dilenci tarikatların büyük kiliselerini inşa ettikleri tepelere doğru genişlemeğe başladı; yeni surları içindeki 165 hektarlık alanda nüfus 50 000'i bulmuştu; Nicola ve Giovanni Pisano şehre gelerek yeni tamamlanmış olan katedrale çok güzel bir mihrap yaptılar; bir üniversite kuruldu (1246) ve Floransa'ya karşı büyük Montaperti zaferi (1260) kazanıldı.

Fakat Floransa'yı destekleyen Anjou'lu Carlo'nun zaferi Siena için güçlükler yarattı. İktisadî gücü gittikçe artan komşusuna karşı koymakta zorluk çekiyordu. 1298'de Buonsignori'lerin iflâsı, Siena ekonomisini alt üst etti ve gerilemesine yol açtı. Bu gerileme bir süre için özellikle resim alanındaki büyük sanat gelişmesiyle perdelendiyse de, halkın üçte ikisinin ölmesiyle sonuçlanan 1348 kara veba salgınıyle daha da hızlandı. Siena'nın toprak ekonomisinin zayıflığı bu felâketin atından kalkabilmesine ve 1355 ve 1386 isyanlarından yararlanmasına engel oldu. Önemini artık ancak dinî ve mistik hayatının güçlülüğü (XIV. yy. sonunda Azize Caterina) ve büyük bir fikir gelişmesi (Pius II adıyle papa olan [1458-1464] hümanist Enea Silvio Piccolomini) sayesinde sürdürüyordu. Şehirde Agostini Chigi ve soyundan gelenler gibi papalığın büyük bankerleri yetiştiyse de, papalık artık iş merkezi olarak Siena'yı değil, Roma'yı seçmişti. Bununla beraber Siena, bütün Toscana'ya hâkim olmak ve eski rakiplerine boyun eğdirmek isteyen Floransa'nın hızla genişlemesine rağmen, bağımsızlığını iki yüzyıl süreyle koruyabildi. Dokuz üyeli bir kurulla yönetilen bir halk hükûmeti döneminden sonra 1487'den itibaren siyasî derebeylik rejimine sığınmağa (Pandolfo Petrucci) çalıştıysa da, imparatorluk birliklerine karşı koyamadı, Monluc'un çabalarına rağmen imparatorluk kuvvetleri 1555'te şehri ele geçirdi. O tarihte Siena'nın nüfusu 8 000'e indi. Felipe II'nin Cosimo I de Medici'ye verdiği şehir, başkenti Floransa olan Toscana dukalığına katıldı. O tarihten sonra Chianti bağları ortasında büyük bir tarım merkezi olarak kaldı.

— G. santl. *Mimarî.* Roman çağında daha çok lombardia sanatına bağlı olan siena mimarisi, XIII. yy.ın sonlarına doğru daha orijinal bir sanat haline geldi.

1284'te, renk etkilerinden, mermer kakmalar ve yontma motiflerden yararlanan Giovanni Pisano, gotik üslûbunu kendi güçlü kişiliğine göre yorumlayarak, Siena katedralinin cephesini bol süslemelerle donattı.

Tersine, XIV. yy.da uyumlu «campo» anlayışı, Siena'da gerçekleşen ve Floransa'dakinden daha yumuşak olan sanat eserlerine, sevimli ve renkli bir nitelik kazandırdı. Siena'da Rönesans'ın ilk anıtları, B. Rossellino (Piccolomini sarayı), Giuliano da Maiano (Spannocchi sarayı) gibi floransalı sanatçıların eserleridir. Onlardan sonra, Siena'lı üç mimar ortaya çıktı: A. Federighi, G. Cozzarelli ve onlardan daha büyük bir sanatçı olmakla birlikte, özellikle Ombria'da ve Marcia'da eserler veren Francesco di Giorgio Martini.

XVI. yy.ın başlıca kişisi Peruzzi'dir. Bu sanatçı Roma, Bologna ve Capri'de çalıştıktan sonra Siena'ya döndü.

XVII. yy.da F. del Turco ve G. Fontana, barok üslûbun uyumlu ve ölçülü bir biçimde uygulandığı ilgi çekici anıtlar yaptılar.

Heykel. Nicola ve Giovanni Pisano XVII. yy.da Siena'ya gidip katedralde çalışmağa başlamadan önce Siena okulunun hemen hemen hiç etkisi yoktu. En değerli öğrencileri Tino di Camaino Siena'da çok kalmadı, Pisa'ya, Napoli'ye gitti. Gregorio ve Lorenzo Maitani, doğdukları şehirde hiç bir eser bırakmadılar. XV. yy. başlarında Siena okulu Iacopo di Pietro d'Agnolo della Quercia ile parlak bir dönem yaşadı. Onun öğrencileri (en ünlüsü A. Federighi'dir), Brunelleschi ile Donatello'nun Siena'ya getirdikleri yeni üslûba (vaftiz kurnaları için yaptıkları kabartmalar) yabancı kalan bir sanat anlayışını geliştirdiler. «İl Vecchietta» denen Lorenzo di Pietro, Donatello'dan ilham aldı. Francesco di Giorgio Martini, Lorenzo di Pietro'nun çömezidir. Francesco di Giorgio Martini'nin öğrencisi G. Cozzarelli, Della Robbia'ların sanatına tepki gösterdi. XVI. yy.da, «İl Marrina» denen Lorenzo di Mariano, zarif Quattrocento sanatını sürdürdü.

Resim. Siena'da resim sanatı ilk eserlerini XII. yy.da verdi: bunların çoğu, yunan ikonalarından ilham alınarak yapılan Meryem'ler ve Guido da Siena'nın halk sarayında bulunan *Maesta*'sı (1270?) gibi renkli panolardı. Siena okulu, kendi yolunu ancak Duccio ile buldu. Bu okul bizans geleneğinden hareket ederek, plastik düzen konusunda titizlik gösteren, ama her şeyden fazla ışığa ve renklerin yoğunluğuna önem veren ve gotik duyarlığa kavuşabilmek için aşırı bir üslûp inceliğine kayan bir gelişme gösterdi. Simone Martini bu üslûbu yeniden ele alarak, siena resmini çizgide ve renkte zariflik arayan bir anlayışa yöneltti. Onun öğrencileri Lippo Memmi ve daha sonraları Pietro Lorenzetti'dir. Pietro Lorenzetti, assisi ressamlarıyle ilişki kurarak sanatını geliştirdi, kardeşi Ambrogio Lorenzetti'yi yetiştirdi: Ambrogio Siena'da Palazzo Publico için yaptığı alegorik fresklerde, floransalı ressamların etkisinde kalan, fakat sevimli ve şiirsel ayrıntıları, az görülen renk oyunlarıyle siena zevkine bağlı bir üslûp geliştirdi. S. Martini ve Lorenzetti'lerin eserleri, 1350'den sonra ve bütün bir yüzyıl boyunca Bartolo di Fredi ve Taddeo di Bartolo gibi birçok sanatçıyı etkiledi. XV. yy. başlarında, mil-

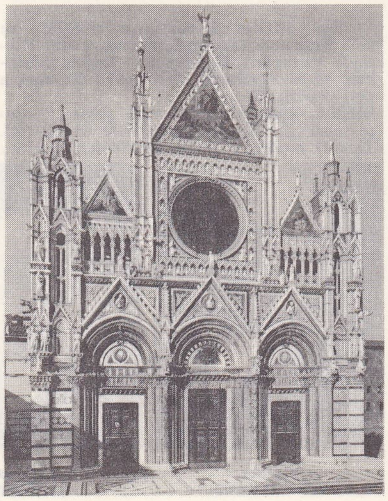

katedralin ön yüzü

Foto. Anderson-Giraudon. Lombardi (LAROUSSE)

letlerarası gotik üslûbun inceliği Sassetta'nın bazı eserlerinde, floransa resminin yapıcı çokyönlülüğüyle birleşti. Floransa resimleri Domenico di Bartolo'nun sanatını ayrıca etkiledi. Hem ressam, hem heykeltıraş olan Vecchietta, siena resim sanatına güçlü bir hava kattı. Onun öğrencisi Matteo di Giovanni, hareketli çizgileriyle zaman zaman Pollaiolo'lara yaklaştı. Vecchietta'nın bir başka öğrencisi Francesco di Giorgio Martini floransa sanatındaki katılığı özümleyen ve onun siena sanatına doğru yönelten tek sienalıdır. Sodoma'nın gelişi, XV. yy. başlarında Siena okulunun çöküş dönemini belirler. Sodoma özellikle XVI. yy.ın en iyi sienalı ressamı olan D. Beccafumi'yi etkiledi. Fra Bartolomeo ve Michelangelo'yu inceleyerek yetişen bu ressam, renk duygusuyle, ışık gölge oyunlarıyle yeni buluşlar ortaya koydu ve toscana maniyerizmini Siena'ya getirdi. (L)

SİENKİEWİCZ (Henryk), polonyalı yazar (Wola Okrbejska 1846-Vevey, İsviçre 1916). Bir toprak sahibinin oğluydu. 1869'da edebiyata gazetecilikle başladı. İlk hikâyeleri olan *Na Marne* (Boşuna) [1870], *Selim Mirza* (1876), *Stary Sluga* (Yaşlı Hizmetçi) [1875], Kraszewski'nin üslûbunu andırır, ama Polonya'da köylü yaşayışını dile getiren *Szkice Weglem* (Füzen Taslakları) [1877] onun ustalığını ortaya koyar. Sienkiewicz, 1876-1879 arasında birçok yolculuk yaptı, bu arada A.B.D.'ye gitti. Bu gezilerden sonra *Sisty z Podrozy*'yi (Yolculuk Mektupları) ve en ünlüsü *Latarnik* (Fener Bekçisi) [1880] olan hikâyelerini yayımladı. *Z Pamietnika Poznanskiego Nauczyciela* (Bir Poznan Eğitmeninin Günlüğü) [1879], *Bartek Zwyciezca* (Galip Bartek) [1882] gibi hikâyeler de aynı dönemin ürünüdür. 1882'de *Slowo* (Söz) adlı tutucu günlük gazetenin yönetimini ele aldı. Çok geçmeden, çoğu polonya tarihinden mülhem bir seri büyük eser yazmağa başladı. Bunlar, bölünmüş ve boyunduruk altına alınmış olan memleketinde millî bilinci uyandırmak amacını güdüyordu: XVII. yy. Polonya'sını anlatan *Ogniem i Meczem* (Çelik ve Ateşle) [1884], *Potop* (Tufan) [1886], *Pan Wolodyjowski* (Wolodyjowski Beyefendi) [1888] adlı üçleme; İslavların verimsizliğini ve özenticiliğini anlatan *Dogmasız* (1890) adlı psikolojik romanı, geçmişin arı dinine dönmeyi savunan *Rodzina Polanieckich* (Polaniecki Ailesi) [1894], *Kovadis (Quo Vadis)* [1895] ile yazar, Roma imparatorluğunda Hıristiyanlığın ilk zamanlarının tarihine yöneldi ve bu roman sayesinde bütün dünyada tanındı. *Töton Şövalyeleri*'nde (Krzyzacy) [1897-1900] yeniden Polonya tarihine döndü. Sienkiewicz, ününden yararlanıp, Wilhelm II'ye bir mektup yazarak Poznan'ın almanlaştırılmasına karşı çıktı, sonra ülkesinin kaderi üstünde durmadan bütün dünyaya seslendi. Polonya halkı 1900'de Sienkiewicz'in jübilesini yaptı ve kendisine millî armağan olarak Oblegorek köşkünü verdi. Sienkiewicz, Birinci Dünya savaşının başlarında İsviçre'de bulunuyordu, orada Polonya savaş kurbanları için Paderewski ile birlikte bir komite kurdu. 1924'te naaşı törenle Varşova'ya götürüldü. 1905 Nobel edebiyat ödülünü aldı. (L)

SİEPİ (Cesare), italyan şarkıcısı (Milano 1923). Sanat hayatına 1941'de başladı. 1946'da Scala tiyatrosuna girdi, 1950'den sonra, Londra, New York gibi bellibaşlı büyük sahnelerde şarkı söyledi. Asıl başarısını Salzburg'da *Don Juan* operasında kazandı (1954). İkinci Dünya savaşından bu yana milletlerarası üne sahip tek italyan basıdır. (L)

SİERADZ, Polonya'da (Lodz voyvodalığı) şehir, Warta ırmağı kıyısında; 11 900 nüf. Dokuma ve besin sanayii. Ortaçağdan kalma panayırlar. (L)

SİERO, İspanya'da (Asturia, Oviedo ili) şehir; 34 600 nüf. Kömür madenleri. Fayans yapımı. (L)

SİEROSZEWSKİ (Waclaw), polonyalı yazar (Wolka-Kozlowska, Varşova yakınları 1859-Piaseczno, Varşova yakınları 1945). 1878'de siyasî sebeplerle kürek cezasına çarptırıldı. 1880'de Sibirya'ya sürüldü. Etnografya ile ilgili, *Dwanascie Lat w Kraju Jakutow* (Yakutlar Ülkesinde On İki Yıl) adlı bir kitap yazdı. Bu eser, onun 1896'da yurduna dönmesini sağladı. Yeni bir sürgün cezasına çarptırıldı, fakat Uzakdoğu'ya görevli gönderilen Petersburg Coğrafya akademisi üyelerinin araya girmesiyle bu ceza kaldırıldı. 1904'te Polonya'ya döndüyse de, yeni tehditler karşısında Avusturya'ya, oradan Fransa'ya geçti; Polonya'nın tanınması sırasında siyasî bir rol oynadı. Yolculuk deneyleriyle dolu anlatılar ve hikâyeler, eserlerinin en ilgi çekici yanını meydan getirir: *Risztau* (1900), *Şafak* (1901), *Powiesci Chinskie* (Çin Anlatıları) [1903], *Zamorski Djabel* (Yabancı Şeytan) [1903], *Na Wulkanach Japonji* (Japonya Yanardağlarında), *Wskazania Zolnierskie* (Asker Hikâyeleri), *Ol-Soni-Kisan* (1906), *Z Fali na Fale* (Dalgadan Dalgaya) [1911], *Milosç Samuraja* (Samuray'ın Aşkı) [1927]. (L)

SİERPİNSKİ (Waclaw), polonyalı matematikçi (Varşova 1882-öl. 1969). Varşova üniversitesine profesör oldu. Cümleler teorisine, gerçek değişkenli fonksiyonlar teorisine ve topolojinin ilerlemesine geniş katkıda bulunan modern polonya matematik okulunun şefidir. Matematiğin mantık temellerinin analizi konusunda uzmandır. *Leçons sur les Nowlores Transfinis* (Sonlu Ötesi Sayılar Üstüne Dersler) [1928] adlı eseriyle tanınır. (L)

SİERRA i. («testere» anlamında isp. k.). İspanyolca konuşulan ülkelerde testere biçimi doruklarından dolayı sıradağlara verilen ad. (L)

SİERRA LEONE, Batı Afrika'da Commonwealth üyesi devlet; Kuzeyde Gine, güneydoğuda Liberya, batıda Atlas okyanusu kıyısıyle sınırlıdır; 72 000 km²; 2 500 000 nüf. Başkenti *Freetown* (127 900 nüf.).

Coğrafya

Sierra Leone'de yüzey şekilleri bakımından iki kesim ayırt edilir: kuzeyde ve kuzeydoğuda savanlarla kaplı yayla, yağışlı ormanların hemen hemen kıyıya kadar sokulduğu, kenarında adacıklar ve mangrovlu bataklıklar uzanan alçak kıyı bölgesi. Çok seyrekleşen ormanlar kısmen millî park haline getirilmiştir ve yavaş yavaş yeniden ağaçlandırma çabalarına girişilmiştir. Ortalama yükseltisi 500 m olan yayla Soma dağlarına kadar (1 946 m) setler halinde yükselir. Yaylayı yaran ve kıyı ovasını aşan birçok ırmağın aşağı çığırları sefere elverişlidir ve genellikle denize derin haliçlerle dökülür; Sierra Leone ırmağını meydana getiren, iki Scarcie'nin halici büyük gemilere geçit verir ve Freetown şehri, halicin ağzında güney kıyıda kurulmuştur.

Ülkede yağışlı tropikal iklim hüküm sürer; ovaların çoğuna yılda ortalama 2 540 mm yağış düşer; kurak mevsimde (ocak ve şubat) kuzeydoğudan harmattan rüzgârı eser. Başlıca tarım ürünleri pirinç (başlıca tüketim maddesi), manyoka, yerelması ve patatestir. Maya ağacı cevizleri, kola, kahve ve kakao ihracat maddelerini meydana getirir. Kuzeyde Pöller (Fula'lar) hayvancılık yapar.

Maden kaynakları önemlidir (krom, platin, ilmenit, elmas, linyit), fakat ancak 1930'dan sonra işletilmeğe başlanmıştır. Bugün başlıcaları demir filizi (Lunsar ve Kaimadugu) ve araştırmasının serbest bırakılması Liberya'da olduğu gibi halkın kitle halinde akınına kaçakçılığa, bazen de karışıklıklara yol açan elmastır. Maden ürünleri ihracatın üçte birini karşılar. Sanayi çok az gelişmiştir (bıçkıhaneler, yağ fabrikaları).

Çıkarım sanayii ekonomide günden güne artan bir yer tutmaktadır. 1964'te ihracatın üçte ikisini sağlayan elmas üretimi durakladı ama demir üretimi arttı (1964'te 1,4 Mt'dan çok). Krom çıkarılması durmuş (1963'te), ama yerini rütil ve boksit (1964'te 130 000 t) almıştır. İmalât sanayii öteden beri sınırlıdır. Freetown'da bir petrol rafinerisi inşasına başlanmıştır.

Bir kısmı azat edilen kölelerin soyundan gelen ve kreol denen kıyı halkları hıristiyandır: iç kısımlardaki halk özellikle animisttir. Ülke halkı Mandingler, Fulalar, Mendeler ve Gallinalardan meydana gelir.

Tarih

Sierra Leone yarımadasının portekiz gemicileri tarafından (Pedro de Sintra, 1462) keşfi ve orta yayladan gelen Timnelerin ülkeye yerleşmesi aynı çağda oldu. XVI. - XVII. yy. arası esir ticareti ve korsanlık avrupalıları, özellikle de yerli halkla ilişkileri bir melez halkın meydan gelmesine yol açan ingiliz tüccarlarını cezbetti. Köleliğe karşı olan bir şirket (*Anti-Slavery society*) mahallî kraldan kıyı bölgesini satın aldı ve zenci esirleri burada topladı (1787). Bu deneme başarısızlığa uğrayınca Alexander Falcombridge hayatta kalanları tekrar topladı, Sierra Leone company adına bir kuruluş izni elde etti (1791) ve Freetown'da ilk kolonlar için seçilen yere yerleşti (1792). İngiliz krallığına bağlı bir koloni haline gelen (1807) Sierra Leone'nin sınırları sonradan Liberya ve Fransız Ginesi ile sınırları tespit edilen iç bölgeyi de alarak genişledi. Sömürge kıyı bölgesini kapladığından, Büyük Britanya iç ülke üstünde de himayesini kabul ettirdi (1896). Etnik ve kültürel ayrılıklar, sömürge ile himaye arasındaki nüfus dağılımı farkını arttırdı, değişik topraklarda üç siyasî partinin ortaya çıkmasına yol açtı; bunların başlıcası olan Sierra Leona People's party özellikle taşrada yerleşmiştir. Bağımsızlığa kavuşan ve İngiliz Milletler camiasına giren Sierra Leone, 27 nisan 1961'de Commonwealth'e, mayıs 1961'de Monrovia topluluğuna katıldı ve ekim 1961'de Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edildi.

Bağımsızlığın ilânından (1961) sonra, başbakan sir Milton Margai aydın bir liberalizm uyguladı. Ölümünden (1964) sonra, yerine kardeşi Albert Margai geçti ve ülkesini sosyalist devletlere yakınlaştırmağa çalıştı. Bununla birlikte iktisadî durum bozuldu, sosyal ve siyasî gerginlikler arttı. 3 Mart 1967'de, ülkenin batı kısmı için sıkıyönetim ilân edildi. 19 Mart parlamento seçimlerini hükûmet partisi (Sierra Leone People's party) kaybetti. 23 Marttan sonra, askerlerin birbiri ardına müdahaleleri sonucunda devletin başına albay Andrew Juxon Smith geçti. Smith 1961 anayasasını yürürlükten kaldırdı, parlamento ile siyasî partileri kapadı ve durum imkân verir vermez, yetkilerini siyaset adamlarına devretmeyi vaat etti.

Ancak Smith'in sözünde durmadığını ileri süren bir grup asker, yönetime el koydu (18 nisan 1968). 26 Nisanda All People's Congress'in lideri Siaka Stevens sürgünden dönerek sivil hükûmeti kurdu. Stevens birçok askerî müdahaleye rağmen iktidarda kalmayı başardı; 23 Mart 1971'de general John Bangura'nın düzenlediği ayaklanmayı bastırmak için Gine'den yardım istedi (28 mart). Gine birlikleriyle beraber yürütülen ortak harekât sonunda âsiler ortadan kaldırıldı. 19 Nisan 1971'de cumhuriyet ilân edildi ve Ocoro Cole ilk cumhurbaşkanı oldu. Daha sonra, Stevens, Ocoro Cole'nin yerine cumhurbaşkanlığına seçildi (21 nisan); Sorie Koroma da başbakanlığa getirildi. (L)

SİERRA MADRE. Bk. MADRE (*Sierra*).

SİERRA MORENA. Bk. MORENA (*Sierra*).

SİERRA NEVADA. Bk. NEVADA (*Sierra*).

SİERRE, alm. **Siders,** İsviçre'de (Valais kantonu) şehir, Rhône ırmağının yukarısında, Anniviers vâdisinin girişi karşısında; 11 200 nüf. İsviçre'nin en kuru iklimli bölgesi olan Sierre çok turist çeker. (L)

SİETTİTİA i. Batı Avrupa'nın güneyinde,

siena okulu

«la Charité»
İacopo della Quarcia'nın eseri

«Sulhun Zaferi» (detay)
Ambrogio Lorenzetti'nin eseri

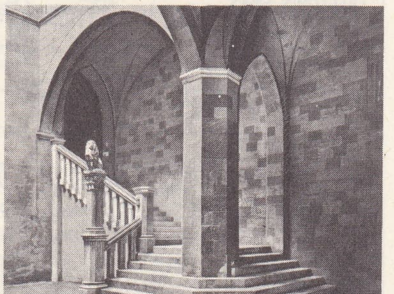

SİENA
Piccolimini sarayının iç avlusu

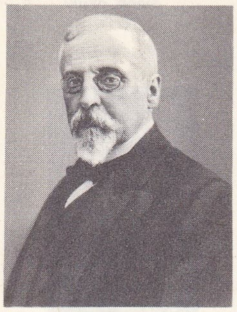

SIENKIEWICZ

SIERRA LEONE
arması

yeraltı sularında yaşayan dytiscus; vücudu renksizdir ve görme organları yaşadığı ortama uyarak küçülmüştür. (Kınkanatlıların *dytiscidae* familyasından.) [L]

SİEVEKİNG (Lancelot de Giberne, **Lance** — denir), ingiliz yazar (Harraw 1896). Birinci Dünya savaşına havacı olarak katıldı. Uçağı Ren üstünde düşürüldü, esir düştü (1917-1918). 1924'te eğitim müdürünün yardımcısı olarak B.B.C.'ye girdi ve oyun yazmağa başladı. 1927'de B.B.C. için dünyanın ilk televizyon oyununu hazırladı. Bundan sonra B.B.C.'de çeşitli görevler aldı. 1956'da emekliye ayrılıncaya kadar birçok radyo ve tiyatro oyunu yazdı. Ayrıca Robert Louis Stevenson, H.G. Wells ve G.K. Chesterton gibi ünlü yazarların eserlerini sürekli radyo oyunları haline getirdi. Birkaç film yaptı. Pek çok oyun yayımladı. En son eserleri: *North American Binocular* (Kuzey Amerikan Dürbünü) [1948], *A Tomb With a View* (Manzaralı Bir Mezar) [1950], *Soul of a Heel* (Bir Kalleşin Ruhu) [1952], *The Double Who Wouldn't Quit* (Ayrılamayan Çift) [1954], *A Private Volcano* (Özel Yanardağ) [1955], *The Eye of the Beholder* (Bir Gözlemcinin Gözü) [1957]. (M)

SİEVERS (Eduard), alman dilbilimcisi ve fonetikçisi (Lippoldsberg, Hofgeismar yakınları, Hessen 1850-Leipzig 1932). Başlıca eserleri: *Grundzüge der Phonetik* (Fonetik Temel Bilgileri) [1881], *Angelsachsische Grammatik* (Anglosakson Grameri) [1881], *Altgermanische Metrik* (Eski Germen Vezni) [1893], *Ziele und Wege der Schallanalyse* (Fonetiğin Amaç ve Araçları) [1924]. (L)

SİEVERS veya **SİVERS** (Jacob Jean), rus diplomatı (Wesenberg, Estonya 1731-Bauenhog, Livonya 1808). Yediyıl savaşına katıldı, Novgorod genel valisi oldu (1764-1781). Katerina II tarafından büyükelçi olarak Polonya'ya gönderildi. (L)

SİEYÈS (Emmanuel Joseph), fransız siyaset adamı (Fréjus 1748-Paris 1836). Papaz oldu, Tréguier Piskoposluk meclisine üye seçildi (1775), Chartres piskopos naipliğine getirildi (1787). *Essais sur les Privilèges*'i (İmtiyazlar Üstüne Denemeler) [1788] ve *Qu'est-ce que le Tiers État*s'yı (Tiers-État Nedir?) [1789] yayımladı. Bu son eserle büyük üne kavuştu. Paris Tiers'inde milletvekili oldu. «Millet meclisi» deyimini kabul ettirdi (17 haziran 1789). Mounjer ile Jeu* de Paume andını kaleme aldı (20 haziran) ve Sarayın Meclise karşı hazırladığı darbeye Mirabeau ile karşı çıktı. Jakobenler kulübünün kurucularından biri olarak, kilise mallarının millîleştirilmesini destekledi, ama ondalık (dîme) vergisinin kaldırılmasını sağlayamadı. Seçmenlerden vergi alınması sisteminin kuruluşunda ve eyaletlerin teşkilâtlanmasında katkısı oldu. Jakobenlerden ayrıldı. Feuilant'lara bağlandı (temmuz 1791). Konvansiyona seçildi, oyunu kralın öldürülmesinden yana kullandıysa da bir ara ortada görünmez oldu. Thermidor'un karşı hareketi sırasında ayaklanmaları durdurabilmek için bir polis kanunu çıkarılması teklifinde bulundu (mart 1795), Salut Public komitesine girdi, diplomasiyle ilgilendi. İlhaklardan yanaydı, Rewbell ile La Haye'de Batav cumhuriyetiyle yapılan birlik antlaşması görüşmelerine katıldı (mayıs). Direktuvara seçildi. Yıl III anayasası kendisine danışılmadığından yerini Carnot'ya bıraktı. Beşyüzler meclisine seçildi. 18-Fructidor'u destekledi. Berlin elçiliğine getirildi (mayıs 1798), Prusya ile bir yakınlaşma sağlayamadı. Direktuvarda Rewbell'in yerini aldı (mayıs 1799). Yıl VII, 30 Prairial gününü düzenledi. Anayasayı, yürütme gücü lehinde değiştirmek istedi. Bunun için keskin bir «kılıç» aradı, Joubert'i, sonra da Pouché'yi polisin başına getirdi. Joubert'in ölümü üzerine, Talleyrand'ın aracılığıyla Bonapart'a yaklaştı. Böylece Brumaire hükûmet darbesini hazırladı, ve geçici üç konsülden biri oldu (1799). Yıl VIII anayasa taslağını kaleme aldı. Fakat Bonapart bunu dilediği gibi değiştirdi. Senato başkanıyken iktidardan uzaklaştırıldı. 1800'de senatör, 1809'da kont, Yüzgün'de âyan üyesi oldu. 1816'da kralın ölümünden sorumlu tutuldu ve sürgün edildi, ancak 1830'da Fransa'ya döndü. (L)

SİF i. (ar. *seyf*, kılıç namlusu'ndan). Sahra'da kumul yüzey şekli.

— Jeomorfol. Sert kumlardan meydana gelen ve rüzgârın büyük kumul tepelerini aşmasıyle biçimlenen sivri tepeli, bakışımsız sırt. (L)

SİF i. Bk. CIF.

SİFAD i. (ar. *sifād*). *Esk.* At v.b. hayvanların çiftleşmesi. || *Mevsim-i sifad*, hayvanların çiftleşme mevsimi. (M)

SİFAL veya **SİFALE** i. (fars. *sifāl, sifāle*). *Esk.* Çanak, çömlek ve testi gibi topraktan yapılmış eşya: *Şimdi bir köhne sifali çok görür saki-i dehr / Bezmimizde bir zaman zerrin sebular var idi* (Ziya Paşa). || Toprak kap parçası. || *Sifal-pare*, çanak çömlek parçası. (M)

SİFALİN sıf. ve i. (fars. *sifālin*). *Esk.* Topraktan yapılmış (çanak çömlek v.b. eşya). [Bk. SİFAL.] || *Kûze-i sifalin*, toprak testi. (M)

Sİ-FAN, Batı Çin'in bir kısmında yaşayan ilkel tibet halkı. Çinliler bazen bütün Tibetlilere Si-Fan derler. (L)

SİFARİŞ i. (fars. *sifāriş*). *Esk.* Sipariş, ısmarlama. (M)

SİFİGM(O)—, yun. *sphygmos*, nabız'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

SİFİGMOBOLOMETRİ i. (fr. *sphygmobolométrie*'den). Fizyol. Atardamar atışıyle meydana gelen enerjinin ölçülmesi. (L)

SİFİGMOGRAF i. (fr. *sphygmographe*). Fizyol. Eskiden nabız atışlarını kaydetmeğe yarayan âlet. || Günümüzde, atardamar basıncındaki değişimleri kaydetmeğe yarayan âlet. (L)

SİFİGMOGRAFİ i. (fr. *sphygmographie*'den). Fizyol. Sifigmograf aracılığıyle nabız atışlarının sürat ve kuvvetini ölçme metodu. (L)

SİFİGMOGRAM i. (fr. *sphygmogramme*'den). Sifigmografla elde edilen nabız eğrisi. (L)

SİFİGMOMANOMETRE i. (fr. *sphygmomanomètre*'den). Fizyol. Havalı bir manometreye bağlı olan ve atardamar basıncını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

SİFİLİS i. (italyan hümanisti Fracastoro'nun yazdığı bir destanın kahramanı olan *Sypylus* veya *Syphylus*'un adından fr. *syphilis*). Bk. FRENGİ. (L)

SİFİLİZASYON i. (fr. *syphilisation*). Patol. Deneysel olarak frengi aşılanması. (Hayvanlarda çok denenmiş, fakat sadece büyük maymunlarda başarılı olmuştur.) [L]

SİFİLOİT i. ve sıf. (fr. *syphiloïde*'den). Patol. Frengiden ileri gelmediği halde sifilide benzeyen deri döküntülerine verilen ad. || *Erozyon sonrası sifiloit*, meme çocuklarında görülen döküntü; mide-bağırsak bozukluklarından ileri gelir; bazen birbirine kavuşan, erozyonlu, eritemli plakalar meydana getirir; kabalarda, cinsiyet organlarında ve butlarda görülür, fakat kıvrımların içine girmez; frengi ile ilişkisi yoktur.

— Vet. *Kedilerde görülen sifiloit yaralar*, but bölgelerinde, bazan karında yer alan oval, hafif kabarık, sınırlı yaralar. (Daha önce bulunan egzema lezyonlarının yalanmasından ileri geldiği sanılmaktadır.) [L]

SİFLE sıf. (ar. *sifle*). *Esk.* Terbiyesiz, alçak (kimse). || *Sifle-kâm*, âdi kimselerin işine yarayan: *Lâkin unutmasın şunu tarih-i siflekâm* (Tevfik Fikret). || *Sifle-nihad*, alçak tabiatlı. || *Sifle-perver*, bayağı kimseleri kullanan veya koruyan, onlardan yana olan. (M)

SİFNİOS (Duşka veya Duşanka), yugoslav kadın dansçı (Üsküp 1934). Belgrad operasında solo dansçı olarak çalıştı, D. Parliç'in birçok eserini yorumladı: *Romeo ve Juliet, Adaların Kraliçesi* ve özellikle *Akıl Almaz Mandarin* (1957). 1958'de M. Miskoviç'in topluluğuna, 1960'ta L. Massine'in Balletto Europeo topluluğuna katıldı, sonra M. Bejart'ın XX. Yüzyıl Balesi topluluğuna girdi, *Bolero*'da (1961) ve Beethoven'in *Dokuzuncu Senfoni*'sinde başarıyle dans etti. (L)

SİFO—, yun. *siphon*, boru'dan gelen ve birçok kelimenin yapısına giren unsur. (L)

SİFON i. (fr. *siphon*). Fiz. Bir sıvıyı bir kaptan öbürüne aktarmağa yarayan ve farklı uzunlukta iki kolu olan bükülmüş boru. Bk. ANSIKL.

— Bayınd. Bir akarsu yatağına yerleştirilmiş borulardan meydana gelen ve su akıntılarının geçişini sağlayan yapı.

— İnş. Sıvı ve katı maddelerin boşaltılmasını güçleştirmeden, lağım ve kanalizasyondan gelen pis havanın meskenlere girmesini önleyen hidrolik tıkama düzeneği. (Bk. ANSIKL.) || Mutfaktan ve tuvaletten boşaltılan pis suları avluda toplamağa yarayan ve çıkarılıp takılabilen bir ızgara ile bir kovadan meydana gelen yukarkine benzer düzenek. || Hela taşının hemen altında, lağım çukuruna giden borulara takılan buna benzer düzenek.

— Sanay. İçinde karbon dioksitle gazlaş-

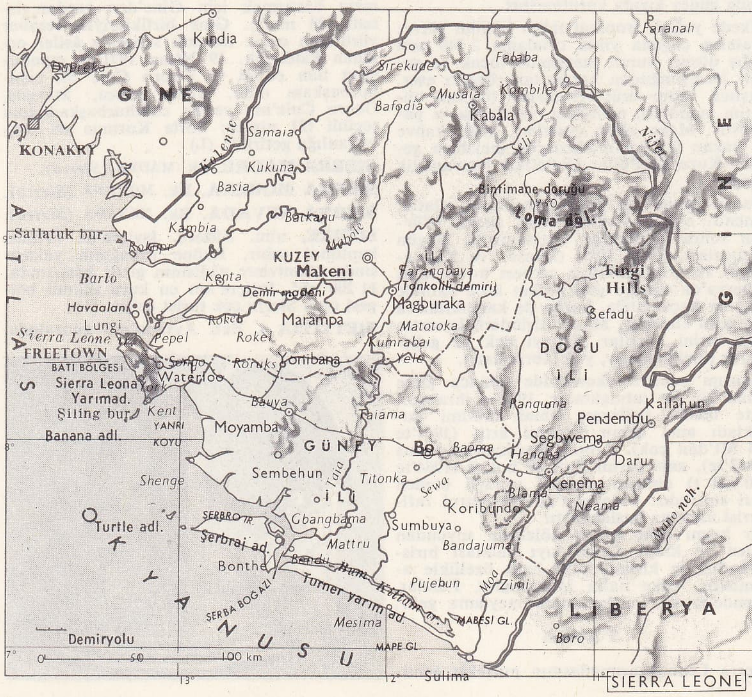

SIERRA LEONE
haritası

Foto. Polonya kütüphanesi (LAROUSSE)

tırılmış basınçlı su bulunan, genellikle sorgun ağacından veya madenden bir kılıf geçirilmiş kalın cam şişe. (İçkilere su veya soda katmak için kullanılan sifonun ağzı, şişenin içine daldırılmış bir borudan sıvının akmasına kumanda eden küçük bir kolla donatılmış madenî bir kapakla kapatılır.) || *Kesme sifonu,* bir boru şebekesine seri halinde yerleştirilen ve gerektiğinde gaz dağıtımını kesebilmek için gaz debisini hidrolik donatımlı bir odaya doldurmağa yarayan âlet.

— Telekom. *Kaydedici sifon,* denizaltı kablolarında kullanılan ve çok hafif kılcal boru şeklinde bir cam sifondan meydana gelen özel telgraf cihazı. (Saat ibrelerinin yönünde hareket eden bir kâğıt şerit üzerine sifonun ucundan bir anilin eriyiği damlar ve böylece telgraf işaretleri kaydedilir.)

— Tıp. Organizmanın bazı tabiî boşluklarının yıkanması, asepsisi ve antisepsisi için tıpta ve cerrahîde kullanılan âlet. (Bu cins âletlerin başlıcaları şunlardır: Ampiyemden sonra akciğerzarı boşluğunu yıkamağa yarayan *Potain sifonu;* mideyi yıkamağa yarayan *Faucker sifonu;* burun yıkanmasında kullanılan *Weber sifonu* v.b.)

— Zool. Bazı ikiçenetli yumuşakçalarla tulumluların solunum ve dışkılık deliklerini çevreleyen çıkıntılı ve kasılgan borulara verilen ad. || Kafadanbacaklıların (notil, ammonit, spirula v.b.) kavkı odacığından geçen ve kireçleşerek az veya çok taşlaşan boru. || Kafadanbacaklılarda huninin öteki adı.

— ANSİKL. Fiz. *Sifon,* özel olarak sıvıları kaptan kaba aktarmağa yarar ve ters U şeklinde bükülmüş, bir kolu öbüründen daha uzun bir borudan meydana gelir. İçi sıvı dolu olan ve kolları, N ve N' gibi farklı iki seviyede aynı sıvıyle dolu iki kap içine daldırılan bir sifon düşünelim (bk. *şekil 1*). Bu durumda bir bileşik kap elde edilir ve denge kurulması için N ve N' seviyelerinin aynı yatay düzlem içinde olması gerekir. Demek ki bu şart sağlanıncaya kadar sıvı sifonun aracılığıyle bir kaptan ötekine akacaktır. Eğer kapların bulunduğu yer bu şartın gerçekleşmesini imkânsızlaştırıyorsa, N' seviyesi en kısa kolun ucuna gelinceye kadar sıvı akar ve sifon boşalır; kaplar artık bileşik değildir. Kollardan biri herhangi bir sıvıya batmadığı (bk. *şekil 2*) ve sifon dolu olduğu zaman, sifonun boşta kalan ucundaki sıvı basıncı H atmosfer basıncına eşittir; sıvının serbest yüzeyinin seviyesi ile sifonun ucu arasındaki *z* yüksekliğinden doğan basınç da buna eklenir. Demek ki sıvı bu uçtan akacaktır. Eğer bu kol daha uzunsa, N seviyesi sifonun ağzına çıktığı zaman sifon boşalır; aksi halde, N seviyesi kısa kolun alt seviyesine inince akış durur (bk. *şekil 3*).

Aktarma yapabilmek için önce sifonu sıvı ile doldurmak gerekir. Bunun için boru ya doğrudan doğruya doldurulur ve küçük kolun ağzı parmakla kapatılıp ters çevrilerek yerine oturtulur; ya da sıvı yakıcı değilse, emerek doldurma yoluna gidilir: küçük kol N'ye daldırılır, sonra buradaki hava büyük kolun ucundan emilir; böylece sıvı borunun içine dolar. Sıvı yakıcı veya zehirli olduğu için emme yapılamıyorsa sifonu doldurmak için yardımcı bir sifon (sülfürik asit sifonu) kullanılabilir; bu sifonun yerine, doğrudan doğruya emme yapmağa elverişli iki borulu basit bir kap veya alttaki uzun kolunun ucunda bir musluk bulunan başka tip bir sifondan faydalanılabilir; ilk hareketi vermesi için bu sifonun üst kısmında bulunan bir delikten sıvı doldurulur ve delik kapatılır. Bazen *kesikli sifon* da denilen âlet, ilke bakımından değişken seviyeli bir sifondan başka bir şey değildir. Küçük kolun ağzı kabın dibine yakındır, büyüğü ise kabın altından geçerek dışarıya çıkar; bu «Tantal kabı»dır.

— İnş. Su sifonları üstüne ilk deneyler 1880'e doğru Glascow'da, 1883'te Berlin'de ve 1890'a doğru A.B.D.'de yapıldı. Bu düzeneklerin, basıncı mümkün mertebe az düşürmesi, pislik birikintilerine yol açabilecek pürüzleri, kenar ve köşeleri bulunmaması ve en az 0,05 m'lik su yüksekliğine sahip olması gerekir. Her sıhhî tesisat bir sifonla donatılmalı ve bu sifonu havalandırmak için de sökülebilen bir havalandırma borusuna bağlanmalıdır. Bu boruda, temizleme için sıkı bir tampon bulunmalıdır. (L)

SİFONİA (Firmino), italyan bestecisi (Cenevre 1917). Cortot, Delvincourt, Ronga ve Petrassi'den ders gördü. Millî İtalyan Müzik komitesi sekreterliğine getirildi. Orkestra için parçalar, bir uvertür (1951), konçertolar, kantat'lar, oda müziği besteledi. (L)

SİFONLU sıf. (*sifon*'dan *sifon-lu*). Bot. *Sifonlu tal,* bir tek boşluğu dolduran bir sitoplazma ve birçok çekirdekten meydana gelen bölmesiz tal. (Bu çeşit tal, siphonales takımından bir kısım suyosunlarıyle siphomycetes takımından bazı mantarlarda görülür.) [L]

SİFONLULAR çoğl. i. İkiçenetli yumuşakçaların iki uzun sifonu bulunan çeşitlerini kapsayan büyük bölüm. (L)

SİFONOFORLAR çoğl. i. Denizde yaşayan, hepsi yüzücü, ince yapılı, saydam, güzel renkli hidralar altsınıfı. *Eşanl.* SİPHONOPHORA.

— ANSİKL. *Sifonoforlar* bir yere yapışık yaşamaktan kurtulmuş hidra kolonileri diye düşünülebilir. Kolonideki bireyler, belli ve değişik görevler yapacak şekilde değişikliğe uğramıştır. Her koloninin «hidrozom» denilen dalsız sap şeklinde bir ekseni vardır. Hidrozomun şişkin ucuna «hava kesesi» denir. Bunun görevi koloninin yüzmesini sağlamaktır. Sifonoforlar hayvansal besinlerle beslenir; bunları zehirli ve büzücü iplikçikleriyle yakalar. Eşeysel olarak ürediği gibi tomurcuklanma ile de çoğalır; bir çeşit üreme şeklini öteki üreme şekli izler. Sifonoforlar altsınıfı birçok takım ve familyaya ayrılır. Bunlardan velellalar, yüzlerce kilometreyi bulan mavi lekeler halinde denizin yüzünü kaplar, muazzam topluluklar halinde yaşar. (L)

SİFONOGAMİ i. (fr. *siphonogamie*). Bir çiçektozu borusu (sifon) aracılığıyle sağlanan döllenme. (Bu çeşit döllenme bütün kapalıtohumlularda ve bazı açıktohumlularda görülür.) [L]

SİFONSUZLAR çoğl. i. Mantosu sifonsuz olan yumuşakçalar takımı (istridye, deniz ve göl midyeleri v.b.). [L]

SİFR i. (ar. *sifr*). *Esk.* Kitap v.b. yazılmış şey. || Kitap cildi.

— Din. Tevrat'ın beş kitabından her biri. (M)

SİFTAH i. (ar. *istiftāh*, başlama, girişme'den). Alışverişe başlama: *Perukârın siftahı uğurlu imiş* (Ahmed Rasim). || *Zf. Halk dili.* İlk olarak: *Bunu siftah ona söyledim.* || *Siftah etmek,* [esnaf için] sabah ilk alışverişi yapmak. Turfanda meyve veya sebze yemek. || *Siftah parası,* satıcının, günün ilk satışından aldığı para.

— DEY. *Siftah* (veya *siftahı*) *senden bereket* (veya *bereketi*) *Allah'tan,* esnafın ilk alışverişte söylediği uğur sözü. (M)

SİFTAHLAMAK geçl. f. (*siftah*'tan *siftah-la-mak*). Siftah etmek. (M)

SİFTİNMEK geçz. f. *Halk dili.* Oyalanmak, vakit kaybetmek. || Bir yere veya şeye sürtünerek kaşınmak. || Bir kimseye yaltaklanarak yaklaşmak. (M)

SİFUSİFU i. Küstümotugillerden *Albizzia ferruginae* ve *A. versicolar*'dan Afrika'da elde edilen odun. (L)

SİFÜL i. (fr. *scyphule*). Bot. Bazı likenlerde talın huni biçiminde ve dik duran kısmı. (L)

SİG (veya **MEKERRA**), Cezayir'de (Oran idare bölgesi) ırmak, Makta'nın kolu; 220 km. Oran'ın kireçli yaylasında doğan ırmak, Sidi bel Abbas ovasını geçer ve kenarları çok dik bir boğazla Tessala dağlarını aştıktan sonra Sig ovasına dökülür. (L)

SİG, Saint - Denis du Sig'in bugünkü adı. (L)

SİGA i. Bk. SIYGA.

SİGÂL veya **SİKÂL** i. (fars. *sigāl, sikāl*). *Esk.* Düşünce. || Kuruntu, endişe. || *Bed-sigâl,* kötü düşünceli. || *Nik-sigâl,* iyi düşünceli. (M)

SİGÂLİŞ veya **SİKÂLİŞ** i. (fars. *sigāliş, sikāliş*). *Esk.* Düşünüş, düşünme. || Kuruntu etme, kurma. (M)

SİGALON (Xavier), fransız ressamı (Uzès 1788-Roma 1837). 1817'de Paris'e gitti ve Guérin'in atelyesine girdi (1817). Sergilediği ilk tablo *Genç Saraylı* (1822), Louvre'dadır. Başlıca eserleri: *Zehir Deneyen Çekirge* (Nîmes müzesi), *Kral Soyundan Gelen Çocukları Öldürten Athalie* (1827) [Nantes müzesi]. Thiers onu, Roma'ya gidip Sistina kilisesindeki Michelangelo'nun fresklerini kopya etmekle görevlendirdi (1833). *Kıyamet Günü*'nün kopyası Ecole Nationale Supérieure des Beaux-arts'dadır. Sigalon, *Sibylla*'lar ve *Peygamberler*'in kopyalarını bitiremeden koleradan öldü. (L)

SİGAR çoğl. i. Bk. SIGAR.

SİGAR i. (fr. *cigare*). Yaprak sigara. (M)

SİGARA veya **CIGARA** veya **CİGARA** i. (Orta Amerika yerlilerinin dilinden k.>isp. *cigaro*'dan). İnce kâğıtla, silindir biçiminde sarılan kıyılmış tütün: *Kanapenin üstüne bağdaş kurmuş, sigara içiyordu* (F.R. Atay). *Sigara dumanı içinde kaybolmuştum* (Y. Z. Ortaç). *Kâmil Bey, bir cigara yaktı* (Kemal Tahir). [Bk. ANSİKL.] || *Sigara içmek.* Bk. İÇMEK. || *Sigara kâğıdı.* Bk. KÂĞIT. || *Sigara tablası,* sigara külü silkelenen ve sigara söndürülen tabla, küllük.

— DEY. *Sigara kâğıdı gibi,* çok ince olan şeyler için kullanılır.

— Balıkç. Boyalı ağaçtan, sigara biçiminde sunî yem; bir ucuna iki çengelli olta bağlanır. (Levrek veya daha başka etçil balıkları avlamak için kullanılır.)

— Ted. *Tıbbî sigaralar,* şifalı bitkilerin (tatula, güzelavratotu, okaliptüs v.b.) elde kıyıldıktan veya havanda dövüldükten sonra ince kâğıda sarılmasıyle yapılan sigaralar. (Solunum yolu hastalıklarında ağrı kesici olarak kullanılır.)

— ANSİKL. *Sigara* 1830 sıralarında ortaya çıktı; başlangıçta elle sarılıyordu. 1861 - 1875 Arasında ilk makineler yapıldı. Fransız Decouflé'nin sigara makinesi 1880'de Fransız Tekel idaresince kabul edildi. Makinenin mucidi ve tekel idaresi makineyi daha da geliştirdiler: bu makine tütünü ayrı bir yerde ince borulara tıka basa dolduruyor, sonra kâğıda sarıyordu. Doğrudan doğruya kâğıda sararak sigara yapan şimdiki makineler alman ve amerikan buluşudur (1880-1881). 1910-1912 Arasında piyasaya sürülen sigara makineleri dakikada 600-800 kadar sigara yapıyordu. 1927'de İngiltere'de imal edilen bir makine dakikada 1 200 sigara sarabildi; 1930'dan sonra, bu makinelerin verimi dakikada 1 300-1 600 sigaraya ulaşmıştır; sarım ve tütün doldurma şekli durmadan geliştirilmektedir. Tırtıl makinesiyle sıkıştırarak tutturma, çok çekici bir usul olmasına rağmen, büyük ustalık istemesi ve verimi sınırlaması yüzünden yerini kokusuz yanan çok az miktarda zamkla yapıştırma usulüne bıraktı. Kıyılmış tütünü bir tütün yaprağına sararak elde edilen sigaraya eskiden «kâğıtsız sigara» denirdi.

Sigaralar tütünün rengine göre siyah ve sarı diye ayrıldığı gibi, içimine ve bu içimin revaçta olduğu ülkeye göre de türk, ingiliz amerikan v.b. sigarası gibi çeşitlere ayrılır; bu ayırımda tütünün elde edildiği ülke çoğu zaman göz önünde tutulmaz, çünkü sigaraların yapıldığı tütün genellikle birçok ülkeden gelen tütünlerin harmanıdır.

Sigaralar makinelerle 10'luk, 20'lik, 50'lik paketler halinde ambalajlanarak satışa çıkarılır. İlk paketleme makinelerinden biri 1905'te fransız Boullet tarafından icat edilmişti. Günümüzde dakikada 120 paket yapabilen makineler vardır.

● *Türkiye*'de sigara yapımı, resmî olarak, 1864'te 750 000 altın karşılığında Fransızlara verilen 30 yıllık «Memaliki Şahane Dühanları Müştereküİ Menfaa Reji şirketi»ni kurma imtiyaziyle başladı. 1874'te tütün kıyma imalâthanelerinin kurulmasına izin verildi. Bu tarihlerde Türkiye'de tütün üretimi ihtiyacı karşılayacak seviyeye ulaşmış ve ithalât durdurulmuştu. Fransız şirketine tanınan imtiyaz 1923'e kadar devam etti. Bu tarihte şirketin varlığına son verilmesi kararlaştırıldı ve 30 temmuz 1924 tarihli bir

SİEYÈS
Duplessis
Berteaux'nun
eseri
Cabinet
des Estampes,
Paris

sifonlar

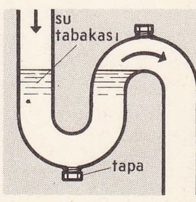

(inş.)

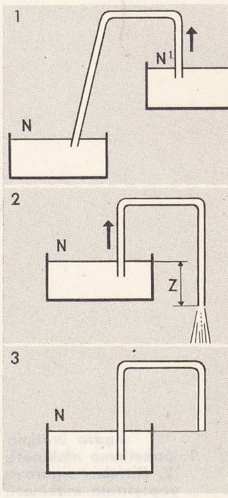

(fiz.)

Foto. LAROUSSE

sigara yapımı

bakanlar kurulu kararıyle yabancı şirketin faaliyeti durduruldu. 1930'da çıkarılan 1701 Sayılı kanunla tütün tekeli kuruldu, tütün sanayii düzene kondu ve bugünkü statü tesis edildi. Tütünün ve buna dayalı sanayinin tekel konusu olduğu şöyle belirtildi: «Memleket dahilinde halkın tüketimi için tütün ve tömbeki satın alarak işlemek, kıymak, sigara ve yaprak sigarası, enfiye, ağız ve pipo tütünü yapmak ve bunları alâmeti farikalı, bandrollu ve etiketli kutulara ve paketlere koymak, yabancı memleketlerden yaprak sigarası ve kıyılmış tütün, yapılmış sigara, enfiye, ağız ve pipo tütünleri ve tömbeki ve sigara kâğıdı getirmek ve bu maddeleri dahilde satmak devletin tekeli altındadır. Tekel idaresi tütün, sigara, enfiye ve benzeri maddeleri yabancı memleketlere de satabilir» (10 haziran 1938; 3487 Sayılı kn. md. 1). Bu kayıtlamalar içinde ve Tekel'in iznine bağlı olarak özel kesime sigara imali hakkı tanındıysa da herhangi bir teşebbüsle karşılaşılmadı. Sigara sanayii tamamen devlet kesiminde kurulup gelişti ve Adana, Bitlis, İstanbul (Cibali ve Maltepe), İzmir, Malatya ve Samsun'da sigara fabrikaları kuruldu. Zamanla bunların genişletilmesi, eskiyen makinelerin yenilenmesi cihetine gidilerek sigara yapımı kapasitesi 1972'de 40 000 tona yükseltildi. Değişik bölgelerden elde edilen tütünlerin harmanlanması sonucu çeşitli isimler altında piyasaya sürülen filtreli ve filtresiz sigaralar zaman zaman değişmekle beraber 1972'de satılmakta olan sigaralar şunlardı: *Asker, Bafra, Birinci, Boğaziçi, Çamlıca* (filtreli ve mentollü), *Diplomat* (50 adet sigara) *Doğu, Efes* (filtreli, uzun boy), *Gelincik, Hisar* (filtreli ve filtresiz), *İkinci, Kulüp, Maltepe* (filtreli ve çift boyda), *27 Mayıs, Samsun* (filtreli), *Silâhlı Kuvvetler* (filtreli ve filtresiz), *Sipahi, Üçüncü, Yaka, Yenice, Yeni Harman* (filtreli ve filtresiz). Sigara tüketiminin devamlı olarak artış göstermesi (yılda kişi başına ortalama 10 gr) ve tüketici sayısının yükselmesi sonucu Birinci Beş Yıllık Plan döneminde üretimin yetersizliği ciddî şekilde kendini hissettirmeğe başladı. Bunda, sigaranın sağlığa zararlı olduğu konusundaki iddiaların da önemli rolü müşahede edildi. Bu etki altında filtreli sigaralara talep fazlalaştı; fakat bu cins sigaraların hazırlandığı fabrikaların ihtiyaca cevap veremeyişi karşısında tüketimde hafif bir yavaşlama görüldü. Bu sebeple de İkinci ve Üçüncü Plan dönemlerinde yeni sigara fabrikalarının kurulmasına ve eski tesislerin yenilenmesine karar verildi. (ML)

SİGARABÖREĞİ blş. i. Mutf. Yufkayı sigara şeklinde sararak yapılan bir çeşit börek. (Hazır yufka, üçgen parçalara bölünür. Peynirli veya kıymalı iç hazırlanır ve hamurların içine konur. Hamurlar, sigara gibi sarılır; kenarları yumurtaya veya suya batırılarak yapıştırılır; sonra bol yağda kızartılır.) [M]

SİGARACI i. (*sigara*'dan *sigara-cı*). Sigara satan kimse. (M)

SİGARALIK i. (*sigara*'dan *sigara-lık*). Sigara kutusu. (M)

SİGARETUS i. Sıcak denizlerde yaşayan karındanbacaklı yumuşakça; natica'ya benzer. (*Naticidae* familyasından.) [L]

SİGARİLLO i. (isp. *cigarillo*'dan). Dıştan bir yaprak tütün parçasıyle sargılanan, yuvarlak küçük puro. (M)

SİGEBERT (öl. M.S. 509), Ren boyu Franklarının kralı. Almanları Tulpiacum veya Tolbiac'ta (bugün Zülpich) güçlükle püskürttü (M.S. 496). Oğlu Chloderich tarafından öldürüldü (509'a doğr.). Bunda, İsel boyu Franklarının kralı olan ve kendisini Ren boyu Franklarının kralı olarak kabul ettiren uzak akrabası Clovis'in kışkırtmasının rol oynadığı sanılıyor. (L)

SİGEBERT I (535-Vitry 575), Austrasia kralı (561-575), Chlothar I ile İngonde'nin oğlu. Germania'daki Avarlara karşı koymak için başkenti, babasının ölümü üzerine, Rêims'ten Metz'e taşıdı. Ağabeyi Caribert genç yaşta ölünce Poitiers, Tours, Vendômois, Dunois şehirleri ona kaldı. Tahta çıktıktan sonra üvey kardeşi Chilperich I'in saldırılarına uğradı; bir ara işgal edilmiş olan Reims'i geri aldı ve Soissons'u ele geçirdi. Metz'te vizigot kralı Athanagild'in kızı Brunhilde ile evlendi; bunu kıskanan Chilperich, hemen Athanagild'in öbür kızı Galswintha ile evlendi; ama sonra, metresi Fredegunde'nin Galswintha'yı öldürmesine göz yumdu. Yengesinin öcünü, kardeşi Bourgogne kralı Guntram'ın yardımıyle almak zorunda kalan Sigebert I, Galswintha'nın kocasından alması gereken mirası (Limoges, Cahors, Béarn, Bigorre) mükâfat olarak elde etti. Yeniden Poitou ve Touraine'i ele geçirmek isteyen Chilperich'in saldırısına uğrayınca (574), Ren ötesindeki Barbarları yardıma çağırdı; fakat Chilperich'i yıldırdıktan ve ondan Akitanya'daki toprakları geri aldıktan sonra barbarları geri göndermekte güçlük çekti. Chilperich antlaşmayı bozunca, barbarları yeniden çağırarak kardeşinin krallığını ele geçirdi. Kral olarak tanındıktan sonra, Vitry'de, şerefine tören yapılacağı sırada Fredegunde'nin tuttuğu iki kiralık katil tarafından öldürüldü (575). [L]

SİGEBERT II (601'e doğr.-613), Austrasia kralı (613), Bourgogne ve Austrasia kralı Thierry II'nin oğlu. Dedesinin annesi Brunhilde'nin otoritesinden ürken saray adamları, babası ölünce (613), Sigebert II'nin krallığını tanımadılar ve onu Neustria kralı Chlothar II'ye teslim ettiler. Chlothar II, Sigebert II'yi öldürttü. Krallık etmediği için bazı yazarlar onu kral saymazlar, Dagobert I'in oğluna, bazen Sigebert II, bazen Sigebert III denmesi bundandır. (L)

SİGEBERT III (veya **II**) [631-656], Austrasia kralı (634-656), Dagobert I ile Ragintrude'nin oğlu. 634'te Metz'e yerleşti, babasının ölümünden (639) sonra krallığını elinde tuttu, fakat fiilî iktidarı saray nazırı Grimoald'a bıraktı, onun oğlu Childebert'i evlât edindi. Kendi oğlu müstakbel Dagobert II'yi vâris seçti; fakat Grimoald, iktidarı haksız yere oğlu adına ele geçirdi, daha önce sahipliği seçen veliahdı İrlanda'ya sürdü. (L)

SİGEBERT Gemloux'lu (Brabant 1030'a doğr.-Gemloux 1112), belçikalı kronik yazarı. Gembloux Benedikten manastırında rahipti. Gregorius VII ve Paschalis II'ye karşı imparator Heinrich IV'ün «Görevler» kavgasındaki isteklerini destekledi. *Chronicon* veya *Chronographia* adlı bir eser yazdı (M.S. 381-1111). Salisbury'li John'un devam ettiği ve özellikle o çağ için önemli sayılan bu eser, L.C. Bethmann'ın *Monumenta Germaniae Historica Scriptores*'inin 6. cildinde yayımlandı. (L)

SİGEİA DE VELASCO (Luisa), portekizli kadın edebiyatçı (Toledo, İspanya 1530'a doğr.-Burgos 1560). 1520'ye doğru Portekiz'e yerleşen bir fransızın kızıydı. Portekiz prensesi Maria'yı (Manuel I'in kızı) yetiştirmekle görevlendirildi. Latince şiirler ve manzum mektupları, *De Differentia Vitas Rusticae et Urbanae* (Köy ve Şehir Hayatının Farklılıkları) adlı bir diyalog, *Sintra* adlı latince bir şiir yazdı. Dauphiné'li tarihçi Nicolas Chorier (1612-1692), kendinin yazdığı sanılan *Satira de Arcanis Amoris* adlı erotik eseri ona mal eder. (L)

SİGEİON. Esk. coğ. Anadolu'da (Troas) yüksek burun ve şehir. Truva savaşında Akaların donanması burada barındı. Midilli'nin (Lesbos) buradaki ticaret acentesini Atinalılar kurdukları konfederasyona soktular. Şehirde Akhilleion adı verilen bir kale ve kalenin yakınında da Akhileus'un mezarı bulunuyordu. Bugün, *Yenişehir* ve *Yenişehir burnu*. (L)

SİGETVAR (Szigetvar) veya **Zigetvar**, Güney Macaristan'da Somogy idarî bölümü içinde, Drava çayına karışan Fekete Viz suyu kenarında şehir; 18 000 nüf. Ortaçağda Macaristan'ın en kuvvetli kalelerinden biri sayılıyordu. Kanunî Sultan Süleyman, son Macaristan seferini bu kaleye yöneltti (bk. SİGETVAR SEFERİ) ve Miklos Zrinyi'nin savunduğu kalenin alınacağı günün (7 eylül 1566) gecesinde öldü. (M)

Sigetvar (Szigetvar) veya **Zigetvar seferi**, Kanunî Sultan Süleyman'ın son seferi; adını, kuşatılan Sigetvat kalesinden alır (1566). 1562'de Avusturya ile Osmanlı devleti arasında bir antlaşma yapıldı. 8 Yıl süreli olan bu antlaşmaya göre, imparator Ferdinand, Erdel'i Osmanlılara bırakıyor ve elindeki Macaristan toprakları için, yıllık 30 bin duka vergiyi kabul ediyordu. Bir süre sonra hudutlarda ve Macaristan'da bazı anlaşmazlıklar çıktı. Avusturya bu anlaşmazlıkları bahane ederek gerekli vergiyi 2 yıl üst üste göndermedi. 1564'te Ferdinand öldü. Sadrazam Semiz Ali Paşa, Avusturya elçisinden birikmiş vergiyi ve geriye kalan 6 yıllık antlaşma süresinin yenilenmesini istedi. Yeni imparator Maximilian II ise, paranın ödenmesini, anlaşmazlıkların çözülmesine bırakmayı uygun gördü. Bu arada osmanlı hi-

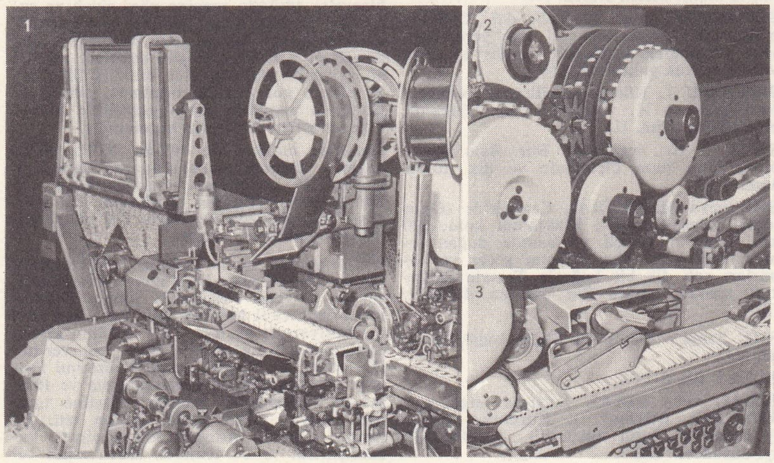

sigara üretimi:
1. paketleme makinesi;
2. filtreleri sigaraya yapıştırma makinesi;
3. yapıştırma işlemi

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

mayesinde bulunan Erdel Beyi Zsigmond, imparatorla aralarında anlaşmazlık konusu olan Çatmar veya Zatmar şehrini zaptetti. İmparator da Erdel'e saldırarak Tokaj ve Serenç (Szerencs) taraflarını aldı. Budin beylerbeyi, Erdel beyine yardım etti. Bu meseleleri görüşmek için gelen Avusturya elçisine sadrazam, barışın 8 yıl uzatılabileceğini, ancak Osmanlı devletinin Tisa (Tizsa) nehri ötesindeki bütün topraklarını korumak arzusunda olduğunu bildirdi. Elçinin yeni talimat almak üzere Viyana'ya döndüğü sırada, yeni bir savaşa taraftar olmayan veziriazam Semiz Ali Paşa öldü ve yerine Sokullu Mehmed Paşa getirildi (1565). Yeni Sadrazam, Avusturya elçisinden Tokaj* ve Serenç'in iadesini istedi. 1566 Başlarında imparator, Hosszuthoty'yi elçi olarak İstanbul'a gönderdi. Yeni elçi birikmiş olan vergileri getirmediği gibi, Kruppa kalesinin Avusturya'ya geri verilmesini istedi. Bu sebeple Avusturya'ya karşı, Sokullu'nun da teşvikiyle savaş açıldı. Seferden iki ay önce vezir Pertev Paşa, serdarlıkla Vidin ve Semendire sipahileri, Eflak, Kırım, Boğdan kuvvetleriyle birleşerek hududa yakın Gyula'yı (Göle) ve Zatmar ile Tokaj kalelerini almak için önden gönderildi. Padişah ve osmanlı ordusu, 1 mayıs 1566'da İstanbul'dan hareket etti; Belgrad yoluyle Macaristan'a geldi. Erdel kralı Zemlin'de (Zemun) orduya katıldı. Ağustos başlarında Sigetvar kuşatması başladı. Kale kumandanı Miklos Zrinyi (Zrinski) idi. Önce eski şehir topla dövüldü. Zrinyi, yeni şehri koruyamayacağını anlayınca yıktırdı. Türkler hendekleri toprakla doldurup yeni şehir enkazı üzerinden eski şehri aldılar. Kont Zrinyi kaleye çekildi. Kuşatmanın on beşinci günü sadrazamın yönettiği hücumda büyük kayıplara uğrandı. Padişah gönderdiği hattı hümayunda kuşatmanın uzaması ve kayıpların fazlalığından duyduğu üzüntüyü belirtti. Bundan sonra Zrinyi teslim teklifini kabul etmedi. Hücumlar arttırıldı. Kont Zrinyi kaleden çıkış hareketinde bulundu, vuruldu. Nihayet 34 günlük kuşatmadan sonra kale ele geçirildi (7 eylül 1566). Kuşatmanın son gününde Kanunî Sultan Süleyman, kalenin alınışını öğrenemeden öldü. Sokullu, ölümü ordudan gizledi. Kütahya valisi şehzade Selim'e haber gönderip durumu bildirdi. Vezir Pertev Paşa kumandasında gönderilen kuvvetler de Gyula (Göle) kalesini ele geçirdiler. (→ Bibliyo.) [M]

SİGFUSSON (Hannes), izlandalı yazar (Reykjavik 1922). Birçok işte (denizci, fener bekçisi, demirci) çalıştıktan sonra, Norveç'te oturdu; romanlarında (*Deniz Kazası*, 1961) ve şiirlerinde (*Suskun İhtiyar Kadın*, 1949; *Kor Günleri*, 1951; *Tanıklıklar*, 1966) başından geçenleri anlattı. (L)

SİGHET, Romanya'da (Maramureş bölgesi) şehir, Yukarı Tisza kıyısında S.S.C.B. sınırı yakınında; 24 400 nüf. Manganez madenleri. Kereste sanayii. Dokuma sanayii. (L)

SİGHİŞOARA, mac. **Segesvar**, Romanya'da şehir, Erdel'de (Braşov bölgesi), Küçük Segeç ile Tîrnava Mare'nin (Büyük Tîrnava) kavşağında, Tîrgu Mureş'in güneyinde; 22 800 nüf. Zengin bir kır bölgesinin ortasında yer alan şehir iki kısımdan meydana gelir: sur kalıntılarını ve XV. yy.-dan kalma bir kiliseyi muhafaza eden yukarı şehir ve ticaret merkezini meydana getiren aşağı şehir. Aşağı şehirde birkaç sanayi tesisi (cam ve çini fabrikası), süt ürünleri, dokumacılık [ipek ve pamuk] kurulmuştur.

— Ask. tar. 1849'da, Ruslar ve general Lüders, Bem kumandasındaki macarları burada yendiler: Petöfi bu savaşta öldü. (L)

SİGİLLARİA i. (lat. *sigillum*, küçük heykel'den). Esk. Rom. Saturnus bayramından sona gelen bayramlar. (Bu bayramlarda herkes birbirine hayvan veya tanrı heykelcikleri verirdi; bu heykelciklerin dinî bir anlamı vardı: hayvan kurbanı temsil eder, tanrı da lararium'u süslerdi.) [L]

SİGİLLARİA i. Maden kömürü şistlerinde bulunan fosil ağaç. (Kibritotugillerden.)

— ANSİKL. *Sigillaria* adı, bitkinin gövdesi üzerindeki yaprak izlerinin mühür (*sigillum*) şeklinde olmasından dolayı 1821'de Ad. Brongniart tarafından kondu. Kömür yataklarında bulunan her parçaya, üzerindeki şekillerin ayrılığından dolayı önce ayrı adlar verildi: meselâ dipten olan kısımlara *syringodendron*, ortadan olana *sigillaria*, yan köklerin izlerini taşıyan köklere *stigmaria* veya *stigmariopsis* denildi.

Sigillaria'nın sapında merkezden uzak bir ikincil odun tabakası ve basamaksı damarların yer aldığı merkezî bir ikincil odun bölgesi vardır. Bu ağaçta yapraklar sapın tepesinde demet halinde dizili ve uzundu; dallar ise çok azdı. Spor keseleri, şimdiki selaginellalarda olduğu gibi iki çeşit spor (küçük ve büyük sporlar) taşıyan bir çeşit başak şeklindeydi. (L)

SİGİRİYA, Seyland'da arkeolojik sit, ağaçlıklı bir bögenin yanıbaşında 200 m'den çok yükselen kayalık bir tepe üzerinde. Kral Kasyapa (Kaçyapa) I, V. yy. sonlarına doğru buraya sığınarak bir kale ve saray yaptırdı; kayaya oyulmuş bir merdivenle, tuğla ve alçıdan inşa edilen ve kayalık yamaca yaslanan cepheye ulaşılır; dev boyutlu bir aslan şeklinde olan cephenin girişi aslanın ayakları arasındadır. Kayanın içine oyulmuş olan salonlar, Acanta'nınkine yakın bir üslûpta resimlerle süslüdür. (L)

SİGİSMOND Aziz (öl. Orléans yakınları 523), Burgund'ların kralı (516-523), Gondebaud'nun oğlu ve halefi. 500'e doğru Arius'çuluğu reddetti, babasının sağlığında devlet yönetimine katıldı. Hıristiyanlığı yeni kabul eden rakibi Clovis ile birleşmeye hazır olan galya-roma rahip sınıfının desteğini kazanmağa çalıştı. Bunun üzerine frank kralı da arius'çu Vizigotlara karşı Burgund'ların ittifakını kabul etmek zorunda kaldı. 507'de Sigismund babasıyle Vizigotların elinde bulunan Auvergne'i işgal etti. Dinine bağlı bir katolik olarak Saint-Maurice manastırını kurdu ve taç giydikten az sonra Arius'çulukla mücadele etmek üzere Epaone (Savoia'da Yenne şehri) konsilini topladı. (517).

Öte yandan, Galya'yı kendi lehlerine yeniden birleştirmek isteyen Franklara karşı bağımsızlığını korumak için, Ostrogot kralı Theodorich ile ittifak kurdu ve onun kızıyle evlendi. Karısı öldükten sonra ikinci karısının kışkırtması üzerine, kendine karşı komplo hazırladığı şüphesiyle, oğlu Sigeric'i boğdurdu. Torunu Theodoric öç almak amacıyle Franklarla birleşti. Burgund krallığı kuzey ve güneyden istilaya uğradı, Clovis'in oğulları tarafından yenilgiye uğratılan Sigismond, Saint-Maurice d'Agaune'a sığındıysa da, Clodomir tarafından yakalanarak oğlu ve karısıyle Orléans yakınlarında bir kuyuya attırıldı (523). Halkın ve rahipler sınıfının nefretine yol açan bu durum Sigismond'un din kurbanı ve aziz mertebesine yükseltilmesini sağladı. (L)

SİGİSMOND Lüksemburglu (Nürnberg 1368-Znaim 1437), Macaristan kralı (1387 - 1437), Romalıların kralı (1411-1433), germen imparatoru (1433-1437) ve Bohemya kralı (1419-1437), imparator Karl IV. ve Pomeranyalı Elisabeth'in küçük oğlu. Babasının ölümünden sonra Brandenburg markgrafı oldu (1378), Büyük Lajos'un kızı Maria ile evlenerek (1385) Macaristan tahtını elde etti (1387), Macaristan'ı, Napoli kralı Ladislas'a karşı korudu. Ondan 1402'de Dalmaçya'yı aldı ve Venediklilere sattı (1409). Niğbolu'yu alarak, Tuna boyunu kontrolları altına alan Türklerin tehdidi altında kalan Sigismond, papa Bonifacius IX'un ileri sürdüğü haçlı seferinin başına geçti, fakat Niğbolu önünde yapılan savaşta Sultan Bayezid'e yenildi (25 eylül 1396) ve maiyetindeki alman soylularının, özellikle Rodos Grand-Maître'inin (üstadı azam) gayretiyle canını kurtarmağa muvaffak olarak, bir sandalla Tuna ağzında bulunan müttefik donanmasına sığındı. Bosna'ya yerleşen Kathar mezhebini ortadan kaldırmağa çalıştıysa da başaramadı. Kardeşi Lüksemburglu Venceslav adına imparatorluk genel naibi olmasına rağmen Ren'in Palatin kontu Rupert yararına imparatorluk tahtından uzaklaştırıldı; fakat o ölünce (1410) Moravyalı Jobst ile arasında iktidar yarışı başladı. Ancak rakibinin ölümü (1411) üzerine oybirliğiyle seçilebildi. Kendisini töton mezhebine bağlayan gizli anlaşmaya ve Polonya kralı Jagellon I'in, Grunwald'da, Ladislas II tarafından yenilmesine (1410) göz yummasına rağmen, iki rakibin arasını bulmayı teklif etti (1412); gerçekte ikincisiyle birleşti, Venedik ve Avusturya ile dövüşebilmek için ona, Zips topraklarının bir kısmını verdi. Öte yandan Batı'nın bölünmesine son vermek ve böylece imparatorluğun itibarını yükseltmek için Konstanz'da kiliselerarası bir konsil topladı (1414); bu konsil Johannes XXIII'ü azletti; serbest dolaşma izni vermiş olmasına rağmen çek asıllı Jan Hus'u mahkûm etti (1415) ve Martinus V'i seçti (1417), onunla bir konkordato imzaladı. Bu arada Sigismond'un Eflak beyi Mirçe* Cel Batran'ı desteklemesini affetmeyen Mehmed I, 1416'da bir macar seferi tertipledi ve osmanlı kuvvetlerinin ileri hareketinde Trajan köprüsü civarındaki Saint-Severin kalesi fethedildi, Badkersburg şehri kuşatıldı. Sigismond'un sulh isteği üzerine esir ve ganimetlerle dönüldü. Bohemya kralı olan kardeşi Venceslav ölünce (1419), Sigismond, bağımsızlığına düşkün olan ve Jan Hus'un ölümünden ötürü ayaklanmış bulunan Çeklere kendini kabul ettiremedi. Zizka'ya ve Moravyalı Prokop'a birkaç defa yenilince, paralı askerlerden bir ordu kurmağa çalıştı, fakat şehirlerle prenslerin muhalefetiyle karşılaştı. Bunlar hus'çulara karşı yürütülen mücadelenin yönetimini 1422 Nürnberg diyetiyle Brandenburglu Friedrich VI'ya (veya I), 1424'-te de seçicilere bıraktılar; buna karşılık Sigismond, Nürnberg burggrafı Hohenzollern'li Friedrich VI'ya Brandenburg markgraflığını verdi ve Brandenburg'u seçicilik durumuna getirdi, öte yandan Misnia markgrafı Wettin'li Friedrich I'i de Saksonya seçicisi yaptı (1423). Yeniden otoritesini kurmak için, İtalya'ya gitti; Milano'da İtalya kralı (1431), sonra Roma'da imparator tacını (31 mayıs 1433) giydi, Papalık meclisinin Basel'de (Bâle) toplanması için papa Eugenius IV'ün desteğini sağladı. Ancak o zaman hus'çularla görüşmelere girdi (1433), sadece mahkemelerle ilgili birkaç maddesi uygulanan (1433) bir siyasî teşkilâtlanma tasarısını (*Restauratio Sigismundi*, 1433) Basel diyetine sunarak, imparatorluk otoritesini yeniden kurmağa çalıştı, sonunda hus'çu delegelerle anlaştı. Jihlava (veya İglau) kompaktata'larını (Jihlava antlaşması) imzaladı (5 temmuz 1436) ve Bohemya kralı olduğu resmen tanındı (1436). Kızı ve biricik vârisi Elisabeth'i Avusturya dükü Albercht V von Habsburg ile evlendirdi. Albercht, Sigismond'dan sonra Macaristan ve Bohemya kralı oldu. (LM)

SİGLULJÖRDUR, İzlanda'da şehir, İzlanda'nın kuzey kıyısındaki bir körfezde, Reykjavik'in kuzeydoğusunda. Büyük balıkçılık (ringa balığı); merkezi: soğuk hava depoları. Yağ ve gübre fabrikaları. (L)

SİGMA i. Leng. Fenikecede *sin* adı verilen işaretten türeyen ve ıslıklı *S*'yi belirten yunan harfi. || Sağ üst tarafına işaret konduğunda 200 (σ′), sol alt tarafına işaret konduğunda ise 200 000 (‚σ) değerini kazanan yunan sayı işareti. (L)

SİGMAMSI sıf. (*sigma*'dan). Eski Yunancada sigma denen harf şeklinde olan. (SİGMOİDAL da denir.)

— Anat. Sigmamsı boşluklar, dirsek kemiğinin üst ucundaki boşluklar. (Büyük sigmamsı boşluk kol kemiğiyle eklemlenir; küçük sigmamsı boşluk önkol kemiğinin başıyle temas eder.) || *Sigmamsı atardamarlar*, alt mezenter atardamarının dalları; sigmamsı kalınbağırsağı beslemeğe yarar. || *Sigmamsı bağırsak ameliyatı*. Bk. SİGMOİDEKTOMİ. || *Sigmamsı kalınbağırsak*, kalınbağırsağın kalça çukuru ve leğendeki kısmına verilen ad. (Sigmamsı kalınbağırsak, kalınbağırsağın sol parçasının geri kalan kısmının tersine, hareketlidir.) || *Sigmamsı kapacıklar*, akciğer atardamarı ile aortun başlangıcında bulunan ve diyastol esnasında kanın karıncıklara geri dönmesini önleyen zarsı üç kıvrım. (L)

SİGMARİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden-Württemberg) şehir, Tuna kıyısında, Stuttgart'ın güneyinde; 7 100 nüf. Sarp bir kaya üzerinde, Hohenzollern'lerin, XIX. yy.da yeniden inşa edilen şatosu; 1944'te ve 1945'te Brinon hükûmeti buraya sığındı ve Petain Vichy'den ayrıldıktan sonra buraya yerleşti. (L)

SİGMODONTUS i. Kuzey ve Orta Amerika'da yaşayan ve tarla sıçanına benzeyen kemirgen hayvan; en ilgi çekici özelliği azı dişlerinin üzerindeki iğri büğrü kıvrımların

SİGEBERT III
Cabinet des Médailles, Paris

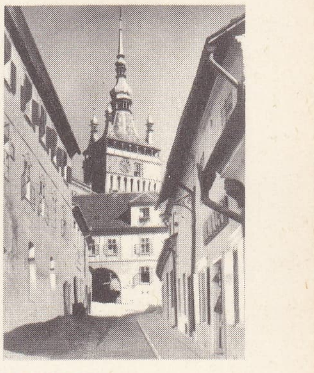

SİGHİŞOARA
katedral

Foto. Scaïoni (LAROUSSE)

sigillaria

yunanca büyük sigma (Σ) harfine benzemesidir. (Cırlaksıçangillerden.) [L]

SİGMOİDEKTOMİ i. (fr. *sigmoïdectomie*). Cerr. Sigmamsı kalınbağırsağın tamamen veya kısmen çıkarılması. (L)

SİGMOİDİT i. (fr. *sigmoïdite*). Sigmamsı kalınbağırsağın iltihaplanması. (L)

SİGMOİDOSTOMİ i. (fr. *sigmoïdostomie*). Sigmamsı kalınbağırsak üzerine sunî bir şerç yapma ameliyatı. (L)

SİGNA, İtalya'da komün, Toscana'da (Floransa ili), Arno kıyısında; 10 600 nüf. Hasır şapka yapımı. Pişmiş topraktan eşya. Konfeksiyon. (L)

SİGNAC (Paul), fransız ressamı (Paris 1863-ay.y. 1935). Mimar olmak istiyordu. İzlenimci eserlerin etkisiyle resme yöneldi. Seurat ile tanıştı, onun, «renklerin karşılıklı kontrostı» üstündeki düşüncelerinden etkilendi. H. E. Cross ile birlikte onun izinden yürüdü. Bununla beraber Signac, çok daha renkli bir resme yöneldi. Arkadaşlarıyle birlikte İndépendants (Bağımsızlar) salonunu kurdu ve başkanı oldu. 1892'de Saint-Tropez'e gitti ve birçok sanatçıyı oraya çekti. Deniz tutkusu içinde, çoğu zaman Fransa, Holanda ve Batı Akdeniz kıyılarını dolaştı. Işıklı eserlerinin büyük kısmını deniz ve liman manzaraları meydana getirir; duruluğu ve canlılığıyle dikkati çeken suluboyalarında öteki eserlerine göre daha bir içtenlik görülür. Signac, 1899'da *D'Eugène Delacroix au Néo-İmpressionisme* (Eugène Delacroix'dan Yeni-İzlenimcilik'e) adlı bir inceleme yayımladı ve bu eserde resim anlayışının temellerini ortaya koydu. Signac'ın Jongkind üstüne de bir eseri vardır. Tabloları Art Moderne müzesinde, Paris Şehri Güzel Sanatlar müzesinde ve yabancı özel koleksiyonlarda (Berlin, Essen, Grenoble, Krefeld, Lyon, New York) bulunmaktadır. (L)

SİGNİA. Esk. coğ. İtalya'da (Latium) şehir, Volsuslar bölgesinde, Tarquinius Superbus tarafından kurulduğu söylenir. Roma İmparatorluğu zamanında önemli bir şehir olan Signia, şaraplarıyle meşhurdu. Güzel bir sur duvarının kalıntıları. Bugün *Segni.* (L)

SİGNORELLİ (Luca), **Luca da Cortona** denir, italyan ressamı (Cortona 1445-1450'ye doğr. ay.y. 1523). Piero Dela Francesca'nın öğrencisi ve çalışma arkadaşıydı. Çok sağlam bir anatomi bilgisi olan Antonio del Pollaiolo'nun titizliğiyle Signorelli resimlerinde (*Kırbaçlama*, 1475, Brera; Loreto bazilikasında San Giovanni sakristisi, 1480'e doğr.) sert fırça darbeleriyle dramatik bir ışık düzeni kurdu. Bu özellik, Piero'nun Ombria'daki öğrencisi Perugino'nun yumuşak anlayışına ters düşer. Birbirine tam simetrik düşen hacimler, renkler arasındaki karşıtlık, dinî veya din dışı kompozisyonlarının büyük bir gerilim yaratır: *Madonna* (1484), *Perugia*, 1490'da Lorenzo dei Medici için yaptığı *Pan.*

Signorelli, freskçi olarak, Toscana'da yüzyıl sonlarının büyük ustasıdır ve Sistina kilisesi (*Musa'nın Hayatından Sahneler,* 1481), Monte Oliveto manastırı (*Aziz Benedictus'un Hikâyesi,* 1497 ve sonrası), özellikle, San-Brizio kilisesi ile Orvieto katedralindeki (1499-1504) eseriyle Michelangelo'nun habercisidir; güçlü desenleri, etkileyici çizgileriyle, *Deccal* ve *Son Akıbetler* gibi eserlerinde eşsiz bir duygululuk gösterir. Bu şaşırtıcı eserlerden sonra sanatçı, Cortona'ya çekildi, orada kendi halinde bir taşra atelyesi yönetti. (L)

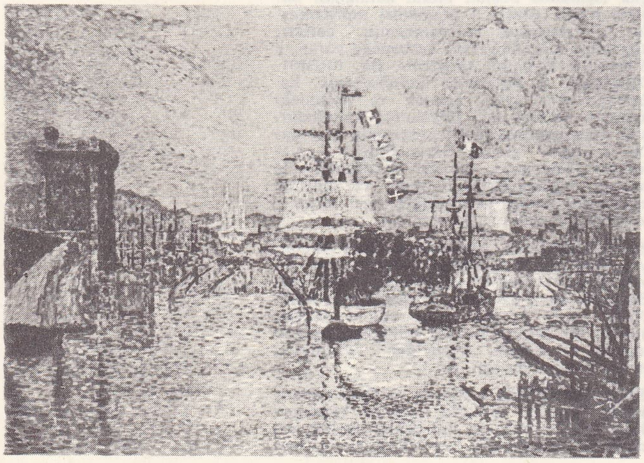

Paul SİGNAC «Marsilya Limanının Girişi» Modern Sanat Millî müzesi, Paris

SİGNORET (Simone KAMİNKER **Simone** — denir), fransız kadın tiyatro ve sinema oyuncusu (Wiesbaden, Almanya 1921). Sinemaya 1942'de başladı, 1945'e kadar önemsiz rollerde oynadı: *Les Démons de'Aube* (Şafak Şeytanları) [1945], *Dédée d'Anvers* (1947), *La Ronde* (Halka) [M. Olphus'un, 1950], *Casque d'Or* (Altın Miğfer) [Jacques Becker'in, 1952]. Daha sonra çevirdiği filimlerin başlıcaları: *Thérèse Raquin* (M. Carné'nin, 1953), *Les Diaboliques* (Şeytan Ruhlu İnsanlar) [H. G. Clouzot'nun, 1954], *La Mort en ce Jardin* (Bu Bahçede Ölüm) [Le Bunuel'in, 1956], kendisine A.B.D.'de «oscar» kazandıran *Tepedeki Oda* (Room at the Top) [J. Clayton'ın, 1958], *Compartiment Tueurs* (Caniler Kompartımanı) [Costa Gavras'ın, 1965], (C. Harrington'un 1967). Tiyatroda 1954'te Arthur Miller'in *Cadı Kazanı* (The Crucible) adlı eserinde kocası Yves Montand ile oynadı (aynı rolü sinemada da canlandırdı). 1966'da, *Macbeth* oyunuyle, Londra'da sahneye çıktı. (L)

SİGNORİNİ (Antonio), italyan matematikçisi (Arezzo 1888-Roma 1963). Palermo (1916), Napoli (1923), Roma (1938-1958) üniversitelerinde profesör oldu, özellikle matematiksel fizikle, analizle ve diferansiyel geometriyle ilgilendi. Rasyonel ve uygulamalı mekanik, balistik, hidrodinamik, elektromagnetizma, optik, termodinamik, esneklik üstünde araştırmalar yaptı. Son incelemesi *Meccanica Razionale con Elementi di Statica Grafica* (Grafik Statik Esasları ile Rasyonel Mekanik) [1947-1948] kendi alanında otorite oldu. (L)

SİGNORİNİ (Telemaco), italyan ressamı, gravürcüsü ve yazarı (Floransa 1835-ay.y. 1901). Garibaldi taraftarı bir polemikçiydi. İlgi çekici hatıralar yayımladı: *Caricaturisti e Caricaturati al Caffè Michelangiolo* (Michelangiolo Kahvesinde Karikatüristler ve Karikatürleri Yapılanlar) [1893]. Gerçekçi anlayışla yaptığı tablolar, yer yer Paris'te tanıştığı izlenimcilerin etkisini taşır (*Deliler Barınağı*, Roma). [L]

SİGOGNE (Charles Timoléon DE BEAUXONCLES, — senyörü), fransız şairi (1560'a doğr.-Dieppe 1611). Doğrudan doğruya bazı çağdaşlarına yönelen bürlesk hicivler yazdı. (L)

SİGORTA i. (ital. *sicurta*'dan). Huk. İlerde meydana gelmesi muhtemel tehlikeden doğacak zararın giderilmesinin, önceden yapılan ödemeler (prim) karşılığında taahhüt edilmesi (Bk. ANSİKL.) || *Tarım sigortası,* her çeşit biçilmiş veya biçilmemiş mahsullerle, tarımda kullanılan ehlî hayvanlar için yapılan sigorta.

— Elektr. Bir elektrik devresindeki akım şiddeti belirli bir süre içinde belli bir miktarı aşınca eriyerek devreyi açabilen, kurşun veya bir alaşım telinden yapılmış devre kesici. || *Sigorta teli,* bir elektrik devresine konan ve akım, dağıtım hattı veya beslenen âlet için tehlikeli bir sınıra ulaşınca ergiyen kurşun ve kalay alaşımından yapılmış tel veya levha. || *Eriyen sigorta fişi,* sıcaklığın anormal yükselmesi halinde emniyet organı gibi çalışıp eriyerek bir deliği tıkayan madenî parça.

— ANSİKL. Huk. Sigortacılık, ileride meydana gelmesi muhtemel zararların karşılanması düşüncesine dayanır. Muhtemel zarara, sigortacılık dilinde *tehlike* (riziko) denir. Tehlike, kişilerin hayat ve malvarlıkları için söz konusu olabileceği gibi, işletmeleri bakımından da söz konusu olabilir.

Sigorta hukuku'nun gelişmesi XIV. yy.da İtalya'nın kıyı şehirlerinde başladı. Sigortacılık başlangıçta özel kişiler tarafından geliştirildi. Cenovalılar, Venedikliler ve bazı Hansa şehirlerinde tacirler münferit sigortacılık yapıyorlardı. Büyük sermaye şirketleri kurulunca sigorta edilecek riziko da büyüdü ve sigorta şirketleri doğdu. Zamanla özel hukuk sigortalarının yanında, kamu kuruluşları niteliğinde sosyal sigortalar doğdu. (Bk. SOSYAL SİGORTALAR KURUMU.) Modern sigorta mevzuatı XIX. ve XX. yy.larda düzenlendi. Bu konuda Türkiye'de önce 1906 tarihli Sigorta kanunu, 1926 tarihli Ticaret kanunu, 1927 tarihli 1149 sayılı Sigorta Şirketlerinin Teftiş ve Murakabesi Hakkında kanun çıkarıldı.

Lüksemburglu SİGİSMOND alçak kabartma Filarète'in eseri (detay) San Pietro kilisesi, Roma

Bugün Türk hukukunda sigortacılık, bir yandan Türk Ticaret kanununun hükümleri (md. 1263-1459), öte yandan 7397 sayılı Sigorta Şirketlerinin Murakabesi Hakkında kanun ile düzenlenmiştir.

● *Sigorta sözleşmesi.* Sigortacı, sigortalının menfaatini ihlâl eden tehlikenin gerçekleşmesi halinde tazminat vermeyi veya sigortalının hayatında meydana gelen belli olaylar üzerine ödemede bulunmayı sigorta sözleşmesiyle taahhüt eder (Türk Tic. kn. md. 1263). Sözleşme her iki tarafın birbirine karşılıklı olarak edim borcu altına girmesidir. Sigorta sözleşmesini öteki sözleşmelerden ayıran özellik, sigortacının edim yükümünün gelecekteki belirli olmayan olgulara (sigorta edilen menfaatin tehlikeye maruz kalması) bağlı olmasıdır. Bu tanıma göre sigorta sözleşmesinin unsurları şunlardır: 1. sözleşmenin tarafları olan sigortacı ve sigorta ettiren; 2. bazı durumlarda, yararına sözleşme kurulan üçüncü kişi (lehdar); 3. sigorta menfaati; 4. prim; 5. tehlike (riziko); 6. sigorta bedeli (sigorta tazminatı):

1. *Sigortacı,* anonim veya kooperatif şirket şeklinde kurulmuş bir tüzel kişi olmalıdır. Gerçek kişilerle öteki şirketler sigortacılık yapamaz. Anonim veya kooperatif şirketin sigortacılık yapabilmesi için Ticaret bakanlığından *ruhsatname* alması gerekir. Sigortacılıkla uğraşacak şirketlerin ruhsatname alması zorunluğu, devletin sigorta şirketleri üstündeki maddî denetimini sağlama isteğiyle açıklanabilir. Ruhsatname almadan sigorta işlemleri yapanlar üç aydan bir yıla kadar hapis ve 5 000 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasıyle cezalandırılır (Sigorta Şirketlerinin Murakabesi Hakkında kn. md. 42, fıkra 1). Ruhsatname almamış veya alması mümkün olmayan bir şirketle, onun ruhsatname almamış olduğunu bilerek yapılan sigorta sözleşmesi hakkında, Borçlar kn.nun kumar ve bahse ilişkin hükümleri uygulanır (Türk Tic. kn. md. 1263, Borçlar kn. md. 504, 505). Ruhsatname alınmadığı bilinmeden yapılan sigorta sözleşmesine Türk Ticaret kanununun 1263 ve devamı maddeleri uygulanır. Sigorta Şirketlerinin Murakabesi Hakkında kn. md. 42, sigorta şirketlerinin ruhsatname almaması halinde olduğu gibi, ruhsatname aldığı halde, anılan kanunun 3. maddesine göre tescil ve ilân ettirmeden sigorta işlemleri yapılmasına da 1 000 liradan 5 000 liraya kadar ağır para cezası verileceğini belirtir. Sigortacının sigorta sözleşmesinden doğan borcu, rizikonun gerçekleşmesi üzerine sigorta tazminatını sigorta ettirene veya onun tayin ettiği üçüncü kişiye (lehdar) ödemektir.

Sigorta ettiren, sigorta sözleşmesinin karşı tarafıdır; onun sigorta sözleşmesinden doğan temel borcu, primleri ödemektir. Prim ödeme borcu yanında, sigorta ettirene düşen öteki yükümlülükler sigortacıya gerçeğe uygun bilgi vermek, koruma tedbireri almak ve tehlike yaklaşıyorsa bunu sigortacıya haber vermektir. Sigorta ettiren bu yükümlülüklere uymazsa, sigortacı bu sebeple taz-

Foto. LAROUSSE

minat isteyemez; sadece sigorta ettiren, sigorta bedeli (tazminatı) üstündeki talep hakkını kısmen veya tamamen kaybeder;

2. *lehdar,* sigortacılıkta tehlikenin gerçekleşmesi üzerine sigorta bedelini tahsil edecek kimsedir. Bu, sigorta ettiren de, bir üçüncü kişi de olabilir. Bu sonuncu durumda, üçüncü kişi yararına sigorta sözleşmesi söz konusudur. Yararına sözleşme kurulan üçüncü kişi, sigorta sözleşmesinin tarafı değildir; sadece sigortacıya karşı doğrudan doğruya bir talep hakkı kazanır. Bu tür sözleşmelerin en yaygın örneği, üçüncü kişi yararına *hayat sigortası* sözleşmesidir;

3. *sigorta menfaati,* sigorta ettirenle sigortacı arasındaki sigorta ilişkisinin konusudur. Bir başka deyimle tehlike olayına maruz olan husustur. Bu menfaatin ihlâli, zarara uğratılması, *menfaat değeri*'nden, kaybetmesi veya herhangi bir şekilde eksilmesi, sigortacıyı sigorta bedelini ödemekle yükümlü kılar;

4. *sigorta primi,* sigorta ettirenin aslî borcudur. Bu borç peşin ve tamamen ödenebileceği gibi, taksitle de, devrî edimler şeklinde ödenebilir. Sigorta primine *sigorta ücreti* de denir. Primlerin ödeme yeri sigorta ettirenin ikametgâhıdır. Bununla birlikte sigorta priminin sigortacı veya acentasının ikametgâhında ödeneceğine dair poliçede bir kayıt varsa, buna uyulmalıdır. Sigorta ettiren, sigorta primini vadesinde ödemezse sigortacıya sigorta ettirenin veya sigortada sözleşen sıfatıyle hareket eden vekilinin kendisine karşı bildirilmiş adresine resmî bir ihtarname veya taahhütlü mektup gönderir ve bir ay içinde ödemede bulunulmazsa sigorta sözleşmesinin feshedilmiş sayılacağını ihtar eder. Bu süre sonunda borç ödenmemişse sözleşme feshedilmiş olur. Ödenmeyen primlerin iki yıllık tutarı, sigorta edilmiş maldan, öteki bütün alacaklardan önce tahsil edilir (Türk Tic. kn. md. 1297). Primin hesaplanması, başlıca iki husus göz önünde tutularak yapılır: sigortacı, primler; A) tehlikenin gerçekleşmesi halinde sigorta bedellerini (tazminatları) ödeyecektir; B) sigortacılık faaliyetini yürütecek, bir başka deyimle, sigorta tazminatının sigortalılar için hazır hale getirilebilmesi için gerekli üretim ve idare işlerini görecektir. Sigortacının sadece sigorta tazminatını karşılamak için alması gereken prime *safi prim* (net prim) veya tehlikeyi karşıladığı için *risk primi* denir. Risk priminin miktarının tayini için tehlikenin meydana gelme ihtimali ve sıklığı, sigorta edilen menfaatin değeri de sigorta süresi göz önünde tutulur. Ayrıca, her sigorta menfaati, gösterdiği tehlike derecesine göre sınıflandırılmalıdır. Meselâ, ahşap ev için, betonarme evden; aynı tür malzemeyle yapılmış iki binanın yüksek maliyetli olanından daha fazla prim istenir. Bunun gibi, aynı malzemeden yapılmış ve aynı değerdeki iki sigorta menfaati söz konusu olunca, uzun süre için sigorta edilenden daha fazla prim istenmesi gerekir. Sigortacı, sadece tehlikenin gerçekleşmesi halinde sigorta tazminatı olarak sigortalıya ödeyeceği miktarı karşılayan bu risk primiyle yetinemez, ayrıca *sigorta yükü* denilen sigortacılık masraflarını da (üretim, idare, işletme masrafları, vergiler, damga resmi v.d.) prim adı altında sigortalıdan almak zorundadır. Sigortacı, sigortalıdan alacağı *brüt primi,* bu iki primin (risk primi ve sigorta yükü) toplamı olarak alır. Burada, sigorta şirketlerinin ellerinde, peşin prim aldıkları için büyük miktarlara ulaşan nakit birikmesinden doğan bir finansman kaynağı olduğu da göz önünde tutulmalıdır. Bu finansman kaynağının iyi kullanılması, sigorta şirketlerine yukarıda bahsedilen primleri dışında kuvvetli bir malî imkân sağlar. Prim borcunun üst sınırı (Türk. Tic. kn. md. 1294) ve alt sınırı (Sigorta Şirketleri Murakabesi Hakkında kn. md. 25) değiştirilemez. Sigorta şirketlerinin Murakabesi Hakkında kn. md. 25, sigorta primlerinden her türlü risturn ve iskontoyu da yasak etmiştir;

5. *tehlike* (riziko), sigorta sözleşmesinin ayırıcı unsurudur. Bu sözleşmenin kurulması, sigortalının bir menfaatinin tehlikeye karşı sigortalanması amacını güder. Tehlike kelimesi sigortacılıkta, zarar verecek özellikleri olan olayların gerçekleşme ihtimali olarak tanımlanabilir. Tehlike gerçekleşince artık tehlikeden değil, sigorta olayı veya Fransızcadan gelen bir deyimle *sinistre*'den söz edilir. Bu anlamıyle tehlike, zarar veren olayın gerçekleşme ihtimali olduğuna göre, gerçekleşmesi imkânsız veya zorunlu olan hususlar sigorta himayesinden yararlanamaz;

6. *sigorta tazminatı,* tehlikenin gerçekleşmesi halinde sigortacı tarafından ödenecek miktardır. *Sigorta bedeli* ise sigortacının ödemeyi taahhüt ettiği en yüksek değerdir. Sigorta tazminatı, bu en yüksek sınır içinde gerçekleşen zararı karşılamak için ödenir. Sigorta tazminatının ödeme borcu, tehlikenin gerçekleştiği sigortacıya ihbar edilince muaccel olur. Sigorta tazminatının hesabında hasara uğrayan şeyin hasar zamanındaki değeri esas alınır. Sigorta edilen malın değeri poliçede gösterilmemişse, sigorta ettiren, bu malın tehlikenin gerçekleştiği andaki değerini ispat etmelidir. Sigortacı, malın değerinin poliçede gösterilenden az olduğunu ileri sürerse bu hususu ispat etmelidir. Değer hakkındaki uyuşmazlıkların çözümünde her türlü delil gösterilebilir: hâkim de taraflardan birine görevinden ötürü (re'sen) yemin teklif edebilir (Türk. Tic. kn. md. 1300).

Sigorta sözleşmesinin kurulması, iki tarafın birbirine uygun idare açıklamalarıyle olur. Çoğunlukla sigorta sözleşmesinde icabı, sigortalı yapar. Bugün sigorta şirketleri, basılı telifnameler kullanmaktadır. Sigorta sözleşmesi kurmak isteyen kişi bunu doldurarak imzalar. Sigorta sözleşmesinin geçerliliği herhangi bir şekle bağlanmamıştır. Sigorta poliçesi, sigorta sözleşmesini ispat eden bir belge niteliğindedir. Bununla birlikte poliçe sigorta sözleşmesini ispat için tek vasıta değildir. Sigorta sözleşmesi kurulunca sigortacı, sigorta ettirene sigorta poliçesini veya onun yerine geçmek üzere bir *muvakkat sigorta ilmühaberi*'ni vermek zorundadır. Poliçe veya muvakkat sigorta ilmühaberi, tarafların adı, soyadı (veya ticaret unvanı), ikametgâhı, sigortanın konusu, sigortacının üstüne aldığı tehlike, süre, sigorta bedeli, prim tutarıyle ödeme zaman ve yeri, sigortacının üstüne aldığı rizikoların gerçek niteliklerini tamamen tayine yarayacak bütün durumlar ve poliçenin (veya ilmühaberin) düzenleme tarihi yer alır. Poliçede ayrıca İktisat ve Ticaret bakanlığınca tasdik edilmiş sigorta umumî şartları da bulunmalıdır. Sigorta poliçeleri emre, hamile veya nama yazılı olabilir. Ancak hayat sigortası poliçesi hamile yazılı olamaz (Türk. Tic. kn. md 1265). Sigorta poliçesinin kıymetli evrak niteliğinde olup olmadığı türk hukukunda tartışmalıdır. Sigorta sözleşmesinin süreli olması halinde bu süre poliçede gösterilir. Sürenin geçmesiyle sigorta sözleşmesi kendiliğinden sona erer. Taraflar anlaşarak da sözleşmeyi sona erdirebilirler. Sigortalanan şey hasara uğrar ve sigortacı tazminatı öderse sigorta sözleşmesi amaca ulaştığı için sona erer. Zıraî sigortalarda bu kurula istisna olarak süreli yapılan sigorta sözleşmesinin hasarla sona ermeyeceği ve sürenin sonuna kadar devam edeceği kabul edilir (Türk Tic. kn. md. 1317). Sigorta sözleşmesinden doğan talep hakları iki yılda zamanaşımına uğrar (Türk Tic. kn. md. 1268). Sigorta sözleşmesinden doğan taleplerin başlıcaları sigortacı için prim, sigortalı için sigorta bedelidir (sigorta tazminatı).

● *Hayat sigortası* (can sigortası) ile sigorta ettiren ve kendisinin veya bir üçüncü kişinin hayatını sigorta ettirir. Bir kimsenin hayatının üçüncü kişi tarafından sigorta edilebilmesi için o kimsenin hayatının devamında sigorta ettirenin maddî ve manevî menfaatinin bulunması, sigorta sözleşmesinin geçerliliği için şarttır. Çifte hayat sigortası, tazminat sigortalarının aksine herhangi bir sınırlama olmaksızın yapılabilir. Çünkü, hayat sigortalarında sigorta bedelinin sigorta değerine eşit olması zorunlu değildir. Bir kimse hayatını dilediği tek bedel veya çeşitli bedellerle bir veya birden fazla sigortacıya sigorta ettirebilir. Bu özellik hayat sigortalarını, tazminat sigortalarından ayıran belli başlı noktalardan biridir. Hayat sigortaları; a) ölüm hali için sigorta, b) yaşama hali için sigorta, c) karma sigorta olarak sınıflandırılabilir:

Simone **SİGNORET** ve Serge Reggiani «Altın Miğfer»de

a) *ölüm hali için sigorta*'da, sigortacının tazminatla yükümlü olacağı kesindir; fakat bunun zamanı belli değildir. Bu sigortada, ölüm olayı ne zaman olursa olsun sigortacı bedeli ödeyecekse, buna *ölünceye kadar sigorta* denir. Ölümün belli bir süre içinde meydana gelmesi halinde sigortacının bedeli ödemesi şartıyle yapılırsa, buna da ölüm hali için sigorta adı verilir. Belli süre içinde sigortalı ölmezse sigortacı borcundan kurtulur. Ölüm hali için sigortanın bir türü de sigortadan yararlananın hayatta olması şartıyle yapılır. Bu, ölüm hali için geçici sigortadır; yararlanan sigortalıdan önce ölürse sigortacı bedeli ödemek borcundan kurtulur;

b) *yaşama hali için sigorta*'da, sigortacı, sigortalı belli bir tarihte yaşamaktaysa, sigorta bedelini ödeme borcu altına girmiştir. Sigortalı sözü edilen tarihe kadar ölürse, sigortacı herhangi bir ödemede bulunamaz;

c) *karma* veya *muhtelit sigorta,* ölüm ve yaşama hali için sigortaların tek başına ihtiyaca karşılık vermemesinin sonucu ortaya çıkmıştır. Karma sigortada sigortacı, belli bir süre sonunda, sigorta ettiren ölsün veya ölmesin sigorta bedelini ödemeyi taahhüt eder. Böylece ölüm hali için sigorta veya yaşama hali için sigortada sigortacının taahhüdünden kurtulma imkânı önlenmiştir. Bu yüzden hayat sigortaları arasında en çok uygulama alanı bulan, bu tür sigortadır.

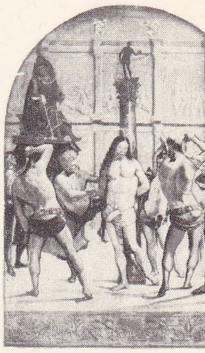

SİGNORELLİ «Kırbaçlama» Brera, Milano

Sigortacının edim şekline göre ise hayat sigortaları *kapital* (meblağ) *sigortası* ve *irat sigortası* olarak ikiye ayrılır.

Sigortacı, ölüm halinde veya yaşama halinde bir kapital, belli bir miktar parayı tamamen ödemeyi taahhüt etmişse kapital sigortası söz konusudur. Sigortacının edimi belirli aralıklarla (aylık, yıllık) ödenecekse buna *irat sigortası* denir. Bu durumlarda sigorta ettirenin prim ödeme borcu, mal (tazminat) sigortalarından farklılık gösterir. Tazminat sigortalarında sigortacı prim ödemekte temerrüde düşen sigorta ettireni icra veya dava yoluyle takip edebileceği halde (Türk Tic. kn. md. 1297), hayat sigortalarında bu yola başvuramaz; sadece sigorta sözleşmesini feshedebilir (Türk Tic. kn. md. 1325). Primlerini ödemeyen sigorta ettirene, sigortacı taahhütlü bir ihbarname gönderir; bu sürenin sonunda primler ödenmezse sözleşme feshedilmiş olur. Hayat sigortalarında sigorta ettirenin ihbar yükümlülüğü de özellik taşır. Sigorta ettiren, sigorta sözleşmesi kurulurken sağlık durumunu eksiksiz ve gerçeğe uygun olarak bildirmelidir. Bu durumda eksik ve gerçeğe aykırı açıklamada bulunan sigorta ettirenin bu davranışı kasıtlıysa, sigorta bedelini isteyemez ve ödediği primler kendisine geri verilmez. Ancak poliçenin tanzim tarihinden itibaren fiilen ve itirazsız iki yıl geçerse, sigorta şirketi sigorta sözleşmesi kurulurken eksik veya gerçeğe aykırı beyanda bulunulması sebebiyle bir itirazda bulunamaz. Sigortalı, sigortacıya haber vermeden Türkiye'de ve dünyanın her tarafında, karada ve denizde ne sıfatla olursa olsun, havada ise ancak yolcu sıfatıyle gezi yapabilir. Bu yolculuğun düzenli ticarî hava hatları üzerinde yolcu taşıma izni almış uçak veya herhangi bir hava gemisiyle yapılması gerekir. Tehlike gerçekleştikten sonra sigorta etti-

Foto. LAROUSSE

ren veya sigortadan yararlanan kimse, tehlikenin gerçekleştiğini öğrendiği tarihten itibaren beş gün içinde durumu sigortacıya bildirmek zorundadır. Sigorta bedeli bu beş günlük sürenin geçmesiyle muaccel olur. Tehlikenin gerçekleştiğini kasten bildirmeyen sigortalı veya sigortadan yararlanan, sigortadan doğan haklarını kaybeder.

Kastı yoksa sigorta bedelinde, kusurunun derecesine göre indirim yapılır. Hayat sigortasının kapsamadığı tehlikeler havada yolcudan başka sıfatla gezi, bazı şartlarla intihar ve savaş durumudur. İntihar halinde poliçede yazılı sigorta bedelinin tamamının ödenmesi için, sigortanın en az üç yıl aralıksız devam etmiş olması aranır. Bu hüküm, intihar etmeyi düşünerek sigorta sözleşmesi yapan kişinin, hayat deneylerine göre, üç yıl bekleмeyeceği düşüncesiyle kabul edilmiştir; sigorta en az üç yıl aralıksız devam etmişse poliçede yazılı sigorta bedelinin tamamı ödenir. Savaş halinde sigorta sözleşmesi askıda kalır, bu dönemde sigortalı prim ödemez; sigortacı da bu dönemde meydana gelen tehlikeden sorumlu olmaz. Barış zamanındaki silâhlı sevkiyat, seferberlik, isyan ve iç savaş hallerinde sigorta sözleşmesi yürürlükte kalır.

Özel bir durum da, sigortadan yararlanan kimsenin, hayatı üstüne sigorta yapılmış olan kişiyi öldürmesi veya öldürülmesinde suç ortaklığı etmesidir. Bu durumda sigortadan yararlanan, sigorta bedelini alamaz; bedel, ölenin mirasçılarına ödenir.

Üçüncü kişi yararına hayat sigortası. Sigorta ettiren, ölümü halinde sigorta bedelinin mirasçılarına değil, belirli bir üçüncü kişiye ödenmesini isteyebilir. Sigorta sözleşmesine tek taraflı olarak böyle bir hüküm koyma yetkisi sigorta ettirene kanunen tanınmıştır (Türk Tic. kn. md. 1329, 1330). Sözleşmede yararlanan olarak gösterilen kişiyi (uygulamada lehdar), sigorta ettiren, yine tek taraflı olarak değiştirebilir. Ancak bu kişinin adı sigorta poliçesine yazdırılır ve poliçe kendisine teslim edilirse, onun lehdar sıfatı değiştirilemez. Lehdarın sigortacıya karşı sigorta bedelini doğrudan doğruya talep hakkı vardır. Burada, sigorta bedeli değil, sadece sigortanın alım değeri, sigorta ettirenin terekesine girer. Sigorta ettirenin lehdar tayin ederek mahfuz hisseli (saklı paylı) mirasçılarının bu paylarına bir tecavüzde bulunup bulunmadığı tespit edilirken, üçüncü kişiye yapılan kazandırma olarak sigorta bedeli değil, sigortanın alım bedeli göz önünde tutulur. Yararına sigorta sözleşmesi kurulan üçüncü kişi lehdar olmak istemezse, sigorta bedeli, sigorta ettirenin mirasçılarına kalır.

● *Kaza sigortası* veya *malûliyet sigortası,* hayat sigortasının özel bir çeşididir. Bu sigorta, bir kaza sonucu sigortalının uğrayacağı bedenî zararların iktisadî sonuçlarını karşılamak amacıyle yapılır. Kaza sigortasıyle sigortacı, sigorta ettirenin uğraması muhtemel herhangi bir kaza, hastalık, maddî menfaatlerini ihlâl eden herhangi bir olay, iş kazaları, kaza sebebiyle ölüm, geçici veya daimî olarak çalışma kudretinden mahrumiyet hallerinde sigortalıya belli bir sermaye ödeme yükümü yüklenir. Kaza sigortasını sigortalının kendisi yaptırabileceği gibi, sigorta ettiren bunu üçüncü kişiler yararına da yaptırabilir. Bu durumda, sigortadan yararlanacak üçüncü kişilerin sigortacıya karşı doğrudan dava hakları olduğu kabul edilmelidir. Primlerin yarısını sigortadan yararlanan ödemişse ve sigorta ettirene hizmet sözleşmesiyle bağlıysa, üçüncü kişinin sigortacıdan doğrudan doğruya talep hakkı olmayacağı kararlaştırılamaz. Sigorta ettiren, meydana gelebilecek bir kaza sebebiyle doğacak sorumluluğunu da sigorta ettirebilir. Sigortacı sadece poliçede yazılı sigorta bedelini veya işgöremezlik halinde bunun belli orandaki bölümünü ödemek borcu altında değildir, aynı zamanda sigortalının harcadığı masraflarını da ödemekle yükümlüdür. Sigortalının sigortadan tazminat alması, zararı veren şahıstan tazminat talep etmesine engel değildir.

MAL VEYA EŞYA SİGORTASI

Bir kimsenin malvarlığını tehdit eden tehlikelerin sonuçlarına karşı yapılır. Bu sigortaların amacı sigortalının uğradığı zararı tazmin etmektir (gidermektir). Bu sebeple mal sigortalarına *tazminat sigortası* da denir. Mal sigortalarını bir mal üstünde doğrudan menfaat sahibi olan malın maliki, o mal üstünde intifa veya sükna (oturma) gibi sınırlı bir aynî hakkı olanlarla rehinli veya âdi alacaklılar yaptırabilirler.

Sigorta ettirenin prim ödeme borcu yanında sigorta sözleşmesinden doğan bazı yükümlülükleri vardır. Yükümlülüklere uymama, sigorta ettiren bakımından bir tazminat borcu doğurmaz, fakat bunlara uymayan sigortalı bazı imkânları, meselâ tazminat üstündeki hakkını kaybeder, karşı taraf için sözleşmeyi fesih yetkisi doğar. Sigorta ettirenin bellibaşlı yükümlülükleri malın muayenesine izin verme, tehlikenin arttığını ihbar etme ve malın korunması yükümlülükleridir. Malın muayenesine izin verme yükümlülüğü, sigortacıya sigorta konusu malın gerçek durumunu inceleme imkânı vermek için konulmuştur. Sigorta sözleşmesi kurulurken sigortacı, sigortalanan malın değerini ve durumunu sigorta ettirenin beyanına göre kabul eder. Bu beyanın gerçeğe uygunluğu malın sigortacı tarafından muayenesiyle anlaşılacaktır. Sigorta ettiren, malın muayenesine sözleşme kurulmadan önce izin vermezse, sigortacı sözleşmeyi kurmaktan vaz geçebilir; sözleşme kurulduktan sonra da izin verme yükümlülüğü, emredici hükümlerdendir; aksine yapılan sözleşme kayıtları geçersizdir (Türk Tic. kn. md. 1283, 1264, fıkra III). Sigorta ettirenin ihbar yükümlülüğü sigorta sözleşmesi kurulmadan önce ve sonra vardır. Sigorta ettiren sözleşme kurulurken ve kurulduktan sonra sigorta sözleşmelerinin daha ağır şartlarla yapılmasını gerekli kılan bütün hususlar hakkında sigortacıya bilgi vermek zorundadır. Sigortacıya bildirilecek hususların sınırı sigortacının sözleşmeyi mevcut şartlarla kurmasını etkileyecek hususlarla çizilebilir. Sigortacının gerçek durumu bilmesi halinde sigorta sözleşmesini yapmayacak veya farklı primlerle yapacak idiyse, bu gerçek durum ona bildirilmelidir. Sigorta edilen bir yapıysa, sigorta ettiren bu yapının ahşap veya kâgir olduğunu bildirmekle yetinemez. Ayrıca meselâ zemin katta bulunan dükkânlardan birinin patlayıcı madde deposu olarak kullanıldığını, üçüncü kattaki kiracının havagazı yerine bütan gazı kullandığını, çatı katından bozma üst katın elektrik tesisatının duvarlara dıştan tutturulduğunu ihbar etmesi, sigortacıya açıklaması gerekir. Bildirme yükümü sigorta konusu olan mala ilişkin olabileceği gibi, sigortalının şahsına da ilişkin olabilir. Sigorta ettiren ihbar yükümlülüğünü ya sigortacı tarafından kendisine yöneltilen ve bir listede yer alan sorulara doğru cevap vererek yerine getirir veya böyle bir listeye bağlı olmadan bütün bildiklerini söylemek yükümlülüğündedir. Türk hukukunda liste usulüyle genel açıklama usulü biraradа yer alır. Sigorta ettiren, ihbar edilmesi gereken hususlar kendisine sorulduğu halde susmuş veya eksik veya gerçeğe aykırı açıklamada bulunmuşsa, gerçeği bilmeyen sigortacı, sigorta sözleşmesini feshedebilir. Doğmuş olan bu fesih hakkı, sigortacı gerçeği öğrendikten itibaren bir ay içinde kullanılmazsa düşer. İhbar yükümlülüğü, sigorta sözleşmesi kurulmadan önce olduğu gibi, sözleşmenin devamı sırasında da söz konusu olabilir. Ancak sigorta sözleşmesinin devamı sırasındaki ihbar yükümlülüğü, yalnız, sigortalı malın yerinin veya sözleşme zamanındaki durumunun, sigorta ettiren tarafından değiştirilmesi halinde vardır. Değişiklik tehlikenin gerçekleşmesi ihtimalini arttırmışsa, sigortacıya bildirilmelidir. Değişikliğin yapılmasından itibaren sigortacı sekiz gün içinde sigorta sözleşmesini feshedebilir. Bu süre içinde feshetmemişse söz konusu değişiklik sebebiyle fesih hakkını kaybeder. Değişiklik bildirilmemişse, sigortacı için fesih hakkı, öğrenme tarihinden itibaren sekiz gün devam eder. Sigortacı fesih tarihine kadar prim isteyebilir. (Türk Tic. kn. md. 1291). Sigorta ettiren sadece tehlikenin gerçekleşme ihtimalinin değişmesini ihbarla değil, aynı zamanda sigortalı malın zarara uğramasını önlemeğe çalışmakla yükümlüdür. Buna «koruma yükümlülüğü» denir. Sigorta ettirenin alacağı tedbirler zararı önlemeyi, azaltmayı veya hafifletmeyi hedef tutacaktır. Sigorta ettiren koruma tedbirlerini almak için yaptığı masrafları sigortacıdan isteyebilir. Bu tedbirler zararın önlenmesi bakımından yararlı olmasa bile masrafları isteme hakkı ortadan kalkmaz.

Sigorta ettiren koruma tedbirlerini kasten almazsa, sigorta tazminatı üstündeki haklarını kaybeder; yalnız ihmali varsa, ihmalinin ağırlığı oranında sigorta tazminatından indirim yapılır. Sigortacının borcu, tehlike gerçekleşince sigorta tazminatını ödemektir. Mal sigortalarında tehlike gerçekleşince sigortacı, sigorta edilen malda meydana gelen zararı tazmin etmek borcu altına girer. Mal sigortalarıyle ilgili başka bir mesele de, sigortalı malın sahibinin değişmesidir. Sigorta sözleşmesinde aksine bir hüküm yoksa bu durumda sigortadan doğan hak ve borçlar yeni malike geçer. Yeni malik sigorta sözleşmesine devam etmek isterse sigortacı bunu reddedemez.

Aşkın sigorta, sigorta ettirenin bir malı, o mal üstündeki menfaatinin çok üstünde bir bedelle sigorta ettirmesidir. Türk hukukunda aşkın sigortanın, sigorta olunan menfaatin değeri üstündeki kısmı bâtıldır. Aşkın sigortanın söz konusu olabilmesi için, sigorta ettirilen menfatin değeri objektif ölçülerle tayin edilmelidir. Bu sebeple aşkın sigorta, sadece mal sigortalarında söz konusu olur. Meselâ, 100 000 lira değerindeki bir ev, 700 000 liraya sigorta edilirse burada aşkın sigorta vardır. Aşkın sigorta yasağı sebebiyle türk hukukunda sigortacı, sigorta ettirenin veya sigortadan yararlanan lehdarın sadece gerçekten uğradığı zararı tazmin borcu altındadır. Bu durumda tahsil edilen primlerden aşkın bölüme ilişkin olanlar sigorta ettirene geri verilir.

Eksik sigorta'da, aşkın sigortanın tersine, sigorta bedeli, sigorta menfaatinin altında kararlaştırılır. Bu durumda sigortacı, zararın doğması halinde, gerçek değerle sigorta ettirilen değer arasındaki orana göre tazminat öder. Meselâ 700 000 lira değerindeki evin 100 000 lira sigorta bedeliyle sigorta ettirilmesi eksik sigortadır. Sigortacı, evin tamamı yanarsa 100 000 lira; yangında 280 000 liralık bir hasar varsa bunun 1/7'si olan 40 000 lirayı ödeyecektir. Eksik sigorta durumunda, taraflar sigorta sözleşmesine koyacakları bir hükümle, kısmî bir hasar doğduğu takdirde, sigorta bedelini aşmamak kaydıye zararın tamamının ödeneceğini kararlaştırabilirler. Hattâ sadece sigorta ettirenin beyanı da (riziko gerçekleşmeden yapılmış olmak şartıyle), sigorta sözleşmesi hükümlerinin bu yolda değiştirilmesi için yeter. Sigorta ettiren böyle bir beyanda bulunursa, sigortacı baştan itibaren yeni duruma uyan fazla primlere hak kazanır.

Takseli sigorta, aşkın sigortanın bir istisnasıdır; bununla birlikte gerçekte, aşkın sigortayı önleme amacı güden bir sigortalama biçimidir. Takseli sigortanın bir başka fonksiyonu da, sigorta edilen malın değeri poliçede gösterilmiş olsun veya olmasın, gösterilen bedelin aksinin ispatındaki zorlukları ortadan kaldırmasıdır. Takseli sigorta, tarafların sigorta menfaatinin değerinde anlaştıkları, menfaat değeri üstünde mutabık kaldıkları bir sigortalama biçimidir. Bu sebeple takseli sigorta için Yangın Sigortası Genel Şartları'nda *mutabakatlı kıymet üzerinden sigorta* denir.

Birden çok sigorta veya *müteaddit sigorta* bir mal üstündeki menfaatin aynı süre içinde aynı tehlikelere karşı birden çok sigortacı tarafından sigorta edilmesidir. Birden çok sigorta *müşterek sigorta* veya *çifte sigorta* (*mükerrer sigorta*) şeklinde olur. *Müşterek sigorta,* toplamları sigortalı malın değerinden fazla olmamak kaydıyle, bir mal üstündeki menfaatin, aynı süre içinde aynı tehlikelere karşı birden fazla sigortacı tarafından sigorta edilmesidir. Meselâ, 700 000 lira değerindeki bir evin 350 000 lirası «X», 200 000 lirası «Y», 150 000 lirası da «Z» sigorta şirketi tarafından sigortalanmışsa, evin tamamen hasara uğraması halinde her sigortacı sigorta ettiği bölümü tazmin etmekle yükümlüdür. Bu du-

rumda, sigortacılar arasında aksi kararlaştırılmamışsa müteselsil sorumluluk yoktur. Sigortacılar arasında müteselsil sorumluluk esası kabul edilmiş olsa bile, sigorta ettiren kimse uğradığı zarardan fazla bir şey istemeyecek, sigortacılardan her biri yalnız sözleşmesine göre ödemekle yükümlü olduğu bedel kadar sorumlu olacaktır. Bu durumda ödeyen sigortacı, öteki sigortacılara, onların tazmin etmek zorunda oldukları miktar oranında rücu eder. *Çifte sigorta,* sigorta bedeli sigorta değerinin üstünde olan müşterek sigortadır. Bazı istisnalar dışında, kanun, çifte sigorta kurulmasını yasaklamıştır.

Kısmî sigorta, ayrı tarihlerde yapılmış müşterek sigortadır. 700 000 TL. değerindeki bir ev önce sadece 400 000 TL. üstünden sigorta edilmişse, daha sonra geri kalan 300 000 TL. değerindeki kısım bir veya birden çok sigortacı tarafından sigortalanabilir (Türk Tic. kn. md. 1287).

● *Mal (tazminat) sigortalarının çeşitleri.* 1. *taşıma tehlikelerine karşı sigorta.* Genel anlamda taşıma tehlikelerine karşı sigortanın amacı, taşınan malların veya taşıma aracının uğrayacağı zararların karşılanmasıdır. Taşınan mallar için yapılan sigortaya *kargo sigortası,* taşıt için yapılan sigortaya *kasko sigortası* denir. Burada özellikle şu ayırımlar yapılmalıdır: *Denizcilik tehlikelerine karşı sigortalar,* Denizcilik tehlikelerine karşı sigorta ettirilebilecek menfaatler şunlardır: a) gemi; b) yapılmakta olan gemi; c) navlun ve yolcu taşıma ücretinden doğan alacaklar; ç) yük; d) deniz ödüncü paraları; e) müşterek ve kısmî avarya paralarıyle, ödetilmeleri için gemi, navlun, yolcu taşıma ücreti veyahut yükün karışıklık teşkil ettiği diğer alacaklar; f) yükün gönderildiği yere ulaşmasıyle elde edileceği umulan kâr; g) kazanılacak komisyon; h) sigortacının üstüne aldığı riziko. Bu menfaatlerden her biri ayrı ayrı veya birlikte sigorta edilebilir. Fakat birinin sigorta edilmiş olması diğerlerinin de sigortalandığı anlamına gelmez (Türk Tic. kn. md. 1340).

Burada geminin sigortası için, taraflar aksine anlaşmamışlarsa, tehlikenin başladığı andaki değeri esas alınır. Sadece geminin sigorta edilmesi, donatım ve sigorta masraflarının sigortalanması anlamına gelmez. Yük sigortası da yükün yükleme yerinde ve zamanındaki değerini, yükleme ve sigorta masraflarını kapsar. Sigorta ettirenin, sigorta primlerini sözleşme yapıldığı anda ve poliçenin teslimi karşılığında ödemesi gerekir. Sigorta sözleşmesi kanunî sebeplerle sona ererse, sona erme gününden sonraya ilişkin ödenmiş primler, sigorta ettirene geri verilmelidir. Sigorta ettiren; sigorta sözleşmesi kurulmadan ve kurulduktan sonra ihbar (bildirme) yükümlülüğüyle sigorta sözleşmesindeki temel borcu olan primi ödemekten başka; yolculuğu değiştirmemek, yolculuğu geciktirmemek, gemiyi değiştirmemek, sigorta sözleşmesi «belli olmayan veya adı tayin olunmamış gemilerle» yapılan yük sigortalarında gemiyi bildirmek ve tehlikenin gerçekleştiğini haber vermek, kaza olduğunda gereken bütün korunma tedbirlerini almak, mümkünse bunları sigortacıya haber vermek borcu altındadır (Türk Tic. kn. md. 1372-1378). Tehlikenin gerçekleşmesiyle meydana gelen zararın tespitinde hasarın *tam* veya *kısmî* oluşuna göre bir ayrım yapılmalıdır. Gemi veya yükün kurtarılamayacak şekilde batmış veya aslî vasıfları kaybolmuş ve ganimet olduğuna karar verilmişse tam kayıp (tam ziya, tam hasar) vardır. Gemi enkazından bazı parçalar kurtarılsa bile yine tam hasar var sayılır. «Navlun sigortası»nda, bütün navlunun kaybolması halinde, «umulan kâr sigortası»nda malların varma limanına ulaşması halinde tam ziya vardır. Tam ziya halinde sigortacı, sigorta bedelinin tamamını ödemek zorundadır. Denizcilik tehlikelerine karşı sigortalanmış malların tam ziyaına bağlanan en önemli sonuç, sigortalının bazı şartlarla sigorta edilen mal üstündeki haklarını devrederek sigorta bedelinin tamamının ödenmesini isteyebilmesidir. Bu hakka, *bırakma hakkı* denir. Kısmî hasar halinde sigortacı, meydana gelen gerçek hasarı tazmin eder. Tehlike gerçekleşince, sigorta ettiren veya sigortadan haberi olmak kaydıyle sigortalı için tehlikenin gerçekleştiğini ihbar yükümlülüğü doğar (Türk Tic. kn. md. 1377). Sigortacının tazminat ödeme borcu bu yükümlülüğün doğduğu tarihte muaccel olur (günü gelmiş sayılır). Sigortalının zararının tazminini isteyebilmesi için, sigortacıya zararın hesabını gösteren bir liste vermesi ve çıkarının (sigorta edilen şeyin), deniz tehlikesinden zarar gördüğünü, kazayı, zararı ve kapsamını ispat etmesi gereklidir.

Karada ve iç sularda taşıma tehlikelerine karşı sigortalar. Karada ve iç sularda taşıma tehlikelerine karşı sigortalarda poliçe, genel olarak sigorta poliçelerinde yazılması gerekenler dışında bazı kayıtlar taşımalıdır. Bu tür taşıma sigortası poliçesine malın taşınacağı araç ve taşımada izlenecek yol; taşıyıcının adı, soyadı veya ticaret unvanı, gönderenle taşıyıcı arasında taşıma için bir süre tespit edilmişse bu süre, yükün taşıyıcıya verildiği yer ve gönderilene teslim edileceği yer yazılmalıdır (Türk Tic. kn. md. 1266, 1314).

Sigortacı, yükün taşıyıcıya teslimi tarihinden itibaren, gönderilene kanunen teslim edilmiş sayılacağı an arasında kalan zaman dilimi içinde her ne sebeple olursa olsun uğradığı zararları tazmin etmeyi taahhüt eder. Bu sebeple karada ve iç sularda taşıma tehlikelerine karşı yapılan sigorta poliçelerinde taşıma süresinin, taşıyıcıya verme ve gönderilene teslim edileceği yerin yazılması zorunludur. Sigortacı, taşıma işlerini yapmakla görevli olanların her türlü kusurlarıyle yüke verdikleri hasarları da tazmin etmekle yükümlüdür. Buna karşı, sigorta ettirenin veya sigortalının kusurlarıyle yüke verdikleri zararları sigortacı tazmin borcu altında değildir (Türk Tic. kn. md. 1312).
Bununla birlikte yükün müsadere edilmesinden, savaş veya savaşa benzeyen silâhlı çatışmalar sebebiyle veya iç savaş, ihtilâl, ayaklanma, isyan veya bunların sebep olduğu iç karışıklıklardan doğan veya mayın, torpil, bomba ve benzeri savaş silâhlarının meydana getirecekleri zararlar sigortanın dışındadır. Yük içindeki patlayıcı maddeler sigortacının bilgisi dışında taşınıyorsa sigorta dışında kalır. Bunun gibi, yükün yasak, kaçak veya gizli eşya olmasından doğan zararlar da sigorta ile karşılanamaz. Bu kayıt ve şartlar altında sigorta bedeli, sigorta edilen malın taşınması amacıyle taşıyıcıya teslim olunduğu zaman teslim yerindeki değeriyle, varma yerine kadar olan taşıma ücretini ve öteki masrafları içine alır;

2. *hırsızlık sigortası,* menkullerin çalınmasından doğan zararların karşılanması için kurulur. Hırsızlıktan doğan zarar ya menkul şeyin elden çıkmasından doğar veya menkul şeyin elinden çıkan kimsenin bir üçüncü kişiye karşı olan sorumluluğu sebebiyle meydana gelir. Birinci duruma *hırsızlığa karşı sigorta,* ikinci duruma *hırsızlık sebebiyle sorumluluk sigortası* denir. İki durumda da sadece hırsızlık sonucu meydana gelen zarar değil, aynı zamanda hırsızlığa teşebbüs dolayısıyle meydana gelen zararlar, sigortanın kapsamına girer;

3. *cam sigortası,* sigortalı camların kırılmasından doğan doğrudan zarar (cam bedeli, taktırma ücreti) ve cam kırılmasından meydana gelecek başka zararları (vitrin, reklâm, tabelâ ve yazıları v.d.) karşılamak üzere kurulan sigortadır;

4. *inşaat sigortası,* bir yandan inşaatta meydana gelen kazalardan ileri gelen zararları, öte yandan inşaat ve müştemilâtında gerçekleşen zararları karşılamak için yapılır;

5. *makine ve montaj sigortası.* Makine sigortası makinede birdenbire meydana gelen hasarlardan doğan zararları karşılamak için yapılır. Montaj sigortası, makinelerin kurulma ve denemeleri sırasında uğrayacağı zararları karşılar. Bu iki sigorta birlikte yapılabilir. Sanayinin gelişmesi, bu sigorta dalını doğurmuştur;

6. *fırtına hasarlarına karşı sigorta,* fırtına yüzünden menkul ve gayrımenkul eşyada meydana gelen zararları karşılamak amacıyle yapılır. Bu sigorta ile fırtınanın doğrudan doğruya veya dolayısıyle verdiği zararlar sigorta edilebilir. Fırtınaya karşı elektrik direkleri sigorta edilmişse, direklerin yıkılmasından doğan zarar ve direklerin yığılması sebebiyle çevredeki evlerde meydana gelen zarar sigortacı tarafından tazmin edilmelidir;

7. *su yükselmesi ve su baskınına karşı sigorta,* sel veya baraj v.b. yerlerden boşalan sulara karşı yapılan sigortadır. Su kanalları, kar suları veya çığ tehlikesine karşı da sigorta yapılabilir. Su zararlarına karşı sigorta, bazen yapılardaki suların meydana getirdiği zararları karşılamak için kurulur. Büyük meskenlerde boruların patlamasının veya bir başka sebeple suların akması sonucu öteki katlar ve dairelerdeki eşyalarına, brülörlere verdiği zararlar sigortacı tarafından karşılanır;

8. *motorlu kara ulaştırma araçları, kasko sigortası.* Bu sigortaya *otomobil kaskosu* da denir. Kasko sigortasında taşıt, teferruat ve takımıyle belli tehlikelere karşı sigorta edilir. Sigortalanmış taşıtta durken veya hareket halindeyken dış etkilerle, duran veya giden bir cisme çarpmaktan veya böyle bir cismin çarpma sonucu, çarpma, devrilme, düşme, yuvarlanma gibi kazalardan doğan zararlar ve sigortalı taşıtın çalınması, çalmaya teşebbüsten doğan zararlar; yanması, nakledilmesi sırasında meydana gelen zararlar sigortaya girer. Yalnız tekerlek lastik veya parçalarının çalınması sigortanın kapsamına girmez. Fakat taşıtın çalınması halinde sigortacı, taşıt ve lastik değerini tazmin eder. Burada, sigorta teminatı dışında kalan zararlar şunlardır: aracın ehliyetsiz bir kimse tarafından kullanılmasından doğan zararlar, aracı kullananın alkollü içki veya uyuşturucu madde kullanmasından doğan zararlar; eskime, bakımsızlık ve seyir halindeki sarsıntılardan doğan zararlar; sigortalıyle müstahdemleri ve birlikte yaşadığı aile fertlerinin kasten verdikleri zararlar; sigortalı taşıtta yarış, iddia ve müsabaka sırasında meydana gelen zararlar, savaş, isyan, grev, elkoyma, deprem ve su baskınlarından ileri gelen zararlar; sigortalı aracın yedekte çekilmesinden veya bir aracı yedekte çekmesinden doğan zararlar; istiap haddini aşan yük ve yolcu alınmasından doğan hasarlar. Taraflar anlaşarak yukarıda sayılan bazı zararları munzam prim ödemek şartıyle sigortaya dahil edebilirler. Yarışlara katılan araçların sigortalanması böyledir. Patlayıcı ve parlayıcı maddeler taşınmasından doğan zararlar da, ancak sigorta sözleşmesinde açıkça kararlaştırılan durumlarda sigortacıya düşer. Fakat Kara Yolları Trafik kanununun yasakladığı fiillerden doğan zararların sigortalanması halinde, sigorta sözleşmesinin bu hükmü geçersizdir. Sigortalı taşıtta hasar meydana gelince, sigortalı, sigortacıdan tazminini isteyebileceği her türlü hasarı öğrendiği günden başlayarak beş gün içinde mektup veya telgrafla sigortacıya bildirmelidir. Araç çalınmışsa sigortalı, zabıta kuvvetlerine de hemen haber vermelidir. Sigortalı hasarın büyümesini önleyici tedbirleri almakla da yükümlüdür. Sigortacı isterse, sigortalı hasarın nasıl meydana geldiğini, hasar meydana geldiği sırada aracı kimin kullandığını sigortacıya bildirmek zorundadır. Hasar tespiti taraflar arasında uyuşularak yapılır. Taraflar uyuşamazlarsa hasarı, tarafların seçecekleri hakem-bilirkişiler tespit eder. Tazminat ödenmesi için yukarıda belirtilen şekilde hasar tespitinin yapılması gerekir. Sigorta edilen aracın tam hasara (tam ziyaa) uğraması halinde, hasar anındaki sigorta değeri ödenir. Ancak, sigortacının sorumluluğu sigorta bedelini aşamaz. Onarım masrafları sigortalı aracın hasar anındaki değerini aşarsa, araç tam hasara uğramış sayılır. Kısmen hasar halinde sigortacı bu hasarın gerektirdiği onarım masraflarıyle aracın onarım yerine kadar çekme veya taşıma masraflarını ödemekle yükümlüdür. Onarımı mümkün olmayan parçalar için, o parçaların hasar anındaki değerleri ödenir. Onarım sonunda aracın değeri, hasar öncesine oranla artarsa, bu artma sigortacının ödeyeceği tazminattan indirilir. Sigortacı kısmen hasar halinde isterse onarım masraflarını öder; isterse kendisi yaptırarak ödemeyi tamirciye yapar. Çalınma halinde sigortalının sigortacıdan tazminat isteyebilmesi için ça-

lınma olayını zabıta kuvvetlerine hemen haber vermiş olmalıdır. Çalınan aracın bulunması için zabıta kuvvetlerince yapılan araştırma 45 gün içinde sonuç vermezse, sigortacı aracın çalınma günündeki değerini ödemekle yükümlüdür. Araç 45 gün içinde bulunursa sahibi arabayı geri almak zorundadır. Ancak bu durumda çalınma sebebiyle araçta meydana gelen hasar, sigortacı tarafından tazmin edilir. Araç 45 günden sonra bulunursa, sigortacı durumu sigortalıya yazıyle ihbar eder. Sigortalı tazminat olarak sigortacıdan aldığı parayı geri vererek aracını geri alabilir. Sigortacı aracın veya araçtan herhangi bir parçanın değerini tamamen öderse, araç veya o parça sigortacıya ait olur.

Muafiyet, sigortacının belirli bir miktar zarardan sorumlu olmasıdır. 1 Aralık 1971 tarihinden itibaren muafiyet hadleri yüzde 100 arttırılmıştır. Bu miktar yeni tarifeye göre otomobillerde 1 000, kamyon ve kamyonetlerde 3 000 liradır. Bir başka deyimle kasko sigortası yapılmış bir otomobille meydana gelen 1 000 liraya kadar zararlardan sigortacı sorumlu değildir. Zararın 4 000 lira olması durumunda sigortacının sorumluluğu 1 000 liralık muafiyet haddinin üstündeki 3 000 liradır.

Sigortalının rücu hakları, tazminat ödeyen sigortacının sigortalı araca zarar verenlere karşı, sigortalının haiz olduğu dava haklarını kullanmasıdır. Sigortacı, sigortalıya tazminat ödemişse, bu ödenen tazminat oranında onun yerine geçer. Kazadan sorumlu olan üçüncü şahsa açılacak tazminat davasını sigortacı yürütür. Sigortalı sorumlu üçüncü kişiye karşı açılacak tazminat davasıyle ilgili her türlü belgeyi sigortacıya vermek ve bu konuda elde edebildiği bilgileri ona ulaştırmak zorundadır. Sigortalının bu yükümlerini yerine getirmemesi sebebiyle dava kaybedilirse, sigortalı tazminat hakkını kaybeder. Tazminat daha önce ödenmişse bunu geri vermek zorundadır. Sigortacının sorumluluğu, sigorta primleri peşin ve tamamen ödenecekse tamamının, taksitle ödenecekse ilk taksidinin ödenmesiyle başlar. Primler vadesinde ödenmezse sigortacı sigorta ettirenin adresine bir mektup göndererek bir ay içinde ödenmesini ihtar eder. Bu süre içinde primleri ödemezse sigorta sözleşmesi feshedilmiş olur. Bu durumda sigortacı, sigorta ettirenden feshin hüküm taşıdığı güne kadar olan prim ve masrafarını isteyebilir. Türkiye'de uygulamada, sigorta şirketleri otomobil, kamyon ve kamyonetleri sigortalamakta, minibüs, otobüs ve tankerleri sigortalamamaktadırlar. 1971 Yılı itibarıyle kamyon ve kamyonetlerde 1966 (dahil) modelden, otomobilerde 1964 modelden daha eski araçların kasko sigortası yapılmamaktadır;

9. *sorumluluk sigortası,* sigorta ettireni, sorumluluk sebebiyle malvarlığının azaltıcı sonuçlarına karşı korumak amacıyle kurulur. Bu sigorta sorumluluğu ortadan kaldırmaz, sadece sigorta ettirenin malvarlığındaki muhtemel eksilmeyi önlemek amacını güder. Sorumluluk sigortası, zarara maruz kalan üçüncü kişiler bakımından da bir garantidir. Bununla, zarar gören, zarar verenin aczine karşı korunmuş olur. Sorumluluk sigortasının en önemli şekilleri kara ulaştırma araçlarındaki mecburî ve ihtiyarî sigortadır:

a) *motorlu kara nakil vasıtası mecburî malî sorumluluk sigortası* (*mecburî trafik sigortası* da denir), Karayoları Trafik kanununun 50. v.d. maddelerinde düzenlenir ve kanunen zorunlu olan sınırlar içinde, poliçede yazılı motorlu aracın veya (buna bağlı römorkun) kullanılmasından doğan ve araç sahibine yüklenen maddî (ve ölüm dahil bedenî zararlara) ilişkin hukukî sorumluluğu karşılamak için kurulur. Sigortacının mesuliyeti sigorta ücretinin tamamının peşin ödenmesiyle başlar. Araç sahibi, aracın gerçek durumunu ve araçta meydana gelen değişiklikleri bildirmek zorundadır. Aracın gerçek durumunu sigortacıya bildirme yükümlülüğü kasten veya ağır kusur sonucu yerine getirilmezse ve bu durum tehlikenin yanlış takdirine fiilî olarak yol açarsa sigortacı sorumluluktan kurtulur. Sigorta ettirenin kastı ve ağır kusuru olmayan durumlarda sigortacı, tehlikenin gerçek ağırlığına göre prim farkı istemek veya sigorta sözleşmesini feshetmek gibi iki imkândan birini seçer. Fesih yetkisini kullanırsa sigorta sözleşmesi, fesih bildiriminin sigortalıya tebliğ tarihinden itibaren 15 gün sonra öğle üzeri saat 12.00'de sona erer. Bu ana kadar meydana gelecek zararlardan sigortacı sorumludur. Sigortacının prim veya tazminattan indirim yapılması hakkındaki talepleri bu sonuncu ihtimalde saklıdır. Sigortalı, aracın bir başkasına devredildiğini sigortacıya hemen bildirmelidir. Aracın devriyle sigorta sözleşmesinden doğan hak ve borçlar aracın yeni sahibine geçer. Bununla birlikte sigortacı ve yeni malikin, sigorta sözleşmesini 20 gün içinde feshetmek yetkisi vardır. Tehlikenin ağırlaşması da 8 gün içinde sigortacıya bildirilmelidir. Tehlikenin değişmiş olduğunu öğrenen sigortacı isterse ek prim alarak sözleşmeye devam eder, isterse öğrendiği tarihten itibaren 8 gün içinde sözleşmeyi fesheder. Sigortalı, yukarıda belirtilen ihbar yükümlülüklerinden başka, malî sorumluluğunu gerektiren her olguyu öğrendiği günden itibaren 5 gün içinde sigortacıya ihbar etmelidir. Bunun dışında sigortalı, sorumluluk doğuran olayın hangi şartlarda meydana geldiğini ve sonuçlarını tespite yarayacak bütün bilgileri, aracı kullananın hüviyet ve adresini sigortacıya bildirmek zorundadır. Sigortalı ayrıca, ceza mahkemesine intikal eden davayı ve bu dava ile ilgili her türlü işlemi sigortacıya bildirmelidir. Sigortacının açık rızası olmadıkça sigortalı, zarar görenlere tazminat olarak veya tazminata mahsuben ödemede bulunamaz. Kazadan sonra maddî zararların artmaması için alınacak koruyucu tedbirlerin ve zarar görenlere yapılacak ilk ve âcil yardımların gerektirdiği zorunlu masrafları sigortacı karşılar. Sigortacının, tazminat isteyen üçüncü kişiyle doğrudan doğruya temasa geçmek ve sulh olmak hakkı vardır. Dava açılması halinde davanın takip ve idaresi sigortacıya aittir. Hasar meydana geldikten sonra kazayı, kazanın oluş biçimini ve hasarı tespit için gerekli bilgileri ve açılacak davayı bildirme yükümlerini kusurlu olarak yerine getirmeyen sigortalı, sigortacıdan isteyebileceği tazminat haklarını kaybeder. Sözleşmenin her ne şekide olursa osun sona ermesi halinde sigortacı, bu durumu aracın kayıtlı olduğu trafik şubesine 8 gün içinde bildirmek zorundadır. Sona erdiği bildirilen sigortanın yerine bir yenisi yapılmasa bile, bu bildirimden itibaren 15 günlük süre içinde, sigorta, üçüncü kişiler bakımından geçerli olmakta devam eder;

b) *motorlu kara nakil vasıtası ihtiyarî malî mesuliyet sigortası,* araç sahibinin hukukî sorumluluğunun *mecburî malî mesuliyet* sigortasının dışında veya bu sigortanın sınırları üstünde kalan kısmı için kurulur. *İhtiyarî malî mesuliyet sigortası* tazminat, dava, takip, kurtarma, zararın fazlalaşmasını önleme masrafları bakımından mecburî malî mesuliyet sigortası dışındaki tazminat ve masrafları karşılar;

10. *yangın sigortası*'nın karşıladığı tehlikemından özel bir anlam taşır. Bir yangının söz konusu olabilmesi «zararlı ateş»ten meydana gelmiş olması gerekir. Zararlı ateş veya *düşman ateş*, kendine has yanma yeri (ocağı) dışında kendi kuvvetiyle gelişebilme kabiliyeti olan ateştir. İçten içe alevsiz yanmalar, yangın tanımına girmeż. yangındır. Yangın, sigorta hukuku bakı- Türk Ticaret kanunu yukarıda sınırlanan yangın kavramını genişletmiştir; sigortacı, sigorta edilen menkul ve gayrımenkul mallarda yangın sebebiyle meydana gelen bütün hasarları tazminle görevlidir. Yangını durdurmak veya söndürmek için kullanılan her çeşit araçtan ileri gelen hasar da yangın hasarı sayılır. Basınçlı su etkisiyle kırılan camlarla, hasara uğrayan ev eşyası ve balta ile kesilen bölümlerde meydana gelen zarar sigortacı tarafından tazmin edilmelidir. Dolaylı olarak ısı, duman veya buhardan ileri gelen zararlar da böyledir. Sigorta edilen eşyanın kurtarılması için alınan tedbirlerden veya eşyanın kaybolmasından veya yangının genişlemesine engel olmak amacıyle sigorta ettirilen binanın, ilgili memurun emriyle tamamen veya kısmen yıktırılmasından doğan zarar ve masraflar da yangın sigortasıyle karşılanır. Bazı hasar ve zararlar ancak sigorta poliçesinde açıkça kabul edilmişse, sigortacı tarafından tazmin edilir (grev, lokavt ve ayaklanma sırasındaki yangın hasarları, depremin dolaylı sebebiyet vereceği yangın hasarları gibi) [Yangın Sigortalarının Genel şartları md. 2/b]. Yangın sigortalarında sigorta tazminatı şu şekilde hesaplanır: önce sigortalı binanın veya eşyanın maruz kaldığı hasar tespit edilmelidir (hasar, sigortalı malın yangından önceki değeriyle sonraki değerinin karşılaştırılması sonucu bulunur); sonra bu hasarın ne ölçüde tazmin edileceğine bakılarak sigorta tazminatı hesaplanır. Bu tazminatın hesabında, sigortalı şeylerin yangından önceki değeri, kural olarak hasar anındaki değer olarak anlaşılmalıdır. Yangın hasarı meydana geldikten sonra, sigortalı mallarda meydana gelen zarar miktarı sigortacıyle sigortalı arasında varılacak bir anlaşma ile tespit edilebilir. Taraflar, meydana gelen zararın miktarının tespitinde anlaşamazlarsa bu miktar tahkim yoluyle tespit edilir. Taraflar anlaşırlarsa tek hakem, anlaşmazlarsa her biri kendi hakemini seçer. İki hakem yalnız uyuşulamayan konularda karar verebilmek üzere bir üçüncü hakem seçer. Sigorta tazminatı kural olarak nakden ödenir. Sigortalı bir bina yanarsa, yangından doğan hasar yukarıda açıklanan esaslara göre tespit edildikten sonra sigortalıya ödenir. Bununla birlikte sigorta sözleşmesinin tarafları yanan binanın yeniden yapılmasını veya onarımını kararlaştırarak nakden tazminat esasından ayrılmış olabilirler. Bu durumda tarafların uyuşarak tayin ettikleri veya hâkime tayin ettirecekleri süre içinde, sigorta ettiren, masrafları sigortacı tarafından verilerek, binayı onartmak veya yeniden yaptırmak zorundadır. Yangın sigortasının çeşitleri şunlardır: a) ev eşyası sigortası; b) bina sigortası; c) sanayi sigortası; ç) tarım yangın sigortası.

Kredi sigortası, alacak haklarının sigortalanmasıdır. Bu sigorta borçlunun aczine karşı yapılır ve başlıca çeşitleri şunlardır: 1. emtia kredi sigortası; 2. ihracat kredi sigortası; 3. rehin veya hapis hakkı sahibinin sigortası; 4. ipotek sigortası:

1. *emtia kredi sigortası,* iç piyasada krediyle iş gören satıcıların, borçluların aczi sebebiyle uğrayacakları zararları karşılamak amacıyle kurulur. Sigorta sözleşmesinden doğan zararı tazmin borcunun doğması için, borçlu hakkında ya iflâs açılmalı veya alacaklı kredili mal verdiği kimse hakkında yaptığı takip sonunda İcra İflâs kanununun 143. ve 105. maddeleri anlamında, *aciz vesikası* almalıdır. Emtia kredi sigortası, tek ve belli alacaklar için kurulabileceği gibi, bir işletmenin bütün alacakları bakımından belirli bir sınıra kadar da kurulabilir;

2. *ihracat kredi sigortası,* dış ülkelere yapılan kredili satışlarda alıcıların ödeme kabiliyetlerini kaybetmelerinden dolayı satıcının uğrayacağı zararları karşılamak için kurulur;

3. *rehin veya hapis hakkı sahibinin veya haciz koyduran alacaklının sigortası,* bu tür garantilerden yararlananların, garantinin konusu olan malı, tehlikelere karşı sigorta ettirerek, alacağını tahsil edebilmesi amacıyle kurulur. Hasar meydana gelirse, sigortacının ödeyeceği tazminat, rehinli alacaklının (veya hapis hakkı sahibinin veya haciz koyduran alacaklının) alacağının yerine geçer;

4. *ipotek sigortası,* rehin hakkı sahibinin sigortasından farklı olarak, tazminatın konusunu teşkil eden malın sigortası değil, ipotekli alacağın sigortasıdır.

— Tar. *Türkiye'de* gerek özel hukuku, gerek kamu hukukunu ilgilendiren sigortalar XIX. yy.ın sonlarına kadar ilgi görmedi. Özel hukuk alanında faaliyet gösteren sigortalara karşı görülen çekingenlikte dinî inançların önemli payı vardı. Kanunnamei Ticareti Bahriye'de sigorta konusuna yer verildi (1864), ama bu sadece deniz ticaretiyle ilgiliydi. Kaza, yangın, hayat sigortası gibi, özel hukuku ilgilendiren ilk kurumlar 1872'de İstanbul'da faaliyete geçen üç ingiliz firması oldu: *The Sun, The Northern, The Nort*. 1878'de fransız *La Forcier* firması, İstanbul'da bir şirket kurdu. 1889'da alman, italyan, bulgar, rumen, isviçre ve rus firmalarının yangın ve

bir avusturya firmasının da hayat sigortası kurduğu görüldü. 1891'de *Union de Paris*, İstanbul'daki yabancı firmalar arasında yer aldı. Sigorta hukukunun henüz düzenlenmemiş olması yüzünden bu kurumlar tam bir başıboşluk içinde hareket ediyor, tarifelerini yapıyor, anlaşmazlıkları genel merkezlerine intikal ettiriyor, kapitülasyon imkânlarını sonuna kadar kullanıyorlardı. 1890'da, yabancı anonim şirketlerin Osmanlı ülkesindeki acentalıklarını denetleyebilmek amacıyle bir nizamname hazırlandı. 1893'te de Düyunu Umumiye, Osmanlı bankası, Tütün rejisi ve bazı sermaye sahipleri tarafından *Osmanlı Umumî Sigorta kumpanyası* kuruldu.

İstanbul'da yangın olaylarının artışı sigorta şirketlerinin çoğalmasını hızlandırdı. Hukuk alanındaki boşluklar da bu artışı kolaylaştırdı. 1906'da ilk sigorta kanunu, 1914'te de yabancı anonim şirketler ve sermayesi hisselere bölünmüş şirketler hakkındaki kanun çıkarıldı. 1916'da, Avusturya firması *Fenik de Vienne*'in ortaklığıyle *Türkiye Millî Sigorta* şirketi; 1918'de, *İttihadı Millî*; 1922'de *Şark*, 1924'te *Millî şirketi* ile Ziraat ve İş bankalarının sermayesiyle ilk millî sigorta şirketi olan *Anadolu sigorta* şirketi kuruldu. 1926'da sigortacılık hukukunun düzenlenmesi amacıyle çıkarılan Kara Ticareti kanununda «mükerrer sigorta» konusuna yer verildi. 1927'de sigorta şirketlerinin denetlenmesi yeniden hükme bağlandı. Millî sigortacılığı koruma ve güçlendirme, reasürans yüzünden dışarıya para transferini azaltma, bu kaynaktan devlete gelir sağlama amaçlarını güden mükerrer sigortanın kuruluşundan (1926) sonra, 1929'da İş bankası, İttihadı Millî Sigorta şirketi ve Compagnie Suisse de Réassurance'ın ortaklaşa kurduğu *Millî Reasürans şirketi*'ne 15 yıllık bir imtiyaz tanındı. Şirket hisselerinde sonradan yapılan değişiklikle, büyük pay İş bankasında kalmak üzere, Maliye ve bazı kamu kuruluşları da bu kuruma ortak edildi. Millî Reasürans'ın imtiyazı 1943, 1954, 1960 ve 1969 yıllarında belirli sürelerle uzatıldı. İkinci Dünya savaşı yıllarındaki duraklamadan sonra yeni şirketler ortaya çıktı. 1953'te trafik sigortasının zorunlu duruma getirilmesi sigorta şirketleri bakımından yeni bir iş alanı yarattı. 1955'te sigorta şirketleriyle ilgili mevzuat yeniden düzenlenirken bu kurumların anonim şirket veya kooperatif statüsünde olması, anonim şirketlerde ödenmiş sermayenin en az bir milyon lirayı bulması, karşılıklı sigorta için kooperatiflerin en az 100 ortaktan meydana gelmesi, yabancı şirketlerin ruhsat alma zorunluğuna bağlanması ve bu kurumların menşe ülkelerinde türk firmalarına aynı hakkın tanınmış bulunması, şirketlerin her yıl bilançolarını yayımlama ve ilân etmesi kayıtları kondu. Bu hükümlere bağlı olarak Türkiye'de yangın, nakliyat, hayat, kaza, dolu ve hayvan ölümü sigortasıyle uğraşan 20 yerli, 19 yabancı (4 fransız, 5 isviçre, 2 italyan, 4 ingiliz, 3 alman, 1 amerikan) ve 2 reasürans sigorta şirketi vardır; bunların ödenmiş sermayesi 38 000 000 TL., yıllık prim tahsilatı da 365 000 000 TL. kadardır (1970). [→ Bibliyo.] (M)

SİGORTACI i. (*sigorta*'dan *sigorta-cı*). Bir prim ödenmesi yükümlenen belirli bir meblağ karşılığında, sigortalıya veya bir tazminattan yararlanacağı belirtilmiş olan kimseye, bir rizikonun gerçekleşmesi halinde bir meblağ (kapital) veya rant (gelir) ödeyen kimse. || Sigorta prodüktörü. (LM)

SİGORTACILIK i. (*sigortacı*'dan *sigortacı-lık*). Sigortacının mesleği. (M)

SİGORTALAMAK geçl. f. (*sigorta*'dan *sigorta-la-mak*). Sigorta etmek. || *Teklz.* Emniyete almak. (M)

SİGORTALI sıf. (*sigorta*'dan *sigorta-lı*). Sigorta edilmiş. || *Teşm. yol.* Güven altına alınmış. || İ. Sigorta edilmiş kimse.

— Huk. Sosyal sigorta kapsamına alınmış işçi. (M)

SİG ovası, Batı Cezayir'de bölge; batıda Pelat ovalarıyle Haora arasında *Sig*'in aşağı çığırı tarafından aşılır. Sig üzerindeki Şorfa barajı, bölgede sulama yoluyle tarım yapılmasını sağlar. Kışın su baskınına uğrayabilen ovanın geri kalan kısmı, tahıl tarlaları, bağlar ve zeytinliklerle örtülüdür. (L)

SİGOVESUS, M.Ö. VI., V. veya IV. yy.da galyalı şef, Biturige'ler kralı Ambigat'ın yeğeni. Kardeşi Bellovesus İtalya'ya girerken o da Almanya'yı istilâ etti. (L)

SİGRİON. Bk. SIĞRI BURNU.

SİGUER (PORT DE), Fransa'da yüksek boğaz, Ariège idare bölgesiyle Andorra cumhuriyeti sınırında, Vicdessos'un güneydoğusunda; 2 378 m. (L)

SİGUİRİ, Gine'de şehir, seçim çevresi merkezi, ülkenin kuzeydoğusunda, Nijer'in sol kıyısında; 12 700 nüf. Ticaret merkezi. El sanatları (kuyumculuk). — *Siguiri seçim çevresi*, 179 000 nüf. Bölgede geçici altın damarları işletmesi. Pirinç tarımı. (L)

SİGURD, germen ve iskandinav efsanelerinin kahramanı ve *Edda Volsungasaga* ve *Nibelungen*'in (bunlarda adı «Siegfried»dir) başlıca kişilerinden. Hakkında, birbirine oldukça aykırı hikâyeler anlatılır. Kral Sigmund'un oğluydu. Danimarka'da kral Hjaelprek'in sarayında yetişti. (Başka bir inanışa göre, bir demirci tarafından bir ormanda büyütüldü.) Olağanüstü bir atı ve sihirli bir kılıcı («Gram») vardı. Göklerdeki bir defineyi koruyan ejderha Fafner'i öldürdü ve onun yüreğini yedi, kanıyle yıkandı, böylece yeni etkililikler kazandı, kuşların dilini anlar oldu, hemen hemen yaralanmaz hale geldi. Brunhild'e bağlandı, sonra ondan ayrıldı, kral Gjuke'yi (Gunnar, Günther) ziyaret etti, fakat kraliçe Grimhild'in doldurduğu sihirli bir içkiyi içtikten sonra Brunhild'i unuttu: Gjuke'nin kızkardeşi Gudrun ile evlendi. Kayınbiraderi Gunnar'ın silâhlarını kuşanarak, alevler arasından geçip Brunhild'in yanına gitti. Yanılgıya düşen Brunhild Gunnar ile evlendi, fakat Sigurd'un hilesini Gudrun'dan öğrenince, Gjuke'nin oğullarını, kahramanı öldürmeğe kışkırttı. Sigurd, Gjuke'nin en küçük oğlu Guttorm (veya Hagen) tarafından öldürüldü; Brunhild, Sigurd'un yakıldığı odun yığını üzerinde intihar etti. Bu efsane çok değişik şekilde yorumlanmıştır. Sigurd'un adı arkasında tarihî bir kişinin bulunduğu sanılmamaktadır. (L)

SİGURD Jorsalafare («Kudüs hacısı») [öl. 1130], Norveç kralı (1103-1130), Magnus III Barfot'un oğlu. Kardeşleri Olav Magnusson ve Eystein Magnusson ile birlikte hüküm sürdü. Büyük bir deniz seferine çıktı (1107), İngiltere'ye gitti, Lizbon'un alınışına katıldı. Kudüs'te hacı oldu. Yanındaki norveçli savaşçılarla Akdeniz kıyılarındaki birkaç şehri ve özellikle Sayda'yı yağma etti, 1111'de karayoluyle Norveç'e döndü. 1123'ten itibaren tek başına hüküm sürdü. Hıristiyan dininin yılmaz bir savunucusuydu. (L)

SİGURDSSON (Olafur Johann), izlandalı yazar (Grafniugur idare bölümü 1918). Romanlarında bir şair duyarlığıyle, ülkesinin güzelliğini ve İzlanda'nın kasabalarındaki hayat dramlarını dile getirdi: *Dağ ve Rüya* (1944), *İlkbaharın Soğuk Toprağı* (1955), *Gizlice ve Güpegündüz* (1965). [L]

SİGURJONSSON (Johann), izlandalı yazar (Laxamyri, Kuzey İzlanda 1880 - Kopenhag 1919). Güçlü bir dram yazarıydı, Danimarka dilinde de yazdı. En ünlü eseri: *Bjaerg - Ejvind og Hans Hustru*'dur (Dağlı Ejvind ile Karısı) [1911]. (L)

SİGÜENZA, İspanya'da kasaba, Castilla la Nueva'da (Guadalajara ili), Henares ırmağı kıyısında; 4 500 nüf. Poitou roman üslûbunda katedrali, XIV. yy.da tamamlandı (muvahhid ve plateresco üslûbunda parçalar, Aode Covarrabias'ın süslemeleri); XV. ve XVI. yy.da katedrale iç kiliseler ve XVII. yy.da deambulatorium eklendi; rönesans üslûbunda büyük âyin eşyası yeri ve gotik üslûbunda avlu dehlizi 1507'den kalmadır; ayrıca katedralde El Doncel de denen Martin Vasquez de Arce'nin çok güzel ve meşhur mezarı ve Arce ailesinin öbür üyelerinin mezarları vardır. Güzel konaklar, kiliseler, manastırlar. Şehre hâkim olan eski şatonun (XII. - XV. yy) kalıntıları. (L)

SİGWART (Christoph VON), alman filozofu (Tübingen 1830 - ay.y. 1894). 1859-1863 Arasında, Blaubeuren seminerinde profesörlük yaptı. 1865'te Tübingen'de felsefe profesörü oldu. Başlıca eseri: *Logik* (Mantık) [1873-1878]. (L)

SİGYN, iskandinav tanrıçası, Loki'nin karısı, kötülük perisi. (L)

SİĞİL i. (esk. türk. *sigil*'den). Deride çıkan zararsız ur. (Bk. ANSİKL. *Dermatoloji bölümü.*)

— Ask. denizc. *Siğil nizamı,* bir filonun aldığı üçgen biçimi seyir düzeni; amiral tepe noktasında ve filonun öteki iki gemisi öbür uçlarda yer alır.

— Denizc. Bir ucu yontularak sivriltilmiş ağaç veya demir takoz. (Siğilin sivri tarafı iki eleman arasındaki aralığa sokulur ve gerisinden vurularak aralık genişletilir; böylece sıkıştırma ve aralama işlerinde yüksek bir güç sağlanır.) || *Siğil pabucu,* gemi ambarlarının üzerine serilen branda örtülerini ambarın kenarına sıkıştırarak tutturmak için, ambar ağzının dış kenarları boyunca sıralanmış «L» şeklindeki demir çıkıntılardan her biri. || *Siğil vurmak,* siğil kullanmak. (*Siğillemek* de denir.) || *Direk taban siğili,* direklerin tabanlarını dik tutmak için kullanılan ağaç parçaların her biri. || *İskaça siğili,* direk tabanı siğili olarak kullanılan ve iki yüzü silindir biçiminde olan siğillerden her biri. (Bunlara *iskaça çelikleri* de denir.) || *İstif siğili,* fıçıların istifinde kullanılan prizma biçiminde küçük ağaç parçası. || *Kontra siğil,* bir siğilin karşısına vurulan ikinci siğil.

— Tıp. *Siğil otu,* siğilleri iyileştirmeğe yarayan kara hindiba çiçeği veya sütleğen otu.

— Vet. Sığırlarda ve atlarda vücudun çeşitli bölgelerinde beliren küçük, sivilcemsi ur. || *Çatallı siğil,* bıcılgan olan atın toynağında meydana gelen yaygın ur. || *Parmak arası siğili.* Bk. TIRNAK *çatalı yarası.*

— ANSİKL. Dermatoloji. Altderi kabarcıklarının çoğalmasından meydana gelen ur *siğil*'ler, saman rengi, düz küçük çıkıntılar (*gençlerdeki düz siğiller*) yahut toplu iğne başı veya bezelye büyüklüğünde grimsi, girintili çıkıntılı veya pürtüklü kabarcıklardır (*âdi siğiller*); genellikle yüzde, parmaklarda, ayak tabanlarında (*taban siğilleri*) görülür. Tedavi için ya elektrikle dağlanır, ya negatif elektrolizle veya radyoterapiyle tahrip edilir. Bununla beraber, kalsiyumlu magnezyum, magnezyum klorür, birkaç damla tuya tentürü gibi, içten alınan bazı ilâçlarla da kayboldukları görülür.

Sebore siğilleri, grimsi veya siyahımtrak renkte, çok zaman sırtta ortaya çıkan siğilimsi görünüşte lezyonlardır. Hiç bir zaman kansere dönüşmez, fakat bazen fazla büyüyüp estetiği bozduğu için karbon karıyle veya elektrikle pıhtılaştırma yoluyle tahrip edilir. (LM)

SİĞİM veya **SİYİM** i. (*sığmek* veya *siymek*'ten *siğ-i-m* veya *siy-i-m*). *Halk dili.* [Yalnız *siğim siğim* veya *siyim siyim* şeklinde kullanılır.] *Siğim siğim* veya *siyim siyim,* [yağmur için] sessiz sessiz, ince ince: *Hava inadına soğuk... İstanbul'u bir karaduman kaplamış. Yağmur da siyim siyim yağmakta mı sana?* (Kemal Tahir). [M]

SİH i. (fars. *sih*). *Esk.* Demirden yapılmış kebap şişi: *Ehl-i aşkın ne bilir derd ü belâ vü mihnetin / Döne döne olmayan bu sih-i mihnetle kebap* (Muhibbî). [M]

SİHAM çoğl. i. (ar. *sehm*'den *sihâm*). *Esk.* Oklar: *Gösterdim âdemiyete bir deste-i siham* (Cenab Şahabeddin). [M]

Siham-ı Kaza (*Kaza Okları*), türk şairi Nef'i'nin (öl. 1635) yergilerini topladığı şiir kitabı. Kaside, kıta, terkibi bent gibi değişik türde şiirlerin yer aldığı eserde şairin kendi babasından başlayarak Gürcü Mehmed Paşa, Kemankeş Ali Paşa, Ekmekçizade Ahmed Paşa gibi devlet büyükleri; Itrî, Riyazî, Azmizade Haletî, Kafzade Faizî, Nev'izade Ataî gibi sanatçılar ağır bir dille yerilir. Bazı yergilerinde şiir özü ağır basar; bazılarında ise gelişigüzel sövmeye varan sanat dışı söyleyişler görülür. Yergilerin çoğu kişisel öfkelenmelere, dargınlıklara dayanır. Kaside ve gazellerindeki sanat gücü, hayal ve duyuş zenginliği *Siham-ı Kaza*'da görülmez. Eserde kullanılan dil bir şiir dili olmak-

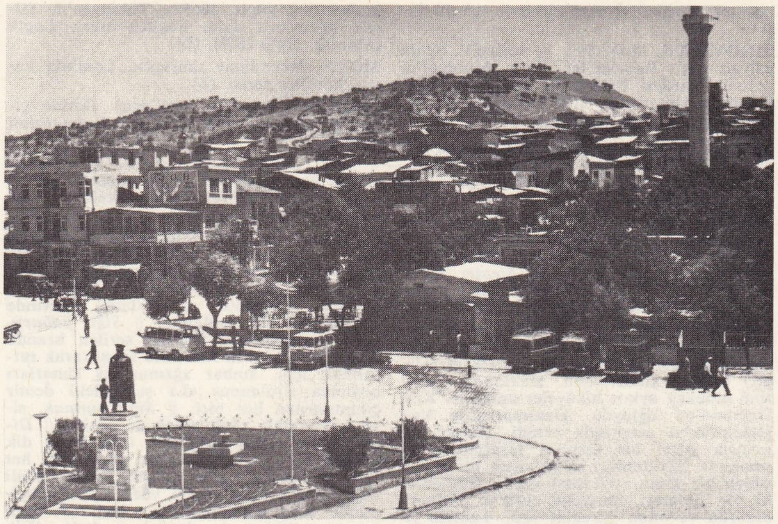

SİİRT'ten bir görünüş

tan uzaktır; daha çok aruz öçüsüne uyma gereğinden doğan kelimeler dizisidir. *Siham-ı Kaza*'dan bazı parçalar *Nef'i ve Siham-ı Kaza* adı altında basıldı (1943). [M]

SİHAN i. (ar. *sihan*). *Esk.* İçi boş olan şeylerin kalınlığı. (M)

SİHANAKALAR, madagaskar halkı; yaklaşık olarak 85 000 kişi; Alaotra gölünün yakınlarında yaşarlar. (Sihanaka, «gölün yakınında» anlamına gelir). Negroyit tiptendirler. Merinalarla melezleşmiş afrika zencilerinin soyundan gelirler ve tarımla uğraşırlar. (L)

SİHANOUKVİLLE, esk. **Kompong Som,** Kamboç'ta liman şehri, Siyam körfezi kıyısında; 13 500 nüf. Limanın 285 m uzunlukta bir yük iskelesi ve 150 m uzunlukta bir dalgakıranı vardır. Phnom Penh'e bir karayoluyle bağlıdır; yol pirinç, odun ve kapok ihracında kullanılır. Ayrıca bir demiryolu döşenmektedir. Makine yapımı (traktör, kamyon). Petrol rafinerisi. Bira fabrikası. (L)

SİHANUK (Norodom). Bk. NORODOM SİHANUK.

SİHARBAS, Dido'nun kocası. (L)

SİHİR veya **SİHR** i. (ar. *sihr*). Büyü, gözbağcılık, büyücülük: *Sihirle uğraşmak. Sihir yapmak.* || Bir güzelliğin başkaları üstünde yaptığı şaşırtıcı ve sarsıcı etki, çekici kuvvet: *Yavaş yavaş güzelliğinin bütün sihir ve cazibesini kazandı* (A. H. Tanpınar). *Evet, sihrine doyamadığım bu memleketten, ruhu okşayan bir teessüfle, kendi kendime acındıran bir gurbet hissi ile ayrılıyorum* (F. R. Atay). *Sanatlarının sihri, bu zarafeti inanılmayacak bir ucuzlukla vücuda getirmekte idi* (H.Z. Uşaklıgil). || *Esk.* Güzel konuşabilme ve şiir söyleyebilme gibi insanda hayranlık duyguları uyandıran hüner, sanat. || *Sihr-âferin* (*sihr-âmiz* veya *sihr-kâr*), büyüleyici, büyüleyen. || *Sihr-benan,* harika sanatçı veya yazıcı. || *Sihr-beyan,* etkili ve düzgün anlatım. || *Sihr-i kelâm,* sözdeki çarpıcı etki, sözün büyüsü.

— Giz. ilm. Birtakım gizli kuvvetlerle bağlantı kurarak iş görme, akıldışı olayları gerçekleştirme eylemi. Bk. ANSİKL.

SİİRT il haritası

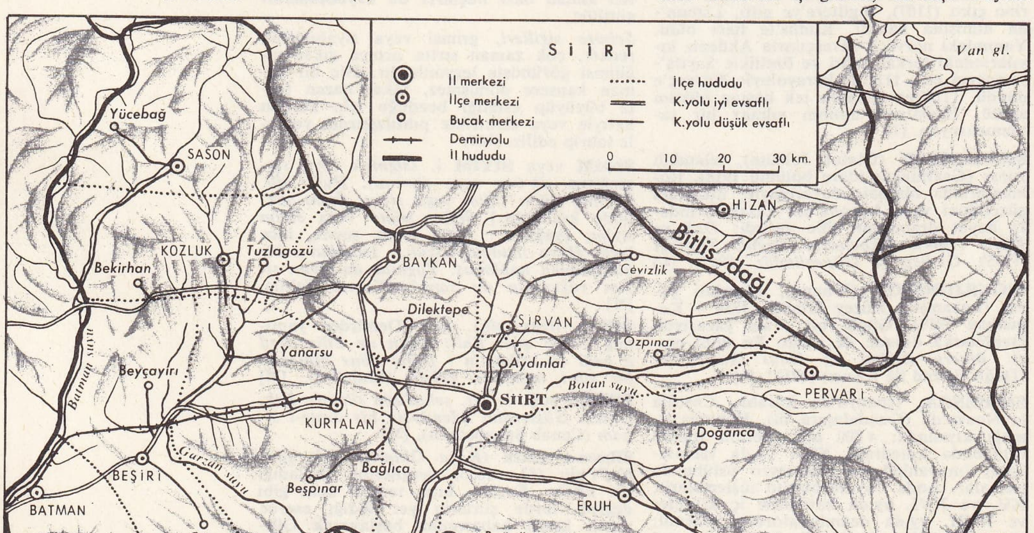

— Ed. *Esk. Sihri halâl,* bir şiirde, bir sözü veya tamlamayı, hem kendinden önceki mısraın sonunda, hem de kendinden sonraki mısraın başında bir anlamı olacak şekilde kullanma sanatı. (*Âkil isen vahş u tuyrun şâhı ol Mecnun gibi / Başına mürg âşıyanından külâh-ı devlet al* [Hayalî] beytinde *Mecnun gibi* sözü, hem birinci hem de ikinci mısra içinde anlam taşır.)

— ANSİKL. Giz. ilm. *Sihir,* tabiat kuvvetleriyle insanlar arasında birtakım gizli ilişkilerin bulunduğu ve tabiattaki bütün varlıkların, insanın anlayış gücünü aşan, bilinemeyen gizli kuvvetler tarafından yönetildiği inancından doğdu. Totem dinleri çağındaki din görevlileri ve rahipler kendilerinde gizli kuvvetlerle ilişki kurabilmek için bir gücün bulunduğunu ileri sürdüler. Her olayın bir totemin yönetiminde bulunduğunu ortaya atan, totemlerin kötü etkilerinden kurtulmak için onların iradesine bağlanmayı gerekli sayan bu görevliler birtakım otlardan, köklerden, kabuklardan, sıvılardan ilâç yapma yolunu buldular. Bu konuda en önemli etkiyi insan hastalıklarını gideren bitkiler, özü bilinmeyen maden suları yapıyordu. Bunlarda gizli güçlerin bulunduğu inancı doğdu. İşte sihrin kaynağı bu bitkiler ve sulardan yapılan ilk ilâçlardır. Zamanla bunların gizliliğine yalnız rahiplerin akıl erdirdikleri inancı yayıldı. Böylece tapınaklar ilk sihir yapma merkezleri durumuna geldi.

İlk sihir yapanlar da bu rahipler ve din görevlileri oldu. Halk bunların tabiatüstü güçler taşıdığına, insanları etkileyen gizli güçlerle yakın ilişkiler kurduklarına inanmağa, onlara karşı korku ile karışık bir saygı duymağa başladı. Totemler, totemleri temsil ettiğine inanılan kalıntılar (kemikler, kabuklar, boynuzlar, bitkiler) ilk sihir yapma araçları oldu. Zamanla daha belirgin bir nitelik kazanan sihir tek tanrıcı dinlere de geçti. Din kitapları, kutsal sözler, bu konuda kullanılan birer araç niteliği kazandı. Eski İran'da, Çin'de, Hindistan'da, Mezopotamya, Anadolu ve Mısır'da, özellikle Keldanîlerde sihir gizli bir meslek durumuna geldi. Totem denilen gizli güçlerin yerini cinler, periler aldı. Bitkilerin, suların, kemik ve boynuzların yanında okuyup üflemeler de birer araç olarak kullanılmağa başlandı. Böylece sihir biri bitkiler, kemikler, boynuzlar ve sularla, öteki okuyup üflemelerle yapılmak üzere ikiye ayrıldı. Çok tanrıcı dinler döneminde bitkiler, kemikler, boynuzlar, sular kullanıldı. Tek tanrıcı dinlerin doğuşundan sonra ise okuyup üflemelerle, hamaylı ve nüshalar (muska) ortaya çıktı. Ortaçağda sihir büyük önem kazandı. Zamanla şairler de sihir yapıcılar arasına katıldı, onlar da birer büyücü, gözbağcı sayıldı. Bu yüzden islâm dini şiir ve onun yaratıcısı olan şairi suçladı. Gizliden, gizli güçlerden haber getiren herkes, her sanat sihir olarak nitelendi. Özelikle islâm dininin başlangıçlarında arap şairleri birer büyücü olarak nitelendi. Bu yüzden bir ara Hz. Muhammed, *Kur'an*'ın bazı ayetlerine dayanarak şiiri, şairi kınadı. İslâm dini sihir kavramı altında toplanan bütün eylemleri yasakladı. İslâmlıktan önce Musa peygamberin dininde de sihir vardı. Eski Mısırlılar sihre büyük önem verdikleri için onların etkisi altında kalan halk toplulukları önce bütün peygamberleri büyücülükle, sihir yapmakla suçladı. Puta tapıcı Mekke ve Medine halkları da ilkin Hz. Muhammed'i sihir yapmakla suçladı.

Sihir üstünde birçok araştırma, inceleme yapıldı. Özellikle islâm yazarları bu konu üstünde uzun uzadıya durdular. Arap filozofu Razî, sihri sekiz ayrı bölümde inceledi: 1. Eski Keldanîlerin yaptıkları sihir. Bu tapınmalarla, yıldızların hareketleriyle ilgili bir sihirdir. Kaynağı tabiattır; 2. ruhî sihir, insan nefislerinin kendileri ve başkaları üstündeki etkilerine dayanan sihir; 3. cinler ve periler denen gizli güçlerle yapılan sihir; 4. seyircilerin gözlerini bağlayarak yapılan sihir (bu, hokkabazlıktır. İnsanı görmediği, yalnız sesini duyduğu birtakım olayların etkisi altında bırakmağa dayanır); 5. kendi kendine işleyen veya başkalarına sezdirmeden

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

gizlice çalıştırılan araçlarla yapılan sihir (bunların özü insanı şaşırtmak, ilgisini başka tarafa çekerek birtakm hareketler yapmaktır); 6. su, maden gibi çeşitli şeylerin bileşimi sonucu hazırlanan ilâçlarla yapılan sihir (bunun esası insanı uyuşturmak, derin düşlere daldırmaktır); 7. İsmi Azam denen bir dua okuyarak saf insanları, özellikle dine karşı düşünmeden bağlanan, kolay kanan kimseleri kandırmakla yapılan sihir (bunda en çok din duygularından yararlanma yoluna gidilir); 8. insanlar arasındaki anlaşmazlıkları, çekişmeleri çoğaltarak, birtakım gizlilikleri bildikleri ileri sürerek yapılan sihir (bunun esası gammazlıktır: daha önceden iki kişi arasında bilinen bir olayı ileri sürerek önceden biliyor gibi davranmak, gizliden haber vermek v.b.). Sihir bugün bazı çevrelerde etkisini hâlâ sürdürmektedir. (LM)

SİHİRBAZ blş. i. ve sıf. (ar. *siḥr* ve fars. *-bāz* > *siḥr-bāz*'dan). Büyücü: *Gördüm, sihirbaz gibi, geçtiğini üç kızın / Bu ateş âleminin içinde yanmaksızın* (F. N. Çamlıbel). *Ahmet Ferit, ne budalalık etmiş, ne budalalık!... Bu sihirbaz kadının tesirine kapılmış* (Vâ-Nû).

◆ **Sihirbazlık** i. Büyücülük. (M)

Sihirci höyüğü. Arkeol. Kadirli'nin 25 km güneybatısında, Ceyhan - Kadirli karayolunun doğusunda höyük. 5 m yüksekliğinde alçak ve küçük bir tepedir. M. V. Seton Williams tarafından 1951'de yapılan yüzey araştırmasında bazı bazalt duvarlar, dam kiremitleri ve roma çanak çömleği ele geçirildi. (M)

SİHİRLİ sıf. (*sihir*'den *sihir-li*). Büyüleyici etkisi veya gücü olan, büyülü: *Bu sihirli kelimeyi duyar duymaz ikinci şişeyi ısmarladı* (A. H. Tanpınar). *Oraya geldikleri zaman daha sihirli bir levhanın karşısında...* (H. Z. Uşaklıgil). *Adalardan gelen bu mektupta / Oradan, bir sihirli rayiha var* (Yahya Kemal). [M]

Sihirli Flüt (*Die Zauberflöte*), Mozart'ın iki perdelik operası; libretto, Schikaneder; ilk olarak 1791'de Viyana'da Auf der Wieden tiyatrosunda temsil edildi.

Türü bakımından benzeri bulunmayan bu operanın, Goethe'yi hayran bırakan nefis librettosu, müzikli dram duygusu bakımından bir örnek sayılabilir. Eser, karanlıkların ışıkla çarpışmasını, aşk yoluyle kurtuluşu ve Mozart'ın güçlü inancını ortaya koyar. Lirik tiyatronun değişik türlerini biraraya getiren, kontrapunto ve melodi üslûplarını, *Jupiter* senfonisinde olduğu gibi birbiriyle kaynaştıran bu eserde, Mozart sanatının doruğuna ulaşmıştır. (L)

SİHL, İsviçre'de ırmak, Limmat'ın kolu (sol kıyı); 76 km. Zürich'i sular ve orada son bulur. (L)

SİHLER. Bk. SIKHİLER.

SİHOTE - ALİN sıradağları, S.S.C.B.'nin Uzakdoğu cephesinde dağ kütesi, Büyük Okyanus kıyısında. Güneyde, Vladivostok'un yukarısında 2 000 m'den düşük olan yükseltiler, Aşağı Ussuri'nin kolu Hor ırmağının kaynaklarında 2 078 m'yi bulur, kuzeye doğru tekrar alçalır; burada enlemesine yerinden oynamalar Aşağı Amur'un geçişini kolaylaştırmıştır. Sihote - Alin dağları Ussuri ve Amur karıkları arasında, Komsomolsk'a kadar 1 000 km uzunluğunda ve 250 km genişliğinde bir engel meydana getiren yaşlı dağlardır. İnsanların pek az el attığı dağlar Büyük Okyanus'un getirdiği nemlilik sayesinde çok yoğun ve çeşitli türlerden meydana gelen bol yapraklı ormanlarla kaplıdır; her çeşit favna ile dolu olan bu orman bir kürk hayvanları avcılığı bölgesidir. Ayrıca bölgede özellikle güney kısmında işletilen birçok maden yatağı vardır: Suçan'da kömür, Olga'da demir, Tetyuh - Pristan'da demirsiz madenler ve birçok altın yatağı. (L)

SİHR i. Bk. SIHIR.

SİHRÎ sıf. (ar. *siḥr*'den *siḥrī*). *Esk.* Sihir ile ilgili.

◆ **Sihriye** sıf. Sihrî'nin dişili: *Bu erkek ellerinde öyle bir hassa-yı sihriye vardı ki...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

SİİRT, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde, Doğu Anadolu sınırı yakınında il merkezi şehir; 29 365 nüf. (1970 Sayımının ilk sonuçları.) Şehir, deniz düzeyinden yaklaşık olarak 900 m yükseklikte az eğimli bir ovada kurulmuştur, Kuzeydoğuda Tayyartepe, doğuda Türktepe, güneyde Harmantepe, güneybatıda Keşantepe gibi az yüksek, fakat dik yamaçlı engebelerin sınırladığı ova batıya doğru açılır. Siirt bu yönde, 32 km uzaklıktaki Kurtalan demiryolu bitim istasyonuna asfalt bir yolla bağlanır. Dicle ırmağının Türkiye'deki kesiminde başlıca kolu olan Botan çayı, şehrin 3 km güneyinde derin bir vâdi dibinde akar; Siirt'e elektrik enerjisi sağlayan Botan barajı, bu kesimde kurulmuştur; şehre gerekli su buradan sağlanır.

● *Tarih.* Siirt'in ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu, adının nereden geldiği kesinlikle bilinmiyor. Siirt kelimesinin samî dillerinden geldiğini ileri sürenler vardır. Bazı kaynaklar bu adın Kaldе dilinde «şehir» anlamına gelen Keert (Kaarat) sözünden türediğini ileri sürer. Ermeni krallarından Tigranes tarafından kurulan Tigranokerta'nın (Tigranes şehri) burada kurulduğu söylenir. Ancak, yapılan araştırmalar bu görüşü doğrulamıyor. Siirt, İlkçağda Tigranes tarafından kurulan devletin sınırları içindeydi. Zaman zaman el değiştirdi, komşu devletlerin eline geçti. Fakat, hiç bir zaman önemli bir kültür merkezi olmadı. Bazı tarihçiler bu şehrin, daha önce mezopotamya devletlerinin elinde bulunduğunu, Asur, Babil ve Medler tarafından birçok saldırıya uğradığını, boyuna el değiştirdiğini ileri sürer. Siirt'in İskender'den sonraki tarihi kesinlikle bilinir. Bir süre İranlıların elinde kalan bu bölge, Dara III'ün İskender'e yenilişinden sonra (M.Ö. 332) Makedonyalıların eline geçti. İskender'in ölümünden sonra Selefki devletinin sınırları içine girdi. Bir ara sasanî, sonra roma yönetimi altında kaldı. Roma'nın ikiye ayrılışından (M.S. 395) sonra Bizans'a bırakıldı. Zaman zaman Bizanslılarla İranlılar arasında el değiştiren Siirt halife Ömer zamanında müslümanların eline geçti. Diyarbekir ve Hasankeyf (Hısnıkeyfa) yönetim bölgesi içine alındı. XI. yy.da Mervanîlerin elinde bulunan şehir sonra İmadeddin Zengî tarafından alındı (1144). Celâleddin Harizmşah'ın Moğollara yenilmesi üzerine şehir başları başa yıkıldı. Bir süre sonra İlhanlıların, daha sonra Celâyirlilerin eline geçti. Timur'un Anadolu'ya saldırması üzerine burayı Akoyunlular aldı. 1500'de Safevîler tarafından alındı. O dönemlerde Siirt, Hasankeyf'te hüküm süren Eyyubîlerden gelme Malikân hanedanının yönetimi altındaydı. Hanedanın başında bulunan Malik Halil'i İran hükümdarı Şah İsmail Safevî esir alarak Tebriz'de hapsetti. Çaldıran savaşında Yavuz Sultan Selim'e yenilen Şah İsmail kaçınca (1514), İdrisi Bitlisî'nin aracılığıyle Malik Halil, osmanlı yönetimi altına girdi ve Diyarbekir beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşaya bağlı olarak Siirt'te bir süre daha hüküm sürdü. Siirt, yönetim bakımından Diyarbekir vilâyetine bağlı sancaklardan biriydi. 1884'te, Diyarbekir'den ayrılarak Bitlis vilâyetine bağlandı. Cumhuriyet dönemine kadar Bitlis'e bağlı kaldı, sonra, ayrı bir vilâyet oldu.

— *Siirt ili.* Doğu ve kuzeybatı kesimleri Doğu Anadolu bölgesinde (Hakkâri ve Yukarı Fırat bölümleri), batı kesimi Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü) yer alan Siirt ili, doğuda Hakkâri ve Van illeri; kuzeyde Bitlis ve kısmen Muş ile, batıda Diyarbakır ili ve güneyde Mardin iliyle çevrilidir; yüzölç. 11 003 km²; 320 111 nüf. (1970 sayımı geçici sonuçları).

● *Coğrafya.* Siirt ili toprakları, Güneydoğu Toros sistemi içinde yer alan kuzey ve doğu kesimlerinde çok engebelidir. Bu kesimlerde bulunan Sason ilçesindeki Malato dağı (Aydıntepe) 2 967 m, Pervari ilçesindeki Herakol dağı (Yazlıca) 2 943 m, Baykan ilçesinde Tandur dağı 2 710 m ve Şirvan ilçesinde Beknavi (Doğrusal) dağı 2 650 m'ye ulaşır. Şırnak ilçesinin güney sınırında ad Tufan efsanesine bağlanan Cudi dağı 2 089 m yüksekliktedir. İlin batı kesimleri daha az engebeli, tepelik ve yaylalık bir görünüş alır: Dicle ırmağının başlıca kolları olan Batman ve Garzan çayı kollarının taban yükseltisi 500 m altına düşer. Bu kesimde yükseltisi 1 500 m'yi geçmeyen tepelere rastlanır: Beşiri ilçesi içinde, Dicle ırmağının kuzeyinde, Hasankeyf'in karşısında yükselen Raman dağı (1 228 m). Siirt ilinde Birinci zamana ait metamorfik yapılı billûrlaşmış şistlere ve kireçtaşlarına, Güneydoğu Toros kesiminde rastlanır. Bunun dışında en çok İkinci zamanın son devri (Kretase) ve üçüncü zaman yereyleri görülür. *Midyat kalkeri* diye adlandırılan ve tepeleri kaplayan oluşum, Siirt yöresinde yapıtaşı olarak çok kullanılır. Bunların üzerinde, düzlükleri kaplayan kil, killi kireç ve kum taşlarından oluşmuş gölsel neojen (miyosen-pliyosen) katmanları görülür. Bunlar arasında rastlanan ve «cas» taşı adı verilen alçıtaşından elde edilen alçı, yapı işlerinde kullanılır. Bu, genç neojen serisi, Siirt'in doğusunda, kuzeyinde, Kurtalan, Beşiri ve Batman dolaylarında geniş yer kaplar; özellikle Siirt'in güneybatısında doğu-batı doğrultulu, güney yamaçları dik eğimli veya kırıklı, kuzey yamaçları yatık eğilimli antiklinaller (petrol kapanları) meydana getirir; bu bölgeler, Türkiye'nin önemli petrol alanlarıdır: Raman, Batı Raman, Germik, Garzan, Reşan, Kentalan v.d.

Siirt ili topraklarında yazlar çok sıcak, kışlar soğuk geçer. Yağış tutarı genellikle yeterliyse de, yaz aylarının kurak geçmesi bitki örtüsünü olumsuz olarak etkiler. Siirt şehrinde yapılan uzun süreli meteoroloji gözlemlerine göre ortalama sıcaklık en soğuk ayda 2°3 C, en sıcak ay da 30°5 C; kaydedilen en düşük ve en yüksek sıcaklıklar —19°3 C ve 42°7 C'tır. Yüksek sıcaklığın 30° C'ı geçtiği günlerin ortalama sayısı 111,8; sıcaklığın 0°C altında kaldığı gün sayısı 3,6; donlu günlerinki 46,2'dir. Yıllık yağış ortalaması 749 mm, yağışlı günlerin ortalama sayısı 90,7; karlı günler sayısı 6,9; karla örtülü gün sayısı 18,7'dir, yıllık yağışın mevsimlere dağılışı da şöyledir (yüzde ile): kış, 42; ilkbahar, 38; yaz, 1,5; sonbahar, 18,5. Siirt ilinde yağış ortalamaları da şöyledir (mm olarak): Sason 1 216; Baykan 973; Eruh 827; Şırnak 815; Şirvan 807; Pervari 687; Kurtalan 631; Beşiri 557. Bu iklim şartlarına uygun olarak, Siirt ilinin dağlık kesimlerinde, 1 200 - 2 500 m arasında kurakçıl karakterli ve büyük ölçüde bozulmuş bir orman örtüsü (özellikle meşe, ayrıca yabanî fıstık ve ardıç) yaygındır. Az engebeli ve alçak kesimlerde, ilkbaharda yeşeren, yazın kuruyan bozkır hâkimdir. İlde geyik, dağ koyunu, dağ keçisi, vaşak ve yaban domuzu bulunur, keklik avlanır.

Siirt ilinin bütün akarsuları genellikle güney ve güneydoğu doğrultusunda akarak Dicle ırmağına kavuşur ve bu ırmak da Siirt-Mardin illeri arasında sınır çizgisinin büyük bir kısmını meydana getirir. En önemli kol olan Botan çay, Pervari ilçesinde il topraklarına girer; Siirt'in güneyinde Kezer çayını alarak Dicle'ye katılır. Garzan çayı, Sason dağlarından iner. Batman çayı, Siirt ve Diyarbakır illeri arasında sınır meydana getirir. İlin büyük akarsuları yazın tam kurumaz ve ilkbaharda kabarır. Bunların dışındaki sular yazın kurur.

Siirt il nüfusu 1965 sayımında 265 666 (km²'ye 24 kişi); 1970 sayımının ilk sonuçlarına göre 320 111 olmuştur (km²'ye 29 kişi). Bu nüfusun yüzde 32'si, 3 000'den fazla nüfuslu 8 yerleşme merkezinde yaşar (1965'te nüfusu 1950'ye yaklaşan Aydınlar bucak merkezinin de 1970'te bir şehir durumuna gelmiş olması mümkündür). İl sınırları içindeki şehirlerden yeni gelişmiş olan Batman, 1965'te nüfus bakımından il merkezine yaklaştı (25 480'e karşı 24 990) ve 1970'te onu geçti (29 365'e karşı 44 893). Bunun dışında kalan 6 şehrin nüfusu 10 000'e varmıyordu (Şırnak, Kurtalan, Kozluk, Pervari, Eruh ve Beşiri). Geri kalan yüzde 68 kır nüfusu 457 köyde (3 ilçe merkezi dahil) yaşar. Kır nüfusunun ortalama yoğunluğu 19'u geçmez. Siirt ili toprakları 11 ilçeye ayrılmıştır: Merkez, Batman, Baykan, Beşiri, Eruh, Kozluk, Kurtalan, Pervari, Sason, Şırnak, Şirvan. — *Siirt merkez ilçesi;* 357 km²; 45 349 nüf. (1970 sayımı geçici sonuçları), Merkez ve Aydınlar (Tillo) bucakları; 26 köy.

Siirt ili nüfusu içinde hayvanlarıyle birlikte yer değiştiren göçerlere rastlanır. Bunlar kışları Şırnak, Eruh, Kurtalan, Be-

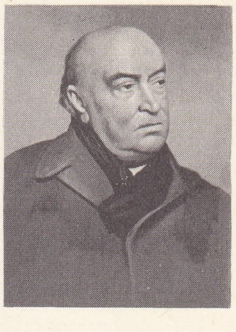

SİKELİANOS

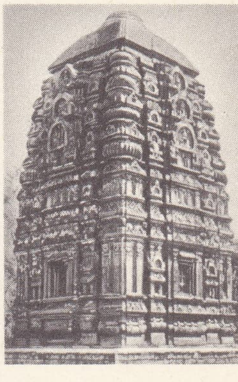

sikhara
Sîrpur'a Lakşmana tapınağı (VI.yy.)

Foto. X (LAROUSSE)

şiri, Kozluk ve Batman ilçelerinin köylerinde geçirir, yaz başlarında otu bol yüksek yaylalara (Pervari ilçesi, Bitlis ve Van yaylaları) çıkar. Ayrıca kilimcilik, keçecilik ve sepetçilik yapan göçerlerin sayısı 1967'ye doğru 14 000 kadar tahmin ediliyordu. Bunlar eskiden daha çok sayıdayken yerleşme yüzünden azalmaktadırlar.

Siirt ilinde geçim kaynakları hayvancılık ve tarımdır. İl topraklarının yararlanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): ekili alanlar 9; dikili alanlar 1; nadas toprakları 11; ormanlar 17; çayır ve otlaklar 28,5; ürün vermeyen topraklar 33,5. Ekili dikili alanlar, nadas topraklarıyle birlikte Batman ilçesinde yüzde 58, Kurtalan ilçesinde yüzde 52'ye yükseldiği ve Beşiri ilçesinde de buna yaklaştığı halde Şırnak ilçesinde yüzde 4'ü, Sason ilçesinde yüzde 9'u bulmaz. Orman alanları Şırnak ilçesinde yüzde 34'ü, Şirvan ilçesinde yüzde 26'yı geçer, buna karşılık Batman, Beşiri ve Kurtalan ilçelerinde orman alanı gösterilmez.

Ekili alanların yüzde 95'i tahıl ekimine ayrılmıştır (1968'de 95 900 hektarın 91 130'u): en çok buğday (55 000 - 57 000 t), arkasından arpa (20 000 - 25 000 t) ekilir. Darı üretimi son yıllarda 3 400 - 3 600 t arasında değişir. En çok Şırnak, Eruh ve Şirvan ilçelerinde pirinç yetiştirilir (2 000 t kadar). Mısır ekimine çok az yer verilir (100 t'dan az). Baklagillerden en çok mercimek (1 500 t kadar), daha az olarak nohut ve fasulye ekilir. Patates ekimi 50 t'dan azdır. Sanayi bitkileri arasında tütün üretimi son yıllarda artış göstermiştir (1966'da 617, 1968'de 1 498 t). En çok tütün Kozluk ve Sason ilçelerinde, daha az olarak da Beşiri ve Batman ilçelerinde yetişir. Pamuk (1966'da 100, 1968'de 37 t), susam (60 t kadar) az yetiştirilir. Üzüm bağları 15 000 hektarı geçer ve 125 000 t'a kadar üzüm elde edilir. Bağlara, başta Merkez, Kurtalan, Eruh, Şirvan ve Baykan ilçeleri gelmek üzere bütün ilçelerde rastlanır. Siirt ilinde elma, armut v.b. meyvecilik de yapılır. Son yıllarda antepfıstığı aşılamalarına da yer verilmektedir.

İlde, 200 dönümden büyük toprağa sahip işletmeler oranı 1967'ye doğru yüzde 3,7 ve bunların kapladığı alan, kültür arazisinin yüzde 52'si olarak tahmin ediliyordu. Bunlar özellikle Kozluk, Kurtalan, Beşiri, Batman ve Merkez ilçelerinde (en çok ekili dikili toprak oranına sahip ilçelerde) yer alır. 1967'ye doğru (11'i özel kişilere, 17'si aileye, 4'ü sülâleye ait olmak üzere) sahipli 32 köy bulunuyordu. Siirt ilinde zıraatın sulama meselesi önemli bir yer tutar. Kurulması kararlaştırılmış olan Batman barajından yararlanılarak 17 000 - 18 000 hektar tarla sulanacaktır.

Siirt ilinde küçük baş hayvanlardan koyun (440 000) türleri arasında en çok ak ve mor karaman, herik ve ivesiler bulunur; kılkeçisi sayısı 387 000'i geçer. Tiftik keçisi (123 000) en çok Şirvan ilçesinde, ayrıca Eruh, Şırnak ve Merkez ilçelerinde beslenir. Sığır (115 000) en çok Eruh, Beşiri ve Kurtalan ilçelerinde üretilir. Manda sayısı 8 000 kadardır. Siirt ilinde eşek sayısı (23 000), attan (8 500) fazladır ve katır (12 000) ulaşımda oldukça önemli yer tutar. Kümes hayvanlarından tavuk yetiştirilir (150 000 kadar). Siirt ilinde 800 t yapağı, 800 t kadar keçi kılı, 220 t tiftik ve 200 t'dan fazla bal elde edilir.

Siirt ilinde maden olarak krom, demir, bakır, çinko, linyit, tuz ve alçıya rastlanır. Şırnak ilçesinde linyit ve Baykan'daki krom işletilmektedir; 8 kadar tuzladan da tuz çıkartılır. Cas denilen alçıtaşından da alçı elde edilir. İlin en tanınmış kaplıcası Eruh yolu üzerinde, Siirt'ten 15 km uzaklıktaki Sağlarca (Bilioris) kaplıcasıdır.

Siirt ili Türkiye'nin ilk petrol işletilen ve şimdi en çok petrol üretimi yapılan idarî bölümüdür. İlk olarak 1940'ta Raman dağında petrol bulundu, bunu 1951'de Garzan kesimi ve ötekiler takip etti. Siirt ilinin başlıca petrol alanları Raman, Batı Raman (Batman ilçesi), Garzan, Magrip (Kurtalan ilçesi), Germik, Silivanka, Selmo (Kozluk ilçesi) ve Çelikli'dir (Baykan ilçesi). Ham petrol Raman rafinerisinde işlenir ve 1966'da döşenen 494 km uzunluğundaki bir boru hattıyle İskenderun körfezine indirilir. Batı Raman'da bulunan ağır petrolün içindeki hafif beyaz ürünler alındıktan sonra yılda 225 000 t petrol koku elde edilecektir.

Siirt ilinde büyük bir sanayi kuruluşu da Batman rafinerisidir. Ayrıca Siirt'te tiftikten battaniye ve Şırnak'ta şal dokunur. Diyarbakır'dan doğuya doğru uzatılan demiryolu 1944'te Siirt'e 32 km uzaklıktaki Kurtalan'a kadar geldi; fakat daha öteye uzatılamadı. Siirt ilinde 500 km kadar karayolu vardır. İlin karayolu ağı yetersizdir; dağlık kesimlerindeki ilçe merkezlerine ve dolayısıyle köylere kışın motorlu araçlarla gidilemez; bazı akarsular üzerinde karşıdan karşıya kayıklarla geçilebilir. Siirt ilinden çıkartılan ticarî maddeler arasında tahıl, canlı hayvan, tiftik, yapağı, keçi kılı, yağ, tütün, üzüm, fıstık sayılabilir. Dışarıdan tekel maddeleri, şeker, manifatura eşyası v.b. alınır.

Yöreye enerji sağlamak için Botan çayı üzerinde Pervari ilçesinde ve Dicle üzerinde Siirt'in 50 km güneyinde Derme-Rezuk mevkiinde büyük birer baraj yapılması düşünülüyor.

● *Güzel sanatlar.* Siirt'te en önemli eser yapılış tarihi bilinmeyen, Selçuklulardan kalma *Ulucami*'dir. Cami, 1129'da selçuklu sultanı Muizüddin Mahmud ve 1260'ta Mücahid İshak tarafından onartıldı, vakıf olarak hamam ve dükkânlar yaptırıldı. Cami ortada büyük, yanlarda daha küçük kubbelerle örtülüdür. Ağaç işlemeciliğinin en güzel örneklerinden biri olan mimber 1933'te Ankara Etnoğrafya müzesine kaldırıldı. Siirt'te başka bir önemli cami de Meliküssalih Nâsırüddin tarafından 1265'te yaptırılan *Çarşı* veya *Asakir camii*'dir. Bu iki camiden başka yapılış tarihi bilinmeyen ve bugün *Cumhuriyet camii* adıyle anılan bir cami vardır. Eski bir yapı olduğu ve daha önce burada İsa peygamberin havarilerinden Yahova'nın mezarının bulunduğu söylenir. Cumhuriyet camiine bitişik *Sak Ul Ayn* çeşmesi de Selçuklulardan kalmadır. Birinden tatlı, ötekinden acı su akan iki musluklu çeşmenin önünde, musluklardan akan suların toplandığı iki havuz vardır. Siirt'e bağlı ilçe ve köylerde de önemli yapılar bulunur. Bunlar arasında Aydınlar (Tillo) bucağında Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın hocası İsmail Fakirullah adına yaptırdığı türbe önemlidir. Siirt'teki eski eserlerden biri de *İbrahimbey camii*'dir (1117). İlçelerde Selçuklulardan kalma kale yıkıntıları vardır. Yine aynı yerde bulunan *Sultanmemduh türbesi* önemlidir. Bu türbe kendisinden önce ölen oğlu Şeyh Abdurrahman adına Sultan Memduh tarafından yaptırıldı (1246). Yeniçevre ilçesinde yerli kireçtaşından yapılan *Veyselkaranî türbesi* de ilçenin önemli bir anıtıdır. Kozluk ilçesinde Ebubekir Raşki'nin 1485'te yaptırdığı kubbelerle örtülü *Hızırbey camii* en önemli yapıdır. (M)

SİK i. (esk. türk. k.). *Kaba.* Erkeklik organı. Bk. KAMIŞ. (M)

SİK (Sandor), macar şairi (Budapeşte 1889). Szeged, sonra Budapeşte (1846) üniversitelerinde macar edebiyatı dersleri verdi. Dinî lirik şiirler alanında büyük başarı kazandı: *Csend* (Sessizlik) [1923]; *Sarlos Boldogasszony* (Tırpanın Meryem'i) [1928]; *Maganyos Virraszto* (Yalnız Bekçi) [1936]; *Az Uristen Fiatal* (Tanrı Gençtir) [1940]. (M)

SİKA i. (ar. *saḳy*'den *siḳā*). Kırba. (M)

SİKA i. (lat. *sica*). Eski Roma'da eğri kama. (Katillerin [sicaires] gözde silâhıydı). [L]

SİKA i. (ar. *vüşūḳ*'tan *siḳa*). *Esk.* Güvenme, itimat etme. || Güvenilir, itimada lâyık kimse: *Ebu Musa bu hususta sika değildir* (Cevdet Paşa). || *Erbab-ı sika,* güvenilir kimseler. (M)

SİKADİNOKARPUS i. (fr. *cycadinocarpus*). Cycadales takımından olduğu sanılan fosil meyvelere verilen ad; ikinci zaman tabakalarında özellikle pek boldur. (Sikadinokarpuslar değirmi, yuvarlak veya uzuncadır; iriliği kestaneden fazla değildir.) [L]

SİKADİTLER çoğl. i. (fr. *cycadites*'ten). Cycas'lara yakın fosil bitki cinsi; şerit gibi uzun yaprakçıklardan oluşan bileşik yapraklarına ikinci zaman tabakalarında rastlanır. (L)

SİKAL çoğl. i. (ar. *saḳīl*'den *siḳāl*). *Esk.* Ağır şeyler. || Çekilmez, ağırkanlı kimseler. || Çirkin şeyler. (M)

SİKÂL i. Bk. SIGÂL.

SİKALAR çoğl. i. *Bot.* Palmiyeye benzeyen açık tohumlu bitkiler grubu. Bk. CYCAS. (L)

SİKÂLİŞ i. Bk. SIGÂLİŞ.

SİKANDERÂBÂD veya **SEKUNDERÂBÂD**, Hindistan'da (Andhra Pradeş) şehir; 114 000 nüf. Haydarâbâd'ın kuzeyinde. İngilizler tarafından kurulan askerî merkez. (L)

Sİ-KANG (veya **HSİ-KANG**), Batı Çin'de eski il, Birmanya ile Tibet sınırındaydı; 1955'te Sıçuan ile Tibet arasında bölüştürüldü. (L)

SİKASSO, Mali cumhuriyetinde şehir, bölge ve seçim çevresi merkezi, Bobo Diulasso'nun batısında 17 000 nüf. Pamuk ayıklanması. — *Sikasso seçim çevresi,* 855 200 nüf. (L)

SİKAT çoğl. i. (ar. *şiḳa*'dan *şiḳāt*). *Esk.* İnanılır, güvenilir kimseler. (M)

SİKATİF sıf. (fr. *siccatif,* kurutucu). Boyacılık. Yükseltgenerek polimerleşmeğe elverişli olan: *Keten yağı, çin beziri, susuz hint yağı sikatif yağlardır.*

◆ İ. Boyacılık. Özellikle maden bileşiklerinden meydan gelen, katalitik özellikler taşıyan ve çabuk kurumasını sağlamak amacıyle boyalara, verniklere, yağlıboyalara az miktarda katılan madde. Bk. ANSİKL.

— Eczc. Kurutucu etkisiyle yaraların kapanmasını sağlayan ilâç: *Bizmut tuzları, iyodoform, çinko oksit birer sikatiftir.*

— ANSİKL. Boyacılık. Günümüzde en çok kullanılan *sikatif*'ler, oleatlar, linoleatlar, naftenatlar, kurşun manganez, demir, kobalt ve çinko stearat ile rezinattır; bunlar yağda çözünür ve içine katıldığı maddelerin çabuk ve düzgün bir şekilde kurumasını sağlar. (L)

SİKAYE i. (ar. *siḳāye*). Su içilen kap. || İçecek su toplamak için hazırlanmış yer. (M)

SİKAYET i. (ar. *siḳāyet*). *Esk.* Bir kimseye içecek su verme. || Mekke'de hacılara su ve zemzem dağıtma görevi. (M)

SİKELİANOS (Angelos), yunan şairi (Leukas 1884-Atina 1951). Modern Yunanistan'ın en büyük şairlerindendir. Geniş bir hayal gücüne sahipti, yeni mitler uydurdu, helenizmi dile getiren pagan ve hıristiyan din anlayışlarını birleştirmeğe çalıştı. Başlıca eserleri: *Alaphroiskiotos* (Keşif Sahibi) [1907]; *Prologos stin Zoi* (Başlangıç) [1915-1917]; *Mitir Theu* (Tanrı'nın Anası) [1917]; *Delphikos Logos* (Delfoi Nutku) [1927]; *Akritika* (Sınır Şiirleri) [1941-1942]. Ayrıca *Delphikos Logos* (Gülün Övgüsü) [1932] adlı oyunu da sayılabilir. (L)

SİKENCÜBİN ve **SİKENGÜBİN** i. (ar. ve fars. *sikencübin* ve *sikengübin*). *Esk.* Sirke ve bal karıştırılarak yapılan şerbet. (M)

SİKENDER, *İskender* kelimesinin şiirde aldığı şekil. (M)

SİKHARA i. Hint mimarîsinde eğri mahyalı bir çeşit çatı. (Bu tür çatılar VI.-VII. yy.a doğru ortaya çıkmış ve günümüze kadar gelmiştir. Sikharalı tapınaklar güneyde [Madras] görülürse de özellikle Hindistan'ın kuzeyinde, Nepal'de ve Birmanya'da yaygındır.) [L]

SİKHİLER veya **SİHLER** (sanskritçe *sishya,* çömez'den). Hindistan'da Nanak Dev (1469-1539) tarafından kurulan ve Pencap'ta güçlü bir topluluk haline gelen bir tarikatın üyeleri.

Sikhi dini, başlangıçta brahmanların baskısına ve hint kast düzenine bir tepki olarak ortaya çıktı. Nanak Dev, Lahor bölgesi tacirlerinin bağlı olduğu bir Kşatriya kastındandı; Kebir'in senkretist akımını benimsedi; Kuzey Hindistan'ı dolaştı ve çok sayıda mürit topladı, onlar için bir çeşit dua kitabı kaleme aldı. Teorileri, Vedanta'nın panteizminden mülhemdi; fakat bunlarda özellikle kutsal cihat dogmasının temsil ettiği bir müslüman etkisi de var-

dı. Nanak, rüyasında halka vaizda bulunmağa memur edildi ve 30 yaşında bir halk vaizi olarak seyahatlere çıktı; gittiği yerlerde rahipler ve şeyhlerle tartışmalara girişti. Tenasuh akidesini telkin etti. Sikhi dinine göre, mutlak kudrete sahip tek tanrı vardır; ona içten ve gerçekten tapmak ve iyi ahlâklı olmak esastır. Tapma biçimlerinin önemi yoktur. Kast yoktur; dul kadınların yakılması, içki ve tütün yasaktır. Nanak'ın «guru» (havari) unvanını alan dokuz halefi bu kavramlarda büyük değişiklikler yaptılar ve onların etkisiyle bu dinî akım gittikçe siyasî bir niteliğe büründü: barışsever bir dinî topluluktan, millet içinde millet meydana getiren askerî bir teokrasiye dönüştü. Nanak, ölümünden önce müritlerinden Angad'ı guru (1539-1552) seçti. Tayin töreninden sonra, Angad'ın kendisiyle aynı olduğunu ve kendi ruhunun onda yerleştiğini ilân etti. Böylece Sikhiler arasında Nanak'ın ruhunun sırayle kendisinden sonra gelen guru'ya geçeceği inancı doğdu. Angad'ın ölümünden sonra onun tarafından tayin edilen Amar Das, guru (1552-1574) oldu ve sikhi dinini yaymağa çalıştı. Onlar arasında eşitlik ve kardeşlik hislerini uyandırdı. Sonra damadı Ram Das'a guru'luğu (1574-1581) bıraktı ve böylece guru'luk aynı soy içinde kaldı. Ram Das Sikhilerin ibadetle ilgili yıkanmaları için amritsar (hayat havuzu) denilen kutsal havuzun yaptırılmasına başladı. Ancak bunun tamamlanması ve merkez haline getirilmesi oğlu Arcan (Ercen) zamanında (1581-1606) oldu. Arcan Sikhiliği yaygın ve teşkilâtlı bir topluluk haline getirmek için uğraştı. Daha önceki guru Angad tarafından toplanan Nanak'ın söz ve telkinlerine, son yüzyılda yetişen bazı dinî önderlerininkini ve kendi düşüncelerini de katarak *Granth* (Adi Granth) adlı mukaddes bir kitap meydana getirdi. Böylece Sikhilerin dinî inanç ve ahlâkî kuralları ortaya konuldu. Arcan müritlerini Afganistan ve Orta Asya'ya gönderdi. Arcan'ın halefi olan oğlu Har Gobind (Hargovind) zamanında (1606-1645) Sikhilik yalnızca bir din olmaktan çıktı. Har Gobind, büyük bir ordu kurdu ve maliyesini düzenledi. Ruhanî önderliğinin yanı sıra kuvvetli bir askerî önder oldu. Yerine torunu Har Rai (Har Ray) [1645-1661] ve ondan sonra da yerine küçük oğlu Har Kişan (guru'luğu: 1661-1666) geçti. Har Kişan'ın ölümünden sonra Tegh Bahadur, guru (1664-1675) oldu. Tegh Bahadur, Pencap'ta zenginlerden zorla para alması, kaçakları saklaması ve yağma yapması yüzünden Gurkanlılar tarafından öldürüldü. Yerine Sikhilerin tarihinde en önemli şahsiyet olan oğlu Gobind (Govind Ray) geçti (guru'luğu: 1675-1708). Gobind'e göre Tanrı'ya gerçeklikle ve içtenlikle tapmalıdır. O maddî benzetişlerle alçaltılmamalıdır. Kast unutulmalı, eski âyinler bırakılmalıdır. Kötülüğü yok etmek, iyiliği yaymak ve olgun bir inanç kurmak esastır. Gobind «pahul» denen vaftiz merasimini tesis etti ve kendisine en bağlı beş müridini şekerli su ile ıslatarak vaftiz etti, onlara *singh* (arslan) adını verdi. Beş sikhinin birarada bulunduğu yerde kendisinin de manen hazır bulunacağını bildirdi. Sikhiler birbirine rastladıkça «yaşasın guru» diye selâmlaşacaklar ve *Granth*'tan başka hiç bir şeyin karşısında eğilmeyecekler-di. Sikhileri birbirine daha çok bağlamak için ara sıra Amritsar havuzunda yıkanmaları, birbirlerine «singh» demeleri, saç ve sakallarını kesmemeleri ve daima savaşmalarını bildirdi. Govind böylece dinî temel ve teşkilâtla birlikte askerî teşkilâtı da kurdu. Fakat Evrengzib ile yaptığı savaşları kaybederek kaçtı. Hansi ve Firuzpur arasındaki yol ortasında Damdama denilen yerde yerleşti; orada vaız verdi ve *Dasam Granth*'ı yazdı. Bu eser *Adi Granth*'ın zeylidir. Govind, Dekkan'da afganlı hizmetçisi tarafından öldürüldü. Yerine, bir guru değil, fakat bir askerî lider olarak Keşmir racputu olan Bende halef oldu. Bende, Gurkanlı devletiyle çarpışan bazı racalara yardım etti. Üstüne gönderilen gurkanlı kuvvetlerini yendi. Gurkanlı hükümdarı Bahadurşah zamanında onun dostu oldu ve gurkanlı hizmetine girdi. Ancak bu dostluk, Bahadurşah'ın ölümüyle sona erdi. Sikhiler ile Gurkanlılar arasında savaş guru Bende devrinde (1708-1716) yeniden başladı. Dağlardan inen Sikhiler, yağmaya başladılar. Bir süre sonra Bende, Gurkanlılar tarafından ele geçirildi ve öldürüldü. Afgan şahı Ahmedşah Abdalî, Sikhileri Ludhiana'da yendi (1762); fakat bir yıl sonra Sikhiler, Lahor'u ele geçirmeyi başardılar. Lahor'a gelen afgan şahı Zamanşah, bazı sikhi başbuğlarını ziyaret etti. Bu sırada en ünlü sikhi başbuğu olan Rancit Singh'e «raca» unvanını verdi (1799). Rancit, bütün Sikhileri kendi etrafında birleştirdi (1806). İngilizlerle bir antlaşma yaptı (1809). Buna göre İngilizler, Satlec ırmağının kuzeyindeki yerlerle ilgilenmemeyi, Rancit de Satlec'in güneyinde sahip olduğu yerlerde ancak iç güvenliği sağlayacak sayıda asker bulundurmayı, hâkimiyetini bu yöreye yaymamayı kabul etti. Rancit'in ordusunu, avrupalı subaylar yetiştirdi. Rancit bu ordu ile Afganlıların elinden Multan'ı (1818) ve Keşmir'i (1819) aldı. Afganlılarla yaptığı meydan savaşını kazandı (1823). Sonraki yıllarda da ülkesinin sınırlarını genişleten Rancit 1839'da öldü. 1839-1843 Yılları, oğulları ve torunları arasındaki taht kavgalarıyle geçti. Rancit'in oğlu olduğu sanılan Delip Singh, 1843'te Lahor'da başa geçti. Sikhi ordusunu kuvvetlendirdi. İngilizlere savaş açtı. Sikhi-İngiliz savaşında (1845) sikhi ordusu yenildi ve Lahor İngilizlerin eline geçti. Lahor'da yapılan antlaşma (1846) ile sikhi ülkesi bir ingiliz sömürgesi oldu. İngilizlere karşı ayaklanan Sikhiler (1848) Gucerat'ta ağır bir yenilgiye uğradılar (1849). Pencap, İngilizlerin eline geçti ve sikhi hâkimiyeti sona erdi.

O tarihten sonra her türlü askerî özelliklerini yitirdiler; bununla beraber, Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşması sırasındaki kanlı karışıklıklarda etkili oldular.

Güçlü yapılı, uzun boylu, maddî ve manevî cesaret sahibi olan Sikhiler, saçlarını uzatırlar ve sakallarını hiç kesmezler; başlarına türban sararlar. Altı milyondan fazla nüfuslu bir konfederasyon meydana getirmişlerdir, millî tapınakları Amritsar'daki Altın Tapınak'tır ve litürjileri *Granth**-ta yer almaktadır. Sikhiler, dinî uygulamalarda değişiklikler yaratan birçok alt-tarikat da kurmuşlardır.

1947'de Hindistan ile Pakistan'ın ayrılmasından sonra Sikhiler, Pencap'ın doğu kesiminde Hindistan birliğine bağlı olarak yeniden toplandılar; ama dil ve insan ilişkileri bakımından hindu dili konuşan halkla anlaşmazlığa düştüler. Hindistan ordusuna katılmakla etkileri iyice arttı, önce dillerini (pencabî dili), hindu dilinin yanı sıra Pencap'ın resmî dili olarak kabul ettirdiler (1956), sonra hindu dili konuşan ülkelerin meydana getirdiği Hariana ile Sikhilerin çoğunlukta olduğu Pencap'ın birbirinden ayrılmasını sağladılar (kasım (1966). [M]

Sİ-KİANG (veya **HSİ-CİANG**) [«Batı ırmak»], Güney Çin'de ırmak, sırasıyle Yunnan, Guycou, Guangsi ve Guangdung'u aşar; 2 100 km; havzasının yüzölçümü: 400 000 km². Bütünüyle tropikal iklimli bir bölgede akan Si-Kiang'ın debisi, kuzey çin ırmaklarınınkinden çok daha boldur: Huang-ho'nun ortalama 3 500 m³/ saniyesine karşılık 8 700 m³/saniye. Suların kabarma mevsiminde bu debi 59 000 m³'ü bulur. Si-Kiang küçük gemiler için Guangsi'nin merkezi Nanh-ning'e kadar ve su kesimi 4 m olan gemiler için de denizden 350 km içerideki Vu-cou'ya kadar sefere elverişlidir. Irmak ağzında geniş bir delta meydana getirir ve birçok kola ayrılır; bu kollardan birinin (Cu-Kiang [«İnci ırmak»]) kıyısında Kanton şehri kurulmuştur. (L)

SİKİMİ veya **SKİMMİ** i. Japonya'da kutsal sayılan ağaç (manolyagillerden *Ilicium religiosum*); bunun japon anasonu denilen az ıtırlı ve zehirli meyvesini «çin anasonu»yle karıştırmamak gerekir.) [L]

SİKİNOS, yaygın şekliyle **Sikino,** Kyklades takımadalarının güney kısmında yunan adası; 600 nüf. (L)

SİKKE i. (ar. *sikke*). Madenî para: *Lübnan arazisi içinde altın mevcuttur fakat, [...] zerre halinde değil şıkır şıkır kesilmiş sikke şeklinde sandık sandık* (R. H. Karay). || Madenî paralara vurulan damga. || Düz yol. || *Sikke-suret,* yüzünü boyayan, parlak göstermek isteyen.

— Metrol. *Esk.* Doğuda kullanılan bir tür ağırlık ölçüsü. (Sikke kelimesi yahudice *skekel,* tartmak anlamından gelir. Bakil sistemine göre *miri*'nin altmışta biri değerinde olan sikke, yahudilerde 11,424 gr, Mezopotamya ve Perslerde 8,42 gr ağırlığındaydı.)

— Nümism. Bk. PARA, NÜMİSMATİK. || *Esk. Sikke darbetmek* (veya *kesmek*), madenî para basmak. || *Sikkei halise,* halis altın veya gümüş para. || *Sikkei hasene,* Osmanlı devletinde, para anlamına gelen sikkeye verilen ad. (Darphanelerde biri para, öteki damga olmak üzere iki türlü sikke kesilirdi. Bunlardan para yerine geçene *sikkei hasene* denirdi.) || *Sikkei mağşuşe,* halis olmayan karışık altın veya gümüş para.

— Tasav. Mevlevî tarikatından olanların giydikleri özel külâhın adı. (Bk. ANSİKL.) || *Sikke tekbiri,* mevlevîlerde tarikata giren kimsenin, gerekli tarikat kurallarını öğrendikten sonra, başına sikke giydirilirken yapılan özel törende okunan dua. (Sikke, biri matbahta, biri şeyh efendinin huzurunda olmak üzere iki yerde giydirilir. İlkini kazancı dede matbahta giydirir ve sikke tekbirini okurdu. İkincisini tarikata yeni giren kimseye [nevniyaz] gerekli kuralları ve sema etmeyi öğrendikten sonra, şeyh efendi giydirir, tekbir getirir, dua ederdi.) || *Sikkei şerife,* Mevlevîlerde başa giyilen sikkeye genellikle verilen ad.

— Teknol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Mevlânâ'nın yolunda gitmenin bir belirtisi olan *sikke*'nin rengi, biçimi, giyilmesi ayrı bir özellik taşır. Sikkenin başa giyilen yeri (ağzı), tepesinden biraz genişçe, bir karış üç parmak boyunda, dövme keçeden yapılan bir başlıktır. Külâh da denen bu başlık, deve tüyü renginde olur. İç içe geçen iki külâhtan yapılır. İlk sikkelerin tepeleri biraz sivriydi; sonradan daha düz yapılmağa başlandı. Bunlar, ağızdan tepeye doğru çıkıldıkça yassılaşırdı. Üzeri keskin bir duruma gelirse buna *külâhı seyfî* denirdi. Bazı mevlevîler, özellikle Ali ve evlâdına bağlananlar bu külâhı giyerlerdi. Bazı külâhlar on iki dilimli taç biçimindeydi.

— Teknol. Sikke basmak için önce orijinal bir modelden erkek kalıp alınır. Bu kalıp sertleştirilerek ondan dişi bir kalıp elde edilir. Bu dişi kalıptan tekrar bir erkek kalıp yapılır. Bu, esas kalıptır (*baba*). Bundan meydana getirilen yeni dişi kalıp baskı preslerine yerleştirilip sikke otomatik olarak basılır. (LM)

SİKKEDAR i. (ar. *sikke* ve fars. *-dār*'dan *sikke-dār*). *Esk.* Darphane muhasebecisi. (M)

SİKKEHANE bls. i. (ar. *sikke* ve fars. *-ḫāne*'den *sikke-ḫāne*). *Esk.* Para basılan yer, darphane. (M)

SİKKEKEN i. (ar. *sikke* ve fars. *ken*'den *sikke-ken*). Nümism. Madenî paranın kalıbını çizen kimse, para ressamı. (Hazırlanan kalıplar, teksirhanede çoğaltılır, darphanenin para ve madalya kesiminde kullanılırdı.) [M]

SİKKEKENLİK i. (*sikkeken*'den *sikkekenlik*). Darphanenin hâk (madene veya başka bir eşyaya oyma), çinkografi, kuyumculuk, fotoğraf ve galvano dairelerinden kurulu işyerinin bütünü. (Burası, genellikle para ve madalya kalıplarını yapanların, para kesenlerin çalıştıkları yerdi.) [M]

SİKKEPUŞ bls. i. (ar. *sikke* ve fars. *pūş*, giyen'den *sikke-pūş*). Tasav. Mevlevî tarikatında sikke giyen kimse. (M)

SİKKEŞİNAS bls. i. (ar. *sikke* ve fars. *şinās*'tan *sikke-şinās*). Nümism. Para uzmanı, nümismat. (Sikkeşinaslar para ve madalyaların sahte olup olmadığını anlayan, meslekten yetişme ustalardı.) [M]

SİKKEZEN i. (ar. *sikke* ve fars. *-zen*'den *sikke-zen*). Nümism. *Esk.* Darphanelerde madenî para ve madalya basan görevli. || *Sikkezen başı,* sikkezenlerin başında bulunan görevli. (Bunlar para ve madalya basanların çalışmalarını denetler, işlerin dü-

8

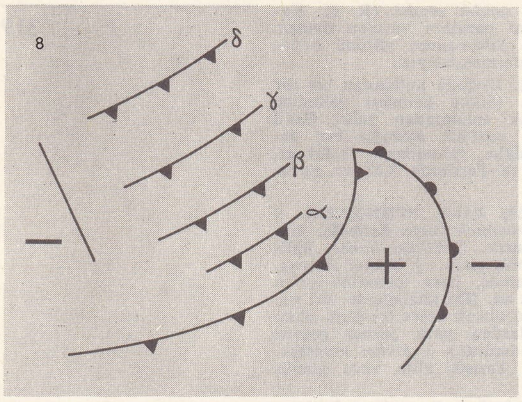

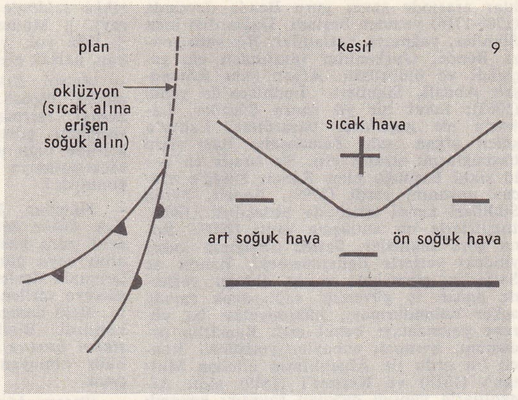

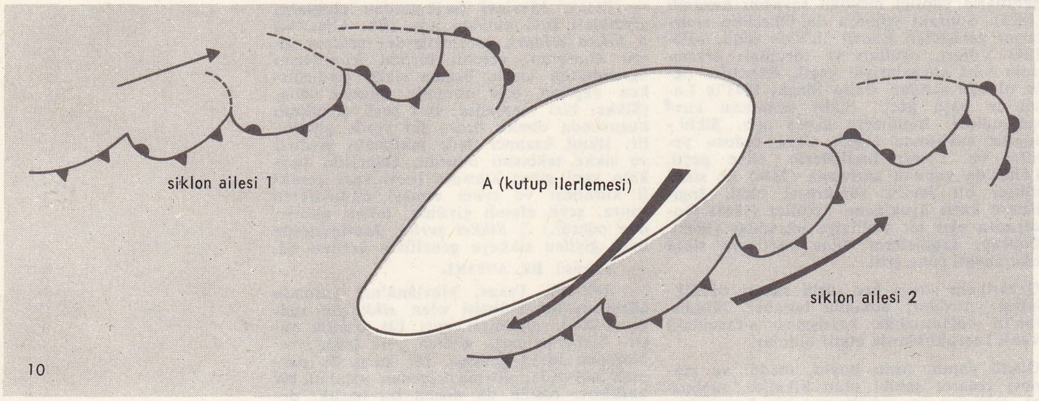

10

siklon

zenle yürütülmesini sağlardı. Sikkezen başı, sikke kesmekte usta olan kimseler arasından seçilirdi.) [M]

SİKKİN i. (ar. *sikkîn*). *Esk.* Bıçak. (M)

SİKLADİEN i. (fr. *cycladiène*). Kim. İki tane çift bağı olan kapalı zincirli hidrokarbon. (L)

SİKLAMEN i. (fr. *cyclamen,* tavşankulağı'ndan). Tavşankulağı çiçeğinin rengi; kırmızıya çalar eflatun renk. (M)

SİKLAMİN i. (fr. *cyclamine*). Kim. Tavşankulağından çıkarılan glikozit. ‖ *Pirolidin, piperidin, piperazin* gibi çevrimsel aminlerin genel adı. (L)

SİKLAN i. (fr. *cyclane*). Kim. Kapalı zincirli doymuş hidrokarbon.

— ANSİKL. Kapalı bir zincir meydana getiren *n* sayıda CH_2 grubundan meydana gelen *temel siklanlar* veya *polimetilenler* ile çevrimdeki karbonlardan en az biri bir yan zincir taşıyan *ornatılmış siklanlar* ayırt edilir. (L)

SİKLANOL i. (fr. *cyclanol*). Kim. Siklanlardan yürüyen ikincil alkollerin genel adı. (L)

SİKLANON i. (fr. *cyclanone*). Kim. Siklandan türeyen ketonların genel adı. (L)

SİKLEMEMEK geçl. f. (*sik* > *siklemek'*-ten). *Kaba.* Değer ve önem vermemek. (M)

SİKLEN i. (fr. *cyclène*). Kim. Bir tane çift bağı bulunan kapalı zincirli hidrokarbon. (L)

SİKLİK sıf. (fr. *cyclique*). Kim. *Siklik seri.* Bk. ÇEVRİMSEL *seri.*

SİKLİT i. (yun. *kyklos,* daire'den fr. *cyclite*). Oftalmoloji. Kirpiksi cisimde görülen iridokoroidit çeşidi. (L)

SİKLİTOL i. (fr. *cyclitol*). Kim. Çevrimsel polialkollerin genel adı. (L)

SİKLO—, yun. *kyklos,* daire kelimesinden alınan ve kimyasal adlandırmada, bir molekülün kapalı bir zincir meydana getirdiğini ifade eden önek. (L)

SİKLOBARBİTAL i. (fr. *cyclobarbital*). Sikloheksenilmalonilüre'nin kısa adı (0,1 gr'lık dozlarda hafif uyutucudur). [L]

SİKLOBÜTAN i. (fr. *cyclobutane*). Formülü C_4H_8 olan çevrimsel hidrokarbon. *Eşanl.* TETRAMETİLEN. (L)

SİKLOBÜTANOL i. (fr. *cyclobutanol*). Formülü C_4H_8OH olan ikincil alkol; siklobütandan türer. (L)

SİKLOFRENİ i. (fr. *cyclophrénie*). Aşırı ve marazî mizaç değişikliğiyle belirli akıl hastalığı; temeli, siklotimidir. *Eşanl.* MANYAKO-DEPRESİF PSİKOZ. Bk. MANİ ve MELANKOLİ. (L)

SİKLODİYATOMİ i. (fr. *cyclodiatomie*). Balistikte doğrultuların ve sapmaların hesabı. (L)

SİKLOGENEZ i. (fr. *cyclogenèse'*den). Meteorol. Siklon* meydana getiren süreçlerin tümüne verilen ad. (L)

SİKLOGRAM i. (fr. *cyclogramme*). Bir el işçiliğinin yapımında birbirini izleyen hareketleri, siyah zemin üzerinde bir teneke telle gösteren grafik veya stereogram: *Siklogram, Gilbreth'in buluşudur.* (L)

SİKLOHEKSADİEN i. (fr. *cyclohexadiène*). Formülü C_6H_8 olan çevrimsel hidrokarbon; bir tane çift bağı vardır ve teorik olarak benzenin kısmî hidrojenlenmesinden türer. (İki izomeri öngörülmektedir: 1-3 ve 1-4 bileşikleri. İlki 81°C'ta kaynar, ikincisi saf olarak elde edilmemiştir.) [L]

SİKLOHEKSAN i. (fr. *cyclohexane*). Formülü C_6H_{12} olan temel siklan. *Eşanl.* HEKSAHİDROBENZEN, HEKSAMETİLEN.

— ANSİKL. *Sikloheksan,* doğrudan doğruya ve reformingle elde edilen hidrokarbonlarda homologlarıyle birlikte bulunur. Benzenin katalitik hidrojenlenmesiyle elde edilir. Eter kokusunda, 0,778 yoğunluğunda, 81°C'ta kaynayan bir sıvıdır. Soğutulunca donar ve 7°C'ta ergir. Eritici olarak ve naylonun hammaddesi şeklinde kullanılır. (L)

SİKLOHEKSANDİOL i. (fr. *cyclohexanediol*). Kim. Sikloheksandan türeyen dialkol. (Bunlardan biri *kinit'*tir.) [L]

SİKLOHEKSANDİON i. (fr. *cyclohexandione*). Kim. Sikloheksandan türeyen diketon, (Bunlardan biri *dihidrorezorsin,* diğeri *tetrahidrokinon'*dur.) [L]

SİKLOHEKSANOL i. (fr. *cyclohexanol*). Formülü $C_6H_{11}OH$ olan ikincil alkol; sikloheksandan türer. *Eşanl.* HEKSAHİDROFENOL.

— ANSİKL. *Sikloheksanol,* kâfur kokusunda bir sıvıdır; suda az çözünür, yoğunluğu 0,947'dir; 15°C'a doğru donar, 160°C'ta kaynar. Fenolün katalitik hidrojenlenmesiyle hazırlanır. Sülfürik asit-bikromat karışımının etkisiyle sikloheksanon'a yükseltgenir. Nitrik asit etkisiyle tamamen yükseltgenerek açık zincirli adipik asit haline dönüşür. (L)

SİKLOHEKSANON i. (fr. *cyclohexanone*). Formülü $C_6H_{10}O$ olan keton.

— ANSİKL. *Sikloheksanon,* sikloheksanolün yükseltgenmesiyle elde edilir. Kâfur kokusunda, 0,947 yoğunluğunda, 155°C'ta kaynayan bir sıvıdır. Alkali bisülfitlerle birleşir; nitrik asit etkisiyle *adipik* asit halinde yükseltgenir. (L)

SİKLOHEKSANTRİOL i. (fr. *cyclohexanetriol*). Kim. Sikloheksandan türeyen trialkol. (Bunlardan biri *foloroglüsit'*tir.) [L]

SİKLOHEKSANTRİON i. (fr. *cyclohexanetrione*). Kim. Sikloheksandan türeyen triketon. (Bunlardan biri, floroglüsin'in totomer şeklini meydan getirir.) [L]

SİKLOHEKSEN i. (fr. *cyclohexène*). Formülü C_6H_{10} olan, kapalı zincirli etilenik hidrokarbon; sikloheksanol'ün su kaybetmesiyle veya alkalilerin bromosikloheksan'a etkimesiyle elde edilir. (L)

SİKLOHEKSENOL i. (fr. *cyclohexénol*). Kim. Siklohekseń'den türeyen alkol. (L)

SİKLOHEKSENON i. (fr. *cyclohexénone*). Kim. Sikloheksen'den türeyen keton. (L)

SİKLOHEKSİL i. (fr. *cyclohexyle*). Formülü C_6H_{11} olan tek değerli kök; sikloheksanol'den hidroksil kökünün çıkarılmasıyle türer. (L)

SİKLOHEKSİLAMİN i. (fr. *cyclohexylamine*). Formülü $C_6H_{11}NH_2$ olan baz; sikütin kokusundadır ve anilin'in katalitik hidrojenlenmesiyle elde edilir. *Eşanl.* AMİNOSİKLOHEKSAN. (L)

SİKLOHEPTADİEN i. (fr. *cycloheptadiène*). Formülü C_7H_{10} olan dietilenik çevrimsel hidrokarbon. (L)

SİKLOHEPTAN i. (fr. *cycloheptane*). Formülü C_7H_{14} olan temel siklonik hidrokarbon. *Eşanl.* HEPTAMETİLEN, SÜBERAN. (L)

SİKLOHEPTATRİEN i. (fr. *cycloheptatriène*). Formülü C_7H_8 olan üç çift bağlı kapalı zincirli hidrokabon; teorik olarak sikloheptan'dan hidrojen giderilmesiyle türer. *Eşanl.* TROPİLİDEN.

— ANSİKL. *Sikloheptatrien,* tropanol'ün ayrışması sırasında bulunmuştur ve *süberik* asitten sentetik olarak elde edilir; 115°C'ta kaynayan bir sıvıdır. (L)

SİKLOLİZ i. (fr. *cyclolyse*). Metereorol. Bir siklonun ortadan kalkmasına yol açan süreçlerin tümüne verilen ad. (L)

SİKLOİT i. (fr. *cycloïde'*den). Mat. Bir doğru üzerinde kaymadan yuvarlanan bir çemberin bir noktasının oluşturduğu eğri.

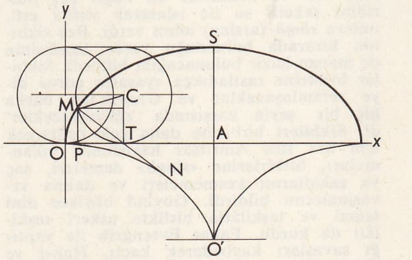

— ANSİKL. Mat. *Ox* sabit doğru, C hareketli çemberin merkezi, M önceden O koordinat başlangıcında bulunan dairenin bir noktası ω çemberin döndüğü MCT açısı, OP=x ve MP=y, M noktasının koordinatları olsun; şekilden, MT yayının OT uzunluğunda olduğu varsayımıyle aşağıdaki bağıntılar kolayca çıkarılır:

$$x = R\omega - R \sin \omega,$$
$$y = R (1 - \cos \omega).$$

Eğrinin bir noktasının koordinatları, ω parametresi cinsinden ifade edilmiştir. Eğri-

nin denklemini elde etmek için, önceki iki denklem arasında ω'yı yok etmek yeterlidir. *Sikloit*'in normali, her an zorunlu olarak hareketli çemberin sabit doğru ile değme noktasından geçecektir. M noktasındaki normal MT olur.
Genel formülle verilen ρ=MN eğrilik yarıçapı, çizen noktanın hareketli çemberle sikloidin tabanının değme noktasına olan uzaklığının iki katına eşittir. Sikloidin *açılımı*'nın, tepesi bu sikloidin başlangıcında bulunan ONO''ne eşit bir başka sikloit olduğu kolayca gösterilebilir. Buna karşılık, ilk sikloit de ikincinin açılımıdır.

Ayrıca sikloidin, tepeden başlayarak ölçülen bir yayının uzunluğunun, bitim noktasındaki teğetin, bu bitim noktasıyle tepedeki teğet arasında kalan parçasının iki katı olduğu gösterilir. Bütün sikloidin uzunluğu 8R ve ASO yarım sikloidinin alanı

$$\frac{3\pi R^2}{2}\text{'dir.}$$

Sikloidin ilgi çekici mekanik özellikleri vardır. Bk. BRAKİSTOKRON. ZAMANDAŞ, SARKAÇ.

Hareketli daireye bağlı çeşitli noktalar tarafından oluşturulan ve çizen noktanın hareketli çemberin içinde veya dışında oluşuna göre *kısalmış* veya *uzamış sikloitler* denen eğriler de incelenmiştir.

Sikloidin tarihi. Önce Roberval tarafından *trakoit*, sonra Pascal tarafından *rulet* adı verilen sikloidin ilk defa Galilei tarafından incelendiği sanılmaktadır.

Gerçekte, sikloidin tarihi 1634 yılında başlar. Sikloidi kareleştirmek için boşu boşuna uğraşan P. Mersenne, 1628'de bu problemi Roberval'e devretti: Roberbal problemi 1634'te çözdü, hattâ çözümünü uzamış ve kısalmış sikloitlere kadar genişletti. P. Mersenne bu buluşu 1637'de *Harmonie Universelle* adlı eserinde yayımladı.

Sikloite teğet çizme problemi için Descartes'ın bulduğu çözüm yolu, yeni bir genel geometri teorisine temel oldu.

Pascal'ın Dettonvile takma adıyle bütün avrupalı geometricilere meydan okuyuşu 1658 yılına rastlar. Pascal, eğrinin herhangi bir yayının uzunluğunu ve eğrinin ağırlık merkezini, bu yayın eksen veya taban etrafında dönerken oluşturduğu yüzeylerin alanlarını ve bu yüzeylerin ağırlık merkezlerini, sikloit içinde herhangi bir ordinat tarafından ayrılan bir parçanın alanını ve bunun ağırlık merkezini, nihayet bu parçanın eksen veya taban etrafında dönerken oluşturduğu hacimleri ve bu hacimlerin ağırlık merkezlerini bulmayı teklif etti. Pascal çözümlerini *A. Dettonville'den M. Carcavi'ye Mektuplar* adı altında yayımladı. Daha sonra Huygens, sikloidal sarkacını gerçekleştirmek için, açılımlar teorisini buldu ve sikloidin tarihi, sikloidin açılımının kendine eşit olması özelliğinin bulunuşuyle zenginleşti.

◆ Sıf. Psikopatol. Normal siklotimik mizaçla manyako depresif psikoz sınırında bulunan aklı durumlarına denir.

— Zool. Bazı kemikli balıklarda (msl. sazan) olduğu gibi, öteki pulların altında kalmayan serbest kenarı tırtıksız olan pullara denir. (L)

SİKLON i. (yun. *kyklon*, daire'den fr. *cyclone*). Meteorol. Kuzey yarıkürede saat ibrelerinin ters yönünde (Güney yarıkürede ise saat ibrelerinin yönünde) bir dönme hareketi yapan, kuvvetli rüzgârlar, barometre düşüşü ve yağışlarla birlikte gelişen atmosfer kütlesi. Bk. ANSIKL.

— Teknol. Sanayi artıklarının bir akışkan tarafından sürüklenen parçacıklarını toplayarak değerlendirmeğe yarayan cihaz. || Kömür tozlarını veya ince maden filizlerini yıkamağa yarayan cihaz. Bk. ANSIKL.

— Termik. *Siklon ocağı*, silindir veya kesik koni biçiminde bir haznesi olan ocak; bu hazne içindeki yakıt tanecikleri, yanma havası tarafından çok hızlı bir dönme hareketiyle sürüklenir ve ocağın çeperlerini kaplayan ergime halindeki curuf tabakasının yüzeyinde yanar. (Curuf, sıvı halde boşaltılır; çok yüksek sıcaklıktaki gazlar ocağın ikincil yanma odasına geçer ve orada yanma tamamlanır. Silindir biçimindeki çeper,

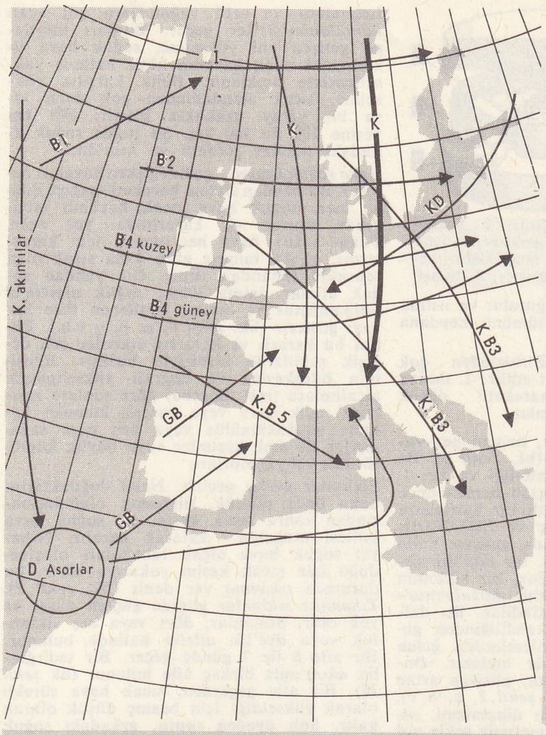

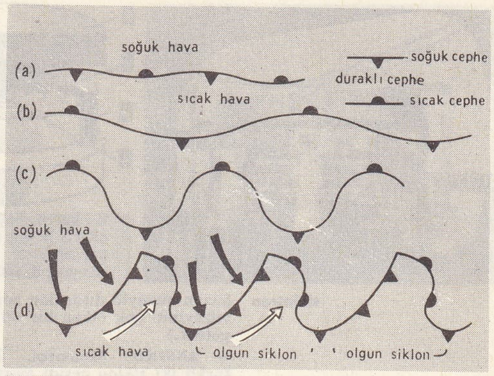

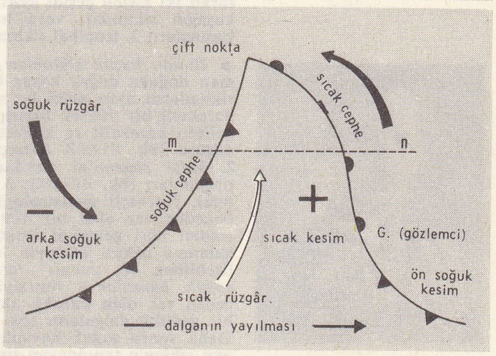

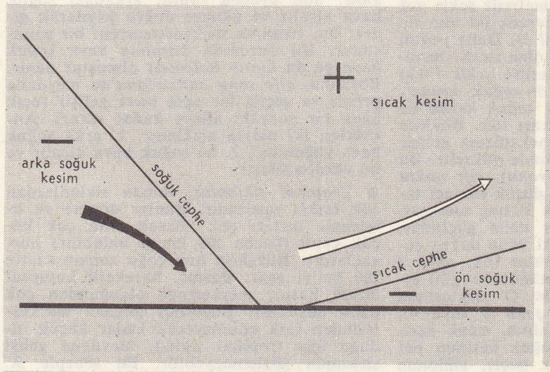

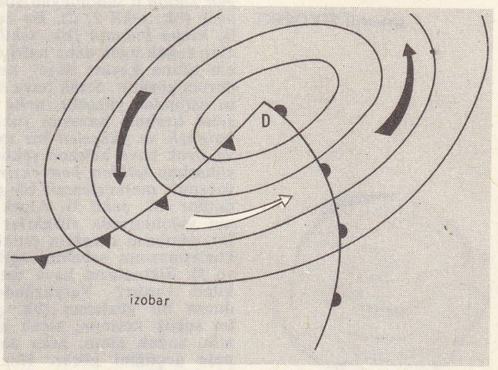

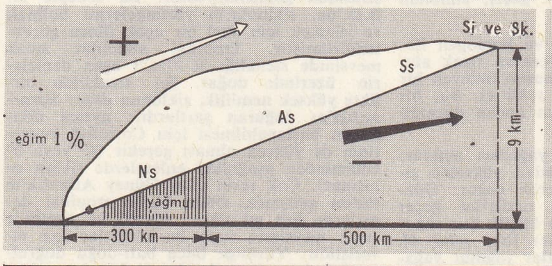

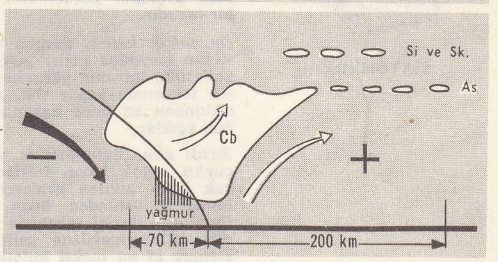

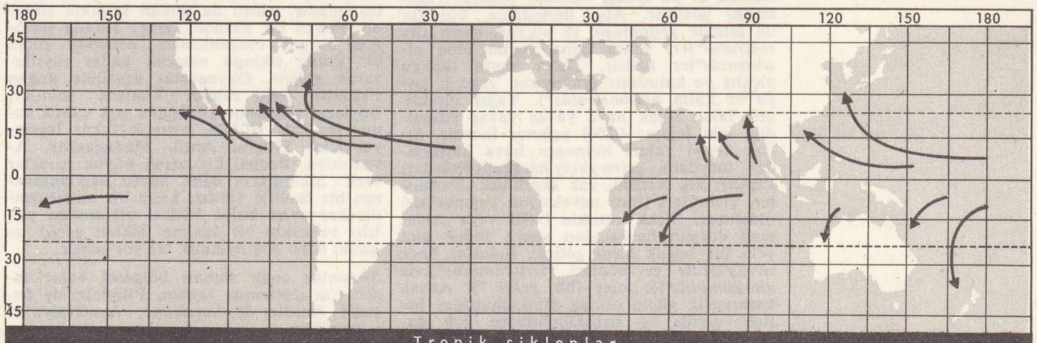

Tropik siklonlar

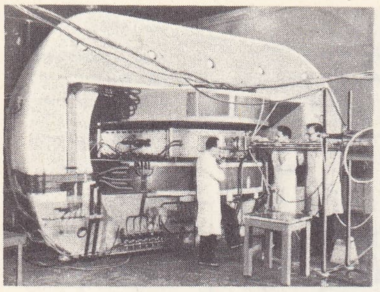

siklotron

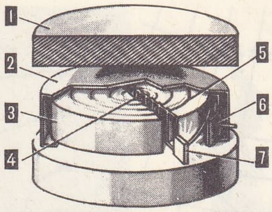

1. kutup başlığı; 2. vakum odası; 3. boş elektrot; 4. iyon kaynağı; 5. taneciklerin yörüngesi; 6. saptırıcı; 7. hedef

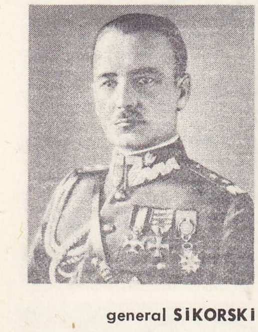

general SİKORSKİ

SİKYON sikkesi

kazan suyuyle dışarıdan soğutulur ve ısıtma yüzeyinin çok etken bir bölümünü meydana getirir.)

— ANSİKL. Meteorol. Birbirinden çok farklı iki *siklon* çeşidi ayırt edilir: 1. ılıman kuşağın siklonları veya hareketli düşük basınçları; 2. tropikal siklonlar.

● *Ilıman kuşak siklonları*, hemen her zaman doğuya doğru kayar (bk. *şekil 1*). Bu siklonların ayırt edici üç niteliği vardır: 1. hareketli bir yüksek basınçtan hemen önce gelişen hareketli ve kuvvetli bir barometre düşüşü (bk. DÜŞÜK *basınç* ve İZALOBAR); 2. *bulut sistemi*'ni meydana getiren bulut oluşumları (bk. BULUT); 3. bir *alın*'lar sistemi. Norveçli meteorologlar, bir siklonun önceden var olan bir alın'ın *dalgalanma*'sından ileri geldiğini ispatladılar. Bu dalgalanma çekim etkisiyle kendiliğinden gelişebilirse de, yukarı enlemlerden gelen *soğuk akıntılar*'ın itmesiyle hızlanır. Önceden var olan *duraklı* alın, gittikçe artan bir genlikle dalgalanır (bk. *şekil 2, a, b, c*). Daha sonra soğuk havanın dinamizmi, *olgun siklon*'u tanımlayan simetrisiz şekle yol açar (bk. *şekil 2, d*). Bu evrede iki alın ile üç *kesim bulunur* (bk. *şekil 3*). Daha yoğun olan soğuk hava daha hafif olan sıcak havanın altına kayar; düşey kesitte *şekil 4*'teki durum görülür. Sıcak hava *ön soğuk kesim*'in üstünden yükselir, *arka soğuk kesim* de sıcak kesimin havasını yukarı iter. Böylece *burgaçlı* ve *yükselen* bir mekanizma gelişir ve sıcak hava helezon şeklinde yükselir. Bu yükselme (*siklon konveksiyonu*), *çift nokta* üzerinde merkezlenmiş bir düşük basıncı tanımlar (bk. *şekil 5*). Alçak basınç merkezinin yakınlarında rüzgârlar daha güçlüdür. Bu, alınların rüzgârın estiği yöne doğru çukurlaşmasının sebebini açıklar (bk. *şekil 3* ve *5*). Siklonların hava üstünde ne gibi etkileri vardır? Yeryüzünde O noktasında duran bir gözlemci (bk. *şekil 3* veya *4*), ön soğuk kesimin, sıcak alın, sıcak kesimin, soğuk alının, arka soğuk kesimin peş peşe geçtiğini görür. Her geçiş, siklonun bir *faz*'ıdır.

Ön soğuk kesim, durgun ve homogen havadan meydana gelir: gerçekten sıcak alın yukarıda, havanın yükselmesini önleyen bir ısıl terslenme yapar (bk. *şekil 4*). Bu, bir siklondan az önce havanın neden düzeldiğini açıklar.

Sıcak alın, bulutları ve yağışları açıklar; çünkü soğuk hava üzerinden yükselen sıcak hava aniden genleşerek soğur. Gözlemcinin üstünden önce sirrüs*ler geçer (bunlar, yükselti sebebiyle küçük buz taneciklerinden meydana gelir) [bk. *şekil 6*]. Demek ki bu ipeksi bulutlar yağmur yağacağını gösterir. Alın ilerledikçe, bulutlar da gitgide yoğunlaşır ve alçalır. Önce *sirrostratüs**ler, sonra daha yoğun olan *altostratüs**ler belirir. Daha sonra tabaka alçalır ve kalınlaşır (yağmurun yağdığı koyu ve kalın *nimbostratüs**). Yağış süreklidir, fakat sıcak hava yavaş yavaş yükseldiği için (eğim: 1/100) yağmur incedir. *Sıcak kesim* yalnız homogen hava kütlesinden meydana gelen yatay hareketli bulutları kapsar: kış statüsü, yaz kümülüsü. Stratüsler, çisintileri (ince adveksiyon yağmurları) oluşturur. Sıcak kesimin bağıl veya tamamen durgun havasından sonra *soğuk alın* yeni bir bozuk hava getirir. Bulutlar önce *sirrüs*'lerdir ve bunları *sirrokümülüs**lerle *altokümülüs**ler izler (bk. *şekil 7*): Ancak kararsızlık güçlü olursa altokümülüsler belirir: sirrüs ve sirrokümülüsten çok daha fazla olan bu bulutlar çok kötü bir havanın habercisidir. Daha sonra, büyük fırtınalara ve selli yağmurlara yol açan *kümülonimbüs**ler geçer. Bunları meydana getiren anî yükselme, soğuk hava üzerindeki sıcak havanın kütle halinde yükselmesiyle açıklanır. Buna karşılık yükselme, sıcak alandakinden çok daha kısa bir yatay uzaklıkta gelişir: 800 km yerine 100 ile 200 km. Şu halde soğuk alındaki olaylar *şiddetli* ve *kısa*'dır.

Arka soğuk kesim, çok değişken havaları belirler. Bir yandan siklon hareketi aşağıya doğru iner, soğuk hava sıcak havanın tabanında oturur ve kararlılığa yol açar. Fakat soğuk hava her zaman için kararsızdır, çünkü tanıma göre daha sıcak olan toprakla tabandan ısınır. Öte yandan soğuk alınlar daima *ikinci soğuk alınlar*'la bölünmüştür ve bunlar yenilenen taze havayı gösterir (bk. *şekil 8*, α, β, γ v.b.). Bütün bu kararlı ve kararsız etkenler çok değişik şekillerde birbiriyle birleşir. Bileşimin bileşkesine ve coğrafî yükseltilerle alçalımlara (msl. engebe) göre şunlara rastlanır: açık hava veya parçalı kümeler halinde stratokümülüs veya peş peşe sağanaklar ile açık kesimler veya büyük kümülüslerle sel yağmurları.

Siklonlar evrim geçirir. Nasıl doğduklarını daha önce gördük. Siklonun olgunlaşmasından sonra sıcak kesim iki soğuk hava kütlesi arasında kalarak daralır. Nihayet soğuk hava alçak tabakaları oluşturduğu için sıcak kesim yukarıya atılır: bu durumda *tıkanma* var denir (bk. *şekil 9*). *Tıkanmış siklonlar* gitgide güçten düşer ve yok olur. Siklonlar, dört veya beş siklonluk veya *üye*'lik *aileler* halinde bulunur. Bir aile 6 ile 7 günde geçer. Bir tedirginlik *akım*'ında birkaç aile bulunur (bk *şekil 10*). Bir aile geçerken, sıcak hava sürekli olarak yükseldiği için basınç düşük olarak kalır. Son üyeden sonra, arkadaki soğuk hava alçalır ve güneye doğru yayılarak gider: bu, tıkanma mekanizmasının bir sonucudur. Bu durumda *boşalma* veya *soğuk hava* ya da *kutup itelemesi* olmuştur denir. Boşalma, *aile sonu antisiklonu*'nu meydana getirir ve geçici bir açık hava gelişir (açık hava bir sonraki aileye kadar sürer). Antisiklon iki olayla açıklanır: 1. arka soğuk hava yoğundur; 2. bu soğuk hava alçalır ve bu yüzden sıkışır.

● *Tropikal siklonlar*, ılıman siklonlardan çok farklı yapıdadır. Bunlar dönme ve ötelenme hızları çok yüksek olan çok küçük çaplı (bazen 100 km'yi bulabilir) burgaçlardır. Rüzgârın hızı çoğu zaman saatte 200 km'yi aşar. Basınç, hareketli kutupsal düşük basınç merkezinde olduğundan çok daha düşüktür. Boyutları gözlem merkezlerinden fark edilmeyecek kadar küçük olduğu için tropikal siklon, meydana gelişi sırasında gözlenmeyebilir. Bu sebeple A.B.D.'de, siklonların yörüngelerini bulmak ve izlemek için özel bir uçak filosu görevlendirilmiştir. Tropikal siklonlar sıcak mevsimde sıcaklığı 26-27°C'ı aşan denizlerin üzerinde doğar. Bu sıcaklıkla birlikte yüksek nemlilik, siklonun *düşey kararsızlığı*'nı doğuran şartlardır: ayrıca dönmenin başlayabilmesi için Coriolis* kuvvetinin de yüksek olması gerekir (4° veya 5° enleminden aşağıdaki enlemlerde siklon oluşmaz). Çok serin olan Güney Atlantik'te siklon gelişmez. Öteki bütün tropikal denizlerde her yıl siklon oluşur ve özellikle sıcak mevsimin sonu bu siklonlar için elverişlidir. Yörünge önce batı-doğu doğrultusundadır, sonra da ılıman kuşakta siklonu izleyen bir parabol çizer; burada siklonun burgaç mekanizması, sonunda güçlü bir kutup siklonu verecek kadar zayıflayarak gelişir. Okyanuslar üzerinde doğan siklonlar çoğu zaman kıtalara sokulur. Böylece, sürtünme yüzünden çok çabuk sona erer (bk. DÜŞÜK *basınç*); fakat Japonya, Çin, Filipin, Antil, Madagaskar, Avustralya, Bengal kıyılarına büyük zararlar verir. Siklonların daha henüz açıklanamamış bir özelliği vardır: kalın bir nimbostratüs kapsayan bulut kütlesi ortasından yırtılır ve sakin bir kesime (siklon *gözü*) tekabül eden çok aydınlık bir yol gelişir.

Siklonlar çoğu zaman bölgesel adlar taşır: Çin denizinde *tayfun*, Filipinler'de *baguio*, Antiller'de *hurricane*, Avustralya'da *willywillie*.

— Teknol. Siklon, büyük hızla akan temizlenecek akışkanı teğetsel olarak alan, düşey eksenli bir silindirden meydana gelir.

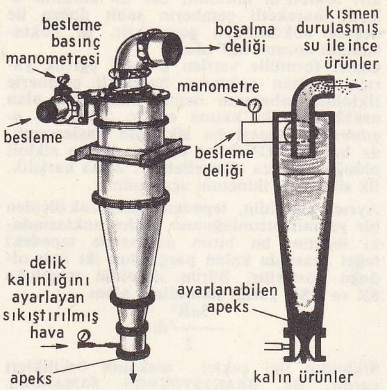

Merkezkaç kuvvetin etkisi altında akışkanda bulunan maddeler yoğunluklarına göre ayrılır. Temizlenmiş akışkan üstteki eksenel bir çıkıştan boşaltılır; ürünler ise cihazın kesik konu biçimindeki alt kısmında toplanır. Toplanan kömür, sürekli bir vana veya periyodik bir boşaltma düzeniyle alınır. Çok küçük hacimli olan siklon çok büyük bir debi sağlar. (L)

SİKLONİT i. (fr. *cyclonite*). Kim. Formülü $(CH_2\ NNO_2)_3$ olan patlayıcı madde; heksametilen tetraminden elde edilir. *Eşanl.* HEKSOJEN. (L)

SİKLOOKTADİEN i. (fr. *cyclooctadiène*). Kim. Formülü C_8H_{12} olan dietilenik hidrokarbon; bazı dörtlü amonyum hidroksit bileşiklerinin damıtılmasıyle elde edilir ve kolayca polimerleşir. (L)

SİKLOOKTAN i. (fr. *cyclooctane*). Kim. Formülü C_8H_{16} olan çevrimsel doymuş hidrokarbon; siklooktadien'in hidrojenlenmesiyle elde edilir. *Eşanl.* OKTAMETİLEN. (L)

SİKLOOKTATETRAEN i. (fr. *cyclooctatétraène*). Kim. Formülü C_8H_8 olan, dört çift bağlı hidrokarbon; teorik olarak siklooktanın hidrojen kaybetmesiyle meydana gelir.

— ANSİKL. *Siklooktatetraen*, psödopelletierin'in bozunmasıyle keşfedildi; nikel klorür eşliğinde asetilenin polimerleşmesiyle hazırlanır. Yüksek homoloğu olarak kabul edilebilen benzenle temel farklar gösterir; çok kararsızdır ve doymamıştır. (L)

SİKLOPARAFİN i. (fr. *cycloparaffine*). Kim. Örnek tipi sikloheksan olan doymuş çevrimsel hidrokarbonların genel adı. *Eşanl.* SİKLAN. (L)

SİKLOPENTADİEN i. (fr. *cyclopentadiène*). Formülü C_5H_6 olan, kapalı zincirli dietilenik hidrokarbon; taşkömür katranında bulunur. (Potasyum hidroksit eşliğinde asetonla yoğunlaşarak *fülven* verir. *Disiklopentadien* vererek dimer haline dönüşür, bu da ısıtılınca yeniden monomerini meydana getirebilir.) [L]

SİKLOPENTAN i. (fr. *cyclopentane*). Formülü C_5H_{10} olan çevrimsel doymuş hidrokarbon; çinkonun pentametilen bromür üzerine etkimesiyle elde edilir. *Eşanl.* PENTAMETİLEN. (L)

SİKLOPENTANOL i. (fr. *cyclopentanol*). Formülü C_5H_9OH olan alkol; siklopentanon'un indirgenmesiyle elde edilir. (L)

SİKLOPENTANON i. (fr. *cyclopentanone*). Formülü C_5H_8O olan keton. *Eşanl.* ADİPON.

— ANSİKL. *Siklopentanon*, odun katranında bulunur. Kalsiyum adipat'ın damıtılması veya siklopentanon karboksilik asit esterinin ayrışmasıyle elde edilir. Mentol kokusunda bir sıvıdır, 130°C'ta kaynar. (L)

SİKLOPENTANONKARBOKSİLİK sıf. (fr. *cyclopentanone-carboxylique*). Formülü (C_5H_7O) — CO_2H olan kararsız bir β - ketonik asit için kullanılır; Dieckmann esteri denen esteri; sodyumun etil adipat'a etkimesiyle elde edilir. (L)

SİKLOPENTEN i. (fr. *cyclopentène*). For-

Foto. LAROUSSE

mülü C_5H_8 olan kapalı zincirli etilenik hidrokarbon; siklopentanol'ün su kaybetmesiyle elde edilir. (L)

SİKLOPİ i. (fr. *cyclopie*). Teratoloji. İki göz çukurunun birleşerek tek göz haline gelmesi şeklindeki doğuştan şekil bozukluğu. (L)

SİKLOPLEJİ i. (fr. *cycloplégie*). Oftalmoloji ve Nöroloji. Gözün hem iç, hem dış kaslarını birden etkileyen felç; göz orta durumda tamamen hareketsiz kalır ve gözbebekleri, sabit olarak sonuna kadar açılır. (L)

SİKLOPROPAN i. (fr. *cyclopropane*). Formülü C_3H_6 olan gaz halindeki çevrimsel doymuş hidrokarbon; çinkonun trimetilen bromüre etkimesiyle elde edilir. *Eşanl.* TRİMETİLEN.

— ANSİKL. *Siklopropan*, Lucas ve Henderson tarafından 1929'da hayvanlar üstünde anestezik olarak denendi; insanlar üstünde ilk defa 1933'te Waters tarafından kullanıldı. Solunum yollarını tahriş etmez. Ne solunum merkezini, ne de tükürük bezlerini uyarır. Karaciğer ve böbrek için zehirleyici etkisi yoktur; metabolizmayı değiştirmez. Etkisi süratli ve derindir; kullanma alanı çok geniştir. Gücü, anestezinin çeşitli derecelerinde tam bir oksijenlenme sağlar. İki büyük sakıncası vardır: 1. kalpte, genellikle peş peşe gelen bradikardi, çarpıntı, karıncık fibrilasyonuna kadar varan çeşitli aritmiler şeklinde ortaya çıkan etkisi; 2. alevlenebilmesi, oksijenle birleşerek patlayıcı bir karışım meydana getirmesi; bu yüzden kullanma sırasında, gerek elektrik cihazından, gerek yığılmış statik akım boşalımından doğacak kıvılcımları önlemek için bazı tedbirler almak gerekir. Hastaya bol miktarda ve kısa süreli oksijen vermek gereken müdahalelerde kullanılır. Tamamıyle kapalı devre halinde verilmelidir; böylece patlama tehlikesi geniş çapta önlenir ve maliyeti yüksek olan gazdan büyük ölçüde tasarruf edilir. (L)

SİKLORADYOTERAPİ i. (fr. *cycloradiothérapie*). Dönen ışınlandırma alanlarıyle yapılan radyoterapi. *Eşanl.* SİKLOTERAPİ. (L)

SİKLORAF i. ve sıf. (fr. *cycloraphe*). Başkalaşma geçirip kundağından çıkarken kundağı önden halka şeklinde delen sinekler için kullanılır. *Zt.* ORTORAF. (L)

SİKLOSİTRAL i. (fr. *cyclocitral*). Kim. Sitral'in izomeri olan aldehit; sitral'in çevrimsel hale getirilmesiyle elde edilir. (L)

SİKLOSPAZM i. (fr. *cyclospasme*'dan). Oftalmoloji. Kirpiksi kasın devamlı kasılmasıyle meydana gelen uyum spazmı. (L)

SİKLOSTROFİK sıf. (fr. *cyclostrophique*). Meteorol. Bir hava taneciğinin yörüngesinin eğikliğinden doğan merkezkaç kuvvet için kullanılır: *Siklostrofik kuvvet*. Bk. RÜZGÂR. (L)

SİKLOTEM i. (fr. *cyclothème*). Petrogr. Katmanlı bir çökel kayası dizisinde bir cins yataktan başka cins yatağa (msl. büyük taneli bir yataktan küçük taneli bir yatağa) geçiş; bu yatakların düzenli (veya hemen hemen düzenli) bir şekilde arka arkaya tekrarlanması diziyi meydana getirir. (L)

SİKLOTERAPİ i. (fr. *cyclothérapie*). Dönen ışınlandırma alanlarıyle yapılan röntgen tedavisi. *Eşanl.* SİKLORADYOTERAPİ.

— ANSİKL. Röntgen tedavisinde amaç, ışınları birkaç yönden birden verecek, tedavi edilen organa azamî etki yapacak dozu elde etmektir. Işın demetleri, etkilemeleri gereken noktada çaprazlaşır. *Siklo-terapi*, X ışınları çıkaran tüpün sürekli olarak daire şeklinde hareket ettirilmesi suretiyle «çapraz ateşli» problemine uygun bir çözüm sağlar. Röntgen tedavisinde tomografi âletlerinin kullanılması da başka bir çözüm yolu meydana getirir. Bu son çözüm şeklinde ışınlandırma, yaklaşık kalınlığı tayin edilebilen bir organ dilimine uygulanır. (L)

SİKLOTİM sıf. ve i. (fr. *cyclothyme*). Siklotimi'ye tutulmuş kişilere denir. *Eşanl.* SİKLOTİMİK. (L)

SİKLOTİMİ i. (yun. *kyklos*, çember ve *thymos*, ruhsal durum'dan fr. *cyclothymie*). Psikiyatr. Neşe ve hüzün gibi iki aşırı duygunluk kutbu arasında gidip gelen ve değişen ruhsal durum.

— ANSİKL. Neşe ile hüzün arasındaki farklar, bu duyguları meydana getiren sebeplerle orantılıysa ve değişmeler çok sık olmuyorsa, *siklotimi* normaldir.

Ancak aradaki farklar fazla büyükse, mani nöbetleri (sebepsiz neşe) veya melankoli nöbetleri (sebepsiz keder) ortaya çıkar. Bu gibi nöbetler, değişik bir ritim ve tarzda tekrarlanır. Nöbetler kimi zaman sadece manyak veya melankolik özellik gösterir; kimi zaman çöküntülü mani psikozunu meydana getirecek tarzda birbirini kovalar. (L)

SİKLOTİMİK sıf. (fr. *cyclothymique*). Siklotimiye ilişkin.

◆ Sıf. ve i. Siklotimi'ye tutulmuş. (L)

SİKLOTRİMETİLENTRİNİTRAMİN i. (fr. *cyclo-triméthyléne-trinitramine*). Bk. SİKLONİT.

SİKLOTRON i. (fr. *cycle*, devir ve *elektron*'dan fr. *cyclotron*). Nükl. Atomları parçalamak ve başkalaştırmak amacıyle, elektrik yüklü taneciklere büyük bir hız, yani yüksek bir kinetik enerji vermeğe yarayan magnetik rezonanslı hızlandırıcı.

— ANSİKL. 1934'te amerikalı fizikçi E.O. Lawrence'ın tasarladığı *siklotron*, içine elektrik yüklü tanecikler (proton, döton, helyon) püskürtülen havası boşaltılmış bir odadan meydana gelir. Güçlü bir elektromıknatısın bu odada ve cihazın ekseni doğrultusunda meydana getirdiği sürekli ve şiddetli magnetik alan, taneciklerin yörüngelerini çember şeklinde büker. Odada, yüksek frekanslı (saniyede birkaç bin alternanslı) potansiyel farkı uygulanan D şeklinde içi boş iki elektrot bulunur. İyonlar, potansiyelin maksimum olduğu anda bir elektrottan diğerine geçerek her yarım devirde bir hız kazanır; böylece hızları ve katettikleri çemberlerin çapları gittikçe büyür ve açısal hızları sabit kalacak şekilde bir çeşit spiral çizerler. Tanecikler yeterli enerjiyi kazandığı zaman, negatif yüklü bir elektrotla doğrusal bir yörüngeye girmeleri sağlanır ve maddeleri bombardıman etmede kullanılır. Günümüzdeki uygulamalar, çoğu zaman radyoaktif elementlerin doğmasına ve nötron yayımımına yol açan parçalanma ve başkalaşmadaki nükleer tepkimelere dayanır. Ayrıca siklotron, birçok elementin fisyonunu da sağlar. Büyük hızlara ulaşan taneciklerin kütleleri, bağıllık teorisi gereğince hissedilir derecede arttığı için eşzamanlılığın ortadan kalkması, siklotronun imkânlarını sınırlar. Bu sakıncayı gidermek için *senkrosiklotron* ve *senkrotron* yapılmıştır. (L)

SİKMEK geçl. f. (esk. türk. k.). *Kaba*. [Erkek için] Aktif olarak cinsî münasebette bulunmak. (M)

SİKNODİMİT i. (fr. *sychnodymite*). Miner. Tabiî kobalt ve bakır sülfür. (L)

SİK(O)— veya SYC(O)— veya SYK(O)—, yun. *sykon*, incir'den gelen ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

SİKORSKİ (Kazimierz), polonyalı besteci (Zürich 1895). Lodz, Poznan ve Varşova'da öğretmenlik yaptı. Varşova konservatuvarını yönetti (1957). Üç senfoni, bir halk uvertürü (1957), konçertolar, bir *Stabat Mater*, 3 yaylılar dörtlüsü besteledi. (L)

SİKORSKİ (Wladyslav), polonyalı general ve siyaset adamı (Tuszow, Galiçya 1881-Cebelitarık 1943). Lvov üniversitesinde okudu, 1907'de mühendis oldu, askerlik hizmetini avusturya ordusunda yaptı, sonra Pilsudski'nin emrinde Polonya Yurtseverler teşkilâtında çalıştı. Birinci Dünya savaşında polonya lejyonunda hizmet gördü, 1916'da Varşova'da kurulan «Devlet konseyi»ni destekledi. Bu teşkilâtı kuran Almanlar ve Avusturyalılar daha sonra onu Macaristan'da hapsettiler. Sikorski, 1919'da Galiçya'da Kızılordu'nun ilerleyişini durdurmayı başardı; ertesi yıl 5., sonra 3. Polonya ordusunun başında Polonya-Sovyet savaşına girdi ve Varşova ile Volhinya önlerinde başarılar kazandı. 1921'de polonya ordusu genelkurmay başkanı, sonra hükûmet başkanı (1922-1923), savaş bakanı (1924-1925) oldu. Pilsudski'nin hükûmet darbesinden sonra (1926), her türlü siyasetten çekildi ve Fransa'ya gitti. Askerlik konularında yetenekli bir yazardı. Tarihî ve stratejik incelemeler yaptı. Fransa ile ittifaka taraftardı, eylül 1939 yıkımından hemen sonra, Fransa'da yeniden kurulan polonya kuvvetlerinin kumandasını aldı, hükûmet başkanı oldu, önce Angers'ye, 1940'ta da Londra'ya sığındı. Çeşitli konularda, özellikle 1943'te Katıyn ormanı meselesinde Sovyet hükûmetiyle çatıştı. Az sonra bir uçak kazasında öldü. (L)

SİKOZ i. (yun. *sykosis*, incir şeklinde ur'dan fr. *sycose*). Neisser diplokoku ile zehirlenme. (L)

SİKOZİS i. (yun. *sykosis*, incir şeklinde ur'dan fr. *sycosis*). Sakal ve bıyık kıllarının irinli foliküliti.

— ANSİKL. *Sikozis*, sakal veya bıyık kıllarının köklerinde tek tek veya birleşik durumda sivilceler, düğümlerin ve hattâ dışderi içinde abselerin oluşmasıyle belirir. Sikozis'i meydana getiren sebep, stafilokok veya trikofiton denen bir mantar olabilir. Sebebine göre, sikozis genel ve lokal antibiyotiklerle veya mantarlara karşı kullanılan ilâçlarla tedavi edilmelidir. (L)

SİKTİRİCİ sıf. (*siktirmek*'ten *siktir-ici*). *Kaba* ve *Mec.* Bayağı, aşağılık, âdi. (M)

SİKTİRMEK geçz. f. (*sikmek*'ten *sik-tir-mek*). *Kaba* ve *Mec.* Defolup gitmek.

◆ **Siktir** ünl. *Kaba*. «Defol» anlamında kullanılır. || *Siktir et!* Önem verme, aldırma. Kov. (M)

SİKULA i. Taban sivrisi; graptolitlerin alt ucunda bulunan sivri uzantı. (Sikula veya temel ayak, hidrozomların ilk kısmını teşkil eden ince, sivri dölüt parçasıdır.) [L]

SİKULCA i. (*sikul*'dan *Sikul-ca*). Leng. Eskiden Sicilya'da konuşulmuş italik öbeğine bağlanan hint-avrupa dili. (L)

SİKULLAR, lat. **Siculi.** Esk. coğ. Sicilya'nın ilk halkı. Bu halk M.Ö. 1000'e doğru Sicilya'ya yerleşmişti ve adanın özellikle doğu kesiminde oturuyordu. Eski yazarlara göre, Sikullar II. binyılda İberik yarımadasından gelmişlerdi, bu görüş doğru olabilir. Buna karşılık bunların, yerli halkı batıya doğru sürüp sürmedikleri, onlarla karışıp karışmadıkları bilinmez. VIII. yy.dan itibaren, yunan kolonları Sikullarla savaşmağa başladı. Sikulların tanrıları arasında Palik tanrıları da (*Palici*) vardı. Eskiçağ toponimisinin birçok Hybla'sı bunlardan gelmedir. (L)

SİKÜTİN i. (fr. *cicutine*). Baldıranda bulunan başlıca alkaloit. *Eşanl.* KONİN, KONİSİN.

— ANSİKL. Eczc. *Sikütin* oksijensiz, sıvı, uçucu ve çok zehirli bir alkaloittir. Antispazmodik olarak 0,01-0,02 gr'lık dozlar halinde ve bromhidrat şeklinde iğneyle vücuda verilir. (L)

SİKÜTOKSİN i. (fr. *cicutoxine*). Baldıranda bulunan zehirlerin etkin maddesi. (Henüz iyi bilinmeyen üçlü bir maddedir.) [L]

SİKYON. Esk. coğ. Yunanistan yarımadasında (Peloponnesos) şehir; Asopos kıyısında. Halkı dor soylularına boyun eğmiş ion'lardan meydana geliyordu. Orthagoras'lar sülâlesi (M.Ö. 670-570) şehri Kleisthenes'e kadar barış içinde parlak bir şekilde yönetti. Sonra hizipler yüzünden parçalanan ve eski soylular veya zorba krallar tarafından yönetilen şehir, Media savaşına az bir kuvvetle katıldı, Peloponnesos savaşında Isparta ile ittifak yaptı; Isparta taraftarlarını sürgün eden Epameinondas tarafından alındı; sonra Makedonya'ya bağlandı. Demetrios Poliorketes şehri yıktı ve «Demetrios» adıyle yeniden kurdu. Akhaia birliğine katılan şehirden Roma devrinde söz edilmedi (M.Ö. 23'teki deprem dışında). Kalıntıları (Korinthos yakınında), sur, tiyatro, agora, stad, dor üslûbunda tapınak, roma hamamları v.b.-yi kapsar. Sikyon, adını resim, tunç heykelciliği ve seramik okullarına vermiştir. (L)

SİL i. (ar. *sill*, erime). Patol. *Esk.* Verem. || *Sill-ür-rie*, akciğer veremi. (M)

SİL i. (ing. *sill*, eşik'ten). Jeol. İki tortul

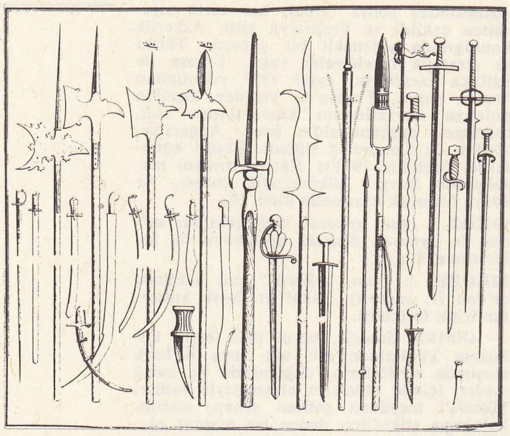

yeniçerilerin kullandığı çeşitli silâhlar

tabakasını ayıran stratigrafi düzlemi lavı tarafından biçimlendirilen lav. (L)

SİL, İspanya'da ırmak, Mino'nun kolu (sol kıyı); 245 km. (L)

SİL'A i. (ar. *silᶜat* veya *selᶜa*'dan *silᶜa*). *Esk.* Ticaret eşyası. || Vücutta deri ile et arasında meydana gelen ur. || Sülük. (M)

SİLA dağı, İtalya'da Calabria'da kütle, Tarento, Squillace ve Sant Eufemia körfezleri arasında. Sila dağının, doğuya doğru çarpılmış granitli toprakları kütlenin İon yamacında daha sarptır: yükselti Crati'nin kaynağındaki *Botte Donato*'da 1 930 m'yi bulur. Büyük çam ormanlarıyle örtülü olan bölgede, kısa süre önce tarımı geliştirmek amacıyle birçok baraj kurulmuştur. (L)

SİLÂH i. (ar. *silāḥ, silaḥ*). Saldırmağa veya savunmağa yarayan âlet: *Bu orduya canla başla yardım etmeniz lâzımdır. Silâhla yardım edilemiyorsa, hiç olmazsa askere yiyecek ve sularını taşıyınız* (Kemal Tahir). *Hep birden, hep bir anda silâhlarını üstüme dikiyorlar* (Y.K. Karaosmanoğlu). || *Mec.* Saldırı veya savunma aracı: *Bazen gözyaşı etkili bir silâhtır. İftira silâhı. Belâgatin silâhları.* || *Silâh çatmak,* silâhları uç uca çapraz bir şekilde dayayarak durdurmak.

— ÇEŞ. DEY. *Silâh altı,* askerlik görevi, || *Silâh altına alınmak,* askerlik görevini yapmak üzere çağrılmak: *Senin parmak işe yarayacak galiba, şube reisi, bu gibi sakatlıkları olanların henüz silâh altına alınmadığını söyledi* (Sabahattin Ali). || *Silâh arkadaşı.* Bk. ARKADAŞ. || *Silâh atmak,* (silâhla) ateş etmek: *Şehrin sınırına varıp, ilk evin bahçe duvarından içeri atladığımız zaman silâhlar hâlâ atılıyordu* (Ş.S. Aydemir). || *Silâh başı etmek,* herkes kendi silâhını almak üzere silâhlara koşmak. || *Silâh başına!,* silâh başı etmek için askere verilen kumanda. || *Silâh çekmek,* silâh kullanmağa hazırlanmak, kullanmak üzere davranmak: *Babası Sultan Bayezit ile amcası birbirine silâh çekmiş* ... (N. Araz). *Fakat, İhsan daha evvel kendi silâhını çekmişti* (R.N. Güntekin). || *Silâh doğrultmak,* silâhı belli bir yere yöneltmek: «*Yanlış, ben kimseye silâh doğrultmadım. Havaya sıktım* (Sabahattin Ali). || *Silâh kuvveti,* silâha dayanan kuvvet: *Silâh kuvvetiyle birini dışarıya çıkarmak.* || *Silâha davranmak,* kullanmak üzere silâha el atmak. || *Silâha sarılmak,* mücadeleye silâhla devam etmek. || *Silâhlar konuşmak,* karşılıklı silâh atılmak. *Mec.* Geçerli olmak: *Hasan Tahsin, sakin bir sesle gazetelerin üzerine elini koydu: «Söz bitti. Şimdi silâhlar konuşacak!» dedi* (S. Kocagöz). || *Silâhları bırakmak,* savaştan vaz geçmek, bırakışma yapmak: «*Silâhlarınızı bırakınız. Zira halk, müslüman oldu» dedi. Onlar dahi itaat ederek silâhlarını bıraktılar* (Cevdet Paşa). || *Eli silâh tutan.* Bk. EL.

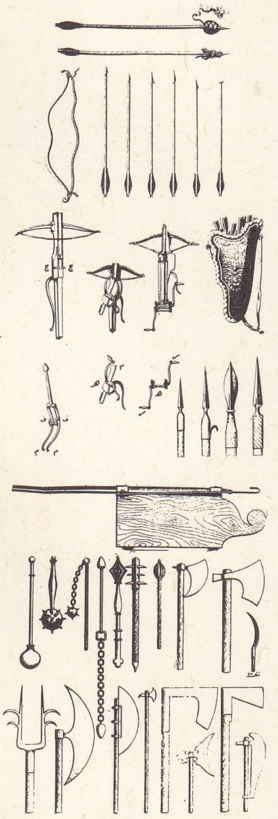

çeşitli silâhlar

— ANSİKL. Sil. *Silâh*'lar, insanla birlikte, hayvanlara ve hemcinslerine karşı korunma (*savunma silâhları*) veya onlara saldırma (*taarruz silâhları*) ihtiyaç ve isteğinden doğdu. İnsan, silâh yapmak için zekâsından ve zamanla tekniğin verdiği bütün imkânlardan faydalandı. Silâhlar tarihöncesi insanının kullandığı hayvan derisinden modern tanklara, taştan atom bombasına kadar çok çeşitlidir. En önemli buluşların (barut, atom enerjisi) kaynağında askerî alanda kullanma amacı vardır. Barutun bulunmasına kadar silâhlar kullanıldıkları biçime göre sınıflandırılırdı: elle kullanılan *el silâhları* (kılıç, topuz, bıçak); tek başına bir mermi görevi yapan veya mermi fırlatan *atma silâhları* (sapan, yay, balista); kaynağını genellikle tarım âletlerinden alan ve saplı bir demirden meydana gelen *mızrak cinsi silâhlar* (kargı, mızrak, gönderli balta). Yaptıkları etkiye göre de bir ayırım yapılırdı: vurarak kullanılan *darbe silâhları* (topuzlar ve zincirli topuzlar); saplamak ve yarmak amacıyle yapılmış *sivri uçlu kesici silâhlar* (kılıç, kargı, daga); ucundaki demir veya çelikle etki yapan ve elle kullanılan bütün silâhlara *yaralayıcı silâhlar* adı verilir: kılıç, hançer, mızrak v.b. Nihayet, *kalkan, miğfer* ve *zırh* gibi özellikle savunmaya yarayan silâhları saymak gerekir. XV. ve XVI. yy.larda ortaya çıkan *ateşli silâhlar* yeni bir sınıflandırmaya yol açtı. İşleme biçimlerine göre yemleme barutuna müsademe milinin çarpmasıyle barutu ateşleyen *müsademeli silâhlar,* yeniden doldurmadan art arda birkaç el atabilen *kesiksiz ateşli ve otomatik silâhlar, özitmeli* mermileri atan silâhlar olarak ayrılır. Ayrıca bugün, özellikle bir tek er tarafından kullanılan *kişisel silâhlar* (tüfek, tabanca) ve birçok erin görev almasını gerektiren *mürettebatlı silâhlar* (top, makineli tüfek, havan) olarak bir sınıflandırma yapılır. Bir erin taşıyabildiği silâhlara *taşınabilir silâhlar* adı verili.

● *Silâhın işleyişi.* Çeşitli silâhların işleyişini incelemek, başlı başına bir bilim dalının konusunu meydana getirir. Özellikle bütün *ateşli silâhlar*'a yönelen bu bilim dalı, silâhın atış*a hazırlanmasıyle ilgili verilerin araştırılmasından (kullanılan cephane, mümkün olan atış biçimleri, nişan* alma sistemleri) başka, silâhın işlemesi sırasında birbirini takip eden bütün safhaların incelenmesini de kapsar. Zaman ve mekân içinde düzenlenmesi her tür silâha göre değişen bu temel işlemler, XIX.yy.da *kuyruktan doldurma* (ağızdan doldurma yerine), *fişek** (mermi ile barut hakkını ayrı ayrı koyacak yerde birleştirme) ve nihayet *yemleme barutu* kullanma (fitil ve çakmaktaşı yerine) yeniliklerinin kabul edilmesiyle zorunlu oldu.

Silâhı kuyruktan doldurma tekniği, kuyrukla silâh namlusunu arkadan açıp kapayan bir mekanizma ve mermi atıldığı anda bu mekanizmayı kapalı tutacak bir kilitleme (ve açma) düzeni eklemek ihtiyacını doğurdu. Mermiyle kovanı birleştiren fişeğin kullanılması da, ateş ettikten sonra kovanı namlunun gerisinden çıkarmak (kovan çıkarma) ve dışarıya fırlatmak (kovan atma) zorunluğunu yarattı. Ayrıca, barutu ateşlemek için bir yemleme barutu kullanıldığından, her ateşli silâhta, yemleme barutunu ateşlemek için gerekli tetibatın bulunması gerekir; bu tertibatta, bir *müsademe mili,* bu mile çarparak yemleme barutunu ateşleyecek bir *horoz* bulunur; nihayet, horozun geri gelmesini ve yemleme barutuna doğru fırlamasını (müsademe) sağlayacak bir başka düzeneğe (genellikle bir yay) ihtiyaç vardır.

Bu çeşitli işlemlerin yapılması bir fişeğin atılmasını sağlar; ayrıca, yalnız fişeklerin bir haznede toplanması, sonra namlu gerisine teker teker girmesi için art arda silâha ulaşması (dağıtım) problemi vardır, yani «silâhın beslenmesi» söz konusudur. Bir ateşli silâhın işlemesi, tüfekte ve toplarda olduğu gibi, *kurma manivelası* denen bir manivelayı hareket ettiren nişancı erin adale kuvvetine bağlı olabilir. Ayrıca, bu işlem, barut hakkının patlamasından sonra geri tepen gazların kuvvetiyle de gerçekleşebilir: otomatik silâhlarda durum böyledir.

En modern tekniklerin kullanılması sonucunda XX. yy.ın iki dünya savaşı sırasında, bundan önce belirtilenler (*klasik silâhlar*) dışında fiziksel, kimyasal veya biyolojik nitelikleriyle insanı savaş dışı bırakan yeni silâhlar ortaya çıktı. Bunlar arasında, *kimyasal* veya *biyolojik silâhlar* bulunur ve en ünlüsü Birinci Dünya savaşında kullanılan muharebe gazıdır; ayrıca, henüz hiç kullanılmayan ve mikrop yayarak düşman içinde bulaşıcı hastalıklara yol açan *bakteriyolojik silâhlar* da vardır; 1945'te ilk defa Japonya'ya karşı kullanılan *atom bombası* veya *nükleer silâh* ise taktik ve strateji bakımından savaş sanatında bir devrim gereğini doğurdu.

● *Türklerde.* Eski türk silâhları genel olarak; 1. ateşsiz silâhlar; 2. ateşli silâhlar; 3. koruyucu silâhlar olmak üzere üç gruba ayrılırdı.

1. ATEŞSİZ SİLÂHLAR: *gürz,* süvari ve piyadeler tarafından kullanılırdı. Sapı ağaçtan, asıl silâh olarak kullanılan kısmı ise bakır, tunç veya pirinçten olurdu. Bazıları bütünüyle demirden yapılırdı. Gürze *topuz* ve *bozdoğan* da denirdi; *kamçı,* yarım metre uzunluğunda bir zincirin ucuna bağlı bir veya birkaç küçük gülleden meydana gelirdi. Güllelerin üstünde çiviler vardı. Kamçıya benzeyen diğer bir silâh da *döğen*'di; *balta,* kara ve deniz savaşlarında yakın boğuşmalarda kullanılırdı. Piyadelerin kullandığı baltaların sapı uzun, deniz erlerinin ve süvarilerin kullandığı baltaların sapları ise kısa olurdu; *kılıç,* eskiden savaşlarda kullanılan en yaygın savaş aracıydı. Hem deniz hem kara savaşlarında kullanılırdı. *Meç, şimşir, gaddare, yatağan* adlarıyle anılan türleri vardı; *hançer* yakın savaşma silâhlarındandı. Ucu eğri, bir tarafı keskin olurdu. Hançerin büyüklerine ve düz olan şekillerine *kama* denirdi; *mızrak,* uzun saplı, sivri demir uçlu bir silâhtı. Süvari ve piyadeler tarafından kullanılırdı. Ortaçağlarda mızrağa *kantariye* denir. Süvarilerin kullandığı mızrakların sapı daha kısa olurdu; bunlara *cirit* denirdi. Osmanlı sınır süvarilerinin kullandıkları bir cins mızrağa da *kostaniçe* adı verilirdi; *süngü,* Ortaçağda bütün Yakındoğu'da kullanılırdı. Eski Metinlerde bazen *sügü* şeklinde de anılmıştır; *zıpkın,* kale savaşlarında elbisenin bir tarafına takılarak düşmanı çekmek, merdivenleri itmek, at üstünden düşmanı düşürmek için kullanılırdı. *Tırpan, çatal, halbart* denilen türleri de vardı; *sapan,* bez veya meşin bir kesenin iki tarafına ip bağlanmak suretiyle yapılırdı; keseye taş veya küçük kurşun bir gülle konulur, sapan hızla çevrilerek taş veya gülle düşmana atılırdı; *ok,* yayla atılan, ucunda sivri bir demir parçası (temrin) bulunan ince bir tahta çubuktu. Ok, Türklerin çok eskiden beri kullandıkları bir silâhtı. Orta Asya'da mezarlarda ok ve yaylar bulunmuştur. Ortaçağlarda kullanılan türk okları şunlardır: *cibinî oku, yak oku, kavuş oku.* Ateşli silâhların icadına kadar, en yaygın savaş araçlarındandı. Kara ve deniz savaşlarında süvariler, piyadeler ve deniz erleri tarafından kullanılırdı; *mancınık,* gülleleri ve büyük okları uzaklara atmağa yarayan bir silâhtı, attığı taş ve güllelerle kale duvarlarını yıkardı. Mancınıklarla atılan okların uzunluğu 5,5 metre kadar olur ve 2 - 3 kişiyi birden deler geçerdi; *müteharrik kule* (dubbabe), deri ve bakır ile kaplıydı. Ortaçağda kalelerin kuşatılmasında kullanılırdı.

2. ATEŞLİ SİLÂHLAR: *mukâhil,* ortaçağda neft atan bu âlet ateşli silâhlardan sayılır, savaşlarda önemli rol oynardı; *top,* Osmanlılar XIV. yy.ın ikinci yarısından itibaren savaşlarda top kullanmağa başladılar. Osmanlı topçuluğu Fatih ve Kanunî devirlerinde büyük gelişme gösterdi. Osmanlılar gerek kale kuşatmalarında, gerek meydan savaşlarında geniş ölçüde toptan faydalandılar. Osmanlı ordularında *sayka, zarbazen, miyane zarbazen, şahi zarbazen, şakloz, prankı, bedoluşka, marten, ejderhan, kolonborna, miyane, balyemez* adlarıyle adlandırılan çeşitli toplar kullanıldı; *tüfek,* Osmanlıların kara ve deniz savaşlarında kullandıkları hafif ateşli silâhlardandı. *Şeşhaneli, karabina, çakmaklı, fitilli* gibi türleri vardı. Osmanlı tüfekleri genel olarak çok süslü olurdu; *tabanca,* Osmanlılarda kullanılan en yaygın, yakın savaş aracıydı. Hemen bütün askerî sınıflar, yanlarında tabanca taşırlardı. Osmanlı tabancaları da tüfekleri gibi çok defa süslü olurdu.

3. KORUYUCU SİLÂHLAR: *kalkan,* düşma-

Foto. MEYDAN

nın kılıç, gürz, mızrak darbelerinden korunmak için kola takılan ve siper olarak kullanılan bir silâhtı. Türkler çok eskiden beri kalkan kullanmışlardır. Bunlar demirden, bakırdan, fil ve gergedan derisinden, kaplumbağa kabuğundan, hasırdan, söğüt dalından, incir ağacından yapılırdı. Ateşli silâhların gelişmesinden sonra kalkan da kalktı, *miğfer*, başı düşman silâhlarının darbesinden korumağa yarayan bir silâhtı. Bakırdan ve çelikten yapılırdı. Osmanlı miğferlerinin tepeleri sivriydi; ön kısmında burnu korumağa yarayan ve inip kalkan bir parça ile arka ve yanlarında zincir halkalar bulunurdu. Osmanlı miğferlerinin üstleri çok defa ayetlerle süslü olurdu; *zırh*, vücudu düşmanın kılıç, ok ve mızrak darbelerinden korumağa yarardı. Göğse takılana göğüslük, kola takılanına kolçak, dize takılanına dizcek, arkayı koruyanına da arkalık denirdi; *karkal*, yensiz savaş elbisesi. Demir levhalardan yapılırdı; kırmızı ve sarı dibaçlarla örtülüydü. Osmanlılar bazen vücudun bir kısmını halkalardan örülen levhalarla korurlardı. Ayrıca hayvanlar için de zırhlar kullanırlardı.

— G. santl. İlkçağdan beri, hançer ve kraliçe Akhotep'in altın baltası (M. Ö. 1580) gibi bazı silâhlar sanat eşyası niteliğini almıştı. Atina müzesinde Mykenai'lilere ait, gazalleri parçalayan aslanlarla süslenmiş hançerler vardır. Tunç devrinden kalan silâharda süsler basitti; bununla birlikte Avusturya'da Hallstatt kasabasındaki birkaç kılıcın kabza topçağızlarında amberle işlenmiş fildişi süsler vardır. Yunanlılarda tepelikleri süslü miğferler çok tutulmuştu (Bibliothèque Nationale); Louvre müzesinde kartal başlı aslanlarla süslü tunçtan bir etrüsk kalkanı bulunur. Romalılar daha pratik davranmışlar ve çok renkli süsleme zevki ancak büyük istilâlarla gelmiştir: *Childerich*'in kabzasında süleyman taşları kakılmış kılıcı (Bibliothèque Nationale).

Türklerin özellikle osmanlı çağında birer sanat eseri niteliği kazandırdığı silâhların örnekleri bugün Askerî Müze'de ve Topkapı Sarayı Müzesi Silâh dairesindedir.

— Huk. Türk hukukunda *ateşli silâhlar* ve bunların teferruatıyle ilgili konular, 1953 yılında çıkarılan 6135 Sayılı Ateşli Silâhlar ve Bıçaklar Hakkında kanunla düzenlendi. Kanun 1970 yılında 1308 sayılı diğer bir kanunla önemli değişikliklere uğradı. Bu kanun prensip olarak ateşli silâhların, mermilerin ve bıçakların yurt içine sokulmasını, imalini, satılmasını, satın alınmasını, taşınmasını ve bulundurulmasını yasaklamıştır; ancak aynı kanunla hangi hallerin varlığı halinde, hangi kişilerin silâh taşıyabilecekleri ve bulundurabilecekleri de belirtilmiştir. Buna göre, özel kanunlarda silâh taşıyabilecekleri açıklanmış kişilerin dışında silâh taşıyabilmek ve bulundurabilmek için izin alınması gereklidir. Kanuna göre iznin verilmesiyle ilgili esasları İçişleri bakanlığı tespit eder. Silâh bulundurma ve taşıma iznini verme yetkisi vali ve kaymakamlardadır. Kanunda bulundurma ve taşıma için ayrı izin belgeleri verileceği ve bunların her iki duruma şamil olmayacağı, meselâ bulundurma izni alan bir kimsenin silâh taşıyamayacağı da belirtilmiştir. Ruhsatsız silâh taşıma ve bulundurma aynı kanuna göre suç sayılmış ve faillerin altı aydan bir yıla kadar hapis ve 250 liradan 1 000 liraya kadar ağır para cezasına çarptırılacağı açıklanmıştır. (LM)

SİLÂHDAR sıf. Bk. SILAHTAR.

SİLÂHDAR MEHMED AĞA Fındıklılı. Bk. SİLÂHTAR MEHMED AĞA *Fındıklılı.*

Silâhdar Tarihi, Silâhdar Fındıklılı Mehmed Efendinin tarih eseri. İki bölüme ayrılır. Birinci bölüm *Zeyl-i Fezleke* (Fezleke'ye Ek) adını taşır. Kâtip Çelebi'nin aynı adlı eserinin bir devamıdır. 1645 - 1703 Arasında, Osmanlı devletindeki olayları kapsar. *Nusretname** denen ikinci bölüm, 1691 ile 1720 arasındaki olayları konu edinir. Eserin önemli kısımları, Fazıl Ahmed Paşanın Girit seferi, Kara Mustafa Paşanın İkinci Viyana seferi, Mehmed IV'ün özel hayatı, Süleyman II'nin kişisel özellikleri, Fazıl Mustafa Paşanın yaptığı işler, Ahmed III'ün yönetimi, Zülfikar Efendinin Viyana murahhaslığı v.b.dir Olaylar birçok osmanlı kroniğinde olduğu gibi yıllara göre sıralanmıştır. *Silâhdar Tarihi* iki cilt olarak basıldı (1928). [M]

SİLÂHENDAZ i. (ar. *silâh* ve fars. *-endahten*, atmak > *-endâz*'dan *silâḥ-endâz*). *Esk.* Tüfekle donanmış asker. || Gerektiğinde tüfeklerle donatılmış olarak karaya çıkarılan deniz eri. (M)

SİLÂHHANE bls. i. (ar. *silâḥ* ve fars. *-ḫâne*'den *silâḥ-ḫâne*). Silâh saklanan yer. (M)

SİLÂHLAMAK geçl. f. (*silâh*'tan *silâhla-mak*). Silâhlandırmak. (M)

SİLÂHLANDIRMAK geçl. f. (*silâhlanmak*'tan *silâhlan-dır-mak*). Silâhlı hale getirmek. (M)

Silâhlanma (MANEVÎ) [İngilizlerde *Group Movement*], 1920'de, amerikalı papaz Frank Buchman (1878-1961) tarafından Oxford'da kurulan ve Hıristiyanlıktan ilham alan hareket. Buchman, «Oxford grubu»nun şefi olduktan sonra yaptığı çeşitli gezilerde «manevî silâhlanma» misyoneri oldu. Bugün birçok memlekette şubesi olan bu hareket, özellikle İngiltere'de ve A.B.D.'de orta tabakadan gençler arasında yaygındır. Manevî silâhlanma akımında, törenler en aza indirilmiştir: günahlar açıkça itiraf edilir. İbadet, kendini Tanrı iradesine terk etmedir, O'nun önünde dürüst, temiz ve iyiliksever olmaya söz vermektir. İkinci Dünya savaşından az önce, silâhlanmanın her tarafta hızla artması karşısında Buchman, Hollanda kıraliçesinin himayesi altında bir manevî silâhlanma kampanyası açmıştı. 1945'ten bu yana hareket yeniden propagandaya başladı. Japonya'da, Orta ve Kuzey Avrupa'da büyük sayıda taraftar kazandı ve «özel hayat reformu sayesinde dünya reformu»nu gerçekleştireceğini ileri sürdü. (L)

SİLÂHLANMAK geçz. f. (*silâhlamak*'tan *silâhla-n-mak*). Silâhlı hale gelmek, silâha sarılmak. || *Silâhlanma yarışı*, milletlerin, silâh gücü bakımından birbirinden önde olma amacıyle giriştikleri çaba. (M)

Silâhlar ve Kahraman (*Arms and the Man*), George Bernard Shaw'un komedisi. İlk olarak 1894'te temsil edildi. *Pleasant Plays* (Hoşa Giden Oyunlar) [1898] dizisindendir. Olay, 1885'te bulgar-sırp savaşı sırasında geçer. Yazar bu komedisinde kahramanlıkla cephe gerisi fedakârlıkları arasındaki karşıtlığı göstermek istemiştir. (M)

SİLÂHLI sıf. (*silâh*'tan *silâh-lı*). Silâh taşıyan: *Şimdiye kadar, onlar tarafından herhangi bir tecavüze uğramadımsa, bu, silâhlı olduğumu bildikleri içindi* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Silâhlı tarafsızlık* (veya *bitaraflık*), bir savaş sırasında tarafsız olmak ve herhangi bir tehlikeye karşı orduyu hazırlıklı bulundurmak siyaseti.

— DEY. *Gündüz külâhlı gece silâhlı.* Bk. GÜNDÜZ. (M)

SİLÂHLIK i. (*silâh*'tan *silâh-lık*). Erlerin kışlada oldukları zaman silâhlarını yerleştirip bıraktıkları yer. || *Esk.* Bele bağlanan ve tabanca, bıçak gibi silâhları koymağa yarayan kat kat ve enli, meşin kemer. (M)

Silâhlı kuvvetler, Kara kuvvetleri, Deniz kuvvetleri, Hava kuvvetleri ve Jandarma kuvvetlerinden kurulu *Türk Silâhlı kuvvetleri*'ne verilen ad. Silâhlı kuvvetler, vatan ve milleti dış düşmanlara, cumhuriyeti ve Anayasayı iç tehlikelere karşı korumak, gözetmek ve kollamakla görevlidir. Barışta Kara kuvvetleri, Deniz kuvvetleri, Hava kuvvetleri kumandanlıkları idare ve ikmal bakımından Millî Savunma bakanlığına; Jandarma Genel kumandanlığı ise İçişleri bakanlığına bağlıdır. Eğitim, sevk ve idare bakımından da bütün kumandanlıklar Genelkurmay başkanlığına bağlıdır. Silâhlı kuvvetlerin genel sevk ve idaresi her türlü teknik ve idarî yönetimi, savaşta Başkumandanlığa verilir. *Genelkurmay başkanlığı*, Silâhlı kuvvetlerin, gelecek bir savaşta yurt savunmasını başarıyle yürütebilmek için gereken bütün hazırlıkları yapmak, savaş eğitimlerini, en etkili biçimde birlikte sevk ve idareleri için

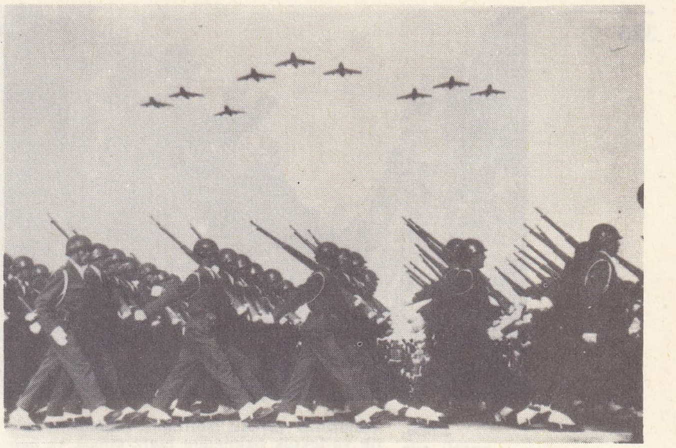

piyade birliklerinin merasim geçişi

layterlerden malzeme tahliyesi

tankların çelik iz yolu köprüden geçişi

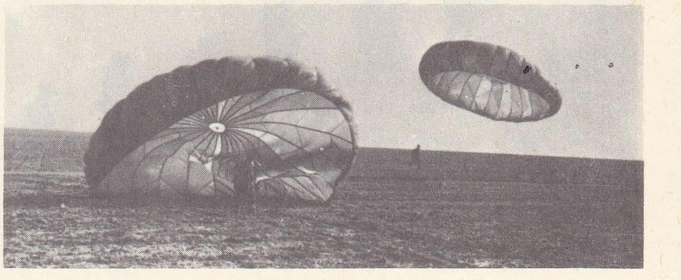

paraşütçü birliklerinin yere atlayışı ▶

Foto. Basın-Yayın (MEYDAN)

solda, yaralı erin yarlardan taşınışı; sağda, roketatar atış mevziinde

aralarında gerekli işbirliğini sağlamak, taktik ve teknik bakımdan idare etmek ve harbin genel sevk ve idaresi içinde, askerî harekâtın yüksek sevk ve idaresini yürütmekle yükümlüdür. Bu amaçla barıştan itibaren Silâhlı kuvvetlere gerekli direktifleri vermek ve uygulanmalarını denetlemekle görevlidir.
Savaş sırasında Büyük Millet meclisinin seçeceği başkumandanın genel karargâhını meydana getirecek olan Genelkurmay başkanlığı; Kara, Deniz ve Hava kuvvetlerinden seçilmiş general, kurmay subay ve diğer sınıf subaylarla uzmanlardan kurulmuş bulunan en büyük bir askerî karargâh olarak nitelendirilebilir. Barışta, başkentte bulunan Genelkurmay başkanlığı, kendi görev ve kuruluş kanunlarına göre çalışmalarını sürekli olarak geliştirecek biçimde yürütür. Millî savunmayı ve güvenliği ilgilendiren bütün konularda, devletin en büyük ve güçlü bir kuruluşu olan Genelkurmay başkanlığı, görev ve yetkilerini belirten kanuna göre, Silâhlı kuvvetlerin savaşa hazırlanmasında, personel, istihbarat, harekât, teşkilât, eğitim, öğretim ve lojistik hizmet ve faaliyetlerine ait ilkelerle, ana plan ve programları tespit eder. Ayrıca dış siyasetin gereği olarak yapılacak milletlerarası anlaşma ve antlaşmaların askerî bakımdan değerlendirilmesi ve uygulanması yönünden görüşünü belirtir. Bu amaçla gerekiyorsa yurt içinde ve dışında yapılacak çeşitli kademelerdeki toplantı ve görüşmelere katılabilir. Böylece yetkili temsilci göndererek millî güvenlik ve savunma yönünden görüşlerini bildirir; ilgili bakanlık veya çeşitli devlet kuruluşlarıyle yazışmalar yaparak ve temaslar kurarak, millî güvenlik konularındaki çalışmalara yön verir. Bk. GENELKURMAY.

komandoların engelleri aşması

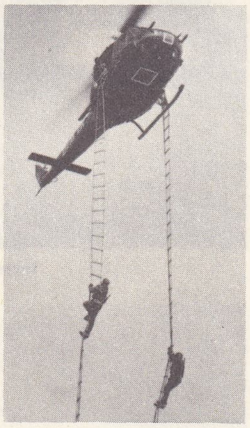

yerdeki birliğin helikoptere ip merdivenle çıkışı

piyade birliğinin karlı dağa çıkışı

● *Kara kuvvetleri,* silâhlı kuvvetlerin en büyük bölümünü meydana getiren temel güçtür. Bu kuvvetin tarihi, Murad I tarafından kurulan (1363) sürekli orduya dayanır. Yeniçeri* ocağı adı verilen bu osmanlı kara ordusunun özelliği, mensuplarının askerliği meslek edinerek başka bir işle uğraşmamaları, barışta sürekli olarak eğitim görmeleri, belirli bir üniforma giymeleriydi. Oysa, daha önceki ordular ancak savaş zamanı toplanır ve askerler savaş bitiminde yurtlarına, işlerinin başına dönerlerdi. Murad I, önce esir ve devşirmeleri küçük yaştan bu maksatla yetiştirerek, sürekli eğitim gören, disiplinli Yeniçeri ocağını kurdu. Yeniçeri ocağına savaşta eyalet askerleri de katılıyordu. Sonraları ordunun asıl büyük bölümünü, eyalet askerleri teşkil etti. Kapıkulu* adı verilen, yeniçerilerle kapıkulu süvarilerinden kurulu muvazzaf ve muntazam asker, padişahın muhafız birliklerini ve asıl büyük ordunun çekirdeğini meydana getirdi. Yeniçeri ocağı, mevcudu genellikle 100-400 kadar olan *orta* adındaki birliklerden kuruluydu. İlk muntazam ordunun yaptığı, zaferle sonuçlanan ilk savaş Birinci Kosova Meydan muharebesidir (1389). Bu tarih, Kara kuvvetleri günü olarak kabul edilmiştir.
Osmanlılarda daha sonra Nizamıcedit, Sekbanıcedit, Eşkinci, Asakiri Mansurei Muhammediye adı altında birçok ordu kuruldu. Yeniçerilik lağvedildikten (1826) sonra batılı benzerlerine göre yeniden düzenlendi. (Bk. OSMANLI İMPARATORLUĞU. *Askerlik bölümü.*) Bu ordu, ıslahat hareketleri sırasında kuruluş, eğitim, araç ve gereç bakımından gelişmeler gösterdi.
Cumhuriyet ordusunun çekirdeğini Mondros mütarekesinden (30 ekim 1918) sonra 50 000 kişilik bir kuvvet haline indirilmiş osmanlı ordusu ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali (15 mayıs 1919) üzerine Kurtuluş savaşını başlatan gönüllüler ile milis birlikleri meydana getirdi. Kurtuluş savaşını yönetenlerin ilk işi, mevcut ordu birliklerini yeniden silâh altına alınanlarla pekiştirerek düzenli bir ordu meydana getirmek oldu. Eskişehir, Kütahya, Sakarya savaşlarında Türk Kara kuvvetlerinin gücü 8 kolordu. toplam olarak 20 piyade tümeniydi. 1922'de bütün cephelerdeki birlikler Garp cephesine kaydırılmıştı. Başkumandanlık Meydan muharebesini kazanan türk ordusunda Kara kuvvetlerinin mevcudu 23 piyade, 5 süvari tümeninden ibaret 200 000 askerdi. Cumhuriyetin ilânından sonra türk ordusunun çağdaş ordular seviyesine ulaşması için büyük çaba sarfedildi. Kara kuvvetleri, her biri ikişer piyade tümenli 9 kolordu ile 3 bağımsız süvari tümeninden kurulu 3 ordu müfettişliğine bağlı bir teşkilât şeklinde düzenlendi. Bu teşkilât, bugünkü Kara kuvvetlerinin esasıdır. Kara kuvvetlerinde ilk motorlu birlikler Birinci Dünya savaşı sonlarında, Suriye ve Filistin cephelerinde, daha çok ikmal birlik ve kollarında yer almağa başladı. Kurtuluş savaşı sırasında, Fransa ile yapılan Ankara antlaşmasından sonra bu devletten alınan Berliet kamyonları, Cumhuriyet devri başlarında da S.S.C.B.'den alınan tanklar ve Zist kamyonlarıyle türk ordusu belli bir oranda motorize edildi. Sonraki yıllarda Almanya, Fransa ve Çekoslovakya'dan çeşitli tipte motorlu topçu, ölçme birlikleri ve cer aracı olarak traktör ve kamyonlar alınarak motorize birlikler kurulmasına devam edildi. İkinci Dünya savaşının getirdiği yeni şartlar, muharip birliklerin büyük ölçüde motorize edilmesini gerektirdi; artan zırhlı birliklerle beraber Kara kuvvetlerinde atlı birlikler yerine motorize birlikler kurulması yoluna gidildi. Türk ordusundaki süvari birlikleri de 1959'da tamamen kaldırıldı ve bunların görevini daha etkin bir biçimde yapacak olan zırhlı süvari birlikleri kuruldu.
Bugün emir ve kumanda zinciri yönünden doğrudan doğruya Genelkurmay başkanlığına bağlı bulunan Kara Kuvvetleri kumandanlığı, yalnız personel, silâh, araç ve gereç sağlanması, ikmal ve bakım işleri ve çeşitli giderlerinin sağlanması bakımlarından Millî Savunma bakanlığına bağlıdır. Bu amaçla doğrudan doğruya bu bakanlıkla her türlü görüşme ve yazışmada bulunur. Kara Kuvvetleri kumandanlığının emrinde ordular, yurt içi bölge ve menzil kumandanlıkları vardır. Bu birlik ve kurumların, Genelkurmay başkanlığının emir ve direktiflerine göre, eğitim, öğretim, lojistik hizmet ve destek işleriyle, benzer çalışma ve faaliyetlerini yürütmek üzere gerekli uygulama tedbirlerini alır. Uygulamanın ve çalışmaların başarı ve geliştirilmesini, sürekli olarak denetler; bu amaçla gereken taktik, teknik ve idarî emirler, tüzükler, devamlı talimatlar ve benzeri yayınlarla çalışmalarda, birlik ve beraberliği dengeli olarak sağlar. Kara birliklerinin en büyük ve yetkili âmiri, Kara kuvvetleri kumandanıdır.
Orduların emir ve kuruluşlarında bulunan kolordular, piyade ve zırhlı tümenleriyle tugayları, zırhlı süvari tümenleri, sınır tabur ve birlikleri v.d. askerî kıtalarla, kurumlar, ancak ordu kumandanlıkları kanalıyle ve mertebeler silsilesi yoluyle Kara Kuvvetleri kumandanlığına bağlanmıştır. Yurt içi bölge kumandanlıklarıyle, menzil kumandanlıkları ve yurt içindeki diğer askerî kurumlar doğrudan doğruya Kara Kuvvetleri kumandanlığının emir ve kuruluşunda bulunur. Ancak bu kuruluşlar, bölgelerinde bulundukları askerî birlik ve kurumları lojistik ve idarî bakımdan ordu kumandanlık-

Foto. Basın-Yayın (MEYDAN)

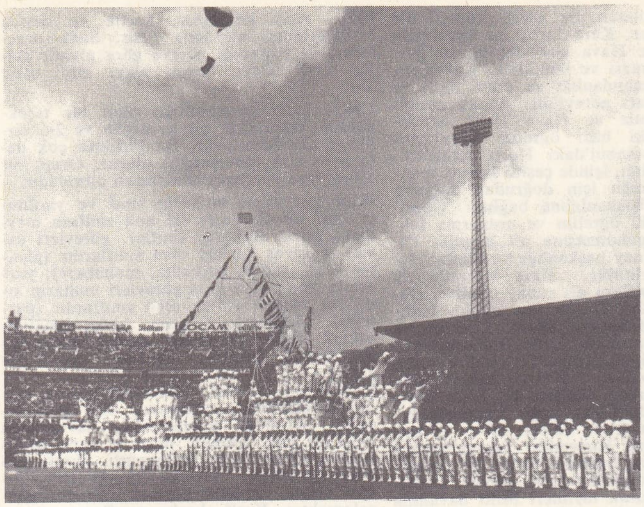

Deniz Harp okulu ve Lisesinin 19 Mayıs gösterileri

donanma gemileri tatbikatta

avcı botları seyir halinde

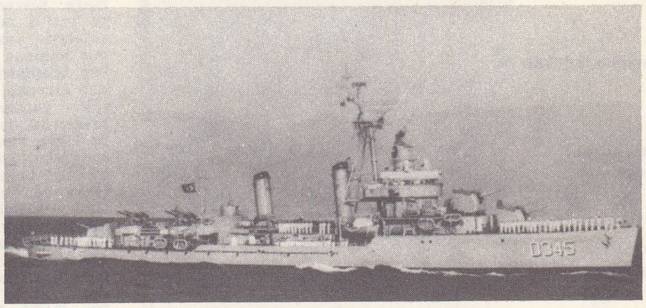

Giresun muhribi

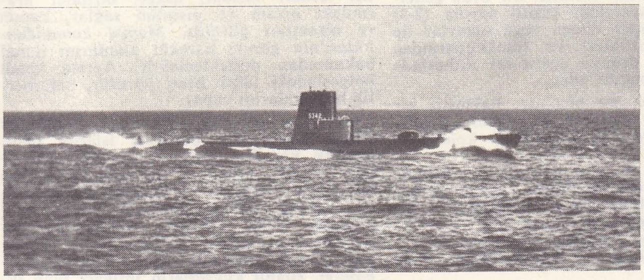

bir türk denizaltı gemisi seyir halinde

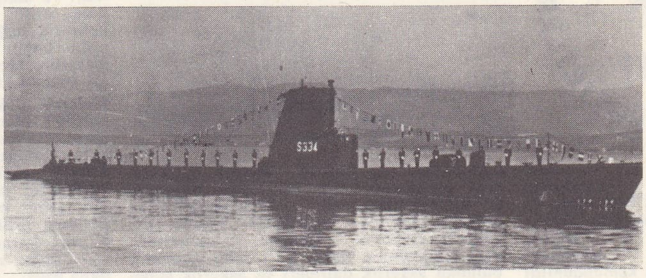

denizaltı gemisi ve selâmlama yapan personeli

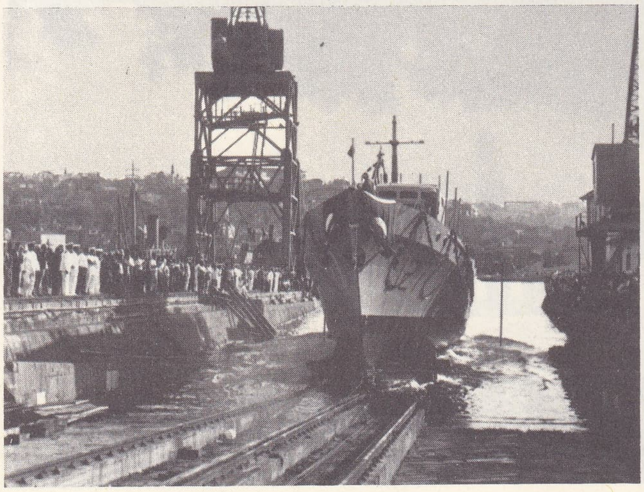

solda, türk yapısı bir tekne denize indiriliyor; yanda, iki yeni türk muhribinin devir teslim töreni

Foto. Basın-Yayın (MEYDAN)

F-100 jet uçaklarının merasim geçişi

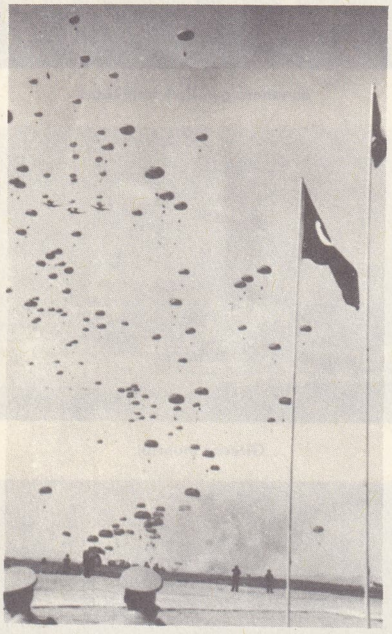

paraşüt indirme tatbikatı

Türk Hava Kuvvetleri amblemi

larıyle sıkı bir işbirliği yaparak desteklemek zorundadır. Bu bakımdan bölgesinde bulundukları ordu kumandanlıklarına disiplin yönünden bağlıdırlar. Silâhlı kuvvetlerin personel sağlama ve ikmalinde görevlendirilmek üzere yurt içine dağılmış bulunan askerlik daireleri ve askerlik şubeleri de, Kara Kuvvetleri kumandanlığı karargâhında bulunan, bu işlerle görevli bir daireye bağlıdır. Kara birlik ve kuruluşlarıyle, Deniz ve Hava kuvvetlerine ait personelin sağlanması ve ikmaliyle, yine Kara Kuvvetleri kumandanlığı ve onun ilgili ve yetkili kurumları görevlidir. Ancak emrinde Kara, Deniz ve Hava Harp akademileriyle, öteki bazı öğretim kuruluşları bulunan İstanbul'daki Harp Akademileri kumandanlığı, içinde çeşitli kuvvet mensupları bulunduğu için doğrudan doğruya Genelkurmay başkanlığına bağlıdır. Çeşitli çalışmalarındaki öğretim ve araştırma faaliyetlerinin uygulanmasına ait konular da, yine Genelkurmay başkanlığı tarafından denetlenerek yürütülür. Kara kuvvetleriyle ilgili çeşitli sınıflara ait subay okulları (Piyade Atış okulu, Topçu Atış okulu, İstihkâm okulu, Muhabere okulu, Levazım okulu, Ulaştırma okulu, Ordu Donatım okulu, Personel okulu, Komando okulları v.d.), Kara Harp okulu, Kuleli Askerî lisesi, Kara Astsubay okulları da Kara Kuvvetleri kumandanlığına bağlı kuruluşlardır. Bu okulları başarıyle bitiren subay ve astsubayların Kara Kuvvetleri kumandanlığının kuruluşunda bulunan birlik ve kurumları içindeki kadroları göz önünde tutularak dengeli olarak tayinleri Millî Savunma bakanlığı tarafından yapılır.

Kara Kuvvetleri kumandanlığı, Deniz ve Hava Kuvvetleri kumandanlıklarının istek ve çeşitli nitelikteki tekliflerini kaşılamak amacıyle yurt içinde askerlik çağına girmiş bulunan vatandaşlardan er ve yedeksubay adaylarından, bu kuvvetlere her bakımdan elverişli olanların askerlik şube ve daireleri yardımıyle kumandanlıkların emrine sevklerini de sağlar. Bu bakımdan Deniz ve Hava kuvvetleri kumandanlıkları, Kara kuvvetleri kumandanlığıyle sürekli temas ve işbirliği halinde bulunur. Seferde de ,Kara, Hava ve Deniz kuvvetleri kumandanlıklarının ihtiyaçları için millî savunma yükümlülüğü yoluyle özel kanunlarına göre yurt içi kaynaklarından çeşitli ikmal maddeleri. gerekli araç ve gereçlerin sağlanması görevi yine Kara kuvvetleri kumandanlığı tarafından yurt içi birlik ve kurumlarına verilir. Bk. KARA KUVVETLERİ KUMANDANLIĞI.

KARA KUVVETLERİNİN UNSURLARI. *Ordu,* idarî ve taktik bir birliktir. Bir ordu genellikle, ordu karargâhı, çeşitli sayıda (2-3) kolordu, bağımsız tümen veya tugaylar ile ordu bağlı birlikleri ve teşekküllerinden ibarettir. Her orduya orgeneral rütbesinde bir general kumanda eder.

Kolordu, taktik bir birliktir. Bağımsız bir kolordu idarî görevleri de yapar. Korgeneral rütbesinde bir general, kolorduya kumanda eder.

Tümen, taktik ve idarî bir birliktir. Tümen karargâhı, piyade birlikleri, topçu birlikleri, zırhlı birlikler, keşif birlikleri ve diğer bazı birliklerden meydana gelir.

Tugay, karargâh, piyade birlikleri ile tugaya bağlı birlikler ve kuruluşlardan meydana gelir.

Alay, idarî ve taktik görevi olan bir birliktir. Alay karargâhı, taktik ve destek birliklerinden meydana gelir. Silâh araçlarına ve yapacağı göreve göre piyade alayı, zırhlı alayı, topçu alayı gibi adlar alır.

Grup, idarî sorumluluğu olan bir teşekküldür. Genellikle bir karargâh ve 2-6 birlikten meydana gelir. Bu birlikler çok defa aynı cins taburlardan oluşur. Grup, bir albay veya yarbayın kumandası altındadır.

Kara kuvvetleri muharip sınıf ve yardımcı sınıf olmak üzere iki ana sınıftan meydana gelir. Muharip sınıflar, görevleri savaş ve savaş desteği olan sınıflardır (piyade, tank, topçu, istihkâm, muhabere); yardımcı sınıflar ise esas görevleri muharip sınıflara yardım etmek olan sınıflardır (personel, ulaştırma, levazım, ordu donatım, askerî adalet, öğretmen, askerî mühendislik, harita, sıhhiye, veteriner, askerî inzibat).

1. *Muharip sınıflar. Piyade*'nin görevi, saldırıda düşmana yaklaşarak onu yok etmek, mevziini parçalamak, savunmada mevziini elde tutmak, düşman karşı saldırılarını etkisiz hale getirmektir. *Zırhlı birlikler*'in görevi, düşman kuvvetlerine hücum etmek, mevziini bozmak, düzenini parçalamaktır. Keşif, başka sınıfların güvenliğini sağlamak, tanksavar savunması yapmak da görevleri arasındadır. *Topçu.* a) *Sahra topçusu*'nun görevi düşman hedeflerini ateşle baskı altında tutmak, yok etmek, piyade ve zırhlı birliklere destek olmaktır; b) *hava savunma topçusu*'nun görevi havadan gelecek hücumlara karşı birlikleri, düşmana hedef olabilecek yerleri korumaktır. *İstihkâm*'ın ana görevi, sahra kuvvetlerinin işlerini kolaylaştırmaktır. İnşaat, tahrip başlıca görevleri arasındadır. *Muhabere,* savaşan birlikler arasındaki irtibatı sağlar. Düşmanın elektronik araç ve gereç kullanmasını önler.

2. *Yardımcı sınıflar. Sıhhiye,* birliklerin sağlığını güven altında bulundurur, gerekli koruyucu tedbirleri alır, yaralılara bakar. *Ordu donatım,* kuvvetlerin mühimmatını, silâhlarını, araç ve gereçlerini sağlar, depolar ve dağıtır. *Levazım,* silâhlı kuvvetlerin giyecek, yiyecek, yakacak, yem gibi ihtiyaçlarını sağlar, depolar ve dağıtır. *Askerî inzibat,* askerî birlikler arasındaki nizam ve disiplini sağlar, kanun ve nizamları yürütür. *Menzil kumandanlıkları*'nın görevi harekât alanlarını ikmal bakımından desteklemektir. Ayrıca kendi bölgesindeki idarî işleri yürütür, seferberlik hazırlıklarını yapar.

Kara Kuvvetlerinde *Personel başkanlığı* silâhlı kuvvetlerin personel işlerini planlayarak koordine eder. İstihbarat başkanlığı, yabancı milletlere, bunların ordularına ait gerekli bilgileri toplayarak değerlendirir; yabancı istihbarata karşı koyar, propaganda işlerini yürütür. *Harekât başkanlığı,* harekât, eğitim ve seferberlik işlerini planlayarak koordine eder. *Lojistik başkanlığı,* silâhlı kuvvetlerin ihtiyacı olan ikmal maddelerini sağlayacak planları ve ö-

solda, Jandarma Genel kumandanlığı karargâh binası; sağda, Jandarma Genel kumandanlığı bandosu

Foto. Basın-Yayın (MEYDAN)

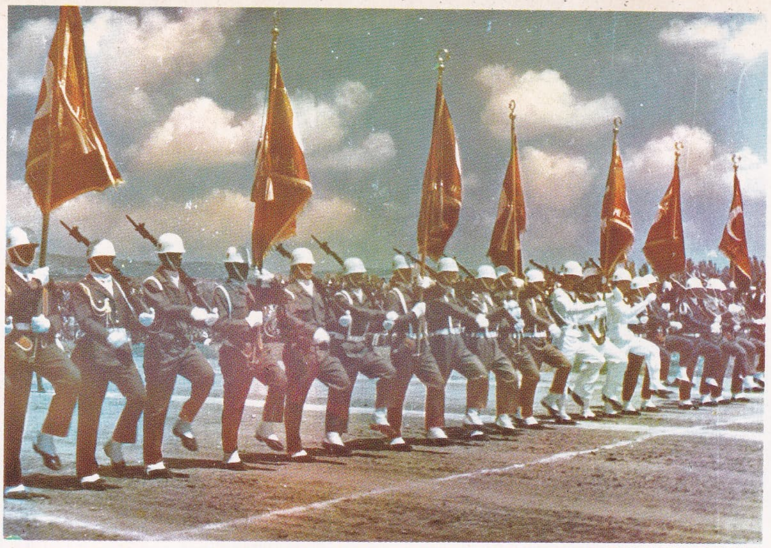

Kara, Deniz ve Hava kuvvetlerine ait sancaklar geçit töreninde

SİLÂHLI KUVVETLER (Kara kuvvetleri)

keşif

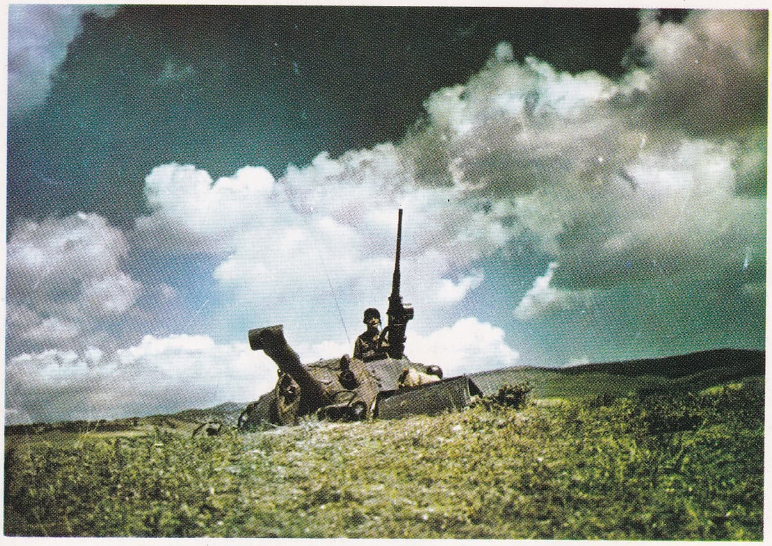

ateş mevziinde hava gözetlemesi yapan tank

kurbağa adam görevde

manganın helikoptere binişi

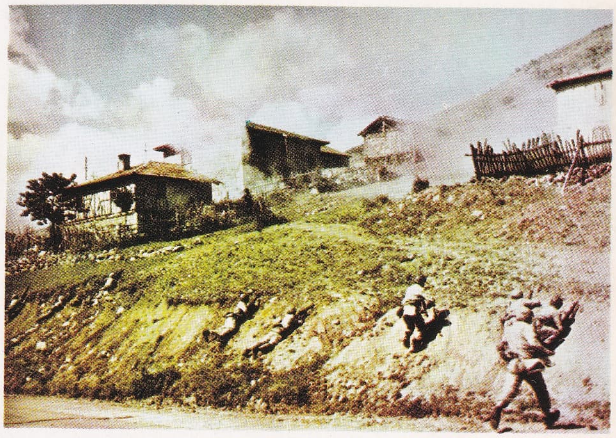

taktik akın ▲

▼ sızma harekâtı

Foto. Ordu Foto Filim merkezi (MEYDAN)

SİLÂHLI KUVVETLER
(Hava kuvvetleri)

F - 102 Tyy uçuşta

Foto. Ordu Foto Filim merkezi (MEYDAN)

F - 104 Tyy'leri kol uçuşunda

T - 34 eğitim Tyy'leri kol uçuşunda

F - 102 Tyy'leri kol uçuşunda

C - 130 nakliye uçağı

H - 19 helikopter

F - 104 Tyy'leri kol uçuşunda

Hava Harp okulu sancağı geçit töreninde

kalkışa hazır olduğunu bildiren pilot

F - 104 Tyy ve silâhları

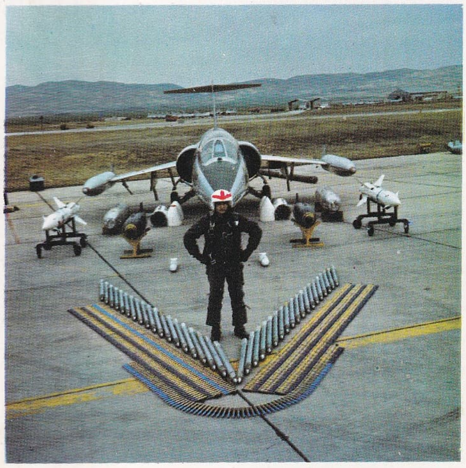

uçuş öncesi brifing

göreve giden pilotlar

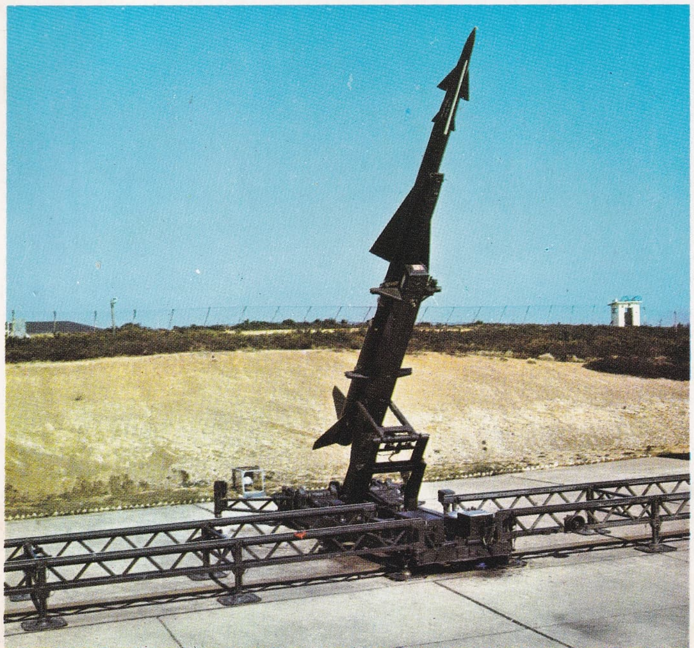

Nike Ajax füzesi

C - 47 Tyy içinde paraşütçüler

Foto. Ordu Foto Filim merkezi (MEYDAN)

Deniz Harp okulu sancağı geçit töreninde

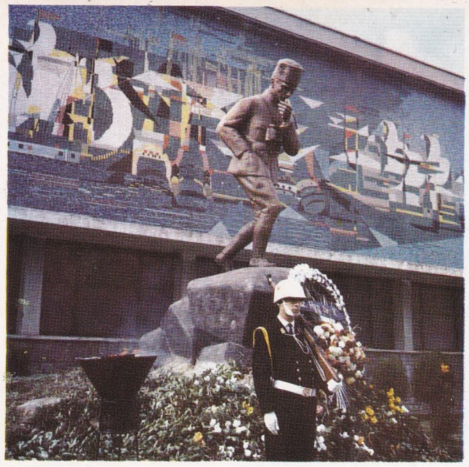

ihtiram nöbeti (Deniz Harp okulu)

yemin töreni (Deniz Harp okulu)

denize indirme töreni

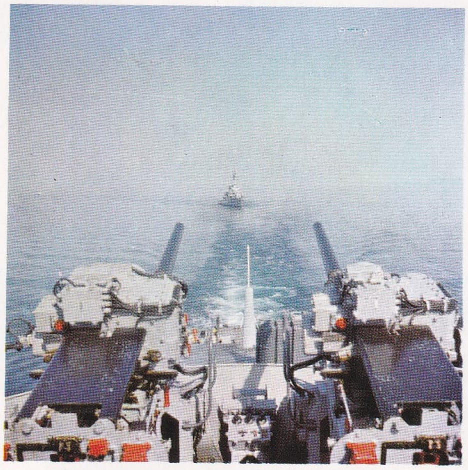

Deniz kuvvetleri manevralarda

tatbikatta bir muhrip

SİLÂHLI KUVVETLER (Deniz kuvvetleri)

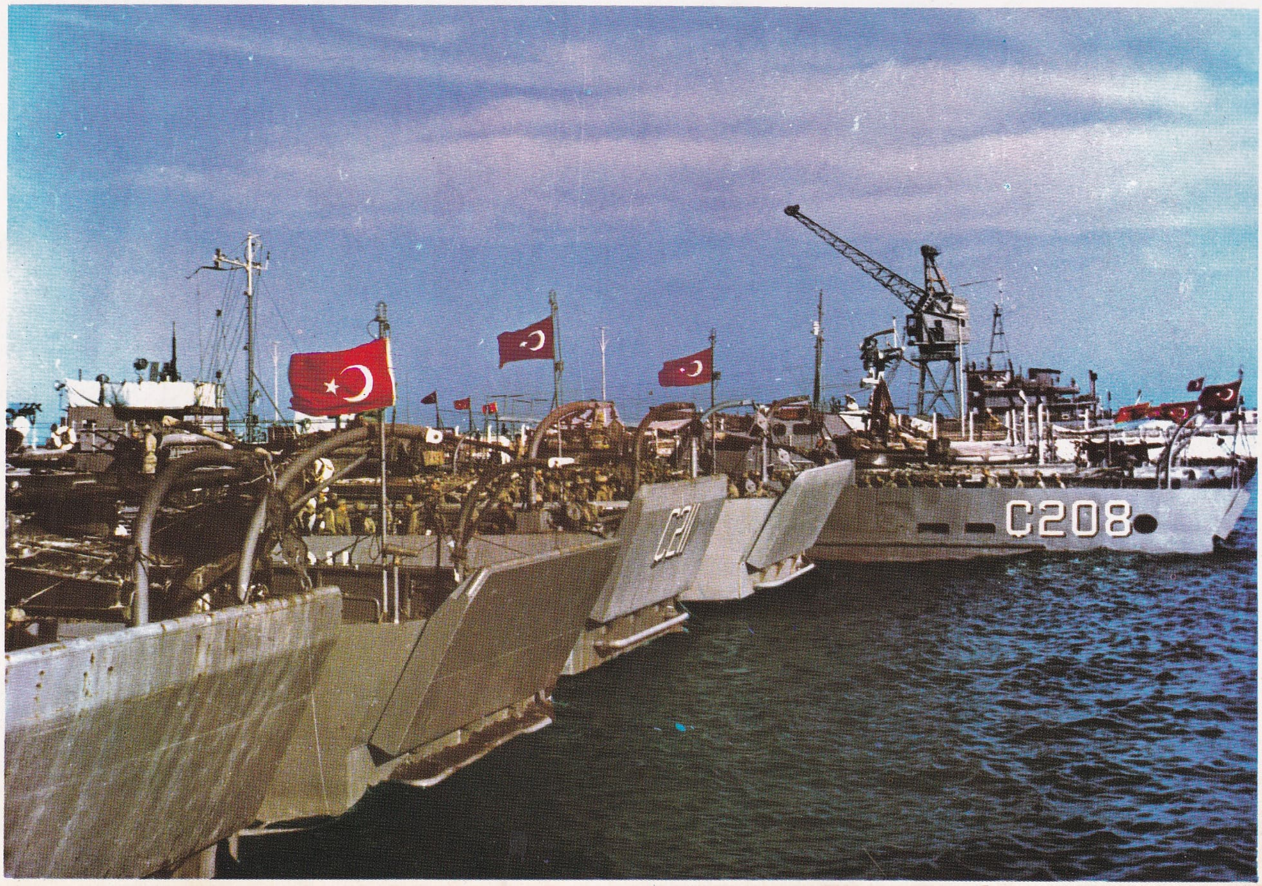

çıkarma gemilerinde tatbikat hazırlığı

Foto. Ordu Foto Filim merkezi (MEYDAN)

teki lojistik planları hazırlar, koordine eder, denetler. Bu başkanlıklar, Kara kuvvetlerinin birinci ana bölümünü meydana getirir. İkinci ana bölüm ise, birliklerden meydana gelen ordulardır.

KARA KUVVETLERİNİN MUHAREBE ESASLARI. Yürüyüş, konma ve muharebe olarak üç konu altında incelenebilir. 1. *Yürüyüş*, genellikle barış yürüyüşü ve muharebe yürüyüşü olarak iki bölümde toplanabilir. Bunlardan barış yürüyüşü, muharebe şartları dışında barışta bir veya birkaç birliğin, bir yerden başka bir yere geçişiyle ilgili esasları kapsar. Barışta yapılacak yürüyüşlerde temel kural veya ilke, birliklere mensup personeli en az yorgunlukla ve en kısa zamanda, silâh, araç ve gereçleri de ârızasız olarak yıpratmadan yürüyüş hedefine ulaştırmak ve burada daha sonraki görev için en uygun durum ve düzende bulundurmaktır. Seferde stratejik ve taktik istek, buna uygun olarak gerekli güvenlik tedbirleri altında istenilen bölgeye, güvenle ve en az yorgunluk ve kayıpla ulaştırmaktır. Seferde yapılacak yürüyüşlerde temel ilke, emredilen yürüyüş hedefine kadar birlikleri düşmanın hava ve kara saldırılarına karşı koruyarak en az kayıpla ulaştırabilmek için gerekli güvenlik tedbirlerini almak gerekir. Birliklerin yürüyüşte havaya karşı alacakları savunma tedbirleri biri *aktif* olarak düşman uçaklarına karşı havadan ve yerden karşı koyacak tedbirler ve öteki de muhtemel düşman hava saldırılarını boşa çıkarmak veya en az kayıpla geçiştirebilmek için çeşitli yürüyüş grupları halinde yürümek ve düşman uçaklarına karşı gizlenme, seyrekleştirme ve kamuflaj tedbirleriyle yürüyüşleri geceleri yaparak alınacak *pasif* tedbirler olarak iki grup halinde uygulanması yararlı olur. Yürüyüş sırasında karaya karşı güvenlik tedbirleri de birlikleri ileriden geriye doğru çeşitli muharebe grupları halinde bölümlere ayırmak ve ileriye karşı *öncü*, yanlara karşı *yancı* ve geriden beklenen tehlikeye karşı da *artçı* adı verilen güvenlik birlikleriyle korumaktır.

2. Yürüyüş sonunda birliğin dinlenmesi gereken yerlerde *konma*'ya geçecek birlikleri de yine yürüyüşte olduğu gibi konma yerlerinde kara ve havaya karşı koruyarak savunma tedbirlerini almak gerekir. Konmada, birlikleri karaya karşı koruyabilmek için alınan güvenlik tertibatına ileri karakol tertibatı adı verilir. Karada düşmanla çatışma beklenen durumlarda «konma»dan tekrar yürüyüşe geçebilmek için yeniden yürüyüşteki güvenlik tertibatının alınması ve bunun sağladığı güvenlik düzeni içinde yürüyüşe geçilmesi gerekir.

Çok kısa bir süre sonra düşmanla çatışma bekleniyorsa bu durumda muharebe hazırlık derecesini artırmak ve birliği elverişli şartlar altında savaşa sokabilmek için kısa mesafe içerisinde açılarak yürümek de gerekebilir. Muharebe hazırlık derecesini yükseltebilmek için, hedef bölgesinde birlikte savaşa girebilecek şekilde ayrı yollardan ilerleyerek açılma, yayılma ve muharebeye girmede düşmana karşı öncelik alma, her bakımdan üstünlük sağlayan bir durum yaratarak zaferin yolunu açabilecek ilk adım olabilir.

3. *Muharebe*, genellikle iki taraf silâhlı kuvvetlerinin stratejik ve taktik amaçlar için çarpışması demektir. Bu çarpışmada son hedef düşman silâhlı kuvvetlerini bir daha etken bir harekete girişemeyecek duruma getirerek kesin sonucu almaktır. Düşmanın yeniden savaşa devam edemeyecek şekilde direnme gücünün yok edilmesi, Kara kuvvetlerinin tam başarısı olarak nitelendirilebilir. Kısası, asıl hedef düşman ordusu olur. Arazi, kale v.b. çeşitli kritik bölgelerin ele geçirilmesi de son hedeflere ulaşılması için gerekli ana hedefler olarak nitelendirilebilir. Bu amaçla uygulanacak başlıca muharebe türleri, başta *taarruz* olmak üzere, *savunma*, *takip* (veya başarıdan faydalanma) ile *geri çekilme*'dir. a) Taarruzun, tesadüf muharebesinde taarruz, tahkimli mevzilere taarruz, mahdut hedefli taarruz, tali cephelerde yapılan tespit taarruzlarıyle dağlarda, ormanlarda ve meskûn yerlerde taarruz gibi özel durumlarda yapılan çeşitli türleri vardır. Taarruz, özellikle kesin sonuca götüren en etkin muharebe türü olduğu için, asıl muharebe türü olarak da nitelendirilebilir. Kumandan, her durumda başarıya ulaşabilmek için önce, aldığı görevin taarruzla başarılıp başarılamayacağını, yapacağı bir «durum tartışması» ile kararlaştırılmalıdır. Öteki muharebe türleri de, taarruza geçinceye kadar, muharebe durumu gereği olarak uygulanması gerek tali muharebe şekilleri olarak tanımlanır. Bu yüzden kesin sonucu sağlayacak başarı veya zafer, ancak taarruzla gerçekleştirilebilir. b) *Savunma* düşmana taarruzun mümkün olmadığı durumlarda daha sonra taarruza geçmek üzere zaman kazanmak, düşmanı kayıplara uğratarak taarruzu olgun bir duruma getirmek amacıyle kuvvetli bir arazi kesimi üzerinde düşman taarruzlarını kırmak ve düşmanı geri attıktan sonra karşı taarruza geçerek onu yok etmektir. Bu yüzden savunma, içinde bulunulan durum ve şartlar altında taarruzun uygun olmaması yüzünden geçici olarak kabul edilen bir muharebe türüdür. Savunmanın, mevzi savunması, oynak savunma, kıyı savunması, gibi çeşitli türleri vardır.

c) *Takip*, taarruzdan sonra düşmanın yok olmaktan kurtulabilen birliklerini, tekrar toparlanarak direnmeye geçemeden bütünüyle yok etmek veya esir almak amacıyle yapılan bir muharebe türüdür. Bunun için genellikle hareket ve manevra yeteneği yüksek birliklerle ve özellikle taze kuvvetlerden yararlanılır. «Başarıdan faydalanma harekâtı» adı da verilen bu muharebe türünü, taarruzun devamı olarak nitelendirmek mümkündür.

ç) *Geri çekilme*, hazırlanmış bir düşman taarruzunu boşa çıkarmak, muhtemel bir yenilgiden sakınmak ve onu, yeniden taarruz düzenlerine girerek yormak, zaman kazanmak ve elverişsiz yer ve zamanda taarruza devam etmek zorunluğunda bırakmak, kazanılan süre içinde kendi kuvvetlerine katılmasını sağlamak ve onu yorucu ve oyalayıcı hareketlerle yıpratarak kuvvet üstünlüğünü gidermek v.b. amaçlar için geçici olarak uygulanan bir muharebe türü olarak tanımlamak mümkündür. Geri çekilme, oyalama muharebesi ve muharebeyi keserek geride seçilen başka bir menzile çekilme gibi hareketlerle ve özellikle gece karanlığından geniş ölçüde yararlanarak uygulanan bir muharebe şeklidir.

● *Deniz kuvvetleri*, türk silâhlı kuvvetlerinin deniz gücünü meydana getirir. Türk deniz kuvvetlerinin aslı, Selçuklular devrine kadar uzanır (bk. DENİZCİLİK). İkinci Meşrutiyet'ten sonra osmanlı donanmasının ıslahı ve yenilenmesi için geniş çaba sarf edildi. Osmanlılarda Bahriye nezareti Deniz kuvvetlerinin en büyük ve yetkili yönetim makamıydı. Deniz kuvvetleri, ingiliz deniz kuvvetlerinin teşkilât ve stratejisine göre düzenlendi ve ingiliz amirali Gambel'in başkanlığındaki ingiliz heyetinin emir ve denetimi altına verildi (1909). Amiral Gambel Bahriye nezaretini dört temel daireye (Erkânı Harbiye dairesi, Personel dairesi, Malzeme dairesi, Levazım dairesi) ayırdı. Bu ayırım, Gambel'den sonra işbaşına gelen amiral Williams (1911-1914) tarafından da benimsendi. Girişilen ıslahat sonunda 1909'da Deniz kuvvetleri iki tümen, bir filotilla, bir onarım gemisi ve bir amiral yatı olarak şu şekilde düzenlendi: a) 1. Tümen: *Mesudiye* savaş gemisi, *Hamidiye* kruvazörü, *Mecidiye* kruvazörü, *Berkisatvet* torpido kruvazörü, *Peykişevket* torpido kruvazörü; b) 2. Tümen: *Asarıtevfik* savaş kruvazörü, *Fethibülent* korveti, *Avnillah* korveti, *Muinizafer* korveti; c) filotilla: 4 Taşoz sınıfı muhrip, 4 Sultanhisar sınıfı torpidobot, 7 Draç sınıfı torpidobot; ç) onarım gemisi: *Tiğimüjgân;* d) Amiral yatı: *İhsaniye*.

Türk donanması Birinci Dünya savaşı sırasında şu kadroya sahipti: a) 1. Tümen: *Yavuz* savaş kruvazörü, *Barbaroshayrettin* savaş gemisi, *Turgutreis* savaş gemisi, *Mesudiye* savaş gemisi; b) 2. Tümen: *Midilli* kruvazörü, *Hamidiye* ve *Mecidiye* kruvazörleri, *Berkisatvet* ve *Peykisatvet* torpido kruvazörleri; c) 3. Tümen: iki takımdan ibaret muhriplerden kurulmuştu. Türkiye Cumhuriyeti Deniz kuvvetlerinin çekirdeği Kurtuluş savaşı sırasında millî hükûmet tarafından kurulan deniz teşkilâtıdır (1919). Bu teşkilâtın bölümleri şöyleydi: 1. Umuru Bahriye müdüriyeti; 2. Trabzon Kaçakçı müfrezesi; 3. Samsun Bahriye Müfrezesi kumandanlığı; 4. Ernis (Van) tersanesi. İstanbul'un işgali üzerine osmanlı bahriyesine ait bütün savaş gemileri Haliç ve Gölcük'te enterne edildi. Karadenizde bulunan *Aydınreis* ve *Preveze* gambotları ise millî kuvvetlere katıldı. Ayrıca irili ufaklı birçok tekneye millî kuvvetlerce elkonuldu. Kurtuluş savaşı süresince millî hükûmet deniz teşkilâtını genişletti. Umuru Bahriye müdüriyeti Bahriye Dairesi reisliği adını aldı. Çeşitli limanlarda deniz kumandanlıkları kuruldu. Samsun Deniz Harp okulu 9 öğrenciyle öğrenime başladı (17 nisan 1921). Kurtuluş savaşının devam ettiği süre içinde türk deniz kuvvetleri 220 000 ton silâh, cephane ve teçhizat taşıdı. Bu taşımayı yapan teknelerin toplam tonajı 5 000 tondu. Kurtuluş savaşından sonra Bahriye vekâleti kurularak (1924) deniz kuvvetlerine yeni bir yön verildi.

1924'ten itibaren Deniz kuvvetlerini modern gemilerle donatarak yeniden kurmak, personeli en modern metotlarla yetiştirmek için sürekli çalışmalar yapıldı. Gölcük tersanesinde 1938'den bugüne kadar çeşitli sınıf-

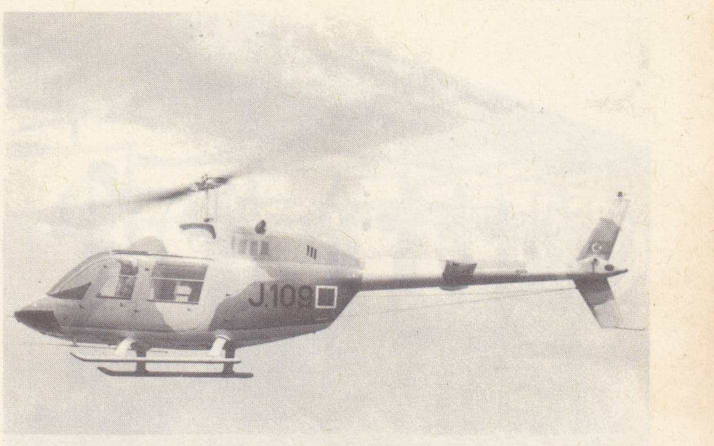

jandarma helikopteri

jandarma komandoları eğitimde

bir jandarma botu

Foto. Basın-Yayın (MEYDAN)

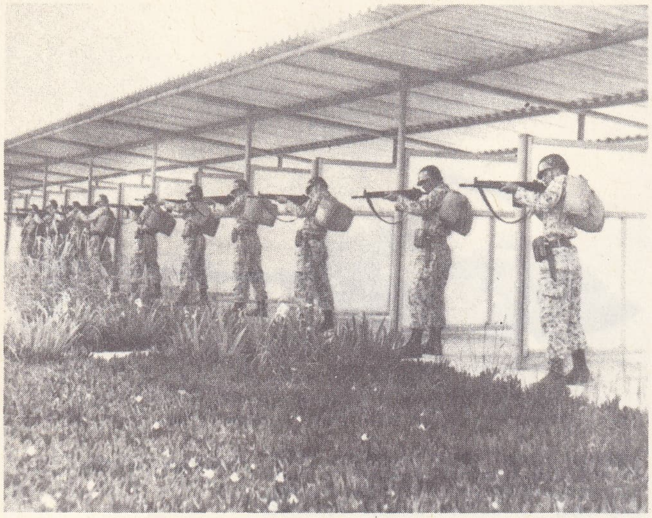

jandarma komando erleri atış eğitiminde

ta birçok savaş teknesi yapıldı. Bu tersanede son duruma göre 160 m boy, 3 m en ve 16 500 tonluk gemilere kadar olan hacimde gemiler havuzlanabilmektedir. Tersanede 10 000 tonluk savaş gemileri, 20 000 tonluk kuru yük gemileri, 28 000 tonluk tankerler yapılabilmektedir. 1938'den 1971 yılına kadar bu tersanede toplam tonajı 28 271 ton olan gemi inşa edildi. Donanmanın güçlendirilmesine 1965'ten itibaren Türk Donanma* cemiyeti yardımcı oldu. Bu cemiyet, 1972'de, gemi yapımında daha geniş çapta faaliyet gösteren Türk Donanma vakfı haline getirildi.

Uzunluğu 8 210 km olan Türkiye deniz kıyılarını koruyan türk donanması çeşitli tip ve büyüklükte 11 muhrip, 18 refakat gemisi, 12 denizaltı, 80 kadar hücum, karakol ve avcı botu, 40 kadar mayın dökücü ve tarayıcı gemi ile birçok yardımcı gemi ve araçtan meydana gelir.

Deniz kuvvetleri görevlerini başarmak için gereğinde Kara ve Hava kuvvetleriyle işbirliği yapar, karşılıklı yardım ve destek sağlar. Yurt içinde güvenliğin sağlanması için hükümetçe alınacak kararlara ve Genelkurmay başkanlığınca verilecek direktif ve emirlere göre jandarma ve polis kuvvetlerine yardım eder. Deniz kuvvetlerinin en yüksek makamı, Deniz Kuvvetleri kumandanlığıdır. (Bk. DENİZ KUVVETLERİ KUMANDANLIĞI.) Deniz kuvvetlerinin kuruluşu genellikle bütün ülkelerde birbirine benzer. Denizdeki kuvvetler, Deniz Kuvvetleri kumandanlığı tarafından Donanma kumandanlığına ve onun emrindeki filolara bölünür. Aynı tipte ve aynı görevi yapacak gemiler biraraya getirilerek *filo*'lar kurulur (harp filosu, denizaltı filosu gibi).

jandarma muhabere erleri mors eğitiminde

Filolar kendi içinde 4 veya 6 gemilik gruplara ayrılır. Bunlara *filotilla* ve genellikle albay rütbesindeki grup kumandanına da *komodor* denir (muhrip filotillası ve komodoru gibi). Muhrip ve denizaltı kumandanları binbaşı-yarbay, öteki gemi kumandanları yüzbaşı - binbaşı ve bot kumandanları üsteğmen - yüzbaşı rütbesindeki güverte subaylarıdır. Karadaki kumandanlık ve tesislerin görevleri için gerekli muharip ve yardımcı gemi ve araçlar Deniz Kuvvetleri kumandanlığınca Saha, Üs ve Deniz kumandanlıklarına ayrılır.

Deniz kuvvetleri için personel yetiştirmek üzere Heybeliada'da Eğitim kumandanlığı vardır. Bütün subay, yedek subay, astsubay ve er okul ve kursları bu kumandanlık emrindedir. Hâkim, mühendis, hekim, eczacı, kimyager, dişçi ve öğretmen subaylar türk ve yabancı üniversitelerde yetiştirilir. Özel talimatındaki niteliklere sahip olan istekli subaylar sınavla Deniz Harp akademisine girerek iki yıllık bir eğitim sonunda kurmay subay olurlar; albay - amiral rütbesinde de Millî Güvenlik akademisinde okurlar. Bu eğitimlere ek olarak yabancı deniz kuvvetlerinde staj, kurs ve akademi eğitimleri de yapılır. Deniz piyade ve istihkâm subaylarıyle deniz - havacı subaylar, Kara ve Hava kuvvetlerindeki okullarda yetişirler. Deniz erliği, Askerî Mükellefiyet kanununa göre askerlik şubelerince ayrılanlardan sağlanır. Jandarma kumandanlığı emrindeki deniz jandarma motorları, deniz subay, astsubay ve erleri tarafından yönetilir. Seyir ve Hidrografi dairesi, Deniz kuvvetlerinde kullanılan deniz haritalarını ve ilgili kitap ve broşürleri basar; seyrüsefer bakımından tehlikeli veya girilmesi yasaklanmış sahaları, çeşitli sebeplerle sönen fenerleri, yerinden kopmuş, kaybolmuş veya başka yere sürüklenmiş seyir alâmet ve fenerlerini, denizlerde görülen şüpheli ve tehlikeli cisimleri ilgililere zamanında basın ve radyo ile duyurur.

● *Hava kuvvetleri.* Türk silahlı kuvvetlerinin hava gücünü meydana getirir. Görevi barışta, türk semalarını denetlemek ve herhangi bir hava tecavüzüne derhal karşı koyabilecek şekilde hazır bulunmak; savaşta, Kara ve Deniz kuvvetlerini havadan desteklemek ve düşman hava kuvvetlerini havada ve karada tahrip ederek zararsız hale getirmektir.

Türk Hava kuvvetlerinin çekirdeği osmanlı harbiye nazırı Mahmud Şevket paşanın önayak olmasıyle kurulan Kıtaatı Fenniye ve Mevkii Müstahkeme Müfettişi Umumiyeliği'nin 2. Şubesine bağlı Hava komisyonudur (1 haziran 1911). Kısa süre içinde Yeşilköy'de iki hangar ve havaalanı yapıldı; iki de uçak satın alındı. Birinci Dünya savaşında Türk Hava kuvvetlerinin yönetimi alman subaylarına verildi. Bu savaşta, sayısı 20'ye varan türk uçaklarını alman yüzbaşı Serno, Kuvai Havaiye Müfettişi Umumîsi sıfatıyle yönetti. Kurtuluş savaşında hurda uçaklar Konya tamirhanesinde yenilenerek Kuvai Havaiye şubesi emrine verildi ve Garp cephesi emrinde kullanıldı. Savaştan sonra Hava Harp okulu geliştirilerek dışarıya öğrenci gönderilmeğe başlandı (1924). Hava müsteşarlığı ile birlikte 3 hava taburu kuruldu (1928). Bu taburlar alay (1932), tugay (1939) ve tümen (1943) haline geldi.

Bugün Ankara'daki Hava Kuvvetleri kumandanlığı, bünyesinde, Eskişehir'deki 1. Hava Kuvvet kumandanlığı, Diyarbakır'daki 2. Hava Kuvvet kumandanlığı ve İzmir'deki Eğitim kumandanlığını toplar. (Bk. HAVA KUVVETLERİ KUMANDANLIĞI.) 1939'a kadar Hava Kuvvetlerine ait birlikler, alay ve müstakil tabur halinde ayrı ayrı harekât ve eğitim yönünden Genelkurmay başkanlığına, lojistik destek ve personel ikmali yönünden de Millî Savunma bakanlığına bağlıydı. 22 Mayıs 1939'da Hava Kuvvetlerinin taktik, sevk ve idaresini kolaylaştırmak amacıyle teşkilât değişikliği yapıldı ve hava birlikleri bölge esasına göre Eskişehir'de 1., Diyarbakır'da 2. olmak üzere iki tugay kuruluşuna girdi. 1. Hava kuvvetlerinin çekirdeği 22 mayıs 1939'da atıldı ve zamanla kadrosu genişleyen 1. Tugay, 16 ağustos 1943 tarihinde 1. Hava tümeni adıyle kadrosuna Eskişehir'deki Bölge Tayyare fabrikasını da aldı. 1952'ye kadar 1. Tümen adı altında vazife gören birlik 1952'de 1. Hava kuvveti adını aldı ve 1963'te kolordu seviyesine yükseltildi. 1947'de taktik, sevk ve idare yönünden bölge esasına göre Türkiye, doğu merkez bölgesi ile batı bölgesine ayrıldı ve her iki bölgede de bir hava tümeninin bulundurulmasına karar verildi. Genelkurmay başkanlığının 4 nisan 1947 tarihli emriyle karargâhı Erzincan'da olmak üzere 3. Hava tümeni kuruldu. 22 Mayıs 1939'da kurulan Diyarbakır'daki 2. Tugay da, bu tümenin kuruluşuna girdi. 1952'ye kadar 3. Tümen adı altında vazife gören birlik, aynı yıl 3. Hava kuvveti olarak Diyarbakır'a taşındı.

Hava okulu ise 3 temmuz 1912'de ilk olarak Safraköyü'nde kuruldu; Balkan savaşı ve Birinci Dünya savaşının patlak vermesi üzerine, uzun bir süre verimli çalışamadı ve bu süreler içinde Fransa ve Almanya'dan gelen uçuş öğretmenleri istenileni veremedi. Kurtuluş savaşı sırasında önce Kartal Maltepesi'nde, sonra Konya'da, daha sonra da Adana'da faaliyette bulunan okul, 1922'de İzmir'de Gaziemir'e taşındı. Aynı yıllar içinde teknik elemanlar Kara ve Deniz kuvvetlerinden sağlanıyordu. 1924'te İstanbul'da (Yeşilköy) bir «Tayyare Makinist okulu» açıldı ve Hava kuvvetleri teknik elemanlarını kendi bünyesinde yetiştirmeğe başladı. Hava okulu, 1926'da Eskişehir'e taşındı. 1928'de Yeşilköy'deki Tayyare Makinist okulu kaldırılarak Hava Makinist Astsubay okulu açıldı ve 1936'da Eskişehir'e nakledildi. Hava Okulu ve Hava Makinist Astsubay okulunun biraraya gelmesiyle de Hava Okulları kumandanlığı kuruldu. 1951'e kadar Hava kuvvetlerinin subay ihtiyacı, Kara ve Deniz Harp okullarından mezun olan subayların 2 yıllık bir eğitim görerek pilot veya rasıt olarak hizmet almalarıyle sağlanırdı. 1 Ekim 1951 tarihinde Hava kuvvetleri, kendi bünyesinde subay yetiştirmek amacıyle Eskişehir'de Hava Harp okulunu kurdu (Bk. HAVA HARP OKULU.) Hava Kuvvetleri kumandanlığına ayrı bağlı olan bu eğitim tesislerinin bir kumanda altında toplanması daha uygun görüldüğünden 30 haziran 1956'da «Hava Eğitim Kor kumandanlığı» kuruldu. Bu teşkilât 1957'de Hava lisesini de bünyesine alarak Hava Eğitim kumandanlığı adını aldı. Hava kuvvetleri bugün uçak yapmamakta, fakat Eskişehir ve Kayseri'deki tesislerinde çeşitli onarım ve revizyon işlemlerini yürütmektedir. Eskişehir Hava İkmal ve Bakım merkezinde jet uçaklarının motor revizyonunu, motor tetkiklerini ve aksesuvarlarının onarımını yapmakta olan bir Jet Revizyon atelyesiyle, buna yardımcı söküm, yıkama, kontrol ve kaynak atelyeleri vardır. Son yıllarda uçak yapımına hazırlık olmak üzere Jet Aksesuvar Revizyon atelyesinin kurulmasına başlandı. Kayseri Tayyare fabrikası adıyle anılan Kayseri Hava Bakım ve İkmal merkezinde Hava Kuvvetleri kumandanlığına ait pervaneli uçakların onarımları, bakımları yapıldığı gibi, değişik türde taşıt araçlarıyle elektrojen gruplarının onarım ve revizyonları da yapılır. Bunların dışında Kara ve Deniz kuvvetlerinin helikopterleri de burada revizyondan geçirilir ve onarılır.

● *Jandarma kuvvetleri.* Yurdun her köşesinde ve sınırlarda millî güvenlik, asayiş ve inzibatın sağlanması, her çeşit kaçakçılıkla mücadele v.b. hizmetlerin yürütülmesiyle görevli bulunan Jandarma Genel kumandanlığı kuvvetleri, askerî eğitim ve öğretimle sefer görev ve hizmetleri bakımından gerekli emir ve direktifleri Genelkurmay başkanlığından almakla birlikte, diğer asayiş ve güvenlik işleri, karada ve denizlerde kaçakçılıkla mücadele hizmetleri yönünden doğrudan doğruya İçişleri bakanlığı emrinde ve kuruluşundadır. (Bk. JANDARMA GENEL KUMANDANLIĞI.) Özellikle seyyar jandarma birlikleri, seferde silâhlı kuvvetler içinde görevendirileceğinden Jandarma Genel kumandanlığının emir ve kuruluşunda bulunan Jandarma kuvvetleri de, barıştan itibaren eğitim ve öğretim bakımından Kara kuvvetleri gibi kendi genel kumandanlığı tarafından yetiştirilir. Bu amaçla gerekli bütün direktif ve emirleri öteki kuvvet kumandanlıkları gibi, Genelkurmay başkanlığından alır. Böylece, barıştaki çeşitli güvenlik hizmetleri için

Foto. Basın-Yayın (MEYDAN)

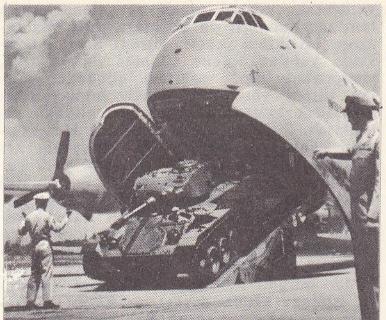

«Douglas» C - 124 ile nakledilen bir tank

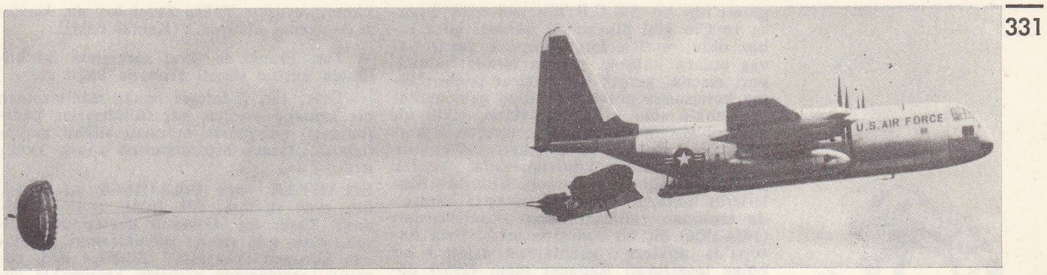

bir tanksavar topunun paraşüt ile indirilmesi

teknik bakımdan yetiştirilirken, seferde alacakları taktik görevler yönünden de geliştirilmeleri sağlanmış olur.

Jandarma Genel kumandanlığının emir ve kuruluşunda bulunan birlik ve kurumların silâh, cephane ve benzeri ihtiyaçları, Millî Savunma bakanlığı tarafından, Kara Kuvvetleri kumandanlığının yardımıyle karşılanır. Bunların barışta ve seferde ikmal, bakım ve desteklenmesi de aynı biçimde yapılır. Jandarma Genel kumandanlığı, ihtiyacı olan personelini, Deniz ve Hava Kuvvetleri kumandanlıkları gibi, yine Kara Kuvvetleri kumandanlığının yurt içinde yayılmış bulunan asker alma teşkilâtı (askerlik daire ve şubeleri) yardımıyle sağlar. Bunları kendi jandarma birlik ve kuruluşlarıyle, jandarma subay okul kurs ve talimgâhlarında yetiştirmek suretiyle tamamlar. Jandarma subayları da, Kara kuvvetlerine mensup subaylar gibi Kara Harp okulundan yetiştirilmekle birlikte ayrıca Jandarma Subay okulunda, teknik ve taktik öğretim ve eğitimlerini tamamlayarak mesleklerine ait bilgi ve niteliklerini geliştirirler; bundan sonra da jandarma birlik ve kurumlarında görevlendirilirler. Bk. JANDARMA. (M)

Silâhlı Tarafsızlık birliği (*League of Armed Neutrality*), Amerika bağımsızlık savaşı sırasında Vergennes'in, savaş malzemesi taşımayan tarafsız gemilere sefer hürriyeti tanımasına (temmuz 1778) rağmen, İngiltere bazı limanları ablukaya aldı ve gemileri kontrol ederek kereste ve tahıllara bile elkoydu. Rus çariçesi Katerina II, İsveç, Danimarka, Prusya, Avusturya, Portekiz, Birleşik Eyaletler ve İki Sicilya'nın katıldığı bir birlik kurdu (mart 1760). İngiltere birliğe aldırmayarak Birleşik Eyaletler'e savaş açtı (aralık 1780); ama birlik ingiliz kuvvetlerini önemli bir yenilgiye uğratarak 1783 Barışının imzalanmasına katkıda bulundu. (L)

SİLÂHSIZ sıf. (*silâh*'tan *silâh-sız*). Silâhı olmayan: *Ulan sen ne biçim askersin? Askerin silâhsızı da, silâhlıdır* (Kemal Tahir).

— Ask. *Silâhsıza ayırmak,* kura yoluyle bir kısım askeri, cephe gerisi göreve ayırmak. (M)

SİLÂHSIZLANDIRMA i. (*silâhsızlandırmak*'tan *silâhsızlandır-ma*). Silâhsızlandırmak eylemi.

— Ask. *Nükleer silâhsızlandırma,* nükleer silâhlanmayı önlemek veya bunu yapmak imkânını yok etmek: *Afrika'nın nükleer silâhsızlandırılması.* (L)

SİLÂHSIZLANMA i. (*silâhsızlanmak*'tan *silâhsızlan-ma*). Dünyada genel barışı sağlamak amacıyle, devletlerin karşılıklı olarak silâh gücünü azaltma veya bütünüyle ortadan kaldırma çabası.

— ANSİKL. Ask. tar. ve Devl. huk. Avrupa'da XIX. yy. sonlarında, her devletin kendi güvenliğini sadece askerî kuvvetlerinin değerinde arayacağı bir milletlerarası dengenin kurulması, çar Nikolay II'nin görüşlerine bağlanan birçok ingiliz, belçikalı, avusturyalı ve fransız siyaset adamını çeşitli ülkelerin silâhlarını aynı anda azaltmalarını sağlayacak çalışmalara yöneltti. Fakat, 1899 ve 1907'de La Haye'de toplanan konferanslarda elle tutulur bir sonuç alınamadı. Birinci Dünya savaşından sonra, Milletler Cemiyeti, antlaşmanın 8. maddesi çerçevesinde geniş ölçüde silâhları azaltma imkânını sağlayan ortak bir güvenlik formülü hazırlamağa çalıştı. Genel bir sistemin başarısızlığa uğramasından (1923) sonra Milletler Cemiyeti Locarno antlaşması (1925) gibi yerel antlaşmalar hazırladı. A.B.D.'yi bu siyasete yöneltmek için İngiltere ve Fransa'nın gösterdiği çabalar Briand - Kellog antlaşmasıyle sonuçlandı (1928); buna göre birçok devlet siyasetlerini yürütebilmek için kuvvete başvurmaktan vaz geçiyorlardı. *Silâhsızlanma* üzerine Cenevre'de yeni bir konferans daha toplandı (1932); ama Almanya'nın gizlice silâhlanmasından endişelenen Fransa, silâhsızlanma konusunu güvenlik meselesi haline getirdi. Hitler'in iktidarı ele geçirmesiyle de bu alandaki bütün umutlar suya düştü.

İkinci Dünya savaşından sonra atom silâhının ortaya çıkmasıyle silâhsızlanma meselesi yine ön planda yer aldı. Klasik silâhlar planında amerikan kuvvetlerinin silâhsızlanması sonucu Rusya karşısında 1946 - 1950 arasında ortaya çıkan kuvvet dengesizliği (bk. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ *Askerî tarih bölümü*), batılıları, silâh gücünü amerikan yardımıyle güvenliklerinin zorunlu kıldığı ölçüde yükseltmek için Atlantik antlaşması (1949) çerçevesinde toplaşmağa yöneltti. Birleşmiş Milletlerde silâhsızlanma meselesini incelemek ve devletlere bu alanda somut tekliflerde bulunmak üzere iki komisyon (klasik silâhlar ve atom silâhları) kuruldu. 1952'de bir plan kabul edildi. Bu planın uygulanması hiç bir sonuca varmayan uzun diplomatik tartışmalara yol açtı. Çözümlenmemiş olmakla birlikte, silâhsızlanma, gittikçe daha korkunç hale giren modern silâhların (özellikle nükleer silâhların) gösterdiği tehlikeler dolayısıyle 1945'ten beri günün meselesi olmakta devam etmektedir. Bu tehlikeler o derecede büyüdü ki A.B.D.'nin, İn-

fransız silâhşoru (1643)

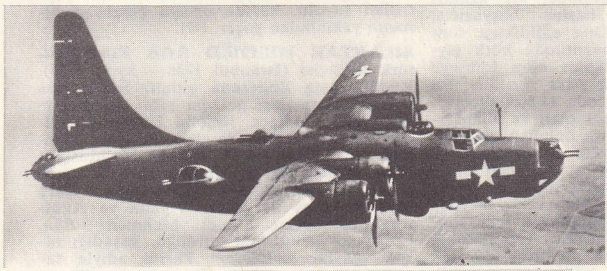

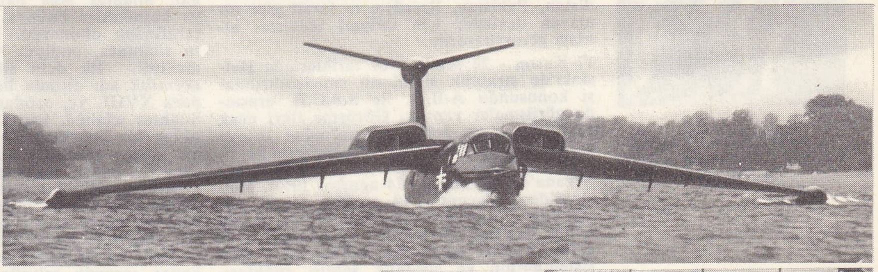

yukarıda solda, amerikan deniz kuvvetlerine ait «Privateer» keşif ve avcı uçağı: mürettebatı 11 kişi; uçuş hızı, saatte 400 km; sağda, amerikan deniz kuvvetlerine ait «Seamaster» ağır deniz uçağı (denizaltıların ikmalinde ve mayın döşeme işlerinde kullanılır; kanatların üzerine yerleştirilen türboreaktörler dalga savruntularının emilmesini önler; yük kapasitesi: 14 t; hızı: saatte 960 km)

amerikan deniz kuvvetlerine ait forrestal uçak gemisi; 60 000 ton; hızı, saatte 30 deniz mili; mürettebatı 4 000 kişi (buharla çalışan dört mancınık dakikada sekiz uçağı gemiden fırlatacak kapasitededir; eğik iniş pistinin durumu, ana pistte park etmiş uçak sayısını üçte bir oranında arttırmakta ve uçakların pist üzerinde daha hızlı ve emniyetli bir şekilde hareket etmesini sağlamaktadır)

uçak gemisinin yan tarafındaki asansörler uçakların hangardan çıkarılıp piste gönderilmesini kolaylaştırır; burada, hangardan çıkarak asansörlerden birinde yer alan «Cutlass» avcı uçağı görülmektedir

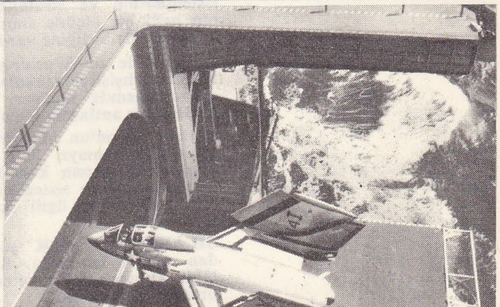

Foto. LAROUSSE

silene

SİLENOS ve Bacchus
antik mermer
Louvre müzesi, Paris

giltere'nin ve S.S.C.B.'nin ardından Fransa ve Çin gibi ülkeler de nükleer güce sahip oldu; ayrıca birçok devlet yavaş yavaş onlara katılma yoluna girmiş bulunuyor. Ancak, gerçek bir nükleer silâhsızlanma konusunda gösterilen bütün çabalar başarısızlıkla sona erdi. Gerçekten, etkili bir kontrol sisteminin ortaya konmasında karşılaşılan zorluklar ve engeller, infilâkların uzak mesafelerden kestirilmesinin verdiği imkânlara rağmen aşılamadı. Birleşmiş Milletlerin himayesi altında Lancaster House'da toplanan silâhsızlanma konferansları (1954-1956) hiç bir sonuç vermedi. Orta Avrupa'da nükleer silâhlardan arınmış bir bölge tasarlayan Rapacki planı (1957) çözüm getirmedi. Denemeleri durdurmak amacıyle 1958'de yapılan amerikan - sovyet anlaşması 1961'de S.S.C.B. tarafından bozuldu. 1960'ta Cenevre'de silâhsızlanma konusunda toplanan Onlar konferansı (beş batılı, beş komünist ülke), Sovyet Rusya'nın ve müttefiklerinin çekilmesiyle başarısızlığa uğradı. O zaman bunun yerine, merkezi yine Cenevre'de bulunan ve on sekiz ülkeyi kapsayan yeni bir silâhsızlanma konferansı başlatıldı. Bu konferans, 1961'de bir kesintiden sonra, bitmez tükenmez tartışmalara daldı; Fransa 1962'de bundan böyle konferansa katılmama kararı aldı. Bununla birlikte 1963'te belli bir ilerleme görüldü. Nükleer silâhların arızî olarak kullanılmasını önlemek üzere Washington ile Moskova arasında bir «kırmızı telefon» sistemi kuruldu; öte yandan, «önderlik»lerini sürdürmeğe ve masraflarını kısmağa çalışan A.B.D. ve S.S.C.B., atmosferde, atmosfer dışında ve suda nükleer denemeleri yasaklayan bir antlaşmayı 5 ağustos 1963'te Moskova'da imzaladılar. Yüz kadar millet bu antlaşmaya katıldı, fakat hidrojen ve önemli atom bombası stoklarına sahip olan Çin ve Fransa bu antlaşmayı onaylamadılar.

1965'ten itibaren A.B.D. ve S.S.C.B. nükleer silâhların yayılmasını önlemek üzere bir antlaşma ortaya koymak amacıyle Cenevre konferansında çaba gösterdiler. İlk çin hidrojen bombasının patlatılmasından sonra (17 haziran 1967) Johnson ile Kosigin arasında Glassboro'da yapılan toplantıda görüşmeleri bir sonuca ulaştırma kararı alındı (23-24 haziran 1967).

24 Ağustos 1967'de Cenevre'de silâhsızlanma konusunda Onyediler konferansının özel toplantılarından birinde A.B.D. ve S.S.C.B. nükleer silâhların çoğalmamasıyle ilgili bir antlaşma tasarısı getirdiler. Ne var ki bu tasarı, kontrol meselesiyle ortaya çıkan belli güçlükleri sürdürüyor ve gerek Fransa gibi nükleer silâhları olan, gerek Hindistan, Pakistan, Brezilya ve İsrail gibi olmayan devletler için ihtiyatî tedbirler almayı gerektiriyordu.

17 Kasım - 22 aralık 1969 tarihlerinde Helsinki'de stratejik silâhların sınırlandırılması konusunda A.B.D. ile S.S.C.B. arasında görüşmeler yapıldı. Görüşme fikri ocak 1967'de başkan Johnson tarafından ortaya atıldı; ancak görüşmeler Çekoslovakya olayları yüzünden ertelendi. Görüşmelere Viyana'da (16 nisan - 14 ağustos 1970), Helsinki'de (2 kasım - 18 aralık), tekrar Viyana'da (15 mart - 28 mayıs 1971) devam edildi. Helsinki'de yapılan (8 temmuz - 24 eylül) beşinci oturumda antibalistik füze sistemlerinin ve stratejik saldırı silâhlarının belli bir ölçüde sınırlandırılması konusunda görüş birliğine varıldı.

30 Eylül'de de Washington'da A.B.D. ve S.S.C.B. dışişleri bakanları Rogers ve Gromiko arasında nükleer savaş tehlikesini azaltıcı bir antlaşma imzalandı.

Başkan Nixon'un Moskova'yı ziyareti sırasında (22-30 mayıs 1972) son Helsinki görüşmesinde alınan kararlara uygun olarak antibalistik füze sistemleri ve stratejik saldırı silâhlarıyle ilgili iki antlaşma imzalandı. (M)

SİLÂHSIZLANMAK geçz. f. (*silâhsız'*dan *silâhsız-lan-mak*). Silâhlarını veya silâhlı kuvvetlerini azaltmak veya tümüyle ortadan kaldırmak.

◆ **Silâhsızlandırmak** geçl. f. Silâhsızlanmasını sağlamak. (M)

SİLÂHŞOR bls. i. (ar. *silâh* ve fars. *şōr*, karıştıran'dan *silâḥ-şōr*). Silâh kullanan kimse, savaşçı: *Yoksa Ersel bey de, kardeşi de yaman silâhşor...* (Kemal Tahir).

— Tar. Fransa'da, kral sarayında iki bölükten kurulu süvari grubuna bağlı er.

— Teşk. tar. Yeniçeri ocağı zabitlerinden bir kısmına verilen ad. (Silâhşorlar padişahların maiyetinde bulunan silâhlı muhafızlardı. İkinci Meşrutiyetten sonra kaldırıldı.) [ML]

SİLÂHTAR veya **SİLÂHDAR** sıf. ve i. (ar. *silâḥ* ve fars. *dār*, tutan > *silāḥ-dār'*dan). Teşk. tar. Osmanlı devletinde padişah, vezir gibi devlet büyüklerinin silâhlarını koruyan (kimse). || *Silâhtar ağa*, osmanlı saraylarında padişahı korumakla görevlendirilenlerin başında bulunan kimse. (*Silâhdarı şehriyârî* de denirdi.) || *Silâhtar bölüğü*, yeniçerilerde altı bölükten kurulan süvari birliklerinin ikinci bölüğü. (İlk kurulan süvari bölüğü bu bölüktü. Görevi sefer zamanında ordunun gideceği yolu güvenlik altına almaktı.) || *Silâhtar hazinesi*, Topkapı sarayında, Hırkai Şerif dairesine bitişik Arzhane dairesinin içindeki değerli silâhların ve eşyaların saklandığı yer. (Buranın yönetim ve gözetimine silâhtar ağa bakardı. Silâh ve eşya sır kâtibiyle hazine başyardımcısı tarafından bir deftere kaydedilir; defter padişaha teslim edilirdi. Buranın anahtarı silâhtar ağa tarafından taşınırdı. Her saltanat değişikliğinde Silâhtar hazinesinin sayımı yapılırdı.)

— ANSİKL. Teşk. tar. *Silâhtar*, padişahın yakınlarından olduğu için önemi büyüktü. Görevleri, Hırkai Saadet dairesini süpürmek, tozunu almak, kutsal günlerde güzel kokular yakmak ve Kur'an okumaktı. Tören ve alaylarda padişahın kılıcını omuzunda taşırdı. Başına zülüf ve kırmızı kadifeli üsküf takar, hükümdarın sağ gerisinde yürürdü. Sarayda hükümdara ait kılıç, tüfek, ok, yay, zırh gibi eşyaları muhafaza ederdi. Resmî derecesi has odabaşından küçük olduğu halde itibarı daha yüksekti. Padişahın daima yanında bulunurdu. Genellikle, bilgili kişilerden seçilirdi. Bunlardan 20 kadarı sadrazam oldu.

Silâhtarlık, Yıldırım Bayezid devrinde kuruldu. Fatih kanunnamesinde, padişahın yakınlarından olmakla birlikte derecesi çaşnigirbaşı ve bölükbaşıdan daha küçüktü. Bunlar Hasoda'daki acemileri de yetiştirirlerdi. Padişah avlanırken, bahçede gezerken yanında bulunur, av sırasında sofra kurardı. Silâhtarın önemi, daha sonraki tarihlerde yavaş yavaş arttı. XVII. yy.da hükümdarlar, silâhtarlığa tayin ettikleri kimseye, hattı hümayun gönderirlerdi. Bu hat, Silâhtar Ağa dairesinde, arz ağaları ve hasodalılar önünde, hazine başyazıcısı tarafından okunurdu. Dua edildikten sonra silâhtara, padişah huzurunda kürk giydirilirdi. İlk defa silâhtar olan kimseye *acemilik* adı altında bir para verilirdi. Bu para XVIII. yy. ortalarında 11 600 akçeydi. Silâhtar ağalığa, hasodalı olan ve silâhtarlıktan bir önceki görevde bulunan çuhadar ağa tayin edilirdi. Bazen de hükümdarın isteğiyle başka saray görevlilerinden birisi getirilirdi. Silâhtar ağalar terfi ederek saray dışında bir göreve çıkarlarsa vezir, beylerbeyi, yeniçeri ağası, kaptanpaşa gibi yüksek görevlere tayin edilirlerdi. Kendilerine, padişah huzurunda kürk giydirilir, 10 gün kadar sarayda misafir edilir, sonra veda hil'ati denilen bir kürk daha giydirilerek evi varsa evine, yoksa sadrazama misafir giderdi. Saraydan çıkış, ceza ile olursa silâhtara kapıcıbaşılık verilirdi. Bunların gündelikleri zamanla değişti. XVIII. yy.da gündelik 60 akçeydi. XVI. yy.da kendisine dört kat camei hassa denilen bir kumaş verilirdi. Bunların, gündeliklerinden başka hasları da vardı. Silâhtarların sarayda, sarık sarıp kürk giymesine izin verilirdi. XVIII. yy.dan sonra hasodabaşının önemi azaldığı için, silâhtarlar değer kazandı. Mustafa II'nin silâhtarı Çorlulu Ali Paşa devrinde babüssaade ağaları aracılığıyle Paşakapısı'na gönderilen hattı hümayunlar, sonra silâhtar ağalarla gönderilmeğe başlandı. Enderuna ait bütün işlerin sorumluluğu da silâhtara bırakıldı. Ayrıca hükümdarla sarayda birlikte bulunmak, hattı hümayunları götürmek, telhis ve tahrirleri alıp vermek, iradeleri gerekenlere bildirmekle görevlendirildi. Enderun ağalarının yetişmesi, enderun nizam ve geleneklerinin tam uygulanması da silâhtara aitti. Ramazanın on ikinci gecesi, Hırkai Saadet odasında yapılan törene silâhtar da katılır, yeniçerilere ulufe dağıtma gününde yapılan töreni yönetirdi. Cebi hümayundan yapılacak masraflar onun sorumluluğu altındaydı. Silâhtar ağanın emrinde Has odadaki ağalardan beş lala ile okuryazar bir kaftancı, bir kilerci, bir tütüncü, yedi çakarsalan, kilercibaşı baltacısı, üç zülüflü baltacı, yedekçi, heybeci gibi kimseler bulunurdu. Sarayda Hırkai Şerif dairesi yanında Arzhane denilen dairenin içinde ve silâhtar ağanın sorumluluğu altında bir Silâhtar hazinesi vardı. Değerli eşya ve silâhlar burada korunurdu. Buranın anahtarı, silâhtar ağada durur; sır kâtibi ve hazine başyardımcısı tarafından yazılarak mühürlenen defter de padişahta bulunurdu. Padişahın izni olmadıkça Silâhtar hazinesinden bir şey çıkarılmazdı. Mahmud II devrinde saray ve devlet kuruluşunda yapılan değişiklikler sırasında silâhtarlık da kaldırıldı (1830). Silâhtarların görevi hazine kethüdasına verildi. (M)

SİLAHTAR, İstanbul'da semt; Alibey deresinin Haliç'e döküldüğü kesimde. İstanbul'un ilk büyük elektrik santralı burada kuruldu. Özellikle 1950'den sonra kâğıthane ve Aalibeyköyü'nde sanayi tesisleri ve atelyelerin kurulması, burada bir yerleşme alanı meydana getirdi. (M)

Silâhtarağa kazısı. Arkeol. İstanbul'da (Silâhtarağa semti) Eyüp-Alibeyköyü yolu üzerinde, İstanbul Arkeoloji müzeleri adına Zekiye Başak ve Zekiye Çoruh tarafından yapılan kazı (1949-1950). Kazı alanı kayalık yamacın düzgün bir şekilde kesilmesi sonucunda meydana gelen 20 × 12 m'lik küçük bir yerdir. Burada yol seviyesinden 80 sm derinlikte, 6 nişli kare şeklinde bir oda ve buna bitişik daha küçük iki odadan meydana gelen bir binanın kalıntıları bulundu. Binanın arkası kayalığa dayanmış durumdadır. Nişli odanın cephesinde 4 sütun veya payenin yer aldığı tespit edildi. Yapım tekniği bakımından Geç Roma devrine ait olan bina, Bizans devrinde de uzun süre kullanılmıştır. Araştırmalarda mermer ve siyah kalkerden yapılmış, en geç II. yy.a ait Nike tipinde giyimli kadın heykeli, çıplak genç erkek heykeli, kısa elbiseli avcı Arthemis heykeli, çıplak erkek gövde heykeli, madalyon olarak kullanılan kadın büstü, iki kadın başı v.d. eşya bulundu. Kydaros (Alibey deresi) ve Barbyses (Kâğıthane deresi) sularını Bizans şehrine getirmek amacıyle ilk defa imparator Hadrianus tarafından yaptırılan suyolu, kazıda ortaya çıkarılan binanın yakınından geçer. (M)

SİLÂHTAR MEHMED AĞA Fındıklılı, türk tarihçisi (İstanbul 1658 - ay.y. 1723). Küçük yaşta Enderuna alındı. Sonra Has bahçe bostancıları arasına girdi ve sırasıyle zülüflü, baltacı, hasoda hademesi, tülbent ağası, çuhadar ve silâhdar oldu. Mehmed IV, Süleyman II, Ahmed II, Mustafa II ve Ahmed III devirlerinde sarayda yaşadı ve bu padişahların yakını oldu. Kara Mustafa Paşa ile ikinci Viyana ve Avusturya seferlerine katıldı. Mehmed Ağa, birçoğunu kendisinin gördüğü, yaşadığı tarihî olayları *Silâhdar* Tarihi* adıyle tanınan eserinde anlattı. Bu eserinin dili osmanlı nesir geleneğini sürdürür. (M)

SİLAN i. (fr. *silane*). Kim. Hidrokarbonlara benzeyen hidrojenli silisyum bileşiklerinin genel adı.

— ANSİKL. Formülleri doymuş hidrokarbonların formüllerine benzeyen bazı hidrojen silisyürler vardır: özellikle silikometan SiH_4, silikoetan Si_2H_6, hidrokarbonlardan daha az kararlıdır ve çoğu zaman kendiliğinden alevlenir. (L)

SİLANUS. Bk. JUNIUS.

SİLAREN i. (fr. *scillarène*). Eczc. Scilla'da bulunan glükozit; kalp kuvvetlendirici ve sidik söktürücüdür. (L)

SİLARUS. Esk. coğ. Lucania'da ırmak. Bugün *Sele*. (L)

Silas Marner, George Eliot'un romanı (1861). Romanın kahramanı Silas Marner, temiz yürekli, dindar, yoksul bir dokumacıdır. Haksız yere hırsızlıkla suçlanır, ya-

Foto. LAROUSSE

şadığı dinî çevreden kovulur. Bir başka şehre yerleşir, artık çalışmaktan ve para kazanmaktan başka kaygısı yoktur. Fakat kazandığı altınlar çalınır. Silas Marne umutsuzluğa kapılacağı sırada, Eppie adlı küçük bir kızı evlâtlık edinir ve onun sayesinde Tanrı'sına ve mutluluğa yeniden kavuşur. (L)

SİLAUS i. Çotuğu dallı, sapı köşeli, tepesi yapraksız otsu bitki; nemli çayırlarda yetişir. (Maydanozgillerden.) [L]

SİLBERGROSCHEN i. Eski alman parası; bir taler'in otuzda biri değerindedir. (L)

SİLBERMANN, saksonya asıllı, org yapımcısı aile. XVIII. yy. başlarında Strasbourg'a yerleşen ailenin önemli üyeleri: — ANDREAS (Kleinbobritzsch, Saksonya 1678 - Strasbourg 1734), 1702'de Strasbourg yurttaşı oldu; bir org yapımevi kurdu, buna rağmen usta yapımcı François Thierry'nin yanında çalışarak tekniğini geliştirmek için Paris'e gitti (1704-1705). 1707-1733 Arasında atelyesinde usta işi çalgılar yaptı, bunların başlıcaları Marmoutier ve Ebersmunster orglarıdır; — GOTTFRİED (Kleinbobritzsch 1683 - Dresden 1753), öncekinin kardeşi ve öğrencisi. Önce kardeşiyle ortak çalıştı, sonra Freiberg'e yerleşti, katedralin büyük orgunu ve birçok başka org, ayrıca piyano-forteler yaptı ve klavikord'u geliştirdi; — JOHANN ANDREAS (Strasbourg 1712 - ay.y. 1783), Andreas'ın büyük oğlu ve halefi. Strasbourg, Colmar ve Basel için elliden fazla org yaptı. Bach ve Mozart ile ilişkiler kurdu ve *Strasbourg Şehrinin Tarihi* adlı bir kitap yazdı; — JOHANN HEİNRİCH (Strasbourg 1727-ay.y. 1799), öncekinin kardeşi ve öğrencisi. Piyano-forte yapımında uzmanlaştı, bu çalgıyı Fransa'da tanıttı ve bir klavsen parçaları derlemesi yayımladı; — JOHANN-FRİEDRİCH (Strasbourg 1762 - ay.y. 1805), öncekinin oğlu ve halefi. Yapımevinin çalışmasını sürdürdü, orglar ve piyanolar yaptı. Strasbourg'da Saint-Thomas kilisesi orgculuğunda bulundu ve klavye için parçalar besteledi. (L)

SİLBERMANN (Johann Theobald), fransız fizikçisi (Pont-d'Aspach, Haut-Rhin 1806-Paris 1865). Fen fakültesi fizik laboratuvarında çalıştı. 1850 - 1855 Arasında Favre ile birlikte, organik cisimlerin yanma ısıları konusunda ilk termokimya ölçmelerini yaptı. Yine o sıralar, gerek pil, gerek devre içinde elektrik akımının yaydığı ısıyı ölçerek eşdeğerlik ilkesini doğruladı. Ayrıca, merceklerin odak uzaklıklarını ölçmede kullanılan bir fokometre, bir pirometre, bir helyostat v.b. yaptı. Madalyonların kopya çıkartarak çoğaltılmasında galvanoplastinin uygulanabileceğini gösterdi. (L)

SİLECEK i. (*silmek*'ten *sil-ecek*). Taşıtlarda ön cama düşen yağmur damlalarını silmeğe yarayan otomobil cihazı, silici. (M)

SİLEKS i. (lat. ve fr. *silex*). Arkeol. İlk defa paleolitik devirde kullanılan dayanıklı ve işlemesi kolay taş. Bk. ÇAKMAKTAŞI. (M)

SİLEKSİT i. Jeol. Yapısı farklı bir kaya içinde oluşmuş, koyu renkli, çoğunlukla siyah, saydam olmayan, silisli yumru. (Sileksit, alt tebeşir devri kumlarında ve Karbon çağında oluşmuş kireçtaşlarında bulunur.) [L]

SİLENDROM i. (fr. *cylindrome*). Patol. Bazoselüler epitelyoma'nın özel şekli olan deri uru. (L)

SİLENE i. Bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilen bir veya çokyıllık otsu bitki. (Karanfilgillerden.)

— ANSİKL. Süs bitkisi olarak yetiştirilen *silene*'ler arasında belli başlıları şunlardır: demet çiçekli silene, doğu silenesi, girit silenesi (bunlar bir veya iki yıllık bitkilerdir); çokyıllık olanlar: büyük çiçekli silene, sapsız silene. Bu sonuncusu az çiçekli olmasına rağmen büyük bahçelerde kullanılır. (L)

SİLENOS. Mit. Frigya'da kaynak ve nehir cini. At kuyruğu, toynağı ve kulaklarıyle temsil edilir. Suların sembolüdür. Pan veya Hermes'in oğlu olduğu söylenirdi. Bilgelik yeteneğine sahipti, ama bunu saklardı. Dionysos'un sütbabası ve salyros'ların babası sayıldı. Halk inançlarına göre iri yapılı, yassı burunlu, her zaman sarhoş, çok zaman eşek üstünde gezen bir ihtiyardı. — Genel olarak, ihtiyarlamış satyros'lara da «silenos» adı veriliyordu.

— İkonogr. Eski sanatçılar kabartmalarda, oymalarda veya vazo resimlerinde Silenos'a geniş yer verdiler. Bazen Dionysos'un sütbabası (Louvre, Vatikan, Münih'te Praksiteles'in Olympia'lı Hermes'inden mülhem heykeller), bazen sarhoş, kabak kafalı ve göbekli bir ihtiyar (Napoli'de, Pompei bronzu) biçiminde temsil edildi. Silenos'un sarhoşluğu veya zaferi, Van Dyck, Rubens, Ribera, Daumier, Dalou gibi ressamlara konu oldu. (L)

SİLENTBLOK i. (tes. edil. ad.). Bir motorun veya bir makinenin esnek tespitinde kullanılan, sıkıştırılmış ve aralarında çok küçük genlikli bir hareket bulunan iki parça arasına konmuş özel kauçuktan esnek blok. (TİTREŞİM YUTUCU da denir.) [L]

SİLENTİARİUS i. (*silentium*, sessizlik'ten lat. k.). Roma imparatorluğunda, resmi-kabullerin düzenli olmasına nezaret eden odacı. || 235-476 Arasında Roma imparatorluğunda imparatorun özel muhafızı. (V. yy.da otuz silentiarius vardı; hizmet süreleri dolunca senatoya girerlerdi.) || Bizans'ta imparatorun huzurunda sessizliği sağlamakla, imparatorluk oturumlarında hazır bulunmakla ve oturuma kabul edilenleri içeriye almakla görevli yüksek memur. (L)

Silenus i. Güney Hindistan'da bulunan makak türü (Macacus silenus). [L]

SİLEZYA, polca **Slask,** alm. **Schlesien,** Polonya'da bölge; Bohemya kütlesinin doğu kenarında uzanır ve Odra'nın yukarı çığırı tarafından akaçlanır. Bölgede iki kesim ayırt edilir: *Yukarı Silezya**, Avrupa'nın başlıca sanayi bölgelerinden biridir ve Moravya kapısı, Südetler ve Batı Karpatlar arasında bir kavşak bölgesidir; *Aşağı Silezya**, özellikle çok zengin bir tarım bölgesidir.

● *Tarih.* Bazı yazarlara göre Odra nehrinin sol kolu *Sleza*'dan, bazılarına göre de M. Ö. 300-350 arası burada yaşamış olan Vandalların kolu *Silingae*'den gelen «Silezya» adı, metinlerde X. yy.da geçmeğe başlar. Oder, tarihte Bohemya ve Polonya krallıkları arasında sınırı çiziyordu; ovaları İslavlara bırakan Germenler (IV. yy.), dağlık Südetler bölgesinde tutunmuşlardı. Bohemya kralları kısa süre sonra Oder'in sol kıyısını Polonya'ya bıraktılar ve Silezya, Poznanlı Polonyalılar tarafından hıristiyanlaştırıldı (Wroclaw veya Breslau piskoposluğunun kurulması, 1054). Kısa süre sonra, Polonya Piastlar sülâlesi, ülkeye 1163'te müdahale eden imparator Kızılsakal Friedrich'in üstünlüğünü tanıdı. İmparator, Aşağı ve Yukarı Silezya düklüklerini kurarak Boleslaw ve Mieszko'ya verdi. İmparatorların koruduğu Piast dükleri Almanya'dan gelen köylü, tacir, zanaatçı ve madencileri Oder ovalarıyle Südet dağlarına yerleştirdiler (Minnesänger medeniyeti) ve onların yardımıyle toprakların değerlendirdiler. 1350'ye kadar, halkının çoğu alman olan 120 şehir ve 1 200'den çok köy kuruldu. Germenleşmeyi, Heinrichau (1221), Kamenz (1247) ve Giessau (1292) manastırlarının kurulması da destekledi; yoğunluğu az olan islav halk, Aşağı Silezya'da kısa süre içinde Almanlar içinde eridi, fakat Yukarı Silezya'da hâlâ önemli bir azınlıktı.

Polonya kralları 1335-1372 arası, Silezya üstündeki metbuluk haklarından yavaş yavaş vaz geçtiler ve bölge, verasetlere göre parçalanarak Bohemya krallarının vasalı haline geldi; ama muhtariyetini ve özel diyetini muhafaza ediyordu. Jan Hus'un reformuna karşı çıkan Silezya düklükleri, Hus savaşlarında (1419-1436) yakılıp yıkıldı; ama Habsburg'ların vasalı olunca (1526), muhtariyetlerini sağlamlaştırmak için Luther reformunu benimsediler. Habsburg'lar kısa süre sonra tepki göstererek Katolikliği tekrar Silezya'ya sokmak için düklerin elinden topraklarını aldılar. Silezya, Otuzyıl savaşından çok büyük zarar gördü. İsveç kralı Karl XII, 128 Silezya kilisesinin protestanlara geri verilmesini sağladı (1707). Silezya devletleri, Karl VI'nın pragmatique* sanction'una katıldı (1720) ve Maria-Theresa'yı hükümdar olarak tanıdı (1740). Fakat Prusya kralı Friedrich II bu düklükler üstünde hak iddia ederek Silezya'yı aldı ve Berlin kongresinde (1742) kendisine bırakılmasını sağladı; yalnız, Teschen (bugün Cieszyn), Troppau (bugün Opava) ve Jagendorff (bugün Krnov) prenslikleri Avusturya'da kaldı (Avusturya Silezyası). Napolyon'un Tilsit'te Hohenzollern'lere bıraktığı (1807) Prusya Silezyası, prusya vatanseverliğinin en coşkun merkezlerinden biri haline geldi. Eyalet olan ve Sakson Yukarı Lausitz'inin katılmasıyle (1815) genişleyen Prusya Silezyası XIX. yy.da Yukarı Silezya kömür madenlerinin işletilmesi sayesinde iktisadî bakımdan büyük ölçüde gelişti. 1919 Barış konferansında Çekoslovakya, Avusturya Silezyası'nı aldı ve Polonya, Fransa'nın da desteğiyle, Yukarı Silezya üstündeki etnik haklarını tanıttı. Versailles antlaşması uyarınca bu arazi, müttefik birlikler tarafından işgal edildi ve mart 1921'de yapılan plebisitte halkın büyük kısmı Almanya lehine oy kullandı. Bununla beraber Polonya, ekim 1921 Milletlerarası konferansında sanayi havzası doğu kesimini (ağır sanayinin önemli kısmı ve taşkömür havzasının en büyük kesimi) elde etti. 1938'de Troppau, Südetler ülkesiyle birlikte III. Reich'a ilhak edildi, Teschen bölgesi ise tamamıyle Polonya'ya verildi. Almanya 1939'da bütün Silezya'yı işgal etti.

Ocak 1945'te girişilen büyük sovyet hücumu halkın üçte ikisinin bölgeden göçmesine yol açtı. Oder-Neisse sınırının tespiti, Silezya'yı polonya toprakları içinde bırakınca, polonya yetkilileri hemen eyalete polonyalıları yerleştirmeğe ve alman halkını yurt dışı etmeğe başladı. (L)

SİLEZYA (AŞAĞI), polca **Nizina Slaska,** Polonya'nın güneyinde bölge; Karkonosze dağlarının doğu yamacıyle Odra'nın orta vâdisinden (Opole'den Nysu Luzycka ile birleştiği yere kadar) meydana gelir. Hem önemli bir maden bölgesi, hem de zengin bir tarım ilidir. Bohemya kütlesinin kenarında çeşitli maden yatakları vardır: kömür (özellikle Wroclaw'ın güney batısında, Wlabrzych havzasında kok kömürü); Klodzko ve Jelenia Gora bölgelerinde bakır, nikel, altın ve arsenik filizi, elektrik üretiminde yararlanılan linyit yatakları (Jelenia Gora).

Yukarı ve Aşağı Silezya sınırında uzanan *Opole Silezya*'sı, kumlu topraklı az verimli bir tarım bölgesidir; fakat ülkenin löslerle kaplı olan geri kalan kısmında büyük ölçüde tahıl ve pancar yetiştirilir. Hafif sanayi gelişmiştir: iplik ve dokuma fabrikaları, deri sanayii, tarım ürünlerinin işlenmesi. Aşağı Silezya'nın tek büyük şehri Wroclaw'dır (esk. *Breslau*). [L]

SİLEZYA (ÇEKOSLOVAKYA — *sı*), Çekoslovakya'da bölge, Yukarı Silezya'nın güney kesimi ve Polonya Silezyası'nın uzantısıdır. Bölge güneybatıda Jeseniky dağlarının uçları, güneydoğuda Polonya Batı Beskidleri'nin burada «Moravya Beskidleri» adı verilen uzantısı ve güneyde, Kuzey Avrupa'nın büyük ovalarını Morava ırmağı vâdisi yoluyle Tuna havzasına bağlayan Moravya Kapısı ile sınırlıdır.

Bölge özellikle sınaî değeri bakımından önemlidir; rezervlerinin 28 milyar ton olduğu sanılan Silezya maden kömürü havzasının güney kesimi buradadır. Ostrava çevresindeki bütün sınır bölgesi, Opava'dan Teşin'e kadar geniş bir maden ve sanayi karmaşasıyle kaplıdır. Bu şehir gruplaşmasında yaklaşık olarak 500 000 kişi yaşar; 20 milyon tondan çok kömür, 2 milyon ton kadar çelik, makineler, sanayi camı, çimento, ateş tuğlası ve kimyasal ürünler elde edilir. Gruplaşmanın güney sınırında dokuma sanayii merkezleri kurulmuştur. Polonya ile kurulan birçok teknik ve iktisadî ilişki Polonya-Çekoslovakya arasında imzalanan ticaret ve işbirliği anlaşmalarının kapsamına alınmıştır. Bu anlaşmalarla elektrik akımı alışverişi, yarı işlenmiş ürünlerin karşılıklı sevki ve Çekoslovakya'nın Szczecin limanına (Çekoslovakya'nın burada bir açık bölgesi vardır) kadar Odra üzerinde seferden yararlanması kararlaştırılmıştır. (L)

SİLEZYA (YUKARI), Polca, **Wyzyna Slas-**

ka, Polonya'nın başlıca sanayi bölgesi, ülkenin güneyinde, Moravya Kapısı'nın kuzey ağzında; Güneybatıda Südetler (Bohemya dörtgeninin kuzeydoğu kenarının ucu), doğuda Batı Karpatlar (Beskidler) ile sınırlıdır ve kuzeybatıya doğru akan Odra ırmağıyle doğuya doğru akan Vistül ırmağı arasında bir su bölümü eşiği meydana getirir.

● *Coğrafya*. Jeolojik bakımdan bölge, Südetler'e bitişik bir eski topraklar tümseğidir; doğuda, Küçük Polonya'nın Triyas ve Jüra çağı örtüsünün meydana getirdiği yamaç şekilleri altında kaybolan bu tümseğin doğu yamacında büyük bir maden kömürü havzası yer alır. 5 000 km²'lik bir alanı kaplayan havzada damarların kalınlığı doğuda 2 400 m, batıda 7 000 m'dir; katışıksız kömür tabakasının kalınlığı 100-250 m arasında değişir. Bezervlerin, 1 000 m derinliğe kadar 67-100 milyar ton arasında olduğu sanılır; işlenebilen kısmın rezervinin 1 500 m derinliğe kadar, 150 milyar ton olduğu ileri sürülmüştür. Bu rezervlerin büyük kısmı (yüzde 71'i), yüzde 40-50 oranında uçucu madde kapsayan uzun alevli kömürden meydana gelir. Toplumun yüzde 11'i metalürjide kullanılan kok kömürü, yüzde 18'i yağlı kömürdür; madenlerden çelik sanayii için kok ve özellikle kimya sanayiinde ve gaz üretiminde kullanılan maden kömürü elde edilir. İşletme genellikle kolaydır. Yatağı örten ve bir zırh meydana getiren ölü topraklar ve kısır topraklar (özellikle sert kumtaşından meydana gelir) sağlamdır; kömür tabakaları pek kırıklı değildir. Havzanın işletilmesi için çözülmesi gereken başlıca teknik mesele, «dam» ve yatak geçirgen olduğundan, suların boşaltılmasıdır. Havza Çekoslovakya'da da 500 km² boyunca uzanır ve toplam üretimi Ruhr havzasının toplam üretimine eşittir. Maden kömürü işletilmesinden doğan sanayiler Rheinand bölgesine oranla daha az önemlidir. Bununla birlikte, Polonya Yukarı Silezyası'nda her birinin nüfusu 100 000'i aşan altı şehir vardır: Katovice, Chorzow, Zabrze, Gliwice, Bytom ve Sosnowiec. Bu büyük şehirler çevresinde 2 milyondan çok insan yaşayan gerçek bir şehir gruplaşması meydana gelmektedir.

Yukarı Silezya'da kömür işletmesinin, kok fabrikalarının (5 milyon tondan çok), gaz fabrikalarının ve bu işletmeye bağlı kimya sanayiinin yanı sıra bölgenin doğu sınırındaki kurşun ve çinko yatakları yakınında çelik sanayii (Bytom, Chorzow, Katowice, Sosnowiec, Gliwice) ve demirsiz madenler işlenmesi de (Bytom, Tarnowskie Gora, Olkusz, Chrzanow) gelişmiştir; ağır sanayi tesisleri, cam ve seramik eşya fabrikaları, Polonya'nın imalât metalürjisi işçilerinin dörtte birini ve madencilerinin dörtte üçünden çoğunu istihdam eden bu sanayi bütününü tamamlar. Sanayi bölgesi Yukarı Silezya'nın coğrafî sınırlarının ötesine taşar, Czestochowa demir filizi yataklarına ve Krakow kapılarına doğru (Nowa-Huta'daki yeni siderürji merkezi) uzanır. Yukarı Silezya önemli bir demiryolu kavşağıdır ve Gliwice kanalıyle Odra ırmağına bağlanmıştır. Odra ırmağını Moravya yoluyle Tuna'ya bağlayacak bir kanal yapımı konusundaki eski bir tasarının tekrar ele alınması bölgeyi Avrupa'nın büyük ağır nakliyat eksenlerinden biri üzerine yerleştirecektir. (L)

SİLEZYALI sıf. ve i. (*Silezya*'dan *silezya-lı*). Siezya'da oturan veya oralı olan. (L)

Silezya madalyası (YUKARI), 1921 plebisiti sırasında Silezya'yı yöneten askerler ve memurlar için aynı yıl konan hatıra madalyası. İki cinstir. Ortası altın sarısı, kenarları gök mavisi bir kurdeleyle takılır. (L)

SİLGİ i. (*silmek*'ten *sil-gi*). Kurşunkalem, mürekkepli kalem, daktilo v.b. ile çizilmiş veya yazılmış şeyleri silmeğe yarayan kauçuklu madde. (XVIII. yy. ortalarında gemici Macellan'ın torunlarından Magalhaens tarafından bulunduğu sanılmaktadır.) || Tebeşir çizgilerini silmeğe yarayan sünger, keçe veya kumaş parçası: *Kara tahta silgisi.* (M)

SİLGİÇ i. (*silmek*'ten *sil-giç*). [Taşıtlarda] Silecek. (M)

SİLHOUETTE (Etienne DE), fransız siyaset adamı (Limoges 1709 - Bry-sur-Marne 1767). Orléans dükünün şansölyesiydi. Acadie sınırlarını belirlemekle görevlendirildi (1749 - 1755). Madam de Pampadour'un yardımıyle maliye genel müfettişi oldu (mart - kasım 1759). Maaşları indirmek ve soyluların topraklarını vergilendirmek (gelirden yirmide bir veya sermayeden beş yüzde bir) isteyince, imtiyazlıların tepkisiyle karşılaştı; imtiyazlılar cepsiz ve kıvrımsız elbiselere onun adını verdiler; birkaç çizgiyle resmini çizdiler; Akademi, bu tür resim için *silhouette* (siluet) kelimesini 1835'te kabul etti. Silhouette, vergi tasarılarını uygulayamayınca, lake, kürk ve kahveden vergi almakla yetindi. (L)

SİLİ sıf. (esk. türk. *silig*'den). Arı, temiz. || *Mec.* İffetli.

◆ **Sililik** i. Arılık, temizlik. || *Mec.* İffet. (M)

SİLİ i. (fars. *sill*). *Esk.* Yüze vurulan şamar. || *Mec.* Belâ, felâket. || *Sili-hor* (veya *sili-har*), tokat yiyen. || *Sili-zen*, tokat vuran. (M)

SİLİCİ i. (*silmek*'ten *sil-ici*). Döşeme tahtalarını, silip temizleyen veya rendeyle düzeltip cilâlayan işçi. (M)

SİLİCOFLAGELLATA çoğl. i. Silisten borumsu bir iskeletle bir tek kamçıdan ibaret birhücreli kamçılı fosil hayvanların hemen hepsini kapsayan sınıf.

— ANSİKL. *Silicoflagellata* sınıfından şimdi sadece üç tür yaşamaktadır, bunlardan ikisi sıcak üçüncüsü soğuk denizlerde bulunur; üçüncüsü bazı derisidikenlilerin kurtçuklarına yem olur. Tebeşir çağından beri var olduğu kesinlikle bilinen fosil çeşitleri Üçüncü zamanda iyice bollaşır ve Pleistosene doğru hızla azalır. (L)

SİLİCUS i. Eski Roma'da kullanılan, yaklaşık olarak 6,822 gr değerinde kütle ölçüsü birimi. (L)

SİLİFKE, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, İçel ili) ilçe merkezi küçük şehir; 14 874 nüf. (1965). Göksu ırmağının sağ kıyısında Akdeniz'e yakın bir yerde kurulmuştur. Akdeniz kıyıları boyunca Mersin-Antalya yoluyle, İç Anadolu'dan gelen ve aşağı kısmında Göksu vâdisini takip eden Konya - Karaman - Mut - Silifke yolu burada birleşir. Her iki yolun da son yıllarda düzeltilmiş olması, Silifke'nin önemini artırmıştır. Kale. — *Silifke ilçesi*, 2 666 km², 62 981 nüf. (1970). Merkez, Kırobası ve Taşucu bucakları; 79 köy. Portakal, limon, muz üretimi.

● *Tarih.* Silifke, coğrafî şartlarının elverişli olması yüzünden bir süre dağlık Kilikya'nın merkeziydi. M.Ö. VII. yy.da, Silifke'nin güneyindeki ovanın kıyısında Yunanlılar, Holmi kolonisini kurdular. Bu koloni gelişemedi. Büyük İskender zamanında Suriye kralı Seleukos Nikator (M. Ö. 312-281), Holmi halkını Silifke'nin bugünkü yerine taşıdı. Şehre *Selevkia* adını verdi. M.S. IV. yy.da Selevkia, İzavria saldırılarına uğradı. Arapların Anadolu'yu istilâsı sırasında, Selevkia'nın önemi arttı. XII. yy.da bizans yönetiminden çıkan Kilikya ile beraber Ermenilerin (Rupenler sülâlesi) eline geçti. Konya Selçuklularının akınlarına karşı müstahkem bir mevki durumundaydı. Osmanlılarla Karamanoğlu beyliği arasında çatışmalara sebep oldu; 1471'de Gedik Ahmed Paşa tarafında Osmanlı devletine katıldı.

● *Arkeoloji.* Silifke sanat eserleri bakımından zengindir. Silifke ovasında konik bir tepe üzerinde akropolis ve kale yer alır. Kalenin bulunduğu tepenin doğusunda teras şeklinde geniş bir çıkıntı vardır. Bu kısım kayalar içinde oyulmuş basamaklı bir yolla Göksu'ya birleştirilmiştir; helenistik şehrin bir kısmının burada olduğu söylenir. Romalılar ve Bizanslılar zamanında şehir ovada doğuya doğru genişledi; eski anıtların bir kısmı yapı malzemesi olarak kullanıldı. Kalenin doğusunda, sırtta bugün *Tekirambarı* adı verilen bir sarnıç vardır. 45×23 m boyutunda ve 12 m derinliğindeki bu sarnıç kayalığın içine oyulmuş; duvarları su geçirmeyecek şekilde yapılmıştır.

Sarnıcın 180 m doğusunda bir tiyatro yer alır. Tiyatronun kavea'sı ile bazı kemer kalıntıları kalmıştır. Topraktepe denen tümseğin altındaki *Tol* adı verilen kemer, tiyatronun giriş yeridir. Venedik elçisi Barbaro, tiyatronun Verona tiyatrosu üslûbunda olduğunu belirtmektedir.

Göksu üzerindeki altı gözlü köprü, kitabesine göre Vespasianus ile oğulları Titus ve Domitianus tarafından Kilikya valisi L. Octavius Memor'un yönetimi sırasında yaptırıldı (M.S. 77-78). 1875 Yılında Silifke mutasarrıfı Mehmed Ali Paşa tarafından kuzeyindeki üç gözü dışında temellerine kadar yıktırıldı; yeniden yaptırılarak iki kenarına korkuluklar eklendi.

Bugünkü Cumhuriyet ilkokulunun 100 m doğusunda yer alan mabet M.S. II. yy.a aittir. Mabedin sütunu, korinthos üslûbundaki başlığı ve üzerindeki arşitrav parçası durmaktadır. 1914'te yapılan incelemelerde binanın, kısa tarafında 8, uzun yanlarında 14 sütunlu bir peripteros olduğu, bir podyum üzerinde yer aldığı anaşıldı. Burası sonradan kiliseye çevrilmiş ve onarım görmüştür. Şehirden geçen, direkli geniş bir cadde bu mabedde sona eriyordu.

Şehrin doğusunda, Göksu kenarında stadion yer alır. XIX. yy.da Trémaux tarafından incelenen bu yapı 45×95 m boyutlarındadır. Bugüne bazı temel parçaları kalmıştır. Şehrin nekropolü, güneyde Mut yolunun sağındaki ve solundaki yamaçtadır. Buradaki mezarlardan bir kısmı kayaların içine oyulmuştur; bir kısım da açıkta duran lahitler şeklindedir. Mezar odalarının önünde birbirine dik üç mezar vardır Bazı mezarlarda kitabeli üçgen alınlıklar ve bunların altında kaba bir şekilde yapılmış insan büstleri görülür. Bir mezarda da yatan insan heykeli bulunmuştur. Bu mezarlar daha çok orta tabakaya aittir. Zenginler mezarlarını anıtlar şeklinde tepeler üzerinde yapmışlardır. Silifke'de, ayrıca parça halinde birçok eski eser bulunmuştur. Bunların bir kısmı Silifke müzesindedir. (M)

Silifke kalesi, Silifke'de kale. Yüksek bir kayalığın üzerinde yapılmıştır. Çevresi 4 827 m olan kalenin 23 kulesi ve burcu vardır. Güneye açılan demirden kapısı gümüş işlemelidir; uzunluğu 6 m, eni 4 m'dir. Kaya üzerine yapıldığı için çevresinde savunma hendeği yoktur. Kale, ermeni kralları tarafından onarıldı. Kalenin doğusundaki sırtta halkın Tekinambarı dediği 45 m uzunlukta, 23 m genişlikte ve 12 m derinlikte bir sarnıç vardır. Sarnıcın savaş yılları için, Bizanslılar tarafından yapıldığı söylenir. Evliya Çelebi, kale içindeki caminin Sultan Bayezid tarafından yaptırıldığını yazar. (M)

Silifke müzesi, Silifke'de müze. Cumhuriyet ilkokulunun bir odasında açıldı (1958). Müzede, yunan ve roma heykel başları, çanak çömlek eserler (amforalar, kokulu yağ şişeleri, kadehler), cam eşya, zengin bir sikke koleksiyonu (yunan, roma, bizans selçuk ve osmanlı paraları), osmanlı devrine ait kılıç, tüfek, yazı takımları, değerli kitaplar, kadın baş ve göğüs süsleriyle çevre halkının giyimini gösteren türkmen ve yörük kıyafetleri sergilenmektedir; daha büyük ve ağır eserler de okulun bahçesindedir. (M)

Silifke tepesi. Arkeol. Silifke kalesinin altında, ilçenin kuzey batısında ve ilçe dışında yer alır. Yapılan araştırmalarda Kilikya Geç Kalkolitiğine ait seramikler ile İlk Tunç çağına ait astarlı, perdahlı ve kahverengi boyalı çanak çömlek parçaları ele geçirildi. (M)

SİLİK sıf. (*silmek*'ten *sil-i-k*). Üzerindeki yazı, şekil veya çizgiler aşınmayle silinmiş, bozulmuş olan: — *Silik bu yirmilik almam...* (M. Â. Ersoy). *Silik fotoğraf.* ||

— *Mec.* Önemsiz, belirsiz, gösterişsiz: *Görünüşe göre, silik bir şahsiyeti vardı* (Ş. S. Aydemir). *Unutulmuş gözyaşları kadar silik* (F. H. Dağlarca). *Dudaklarından silik bir gülümseme ile...* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Matbaac. Basılmış kâğıt üzerinde, mürekkep ayarının tam olmaması yüzünden harflerin veya resimlerin güç seçildiği kısım için kullanılır.

— Nümism. *Silik akçe,* Osmanlı devletinde çok kullanıldığı için yazı ve nakışları aşınan paralar. (Bu tür paralar, değerlerin-

den daha düşük ücretle alınır, darphanede eritilir ve tekrar basılırdı. 1908'den sonra resmî daireierin veznelerine gelen bu tür paralar toplanarak yürürlükten kaldırılmağa başlandı.)

— Semiyoloji. Alışılagelmiş belirtilerinin ancak birkaçıyle ortaya çıkan veya çok hafif belirtilerle geçen bazı hastalıklara denir.

◆ **Siliklik** i. Silik olma hali. (LM)

SİLİKAJEL i. (tes. edil. ad). Soğutma. Suyu soğutabilen (ağırlığının yüzde 25 kadarını) silis jeli. (L)

SİLİKAT i. (fr. *silicate*). Kim. Silisik asidin tuzu veya esteri. Bk. SİLİS. (L)

SİLİKATLAMA i. (*silikat* >*silikatlamak*'tan *silikatla-ma*). Bazı yumuşak maddelere, özellikle oduna ve kireç taşına sertlik vermek, çürümesini ve donmasını önlemek için silikat katma işlemi. || Daha iyi korumak için, yumurtaları sodyum silikat çözeltisine daldırma işlemi. (L)

SİLİKATLAŞMA i. (*silikat* > *silikatlaşmak*'tan *silikatlaş-ma*). Kim. Bir maden oksidin silisle birleşerek silikat haline dönüşmesi. (L)

SİLİKATLAŞMIŞ sıf. (*silikat* > *silikatlaşmak*'tan). Silisle birleşerek silikat haline dönüşmüş bir baz için kullanılır. (L)

SİLİKLEŞMEK geçz. f. (*silik*'ten *silik-le-ş-mek*). Silik hale gelmek. (M)

SİLİKO—, bir bileşikte silisyum bulunduğunu belirtmek için kullanılan önek; SİLİSİKO— şeklinde de kullanılır. (L)

SİLİKOBENZOİK sıf. (fr. *silicobenzoique*). Kim. Formülü $C_6H_5 — SiO_2H$ olan bir asit için kullanılır. 92°C'ta erir ve fenilsilisyum triklorürün hidroliziyle elde edilir. *Eşanl.* FENİLSİLİKOKSİLİK. (L)

SİLİKOETAN i. (fr. *silicoéthane*). Kim. Formülü Si_2H_6 olan bileşik. *Eşanl.* DİSİLAN. Bk. SİLAN. (L)

SİLİKOFORMİK sıf. (fr. *silicoformique*). Kim. Formik asitteki karbonun yerine silisyumun geçmesiyle türeyen bir asit için kullanılır. (L)

SİLİKOHİDROSİYANİK sıf. Kim. Formülü HSiN olan asit için kullanılır; hidrosiyanik asitteki karbonun yerine silisyumun geçmesiyle türer. (L)

SİLİKOKALKER sıf. (fr. *silicocalcaire*). Silikatlar ile karbonat kapsayan bütün kayalar için kullanılır. (L)

SİLİKOKALSİYUM i. (fr. *silicocalcium*). Metalürji. Yaklaşık olarak yüzde 30 kalsiyum, yüzde 60 silisyum ile az miktarda demir ve alüminyum kapsayan silisyum ve kalsiyum alaşımı.

— ANSİKL. Formülü $CaSi_2$ olan bu alaşım, elektrik fırınında, kireç ve silisin az miktarda demir eşliğinde karbon yardımıyle indirgenmesinden elde edilir. *Silikokalsiyum* dökme demire tane halinde katıldığı zaman, bileşimindeki kalsiyum dökme demire oksit ve kükürt giderici olarak etki eder. (L)

SİLİKOKLOROFORM i. (fr. *silicochloroforme*). Kim. Kloroformdaki karbonun yerine silisyumun geçmesiyle türeyen bileşik. (L)

SİLİKOKROMAT i. (fr. *silicochromate*). Kim. Bir silikat ile bir kromatın karmaşık bileşiği. (L)

SİLİKOL i. (fr. *silicol*). Kim. Isıtılınca hidrojen veren sodyum hidroksit ve demir II silisyum karışımı. (L)

SİLİKOMANGANEZ i. (fr. *silicomanganèse*). Manganez oranı (yüzde 50 - 70) ile silisyum oranı (yüzde 20 - 30) yüksek olan demir alaşımı; elektrotermi metoduyle elde edilir ve dökme demirin çeliğe dönüşümü sırasında saflaştırma katkısı olarak kullanılır. (L)

SİLİKOMETAN i. (fr. *silicométhane*). Kim. Metana benzeyen, SiH_4 formülündeki silisli hidrojen. Bk. SİLAN. *Eşanl.* MONOSİLAN, SİLİKAN, SİLİSİMETAN. (L)

SİLİKOMOLİBDAT i. (fr. *silicomolybdate*). Kim. Molibdik anhidrit ile silisten türeyen karmaşık tuz. (L)

SİLİKON i. (fr. *silicone*). Kim. Fonksiyonel karbonun yerine silisyumun geçtiği, R—SiO—R′ genel formülündeki ketonların cins adı. (Bunlar çok güç şartlarda elde edilebilen kararsız bileşiklerdir.) || Silisyumlu sentetik bileşiklerin genel adı; bunlar, silisyum atomları arasındaki oksijenle birbirine az çok bağlanmış, oldukça uzun zincirli bileşiklerdir.

— ANSİKL. Prensip olarak, bir diklorodialkilsilikan'ın $(R)_2SiCl_2$ hidrolizinin basit bir *silikon* R—SiO—R′ vermesi gerekir; pratikte ise bu hidroliz, monomer silikon

$$... O—Si(R)_2—O—Si(R)_2— ...$$

zinciri halinde belirsiz bir polimerleşmeye uğruyormuş gibi gerçekleşir.

Aynı şekilde, klorotrialkilsilikan'ın $(R)_3SiCl$ hidrolizinin $(R)_3SiOH$ silikol'ünü vermesi gerekir. Pratikte ticarî diklorodialkilsilikanlar az çok klorotrialkilsilikan'lar kapsar ve hidroliz sırasında

$$(R)_3Si — [O — Si(R)_2]_n — OSi(R)_3$$

haline gelen silikoller, zincirlerin büyüklüğünü sınırlar. Ortalama olarak klorotrialkilsilikan'ların oranı ne kadar fazlaysa zincirlerin boyu o kadar kısadır.

Diklorodialkilsilikan'lar, trikloroalkilsilikan'lar $RSiCl_3$ kapsıyorlarsa bu trikloroalkilsilikan'ların silikoksilik asitler $R—SiO_2H$ halinde hidrolize uğramaları gerekir; pratikte, asitler, zincirdeki bir $—O—Si(R)_2—$ motifinin yerine bir —O—Si(R)OH— motifinin geçtiği zincire katılır; fakat ayrı zincirler üzerinde bulunan bu iki motifte su kaybı meydana gelir ve zincirler birbirine bağlanır; eğer trikloroalkilsilikan'lar bolsa, molekül üç boyutlu bir yapı halini alır.

Belli başlı silikonlar şunlardır: kısa zincirlerden meydana gelen ve sıcaklık etkisiyle viskozitesi çok az değişen mükemmel yağlama yağlarını oluşturan *silikon yağları;* daha yoğun moleküllerden meydana gelen ve yüksek sıcaklıklara dayanıklı gresleri oluşturan *silikon gresleri;* az çok gelişmiş üç boyutlu moleküllerden meydana gelen ve yüksek sıcaklıklara kadar elektriği yalıtmayan *silikon reçineleri*. Bütün silikonlar suyu geçirmez. Bu yeni sentetik maddeler hemen her yerde kullanılır.

— Eczc. Silikonların su geçirmeme özelliğinden dermatolojide, tecrit edici merhem ve kremlerin yapılmasında yararlanılır. Silikonlar aynı zamanda küf önleyici özelliklerinden dolayı, bazı ilâçların ve biyolojik maddelerin konacağı şişeleri kaplamakta da kullanılır. (L)

SİLİKONONAN i. (fr. *silicononane*). Kim. Formülü $(C_3H_5)_4Si$ olan silisyum tetraetil'e verilen ad; yapı bakımından bir nonan'ı (tetretilmetan) andırır. *Eşanl.* TETRETİLSİLİKAN.

— ANSİKL. *Silikononan*, 153°C'ta kaynayan bir sıvıdır; silisyum tetrametil'e benzer bir şekilde, silisyum tetraklorürün çinko-etil ile veya sodyum eşliğinde etil klorürle işlenmesinden elde edilir. Klor, *silikononil* klorür $(C_2H_5)_3SiC_2H_4Cl$ vererek yer değiştirir; silikononil klorür 185°C'ta kaynar ve kolayca, 190°C'ta kaynayan *silikononilik alkol* $(C_2H_5)_3SiC_2H_4OH$ haline dönüşür. (L)

SİLİKOOKSALİK sıf. (fr. *silico-oxalique*). Kim. Karbonun yerine silisyumun geçtiği oksalik asit için kullanılır. (L)

SİLİKOPROPAN i. (fr. *silicopropane*). Kim. Formülü Si_3H_8 olan bileşik. Bk. SİLAN. *Eşanl.* TRİSİLAN. (L)

SİLİKOSİYANOJEN i. (fr. *silicocyanogène*). Kim. Formülü $(SiN)_n$ olan katı bileşik; molekül ağırlığı bilinmemektedir. (L)

SİLİKOSİYANÜR i. (fr. *silicocyanure*). Kim. Silikohidrosiyanik asidin tuzu. (L)

SİLİKOTERMİ i. (fr. *silicothermie*). Metalürji. Bir maden bileşiğini silisyumla tepkimeye sokarak, ısıya dayanıklı maden ve alaşımların elde edilmesinde kullanılan metalürji metodu. (Ferro-manganez ve ferrokrom, manganez ve krom oksitlerini elektrik fırınında ferro-silisyumla indirgeyerek elde edilir.) [L]

SİLİKOTİTANAT i. (fr. *silicotitanate*). Kim. Bir titanat ile bir silikatın birleşmesinden meydana gelen karmaşık tuz. (L)

SİLİKOTUNGSTAT i. (fr. *silicotungstate*). Kim. Tungstik anhidrit ile silisten türeyen karmaşık tuz. (L)

SİLİKOZ i. Silis tozlarıyle temas halinde bulunan işçilerin tutulduğu hastalık.

— ANSİKL. *Silikoz*, bir akciğer hastalığıdır. Yavaş ilerler, yaygın ve ağır bir akciğer sklerozuna sebep olur, önce bir solunum, sonra da bir kalp yetersizliğine yol açar. Çok zaman tüberküloz komplikasyonu yapar (*siliko-tüberküloz*).

Çok eskiden beri bilinen silikoz (Ortaçağda *taş hastalığı* diye anılırdı) saf silis tozlarının solunmasıyle meydana gelir. Yalnız çapı 5 mikrondan küçük olan tanecikler zararlıdır. Taş ocağı işçileri, kayalık ocaklarda çalışan maden işçileri, taşkömür işçileri, seramik işçileri, bazen maden işçileri (kum püskürtmesiyle temizleme, zımparalama) hastalığa en çok yakalanan insanlardır. Geç olarak ortaya çıkan bu hastalığın meydana gelmesi için tozla temas süresi çok değişik olabilir (iki ilâ otuz yıl). Akciğer röntgeni erken teşhisi sağlayabilir. Tedavi, belirtileri azaltmayı öngörür. Sadece önleyici tedbirler (tozların nemlendirilmesi veya havalandırılması toz geçirmeyen maskelerin takılması) fayda sağlar. Silikoz meslek hastalıklarındandır. (L)

SİLİKUALI sıf. Meyvesi hardal tohumunu (silikua) andıran bitkilere denir. (L)

SİLİKULA i. Hardalsı meyveye çok benzeyen, fakat uzunluğu genişliğinin ancak üç katı olan meyve. (L)

SİLİL i. (fr. *silyle*). Kim. Metile benzeyen, SiH_3 formülünde tek değerli kök. (L)

SİLİNDİR i. (lat. *cylindrus;* yun. *kylindros;* fr. *cylindre*'den). Mat. Silindirik bir yüzeyle, bu yüzeyin anadoğrularını kesen paralel iki düzlemin sınırladığı katı cisim. || *Dik silindir*, ekseni tabana dik olan silindir. || *Dönel silindir*, bir doğrunun kendisine paralel bir eksen etrafında dönmesinden meydana gelen yüzeyle, bu eksene dik iki düzlemin sınırladığı katı cisim. (Bk. ANSİKL.) || *Eğik silindir*, ekseni tabana göre eğik olan silindir.

— DEY. *Silindir gibi ezip geçmek*, kendisinden daha zayıf olanı madden ve manen yıkmak.

— Arkeol. Silindir biçiminde yontulmuş, oyma resimlerle süslenmiş olan, damga veya muska diye kullanılan taş: *Babil silindirleri. Persepolis silindirleri.* Bk. ANSİKL.

— Ask. *Ateş silindiri*. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. Bir şasiye monte edilmiş, tekerlek vazifesi gören bir veya birkaç büyük madenî silindirden meydana gelen ve toprağı sıkıştırarak düzlemeğe yarayan genellikle motorlu araç. (Bk. ANSİKL.). || *Silindir geçirme*, şoseleri kaplayan malzemeyi, homogen hale getirmek için art arda birkaç defa silindirle ezerek sıkıştırma işlemi. || *Buharlı silindir, sıkıştırıcı silindir*, şoselere yayılmış taş malzemeyi sıkıştırmak ve ezmek için kullanılan, dökme demirden yapılmış büyük silindir. || *Yol silindiri*, kaldırım taşı döşenmiş yollarda çalışabilen, çok geniş madenî bandaj ve jantlarla donatılmış, lokomotifi andıran bir çeşit silindir.

— Bot. *Merkezî silindir*, damarlı bitkilerin saplarında ve köklerinde endodermin altında bulunan merkezi kısım. (Odun ve soymuk damarlar merkez silindirin içindedir.) Bk. SAP ve KÖK.

— Elektr. *Faraday silindiri*. Bk. FARADAY SİLİNDİRİ.

— Kâğıtç. *Kurutma silindirleri*, hepsi birden kâğıt veya karton makinesinin kurutma takımını meydana getiren ve buharla ısıtılan silindirler; karton veya kâğıt bu silindirlerin üzerinden geçerken bütün suyunu bırakır. || *Lif ayırma, germe, temizleme silindiri*, kâğıt yapımında kullanılan germe veya temizleme takımlarının temel parçası.

— Mat. *Dönel silindir*. Bk. ANSİKL.

— Mekan. Bir buhar makinesinde, içinde pistonunun gidip geldiği daire kesitli boru. (Bk. ANSİKL.) || *Alçak basınç silindiri*, kompund bir lokomotifte, kazandan çıkan buharın yüksek basınç silindirlerinden geçtikten sonra ulaştığı silindir.

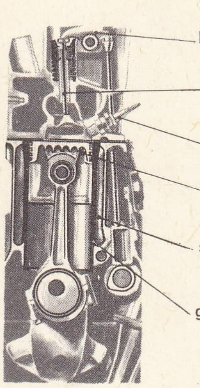

silindir (oto.)

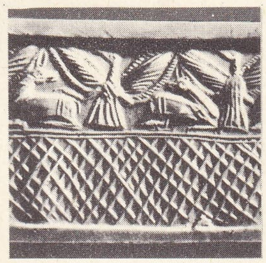

silindir mühür Mezopotamya (III. bin)

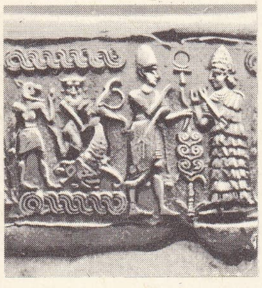

Ras Şamra'da bulunan **silindir** mühür

— Metalürji. Bir hadde tezgâhında, su verilmiş dökme demirden veya işlenmiş çelikten yapılan en önemli parça.

— Oto. İçinde pistonun gidip geldiği, bir ucu motor kapağıyla kapalı olan motor parçası. (Bk. ANSİKL.) || *Silindir bloku,* yekpare olarak dökülmüş silindirleri ve silindirlerin su gömleklerini kapsayan bütün. || *Silindir hacmi,* bir silindir içinde piston kursunun sınırladığı hacim. Bk. ANSİKL.

— Sil. Bazı ateşli silâhlarda devingen mekanizmanın ana parçası. || *Gaz silindiri,* 1924 - 1929 modeli fransız hafif makineli tüfeğinde, pistonu koruyan, gazların genleşmesini geciktiren ve dışarıya atılmasını yöneten parça. || *Yangın silindiri,* ince barutla birlikte yangın mermileri içine sokulan, güherçileli iplikle sarılmış yemleme fitili paketi.

— Tekst. Bazı tekstil makinelerindeki madenî merdane: *Oluklu çekme silindiri, baskı silindiri.* || *Sıkma silindirleri,* kumaş yıkama ve boyama makinelerinin çıkışında bulunan ve aralarından geçen kumaşın suyunu sıkarak ana tekneye boşaltan, mekanik veya hidrolik basınçla birbiri üzerine sıkıştırılmış ağır silindirler.

— Tıp. *Sidik silindirleri,* sidik tüpleri içinde meydana gelen ve onların şekillerini alan silindir biçimindeki mikroskopik elemanlar. (Nefrite tutulmuş hastaların idrar tortularında bulunur. Yapıları değişiktir; epitelyum tanecikli, sümüksü, camsı, fibrinli, yağlı v.b. olabilir. Böbrek lezyonlarının belirtileridir.)

— ANSİKL. Arkeol. *Silindir* biçimli damga, Asur-Babil medeniyetinin özelliklerindendir. Kil'in çivi yazısı tableti ve mühürleme maddesi olarak kullanılmasıyle birlikte ortaya çıktığı sanılır. Sahibinin kimliğini belli edecek olan motif'in kabartmalı olarak basılması için derinliğine oyulmuş olan silindir, henüz yumuşaklığını kaybetmemiş olan kil'in üzerinde gezdirilirdi. Tablet üzerine yazılmış akitlerin gerçekliği böylece doğrulanırdı. Doğruladıkları eşyanın kullanılabilmesi için kırılması gereken kil mühürler de aynı biçimde damgalanırdı. Kil mühürler değişik biçimlerde olurdu: sözleşmelerin konduğu zarflar; balyaları saran bağların uçlarını birleştiren yuvarlak bilyalar; köplerin ağzına konulan tapa veya halka biçimindeki mühürler. Silindir damgalar çokluk taştan yontulurdu, bununla birlikte III. binlerde kabuk, Suriye'de fildişi, özellikle II. binlerde fayans, nadiren de madenler kullanıldı. Bunlar genelikle boydan boya delinmiş olur, çokluk mücevher gibi asılabilmeleri için madenî bir çembere bağlanırdı. Mezopotamya'da ve Etilerde damgaların askı halkaları veya o halkanın yerini tutan hayvan heykelcikleri bulunurdu; böyle olduğu zaman silindirin tabanı ayrıca yassı damga görevi yapardı.

Bu devirde özellikle, silindir oymacılarının, sanat alanında geçerli usullerle, halkın inanç ve kaygılarını yansıtan ikonografyayle ilgili eşyanın yapılmasında çok büyük pay sahibi oldukları sanılmaktadır. Aşağı Mezopotamya'da, M. Ö. 3000 dolaylarında, sanat içinde, serbest dolaşan hayvanların resimlerinde ve tarım kültürüyle ilgili sahnelerde güçlü bir natüralizm göze çarpmaktadır. M.Ö. 2800 - 2500 arasında kesintisiz frizler üzerinde birbirini takip eden hayvan resimlerinde, daha ileri gitmiş mitolojik yorumlar görülmektedir; silindirlerin üzerine sahiplerinin adları veya koruyucu tanrının adı yazılırdı. Akkadlar devrinde (M.Ö. 2400) süsleme daha dinî bir görünüş almış, buna uygun olarak, silindirlerin çoğu evrenbilimi yansıtan karmaşık bir mitolojiyi canlandırmışlardır.

Daha sonraları, oymacılık, büyük bir inceliğe ulaştı, özellikle kişi kültürüyle ilgili sahneler çizildi (Yeni Sümer devri, M. Ö. 2200). I. Babil sülâlesi devrinde (M.Ö. 2000-1700) bütünsellik kaygısı taşımayan tanrı tasvirleri ve çeşitli semboller yapıldı. Kassitler sülâlesi devrinde (M. Ö. 1600-1100), bu resimler basitleştirilerek, yerlerini dua veya adama niteliğinde uzun yazılar aldı.

Asur egemenliği sırasında, konular bir daha yenilendi; natüralizme bir dönüş yaptıktan sonra, seçilen tema'lar ileride büyük parça heykeltıraşlığında tutunacak olan konuları işleyecektir: Tanrılara veya Kahramanlara karşı savaşan canavarlar, kanatlı güneş kursunun üzerine kondurulmuş olan kutsal ağaç, veya sıfatları sayılan hayvanlara binmiş tanrılar.

Silindir-damgalar, asur-babil medeniyetinin miken devri Yunanistanı'ndan arî - öncesi Hindistanı'na kadar birçok yerde yayılışını gösterir; buralarda silindir-damgalar ya dışarıdan getirilmiş ya da az çok bağımsız bir tutumla ilham alınarak yapılmıştır. Bu çeşit damga, Sümer ülkesinde ve Sus'ta yerli özellikler taşırdı denebilir; Sus oymacıları, bazı devirlerde, çok orijinal eserler vermişlerdir (masal konularını canlandırdıkları sanılan insan kılıklı hayvanlar). Silindir-damga, M. Ö. 3000 dolaylarında Mezopotamya ve Sus'tan Nil vâdisine girdi, fakat Mısırlılar onu kendilerine malederken, üzerine sahibinin resmini koymadılar, fakat unvanlarını yazdılar. M.Ö. 3000 sıralarında Suriye ve Filistin'de de benimsenmiş olan silindirler önceleri küpleri damgalamak için kullanıldı, sonra M.Ö. 2000 sırasında bunların süslemeleri, babil, mısır, ege, hattâ hint-avrupa etkileri gösterdi; bunlar hep birlikte o bölge uygarlığının unsurlarını ortaya koyar.

Anadolu'da II. bin başlarında asurlu tacir kolonileri tarafından kullanılmış olan silindir damga, daha sonra, yassı mühür kullanmağa devam etmekle beraber, Eti'lere geçmiştir; onlar silindiri benimsedikten sonra da yassı mühür kullanmağa devam ettiler. Kıbrıslılar ve Giritliler de kendilerine has konulardan yararlanarak silindir-mühür yapmışlardır (M. Ö. XX. XV. -XIII. yy.).

— Ask. *Ateş silindiri,* taarruz eden bir piyade kıtasını durdurmak için topçu birliklerince hazırlanan devamlı bir ateş ve duman perdesidir. Bu perde, gittikçe sıkıştıran öncü piyadenin ilerleme hızına eşit bir hızla yer değiştirir. Birinci Dünya savaşında çok kullanılmış olan ateş silindiri, kural olarak, bir müsademeli atış ile bundan aşağı yukarı 50 m daha kısa mesafeye yapılan ve «tarama atışı» denilen bir ihtiraklı atışı kapsar. Fâzla cephane harcandığı için pahalı olan ateş silindiri, düşmanın kalabalık direnme hatlarını sınırlandırmak imkânı, olmadığı zamanlarda hâlâ kullanılır.

— Bayınd. Toprağı düzenlemekte kullanılan ilk silindirler, taş, demir veya dökme demirden yapılmış, atla çekilen büyük rulolardı. 1860 Yılına doğru buharlı silindir ortaya çıktı; 1925'te bunu, ağır yağla çalışan silindir izledi. Fakat ağır yağla çalışan silindirde, buharlı silindirin güç değişimi yoktu; özellikle kompund buharlı silindir, ârızalı dağ yollarında daha kolaylıkla çalışabiliyordu.

Modern silindirlerde, geniş bir hız gamı sağlayan bir vites kutusu, sonsuz vida ve helisel çarklı veya servomotörlü bir direksiyon. Çok sağlam yekpare bir şasi vardır. Ağırlıklarının yüzde 20'si oranında hidrolik olarak veya balastla safralamak mümkündür. Ağır tiplerin çoğunda sabit kazıyıcılar vardır; öbürlerinde sökülüp takılabilen kazıyıcılar bulunur.

Titreşimli silindir'in bir merdanesi ve bir tekerleği vardır; bu tekerleğe, dakikada 3 600'e ulaşan frekansta düşey titreşim verilebilir. Sıkıştırmaya tireşim de katılır ve derinliğine etki ederek birkaç geçişte malzemenin iyice sıkışmasını sağlar.

Lastik tekerlekli silindir'in su veya kum dolu kasa biçiminde bir şasisi, alçak basınçlı iki sıra lastiği vardır. Sıkıştırma, lastiklerle toprağa iletilen basınç ve titreşimle olur. Basınç sm^2 başına 10 ile 60 kg arasında değişir.

— Mat. Düzgün bir prizmanın yanal yüzeyine benzetilen *dönel silindir*'in yanal yüzeyi; taban çemberinin çevre uzunluğu ile H yüksekliğinin çarpımına, yani $2\pi RH$'a eşittir. Prizmanın hacminden çıkarılan hacmi ise πR^2H'tır.

— Mekan. Pistonlu buhar makineleri, patlamalı ve yanmalı motorlar, pompalar, presler, hidrolik motor ve asansörlerin temel elemanı içi boş silindirlerdir, bu silindirin içinde piston çalışır. Bu parçalar çoğu zaman dökme demirden, basınç çok yüksek olduğu zaman da çelikten yapılır. Silindir, piston yer değiştirdiği zaman, değişken hacimli kapalı bir kap meydana getirir; bu alan içinde motris akışkan iş vererek genleşebilir. Modern buhar lokomotiflerinde, yatay eksenli veya hafifçe arkaya doğru eğik yüksek veya alçak basınç silindirleri çelikten yekpare olarak dökülmüş *silindir bloku* denilen bir parça içinde toplanır. Bu blok duman kutusunun sağında kazana destek görevi yapar ve şasi boy kirişlerini birbirine bağlar. Ayrıca eski çekmece sisteminin yerini alan dağıtma silindirleri ile yüksek ve alçak basınç silindirleri arasındaki ara hazneyi taşır.

Baskı, kâğıt ve hadde makinelerinde v.b. işlenen malzeme üzerine basınçla etki yapan dönel silindirler bulunur. *Hadde silindirleri,* âdi saç yapımında kullanılacaksa perdahlıdır; ray veya profile demir yapımında ise uygun biçimde dairesel oluklarla donatılmıştır.

— Oto. Silindir, pistona şiddetli bir itiş sağlamak ve böylece biyel aracılığıyle motor milini veya krank milini harekete geçirmek üzere gaz karışımının yandığı veya patladığı yerdir. Bir silindir, silindir hacminin en önemli elemanları olan *delik çapı* ve piston *kursu* ile nitelenir. Volanın etkisine rağmen, dört zamanlı ve tek silindirli bir motor hafifçe silkintili çalışır. Çevrimin düzenliliğini sağlamak ve krank milinin her dönüşünde daha büyük bir itme elde etmek için silindir sayısını arttırma yoluna gidilmiştir, fakat bu uygulama pek ekonomik değildir.

Silindirlerin yerleştirilişi ve yapıları çok çeşitlidir. Genellikle düşey doğrultuda bir dizi (düz sıra motor) veya iki dizi halinde V şeklinde (V motor) sıralanır. V Motorlarda kaporta altına daha kolay yerleştirilebilen bir bütün elde edilir ve krank mili, düz sıra motora oranla daha kısa olduğundan, önceden yapılan statik dengelemede bozukluğa yol açmadan yüksek bir rejim sağlar. Silindirleri, birbirinin karşısında olacak şekilde çifter çifter de dizilebilir; böylece tam anlamıyle dengeli düz bir motor elde edilir.

Bütün silindirler, dış gömlekleriyle birlikte yekpare olarak dökülmüş çok karmaşık bir parça (*silindir bloku*) halinde birleştirilir. Bazı modellerde, silindir bloku yerinden çıkabilir, bu da herhangi bir aşınma halinde rektifiye etme imkânı verir. Bu aşınma krank miline dik doğrultuda ilk silindir deliğinin genişlemesi veya ovalleşmesi şeklinde ortaya çıkar ve aşırı bir yakıt tüketimi dolayısıyle sıkıştırma oranının düşmesine yol açar.

Motosiklet motorlarında başka bir diziliş şekli uygulanır: iki silindir yan yana, paralel, düşey, eğik olarak yerleştirilir. Her muylu birbiriyle 180°'lik açı yapacak şekilde konursa hemen hemen tam bir dengeleme elde edilir. Bazen içinde iki pistonun çalışmasına imkân veren bölmeli silindirli motorlara rastlanır. İki zamanlı motorlarda görülen bu özellik, bu motorlara dört zamanlı bir motorla kıyaslanabilecek kadar yüksek bir dağıtım gücü kazandırır. Bu halde, iki piston, Y şeklinde tek bir biyele veya aynı muyluya bağlı iki biyele etki eder.

● *Silindir hacmi,* bir silindirin santimetre küp veya litre cinsinden hacmi, ya da silindirin milimetre cinsinden *delik çapı* ve piston *kursu* gibi belli başlı katlarıyle ifade edilir. Gerçekten bu boyutlar silindir hacmini, çapı ve yüksekliği bilinen herhangi bir silindirin sığası olarak hesaplamağa yarar. Birçok silindir birleştirilmişse, bütün silindirlerin *birim hacim* denilen hacimleri toplanır. Meselâ, 80×100 mm'lik dört silindirli bir motorda birim hacim 500 sm^3, toplam silindir hacmi veya sığa 2 000 sm^3 veya 2 litre olur. Silindir hacmi bir motorun güç elemanlarından biridir ve vergi hesaplarında temel olarak alınır.

◆ Sıf. Silindir biçiminde olan.

— Kıyf. *Silindir şapka,* sivillerin resmî törenlerde giydiği, gövdesi silindir biçiminde siyah ve yüksekçe şapka. (LM)

SİLİNDİREKSEN bls. i. Doku bil. Nöronun alt kutbundan çıkan silindir şeklindeki protoplazma uzantısı. *Eşanl.* AKSON. (L)

Foto. X (LAROUSSE)

SİLİNDİRİK sıf. (fr. *cylindrique*'ten). Silindirle ilgili. || Silindir biçiminde: *Silindirik boru. Eşanl.* SİLİNDİRSEL.

— Mat. Bir doğrunun veya *anadoğru*'nun yer değiştirmesiyle meydana gelen bir yüzey için kullanılır; bu doğru yer değiştirirken, bir yandan sabit bir doğrultuya paralel kalmak, öte yandan, ya bu sabit doğrultuyu kesen bir düzlem içindeki sabit bir düzlem eğriyi veya *doğrultman*'ı kesmek, ya da verilen bir yüzeye teğet kalmak zorundadır. (L)

SİLİNDİRSEL sıf. (*silindir*'den *silindirsel*). Silindirle ilgili, silindir biçiminde. *Eşanl.* SİLİNDİRİK.

— Anat. *Silindirsel epitelyum*, silindir biçiminde hücrelerden oluşan epitelyum. (Solunum ve sindirim yollarını, salgı bez ve kanallarını kaplayan mukozaların çoğu silindirsel epitelyumdur.) [L]

SİLİNDİRÜRİ i. (fr. *cylindrurie*'den). Tıp. Sidikte böbrek menşeli silindirlerin varlığı. (L)

SİLİNDRİT i. (fr. *cylindrite*'ten). Miner. Tabiî kurşun, kalay ve antimon sülfür. (L)

SİLİNME i. (*silinmek*'ten *silin-me*). Silinmek işi.

— Fonet. Bir fonemin telaffuz edilmemeğe başlanması.

— Kadın-doğum. *Dölyatağı boynunun silinmesi*, uzunluğunu kaybeden dölyatağı boynunun uğradığı değişiklik. (İlk çocuğunu doğuran kadında dölyatağı boynunda genişlemeden önce silinme görülür.) [L]

SİLİNTİ i. (*silinmek*'ten *silin-ti*). Silinmiş bir şeyin yerinde kalan iz. (M)

Silintihan veya **Selinus hanı,** Alanya - Anamur yolu üzerinde Selçuklular devrine ait han. Kimin tarafından, ne zaman yaptırıldığı bilinmiyor. (M)

SİLİQUA i. Roma ağırlık sisteminde, librenin 1/1 728'ine eşdeğer, yani 0,189 gr gelen en küçük ağırlık. (Bizans imparatorluğu yönetiminde, gelir vergileri siliqua olarak tahsil edilirdi.) [L]

SİLİS i. (lat. *silex*, çakmaktaşı'ndan fr. *silice*). Kim. Formülü SiO_2 olan oksijenli silisyum bileşiği; minerallerin pek çoğunda bulunur. Bk. ANSİKL.

— Sanay. *Silis giderme*, sanayi sularında oksit veya silikatlar halinde bulunan silisi giderme işlemi. (Bu çok güç bir işlemdir; çünkü, sulu yolla elde edilmiş bileşikler arasında suda tamamen çözünmeyeni pek azdır.)

— ANSİKL. Kim. *Silis* çok biçimlidir; çeşitli billûrsu türleri şunlardır:
1. α *kuvars* veya *kaya billûru,* en yaygın şeklidir ve piramitlerle sona eren 120°'lik altıgen prizmalar halinde bulunur. Dış görünüşüne rağmen, romboedrik sistemden simetri elemanları vardır. Ayrıca küçük façetalarına göre, polarılmış ışığı değişik şekilde saptıran ve bu yüzden «sağ» kuvars ve «sol» kuvars adlarını alan değişik türleri ayırt edilir. Bu kuvarsın yoğunluğu 26,5'tir, çok sert ve çok saydamdır (özellikle morötesi ışınlar için) ve piezoelektriktir;
2. β *kuvars,* 575° C'ta ortaya çıkan yeni bir türdür; altıgen simetri gösterir; yoğunluğu 2,54'tür;
3. *tridimit,* 870° C'ta oluşur ve altıgen sistemde billûrlaşır. Yoğunluğu 2,30'dur. Bazı volkan kayalarında bulunur ve Martin fırınlarında kaplama tuğlaları şeklinde kullanılır. Üç türü vardır;
4. *kristobalit,* kuvadratik sistemde billûrlaşır, yoğunluğu 2,35'tir; iki türü vardır; 1 475°C'tan, ergime sıcaklığı olan 1 715°C'a kadar kararlıdır.
Laboratuvarda, billûrsu veya amorf tabiî silis türlerinden başka iki tür sunî amorf silis de kullanılır:
1. kuvarsın ergitilmesi ve meydana gelen ağdalı sıvının soğutulmasıyle elde edilen *silis camı.* Cam görünüşünde saydam bir maddedir; sıcaklık değişikliklerine, kimyasal etkenlere çok iyi dayanması, yalıtkan özellikleri ve morötesi ışınları iyi geçirmesi sebebiyle silis camı, laboratuvar âletleri ve civa buharlı lamba yapımında cam yerine kullanılır; 2. *silis jelleri,* az veya çok suludur; bir asidin bir alkali silikat çözeltisine etkimesi veya silisyum flüorür veya klorürün su ile ayrışmasından meydana gelir. Beyaz amorf bir toz elde edilinceye kadar ısıtılarak suları giderilebilir; soğurucu özelliklerine dayanılarak uçucu eriticilerin toplanmasında, kok fırını gazlarındaki benzolün giderilmesinde, petrollerin kükürdünü gidermede ve kromatografide soğurma maddesi olarak kullanılır.
Silis, kimyasal bakımdan çok kararlı bir maddedir, ısı etkisiyle ayrışmaz, güçlükle indirgenir. Elektrik fırınında karbon etkisiyle karbon monoksit ve silisyum karbür vererek ayrıştırılır. Alkali madenler veya magnezyum, silisten silisyumun çıkarılmasını sağlar.
Silis bir asit anhidritidir, yüksek sıcaklıkta maden oksitlerle birleşerek serbest halde elde edilmemiş silikatları (bazı silisik asitlerin tuzları) verir: ortosilisik asit H_4SiO_4, metasilisik asit H_2SiO_3 ve bileşimlerindeki iki, üç v.b. silisyum atomuna göre disilisik, trisilisik v.b. denen yoğunlaşmış polisilisik asitler. Bu silikatlar ayrıca, silisin karbonat veya sülfatlar (camların hazırlanması), fosfatlara (fosfor üretimi) v.b. etkimesiyle de elde edilir.
Hidroflüorik asit hariç öbür asitler silise etki etmez; hidroflüorik asit etkisiyle de gaz halindeki SiF_4 flüorürüne dönüşür.

— Miner. *Silis grubu,* genellikle saf olmayan SiO_2 oksidinin oluşturduğu bütün mineral türlerini ve çeşitlerini kapsar. Bunlar dumanlı kuvars, yalancı topaz, kloritli kuvars, Compostelle hiyasenti, hematoyit kuvars, ametist, kedigözü, yıldıztaşı gibi türleriyle kuvars veya kaya billûru; akik, oniks gibi türleriyle kadıköytaşı; çakmaktaşı; tridimit; rezinit, kaşolon, hidrofan, menilit, gayzerit gibi türleriyle opal'dir.
Silis'in çeşitli tabiî türlerinin özel kullanma alanları vardır: kuvars bazı optik camların yapımında, akik bazı sert cisimler için havan yapımında, kumtaşı kaldırım için döşeme taşları ve değirmen taşı yapımında, kum ise porselen, çini, vitrin camı yapımında kullanılır.

— Eczc. *Sodyum silikat* ve *potasyum silikat,* derişik çözeltiler halinde, alçıdan bazı âletlerin yapımında kullanılır: çünkü bunlar buharlaşma sonucu çok sert bir artık verir. Sodyum silikat bazen ağızdan verilerek veya damara şırınga edilerek damar sertliğine karşı da kullanılır. (L)

SİLİSÇİL sıf. (*silis*'ten *silis-çil*). Bot. Silisli yerlerde yetişen (bitki). [M]

SİLİSİK sıf. (fr. *silicique*). Kim. *Silisik anhidrit. Eşanl.* SİLİS. || *Silisik asit.* Bk. SİLİS. (L)

SİLİSİL i. (fr. *silicyle*). Kim. İki değerli SiO köküne verilen ad: *Silisil klorür* $SiOCl_2$. (L)

SİLİSLEŞME i. (*silis* > *silisleşmek*'ten *silisleş-me*). Kayaların, tamamen veya kısmen silis grubundan mineraller haline (opal, kadıköytaşı, kuvars v.b.) dönüşmesi. (L)

SİLİSLİ sıf. (*silis*'ten *silis-li*). Metalürji. *Silisli çelik,* yapısında yüzde 96,2 demir, yüzde 3,4 silisyum, yüzde 0,32 manganez ve az miktarda da karbon, kükürt ve fosfor bulunan özel çelik. (Bu alaşımın magnetik geçirgenliği yüksektir ve histerezis ile az enerji kaybeder. Bu bakımdan transformatör saçlarının ve hoparlör zarlarının yapımında kullanılır.) [L]

SİLİSSEVEN bls. i. ve sıf. Silisli topraklarda yetişen bitkilere denir (kartallı eğreltiotu, kestane, funda.) [L]

SİLİSTRE veya **SİLİSRE** i. (yun. *syrigma*

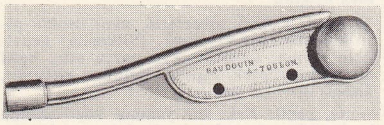

veya *syrinks,* düdük, ıslık'tan). Ask. denizc. Yelkenli gemiler zamanında, nöbetçi subayın kumandalarını direklere kadar duyurtmak, demir yerinde yatarken bir filikanın donatılması için nöbetçi takımı veya rütbeli personeli çağırmak için kullanılan düdük; hoparlörlerin yayılmasıyle bu usul bırakıldı. (Silistre hâlâ rütbeli personelin gemiye giren veya gemiden çıkan yüksek rütbeli bir subayı selâmlamalarında kullanılır; bu selâmlama subayın rütbesine göre az veya çok gösterişlidir. Daha XVI. yy.da silistre kumanda makamını belirten bir işaretti; amiral boynuna bir silistre asardı.) [L]

SİLİSTRE, bulgarca **Silistra,** Bulgaristan'ın kuzeydoğu kesiminde, Tuna ırmağının güney kıyısında, Romanya (Dobruca) sınırı yakınında il merkezi şehir; 33 000 nüf. Meyvecilik, bağcılık, Tuna'da balık avı, un, deri ve dokuma fabrikaları. —*Silistre idare bölgesi* (okrız), 28 695 km², 172 000 nüf.

● *Tarih.* Aşağı Tuna vâdisinin kilit noktası sayılan Silistre, daha Roma İmparatorluğu devrinde önemli bir kale şehri olarak *Durostorum* adını almıştı. 584'te Avarların eline geçen kale, 977'de Kiev prensi Svyatoslav tarafından alındı; fakat Bizans imparatoru İoannes Tsimiskes kaleyi tekrar ele geçirdi (981). 1388-1389'da Türkler Silistre'yi alarak Rumeli eyaletinde bir sancak merkezi yaptılar. 1390-1391 ve 1407-1413 yılları arasında kısa bir süre için Eflak voyvodası Mirço'nun hükümdarlığı altında bulundu. 1773'te mareşal P. Rumyantsev kumandasındaki rus ordusu Silistre'ye saldırdı; fakat çekilmek zorunda kaldı. 1810 ve 1828'deki savaşlar sırasında Ruslar, Silistre'ye girdiler. 1878'de Berlin antlaşmasıyle Silistre, Bulgaristan'a verildi. 1913'te İkinci Balkan savaşı sırasında Romanya'ya geçen Silistre, Birinci Dünya savaşında Almanların yardımıyle bir ara Bulgarlar tarafından işgal edildiyse de, onların yenilmesi üzerine yine Romanya'ya geçti. 1940 Yazında Craiova antlaşmasıyle Bulgaristan'a geri verildi. Silistre yöresi, Bulgaristan'da Türklerin yoğun olarak bulundukları bir kesimdir. (M)

Silistre madalyası, Silistre savunması dolayısıyle Abdülmecid devrinde çıkarılan madalya (1854). Osmanlı ordusunun Silistre savunmasında gösterdiği üstün direnme ve başarı dolayısıyle yüksek rütbeli kumandan ve subaylara altın; erlere gümüş olmak üzere iki çeşit madalya çıkarıldı. Altın madalyanın ön yüzünde, Abdülmecid'in bir yanı defne öteki yanı meşe dallarıyle çevrili tuğrası yer alır. Arka yüzünde Tuna kıyısı, Silistre şehri ve istihkâmlarını gösteren bir tasvir, altında Silistre yazısı ve en altta 1271 tarihi vardır. Bu madalya 36,5 mm çapında 35,85 gr ağırlığındadır. Gümüş madalyanın ön yüzünde, çifte defne dalları arasında Abdülmecid'in tuğrası, altında *Silistre 1271* yazısı arka yüzünde de Osmanlı bayrağı çekilmiş küçük bir tabya tasviri yer alır. Bu madalya 36 mm çapında ve 35,89 gr ağırlığındadır. Bu iki tip madalyadan başka Brüksel darphanesinde basılan bir madalya daha vardır. Tunçtan olan madalyanın ön yüzünde üç sıra defne çelengi içinde Abdülmecid'in büstü ve çevresinde ABDÜL-MEDJİD-KHAN EMPEREUR DES OTTOMANS (Abdülmecid Han, Osmanlı imparatoru), arka yüzünde, kale önünde elinde kama ve üstünde hilâl bulunan bir gürzü tutan kadın tasviri, sol yanında cami tasviri ve bunun kenarında EUROPE İLS ONT VAİNCU POUR TOİ (Avrupa, onlar senin için kazandılar), SİLİSTRE yazısı ve 1854 tarihi vardır. 63 mm çapında 130,13 gr ağırlığındadır. (M)

SİLİSYUM i. (fr. *silicium*). Kim. Karbona benzeyen ametal; birçok tabiî bileşiğin (silis, silikatlar) yapısına girer, bu yüzden tabiatta oksijenden sonra en bol bulunan elementtir (yerkabuğunun yüzde 28'i).

— ANSİKL. 1823'te Berzelius tarafından element halinde elde edilen *silisyum,* atom numarası 14, atom ağırlığı Si=28,09 olan elementtir. Amorf ve billûrlaşmış şekilleri bilinir. Amorf silisyum, 2,35 yoğunluğunda, kahverengi bir tozdur; akkor derecede, kendisini hava etkilerinden koruyan ergimiş bir sodyum klorür tabakası altında ergir. Billûrlaşmış silisyum maden parlaklığında, gri-siyah renkte sekizyüzlüler halinde bulunur; yoğunluğu 2,5'tir ve 2 000°C'a doğru ergir; çok sert bir cisimdir. Bilinen eriticilerde çözünmeyen silisyum, çinko, kurşun, gümüş gibi madenlerde çözünür. Kimyasal bakımdan silisyum birçok noktada karbona benzer; karbondan daha elektropozitiftir ve dört değerlidir. Halojenlerden etkilenir; oksijende çok büyük bir ısı açığa çıkararak ve silis SiO_2 vererek yanar. Sıcakta hidrojen, kükürt ve azotla

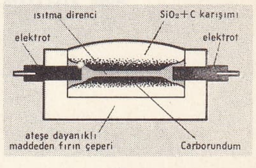

silisyum
(carborundum'un hazırlanması)

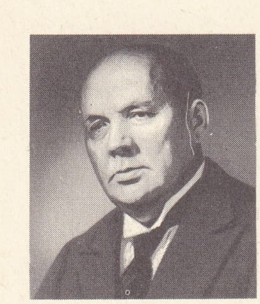

SİLLANPAA

Nicolas Brulart
De SİLLERY
Guillaume Dupré'nin
eseri,
Louvre müzesi, Paris

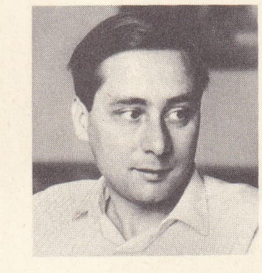

Alan SİLLİTOE

birleşir, elektrik fırınında karbonla silisyum karbür SiC verir. Madenlerin çoğuyle birleşerek silisyürler meydana getirir. Kuvvetli bir indirgendir; su buharını, metal veya metal oksitlerinin çoğunu indirger; ergimiş alkali karbonatlardan karbonu açığa çıkarır.
Saf silisyum, silisin veya potasyum flüorosilikatın bir madenle (magnezyum, sodyum) indirgenmesinden elde edilir. Kullanılan maden silisi çözemezse, elde edilen silisyum amorf haldedir: işlem, çinko gibi bir çözücü eşliğinde yapılırsa, billûrlaşmış silisyum elde edilir. Sanayide yalnız ferrosilisyumlar, yani silisyum oranı yüzde 98'e kadar varabilen demir ve silisyum alaşımları üretilir. Silis ve demir oksitlerin elektrik fırınında kokla indirgenmesinden elde edilen bu ferrosilisyumlar, metalürjide indirgen olarak ve özel çeliklerin hazırlanmasında kullanılır.
Silisyum bileşikleri arasında en önemlileri şüphesiz silis* ve silikatlardır. Ayrıca, hidrokarbonlara benzeyen silisyum hidrürleri veya silanları, silisyum halojenürleri, özellikle silisyum flüorürü SiF_4 ve bunun katılma bileşiği olan flüorosilisik asidi H_2SiF_6, silisyum karbürü SiC ve nihayet bazı organosilisyum bileşiklerini (silikon*-lar) saymak gerekir.
Billûrlaşmış silisyumun yarı iletkenlik özellikleri, tıpkı germanyum gibi, yüksek sıcaklıklara dayanıklı transistörlerin yapımında kullanılmasını sağlar; silisyum ayrıca güneş pillerinin yapımında da kullanılır.
Organik bileşikler. Dört değerli olan silisyum, karbona en çok benzeyen elementtir. Organik bileşiklere çok yaklaşan silikokarbonlu karma bileşikler verir. Meselâ, bir, iki, üç, dört molekül etil-magnezyum iyodürün silisyum tetraklorüre etkimesiyle şu bileşikler elde edilir: etiltriklorosilikan $C_2H_5SiCl_3$, dietildiklorosilikan $(C_2H_5)_2SiCl_2$, trietilklorosilikan $(C_2H_5)_3SiCl$ ve tetraetilsilikan $(C_2H_5)_4Si$. Bunlardan ilk üçü hidrolize uğrayabilir, fakat tekabül eden monomerlerini tek olarak elde etmek hemen hemen imkânsızdır: $C_2H_5SiO_2H$ (silikoksilik asit), $(C_2H_5)_2$ Si=O (basit silikon), (C_2H_5) SiOH (silikol). Gerçekten işlem sonucunda yanlış olarak «silikonlar» adıyle bilinen yüksek polimerler meydana gelir. Metili, fenilli v.b. türevlerin paralel serileri de bilinir.
Silisyum tetraklorürün alkoller ROH üzerine etkimesiyle meydana gelen ortosilisik eterler de $Si(OR)_4$ bilinmektedir. Bunlar kolayca, hattâ nemli havada bile hidrolize uğrar ve dört alkol molekülü açığa çıkar, geriye çok saf silis kalır. (L)

SİLİSYUMLAMA i. (*silisyum* > *silisyumlamak*'tan *silisyumla-ma*). Metalürji. Silisyumla yapılan sementasyon usulü. (L)

SİLİSYUMLU sıf. (*silisyum*'dan *silisyumlu*). Kim. Bileşiminde silisyum bulunan bileşikler veya alaşımlar için kulanılır: *Silisyumlu hidrojen* SiH_4. *Silisyumlu bronz.* (L)

SİLİSYÜR i. (fr. *siliciure*). Kim. Silisyum ile başka bir elementten, genellikle bir madenden meydana gelen bileşik.
— ANSİKL. Bazı madenler, özellikle kalsiyum, demir, manganez, krom sıcakta silisyumla kararlı bileşikler verir ve bunlara *silisyür*'ler denir; bu bileşikler arasında, kalsiyum karbüre benzeyen ve su etkisiyle ayrışarak hidrojen veren $CaSi_2$,FeSi, Fe_2Si v.b. sayılabilir. Ayrıca, silikometan SiH_4 ve silikoetan Si_2H_6 gibi birçok hidrojen silisyür veya silan vardır, bunlar hidrokarbonlara benzer. (L)

SİLİUS (Caius), romalı patricius (öl. Roma M.Ö. 48). Yakışıklığıyle Messalina'nın dikkatini çekti ve onun sevgilisi oldu. İmparator Claudius'un bir geziye çıkmasından faydalanarak Messalina ile evlendi. Ama Claudius her ikisini de öldürttü. (M)

SİLİUS İTALİCUS (Tiberius Catius), latin şairi (M.S. 25'e doğr.-öl. 101). Hatipti. 68'de konsül seçildi. Senato tarafından Anadolu valiliğine getirildi. Neron'un, sonra da Flavius'ların dalkavuğu oldu. Cicero'nun ve Vergilius'un hayranıydı, onların Tusculum ve Napoli yakınlarında bulunan villâlarını satın aldı. On yedi bölümlük *Punica* (Kartaca Seferleri) [M.S. 90] adlı eseri, Titus-Livius'un üçüncü on yıllık dönemini manzum olarak dile getirir. Eser, İkinci Kartaca savaşının, Sagonta'nın alınışından Zama savaşına kadarki dönemini anlatır. Vergilius'un üslûbunu taklit eden S. İtalicus, onun ustalığına ulaşamaz. Ortaçağda çok okunan *İlias Latina* adlı eser de ona mal edilir. (L)

SİLİVRİ, Marmara bölgesinde (Çatalca-Kocaeli bölümü, İstanbul ili) ilçe merkezi kasaba; 7 524 nüf. (1970). İstanbul'un 70 km batısında Kasabayı Edirne ve Tekirdağ'a bağlayan asfalt yolun kenarında ve deniz kıyısında. Önceleri denize doğru bir çıkıntı meydana getiren yarımadanın üzerinde bulunan kasaba, sonradan gelişerek Edirne asfaltına doğru genişledi. Çevresinde tabiî plajlar. —*Silivri ilçesi*, 778 km^2; 37 017 nüf. (1970). Merkez ve Sinekli bucakları; 26 köy. Tahıl ve ayçiçeği. (M)

SİLJAN, Orta İsveç'te (Dalarna) göl, Öster Dal Ölv tarafından aşılır; 286 km^2, 120 m derinlikte ve 161 m yükseltide. (L)

SİLK i. (ar. *silk*). *Esk.* Boncuk, inci v.b.-nin dizildiği iplik. || Sıra, dizi. || —*Mec.* Tertip, sıra. || Tutulan yol, meslek: *Resmî makam ve sıfatımın haylûletini gördüğünden derhal silk-i askerîden istifa ederek...* (Atatürk). || *Silk-i lealî*, inci dizisi. (M)

SİLKEBORG, Danimarka'da (Skanderborg idare bögesi) şehir, Jyland'ın ortasında; 24 354 nüf. Kâğıt fabrikaları. Turizm. (L)

SİLKELEMEK geçl. f. (*silkmek*'ten *silkele-mek*). Art arda ve anî hareketlerle üzerindeki şeyleri düşürmek veya kaydırmak için sallamak: *Üzerinde bulunduğum dalı ucundan yakalayarak canavarca silkeliyordu* (R.N. Güntekin). *Ağları silkeledikçe Deniz gelecek eline pul pul* (O.V. Kanık). *Halıyı silkelemek.* || Kuvvetle sarsmak: *Birini yakasından tutup silkelemek.*

◆ **Silkelenmek** edilg. f. Silkelemek işine konu olmak: *Bütün halılar silkelendi.* || Dönşl. f. Üzerindeki toz v.b. şeyleri düşürmek için vücudunu sarsmak: *Üzerindeki karları temizlemek için silkelendi.* (M)

SİLKEOK i. *Proteaceae* familyasından *Grevillea robusta*'dan elde edilen doğu afrika odunu. (L)

SİLKİ i. (*silkmek*'ten *silk-i*). Uykuda sıçrama. (M)

SİLKİNMEK dönşl. f. (esk. türk. k.). Kendi kendini silkmek, üzerindeki toz v.b. şeyleri düşürmeğe çalışmak, silkelenmek: *Deve ayaklarını açtı, bir silkindi. Bir daha silkindi* (Ömer Seyfeddin). || Anî bir hareket yaparak vücudu sarsılmak, birdenbire başını veya bütün vücudunu oynatarak sarsılmak: *Bütün bakışlar üzerimize toplanmış... Birdenbire titreyerek silkindim: — İmkânı yok bunun teyze, diyerek dört nala aşağı kaçtım* (R. N. Güntekin). *Sonra birdenbire silkinerek ellerimden kurtuldu* (A. H. Tanpınar). *Zekeriya Hoca sahiden korkmuş gibi, silkinip kolunu kurtardı* (Kemal Tahir). || *Mec.* Bir şeyi üstünden atmak, bir şeyden kurtulmak: *Patikanın başında bir kederden silkinmiş gibi çevik ilerledi, kayboldu* (S. F. Abasıyanık). [M]

SİLKİNTİ i. (*silkinmek*'ten *silkin-ti*). Ürkme, ürkerek sıçrama.
— Bot. Bitkilerde çiçek düşürme hali. (M)

SİLKİŞMEK geçz. f. (*silkmek*'ten *silk-i-ş-mek*). *Halk dili.* Kendi üzerindeki toz, toprak, su v.b. şeyleri atmak için gövdesini silkmek: *Kuşlar, atlar silkişir.* (M)

SİLKME i. (*silkmek*'ten *silk-me*). Silkmek eylemi.
— Mutf. Çeşitli sebzelerle, aynı usulde pişirilen etli, sıcak yemek. (Silkmeler genellikle kıyma, kuşbaşı veya parça etle, hafif ateşte pişirilerek yapılır. *Patlıcan silkmesi, kabak silkmesi* gibi.)
— G. santl. *Esk.* Bir yazının veya resmin başka bir yere çıkarılması için yapılan işlem. (Bk. ANSİKL.) || *Silkme kalıbı*, bir yere çıkarılacak resim veya yazının kâğıda alınarak iğneyle delinen örneği. || *Silkme kesesi*, silkme yapmak için kullanılan kömür tozunun konulduğu kesenin adı. || *Silkme tozu*, silkme usulüyle resim ve yazı örneği çıkarmak için söğüt ağacından yapılan kömürün tozuna verilen ad. (Silkme kesesine konan kömür tozu, delikli kâğıdın üzerine dökülürdü. Böylece kömür tozları deliklerden alt tarafa geçerek örneğin çıkmasını sağlardı.)
— Spor. Halterde bir kaldırış şekli. (Silkme, halterin çömelmiş olarak yerden göğüs hizasına kadar yükseltilmesiyle başlar. İkinci hamle bacakların bükülmesiyle birlikte halterin baş üstünde yükseltilmesidir. Hareket ayakların aynı hizaya getirilmesiyle ve düzgün bir duruşla tamamlanır.)
— ANSİKL. G. santl. *Esk.* Süs veya yazı, bir kâğıt üzerine alınır ve üzerine iğneyle küçük delikler açıldıktan sonra bu kâğıt duvar, başka bir kâğıt veya istenilen yere konurdu. Örneğin üzerine kömür tozu serpilir ve bunun üzerinden geçilerek, örnek istenilen yere çıkarılırdı. Bu işlem en çok eski hattatlar tarafından yazı örneği çıkarmada uygulanırdı. Bu çeşit kalıplara günümüzde de rastlanır. (M)

SİLKMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Üzerindeki şeyleri düşürmek veya temizlemek amacıyle bir şeyi kuvvetle sallamak, sarsmak veya dövmek: *Müjgân, ayağa kalkmış, üstünü silkiyor...* (R.N. Güntekin).
— ÇEŞ. DEY. *Omuz silkmek.* Bk. OMUZ. || *Yaka silkmek.* Bk. YAKA.

◆ **Silktirmek** ettrg. f. Silkmek işini yaptırmak. (M)

SİLLA veya **SİN-LO**, Kore yarımadasının güneydoğusunda kurulmuş olan eski Kore krallığı. M.Ö. 57'de kurulan bu krallık, Kokuryo ve Peykçı krallıklarıyle yaptığı uzun savaşlardan sonra, kral Çin-Hung (540 -576) sayesinde zengin Han vâdisini işgal ederek kontrolu altına aldı. 660'ta, general Kim-Çun-Çu kumandasındaki Silla orduları, Kum ırmağı üzerinde, Peykçı birliklerini ezici bir bozguna uğrattılar. 668'de Silla kralları, Kokuryo krallığını da boyunduruk altına alarak, Kore yarımadasını tek elde birleştirdiler. Hüküm sürdüğü 230 yıl boyunca, Tang devri çin medeniyetinin etkilerine açık olan Silla krallığı, kültürel ve iktisadî bakımdan son derece parlak bir dönem yaşadı. Denizcileri Sarı deniz ve Güney Çin denizlerinde dolaştılar; tacirleri, Çin'in doğu kıyılarında ve Yang-Dzı Kiang vâdisinde yüzlerce ticarethane kurdular. Sillalılarla ilişkiler kuran arap gemicilerinin Doğu'nun bu efsanevî zenginliğe sahip krallığı üstüne anlattıkları hikâyeler birçok arap yazarına ilham kaynağı oldu. Yarımadanın en güney ucundaki birkaç şehir merkezinde toplaşmak zorunda kalan silla medeniyeti, 935'te köylü ayaklanmalarıyle ve kuzeyden gelen çetelerin baskınlarıyle göçüp gitti. (L)

SİLLANPAA (Frans Eemil), finlandiyalı yazar (Hämeenkyrö, Häme ili 1888-Helsinki 1964). Fakir bir köylünün oğluydu. Tampere lisesinde, sonra Helsinki üniversitesinde okudu. Küçük hikâyeler ve romanlar yayımladı: *Elama Ja Aurinko* (Hayat Güneşi) [1916], *İhmislapsia Elaman Saatossa* (Hayat Yolunda) [1917], *Kutsal Yksyllık* (Hurskas Kurjuus) [1919], «Sevgili Memleketim» (1919), «Meleklerin Koruduklari» (1923), *Maan Tasalta* (Toprağa Yakın) [1924], *Töllinmaki* (1925), *Rippi* (1928), *Silja eli Nuorena Nukkunut* (Silja veya Kısa Bir Kader) [1931], *Miehen Tie* (İnsanın Yolu) [1932], *Virran Pohjalta* (Akıntının Dibinde) [1933], *İhmiset Suviyössa* (Yaz Gecesinde İnsanlar) [1935], «On Beşinci» (1936). Köylü törelerini, lirizm, alay, heyecan karışımı gerçekçi bir üslûpla anlattı. 1939'da Nobel Edebiyat armağanını aldı. (L)

SİLLE i. (fars. *silî*'den). Açık elin iç yüzü ile vurulan darbe, tokat: *Cabele, ona bir sille vurdu, burnunu kırdı* (Cevdet Paşa). || — *Teşm. yol.* Yüze şiddetle çarpan rüzgâr, su v.b. darbesi: *Rüzgârın sallayıp sallayıp yüzümüze indirdiği buzlu silleler göz açtırmıyordu* (Ahmed Rasim). || Felâket: *Evet, Feride, hayatın ne ağır sillesini yedin* (R. N. Güntekin).
— ÇEŞ. DEY. *Sille tokat*, döverek, döve döve. || *Feleğin sillesine uğramak* (veya *feleğin sillesini yemek*). Bk. FELEK. (M)

SİLLE, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, merkez ilçesi) bucak; 13 238 nüf. (1965). 16 Köy. — *Bucak merkezi*, 1 501 nüf. (1965). İl merkezinin 10 km kuzeybatısında; yüksl. 1 200 m. Çevresinde civa yatakları. (M)

SİLLE (Müzahir), türk güreşçisi (İstanbul

Foto. X, Giraudon (LAROUSSE)

1931). Millî Güreş takımına seçildi (1955); aynı yıl Karlsruhe'de yapılan Dünya Grekoromen Güreş şampiyonasına katılarak ikinci oldu. Melbourne Olimpiyat oyunlarında, olimpiyat dördüncüsü oldu (1956). 1958'de Dünya ikinciliği, 1960 Roma Olimpiyat oyunlarında (62 kilo) Olimpiyat şampiyonluğunu kazandı. (M)

Sille barajı, Konya ilinde, şehrin kuzeybatısında bulunan Sille bucağı yakınında *Sille çayı* üzerinde, kaya dolgu tipinde inşa edilmiş sulama barajı (açılışı 1960). Barajın temelden yüksekliği 44 m, talveg'den yüksekliği 39 m, kret uzunluğu 250 m, dolgu hacmi 350 000 m^3, ölü hacmi 400 000 m^3, faydalı hacmi 2 700 000 m^3, drenaj alanı 38 km^2 , buradan yararlanılarak sulanacak arazi genişliği 250 hektar, taşkından korunacak arazi genişliği 200 hektar olarak hesaplandı. Tesis, 4 046 000 liraya mal oldu. (M)

SİLLEDA, İspanya'da şehir, Galicia'da (Pontevedra ili); 11 250 nüf. — Yakınında San Lorenzo de Carboeiro manastırının kalıntıları. (L)

SİLLERY, Kanada'da (Quebec) şehir, Quebec'in banliyösünde; 14 000 nüf. 1637'de kızılderilileri yerleştirmek ve hıristiyanlaştırmak için kuruldu. Eski evler. (L)

SİLLERY (Nicolas BRULART, — markisi), fransız siyaset adamı (Sillery 1544 - ay.y. 1624). Paris parlamentosunda danışman oldu (1573), becerikliliğiyle dikkati çekti. Henri III'ten sonra, Henri IV'ten diplomatik görevler aldı (Vervins barış görüşmeleri, 1598). Adalet bakanı (1604), Fransa şansölyesi (1607-1624) oldu. Krallık meclisinde Sully'ye, sonra Concini'ye cephe aldı, Concini'yi gözden düşürdü. (L)

SİLLİMAN (Benjamin), amerikalı kimyacı ve jeolog (Trumbull, Connecticut 1779 - New Haven 1864). New Haven'de kimya profesörü oldu. *American Journal of Science*'ı kurdu (1818), *Elements of Chemistry* (Kimyanın Unsurları) [1831] adlı bir eser yayımladı. — Oğlu BENJAMIN amerikalı kimyacı ve mineralog (New Haven 1816-New York 1885). Babasının asistanıydı. Louisville'de tıbbî kimya ve toksikoloji profesörü oldu, sonra Yale Üniversitesi Kimya kürsüsünde babasının yerini aldı (1853). Petrollerin yapısını inceledi, *First Principles of Chemistry* (Kimyanın İlk İlkeleri) [1846] adlı bir eser yayımladı. (L)

SİLLİMANİT i. (amerikalı B. *Silliman*'ın adından). Miner. Formülü Al_2SiO_5 olan tabiî alüminyum silikat; ortorombik sistemde billûrlaşır. (L)

SİLLİTOE (Alan), ingiliz yazarı (Nottingham 1928). «Öfkeli gençler» grubunun önde gelen temsilcilerinden. Şiirlerinde, işçi sınıfının bunalımlarını ve geleneksel ingiliz toplumuna duyduğu tiksintiyi anlattı: *The Rats* (Fareler) [1960], *A Falling Out of Love* (Bir Sevgiyi Bitiriş) [1964], *The General* (General) [1960] gibi hicivci anlatılarında, *The Loneliness of the Long-Distance-Runner* (Uzun Mesafe Koşucusunun Yalnızlığı) [1959], *The Ragmans Daughter* (Eskicinin Kızı) [1964] gibi hikâyelerinde ve *Cumartesi Gecesi Pazar Sabahı* (Saturday Night and Sunday Morning) [1958], *Key to the Door* (Kapıya Anahtar) [1962], *The Death of William Posters* (William Posters'in Ölümü) [1965], *A tre on Fire* (Tutuşmuş Bir Ağaç) [1967] gibi romanlarında aynı duyguyu dile getirdi. S.S.C.B.'de yaptığı yolculuğu *Road to Volgograd* (Volgograd'a Giden Yol) [1964] adlı kitabında anlattı. (L)

SİLLOS i. (yun. k.). Yun. ed. Bir düşünce veya kişiyi alaya alan yergili şiir.

— ANSİKL. *Sillos*'ların tek yazarı şüpheci bir filozof ve Pyrrhon'un öğrencisi (M.Ö. III. yy. başları) olan Phlius'lu Timon'dur. Timon'un üç kitap halindeki eserlerinden biri *Sillos* adını taşır. Planı Diogens Laertes sayesinde bilinen bu kitaptan günümüze ancak birkaç parça kalmıştır. Kitap, çeşitli felsefî sistemleri yergili bir şekilde göz önüne serer ve eğlendirici filozof karikatürleri çizer. (L)

SİLLOTH, Büyük Britanya'da (Cumberland) şehir, Solway halicinin doğu kıyısında; sayfiye merkezi. (L)

SİLLYON veya **TRAİANAPOLİS,** bugün **Yanköyhisarı.** Esk. coğ. Anadolu'da (Pamphilia bölgesi) şehir. Perge'nin (Murtuna) kuzeydoğusunda denizden 12 km içeride, ova ortasında, savunmaya elverişli yüksek bir tepe üzerinde kuruldu. Şehir, en eski devirlerden beri yerleşme alanıdır. Sillyon, Pamphylia bölgesinin başşehirlerinden biriydi. Büyük İskender Pamphylia'ya geldiği zaman sağlam bir savunma düzeni olan Sillyon'u ele geçirmekten vaz geçerek öteki pamphylia şehirlerinin üzerine yürüdü. Uzun süre şehir Roma'nın dostu olarak kendisini koruyabildi. Roma imparatoru Traian'ın burada ölmesinden dolayı Traianapolis adını aldı. Bizanslılar zamanında piskoposluk merkezi oldu. Aspendos ve Perge'nin terk dilmesinden sonra savunma yerinin elverişliliğinden dolayı Ortaçağda da varlığını sürdürdü. Sillyon'un üzerinde kurulduğu tepenin, çıkılması kolay olan batı tarafı bir surla korunmuştur. Şehrin kapısı da bu surun güneyindedir. Bu kapıdan başlayan bir cadde şehrin içine doğru gider. Şehrin tiyatrosu tepenin güneybatı kenarındadır. Tiyatronun doğusunda Helenistik çağdan kalma bir tapınak vardır. Şehirde bu tarihî eserlerden başka birçok kilise ve Ortaçağdan kalma bir kule yer alır. (M)

SİLM i. (ar. *silm*). *Esk.* Barışıklık, barış. (M)

SİLME i. (*silmek*'ten *sil-me*). Silmek işi veya eylemi. || *Silme tahtası,* tahılı ölçeğe, ağzına kadar doldurduktan sonra üzerindeki doruğu düzlemekte veya almakta kullanılan tahta.

— Elektroakust. Yeniden kullanabilmek için, bir magnetik şerit üzerindeki bütün kayıt izlerini yok etme.

— Mim. *Silme kalıbı,* ince bir madenî plaka üzerine oyulan ve taş üzerine silme çizmeğe, alçı silmelerin profillerini ayarlamağa yarayan profil. || *Şerit silme,* daha büyük bir silmeyle bitişik olan veya onu izleyen kare biçiminde silme. Yunan dor sütun başlıklarının çanağı altına yerleştirilen düz silme.

— Mim. ve Marang. Mimarlıkta, marangozlukta, çilingirlikte süslemenin bir kısmını meydana getiren çıkıntı. (Bk. ANSİKL.) || *Basit silme,* şerit silme, tam kaval, tepe bileziği ve yarım kaval biçiminde silme. || *Bileşik silme,* armudî silme, boyunsak silme, topuk silme v.b. biçiminde silme. || *Düz silme,* süse kaçmaksızın sade olarak yapılmış silme. ||*Ek silme,* bir duvarın, bir kaplamanın yüzüne sonradan yapılan silme. || *Oyuk silme,* düz olarak oyulmuş süs. || *Yuvarlak silme,* tam kaval, yumurta bezek v.b. biçiminde silme. || *Yüzeysel silme,* şerit silme, damlalık v.b. biçiminde silme.

— Mobl. Bir mobilyayı zenginleştirmek veya çeşitli elemanlarına dikkati çekmek için, mobilyanın boş yüzüne yapılan yuvarlak veya düz süs. (Silme mobilya sanatında önemli bir rol oynamıştır. Üslûpların nitelenmesinde de yardımcı olabilir. Mobilya silmeleri, özellikle Rönesans devrinde çok zengindir ve büyük bir özenle yapılmıştır. XIX. yy.ın sonuna kadar çok çeşitli tipten eşyalarda silmeye rastlanır.)

— Teknol. *Silme çekmek,* bir ahşap parça veya bir saç üzerinde bir silme meydana getirmek. Bir mimarî eserin veya bir marangozluk işinin herhangi bir yerini silmelerle süslemek. || *Silme makinesi,* profil, kaval çubuk v.b. türünden silmelerin yapımında kullanılan makine.

— ANSİKL. Mim. ve Marang. *Silme*'lerin profili çıkıntılı veya oyuk, kare veya yuvarlak, doğru veya eğri olabilir. Profili meydana getiren eğri veya doğru çizgilerin düzenlenişine göre, başlıca şu tip silmeler elde edilir:

1. kesiti yarım daire olan *kaval çubuk;*
2. kesiti bir kare olan *kare silme;*
3. bir silindir parçasından meydana gelen içbükey yüzeyli, bir köşesi oyulmuş *oluk silme;*
4. iki düzlem yüzeyin arakesitinden meydana gelen köşeyi kırarak elde edilen bir yüzeyin oluşturduğu *doğrusal pahlı silme* ve bir silindirin dış yüzeyinin tabanıyle arakesitinden meydana gelen köşeyi kırarak tornada elde edilen *dairesel pahlı silme;*
5. profili boyunsak silmeninkini hatırlatan, çıkıntı halinde *çanak silme;*
6. içbükey yüzeyi yarım silindir biçiminde olan *boyun silme;*
7. dışbükey yüzeyi köşeleri doldurmağa yarayan çeyrek silindirden oluşmuş *yarım kaval;*
8. iki paralel düzlemi birleştiren birçok yaydan meydana gelen ve boyun silmeyi andıran *boyunsak silme;*
9. birbirini izleyen ve birleşme noktasında aynı teğete sahip, biri dışbükey, öbürü içbükey iki kısımdan meydana gelen *düz topuk silme;*
10. bir taban meydana getirerek biten bir kaval çubuktan oluşan *tam kaval.*

Mimarlar ve heykeltıraşlar, silmelerin çiziminde, düşen gölge ve ışıkları dikkate alırlar; düz ve eğri kısımlara, göz okşayıcı oyma ve kabartmalar meydana getirecek şekilde almaşık bir görünüş verirler. Silme çekmekte kullanılan âletler çeşitli rendelerdir. Bunların tığı, dolayısıyle de tabanı, elde edilecek silmenin karşı profilini taşır. Bir yan yüz, âlete kılavuzluk görevi yapar.

◆ Sıf. Ağzının hizasına kadar doldurulmuş, tepeleme olmayan: *Silme ölçek, kile.* || *Esk.* Temizlenmiş, düzeltilmiş, rendelenmiş.

— Denizc. *Silme güverte,* kasara, köşk ve kıç güvertesi gibi köprü üstü kısımları bulunmayan gemi.

◆ Zf. Baştan aşağı, tamamıyle: *Bütün ailesi silme öldü* (A. H. Tanpınar). *Dağlar silme kaya veya tek parça koru halindedirler* (F.R. Atay). [LM]

SİLMECE zf. (*silmek*'ten *sil-mece*). Ağzına kadar dolu olacak şekilde: *Silmece doldurmak.* (M)

silolar

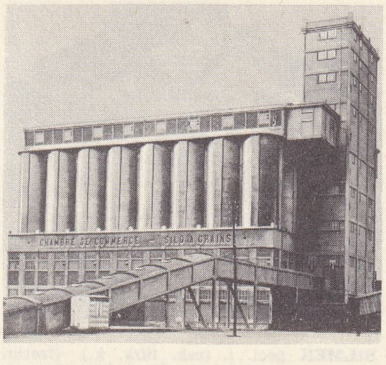

beton, tahıl

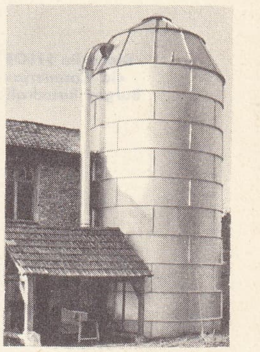

madenî, yem

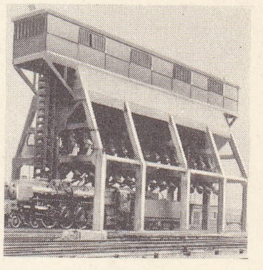

kemerli silo

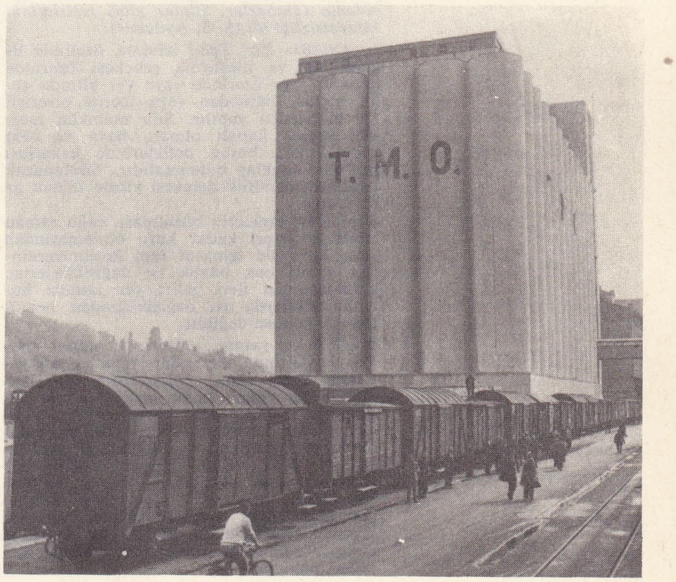

silo

Foto. Lacheroy, Henry, Lacoste Boyer (LAROUSSE) ; MEYDAN

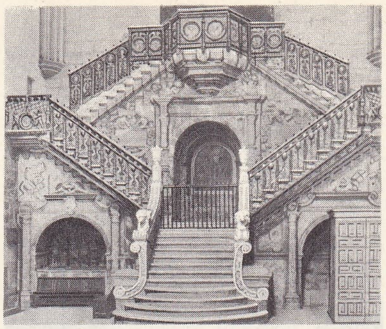

Diego De SİLOE
«la Coroneria»
Burgos katedrali

SİLMEK geçl. i. (esk. türk. k.). Üzerini kuru ve yumuşak bir şeyle hafifçe sürterek ıslak bir şeyi kuru hale getirmek: *Zavallı kız, yeniyle yaşlarını silmek istediği zaman eteğinin, bir sedef gibi, incilerle dolduğunu görür görmez sevincinden bir çığlık kopardı* (A. H. Müftüoğlu). *Sonra elini silmek üzere mendilini çıkarırken Nevin'i gördü* (S. F. Abasıyanık). || Üzerine bir şeyle sürterek tozlarını, kirlerini almak: *Merdivenleri silerken Tevfik'in bağıra bağıra sayıkladığını duyardı* (H. E. Adıvar). || Bir şeyle kazıyarak veya üzerine bir şey sürterek yok etmek: *Kurşun kalem izlerini silmek. Parmak izlerini silmek.* || Üzerini çizerek veya karalayarak iptal etmek: *Adını listeden silmek.* || — *Mec.* Üstünlük göstermek, ikinci plana atmak: *Sahadan silmek. Sahneden silmek.* || Ortadan kaldırmak, yok etmek: *Hiç bir şey kendinden önce olmuşları büsbütün silemez, olmamış gibi edemez* (N. Ataç).

— DEY. *Silip süpürmek,* tamamıyle ortadan kaldırmak, yok etmek.

◆ **Sildirmek** ettrg. f. Silmek işini yaptırmak.

◆ **Silinmek** edilg. f. Silmek işine konu olmak: *İsmin okunduğu zaman salonda herşey silindi, buğulandı* (Ş. S. Aydemir). *Bir dakika içinde hayatından bu günün silinmiş olmasını arzu etti* (H. Z. Uşaklıgil). || Dönşl. f. Kendini silmek: *Yeter su olmadığı için yıkanamadım, sadece silindim.* (M)

SİLMELİ sıf. (*silme*'den *silme-li*). Silmelerle süslü: *Silmeli kapıları olan bir dolap.* || *Silmeli sütun,* belli bir yüksekliğe kadar yivlerini dolduran çıkıntılı silmelerle süslü sütun. (L)

SİLO i. (yun. *siros,* lat. *sirus* > fr. k.). Tane, kök ve yumru gibi ürünleri saklamak için kullanılan, üstten doldurulup alttan boşaltılan silindir veya prizma şeklinde ambar: *Harp başlarken en göze çarpan şey ziraatin ve gıda maddelerinin depolama (ambarlar, silolar gibi) tesislerinin kifayetsizliği idi* (Ş. S. Aydemir).

— ANSİKL. Zır. *Tahıl siloları,* özellikle limanlarda ve ulaştırma şebekesi üzerinde bulunur; yer üzerinde veya yer altında çelik saçtan, betondan veya tecrite elverişli bir maddeden yapılır. Silo mümkün mertebe sıkıca kapalı olmalı, hava ve nem geçirmemeli, bütün deliklerinde kenarları lastikli kapaklar bulunmalıdır. Silolanacak tahılların nemlilik derecesi yüzde 16'dan az olmalıdır.

Silolanmış tanelerin bozulması, çoğu zaman bunların yeteri kadar kuru olmamasından veya hava ile temasın tam kesilmemesinden yahut çok büyük ısı değişikliklerine uğramasından ileri gelir; yer altında bulunan silolarda ısı değişikliğinden bozulma söz konusu değildir.

● *Kök ve yumru siloları:* 1. *daimî silolar,* yer altında, betondan veya taştan yapılmış, üzeri kapalı çukurlardır. Havalandırma için yeteri kadar menfez konan bu siloların mahzenlerden farkı azdır; 2. *geçici silolar,* tarlalarda veya çiftliğin yakınında yapılır. Şekli ve büyüklüğü çok değişiktir. Kök veya yumrular sağlam bir zemine tabanı dörtköşeli yığınlar halinde istif edilir, samanla ve çevresine kazılan çukurdan çıkan toprakla örtülür. Örtülen toprağın kalınlığı 25 ile 45 sm arasında değişir; yığının üzerinde havalandırma delikleri bulunur.

● *Pancar küspesi siloları.* Şeker fabrikalarından gelen şeker pancarı, etrafında duvar bulunan veya duvarsız, az derin çeperleri eğikçe çukurlara doldurulur; sonra, hava ile temasını önlemek için küspe gayet kalın bir toprak tabakasıyle örtülerek sıkıca bastırılır; bazen toprak yerine çatıyle de örtülür.

● *Yeşil ot siloları.* Yeşil otların silolanması, Batı Avrupa'da 1870'ten beri yaygın olarak kullanılan bir metottur. Taze biçilen büyük ot yığınları, 400 ilâ 1 500 kg/m² basınç altında sıkıştırılır; bunun için kalas, taş v.b. ağır malzeme veya özel presler kullanılır. Bu şekilde sıkılan otlar hayvanlara verilmeden önce bir süre mayalanmağa terk edilir. Yeşil otlar çeşitli şekilde silolanır:

1. *toprak silolarda* veya *hendek'lerde saklama.* Bu silolar yumru ve pancar silolarından pek farklı değildir; yalnız, üzerine örtülen toprak tabakası daha kalın (80 sm) ve silolanan otun hacmi daha büyüktür;

2. *üzeri örtülü tekne silolar,* çeperleri duvarlı, çoğu zaman derin (3 ilâ 7 m) bir çeşit çukurdan ibarettir; sundurma altına yapılır: taze ot çukurun içine kat kat yığılır. Üzerine dökme demirden veya taştan yassı ağırlıklar (en az 500 kg/m²) konarak bastırılır;

3. *açıkhava siloları,* öncekilerden daha ucuza mal olur. Bu silolarda taze otun yalnız üst ve yanlardan 20 sm kadarı bozulur; geri kalan kısmı mükemmel muhafaza edilir;

4. *dikey silolar,* en çok kullanılan silo şeklidir. Ağaçtan, betondan, demir veya saçtan yapılır. Otlar üst üste bulunan kapılardan veya bir hava körüğü kullanılarak içeri sokulur. Silonun boşaltılması mekanik araçlarla sağlanır.

● *Yeşil ot silolarının kullanılması.* Bu silolar özellikle hava değişikliklerinden ötürü ot kurutmanın güç olduğu bölgelerde yararlı olur. Hayvanlar, özellikle sığırlar, siloda muhafaza edilen yemlik otu zevkle yer.

● *Mayalanmanın sağlanması.* Yeşil otlarda üç çeşit mayalanma sağlanabilir: asetik, bütirik ve laktik mayalanma. Laktik mayalanma asetik mayalanmaya tercih edilir; bütirik mayalanma ise zararlıdır. Laktik mayalanmayı sağlamak ve uygun bir asit derecesi (pH 3-3 arasında) elde etmek klorhidrik asit ile dört kısmı sülfürik asidi 5-6 misli suda eritip yeme katmaktır. Asitleşmenin, yemi harap etmemesi için ayrıca bazı tedbirlere başvurulur.

● *Türkiye*'de tahılların saklanması için silo yapımı, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra başladı. Başlangıçta ahşap olan siloların yerini daha sonra tuğla ve beton silolar aldı; 1954'ten beri çelik silolar yapılmağa başlandı.

Ahşap silolar XX. yy.ın başlarında terkedildiği için silo yapımı diğer iki tip üstünden gelişti ve bunlar fazla ürünün saklanması, eksik olan yerlerde ürün stoku yapılması, ithalât ve ihracat ihtiyaçları dikkate alınarak planlandı. Silolar, 2 000 tonluk çelik silo veya 20 000 tonluk beton silo şeklinde adlandırılır. Büyük stokların ve ürünü uzun süre bekletme ihtiyaçlarının söz konusu olduğu yerlerde, ısıyı ve rutubeti daha az geçirmesi sebebiyle beton silolar tercih edilir.

Silolar hangi tipte yapılmış olursa olsun, aynı çalışma ilkesiyle işler: kara veya demiryoluyle getirilen tahıllar, zemin seviyesinde boşaltma yerine dökülür. Siloların orta kesiminde bulunan ortak kumanda düzeni çalıştırılır ve silolar arasında seri bağlantı sağlanır. Boşaltma yerinin altındaki kapak açılır ve tahıl bir oluk yoluyle bir taşıyıcıya doldurulur; dikine çalışan taşıyıcı, tahılı otomatik kantara çıkarır. Burada tartılan ürün yatay bir taşıyıcı ile istenilen kuyuya boşaltılır. Siloların deniz araçlarından doldurulmasında emme sistemi ve köprü bantları kullanılır. Bantla taşıyıcıya ulaştırılan ürün karadan doldurma düzeninde olduğu gibi kuyulara dökülür.

Silodan tahıl alımında ise kuyunun alt kapağı açılır. Boşalan tahıl dikey taşıyıcılarla kantara götürülür ve tartıldıktan sonra ihraç borusuna iletilir. Tahılın, silodan deniz araçlarına yüklenmesinde, kantardan sonra özel köprü bandı veya yükleyiciler kullanılır. (LM)

SİLOE (Diego DE), ispanyol mimarı ve heykeltraşı (Burgos 1495'e doğr. - Granada 1563). Gil de Siloe'nin oğlu. İtalya'da yetişti, orada yunan ve latin heykel sanatının titizliğini ve zevkini benimseyerek ülkesine döndü. Özellikle Castilla la Vieja'da ve Andalucia'da çalıştı. İlk eserlerinin başlıcaları başpiskopos Alonso de Fonseca'nın (Santa Ursula manastırı, Salamanca, 1512) ve piskopos Luis de Acuna'nın (Burgos katedrali, 1519) mezarlarıdır. Burgos'ta katedralin yaldızlı merdivenini (*escalera dorada*) yaptı (1519-1523). Bigarny ile birlikte, Condestable kilisesinin büyük mihrap arkalığını bitirdi (1526) ve Santa Maria del Campo kilisesi kulesinin yapımına başladı (1527). 1528'de kilisenin ve San Jeronimo manastırının yapımını (1528-1547) bitirmek üzere Granada'ya çağırıldı. Aynı yıl Rahipler meclisi ona katedrali yapma görevini verdi. Binanın planlarını Enrique Egas 1521'de Toledo katedralini örnek alarak yapmıştı; bu gotik planlar üzerine Liego de Siloe bir rönesans anıtı meydana getirdi (1528-1561), Andalucia'da yapılan bir dizi katedral (Malaga, Jaen, Almeria, Guadix) bu eserin bir kopyasıdır. Sanatçının son eserlerinden biri San Salvador de Ubeda kilisesidir (1536-1559). Eseri, çömezi Andres de Vandelvira tamamladı. (L)

SİLOE (Gil DE), Anvers asıllı flaman heykeltraşı. 1486-1501 Arasında Burgos'ta çalıştı. Miraflores manastırının heykel grubunu, renkli mihrap arkalığını, portekizli Joao II'nin, karısı İsabel'in ve oğlu prens Alfonso'nun mezarlarını yaptı. En ünlü eseri kraliçe İsabel'in paj'ı, Juan de Padilla'nın mezarıdır, bu eser önce Fresdelval manastırındaydı, bugün Burgos müzesindedir. (L)

SİLOKSAN i. (fr. *siloxane*). Kim. Silanların oksijenli ornatma türevlerine verilen genel ad. (L)

SİLOLAMA i. (*silolamak*'tan *silola-ma*). Tarım ürünlerini (tane, kök, yumru v.b.) siloya koyup saklama. Bk. SİLO. (L)

SİLOLAMAK geçl. f. (*silo*'dan *silo-la-mak*). Tarım ürünlerini siloya koyup saklamak. Bk. SİLO, SİLOLAMA. (L)

SİLONE (Secondo TRANQUİLLİ, **İgnazio** — denir), italyan yazarı (Pescina, Aquila 1900). Roma'da okudu. Sosyalizmi benimsedi, 1921'de İtalyan Komünist partisinin kurucuları arasında yer aldı. İtalya'da gizli faşist aleyhtarı eylemin yöneticileri arasına katıldı. Moskova'da yaşadı, Komünist partisinden çıkartıldıktan sonra (1930) İsviçre'ye yerleşti ve hemen bütün kitaplarını orada yazdı. 1945'te İtalya'ya döndü, Sosyal-Demokrat partiden milletvekili seçildi. Romanlarında faşizme karşı mücadeleyi ve Fucino bölgesi köylülerinin yaşayışını anlattı. Başlıca eserleri: *Fontamara* (1930), *Ekmek ve Şarap* (Pane e Vino) [1937], *İl Seme Sotto la Neve* (Kar Altındaki Tohum) [1940], *Bir Avuç Böğürtlen* (Una Manciata di More) [1954], *Il Segreto di Luca* (Luca'nın Sırrı) [1956], *La Volpe e le Camelie* (Tilki ve Kamelyalar) [1960], hikâye ve denemelerinin yer aldığı otobiyografik eseri *Ustica di Sicurezza* (İmdat Kapısı) [1965]. (L)

SİLONGO i. Denizc. *Esk.* Yelkenli gemilerde cunda yelkenlerinin serenini kaldırmak için kullanılan kandilisalar. || *Silongo bağı,* serenleri makaralara ve bastikalara öbür bağlardan daha yakın tutmak için, babafingo ve kontra serenlerinin kandilisalarıyle cunda serenleri silongolarını bağlayan bağ. || *Silongo heybeleri,* silongoları donatmak için gabya ve babafingo kolombirlerinde sancak ve iskeleye asılan tornolar. || *Silongo tornoları,* silongoları donatmak için gabya ve babafingo serenlerinin cundalarına bağlanan tornolar. (L)

SİLOPİ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Mardin ili) ilçe merkezi; 2 158 nüf. (1970). Türkiye, Suriye ve Irak sınırlarının birleştiği nokta yakınında kurulmuştur; yüksl. 920 m. 1960'tan beri ilçe merkezidir. — *Silopi ilçesi,* 22 786 nüf.

Foto. Neurdein-Giraudon (LAROUSSE)

(1970), 807 km²; tek bucak; 34 köy. Tahıl zıraatı, hayvancılık. (M)

Silos veya **Santa Domingo de Silos,** İspanya'da (Burgos eyaleti), Burgos'un 50 km güneydoğusunda benediktin manastırı. X. yy.da yapıldı, XIX. yy.da Solesmes ve Ligugé rahipleri tarafından onarıldı. Kilise ve manastır binaları Klasik çağda yeniden yapıldı. Roman sanatının en değerli eserlerinden sayılan manastır ve bahçe dehlizleri, iki katlı galerilerden meydana gelmiştir; kemerler, doğu mimarîsinin izlerini taşıyan sütunlar üzerinde son bulur. Alçak kabartma ile süslü kolon dayanakları toulouse mimarîsi tarzındadır (*Tebşir, Emvas Hacıları*). [L]

SİLOTİ (Aleksandr İlyiç), rus piyanocusu (Harkov yakını 1863 - New York 1945). N. Rubinstein, P. Çaykovski ve F. Liszt'ten ders aldı. İlk piyano konserini 1880'de verdi; Moskova (1886-1890) ve Amerika'da öğretmenlik yaptı; sonra Moskova, Petersburg ve başka şehirlerde orkestra yöneticiliği yaptı. Siloti, devrinin en büyük virtüozlarından biriydi. (M)

SİLPHA i. Siyah renkli, 15 mm uzunluğunda oval gövdeli böcek. (İlmî adı *Silpha obscura*. Kınkanatlılardan *silphidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SİLPHİDAE çoğl. i. *Staphylinidae* familyasına yakın kınkanatlı böcekler familyası. (Pek çok türü yeraltında yaşamağa uygun bir yapı kazanmıştır.) [L]

SİLPİN i. Bir sanat eseri meydana getiren kişiyi belirleyen sanskritçe kelime. (Üstün değerde bir sanatçı sayılan silpin, *silpa*'nın kanun metinlerinde yer alan kurallara uyar.) [L]

SİLSİLE i. (ar. *silsile*, zincir). Birbirine bağlı veya birbiriyle ilgili olan şeylerin yan yana sıralanmasıyle meydana gelen dizi: *Tih sahrası sert taştan bir dağ silsilesi ile yarılmıştır* (F. R. Atay). *Dağlar o nihayetsiz olan silsilesiyle / Ormanlar o dünyayı tutan velvelesiyle* (M. Â. Ersoy). || Bilinen en eski atalardan, yaşayan torunlara kadar aile sırası, şecere: *İsterse oğlum olsun! Buraya silsileni saymağa mı geldin?* (Namık Kemal). *Kökten, silsileden, anadan, babadan, ecdattan, taştan, topraktan asildi* (Ömer Seyfeddin). || —*Esk.* En yukarıdan en aşağıya doğru sıralanma. || *Silsile-i hatırat*, hatıralar dizisi. || *Silsile-i inkılâbat*, değişmeler zinciri. || *Silsile-i vakayi*, olaylar dizisi: *Takip ettiğimiz silsile-i vakayiin irtibatına medar olacak bazı noktaları kayıt ve işaret ederek geçeceğim* (Atatürk).

— Coğ. *Esk.* Sıradağ. (*Silsilei cibal* de denir.)

— İda. *Esk. Silsilei meratip*, devlet memurlularının derecelerini belirtmek için kullanılan terim. (*Silsile* de denir.)

— Mat. *Esk.* Dizi, seri. || *Silsilei ale'l-vilâ*, dizi.

— Tasav. *Silsiletüz zehep*, oniki imama karşı duyulan sevgi. (Şiî mezhebinde, başta halife Ali olmak üzere son imam Mehdi'ye kadar oniki imam vardır. Bunlara saygı ve sevgi duymak Şiîliğin ana ilkeleri arasındadır. Onlara karşı duyulan sevgiyi «altın dizisi» anlamında bu söz kullanılır.) [M]

SİLSİLE (CEBEL), Mısır'da nübye kumtaşlarından meydana gelen tepeler; Kom-Gonbo'da (Yukarı Mısır, Assuan eyaleti) Nil vâdisinin genişliğini 400 m'den aşağıya düşürür. Efsaneye göre burada yaşayanlar nehrin bir kıyısından öbürüne zincirler gererek seferi engellerlerdi. (L)

SİLSİLENAME bls. i. (ar. *silsile* ve fars. *nâme*'den *silsile-nâme*). *Esk.* En eski atadan başlayarak yaşayan fertlerine kadar, aynı kökten gelen bir aile mensuplarının yazıldığı cetvel, soycetveli. (Silelenamelere daha çok hükümdarların, ünlü kişilerin ailesindeki erkekler yazılırdı.) [M]

SİLUET i. (fr. *silhouette*'den). Bir şeyin, bir fon üzerinde kenar çizgileriyle tek renk olarak beliren gerçek görüntüsü: *Bir süre sonra Kayaş köyünün silueti göründü* (Ş.S. Aydemir). *Koşup giden bir kadın siluetinin gözüme iliştiğini...* (R.H. Karay).

— ANSİKL. G. santl. *Siluet*, XIII. yy.da siyah kâğıttan makasla kesilmiş ve açık renk bir zemine yapıştırılmış, profilden bir portreydi. *Siluet portre* deyimi, fransız genel müfettişi Etienne de Silhouette'in adından gelmiştir; bu deyimde Etienne de Silhouette'in ünlü cimriliğine veya iktidarda çok az kalışına bir atıf vardır. Siluet deyimi, bugün özellikle, bir kişinin veya bir şeyin ana çizgilerini belirleyen bir desen için kullanılır. (LM)

SİLUNG'LAR, Mergui takımadalarında (Hint okyanusu) halk. Tenasserim (Birmanya) kıyısında yaşayan ve pek kalabalık olmayan Silung'lar balıkçılıkla geçinir ve daha gelişmiş topluluklarla ilişki kurmaktan kaçınırlar. (L)

SİLÜR'LER, ing. **Silures.** Esk. coğ. İngiltere'de eski halk; Galler ülkesinin güneyinde, Sabirna'nın (Severn) kuzeyinde yaşayan Silür'ler Romalılara uzun süre direndiler. Başkentleri *İsca* (bugün *Gaerleon*) idi. (L)

SİLÜRYEN sıf. ve i. (*Silür*'lerin [eski halk] isminden fr. *silurien*). Jeol. Birinci zamanın Kambriyen ile Devonyen arasında kalan bölümüne denir.

— ANSİKL. *Silüryen*, yaklaşık olarak —400 ile —300 milyon yıl arasında uzanır. Omurgalılar ilk defa Silüryende ortaya çıktı. Silüryen iki büyük kata ayrılır: altta Ordovisiyen, üstte Gotlandiyen. Favnasının zenginliği yüzünden silüryen tabakalar Büyük Britanya'da büyük ölçüde incelendi. İskoçya ile Galler ülkesi arasındaki bölgede derin bir deniz vardı (Galler ülkesi kıyı fasiyesleriyle nitelenir). Avrupa'nın geri kalan bölümünde ise ıskandinavya ve baltık cumhuriyetlerinde, Rhenan şistli kütlesinde, Harz, Saksonya ve Polonya'da (Kuzey İngiltere'deki derin denizin uzantısına tekabül eder), Bretagne'da, Bohemya'da (Barrande tarafından incelenen ünlü favna) silüryen çökeltilere çok rastlanır. Nihayet, Akdeniz bölgesinde de derin bir deniz vardı (Karadağ ve Sardigna'da bulunan silüryen çökeltiler). [L]

SİLVA i. (isp. k.). İsp. nazım sanatı. Çapraz kafiyeli, on ve yedi heceli mısralar bileşimi. (L)

SİLVA (Antonio DİNİS DA CRUZ E). Bk. DİNİS DA CRUZ E SİLVA.

SİLVA (Antonio Jose DA), portekizli oyun yazarı (Rio de Janeiro 1705 - Lizbon 1739). Halk tiyatrosu anlayışını gözüpek bir yergi ve canlı bir dille yenileştirmeğe çalıştı. Başlıca eserleri: *Vida do Grande don Quixote* (Don Kişot'un Hayatı) [1733], *Esopiaida* (Aisopos) [1734], *Os Encantos de Medea* (Medea'nın Büyükleri) [1735], *Labirinto de Creta* (Girit Mahzeni) [1736], *Guerras de Alecrim e Mangerona* (Alecrim ile Mangerona'nın Savaşları) [1737]. Yahudi olmakla suçlanarak, Engizisyon tarafından diri diri yakılmağa mahkûm edildi. (L)

SİLVA (Beatriz DE MENEZES E DA), portekizli rahibe (Coimbra 1430'a doğr. - Toledo 1490). Prenses İsabel'in nedimesi. 1447'de Castilla kralı Juan II ile evlendi. Güzelliğiyle çevresini büyüledi. Hayranlarından kaçarak Toledo'da Dominiken rahibelerinin yanına sığındı; tarikata girmekle birlikte çok sıkı bir hayat sürdü. 1484'te, kurduğu Concepçao tarikatı, 1489'da Roma kilisesi tarafından onaylandı. (L)

SİLVA (Feliciano DE), ispanyol yazarı (Ciudad Rodrigo, yaklş. ol. 1492-1560'tan az sonra). Başlıca eserleri: yergili ve gerçekçi bir düşünceyle yazılmış *Segunda Celestina* (İkinci Celestina) ve *Amadis* romanını ustalıklı bir biçimde devam ettiren *Amadis de Grecia* (1530-1535), *Don Florisel de Niguea* (1532), pastoral unsurlar bakımından zengin dördüncü bir bölüm tarafından izlenen *Parte Tercera de la Cronica de Don Florisel* (Don Florisel Kroniğinin Üçüncü Bölümü) [1535]. *Sueno de Feliciano de Silva*'da (Feliciano de Silva'nın Rüyası) [1534] Hıristiyanlığı kabul eden bir yahudinin kızıyle evlenmek için karşılaştığı güçlükleri ve çektiği acıları alegorik bir biçimde anlatır. (M)

SİLVA (Inocencio Francisco DA), portekizli bilgin (Lizbon 1810 - ay.y. 1876). *Dicionario Bibliografico Portugués* (Portekiz Bibliyografya Lûgati) [1858] adlı dokuz ciltlik bir lûgat yazdı. (L)

SİLVA (Jose Asuncion), kolombiyalı şair (Bogoto 1865 - ay.y. 1896). Mutsuz bir hayat sürdü, bir deniz kazasında bütün elyazmalarını kaybetti ve intihar etti. *Poesias* (Şiirler) [1908] adı altında yayımlanan şiirleri yenilikçi akıma öncülük etti. (L)

SİLVAİN (Eugène), fransız oyuncusu (Bourg-en-Bresse 1851 - Marsilya 1930). 1878'de Comédie-Française'e girdi. Konservatuvarda birçok öğrenci yetiştirdi. Şair ve kültürlü bir kişi olan Silvain (Jaubert ile) yunan trajedilerinden uyarlamalar yaptı: *Hécube* (1911), *Andromaque et Pelée* (1912), *Philocuète* (1914), *Les Perses* (Persler) [1919]. — Karısı, Louise **Hartmann,** Mme SILVAIN denir (Vitry-le-Croisé, Aube 1874 - Asnières 1930), 1910-1925 arasında Comédie-Française'de çalıştı. (L)

SİLVALİN i. (fr. *silvaline*). Odun liflerinden elde edilen ve bazı tip kaba dokumalarda kullanılan bir cins selüloz ipliği.

— ANSİKL. *Silvalin*, odun hamurunun madenî bir elek üzerinde hızla kurutulması, meydana gelen ince levhanın uzun lifler halinde kesilmesi ve bu liflerin özel büküm makinelerinde bükülerek değişik çapta iplikler haline getirilmesiyle elde edilir. Elde edilen bu iplikler kuru olduğu zaman çok dayanaklıdır; fakat nem, ipliklerin bütün dayanıklılığını yok eder. Silvalin'in yerini daha sonraları kâğıt ipliği almıştır. Kâğıdı ince şeritler halinde kesip iplik makinesinde bükerek elde edilen kâğıt iplikleri İkinci Dünya savaşı sırasında hızla gelişerek jüt'ün yerini almıştır. (L)

SİLVAN i. (fr. *sylvanne*). Kim. Formülü (C_4H_3O)—CH_3 olan α-metilfüran; 64°C'ta kaynar, sarı çam odununun damıtma ürünlerinde bulunur. (L)

SİLVAN, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Diyarbakır ili) ilçe merkezi şehir; 18 709 nüf. (1970). Diyarbakır'ı Bitlis'e bağlayan yol üzerinde; yüksl. 825 m. Silvan, Ortaçağın büyük merkezlerinden biri olan Meyyafarıkîn şehrinin yerini aldı. 1515'te osmanlı topraklarına katıldı. Sur kalıntıları, önemli tarihî eserler. — *Silvan ilçesi*, 1 379 km²; 53 085 nüf. (1970). Merkez, Bağdere ve Çatakköprü bucakları; 64 köy. Buğday, pirinç, tütün. (M)

SİLVANECTUS'LAR. Esk. coğ. Galya halkı. Başşehir *Augustomagus* veya *Silvanecte* idi (bugün *Senlis*). [L]

SİLVANİ (Gherardo), italyan mimarı ve heykeltıraşı (Floransa 1579 - ay.y. 1675). Floransa'da özentisiz ve ölçülü bir üslûpla, toscana geleneğine uygun birçok saray yaptı veya onardı: Castelli sarayı, Pallavicini sarayı, Corsini sarayı, via Maggio (1656). — Oğlu PIER FRANCESCO (1620-1685), Carmine'de yaptığı Corsini kapella, Floransa'da barok mimarî ve süslemenin eşsiz örneklerinden biridir. (L)

SİLVANİT i. (fr. *sylvanite*). Miner. Tabiî altın ve gümüş tellürür. (L)

Silvan kalesi, Silvan'da kale. Ne zaman, kimler tarafından yapıldığı kesinlikle bilinmemekte, Roma veya Bizans devrine ait olduğu sanılmaktadır. 532'de Bizans imparatoru Justinianus I devrinde onarılan kale iki surla çevrildi. İç surun kalınlığı 4-5 m'dir. Kalenin uzunluğu, doğudan, batıya 600 m, kuzeyden güneye 500 m'dir. Kaleyi 50 burç ve kule korur. Her burç üç katlıdır. Katlar tahrip edilmiş durumdadır. Dış surun dokuz kapısı vardır. Bunlardan dördü güneyde, ikisi kuzeyde, ikisi batıda ve biri de doğudadır. Kapıların bir kısmı kitabelerle süslenmiştir. Kulfa kapısı zarifliği, kitabesindeki yazının güzelliği ve süslemesiyle dikkati çeker. Bu kapıdaki kitabe, Eyyubîlerden Melik Eşref'e aittir. Dış surdan günümüze çok az parça kalmıştır. Bu surun kalınlığı 1,93 m'dir. Dört köşesinde birer gözcü kulesi vardır. Bu kuleler de yıkılmış durumdadır. Surun malzemesi, iç surunkinin aynıdır. Dış sur da iç sur gibi dokuz kapılıdır. Kapılardan bugün adı bilinenler, *Boşat kapısı*, *Meyhane kapısı*, *Diyarbekir kapısı*, *Aşağı Mahalle kapısı* ve *Kulfa kapısı*'dır. Silvan kalesinin burç ve kapıları üzerinde, Melik Eşref, Melik Kâmil, Sultan Salâhaddin Eyyubî, Melik Evhad, Artukoğulları ve Mervanoğullarına ait çeşitli kitabeler vardır. XVII. yy.da,

siluet
Carnavalet müzesi, Parsi

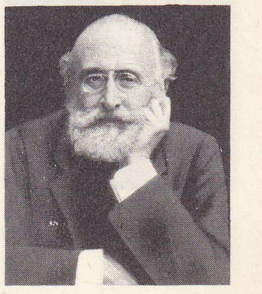

SİLVELA Y DE LE VIELLEUZE

Foto. Dalton Koulak (LAROUSSE)

Silver Star

SILVESTER I
XII. yy. freski

Antoine SİLVESTRE DE SACY
David d'Angers'in eseri, Angers müzesi

kalede 1 000 ev, *Beysarayı* ve *Siccanbey sarayı* gibi yapılar vardı. (M)

SİLVANUS i. Uzun, yassı ve kızıl gövdeli küçük böcek; genellikle ağaçların kabuğunun altında yaşar. (Kınkanatlıların *cucujidae* familyasından.) [L]

SİLVANUS. Rom. mit. İkinci derecede bir roma tanrısı. Tabiatın verimliliği, sembolü ve ormanların koruyucusuydu. Satyros'larla bir tutulurdu. Özel bir kültü vardı. (L)

SİLVA PORTO, esk. **Bie,** Angola'da şehir, Bie yaylasında; 12 146 nüf. Angola'nın en zengin bölgelerinden birinin ticaret ve tarım merkezi. Besin sanayii. (L)

SİLVA Y FİGOERDA (Garcia DE), ispanyol diplomatı (Zafra 1550 - denizde 1624). Felipe II tarafından İran'a gönderildi (1617). *De Rebus Persarum Epistola* (İran Olaylarıyle İlgili Mektuplar Üstüne) adlı bir eser yazdı. Ataşelerinden biri, bu yolculuğu anlatan bir eser kaleme aldı. Çivi harflerinin resim değil, yazı olduğunu ilk defa o buldu. (L)

SİLVEİRA (Bueno Francisco DA), brezilyalı yazar (Jarinu, Sao Paolo 1898). Sao Paolo üniversitesinde filoloji profesörüydü. Eserleri: *Entardecer* (şiir kitabı, 1925), *Os que Amaram Demais* (1929), *Gramatica Normativa da Lingua Portuguesa* (Nazarî Portekizce Grameri) [1944], *Estudos de Filologia Portuguesa* (Portekiz Filolojisi İncelemeleri) [1944], *Literatura Lusobrasileira* (Portekiz - Brezilya Edebiyatı) [1944] v.b. (M)

SİLVEİRA (Jose Xavier MOUZİNHO DA), portekizli siyaset adamı (Castelo de Vide 1780 - Lizbon 1849). Maliye bakanı oldu (1824), Miguel'in dönüşünde sürgün edildi, yeniden maliye bakanlığına getirildi (1834-1836). Aşarı, feodal hakları, tekelleri kaldırdı, toprak vergisini yarıya indirdi. (L)

SİLVELA Y DE LE VİELLEUZE (Francisco), ispanyol siyaset adamı (Madrid 1845 - ay.y. 1905). Muhafazakâr Liberal partiden milletvekili seçildi (1874). Adalet bakanı oldu (1883), yeni ceza kanunu ve medenî kanunu kaleme aldı. İçişleri bakanlığına getirildi (1890), liberal eğilimli Genç Muhafazakârlar grubunu kurmak üzere 1891'de partisinden ayrıldı. Canovas'ın ölümünden sonra, muhafazakârların başına geçti ve Sagasta'nın yerine başbakan oldu (1898-1903), maliyeyi kalkındırdı ve Delcasse'nin Fransa ile yakınlaşma siyasetini destekledi. (L)

SİLVERMİNE MOUNTAİNS, İrlanda cumhuriyetinde (Munster ili, Tipperary idare bölgesi) yüksek tepeler, merkezî ovanın güneyinde, Knoçkaunderrig'de; 531 m. Eski gümüşlü kurşun madenleri. (L)

SİLVEROİT i. (ing. *silver,* gümüş'ten fr. *silveroïde*). Metalürji. Az miktarda kurşun, kalay veya çinko kapsayan bakır ve nikel alaşımı; gümüş beyazlığındadır. (L)

Silver Star («gümüş yıldız» anlamında ing. k.ler), 1918'de ihdas edilen amerikan askerî nişanı. Ortada dikey durumda, etrafı iki beyaz, sonra aynı ende iki mavi şeritle çevrili kırmızı bir şeritten meydana gelmiş kurdeledir. Etrafını beyaz ve kırmızı bir ağ çevreler. (L)

SİLVES, Portekiz'de (Faro idare bölümü) şehir, Algarve kıyı ovasında; 10 200 nüf. Algarve'nin eski arap başkenti. Magribî üslûbunda şato. Gotik üslûbunda katedral. (L)

SİLVESTER I Aziz (Roma III. yy. - ay.y. 335), papa (314-335). Bazı müdahaleleriyle papalık otoritesine gölge düşüren Constantinus'a karşı seleflerinin tepkisini göstermedi. Ama özellikle büyük bazilikalar yaptırmak suretiyle pagan Roma'nın hıristiyanlaşmasında büyük rol oynadı. (L)

SİLVESTER II (GERBERT d'Aurillac) [Auvergne'de 938'e doğr. - Roma 1003], papa (999-1003). Orta halli bir ailenin çocuğuydu, Saint-Géraud d'Aurillac manastırında yetişti, Katalonya'da okudu, öğrenimini Reims'te tamamladı (972) ve orada öğretmen olarak dünya çapında ün kazandı. Özellikle matematikle ilgilendi. Reims başpiskoposu Adalbéron'un başdanışmanı sıfatıyle Hugues Capet'yi destekledi ve onun 987 Senlis meclisinde Fransa tahtına geçmesini sağladı. 981'de Reims başpiskoposluğuna getirildi. Kilise reformunun öncüsü oldu. 998'de Ravenna başpiskoposluğuna getirildi, 2 nisan 999'da papa seçildi. Kısa süren papalığı sırasında, özellikle mukaddesat ticaretiyle mücadele etti. Sonraki efsanelerde, bilgin ve astronom olması dolayısıyle, bir sihirbaz gibi gösterildi. 1000 Yılının papası olduğu için bu çağla ilgili efsanelere adı karıştı. (L)

SİLVESTER III (Giovanni) [Roma 1000'e doğr. - öl. 1046'dan sonra], papa (20 ocak - 10 mart 1045). Sabina piskoposu olarak liyakatsiz papa Benedictus IX'u tahttan indiren romalı kumandan Gerardo di Sasso'nun desteğiyle papa seçildi. Benedictus silâh zoruyle Roma'ya girdiyse de tahtını Gregorius VI'ya bıraktı. 20 Aralık 1046'da toplanan Sutri konsili, Silvester III'ü ve iki rakibini uzaklaştırdı. Silvester III, hayatının sonuna kadar bir manastırda yaşamağa mahkûm edildi. (L)

SİLVESTER IV (MAGİNULFO) [Roma 1050'ye doğr. - 1111'den sonra], antipapa (1105-1111). Papa Paschalis II zamanında roma halkı tarafından 18 kasım 1105'te papa seçildi. Otoritesinin kısmen, 1111'e kadar sürdüğü sanılır. (L)

SİLVESTR, rus papazı ve siyaset adamı (öl. 1560-1570 arası). Moskova Blagoveşçenskiy Sobor kilisesine bağlıydı. 1547'den itibaren on yıl kadar Korkunç İvan'ı iyi yönde etkiledi; Livonya'ya savaş açılmasına engel oldu, İvan'ı Kırım Tatarlarına saldırmağa teşvik etti. 1560'ta Solovetskiy manastırına sürüldü ve orada öldü. Keşişlik üstüne bazı yazıları ve mektupları vardır. (M)

SİLVESTRE (Armand), fransız yazarı (Paris 1837 - Toulouse 1901). Théophile Silvestre'in kardeşi. Önce parnasse anlayışında şiirler yazdı: *Rimes Neuves et Vieilles* (Yeni ve Eski Kafiyeler) [1862]; *Les Renaissances* (Rönesanslar) [1869]; *La Gloire des Souvenirs* (Hatıraların Zaferi) [1872]; *La Chanson des Heures* (Saatlerin Şarkısı) [1878]. Mizah hikâyelerini *Les Farces de Mon Ami Jacques* (Arkadaşım Jacques'ın Farsları) [1881], *Les Bêtises de Mon Oncle* (Amcamın Ahmaklıkları) [1883], *Contes Grassouillets* (Tombalak Hikâyeler) [1883], *Fabliaux Gailards* (Neşeli Hikâyeler) [1888] adlı kitaplarda topladı. Birçok opera, *Grisélidis* adlı dinî bir komedi yazdı. Massenet bu komediden bir opera meydana getirdi (1901). [L]

SİLVESTRE (Charles François DE), fransız ressamı ve gravürcüsü (Paris 1667 - Versailles 1738'e doğr.). İsraël Silvestre'in oğlu. Polonya kralı August III'ün ressamıydı. Kralın çocuklarının resim öğretmeni oldu; oğlu NİCOLAS CHARLES (Versailles 1699 - Valenton 1767) ile torunu JACQUES AUGUSTİN de (Paris 1719 - ay.y. 1809) bu sonuncu göreve getirildiler. (L)

SİLVESTRE (İsraël), fransız desinatörü ve gravürcüsü (Nancy 1621 - Paris 1691). Nancy'de bir cam ressamının oğluydu, Paris'te amcası İsraël Henriet tarafından yetiştirildi. Jacques Callot'nun dostuydu, onun eserlerini yayımladı. Bir süre İtalya'da kaldı (1640-1655), sonra Paris'e yerleşti. 1661'de amcasının atelyesi ve Callot'nun eserleri ona miras kaldı. Gravürlerinde, 1660-1690 arasındaki sarayı ve şehri canlandırdı: krallık binaları, Paris'ten manzaralar, bayramlar (özellikle *Büyülü Adanın Zevkleri*), zaptedilen yerlerden manzaralar, Roma'dan manzaralar. Bu eserler Callot'nun sanatını andırırsa da, onunkilerin düzeyine ulaşamaz. Silvestre, büyük veliahtın resim öğretmeni oldu. (L)

SİLVESTRE (Louis DE), **Genç** denir, fransız ressamı (Sceaux 1675 - Paris 1760). Charles François'nın kardeşi. Bir süre Roma'da yaşadı, 1702'de Paris'e döndü. 1716'da Dresden'e çağırıldı, Saksonya seçicisinin başressamı oldu. 1727'den itibaren Dresden Resim akademisini yönetti ve Zwinger süslemelerini yaptı. 1741'de Paris'e döndü, Krallık Resim akademisi yöneticiliğine getirildi (1752). Dinî tabloları (*Aziz Benedictus Bir Çocuğu Diriltirken,* Louvre), mitolojik süslemeleri (Dresden, Varşova), portreleri (*August II, August III,* Dresden; *Louis XIV 1714'te Fontainebleau'da Saksonya Seçicisini Kabul Ederken,* Versailles) vardır. (L)

SİLVESTRE (Théophile), fransız gazetecisi ve sanat tenkitçisi (Fossat 1823 - Paris 1876). Napolyon taraflısı gazetelerde yazdı, sanatla ilgili görevler aldı (1857-1859). 1863'te İçişleri bakanlığında büro şefi oldu. Cumhuriyetçi partiye girdi. Bağımsız ve kavrayışlı bir sanat tenkitçisi olarak, düşüncelerini içtenlik ve yer yer sert bir üslûpla dile getirdi: *Histoire des Artisles Vivants, Français et Étrangers* (Yaşayan, Fransız ve Yabancı Sanatçılar Tarihi) [1853], *L'Art, les Artisles et l'Industrie en Angleterre* (İngiltere'de Sanat, Sanatçılar ve Sanayi) [1859], *L'Apothéose de M. İngres* (M. İngres'i Ululama) [1862], *La Conspiration des Quarante* (Kırkların Komplosu) [1864], *Eugène Delacroix* (1864), *L'Oeuvre Posthume de Théodore Rousseau* (Théodore Rousseau'nun Ölümünden Sonra Yayımlanan Eseri) [1868]. (L)

SİLVESTRE DE SACY (Antoine İsaac), fransız şarkiyatçısı (Paris 1758 - ay.y. 1838). Abraham Silvestre adlı Jansenius'çu bir noterin oğluydu. Dom Berthereau'dan şarkiyat okudu. Yeni kurulan (1795) École des Langues Orientales'de Arapça okuttu. 1806'da Collège de France'ta iran dili profesörlüğüne getirildi. 1808'de Seine milletvekili seçildi. Restorasyon'un ateşli bir taraftarıydı. Paris üniversitesine (1815) ve Collège de France'a (1823) rektör oldu, École des Langues Orientales'in başına getirildi. Fransa Âyan meclisi üyeliğine seçildi (1832) ve akademinin daimî sekreteri oldu. Geniş bilgisi ve kendine has tenkitçi metodu sayesinde, Fransa'da arap dilleri çalışmalarının kurucusu olarak tanındı. *Grammaire Arabe* (Arapça Grameri) [1810] adlı eseri filoloji alanında büyük ün kazandı. Eski mısır dilinin incelenmesine ve hiyerogliflerin çözülmesine büyük katkıda bulundu. Başlıca eserleri: *Mémoire sur l'Histoire des Arabes Avant Mahomet* (Muhammed'den Önce Arapların Tarihi Üstüne İnceleme) [1785], *Le Livre de Kalilah et Dimnah* (Kelile ve Dimne Kitabı) [1816], *Les Séances de Hariri* (Hariri Tarikatı Oturumları) [arapça bir açıklamasıyle, 1822], *Chrestomathie Arabe* (Arap Klasik Yazarlarından Seçmeler) [1826]. (L)

SİLVESTRE DE SACY (Samuel), fransız yazarı (Paris 1801 - ay.y. 1879). Antoine İsaac Silvestre de Sacy'nin oğlu. *Journal des Débats* gazetesinde çalıştı, 1836'da Mazarine kütüphanesi müdürü, 1865'te senatör oldu. *Variétés Littéraires, Morales et Historiques* (Edebî, Ahlâkî ve Tarihî Çeşitlemeler) [1858] adlı eserinde klasikleri savundu. *Lettres de Madame de Sévigné*'yi (Madame de Sévigné'nin Mektupları) [1861-1864] yayımladı; dinî kitapları *Bibliothèque Spirituelle* (Manevî Kütüphane) adı altında topladı. (L)

SİLVESTREN i. (fr. *sylvestrène*). Kim. Terpen sınıfından, $C_{10}H_{18}$ formülündeki tek çevrimli hidrokarbon; 176°C'ta kaynar, isveç ve rus terebentin esansıyle sarı çam yapraklarının esansında bulunur. (L)

SİLVESTRİT i. (jeolog Orazio *Silvestri*'nin [1835-1890] adından). Miner. *Eşanl.* SİDERAZOT.

Silvia, italyan komedisinin kişilerinden. 1716'da, Rosa Giovanna Benozzi'nin (bk. BALETTİ) Paris'te yarattığı ve kırk iki yıl başarıyle oynadığı âşık kadın tipi. Benozzi, bu rolüyle Marivaux'nun ideal yorumcusu oldu. (L)

SİLVİN i. (fr. *sylvine*). Miner. Formülü KCl olan tabiî potasyum klorür; Stassfurt'taki tuz yataklarında ve Vezüv'de bulunur. (Bir potasyum cevheridir.) [L]

SİLVİNİT i. (fr. *sylvinite*). Alsace'taki potasyum karbonat yataklarından çıkartılan tuz; eskiden gübre olarak kullanılırdı, bugün silvinit'ten potasyum klorür elde edilir. (L)

SİLYA (Anna), alman kadın şarkıcı (Berlin 1940). Bir oyuncu ailesinin kızıydı. Mesleğe genç yaşta atıldı, ilk resitalini on beş yaşında verdi. On altı yaşında Berlin'de Rosine rolünü canlandırdı, 1959'da Aix - en - Provence'ta *Gecenin Kraliçesi*'ni söyledi. 1960'ta Bayreuth'a çağırıldı, özellikle Wagner'in ve R. Strauss'un (*Salome,* Paris, 1965) eserlerinde rol aldı. (L)

SİLYAROTOMİ i. (fr. *ciliairotomie*). Of-

Foto. LAROUSSE

talmoloji. İridektomi ile giderilemeyen bazı glokom hallerinde kirpiksi cisim ağının kesilip çıkarılmasını gerektiren ameliyat. (L)

SİLYBİUM i. Firfiri çiçekli çakırdiken; yaprakları ve çiçekleri çok güzel göründüğü için tarh göbeklerinde yetiştirilir. (Bileşikgillerden.) [L]

SİLYBURE i. Zehirsiz kazıcı yılan. (Hindistan'da yirmi kadar türü bulunur.) [L]

SİLYON i. (tes. edil. ad.). Camc. Sürekli ve elemanter tekstil liflerinden meydana gelen çapı 6 μ'den küçük cam tel.

— ANSİKL. Camc. Ergitme fırınından çıkan cam akıntısını hızla haddeden geçirerek istenen kalınlıkta *silyon* elde edilir. Silyon tellerinin çapı 4 ilâ 10 μ arasında değişir; bu teller yumak haline getirilmeden önce ileride göreceği işlemleri kolaylaştırmak ve birbirine yapışmasını sağlamak için yağlanır; bu malzeme çeşitli sentetik reçinelerin kuvvetlendirilmesinde kullanılır. (L)

SİLYON i. Denizc. *Silyon feneri,* seyir halindeki gemilerin Denizde Çatışmayı Önleme tüzüğü kuralları gereğince direklerinde taşıdıkları beyaz ışıklı seyir feneri. (Boyları 45,75 m'den uzun olan gemiler, iki direğinde birer silyon feneri taşımak zorundadır. Bu durumda ikinci silyon feneri, birinci silyon fenerinin en az 4,75 m daha yükseğine konulmalıdır.) [Bk. SEYİR *feneri.*] || *Silyon palangası.* Bk. PALANGA. || *Silyon tutmak. Esk.* Yelkenli gemilerde, fırtınalı havalarda direklere silyon palangası vurarak onları geriye doğru çektirmek suretiyle sağlamlaştırmak. || *Grandi silyonu,* bir geminin geri tarafındaki silyon feneri. || *Pruva silyonu,* bir geminin ön tarafındaki silyon feneri.

SİM i. (fars. *sîm*). *Esk.* Gümüş. || Gümüş para. || Gümüş taklidi maden. || Sıf. Gümüşten yapılmış. || *Mec.* Gümüş gibi parlak ve beyaz: *Taramış saçların belin üstüne / Bir elma yanaklı sim gerdanlıdır* (Köroğlu). || *Sim ü zer,* gümüş ve altın: *Dehrin ne safa var acaba sim ü zerinde / İnsan bırakır hepsini hin-i seferinde* (Ziya Paşa). || *Sim-endud,* gümüş kaplama. || *Sim-reng,* beyaz ve parlak. || *Sim-ten,* teni gümüş gibi beyaz olan.

— Nümism. *Sim akçe,* gümüş para yerine kullanılan bir terim. || *Sim mecidiye,* gümüş mecidiyeye verilen ad. (*Sim mecidî* de denir.)

— Tekst. Genellikle ipek veya renkli pamuk ipliği üzerine ince yassı madenî teller sarılarak yapılan ve kumaşları işlemede kullanılan iplik.

— Teşk. tar. *Sim sakalar,* Osmanlı devletinde sarayda çalışan suculardan bir kısmına verilen ad. (Sim sakalar, suyu gümüş kaplar içinde taşırlardı. Görevleri Hırkai Saadet dairesinin önünü yıkamaktı. Koğuşları, Topkapı sarayında Babı Hümayunun sol tarafındaydı.) [ML]

SİM i. *Halk dili.* İşaret, sembol. (M)

SİMA i. (fars. *simâ*). *Esk.* Yüz, çehre, beniz: *Binbaşı Enver Bey güzel, dik bıyıkları, fakat çocuğumsu siması ile...* (Ş. S. Aydemir). *Nihalin çehresini yandan görüyordu [...] ince siması sanki titrek sislerin arasında ihtizaz ederek yükseliyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || Kimse, insan, tip: *Hakikaten Ali'nin anneannesi Edremit'in meşhur simalarındandı* (Sabahattin Ali). *Hattâ Karagöz takımına bir iki yeni sima bile ilâve etti* (H. E. Adıvar). [M]

SİMÂ i. (ar. *simâ'*). *Esk.* Çalgı dinleme. || Çalgılı tören. (M)

SİMA i. (*si*[lisyum] ve *ma*[gnezyum]'dan). Yerkabuğunun, silis ve magnezyum oksit ile demir oksitlerden meydana geldiği kabul edilen, orta derinlikteki farazî tabakası.

— ANSİKL. *Sima*'nın ağır olduğu, yoğunluğunun 2,8 ile 3,6 arasında değiştiği sanılır; tahminen, kendisinden daha hafif olan sial'in altında bulunması gerekir; ya sial'in hemen altındadır, ya da arada *salsima* gibi farazî bir tabaka vardır. Sima'nın varlığı hakkında tek ipucu ender kayaçlardır; birçok yazara göre sima peridotitler'e (yoğunluğu 3,3 ile 3,6), birçoklarına göre de bazaltlar'a (yoğunluğu 2,8 ile 3,2) yakındır. İzostazi olayına göre okyanusların dibinde simanın, yüzeye kıtalarda olduğundan daha yakın bulunması gerekir. (L)

SİMAB i. (fars. *sîm-âb,* gümüş su). *Esk.* Civa. (M)

SİMABA i. Simaruba'ya çok benzeyen bileşik yapraklı ağaç. (*Simaba cedron* yılan sokmasına karşı ve ateş düşürücü olarak kullanılır. *S. ferruginea* da [*kalunga*] mükemmel bir ateş düşürücüdür. Hepsi Tropikal ve Güney Amerika'da yetişen yirmi kadar türü vardır.) [L]

SİMAFOR i. (yun. *sema,* işaret ve *phoros,* taşıyan'dan fr. *sémaphore*). Denizc. Bk. SEMAFOR.

SİMAK i. (ar. *simâk*). Astron. *Esk.* Başak burcundaki en parlak yıldızın adı. (Başak burcu, sol elinde başak tutan bir kadın biçiminde gösterilir; elinin yanında simak bulunur. [Buna *Simak-ı azel* de denir.] Simak'ın karşısında bulunan Gemi yıldızı kümesinden Büyükayı'nın Arcturus adlı yıldızına da *Simak Ramih* [Mızraklı Simak] adı verilir. Her ikisine birden *Simekan* [gün gibi parlak] veya *Anharan* [yağmur taşıyanlar] adı verilir.) [M]

SİMAR çoğl. i. (ar. *şemer,* meyve'den *şimâr*). *Esk.* Meyveler, yemişler.

— Bot. *Esk. Simarı bakliye* («baklagillerin meyveleri»), bakla, fasulye v.b. sert kabuklu meyveler. || *Simarı cerabiye,* sert kabuklu meyveler. || *Simarı harnubiye,* keçiboynuzu v.b. çok çekirdekli meyveler. || *Simarı mücenneha,* genellikle tek tohumlu olan kanatlı meyveler. (M)

SİMART (Pierre Charles), fransız heykeltıraşı (Troyes 1806-Paris 1857). Bir marangozun oğluydu. 1833'te Roma Birinci ödülünü kazandı. Fransa'ya dönünce, Paris Belediye binasının cephesindeki figürleri (*Mimarlık* ve *Heykeltıraşlık*), ayrıca Trône (bugün Nation) meydanındaki iki büyük heykeli (*Adalet* ve *Bolluk*) yaptı (1840). 1846-1852 Arasında Napolyon'un İnvalides'teki mezarının dip tarafında bulunan imparatorun büyük heykelini yaptı. (L)

SİMARUBA i. Bileşik almaşık yapraklı ağaç; Amerika'da dokuz türü bulunur.

— ANSİKL. Antiller'de yetişen *Simaruba amara* yirmi metre boyunda bir ağaçtır; kabuğu düz, pütürsüz, grimsi ve çok acıdır; kuvvetlendirici ve ateş düşürücü niteliklere taşır; içinde kasin bulunur. *Simaruba amara, S. versicolor, S. officinalis, S. glauca* ve diğer türlerinden *marupa* adıyle bilinen kereste elde edilir (bu keresteye *bitterwood, beyaz akaju* da denir). [L]

SİMARUBACEAE çoğl. i. İkiçenekli, ayrı taçyapraklı çiçekli bitkiler familyası. (Tespihağacıgiller, burseraceae, sedefotugiller familyalarıyle birlikte rutales takımından sayılır.)

— ANSİKL. *Simarubaceae* familyasındaki bitkiler genellikle bileşik tüysü ve kulakçıksız almaşık yapraklı ağaç veya ağaççıklardır. Çiçekler genellikle ikievcikli, nadiren erdişidir. Erkekorganlar disk şeklindeki çiçekliğin üzerinde, dişi organın çevresinde taçyapraklarla eşit sayıda veya onların iki katı olarak bulunur. Yumurtalık 2-8 meyve-yapraktan meydana gelir. Tropikal ülkelerde yetişen bu familyanın otuz kadar cinsi (*quassia, simaba, simaruba, ailanthus, picramnia, mannia, gysmnostemon* v.b.) ve iki yüze yakın türü vardır. (L)

SİMAT çoğl. i. (ar. *sime*'den *simât*). *Esk.* İşaretler, damgalar. || İzler, alâmetler. || *Fazail-şimat,* faziletli. || *Maarif-simat,* bilgili. || *Melek-simat,* melek gibi görünen. (M)

SİMAT i. (ar. *simât*). *Esk.* Yemek masası, sofra. || Sofradaki yiyeceklerin tümü. || Yemek, ziyafet. (M)

SİMAV, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Kütahya ili) ilçe merkezi küçük şehir; 10 091 nüf. (1970). *Simav* ovasının güneydoğu kenarında; yüksl. 825 m. Kütahya'ya, Gediz üzerinden 142 km, Tavşanlı üzerinden 145 km'lik yollarla bağlanır. Bu yollardan birincisi asfalt, ikincisinin ise Tavşanlı - Kütahya arası asfalttır. Halıcılık. — *Simav ilçesi,* 73 727 nüf. (1970); 1 687 km². Merkez ve Dağardı bucakları içinde 101 köy. Tahıl, baklagiller, şeker pancarı. (M)

SİMAV çayı, esk. **Makestos,** İçbatı Anadolu bölümünde çay. Şaphane ve Simav dağlarından inen derelerin *Simav gölü*'nün bulunduğu ovada birleşmesinden sonra Demirci ve Alaçam dağları arasındaki doğubatı doğrultulu olukta akar. Sındırgı dolaylarında kuzeye yönelir; sonra daha çok *Susurlu ırmağı* adıyle anılır. Marmara denizine Karacabey boğazında dökülen akarsuyun bütününe şimdi çoğunlukla bu ad verilmektedir. (M)

SİMAV gölü, İçbatı Anadolu bölümünde, Simav kasabasının 6 km kuzeybatısında ve Simav ovasının çukur yerinde sığ bir tatlı su birikintisi. Birçok yeri sazlar ve kamışlıklarla kaplıdır; yüksl. 725 m. Suyu Simav çayı tarafından boşaltılır. Gölün batı kenarında bugün Hisar köyü denilen köyün yerinde Ankyra (Phrygia Ankyra'sı) şehrinin kalıntısı vardır. (M)

SİMAVİ (Sedat), türk gazetecisi (İstanbul 1896-ay.y. 1953). Galatasaray lisesini bitirdi (1914). *Hande* adlı haftalık bir dergi çıkararak yayın hayatına atıldı. İlk konulu türk filimlerini (*Pençe, Casus*) yönetti (1917). Günlük *Dersaadet* gazetesini yayımladı (21 temmuz 1920). Kurtuluş savaşı yıllarında çıkardığı *Güleryüz* dergisiyle Kuvayı milliyecileri destekledi. *Yedigün* dergisini yayımladı (1933). *Hürriyet* gazetesini kurdu (1 mayıs 1948) ve Türkiye'de yüksek tirajlı gazeteciliğin temellerini attı. Gazetesinin başyazarıydı. Karikatür çizdi, oyunlar, hikâyeler, fıkra ve makaleler yazdı. Roman (*Fuji Yama* [1934]) ve oyunları da (*Hürriyet Apartmanı* [1940]; *Ceza* [1941]) vardır. — EROL, türk gazetecisi (İstanbul 1930), öncekinin oğlu. Işık lisesini bitirdi (1949). *Hürriyet* gazetesinin sahibi ve yöneticisidir. —HALDUN, türk gazetecisi (İstanbul 1925), öncekinin kardeşi. Kabataş lisesini bitirdi (1944). Babasının ölümünden sonra bir süre kardeşiyle birlikte *Hürriyet* gazetesini yönetti. Sonra bu gazeteden ayrıldı. Veb Ofset İleri Matbaacılık şirketini kurdu. *Günaydın* gazetesini yayımladı (26 kasım 1968). Ayrıca *Gün, Saklambaç* günlük gazetelerinin sahibidir. (M)

SİMAVNALI BEDREDDİN (Mahmud), türk mutasavvıfı (Simavna, Edirne 1359-Serez 1420). Simavna kadısı İsrail'in oğlu. Memleketinde, Konya'da, Kahire'de okudu. Mantık, felsefe, ilâhiyat öğrendi. İntisap ettiği Ahlatlı Şeyh Seyid Hüseyin'in emriyle Tebriz'e giderek Timur'un bilginler arasında yaptırdığı tartışmalara katıldı. Mısır hükümdarlarından Berkuk'un oğlu Ferah'a ders verdi. Seyid Hüseyin'in ölümünden sonra onun yerine geçti. Halep, Konya ve Tire'ye gitti. Sakız adasının ruhanî reisini müritleri arasına aldı. Daha sonra Edirne'ye döndü. Musa Çelebi'nin kazaskeri oldu. Çelebi Mehmed'in saltanatı ele geçirmesinden sonra İznik'e sürüldü. Burada halkı ayaklanmaya yöneltecek propagandalara başladı. Müritlerinden Börklüce Mustafa'nın yardımıyle Aydın ve Karaburun'da taraftarlar kazandı. İznik'ten kaçarak İsfendiyaroğullarının yanına sığındı. Oradan Zağra'ya gitti. Silistre, Dobruca, Deliorman'da dolaşarak düşüncelerini yaydı. Çelebi Sultan Mehmed tarafından üstüne asker gönderildi. Müritlerini toplayarak bir devlet kuracağını, din farkını ortadan kaldıracağını, toprakları paylaştıracağını ileri sürdü. Batınîlikle birleşen görüşleri hızla yayıldı: Börklüce Karaburun'da; Torlak* Kemal Manisa'da yenilgiye uğratıldı. Bedreddin de ele geçirilerek Serez'e getirildi. Padişahın karşısında bir bilim kurulu tarafından sorguya çekildi. Mevlânâ Haydarı Acemî'nin verdiği fetvaya göre «malı haram, kanı helâl» sayılarak Serez çarşısında asıldı. Serez'deki mezarından çıkarılan kemikleri 1924'te İstanbul'a getirildi. 1961'de Sultanmahmut türbesi haziresine gömüldü. Edirne'de bir zaviyesi, Bursa'da bir mescidi vardır. Bedreddin'e göre Tanrı'nın özüyle (zat) yaratılanlar (mahlukat) birdir, arada varlık ve oluş bakımından bir ayrılık yoktur. Evren (âlem) yaratılmamıştır (kadimdir), yok da olmayacaktır. İlâhi irade (Tanrı iradesi) yanlış yorumlanan bir kavramdır. Çünkü gerçek Tanrı iradesi bir varlığın özünde olanı, gerçekleşebilecek güç ve nitelik taşıyanı, Tanrı'nın istemesinden başka bir şey değildir. Tanrı iradesi varlığın özünde «oluş gücüyle» sınırlıdır. Bir varlığın özün-

Sedat SİMAVİ

Haldun SİMAVİ

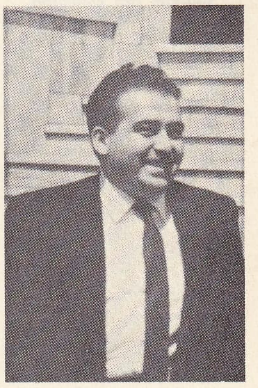

Erol SİMAVİ

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

SİMENON

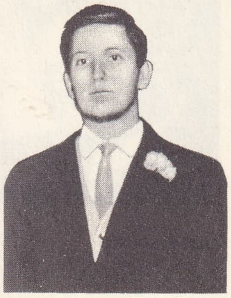

SİMEON II

Joseph Jérôme SİMEON
Cabinet des Estampes, Paris

de bulunmayanı Tanrı da isteyemez, istese de yaratamaz. Varlık (vücud) âlemi birdir. Dünya ve âhiret iki ayrı varlık değildir. Ölümden sora dirilme (haşr) olmadığı gibi, dünyanın dışında başka bir âlem de yoktur. Cennet, cehennem birer kavram olmaktan öteye geçemez. Her ikisi de, insanın dünyadaki mutluluğu ve mutsuzluğuyle ilgili birer kavramdır. Dünyada mutlu olan cennette; mutsuz olan cehennemde yaşıyor demektir. *Kur'an*'da geçen bütün kavramlar, buyruklar birer örnektir. Gerçek amaç insanlara doğruyu, ayrı ayrı nitelikleriyle anlatmaktır. Bütün dünya malları, insanların ortaklaşa yararlanması içindir. Yeryüzünde tabiî sınırlar, senin benim diye gerçekten bölünmüş toprak parçaları yoktur. İnsan yaşar ölür. Doğumla başlayan hayat ölümle biter. Ruh bedenden ayrı, bağımsız bir varlık değildir. Bedenle ruh da göçer gider. Beden dışında ruhun özel bir hayatı yoktur. Bütün manevî varlıklar insan düşüncesinin özünden doğmuştur. Gerçek olan insandır. Eserleri: fıkıh: *Câmiü'l-Fusuleyn* (İki Faslın Derlemesi); *Letâifü'l İşârât* (İşaretlerin En Seçkinleri), *Teshil* (Kolaylaştırma); tasavvuf: *Şerh-i Füsusü'l-Hikem* (Füsusü'l-Hikem [Hikmetler İncisi] Yorumu); *Meserretü'l-Kulûb* (Kalplerin Sevinci); tefsir: *Nûrü'l-Kulûb* (Kalplerin Nuru) ve gramerle ilgili *Ukudü'l-Cevahir* (Mücevher Gerdanlıklar); *Çeragü'l-Fütuh* (Fetihlerin Işığı). En ünlü eseri Arapça *Varidat**tır. (→Bibliyo.) [M]

SİMAV ovası, İçbatı Anadolu'da güneyden Simav dağı, kuzeyden Akdağ ile sınırlanan, doğu-batı doğrultusunda 18 km kuzey-güney doğrultusunda en fazla 8 km boyutlara sahip olan düzlük. En çukur yerinde, *Simav gölü* diye adlandırılan bataklık bulunur; yüksl. 725 m. Ova, adını güney kenarında bulunan Simav kasabasından alır. (M)

SİMBA'LAR. Gabon'da, Chaillu dağlarında yaşayan zenci halk. (L)

SİMBER blş. sıf. (fars. *sîm*, gümüş ve *ber*, göğüs'den *sîm-ber*). *Esk.* Göğsü, gerdanı gümüş gibi beyaz olan (güzel).

◆ **Simberan** çoğl. i. *Esk.* Beyaz göğüslü güzeller. (M)

SİMBİLLAVAYN (EL—), Mısır'da şehir, Aşağı Mısır'da (Dakahliye ili), Mansure'nin güneydoğusunda; 29 700 nüf. (L)

SİMBİRSK. Bk. ULYANOVSK.

Simca, fransız otomobil şirketi. Kasım 1934'te sanayici Pigozi tarafından Levallois - Perret'de kuruldu. S.İ.C.A. (Société Industriele de Mécanique et Carroserie Automobile) [Otomobil Karoseri ve Makinesi sanayii] veya Simca adını aldı. O devirde Fiat lisansıyle orijinal şasili italyan karoseri yapıyordu. Bu şirket, 1936'da, Donnet-Zedel şirketinden boşalan Nanterre'deki (Seine) binalara taşındı. Aynı yıl Nanterre'deki şirket, ünlü italyan arabası Topolino'dan ilham alarak tümüyle Fransa'da yapılan Simca-5 markalı küçük bir otomobil piyasaya sürdü ve bu, en çok satılan ilk halk tipi otomobillerden biri oldu. Kasım 1954'te, Simca, amerikan Ford şirketinin Poissy'de (Seine) bulunan Fransa şubesiyle birleşti.
1963'te Simca grubu Chrysler'in kontrolu altına girdi. Hisselerinden yüzde 76'dan çoğu amerikan Chrysler Corporation, yüzde 18 kadarı italyan Fiat tarafından kontrol edilmektedir. 16 000 Kadar işçi çalıştıran şirket, yılda ortalama 326 000 taşıt yapmaktadır. (L)

SİMCOE, Kanada'da (Ontario) göl, sularının fazlasını Huron gölüne akıtır; 700 km². (L)

SİME i. (ar. *sime*). *Esk.* Damga, işaret. || Alâmet, iz. || Şema.
— Huk. *Esk. Simetül vakf*, bir şeyin vakfedildiğini gösteren özel işaret. — Vakfedilen eşyaya (özellikle kitap kapaklarıyle hayvanların sağrılarına) vakıf malı olduğunu göstermek için damga vurma. (Simetül vakfın, hukuk yönünden ispatlayıcı değeri yoktur). [M]

SİMEK. Coğ. Bk. BÖLÜKYAZI.

SİMELE veya **SIMALA** i. (ar. k.). Bir arap şefinin, çadırlarıyle, uşaklarıyle, sürüleriyle, teçhizatıyle bir bütün meydana getiren çevresi. (L)

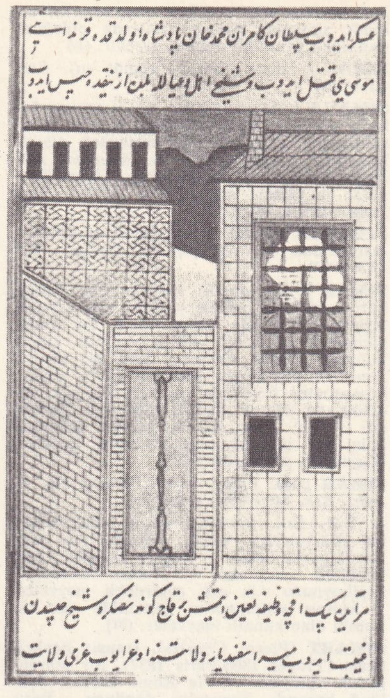

SİMAVNALI BERDEDDİN, minyatür

SİMEN i. (fr. *cymène*). Formülü
$$(CH_3)_2\,CH - C_6H_4 - CH_3$$
olan ve parametilizopropilbenzen'i meydana getiren benzen sınıfı hidrokarbon. *Eşanl.* PARASİMEN.
— ANSİKL. *Simen*, kimyon, baldıranotu, kekik ve *Eucalyptus globulus* esanslarında bulunur. Fosfor anhidridin timol, karvakrol, kâfur üstüne etkimesi veya pinen'in hidrojen kaybetmesiyle elde edilir. 0,865 Yoğunluğunda, hoş kokulu bir sıvıdır; 175° C'ta kaynar. *Timol* ve *karvakrol* adlarındaki iki fenol bu maddeden türer. (L)

SİMENON (Georges), belçikalı yazar (Liège 1903). *La Gazette de Liège*'de (Liège Gazetesi) çalıştı. 1928'den itibaren SIM takma adıyle halkın çok tuttuğu romanlar yazdı; bu eserleri büyük bir çabuklukla kaleme alırdı. 1932'de kendi adıyle polis romanları yayımlamağa başladı. Psikolojik derinlik ve insan gerçeğiyle polis romanı türüne yeni bir anlayış getirdi ve edebî bir değer kazandırdı. Simenon, bu eserlerinde sevilen komiser tipi Maigret'yi yarattı. Ayrıca töre ve serüven romanları da yazdı, bunlarda bir şehrin veya bir sosyal çevrenin havasını büyük bir canlılıkla anlattı. Başlıca eserleri: *Les Fiançailles de M. Hire* (Bay Hire'in Nişan Töreni) [1933]; *Kanaldaki Ev* (La Maison du Canal) [1933] *Maigret* (1934); *Le Chien Jaune* (Sarı Köpek) [1936]; *Le Testament Donadieu* (Donadieu'nün Vasiyeti) [1937]; *Les Rescapés du «Télémaque»* («Télémaque» Kaçakları) [1938]; *La Marie du Port* (1938); *Monsieur la Souris* (Bay Fare) [1938]; *Les İnconnus dans la Maison* (Evdeki Meçhul Kişiler) [1940]; *Mon Ami Maigret* (Dostum Maigret) [1949]; *Marie qui Louche* (Şaşı Marie) [1952]; *Maigret à l'Ecole* (Maigret Okulda) [1954]; *Le Nègre* (Zenci) [1958]; *Le Président* (Başkan) [1958]; *Le Veuf* (Dul) [1960]; *Le Train* (Tren) [1961]; *Maigret et le Clochard* (1963); *La Chambre Bleue* (Mavi Oda) [1964]. Ayrıca *La Neige Etait Sale* (Kar Kirliydi) [1950] adlı bir oyunu ve *Le Bateau d'Emile* (Emile'nin Gemisi) [1954] adlı başarılı bir hikâye kitabı vardır. (L)

SİMEON I Büyük (864 veya 865-öl. 927), bulgar çarı (893-927). Gençliğinde Bizans'ta rehine olarak kaldı, hıristiyan medeniyeti ve dininden çok etkilendi. 893'te babası Boris I, kapandığı manastırdan çıkarak, paganlığa yatkın olan büyük oğlu Vladimir'i tahttan indirdi ve yerine Simeon'u geçirdi. Büyük bir Bulgaristan kurmak isteyen yeni han, Raşka Sırplarıyle Bulgaristan'ın batısındaki islav prensliklerine karşı mücadeleye girişti. Asıl amacı, İstanbul'da «basileus» olarak taç giymekti. Simeon, ilk savaşta (894-904) Leon VI ile macar müttefiklerini yendi; Makedonya'nın büyük bir kısmıyle Güney Arnavutluk'u elde etti ve onları yıllık haraç ödemek zorunda bıraktı. İkinci savaşta (913-927) Edirne'yi aldı (914). Ankhialo (Türkler zamanında *Ahioğlu*, bugün *Pomorie*) zaferini kazandı (917) ve İstanbul'a karşı iki başarısız saldırıda bulundu. Bizans'ın başkentini alamayınca (924), Roma ile görüşmelere başladı, Roma kendisine çar unvanıyle Bizans'a bağımlı olmayan bir bulgar kilisesi kurma yetkisini verdi. Simeon etrafına korku salan bir savaşçı olmakla beraber, sanat ve edebiyatı korudu, Makedonya'nın ortasında kurduğu başkenti (Büyük Preslav) güzelleştirdi ve kendisi değerli eserler yazdı. Öldüğünde, Bulgaristan gelişiminin en yüce noktasındaydı. (L)

SİMEON II (doğ. Sofya 1937), Bulgaristan çarı (1943-1946), Boris III ile Giovanna di Savoia'nın oğlu. Savaş sırasında babasının yerine tahta çıktı. Yaşının küçüklüğü, bir naiplik meclisinin kurulmasını gerektirdi. Bu meclisin başına getirilen hükûmet başkan B. Filov alman taraflısı bir siyaset güttü. Savaştan sonra, 8 eylül 1946'da yapılan referandum ile krallık sona erdi. Sürgünde yaşamak zorunda kalan Simeon II, Mısır'a yerleşti. (L)

SİMÉON (Joseph Jérôme, — kontu), fransız siyaset adamı (Aix-en-Provence 1749-Paris 1842). Hukuk profesörü oldu (1778), Güney Fransa'daki federalist harekete karıştı (1793), kanun dışı ilân edildi ve İtalya'ya göç etti. Thermidor'dan sonra Fransa'ya döndü. Beşyüzler meclisine seçildi (1795). 18 Fructidor'un ertesi günü protestoda bulununca sürgün cezasına çarptırıldı; saklandı, sonra tutuklandı. 18 Brumaire'de serbest bırakıldı, Tribunat'ya girdi (1800), Danıştay üyesi (1804), daha sonra Westfalen'de kral Hieronymus'un bakanı oldu (1807), 1814'te Bourbonların hâkimiyetini tanıdı ve Kuzey valiliğine tayin edildi, kont unvanını aldı (1815), âyan üyeliğine seçildi (1821). Temmuz monarşisine bağlandı ve Sayıştay birinci başkanlığına getirildi (1838). [L]

SİMEON Mağrur (*Gordıy*) [1316-1353], Moskova büyük knyazı (1340-1353), İvan I'in oğlu. Babasının eserini sürdürdü. Tver'de, Ryzan'da öbür rus prenslerine Moskova'nın hegemonyasını kabul ettirdi ve Altınordu hanlarıyle anlaşma siyaseti güttü. (L)

SİMEON Stylites, Büyük, Aziz, suriyeli çileci (Sis, Silifke 390'a doğr.-öl. 459'a doğr.). Otuz yaşına doğru, o zamanlar Doğu'da bir hayli yaygın olduğu sanılan bir çileciliğe bağlanarak, bir sütunun tepesinde yaşamağa ve ibadet etmeğe başladı. Kırk yıl bu şekilde yaşadığı söylenir. (L)

SİMETO, Sicilya'da (İtalya) ırmak, İon denizine dökülür, adanın havzası en geniş ırmağıdır; 116 km. Nebrodi dağlarında doğan ırmak pek çok kıvrım çizdiği ve sulama çalışmalarıyle çığır değişikliklerine uğradığı Catania ovasına açılmadan önce Etna'nın çevresini dolanır. Simeto, 1886 - 1896 arasında ağız değiştirmiştir; deltası güneye doğru ilerlemeğe devam etmektedir. (L)

SİMETRİ i. (yun. *syn*, ile ve *metron*, ölçü'den *symmetria* > lat. *symetria* > fr. *symétrie*). İki veya daha çok bütün arasında veya bir bütünün parçaları arasında, bir eksene göre ölçü, biçim, durum bakımından uygunluk: *Bina cephesindeki pencerelerin simetrisi. Eşanl.* BAKIŞIM.
— Mat. Bk. BAKIŞIM. || *Eksenel simetri*. Bk. EKSENEL.

◆ **Simetrili** sıf. Bakışımlı, bakışık.

◆ **Simetrisiz** sıf. Bakışımsız. (M)

SİMETRİK sıf. (fr. *symétrique*). Bakışımlı, bakışık. (M)

SİMETRİKLEŞTİRME i. (*simetrik* > *simetrikleştirmek*'ten *simetrikleştir-me*). Mat. Bk. BAKIŞIMLAMA.

SİMEULU, ing. Simeuloce, İndonezya'da ada, Sumatra'nın batı kıyısı açıklarında;

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; X, A.F.P. (LAROUSSE)

19 300 nüf. Kereste üretimi. Başlıca şehri, *Sinabag*. (L)

SİMFEROPOL, esk. **Akmescit,** S.S.C.B.'-de (Ukrayna cumhuriyeti) şehir, Kırım'da Salgır ırmağı kıyılarında; 213 000 nüf. Metalürji ve besin sanayii. Bağcılık ve meyve yetiştiriciliği merkezi; ticaret ve fikir merkezi. Simferopol XVII. yy.a doğru tatar hâkimiyeti sırasında Akmescit adıyle Eskiçağdaki yunan sitesi Neapolis'in yerinde kuruldu. Bugünkü adı, Kırım'ın Katerina II zamanında Rusya'ya bağlandığı (1783-1784) tarihten kalmadır. Şehrin güneyi ve güneydoğusunda dolambaçlı yunan-tatar sokakları ve eski mezarlık yeralır. Akmescit (1508) sonradan bir mahallenin adı olmuştur. (L)

SİMFİLİ i. (yun. *syn*, birlikte ve *philos*, dost'tan fr. *symphilie*). Karınca ve diviklerde görülen ortak yaşama şekli. (Konuk böcek yuvasında barındığı böcek [karınca veya divik] tarafından tam bir ihtimamla bakılır, beslenir.) Bk. KARINCA BÖCEĞİ. (L)

SİMFİZ i. (yun. *symphysis*, birleşme, kaynama'dan fr. *symphyse*). Anat. İki kemiğin bir telsel kıkırdakla birleşmesi sonucunda meydana gelen oynamaz veya az oynar eklem tipi: *Çatı kemiği simfizi önde iki çatı kemiğini birleştirir.* (*Eşanl.* AMFİARTROZ) || *Çene simfizi*, altçene kemiğinin ortasında görülen dikey çıkıntı. (Başlangıçta altçene kemiğini meydana getiren iki yan parçanın birleşme izidir.) [L]

SİMFİZEOTOMİ i. (fr. *symphyséotomie*). Kadın-doğum. Çatı kemiği simfizinin kesilmesi.

— ANSİKL. 1766'da ileri sürülen ve 1777'de Siagult tarafından gerçekleştirilen *simfizeotomi*'nin amacı, doğum yapmakta olan bir kadında leğen çaplarını büyültmektir. Şimdi nadiren uygulanmaktadır. (L)

SİMGE i. (*sim*, işaret'ten *sim-ge*). Fels. *Yeni*. Sembol. *Esk*. Remiz. (M)

SİMGECİLİK i. (*simge* > *simgeci*'den *simgeci-lik*). Mant. *Yeni*. Simge kullanmayı tercih etme. || Bu kullanıma karşı eğilim gösterme. *Eşanl.* SEMBOLİZM. (M)

SİMHA i. «Aslan» anlamında sanskritçe kelime; birçok kelimenin ve özel ismin bileşimine girer. (Sembolik olarak krallık veya otorite kavramını ihtiva eder; Buddha Sakyamuni'ye çoğu zaman «Sakya'ların Aslanı» denirdi. Aslan resmi süsleme alanında, özellikle tanrı ve kral tahtlarının süslemesinde kullanıldı.) [L]

SİMHAK i. (ar. *simḥāk*). Anat. *Esk*. Kemiklerin üzerini örten ince zar veya deri. (M)

SİMİ. Coğ. Bk. SÖMBEKİ.

SİMİAND (François), fransız sosyoloğu (Gières 1873-Saint Raphael 1935). Collège de Fance'ta iş tarihi dersleri verdi (1932-1935). Başlıca eseri *Le Salaire, l'Evolution Sociale et la Monnaie*'de (Ücret, Toplumsal Evrim ve Para) [3 cilt, 1932] «ücret meselesini nesnel bakımdan açıklamağa» çalıştı. (L)

SİMİDİN i. (fr. *cymidine*). Formülü
$(CH_3)_2\ CH—C_6H_3\ (CH_3)\ NH_2$
olan arilamin; nitrosimen'in indirgenmesiyle elde edilir, diazolanınca timol verir. (L)

SİMİLİ i. (*similigravür*'ün kısaltması). Graf. santl. Bir tramdan elde edilen ve bir belgenin asıl baskısını yarı gölge şeklinde çoğaltmağa yarayan fotogravür klişesi. (L)

SİMİLİMUM i. (lat. *similis*, benzer'den fr. k.). Tıp. Bir hastaya verildiği zaman o hastanın durumunu en iyi yansıtan ilâç. (L)

SİMİLOR i. (fr. k.). Kuyumc. Bk. TOMBAK.

SİMİN sıf. (fars. *sim*, gümüş'ten *simin*). *Esk*. Gümüşten yapılmış. || Gümüş renginde, beyaz: *Simin dumanlarda ölür ruh-ı menazır / Bir ra'şe-i zerrin ta karşıda yer yer* (Ahmed Hâşim). *Karışır toprağın siyahıyle / Reng-i simini sath-ı deryanın* (Tevfik Fikret). || *Simin-ber*, göğsü gümüş gibi beyaz olan. || *Simin-fevvare*, ay. || *Simin-ten*, vücudu çok beyaz olan. (M)

SİMİNİT i. (*Cimini* dağlarının adından fr. *ciminite*). Miner. Kalsiyumlu alkali trakit çeşidi; potasyum hidroksit oranı sodyum hidroksitten daha fazladır. (L)

SİMİON (Movila), Eflak (1600-1602) ve Boğdan (1606-1607) gospodarı (öl. 1607), Jeremia'nın kardeşi, Polonyalıların Kahraman Mihail'i yenmelerinden sonra Eflak tahtına çıktı. 1602'de yerini Radu Şerban'a bıraktı; kardeşi Jeremia ölünce Boğdan tahtına çıktı ve zehirlenerek ölünceye kadar tahtta kaldı. (M)

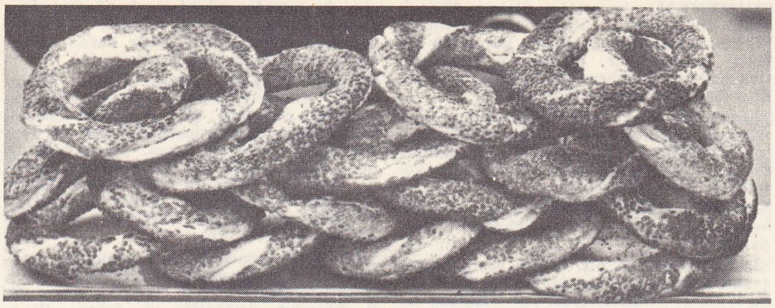

simit

Foto. MEYDAN

SİMİONATO (Giulietta), tialyan kadın şarkıcı (Forli 1910). Sanat hayatına 1935'te başladı, 1939'da Scala'ya girdi, fakat milletlerarası meslek hayatına ancak savaştan sonra başlayabildi (Edinburgh [1947], Chicago [1954], Salzburg, New York v.b.). Özellikle Rossini ve Verdi'nin operalarında çok başarılı olan sanatçı, kontralto sesiyle yüzyılın en seçkin şarkıcıları arasında yer alır. (L)

SİMİSTOR i. (*sim*etrik ve ti*ristor*'dan). Elektron. Yarı iletkenli bir elektronik devre kesici meydana getiren, dört bağlantılı ve beş katlı simetrik yapıda tiristor*. (L)

SİMİT i. (yun. *semidalis*, irmik > *semidalitis* veya ar. *semiz*, beyaz un'dan). Halka biçiminde çörek: *Dört kişi taze simitleri ısırarak sokağa çıktılar, karanlığa karıştılar* (S. F. Abasıyanık). *Vakit bir hayli ilerlemişti. İki simit, biraz peynirle karnını doyurdu* (S. Kocagöz). || İnce bulgur. || *Argo*. Sıfır.

— DEY. *Beşlik simit gibi kurulmak* (*kasılmak*). Bk. BEŞLİK.

— Denizc. Bir halat veya zinciri ırgat, vinç veya bocurgatla çekmek için kullanılan iki ucu birbirine eklenmiş ip veya zincir halka. || *Simit sapan*, bir matafyon halkasının dışına takmak veya bir küreği çelik iskarmoza tespit etmek için yapılan ip halka. (ÇEVİRME SAPAN da denir.)

— Kıyf. *Esk*. Mevlevîlerin sikke üzerine sardıkları beze verdikleri ad. (Pamuktan yapılan simit'in üzerine sarık sarılırdı.)

— Mus. *Esk*. Kudüme altlık yapmak amacıyle içine ot doldurulan meşin torba.

— Mutf. Ilık su, un, tuz, süt, şeker ve maya karışımından yapılan yiyecek. (Bk. ANSİKL.) || *Kandil simidi*. Bk. KANDİL.

— Sepetçilik. Sağlamlaştırmak amacıyle bir sepetin, bir küfenin tabanına ve değişik yerlerine yapılan ikili veya üçlü sorgun kuşağı.

— ANSİKL. Mutf. *Simit*'in yapımında kullanılan malzeme iyice karıştırılır. 45 Dakika bekletildikten sonra parçalara ayrılır. Her parça yuvarlak halkalar haline getirilerek soğuk su içinde kısa süre bekletilir. Sudan çıkarılır ve üzerine susam serpilerek tavalar içinde fırında pişirilir. (M)

SİMİTÇİ i. (*simit*'ten *simit-çi*). Simit yapan veya satan kimse.

— Ask. *Esk*. Osmanlı devletinde Sekbanlar fırınında çalışmak üzere işe yeni başlayan sanatkâr. (Simitçiden olanlara «hamurkâr» denirdi. Burada çalışanlardan kabiliyetli görülenler ocakta yükselirdi. Saray fırınında da aynı adla çalışan sanatkârlar vardı.) [M]

SİMİTÇİLİK i. (*simitçi*'den *simitçi-lik*). Simit yapma veya satma işi. (M)

SİMKEŞ i. (fars. *sîm*, gümüş ve *-keş*, çeken'den *sim-keş*). Zantl. *Esk*. Haddeden gümüş tel çeken sanatçı. || Sırma işleyen sanatçı.

— ANSİKL. Zantl. *Esk*. Osmanlılarda gümüşten yapılan ince tellerle işlenen eşyaya sırma çeken *simkeş*'lerin ayrı hanları, çalışma yerleri, loncaları vardı. (Bk. SİMKEŞHANE.) Simkeşler yalnız gümüşle değil, altın tellerle de sırma çekerlerdi. Bu sırmalar sancaklara, bazı resmî elbiselere, seccade, bohça gibi eşyaya çekilirdi. XVI. ve XVII. yy.larda büyük bir gelişme gösteren simkeşlik, Tanzimat'tan sonra devletin malî durumu dolayısıyle gerilemeğe başladı. Birinci Dünya savaşından sonra ortadan kalktı. (M)

SİMKEŞHANE blş. i. (fars. *sîmkeş* ve *ḫāne*'den *sîmkeş-ḫāne*). *Esk*. Sırma tel yapılan yer. (M)

Simkeşhane, Osmanlılar devrinde, İstanbul'da (Beyazıt semtinde) sırma tel yapılan imalâthane. Simkeşhane, Darphanei Âmire binası olarak yapıldı (1470-1475). Binanın yangın ve zelzeleden harap olan ön cephesi Ahmed III devri baş kadıefendilerinden Ümmetullah sultan tarafından onartıldı ve arka köşesine bir mescit yaptırıldı (1707). Bu tarihte ön taraftaki dükkânlar altın ve gümüş sırma çeken esnafa (simkeşler) tahsis edildi. 1867'de Abdülaziz tarafından tekrar onartılan bina 1920'de önünde bulunan Bizans devri zafer takının kalıntılarını ortaya çıkarmak için yapılan araştırmalar sırasında harap oldu. Beyazıt-Aksaray yolu açılırken yarısı yıktırıldı (1956). 1970'-te restore edilmesine başlandı.

Devletin yönetim ve denetimi altında bulunan Simkeşhane, resmî bir kurumdu. İçinde ayrı ayrı bölümler vardı, simkeşler mesleklerine göre sınıflara ayrılır, altın sırma çekenler, gümüş sırma çekenler ayrı odalarda çalışırlardı. Resmî elbiselere, sancaklara bazı önemli eşyaya, at koşumlarına, kemerlere, eyerlere işlenen bütün sırmalar burada yapılırdı. Sırmalar, Bursa, Edirne, İzmir gibi Anadolu'nun birçok iline de Simkeşhane'den giderdi. Osmanlı devletinin malî sarsıntılar geçirmeğe başladığı dönemde Simkeşhane de kapandı. Bir ara Topkapı sarayında faaliyet gösterdi. (M)

Simkeshane mescidi veya **Başkadın Emetullahsultan mescidi** veya **Validesultan mescidi,** İstanbul'da Simkeşhane içinde mescit. Ümmetullah sultan tarafından yaptırıldı (1707). Mescit kâgirdir. Yanında zengin süslemeli bir sebil, çeşme ve okul vardır. Beyazıt - Aksaray yolunun açılışı sırasında yıktırıldı (1956). [M]

SİMLA, Hindistan'da şehir, Himaçal Prades'in merkezi, Orta Himalayalar'da, ağaçlıklı bir doruk üzerinde, yaklaşık olarak 2 200 m yükseltide; 18 300 nüf. Hindistan'ın eski yazlık başkenti. İklimi sağlığa elverişli merkez. Meteoroloi ve magnetik rasathane. Arkeoloji enstitüsü. (L)

SİMMEL (Georg), alman filozofu ve sosyoloğu (Berlin 1858-Strasbourg 1918). Berlin'de (1900) ve Strasbourg'da (1914) ders verdi. Başlıca eserleri: *Einleitung in die Moralwissenschaft* (Ahlâk Bilimine Giriş) [1892], *Die Probleme der Geschichtsphilosophie* (Tarih Felsefesinin Meseleleri) [1892], *Philosophie des Geldes* (Para Felsefesi) [1900], *Kant* (1904), *Schopenhauer und Nietzsche* (Schopenhauer ve Nietzsche) [1907], *Soziologie* (Sosyoloji) [1908], *Philosophische Kultur* (Felsefe Kültürü) [1911], *Goethe* (1913), *Rembrandt* (1916), *Grundfragen der Soziologie* (Sosyolojinin Temel Meseleleri) [1917], *Der Konflikt der Modernen Kultur* (Çağdaş Kültürün Aksaklıkları) [1918]. Simmel'in felsefesi Kant felsefesine dayanır, ama bu felsefeye birçok orijinal unsur getirir: hayat ve kültür felsefesi, ölçülü bir görecelik, bireysel zekâ tiplerinin göz önüne alınması ve soyutlamaların reddi. (L)

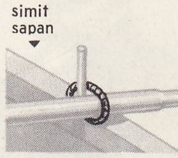

simit sapan

Antoine SİMON
baron Gros'nun
eseri,
Troyes müzesi,
Fransa

sir John SİMON

Jules SİMON

Pierre Henri
SİMON

SİMMENTAL, İsviçre'de (Berne Alpleri) vâdi, Thun gölüne ulaşan Simme ırmağı (63 km) tarafından akaçlanır. Burası bir otlaklar ve ormanlar bölgesi ve İsviçre'nin simmental ırkı denen başlıca sığır cinsinin ilk yetiştirildiği yerdir. Turizm. (L)

Simmental ırkı, isviçre sığır ırkı; rengi sarı-kır'dan kırmızı-kır'a kadar değişir; orta veya büyük boyda, dayanıklı bir sığırdır; süt ve et verimi çok iyi olduğu gibi koşuma da elverişlidir. (L)

SİMMER i. Metrol. *Esk.* Almanya'da tahıllar için kullanılan hacim ölçüsü. (SIMRİ de denirdi.) [L]

SİMMİAS mısraı bļş. i. Esk. vezin. Bir beş ayaklı daktylos'tan meydana gelen lirik mısraya denir. (İskenderiyeli şair *Simmias* tarafından diziler halinde kullanıldı.) [L]

SİMMİAS Rodos'lu, yunan şairi (M.Ö. IV. yy. sonraları). Özellikle, *Şekilli Şiirler*'iyle tanınır. Bu eserde mısralar «Yumurta», «Kanat», «Balta» gibi şekiller meydana getirir. Simmias manzum mektuplar da yazdı. (L)

Simmonds hastalığı, hipofiz yetersizliğinden ileri gelen kaşeksi. Hastalık ilk olarak 1914'te tanımlandı. Doğum sonrası bir kanama, bir enfeksiyon (verem) veya bir ur yayılması sonucunda hipofizin nekroza uğramasından ileri gelen bu durum o zaman çok ciddî ve tehlikeliydi; o tarihten beri de birçok olay tanımlandı, ama bunlar eskiden görülenlere göre daha hafifti. Bu gibi hafif vakalarda hastalığın yavaş ilerlemesi hipofiz hulâsaları ve diğer hormonlarla tedavi imkânını verdi ve böylece hipopitüitarizmin diğer içsalgı bezleri üstündeki kötü etkileri giderilebildi. Hastalık, alman hekimi Morris *Simmonds*'un [1855-1925] adıyle anılır.) [L]

SİMNEL (Lambert), ingiliz sahtekârı (1477'ye doğr.-öl. 1534'e doğr.). Kral Henry VII zamanında, Edward IV'ün yeğeni genç Earl rahip olan Richard Symonds tarafından bu rolü oynamak üzere özel olarak yetiştirilmişti, 1487 başlarında İrlanda'nın York taraftarlarıyle tanıştırıldı ve Dublin'de Edof Warwick diye tanıtıldı. Oxford'da bir ward VI adıyle taç giydi. York taraftarları, İrlandalılardan ve ücretli alman askerlerinden bir ordu kurdular, Lancashire'a haziran 1487'de çıkarma yaptılar, fakat Stoke on Trent yakınlarında kral ordusu tarafından yenilgiye uğratıldılar. Genç Simnel yakalandı ve alay olsun diye sarayın mutfaklarında çalıştırıldı. (L)

SİMOCERA i. Üst Jüra çağına ait ammonit; yassı, büyük göbekli, diskimsi kavkısı yan yana dizili yumrucuklardan oluşma kabarık çizgilerle doludur. (L)

SİMOEDOSAURUS i. Rinkosefal grubundan fosil sürüngen; uzunluğu 2,50 m'yi bulan iskeleti Fransa'nın kuzeyinde ve Amerika'da Alt eyosende bulunur. (L)

SİMOEİS. Esk. coğ. Truva'da (Anadolu) ırmak. Akalar zamanında Küçük Menderes (Skamandros) ırmağını alırdı; fakat kavşağa yığılan alüvyon birikintileri bugün iki ırmağı ayırır. Schliemann eski Truva'yı eski kavşağın yakınındaki kayalık Hisarlık tepesinde bulmuştur. (L)

SİMOMETRE i. (fr. *cymomètre*'den). Elektromagnetik dalgaların dalga boyunu ölçmekte kullanılan âlet. *Eşanl.* ONDMETRE, DALGA* ÖLÇÜCÜ. (L)

SİMON. Bk. BAR-KOKHEBA.

SİMON (Antoine), fransız siyaset adamı (Troyes 1736-Paris 1794). Önce kunduracılık yaptı, jakoben'lere katıldı, sonra Komün'ün genel kurul üyesi oldu, Chaumette tarafından, Temple kulesinde anasından ayrı tutulan veliahtı gözetmekle görevlendirildi (1793). Devrimci düşüncelerini benimsetmek amacıyle ona oldukça iyi davrandı. Kraliçenin davası sırasında, Hébert'e yazdığı söylenen imalara bakarak çocuğa karşı ahlâkdışı bir harekette bulunduğuna ihtimal verilemez. 1794'te görevinden alındı ve Thermidor'dan sonra idam edildi. (L)

SİMON (Claude), fransız yazarı (Tananarive, Madagaskar 1913). Romanlarında (*Le Vent* [Rüzgâr], 1957; *L'Herbe* [Çayır], 1958; *La Route des Flandres* [Flandr Yolu], 1960; *Le Palace* [Otel], 1962) ve *La Séparation* (Ayrılık) [1963] adlı oyununda, geleneksel olay örgüsünden uzaklaşarak olaylar dünyasından hatıralara ve rüyalar âlemine, gerçek olandan hayalî olana kayan kararsız ve lânetlenmiş kişileri anlattı. (L)

SİMON (Eugène), fransız tabiat bilgini (Paris 1848-ay.y. 1924). On altı yaşında *Histoire Naturelle des Araignés* (Tabiat Bilimi Açısından Örümcekler) adlı bir eser yayımladı; yirmi yıl sonra, aynı başlık altında daha büyük bir eser meydana getirdi. Simon'un örümcek koleksiyonu dünyada birinci gelmektedir. Koleksiyonunu ve kütüphanesi Museum d'Histoire Naturelle'e armağan etti. (L)

SİMON (François, **Michel** — denir), isviçre asıllı fransız oyuncusu (Cenevre 1895). Çeşitli mesleklere girip çıktıktan sonra, G. B. Shaw'un *Androkles ve Aslan* adlı oyununda Sezar rolüyle tiyatro hayatına atıldı (1920). 1921'de Pitoeff topluluğuna girdi ve Dullin'nin tiyatrosunda (Atelier) oynadı (1925-1926). Marcel Achard'ın *Saf Koca* (Jean de la Lune) adlı oyunundaki Cloclo rolüyle (1929) en iyi oyuncular arasında yer aldı. Tiyatro'daki önemli oyunları arasında *Le Bonheur* (Mutluluk) [Bernstein'den, 1931], *Toka* (Fric-Frac) [Edouard Bourdet'den, 1936], *Sasafra Dallarındaki Rüzgâr* (Du Vent Dans Les Branches de Sassafras) [René de Obaldia'nın, 1965] sayılabilir. Çevirdiği filmler: *Jean de la Lune* (1931), *L'Atalante* (1934), *Drôle de Drame* (Tuhaf Bir Oyun) [1937], *Sisler Rıhtımı* (Quai des Brumes) [1938], *La Beauté du Diable* (Şeytanın Güzelliği) [1949], *La Poison* (Hain Kadın) [1951], *Vieil Homme et L'Enfant* (İhtiyar Adam ve Çocuk) [Claude Berri, 1966]. (L)

SİMON (Henri), wallon dilinde yazan belçikalı şair (Liége 1856-ay.y. 1939). Liège'de klasik edebiyatlar üstüne çalıştıktan sonra resme merak sardı ve bir yıl Roma'da kaldı. Sonra, o dönemde tam bir gelişmeye ulaşmış olan lehçe edebiyatına yöneldi ve bu alanda gerçekçi dünya görüşünü dile getirmek imkânını buldu. *Li Pan dé Bon Diu* (Tanrı'nın Ekmeği) [1914], *Li Mwért di l'Abe* (Ağacın Ölümü) [1909] adlı eserleri wallon şiirinin şaheserleridir. Liège dilini edebî bir dil katına yükseltti. Yerli tiyatro için gerçekçi türde bazı komediler yazdı: *Li Neûre Poye* (Kara Tavuk) [1893] ve *Janète* (1913). [L]

SİMON (John ALLSEBROOK, birinci — vikontu), ingiliz siyaset adamı ve hukukçusu (Manchester 1873 - Londra 1954). 1906'da Liberal partiden milletvekili seçildi. 1914'te İngiltere'nin savaşa girmesine karşı çıktı. Lloyd George'a karşı Asquith'i destekledi. Daha sonra Liberal partinin bölünmesi üzerine muhafazakârlara yaklaştı. Hindistan anayasasını incelemekle görevli komisyonu yönetti (1927-1930). O zaman sömürge statüsüne bağlı bulunan bu devlete, yavaş yavaş bağımsızlık verilmesini kabul etti. Daha sonra dışişleri (1931-1935), içişleri (1935-1937), maliye bakanlıklarına (1937-1940) getirildi ve başbakan oldu (1940-1945). [L]

SİMON (Jules François Simon SUISSE, **Jules** — denir), fransız siyaset adamı (Lorient 1814-Paris 1896). Felsefe profesörü olarak Sorbonne'da V. Cousin'in yerini aldı (1839). 1848'de milletvekili seçildi. İmparatorluk için ant içmeyi reddettiğinden görevinden alındı (1851). Cumhuriyetçi milletvekili oldu (1863-1870), sosyal meselelerle ilgilendi. Araştırmalarının sonucunu *L'Ouvrière* (1863), *Le Travail* (1866) ve *L'Ouvrier de Huit Ans*'da (1867) yayınladı ve halk eğitim lehinde mücadele eti. İmparatorluğun yıkılması üzerine muhalefetten iktidara geçti. Millî eğitim bakanlığına getirildi (1870). Gambetta'yı eski resmî adayların seçilmeyeceklerine ilişkin karanameyi geri almağa zorlamak üzere Bordeaux'ya gönderildi ve büyük bir ustalıkla, onun istifa etmesini sağladı (1871). Yeniden milletvekili seçildi, hükûmette Thiers tarafından desteklendi, eğitim zorunluluğu koyan kanunu kabul ettirmeyince 1873'te istifa etti. Merkez sol kanadından daimî senatör oldu. Mareşal Mac Mahon tarafından kabinenin başına getirildi (1876). Meclisten basın davalarının jüriye bırakılmasına ilişkin kanunun çıkmasına engel olamadı (1877) ve mareşalden aldığı mektup, 16 mayıs buhranına yol açtı. Sonra, Ferry'nin dinî okullar açılmasına karşı olan siyasetiyle mücadele etti (1880), dernek kurma hürriyetini kabul eden bir kanun tasarısı getirdi (1883); *Souviens - Toi du Deux - Décembre* (İki Aralığı Hatırla) [1889] adlı bir eser yayınlayarak bulanjizme cephe aldı. Berlin Milletlerarası İş konferansında (1890) Fransa'yı temsil etti. Eserleri: *Histoire de l'École d' Alexandrie* (İskenderiye Okulu Tarihi) [1844-1845]; *La Religion Naturelle* (Tabiî Din) [1956]; *Dieu, Patrie, Liberté* (Tanrı, Vatan, Hürriyet) [1883], *Souvenirs du 4—Semptembre* (4—Eylül Hatıraları) [1878]. Ayrıca, *Le Siècle* (1875-1877) ve *Le Gaulois* (1879-1881) dergilerini yönetti. (L)

SİMON (Lucien), fransız ressamı (Paris 1861-Château-Thierry 1945). Tablolarında özellikle Bretagne'ı canlandırdı: *Bretagne'de Âyin Alayı, Banyo* (Art Moderne müzesi, Paris), *Bretagne'da Âyin* (Chicago müzesi). [L]

SİMON (Pierre), fransız desinatörü ve gravürcüsü (Paris 1640'a doğr.-ay.y. 1710). Nanteuil'ün öğrencisi ve çalışma arkadaşıydı. *Louis XIV* ve *Montpensier Düşesi* adlı portreleri ünlüdür. (L)

SİMON (Pierre Henri), fransız yazarı (Saint-Fort-sur-Gironde 1903 - ay.y. 1972). Lille Katolik üniversitesinde, Gand Yüksek Araştırmalar okulunda ve Fribourg üniversitesinde profesörlük yaptı. Emmanuel Mounier'nin etkisinde kaldı. *Esprit* dergisine yazdı. 1961'de *Le Monde* gazetesinde edebiyat tenkitlerine başladı. Eserlerinde hıristiyan hümanizminin etkileri sezilir. Şiirleri: *Recours au Poème, Chants du Captif* (1943); romanları: *L'Affût* (Tuzak) [1946]; *Les Raisine Verts* (Yeşil Üzümler) [1950]; *Les Hommes ne Veulent pas Mourir* (İnsanlar Ölmek İstemez) [1953]; *Elsinfor* (1956); *Le Somnambule* (Uyurgezer) [1960]; denemeleri: *Témine de l'Homme* (İnsanın Tanıkları) [1951]; *Histoire de la Littérature Française au XXe Siècle* (XX. yy. Fransız Edebiyatı Tarihi) [1956]; *Contre la Torture* (İşkenceye Karşı) [1957]; *Ce que Je Crois* (İnandığım Şey) [1966]. (L)

SİMON ABRİL (Pedro), ispanyol hümanisti (Alcaraz, Toledo yakınları 1530'a doğr. - 1595'e doğr.). Cicero'nun *Epistulae* (Mektuplar), Terentius'un *Commedia* (Komediler), Aisopos'un *Mython Spnagoge,* Aristoteles'in *Politika* v.b. eserlerini İspanyolcaya çevirdi. Ayrıca bir yunanca dilbilgisi, bir latince dilbilgisi ve bir mantık incelemesi kaleme aldı. (L)

Simon and Schuster, New York'ta, 1924'te R. L. Simon ve W. L. Schuster tarafından kurulan amerikan yayınevi. Özellikle, genel edebiyat eserleri, sanat ve çocuk kitapları basar. (L)

SİMOND (Henry), fransız gazetecisi (Paris 1863-ay.y. 1937), *La Marseillaise, Le Réveil* ve *Echo de Paris* adlı gazeteleri çıkaran Valentin **Simond**'un oğlu. Daha 1891'de babasının gazetesine ortak oldu. 1900-1920 Arasında kardeşi PAUL ile birlikte, daha sonra da 1937'ye kadar tek başına gazeteyi yönetti. Yönetim kurulüyle çıkan bir anlaşmazlık yüzünden istifa etti. Ölümünden az önce *Echo de Paris*'nin eski yazarlarıyle *L'Epoque* gazetesini kurdu. Fransız Gazeteleri Millî federasyonu başkanı olarak profesyonel alanda büyük etkisi oldu. (L)

SİMON DE MONTFORT. Bk. MONTFORT (Simon DE).

SİMONE (Kirsten), danimarkalı kadın dansçı (Kopenhag 1934), Danimarka Krallık balesinin yıldız balerini. Çağdaş danimarkalı balerinlerin en seçkinlerindendir. Klasik bale repertuvarının büyük rollerini (*Sylphide, Ormanda Uyuyan Güzel*) başarıyle oynadı. Ayrıca birçok balenin ilk temsillerini canlandırdı: *Secrets* (Sırlar) [I. Cranko'nun, 1958], *Octet* (J. Taras'ın, 1958) ve *Üç Silâhşörler* (F. Flindt'in, 1966). 1960'ta Danimarka'da *Carmen* ve *Cyrano de Bergerac* (R. Petit'nin) balelerinin ilk temsillerini canlandırdı. (L)

SİMONE (Pauline BENDA), fransız kadın oyuncu ve yazar (Paris 1877). On sekiz yaşında öğretmeni Le Bargy ile evlendi. Bernstein'in *Le Détour* (Dolambaç) adlı oyunuyle sahneye çıktı (1902) ve bulvar tiyatrolarında Bernstein, Donnay, Bataille, Porto-Riche, Savoir gibi yazarların oyunlarında sinirli, şuh, iradeli ve akıllı kadın rol-

Foto. Giraudon, A.F.P., Viollet (LAROUSSE)

lerine çıktı. Sahneden çekilince tiyatro öğretmenliği ve radyo yayınlarıyle uğraştı. Femina yarışması jüri üyeliğine seçildi. Romanlar (*Jours de Colère* [Öfke Günleri], 1935; *Le Bal des Ardents* [Ateşlier Balosu], 1951) hatıralar ve oyunlar (*Un Roi, Deux Dames, Un Valet* [Bir Papaz, İki Kız, Bir Vale], 1934; *En Attendant l'Aurore* [Şafağı Beklerken], 1954; *Ce qui Restait à Dire* [Söylenmemiş Olanlar], 1967) yazdı. (L)

SİMONET (Georges Antoine), fransız sanayicisi (Tarare 1710-Charbonières, Lyon yakınları 1778). Kumaşçı olan babasının yanında dokumacılık öğrendi. Desinatör olarak Lyon'da bir ipek fabrikasına girdi. İsviçre'ye yaptığı bir geziden sonra Tarare'da ilk fransız muslin dokuma fabrikasını kurdu. (L)

SİMONETTA (Francesco), **Cicco** denir, Lombardia'lı siyaset adamı (Caccuri, Catanzaro 1410-Pavia 1480). Milano dukalarıyle Bonna di Savoia'nın danışmanlığını yaptı. Lodi valisi (1449), sonra Sartirana senyörü (1451) oldu. Hümanizmayı destekledi, fakat Ludovico il Moro'nun emri üzerine idam edildi. Kardeşi GIOVANNI (öl. 1491'e doğr.), Francesco Sforza'nın sekreteriydi. Onun ölümünden sonra, Vercelli'ye sürüldü; Francesco'nın hayatı üstüne bir anlatı kaleme aldı. (L)

SİMONİDES Keos'lu, lirik yunan şairi (İulis, Keos adası M.Ö. 556'ya doğr. - Syrakusai veya Akragas 467'ye doğr.). Önceleri Apollon şenliklerinde koroları yönetiyordu. Otuz yaşına doğru Hipparkhos tarafından Atina'ya çağırıldı. Daha sonra, Tesalya'da Krannon ve Skopades yakınlarında, Pharsalos'ta, daha sonra da Larissa'da yaşadı. Larissa'da yanlarında kaldığı Aleuades'ler tarafından ağıtlar (threnos) yazmakla görevlendirildi. Birinci Med savaşı sırasında Atina'ya döndü. Marathon savaşı üstüne yazdığı bir elejiyle Aiskhylos'a karşı yarışmayı kazandı. 476'daki bir dithyrambos yarışmasında yeni bir ödül aldı. İlerlemiş yaşına rağmen Sicilya'ya ve İtalya'ya gitti. Syrakusai'li Hieron, Akragas'lı Theron ve Region'lu Anaksilaos'tan büyük yakınlık gördü. Simonides çok sayıda şiir yazdı. Seksen kadar epigramı bugüne ulaşmıştır.

Bu şiirlerin yarısı mezar kitabesi ve geri kalanı da dilek şiiri biçiminde veya kelime oyunları, tekerlemelerdir. En güzel şiirleri Leonidas, Thermopylai yakınlarında ölen Ispartalılar ve Plataiai'de ölenler için yazdıklarıdır. Simonides'in büyük manzum eserlerinden ise, sadece yüz kadar kısa parça kalmıştır. Bu eserler, vatanî şiirler (Marathon, Salamin ve Plataiai Zaferleri), ahlâkî elejiler, dithyrambos'lar, Apollon'a övgüler, Apollon veya Artemis'e adanan neşeli koro parçaları, savaş şarkıları, olimpiyat destanları ve tanrı için övgüler gibi değişik türleri kapsıyordu. Bütün türlerde başarı gösteren Simonides, özellikle ağıt ve zafer türkülerinde sivrildi, bu iki türe son şeklini kazandırdı. (L)

SİMON Köln'lü, alman asıllı mimar ve heykeltıraş (öl. 1515'ten önce), Köln'lü Johann'ın oğlu. Burgos katedralinde Cordon şapelini (1482 - 1494) ve San Salvador da Ona benediktin manastırını (Burgos eyaleti) yaptı (1506-1512). Burgos'ta Casa del Cordon ve Duero'da Santa Maria d'Aranda kilisesinin cephesinde de emeği olduğu sanılır. Valladolid'deki San Gregorio Din okulunun yapımı da ona mal edilir. (L)

SİMONNEAU (Charles Louis), **Büyük** denir, fransız desinatörü ve gravürcüsü (Orléans 1645-Paris 1728). Portreler yaptı. Eski ustaların resimlerini kopya etti. *Luxembourg Galerisi* ile *Crozat Derlemesi*'nin hazırlanmasına katıldı. (L)

SİMONNEAU (Louis), **Küçük** denir, fransız desinatörü ve gravürcüsü (Orléans 1654-Paris 1727). Charles Louis Simonneau'nun kardeşi. Audran'ın üslûbunda, çağdaşlarının portrelerini, yağlıboya resimlerini ve gravürlerini yaptı. (L)

SİMONOV (Kirill Mihayloviç, **Konstantin** — denir), sovyet yazarı (Petrograd 1915). 1941 Alman istilâsı başladığı sırada öğrenimini bitirdi. Millî Savunma bakanlığının gazetesi olan *Krasnaya Zvezda*'nın (Kızıl Yıldız) savaş muhabiri oldu, bütün cepheyi dolaştı, savaşçıların hayatını paylaştı ve şiirlerinde (*Tıy Pomniş* [Sen Hatırlarsın], *Alyoşa, Stalingrad'dan, Jdi Menya* [Bekle Beni]), S.S.C.B.'de yayımlanan en güzel savaş romanı olan *Dni i Noçi* (Gündüzler ve Geceler) [1943-1944] ve anlatılarla manzumeleri biraraya getiren bir kitapta (*Barents Denizinden Karadeniz*'e, 1941-1945) savaşçıların yaşayışını anlattı. Tiyatro oyunları da yazdı: *Paren iz Naşego Goroda* (Şehrimizin Çocuklarından Biri) [1941], S. S.C.B. tiyatrolarının büyük kısmında başarıyle oynanan *Ruskiye Lyudi* (Rusya Halkı) [1942]. Bu oyunları siyasî propaganda eserleri izledi: *Pod Kaştanami Pragi* (Prag'ın Kestane Ağaçları Altında) [1945], *Russkiy Vopros* (Rus Meselesi) [1946], *Dobroye İmya* (İyi Bir İsim) [1953]. Savaş tecrübelerinden mülhem anlatılarına devam etti: *Yaşayanlar ve Ölüler* (Jiviye i Myortvıye)) [1959], *İnsan Asker Doğmaz* (1964), *Bir Gün Çok Uzundur* (1965). [L]

SİMONS (Pierre), belçikalı mühendis (1797 -Atlantik'te bir yolculukta 1843). İlk belçika demiryolunu yaptı. (L)

SİMONSTOWN, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) liman şehri, False Bay kıyısında; 7 800 nüf. Büyük Britanya'nın kullanma yetkisini muhafaz ettiği önemli deniz üsü. (L)

SİMONYİ (Zsigmond), macar dilbilimcisi (Veszprem 1953-Budapeşte 1919). Budapeşte üniversitesinde macar filolojisi pofesörü oldu. Başlıca eserleri: *Die Ungarische Sprache. Geschichte und Charakteristik* (Macar Dili. Tarihi ve Özellikleri) [1907], *Nemet-Magyar Szotar* (Almanca-Macarca Lûgat) [1900-1902], Gabor Szarvas ile birlikte *Magyar Nyelvtörteneti Szotar* (Başlangıcından 1770'e Kadar Macar Dilinin Tarihî Lûgati). 1895'ten sonra *Dil Bekçisi* adlı dergiyi çıkardı. (LM)

SİMOSKOP i. (fr. *cymoscope*). Elektromagnetik dalgaların dalga boyunu ölçen âlet; rezonans olayı, bir akkor lambanın verdiği ışıkla maddesel olarak belirir. (L)

SİMPATRİK sıf. (fr. *sympatrique*'ten). Biyol. Yaşama alanları arasında karşılıklı olarak ortak bölgeler bulunduğu halde melezleşemeyen türlere denir. (Türler simpatrik olduğu halde alttürler allopatriktir; yani böyle bir alanda bir alttür yalnız öteki alttürle melezleşir.) [L]

SİMPEKSİYON i. (yun. *syn*, birlikte ve *peksis* pıhtılaşma'dan fr. *sympexion*'dan). Dokubil. Prostat bezinde ve spermada görülen çok küçük azotlu cisimcikler. (L)

SİMPLAST i. (yun. *syn*, birlikte ve *plasma*, plazma'dan fr. *symplaste*'tan). Birçok miksamibin veya birçok hücrenin (hindiba süt hücreleri) kaynaşarak birleşmesi sonucunda oluşan kütle. (L)

SİMPLEKS i. (fr. *simplexe*'ten). Mat. Bir cümlede, parçaların tümü. || *Simpleks metodu*, çizgisel (lineer) programların hesap metodu. (G. B. Dantzig tarafından 1947'de geliştirilen bir metot, mümkün bir programdan hareketle, iktisadî fonksiyonu yükselten bir başka mümkün programı hesaplama ilkesine dayanır. Bu metot, artık olayın bütün hallerini hesaplamağa imkân vermeyecek kadar çok sayıda değişkenle karşılaşıldığı zaman kullanılır.) [L]

SİMPLESİT i. (fr. *symplésite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî demir arsenyat. (L)

Simplicissimus, 1896'da, yayımcı A. Langen ve gazeteci Th. Haine tarafından Münih'te kurulan resimli alman mizah gazetesi. Militarizme ve papaz hâkimiyetine cephe alan bu gazete, devlet adamlarını hicvetti ve bu yüzden İmparatorluk devrinde krala hakaretten birçok defa kovuşturmaya uğradı. Başlıca yazarlar B. Paul, Ed. Thöny, W. Schultz, Fr. Wedekind'dir. Hitler devrinde yayımı durduruldu. 1954'te yeniden yayımlandı, 1967'de kapandı. (L)

SİMPLİCİUS Aziz (Tibur, ?-Roma 483), Papa (468-483), Aziz Hilarius'un halefi. Heruller kralı Odoaker devrinde Roma imparatorluğunun yıkılmasına tanık oldu. Khalkedon konsilinin öğretisini savundu ve Eutykehes taraftarları imparator Leon I ve Zenon'a karşı koydu. (L)

SİMPLİKİOS, yeni-eflatun'cu filozof (doğ. Kilikya M.S. 500'e doğr.). İskenderiye'de Ammonius'tan ve özellikle Atina'da Damascius'tan ders gördü. Atina'da ders veren son yeni-eflatun'culardandır. İustinianos'un kararnamesiyle okulun kapatılmasından sonra (529), İran'a sığındı. 533'te Atina'ya dönebildi. Öğretmenlik yapamadığı için yazı yazmağa başladı. Öğretisi Aristoteles ile Eflatun'u uzlaştırmağa çalışır ve İamblikos'tan ilham alır. Öte yandan, Marcelin Berthelot'nun da gösterdiği gibi, bütün şekillerin substratum'u olan ana madde teorisi ve hilik şeytanlar, cinler teorisiyle birlikte ortaçağ simyasının kuruluşunda rol oynadı. Aristoteles ve Epiktetos üstüne *Yorumlar*'ı yunan düşüncesinin açıklanmasında birinci sınıf kaynaklardandır. Bu eserde, Aristoteles'in *Fizik*'iyle ilgili olarak Empedokles'ten, Apollonia'lı Diogenes'ten v.b. önemli metinler verir. (L)

Kirsten SİMONE

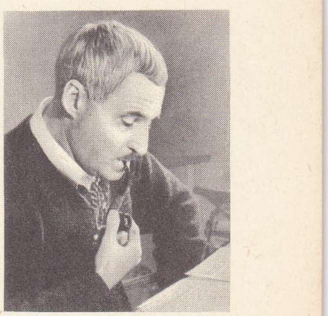

SİMONOV

SİMPLON, Pennine Alpleri'ndeki başlıca geçitlerden biri, yükseltisi az (2 009 m) olduğu için daha Eskiçağda kullanılırdı. Kuzeydoğuda Monte Leone, güneybatıda Fletschhorn kütleleri, kuzeyde Rhône vâdisi, güneyde Maggiore gölünün kolu olan Toce ırmağının vâdisiyle sınırlıdır. İsviçre ile İtalya arasındaki sınır, geçitin doruğundan değil, güney yamacından geçer ve Simplon ile Gondo köylerini İsviçre'de bırakır. İsviçre Alpleri'nde ilk olarak Simplon geçidinde bir karayolu açılmıştır (Napolyon'un teşvikiyle 1807'de). İlgi çekici inşaatlarla (çığlara karşı koruyucu galeri köprüleri, yolunu kaybeden yolcular için barınaklar) donatılan bu yol kışın açık kalır. 1906'da «Simplon» adı verilen bir tünel, geçidin altından değil de Monte Leone yamaçlarının altından geçen bir demiryoluyle Rhône vâdisini Toce vâdisine bağlanmıştır. Tünelde, birbirinden 17 m uzakta, Brigue (İsviçre) ile İselce (İtalya) arasında paralel olarak uzanan tek yollu iki galeri vardır. 1898'de başlanan 19 801 m uzunluğundaki ilk galeri trafiğe 1906'da, 19 821 m uzunluğundaki ikinci galeri 1922'de açılmıştır; önce havalandırma kanalı olarak kullanılan bu ikinci galeri, şantiyelerin havasını tazelemek ve karşılaşılan yüksek sıcaklıkları düşürmek için kazılmıştı. Dünyanın en uzun tüneli olan Simplon tüneli ortalama 700 m yükseltidir ve kubbenin üzerindeki toprağın en kalın yeri 2 135 m'dir. Sıcaklığı 45° ile 55°C arasında değişen suların sızması ve birçok defa şantiyenin bırakılmasına sebep olan su birikintilerinin meydana gelmesi yüzünden büyük güçlüklerle kazılmıştır. Simplon tüneli Kuzeybatı Avrupa ile İtalya arasında çok önemli bir ulaşım akımını çekerse de, trafiği Saint-Gothard'ınkinden azdır. Paris ile Milano arasında iki hat uzanır: biri Dijon'dan başlayarak Jura Moret d'Or tüneli aracılığıyle Vallorbe, Lozan Rhône vâdisinden, öbürü Belfort Dele, Mou, Berne Alpleri'nin altındaki Lötsenberg tüneli ve Brigul'den geçer. (L)

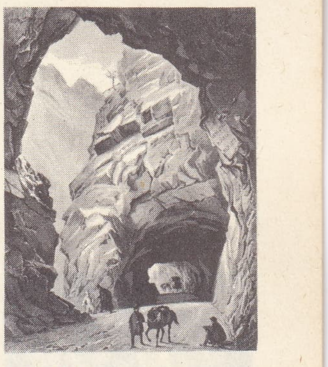

SİMPLON
Gondo geçidi
(1831)
Cenevre Sanat
müzesi gravürü

Simplon-Orient-Express, 15 nisan 1919'da, Simplon tünelinden geçerek, Londra, Calais - Paris - Lozan - Milano - Venedik - Zagreb - Belgrad - Sofya ve İstanbul'u birbirine bağlayan milletlerarası tren hattı. İkinci Dünya savaşı sırasında kesildi. 4 Mayıs 1947'de yeniden açıldı. Paris - İstanbul arasını Avrupa'nın en uzun yolunda

Foto. Serge Lido (LAROUSSE)

(3 034 km) yaklaşık olarak altmış saatte alıyordu. Mayıs 1962'den beri Zagreb - İstanbul arasında sefer yapılmamaktadır. (L)

SİMPODİAL sıf. Bot. *Simpodial büyüme*, köksaplı bitkilerde köksapın, gelecek yılki toprak üstü kısımlarını verecek yeni bir bölütü uç tarafında meydana getirmesi. (L)

SİMPODYUM i. Bot. Sınırlı olarak büyüyebilen gövde veya köksap. (Bu çeşit gövde ve köksaplarda tepe tomurcuğu bir kere büyüdükten sonra artık gelişmez, bitki yan tomurcuklarıyle uzamasına devam eder.) [L]

SİMPSON (Norman Frederick), ingiliz oyun yazarı (Londra 1919). İonesco'dan ve eski amerikan güldürücü filimlerinin ritminden etkilendi. Bazı gerçeküstücü metotları yeniden kullandı. Her şeyin, hattâ anlamsızlığın bile anlamsız olduğunu göstermek için insan davranışının mekanizmasını söküp dağıtmağa çalıştı: *A Resounding Tinkle* (Ayyuka Çıkan Çıngırtı) [1957]; *The Hole* (Delik) [1958]; *One Way Pendulum* (Tek Yönlü Sarkaç) [1959]; *The Farm* (Çiftlik) [1961]. (L)

SİMPSON (sir James Young), iskoçyalı hekim (Bathgate, Linlitfgow 1811-Edinburgh 1870). Edinburgh üniversitesinde profesördü. Kloroformu anestezide ilk kullanandır. (L)

SİMPSON (Thomas), ingiliz matematikçisi (Market Bosworth, Leicestershire 1710-ay.y. 1761). Woolwich Krallık akademisinde matematik profesörlüğü yaptı (1743). Royal society üyesi oldu (1745). Sonsuzküçükler hesabı konusunda *A New Treatise on Fluxions* (Flüksiyonlar Üstüne Yeni İnceleme) [1737] adlı önemli bir kitap ile cebir ve ihtimaller hesabı üstüne birçok eser yayımladı. Ayrıca, kendi adıyle anılan, biri trigonometrik fonksiyonların sayısal hesabı, öbürü bir eğrinin alanının yaklaşık olarak hesaplanması için iki formül buldu. (L)

SİMPSON (Thomas, **Tom** — denir), britanyalı bisiklet yarışçısı (Haswel, Doncaster yakınları 1937 - Ventoux dağı 1967). 1936'da Bordeaux-Paris, 1964'te Milano - San Remo, 1967'de Paris-Nice yarışlarını kazandı. 1965'te, dünya yol bisiklet yarışı şampiyonu oldu. 1967 Fransa turunda, Ventoux dağına tırmanırken öldü. (L)

SİMPSON (Wallis [Wally], kızlık adı WARFİELD), Windsor düşesi (Blue Ridge tepesi, Pennsylvania 1896). Amerikan yurttaşıydı, 1916-1927 arasındaki ilk evliliğinden sonra, 1928'de E. Simpson ile evlendi. 1931'de İngiltere kralı George V'in büyük oğlu, Galler prensi Edward ile tanıştı. Edward 1936 ocak ayında Edward VIII adıyle tahta çıktı, kocasından yeni ayrılan Mrs. Simpson ile evlenme kararını açıklaması şiddetli tepkilere yol açınca onunla evlenebilmek için tahtını terk etmek (aralık) zorunda kaldı. Mrs. Simpson ile Edward 1937 haziranında Fransa'da evlendiler. (M)

SİMPSON (William), amerikalı general (Weatherford, Texas 1888). Ekim 1944'te Fransa'ya çıkarılan IX. Amerikan ordusuna kumanda etti. Bu ordu, sırasıyle, Aachen'ın kuzeyinde, Ardenneler'de ve Roer üzerinde savaşa girdi (şubat 1945). General Simpson, Ren nehrini geçtikten sonra Hannover, Braunschweig ve Magdeburg'u ele geçirdi, sonra Elbe nehrine ulaştı. (L)

Simpson formülü, bir fonksiyonun sonlu bir aralık üzerindeki integralinin, verilen fonksiyon yerine, göz önüne alınan aralığın uçlarında ve ortasında bu fonksiyonla aynı değerleri alan bir parabol koyarak elde edilen yaklaşık ifadesi. (L)

SİMPULUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Adaklarda ve şölenlerde kullanılan bir çeşit kepçe. (L)

SİMRİ i. Metrol. *Eşanl.* SIMMER.

SİMRİSHAMN, İsveç'te (Kristianstad) liman şehri, Baltık denizi kıyısında; 7 300 nüf. XII. yy.dan kalma kilise. Balıkçılık limanı. Makine yapımı. Kiremit fabrikaları. (L)

SİMROCK (Karl), alman bilgini ve filoloğu (Bonn 1802-ay.y. 1876). Yüksek memurdu. Liberal düşünceleri yüzünden 1830'da görevinden alındı. Bu tarihten sonra eski alman edebiyatı üstünde çalışmalar yaptı ve 1850'de Bonn üniversitesi profesörlüğüne getirildi. Eski alman şiir ve hikâyelerinin tercümelerini yaptı: *Nibelungenlied* (1827), *Parzival* (1842), *Tristan und İsolde* (1855), *Handbuch der Deutschen Mythologie mit Einschlus der Nordischen* (Germen ve Kuzey Mitolojisi Elkitabı) [1853-1855]. (L)

SİMSAR i. (ar. *simsār*). Komisyoncu.

— Huk. *Borsa simsarı*, borsa alım satımlarında aracılık yapan kimse.

— ANSİKL. *Borsa simsarı*'nın türk vatandaşı olması mecburîdir. Bunların hakları, görevleri, uymakla yükümlü oldukları kurallar ve sahip olmaları gereken nitelikle-rin düzenlenmesi bir tüzüğe bırakılmıştır (Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği kanunu, md. 53). [M]

SİMSARİYE i. (ar. *simsār*'dan *simsāriyye*). *Esk.* Simsarların alıcıdan veya satıcıdan aldığı para, komisyon. (M)

SİMSARLIK i. (*simsar*'dan *simsar-lık*). Alışverişlerde aracılık etme, komisyonculuk.

— Huk. Bk. TELLÂLLIK. (M)

SİMSİM i. (ar. *simsim*). *Esk.* Susam. (M)

SİMSON (Eduard VON), alman siyaset adamı (Königsberg 1810-Berlin 1899). Hukuk profesörü, Frankfurt parlamentosunda milletvekili (1848), Erfurt diyeti başkanı, Prusya meclisi başkanı, Reichstag'da milletvekili (1867 - 1876) oldu. Nasyonal-liberal partinin kurucuları arasında yer aldı. Wilhelm I'e alman imparatoru unvanını kabul etmesi için ricada bulunmak üzere Versailles'a giden heyete başkanlık etti (1870). Sağlık durumu sebebiyle siyasetten ayrılmak zorunda kaldı, Leipzig'de İmparatorluk mahkemesi başkanı oldu (1879-1891). [L]

SİMSON (Robert), iskoçyalı matematikçi (Kirktonhall, Ayrshire 1687-Glasgow 1768). Glasgow üniversitesinde profesörlük yaptı (1711-1762). İlkçağ matematikçilerinin hayranıydı. Konikler üstüne Apollonios tarzında yazdığı *Sectiones Conicae* (Konik Kesitler) [1735] adlı bir kitabında Desargues'ın ve Pascal'ın teorilerini açıkladı. *Elements of Euclid* (Eukleides Matematiğinin Temel Bilgileri) [1756] adlı kitabı, yüzyılı aşkın bir süre büyük bir başarı kazandı, Simson'un en büyük eseri, Eukleides'in prizmalar üstüne yazdığı kayıp bir kitabın yeni bir düzenlemesidir. Bu kitap ölümünden sonra, 1776'da *Porisms* adıyle yayımlandı. (L)

SİMULİUM i. Çok tehlikeli sokucu sinek. (İplikduyargalı çiftkanatlılar takımından *simuliidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Simulium*'un ağız kısmı hançer gibidir; memelilerin derisini delerek kan emebilir; kurtçuğu ise sırf bakterilerle beslenebilir; bu tehlikeli sivrisineğin akarsularda açılan lâğım ağızlarında çok bulunmasının ve çoğalmasının sebebi budur. Bunlardan bazıları âdeta bir âfet halini alır; Tuna kıyılarında bulunan *Simulium Columbaczense*'nin soktuğu hayvan çoğu zaman ölür. Tropikal bölgelerde yaşayanları, layşmanyoz ve onkoserkoz hastalıklarını insanlara bulaştırır. (L)

SİMUN Aziz, havari (I. yy.). Simun Petrus'tan ayırt edilmek için KENAN'LI SİMUN da denir. Diğer adı GAYUR («Coşkun») [Luka VI, 15]. Mısır'da ve İran'da İncil vaaz ettiği ve İran'da çarmıha gerildiği sanılır. (L)

SİMUN Büyücü, Kutsal Kitap'ın Resullerin İşleri bölümünde (VIII, 9 - 24) anlatıldığına göre, diyakos Philippus, Samiriye'de Simun adlı ünlü bir büyücü ile karşılaşır; Simun vaftiz olmak ister ve isteği yerine getirilir. Aziz Petrus ile Yuhanna'nın Samiriye'yi ziyaretleri sırasında, Büyücü Simun kendilerinden teslis'i satın almayı teklif eder; bu teklif Petrus tarafından öfkeyle reddedilir. İlk yüzyıllara ait hıristiyan edebiyatı, Simun'un kişiliğiyle çok uğraşmış olmasına rağmen tarihî bakımdan önemli hiç bir bilgi vermez. (L)

SİMURG bl§. i. (fars. *sī*, otuz ve *mürğ*, kuş > *sī-mürğ*'den). Eski iran mitolojisinde, Kaf dağında bulunduğu söylenilen ve otuz kuş büyüklüğünde olduğu düşünülen hayalî bir yaratık; anka.

— ANSİKL. İran destanlarında iki *simurg* vardır. Bunlardan biri Zal ile Rüstem'i koruyan, öteki de İsfendiyar tarafından öldürülen dev bir kuştur. Doğduktan sonra babasının buyruğu üzerine ıssız bir yere bırakılan Sam'ın oğlu Zal, Simurg tarafından bulunarak yuvasına götürüldü ve orada yetiştirildi. Simurg'a gaipten gelen bir ses, Zal'ın soyunun gelecekte ünlü olacağını bildirdi. İnsanlar gibi konuşan simurg Zal'a konuşmayı öğretti. Sonra onu babası Sam'a götürdü. Simurg, ayrılacağı zaman Zal'a tüylerinden birini verdi. Bir tehlike ve sıkıntı anında Simurg'un yardımını sağlaması için bu tüyün bir kısmını yakması yetecekti. Bu sihirli tüyle çağrılan Simurg, Zal'ın oğlu Rüstem'in doğuşu sırasında, annesini sarhoş ettikten sonra ona böğrünü açmasını öğütledi; yaraya iyi gelecek süt ve miskle karıştırılan otu da gösterdi. Bundan sonra kuşun bir tüyüyle yarayı ovmak gerekiyordu. Simurg, ikinci ve son defa Rüstem'in İsfendiyar ile savaşı sırasında çağrıldı. Kuş, Rüstem'in ve atı Rahş'ın vücutlarına saplanan okları çıkardı ve onların yaralarını yine tüyleriyle iyileştirdi.
İsfendiyar tarafından öldürülen öteki Simurg ise zararlı bir canavardır. Bu bir dağ üzerinde yaşar, uçan bir dağa veya siyah bir buluta benzer, pençesiyle timsahları, parsları ve fili bile kaldırabilirdi. Her biri kendisi kadar büyük iki yavrusu vardı. Bunlar uçtukları zaman çok büyük bir gölge meydana getirirlerdi. İsfendiyar onu, her yanına keskin silâhlar konulan bir «gerdun» kullanarak hileyle öldürdü. Tasavvufta Simurg, ulûhiyetin (tanrısallık) sembolüdür. (M)

SİMÜLATÖR i. (fr. *simulateur*, taklit eden, taklitçi). Astronotik. Bk. BENZETİCİ.

— Bilgi-işlem. Bir makinenin, bir sistemin veya bir olayın ne şekilde çalıştığını, ne şekilde gelişeceğini önceden göstermek için bir ordinatör aracılığıyle düzenlenen program. (Simülatörlerin doğuşu, maketlere veya art arda yaklaştırmalara başvuran metotlardan daha hızlı sonuç veren ve daha ucuz olan simülasyon metotlarını mühendisler, araştırmacılar veya iktisatçılar tarafından gittikçe daha çok kullanılmasının sonucudur.)

— Teknol. İncelenmesi istenen bir cihazın veya gelişmeleri izlenecek bir cismin davranışlarını aynen yapabilen cihaz.

— ANSİKL. *Simya*'nın ilk defa ne zaman yalnızca incelenecek mekanizmayı düzenleyen veya gözlemi yapılacak cismin hareketini belirleyen denklemlere uymak zorundadır. Küçültülmüş modeller, uzun bir süre tek simülatör tipi olarak kullanıldı. Bugün benzetme kaygısı, özellikle mekanik olayların taklidinde elektrik devrelerinin çok başarılı birer model olduğunun anlaşılmasından sonra, simülatör kavramının geniş ölçüde yayılmasına yol açtı. Zaman ölçeği gerçek zamana tekabül ediyorsa, benzetmeli bir hesap makinesine «simülatör» adını vermek gerekir: gerçekten, bu hesap makinesini doğrudan doğruya gerçek olaylara bağlamak veya bazı cihazların (yerdeki uçaklar) karmaşık montajını bu makineyle tasarlamak mümkündür; çünkü bu cihazların hizmete girdiği zaman yapacağı bütün işlemleri bir simülatör yapabilir.

Uçuş simülatörü, gerçek bir uçuşun bütün şartlarını yerde aynen tekrarlayarak, asıl uçağa geçmeden, özellikle büyük bir yolcu uçağını daha uçak şirketine teslim etmezden önce, mürettebatın manevralara alışmasını sağlar. Böylece uçak teslim edilir edilmez hemen işletmeye konabileceği için. uçuş simülatörü verimin artmasında önemli bir etkendir. Mürettebatı eğitmek ve uçağı idare edebilecek duruma getirmek için birkaç saatlik uçuş kâfi gelir. Uçuş simülatörü, uçaktaki pilot kabininin aynı büyüklükte bir modelidir ve elektronik düzenekler sayesinde, bir uçağın uçuş anında yapacağı bütün tepkileri mürettebata eksiksiz olarak candırır. Pilot kabininin ön kısmına yerleştirilen bir ekran, dünyanın hangi havaalanı olursa olsun inişe geçerken bir pilotun görebileceği manzarayı aynen yansıtır: bir sinema makinesi, alanın havadan görünüşünü izleyerek uçağın

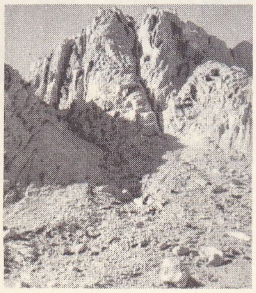

SİNA dağı
«Musa dağı»

Foto. Viollet (LAROUSSE)

hareketlerini kaydeder.

Radar simülatörü, bir radarın çeşitli çalışma biçimlerini tekrarlayarak radar operatörlerinin eğitimini sağlar. (L)

SİMYA i. (ar. *sîmyā*). Harflerin, sayıların birtakım gizli güçler taşıdığına inanan, varlığın özünü kavramak için onları bilmenin gereğini savunan görüş ve topraktan altın ve gümüş yapmayı amaç edinen bir büyü (sihir) türü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Simya*'nın ilk defa ne zaman ve kimler tarafından ortaya konulduğu, nasıl geliştiği kesinlikle bilinmiyor. Kelimenin anlamına bakarak simyanın süryanî veya yunan dilinden türetildiğini ileri sürenler; evrenin toprak, ateş, hava ve su gibi dört ilkenin birleşimiyle ortaya çıktığını savunan görüşün yayılmasından sonra doğduğunu söyleyenler vardır. Simya bir büyüdür. Sayıların, harflerin birtakım gizli güçler taşıdığı, evrenin, insanın ve Tanrı'nın ancak bunlarla anlaşılabileceği görüşüne dayanır. Bunu ilkel bir hipnotizma olarak nitelendirenler de vardır. Simya, bu özelliğiyle büyücülerin insan zihni üzerinde yaptıkları derin etkiye ve insanın irade gücünü bir süre zayıflatarak ona hâkim olmasına dayanır. *Mukaddime* adlı eserinde simyaya özel bir bölüm ayıran İbni Haldun, onu, «harflerin birtakım gizli güçlerle donandığına inanma» şeklinde yorumlar. Daha çok, kendini aşırı ölçüde tasavvufa verenlerin üzerinde durduğu simya, okuyup üflemelerle, insanın iradesini kısa bir süre için ortadan kaldıracak nitelikte şaşırtıcı, büyüleyici hareketlerle uğraşır. Simya ile uğraşanlara göre evrende tek varlık vardır. Ayrı ayrı görünen bütün varlık türleri tek kaynaktan, Tanrı'dan gelir. Önce evrenin özü olan harfler yaratıldı. Onların özündeki gizli güçleri, derin anlamları kavrayan bir kimse bütün gizlilikleri bilir, varlık türlerini kuran özleri buyruğu altına alır, onlarla istediği biçimde yeni varlıklar ortaya koyabilir. Varlıkları kuran harfler (özler) kavrandıktan sonra, değişik madenlerden altın, gümüş yapılabilir. Bunu yapmak için, varlığı kuran harflerin düzenini, varlığı meydana getirirken dizildikleri sırayı, birbiriyle olan bağlantılarını bilmek gerekir. Simya, bunu bilmenin ilmidir. Bütün kelimeler gizli, tanrısal güçlerle donatılmıştır. Bu gizli güçler evreni doldurulmuştur. Tanrı'nın yardımını elde eden ermiş (veli) bunları bilir. Bu yüzden, gene Tanrı'nın yardımıyle, onları yan yana getirir, yeniden birleştirir, isterse altın, gümüş elde eder. Ortaçağda, daha çok Yeni Eflatun'cu islâm kültür çevrelerinde ve tasavvufta simyaya büyük bir önem verildi. Tanrı'nın yardımıyle istenen şeyin yapılabileceğine, bakırdan, kalaydan, kurşundan altın çıkarılabileceğine inanıldı. Bu amaçla, değişik büyüler uygulanarak, bakırdan altın yapmak için gerekli olan ve gizli güçleri bulmanın anahtarı niteliğini taşıyan *iksir**in aranmasına başlanıldı. Simya, başta hurûfîlik olmak üzere birtakım tarikatları da etkiledi. İnsanı, bütün varlık türlerini kavramanın harfleri, onlarda gizli sayıları bulmaya bağlı olduğu görüşü ortaya çıktı. Her harfin bir sayıyı gösterdiği inancına dayanan eski *ebced hesabı* bundan doğdu. Simya, zamanla islâm edebiyatının kavramlarından biri oldu. İran ve türk edebiyatlarında simya deyimlerini kapsayan şiirler yazıldı.

◆ **Simyager** i. *Esk.* Simyacı. (LM)

SİMYACI i. (*simya*'dan *simya-cı*). Simya ile uğraşan kimse, simyager. (L)

SİN i. (ar. *sîn*). «S» harfinin Arap alfabesindeki adı. || Arap alfabesinin on ikinci, Fars ve Osmanlı alfabesinin on beşinci harfi. (Bk. ANSİKL.) || Ebced hesabında altmış sayısının karşılığı. || «Sual» kelimesinin kısaltılmış şekli. || *Sin-i mühmele*, noktasız sin.

— ANSİKL. Dilbil. *Sin* harfi, birbirine bitişik üç dişle gösterilir. Kelime sonunda da üç dişten sonra yarım daire biçiminde bir çizgi eklenir. Osmanlı alfabesinde on beşinci sırayı alan sin harfi, hem yabancı, hem de türkçe kelimelerde görülür: transkripsiyonu *s* biçimindedir. (M)

SİN i. (ar. *sinn*). Bir kimsenin doğumundan itibaren yaşadığı süre, yaş: *Onun sinine hürmeten merdiven başına kadar teşyi ederken...* (H. R. Gürpınar). *Muaviye, emir-i Medine olan Mervan İbni Hakem'e emirname yazıp «Benim sinnim kemale geldi, kemiklerim inceldi...»* (Cevdet Paşa). || *Sinn-i buhran* (veya *sinn-i ye's*), kadınların âdetten kesildiği yaş. || *Sinn-i cevanî*, on beş ile otuz yaş arası. || *Sinn-i kühûlet*, otuz ile elli yaş arası. || *Sinn-i sabavet*, doğumdan on beş yaşına kadar geçen zaman. || *Sinn-i sagar*, bebeklik çağı. || *Sinn-i şebab*, yedi yaş ile on beş veya yirmi yaş arası. || *Sinn-i şeyhûhat*, elli yaşından sonraki zaman. || *Sinn-i temyiz*, iyiyi kötüden ayırt edebilme yaşı. || *Sinn-i tufûliyet*, süt dişlerinin düşerek sabit dişlerin çıktığı devre. (Genellikle yedi yaş.) || *Sinn-i vukuf*, duraklama yaşı. || *Hadaset-i sinn*, gençlik, yaşın tazeliği. || *Tahdid-i sinn*, yaş sınırlaması.

— Huk. *Esk. Sinni büluğ*, büluğ yaşı, ergenlik yaşı. (Özellikle osmanlı hukukunda erkekler için on iki, kızlar için dokuz yaş büluğ için başlangıç, on beş yaş da büluğ sonu olarak kabul edilirdi.)

◆ **Sinnen** zf. *Esk.* Yaşça, yaş bakımından. (M)

SİN i. (esk. türk. *sın*'dan). Mezar: *İlikte damarda cesette canda / Ölünce hû çeksin kemiğin sinde* (Âşık Veysel). *Sana ibret gerek ise / Gel göresin bu sinleri* (Yunus Emre). || Çukur. (M)

SİN i. (ar. *sîn, şîn*). *Esk.* Çin ülkesi.

◆ **Sinî** i. *Esk.* Çinli. || Çin'de yapılmış porselen, çini. (M)

SİN i. (ar. *sinn*). *Esk.* Diş.

— Anat. *Esk. Sinni nabi*, köpek dişi. || *Cezr-üs-sin*, diş kökü. || *Lübb-üs-sin*, dişin hassas kısmı. || *Tâcüs-sin*, dişin etten çıkmış taç kısmı. || *Unk-üs-sin*, dişin kökü ile taç kısmı arasındaki yer.

— Zool. *Esk. Sinni lâhime*, etobur dişi.

◆ **Sinnî** sıf. *Esk.* Diş ile ilgili. (M)

SİN. Esk. coğ. Kadeş'in güneyinde çöl. Mısır'dan çıkışlarında İbranîler bu çölü aştılar. (*Kutsal Kitap*'a göre İsrailliler burada kudret helvasıyle beslendiler.) [L]

SİN, Sümerlerin, Akkadların ve Eski Araplların dinlerinde ay-tanrı. Şamaş (Güneş) ve İştar'ın (Venüs yıldızı) babası, Sin bazen gök tanrılarıyle özdeşleştirildi. (L)

sin, *sinüs*'ün sembolü. (L)

SİN. Coğ. Bk. GEYİKSUYU.

SİNAD i. (ar. *sinâd*). Ed. *Esk.* Revi*den önce gelen ünlülerin değişmesi sonucu ortaya çıkan yanlış kafiye. (Mâr [yılan] ile mûr [karınca] kelimelerinde bu yanlış kafiye çeşidi görülür.) [M]

SİNA dağı veya **TUR-İ SİNA**, Mısır'da kütle, Sina yarımadasının, güneyinde en uzun ve en yüksek dağı olmadığı halde yarımadaya adını vermiştir. Cebel Katherina'da 2 641 m. Çeşitli tepeleri arasında, İbranîlerin «Kanun dağı» olduğu sanılan, Cebeli Musa, Cebel Katherina (üzerinde Azize Katherina manastırı vardır) ve Cebeli Şafa («Horib tepesi» olduğu sanılır) sayılabilir. (L)

SİNAGOG i. (yun. *synagoge*, toplantı'dan). Havra. Bk. HAVRA. (M)

SİNAGRİT i. Çipuralara yakın kemikli balık. (Denizaltı avcılarınca pek aranır. Ak-

deniz'de yaygındır. Boyu 1 m'yi, ağırlığı 40 kg'ı bulur. Alnında çoğu zaman bir tümsek, üst çenesinde daima kuvvetli dişler bulunur. İzmaritgillerden.) [L]

SİNAİA, Romanya'da şehir, Muntenia'da (Ploeşti bölgesi), Erdel Alpleri'nde, Ploeşti'nin kuzeybatısında; 6 600 nüf. Eski bir krallık ikametgâhı olan şehir, XIX. yy.ın ikinci yarısında büyük bir sayfiye merkezi haline geldi; bugün işçiler için bir dinlenme merkezidir. Kral Carol I için inşa edilen şato, müze (yağlıboya tablo koleksiyonu) haline getirilmiştir. Âlet fabrikası. (L)

SİNALJİ i. (fr. *synalgie*). Patol. Belirli bir sendrom sırasında iki ağrının birarada görülmesi. (Karaciğer kuluncu sırasında sağ kolun, anjin döpuatrin sırasında sol kolun ağrıması, sinaljidir.) [L]

SİNALOA, Meksika'da eyalet; Büyük Okyanus kıyısı boyunca Batı Sierra Madre'nin eteğinde uzanır; 58 488 km²; 1 106 000 nüf. Merkezi, *Culiacan*. Adını Sierre Madre'den inen küçük bir ırmaktan alan eyalet, zengin tarım kesimlerini (şekerkamışı, pamuk, kahve, turunçgiller) içine alır. (L)

SİNAMEKİ i. (lat. *sene;* ar. *al-sana'*-dan). Bot. *Cassia* cinsinden bitki türlerine verilen ad. (Baklagillerden). || Aynı bitkinin meyvesi. || Aynı bitkiden elde edilen ve müshil olarak kullanılan madde. || *Yalancı sinameki*, kırmızı veya sarı çiçekli, içi hava ile dolu şişkin badıçlı ağaççık (70 -100 sm); badıçları parmak arasında sıkılınca patlar. (İlmî adı *Colutea arborescens* veya *C. orientalis*. Baklagillerden.)

— DEY. *Sinameki gibi*, sevimsiz, mızmız ve yavaş kimseler için kullanılır: — *Amaan! Sen de pek sinameki herifsindir* (B. Felek).

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Sinameki*'nin, bütün sıcak bölgelerde yetişen dört yüzden fazla türü vardır; bunların hemen hepsi sarı çiçekli otsu veya ağaçsı bitkilerdir. Çiçekleri yaprakların dibinden çıkar, uzun salkım halindedir; çiçek bürümleri çabuk dökülür. Meyvesi baklaya benzer, basık silindirimsi, odunsu ve sert kabukludur. Bazı sinameki türleri, meyvelerindeki müshil özelliğinden ötürü hekimliği, bazıları ise çiçeklerinin güzelliğinden ötürü bahçıvanlığı ilgilendirir. Uzun badıçlı sinameki (*Cassia fistula*) kocaman yapraklı güzel bir ağaçtır. Bazen boyu 40 sm'yi bulan badıcı silindir biçiminde, siyah ve parlaktır; içinde kırmızımsı tatlı tohumlar bulunur. Anayurdu Mısır ve Hindistan olan bu ağaç Antiller'de ve Güney Amerika'da da yetiştirilir. Badıçlarının etli kısmı hekimlikte kullanılır (yarım litre suya veya yoğurt suyuna 10-20 gr).

Sivri yapraklı sinameki (*Cassia acutifolia*) Yukarı Mısır, Nübye, Hartum, Kordofan ve Habeşistan'da yetişir. Dar yapraklı sinameki (*C. angustifolia*) Asya ve Afrika'da, özellikle Hindistan'da bulunur. Bundan hindistan, arabistan, moka, tinnevelly sinamekileri elde edilir. Oval yapraklı sinamekinin (*C. obovata*) meyvesi böbrek biçimindedir. Bundan suriye veya halep sinamekisi elde edilir. Diğer bir sinameki türünün (*C. alata*) tohumları Hindistan ve Antiller'de *tuzlubalgam* illetine karşı merhem yapımında kullanılır.

— Eczc. Sinameki aynı adı taşıyan bitkilerin yapraklarından, yassı meyvelerinden, yani badıçlarından elde edilen bir ilâçtır; müshil olarak kullanılır. Müshil özelliği antrasenik heterozitlerden ileri gelir. Etkin maddesi muhtemelen aglükon'dur. (LM)

SİNAN i. (ar. *sinān*). *Esk.* Süngü, mızrak v.b.nin sivri ucu: *Bizlere verdiğin ne cam-ı Cem'dir / Kirpiklerin sinan, kaşın mülcem'dir* (Dertli). *Ten-i a'dayı etti hayli zaman / Gaziyan darbegâh-ı seyf ü sinan* (Muallim Naci). || Erkek adı.

◆ **Sinanî** sıf. *Esk.* Mızrak ile ilgili. || İ. Süngü, mızrak v.b. yapan usta. (M)

SİNAN. Coğ. Bk. TEPEHAN.

SİNAN (Nakkaş — denir), türk minyatür sanatçısı (XV. yy.). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. İtalya'ya giderek çağının tanınmış ustalarından Mastori Pavli'nin yanında çalıştığı ileri sürülür. Mehmed II'nin (Fatih) saray ressamları arasında yer aldı. Mehmed II'yi oturmuş durumda gül koklarken gösteren portreyi yaptı. Bu eserde italyan resminden gelen özelliklere yer verdi. (M)

SİNAN Çakerî, türk şairi (XVI. yy.) Bayezid II'nin padişahlığı sırasında, İstanbul subaşısıydı. Sonradan sancağa tayin edildi). Bayezid II'nin sancaktarlığını yaptığı söylenir. Kul taifesinden (çaker) olduğu için, şiirlerinde Çakerî mahlasını kullandı. Düzenlenmiş bir divanı yoktur. Şiirleri, eski mecmualarda dağınık durumdadır. *Leylâ ile Mecnun, Yusuf ve Züleyha* adlı şiirlerinin çok tanınmış olduğu söylenir. (M)

Foto. LAROUSSE

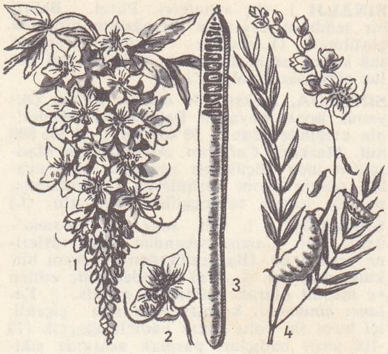

sinameki (bot.); 1 - uzun badıçlı sinameki; 2 - çiçek; 3 - meyve; 4 - dar yapraklı sinameki

sinameki

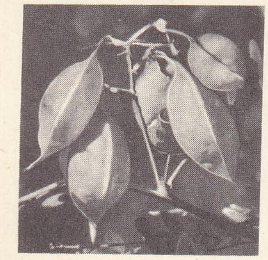

sinameki

SİNANEDDİN YUSUF EFENDİ, türk kazaskeri (Amasya, ? - İstanbul 1578). Amasyalı Şeyh Hüsameddin bin İlyas'ın oğlu. Zenbilli Ali Efendinin, daha sonra da Hoca Hayreddin Efendinin öğrencisi oldu. Halep mollalığında (1539), sonra Şam, Bursa ve Edirne kadılıklarında bulundu. İstanbul kadısı ve Anadolu kazaskeri oldu (1547). 1561'de Süleymaniye dârülhadisine müderris tayin edildi. (M)

SİNANGİYUM i. Eğreltilerde birbiriyle bitişerek kaynaşmış olan spor kesesi yığını. *Zt.* SORÜS. (L)

SİNANİYE i. (Ümmi *Sinan*'ın adından ar. *Sinãniyye*). Din. Halvetiye tarikatına bağlı Ahmediye'nin bir kolu. (Kurucusu Şeyh İbrahim Ümmi Sinan'dır [öl. 1569]. Sünnî tarikatlardan olan *Sinaniye,* Halvetîliğin bütün tören ve inançlarını benimser.) [M]

SİNAN Mimar (Koca — denir), türk mimarı (Kayseri, Ağırnas 1489 - İstanbul 1588). Şair ve nakkaş Saî'nin *Tezkiretü'l-Ebniye* (Binalar Tezkiresi) adlı eserine göre Sinan'ın babası Abdulmennan künyesini taşıyordu. Sinan, 1512'de Yavuz Sultan Selim devrinde Kayseri'den devşirme olarak İstanbul'a getirildi. Acemioğlan ocağına girerek yeniçeri oldu. 1514'te Yavuz Sultan Selim'in İran, Mısır (1517), Kanunî Sultan Süleyman devrinde yapılan Belgrad (1521) ve Rodos (1522) seferlerine katılarak atlı sekban oldu. 1526'da Mohaç savaşına girdikten sonra acemioğlanlar yayabaşılığına, daha sonra da kapı yayabaşılığına yükseldi; zemberekçibaşı rütbesiyle Alman seferine (1532) ve 1534'te Irakeyn seferine katılarak Tebriz'i ve Bağdat'ı gördü. Bu son seferde, Van kalesinin kuşatılmasında, göl üzerinde askerî nakliyat için kullanılan kalyonların içine top yerleştirerek hizmet etti. Bu seferden dönüşünde haseki olarak Kanunî Süleyman'ın Korfu, Pulya (Puglia) [1537] ve Kara Boğdan (Moldavya) [1538] seferlerine katıldı. Kara Boğdan seferinde Prut ırmağı üzerine 13 günde bir köprü kurarak, padişahın takdirini kazandı. Sinan, bu seferlerde, orduda bir savaşçıdan çok istihkâmcı olarak çalıştı; ordunun geçtiği yollarda köprü, yol, kale, kanal gibi çeşitli yapı işlerinde gösterdiği başarılarla 1536'da reisi mimaranı dergâhı âli (yüksek dergâh mimarlarının başı) rütbesini aldı ve 35 yıl bu görevde kaldı. Meriç üzerindeki köprü, Silivri'de *Pirîmehmetpaşa* külliyesi ve *Ahmetçelebi* mescit-

MUSTAFA SAÎ'NİN *TEZKİRETÜ'L EBNİYE*'SİNE GÖRE MİMAR SİNAN'IN ESERLERİ

CAMİLER

1. Süleymaniye camii (1550-1557),
2. Şehzadebaşı camii (1543-1548),
3. Hasekihurremsultan camii (1539),
4. Mihrimahsultan camii (1547),
5. Osmanşahvalidesi camii,
6. Sultanbeyazıtkızı camii,
7. Ahmetpaşa* camii,
8. Rüstempaşa camii (1561),
9. Mehmetpaşa camii (Sokullu) [Kadırga limanı],
10. İbrahimpaşa camii (İsakapısı* mescidi),
11. Balipaşa* camii (Hüsrevpaşa türbesi yakınında),
12. Hacıevhat camii (Yedikule),
13. Kazasker Abdurrahmançelebi camii (Mollagüranî),
14. Mahmutağa camii (Ahırkapı),
15. Odabaşı* camii (Yenikapı),
16. Hocahüsrev camii (Kocamustafapaşa),
17. Hamamîhatun camii (Sulumanastır),
18. Defterdarsüleymançelebi camii (Üsküplü çeşmesi yakınında),
19. Ferruhkethüda camii (Balat),
20. Yunusbey camii (Balat),
21. Hurremçavuş camii (Yenibahçe),
22. Sinanağa camii (Kadıçeşmesi),
23. Ahîçelebi camii (İzmir iskelesi),
24. Süleymansubaşı camii (Unkapanı),
25. Zalmahmutpaşa* camii (Eyüp),
26. Nişancıpaşa camii (Eyüp),
27. Şahsultan* camii (Eyüp),
28. Emirbuharî camii (Edirnekapı),
29. Merkezefendi camii (Yenikapı),
30. Çavuşbaşı camii (Sütlüce),
31. Turşucuzadehüseyinçelebi camii (Kiremitlik),
32. Kasımpaşa* camii (Tersane),
33. Sokullumehmetpaşa* camii (Azapkapı),
34. Kılıçalipaşa* camii (Tophane),
35. Muhiddinçelebi camii (Tophane),
36. Mollaçelebi* camii (Fındıklı),
37. Ebufazl camii (Tophane),
38. Şehzadecihangir camii (Tophane),
39. Sinanpaşa camii* (Beşiktaş),
40. Mihrimahsultan* camii (1547) [Üsküdar],
41. Eskivalide camii (Üsküdar),
42. Şemsiahmetpaşa camii (Üsküdar),
43. İskenderpaşa camii (Kanlıca),
44. Çobanmustafapaşa camii (Gebze),
45. Pertevpaşa camii (İzmit),
46. Rüstempaşa camii (Sapanca),
47. Rüstempaşa camii (Samanlı),
48. Mustafapaşa camii (Bolu),
49. Ferhatpaşa camii (Bolu),
50. Mehmetbey camii (İzmit),
51. Osmanpaşa camii (Kayseri),
52. Hacıpaşa camii (Kayseri),
53. Cenabîahmetpaşa camii (Ankara),
54. Lalamustafapaşa camii (Erzurum),
55. Sultanalâettin camiinin (Çorum) yenilenmesi,
56. Abdüsselâm camiinin (İzmit) yenilenmesi,
57. Kiliseden dönme eski caminin (İznik) Kanunî Sultan Süleyman emri ile yeniden yapılması,
58. Hüsreviye (Hüsrevpaşa) camii (Halep),
59. Sultanmurat camii (Manisa),
60. Orhan camii (Manisa) yenilenmesi,
61. Kâbei Şerif'in kubbelerinin tamiri,
62. Hüseyinpaşa camii (Kütahya),
63. Rüstempaşa camii (Bolvadin),
64. Sultanselim camii (Karapınar),
65. Sultansüleyman camii (Şam),
66. Sultanselim camii (Edirne),
67. Taşlık camii (Edirne),
68. Defterdar Mustafapaşa* camii (Edirne),
69. Hasekisultan camii (Edirne),
70. Semizalipaşa camii (Babaeski,
71. Sokullumehmetpaşa camii (Havsa),
72. Sokullumehmetpaşa camii (Burgaz),
73. Semizalipaşa camii (Ereğli),
74. Bosnalımehmetpaşa camii (Sofya),
75. Sofumehmetpaşa camii (Hersek),
76. Ferhatpaşa camii (Çatalca),
77. Maktulmustafapaşa camii (Budin),
78. Firdevsbey camii (Isparta),
79. Memikethuda camii (Ulukışla),
80. Tatarhan camii (Kırım-Gözleve),
81. Rüstempaşa camii (Rodosçuk),
82. Vezirosmanpaşa camii (Tırhala),
83. Rüstemkethüdası Mehmetbey camii (Tırhala),
84. Mesihpaşa* camii (İstanbul).

MESCİTLER

1. Sinanpaşa mescidi (Yenibahçe),
2. Rüstempaşa mescidi (Yenibahçe),
3. Mimarsinan mescidi (Yenibahçe),
4. Hafızmustafaçelebi mescidi (Yenibahçe),
5. Müftiçivizadeefendi mescidi (Topkapı),
6. Eminaliçelebi mescidi (Gümrükhane),
7. Üçbaş mescidi (Gümrükhane yakınında),
8. Defterdarşerifezadeefendi mescidi,
9. Defterdarmehmetçelebiefendi mescidi,
10. Simkeşbaşı mescidi,
11. Hâcegîzade mescidi (Fatih),
12. Çavuş mescidi (Silivrikapı),
13. Çivizadekızı mescidi (Davutpaşa),
14. Takyeciahmetçelebi* mescidi (Silivrikapı),
15. Hacınasuh mescidi,
16. Kasaphacıivaz mescidi,
17. Hacıhamza mescidi (Ağaçayırı),
18. Tokhacıhasan mescidi,
19. İbrahimpaşazevcesi mescidi (Kumkapı),
20. Bayramçelebi mescidi (Langa),
21. Kemhacılar mescidi,
22. Kuyumcular mescidi,
23. Hersek Bodrumu üzerindeki mescit (Ayasofya),
24. Yayabaşı mescidi (Fener),
25. Abdisubaşı mescidi (Yavuzselim),
26. Hüseyinçelebi mescidi (Sultanselim),
27. Hacıilyas mescidi,
28. Duhanizade mescidi (Kocamustafapaşa),
29. Kadızade mescidi (Çukurhamam),
30. Müftühamitefendi mescidi,
31. Tüfekhane mescidi,
32. Sarayağasıdavutağa mescidi,
33. Dökmebaşı mescidi (Eyüp),
34. Arpacıbaşı mescidi (Eyüp),
35. Hekimbaşıkaysunîzade mescidi (Sütlüce),
36. Kaysunîzade mescidi (İstanbul),
37. Karcısubaşısüleyman mescidi (Eyüp),
38. iki mescit (İstanbul),
39. Ahmetçelebi mescidi (Kiremitlik),
40. Yahyakethüda mescidi (Kasımpaşa),
41. Şehreminihasançelebi mescidi (Kasımpaşa),
42. Süheylbey mescidi (Tophane),
43. İlyaszcde mescidi (Topkapı),
44. Sarrafbaşı mescidi (Topkapı),
45. Pazarbaşımemikethüda mescidi (Kasımpaşa),
46. Mehmetpaşa mescidi (Büyükçekmece),
47. Hacıpaşa mescidi (Üsküdar),
48. Saraçhane mescidi (Hasköy),
49. Ruznameciabdiçelebi mescidi (Sulumanastır),
50. Kürkçübaşı mescidi (Kumkapı),
51. Şeyhferhat mescidi (Langa).

MEDRESELER

1. Sultansüleyman medresesi (Mekke),
2. Süleymaniye* medreleri (İstanbul),
3. Yavuzsultanselim medresesi (Halıcılar),
4. Sultanselim medresesi (Edirne)
5. Sultansüleyman medresesi (Çorlu);
6. Şehzadesultanmehmet medresesi (İstanbul),
7. Hasekisultan medresesi (Avratpazarı),
8. Validesultan medresesi (Üsküdar),
9. Kariye medresesi (Sultanselim),
10. Mihrimahsultan medresesi (Üsküdar),
11. Mihrimahsultan medresesi (Edirnekapı),
12. Mehmetpaşa medresesi (Kadırga),
13. Mehmetpaşa medresesi (Eyüp),
14. Osmanşahvalidesi medresesi (Aksaray),
15. Rüstempaşa medresesi (İstanbul),
16. Alipaşa medresesi (İstanbul),
17. Ahmetpaşa medresesi (Topkapı),
18. Sofumehmetpaşa medresesi (İstanbul),
19. İbrahimpaşa medresesi (İstanbul),
20. Sinanpaşa medresesi,
21. İskenderpaşa medresesi (Kanlıca),
22. Kasımpaşa medresesi,
23. Alipaşa medresesi (Babaeski),
24. Mısırlımustafapaşa medresesi (Gebze),
25. Ahmetpaşa medresesi (İzmit),
26. İbrahimpaşa medresesi (İsakapısı),
27. Şemsiahmetpaşa medresesi (Üsküdar),
28. Kapıağasımahmutağa medresesi,
29. Kapıağasıcaferağa medresesi,
30. Ahmetağa medresesi,
31. Müftühamitefendi medresesi,
32. Malulemîrefendi medresesi,
33. Ümmivelet medresesi,
34. Üçbaş medresesi,
35. Kazaskerpervizefendi medresesi,
36. Hacegîzade medresesi (Fatih),
37. Ağazade medresesi,
38. Yahyaefendi medresesi (Beşiktaş),
39. Defterdarabdüsselâmbey medresesi,
40. Tutikadı medresesi,
41. Hâkimmehmetçelebi medresesi,
42. Hüseyinçelebi medresesi,
43. Eminsinanefendi medresesi,
44. Şahkulu medresesi,
45. Yunusbey medresesi,
46. Karcısüleymanbey medresesi,
47. Hacıhatun medresesi,
48. Defterdarşerifezade medresesi (Kadıçeşmesi),
49. Kadıhâkimçelebi medresesi,
50. Babaçelebi medresesi,
51. Kirmastı medresesi, —→

Foto. LAROUSSE

leri bu tarihe kadar yaptığı eserler arasındadır. Irakeyn seferi sırasında bir bataklık üzerine kurduğu köprüyle Halep te yaptığı *Hüsrevpaşa* külliyesi (1537) onun mimarbaşı olmadan önce meydana getirdiği ilk önemli eserleridir. Sinan, Hüsrevpaşa külliyesinde, beş kubbeli son cemaat yeri olan tek kubbeli cami tipini yan mekânlı cami tipiyle birleştirdi; bunun için, tek kubbeli tipe birer kubbe boyunca yanlardan taşan son cemaat yeri kubbelerine ve cami kubbesinin köşelerine küçük kubbeli birer mekân ekledi. Bu ilk eserinde İznik ve Bursa geleneğine bağlanmış görünür.

Mimar Sinan'ın İstanbul'daki ilk mimarî eseri, Kanunî Sultan Süleyman'ın başhasekisi Hurrem Sultan için yaptığı *Haseki** külliyesidir. XVI. yy.ın ilk yarısının bütün mimarî özelliklerini taşıyan bu külliyede, ilgi çekici bir özellik, caminin külliyeden ayrı olmasıdır. Medrese, sıbyan mektebi, çeşme, imaret ve dârüşşifadan meydana gelen öteki yapılar bir yanda yer alır; cami de bunlardan ayrı olarak yolun sol yanındadır. 1539'da tamamlanan cami, önünde beş kubbeli son cemaat yeri olan dört duvar üzerine tek kubbeli bir yapıdır. Bu cami daha sonra 1612'de Sedefkâr Mehmed Ağa tarafından bir kubbe eklenerek genişletildi. Sinan'ın, mimarbaşı olduktan sonraki ilk büyük eseri Kanunî Süleyman'ın 1543'te Manisa'da ölen ve İstanbul'da gömülen oğlu şehzade Mehmed'in hatırası için yaptırdığı *Şehzadebaşı* camii ve külliyesidir (1544-1548). Sinan'ın, çıraklık devri eseri olarak kabul ettiği bu camide, dört kalın paye üzerine oturan 19 m çapında büyük bir kubbeyle dört yarım kubbe vardır. Bu yarım kubbeler de, yanlarda ikişer yuvarlak eyvanın çeyrek kubbeleriyle genişler. Bu eser osmanlı mimarîsinde ilk defa merkezî planın uygulandığı bir örnek olması bakımından önemlidir. Şehzadebaşı camii, dört yarım kubbeli bir merkezî kubbe şeması gösteren planıyle daha sonra yapılan bu tipteki camilerin öncüsü oldu. Şehzadebaşı camii, planı bakımından olduğu kadar, çevresinde medrese, imaret, tabhane ve kervansaray binalarıyle İstanbul'un ilk önemli ve büyük külliyesidir. Mimar Sinan'ın bu eseri, daha sonra yapılan bütün büyük camilere örnek oldu. Sinan, Şehzadebaşı camiinin, gerek yapımı sırasında, gerek bitiminden sonra yaptığı eserlerde sürekli olarak yenilikler aradı ve çeşitli planlar üstünde denemeler yaparak, en uygun mekân şekillerini araştırdı.

Mimar Sinan 1549'da, Kanunî Süleyman'ın isteği üzerine, ustalık eseri olarak kabul ettiği ikinci büyük yapısı, *Süleymaniye* camiinin yapımına başladı. Bu camide Şehzadebaşı camiinde gerçekleştirdiği merkezî planı bıraktı ve sürekli denemelerinin sonucu olarak daha önce *Beyazıt* camiinde ele alınan iki yarım kubbeli *Ayasofya* planını uyguladı. Süleymaniye camiinin 27 m çapındaki büyük kubbesi, Ayasofya'nınkinden sonra İstanbul'un ikinci büyük kubbesidir. Sinan bu yapıda, bir büyük kubbenin örttüğü orta mekânın yanındaki yan sahınların üzerini aynı büyüklükte ol-

52. Sekbanalibey medresesi,
53. Nişancımehmetbey medresesi,
54. Kethüdahüseyinçelebi medresesi (Sultanselim),
55. Gülfemhatun medresesi (Üsküdar),
56. Hüsrevkethüda medresesi (Ankara),
57. Mehmetağa medresesi.

DARÜLKURRALAR

1. Sultansüleymanhan dârülkurrası (İstanbul),
2. Validesultan dârülkurrası (Üsküdar),
3. Hüsrevkethüda dârülkurrası (İstanbul),
4. Mehmetpaşa dârülkurrası (Eyüp),
5. Müftisadiçelebi dârülkurrası,
6. Bosnalımehmetpaşa dârülkurrası,
7. Kadızadeefendi dârülkurrası.

TÜRBELER

1. Sultansüleyman* türbesi,
2. Şehzadesultanmehmet* türbesi,
3. Sultanselim* türbesi (Ayasofya),
4. Hüsrevpaşa* türbesi,
5. Şehzadeler türbesi (Sultanselim),
6. Veziriazamrüstempaşa türbesi,
7. Ahmetpaşa türbesi (Topkapı),
8. Mehmetpaşa türbesi (Eyüp),
9. kendi çocukları için inşa ettiği türbe,
10. Siyavuşpaşa türbesi (Eyüp),
11. Siyavuş Paşanın çocukları için inşa ettiği türbe (Eyüp),
12. Zalmahmutpaşa türbesi (Eyüp),
13. Şemsiahmetpaşa türbesi (Üsküdar),
14. Yahyaefendi türbesi (Beşiktaş),
15. Arapahmetpaşa türbesi,
16. Hayrettinpaşa türbesi (Beşiktaş),
17. Kılıçalipaşa türbesi (Tophane),
18. Pertevpaşa türbesi (Eyüp),
19. Şahıhubankadın türbesi,
20. Ahmetpaşa türbesi (Edirnekapı),
21. Hacıpaşa türbesi (Üsküdar),
22. Hasekisultan türbesi.

İMARETLER

1. Sultansüleyman imareti,
2. Hasekisultan imareti (Mekke),
3. Hasekisultan imareti (Medine),
4. Mustafapaşa köprüsü başında bir imaret (Edirne),
5. Sultanselim imareti (Karapınar),
6. Sultansüleyman imareti (Şam),
7. ŞeŞhzadesultanmehmet imareti,
8. Sultansüleyman imareti (Çorlu),
9. Validesultan imareti (Üsküdar),
10. Mihrimahsultan imareti (Üsküdar),
11. Sultanmurat imareti (Manisa),
12. Rüstempaşa imareti (Rodosçuk),
13. Rüstempaşa imareti (Sapanca),
14. Mehmetpaşa imareti (Burgaz),
15. Mehmetpaşa imareti (Havsa),
16. Mustafapaşa imareti (Gebze),
17. Mehmetpaşa imareti (Bosna).

DARÜŞŞİFALAR

1. Sultansüleyman dârüşşifası,
2. Hasekisultan dârüşşifası,
3. Validesultan dârüşşifası (Üsküdar),

SU YOLLARI - SU KEMERLERİ

1. Bend kemeri,
2. Uzunkemer,
3. Maglava kemeri,
4. Gözlücekemer,
5. Müderris köyü yakınındaki kemer.

KÖPRÜLER

1. Büyükçekmece köprüsü,
2. Silivri köprüsü,
3. Mustafapaşa köprüsü (Meriç üzerinde),
4. Mehmetpaşa köprüsü,
5. Odabaşı köprüsü,
6. Kapıağası köprüsü (Haramidere),
7. Mehmetpaşa köprüsü (Sinanlı),
8. Vezirazammehmetpaşa köprüsü (Bosna).

KERVANSARAYLAR

1. Kervansaray (Sultansüleyman imareti yakınında),
2. Kervansaray (Büyükçekmece),
3. Rüstempaşa kervansarayı (Rodosçuk),
4. Kebeciler kervansarayı (Bitpazarı),
5. Rüstempaşa kervansarayı (Galata),
6. Alipaşa kervansarayı (Bursa),
7. Alipaşa kervansarayı (Bitpazarı),
8. Pertevpaşa kervansarayı (Vefa),
9. Mustafapaşa kervansarayı (Ilgın),
10. Rüstempaşa kervansarayı (Sapanca),
11. Rüstempaşa kervansarayı (Sinanlı),
12. Rüstempaşa kervansarayı (Karıştıran),
13. Rüstempaşa kervansarayı (Akbıyık),
14. Rüstempaşa kervansarayı (Konya Ereğlisi),
15. Hüsrevkethüda kervansarayı (İpsala),
16. Mehmetpaşa kervansarayı (Edirne),
17. Alipaşa çarşısı ve kervansarayı (Edirne),
18. İbrahimpaşa kervansarayı (İstanbul).

SARAYLAR

1. Sarayıatik tamiri,
2. Sarayıcedidihümayun tamiri,
3. Üsküdar sarayının tamiri,
4. Galata sarayının eski yerinde yeniden yapımı,
5. Atmeydanı sarayının yeniden yapımı,
6. İbrahimpaşa sarayı (Atmeydanı),
7. Yenikapı sarayının yeniden yapımı,
8. Kandilli sarayı,
9. Fenerbahçe sarayının yeniden yapımı,
10. İskenderçelebibahçesi sarayının yeniden yapımı,
11. Halkalıpınar sarayı,
12. Rüstempaşa sarayı (Kadırga),
13. Mehmetpaşa sarayı (Kadırga),
14. Mehmetpaşa sarayı (Ayasofya),
15. Mehmetpaşa sarayı (Üsküdar),
16. Rüstempaşa sarayı (Üsküdar),
17. Siyavuşpaşa sarayı (İstanbul),
18. Siyavuşpaşa sarayı (Üsküdar),
19. Siyavuşpaşa sarayı (Üsküdar),
20. Alipaşa sarayı (İstanbul),
21. Ahmetpaşa sarayı (Atmeydanı),
22. Ferhatpaşa sarayı (Beyazıt),
23. Pertevpaşa sarayı (Vefa),
24. Sinanpaşa sarayı (Atmeydanı),
25. Sofumehmetpaşa sarayı (Hocapaşa),
26. Mahmutağa sarayı (Yenibahçe),
27. Mehmetpaşa sarayı (Halkalı yakınları),
28. Şahıhubankadın sarayı (Kasımpaşa),
29. Pertevpaşa sarayı,
30. Ametpaşa sarayı (Taşraçiftlik),
31. Ahmetpaşa sarayı (Eyüp),
32. Mehmetpaşa sarayı,
33. Alipaşa sarayı (Eyüp),
34. Mehmetpaşa sarayı (Bosna),
35. Rüstempaşa sarayı (İskenderçelebi çiftliği).

MAHZENLER

1. buğday mahzeni (Galata),
2. zift mahzeni (Tersanei Âmire),
3. ambar (sarayda),
4. ambar (Hasbahçe yalısında),
5. mutbak ve kiler (sarayda),
6. mahzen (Unkapanı),
7. iki ambar (Cebehane yakınında),
8. Kurşunlumahzen (Topkapı).

HAMAMLAR

1. Sultansüleyman hamamı (İstanbul),
2. Sultansüleyman hamamı (Kefe),
3. Üçkapılı hamam (Topkapı sarayı),
4. Üçkapılı hamam (Üsküdar sarayı),
5. Hasekisultan hamamı (Ayasofya),
6. Hasekisultan hamamı (Üsküdar),
7. Validesultan hamamı (Karapınar),
8. Validesultan hamamı (Cibali),
9. Mihrimahsultan hamamı (Edirnekapı),
10. Lütfipaşa hamamı (Yenibahçe),
11. Mehmetpaşa hamamı (Galata),
12. Mehmetpaşa hamamı (Edirne),
13. Kocamustafapaşa hamamı (Yenibahçe),
14. İbrahimpaşa hamamı (Silivrikapı),
15. Kapıağasıyakupağa hamamı (Sulumanastır),
16. Sinanpaşa hamamı (Beşiktaş),
17. Mollaçelebi hamamı (Fındıklı),
18. Kaptanalipaşa hamamı (Tophane),
19. Kaptanalipaşa hamamı (Fener),
20. Müftüebussuutefendi hamamı (Macuncu çarşısı),
21. Mîrimîrankasımpaşa hamamı (Havsa),
22. Merkezefendi hamamı (Yenikapı dışında),
23. Nişancıpaşa hamamı (Eyüp),
24. Hüsrevkethüda hamamı (Ortaköy),
25. Hüvrevkethüda hamamı (İzmit),
26. bir hamam (Çatalca),
27. Rüstempaşa hamamı (Çatalca),
28. Hüseyinbey hamamı (Kayseri),
29. Sarıkürüz hamamı (İstanbul),
30. Hayrettinpaşa hamamı (Zeyrek),
31. Hayrettinpaşa hamamı (Gümrükhane),
32. Yakupağa hamamı (Tophane),
33. Haydarpaşa hamamı (Zeyrek),
34. İskenderpaşa hamamı,
35. Odabaşı hamamı,
36. Kethüdakadın hamamı (Akbaba),
37. Beykoz hamamı,
38. Emirbuharî hamamı (Edirnekapı),
39. bir hamam (Eyüp),
40. Dere hamamı (Eyüp),
41. Salihpaşazade hamamı (Yeniköy),
42. Sultansüleyman hamamı (Mekke),
43. Hayrettinpaşa hamamı (Tophane),
44. Hayrettinpaşa hamamı (Kemeraltı),
45. Rüstempaşa hamamı (Cibali),
46. Validesultan hamamı (Üsküdar).

Mihrimahsultan camii, İstanbul («Osmanische Türkei» adlı kitaptan)

sadrazam Koca SİNAN PAŞA (M. And arşivi)

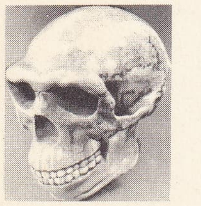

sinantropus kafatası

mayan beşer kubbeyle örterek değişik bir mekân meydana getirdi; orta mekânla yan mekânları uyumlu olarak birleştirdi. Süleymaniye camii, 1556'da padişahın ve mimarı Sinan'ın katıldığı bir törenle açıldı. Kaynaklarda kapısının Sinan tarafından açıldığı ve yapımı için 996 300 altın harcandığı kayıtlıdır. Süleymaniye camii, çevresindeki 18 yapıyla İstanbul'un en büyük külliyesidir. *Mimarsinan* türbesi bu külliyenin kuzeydoğusundadır.

Mimar Sinan'ın 80 yaşındayken yaptığı son ustalık eseri Edirne *Selimiye** camii, klasik osmanlı-türk mimarî eserlerinin başında gelir. Edirne'nin her yönden görülebilecek yüksek bir tepesi üzerinde kurulan caminin yapımına 1569'da başlandı, 1574'te bitirildi. Selimiye camii, 31,50 m çapındaki çok büyük kubbesi, sekizgen gövdeyi çeviren ince uzun 4 minaresiyle geniş mekân anlayışının en önemli örneğidir. Mekân büyüklüğü, yükseklik, topluluk ve ışık etkileri bakımından dünyanın büyük eserleri arasında yer alır. Bu camide, 8 payeli sekizgen plan şeması esas alan Sinan, orta kubbenin hâkimiyetini belirtmek için yarım kubbeler koymaktan kaçındı, yalnız köşelere birer yuvarlak eyvanla, dışarıya 6 m çıkıntı yapan mihrap nişinin üzerine çok alçakta kalacak biçimde yarım kubbeye yakın bir örtü yerleştirdi. Mimar Sinan, Selimiye camiinde, son derece başarılı olarak uyguladığı bu planı, daha önce İstanbul'da Tahtakale'de yaptığı *Rüstempaşa* camiinde denemişti. Selimiye'den sonra İstanbul'da Azapkapı *Sokullu, Atikvalide, Mollaçelebi* ve Kadırga'daki *Sokullumehmetpaşa* camilerinde gerçekleştirdi.

Rüstempaşa camiinin (1561) klasik devir osmanlı mimarîsinde, çini süslemeleri bakımından özel bir yeri vardır. Daha önce çiniler tek tek kullanılarak tekdüze kompozisyonlar yapılıyordu; Sinan'ın başmimarlığı sırasında büyük çini panolar kullanılmağa başlandı. Bu yeni süsleme anlayışı ilk defa tam olarak Rüstempaşa camiinde kullanıldı. Burada çini, örtü elemanlarının dışında duvar ve ayakların yüzeylerini bütünüyle kaplar. Bu amaçla yüzeylerin girinti ve çıkıntısı azaltılmıştır. Bu camide çininin kullanılması zengin bir renk atmosferi yaratmak amacını taşır. Caminin dinî havasını bozmayan bu süsleme anlayışı daha sonra aynı ölçüde hiç bir camide gerçekleştirilemedi.

Mimar Sinan, önemli eserlerini, İstanbul ve Edirne'den başka, Anadolu'da Ankara, Kayseri, Erzurum, Manisa, Bolu, Sapanca, Çorum, Lüleburgaz, Kütahya, Gebze, Babaeski, Çorlu, Karapınar, Bolvadin gibi merkezlerde ve Halep, Şam, Sofya, Hersek, Budin, Rusçuk gibi, Osmanlı imparatorluğu şehirlerinde çok sayıda eser meydana getirdi. Şair - nakkaş Mustafa Saî tarafından türbesinin kitabesi olarak yazılan «*Geçti bu demde cihandan piri mimârân Sinan*» mısraı, onun ebced hesabıyle ölüm tarihini (996=1588) gösterir.

Mimar Sinan devrinde türk mimarîsi en yüksek dönemini yaşadı. Sinan, Anadolu türk mimarîsinde klasik çağın sembolüdür; eserleri mahallî olanla evrenselin bir sentezidir. Sinan'ın yaşadığı devirde Osmanlı devletinin harekât alanı daha çok Akdeniz ve Avrupa idi. Türkler, bu yeni alanların kültür ürünlerinden etkilendiler. Türk-islâm unsurlarını kaynaştıran Sinan devri mimarisi de Akdeniz dünyasına bir yaklaşmayı temsil eder. Sinan'dan önce kubbeli mekân mimarîsinin bütün ana unsurları kullanılmıştı. Ancak Sinan, Şehzadebaşı camiinden itibaren bu anlayışı aşarak zenginleştirdi. Şehzadebaşı camiinin iç hacmini meydana getiren kare, orta kubbeyi taşıyan ve çokgen kesitli dört ayağı olan bir merkezî baldaken'in çevresinde simetrik bir sistem haline getirildi. Bu anlayış, Akdeniz çevresinde eskiden beri uygulanıyordu. Ancak bizans ve rönesans mimarîlerinde merkezî kubbeyle, köşe kubbeleri arasında kalan bölümler, beşik tonozlarla örtülmediği için, örtünün bütün mekânı içine alan bütünlüğü elde edilmemiş; sadece orta kubbe, tek başına anıtlaştırılabilmişti. Şehzadebaşı camiinde orta kubbenin yarım kubbelerle desteklenmesi, merkezî kubbeli yapı tarihinde önemli bir aşama oldu.

Sinan, mimarîde osmanlılara has biçimi olgunluğa ulaştırdı. Bu biçimin esas özelliği, yapıda örtü unsuru olarak daima kubbenin kullanılmasıdır. Sinan, kubbenin kullanma imkânlarını son noktasına ulaştırdı. Selimiye camii, iki anıtsal yapı geleneğini birleştirdi. Bunlar, kaynağı Roma olan kubbeli ve çevre koridorlu baldaken ile İran ve komşusu olan ülkelerden çıkan kare üzerine yerleştirilmiş tromplu kubbedir. Selimiye'de mimarlık tarihinin en saf kubbeli yapı tarzı doğdu. Merkezî planlı yapı anlayışı italyan rönesansı mimarisinde Ortaçağdan Yeniçağa geçişi temsil eder; Sinan'ın elinde bu anlayış Selimiye'de en üstün biçimine ulaştı. Bu bakımlardan Sinan'ın mimarîsi islâm dünyasında, Yeniçağa ulaşabilen tek toplumun mimarîsidir. Bu mimarînin en önemli özelliği, Anadolu'da üç yüz yıllık bir denemeden sonra kubbenin anıtsal yapıyı biçimlendirmede ana yaratıcı unsur halini almasıdır. Daha önce, İslâmda, Bizans'ta, Roma ve Rönesans'ta kubbe kullanılmıştır; fakat hiç bir mimarîde Sinan'ın eserlerinde olduğu gibi çevresinde bütün unsurları toplayan bir nitelik taşımaz. Türk mimarîsi XVI. yy.da kubbeli yapı sisteminin evrensel değeri olan bir aşama yapmıştır.

Sinan'ın eserlerinde mimarî unsurların kullanılışı, teknik görevlerinin yanında yapıya bir güzellik kazandırmak amacını da taşır. Duvar ve filayaklarıyle, büyük bir kubbe çevresindeki yarım kubbelerin kullanılışı bir estetik düzeni sağlar. Merkezî kubbe sınırsız bir enginlik kazanır; kubbeyi tutan filayakları bir ağırlık duygusu vermez; bunlar hücrelerle ve panolarla daha ince ve göze hoş görünecek bir şekle sokulmuştur. Çok yüksek olan duvarlar, kornişler kullanılarak insan boyuna indirgenmiştir. Sinan'ın eserlerinde süsleme unsurları gerektiği yerde ve en uygun şekilde kullanılmıştır. Böylece gereksiz süslemelerle dikkatin dağılması önlenir. (→ Bibliyo.) [M]

SİNAN PAŞA. Bk. HADIM SİNAN PAŞA.

SİNAN PAŞA (Yusuf Sinanüddin), türk matematikçisi (Bursa 1437 - İstanbul 1485). Fatih Sultan Mehmed zamanı bilginlerinden ve İstanbul'un ilk kadısı olan Hızır Bey'in oğlu. Medresede okudu. Müderrislik ve kadılık görevlerinde bulundu. Özellikle matematik ve astronomiye ilgi duyan Sinan, kendinden önce gelen bilginlerin riyaziye ve heyet (astronomi) konularındaki eserlerini inceledi. Tabiat bilimlerine olan ilgisi, birtakım olayları din dışı görüşlerle açıklamağa kalkması din ulemasının ve onların etkisiyle Fatih Sultan Mehmed'in öfkesini üstüne çekti. Bu yüzden bir ara hapsedildi. Kendisini tutan bilginlerin direnişi karşısında hapisten çıkarılarak Sivrihisar'a müderrislik ve kadılık göreviyle sürüldü. Dinle bağdaşmayan düşünceleri yüzünden deli olduğu ileri sürülerek gözetim altına alınmak istendi. Bir süre vezirlik de yaptı.

Sinan Paşa, astronomi, hendese gibi konularda çağına göre ileri sayılan çalışmalar yaptı. Önce Çağminî'nin heyetle ilgili risalesini yorumladı. Üçgenler konusunda incelemeler yaptı. Açılarla ilgili yorumlar getirdi. Bu çalışmalarını Bayezid II çağında da sürdürdü. Başta Ali Kuşçu olmak üzere çağının ünlü bilginleriyle bilimsel tartışmalara girişti. Bir üçgenin iki kenarının açılmasıyle ortaya çıkan açıların durumunu inceleyen bir risale yazdı. Sinan Paşa, zamanının geleneğine uyarak bilim alanındaki çalışmalarını arapça risalelerle açıkladı. Matematik ve astronomi alanında olduğu gibi edebiyatla da yakın ilgisi vardı. Daha çok şiirli nesir yazılarıyle ün yaptı. Bu tür yazılarının toplandığı *Tazarruname* adlı eseri çağının dilini yansıtması ve edebiyat tarihi bakımından önemlidir. Dili içinde arapça, farsça kelimelerin bulunmasına rağmen akıcı, söyleyişi içten ve kolaydır. Duygularını yapmacıklara, kelime oyunlarına kapılmadan olduğu gibi ortaya koyar. Türkçe nesir dilinin gelişmesinde önemli belgelerden biri olan *Tazarruname*'si kendinden sonra birçok osmanlı yazarları tarafından taklit edildi. Fakat hiç biri Sinan Paşanın gösterdiği başarıya ulaşamadı. Astronomi ve matematikle ilgili arapça küçük risaleleri dışında en önemli eseri *Tazarruname*'dir (Yakarış Kitabı) [İstanbul 1972]. (→ Bibliyo.) [M]

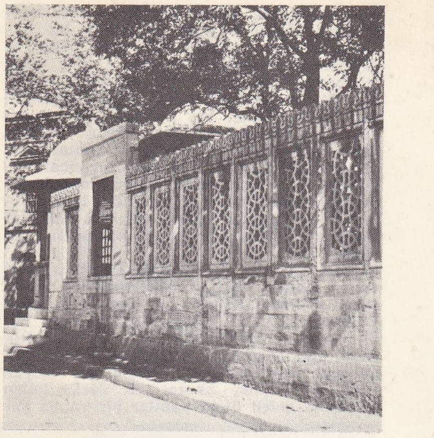

Mimarsinan türbesi, İstanbul

Sinanpaşa camii, Beşiktaş'ta cami. Kanunî devri kaptanıderyalarından Sinan Paşa adına Mimar Sinan tarafından yapıldı (1556-1558). Dikdörtgen planlıdır. Ortada bir kubbe, bu kubbenin iki yanında iki kubbe yer alır. Tek minarelidir. Caminin son cemaat yerini medrese çevreler, hünkâr mahfili yıktırılmıştır. (M)

SİNAN PAŞA Cigalazade. Bk. CİGALAZADE YUSUF SİNAN PAŞA.

SİNAN PAŞA Koca, türk devlet adamı (Arnavutluk 1520 - İstanbul 1596). Ali adında bir köylünün oğlu. Küçük yaşta devşirme olarak saraya alındı. Sarayda Kanunî'nin çaşnigirbaşılığına kadar yükseldi. Malatya sancakbeyliğiyle saraydan ayrıldı. Kastamonu, Gazze ve Nablus sancak beylіklerinde bulundu. Erzurum, Halep ve Mısır beylerbeyliğine tayin edildi (1567). Mısır beylerbeyliğinde bulunduğu sırada Yemen'de İmam Mutahhar isyanını bastırdı. İsyancıların elinde bulunan Aden ve Sana'yı ele geçirdi (1569). Bu başarılarından dolayı Yemen fatihi olarak ün kazandı. Yedinci vezirlikle divancı tayin edildi (1573). Bu görevdeyken İspanyolların eline geçen Tunus şehrini ve Halkülvad (Goletta [La Goulette]) kalesini İspanyollardan alarak Tunus'un fethini tamamladı (1574) ve dördüncü vezirliğe yükseldi. İran Şahı Tahmasp'ın ölümünden sonra İran'da çıkan karışıklıklardan yararlanılarak İran'a savaş açılmasını savundu. Sokullu Mehmed Paşanın karşı koymasına rağmen isteği kabul edildi (1577); fakat İran serdarlığı Mustafa Paşaya verildi. İran savaşının ikinci yılında Mustafa Paşanın yerine serdar oldu (1579). İran serdarı bulunduğu sırada Sokullu* Mehmed Paşa öldürülünce Sinan Paşa sadazam oldu (1580). İran savaşlarında başarı gösteremediğinden serdarlıktan

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN); Musée de l'Homme (LAROUSSE)

Süleymaniye camii (1557), İstanbul

Süleymaniye camii kubbesi

Süleymaniye camii revakları

Şehzade camii (1544-1548), İstanbul

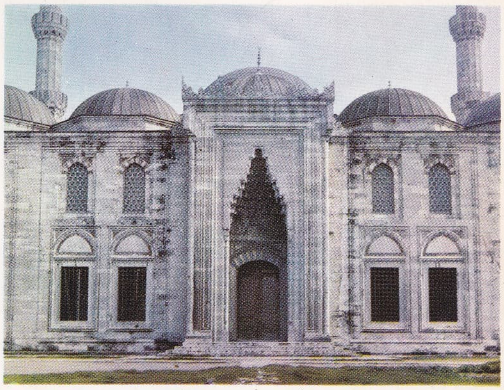

Şehzade camii yan kapısı

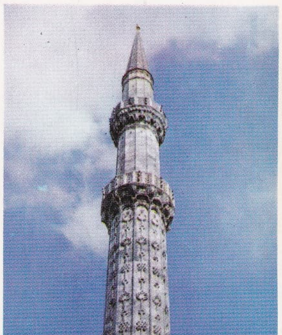

Şehzade camii minaresi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Selimiye camii (1569-1575), Edirne

Haseki hamamı (veya Çifte hamam, Ayasofya hamamı) [1556], İstanbul

Muradiye köprüsü ve Selimiye camii, Edirne

soldan sağa, Sokullu camiinin (1569) kubbe ve ağırlık kuleleri (Lüleburgaz); Mihrimah-sultan türbesi (İstanbul); Sokullu camii (Lüleburgaz)

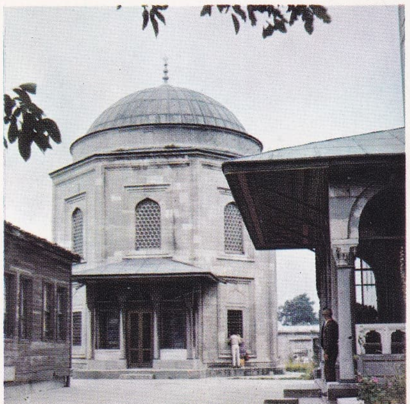

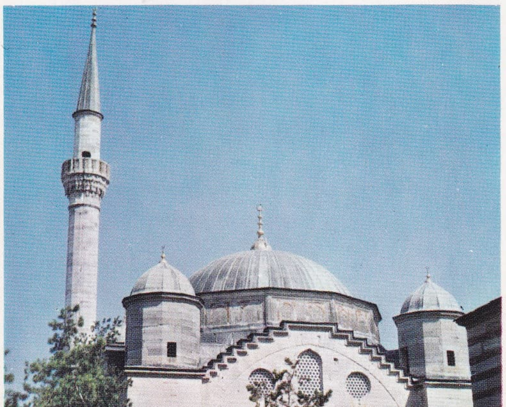

Foto. M. Erkmen, N. Erkılıç (MEYDAN)

ve sadrazamlıktan azledilerek Malkara'ya sürüldü. Dört yıllık sürgün hayatından sonra Şam beylerbeyliğine tayin edildi (1586). İkinci defa sadrazam oldu (1588). Bu sadrazamlığında imparatorlukta bulunan birçok maden ocağını yeniden işleterek ve bölgesel darphaneler açtırarak paranın ayarını düzenledi. Sakarya ve Sapanca ile Marmara denizi arasında açılacak iki kanalla Karadeniz ve Marmara'yı birleştirmek istedi; fakat bu teşebbüsünde başarı kazanamadı. 1591'de azledilerek ikinci defa Malkara'ya sürüldü; 18 ay sonra Siyavuş Paşanın yerine tekrar sadrazam oldu (1593). Bu sadrazamlığında, 1568 tarihli antlaşma gereğince Osmanlı imparatorluğuna yılda 30 000 duka altını vergi veren Avusturya'nın bu vergiyi kaldırması üzerine bazı sınır olaylarını bahane ederek Avusturya'ya savaş açılmasını sağladı (1593) ve serdarıekrem olarak ordunun başına geçti. Savaşın ilk aylarında Veszprem (türk. Bespiressi) ve Polata (Palota) kaleleri alındıysa da, osmanlı ordusunun kışlağa çekilmesinden yararlanan Avusturyalılar saldırıya geçerek Neograd (Noygrad) kalelerini aldılar. İstolni - Belgrad (Szekesfehervar [Stuhlweissenburg]), Estergon ve Hatvan kalelerini kuşattılar. Sinan Paşa karşı saldırıya geçerek Tata ve Yanık (Raba Györ) kalelerini aldı (1594). Bu sırada Mehmed III osmanlı tahtına geçtiğinden (1595) Sinan Paşa azledildi ve Malkara'ya sürüldü (1595). Aynı yıl dördüncü defa sadrazam oldu. Ferhad Paşayı idam ettirdi. Avusturya cephesi serdarlığına oğlu Mehmed Paşayı getirdi. Sonra, isyan eden Eflak voyvodası Mihail üstüne yürüdü. Başarı gösteremediği için azledilerek Malkara'ya sürüldü. On gün sonra tekrar sadrazam oldu. Bu defa cepheye padişahı da götürmek istedi. Sefer hazırlıkları yapılırken öldü. (M)

Sinanpaşa köşkü, Topkapı sarayının Marmara denizi kıyısında köşk. Koca Sinan Paşa tarafından, Murad III için yaptırıldı (1590). Dış ve iç süslemelerinin zenginliğiyle dikkati çeken köşkün planını, mimar Davud Ağa çizdi. Merdivenli geniş bir kapıdan, önce geniş bir sofaya, oradan da odalara geçilirdi. Sofanın duvarları çeşitli renkte karanfil, gül, sümbül motifli çinilerle; oda duvarları da çiçek ve çeşitli kabartmalarla süslüydü. Bugün bu köşkten hiç bir iz kalmamıştır. (M)

SİNAN PAŞA Küçük, türk kaptanıderyası (XVI. yy.). Kendisine *küçük* lakabı, Hadım Sinan Paşadan ayırmak için verilmiştir. İstanbul tersanesi Sinan Paşanın kaptanıderyalığı zamanında yapıldı (1515). Bir yıl sonra kaptanıderyalıktan alınarak Rumeli beylerbeyliğine getirildi. Selim I'in Mercidabık ve Reydaniye (1516) savaşlarına Rumeli beylerbeyi olarak katıldı. (M)

SİNAN ÜMMÎ. Bk. ÜMMÎ SİNAN.

SİNANTROPUS i. (lat. *sinensis*, çinli ve yun. *anthropos*, insan'dan lat. k.). İlkel insan ve maymun özelliği taşıyan fosil.

— ANSİKL. Dr. Pei, Dr. Black, P. Teilhard de Chardin ve F. Weidenreich'in 1921'den 1939'a kadar yürüttükleri çalışmalar sonucunda Çin'de erkek, kadın, genç ve yetişkin otuz sekiz kişinin iskelet parçaları meydana çıkarıldı.

İskeletlerin bulunduğu yer Pekin'in 42 km güneybatısında Cou-Kou-dien'de (veya Çu-Ku-tien) Silüryen devrine ait kireçten tepelerin eteğine oyulmuş mağaralardır. İskeletlerle birlikte bulunan favnaya göre bunların Pleyistosen çağında yaşadıkları hesaplanmıştır. Sinantropus, pitekantropus'a benzer, ama bunda insansı özellikler daha çok gelişmiştir. Bununla beraber alın geriye yatık, kaş kemerleri çok çıkıntılı, çene çıkıntısız, iki ayak üzerinde duruş kusurludur. Fakat kafatası hacmi yetişkin erkeklerde 1 100 - 1 200 sm^3'ü bulur (bu hacim şimdiki insanlarda görülen en düşük sınırdır).

Çok ilkel özelliklerle birlikte insansı bazı özellikleri bir arada taşıdığı için pitekantropus gibi sinantropus da geçici ve sunî olarak prehominiyenler arasında sayılır. Bununla beraber sinantropus ateşi kullanmasını ve maden parçalarını tıraş ederek âlet yapmasını biliyordu. Ruhsal yeteneklerinin oldukça yüksek görünüşüne bakılırsa sinantropus'u (*Sinanthropus pekinensis*) prehominiyen değil, belki çok ilkel bir insan saymak gerekir. Bütün sinantropus iskeletleri İkinci Dünya savaşı sırasında, hiç bir iz bırakmayarak esrarengiz bir şekilde ortadan kayboldu. (L)

SİNAPİS i. Bot. Hardalın ilmî cins adı. (L)

SİNAPOZEMATİZM i. (fr. *synaposématisme*'den). Biycl. Aynı gruptan olan türler arasındaki genel renk ve şekil benzerliği. (Bu çeşit mimetizmde türlerin hepsinde nişan şeklinde benzer renkler görülür.) *Eşanl.* MÜLLER MİMETİZMİ. (L)

SİNAPSİS i. (yun. *synapsis*, birleşme noktası'ndan). Hücre bil. Komşu iki hücre protoplazması arasında hücre zarındaki kanalcıklar yoluyle meydana gelen küçük alışveriş. || Hayvanlarda iki sinir hücresinin uzantıları arasındaki bitişme bölgesi. || Meyoz bölünmenin ilk evresinde, eş kromozomların bir veya birden fazla noktada birleşmeleri durumu. (LM)

SİNARA i. (yun. k. [?]). Büyük zoka. (M)

SİNARŞİ i. (önek. *syn* ve yun. *arkhein*, buyurmak'tan fr. *synarchie*). Bir devletin çeşitli bölümlerini yöneten başkanların aynı zamanda ülkeyi de yönetmesi. || Bir grup insanın uyguladığı otorite. (L)

Sina savaşları, Birinci Dünya savaşı sırasında, Osmanlı devletinin Süveyş kanalını ve Mısır'ı ele geçirmek için Sina cephesinde açtığı savaşlar. Türk harekât planına göre 4. Ordu, Süveyş ve Mısır'ı ele geçirerek İngilizlerin Hindistan ile bağlantılarını kesecekti. Bu cephenin kumandanlığına bahriye nazırı Cemal Paşa getirildi. Cemal Paşa, 1915 başlarında İstanbul'dan hareket ederek Şam'a geldi ve harekât planı hazırlığına başladı. Toplanan kuvvetler 16 000 kadardı. 14 Ocak 1915'te Birüssebi'den hareket eden birlikler Tih sahrasını geçerek, Süveyş kanalı kıyısındaki İsmailiye'ye ulaştı. İngilizler, casuslarından türk birliklerinin çölü geçtiğini öğrenerek, kanalın batı tarafında savunma tedbirleri almışlardı. 2/3 Şubat gecesi türk kuvvetleri Süveyş kanalını geçmeğe teşebbüs etti. Çarpışmalar başlayınca osmanlı ordusundaki arap askerleri kaçtılar. 3 Şubat günü şiddetli savaşlar oldu. İngilizler, sürekli olarak destek kuvvetleri aldıkları için harekât başarısızlıkla sonuçlandı ve türk kuvvetleri Gazze-Birüssebi hattına çekildi. 5-13 Mayıs 1915 arasında albay von Kress kumandasında kanala karşı ikinci bir saldırı yapıldı; fakat bir başarı elde edilemedi. (Bk. KANAL SEFERİ.) 1916 Yılı başlarında tasarlanan üçüncü harekât, alman ve avusturya destek güçlerinin geç gelmesi ve demiryolu ulaşımındaki aksaklıklar yüzünden 1916 temmuzuna kaldı. Albay Refet Bey kumandasındaki üç türk tümeniyle alman ve avusturya birliklerinden meydana gelen ordu, El Ariş-Katya-Kantara kıyı yolunu takip ederek 4 ağustos günü kanalın 40 km doğusundaki bir ingiliz karargâhına saldırdı. Bu saldırı da, birliklerin yetersizliği ve İngilizlerin iyi savunması yüzünden başarısızlığa uğradı. Bundan sonra İngilizler saldırıya geçti. Mart 1917'de ingiliz kuvvetleri Gazze'ye girdi, fakat burada tutunamayarak geri çekildiler. Bundan sonra yeni destek kuvvetleri alan, su ve ulaşım yollarını cephe gerilerine kadar uzatan İngilizler, tekrar Gazze'ye saldırdılarsa da gene yenildiler. Türk ordusu Gazze-Telüşşeria-Birüssebi hattında yerleşti. 1917'de cepheye 2 piyade, 1 süvari tümeni gönderildi ve ordu teşkilâtında bazı değişiklikler yapıldı. İngiliz birlikleri 24 ekim 1917'de Gazze'ye karşı yeni bir saldırıya geçtiler. 2 Kasımda Gazze, İngilizlerin eline geçti. Saldırılarına devam eden İngilizler, 9 aralıkta Kudüs'ü de aldılar. Bundan sonra Yıldırım Orduları grubu. Telaviv ile Lut gölü arasındaki hatta savunma durumuna geçti. İngilizlerin mart 1918'de bu hatta yaptıkları saldırı durduruldu. Fakat ingiliz kuvvetleri 19 eylülde yeniden saldırıya geçti. Bu cephede Mondros mütarekesinin imzalanmasına kadar devam eden savaşlarda, osmanlı ordularınca başarılı sonuçlar alınamadı. (M)

SİNATRA (Frank), amerikalı şarkıcı (Hoboken 1915). Röportajcılık, radyo programcılığı yaptı. *Hoboken Four* adlı bir ses dörtlüsü kurdu. Trompetçi Harry James ve tromboncu Tommy Dorsey orkestrası eşliğinde şarkı söyledi. Tatlı ve ritimli tarzı dolayısıyle ona «The Voice» (Ses) denildi. Birçok filim çevirdi. (L)

SİNA yarımadası, Kızıldeniz'in kuzeyinde, Süveyş körfeziyle Akabe körfezi ve Mısır ile Suriye arasında üçgen şeklinde yarımada. Mısır'dan Süveyş kanalıyle ayrılmış olmasına rağmen Mısır'a bağlıdır.

● *Coğrafya.* Tabiî coğrafya bakımından Suriye'ye benzer; Filistin'e bitişiktir. Fizikî coğrafya yönünden Arap yarımadasına (Ceziretül Arab) bağlıdır. Eski coğrafyacılar tarafından buraya Hicaz ile birlikte *Taşlık Arabistan* adı verilir. Yarımada kuzeyde çorak Tih sahrasıyle sınırlıdır. Süveyş körfezindeki kıyısı 320 ve Akabe körfezindeki de 198 km uzunluğundadır. Yüzölçümü Tih sahrasındaki sınırının genişliğine göre 25 000 ile 35 000 km^2 arasındadır. Cebelüt Tih (Tih dağı) adıyle, biri Süveyş ve öteki Akabe körfezleri kıyılarına paralel uzanan iki sıra dağ yarımadanın güney kısmında birleşerek 2 602 m yüksekliği olan Turı Sina dağını meydana getirir. Bu dağlarda çıplak ve renkli kayalar yer alır. Aralarında vâdiler çoktur; bazılarında az sayıda hurma, keçiboynuzu ve akasya ağaçları bulunur. Süveyş körfezi kıyısında dağların etekleriyle, deniz kıyısı arasında bir düzlük olmasına karşılık, Akabe körfezinde dağların etekleri kıyıya kadar iner. Bu dağların kuzeyinde Akdeniz'e doğru az eğimli olan Tih sahrası yer alır, birkaç kuru vâdi bu sahrayı yarar. Tevrat'a göre, İsrailoğulları Tih sahrasında kırk yıl yollarını bulamayarak kayboldular; güneydeki Turı Sina dağında Musa peygamber, Allah'ın kelâmına nail oldu. Bu yüzden Cebelüt Tur'a, *Cebeli Musa* da denir. Hz. Muhammed Şam'a giderken bu dağın üzerinde bulunan bir manastıra uğradı ve rahib Bahira ile görüştü. Rahip, söz arasında Hz. Muhammed'e peygamber olacağını söyledi; Hz. Muhammed de peygamber olunca Turı Sina manastırı rahiplerine, onları her türlü vergiden muaf tutan bir berat gönderdi. Bu manastır rahiplerine berat gönderme geleneğini sonradan memluklu ve osmanlı hükümdarları da sürdürdüler (bk. TURI SİNA). Dağların eteklerinde çok seyrek olmakla birlikte bazı pınarlar vardır. Bunların ünlüleri batı kıyısına yakın Uyunu Musa'dır (Musa pınarları). Bu kaynaklar 27°C ısıda maden sularıdır. Daha aşağıda Hamamı Firavn ve Hamamı Musa adlarıyle iki ılıca vardır. Sina yarımadasında göçebe ve yoksul bir halk yaşar (yaklş. 8 000 nüf.). Batıda Tur, Mekke yolu üzerinde iklimi sağlığa elverişli bir yazlıktır. Um Bogma'da çıkarılan manganez, Ebu Zenima limanından ihraç edilir. Yarımadada ayrıca Petrol işletmeleri yer alır.

● *Tarih.* Sina yarımadasında bulunan kabartmalar, firavunların bedevîlere karşı kazandıkları zaferleri temsil eder. Bölgede, ilk çağlardan kalma birçok nabatî yazıtı vardır. Sina özellikle Mısır'dan Kenan iline göçen İbranîlerin konaklama yeri olarak ünlüdür. İbranîler, Sina çölünü geçtikten sonra, Sina yarımadasının ortasındaki Turı Sina (Cebeli Musa) dağının eteğine ulaştılar; Sina çölünde konakladılar. Kutsal Kitap'ta anlatılan olaylar burada geçti; bir bulutla çevrelenen Musa, Tanrı'nın söylediği yasayı burada yazdı (bk. TANRI BUYRUKLARI, ON EMİR). Keşişliğin başlangıcında Sina dağları ve çölü önemli bir manastır topluluğu merkezi ve birçok çilekeş rahibin inziva yeri oldu. Yavuz Sultan Selim, 1517'de osmanlı ordusunu Sina çölünden geçirerek Memluk sultanlığına son verdi (bk. REYDANİYE SAVAŞI) ve Sina yarımadası türk yönetimine geçti. Kanunî Sultan Süleyman devrinde, Osmanlılar Süveyş'te hazırlanan hint donanmasının yapımı için Sina üzerinden kereste ve birçok gereç geçirdiler. Birinci Dünya savaşında İngilizlere karşı açılan Sina* savaşları için düzenlenen seferde 4. Ordu 300 km yürüyüş yaparak şubat 1915'te kanala yaklaştı; fakat sefer, ağır bir yenilgiyle sonuçlandı. (Bk. KANAL SEFERİ.) Alman albaylarından von Kress'in 27 temmuz 1916'da düzenlediği harekât da başarısızlıkla sonuçlandı ve Sina yarımadası türk hâkimiyetinden çıkarak İngilizlerin eline geçti. İkinci Dünya savaşından sonra Si-

amerika sincabı

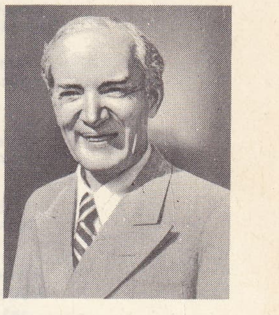

Upton SİNCLAİR

na, Mısırlıların hâkimiyeti altına girdi (1947). 1957 ve 1967'de yarımadada İsrail birlikleri, mısır kuvvetlerini yendi ve Mısırlıları dört gün içinde Süveyş kanalına kadar geri çekilmeye zorladı. Bk. İSRAİL - ARAP SAVAŞLARI. (M)

SİND çölünde indus medeniyeti kalıntısı

SİNCABIMSILAR çoğl. i. Sincaplarla benzerlerini kapsayan kemirgen memeli hayvanlar alttakımı. (L)

SİNCABÎ sıf. (fars. *sencāb* > *sincāb*'dan osmanlıca *sincābî*). *Esk.* Gri ile kahverengi arası renk tonu, sincap rengi: *Mersinli'nin üstünde menekşe, mor ve sincabî renkte bir fecir açılıyordu* (Ömer Seyfeddin). *Transilvanya'da soğuk, sisli ve sincabî bir tabiat ortasında idik* (Cenab Şahabeddin). [M]

SİNCABÎLER, Kirmanşah'ın İran sınırları içindeki kısmında göçebe hayatı süren bir kabile. Asıl yurtları Şiraz yakınındaki Bayat yöresidir. Sincabîler, reisleri Bahtiyar Han tarafından Kirmanşah bölgesine getirildiler. Burada bir süre Guranlar ile birlikte yaşadılar. Kabilenin büyük bir kısmı, şiî mezhebini kabul etti. Türk-İran sınır antlaşması sırasında (1913). Sincabî kışlaklarının bir kısmı Türkiye'ye bırakıldı. Sincabîler Birinci Dünya savaşında Türklere katılarak İngiliz ve Ruslara karşı savaştılar. (M)

SİNCAN i. Sakızlı bir çeşit çalı. Bk. ASTRAGALUS. (M)

SİNCAN, Sıvas ilinde (Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesim, Divriği ilçesi) bucak; 9 075 nüf.(1965); 29 köy. — *Bucak merkezi,* 371 nüf. (1965), Fırat ırmağının kollarından Çaltı suyuna kuzeyden karışan bir derenin vâdisinde; yüksl. 1 250 m. İlçe merkezine 35 km'lik toprak bir yolla bağlıdır. (M)

SİNCAN veya **SİNCANKÖY,** Ankara'nın batısında Engürü çayı vâdisinde başkentin bir banliyösü; Yenimahalle ilçesinde bucak merkezi; 8 148 nüf. (1965). Ankara - Eskişehir demiryolu üzerinde Ankara'ya 25 km uzaklıkta yer alır. — *Sincan bucağı,* 23 352 nüf. (1965); 11 köy. (M)

SİNCANLI. Esk. **Sinanpaşa,** Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Afyon ili) ilçe merkezi kasaba; 3 614 nüf. (1970). *Sincanlı ovası* üzerinde; yüksl. 1 150 m. Afyon - Antalya ve Afyon-İzmir asfalt yollarından, Sincanlı'ya ulaşan yollar ayrılır. *Lalasinanpaşa* cami. 1953'ten beri ilçe merkezi. —*Sincanlı ilçesi* 859 km^2, 41 221 nüf. (1970). Tek bucak; 35 köy. Hayvancılık, tahıl, şeker pancarı ve 1972'ye kadar haşhaş ekimi önemli yer tutuyordu. (M)

SİNCAP i. (fars. *sencāb*'dan). Zool. İnce uzun gövdeli, çok tüylü uzun kuyruklu, yassı kesici dişli kemirgen memeli hayvan. (Sincapgillerin örnek tipi.) [Bk. ANSİKL.] || *Gri sincap,* Kuzey Avrupa'da ve Batı Sibirya'nın kuzeyinde yaşayan sincap çeşidi (*Sciurus Vulgaris Varius*); gümüşü renkteki kış postundan çok değerli bir kürk elde edilir.

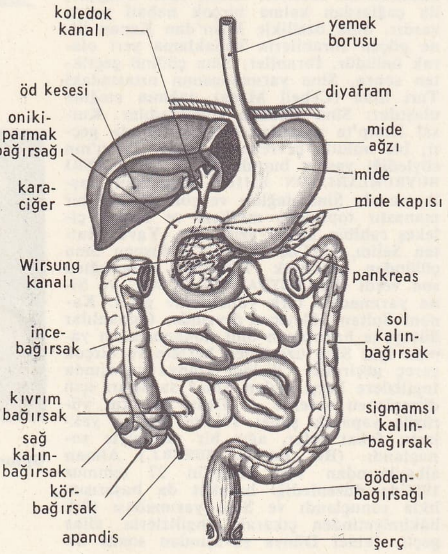

sindirim aygıtı

— ANSİKL. *Sincap*'lar, ağaçlar üzerinde yaşayan ve boyları fareninkiyle kedininki arasında değişen çevik hayvanlardır, meyve ve tanelerle beslenir. Ilık ve soğuk iklim bölgelerinde bulunan sincaplar kuru tane ve meyveleri toplayıp kışın yemek üzere depo eder. Özellikle ormanlarda yaşayan sincaplar filizleri ve genç ağaçların yalancı odun kısmını yediği için zararlıdır; ayrıca kuş yuvalarına saldırır ve kuş yumurtalarını yer. Sincabın tüyleri tek tonda veya alacalıdır; rengi mevsime, hayvanın yaş ve cinsine göre değişir. Sincabın yetmiş beşi aşkın türü bilinir. Güney Avrupa ve Asya'da yaşayan âdi sincabın (*Sciurus vulgaris*) boyu burnunun ucundan kuyruğunun ucuna kadar 40-50 sm'dir. Postunun rengi akaju kızılını andırır; renginin tonu Alpler'den Çin'e kadar esmerle siyah arasında değişir. Karın daima beyaz ve sarımtıraktır. En büyük tür Hindistan'da yaşayan büyük sincaptır (*Sciurus İndicus*); bunun tüyleri koyu kırmızı, turuncu, siyah ve esmer karışımıdır.

◆ Sıf. Sincap derisinden yapılmış.

— Kıyf. *Esk. Sincap kürk,* Osmanlılarda sincap derisinden yapılan kürk. (LM)

SİNCAPGİLLER çoğl. i. Sincapları ve benzer cinsleri kapsayan kemirgen memeli hayvanlar familyası. (Sincapgiller büyük bir familya olduğundan iki alt familyaya ayrılır: sincapgiller ve uçarsincapgiller.) [L]

SİNCAR, Kuzey Mezopotamya'da Suriye çölünün kuzeydoğu kesiminin bir dağ kütlesi (*Cebel Sincar*) ve bu dağın orta kesiminde güney eteğinde bir şehir (*Beled Sincar*). Birinci Dünya savaşı sonlarına kadar osmanlı hâkimiyetinde (Musul vilâyetinin Sincar kazası) bulunan Sincar dolaylarının büyük kısmı (doğu ve orta kesimleri) Irak topraklarındadır; yalnız batı ucu Suriye sınırları içine girer. Sincar dağı doğu-batı doğrultusunda 120 km uzunlukta olan ve genişliği yer yer 10 km altına inen kıvrımlı bir dağ kütlesidir. Orta kesiminde yükseltisi 1 500 m'ye yaklaşır. Çıplak olan dağın, özellikle güney eteklerinden çıkan suyu bol kaynaklardan yararlanan bahçeler içinde köy ve kasabalar yer alır. Bunların en önemlisi eski çağın *Sincara* şehrinin yerini almış olan *Sincar*'dır. Sincar dağı çevresinde ortaçağdan beri Yezidîler oturur. Sincar dağının güneyinde uzanan *Sincar ovası*'nda 832'ye doğru Abbasî halifesi Memun zamanında, Dünya'nın boyutlarını bulmak için arap bilginleri tarafından bir derecelik meridyen yayının uzunluğu ölçülmüştü. (M)

SİNCERF i. (fars. *sincerf*). *Esk.* Sülüğen boya, zincifre. (M)

SİNCİK, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Adıyaman ili, Kâhta ilçesi) bucak; 10 183 nüf. (1965);11 köy. — *Bucak merkezi* (*Yarpuzlu* köyü), 965 nüf. (1965). İlçe merkezinin 52 km kuzeyinde; yüksl. 1 100 m. (M)

SİNCLAİR (sir John), ingiliz iktisatçısı (Thurso Castle, Caithness 1754 - Edinburgh 1835). 1793'te Tarım odasını kurarak bunun ilk başkanı oldu. 1810'da Krallık İktisat konseyine girdi ve 1811'de tüketim vergisi komiserliğine getirildi. Özellikle istatistiğin kurucularından biri olarak tanınır. (*İstatistik* terimini bulan da Sinclair'dir.) [L]

SİNCLAİR (Upton), amerikalı romancı (Baltimore, Maryland 1878 - 1968). Militan bir sosyalistti ve bir sanat adamı olmaktan çok bir polemikçiydi. Çok sayıdaki düzensiz eserleri, edebiyattan çok, sosyolojiye dayanır. *Şikago Mezbahaları* (The Jungle) [1906] adlı romanıyle büyük ilgi gördü. Kapitalizme karşı açtığı savaşı, roman şeklinde sunduğu eserleriyle sürdürdü: New York'lu yeni zenginleri taşlayan *The Metropolis* (1908); *King Coal* (Kömür Kralı) [1917]; *Altın Zincir* (Mammonart, An Essay in Economic İnterpretation) [19225]; *Petrol* (Oil) [1927]; *Boston* (1928) ve İkinci Dünya savaşı üstünde seri halinde yazdığı on romandan ilki *World's End* (Dünyanın Sonu) [1940]. Serinin son cildi 1949'da basıldı. Sinclair aynı zamanda denemeler ve birçok tiyatro oyunu ve otobiyografik hikâye (*My Lifetime in Letters* [Mektuplarla Hayatım], 1949; *The Autobiography of Upton Sinclair* [Sinclair'in Otobiyografisi], 1962) yazdı. (L)

SİND, Batı Pakistan'da bölge, doğuda Hindistan, batıda Bülucistan güneyde Umman deniziyle sınırlıdır; yaklş. 100 000 km^2; 3 500 000 nüf. Başlıca şehri, Haydarâbâd. Sind, doğuda Thar çölünü, Aşağı İndus ovasının bir kısmını ve Batı İndus'tan Kirthar dağlarına kadar uzanan tepeler ve küçük sıradağlar (yakş. 1 000 m yüksl.) bölgesi Kûhistan'ı içine alır. Bu kurak kesim, dünyanın en sıcak bölgelerinden biridir. Bozkırlarda göçebe kabileler büyük koyun, keçi ve deve sürüleri yetiştirir. Fakat Kotri ve Sukkur barajlarının inşa edilmesi, sulu tarıma ayrılan alanı genişletmiştir (Nil'-inkine eşit). Tarımdan yılda iki defa ürün (kışın buyday, arpa, susam ve hardal; yazın pirinç, darı ve pamuk) elde edilir. Demiryolu ile Karaçi'ye bağlanan şehirlerde yeni sanayi kollarının kurulması (dokuma, makine yapımı, çimento fabrikaları) geleneksel el sanatlarına (halı, marokencilik, lake, seramik) zarar vermemiştir.

● *Tarih.* Sind, «indus medeniyeti» adı verilen medeniyetin en ilgi çekici kalıntılarının bulunduğu bölgedir. M.Ö. 500'de Persler tarafından ele geçirildi. İskender tarafından istilâ edildi. İskender'den sonra, Mauri imparatorluğuna, Baktria Greklerine, daha sonra da ilgi çekici tapınaklar (Mirpur Khas) bırakan Kuşanlar (yaklş. ol. I. - II. yy.) ve Guptala imparatorluğuna (IV. - V. yy.) katıldı. VIII. yy.ın sonunda Muhammed bin Kasım Sakafî kumandasındaki arap orduları tarafından alındı. XI. yy. başlarında Gazneli Mahmud tarafından işgal edildi. Gazneli devletinin yıkılmasından sonra Gur devletine bağlandı (XII. yy.). Gurluların yıkılmasından sonra da Delhi Türk sultanlığına geçti. Babur 1521'-de Sind'i Gurkanlı devleti sınırları içine soktu. Bir ara Gurkanlı devletinin elinden çıktıysa da, Ekber Şah zamanında ikinci defa gurkanlı hâkimiyetine geçti. XVI. yy. ortalarında Portekizliler, Sind kıyılarında üsler kurdular. Daha sonra İngilizler de aynı hakka sahip oldu. İngilizlerin Hindistan'dan çekilmesinden sonra bölge, Pakistan'a bağlandı. Sind'de Hindistan'ın en eski camileri (hindî müslüman üslûbunda) vardır. Süslü çini yapımı XIII. yy.da burada büyük ölçüde gelişmişti. (LM)

SİNDAN i. Bk. SENDAN.

Sindbad Gemici, *Bin Bir Gece Masalları*'ndan birinin kahramanı. Yaptığı yedi yolculuk olağanüstü serüvenlerle doludur. Bk. SİNDBADNAME. (L)

Sindbadname (*Sindbad Kitabı*), eski bir hikâyeler dergisi. Bir ana hikâye çerçevesi içinde, çeşitli nüshalarında 21 ile 35 küçük hikâye vardır. *Sindbadname*'nin kaynağı hakkında çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Olayların Hindistan'da geçmesine, bazı adların hintçe olmasına bakılırsa, eserin bütün halinde hint menşeli olduğu yargısına varılabilir. Ana hikâyenin konusu şöyledir: bir hükümdarın çocuğu uzun süre eğitilmesine rağmen bir şey öğrenemez. Sonunda bin bilgin arasından seçilen Sindbad'ın gösterdiği usulle, her duvarına bir bilimin resmi yapılmış bir odada, çoğu bilimleri öğrenir. Çocuğun talihinde uğursuzluk gören Sindbad ona, imtihan edileceği gün, bir hafta konuşmamasını söyler. Onu konuşturmak için yanına alan cariye, isteğine ulaşamayınca, iftira eder; bunun üzerine babası çocuğun idam edilmesini emreder. Fakat yedi vezirinden biri, kadınların hileleri ve son pişmanlığın yararsızlığı üzerine iki hikâye anlatır, idam emrini geri aldırır. Ertesi gün cariye, adaletin yerine getirilmemesinin sakıncalarını anlatan bir hikâyeyle hükümdarı idamın yapılması için kandırır. Bu defa ikinci vezir gelerek, anlattığı hikâyelerle hükümdarı kararından tekrar caydırır. Böylece aradan yedi gün geçer, konuşmaya başlayan şehzade durumu babasına anlatır. Bunun üzerine cariye cezalandırılır. Hükümdar tahtını oğluna bırakır.

Sindbad hikâyelerini ilk yazanın Âbân bin Abdul Hamidul Lâhikî (öl. 815) olduğu biliniyor. *Sindbadname*'nin Türkçeye ter-

Foto. LAROUSSE

cümelerinin en eskisini Mâlik Said İftiharuddin Muhammed Kazvinî (öl. 1279/1280) yapmıştır. Bu tercüme günümüze kadar gelmedi. Bundan başka Muhammed Abdul Kerim'in, Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu şehzade Beyazid adına yaptığı *Tuhfetu'l-Ahyar* adlı tercüme ve ayrıca yazarı bilinmeyen bir *Sindbadname* vardır. *Sindbadname*'nin veya *Kitabu'l Sindbad*'ın İbranîcede *Sindabar*, İspanyolca ve Süryanîcede *Şindban* adlarıyle tercümeleri vardır. Süryanîceden Yunancaya *Syntipas* adıylc çevrildi. Ayrıca *Binbir Gece Masalları* içinde olmak üzere, bütün dünya dillerine aktarıldı. Bu hikâyelerin, sonraki batı dünyasında yazılan bir şekli de ayrıca Türkçeye *Yedi Âlimler Hikâyesi* adıyle çevrildi. (M)

SİNDESMİYA i. Malakoloji. Bk. ABBA.

SİNDESM(O)—, yun. *sundesmos*, bağ'dan (biyoloji) alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

SİNDESMOPEKSİ i. (fr. *syndesmopexie*). Cerr. Bir bağın yırtığını dikme amacını güden ameliyat. (Bu terim özellikle omuz çıkıntısı - köprücük kemiği çıkığının tedavisi için yapılan cerrahî müdahale için kullanılır.) [L]

SİNDESMOTOMİ i. (fr. *syndesmotomie*). Bir eklemde bir bağın veya bütün bağların kesilmesi. (L)

SİNDEZ i. (yun. *syndesis*, bağlantı > fr. *syndèse*'den). Biyol. Meyoz bölünmenin ilk evresinde, sinapsis durumundaki eş kromozomların düzgün bir şekilde eşleşmesini belirtmek için Hacker'in kullandığı terim (1904). [L]

SİNDEZMOLOJİ i. (fr. *syndesmologie*'den). Anat. Vücuttaki anatomik bağları inceleyen bilim. (L)

SİNDFELD, Almanya'da yayla, Münster havzasının güneydoğu kenarında uzanan tebeşirli cuesta'nın arka tarafından meydana gelir. (L)

SİNDHİ i. Leng. Doğu Pakistan'ın güneyinde yaklaşık olarak 5 milyon kişi tarafından konuşulan Vracada'dan türemiş hint -arî dili. (Sindhi, birçok farsça, arapça, dravidce terim kapsar; arap, davranagari, gurumukhi veya banya harfleriyle yazılabilir. Başlıca lehçeleri: Vişoli, Siraiki ve Kaşşhi.) [L]

SİNDİNG (Christian), norveçli besteci (Kongsberg 1856 - Oslo 1941). Krallık bursu kazanarak Leipzig, Münih, Berlin konservatuvarlarında okudu. Virtüoz piyanocu olarak çalıştı. A.B.D.'de, Rochester Eastman Müzik okulunda öğretmenlik yaptı (1921-1922). Birçok eser besteledi: iki opera, iki yüz melodi, koro'lar, üç senfoni, konçertolar, sonatlar v.b. (L)

SİNDİRİLME i. (*sindirilmek*'ten *sindirilme*). Sindirilmek işi.

— Fizyol. Bir besinin vücutta soğurulacak duruma gelmesi. || *Sindirilme oranı*, bir besinin sindirilme yeteneği; başka bir deyimle, bir besinin toplam ağırlığıyle sindirim yoluyle emilen kısmın ağırlığı arasındaki oran.

— ANSİKL. Fizyol. *Sindirilme oranı*, midede bulunan besinleri veya dışkıları mikroskopla muayene ve tahlil etmek suretiyle tayin edilir. Sindirilme, başlıca iki etmene bağlıdır: çiğneme ve sindirim özsularının kalitesi. Ayrıca besinlerin cinsi de hesaba katılmalıdır, çünkü glükoz gibi bazı besinler doğrudan doğruya hemen soğurulduğu halde selüloz gibi bazı besinler zor soğurulur. Bunlardan başka yemeklerin hazırlanması ve kişisel eğilimler de sindirilmede rol oynar. (L)

SİNDİRİM i. (*sindirmek*'ten *sindir-i-m*). Fizyol. Sindirim kanalı içinde besinlerin geçirdiği mekanik ve kimyasal değişikliklerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || Hayvanın (veya böcek kapan bitkinin) avını (msl. sinek) yemeden önce, onu eritmek amacıyle salgıladığı sindirim özsularının meydana getirdiği kimyasal olay. || *Sindirim özsuları*, sindirim aygıtına bağlı bezlerin normal olarak sindirim kanalına akıttığı sıvılar.

— Anat. *Sindirim aygıtı*, sindirim görevi yapan aygıt. (Bk. ANSİKL.) || *Sindirim kanalı* (veya *borusu*), sindirim aygıtının tüp şeklinde uzanan kısmına verilen ad.

— Eczc. *Sindirim* maddeleri ikiye ayrılır: bir kısmı mide ve bağırsaklar tarafından salgılanan sindirim özsularının miktarını ve kalitesini veya sindirim organlarının hareketini artırmağa yarar (msl. sodyum klorür, şeker, boldo, hoş kokulu bitkisel maddeler v.b.); diğerleri ise herhangi bir salgı bezinin yetersizliğini gidermek için ikame maddesi olarak kullanılır (msl. pepsin ve daha bazı sindirim organı hulâsaları).

— Embriyoloji. *Sindirim kanalı*. Bk. ANSİKL.

— Hücre bil. *Hücre içi sindirim*, hücre içi enzimler sayesinde bir hücrenin içinde meydana gelen sindirim.

— Jeol. Çevreleyen kayaların yeni iç kayaları tarafından özümlenmesi.

— Patol. *Sindirim bozukluğu*, sindirim rahatsızlığı. Bk. ANSİKL.

— Tıp ve Vet. *Sindirim güçlüğü*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. Karmaşık yapılı bitki veya hayvanlarda hücrelerin çoğu doğrudan doğruya emilebilen besinlerin geçişmesiyle beslenir (hücre dışı sindirim). Bazı basit organizmalarda, özellikle birhücrelilerde ve çokhücreli hayvanların bazı serbest hücrelerinde (akyuvarlar, katılgan doku hücreleri) durum başkadır. Bazen (gromia, ağsı kökayaklılar) katı besin maddesi yakalanıp sarılır, protoplazma içinde sindirilir ve erir; bazen (amipler, loblu kökayaklılar, kirpikli haşlamlılar) besin maddesi protoplazmaya girerken beraberinde bir damla da su gider; besin bu suyun içinde yüzmeğe devam eder; koful denilen bu su damlasına, protoplazma tarafından salgılanan *sindirim* mayaları karışır; yavaş yavaş besin maddesini etkiler, eritir; protoplazma eriyen besinleri soğurur. Buna hücre içi sindirim denir. Çokhücreli canlılarda sindirim, «sindirim kanalı» denen özel bir aygıtta medyana gelir; burada meydana gelen olaylar mekanik ve kimyasal sindirim diye iki gupta toplanabilir.

Mekanik sindirim olayları. *Çiğneme*, besinlerin dişlerle ezilmesi, öğütülmesidir; besinler parçalanınca sindirim özsularının etkileyeceği alan genişlemiş olur. Çiğneme sırasında besinler tükürükle ıslanır; tükürük enzimi (amilaz) hidrolizi başlatarak nişastanın maltoza dönüşmesini sağlar. Bu şekilde hazırlanan lokma yutulur, yemek borusunu ve mide ağzını aşarak mideye ulaşır; burada mide kaslarının kasılmasıyle kuvvetle çalkanır ve mide özsularıyle karışır.

Sindirim özsularının etkisi, incebağırsakta bu organın hareketleri sayesinde (bölüt hareketleri) kolaylaştırılır. Bir başka hareket (sığamsal hareketler) incebağırsak muhtevasının kalınbağırsağa geçmesini sağlar.

Kimyasal sindirim olayları. Kimyasal sindirim, yenen çeşitli yiyeceklerin faydalanılabilir besinlere dönüşmesini ve böylece bağırsağa girerek tümürler tarafından soğurulacak duruma gelmesini sağlar. Sadece su, madensel tuzlar ve C_6'lı şekerler hiç bir değişikliğe uğramadan bağırsağa geçer. Glüsitler C_6'lı şekere (glikoz, levüloz, galaktoz), protitler amino asitlere, yağlar ise sübye halini alarak yağ asidi, sabun veya glikoza dönüşmek zorundadır. Bu çeşitli değişiklikler sindirim özsuları ve bunların içindeki enzimler sayesinde olur.

● *Glüsitlerin değişiminde rol oynayan enzimler*. *Pityalin* veya *tükürük amilazı*, çiğ veya pişmiş nişastayı maltoz haline getiren *pankreas amilazı*, buna benzer bir etkisi olan *bağırsak amilazı* bunlar arasında sayılabilir. Bağırsak özsuyunda ise daima maltozu hidroliz ederek iki molekül glikoza ayıran *maltaz*, sakarozu hidroliz ederek glikoz ve levüloza ayıran *invertaz* veya *sükraz*, laktozu hidroliz ederek glükoz ve galaktoza ayıran *laktaz* bulunur.

● *Proteinlerin değişiminde rol oynayan enzimler*. Midede pepsin (mide özsuyundaki kloridrik asidin etkisiyle pepsinojenin pepsine dönüşmesi) proteinleri peptonlara ve öteki polipeptitlere dönüştürür. *Peynir mayası* veya *labferment* sütü pıhtılaştıran (kazein pıhtı haline geçer) bir enzimdir. İncebağırsakta, pankreas özsuyunda bulunan *tripsin*, mideden parçalanmadan gelen proteinleri polipeptitlere dönüştürür ve onları da amino asitler halinde parçalar. Bağırsak özsuyundaki *erepsin* sadece, pepsin ve tripsinin etkisine dayanabilmiş olan proteinleri parçalar ve onları amino asitler haline getirir.

● *Yağların sindirimi*. *Pankreas lipazı*, yağları emülsiyon haline getirir ve sabunlaştırır. *Bağırsak lipazı*, daha önce emülsiyon haline getirilmiş olan yağları sabunlaştırır. Pankreas özsuyunun etki gösterebilmesi için öd salgısı da şarttır.

— Karşılaştırmalı fizyol. Canlı varlıklarda sindirim birbirinden farklı iki fonksiyona ayrılır: yedek besinlerin sindirimi ve dışardan alınan besinlerin sindirimi. Yedek besinlerin sindirimi canlı hücrelerin içinde meydana gelir. Bu sindirim ya doğrudan doğruya hücrelerin kendi yararına kullanılır (kaslardaki glikojen) veya sindirilmiş maddelerin dolaşan sıvılara (damardaki kan, ongun besisuyu) karışmasıyle organizmanın başka kısımlarına (karaciğer glikojeni, patates yumrusunun nişastası v.b.) gider, birikir. Dışardan alınan besinlerin sindirimi de iki şekilde gerçekleşir: dış sindirim ve iç sindirim (iç sindirim yalnız hayvanlar dünyasında görülen sindirim şeklidir). Dış sindirim, aralarında hiç bir yakınlık olmayan, denizyıldızı, örümcek, karınca aslanı kurtçuğu, böcekçil bitkiler (dionaea, böcekyiyen, utricularia, bardakotu) gibi küçük birkaç hayvan veya bitki grubunda görülür. Bu çeşit sindirimde, önce bir sindirim özsuyu salgılanır, sonra bununla sindirilen maddeler soğurulur. Soğurulan bu madde ya doğrudan doğuya genel dolaşıma geçer (böcekçil bitkiler, denizyıldızı) veya genellikle çok basit olan bir sindirim kanalına girer (örümcekler, karınca aslanı kurtçukları).

Bilinen anlamda sindirim sadece geviş getiren memeli hayvanlarda insandakinden farklıdır. Bu hayvanlar çiğnemeden çabucak yuttukları fazla miktarda otu işkembede biriktirir ve sonra, dinlenme anında yem lokmalarını ağza geri getirerek çiğner ve tekrar yutarak öteki hayvanlar gibi sindirir. Birçok hayvan türünde sindirim tam olmaz. Birçok böceğin dışkıları içinde besin bulması, hattâ serçelerin at dışkısı içinde birçok tane bulup yemesi bunu gösterir.

— Bitki fizyol. Bitkilerde sindirim çoğu zaman bitkinin içinde, kendi biriktirdiği yedek besinlerden yararlanılarak sağlanır; bu maddeler (nişasta, yağlı cisimler, inülin, şeker) diyastazların etkisiyle soğurulabilir, özümlenebilir ürünlere dönüşür. Çimlenmekte olan tohumda iç sindirim görülür; çünkü sindirimi sağlayan diyastaz, yedek besini taşıyan aynı hücre tarafından salgılanır (fazla besidokulu, yağlı taneler); diyastazı, yedek besinleri taşıyan hücre değil de yanındaki hücrelerden biri salgılarsa dış sindirim söz konusudur (besidokusu çok nişastalı taneler). Etçil bitkilerde de sindirim olayları yer alır, ama elde edilen ürünlerin ne yönde kullanıldığı henüz karanlıktır.

— İnsan anat. İnsanın *sindirim aygıtı* ağızla başlar. Besinler ilk olarak burada dişler tarafından parçalanıp öğütülür; sonra dilin itmesiyle yutağa, oradan yemek borusuna ve mideye gider. Mide, besinlerin mide kapısını geçerek incebağırsağa geçmeden önce durakladığı geniş bir torbadır. İncebağırsak üç bölüme ayrılır: onikiparmak bağırsağı, boşbağırsak ve kıvrımbağırsak. Kıvrımbağırsak körbağırsak hizasında kalınbağırsakla birleşir. Körbağırsak kalınbağırsağın başlangıcıdır. Kalınbağırsak dört parçaya ayrılır: sağ kalınbağırsak (yükselen kısım), enine kalınbağırsak, sol kalınbağırsak (inen kısım), uyluk-leğen kalınbağırsağı. Kalınbağırsaktan sonra şerçe ve sindirim aygıtının sonuna kadar uzanan gödenbağırsağı gelir. Sindirim kanalına, besinlerin kimyasal değişiminde önemli rol oynayan birçok bez bağlıdır: tükürük bezleri, mide çeperindeki salgı bezleri, onikiparmak bağırsağına yakın olan karaciğer ve pankreas ve incebağırsağın mukozası içindeki bağırsak bezleri.

— Karşılaştırmalı anat. Bütün hayvanlarda *sindirim aygıtı* vücut içinde bir boşluk halindedir; bir veya birkaç delikle dışarıya

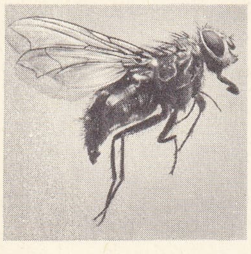
mavi sinek

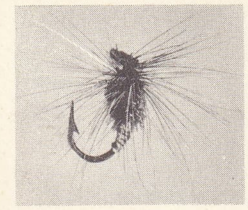
sunî sinek (balıkç.)

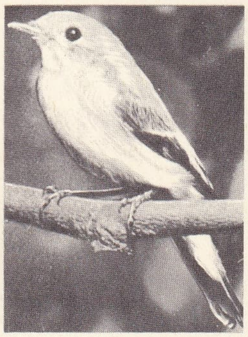
sinekkapan

açılan bu boşluk kendine has bir çeperle vücudun diğer canlı kütlesinden ayrılır. Genellikle düz bir boru şeklindedir; içindeki besinler dışkılar bir yönde, yani giriş deliğinden (ağız) çıkış deliğine (şerç) doğru ilerler; böylece bu borunun her bölümü kendine özgü bir görev yapar. Ama bunun istisnaları (ağız veya şerç yokluğu dallanmalar, besinlerin geri gelmesi v.b.) sık ve çeşitlidir. Birhücrelilerde, süngerlerde, asalak yassı solucanlarda (tenya) farklılaşmış bir sindirim aygıtı bulunur, sindirilmeyen artıklarda ağızdan dışarı atılır. Denizyıldızlarında eldiven parmağı gibi geri dönebilen torba şeklinde bir sindirim organı vardır; hayvan bu organı ağzından dışarı çıkararak avının üstüne yapıştırıp onu dışarıda sindirebilir; bunlarda anus vardır, fakat görev yapmaz. Bunun aksine, denizkestanelerinde mideye bağlı dişli bir ağız ve çalışan bir anus vardır; ayrıca suyun geçmesi için de bir sifon bulunur (bu son düzenek yarımkanatlılardan ağustosböceği ve pire gibi sokucu böceklerde de rastlanır). Sülüklerde, emdiği kanı sindirmek için 22 mide vardır. Onayaklı kabuklular, rotatorlar ve kuşlar gibi çok değişik yapıda olan bazı hayvanların midesi, yedikleri katı maddeleri parçalayıp sindirecek büyüklüktedir. İlkel kordalılarda (batrak) yarı kapalı bir *sindirim oluğu* bulunur. Karıncaaslanı kurtçukları mandibulaya bağlı emici kanalların sonunda bulunan ağızsız ve anussuz bir torbada önceden sindirilen hazır sıvı besinleri alır. Besinlerin ağızdan geri gelmesi ya yavruları beslemek içindir (arıların balı, diviklerin önbağırsaktaki besinleri, güvercinlerin kursağında yumuşamış olan taneler v.b.) veya yiyeceği yeniden çiğneyip sindirmek içindir (bazı memelilerin geviş getirmesi).

— Embriyoloji. *Sindirim kanalı,* gastrulanın ilk oluşan iç katından, yani içderiden oluşur (ilk bağırsak). Sölomlularda ortaderiden oluşan sırtipinin borulaşmasından sonra bir derialtı kalır ve bundan omurgalılarda sindirim kanalının tamamı, eklembacaklılarda sindirim kanalının orta kısmı oluşur; eklembacaklılarda sindirim kanalının diğer iki parçası (stemodeum ve proctodeum) kitin örtüden de anlaşıldığı gibi dışderiden oluşur.

— Patol. *Sindirim bozukluğu,* özellikle mideden gelen ağrılı belirtileri ifade eder. Bu belirtiler çok çeşitlidir: ağrı, bulantı, solunum ve kalp hastalıklarındakine benzer bazı rahatsızlıklar (çarpıntı, baygınlık, solunum güçlüğü, baş ağrısı). Sindirim bozukluğunun bellibaşlı iki çeşidi vardır: mide yanması ve bulantı. Mide yanması alkali tozlar alınarak giderilir; bulantıda ayrıca ağırlık ve mide şişkinliği de görülür. Sindirim bozukluğunun pek çok sebebi vardır: karaciğer - safra bozuklukları (kolesistit, infanî sarılık), bağırsak rahatsızlığı (kolit), sidik yolu ve cinsiyet organı rahatsızlıkları. Sindirim bozukluğu bazen de duygusal veya ruhsal şoklar sonucunda meydana gelir.

Tedavi sebebe göre değişir; bununla beraber alkali tozlar veya pepsin iyi sonuç verir.

— Tıp. Fazla yemek, heyecan, soğuk, kötü yiyeceklerin sindirilememesi *sindirim güçlüğü*'ne sebep olur. Genellikle yemekten bir süre sonra hasta, midesinde bir ağrı ve ağırlık hisseder; sonra bulantı, soğuk ter, daha sonra geğirme, kusma, pis kokulu ishal belirir. En iyi tedavi yolu sindirim aygıtını dinlendirmek, kusmaya yardım etmek, sonra, ilâç olarak alkalî maddeler vermektir. Daha sonra hasta perhize sokularak sıvı veya yarı sıvı maddelerle beslenir.

— Vet. *Sindirim güçlüğü,* atta ve daha seyrek olarak sığırda koliklere sebep olur. Atta sindirim güçlüğü fazla yem yemekten veya soğuk su içmekten ileri gelir (su koliği). Sığırda sindirim güçlüğü işkembe, börkenek, şirden veya kırkbayırda olabilir. İşkembedeki sindirim güçlüğü, gaz yapıcı bitkilerin (baklagiller) yenmesinden veya fazla yem yenmesinden ileri gelir; bu durumda, mideyi harekete geçirmek için müshil kullanmak gerekir. Kırkbayırdaki sindirim güçlüğü daha önemlidir, çünkü bu hastalık çok güç tedavi edilir. Şirdendeki sindirim güçlüğü buzağıda (süt sindirememe) ve soğuk su içmekten dolayı yetişkin sığırlarda görülür (su koliği).

Etçil hayvanlarda ve domuzda sindirim güçlüğü pek görülmez, çünkü bunlar kolayca kusabilir.

Atta, hem had veya gazlı, hem de müzmin bağırsak sindirim güçlüğü görülür. Ağır gazlı sindirim güçlüğünde bazen körbağırsağa trokar sokarak gazı boşaltmak gerekir. Müzmin sindirim güçlüğü müshillerle, bağırsakları harekete geçirebilen maddeler şırınga edilerek ve tironen vakalarda tenkiye yapılarak giderilmeğe çalışılır.

Kuşlarda, sindirim güçlüğü kursakta meydana gelir. Tedavide masaj yeterli olmazsa, kursak neşter ile açılarak, içi parmakla boşaltılır. (L)

SİNDİRMEK geçl. f. (*sinmek*'ten *sin-dir-mek*). Sinmesini sağlamak veya sinmesine yol açmak: *Mütarekenin bütün İstanbul'u sindirdiği günlerde onun başında Ankara'nın öfkeli kalpağını gördük* (Y. Z. Ortaç). *Dünyada hiçbir yer, tarihin insan tortusunu, göğsüne bu kadar sindirmiş olamazdı* (Ş. S. Aydemir). || Sindirim kanalı içinde değişikliğe uğratarak, soğurulabilir duruma getirmek. *Eşanl.* HAZMETMEK.

— DEY. *Sindire sindire,* yavaş yavaş ve iyice sindirerek.

◆ **Sindirilmek** edilg. f. Sindirmek işine konu olmak: *Kin, öfkenin durulmuşu, sindirilmişi değil midir? Benim öfkelerim durulmuyor, sinip kin olamıyor* (N. Ataç). [M]

SİNDİYOTAKTİK sıf. (fr. *syndiotactique*'ten). Kim. Bazı halkaları almaşık uzay konumları gösteren zincir halindeki bir yüksek polimer için kullanılır. (L)

SİNDORA i. Asya ve Okyanusya'da yetişen ağaç. (*Sindora Cochinchinensis* 30-35 m yüksekliğindedir; bundan yapı işlerinde ve ince marangozlukta kullanılan mükemmel bir odun elde edilir. (Erguvangillerden.) [L]

SİNDRİ, Hindistan'da (Bihar) yer, Damodar vâdisinde. Büyük kimya sanayii merkezi. Çimento fabrikası. (L)

SİNE i. (fars. *sîne*). Göğüs: *Sahra nefes alamayan bir sine ıstırabıyle, güya çatlayacak bir gerginlikle şişkin duruyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Sinesini hedef etti düşmana / Ölmüşken vatanı getirdi cana* (Âşık Veysel). || —*Mec.* Gönül, kalp: *Elif kaşların çatar / Gamzesi sineme batar* (Karacaoğlan). *Üniformaların, şekillerin içinde değil, milletin sinesinde kalmasını bilmiştir* (Ş. S. Aydemir). || İç, derinlik: *Tabiatın bazı esrarını sinesinde gizlediği için...* (Vâ-Nû). *Hayatın, şiiri, böyle henüz açılmamış bir goncanın saf sinesinde gizliydi* (H. Z. Uşaklıgil).

— DEY. *Sineye çekmek,* kötü bir hareket, söz veya olaya ister istemez katlanmak: *Mezar mı, türbe mi, ecdadının kemikleri mi? / Salibi sineye çekmiş mesacidin biri mi?* (M. Â. Ersoy).

— *Esk. Sine-bend.* Bk. SİNEBEND. || *Sine-çâk,* gönlü yaralayan: *Feryat kelimesinin âheng-i sine-çâkini pek iyi duyuyorum* (H. Z. Uşaklıgil). || *Sine-gâh,* göğüs: *Kopup gelir sanırım ruhu sinegâhından* (Tevfik Fikret). || *Sine-güşâ,* göğüs açan. || *Sine-pûş,* göğüslük, zırh. || *Sine-sûz,* yürek yakan, acındıran. || *Sine-zen,* göğsünü döverek ağlayan. || *Sine-i billûr,* billûr gibi göğüs. || *Sine-i pür-hırs,* hırs dolu göğüs. || *Sine-i pür-kîne,* kin dolu yürek. || *Sine-i sâf,* temiz göğüs. || *Sine-i sîmin,* gümüş gibi beyaz göğüs. || *Sine-i şefkat,* müşfik kalp: *Bir ordu müfettişinin bütün rütbelerinden vazgeçip milletin sine-i şefkatine, civanmertliğine sığınması...* (S. Kocagöz). || *Sine-i ter,* taze, genç göğüs.

— Dokumc. El dokuması halılarda kullanılan tek atmalı düğüm şekli; *tecm* de denir. (İran'dan alınan bu düğüm şekli, gördes düğümüne oranla daha gevşek ve daha zayıftır. Türkiye'de sadece ısparta halıları bu tip ilmekle dokunur.)

— Mus. *Esk. Sine kemanı,* göğüse dayanarak çalınan, 4 veya daha çok telli, içinde ayrıca ahenk telleri de bulunan keman biçiminde ve kemandan biraz daha büyük çalgı.

— Tasav. *Sine-saf,* gönlü temiz, Tanrı'dan başka bir şey düşünmeyen. (Sine saf, her türlü dünya kaygısından, dedikodudan uzak kalarak kendini Tanrı'ya, dine adayan kimsedir. Halk dilinde, divan edebiyatında «içi temiz, özü sözü doğru kimse» anlamında kullanılır.) || *Sineye çekmek* (tekkelerde eğitim gören derviş için) olgunlaşmak, pişmek, sabırlı ve yumuşak eğilimli olmak için eğitim görmek. (Özellikle mevlevîlerde, bektaşîlerde sineye çekmenin, bir eğitimden geçme yolu olarak, önemli bir yeri vardır.) || *Sineye elif çekmek,* Tanrı aşkıyle coşan kimselerin elbiselerini, gömlek veya entarinin yakalarını yırtmaları. (Tekkelerde zikre dalınca kendinden geçerek yakasını yırtanlar olurdu. Divan edebiyatında bu deyim daha çok erkek sevgililerin coşarak kendilerinden geçişlerini, yakalarını yırtacak kadar coşkunluğa kapıldıklarını anlatmak için kullanılırdı. Bazı âşıklar göğüslerine döğmelerle «ahım şahım» yazdırırlardı. Buna sineye elif çekmek veya «ah yazmak» denirdi.) [M]

SİNE i. (ar. *sine*). *Esk.* Uyuklama, uyumaya başlama. (M)

SİNÉ (Maurice SİNET, — denir), fransız karikatürist ve afiş ressamı (Paris 1928). Collège Technique Estienne'de okudu. Şarkıcı olarak «Sokak Çocukları» topluluğuna katıldıktan sonra *Paris-Match, France-Dimanche, Le Canard Enchaîné, Elle, France-Soir, L' Express* v.b. gazete ve dergilerde çalıştı. Komik desenlerinin altına çoğu zaman kısa, imalı yazılar yazar. Yayımladığı albümler: *Complaintes Sans Paroles* (Yazısız Yakınmalar) [Marcel Aymé'nin önsözüyle], *Portée de Chats, le Manuel du Parfait Petit Spectateur de Cinéma* (İyi Bir Küçük Sinema Seyircisinin Elkitabı) [Ado Kyrou ile birlikte], *Le Code Pénal* (Ceza Kanunu). Ayrıca dekor maketleri ve tiyatro kostümleri hazırladı. (L)

SİNEBEND bls. i. (fars. *sîne* ve *bend*'den *sine-bend*). *Esk.* Göğüsleri tutan ve arkaya bağlanan bir tür sutyen: *Muradı sineye ol serv-i simendamı çekmiştir / Semend-i tab-ı Baki bir gümüşten sine-bend ister* (Baki). || Hayvan koşumunda göğse bağlanan enli kayış. (M)

SİNEFLAŞ i. (fr. *cinéflash*). Filmin bir sekansının çekim boyunca kuvvetli bir ışık verebilen lamba. (L)

SİNEGRAFİ i. (fr. *cinégraphie*). Canlı resimlerden yararlanan sanat. (L)

SİNEK i. (esk. türk. *siñgek*'ten). Çiftkanatlılardan birtakım uçucu böceklere verilen genel ad: *Kara sinek. Sivrisinek. At sineği.* || *Kara sinek* (veya *ev sineği*), insanların yaşadığı yerlerde görülen sinek türü (*Musca domestica*). Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Sinek avlamak,* işi gücü olmayıp, vaktini boş yere harcayanlar veya satış yapamayanlara şaka yollu söylenir. || *Sinekten yağ çıkarmak,* olmayacak şeylerden yararlanmağa çalışmak.

— Balıkç. *Sunî sinek,* sinek şeklinde yalancı yem; tüy, kıl, yün, ipek, iplik gibi çeşitli maddelerin bir olta iğnesine bağlanıp böceğe benzetilmesiyle elde edilir.

— Tıp. *Sinek uçuşması,* gözün önünde, yani görüş alanında yer değiştiren parlak noktalar veya koyu lekeler belirmesi. Bu noktalar, camsı cismin içindeki ışık geçirmeyen bazı küçük elemanların gölgesinin ağtabaka üstüne düşmesinden ileri gelir. Sinek uçuşması fizyolojik bir olaydır; fakat bazen ağtabakaya kan hücumunu veya bir katarakt başlangıcını gösterir.)

— ANSİKL. *Sinek*'lerin en yaygını *kara sinek*'tir; kara sinek (*Musca domestica*) kısa duyargalı, iri gözlü, bir böcektir; uzunluğu 6-8 mm kadardır; ağzı küt uçlu hortuma benzer; hortumun ucu süngersi bir yastık şeklindedir, üzerinde ince kanalcıklar halinde birçok delik bulunur; daha önce tükürük salgılayarak sıvılaştırdığı besinleri bu deliklerle emerek beslenir. Göğüs kısmında bir çift kanat ve üç çift bacak bulunur; ayaklarında pütürlü yüzeylere tutunmak için çengeller, düz yerlere tutunmak için de çekmenler vardır. Kurtçuğu çok küçük solucan biçimindedir. Kara sinek insanların yaşadığı en soğuk iklimden en sıcak iklime kadar bütün meskûn yerlerde bulunur. Çünkü bunlar yaşayabilmek için gerekli şartları ancak insanların ve insanlarla birarada bulunan hayvanların yaşadık-

Foto. LAROUSSE

ları yerlerde (ahır, çöplük, gübrelik v.b.) bulur. Yarım kilo at gübresinde 1 200 sinek yetişeceği hesaplanmıştır. Lağım sineği (*Fannia scalaris*) yumurtalarını pislik çukurlarına atar; bunlardan çıkan küçük sinekler evlerin dolayında kaynaşır durur.

— Patol. Çeşitli bulaşıcı insan ve hayvan hastalıklarının (çocuk felci, salmonelloz, had çocuk ishali v.b.) yayılmasında sineklerin nasıl bir rol oynadığı hakkında yakın zamanlarda ilgi çekici sonuçlar elde edildi. Kısaduyargalı çiftkanatlı böceklerin (dar anlamda sineklerin) kurtçukları ancak sıvı maddelerle beslenebilir: bunlar katı yiyecekleri sıvı hale geçirmek için kendileriyle ortak yaşayan bakterilere muhtaçtır. Bunlarla beraber nemf haline girmek üzere olan kurtçuk, bütün sindirim borusu boyunca yol alan bakterilerin çoğunu yok edebilecek bir asit çıkarır; asidi orta bağırsağın son kısmı yapar. Kalan bakterileri de tam nemf kundağından çıkarken orada bırakır; sinek tam asepsili, hiç değilse tama yakın asepsili olarak dünyaya gelir. Ama yetişkin sinek mikroplu yiyecekler, yaralar v.b. ile temasa geçince gene mikroplanır.
Ayrıca, tahrip edici etkiler çok dayanıklı bir mikrop olan proteus adlı bakterinin salmonela gibi hastalık yapıcı basillerin zararına bir etki gösterdiği sanılmaktadır.

— Sağ. bil. Sinekler, hastalıkları insanlara bulaştırabilen tehlikeli asalaklardır. Bu tehlike yalnız sokucu olmayan sineklerden gelir; sokucu sinekler ayrıca bazı hastalıkları da insana aşılayabilir (çeçe sineği, sivrisinek). Çok çabuk üredikleri için bunları yok etmek önemli bir konudur. Evlerde sinek öldürmek için böcek öldürücü ilâçlar kullanılır; kimya alanında elde edilen ilerlemeler sayesinde bu çeşit ilâçlar daha etkili olmaktadır. Sinek kurtçukları at dışkısında ve her çeşit gübrede geliştiğinden bu gibi maddeleri evlerden uzaklaştırmak gerekir.
Köylerde gübreli, sidikli çukurlara, helâlara yarı yarıya su ile karıştırılan yeşil şist yağı dökmeli, gübreliklere yüzde 10'luk demir sülfat eriyiği püskürtmeli, ahırları sık sık temizlemelidir.

— Vet. Sinekler üç büyük kategoriye ayrılabilir: 1. hayvanlara eziyet eden asıl sinekler; 2. sokucu sinekler (simulium, çeçe sineği, baldırsokan); bunların hepsinde hayvanların etine gömülebilen kuvvetli hortumlar bulunur; sokucu sinekler virüsler ve asalakları (basiller, tripanozomalar, piroplazmalar) hayvanlara bulaştırarak tehlikeli hastalıklara sebep olur; 3. yiyecek maddelerine dadanan sinekler (*kara sinek, mavi sinek, lağım sineği* v.b.). Bu sinekler yumurtalarını kadavra, et, süt ve balık gibi maddelerin üzerine bırakır, bunların bozulmasına ve mikroplanmasına sebep olur. Sinekler çeşitli hastalıkların (tifo, paratifo, çocuk ishali, dizanteri, verem v.b.) mikroplarını da taşır; yiyecek maddelerinin satıldığı veya konduğu yerlerin temizliğine dikkat etmek, sinek kurtçukları bulunan bozuk yiyecek ve etleri toplayıp imha etmek, mezbahaların dezenfekte edilmesini denetlemek gereklidir. Bu yerlerin krezil, sodyumhipoklorit, demirsülfat eriyikleriyle yıkanması tavsiye edilir. (L)

SİNEK, lat. **Musca,** güney gökkürede, Bukalemun ve Güneyhaçı takımyıldızları arasında, Erboğa'nın altında yer alan küçük takımyıldız. Çıplak gözle görülebilen 13 yıldızdan meydana gelir; en parlağı olan α yıldızı 4. kadirdendir. Bk. GÖKYÜZÜ. (L)

SİNEKÇİ, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü. Çanakkale ili, Biga ilçesi) bucak; 7 907 nüf. (1965); 12 köy. —*Bucak merkezi,* 799 nüf. (1965), Biga'yı Gönen'e bağlayan yolun 14. km'sinde; yüksl. 60 m. (M)

SİNEKÇİL sıf. (*sinek*'ten *sinek-çil*). Ev sivrisineği, karasinek gibi böcekleri yiyerek beslenen kuş. (L)

SİNEKKAPAN blş. i. Böcekleri, özellikle sinekleri yakalayan çeşitli ve küçük ötücü kuşlara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Bot. Çiçeklerin veya yapraklarını kapatarak böcekleri yakalayan bitkilere verilen ad.

— Böcekbil. Az veya çok karınlı 200-500 sm³ hacimli, şişe şeklinde dibi delik cam kap. (Kabın içinde sinekleri kendine çekerek zehirleyen bir sıvı bulunur. Bu tuzak özellikle meyve sineği *Ceratitis capitata*'ya karşı çok etkilidir.)

— ANSİKL. Kuşbil. *Sinekkapan* adı, eski dünya kuşlarından, çeşitli renkte, genellikle koyu, bazılarında parlak tüylü, zayıf bacaklı, dibinde birkaç sert kıl bulunan yassı gagalı küçük bir kuş grubuna verilir. Bunlar tropikal bölgelerde daha çok olur. Külrengi sinekkapan (*Muscicapa striata*) gri-esmer bir kuştur, karın tarafı daha soluk renklidir; siyah sinekkapan (*M. hypoleuca*) siyah-beyazdır. Bunlar yüksekçe bir yere tüner, avlarını bekler, yakınından geçen sineğin peşine düşüp yakaladıktan sonra gene aynı yere gelip tüner. Eski bilginler çeşitli kuşlara, özellikle Amerika'da bulunan tirangillere sinekkapan adını verirler. (L)

SİNEKKAPANGİLLER blş. çoğl. i. Bot. Parietales takımından çiçekli bitkiler familyası. Bk. ANSİKL.

— Zool. Ötücü kuşlar familyası; kimisi koyu, kimisi parlak renkli oldukça çeşitli küçük kuşları kapsar; örnek tipi: sinekkapan (*muscicapa*); yalnız Eski Dünya'da bulunur. Bk. SİNEKKAPAN.

— ANSİKL. *Sinekkapangiller* dört cinse (*sinekkapan, drosophyllum, aldrovanda, dionaea*) ve yüz kadar türe ayrılır; bunların hepsi sıcak ve ılıman bölgelerde bataklıklarda ve turbalıklarda yetişen çokyıllık otsu bitkilerdir. Damarları yay gibi kemerli olan yaprakları sapın dibinde rozet biçiminde yer alır. Çiçekleri düzgün, beşer parçalıdır; beş tane olan erkek organlar dışarıya doğru sarkık durur. Meyve kapsül biçiminde, tohumlar etlidir. Sinekkapanların çoğu böcek yiyen bitkilerdir; bu özellik, bulundukları yerde azotun az oluşuyle açıklanmaktadır. (L)

SİNEKKAYDI blş. sıf. [Tıraş için] Özenle yapılmış. (M)

SİNEKKUŞU blş. i. Zool. Parlak kırmızı gerdanlı kolibri. (*Trochilus colubris.* Kolibrigillerden.) [L]

SİNEKLENMEK geçz. f. (*sinek*'ten *sinek-le-n-mek*). Sineği çoğalmak, sinekli bir hal almak. (M)

SİNEKLİ, Marmara bölgesinde (Çatalca - Kocaeli bölümü, İstanbul ili, Silivri ilçesi) bucak; 9 930 nüf. (1965); 12 köy. — *Bucak merkezi,* 584 nüf. (1965). Silivri'nin 25 km kuzeyinde; yüksl. 150 m. İstanbul-Edirne demiryolu üzerinde istasyonu vardır. (M)

Sinekli Bakkal, Halide Edip Adıvar'ın romanı (1936). 1935'te İngilizce olarak *Daugther of Çlown* (Soytarının Kızı) adıyle Londra'da yayımlandı. Abdülhamid II devrinde Aksaray'daki (İstanbul) Sineklibakkal mahallesini ve o semt çevresindeki insanlarla çağın sosyal görünümünü konu alır. Sineklibakkal imamının kızı Emine, ortaoyununda zenne rolüne çıkan mahalle bakkalı Kız Tevfik ile evlenir. Emine, Tevfik ile anlaşamadığı için, kızı Rabia* ile birlikte baba evine döner. Tevfik, bir ortaoyunu sanatçısı olarak ün kazanır. Bir oyunda, karısının taklidini yaptığı için İstanbul'dan sürülür. Dedesi tarafından yetiştirilen Rabia, güzel sesli bir hafız olur. Sineklibakkal'da oturan zaptiye nazırı Selim Paşa onu himaye eder. Rabia, onun konağında mevlevî şeyhi Vehbi Dede'den musikî dersi alır. Paşanın oğlu Hilmi'ye piyano dersi veren italyan Peregrini, Rabia'nın sesine hayrandır. Tevfik sürgünden döndükten sonra bakkal dükkânını yeniden açar. Rabia da babasının evine yerleşir. Vehbi Dede ve Peregrini, Tevfik'in evine gidip gelmeğe başlarlar. Abdülhamid II yönetimine karşı Genç Türk hareketine katılan Hilmi'nin, kadın kılığıyle Fransız postahanesine gönderdiği Tevfik, Avrupa'dan gelen yasak yayınları alırken yakalanır. Selim Paşa, oğlu Hilmi'yi ve Tevfik'i, Şam'a sürgüne yollar. Yalnız kalan Rabia babasının bakkal dükkânını işletir; hafızlık ve mevlitçilik yaparak geçinir. Peregrini, müslüman olur ve Rabia ile evlenir. Meşrutiyetin ilânı üzerine Tevfik, sürgünden döner. Rabia'nın bir çocuğu olur. Sineklibakkal'da günlük yaşayış eskisi gibi devam eder.
Eserde Rabia'nın kişileştirdiği doğu mistisizmi ile Peregrini'nin canlandırdığı akılcı batı düşüncesi karşı karşıya getirilir ve bu iki değerin birleşmesi gerektiği düşüncesi savunulur. (M)

SİNEKLİK i. (*sinek*'ten *sinek-lik*). Sinekleri kovmak için kullanılan ucu püsküllü sopa. || Karasineklerin girmesini önlemek için bazı dükkânların açık duran kapısına takılan şeritlerden meydana gelmiş iğreti perde. || Sineklerin yapışıp ölmesi için üzerine yapışkan bir madde sürülmüş kâğıt. || Sinekleri çok olan yer. (M)

SİNEKOLOJİ i. (fr. *synécologie*). Biyol. Hayvan ve bitki topluluklarının ekolojisi. (L)

SİNEKROMİ i. (fr. *cinéchromie*). Filimlerin renklendirilmesiyle ilgili sinema kolu. (L)

SİNEKSERG i. (fr. *synexerge*'den). Biyol. Aynı türden iki coğrafî ırkının (ekserg) karşılaştığı sınır bölgelerde oluşan karma ırk. (L)

SİNEKTİK i. (yun. *synektikos,* kendinde bulunan'dan fr. *synectique*). Zihnî yaratmanın çeşitli evrelerini uyarma metodu.

— ANSİKL. Amerikalı W. Gordon'ın tasarladığı *sinektik* şu temele dayanır: yaratma sürecinde birtakım dönemler vardır; bunları tasvir etmek ve edinilecek bilgi sayesinde bir kişinin veya araştırıcılar grubunun yaratma gücünü arttırmak mümkündür. Heyecan ve akıldışı durumlar, akıl ve düşünceyle ilgili durumlardan daha önemlidir. Bu metot, çalışmaların çeşitli evrelerinde bir araştırmacıyı uyarabilecek mekanizmaların bulunmamasını sağlamıştır. Örnek olarak, yeni'nin bilinen'e ve bilinen'in yeni'ye dönüştürülmesini kolaylaştıran benzeşme metotları (kişisel, dolaysız, sembolik, fantastik benzeşme v.b.) sayılabilir. A.B.D.'de sinektik grupları, çok değişik mesleklerden (fizikçi, tabiat bilgini, jeolog, kimyacı v.b.) beş ilâ sekiz üyeden meydana gelir. Bu grup, yukarıda açıklanan benzeşmeleri yapabilir; çok değişik görüşleri ele alabilir, grup üyelerinin temsil ettikleri bilim dallarından doğan orijinal düşünce şekillerini tartışabilir. Grubun etkili olabilmesi için uzun süre çalışması gerekir. (L)

SİNEKTRİ i. (yun. *syn,* birlikte ve *ekhthros,* düşman'dan fr. *synechtrie*). Karınca ve divik yuvalarında görülen asalak yaşama şekli; karınca ve divik yuvasında barınan asalak böcek istenmeyen bir varlıktır, çünkü fırsat buldu mu barındığı yuvanın zararına beslenir ve yeni doğan yavruları yer. (L)

SİNEKYUTAN blş. i. Zool. Sinekçil. (M)

SİNEMA i. (yun. *kinema,* hareket'ten fr. *cinéma*). Sinema filimlerini düzenleme ve yönetme sanatı. (Bk. ANSİKL.) || Sinema filimlerinin gösterildiği salon. || *Sinema sanayii,* sinema filimlerinin yapımı, dağıtımı ve işletilmesiyle ilgili ekonomi kolu. (Bu alanda genellikle dört türlü faaliyet göze çarpar: hammaddeyi hazırlayan ve filimlerin yapımıyle halka gösterilmesi için gerekli işleri düzenleyen *teknik sanayiler* [çekim ve oynatma için gerekli malzemeyle filim imâlatı, developman, seslendirme, trükaj ve basım için laboratuvarlar, çekim stüdyoları]; konunun seçilmesini, senaryonun hazırlanmasını ve özellikle filmin gerçekleştirilmesini sağlayan *yapım;* filimlerin pozitif kopyalarını basan ve sinema salonlarına dağıtılmasını sağlayan *dağıtım;* sinema salonu sahiplerini birleştiren *işletme.*)

— Teknol. *Sinema makinesi,* bir ekran üzerine hareketli görüntüler düşürmeğe yarayan cihaz: *Sinema makinesi, ışık izlenimlerinin ağtabaka üzerinde kalıcılığı ilkesine dayanır.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sine. ● *İlk denemeler (1895-1908).* Louis Lumière, buluşundan açıkhavada haber filimleri, röportajlar ve belge filimleri çevirmek için yararlandı. *L'Arrivée du Train en Gare de la Ciotat*'ta (Ciotat Garına Trenin Gelişi) [1895] düzenleme ve görüntünün çerçevelenmesi çok şaşırtıcıydı, fakat ne sahne düzeni ne de senaryo vardı. Bununla birlikte, L. Lumière, buluşunun geleceğinden ümitli değildi; illüzyonizme yönelen ve hayalgücüyle Robert-Houdin tiyatrosunu etkileyen George Méliès, bu yeni tekniğin sinema sanatına neler getirebileceğini önce-

«Ciotat Garına Trenin Gelişi» Lumière filim (1895)

«Aya Seyahat» Georges Méliès (1902)

«Meyhane» Émile Zola'nın eserinden, Albert Capelliani (1909)

«Fantoma» Louis Feuilade (1913-1914)

«Asker Şarlo» Charlie Chaplin (1918)

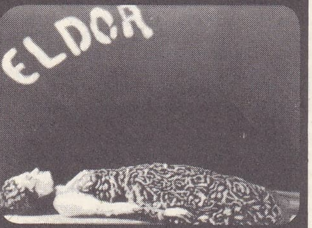

«El Dorado» Marcel L'Herbier (1921)

«Vampir Nosfératu» Murnau (1922)

«Tutku» Eric von Stronheim Zazu Pitts (1923)

den gören tek kişi oldu. Böylece sinema Lumière ve Méliès ile birlikte bütün sinema tarihinin çevresinde gelişeceği iki kutup bulmuş oldu: gerçek ve hayal, gözlem ve hayalgücü.

● *Fransa'nın üstünlüğü.* 1895-1914 Arasında, yani filimlerin en fazla 30 m olduğu bir dönemde Méliès birçoğu 700 m'lik 400 kadar filim çevirdi. En ünlüsü *Aya Seyahat*'tir (Voyage Dans la Lune) [1902].

Méliès bir trükacı olmaktan öteye gidemediği halde, maliyecilerin desteklediği Charles Pathé 1900'de, Vincennes'de ileride hızla genişleyecek olan bir filim yapımevi kurdu; 1906'da, Heuzé sine-roman türünü ortaya attı. Bu arada, yapımcılar her türlü zevke hitap edebilmek için filimleri çeşitlendirdiler: «temel yapımlar» ile «yeniden düzenlenmiş» haber filimleri, gerçekçi dramlar ile Heuzé tarafından çevrilen ve ileride sık sık işlenecek olan kovalamacaların yanında yer aldı: *La Course des Belles-Mères* (Kaynanaların Koşusu), *La Course aux Sergents de Ville* (Polis Memurlarının Arkasından Koşu). Pathé, çekimlik filim şeritlerinden işletmeciliğe kadar bütün sinemayı tekeline aldı ve 1907'de, yönetimindeki şirket 2 milyon başlangıç sermayesine karşılık 24 milyon kâr etti. Bütün bellibaşlı merkezlerde acentaları, New York'ta yapımevleri vardı ve A.B.D.'ye, bütün amerikan firmalarının çevirdiği filimlerin toplamının iki katından fazla filim satıyordu. Léon-Gaumont da bu atılımdan örnek alarak, Buttes-Chaumont'da büyük bir stüdyo yaptırdı ve Pathé'nin *La Passion*'u (İsa'nın Çilesi) ile rekabet etmek üzere *Vie du Christ*'i (İsa'nın Hayatı) çevirdi. Gaumont'un sanat yöneticiliğini önce Jasset, sonra Feuillade yaptı. Pathé'nin rakibi başka bir firma da 1907'de kurulan Éclair şirketidir. Böylece bu dönem Fransa'nın üstünlüğüyle dikkati çeker; fakat Vincennes firması kısa bir süre sonra yabancı ülkelerde kurulan başka rakipleri de göz önünde tutmak zorunda kaldı.

● *İngiliz rekabeti.* 1899'da bir stüdyo kuran ve Méliès'den önce *Kuzey Kutbuna Yolculuk* filmini çeviren öncü William Paul sayesinde ingiliz sinemacılığı hızla gelişti. Brighton'un fotoğrafçıları olan Williamson ve G. A. Smith, özellikle *Attack on China Mission*'da (Bir Çin Heyetine Saldırı) kurguyu ve plan çeşitliliğini daha büyük bir ustalıkla kullandılar. Bu haber filmini Williamson 1900'de yeniden derledi ve romanlaştırdı. Öte yandan, bu dönemdeki ingiliz filimlerinin temeli de kendi içinden doğmadır; çünkü bazen bu filimlerde, daha çok Transvaal savaşından ilham alan toplumsal bir gerçekçiliğin izleri görülür. Wiliamson «gerçek hayattan sahneler» göstermek çabasındaydı. Urban ve Barker'in röportajlarından gözü korkan Pathé ise *Pathé Journal*'i kurmak zorunda kaldı. Filme alınan bu ilk gazetenin programları 1908'den beri her yere dağıtılmaktadır. O tarihten sonra ingiliz rekabeti Fransa için korkulur olmaktan çıktı ve trükacılıktan öteye gidemeyen ingiliz yapımcılığı da yavaş yavaş söndü.

● *Sinema pazarının büyümesi.* Yabancılar ilk defa İngiltere'de, 1900 başlarından itibaren kuruluşlarını sinema haline getirdiler. Bu atılım karşısında çok sayıda salon açılmağa başladı; bu hareket A.B.D.'ye kadar yayıldı ve 1905'ten itibaren, bir nikel verilerek girilen ve çoğu zaman sürekli kısa bir program gösterilen «Nickel Odeons»ların sayısı arttı. Böylece A.B.D.'de, 1905'te 10'u bulan salon sayısı 1910'da 10 000'e çıktı. Oysa Pathé'nin bütün çabalarına rağmen bu dönemde Fransa'da ancak 300, Dünya'nın öbür ülkelerinde de topu topu 3 000 salon vardı. Fransa'nın yapımcılıktaki üstünlüğü sarsılmağa başladı ve Fransa'nın karşısına büyük amerikan malî kuruluşları çıktı. 1897-1908 Arasında Edison bütün amerikan sinemasına hâkim oldu.

Sinemanın ilerlemesi (1908-1914)

● *Perdede tiyatro.* Avrupa'da, 1907-1908 yıllarında sinema ciddî bir kriz atlattı; bu krizin özellikle senaryoların değersizliğinden doğduğu ileri sürüldü. Daha yüksek zevkli bir halk tabakasını çekebilmek için, 1908'den itibaren sinema sanat filimlerine yöneldi. Böylece bütün fransız tiyatrosu oyunları ve oyuncuları (Mounet-Suly, Le Bargy, Bartet, Sarah Bernhardt v.d.) perdede gözüktü ve bu dönem, yıldızlar saltanatının başlangıcı oldu. Bu filimler içinde en ünlüsü *L' Assasinat du Duc de Guise*'dir (Guise Dükünün Öldürülmesi) [1908]. Sinemayı perdeye aktarılmış bir tiyatro haline getiren bu dalga, edebiyatçılar ve soylular çevresinin dikkatini sinema üstüne çekti. Yine aynı amaçla Pathé, 1908'de Yazarlar ve Edebiyatçılar Sinema topluluğunu kurdu ve edebî eserleri perdeye aktardı.

Bu aşamadan sonra Gaumont, sayılı trükacılardan olan yönetmeni Feuillade ile birlikte Pathé'yi geride bıraktı. Feuillade, *La Vie Telle Qu'elle-est* (Olduğu Gibi Hayat) adlı bir dizi filim çevirerek, Vitagraph'a ve onun ünlü eseri *Scènes de la Vie Réeelle*'e (Gerçek Hayattan Sahneler) rakip olduğunu gösterdi, daha sonra iki polisiye filim yaptı: *Fantomas* (1913-1914) ve *Judex* (1916). Bu, sineromanların çok tutulduğu bir dönemdir. Feuillade'dan önce Jasset, Éclair firması adına 1908'de başladığı *Nick Cater* dizisinden başka *Zigomar*, sonra *Protéa* serilerini çevirmişti. Pathé bu filimlere *Rocambole* ile karşılık verdi ve böylece, bu türden bütün filimleri etkileyecek olan mitos'ların yapımını tamamladı. Jasset, eserini sürdürecek bir ekip kurduktan sonra 1913'te öldü.

● *Fransız komedi okulu.* Sinemaların çok tutulmasına rağmen, yapıma daha çok komedi filimleri hâkim oldu. Zecca'nın denemelerini geniş ölçüde aşan fransız okulu kameranın bütün imkânlarını kullanarak sinemaya has bir komedi tipinin kurallarını buldu. Gaumont'un psikolojik eğilimli komedilerini yöneten ve oynayan Léonce Perret, yeni bir tip yaratarak Léonce dizisiyle başarıya ulaştı. Perdede harika çocuklar görünmeğe başladı: Bebe ve özellikle Bout de Zan. Oyuncu Prens, yarattığı alık ve şaşkın Rigadin tipini bütün dünyaya tanıttı. Marcel Lévesque oyuncu Prens'i taklit etti, Max Linder ise bu alanda en büyük aşamayı yaptı. Çok ilgi çekici bir fransız tipi yaratan Linder dünya çapında üne kavuşan ilk büyük yıldızdır. Hepsi aynı değerde olmayan çok sayıdaki filmi arasında *Max et L'Inauguration* (Max ve Açılış Töreni) [1910], *Max Victime du Quinquina* (Kınakına Kurbanı Max) [1911] gibi gerçek komedi şaheserleri yer alır. Bu şaheserler Chaplin'in görsel komedi sanatının habercisidir. Savaş yüzünden perdeden uzaklaşan ve yerini yavaş yavaş Chaplin'e bırakan Linder, 1914'te intihar etmeden önce birkaç büyük filim çevirdi; bunlar arasında *Sept Ans de Malheur* (Yedi Yıllık Felâket) [1923] sayılabilir. Fransız komedi filimlerinin başlıca niteliği olan yaratma gücü, 1906'da Emile Reynaud'dan sonra canlı resim türüne son şeklini veren ve çok sayıdaki eserlerinde bu türün bütün şiirsel imkânlarını kullanan Emile Cohl'da yeniden yeşerdi.

● *Sinema: milletlerarası bir sanayi.* Sinema bugün bütün Avrupa ülkelerinde gelişme halindedir. Danimarka'da, ülkenin tiyatro gelenekleriyle beslenen ve iskandinav ülkeleriyle Orta Avrupa'da kendisine pazar bulan sinema hızla ilerlemektedir.

Danimarka sineması, az sayıda filim yapan küçük şirketlerin bulunduğu Almanya'da pek rağbettedir.

İsveç'in en büyük firması Svenska 1909'da Charles Magnussen tarafından kuruldu. Magnussen'in en büyük özelliği, 1913'te çevrilen *İngeborg Holm*'deki gibi, millî konulara yönelmesidir. Yönetmenliği seçen iki eski oyuncu, Sjöström ve Stiller 1912'de bir topluluk kurdular ve gerçekten başarılı oldular.

Rusya'da, din adamlarınca yasaklanan ve hükûmet tarafından kuşkuyle karşılanan sinema büyük zorluklarla karşılaştı. Çevrilen filimlerin bir kısmında danimarka temaları ele alındı veya nihilist temalarla ölüm temaları işlendi; bir kısmında da millî gelenekler ve millî edebiyat konu alındı. Daha o zamanlar, islavların tiyat-

Foto. Fransız sinemateki (LAROUSSE)

rovarî sahneye koyma anlayışı rus sinemasını etkilemişti.

Bu dönemde sinema en büyük hamleyi İtalya'da yaptı. Tabiî dekorlar içinde çevrilen ve millî geleneklerden ilham alan italyan filimleri kısa zamanda kendine has bir biçim kazandı ve italyan sineması büyük sahne düzenlemelerinde uzmanlaştı. *Pompei'nin Son Günleri* (Gli Ultimi Giorni di Pompei) filmi iki defa çevrildi (Ambrosio, 1908; Caserini, 1913). Bu filimlerin en önemlisi 1913'te Pastrone tarafından çevrilen ve sinema yönetiminin bütün imkânlarını kullanarak büyük bir başarıya ulaşan *Cabiria*'dır. 1914'te Martoglio, sovyet ustalarını ve 1944'te kurulacak yeni-gerçekçi italyan okulunu haber veren, özentisiz ve gerçekçi *Sperduti nel Buio* (Karanlıkta Kaybolmuş) filmini çevirdi. Bu sırada A.B.D.'de sinema özel bir biçim içinde gelişti. Edison gerçek bir berat savaşı güttükten sonra rakip firmalarla bir tröst kurdu (1908-1915), bu tröste karşı avrupa metotlarını benimseyen *İndépendant'lar* (BAĞIMSIZLAR) birlik oldular: Griffith, İnce ve Mack Sennett gibi en iyi yöneticiler, ünlü oyuncular ve sağlam konularla, büyük sahne düzeni olan uzun metrajlı filimler yaptılar.

Birinci Dünya savaşının sonuçları

● *Amerika'nın üstünlüğü.* Çalışma, fransız sinemasının çöküşü ve amerikan sinemasının gelişmesiyle sonuçlandı. 1914'ten itibaren İndépendants birliği amerikan sinemasına hâkim oldu ve Los Angeles'ın Hollywood adı verilen bir dış mahallesinde şirketler kurdu. Griffith ile birlikte, Thomas Harper İnce de bu dönemde amerikan sinemasının hamle yapmasına katkıda bulundu ve «western» filimlerine esas şekli verdi.

Amerika üstünlüğünü komedi alanında da kabul ettirdi. Mack Sennett, beklenmedik güldürücü durumlarla sinema hilelerini ustalıkla kullanarak ve gerçeğe aykırı görünen kovalamaları perdeye aktararak komedi filimlerinde uzmanlaştı. Sennett bunların dışında şaşı Ben Turpin, şişko Fatty, asık suratlı Buster Keaton, gülünç hareketleri ve akrobatlığı ile halkı güldüren Harold Lloyd ve hepsinden önemlisi Charlie Chaplin gibi birçok komedi oyuncusu keşfetti; Charlie Chaplin kısa metrajlı bir dizi önemli filimden sonra dünyaca ünlü Şarlo tipini yarattı.

● *Avrupa'daki gelişme.* Amerikan sinemasının bu gelişmesi karşısında fransız yapımcıları kendi sinema sanayilerinin çok dar temeller üstüne kurulduğu düşüncesine kapıldılar; fransız sinemasının geleceğinden umudu kestiler ve çoğu yabancı filim ithal ederek yabancı yapıma boyun eğdiler. Pathé, firmasını Kodak'a sattı. İtalyan yapımcılığı ünlü yıldızlarla tarihî filimler (*Borgia'lar*, 1919) türünü sürdürdü ve yavaş yavaş bir çıkmaza girdi.

Savaş başlarında en canlı dönemini yaşayan danimarka sineması, filmin propganda aracı olduğunu anlayan ve ağır sanayinin desteğiyle U.F.A. adlı sağlam bir şirket kuran Almanya tarafından yavaş yavaş yutuldu; dışarıdan teknisyenler ve yıldızlar getirten U.F.A.'nın rekabeti karşısında Kopenhag stüdyoları güç duruma düştü. Berlin stüdyolarında, önceleri avusturyalı Ernst Lubitsch'in (*Madame Du Bary*, 1919) bütün ustalığını ortaya koyduğu tarihî filimler çevrildi.

Aynı şekilde isveç sineması da Amerika tarafından sömürülmeden önce değerli filimler yaptı: Sjöström'ün *Berg-Ejvind och Hans Hustru*'su (Dağcı Ejvind ve Karısı) [1917]; *Körkarlen*'i (Hayalet Araba) [1920]; Stiller'in *Arne'nin Hazinesi* (Herr Arnes Penningar) [1919] ve *Gösta Berling Efsanesi* (Gösta Berlings Saga) [1923]. Bütün bu eserler yedinci sanatın evriminde önemli bir tarihi gösterir ve büyük bir rol oynar. Ülkelerini terk eden danimarkalı yönetmenler İsveç'te önemli eserler yaptılar: Benjamin Christensen'in *Häxan*'ı (Büyücülük) [1920] ve Carl Dreyer'in ilk büyük filmi *Blad of Satans Bagbog* (Şeytanın Sayfaları Kitabından) [1920].

Gerçek bir sanatın doğuşu (1919-1924)

● *Sinema tenkitçiliğinin ortaya çıkışı.* Savaştan sonra, fransız yapımcılığında ağır basan eğilim, ayrıntılara kaçmaksızın ruh dünyasına inen filimler sunarak halkın zevkini okşamıştı: *Üç Silâhşörler* (Les Trois Mousquetaires) [1921], *La Bataille* (Savaş). Ne var ki 1919'dan itibaren Louis Delluc ve 1911'de sinema üstüne ilk denemeyi yazan Conudo'nun etkisiyle bir tepki başgösterdi.

● *Fransız izlenimciliği.* Delluc'ün nazariyecisi ve kurucusu olduğu okul, anılmağa değer filimler çevirdi: Germaine Dulac'ın *Âmes de Fous* (Çılgın Ruhlar) [1918], *La Fête Espagnole* (İspanyol Bayramı) [1919], *La Souriante Madame Beudet* (Güleryüzlü Madam Beudet) [1922]; Delluc'ün özlülüğüyle dikkati çeken *Fièvre* (Ateş) [1921], *La Femme de Nulle Part* (Memleketsiz Kadın) [1922]; Marcel L'Herbier'nin alman anlatımcılığını hatırlatan *L'Homme du Large* (Geniş Yürekli Adam) [1920], *Eldorado* (1922), *L'İnhumaine* (İnsanlık Dışı) [1923]; Abel Gance'ın niteliklerini ve aşırılıklarını en iyi şekilde yansıtan *J'Accuse* (Suçluyorum) [1919], *La Roue* (Tekerlek) [1922], *Napoléon* (1919); Jean Eputein'ın *Coeur Fidèle* (Sadık Kalp) [1923]; Jacques de Baroncelli'nin *Ramuntcho* (1919), *Le Père Goriot* (Goriot Baba) [1921], *İzlanda Balıkçısı* (Le Bêcheur d'İslande) [1924].

● *Alman anlatımcılığı.* Fransız okulu alman sinemasında yeni bir anlatım yoluna ulaşan bir başka sanat hareketinden de kısmen etkilendi. Alman anlatımcılığı dış dünya gerçeğinin değiştirilmesi şeklinde ortaya çıkar ve dış dünyayı yöneticinin gördüğü şekilde yansıtır. Bu okulun en tipik filmi *Das Kabinett des Doktor Caligari*'dir (Doktor Caligari'nin Muayenehanesi) [R. Wiene, 1919].

1924'teki malî ve iktisadî kriz alman sineması için tehlikeli sonuçlar doğurdu: stüdyolar kapandı ve Pola Negri, Emil Jannings, Lubitsch, Murnau, Carl Mayer gibi en iyi yıldızlar veya teknisyenler Hollywood'a gittiler.

● *A.B.D.'de Avrupa'nın etkisi.* Amerika, Griffith ile Mack Sennett'ın gözden düşüşü ve İnce'nin ölümü üzerine sarsılan üstünlüğünü korumak için, yabancı sanatçılar çağırdı. Bunlar arasında sinema dünyasının en kuvvetli kişilerinden biri olan Griffith'in eski asistanı, Viyanalı Eric von Stroheim yer alır. Stroheim 1922'de *Foolish Wiwes* (Çılgın Kadınlar) adlı karamsar ve gerçekçi bir filim, 1923'te bundan daha katı ve bazen aşırılığa kaçan bir gerçekçilik içinde *Greed*'i çevirdi. Yedi saat süren filim kısaltıldığı zaman *İntolerance* (Hoşgörüsüzlük) gibi anlaşılmaz hale geliyordu.

Amerika'ya yerleşen İsveçliler, Sjöström'ün «Tokat Yiyen Adam» (1924) filmiyle o sıralar Amerika'da çok yaygın olan seri ticaret filimleri furyasından kendilerini güçlükle kurtardılar.

Kısaca Amerika o dönemde çevrilen değerli filimlerinin çoğunu avrupalılara borçluydu.

Yalnız iki alanda Amerika Avrupa'dan da da üstündü: belgesel filimde ve komedi filimlerinde. Belgesel filimde Robert Flaherty, insancıl ve toplumsal bir nitelikle dile getirdiği *Kuzeyli Nanouk* (Nanouk of the North) [1921] ile bu türe yeni bir anlam kazandırdı. Komedi alanında da Amerika Buster Keaton (*Gemici* [The Navigator], 1924; *General* [The «General»], 1926) ve özellikle Charlie Chaplin'in sayesinde ön sıradaki yerini korudu. Chaplin, katıksız komiğin yanında zaman zaman toplumsal yerginin yer aldığı uzun metrajlı filimlerde sanat gücünü gitgide daha kuvvetlendirdi: *Yumurcak* (The Kid) [1921]; *Şarlo Hacı* (The Pilgrim) [1923]; fakat Chaplin de Stroheim gibi püriten kuruluşlarda kuşku uyandırıyordu.

Sessiz sinemanın klasik çağı (1925-1928)

● *Fransa'da öncü sinema.* Fransa'da, dadacılığın ve gerçeküstücülüğün estetik teorilerinden ilham alan yeni bir araştırma

«Nibelunger»
Fritz Lang ve Paul Richter, (1924)

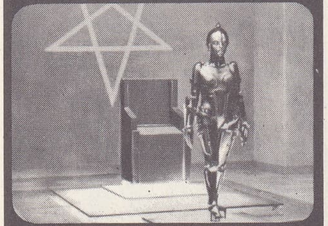

«Metropolis»
Fritz Lang ve Brigitte Helm (1926)

«Genel Hat»
S. Ayzenştayn (1929)

«On Dört Temmuz»
René Clair (1933)

«Tuhaf Oyun»
Marcel Carné (1937)
soldan sağa, Jouret; Alcover; J.P.-Aumont

«Karısı ve Aşığı»
Jean Renoir;
Jean Renoir ve Carette (1939)

«Öfke Günleri»
Carl Dreyer (1943)

«Yurttaş Kane»
Orson Welles (1944)

Foto. LAROUSSE

«Kısa Tesadüfler»
David Lean;
Celia Johnson ve
Trevor Howard (1945)

«Paisa»
Rossellini (1946)

«Yufka Yürekler»
Robert Hamer (1952)

«Gece Güzelleri»
René Clair,
Martine Carol
ve Grérard Philippe (1952)

«Yasak Oyunlar»
René Clément,
Brigitte Fossey ve
Georges Poujouly (1952)

«Korkunun Bedeli»
G.-H. Clouzot; Charles Vanel ve
Yves Montand (1953)

«Bir İdam Mahkûmu Kaçtı»,
Bresson (1956)

«Amcam»,
Jacques Tati (1958)

akımı doğdu. Sinema kulüplerinin ve özel salonların üyelerince desteklenen bu okul, sinemada çok çeşitli anlatım yolları bulmak çabasındaydı.

● *Genç fransız okulu.* Yeni yetişenler arasında, kendini hem seçkin kitleye, hem halka beğendiren ilk René Clair oldu. Jacques Feyder, *Atlantide* (Atlantis) [1921] ve *Visages d'Enfants*'dan (Çocuk Yüzleri) [1923] sonra dokunaklı *Crainquebille*'i (1922) çevirdi, arkasından Zola'nın *Thérèse Raquin*'ini perdeye aktardı. Jean Renoir, *Fille de l'Eau* (Su Kızı) [1924], sonra *Nana* (1926) filimlerini yaptı ve Andersen'in *Kibritçi Kız* hikâyesini sinemaya uyguladı (*La Petite Marchande d'Allumette* [1928]). Amatör sinemacı Marcel Carné, *Nogent, Eldorado du Dimanche* adlı kısa metrajlı filimle dikkati çekti. Jean Grémillon *Un Tour au Large*'ı (Açıktaki Kule), Jean Epstein ise İngiltere ile ilgili bir belgesel filim (*Finis Terrae* [Toprağın Sonu], 1929) yaptı. O sıralar belgesel filimlerden tamamıyle kısa metrajlı kaliteli filimlere geçiliyordu: Lacombe'dan *La Zone*, Marc Allégret'den *Le Congo* (Kongo ve özellikle Jean Painlevé'den *La Pieuvre* (Ahtapot), *L'Hippocampe* (Deniz Aygırı) v.b.; bu filimler eğitici olduğu kadar bir şiir havası da taşıyordu. Bu arada danimarkalı Dreyer'in Fransa'da çevirdiği ilgi çekici bir filme ayrı bir yer vermek gerekir: *Jeanne D'Arc'ın Tutkusu* (La Passion de Jeanne D'Arc) [1928].

● *Almanya'da sessiz sinemanın çöküşü.* Ülkelerinde kalan bazı alman yöneticileri büyük başarı kazanan ve bazıları da kaliteli olan filimler çevirmeğe devam ettiler; Dupont'dan *Çeşitlilikler* (1925); Pabst'tan Greta Garbo'nun baş rolü oynadığı *Neşesiz Sokak* (Die Freudlose Gasse) [1926]; Fritz Lang'dan *Metropolis* (1926) [devâsa] dekorların kullanıldığı bu şaheser alman sessiz sinemasının sonunu haber verdi].

● *Amerika'nın ticarî hâkimiyeti.* Amerika'da Hollywood, *Ben-Hur* (1926) gibi para getirecek filimlerle ticarî hâkimiyetini sürdürmeğe çalıştı, bu arada bazı kaliteli eserler de yapıldı. 1918'de sinemaya atılan King Vidor, bir savaş filmi olan *The Big Parade* (Büyük Geçit Töreni) ve natüralist bir filim olan *The Crowd*'da (Kalabalık) [1928]) ustalığını kabul ettirdi. Macar Paul Fejos, duygulu ve güzel bir filim yaptı: *Lonesome* (Yalnızlık) [1928]. İsveçli Sjöström, *The Wind*'de (Rüzgâr) [1928] eski değerini yeniden ortaya koydu. John Ford, bir lokomotifin hikâyesini western üslûbunda işleyen ilk filimlerinden birini, *The Iron Horse*'u (Demir At) [1924] yaptı. Robert Flaherty, *Moana* (1926) ve daha sonra *Tabu* (1931) ile belgesel filimde ustalığını ispatladı.
Charlie Chaplin, büyük bir titizlikle hazırlanmış eserlerde, amerikan komedisini tek başına yaşattı: *Altına Hücum* (The Gold Rush) [1925], *Şarlo Sirkte* (The Circus) [1927]. Amerika'da öte yandan canlı resmin büyük ustaları yetişmeğe başladı: *Kedi Felix*'in (Cat Felix) [1928] yaratıcısı Pat Sullivan, Max Fleischer, *Miki*'nin (1927) babası Walt Disney.

● *Sovyet okulu.* Bu dönemin en göze çarpan olaylarından biri, 1925'ten itibaren sovyet sinemasının uyanışıdır. 1917 Devriminden 1922'ye kadar rus yapımcılığı geriydi. Fakat hükûmetin yardımıyle, büyük sanatçılar yetiştirecek olan genç bir sinema okulu kuruldu. Dziga Vertov «sinema-gerçek» veya «sinema-göz» denen yepyeni bir teoriyi ilk kez ortaya attı; bu teoriyle önceleri Lumière'in yaptığı gibi, fakat montaja daha büyük bir önem vererek gerçeği yalın ve çıplak olarak yakalamayı tasarlıyordu. Vertov'dan etkilenen Ayzenştayn ilk filmi *Staçka*'da (Grev) [1924] ustalığını gösterdi, montaj ve düzenlemedeki anlatım gücü bakımından örnek gözüyle bakılan *Potemkin Zırhlısı*'nda (Bronenosets «Potiomkin») da [1925] değerini kabul ettirdi. *Oktiabr*'da (Ekim) [1928] ve *Staroye i Novoye*'de (Genel Hat) [1929] yeteneklerini bir kere daha ortaya koydu. Ayzenstayn insanları kalabalık halde perdeye aktarmakta başarı kazanırken Pudovkin, Gorki'nin eserinden alınan *Ana* (Mat) [1926] ile *Konets Sankt-Peterburga* (Petersburg'un Sonu) [1927] ve *Cengiz Hanın Oğlu* (Potomok Çingiz Hana) [1928] adlı filimlerinde özellikle her bireyin kendi kişiliğini ayrı ayrı ortaya koymağa çalıştı. Apayrı nitelikte bir yönetmen olan Dovçenko ölümsüz temalar üstüne lirik ilâhiler düzenledi, başlıcaları: *Arsenal* (Cephanelik) [1927] ve özellikle *Toprak* (Zemliya) [1930].

Sesli sinemanın ilk günleri (1929-1934)

● *Sanatçılar geçidi.* Ekim 1927'de, şarkılı *Don Juan* (perdede John Barrymore canlandırdı) filminden kısa bir süre sonra çevrilen *The Jazz Singer* (Caz Şarkıcısı) adlı müzikal bir amerikan filmi, yüzyılın başlarında, özellikle fransız sinemacıları Baron, Joly, Lausta ve Gaumont tarafından girişilen bazı teşebbüslerden sonra 1910'larda terk edilen sesli filmin habercisi oldu. Halkın büyük hayranlığı karşısında yapımcılar, eserlerin değerini hiç düşünmeksizin tamamıyle ses üstüne eğildiler ve sanat adına sözü mahkûm eden René Clair, Chaplin, Ayzenştayn, Pudovkin gibi sesiz filim ustalarına hak vermek zorunda kaldılar. Sonunda sesli filim sinemanın çöküşünü hazırlayacağa benziyordu, çünkü seslendirme konusunda sinemanın başlangıcındaki aynı hatalara düşülüyordu: filme alınmış tiyatro yapmak eğilimi; bunda da en büyük pay sözündü. Her şeye rağmen, sözlü filmin yaygınlaşması fransız filim yapımcılığına yeni bir atılım kazandırdı; böylece 1929'da 52 olan filim sayısı 1930'da 94'ü, 1931'de 140'ı, 1932'de de 157'yi buldu, fakat bunların çoğu orta değerde filimlerdi. Kaliteli filimler ise, başta René Clair olmak üzere ayrı ayrı kişiler tarafından yapıldı. Kısa bir süre sonra René Clair Fransa'dan ayrıldı. Feyder A.B.D.'ye gitti, Jean Renoir da, *Nana*'nın başarısızlığından sonra yalnız *Chienne*'de (Dişi Köpek) [1931] ticarî filimlere yöneldi. Bir yandan da kriz bütün filim piyasasını kasıp kavurdu ve fransız sinemasına yok olmuş gözüyle bakılmağa başlandı.

● *Amerika'da ticarî atılım.* O zamanlar iki alman-amerikan grubunun elinde bulunan yeni ses tekniği, doğuş yeri olan Amerika'da halkın büyük ilgisiyle karşılandı. Fakat filimdeki konuşmalar o dili bilmeyen yabancılar tarafından anlaşılamadığı için sesli filim tekniği millî sinema sanayilerinin gelişmesine yol açtığından, amerikan sineması bir an dış pazarlarını kaybetme tehlikesiyle karşılaştı. Ancak yabancı dillerde dublaj tekniği gerçekleştiği zaman Amerika yeniden milletlerarası pazarı ele etti.
Bütün türleri deneyen Ernst Lubitsch, Maurice Chevalier ile *The Love Parade* (Aşk Resmigeçidi) adlı bir operet, sonra *Yüzü Gülmeyen Kadın* (Ninotchka) [1934] gibi bulvar komedileri çevirdi. *Broadway Melody* (1929), *42. Sokak* (42. Street) [1932] gibi birçok filimde söz, müzikhol revüleri arasına serpiştirilen şarkılardan başka bir şey değildi. Buna karşılık King Vidor *Hallelujah* (1929) adlı dokunaklı bir zenci filminde hem sözü, hem şarkıyı yerli yerinde kullanarak, sessizliğin bir filimde nasıl değerlendirileceğini gösterdi. John Ford dramdan (*Yitik Devriye*) [Los Patrol], 1934), komediye (*The Whole Tows's Talking* [Bütün Şehir Ondan Söz Ediyor], 1935) ve olgu filimlerine (*Muhbir* [The Informer], 1935) kadar çok çeşitli türlerde sanat gücünü ortaya koydu. Hollywood, western filimleri gibi bütünüyle amerikan nitelikleri taşıyan gangster filimlerine yatkınlığını ispatladı ve bu türde devam etti. Gangster filimlerinde Howard Hawks'ün *Alkapon* (Scarface) [1932], Mervyn Le Roy'nın *I am a Fugitive from a Chain Gang* (Ben Bir Hapishane Kaçağıyım) [1932] adlı filimleri gerek üslûp, gerek ritim bakımından tam bir başarıya ulaştı. Frank Capra, *Bir Gecede Oldu* (It Happened one Night) [1934] filmiyle dünya çapında ün kazanan bir başka türde yeteneklerini ortaya koydu: hem Paris bulvar komedisine, hem fransız vodviline benzeyen amerikan komedisi. Amerika komedi alanında boş durmadı. Chaplin, sesli filim karşısında dört yıllık bir duraksamadan sonra, 1932'de *Şehir Işıkları*'nı (City Lights) çevirdi; yalnız müziğin eşlik ettiği bu filimle Chaplin, bir pandomima sanatçısı olarak sesli sinemaya karşı duyduğu hoşnutsuzluğu belirtti. Buster Keaton ses-

Foto. LAROUSSE

li filme bir türlü adapte olamazken, Harold Lloyd «Susun, Çekim Başlıyor» (1932) filminde konuşmalardan gülünç bir şekilde yararlandı. Öbür komiklerden Laurel ve Hardy, oyunlarından çok birbirine tezat tipleriyle sevildiler; Marx kardeşler (Üç Ahbap Çavuşlar) ise temeli saçmalığa dayanan ve savaş öncesi komedi filimlerinin olağandışı konularından veya trükalarından yararlanan yeni bir komedi türü ortaya attılar. Bu arada canlı resimlerde geniş ölçüde müziğe yer verdiler.

● *Alman yapımcılığı.* Amerika'daki kadar yaygın olmamakla birlikte, Almanya'da sesli sinema gözle görülür ilerlemeler kaydetti. Pabst 1930'da *Westfront 1918* (1918 Batı Cephesi) adlı cüretli bir savaş filmi yaptı, Amerikalıların *Batı Cephesinde Yeni Birşey Yok* (All Quit on the Western Front) [1930] filmiyle kıyaslanabilecek nitelikteki bu filmin Almanya'da oynatılması nazi kuvvetlerince yasaklandı. Pabst'ın daha sonra çevirdiği ve yeni bir biçimde sunduğu *Üç Kuruşluk Opera* (Drei Giroschenoper) [1931] adlı müzikal filim, operetle hiç ilgisi olmayan sert bir toplum yergisiydi. 1935'te Fransa'ya giden Pabst, Almanya'ya ancak İkinci Dünya savaşı sırasında döndü. Fritz Lang *Düsseldorf Canavarı*'nda (M. le Maudit) [1932] sözlerden büyük bir ustalıkla yararlandı; o da Fransa'ya giderek *Liliom*'u (1933) çevirdi, sonra Hollywood'a yerleşti. Alman sinemasının o dönemdeki en büyük başarısı, Leontine Sagan adlı bir kadın yapımcının ince ve dokunaklı bir duygusallıkla dile getirdiği *Üniformalı Genç Kızlar* (Mädchen in Uniform) [1931]. Almanya'ya dönen Sternberg, Marlene Dietrich ve Emil Jannings ile şaheseri *Mavi Melek*'i (Der Blaue Engel) [1930] çevirdi. Arnold Fanck'ın, ustaca düzenlenmiş görüntülerle dağ manzaralarını veren *Mavi Işık*'ı (Das Blaue Licht) [1932], Lamprecht'in incelik ve ritimle örülmüş çocuk filmi *Emil und die Dedective* (Emil ve Detektifler) [1921], Walter Ruttmann'ın, değişik temaları ustaca birleştiren *Melodie der Welt*'i (Dünya Melodisi) gibi birbirinden çok farklı filimler alman sinemasının etkinliğini ispatlar; fakat bu etkinlik, bir süre sonra Hitler'in iktidara geçişiyle tehlikeye düşecektir.

● *Sovyet sinemasındaki gecikme.* Ruslar sesli sinemayı kolayca benimseyemediklerinden, Rusya'da bu teknik öbür ülkelerden bir az daha geç yerleşti. Hollywood tarafından angaje edilen Ayzenştayn Meksika'ya gitti, orada çevirmeğe başladığı *Qu Viva Mexico!* (Yaşasın Meksika!) [1932] filmi malî güçlükler yüzünden yarıda kalınca Moskova'ya döndü ve şaheseri sayılan bu filim kısımlara ayrılarak oynatıldı: *Thunder ever Mexico* (Meksika'da Gök Gürültüsü); *Death Day* (Ölüm Günü). Berlin'de oyunculuk yaptıktan sonra ülkesine dönen Pudovkin, sessiz yapımlarının değerine ulaşamayan iki sesli filim çevirdi: *Prostov Sluçay* (Basit Bir Olay) [1932] ve *Dezertir* (Asker Kaçağı) [1932]. Buna karşılık Nikolay Ek'in sesli filmi, *Putuyevka vı Jizni* (Hayat Yolu) [1931] başarı kazandı.

Sesli sinemanın hamlesi (1935-1940)

● *Fransız sinemasının uyanışı.* Artık yok olduğuna inanılan bir anda, fransız sineması tarihinin en parlak dönemlerinden birine başladı. Jean Renoir, son derece kişisel bir duygusallığın ve çok sade biçimde sunulmuş bir insanlık gerçeğinin yer aldığı eserler verdi: *Toni* (1934), *Le Crime de Monsieur Lange* (M. Lange'ın Cinayeti) [1935], *Ayaktakımı* (Les Bas-Fonds) [1936], *Harp Esirleri* (La Grande Illusion) [1937], *Hayvanlaşan İnsan* (La Bête Humaine) [1938], *La Marseillaise* (1938) ve çok değişik üslûpta bir toplum yergisi olan *Karısı ve Aşığı* (La Règle du Jeu) [1939]. Jean Vigo, *Hal ve Gidiş Sıfır* (Zéro de Conduite) [1932] ve *Atalante*'ı (1934) çevirdi. Jacques Feyder, Amerika dönüşü *Büyük Oyun*'u (Le Grand Jeu) [1934], *Pension Mimosa*'yı (Mimoza Pansiyonu) [1935], tarihi canlandırışındaki ustalığıyla örnek kabul edilen *Kahramanlar Panayırı*'nı (La Kermesse Héroique) [1936] ve *La Loi du Nord*'u (Kuzey Kanunu) [1939] yaptı. Feyder'in asistanlarından Marcel Carné, çok değerli konuşma yazarlarının da (J. Prévert, J. Viot, H. Jeanson) yardımıyle, «şiirsel gerçekçilik» denilen yeni fransız okulunun başına geçti: *Drôle de Drame* (Tuhaf Oyun) [1937], *Sisler Rıhtımı* (Quai des Brumes) [1938], *Kuzey Oteli* (Hôtel du Nord) [1938], *Son Ümit* (Le Jour se Lève) [1939].
Bu eserlerin yanı sıra, özelikle Julien Duvivier tarafından, başka iyi filimler de yapıldı; Duvivier'nin filimleri o devir halkının zevkine hitap ediyordu: *Cezayir Batakhaneleri* (Pépe le Moko) [1937].

● *Amerikan yapımcılığı.* Bu arada amerikan sineması birçok kaliteli filim yaptı. Frank Capra özel bir üslûp ve canlı bir ritimle, sonu iyi biten hafif komediler çevirdi: *Mr. Deeds Goes to Town* (Mister Deeds Şehre Gidiyor) [1936], *Para Beraber Gitmez* (Can't it Take with You) [1938], *Mr. Smith Goes to Washington* (Mr. Smith Washington'a Gidiyor) [1939]. John Ford, *The Prisoner of Shark İsland* (Shark Adası Mahpusu) [1936] ile western tipinde, psikolojik açıdan ele alınmış *Cehennem Dönüşü* (Stage Coach) [1939] adlı dikkate değer bir filim yaptı. William Wyler, *Çıkmaz Sokak* (Dead End) [1937], *Jezebel* (1938) ve *Ölmeyen Aşk*'ta (Wuthering Heights [1939] sanat gücünü ortaya koydu. Chaplin önceki filimleriyle boy ölçüşebilecek değerde ve yine öncekiler gibi söze hemen hemen hiç yer vermeyen *Yeni Zamanlar*'ı (The Modern Times) [1936] yaptı; kapitalist ülkelerdeki makineleşmeyi yeren bu eser René Clair'in *Özgürlük İstiyoruz* (A Nous la Liberté!) filmini andırıyordu. Walt Disney canlı resimleri gerçek bir sanayi haline getirdi ve bir yandan *Miki* ve *Donald* dizilerine devam ederken öte yandan *Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler* (Snow White and the Seven Dwarts) [1938] gibi uzun metrajlı filimler çevirdi.

● *Almanya'da.* Nazi rejimi bazı yapımcıların yurt dışına kaçmak zorunda bırakırken, bazılarını da propaganda filimleri yapmağa yönelterek hürriyetlerini kısıtladı. Bu dönem alman filimciliğinde yalnız Leni Riefensthal'in iki filmi anılmağa değer: *Triumph des Wilens* (İradenin Zaferi) [1935] adlı bir nazi propagandası filmi ve 1936 Berlin olimpiyatları üstüne güzel bir belgesel filim olan *Olympia* (1937).

● *Sovyetler birliğinde yeniden doğuş.* 1934'te Vasilyev'in *Çapayev* adlı filmiyle rus sinemasında bir yenilenme eğilimi başladı.

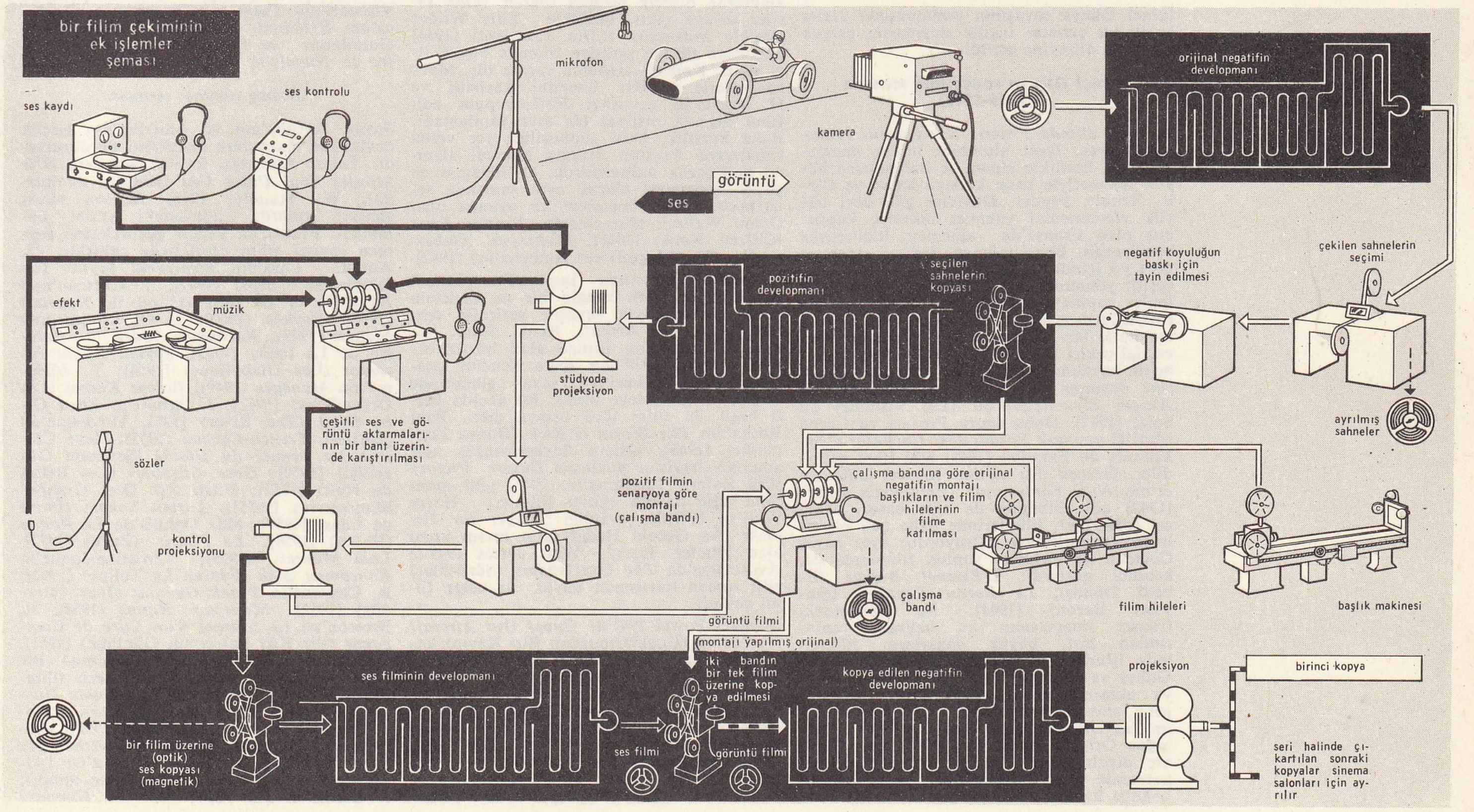

Vasilyev bu filimde iç savaşın adsız kahramanını canlandırdı. Aynı tip, Kozintsev ve Trauberg'in *Yunost Maksima* (Maksim'in Gençliği) [1935-1939] adlı trilojide ve Ermler'in *Velikiy Grajdanini* (Büyük Yurttaş) [1938-1939] adlı filminde yeniden ele alındı. İç savaş başka eserlere de konu oldu: Dziga'nın *My iz Kronştadta* (Kronştad Denizcileri) [1936] ve Zarki ile Heyfitz'in *Depotat Baltiki* (Baltık Milletvekili) [1937] adlı filimleri. Bu dönemde tarihten ilham alan güzel filimler çevrildi: Petrov'un *Petr I* (Büyük Petro) [1937], Ayzenştayn'ın *Aleksandr Nevskiy* (1938) adlı filimleri. Bunların yanında, çocukluk temasını işleyen sevimli ve duygulu filimler de yapıldı: Legoçin'in *Belyeyet Parus Odinokiy* (Uzakta Bir Yelkenli) [1937], Donskoy'un *Diyetstvo Gorkogo* (Gorki'nin Çocukluğu) [1938] adlı filimleri.

● *İngiliz sinemasının dirilişi.* Bu dönemde, Birinci Dünya savaşının hışmına uğrayarak çöken ingiliz filimciliğinde yeni bir canlanma görüldü. Londra'ya göç eden fransız öncülerinin temsilcileri Grierson ve Cavalcanti'nin teşebbüsüyle bir belgesel filim okulu kuruldu. Bu filimlerde konunun sosyal yönü ön plana alındı, tabiî dekorlara dönüldü ve meslekten olmayan oyuncular kullanıldı. Geri kalan ingiliz filimciliği bu eğilime cephe aldı. Macar asıllı Alexander Korda, Hollywood'un ticarî filimleri ayarında filimler yapmağa başladı. *Private Life of Henry VIII* (Henry VIII'in Özel Hayatı) adlı filminin elde ettiği büyük başarıdan sonra, Korda'nın emrine büyük sermayeler verildi, yeni stüdyolar açıldı ve dışarıdan sanatçılar çağırıldı. René Clair'in çevirdiği *The Ghost Goes West* (Satılık Hayalet) [1936] başarı kazandıysa da, Feyder'in *Knight Without Armour*'u (Zırhsız Şövalye) [1937] ilgi görmedi. Amerika'dan gelen King Vidor, Cronin'in romanından ilham alarak *Şahika*'yı (The Citadel) [1939 - 1939], Sam Wood ise, *Elveda Mr. Chips* (Goodbye Mr. Chips) [1939] adlı filmi çevirdi. Bununla beraber o devrin en orijinal filimleri bir ingilizin, Alfred Hitchcock'un imzasını taşır: *Otuz Dokuz Basamak* (The Thirty-Nine Steps) [1935], *Gizli Ajan* (The Secret Agent) [1936].

İkinci Dünya savaşının patlamasıyle yarım kalan bu çabalar ingiliz sinemasını gerçek bir sanat düzeyine getirdi.

İkinci Dünya savaşında sinema (1940-1945)

● *İşgal altında Fransız sinemasının canlanışı.* Savaş, işgal altındaki bütün memleketlerde, özellikle alman ve italyanların büyük rekabetiyle karşı karşıya kalan ve Clair, Renoir, Feyder, Duvivier gibi dört büyük yönetmenini yabancı ülkelere kaptırmış olan Fransa'da sinemayı öldüreceğe benziyordu. Buna rağmen, fransız sineması dört yıl içinde, başlıca iki ayrı akıma bağlı çeşitli yönetmenlerin çabalarıyle kaliteli filimler yapmayı başardı. Bu akımlardan birincisi kısmen işgalin baskısı altında irrealizme karşı bir eğilim gösterdi. Bu bakımdan en ilgi çekici filim, Prévert ile Pierre Laroche'un hayalinden doğma bir Ortaçağ efsanesine dayanan ve Carné tarafından çekilen *Akşam Ziyaretçileri*'dir (Les Visiteurs du Soir) [1942]. Daha sonra Prévert ve Carné işbirliği yaparak *Paradi'deki Çocuklar* (Les Enfants du Paradis) [1945] adlı filmi çevirdiler. Gerçek dışı eğilim, Marcel L'Herbier'nin *Nuit Fantastique* (Esrarengiz Gece) [1942] adlı filminde de ağır basar. Marcel L'Herbier, filimlerinde daha çok bir şiir havası estirmeye çalışıyordu; aynı hava, Cocteau ile birlikte yaptığı filimlerde de, kendini gösterdi: *L'Eternel Retour* (Ebedî Dönüş), *Le Baron Fantôme* (Hayalet Baron) [1944]. Bu dönemdeki fransız sinemasının en belirgin yanlarından biri, büyük yazarların filimcilerle işbirliği yapmasıdır. Bu arada Sacha Guitry ve Marcel Pagnol tiyatroyu sinemaya aktarma çabası gösterdiler. Cocteau, genç sinema yönetmeni Robert Bresson'un *Les Dames du Bosi de Boulogne* (Boulogne Ormanı Kadınları) [1945] adlı filminin diyaloglarını hazırladı. Yine aynı yönetmenle Jean Giraudoux, manastırların boğucu havasını canlandıran *Les Anges du Péché* (Günah Melekleri) [1943] adlı bir filim çevirdi. Bunlardan başka, 1943'te J. Grémilon *Lumière d'Eté* (Yaz Işığı) ile *Le Ciel est à Vous* (Gökler Sizindir) adlı filimleri yaptı.

Fransız sinemacılığında görülen ikinci önemli akım, kısmen savaş öncesi kara filimlerin (gangster ve polis filimlerinin bir türü) ve natüralizmin etkisinde kaldı. Bu akımın en büyük temsilcisi Henri - Georges Clouzot idi. H. Decoin'ın çevirdiği ve Raimu'nün büyük bir başarı ile oynadığı *Les İnconus dans la Malsons* (Evdeki Yabancılar) adlı filmin senaryosunu yazarak filimciliğe başlayan Clouzot, *Le Corbeau* (Karga) [1943] adlı filimde şaşırtıcı bir teknik ustalığı gösterdi. Renoir'ın eski asistanı Jacques Becker de *Dernier Atout* (Son Kız) [1942] adlı polisiye filminde ve sonra köylü törelerini ayrı bir tarzda inceleyen *Goupi Mains-Rouge* (Kırmızı Elli Goupi) [1943] adlı filimde sanat gücünü ortaya koydu. 1943'te Yüksek Sinema Araştırmaları enstitüsünün kurulmasıyle, sesli sinema olgunluk çağına ulaştı.

● *Amerikan yapımcılığı.* Dış pazarlarını kaybettiği halde amerikan sinema sanayii savaş yıllarında güçten düşmedi. Charles Chaplin 1940'ta zorbalığı yeren *Şarlo Diktatör* (The Great Dictator) adlı filmi çevirdi. John Ford, daha çok kontrastlı fotoğraflarının güzelliği ve mizanseni büyüklüğü ile ün kazanan sağlam yapılı eserler vermeğe devam etti. Walt Disney, hepsi de değerli olmayan birçok filim çevirdi. Wyler, Hollywood'un en iyi filim yönetmenlerinden biri olduğunu ispatlayan birçok eser verdi: *Öldüren Mektup* (The Letter) [1940], *Öldürünceye Kadar* (The Little Foxes) [1941], *Mrs. Miniver* (1942). Alfred Hitchcock *Shadow of a Doubt* (Bir Şüphenin Gölgesinde) [1942] adlı filimde teknik ustalığıyle Holywood'a yenilikler getirdi. Amerikan hükûmeti, askerleri eğitmek amacıyle Frank Capra'dan, Dünya savaşına yol açan olayların bir sentezini yapmasını istedi. Böylece *Why We Fight?* (Niçin Savaşıyoruz?) [1942-1944] genel adıyle bilinen ve özellikle aktüalite filimlerinden meydana gelen yedi filimlik bir seri doğmuş oldu. Bununla beraber başka alanlarda değişik üslûpta eserler veren kişiler ortaya çıktı, özellikle Billy Wilder *Double İndemnity* (Çifte Tazminat) [1944] adlı kara türden polisiye filmiyle büyük ilgi çekti. Komedi alanında saçma tür, Marx kardeşlerle birlikte önemini kaybetti ve H. Porter'in çevirdiği *Hellzapoppin* adlı filmi dışında orijinal bir eser yapılamadı. Buna karşılık, hafif şüpheciliğe yer veren filimleriyle Preston Sturges komedi alanına katkılarda bulunuyordu. O dönemin en güçlü sinemacısı olarak aynı zamanda senaryocu, filim yönetmeni ve oyuncu olan Orson Welles'i görmekteyiz: *Yurttaş Kane* (Citizen Kane) [1941], *Muhteşem Amberson'lar* (The Magnificent Ambersons) [1942].

● *İngiliz yapımcılığı.* İngiltere'de sinema, Arthur Rank adlı zengin bir un tacirinin para yardımlarıyle savaşın getirdiği tehlikeyi atlattı. Arthur Rank filim yapım ve dağıtımını üstüne alan büyük bir tröst kurdu. 1939'dan önce kendini gösteren belge filimciliği, savaş günlerinde büyük bir gelişmeye ulaştı. Bu alanda belli başlı iki filim türü ortaya çıktı. Paul Rotha'nın *The World is Rich* (Dünya Zengindir) [1943], «Niçin Savaşıyoruz?» adlı amerikan serisine yaklaşan *Desert Victory* (Çöl Zaferi) [Boulting'in, 1943] gibi montajın ağır bastığı eğitici filimler; Harry Watt'ın 1941'de çevirdiği *Target for Tonight* (Bu Geceki Hedef) gibi insanı konu alan filimler. Harry Watt ayrıca 1945'te Avustralya'da *The Overlanders* (Sürücüler) adlı roman havasında büyük bir belge filmi çevirdi.

Michael Powel 1941'de *Oneof Our Aircraft is Missing* (Uçaklarımızdan Biri Kayıp) adlı bir filim yaptı. Carol Red, *Yıldızlar Altında* (Stars Look Down) adlı filimde Galya maden ocaklarını işledi. Tiyatro oyuncusu ve yazarı Noel Coward, filim yönetmeni David Lean ile birlikte *Brief Encounter* (Kısa Tesadüfler) [1945] adlı filimde acıklı bir aşk hikâyesini sade bir anlatımla dile getirdi. Bir başka tiyatro oyuncusu, Laurence Olivier, sinemaya yöneldi ve sinemanın, renk de dahil olmak üzere, bütün araçlarını Shakespeare'in *Henry V* (1945) adlı eserinin çekiminde başarıyle kullandı.

● *Sovyet filimleri.* 1941'de Almanların Rusya topraklarında ilerlemesiyle sovyet sineması büyük bir sarsıntı geçirdi. «Moskova Önünde Alman Bozgunu» (1942) gibi aktüalite filimleri yanında, özellikle «Orel Meydan Savaşı» (1943) ve «Berlin'in Alınışı» (1945) gibi belge filimleri çevrildi. Stalingrad zaferinden sonra, stüdyoların daha iyi donatımı sayesinde, Donskoy'un *Raduga* (Gökkuşağı) [1944] adlı filmi gibi, teknik bakımdan daha özenli filimler çevrilebildi. Ayzenştayn 1945'te, estetik anlayışının gelişimini *Müthiş İvan* (İvan Groznıy) adlı filminde ortaya koydu. Bu dönemin en iyi filmi, seyircilerin ilgisini kurmaylar katındaki meseleler üstüne çekmek isteyen Ermler'in *Velikiy Perelom* (Dönüm Noktası) [1945] adlı filmidir.

● *Avrupa'da.* İşgale rağmen Danimarka, biraz tiyatroya kaçan, fakat plastik güzellikleriyle dikkati çeken *Öfke Günleri* (Dies Irae) [Dreyer, 1943] ve direnme hareketini canlandıran *De Rode Enge* (Kızıl Toprak) [1946] gibi değerli filimler yapmayı başardı.

İsveç sineması da, Alf Sjöberg *Himlaspelet* (Gök Yolu) [1942] adlı filminde de İsveç sessiz sinema dönemi filimlerini hatırlatan bir halk efsanesini işledi. Bu dönemde ilgi çekici iki belge filimcisi ortaya çıktı: Sücksdorff (*Şehrin Ritimleri*, 1947) ve Gösta Werner *Midvinter Blott* (Kan Ağı) [1946]; *Taget* [Tren], 1947).

İsviçre'de, viyanalı bir göçmen olan Leopold Lindtberg, *Die Letzt Chance* (Son Şans) [1945] adlı filimle büyük bir başarı elde etti.

İtalya'da 1940'tan itibaren sinemanın gelişimi üstünde büyük bir etki yapacak olan yeni bir eğilim başgösterdi. Bu eğilim, daha 1932'de Camerini'nin, sadeliği ve tabiîliğiyle italyan sinemasının geleneklerine karşı çıkan *Gli Homini, che Mascalzoni* (Erkekler Ne Çapkındır!) adlı filminde kendini göstermişti. 1943'te yeni gerçekçilik okulunu müjdeleyen üç filim çevrildi: Visconti'nin *Tutku*'su (Ossessione), De Sica'nın *Evlâdıma Kıymayın* (I Bambini ci Guardano) ve Blasetti'nin *Quattro Passi fra le Nuvole*'si (Bulutlarda Dört Adım).

Savaş sonrası sinema

Savaş, Avrupa'nın ve Amerika'nın birçok devletinde sinemanın gelişimini durduramadı. Yalnız Almanya, kaliteli filimlere (*Die Mörder Sind Unter Uns* [Katiller Aramızda], W. Staudte, 1946) rağmen savaş sonrası yıllarda dünyadaki yerini bulamadı. Fransa'da yapım güçlüklerine rağmen sayısız filim çevrilmeğe çalışıldı: Cl. Autant - Lara'nın *İçimizdeki Şeytan* (Le Diable au Corps) [1947]; J. Cocteau'nun *La Belle et La Bête* (Güzel ile Hayvan) [1946]; *Orphée* (1950); H.-G. Clouzot'nun *Manon* (1949), *Korkunun Bedeli* (Le Salaire de La Peur) [1953], *Şeytan Ruhlu İnsanlar* (Les Diabolique) [1954]; Y. Allégret'nin *Manèges* (1949), *İhtiras Kadını* (Les Orgueilleux) [1952]; J. Renoir'ın *Rüya Gibi Geçti* (The River) [1951, Hindistan'da çevrildi], *French-Cancan* (1955); René Clair'in *La Beauté du Diable* (Şeytanın Güzelliği) [1950]; *Gece Güzelleri* (Les Belles de Nuit) [1952]; *Hileli Aşk* (Les Grandes Manoeuvres [1955]), *Leylak Sokağı* (Porte de Lilas) [1957]; Max Ophüls'ün *La Ronde* (Halka) [1950], *Le Plaisir* (Zevk) [1952], *Lola Montes* (1955); Christian-Jaque'ın *Kahraman Âşık* (Fanfan La Tulipe) [1952]; R. Clément'ın *Yasak Oyunlar* (Jeux İnterdits) [1952], *Monsieur Ripots* (1954), R. Bresson'un *Le Journal d'un Curé de Campagne* (Bir Köy Papazının Günlüğü) [1951], *Un Condamné à Mort s'est Echappé* (Bir İdam Mahkûmu Kaçtı) [1956]; tezli filimler: A. Cayatte'nın *Hak Yerini Buldu* (Justice est Faite) [1950], *Hepimiz Katiliz* (Nous Sommes tous des Assassins) [1952]; «kara seri» filimler: J. Becker'in *Touchez pas au grisbi* (1953; 1952'de *Casque d'Or* [Altın Horoz] adlı şaheserinden filme alındı); J. Dassin'in *Du Rififi chez les Hommes*

1 prodüktör
2 rejisör
3 kameraman
4 elektrikçi
5 kameraman yardımcısı
6 dekorcu
7 script-girl
8 foto direktörü
9 rejisör yardımcısı

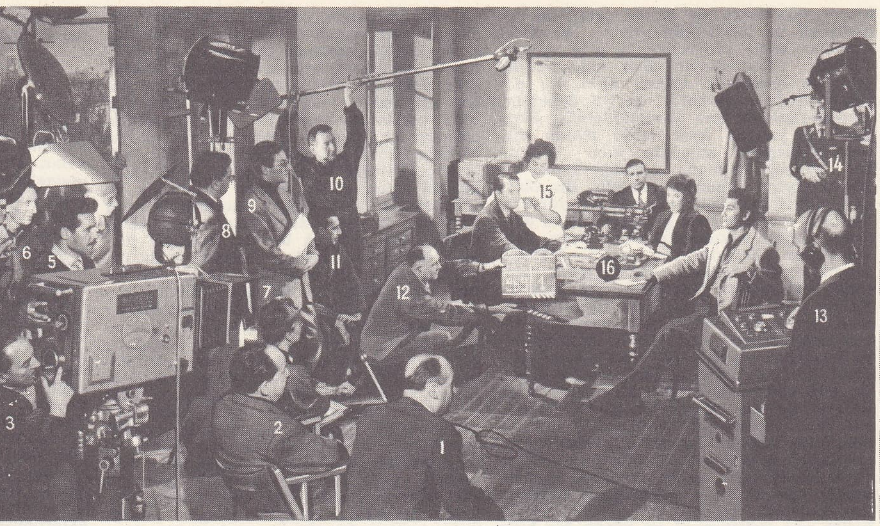

10 mikrofoncu
11 aksesuvarcı
12 klaketçi
13 ses teknisyeni
14 figüran
15 makyajcı (burada, çekim sahasından çıkmadan önce son rötuşu yapmakta)
16 filim aktörleri

(İnsanlar Arasında Döğüş) [1954]; dengesiz gençlik üstüne filimler: M. Carné'nin *Les Tricheurs* (Düzenbazlar) [1958]; tarihî filimler: S. Guitry'nin *Si Versailles m'Etait Conté* (Versailes Dile Gelseydi) [1954]; ince alaylı filimler: J. Tati'nin *Jour de Fête* (Bayram Günü) [1949], *Les Vacances de Monsieur Hulot* (Bay Hulot'nun Tatili) [1953]; *Amcam* (Mon Oncle) [1958]; J.-Y. Cousteau ve L. Malle'in *Sessiz Dünya* (Le Monde du Silence) [1955, belgesel filim].

1957'ye doğru «yeni dalga» denilen akıma az çok bağlı yeni filim yönetmenleri ortaya çıktı: L. Malle (*Âşıklar* [Les Amants], 1958; *Le Feu Follet*, 1963), A. Resnais (*Hiroşima Sevgilim* [Hiroshima, mon Amour], 1959; *Geçen Yıl Marienbad'ta* [L'Année Dernière à Marienbad], 1960), F. Truffaut (*400 Darbe* [Les 400 Coups], 1958; *Jules ile Jimi* [Jules et Jim], 1962), A. Varda (*Cléo de 5 à 7*, 1962), C. Chabrol (*Le Beau Serge* [Güzel Serge], 1958), J.-L. Godard (*Serseri Âşıklar* [A Bout de Souffle], 1959), J. Demy (*Cherbourg Şemsiyeleri* [Les Parapluies de Cherbourg], 1963), C. Marker, J. Rouch, F. Reichenbach, J. Baratier.

İtalya'da, yeni-gerçekçi okul ilgi çekici filimler yapmağa devam etti. Vittorio De Sica, *Kaldırım Çocukları* (Sciuscia) [1946], *Bisiklet Hırsızları* (Ladri di Biciclette) [1948], *Milano Mucizesi* (Miracolo a Milano) [1950] adlı filimlerle ön plana çıktı. Ayrıca şu filimler sayılabilir: R. Rosselini'nin *Roma, Açık Şehir* (Roma, Citla Aperta) [1945] ve *Paisa* (1946), G. De Santis'in *Acı Pirinç* (Riso Amaro) [1948], A. Lattuada'nın *Po Değirmeni* (Il Mulino del Po) [1948] ve *Kaput* (Il Capetto) [1952]; L. Zampa'nın *Anni Difficili* (Güç Yıllar) [1947]; R. Castelani'nin *Due Soldi di Speranza* (İki Kuruşluk Ümit)[1951]; F. Fellini'nin *Aylaklar* (I Vitelloni) [1953], *Sonsuz Sokaklar* (La Strada) [1954], *Cabiria Geceleri* (Le Notti di Cabiria) [1957], *Sekiz Buçuk* (Otto e Mezzo) [1962]; L. Visconti'nin *Günahkâr Gönüller* (Senso) [1953], *Beyaz Geceler* (Le Notti Bianche) [1957], *Leopar* (Il Gattopardo) [1962]; M. A. Antonioni'nin *Kadınlar Arasında* (Le Amiche) [1955], *Çığlık* (Il Grido) [1957], *Mocera* (L'Avventura) [1959] ve *Kızıl Çöl* (Deserto Rosso) [1946]; F. Rosi'nin *salvatore Giuliano* (1962); E. Olmi'nin *Il Posto* (1962).

İngiltere'de, savaştan sonra sinema yöneticileri ince alaylı komedilerde başarı gösterdiler: Robert Hamer'in *Yufka Yürekler* (Kind Hearts and Coronets) [1949]; Cornelius'un *Passport to Pimlico* (Pimlico'ya Pasaport) [1949]; Mackendrick'in *Kadın Katilleri* (The Ladykillers) [1956] bu dönemin ürünleridir.

Bir başka türde şu filimler anılmaya değer: dört yönetmenin işbirliğiyle çevrilen *Ölümden Kuvvetli* (Odd Man Out) [1947]; Carol Reed'in tek başına yaptığı *Kwai Köprüsü* (The Bridge on the River Kwai) [1958]; O. Welles ile birlikte çevirdiği *Üçüncü Adam* (The Third Man) [1948]; David Lean'ın *Lawrence of Arabia*'sı (1962), yeni İngiliz okulunun («free cinema») en ünlü temsilcisi T. Richardson'un L. Anderson ve K. Reisz ile birlikte çevirdiği *Tom Jones* (1963).

A.B.D.'de savaş öncesi filim yöneticilerinin en ilgi çekici filimleri şunlardır: Ch. Chaplin'in *Monsieur Verdoux* (1947), *Sahne Işıkları* (Lime Light) [1952] ve *A King in New York* (New York'ta Bir Kral) [1957]; J. Ford'un *Kadın Satılmaz* (The Quit Man) [1952]; W. Wyler'ın *The Best Years of our Lives* (Hayatımızın En Güzel Yılları) [1946]; A. Hitchcock'un *Trendeki Yabancı* (Strangers on a Train) [1951]; ayrıca C.B. De Mille'in, F. Lang'ın, H. Hawks'ın, G. Cukor'un, K. Vidor'un, L. Milestone'un filimleri. Bunların dışında başka filim yöneticileri yeni çevirdikleri filimlerle yeteneklerini ispatlıyorlar: J. Huston (*Altın Hazineleri* [The Treasure of Sierra Madre], 1946), O. Welles (*Şanghaylı Kadın* [Lady from Shanghai], 1947); J. Dassin (*New York Esrarı* [Naked City], 1948); R. Rossen (*Saltanat Hırsı* [All The King's Man], 1948); R. Brooks (*Gazeteciler Savaşı* [Deadline, U.S.A.], 1952); B. Wilder (*Sunset Boulevard*, 1950); F. Zimnemann (*İnsanlar Yaşadıkça* [From Here to Eternity], 1953); E. Kazan (*Cennet Yolu* [East of Eden], 1955); N. Ray (*Âsi Gençlik* [Rebel without a Causel], 1955); O. Preminger, A. Mann, S. Donen, J. Mankiewicz, S. Kubrick, R. Aldrich, W. Mihnelli, S. Lumet, D. Daves, Delbert Mann, R. Wise (*Batı Yakasının Hikâyesi* [West Side Story], 1963).

İsveç, A. Mattsson (*Hou Dansade en Sommar* [Yalnız Bir Yaz Dans Etti], 1951), A. Sjöberg (*Bayan Jülie* [Fröken Jülie], 1951) ve özellikle Bergman'ın (*Gezginciler Gecesi* [Gycklarnas Afton], 1952; *Der Sjunde İnseglet* [Yedinci Mühür], 1956; *Yaban Çilekleri* [Smultronstället], 1957; *Sessizlik* [Tystnaden], 1963) filimleriyle ön plana geçiyor.

İspanya'da şu yöneticiler sayılabilir: R. Gil (*Viaje sin Destino* [Amaçsız Yol], 1942); Luis G. Berlanga (*Bienvenido Mr. Marshall* [Hoş Geldiniz Mr. Marshall], 1952); J. Bardem (*Muerte de un Ciclista* [Bir Motosikletlinin Ölümü], 1955) ve özellikle, Meksika'da *Los Olvidados* (Unutulmuşlar) [1950] adlı filimi çevirdikten sonra İspanya'ya dönen (*Viridiana*, 1961) L. Bunuel.

1958'den itibaren rus sineması propagandanın etkisinden az çok kurtulmuştur (G. Çukray'ın *Sorok Pervij* [Kırkbirinci], 1956; Heyfitz'in *Küçük Köpekli Kadın* [Dama s Sobakoy], 1960).

Avrupa'nın başka ülkelerinde de önemli filimler çevrildi: Polonya'da A. Wajda'nın *Kanal*'ı (1957); A. Munk'un *Eroica*'sı (1958), J. Kawalerowicz'in *Meleklerin Joanna Anası* (Matka Joanna od Aniolow) [1959]; Yunanistan'da M. Kakoyannis'in *Elektra*'sı (1962); Macaristan'da İ. Feher'in *Bakaru Haban* (Bir Pazar Günü Aşkı) [1957]; Çekoslovakya'da K. Zeman'ın filimleri ve J. Trnka'nın karton filimleri.

Uzun süre Avrupa'da ilgi görmeyen japon sineması, A. Kurosava'nın *Raşomon* (1951) ve T. Kinugasa'nın *Cehennemin Kapıları* (Jigoku Mon) [1954] adlı filimlerinin Cannes veya Venedik filim festivallerinde ödül kazanmasıyle tanındı. Japon filim yöneticileri arasında K. Kinoşita, K. İçikava, Y. Ozu ve özellikle Mizoguçi'yi de saymak gerekir. 1953'te sinema alanında yeni teknik buluşlar ortaya çıktı. Televizyonun korkunç rekabeti karşısında Hollywood sinema sanayiinin şefleri televizyonla amansız bir mücadeleye girişti. Televizyon vericileri ekranının daha fazla genişleyemeyeceğini göz önünde tutarak, sinema perdesinin boyutlarını büyültmekle bu mücadeleyi sürdürdüler. Fransız profesörü Henri Chrétien'in buluşunu (Hypergonar) geliştiren amerikalı mühendisler, sinemaskop* usulünü dünyaya yaydılar. İlk sinemaskop filim, Hollywood'da 17 mart 1953'te gösterildi. Bu arada, beyaz perdenin genişletilmesini amaçlayan başka usuller de geliştirildi.

Renkli sinema İkinci Dünya savaşından önce ortaya çıktı. İlk olarak Technicolor sistemi kullanıldı. Onun ardından birçok sistem bulundu ve her ülke ayrı bir patent kullandı. Üç boyutlu sinema henüz sanayi alanına girmemişti. Sinerama* da bu alanda kesin bir hal çaresi getirmiş değildi. Anaglif gibi (renkle veya polarma ile) diğer usullerle sadece deneysel filimler yapıldı.

Bilimsel sinema

Sinema tekniklerinin çeşitli bilim dallarına uygulanması, gerek bilimsel araştırmaya, gerek bilgilerin yayılmasına yarıyabilir. Birinci halde taslak belgeleri yorumlamak amacıyle, ikinci halde ise göstermek ve bilgi vermek amacıyle filim çevrilir. Metotlar ve görüşler, işlenen konuya, amaca ve hitap edilecek seyirci kitlesine göre değişir. Biz burada yalnız araştırma sinemasından söz edeceğiz.

Bilimin amaçlarından biri kanunları ortaya koymak, hiç değilse olayların sayılarla anlatılmasını sağlayacak yollar bulmaktır. Art arda gelen görüntülerin birer birer incelenerek kıyaslanması, her görüntüde benzer noktaların yer değiştirme analizi, diyagramlarla eğrilerin çizimini sağlar. Uzun ve güç olan bu iş, modern çıkarma usulleri sayesinde kolaylaşmıştır. Böylece olayın çeşitli bileşenlerinin boyut, yön, hız, yer, dağılım değişimi ölçülebilir. Bu usul, filime alınabilecek her şeyi, bir sıvıda tanecikleri Brown hareketini olduğu kadar, 1892'de

«Premeditation», reji Andre Berthomieu, oynayanlar: Pascale Roberts, Jean Desailly, Jean-Claude Pascal

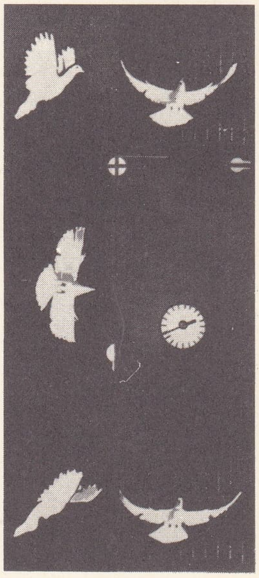

bilimsel sinema

Foto. LAROUSSE

Marey tarafından ele alınan canlıların yürüyüşünü de incelemeğe yarar. Bu nicel sonuçlar canlı projeksiyonla elde edilmiş değildir. Fakat olayın nitel yönü, evrim şekli de önemlidir. Çünkü filim, bir görüntü üstünde durabilir, geriye dönebilir, hızlandırılabilir veya yavaşlatılabilir. Sinema, öte yandan aynı olayı tekrar tekrar göstermeyi mümkün kılar ve bu, her istendiği zaman, istendiği kadar ve sayısız seyirci önünde yapılabilir. Bu, olayları muhafaza etmenin eşsiz bir yoludur, özellikle tekrarlanması güç ve tehlikeli olan ender olaylar bakımından önem taşır. Projeksiyonun tekrarlanması bazen, bilindiği sanılan olaylar üstünde yeni bir görüş edinmeğe, varsayımda bulunmağa yol açabilir. Filim, yeni bir buluşa yol açmadığı zaman ise, araştırmacılar için değerli birtakım doğrulamalar sağlayabilir. Seslerin veya incelenen olaya bağlı veya olayın meydana getirdiği gürültülerin senkron kaydı da çoğu zaman önemlidir. Sinemada fotoğrafların kalitesi, grenleri sayı bakımından göz retinasından çok daha yoğun olan emülsiyona bağlıdır. Bu grenler, enerji transformatörü rolünü oynar; banyo ve projeksiyon yardımıyle, gözün dolaysız göremeyeceği ayrıntıları ve kontrastları büyütür. Projeksiyonda, grenler, bir görüntüden diğerine yer değiştirmesi ve büyük bir hızla yerlerine yenilerinin gelmesi sebebiyle rahatsız edici olmaktan çıkar. Grensiz veya çok ince grenli emülsiyonlar bilimsel eserlerde görüntüler için çok temiz büyütmeler sağlar.

● *Görünmeyen ışık ışınımları.* Bazı emülsiyonlar ve uygun teknikler, gözün hassas olmadığı ışık ışınımları kullanmayı mümkün kılar: dalga boyu kısa olan morötesi ışınları, bulutları deler ve mikroskopta, görünen ışıktan daha iyi şekilde ayrıntıları birbirinden ayırır. Normal emülsiyonlar morötesi ışınlara karşı hassastır. Işık kaynağının (meselâ civa buharlı lamba) bu ışınlardan yeterince vermesi gerekir. Gerektiğinde, diğer ışınımlar filtreyle giderilir. Filme alınan nesne dışında, hiç bir şey morötesi ışınlara tutulmamalıdır. Bu yüzden, kuvars camlar kullanılır; ayrıca objektifler morötesine göre ayarlanmalıdır, çünkü dalga boyu büyük olan kızılaltı ışınlar sisten ve bakalit, tahta, deri gibi bazı maddelerden geçer.

● *Hızlandırma ve yavaşlatma.* Bir filimde hızlanma ve yavaşlama, çekim hızı ile oynatma, yani projeksiyon hızı arasındaki farktan ileri gelir. Filim saniyede 24 kare olarak, yani normal hızla gösteriliyorsa, bir karenin bir dakikalık süre içinde çekimi 1/440 kere daha süratlenecek, buna karşılık saniyede 1 000 kare çekildiği zaman hız 41 kere daha yavaşlayacaktır. Çekimde normal kameralar kullanılır ve karşılaşılan teknik problemler çekim hızı, çekimin başlatılması ve durdurulması, bir de konunun kendiliğinden aydınlık değilse ışıklandırılmasından öteye gitmez. Çekim hızının düşürülmesi (saniyede 1 kare ile saatte 1 kare arasında oynar), gelişmesi ve seyri ağır olan olaylarda uygulanır: güneş patlamaları, billûrlaşmalar, bir bitkinin veya hayvanın büyümesi v.b. Gerçi bu gibi ağır gelişen olaylarda, bu olayı meydana getiren her bileşkenin ayrı bir ritmi vardır ama filimci genellikle bu bileşkenlerden yalnız birini ele alır ve seçtiği hız da zaten yalnız bu bileşkenin gelişmesini gösterebilecek hızdır. Kaldı ki ele alınan olayın kendisi de tüm olarak gelişme süreci içinde değişebilir ve hattâ kimi zaman saniyede 24 karelik normal çekim hızını da gerektirebilir. Sinema dışı sayabileceğimiz güçlükler, genellikle konunun bütün çekim boyunca aynı koşullar altında tutulması gereğinden (özellikle ışıklandırma bakımından) ve çekimin devam ettiği saatler veya günler boyunca ortaya çıkabilecek değişikliklerden kaçınmanın yolunu bulmak zorunluluğundan ileri gelir.

Hızlı çekimlerde özel kameralar kullanılır; bu kameralardan beklenen saniyede birkaç yüz görüntü çekmek ise, normal kameralardaki tekniğe başvurulur; buna karşılık saniyede birkaç bin kare çekileceği zaman filim kamerada sürekli olarak (yani kare kare değil) geçer; döner prizmalardan, optik düzelticilerden, objektif bataryalarından yararlanılır; saniyede milyonun üstünde kare çekmek istenince tek çıkar yol elektronik imkânlara başvurmaktır. Bu yüksek hızlı çekimler atyarışları, bir sineğin kanat çırpmaları, atlamalar v.b. gibi çok hızlı olaylarda kullanılır. Aydınlatmanın, çekimin ve objektif alanına giren olayın birbirine denk düşmesi çok önemlidir; çok hızlı çekimlerde karşılaşılan en büyük güçlük de zaten budur. Başka bir zorluk da ışık meselesinden doğar; incelenecek olay yeterince ışık yansıtamıyorsa, olayı gölge halinde çok aydınlık bir fon üzerinde çekmek tek çıkar yoldur. Yüksek hızlı çekimlerde kaydedilen görüntü sayısı çok azdır; dolayısıyle de bu gibi filimler oynatılmak için değil, her görüntünün bir bir ele alınıp incelenmesi için çekilir. Her çeşit çekimde temel etken zaman olduğuna göre, yüksek hızlı filimlerde her görüntünün bir köşesine süreyi gösteren rakamlar basılır ya da filim şeridinin kenarına ışıklı işaretler konur. Süreyi daraltmağa veya genişletmeğe yarayan bu teknikler, çeşitli keşiflerin yapılabilmesi için en verimli olan tekniklerdir. Fakat «tanık-sinema» tekniğinde, yani bir insanın tanık olamayacağı olayların çekiminde (bir maden ocağında çıkartılan deneysel yangın, yüksek ısıda ergime, bir füzeye yerleştirilen hayvanların davranışı v.b.) normal kamera ile yapılacak normal hızdaki çekimin yerini hiç bir teknik alamaz.

● *Malzeme.* Bilimsel filimler çeken bir rejisör için elindeki malzemenin sallanmaması, titreşimlerden kurtulması, büyük bir hızla ve kolaylıkla kullanılabilmesi şarttır. Fakat malzemenin bir tek gözlem türünde (msl. büyütme gücü yüksek mikroskoplarla araştırmada) veya değişik gözlem türlerinde kullanılacağına göre, çözümlenmesi gereken sorunlar da değişik olur. Bu son durumda malzemenin her gözlem türüne göre kolaylıkla ayarlanabilmesi gerekir. Her duruma göre ayarlanabilecek bir malzemede bulunması gereken özellikler şunlardır: hem portatif olmalı, hem en ufak bir sarsılmaya imkân vermeyecek biçimde tespit edilebilmelidir; saniyede 6 ile 40 kare çekmeyi sağlayabilecek şekilde değişken rezistanslı bir elektrik motoru olmalı ve bu motor sırasında ağır çekimler için daha düşük devirli bir motorla yer değiştirebilmelidir. süreleri belirtmek için ışıklı bir kaydedicinin bulunması da şarttır; obtüratör çekim sırasında da görüntünün görünmesine imkân verecek şekilde refleks olmalıdır; operatör çekim hızını her an kontrol edebilmeli ve görüntünün her noktasına düşen ışık miktarını bir galvanometre üzerinde belirten, dolayısıyle de görüntü üzerinde istenilen şekilde yer değiştirebilen 4 mm^2'lik bir fotosel bulunmalıdır.

● *Üç boyutlu filim.* Üç boyutlu filim, doyurucu bir çözüm yolu henüz bulunamadığı için bir deneme olarak kalmış ve gelişmemiştir. İki ayrı renk camlı gözlükle üç boyut elde etme tekniklerinin nispeten en iyisi polarılmış ışığı kullanan tekniktir; bu teknikte sağdaki görüntü sol gözde, soldaki ise sağ gözde kaybolur. Planlar arasındaki farkın iyice belirtilmesi teşrih embriyoloji, tasarı geometri ve sanayide çok yararlıdır.

Kullanılan teknik ne olursa olsun, bilimsel bir filmin anlaşılması ve yorumlanması, hele hızlandırma ve yavaşlatma yoluyle zaman ölçüsünün sık sık değiştirildiği durumlarda, sinemanın gramerini ve sentaksını, bir de filme alınan konuyu çok iyi bilmeyi gerektirir. Sinema tekniğinin de mikroskop tekniği gibi geniş bir uygulama alanı bulması, ancak bu hazırlık döneminin tamamlanmasından sonra gerçekleşebilir. Üstelik de mikroskop tekniğinin bu günkü yaygınlığa ancak iki yüz yılda ulaşabildiğini unutmamalıyız. Sinema mikroskop kadar yaygınlaştığı zaman, sinema gözlemlerine dayanan bilimsel bildirilerin de artacağı muhakkaktır. Bugün sinema tekniğiyle çalışan bilim adamlarının sayısı gerçekten çok azdır, fakat ileri ülkelerde yavaş yavaş araştırma filimlerine dayanan tezler hazırlanmağa başlamıştır. Ayrıca kontrast ve parlaklık çoğaltıcı elektronik yükseltgeçler, televizyon ve görüntülerin magnetik kaydı hiç şüphesiz bilimsel sinemanın imkânlarını çok genişletecektir.

Sanat filmi

Filim yapımcıları daha sinemanın ilk gelişme yıllarında filim dekorlarının hazırlanması için ressam ve mimarlara başvurdular. Fakat Marcel L'Herbier'nin *Inhumaine*'inde (İnsanlık Dışı), Fernand Léger'nin, Bunuel'in *Endülüs Köpeği*'nde (Un Chien Andalou), Salvador Dali'nin, Jean Cocteau'nun *La Belle et la Bête*'inde (Güzel Kadın ve Hayvan), Christiant Bérard'ın yaptıkları çalışmalar basit bir dekoratörlük çerçevesini kat kat aşar. Öte yandan hemen her ülkede canlı resim filimleri için profesyonel sanatçılara başvurulmuştur. Fakat «sanat filmi» dediğimiz şey aslında, ya bir sanatçının ya da bir eserin değerlendirilmesi için çevrilen filimdir: nitekim çeşitli medeniyetlerin en ünlü tapınakları, binaları, arkeolojik kalıntıları ilgi çekici birçok filmin çekilmesine yol açmış, Claude Monet, Auguste Renoir, Edgar Degas gibi ressamların, Auguste Rodin, Aristide Maillot gibi heykeltıraşların hayatları da Sacha Guitry, René Dupont, Jean Lods gibi rejisörler tarafından beyaz perdeye aktarılmıştır. Bu alanda Alain Resnais ve Gaston Diehl'in *Malfray*'i, Sergey Alekseyeviç'in Mussorgskiy'in «Çıplak Dağda bir Gece» adlı bestesine dayanarak ortaya koyduğu plastik yorum anılmağa değer.

Fakat sanat filminin sanat filmi olarak gerçekten kendini kabul ettirmesi ve önemli bir şekilde gelişmesi ancak 1945'ten sonra, italyan rejisörü Luciano Emmer'in girişimleriyle olmuştur. Enrico Gras ile verimli bir işbirliğine girişen Emmer'in getirdiği yenilik, ünlü tabloları bir bütün halinde ele almak geleneğini bırakması ve bir tabloda hesaplı ve kesin kadrajlarla ayırdığı bölümleri ya montaj imkânlarıyle ya da kamerayı hareket ettirerek birbirine bağlamasıydı. Bu teknik birçok eserin, bu arada *İnsanoğlunun Dramı*'nın (Giotto), Masaccio'dan, Uccello'dan, Gozzoli'den birçok tablonun, *Dünya Cenneti*'nin (Hieronymus Boch), *Azize Ursula'nın Hayatı*'nın (Carpaccio) gerçek birer küçük dram halinde canlandırılmasına imkân vermiştir. Özetle denebilir ki, 1945'ten bu yana tabloları konu edinen sanat filimlerinin hemen hepsi teknik ve tasarı bakımından Emmer'in bu cüretli araştırmalarından ilham almıştır. Bu arada Alain Resnais'nin 1948'de çevirdiği *Van Gogh* ve *Guernica*'sı, H.-G. Clouzot'nun *Mystère Picasso*'su (Picasso'nun Sırrı) [1956] özellikle anılmağa değer denemelerdir. Çağdaş sanatçılar arasında Henri Matisse, George Braque, Marck Chagall, George Rouault v.b. ressamların çalışma ve günlük yaşantılarını belirten filimler de bir bir sayılamayacak kadar çoktur. Belçika bu alanda en önemli denemeleri vermiştir: Paul Storck ve Paul Haessaerts'in başlı başına bir üslûp denemesi olan *Rubens*'i veya Paul Cauvain'in *Agneau Mystique*'i (Kutsal Kuzu), gene belçikalı filimcilerin önemli çalışmaları arasında *Le Coeur d'Amour Epris* (Aşkla Tutuşan Gönül) [Jean Aurel ve André Chamson] gibi minyatür, *Les Chateaux de la Loire* (Loire Şatoları) [Agnés Varda] gibi mimarî konulu filimler de üzerinde durulmağa değer. Bu filimlerin çoğu renklidir ve Lawrence Olivier de *Henry V* filminin birçok sahnesinde yararlandığı minyatürleri canlandırmak için renkli filme başvurmuştur; buna karşılık amerikalı Vincente Minnelli *Paris'te Bir Amerikalı* (An American in Paris) filminin dekorları için Duffy veya Utrillo gibi çağdaş ressamlardan yararlanmıştır. Ünlü ressamların hayatını konu alan filimlerin büyük bir kısmı ise bir belge olmaktan çok sürükleyici bir konu halinde sunulan eserlerdir: Toulousse-Lautrec'i anlatan John Huston'un *Kırmızı Değirmen*'i (Moulin Rouge), Vincente Minnelli'nin *The Life of Van Gogh*'u (Van Gogh'un Hayatı) [1956], Modigliani'yi canlandıran Jacques Becker'in *Montparnasse 19*'u (1958) v.b.

— Teknol. *Sinema makinesi*, bazıları çok uzak bir geçmişte yapılan bir dizi araştırma ve denemeler sonunda ortaya çıkmıştır. Görüntünün ağtabaka üzerinde bir

süre silinmeden kalması, ilk defa XVIII. yy.da rahip Nollet'nin dikkatini çekmişti. Belçikalı profesör Joseph Plateau, ilgi çekici denemelerden sonra *fenakistiskop*'u yaptı ve sinema makinesinin doğmasına yol açan bazı optik kanunlar ortaya koydu. Plateau ile aynı devirde, viyanalı profesör Stampfer, Faraday çarkı deneyini incelerken buna benzer bir âlet yapmış ve âlete *stroboskop* adını vermişti.

Buluşunun neler doğuracağını bilmeyen Plateau'nun maksadı, söylenenlerin aksine, hiç de bir oyuncak yapmak değildir. Fenakistiskop her şeyden önce görme kanunlarını incelemeğe yarayan bir çalışma aracıydı.

1839'da fotoğrafın ortaya çıkması şaşmaz bir kopya usulü getirdi; her ne kadar fotoğrafın fenakistiskopa uygulanması fikrinin hemen o sıralarda doğması akla yakın gelirse de, gerçekte gelişme büsbütün ayrı bir yönde oldu ve araştırmacıların gözü fotoğrafın değil, stereoskopinin keşfiyle açıldı.

Duboscq'un bulduğu *stereofantaskop* veya *bioskop* (1851), çizgi veya boya ile resmedilmiş görüntülerin yerine fotoğraflar kullanarak yeni bir çözüm getiriyordu. Duboscq'un açtığı yolda ilerleyen birçok araştırıcı da (Wheatstone, Seguine v.b.) onunkine benzer birçok âlet yaptı.

1861'de Cook ve Bonelli, 1867'de Humbert de Molard, stereoskopinin fenakistiskopa uygulanmasına dayanan birçok düzenek hazırladılar. Bildiğimiz fotoğrafı kullanmakla yetinenler sadece 1860'ta Seguin ve 1864'te Ducos du Hauron idi. Fenakistiskopu geliştiren veya üzerinde birtakım değişiklikler yapan Horner (1834), Lincoln (1867), Langlois, Augier ve Linnet (1868), Brown, Clerk Maxwell (1869) v.b. el desenleriyle hareket görüntüsü yaratmanın yollarını aradılar. Bu arada ilk olarak avusturyalı Uchatius'un (1853), ondan sonra da 1870'te Bourbouze ve Heyl'in canlı resim oynatmak için bir teknik bulduklarını belirtelim.

1874'te astronom Janssen, fotoğrafla hareketi çözümlemeyi akıl etti ve bu tasarısını başarıyle sonuçlandırdı; ne var ki güttüğü amaç çok sınırlıydı. Venüs gezegeninin Güneş kursu üzerinden geçişini gözlemlemek için *astronomi tabancası* denen bir âlet yaptı. Yuvarlak bir levha kendi merkezi etrafında dönerek, otomatik olarak ve kesik hamlelerle 70 saniyede bir ilerliyor ve her ilerleyişinde yüzeyinin başka bir noktasını objektife tutuyordu. Bu âlet sayesinde Janssen, Venüs gezegeninin Güneş'in kenarlarına göre aldığı çeşitli konumları eşit aralıklarla belirten taç biçiminde sıralanmış bir dizi görüntü elde etti. Japonya'ya götürülen âletle orada, 24'er görüntülük diziler meydana getirdi ve bu görüntülerin tümü bir araya getirilerek basıldı. 1878'de, Fransa'da Marey, Amerika'da da Muybridge atın çeşitli gidişlerini (rahvan, tırıs, dörtnal v.b.) incelediler ve kuşların uçuşu üstüne araştırmalar yaptılar. Kullandıkları âlet, fenakistiskopun daha ileri bir şekli olan *zootrop*'tu. Hareket halindeki bir konunun tek objektifle birçok fotoğrafının çekilebilmesi ancak 1882'de Marey'in yaptığı makineyle mümkün oldu; ayrıca, Janssen'in astronomi tabancasını göz önüne alan Marey, bu örneğe göre hazırladığı *fotoğraf tüfeği* ile bir saniye içinde eşit aralıklarla art arda çekilmiş 12 görüntü elde etti. Duyar fotoğraf levhalarının keşfi (von Monckhoven) ilgi çekici gelişmelere imkân verdi. Fakat iki bilginin ilgilendikleri asıl şey sentez değil analizdi ve eski basit grafiklerinden şaşmayan Marey, fotoğrafları, ustaca tasarlanmış âletler sayesinde şematik desenler elde edilecek şekilde sıralıyor ve kendi deyimiyle süratli hareketleri ortaya koyan «kinematik görüntüler» elde ediyordu. Bu bakımdan hareketin sentezini yapmada Marey'in hiç bir katkısı olmadığı gibi, analizin kanunlarını ortaya koyması da ancak çok özel birtakım amaçlara hizmet etmek içindir. 1888'de Emile Reynaud, *delme* usulünü buldu. Uzun süre Edison'a maledilen bu usule dayanan *praksinoskop* adlı âleti, oyuncak olarak halk arasında büyük bir ilgi uyandırdı. Büyük mucit Thomas Edison'a gelince (bir iddiaya göre Marey *elektrofotografik zootrop*'unu 1889'da ona göstermiştir), sinema makinesinin önce teorosini kurmuş, sonra da bu teoriye dayanarak 1892'de beratını aldığı çekim makinesi *kinetograf*'ı, daha sonra da *kinetoskop*'u yapmıştır. Kinetoskop, çekilen görüntüleri oynatmağa imkân vermiyor, sadece bunları bir kutunun dibinde göstermeğe yarıyordu. Bu konuda ileri sürülen fikirler ne olursa olsun, kinetoskopun da daha önceki makineler gibi sinema makinesiyle en ufak bir benzerliği yoktur.

Yukarıda anlattıklarımızdan da anlaşılacağı üzere, bu araştırmacıların hiç biri sinema makinesini bulamamış, sadece bu makinenin bulunmasını yol açabilecek hazırlıkları tamamlamışlardır. Bu bakımdan Louis Lumière, sinema makinesini yaparken yararlandığı verilerin büyük bir kısmını kendisinden önce gelen bilginlerin, bulucuların araştırmalarına borçludur. Onun tasarladığı biçimde *sinema makinesi* (1895), kendisinden öncekilerin yaptığından büsbütün ayrı, çok hassas bir makinedir. Zaten Marey'in kendisi de sinema makinesinin bulucusu olarak Louis Lumière'i kabul etmekten kaçınmamıştır. Louis Lumière'in sinema makinesi, uzun yıllar üzerinde durulan bir meseleyi, yani hareketin analiz ve sentezini en uygun biçimiyle çözümlüyordu. İlk gösteri 22 mart 1895'te, Fransız Millî Sanayiini Kalkındırma derneğinin bir toplantısında yapıldı, fakat ilk sinema salonu 28 aralık 1895'te Paris'teki Grand Café'nin bodrumunda açıldı.

Louis Lumière'in makinesi ilk şekliyle hem çekime, hem de oynatmağa yarıyordu; fakat bugün bu iki işlem birbirinden tamamiyle ayrılmıştır.

Bu sonucun elde edilebilmesi, jelatin-gümüş bromürünün aşırı hassaslığı ve duyar filmin gerek çekimde gerek oynatma sırasında düzenli bir şekilde geçmesini sağlayan özel düzeneklerin bulunması sayesinde gerçekleşmiştir. Bir sinema makinesinde, filim şeridinin belli aralıklarla durmasını sağlayan çeşitli mekanizmalar vardır; bu duraklamalar sırasında objektifin ardına düşen filim parçası, objektiften gelen ışığın etkisinde kalır; sonra şerit, bir görüntü karesi boyunca çekilir ve tekrar duraklar v.b.

Çekimde art arda gelen iki görüntü arasında obtüratörün kapanması gibi, pozitif kopyanın perdeye yansıtılması sırasında da iki kare arasındaki ışık lekelerini önlemek için seyircinin göremeyeceği kadar kısa (saniyenin 1/75'i) bir kesintiye imkân veren bir mekanizma kullanılır. İkinci görüntü perdeye yansıdığı sırada, kaybolan birinci görüntünün ağtabakadaki izi henüz yok olmağa vakit bulamadığı için gözümüz sürekli bir hareketi izler gibi olur. Temeli bakımından bilimsel diye niteleyebileceğimiz sinema ayrı bir sanayiye, bir sanata ve bir ticarete yol açmıştır. Bu üç dal ister istemez birbirini tamamlar, fakat her birinin gerçekleştirilmesi ayrı yeteneklere bağlıdır. Sanayi evresi filim şeridinin, yani sinema düşüncesini taşıyacak olan maddenin yapımıyle başlar; sanat evresi filim gerçekleştirilmesi, yani eserin temelinde yatan senaryonun rejisör veya yönetmen tarafından çekilmesidir; ticaret evresinde ise, senaryonun dekupajına göre çevrilen, montajı yapılan, yazıları hazırlanan, yani beyaz perdede gösterilecek duruma gelen filmin baskısı ve dağıtımı yapılır. Dağıtım her ülkede çeşitli özellikler göstermekle beraber, sinema salonu sahiplerinin veya dağıtım şirketlerinin isteklerine bağlıdır.

Görüldüğü gibi, sinema denilince, yapımcılar, gerçekleştiriciler, dağıtıcılar ve sinema salonu müdürlerinden kurulu bir ekip akla gelir. İç çekimlerin yapıldığı yerlere stüdyo denilir, stüdyonun tek hâkimi yönetmen veya rejisördür. Sinemanın bugün için en büyük rakibi olarak, programlarında sinema filimlerine bile yer veren (fakat bu filimler genellikle eskidir) televizyon gösterilebilir.

● *Spor.* Deniz altında filim ve fotoğraf çekimi, Custeau-Gagnan'ın hazırladıkları dalgıç araçlarıyle mümkün olmuştur. Bu araçlarda, özel bir düzenekle nemden korunan ve dıştan kumanda edilebilen kameralar yer alır. (→ Bibliyo.) [L]

SİNEMACI i. (*sinema*'dan *sinema-cı*). Sinema işleten, sinemacılık yapan kimse. || Filim yapımcısı veya yönetmeni. (M)

SİNEMACILIK i. (*sinemacı*'dan *sinemacılık*). Sinema sanayii: *Türk sinemacılığı.* || Sinema sahibi olan kimsenin yaptığı iş, sinema işletme işi. (M)

SİNEMASEVER blş. i. Sinemayı seven, sinemanın tarihi ve evrimiyle ilgilenen kimse. (L)

SİNEMASKOP i. (tes. edil. ad). Büyük perde üzerinde uygulanan sinemotografi metodu. (Bk. CHRÉTIEN [*Henri*].) || *Sinemaskop 55 mm,* Fox'un, özel bir kamera gerektiren dört kat büyük (55,625 mm) Kodak filmi kullanarak, normal sinemaskopa getirdiği gelişim. Bk. ANAMORFOZ. (L)

SİNEMATEK i. (fr. *cinémathèque*). Sinema filimlerinin, sanat, eğitim ve genellikle kültür amaçları göz önünde tutularak toplanıp muhafaza edildiği yer ve (*teşm. yol.*) kurum.

— ANSİKL. Belli başlı *sinematek*'lerin, genellikle, sinema, sinema filimleri veya kişileri v.b. üstüne eserlerden meydana gelen bir kitaplığı bulunur: İtalya'da *Cineteca Italiana* (Milano-Roma), Fransa'da 1936'da kurulan *Cinémathèque Française,* A.B.D.'de J. Rockefeller tarafından, New York Modern Sanat müzesinin bir bölümü olarak kurulan ve amerikan sinema sanayii ile işbirliği yapan *Film Library,* sinema tekniği, estetiği ve tarihi üstüne düzenlediği derslerle sinema çalışmalarını hızlandırmak amacını güder.

Sinematek'lerde, yeryüzünde çevrilmiş uzun veya kısa metrajlı filimlerle ilgili bütün afiş, fotoğraf, belge ve senaryolar toplanır, korunur ve araştırıcıların yararlanmasına sunulur. Yeryüzünde sinematek'çiliğin öncüsü yeryüzünün en büyük filim arşivi olarak bilinen Fransız Sinematek'inin yönetmeni olan Henri Langlois*, 1972'de, Chaillot sarayında açtığı Evrensel Sinema müzesinde bütün bu belgelerin yanı sıra tarihî sinema makinelerini, ünlü filimlerin dekor ve kostümlerini, ilgi çekici aksesuarını da sergilemiştir.

● *Türkiye'de.* Türk Sinematek'i, Henri Langlois'nın özel ilgisi ve çeşitli sanat ve bilim çevrelerinden on beş kişinin teşebbüsüyle kuruldu (1965). Türk Sinematek'inin bugün yüzlerce filmin korunduğu bir arşivi, fototek'i, afiş, belge koleksiyonları bulunmaktadır. Bütünüyle kültürel bir kurum olan Türk Sinematek'i, düzenli olarak kendi merkezinde eski-yeni, klasik-modern önemli filimleri toplu gösteriler halinde sunar, yayınlar yapar, sinema sanatını yaymak, geliştirmek için konferanslar, açık oturumlar, seminer ve kurslar düzenler. (LM)

SİNEMATİK sıf. (yun. *kinema,* hareket'ten fr. *cinématique*). Bk. KİNEMATİK.

SİNEMATOGRAF i. (fr. *cinématographe*). Bk. SİNEMA *makinesi.*

SİNEMATOGRAFİ i. (fr. *cinématographie*). Bir hareketi yeniden canlandırmak için başvurulan metot ve usullerin tümü. (L)

SİNEMİTRALYÖZ i. (fr. *cinémitrailleuse*). Bir otomatik silâhın atış sonuçlarını kaydetmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. Ask. havc. Askerî uçaklarda sabit silâhların hemen yanına yerleştirilen ve atış sırasında hedefin filmini çekerek nişanı özdekleştirmeğe yarayan *sinemitralyöz*'ün içindeki sinema makinesinin kumandaları, uçaktaki silâhların kumandalarıyle aynı zamanda işleyecek biçimde ayarlanmıştır: pilot veya makineli tüfek nişancısı her ateş edişinde sinemitralyözü avaraya alır ve onun bu hareketiyle fotoğraf filmi üzerine bir görüntü düşer. Bu âletin verdiği doğru bilgiler, nişancıların hatalarını düzeltmelerini ve yaptıkları atışın daha sağlam olmasını sağlar. (L)

SİNEMOGRAF i. (fr. *cinémographe*). Hızları gösteren ve kaydeden âlet. (L)

SİNEMOMETRE i. (fr. *cinémomètre*'den). Hız göstergesi. (L)

SİNEMÜRYEN sıf. ve i. (fr. *sinémurien*).

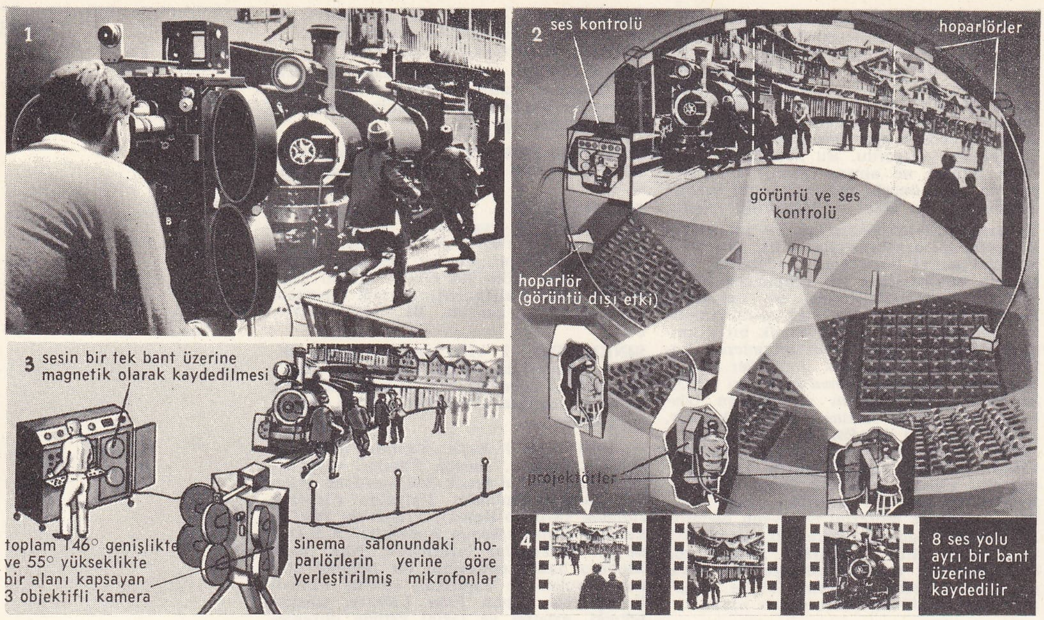

sinerama

Hettanjiyen ile lotharinjiyen arasında yer alan liyas katına denir. (L)

SİNENSEFALOSEL i. (fr. *synencéphalocèle*). Teratoloji. Eteneye, göbek bağına veya zarlara yapışıklığı olan ansefalosel. (L)

SİNEOL i. (fr. *cinéol*). Terpen sınıfından, $C_{10}H_{18}O$ formülündeki iç eter oksit; *Artemisia cina, kayeput, ökaliptus* ve *adaçayı* esanslarında bulunur. *Eşanl.* ÖKALİPTOL.

— ANSİKL. *Sineol, Artemisia cina* veya *Eucalyptus globulus*'tan, ya donma yoluyle ya da hidroklorik asitle verdiği katılma ürününün yardımıyle çıkarılır. 176°C'ta kaynayan, 0,930 yoğunluğunda, okaliptüs kokusunda bir sıvıdır. Donabilir ve —1°C'ta erir. Polarılmış ışığa etki etmez. Terpin'in su kaybetmesiyle ve âdi terpineol'ün izomerleşmesiyle meydana gelir. Fosfor sülfür etkisiyle *simen* verir. Sineol, potasyum permanganatla *sineloik asit* halinde yükseltgenir. (L)

SİNEOLİK sıf. (fr. *cinéolique*). Formülü $C_{10}H_{16}O_5$ olan bir diasit için kullanılır; sineol'ün yükseltgenmesiyle elde edilir.

— ANSİKL. *Sineolik asit,* 197°C'ta erir. Su ile ısıtılınca karbon dioksit kaybederek, 84°C'ta eriyen *sinenik asit* $H_9H_{10}O_8$ verir. Sinenik asit de karbondioksit kaybeder ve *metilheptenon*'a dönüşür. (L)

SİNEPANORAMİK i. (fr. *cinépanoramic*). Büyük perde* üzerinde uygulanan sinematografi tekniği. Bk. CHRÉTİEN (*Henri*). [L]

SİNERAMA i. (fr. *cinérama,* tes. edil. ad). 1952'de Fred Waller tarafından bulunan ve tamamıyle senkron hale getirilmiş üç kamera ve üç projektörün kullanılması ilkesine dayanan filim çekme ve gösterme metodu; bu kamera ve projektörler çekim alanını önemli şekilde genişletir ve bir kabartma izlenimi verir.

— ANSİKL. Resmin genişliği (70,6 mm) standart resimden 3,36 defa daha geniştir. Kameralar 146°'lik bir geniş açı içinde bulunan her şeyi kaydeder; yükseklik olarak bu açı 55°'de sınırlanır; her kameranın 27 mm'lik bir objektifi vardır. Filim, iki yanında 1 200 düşey bölmesi bulunan, ortası düz, oldukça eğri bir perde üzerinde gösterilir. Ses de stereofonik olduğu için, filim kuvvetli bir kabartma izlenimi verir.

Sinerama, Grimoin - Sanson'un (1896) *sineorama*'sını andırır; sineoramada sahneler seyirciyi çevreleyen sürekli dairesel bir perde üzerinde canlandırılır. Bu metotta, tamamıyle senkron hale getirilmiş olan filim çekme ve gösterme cihazı kullanılır. *Napoléon* adlı filmi için, Abel Gance üç perde üzerinde aynı anda üç projeksiyondan faydalanmıştı. (L)

SİNEREZ i. (yun. *synairesis,* kasma, büzme'den fr. *synérèse*). Kim. Koloidal bir çözeltinin pıhtılaşmasına eşlik eden olay; meydana gelen pıhtının hacmi oldukça uzun bir süre küçülmeğe devam eder ve kendisini şişiren sıvı elemanların git gide daha büyük bir kısmını sıvı ortama bırakan pıhtı, yavaş yavaş sertleşir. (L)

SİNERİT i. (fr. *cinérite*). Jeol. Taş halinde katılaşmış volkan külü. (Sinerit, ince taneli, bazen şistli bir volkan türüdür. Üzerinde kimi zaman bitki izlerine rastlandığı olur. Açık havada veya suda çökelir.) [L]

SİNERJİ i. (fr. *synergie*). Fizyol. Bk. GÖREVDEŞLİK.

SİNERJİT i. (fr. *synergide*). Biyol. Bk. YARDIMCI *hücre.*

SİNERJİZM i. (fr. *synergisme*'den). İnsanın Tanrı ile işbirliğini savunan dinî doktrin. Bk. MELANCHTHON. (L)

SİNEROMAN i. (fr. *cinéroman*). Sinemaya aktarılacağı özellikle göz önünde tutularak yazılan roman. (L)

SİNE SALUM bölgesi, Senegal'de bölge, Sine ve Salum ırmakları tarafından aşılır; merkezi, *Kaolack.* Bölgede Uolofların ve Sererlerin yanı sıra hayvancılıkla geçinen Pöller yaşar. Başlıca gelir kaynağı yerfıstığıdır (Senegal'in toplam üretiminin yarısı). Öbür tarım ürünleri (darı, pirinç, mısır, manyoka) ancak yerli halkın ihtiyacını karşılar. Hayvancılık özellikle kuzeyde gelişmiştir. (L)

SİNESTEZALJİ i. (yun. *syn,* birlikte, *aisthesis,* duyarlık ve *algos,* ağrı'dan fr. *synesthésalgie*). Nörol. Ağrılı sinestezi. (L)

SİNESTEZİ i. (yun. *syn,* birlikte ve *aisthesis,* duyarlık'tan fr. *synesthésie*). Nörol. Duyum algılama bozukluğu. (Sinestezide belirli bir duyum bölgesine bir tek uyarım yapıldığı halde, insan iki duyum algılar: duyumlardan biri uyarımın olduğu bölgede, öteki ise bundan uzakta ve herhangi bir uyarıma uğramamış olan bir noktada duyulur.)

— Psikol. Bir duyumun başka bir duyumu simgeleştirir gibi göründüğü algı (renkli işitme, kokulu işitme v.b.). [Genel olarak bu olaylar çok büyük bir estetik duyarlığı olan kişilerde görülebilir. Meselâ Rhimbaud'nun *Ünlüler Sone*'si (Sonet des Voyelles) buna örnektir. Bu olaylar şiirde uygunluk nazariyesinin ortaya atılmasını kolaylaştırmıştır.] (L)

SİNETİT i. (fr. *cinétide*). Hücre bil. Kirpikli veya kamçılı hücrelerin hareket aygıtı. (Sinetit santrozomdan meydana gelir.) [L]

SİNETİN i. (fr. *cinétine*). Bk. KİNETİN.

SİNFONİA i. Çalgılı ritornello'ları, orkestra için yazılmış eserleri ve uvertürleri belirtmek için uzun süre kullanılmış olan terim. (L)

SİNFONİETTA i. (*sinfonia*'nın küçültmesi). Kısa süreli veya küçük bir orkestra için yazılmış senfoni: *Albert Roussel'in «Sinfonietta»*sı. (L)

Sinfonische Etüden (*Senfonik Alıştırmalar*), Schumann'ın 1834'te piyano için yazdığı çeşitlemelere verdiği ad. Bunları uzun zaman *Patetik* diye adlandırmıştı; ancak, bir tek piyanonun orkestra zenginliğine varması bakımından bu parçalar senfoniktir. Schumann'a göre «konu, gözden kaybolmamalı, ama çeşitli renkli camların arkasından gösterilmelidir». Güç, fakat bütün teknik imkânları kullanan bu etütlerde teknik duygunun hizmetindedir. (L)

SİNGAMEON i. (fr. *syngameon*). Biyol. Aralarında çaprazlanarak gen alışverişi yapabilen bireylerden kurulu toplulukları belirtmek için Lotsy'nin kullandığı terim (1918). [L]

SİNGAMİ i. (yun. *syn,* birlikte ve *gamos,* evlenme'den fr. *syngamie*). Biyol. Çok seyrek görülen bir çiftleşme şekli; erkek ve dişi hayvan, örteneklerinin birleşip kaynaşması sonucunda sürekli olarak birarada bulunur. (L)

SİNGAMİK sıf. (yun. *syn,* birlikte ve *gamos,* evlenme'den fr. *syngamique*). Biyol. *Singamik tür.* Bk. TÜR. || *Cinsiyetin belirlenmesine ilişkin singamik teori,* cinsiyetin döllenmeyle tespit edildiğini kabul eden teori. (Bu teori önemli olaylara dayanır ve çoğunlukla doğru sayılır. Bunun fizyolojik ve sitolojik kanıtları vardır [cinsiyet kromozomları ve heterokromozomlar].) (L)

SİNGAPUR, ing. **Singapore,** Güneydoğu Asya'da şehir, Singapur devletinin başkenti, Singapur ırmağı kıyısında, Singapur adasının güney ve doğusunda; 1 955 600 nüf. Şehrin merkezi, milletlerarası maliye ve ticaret semtiyle (ırmağın ağzı güneyinde) idare ve mesken semtlerini içine alır.

SİNGAPUR

Foto. LAROUSSE

Çevrede, Asyalıların oturduğu aşırı kalabalık, dar sokaklı mahalleler uzanır. Bu bölgeye açılan geniş caddeler, iş merkezinin çevredeki havadar mesken kesimlerine bağlar. Şehir, Avrupa, Uzakdoğu, İndonezya ve Avustralya arasındaki yolların kavşak noktasında olması sayesinde gelişmiştir. Özellikle açık liman statüsü sayesinde bir antrepo gibi çalışan limanda, Güneydoğu Afrika'nın tarım (kauçuk, hindistancevizi içi, hindistancevizi, arek, ananas konservesi) ve maden (kalay) ürünleri toplanır ve aynı bölgeye Avrupa veya Japonya'dan gelen imalât ürünleri dağıtılır. Malezya'ya gönderilen veya oradan gelen malların dörtte üçü bu limanda yüklenir veya boşaltılır. Ticaret şehirde birçok sanayinin gelişmesine imkân vermiştir: kalay, dökümevi, kauçuk imalâthaneleri, dokuma tesisleri, konservecilik. Deniz faaliyeti sayesinde tersaneler kurulmuştur. Milletlerarası havaalanı. (L)

SİNGAPUR, ing. **Singapore,** fr. **Singapour,** Güneydoğu Asya'da ada ve devlet, eski Malaysia federasyonu üyesi, Malezya yarımadasının güney ucunda, kuzeyde Johore boğazıyle güneyde Singapur boğazı arasında; 581 km²; 1 988 000 nüf. (yaklş. 1 400 000 çinli). Merkezi, *Singapur* (1 955 600 nüf.).

Coğrafya

Ekvatora yakın olan ve deniz etkileri altında bulunan adada çok sıcak bir atmosfer hüküm sürer (yıllık sıcaklık ortalaması: 26,6°C, 2 500 mm yağış). Cengel'in büyük bir kısmı ortadan kaldırılmış, yerini Singapur şehrini besleyen sebze bahçeleri, Çinlilerin işlettiği hindistancevizi, ananas, tütün ve kauçuk ağacı çiftlikleri almıştır. Ada bir kara ve demiryolu köprüsüyle ve başkentin su ihtiyacını karşılayan bir su kemeriyle Malezya yarımadasına bağlıdır. Kuzeyinde, Johore boğazı kıyısında, Hint okyanusu ve Büyük Okyanus sınırlarını gözlemek için bir deniz ve hava üssü kurulmuştur.

● *Tarih.* XIV. yy.da Cavalı Macapahitler tarafından yıkılan Singapur limanı, sir Stamford Raffles tarafından Doğu Hint Adaları şirketi hesabına Johore sultanından satın alındığında bir balıkçı köyüydü (1819). Şirket bu tesisini Bengal başkanlığına kattı (1823), sonra 1826'da, Straits Settlements sömürgesinde Malakka ve Penang ile birleştirdi; daha sonra da Penang'ın yerine sömürgenin başkenti haline getirdi. Büyük Britanya bir kraliyet sömürgesi meydana getirdiğinde (1861) hâlâ Malakka ve Penang ile birleşik olan Singapur'un sir Stamford Raffles'in tanımış olduğu açık liman tüzüğünün devamlı olarak geliştirdiği ticarî faaliyeti sayesinde ayrı bir yeri vardı. Limana göçen birçok çinli kısa süre içinde bölgesel ekonomiyi ele geçirdi ve malezya asıllı halkı nüfus yoğunluğu bakımından aştı. Ayrıca Singapur Hint okyanusunun ve Büyük Okyanus'un kavşağında bulunmasından (İngiltere'nin Çin [Honkong], İndonezya ve Japonya'ya doğru deniz menzili) ve çok önemli stratejik konumundan da yarar sağlamaktaydı. 1916'da, Singapur üssü, İngilizlerin isteğiyle Tokyo'ya önemli bilgiler sağlayan bir japon tugayının yönetimine verildi. 1936'da İngilizler adanın tahkimatını büyük ölçüde sağlamlaştırdılar. 8 ve 10 şubat 1942'de Malezya'daki japon kuvvetleri, İngilizlerin Malezya yenilgisinden sonra çekildikleri Singapur'a bir baskın yaptı ve ingiliz kumandanı 13 şubatta 72 000 askeriyle teslim olmak zorunda kaldı. Japonlar Singapur'u Filipinler'in savunmasında üs olarak kullandılar. Eylül 1945'te İngilizler adayı tekrar işgal ettiler ve güneydoğu asya japon ordularını burada teslim aldılar.

Nisan 1946'da Singapur, Penang ve Malakka'dan ayrı bir sömürge haline getirildi. Görüşmeler ve ayaklanmalardan sonra İngiltere kraliçesince onaylanan (1 ağustos 1958) ve 3 haziran 1959'da yürürlüğe giren bir antlaşma ile Singapur devletinin muhtariyeti kabul edildi. Commonwealth üyesi Singapur, 31 ağustos 1959'da kurulan Malezya federasyonuna iki sebepten katılmadı: İngiliz hükûmetinin, S.E.A.T.O. emrine verdiği deniz üssünün kontrolunu muhafaza arzusu; federasyonda sayıları zaten az olan malezyalıların, Singapur nüfusunda çoğunluğu meydana getiren 1 200 000 komünist veya komünist eğilimli çinlinin ağır basmasından çekinmeleri. Lee Kuan Yew hükûmeti üssün S.E.A.T.O. tarafından kullanılmasına karşı çıkınca ve Singapur'un Malezya birliğine bağlanmasını isteyince Malezya başbakanı Tuanku Abdurrahman, sonunda, deniz üssünün serbestçe kullanılmasını İngilizlere bıraktı (ingiliz-malezya antlaşması, 1961); fakat Singapur'daki çin katkısının Güneydoğu Asya'daki öbür ingiliz topraklarının da federasyona katılmasıyle telâfi edilmesini şart koştu. 1963'te bu katılma, Singapur, Malezya, Sabah (esk. Kuzey Borneo) ve Saravak'ı biraraya getiren Malaysia federasyonu içinde gerçekleşti.

Fakat iktidara gelmiş olan Lee Kuan Yew, Malaysia Federasyonu parlamentosunda ülkesine umduğu yeri sağlayamadı (milletvekillerinin yüzde 20'si yerine yüzde 10'u). Ağustos 1965'te Singapur, Malaysia federasyonundan çekildi ve B.M. teşkilâtına katılmakla birlikte tekrar Commonwealth'e girdi. O tarihten sonra, Lee Kuan Yew, pazarlarını çoğaltarak ve bir sanayileşme programını başlatarak Singapur'un ticarî durumunu muhafaza etmeğe uğraştı. Hem Çin ile, hem de S.S.C.B. ve Batı ile ticaret anlaşmaları tekliflerini artırdı; komünist ayaklanma teşebbüslerini bastırarak (ağustos 1965) ve A.B.D.'nin ingiliz deniz üssünün yararlanmasını reddederek tarafsız bir siyaset uygulamağa çalıştı.

İngiltere, 1968'de ülkeden çekilerek Singapur'daki tersanesini Singapur hükûmetine devretti; çekilme, 1971'de tamamlandı (Canberra [1969] ve Londra [1971] konferanslarında bunun uzakdoğu savunmasında yaratacağı meseleler ele alındı).

Yusuf bin İshak ölünce (kasım 1970) yerine Benjamin Sheares ülkenin ikinci cumhurbaşkanı oldu (aralık 1970). Eylül 1972 genel seçimlerini (meclisteki 65 sandalyenin tümünü alarak) yeniden Lee Kuan Yew'in partisi (Peoples Action party [Halk Hareket partisi]) kazandı. (LM)

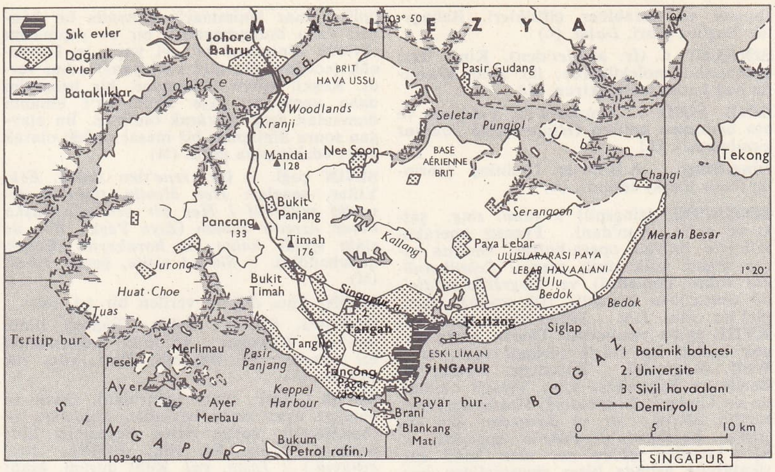

SİNGAPUR haritası

Lee Kuan Yew

SİNGARACA, İndonezya'da şehir, Bali adasının merkezi; 12 350 nüf. Dokumacılık ve makine sanayii. Birçok tapınak. (L)

SİNGARENİ. Bk. YELLANDTAPAD.

SİNGENEZİ veya **SİNGENEZ** i. (fr. *syngénésie* veya *syngenèse*'den). Biyol. Yaratılmış olan bir türün ilk bireylerinin, ilerde kendilerinden olacak bütün bireylerin tohumunu taşıdığını öne süren ve eskiden herkesçe kabul edilen teori. (L)

SİNGENEZİK sıf. (fr. *syngénésique*'ten). Biyol. Singeneziye ilişkin. || *Singenezik doku aşısı,* yakın kan hısımlığı olanlar (ana baba ile çocuklar veya kardeşler) arasında yapılan doku veya organ nakli. (L)

SİNGENİT i. (fr. *syngénite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî potasyum, kalsiyum ve magnezyum sülfat; Galiçya'da bulunur. (L)

SİNGER (Isaac Merrit), amerikalı mucit (Pittstown, New York 1811-Torquay, Devonshire 1875). On iki yaşında baba evinden ayrıldı; önce Rochester'de işçi, sonra çeşitli fabrikalarda, özellikle Lockport'ta ve Boston'da makinist olarak çalıştı. 1839'da bir matkap buldu, sonra, 1851'de Boston'da benzerlerinden daha mükemmel bir dikiş makinesi tasarladı. İki yıl sonra, New York'ta makinesini yapmak için bir fabrika kurdu; bu fabrika, sonradan Singer Manufacturing company adıyle bütün dünyada ün kazandı. Singer, 1863'te iş hayatından çekildi ve son yıllarını Avrupa'da geçirdi. (L)

SİNGER (Israel Joshua), polonya asıllı amerikalı romancı (Bilgoraj, Polonya 1893 - New York 1944). Varşova'da haham okulunda okudu. Kiev'de, Ukrayna'da kaldı. 1921'de Polonya'nın başkentine döndü. İlk hikâye kitabı *Pedaris* (İnciler), 1922'de Varşova'da yayımlandı. Daha sonra, New York'taki *Jewish Daily Forward* gazetesine muhabir oldu. 1934'te A.B.D.'ye yerleşti. Başlıca eserleri: *Yoshe Kalb* (1932), *The Brothers Ashkenazi* (Aşkenazi Kardeşler) [1936], *East of Eden* (Cennetin Doğusunda) [1939]. Bu romanlar Yahudilerin yaşayışına ışık tutmaktadır. (M)

SİNGER (Paul), alman siyaset adamı (Berlin 1844 - ay.y. 1911). Liebknecht ile dostluk kurdu, Sosyal - Demokrat partiye girdi ve servetini *Vorwärts* gazetesinin kurulması için harcadı. Parti başkanı olunca (1890), birçok milletlerarası kongreyi yönetti. Sosyal-demokrasinin ileri kesimine dahildi. (L)

SİNGH (Bhai Vir), sikhi yazarı ve filozofu (Amritsar 1872). Pencabî diliyle çok güzel şiirler yazdı. (L)

SİNGHASARİ. Esk. coğ. Cava adasının doğu kısmında şehir. 1222'de kurulan ve Macapahit imparatorluğuna katılıncaya (XIII. yy.) kadar Cava'nın doğusuna hâkim olan Tumapel krallığının (1254'ten sonra *Singhasari krallığı* da dendi) merkeziydi. Eski anıtlar. (L)

SİNGİER (Gustave), belçika asıllı fransız ressamı (Warneton, Batı Flandre 1909). Boulle okulunda dekoratör olarak yetişti. Kendi kendine resme çalıştı ve ilk eserlerini Bağımsızlar salonu'nda sergiledi (1936). Resimlerinde renk uyumu ve çizgi ritmi ağır basar. Bir dominiken manastırı için yaptığı duvar kompozisyonları (*Ekmeklerin Mucizesi* [1946]) ve Monteils (Aveyron) Dominiken kilisesi için yaptığı vitraylarla (1952), kilise sanatına yenilik getirdi. (L)

SİNGİN sıf. (*sinmek*'ten *sin-gin*). Sıkılgan. || Kolayca sindirilebilen.

— Denizc. Yapılışı bakımından borda yüksekliği az olan gemilerin bu durumunu ifade eder: *Singin yapılı gemi. Singin tekne.* (M)

SİNGKEP, İndonezya'da ada, Lingga takımadalarında, Sumatra adasının doğu kıyısı açığında. Kasiterit madeni. Büyük

Foto. Popper-Atlas-photo (LAROUSSE)

kauçuk ve karabiber çiftlikleri. Balıkçılık. Başlıca şehri, *Dabo*. (L)

SİNGLET i. (fr. *singlet*'den). Kim. Bazı homopolar moleküllerde, iki atom arasında bağ kuran tek elektron. (L)

SİNG SİNG i. Gambiya'da yaşayan ve ata benzeyen antilop (*Hippotragus equinus gambianus*). [L]

Sing-Sing, A.B.D.'de Ossining şehrinde (New York) cezaevi. (L)

SİNGSPİEL [zingspil] i. (alm. *sing*, şarkı ve *spiel*, oyun'dan). Fransız operakomik'iyle italyan opera-buffası sınıfına giren alman lirik türü; menşei *Schulkomödie* (okul komedisi) ve *Stegreifkomödie*'dir (hazırlıksız komedi). [İlk orijinal singspiel'ler yani J.A. Hiller'in singspiel'leri XVIII. yy.da yazılmıştır. Ondan sonra birçok besteci bu müzik türünde eser verdi; Wolf, Stegmann, Zumsteeg, Neefe, G. Benda ve Schweitzer v.b.; Viyana okulunda da Umlauf, Dittersdorf, Holzbauer. Mozart'ın *Sihirli Flüt* ve *Saraydan Kız kaçırma,* Beethoven'ın *Fidelio* operaları en ağır konular içinde yer alan hafif entrikalarıyle aslında birer singspiel'den başka şey değildir.] (L)

SİNGU, Yukarı Birmanya'da yer, İravadi'nin sol kıyısında; Singu petrol yatağı, Lanywa ve Yenangyat'da işletilir. (L)

SİNGULARİS i. («ayrılmış, kopmuş» anlamında lat. k.). Esk. Rom. Bir kurmaylığın veya bir taşra hükûmetinin emrine verilen seçkin asker. (Singularis'ler birkaç yüz kişilik birlikler halinde teşkilâtlanırlardı.) [L]

SİNH i. (ar. *sinḫ*). Anat. *Esk.* Çenede dişlerin yerleştiği yuva, diş çukuru. (L)

SİNHA (Satyendra Prassano, sir), birinci **Raipur** baronu, hintli avukat ve devlet adamı (Raipur, Bengal 1864 - Berhampore 1928). 1886'da İngiliz barosuna davet edildi. Kalküta'da avukatlık yaptı. 1909-1910'da genel valinin meclisinde asil üye olarak bulundu. İngiliz Hindistanı hükûmetinde görev alan ilk hintli oldu. 1918'de İmparatorluk Savaş kabinesinde görev alarak İngiltere'ye gitti. Ertesi yıl soyluluk mertebesine yükseldi. Britanya hükûmetinde Hindistan devleti ikinci sekreteri oldu (1919-1920); Lordlar kamarası üyesi olarak hükûmetin Hindistan kanununu (1919) çıkarmasında önemli bir rol oynadı. 1920-1921 Arasında Bihar ve Orissa valiliği yaptı. Hindistan eyaletini yöneten ilk hintlidir. 1926'da Özel Danışma Meclisi Adalet komisyonu üyeliğine getirildi. (M)

SİN HAY-LİEN, Çin'de (Kiangsu) şehir; 207 600 nüf. Sarı deniz kıyısındaki Lien-Yun limanı, Long-hay demiryolunun başlangıcıdır. Tuzlalar. (L)

SİN - HİANG, Çin'de (Honan) şehir, Pekin - Hankou demiryolu hattı üzerinde; 170 500 nüf. Yakınında maden kömürü ocakları. (L)

SİNİ i. (ar. *Sîn*, Çin'den *şînî*, çinli, Çin'den gelme). Üzerinde yemek de yenilebilen büyük, yuvarlak, bakır veya pirinç tepsi: *Sonra ortaya konan siniler üzerinde avuçla kapış kapış yemek yediğimizi hatırlıyorum* (R. N. Güntekin). *Rakım balıkları kızarttı. Siniyi hazırladı. Karşı karşıya yemek yediler* (H.E. Adıvar). [M]

SİNİGRİN veya **SİNİGROZİT** i. (fr. *sinigrine* veya *sinigroside*). Kim. Mironik asidin $C_{10}H_{18}O_{10}NS_2K$ formülündeki potasyum tuzu; 127° C'ta ergir; siyah hardaldan ve yaban turbundan mirozin ile birlikte çıkartılır; Guignard, bu maddelerin özel hücrelerde bulunduğunu göstermiştir. (Sinigrin, hardal tozunun ve hardal lapasının etken maddesidir.) [L]

SİNİK sıf. (*sinmek*'ten *sin-i-k*). Yılmış, pusmuş. (M)

SİNİK i. ve sıf. (fr. *cynique*). Bk. KİNİK.

SİNİKÖZ dağı. Bk. SİPİKÖR DAĞI.

SİNİMMAR, İran hükümdalarından Yezdigerd devrinde (V. yy. ortaları) yaşadığı söylenen bir mimar. Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Adı, daha çok masallarda geçer. Bir söylentiye göre Irak'ta, bugün Necef'in bulunduğu yerde eskiden Hıra adlı bir şehir vardı. Yezdigerd (veya Numan) adlı bir hükümdar burada yaşayan ünlü mimar Sinimmar'a dünyada bir benzeri daha bulunmayacak bir ev yapmasını söyledi. Sinimmar bu evi yaptı ve Hâvernâk («doğan gün gibi parlayan») adını verdi. Köşkü gören hükümdar, bir benzerini daha yapmasın diye Sinimmar'ı binanın damından aşağı atırarak öldürttü. Bu olaydan sonra Sinimmar bir masal varlığı olarak doğu edebiyatına geçti. (M)

SİNİN çoğl. i. (ar. *sene*'den *sinîn*). *Esk.* Yıllar, seneler: *Her âlemin sinin ü tevarihi muhtelif / Her bir zeminde başka hesap üzredir zaman* (Ziya Paşa). *Ben de sinin içinde kalan bir harabeyim* (Cenab Şahabeddin). || *Sinin-i salife*, geçen yıllar. (M)

SİNİN, Sina dağına verilen bir ad. (M)

Sİ-NİNG, Çin'de şehir, Çinghay ilinin merkezi, Kukunor gölünün doğusundaki bir vahada; 300 000 nüf. Deri, yün, tuz ticareti. (L)

SİNİR i. (esk. türk. *sinğir*'den). Duyu ve hareket uyartılarını beyinden organlara ve organlardan beyne ileten beyazımsı kordonlara verilen ad. (Bk. ANSİKL. *Anat bölümü*.) || *Teşm. yol.* Ruhî durum, âsap: *İçinde bulundukları, dört gündür kendilerinde sinir, âsap bırakmayan duruma rağmen, dayanıyordu esirler* (S. Kocagöz). || —*Halk dili.* Kas kirişi veya zarı: *Etin sinirlerini çıkarmak.* || Dikkat çekici huy, özellik: *Onun siniri var, şeftaliye dokunamaz.* || Sıf. Hoşa gitmeyen, can sıkıcı: *Ne sinir adam!*

— ÇEŞ. DEY. *Sinir harbi*, hareketlerle veya sözlerle sürekli olarak birbirlerini sinirlendirme: *Sinir harbi yapmak.* || *Sinir kesilmek*, bir kimse veya bir olay karşısında kızmak. || *Siniri* (veya *âsabı*) *bozulmak*. Bk. ÂSAP. || *Siniri oynamak*, bir şeye öfkelenerek canı sıkılmak ve heyecanlanmak: *«Şuara» dendi mi, birdenbire oynar sinirim* (M.Â. Ersoy). *Seni görünce fenalaşıyorum, sinirim oynuyor* (Ahmed Rasim). || *Siniri tutmak*, birdenbire sinirlenmek: *O kadar ki... annesinin sinirleri tuttu* (Ömer Seyfeddin). || *Sinirine dokunmak*, hoşlanmamak, sinirlendirmek: *Sebebini keşfedemediğim şeyler pek sinirime dokunur* (B. Felek). || *Sinirleri alt üst olmak*, çok fazla sinirlenip ne yapacağını şaşırmak: *Bu olay karşısında sinirlerim birden alt üst olmuştu.* || *Sinirleri ayakta olmak*, çok sinirlenmiş olmak. || *Sinirleri boşanmak*, sinirlendikten sonra kendini tutamayarak ağlamak veya bağırmak: *Sinirlerim iyice boşanmış, ağlamaya başlamıştım.* || *Sinirleri gergin olmak*, en küçük bir sebebe karşı patlayacak durumda bulunmak: *Sinirleri çok gergin üstüne varmayalım...* || *Sinirleri gevşemek*, yatışmak, ferahlamak: *Sabırsız müşterilerinin gerilmiş sinirleri gevşiyor* (Y.Z. Ortaç). || *Sinirleri kuvvetli*, çabuk heyecanlanmayan, soğukkanlı: *Benim sinirlerim kuvvetlidir. Hiç korkmam efendim* (R.N. Güntekin). || *Sinirleri yatışmak*, sinirli bir durumdayken, sakin bir hale gelmek: *Mutasarrıf ara bulmaya, sinir yatıştırmaya gidiyordu* (R.H. Karay). || *Sinirleri zayıf*, çabuk heyecanlanan. || *Sinirlerine hâkim olmak*, kendini kontrol edebilmek, soğukkanlı olmak: *Bu işi başarmak için sinirlerinize hâkim olmanız lâzım.*

— Anat. *Sinir akımı*, sinir hücrelerinin ve sinirlerin çalışmasını sağlayan olay. (Bk. AKIM.) || *Sinir akışkanı*, eskiden sinirlerin içinde aktığı, insandan insana geçtiği, insanın duyarlığını ve hareketlerini düzenlediği sanılan akışkan. || *Sinir borusu*, embriyonda sinir plağı hizasında dışderinin kıvrılmasıyle meydana gelen silindirimsi kısım; bütün beyin-omurilik sinir sistemi bundan oluşur. || *Sinir boşluğu*, merkezî sinir sistemini kapsayan boşluk; omurgalı canlılarda omurga, kafatası v.b. boşluklar. || *Sinir düğümü*. Bk. DÜĞÜM. || *Sinir plağı*, embriyonda dışderinin sırt kısmında bulunan ve sinir sistemi taslağını meydana getiren alan. || *Sinir sistemi*, duysal ve duyumsal uyarıları alan ve organizmanın iç ve dış ortam değişikliklerine uymasını sağlayacak tepkimeleri düzenleyen aygıt. || *Sinir yolları*, belli bir görevle ilgili sinir tellerinin sinir merkezleriyle çevre arasında takip ettiği yol. || *Bacakkasık siniri*, bel sinirağından gelen, bacağa ve üreme organlarına duyu siniri dalları veren sinir. || *Beyin-omurilik sinir sistemi* veya *merkez sinir sistemi*, sinir sisteminin, dış ortama uymayı sağlayan kısmı. || *Kalp sinirleri*. Bk. ANSİKL. || *Karma sinir*, hem duyu algılamalarını, hem hareket emirlerini ileten sinir teli. || *Otonom sinir sistemi*, sinir sisteminin iç organların hareketini düzenleyen kısmı. *Eşanl.* YAŞATKAN SİNİR SİSTEMİ.

— Cerr. *Sinir cerrahîsi*, sinir sistemine uygulanan cerrahî. (Bk. ANSİKL.) || *Sinir dikişi*, kesik bir sinirin iki ucunu birleştirmek için yapılan dikiş.

— Diş cerr. *Sinir alma*, dişözünü çıkarma işlemi. (Sinir alma canlı veya öldürülmüş dişlere uygulanır.) || *Sinir çeken*, dişözünün kök kısmını çıkarmak için kullanılan üzeri tırtıklı iğne.

— Dokubil. *Sinir telciği*, nöronların gövde kısmından çıkan ince sinir teli. || *Sinir uzaması*, nedbeleşme sırasında bir sinirin merkezî ucundan çıkan uzantıların çevreye doğru uzayıp gelişmesi.

— Eczc. *Sinir ilâcı*, sinir sistemini teskin eden ve bu amaçla tedavide kullanılan madde. Bk. ANSİKL.

— İçsalgı bil. *Sinir salgısı*, sinir hücrelerinde görülen içsalgı faaliyeti.

— Karşılaştırmalı anat. Bk. ANSİKL.

— Kasaplık. *Sinir alma*, etlerin sinirli kısımlarını çıkarma.

— Patol. *Sinir ağrısı*. Bk. NEVRALJİ. || *Sinir hastalığı*, sinir sistemiyle ilgili hastalıkların genel adı. || *Sinir hastası*, sinir sistemiyle ilgili bir hastalığa tutulmuş olan. (Bk. ANSİKL.) || *Sinir iltihabı*, sinirlerin irinlenerek bozulması veya yozlaşması. Bk. ANSİKL.

— Patol. ve Psikiyatr. Bk. NEVRALJİ, NEVROZ.

— ANSİKL. Anat. *Sinir* merkezleriyle birlikte sinir sistemini meydana getiren sinirler, silindir biçiminde beyazımsı kordonlardır; bunlar, her biri bir sinir merkezindeki (beyin çekirdekleri, omurilik boynuzları, omurilik sinir düğümleri, sempatik sinir düğümleri) bir sinir hücresinden doğan sinir tellerinin birleşmesiyle oluşur. Merkez sinir sisteminin sinirleri miyelinli sinirlerdir. Miyelin, silindir ekseni (akson) saran bir kılıftır. Sempatik sinirlerde miyelin yoktur. Her iki çeşit sinir de mevrogli yapısınince bir zar olan Schwann zarıyle kaplıdır.

Sinir telleri, sinirin içinde demet halinde bulunur. Her demet bol kolajenli bir bağdokusuyle kaplıdır. Demetler arasında bulunan bağdokusunun içindeyse besleyici küçük damarlar bulunur.

Merkez sinir sisteminde on iki çift kafa siniri ve otuz çift omurilik siniri vardır. Bunlar vücudun dışarıyle ilişkisini (hareket ve duyu) sağlayan sinirlerdir.

Sempatik sinir sisteminde ise istemsiz çalışan organik hayat sinirleri bulunur. On iki çift kafa siniri şunlardır: I. koklama siniri; II. görme siniri; III. göz hareket siniri; IV. troklea siniri; V. üçüz sinir; VI. göz dış hareket siniri; VII. yüz siniri; VIII. işitme siniri; IX. dil-yutak siniri; X. akciğer-mide siniri; XI. omurga siniri; XII. dilaltı siniri.

● *Kalp sinirleri*, sempatik ve akciğer - mide sinirinden çıkar. Sempatik dalları her iki tarafta üçer tanedir, üst, orta ve alt diye adlandırılır ve üst, orta ve alt boyun düğümlerinden doğar. Akciğer - mide sinirlerinden çıkan kalp sinir dalları üç tanedir: üstteki akciğer-mide sinirinin boyun parçasından, ortadaki dönüşlü kısmından, alt dal ise göğüs parçasından çıkar. Bütün bu dallar, aort etrafında birleşerek kalp sinir ağını teşkil eder. Kalp sinir ağı iki kısımdır: ön veya yüzeysel kalp sinir ağı (içinde Wrisber gangliyonu vardır) ile arka veya derin kalp sinir ağı. Kalp sinir ağlarından aorta, akciğer atardamarına ve kalbe çok sayıda kol ayrılır; bu sonuncular, taç atardamarlarının yolunu izler.

— Anat. ve Fizyol. *Beyin-omurilik sinir sistemi* ve *yaşatkan sinir sistemi* diye bir ayırım yapılmakla beraber her iki sisteme ait sinirlerin başlangıç noktası ve yolları çoğu zaman aynıdır.

SİİRT

petrol sondaj sahası

Foto. G. Çizgen (MEYDAN)

▼ Siirt'ten iki görünüş ▲

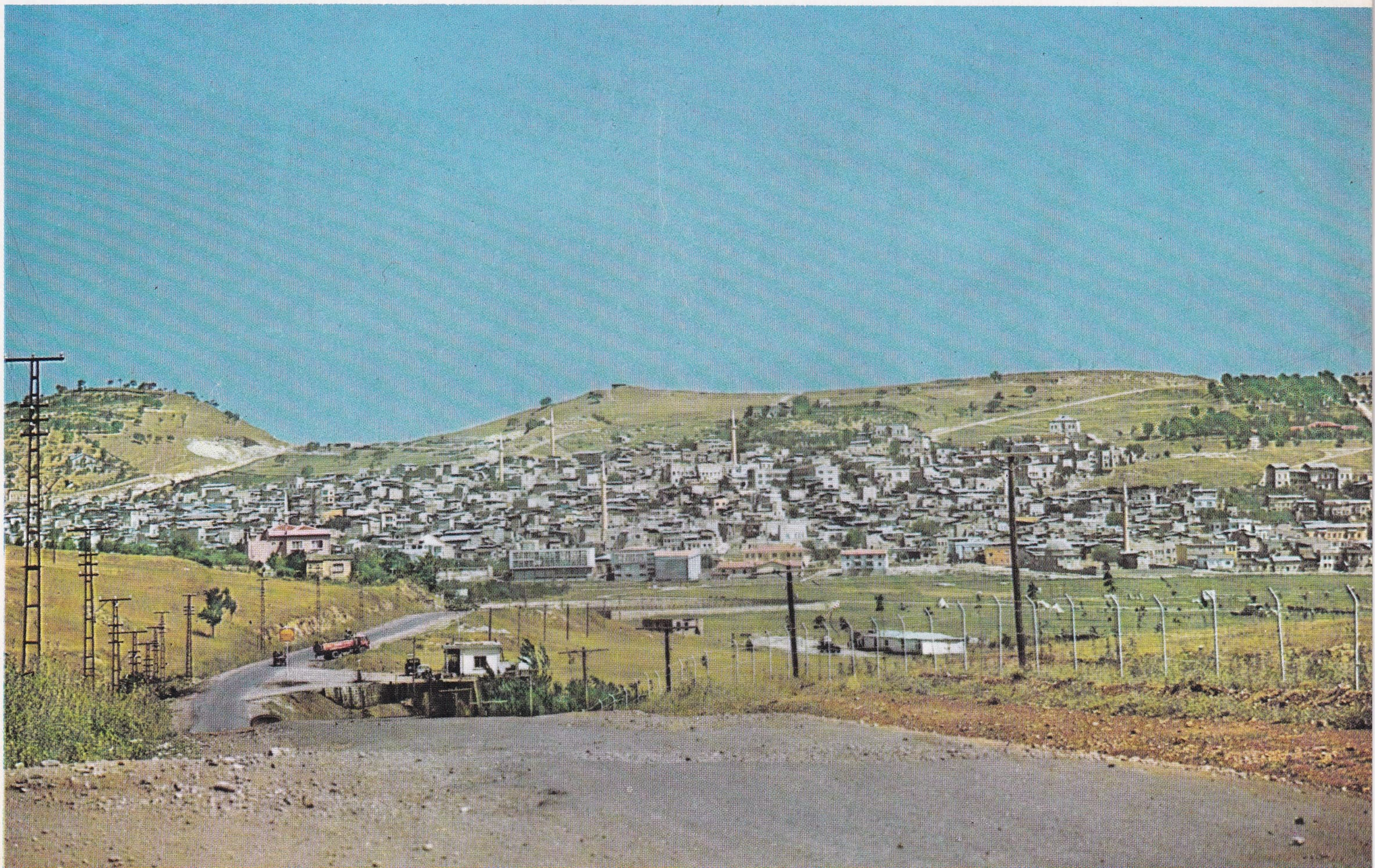

kale burçları

pazar yeri

liman

SİNOP

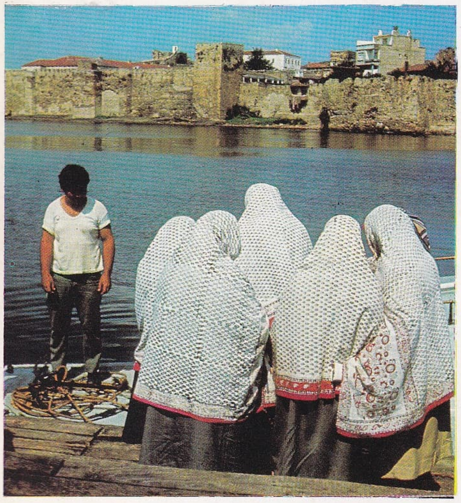
mahallî kıyafetli kadınlar ve sahil surları

Sinop cezaevinde yapılan boncuk eşya

genel görünüş

Foto. H. Gürsel (MEYDAN)

● *Beyin - omurilik sinir sistemi* iki kısımdır: 1. tümbeyin ile omurilikten meydana gelen merkez sinir sistemi; 2. kafatası sinirleriyle omurilik sinirlerinden meydana gelen çevre sinir sistemi. Merkez sinir sistemi, *bozmadde* (sinir hücrelerinin gövdeleri) ile *akmadde*'den (miyelin denen, beyaz renkli yağlı bir maddeyle kaplı sinir telleri) oluşur. Çevre sinir sistemi tamamen akmaddeden oluşur. Beyin-omurilik sinir sisteminin yapısı ve fonksiyonları için bk. ANSEFAL, BEYİN, BEYİN *sapları*, SOĞANILIK, OMURİLİK.

● *Yaşatkan sinir sistemi* şu kısımlardan oluşur: 1. içorganlardaki duyumu ileten ve kafatası veya omurilik sinirlerinin arka kökleriyle *sinir ekseni*'ne ulaşan *getirici* sinir telleri; 2. iki çeşit *götürücü* sinir teli: a) birincilerin gövde kısmı omurilik bozmaddesinin yan tarafında veya beyin sapının yaşatkan sinir çekirdeklerinde bulunur. Bunlar miyelinle kaplı olduğu için beyazdır; hepsi omurilik sinirlerinin ön kökleriyle veya bazı kafatası sinirleriyle sinir ekseninden ayrılır ve bir sinir düğümüne ulaşır (düğüm öncesi siniri telleri); b) ikincilerin hücre gövdesi sinir düğümlerindendir; miyelinsiz olduğu için bunların rengi bozdur, hepsi sinir düğümünden çıkan organlara gider (düğüm ötesi sinir telleri); 3. yaşatkan sinir sistemiyle ilgili olduğu kabul edilen bazı hipotalamus bölgeleri ve beyin kabuğunun bazı alanları.

Çevre yaşatkan sinir sistemi sempatik ve parasempatik diye ikiye ayrılır:

sempatik veya *ortosempatik* sistem, boyun, göğüs ve karın bölgesinde omurgaya yapışık iki sinir düğümü zincirinden meydana gelir. Bu düğümlerden çıkan sinir telleri, ağ şeklinde atardamarları sarar ve içorganlara dağılır;

parasempatik sistem kafatası sinirlerine eşlik eden yaşatkan sinir telleriyle (III., VII., IX., X. çiftsinirler) omuriliğin kuyruksokumu bölgesinden çıkan yaşatkan sinir tellerinden meydana gelir. Sinir düğümleri sinir ekseninden uzakta, hattâ ilgili organa yapışıktır. Parasempatik sinirler bütün içorganlara dağılır. İki akciğer-mide sinirinden (vaguslar) meydana gelen «onuncu çift kafa siniri» parasempatik sistemin önemli bir parçasını teşkil eder, çünkü bu sinir, akciğerlere, kalbe ve karnın üst kısmında bulunan içorganlara dağılır. Yaşatkan sinir tellerinin uyarılması, nöronların birleşme yerlerinde, sinir akımının iletimini sağlayan bazı kimyasal maddeleri ortaya çıkarır; bunlar kimyasal aracılardır. Asetilkolin, sempatik ve parasempatik düğüm öncesi sinir telleriyle parasempatik düğüm ötesi sinir tellerinin kimyasal aracısıdır (bu yüzden bütün bu tellere «kolinerjik» denir). Adrenalin ile noradrenalin ise döğüm ötesi sempatik sinir tellerinin kimyasal aracısıdır (bu tellere de «adrenerjik»tir denir).

Yaşatkan sinir tellerinin uyarılması, yandaki tabloda özet olarak gösterildiği gibi, içorganların çalışmasında değişiklikere yol açar.

— Karşılaştırmalı anat. *Sinir sistemi*, hayvanlarda, basitten gelişmişe doğru çıktıkça daha karmaşık, daha farklılaşmış bir hal alır. Birhücreliler ve süngerler gibi basit hayvanlarda sinir sistemi yoktur, ancak selenterelerden itibaren belirmeğe başlar. Hayvanlarda başlıca üç değişik tipte bulunur: *dağınık tip, ışınsal tip, iki yanlı tip. Dağınık tip,* deri veya kabuk altında bulunan ve sinir hücrelerini birbirine bağlayan bir ağ şeklindedir. Bu tip, selenterelerde görülür; medüzlerde ve hidralarda karmaşıklaşmağa başlar; hareket ve duyu sistemleri ayrılma eğilimi gösterir.

Işınsal tip'e derisidikenlilerde rastlanır; bunlarda yemekborusunun çevresindeki bir halkadan çıkan sinir telleri ışınsal olarak çevreye yayılır.

İki yanlı tip de iki çeşittir: biri karında, diğeri sırtta bulunur. Karın tipi, solucanlarda ve eklembacaklılarda görülür; biri yemekborusunun üstünde (beyinsi sinir düğümü), diğeri altında (yemekborusu sinir düğümü) bulunan iki sinir düğümünden meydana gelir. Bu iki düğüm, yemekborusu çevresinde halka teşkil eden sinir telleriyle birbirine bağlıdır. Yemekborusu düğümü tespih veya ip merdiven biçimindeki sinir düğümleri dizisinin ilkidir. Birbirine bağlı bu düğümlerden duyu veya hareket telcikleri çıkar.

Nihayet ilk olarak halkalısolucanlar, kabuklular v.b.de bir içorgan sinir sistemi taslağına rastlanır.

İki yanlı tipin ikinci şekli, yani sırtipi özellikle kordalılarda görülür ve sırtipinin üzerine yerleşmiş bir sinir ekseninden meydana gelir. Enteropneusta'da sinir sistemi basit bir kordon halinde, gömleklilerde ise etrafa yan dallar veren boru biçiminde bir omurilik halindedir. Daha sonra sinir sistemi daha karmaşık bir yapı kazanır. Meselâ, balıklarda omurilikten başka, kuyruk yüzgecine sinir veren bir kuyruk sinir düğümü vardır.

— Cerr. *Sinir cerrahîsi,* 1918'den sonra, Harvey Cushing'in çabasıyle gelişti. Ameliyat öncesi araştırma metotlarındaki ilerleme (elektroansefalografi, pnömoansefalografi, arteryografi) sinir cerrahîsinin etki alanını genişlettiği gibi teknik ilerlemeler de ameliyatın güvenliğini artırdı. Beyindeki apselerin, urların, damarlardaki bozuk kısımların kesilip çıkarılmasını öngören sinir cerrahîsine, sinir sisteminin etkinliğini değiştiren *fonksiyonel sinir cerrahîsi* (istemsiz hareketlerin cerrahîsi, psikoşirürji) eklendi.

— Eczc. *Sinir ilâçları* uyku vermez, psikolojik bir ilgisizlik, kayıtsızlık yaratır; uyarılmayı, hareketi ve saldırganlığı azaltır, psikolojik bozuklukları düzeltir. Başlıca sinir ilâçları fenotiyazin ve rezerpin türevleridir.

— Patol. *Sinir hastası*, sempatik ve parasempatik sinir dengesizliği olan kimselere denir. Bu dengesizlik, bazı fonksiyonel bozukluklara yol açar, kişiyi hastalık hastası yapar; hastada aynı zamanda şiddetli yürek darlığı, kolay heyecanlanma, ruhsal dengesizlik görülür. Bütün bu etmenler değişik ölçüde birbiriyle karışır.

● *Sinir iltihabı*, sinirin geçtiği yerlerde çok şiddetli ve inatçı bir ağrı ile kendini belli eder; duyulması ve refleksleri yok olmasıyle aynı sinire bağlı kaslarda atrofi; elektrik tepkilerde bozukluk ve bazen dokularda beslenme bozukluğu ortaya çıkar.

Sinir iltihapları bulaşıcı hastalıklardan, müzmin zehirlenmelerden (alkol, kurşun), metabolizma bozukluklarından, baskılardan ileri gelir.

— Ted. Yaşatkan sinir sistemi bozukluklarına karşı savaşmak için, sempatik veya parasempatik sistemlerin etkisinin aynını meydana getiren (mimetikler) veya zıt etki yapan (litikler) ilâçlar kullanılır. Elde bulunan sempatikomimetik ilâçlardan, adrenalin, noradrenalin v.b., sempatikolitiklerden çavdar mahmuzu ve türevleri, yohimbin, rauwolfia alkaloitleri, sentezle elde edilen ürünler v.b., parasempatikomimetiklerden asetilkolin, pilokarpin, ezerin v.b., parasempatikolitiklerden atropin, hiyosiyamin, hiyosin, skopolamin v.b. sayılabilir.

Bazı maddeler, sinir akımının geçişini sinir düğümlerinde durdurur; bunlar gangliyoplejik maddelerdir. Nikotin (ileri derecede zehirli olduğu için kullanılmaz), lobelin, spartein ve özellikle fenotiyazin türevleri (kloropromazin v.b.) bu cins ilâçlardandır. Ayrıca yaşatkan sinir sistemi bozuklukları, bu sistemin bazı kısımları (atardamar çevresi ağları, sinir düğümleri, hattâ bazı sinir kökleri) cerrahî yoldan kesilip çıkarılarak tedavi edilir. (L)

SİNİRBİLİM blş. i. Tıp. *Eşanl.* NÖROLOJİ.

SİNİRCE i. (*sinir*'den *sinir-ce*). Patol. *Eşanl.* NEVROZ.

SİNİRDOKU blş. i. Anat. Sinir hücrelerinden meydana gelen doku. (M)

SİNİRKANATLILAR çoğl. blş. i. Böcekbil. Kanatları ağ gibi karışık damarlı ve saydam olan böcekler.

— ANSİKL. Eskiden, kanatları saydam ve damarlıdır diye birbirinden çok farklı özellikte bulunan bazı böcekler, meselâ kızböcekleri, eksik veya tam başkalaşma geçiren böcekler, sinirkanatlılar takımından sayılırdı. Şimdi bu grup birbirinden farklı birçok takıma ayrılır: *planipennia* (karıncaaslanlar, *hemerobiidae* v.b.), *trichoptera* (phrygane'ler), *ephemeroptera, odonata* (kızböcekleri), *mecoptera* v.b. Bunlar da üç üsttakım veya altsınıfta toplanır: hemimetaboller, *nevropteroidea* ve *mecopteroidea.* (L)

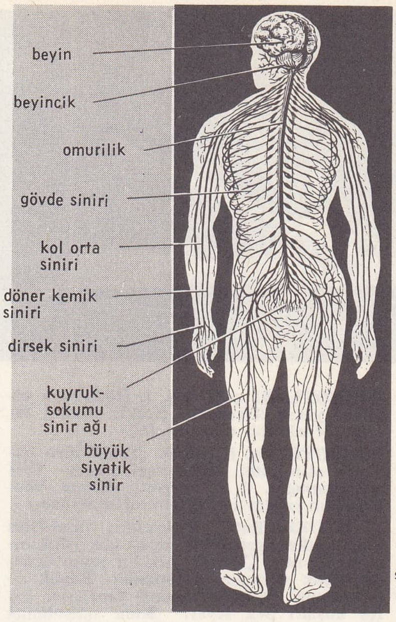

sinir sistemi (insan)

SİNİRKINI blş. i. Dokubil. Sinirleri saran kılıf.

— ANSİKL. *Sinirkını*, bağ dokusundan oluşma yassı bir kılıftır ve her sinir telinin çevresini sarar. Besleyici damarları sinirlere ulaştırır. Ana sinirlerin sinirkını ince-zarla devam eder ve sinirlerin ucunda kaybolur. (L)

SİNİRLEMEK geçl. f. (*sinir*'den *sinir-lemek*). *Esk.* Etin içinde bulunan kas kirişlerini ve kalın zarları ayırmak. || Savaş sırasında, düşmanın bindiği atın arka ayak kirişlerini kılıçla kesmek. (M)

SİNİRLENMEK geçz. f. (esk. türk. *siñirlenmek*'ten). Duygularına ve davranışlarına hâkim olamayacak duruma gelmek, öfkelenmek, kızmak: *Etrafında değişik yüz görünce fena halde sinirlenirdi* (H.E. Adıvar). *Sinirlendiğim için ne söylediğimi bilmiyorum* (S.F. Abasıyanık). *Bir yandan da, bir şey aranıyor, bulamadıkça sinirleniyordu* (Kemal Tahir).

◆ **Sinirlendirmek** ettrg. f. Sinirlenmesine sebep olmak: *Aklıma gelince sinirlendiriyor, hasta ediyor* (N. Ataç). *Neyse bırak şimdi de büsbütün beni sinirlendirme* (B. Felek). [M]

SİNİRLİ sıf. (*sinir*'den *sinir-li*). İçinde sinir bulunan: *Etin sinirli tarafı.* || Kolayca sinirlenen, sinirlerine hâkim olamayan (kimse): *Sinirli bir kadın. Esk.* Asabiy-ülmizaç. || Sinirlenmiş, öfkeli (kimse): *Ayağa kalktığım zaman ne kadar sinirli olduğumu bilmem anlatabildim mi?* (N. Ataç). *Hasan Tahsin'in, çok sinirli olduğunu Yusuf, daha cigarasını yakarken anlamıştı* (S. Kocagöz). [M]

SİNİRLİLİK i. (*sinirli*'den *sinirli-lik*). Sinirli olma hali veya sinirli bir şekilde davranma: *Sinirlilik alâmetleri hanımın her hareketinde görülüyor* (B. Felek). *Çıplak ayağını o ana kadar görmediğim bir sinirlilikle oynatmağa başladı* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Patol. Çeşitli organik rahatsızlıklar ve ağrılarla birlikte az çok belirgin ruhsal bozukluklara da sebep olan sinir sistemi dengesizliği. (Sinirlilik, belirli bir hastalık değildir; genellikle çocuklukta yaşanan kötü yaşama şartlarından [zehirlenmeler, sürmenaj] ileri gelen ve yetişkinlikte de devam eden bir çeşit hırçınlık halidir. Sinirlilik zamanımızda alkolizm gibi toplumsal bir hastalıktır.) [L]

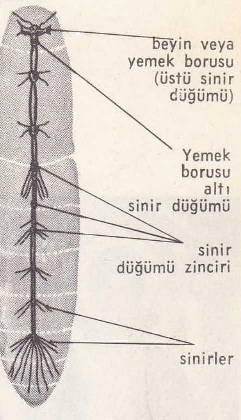

sinir sistemi (böcek)

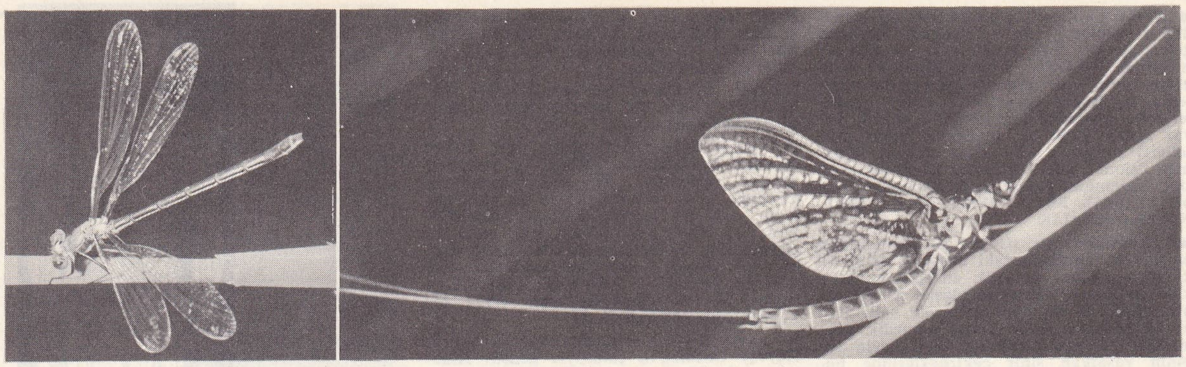

sinirkanatlılar solda, agrion tipinde kızböceği; sağda, susineği

sinirotu

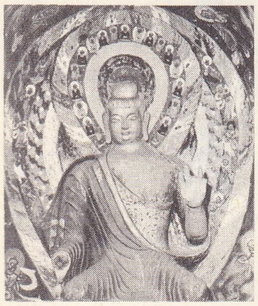

SİNKİANG Dun-huang mağaralarından bir fresk

SİNİROTLARI çoğl. bİş. i. Hodanlara oldukça yakın ikiçenekli, çiçekli bitkiler takımı (örnek tipi: *sinirotu*). [L]

SİNİROTU bİş. i. Birçok yabanî türü bulunan otsu bitki. (Sinirotugillerden. İlmî adı *plantago*). || *Su sinirotu, Alisma plantago*'nun yaygın adı. (Susinirotugillerden.)

— ANSİKL. Bot. Sinirotları, yaprakları dipten çıkan, genellikle sapsız çok yıllık otsu bitkilerdir. Çiçekler, tek bir sapın ucunda başak durumunda topludur. Büyük *sinirotu*'nun (*Plantago major*) tanelerini kafes kuşları pek sever. Kum sinirotunun (*Plantago psyllium*) pembe çiçekleri vardır. Sinirotunun tohumundan helme yapılır.

— Eczc. Sinirotunun birçok çeşidi tıpta kullanılır. Bayağı sinirotundan göz damlası yapımında faydalanılır; kum sinirotunun tohumları bağırsakları yumuşatır.

—Zır. *Sinirotu ayıklama,* yem bitkileri tohumlarının sinirotu tanelerinden temizlenmesi. Yoncanın sinirotundan temizlenmesi oldukça zordur, çünkü yonca tohumları biçim ve irilik bakımından sinirotu tohumuna çok benzer. Bunun için su ile ıslatma usulü uygulanır. Islandıktan sonra sinirotu tohumları beze yapışır ve diğerlerinden ayrılır. (L)

SİNİROTUGİLLER çoğl. bİş. i. Sinirotları takımından ikiçenekli, bitişik taçyapraklı bitkiler familyası.

— ANSİKL. *Sinirotugiller* genellikle rozet yapraklı otsu bitkilerdir; çiçekleri sapın ucunda tıkız başak biçiminde bileşik ve erdişi, çiçek çanağı daimî, tacı borumsudur; her çiçekte dört erkek organ, iki bölmeli bir yumurtalık bulunur; bölmelerin içinde bir veya birçok yumurtacık yer alır. Meyvesi kapaklı kapsül biçimindedir (*sinirotu, littorella*). [L]

SİNİRSEL sıf. (*sinir*'den *sinir-sel*). Sinirle ilgili. M)

SİNİS. Yun. mit. Korinthos berzahında yaşayan haydut. Theseus tarafından öldürüldü. Yolcuları soyardı. İki çam ağacını karşılıklı olarak yere eğer, yolcuları uçlarına bağlar, sonra ağaçları bırakıp onları parçalardı. Sinis'in bir kuşkonmaz tarlasına saklanan kızı, onun öldürülüşünü seyretti ve armağan olarak kendini Theseus'a verdi, ondan Melanippos adında bir oğlu oldu. (L)

SİNİSTR(O)—, lat. *sinister,* sol'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

SİNİSTROKARDİ i. (fr. *sinistrocardie*). Kalbin sola eğik duruşu. *Zt.* DEKSTROKARDİ. (L)

SİNİSTROZ i. (fr. *sinistrose*). Psikiyatr. İş kazalarına uğramış veya tazminata sebep hastalıklara tutulmuş kişilerde görülen asabî belirti. (Sinistroz, sakatlığın mübalâğalandırılması, anormal uzaması ve özellikle zarar tazminatlarının en fazla miktarda alınması amacıyle devamlı bir isteme tavrıyle kendini belli eder.) [L]

SİNİZM i. (fr. *cynisme*'den). Bk. KİNİZM.

SİNJAJEVİNA, Karadağ'da kütle; *Babin Zub*'da 2 253 m. (L)

SİNKEİLİ i. (yun. *syn,* birlikte ve *kheilos,* dudak'tan fr. *syncheillie*). Dudakların nedbeleşme sonucu birleşmesi. (L)

SİNKİANG uygur muhtar bölgesi; türk. **Doğu Türkistan,** Çin'in kuzeydoğusunda bölge; 1 646 800 km²; 5 640 000 nüf. Merkezi *Urumçı.*

● *Coğrafya.* İlin tabiî sınırları iyice belirlidir: güneyde Kûn-lûn sıradağları, batıda S.S.C.B. ile sınırı meydana getiren çeşitli dağ kütleleri, doğuda Turfan hendeğinin ve Lob-nor'un alçak çöküntüleri. Yalnız kuzeydoğudaki Moğolistan sınırı, önemli coğrafî şekilleri olmayan bozkırlardan geçer. Tien-şan sıradağları Sinkiang'ı net bir şekilde ikiye böler. Kuzeyde Cungarya, Altay dağlarına yaslanan bir bozkır bölgesidir. Dağların eteğinde bol olan ırmaklar geçitleri aşarak S.S.C.B.'deki göllere ulaşır; bunların başlıcası Balkaş gölüne dökülen İli'dir.

Tien-şan ve Kûn-lûn arasındaki bölge, çin topraklarının en çölsü bölgesidir (Taklamakan çölü). Dağlardan birçok akarsu iner; Kâşgar Derya, Yarkent Derya, Hotan Derya. Bu ırmaklar birbirine yaklaşarak çöküntünün ortasında Tarım'ı meydana getirir. Tarım havzasının kuzeyinde çölsü Turfan çöküntüsü daha da alçaktır (deniz seviyesinden 277 m aşağıda); iklim burada çok serttir: ocak ortalaması —10°C, temmuz ortalaması 32,5°C.

Sinkiang'ın geleneksel iktisadî teşkilâtı göçebe hayvancılık (deve, koyun ve keçi) ve dar vahalarda sınırlanan yerleşik tarım (buğday, pirinç, pamuk, sebze, kayısı, üzüm v.b.) olarak iki kısma ayrılır. Ayrıca el sanatları canlıdır: deri, kürk, post işçiliği, yünlü dokumalar. 1949'dan beri hız verilen yer altı kaynaklarının araştırılması, Cungarya'da petrol, demir ve maden kömürü yatakları, Tien-şan'ın kenarında kükürt, tuz, petrol ve maden kömürü yatakları bulunduğunu ortaya koymuştur. Bununla beraber ulaştırma güçlüğü ülkenin modernleştirilmesine başlıca engeldir. Bir karayolu şebekesinin başlıca kolları Ho Ning'e, Urumçı'ya ve İli geçitine ulaşır ve Tienşah ile Kûn - lûn boyunca uzanır. Ama kesin rolü Gan-su ve Sinkiang'dan geçerek Ho Ning ve Urumçı yoluyle Lancou'dan Alma-Ata'ya ulaşacak olan demiryolu sağlayacaktır. 1949'da bir halk hükûmeti kurulmuş, ama ülkede çeşitli (10'dan çok) azınlık halklar (Uygurlar, Kazaklar, Moğollar, Tibetliler v.b.) bulunması yüzünden Moğolistan ve Tibet gibi muhtar bir iktidar haline gelememiş, Pekin yetkililerinin kontrolu altında bölgedeki halkın temsil edildiği bir koalisyon şeklini almıştır.

1955'te örnek bölge haline getirilen Sinkiang, kültür ve dil bağımsızlığını kısmen muhafaza eder; muhtariyet ise kısa süre sonra sınırlanmış, sadece idarî alanda tanınmıştır. Bunun sebebi Çin'in, S.S.C.B. tarafından desteklendiğini ileri sürdüğü kazak ayrılıkçı hareketinin gelişmesidir (1962 ve 1967 karışıklıkları); bu yüzden Pekin-Lancau-Alma-Ata demiryolu hattını Çin Urumçı'da kesmiştir. Bu bölgede bir uzay ve nükleer araştırmalar merkezi ve Lob Nor nükleer araştırma alanı yer alır.

● *Tarih.* Bk. TÜRKİSTAN.

● *Güzel sanatlar.* Sinkiang, Milâdın ilk yüzyıllarından yaklaşık olarak X.yy. sonuna kadar büyük bir buddha sanatı ve medeniyeti merkeziydi. Bölgeyi boydan boya aşan «ipek yolu»nun her iki kolu (kuzey ve güney) boyunca sıralanan manastırlar, çeşitli etkilere rağmen kısa süre içinde ayrı özellikler kazanan bir sanatın gelişme merkezleri haline geldi. VII.yy.a kadar ağır basan akdeniz, hindistan ve iran etkilerine (özellikle VII.yy.dan itibaren) çin etkisi karıştı ve bölgeye damgasını vurdu. Batıdan doğuya önemli akeoloji alanları şunlardır: güney yolunda Hotan, Dandan-Uylık, Ravak ve en eskisi (M.S. III.yy.) Miran; kuzey yolunda Tumşuk, Kızıl, Kumtura, Şorcuk ve Bazaklık (en son yerlerden biri (VII.-X.yy.). Çin sınırlarındaki kayalara oyulu Dun-huang'da bir çin taşra sanatı gelişti. İnşa edilen veya kayalara oyulan orta asya manastırlarında, bölgeler ve çağlar boyunca Buddha'cılığın çeşitli şekillerine bağlanan eserlerde Hindistan'da hazırlanan ikonografi gelenekleri sürdürüldü. Bölgede taş ve kereste az olduğundan gerek mimarîde, gerek mimarî süslemelerinde özellikle kil kullanıldı. Heykel ve alçak kabartmalar boyalı ve kalıplı yalancı mermerlerle hazırlanıyordu. Yan duvarlar fresklerle kaplıydı. Eski mezarlıklarda çeşitli eşya, bu arada Çin veya Sasanîler zamanı İran'ından gelen kumaşlar (Lûlan, M.S. III.yy.; Astana, VII. ve VIII. yy.) bulundu. Büyük şehirlerin surları ortaya çıkarıldı (Kara Hoca v.b.). Mani diniyle ilgili freskler ve minyatürler yaklaşık olarak IX.yy.dan kalmadır (Bazaklık, Kara-Hota). Daha sonraki dönemden birkaç islâm eserleri kalıntısı (dindar kişilerin mezarları) kalmıştır. (L)

SİNKİNEZİ i. (yun. *syn,* birlikte ve *kinesis,* hareket'ten fr. *syncinésie*). Nöröl. Hastanın istemli bir hareketi yaparken, aynı anda, kontrol edemediği ikinci bir hareketi de yaptığı bozukluk (msl. hasta tek kolunu kaldırmak isterken ikisini birden kaldırır).

— ANSİKL. Üç türlü *sinkinezi* vardır:

1. *toplu sinkineziler,* sağlam taraftaki kasların çalışmasıyle hasta taraftaki kasılmaların artması;

2. *beraberlik sinkinezileri,* felçli bir grup kasın, görevdeş olduğu kasların hareketine uyarak kasılması (msl. dizin bükülmesi, ayak bükücü kaslarının felcinden dolayı hareket etmeyen ayak bileğinin de bükülmesine sebep olur);

3. *taklit sinkinezileri,* bir tarafın çalışması veya çaba sarfetmesiyle bakışımlı tarafta da aynı hareketin meydana gelmesi.

İlk iki sinkinezi çeşidi piramit sinirinin hareket yolları üzerindeki bir lezyondan, üçüncüsü görme yatağı veya çizgili cisimdeki bir lezyondan ileri gelir. (L)

SİNKİZİS i. (yun. *synkhysis,* karışıklık'tan fr. *synchisis*'den). Oftalmoloji. Camsı cismin yumuşaması ve içinde saydan olmayan maddelerin yüzmesiyle belirli gözyuvarı lezyonu. || *Kıvılcımlı sinkizis,* camsı cisim içinde sarı renkli ve altın gibi parlayan küçük kolesterin pulcuklarının göründüğü sinkizis şekli. (L)

SİNKLİNAL (veya **SENKLİNAL**) sıf. ve i. (fr. *synclinal*'den). Jeol. Basit bir kıvrımın yıpranmış bölümüne denir. (Basit kıvrımlı bir sistemde sinklinal, çoğunlukla iki antiklinalle çevrilidir.) || *Sinklinal reze,* bir sinklinalin en alçak bölümü (bu kesimden itibaren iki kanat biribirlerinden uzak-

Foto. Ergy-Landau (LAROUSSE)

laşmağa başlar). || *Asılı sinklinal,* üst tabakaların ortadan kalkmasıyle bir sinklinali çevreleyen antiklinallerden her birinin ekseninde meydana gelen engebe terselmesi biçimi. (Bu terselme sonucunda sinklinalin tabanı antiklinallerin tepesinden daha yüksekte kalır.) [L]

SİNKLİNORYUM i. (fr. *synclinorium*'dan). Jeol. Senklinal görünümünde, az çok paralel kıvrımlar bütünü. (L)

SİNKLİTİZM i. (yun. *synklinein,* beraber eğilmek'ten fr. *synclitisme*'den). Kadın-doğum. İki yankafa tümseği leğenin belirli ekseniyle aynı hizada bulunacak şekilde yer alan dölüt başının duruşu. *Zt.* ASENKLİTİZM. (L)

SİNKOMERONİK sıf. (fr. *cinchoméronique*'ten). Formülü (C_5H_3N) $(CH_2H)_2$ olan 2-3 piridin-dikarboksilik asit için kullanılır.

— ANSİKL. *Sinkomeronik asit,* sinkonin, sinkonidin ve kinin'in nitrik asitle veya izokinolein'in permanganatla yükseltgenmesi sırasında meydana gelir. 266°C'a doğru ayrışarak ergir. Sodyum malgamasının etkisiyle $C_7H_6O_5$ formülündeki *sinkonik asit*'e indirgenir; sinkonik asit de ısı etkisiyle *pirosinkonik asit*'e veya karbon dioksit kaybederek dimetilmaleik anhidrite dönüşür. (L)

SİNKONİDİN i. (fr. *cinchonidine*'den). Sinkonin'in izomeri olan alkaloit; kınakına bitkisinde sinkoninle birlikte bulunur. (L)

SİNKONİK sıf. (fr. *cinchonique*'ten). Kim. Sinkonin temel maddeli tuzlar için kullanılır. || *Sinkonik asit.* Bk. SİNKOMERONİK. (L)

SİNKONİL i. (fr. *cinchonyle*'den). Kim. Tek değerli kök; sinkonindeki hidroksil kökünün ayrılmasıyle meydana gelir. || *Sinkonil klorür.* Bk. SİNKONİN. (L)

SİNKONİN i. (fr. *cinchonine*'den). Kınakına, özellikle gri kınakına (*Cinchona huanaco*) kabuklarında kininle birlikte bulunan alkaloit. || *Sinkonin kırmızısı,* kınakına kabuğundan tanenle elde edilen koyu kırmızı madde. (L)

SİNKONİNİK sıf. (fr. *cinchoninique*'ten). Kinolein -γ- karboksilik aside benzeyen (C_9H_6N) (CO_2H) formülündeki bir asit için kullanılır.

— ANSİKL. İlk defa sinkonin'in nitrit asitle yükseltgenmesinden elde edilen *sinkoninik asit,* izatik asidi alkali ortamda asetaldoksimle deriştirerek hazırlanır. Bir veya iki mol su alarak billûrlaşır. 254°C'ta ergir. Permanganat etkisiyle *piridin-trikarboksilik* asit halinde yükseltgenir. (L)

SİN-LE-NOBLE, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Douai idare çevresi) kanton, Douai'nin doğusundaki kömür havzasında (Douai grubu); 16 100 nüf. Maden kömürü. Tuğla harmanları. Kazan yapımı. (L)

SİNLİK i. (*sin*'den *sin-lik*). Mezarlık. (M)

SİNMEK geçz. f. (esk. türk. *singmek*'ten). Kendini göstermemek için büzülmek, saklanmak: *Yusuf Hilmi Beyin bağına yaklaşınca çitin kenarına sinerek ilerlemeğe başladı* (Sabahattin Ali). || *Mec.* Korkudan konuşamaz, hareket edemez hale gelmek: *Müjgân ablanın bu umulmaz baskısı karşısında bu sefer de ben sindim* (R. N. Güntekin). *Bu sakin hali hiç beğenmedim. Halk sinmiş. Sanki Manisa'nın yüreğine bir bıçak saplamışlar* (S. Kocagöz). || Derin olarak nüfuz etmek, güç çıkacak veya hiç çıkmayacak şekilde işlemek: *Bu gecelerde ayın füsunu gönlüme ve bütün hatıralarıma sineli belki kırk sene geçmiştir* (A.Ş. Hisar). *Koku odaya sinmiş.* (M)

SİNN i. Bk. SİN.

SİNNAMARY, esk. **Sinnamari** veya **Sinnamarie,** Fransız Guyanası'nda kıyı ırmağı, Atlas okyanusuna dökülür; yaklş. 300 km. *Sinnamary komünü,* ırmağın ağzında yer alır; 1 800 nüf. Altın işletmeleri. (L)

SİNNAMİK sıf. (fr. *cinnamique*). Propenilbenzenden türeyen bir asit, bir aldehit, bir aromatik alkol için kullanılır.

— ANSİKL. *Sinnamik asit* veya β *-fenilakrilik,* $C_6H_5 — CH = CH — CO_2H$ formülünde çift bağlı bir asittir. Tolu ve peru belsemi'nde, styrax ağacında ester halinde bulunur. Bu maddelerden sabunlaştırma ile çıkarılabilir. Sanayide, benzilidenklorürün sodyum asetatla ısıtılmasından elde edilir. Sinnamik asit, sıcak suda 133°C'ta ergiyen pullar halinde billûrlaşır. 300°C'a doğru kaynar. Yükseltgenler etkisiyle zinciri kesilerek *benzoik* aside dönüşür. Kavrulunca *stirolen* verir. İki hidrojen atomunu bağlayarak *hidrosinnamik* asit meydana getirebilir. Bromu ve hidrasitleri de bağlar. Sinnamik asidin geometrik bir izomeri vardır: *alosinnamik* asit. *Sinnamik esterler. Metil* ve *etil* sinnamatın, oldukça güzel, keskin bir kokusu vardır. 30°C'ta ergiyen *benzil* sinnamat veya *sinnamein,* peru belsemi'nde bulunur. 14°C'ta ergiyen sinnamil sinnamat *stirasin*'i meydana getirir.

Sinnamik aldehit veya β - *fenilakrolein,* $C_6H_5 — CH = CH — CHO$ formülünde, 247°C'ta kaynayan hoş kokulu bir yağdır; tarçın ve sinameki esansının temel bileşenini meydana getirir. Sınaî olarak benzaldehit ile asetaldehit arasındaki krotonlaşma ile hazırlanır.

Sinnamikalkol veya β*-fenilalilik,* formülü $C_6H_5 — CH = CH — CH_2OH$ olan bu alkol, styrax ve peru belsemi'nde bulunur. Sümbül kokusundadır, 33°C'ta ergir, 257°C'ta kaynar. (STİRAKON, STİRON ve PERÜVİN de denir.) [L]

SİNNAMİL i. (fr. *cinnamyle*). Formülü $C_6H_5—CH=CH—CH_2—$ olan tek değerli kök; sinnamik alkoldeki hidroksil kökünün ayrılmasıyle meydana gelir. ($C_6H_5 — CH=CH_2Cl$ formülündeki *sinnamil klorür* çok zehirli bir sıvıdır.) [L]

SİNNAMOİL i. (fr. *cinnamoyle*'den). Formülü $C_6H_5—CH=CH—CO—$ olan tek değerli kök; sinnamik asitteki hidroksil kökünün ayrılmasıyle meydana gelir. (Bazen SİNNAMİL de denir; fakat bu ad, sinnamik alkolden türeyen kökle karışmasına yol açabilir.) || *Sinnamoil klorür,* sinnamik asidin $C_6H_5—CH=CH—COCl$ formülündeki klorürü. (Havada dumanlar çıkaran ve 25°C'ta ergiyen bir katıdır.) [L]

SİNNEMA i. (fr. *synnéma*). Bot. Demet halinde miselyumlardan meydana gelen hif topluluğu. (L)

SİNNEVR i. (ar. *sinnevr*). *Esk.* Kedi. || *Sinnevr-i cebelî,* dağ kedisi. (M)

Sinn Fein («yalnız biz» anlamında gaelce dey.), irlanda milliyetçi ve cumhuriyetçi hareketi. XX. yy.ın ilk yıllarında, özellikle Griffith tarafından teşkilâtlanan bu hareket Fenian'ların ve İrlanda (cumhuriyetçi) kardeşliğinin siyasî geleneğini yürütüyor, ama esas ilham kaynağını gael kültür rönesansında buluyordu (gael birliği). MacNeill'in başkanlığındaki hareket, İngilizlerin oyalama siyasetini ve Redmond'ın İrlanda partisinin fazla uzlaştırıcı bulduğu tutumunu yerdi. Patrick Pearse'in elebaşılığını yaptığı küçük bir grup, millî ideal uğruna girişilecek büyük bir fedakârlık hareketiyle İrlanda'yı uyandırmağa karar verdi: 1916 paskalyasında çıkan ayaklanma. Kanlı bir şekilde bastırılan bu ayaklanma, az çok hedefine ulaşmıştı: irlanda kamuoyu fikir kurbanı olarak kabul ettiği bu kimselerin davasını heyecanla benimsedi. 1918 Seçimlerinde, Sinn Fein partisi tam bir zafer kazandı ve cumhuriyetçiler De Valera'nın liderliğinde bir hükûmet kurdular. Londra antlaşmasını (1921) izleyen karışıklıklar, partinin çözülmesine yol açtı. De Valera'nın 1927'de tekrar parlamentoya girmesi ve Fianna Fail partisini kurması bu harekete son verdi. (L)

SİNNİCOL AUL MARE, esk. **San - Nicolaul Mare,** macarca **Nagyszentmiklos,** Romanya'da (Banat bölgesi) şehir, Yugoslavya ve Macaristan sınırları yakınında; 9 800 nüf. Tahıl, şarap v.b. üreten verimli köylerin ortasında önemli pazar yeri. Besin sanayii. Besteci Bela Bartok burada doğdu. — Yakınında eski *Marosia*'nın («Attilâ'nın hazinesi» 1799'da burada bulundu) kalıntıları. (L)

SİNNİNGİA i. Gesneriaceae familyasından ağaç. (*Sinningia speciosa* ve *S. hirsuta* [gloxinia] mor veya eflatun rengindeki büyük çiçeklerinin güzelliğinden dolayı limonluklarda yetiştirilir. Anayurdu Brezilya'dır.) [L]

SİNNURİS, Mısır'da şehir, Yukarı Mısır'da (Fayyum ili), Fayyum'un kuzeydoğusunda; 29 100 nüf. (L)

SİNOD i. (yun. *synodos*'tan). Din. Bir kilise bölgesinin işlerine bakmak üzere toplantıya çağrılan kilise adamları heyeti. (Bk. ANSİKL.) || Protestan din görevlileri ve müşavirleri toplantısı. || *Yahudi sinodu,* Yahudilikle ilgili doktrin veya uygulamalar konusunda, belirli noktaları görüşmek üzere toplanan haham ve laikler kurulu.

— Tar. *Kutsal sinod,* patriklik yerine 1721'de Büyük Petro tarafından ihdas edilen ruhanî heyet. (9 Üyeden kurulu bu sinod, çarı temsil eden laik bir murahhas tarafından denetlenirdi. Feshire [1917] kadar önemli bir rol oynadı. Feshinden sonra patriklik tekrar ihdas edildi. Merkezîleştirme ve ökümenizm amaçlarıyle kurulan Kutsal sinod gerçekte bir otokrasi aracıydı.) [L]

SİNODENDRON i. Odunda ve çeşitli bozuk orman ağaçlarında gelişen geyikböceği. (İlmî adı *Sinodendron cylindricum.* Kınkanatlıların *lucanidae* familyasından.) [L]

SİNOLİN i. (fr. *cinnoline*). Formülü $C_8H_6N_2$ olan çok çevrimli baz; 39°C'ta ergir, zehirlidir. (Ftalazin'in izomeri olan bir benzopiridazindir.) [L]

SİNOLOG i. (fr. *sinologue*). Çinceyi ve çin medeniyetini inceleyen bilgin. (L)

SİNOLOJİ i. (fr. *sinologie*). Bk. ÇİNBİLİM.

SİNOLON i. (fr. *cinnolone*). Kim. Bir sinolin'in hidroksilli türevi. (L)

SİNON, Homeros sonrası efsane kahramanlarından. Özellikle *Aeneis*'in II. kitabında hileyi temsil eder. Truvalılara kendini yunanlı bir asker kaçağı olarak tanıtır, Athena'nın himayesini sağlamak için tahta atı surların içine sokmalarını salık verir; at şehre sokulunca, Sinon, içinde saklı bulunan Yunanlıları dışarı çıkartır. (L)

SİNOP, Karadeniz bölgesinin batı bölümünde il merkezi şehir ve liman; 15 107 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları). Denizyoluyle İstanbul'a 303 mil, karayoluyle Samsun'a 176 km, Ankara'ya 458 km uzaklıktadır. Sinop, Anadolu'nun kuzeye doğru en çok ilerleyen ve İnceburun ile sona eren kara çıkıntısına doğudan birleşen küçük bir yarımadanın yüksekliği az olan berzah kesiminde kurulmuştur. Berzahın genişliği, en dar yerinde 300 m'yi geçmez. Buradan başlayarak doğuya doğru uzanan yarımada, güneyinde kalan derin iç limanı, keşişlemeden başka bütün rüzgârlardan korur. Bu yüzden Sinop, Anadolu'nun bütün Karadeniz kıyısında tek tabiî limanı durumundadır. Berzahın kuzeyinde kalan dış liman ise fırtınalara açıktır. Şehir, berzahın en dar yerinde iç kaleyi ve eski tersaneyi kuşatan surlarla başlar ve yarımadaya doğru hafif eğimli bir zemin üzerinde yayılır. Sinop'un eski mahallelerini kuşatan surlar XIX. yy.ın ikinci yarısına kadar ayakta duruyordu. Şehir, surların dışında Anadolu tarafına doğru hiç bir gelişme göstermediği halde, yarımada tarafında hafif eğimle yükselen tepelere doğru, özellikle iç limana yakın kesimde yayılıyordu. Bugün de şehir bu kesimde yoğunlaşır; daha doğuda yarımadanın eğimi artar, Hıdırlık tepesinde 187 m'ye yükselir ve deniz tarafından dik yarlarla kuşatılır. Bu bakımdan Sinop deniz tarafından da tabiî bir şekilde korunur.

● *Tarih.* Yunan efsanelerinde şehrin kuruluşu Argonautlardan Teselyalı Autolykos'a bağlanır ve adının *Sinope* adlı bir amazondan geldiği söylenir. M.Ö. VIII. yy. ortalarında Milet'li tacirler buraya yerleştiler ve zamanla şehri bir ticaret merkezi haline getirdiler. Sonra da burayı bir üs yaptılar; yakınlardaki ormanlardan sağladıkları kerestelerle donanmalarını güçlendirerek Doğu Karadeniz kıyılarında başka şehirler kurdular. Burlar arasında M.Ö. 757'de kurulan Trapezus (Trabzon), Kerasus (Giresun) ve Kotyora (Ordu'nun batısında Bozukkale) sayılabilir. Bu şehirler Sinop'a vergi verirdi. M.Ö. IV. yy.da Sinop, iran satraplarıyle iyi ilişkiler kur-

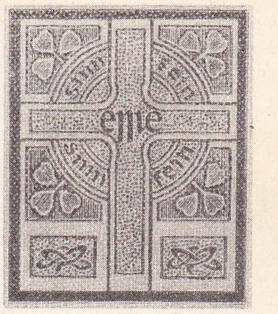

Sinn Fein amblemi
Bibliothèque Nationale, Paris

Foto. LAROUSSE

SİNOP'tan genel görünüş

du. Diogenes'in doğduğu şehir olan Sinop M.Ö. 220'de, Pontos kralı Mithradates II tarafından ele geçirildi. Özellikle Mithradates VII zamanında genişleyen şehirde mabetler ve tersaneler yapıldı. M.Ö. 47'de roma hâkimiyetine girdi. Bizans devrinde de canlı bir ticaret merkezi oldu. Ege denizi limanları ticaret bakımından önem kazanınca kervan yollarının bitim noktası olmaktan çıktı. XIII. Yüzyıl başında şehir, Trabzon'da yerleşen Komnenos Rum imparatorluğunun hâkimiyeti altına girdi. Anadolu Selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus 1214'te Sinop'u ele geçirdi. Selçukluların hâkimiyeti sırasında şehir, Trabzon'a karşı girişilen savaşlarda bir üs oldu. Alâeddin Keykubad I, 1226'da Kastamonu'daki uçbeyi Hüsameddin Çoban'ı, Sinop'ta kırdurmuş olduğu tersanede yapılan gemilerle Kırım'daki ticaret limanı Soğdak'ı almakla görevlendirdi. 1228 Yılında Trabzon kralı Andronikos'un Samsun ve Sinop limanlarına saldırması üzerine Keykubad I, karadan, Sinop limanından hareket eden donanma da denizden Trabzon'u kuşattı. 1253'ten sonra Trabzon Komnenosları, Selçuklular arasındaki karışıklıktan yararlanarak Sinop'u ellerine geçirdiler. Kısa bir süre sonra, selçuklu veziri Muinüddin Süleyman Pervane, Sinop'u uzun bir kuşatmadan sonra geri aldı. Rükneddin Kılıç Arslan IV, şehri Pervane'ye mülk olarak verdi. Böylece Sinop'ta kısa süren bir beylik kuruldu. (Bk. PERVANEOĞULLARI.) Bu beylik özellikle Trabzon Rumlarına ve Kefe'deki Cenevizlilere karşı giriştiği savaşlarla tanındı. Bu ailenin son beyi olan Gazi Çelebi'nin ölümünden sonra Sinop, Kastamonu beyi Süleyman Paşanın eline geçti. (Bk. CANDAROĞULLARI.) Şehir, bu aile zamanında Anadolu içlerine bağlı bir iskele olarak önemini korudu. Bayezid I devrinde bu çevre Osmanlı devletinin denetimi altına girdi. Sinop'ta bulunan Candaroğlu İsfendiyar Bey, Kastamonu beyi olan kardeşi Süleyman II'nin öldürülmesi üzerine, şehri Yıldırım Bayezid'e teslim etti; fakat padişaha bağlılığından dolayı şehir kendisine bırakıldı (1392). Daha sonra İsfendiyar Bey Timur'a sığındı. Timur İsfendiyar Beye Sinop, Kastamonu ve Çankırı'yı verdi (1402). Şehzadeler mücadelesinde, Musa* Çelebi, Sinop limanından Rumeliye çıktı; 1420'de Simavnalı Şeyh Bedreddin, İznik'ten kaçarak Sinop yoluyle Eflak'a geçti. Şehir, 1461'e kadar İsfendiyaroğullarının elinde kaldı. 1461'de Trabzon seferine çıkan Fatih, Sinop'u İsfendiyaroğlu İsmail Beyden aldı. Şehir, Kastamonu sancağına bağlandı; tersanesi onarılarak osmanlı donanması için kışlak haline getirildi. XVII. yy.da Sinop birkaç defa Don Kazaklarının saldırısına uğradı. 1614'te Çaykalarla karaya çıkan Kazaklar şehre baskın yaparak kaleyi ele geçirdiler; kadınları ve çocukları esir alarak şehri yaktılar. XIX. yy'da Sinop için en önemli olay, 30 ekim 1853'te limana demirli bulunan osmanlı filosunun, Rusların baskınına uğramasıdır. (Bk. SINOP BASKINI.) Sinop, idarî bakımdan, 1920'ye kadar, Kastamonu vilâyetine bağlı kaldı. Bu tarihten sonra bir sancağa merkez oldu. 1924'te ise vilâyet haline getirildi. Sinop'un nüfusu XIX. yy. başlarında 10 000 kadar gösterilir. Bu nüfusun büyük kısmı müslümandı, ayrıca Rumlar ve Ermeniler de vardı. 1927 Sayımında Sinop'un nüfusu 5 007 idi; bu sayı 1940'ta 4 838'e düştü. 1950'den sonra yavaş bir artma gösteren nüfus 1960'ta 10 214; 1965'te 13 354 oldu.

— *G. sanat.* Sinop'ta en önemli eser kaledir. Ayrıca Selçuklular ve Osmanlılar devirlerinde yapılmış birçok tarihî yapı vardır. Selçuklu eserleri arasında camiler başta gelir. *Alâeddin camii* (veya *Ulucami*). Yapımına Alâeddin Keykubad zamanında başlandı, Muinüddin Pervane tarafından bitirildi (1267). Cami şehrin ortasındadır. Beyaz mermerden yapılmış olan mihrabı kubbenin çökmesiyle bugün yok olmuştur. Caminin avlusunda *İsfendiyar türbesi*, kuzeydeki avlu kapısının yanında Muinüddin Pervane tarafından yaptırılan medrese yer alır. Bugün bu bina müze olarak kullanılır. Diğer önemli camiler arasında *Saray camii* (1374), *Tersane camii* (1733), *Cezairlialipaşa camii* veya *Seyitbattal camii* (1867) sayılabilir. Seyitbattal camii Abdülhamid II tarafından onartıldı (1896). Sinop'ta ilgi çeken diğer önemli yapılar türbelerdir. Bunlar arasında *Sultanhatun türbesi* (1394), *Gaziçelebi türbesi* (1322), şehrin batısında *Devlethatun türbesi* (1458) dikkati çeker. Şehirde ayrıca 1853 Sinop baskınında şehit düşen denizciler için dikilmiş bir anıt vardır.

— *Sinop ili.* Karadeniz bölgesinin batı bölümünde yer alan Sinop ili toprakları kuzey ve kuzeydoğuda Karadeniz, güneydoğuda Samsun ili, güneyde Çorum ve batıda Kastamonu illeriyle çevrilidir. Yüzölç. 5 862 km²; 264 653 nüf. (1970 sayımının ilk sonuçları).

● *Coğrafya.* Sinop ili toprakları, doğuda Sakarinek deresi ağzıyle batıda Çatalzeytin yakınında Tepe çayı ağzı arasında Karadeniz'e komşudur; bu iki sınır arasında İnceburun çıkıntısıyle buna doğudan eklenen Sinop yarımadasında, denize doğru belirgin bir çıkıntı meydana getirir. Yerey Üçüncü zamanın ikinci yarısına aittir. Bu kesimde yükselti 200 m'yi geçmemekle birlikte, yerey, vâdilerle yarılmış, engebeli bir görünüş almıştır. Dere ağızları dışında da bu yerey oldukça dik yarlarla denize iner. Bu kesimin gerisinde yerey yükselir ve İsfendiyar dağlarını meydana getirir. Burada genellikle İkinci zaman sonuna ait Kretase devrinin kil ve çakıl karışımı flişleri yayılır, sınırlı olarak daha eski ve daha fazla kıvrımlı Birinci zaman şist ve kireçtaşları meydana çıkar; bu kesimde Dranaz dağı (1 345 m), Çangal dağı (1 525 m) ve Zından dağı (1 635 m) başlıca dorukları meydana getirir. Yüzyıllar boyunca, özellikle yakın devirlerdeki büyük tahriplere rağmen bugün de önemli orman kalıntıları vardır. İsfendiyar dağlarının gerisinde Gökırmak vâdisinin Sinop ili sınırları içinde yer alan çığırı Boyabat önlerinde genişler. Sinop ilinin başlıca alüvyonlu ovası buradadır. Bu ova, Durağan'ın güneydoğusunda Kızılırmak'ın dar vâdisinde sona erer. İlin Gökırmak güneyinde Ilgaz dağları sistemine ait şiddetli kıvrılmış birinci zaman şistleri ve yeşil kayaçları yer alır. Yerey, vâdilerle fazla yarılmış olmakla birlikte bu kesimde yükselti 1 500 m'yi bulmaz.

Sinop ilinin kıyı kesiminde nemli, serin, orta derecede yağışlı denizsel karakterli bir iklim hüküm sürer. Dağlık kesimlerde yağış artar, kar yağışları oranı yükselir, gerideki Gökırmak vâdisinde mevsimler arası sıcaklık farkları fazla ve yağışları daha azalmış, oldukça karasal bir iklim tipi hâkimdir. Sinop Meteoroloji istasyonunun uzun süreli gözlemlerine göre ortalama sıcaklık en soğuk ayda (şubat) 6°6 C, en sıcak ayda (ağustos) 22°9 C; yıl ortalaması 14°C, şimdiye kadar kaydedilen en düşük sıcaklık —8°4, en yüksek sıcaklık 34°5; sıcaklığın 30°C üstüne çıkabildiği günlerin ortalama sayısı 1,5; 0°C'ın altına inebildiği günler sayısı 10,3, sisli günler sayısı 19, fırtınalı günlerinki 24,4'tür. Yıllık yağış ortalaması 662,4 mm, yağışlı günler ortalama sayısı 128,5'tir. Yağışların mevsimlere dağılışı (yüzde ile): kış 32,0; ilkbahar 18,4; yaz 14,8; sonbahar 34,8.

Kar yağışlı günlerin ortalama sayısı 7'dir. En çok esen rüzgârlar kuzeybatı ve güneydoğu doğrultusundadır. Sinop ili içinde yağış ölçülen istasyonların kaydettiği yıllık ortalamalar da şöyledir: Ayancık 1 020 mm, Gerze 710 mm, Boyabat 368 mm.

Sinop ili toprakları tabiî bitki örtüsü bakımından orman oluşumuna elverişlidir ve dağlık kesimler, doruk bölgelerine kadar tabiî orman alanı içinde yer alır; fakat yüzyıllardan beri yapılan orman köklemeleri büyük tahriplere yol açmış, özellikle Sinop'a yakın alçak kesimlerde orman örtüsü hemen bütünüyle ortadan kalkmıştır. Ormanın alçak kesimlerinde kayın, meşe ve gürgen gibi yayvan yapraklılar, yüksek kesimlerinde ise köknar v.d. iğne yapraklılar yer alır.

Sinop ili topraklarında bütün akarsular Karadeniz'e ulaşır. Başlıca toplayıcı olan Kızılırmak'ın çığırı, Sinop'u Samsun ili topraklarından kısmen ayırır. Kızılırmak, Durağan yakınında başlıca kolu olan Gökırmak'ı alır. Ayrıca, İsfendiyar dağlarının Karadeniz'e bakan yamaçlarından bu denize dik yataklı çok sayıda dere iner (Sarsakçay, Karasu ve Ayancık çayı gibi). Kıyıya yakın alçak kesimde birkaç su birikintisi ve Sinop yarımadası üzerinde kireçli yerey içinde açılmış Sülük gölü vardır.

Sinop ilinin 1965 sayımında 265 666 olarak tespit edilen nüfusu 1970 sayımının geçici sonuçlarına göre hafif bir gerileme göstermiştir; 264 653. Bu arada ilin bütün kasabalarında nüfus artması olduğuna göre, köylerde yaşayan nüfus azalmıştır. Km²'ye düşen mutlak nüfus yoğunluğu ortalaması 45, yalnız kır nüfusu yoğunluğu 38'dir. Sinop ilinde 1970 sayımına göre nüfusu 3 000'i aşan 4 yerleşme merkezi vardır: Sinop (15 107), Boyabat (11 364), Ayancık (6 779) ve Gerze (5 975).

SİNOP

Foto. H. Gürsel, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Buralarda yaşayanların (şehir nüfusu) toplam nüfusa oranı yüzde 14,8'dir. Geri kalan yüzde 85,2 nüfus, üçü ilçe merkezi olmak üzere 425 kır yerleşmesinde yaşar. Özellikle kıyı kesimindeki yerleşme tipi dağınıktır; köy evleri yerey üzerine aralıklı olarak dizilmiştir. Önceleri Canik'e bağlı görünen Sinop, Anadolu eyaletine bağlı Kastamonu sancağı içinde bir kaza merkezi durumundaydı. Kastamonu vilâyeti kurulunca Sinop bir sancak olarak ona bağlandı. Meşrutiyetten sonra bağımsız sancak olarak idare edilen Sinop, 1924'te ayrı bir vilâyet (il) halini aldı. Sinop ilinin ilçeleri: Merkez, Ayancık, Boyabat, Durağan, Erfelek ve Türkeli'dir.

— *Sinop merkez ilçesi*, 402 km²; 37 630 nüf. (1970); Merkez ve Ahmetyeri bucakları; 37 köy.

Sinop ilinde halkın geçimi hemen bütünüyle zıraata dayanır. Hayvancılığın ve balıkçılığın katkısı sınırlıdır. Sanayi az gelişmiştir.

İl topraklarının yararlanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): ekili dikili alanlar 23,5; nadas 3; orman toprakları (açık alanlarla beraber) 29; çayır ve otlaklar 3,5; ürün vermeyen yerler 41.

Zıraat alanlarının yüzde 95 kadarı tahıl ekimine ayrılır. Doğu Karadeniz illerinin tersine, en çok buğday ekilir (30 000-46 000 t), sonra mısır (25 000 - 29 000 t) ve arpa gelir (14 000 - 19 000 t). Kaplıca buğdayı üretimine de önemli yer verilir (1968'de 6 400, 1969'da 14 900 t). Mahlut (buğday çavdar karışımı) ekimi de yapılır (5 000 - 6 000 t). Pirinç üretimi, Gökırmak vâdisinde geleneksel bir önem taşır (başta Boyabat ilçesi olmak üzere 5 800-7 800 t). Çavdar (3 500 - 4 000 t) ve yulaf (1 200-2 200 t) üretimi daha az yer tutar. Kuru sebzelerden fasulye (1 300 t), patates (3 800 t) ve soğan (3 000 t) sayılabilir. Taze sebze üretimi yerel ihtiyacı karşılayacak kadardır. Sınaî zıraat ürünleri arasında başta tütün (Gerze ve Sinop ilçelerinde 1967'de 1 508, 1968'de 1 126, 1969'da 350 t) gelir; bu bakımdan il toprakları Orta Karadeniz tütün alanının (Samsun) bir uzantısı sayılabilir. Özellikle Boyabat ilçesinde Kastamonu fabrikası için şeker pancarı (10 000-16 000 t) ve az olarak keten, kenevir ekilir. Ayçiçeği ekimi henüz gelişmemiştir. İlin iklim şartları çeşitli meyve ağaçları yetişmesine imkân sağlar. En çok elma (300 000 ağaç), armut, kestane, ceviz yetişir. Fındık ağacı varsa da çok yer tutmaz (150-200 t fındık). Nemli iklim altında üzüm bağları gelişmemiştir (90 hektar). Zeytin ağaçları kıyı kesiminde oldukça önemli yer tutar (1967'de 7 500, 1969'da 18 000 ağaç). Zıraat istatistikleri 1 500 kadar turunçgil ağacı bulunduğunu ve 25 t kadar ürün alındığını gösteriyor. Yine istatistiklere göre 1965'te Sinop ilinde çiftçi aile sayısı 38 975'tir; toprak mülkü çoğunlukla 50 dekardan azdır. Tabiî çayır ve otlakların az yer tutması hayvancılığın gelişmesini önlemektedir.

Küçük baş hayvanlardan koyun (158 000), kılkeçi (101 000; artmakta) ve az olarak tiftik keçisi (30 000-18 000; azalmakta) yetiştirilir. Büyük başlardan sığır (136 000) ve manda (34 000) yetiştirilir. Eşek sayısı (12 500) atınkinden (6 900) fazladır ve katır çok azdır (750). Kümes hayvanları oldukça yaygındır (320 000 tavuk, 19 milyon kadar yumurta). Arıcılık fazla gelişmemiştir (12 400 kovan, 60 t kadar bal). Sinop ili kıyılarında ilkel bir karakter taşıyan balıkçılık, önemli bir geçim kaynağı değildir; özellikle Sinop, Ayancık, Gerze ve Türkeli'de yapılır. Sinop ili topraklarında bugüne kadar önemli maden yataklarına rastlanmamıştır. Büyük sanayi faaliyetinin tek örneği Ayancık Kereste fabrikasıdır. Bu fabrikanın işlemesi için Zından ve Çangal ormanları, 1926'da Sinop'ta kurulmasına girişilmiş olan kibrit fabrikasına verildi; fabrika kurulamayınca işletme Zingal şirketine devredildi; 1945'te işletme, devlete geçti. İl sınırları içinde bazı kereste atelyeleriyle Boyabat'ta çeltik tesisleri vardır. Sinop ilinde 440 km kadar devlet ve 86 km kadar il yolu vardır. Başlıca karayolları Sinop'u Boyabat üzerinden Kastamonu'ya ve Gerze üzerinden Samsun'a bağlar. Ayrıca Ayancık-İnebolu kıyı yolu da düzeltilmektedir. Sinop ilinin karayolları genellikle yüksek nitelikli değildir. Sinop limanının mendirek ve rıhtımı olmamakla birlikte burada yükleme ve boşaltmayı güçleştirecek havaya çok az rastlanır. Limanda 2 geminin rahatça yanaşabileceği bir iskele vardır. Ayancık'ta da kereste fabrikasının iskelesi bulunur. (→ Bibliyo.) [M]

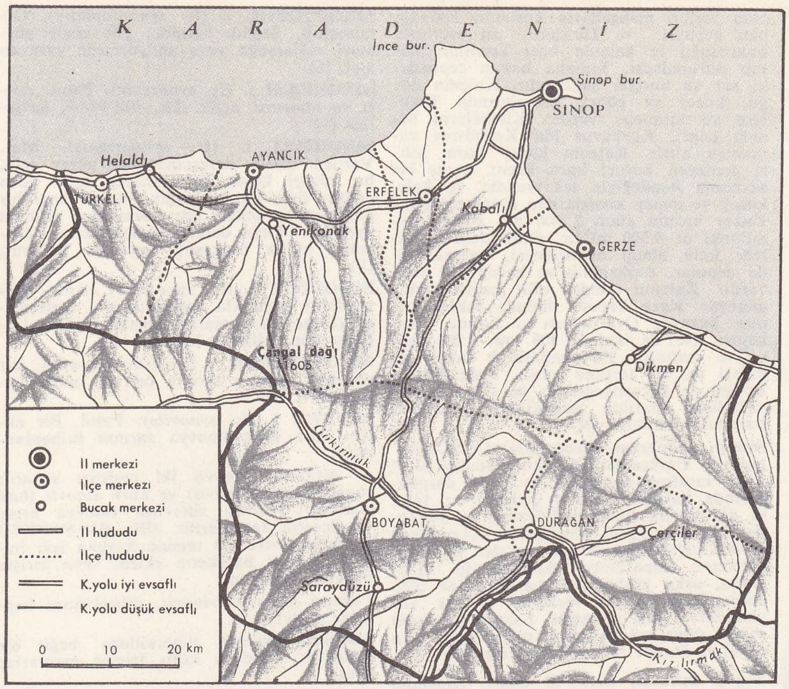

SİNOP
il haritası

Sinop baskını, Kırım savaşı sırasında rus donanmasının Sinop limanında bulunan osmanlı filosuna yaptığı baskın (30 kasım 1853). Kırım savaşı başladığı sırada bir rus donanmasının, Boğaz'ın 120 mil açıklarında dolaşmakta olduğu haber alınınca Büyükdere'de demirli bulunan osmanlı donanmasından bir hafif gemi filosu, Patrona Osman Paşa kumandasında Karadeniz'e açıldı (ekim 1853). Fırtınaya tutulan osmanlı gemileri Sinop limanına sığınmak zorunda kaldı. Bir süre sonra Sinop açıklarında amiral Nahimof kumandasında bir rus filosu göründü. Osmanlı filosu kumandanı Osman Paşa da savaşı limanda kabul ederek tertibat aldı ve durumu Babıâli'ye bildirdi. Babıâli Osman Paşaya Ruslar ateş açmadıkça karşılık vermemesini bildirdi. 30 Kasım 1853'te rus filosu, Sinop limanına girdi. Osman Paşa, Babıâli'den aldığı emir gereğince ateş emri vermedi; ancak osmanlı filosunun ikinci kumandanı Piyale Hasan Paşa, kendi gemisi olan Nizamiye fırkateyninin iki düşman gemisi arasında kaldığını görünce, emir beklemeden gemisine ateş emri verdi. Ondan sonra da bütün osmanlı gemileri ateşe başladı. Osmanlı gemilerinin çoğu yara aldı. Savaş bir buçuk saat sürdü. Osmanlı filosundan 2 000 kişi öldü; 6 subay ve 150 er de Ruslara esir düştü. (M)

SİNOPE. Bk. SİNOP.

Sinop kalesi, Sinop şehrinin eski mahallesinin bulunduğu kesimde kale. M.Ö. 72'de Mithridates IV devrinde yapıldı. İç kale ve dış kale olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Surların uzunluğu, doğuda 500 m, kuzeyde 880 m, batıda 270 m ve güneyde 400 m'dir; yüksekliği 10-15 m arasında değişir. Surların, saldırı için elverişli

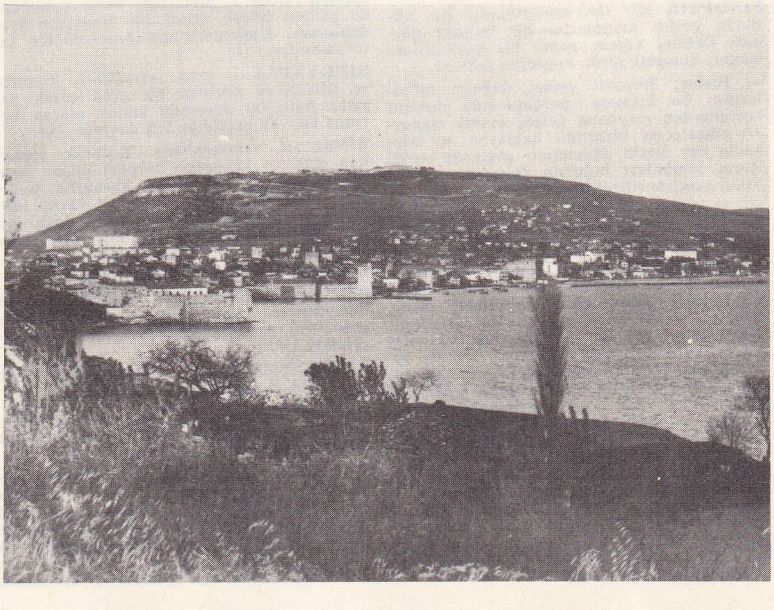

SİNOP'tan
bir görünüş

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

olan yerleri mazgallarla korunur. Kalenin batı cephesi ve Türklere ait eserlerin bulunduğu iç kalenin bazı kısımları harap durumdadır. Limana bakan cephedeki sur ve burçlar sağlamdır. Kalenin doğu, kuzey ve güney kısımlarında Türklere ait kitabeler vardır. Kitabelerin hemen hepsi, Keykâvus bin Keyhüsrev zamanına aittir. Kalenin kuzey kısmı şehri denizden korur; kara kısmı, geniş bir savunma hendeğiyle takviyelidir. İç kale, kuzey ve güney kısımlardan meydana gelir. Kuzey kısmın alanı 2 200 m^2, güney kısmınınki de 9 500 m^2'dir. Güneydeki iç kalede ünlü Sinop hapishanesi, kuzeydekinde depolar, cephanelik ve harap bir cami vardır. Kalenin eskiden dört kapısı vardı: güneyde Kara kapısı, doğuda İskele kapısı, kuzeyde Ova kapısı ve batıda Garp kapısı. 1461'de, kalede 400 top, 2 000 topçu ve muhafız, 900 tonilatoluk savaş gemileri ve bir tersane vardı. Kale Roma, Bizans ve Pervaneoğulları ve Osmanlı devirlerinde onarıldı. Selçuklular tarafından burçlarla donatıldı. (M)

Sinop madalyası, Sinop baskını (1853) dolayısıyle Fransa'da çıkarılan madalya. Hart Fegit tarafından yapıldı ve Paris darphanesinde basıldı. 68 mm çapında ve 141,2 gr ağırlığında olan madalyanın ön yüzünde Abdülmecid'in portresi ve çevresinde *Âbdul-mejid-khan Empereur des Ottoman* (Osmanlı imparatoru Abdülhamid Han) yazısı, arka yüzünde Sinop olayında ölen denizcilerin temsilî mezarına çelenk koyan bir kadın resmiyle *Europe ils sont morts pour toi* (Avrupa, onlar senin için öldü) ve *Sinope 1853* yazısı vardır. (M)

ön yüz

Sinop madalyası

arka yüz

Sinop müzesi, Sinop'ta müze. Alâeddin medresesinde açıldı (1941); 29 ekim 1970'te bugünkü binasına taşındı. Eserler üç bölümde toplanmıştır. 1. Arkeolojik Eserler bölümünde Prehistorik, Hitit, Frig, Helenistik, Roma ve Bizans devirlerine ait çeşitli cam, maden, seramik eserler; 2. Etnoğrafik Eserler bölümünde işleme erkek ve kadın eşyası, çeşitli ziynet ve mutfak eşyası, gümüş, altın kakmalı ateşli silâhlar v.d.; 3. Halı ve Yazma Eserler bölümünde XVI. ve XVII. yy. Ladik-Gördes halı örnekleri ve elyazması levhalar, elyazması Kur'an ciltleri ve sedef kakmalı Kur'an rahleleri teşhir edilir. Müzenin avlu kısmında, mimarî taş eserlerle adak taşları, lahit ve kitabeler yer alır. Bunlar arasında Sinop'ta yapılan arkeolojik kazılar sırasında meydana çıkarılan Roma devrine ait Serapis mabedi vardır. (M)

SİNOPSİS i. (yun. *syn,* ile ve *opsis,* görüş'ten). Bir bilimin, öğretim konusunun tümüne kısa bakış. || Bir bilimin bütün bölümlerini kapsayan sinoptik çizelge.

— Sine. Bir filim konusunun kısa özeti, bir senaryonun taslağı. (M)

SİNOPTİK sıf. (fr. *synoptique*). Bir bütünün çeşitli kısımlarını bir bakışta görmek imkânı veren; genel bir görünüşünü sunan: *Sinoptik tarih, coğrafya tablosu.*

— Elektr. *Sinoptik şema,* dağıtım tablolarının ön kısmına perçinlenmiş madenî cetvellerden meydana gelen, çeşitli manevra cihazlarını birbirine bağlayan ve üzerinde her âletin durumunu gösteren renkli işaret lambaları bulunan (kırmızı, kapalı; yeşil, açık) basitleştirilmiş şema.

— Meteorol. *Sinoptik meteoroloji,* bütün bir atmosfer kütlesinin hareketlerini gösteren ve analizleyen meteoroloji dalı.

— ANSİKL. Meteorol. *Sinoptik meteoroloji*'de bütün atmosfer söz konusu değildir; çünkü gözlem ağı, hem zaman içinde, hem de yatay ve düşey uzayda sınırlıdır. *Sinoptik ölçek,* Avrupa üzerinde aşağıdaki verilerle belirlenir: yaklaşık olarak 100 km uzaklığında istasyonlar, 20 km yüksekliğe kadar sondaj ve *sinoptik saatler*'de (0,3,6,9,12,15,18,21 evrensel zaman) yapılan gözlemler. Başlıca *sinoptik haritalar,* eşbasınçları, alınları ve hava kütlelerini gösteren, norveç haritalarıdır. Bu haritalar *sinoptik uzay*'a uygulanır; Batı Avrupa'da bu uzay Kuzey Atlantik'i, Avrupa'yı ve Batı Akdeniz'i kapsar. *Sinoptik analiz,* o andaki hava dolaşımının hangi tipten olduğunu belirlemek ve ertesi günkü dolaşım tipini tahmin etmek için yapılan işlemlerin bütünüdür. (L)

SİNOPTOFOR i. (fr. *synoptophore*). Oftalmoloji. Şaşılık halinde, çift gözle görmeyi sağlamağa veya geliştirmeğe yarayan âlet. (L)

SİNOREKSİ i. (fr. *synorexie*). Patol. Aşırı ve anormal açlık. Bk. OBURLUK *hastalığı.* (L)

SİNORMAL i. (fr. *synnormale*). Mat. Verilen ikinci dereceden bir yüzey için, bu yüzeyi kesen bir düzleme eşlik eden doğru; öyle ki, bu doğrunun herhangi bir noktasından çıkan altı normalden üçünün ayakları, ikinci derece yüzeyle kesen düzlemin konik arakesiti üzerinde bulunur. (L)

SİNOSTOZ i. (fr. *synostose*). Anat. Kemiklerin kaynakla yapışmış gibi birleşmesi. (Genellikle kafatası kemiklerindeki birleşme için kullanılır.) [L]

SİNOVEKTOMİ i. (fr. *synovectomie*). Bir eklemin sinovya zarının cerrahî olarak çıkarılması. (L)

SİNOVİT i. (fr. *synovite*). Patol. Bir eklem veya kiriş sinovya zarının iltihaplanması.

— ANSİKL. *Sinovit* iki çeşittir: *sızıntılı sinovit* (*seröz sinovit*) ve *kuru sinovit* (*had sinovit*). Sızıntılı sinovitte sinovya artar ve sinovya zarı gerilir. (Bk. HİDARTROZ.) Kuru sinovitte ise tersine kaygan sıvı bulunmaz; her harekette eklem veya kirişte bir çıtırtı duyulur.

Pirinçsi tanecikli sinovit, tüberküloza bağlı bir sinovittir.

Mantarsı sinovit, tüberküloza bağlı bir sinovittir; sinovya kılıfı içinde mantarlar ürer.

Plastik sinovit, müzmin, kuru bir sinovittir. Seröz içinde sertleşen ve kirişlerde yapışıklıklar meydana getiren bir gangın oluşumu ile belirir. Bu gang uzayıp kısalabilir. (L)

SİNOVYA i. (lat. *synovia*). Anat. Eklemlerin birleşme yerlerinde ve kalın kirişlerin sinovya kılıflarında kayganlığı sağlayan hafif akıcı sıvı. || *Sinovya kesesi,* eklem kapsüllerinin derin yüzünde ve kiriş kılıflarında rastlanan küçük zarsı kese. || *Sinovya kıvrımları,* sinovya kesesinin küçük kıvrımları.

— ANSİKL. *Sinovya,* protein (özellikle nükleoprotein) tabiatındadır; fizyolojik durumda, miktarı çok azdır. Buna karşılık, bazı patolojik hallerde (iltihaplar, travmalar v.b.) sinovya artar ve hidartroza yol açar.

Sinovya keseleri, sürtünmeleri ve kaymaları kolaylaştırmağa yarayan akıcı bir sıvı (sinovya) salgılar. Diz, dirsek gibi bazı kemik çıkıntılarıyle deri arasında sinovya keseleri vardır. (L)

SİNOXYLON i. Kurtçuğu asma çubuğunda gelişen böcek. (İlmî adı *Sinoxylon sexdentatum.* Kınkanatlıların *bostrychidae* familyasından.) [L]

SİNOYKİYA i. (yun. *synoikia*). Karınca ve diviklerde görülen bir çeşit ortak yaşama hali; bu durumda konuk olarak barınan hayvan ortaklığa ilgi duymaz. (L)

SİNSİ sıf. (*sinmek*'ten). Kötülük yaparken gizli ve kurnazca hareket eden: *Sinsi bir adam.* || Gizlilik ve kurnazlık belirten: *Sinsi bir gülüş.* || Yavaş yavaş başlayan ve gelişen, ağır sonuçlar doğurabilen (hastalık v.b.): *Verem sinsi bir hastalıktır.*

◆ **Sinsilik** i. Sinsi olma hali. (M)

SİNSİLE i. (ar. *silsile,* zincir'den). *Halk dili.* Sülâle: *Ben boğuldum. Karı aldıksa sinsilesini pazarlık etmedik ya!* (M. Ş. Esendal). [M]

SİNSİLEŞMEK geçz. f. (*sinsi*'den *sinsi-le-ş-mek*). Sinsi bir hal almak. (M)

SİNSİN i. (*sinmek*'ten). Folk. Genç erkeklerin gece, ateş çevresinde, davul zurna eşliğinde oynadıkları oyun.

— ANSİKL. Folk. Köy düğünlerinde, gece düğün evinin önünde veya bahçesinde büyük bir ateş yakılır. Genç erkeklerden bir oyuncu hızla ortaya çıkar, davulun ritmine göre dört yana dönerek oynar. Bu arada, seyircilerin içinden birdenbire çıkabilecek başka bir oyuncudan korunması gerekir. Çünkü yeni çıkan oyuncu eskisine yumrukla veya düğüm yapılmış bir mendil, bir urgan parçası veya tomarıyle vurabilir. Yeni oyuncu geldikten sonra ilk oyuncu (yumruk yesin yemesin) meydandan ayrılarak halk arasına karışır, öcünü alabilmek için fırsat kollar. Sonra, ikinci oyuncuyu öteki oyuncular izler. Oyun bu şekilde devam eder. Büyük meydan ateşi sönmeğe başladığı zaman bütün oyuncular el ele verir veya serçe parmaklarıyle tutuşurlar; davulcu ve zurnacıyı da aralarına alarak toplu bir oyun oynarlar. Sinsin oyununa Sinop, Çorum, Kayseri, Yozgat v.d. bazı illerde rastlanır. (M)

SİNSİPUT i. (lat. *semi,* yarım ve *caput,* baş'tan fr. *sinciput*'tan). Başın ön yarısı; önkafa. (L)

SİNSİSYUM i. (yun. *syn,* ile ve *kytos,* hücre'den fr. *syncytium*). Hücre bil. Birçok çekirdek taşıyan sitoplazma kütlesi. (Her çekirdeğin kendisini çevreleyen sitoplazma kısmına kumanda ettiği kabul edilir; çekirdeklere bağlı alanlar arasında gözle görülemeyen sınırlar bulunduğu sanılmaktadır. Bu alanlara enerjid denir.) *Eşanl.* PLAZMOD. (L)

SİN ŞAR İŞKUN. Bk. SARAKOS.

SİNTAGMATİT i. (fr. *syntagmatite*). Miner. Hornblend çeşidi. (L)

SİNTAKS i. Bk. SENTAKS.

SİNT-AMANDSBERG. Coğ. Bk. MONT-SAİNT-AMAND.

SİNTAN i. (fr. *syntan*'dan). Aromatik bileşiklerin sülfonlu türevlerini formolle yoğunlaştırarak elde edilen sunî sepi maddelerinin genel adı. (Sintanlar, bugün en çok kullanılan sepi maddeleridir.) [L]

SİNT-ANDRİES, fr. **Saint-André,** Belçika'da (Batı Flandre, Brugge idare çevresi) komün, Brugge yakınında; 15 600 nüf. Benediktin manastırı. Eczacılık ve kimya ürünleri. Dokuma sanayii. Mobilyacılık. İnşaat malzemesi. (L)

SİNTANG, Borneo'da (İndonezya) şehir. Kapuas kıyısında, Pontianak'ın doğusunda. (L)

SİNTENİS (Renée), alman kadın heykeltıraş (Glatz 1888). Berlin'de çalıştı, birçok büst ve özellikle sayısız yavru hayvan heykelciği yaptı. (L)

SİNTERLEME i. (fr. *sintérisation*'dan). Metalürji. Toz metalürjisinde, yeterli kohezyon ve sertliği kazandırmak amacıyle işlenen ürünleri topak haline getirmek için yapılan işlem. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bir maddenin taneciklerini, soğukta basınç uyguladıktan sonra bir ısıl işlemden geçirerek topak hale getirme. (Bu işlem, politetraflüoroetilen gibi güç ergiyen maddelere uygulanır.)

— ANSİKL. Metalürji. *Sinterleme* tekniği, seramik ürünlerinin pişirilmesinde uzun zamandan beri uygulanmaktadır; ısıtılan seramik hamurları, buharlaşarak suyunu kaybeder; böylece hamur kütlesi, tanelerin, ergime derecelerinin çok altındaki bir sıcaklıkta birbirine yapışmasıyle yeterli kohezyonu kazanır. Bu teknikten doğan madenî ürünlerin sinterlenmesi, *madenî seramik* de denilen toz* metalürjisinin temel işlemidir.

Yığma veya daha iyisi sıkıştırma yoluyle birbirine iyice temas ettirilen maden tozları ısıtılınca, ergime sıcaklığına ulaşmadan toz taneleri birbirine kaynar ve böylece, işlem şartlarına göre, sert ve oldukça tıkız bir maden kütlesi elde edilir. Sinterleme işlemi genellikle sıcakta yapıldığından, çevre sıcaklığında veya daha düşük sıcaklıkta (dişçi malgamalarında olduğu gibi) yapılan işleme *soğuk sinterleme* adı verilir. Genel olarak, önceden sıkıştırılmış veya bir kalıpta tutulmuş toz kütleleri, ısıtma sırasında herhangi bir basınç uygulamaksızın sinterlenir; bazı özel durumlarda (mekanik özellikleri arttırmak, tıkız ürünler elde etmek), ısıtma ve soğutma safhalarında parçalar üzerine sürekli olarak bir basınç uygulanır; bu işleme de *basınçla sinterleme* denir. Sinterlemedeki karmaşık olay, genel anlamda, kullanılan maden atomlarının yayınmasıyle açıklanır: bu yayınma, sıcaklığın artmasıyle (atomların termik çalkalanması) ve tanelerin yüzeyinde meydana gelen tepki-

Foto. MEYDAN

melerle kolaylaşır. Saf madenler ve bazı alaşımlar için, sinterleme işlemi, madenin veya alaşımda bulunan madenlerin ergime noktalarının altındaki bir sıcaklıkta yürütülür: bu, tamamıyle katı fazda yapılan sinterlemedir. Buna karşılık, alaşımların çoğunda sinterleme sıcaklığı, en kolay ergiyen madeninkinden düşüktür (hiç bir zaman ürünün bütünü ergimez): bu da sıvı fazlı sinterlemedir (bakır-kalay, demir-bakır alaşımlarına uygulanır).

Sanayide kullanılan sinterleme fırınları genellikle elektriklidir. Bu fırınların başlıca özelliği, hava ile teması önleyerek fırın içinde kontrollu bir atmosfer sağlayacak şekilde yapılmış olmasıdır. Büyük seri imâlatta, parçaların taşınması için sürekli geçmeli fırınlar ve sürme tablalı fırınlar kullanılır. (L)

SİNTERLEMEK geçl. f. Metalürji. Sıkıştırılmış maden tozları karışımını sinterleme işleminden geçirmek. (L)

SİNT-GİLLİS-BİJ-DENDERMONDE, fr. **Saint-Gilles-Lez-Termonde,** Belçika'da (Doğu Flandre, Dendermonde idare çevresi) komün, Dendermonde'nin güneyinde; 10 400 nüf. Bira fabrikası. Dokuma sanayii. (L)

SİNTİNE i. (ital. *sentina*'dan). Denizc. *Esk.* Yelkenli gemilerde gemiye giren suların biriktiği en çukur yere verilen ad. (Biriken suları boşaltmak için kullanılan tulumbalar burada sona ererdi.) || *Sintine bölmesi,* sintinede bulunan tulumbaların sandık ve valflarını süprüntü, toz v.b. maddelerin tıkamasını, yalpalı havalarda üstlerine bir cismin düşmesiyle kırılmalarını önlemek, bakım ve onarım gerektiğinde kolayca inebilmek için tulumbaların çevresine sintineden kontra tavlona kadar yapılan koruyucu. (*Sintine kuyusu* da denir.) || *Sintine firengisi,* sintinede biriken suların bölmelerden sintine kuyusuna akıp toplanması için sintine praçollarının veya döşek eğrilerinin alt kısımlarına açılan küçük delik. || *Sintine örtüsü,* sintine yollarını temizlemek için üzerlerine konulan hareketli kapaklar. || *Sintine yatağı,* sintinedeki postalara (kaburga eğri) tespit edilmiş olan ve kazanların, makinelerin v.b. üzerine oturtulduğu sehpaların tümü. || *Sintine yolu,* sintineye su göndermek için iç omurganın sancak ve iskele tarafında baştan kıça doğru uzanan oluk. || *Sintine zinciri,* sintineye kolaylıkla su geçebilmesini sağlamak için baştan kıça kadar uzanan zincir. (Bu zincir, baş ve kıç çımasından, başa ve kıça doğru çekilerek delikler temizlenir.) [M]

SİNT-KATELİJNE-WAVER, fr. **Wavre-Sainte-Catherine,** Belçika'da (Anvers ili Meschelen idare çevresi) komün, Meschelen'in kuzeydoğusunda; 12 800 nüf. Tarım pazarı. Sebze tarımı. Parke fabrikası. (L)

SİNT-KRUİS, fr. **Sainte-Croix,** Belçika'da (Batı Flandre, Brugge idare çevresi) komün, Brugge'nin doğu varoşu; 12 900 nüf. Dokuma sanayii. İnşaat malzemesi. (L)

SİNT-MİCHİELS, fr. **Saint Michel,** Belçika'da (Batı Flandre, Brugge idare çevresi) komün, Brugge'nin güneyinde, Brugge-Gand kanalı kıyısında; 12 400 nüf. Sebze tarımı. Demiryolu malzemesi atelyeleri. (L)

SİNT-NİKLAAS, fr. **Saint-Nicolas,** Belçika'da şehir, Doğu Flandre idare bölgesinde idare çevresi merkezi; 49 000 nüf. XVI.-XVII. yy.dan kalma kilise. Dokuma (dokumacılık, konfeksiyon, tuhafiyecilik), sanayii. Mobilya sanayii. Ambalaj sanayii. İnşaat malzemesi. Basımevi. Besin sanayii. —*Sint-Niklaas idare çevresi;* 197 000 nüf. (L)

SİNT-NİKLAAS, Belçika'da (Liège ili ve idare çevresi) komün, Liège'in batı sanayi banliyösünde; 10 000 nüf. Maden kömürü ocakları. İnşaat malzemesi. (L)

SİNTOL i. (fr. *synthol*'den). Kim. Karbon monoksidin basınç altında katalitik hidrojenlenmesiyle elde edilen sentetik bir yağa verilen ad. (L)

SİNT-PHİLİPSLAND, Hollanda'da (Zeeland) eski ada, 1907'den beri karaya bağlıdır; 2 170 nüf. (L)

SİNT-PİETERS-LEEUW, fr. **Leeuw-Saint-Pierre,** Belçika'da (Brabant, Hal-Vilvorde idare çevresi) komün, Halle'in kuzeyinde; 16 200 nüf. Dokuma sanayii. (L)

SİNTRA, Portekiz'de (Lizbon idare bölümü) şehir, başkentin batısında; 20 300 nüf. Sayfiye merkezi. Castelo dos Mouros'un (VII.-VIII. yy. yıkıntı halinde) ve Palacio de Pena'nın (1840-1850) eteğinde yer alır; Palacio de Pena kraliçenin kocası Ferdinand von Coburg tarafından eski bir manastırın yerinde inşa ettirilmiştir. Şehrin yanıbaşında yükselen eski krallık sarayı gerçek bir çini (gotik ve manvel üslûbunda) müzesidir. Güneyde serra de Sintra, bol bitkili, granitli küçük bir sıradağdır.

— Tar. Roma şehri Sintra, araplar tarafından alınarak tahkim edildi (1142). 30 Ağustos 1808'de Junot'nun burada ingiliz-portekiz yetkilileriyle imzaladığı antlaşma (*Sintra teslim antlaşması* denir) sonucunda Fransızlar Portekiz'i boşalttılar. (L)

Sint-Truiden, fr. **Saint- Trond,** Belçika'da (Limbourg, Hasselt idare çevresi) şehir, Campine'de; 21 000 nüf. Besin sanayii. Tütün. Metalürji. İnşaat malzemeleri. Roman ve gotik üslûbunda kiliseler. (L)

SİNUESSA. Esk. coğ. Latium'da şehir, Tiren denizi kıyısında, Savo ırmağının ağzı yakınında. M.Ö. 296'da bir roma kolonisi, İmparatorluk devrinde de bir municipium olan ve içinden *via Appia* (Appia yolu) geçen şehir Falerno ve Massicus bağlarına yakın olduğundan şarap ticareti yapardı; ılıcaları meşhurdu. Kalıntıları *Mondragone*'nin kuzeyindedir. (L)

Sinuhe'nin Hikâyesi, temeli tarihe dayanan eski mısır masalı. Sinuhe, XII. Sülâle devrinde Mısır sarayına sık sık girip çıkan bir kişiydi. Ammenemes I'in ölümü üzerine, tahtın vârisi prens Sestoris I'i tahttan uzaklaştırmak amacını güden entrikalara istemeyerek karıştı. Korkuya kapılarak Suriye'ye kaçtı, bedevîlerin arasına yerleşti, bir şeyhin kızıyle evlendi ve bir kabilenin şeyhi oldu. Yaşı ilerleyince Mısır'ın özlemini duymağa başladı. Babasının yerine geçen Sestoris, onu yurduna çağırdı. Orada şerefine törenler yapıldı ve «ölünceye kadar krallar gibi yaşadı». Mezarının bir duvarına yazıldığı (eğer gerçekten tarihî bir kişi söz konusuysa), sonra da becerikli bir kâtip tarafından ele alınıp düzene sokulduğu sanılan bu masal Yeni İmparatorluğun sonuna kadar Mısırlılarca zevkle okunurdu. Titizlikle yazılan, gösterişsiz, çoğu zaman şiirsel olan, hiç bir zevksizliği bulunmayan *Sinuhe'nin Hikâyesi,* mısır edebiyatının en iyi temsil eden eserdir. (L)

SİNUİCU, ing. **Sinuiju,** Kore'de (Kuzey Kore) şehir, Yalu ırmağı kıyısında çin sınırında, 188 499 nüf. Şehir, Yalu üzerinde bir köprü yapıldıktan (1923) sonra gelişti. Bir orman bölgesinde bulunan Sinuicu kereste ticareti ve sanayii (kâğıt fabrikası) merkezi haline geldi. Kore savaşında (1950-1951) Kuzey Kore'nin başkenti oldu. Sentetik dokuma. (L)

SİNUPALLİATA çoğl. i. Folas gibi kazıcı türleri kapsayan iki çenetli yumuşakçalar alttakımı. (Bu yumuşakçalarda sifonlar örtenek kemeriyle kavkı arasında kalan derin ve yuvarlak oyuklarda yer alır.) [L]

SİNÜRENİK sıf. (fr. *cynurénique*). Formülü $C_9H_5N(OH)CO_2H$ olan oksikinolein karboksilik asit için kullanılır; köpek sidiğinde bulunur, erimiş potasyum hidroksit etkisiyle sinürin ve karbon dioksit şeklinde ikiye ayrışır. (L)

SİNÜRİN i. (fr. *cynurine*). Sinürenik asitten elde edilen hidroksikinolein. (L)

SİNÜS i. (lat. *sinus,* kıvrım). Anat. Organizmanın çeşitli boşluklarına verilen ad. || *Akciğerzarı sinüsleri,* akciğerzarının çıkmazları. || *Böbrek sinüsü,* böbreğin iç kenarındaki boşluk; böbrek sapının bitiştiğidedir. || *Kalp sinüsü,* ilkel kalp tüpünün birinci kısmı; sonradan ikinci kısmıyle birleşerek sağ kulakçığı meydana getirir. (Kalp atımının başlangıç noktası olan sinüs kulakçık düğümü, burada bulunur.) [*Eşanl.* KEİTH VE FLACK DÜĞÜMÜ.] || *Kemik sinüsü,* kafatası ve yüz kemiklerinin kalınlığı içinde açılmış boşluklar: *Alın, üstçene, temel kemiği, kalbur kemiği sinüsleri.* || *Şahdamarı sinüsü,* ilkel şahdamarının ikiye ayrıldığı noktada meydana getirdiği şişlik. || *Toplardamar sinüsleri,* kafatası kemiğine yapışık büyük toplardamar kanalları; sert zarla sarılıdır ve doğrudan doğruya birçok iç toplardamara bağlıdır.

— Bot. Bir organın (meşe yaprağı) loplarını birbirinden ayıran yarık.

— Esk. Rom. Toga'nın omuzdan inip sağ kol altından geçen kısmı.

— Mat. Trigonometrik çember (bk. TRİGONOMETRİ) üzerine taşınmış bir yayın ucunun ve bu yaya tekabül eden merkez açısının ordinatı (sembolü: sin). [Bk. ANSİKL.] || *Hiperbolik sinüs,* sinüsün trigonometrik çembere dayanarak tanımlanması gibi, ikizkenar hiperbole dayanarak tanımlanan fonksiyon. (Bu fonksiyonun ifadesi $\frac{e^x - e^{-x}}{2}$'dir.)

— Teknol. *Sinüs âleti,* açı ölçek kamalarının açısal değerini belirlemeğe yarayan âlet (0° ile 45° arasındaki bir açıyı 0,5'-lik bir hassasiyetle ölçer.)

— Vet. *Sinüs hastalıkları.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. Regiomontanus'un trigonometriye kazandırdığı *sinüs,* «sin» sembolüyle gösterilir; meselâ, yarıçapı 1'e eşit bir çember üzerinde, α uzunluğundaki bir yayın başlangıcı A, bitim noktası da M olduğuna göre, sin α = PM yazılır.

Bir yayın tümlerinin sinüsüne, «yayın kosinüsü» denir. Sinüs, yayın dairesel bir fonksiyonudur; bu fonksiyon devirlidir ve devri 2π'dir. O ile 2π arasında, trigonometrik sinüsün değişimi yandaki tablo ile verilir.

Sinüs yayın sürekli bir fonksiyonudur ve doğru parçasının bütün değerlerini alır (—1, + 1).

— Vet. *Sinüs hastalıkları.* Evcil hayvanlarda oldukça geniş olan çene ve alın sinüsleri, at ve koyunda bazen önemli hastalıklar meydana getirir. Atta sinüslerin dolması burun deliklerinden birinden kaygan, akıcı veya irinli bir sıvının devamlı olarak akmasıyle teşhis edilir. Sinüslerin dolması nadiren çift taraflı olur. Bu durum, sümüğün müzmin bir şekli de olabilir. Her iki halde de çene veya alın sinüsüne trepanasyon uygulamak ve antiseptik enjeksiyonlar yapmak gerekir. *Eşanl.* SİNÜS AMPİYEMİ. (L)

SİNÜSEKTOMİ i. (fr. *sinusectomie*). Cerr. Ön çeperini ve tabanını keserek alın sinüsünü ortadan kaldırmak için yapılan ameliyat. (L)

SİNÜSOİDAL veya **SİNÜZOİDAL** sıf. (fr. *sinusoïdal*). Mat. Durumu, biçimi veya değişimiyle bir sinüsoit'e benzeyen. || Bir olayı zamanın fonksiyonu olarak gösteren grafik bir sinüsoitse, böyle bir olay için kullanılır. (L)

SİNÜSOİT veya **SİNÜZOİT** i. (fr. *sinusoïde*'den). Mat. Dik kartezyen koordinatlarda, sin x fonksiyonunu gösteren düzlem eğri.

— ANSİKL. *Sinüsoit,* Newton ve Leibniz tarafından incelendi; adını ise Belidor verdi. Sinüsoit, tabiî olayların yaptığı salınımların en basiti olarak kabul edilebilen harmonik salınımı gösterir. (L)

SİNÜS-VERS i. (fr. *sinus-verse*). Mat. MA yayının M ucunun OA üzerindeki P izdüşümü ve MA yayının A başlangıcı tarafından sınırlanan PA doğru parçası. (L)

SİNÜZİT i. (fr. *sinusite*). Patol. Yüz sinüslerinin iltihaplanması.

— ANSİKL. *Sinüzit,* burun mukozası iltihabından veya diş çürüğünden ileri gelen üstçene kemiği iltihabından sonra meydana çıkar. Müzmin hale gelebilen bu hastalık antibiyotik ilâçlara, ilâçlı suyle yıkamağa, hattâ köklü ameliyatlara ihtiyaç gösterebilir.

— Vet. *Asalaklı koyun sinüziti,* koyunda baş dönmesi belirtileri yapan ve delibaşı andıran bir hastalıktır; bu yüzden *yalancı delibaş* da denir. Hastalığa, koyunun alın sinüslerine girip gelişen oestrus kurtçukları sebep olur. (L)

SİNTENİS
«Çocuk ve Kuzu»

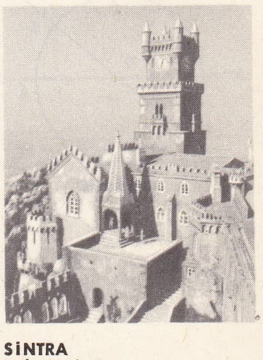

SİNTRA
Palacio de Pena

Foto. Ullstein, Boudot-Lamotte (LAROUSSE)

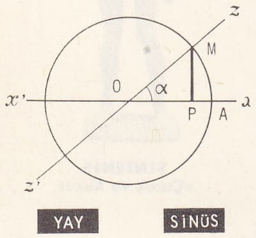

YAY	SİNÜS
0	0
	artan
$\frac{\pi}{2}$	+1
	azalan
π	0
	azalan
$\frac{3\pi}{2}$	−1
	artan
2π	0

sinüs değerlerinin değişim tablosu

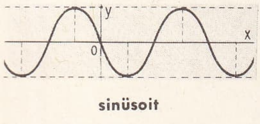

sinüsoit

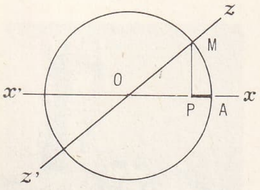

sinüs-vers

SİNÜZOİDAL sıf. (fr. *sinusoïdal*). Mat. Bk. SİNÜSOİDAL.

SİNÜZOİT i. (fr. *sinusoïde*'den). Mat. Bk. SİNÜSOİT.

SİNYAL i. (fr. *signal*). İşaret; önceden kararlaştırılmış haberleşme işareti: *Erketedeki düdük İsmet, Kel Mahmut geliyor diye sinyal verdi* (Rıfat Ilgaz). || Telefonda, hat bağlantısının sağlandığını ve numaraları çevirmeğe başlanabileceğini haber veren ses, çevir sesi. || *Sinyal lambası*, taşıtlarda, arabanın hangi yöne döneceğini gösteren lamba. || *Sinyal müziği*, radyo veya televizyonda, hep aynı programın başında çalınan müzik.

— DEY. *Sinyal çekmek* (veya *vermek*), işaret vermek.

— Dy. Havc., Sibern., Telekom. Bk. İŞARET.

— Psikol. *Duyum sinyali*, şartlı bir refleksi harekete geçiren ve aynı işi yapan tabiî uyarıcının sembolü sayılabilen uyarı. (ŞARTLI UYARI, [STİMÜLÜS].) [M]

SİO, Macaristan'da ırmak, Balaton gölünün sularını Tuna'ya ulaştırır. Sio, Tunaötesi bölgenin güney kesimini büyük bir kısmını akaçlayan Kapos ırmağını alır. (L)

SİODMAK (Robert), alman sinema yönetmeni (Berlin 1900). İlk sesli alman filimlerinin (*Voruntersuchung* [1931]; *Quick* [1932]) en ünlü isimlerinden biridir. Sonradan fransız sinemasına geçti (*La Vie Parisienne* [Paris Hayatı], 1935; *Mister Flow*, 1936; *Pièges* [Tuzaklar], 1939) ve nihayet A.B.D.'de dünya çapında üne ulaştı. Filimlerine konu olarak sanrıları, ruhsal bozuklukları ve psikanaliz meselelerini seçti, üslûp yönünden tutarlı kalmayı başardı: *Phantom Lady* (Hayalet Kadın) [1944]; *The Suspect* (Şüpheli Kişi) [1944]; *The Spiral Staircase* (1945); *The Killers* (Katiller) [1946]; *The Dark Mirror* (Karanlık Ayna) [1946]; *Die Ratten* (Fareler) [1956]. (M)

SİOFOK, Macaristan'da (Somogy idare bölgesi) şehir, Balaton gölünün güneydoğu kıyısında; 9 800 nüf. Önemli dinlenme merkezi. (L)

SİOHAN (Robert), fransız bestecisi (Paris 1894). *Siohan konserleri*'ni kurdu (1929 - 1936) ve Honegger'in *Kral Davud* adlı oratoryosunu ilk olarak çaldırdı. 1931'den 1946'ya kadar, Paris operasında koro şefliği yaptı, 1948'de Millî konservatuvarın deşifraj sınıflarından birine öğretmen oldu. Yaylılar için dörtlü (1922), senfonik parçalar, melodiler besteledi. Ayrıca, Paris üniversitesinde edebiyat doktorasını verdi (*Perspectives sur l'Art Sonore* [Sesli Sanatın Geleceği Üstüne Görüşler], 1954). 1962-1964 Arasında Kültür bakanlığının müzik işleri genel müfettişliğine getirildi. Fransa'da, Malraux'nun müzik konusunda giriştiği reform çalışmalarına katıldı. Müzik üstüne iki kitap yazdı: *Horizons Sonores* (Sesli Ufuklar) [1956] ve *Stravinskiy* (1959). [L]

SİON, alm. **Sitten**, İsviçre'de şehir, Valais kantonunun merkezi, bir dağ seli olan *Sionne* çayı ile Rhône'un kavşağında; 20 100 nüf. Sion'a, üzerinde derebeylik şatoları bulunan sarp kayaların eteğinde kurulmuştur. Tourtillon şatosu (XIII. yy.) roman ve gotik üslûbunda müstahkem Notre Dame - De - Valère kilisesi yakınında yükselir. Sion VI. yy.da savunmaya elverişli konumu sayesinde bulunan Valais piskoposluğunun merkezi (o zamana kadar *Octodurum* [Martigny] idi) oldu. Piskopos aynı zamanda Valais kontu da olduğundan şehir bölgesel başkent haline geldi. 1810-1814 Arasında fransız Simplon idare bölgesinin merkezi oldu. Sion bağlarla örtülü yamaçların (ünlü şaraplar) eteğinde ve bol meyve ağaçlı bir ovanın ortasında kurulmuştur. Şehirde birkaç sanayi kolu gelişmiştir: tahta işçiliği, metalürji, basımevi, un değirmeni, tütün fabrikası. (L)

SİON. Bk. SIHYEVN.

SİON (Jules), fransız coğrafyacısı (Masny 1879 - Montpellier 1940). *Les Paysans de la Normandie Orientale* (Doğu Normandiya Köylüleri) [1909] adlı bir tez yazdı. Montpellier üniversitesine profesör oldu. *Asie des Moussons* (Musonlar Asya'sı) [1928 - 1929] adlı iki ciltlik kitabıyle İtalya ve Yunanistan (1934) bölümlerini yazarak *Géographie Universelle*'in (Evrensel Coğrafya) hazırlanmasına katkıda bulundu. 1934'te de *La France Méditerranéenne* (Akdeniz Fransası) adlı bir eser yayımladı. (L)

Sion Bilgelerinin Tutanakları, 1897'de Basel'de toplanan ilk siyonist kongresi sırasında, «Sion Bilgeleri» denen yahudilerin gizli oturumlarda kaleme aldığı tutanakları biraraya getirdiği iddia edilen kitap.

Protokoller çarlık Rusya'sının yahudi aleyhtarı edebiyatına aittir. Bunlar, ilk olarak *Dünyanın Yahudiler Tarafından Fethi Programı* başlığı altında rus gazetesi *Bayrak*'ta yayımlandı.

Birinci Dünya savaşından sonra eser Rusya dışına çıktı. Yahudi aleyhtarı propaganda ve özellikle Hitler'in tutumu, bunun çeşitli ülkelere dağılmasına ve çeşitli dillere çevrilmesine yardım etti. Kitap bir uydurmadır. Bunu, *The Times* gazetesinin İstanbul muhabiri Ph. Graves ağustos 1921'de yayımladığı üç makalesiyle ıspatladı. Muharrir *Protokoller*'in büyük ölçüde fransızca bir kitaptan aktarıldığını ortaya koydu. 1935'te, İsviçre İsrail Cemaatleri birliğinin bu memlekette *Protokoller*'in yayılması konusunda şikâyeti üzerine, Berne mahkemesinde tahkikat açıldı, tahkikat sonunda bunların uydurma olduğu beyan edildi. Berne İstinaf mahkemesi, 1947'de, *Protokoller*'in kötü niyetle yazılmış bir kitap olduğunu belirtti. (L)

SİOULE (LA), Fransa'da Auvergne ve Bourbonnais bölgesinde ırmak, Allier ırmağının kolu (sol kıyı); 150 km. Servières gölünden çıkar, Ebreuil'e kadar uzun süre boğazlar arasından kıvrılarak akar; Sioulet'yi (sol kıyı), sonra Saint-Pourçain yakınında Bouble'u alır ve biraz ötede Allier'ye kavuşur. (L)

SİOUX CİTY, A.B.D.'de (Iowa) şehir, Big Sioux River ile Missouri ırmaklarının kavşağında; 89 160 nüf. Büyük bir tarım ve hayvancılık bölgesinin ortasında kurulan Sioux City, bir ticaret ve sanayi merkezidir (un fabrikaları, et konservesi ve tuzlaması fabrikaları, tarım makineleri, imalâtı, otomobil yapımı). [L]

SİOUX FALLS, A.B.D. (Güney Dakota) şehir, Big Sioux River kıyısında; 65 500 nüf. Sanayi, bölgesel ürünlerin (domuzyağı ve et) işlenmesine dayanır. Kenevir ve keten iplikhaneleri. 1964'te 60 MW gücünde bir nükleer santral hizmete girmiştir. (L)

SİOUX'LAR. Bk. SİU'LAR.

SİPAH veya **SİPEH** i. (fars. *sipāh* veya *sipeh*). *Esk.* Asker. || Ordu. || *Sipeh-büd* (*sipeh-bed, sipeh-dar* veya *sipeh-keş*), başkumandan. || *Sipeh-darî*, başkumandanlık. || *Sipeh-sâlâr* (veya *sipah-sâlâr*). Bk. SİPEHSÂLÂR.

— Mal. *Esk. Sipah kalemi*, Osmanlı devletinde kapıkulu süvarilerinden olan Sipah bölüğünün maaş işlerine bakan dairenin adı. (Âmiri, sipah kâtibiydi.) [M]

SİPAHİ i. (fars. *sipāh*'dan *sipāhî*, süvari askeri). Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda tımar sahibi süvari askeri. (Sipahiler, savaş zamanında öşrünü aldıkları topraklardan yetişme hayvanlarla savaşa katılır, fakat cephaneyi devletten alırlardı.) [Bk. OSMANLI İMPARATORLUĞU. *Askerî teşkilât bölümü*.] || *Sipahi ağası*, Osmanlı devletinde kapıkulu süvarilerinin birinci bölüğü olan sipahi bölüğünün kumandanına verilen ad. || *Sipahi bölüğü* veya *sipah bölüğü*, Osmanlılarda Kapıkulu süvarilerinin birinci bölüğüne verilen ad. Bk. KAPIKULU.

— Mal. *Esk. Sipahi senedi*, sipahilerin tımarları içindeki devlet topraklarını, çiftçilere dağıtırken verdikleri vesikanın adı. (*Tapu temessük'ü* de denirdi.)

— Tar. XVIII. - XIX. yy.larda Fransa, Portekiz ve İngiltere hizmetine giren hintli askerlere verilen isim. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. Dupleix'in ilk yerli kıtaları, kendisinin *sipahi* adını verdiği *peon*'lardan kuruldu. Lord Clive de, avrupa usulünde eğitilen hintli ve müslümanlardan *Sepoy* alaylarını kurdu. Bu alayların mevcudu 190 000'e ulaştı. Bunların aylıkları 1857'e kadar Hindistan kumpanyası tarafından verildi. Fakat prenslerin soyguncuğu, Hindistan dışına sık sık askerî seferler yapılması, aç köylü sınıfının sömürülmesi gibi durumlardan bu birliklerin gittikçe huzursuzluğunu artırmıştı. Fişeklerin inek veya domuz yağıyle yağlandığı haberinin yayılması, birliklerin ayaklanmasına yol açtı: çünkü bu yağlama işi, gerek hintlilerin gerek müslümanların dinî inançlarına aykırıydı. Kırım savaşından beri İngiliz garnizonlarının güçsüz düşmesinden faydalanan Nana - Sahib, Bengal ve Madras halkını ayaklandırdı. Delhi'de büyük Moğol'un soyunun son temsilcisi olan Bahadır Şah, imparator ilân edildi. Lucknow ve Kanpur şehirleri ele geçirildi ve bütün Avrupalılar vahşice öldürüldü. Ganj nehri vâdisinin orta bölgesini kapsayan ayaklanma, sikhi ve gurka askerleri tarafından desteklenen ingiliz kuvvetlerinin önünde başarısızlığa uğradı, ingilizler Delhi'yi (mayıs 1857), sonra Lucknow'u (mart 1858) geri aldılar. Âsiler daha dokuz ay Nana - Sahib ile birlikte direndiler. Sonunda sir Colin Campbell tarafından Nepal'e geri atıldılar. Esir edilen Bahadır Şah Rangoon'a sürgün edildi ve orada öldü.

Hindistan kumpanyası lağvedildi (1858); ordusu India office'e yeniden bağlandı. 1814 ve 1815 Paris antlaşmalarından sonra Hindistan'daki fransız sipahileri inzibat birlikleri halinde yeniden kuruldu, fakat bunlar da 1907'de ortadan kaldırıldı. Bununla beraber fransız jandarma kadrosuyle takviyeli bir sipahi bölüğü Pondichery'de «kamu kuvveti» olarak 1954'e kadar kaldı.

◆ **Sipahiyan** çoğl. i. *Esk.* Sipahiler.

◆ **Sipahiane** zf. *Esk.* Sipahi askerine yakışır tarzda. (LM)

Sipahi çarşısı, Bursa'da Bedesten'in kuzeyinde çarşı. Üzeri kubbelerle örtülü, köfeki taşı ve tuğladan yapılmış olan bina, bugün mobilyacılar çarşısı olarak kullanılır. Ortada bir yol, kenarlarda dükkânlar vardır. Yol kısmının üzeri, kapalıçarşılarda olduğu gibi tonoz şeklinde değil, kubbelerle örtülüdür. Sipahi çarşısının güneyinde son yıllara kadar üzeri ahşap örtülü olan *Gelincik çarşısı*, bugün ahşap barakalarla dolmuştur. (M)

SİPAHİLİK i. (*sipahi*'den *sipahi-lik*). Sipahinin görevi. (M)

Sipahi ocağı, at binme hevesini arttırmak ve atlı sporu yurda yaymak amacıyle kurulan (22 mart 1913) kulüp. Türkiye'nin ilk binicilik kulübüdür. Kurucuları arasında Mahmud Şevket Paşa ve Mahmud Muhtar Paşa gibi devlet ileri gelenleri vardı. Birinci Dünya savaşı ve mütareke yıllarında bir duraklama geçiren kulüp, Kurtuluş savaşından sonra tekrar eski canlılığına kavuştu. 1950'den sonra bir sosyal kulüp haline geldi. (M)

SİPAHİZADE MEHMED EFENDİ, türk bilgini (Bursa, ? - İzmir 1589). Bursa'da medrese öğrenimi gördü. Bir süre müderrislikle görevlendirildi. Bağdat (1584), sonra İzmir (1589) kadısı oldu. Edebiyatın her türünde eser verdi. Daha çok din konularında çalıştı. Coğrafya ile ilgilendi. Gezdiği yerlerin tarih ve coğrafyasıyle ilgili konular üstünde durdu. Mehmed Efendi daha çok tefsir, kelâm, hadis ve usul alanlarındaki çalışmalarıyle tanınır. Eserleri: *Enmüzecu'l-Ulûm* (Bilimlerin Örneği); *Haşiye-i Şerh-i Tecrid* (Tecrid Yorumuna Ek); *Haşiye alâ Şerhu - Hikmeti'l-Ayn* («Hikmeti'l-Ayn Yorumu»na Ek); *Evzahu'l-Mesalik alâ Marifeti'l-Büldan ve'l-Memalik* (Ülkelerin ve Beldelerin Bilinmesi Konusunda Tutulacak Yolların En Açığı). [M]

—SİPAR sıf. (fars. *sipürden*, vermek, feda etmek'ten *-sipār*). *Esk.* «Veren, feda eden» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Can - sipar*, canını veren, hayatını feda eden v.b. (M)

SİPARE veya **SÜPARE** bls. i. (fars. *sı*, otuz ve *pāre*, parça'dan *sı-pāre* > *sü-pāre*). Din. *Kur'an*'ın ayrıldığı otuz cüzden her biri. (M)

SİPARİŞ i. (fars. *sipāriş*). Bir işin yapılması veya bir şeyin gönderilmesini isteme, ısmarlama: *Siparişleri yetiştiremiyoruz, Allah seni inandırsın* (B. Felek). || Yapılması ısmarlanan şey: *Dışarı siparişlerinden kırparlar* (Kemal Tahir). || — *Esk.* Bir devlet memurunun maaşından kestirerek başka

yerde bulunan yakınına gönderdiği aylık para. || *Sipariş almak,* bir şeyin yapılması için emir almak, kendisine ısmarlanmak: *Marangoz sipariş aldığı eşyayı yetiştiremedi.* || *Sipariş etmek* (veya *vermek*), bir işin yapılmasını veya bir şeyin gönderilmesini istemek, ısmarlamak: *Bana bin türlü şeyler sipariş ettiler. Yetiştirilmezse amcamın ziyafeti mahvoldu* (H. Z. Uşaklıgil). *Kardeşim, insan bir defa akıl eder. Ben bu adamlara sipariş verdim diye* (B. Felek). || *Sipariş üzre,* sipariş alınarak veya verilerek (yapılan).

— Huk. *Sipariş mektubu,* bir tacir veya yapımcıya (imalâtçı) belirli malları göndermesi için yazılan mektup. (Sipariş mektubu, yerine göre, bir «icap» veya «icaba davet» olabilir. Mektupta, sözleşmenin esaslı unsurları varsa bu sipariş bir icap niteliğindedir. Mektupta sözleşmenin esaslı unsurları yoksa, sipariş mektubu sadece icaba davettir.)

— Teknol. Eni ve boyu istek sahibinin verdiği listeye göre hazırlanan doğrama odunu.

— Tic. *Sipariş defteri,* bir işletmenin aldığı veya yerine getirmesi veya teslim etmesi gereken siparişleri kaydettiği defter: *Bazı işletmelerin, üretim kapasitelerinin bir yıl ötesinde doldurulmuş sipariş defterleri vardır.*

◆ **Siparişat** çoğl. i. *Esk.* Siparişler, ısmarlanan şeyler. (ML)

SİPARİUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Roma tiyatrosunda kullanılan perde. (Esas perde olan *aulaeum* yere inip gözden kaybolurken siparium yanlamasına açılırdı. Ara oyunları, perde aralarında kapanan siparium'un önünde oynanırdı.) [L]

Si parla italiano (*İtalyanca konuşulur* anlamında ital. k.ler). Bir mağazanın camekânı, bir otelin girişi v.b.ne, içeride italyanca konuşan birinin bulunabileceğini belirtmek için konulan cümle. (L)

SİPARONER i. Denizc. *Esk.* Maltalıların altı düz, pruva tarafında bir direği olan küçük teknelere verilen ad. (Siparoner'ler sokuleva yelkeni açarlardı.) [M]

SİPARUNA i. Kokulu yapraklı ağaç veya ağaççık; Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaklaşık olarak altmış türü yetişir. (Birçok türünden tıbbî bitki olarak faydalanılır. *Monimiaceae* familyasından.) [L]

SİPAS i. (fars. *sipās*). *Esk.* Hamd etme, şükür. || *Sipas-dar,* şükreden. || *Sipas-darî,* şükretme. || *Sipas-güzar,* Tanrı'ya hamd eden. || *Sipas-güzarî,* Tanrı'ya hamd etme. || *Hamd ü sipas,* Tanrı'ya şükür.

◆ **Sipasî** sıf. *Esk.* Teşekkür eden, minnettar. (M)

Sipas camii, Ermenak'ta cami. Karamanoğullarından Bedreddin Mahmud Beyin oğlu Ebülfeth Alâeddin Halil Bey tarafından yaptırıldığı sanılıyor (1306-1349). Dört paye üzerine düz damla örtülü basit bir yapıdır. Cami, eski temelleri korunarak esaslı bir onarım gördü. Bu onarımda yalnız mihrap, ceviz ağacından iki kanatlı kapı ve çınardan pencere kanatlarının orijinal şekli korundu. Ceviz kapı kanatları üzerinde *Kur'an*'dan bir ibare yazılıdır. Bunun yanında, ince işlemeli palmet motifleri vardır. Pencere kanatları da çeşitli motiflerle süslüdür. (M)

SİPEH i. Bk. SİPAH.

SİPEHSÂLÂR veya **SİPAHSÂLÂR** bls. i. (fars. *sipeh* veya *sipāh,* asker ve *sālār,* reis'den *sipeh-sālār* veya *sipāh-sālār*). *Esk.* Askerlerin, ordunun reisi, başkumandan. (Selçuklu devletinde seraskerlerin en büyük yetkilisiydi. Osmanlılarda sipahsâlârın yerini «ordu başkumandanı» anlamına gelen serasker aldı.) [M]

SİPEHSÂLÂR (Ahmedoğlu Mecdeddin Feridun), selçuklu kumandanı ve yazarı (öl. Konya 1312 ?). Selçuklu ordusunda sipehsâlâr* olarak görev yaptı. Kırk yıl kadar Konya'da Mevlânâ Celâleddin* Rûmî'nin hizmetinde bulundu. Yakından tanıdığı Mevlânâ **hakkında** *Risale-i Sipehsâlâr be Menakıb-ı Hüdavendgâr* (Sipehsâlâr'ın, Hüdavendigâr Diye Anılan Celâleddin Rûmî Hakkında Kitabı) adlı farsça eseri yazdı. Esere sonradan Sipehsâlâr'ın oğlu tarafından Sultan Veled, Ulu Ârif Çelebi, Şemseddin Âbid Çelebi gibi mevlevî büyüklerinin biyografileri eklendi. Sipehsâlâr'ın eseri, Mevlânâ ile ilgili ana kaynaklardandır. (M)

SİPENC i. (fars. *se* > *si,* üç ve *penc,* beş'ten *si-penc,* üç beş, pek az). *Esk.* Az bir zaman kalınacak yer, misafirhane, konak yeri. || *Teşm. yol.* Dünya (*seray-ı sipenc* de denir): *Ne mümkün olmamak âzürde-i meşakkat ü renc / Meğer ki olmayasın sakin-i seray-ı sipenc* (Bağdatlı Ruhî). [M]

SİPEND i. (fars. *sipend*). *Esk.* Tütsü olarak kullanılan üzerlik otu tohumu. (M)

SİPENDARMİDH, Mazdak dininin dördüncü *amşaspend*'inin veya başmeleğinin adı. Ruhanî sistemde alçakgönüllülük perisi ve erdemli kadın tipidir; maddî sistemde ise, yeryüzü perisi olarak beşinci gün ile on ikinci ayın sorumlusudur. (L)

SİPER i. (fars. *siper*). Korunulacak, arkasına, altına veya içine girerek saklanılacak yer: *Son siperleri olan kiliseleri birer birer kaptırdığı halde direnişine devam ediyordu* (Ş.S. Aydemir). || Yağmur, güneş v.b. etkenlere engel olan koruyucu: *Gönür şedaid-i eyyama karşı düşunda / Siper vazifesini lime lime bir abacık* (M.Â. Ersoy). || Kuytu yer: *İlerde bir masa gördüm dedim ki arkadaşa / Biraz siperde otursak... Geçer miyiz o başa?* (M.Â. Ersoy). || Şapka, kasket v.b.nin önündeki çıkıntı. (*Eşanl.* SİPERLİK.) || *Siper almak,* bir koruyucunun altına girmek, arkasına geçmek veya içine girmek suretiyle korunmak: *En nihayet duvarın bir tarafına, siper alacak yerine sindik* (Ahmed Rasim).

— DEY. (*Kendine*) *Siper etmek,* kendini korumak amacıyle bir şeyi veya kimseyi siper olarak kullanmak: *Yeni doğan güneşe karşı elini gözlerine siper ederek...* (R. N. Güntekin). || (*Kendini*) *Siper etmek,* bir şey veya kimse için kendini tehlikeye atmak: *Zeyd İbni Harise Resulü Ekrem'i atılan taşlardan muhafaza için kendini siper etmekle birkaç yerinden yaralandı* (Cevdet Paşa).

— *Esk. Siper-i sâika.* Bk. SİPERİSAİKA. || *Siper-i şems* (veya *şems-siper*), siperlik.

— Ask. Toprakta uzunlamasına kazılan, üstü açık hendek: *Siper kazmak.* || Askerlerin gidiş gelişine ve karşı tarafa hedef olmadan ateş etmeğe imkân veren, toprak içinde kazılmış irtibat yolu. (Bk. ANSİKL.) || *Siper bıçağı,* yakın muharebede kullanılan, yaklaşık olarak 20 sm uzunluğunda, iki ağızlı çelik bıçak. || *Siper harbi,* iki düşman tarafın, tuttukları cepheyi sürekli bir siper hattıyle sınırladığı ve karşı tarafın siper hattını aşmağa çalıştığı savaş şekli: *Birinci Dünya savaşı, 1915'ten 1918'e kadar Fransız cephesinde bir siper harbi şeklinde devam etti.* (*Eşanl.* MEVZİ HARBİ. *Zt.* HAREKET HARBİ.) || *Siper havanı.* Bk. HAVAN. || *Siper topçusu.* Bk. TOPÇU. || *Arka siper,* sipere yatmış askerleri arkadan gelecek mermilere karşı koruyan toprak yığını. || *Ön siper,* siperdeki askerleri cepheden gelecek mermilere karşı koruyan ve silâh dayayarak ateş etmek için destek vazifesi gören toprak yığını.

— Dy. *Duman siperi,* bir lokomotifte, dumanı yukarıya doğru vermek ve makinistin görüş alanını arttırmak için duman kutusunun iki yanına yerleştirilen düzlem veya yukarı doğru hafifçe şişkin iki saç levhadan meydana gelen bütün. || *Kar siperi,* rüzgâr tarafından sürüklenen kar yığınlarını tutmak için, demiryolu boyunca uzanan duvar veya tahta perde.

— Marang. Bir silmenin, bir kinişli geçmenin, bir zıvana dilinin yapımında, sağa-sola kaymasını önlemek için kiniş rendesi gibi kundaklı bir âlete tespit edilen ve iş parçasına dayanan parça.

— Mobilya. *Ocak siperi,* çok kuvvetli ateşe veya çok kuvvetli ışığa karşı koruyucu küçük mobilya veya düzen.

— Okçuluk. Okun kabzayı zedelemesini önlemek amacıyle sol elin üst kısmına konan âlet. (Yay ve okun kullanıldığı devirlere ait olan bu âlet, tabla, oluk, eşik ve tokalı kolandan meydana gelirdi. Ok, oluğun üzerinden çekilerek atılırdı. Siperin baş parmağın dip tarafına gelen bölümüne *siper başı,* siperin son bölümüne *siper kuyruğu,* ortasına ve eşiğin önüne gelen bölümüne *atış yeri* denirdi.)

— Sil. Ateşsiz silâhlarda, namlu ile kabza arasında yer alan ve silâhı kullananın elini korumağa yarayan parça: *Kılıç, kabza siperi.* Bk. KILIÇ.

— Teknol. İşçilerin yüzlerini korumak için, bir fırının veya bir demirci ocağının ağzı önüne yerleştirilen madenî levha.

— Zır. Bitkileri rüzgâr, soğuk ve nemden koruyan her türlü engel. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Siper,* kazı sırasında çıkan toprakların ön ve arka siper meydana getirmek üzere ileriye ve geriye doğru atıldığı basit bir hendektir; hendeğin dip kısmı, içeriye dolan suların lağım çukurlarına akabilmesi için ızgaralıdır; bir atış banketi, ön siperin üzerinden ateş etme imkânı verir; çitler, çalılar veya kum torbalarıyle yapılmış dayanaklar toprağı tutar. Siperler ilk defa, taarruz birliklerinin harekâtını gizlemek için muhasara* savaşında kullanıldı. 1915'te, çok güçlü otomatik silâhlar karşısında canlarını koruyabilmek için her iki taraf da toprak yığınlarının arkasına çekilmek zorunda kalınca, siperler büyük bir önem kazandı. Sonraki yıllarda «siper» kelimesi çok daha geniş bir anlam kazanarak, toprağın içinde kazılmış, her türlü irtibat yolunu (gerek atış siperleri, gerek irtibat hendekleri) kapsadı. Karadan olduğu kadar havadan yapılacak atışlara karşı da korunmak üzere her askerin ayrı ayrı kazdığı birer kişilik dar ve derin çukurların birleşmesiyle siper hattı meydana gelir. Siper hattı, en iyi kamufle edilecek şekilde, sekizgen veya kremayer biçiminde düzenlenir. Arka ve ön siperler uzaktan kolaylıkla görülebileceği ve kamufleyi hiçe indireceği için, çoğu zaman yapılmaz. Mevzi harbinde önce siperler kazılır; sonra siperlere gözetleme ve kumanda postaları yerleştirilir, geriyle irtibatı sağlamak için sığınak ve irtibat hendekleri açılır. Böylece, gerçek tahkimli mevziler, hattâ daimî tahkimat kurulmuş olur.

— Zır. Bitkileri kötü hava şartlarından koruyan her çeşit engele siper denir. Bunlar iki kısma ayrılır: *tabiî siper, sunî siper.*
Yüksek tepe, dağ, orman gibi engeller tabiî siperlerdir, bitkileri hâkim rüzgârlardan korur. Sunî siperler ise duvar, çit, ağaçlar (kavak, servi v.b.) gibi sabit ve daimî veya çerçeve, ot, kamış, hasır gibi geçici olur.

◆ Sıf. Kuytu, korunabilen (yer). [LM]

SİPERDE sıf. (fars. *sipürden,* vermek'ten *siperde*). *Esk.* Bk. SÜPERDE.

SİPERGAM i. (fars. *siperġam*). Bot. *Esk.* Fesleğen. (M)

SİPERİSAİKA bls. i. (fars. *siper* ve ar. *ṣāᶜiḳa,* yıldırım'dan fars. taml. *siper-i ṣāᶜiḳa*). Yıldırımı çekip toprağa veren âlet. Bk. PARATONER. (M)

SİPERLENMEK dönşl. f. (*siper*'den *siper-le-n-mek*). Korunmak amacıyle bir yeri kendine siper etmek, siper altına, arkasına veya içine girmek. (M)

SİPERLİK i. (*siper*'den *siper-lik*). Yağmura, güneşe karşı konan koruyucu engel: *Şapka, kapı siperliği.*

— Ask. Siper olarak kullanılabilen yer. (M)

SİPHNOS, yaygın şekliyle **Siphno,** Kyklades takımadalarında yunan adası; 3 300 nüf. (L)

SİPHO i. Kutup denizlerinde bulunan öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça. (*Buccinidae* familyasından.) [L]

SİPHOCAMPYLUS i. Çançiçeğigillerden, Orta Amerika ve Andlar'da yüz kadar türü bulunan bitki cinsi. (Lâl renkli çiçeklerinden dolayı birçok türü limonluklarda yetiştirilir.) [L]

SİPHOMYCETES çoğl. i. Bölmesiz, tallı mantarlar grubu. *Eşanl.* BASİT MANTARLAR, PHYCOMYCETES.

— ANSİKL. Klorofilsiz olduğu için mantarlar arasında sayılan *siphomycetes,* bölmesiz talları ve dikaryotik evre geçirmeyen normal zigotlu üreme şekilleriyle siphonales takımından özellikle yeşil suyosunlarından ayrılır. Bu gruptaki başlıca takımlar:

sipahi
(«Türkische Gevänder» adlı kitaptan)

monoblepharidales, saprolegniales, peronosporales, mucorales, entomophtorales. Bazı bilginlerse bunları önce iki üst takıma ayırır: Oomycetes, zygomycetes. (L)

SİPHONALES çoğl. i. Sifonlu yeşil suyosunları takımı. (Birinci zamandan Üçüncü zamana kadar büyük bir jeolojik rol oynayan bu yosunların zarında bazen kalker birikimi görülür.) [L]

SİPHONAPTERA çoğl. i. Pirelerin ilmî adı. (L)

SİPHONARİA i. Akciğerli karındanbacaklı yumuşakça. Bk. SİPHONARİİDAE. (L)

SİPHONARİİDAE çoğl. i. Akciğerli, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası; örnek tipi pulmonaria'dır. (Hayvanın dokunaçsız, yassı, geniş bir başı, sapsız gözleri vardır; kavkısı çanağımsı, sağlam, dış kısmı ışınsal kabarık çizgili, iç kısmı parlaktır. *Siphonaria*'lar iki yaşayışlıdır; sıcak denizlerin kıyılarında, gelgit bölgelerinde bulunur; Eyosenden beri fosiline rastlanır.) [L]

SİPHONİA i. Lithistidae grubundan, köklü bir sap üzerinde armut veya lâle biçiminde görünen fosil silisli sünger. (Tebeşir tabakalarında çok yaygındır.) [L]

SİPHONOCLADİALES çoğl. i. Yeşil suyosunları takımı. (Bunlarda tal parçalıdır ve her bir parçanın içinde birçok çekirdek bulunur. Çoğunluğu denizde yaşayan ve kalkerli olan bu yosunlar gayet iyi fosilleşir. Başlıca cinsleri: *Cladophora, microdictyon, Valonia, halicytis, dasycladres, acetabularia.*) [L]

SİPHONOSTOMA i. (yun. *siphon*, boru ve *stoma*, ağız'dan). Deniziğnesigillerden, denizinğnesine çok benzeyen, sadece basık burnuyle ondan ayrılan kemikli balık. (*Siphonostoma typhle*'nin erkeğinin karın tarafında yumurtaların kuluçkalandığı bir cep bulunur.) [L]

SİPHONOSTOMA çoğl. i. Kavkı ağzı dipte boru şeklinde yer alan öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar grubu (msl. triton, strombus). [Hepsi taraksolungaçlılar veya monotocarda takımında toplanan bu yumuşakçalar, dişlidilin görünüşüne göre şerit dilliler ve ipsi dilliler diye iki kısma ayrılır.] (L)

SİPİHR i. (fars. *sipihr*). *Esk.* Gökyüzü. || *Mec.* Talih, felek: *Sipihrin bahtını ikbâlini hep paymâl ettim / Hamiyyet mesleğinde terk-i evlâd ü ıyâl ettim* (Namık Kemal). *Eltaf-ı sipihr bizde kalmaz / Hangi nefesi verir ki almaz?* (Ziya Paşa).

— Mus. *Esk.* Türk musikisinde altı yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Sipihr hüseynî*, türk musikisinde birkaç yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Sipihr uşşak*, türk musikisinde birkaç yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.)

— ANSİKL. *Sipihr*'in iki çeşidi vardır. Birincisi şehnaz* ile hisar* makamlarından, ikincisi ise hisar ile kuçek* makamlarından meydana gelir. Eskiden kullanılan birinci çeşide *eski sipihr* adı verilir. Birinci çeşide *eski sipihr* adı verilir. Birincisinde hisar ile, ikincisinde kûçek ile olmak üzere her iki çeşit sipihr dügâh - *la* perdesinde kalır. Güçlü, her iki çeşitte de, birinci derecede hüseynî-*mi* perdesidir. İkinci derecede güçlü eski sipihrde neva-*re*, ötekinde çârgâh-*do*'dur. Donanıma hisar makamının ârızaları olan *sol* ve *re* bakıye diyezleri (♯) konulur. Hisardaki hüseynî için, bu iki perde bekar yapılarak *si* koma bemolü (♭) ile *fa* bakıye diyezi (♯) kullanılır. Şehnaz ve ikinci sipihrdeki kûçek için gereken işaretler ya nota içinde veya ikinci bir donanım açılmak üzere kullanılabilir. Zekâî Dedenin *Devr-i Revan* bestesi, *Aksak* ve *Nakış Yürük Semai*'leri. Dilhayat Kalfanın *Muhammes Peşrev*'i, Kantemiroğlu'nun *Fer - Muhammes Peşrev*'i, Selim III'ün *Saz Semaisi* bu makama örnek olarak gösterilebilir. (M)

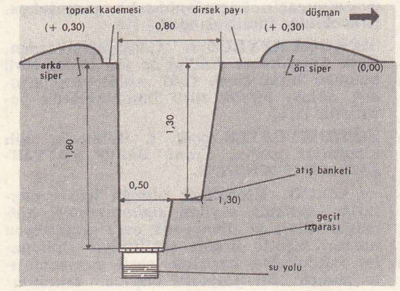

siper (ask.)

SİPİHR (Mirza Muhammed Taki), iranlı tarihçi ve yazar (öl. Tahran 1878). Kâşânlıdır. Öğrenimini Tahran'da yaptı. Orada Meliküşşuera Feth Ali Hanın himayesine girdi. Muhammed Şahın başa geçmesinden sonra (1834) onun özel kâsidecisi oldu. Bu hükümdar tarafından kendisine genel bir tarih yazmak görevi verildi. Sonra başa geçen Nâsıruddin Şah devrinde de sarayda aynı görevde kaldı. Kendisine «lisanül mülk» (ülkenin dili) unvanı verildi. Eserleri: *Berahinu'l-Acem* (Acem Kanıtları) *Divan, Nasıhü't Tevarih* (Tarihleri Yok Eden). [M]

SİPİKÖR dağı, Doğu Anadolu'da, Erzincan ovasının kuzey kenarında yükselen dağ; 2 600 m. (M)

SİPİNCULUS i. Durduğu yerde dikilebilen fosforışıl deniz solucanı. (Özellikle Akdeniz kıyılarında balık tutmak için yem olarak kullanılır.) [L]

SİPİROGRAFİ i. (fr. *spirographie*). Fizyol. Solunumdaki gaz alışverişlerinin grafik eğrileriyle gösterilmesi. (Spirografi, dinlenme ve çalışma sırasında solunum hacmini, solunum hareketlerinin sıklığını, bir dakikada alınan havanın ve kullanılan oksijenin hacmini gösterir. Bunlar bir metabolimetre ile kolayca ölçülebilir.) [L]

SİPİROMETRE i. (lat. *spirare*, solumak ve yun. *metron*, ölçmek > fr. *spiromètre*'den). Fizyol. Kuvvetle bir nefes aldıktan sonra kuvvetli bir nefes verirken çıkarılan havanın hacmini ölçmeğe yarayan âlet; genellikle solunum sırasında çıkarılan gazların hacmindeki değişiklikleri ölçer. (L)

SİPİROMETRİ i. (fr. *spirométrie*). Fizyol. Spirometre yardımıyle normal veya kuvvetli nefes verme sırasında çıkan gazların hacminin ölçülmesi. (L)

SİPO i. Afrika'da *Entandrophragma utile*'den ede edilen kereste. (Sipo [Fildişi Kıyısı] veya *asiye* [Kamerun] ya da *kosikosi* [Gabon], açıkhavada durdukça koyulaşan pembe-kırmızı renkli, oldukça ince dokulu, az aykırı lifli bir odundur; iyi işlenir ve çok güzel cilâ tutar; afrika akajusu gibi, ince marangozlukta ve kaplamacılıkta kullanılır.) Bk. TAHTA *levhası*. (L)

SİPOLİN i. (ital. *cipollino*, küçük soğan'dan [bazen bir kayada iç içe damarların bulunmasından ötürü] fr. *cipolin*). Yeryüzü kabuğu içinde genel başkalaşımın etkisinde kalan billûr (mermerleşmiş) halindeki kireçtaşı. (Sipolin çoğunlukla silikatlı mineraller veya grafit kapsar.) [L]

SİPONTUM. Esk. coğ. İtalya'da (Apulia) şehir, Roma senatosu buraya bir roma kolonisi yerleştirmişti (M.Ö. 194). M.Ö. I.yy. ortalarında gerilemeğe başlayan şehir, Roma imparatorluğu zamanında zengin bir liman haline geldi. Ortaçağ sitesi, 1223'te bir depremden sonra tekrar terk edildi ve halk Manfredo tarafından kurulan yeni bir şehre (*Manfredonia*) taşındı. Bugün *Santa Maria di Siponto*. (L)

SİPPAR. Esk. coğ. Mezopotamya'da şehir, Akkad ülkesinde, Fırat yakınında ve Babil'in kuzeyinde. Tarihöncesinde mahallî sülâlelerin merkezi olan şehir, güneş kralı Şamaş ile eşi Aya için yapılan âyinlerle meşhurdu ve bu tanrılar için büyük bir tapınak inşa edilmişti. Kral Hammurabi kanun derlemesini adalet tanrısı olarak Şamaş'a ithaf etmişti. Bugün *Ebu Abba*. Şehir 1881-1882'de üzeri yazılı birçok anıt ve 60 000'den çok çivi yazılı levha bulan Rassam'dan sonra, 1894'te P. Scheil tarafından kazıldı. Alman arkeologları Andrae ve Jordan 1927'de Scheil'in verdiği planları doğrulamak için burada bir süre kaldılar. Akkad kralı Sargon tarafından inşa edilen dörtgen surlar, bir ziggurat'ı, tanrı Şamaş'a adanmış bir tapınağı ve Babil'in I. Hanedanı zamanında yapılmış (II. binyılın ilk yarısı) bir yazıcılar okulunu çevreliyordu. Şehirde, Pers devrinin sonuna kadar (M. Ö. IV. yy.) yaklaşık olarak iki bin yıl oturulduğu ispatlanmıştır. (L)

SİPSİ i. (esk. türk. *sıbızğu*, düdük'ten). Gemici düdüğü. || Zurnanın öttürülmesini sağlayan kamış kısmı. || *Argo.* Sigara. || *Esk.* Talim yaptırırken çalınan ıslık. (M)

SİPSİVRİ sıf. (*sivri*'den *sip-sivri*). Çok sivri olan: *Ömer Kalamışta, deniz kıyısında sipsivri bir yalıya taşındı* (Y. Z. Ortaç).

— DEY *Sipsivri kalmak*, herkesin çekilmesiyle ortada kalmak, yalnız kalmak. (M)

SİP-SONG-CHAU-THAY, Tonkin'in batısında koruluk ve dağlık bir bölgenin eski adı, Kara ırmak tarafından aşılır. Bu ad «Oniki Tay prensliği» anlamına gelir. (L)

SİPTORNİS i. Koyu esmer tüylü, küçük boylu ötücü kuş; dalcıkları kullanarak kocaman bir yuva yapar. (Güney Amerika'da yaşar. Çömlekçikuşugillerden.) [L]

SİPTOROS höyüğü. Arkeol. Bayburt'un batısında Siptoros köyünde höyük. Kılıç Kökten tarafından bulundu (1944). Yüzeyinde Bakırçağına (İlk Tunç II) tarihlenen çanak çömlek parçaları ele geçirildi. (M)

SİPUNCULOİDEA çoğl. i. Denizde yaşayan silindirimsi gövdeli, içeriye çekilebilen ağızlı hayvanları kapsayan küçük sınıf. (Birçok türüne dünyanın bütün denizlerinde, bazı türlerine ise yalnız kutup denizlerinde rastlanır. Başlıca cinsleri: *sipunculus, phascolosoma.*) [L]

SİPÜRDE i. (fars. *süpürden*'den *sipürde*). Mus. Türk musikisinde diyapozonun *la*'sını hüseynî *mi* olarak alan düzen. (*Ahteri* de denir.) [M]

SİPYAGİN (Dmitriy Sergeyeviç), rus siyaset adamı (Moskova yakınları 1853 - Petersburg 1902). Aleksandr II'nin öldürülmesinden sonra (1881) nihilistlere karşı sert tutumuyle tanındı. Arka arkaya Harkov (1886), Kurzeme (1886), Moskova (1888) valiliklerinde bulundu. İçişleri bakanı yardımcısı (1894) oldu. Goremiykin'den sonra onun yerine içişleri bakanı oldu (1899). 1901'deki karışıklıkları oldukça sert bir şekilde bastırdı ve bir üniversite öğrencisi tarafından öldürüldü. (L)

SİPYLOS. Esk. coğ. Anadolu'da dağ, Lydia'da Bozdağ'ın (Tmolos) batı uzantısıdır, Gediz (Hermos) ırmağının sol kıyısında. Eteklerinde bir şehir vardı: Sipylos Magnesia'sı. Sipylos yamacında (bugün *Manisa dağı*, 1 800 m), Eskiçağdan kalma yıkıntılar ortaya çıkarıldı. (L)

SİQUEİROS (David Alfaro), meksikalı ressam (Chihuahua 1898). 1912'de ressam Alfredo Ramos Martinez tarafından kurulan Santra Anita açıkhava okulunda okudu. Orozco ile birlikte devrime katıldı, 1919-1922 arasında Avrupa'da dolaştı. 1921'de Barcelona'da yayımladığı bir bildiride, Eski Dünya'nın çağdaş estetiğine karşı cephe aldı ve Kolomböncesi sanatın kaynaklarına yöneldi. Millî eğitim bakanı tarafından Meksika'ya çağrıldı, Ressamlar ve Heykeltıraşlar sendikasını kurdu ve proletarya sanatının nazariyecisi oldu. İspanya İç savaşında cumhuriyetçi bir tugaya kumanda etti. Tablolarında mizacının sertliği ağır basar: hacimlerin büyüklüğü, boyutların genişliği, renk parlaklığı, teknik planda cesurca girişimler (sınaî kaplamalarla örtülü plastik maddeden yapılmış panolar ideolojik tezlerin etkililiği. Mexico Hazırlık okulunda (1922), Elektrik sendikasında (1939), Güzel Sanatlar sarayında (1940) büyük duvar kompozisyonları yaptı. *Fırtına, Yangın* (1939) gibi eserlerinin trajik konuları, anlatımcı, gerçeküstü ve soyut sanat karışımı bir lirizmle beslidir. *Devler* (1932) adlı eseri Philadelphia müzesindedir. New York Modern sanat müzesinde *Bir Feryadın Yankısı* (1937), *Etnografya* (1939) adlı eserleri vardır. *Irkların Eşitlik Alegorisi* (1943), *İhanetin Yüzü* (1947), *Şekillerin Kasılması* (1947), *Tapma, Yeni Demokrasi, Cuauhtemoc'ın Ululanması* (1951) adlı eserleri de önemlidir. Siqueiros, Komünist partisine girdi ve 1860'taki kanlı sokak gösterilerine katıldı, on dokuz ay hapiste yattı, 1962'de sekiz yıla mahkûm oldu. 1964'te serbest bırakıldı. İki yıl sonra Cuernavaca'nın şehir bahçesi için, 4 600 m^2'lik duvar ve buna ek olarak 1 700 m^2'lik tavan

resimleri (*İnsanlığın Tarihi*) yaptı. Plastik maddeden dev heykeller de yapmaktadır. (L)

SİQUİJOR, Filipinler'de ada, Negros ile Mindanao arasında; 370 km²; 60 000 nüf. Balıkçılık ve pirinç tarımı. Manganez madenleri. (L)

SİR sıf. (fars. *sîr*). *Esk.* Doymuş, tok: *Ne bilir gürsinenin halin sir* (Muallim Naci). || **1.** Sarmısak. || *Sir ü piyaz,* sarmısak ve soğan. || *Dil-sir,* gönlü tok. (M)

Sİ'R i. (ar. *si'r*). *Esk.* Bir mala konulan belli fiyat, narh. (M)

SİR [sör] i. (ing. k.). İngilizlerde şeref unvanı.

— ANSİKL. İngilizcede *sir,* ispanyolca *don* unvanının karşılığıdır; baronetlerin ve henüz şövalye olmamış soylu delikanlıların unvanıdır. Bu unvan hiç bir zaman doğrudan doğruya soyadının önüne getirilmez; soyadından önce küçük adın söylenmesi gerekir: *sir Scott* denmez, ama *sir Walter Scott* denir. Konuşmada veya yazışmada sir, yalnız «bay» anlamında kullanılır. (L)

SİRAB bls. sıf. (fars. *sîr,* tok ve *āb,* su'dan *sîr-āb*). *Esk.* Suya doymuş, kanmış. || Körpe, taze, sulu. || *Gül-i sirab,* taze gül. (M)

SİRAC i. (fars. *çerāğ*'dan ar. *sirāc*). *Esk.* Işık, meşale, kandil: *Dur ey sirac-i ezel, gitme olduğun yerden / Biraz şu sahne-i deycuru okşasın şu'len* (M. Â. Ersoy). || *Sirac-ı rah-ı hidayet* («doğru yolun ışığı»), Hz. Muhammed. || *Sirac-üd-din* («dinin ışığı»). [Bugün *Seracettin* şeklinde] Erkek adı. || *Sirac-ün-nehar* («sabah ışığı»), güneş. (M)

SİRACÎ i. (ar. *sirāc*'dan *sirācî,* kandille, mumla ilgili). Teşk. tar. Osmanlı devletinde mum ve kandillerin bakım ve yama işleriyle görevli kimse. (M)

SİRACUSA, İtalya'da şehir, Sicilya'da adanın doğu kıyısında, Anapo ırmağının ağzında, il idare merkezi; 89 400 nüf. Eski şehir, İon deniziyle Porto Grande arasındaki Ortigia adacığında, modern şehir ise karada, yolları birbirine dik açılarla kesen bir plana göre inşa edilmiştir. Eski şehirde, XVIII. yy.dan kalma barok üslûbunda katedral, XIII. yy.dan kalma şato ve XIII. ve XV. yy.dan kalma Bellomo sarayı. Libya ile ticaret trafiğinin durmasından sonra liman önemini kaybetmiştir, fakat balıkçılık hâlâ canlıdır. Siracusa bütün ilin ticaret merkezidir. Balık konserveciliği; un fabrikaları. — *Siracusa ili,* 345 800 nüf.

● *Arkeoloji.* Eskiçağ şehrinden çok büyük yıkıntılar kalmıştır (V. yy.dan kalma yunan tiyatrosu, roma amfiteatrı, latomiler [esir atinalıların öldüğü söylenen eski taş ocakları], Hieron II tapınağı, Superileri mağarası, mezarlar yolu, katakomplar). Ayrıca Apollon veya Artemis tapınağının (M. Ö. VI. yy.) kalıntıları ve katedral içinde kalan Athena tapınağının yıkıntıları (M. Ö. V. yy.) önemlidir; Arethusa çeşmesi, denize yakın bir kaynaktır. Millî müze bir Tarihöncesi bölümünü, çok zengin bir yunan eserleri koleksiyonunu (heykeller, bronzlar, seramikler) ve özellikle Megara Hyblaia kazılarında bulunan eşyayı kapsar.

● *Tarih.* Siracusa (Syrakusai) M. Ö. 734'e doğru, Ortygia adacığında, Bakhiades ailesinden Korinthos'lu Arkhias tarafından kuruldu. Adını yakınındaki *Syraco* bataklığından alır. Sicilya'nın başlıca şehri haline gelince Ortygia'nın dışına taştı ve adacık bir köprüyle karaya bağlandı (sonra biraz daha güneyde bir kıstak meydana geldi); köprü Ortygia'dan Plemmyrion varoşuna kadar uzanan büyük tabiî limanın biraz kuzeyinde küçük limanın yakınında yapıldı. Hisar haline gelen Ortygia'dan başka dört büyük semt vardı: *Akhradine, Tykhe, Neapolis, Epipolai.* Siracusa M. Ö. VII. - VI. yy.dan sonra koloniler kurdu: Akrai (664-663), Kasmenai (644-643), Kamarina (599-598) v.b. Himera'nın kurulmasında sürgünlerin de rolü oldu. Büyük kolonlar yerli Sikül'leri köle olarak çalıştırdıkları için, şehrin plebleri tarafından kovuldular (M. Ö. 486), fakat M. Ö. 485'te Gela'nın zorba kralı Gelon ile geri döndüler. Gelon; Gela, Kamerina ve Megara Hyblaia'lı aileler yerleştirerek şehri başkent haline getirdi; M.Ö. 480'de Himera'da Kartacalıları yendi. Kardeşi Hieron I (M.Ö. 478-466) onun eserini devam ettirdi ve şairleri (Aiskhylos, Pindaros Epikharmos v. b.) korudu. Öbür kardeşi Thrasybulos ancak bir yıl iktidarda kaldıktan sonra devrildi; şehirde demokrasi kuruldu ve nüfuzları tehlikeli bir hal almağa başlayan vatandaşların bertaraf edilmesini sağlayan «*petalismos*» ile sağlamlaştırıldı. Thrasybulos'a âlet olan Siküller Douketios'un yönetiminde ayaklandılar ve yenildiler (M. Ö. 450). Atinalıların Siracusa'ya yaptıkları bir sefer başarısızlıkla sonuçlandı; kuşatılan (M.Ö. 414-413) şehir direndi ve ele geçirilen atinalılar ya köle olarak satıldı ya da latomi'lere hapsedildi. Yaşlı Dionysios (M.Ö. 405-367) Siracusa'yı Kartacalılardan kurtardı ve bir askerî zorbalık rejimi kurarak şehri sağlam bir şekilde tahkim etti, Siracusa'nın Kartacalılarla paylaşılan adadaki topraklarını artırdı. Oğlu Genç Dionysios, Dion (M.Ö. 356) ve sonra Timoleon (M.Ö. 344) tarafından iki defa kovuldu. Timoleon, demokratik kurumları yeniden canlandırdı. Fakat M.Ö. 317'de Agathokles zorba krallık rejimini tekrar kurdu, kendini Sicilya kralı ilân etti ve Kartacalılarla savaşta ücretli askerlerden yararlandı; kargaşalık içinde geçen bir devreden sonra yerine geçen Hieron II (M.Ö. 265-215) barışı sağlayarak Romalılarla ittifak yaptı. Fakat Kartacalılarla ittifakı tercih eden Hieronymos (M.Ö. 215) öldüğü zaman şehre Kartaca taraftarları güçlenmişti. Bu yüzden konsül Marcellus (M.Ö. 213-212) şehre karşı Eskiçağın en büyük kuşatmalarından birine girişti; Arkhimedes askerî mühendis dehasını bu kuşatmada ortaya koydu. Marcellus, semtleri tek tek ele geçirdi ve bir casus aracılığıyle, savunmasına Arkhimedes'in de katıldığı Ortygia adasının teslim olmasını sağladı. Büyük ölçüde yağmalanan şehir tekrar kalkınamadı.

Roma Siracusa'sı Neapolis semtinin güneyinde gelişti; Augustus burada bir koloni kurdu. Barbarlara geçen, Belisarios tarafından geri alınan (M.S. 535), sonra İspanya Arapları tarafından yıkılan (878) şehir Sicilya'nın kaderini paylaşarak sırasıyle Normanlara, Almanlara, Fransızlara ve İspanyollara geçti.

● *Askerî tarih.* Lizbon'da yapılan uzun ve gizli görüşmelerden sonra, İtalya ile müttefikler arasındaki mütareke anlaşması 3 eylül 1943'te Siracusa'da imzalandı. İtalya'nın kayıtsız şartsız teslimini ve savaş donanmasının (Malta'da toplandı) devredilmesini öngören bu mütareke, 8 eylüle kadar gizli tutuldu. Bk. İTALYA SEFERİ, 1943-1945. (L)

SİRACÜDDEVLE (Mirza Mahmud Han) [1735'e doğr. - Mürşidâbâd 1757], son Bengel nevvabı (1756-1757). Kalküta'yı aldı, ama elinde tutamadı. Plassey'de İngilizler tarafından bozguna uğratıldı (1757) ve kısa süre sonra öldürüldü. (L)

SİRÂFÎ ebu HASAN bin ABDULLAH, arap dil bilgini (Sirâf 893-Bağdat 979). Sonradan Müslümanlığı kabul eden Bihzâl adlı bir mecusînin oğlu. Bağdat'ta fıkıh ve dil öğrenimi gördü. Çağın ünlü bilginlerinden biri olan Mebreman'dan nahiv okudu. Müderris oldu. Hadis, hesap ve fıkıh konularında çalıştı. Daha çok dil alanındaki çalışmalarıyle ün kazandı. Kendinden önce gelen bilginlerin eserlerine yorumlar yazdı. Dil konusunda ayrı bir çığır niteliği kazanan Basra okulunun en önemli bilginlerinden sayılır. Eserleri: *Şerhu Kitâbu Sibeveyhî* (Sibeveyhî'nin Kitabının Yorumu); *Şerhü'l Maksûre* (Maksûre Yorumu); *El-İkna fi'n-Nahv* (Nahiv Hakkında Kanıt); *San'atü'ş-Şiir ve'l Belâga* (Belagat ve Şiir Sanatı). [M]

SİRAR i. Bk. SERAR.

SİRAYET i. (ar. *sirāyet*). *Esk.* [Hastalık v.b. için] Başkalarına geçme, bulaşma: *Daha bir hafta yaşar, sonra sirayet de olur / Böyle bir hastayı gönderse de mektep mâzur* (M.Â. Ersoy). || Yayılma, dağılma, genişleme: *Sirayet vasıtalarından başlıcası da «söz»dür* (Ahmed Rasim). *Akşama doğru Vehbi'nin bu şüphesi bir yüklere sirayete başladı: Çocuk, bu fırtınada başka köye gitmiş olamaz* (R. N. Güntekin). || *Sirayet etmek,* bulaşmak, geçmek: *Bizimki de uyuz olacak. Belki sirayet eder diye korkacaklar ve kaçacaklar* (B. Felek). Yayılmak, dağılmak: *Türk ve arab felsefesi, yahudi ve hıristiyan mekteplerine pek çabuk sirayet etmiştir* (P. Safa). *Söylerken gülüyor, hattâ kahkahaları ötede Nihal'in arkasında duran Beşir'e bile sirayet ediyordu* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

SİRBAL i. (ar. *sirbāl*). *Esk.* Gömlek. (M)

SİRBON gölü, lat. **Sirbonis lacus,** Mısır'da, Akdeniz'den dar bir kum tümseğiyle ayrılan göl, Port Said'in doğusunda, Sina yarımadasının kuzeyinde. Mısır efsanelerine göre Typhon bu göle atılmıştır. (L)

SİRCAN, İran'da eski bir şehir. Abbasîler devrinde Kirman'ın idare merkezi oldu. Kirman'ın Büveyhoğulları eline geçmesi ve idare merkezinin Berdesir'e taşınması üzerine önemini kaybetti. XIV.yy. başında Muzafferîlerin hâkimiyeti altına girdi. Timur'un istilâsı sırasında halkı onun hâkimiyetini tanımadı. İki yıl süren kuşatma sonunda Sircan tesim oldu. Şehir yakıldı, yıkıldı (1396) ve harabe haline getirildi. (1396) [M]

SİRÇEŞM bls. i. (fars. *sîr,* tok ve *çeşm,* göz'den *sîr-çeşm*). *Esk.* Gözü tok.

◆ **Sirçeşmî** i. *Esk.* Tokgözlülük. (M)

SİR DERYA. Coğ. Bk. SİRİDERYA.

SİRE (Georges), fransız fizikçisi (Besançon 1826 - ay.y. 1906), Besançon Saatçilik okulu müdürü idi. Kronometreyle ilgili birçok problemi çözdü, altın ve gümüş eşyanın kontrol tekniğini geliştirdi. (L)

SİREMELİ. Bk. SREM.

SİREN i. (fr. *sirène*). Tiz ses çıkaran düdük, canavar düdüğü: *Uzaktan cankurtaran arabasının siren sesi duyuldu.* Bk. CANAVAR *düdüğü.* (M)

SİRENAİK, *esk.* **Kyrenaike,** ital. **Cirenaica,** Osmanlılar devrinde Bingazi mutasarrıflığı, Libya'nın doğusunda il; 855 370 km²; 320 000 nüf. Merkezi, *Bingazi.*

Sirenaik, çeşitli bölgelere ayrılır: kuzeyde, Sirt körfezinin doğusunda, güneye doğru eğilen kalkerli Berka yaylası fay basamaklarıyle denize hâkimdir; 400 mm'den çok yağış alan bu engebelerin bitki örtüsü gürdür (meşe-çam). Yüzey şekilleri Marmarica yaylasıyle doğuya doğru devam eder. Güneyde, yer yer deniz seviyesinin altına düşen uzunlamasına bir çöküntü uzanır. Ayrıca Ennedi'den ve billûrlu Cebel Venat kütlesinden (1 934 m) Dohone ve Tibesti yaylalarının eteğine kadar çok geniş bir ova, yüzeye doğru yükselir; ikinci (tebeşir) ve üçüncü zaman kalıntılarından meydana gelen bu ovanın yüzeyi, çakıllıdır (*serir*) veya kumla örtülüdür; çok kuraktır, geçilmesi güçtür.

Vahaların (Kufra) pek ender olduğu çölde, arap kabileleri göçebe olarak yaşar. Yararlanılan tek bölge Berka yaylası ve özellikle birkaç ovadır (Bingazi). 1911'den sonra başlayan italya sömürgeleştirme hareketi sırasında gelen kolonlar göçmüş, bölgeye yeniden çoban ve çiftçi bedevîler yerleşmiştir. Sirenaik, eskiden daha çok canlı hayvan, deri, yün ve sünger ihraç ederdi. Ama, Sirt körfezi kıyısına

sipirometre

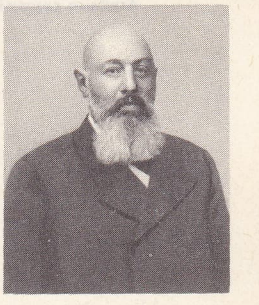

SİPYAGİN

SIQUEIROS
«Bir Feryadın Yankısı»
New York
Modern sanat müzesi

Foto. S ider-Westinghouse (LAROUSSE)

SİRACUSA

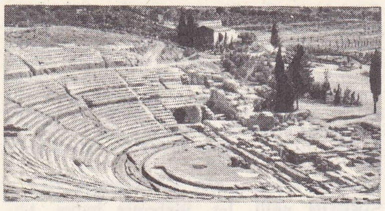

yunan tiyatrosu

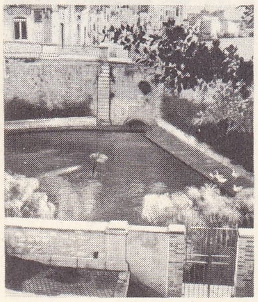

Arethusa çeşmesi

220 km uzaklıktaki Zelten bölgesinde çıkarılan petrol, bugün bölge ekonomisinde büyük rol oynamaktadır. Ham petrol, petrol borularıyle Sirt körfezindeki Mersa'l-Brega limanına gönderilir.

● *Tarih.* Sirenaik (*Cirenaica*) adını *Kyrene* (Cyrene) şehrinden alır. En geniş anlamıyle, Büyük Sirt'ten Sallum körfezine ve Güney Akdeniz kıyısından Augila vahalar bölgesine kadar uzanan Berka bölgesinin tümünü kapsardı. *Kyrenaike pentapolis*'i beş eskiçağ sitesinden meydana gelirdi: *Kyrene*, *Apollonia* (Mersa - Susa), *Ptolemais* (Tolmaysa), *Teukheira Arsinoe* (Tokra) ve *Eukhesperis-Berenike* (Bingazi). Önce Mısır Ptolemaios'ları tarafından işgal edilen Sineraik, çok geçmeden bir Roma eyaleti oldu. Geçici refahını en çok bu bölgeye yerleşmiş olan Yahudilere borçlu olan memleket, yine onların 45'teki ayaklanmalarına kadar zengin bir roma eyaleti durumunu korudu; fakat ayaklanmadan sonra ıssızlaştı ve çöküş başladı. Öte yandan ilk çağlardan beri Sirenaik'te yaşayan Lovata Huvvare ve Avriga gruplarına bağlı berberî kabileleri, az çok yunan ve roma medeniyetlerinin etkisi altında kalmış olmalarına rağmen, hürriyetlerini korudular. Bütün bu halk, genellikle hayvan yetiştirmek ve zıraat yapmakla geçiniyor, özellikle, hayvan, zahire ve yün ihraç ediyordu. VII.yy.da (643) Mısır'dan Ukbe bin Nafî emrinde gelen araplar Kyrene (Cyrene) ile Pentapolis şehirlerini tahrip ettiler; fakat halkın yaşayışına karışmadılar. Nitekim X.yy.da bu bölgede, Lebda, Zevile, Berka, Kasrı Hasan gibi onarılmış şehir ve köyler vardı. Tolmaysa (Ptolemais) limanı sayesinde, dışarıyle ilişkilerde bulunan ve diğer taraftan Fustat'tan (Eski Kahire) Kayrevan'a giden birçok kervan yolu vasıtasıyle, Sahra vahalarıyle ilişkide bulunan Sirenaik, 4 yüz yıl süreyle yüksek bir medeniyete ulaştı. Meraları ise gayet zengindi; Mısırlılar kasaplık hayvanlarının büyük bir kısmını buralardan getirtirlerdi. Fakat XI. yy.da Hilâli Araplarının istilâsı çok yeri korkunç bir şekilde harap etti; ülke bir çöle döndü. Bu istilâdan sonra arap kabilelerinden Beni Kurra ile Süleymlerin bir kolu olan Heybler, fethedilen topraklarda yerleşerek yerli halkla kaynaştılar.

Şehirler ahalisi istisna edilirse, bu bölgenin halkı birçok kabileye ayrılmış göçebelerden meydana gelir. Bu kabilelerin en önemlileri, toprakları Bingazi'nin doğu ve güneyine doğru uzanan Evagir'ler, Merc (eski Barce) civarında oturan Dorsalar, Kyrene harabeleri yakınlarında oturan Hassa'lar, Cebel Ahzar'da (Yeşildağ) sakin Brassalardır. Bütün bu kabileler Osmanlı hâkimiyeti zamanında az çok muhtarlıklarını korudular. XIX.yy.ın yarısından itibaren, bu kabileler Sünusî tarikatı inançlarının etkisi altında kaldılar. Türkler XVI. yy.dan sonra Sirenaik'i hâkimiyetleri altına alarak Trablusgarp ocağına bağladılar. Bu suretle, uzun süre *Bingazi* adıyle Trablusgarp vilâyetinin bir sancağı suretinde yönetildi. XX.yy. başlarında ise merkezi Bingazi olan Bingazi mutasarrıflığı haline getirildi. 1840'ta Merc'de (Barce) bir tepe üzerine kurdukları kalede bir osmanlı garnizonu kaldı. Osmanlı devrinde ülke bağımsızlığını kazandı; ama aynı zamanda da anarşi içinde çalkalandı. 1911 Savaşından sonra Bingazi mutasarrıflığı Cyrenaica eyaleti adını alarak italyan sömürgesi oldu, 1934'te İtalyan Libyası'na bağlandı. İtalya, sömürgelerinden vaz geçince (Paris antlaşması, 1947), 1942'den beri ingiliz hâkimiyeti altında olan Sirenaik, emîr İdris el-Sünusî'nin başkanlığı altında bağımsızlığına kavuştu (1949 Anayasası). 1951'den sonra Libya'nın bir ili haline geldi, 1963'te il toprakları, üç yeni il arasında bölüştürüldü. Bk. LİBYA. (LM)

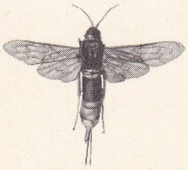

sirex

SİRENG blş. sıf. (fars. *se* > *si*, üç ve *reng*'den *si-reng*). *Esk.* Üç renkli. || Blş. i. Bir çeşit ipekli kumaş. (M)

SİRENG blş. sıf. (fars. *sî*, otuz ve *reng*'den *sî-reng*). *Esk.* Çok renkli. || Blş. i. Anka kuşu. || Anlaşılması güç olan şey, sır.

— Mus. *Esk.* Türk musikisinde birleşik bir makam; zamanımızda örneği yoktur. (M)

SİRENG(O)—, yun. *syriks* ve *syringion*, kanal'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

SİRENGOBÜLBİ i. (fr. *syringobulbie*). Nöroloji. Soğaniliğin sirengomiyeliye tutulması; boşluğun soğanilikteki yerine göre çeşitli bozukluklara yol açar. (L)

SİRENGOMİYELİ i. (fr. *syringomyélie*). Ependim kanalı yakınında az veya çok büyük bir boşluğun meydana gelmesiyle belirli omurilik hastalığı.

— ANSİKL. *Sirengomiyeli* lezyonu veya *boşluğu* önce ependim kanalı etrafında, yani omurilik bozmaddesinin ortasında teşekkül eder. Böylece omuriliğe girdikten sonra, karşı tarafta bulunan ve yukarıya doğru çıkan bir sinir demetine girmek üzere orta çizgiden geçen ağrı ve ısı duyumu sinir tellerini kesintiye uğratır; buna karşılık omurilik arka kordonundan yükselen dokunma duyusu sinir telleri aynı tarafta kaldığı için zarar görmez. Sirengomiyelide görülen özel duyu bozukluğu (yani ağrı, sıcaklık ve soğukluk duyuları kaybolduğu halde dokunma duyusunun yerinde kalması) bununla açıklanır (*sirengomiyeli ayırımı*). Boşluk çok zaman omuriliğin ön boynuzlarına (kas atrofileri) ve yan kordonlarına doğru (lezyonun altında kalan kısımlara bağlı piramit sinir yolunda tutukluk belirtileri) yayılmağa başlar. Boşluk genellikle boyun ve sırt bölgelerinde bulunur; bazen soğaniliğe kadar çıkar. (Bk. SİRENGOBÜLBİ.) Sirengomiyeli genç erişkinlerde görülür; çok yavaş ilerler; zaman zaman duraklar; sebebi bilinmemektedir. (L)

SİREN'LER. Yun. mit. Belden aşağısı kuş veya balık biçiminde, belden yukarısı kadın biçiminde tasvir edilen ve bazen elinde bir lir tutan kötü ruhlu cinler.

— ANSİKL. Yun. mit. Musa Melpomene ve Akheloos'un kızları olan *siren'ler*, denizin hem çekiciliğini, hem de tehlikelerini kişileştirir, aynı zamanda ölüm ve cenaze müziği cinleri ve bir çeşit vampir sayılırlardı. *Odysseria*'da önemli bir rol oynarlar: Sicilya boğazının giriş yerine yerleşip seslerinin büyüleyiciliğiyle gemicileri gizli kayalıklara doğru çekerlerdi. Odysseus, arkadaşlarının kulaklarını balmumu ile tıkayarak ve kendini gemisinin direğine bağlayarak kıl payı farkla ellerinden kurtuldu. Argonaut'lar efsanesinde Orpheus, siren'leri sesinin güzelliğiyle alteder.

— İkonogr. Eskiçağ sanatçıları siren'leri, kuş bedenli ve kuş kanatlı, kadın başlı ve kadın göğüslü olarak, lir veya flüt çalarken tasvir ederlerdi. Siren'lere Eskiçağdan kalan resim ve vazolarda (*Odysseus ile Siren'lerin Karşılaşması* [British Museum amphora'sı]), ilkel heykellerde (Efes Artemision'undaki fildişi; Londra'daki Kanthos anıtının kabartmaları), sonra IV. yy.da (Atina'da Dipylon heykeli) ve Helenistik çağda (Kallistos'un mezarındaki sanduka [Laterano]) rastlanır. Siren'ler daha sonraları, balık kuyruğuyle biten bir kadın vücudu biçiminde canlandırıldı (Rubens'in *Marie de Medicis'nin Marsilya'da Karaya Çıkışı*, Louvre). [L]

sirkte bir gösteri

SİRENUSAE adaları. Esk. coğ. Campania'da Paestum körfezinde kayalık adacıkla. Bugün *Galli adaları*. (L)

SİRESATEN blş. i. (fr. *ciré*, cilâlanmış ve satin, saten'den). Bir saten çeşidi. (M)

SİRET veya **SİYRET** i. (ar. *sîret*). *Esk.* Bir kimsenin ahlâkı, karakteri: *Müslümanlık pak siretten ibaretken yazık / Öyle saplandık ki seviyata, hâlâ çıkmadık* (M. Â. Ersoy). *Siretim âsar-ı hamemden kılınsın içtihat / Suretim bu resm ile kalsın cihanda yadigâr* (Ziya Paşa). || Gidiş, tarz: *Bu gün bildim ki, siz mağlûpsunuz, zira bir mülk, bu siret ile kaim olmaz* (Cevdet Paşa). || Biyografi. (*Sire* de denir.) || *Siret-i hasene*, iyi ahlâk.

— DEY. *Sireti suretine uymamak*, ahlâkı dış görünüşü gibi olmayan kimseler için kullanılır: *Ekser kişinin suretine sireti uymaz / Yâ Rab, bu ne hikmettir, ilâhî, bu ne hâlet* (Ziya Paşa). [M]

SİRET veya **SERET,** Romanya'da ırmak, Bukovina'da doğar, Boğdan'ın sularını boşaltır ve Moldova ile Bistrita ırmaklarını alır, birçok kıvrım meydana getirdikten sonra Galati'nin yukarı kesiminde Tuna'ya kavuşur (sol kıyı); 726 km. (L)

SİRET (Adolphe), belçikalı sanat tarihçisi (Beaumont, Hainaut 1818-Anvers 1888). Belçika akademisi üyesiydi. Başlıca eseri: *Dictionnaire Historique des Peintres de Toutes les Écoles, Précédé de la Biographie des Peintres Anciens* (Eski Ressamların Biyografisiyle, Bütün Okullara Bağlı Ressamlarla İlgili Tarihî Lûgat) [1848]. (L)

Siret-i Anter (*Anter'in Hayatı*), arap romanı. Araplar tarafından yazılan kahramanlık romanlarının ilk örneği sayılır. Secili bir nesirle yazılan romanın içinde 10 000'den fazla beyit vardır. Romanın yazarı kesin olarak bilinmiyor. Harun-ür-Reşid zamanında Bağdat'ta yaşayan Asmai adlı biri tarafından yazıldığı, sonraki dönemlerde bazı eklemeler yapıldığı sanılıyor. Arap edebiyatı ve folkloru için büyük önem taşıyan bu 32 ciltlik eserde, Şeddad'ın oğlu Anteren'in gösterdiği kahramanlıklar, amcasının kızı Abla ile evlenmek için yaptığı olağanüstü işler, kabilesini kurtarmak için giriştiği savaşlar ve Bizans'a gidişi anlatılır. Anteren, sonunda Vizr bin Cabir'in attığı zehirli bir okla vurularak ölür. (M)

Siret-ül-Mücahidin. Bk. DELHEMEH.

SİREX i. Ilık ve soğuk bölgelerde yaşayan böcek. (*Sirex gigas* kozalaklıların odununda gelişir; siyah sarı renklidir. Bayağı sirex genellikle çam ağaçlarında görülür; dişisi çelik mavisi rengindedir. *Sirex spectrum* siyahımsı renktedir, genellikle köknarda yaşar. Symphita grubundan zarkanatlıların *siricidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SİREY (Jean-Baptiste), fransız hukukçusu (Sarlat 1762-Limoges 1845). Périgueux piskoposunun başyardımcısıyken Devrim'e katıldı, fakat tenkitçi tutumu yüzünden Devrim mahkemesine verildi; beraat etti. Thermidor'dan sonra Konvansiyon Yaşama komitesi üyeliğine seçildi; Direktuvar zamanında Adalet bakanlığında görev aldı. 18-Brumaire'den sonra İstinkâf mahkemesinde önce zabıt kâtibi, sonra da savcı olarak çalıştı. Yazdığı birçok eser arasında özellikle *Recueil des Lois et Arrêts* (Kanun ve Yargılar Derlemesi) [1800] ile tanınır. Bu derlemeye ölümünden sonra devam edildi. (L)

SİRHAN i. (ar. *sirhân*). *Esk.* Kurt, memeli ve yırtıcı hayvan. (M)

SİRİDERYA veya **SİR DERYA** veya **SIR DERYA,** rusça **Sıyrdarya,** eski arap yazarlarınca **Sihun,** İskender zamanında **İaksartes,** S.S.C.B.'de ırmak, Yukarı Asya'dan iner ve bir delta ile Aral gölüne dökülür; 2 860 km. Terskiy Aladağı'ndan (Terskiy Ala Tau) [Tien-şan dağlarının

Foto. LAROUSSE

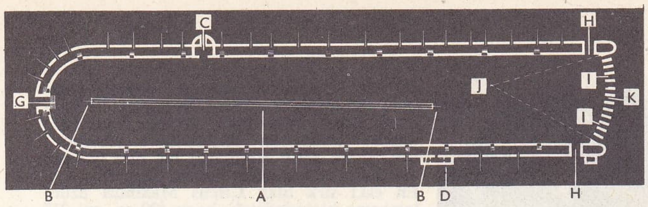

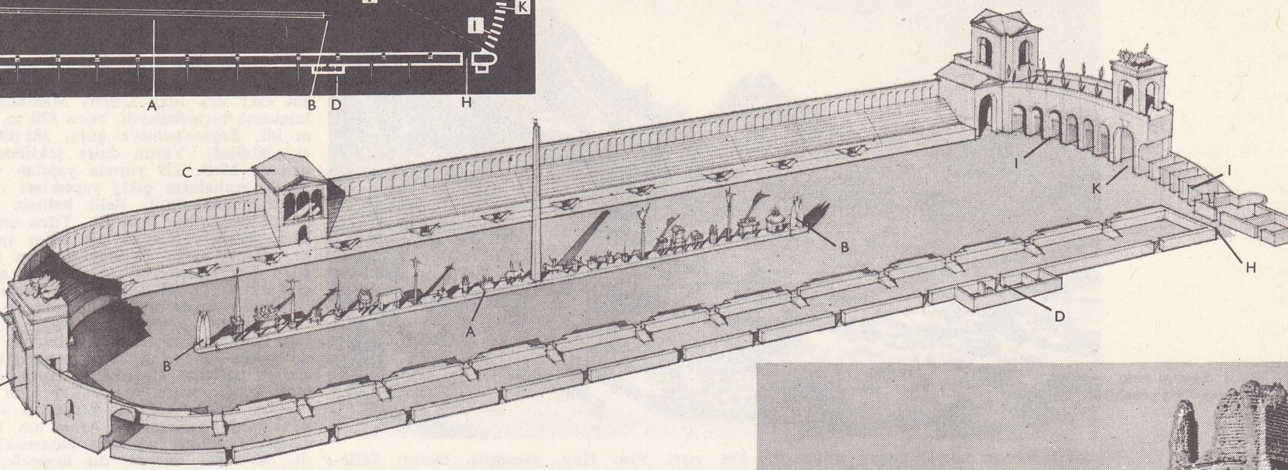

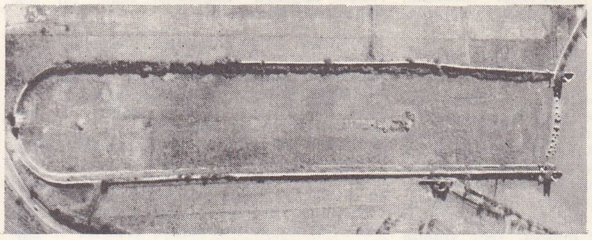

SİRK

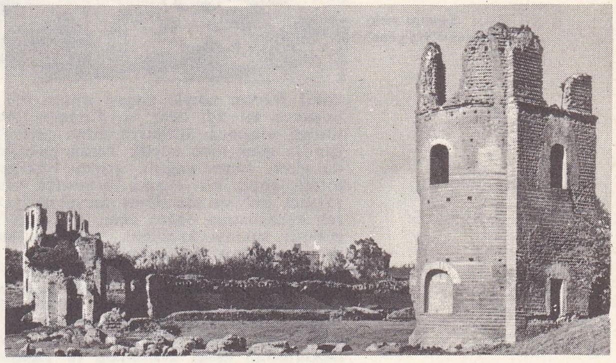

2

Roma sirkinin planına boyu eninden uzun bir şekil verilmişti. 1 ve 2 nu.lı fotoğraflarda görüldüğü gibi bu şeklin bir ucu yarım daire biçiminde ve kapalıydı; öbür uçta ise, alt kısmında araba hangarları ve atlar için ahırlar (ii) [carceres] bulunan ve şehir (oppidum) adı verilen yapılar vardı. Alçak ve uzun bir duvar (spina), arenanın ortasında yükselirdi; işaret taşlarının (meta) çevresinde arabalar dönerdi. 1 nu.lı fotoğraf ve planda sirkin iki kenarının paralel olmadığı ve spina'nın kenarlardan eşit uzaklıkta bulunmadığı görülür. Fakat arabalar b ucundaki işaret taşını döndükleri zaman yan yana değil art arda sıralandıkları için yarışın bu bölümünde, büyük bir alana ihtiyaç duyulmazdı. Gene aynı sebepten sirkin sağ tarafı sol tarafından daha uzundu ve ahırlar, merkezi j noktası olan bir daire parçası üzerinde bulunurdu; j noktası, birinci meta ile yarışın başladığı binaya eşit uzaklıktaydı. Yarışın başlangıç noktasına (arenanın girişi) varılmadan önce bütün arabaların aynı mesafeyi katetmeleri şarttı; yarışın başlangıç noktasında iki mermer direk arasına tebeşirle boyanmış beyaz bir ip gerilir ve başlama işaretinin verilmesiyle bu ip hemen indirilirdi. c noktasındaki, dışarıya doğru inşa edilmiş olan bina, imparatorluk tribünüydü. Karşı tarafta görülen yerin (d) ise, oyunların masraflarını karşılayan magistratus*a ayrıldığı sanılır. Ahırların bulunduğu ucun ortasında, porta pompae (k) denen bir kapı bulunurdu; bu kapıdan yarış başlamadan önce tören alayı geçer, yarım daire biçimindeki uçta bulunan kapıdan (g) ise yarış galipleri çıkardı. Sirkin dış kısmı bir veya birkaç kat kemerden, iç kısmı ise sahanlıklarla birbirinden ayrılan basamaklardan meydana gelirdi.

Mimar Hittorf tarafından 1852'de Paris'te inşa edilen Cirque d'Hiver (Kış sirki) üstü kubbeli (1) ve yirmi duvarlı eşkenar bir çokgen şeklindeydi.

40 m çapındaki salonun oturma yerleri basamaklar halindeydi: koltuklar ile localar (2, 3) pistin kenarında, birinciler (4) ve ikinciler (5) yapının üst kısmındaydı. Çıkışlar, geçitler (6) ve çıkış kapıları (7) ile sağlanmıştır. Ana girişin (8) üstünde, sahnenin (10) tam karşısında bulunan projeksiyon bölmeleri ve orkestra yeri (9) yer alırdı. Sahne, merkez piste (12) çift merdiven (11) ile bağlanırdı. Merkez pistin çapı, akrobasi ve hayvan eğitimi gösterilerinin rahatça yapılmasını sağlayacak uzunluktaydı (12,50 m).

Pist, su gösterileri ve spor hareketlerinin yapılabilmesi için istendiğinde havuz haline de getirilebilir ve yer altında bulunan makineler (13) sayesinde piste istenilen şekil verilebilirdi: pisti gereğine göre değiştirir, vinçler madenî platoyu çalıştırır, vanalar havuzu doldurur, çeşitli su oyunları motopomplarla yapılır, elektrik kabineleri yuvalar içine yerleştirilmiş projektörleri beslerdi. Eğik bir düzey (14), plato indiği zaman su pistinin girişini sağlardı. Zemin katında çeşitli yönetim bölümleri (15), artistlerin dinlenme yeri (16) ve kulisler (17) yer alır; bitişik yapılarda barlar (18), localar (19), ahırlar (20), saraçhaneler ve hayvanat bahçesi bulunurdu.

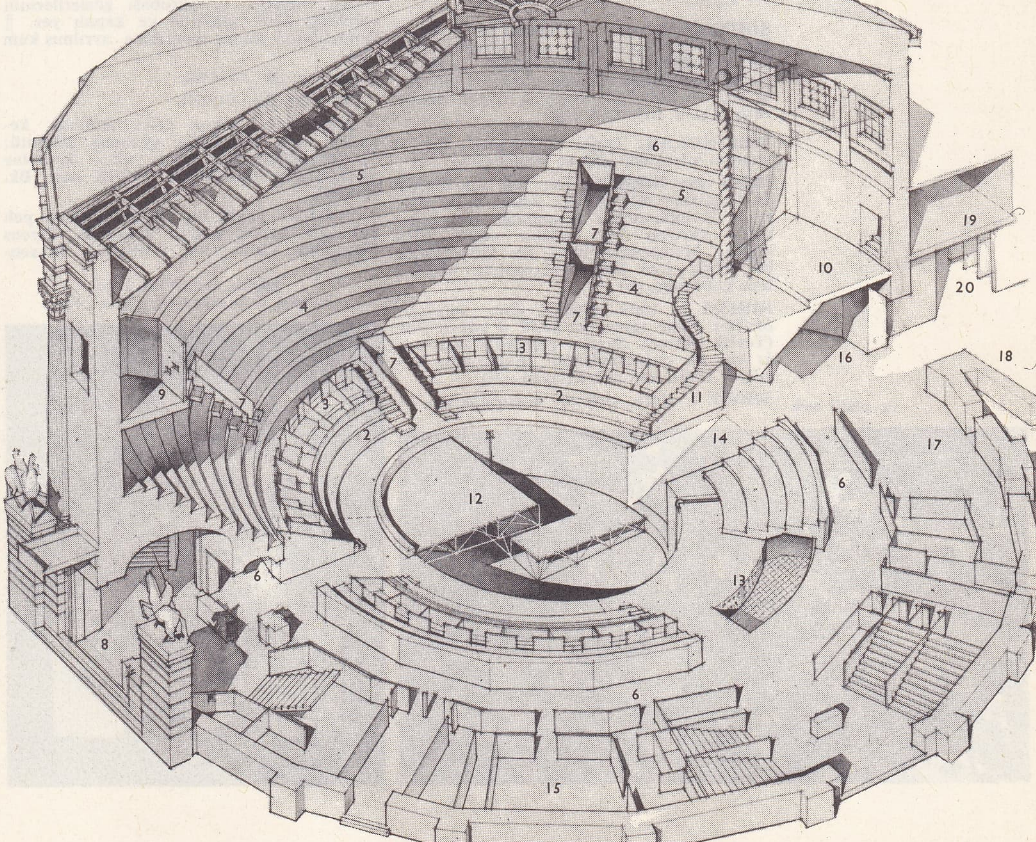

Lescun sirki (Basses-Pyrénées)

kolu] *Narıyn* adıyle doğan ırmak 800 km boyunca bu adı taşır ve Fergana çökün- tüsüne ulaşınca Siriderya adını alır. Taşkent'in güneyinde büyük Turan çukurluğuna girer, sonra yağışlı, orman bitkileriyle örtülü geniş bir ovanın ortasında birçok yalancı kol ve menderes meydana getirerek kuzeybatıya doğru akar. Dağeteği bölgesinde sulama kanalları, yeraltına sızma ve buharlaşma ile azaldığından ovada pek az kol alır. Bununla beraber Taşkent'e hâkim olan dağlardan Ahangaran (Angren) ve Çirçik kolları iner. En yüksek debi, Fergana'dan çıkışında kaydedilmiştir (678 m^3/saniye); ırmak, özellikle Ferhad elektrik fabrikasının aşağı kesiminde ve Taşkent'in güneyindeki «açlık bozkırı»nda sularını kanallara kaptırarak zayıflar. Siriderya'nın ortalama debisi ağzında ancak 512 m^3/saniyedir. Rejimi, kışın suları alçalan dağ kar-buzul tipindendir. (L)

SİRİN (Vladimir Vladimiroviç). Bk. NABOKOV (Vladimir Vladimiroviç).

SİRİNA, yun. **Syrna.** Ege denizinde Yunanistan'ın Kyklades adalarının en güneydoğuda olanı. Astypalaia adası açıklarında yer alır. (M)

SİRİNJİN i. (fr. *syringine*'den). Kim. Formülü $C_{17}H_{24}O_9$. H_2O olan glikozit; leylak kabuğunda bulunur; soğuk suda ve eterde çözünmez, alkolde çözünür; 191°C'ta erir ve hidrolizle ikiye ayrışarak glikoz verir. *Eşanl.* LİLASİN. (L)

SİRİONOLAR, Doğu Bolivya'da tupi - guarani ailesinden göçebe kızılderililer. (L)

SİRİS veya **SİMNOS.** Esk. coğ. Leukania'da (Luciana) kıyı ırmağı. Adını M.Ö. VII. yy.da Kolophonlular tarafından ağzı yakınında kurulan *Siris* şehrine verdi. 530'a doğru, Metapontiou'lular ile Sybaris'liler bu şehri, Aka konfederasyonuna bağımlı hale getirdiler. (L)

SİRİŞK i. (fars. *sirişk*). *Esk.* Gözyaşı: *Sirişk-i âlimi seyret ki hadd ü gayeti yok* (Tevfik Fikret). *Sirişk-i çeşmimin bak farkı var mı çağlayanlardan* (Enderunlu Vasıf). || *Sirişk-bar,* çok ağlayan. (M)

SİRİŞT i. (fars. *sirişten,* yoğurmak'tan *sirişt*). *Esk.* Huy, yaradılış, tabiat: *Sâlib-i ârâmdır Naci dil-i firkat-sirişt* (Muallim Naci). || *Sirişt-i hûb,* iyi huy. || *Melek-sirişt,* melek huylu. (M)

üç pistli sirk
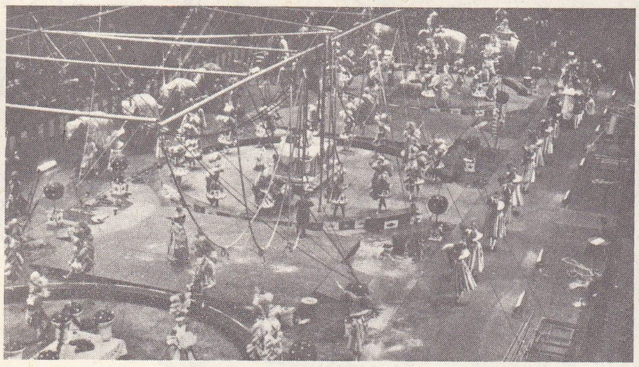

SİRİŞTE sıf. (fars. *sirişten*'den *sirişte*). *Esk.* Karıştırılmış, yoğurulmuş. (M)

SİRİUS, Büyük Köpek*in α yıldızına veya α *Canis Majoris*'e verilen ad (AKYILDIZ da denir). Kadiri —1,6. Tayf örneği A 0. 8,6 ı.y. uzaklıktaki Sirius, göğün en parlak yıldızıdır. Çevresinde 10. kadirden küçük bir yıldız döner; bu küçük yıldızın varlığını, 1844'te, Sirius'un öz hareketindeki düzensizlikleri hesaba katan Bessel farketti. Bessel'ın bu buluşu, 1862 yılında gözlemlerle doğrulandı. Dönme süresi 49 yıldır. «Sirius'un yoldaşı» beyaz cüceler sınıfındadır (bk. CÜCE) ve yoğunluğu oldukça fazladır. Bu yıldızın gözlemi sırasında, ışığın hafifçe kırmızıya doğru kaydığı anlaşılabilmiştir; genel bağıllık* teorilerinde öngörülen bu kayma, zayıf ışıklı ve çok yoğun yıldızların niteleyici özelliğidir. (L)

SİRK i. (lat. *circus,* daire'den fr. *cirque*). Temş. Binicilik ve akrobasi gösterilerinin yapıldığı daire şeklinde ve kapalı yer. || Romalılarda kamu oyunlarına ayrılmış kum pist.

— Astron. Bk. ANSİKL.

— İkonogr. Bk. ANSİKL.

— Jeomorfol. Yarım daire şeklinde, kenarları dik, buzullarla oyulmuş çöküntü: *Sirkler daima buzulların yukarı kesimine ve beslenme kuşaklarına tekabül eder.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Temş. tar. Eski Roma'da pek çok *sirk* vardı: Circus Maximus, Circus Flaminius, Caius sirki (Caligula), Maxence sirki. Romalılar, taşrada önemli kentlerin birçoğunda sirkler yaptırdılar. Bunların hepsi aynı plan üstüne inşa edilmiştir: heykel ve dikilitaşlarla süslenmiş bir toprak setle bölünmüş bir pist (*spina*), ahırlar, imparatorluk locası, kemerler v.b. En eski sirk olan Circus Maximus uzunlamasına biçimindeydi, boyu 670 m, eni 215 m idi. *Régionnaires*'e göre, 385 000 seyirci alabilirdi. Yarım daire şeklindeki batı ucunda M.Ö. 329 yılında yapılan ve yarışacak arabaların çıkış yaptıkları *carcere*'ler bulunmaktaydı. Belli belirsiz bir eğrilikte olan öbür uçta ise, Titus tarafından M.S. 80'de yaptırılan bir zafer takı vardı. *Arena, spina* ile boylamasına iki parçaya bölünmekteydi. Arabalar, *spina*'nın çevresinde belirli sayıda tur yapmak zorundaydı. Spina'nın iki ucunda altın sarısı renginde bronzla kaplanmış iki işaret taşı (*metae*) bulunurdu. Spina'nın üzerinde ayrıca bir sunak ve yarışmacıların yaptıkları turların sayısını gösteren iki özel âlet, büyük tahta yumurtalar olan *septem ovo*'lar (M.Ö. 174) ile bronzdan yedi yunus balığı bulunurdu. Arena'nın kenarlarında seyircilere ayrılmış basamaklar vardı. Seyirciler buraya, dış kemerlerle doğrudan doğruya bağlantısı olan bir dizi merdivenle girerlerdi.

«Sirk», Seurat'nın eseri
Louvre, Empresyonizm müzesi, Paris

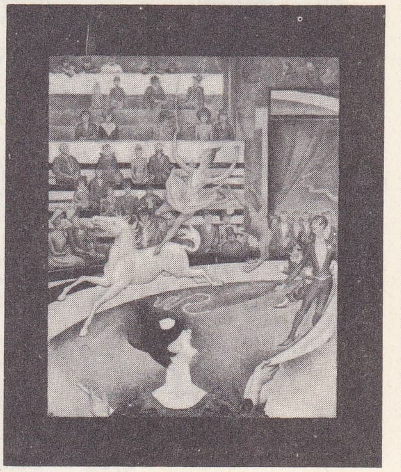

Oyunlara, zafer töreniyle yakınlığı olan ve oyunların başlangıcındaki dinsel özelliği hatırlatan bir ayin alayı (*pompa*) ile başlamak âdeti vardı. Zafer giysileri içindeki bir yüksek görevli başkan ve onu izleyen süvariler, ruhaniler ve tanrı resimleriyle bu ayin alayı, Roma'da Capitole'den hareket eder ve *Vicus Turcus* forumundan geçerek sirke varırdı. Bundan sonra araba yarışları yapılırdı. İkişer ikişer bağlanmış dört veya daha fazla atın çektiği arabalar *carcere*'lerden çıkarlar ve spina uçlarındaki işaret taşlarında tehlikeli bir şekilde sola dönerek yedi turu tamamlarlardı. Yarışlar bütün gün boyunca devam eder ve halk kırmızı, beyaz, yeşil ve mavi, çeşitli, arabacı gruplarının başarısı için heyecan çekerdi. Genellikle amfiteatr'da yapılan gladyatör çarpışmaları ve avlar ile öbür eğlencelerin her türlüsü sirkte sık sık yer alırdı. Bizans devrinde, sirk oyunları, kalabalıkları her zamankinden daha fazla kendine çekmiştir.

Merovenjler sirk oyunlarını yeniden canlandırmak istediler: Childebert bunları Arles amfiteatr'ında yaptırdı. Chilperic I ise, biri Paris'te öbürü Soissons'da iki sirk inşa ettirdi. Başarı sağlayamayan bu sirkler önce kendi haline bırakıldı, sonra da yıkıldı.

Modern sirk, önceleri gezginci biçimde, sonra özel kuruluşlar içinde İngiltere'de doğdu. İngiliz Philip Astley (1742-1814) ilk amfiteatr'ı 1780'de Londra'da, Westminster Road'da kurdu. Blackfriars Road'da kurulan Krallık sirki buna derhal rakip oldu. Astley'in sirkindeki gösteriler arasında binicilik, Çin gölge oyunları, akrobatlar v.b. vardı. Krallık Sirki'nde ise balon uçuşları, pandomimalar v.b. yer alırdı. At cambazı Beates'ı daha önce gören Astley, Paris'e gelerek, Temple'ın varoşlarında İngiliz amfiteatr'ını inşa ettirdi (1783).

Venedikli ip atlayıcı ve kuş eğitici Antonio Franconi, Astley'in amfiteatr'ına yerleşti. Devrim sırasında İngiltere'ye giderek kış boyunca orada gösterilerde bulundu. Yazları ise, binici bir toplulukla Fransa'da dolaşırdı.

Antonio Franconi 1802'de, önce Capucines manastırı arazisine yerleşen Théâtre de l'Equitation'a, sonra da Saint-Honoré sokağındaki Jardin des Capucines'de François Delpont tarafından yaptırılan birinci Cirque Olympiéque'e geçti. 1807'de açılan Cirque Olympique, Antonio'nun oğullarının yönetiminde, Laurent (1776-1849) ile Henri (1779-1849), gittikçe artan bir başarı kazandı. Bunlar Astley'in ölümünden sonra, Cirque Olympique adını verdikleri ve 1826'da yanan Temple'ın varoşlarındaki amfiteatr'ı aldılar. Bunun üzerine Franconi kardeşler Temple bulvarındaki yeni bir sirkin imtiyazını elde ettiler. Bu sirk, Franconi'lerin imtiyazlarını bıraktıkları Ferdinand Laloue, Vilassi de Saint-Hilare ve Adolphe Franconi'nin (1802-1855) yönetiminde 31 mart 1827'de açıldı.

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Birçok iflâstan sonra Cirque Olympique'in imtiyazı, 1841'de Cirque des Champs Elysées'yi ve Cirque Olympique'in Théâtre Lyrique haline gelmesinden sonra, açılışı 1852'de imparator tarafından yapılan Cirque Napoléon'u (Cirque d'Hiver-Kış sirki) yaptıran Louis Dejean'ın (1786-1879) eline geçti.

Tiyatroların serbestçe açılmasıyle ilgili kanunun çıkmasına kadar (1865) Paris'te hiçbir sirk görülmedi. Yalnız Ferdinand Laloue tarafından kurulan, sonra Arnault'ya geçen yüksek hızlı binicilik gösterilerinin yapıldığı (araba yarışları, engelli yarış v.b.) Hippodrome, önce Etoile meydanı çevresinde, sonra bugünkü Victor Hugo meydanında yer aldı. Bu arada binici toplulukları sirk adı altında taşrada dolaşırlardı: Loisset, Lalanne, Plège, Bouthars, Tourniaire, Robba, Rancy v.b. Öte yandan öbür fransız at cambazları yerleşik sirkler kurmak üzere dış ülkelere giderlerdi. 1866'da, Bastien denen Sebastien Gillet, imparatorluk prensi sirki adıyle geçici bir sirk açtı.

Aynı çağda Barnum*, Birleşik Amerika'da sirkte yeni bir hamle yaptı.

1870 Savaşından sonra, Paris'te art arda şu sirkler kuruldu: Cirque Fernando (1873), bugünkü Medrano; daha çok Nouveau-Cirque (Yeni sirk) adıyle bilinen ve 1927'de ortadan kalkan Cirque Oller (1875); Métropole veya Cirque de Paris (1906-1930).

İki Dünya savaşı arasında gezginci sirkler, kuruluşlarına o zamana kadar bir fuar gösterisi olan hayvan koleksiyonlarını da eklediler. Üç büyük hayvan koleksiyonlu sirk Fransa'da ve komşu ülkelerde dolaşırdı: Amar (yöneticisi: Mustapha Amar), Bouglione (yöneticisi: Joseph Bouglione), Pinder (yöneticisi: Charles Spiessert).

Yeryüzünün öteki önemli sirkleri arasında, Busch, Hagenbeck, Kröne (Almanya), Bertram Millo (İngiltere), de Jonghe (Belçika), Corzana (İspanya), Strassburger (Hollanda), Togni (İtalya), Knie (İsviçre), Ringling (A.B.D.) sayılabilir.

Sirk sanatları şu özel gösterileri kapsar: denge, akrobasi, el çabukluğu hünerleri, ip cambazlığı, hava hareketleri, binicilik sanatı, tekerlek üstü hareketleri (bisiklet çeşidi, motosiklet, tekerlekli paten), palyaço sanatı, kuvvet gösterileri, hayvan eğitme-evcilleştirme.

— Astron. Ay yüzeyindeki engebeleri adlandırmak için ortaya atılan *sirk* deyimi, krater* deyiminden daha çok tutuldu; çünkü krater kelimesi, bu engebelerin yanardağ kaynaklı olduğunu akla getiriyordu, oysa bu konuda henüz kesin bir karara varılmış değildir. «Ay sirki» deyiminde ise, bu engebenin yalnız biçimi ima edilir, kaynağı işin içine karıştırılmaz. Bununla birlikte denebilir ki, bugün Ay incelemelerinde uzmanlaşmış profesyonel astronomların çoğu, Ay yüzeyindeki bazı başka engebelerin (volkanik olmaktan çok sismik) daha başka bir kaynaktan oluştuğunu kabul ettikleri halde, Ay sirklerinin büyük bir kısmını, balistik kaynaklı sayarlar. «Lunik III» (ekim 1959) ile kaydedilen ilk fotoğraf serisinden hemen sonra, rusların «Zond III» (temmuz 1965) ve amerikalıların «Lunar Orbiter» (ağustos 1966) yapma uydularıyle Ay'ın görünmeyen yüzünde yapılan son gözlemler, Ay'ın «görünmeyen» yüzünde «Ay denizleri»nin daha az, buna karşılık uzunluğu 1 000 km'yi, genişliği de 2 ile 3 km'yi bulan uzunlamasına çatlakların daha çok olduğunu ortaya koydu. Aslında, Ay'ın «görünmeyen yüzü» bugün için pek tutarlı ve önemli bir deyim sayılmamalıdır. Güneş'e ve Evren'in tümüne göre, Ay'ın her iki yüzü de aynı rolü oynar.

— İkonogr. *Sirkin* ve sirk oyunlarının sanat yoluyle gösterilmesi, Roma cumhuriyetinden Bizans devrine kadar, eskiçağ ikonografisinin özelliklerinden biridir; bu konuyu, İtalica'nın, Roma'nın, Lyons'un, Barcelona'nın mozaiklerinde, Trajan veya Caracalla'nın madalyalarının ters yüzünde; Constantin devrinin ikiye katlanan konsolosluk tabletlerinde; Bizans'ın fildişi sandıklarında; «intaille»larda; hattâ lambaların üstünde görürüz. Fakat bu konunun en sık görüldüğü yer, çoğu zaman taş sandukaları süsleyen kabartmalardır (Foligno'nun kabartması; Vatikan'da Mattei'nin kabartması). Bu ikonografi, uzun bir süre yok olur; sonra 1802'de, Carle Vernet'nin Franconi sirkini gösteren iki estampı ile yeniden ortaya çıktı. Çok geçmeden Victor Adam aynı biçimde eserler verdi ve bir dizi İngiliz ve Fransız gravürü yapıldı. Franconi sirki, Fernando sirki, Hippodrome sirki veya Yenisirk, Chéret veya Willette'den, Widhopff'den Forain veya Caran d'Ache'dan afiş ve program yapmalarını istediler. Bir yandan da sirk çevresi, garip yanları, peri masallarını andıran gerçekdışılığı ile oyuncularının insanlığı arasındaki karşıtlık yüzünden, çağdaş birçok büyük ressamı çekti. Degas sirklerdeki atları inceledi, Toulouse-Lautrec 1886-1889 arasında ata binen marifetli kızların resimlerini çizdi, Renoir *Sirkteki Genç Kızlar* (Şikago), Seurat sirk tablolarını yaptı. Bu arada Edmond Heuzé, Louise Hervieu, Yves Bonnat, Jouchagues, Roger Wild'in eserleri; Fernand Léger'nin *Büyük Geçit* tablosu, Rouault'nun soytarıların melankolisini işleyen ve soytarı başlarını çizen eserleri ile Picasso'nun pembe devrinin ürünü olan *Donmuş Arlequin'ler*'i sayılabilir.

— Jeomorfol. *Sirk*'lerin oluşumu, önemli tartışmalara yol açtı. Günümüzde, kar buzu altındaki kayaların kenarlarında meydana gelen don aşındırmasında sirkin büyük rol oynadığı öne sürülür. Bununla birlikte sirkin oyulmasından sonraki buz akıntısı henüz iyi bilinmez. Bu akıntının dönmeler yüzünden meydana geldiği, derin tabakaların sirkin ağzına doğru yüzeye yükseldiği ve diyaklozlarda donan suyun buza yapıştırdığı kayaç parçalarını sürüklediği sanılır. Sirklerin bu şekilde aşırı kazılması, sirkin aşağı kesiminin üç tarafında bir ters yamaç (sürgü) oluşturur. Bu durumda buz eriyince bir sirk gölü meydana gelir; bu göller hidroelektrik donatımlara çok elverişlidir. İçinde olduğu sirkin dışında bir dil meydana getiremeyecek kadar az olan buzula *sirk buzulu* denir. Yakın bir tarihte buzulların hızla azalması sirk buzullarının çoğalmasına yol açmıştır. Sirk buzulları daima kalıntı buzullarıdır. (L)

SİRKADİYEN sıf. (fr. *circadien*). Yaklaşık olarak 24 saatlik (20 ilâ 38 saat arası) devreler içinde art arda gelen biyolojik olaylara denir.

— ANSİKL. *Sirkadiyen ritim*, gece-gündüz ardışıklığına bağlı dış olayların etkisinden kurtulmuş bir organizmada yaklaşık olarak 24 saat içinde görülen bir faaliyet ritmidir.

Devre 20 saatten kısa ise günötesi, 28 saatten uzun ise günberisi bir ritimden söz edilir.

Sirkadiyen ritimler önemli deneysel çalışmalara yol açmıştır; çatışmaların amacı bu ritimlerin çevreden ve alışkanlıklardan mı ileri geldiğini, yoksa doğuştan mı olduğunu, özellikle gün ışığının sadece bir senkronizör rolü oynayıp oynamadığını araştırmaktadır. Bk. GÜNLÜK *ritim*. (L)

SİRKAT i. (ar. *sirḳat*). *Esk.* Çalma, hırsızlık: *Deftere «sirkat» diye yazmıştı. Tamam. İşte Osmanlının demirbaş defterine geçtin Kâmil Ağa* (Kemal Tahir). *Resuli Ekrem, onlara şirk ve sirkat ve zinadan ictinab etmek* [...] *ve emr-i Hakka isyan etmemek üzere biat etmelerini teklif etti* (Cevdet Paşa).

— Huk. Bk. HIRSIZLIK. (M)

SİRKE i. (fars. *sirke*). Şarabın, düşük alkollü diğer içkilerin veya şekerli ya da nişastalı çeşitli çözeltilerin mayalanmasıyle (sirkeleşme) meydana gelen, asetik asit ve bazen tanen bakımından zengin sulu çözelti (sirke, yemeklere tat vermek için veya koruyucu olarak salamura gibi kullanılır): *Şakaklarımızı kolonya veya sirkeyle ovar, arkamıza kuru bez yatırır...* (Orhan Kemal). || Birtakımı kimyevî usullerle hazırlanmış bileşiklerin ortak adı: *Ve elindeki gül sirkesi şişesini burnuma dayadı* (B. Felek). *Kurşun sirkesi.* || *Sirke tuzu*, içinde tane halinde potasyum sülfat bulunan küçük şişelere konulmuş billûrlaşabilen asetik asit. (Senkop hallerinde hastaya koklatılır.) || *Odun sirkesi*, pirolignöz asit.

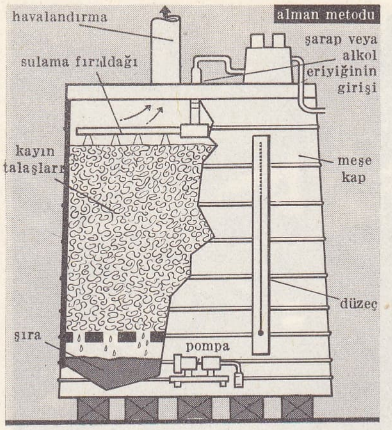

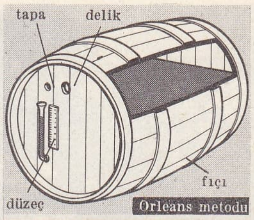

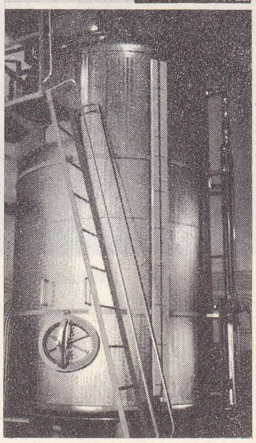

sirke yapımı

— DEY. *Suratı* (veya *yüzü*) *sirke satmak*, memnuniyetsizliğini belirtecek şekilde yüzünü ekşitmek.

— *Esk. Sirke-ebru*, ters, huysuz arkadaş. || *Sirke-füruş*, sirkeci, sirke satan. Ekşi yüzlü (kimse). || *Sirke-füruşî*, sirke satıcılığı, sirkecilik. Ekşi yüzlülük. || *Sirke-i dih-sale* («on yıllık sirke»), düşmanlık, kin.

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Sirke bakterisi*, alkolün sirkeye dönüşmesini sağlayan bakterilerden biri. (İlmî adı acetobacter.)

— ANSİKL. Tarihte *sirke*'nin kullanılması şarap kadar eskidir. Yemeğe çeşni vermekte kullanıldığı gibi su ile seyreltilerek içki olarak da kullanılırdı. Romalı askerlerin uzun süre tek içkisi oldu. Ortaçağ sanayiinde sirke üretimi önemli bir yer kaplıyordu ve sirke üreticileri güçlü bir esnaf loncası meydana getirerek üretim sırlarını saklamakta büyük bir dikkat sarfediyorlardı.

Lavoisier, alkolün yükseltgenmesinin sirkeleşme sonucu meydana geldiğini ispatladı; Chaptal meseleyi özel olarak inceledi ve Orléans metodunu tam olarak tanımladı (1807). 1822'de Persoon, sirkeleşmesinin *Mycoderma aceti* adını verdiği mikroorganizmalar tarafından yapıldığını ilk defa ileri sürdü. Liebig tarafından kabul edilmeyen bu teori Pasteur'ün asetik mayalanma üstüne dikkate değer araştırmalarıyle kesinleşti (1862). Sirkeleşme sirke bakterisi (*Mycoderma aceti*) denen bir mikroorganizmanın meydana getirdiği bir mayalanmadır.

Sirke bakterisi alkollü çözeltilerde gelişir ve alkolü yükseltgeyerek asetik asit ve su haline dönüştürür:

$$\underset{\text{alkol}}{CH_3CH_2OH} + \underset{\text{oksijen}}{O_2} \rightarrow \underset{\text{asetik asit}}{CH_3CO_2H} + \underset{\text{su}}{H_2O}$$

Alkol mayalanmasına uğrayan bütün sıvılar asetik mayalanmaya uğrayabilir.

● *Sınaî üretim.* Sirke üretimi için üç temel şart gerekir: havanın sirkeleştirilecek sıvı ile teması; 20°C ile 30°C arasındaki sınırı aşmayan sabit bir sıcaklık; ortamda sirke bakterilerinin bulunması. Beyaz veya kırmızı şarap sirkeleştirilir, ancak alkol derecelerinin 8° ile 9° arasında olması gerekir; bu dereceye ulaşmamış şarap, katma yoluyle bu dereceye yükseltilir. Türkiye'de sirke en çok şaraptan, biraz da alkolden elde edilir; başka ülkelerde elma şarabından, şekerleşmiş tohumlardan, melastan, hidrolizleşmiş patatesten, laktoserumlardan da üretilmektedir.

Sirke üretimi ya fıçılarda yavaş sirkeleşme veya düşey kazanlarda çabuk oksitlemeyle yapılır.

Orléans metodu'nda 220-230 litrelik fıçılar kullanılır. Yatay olarak birbirinin üzerine yerleştirilen bu fıçıların ön çeperinin üst tarafında iki delik vardır: çapı 6 ile 7 sm olan ve «göz» denen bu deliklerden biri şarabı doldurmağa ve sirkeyi boşaltmağa yarar; daha küçük olan diğer delik

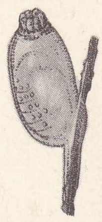

sirke

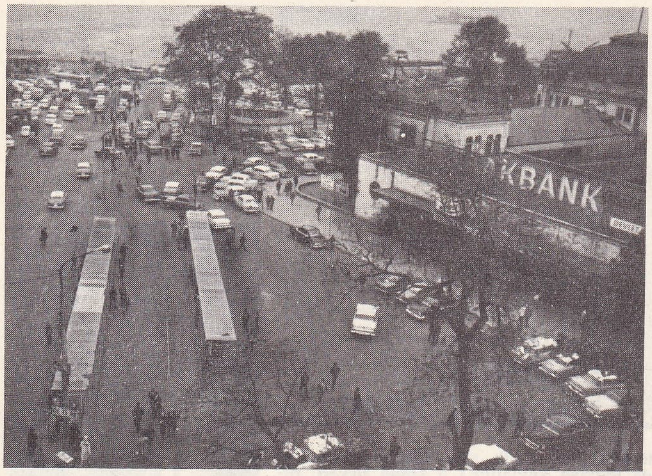

Sirkeci garı

doldurma veya boşaltma sırasında hava giriş çıkışını sağlar ve «tapa» adını alır. Fıçılarda, sirkeleştirme için, içinde bol miktarda sirke bakterisi bulunan 8°'lik 150 litre sirke hazırlanır. Bu sirkeye her sekiz günde bir 10 litre şarap katılır; sıvı seviyesi gözün 5 sm altına çıkana kadar bu ilâvelere devam edilir. On beş gün sonra sirkeleşme tamamlanır. Fıçıdan 10 litre sirke çekilir ve yerine 10 litre şarap konur.

Alman veya *Schützenbach metodu*'nda düşey duran meşe tekneler veya jeneratörler kullanılır; teknelerin içi önceden yıkanmış, silindircikler haline getirilmiş ve kurutulmuş kayın ağacı yongalarıyle doldurulur. Alt taraftan giren hava havalandırmayı sağlar. Üst tarafta, yongalar arasından geçerken sirkeleşecek olan şarap veya alkollü çözeltinin akıtıldığı bir fıskiye sistemi bulunur. Yongalar, önceden sirke bakterileriyle zenginleştirilmiş sirkeyle serpme yoluyle ıslatılır. Yukarıdan gelen şarap alt kısma geçerken sirkeleşir. Alkol sirkesinin büyük kısmı bu metotla hazırlanır. Metodun değişik bir şekilde, kısmen yonga ile doldurulan meşe fıçılar kullanılır; fıçılar eksenleri etrafında döndürülerek daha iyi bir havalandırma sağlanır.

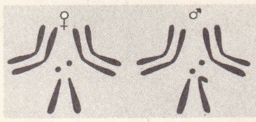

sirkesineği kromozomları

Son zamanlarda uygulanan, güçlü bir şekilde havalandırılmış bir ortamda, *daldırma kültür* metoduyle sirke üretiminde tahta veya paslanmaz çelik fıçılar kullanılır. Fıçıların içinde önceki üretimden elde edilen sirkenin bir kısmı bırakılır, üzerine yeteri kadar şarap veya alkol çözeltisi katılır ve ortama güçlü bir hava akımı gönderilir; sirkeleşme bu yüzden çok çabuk olur.

Son iki metotla elde edilen sirkeler meşe fıçılarda dinlendirilerek kokusu geliştirilir, sonra da süzülerek berraklaştırılır. Sirke üretimi sırasında birçok kaza meydana gelebilir: bunlardan en önemlisi sirke içinde çoğalan ve yaşayan sirke kurdunun üremesi ile kayın ağacı yongalarını kayganlaştıran ve asetik asidi karbon dioksit ile suya ayrıştırabilen bir sirke bakterisi türünün üremesidir.

siroz

— Eczc. İçinde yüzde 6 ile 8 arasında billûrlaşabilen asetik asit bulunan *beyaz şarap sirkesi* tıbbî sirkelerin hazırlanmasına yarar; tıbbî sirke, bayağı sirkenin çeşitli ilâç maddelerine etkiyerek bunları çözündürmesiyle elde edilir. İlâçlı sirkeler günümüzde kullanılmamaktadır.

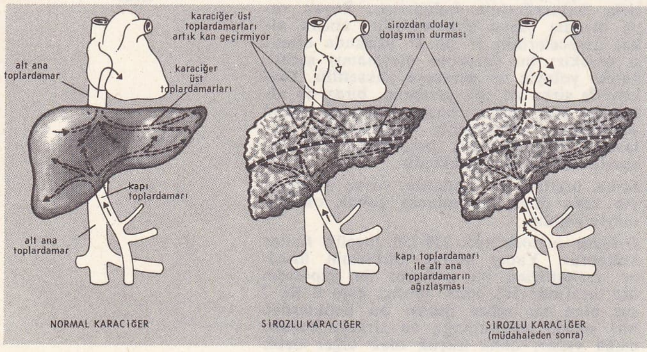

— Zool. *Sirke bakterileri* mikroskop altında çomak şeklinde görünür; mutlaka havaya ihtiyaç duyar ve etil alkolü sirke asidine dönüştürür. Bazı türleri (Acetobacter aceti veya Mycoderma aceti) sirke yapımında kullanılır; fakat mayalanmış sıvılarda gelişirse zararlıdır. A. xylinum sirkenin yüzeyinde kalın ve yapışkan bir perde meydana getirir.

◆ **Sirkeli** sıf. İçine sirke konmuş: *Sirkeli salata.* || *Mec.* Hoşa gitmeyen: *Bak o zaman oyun ballı mı olur, sirkeli mi? anlarsın* (H.R. Gürpınar). [LM]

SİRKE i. (fars. *sirke*). Bit yumurtası: *Sabahları küçük hanımlarla küçük beyleri dizlerinin arasında çerkesçe şarkılı masallarla oyalayarak saçlarının sirkesini ayıklayan dadılar...* (R. N. Güntekin).

— ANSİKL. Hem baş biti'nin (*Pediculus capitis*), hem de utanç biti'nin (*Phthirius inguinalis*) yumurtasına *sirke* denir. Baş bitinin dişisi sirkesini saçların dibine, nadiren de kaş ve sakal kıllarının dibine bırakır. Bir saç kılında birçok sirke olabilir. Sirkeler altıncı gün açılır. Bit, üç defa gömlek değiştirdikten sonra on sekiz günde erginleşir.

Utanç bitinde ise yumurta yedi günde açılır ve bit on beş günde erginleşir. Kitinli kılıfı sirkeyi iyi korur; onun için ılık sirkeye batırılmış sık dişli tarakla başı taramak yine de en iyi tedavi yoludur. Ksilollü vazelin ve D.D.T. de iyi sonuç verir. (L)

SİRKECİ i. (*sirke*'den *sirke-ci*). Sirke yapan ve satan kimse. (M)

SİRKECİ, İstanbul'da semt. Haliç'in güneybatı ağzı kenarında, Bahçekapı ile Sarayburnu semtleri arasında yer alır. Bizans devrinde İstanbul surlarının Bonos (veya Kungos) kapısı burada bulunuyordu. Bu devirde surlar ve önündeki deniz, karaya doğru bir girinti meydana getiriyordu; bugünkü Sirkeci garının bir kısmını da kapsayan bu girinti sonradan kumla doldu. Surların bu kesimi XIX. yy.ın ikinci yarısında demiryolu ve istasyon yapılırken yıkılarak ortadan kaldırıldı, yalnız bazı kapı adları kaldı (Bahçekapı, Demirkapı). Son yıllarda Sirkeci kesimi, Marmara kıyısını boylayan sahil yolunun yapılmasıyle önemli değişikliklere uğradı; eski gümrük depoları yıkılarak kıyıda geniş bir cadde açıldı. Sirkeci araba vapuru iskelesi genişletildi. Sirkeci semtinin yerleşme kesimi, İstanbul'un Eminönü ilçesi merkez bucağının Hocapaşa mahallesi içinde yer alır. (M)

SİRKELEŞMEK dönlş. f. (*sirke*'den *sirke-le-ş-mek*). [Üzüm suyu için] Ekşimek, sirkeye dönüşmek. || *Teşm. yol.* [Bazı şerbetler için] Çok ekşimek. (M)

SİRKELİ, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Ankara ili, Çubuk ilçesi) bucak; 5 384 nüf. (1965); 19 köy. — *Bucak merkezi*, 749 nüf. (1965). İlçe merkezini Ankara'ya bağlayan yolun 14. km'sinde batıya ayrılan 13 km'lik bir yolun sonunda; yüksl. 1 050 m. (M)

Sirkeli höyüğü. Arkeol. Ceyhan - Misis karayolu üzerinde, Ceyhan'ın 5 km batısında höyük. Prof. Garstang tarafından kazıldı (1936). Görünüşü bir kaleye benzer. Yerleşme, Hitit ve Geç Hitit çağlarında büyümüştür. Üzerinden toplanan malzeme, Kalkolitik ile Roma çağları arasındaki bütün devirleri kapsar. (M)

SİRKELİK i. (*sirke*'den *sirke-lik*). İçine sirke koymak için yapılmış özel kap. (M)

SİRKENGEBİN veya **SİRKENCEBİN** veya **SİRKENCÜBİN** i. (ar. ve fars. *sirkencebin* veya *sirkengebin* veya *sirkencübin*). *Esk.* Balı sirkeyle sulandırarak yapılan şerbet. (M)

SİRKESİNEĞİ blş. i. Kısa duyargalı sinek. (İlmî adı *drosophila.* Sirkesineğigillerden.)

— ANSİKL. *Drosophila*'ya evlerde sık rastlanır. Bozulan, ekşiyen meyvelerin üzerine, boşalmış şarap fıçılarının musluklarına yumurtlar. En sık görülen türü *Drosophila ampelophila*'dır; sirkesineğinin diğer bir türü (*D. melanogaster*), amerikalı genetikçi T. H. Morgan ve öğrencileri sayesinde ün kazandı: Morgan ve ardından gelenler kromozomlara ve değişinime ilişkin çalışmalarını bu sinek üzerinde yaptılar. Bugünkü kalıtım nazariyesinin temellerinden biri bu çalışmalara dayanır. Sirkesineğinin kromozomları, insan da dahil, bütün öteki türlerinkinden daha iyi bilinmektedir. (L)

SİRKEZADE İBRAHİM EFENDİ Bursevî, türk bilgini (Bursa, ? -ay.y. 1682). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Eserlerinin incelenmesinden düzenli bir öğrenim gördüğü, özellikle insanın ruhî hayatıyle ilgili olaylar üstünde önemli çalışmalar yaptığı anlaşılıyor. Halvetî tarikatındandı. Bursa tekkesinde şeyhlik makamına kadar yükseldiği kaynaklarda belirtilir. İbrahim Efendi, ruhî olayların incelenmesi konusunda önemli bir adım attı ve insanın iç hayatını, davranışlarıyle açıklamağa çalıştı: *Menazilü'r-Ruh* (İnsan Ruhunun Aşamaları); *İlmü Ahvalü'r-Ruh* (Ruhun Hallerini İnceleme Bilimi); *Kitabü Sırrü'r-Ruh* (Ruh Sırlarının Kitabı); *Kitabü Ruh ve'n-Nefs* (Ruh ve Nefs Kitabı), *Bâbü'l-Fütûh fi Ahvali'r-Ruh* (Ruhun Halleri Hakkında Yorumlar Bölümü). [M]

SİRKUMFLEKSUS sıf. Anat. Yollarının iğri büğrülüğünden ötürü bazı atardamar ve sinirlere denir. (*Sirkumfleksus atardamar* kolda, biri önde, öteki arkada olmak üzere iki tanedir; bunlar koltuk atardamarından çıkar, pazu kemiğinin üst ucunun etrafını dolaşır. *Sirkumfleksus sinir*, kol sinir ağından çıkar, arka sirkumfleksus atardamarı izler ve delta kasına giden birçok dala ayrılır. Bacakta da biri önde, diğeri arkada iki sirkumfleksus atardamar vardır; bunlar derin uyluk atardamarından çıkar, uyluk kemiğinin üst ucunun etrafını dolaşır.) [L]

SİRKÜLER i. (lat. *circulus*, çember'den fr. *circularie*). Birçok kimseye gönderilmek üzere belli sayıda basılan yazı. *Yeni.* GENELGE. *Esk.* Tamim.

— Huk. *İmza sirküleri*, kuruluşların temsil yetkisini belirleyen imza veya imzaların belli sayıda basılmış örneği. (M)

SİRMİUM. Esk. coğ. Aşağı Pannonia'da Kırım Galyalıları tarafından kurulan önemli şehir, Savun'un (Sava) sol kıyısında. Şehir, Diocletianus zamanında Pannonia'nın başkenti oldu ve istilâlar devrinde yıkıldı. İmparator Gratianus ile imparator Probus burada doğdular. Şehirde birçok latince yazıt bulundu. Bugün, Yugoslavya'da *Sremska Mitrovica.* (L)

SİROKO i. (ar. *şarķ*'tan ital. *scirocco* > fr. *sirocco*'dan). Meteorol. Bütün Akdeniz havzasında, çölden kıyılara doğru esen sıcak ve çok kuru rüzgâr. (Siroko, Akdeniz'in kuzey kıyılarına msl. Menton'a kadar ulaşır.)

— ANSİKL. *Siroko*'nun aşırı sıcak (48 ile 50°C) ve kurak (bağıl nemlilik 20) olması, hem çölden kopup gelmesinin, hem de engebeleri aşarken föhn etkisine uğramasının sonucudur. Bu rüzgâr akımı, Akdeniz alçak basınçlarının hava kütlelerini çekmesiyle başlar. Buharlaşmayı arttıran, ekinleri kavuran, insanları ve hayvanları hasta eden siroko korkunç bir felâkettir. (L)

SİRONİ (Mario), italyan ressamı (Sassari 1885 - Milano 1961). 1914'te fütürist akıma, 1922'de de Novecento akımına katıldı. Heykeller de yaptı. Resimlerinde genellikle bir efsane havası içinde arkaik ve sembolist unsurları biribirine karıştıran kenar mahalle manzaralarını işledi (Roma üniversitesinde duvar dekorları; Floransa, Lozan, Milano, Venedik, Zürich ve Trieste müzelerinde fresk ve mozaikler). (M)

SİROZ i. (fr. *cirrhose*). Karaciğerde bütün bağ ve damar dokuların çoğalmasıyle beliren hastalık.

— ANSİKL. *Siroz*, sklerozla beraber ortaya çıkan bütün karaciğer hastalıklarını kapsar. Karaciğerin hacmi artarsa siroz *hipertrofili*, salgı bezlerinin atrofisi yüzünden hacmi küçülürse *atrofili*'dir. Her iki durumda da dolaşımın engele uğraması yü-

Foto N. Erkılıç (MEYDAN)

zünden asit meydana gelir. Seyrek olarak veya geç devrede sarılık görülebilir. Birçok siroz tipi vardır: *alkol* sirozu, *yağlı tüberküloz* sirozu, *safra* sirozu, *pigmentli* siroz, *kalp* sirozu. Sebebi ne olursa olsun siroz toplardamar dolaşımına (kapı toplardamar sistemi) engel teşkil eden bir karaciğer içi skleroz meydana getirir. Toplardamarlardaki bu aşırı basınç asit salgısını artırır, yemek borusunda veya midede varislerin ortaya çıkmasına sebep olur. Bunlar patlayarak tehlikeli sindirim kanalı kanamalarına yol açabilir. Kapı toplardamarındaki bu aşırı basınçla savaşmak üzere, kapı toplardamarı kanını, alt ana toplardamara akıtmayı öngören bazı cerrahî müdahalelere baş vurulabilir. Buna, *kapıana toplardamar anastomozu* denir. Bk. ANASTOMOZ. İlk anastomoz Eck tarafından 1877'de düşünülmüşse de insanda ancak 1945 senesinde gerçekleştirilebilmiştir. Bu ameliyatlar hastanın önceden iyi hazırlanmasını gerektirir.

Özel anastomoz imkânlarının ortaya çıkarılabilmesi için ameliyattan önce veya ameliyat sırasında kapı toplardamar sistemi içine X ışınlarını geçirmeyen bir maddenin şırınga edilmesi ve damar içi basıncın ölçülmesi şarttır. Kapı toplardamarının köküyle alt ana toplardamar arasında anastomos yapmanın çeşitli şekilleri vardır. Lokal şartlar elverişli olmadığı zaman iki toplardamar sistemi arasında başka anastomozlar (dalak ile böbrek toplardamarları arası, bir mezenter toplardamarıyle alt ana toplardamar arası) düşünülebilir.

Tedavinin sonucu erken müdahaleyle, hastalık sebebinin ortadan kaldırılmasıyle yakından ilgilidir: meselâ alkol sirozunda, hastalığın ilk belirtisiyle beraber alkol kesilirse hastalık düzelir. (L)

SİROZLU sıf. ve i. (*siroz*'dan *siroz-lu*). Siroza tutulmuş. (L)

SİRRAH, Andromeda*nın α yıldızına veya α *Andromedae*'ye verilen ad; bugün KISRAK adıyle biliniyor. Kadiri 2,2. Tayf örneği AO. Bu yıldız «Kanatlıat* karesi»nin köşelerinden birini meydana getirir. Türkiye'de, 25 eylüle doğru gece yarısında yüceliminden geçer. (L)

SİRROKÜMÜLÜS i. (fr. *cirro-cumulus*). Meteorol. *Eşanl.* YUMAK BULUT. Bk. SİRRÜS.

SİRROSTRATÜS i. (fr. *cirro-stratus*). Meteorol. *Eşanl.* TÜL BULUT. Bk. SİRRÜS.

SİRRÜS i. (lat. *cirrus*, iplik'ten). Yükseklerde oluşan, paralel iplikler, saç buklesi, çivi veya karışık çizgiler şeklinde, ipek beyazlığında bulut. *Eşanl.* TÜYBULUT.

— ANSİKL. *Sirrüs* grubu, ılıman enlemlerde 6 000 ile 10 000 m arasında yer alan yüksek bulutları kapsar. Çok ince buz taneciklerinden oluşan ve siklon sonucu havanın donma seviyesine kadar yükselmesiyle meydana gelen sirrüsler, alınların önünde bulunur ve havanın kötü olacağını haber verir. Sirrüslerin üç tipi ayırt edilir: 1. ayrı ayrı iplikler halindeki asıl *sirrüs*'ler; 2. Ay'ın veya Güneş'in çevresinde bir hale çizen beyaz örtü şeklindeki *sirrostratüs*'ler; 3. küçük yumaklar, çiviler veya çok ince karışık çizgiler şeklindeki *sirrokümülüs*'ler. Bütün bu tipler genellikle bir siklonun önünde bulunur. (L)

SİRSOİD sıf. (fr. *cirsoïde*). Patol. Birbiriyle geniş ölçüde bağlantılı bir atar-toplardamar ağı olan anevrizmalar için kullanılır. (L)

SİRTAKİ i. (yun. k.). Yunan menşeli dans. Kakoyanis'in, 1965'te Kazancakis'in romanından uyarladığı *Zorba* filminden sonra birçok ülkede moda oldu. (L)

SİRTLER. Esk. coğ. Afrika'nın kuzey kıyısında Akdeniz'in meydana getirdiği iki körfezin adı. Doğuda *Büyük Sirt,* Sirenaik ve Trablus kıyılarında uzanıyordu. *Küçük Sirt*'in bugünkü adı *Gabes körfezi*'dir. (L)

SİRTO i. (yun. *syrtos*'tan). Mus. Türk musikisinde yakın zamanlara kadar kullanılan, longa gibi nim-sofyan* usulüyle ölçülen oyun havası. (Bk. ANSİKL.) || Bir çeşit halk dansı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mus. *Sirto*'da miyanhane*yi temsil eden kısma *susta* adı verilir. Sirto genellikle A B A şeklinde olur ve «B» kısmını susta meydana getirir. Türk bestecileri bu şekli çok defa 4 hane olarak kullanırlar. Her hanenin ikinci kısmını mülâzime meydana getirir. Önce Yürük sonra taksim ve tekrar yürük çalınır. Genellikle hane ve mülâzime üst üste iki kere tekrarlanır.

● *Sirto,* bir grek dansıdır; fakat müziği türk musikisi makamlarıyle bestelenmiştir. Sirto birbirlerinin omuzlarına el atmış veya el ele tutuşmuş kadınlı erkekli oyuncular tarafından halka şeklinde oynanır. Oyun sırasında çalınan sirto bir çeşit farandol*dur. (M)

SİRTOMETRE i. (fr. *cyrtomètre*'den). Göğüs çevresini ölçmeğe yarayan âlet. (L)

SİRTOMETRİ i. (fr. *cyrtométrie*). Göğüs çevresinin ölçülmesi. (L)

SİRUA (CEBEL), Güney Fas'ta kütle, Sus ve Uarzaza ovaları arasında ve birleştirdiği Büyük Atlas ile Anti-Atlas dağları arasında; 3 304 m. Birinci zaman granitlerinden ve lavlarından meydana gelen masa biçiminde bir tümsektir; üzerinde bir yanardağ yükselir. Önemli maden yatakları (manganez). Kütlenin çevresindeki köylüler ağaç yetiştiriciliğiyle geçinir; sürülerini yükseklerdeki otlaklara çıkarırlar. (L)

SİRVAL i. (ar. *sirvāl*). *Esk.* Şalvar. (M)

SİRVENTES i. (provence lehçesinde fransızca k.). XII. ve XIII. yy. provence şiir türü.

— ANSİKL. Kelimenin «servir» (hizmet etmek) fiilinden geldiği sanılır. *Sirventes*'in başlangıçta, geçimini sağlayan efendisine hem silâhı, hem şiiriyle «hizmet etmek»le görevli bir *sirven* (ücretli asker) tarafından yazılan bir şiir olması muhtemeldir. Sirventes, hep günlük konuları işler, bu bakımdan da şarkıdan ayrılır; siyasî, ahlâkî veya kişisel olabilir. En ünlü sirventes'ler, Henri II ile oğulları arasındaki rekabeti anlatan Bertran de Born'unki ile «papazların ve fransızlar»ın vahşet ve zorbalığını dile getiren Peire Cardenal'in sirventes'leridir.

Kuzeyin *serventiois*'sı, özellikle başlangıçta güneyin sirventes'ine benziyordu. Bu başlık altında yergi, siyaset ve savaş şiirleri (Arslan Yürekli Richard, Philippe de Nanteuil, Thibault II de Bar v.b.) yazıldı. XIII. yy. sonuna doğru terim, dinî şiirlere uygulanmağa başlandı ve özellikle «Meryemana üstüne yazılan ilâhiler» anlamına gelir oldu. (L)

SİRYA. Bk. ZEYTİNLİK.

SİS i. Meteorol. Ortalama 20 μ çapında içi dolu (eskiden sanıldığı gibi içi boş değil) sıvı su damlacıklarından meydana gelen ve hemen her zaman sakin havada yerkürenin yüzeyini kaplayan stratüs bulutu: *Nihayet güneş doğdu, sis ve duman içinde çölün sabahlarında esen serin ve keskin rüzgârla üşüdük* (F. R. Atay). *Yola çıktığımız zaman etrafta hafif bir sis vardı* (R. N. Güntekin). [Bk. ANSİKL.] || *Sis dağıtma,* özellikle havaalanlarında sisi dağıtmak amacıyle uygulanan metotların ve usullerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Esk.* Atlarda, kahverengi veya kırmızımtırak benek.

— Ask. Bk. ANSİKL. || *Sis mermisi,* düşman gözetlemesine veya bir bölgenin kullanılmasına engel olmak, düşmandan hareketi saklamak ve yangın çıkartmak için kullanılan, içi kimyasal maddelerle doldurulmuş bir çeşit mermi. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Sis bankı,* sınırlı bir alana kümelenmiş sis. || *Sis borusu,* Denizde Çatışmayı Önleme tüzüğü kuralları gereğince, görüşün azaldığı durumlarda yelkenli veya düdüğü bozulmuş makineli gemilerde sis işareti vermek için bulundurulması zorunlu olan ve basit bir mekanik araçla hava basılarak çalışan düdük. || *Sis düdüğü,* sisli havalarda kıyı istasyonlarıyle fener dubalarında kullanılan sesli cihaz. || *Sis işareti* (veya *kampanası*), görüşün azaldığı durumlarda (sis, pus, tipi, sağanak halinde yağmur) geminin varlığını duyurmak için vermek zorunda olduğu işaret. || *Sis gongu,* boyu 107 m'den büyük olan gemilerin demirli bulundukları zamanlarda, Denizde Çatışmayı Önleme tüzüğü kuralları uyarınca baş tarafında çalmakla zorunlu olduğu kampana işaretine ek olarak kıç tarafndan verilmesi gerekli ayrı tondaki seda işareti için kullanılan gong.

— ANSİKL. Meteorol. *Sis*'i oluşturan damlacıkların sayısı ne kadar fazlaysa, sisin saydamlığı da o kadar azdır. Tanımlamaya göre, görüş uzaklığı 1 km'den az ise sis vardır. Uzaklık 1 km'yi aşarsa pus* vardır. Yoğun sislerde görüş uzaklığı birkaç metreye düşer. Sisin oluşma sebepleri yoğunlaşma mekanizmasına bağlıdır. *Işıma sisi,* berrak gecelerde havanın soğuması yüzünden meydana gelir (antisiklonik durum). *Yatay hareket sisi,* nemli havanın soğuk bir yüzey üzerinden geçmesiyle oluşur (kışın karalar üzerinden geçen ılık deniz havası). *Buharlaşma sisi,* sıcak ve nemli bir yüzey üzerinde (kışın göller ve nehirler) soğuk hava dolandığı zaman ortaya çıkar. *Karışım sisi,* çok nemli fakat doymamış iki hava kütlesi birbirine karıştığı zaman meydana gelir. Her kütlenin t ve t' sıcaklıklarında doymamış olan su buharı, karışımın $\frac{t+t'}{2}$ sıcaklığında doymuş hale gelir, çünkü maksimum gerilim sıcaklıktan daha çabuk artar. Sisler kışın nemli bölgelerde (denizler, ormanlar, çayırlar, bataklıklar, vâdiler v.b.) sık sık meydana gelir. Yoğunlaşma çekirdeklerinin çok fazla olmasına rağmen şehirlerde sis görülmez, çünkü buraları kış aylarında sıcak merkezler halindedir.

Sisli havalarda, denizlerde sesli cihazlar veya radarlar kullanılır. Uçaklar radyoelektrik kumanda âletleriyle yere iner. Hafif sisler çeşitli usullerle dağıtılabilir.

● *Sis dağıtma.* Uçakların yer yakınlarına kadar yönetilmesini sağlayan elektronikte büyük ilerlemeler gerçekleştirilmesine rağmen, ticarî uçakların 40 m yüksekten ve 600 ile 800 m uzaktan pisti veya işaret ışıklarını görmeden yere inmeleri henüz imkânsızdır. Sisli havalarda ışıkların görünürlüğü «vibal» cinsinden, sisin yoğunluğu da «transmisyometre» ile ölçülür. Bk. GÖRÜNÜRLÜK.

Görünürlüğün arttırılabilmesi için iki usule başvurulabilir; suyun buharlaştırılması (saatte 50 ton kadar) veya sisi meydana getiren taneciklerin büyütülmesi (böylece taneciklerin sayısı azaltılır).

Bugüne kadar yürütülen denemelerde, çok ince deniz tuzunun atmosfere püskürtülmesi, damlacıkları elektriklendirme, ses veya sesüstü hızlardaki akustik dalga yayımı, termik rampalar yadımıyle soğuk sıvı veya sıcak hava püskürtme gibi etkenler uygulanmıştır.

Bu son iki usulden biri (propan püskürtme) sıcaklığın 0°C'tan düşük olduğu sisler için iyi sonuçlar verir, öbürü (reaktörler veya ısıtıcılar-püskürtücüler) her türlü sis için kullanılır, fakat daha az etkindir.

Masraf ve tesisat yönünden çok pahalıya mal olan bu usuller, uçağın kaza yapması sonucu meydana gelen zararlarla karşılaştırılınca bir dereceye kadar verimli kabul edilebilir.

— Ask. Askerlikte kullanılan sis verici maddelerin sayısı çok fazladır. Başka maddelerle karıştırılmış titan, kalay ve arsenik klorür bu maddelerin en etkilisidir. Bunlar, düşman gözcülerini etkisiz hale getirmek için kullanılan *sis bombaları*'nın bileşimine girer. Askerî hareketlerde, gemilerin, tankların ve birliklerin manevralarını gizleyen sunî sislerin (sis kovanları denilen cihazlarla) üretilmesini sağlar.

● *Sis mermileri,* beyaz fosfor mermisi, heksakloretan sis mermisi, renkli sis mermisi olmak üzere türlere ayrılır. Beyaz fosfor mermisi, gövdesi parçalanan bir sis mermisidir. Sis meydana getirmek veya yangın çıkarmak amacıyle kullanılır. Hasar etkisi de olan bu mermide birçok hedefe karşı hassas tapa (sis mermisinin yere değer değmez parçalanmasını sağlayan tapa) kullanılır. Tapanın çalışmasıyle parçalanan mermiden çıkan fosfor parçaları toprağın üzerine yayılır ve yanarak bir sis perdesi meydana getirir.

Heksakloretan sis mermisi, dipten fırlatmalı bir mermidir ve özellikle perdeleme için kullanılan beyaz sis meydana getirir.

SISAVONG VONG

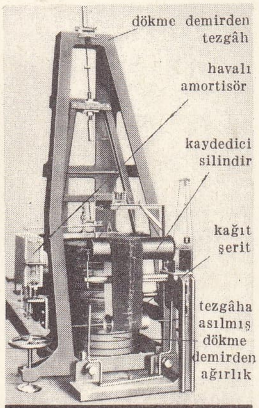

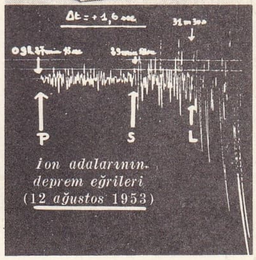

İon adalarının deprem eğrileri (12 ağustos 1953)

sismograf

Alfred SİSLEY «Moret-sur-Loing'da kanal kıyıları» Güzel Sanatlar müzesi, Nantes (Fransa)

Hasar etkisi yoktur. Bu sis mermisi nemi kolayca emer ve muhafaza eder. Yağmurlu ve sisli havada daha etkilidir. Daima ihtiraklı tapa (sis mermisinin havada parçalanmasını sağlayan tapa) ile kullanılır. Renkli sis mermisi, dipten fırlatmalıdır. Normal olarak önceden kararlaştırılmış işaretler için kullanılır. İhtiraklı tapa ile atılır.

◆ **Sisli** sıf. Üzerine sis inmiş olan, dumanlı, bulanık: *Bu sabah hava pek sisliydi!* (Ömer Seyfeddin). *Basık ve sisli bir güneş havası, göğse o kadar ağır basıyor ki bu küçük limana çıkmak hevesini duymuyorum* (F. R. Atay). || *Sisli kır,* üzerinde ufak ve boz benekler bulunan doru renkli (at). [ML]

SİS— (veya **CİS—**). Kim. *Sis-* veya *Cis-izomerlik.* Bk. İZOMERLİK. || *Sis-katılma.* Bk. TRANS-KATILMA. (L)

SİS. Coğ. Bk. KOZAN.

SİSAK, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Sava ırmağı kıyısında, Zagreb'in güneydoğusunda; 13 000 nüf. Irmak limanı ve sanayi merkezi (yüksek fırınlar ve ağır metalürji, petrol rafinerisi). [L]

SİSAL i. (Yukatan'daki *Sisal* limanından). Amerika'da yetişen ve dokumalık lif elde edilen bir bitki (*Agave sisalana*); elde edilen lifler ip ve şapka yapımında kullanılır. (Meksika sisali denen *Agave Fourcroydes*'in yaprakları dikensidir; *A. Letonae, A. Funkiana, A. Lecheguilla, A. Cantala* malezya bölgesinde sisal yerine yetiştirilir.) [L]

SİSALALAR, Batı Afrika'da zenci halk. Gana'nın kuzeyinde ve Yukarı Volta'nın güneyinde yaşar. (L)

SİSAM, yun. **Samos,** Ege denizinde yunan adası, Türkiye kıyıları yakınında; 502 km²; 47 900 nüf. Batısı dağlık olan ve yükseltisi *Kerketeus* (yaygın şekliyle *Kerki*) dağında 1 836 m'yi bulan adanın güney ve doğu ovalarında tarım verimlidir: bağcılık, turunçgiller, tütün, pamuk. Pythagoras burada doğdu.

— *Samos ili* (İkaria adasını da içine alır); 52 000 nüf. İdare merkezi *Bathy*.

● *Tarih.* Adaya Epidauros'dan gelen ve dor istilâsından kaçan Karia'lılar yerleşmişti. Argos'lu Hera kültünün merkezi olan ada kısa süre sonra İon birliğine katıldı; M.Ö. VII. yy.dan sonra, deniz ticaretinde ve sömürgecilikte önemli rol oynamağa başladı; kolonları Marmara denizi (Propontis) kıyılarına ve Amorgos ile Semendirek'e (Samothrake) yerleştiler. Sisamlılar gemi yapımında çok ustaydılar; dokuma, çömlek (heykel biçimli şişeler, kızıl çömlekler) ve tunç işçilerinin imalâtını Mısır'dan (arada bir tesisleri [*Naukratis*] vardı) Uzakbatı'ya (Sicilya, Campania, İberia) uzanan geniş bir alana satıyorlardı. Erken bir tarihte Miletos Sisam'ın doğu kıyılarındaki üstünlüğüne son verdi. Ama Sisam bir ada olması sayesinde Perslerin hücumlarından korundu. Uzun süre bir toprak sahipleri oligarşisinin (Geomoros'lar) hâkimiyetine, sonra da Polykerates'in zorba krallığına (VI. yy.) boyun eğen Sisamlılar büyük ölçüde zenginleştiler. Zorba kral şehri güzelleştirdiği ve deniz üstünlüğünü sağladığı sırada, şehirden kovulanlar yeni koloniler (Dikaiarkheia [Pozzuoli]) kurdular. Ama Sisam Perslerin eline geçti, İonia ayaklanmasına katıldı ve M.Ö. 479'da kurtuldu (Mykale). Geomoros'lar iktidarı tekrar ele geçirdiler ve ada Atina konfederasyonuna katıldı; M.Ö. 440'ta Atina'ya karşı ayaklanan ama başarı sağlayamayan ada Antalkidas barışıyla (M.Ö. 387) tekrar Perslere geçti. Helenistik devirde adaya Mısır, Suriye ve Bergama garnizonları yerleşti. M.Ö. 133'te Romalılar tarafından alınan Sisam, Augustus'tan Vespasianus'a kadar bağımsız yaşadı. Ada, Ortaçağda Arapların saldırısına uğradı (889). Arapların eline geçti (911). X. yy. ortalarında adayı ele geçiren Bizanslılar, Arapları adadan çıkardılar. Selçuklu Türkleri Anadolu'ya yerleştikten sonra Sisam'a türk saldırıları başladı. İzmir beyi Çaka, kuvvetli bir donanma ile adayı ele geçirdi (1090), XIV. yy.da Aydınoğlu Umur Bey, Sisam'a saldırdı fakat alamadı. Bu yüzyılın sonlarına doğru ada Cenevizlilerin hâkimiyetine girdi. Sisam, Fatih Sultan Mehmed zamanında osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirildi (1479), XVIII. yy.da Venedik - Osmanlı savaşları sırasında ada, birkaç kere Venediklilerin eline geçti. Daha sonra rus donanması tarafından işgal edildi (1771). Mora'da rum isyanı başladığı sırada Sisamlılar da ayaklandılar. Sakız'a asker çıkararak Türkleri kalede kuşattılar (1822); fakat kaptanıderya Nasuhzade Ali Paşanın yardıma gelmesi üzerine kuşatmayı kaldırarak kaçtılar. Bu olaydan sonra İngiltere, Fransa ve Rusya'nın baskısıyla Türkler, adaya muhtariyet vermek zorunda kaldılar. 1832'de çıkan fermanla Sisam'ın yönetimi bir rum ortodoks prensine verildi ve adada Yunanistan krallığının yasaları uygulanmağa başlandı. 1833'te Stefanos Bogorides, Sisam prensi tayin edildi. Stefanos, kendisine vekil olarak Gabriel Krestoviç'i seçti. Bu yöneticilerden memnun olmayan halk ayaklandı. Osmanlı kuvvetleri adaya çıkarak isyanı bastırdı. Bunlardan 150'si muhafız olarak Sisam'da kaldı. Balkan savaşına son veren Londra antlaşmasında ada, Yunanistan'a bırakıldı. İkinci Dünya savaşı sırasında Almanlar tarafından işgal edildi. Savaştan sonra tekrar Yunanistan'a verildi.

● *Arkeoloji.* Sisam'daki Hera tapınağının yıkıntıları daha eski bir tapınağın (1902-1903'te kazıldı) kalıntıları üzerindedir. Bu eski tapınağı Roikos ve Theodoros'un yaptıkları sanılır. Tüften yapılmış olan tapınak sonraki tapınaktan üçte bir daha küçüktü. M.Ö. XVI. yy.da yandı. Yenisi (55 × 109 m) kısa süre sonra yapılmağa başlandı ama bitirilemedi. Hera tapınağında da M.Ö. VI. yy. ortası ionia heykelciliğinin en güzel örneği olan Samos Hera'sı bulundu. (LM)

Sisam taşı, Sisam ocaklarından çıkarılan taş; eskiden altının rengini koyulaştırmada kullanılırdı. (L)

SİSAVONG VONG (Luang Prabang 1885 - ay.y. 1959), Laos'un fransız himayesinde bulunduğu dönemde (1904) Luang Prabang kralı, sonra bağımsız Laos kralı (1946 - 1959). [L]

SİSEBUTO (Flavio) [öl. 621], İspanya Vizigotlarının kralı (612-621). Gundemar'ın ölümünden sonra kral seçildi. Astur'larla Vascon'ları hâkimiyeti altına aldı ve Bizanslıları Lusitania ve Betica'dan kovdu. Aziz Desiderius'un hayatı üstüne bir eser yazdı. Güneş ve ay tutulmalarını konu alan bir şiirini Sevilla'lı Aziz İsidoro'ya adadı. Yahudileri vaftiz olmağa zorladı ve çoğunun kaçmasına yol açtı. (L)

SİSENNA. Bk. CORNELIUS SISENNA.

SİSERA, Kenan kralı Yabin'in ordu kumandanlarından. Barac'a yenildi, kadın kâhin Debora tarafından desteklendi. Sığındığı tapınakta Yahel adlı bir kadın tarafından şakağına çivi saplanarak öldürüldü. (L)

Si-Sian Ci, çin tiyatrosunun en tanınmış oyunlarından biri. Yuen hanedanı zamanında Vang Şı-Fu tarafından yazıldı. Konusunu bir Tang masalından, daha doğrusu Kin'ler zamanında yazılı ile okunan bir hikâyeden (*Si-Siang* [Batı Pavyonu]) alır. (L)

SİSİDERİT i. (fr. *syssidérite*). Miner. Silikat ile bol miktarda nikelli demirden meydana gelen göktaşı. *Eşanl.* LİTOSİDERİT. (L)

SİSİLİYEN i. (fr. *sicilien*'den). Jeol. Denizel dördüncü zamanın kalabriyen ile milaziyen arasındaki katı. (Sisiliyen özellikle İtalya'da, bugün artık soyu tükenmiş türler ile, yine bugün artık soğuk denizlerde yaşamakta olan türleri kapsayan bir deniz favnasıyle nitelenir. Sisiliyenin Mindel buzuluyle yaşıt olduğu sanılır.) [L]

SİSLENMEK geçz. f. (*sis*'ten *sis-le-n-mek*). Sisle kaplanmak, sise bürünmek.

◆ **Sislendirmek** ettrg. f. Sislenmesine yol açmak. (M)

Sisler Rıhtımı (*Quai des Brumes*), 1938'de Marcel Carné'nin yönettiği ve Jacques Prévert'in, Pierre Mac Orlan'ın romanından sinemaya uyarladığı fransız filmi. Baş rollerde: Michèle Morgan, Jean Gabin, Pierre Brasseur ve Michel Simon. Bu film, Carné ve Prévert'in filimlerindeki «şiirsel gerçekçiliği» tam olarak verir. Yönetimin ve diyalogların gücü, oyuncuların başarısı (Kader'i temsil eden Michèle Morgan, bu rolle ün yapacaktır) ve Maurice Jaubert'in dokunaklı müziğiyle filim İkinci Dünya savaşı öncesi fransız sinemasının en etkileyici eserlerinden biri sayılır. (L)

SİSLEY (Alfred), ingiliz ressamı (Paris 1839 - Moret-sur-Loing 1899). Paris Güzel Sanatlar okulunda, Gleyre'in atelyesinde yetişti; orada Bazille, Renoir ve Monet ile tanıştı, Monet'nin ve Corot'nun etkisinde kaldı. 1863'te bu atelyeden ayrılarak, Paris bölgesinde çalışmağa başladı. önce Chailly-en-Bière'e gitti; Fontainebleau ormanında Barbizon ressamlarının eserlerini andıran manzaralar yaptı. Geçim sıkıntısı olmadığı için resimle amatör olarak uğraşan Sisley'in bu dönemde yaptığı eserler pek azdır (*Anthony Ananın Meyhanesi*, 1866; *Kestane Ağaçlı Yol*, Paris, Güzel Sanatlar müzesi). Sisley 1870'te alman istilâsından kaçarak Monet ve Pissarro ile birlikte Londra'ya sığındı. Paul Durand-Ruel ile tanıştı ve bazı tuvallerini ona sattı. Ailesi savaş sırasında iflâs edince, Sisley geçimini sağlayamaz oldu ve izlenimci ressamların en yoksulu durumuna düştü. Île-de-France'ın ışıklı havasını, günün her saatinde bütün ayrıntılarıyle yakalayabilmek için, Sen, Loing ve Yonne kıyılarında, Louveciennes, Bougival, Voisins, Marly, Meudon, Saint-Cloud'da çalıştı. 1875-1879 Arasında Sèvres'de oturdu, sonra Moret bölgesine göç ederek son yirmi yılını orada geçirdi. Louvre müzesinde (Jeu de Paume salonları) birçok tablosu vardır; Monet'ninkine paralel bir gelişim gösteren bu eserlerden *Su Baskınında Kayık* (1876) adlı tabloda su ile gök, hiç bir izlenimcinin aşamayacağı bir incelikle işlenmiştir. Louvre'da ayrıca *Kanal* (1872), *Argenteuil Meydanı* (1872), *Bougival Bendi* (1873), *Yelken Yarışları* (1873) adlı tabloları da bulunmaktadır. 1874'te izlenimciler ilk sergilerini açtılar. Sisley; Monet, Pissarro, Degas, Renoir v.b. ile birlikte, Ressamlar, Heykeltıraşlar ve Gravürcüler Anonim şirketini kurdu. 1876'da açılan ikinci sergiye, Marly dolaylarından sekiz manzara ve 1877'dekine, hepsi de Paris çevresini konu alan on yedi tuval gönderdi. 1879 Sergisine katılmadı. Çünkü sefaletten kurtulmak umuduyle Salon'a gönderdiği eserler geri çevrilmişti. 1883'te Durand-Ruel, onun eserlerinden önemli bir özel sergi açtıysa da, resim meraklılarının ilgisini çekmedi. 1894'te Caillebotte'un devlete satmak istediği üç tuvali geri çevrildi. Bu sürekli başarısızlık karşısında hevesi kırılan Sisley, artık Monet'den hiç ayrılmaz oldu. Bu tarihten sonra, düzenli olarak Güzel Sanatlar derneğinin sergilerine gönderdiği resimlerle dikkati çekmeğe başladı. Fakat gerçek değeri ancak ölümünden sonra anlaşıldı. (L)

SİSMİK sıf. (fr. *sismique*). Jeofiz. Depremlerle ilgili: *Sismik araştırma.* Bk. DEPREMSEL. (L)

SİSMOFON i. (yun. *seismos,* sarsıntı ve *phone,* ses'ten fr. *sismophone*). Petr. Sismik jeofizik metotlarıyle yapılan petrol araştırmalarında, patlama sonucu meydana gelen ses dalgalarının yankılarını almak için kullanılan mikrofon. (Sarsıntının başlangıç noktasından itibaren değişik uzaklıklarda yerleştirilen sismofonlar bir kayıt laboratuvarına bağlanır; bu laboratuvarda eğrilerin birbiriyle karşılaştırılması, çeşitli dalgaların yer altında aldığı yolların uzunluğunu hesaplamak, dolayısıyle de, zamanına yüzey-

Foto. LAROUSSE

lerinin derinliğini veya jeolojik oluşumların ara yüzeylerini belirlemek imkânı verir.) [L]

SİSMOGRAF veya **SEİSMOGRAF** i. (fr. *sismographe* veya *séismographe*). Jeofiz. Deprem sırasında, yer kabuğunun bir noktasındaki hareketlerin saatini, süresini, genliğini ve bellibaşlı niteliklerini kaydetmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. *Sismograf*'lar, oldukça zayıf geri getirme kuvvetlerini işe karıştıracak şekilde yapılmış esnek bir sistem tarafından dengede tutulan kütlelerin eylemsizliği ilkesine dayanan âletlerdir. Âletin oturduğu altlık her yer değiştirdiğinde, kütlenin konumu da altlığa kıyasla değişir; bu şekilde elde edilen sapmalar, is karası üzerine ince bir çizgi çeken bir iğne yardımıyle veya bugün daha çok fotoğraf usulüyle, saat ibrelerinin yönünde dönen bir silindir üzerine kaydedilir. Gerek mekanik veya optik iletimler üzerine etki ederek, gerek elektronik bir yükseltmeye veya elektromagnetik bir iletim şekline başvurarak, âlete değişken bir yükseltme gücü kazandırabilir. Gittikçe yaygınlaşan bu ikinci metotta, bir galvanometreye iletilir. Hareketli kütleyici etkisinden yararlanarak hareketler elektrik akımına dönüştürülür ve bu akım bir galvanometreye iletilir. Hareketli kütlenin yerleştirilişine ve asılma şekline göre sismograf, yer hareketinin belli bir bileşenine karşı duyarlı olur; prensip olarak, bir sismoloji istasyonunda, iki yatay bileşeni ve bir düşey bileşeni kaydetmek için üç sismograf bulunması gerekir. Ayrıca, bu âletlerin verdiği cevaplar, âletin yapım şekline ve özellikle kendi periyoduna büyük ölçüde bağlı olduğundan, donatımın eksiksiz olabilmesi için istasyonda kısa ve uzun periyotlu sismografların bulunması şarttır. Bazı yapıların (binalar, köprüler, hidroelektrik barajlar v.b.) salınımlarını kaydetmeğe veya denetlemeğe yarayan kısa periyotlu özel âletlere bazen *trepidometre* adı verilir. (L)

SİSMOGRAFİ veya **SEİSMOGRAFİ** i. (fr. *sismographie* veya *séismographie*). Jeofiz. Sismografın kullanılmasına ait usullerin tümü. (L)

SİSMOGRAM i. (fr. *sismogramme*). Jeofiz. Bir sismografla elde edilen grafik. (Kayıt, ya doğrudan doğruya çizgiyle ya da fotoğraf usulüyle yapılır.) [L]

SİSMOLOJİ veya **SEİSMOLOJİ** i. (fr. *sismologie* veya *séismologie*). Jeofiz. Depremleri ve toprak hareketlerini inceleyen bilim. (L)

SİSMOMETRE veya **SEİSMOMETRE** i. (fr. *sismomètre* veya *séismomètre*'den). Jeofiz. Sismografa benzeyen, fakat kayıt yapmadan sonucu doğrudan doğruya veren âlet. (L)

SİSMONDİ (Jean Charles Léonard SIMONDE DE), isviçreli tarihçi ve iktisatçı (Cenevre 1773 - ay.y. 1842). XVI. yy.da Fransa'da yerleşmiş, Nantes fermanından sonra da Cenevre'ye sığınmış italyan asıllı bir ailedendi. Önce Londra'da ve Toscana'da oturdu, sonra Cenevre'ye yerleşerek ticaret hayatına atıldı. Önceleri daha çok tarihle ilgilendi: ***Histoire des Républiques Italiennes*** (İtalya Cumhuriyetleri Tarihi) [1807] ve ***Histoires des Français*** (Fransızların Tarihi) [1821-1844]. Adam Smith'i okuyarak iktisata merak sardı. Başlangıçta, A. Smith'in bütün düşüncelerini benimsedi. ***Tableau de l'Argriculture Toscane*** (Toscana Tarımına Toplu Bakış) [1801] ve ***La Richesse Commerciale*** (Ticarî Zenginlik) [1803] adlı eserleri yayımladı. Çağının dünyasını inceledi ve klasik liberal iktisatçıların, serveti ön plana almalarının yanlış olduğu görüşüne vardı. Servetin sefaletle birarada olduğunu gördü ve bunun üretilen servetlerin kötü dağılımından doğduğunu ileri sürdü. Ona göre, iktisat bilimi her şeyden önce bir tarih felsefesi ve hattâ bir «hayırseverlik teorisi» olmalıdır; ayrıca «insanların mutluluğunu sağlamayan her şeyin bu bilimle ilgisi olmadığını» ileri sürdü. Gerçi liberal iktisatçılar iktisadî mekanizmaların bozulan dengeleri eninde sonunda her zaman yeniden kuracaklarını ileri sürmekle haklıdırlar fakat bunun gerçekleşmesi için oldukça uzun mehiller isterler; bu arada da işçi acı çekmekten kurtulamaz. Şu halde, devlet işçileri korumak amacıyle, özellikle sosyal kanunlar hazırlayarak, duruma elkoymak zorundadır. Sismondi, bir yandan alman tarih okulunun, öte yandan da modern iktisadî teorilerin öncüsüdür. Bununla beraber, olayları tanımlama tarzı ve analizleri genellikle doğruysa da, vardığı sonuçlar pek kesin değildir. ***Nouveaux Principes d'Économie Politique*** (İktisadın Yeni İlkeleri) [1819] ve ***Études sur l'Économie Politique*** (İktisat İncelemeleri) [1837] adlı eserleri zamanının düşüncelerini aşmıştır. Sismondi, tamamıyle liberal olmamasına rağmen, liberalleri etkiledi ve sosyalist olmamasına rağmen de Marx *Manifesto*'da ondan bahsetti. Sismondi, kelimenin tam anlamıyle ilk güdümcülerdendir.

Ona göre resmî makamların müdahalesi «tabiî mekanizmayı bozmaktan çok, onun daha uyumlu bir biçimde işlenmesini sağlayacaktır» (J. Marchal). Rist'e göre, Marx, servetin küçük sayıdaki tüketiciler arasında toplanması düşüncesini proleterleştirme* teorisini Sismondi'den almıştır. Günümüzün isveç ve ingiliz iktisatçıları, gelirin dolaşımı ve buhranlar konusundaki nazarî meselesini, Sismondi'ninkilere benzer deyimlerle ortaya koymaktadırlar. Keynes, Sismondi'nin buhranları açıklama tarzını, onunkine benzer delillerle yeniden ele almıştır. (L)

SİSMOTERAPİ i. Tıp. (fr. *sismothérapie*). Bk. ELEKTROŞOK.

SİSON i. (fr. *sissonne*). Koreogr. Dans sıçraması: sol bacağı kıvırıp, sağ bacağı açarak ve bu bacağı üçüncü konumda çaprazlamasına sol bacağın önüne getirerek yapılır. (L)

SİSON i. (yun. k.). Pis kokulu, koyu yeşil renkli otsu bitki; boyu 1 m'yi bulur; serin ve gölgelik yerlerde yetişir. (İlmî adı *Sison amomum.* Maydanozgillerden.) [L]

SİSOWATH (Bangkok 1840 - Phnom Penh 1927), Kamboç kralı (1904-1927). Kral Ang Duong'un oğlu. Fransa'nın desteğiyle, kardeşi Norodom'dan sonra tahta çıktı. 1907'de Siyam tarafından geri verilen eyaletlere elkoydu. (L)

SİSOWATH MONİVONG (1875 - Phnom Penh 1941), Kamboç kralı (1927-1941), Sisowath'ın oğlu. Birkaç yıl fransız ordusuna hizmet etti. İkinci Dünya savaşı sırasında eyaletlerinin çoğunu Tayland'a bırakmak zorunda kaldı (1941). [L]

SİSOYİDAL sıf. (fr. *cissoïdal*). Sisoyitle ilgili olan: *Sisoyidal eğri.* || *Sisoyidal fonksiyon,* $\varkappa$ değişkenin, ω bir parametre, *i* sanal sayıların sembolü olmak üzere, $y\ (x) = e^{i\omega t}$ formülüyle verilen fonksiyonu. (L)

SİSOYİT i. (yun. *kissos,* sarmaşık'tan fr. *cissoïde;* bu eğriyle bir sarmaşık yaprağının çevre çizgileri arasında bazı biçim benzerlikleri bulunduğundan böyle adlandırılmıştır). Mat. Üçüncü dereceden özel eğri.

— ANSİKL. *Sisoyit,* matematikçileri uzun uzadıya uğraştıran küpün iki katını alma problemini çözmek için Diokles tarafından düşünüldü. Bu eğri, bir çemberden hareket edilerek şu şekilde çizilir: O merkezli bir dairenin çemberi üzerindeki bir A noktasından, A'nın karşısındaki B noktasından geçen teğete kesen doğrular çizildiği ve ACD gibi her kesen doğru üzerinde, A noktasından hareketle kesen doğrunun çemberle teğet arasında kalan CD parçasına eşit bir AM uzunluğu alındığı düşünülürse, M noktasının geometrik yeri bir sisoyit'tir. Ax çapına ve A noktasındaki teğete (koordinat eksenleri) taşınan sisoyitin denklemi

$$y = \sqrt{\frac{x^3}{2R-x}}\text{'dir.}$$

A noktası bir *dönüm* noktası, *x*'ler ekseni bir *simetri ekseni*, BD teğeti de bir *asimptot*'tur. (L)

SİSSERSKİT i. (fr. *sysserskite*). Miner. Tabiî iridyum ve osmiyum alaşımı. (L)

SİSTALJİ i. (fr. *cystalgie*). Sidik torbası ağrısı. (L)

SİSTAN veya **SEİSTAN**, İran ve Afganistan'da bölge; Harut Rud, Ferah Rud ve Hilmand bu bölgeye doğru birbirlerine yaklaşır; yaklş. 30 000 km²; 25 000 nüf. (özellikle Tacikler ve Büluçlar). Sistan sıcak ve bozkırımsı bir kapalı havzadır, kısmen göllerle kaplıdır: kuzeyde Hamun-i Hilmand (İran'da), güneyde Rud-i Zirad (Afganistan'da). Göllerin kıyıları yaz mevsiminde daralır ve rüzgâr kumları kumul tepeleri haline sokar. Hidrografya şebekesinin değişkenliğine ve iklimin sertliğine rağmen Sistan (Eskiçağda adı *Drangiane* idi) Eskiçağda sulamada yapılan düzenlemelerden (*Avesta*'da anlatılır) sonra zengin bir bölge olmuştu. M.Ö. 129'da Sakaların istilâsı (Sistan adı Sakalardan gelir) sırasında eski sulama sistemi bozulmadı ve Sasanîler zamanında bölgeden bazen «Asya'nın bahçesi» diye söz edilirdi. Ama XV. yy.da Moğollar bütün sanat eserlerini tahrip ettiler ve Sistan bir daha kalkınamadı. Bugün bölgedeki birkaç köyün halkı ve göçebe hayvancılık toplulukları küçük bir alanda az verimli tarıma (tahıl, kavun, susam, pamuk) veya göller yakınında balıkçılık ve avcılıkla geçinir. Sistan bugün ancak bir terk edilmiş ve kumla örtülmüş şehirler ve köyler müzesidir. (L)

SİSTEİN i. (fr. *cystéine*). Kim. Formülü $HS—CH_2—CH(NH_2)—CO_2H$ olan bileşik; boynuzun hidroliz ürünlerinde rastlanır. (Sistein yükseltgenerek, böbrek taşlarında rastlanan *sistin'i* $[S—CH_2CH(NH_2)CO_2H]_2$ verir.)

— ANSİKL. Kim. *Sistein,* redoks olaylarında önemli bir rol oynar: iki sistein molekülü iki hidrojen atomu kaybederek bir sistin atomu meydana getirir. Tersinir olan bu tepkime, hidrojen taşıyıcı denen bir sistem oluşturur.

— Eczc. *Sistein,* Addison hastalığının tedavisinde kullanılır. (L)

SİSTEKTOMİ i. (fr. *cystectomie*). Sidik torbasının çıkarılması için yapılan cerrahî müdahale.

— ANSİKL. Üç çeşit sistektomi vardır: *kısmî sistektomi*'de, sidik torbasının bir parçası çıkarılır; *tam sistektomi*'de organın tümü çıkarılır; *genişletilmiş sistektomi*'de sidik torbasıyle beraber etrafındaki hücre ve lenf dokuları da çıkarılır. Sistektomiler özellikle sidik torbası urlarında uygulanır. (L)

SİSTEM i. (lat. *systema,* bütün'den fr. *système*). Bilimsel bir bütün veya bir öğreti meydana getirebilecek biçimde birbirine bağlı ilkeler topluluğu: *Astronomi sistemi. Felsefe sistemi.* || [Kötüleyici anlamda] Olayları yargılamak ve sınıflandırmak için başvurulan önyargılar bütünü: *Sistemler çoğu zaman bilimin ilerlemesini engellemiştir.* || Belli bir sonuca varmak veya bir bütün elde etmek için biraraya gelmiş parçalar: *Sinir sistemi. Güneş sistemi.* || Bir sonuç elde etmeğe yarayan usuller düzeni: *Eğitim sistemi.* || *Teklz.* Bir işte başarı elde etmek için başvurulan yol: *İnsanı servete kavuşturabilecek iyi bir sistem.* || Teçhizat, tertibat: *Bir aydınlatma sistemi. Fren sistemi.*

— Bilgi-işlem. Birlikte kullanılan malzeme ve işlem metotlarının belirli bir tipini meydana getiren ünitelerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || Başlangıçta birbirinden ayrı ve farklı işler için düşünülmüş birçok makineden meydana gelen bütün. || *İşletme sistemi,* bir ordinatörün çalışmasını sağlayan ve hepsi birden ordinatörün imkânlarından en iyi şekilde yararlanmak imkânı veren çeşitli işletme yollarının tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Programlama sistemi,* bir program diliyle derleyici (kompilatör) veya birleştirici gibi programlardan meydana gelen ve ordinatörün bu program dilini makine diline çevirmesini sağlayan bütün. || *Toplu sevk ve yönetim sistemi,* bir işletmenin sevk ve yönetimi için gerekli bilgilerin koordine edilerek bir merkezde toplanmasını ve değerlendirilmesini sağlayan makine ve programların tümü.

— Anat. ve Fizyol. Belirli bir doku başta olmak üzere çeşitli dokulardan oluşan ve vücudun hemen her tarafında yaygın bulunan organlar topluluğu: *Kas sistemi, sinir sistemi, kemik sistemi, kıl sistemi* v.b.

— Bot. *Tabiî sistem,* türlerin tabiî yakınlıkları esas alınarak yapılan sınıflandırma

SİSMONDİ

SİSOWATH

SİSOWATH MONİVONG

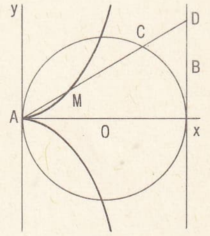

sisoyit

Foto. Giraudon, Keystone, «Illustration» (LAROUSSE)

Sistina şapeli

metodu. || *Filogenetik sistem,* gruplar arasındaki yakınlığı esas almağa çalışan sınıflandırma sistemi. || *Eşeysel sistem,* Linneaus tarafından kurulan ve cinsiyet organlarına dayanılarak yapılan sınıflandırma metodu.

— Esk. vezin. Uyumlu bir bütün meydana getiren ve yapı bakımından birbirine benzeyen batı ritim unsurlarının birleşmesinden meydana gelen uzunluğu değişken yunan mısraı. (Anapaistos iambikos, dokhaios v.b. sistemleri vardır.)

— Fels. *Kapalı sistem,* ele alınan olguların arasındakilerden başka hiç bir etki altında bulunmadığı düşünülen olgular topluluğu: *Gerçekte, her şey birbiriyle bağıntılıdır, ama bilimin yararı için, kimi zaman, kapalı sistemler var saymak zorunludur.*

— Fiz. *Klasik sistem* veya *kuvantalaşmış sistem,* enerjilerinin sürekli olarak değişebileceği kabul edilen tanecikler sistemi. || *Kuvanta sistemi* (*klasik sistem*'in zıddı), enerjilerinin yalnız kesikli değerler alabileceği, yani süreksiz olarak değişebileceği kabul edilen tanecikler sistemi.

— İşletmec. Bir işletmede çeşitli metotların uygulanmasına imkân veren usul ve araçların tümü.

— Leng. Dilin, yapıyı belirleyen ilişkilerle birbirlerine bağlanan fonetik, morfoloji, sözdizimi, kelime listesi v.b. olgularından meydana gelen belli bir bölümü.

— Mat. *Biçimsel sistem,* iyi düzenlenmiş çok az sayıda formülden hareket ederek, yalnız işaretlerle ilgili olan bazı kuralların uygulanmasıyle elde edilebilen formüller sistemi. || *Denklemler sistemi.* Bk. DENKLEM. || *Varsayımlı tümdengelimli sistem,* çelişik olmayan öncüllerden çıkarılmış ifadelerin cümlesi.

— Mekan. *Mafsallı sistem.* Bk. MAFSALLI.

— Meteorol. *Bulutlar sistemi,* gerçek anlamda bir hava bozması olayına eşlik eden çeşitli bulut* tiplerinin tümü.

— Metrol. *Birimler sistemi,* birbirine uygun ölçü birimlerinin tümü. || *C.G.S. sistemi,* temel birimleri santimetre, gram ve saniye olan sistem. || *Elektromagnetik sistem,* elektrik ve magnetik büyüklükler için düzenlenmiş, boşluğun geçirgenliğini boyutsuz ve bire eşit kabul eden birimler sistemi. || *Elektrostatik sistem,* elektrik büyüklükler için düzenlenmiş, boşluğun yalıtkanlık sabitini boyutsuz ve bire eşit kabul eden birimler sistemi. || *Giorgi sistemi* veya *M.K.S.A. sistemi,* temel birimleri metre, kilogram, saniye ve amper olan sistem. || *Milletlerarası sistem,* altı temel birim üstüne kurulmuş ondalık metrik* ölçüler sistemi.

— Müz. İki uç ses arasındaki elemanter müzik aralıklarının tamamı ve genel düzeni.

— Opt. *Optik sistem,* bir görüntü meydana getirmek üzere düzenlenmiş mercekler, aynalar, prizmalar bütünü. (Kullanılan optik sistemlerin çoğunda bir dönme ekseni vardır: bunlara *merkezî* veya *merkezlenmiş* optik sistem denir.)

— Sibern. *Kaskadlı ayarlama sistemi,* bir veya birçok regülatörün ayarlama değerini değiştiren bir regülatörden meydana gelen çoklu ayarlama sistemi. || *Hareket ayarlama sistemi,* yolunu, hızını veya ivmesini ya da yolunun daha yüksek basamaktan bir türevini, bir veya birçok büyüklüğün değişimlerine bağlı olarak ayarlayıp bir hareketli parçanın yer değiştirmesine kumanda eden sistem. || *Kararlı sistem,* herhangi bir ârıza halinde, amortisman derecesinin aracılığıyle, istenen ayarlama niteliğine uygun minimum sayıda ayarlamadan sonra kurulu rejime dönüşü sağlayan sistem. || *Otomatik kontrol sistemi,* bir regülatör ve bu regülatörle ayarlanan bir tesisten meydana gelen sistem: *Ayarlama değerinin sabit veya değişken oluşuna göre, bir ayarlama sistemi veya bir otomatik kontrol sistemi elde edilir.* || *Yakınsak ayarlama sistemi,* bir veya birçok ayarlayıcı büyüklüğü değiştirmek için, etkilerini birleştiren en az iki regülatörün meydana getirdiği çoklu ayarlama sistemi.

— Sil. *Top sistemi,* aynı tarihte aynı ilkeye göre yapılmış ve karakteristikleri birbirlerine yakın olan çeşitli çaptaki topların tümü: *Gribeauval sistemi, Bange sistemi* v.b.

— Siyaset. Yönetim, hükûmet veya sosyal teşkilâtlaşma tarzı: *Feodal sistem.*

— Teknol. Belirli bir amaca erişmek için başvurulan usul ve araçların tümü.

— ANSİKL. Bilgi-işlem. Bir *sistem,* ordinatöre işlenecek bir konu vermek için kendi aralarında kombine edilmiş birçok bilgi giriş ünitesinden meydana gelebildiği gibi, birbirleri için çalışan iki ordinatörden de doğabilir: meselâ, bir imalât zincirini kontrol eden bir sanayi ordinatörü, işletmenin sevk ve yönetim problemlerini ele alan başka tipten ikinci bir ordinatöre imalâtın maliyet fiyatlarını bildirmek üzere bağlandığı zaman, bu iki ordinatör bir sistem meydana getirir. Sistem denince, bir ordinatör veya hesap makinesinin bir makine veya makineler grubuna, meselâ taktm tezgâhlarına bağlanması da anlaşılır.

● Bir *işletme sistemi*'nde genellikle şu elemanlar vardır: bilgilerin, girişi ayıklanması veya kaynaştırılması gibi temel işlemleri gerçekleştiren genel programlar; bir ordinatörün aynı anda veya paralel olarak gerçekleştirebileceği çeşitli işlerin otomatik yürüyüşünü denetleyen programlama sistemleri ve kontrol programları. (LM)

SİSTEMATİK sıf. (yun. *systematikos* > lat. *systematicus* > fr. *systématique*). Bir sisteme ait olan, bir sistemin özelliğini taşıyan, bir sisteme göre düzenlenmiş. || Sistem şeklinde ortaya atılmış; belli bir amaca göre düzenlenmiş. || Sistemleri, toplu görüşleri amaç edinen.

— İstat. *Sistematik hata,* kusurlu bir metotla seçilen bir örneğin veya bir tahminin sistemli olarak kapsadığı sapma. || Tahmin edicinin matematik umuduyle tahmin edilecek değer arasındaki fark (sondajlar).

◆ İ. Tab. bil. Tabiat biliminin canlıların sınıflandırılması ve tanımlanmasıyle uğraşan kısmı. (L)

SİSTEMLEŞMEK geçz. f. (*sistem*'den *sistem-le-ş-mek*). Sistemli hale gelmek. || Sistem haline gelmek: *Bazı şeyler yazmış olmakla beraber, ne sayısız eserleri, ne sistemleşmiş nazariyeleri vardı* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Sistemleştirmek** ettrg. f. Sistemli hale getirmek. (M)

SİSTEMLİ sıf. (*sistem*'den *sistem-li*). Belirli ilke ve kurallara uygun olan, düzenli: *Sistemli çalışma.*

— Farklar psikol. Bk. ANSİKL.

— Mant. *Sistemli şüphe.* Bk. ŞÜPHE.

— Patol. *Sistemli hastalık,* bir dokudaki bütün yapıların birlikte hastalanması; değişik yerlerdeki benzer yapıların birlikte zarar görmesine yol açan hastalıkların belirgin özelliğidir: *Sinir sisteminin birçok sistemli hastalığı vardır.*

— Psikiyatr. *Sistemli hezeyan,* ilerideki gelişmelere başlangıç olacak bir temel konu üstünde yoğunlaşıp gelişen hezeyan. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Farklar psikol. *Sistemli örnekleme,* eşantiyonaj, bir denek yığını, yani popülâsyonu, meselâ alfabetik bir liste gibi bir sisteme göre sıralandıktan sonra, bu popülasyonun temsil edici bir örneğini sağlayan bir örnekleme metodudur. Böylece örnek, faraza p sırasını tutan bir tüm popülasyon unsuru ile (p, rasgele seçilmiş bir sayıdır), sonra ($p + q$) sırasını, daha sonra (p + 29) sırasını v.b. tutan unsurla meydana getirilebilir. Bu metoda göre, popülasyon yahut denek yığınının tasnifinde kullanılmış olan ilkeyi iyice bilmek, çok önemlidir; aksi takdirde, yapılan işleme, sistemli bir hata sokulmuş olur ki buna *biais* adı verilir.

— Psikiyatr. *Sistemli hezeyan*'lar genellikle uzun zaman kusursuz akıl faaliyeti göstermiş kişilerde meydana çıkan müzmin hezeyanlardır. İlerleyici sistemli hezeyan paranoyanın bir şeklidir. Dört evreli bir gelişmesi vardır: 1. hezeyan yorumlama ve kuluçka evresi; 2. zulme uğrama fikirleri ve sanrılar; 3. büyüklük fikirleri; 4. delilik. Sistemli olan bu zulme uğrama fikirleri had alkolizm, ihtiyarlık bunaması, genel felç gibi hastalıkların seyrinde geçici olarak görülenlerden başkadır. (L)

SİSTEMSİZ sıf. (*sistem*'den *sistem-siz*). Belirli kural ve ilkelere uygun olmayan, düzensiz: *Sistemsiz çalışma.* (M)

SİSTİKODUODENOSTOMİ i. (fr. *cysticoduodénostomie*'den). Cerr. Öd kesesi kanalının cerrahî ameliyatla onikiparmak bağırsağıyle ağızlaştırılması. (L)

SİSTİKOSTOMİ i. (fr. *cysticostomie*). Cerr. Öd kesesi kanalının deriyle ağızlaştırılması. (L)

SİSTİKOTOMİ i. (fr. *cysticotomie*). Cerr. Öd kesesi kanalının yarılması. (L)

SİSTİN i. (yun. *kystis,* sidik torbası'ndan fr. *cystine*). Biyokim. İki sistemin molekülünün su kaybederek yoğunlaşması sonucunda oluşan kükürtlü aminoasit. (Bu tepkime okşijen indirgenmesi olaylarında önemli bir rol oynar.) [L]

Sistina şapeli, Rönesans'ın en büyük sanatçıları tarafından fresklerle dekore edilmiş olan Vatikan sarayının şapeli. 1473'te kurucusu Sixtus IV'ün emriyle Giovanni de Dolci'ye yaptırıldı ve kurucusunun adını aldı.

Şapelin dekoru için, 1480'de Sixtus IV, üç floransalı ressamı (Botticelli, Ghirlandaio, Cosimo Rosselli) ve Ombria'lı Signorelli, Perugino ve Pinturicchio'yu Eski ve Yeni Ahit'in sahnelerini tasvir eden on altı fresk yapmakla görevlendirdi (bunlardan dördü daha sonraki onarımlarda ortadan kalktı).

1508'de Julius II, tonozun süslemesini Michelangelo'ya ısmarladı; pencerelerin hemen üstünde peygamber ve kâhin (sibylla) figürleri art arda dizilmiştir; belirli bir silme saçakla ayrılan üst bölgede Tekvin'den (Yaratılış) mülhem dokuz pano vardır (1508-1512).

1536'da Paulus III tarafından ısmarlanan Michelangelo'nun *Mahşer Günü* de bu şapeldedir. (L)

SİSTİNÜRİ i. (fr. *cystinurie*). Patol. Sistin'in ufak sistinli kum şeklinde sidikle dışarıya atılması; bu kumlar havuzcuktan sidik torbasına geçerken böbrek ağrıları yapabilir veya sidik torbasında toplanıp taş meydana getirebilir. (Sistinüri genel olarak kükürtlü aminoasitlerin metabolizmasında doğuştan bir anomaliden ileri gelir; sistinüri taş oluşmasına yol açmasa, çoğu zaman klinik bakımdan önemli sayılmaz.) [L]

SİSTİRE i. (yun. *ksystra,* rende'den). Marang. Sert ağaçların yüzeyindeki pürüzleri kazıyarak temizlemeğe, perdahlanmış parçaların rende izlerini gidermeğe yarayan ince çelik lama. || *Kollu sistire,* büyük yüzeylerin temizlenmesinde kullanılan ve iki kollu demir bir gövdeye yerleştirilmiş olan laması bir vidayle ayarlanabilen sistire. || *Lama sistire,* dikdörtgen biçiminde çelik bir lamadan meydana gelen ve ileri geri götürerek düz yüzeylerin temizlenmesinde kullanılan sistire. || *Parke sistiresi,* yeni döşenmiş veya cilâsı bozulmuş parkeleri temizlemekte kullanılan, ağaç bir sapa takılmış çelik lama.

— Ciltc. Yaldızlamadan önce, bir kitabın

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

kenarlarını kazımak için kullanılan çelik lama.

— Teknol. Bazı meslek dallarında (tenekeci, çinkocu, tesisatçı) kullanılan üç kenarlı raspa. (L)

SİSTİRELEME i. (*sistirelemek*'ten *sistire-le-me*). Marang. Parkelerde, merdivenlerde, malzemenin döşenmesinden sonra kalan pürüzleri kazağı veya özel rendelerle temizleme. (LM)

SİSTİRELEMEK geçl. f. (*sistire*'den *sis-tire-le-mek*). Ciltc. Kitap kenarlarını yaldızlamadan önce, tamamen düzgün bir yüzey elde etmek için sistireden geçirmek.

— Marang. Ağaç yüzeylerin pürüzlerini sistireyle temizlemek. (LM)

SİSTİSERK i. (yun. *kystis*, sidik torbası ve *kerkos*, kuyruk'tan fr. *cysticerque*). Tenya gibi yassı solucanların embriyonunun kese şeklindeki kurtçuk hali; *keseli kurt* da denir. (Kesenin çeperinde sonradan baş ve çengelleı ortaya çıkar.) [L]

SİSTİSERKOZ i. (fr. *cysticercose*). Bazı memelilerin doku ve organlarında sistiserk (insan ve köpek tenyalarının kurtçuk şekli) bulunmasından ileri gelen asalak hastalığı.

— ANSİKL. *Sistiserkoz*, vücudun kas, gözyuvarı, beyin gibi çeşitli kısımlarında yerleşir ve bunlarda değişik şiddette iltihabî, mekanik ve toksik lezyonlar meydana getirir; beyinde yerleştiği zaman ölümle sonuçlanır. Köpek tenyası kurtçuklarından ileri gelen karaciğer ve karınzarı sistiserkozu kemirgenlerde (tavşan) ve gevişgetiren hayvanlarda görülür. Keseli kurt hastalığı da denen kas sistiserkozu insan tenyası kurtçuğunun domuzda ve gevişgetiren hayvanlarda kaslara yerleşmesiyle meydana gelir. Sistiserkoza seyrek olarak köpek, koyun, kedi ve tavşanda da rastlanır.

Domuz sistiserkozu insana geçebilir. Bazı ülkelerde domuz etinin haram sayılması ve yenmemesi belki de bu yüzdendir. Aristophanes bu hastalıktan bahseder. (L)

SİSTİSİT i. (fr. *cysticite*). Patol. Safra kanalının iltihaplanması. (L)

SİSTİT i. (fr. *cystite*). Tıp. Sidik torbasının iltihaplanması. Bk. ANSİKL.

— Bot. Bazitli mantarlarda himenyumun kısır kısmı.

— Zool. Yosun hayvanlarında bulunan kesecik.

— ANSİKL. Tıp. *Sistit* sık, dayanılmaz ve ağrılı işemelerle belirir. Sistitin ağırlığı ve tedavisi sebebe göre değişir. Bu hastalık genellikle kolibasil ve anterekok gibi bakterilerden ileri gelir. Sidik kesesi intanı tek başına olabilir, ama daima taş, ur gibi intanı sürdüren rahatsızlıklardan böbrek ve siyek hastalıklarından korkmak gerektir. Bütün bu hallerde sidik kesesi intanı ikincildir ve esas hastalıkla beraber geçer.

Sistit tüberküloz basilinden de ileri gelebilir. Tüberküloz sistiti hiç bir zaman tek başına değildir. Tedavi edilmezse sidik torbasını tam bir skleroza uğratır; bu sakatlık çok sık işemelere yol açar. Zamanında tedavi edilirse, basil öldürücü ilâçlarla iyileşir. (L)

SİSTOGRAFİ i. (fr. *cystographie*). Sidik torbasının radyografisi.

— ANSİKL. *Sistografi*, genellikle sidik torbası için röntgen ışınlarını geçirmeyen bir madde şırınga edilerek yapılır. Buna *retrograd sistografi* denir. Sistografi ayrıca damar içi ürografisinin tamamlayıcısı olarak da uygulanabilir. (L)

SİSTOKARP i. (fr. *cystocarpe*). Kırmızı suyosunlarında yumurtanın gelişmesiyle oluşan sporlu embriyona verilen ad. (Sistokarp briyofitlerdeki sporogona benzer.) [L]

SİSTOL i. (lat. *systole;* yun. *systole*, kasılma'dan fr. *systole*). Fizyol. Kalp kasının kasılma devresi. (Her kalp boşluğu için ayrı ayrı meydana gelir, fakat iki karıncıkla iki kulakçığın aynı anda kasılması sağlanacak şekilde ayarlanır. [Karıncık sistolü kalbin birinci sesidir; kalp ucu vuruşundan ve atardamar atışından oluşur.]) [*Zt.* DİYASTOL.] || *Yankı sistolü*, kalp atım sayıları az olan kişilerde bazen dinlemede duyulan fazladan ses. || *Sistol arası*, kulakçık sistolüyle karıncık sistolü arasında geçen zaman. (L)

SİSTOLİT i. (fr. *cystolithe*). Bot. Hücre içinde oluşan kalsiyum karbonat taşı. (Sistolitler üstderideki bazı iri hücrelerde [incir], helmeli bir sapın ucunda kalsiyum karbonat billûrlarından mememsi iri bir çıkıntı halinde oluşur.) [L]

SİSTOMETRİ i. (fr. *cystomètrie*). Sidik torbası boşluğundaki basınç âletle ölçülerek, sidik torbası hacminin ve gerginliğinin incelenmesi. (L)

SİSTOMETROGRAM i. (fr. *cystomètrogramme*). Sistometri sonuçlarını gösteren diyagram. (L)

SİSTOPEKSİ i. (fr. *cystopexie*). Sidik torbasını tespit etmeğe yarayan cerrahî müdahale, tespit, genellikle dölyolu üzerine yapılır. (L)

SİSTOPLASTİ i. (fr. *cystoplastie*). Sidik torbasının şeklini değiştirmek için yapılan cerrahî müdahale. (L)

SİSTOSEL i. (fr. *cystocèle*). Patol. Sidik torbası fıtığı. || Daha özel olarak, sidik torbasının dölyolu içine sarkan fıtığı.

— ANSİKL. *Sistosel*, doğrudan doğruya veya dölyolu fıtığıyla beraber olabilir ve işeme rahatsızlıklarına (sık ve ağrılı işeme, sidik tutamama) yol açar. Tek kesin tedavi yolu cerrahî müdahaledir. (L)

SİSTOSKOP (fr. *cystoscope*). Sidik torbasının içini muayene etmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. *Sistoskop*, madenî bir sonda şeklindedir. Ucunda sidik torbasının çeperini aydınlatan küçük bir elektrik lambası bulunur; aynı şekilde, sidik torbasının görüntüsünü bir objektife ulaştıran bir mercek tertibatı ve istenildiği zaman sidik torbasını doldurup boşaltmağa yarayan bir boru sistemi vardır, çünkü sidik torbası berrak bir sıvı ile dolu olduğu zaman iyi görülür. Birçok sistoskop çeşidi vardır: bunlardan sidik torbası lezyonlarını araştırmak için kullanılan sistoskop her böbrekten gelen sidiği ayrı inceleyebilmek amacıyle her iki sidik borusuna sokulabilir ve sidik torbasındaki bir lezyonu elektrikle kurutma için kullanılabilir. (L)

SİSTOSKOPİ i. (fr. *cystoscopie*). Sistoskop aracılığıyle sidik torbasının incelenmesi.

— ANSİKL. *Sistoskopi* ürolojide büyük önem taşır, bu yüzden *sistoskopi*'ye sık başvurulur. Sistoskopi iltihaplı lezyonları, sidik torbasındaki ur ve taşları ortaya çıkarır ve bunların özelliklerini incelemeğe yarar. Aynı şekilde sidik borusu ve siyek ağzının görülmesini, her böbrekteki sidiğin ayrı ayrı incelenmesini de mümkün kılar; bu suretle bir hematürinin yeri hemen tespit edilebilir. (L)

SİSTOSTOMİ i. (fr. *cystostomie*). Cerr. Sidik torbasının deriyle ağızlaştırılması. (Bu müdahale sidiğin tamamen veya geçici olarak yol değiştirmesini sağlar; bazen prostatektominin ilk merhalesidir.) [L]

SİSTOTOMİ i. (fr. *cystotomie*). Sidik torbasını yarmaktan ibaret cerrahî müdahale. (Sidik torbasında araştırma yapmak, buradaki yabancı bir cismi veya taşı çıkarmak yahut sidik torbasındaki bir lezyonu tedavi etmek amacıyle uygulanır.) [L]

SİSTOVA. Bk. SVIŞTOV.

SİSTRON i. (lat. bu ve öteki yan anlamında *cis* ve *trans*'tan fr. *cistron*). Kromozom üzerinde yer alan gen topluluğu; birçok değşinim ve birleşme sonucunda oluşur; ayrıştığı zaman ilgili fonksiyonu imkânsız kılar.

— ANSİKL. Birbirinden bağımsız birçok değşinim, küfmantarlarından *aspergillus*'a adenin sentezleme gücünü kaybettirebilir. Mutantlar arasındaki çaprazlanmalardan elde edilen sonuçların istatistik incelenmesi, değşinim ve birleşme temel biriminin (dar anlamda gen'in) fonksiyonel birimden daha küçük olduğu izlenimi vermektedir. Bu yüzden fonksiyonel birim için *sistron* terimi önerildi; aynı sistrona bağlı genler, aynı kromozom üzerinde veya iki allel kromozomdan her biri üzerinde oldukları halde aynı etkiyi göstermez. Her sistron önemli miktarda nükleotitten, hattâ belki de tam bir D.N.A. molekülünden meydana gelir. (L)

SİSÜRİT i. (fr. *scissurite*). Pnömoloji. Loplar arası yarıklardan birinde beliren plevra iltihabı. (Röntgende loplar arası bir yarığın yerini gösteren donuk çizgiye de yanlış olarak bazen sisürit denir.) [L]

SİSYPHOS. Yun. mit. Korinthos'un efsanevî kralı ve Aiolos'un oğlu. Atlas'ın kızı Merope ile evlendi. Odysseus'un büyükbabasıdır. Laertes'in nişanlısı Antikleia'yı baştan çıkardığı sanılır. *İlyada*'da hilekâr bir insan olarak gösterilir. İsthmia (Korinthos) oyunlarını düzenledi ve Korinthos'u kurdu. Burada öylesine mutlak bir barış sağladı ki, Thanatos'u (ölüm) zincire bağlamakla suçlandı. Sisyphos'un ebedî cezası, çeşitli efsanelerde çok değişik biçimlerde yorumlanır. Cehennemde ömrü boyunca iri bir kayayı dik bir dağın tepesine çıkarmak zorundaydı. Kaya tam tepeye varır varmaz, yeniden aşağı yuvarlanıyordu. Sisyphos'un mezarının Korinthos yakınlarında olduğu sanılır.

Sisyphos efsanesi, tanrıların anlamsız buyruklarıyle çatışan insanın saçma durumunu temsil eder. A. Camus'nün bu konuda yazılmış bir eseri vardır (1942).

— *Sisyphos* adı, güç ve sonuca ulaşmaksızın durmadan tekrarlanan bir işle uğraşan insanlar için kullanılır (*Sisyphos işi*). *Sisyphos kayası* deyimi, sonucu daima boşa giden çetin bir görevi, insanüstü bir çabayı belirtir. (L)

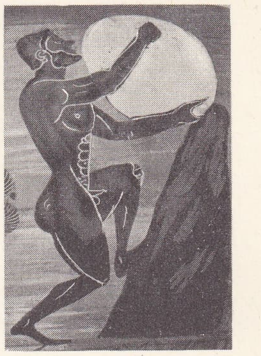

SİSYPHOS'un mit'i (VI. yy.) yunan vazosu Antik Eserler müzesi, Münih

SİSYRA i. Kurtçukken suda, tatlısu süngerlerinde asalak yaşayan küçük böcek. (Planipenna takımından *sisyridae* familyasının örnek tipi.) [L]

SİSYRİNCHİUM i. Çok çabuk dökülen mavi çiçekli otsu bitki; boyu 10-20 sm'yi bulur; nemli çayırlarda yetişir. (Süsengillerden.) [L]

Sİ - ŞA ÇYÛN - DAO, Güney Çin denizinde küçük adalar ve kayalıklar topluluğu, Hay-nan'ın güneydoğusunda. Kırlangıç yuvası ve guano toplamacılığı. (L)

SİŞANG KOH (veya **KO SİŞANG**), Tayland'da ada, Bangkok'un güney-güneydoğusunda; Bangkok'un ön limanıdır. Tayland'ın Kamboç'a hücumu üzerine 17 ocak 1941'de burada yapılan deniz savaşını, fransız filosu kazandı. (L)

SİT sıf. (ar. *sitt*). *Esk.* Altı. Bk. SİTTE.

SİT i. (ar. *şit*). *Esk.* Ün, iyi tanınma. || Gürültü, patırtı. || *Sit ü şöhret*, ün ve şöhret. (M)

SİT i. (ar. *seyyide*'den *sitt*). *Esk.* Kadın, hanım. Bk. SİTTİ. (M)

SİT i. (yun. *kytos*, boşluk'tan fr. *cyte*). Hücre bil. Olgunlaşmadan, yani kromozom indirgenmesine başlamadan önceki ana cinsiyet hücresi. (Bk. ANSİKL.) || Hücre ve kan bilimiyle ilgili pek çok kelimenin yapısına giren ek (msl. lökosit, normosit, megakaryosit v.b.).

— ANSİKL. Hücre bil. Kromozom indirgemesi sırasında iki çeşit sit görülür. Birinci ve ikinci devre sitleri. Bu sitlere erkekte «spermatosit», kadında «ovosit» denir. (L)

Sita («iz»), Ramayana'nın kadın kahramanı, Videha kralı Canaka'nın kızı. Babasının ekip biçtiği topraktan yetişti, adını da bu topraklardan aldı. Sita, tanrısal kahraman Rama'nın karısıdır; kocasının sürgün edildiği ormana onunla birlikte gitti. Dev şeytan Ravana kendisini kaçırdı; Rama ile işbirliği yapmış olan tanrısal maymun Hanumant onu bulup ortaya çıkardı; Ravana ile Rama'nın orduları arasında amansız bir savaş başladı. Sita kurtarıldı, kocasının yeniden tahta oturmasında payı oldu. (L)

SİTAD veya **SİTED** i. (fars. *sitāden*, almak'tan *sitād* veya *sited*). *Esk.* Alış, alma, alım. || *Dad ü sited*, alışveriş: *Bu çarşıda ne dad ü sited ne dirhem var* (Nabi). [M]

SİTAİKES (öl. M. Ö. 424), Trakya kralı (M.Ö. 440-424'e doğr.). Teres'in oğlu. Kalkidikya savaşı sırasında Atinalıların müttefikiydi. 429'da Makedonya'ya karşı bü yük bir sefere girişti. (L)

Foto. Münih müzesi (LAROUSSE)

SİTAM i. (fars. *sitām*). *Esk.* Kıymetli madenlerle süslü eyer veya at başlığı. (M)

—SİTAN sonek. Bk. —İSTAN.

—SİTAN sıf. (fars. *sitāden*, almak'tan *-sitān*). *Esk.* «Alan, alıcı» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar. || *Can-sitan*, can alıcı. || *Dil-sitan*, gönül alan. (M)

SİTAR i. Hindistan'da kullanılan çimdikleme telli müzik âleti.

— ANSİKL. *Bengal sitar*'ı, sapı kulaklarına doğru daralan bir saplı gitardır. Bazı tipleri üç madenî tellidir. Ötüm gövdesi tahtadan yapılır veya sukabağından v.b. yararlanılarak meydana getirilir. (L)

SİTARE i. (fars. *sitāre*). *Esk.* Yıldız: *Bir ufk-ı tehî, bir gece binlerce sitare / Samt-ı ebediyetle bakar hâb-ı bahare* (Ahmed Hâşim). *Niçin gurub ediverdin sen ey sitare-i şark / Henüz kemalini derk etmeden zavallı vatan?* (M. Â. Ersoy). || *Mec.* Talih, baht, kader. || *Sitare-şinas*, astrolog. || *Sitare-i rahşan*, parlak yıldız.

◆ **Sitaredan** i. *Esk.* Müneccim.

◆ **Sitaregân** çoğl. i. *Esk.* Yıldızlar. (M)

SİTARİS i. Güney Avrupa'da anthophora'ların yuvasında asalak yaşayan böcek. (Bunun gelişmesi hipermetamorfoz şeklindedir. İlmî adı *Sitaris muralis*. Kınkanatlıların *meloidae* familyasından.) [L]

SİTAYİŞ i. (fars. *sitāyiş*). Övme, övgü: *Rönesansın büyük iki mütefekkirinden biri Roger Bacon da İbni Rüşd'den sitayişle bahseder* (P. Safa). || *Sitayiş etmek*, övmek: *Kendisini mübalâğalı bir tarzda meth ü sitayiş edenler de şüphesiz bulunmuştur* (Atatürk).

◆ **Sitayişgâh** bļş. i. Ed. *Esk.* Kasidelerin «methiye» kısmı.

◆ **Sitayişkâr** ve **sitayişger** sıf. *Esk.* Öven, övücü. (M)

SİTAYİŞNAME bļş. i. (fars. *sitāyiş*, övme ve *nāme*, yazı'dan *sitāyiş-nāme*). Ed. *Esk.* Bir büyüğü övmek amacıyle yazılmış şiir. Bk. METHİYE. (M)

SİTE i. (lat. *civitas*'tan fr. *cité*). Üyeleri kendi kendini yöneten toplum. (Bk. ANSİKL.) || Bir yurttaş grubunu kapsayan siyasî toplum. || *—Teşm. yol.* Şehir. || Belirli bir amaçla kurulmuş binalar topluluğu.

— Halk eğ. *Üniversite sitesi*, bazı şehirlerde üniversite öğrencilerinin ikametine ayrılmış binalar grubu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Halk. eğ. Üniversite siteleri iskân gruplarını, lokantaları, sosyal yardım müesseselerini, spor sahalarını ve kitaplıkları gruplar halinde teşkil ederek üniversite öğrencilerine daha konforlu maddî şartlar ve aralarında insanî anlayış ve dayanışma duygularının kurulmasını sağlamak amacını güder.

— Tar. Genel olarak *site* bir şehirle çevresindeki düzlüklerin üzerinde kurulan bir devlettir; çok büyük olmamakla birlikte yeni yerleri ele geçirerek ve ekonomik gelişme ile az çok büyük toprakları ya içine alır ya da kendine bağlar. Öyle görünüyor ki, insan toplumunun belirli bir gelişme evresinde büyük toprak bütünlüklerinin kurulmasından önce veya bunların anarşi içine düşerek parçalanmasından sonra meydana gelen topluluk örneğidir. İnsanlar o vakit, insanla daha çok ilişkisi olan siyasî bir bütün meydana getirme yoluna girdiler: sitelilerin, hattâ içinde oturanların sayıları, bunlardan çoğunun etrafı duvarla çevrili bir şehrin içinde oturmaları, çevre topraklarının sınırlarından ve buralarda oturanlardan çok uzak olmayışı, nüfusunu meydana getirenlerin hepsiyle kolaylıkla ilişki kurulabilmesi ile sitenin toplumun siyasî isteklerini karşılar, bu toplumun ekonomik gelişmesi bir şehrin varlığına imkân verir, fakat teknik veya siyasî engeller, büyük toprakların birleştirilmesini önler. Site serpilip yayılınca, kendisine geniş topraklar bağlayınca artık site kalmaz, millet veya imparatorluk meydana gelir. Roma buna en iyi bir örnektir. İşte ilk çağda Yakındoğudaki, Sümer, Akkad, Fenike, Suriye, Kıbrıs, Girit siteleri böyle meydana geldi; Helen siteleri, Etrüsk siteleri, hattâ tarihin ilk yüzyıllarında Roma da böyle kurulmuştu. Ortaçağın son yüzyıllarında da italyan, flaman, hattâ cerman siteleri de tamamıyle ayrı sebeplerle ve ayrı şartlar içinde, böyle meydana geldi. Bununla birlikte çok genel olan bu olay bir kere tanımlandıktan sonra, site teriminin anlamını, tarihçilerin, özellikle bir yüzyıldan beri, bundan anladıkları ölçüler içinde düşünmek gerekir. Yunanistan'ın coğrafya bakımından parçalara bölünmüş olması, bunun siyasî parçalanmaya elverişli oluşu, böylece site sisteminin başka yerlerden daha çok Yunanistan'da tutunmuş olması, helen sitesinin hem şekil hem de anlayış bakımından tam halini almış bulunması, Rönesans'tan beri yunan medeniyetine verilen önem, tarihçilerin uzun süreden beri yunan medeniyeti üstünde çalışmakta oluşları site kavramını, yunan sitesi anlamının sınırlarına sokmuştur. Hattâ daha da dar anlamda olmak üzere site sözüyle yunan sitelerinin gelişmelerinin klasik doruğuna erdiği M.Ö. VI. ve V. yüzyıllardaki yunan siteleri anlaşılmaktadır. Bu devirden sonra, Yunanlıların kendileri de polis'i insan toplumunun ideal bir örneği saymışlardı. Aristoteles'e göre site, tabiî olarak birçok köyün (komai) kaynaşmasından meydana geldi; bunlar da ilkel aile toplumlarının (oikiai) kendiliğinden üremesiyle doğmuştu. Fustel de Coulanges bu tezi dinî ve hukukî bir açıdan ele aldı: ev dinini, ilkçağ yunan ailesinin (geniş anlamıyle genos = Roma'da gens) temel harcı olarak kabul eder; bunlardan birini ve ötekini önce kabile, sonra da site çerçevesine yerleştirir. Birbiri ardında iç çekişmeler sonucu kâh aristokrasi, kâh demokrasi üstün gelmekteydi: sonunda, Roma'nın ve Hıristiyanlığın evrenselliği karşısında, kendi iç çatışmaları yüzünden yıkılan site ile birlikte demokrasi de göçüp gitti. Bütün bunlar nazariyeden ibarettir; gerçek buna uymamaktadır. Yunan sitesi, müstahkem bir noktaya helenizm öncesi aka ve dor klanlarının yerleşmesinden meydana gelmiş gibi görünmektedir. Kale düzlük ortasında yükselirken, bunun eteklerinde kasaba (asty) doğup büyüyordu. Tarımın ve ticaretin ilerlemesi sonucu sürekli güvensizliğin ortadan kalkmasıyle hem akropolis'in nüfuzu aşağıdaki şehre kaydı, hem de polis terimi bunu da kapsadı; yavaş yavaş, şehrin kontrolu altındaki dolayları da sınırlandı. Böylece site bölünmez bir bütün olarak kalesi, aşağı şehri, dolayları ve buralarda yaşayan halkıyle şekillenmeğe başlamıştı. Arazi çerçevesi içinde siteyi tanımlayan siteliler grubuydu. Bunların bütünü hâkim bir devlet meydana getiriyordu. Bu devletin bencilliği kutsal sayılıyordu, çünkü site, «ideal» şeklini ancak, her biri gelişmesinin bir evresini teşkil eden, birbiri ardınca meydana gelen iç çatışmalar sonunda kazandı. Monarşi rejimi kısa zamanda ortadan kalktı; sadece adı kaldı; kral adını taşıyan bir hâkim din görevlerini yerine getiriyordu: Atina'daki (Arhont-kral) gibi. Bundan sonra oligarşi rejimi daha genel bir duruma geldi; bu rejimde, iktidar başında bulunanlar önce doğuşlarına, sonra da servetlerine göre bu mevkie geliyorlardı. Fakat oligarkheş'lerin nüfuzu, bir devlet olarak sitenin gücünün gelişmesini önlüyordu. İşte «halk»ın (demos) doğrudan doğruya sitenin çıkarlarıyle birleşmesinden demokrasi doğdu; çok kere bu rejim geçici bir «tiranlık» döneminden sonra kurulmuştu. Fazla sistematik olan bu kısa açıklamayı, daha da ayrıntılı bir hale sokmak gerekir: 1. halk kavramı, tıpkı «siteli» kavramı gibi çok dar bir anlam taşımaktadır; kölelerle birlikte yabancılar (metoikos), birçok kuşaktan beri sitede yerleşmiş olsalar bile bu terimin dışında kalır. Zaptedilen ülkelerin halkından olanlardan söz etmek gereksizdir: bunlar bazen yüzyıllar sonra bile siyasî iktidarda yer alamazlar; 2. öte yandan bu gelişme engellerle, tepkilerle karşılaştı ve vaktinden önce katılıp kaldı: Isparta'da, başka sitelerdeki hâkimlerden farksız da olsa, babadan oğula krallar olduğu gibi kalmıştı. Bazı sitelerde de tiranlık geri geldi: (Syrakussai'de önce Kartaca sonra da Roma tehlikesi karşısında); bazılarında da IV. yy.a kadar oligarşik rejimler muhafaza edilmişti. Ne olursa olsun «olmuş bitmiş» halinde site teşkilâtında başlıca şu özellikler göze çarpar: bir halk meclisi (ekklesia) vardır; nazarî olarak hükümran olan bu mecliste, hiç olmazsa sadece hukuk bakımından bütün siteliler yer alır. Bu meclisin yanı sıra gerçekten sürekli yürütme organı olan bir kurul yer alır; az sayıda halk temsilcisinden meydana gelen bu hükûmet (boulê); çok kere bir yıl için seçilen ve ekip halinde çalışan hâkimlerin de yardımı ile yürütme işlerini yerine getirir. Adalet alanında da site mahkemelerinde (heliaia) görev alan hâkimler de siteliler tarafından seçilir. Demokratik sitenin bellibaşlı niteliklerinden biri de kral adayı olan «tiran»a, üstün adama karşı duyduğu güvensizliktir; sınır dışı etmeğe varıncaya kadar, birçok hukukî engeller, böyle birinin hırslarına set çeker. Böylece halk, bu tedbirin yerinde olup olmadığını araştırma gereğini duymadan onu uzaklaştırır. Şunu da söylemek gerekir ki, böyle bir şema çok seyrek olarak varılan ve pek kısa süren bir ideale uygun düşmektedir. Polis medeniyeti canlı, fakat kısa süren bir parıltıdır; Makedonya'nın, sonra da Roma'nın istilâsına karşı koyamayan siteler katılaşıp kaldı ve helenistik dönemde örnek, fakat modası geçmiş birer antika durumuna düştü. Kurumları arasında, birçok ortaklaşa çizgileri bulunmakla birlikte, hiç bir zaman klasik yunan sitesinin niteliklerine sahip olmayan Roma, yüz yıllarca yaşayan tek site oldu; Roma, başlangıcındaki çerçeveyi aşar aşmaz tamamıyle değişmek zorunda kaldı; eğer Caracalla fermanı 212'de Roma sitesini imparatorluk sınırlarına kadar genişletebilmişse bu, site teriminin uzun süreden beri kendisine özellikleri veren bütün siteliklerini kaybetmiş olmasındandı. Nazarî hukuk bakımından Roma imparatorluğu her ne kadar bir siteler federasyonu olarak görünüyorsa da bu, Roma sitesinin; hâkimiyeti altındaki bütün ülkeleri yutmakta oluşunu gizleyemiyordu. Kişinin haklarını yücelten ve böylece M.Ö. VI. ve V. yy.larda güzel sanatlarda ve fikir hayatındaki o parlak şahlanışı meydana getiren şekliyle de siteleri güçsüz bir anarşi içine atarak mahvolmalarına yol açmıştı.

● *Latin sitesi hukuku.* Bu hukuk, daha başlangıçta latinlere tanınmış olup onlara bazı medenî (*Jus commercii*) ve siyasî (*Jus suffragii*) hakları sağlıyorsa da siteli hakları (*Jus connubii* ve *Jus honorum*) vermiyordu. Bunlardan bulunan biri hemen o gün meclis tarafından kura ile gösterilen bir kabilede oyunu verebilirdi. Bunlar, Roma'da oturmak, ilk yapılacak beş yıllık sayımda bir kabileye ya da bir centuria'ya yazılmak, en az bir oğullarını geldikleri şehirde nüfusun azalmaması için bırakmak şartıyle kolayca site haklarını elde edebilirlerdi. (cf. Ariminium yasası, M.Ö. 268). Aslında Latium, daha başlangıçta Ager Romanus'un içine alındığından, latin siteciler bu eyaletten gelme olmayıp sadece latin haklarından yararlananlardı; *socii nominis latini*'nin durumu böyleydi; burada oturanlar genel olarak Roma plebinden gelmeydiler; oysa eski hâkimler çok kere tam bir site hakkına sahiptiler. Her ne kadar Roma, M.Ö. 177'den sonra İtalya yarımadasında latin kolonisi denilen hiç bir koloni kurmadı ise de, bazen Vespasianus'un İspanya yararına yaptığı gibi (M.S. 74) bütün bir eyalete latin haklarını bağışladıkları olmuştu. Aslında, latin hukukuna göre siteli olmak, Roma hukukuna göre siteli olma yolunda sadece geçici bir merhaleden başka bir şey değildi ve bu hak imparatorlukta yaşayan herkese tanındığı zaman (Caracalla fermanı M. S. 211 sonu - 212 başı) büsbütün ortadan kalktı. Roma site hukuku, Roma sitelerinin yani *urbst*'ta ya da *Ager Romanus*'ta veya bir Roma kolonisinde oturanla-

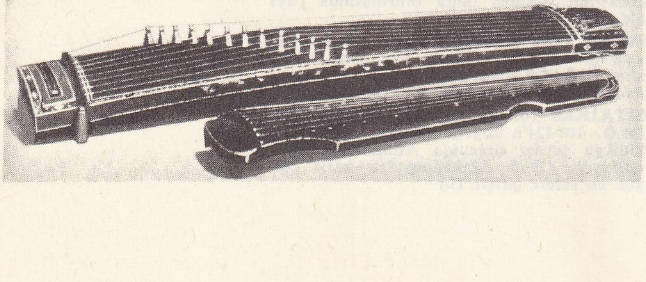

sitar
musée de l'Homme,
Paris

Foto. X (LAROUSSE)

rın sahip oldukları ve veraset yoluyle elde ettikleri haklara denir. Bunlar arasında bütün medenî haklar *Jus commercii* (mülkiyet hakkı ve sözleşme imzalama hakkı) ve *Jus suffragii* (siyasî haklar veya oy hakkı) ve *Jus connubii* (roma sitelilerinden birinin oğlu ile meşru bir evlenme yapma hakkı) vardır. Bir siteli grubu daha vardır ki bütün haklara sahip değildirler. Bunlar *Cives sine suffragio* ve *libertini*'ler (azadlı'lar) olup Jus connabii'ye sahip değildirler. Site haklarına sahip olanlar, sayımcılar tarafından beş yılda bir yapılan nüfus sayımı sırasında bir kabileye veya centuria'ya yazılırlarsa Roma'dan geçtikleri sırada siyasî haklarını kullanırlardı. M.Ö. II. yy.a kadar Roma; site hukukunu, kurduğu kolonilerle birlikte, birçok *mnicipium*'lara (kasaba'lara) da bağışlamıştı. Sonra imparatorluk döneminde, bu hakları özellikle belediye meclisleri üyelerine (Galya eşrafına ve birçok galyalı *peregrinus*'lara (site hakkı olmayan hür kimseler), İspanya ve Yunanistan'da imparator Claudius tarafından M.S. 48'de cömertçe verildi; Vespasianus da ya doğrudan doğruya bağış yoluyle veya kişisel olarak İspanya ve Isauria halkına, Hadrianus ve kendinden sonra gelenler de gittikçe daha çok sayıda kimseye daha çok sayıda hak tanıdıkları gibi 211 sonu ve 212 başındaki Caracalla fermanıyle imparatorlukta yaşayan herkese bu haklar tanındı. (LM)

SİTEBR sıf. (fars. *sitebr*). *Esk.* Kaba, kalın. || Yoğun.

◆ **Sitebrî** i. *Esk.* Kabalık, kalınlık. || Yoğunluk. (M)

SİTED i. Bk. SİTAD.

SİTEM i. (fars. *sitem*). Bir kimseye, yaptığı hareketin veya söylediği sözün üzüntü, alınganlık, kırgınlık v.b. duygular uyandırdığını öfkelenmeden belirtme: *Şimdi yatağın kenarına bırakılıvermiş olan küçük Muazzez de şikâyet ve sitem dolu ağlamasına devam ederdi* (Sabahattin Ali). *Canımın çekirdeğinde diken / Gözümün bebeğinde sitem var* (B. Rahmi Eyüboğlu). || *Sitem etmek*, bir kimseye, öfkelenmeksizin çıkışmak: *Bize de tramvayda «Buyurmuyorsunuz, tenezzül etmiyorsunuz» diye sitemler etti* (Ahmed Rasim).

— *Esk.* Haksızlık, zulüm. || Eziyet. || *Sitem-âlud* (veya *sitem-âlude*), sitemli: *Bir boğuk sada / Ruhunda inliyor, sitem-âlud ü pür-taleb* (Tevfik Fikret). || *Sitem-âzim*, zalim, haksızlık eden. || *Sitem-dîde*, zulüm görmüş, haksızlığa uğramış. || *Sitem-dîdegân*, zulüm görenler. || *Sitem-keş*, eziyet çeken. || *Sitem-name*, sitemli mektup: *Takdim olunmak üzere mükemmel bir sitemnâme hazırlamaktan...* (Recaizade Ekrem). || *Sitem-resîde*, zulme uğramış.

◆ **Sitemli** sıf. Sitem taşıyan: *İhsan sitemli bakışlarla onu süzdü: «Bizden de mi saklı? Gücendim doğrusu»* (Sabahattin Ali). *Nazmiye, gözlerinin sitemli bir bakışiyle: «Nişanlımın teyzesi niçin senin yabancın olsun?»* (R.N. Güntekin). [M]

SİTEMGER veya **SİTEMGÂR** sıf. (fars. *sitem*'den *sitem-ger* veya *sitem-gâr*). *Esk.* Haksızlık eden, zalim: *Rahm eylemedin hâlime ey şuh-ı sitem-ger* (Recaizade Ekrem). Bk. SİTEMKÂR.

◆ **Sitemgeran** çoğl. i. *Esk.* Zulüm yapanlar, eziyet edenler.

◆ **Sitemgerî** i. *Esk.* Haksızlık, zulüm. (M)

SİTEMİ i. (fr. *cytémie*). Kanda normal veya patolojik olarak başka doku hücrelerinin bulunması. (L)

SİTEMKÂR sıf. (fars. *sitem*'den *sitemkâr*). Sitem eden (kimse) veya sitemli (söz): *Aradığını göremeyince ruhundaki harareti sitemkâr ve dilşiken kelimelerle dışarı döker* (Cenab Şahabeddin). || *Esk.* Haksızlık, zulüm eden: *Bizim elin menekşesi mor olur / Güzeli âşıka sitemkâr olur* (Âşık Veysel). [M]

SİTGES, İspanya'da liman şehri, Katalonya'da (Barcelona ili), Akdeniz kıyısında; 10 500 nüf. Kumsal. Meşhur şaraplar. (L)

SİTİL i. (ar. *satl*'dan). *Halk dili.* Büyük, madenî su kabı. || *Esk.* Su içilen kulplu bakraç. || Hamam tası. || Çubuk takımının ateşliği. İçine «fındık ateşi» denilen küçük yuvarlak bir kömür ateşi konulurdu. || Gümüş buhur ve kahve mangalı. || Berberlerin sakal tıraşından sonra yüzü yıkamak için kullandıkları tas. Sitillerin gümüşten ve civa yaldızlı bakırdan yapılan türleri vardı. Üzerlerine lahana yaprağı, gül dalı ve çiçek motifleri yapılırdı.) [M]

SİTİL i. Bk. STİL.

SİTİYOFOBİ i. (yun. *sition*, besin ve *phobos*, korku'dan fr. *sitiophobie*). Bk. YEMEK KORKUSU.

SİTİZ ve **SİTİZE** i. (fars. *sitiz* ve *sitize*). *Esk.* Kavga, mücadele, çekişme: *Dehşetlicedir benim sitizim* (Muallim Naci). || *Sitize-cû*, kavga arayan. || *Sitize-kâr* (veya *sitize-ger*), kavgacı, çekişmekten hoşlanan. || *Sitize-ru*, asık yüzlü, somurtkan. (M)

SİTOARŞİTEKTONİK i. (fr. *cytoarchitectonique*). Beyinkabuğundaki çeşitli tabakaların hücre yapısını inceleyen bilim.

— ANSİKL. Brodmann ve von Economo beyin kabuğunun yüzeyini çok ince alanlara ayırarak sınırlarını tayin ettiler; Brodmann bu alanları rakamla, von Economo harflerle gösterdi; meselâ dikine dikine inen alın kıvrımı hizasındaki 4 numaralı alan piramit sinirlere bağlı olarak hareketleri yönetir. (L)

SİTOBOTANİK i. (fr. *cytobotanique*). Bitki hücrelerini inceleyen bilim. (L)

SİTODİYAGNOSTİK i. (fr. *cytodiagnostic*). Patol. Ponksiyon (iğne ile kan, kemik iliği, su alınması) veya kazıma (sızıntı, kepek, pul sıyırma) ile organizmadan alınıp bir lamın üstüne yayılarak boyanan hücrelerin incelenmesine dayanan teşhis metodu. (Sitodiyagnostik doku incelenmesini tamamlar veya onun yerini tutar. Sitodiyagnostik dokuların incelenmesinde histoloji kadar yararlı olamaz, ama kan biliminde geniş imkânlar sağlar. Sitodiyagnostik, sitopatolojinin pratik uygulamasıdır.) [L]

SİTOFİLAKSİ i. (fr. *cytophylaxie*). Ted. Hücreleri ve özellikle lökositleri koruma metodu.

— ANSİKL. *Sitofilaksi*, lökositlerin mikropları yutma gücünü artırmak amacıyle hafif tuzlu eriyikler kullanılarak sağlanır. (L)

SİTOGAMİ i. Biyol. (fr. *cytogamie*). Bazı mantarlarda kavuşma yoluyle üreme sırasında erkek ve dişi sitoplazmaların birbirine karışması. (Bu mantarlarda kavuşma sırasında erkek ve dişi sitoplazmalar karışırken çekirdekler birleşmez ve zigot çift çekirdekli olur.) [L]

SİTOGENETİK i. (fr. *cytogénétique*'ten). Soya çekimi, hücrelerle ve daha çok kromozomla ilişkisi bakımından inceleyen biyoloji dalı. *Eşanl.* HÜCRE GENETİĞİ.

— ANSİKL. Genetikte kromozomların incelenmesi çok önemlidir, çünkü genler, yani kalıtımı sağlam parçacıklar bunların üzerindedir: mikroskopta kromozomların ne olduğu incelenirse genlerin ne olduğu da anlaşılır. Deney ile hücre bilimini birleştiren bu bilim dalı «tür» kavramının daha iyi anlaşılmasını sağlayacak pek çok bilgi kazandırma yolundadır. (L)

SİTOGONYOGRAF i. (fr. *sitogoniographe*). Uçaksavar toplarının kundağı üzerine tespit edilen ve nişan dürbününün yatay eksen hattını otomatik olarak inceleyen, yani dürbün uçağı izlemeye devam ederken, topu uçağın o andaki konumuna göre değil de atış sırasında bulunacağı konuma göre nişanlayan âlet. (L)

SİTOKROM i. (fr. *cytochrome*). Hücre solunumunu sağlayan demirli boyamaddesi.

— ANSİKL. Kim. ve Biyol. *Sitokrom*'lar, oksitlenme olaylarında taşıyıcı olarak görev yapan, porfirin yapısında kromoproteitlerdir. (L)

SİTOL i. (fr. *citole*). Ortaçağda kullanılan tırmıklama telli, uzun gövdeli ve çok kısa saplı çalgı. (L)

SİTOLİTİK sıf. (fr. *cytolitique*). Sitoliz yapan bütün maddeler ve özellikle serumlar için kullanılır. (L)

SİTOLİZ i. (fr. *cytolyse*). Dokubil. Hücre elemanlarının, hücredeki koloidal durumu yok eden ve miselleri dağıtan fiziksel bir etkenle (lizin) erimesi. (L)

SİTOLOJİ i. (fr. *cytologie*). Bk. HÜCRE, *hücre bilim bölümü*.

SİTOMETRE i. (fr. *cytomètre*'den). Hücrelerin çapını ölçmeğe yarayan aygıt. *Eşanl.* GLOBÜLİMETRE. (L)

SİTOMETRE i. (fr. *sitomètre*'den). Sil. Bir noktanın bir gözlemciye göre yerini doğrudan doğruya okumak suretiyle tayin etmeğe yarayan âlet. || Motor gürültüsüyle kaba taslak yeri keşfedilen bir uçağın toprak ve istikamet açılarını tayin etmek üzere uçaksavar atışında geceleri kullanılan âlet. (L)

SİTONA i. Sebze bahçelerinde bezelye yapraklarını kemiren yaprak biti. (İlmî adı *Sitona lineatus* kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

SİTONES i. (yun. *sitos*, buğday ve *onumai*, satınalmak'tan). Esk. yun. Kıtlık zamanında, devlet hesabına dışarıdan buğday satın almak için seçilen ve sonra da bu buğdayın dağıtımıyle görevlendirilen atinalı komiser. (L)

SİTOPATOLOJİ i. (fr. *cytopatholojie*). Patolojinin hücre hastalıklarını inceleyen dalı.

— ANSİKL. *Sitopatoloji*, dokulardan alınan hücrelerin dokular dışında incelenmesine ve hücrelerdeki morfolojik değişikliklerin ortaya çıkarılmasına dayanır: meselâ kan hücreleri kandan (yuvar sayımı, lakosit formülü), iletken (kemik iliği), ponksiyon yapılmış organlardan (dalak, karaciğer v.b.) veya yüzeysel dokulardan (dölyolu v.b.) elde edilen hücreler ele alınır. (L)

SİTOPEKSİK sıf. (fr. *cytopexique*). Fizyol. Kan yoluyle gelen normal veya patolojik hücreleri kendi dokuları içinde alıkoyup tahrip eden bazı organların, özellikle karaciğerin bu fonksiyonu için kullanılır. (L)

SİTOPLAZMA i. (fr. *cytoplasma*). Hücre bil. Hücrenin temel maddesi; protoplazmanın bütün unsurları ile paraplazma oluşumlarını kapsar. (L)

SİTOSTATİK sıf. ve i. (fr. *cytostatique*). Ted. Hücre bölünmesinde bilhassa urlarda, meydana gelen anormal bölünmeleri durdurabilen fizikî etkenler veya maddeler. (Kanser tedavisi denemelerinde birçok *sitostatik* üzerinde çalışılmaktadır.) [L]

SİTOSTEATONEKROZ i. (fr. *cytostéatonécrose*). Patol. İçorgan askısı üzerinde beyazımsı küçük lekeler şeklinde beliren ve had kanamalı pankreatitlerin seyrinde görülen yağ hücresi nekrozu. (L)

SİTOTERAPİ i. (fr. *cytothérapie*). Hücre emülsiyonları kullanılarak uygulanan tedavi metodu. (L)

SİTOTOKSİK sıf. ve i. (fr. *cytotoxique*). Herhangi bir yabancı hücreyi tahrip eden ve böylece bir sitotoksin rolü oynayan maddelere (alkilanlar, antimetabolitler ve antimitotikler) denir. Bk. KANSER. (L)

SİTOTOKSİN i. (fr. *cytotoxine*). Tıp. Bazı hazırlanmış serumlarda bulunan ve belirli bir hücre grubunu eriterek yok edebilen madde. || Hücrenin meydana getirdiği sert zararlı madde; hücre zehiri. (L)

SİTOTROFOBLAST i. (fr. *cytotrophoblaste*). Etenede pütürlü epitelyumun en alt tabakası. (Langhans hücrelerinden meydana gelir.) [L]

SİTOTROGA i. (yun. *sitos*, buğday ve *trogein*, yemek'ten). Buğdaya zarar veren güve. (Pulkanatlıların güvegiller familyasından.)

— ANSİKL. *Sitotroga* cinsinin örnek türü olan arpa güvesi. (*Sitotroga cereallella*) dünyanın her yerinde bulunur; hem tarladaki, hem ambardaki arpa, buğday ve mısırlara zarar verir. Dişi kelebek haziran ortalarında başaklar üzerine yumurtlar; kurtçuklar henüz olgunlaşmamış tanelere girer ve onların özünü yer. Bunlar ambarda ikinci bir döl verir; yeni kurtçuklar tohumlar içinde gelişir. Bu böceğe karşı kükürt buharıyle veya karbon sülfür ve kar-

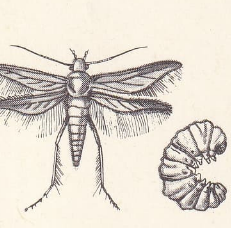

sitotroga

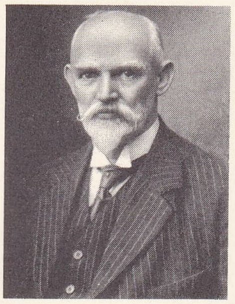

SITTER

Edith SİTWELL

bon tetraklorür karışımıyle savaşılır. Böcekli buğdaydan yapılmış ekmek yemek tehlikelidir. (L)

SİTOTROP i. (fr. *cytotrope*). Hücre bil. Hücreler tarafından çekilebilen ve tutulabilen bazı madelere denir. || *Sitotrop ilâç*, mikroplar değil de organizmadaki bazı maddelere tutunan kimyasal maddelere denir. (Morfin, strikinin sitotrop etkenlerdir.) [L]

SİTOTROPİZM i. (fr. *cytotropisme*). Biyol. Bir hücrenin başka hücreleri veya kimyasal maddeleri çekme gücü. (L)

SİTOZİN i. (fr. *cytosine*). Formülü $C_4H_5ON_3$ olan baz; pirimidinden türer, hücre koromozomlarının dezoksiribonükleik asit zincirlerinde görülür. (L)

SİTOZOOLOJİ i. (fr. *cytozoologie*). Hayvansal hücreleri anatomi bakımından inceleyen bilim. (L)

SİTR i. (ar. *sitr* ve *sitre*). *Esk.* Perde. || Örtü. (M)

SİTRAKONİK sıf. (fr. *citraconique*). Sitrik asidin damıtılması sırasında meydana gelen doymamış bir diasit için kullanılır. *Eşanl.* METİLMALEİK.

— ANSİKL. $CH_2H—C(CH_3)=CH—CO_2H$ formülündeki *sitrakonik asit* 91° C'ta ergir ve suda çözünür. Homoloğu olan maleik asit gibi, 7°C'ta ergiyip 213°C'ta kaynayan bir aldehit verir. 202°C'ta ergiyen, suda az çözünen ve sitrakonik asidin izomerleşmesiyle meydana gelen metilfümarik asit veya mezakonik asit adında bir izomeri vardır. (L)

SİTRAL i. (fr. *citral*). Formülü $(CH_3)_2C = CH—CH_2—CH_2—C(CH_3) = CH—CHO$ olan dietilenik aldehit; *Cymbopogon flexuosus* esansının temel maddesini meydana getirir. *Eşanl.* GERANİYAL, NERAL.

— ANSİKL. *Sitral*, 20 mm civa basıncı altında 120°C'ta kaynayan limon kokusunda bir sıvıdır. İki stereo-izomer şekilde bulunur: *sitral a* (geraniyal) ve *sitral b* (neral), hidrojenlendirilerek sırasıyle *geraniyol* ve *nerol* verir. Sitral kaynar haldeki alkali karbonatlar tarafından *metilheptenon* ve *atetaldehit* halinde ikiye ayrıştırılır. Asetonla *psödoiyonon* vererek yoğunlaşır; psödoiyonon da menekşe kokusundaki bir madde olan *yonon* halinde çevrilmeşir.

Sitral parfümcülükte, limon esansının kokusunu kuvvetlendirmek ve sentetik menekşe esansı hazırlamak için kullanılır. (L)

SİTRAMALİK sıf. (fr. *citramalique*). Malik asidin homoloğu olan $HOCO—C(OH)(CH_3)—CH_2—CO_2H$ formülündeki bir diasit için kullanılır; 119°C'ta erir ve izovalerik asidin nitrik asitle yükseltgenmesinden elde edilir. *Eşanl.* METİLMALİK: α - HİDROKSİPİROTARTARİK. (L)

SİTRAT i. (fr. *citrate*). Sitrik* asidin tuzu veya esteri. (L)

SİTREN i. (fr. *citrène*). Kim. *Eşanl.* *d* - LİMONEN. (L)

SİTRİK sıf. (lat. *citrus*, limon'dan fr. *citrique*). Limon suyundan çıkarılan $HOCO—CH_2—C(OH)CO_2H—CH_2—CO_2H$ formülündeki bir triasitalkol için kullanılır. *Eşanl.* HİDROKSİTRİKARBALİLİK.

— ANSİKL. *Sitrik asit*, birçok meyve ve sebzede ya serbest halde, ya da potasyum veya kalsiyum tuzu halinde bulunur. Hafifçe mayalanmış limon suyunun, kaynar haldeki kalsiyum karbonatla işlenmesinden elde edilir. Çökelen trikalsiyum sitrat sülfürik asitle ayrıştırılır. Sitrik asit, *sitromiset* denen mantarların etkisiyle glikozun mayalanması sırasında meydana gelir. Bu işlem sanayide uygulanmaz. Sentezi, etil malonattan aseton dikarboksilik aside geçirilerek yapılır. Sitrik asit bir mol su alarak, alkolde çözünen, suda çok çözünen, hafif ekşimsi, renksiz ve iri prizmalar halinde billûrlaşır. 130°C'ta suyunu kaybeder ve 153°C'ta erir. Isı etkisiyle çeşitli maddelere dönüşür: önce akonitik asit sonra karbon dioksit kaybederek *itakonik* asit verir; bu da *sitrakonik* asit ile sitrakonik anhidrit haline dönüşür.

Sitrik asit kumaş boyacılığında ve kumaş basmacılığında aşındırıcı olarak kullanılır; tıpta kullanılan çeşitli limonataların bileşimine katılır.

Sitratlar. Bir triasit olan sitrik asit üç tuz serisi verir: mono-, di-, trimetalik. Esterler için de aynı durum söz konusudur. *Sodyum sitrat*, hidratlı iri prizmalar halinde billûrlaşır. Alkali bir ilâçtır. Ayrıca, kandaki kalsiyumu çökelttiği için pıhtılaşma önleyici olarak *in vitro* şeklinde de kullanılır.

Magnezyum sitrat, genellikle limonata şeklinde, 40 ile 60 gr'lık dozlarda müshil olarak kullanılır.

Gümüş sitrat, doğrudan doğruya kararan fotoğraf kâğıtlarının yapımında kullanılır.

Billûrlaşmış *metil sitrat* 190°C'ta kaynar; yağımsı olan *etil sitrat* 294°C'ta kaynar. (L)

SİTRONELLAL i. (fr. *citronellal*). *Artemisia abrotanum* esansında rastlanan doymamış aldehit.

— ANSİKL. *Sitronellal*, *Eucalyptus maculata* esansının hemen hemen tümünü meydana getirir. Limon ve oğulotu esansında da bulunur. 203°C'ta kaynayan, 0,85 yoğunluğunda, oğulotu kokusunda bir sıvıdır. Sitronellal dekstrojirdir ve hidrojenlenerek *d-sitronellol* haline dönüşür. (L)

SİTRONELOL i. (fr. *citronellol*). Formülü $C_{10}H_{19}OH$ olan ve sitronellal'a tekabül eden etilenik alkol; dekstrojir türü Java Artemisia'sı esansında geraniyol'le birlikte bulunur. (17 mm'lik civa basıncı altında 117°C'ta kaynar.) [L]

SİTTANG, Birmanya'da ırmak; 560 km; Şanlar yaylasından doğar, İravadi'nin doğusundaki düz vâdide kuzeyden güneye akar ve bir haliçle Martaban körfezine (Hint okyanusu) dökülür. (L)

SİTTARD, Hollanda'da (Limbourg) şehir, Maas'ın kolu olan Geelen ırmağı kıyısında; 30 670 nüf. XIII. yy.dan kalma kilise. (L)

SİTTE sıf. (ar. *sitte*). *Esk.* Altı. || *Cihât-ı sitte*, «altı yön», doğu, batı, kuzey, güney, üst (başucu) ve dip (ayakucu).

— Mal. *Esk. Rüsumı sitte*, Osmanlı imparatorluğunda Düyunı Umumiyeye bırakılmış altı vergi.

— Takvim. *Esk. Sitte i sevr.* Bk. SİTTEİSEVİR.

◆ İ. *Esk.* Altılık.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde ilmiye rütbelerinden biri. (Altıncı dereceyi gösterdiği için bu adla anılırdı.) [M]

SİTTEİSEVİR veya **SİTTEİSEVR** bls. i. (ar. *sitte*, altı ve *sevr*, boğa'dan fars. taml. *sitte-i sevr*). Takvim. Nisan ayında, Güneş Sevr («boğa») burcunda iken çıkan altı günlük fırtına. (M)

SİTTER (Willem DE), hollandalı astronom (Sneek 1872 - Leiden 1934). Leiden üniversitesinde astronomi profesörü (1908), sonra da bu şehrin rasathane müdürü (1919) oldu. Jüpiter'in uydularının yörüngeleri, genel bağıllık teorisi ve bunun astronomiyle ilgili sonuçları, özellikle evrenin genişlemesi ve başlangıcı üstüne çalışmalarıyle tanındı. Uzay-zaman içine sonlu uzaklıkta sınırlı bir yüzeyi olan küresel bir evren örneği ortaya attı. (L)

SİTTİ i. (ar. *seyyideti*'den *sittî*, benim hanımım). *Esk.* Hanım, kadın.

◆ Ünl. *Esk.* «Hanımım, kadınım» anlamında çağırma sözü. (M)

SİTTİ HATUN, Fatih Sultan Mehmed'in hanımı (öl. 1467). Dulkadıroğlu Süleyman Beyin kızıydı. Karamanoğullarına karşı birlikte hareket eden Osmanlılarla Dulkadırlılar arasındaki dostluğu kuvvetlendirmek için Murad II'nin oğlu şehzade Mehmed (II) ile evlendirildi (1450). [M]

Sittihatun camii, Edirne'de Fatih Sultan Mehmed'in hanımı Sitti Hatun adına Bayezid II tarafından yaptırılan cami (1482). Kare planlı (13,5×13,5) ve tek kubbelidir. Kubbe üçgen dilimli, dışarıdan sekiz köşeli bir kasnak üzerine oturur. Köşelerde üçgen şeklinde sofalar yer alır. Cami tamamen kesme taştandır. (M)

SİTTİN veya **SİTTUN** sıf. (ar. *sittin* veya *sittûn*). *Esk.* Altmış: *Sittin erişti ey dil i-nabet zamanıdır / Sergermî-i hevadan i-fâkat zamanıdır* (Nabi).

— DEY. *Sittin sene.* Bk. SİTTİNSENE. (M)

SİTTİNGBOURNE, Büyük Britanya'da (Kent) şehir, Maidstone'un kuzeydoğusunda; 23 600 nüf. (Milton ile birlikte). Tuğla harmanları. Kâğıt fabrikaları. (L)

SİTTİNG BULL («Oturmuş Boğa»), Dakata'lı Sioux'ların başkanı **Tatanka Yolanka**'nın takma adı (Grand River, Güney Dakota 1834'e doğr. —Fort Yates, Kuzey Dakota 1890). Yerlilere ayrılan bölgelere yerleşmeyi reddederek uzun yıllar Amerikalılarla savaştı ve öldürüldü. (L)

SİTTİNSENE bls. zf. (ar. *sittin*, altmış ve *sene*'den *sittîn-sene*, altmış yıl). *Mec.* Sonu gelmeyecek kadar uzun zaman: *Yazma sittinsene pampin, yap elinden gelen i / Yedi gün sonra duyarsın: hanım olmuş Eleni!* (M.Â. Ersoy). [M]

SİTTİUS (Publius), romalı kondotiyere (öl. M.Ö. 43'e doğr.). Her şeyini kaybettikten sonra Catilina ile uzlaştı. 64'e doğru İspanya'da savaştı; oradan Afrika'ya geçti, topladığı bir birlikle mahallî prenslerin hizmetine girdi. Daha sonra Sezar'ın tarafına geçti (46); ona büyük yararlıklarda bulundu; karşılığında da ondan Cirta dolaylarında geniş topraklar aldı, fakat bu toprakların eski sahibi tarafından öldürüldü. (L)

SİTTUN sıf. Bk. SİTTİN.

SİTTÜLMÜLK, fatımî melikesi (öl. 1024). Fatımîlerden halife Hâkim Biemrillah'ın kızkardeşidir. Halifenin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Zâhir, küçük yaşta olduğundan, Sittülmülk, ona dört yıl naiplik etti. Bu süre içinde ülkede bozulan güvenliği sağladı, devlet memurlarının suistimallerini önledi. Bazı kaynaklar, kardeşini öldürttüğünü bildirirse de bunun doğruluğu kesin değildir. Sittülmülk, naipliği sırasında doğruluğu, görevine bağlılığıyle ün kazandı. (M)

SİTULA i. (lat. k.). Arkeol. Bronz mühür.

— ANSİKL. Arkeol. *Situlalar*, tarihöncesi çağda (Tuna'dan Kuzey İtalya'ya kadar) Alp bölgesine has bir sanat işçiliğinin özelliğini meydana getirirler.

Kuzeyin doğuyu taklit stilinin ürünlerine «Situla sanatı» denir (M.Ö. VI. ve IV. yy. sonları). Modelleri çok eski çağlara uzanır: Picenum ve hattâ yunan keramiği ve Etrurya aracılığıyle M.Ö. XII. - XI. yy.-lar Küçük Asyası. Oysa Tuna yoluyle gelme başka unsurlar da vardır. İmalât merkezleri Venedik bölgesi (İstriya) ve Alpler'dedir. Bu bronzlar halk sanatı özelliklerini taşırlar. Maniyerist üslûp, belirli bir kültür gecikmesini ve dolaylı yollardan alınan unsurları gösterir. Daha sonra repertuvar şematik hale gelir. Certosa (Bologna) situla's güzel bir situla örneğidir. (L)

SİTÜASYON i. («durum, konum» anlamında fr. *situation*). Muhas. *Sitüasyon hesabı.* Bk. DURUM. (M)

SİTWELL (Edith), ingiliz kadın şair (Scarborough 1887-Londra 1964). Soylu bir ailedendi. OSBERT (doğ. 1892) ve SACHEVERELL (doğ. 1897) adlı iki kardeşiyle birlikte ünlü bir edebiyat üçlüsü meydana getirdi. Hemen hemen T.S. Eliot'nunkine eş bir etki uyandırdı. *Bucolic Comedies* (Kır Komedileri) [1923] kitabındaki şiirler teknik denemelerdi. *Gold Coast Customs* (Altın Sahili Töreleri) [1928] adlı eserinde «dünyanın acılı ruhu»nu dile getirdi. İkinci Dünya savaşından ilham alarak yazdığı *Street Songs* (Sokak Şarkıları) [1942], *The Song of the Cold* (Soğuğun Şarkısı) [1945] gibi eserlerinde ve *Gardeners and Astronomers* (Bahçıvanlar ve Astronomlar) [1953], *The Out Casts* (1962), ölümünden sonra yayımlanan otobiyografisi *Taken Care of*'ta (1965) insancıl duygularını daha etkin bir dille anlattı. (L)

SİTWELL (Sacheverell), ingiliz şair ve sanat tenkitçisi (Scarborough, Yorkshire 1897). Eton'da ve Balliol college'ta, Oxford üniversitesinde okudu. Sanat konularında yazdığı başlıca kitaplar: *Southern Baroque Art* (Güney Barok Sanatı) [1924], *German Baroque Art* (Alman Barok Sanatı) [1928], *The Gothick North* (Gotik Kuzey) [1929]. Öbür eserleri: *Doctor Donne and Gargantua* (Doktor Donne ve Gargantua) [1930], *Mauretania* (1930), *The Hunters and the Hunted* (Avcılar ve Av) [1947], *Spain* (İspanya) [1950], *Arabesque*

Foto. British Council (LAROUSSE)

and Honeycomb (Arabeks ve Petek) [1958], *Monks, Nuns and Monastenes* (Rahipler, Rahibeler ve Manastırlar) [1965]. (M)

SİTWELL (sir Osbert), ingiliz şairi ve yazarı (Londra 1892). Eton'da okudu, 1912'de asker oldu. Birinci Dünya savaşında Fransa'da görevliydi. 1919'da ordudan ayrılarak kendini edebiyata verdi. Başlıca eserleri: *Argonaut and Juggernaut* (Argonaut ve Juggernaut) [1919], *Out of the Flame* (Alevlerin İçinden) [1923], *The Winstonbury Line* (Winstonbury Soyu) [1920], *Before the Bombardment* (Bombardımandan Önce) [1926], *The Man who Lost Himself* (Kendini Kaybeden Adam) [1929], *Dumb Animal* (Dilsiz Hayvan) [1930], *Miracle on Sinai* (Sinai Mucizesi) [1933], dört ciltlik otobiyografisi *Left Hand, Right Hand* (Sol El, Sağ El) [1945], *The Scarlet Tree* (Kızıl Ağaç) [1946], *Great Morning* (Büyük Sabah) [1948], *Laughter in the Next Room* (Yan Odadan Gelen Kahkaha) [1949]; otobiyografisine daha sonra *Noble Essences*'ı (Soylular) [1950] ekledi. (M)

SİTYOMANİ i. (yun. *sition*, besin ve *manid* tutku'dan fr. *sitiomanie*). Psikopatol. Toksikomanyak derecede dayanılmaz bir yeme ihtiyacıyle beliren ve ruhsal etkenlerden doğan oburluk hastalığı. Nevroz veya psikozdan ileri gelen çökkünlük hallerinde ortaya çıkar; bunalıma karşı ağız yoluyle mücadele etmenin bir şeklidir. Sityomani çoğu zaman mahrumiyetler sonucunda nöbetler halinde belirir; nöbetler arasında hasta perhiz yapmağa çalışır. (L)

SİU-COU veya **SÜY-COU**, ing. **Süchow**, Çin'de Kiang-su şehir, Lung-Hay ve Tientsin - Pukou demiryollarının kesiştiği yerde; 373 200 nüf. (L)

SİU'LAR veya **SİOUX'LAR**, Kuzey Amerika'da Atlantik bölgeleri, Aşağı Mississippi ve Kuzey Amerika'nın batı yaylalarında yaşamış olan yerli halk. Aynı dili konuşan bu halk, dört büyük gruba ayrılır: Mississippi vâdisindeki grup (Dakotalar, Assiniboine'ler, Mandanlar, Winnebago'lar, İowa'lar, Omaha'lar, Osage'lar v.b.); Missouri vâdisindeki grup (Hidatsalar, Crow'lar); Ohio vâdisindeki grup (Ofos'lar, Biloxi'ler, Tutelo'lar) ve doğu grubu (Catawba'lar, Woccon'lar). Avrupalılar gelmeden önce Siu'ların sayısı 80 000 idi. (L)

SİUM i. Boyu 1 m'yi bulan su bitkisi. (*Sium sisarum* yenebilen kökleri için yetiştirilir. Maydanozgillerden.) [L]

SİVA i. (ar. *sivā*). *Esk.* Gayri, başka. || *Ma-siva.* Bk. MASİVA. (M)

SİVA, Mısır'da (Batı Çölü ili) kasaba, Siva vahasında, Libya çölünün bir çöküntüsünde; 4 500 nüf. Artezyen suyu burada, çoğunlukla tuzlu ve gazlı olan 200 kaynaktan fışkırır. Pek çok tuzlu göl vardır. Halkın başlıca besin kaynağı hurma ve zeytindir. İskender, Amon büyük tapınağındaki kâhini dinlemek için buraya gelmişti. Eskiçağda vahada (Amon vahası) tuz ihraç edilir ve «amonyak» tuzu hazırlanırdı. (L)

SİVA, Hint Teslis'inin üçüncü kişisi olan yıkıcı ilâhe. *Rig-Veda*'da adı çok az geçer. Fakat, Brahman'cılığın hindu şeklinde, Veda tanrısı «yok edici ateş»in, sonra da yıkıcı fırtınanın görevlerini ve niteliklerini alarak daha başından beri önemli bir yer tutar. (Bk. SİVA'CILIK.) Yıkıcı olduğu kadar, şifa verici ve döllendiricidir; yok etmesi, yaratmak içindir. Bu niteliğini belirtmek için *linga* biçiminde temsil edilir. Üstelik kurban tanrısıdır da. Ayrıca zahidlerin piridir. Çağdaş siva'cılarda Siva en büyük tanrı, Pasupati, yani «insan sürüsünün sahibi»dir. Kendindeki doğurucu güçler «sakti» denen çeşitli tanrıçalar biçiminde temsil edilir: Parvati, Prithivi, Uma, Ambika, Kali ve Durga. İki oğlu vardır: Ganesa ve Skanda da denen Karttikeya. Gupta döneminden itibaren tapınaklarda rastlanılan Siva temsilleri, ortaçağlarda, hele dravid Hindistan'ında çeşitlenir ve çoğalır (Guimet müzesindeki bronz heykelcikler). Genellikle alın ortasına dikine konmuş bir üçüncü gözle temsil edilir; elleri çoğunlukla dört tanedir ve her elinde sembollerinden birini tutar: üçlü çatal, kum saati şeklindeki davul, savaş baltası ve maral. Gerdanlık ve bilezik olarak yılan kullanır, başına da Ganj nehrinin sembolü Ganga tanrıçasını ve bir yarım ay oturtmuştur. En tanınmış görüntüleri: bir ateş çemberinin ortasında oynayan ve sağ ayağının altında bir cüce bulunan raks kralı Nataraca; çıplak vücudu kurukafalardan yapılmış kolyelerle bezenmiş, köpeğini yanından eksik etmeyen korkunç Bhairava; bilim ve sanat üstadı, etrafını alan zahidlerin ortasında oturmuş veya ayakta *vina* (bir hint müzik âleti) çalan bilge Dakşinamurti; tanrı ile tanrının kendindeki dişilik gücünün birleşmesini temsil eden «yarısı dişi olan tanrı» Ardhanari. (L)

SİVA, Polaba Slavlarının tanrıçası, adının (Zıva) «yaşayan kadın», «hayat tanrıçası» anlamına geldiği sanılır. (L)

SİVA'CILIK i. (*Siva*'nın adından *siva'cı* > *Siva'cı-lık*). Brahman'cılığın Siva'yı en üstün tanrı kabul eden mezhebi.

— ANSİKL. *Siva'cılık,* Vişnu'culuk ile birlikte Brahman'cılığın iki büyük mehebinden biridir. Vişnu'culuktan sonra ortaya çıktığı sanılır. Taraftarları pek fazla değildir (M.S. V.-VI. yy.lardan sonra). Vişnu'culuktan ilham almıştır ve birçok mezhebe bölünmüştür. Siva'cılık, en çok Hindistan'ın güneyinde, Keşmir'de ve Bengal bölgesinde gelişti. Edebî bakımdan, *Agama* («Gelenek») adlı bir yasa kitabı ve ona ek olarak *Upagama* adı altında toplanan dinî kuralları vardır. XIII. yy.dan beri, belki de daha önce, Tamul ülkesinde Siva'cılığa dayanan dinî bir edebiyat gelişti. Siva'cılık felsefe yönünden, bir yandan Vedanta'ya (özellikle Yoga, Nyaya ve Vayçeşika yoluyle), öte yandan da Samkhya'ya bağlanır ve oldukça kesin bir ikiciliğe dayanır. Ünlü filozof Sankara ile, tek tanrılığa çok yakın bir panteizm haline geldi. Âyinleri ve dinî törenleri bakımından, Siva âyinlerine (çoğunlukla *linga* şeklinde) ve Sakti'ye dayanır; bu törenlerde, cinsel ilişkiler, eziyet ve halk inançları büyük bir yer tutar. (L)

SİVALİK sıradağları, Hindistan ve Nepal'de sıradağlar, Himalaya'nın ön dağı; Ganj ovasının kuzeyinde, Keşmir'in güneybatısından Tista'ya kadar uzanır (800 - 1 200 m yükselti arasında). Üçüncü zaman konglomeralarından ve Himalaya'nın aşınmasından meydana gelen kum ve çakıllardan oluşan Sivalik sıradağları, çok yeni bir kıvrılmanın sonucudur. Bir dizi nemli ova (*dunlar*) sıradağları kuzeyde Himalaya'dan ayırır. Güneyde Sivalikler'in kenarında uzun bir püskürtü konileri dizisi uzanır; burada yer altına sızan ırmak suları bataklık *terai*'de yeniden ortaya çıkar. Eskiden ingiliz işgali sırasında güçlerini kaybeden mahallî küçük prenslerin av alanı olan *Sivalik ormanları,* nüfus yoğunluğunun az olmasına rağmen aşırı derecede işletilmiş ve sıradağlar şiddetle kabaran sel sularının aşındırma etkisi altında kalmıştır. İngilizlerin giriştiği yeniden ağaçlandırma, taraçalar yapılması ve işletme biçimlerinin değiştirilmesi işine bugün de devam edilmektedir. Bölgede mahallî adı *sabai* olan bir tahıl yetiştirilir ve kâğıt imali için Pencap ve Uttar Prades'e gönderilir. (L)

SİVAPİTHECUS i. Sivalik dağlarında (Kuzey Hindistan) bulunan fosil insansı maymun. (Miyosen devrinin sonlarına doğru yaşamış bulunan bu maymunu bazı bilginler insangiller familyasının ilk şekillerinden sayarken, bazıları şempanze ve fosil dryopithecuslardan sayar.) [L]

SİVAR i. (ar. *sivār*). *Esk.* Bilezik. || *Sivar-ı zerrin,* altın bilezik. (M)

SİVAS. Bk. SIVAS.

SİVASAMUDRAM, Hindistan kıyısında ada, Kaveri'nin iki kolu arasında, Maisur ve Madras eyaletleri sınırında, Maisur'a yaklaşık olarak 60 km uzaklıkta. Aynı hidroelektrik santral 1902'de adanın ve Kaveri çağlayanlarının yakınında kuruldu. (L)

SİVASTOPOL, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Kırım kıyısında; 150 000 nüf. XVIII. yy. sonunda (1784), bir tatar köyünün yerinde Rusya'nın Karadeniz'de büyük tersanesi ve savaş limanı olmak üzere kurulan Sivastopol birçok defa kuşatıldı ve yıkıldı (1854-1942). Sivastopol'da münihli ressam Roubaud'nun yaptığı şehre müttefik birliklerinin hücumunu (haziran 1855) temsil eden «manzara» (118 m × 15 m) vardır. Sivastopol Savunması müzesinde 1854-1855 savaşıyle ilgili eşya koleksiyonları. Metalürji (tersaneler) ve çeşitli sanayi. (L)

Sivastopol kuşatmaları, İkinci Dünya savaşında alman kuvvetlerinin yaptığı kuşatmalar (1941-1942 ve 1944). Alman-Sovyet savaşının başlarında, alman ordusunun Kırım'ı işgalinden sonra Sivastopol, kasım 1941'de 610 mm'lik Thor havanlarıyle donatılmış 200 000 kişilik bir kuvvetle Manstein tarafından kuşatıldı. Sağlam bir şekilde tahkim edilen şehri, bir sovyet filosunun desteklediği 125 000 kişi savunuyordu. Bu kuvvetler iki yüz elli gün süren gerçek bir kuşatmaya dayandılar. Haziranda Gorki kalesinin ele geçirilmesinden sonra sovyet savunmasında bir gedik açıldı ama, şehir ancak İnkerman ve Malakov kurganlarının alınmasından sonra düştü (2 temmuz 1942). Sivastopol, 9 mayıs 1944'te bir aylık bir kuşatmadan sonra Kızılordu tarafından geri alındı. (L)

Sivastopol madalyası, Kırım savaşında Sivastopol'un alınması dolayısıyle çıkarılan madalya (1855). 37 mm çapındadır. Ön yüzünde kurdeleyle bağlı defne dallarının çevirdiği Abdülmecid'in tuğrası, altında *Sivastopol 1271* yazısı, arka yüzünde osmanlı, ingiliz ve fransız bayraklarıyle çeşitli silâhlardan meydana gelen bir arma, bunun altında da *Sivastopol 1855* yazısı vardır. (M)

Sivastopol savaşları, Kırım savaşı sırasında Sivastopol şehri çevresinde yapılan savaşlar (1854-1855). 1853'te Osmanlılar ile Ruslar arasında başlayan savaşlarda Ruslar, Silistre'de osmanlı ordusuna yenilince, Eflak-Boğdan'ı boşaltmak zorunda kalmışlardı. Bu durumda müttefik ordularının başkumandanları, rusları bir an önce barışa zorlamak için Karadeniz'de en büyük rus deniz üssü olan Sivastopol'un ele geçirilerek tahrip edilmesine karar verdiler. Müttefik orduları Kırım'a çıkarıldı. Müttefikler Akna savaşında rus ordusunu yenerek Sivastopol'u kuşattılar. Ruslar, Sivastopol'un çevresindeki tahkimatı kuvvetlendirdiler. Prens Mençikov, Sivastopol'un savunulması için amiral Kornılov kumandasında 6 000 kişilik bir bölük bıraktı ve asıl kuvvetlerle birlikte Bahçesaray'a çekildi. Müttefik orduları bir kısım kuvvetlerini Mençikov ordusunu gözetlemek için ayırdıktan sonra Sivastopol'u karadan ve denizden kuşattılar. Mençikov'un Sivastopol'u kurtarmak için yaptığı saldırılar, Balaklava ve İnkerman'da rus ordularının yenilmesiyle sonuçlandı. 1855 İlkbaharında ingiliz, fransız ve osmanlı ordularının Sivastopol kuşatması şiddetlendi; Rusların yaptığı çıkışlar bir sonuç vermedi, Sivastopol'daki rus ordusunun hiç bir yerden yardım alaması sağlandı. Bundan sonra Sivastopol'u koruyan en önemli tabyalardan biri olan Malakov tabyasına saldırıya geçildi. Malakov, rus istihkâm uzmanlarından Tobleden tarafından savunuluyordu. Ruslar müttefik saldırılarına karşı koyamadılar. Çok kanlı savaşlardan sonra, 9 eylül 1855'te Sivastopol'u boşaltmak zorunda kaldılar. (M)

SİVAŞ körfezi, S.S.C.B.'de denizkulakları bölgesi, Perekop kıstağının doğu ve güneydoğusunda; Kırım'ın doğu ve kuzey kıyısı boyunca uzanır; üstünden Melitopol - Simferopol demiryolu ve karayolu geçen bir şose ile boydan boya aşılır. (L)

SİVATHERİUM i. Sivalik'te (Hindistan) Alt pliyosende bulunan çok büyük boylu, gevişgetirenlerden fosil memeli hayvan. (*Sivatherium giganteum*'un başında iki çift boynuz vardır; öndeki çift de birçok dallıdır; Hem antiloplara, hem zürafalara yakın sayılabilir.) [L]

SİVEREK, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Urfa ili) ilçe merkezi şehir. 35 055 nüf. (1970). Urfa'yı Diyarbakır'a bağlayan yolun 95. km'sinde, yüksl. 850 m. Önemli bir hayvancılık ticaret merkezi. Diyarbakır'da olduğu gibi Siverek'te de evlerin çoğu Karacadağ'dan elde edilen siyah bazaltlardan yapılmıştır. — *Siverek ilçesi,* 4 314 km², 90 300 nüf. (1970). Merkez, Bucak, Çaylarbaşı, Dağbaşı, Karacadağ, Karakeçi ve Şekerli bucakları; 54 köy. Zıraat, hayvancılık ve hayvan ürünleri.

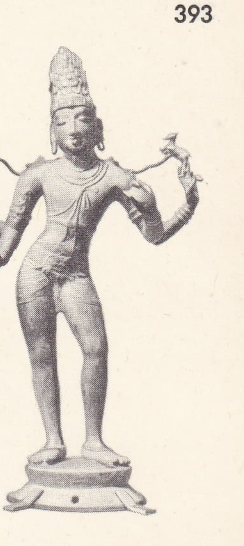

SİVA Vinadhara
Guimet müzesi,
Paris

Foto. LAROUSSE

● *Tarih.* Şehrin kuruluş tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Siverek adı, ermeni kaynaklarında *Sevaverek* veya *Sevarek,* süryanî kaynaklarında *Sebaberak,* arap kaynaklarında *Suveyda* olarak geçer. Şehir, halife Ömer devrinde müslümanlar tarafından alındı; fakat kısa bir süre sonra Bizanslılarm eline geçti. Emevîler devrinde tekrar alınarak Sugur hattının küçük bir kalesi haline geldi. Uzun süre İslâm -Bizans mücadelelerinin geçtiği Siverek, imparator Nikephoros devrinde Bizans'ın eline geçti. 1070'te Alparslan tarafından alındı. Bu tarihten sonra çeşitli türk devletlerinin hâkimiyeti altında kaldı: kısa bir süre moğol hâkimiyetine girdi. 1516'da Osmanlıların eline geçti. (M)

SİVERS (Jacop Jean). Bk. SİEVERS.

SİVİL sıf. (lat. *civis,* vatandaş > *civilis'-*den fr. *civil*). Askerî olmayan: *Sivil hizmetler. Sivil savunma.* || Üniforma v.b. özel olmayan (kıyafet): *Sivil elbise.* || *Argo.* Çırılçıplak. || Sıf. ve i. Üniforma v.b. özel kıyafet giymemiş olan (kimse). || Özellikle üniformasız emniyet görevlisi. (*Sivil polis* de denir.)

— Ask. *Sivil emniyet,* devamlı veya geçici olarak askerî yönetim altında bulunan devletlerin, savaşta veya barışta askeı olmayan vatandaşları arasında, düşman istihbaratına karşı koymak amacıyle alınan tedbirlerin tümü. (Savaş alanında, sivil emniyet tedbirleri, birinci derecede muharebe harekâtına yardıma yöneltilir. Sivil halkın etkili biçimde kontrolu önemlidir. Olup bitenlerin kaydı, denetimi ve savaş araçlarının kontrol edilmesi yoluyle yapılır.) || *Sivil işler,* muharebede, harekât bölgesinde bulunan sivil halkla ilgili faaliyetlerin tümüne verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Astron. *Sivil gün,* ortalama güneş gününe eşit olan gün; gece yarısından, yani ortalama Güneş'in gözlem yeri meridyeninden alt geçişinden itibaren başlar. (Ortalama gün ise aksine, öğleyin, yani ortalama Güneş'in gözlem yeri meridyeninden üst geçişinden itibaren başlar.) || *Sivil yıl,* günlük hayatı kolaylaştırmak için kullanılan yıl. (Belli bir yer için sivil yıl 1 ocak saat 0'da başlar. Yılın, artık yıl olup olmamasına göre 365 veya 366 gün sürer. Bk. YIL.

— İda. huk. ve Ask. *Sivil savunma,* İkinci Dünya savaşından sonra tabiî âfetlere, büyük yangınlara ve savaş halinde (hava veya atom bombardımanlarının etkisine karşı) sivil halkı savunmak üzere alınmış tedbirlere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Sivil işler,* genellikle şunlardır: 1. yapılan askerî harekâtın her bakımdan desteklenmesi; 2. daha önce kabul edilmiş antlaşmaların ve yürürlükte bulunan askerî kanunların gereklerinin yerine getirilmesi; 3. millî ilkelerin desteklenmesi ve uygulanması; 4. askerî makamlara ait bazı sorumluluklarm, sivil bir makama (bölgedeki askerî hükûmete) devredilerek yürütülmesi. Sivil işlere ait faaliyetler büyük birlik karargâhlarının G - 5 adı verilen kurmay başkan yardımcısı tarafından düzenlenir ve uygulanması sürekli olarak takip edilir. Sivil işlerle görevli subay, bölgedeki yerli hükûmet elemanlarının yeterlik ve güvenirlik derecelerini tespit ederek, bunlar hakkında alınacak tedbirleri kumandana teklif eder. Yerli hükûmet memurlarından bazı görevliler, makamlarından alınarak, yerlerine daha güvenilir olanların getirilmesini sağlar. Harekât bölgesinde bulunan sivil halkın etkili bir şekilde denetlenmesi için gereken tedbirleri alır. Bu tedbirler, özellikle her çeşit güvenlik, asayiş, kamu hizmetleri v.b. faaliyetleri kapsar.

— İda. huk. ve Ask. *Sivil savunma.* Savaş âdetlerini daha insancıl hale getirmek için girişilen çabalara paralel olarak, hükûmetler, özellikle XIX. yy.dan beri, bilfiil savaşmayanları modern çarpışmaların yarattığı her çeşit ıstıraptan korumak istemişlerdir. Pangermanist teoricilerin öncülüğünü yaptığı «tam savaş» eğilimi, Birinci Dünya savaşı sırasında kendini şiddetli bir biçimde göstermişti. Bu savaş, özellikle Fransa'da, hava bombardımanları ve istilâ edilen toprakların kitle halinde boşaltılması sebebiyle sivil halkın karşılaştığı tehlikeleri daha da arttırdı. Bu halka Kızılhaç'ın yardımıyle, barınak sağlamak ve hava saldırılarına karşı bir korunma sistemi düzenlemek gerekti. Bu düzen, avcı uçaklarının ve D.C.A.'ların (bk. VATAN *savunması*) «aktif» denen faaliyeti yanında, o tarihte *pasif korunma* olarak adlandırılan ve halkların ve sanat eserlerinin (dinî yapılar, anıtlar v.b.) mahallî olarak himayesini öngören tedbirleri de kapsıyordu. Paris ile Londra 1916'dan itibaren, halkın zamanında sığınaklara ve bodrumlara inmesine imkân verecek bir alarm sistemiyle donatıldı ve bu sistem, 1918'de Gotha'ların bombardımanı sırasında pek etkili oldu. 1919'dan sonra, alman askerî hava kuvvetlerinin ortadan kaldırılması, bu meseleyi de tamamen unutturdu; bu kuvvetlerin yeniden doğuşu (1933-1935), resmî makamları tekrar aynı meseleyle karşı karşıya getirdi. Almanya'da hükûmet, sanayi tesislerinin sistemli bir biçimde dağıtılması emrini verirken, devlet kontrolu altında özel bir teşkilât olan *Deutsche Luftschutz* da, sivil savunmaya, 1942-1944'te Reich'ın müttefikler tarafından bombalanması sırasında pek etkili bir nitelik kazandırdı. İkinci Dünya savaşında, ingiliz, alman, fransız, çin v.b. şehirlerinin havadan yoğun olarak bombalanması, pasif korunma tedbirlerinin, zamanında alınmak şartıyle, ne derece etkili olabileceğini ispatladı. Aksine, 1945 yılında nükleer silâhın ortaya çıkması ise, atoma karşı savunma meselesini ortaya attı. Birleşik Amerika'da, 1964 yılında sığınaklarda 70 milyon kişilik yer sayılmıştı ama savunma planı, yılda aşağı yukarı 200 milyon dolarlık bir bütçe sayesinde, 114 milyon kişiye sığınak sağlamayı öngörmektedir.

● *Türkiye'de* Sivil savunma, 7126 sayılı Sivil Müdafaa kanunu hükümlerine göre yürütülür. Kanun, sivil savunma teşkilâtını iki kademeli olarak göstermiştir: merkez ve taşra teşkilâtı. Sivil savunma merkez teşkilâtı, Sivil Savunma İdaresi başkanlığıyle buna bağlı Sivil Savunma koleji, seyyar kollar, ikaz ve alarm merkezlerinden meydana gelir. Bu teşkilâtın görevleri, Savunma Sekreterliği bürosunu da içine almak üzere, Sivil Savunma İdaresi başkanlığı tarafından hazırlanan ve İçişleri bakanlığınca onaylanan bir talimatla tespit edilir. Taşra teşkilâtı da, sivil savunma müdürlükleri, memurlukları ve sivil savunma mahallî kuvvetlerinden meydana gelir. Mahallî kuvvetler de şehir ve kasaba sivil savunma teşkilleri, korunma kılavuzları, resmî ve özel kurumların sivil savunma kuruluşlarıdır. Bu genel teşkilâtın yanında, bazı bölgeler, özellikle düşman saldırılarına hedef olabilecek şehir, kasaba ve mevkilerde tesislerin bulunduğu yerler, yani «hassas bölgeler», sivil savunma zorunluk ve yükümlülüklerine öncelikle bağlıdır. Bu tür hassas bölgeleri Millî Savunma Yüksek kurulu tespit ve ilân eder. Hassas bölgelerde sivil savunmayı kurmak ve sivil savunmanın eğitim, yönetim ve genel denetimiyle yükümlüleri hizmete çağırmak İçişleri bakanlığının sorumluluğundadır. Bu işlerin planlanması, uygulanması ve hassas bölgeler arasındaki işbirliğinin sağlanması, İçişleri bakanlığına bağlı ve bakana karşı sorumlu Sivil Savunma İdaresi başkanlığınca yürütülen, taşra teşkilâtında da mülkî âmirler (vali, kaymakam ve bucak müdürleri) İçişleri bakanlığınca tespit ve ilân edilecek esaslara uygun olarak, kendi mülkî sınırları içindeki hassas bölgelerde sivil savunma teşkilât ve tesisatının kurulmasından, donatımından, yönetimi ve denetiminden sorumludurlar. Sivil savunma kuruluşları, tabiî âfet ve yangınlarda da, kanunun açık hükmü gereği yer alır ve kurtarma işlerine katılır. Hassas bölgede bulunan belediye ve özel idareler de sivil savunma isteklerini yerine getirmekle yükümlü ve mülkî âmire karşı sorumludurlar. Hassas bölgeler dışındaki şehir, kasaba ve mevkilerde, sağlık, yangın ve radyoaktif serpintiye karşı korunma, seyyar destekleme ve tahliye edilenlerin kabulüyle ilgili sivil savunma tedbirleri alınır. Sivil savunma konusundaki faaliyetlerde, askerlikle ilgisi olmayan ve kendisine millî savunma mevzuatıyle herhangi bir görev verilmemiş olan 15 yaşını bitirmiş ve 65 yaşını bitirmemiş kadın ve erkek bütün vatandaşlar görevlendirilebilir.

Vatandaşlar bu şekilde alacakları görevleri kabul edip etmemekte serbest değildirler. Sivil savunma hizmet kollarında görevlendirilen yükümlüler, bu görevlerde yetiştirilmeleri amacıyle barışta düzenlenecek eğitim ve uygulamalara katılmak zorundadırlar. Halkın sivil savunma konularında aydınlatılması için düzenlenen ders ve konferanslara çağrılma halinde buna uymak da zorunludur. Çeşitli savaş silâh ve araçlarının etkilerine karşı sivil savunma bakımından şehir ve kasaba planlarının düzenlenmesi; önemli bina ve kişilerin yer ve şekillerinin seçilmesi ve koruyucu her cins sığınak tipiyle bunların nerelerde, ne şekilde ve kimler tarafından yaptırılacağı, kullanılma ve bakımları ayrıca tespit edilir. Sığınak yapımını teşvik amacıyle kredi ve ödeme kolaylıkları sağlanması da kanunda öngörülmüştür. Sivil savunma bakımından yurdun çeşitli bölgelere ayrılması, Millî Savunma bakanlığıyle işbirliği yapılarak İçişleri bakanlığı tarafından sağlanır. Sivil savunma işlerinin planlanması, eğitim, haber alma ve yayma, ikaz ve alarm konuları da, ilgili bakanlık ve kuruluşların işbirliğiyle gerçekleştirilir. Kanun, sivil savunma faaliyetinin gerektirdiği harcamaların nasıl karşılanacağını da belirtmiş, ayrıca, kanunun verdiği görevleri yerine getirmeyenler hakkında uygulanacak cezaları, ayrıntılarıyle göstermiştir. (ML)

SİVİLCE i. (*siğil* > *siğil-ce*'den). Patol. İçinde irin bulunan küçük deri kabarcığı; çıbanın en küçük şekli: *Bir gün şakağımda tatlı bir kaşıntı duydum; aynama baktım; hafif bir kızarıklık, ortasında başsız bir sivilce...* (R.H. Karay). *Hayganuşun sivilcelerle dolu şişkin yüzü dallardaki kırmızı fenerlerle bir renk oluyordu* (R. N. Güntekin). || *Colles sivilcesi* (veya *hastalığı*), deride beliren bir çeşit stafilokok septisemisi. (Genel belirtilerle [ateş] ve içlerinde stafilokoklar bulunan çiçek hastalığına benzer sivilceli bir döküntü ile ortaya çıkar. Eskiden yanlışlıkla çiçekle karıştırılırdı.) [L]

SİVİLCELİ sıf. (*sivilce*'den *sivilce-li*). Sivilcesi olan, sivilceyle kaplı. (L)

SİVİLLİK i. (*sivil*'den *sivil-lik*). Sivil olma hali. || *Argo.* Çırılçıplak olma hali. (M)

Sivil servis (ing. *civile service*), anglosakson ülkelerinde hâkimlerle öğretmenler dışında, kamu yönetimini ve memurlar topluluğunu belirtmekte kullanılır. İngiltere'de bu ayırım Charles II devrine kadar uzanır. Ama modern kamu yönetimi görüşünün belirmesi için Victoria devrini beklemek gerekmiştir. 1855'te yarışma ile memur alma usulü uygulanmağa başlandı. Hindistan deneyi göz önünde tutularak, bu usul (Foreing office dışında) ancak 1870'te genelleştirildi. Personel dört kategoriye ayrılmıştı: yönetim, yürütme, büro personeli ve kayıt yardımcıları. Bu sınıfları birbirinden kesinlikle ayıran sınırlar 1920'de kaldırıldı. Bütün ülkelerde olduğu gibi, İngiltere'de de XIX. yy.da pek az olan memur sayısı, XX. yy.ın ilk yıllarından itibaren hızla çoğalmağa başladı ve 1891-1911 arasında bir kat arttı. (L)

SİVİŞ i. Bk. SIVIŞ.

SİVİŞİK sıf. (*sivişmek*'ten *siviş-i-k*). Sıvışık. (M)

SİVİŞMEK geçz. f. (*sıvışmak*'tan). *Halk dili.* Sıvışmak. (M)

SİVLE (Per), norveçli şair (Aurland 1857-Cristiania 1904). Hastalıklı bir bünyesi vardı. Sıkıntılı bir hayat sürdü ve sonunda intihar etti. Liberal ve nasyonal eğilimlerini, siyasî ve öznel şiirlerinde (*Noreg,* 1894; *Skaldemaal,* 1896) ve işçilerin yaşayışını konu alan *Streik* (Grev) [1891] adlı romanında dile getirdi. Köylülerin yaşayışını anlatan nesirleri (*Sogor,* 1887) daha canlı ve samimîdir. (M)

SİVORİ (Camillo), italyan kemancısı (Cenova 1815 - öl. 1894). Paganini'nin öğrencileri arasında tek keman virtüozu oldu. Paris'te (1827) ve Londra'da (1828) büyük başarılar kazandıktan sonra, tekrar Cenova'da çalışmağa başladı. Bir süre sonra, Avrupa'da turnelere çıktı. 1848'de Kuzey Amerika'ya gitti, oradan Güney Amerika'ya geçti. Cenova'ya döndükten sonra bütün servetini kaybetti, tekrar Avrupa turnelerine çıkarak kendini toparlamağa çalıştı. Keman için birçok parça besteledi. (L)

SİVORİ (Francesco), italyan amirali (Palermo 1771 - Cenova 1830). Önce sardinya deniz kuvvetlerine, daha sonra 1797 olayları yüzünden fransız deniz kuvvetlerine girdi. 1799'da Liguria cumhuriyeti hesabına savaştı, yeniden Fransa (1806'dan sonra) hizmetine girdi. Liguria'nın Piemonte'ye katılmasından sonra Sivori, Sardinya krallığı donanmasında görev aldı. 1825'te Trablus beyine karşı savaştı, 1826'da tuğamiralliğe yükseldi, 1829'da ise baron unvanını aldı. (M)

SİVRİ sıf. (esk. türk. *süvri*'den). Ucu keskin ve batıcı olan: *Bu güzel kedinin çok sivri tırnakları vardır* (Sabahattin Ali). *Sivri makas.* || Ucuna doğru gittikçe incelen: *Solumuzda biri dik ve sivri iki dağ var* (F. R. Atay). *Kasabanın sivri damlı evleri...* (Kemal Tahir). *Kurnaz yüzü, sivri çenesiyle mektebin en şeytan çocuğu...* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Sivri akıllı.* Bk. AKILLI. || *Sivri dilli,* iğneleyici ve kırıcı söz söyleyen (kimse).

— Bot. Ucu incelerek nokta halinde sona eren: *Sivri yaprak.*

— Coğ. *Sivri tepe,* yüksek bir dağın tepesi (özellikle Antil adalarında veya Mascareignes'de).

— Denizbil. Deniz altında koni miçiminde dağ.

— İnş. *Sivri tepelik.* Bk. AÇIT *tepeliği.*

— Jeol. *Volkan sivrisi,* volkanik olmayan arazi ortasından sivrilerek tek başına yükselen volkan kayası.

— Kıyf. *Esk. Sivri külâh,* hıristiyan çocuklarından devşirme olarak alınanların toplandıkları yerlerden merkeze sevkleri sırasında giydikleri külâhın adı. (Tepesi sivri olduğu için bu adı alan külâhın rengi sarıydı.)

— Mim. *Sivri kemer,* bir açıklığı örtmek amacıyle, üzengi hattı üzerinde, açıklığın orta noktasına göre bakışımlı olarak alınmış iki nokta merkez olmak üzere çizilen eşit yarıçaplı iki daire yayının kesişerek meydana getirdiği kemer. (Bk. ANSİKL.) || *Basık sivri kemer,* açıklığı, kemeri meydana getiren daire yaylarının yarıçapından büyük olan sivri kemer. || *Çok sivri kemer,* açıklığı, kemeri meydana getiren daire yaylarının yarıçapından küçük olan sivri kemer. || *Normal sivri kemer,* açıklığı, kemeri meydana getiren daire yaylarının yarıçapına eşit olan sivri kemer.

— Oto. *Sivri karakteristik,* bir motorda, maksimuma ulaşıp büyük bir süratle tekrar inebilmek için (gücün rejime bağlı olarak değişimi) sivri bir biçim gösteren güç karakteristiği.

— Zool. Toriğin büyüğüne verilen ad.

— ANSİKL. Mim. Mimari bir kaburga olarak *sivri kemer,* tonozların ayrıtlarını belirgin hale getirir. Bu kaburgalardan ikisinin haç şeklinde kesişmesiyle sivri tonoz çaprazı meydana gelir ve böylece dört dilimli birkaç tonoz elde edilir. Üç kaburganın benzer şekilde kesişmesi sonucunda ise altı dilimli sivri tonoz ortaya çıkar. Nihayet «bağlama kemerleri» ve «ek kaburgalar» adını alan parçalarla alevli üslûp çağının yıldız tonozuna ulaşılır. Haç tonoz gotik mimarî tarzının başlıca ayırt edici niteliklerinden biridir; bu eleman tonoz yükünün bir kısmını alır ve istinat noktalarına dağıtır. Berkitme kemerleri ve yanlama kemerleriyle tamamlanan bu tip yapı iskeleti, kalın duvarlardan kurtulmayı ve kemerlerin o zamana kadar ulaşılamamış yükseklikler yapılabilmesini sağlar. Sivri tonozların önceleri basit olan profilleri, zamanla, çok sayıda silmeyle donatılarak karmaşık hale gelir. Sivri tonoz çaprazlarına veya haç tonozlara çan kulelerinin iç taraflarında, kubbelerin alt yüzlerinde ve kapı revaklarında yer yer rastlanır. Lombardiya'da başlayan bu tarz, bir sahın açıklığına uygulandığı zaman gerçek gelişmesini göstermiştir. Bu konuda uygulamanın ilk defa ingiliz katedrali Durham'da (1904) yapıldığı öne sürülmektedir. Sivri tonozun tam gelişmiş ve incelmiş haline Île-de-France'ta rastlanmaktadır.

◆ **Sivrilik** i. Sivri olma hali. (LM)

SİVRİADA veya **HAYIRSIZADA,** esk. **Oksia,** Marmara denizinde, Burgaz adasının 6,6 km batısında yer alan engebeli küçük ada. Yüzölç. 0,1 km²; yüksl. 75 m. Çalılıklarla kaplı olan adada bir deniz feneri vardır. (M)

SİVRİBAŞLILIK blş. i. Antropol. Kafatasındaki bazı dikişlerin erken kemikleşmesiyle meydana gelen patolojik şekil bozukluğu; kafatası sevrilir, kule gibi bir biçim alır. *Eşanl.* AKROSEFALİ. (L)

SİVRİBİBER blş. i. Uzun ve sivri uçlu yeşil biber. (M)

SİVRİBURUNLU yarasa blş. i. Tropikal Afrika'da yaşayan yarasa. (İlmî adı *rhychonycterus.* Serbestkuyrukluyarasagillerden.) [L]

SİVRİCE, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Elazığ ili) ilçe merkezi kasaba; 5 726 nüf. (1970), Elazığ'ın 31 km güneyinde, Hazar gölünün güneybatısında; yüksl. 1 265 m. Malatya-Diyarbakır demiryolu üzerinde istasyonu vardır. 1936'dan beri ilçe merkezi. —*Sivrice ilçesi,* 634 km²; 20 897 nüf. (1970). Merkez ve Gözeli bucakları; 51 köy. Buğday, şeker pancarı. (M)

Sivrice höyüğü. Arkeol. Konya'nın yaklaşık olarak 25-30 km güneyinde, 14 m yüksekliğinde, 200-250 m çapında höyük. Güneydoğu ve güneybatısında iki kuyusu vardır. Kuzeybatı yamacı oldukça diktir. Remzi Oğuz Arık yönetimindeki Ankara-Konya inceleme gezisinde tepenin üzerinden Hitit, Selçuklu, Osmanlı çağlarına ait çanak, çömlek parçaları toplandı. (M)

SİVRİFARE blş. i. Zool. Orman soreksi (*Sorex araneus*). [L]

SİVRİHİSAR, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Eskişehir ili) ilçe merkezi kasaba; 8 475 nüf. (1970). Sivrihisar granit kütlesinin güney eteğinde yarım daire biçiminde yayılır; yüksl. 1 150 m. Eskişehir - Ankara karayolunun 90. km'sine 2 km'lik bir yolla bağlıdır. Eskişehir ilindeki ilçe merkezleri arasında en fazla nüfuslu olanıdır. —*Sivrihisar ilçesi,* 3 804 km²; 56 281 nüf. (1970). Merkez, Günyüzü ve Kaymaz bucakları; 83 köy. Tahıl zıraatı, şeker pancarı ekimi, hayvancılık. (M)

SİVRİHİSAR masifi, İç Anadolu'nun Yukarı Sakarya bölümünde, Eskişehir yöresinde ve Sakarya'nın yukarı çığırıyle Porsuk vâdisi arasında yer alan dağlık kütle. Adını, güney kenarındaki kasabadan alır. Güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanır ve yüksekliği Arayıt dağında 1 820 m'ye ulaşır. Yapısında kısmen billûrlaşmış şistler, kireçtaşları ve granit tipinden kayaçlar vardır. (M)

SİVRİKUYRUK blş. i. Zool. İnsanların, özellikle çocukların bağırsaklarında yaşayan ipsi solucan; kılkurdu, iğnekurdu. (İlmî adı *Enterobius vermiculavis.*) *Eşanl.* OKSİYÜR. (M)

SİVRİLEŞMEK geçz. f. (*sivri-le-ş-mek*). Sivri hale gelmek. (M)

SİVRİLMEK geçz. f. (*sivri*'den *sivri-l-mek*). Sivrileşmek. || *Mec.* Başkalarını herhangi bir konuda geride bırakmak, ön plana geçmek, yükselmek, ün kazanmak: *Bu çetin mücadelede sivrilen en büyük lider...* (Ş. S. Aydemir). *Toplumun üstünde sivrilmek için bir idealist olmaya bile lüzum yoktur* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Sivriltmek** geçl. f. Sivri hale getirmek: *Kalemi sivriltmek.* (M)

SİVRİSİNEK blş. i. Zool. Nemli yerlerde yaşayan ince yapılı, sokucu böcek (bütün sivrisinekler, iplik duyargalı ikikanatlıların sivrisinekgiller familyasındandır): *Sesi o kadar ince, o kadar ince idi ki, bir sivrisinek vızıltısını andırıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Sivrisinek can havliyle bu çatıya atlamış, iki kirişin arasına gizlenmiş, gene: — püf, püf, püf!* (Ömer Seyfeddin).

— ANSİKL. Zool. *Sivrisinek*'ler genellikle küçük boydadır, fakat sokması acıtır ve geçici olarak şişlik yapar. Yalnız dişisi kan emmek için ısırır; erkeği bitkilerin özsuyuyle beslenir. Sivrisinek, bulaşıcı hastalıkları yayan bellibaşlı böceklerdendir. Benekli kanatlı anofel (*Anopheles maculipennis*) Türkiye'nin nemli ve ılıman bölgelerinde sıtmayı yayan başlıca etkendir; sıcak bölgelerde sıtmayı başka anofeller yapar: meselâ *Stegomyia fasciata* sarı humma ile dang'ı bulaştırır çeşitli başka sivrisinekler flaryoz'u yayar. Sıcak bölgelerden Laponya'ya kadar her yerde rastlanan bu böceklerin kurtçukları genellikle durgun sularda yaşar. Bunları yok etmek için, suların yüzeyine petrol dökülür, depoların ağzına madenî tel kafesli kapaklar yapılır veya tamamen örtülür; kurtçukların konaklamasına sebep olan en küçük su birikintileri dahi kurutulur. Gölcükleri bulunan ülkelerde, kurtçukları yiyen, *gambusia* cinsinden balıklar üretmek yararlıdır. Sivrisineklerden cibinlik kullanarak ve sinek öldürücü bazı ilâçlar püskürterek veya deriye bazı özel esans ve yağlar sürerek korunulur. Bk. EVSİVRİSİNEĞİ, ÇİZGİLİ SİNEK. (L)

SİVRİSİNEKGİLLER çoğl. blş. i. Çiftkanatlı, uzun ağızlı böcekler familyası; ağzıyle insanların ve memeli hayvanların derisini delebilen sivrisinek ve benzerlerini kapsar.

— ANSİKL. Sivrisineklerin kurtçukları ve nemfleri suda yaşar, bataklıklarda, su birikintilerinde gelişir. Bu sinekler daha çok akşamları ortaya çıkar. Yalnız dişileri sokar ve kan emer. Bazı türleri sıtma ve sarı humma gibi hastalıkları insana geçirir. Dixa'larla corethra'lar sokmaz. Başlıca türleri: evsivrisineği (*culex*), sıtma sivrisineği (*anopheles*), *stegomyia, aede, theobaldia.* (L)

SİVRİ TATLISU salyangozu blş. i. Tatlı sularda yaşayan akciğerli, karındanbacaklı yumuşakça. (Tatlısusalyangozugillerin örnek tipi.)

— ANSİKL. *Sivri tatlısu salyangozu*'nun iki dokunacı vardır; gözleri bunların iç dibinde bulunur. Erdişi olan bu salyangozun kavkısı oval, uzunca, ince, sivri tepelidir; ağzı genellikle sağda, nadiren solda (Yeni Zelanda ve Sonda adalarında yaşayan türler) bulunur. Sivri tatlısu salyangozları bütün tatlı sularda bol miktarda vardır ve hepsi otçuldur. Yüzlerce türü vardır. Bunlardan bir kısmında karaciğer kelebeğinin kurtçukları yaşar. Jüra çağından beri fosiline rastlanır. Fakat üçüncü ve dördüncü zaman tabakalarında daha çoktur. (L)

Şivritepe. Arkeol. Bafra'nın (Samsun) batısında Bafra-Alaçam yolu üzerinde arkeolojik kazı alanı. 1941'de Kılıç Kökten tarafından yapılan araştırmada, yüzeyinden Bakırçağ, Hitit, Roma ve Bizans çağı çanak çömleği toplandı. Üzerinde yer yer kaçak kazılar yapıldı. (M)

SİWERTZ (Sigfrid), isveçli romancı (Stockholm 1882). Önce septikti. Sonra, Bergson felsefesinin etkisiyle, dinamizme ve gerçekçiliğe yöneldi. En iyi eserleri olan *Mälarpirater* (Mälar Gölü Korsanları) [1911] ve kapitalizmin aşırılıklarını dile getiren *Selambs*'ta (1920) ve *Sex Fribiljetter*'de (Altı İltimas Kartı) [1943] bu eğilimleri sezilir. Daha sonra «Hafızanın Kaprisleri» (1963); «Merdiven ile Euridike» (1966) adlı hikâyelerle «Andromède» «Gidiş-Geliş» (1964) adlı bir roman yayımladı. 1932'den beri İsveç akademisi üyesidir. (L)

SİX (Pieter), hollandalı nümismat (Amsterdam 1824 - Hilversum 1899). «Hollanda Krallık enstitüsü yunan madalyaları koleksiyonu kataloğu»nu hazırladı. (L)

SİXTUS IV (Francesco DELLA ROVERE) [Celle Ligure, Savona yakınları 1414 - Roma 1484], papa (1471-1484). Padova'da ilâhiyat doktoru oldu (1444), önce birçok italyan üniversitesinde ders verdi, sonra tarikatının genel başkanı (1464-1469) seçildi, 1467'de kardinalliğe yükseldi, Paulus II'den sonra papa oldu. Türklere karşı savaştı, ama hıristiyan prensleri Türklere karşı birleştiremedi; Medici'lerle arası açıldı ve sanıldığına göre, Pazzi'lerin ve Salviati'lerin hazırladığı, başarısızlıkla sonuçlanan komploya katıldı (1478); Muhteşem Lorenzo'yu aforoz etti. Akrabalarını kayırdı ve özellikle yeğeni kardinal Girolamo Riario'nun kötü etkisinde kaldı. Vatikan kütüphanesini zenginleştirdi ve halk hizmetine açtı. Bilim ve edebiyat adamlarını koruyan bir hümanistti, birçok bilgini Roma'ya çağırdı, Roma akademisini yeniden açtı ve şehri güzelleştirdi; Botticelli, Pérugino ve Pinturicchio'yu Roma'da görevlendirdi. Meryemana'ya adadığı Sistina kilisesini yaptırdı. (L)

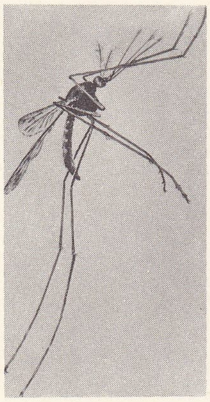

sıtma sivrisineği (dişi)

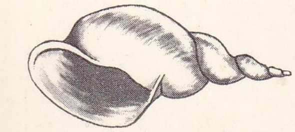

sivri tatlısu salyangozu

Platina, **SİXTUS IV**'ün karşısında

SİXTUS V
Santa-Maria-Maggiore anıtının detayı, Roma

SİXTUS V, Sixtus Quintus denir (Felice PERETTİ) [Grottammare, Marche 1520 - Roma 1590], papa (1585-1590). 1557'de Venedik cumhuriyeti engizisyon hâkimliğine getirildi, ama çok sert davrandığı için Roma'ya gönderildi (1560), manastırlar genel piskopos yardımcısı ve kardinal oldu (1570), oybirliğiyle Gregorius XIII'ün yerine seçildi. Roma'yı ve kutsal devletleri, şiddetli kanunlar koyarak (1585) ve Lamberto Malatesta'yı idam ettirerek haydutlardan temizledi. Romalıların kötü alışkanlıklarıyle mücadele etti ve devletin yönetimini büyük ölçüde düzeltti. Fransa'da Henri III'ü, Guise'leri ve Birlik'i destekledi, ama Henri de Navarre'ı afaroz etmek hatasına düştü (1585), böylece de iç savaşa yol açtı. İngiltere'de Yenilmez Armada'nın başarısız seferinin masraflarını karşıladı (1588). İç işlerde, dinî konulardan çıkar sağlayanları kovuşturdu, 22 ocak 1588'de roma yönetimini on beş tarikat arasında paylaştırdı. Edebiyatçıları ve bilimi korudu, Roma'yı güzelleştirdi. (L)

SİYA i. (yun. *sia,* kayığı geriye çek!). Denizc. Kürekleri tersine çekerek, kayığı geriye doğru yürütme. || *Siya beraber,* ileri doğru giden bir filikayı durdurmak için kürekleri siya ettirmek üzere verilen kumanda. || *Siya etmek,* bir filikayı geri geri götürmek veya döndürmek için kürekleri kıça doğru çekmek. || *Siya sancak* (veya *siya iskele*), filikanın sağ ve sol tarafındaki kürekleri ters yönde çekme.

◆ **Siya siya** zf. Geri geri. || *Siya siya gitmek,* geri geri gitmek. (LM)

SİYAB çoğl. i. (ar. *sevb*'den *siyāb*). *Esk.* Giyecek şeyler, elbiseler. || *Siyab-ullah,* Kâbe örtüsü.

◆ **Siyabî** i. *Esk.* Hamamda elbiseleri bekleyen kimse, esvapçı. (M)

SİYADET veya **SEYADET** i. (ar. *siyādet, seyādet*). *Esk.* Efendilik, beylik. || Seyitlik, Hasan yoluyle Hz. Muhammed'in soyundan gelme. || Sağlığında Hz. Muhammed'e bağlanmış olan kimse. || Emîrlik (yönetimi). [M]

SİYADETLÛ veya **SEYADETLÛ** sıf. (ar. *siyādet, seyādet*'ten osmanlıca *siyādet-lü, seyādet-lü*). Teşk. tar. Osmanlı devletinde nakibüleşraf* için lakap olarak kullanılan bir deyim. (Nakibüleşraf, Hz. Muhammed sülâlesinden olduğu için bir saygı belirtisi olarak bu adla anılırdı.) [M]

SİYAH sıf. (ar. *siyāh*). Işık ışınlarının olmaması veya tamamen soğurulması yüzünden en koyu renkte olan. (*Eşanl.* KARA. *Zt.* BEYAZ): *Boğaziçi gecesi siyah bir ipek perde gibi karşı kıyılara iniyor* (H.E. Adıvar). || — *Teşm. yol.* Koyu renkte: *Siyah ekmek.* || Kararmış olan, ışıksız: *Siyah gökyüzü.* || **1.** Siyah renk: *Siyaha boyamak.* || — *Teşm. yol.* Kara renkte elbise: *Siyahlara bürünmek.* || Zenci, siyah renkli kimse: *Şayet annenin yahut babanın ecdadı arasında bir zenci varsa iki beyazdan bir siyah doğması muhtemeldir* (Vâ-Nû). || *Siyah beyaz.* Bk. BEYAZ.

— DEY *Siyah altın,* maden kömürüne verilen ad.

— *Esk. Siyah-baht,* talihsiz, kara bahtlı. || *Siyah-çerde,* esmer yüzlü. || *Siyah-çeşm,* kara gözlü. || *Siyah-dest,* tamahkâr, haris. Şanssız. || *Siyah-dil,* kötü kalpli. || *Siyah-fâm,* kara renkli: *Kemani-i siyah-fâmı görmek üzre...* (Cenab Şahabeddin). || *Siyah-hâne,* hapishane. || *Siyah-kâm,* üzgün, umutsuz. || *Siyah-kâr,* günahkâr, suçlu. || *Siyah-kârî,* günahkârlık, suçluluk. || *Siyah-kede,* karanlık yer: *Teşkil eder siyah-kede-i şebde bahr ü berr / Bir hufte aile* (Cenab Şahabeddin). || *Siyah-kâse,* haris, hasis. || *Siyah-lika,* kara yüzlü. || *Siyah mağz,* içi, yüreği kara olan. || *Siyah-mest,* çok sarhoş. || *Siyah-nam,* günahkâr, zavallı. || *Siyah-neşe,* karanlık neşeli: *Bir siyah-neşe mest-i lâyakıl / Gidiyor çarpa çarpa kendisini* (Tevfik Fikret). || *Siyah-pûş,* karalar giymiş. Uşak, seyis. Kavas. || *Siyah-reng,* kara renkli: *Bir samt-ı siyah-reng ile meşbû hayâlât* (Tevfik Fikret). || *Siyah-rû,* yüzü kara, utanmaz. || *Siyah-rûz,* bahtsız, talihsiz. || *Siyah-zeban,* kötü söz söyleyen. || *Bahr-ı siyah,* Karadeniz. || *Baht-ı siyah,* kötü talih. || *Zülf-i siyah,* kara saç.

— Kim. *Anilin siyahı.* Bk. ANSİKL. || *Asetilen siyahı,* asetilenin 1 000°C'ta ayrışmasıyle elde edilen çok ince karbon. || *Manganez siyahı,* çökelmiş manganez dioksit. || *Platin siyahı,* indirgen bir organik tuzun bir kloroplatinat çözeltisine etkimesiyle çökelen toz platin. (Bu haldeki platin çok güçlü bir indirgendir; alkolün havada yükseltgenmesini sağlar.)

— Oyun. Siyah renkte kâğıt, fiş, top, numara veya hane: *Siyaha oynamak.*

— Sanay. *Siyah pigmentler* ve *boyarmaddeler.* Bk. ANSİKL. || *Fildişi siyahı,* hidroklorik asidin kemiklere etkimesiyle sınaî olarak elde edilen siyah pigment. (Bk. ANSİKL.) || *İs siyahı,* çok ince karbon taneciklerinden meydana gelen siyah pigment. Bk. ANSİKL.

— Vet. *Siyah dil,* ağız mukozasının, özellikle dil kenarlarının nekrozlu olarak iltihaplanması. (Bu iltihaplanma köpekte, daha seyrek olarak kedide görülür; B vitamini eksikliğinden ileri gelir; bu hastalığın gelişmesinde PP vitamini eksikliği de rol oynar.

— Zool. *Esk. Siyah-gûş,* karakulak.

— ANSİKL. Kim. *Anilin siyahı.* Formülü $(C_6H_5N)_n$'dir. Anilin, yükseltgen maddelerin etkisiyle mavi-mor arası siyah bir renk alır. Pamuğun anilin siyahına boyanması, bir anilin tuzunun maden tuzları eşliğinde yükseltgenmesiyle sağlanır; bunun için iki usul uygulanır: 1. kumaş, içine potasyum bikromat ile sülfürik asit katılmış sulu anilin klorhidrat çözeltisinden meydada gelen bir banyo içinde sürekli olarak çalkalanır, meydana gelen siyah boya elyaf tarafından yavaş yavaş soğurulur; renk tonu önce yeşilimsi gridir, sonra yeşil-siyaha, daha sonra da siyaha döner; anilinin dönüşümünü kolaylaştırmak için bir demir tuzu veya bakır ya da vanadyum tuzu katılır; 2. elyaf, anilin tuzu, potasyum klorat ile demir, bakır veya vanadyum gibi bir madenin tuzundan meydana gelen bir banyoda çalkalanır ve renksiz olarak banyodan çıkarılır; daha sonra, hava, su buharı ve ısı karşısında bırakılacağı yükseltgenme odasına gönderilir; buradan koyu yeşil tonda çıkarılan elyaf bir bikromat banyosunda hemen siyaha dönüşür.

Anilin siyahı ışığa ve havaya karşı çok dayanıklıdır ve çok ucuza mal olur.

Siyah organik boyarmaddeler. Siyah boyarmaddelere azo boyarmaddeleri grubunda (naftalin siyahı, diamin siyahı v.b.) ve sülfürlü moyarmaddeler grubunda (Vidal siyahı) rastlanır.

— Sanay. Sanayide kullanılan *siyah pigment* ve *boyarmaddeler*'in birçok çeşidi vardır.

● *Siyah pigmentler.* Aşağıdaki grupları kapsar: 1. hayvanî kaynaklı artıkların (kemik, boynuz ve fildişi) kavrulmasıyle elde edilen *hayvanî kömürler.* Sanayide çok sert kemiklerden üretilen *fildişi siyahı,* çok kaliteli boyaların yapımında kullanılır; **2.** hidrokarbonlu çeşitli organik bileşiklerin, özellikle katran tortusunun yakılmasıyle elde edilen ve çok kullanılan *is siyahı.* Kurumlarda kalan katranlı ürünler, kapalı kaplarda kavrularak veya sodyum hidroksitle işlenerek temizlenir. Beyaz pigmentlere karıştırılarak is siyahından özellikle mavimsi gri renk tonları elde edilir; bunlar matbaa mürekkeplerinin ve gri boyaların bileşimine girer. *Gaz siyahı* veya *carbon black* denilen çok kaliteli bir is siyahı, A.B.D.'de tabiî gazların yarım yakılmasıyle elde edilir ve litografya mürekkepleri ile birinci sınıf otomobil karoseri boyalarının yapımında kullanılır; *Tünel siyahı,* bir dizi gaz brülöründen çıkan alevleri soğuk bir çepere göndererek elde edilir, *fırın siyahı,* püskürtülen sıvı bir hidrokarbon veya bir gaz üzerine az miktarda hava göndererek yanma olayını yarım bırakmakla sürekli olarak üretilir. *Termik siyah,* bir gazın önceden ısıtılmış bir fırında ısı etkisiyle ayrışmasından elde edilir. Kauçuk sanayiinde, özellikle otomobil lastiklerinin yapımında çok miktarda karbon siyahı tüketilir; bu madde lastiğe, aşınmaya ve ısıya karşı büyük bir direnç kazandırır. Tünel siyahı, yerini, sürekli üretim yüzünden daha ucuza mal olan fırın siyahına bırakmıştır. Karbon siyahından daha zayıf etkili olan termik siyah kauçuğa büyük miktarda katılabilir. *Asetilen siyahları* elektriği iletir; ısıtıcı örtülerin yapımında ve taşıyıcı kasnağın doğurduğu statik elektriği dağıtmada kullanılır. İs siyahı, yoğunluğu çok az ve yapısı ince taneli olan bir pigmenttir; yüzeyleri örtme gücü çok yüksektir; ayrıca ışığa karşı dayanıklığı, hava şartlarına, ısıya, asitlere, alkalilere karşı direnci de çok fazladır. Buna karşılık, çok güç öğütülme, çabuk tutuşma, güç ıslanma ve kurumayı önleme gibi bazı sakıncaları vardır; **3.** *inorganik siyahlar* içinde en önemlileri siyah aşıboyası, siyah demir oksitleri, mikalı demir oksitler, maden kömürünün toz haline getirilmesiyle elde edilen maden kömürü siyahı, bitümlü şistlerin kavrulmasıyle elde edilen ve âdi kalitede boyaların yapımında kullanılan şist siyahıdır; **4.** *bitkisel siyahlar,* bitki artıklarının (odun ve mantar artıkları, şeftali çekirdeği, asma dalı) kapalı bir kapta kavrulmasıyle elde edilir.

● *Bitkisel kaynaklı siyah boyarmaddeler.* Campeche odunu, bazı demir tuzlarıyle, boya yapımında ve renkli kâğıt baskılarında kullanılan, laka siyahını verir.

● *Vernik ve mürekkep için çözünür organik siyah boyarmaddeler.* Organik çözücülerde çok az derişen organik boyarmaddelerin birçoğu renkli çözeltiler verir. Boyama güçleri yüksek, fakat örtme güçleri sıfır olan bu çözeltiler renkli vernik olarak ve matbaa mürekkeplerinin hazırlanmasında kullanılır; *indülinler* ve *higrozinler* bu tür boyarmaddelerdir.

● *Organik siyah pigmentler.* Organik eriticilerde ve yağlarda erimeyen bazı organik boyarmaddelerdir. *Anilin siyahı,* anilinin bakır sülfat eşliğinde kromla yükseltgenmesinden elde edilir.

● *Siyah lakalar,* organik boyarmaddelerin genellikle inorganik (alümin, baryum sülfat v.b.) destekler üzerine emdirilmesiyle elde edilir ve boya yapımında pigment olarak kullanılır; *oksidiyazol NER siyahı* (triazo grubu bayarmadde) bu tür bir pigmenttir.

◆ **Siyahan** çoğl. i. *Esk.* Zenciler. Kara derili insanlar.

◆ **Siyahımsı** ve **siyahımtırak** sıf. Siyaha yakın koyu renk: *Boğaziçi'nde mehtap geceleri yalnız sahillerle üstlerindeki tepeler gölgelenir ve siyahımsı bir koyu kül rengine bürünür* (A.Ş. Hisar).

◆ **Siyahî** sıf. i. *Esk.* Zenci: *Arkadaşlarımdan birini arka sokakta bir siyahî ile konuşurken polis görmüş çevirmiş...* (Ahmed Rasim).

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde hükümdar sarayında görevli olan zenci hadım ağalarına verilen ad.

◆ **Siyahlık** i. Siyah olma hali, kara renk: *Meğer o, benim hizamı bulunca durur gibi ağırlaşmış, gözüme çarşafının siyahlığı vurmuş imiş* (Ahmed Rasim). || Koyuluk, karanlık: *Dışarıda karlar küçük parçalarla gecelerin siyahlıklarına beyaza yakın bir esmerlik vererek mütemadi bir sükût ile düşüyordu* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Simsiyah** sıf. Çok siyah, kara: *Dişleri bembeyaz ve gözleri simsiyah parlıyarak bizi dikkatle dinliyorlardı* (R.H. Karay). [LM]

SİYAHAT i. (ar. *siyāḥat* veya *seyāḥat*). *Esk.* Seyahat. (M)

SİYAHİZADE DERVİŞ Larendeli, türk hekimi (XVII. yy.). Mısır'da öğrenim gördü. İstanbul'a gelerek hekimlik yaptı. İlâçların Türkçe, Arapça, Farsça, Rumca ve Berberîce adlarını veren bir lûgat yazdı. Ayrıca *Mecma'üt-Tıb* adlı manzum tıp kitabı vardır. Kitap, mevsimlerin tıbbî etkileri anlatılarak başlar; içinde fasid hacamat, nabız ve idrar konularına geniş yer verilir. Kitabın sonunda hastalıkların ve ilâçların tarifi yer alır. (M)

SİYAHLANMAK dönşl. f. (*siyah*'tan *siyah-la-n-mak*). Siyahlaşmak. (M)

SİYAHLAŞMAK dönşl. f. (*siyah*'tan *siyah-la-ş-mak*). Kararmak. (M)

SİYAHLATMAK ettrg. f. (*siyah*'tan *siyah-la-t-mak*). Siyah hale getirmek, karartmak. (M)

Foto. LAROUSSE

SİYAHÖTESİ bİş. i. Televizyon. Video işaretinin, siyah düzeyle sınırlanan ve senkronizasyon işaretlerine ayrılan kısmı. (L)

Siyah (veya **Kara**) **rali,** André Citroën tarafından düzenlenen ilk Afrika Otomobil ralisine verilen ad. Bu yarış bir sahra turu idi. 17 Aralık 1922'de Tuggurt'ta başladı, 7 ocak 1923'te Tombuktu'da bitti. Daha sonra Sarı ralide olduğu gibi, G. M. Haardt ve L. Audouin-Dubreuil tarafından yönetilen bu raliye sekiz otomobil katıldı. Tur 28 ekim 1924'te Colomb-Béchar'dan başladı, 18 kasımda Nijer - Burem arasına, daha sonra da Niamey, Zinder, Çat gölü bölgesi ve Ubangui-Çari'ye ulaştı. 19 Ocak 1925'te Bangui'den hareket eden raliciler Belçika Kongosu'nun güneyinden Hint okyanusuna varmak üzere birçok kola ayrıldılar. Bunlardan L. Audouin-Dubreuil 16 mayıs 1925'te Mombassa'ya, Ch. Brull ise ağustos 1925'te Kap'a ulaştı. Nihayet yarışçılar Madagaskar'da toplandılar. Ralinin amacı otomobilin iktisadî alanda en geri kalmış ülkelerde de rahatlıkla yol alabildiğini göstermekti. (L)

SİYAK i. (ar. *sevk*'ten *siyāḳ*). *Esk.* Sözün gelişi, ifade şekli: *Fakat Eş'as İbni Kays'ın bu sırra vâkıf olduğu siyak-ı halden anlaşılıyor* (Cevdet Paşa). || Üslûp, tarz. || *Siyak u sibak,* sözlerin uygun bir şekilde birbirini takip etmesi, tutarlık. (M)

SİYAKAT i. (ar. *siyāḳat,* bir nesneyi ileri kakma, itme). Hat. *Esk.* Genellikle ma-

lî vesikaların yazıldığı ve resmî işlerde kullanılan bir yazı çeşidi. Bk. ANSİKL.

— DEY. *Siyakat vavı,* «iki büklüm, kambur» anlamında kullanılan bir halk deyimi. (Siyakat yazısında vav (و=v) harfi, iki büklüm olmuş gibi eğik durduğu için bu adı aldı. Halk arasında, beli bükülmüş kimselerin veya eğilmiş şeylerin durumunu anlatmak için söylenir.)

— Ed. *Esk. Siyakat-ül-âdad,* bir yerde bahsedilen birkaç ismi, bir münasebetle birbirine bağlama sanatı.

— Mat. *Siyakat rakamı,* her sayının nicelik ve mertebesini göstermek için arap isimlerinden çıkarılan sayılar. (Siyakat yazısıyle yazıldığından bu adı aldı. Bunlar, hint sayılarında olduğu gibi birden dokuza kadar değerleri göstermek için kullanılmaz. Siyakat rakamlarının birleri, onları gösteren birimleri ayrı ayrıdır. Bu sayılara *erkamı divaniye* de [divan sayıları] denir.)

— ANSİKL. *Siyakat* yazının Abbasîler zamanında kullanılmağa başlandığı, hat sanatıyle ilgili kaynaklarda belirtilir. İbni Bibi tarihinde, Konya ve Sıvas kalelerini anlatırken siyakat yazısından da söz eder. Buna göre, XIII. yy.da Selçuklular zamanında bu yazının kullanıldığı anlaşılıyor. Tarihçi Mustafa Ali (XVI. yy.) *Menakıbı Hünerveran* (Hüner Gösterenlerin Olağanüstü İşleri) adlı eserinde, siyakatın, Fatih'in evkaf kâtibi Hüsamı Rumî tarafından bulunduğunu söylerse de bu düşünce kesin değildir. Tarihçi Hüseyin Hüsameddin Beye göre siyakatın kullanılmasında XVI. yy.da yaşayan Tacızade Cafer Çelebi'nin yardımı oldu. Bu bilginlerden Hüsamı Rumî ve Tacizade Cafer Çelebi'nin bu yazıyı ıslah ettiği anlaşılıyor. Siyakat, ince ve girift olduğu için hem az yer kaplar, hem de çabuk yazılır; fakat harfler değişiklik gösterdiği ve girift olduğu için okunması zordur. Reyhanî'den çıktığı sanılan; fakat hangi yazıdan meydana geldiği kesin olarak bilinmeyen siyakat, noktalı ve noktasız olarak ikiye ayrılır. Genellikle harflerin altları uzatılarak ve satırlar birbirine çok yakın olarak yazılır. Siyakatın rakamları da ayrıdır. Arapça kelimelerden kısaltılarak meydana gelen bu rakamlar birer şifre niteliği taşır. Tapu kayıtları 1878'e kadar siyakatla tutulurdu. (M)

SİYALAGOG sıf. ve i. (fr. *sialagogue*). Ted. Tükürüğün aşırı salgılanmasını sağlayabilen ilâçlara denir. (L)

SİYALADENİT i. (fr. *sialadénite*). Patol. Tükürük bezlerinin iltihaplanması. (L)

SİYALİTİK i. (tes. edil. ad.). Gölge yapmadan kuvvetli bir aydınlatma sağlayan düzenek. (Siyalitik, ameliyat odalarında genelleşmiştir.) [L]

SİYALODOKİT i. (fr. *sialodochite*). Patol. Bir tükürük bezi kanalının iltihaplanması. (L)

SİYALOFAJİ i. (fr. *sialophagie*). Tıp. Aşırı derecede tükürük yutma. (Aşırı miktarda tükürük salgılanmasından ileri gelir ve çoğu zaman hava yutmağa sebep olur.)

— Vet. Atlarda sık görülen, tükürük ve hava yutma ile sonuçlanan kasınmalı marazî yutkunma olayı. (Siyalofaji sessiz ve geğirtisizse sadece hava yutma olayı vardır; geğirtili tükürüklü olan siyalofajiye *tik* denir. Siyalofaji özellikle yemliğe bağlı, hareketsiz atlarda görülür. Yutulan hava mideyi ve bağırsakları şişirerek zayıflamaya ve koliklere sebep olur. Onun için atları uzun süre ahırda kapalı tutmaktan sakınmak gerekir. Siyalofajiye engel olmak için tik önleyici tasma da kullanılır.) [L]

SİYALOGRAFİ i. (fr. *sialographie*). Elektroradyol. Tükürük salgılayan kanalların radyografisi; gerekirse bu kanalların içine X ışınlarını geçirmeyen bir sıvı şırınga edilir. (L)

SİYALORE i. (fr. *sialorrhée*). Tıp. Tükürük salgısının marazî olarak artması; genellikle mide hastalıklarında, bazı ağız ve yemek borusu hastalıklarında ve tükürük salgısını artıran ilâçların kullanılmasında görülür. (L)

SİYAM, Tayland*ın eski adı.

— Leng. *Siyam dili,* Tayland'da 4 milyon kişi tarafından konuşulan bir tay dili. (Tay ailesinden edebiyat dili seviyesine yükselen tek dildir; ama edebiyatı nispeten yenidir. Siyam dilinin kelimelerin cümledeki sıraSına dayanan bir sentaksı vardır. Siyamlıların Buddha'cılığı kabul etmelerinden ötürü pali menşeli bir çokhecelilik tekheceliliğe eşlik eder. Siyam dili, kamboç yazısını ihtiyaçlarına göre kendine uyarlayan beş tonlu bir dildir.)

— Zootekni. *Siyam kedisi,* bir kedi ırkı.

— ANSİKL. Zootekni. *Siyam kedisi* Uzakdoğu'da (Tayland, Hindistan ve Malezya takımadaları) bulunur. Avrupa'ya 1884'te girmiştir. Siyam kedisi, birçok bakımdan, özellikle dişisinin cinsel fizyolojisi bakımından diğer evcil kedilerden farklıdır. Tüylerinin rengi, yaşı ilerledikçe değişir. Yavruları doğarken beyaz - gri renktedir; yaşlandıkça çok karakteristik bir renge bürünür: yüz, kulaklar, ayaklar ve kuyruk koyu esmer hale gelirken, vücudun geri kalan kısmı, sırttan karına doğru kızıl kahverengi kreme döner. Gözleri canlı mavidir.

Mavi siyam kedisi, siyam kedisinin İngiltere'de yetiştirilen bir çeşididir; tüyleri yer yer mavi lekeli saman rengindedir. (L)

SİYAMELİT i. (fr. *cyamélide*). Kim. İzosiyanik asitin polimeri. Bk. SİYANİK. (L)

Siyam hastalığı, sarı hummanın eski adı. (L)

SİYAM körfezi, Güneydoğu Asya'da, Güney Çin denizinin meydana getirdiği körfez; batıda Malezya, doğuda Kamboç ve Güney Vietnam arasında; doğu ucu Ca Mau burnudur. (L)

SİYAN i. (fr. *cyane*). Kim. *Esk. Eşanl.* SİYANOJEN.

SİYAN i. (fr. *cyan*). Foto. Kırmızının tamamlayıcı bir rengi olan camgöbeğini belirtmek için kullanılan anglosakson kaynaklı terim. (L)

SİYANALKİN i. (fr. *cyanalkine*). Kim. Üç nitril molekülünün sodyum etilat etkisiyle yoğunlaşmasından meydana gelen kapalı zincirli madde (msl. *siyametin, siyanetin, siyafenin*). [L]

SİYANAMİT i. (fr. *cyanamide*). Kim. Bir hidrojen atomu yerine —CN grubunun geçmesiyle amonyaktan türeyen madde. *Eşanl.* KARBODİİMİT.

— ANSİKL. *Siyanamit,* karbamik asidin nitrilidir. Formülü $NC—NH_2$'dir. Ayrıca totomer $NH=C=NH$ (karbonik diimit) şeklinde de tepkimeye girer. Siyanojen

ŞEKİLLER	DEĞER	ŞEKİLLER	DEĞER	ŞEKİLLER	DEĞER
อ	a, o	ไอ	ăi	ค	
อา	ā	ใอ	ăi	ฅ	h
อิ	ĭ	โอ	ō	ฆ	
อี	i	เอา	ăo	ง	ṅ
อึ	ŭ	อำ	ăm	จ	ṣa
อื	ů	ฤ	rŭ	ฉ	ks
อุ	u	ฤๅ	rů	ช	
อู	u	ฦ	lŭ	ซ	s
เอ๊	é	ฦๅ	lů	ฌ	ks
เอ	e	ก	k	ญ	y ve n
แอ	ë	ข	h	ฎ	d
เอิ	eu	ฃ	h	ฏ	t

siyam alfabesi

klorörün amonyağa etkimesiyle veya tiyoüreden kükürtün giderilmesiyle elde edilir. 40°C'ta ergiyen renksiz billûrlar meydana getirir. Siyanamit, *üre* vererek suyu, *tiyoüre* vererek kükürtlü hidrojeni, *guanidinler* vererek amonyağı ve aminleri bağlar. Baz özelliğindedir ve kuvvetli asitlerle birleşerek tuzlar verir. Isı etkisiyle, *melamin* halinde polimerleşir.

Siyanamidin, hidrojenin yerine bir madenin geçtiği madenî türevleri vardır. Bunlara bazen *siyanamidür* adı verilir. Bu maddelerden en önemlisi olan $NC—NCa$ formülündeki *kalsiyum siyanamit* veya azotlu kireç, sanayide, rezistanslı bir elektrik fırınında kalsiyum karbürün azot akımıyle işlenmesinden elde edilir. Fırın sadece tepkimenin başlaması için ısıtılır ve egzotermik olan tepkime 1 000°C'a doğru meydana gelir.

Kalsiyum siyanamit amonyak elde etmede kullanılabilir. Bunun için otoklavda su ile işlenmesi yeterlidir. Ayrıca gübre olarak da kullanılır. Gerçekten, topraktaki nemin yardımıyle amonyaklı tuzlar vererek ayrışır. Gübre olarak kullanılacağı zaman, bitkilere zarar veren kalsiyum karbür artığının su ile işlenerek yok edilmesi gerekir. Aynı zamanda, rüzgârla dağılmaması için, toz halindeki gübreye yüzde 5 oranında ağır yağ katılarak yağlı bir toz haline getirilir. Kalsiyum siyanamit, ayrıca siyanürlerin hazırlanmasında da kullanılır. Bk. HİDROSİYANİK.

Sodyum siyanamit $NC—NNa_2$, sodyum amidürün 500°C civarında kömürle ısıtılmasından elde edilir. Bu madde sodyum siyanür verir. (L)

SİYANANTREN i. (fr. *cyananthrène*). β-amino-antrakinondan elde edilen mavi boyarmadde. (L)

SİYANASETİK sıf. (fr. *cyanacétique*). Kim. Formülü $NC — CH_2 — CO_2H$ olan az kararlı bir asit için kullanılır; etil esteri bir sentez etkenidir.

— ANSİKL. *Siyanasetik asit,* melonik mononitrildir. 70°C'ta ergiyen, suda eriyen, ısı etkisiyle asetonitril ve karbon dioksit vererek ayrışan beyaz bir katıdır.

Formülü $NC — CH_2 — CO_2C_2H_5$ olan etil siyanasetat, potasyum siyanürün klorasetik estere etkimesiyle elde edilir. 207°C'ta kaynayan bir sıvıdır. Ortadaki hidrojen atomları asit niteliği gösterir ve sodyumla yer değiştirebilir. Sodyumlu siyanasetik esteri, özellikle halojenli türevlere etki ederek sentezlere yol açar. (L)

SİYANASETON i. (fr. *cyanacétone*). Kim. Asetilasetik aside tekabül eden

$$NC — CH_2 — CO — CH_3$$

formülündeki ketonik nitril. (L)

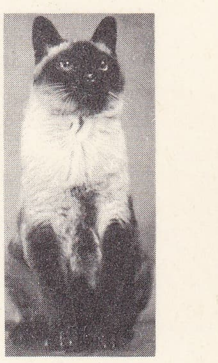

siyam kedisi

Foto. Ylla-Rapho (LAROUSSE)

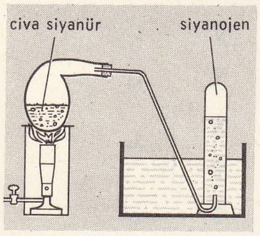

siyanojen

SİYANAT i. (fr. *cyanate*). Kim. Siyanik asidin tuzu veya esteri. *Eşanl.* İZOSİYANAT. (L)

SİYANHİDRİN i. (fr. *cyanhydrine*). Kim. Hidrosiyanik asidin aldehitlerle verdiği katılma ürünlerinin genel adı. (Genel formülü R — CHOH — CN olan bu maddeler, bir ikincil alkol ile bir nitril fonksiyonu taşır. Ketonlarla hem üçüncül alkol, hem de nitril fonksiyonu taşıyan siyanhidrinleri elde edilir.) [L]

SİYANİDROZ i. (yun. *kyanos*, mavi ve *kydros*, ter'den fr. *cyanidrose*). Sözde mavi ter. (Şimdiye kadar böyle bir şey görülmemiştir.) [L]

SİYANİK sıf. (fr. *cyanique*). Kim. Fülminik asidin izomeri olan bir asit için kullanılır; yapısı göz önünde bulundurulursa *izosiyanik asit* demek daha yerinde olur. *Eşanl.* KARBİMİT.

— ANSİKL. *İzosiyanik asit*, 0°C'ın üstünde kararsız olan, uçucu ve renksiz bir sıvıdır. Polimeri olan siyanürik asidin ısıtılması ve meydana gelen buharların bir balon içinde soğutularak yoğunlaştırılmasından elde edilir. Kolayca *siyamelit* halinde polimerleşir; siyamelit porselene benzeyen ve yeniden damıtıldığında polimerliğini kaybeden çözünmez bir maddedir. İzosiyanik asit, O=C=N — H formülüyle gösterilir. Alkoller üzerine etkiyerek *alofanatlar* verir. İzosiyanik asidin bir alkol üzerine etkimesiyle meydana gelmeyen ve siyanik asit ile alkol halinde hidrolize uğramayan, sözde esterleri ve tuzları vardır; bunlara «ester» değil de «türev» demek daha uygundur.

Maden siyanatlar veya *izosiyanatlar*. En yaygını *potasyum siyanat*'tır KNCO ve potasyum demir II siyanür ile manganez dioksit karışımının eritilmesinden elde edilir. Tuz, alkolle çıkarılır. Soğuk suda eriyen, kaynar halde amonyak ve potasyum karbonat vererek ayrışan beyaz, billûrsu bir maddedir. Alkalilerle ısıtıldığında siyanamit ile karbonatlar verir. Çift ayrışmayla, bütün izosiyanatların elde edilmesini sağlar.

İzosiyanik türevler. Genel formülü O=C=N — R olan bu maddeler alkil iyodürlerin gümüş izosiyanata etkimesiyle elde edilir. Keskin kokulu, göz yaşartıcı sıvılardır. Uzun sürede siyanüratlar halinde polimerleşir, asitler veya alkaliler etkisiyle amin ve karbon dioksit halinde ikiye ayrışır, ornatılmış üreler vererek amonyağı bağlarlar.

Formülü O=C=N — CH_3 olan metil izosiyanat 44°C'ta kaynar; O=C=H—C_2H_5 formülündeki etil izosiyanat 60°C'ta kaynar; O=C=H — C_6H_5 formülündeki fenil izosiyanat alkollere etkiyerek *feniliüretanlar*'ın hazırlanmasında kullanılır. (L)

SİYANİNLER çoğl. i. (fr. *cyanines*'den). İndefenoller veya kinolein grubundan mavi renkli boyarmaddeler; yoğunlaştırma veya ornatma ile elde edilen birçok türevi, fotoğraf emülsiyonlarını çok geniş bir renk gamına karşı duyarlı hale getirir. Bk. FOTOĞRAFÇILIK. (L)

SİYANİT i. (fr. *cyanite*). Miner. Tabiî alüminyum silikat; gök mavisi renginde bir disten çeşididir. (L)

SİYAN(O)—. Kim. Bir molekülde tek değerli — C≡N kökünün bulunduğunu gösteren önek. (L)

SİYANOFERRİT i. (fr. *cyanoferrite*). Miner. *Eşanl.* PİSANİT.

SİYANOFİLİ i. (yun. *kyanos*, mavi ve *philia*, dostluk'tan fr. *cyanophilie*). Kansızlık hallerinde bazı alyuvarların protoplazmasının Loeffer mavisiyle boyanma yatkınlığı. (L)

SİYANOFORM i. (fr. *cyanoforme*). Kim. Formülü $CH(CN)_3$ olan madde; kloroformun potasyum siyanürle işlenmesinden elde edilir. (L)

SİYANOFOSFOR i. (fr. *cyanophosphore*). Kim. Formülü $P(CN)_3$ olan patlayıcı madde; fosforun civa siyanüre etkimesiyle meydana gelir. (L)

SİYANOGENEZ i. (yun. *kyanos*, mavi ve *gennan*, doğurmak > fr. *cyanogenèse*'den). Bazı bitkilerin hidrosiyanik asit meydana getirme özelliği.

— ANSİKL. Acı bademlerde bulunan amigdalin, uygun bir diyastaz etkisiyle (emülsin) glikoz, benzaldehit ve hidrosiyanik asit halinde hidrolize uğrayabilir. Amigdalin ve emülsin aynı hücrede bulunmaz; tepkime öğütme sırasında ortaya çıkar. Aynı olaya java fasulyesi ile bayağı fiğ'de de rastlanır. (L)

SİYANOJEN i. (yun. *kyanos*, mavi ve *genos*, doğuş'tan [prusya mavisinin siyanojenden türediği sanıldığı için] fr. *cyanogène*). Kim. Oksalik asidin dinitrilini meydana getiren C_2N_2 formülündeki azot ve karbon bileşimi.

— ANSİKL. *Siyanojen*, 1914 yılında, bu maddenin halojenlerle benzerliğini gösteren Gay-Lussac tarafından bulundu. Böylece bir bileşiğin basit bir madde gibi davranarak bir kök rolü oynayabileceği ispat edildi; bu yüzden siyanojen bazen Cy sembolüyle gösterilir.

1,8 yoğunluğunda, —21° C'ta sıvılaşan, zehirli, keskin kokulu, renksiz bir gazdır; suda çok çözünür.

Elementlerinden dolayı endoterm olduğu için kıvılcım yayarak ayrışabilir. Kırmızı bir alevle yanar; hidrojenle yavaşça birleşerek hidrosiyanik asit HCN, madenlerle birleşerek siyanür verir. İki nitril fonksiyonu sayesinde sulu çözeltileri yavaş yavaş amonyum oksalat haline dönüşür. Seyreltik alkaliler üzerine klor gibi etki ederek bir siyanür ve siyanat karışımı verir.

Isı etkisiyle *parasiyanojen* halinde polimerleşir; kahverengi bir toz olan parasiyanojen kavrulunca yeniden siyanojene dönüşür.

Siyanojen, genellikle civa siyanürün ısıtılmasından elde edilir; $Hg(CN)_2 \rightarrow Hg + C_2N_2$.

Siyanojen klorür CNCl. Bu madde klorun civa siyanüre etkimesiyle elde edilir. 12° C'ta sıvılaşan, keskin kokulu, renksiz bir gazdır.

Siyanojen sülfür. Bk. SÜLFOSİYANİK. (L)

SİYANOKALSİT i. (fr. *cyanochalcite*). Miner. Kalsiyumlu krizokol çeşidi. (L)

SİYANOKOBALAMİN i. (fr. *cyanocobalamine*). Eczc. B_{12} vitamininin diğer adı. (L)

SİYANOKROİT i. (fr. *cyanochroïte*). Miner. Hidratlı tabiî bakır ve potasyum sülfat. (L)

SİYANOTİP sıf. (yun. *kyanos*, mavi ve *typos*, iz'den fr. *cyanotype*). Foto. Sanayide kopya çıkarmağa yarayan ve kopyaları beyaz zemin üzerinde mavi çizgilerle veren, 1878'de H. Pollet tarafından bulunmuş duyar kâğıt için kullanılır. (L)

SİYANOTRİKİT i. (fr. *cyanotrichite*). Miner. Tabiî bakır ve alüminyum sülfat; ortorombik bakışım gösteren mavi renkli kılcal billûrlar halindedir. (L)

SİYANOZ i. (yun. *kyanosis*, mavi renk'ten fr. *cyanose*). Derinin mavi, mor veya siyahımsı bir renk alması. || Siyanozun başlıca belirli olduğu hastalık.

— ANSİKL. *Siyonoz*, kılcal damar kanında çok miktarda indirgenmiş hemoglobin bulunmasından ileri gelir. Bu hemoglobinin nispeti litrede 5 gr'ı aşarsa siyanoz görülür. Siyanoz, uçlarda çok fazla oksijen harcanmasından (lokal veya çevresel menşeli siyanozlar), akciğerlerdeki oksijenlenmenin yetmezliğinden (akciğer ve bronş lezyonlarına bağlı akciğer menşeli siyanozlar) ve nihayet kalpte atardamar kanıyle toplardamar kanının karışmasından (belli bir miktar kanın kalbin sağ bölmelerinden sol bölmelerine veya aorta geçmesine bağlı kalp menşeli siyanozlar; kan böylece akciğerleri dolaşmamış ve oksijen alamamış olur) ileri gelebilir. Siyanoz yapan bellibaşlı kalp hastalıkları (karıncıklar arası delik ve özellikle akciğer aortu darlığı; Fallot dörtlüsü, mavi hastalık) soydan geçmedir. Bir genel anestezide siyanoz, hastaya göre hafif veya derin bir anoksemi belirtisidir. Bunun için hemen sebebinin araştırılması ve mümkünse giderilmesi lâzımdır. (L)

SİYANÜR i. (fr. *cyanure*). Kim. Hidrosiyanik* asidin tuzu. || Hidrosiyanik asidin esteri. Bk. NİTRİL. (L)

SİYANÜRİ i. (fr. *cyanurie*). Mavi renkte sidik çıkarılması. (Siyanüri, teşhis veya tedavi amacıyle metilen mavisi içilmesinden sonra normaldir.) [L]

SİYANÜRİK sıf. (fr. *cyanurique*). Kim. Formülü $C_3N_3O_3H_3$. $2H_2O$ olan bir asit için kullanılır; izosiyanik asidin polimerini meydana getirir ve ürik asidin kuru damıtılması sırasında meydana gelir. (Isının üreye etkimesinden elde edilir. Suda çözünür ve ısıtılırsa yeniden izosiyanik asidi verir.) [L]

SİYANÜRLEME i. (*siyanürlemek*'ten *siyanürle-me*). Kim. Hidrosiyanik asidi organik bir türev üzerine bağlama.

— Metalürji. Çeliğin, ergimiş alkali siyanürle hazırlanmış bir banyoya daldırılarak semente edilmesi. || Çok seyreltik alkali siyanür çözeltilerinde eritilen altın ve gümüş cevherlerinin, havadaki oksijen eşliğinde işlenmesi; altın ve gümüş daha sonra çinko ile veya elektrolizle çökeltilir.

— ANSİKL. Metalürji. *Siyanürleme* veya sıvı semantasyon*, yumuşak çelik parçalarının karbon yüzdesini yüzeysel olarak arttırmak imkânı verir; işlem, çeliğin bileşimindeki austenit içinde karbonun yayılabilmesini sağlamak için 875 ile 950° C'lık bir sıcaklıkta tutulan sodyum siyanürlü ergimiş bir tuz banyosuna (sodyum klorür veya karbonat, ya da potasyum siyanür katılmış) parçaları daldırarak yapılır. Böylece karbonla bir semantasyon meydana gelirken, azotla da, parçanın yüzeysel sertliğini daha çok artıran bir nitrürleme gelişir.

Küçük çapta parçaları (banyonun güçlü ısı iletkenliğinden yararlanarak anîden ısıtmakla) pek derine inmeyen (2/10 ile 3/10 mm) hızlı bir semantasyondan geçirmek için siyanürlemeye başvurulur; İşlem sonunda genellikle pek az bir şekil değişikliği meydana gelir; parçalar kolayca yıkanır, hattâ siyanürleme banyosundan çıkarıldığı anda doğrudan doğruya su verme işlemi uygulanabilir. Vidalar, civata ve somunlar, küçük aks veya miller, çubuklar v.b. bu şekilde işlenir. (L)

SİYANÜRLEMEK geçl. f. (*siyanür*'den *siyanür-le-mek*). Siyanürleme işlemi yapmak. || Yumuşak çeliği siyanürleme yoluyle semantasyondan geçirmek: *2/10 mm'lik yüzeysel bir karbürlü tabaka oluşturmak için en az bir saat siyanürlemek gerekir.* (L)

SİYASA i. (ar. *siyâset*'ten). *Yeni.* Belli bir amaca erişmek veya memleket işlerini yürütmek için tutulan yol, siyaset. (M)

SİYASAL sıf. (*siyasa*'dan *siyasa-l*). *Yeni.* Siyaset ile ilgili: *Siyasal haklar beyannamesi. Eşanl.* SİYASÎ. (M)

Siyasal Bilgiler fakültesi, siyasî ve sosyal bilimlerin devlet yönetimiyle ilgili yönlerini öğretmek, devlet yönetiminin belirli kadrolarına ihtisas sahibi eleman yetiştirmek amacıyle, Ankara'da, Ankara üniversitesine bağlı olarak kurulmuş (23 mart 1950) yükseköğrenim kurumu. Fakülte, amacına ulaşmak için beş enstitü halinde çalışır: 1. Maliye, 2. İdarî İlimler; 3. İşletme İktisadı ve Muhasebe; 4. İskân ve Şehircilik; 5. Dış Münasebetler.

Eğitim süresi dört yıldır. Mezunları İçişleri, Dışişleri, Maliye ve Ticaret bakanlıkları kadrolarında görev alır. Siyasal Bilgiler fakültesinin başlangıcı İstanbul'da *Mektebi Mülkiyei Şahane*'dir (1859). 50 öğrenciyle eğitime açılan okulun amacı içişleri hizmeti için ehliyetli memur yetiştirmek olduğundan okul, Dahiliye nezaretine bağlandı. Eğitim süresi o tarihte iki yıl olarak tespit edildi; 1867'de bu süre dört yıla çıkarıldı. 1908'de adında değişiklik yapılarak sadece *Mektebi Mülkiye* olarak anılmağa başlandı. 1915'te okul kapatıldı; 1918'de yeniden açıldı. Statüsünde değişiklik yapılarak Maarif nezaretine bağlandı (1920); İstanbul'un işgalden kurtarılması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti okulu kendi Maarif vekâletine bağladı (1922). Okulun Ankara'ya nakli için Cebeci semtinde yeni bir bina yapımına başlandı (1935). Aynı yıl Atatürk'ün teklifi üzerine adı, *Siyasal Bilgiler okulu* şeklinde değiştirilerek Ankara'da faaliyete

geçti (1936). Değişen ve gelişen ihtiyaçlar dolayısıyle okula yeni bir statü verilmesi için çalışmalara başlandı (1946). 1950 Martında çıkarılan 5627 Sayılı kanunla okul fakülte seviyesine yükseltilerek Ankara üniversitesine bağlandı. 1956'da doktora sınıfları açıldı. (M)

SİYASET i. (ar. *siyāset*). Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı: *Avrupa'da, hele Rusya'da siyasetten anlayan bir tek adam yok...* (Ömer Seyfeddin). *Hayır, biri ticaret, biri siyaset yapıyor* (F. R. Atay). || Bu sanatla ilgili özel görüş veya anlayış: *«Takip olunan siyaseti askeriye nedir?»* (Atatürk). *Akçuraoğlu Yusuf Beyle Ferit Bey türk ittihadı siyasetini tavsiye ediyorlardı* (Ziya Gökalp). || *Mec.* Kurnazca iş veya hareket. || *—Esk.* Ceza; cinayet işleyenlere uygulanan cezalar ve özellikle idam cezası. || *Siyaset meydanı* (veya *meydan-ı siyaset*), idam cezasının uygulandığı meydan: *«Şimdi tetiği çekeceğim, siyaset meydanına varmadan...»* (S. Kocagöz).

— *Esk. Siyaset-i mülk,* devletin veya siyasî bir toplumun idaresi. || *Siyaset-i nefsiye,* bir topluluğun dinî yönden idare edilmesi. || *Erbab-ı siyaset,* siyasetle uğraşanlar, diplomatlar.

— Huk. *Esk. Siyaseti amme,* bütün topluluğun güvenlik ve esenliğini sağlayıcı nitelikte yönetim usulleri. || *Siyaseti hassa,* suç işleyenlere karşı uygulanan önleyici, zorlayıcı veya örnek edinilmesi gereken usuller. || *Siyaseti şer'iye,* insanlığın kurtuluşu ve düzenini sağlamak amacıyle islâm dininin kabul ettiği usuller. (Yönetici, toplumun çıkarı için gerekirse zora baş vurabilir; kamu güvenlik ve esenliğine zarar verenlere ceza uygulayabilir.)

— Teşk. tar. *Siyaset çeşmesi.* Bk. CELLÂT *çeşmesi.*

— ANSİKL. *Siyaset* bilimi, ilk olarak Yunanistan'da ortaya çıkmıştır. Nitekim Eflatun ideal bir devletin planlarını açıklamış; Aristoteles çeşitli hükûmet şekillerini, hâkimiyet kavramını, hür insanların haklarını incelemiş, henüz siyaseti ahlâktan ayırmamıştı.

Ortaçağda, kilise ilerigelenleri ve bu arada özellikle Aziz Aquino'lu Tommaso, sivil iktidarın Tanrı'dan, ama halk aracılığıyle geldiğini, Tanrı'nın bu iktidarı halka verdiğini, halkın da devlet başkanlarına geçirdiğini ileri sürdüler. XIV. yy.da, sivil iktidar da ilâhî hakka dayandığını iddia ederek bağımsızlığını geri istedi. XV. yy.da Machiavelli, siyaseti, dinî ve ahlâkî kaygıları hesaba katmadan, tek başına ele aldı. XVI. yy.da, tabiî hukuk, halkın imtiyazları, prens iktidarının sınırları konusundaki cüretli araştırmalar, Hotman, Buchanan, Suarez, La Boétie, Bodin, Th. Morus ve Campanella'nın ün kazanmalarını sağladı. XVII. yy.da, Grotius ile Puffendorf, tabiî hukuku bağımsız bir bilim haline getirdiler; Hobbes buradan mutlakıyet idaresine giderken; Locke, temsilî bir hükûmet sistemi ortaya koydu. XVIII. yy. filozofları doktrinden pratik sonuçlar çıkartmayı denediler. Fizyokratlar ile baron d'Holbach, aydın despotluğu; Rousseau, doğrudan doğruya yönetimi; Mably temsilî yönetimi ve yasama kuvvetinin önceliğini; Montesquieu, kuvvetler ayrılığı ve kuvvetler arasında dengeyi savundular. Fransız devrimi ferdin haklarını ilân etti ve devleti yeniden teşkilâtlandırdı. Ama, tarihçi okulların (Burke, Savigny gibi) ve dinî düşünürlerin (Joseph de Maistre, Bonald gibi) tenkitleriyle karşılaştı. Doktrine bağlı kalanlarla liberaller insan hakları doktrininin önemini kaybetmesine göz yumdular, ama demokratlar Fransa'da genel seçim hakkıyle kendini gösteren (1848) siyasî eşitliği kurdular. XIX. yy.ın ikinci yarısında, tarihçiler devletin kaynaklarını, hukukçular onun çeşitli bölgelerde karşılaştırmalı teşkilâtını, filozoflarla iktisatçılar da insan hakları karşısında sahip olduğu hakları incelediler. Devlet adamları ise, mevcut kurumları demokratik eşitlik ve sosyal adalet ilkeleriyle bağdaştırmağa çalıştılar. XX. yy.da, siyaset bilimi, yüksek-öğretimde de yer aldı. (M)

SİYASETÇİ i. (*siyaset*'ten *siyaset-çi*). Devlet işleriyle, devlet yönetimiyle uğraşan kimse. *Eşanl.* SİYASET ADAMI. POLİTİKACI. || İ. ve sıf. *Mec.* Kendi kişisel çıkarlarını yürütmek için başkalarının duygularını sömüren kimse, politikacı. (M)

SİYASETEN zf. (ar. *siyāset*'ten *siyāseten*). Siyaset açısından, siyasî bakımdan: *Tahliye olunan mahallere hükûmetçe vaziyet edilmeği Salih Paşa siyaseten mümkün görmüyor* (Atatürk). *Asıl mesele, memleketin siyaseten müstakil olduğu kadar, iktisaden kalkınmasıdır* (Ş.S. Aydemir).

— Huk. *Esk. Siyaseten katil,* kamu düzeni ve halkın esenliğini temelden bozma eylemleri yüzünden bir kimseye veliyülemr (devlet bakanı) buyruğuyle verilen ölüm cezası.

— ANSİKL. *Esk. Siyaseten katil,* islâm ülkelerinde genellikle şu suçları işleyenlere uygulandı: devlet bakanının şeref ve ününü kıracak yalanlar yaymağa çalışan ve kamu esenliğini bozmak için halkı birbirine düşürmeğe uğraşanlar; kamu kuruluşlarına gerçeğe aykırı ihbarlarda bulunarak bunların işleyişlerini aksatmayı âdet edinenler; hükûmete ihaneti ortaya çıkmış görevliler; zor kullanarak halkın parasını alan ve hâkimlerin kararlarını uygulamayan memurlar; barışta ticaret, savaşta savaş gemilerinin yollarını kesen veya düşmanlara haber vermeyi âdet edinenler; düşman kuvvetlerine casusluk ederek onların önüne düşüp şehirleri baskına uğratanlar; adam öldürme, hırsızlık, gasp gibi fiillere başkalarını zor kullanarak sürüklemeyi iş edinenler; insanları türlü yollarla zayıf duruma getirip dış ülkelere tutsak olarak satmayı meslek edinenler; büyücülük, üfürükçülük yaparak halkı kandıran ve bu yolla kendisine bağlamayı iş edinenler; yurt ekonomisini ihtikâr ve benzeri yollarla yıkmayı alışkanlık haline getirenler. Siyaseten katil, hâkimiyetin sürekliliğini sağlama amacıyle başvurulan bir ceza olduğundan siyaseti şer'iyeden sayılırdı. Bu ceza, devlet başkanının emriyle uygulanırdı. (M)

SİYASETGÂH bls. i. (ar. *siyāset* ve fars. *-gāh* ekinden *siyāset-gāh*). *Esk.* Hükûmet kararıyle öldürülecek kimselerin idam edildiği yer. (M)

SİYASÎ sıf. (ar. *siyāset*'ten *siyāsī*). Siyasetle ilgili, siyasal, politik: *Ankara'ya geldikten sonra, her gün yeni yeni siyasî faaliyetler gösteriyordu* (Atatürk). *Günün birinde siyasî bir çatışma olursa...* (S. Kocagöz). *Belki de zamanın siyasî bir takım zaruretleri* (P. Safa).

— Anayasa huk. *Siyasî parti,* genel olarak belli bir siyasî program üstünde birleşmiş kimselerin, bu programı, normal seçim yollarıyle siyasî iktidarı ele geçirerek gerçekleştirmek amacıyle kurdukları tüzel kişilik. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Siyasî hak ve ödevler,* kişinin çeşitli yollarla, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak kamu işlerinin yönetimine katılma hak ve ödevi; vatandaşlar hakkında uygulanan yükümlülükler. (Bk. ANSİKL.) || *Siyasî haklardan mahrumiyet.* Bk. ANSİKL. || *Siyasî hürriyet,* siyasî hak ve ödevlerin kullanılma serbestliği.

— İkt. *Siyasî aritmetik,* iktisadın, istatistik bilimi tarafından sağlanan rakamlardan iktisadî sonuçlar çıkarmasına yarayan hesap usulü.

— ANSİKL. Anayasa huk. Bir toplum içinde, siyasî faaliyette bulunan kuruluşlar, yalnız *siyasî parti*'ler değildir. Gerçekten, tarih boyunca insanlar, bir şey yapmak, kurmak veya bir şeye karşı, onu değiştirmek hattâ yıkmak için biraraya geldiler. Bu amaçla, asıl faaliyet konusundan kısmen veya tamamen saptırılan çeşitli dernek, sendika veya kuruluşlar kullanılageldi. Özellikle bugünün demokrasilerinde, «baskı grupları» adı verilen ve bazen doğrudan doğruya siyasî faaliyette bulunan gruplaşmalar siyasî hayatı etkiler. Siyasî partileri bu tür kuruluş ve faaliyetlerden ayıran temel fark, siyasî iktidarı ele geçirme amacı ve bu yolda yapılan çalışmalarda toplanır. Siyasî partilerin en önemli ayırıcı niteliği, bunların, devlet iktidarının işleyişi, kamu ve hükûmet işlerinin yönetimi üştünde hükûmeti ele geçirmek amacıyle etkili olmaları ve sonuçta iktidar için mücadele etmeleridir. İktidarı ele geçirme şekil ve usulü bakımından siyasî partiler arasında farklılıklar vardır. Açık veya gizli siyasî partiler ayırımı bunu gösterir. Bazı partilerse, ideolojik yapıları itibarıyle millî hudutları aşan, hattâ yabancı ülkelerdeki merkezlerden idare edilen kuruluşlar olarak görülür (komünist partilerin önemli bir kısmı gibi). İdeolojik farklılıklar da siyasî parti anlayışını ve tanımını değişik şekillerde ortaya koyar. Meselâ, marx'çı açıdan siyasî partiler, belli sosyal sınıfların temsilcileridir. Faşist rejimlerdeyse, bir lider etrafında bütün halkı toplayabilecek nitelikte bir siyasî parti anlayışı vardır. Bugün, genellikle siyasî parti denince, meşru ve açık bir şekilde iktidarı ele geçirme amacıyle belli bir program ve disiplin içinde çalışan siyasî kuruluşlar akla gelir. Anayasası ve çeşitli kanunî düzenlemeleriyle Türkiye'nin de içinde yer aldığı batı demokrasisi anlayışı, siyasî parti kavramını bu şekilde kabul eder.

● *Siyasî partilerin sınıflandırılması.* Siyasî partiler değişik açılardan sınıflandırılmaya tabi tutulur ve yapılan ayırımlara göre adlandırılır. İç yapılarına göre siyasî partiler başlıca iki tipe ayrılır: 1. *kitle partileri;* 2. *kadro partileri.* Kitle partileri üye sayısının çok olması yolunda faaliyet gösterir, bu sebeple mütecanis olması zordur. Kadro partileriyse, yöneticilerin kişiliklerinden ve daha çok savunulan fikirlerden kuvvet alan, kitleyle bağlantısı daha az önemli partilerdir. Siyasî partilerin, devlet tarafından ayrı bir düzenlemeye tabi tutulup tutulmadığına göre sınıflandırılması da mümkündür. Bazı partiler ihtilâlci oldukları yani devlet düzenini kabul etmedikleri için, kanunî olan diğer partilerden ayrılır. Siyasî partilerin büyük çoğunluğu millî niteliktedir. Ancak, milletlerarası genişlikte veya etkinlikte olan siyasî partiler gibi, siyasî, sosyal ve iktisadî görüşleri açısından da partiler çeşitlilikler gösterir: sağ, merkez, sol gibi. (Bk. PARTİ'*ler yelpazesi.*) Batı demokrasilerinde siyasî partilerin etkisi ve önemi öylesine büyüktür ki bunların sayısı dahi rejimleri belirleyebilir. Bu bakımdan demokratik rejimler ikiye ayrılır: 1. iki partili sistem, 2. çok partili sistem. İki siyasî partinin siyasî hayata hâkim olduğu anglosakson rejimleri iki partili sistemin en açık örneğidir. İngiltere'de, A.B.D.'de görüldüğü gibi. Aslında bu ülkelerde de ikiden fazla siyasî parti bulunabilir. Ancak siyasî hayatı etkileyebilen iki büyük parti dışında kalanların önemi hemen hemen yoktur. İki partili sistemi doğuran etken, siyasî gelenek ve anlayış kadar seçim sistemleri olmuştur. Çoğunluk esasına dayanan seçim sistemleri, genel olarak iki partiyi ön plana geçirir. Nitekim Türkiye'de 1946-1960 yılları arasında, seçim sisteminin etkisiyle, Demokrat parti ve Cumhuriyet Halk partisi iki partili bir sistemin yapıcısı oldu. Çok partili sistem ise, siyasî hayatı etkileyebilecek en az üç siyasî partinin varlığına dayanır. Bu sistemi, başta seçim kanunları olmak üzere, devletin hukuk düzeni, siyasî gelenek ve anlayışlar gibi etkenler yaratır. Batı demokrasilerinin çoğunda, çok partili rejim hâkimdir.

● *Tarih.* Bugünkü anlam ve görünüşlerinden farklı şekillerde olmakla beraber, siyasî partilerin tarihi eski devirlere kadar gider. Siyasî partileri belli bir siyaseti gütmek ve memleket meseleleri hakkında belirli bir yönden hareket etmek isteyen kişilerin birleşmesi meydana getirdi. Ancak tarihte, siyasî partilerin çok çeşitli, çoğunlukla gizli; teşkilâtlı veya teşkilâtsız; programları etkili veya efsaneleştirilmiş kişilerin isteklerine göre yapılmış olduğu görülür. Bugünkülerin öncüleri niteliğindeki bu partiler, iktisadî ve sosyal farklılıkları olduğu kadar dinî ayrılışların da ifade etmiştir. Eski Yunan ve Roma'da geniş ve ilkel anlamıyle partiler vardı. Meselâ Atina sitesinde, Öpatritler (Eupatrides), yani aristokrat zümre karşısında birleşen fakir tabaka ve Paraliyenler (Paralia'lılar); bu iki zümre de, aristokratlarla mücadele etmek gibi siyasî bir amaç güdüyorlardı. Eski Roma'da patrici ve pleb sınıfları da çok geniş iki parti örneği olarak kabul edilebilir. Bizans devri İstanbul'unda halkın, kırmızı, beyaz, yeşil ve

mavi renklerle ifade edilen dört *demes*'e, yani partiye ayrıldığı; bunların çeşitli gösterilerle imparatora siyasî eğilimlerini gösterdiği bilinir. İslâmda da, *fırka* adı verilen ve bugünkü partilere benzetilebilecek siyasî ayrılıklar, gruplaşmalar oldu. Bunlar çoğunlukla mezhep ve tarikat bölümleriydi. İslâmdaki bellibaşlı fırkalar, Mutezile, Şia, Hariciye, Mürcie, Müşebbihe, Neccariye, Cebriye v.d. idi. Sonradan bu fırkalar çeşitli şubelere ayrıldı. İslâmdaki bu fırkalaşmayı sırf dinî nitelikte görmek mümkün değildir. Fırkaların doğmasına sebep olan meselelerden, özellikle imamet, yani devlet reisliği, doğrudan doğruya, bir siyasî ve hukukî iktidarın ele geçirilmesi meselesidir. Meselâ Şia fırkasının dayandığı ana fikir, Hz. Muhammed'e halef olma hakkının, yalnız Ali ve Ali'nin haleflerine ait bulunduğu; bu sebeple birer gasıp olan daha önceki halifelerin bütün işlemlerinin ve koyduğu ilkelerin iptalinin gerektiği yolundadır.

Osmanlı devleti zamanında bugünkü siyasî partilerin öncülerinin ortaya çıkmağa başlaması Tanzimattan sonra oldu. Aslında imparatorluğun, iç ve dış sebeplerle çöküntüye uğradığı özellikle hürriyetçi gözüken dış baskıların arttığı bu devrede, siyasî amaçlarla birleşmelerin başlaması ve çoğalması normaldir. Siyasî birleşmelerin ilk şekilleri, imparatorluk içindeki milliyet hareketlerinin ortaya koyduğu siyasî dernekler oldu. Yunanlıların Etniki Eterya derneği, Ermenilerin kurduğu çeşitli komiteler, bulgar komiteleri bunlardandır. Türkiye bakımından önemli olan siyasî birleşmelerse 1859'da Kuleli* vakasıyle başlar. Gerçekte, sınırlı ve geçici nitelikte bir amaç güden bu birleşmenin önemi daha sonrakilere öncülük etmiş olmasındadır. Bundan sonra «Hürriyetin ilânı»na (1908) kadar, Yeni Osmanlılar, Üsküdar cemiyetleri, Skalyeri - Aziz Bey komitesi, Birinci Jöntürk hareketi ve buna bağlı olarak yapılan kongreler, önce, Askerî Tıbbıye okulunda, İttihadı Osmanî adıyle kurulan (1889), sonra İttihat* ve Terakki cemiyeti olarak ismi değiştirilen kuruluş, merkezi Paris'te şubeleri Türkiye'de bulunan Teşebbüsü Şahsî ve Ademi Merkeziyet cemiyeti (1902), Cenevre'de kurulan Osmanl İttihat ve İnkılâp cemiyeti (1902), Cemiyeti İnkılâbiye (1902), Şam'da kurulan Vatan ve Hürriyet cemiyeti (1902). Selâmeti Umumiye kulübü ve nihayet, İkinci Meşrutiyetten önce, 1907'de Paris'te başlatlan ikinci jöntürk hareketi ve kongresi belli başlı birleşmeler sayılabilir. Türk siyasî tarihi bakımından bundan sonraki devre büyük önem taşır. Zira, siyasî partilerin, bugünkü anlamıyle siyaset sahnesine çıkması İkinci Meşrutiyetin hürriyetçi havası içinde mümkün olmuştur. İkinci Meşrutiyet aynı zamanda, ilk ciddî fikir akımlarının belirdiği dönemdir. Garpçılık, İslâmcılık, Türkçülük akımları şüphesiz siyasî partilerin oluşmasını da etkiledi. Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti İkinci Meşrutiyet ile birlikte gizli bir dernek olmaktan çıktı, açık faaliyet gösteren siyasî bir kuruluş durumuna geldi, gerçek anlamıyle fırkalaştı. Osmanlı devleti siyasî hayatında, Birinci Dünya savaşı sonuna kadar ortaya çıkan belli başlı fırka ve fırka niteliğindeki cemiyetler şu şekilde sıralanabilir: Fedakâranı Millet cemiyeti (İstanbul, 1908); Osmanlı Ahrar fırkası (İstanbul, 14 eylül 1908); Osmanlı Demokrat fırkası veya diğer adıyle Fırkai İbad (İstanbul, 6 şubat 1909), İttihadı Muhammedî fırkası veya Fırkai Muhammediye (İstanbul, 5 nisan 1909); Heyeti Müttefikai Osmaniye (17 nisan 1909) diğer bazı siyasî kuruluşların katıldığı bir siyasî birlik olarak kurulmuştur; Mutedil Hürriyetperveran fırkası (İstanbul, 1909); İslahatı Esasiyei Osmaniye fırkası (Paris, 1909); Ahali fırkası (İstanbul, 1910); Osmanlı Sosyalist fırkası (İstanbul, 1910); Hürriyet ve İtilaf fırkası (İstanbul, 21 kasım 1911); Halâskâr Zabitan grubu (İstanbul, 1912); Millî Meşrutiyet fırkası (İstanbul, 5 temmuz 1912); çeşitli fikir akımlarının etkileriyle kurulan, Nesli Cedit kulübü, Türk ocağı, İstihlâki Millî cemiyeti gibi bazı siyasî yönleri de olan dernekler. Bu siyasî kuruluşlardan, İttihat ve Terakki fırkası İkinci Meşrutiyet döneminde en önemli rolü oynadı, siyasî gelişmelerin sonucu olarak birçok siyasî parti faaliyetini durdurdu, Birinci Dünya savaşı sonunda ve Mütarekeyi izleyen günlerde, bunlardan bir kısmı tekrar faaliyete geçti.

Mütareke devresinde yeniden faaliyete geçen veya yeni kurulan siyasî fırka ve dernekler şöyle sıralanabilir: Radikal Avam fırkası (İstanbul 5 kasım 1918); Osmanlı Hürriyetperver Avam fırkası (İstanbul, kasım 1918); Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti (14-19 ekim 1918'den sonra kongresini yaptı ve 18 kasım 1918'de kendisini feshetti); Teceddüt fırkası (İstanbul, 24 kasım 1918); Osmanlı Sulh ve Selâmet cemiyeti (İstanbul'da resmî olarak 3 aralık 1918'de kuruldu ve Mütareke devresinin sesini en fazla duyurabilen Sulh ve Selâmeti Osmaniye fırkasına öncülük etti); Millî kongre (İstanbul'da 11 aralık 1918'de kuruldu, fırkalararası, hattâ fırkalarüstü nitelikte bir siyasî kuruluştu); Ahali İktisat fırkası (İstanbul, kasım 1918); Selâmeti Osmaniye fırkası (İstanbul, 30 aralık 1918); Sosyal Demokrat fırkası (İstanbul, 1918); Sulh ve Selâmeti Osmaniye fırkası (İstanbul, 1919); Millî Ahrar fırkası (İstanbul, 1919); Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist fırkası (İstanbul, 1919); Millî Türk fırkası (İstanbul, 1919); Hürriyet ve İtilâf fırkası (yeniden faaliyete geçişi: ocak 1919); Osmanlı Mesai fırkası (İstanbul, 1919); Türkiye Sosyalist fırkası (İstanbul, 1919); Amele fırkası (İstanbul, 1920); Türkiye Zürra fırkası (İstanbul, 1920); Müstakil Sosyalist fırkası (İstanbul, 1922) ve İngiliz Muhipleri cemiyeti, Vilson Prensipleri cemiyeti gibi günün şartları içinde değişik faaliyetler gösteren siyasî nitelikteki bazı dernekler. Mütareke devresinin siyasî fırka ve dernekleri en çok, barış, milliyet hareketleri, himaye ve manda meseleleriyle Anadolu hareketi üstünde durdular. Kurtuluş savaşı hazırlıklarının hemen öncesinde başlayıp gelişen Müdafaai Hukuk hareketi Türkiye cumhuriyetinin kuruluşuna kadar, siyaset sahnesinde başrolü oynadı. Aslında, Müdafaai Hukuk anlayışı, fırkacılık faaliyetini reddettiği için, Türkiye'ye Büyük Millet meclisi kuruluncaya kadar, hattâ ondan sonra da bir süre klasik anlamıyle siyasî partiler ortaya çıkamadı. Siyaset alanında faaliyet gösterenler, Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi, İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye cemiyeti, İhtilâsı Vatan cemiyeti, Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk cemiyeti gibi derneklerle fiilî direnme kuruluşlarıydı. Sıvas kongresinin sonunda, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet aracılığıyle bütün müdafaai hukuk davası bir merkeze bağlandı, fakat cemiyet ısrarla, bir fırka olmadığını ifade etti. Kurtuluş savaşı döneminin Türkiye Büyük Millet meclisi içinde de bazı gruplaşmalar oldu, çeşitli adlarla siyasî fırka ve dernekler ortaya çıktı: Yeşilordu; Türkiye Komünist fırkası (bu fırka, siyasî düşüncelerle ve Mustafa Kemal'in direktifleriyle kurulmuş, teşkilâtı ve faaliyeti de olmamıştı) gibi 1920'de bir de gizli ve kanun dışı bir komünist fırkası faaliyete geçti. Aralık 1920'de ise, bazı milletvekilleri, Yeşilordu ve gizli Komünist fırkası üyelerinden bir kısmının katılmasıyle kurulduğu kabul edilen Halk İştirakiyun fırkası faaliyete geçti. Bu fırka, 1921'de feshedildi, üyeleri İstiklâl mahkemesi tarafından ağır hapse mahkûm oldular.

Cumhuriyet rejiminin kurulmasından sonra, 1961 Anayasası yürürlüğe girinceye kadar siyasî partiler, sadece Cemiyetler kanunu çerçevesinde kuruldu, yalnız zamanla, Ceza kanunu, Seçim kanunları, Meclis iç tüzükleriyle birtakım düzenlemeler yapıldı.

Cumhuriyetten sonra kurulan ilk siyasî parti, kaynağını Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyetinden alan Cumhuriyet Halk partisidir. Önce Halk fırkası, sonra Cumhuriyet Halk fırkası olarak isimlendirilen bu kuruluş, 1935'te, 4. Büyük kurultayı tarafından kabul edilen değişiklikle Cumhuriyet* Halk partisi adını aldı. *Parti* terimi bu suretle siyasî terminolojimize girdi. Bu parti, bazı kısa süren denemeler dışında, çok partili döneme geçiş tarihi olan 1945'e kadar, fiilen, tek parti durumunda kaldı. Bu tarihe kadar girişilen denemelerin ortaya çıkardığı siyasî partiler, Terakkiperver Cumhuriyet fırkası ile 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet fırkasıdır. Terakkiperver fırka yedi ay yaşayabildi. Serbest fırka ise, kuruluşundan beş ay kadar sonra, gelişen siyasî olaylar sebebiyle kendi kendini feshetti. Bu arada kurulan diğer iki parti faaliyet gösteremedi. Sonunda 18 temmuz 1945'te çok partili hayatın gerçekten başlamasına yol açan Millî Kalkınma partisi kuruldu. Daha sonra, birçok parti siyaset alanında hukuken var olmağa başladı, ancak bunlardan sadece, 7 ocak 1946'da kurulan Demokrat parti ile 20 temmuz 1948'de kurulan Millet partisi etkili olabildi. 1950 Seçimleri sonunda Demokrat parti iktidara geçti. Siyasî partilerin hukukî statülerinin, çağın modern hukuk anlayışına uygun olarak düzenlenmesi, 1961 Anayasasından sonra mümkün olabildi. 1961 Anayasası ve bu Anayasaya uygun bir şekilde yapılan kanunî düzenlemeler, bugünün siyasî partiler hakkında ulaştığı sonuçları büyük ölçüde dikkate aldı.

Türkiye'de, siyasî partilerin gelişimi, zaman zaman çok partili bir sisteme karşı özlem bulunduğunu gösterir. Nitekim, 1961 Anayasası, siyasî partileri çok partili bir siyasî hayatın unsurları olarak görmüş, Anayasa mahkemesi de, seçim sistemlerinin parti sayısını etkilediği gerçeğinden hareket ederek, iki partili sistemi doğuran çoğunluk sistemini Anayasaya aykırı bulmuştur. Bununla beraber, Türkiye'de, nispî temsil, hattâ bir ara uygulanan millî bakiye sistemlerinin dahi, iki partili rejimin dışına, gerçekten çıkabilmeyi sağlayacak bir uygulamaya yol açtığı söylenemez. Zira, bir tek parti, parlamento çoğunluğuna sahip olabilir. Aslında, Türkiye'de iki ana parti devamlı olarak siyasî hayatı etkilemekte, küçük partiler, ana partiler içindeki birtakım bölünmelerle ve çok kere parlamento içinde oluşmaktadır.

Siyasî partilerin, bir toplum içindeki siyasî düşüncelere yön verme ve kadrolar yetiştirme gibi önemli faydalarına karşı, özellikle bugün birtakım sakıncalı sayılabilecek niteliklere de sahip bulunduğu görüldü, buna karşı çeşitli tedbirler alınmağa başlandı. Bugünün siyasî partileri, parti içi disiplinin gücü oranında, üyeleri ve milletvekilleri üstünde baskı kurarak aday seçimi ve parlamento çalışmalarında ve kişilerin günlük hayatlarına kadar her alanda söz sahibi olabildi. Bu gelişmeler karşısında, meclis iç tüzükleri değiştirildi. Anayasalara hükümler kondu, Anayasa mahkemeleri kuruldu, bazı ülkelerde, referandum, halkın kanun teklifi, parlamentonun feshi gibi hukukî tedbirlere de yer verildi, fakat hepsinden önemlisi, yargı organıyle idareye, tarafsızlıklarını sağlayacak ve hukukî güvenlik getirecek imkânlar tanındı. Nitekim Türk Anayasası da, bu tedbirlerden önemli bir kısmına yer verdi, siyasî partileri Anayasa da temelini bulan bir hukukî statüye bağladı, memurların ve diğer kamu hizmetlerinin tarafsızlığı ilkesini kabul etti.

1961 Anayasası, siyasî partilere yer verdi. Anayasaya göre, siyasî partiler, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunur. Vatandaşlar, siyasî parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir. Anayasa, siyasî partilerin, ister iktidarda, ister muhalefette olsun, demokratik siyasî hayatın vaz geçilmez unsuru olduğunu belirtir, böylece çok partili sistemi kabul eder. Yine Anayasa, partilerin uyacağı ilkeleri, devletten göreceği malî yardımı ve ne suretle denetleyeceğini genel olarak gösterir, kanunun ayrıntılarıyle düzenlenmesini ise kanuna bırakır. Bu kanun, 13 temmuz 1965 tarihli ve 548 sayılı Siyasî Partiler kanunudur. Kanun, siyasî parti niteliğinde dernek kurmayı yasaklayarak siyasî faaliyet alanında partilere özel bir önem kazandırdı. Siyasî Partiler kanunu, medenî kanun ile Cemiyetler kanununun ve dernekler hakkında uygulanan diğer kanunların bu kanuna aykırı olmayan hükümlerinin siyasî partiler hakkında da uygulanacağını belirtir.

● *Siyasî partilerin hukukî statüsü.* Türkiye'de bugün siyasî partilerin hukukî statüsünün genel ilkeleri şöyle sıralanabilir: siyasî partilerin kurulması serbesttir, önceden izin alma şartına bağlı değildir;

her türk vatandaşı, kanunda ve parti tüzüğünde gösterilen şartlara ve usullere göre siyasî partilere üye olmakta ve dilediği anda üyelikten çekilmekte serbesttir; kimse, aynı zamanda birden fazla siyasî partinin üyesi olamaz, aksi halde üyelik sıfatı, bu siyasî partilerin hepsinde sona ermiş sayılır; siyasî partilerin teşkilâtı, merkez organlarıyle il ve ilçe teşkilâtından ve parti tüzüklerinin köy ve mahallelerde öngördüğü görevlilerle yardımcı kuruluşlardan ve varsa Türkiye Büyük Millet meclisindeki, il genel meclislerindeki ve belediye meclislerindeki gruplarından ibarettir; bir siyasî partinin kurulabilmesi için, milletvekili seçilebilme yeterliğine sahip en az on beş türk vatandaşının birleşmesi gerekir; parti, kuruluş bildirisinin İçişleri bakanlığına verilmesiyle tüzel kişilik kazanır, bu bildirinin bütün kurucular tarafından imzalanması, kurulan siyasî partinin adının ve genel merkez adresinin, parti tüzüğü ve programının iki örnek halinde bildiriye eklenmesi gerekir; İçişleri bakanlığının kabulü söz konusu değildir; ancak, bildiride noksan bulunur ve bu noksan bakanlığın isteminden itibaren altmış gün içinde tamamlanmazsa, siyasî parti kapatılır; yeni kurulan ve daha önceden mevcut bütün siyasî partilerin bir sicili Anayasa mahkemesi tarafından tutulur; bu sicil herkese açıktır, herkesçe incelenebilir.

Siyasî Partiler kanunu, partilere üye olabilme şartlarını ayrıntılarıyle düzenlemiştir. Buna göre, siyasî parti üyesi olmağa kanunen yeterli olan herkes, dil, ırk, cinsiyet, din, mezhep, aile, zümre, sınıf ve meslek farkı gözetilmeksizin partilere girebilir. Anayasada ve kanunda belirtildiği gibi yalnız türk vatandaşları partilere üye olabilirler. Ayrıca reşit olmayanlar, kısıtlı (mahcur) olanlar, bazı suçlardan mahkûm olanlar, lise ve eşiti veya daha alt kademedeki öğrenciler, memurlar ve bazı kamu görevlileri siyasî partilere üye olamaz. Anayasa, ilk şekliyle üniversite öğretim üye ve yardımcıları için bir istisnaî hüküm koymuş olduğundan, 648 sayılı Siyasî Partiler kanunu da bu kimselerin, siyasî partilerin genel merkezdeki karar ve yönetim organlarında görev alabileceklerini kabul etmiştir. Siyasî partiler, üye olma istemlerini sebep göstermeksizin reddedebilir. Ancak üyeliğe kabul edilmeyen kimsenin, üyelik dilekçesini reddeden teşkilât kademesinin üstündeki kademelere, parti tüzüğünde gösterilen şekilde itiraz hakkı vardır. Siyasî partilerin teşkilâtı, esas itibarıyle, merkez, il ve ilçelerdedir. Bunların yanında meclis grupları, mahallî idareler meclislerindeki gruplar ve muhtarlık bölgelerindeki parti görevlileri sayılabilir. Kanuna göre, siyasî partiler, bucak, köy ve mahallelerde herhangi bir ad altında teşkilât kuramaz, sadece parti görevlileri bulundurabilir.

Siyasî partilerin organları; genel kongre, merkez karar organı, merkez disiplin organı, genel başkan, il ve ilçe kongreleri ve yönetim kurullarıdır. Bunlara meclis grupları da ilâve edilebilir. Ayrıca, bir parti tüzüğü, merkez denetçiliği gibi başka merkez organları ve mercileri de kurulabilir. Genel kongre, bir siyasî partinin en yüksek karar organıdır. Parti tüzüğüne göre seçilen parti genel başkanıyle merkez organları üyeleri genel kurulun tabiî üyesidir. Diğer üyeler, il kongrelerince seçilen delegelerdir. Genel kongre iki yılda bir toplanır. İki genel kongre arasında, parti tüzük ve programına ve genel kongre kararlarına uymak şartıyle, partiyi ilgilendiren hususlarda karar almak yetkisi, en az on beş kişiden kurulması gereken parti merkez karar organına aittir. Siyasî partiyi genel başkan temsil eder. Başkan, merkez karar ve yönetim organlarının da tabiî başkanıdır. Parti tüzüğü genel başkan yardımcısı, genel başkanvekili veya genel sekreter gibi adlarla gerekli gördüğü sayıda yardımcı merci öngörebilir.

Siyasî partilerin, önde gelen görevleri, siyasî kadroları yetiştirmek ve bunların seçilmelerini sağlamak olduğundan, seçimlere katılacak adayların nasıl tespit edileceği kanunlarda ayrıntılarıyle gösterilmiştir. Adayların küçük bir yüzdesi, parti tüzüğüne göre merkez karar organı veya, parti tüzüğü öngördüğü için kurulmuşsa, merkez yönetim kurulu veya merkez yoklama kurulunca tespit edilir. Diğer milletvekili ve senatör adayları seçim mevzuatına uygun olarak her seçim çevresinde parti seçmen kütüğüne kayıtlı bulunan bütün parti üyelerinin katılabilecekleri bir ön seçimle ortaya çıkar. Siyasî partiler, aday seçimi konusundaki en önemli unsurlardan biri olan seçmen kütüklerini, kendi tüzük ve yönetmeliklerine göre ön seçimden otuz gün önce düzenleyerek ilçe seçim kurullarına bildirmek zorundadır. Bu ön seçim seçmen kütükleri, ilçe seçim kurulu başkanlığının ve ilgili partiler ilçe yönetim kurulu başkanlıklarının kapılarına asılarak yedi gün süreyle ilân olunur. İlgili parti üyeleri bu kütüklere itiraz edebilir. İtirazlar ilçe seçim kurullarınca incelenip kesin karara bağlanır.

Bugünün siyasî partilerinde, parti disiplininin sağlanması büyük önem taşıdığından, disiplin organları kurulmuş, disiplin cezaları öngörülmüştür. Parti tüzüklerinde belirtilen şekillerde kurulan disiplin kurulları, uyarma, kınama, geçici çıkarma ve partiden kesin olarak çıkarma cezaları verebilir. Geçici çıkarma halinde hakkında disiplin cezası uygulanan parlamento üyesi, bulunduğu grubun çalışmalarına ceza süresince katılamaz, partisinin organlarına hiç bir teklif yapamaz. Ancak yükümlülükleri devam eder. Kesin olarak çıkarılma üyesi bulunduğu partiden, bu partinin T.B.M.M. grubu üyeliğinden çıkarılması sonucunu doğurur. Üyeleri iki-dört yıl için seçilen disiplin organlarından hangilerinin hangi cezaları verebileceği parti tüzüğünde gösterilir. Disiplin cezalarına itiraz mümkündür. Kesin olarak verilen disiplin cezalarına karşı, cezalandırılan parti üyesi ancak, disiplin organına sevk eden organın veya disiplin organının yetkisizliği yahut alınan kararların kanuna veya parti tüzüğüne veya yönetmeliğine şekil ve usul bakımından aykırı bulunduğu iddiasıyle itiraz edebilir. Disiplin cezaları, ilgili üyenin yazılı veya sözlü savunması alındıktan sonra verilir ve gerekçeleriyle birlikte en geç otuz gün içinde kendisine bildirilir. İtiraz da bu yazılı bildiriden itibaren bir ay içinde, disiplin organının bulunduğu yerin asliye hukuk mahkemesine yapılır. Partiden çıkarmayı veya geçici çıkarmayı gerektiren hallerde, disiplin cezası verilmesi için sevk kararı almağa yetkili olan parti organları, tedbir niteliğinde olmak üzere, disiplin organına sevk edilen üyeyi, parti içindeki görevlerinden derhal uzaklaştırabilir. Kanun disiplin cezalarını tespit etmiş, fakat hangi davranışların, hangi cezaları gerektireceğini göstermemiştir. Bu işi parti tüzükleri yapar. Genellikle tüzükler çeşitli maddeler şeklinde disiplin suçu teşkil eden davranışları belirtir. Cezanın tayinini ise, herhangi bir sıra gözetilmeksizin disiplin kurullarının yani, tüzüklerde ve halk arasında kullanılan deyimle haysiyet divanlarının takdirine bırakmıştır. Cezayı gerektiren davranışlara örnek olarak partiye muhalif yayın ve propaganda yapmak, gizli toplantılardaki konuşmaları açıklamak, çeşitli organlarınca parti program ve tüzüklerine uygun olarak verilen kararlara uymamak, özrü olmadığı halde seçimlere katılmamak gibi davranışlar gösterilebilir.

Anayasa siyasî partileri demokratik siyasî hayatın vaz geçilmez unsurları olarak gördüğü için, partilere devletçe yardım yapılmasını da istemiş ve bu hususun kanunla düzenlenmesini hüküm altına almıştır. Ancak yine Anayasa, malî yardım için asgarî bir şart da koymuştur. Buna göre, son milletvekili genel seçimlerinde geçerli oy sayısının en az yüzde beşini almış olmak veya bu seçimlerde Millet meclisinde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunmak gerekir. Siyasî partilerin malî konulardaki denetimi de, Anayasa mahkemesine verilmiştir. Konuyu düzenleyen asıl kanun Siyasî Partiler kanunudur. Bu kanuna göre, partilerin gelir kaynakları şunlardır: parti üyelerinden alınan giriş aidatı ve yıllık veya aylık aidat; parti üyesi T.B.M.M. üyelerinden alınan giriş aidatı; adaylık için başvuranlardan önseçime veya yoklamaya girmeden önce alınan özel aidat; parti yayınlarının satış bedelleri; parti bayrağı, flaması, rozeti ve benzeri rumuzların satışından sağlanan gelirler; parti kimlik cüzdanları ve parti makbuz, defter ve kâğıtlarının sağlanması karşılığında alınan paralar; parti lokallerinin işletilmesinden elde edilen gelirler; partice tertiplenen balo, eğlence, konser, piyango v.d. gelirleri; parti mallarından elde edilen gelirler; bağışlar; krediler ve devletçe sağlanan yardımlar. Bu gelirlerin önemli bir kısmı, vergi, resim ve harca tabi değildir. Aidat miktarları parti tüzüklerinde gösterilir. Ancak giriş aidatı beş lirayı geçemez. Siyasî partilerin, kamu idare ve kurumlarından, iktisadî devlet teşekkülleri, sendika ve derneklerden, özel kanunla kurulmuş veya yetki almış bankalardan kredi ve bağış alması mümkün değildir. Partilerin amaçları dışında taşınmaz mal edinmesi de yasaklanmıştır. Devletçe siyasî partilere yapılacak yardımın miktarı, alınan geçerli oy yüzdelerine göre derece derece tespit edilmiştir. En az yardım yılda beş yüz bin lira, en çok ise yılda üç milyon beş yüz bin liradır. Ödemelerin malî yıl başlangıcını izleyen ilk hafta içinde tamamlanması gerekir. Partilerin gelir ve giderleri parti içinde parti organlarınca; dışında ise, Anayasa mahkemesince denetlenir. Kanuna uymayan gelirler hazineye gelir kaydolunur. Siyasî partiler, serbestçe kurulup faaliyette bulunabilirse de, bu serbestlik, bazı genel ve Türkiye'ye has sayılabilecek özel ilkelere, devletin temel felsefesine aykırı davranışlara kadar uzanmaz. Uyulması gereken genel ilkeler «genel ahlâk ve adaba aykırı amaçlar güden, komünist, anarşist, faşist, nasyonal sosyalist veya aynı anlama gelen adlar kullanan, askerî nitelikte olan partiler kurulamaz» şeklindedir. Anayasa, «insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik cumhuriyet ilkeleri ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği» temel hükmünü koymuş, Siyasî Partiler kanunu da, konuyu açıklıkla düzenlemiştir. Bu duruma göre, Türkiye'de siyasî partilere ilişkin yasaklamalar şunlardır: devlet şeklinin cumhuriyetten başka bir rejime dönüştürülmesi amacı güdülemez; kişilere belli zümre ve aileye veya sınıfa hâkimiyetin bırakılması istenemez; devletin bağımsızlığını ortadan kaldıracak, ülke bütünlüğünü, devletin tekliğini bozacak veya değiştirecek, azınlık yaratacak, bölgecilik ve ırkçılık doğuracak, eşitlik ilkesini zedeleyecek amaçlar güdülemez; siyasî partiler laiklik ilkesine uymak zorundadır; bu sebeple, hilâfet istemek, din farklılığına dayanmak, dinî gösteri yapmak yasaktır; Atatürk'e ve devrimlerine saygılı davranmak gerekir; demokratik düzeni, çok partili ve insan hak ve hürriyetlerine dayanan hukuk devletini tanımayan amaçlar güdülemez; 27 Mayıs devriminin anlamını değiştirmek, Devrim sırasında kapatılmış siyasî partilerin devamı olma iddiasında bulunmak yasaktır. Bütün bu ilke ve yasaklara uymayan siyasî partiler, Anayasa mahkemesince kapatılır. Ayrıca, Yargıtay Ceza Daireleri başkanlarından oluşan bir Parti Yasaklamaları İnceleme kurulu kurulmuştur. Cumhuriyet başsavcısının iddianamesi üzerine Anayasa mahkemesi, duruşmalı olarak, kapatma istemiyle açılan davalara bakar. Anayasa mahkemesince verilen kapatma kararları kesindir, aleyhine herhangi bir mercie başvurulamaz. Kapatılan partilerin malları bütünyle hazineye geçer. Siyasî partilerin, genel kongre kararıyle kapanması halinde ise, partinin tüzel kişiliği bu kararın İçişleri bakanlığınca alınmasıyle sona erer ve kongre tarafından parti malları başka bir siyasî partiye veya kamu yararına çalışan bir derneğe devredilmemişse hazineye geçer. Siyasî Partiler kanunu, partilerin kapatılmasından başka partileri yöneten gerçek kişiler için de cezaî bazı müeyyideler koymuştur. Anayasa mahkemesince tutulacak sicillerin düzenlenebilmesi bakımından gerekli bilgi ve belgeleri vermeyen parti sorumluları, parti kongresi, delege seçimi gibi oylamalı işlerde hile yapanlar, çeşitli parti defter ve kayıtlarını tutmayan veya kaybeden, bunları tahrip edenler, organlarda görev alanları resmî makamlara bildirmeyenler, ön seçimlerde propaganda yapanlar, partilere gayrımeşru bağışta bulunan ve kredi verenlerle bunları kabul eden parti sorumluları; malî bilgi-

leri vermeyenler hakkında, çeşitli hapis ve para cezaları uygulanır. Askerî nitelikte parti gibi askerliğe, savunma veya millî savunma hizmetlerine hazırlayıcı eğitim ve öğretim faaliyetlerine girişen beş yıla kadar, üniforma ve devamlı olarak dışarıda takılacak kol bağı ihdas edenler üç aya kadar hapis cezasına mahkûm edilirler. Bu cezalardan başka siyasî partiler ve sorumluları hakkında, 3512 sayılı Cemiyetler kanununa ait yapılmış hususlarda bu kanunun ceza müeyyideleri de uygulanır.

— Huk. *Siyasî hak ve ödevler.* Siyasî hak terimi genellikle siyasî hürriyetlerle birlikte kullanılır, bu yüzden de daha çok *siyasî hak ve hürriyetler* şeklinde ifade edilir. Siyasî hak ve hürriyetler, ilk bakışta yalnız yönetime katılma, yani seçme veya seçilme hakları gibi görünür. Tarihî gelişim de bu şekilde başlamıştır. İnsan Hakları Evrensel bildirisinin 20. maddesinde siyasî haklar düzenlenmekte ve iktidarın temeli olarak halkın istemi gösterilerek, «herkesin doğrudan doğruya ve serbestçe seçilmiş temsilcilerin aracılığıyla kamu işlerinin yönetimine katılması hakkı vardır» denilmektedir. Bu dar anlamıyle siyasî hak ve hürriyetler, klasik kişi hürriyetlerinden de, sosyal hak ve hürriyetlerden de eskidir. Meselâ, yunan sitelerinde, halkın yönetime katılma, yasalar koyma konusunda yetkisi, bugünkü deyimle siyasî hak ve hürriyetleri vardı. Buna karşılık erkeklerin bekâr kalmalarının, hattâ geç evlenmelerinin cezalandırılması, kadınların şarap içmelerinin yasaklanması, saç biçimlerinin sınırlanması gibi, kişilerin özel hayatını kısıtlayan kişisel hak ve hürriyetleri kabul etmeyen bir uygulama yürürlükteydi. Aynı durum roma hürriyet anlayışında da görülür. İnsanın insan olarak değerinin kabul edilmesi, siyasî hak ve hürriyetlerin temel anlamını değiştirmemekle birlikte bunların genişlemesine yol açmıştır. Toplumda siyasî teşkilâtlanma, kişilerin hak ve hürriyetlerini sağladığı ölçüde hukuk anlayışına uygun görüldüğünden, geniş insan kitlelerinin siyasî iktidara katılması amaç edinilmiştir. Ancak, zamanla siyasî iktidara katılma kavramı da genişledi. Kamu hizmetlerine girme, çeşitli siyasî faaliyetlerde bulunabilme gibi haklar siyasî hak ve hürriyetler arasında yer aldı. Siyasî hak ve hürriyet kavramının böylesine genişlemesi, çeşitli hak ve hürriyetler arasında kesin ayırımlar yapılmasını güçleştirdi. Gerçekte, düşünce ve ifade hürriyetinin, basın, dernek kurma ve haber alma hürriyetlerinin siyasî hak ve hürriyetlerle ilgili olduğu açıktır. Genellikle, siyasî haklar aktif statü hakları olarak, bilimsel yönden nitelendirilir. Aktif statü hakları, referandum, seçme ve seçilme yollarıyle vatandaşa toplum idaresinde söz sahibi olma ve kararlara katılma yetkisini veren siyasî haklardır. Tarihî gelişimin bugün görülen izlerinin başında vatandaşlık gelir. Bu yüzden, vatandaşlık siyasî haklarıın başında yer alır; fakat aynı zamanda, vatandaşlık statüsünden doğan birtakım yükümlülükleri de birlikte getirir. Bu yükümlülüklere, genel olarak *siyasî ödevler* adı verilir. Türk siyasî tarihi bakımından da siyasî hak ve hürriyetler diğer kamu hürriyetlerinden daha önce uygulama alanı bulmuştur. Gerçekten eski türk devletlerinde Batı'da rastlanan seçimli monarşi sistemi uygulanmıştır. Seçmen kurulu, beylerden ve seçkin kişilerden oluşan kurultaydır. Hanın tahta geçişi için kurultayın onayı şarttır. Tahtın adayları belli aileden gelir ama, uyuşmazlıkları çözmek de kurultayın görev ve yetkisindedir. Genellikle kabul edilen, eski türk devletlerinde, sınırlı da olsa siyasî nitelikte hakların kullanılabildiği, halkın bazı gösterilerle yönetim karşısındaki tutumunu ifade edebildiği görüşüdür. Siyasî hak ve hürriyetlerin bir şekli olan kamu hizmetlerine girme de eski türk devletlerinde, halka açık tutulmuş, hattâ beylerin önemli bir kısmı, belli bir aileden geldikleri için değil, ehliyet ve kabiliyetleri yüzünden görev başına gelmiştir. İslâm türk devletlerinde de, siyasî hakların sınırlı bir şekilde tanındığı görülür. *Meşveret** usulü ve divanlar kurularak çalışılması yanında, günün gereklerine uygun olarak kamu hizmetlerine katılma imkânı, geniş halk kitlesine açık tutulmuştur. Ancak, bugünkü anlam ve genişliğiyle hukukî bakımdan siyasî hak ve hürriyetler ilk olarak 1876 Anayasasıyle düzenlendi. Tanzimat fermanı ve daha sonraki gelişmeler içinde, kamu hizmetlerine girme konusunda ve bazı kamu yükümlülüklerine yer veren düzenlemeler oldu. 1876 Anayasası, Osmanlı devleti tabiiyetinde olan bütün kişilerin, din ve mezhep ayırımı yapılmaksızın «osmanlı» sıfatını alacağını belirtti. 1924 Anayasasında da, Türkiye ahalisine «din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyle Türk ıtlak olunacağı» ifade edildi. 1961 Anayasası da, *Siyasî Haklar ve Ödevler* başlığını taşıyan bölüme vatandaşlık hükmüyle başlamaktadır. Zira, diğer siyasî hakların kullanılabilmesi şartı da, vatandaşlıktır (bk. VATANDAŞLIK). Nitekim, siyasî hak ve ödevlere ilişkin bütün maddeler, zorunlu sayılabilecek bir istisna dışında, vatandaşları, Türkleri kapsamaktadır. Vatandaşlığın bu önemli niteliği yüzünden Anayasa, vatandaşlığın ancak kanunda belirtilen hallerde kaydedilebileceğini; hiç bir türkün vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamayacağını belirterek, çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolunun kapatılamayacağı ilkesini bir kere daha tekrarlamıştır. Siyasî hak ve hürriyetlerin, özellikle demokratik hukuk devleti bakımından başta gelenlerinden biri de seçme ve seçilme hakkıdır. Bu hak, 1876 Anayasasında seçimin gizli olacağı ve seçmenlerin milletvekillerini bulundukları il çevresinden seçmek zorunda oldukları şeklinde ifadesini bulmuştur. 1924 Anayasası, daha önceki dönemde olduğu gibi önce yalnız erkek türk vatandaşlarına seçme ve seçilme hakkını tanımışken, 5 aralık 1934 tarihli ve 2599 Sayılı kanunla Anayasa değiştirilerek kadın erkek her türke bu hak tanınmıştır. Bugünkü Anayasa, vatandaşların, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme ve seçilme hakkına sahip bulunduğunu belirtirken, kadın erkek ayırımı yapmamış; ayrıca, seçme ve seçilme hakkının gerçekleşmesinin en önemli unsurlarından biri olan seçim konusunu, temel ilkeleriyle düzenlemiştir. Anayasaya göre seçimler, serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır. Vatandaşlar arasında bu hakkın kullanılması bakımından ayırımlar yapılamaz. Yalnız Cumhuriyet senatosuna seçilme yaşı milletvekili seçilme yaşından farklı olduğu gibi, seçim yoluyle göreve gelecek Senato üyelerinin yüksek öğrenim görmüş olmaları, yine Anayasa tarafından öngörülmüş bir çeşit ayırımdır. Seçme ve seçilme hakkı, bu çağ demokrasilerinde siyasî partileri zorunlu kıldığı için Anayasa, Siyasî Hak ve Ödevler bölümünde siyasî partilere de yer vermiştir. Anayasa hukuku gelişmeleri içinde böyle bir düzenleme ilk olarak 1961 Anayasasıyle yapılmaktadır. Vatandaşlar, siyasî parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir. İster iktidarda ister muhalefette olsunlar siyasî hayatın vaz geçilmez unsurları olan partiler, önceden izin almadan kurulur ve Anayasanın belirttiği ilkelere uygun olarak, Serbestçe faaliyette bulunurlar. Partilerin uyacakları ilkeler birer siyasî ödev niteliğindedir.

Siyasî hakların öteden beri önemlilerinden biri sayılan devlet hizmetlerine girme hakkı, 1876 Anayasasında, devletin resmî dili olan Türkçeyi bilmek kaydıyle bütün osmanlı tebaasına tanınmıştır. 1924 Anayasası, Türkçe bilme şartını kanuna bırakarak, siyasî haklara sahip her türkün ehliyet ve istihkakına göre Devlet memuriyetlerine girebileceği ilkesini koymuştur. Bugünkü Anayasa da, aynı ilkeyi açık ve geniş olarak tekrarlamış, «devlet hizmeti» gibi dar sayılabilecek bir terim yerine «kamu hizmetleri» terimini kullanmıştır. Kamu hizmetlerine girmek bakımından vatandaşlar arasında, ödevin gerektirdiği önceden objektif olarak tespit edilmiş niteliklerden başka hiç bir ayırım gözetilemez.

Siyasî hak ve hürriyetlerin yönetimi dolaylı şekilde etkileyebilecek bir türü daha vardır: dilekçe hakkı. Vatandaşların kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, tek başlarına veya topluca yetkili makamlara ve T.B.M.M.'ye yazıyle başvurmaları imkânı tanınmıştır. Eski türk devlet sistemlerinde de tanınan bu hak, 1876 ve 1924 Anayasalarında da yer almıştır. Yalnız 1924 ve 1961 Anayasalarında, dilekçe hakkı tam anlamıyle bir siyasî hak şeklinde düzenlenmiş ve vatandaşlara, kendileriyle ilgili başvurmaların sonucunu yazılı olarak öğrenmeleri imkânı tanınmıştır. Bk. DİLEKÇE *hakkı.*

Siyasî hak ve hürriyetler, önce vatandaşlık sonra da bu vatandaşlık statüsünden doğan hukukî imkânlardır; ancak, yine vatandaşlıktan doğan bazı yükümlülükleri de beraber getirir. Bu yükümlülüklere, genel olarak «siyasî ödevler» denir. Anayasaya göre, siyasî ödevlerin başında, mal bildirimi, vatan hizmeti ve vergi ödevi gelir. Bu yüzden bu ödevler, Siyasî Haklar ve Ödevler bölümünde düzenlenmiştir. Mal bildirimi, kamu hizmetlerine girme hakkının bir sonucudur. Anayasa, kamu hizmeti teriminin herhangi bir şüpheye yol açabileceği düşüncesiyle, yasama ve yürütme organlarında görev alanların da bundan istisna edilemeyeceği hükmünü koymuştur. (Bk. MAL *bildirimi.*) Siyasî ödevlerin belki de en önemlisi vatan hizmetidir. 1961 Anayasasında önce yurt savunmasına katılma hak ve ödevi olarak her türke verilen bu ödev ve askerlik yükümü, 1971 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle vatan hizmeti olarak genişletilmiştir. Her türkün hakkı ve ödevi olan vatan hizmeti, yalnız askerlik şeklinde değil, kamu hizmetlerinde de yerine getirilebilir. Böylece, kamu hizmetlerine girme hakkına paralel olarak, ihtiyaçların gerektirmesi halinde kamu hizmetleri bir ödev de olabilmektedir. Siyasî ödevler konusunda 1961 Anayasasının getirdiği en önemli değişiklik vergi ödevi bakımındandır. Daha önceleri vergi borcu ve ödevi bir siyasî ödev niteliğinde görülmemişti. 1961 Anayasasının, Temsilciler meclisinde görüşülmesi sırasında, vergi ödevinin bir malî ödev olduğu, bu sebeple iktisadî ve malî hükümler arasında yer alması ileri sürülmüştür. Esasen vergi, yürütme gücünü ilgilendirdiğinden yürütme bölümünde yer alması olağandır. Buna karşılık, verginin, vatandaşın temel hak ve ödevleriyle ilgili olduğu, bu yüzden, 1924 Anayasasında da Türklerin Hukuku Ammesi adı altında yer aldığı belirtilmiş, vergi konusunu iktisadî ve malî hükümler arasında düzenlemeyi öngören bir önerge reddedilmiştir. Anayasa ön tasarısında, Siyasal Bilgiler fakültesi tasarısında ve İtalyan anayasasında vergi, siyasî ödev olarak kabul edilmiştir. Vergiler, sosyal devletin gerçekleşme araçlarından biri sayıldığı için siyasî ödev yönü ağır basar niteliktedir. Bununla beraber, Siyasî haklar ve Ödevler bölümü içinde, vatandaş veya Türk terimiyle sınırlanmayan yalnız vergi ödevidir. Anayasaya göre herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne uygun olarak vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi, resim, harçlar ve benzeri malî yükümler ancak kanunla konulur (bk. VERGİ). Kamu hizmet ve faaliyetlerinden yararlanmak yalnız vatandaşlara değil herkese tanındığı için, zorunlu olarak bu ödevin kapsamı geniş tutulmuştur.

● *Siyasî haklardan mahrumiyet.* Anayasanın, ayrı bir bölüm halinde düzenlediği siyasî hakların kaybedilmesi de mümkündür. *Siyasî haklardan mahrumiyet* adı verilen bu duruma yol açan sebeplerin başında vatandaşlık sıfatının kaybı veya vatandaşlıktan çıkarılma gelir. Bu, tabiî ve devamlı bir mahrumiyettir. Siyasî haklardan mahrumiyetin asıl rastlanan şekli, bir ceza mahkûmiyetinin sonucu olarak, geçici veya devamlı olarak bu hakları kaybetmedir. Türk Ceza kanununda kamu hizmetlerinden yoksun kalma veya kanunda kullanılan terimle «hidematı ammeden memnuiyet» hallerinin başında siyasî haklardan mahrumiyet gelir. Nitekim, Türk Ceza kanunu, ister devamlı ister geçici olsun, kamu hizmetlerinden yoksun kalma hallerini sayarken önce, seçme ve seçilme ile bütün siyasî hakların, seçimle kazanılan üyeliklerin, memuriyet ve hizmetlerin kaybedileceğini belirtmiştir. Bu şekilde kaybedilen siyasî hakların, tekrar kazanılması imkânı vardır. Geçici mahrumiyet, mahkûm olunan cezanın çekilmesi sonunda kalkar. Devamlı mahrumiyette ise memnu hakların iadesi imkânından yararlanılır. Memnu hakların iadesi için, kanun asgarî bir sürenin

geçmesini gerekli görmüştür. Böylece mahkûmun iyi hale kesin olarak döndüğü kabul edilmiştir. Deneme süreleri beş veya yedi senedir. Tekerrür varsa bu süreler iki misline çıkar. Sürelerin başlangıcı, cezanın bittiği, özel olarak affedildiği gündür. Genel af, cezayı bütün sonuçlarıyle kaldırdığı için, memnu hakların iadesi söz konusu olmaz. Memnu hakların iadesi mahkûm tarafından dilekçeyle istenir. İyi hal ve diğer kanunî şartların gerçekleşmesi sebebiyle yasaklanan haklar iade edildiği takdirde, siyasî hakları kullanabilme imkânı doğar. Siyasî haklardan mahrumiyet yüzünden düşen üyeliklerden sonra, haklar iade edilmişse tekrar seçilmek mümkündür.

◆ İ. Siyaset adamı, siyasetçi: *Ben de bu siyasîlerden biriydim!* (Ş. S. Aydemir). *Ruh artık ne bir şehirlinin, ne bir köylünün, ne de bir siyasînin ruhudur* (S. F. Abasıyanık).

◆ **Siyasiye** i. ve sıf. Siyasî'nin dişili. (→ Bibliyo.) [ML]

SİYASİYAT çoğl. i. (ar. *siyāsiyye*'den *siyāsiyyāt*). Siyasetle ilgili işler: *Bizde siyasiyata karışmayan, karıştırılmayan ne vardır?...* (Ahmed Rasim). [M]

SİYASİYUN çoğl. i. (ar. *siyāsī*'den *siyāsiyyūn*). Siyasîler, siyaset adamları. (M)

SİYAT çoğl. i. (ar. *savṭ*'tan *siyāṭ*). *Esk.* Kırbaçlar, kamçılar. (M)

SİYAT i. (yun. *kyathos* > lat. *cyathus*, kadeh'ten fr. *cyathe*). Bot. Sütleğenin bileşik toplu çiçeği.

— ANSİKL. *Siyat*, uzun süre bir tek erdişi çiçek sayıldı; oysa bu bir çiçek topluluğudur: uzun ve eğri bir sapın ucunda ortada bulunan dişi çiçek bir tek dişi organdan meydana gelir; erkek çiçekler ise birer eklemli erkek organdan ve pulsu küçücük bir bürgücükten ibarettir. Çiçeklerin bitişme noktasının çevresi yarım ay biçiminde dört puldan bir bürgüyle çevrilidir; sütleğenler bu çiçek çevresiyle tayin edilir. (L)

SİYATİK i. (yun. *iskhion*, kalça'dan *iskhiadikos*; lat. *sciaticus* > fr. *sciatique*). Anat. Bacaktaki iki sinirin adı: *Küçük siyatik, büyük siyatik.* Bk. ANSİKL.

— Patol. Siyatik hastalığı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Küçük siyatik*, kuyruksokumu sinir ağının alt dalıdır. *Büyük siyatik*, kuyruksokumu sinir ağının uç dalıdır. Leğenden, büyük kalça çentiğinden çıkar, kalça içinden aşağıya iner ve diz ardı çukuruna kadar uyluğun arka yüzünde ilerler. Dizardı çukurunda iki dal ayrılır: *diz ardı iç* ve *diz ardı dış* siyatik dalları. Yolu boyunca uyluğun arka yüzündeki kaslara sinir dalları verir. Diz ardı dış siyatik siniri bacağın ön-dış bölgesinden aşağıya iner; kas-deri siniri ve ön kaval sinir diye iki dala ayrılır. *Diz ardı iç siyatik siniri* diz ardı çukurunu dikine geçer, bacağın üst kısmında «arka kaval siniri» adını alır ve yan dal olarak dış safen sinirini verir.

— Patol. *Siyatik*, bu sinirin ağrılı hastalığıdır. Bazen, hastalık sinirin gövdesinde, çoğu zaman da köklerden birindedir. En çok beşinci bel duyu sinir kökü veya kuyruksokumu birinci duyu sinir kökünün irkilmesinden ileri gelme bir sinir kökü ağrısıdır. Çoğunlukla sebebi omuriliğin alt bölgelerindeki bir mekanizmaya bağlıdır. Siyatik, kalçaya doğru yayılan bel ağrılarıyle kendini belli eder. Bu ağrılar uyluğun arka yüzüne, baldırın arka yüzüne, topuğa, ayağın dış kenarına, ayak bileğine, baldırın dış yüzüne, ayak başparmağına da yayılabilir. Siniri uzatıcı her hareket ağrı verir (Lasègue belirtisi). Bazen, aşil refleksinin yok olması, kaslarda gevşeklik, nadiren baldırdaki kasların kuvvetinin kaybolması (felç yapıcı siyatik) gibi duyu bozuklukları görülebilir.

Siyatiğin sebepleri çok ve değişiktir. Gençlerde görülen ve sık sık nükseden siyatik, çoğu zaman sinir köklerini irkilten, çoğunlukla önemsiz bir disk lezyonuna bağlıdır. Fena yapılmış bir hareket, rastgele veya mesleğe bağlı anormal bir çaba (tekrarlanan küçük travmalar) başlama sebebi olabilir. Çok defa siyatik ağrısı başlamadan önce bel ağrıları duyulur. Ağrı kesici, kas gevşetici ilâçlar, dinlenme, çoğu zaman iyileşmeyi sağlar. Bazen, çekme ve kıvırmalara, fizik tedaviye, lokal ilâç şırıngalarına, korselere ve seyrek olarak da hastalık çok uzar ve ağırlaşırsa ameliyata ihtiyaç görülebilir. Tedavinin karmaşıklığı çeşitli sebeplerin varlığına bağlıdır. Meselâ Pott hastalığı, spondilit, spondilartroz, omurilik kökü urları, miyelom, Hodgkin hastalığı v.b. zamansız ve yersiz yapılan manevralarla siyatik ağırlaşabilir. (L)

SİYAVUŞGİL (Sabri Esat), türk şairi ve yazarı (İstanbul 1907 - ay.y. 1968). Antalya Muallim mektebinde okudu. Hukuk mektebi son sınıfındayken felsefe öğrenimi için Fransa'ya gönderildi. Dijon ve Lyon üniversitelerinde öğrenim gördü (1923). Yazarlık hayatına şiirle başladı. İlk şiirleri *Güneş* ve *Hayat* dergilerinde çıktı. 1928'de yedi arkadaşıyle birlikte «Yedi Meşale» topluluğunu kurdu. Bu topluluğun çıkardığı *Yedi Meşale* adlı kitapta 11, gene arkadaşlarıyle çıkardığı *Meşale* dergisinde 14 şiiri yayımlandı. Şiirlerinde ekspresyonizme önem verdi. 1933'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesine umumî psikoloji doçenti, 1942'de profesör oldu. 1936-1944 Yıllarında çeşitli gazete ve dergilerde yazı ve denemeleri, psikoloji, eğitim ve folklor konularında yaptığı çalışmaları yayımlandı. 1948'den itibaren *Yeni Sabah* gazetesinde günlük fıkralar yazdı. 1967 Yılında *Meydan - Larousse*'un hazırlık çalışmalarına katıldı. Eserleri: *Odalar ve Sofalar* (şiirler, 1933); *İstanbul'da Karagöz ve Karagöz'de İstanbul* (inceleme, 1938); *Psikoloji ve Terbiye Bahisleri* (incelemeler, 1940); *Tanzimat'ın Fransız Efkâr-ı Umumiyesinde Uyandırdığı Yankılar* (inceleme, 1940); *Karagöz* (psikososyolojik inceleme, 1941); *Folklor ve Millî Hayat* (araştırma, 1943); *Roman ve Okuyucu* (inceleme, 1944). Ayrıca birçok eseri Türkçeye çevirdi: bunların en tanınmışı Edmond Rostand'dan manzum ve kafiyeli olarak yaptığı *Cyrano de Bergerac* tercümesidir (1942). Sait Faik Abasıyanık'ın 41 hikâyesini *Un Point Sur la Carte* (Haritada Bir Nokta) adıyle Türkçeden Fransızcaya çevirdi (Hollanda, 1962). [M]

SİYAVUŞ PAŞA, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1656). Abaza Mehmed Paşanın kölesiydi. Efendisinin idamından sonra saray hizmetine alındı. Seferli odasında görevlendirildi; daha sonra has odaya geçti, silâhtar (1638) ve kubbe veziri oldu. Kaptanıderyalığa getirildi (1642). Erzurum (1643), Diyarbakır (1647), Silistre valiliklerinde bulundu. Mâlik Ahmed Paşanın yerine sadrazam oldu (1651); tayininden kısa bir süre sonra azledilerek Malkara'ya sürüldü. Daha sonra Bosna valisi oldu (1651); Zurnazen Mustafa Paşanın yerine ikinci defa sadrazamlığa tayin edildikten 50 gün sonra öldü. (M)

SİYAVUŞ PAŞA Abaza, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1688). Köprülü Mehmed Paşanın kölesiydi; sonra onun kızıyle evlendi. Fazıl Ahmed Paşanın sadrazamlığında onun kapıcılar kethüdası oldu. Fazıl Ahmed Paşa ile birlikte Uyvar, Girit ve Kamaniçe seferlerine katıldı. Rikâbı Hümayun kapıcılar kethüdalığına getirildi (1676). Koca Mustafa Paşanın sadrazamlığında küçük imrahor tayin edildi (1678). Çehrin seferine katıldı. Silâhtar oldu (1681). İkinci Viyana kuşatmasına cebecibaşı olarak katıldı; sipahiler ağası oldu (1684). Aynı yıl Diyarbakır valiliğine, sonra Bosna (1685) ve Halep (1687) valiliklerine getirildi. Varadin'de bulunduğu sırada askerleri sadrazam Sarı Süleyman Paşa aleyhine kışkırttı ve kendisini sadrazam ilân ettirdi. Mehmed IV askerin bu isteğini kabul ederek sadrazamlık mührünü gönderdi. Siyavuş Paşa kayınbiraderi Fazıl Mustafa Paşa ile anlaşarak Mehmed IV'ü tahttan indirdi. Süleyman II padişah oldu. Ordu ile birlikte İstanbul'a döndü. İstanbul'da isyan eden askerler tarafından öldürüldü. (M)

SİYAVUŞ PAŞA Kanijeli, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1602). Saraydan yetişti. Hazine kethüdası, büyük imrahor (1567), yeniçeri ağası (1569) ve Rumeli beylerbeyi oldu. Kubbe vezirliğine tayin edildi. İkinci vezir oldu. Koca Sinan Paşanın sadrazamlığında sadaret kaymakamı oldu. Selim II'nin kızı Fatma Sultan ile evlendi. 1582-1593 Yılları arasında üç defa sadrazam oldu. (M)

SİYEÇ i. (rusça k.). Tar. Ağaç gövdelerinden ve kazıklarla yapılmış setlerden kurulu tahkimat.

— ANSİKL. Tar. Rusya'da, Tatarların akınlarına karşı korunmak üzere *siyeç*'ler inşa edenler Kazaklardır. İlk siyeç 1556'da Hortitsa'da Aşağı Dnieper'in çok akıntılı kesiminde kuruldu; fakat siyeç'in Ukrayna Kazaklarının başlıca desteği ve hürriyetlerinin sembolü haline gelmesi XVIII. yy.a rastlar. «Siyeç» kelimesi bir başkanı (*koşevoy*) bulunan ve kazak savaşçılarından kurulu bir meclis tarafından yönetilen bir çeşit askerî cumhuriyetin adı oldu. Bu askerî cumhuriyette kumandanlar seçimle işbaşına getirilir, meclis tarafından denetlenirlerdi. Ukrayna Kazakları kendi aralarında eşitliği savunur ve özel toprak mülkiyetini bilmezlerdi; *kuren*'lere ayrılmışlardı ve buralarda eski Ispartalılar gibi yaşarlardı. Siyeç'e girmeğe kalkışan kadın ölüm cezasına çarptırılırdı. Katerina II, Ukrayna Kazaklarının bağımsızlık düşüncelerine son vermek üzere XVIII. yy. sonlarında siyeç'i ortadan kaldırttı. (L)

SİYEH i. (fars. *siyeh*). *Esk.* Siyah. (M)

SİYEK i. (*siymek*, işemek'ten *siy-ek*). Sidik torbasından başlayarak dışarıya kadar uzanan son sidik yolu. *Eşanl.* ÜRETRA. (M)

SİYENİT i. (*Syene* şehrinin adından fr. *syénite*). Bileşiminde bol miktarda alkali feldispat bulunan, buna karşılık kuvars ve nefelin bulunmayan iri taneli iç kaya.

— ANSİKL. Alkali ve kalsiyumlu alkali *siyenit*'lerde renkli mineral olarak karamika, hornblend veya proksen bulunur. Hiperalkalik türlerde, piroksenler ile amfiboller demirli ve sodyumludur. *Nefelinli siyenit*, asıl siyenitten, yapısında nefelin bulunmasıyle ayırt edilir; lösit (*lösitli siyenit*), haüyn, analsim veya sodalit, ya nefelinle birlikte bulunur ya da nefelinin yerini almıştır.

Siyenit örnekleri Saksonya'daki Plauen'de, Piemonte'deki Biella'da, Güney Norveç'te bulunur. Syene'deki kaya ise, gerçekte bir amfibollü granittir. (L)

SİYER çoğl. i. (ar. *siret*'ten *siyer*). *Esk.* Karakterler, huylar. || Biyografiler.

◆ İ. Ed. *Esk.* Hz. Muhammed'in hayatını konu olarak alan eser. (*Sire* de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Ehl-i siyer*, Hz. Muhammed'in hayatını yazan kimse.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Önceleri «tavır ve hareket, hayat tarzı» anlamına gelen *siyer*, İbni Hişam, Hz. Muhammed'in hayatını anlatan eserine bu adı verdikten sonra, aynı türdeki bütün eserler için kullanıldı. İslâm toplumu içinde Hz. Muhammed'in hayatıyle ilgili söylentilerin toplanması çok erken tarihlerde başladı. Vehb bin Münebbih'in (655-729) *Kitabü'l-Meğazi*'si (Savaşlar Kitabı) bu türün ilk örneğidir. Urve bin Zubeyr (644-713), Abdurrahman Mugine (öl. 743), İbni Şihab ez-Zühri (öl. 742). Asım bin Ömer (öl. 747) ve Musa bin Ukbe (öl. 759) bu türü geliştirdiler. İbni İshak (öl. 760) Hz. Muhammed'in hayatıyle ilgili söylentileri topladı ve bir tarihçi gözüyle değerlendirdi.

Arapça ve Farsça siyer kitaplarından birçoğu, pek çok defa Türkçeye çevrildi. Bunlar arasında, Muhammed bin İsa et-Tirmizî'nin (öl. 892) *Şemail-i Şerife*'sinden (Hz. Muhammed'in Kutlu Görünüşü), Hüsameddin en-Nakşibendî, Hasan Hüsameddin, Mehmed Raif v.d. tarafından yapılan tercümeler; Câmî'nin (1414 - 1497) *Şevahid-i Nübüvve*'sinden (Hz. Peygamber İle İlgili Tanıklar) Lâmiî'nin tercümesi; Molla Miskin diye bilinen Muinüddin bin Muhammed el-Şerahî'nin (öl. 1501) *Maaric-ün-Nübüvve*'sinden (Hz. Peygamber'in Yükseldiği Yerler) Mehmed bin Mehmed Altıparmak'ın tercümesi; Ahmed bin Muhammed el-Kastalanî'nin (öl. 1517) *Maalim-ül-Yakin*'inden (Dinle İlgili Kesin Bilgiler) Abdülbaki'nin tercümesi; İbrahim bin Muhammed el-Halebî'nin (öl. 1549) *Siyer-i Halebî*'sinden Ahmed Âsım'ın tercümesi; Ataullah bin Fazlullah eş-Şirazî'nin (öl. 1592) *Ravzat-ül-Ahbab*'ının (Sevgililer Bahçesi) Benlizade Mahmud'un tercümesi v.d. anılabilir. Bir kısmı bu kaynaklardan da faydalanılarak yazılan Türkçe siyerlerin en ünlüleri şunlardır: Hakanî'nin (öl. 1606)

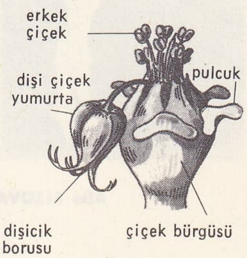

siyat

Sabri Esat SİYAVUŞGİL

Foto. MEYDAN

Alla SİZOVA

Alf SJÖBERG

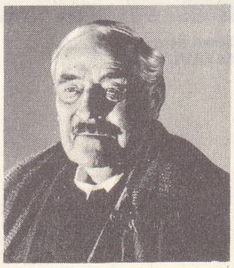

SJÖSTRÖM

Hilye'si; Ahmed Neşatî'nin (öl. 1674) *Hilye-i Enbiya*'sı; Veysî'nin (1561-1628) yarım kalmış *Siyer*'i ile Nabî (öl. 1712) ve Nazmizade'nin (öl. 1723) buna yazdıkları ekler; Eyüb Sabri Paşanın (öl. 1809) *Mahmud-üs-Siyer*'i v.d. (M)

SİYERCİ i. (*siyer*'den *siyer-ci*). Teşk. tar. Osmanlı devletinde sarayda, Hz. Muhammed'in ve ashabının hayatını, savaşlarını ve daha sonraki fetihlerini konu edinerek eser yazan kimse. (M)

SİYMEK geçz. f. (esk. türk. *sidmek*'ten). [Kedi, köpek için] İşemek. (M)

SİYONCULUK i. Bk. SİYONİZM.

SİYONİST sıf. (fr. *sioniste*). Siyonizmle veya taraftarlarıyle ilgili: *Siyonist kongre.*

◆ **İ.** Siyonizm taraftarı. (L)

SİYONİT i. (fr. *sionite*). XVIII. yy.da bu isim altında kurulan dinî tarikatlardan birinin üyesi.

— ANSİKL. Birçok protestan tarikatına *siyonit* adı verilmiştir. Bu tarikatların ortak yanı, toplantı yerlerine, Kudüs'ü hatırlatmak için *Siyon* adının verilmiş olmasıydı. XVIII. yy.da Almanya'da, Norveç'te, Holstein'da ve Polonya'da siyonitlere rastlanırdı. Siyonitler'e göre, tek iman kuralı, her müminin kalbine seslenen Ruhülkudüs'tür. (M)

SİYONİZM i. (fr. *sionisme* > Kudüs'teki *Sion* dağının adından). İlk hedefi Filistin'de hür bir devlet kurmak olan hareket.

— ANSİKL. *Siyonizm* mistik şekliyle çok eskiden beri ifade edilmiştir; XIX. yy.-da milliyetin siyasî anlamıyle sözü edilmeğe başlandı. Kanlı pogromlardan sonra genç rus öğrencilerden meydana gelen «Bilu» grubu Filistin'de birçok öncü köy kurdu (1882). 1894'te tarım topluluklarında 4 000 kişi yaşıyordu. Siyonist harekete T. Herzl en büyük boyutlarını kazandırdı; *Yahudi Devleti (*1895) adlı kitabı siyonizmin tüzüğü oldu. 1897 Siyonist kongresi dünya kamuoyunun ilgisini çekti. T. Herzl judacıların düşmanlığıyle karşılaşmasına, birçok etkili kimsenin ilgisini çekememesine ve hayalinin gerçekleşmesini göremeden ölmesine rağmen siyonizmi kesinlikle kurmuştu. 1948'de İsrail devletinin kurulmasıyle hareket hedefine ulaştı. (L)

SİYRET i. Bk. SİRET.

SİYÜROİT i. (fr. *sciuroïde*'den). İskeleti İsviçre ve Fransa'da, özellikle Quercy fosforitlerinde bulunan fosil sincap. (L)

SİYYAN veya **SEYYAN** ikil. i. (ar. *siyy*, eşit'ten *siyyān*). *Esk.* İki eşit şey.

◆ **Siyyanen** veya **Seyyanen** zf. *Esk.* Eşit olarak. (M)

SİYYEMA zf. (ar. *siyyemā*). *Esk.* [*Lâsiyyema* veya *velâ-siyyema* şeklinde kullanılır] *Lâ-siyyema* (veya *velâ siyyema*), her şeyden önce, hele, hususiyle. (M)

SİZ zam. (esk. türk. k.). İkinci çoğul şahıs zamiri: *Düşüncenizdeki olgun insan örneğinin [...] bir bakıma siz olduğunu kabul ediyorsunuz* (N. Ataç). || Tek kişiye hitap edildiği zaman saygı ve nezaket sözü olarak kullanılır:

— ÇEŞ. DEY. *Siz bilirsiniz*, «nasıl isterseniz, dilediğiniz gibi olsun» anlamında kullanılır. || *Siz sağ olun*, bir kayıp veya zarar karşısında «ne yapalım, canınız sağ olsun» anlamında kullanılır.

◆ **Sizce** edat. Siz zamirinin eşitlik hali: *Sizce bu meselenin esası nedir?*

◆ **Sizcileyin** zf. *Esk.* Sizin gibi, size benzer.

◆ **Size** zam. «Siz» zamirinin *-e* hali: *Size bir hafta izin. Böyle bir eğlence için gerekli hazırlıklara başlayınız* (H. R. Gürpınar).

— DEY. *Sizlere ömür!*, orada bulunmayan üçüncü bir şahsın öldüğünü belirtmek için söylenir: *Hüsnü, Erzincan zelzelesinde sizlere ömür...* (B. Felek). *Herif alıp Bağdat'a götürmüş. Oğlan kuşpalazından sizlere ömür* (Kemal Tahir).

◆ **Sizde** zam. «Siz» zamirinin *-de* hali: *Bilmem sizde de böyle midir?*

◆ **Sizden** zam. «Siz» zamirinin *-den* hali: *Sizden önce gelenler hepsini alıp götürdüler* (Y. K. Karaosmanoğlu).

Comédie -Française'de «Size Öyle Geliyorsa Öyledir» ortada: Berthe Bovy, Henriette Barreau, Fernand Ledoux

— DEY. *Sizden iyi olmasın. Halk dili.* Orada bulunmayan bir şahsı överken karşıdakine nezaket sözü olarak söylenir.

◆ **Sizi** zam. «Siz» zamirinin *-i* hali: *Sizi en zayıf ve kaba tarafınızdan yakalamağa çalışan...* (A. H. Tanpınar).

◆ **Sizin** zam. «Siz» zamirinin *-in* hali: *Ben ne buna inanıyorum, ne de sizin gidip söylediğinize* (Kemal Tahir). [M]

Size öyle Geliyorsa öyledir (*Cosi è se vi Pare*), Luigi Pirandello'nun üç perdelik oyunu (1916). Bir skandal, küçük bir italyan şehrini alt üst eder. Yeni il danışmanı M. Ponza, karısını eve kapatır ve annesi bayan Frola ile görüşmesine izin vermez. Ona göre, bayan Frola delidir, kızının öldüğünü ve damadının yeniden evlendiğini bilmemektedir. Bayan Frola'ya göre ise, asıl aklından zoru olan damadın kendisidir; öyle ki karısını bile tanımamaktadır; bu yüzden sahte bir törenle karısını yeniden nikâhlaması gerekmiştir. Her iki kahramanın ve bayan Frola'nın yüzleşmeleri, işleri daha da içinden çıkılmaz bir hale getirir: ilgililerin her biri, hayatta tek dayanağı olan kendi yorumundan kıl payı şaşmak istemez. Bu garip oyun Pirandello tiyatrosunun başlıca tema'sını dile getirmektedir: insan gerçeğini, çeşitli görüntülerinden bulup çıkarma imkânsızlığı. (L)

SİZEWELL, Büyük Britanya'da (Doğu Suffolk) yer, Kuzey Denizi kıyısında 290 MW toplam gücünde iki reaktörden meydana gelen önemli nükleer santral (1965'te hizmete girdi). [L]

SİZOVA (Alla), sovyet balerini (Moskova 1939). Kirov tiyatrosunun en seçkin balerinlerinden biridir; gerek klasik repertuvarda (*Ormanda Uyuyan Güzel, Giselle, Kuğu Gölü*), gerek günümüzün balelerinde başarı kazandı; bu alanda *Taş Çiçek, Spartaküs* gibi balelerin yeni temsillerinde oynadı; *Leningrad Senfonisi* (Byelskiy'in, 1961), *Minyatür Koreografiler* (V. Boccadoro'nun, 1962) gibi balelerin ilk temsillerini canlandırdı. (L)

S. J., STATENS JARNVAGAR'ın (İsveç Devlet Demiryolları) kısaltılmış yazılışı. (L)

SJAELLAND, alm. **Seeland,** Danimarka takımadalarına bağlı adaların en büyüğü; İsveç'ten Oresund ile, Fionia adasından Büyük Belt ile ayrılır; 7 542 km²; 1 973 000 nüf. Ada güneydoğu yarlarında (Stevns Klint) açıkça görünen bir kalker tabanı üzerinde yerleşmiş buzul ve ırmak buzul topraklarından meydana gelir. Tarım özellikle Hede ovasıyle Güney ve Batı ovalarında verimlidir. Adanın daha az verimli olan kuzeydoğusunda, ormanlarla kaplı tepeler uzanır. Sjaelland, Kopenhag yerleşme bölgesi sanayi faaliyetinin merkezidir ve ada nüfusunun üçte ikisinden çoğu burada toplanmıştır. (L)

SJÖBERG (Alf), isveçli sinema yönetmeni (Stockholm 1903). Stockholm'de tiyatro yönetmenliği yaptı (1923-1925). Tiyatro akademisinde öğretim üyesidir. 1926'da ilk filmini çevirdi: *En Güçlü.* 1940'tan sonra, isveç sinemasının rönesansını hazırlayanlardandır. Çevirdiği öbür filimler: «Hayat Pahasına» (1940); *Himlaspelet* (Gök Yolu) [1942]; senaryosunu İngmar Bergman'ın yazdığı *Hets* (Buhran) [1944]; *Bayan Jülie* (Fröken Julie) [1951]; *Barabbas* (1953); *Karin Mansdotter* (1954); *Vildfoglar* (Yaban Kuşları) [1955]; *Sista Paret Ut* (Son Çift de Gitti) [1956], *Yargıç* (1961); *Ada* (1965). [L]

SJÖBERG (Birger), isveçli yazar (Vänersborg 1885 - Växjö 1929). Çeşitli işlere girip çıktıktan sonra, gazeteci oldu. Bellman geleneğine bağlı olarak yazdığı *Fridas Bok* (Frida'nın Kitabı) [1922] adlı eseriyle tanındı. Daha sonra *Kvartetten Som Sprängdes* (Dağılmış Dörtlü) [1924] adlı bir roman ve *Kriser och Kransar* (Bunalımlar ve Taçlar) [1926] adlı bir şiir kitabı yayımladı. (L)

SJÖBERG (Erik), **Vitalis** takma adıyle tanınır, isveçli şair (Ludgo, Södermanland 1794 - Uppsala 1828). Çetin bir hayat sürdü; hüzünlü şiirler yazdı. *Vitalis Dikter* (Vitalis'in Şiirleri) [1819] adlı ilk eseriyle çağdaş okullardan ayrıldı. Sjöberg, kısa bir süre sonra onlarla uzun bir kalem tartışmasına girişti ve *Nyare Dikter* (Yeni Şiirler) [1825] adlı eserinde onlara saldırdı. Bütün şiirlerini *Samlede Dikter* (Bütün Şiirler) [1828] adlı kitabında topladı. (L)

SJÖSTRÖM (Victor), isveçli oyuncu ve yönetmen (Varmland 1879 - Stockholm 1960). Ünlü bir tiyatro oyuncusuyken 1912'-de sinemaya geçti ve aynı yıl, *Tradgarsmastaren* (Bahçıvan) adlı ilk filmini yaptı. Bu tarihten sonra birçok filim çevirdi: *İngeborg Holm* (1913); İbsen'den, *Terje Vigen* (1916); *İngmarssönerna* (İngmar'ın Oğulları) [1918]; *Berg-Ejvind och Hans Hustru* (Dağcı Ejvind İle Karısı) [1917] ve *Körkarlen* (Hayalet Araba) [1920]. 1923'te Hollywood'a gitti. Orada çevirdiği filimler: «Palyaçonun Gözyaşları» (1924); *The Scarlet Letter* (Kızıl Damga) [1926]; *The Wind* (Rüzgâr) [sessiz sinema devrinin sonlarında çevrilmiş en iyi filimlerden, 1928]; Greta Garbo ile birlikte *The Divine Woman* (İlâhî Kadın) [1928]. 1937'de Londra'-da yönettiği, *Under the Red Robe* (Kızıl Manto Altında) adlı filim, yönetmenlik hayatının sonu oldu. Bu tarihten sonra tekrar oyunculuğa başladı. Sinemanın en güçlü anlatımcılarından biri olan Sjöström, Selma Lagerlöf'ün etkisi altında kalmıştır. (L)

SKAFOSEFAL sıf. (fr. *scaphocéphale*). Antropol. Skafosefali durumu gösteren kafatası. (L)

SKAFOSEFALİ i. (fr. *scaphocéphalie*). Antropol. Dikey eklemlerin erken kemikleşmesinden dolayı kafatasında beliren şekil bozukluğu. (Skafosefali aşırı bir dolikosefallik yaratır: kafatası yüksek, uzun, düzgün kavisli ve yandan basıktır.) [L]

SKAFTA. Bk. LAKİ.

SKAGEN, Danimarka'da (Hjöring amt'ı) şehir, Jylland'ın kuzeyinde; 9 600 nüf. Sayfiye merkezi. Balıkçı limanı. Kumullarla örtülmüş XIV. yy.dan kalma kilise. (L)

SKAGEN burnu, Danimarka'da burun, Jylland'ın kuzey ucudur; batıda Skagerrak ile doğuda Cattegat arasında uzanır. (L)

SKAGERRAK, Kuzey Avrupa'da boğaz, Kuzey Denizi kıyısında, Norveç'in güney kıyısiyle Danimarka Jylland'ının kuzeyi arasında; uzunluğu 250 km; genişliği 50-145

Foto. LAROUSSE

km; derinliği 809 m. Adını küçük Danimarka limanı *Skagen*'den almıştır.

— Ask. tar. Almanlar Jutland* deniz savaşına (31 mayıs - 1 haziran 1916) *Skagerrak muharebesi* adını verirler. (L)

Skaiai Pylai («Batı kapıları»), Truva surunun kapıları; Homeros bu kapılardan sık sık söz eder. Tahta at buradan sokulmuş, Hektor ile Andromakhe burada dalaşmışlardı; Hektor burada öldürüldü. (Skaiai teriminin etimolojisi üstünde uzlaşılmamıştır. «Sol» anlamına gelen *skaios*'tan türemiş sayanlar olduğu gibi, bu adı taşıyan bir yapıdan veya *Skaios*'lar toplumunun adından geldiğini ileri sürenler de vardır.) [ML]

SKALA i. (ital. *scala*). Bk. ISKALA.

SKALA (Pavel), luther'ci çek tarihçisi (Prag 1583 - Freiberg 1640). Eserleri: *Chronologie Cirkevni* (Kilise Kronoloji), 1623'e kadarki olayları kapsayan *Historie Cirkevni* (Kilise Tarihi). Bu sonuncu eserin 1602-1623 arasındaki Bohemya'yı anlatan bölümü 1865-1870'te yayımlandı. (L)

SKALBE (Karlis), letonyalı şair (Vecpiebalgas İnceni 1879 - Stockholm 1945). 1905 Devrimine katıldı, sürgüne gönderildi (1906-1910), Riga'ya dönüşünde tutuklandı (1911-1913). Letonya parlamentosuna seçildi (1922-1931). Samimî ve özentisiz bir şairdi. Tabiata ve düşlere sığınmak için şiirlerinde gerçeklerden kaçtığı sanılır. (M)

SKALDE i. («şair» anlamında iskandinavca k.). Eski iskandinav şairlerine verilen ad. (L)

SKALEN sıf. ve i. (fr. *scalène*). Anat. Enseden kaburgalara uzanan üçgen şeklindeki üç kasa verilen ad.

— ANSIKL. Anat. *Skalen*'ler, boyun omurlarının enine çıkıntılarından ilk iki kaburgaya çaprazlama uzanır. Her iki tarafta üçer tanedir: *ön, orta* ve *arka* skalenler. Ön skalenle orta skalen birinci kaburgada son bulur; aralarında *skalen geçidi* denen bir aralık vardır, buradan köprücükaltı atardamarı geçer; ön skalen, bu aralık hizasında, önde bulunan toplardamar ile arkada bulunan atardamarı birbirinden ayırır. Skalen kasları solunuma yardımcı kaslardır. (L)

SKALER sıf. (lat. *scalaris*, ölçek'ten fr. *scalaire*). G. santl. Kristof Kolomb'dan önceki sanatın özelliklerinden biri olan süsleme motifi. Kırık hatlarla yapılan bir motif, Amerika'nın güneyinde yaygındı.

— Mat. *Skaler büyüklük*, vektörlerin veya yönlendirilmiş büyüklüklerin aksine, ölçüsü bir tek sayı ile elde edilebilen ve yalnız ölçüsüyle tanımlanan büyüklük. (Oysa vektörel büyüklükleri tanımlamak için ayrıca bir doğrultu kavramı gerekir.): *Bir uzunluk, bir kütle, bir iş, skaler büyüklüklerdir; bir kuvvet, bir hız vektörel büyüklüklerdir.* || *Skaler çarpım*. Bk. ÇARPIM. || *Skaler fonksiyon*, bağımsız değişkeni bir vektör, kendisi de, genellikle gerçek veya karmaşık sayılardan alınmış bir sayı olan fonksiyon: *Çizgisel bir form, vektörlerin skaler bir fonksiyonudur.* || *Skaler matris*, köşegen elemanlarının hepsi aynı bir λ değerine eşit olan köşegenel matris. (Bu matris λ ile birim matrisin çarpımına eşittir.) || *İki vektörün skaler çarpımı*, dik bir karşılaştırma sistemine taşınmış bir uzayda, iki vektörün aynı indisli koordinatlarının çarpımları toplamı. (Birbirine dik üç eksen üzerine taşınmış üç boyutlu Eukleides uzayında, bileşenleri sırasıyle [x_1, x_2, x_3] ve [x'_1, x'_2 x'_3] olan V ve V', gibi iki vektörün skaler çarpımı, $x_1x'_1+x_2x'_2+x_3x'_3$ skaler niceliğidir. Bu çarpım, iki vektörün uzunlukları ile bu vektörler arasında kalan açının kosinüsü çarpımına eşittir: bu yüzden, iki vektör birbirine dikse çarpım sıfır oiur.)

◆ **i.** Mat. Bir operatörler bölgesinin (genellikle bir cisim), bir vektörle (bk. *Vektörel* UZAY) veya bir matris* ile çarpılabilen elemanlarından her biri. (L)

SKALİMETRİ i. (fr. *scalimétrie*). Pulların üzerindeki iç içe daireler halinde dizili büyüme halkalarına bakılarak balıkların yaşını tayin etme. (L)

SKALKOTTAS (Nikolaos), yunan bestecisi (Kalhis 1904 - Atina 1949). Berlin'de Schönberg'ten ders gördü. Anlatımcı geleneği, daha esnek bir oniki ses anlayışıyle bağdaştırdı. Ölümünden sonra meydana çıkan eserlerinin geniş etkisi oldu: senfonik kompozisyonlar (*Odysseus'un Dönüşü*, 1945), *36 Yunan Dansı* (1933-1936), konçertolar, bir mitodram (*Kötülüğün Büyüleri*). [L]

SKALOGRAM i. (fr. *scalogramme*). İstat. Bir grup insanın tutum veya görüşünü meydana çıkarmak için, kademeleştirilmiş ifadelerden meydana gelen özet tablo. (L)

SKALPEL i. (lat. *scalpere*, kesmek'ten *scalpellum* ve fr. *scalpel*). Cerr. Bk. NEŞTER.

SKALYERİ (Kleanti), Kleanti* Skalyeri komitesinin kurucusu (öl. Atina 1880). Çengelköy Mason locasının başıydı. İstanbul'da içinde birçok türkün de bulunduğu komiteyi kurarak tahttan indirilmiş olan Murad V'i tekrar padişah yapmak için çalışma başladı. Onların bu çalışmaları Abdülhamid II tarafından haber alındı. Komite üyesi olan birçok kimse yakalandı. Skalyeri bir italyan gemisiyle Atina'ya kaçtı. (M)

SKAMANDROS, bugün **Menderes**, Truva'da kıyı ırmağı, İda dağından doğardı. Ağzı bugünkü Menderes'inkiyle aynı yerde değildi. Çeşitli mitolojik efsanelerine konu olan ırmak *İlyada*'da bir tanrıça olarak geçer. (L)

SKAMONYA i. Bk. SAKAMONYA.

SKANBERG (Karl Emmerik), isveçli ressam (Norrköping 1850 - Stockholm 1883). İsveç'te izlenimcilerin en ünlü temsilcilerinden biri oldu. Büyük renk inceliğiyle Hollanda ve Venedik'ten manzaralar çizdi. (M)

SKANDAL i. (ibranîce *mikşol*, ayağın takıldığı taş, engel'in yun. tercümesi *skandalon*'dan kilise lat. *scandalum* > fr. *scandale*). Rezalet: *Malî skandal. Adlî skandal.* (M)

SKANDERBORG, Danimarka'da şehir, *Skanderborg amt*'ının merkezi, Doğu Jylland'da; 5 300 nüf. Sayfiye yeri. — *Skanderborg amt*'ı, 136 500 nüf. (L)

SKANDİN i. (fr. *scandine*). Kim. Skandiyum hidroksit Sc $(OH)_3$. (L)

SKANDİYUM i. (fr. *scandium*). Kim. Cevherlerinde itriyum ve nadir topraklarla birlikte bulunan, fakat nadir topraklar grubundan olmayan maden.

— ANSIKL. 1879'da Norveçli Nilson tarafından keşfedilen *skandiyum* atom numarası 21, atom ağırlığı Se=44,96 olan kimyasal elementtir. Periyotlar tablosunda itriyum ve bor sütununda bulunur; demir grubu ile nadir topraklar arasında bir geçiş elementi olarak kabul edilebilir. Tortveitit (skandiyum ve itriyum silikat) başlıca cevheridir. Oksidi Sc_2O_3 beyazdır ve hafif bir baz özelliği taşır. Tuzları renksizdir. Oksalatının az çözünürlüğü bakımından nadir topraklara benzer, fakat flüorürünün alkali flüorürlerle verdiği flüor tuzlarıyle bu maden grubundan ayrılır. Çok az çıkarıldığı için uygulama alanı yoktur. (L)

SKANE, İsveç'in güneyinde yarımada ve eski il, Sund ile Baltık denizi arasında (Malmöhus ve Kristianstadt *laner*'i). Başlıca şehri, *Malmö*. Verimli buzultaş çökeltileriyle örtülü bir bölge olan Skane'ye «İsveç'in bahçesi» denir. Tarım çok verimlidir (tahıl, patates, şekerkamışı tarımı; sütçül inek, domuz, kümes hayvanları yetiştiriciliği). Sund kıyısında toplanan sanayi (makine yapımı, dokumacılık, deri, kauçuk v.b.) Höganas kömür madenlerinin yakınlığından ve büyük Malmö ve Halsingborg limanlarının sağladığı ikmal ve ihracat kolaylığından yararlanır.

— Tar. Orta ve Kuzey İsveç'ten geniş ormanlık bölgelerle ayrılan Skane, Danimarka ile kolayca bağlantı kurar. Çok eski bir tarihte Danların yerleştiği bölge, kurulan Danimarka krallığına (VIII. yy.) katıldı. İsveç'e bağımlı olduğu iki kısa süre (X. yy.da ve 1332-1360 arasında) dışında Skane, hep bir danimarka iliydi; ilk merkezi Lind, Danimarka başpiskoposluğunun merkeziydi. Yöneticileri Danimarka'nın Baltık denizi çevresindeki gelişmesinde (XII.-XIII. yy.) önemli rol oynadılar ve sonunda kralla çatıştılar (XIII. yy. sonu). XVI. yy.dan sonra İsveç ve Danimarka arasında çıkan savaşların birçok muharebesi burada yapıldı ve Skane, Roskilde antlaşmasıyle (1688) İsveç'e bırakıldı. Lund üniversitesinin kurulması (1668) bölgenin isveçlileştirilmesini başlattı. Danimarka'ya karşı 1675-1679 savaşı sırasında bir ayaklanma denemesi başarısızlıkla sonuçlandı ve Lund antlaşmasıyle (1679) Skane kesinlikle İsveç'e bırakıldı. (L)

SKANE dükü, XIX. yy.dan beri İsveç kralının oğluna verilen unvan. Bu unvanı ilk olarak Oskar I'in oğlu prens Karl (müstakbel Karl XV) aldı (1826). [L]

Skansen müzesi, Stockholm'de, Skansen parkında bulunan en önemli açıkhava müzesi. Arthur Hazelius tarafından kuruldu ve 1891'de açıldı. Burada, mimarlığın ve döşemeciliğin belirgin özelliklerini taşıyan yapılar kurulmuş ve tabiî ortamlarında gösterilmişlerdir; Dalécarlie'nin büyük çiftliği (XVI. yy.), Vastergötland kilisesi (XVIII. yy.), Skogaholm kulesiz şatosu (XVII. yy.), basımevi, sepi yeri, cam üfleme atelyesi, eski bir Stcokholm mahallesinin yeniden kurulmuş hali v.b. (L)

Skansen müzesi

SKAPHE i. («kayık» anlamında yun. k.). Esk. çağ. Eskilerin kullandığı gnomon; bölümlü bir yay üzerine düşen güneş ışığı, bu gökcisminin başucu uzaklığını gösterirdi. || Her türlü çukur kap (yalak, sungu vazosu v.b.). [L]

SKAPHEPHOROS i. (yun. k.). Panathenaia'larda kurban kaplarını taşıyanların adı. (Bu, siyasî hakları olmayan azınlıklara has bir âyin usulüydü.) [L]

SKAPOLİT i. (fr. *scapolite*). Miner. Sarı, pembe, mor veya mavi renkli değerli taş. *Eşanl.* WERNERİT. (L)

SKAPTE HYLE. Esk. coğ. Trakya'da yer, Strymon ile Nestos arasında Taşoz'un (Thasos) karşısında, Abdera yakınında; M. Ö. V. yy.da Atinalıların olan bu yer, altın ve gümüş madenleriyle meşhurdu. Bu madenlerde hissesi olan Thukydides, Peloponnesos savaşı tarihini anlattığı *Syngraphes Historion* (Tarih Telifi) adlı eserini yazmak için Skapte Hyle'ye çekildi ve muhtemelen orada öldü. (L)

SKAPULA ALATA i. («kanat biçimi kürek kemiği» anlamında lat. k.ler). Patol. Normal olarak kürek kemiklerini omuzlara yapışık tutan kasların, özellikle yamukkasın atrofiye uğramasıyle göğüsten kanat gibi ayrılan kürek kemikleri. (L)

SKAPULEKTOMİ i. (fr. *scapulectomie*). Cerr. Kürek kemiğinin ameliyatla çıkarılması. (L)

SKAPUL(O)—, lat. **scapulo**, omuz'dan alınma unsur; birkaç kelimenin terkibine girer. (L)

SKARA, İsveç'te (Skaraborg) şehir; 8 700 nüf. M.S. I. yy.da Gotların başkenti olan şehir, XI. yy.da piskoposluk haline getirildi. XII. yy.dan kalma katedral. Makine yapımı. Kundura fabrikaları. — *Skaraborg ili (län)*, 250 000 nüf. Merkezi, *Mariestad*. (L)

SKARBEK (Fryderyk, — kontu), polonyalı yazar (Torun 1792 - Varşova 1866). İktisat profesörü oldu (1818), Danıştay üyeliğine ve geçici hükûmet üyeliğine (1830) getirildi. Çağdaş toplumu anlatan romanlar, iktisat kitapları, bir *Varşova Düklüğü Tarihi* (1860) yazdı. (L)

SKARGA (Piotr PAWESKİ, **Piotr** — denir), polonyalı vaiz (Grojec, Mazovya 1536 - Krakow 1612). 1564'te papaz oldu, 1569'da Roma'da cizvit tarikatına girdi, Polonya'ya dönüşünde vaiz ve eğitim işleriyle ilgilendi. 1579'da Bathory tarafından Vilnius'ta kurulan akademinin ilk rektörü, 1588'de Zygmunt III'ün saray vaizi oldu. Yurtseverlik duygularıyle dinleyicilerini büyüledi; kendini hayır işlerine verdi, Reformla mücadele etti. Birçok dinî eser (*O Jednosci Kosciola Bozego* [Tanrı Kilisesinin Birliği Üstüne], 1596) yayımladı. Vaizlarının en ünlüleri 1597 Diyetinin toplanması dolayısıyle verdiği *Kazania Sejmowe*'dir (Siyasî Vaizlar). [L]

SKARLATİNELLA i. Clement Dukes'in tanımladığı döküntülü hastalık; kızıl hastalığını andırır. Bk. DUKES - FİLATOW HASTALIĞI. (L)

Foto. LAROUSSE

SKARPHEİA veya **SKARPHE.** Esk. coğ. Yunanistan'da şehir, Thermopylai'den geçen yolların birleştiği yerde, Maliakos körfezi kıyısında. M.Ö. 147'de, Akhalarla Romalılar arasındaki savaşta Metellus, Kritolaos'un kumanda ettiği Akhaları burada yendi. Bizans zamanında gelişen şehir, 551'de bir depremde yıkıldı. (L)

SKARZYSKO - KAMİENNA, Polonya'da (Kielce voyvodalığı) şehir; 35 200 nüf. Demiryolu merkezi. Metalürji. (L)

SKATER («dağılma» anlamında ing. k. *scatter*'den). Farklar psikol. Bir deneğin, kendisine uygulanan bir test bataryası sonucunda, elde ettiği sonuçların veya puanların kısmî dağılımı. (Skatter, söz konusu test bataryasıyle ölçülen genel etkinliğin, birbirlerinden farklı, ama kendi aralarında oldukça bağlı kurucu unsurlara dayandığını gösterir. Kısmî sonuçların mütecanis olmayışı ise, psikolojik profil biçiminde ortaya konur.) [L]

SKATİNG i. (ing. *to skate,* patinaj yapmak'tan). Buz pateni veya tekerlekli patenlerle yapılan patinaj. || Bu patinajın yapıldığı yer. (L)

SKATOL i. (yun. *skor, skatos,* dışkı'dan fr. *scatole*). Kim. Formülü CH_3 —C_8 H_6 N olan β — metilindol; proteinlerin çürümesi veya alkali ortamda erimesiyle meydana gelir ve insan dışkısında az miktarda indolle birlikte bulunur. (95° C'ta ergir, 268° C'ta kaynar; keskin bir dışkı kokusu yayan beyaz yapraklar meydana getirir.) [L]

SKATOL-KARBOKSİLİK sıf. (fr. *scatole-Carboxylique*). Kim. Formülü C_8H_6N—CH_2—CO_2H olan bir asit için kullanılır; 165°C'ta erir, proteinlerin çürümesi sırasında skatol ve indolle birlikte meydana gelir. *Eşanl.* β — İNDOLİLASETİK. (L)

SKATOM i. (yun. *skor, skatos,* dışkı'dan fr. *scatome*). Patol. *Eşanl.* FEKALOM.

SKAVUT i. (ing. *scout*). Bir çeşit hızlı keşif gemisi. (M)

SKAZON sıf. ve i. («topal» anlamında yun. k.). Esk. vezin. katalektikos trokhaios dört ölçülüsüne (yedili) veya sondan bir önceki kısa hecenin yerinde uzun bir hecenin bulunduğu iambikos üç ölçülüsüne (altılı) denir. (Bazen bu mısraya HİPPONAKTEİOS da denir. Skazon iambikos üç ölçülüsüne *kholiambos* adı da verilir.) [L]

SKEAT (Walter William), ingiliz filoloğu (Londra 1835 - Cambridge 1912). Şövalye romanları, Aelfric'in *Lives of the Saints* (Azizlerin Hayatları) adlı eseri, Chaucer'ın bazı makaleleri, anglosakson incilleri, Chatterton'un şiirlerinin kaynakları üstünde çalıştı. English Dialect society'i kurdu. Başlıca eseri: *Etymological Dictionary* (Etimoloji Lûgati) [1879-1882; 1910'da yeniden gözden geçirildi]. (L)

SKEÇ i. (ing. *sketch,* taslak'tan). Diyalog halinde yazılmış, kısa, genellikle eğlendirici sahne eseri: *Bir müzikhol revüsü skeçlerden kurulur.* (L)

SKEENA, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası), Büyük Okyanus'a dökülen ırmak (Hecate boğazı); 570 km. (L)

SKEET [skît] i. (ing. k.). Spor. Atıcılıkta bir yarışma çeşidi.

— ANSİKL. Spor. *Skeet,* bir makineyle havaya fırlatılan plaklara yapılan atıştır. Bu yarışmaya her çeşit silâhla katılmak mümkündür; ancak silâhların çaplarının 12 kalibreyi geçmemesi şarttır. Kovanların uzunluğu 70 mm, saçmaların kalınlığı 2,5 mm'dir. Siyah barut ve izli mermi kullanılmaz. Atış sınırları içinde her plağa yalnız bir atış yapılabilir. Plağın vurulmuş sayılması için kurallara uygun olarak fırlatılmış ve atıcının da ateş etmiş olması, aynı zamanda gözle görülebilecek şekilde bir parçasının kopmuş veya tamamen parçalanmış olması şarttır. Atış ayakta yapılır. (M)

ŞKEİRON. Yun. mit. Bk. SKİRON.

SKELETON i. (*iskelet* anlamında ing. k.). Spor. Kayak koltuklu uzun kızak. Bu koltuk üzerine yüzükoyun yatan yarışçıya virajlarda merkezkaç kuvvete karşı koymasını sağlar. (Bu kızakla saatte 80 km. hız yapan kızakçılar vardır.) [L]

SKELLEFTEA, İsveç'te (Vasterbotten) şehir, *Skellefte älv*'ın ağzında; 23 500 nüf. Boliden ve Kristineberg'de işletilen altın ve bakır piriti yataklarının ortasında yer alan şehirde, makine yapım atelyeleri, bıçkıhaneler, kâğıt hamuru fabrikaları kurulmuştur: Rösskar'da çelik fabrikaları. Skelleftehamn'da maden filizi ihracat limanı.

— *Skellefte älv,* İsveç'te ırmak, Botten körfezine dökülür, İtornovan (251 km²) ve Staravon (172 km²) göllerinin ayağıdır; 11 600 km²'lik bir havzayı akaçlar; yaklş. 410 km. (L)

SKELTON, Büyük Britanya'da (Yorkshire, North Riding) şehir, Middlesbrough'un güneydoğusunda; 13 186 nüf. (Brotton ile birlikte). Demir madenleri. (L)

SKELTON (John), ingiliz şairi (Diss, Norfolk 1460 - Londra 1529). Oxford'da ve Cambridge'te okudu, papaz oldu, geleceğin Henry VIII'ini yetiştirmekle görevlendirildi. Canlı bir üslûpla taşlamalar yazdı: dinî törenleri yeren *The Boke of Phyllyp Sparowe* (Serçe Phyllyp'in Kitabı) [1503-1507] adlı bürlesk eleji, saray adamlarını yeren *The Bowge of Court* (Saray Kesesi) [1509], bozuk ahlâklı papazlara, özellikle kardinal Wolsey'e çatan *Colyn Clout* (1519). Bazı eserlerinde tam kafiyeli serbest bir vezin kullandı, bu vezne *skelton vezni* denir. (L)

Skene bezleri, kadınlarda siyekin çeperinde bulunan iki küçük bez. (Amerikan hekimi Alexander *Skene*'in [1837-1900] adıyle anılır.) [L]

SKENİT i. (fr. *skénite*). Jinekoloji. Skene bezlerinin iltihaplanması. (L)

SKENİTES'LER, yun. **Skenitai** (*skene,* çadır'dan). Esk. coğ. Genellikle Arabistan'ın göçebe halkları. (L)

SKEPHROS. Yun. mit. Tegea kralı Tegeates'in oğlu. Kardeşi Leimon tarafından öldürüldü. Leimon'u da Artemis cezalandırdı. Tegea'da onuruna şenlikler düzenlenirdi. (L)

SKEPPUND i. İsveç'te kullanılan, yaklaşık olarak 170 kg değerinde eski kütle ölçüsü birimi. (L)

SKEPTOFİLAKSİ i. (yun. *skeptos,* yıldırım ve *phylaksis,* korunma'dan fr. *skeptophylaxie*). Birdenbire, yıldırım gibi geldiği kabul edilen alerji olaylarına karşı korunma.

— ANSİKL. *Özgül skeptofilaksi,* bir alerjen şırınga veya ağız yoluyle alınmadan bir süre önce o alerjenden çok küçük bir miktarı şırınga etmek veya ağızdan almakla alerjiye karşı direnç yaratmaktır. *Özgül olmayan skeptofilaksi,* alerjen şırınga veya ağız yoluyle verilmeden önce başka bir maddenin verilmesiyle alerjiye karşı direnç sağlamaktır. Bu metodun uygulanması her zaman kolay değildir ve sonuçları tartışılabilir. Aslında skeptofilaksi aşırı duyarlığı ortadan kaldırma metodudur ve sadece alerjinin en had alerji olaylarını önlemeğe yardım eder. (L)

SKERLİÇ (Jovan), sırp yazarı (Belgrad 1877 - ay.y. 1914). Lozan'da ve Paris'te okudu, tarihçi ve edebiyat tenkitçisi oldu. Başlıca eserleri: *Omladina i Njena Knizevnost* (Gençlik ve Edebiyatı) [1906], *Pisci i Knjige* (Yazarlar ve Kitaplar) [1906-1926], *Srpska Knjizevnost u XVIII Veku* (XVIII. yy.da Sırp Edebiyatı) [1909], *Danaşnji Sırpsko - Hırvatski Nacionalizam* (Bugünkü Sırp-Hırvat Milliyetçiliği) [1913], *İstorija Nove Srpske Knizevnosti* (Modern Sırp Edebiyatı Tarihi) [1914] v.b. (ML)

Sketch Book (THE) [*Taslaklar Kitabı*], Washington İrving'in eseri (1820). Bu denemeler kitabında yazar, ingiliz taşra hayatının çok güzel tablolarını çizer, aralarında Rip Van Winkle'ın hikâyesi de bulunan geleneksel efsane veya hikâyeleri anlatır. (L)

S.K.F. (AKTİEBOLAGET SVENSKA KULLAGERFABRİKEN'in baş harfleri), dünyanın ilk bilyalı ve masuralı yatak yapımcısı. 1907'de Göteborg'da (İsveç) kuruldu; bu şirket isveç sanayi çevresini büyük ölçüde aştı; on dördü Avrupa'da, sekizi Amerika'da, dördü Afrika'da, dördü Asya'da ve ikisi Avustralya'da olmak üzere otuz iki satış ve yirmi dört fabrika çalıştıran on bir yapım şirketini birleştirerek güçlü bir kuruluş haline geldi. Büyük ölçüde düşey bir toplaşma, şirkete, kendi demir cevherini çıkarma ve çelikhaneleri için gerekli hammaddenin tümünü sağlama imkânını verdi. İsveç'teki şubelerinden biri, Lidköpings Mekaniska Verkstade A.B., grubun çeşitli fabrikalarında kullanılan takım tezgâhlarının büyük bir kısmını yapar. Ana şirketin çevresinde geniş bir şube yelpazesi dünyanın bellibaşlı sanayi ülkelerine yayılmıştır: başta Bad Cannstatt ve Schweinfurt'taki iki fabrikasıyle Almanya şubesi, sonra Philadelphia, Shippensburg, Hornell, Altoona ve Massillon'daki fabrikalarıyle Amerika şubesi gelir; Bois-Colombes, İvry-Port, Gennevilliers, Saint-Cyr-sur-Loire ve Aubervilliers'deki fabrikaları, Société des Établissement Malicet et Blin d'Aubervilliere ile Fransa şubeleri üçüncü sırayı alır; nihayet bunları Luton ve Sundon'daki iki fabrikası ile ingiliz şubesi takip eder.

S.K.F. grubu dingil yatak ve kutular, piston aksları, transmisyon elemanları, yağlama cihazları v.b. gibi tam bir seri halinde makine organları da yapar. Ayrıca 1926'da Volvo Otomobil firmasını kurmuştur. (L)

SKHİSMA i. (yun. k.). Bir kilise cemaatinden ayrılmak üzere yapılan isyan hareketi. || Kiliseden ayrılmış olanların durumu: *Doğu skhisma'sı.*

— Din. tar. *Büyük batı skhisma'sı,* birçok papanın birden bulunduğu çağ (XIV., XV. yy.lar). || *Bizans skhisma'sı,* Doğu kiliselerinin Roma'dan ayrılması. (Bk. KİLİSE ve PAPALIK.) || *On aşiret skhisma'sı,* Yahudilerin M.Ö. 931'de iki krallığa ayrılması. Bk. İBRANİLER. (L)

SKHOLARİOS (Georgios). Bk. GENNADİOS II.

SKİ i. Bk. KAYAK.

SKİAPUS'LAR, tek ayaklı efsanevî halk. Plinius'a göre, bu tek ayak o kadar büyüktü ki, onu şemsiye gibi kullanabiliyordu. (Skiapus'ların Habeşistan veya Hindistan'da yaşadıkları söylenir.) [L]

SKİAS i. (yun. k.). Yuvarlak, kubbeli yapı. (Isparta Odeon'u, Atina Tholos'u gibi.) [L]

SKİAS (Andreas), yunanlı filolog ve arkeolog (Kalamata 1861 - Atina 1922). Eleusis (Attike), Gytheion (Peloponnesos), Olympieion (Syrakusai), Kerameikos (Atina), Phyle (Attike), Plataia (Boiotia), Korinthos kazılarını yönetti. (L)

SKİATHİS, Natrun gölleri (Mısır) çöküntüsünde yer, hıristiyan keşişlerinin çekildiği ilk merkezlerden biriydi. (L)

SKİATHOS, yaygın şekliyle **Skiatho,** Ege denizinde yunan adası, Kuzey Sporades grubunda (Eğriboz [Euboia] idare bölgesi); 3 200 nüf. Merkezi güneydoğu kıyısında, *Skiathos.* Balıkçılık üssü. (L)

SKİATRON i. (yun. *skia,* gölge'den fr. *skiatron*). Elektron. Ekranının katot ışınlarıyle taranmış kısımları, bir dış kaynaktan gelecek ışık ışınlarını soğurma özelliği taşıyan katot tüpü. (Bu tüp radarlarda veya televizyon alıcılarında kullanılır; ekran üzerinde meydana gelen görüntü bir objektif veya ayna ile büyütülebilir; görüntünün parlaklığı yalnız ışık kaynağının şiddetine bağlıdır.) [L]

SKİBİNE (George), amerikan uyruklu rus dansçısı ve koreografı (Moskova 1920). Olga Preobrajenska'nın öğrencisiydi, sahne hayatına Monte-Carlo Rus balesinde başladı, toplulukla 1939'da A.B.D.'ye gitti. Savaş sona erdikten sonra, Cuevas markisinin Büyük balesine katılarak 1947'de Avrupa'ya döndü. Yıldız dansçı Marjorie Tallchief ile evlendi, topluluğun birinci dansçısı oldu. Büyük klasik rolleri yorumladığı gibi, koreograf olarak düzenlediği balelerle de üstün başarı elde etti: *Kafkas Mahpusu, Verona Trajedisi, Annabel Lee* ve *İdylle.* 1956'da karısıyle birlikte Paris operasında çalışmağa başladı, orada 1962'ye kadar koreograflık ve bale yöneticiliği yaptı. *Kanlı Hikâye* (1959), *Denizci Kızlar* (1961) balelerini hazırladı. Opéra - Comique için *Konçerto* (1958), *Kısa Danslar* (1963) balelerini düzenledi. 1963-1964'te Liège operasında koreograflık, 1965-1967 arasında Harkness ballet topluluğunda sanat

yönetmenliği yaptı. Paris'e dönerek *Kafkas Mahpusu*'nu sahneledi (Opéra-Comique, 1965), Opera'da *La Péri* balesi için yeni bir düzenleme yaptı. (L)

Skidarima, izlanda edebiyatında yergi şiiri. Sigurdur Fostri adlı biri tarafından yazıldığı sanılır. Dilenci Skide'nin gelmesiyle tanrıların yaşadığı Valhall'da patlak veren çatışmaları anlatır. (L)

Skidbladner, iskandinav mitolojisinde Freyr'e ait çok büyük gemi. Cücelerin yaptığı bu gemide Ases'ler oturabilirdi. Gemi sökülebilirdi. (L)

Skidmore, Owings and Merrill, bir amerikan yapı ortaklığının adı, 1935'te New York'ta Louis SKİDMORE (1897-1962) ve Nathaniel OWINGS tarafından kuruldu; 1936'da bunlara John O. MERRİLL (doğ. 1896) katıldı. Ortaklık 1952'den sonra A.B.D.'nin başlıca çelik ve cam mimarları, özellikle Gordon Bunshaft ve Mies van der Rohe ile işbirliği yaparak önemli rol oynadı. Ortaklığın yaptığı başlıca binalar: Lever Hause (New York, 1952), John Hancock building (San Francisco, 1959), Hartford'da (Connecticut) General Life İnsurance co.'nin merkez binası, Yale üniversitesinin kütüphanesi (New Haven) ve Brüksel'deki Lambert bankası (1960). [L]

SKİEN, Güney Norveç'te şehir, Telemark'ın idare merkezi, *Skien* ırmağı kıyısında; 15 500 nüf. Kereste, selüloz ve kâğıt sanayii merkezi. İbsen burada doğmuştu. (L)

SKİERNİEWİCE, Polonya'da (Lodz voyvodalığı) şehir, *Skierniewka* kıyısında; 21 500 nüf. (L)

SKİF i. (ing. *skiff*). Spor. Yarış teknelerine verilen ad. (Skif'ler, tek çifte, iki çifte [dümencili ve dümencisiz], dört tek [dümencili ve dümencisiz], sekiz tek gibi, oturak sayısına göre adlandırılır.) [M]

SKİKDA, esk. **Philippeville**, Cezayir'de idare çevresi (Konstantin idare bölgesi) merkezi; Stora körfezi kıyısında, vad Sof-Saf'ın ağzında; 87 922 nüf. Eskiçağdaki Rusicade şehrinin yerinde kurulan (1838) Skikda, Konstantin'in limanıdır. Skikda ovası büyük bağlar, turfanda sebze bahçeleri ve zeytinliklerle örtülüdür. — *Skikda idare çevresi*, 221 585 nüf. (L)

SKİLLUS. Esk. coğ. Elis'te (Peloponnesos) yunan şehri. Ksenophon eserlerinin bir kısmını Atinalılar tarafından sürgün edildiği (M.Ö. 398) bu şehirde Isparta'nın kendisine verdiği zengin bir malikânede yazdı; M.Ö. 371'e doğru Helenler tarafından buradan kovuldu. (L)

SKİMMİA i. Üzerinde saydam noktalar bulunan almaşık basit yapraklı ağaççık; Himalaya, Çin ve Japonya'da on kadar türü bulunur. (Bunların birçoğu özellikle *Skimmia fortunei, S. Japonica*, süs bitkisi olarak yetiştirilir. Sedefotugillerden.) [L]

SKİNK i. Eski Dünya'nın çöl bölgelerinde yaşayan kertenkele. (Skinkgillerin örnek tipi.)

— ANSİKL. *Skink*'ler (*scincus*) mekik biçiminde oldukça hantal gövdeli, kısa dört bacaklı ve beş parmaklı sürüngenlerdir. Rengi genellikle kızılımsı veya sarımsı, böğürleri koyu çizgili, karın tarafı beyazımsıdır. Boyu asla 25 sm'yi geçmez. Skink'in vücudu kurutulup dövülerek toz haline getirildikten sonra Büyük Sahra'dan Arabistan'a kadar olan yerlerde şehvet artırıcı madde olarak kullanılır. (L)

SKİNKGİLLER çoğl. i. Eski Dünya'nın çorak ve kumlu bölgelerinde altı yüz kadar türü bulunan kertenkelemsi sürüngenler familyası. (Bunların başlıca özelliği gövdelerinin çok uzun, bacaklarının çok kısa oluşudur. Başlıca cinsleri: *acontias, chalcide, egernia, eumeces, lygosome, büyük skink, mabuia, scélote, skink, sepsine, trachysaurus*.) [L]

SKİNNER (Burrhus Frederic), amerikan psikoloğu (Susquehanna, Pennsylvania 1904). Harvard'da psikoloji okudu, sonra araştırmalar yaptı, daha sonra da Minnesota üniversitesinde ders verdi (1937-1945). İkinci Dünya savaşında askerî idarenin isteği üzerine hayvanların (güvercinler) şartlandırılması meselesiyle ilgilendi. İndiana (1945-1948) ve Harvard (1948-1957) üniversitelerinde psikoloji profesörü oldu. Yeni bir şartlama usulü (enstrümantal şartlama) buldu. Ayrıca hayvan davranışlarını inceleyen bir cihaz yaptı, buna *Skinner kutusu* adı verildi. Bu cihaz bir fare kafesidir. Kafese gözlemlemeyi kolaylaştıracak bir ayna konmuş, iç kısmına da bir pedal sistemi yerleştirilmiştir. Bu sistem, bir et parçasının peşine giden hayvan tarafından harekete ettirilir. Skinner, takviyenin rolü üstünde de durmuş, bunu programlı öğretimin temel ilkelerinden biri haline getirmiştir. Başlıca eserleri: *The Behavior of Organisms* (Organizmaların Davranışı) [1938], *Verbal Behavior* (Sözlü Davranış) [1957], *Cumulative Record* (Birikimsel Tespit) [1959]. (L)

Skin olayı, yüksek frekanslı alternatif akımların yüzeyde toplanması olayına verilen ad. Bk. *Kelvin* ETKİ'*si*. (L)

SKİONE. Esk. coğ. Khalkhidikie'de (Pallene yarımadası) yunan şehri, Ege denizi kıyısında. Çok eski bir şehir olan Skione Atina, Isparta ve Makedonya'nın hâkimiyetini kabul etti. M.Ö. 421'de Atinalılara karşı ayaklanınca, Atinalılar şehri yıktılar ve Skione'lileri köle olarak sattılar. (L)

SKİP i. (ing. k.). Taşıma. Eğik bir şasi üzerinde kayan ve alternatif iniş-çıkış hareketlerine bir bocurgatla kumanda edilen devrilir kasa.

— ANSİKL. Bir *skip*'de kasanın boşaltılması, şasinin yukarı kısmında genellikle kasayı devirerek, alt kısmında da bazen kasanın dibini açarak yapılır; doldurma işlemi ise, şasinin alt kısmında açılmış bir hendekte yapılır. Bu âlet, özellikle düşey fırınlara (kireç, çimento v.b. fırınları) cevher, kömür, maden ve kireçtaşı yüklemekte çok kullanılır.

Büyük skiplerle (5 ile 20 tonluk) donatılmış maden ocaklarında, arabaların toprak üstüne kadar çıkmasına lüzum kalmaz; bunun yerine her araba, kuyunun dibinde, bir skipin hacmindeki bir huniye boşaltılır. Skip kuyunun dibine gelince, huni açılır ve içindeki malzeme skipe dolar. Toprak üstüne çıktığı zaman, skip aldığı malzemeyi başka bir huniye boşaltır. Maden ocaklarında genellikle iki skip bulunur; biri kuyunun dibinde dolarken, öbürü toprak üstünde malzemeyi boşaltır. (L)

SKİPİS (Sotiris), yunan şairi (Atina 1881 - öl. 1951). Şiirlerinde insanı inceledi ve heptanırcılığa yöneldi. Modern Yunanistan'ın en iyi şairlerinden biridir. Başlıca eserleri: *O Gyros ton Oron* (Saatlerin Dönüşü) [1905], *İ Megali Aura* (Büyük Soluk) [1908], *Apollonion Asma* (Apollon Şarkısı) [1919], *Kolkhides* (1930), *Anthologia* (Antoloji), *İ Nykhta tis Protomagias* (1 Mayıs Gecesi), *Limania kai Stathmoi* (Limanlar ve İstasyonlar). [L]

SKİPTON, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) şehir, Penine'ler bölgesinde, Aire ırmağı kıyısında; 13 000 nüf. Kısmen XIV. yy.dan kalma şato. Dikey üslûpta kilise. Dokuma sanayii (pamuk, sunî elyaf). [L]

SKİR i. (yun. *skirros*, sert cisim'den fr. *squirre*). İçinde gayet bol telsel doku bulunduğundan çok sert olan karsinom çeşidi. («Atrofili skir» denilen şekli, bulunduğu dokuda [mide, meme] büzüşmeye sebep olur. Tek tedavi yolu cerrahîdir.) [L]

Skira (ALBERT — SANAT YAYINLARI), 1928'de Albert Skira (1904) tarafından Cenevre'de kurulan isviçre yayınevi. Kitap koleksiyonu meraklıları için eserler ve güzel sanatlarla ilgili kitaplar basmakta uzmanlaşmıştır. Bu ikinci kategori baskıların ve renkli kopyaların üstün niteliği, başlıca koleksiyonlarının büyük ün kazanmasını sağlamıştır (*Les Grands Siècles de la Peinture* ve *Le Goût de Notre Temps*). [L]

SKİRGİELLO, Litvanya prensi (1354'e doğr. - 1396). Kardeşi Wladislaw II Jagellon I Polonya kralı olunca onu Litvanya büyük prensi yaptı. Skirgiello Litvanya'nın Polonya ile birleşmesi konusunda yapılan görüşmelerde önemli bir rol oynadı. (L)

SKİRİTİS. Esk. coğ. Arkadia'nın güney kenarında dağlık bölge, Eurotas'ın yukarı vâdisini içine alır. Seçme bir Isparta birliğine buradan asker toplanırdı. (L)

SKİRON i. (yun. k.). Esk. Yun. Bazı atinalı rahiplerin âyin alaylarında taşıdıkları beyaz şemsiye. || Atina'nın, Athena Skiras tapınağı yakınlarında kurulmuş, adı kötüye çıkmış bir mahallesi. (Bu anlamda büyük harfle yazılır.) [L]

SKİRON veya **SKEİRON**. Yun. mit. Megaralı haydut. Atinalıların efsanesine göre, Megara'dan Atina'ya giden yol üzerindeki *Skiron kayalıkları*'ndan yolcuları denize atardı. Theseus tarafından öldürüldü. Megaralılar Skiron'u kötülük edenlerin düşmanı sayarlardı. (L)

SKİVE, Danimarka'da (Viborg amt'ı) şehir, Jylland'ın kuzeybatısında; 15 400 nüf. Ticaret merkezi. Hırdavatçılık. Besin sanayii. (L)

SKIBİNE

SKİYASKOPİ i. (yun. *skia*, gölge ve *skopein*, muayene'den fr. *skiascopie*). Oftalmoloji. Gözün ışığı kırma derecesini tayin etmek için gözbebeği gölgesinin incelenmesi. *Eşanl*. KERATOSKOPİ. (L)

SKİZOFRENİ i. (fr. *schizophrénie*). Bk. ŞİZOFRENİ.

SKJARGARD i. («kayalık bahçesi» anlamında norveçce k.). İsveç kıyısını belirtmek için kullanılan terim; kıyıya bu adın verilmesinin sebebi, açığında kayalık tümsekler veya buzultaşlardan meydana gelen sayısız ada ve adacık bulunmasıdır. (L)

SKLADANOWSKY (Max), sinemanın bulucusu ve öncüsü (Berlin 1863 - ay.y. 1939). Fotoğrafçıydı. Hareketin sentezini yapma imkânlarını inceledi. 1892'de ilk sinema filmi çekme makinesini (Kulberkasten) yaptı ve 48 deneme fotoğrafı çekti. 1895'te Pankow'da ilk filim çekimini gerçekleştirdi ve aynı yıl (1 kasımda) Berlin'de *Wintergarten* (Kış Bahçesi) programını sundu. (M)

SKLEREKTAZİ i. (fr. *sclérectasie*). Oftalmoloji. Serttabakanın gerilmesi. (L)

SKLEREKTOİRİDEKTOMİ i. (fr. *sclérecto-iridectomie*). Oftalmoloji. Glokomun tedavisi için yapılan ameliyat; serttabakanın ve irisin bir parçasının kesilmesine dayanır. (L)

SKLEREKTOMİ i. (fr. *sclérectomie*). Oftalmoloji. Serttabakanın ameliyatla çıkarılması. (L)

SKLEREMA i. (fr. *sclérème*'den). Çocuk hekimliği. Yeni doğmuş çocukta, özellikle erken doğmuş olanlarda görülen ve tehlikeli olan yumuşak ödem. (L)

SKLERİT i. (fr. *sclérite*). Oftalmoloji. Serttabaka iltihabı; genellikle gevşek bağdokusu katına yerleşir. Bk. EPİSKLERİT.

— Zool. Eklemli hayvanlarda, yakınındaki kitinleşmiş alanlardan çizgiyle ayrılan kitinleşmiş kabuk parçası. || Mercanlarda ve denizhıyarlarında iskeleti meydana getiren kalker iğnecik. (L)

SKLER(O)—, önek. Bk. SCLER(O).

SKLERODAKTİLİ i. (fr. *sclérodactilie*). Parmaklarda ve uçlarda yerleşen, fakat sonradan genelleşebilen sklerodermi şekli. (L)

SKLERODERMİ i. (fr. *sclérodermie*). Derinin ve deri altı hücre dokusunun kalınlaşması ve sertleşmesiyle beliren deri hastalığı.

— ANSİKL. Genellikle *sklerodermi*'ye yirmi ile kırk yaş arasındaki kadınlarda rastlanır; hastalık çeşitli şekillerde gelişebilir:

1. *genelleşmiş şekil*, ya birdenbire had olarak başlar veya genellikle art arda çok yavaş iyileşme ve kötüleşme devreleri geçirerek yavaş yavaş yerleşir. Deri şişkin ve serttir, kıvrılmaz; buruşukluklar ve kıvrıntılar kaybolur; yüz kaygısız mermersi bir ifade alır. Kısa bir süre sonra deri, alt tabakalara yapışır, sarı fildişi, bazen esmer bir renk alır. Yer yer damar genişlemeleri görülür; bazen baskı gören yerlerde çok zor iyileşen ülserler meydana gelir. Deri lezyonlarına içorgan (akciğer, yemek borusu, böbrek, kalp v.b.) lezyonları eklenebilir; bunlar hastalığın gidişini

avustralya skink'i

Foto. Lipnitzki (LAROUSSE)

kötüleştirir. Tedaviyle iyileşme mümkündür. Had vakalar kısa zamanda ölümle sonuçlanabilir. Müzmin vakalarda ise ölüm kaşeksi, tüberküloz ve üremi sonucudur;

2. *uçlarda* (el veya ayaklar) *yerleşen şekil.* Buna *sklerodaktili* de denir; parmaklar sertleşir ve kıvrılır, yaralar meydana gelebilir. Hastalık birkaç sene uçlarda kaldıktan sonra genelleşebilir;

3. *kısmî sklerodermi,* ya sarımtırak beyaz fildişi renginde veya esmerimsi, etrafı morumsu bir haleyle çevrili plaklar veya kol ve bacaklarda ve kafatası üzerinde şeritler halinde yahut kol ve bacaklarda enlemesine halkalar şeklinde olur. Kısmî sklerodermi genellikle iyileşir.

B. F. SKİNNER

Sklerodermi altderi ile deri altı hücre dokusunun telsel doku ile dolmasından ileri gelir. Sebebinin içsalgı bezleriyle sempatik sinir sisteminin çalışmasındaki bir bozukluğa bağlı olduğu sanılmaktadır. Tedavi, opoterapi (tiroit, yumurtalık, böbreküstü bezi, hipofiz), kortokoitler, iyot iyonlaşması, X ışınları, sempatik sinirin cerrahî olarak kesilmesiyle yapılır.

— Vet. Sklerodermi seyrek olarak sadece domuzların yaşlı erkeklerinde görülür. Deri yer yer veya yaygın olarak kalınlaşır; genellikle sırt bölgesinden başlar ve yavaş yavaş yayılır; hareketlere engel olur, hayvanı kaşeksiye götürür. Deri odun gibi sertleşir. (L)

SKLEROJEN sıf. (fr. *sclérogène*). Dokubil. Sert doku oluşumunu sağlayan: *Alkolik karaciğer iltihabı sklerojen bir iltihaptır.*

— Ted. *Sklerojen metodu,* telsel dokunun, tedavi amacıyle sunî olarak meydana getirilmesi. (İstenilen yere birkaç damla skleroz yapan eriyik şırınga etmekten ibarettir.) [L]

SKLEROKERATİT i. (fr. *sclérokératite*). Oftalmoloji. Serttabaka ile saydamtabakada birlikte görülen iltihap. (L)

SKLEROKONJONKTİVİT i. (fr. *scléro-conjonctivite*). Oftalmoloji. Serttabaka ve konjonktivanın birlikte iltihaplanması. (L)

SKLEROKOROİDİT i. (fr. *scléro-choroïdite*). Oftalmoloji. Serttabakanın damartabaka ile birlikte iltihaplanması.

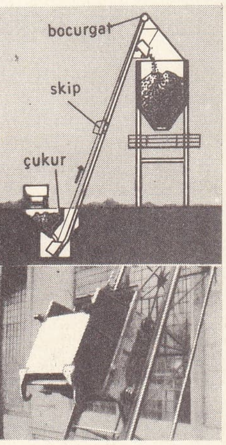

skip

— ANSİKL. *Sklerokoroidit,* damartabakanın kısmî atrofisidir, tüm yok olmaya kadar varabilir. Serttabakanın incelmesine, düzensiz kamburlaşmaya ve bu zarın gerilmesine yol açabilir. Sklerokoroidit ön veya arkada olabilir. Arkada olduğu zaman arka stafilom ile birlikte görülür; ilerleyici miyopluğa sebep olur, skotomlara ve görme keskinliğinin azalmasına yol açar. Önde, ön stafilomla beraber olur, had şeklinde müzmin şekline göre daha şiddetli nevraljiler görülür. Skotomlara ve görme alanının daralmasına sebep olur, görmenin tamamen kaybolmasına kadar ilerleyebilir. (L)

SKLEROLİPOMATOZ i. (fr. *sclérolipomatose*). Patol. Bir organın bağ dokusunun aşırı gelişmesi ve buna bağlı fonksiyonel elemanların atrofisi; yağ hücrelerinin ve telsel dokunun birikmesine yol açar. (L)

SKLEROLİZ i. (fr. *sclérolyse*). Ted. Telsel dokunun bazı maddeler ve tedavilerle (iyonlaşma) tahribi; ankilozlarda ve eklem çevresi sklerozlarında kullanılır. (L)

SKLEROM i. (fr. *sclérome*). Patol. *Eşanl.* RİNOSKLEROM.

SKLEROPROTEİD i. (fr. *scléroprotéide*). Biyokim. Suda, nötür veya alkali asit ortamlarda eriyebilme niteliği taşıyan holoproteidlere verilen ad. (Kolajen, jelatin, keratin bu gruptandır.) [L]

SKLEROS, ünlü bizans ailesi, en tanınmış üyesi Bardas Skleros (öl. 991). İoannes I Tsimiskes'in kaynı idi; Rusları (Arkadiopolis [bugün Lüleburgaz] 970) ve Arapları yenerek, Bardas Phokas ayaklanmasını bastırarak (971) imparatorluğa büyük hizmetlerde bulundu. İoannes ölünce (976), Skleros, Asya birliklerinin kumandanlığı görevinden alındı ve bu yüzden isyan etti. Bardas Phokas'a yenildi (979), Araplara sığınmak zorunda kaldı, yedi yıl Bağdat'ta hapsedildi. 987'de tekrar ortaya çıkarak Basileios II'ye başkaldıran Bardas Phokas'ın müttefiki oldu, az sonra boyun eğdi (989). [L]

SKLEROT i. (yun. *sklerotes,* katılık'tan fr. *sclérote*). Bazı mantarlarda meydana gelen yumru şeklinde miselyum topağı; mantarın elverişsiz yaşama şartlarına, özellikle soğuğa dayanmasını sağlar. (L)

SKLEROZ i. (yun. *skleros,* sert'ten fr. *sclérose*). Patol. İçindeki katılgan dokunun artmasından dolayı bir organ veya dokunun patolojik sertleşmesi.

— Ted. Sertleştirici maddeler şırınga edilerek varisleri ve patolojik boşlukları tedavi etme metodu. (Varislerin, basurların ve bazı kistlerin sklerozu, sodyum salisilat, iyotlu eriyik, gliserin veya kininüre türevlerinin şırıngasıyle sağlanır.)

— ANSİKL. *Skleroz,* bir iltihaptan sonra dokuların eski normal haline dönememesidir. Farklılaşmış sağlam bir dokunun yerini sklerozlu dokunun alması sakatlayıcı bir nedbeleşme olayıdır. Meselâ sirozda, karaciğer dokusunun yerini devamlı olarak ilerleyen sklerozlu bir doku alır. Skleroz, fonksiyonunu kaybeden bir organda da meydana gelir. Atardamar sklerozuna damar sertliği denir.

— Nöroloji. Skleroz terimi çeşitli hastalıkları adlandırırken de kullanılır: plaklı skleroz, amyotrofili yan skleroz v.b. Skleroz gerçekte çok çeşitli belirtileri ve çok değişik sebepleri olan bu gibi hastalıkların son evresidir.

● *Plaklı skleroz,* düzensiz olarak yer yer ve art arda miyelinsizleşme şeklinde beliren ve sklerozla sonuçlanan bir tümbeyin akmaddesi iltihabıdır.

Plaklı skleroz genç erişginlerde sık görülen bir hastalıktır. Belirtileri, lezyonların merkezî sinir sistemindeki dağılışı düzensiz ve sistemsiz olduğu için çok çeşitlidir. Başlıca özelliği nöbetlerle ilerlemesi ve belli bir gerileme eğilimi gösterip birikmelere ve sonunda ağır bozukluklara sebep olmasıdır. Bu hastalığa sebep olarak henüz tam ispatlanamamış alerjik bozukluklar, merkezî sinir sistemi toplardamar dolaşımı aksaklıkları gösterilmiştir.

● *Amyotrofili yan skleroz* veya *Charcot hastalığı,* bir omurilik hastalığıdır; özellikle boyun bölgesinde ön boynuz, yan kordon ve en fazla pramit sinir hücrelerinde lezyonlar yapar. Klinik belirtiler, en başta kollarda kas atrofisiyle belirgin çevresel sinir bozuklukları ve bacaklarda piramit sinir rahatsızlıklarıdır.

● *Yumrumsu beyin sklerozu,* kötü gelişmiş sinir dokusundan oluşmuş çeşitli büyüklükte düğümlerin bulunmasıyle belirlidir. Klinik olarak zekâ geriliği, sara ve yağ adenomlarıyle belli olur. *Eşanl.* BOURNEVILLE HASTALIĞI.

● *Beyin merkez ve lopları sklerozu,* beyin yarımkürelerindeki akmaddenin karşılıklı sklerozudur. *Eşanl.* SCHILDER-FOX HASTALIĞI.

● *Karışık sklerozlar,* aynı patolojik sebebe bağlı olarak omurilik yan kordonlarıyle arka kordonlarda birarada görülen sklerozlardır. Bu çeşit sklerozların başlıca tipi Biermer kansızlığında görülen omurilik hastalığıdır. Bu kansızlıkla birlikte karışık sklerozlar, sinir-kansızlık belirtisini meydana getirir. (L)

SKLERÖDEM i. (fr. *scléroedème*). Sert ödem şekli; bulunduğu yerde deri, parafinle doldurulmuş gibi ve mum kıvamındadır. (Hastalık gövdede bir intan sırasında başlar. Kendi kendine geriler.) [L]

SKLODOWSKİT i. (Marie Curie'nin kızlık adı *Sklodowska*'dan fr. *sklodowskite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum ve uranyum silikat; limon sarısı renktedir, ortorombik sistemde billûrlaşır. (L)

SKOBELEV (Mihail Dmitriyeviç), rus generali (Ryazan 1843 - Moskova 1882). Paris'te, sonra Petersburg Fen fakültesinde okudu. Türkistan'da görev aldı (1869). Hive ve Hokand seferlerine katıldı, sonra Plevne'de yararlık gösterdi (1877). 1881'de Türkistan'ın Rusya'ya katılmasıyle sonuçlanan bir seferi yönetti. (L)

SKOÇ sıf. (ing. *scotch,* iskoçyalı). İskoçya'da yapılmış: *Skoç viski.* (M)

SKODİZM i. (fr. *skodisme*'den). [1839'da ilk defa bu belirtiyi tanımlayan viyanalı hekim *Skoda*'nın adından]. Pnömoloji. Göğüste, hasta tarafın köprücükaltı bölgesine vurulduğu zaman, plevra hastalıklarında, özellikle sulu zatürreede duyulan davul sesi. (L)

SKOGHALL, İsveç'te (Varmland, Hammarö komünü) kasaba, Klar älv'ın ağzında, Väner gölü kıyısında; 6 500 nüf. Bıçkıhaneler; kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikaları. (L)

Skokloster, İsveç'te şato; 1679'da Tessin'in planlarına dayanılarak, mareşal Wrangel için Mälar gölünün kuzey kıyısında inşa edildi. Otuzyıl savaşı müzesi. — Yakınlarındaki eski Citeaux manastırının tuğla kilisesi (XIII. yy.). [L]

SKOLEKS i. («solucan» anlamında yun. k.). Şeritlerin baş taraftaki ucuna verilen ad. (L)

SKOLESİT i. (fr. *scolésite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum alüminosilikat; zeolit grubundandır. SKOLEZİT de denir. (L)

SKOLİON i. (yun. k.). Eski Yunanlıların şölenlerde söyledikleri şarkı.

— ANSİKL. Ed. *Skolion*'un Midilli'de (Lesbos) ortaya çıktığı sanılır. Çoğunlukla masa başında söylenirdi. Skolionlar Terpandros'a mal edilirdi. Daha sonra çok sayıda şair skolion yazdı: Alkaios, Bakhylides Pindaros, Attike'li şairler. Birçok skolion (bazılarının halk malı olduğu sanılır) özellikle Athenaios tarafından muhafaza edildi: Pindaros ve Alkaios'un skolion'larından kalan parçalar, Athenaios skolion'u *Harmodios* ve *Aristogiton,* Aristoteles'in felsefî skolion'u, M.Ö. 345'e doğru kaleme alınan *Erdem'e* adlı ilâhi. (L)

SKOLWİN, Szczecin'in (Polonya) sanayi varoşu. Büyük ve modern kâğıt fabrikaları. (L)

SKOLYOTİK sıf. ve i. (fr. *scoliotique*). Patol. Skolyozla ilgili; skolyoza tutulmuş kimse. (L)

SKOLYOZ i. (yun. *skoliosis,* kıvrımlı'dan fr. *scoliose*). Omurganın yana eğrilmesi.

— ANSİKL. *Skolyoz* başlı başına olabileceği gibi omurganın önden arkaya veya arkadan öne doğru eğrilmesiyle (göğüs ve sırt kamburluğu) birlikte de olabilir. Fena duruştan, omur çevresi kaslarının yetersizliğinden (çocuk felci), omurlardaki bir şekil bozukluğundan, bacakların aynı boyda olmamasından ileri gelebilir.

● *Skolyozların tedavisi.* Skolyozların erken teşhisi çok önemlidir. Bu bakımdan çocuklarda yorgunluğa, zayıflamaya, bir omuzun ötekinden yüksek olmasına, kürek kemiklerinde veya kalçada herhangi bir simetri bozukluğuna çok dikkat edilmelidir. Erken teşhis edilirse skolyoz zamanında tedavi edilir, ilerlemesi durdurulur veya zararları önlenir. Şimdi bu alanda büyük ilerlemeler elde edilmiş, geliştirilen cihazlar sayesinde pek çok skolyoz düzeltilmiş, bunların ağır ve çirkin şekillere dönüşmesi önlenmiştir.

Asıl tedavi aynı zamanda bir veya birkaç ihtisas dalını gerektirebilir: hareketlerin yeniden eğitilmesi, cihazlar, cerrahî müdahale.

Pratikte, olayların pek çoğunda büyük yararı dokunan kineziterapiye başvurulur. Etkili hareketler yaptırılması, özellikle çocuklarda, gittikçe daha çok tavsiye edilmektedir. Skolyozların klinik şekillerine göre önce genel hareketler, sonra gittikçe artan özel hareketler uygulanır; bunlar, skolyozun bakışık veya bakışımsız olmasına göre omurganın eğriliklerini düzeltme amacını güden hareketlerdir. Bu kineziterapinin amacı yana doğru eğrilikleri düzeltmek, düzelince korumağa ve bazen skolyozla beraber görülen göğüs çarpıklıklarını ve solunum bozukluklarını gidermeğe çalışmaktır. Bunun için alçıdan korseler kullanılır. «Doğrultucu» veya «düzeltici» olan bu aygıtlar bir menteşe veya çekme âleti yardımıyle omurgayı germeğe ve uzatmağa yarar. Bazı hallerde, deri, maden ve sellüloit korseler kullanılır; son zamanlarda ise plastik (poliyester) korseler daha çok kullanılmaktadır. Bu korseler yalnız başına kullanılabileceği gibi yeniden eğit-

Foto. LAROUSSE

me metotlarıyle beraber veya elde edilen düzeltmeyi korumak için alçı korse varken de kullanılabilir.

Daha ağır ve ilerleyici vakalar için tavsiye edilen cerrahî tedavi, eğriliğin içbükey tarafına kemik yerleştirilerek (kemik nakli) gerçekleştirilen bir omurga artrodezidir. Ameliyat, alçı korselerle bir dereceye kadar iyileşme elde edildikten sonra uygulanır. Bu gibi hallerde dahi kasları kuvvetlendirme amacıyle ameliyattan sonra hareket eğitimi yaptırılır. (L)

SKOPAS, yunanlı mimar ve heykeltıraş (Paros adası M.Ö. IV. yy.). Tegea'da Athena tapınağını onardı, Peloponnesos'ta çeşitli eserler yaptı (Sikyon Herakles'i, Elis Afrodit'i). Skopas usta bir bronz işçisiydi; Atina'da, sonra Anadolu'da çalıştı, Anadolu'da Timotheos, Bryaksis, Leokhares ile birlikte ünlü Bodrum (Halikarnassos) anıt mezarını yaptı. Efes (Ephesos) Artemis'i tapınağının süslemelerine katkısı büyük oldu. Eserlerinden kalan parçaların en değerlisi Tegea'daki Athena mabedinin batı alınlığı kalıntılarıdır (güçlü bir anlatıma sahip olan miğferli baş; tutkulu bir duygululuğu yansıtan Herakles başı). Aynı iç kargaşalık *Keçili Mainas*'ta da görülür; bu eserin Dresden müzesinde saklanan bir kopyası ilgi çekicidir. (L)

SKOPELİSMOS i. (yun. *skopelos*, kaya'dan lat. k.). Esk. Rom. Bir tarlayı verimsiz hale getirmek için, üzerine taş doldurma. (Arabistan menşeli olan bu harekete Mısır, Yunanistan ve Roma'da da rastlanmıştır.) [L]

SKOPELOS, yaygın şekliyle **Skopelo**, Ege denizinde yunan adası, Kuzey Sporades adaları grubunda (Eğriboz [Euboia] ili); 96 km²; 4 100 nüf. Merkezi, kuzey kıyısında, *Skopelos*. Bağcılık ve meyve yetiştiriciliği. (L)

SKOPİN-ŞUYSKİY (Mihail Vasilyeviç), rus prensi (1587-1619), çar Vasiliy Şuyskiy'in yeğeni, Bolotnikov'u Tula'nın ötesine sürdü (1606). İsveç kralı Karl IX'un yanında elçilikle görevlendirildi (1608), Dimitri'ye ve Polonyalılara karşı ittifak yaptı ve onları sonra yenilgiye uğrattı, 1610'da muzaffer olarak Moskova'ya girdi. Ölümü (belki de gücünü kıskanan boyarlar tarafından zehirlenerek öldürüldü) Vasiliy'in düşüşüne yol açtı. (L)

SKOPJE i. Üsküp'ün Makedonca ve Sırpça - Hırvatça'daki adı. (M)

SKOPOLAMİN i. (fr. *scopolamine*). Eczc. Kokainin izomeri olan alkaloit; patlıcangillerden banotu, skopolia, tatula gibi zehirli bitkilerde atropin ve hiyosiyaminle birlikte bulunur. *Eşanl.* HİYOSİN.

— ANSİKL. *Skopolamin*, bromhidrat şeklinde, deri altına 0,1 ile 0,5 mg'lık dozlarda şırınga edilerek, yaşlılıktan ileri gelen titremelerde, parkinson hastalığında, kora hastalığında, tiklerin tedavisinde kullanılır. Ağız yoluyle de etkindir. (L)

SKOPTSIY çoğl. i. («hadım edilmişler» anlamında rusça k.). Bedenî zevklerden dolayı günah işlemekten kaçınmak için hadıma başvuran bir rus mezhebinin üyelerine verilen isim. (Bu mezhep, XVIII. yy.da ortaya çıkmıştır.) [L]

SKOR i. («sayı» anlamında ing. k.). Spor. Bir maçta tarafların kazandığı sayılar (futbolda takımların kaydettiği gol miktarına denir). || *Skor levhası*, takımların kazandıkları sayıları gösteren tabela. (M)

SKORDATURA i. (ital. *scordatura*). Müz. Telli çalgılara has bir icra tekniği.

— ANSİKL. *Sol, ut, fa, la, re, sol* akortunun yanı sıra, çalgının ses genişliğini artırmak veya teknik zorlukları hafifletmek için bir veya birkaç teli peslendiren lavtacıları örnek alan kemancılar, çok zor parçaları gevşetilmiş veya gerilmiş tellerle yorumlarlardı. Bu usul XVII. yy.ın ikinci yarısında alman okulunda çok kullanıldı. Saint-Saëns *Ölüm Dansı*'nın ilk ölçülerinde, Mahler 4. senfonisinde bu imkândan yararlanmışlardır. (L)

SKORİK (Irène BEAUDEMONT, **Irène** — denir), fransız kadın dansçı (Paris 1924). Champs-Elysées bale topluluğunda yıldız dansçı olarak çalıştı (1945-1947). 1950'de Paris Bale topluluğuna geçerek birçok eserin ilk temsillerini canlandırdı: *İskambil*, *On Üç Dans*. 1950'den beri konuk sanatçı olarak milletlerarası bir meslek hayatı sürdürmektedir (Münih, Basel, Strasburg ve Marsilya operaları, Janine Charrat topluluğu, Londra Festival balesi). *Hamlet* (1951), *Külkedisi* (1959), *Pagodalar Prensi* (yeni temsil, 1961), *Abraxas* (1963), *Peer Gynt* (1964) balelerinin ilk temsillerine katıldı. (L)

SKORİNA (Georgiy Frantsisk Lukiç), beyaz rus bilgini (1490'a doğr. - 1535'e doğr.). İlk beyaz rus matbaasını kurdu (1525'e doğr.). İncil'in (Prag, 1517-1519) ve *Resullerin İşleri*'nin (1525) tercümesini ve baskısını yaptı. *Yol Yaprakları* adlı eseriyle bilim ve öğretimi yaymağa çalıştı. (L)

SKORODİT i. (fr. *scorodite*). Miner. Hidratlı tabiî demir arsenyat. (Ortorombik prizmalar halinde billûrlaşan yeşilimsi mavi renkte bir maddedir.) [L]

SKORODUMOV (Gavril İvanoviç), rus minyatürcüsü ve gravürcüsü (Petersburg 1755 - ay.y. 1792). Londra'da Bartolozzi'den noktalamalı gravür tekniğini öğrendi. Sarayın minyatürcüsü oldu (1785). Çar ailesinin portrelerini yaptı (Rus müzesi, Leningrad). [L]

SKOROPADSKİY (İvan İlyiç), Ukrayna hatmanı (1646-1722). İsveçlilerin Poltava'da yenilmesi ve hatman Mazepa'nın kaçışından sonra, 1708'de Büyük Petro'nun aracılığıyle Mazepa'nın yerine seçildi. Ukrayna Kazaklarının, imparatorluk çerçevesi içinde muhtariyetini yitirerek bütünüyle Rusya'nın boyunduruğu altına girmesi, Skoropadskiy'in hatmanlık yaptığı yıllara rastlar. (M)

SKOROPADSKİY (Pavel Petroviç), rus generali (Wiesbaden 1873 - Murnau 1945). Doğu Prusya'da bir süvari tümenine kumanda etti, 1917 Devriminde ukrayna ordusunun başına getirildi. 1918'de Kiev'deki alman kurmayının (von Eichhorn) desteğiyle Ukrayna hatmanı ilân edildi; ayrılıkçı ve sovyet aleyhtarı bir Ukrayna hükûmeti kurmağa çalıştı. Odessa'daki müttefiklerle ilişki kuran Petlyura tarafından kovulunca, kasım 1918'de Almanya'ya kaçtı. (L)

SKOTA i. (ital. *scotta*). Denizc. Bk. ISKOTA.

SKOTO—, karanlık anlamına gelen yun. *skotos*'tan alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren unsur. (L)

SKOTOFOR i. (fr. *scotophore*). Bir uyarma sonucu gazışı özelliğini kaybeden ürün. (Potasyum iyodür veya bromür gibi bazı halojenürler, morötesi ışınlar altında flüorışıl görünür. Bu flüorışı, ışıklı bir fon üzerinde, görüntüleri mor veya koyu kahverengi halinde meydana gelen katot ışınlarıyle kaybolur.) Bk. KARARMA. (L)

SKOTOM i. (yun. *skotoma*, kararma'dan fr. *scotome*). Oftalmoloji. Görme alanının merkezini veya çevresini kısmen kapayan sabit leke. (Yuvarlak veya düzensiz olabilir; görme sinirindeki bir lezyondan, damar veya ağtabakanın veya her ikisinin birden hastalanmasından ileri gelir.) || *Pırıldak skotom*, görme alanında beliren parlak ve hareketli leke; kırık çizgiler ve rengârenk alevler halinde özellikle göz migreni çeken kimselerce görülür. (L)

SKOURATOFF (Wladimir), rus asıllı fransız dansçı ve koreograf (Paris 1926). 1952-1957 Arasında Cuevas markisinin Büyük balesinde yıldız dansçı olarak çalıştı, sonra Scandinavisk balesine ve Londra Festival balesine konuk sanatçı olarak çağrıldı. Birçok balenin ilk temsillerini düzenledi: *Chota Roustaveli* (1946), *Kadın ve Gölgesi* (1948), *Işık Tuzağı* (1952), *Ekşimsi* (1953), *İrene Holm* (1960), *Okyanuslar Ötesi Süiti* (1963). Birçok eseri başarıyle sahneledi: *Kafkasyalı Mahpus*, *Poloveç Dansları* (Prens İgor operasından). 1964'te Cenevre'de Grand théâtre'da çalıştı, 1966'da bale yöneticisi ve koreograf olarak Strasbourg operasına geçti ve 1967'de *Kibarlar Düğünü* balesini düzenledi. (L)

SKOVORODA (Grigoriy Savviç), ukraynalı filozof ve yazar (Tsernuhi, Poltava 1722 - İvanovka, Harkov 1794). Kiev İlâhiyat akademisinde ve alman üniversitelerinde okudu, Harkov kolejinde şiir üstüne dersler verdi. Bir çeşit islav Rousseau'su olan Skovoroda, tabiata dönme ve töreleri basitleştirme konusundaki görüşlerini şarkı ve masal şeklinde dile getirdi ve göçebe hayatı sürmeğe başladı. Rusça ve Ukraynaca karışığı bir dille yazdığı ahlâkî incelemeleri, konuşmaları, alegorileri v.b. ile tanındı. Eserleri sansür yüzünden ancak 1836'da yayımlanabildi. (L)

SKÖN, İsveç'te (Västernorrland) şehir, Sundsvall'in kuzey varoşu, Alnö adasının karşısında; Timra ile beraber 23 200 nüfuslu bir sanayi merkezi meydana getirir. Makine yapımı. Bıçkıhaneler. Kâğıt hamuru fabrikaları. (L)

SKÖVDE, İsveç'te (Skaraborg) şehir; 24 800 nüf. XII. yy.dan kalma kilise. Sanayi merkezi (makine yapımı, motorlar v.b.). Uranyumlu şist çıkarılması. — Yakınında, roman üslûbunda Vamb kilisesi (XII. yy.) ve eski Varnhem manastırının XIII. yy.dan kalma gotik üslûbunda kilisesi (birçok isveç kralının mezarı bu kilisededir). [L]

SKRAM (Amalie ALVER), norveçli kadın edebiyatçı (Bergen 1847 - Kopenhag 1905). Bir tacir denizciyle evlendi. 1878'de boşandı, 1884'te danimarkalı tenkitçi Erik Skram ile evlendi. 1885'te ilk romanı *Constance Ring*'i yayımladı. *Hellemyrsfolket* (Hellemyr'in İnsanları) [4 c., 1887-1889] adlı romanı Norveç'teki natüralist akımın şaheserlerindendir. *Agnete* (1893) adlı oyununda bağımsız bir kişinin, burjuva hayatının konformizmiyle çatışmasını anlattı. (L)

SKRAP i. (fr. *scrap*). Kauçuk ağacının kabuğundan toplanan ve içinde genellikle kabuk kırıntıları, kum ve diğer yabancı maddeler bulunan kauçuk. (L)

SKRAPER i. (ing. *scraper*, kazıyıcı'dan). Bayınd. Büyük şantiyelerde, hafriyata ve bu hafriyattan çıkan malzemeleri 300 m'lik bir uzaklığı geçmemek şartıyle taşımağa ve boşaltmağa yarayan motorlu veya başka bir araça çekilen toprak tesviye makinesi. (Lastik tekerlekler üzerine monte edilmiş eklemli bir kepçeden meydana gelir. Kepçenin bir elemanı, kazıcı bir lama ile toprağı kazar ve kepçe haznesine doldurur.)

— Mad. oc. Yanlarında iki kulak bulunan ve kablo ile ileri-geri çekilen büyük lama; yığın halindeki kazılmış cevher veya kömürü önünde iterek istenilen yere kadar taşır. || *Skraperle yükleme*, kazı malzemesinin skraper ile yüklenmesi ve taşınması.

— ANSİKL. Mad. oc. *Skraperle yükleme*, bazı demir ocaklarında çok gelişmiş olan mekanik bir yükleme usulüdür. Skraper, bir taraftan kafa halatına, diğer taraftan da şantiyenin dip kısmına tespit edilmiş

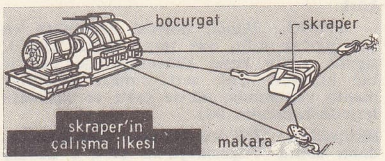

bir gönderme makarasından geçen kuyruk halatına bağlanmıştır. Baca çıkışına yakın bir yere yerleştirilen *skraper bocurgatı* iki tamburdan meydana gelir; ileri-geri hareketi sağlamak için tamburlardan biri sarılırken diğeri boşalır. Nakliyat mesafesinin kısa olması gerekir: 20-30 metre kadar. Daha uzun mesafeler için skraperler seri olarak bağlanır ve kazı mesafesi boyunca dizilir. Şantiye genişse, şantiyenin iki ucuna tespit edilmiş makaralardan geçen iki kuyruk halatı ile üç tamburlu bir bocurgat kullanılır ve şantiyenin bütün genişliği boyunca hareket sağlanır. (L)

SKROTUM i. (lat. *scrotum*). Erbezi torbası. || *Skrotum bağı*, erbezini skrotuma bağlayan telsel bağ.

— ANSİKL. *Skrotum* erbezi ile erbeziüstünü saran en dıştaki kılıftır. Erbeziyle erbeziüstü arasında çift katlı seröz bir zar bulunur. Skrotum, skrotum rafesi denen bir çizgiyle ortadan ikiye ayrılır. (L)

SKOPAS

Foto. LAROUSSE

İréne SKORİK

SKOVORODA

SKRÇABİN

skraper (bayınd.)

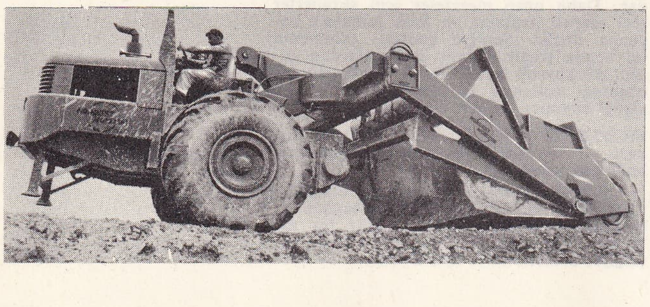

SKRYABİN (Aleksandr Nikolayeviç), rus bestecisi (Moskova 1872 - ay.y. 1915). Moskova konservatuvarında S. Taneyev ve G. Konus'tan ders gördü, 1898'de aynı konservatuvara piyano öğretmeni oldu. Önce Chopin'in etkisinde kaldı, Avrupa'da bulunduğu sırada Wagner, R. Strauss, Debussy ve Ravel'den etkilendi ve armoni araştırmalarına yeni bir yön verdi. Skryabin, doğu metafiziğinin etkisinde, *Tanrısal Şiir, Vecd Şiirleri, Ateş Şiiri* adlı eserleri besteledi. Son altı piyano sonatı, Skryabin'in düşüncesine göre, «büyük kozmik esrar»ın yaratılmasındaki basamaklardır ve sanatçı bunun birinci bölümünü *İlk Eylem*'de vermiştir. Coşkun ve samimî bir sanatçı olan Skryabin, klasik armoniyi reddetti, üçlü üstüne kurulu sistemi bir kenara bıraktı ve dörtlü aralık üstüne kurulu bir sistem benimsedi; Debussy'yi örnek alarak armoni merdivenlerini genişletti ve kendine has bir müzik dili yarattı. *Poemler*'inin dışında orkestra eseri olarak üç senfoni, piyano ve orkestra için bir konçerto, piyano için on sonat, yirmi dört etüt, seksen beş prelüd v.b. besteledi. (L)

SKRZYNECKİ (Jan Zygmunt), polonyalı general (Zebrakna Podlasiu 1787 - Krakow 1860). Fransız ordusunda (1806-1814), sonra polonya ordusunda (1815-1831) hizmet etti. 1830 Ayaklanmasına katıldı, fakat Dembinski tarafından kumandanlıktan uzaklaştırıldı. Montalembert'e mektupları 1902'de yayımlandı; bu mektuplarda, Towianski mistisizmini müjdeleyen bir mistik anlayış vardır. (L)

SKRZYNSKİ (Aleksander, — kontu), polonyalı siyaset adamı (Zagorzany 1882 - Ostrow 1931). Polonya devletinin yeniden kurulmasından sonra dışişleri bakanı (1922-1923 ve 1924-1926) ve başbakan (1925-1926) oldu. Konsey başkanı (1925-1926) olarak Milletler Cemiyetinde ve Locarno'da önemli bir rol oynadı. (L)

SKUA i. Yırtıcı martılar grubundan, saldırgan ve yırtıcı tabiatlı martı; Kerguelen adalarında yaşar; özellikle avlarını, yumurtalarını ve yavrularını yediği balıkçıl kuşların zararına beslenir. (Bir karga boyunda olan skua'nın ayakları perdeli ve kuvvetli, gagası kıvrık ve keskindir; tüyleri kahverenginde, metabolizması kuvvetlidir; kuluçkada yatarken karnındaki derinin ısısı 50°C'a ulaşabilir.) [L]

SKUALEN i. (lat. *squalus*, köpek balığı'ndan fr. *squalène*). Kim. Köpek balığı yağında bulunan, $C_{30}H_{50}$ formülünde, renksiz, doymamış sıvı hidrokarbon. (L)

SKULERİT i. (fr. *scoulérite*). Miner. Hidratlı alüminyum silikat; alkali madenler ve demirden meydana gelen bir kil çeşididir. (L)

SKUNK i. (ing. k.). Özellikle kokarca gibi etçil hayvanların derisinden yapılan kürk.

— ANSİKL. *Skunk*, normal uzunlukta ve çok parlak kıllı, sırt tarafı beyaz çizgili, siyaha yakın koyu kahverenginde değerli bir kürktür. Çok sert olması sebebiyle manto yapımında, elbise yaka ve süslemelerinde kullanılır. (M)

Skupştina, 1858'den itibaren Sırbistan'da, daha sonra Yugoslavya'da (1945'e kadar) Millet meclisi ve özellikle Temsilciler meclisi. (L)

SKUTARİ, Üsküdar'ın Yunancadaki adı. (M)

SKUTELLUM i. (lat. *scutellum*, arma levhası). Bot. Buğdaygillerin embriyonundaki tek çenek. (Besi dokusuna dayalı olan bu kısım embriyonun gelişmesi sırasında sindirim ve özümleme görevlerini yerine getirir.)

— Böcekbil. Genellikle elitraların arasında, dip tarafta bulunan üçgenimsi küçük parça. (Scutellara grubunun heteroptera takımından böceklerde bazen aşırı derecede gelişir.) [L]

SKUTER i. (ing. *scooter*). Sürücüye büyük bir rahatlık veren, gövde biçiminde açık kadrolu özel bir motosiklet.

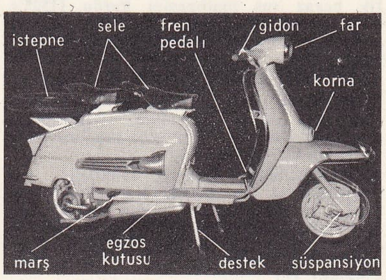

— ANSİKL. 1907 Yılında İngiltere'de satışa çıkarıldığı zaman *skuter*, takviye edilmiş ve motorla donatılmış basit bir trotinetti. Birinci Dünya savaşı boyunca İngiltere ve A.B.D. çeşitli silâh fabrikaları arasında bağlantı kurmada kullanıldı. 1917'de Charron tarafından Boulogne ormanlarında gösterilen skuter, 1919'da sadece ticarî bir taşıt olarak göz önüne alınmıştı. Daha sonra ingiliz şirketleri bunun biçimini geliştirerek, skutere, kadronun arka kısmını saçla kaplayarak çok rahat ve sürücüyü mekanizmanın kirletmesine karşı daha iyi koruyan bir biçim verdiler. Fakat yapımına devam edilmedi.

İkinci Dünya savaşından sonra iki büyük italyan şirketi, İnnocenti (Lambretta) ve Piaggio'nun (Vespa) yeni ihtiyaçlara uydurma çabaları sonunda, Piaggio'nun bugünkü skuteri yapmasına yol açtı. Yapım tekniği motosikletinkine benzer; fakat skuter tekerleklerinin çapı motosiklet tekerleklerininkinden daha küçüktür. Vespa gerçek bir otomobil şasesine sahiptir ve yol tutumu çok iyidir; önde ve arkada dengelikli bir süspansiyonu vardır; hidrolik sönüm ve konik sarımlı yaylar belirli bir esneklik değişimi sağlar. Öte yandan arka tekerlek ekseni üzerine yerleştirilen motorun konumu, vites kutusunun ara mil ihtiyacını kaldırır, transmisyon bir istavroz ve amortisör yayıyle donatılmıştır. (L)

SKUTSKAR, İsveç'te (Uppsala, Alvkarleby komünü) liman şehri, Botten körfezi kıyısında, Dal älv'ın ağzında; 5 600 nüf. Bıçkıhane. Kâğıt hamuru, sülfit ve sülfat fabrikaları. Kereste ihracatı. (L)

SKUTTERUDİT i. (Norveç'te *Skutterud* yer adından fr. *skutterudite*). Miner. Formülü $CoAs_3$ olan tabiî kobalt arsenyür; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

SKYE, Büyük Britanya'da ada, Hebrides takımadalarında, iskoç kıyılarından dar bir buzulla ayrılır; 8 300 nüf. Buzul aşındırması sonucunda meydana gelen kıyıları çok girintili çıkıntılıdır. Adanın iç kısmında yükselti 1 010 m'ye ulaşır. Koyun yetiştiriciliği. Turistik merkez. İdare merkezi, *Portree*. (L)

SKYLAKİON veya **SCYLACEUM.** Esk. coğ. Bruttium'da yunan şehri, Roma İmparatorluğu devrinde roma kolonisi olarak önem kazandı. Bugün, *Squillace*. (L)

SKYLAKS, M.Ö. VI. yy.da yaşamış yunan denizcisi ve coğrafyacısı. Karyanda'da (Karia) doğdu. Pers hükümdarı Dara I tarafından İndus nehri çığrının bir kısmını keşfetmekle görevlendirildi. Dönüşünde (508) Kızıldeniz kıyılarını taradı. Onun adını taşıyan Akdeniz *Periplus*'u (Deniz Gezisi) çeşitli devirlerde yaşamış birçok yazarın eserlerinden meydana gelen bir derlemedir. (L)

SKYLİTSES (Ioannes), anadolu asıllı bizanslı tarihçi (XI. yy.). Olayları bütünleyici ve tenkitçi bir bakışla ele aldı. Theophanes'in yazdığı kroniklerin devamı olan ve 811 - 1079 arasını kapsayan bir *Khronographia* (Kronik) yazdı; bu eserin sadece latince kopyası bugüne kalmış, bir bölümü Kedrenos'un *Tarih*'ine alınmıştır. (L)

SKYLLA, Messina boğazında deniz kayası (bir korsan yatağı olduğu sanılır); mitolojide Kharybdis kayası karşısında pusu kuran ve Krataiis'ten veya Phorkys ile Hekate'den, başkalarına göre de Tiphou ile Ekhidna'nın çocukları olan Triton ile Hekate'nin birleşmesinden doğduğu söylenen bir deniz canavarıyle temsil edilir. Altı başı olan ve insan yiyen bu canavarın Odysseus'un altı arkadaşını yediği ve Herakles tarafından öldürüldüğü söylenir. (L)

SKYLLİAS, ünlü dalgıç (M.Ö. V. yy.). Kserkses'in filosu Pelion dağı (Tesalya) yakınlarında batınca, Skyllias bu gemilerdeki serveti denizden çıkarmağa gitti. Fırtına çıkınca, kızı Kyane ile birlikte, pers gemilerinin çapalarını sökmeğe giderdi. Böylece gemiler kıyılara çarparak parçalanırdı. (L)

SKYLLİS Knosos'lu, ressam (M.Ö. VI. yy. başları). Pausanias'a göre Daidalos'un oğlu veya öğrencisiydi. Argos'ta Lipoinos (kardeşi olduğu sanılır) ile birlikte işlettiği bir atelyede tahta, mermer ve bronz heykeller yaptı. Peloponnesos tapınaklarındaki heykellerin çoğu bu atelyede yapılmıştır. (L)

SKYMNOS, M.Ö. I. yy. coğrafyacılarından. Sakızlı idi; kral Nikomedes devrinde Bithynia'da yaşadı. *Periegesis* (Gezi Notları) adlı eserinde Akdeniz'in kuzey kıyılarını iambos vezninde mısralarla anlattı. (LM)

SKYPHOS i. («bardak» anlamında yun. k.). Bizans devrinin sonlarına doğru, çok ince ve çukur bir maden tabakası üzerine basılan ve bu şekliyle bir kupayı andıran para. (L)

SKYROS, Ege denizinde yunan adası, Kuzey Sporadlar'ın (Eğriboz ili) başlıca adası, Eğriboz'un kuzeydoğusunda; 210 km², 3 200 nüf. İdare merkezi, doğu kıyısında *Skyros* (2 900 nüf.).

— Tar. Adada uzun süre Karia'lı korsanlar oturdu. Thetis'in, oğlu Akhilleus'u buraya gönderdiği ve Akhilleus'un burada kral Lykomedes'in kızları arasında saklandığı sanılır. Theseus burada öldü. Atinalılara geçen (M.Ö. 470) adayı Makedonyalılar aldı (342). [L]

SKYTALE i. (yun. k.). Ispartalılarda resmî, gizli habercilerin kullandığı yuvarlak çomak. (Mesaj bir şeridin üzerine yazılır ve anlamının çözülebilmesi için bir çomağa özel bir biçimde sarılması gerekirdi.) [L]

SKYTHİA. Esk. coğ. Yunanlılara göre Avrupa'nın kuzeydoğusunda ülke. Herodotos'a göre Skythia Tuna'dan Don'a kadar uzanıyordu; sonunda Karadeniz'in kuzeyindeki ülke (en geniş anlamıyle) olarak tanımlandı. Bk. İSKİTLER. (L)

SKYTHUPOLİS. Esk. coğ. Filistin'de şehir, Şeria ırmağının vâdisinde, Taberiye gölünün 20 km uzağında. Manase kabilesi topraklarında olan şehrin adı Bethşean'dı. M.Ö. VII. yy.da İskitlerin yerleştiği sanılan şehir, İsa zamanında kutsal topraklardaki yunan fikir merkezlerinden biriydi. Haçlıların eline geçince Bessan baronluğunun merkezi oldu. Hipodrom, tiyatro ve sütun kalıntıları. Bugün, *Beytşean* veya *Beytşan*. (L)

SLAB i. (ing. k.). Kauçuk. Süzülmemiş lateksten doğrudan doğruya pıhtı halinde elde edilen düşük kalitede kauçuk. (Slablar ihraç limanlarında kurulan özel fabrikalarda işlenir veya ticarî bakımdan daha geçerli bir ürün olan «krep» haline dönüştürülür.) [L]

SLADEK (Josef Vaclav), çek şairi (Zbiroh 1845 - ay.y. 1912). 1872'den sonra Prag Ticaret akademisinde ingiliz edebiyatı profesörü oldu. Uzun süre *Lumir* dergisini yönetti. Başlıca şiir kitapları: *Basne* (Şiirler) [1875], *Jiskry na Mori* (Deniz Üzerinde Kıvılcımlar) [1879], *Selske Pisne* (Köylü Türküleri) [1889], *Çeske Znelky* (Çek Şarkıları) [1892], *V Zimnim Slunci* (Kış Güneşi Altında) [1897]. Sladek Burns'ten, Coleridge'ten, Longfellow'dan ve Shakespeare'den tercümeler yaptı. (L)

SLADEN (Brooke Wheelton Douglas), ingiliz yazarı (Londra 1856 - Howe, Sussex

Foto. A.P.N. (LAROUSSE)

1947). Oxford'da okudu, sonra Avustralya'ya gitti (1879). Sydney üniversitesinde tarih profesörü oldu. 1886'da İngiltere'ye döndü ve kendini yazarlığa verdi. 1897-1899 Arasında *Who's Who*'nun, 1910-1911'de *The Green Book*'un yayım işlerini yönetti. Başlıca eserleri: *Australian Lyrics* (Avustralya Şiiri) [1882], *The Spanish Armada* (İspanyol Armadası) [1888], *The Secrets of the Vatican* (Vatikan'ın Sırları) [1907], *The Confessions of Frederick the Great* (Büyük Friedrich'in İtirafları) [1915], *The Douglas Romance* (Douglas Romansı) [1916], *The Shadow of a Great Light* (Büyük Bir Işığın Gölgesi) [1918], *Eve an Artists Model* (Eve, Bir Sanatçının Modeli) [1932], *My Long Life, Anecdotes and Adventures* (Uzun Hayatım, Fıkra ve Serüvenler) [1939]. (M)

SLADKOVİÇ (Ondrej BRAXATORİS, **Ondrej** — denir), slovak şairi (Krupina 1820 - Radvany 1872). Stur'un görüşüne uyarak, edebî Slovakçayı şiirde kullananların ilkidir. Kollar ile Puşkin'in etkisinde kaldı. Başlıca eserleri: *Marina* (1846) ve *Detvan* (1853). [L]

SLAGELSE, Danimarka'da (Sorö amt'ı) şehir, Sjaelland adasında, 20 244 nüf. Canlı ticaret merkezi. Makine yapımı. Besin sanayii. (L)

SLALOM i. (norveççe k.). Kayak sporunda bir seri virajdan meydana gelen bir pist üzerinde yapılan iniş yarışı. (Pist, üzerinde flamalar bulunan direklerle sınırlıdır.) [L]

SLANE (William MAC GUCKİN DE), irlanda asıllı fransız şarkiyatçısı (Belfast 1801 - Paris 1879). Cezayir ordusunda tercümanlık yaptı, sonra arapça metinleri (*İbni Haldun* [1856] v.b.) çevirip yayımladı. Bibliothèque Nationale'deki arapça elyazmaları kataloğunu düzenledi. (L)

SLANG i. (ing. k.). İngilizlerin samimî konuşmalarda kullandığı halk dilinden alınma kelime ve deyimler bütünü. (L)

SLANİC, Romanya'da şehir, Muntenia'da (Ploeşti bölgesi), Transilvanya Alpleri'nde, Ploeşti'nin kuzeyinde, 6 900 nüf. Sayfiye ve ılıca merkezi. Önemli tuz ocağı. (L)

SLANSKY (Rudolf SALZMANN, — denir), çek siyaset adamı (Nezvestice, Plzen 1901-Prag 1952). Komünist Partisi Merkez komitesi üyesi oldu (1928), milletvekili seçildi (1935-1937), 1938'de Rusya'ya gitti, savaş sırasında sovyet partizan topluluklarına katıldı, dönüşünde Komünist partisi genel sekreteri (1945), Kominform delegesi (1947), başbakan yardımcısı (1951) oldu. Clementis ile birlikte komplo hazırlamakla suçlandı ve idam edildi. 1963'te itibarı iade edildi. (L)

SLANY, Çekoslovakya'da (Orta Bohemya bölgesi) şehir, Prag'ın kuzeybatısında, 9 100 nüf. Makine fabrikası. Metalürji sanayii. Çevrede maden kömürü yatakları ve karbonatlı demirli maden suları. (L)

SLATAPER (Scipio), italyan yazarı (Trieste 1888 - Podgora 1915). Avusturya'nın hâkimiyeti altındaki yurdundan ayrılarak Floransa'ya gitti, *La Voce* adlı derginin çevresinde toplanan yazarların yurtseverlik duygularını güçlendirmeğe çalıştı. Sağlığında yalnız *Il Mio Carso* (Benim Carso'm) [1912] adlı otobiyografik eseri yayımlandı. İtalya'nın Birinci Dünya savaşına katılması üzerine cepheye gitti ve orada öldü. *Scritti Letterari e Critici* (Edebiyat ve Tenkit Yazıları) [1920], *Epistulae* (Mektuplar) [1950], *Scritti Politici* (Siyasî Yazılar) [1954] adlı eserler ölümünden sonra basıldı. (L)

SLATER (Francis Carey), İngilizce yazan güney afrikalı yazar (Kap 1876 - ay.y. 1958). Nes inin en iyi şairidir. Başlıca eserleri: *The Karroo* (1924), *Drought* (1929), *Dark Folk* (Kara Halk) [1935], *The Trek* (1938), *Veld Patriarch* (1949). 1957'de, bütün şiirleri bir tek kitap halinde basıldı. Ayrıca, bir güney afrika klasik şiiri antolojisi yayımladı (1925 ve 1945). [L]

SLATİNA, Romanya'da şehir, Muntenia'da (Argeş bölgesi), Eflak ovasında, Olt ırmağı kıyısında; 13 700 nüf. Pazar yeri. Yakınında alüminyum fabrikası. (L)

SLATİN PAŞA (Rudolf Karl VON SLATİN, — denir), avusturyalı ve mısırlı general (Ober Sankt Vet, Viyana yakınları 1857 - Viyana 1932). Avusturya ordusunda piyade üsteğmeniydi, Gordon'un teklifi üzerine 1878'de mısır ordusuna girdi. Darfur valisi oldu, Kordofan'da Mehdî ayaklanmasının bastırılmasına katıldı. Mehdî tarafından esir edildi, 1895'te kaçtı, mısır ordusunda görev aldı, 1903'te Sudan vilâyetleri müfettişliğine getirildi. Serüvenlerini kitap halinde yayımladı. (L)

SLAUERHOFF (Jan Jacob), hollandalı yazar (Leeuwarden 1898 - Hilversum 1936). Hekim olarak deniz kuvvetlerine katıldı. Şiir, roman ve hikâyelerinde serüven tutkusunu dile getirdi. Rilke, Corbière ve Rimbaud'nun etkisinden sıyrılarak kişisel bir anlatım yolu buldu ve romantik bir soyluluk taşıyan bir şiir bildirisi ortaya koydu. İki savaş arası hollandalı şairlerin en büyüklerindendir. Başlıca eserleri: *Archipel* (Takımada) [1923], *Clair-obscur* (Alacakaranlık) [1927], *Eldorado* (1928). [L]

SLAVA i. Bir ailede, bu ailenin koruyucusu olan azizin yıldönümünü kutlamağa dayanan sırp geleneği. (Bu kutlama, kabuller ve ziyaretlere vesile olur.) [L]

SLAVATA (Vilem), çek siyaset adamı (Cesky Kostelec 1572 - Jindrichuv Hradec 1652). 1597'de katolik oldu, imparatorluk valiliğine getirildi, Prag'daki Hradçany şatosunun pencer esinden atılanlar arasındaydı (1618), fakat ölümden kurtuldu, Ferdinand II'nin danışmanlığını yaptı, Bohemya büyük şansölyesi oldu (1628). Hatıraları (1608-1619) 1868'de yayımlandı. (L)

SLAVEYKOV (Penço), bulgar yazarı (Tryavna 1866 - Brunata, Como gölü yakınları 1912). Petko Slaveykov'un oğlu. Genç yaşında felç oldu, çetin bir ömür sürdü. Şiir kitapları bulgar edebiyatının şaheserleri arasında yer alır: *Epiçeşki Pesni* (Epik Şarkılar) [1907], *Sın za Ştastie* (Mutluluk Düşleri) [1907], *Na Ostrova na Blajenite* (Mutlular Adasında) [1910], *Kırvava Pesen* (Kanlı Şarkı) [1911-1913]. Alman kültürüyle yetişen Slaveykov, Nietzsche'nin etkisinde kaldı ve eserlerinde manevî değerleri yüceltti. *Misıl* (Düşünce) dergisinde edebî tenkitler yazdı. (L)

SLAVEYKOV (Petko Raçev), bulgar şairi, yazarı ve folklorcusu (Tırnova [bugün Veliko Tırnovo] 1827 - Sofya 1895). Tırnova'da öğretmenlik yaptı. Edebî ve toplumsal konuları işleyen *Proslavilo se V. Tırnovo* (Ün Salmış Tırnova) [1843] adlı ilk eserinde yunan papazlarına çattı ve bu yüzden görevinden uzaklaştırıldı. 1843-1863 Arasında çeşitli görevlerde bulundu. Bu dönemde folklor araştırmalarına başladı. Rus ve avrupa edebiyatını yakından takip etti. İlk şiirleri: *Krumiada* (Krum Han Çağı), *Samuilka* (Kral Samuil Çağı), yergi şiiri *Ogledalo* (Ayna) v.b. Ayrıca türk, yunan ve sırp şarkı ve şiirlerini Bulgarcaya uyarladı. 1849'da *Tsarigradski Vestnik*'te (İstanbul Gazetesi) yazılar yazmağa başladı. Aynı zamanda *Basnenik* (Masal Kitabı) [1852], *Pesnopoyka* (Şarkı Derlemesi) [1852], *Veseluşka* (Şenlik Kızı) [1854] adlı eserleri yayımladı. 1864-1867 Arasında ilk bulgar mizah gazetesini (*Gayda*) çıkardı. 1864'te İstanbul'a yerleşti ve Fener'deki bulgar okulunda öğretmenlik yaptı. Bu arada bağımsız bir bulgar kilisesinin kurulmasına çalıştı. 1866'da *Makedoniya* gazetesini yayımlamağa başladı. Türk hükûmeti ve bulgar zenginlerine (çorbacii) karşı tutumu yüzünden 1872'de gazete kapatıldı. En iyi şiirlerini (*Ne Pey mi se* [Her Şeyden Vaz Geçtim], 1870; *İzvorıt na Belonogata* [Beyaz Kız Çeşmesi], 1873; *Jestokostta mi se Slomi* [Artık Zalim Olamam], 1873) *Çitalişte* (Kütüphane) adlı dergide yayımladı. Türk hükûmetine karşı savaş düşüncesini benimsemediği ve bu savaşa katılmadığı için bulgar devrimcileri tarafından saldırıya uğradı. 1874'te Edirne'de, 1875-1877 arasında ise Eski Zağra'da (bugün Stara Zagora) öğretmenlik yaptı. 1877-1878 Türk-Rus savaşından sonra Kurucu meclis üyesi olarak Tırnova anayasasının hazırlanmasına katıldı. Daha sonra knyaz A. Battenberg ve Ferdinand'ın rejimlerine karşı çıktı. Slayevkoy yeni bulgar edebiyatının kurucularındandır. (M)

SLAVİCİ (Ion), romanyalı yazar (Şiria, Arad yakınları, Transilvanya 1848 - Bükreş 1925). Budapeşte'de ve Viyana'da hukuk okudu. Viyana'da Eminescu ile «Genç Romanya» derneğini kurdu. 1874'te Yaş'ta, 1876'da Bükreş'te gazetecilik ve öğretmenlik yaptı. Transilvanya'ya dönünce, Sibin'de, *Vatra* gazetesini çıkardı. Avusturya'ya bağlı bir Romanya federasyonu kurulmasını arzuluyordu. Birinci Dünya savaşında acı deneyler geçirdi. Mütarekeden sonra hapse atıldı, affedildi ve ömrünün son yılları üzüntü ve yalnızlık içinde geçti. Önce «Belediye Başkanının Kızı» (1871) adlı bir komedi ve halk hikâyeleri yazdı. İlk hikâye kitabını 1892'de yayımladı (şaheseri olan «Kırkılmış Papaz» hikâyesi bu kitapta yer almaktadır). Ayrıca 1896'da *Moara cu Noroc* (Şans Değirmeni) adlı bir başka hikâye kitabı yazdı. Romanlarının en iyisi *Mara*'dır (1906). Transilvanya'da yurtsever ve ahlâkçı eğilimli edebiyatın başlıca temsilcilerinden olan Slavici, Romanya'da köy hikâyeleri türünün yaratıcısıdır. (L)

SKRZYNSKİ

SLAVİÇEK (Antonin), çek ressamı (Prag 1870 - ay.y. 1910). Ülkesine izlenimciliği getirdi (Prag, Plzen müzeleri). [L]

SLAVİSTİK i. (fr. *slavistique*). İslav dilleri bilimi ve bu dillerin incelenmesi. (L)

SLAVİZM i. (fr. *slavisme*'den). İslavları bağımsız milletler halinde teşkilâtlandırmayı veya federatif ya da tek bir sistem içinde toplamayı amaçlayan siyaset. (Bu kelime, eşanlamlısı PANİSLAVİZM'den daha az kullanılır.) [L]

SLAVKOV, Austerlitz'in çekçe adı. (L)

SLAVOFİL sıf. ve i. (fr. *slavophile*). XIX. yy.da Rusya'da batılılara karşı olan *intelligentsia* üyelerine verilen ad.

— ANSİKL. Başta Homyakov (1804-1860) olmak üzere, Kireyevskiy kardeşler, Aksakov kardeşler ve Samarin, Nikolay I (1825-1855) tahta çıkar çıkmaz yeni bir görüş ortaya atmışlardı: onlara göre Rusya'nın huzursuzluğu manevî kaynaklarından (Rusya'nın Batı'ya oranla üstünlüğünü ve orijinalliğini sağlayan Ortodoks kilisesi, halkın çara serbestçe boyun eğmesi v.b.) sapmış olmasından ileri geliyordu. Başlangıçta *slavofil*'lerden kuşkulanan Rus hükûmeti, Aleksandr II devrinde (1855-1881), Polonya üstündeki baskıyı ve Rusya'da gericilik siyasetini sürdürmek için bu fikir akımından yararlanmağa başladı. (L)

SLAVONCA i. Leng. İslavcayı temel alarak ortodoks İslavlar tarafından din dili, sonra edebiyat dili olarak geliştirilen ve oluşum yerine göre farklılık gösteren (Ortaçağ Latincesine benzer) yapma dil. (Bu yüzden bir *Rus Slavoncası*, bir *Bulgar Slavoncası*, bir *Sırp Slavoncası* v.b. vardır. Bu sebeple gerçek eski rusça, eski sırpça veya eski bulgarca metne hemen hiç rastlanmaz. Hattâ modern edebiyat dilleri bile slavonca kelimelerle doludur. Özellikle yazı Rusçası, tarih bakımından halk ağzıyle Rusya [ve Ukrayna] Slavoncasını kaynaştıran bir biçimdir.) [L]

SLAVONSKİ BROD. Bk. BROD.

SLAVONYA, sırpça **Slavonija,** Kuzey Yugoslavya'da bölge; Drava, Sava ve Tuna ırmakları arasında. Hemen bütünüyle Hırvatistan cumhuriyeti topraklarında yer alan Slavonya birbirinden ayrı yaşlı kütlelerden meydana gelir; bu kütlelerin yükseltisi 1 000 m'yi aşmayan ormanlık dorukları, denizin ve Pannonia gölünün killi-kumlu döküntülerinden meydana gelen tepelere hâkimdir; Sava'nın kolları boyunca yüksek ve kurak alüvyon taraçalar uzanır; bataklık ovalar, meşe ormanları ve çayırlarla (lug) örtülüdür. XVII. yy.da birbirinden uzak olan köyler, Avusturya'nın 1699'dan sonraki bölgeye yeni kolonlar yerleştirme çalışmaları sırasında birkaç km uzunluğunda gruplar halinde biraraya toplanmıştır. Bölgede tahıla dayanan (iki yılda bir nadas, buğday, mısır) çok çeşitli tarım yapılır; şehirlerin çevresinde, uzmanlaşmış bitkiler yetiştirilir: şerbetçiotu, kenevir, hindiba. Büyük baş hayvan yetiştiriciliği gelişmiştir. Bölgenin başlıca kasabaları şunlardır: Bjelovar, Doruvar, Pakrac, Slavonska Pozega, Djakovo, Vinkovci.

● *Tarih.* Slavonya daha Ortaçağda Hırvatistan krallığının doğu kesimi haline geldi.

Foto. Keystone (LAROUSSE)

SLATAPER

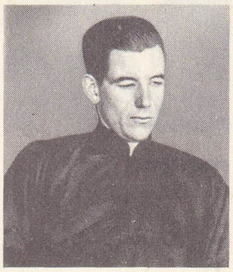

SLAUERHOFF

Penço SLAVEYKOV

SLAWEK

Osmanlı istilâları (XVI. yy.) sırasında bölgeye sığınan birçok sırp, yavaş yavaş hırvat halkıyle karıştı. Habsburglar tarafından Osmanlılardan alınan (Karlofça barışı, 1699), sonra Hırvatistan'a bağlanan bölge Hırvatistan'ın kaderini paylaştı. Zaman zaman askerî sınırlarını (1702-1818) ve Srem'i (1849-1872) kaybeden bölge, Birinci Dünya savaşından sonra Yugoslavya'ya katıldı. (L)

SLAVYANSK, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Donbass'ta, Kramatorsk'un kuzeyinde; 83 000 nüf. Kimya sanayii. (L)

SLAWEK (Walery), polonyalı siyaset adamı (Ukrayna 1879 - Varşova 1939). Sosyalistti, Pilsudski ile birlikte bağımsız devrimci harekette önemli bir rol oynadı. Polonya devletinin yeniden kuruluşundan sonra milletvekili seçildi (1928), «hükûmet bloku» başkanı oldu; 1930, 1931 ve 1935'te başbakanlık yaptı. 1935 Anayasasının hazırlanmasına büyük katkıda bulundu. Diyet «mareşal»i oldu. (L)

SLAYT i. (ing. *slide*'dan). Bk. DİYAPOZİTİF.

SLEECKX (Jan Lambrecht), flamanca yazan belçikalı yazar (Anvers 1818 - Liège 1901). Gerçekçi romanlar yazdı: *Volksverhalen* (Halk Hikâyeleri) [1848], *Dirk Meyer* (1864), *Tijhaerts en Cie* (Tijhaerts ve Ortakları) [1865], *De Plannen van Peerjan* (Peerjan'ın Planları) [1868]. Ayrıca, oyunları, tenkit ve tarih eserleri de vardır. (L)

SLEİDANUS (Johannes PHİLİPPİ, — denir), alman tarihçisi (Schleiden, Eifel 1506 - Strasbourg 1556). Reform taraftarıydı; Reformun başlangıç tarihini yazdı: *De Statu Religionis et Rei Publicae, Carolo Quinto, Caesare* (Karl V Devrinde Din ve Devlet Statüsü) [1555]. (L)

SLEPTSOV (Vasiliy Alekseyeviç), rus yazarı (1836-1878). Köylülerin yaşayışıyle ilgili hikâyelerinin yanı sıra *Trudnoye Vremya* (Zor Anlar) [1865] adlı bir roman yazdı; bu romanda, küçük toprak sahiplerinin liberalizmi karşısına, radikal düşünceli «yeni bir adam» çıkardı. (M)

SLESSOR (Kenneth), avustralyalı şair ve gazeteci (Orange, New South Wales 1901). En iyi şiirlerini, özellikle *Five Visions of Captain Cook* (Yüzbaşı Cook'un Beş Hayali) ile *Five Bells* (Beş Çan) [1939] adlı kitaplarda topladı. Ayrıca 1943'te ve 1957'de iki şiir kitabı yayımlandı. (L)

SLEVOGT (Max), alman ressamı ve gravürcüsü (Landshut 1868 - Neukastel, Pfalz 1932). XIX. yy. sonu akademik sanat geleneğinden ayrılanlara katıldı. Eserleri Berlin müzesindedir (*At Yarışları, Çiçek Açmış Bağlar, Kendi Portresi*). Alman litograflarının en iyilerinden sayılır. *Jugend* ve *Simplicissimus*'ta çalıştı. (L)

SLİGO, irlanda dilinde **Sligeach,** İrlanda cumhuriyetinde (Connacht ili) şehir, idare bölgesi merkezi, Sligo koyu yakınında; 13 500 nüf. XV. yy.dan kalma bir benediktin manastırının kalıntıları. Balıkçılık limanı. İç turizm merkezi. — *Sligo idare bölgesi*, 53 550 nüf. (L)

SLİKKE i. (flam. *slijk*). Kıyılardaki çamur yataklarının bir kısmına verilen ad. (L)

SLİM (sir William Joseph), ingiliz mareşali (Birmingham 1891-Londra 1970). 1940'ta Sudan'da savaştı. Irak'ta Raşit Ali isyanını bastırdı (1941), Birmanya'da XIV. Ordunun başına geçti (1943), bu ordu ile 1945'te Mandalay ve Rangoon'a girdi. 1948-de, Montgomery'den sonra imparatorluk genelkurmay başkanı oldu. Mareşalliğe yükseltildi ve Avusturalya genel valiliğine getirildi (1953-1959). [L]

SLİME [slaym] i. («balçık» anlamında ing. k.). Altının siyanürle işlenmesinde, bu madenin siyanürlenmesinden oluşan çökelek. (L)

SLİMONİA i. Gigantostraca takımından fosil hayvan; karın kısmı ince uzun, telsonu mızrak gibi sivridir; İskoçya'da devonyen tabakasında bulunur. (L)

SLİP i. (ing. k.). Don yerine kullanılan paçasız küçük külot.

— Bankacılık ve Bors. Yabancı ülkeler menkul kıymetleri üzerine iş yapan bankaların, bu kıymetlerin karşılığı olarak verdikleri kredilerden sonra menkul değerlerin üzerine vurdukları damga. (LM)

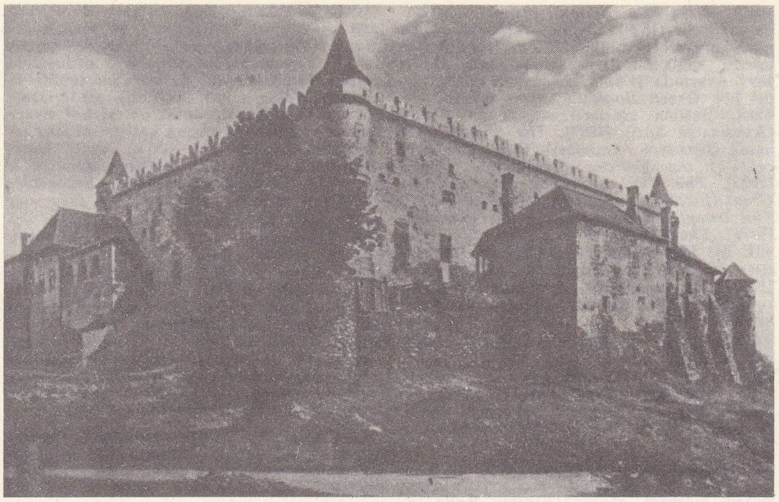

SLOVAKYA: Zvolen şatosu

SLİPHER Vesto Melvin), amerikalı astronom Mulberry, İndiana 1875). Gezegenlerin ve bulutsuların atmosfer yapısını incelemek için tayfölçümü metotlarından yararlandı ve 1912'de, bulutsulardan çoğunun tayfının kırmızıya doğru kaydığını açıkladı. 1914'te, Max Wolf ile aynı zamanda, sarmal bulutsuların döndüğünü keşfetti ve bu bulutsulardan kırk kadarının radyal hızını belirledi. Slipher'in Hubble tarafından genelleştirilen gözlemleri, evrenin genişleme teorisinin temelidir. (L)

SLİVEN, türkçe **İslimye,** Bulgaristan'da şehir, idare bölümü merkezi, Sredna Gora ile Balkan dağı arasındaki karıkta, Sliven geçitinin (veya Balkan «Demir kapıları») eteğinde; 53 700 nüf. Maden kömürü işletmeleri. Maden suları. Eski el sanatçılığı yerini çeşitli sanayiye (deri işlemeciliği, iplikçilik ve dokumacılık, makine ve elektromekanik malzemeleri fabrikaları) bırakmıştır. — *Sliven idare bölümü*, 204 300 nüf. (L)

SLİVNİCA veya **SLİVNİTZA,** Bulgaristan'da şehir, Sofya'nın kuzeybatısında. Bulgar ordusu burada 1885'te Sırplara karşı parlak bir zafer kazandı. (L)

SLOAN (John), amerikalı ressam (Lock Haven, Pennsylvania 1871 - Hannover, New Hampshire 1951). «Sekizler grubu»ndandı. Uyguladığı anlatımcılık tarzı dolayısıyle, kendisine «çirkinlik havarisi» adı verildi. (L)

SLOANE (sir Hans), ingiliz hekimi ve botanikçisi (Killyleagh, İrlanda 1660 - Chelsea 1753). *O Voyage to the İslands...* (... Adalarına Yolculuk) [1707-1725] adlı bir eser yazdı. İngiltere'de ilk dispanseri kurdu. Değerli koleksiyonları British museum'dadır. (L)

SLOANEA i. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen çok büyük yapraklı ağaç. (Çiçeklerinde çanak beş, taç beş parçalıdır, erkek organlarsa, pek çoktur; meyvesi kestane biçim ve tadındadır; bu yüzden Martinik'te bu ağaca *dağ kestanesi*, Gouadeloupe'ta *hindistancevizi kestanesi* denir. Odunu sert ve esnektir, marangozlukta kullanılır. Ihlamurgillerden.) [L]

SLOBODA i. («açık köy» anlamında rusça k.). Başlangıçta balıkçı, tuzcu, avcı v.b. olarak aynı işi yapan bir küme insanın kurduğu köy tipi. (Sloboda sömürgeleştirmenin en iyi araçlarından biri oldu ve Strogonovlar, Ural ve Sibirya'yı bu şekilde sömürgeleştirdiler. Büyük Petro, gençliğini geçirdiği Moskova slobodasına ün kazandırdı.) || XVI. yy.dan itibaren bir şehrin kenar mahallesi. (L)

SLOCHTEREN, Hollanda'da (Groningen ili)• yer, Groningen şehrinin doğusunda. Rezervlerinin 1 100 milyar metreküp olduğu tahmin edilen önemli tabiî gaz yatağının yıllık üretimi 30 milyar metreküpü bulur. Bk. GRONİNGEN ve HOLLANDA. (L)

SLOCUM (Joshua), amerikalı denizci (Wilmot, Kanada 1844 - denizde 1909). 1893'te 11,20 m boyunda *Spray* adlı bir kotra yaptırdı, 24 nisan 1895'te Boston'dan yola çıktı. Gloucester ve Yarmouth'a vardı, Asor'a, sonra Cebelitarık'a (4 ağustos) uğrayarak Atlas okyanusunu geçti. 25 Ağustosta, Güney Atlas okyanusu aşmak üzere

SLOVAKYA
Çiçmaniy
süslü
evleri

Foto. Keystone, X (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

Cebelitarık'tan yola çıktı. Recife, Rio de Janeiro, Montevideo, Buones Aires limanlarına uğrayıp Macellan boğazını geçti, Juan Fernández adasına ve Güney Pasifik adalarına, Sidney ve Melbourne'a uğradı. 1897 Yazında Güney yarımküredeki Tasmanya adasında kaldı, sonra Torres boğazını geçmek üzere yola çıktı. Keeling adalarında, Rodriguez adasında, Durban ve Kap limanlarında durdu. Sainte-Hélène Ascension ve Antil adaları üzerinden Atlantik'i geçmek üzere, 28 mart 1898'de Kap'tan kalkarak 28 haziran 1898'de New York'a vardı. Böylece, kotra ile, tek başına ilk olarak dünya turunu tamamladı. Daha başka geziler de yaptı, Bristol'den yola çıktıktan sonra kayboldu. (L)

SLODTZ (Sébastien), flaman asıllı heykeltıraş (Anvers 1655 - Paris 1726). Genç yaşta Paris'e gitti. Girardon'dan ders gördü. Versailles'da ve başka krallık saraylarında çalıştı. Oğullarından üçü de heykeltıraş oldu: SEBASTİEN ANTOİNE (Paris 1695 - öl. 1754), süslemeci olarak çalıştı; —PAUL AMBROİSE (Paris 1702 - ay.y. 1758), *İkaros'un Düşüşü*'nü yaptı (Louvre); — RENÉ MİCHEL, *Michel Ange* denir (Paris 1705 - ay.y. 1764), Roma'da, Fransız akademisinde okudu ve bu şehirde 1747'ye kadar kaldı. San Pietro kilisesi için *Aziz Bruno, Piskoposluğun İtibarını Reddederken* adlı bir tablo yaptı; ayrıca Saint-Sulpice'te, Languet de Gergy'nin anıt mezarını, Vienne (İsère) katedralinde başpiskoposların mezarını yaptı. Ünlü eserlerinden biri de Jacquemart - André müzesindeki *Nicolas Vleughels* büstüdür. (L)

SLOGAN i. (Highland'de [İskoçya] yaşayan bir klanın savaş çığlığı olan gaelce *sluagh-ghairm*'den). Bir fikri yaymak, bir eylemi desteklemek için ortaya atılan kısa formül. (Msl. Atatürk'ün *Hayatta en hakikî mürşit ilimdir* sözü bir slogandır.) || Reklam terimi olarak, bir markanın, bir firmanın veya bir malın üstünlüklerini birkaç çarpıcı kelimeyle özetleyen kısa cümle. (LM)

SLOKA i. Ed. Eski hint epik şiirinde kullanılan beyit. (Beyitteki her mısra bir kesmeyle ayrılan sekiz heceli iki bölüm kapsar.) [L]

SLONİMSKİ (Antoni), polonyalı şair (Varşova 1895). İki savaş arasında «Skamander» adlı şiir akımını kuranlara katıldı. Neslinin en güçlü polemikçisi oldu. 1939 Olaylarından ilham alarak *Popiol i Wiatr* (Kül ve Rüzgâr) [1941] ve *Poezje* (Şiirler) [1951] adlı şiir kitaplarını yazdı. Ayrıca *Dwa Konca Swiator* (Dünyanın İki Ucu) [1937] adlı bir roman yayımladı. (L)

SLOP i. («bulaşık suyu» anlamında ing. k.). Petr. Gerek birikintilerin ve kalıntı sularının durultulmasıyle toplanan yağlardan, gerek yeteri kadar rafine edilememiş ürünlerden meydana gelen alt ürün. (L)

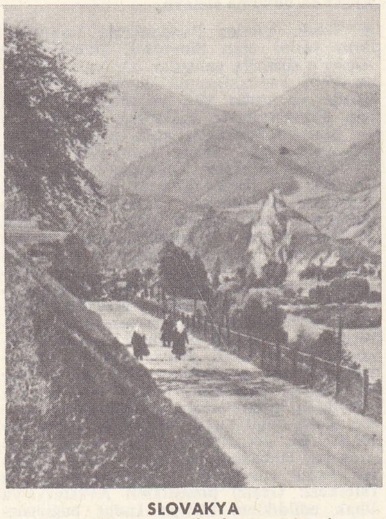

SLOVAKYA
dev dağların en yüksek tepesi Snezka

SLOVAKYA: Trençin şatosunun kalıntıları

SLOTTER i. (ing. k.). Ambalaj kutuları yapımında, oluklu veya düz mukavva tabakalarının kenarını kesmeğe yarayan makine. (L)

SLOUGH, Büyük Britanya'da (Buckinghamshire) şehir, Londra'nın batısında, Windsor'un karşısında, 80 503 nüf. Kimya ve metalürji (demirsiz madenler) sanayii. Otomobil fabrikaları. Besin sanayii. Şekerlemecilik. Hassas âletler. (L)

SLOVAKÇA i. Leng. (*Slovak*'tan *Slovakça*). Slovakya'da konuşulan islav dili.

— ANSİKL. Leng. Slovakların konuştuğu dil, Çekçe ile yakın akrabadır ve Çekçe ile birlikte islav dillerinin batı kolunun bir dalını meydana getirir. Bununla birlikte, bilimsel olarak bir çekoslovak dilinden değil, bir çekoslovak dil öbeğinden söz edilebilir. 1945'te Koşice antlaşmasıyle kesinleşen 1920 Anayasasının' 1926'da hazırlanan yönetmeliklerine göre Slovakça Çekçe ile aynı seviyeye yükseltilmiş ve Slovakya'da resmî dil olarak kullanılması zorunlu kılınmıştır. (L)

SLOVAKYA, çekçe **Slovensko,** Çekoslovakya'nın doğu kısmı. Üç idare bölgesine ayrılır: *Batı Slovakya* veya *Zapadoslovensky* (1 760 200 nüf.; merkezi *Bratislava*), *Orta Slovakya* veya *Stredoslevensky* (1 301 000 nüf; merkezi *Banskav Bystrica*), *Doğu Slovakya* veya *Vychodoslovansky* (1 112 900 nüf.; merkezi *Koşice*).

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Slovakya, Karpatlar'ın kuzeybatı kısmını içine alan ârızalı bir bölgedir; dağlar toplam yüzölçümünün beşte dördünü kaplar. Ovalar güneybatı (Bratislava ve Komarno ovaları) ve güneydoğudadır (Michalovce ovası). Yüksek bir billûrlu dağlar çekirdeği meydana getiren Tatralar, doğudan batıya doğru uzanan ve sıcak su kaynaklarının fışkırdığı büyük bir çöküntüyle ikiye ayrılır: kuzeyde Çekoslovakya ve Polonya'da uzanan Yukarı Tatralar'ın yükseltisi, Gerlachovka doruğunda 2 045 m'yi bulur; batıya doğru Vah, doğuya doğru Hernad ile akaçlanan çöküntü koridorunun güneyinde Aşağı Tatralar yükselir (2 095 m). Yukarı Tatralar dördüncü zaman buzullarının derin bir şekilde oyduğu güzel dağlardır: buzyalakları, göller ve büyük oluk vâdilerle bastırılmış sivri piramitler Poprad'ın yukarı havzasına hâkimdir; Poprad kütleyi doğudan dolanır ve Polonya'da Dunajec'e kavuşur. Tatralar'ın meydana getirdiği bu çekirdek, killi şistli kayaçlar (Karpat filişleri) veya yüksek engebeler meydana getiren sert kalkerlerle kaplıdır. Bu kıvrımlar iki bütünde toplanır: batıda Polonya Beskidleri'nin uzantısı olan Büyük ve Küçük Tatralar (veya Fatry) [1 200-1 500 m], Beyaz Karpatlar (Bile Karpaty) [kuzeyde 1 200, güneyde 800 m] ve Küçük Karpatlar (Male Karpaty) [800 m'den az], güneyde Slovenska Rudohori (veya Slovakya Maden dağları) [dorukları 1 000 - 1 500 m]. Bu dağların hepsi sık ormanlarla örtülüdür.

● *İktisadî ve beşerî coğrafya.* Dağlık bölgelerde orman ve köy hayatı (özellikle çobanlık), küçük mahallî ünitelere bölünmüştür; bu üniteler küçük vâdilere veya küçük vâdi gruplarına tekabül eder. Tarım ekonomisi ancak başlıca ırmakların akaçladığı (Vah, Hron, Hernad) büyük kırıklarda veya doğu ile batıdaki iki büyük ovada gelişmiştir; bu ovalarda, özellikle Tuna'nın Bratislava ile Komanno arasındaki adası. Ostrov'da ve Tisza'nın kolu olan Uh ırmağının alçak ovasında tahıl tarımı yapılır ve geniş çayırlar yer alır. Tuna ovasının kara iklimi, kışın çetin geçmesine rağmen Slovakya'yı Bohemya'dan daha sıcak bir bölge haline getirir; ocak ortalaması ancak — 1,6°C'tır; Bratislava'da yazlar oldukça uzun ve sıcaktır (temmuz ortalaması 21°C). Bu kısımda meyve bahçeleri ve bağcılık gelişmiştir. Dut ağaçları da yetiştirilir. Slovakya, çek bölgelerine oranla uzun süre iktisadî bakımdan geri kaldı: eski Avusturya-Macaristan imparatorluğunda Slovakya, Macaristan'ın payına düşmüştü; bu yüzden en ucuz fiyatlarla tahıl ve tarım ürünleri satmak zorunda olan bölgeler arasındaydı. Toprak sahibi soylulara ve Macar Katolik kilisesine sıkıca bağlı olan bu yoksul köylüler bölgesinde nüfusun çok hızlı artması devamlı bir göç olayına yol açıyordu. Slovak ağzıyle çek ağzı arasındaki küçük lehçe farklarından çok bu iktisadî durum, yakın bir tarihe kadar Slovakya ile çek bölgeleri arasında muhalefete yol açtı. Bununla birlikte Çekoslovakya'nın ilk bağımsızlık döneminde kamu öğretimi geliştirilerek, yollar yapılarak ve birkaç sanayi işletmesi kurularak bu muhalefet biraz azaltıldı. Ama Slovakya'da kişi başına ortalama gelir Bohemya'dakinin yarısıydı ve maddî yaşama şartları Slovakya'yı Güneydoğu Avrupa'nın geri kalmış ülkelerine yaklaştırırken Bohemya, hattâ Moravya Batı Avrupa'nın en gelişmiş bölgelerinden farksızdı. Bu yüzden 1945'te Slovakya'nın iktisadî bakımdan geliştirilmesi, Çekoslavak birliğinin kurulması ve sağlamlığı için temel şartlardan biri sayıldı.

Toprak reformundan ve devlet çiftlikleriyle kooperatiflerinin kurulmasından sonra tarım makineleştirilmeğe başlandı, tarım sistemleri rasyonalleştirildi ve sanayi tarımları geliştirildi. Ama slovakya ekonomisinin değiştirilmesi ve kır nüfusu fazlasının istihdamı sanayileşmeyle başladı. Kömür ve linyit bakımından nispeten yoksul olan (Moravya sınırında, Bratislavya'nın kuzeyinde Gbely bölgesinde ve Slovakya Maden dağları bölgesinde birkaç yatak) bölge hidroelektrik donatımına elverişlidir.

Tuna üzerinde büyük inşaatlara başlanmadan önce Vah, Hron ve Hernand boyunda dağ ırmaklarında küçük tesisler yapıldı. Silezya'ya yakın olan Slovakya, Ostrava'dan ihtiyacı olan katı mineral yakıtlarını ve kokları kolayca getirtebilir. Kendi de maden, özellikle demirsiz madenler (Slovakya Maden dağları) bakımından zengindir. Büyük çıkarım, konsantre ve ergitme tesisleri Huko (Hoşice'nin güneyinde) ve Banska Bystrica'dadır (Maden dağlarında). Ormanlar önemli kereste, selüloz, kâğıt sanayilerini ve özellikle Vah vâdisinde (Zuzomberok, Zilina) sunî elyaf sanayiini besler. Dokuma (Zilina), küçük makine ve besin sanayileri, yıldan yıla daha çok işçi istihdam etmekle ve bölgesel geliri artırmaktadır.

Tarih

Ülkeyi istilâ eden veya gelip geçen (I.-VI. yy.) Keltlerin, Sarmatların ve Germenlerin yerini alan islav kabilesi Slovaklar, Küçük Karpatlar'a yerleştiler ve Balaton gölüne

René Michel
SLODTZ

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico italiano

edebiyat

Anton Bernolak

Hviezdoslav

Jan Smrek

Rudolf Jasik

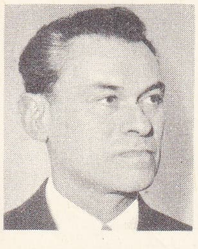

Peter Karvas

kadar Pannonia'ya taştılar; ama Doğu Slovakya uzun süre ıssız kaldı. Samo'-nun yönettiği (VII. yy.ın ilk yarısı) Slovaklar, Büyük Moravya'ya katıldılar (IX. yy.ın ikinci yarısı) ve Hıristiyanlığı kabul ettiler: Methodius misyonu Nitra'da bir piskoposluk kurdu. X. yy.da Slovaklar, Bohemya düküne ve Prag piskoposuna bağlıydılar, ama Macarlar tarafından Tuna'nın kuzeyine püskürtüldüler. X. yy. başında Macarlar, boyun eğdirdikleri Slovakları, Gran (Estergon) başpiskoposluğuna bağladılar. Slovaklar Çeklerden ayrıldığından, iki halkın dili yavaş yavaş farklılaştı. Geza (1141 - 1161) ile Moğolların yol açtığı yıkıntıları (1241) onarmak isteyen Bela IV ve Trenan prensi M. Cak'ın ölümünden (1321) sonra Slovakya'ya hâkimiyetini kabul ettiren Anjou'lular kraliyet şehirleri kurdular; buralara yerleştirilen alman kolonları madenleri işletmeğe giriştiler. Bu sitelerin bir kısmı (Zips [Spiş] kontluğu), Sigismond tarafından 1412'de Polonya'ya katıldı; 1772'ye kadar ayrılmadı, fakat Levoça, altın ve gümüş madenlerini işleten Fugger'lerin ortağı Thurzo'ların sanat koruyucusu insanlar olmalarından yararlandı. Bununla beraber Bohemya'nın ve üniversitenin etkisi ağır basmağa devam etti ve hus'çu propaganda Slovakya'ya sızdı. Macarların Mohaç'ta bozguna uğramasından (1526) ve bozgunu izleyen osmanlı istilâsından sonra Habsburglar'ın hâkimiyeti Macaristan'da yalnız Slovakya'yı kapsıyordu, yeni başkent de (Pressburg [macarca *Pozsony Bratislava*]) buradaydı. Almanya imparatoru Karl V'in küçük kardeşi Ferdinand'ın Pressburg (Pozsony) Diyet meclisi tarafından macar krallığına seçilmesine mukabil, Osmanlılar ona rakip olarak milliyetçilerin adayı Erdel beyi Szapolya Janos'u Tokay şehrinde toplanan bir diğer Diyet meclisinde macar kralı seçtirdiler. Mücadele bu ikisi arasında oldu; Slovakyalılar Szapolya'nın yanında Avusturyalılara karşı savaştılar. Türklerin akınlar yaptığı Slovakya, Avusturya'ya karşı isyanlara katıldı: 1526'dan sonra Luther'ciliği benimseyen ve âyin usullerinde çekçe kullanan Slovaklar, karşı devrimin etkisinde kaldılar (Trnava üniversitesinin kurulması, 1536). Macaristan krallığı tekrar kurulduğunda Slovakya orta derecede önemli bir marklık haline geldi. Joseph II'nin XVIII. yy. sonunda giriştiği germenleştirme siyasetinin yol açtığı macar tepkisi, Macaristan krallığı topraklarında İslav dillerini tehdide başladı (1799, 1844, 1847 yasaları). Çekoslovak ve islav birliği hareketlerinin öncüsü Satarik ve Kollar gibi yazarlar çekçe yazarken, Stur, *Slovak Millî Dergisi*'nde (1845), orta slovakya lehçesini kullandı. 1848 Devrimiyle Budapeşte'ye karşı siyasî muhtariyet sağlanınca, Liptovsky Mikulas'ın yönettiği Slovak meclisi Macaristan topraklarında dil ve siyaset muhtariyeti istedi. Kossuth'un bu isteği kabul etmemesi üzerine, Prag kongresine (1848 haziranı) katılan slovak önderleri, isyan eden Macarlara karşı imparatorluk ordusuna yardım ettiler. Ama 1867 Avusturya - Macaristan uzlaşmasından sonra Macarlarla tekrar çatıştılar. Macarlar bu küçük millî grubu yok etmeyi denedi. Slovaklar küçük köylülerdi: doğmakta olan sanayi Yahudilerle Almanların elindeydi ve soylu sınıf macarlaştırma hareketine karşı koymuyordu. Slovak okulları ve millî kültür derneği Slovenska Matice kapatıldı (1875); Slovakya'da bir terör ve hileli seçim dönemi başladı; halkın büyük kısmı Amerika'ya göçtü. Kalanlar, Ruzomborok papazı Andrej Hlinka'nın Slovak Halk partisi çevresinde toplandı. Filozof T. G. Masaryk Çeklerle Slovakları yaklaştırmağa çalıştı. Avusturya-Macaristan imparatorluğu çökünce Turçionsky Svaty Martin'de toplanan Slovak Millî meclisi Slovak ve Çekleri Çekoslovakya cumhuriyeti adı altında birleştirdi; ama iki unsur uzlaşmaktan uzaktı. Rahip Hlinka'nın Slovak Halk partisi 1929 dünya buhranını izleyen hoşnutsuzluğu istismar etti ve yavaş yavaş Hitler Almanyası ile ilişki kurarak faşist bir parti haline geldi. Hlinka'nın yerine geçen piskopos Jozef Tiso (1938), Münih olayından sonra Slovakya'ya iç muhtariyeti kazandırdı (7 ekim 1938); rejimin milis kuvveti olan «Hlinka muhafızları»nın ülkeye dehşet saldığı sırada yapılan seçimlerde, seçmenlerin yüzde 90'ı Bratislava diyeti için teklif edilen tek listeye oy verdi (aralık 1938). Macarların üstünde hak iddia ettiği Slovakya, Viyana'da alman-italyan hakemliğini kabul etmek zorunda kaldı (2 kasım 1938) ve güney kantonlarını Macaristan'a kaptırdı. Prag hükûmeti dört slovak bakanı görevden alınca (9 mart 1939), Hitler'in çağırttığı Tiso (13 mart) ülkesini Almanya'nın himayesine vermeyi kabul etti. Wehrmacht, Bohemya ve Moravya'yı işgal ettiği sırada Bratislava diyeti, Slovakya'nın bağımsızlığını ilân etti (19 mart). Dünyanın en yahudi aleyhtarı devleti olmakla övünen yeni devlet Reich'ın bir uydusuydu; önce Polonya'ya (eylül 1939), sonra S.S.C.B.'ye (haziran 1941) savaş açtı. 29 Ağustos 1944'te patlak veren millî ayaklanmayı alman ordusu ancak 1944 ekiminde bastırabildi, ama o sırada sovyet birlikleri slovak topraklarına girmişti (4 ekim). Almanlar ülkeyi boşalttıktan (nisan-mayıs 1945) sonra Çekoslovakya yeniden kuruldu.

Edebiyat

En eski slovakça metinler ancak 1385'ten kalmadır. Jan Hus ve Reform dönemiyle birlikte aydın protestanlar Çekçeyi tercih ettiğinden, Slovakça halk dili oldu. XVII. yy.da bir tepki hareketi patlak verdi: halkı çek taraftarı sapkınlığın etkilerine karşı korumak için rahip Anton Bernolak (1762-1813) ve katolik rahipleri batı slovak lehçesinin unsurlarıyle edebî bir dil yaratmayı denediler. Bohemya'nın ve mahallî protestan yazarların hücumuna uğrayan Bernolak okulu başarı kazanamadı ve bir tek değerli yazar yetiştirebildi: romantik destanlar yazarı Jan Holly (1785-1849). L. Stur (1815 - 1836) temel olarak bir orta slovakya lehçesini alıp Bernolak'ı taklit etti ve ilk slovak dergisini yayımladı: *Slovenskje Narodnje Norini* (Slovak Millî Gazetesi). Slovakça ve Çekçe arasında ayrılık başladı. İlk slovak yazarlarının başlıcaları, şair A. Sladkoviç (1820-1872) ve J. Kral (1822-1877) ile romancı J. Hurban (1817-1888) ve J. K. Kalinciak'tır (1822 -1871). XIX. yy. sonu ve XX yy. başında ise en büyük slovak şairi Hviezdoslav (1849 - 1921) gibi usta yazarlar yetişti. 1924'ten önceki dönemde iki şair ağır bastı: İ. Krasko (doğ. 1876) ve M. Razus (1888 - 1937). İki savaş arasında gerçekçi nesir yazarı M. Urbun (doğ. 1904) ile romancı P. Jilemnicky (1901-1949) ve şair L. Novomesky (doğ. 1904) gibi sosyal eğilimli yazarlar ortaya çıktı.

1944'te sosyalist gerçekçiliğin benimsendiği kısa bir dönemden sonra, slovak edebiyatı eski geleneklerine döndü. Dünyadaki büyük edebiyat akımlarını yakından izleyen yazarlar, gerçeğin nesnel tasviriyle yetinmediler, kişisel bir evren yaratmağa çalıştılar; bu yazarlar arasında şairlerden Jan Smrek (doğ. 1898), Stefan Zary (doğ. 1918), Jan Kostra (doğ. 1919), Voltech Mihalik (doğ. 1926), Miroslav Valek (doğ. 1927), romancılardan Dominik Tatarka (doğ. 1913), Alfonz Bednar (doğ. 1914), Rudolf Jasik (1919-1960), Vladimir Minac (doğ. 1922), Ludo Zubek (doğ. 1927), tiyatro yazarlarından Peter Karvas (doğ. 1920), tenkitçilerden Alexander Matuska (doğ. 1910) sayılabilir. (L)

SLOVENCE i. (*Sloven*'den *Sloven-ce*). Leng. Güney islav dillerinin en batıda olanı. (Bk. ANSİKL.) || Bir zamanlar Eski Pomeranya'da konuşulmuş lekhit öbeğinden dil.

— ANSİKL. *Slovence,* bu dilde yazılan ilk eserin (*Brizinjski Spomeniki* [keşfedildiği manastırın adından]) yaklaşık tarihi olan 1000 yılından beri bilinir. Slovence, Rönesans ve Reform devrinden beri, edebî yönden oldukça verimsiz bazı dönemlere rağmen, sürekli olarak gelişti ve XVIII. yy. sonlarında bugün Slovence başlıca kültür merkezi LJubljana olan Slovenie halk cumhuriyetinin resmî dilidir. Slovencenin eski biçimlerini muhafaza etmesi (sorab diliyle birlikte isim ve fiil çekiminde ikili muhafaza eden tek islav dili Slovencedir) slavcacıların bu dili büyük önem vererek incelemelerine yol açmaktadır. Vurgulama açısından da Slovencedeki olgular bazı özellikleri açıklar. Slovencenin özelliklerinden biri Eski İslavcadaki -ǫ-'yu genizsi ünlü *-o-*'ya dönüştürmesidir: «kaz» bu dilde *gos* (almancadaki *gans* ve ingilizcedeki *goose* ile aynı kelimedir), Rusçada *gus*, sırp hırvat dilinde *guş*, bulgarcada *gas(ka)*'dır. Eski İslavcanın eski *jers*'leri (zayıf ünlüler) kısa *-e-* (Fransızcadaki sessiz *e* gibi telaffuz edilir) ve uzun *-a-*'ya dönüştürmesi de sayılabilir. Slovence konuşanların sayısı 2 500 000'e yakındır. (L)

SLOVENLER, yugoslavya halkı, Güney İslavlarının en batı kolu. (L)

SLOVENSKE KRUŞNOHORİ veya **SLOVAKYA MADEN dağları,** Çekoslovakya'da sıradağlar; Yukarı ve Aşağı Tatralar'ın güneyinde, Vahre Hernad vâdileri arasında 120 km'den fazla uzanır; Stolica'da 1 480 m. Bu dağlar adlarını zengin maden damarları ve yataklarından alır. Banska Bystrica çevresinde demir. özelikle demirsiz madenler çıkarılır. (L)

SLOVENYA, sırp-hırvat dilinde **Slovenija,** Yugoslav federasyonu cumhuriyetlerinden biri; 20 226 km²; 1 593 500 nüf. Merkezi, *Ljubljana.*

Coğrafya

Slovenya cumhuriyeti birçok tabiî bölgeyi içine alır: Sloven Alpleri (Julia ve Karawanken Alpleri'nin bir kısmı), bunların önündeki bölge (Pohorje, Celje bölgesi, Sava'nın yukarı vâdisi,), Yukarı Podravina, Kras (Karst), Dolensko ve Notrojsko yaylaları ve karstlı poljeleri, Sloven Primorje'si (kıyı) ile İstria'nın küçük bir bölümü, Coğrafî konumu dolayısıyle Slovenya, öteden beri orta avrupa ülkeleri (Macaristan, Avusturya) ve Adriyatik denizi (Trieste limanı) arasında bir ilişki ve geçiş bölgesiydi. Tarım, sermayelerden ve bazı teknik araçlardan yararlandı. Yağışlı ve serin iklim tahıl tarımının (42 000 hektar mısır, 53 000 hektar buğday, daha çok arpa, çavdar, yulaf) ve bağcılığın (13 000 hektar) yayılmasını sınırlar; ama patates üretimi yugoslav üretiminin üçte birini meydana getirir. Hayvancılıkta sığır (475 000 baş) yetiştiriciliği ağır basar. Karst bölgesinde koyun (120 000 baş) yetiştirilir. Vâdilerde havzalarda ve yamaçlarda sunî çayırların gelişmesi sayesinde sütçül inek yetiştiriciliği ilerlemektedir. Halkın dörtte biri sanayide çalışır: İdrija'da civa, Mezica'da kurşun, Trbovlje havzasında maden kömürü ve linyit çıkarılır.

Slovenya, Yugoslavya'da tüketilen elektrik enerjisinin yüzde 38'ini sağlar (hidroelektrik ve termik santralları). Sanayi XIX. yy. sonunda Çekler ve Avusturyalıların yatırımları sayesinde gelişmiştir. Başlıca sanayi merkezleri enerji kaynakları yakınında veya Sava vâdisinde toplanmıştır: Jesenice ve Maribor'da metalürji, Celje ve Kranj'da dokuma sanayii.

● *Tarih.* Yukarı Pannonia'da Lombardların yerini alan Slovenler, İtalya'ya ve Alpler'e sızmağa çalıştılar. Drava ve Mur'un (595) kaynaklarında Bavyeralılarla çatıştılar ve bütün VII. yy. boyunca Friuli için Lombardlarla çekiştiler. Yayılmaları en geniş noktasına eriştiği sırada (VIII.-IX. yy.) Piave, Hohe Tauren'ler, Traun ve Viyana'da Linz Tunası'na ulaşmışlardı. Tek bir devlet kurmayı başaramayan Slovenler Avarlardan kurtulabilmek için Samo'nun hâkimiyetini (VII. yy.), sonra da Bavyera'ya bağımlılığı kabul ettiler (745). Önce Lombardiya'yı (774), sonra Bavyera'yı (788) ilhak eden ve avar hâkimiyetini ortadan kaldıran (796) Charlemagne sloven voyvodalıklarının vesayetini Bavyera ve Friuli marklıkları arasında bölüştürdü. Aynı şekilde Salzburg ve Acila piskoposları da VIII. yy.da başlayan hıristiyanlaştırmayı paylaştılar. X. yy. sonunda bölgeyi Macarlar istilâ etti ve XI. yüzyıldan itibaren ülke Avusturya imparatorluğuna bağlı birçok küçük prensliğe bölündü. Bu prenslikleri XIII. ve XV. yy. arasında Habsburg sülâlesi birleştirdi; yalnız Friuli (merkezi: Triyeste) ve İstria (merkezi: Gratz) prenslikleri Avusturya'ya ilhak edildikleri 1797'ye kadar bağımsızlıklarını korudular. XV., XVI. ve. XVII.

Foto. LAROUSSE

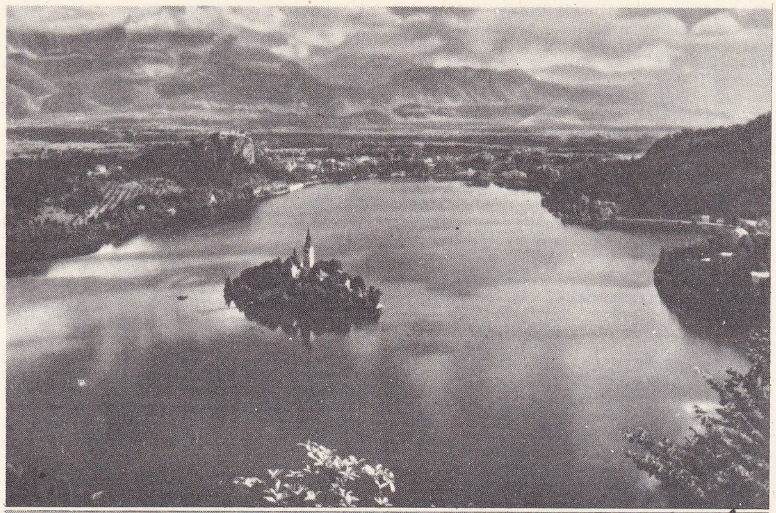

Kuzeybatı **SLOVENYA**'da Bled gölü

yy.daki osmanlı akınları ülkede güvenliği ortadan kaldırdı ve alman sömürgeleştirmesini kısa süre için durdurdu. Daha 1396'da Niğbolu savaşını kazanan Bayezid I, Macarları büsbütün korkutmak için İstria'ya akıncı kuvetleri sevk ettiği gibi, 1408'de türk akıncıları İstria'nın kuzeyindeki Karniyol (Carniole) eyaletine girerek Moettbiny şehrini işgal ettiler; pek çok ganimet ve esir aldılar. 1470'te Osmanlı-Venedik savaşları sırasında türk akıncıları Slovenya, Karniyol ve İstria üstüne büyük bir akın yaparak 20 000'den fazla esir ve ganimet aldılar. 1471'de Bosna Beylerbeyi İshak Bey, Karniyol'a yeni bir akın yaptı. 1475'te İşkodra'nın kuşatılması sırasında, meşhur akıncıbeyi Mihaloğlu Ali Bey, (bk. MİHALOĞULLARI) 15 000 atlı ile Karniyol'a akın etti. 1480'de Macarların yaptıkları bir akına mukabil, türk akıncıları Karniyol, Karinthia (Carinthia) ve İstria içlerine kadar akınlarını uzattılar. 1527'de Semendire beyi Yahyapaşazade Bali Bey, Slovenya'da Modrusch ve Pojega şehirlerini ele geçirdi. 1543'te Budin ve Bosna beyleri Slovenya'nın Avusturya işgalinde bulunan kalelerine karşı harekete geçerek pek çok kaleyi aldılar. 1526'da Tuna üzerinde bulunan İllok (Vjlak) kalesinin alınması üzerine, Drava nehri üzerindeki Eszek (Osiyek) kalesi de anahtarlarını göndermek suretiyle kendiliğinden teslim oldu (7 ağustos). 1537'de Eszek civarındaki Verzito'da, Semendire beyi Yahyapaşazade Mehmed Beyin yönettiği türk ordusu, avusturya generallerinden Katzianer emrindeki avusturya ile bohemya kuvvetlerini yendi. XVII. yy.ın ikinci yarısında özellikle Köprülüler zamanında bu bölgeye birçok defa girildi. Bk. KÖPRÜLÜLER.

Fransız idaresi (İstria'da 1805'ten beri, Carinthia ve Carniole'de 1809'dan beri) İllyria eyaletlerinde (1809 - 1813) millî uyanışı hazırladı. Bu uyanış, sloven bölgelerinin Avusturya'ya geri verilişi sırasında (1814) hızlandı ve Slovenlerin dil kardeşleri Sırp ve Hırvatlarla ilgilenmelerine yol açtı. *Aziz Hermagone* (Druzba sy, Mohorja) [1857] derneği ve *Sloven Kovanı* (Matica Slovenska), 1863'ten sonra kültür savunması çabalarını bağdaştırdılar. 1866-1867'de sloven halkı parçalandı: ülke topraklarının küçük bir kısmı Veneto'yu ilhak eden (1866) İtalya'ya, bir başka bölümü Avusturya-Macaristan sözleşmesi sırasında (1867) Macaristan'a verildi. İstria, Carinthia, Carniole eyaletlerinde yaşayan Slovenlerin büyük çoğunluğu, derebeylik yükümlerinin kaldırılmasından hoşnut olduğu için Viyana'nın hâkimiyetine karşı koymadı ve ancak idarî muhtariyet istemekle yetindi. Ama Birinci Dünya savaşı arifesinde Güney İslâvlarının hoşnutsuzluğu yavaş yavaş Slovenler arasında da yayıldı. Piskopos Korozoşec yönetimindeki temsilciler Zabret Millet meclisine katıldılar (ekim-kasım 1918): bu meclis 24 kasım 1918'de Slovenya'nın Sırbistan ve Karadağ krallığına (geleceğin Yugoslavya'sı) katıldığını ilân etti. Yeni devlet bütün Slovenleri birleştirmedi: 10 ekim 1920 plebisitinden sonra Klagenful bölgesini Viyana'ya bırakmak zorunda kaldı. Rapallo antlaşması (12 kasım 1920) ile, 40 000 sloveni (İstria, Batı Karst, Julia Alpleri) İtalya'ya bıraktı.

Yugoslav devletinin yıkılışı sırasında (nisan 1941) Sloven kesimi Almanya, İtalya ve Macaristan arasında bölüşüldü. Millî direnmenin zafere ulaşmasından sonra Yugoslav Federal cumhuriyeti içinde bir Sloven cumhuriyeti kuruldu; Doğu İstria'yı, Batı Karst'ı, Julia Alpleri'ni (1945-1947), sonra da muhtar Trieste devletinden B bölgesini (Kuzeybatı İstria) geri aldı (1954).

Edebiyat

Edebî dil ancak XVI. yy.da halk dilinin gelişmesini destekleyen reformla gelişti. Luther'ci propaganda eserlerinde Primoz Trubar (1508 - 1586) ve kurduğu küçük edebiyatçılar topluluğu bu dili kullandılar: dilde arılık tarafını Sebastijan Krelj, 1584'te *İncil'i* çeviren Jurij Dalmatin, ilk sloven gramerini yazan (1584) Adam Bohoric, dört dilde bir lûgat hazırlayan Hieronym Megiser. XVI. yy. sonunda katolik tepki bu harekete son verdi: edebî faaliyet ancak sloven tiyatrosunun yaratıcısı Anton Lithart (1756-1793) ve *Ljubljana Haberleri* gazetesinin basımcısı ve yurtsever şair Valentin Vodnik (1758-1819) ile yeniden başladı. 1808'de filolog Jernej Kopitar (1780-1844) ilk bilimsel sloven gramerini yayımladı. Napolyon'un İllyrin eyaletlerini kurması bu dönemde (İllyria'cılık dönemi denir) edebiyatın ve edebî dilin gelişmesini destekledi. 1830 Yıllarında bilge Çop (1797 - 1835), dönem dönem yayımlanan *Carniole Arısı*'nı kurdu; en büyük sloven şairi France Preşeren (1800-1849) bu dergide çalıştı. Romantizmi folklorcu Janez Tridina (1830-1905) ve Vaje topluluğu temsil eder: Fran Erjavec, Simon Jenko, Janez Mencinger, Valentin Mandelc ve özellikle dili müzik gibi kullanan büyük yetenekli şair Fran Leustik (1831-1837), usta hikâyeci Josip Jurçiç (1844-1881), ezilenlerin içli şairi Çimon Gregorçiç (1844-1906), şair ve hikayeci Josip Ssritar (1836-1923). 1880'den sonra gerçekçi hareket kısmen germenleşmiş Slovenlerle, millî dile eşit hak tanınmasını isteyen Genç Slovenler arasındaki kavganın izlerini taşır. Şair Anton Aşkerc (1856 - 1912), 40 kadar hikâye ve roman (*Visoko'nun Kroniği*) yazan İvan Tavçar (1851 - 1923) ve çoğunlukla mizah hikâyeleri ve romanları yazan Janko Kersnik (1852-1897) Genç Slovenler topluluğundandır.

Birinci Dünya savaşından önceki dönemde Batı'yı daha iyi tanıma isteği büyük bir canlılıkla ortaya çıktı. Bu dönemin başlıca şairleri şunlardır: Drogin Kette (1876-1899), Josip Murn Aleksandrov (1879 -1901), sloven köyüyle ilişkilerini koparmayan mısra şairi Oton Zupançiç (1878-1949). Başlıca nesir yazarları arasında şunlar sayılabilir: deneme, hikâye, roman ve dram-

Vişnja Gora'dan bir görünüş

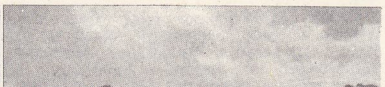

Kuzey **SLOVENYA**'da Martuljek sıradağları

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

lar yazan İvan Cankar (1876-1918), Anton Medved (1869 - 1910), Fran Saleşki Finzgar (doğ. 1871), Franc Meşko (doğ. 1874). Birinci Dünya savaşından günümüze kadar başlıca edebiyatçılar ise: İgo Gruden (1893 -1948), Tone Selişkar (doğ. 1900), Mişko Kranjec (doğ. 1908) ve özellikle yetenekli hikâye ve roman yazarı Louro Kuhar'dır (Prezihov Voranc) [1893 - 1950]. Slovenya'da ünlü bilginler de yetişmişti; yukarıda adı geçen filolog Kopitar dışında, islav bilimci Mikloşiç (1813-1891) ve filolog M. Pleterşnik sayılabilir.

● *Güzel sanatlar.* Bk. YUGOSLAVYA. (L)

SLOVİNC'LER, eskiden Leba bölgesinde yaşayan ve bugün nesli tükenmiş olan pomeranyalı islav grubu. (L)

SLOWACKİ (Juliusz), polonyalı şair (Krzemieniec [bugün Kremenets] Ukrayna 1809-Paris 1849). Vilnius'ta okudu, burada A. Mickiewicz ile tanıştı; sonra Varşova'ya geçti, 1830 Devrimi patlak verince yurt dışına çıktı (1831) ve özellikle İsviçre, İtalya, doğu ülkeleri ve Fransa'da kaldı. Avrupa kültürünü yakından tanıyan Slowacki, parlak bir hayal gücüyle, semboller ve imalar yönünden zengin, lirik, epik ve felsefî şiirler yazdı: gençlik yıllarını canlandıran *Godzina Mysli* (Düşüncenin Zamanı) [1833]; Polonya'nın o zamanki kötü durumunu ele aldığı ve ülkesini kurtarma yollarını aradığı *Anhelli* (Melekler) [1838] ve *Beniowski* (1841); *Krol-Duch* (Ruh - Kral) [1846-1849] (bitmemiştir); *Genezis z Duche* (Ruhla Doğuş) [1845].

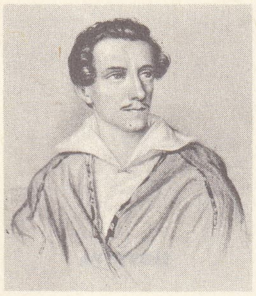
SLOWACKI

Slowacki, oyun yazarı olarak da, polonya tiyatrosuna çok çeşitli eser kazandırdı: *Mindowe* (1829); *Marja Stuart* (1830); düşlerle gerçekler ve arzularla bunları gerçekleştirememe yeteneksizlikleri arasındaki zıtlığı işlediği romantik dram *Kordjan* (1834); Shakespeare'in büyük ölçüde etkisi görülen *Balladyna* (1834); klasik dramdan etkilenen ve Polonya meselesini işleyen *Lilla Weneda* (1840); Calderon'dan ilham alarak yazdığı *Ksiadz Marek* (Marek Baba) [1843] ve *Sen Srebrny Salomei* (Salome'nin Gümüş Düşü) [1844]; *Mazepa* (1840); *Samuel Zborowski* (1845). Bütün bu eserler Batı Avrupa'ninkiyle eşdeğerde bir repertuvar meydana getirir ve Polonya'da hâlâ en önde gelen oyunlar arasında yer alır. *Pisma*'ları (Annneme Mektuplar) romantik duyarlık yönünden değerli bir psikolojik belgedir.

Slowacki'nin, melodi ve renk yönünden zengin gerçek şiiri arayışı sonunda ortaya koyduğu eserler sembolizmden hermetizme kadar gelecekteki bütün akımların tipik unsurlarını kapsar. Uzun zaman anlaşılamayan bu eserler, ancak XX. yy. başlarında tam olarak değerlendirilebildi. (M)

SLOW-FOX veya sadece **SLOW** i. (*slow*, yavaş ve *fox-trot*'un kısaltılmışı *fox*'tan ing. k.). Ağır tempolu fokstrot. (Dört zamanlı slow-fox'ta yürümekten çok kayılır.) [L]

SLUGİ i. Boz renkte kısa kıllı arap tazısı. (L)

bir melek

SLUTER
«Musa Kuyusu»nun detayları
Champmol manastırı
(Dijon, Fransa)

İşaya

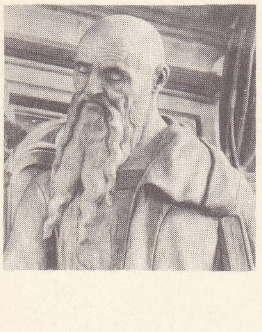

SLUMP - TEST [slamp - test] i. (ing. *slump*, çökme ve *test*, deney'den). Malzeme. Bir harç veya betonun esnekliğinin denenmesi. (Slump-test, taze betondan hazırlanmış bir kesik koninin çökmesini ölçmeğe dayanır.) [L]

SLUNG i. Bk. SALUNG.

SLUP i. (ing. *sloop*). Denizc. Pruvasında tek bir flok yelkeni bulunan tek direkli gemi. Sluplarda pruva istiralyası genellikle direğin tepesine kadar uzamaz, üçte ikisine bağlanır ve flok yelkenini indirip kaldırmağa yarar. (L)

SLUPSK, alm. **Stolp,** Polonya'da şehir, Pomorze'nin (Pomeranya) [Koszalin voyvodalığı] en büyük şehridir; 55 800 nüf. Slupsk, *Slupia ırmağı* kıyısında, ırmağın Baltık denizine döküldüğü yere 20 km kadar uzaklıktadır. Metalürji, kereste ve besin (süt ürünleri, balık konserveleri) sanayii. (L)

SLUTER (Claus), hollanda asıllı fransız ressamı (Haarlem 1340 - 1350'ye doğr. - Dijon 1405 veya 1406). Halle bazilikasının koro yerindeki *Havariler* ile eski Brüksel Belediye binasındaki *Peygamberler* ona mal edilir. 1383'te Dijon'da, Champmol manastırının şantiyesinde çalıştı, 1389'da şantiye şefi oldu, 1391'de kilisenin iki pencceresi arasına bourgogne üslûbunu başlatan *Meryem ile Çocuk İsa*'yı yerleştirdi ve yanlarını dük Atak Philippe ile düşes Marguerite'i dua ederken gösteren heykellerle destekledi. 1395-1406 Arasında manastırın avlusuna *Musa'nın Kuyusu* adlı heykeli yaptı. Dük Philippe'in mezarına başladı, bunu yeğeni Claus de Werve bitirdi (Dijon müzesi). [L]

SLUTSK, esk. **Pavlovsk,** S.S.C.B.'de (Beyaz Rusya) şehir, *Sluç* kıyısında, Brest-Bobruysk demir ve karayolunun kenarında; 21 000 nüf. Eski askerî karakol ve imparatorluk merkezi. (L)

SLUTSKİY (Yevgeniy Yevgenyeviç), rus iktisatçısı, matematikçisi ve istatistikçisi (1880-1948). Harkov üniversitesinde ders verdi, Moskova Üniversitesi Matematik enstitüsüne (1934) ve S.S.C.B. Bilimler akademisine (1938) üye oldu. Bellibaşlı çalışmaları arasında geçici serilerin analizi ve özellikle tüketicinin tutumu teorisi yer alır; daha sonraları geniş ölçüde yararlanılan bu sonuncu teoriye (1915'te «Giornale degli Economisti»de italyanca yayımlanan *Sulla Teoria del Bilancio del Consumatore* [Tüketicinin Bilanço Teorisi Üstüne] adlı denemesiyle) «marjinal ikame oranı» kavramını ilk defa Slutskiy getirdi. (M)

Slutskiy denklemi, bir malın, başka bir malın talep edilen niceliğine göre, fiyatında görülen değişikliği hesaplamağa yarayan denklem. (Rus iktisatçısı Y. Y. *Slutskiy*'in adıyle anılır.) [M]

SLUYTERS (Jan), hollandalı ressam (S'-Hertogenbosch 1881 - Amsterdam 1957). Önce sembolizme ve Van Gogh'a, fransız Le Fauconnier ile tanıştıktan sonra da kübizme yöneldi. Anlatımcı ve anıtsal bir üslûpta, özellikle halktan mülhem büyük tablolar yaptı: *Staphorst Köyleri* ve *Ressamın Ailesi* (Amsterdam Belediye müzesi), *Natürmortlu Çıplak* (La Haye). [L]

SLYKE (Donald Dexter VAN). Bk. VAN SLYKE.

Sm, *samaryum*'un kimyasal sembolü. (L)

SMAÇ i. (ing. *to smash*, ezmek'ten). Voleybol, tenis ve eltopu gibi sporlarda topa yüksekten vurarak rakip sahaya dik indirmek. (Smaç, sayıya giden sert bir vuruştur. Buna halk arasında *küt inme* de denir.) [M]

SMALA i. (ar. k.). Bk. SİMELE.

SMALAND, İsveç'te (Götaland) eski il, Vatter gölünün güney çıkıntısıyle Baltık denizi arasında; 29 337 km². Ormanlık, az verimli bir yaylâdır. Başlıca şehirleri, *Jönköping, Kalmar, Vaxjö.* (L)

SMALKALDE. Tar. Smalkalde IX. yy.-dan beri bilinir. XIII. yy.da şehir haline geldi ve aynı adı taşıyan kontluğun (veya senyörlüğün) merkezi oldu. 1247'de Henneberg kontlarının fief'i olan Smalkalde üstünde daha sonra başka sülâleler de birtakım haklar elde ettiler: XIII. yy.da Brandenburg'lar, 1360'ta Henneberg-Schleusingen'ler ve Asya landgravları. Muhteşem Philipp (1567) zamanında reformun merkezi olan Smalkalde, Philipp ölünce oğlu Wilhelm IV'e (öl. 1592) geçti. Henneberg'lerin başlıca kolu sönünce (1583), Smalkalde Asya landgravlarına ve Prusya'ya geçti (1866).

— Coğ. Bk. SCHMALKALDEN. (M)

Smalkalde birliği, alm. **Schmalkaldischer bund,** aralık 1530 - mart 1531 arasında Schmalkalden'de toplanan kongrede Almanya şehirlerinin ve protestan prenslerinin kurduğu dinî ve siyasî birlik. Nisan-mayıs 1531'de altı yıl için onaylandı (sonra bu süre on yıl uzatıldı), 1535'te genişletildi. Birlikte nüfuz sahibi olanlar landgrav Philipp von Hessen ile Saksonya seçicisi Johann - Friedrich idi. Bu birlik, Almanya'nın reformu kabul etmiş birçok şehrini ve prensini biraraya getiriyordu; bunlar *İncil*'i savunmak ve katolik kuvvetlerin muhtemel saldırısına karşı dayanışmak için birleşmişlerdi. Bu teşkilât, 1530'da toplanan Augsburg diyetinde Karl V'in luther'cilere verdiği ültimatoma cevap olmak üzere kurulmuştu; Bremen, Lübeck, Magdeburg, Strasburg, Ulm gibi birçok hür şehrin kaynaklarından yararlanıyordu. Birlik, daha çok, imparatorluk iddialarına karşı giriştiği siyasî muhalefeti içinde, şehirlerin ve prenslerin bağımsızlık taraftarı anlayışlarını ortaya koyuyordu (Ferdinand I'in seçilmesi). Smalkalde birliği, Fransa kralının desteğini kazandı (1532), Fransa kralı da, Almanya siyasetiyle, luther'ci bankalardan destek gördü. Bu birlik, aynı zamanda, İngiltere ile ve Türklerle görüşmelere girdi. Karl V, Nürnberg barışıyle, statu quo'ya uymayı kabul etti (Augsburg kararlarının ertelenmesi, haziran 1532). 1534'te birlik ordusu saldırıya geçti. Ulrich von Württemberg'e, müsadere edilmiş olan düklüğünü geri verdi ve düklüğe reform'u soktu. Karl V bu oldubittiyi kabul etti. Birlikçiler Ferdinand I'in seçimini tanıdılar. Yeni katılmalarla durmadan yenilenen ve güçlenen birlik, daha sonra Luther'in çeşitli önerilerini resmen onayladı ve Mantova'da Paulus III tarafından toplanan konsili protesto etti (Smalkalde maddeleri, 1537), devletlerini Frankfurt'ta biraraya getirdi. Karl V, protestan prenslerini bölmeye yöneldi ve özellikle Moritz von Sachsen'ı kendi tarafına çekti.

Katolikler Nürnberg birliğinde toplandılar (1538). Karl V. Türklere ve Fransa'ya karşı savaştan kurtulunca (Crépy-en-Laonnois barışı, eylül 1544), saldırıya geçti (Smalkalde savaşı, 1546). Birlik imparatorluğa ait birçok kaleyi alarak ilerledi. İmparator Tuna boyunca bir dizi işleme girişti. Güney protestanları çabuk başeğdiler. Mühlberg zaferi (24 nisan 1547) ve Wittenberg'in ele geçirilmesi (mayıs 1547) ona Philipp'i ve Johann Friedrich'i esir alma, ayrıca Johann Friedrich'in seçimini Moritz von Sachsen lehine bozma ve birliği dağıtma imkânı verdi. (L)

Smalkalde maddeleri, Luther'in 1537'de kaleme aldığı, luther'ci iman itirafnamesi. Bu maddeler, reformcunun papa Paulus III tarafından 1536'da toplanan konsile katılmasını iyi karşılamayan protestan prenslerinin baskısıyle yazılmıştır. (L)

SMALT i. («sır, emay» anlamında alm. k.). Kobalt oksitle mavi renk verilmiş cam. (L)

SMALTİN i. (*smalt*'tan). Miner. Formülü $CoAs_2$ olan kobalt arsenyür. (Kübik sistemde billûrlaşır; porselen, cam ve sırları boyamakta kullanılır.) [L]

SMARAGDİA i. önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; kıyılardaki (Akdeniz, Antiller, Okyanusya) acı sularda yaşar; kavkısı theodoxus'unkine benzer ve yeşil renklidir. (*Neritidae* familyasından.) [L]

SMARAGDİT i. (fr. *smaragdite*). Miner. *Eşanl. Yeşil* DİYALAJ. (Amfibol türünden yeşil renkte tabiî bir silikattır.) [L]

SMART (Christiopher), ingiliz şairi (Shipbourne, Kent 1722 - Londra 1771). Julius Phaedrus'un *Masallar*'ını, İncil'den *Mezmurlar*'ı, Horatius'un eserlerini çevirdi. Özellikle akıl hastahanesinde yazdığı *Song to David* (Davud'a İlâhi) [1763] adlı eseriyle tanındı. (L)

SMART (John), ingiliz minyatürcüsü (Norfolk 1741'e doğr. - Londra 1811). İngiliz yüksek sosyetesine dahil kimselerin portrelerini yapmakla Londra ve Hindistan'da ün kazandı (Bath müzesi, Wallace koleksiyonu; Victoria and Albert museum). [L]

SMBAT, ermeni tarihçisi ve hukukçusu (öl. 1297), Ermeniye - Kilikya kralı Hetum I'in kardeşi. Din adamları ve laikler için yasa ve din kurallarını kapsayan bir derleme meydana getirdi ve frank hukukuna dayanan Antiokhieia yasalarını Fransızcadan çevirdi. 951-1276 Yıllarıyle ilgili kroniğine adı bilinmeyen bir yazar tarafından devam edildi (1331'e kadar). Smbat; *Smpad* veya *Sempad* veya *Sembat* adıyle de bilinir. (M)

SMEDEREVO, Yugoslavya'da (Sırbistan) şehir, Tuna'nın sağ kıyısında; 20 800 nüf. XV. yy.da Sırpların merkezi olan eski kale. Tarım pazarı. Çelik sanayii. (L)

SMEDT (Charles DE), belçikalı rahip (Gand 1831 - Brüksel 1911). 1851'de cizvit tarikatına girdi, 1864'te Louvain üniversitesinde kilise tarihi profesörlüğüne getirildi. 1876'da yayımladığı *İntroduction à l'Histoire Ecclésiastique Traitée Selon la*

Foto. Polonya kütüphanesi, Giraudon (LAROUSSE)

Méthode Critique (Teknik Metoduyle Kilise Tarihine Giriş) adlı eseri bir bildiri havası taşır. 1876'da Bolland'cılar derneğinin başkan yardımcısı, 1882'de başkanı oldu. *Acta Sanctorum*'u (Azizler Belgesi) tenkidî bir metotla inceledi ve dayandığı bütün kaynakları yayımladı. 1882'de *Analecta Bollandiana* adlı dergiyi kurdu ve bellibaşlı kütüphanelerde azizlerle ilgili yayınların sayımını başlattı. (L)

SMEGMA i. (yun. *smegma*, sabun'dan). Fizyol. Dış cinsiyet organlarının kıvrımlarında biriken ve epitelyum salgı ve döküntüsünden meydana gelen hamurumsu beyaz madde. (L)

SMEGMATİT i. (fr. *smegmatite*). Plombieres'de bulunan inorganik sabuna verilen ad. (L)

SMEKTİK sıf. (yun. *smegma*, sabun'dan *smektikos*, leke çıkarıcı > fr. *smectique*). Fiz. *Smektik hal*, iki mezomorf* hal arasında, sıvı halden kristal hale daha yakın — ANSİKL. Fiz. *Smektik hal*'de, şekilleri çok uzun olan moleküllerin, eşit uzaklıkta paralel düzlemler içinde bulunduğu ve bu düzlemler boyunca kayabildiği kabul edilir. Akışkanlık ve anizotropinin birlikte bulunuşu bu şekilde açıklanabilir. Bazı durumlarda, bu düzlemler arasındaki uzaklıkları ölçmek mümkün olmuş ve 50 angström civarında olduğu anlaşılmıştır. (L)

SMENKERE, Mısır'ın geçici kralı. Kral Amenophis IV Akhenaton'un küçük kardeşi ve damatlarından biri. M.Ö. 1360'a doğru, Amarna sapkınlığının son zamanlarında, Akhenaton ile birlikte naiplik yaptılar. Sanıldığına göre, Smenkere, hükümdar Amarna'nın gözünden düşen güçlü tanrı Amon'a bağlı rahiplerle ilişki kurmak üzere kral tarafından Thebes'e gönderildi ve üç yıl kadar sonra orada öldü. (L)

Smerdiakov, Dostoyevski'nin *Karamazof Kardeşler* (Bratya Karamazovıy) adlı romanın kahramanlarından. Yaşlı Karamazof'un evlilik dışı oğlu olan Smerdiakov, kardeşi İvan'ın kışkırtmasıyle babasını öldürür. Öbür kardeşi Dmitriy'i de suç ortağı yapar, sonunda intihar eder. (M)

SMERİNTHUS i. Akşam güneş battıktan sonra ağır ağır uçan iri kelebek; üst kanatlarının uç kısmı eğri, kenarları dantelamsıdır. (*Smerinthus tillae*, mayıstan temmuza kadar görülür; kurtçuğu ıhlamur ve karaağaç üzerinde yaşar. Pulkanatlıların *sphengidae* familyasından.) [L]

SMET (Gustave DE). Bk. DE SMET.

SMETANA (Bedrich), çek bestecisi ve piyanocusu (Litomyşl 1824 - Prag 1884). Bir süre Liszt'ten ders aldı, ama daha çok kendi kendini yetiştirdi. Karısıyle birlikte Prag'da bir müzik okulu açtı, 1856'da Göteborg Filarmoni derneğini kurdu, Prag'a döndü, 1866-1874 arasında Bohemya Millî Tiyatro orkestrasını yönetti, sağır olunca görevini terk etmek zorunda kaldı. Liszt ve Berlioz'un etkisinde kaldı ve programlı müzik ilkelerini, sanatının millî eğilimleriyle bağdaştırmayı bildi. Renk bakımından çok zengin olan Smetana'nın müziği, Bohemya'nın atalardan kalma şarkılarını, danslarını, halka özgü dans ritimleriyle tek düzeli şarkılarını işledi. Operaları ve operakomikleri: *Bohemya'da Brandenburg'lular* (1866), *Satılmış Nişanlı* (1866), *Dalibor* (1868), *İki Dul Kadın* (1874), *Öpücük* (1876), *Sır* (1878), *Libuşe* (1881), *Şeytanın Duvarı* (1882); senfonik şiirleri: *Wallenstein Kampı, Richard III, Bayram Marşı, Zafer Senfonisi, Moldavya* v.b.; oda müziği: 2 yaylı çalgılar için dörtlü, piyano ve yaylılar için üçlü, piyano için millî bohemya dansları, impromtu'ler ve etüd'ler, sonatlar v.b. Sanatçı, akıl hastahanesinde öldü. (L)

SMET DE NAEYER (Paul DE, — kontu), belçikalı siyaset adamı (Gand 1843-Brüksel 1913). Zengin bir sanayiciydi, ucuz işçi evleri yaptırdı. Katolik milletvekili seçildi (1886), genel seçim ve öğretimin zorunlu olması yolunda mücadele verdi. Maliye bakanı (1894), başbakan (1896-1899) oldu, bir süre yerini ünlü din adamı Vandenpeereboem'a bıraktı. Yeniden hükûmet başkanlığına geldiği zaman (1899-1907) Tam Nispî Temsil kanununu çıkarttı. (L)

SMETHWİCK, Büyük Britanya'da (Staffordshire) şehir, Birmingham'ın batı varoşu, 68 400 nüf. Metalürji ve makine sanayii. Alüminyum dökümevleri. Besin sanayii. (L)

SMETONA (Antanas), litvanyalı siyaset adamı (Ukmerge idare bölümü 1874 - Cleveland, Ohio 1944). Almanya'nın desteğiyle cumhurbaşkanı oldu (nisan 1919 - haziran 1920). 1926'da, 1932'de ve 1938'de yeniden seçildi. Sovyet işgalinden sonra (haziran 1940) Amerika'ya gitti. (L)

SMİBERT (John). Bk. SMYBERT.

SMİÇİKLAS (Tadija), hırvat tarihçisi (Reştovo, Gorjanci 1843 - Zagreb 1914). Zagreb üniversitesinde hırvat tarihi dersleri verdi (1882-1905). Başlıca eserleri: *Poviest Hrvatska* (Hırvat Tarihi) [2 cilt, 1879 - 1882], *Obrana i Razvitak Hrvatske Narodne İdeje od 1790-1835* (1790-1835 Arasında Hırvatistan'da Milliyetçi Fikirlerin Korunması ve Gelişmesi) ve ayrıca F. Raçki, I. Kukuljeviç-Sakcinski, J. Draşkoviç, I. Mazuraniç'in biyografileri. Bu eserlerden başka *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae Slavoniae*'yi de (Hırvatistan, Dalmaçya ve Slavonya Devletlerinin Kanunlar Dergisi) [13 cilt, 1904-1916] yayımladı. (M)

SMİJERS (Almertus Antonius), hollandalı müzik bilgini (Raamsdonkveer 1888 - Utrecht 1957). Amsterdam'da Averkamp'tan, Viyana'da G. Adler'den ders gördü. 1929'da, Utrecht Üniversitesi Müzikoloji kürsüsü profesörlüğüne getirildi, birçok değerli müzikolog yetiştirdi. 1952-1955 Arasında Milletlerarası Müzikoloji derneğinin başkanlığını yaptı, «Josquin des Près Külliyatı»nı yayımladı. Eserleri arasında *Die Kaiserliche Hofmusik - Kapelle von 1543 bis 1619* (1543-1619 Arasında Viyana Saray Orkestrası) [1919-1921] sayılabilir. Ayrıca *Van Ockeghem tot Sweelinck* (Ockeghem'den Sweelinck'e) adlı bir de antoloji hazırladı. (L)

SMİLES (Samuel), iskoçyalı gazeteci (Haddington 1812 - Kensington 1904). Eserleri, toplum ve ahlâk alanında, Manchester okulunun liberal ve bireyci düşüncelerinden ilham alır. (L)

SMİLODON i. Machairodus'a benzeyen ve her iki Amerika'da pliyo-pleyistosen tabakasında bulunan etçil fosil hayvan. (O zamanki kedigillerin en gelişmiş şekli olan bu hayvanın üst köpekdişleri hançer biçimindedir. Kedigillerden.) [L]

SMİNTHURUS i. Yuvarlak karınlı, kanatsız, sıçrayıcı böcek; nemli yerlerde yaşar. (Collembola takımından *sminthuridae* familyasının örnek tipi.) [L]

SMİNTHUS i. (yun. *sminthos*, sıçan'dan lat. k.). Doğu Avrupa ve İsveç'te yaygın sıçrayan sıçan. *Eşanl.* SİCİSTA. (L)

SMİNTOPSİS i. Avustralya'da yaşayan keselilerden fare iriliğinde memeli hayvan. (Keselisansargillerden.) [L]

SMİRKE (sir Robert), ingiliz mimarı (Londra 1781 - Cheltenham 1867). Londra'da özellikle British museum'u ve Posta binasını yaptı; *Specimens of Continental Architecture* (Kıta Avrupası Mimarlığından Örnekler) adlı bir eser yayımladı. (L)

SMİRNENSKİ (Hristo Dimitrov İZMİRLİEV, **Hristo** — denir), bulgar şairi ve yazarı (Kukuş, Makedonya 1898 - Sofya 1923). İzmirli bir tatlıcının oğluydu. 1913'ten sonra ailesiyle Sofya'ya göç etti ve orada yoksulluk içinde yaşadı. Bir teknik okulda okudu. Boş vakitlerinde gazete satarak ailesine yardım etti. Hr. Botev, İvan Vazov, P. Yavorov, Puşkin, Lermontov ve M. Gorki'den etkilendi. Kardeşi T. İzmirliev'in teşvikiyle şiir yazmağa başladı. Vedbal, Hrizantema, sir James Shocking takma adlarıyle *K'vo da e* (Ne Olursa Olsun) adlı mizah dergisinde yazılar yazdı. 1917'de *Smyah i Sılzi* (Gülüş ve Gözyaşları) adlı mizah dergisini kurdu, 1918'de *Raznokalibreni Vızdişki v Stihove i Proza* (Şiirde ve Nesirde Çeşitli Çileler) adlı ilk şiir kitabını yayımladı. Birinci Dünya savaşı ve Ekim devrimi genç şairin ruhunda derin izler bıraktı. *Oçi* (Gözler) [1919] adlı hikâyesinde sosyal uyuşmazlıkları ve savaşın korkunçluğunu anlattı. *Çerven Smyah* (Kızıl Gülüş), *Rabotniçeski Vestnik* (İşçi Gazetesi), *Mladej* (Gençlik), *Narodna Armiya* (Halk Ordusu) gibi dergi ve gazetelerde yazılar yazdı. 1922'de *Maskarad* (Maskara) adlı dergiyi kurdu. 1920-1923 Arasında yazdığı şiirlerde siyasî ve toplumsal olayları ele aldı. 1922'de önemli bir şiir kitabı yayımladı: *Da Bide Den!* (Gelsin O Gün!). Öbür eserleri: *Zimni Veçeri* (Kış Akşamları) [1923], *Rabotnikıt* (İşçi), *Moskva* (Moskova) [1920], *Severno Siyanie* (Kuzey Parlaklığı) [1921], *Sıvetska Rusiya* (Sovyet Rusya) [1923], *Yohan* (1921), *Karl Liebknecht* (1921), *Smırtta na Deleklyuz* (Délécluse'ün Ölümü) [1922], *Rosa Luxemburg* (1923). Smirnenski, *Prikazka za Stılbata* (Basamaklar İçin Hikâye) [1923], *Na Gosti u Dyavola* (Şeytanda Misafirlik) [1923] gibi eserleriyle bulgar edebiyatında sosyalist gerçekçiliğin ilk temsilcisidir. (M)

SMİRNOV (Aleksandr Petroviç), sovyet devrimcisi ve siyaset adamı (1877-1936). Devrimci çabaları yüzünden birçok defa (1898-1914) tutuklandı. Devrimden sonra önemli görevlerde bulundu (Tarım Bakanlığı komisyonunda üye [1923], Halk Komiserleri meclisinde yürütme kolu baştemsilcisi [1928]). Troçki ve «sağcı muhalefet» ile ilişkilerinden ötürü 1932'de Kırgız ülkesine sürüldü ve Kirov'un öldürülmesiyle ilgili görülerek partiden kovuldu (1934). Ağustos 1936'daki Troçki aleyhtarı büyük mahkemede ölüme mahkûm edildi ve kurşuna dizildi. (M)

SMİTH (Adam), iskoçyalı iktisatçı (Kirkcaldy 1723 - Edinburgh 1790). Oxford'da okudu, Edinburgh'da ders verdi. Glasgow'da Hutcheson'ın ahlâk felsefesi derslerini izledi (1737-1740), Hume ile dost oldu (1752'den itibaren), Avrupa kıtasında dolaştı (1764 - 1766), bu yolculuk sırasında Cenevre'de Voltaire ile, Paris'te Turgot ve Quesnay ile tanıştı. Glasgow'da ahlâk felsefesi (tabiî ilâhiyat, ahlâk, hukuk ve siyaset) profesörü oldu (1751-1764). *Theory of Moral Sentiments* (Ahlâkî Duygular Teorisi) [1759] adlı eseriyle tanındı. Fakat asıl önemli eseri, onun iktisat biliminin kurucusu sayılmasına yol açan *Milletlerin Zenginliği Üstüne*'dir (Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations); Smith 1765'te Toulouse'da başladığı bu eseri 1767-1773 arasında Kirkcaldy'de tamamladı ve 1776'da Londra'da yayımladı. İki yıl sonra Edinburgh gümrük muhafaza müdürü oldu.

Adam Smith'in düşünceleri birkaç nokta etrafında toplanır: 1. her zenginliğin kaynağı insan çabası, yani emektir; emek, Smith'e göre, hiç değilse ilkel toplumlarda, «bütün malların değiştokuş edilebilen değerinin gerçek ölçüsüdür.» Modern toplumlar, ilkel toplumlardan, zenginliğin artışı sebebiyle ayrılırlar; zenginliğin artışının sebebi, işbölümüdür; 2. insanın, kişisel çıkar etkisi altında davrandığı her toplumda iyi bir ekonomi düzeni kendiliğinden gerçekleşir. Aslında malların gerçek bir fiyatı vardır. Bu, onun üretim pahasıdır, pazar fiyatı bu pahanın çevresinde oluşur. Talep arzdan az olursa, piyasa fiyatı üretim fiyatının altına düşer ve çıkarını bilen bir sanayici, zararına sattığı bir malı yapmaktan vaz geçer, bundan dolayı arz, talebe göre azalmış olur; bu da piyasa fiyatının, üretim fiyatının üstüne çıkmasına yol açar. Arz ve talep kanunu ve kişisel çıkarlar, toplumların uyumlu bir biçimde düzenlenmesini ve gelişmesini sağlar. Üretimin bu kendiliğinden düzenlenişi sadece iyi değil, aynı zamanda ilâhî düzene uygundur. Fakat durum zenginliklerin dağılımında aynı değildir, «yıllık gelir ve kazanç ücreti yutar; üst sınıflar aşağıdakileri ezer.» önemli olan insanların kaderi değil, millî topluluktarın kaderidir; çünkü, «her ülkenin iktisat biliminin ana konusu, ülkenin zenginliğini ve gücünü artırır»; 3. hükûmetler millî üretime ve milletlerarası ticarete tam bir serbesti tanımalıdır, çünkü insan «kendi çıkarını gözetirken çoğu zaman toplumun çıkarlarına, kendinden açıkça istenenin ötesinde yararlı olurlar». Adam Smith, merkantilist siyaseti, korporatist düzenleme ve engellemeleri zararlı bulur ve devletin ekonomiye müdahale etmemesini ister, serbest mübadeleyi över.

Devlet maliyesi konusunda A. Smith, vergi ilkelerini dört kuralda toplar: âdillik («her devlette bireyler hükûmet masraflarına elden geldiği kadar kendi imkânla-

smerinthus

SMETANA

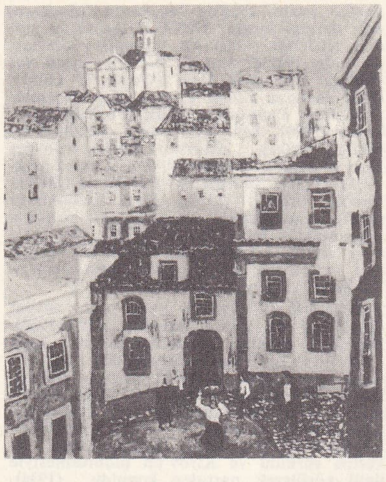

Francis SMİTH «Portekiz» (özel koleksiyon)

Adam SMİTH

İan Douglas SMİTH

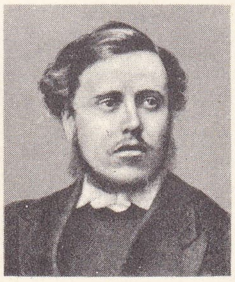

William Robertson SMİTH

rıyle, yani devletin koruyuculuğu altında elde ettikleri gelir oranında katılmalıdırlar»); kesinlik («her yurttaşa yüklenen vergi keyfî değil, belirli olmalıdır. Ödeme dönemi, usulü ve oranı mükellefler için açık ve seçik olmalıdır»); uygunluk («bütün vergiler mükellef için en uygun gözüken zaman ve usulde toplanmalıdır»); tutumluluk («vergi, mükellefin cebinden, mümkün olduğu kadar az masrafla çekilip fazlası hazineye girecek biçimde konmalıdır.»). [L]

SMİTH (Alexander), iskoçyalı şair ve denemeci (Kilmarnock 1830 - Wardie 1867). Eserleri: Glasgow'u anlatan *City Poems* (Şehir Şiirleri) [1857], *Dreamthorp* (Rüya Şehri) [1863] ve *A Summer in Skye* (Skye'da Bir Yaz) [1865]. (L)

SMİTH (Alfred), amerikalı siyaset adamı (New York 1873 - ay.y. 1944). New York'ta Saint James okulunu bitirdi, bir süre babasıyle çalıştı. 1903'te Demokrat partiden milletvekili seçildi, 1911'de çoğunluk lideri oldu, 1913'te parti sözcülüğüne getirildi. 1913 ve 1914'te gene milletvekili olan Smith 1915'te New York Anayasa meclisine seçildi. Zamanla bütün partilerin desteğini kazandı. Bu görevdeyken yolsuzluklarla mücadele etti, iktidarda bulunan Demokrat partinin demokratik kanunlar çıkarması için çalıştı. İşçi tazminatı kanunu onun desteğiyle gerçekleşti. Smith, ayrıca kadınlara oy verme hakkının tanınması yolunda çaba gösterdi.

1915'te New York idare bölgesi şerifi, 1918'de New York valisi seçildi. Vali olunca ilk işi savaş sonrası meselelerine eğilmek oldu. Getirdiği teklifler, kamu hizmetlerinin ihtiyarî bile olsa belediyelere bırakılması, şehirlere iç işlerinde serbestlik tanınması, kadınlara asgarî ücret hakkı, işçilere sağlık sigortası, İşçi Tazminat kanununun düzeltilmesi, üretici ile tüketici arasında koordinasyon gibi önemli konuları kapsıyordu.

1924 Kasımında Smith üçüncü defa vali seçildi. Bu sırada devletin hidrolik enerji kaynaklarını denetleyecek ve işletecek bir devlet teşekkülü kurulmasını ileri sürdü. Bir sonraki dönemde yeniden vali olan Smith, ilk devlet kabinesini kurdu. Bu kabinenin özelliği parti farkı gözetilmeden, adayların yeteneklerine göre seçilmiş olmalarıydı. Bu dönemde kadınlar ve küçükler için 48 saatlik iş haftası kabul edildi.

Dördüncü defa vali seçilince, parti içindeki yeri daha da sağlamlaşan Smith, başkanlık seçimleri için adaylığını koydu. Fakat üç engeli vardı: katolik olması, içki yasağının aleyhinde bulunması ve demokratların yıllardan beri düşman kesildiği Tammany teşkilâtı üyesi olması. Smith her ne kadar katolik oluşunun A.B.D.'nin siyasî çizgisini etkilemeyeceğini belirtmeğe çalıştıysa da, 1928 seçimlerini kaybetti. Bundan sonra siyaseti bırakarak iş hayatına atıldı. Bazı arkadaşlarıyle kurduğu şirket dünyanın en yüksek gökdeleni olan Empire State Building'in yapımını üstüne aldı. Smith, yıllarca bu şirketin başkanlığını yaptı. Seçim kampanyasına katılarak Roosevelt'in başkan olmasına çalıştı. Roosevelt başkan seçilince, Smith onun New Deal siyasetine karşı çıktı. 1936 Kampanyasında partisinin kararına karşı çıkarak Alfred Landon'ı destekledi. (M)

SMİTH (Bessie), amerikalı kadın şarkıcı (Chattanooga, Tennessee 1894 - Clarksdale, Mississippi 1937). Yirmi yaşlarında *blues* türünün öncüsü Ma Rainey'in yönetimindeki Rabbit's Foot Minstrels grubuna katıldı. 1923'te doldurduğu ilk plağıyle A.B.D.'de tanındı. Ama asıl ününü, günün en büyük caz müziği ustalarıyle plak doldurduğu 1924-1928 yılları arasında kazandı. 1928'den itibaren, biraz da alkolün etkisiyle yavaş yavaş sönmeğe başladı. 1931'den sonra artık plak doldurmadı. Bir otomobil kazasında öldü. Bessie Smith, sesini «blues» türüne en uygun seslerden biri olarak nitelendiren caz ve folk müziği meraklılarının en sevdiği şarkıcılar arasındaydı, fakat bir sanatçı olarak gerçek değeri ancak ölümünden sonra anlaşıldı. Başlıca plakları: *Young Woman's Blues, Empty Bed Blues, Nobody Knows You When You're Down and Out.* (M)

SMİTH (Francis), ingiliz asıllı portekizli ressam (Lizbon 1881 - Paris 1961). Sonbahar salonu ve Bağımsız Sanatçılar salonu üyesiydi. Daha çok Paris'te ve Portekiz'de yaşadı; gezip gördüğü yerlerden manzaralar çizdi. Eserleri Art Moderne müzesindedir. (L)

SMİTH (Frederick). Bk. BIRKENHEAND.

SMİTH (George), ingiliz gravürcüsü ve asur kültürü uzmanı (Londra 1840 - Halep 1876). Kıbrıs yazıtlarını çözdü. (L)

SMİTH (Goldwin), ingiliz tarihçisi ve gazetecisi (Reading 1823 - Toronto, Kanada 1910). İngiliz imparatorluğuyle A.B.D.'yi içine alan bir anglosakson kardeşliğini savundu. (L)

SMİTH (İan Douglas), rodezyalı siyaset adamı (Selukwe 1919). İkinci Dünya savaşında Krallık Hava kuvvetleri subayıydı. 1948'de milletvekili seçildi. 1961'de Rhodesian Front party'nin kuruluşuna katıldı; bu parti, 1965 seçimlerinde beyaz koloninin birliğini sağlamak amacıyle kurulmuştur. Smith 1964'te başbakan oldu. 11 Kasım 1965'te tek taraflı olarak ülkenin bağımsızlığını ilân etti. Britanya ve üçüncü dünya devletlerinin siyasî ve iktisadî baskılarına rağmen İan Smith tutumunu değiştirmedi. Britanya ile yapılan görüşmeler bir sonuç vermeyince İan Smith, 11 kasım 1968'de anayasa ve cumhuriyetin ilânı için bir referandum yapılacağını bildirdi. 2 Mart 1970'te Rodezya cumhuriyet oldu. 10 Nisanda yapılan seçimlerden sonra İan Smith yeniden hükûmeti kurdu. (LM)

SMİTH (James), ingiliz yazarı (Londra 1775 - ay.y. 1839). Kardeşi HORACE (Londra 1779 - Tunbridge Wells 1849) ile yayımladığı manzum veya mensur parodilerin çoğunu *Rejected Addresses* (Reddedilen Nutuklar) [1812] adlı eserinde topladı. Bu nutuklar, Drury Lane tiyatrosu için yapılan yeni bir binanın açılış töreninden önce düzenlenen bir yarışma dolayısıyle çağdaş yazarlar tarafından yazılmış gibi gösterilmişti. (L)

SMİTH (John), ingiliz denizcisi ve sömürge kurucusu (Willougby, Lincolnshire 1579'a doğr. - Londra 1631). 1605'te kurulan Virginia kumpanyasının ilk üyelerindendir. 1606'da Amerika'ya gitti, Jamestown'ın kurulmasına yardım etti, 1608'de sömürgenin başkanı oldu. Yerlilerle savaştı, Kuzey Amerika kıyılarını dolaştı, bu kıyıların Cod burnuna kadar haritasını çizdi ve bu bölgeye «New England» adını verdi. (L)

SMİTH (Joseph), amerikalı dinî lider (Sharon, Vermont 1805 - Carthage, İllinois 1844). Dindar, fakat cahil bir çiftçi ailesinin oğluydu. Tanrı'nın, Kızılderililerin, kaybolan eski israil kavimlerinden artakaldıklarını kendisine bildirdiğini ileri sürdü (1823). Mucize yoluyle keşfedilen ve altın levhalar üzerinde bulunup çözülen yıllıklar *Book of Mormon* (Mormon'un Kitabı) adıyle yayımlandı (Mormon, kitap kahramanlarından birinin adıdır). Joseph Smith, taraftarlarını teşkilâtlandırdı (1830) ve onları İllinois'e kadar götürdü ve orada Nauvoo şehrini kurdu. Smith'in Kutsal Kitap'a dayanarak birden fazla kadınla evlenmeyi kabul etmesi karışıklıklara ve devlet güvenlik kuvvetlerinin müdahalesine yol açtı. Joseph Smith linç edildi. (L)

SMİTH (Matthew), ingiliz ressamı (Halifax 1879 - New York 1959). Slade School'da (Londra) okudu, Paris'e gitti, orada 1914'e kadar kaldı ve Matisse akademisine devam etti. 1915'ten sonra London group'un sergilerine katıldı ve birçok defa Provence'a gitti. Parlak renkler kullandı, özellikle manzaralar ve natürmortlar, ayrıca İkinci Dünya savaşından sahneler çizdi. Eserleri Tate gallery'de ve Courtauld enstitüsündedir. (L)

SMİTH (Robert), ingiliz matematikçisi ve fizikçisi (Gainsborough yakınları 1689 - Cambridge 1768). Kuzeni Roger Cotes'un yerine Cambridge'te profesörlük yaptı (1716 - 1760). Newton'ın teorilerini yaydı, hidrostatik üstüne çalıştı ve ışıkla ilgili bir inceleme kitabı yazdı (1738). [L]

SMİTH (sir Francis Pettit), ingiliz mekanikçisi (Hythe, Kent 1808 - South Kensington 1874). 1836'da itici bir pervanenin patentini aldı ve bunu küçük bir gemiye uyguladı. Bu tip bir uskurla donatılmış *Archimedes* gemisinin (1839) başarılı seferlerinden sonra, İngiltere donanması bu yeni tip itme usulünü kabul etti. Fakat Smith, buluşunun bazı mühendisler, özellikle isveçli Ericsson tarafından taklit edildiğini görerek birçok dava açmak zorunda kaldı. (L)

SMİTH (sir Thomas). Bk. SMTHE.

SMİTH (Sydney), ingiliz siyaset yazarı (Woodford, Essex 1771 - Londra 1845). Londra Anglikan Katedrali Piskoposluk meclisi üyesi oldu. *Edinburgh Review* (1802) dergisinin kurucularındandı. Siyasî ve iktisadî liberalizm lehinde savaştı. (L)

SMİTH (Tommie), amerikalı atlet (Ackworth 1944). Uzun boylu (1,90 m) bir koşucuydu. 100-400 m arası dünya birinciliklerini 1965'ten beri elinde tutmaktadır. Aralıklarla dokuz dünya rekoru kırdı (msl. 200 metreyi [virajlı] 20 saniyede ve 400 metreyi 44 saniye 5/10'da koştu.) [L]

SMİTH (William), ingiliz jeoloğu (Churchill, Oxfordshire 1769 - Northampton 1839). Yerölçümü ve geometriyle ilgilendi. Gezileri sırasında fosiller derledi ve 1790'da, farklı katların farklı fosiller kapsadığını ortaya koydu. (L)

SMİTH (William Robertson), ingiliz ilâhiyatçısı ve şarkiyatçısı (Keig, Aberdeenshire 1846 - Cambridge 1894). 1870-1881 Arasında Aberdeen'de şark dilleri ve Kutsal Kitap tefsiri profesörlüğü yaptı. Eski Ahit üstüne yazdığı yazılar, tutucu tefsircileri şaşırttı. 1881'de *Encyclopaedia Britannica*'nın yayın kurulunun başına geçti, 1883'te arapça profesörü, 1886'da Cambridge üniversitesi kütüphane müdürü oldu. Başlıca eserleri: *The Old Testament in the Jewish Church* (Yahudi Kilisesinde Eski Ahit) [1881]; *The Prophets of Israel* (İsrail Peygamberleri) [1882]; *Lectures on the Religion of the Semites* (Samîlerin Dini Üstüne Dersler) [1889]. (L)

SMİTH boğazı, Grönland ile Ellemere arasında denizkolu, Baffin denizinin kuzey uzantısıdır. (L)

SMİTH-DORRİEN (sir Horace Lockwood), ingiliz generali (Harcsfoot, Hertfordshire 1858 - Chippenham 1930). Fransa'da 2. Kolorduya, sonra 2. Orduya (1915) kumanda etti, 1916-1918 arasında Doğu Afrika'daki ingiliz kuvvetlerinin başına getirildi. (L)

SMİTHFİELDİYEN i. ve sıf. (Orange eyaletinde [Güney Afrika cumhuriyeti] bir yer olan *Smithfield*'in adından). Bir güney afrika endüstrisini belirtmek için kullanılır; bu endüstri çanak çömlekleri ve son zamanlara kadar Boşimanların da kullandığı delikli bir taş plakayı kapsar; başlıca özelliği devekuşu yumurtası kabuklarının ve kazıyıcı âletlerin kullanılmasıdır. (L)

SMİTHİT i. ingiliz mineraloğu G.F.H. *Smith*'in adından). Miner. Tabiî arsenik ve gümüş sülfür; kırmızı ile sarı-turuncu renktedir, monoklinik sistemde billûrlaşır. (L)

SMİTHORNİS i. Çizgili esmer tüylü, geniş gagalı, küçük boylu kuş; Afrika'da yaşar; *eurylaimidae* familyasından. (L)

Foto. Wilson (LAROUSSE)

SMİTHSON (Henriette Constance), irlandalı trajedi oyuncusu (Ennis, Clare kontluğu 1800 - Paris 1854). Londra'da Drury Lane tiyatrosunda çalıştı, 1827'de Paris'e gitti, orada oynadığı Shakespeare'in piyeslerinde büyük başarı elde etti. Kendisine âşık olan besteci H. Berlioz ile 1833'te evlenerek tiyatroyu bıraktı. Karıkoca 1840'ta ayrıldı. (L)

SMİTHSON (James Lewis MACİE, — denir), ingiliz kimyacısı (Fransa'da 1765 - Cenova 1829), Northumberland dükünün evlilik dışı oğlu. Özellikle Paris'te yaşadı. Mineraloji üstünde birçok çalışma yaptı, bu çalışmalarını otuz kadar inceleme yazısında açıkladı. 1826'da, insanoğlunun elde ettiği bilgilerin yayılmasını sağlayacak bir derneğin kurulması için, A.B.D.'ye 120 000 sterlin bıraktı. (L)

SMİTHSON veya **SMYTHSON** (Robert), ingiliz mimarı (1536-1614). Longleat sarayı için sir John Thynne ile birlikte çalıştı; bu bu eser, çağında yepyeni bir üslûbun ürünü sayıldı. Smithson, 1580-1588 arasında, Serlio'nun etkisi görülen Wollaton Hall'u (Nottingham) yaptı. (L)

SMİTHSONİT i. (ingiliz kimyacısı James *Smithson*'un adından). Miner. Formülü $ZnCO_3$ olan tabiî çinko karbonat; romboedrik sistemde billûrlaşır. (L)

SMİTHSON PERCY (Hugh). Bk. NORTHUMBERLAND.

SMİTS (Eugène), belçikalı gravürcü ve ressam (Anvers 1826 - Brüksel 1912). Brüksel'de Navez'in öğrencisi oldu. Özellikle Napoli ve Roma'dan manzaralar çizdi (Brüksel müzesi). [L]

SMİTS (Jacob), hollanda asıllı belçikalı ressam (Rotterdam 1855 - Mol, Campine 1928). Rotterdam ve Brüksel akademilerinde okudu. Özellikle, Campine'de kır hayatından sahneler çizdi, bu resimlerinde genel olarak kabartma boya, sade ve anlatımlı bir üslûp kullandı: *Gün Sonu* (Brüksel), *Ören Kadın* (Courtrai), *Pieta* (Gand). [L]

SMİTS VAN WAESBERGHE (Joseph), hollandalı müzik bilgini (Breda 1901). Cizvit papazıydı. Rotterdam ve Amsterdam konservatuvarlarında öğretmenlik yaptı. 1957'den beri Amsterdam üniversitesinde dersler vermektedir. Ortaçağ müziği tarihi, aynı devrin müzikli dramı, karolenj müziği, gregoriyen şarkıları, ortaçağ çalgıları ve müzik nazariyecileri konularında uzmanlaştı. (L)

SMOKİN i. (ing. *smoking-jacket*, tütün içme elbisesi'nden). Frak mecburiyeti olmayan akşam ziyafetlerinde ve suarelerde giyilen, yakası ipekli erkek elbisesi. (Başlangıçta beyaz, siyah ve açık lâcivert kumaştan yapılıyordu; bugün modaya uygun olarak bordo rengi v.d. smokinler de yapılmaktadır.) [L]

SMOKOVEC, esk. **Schmecksz**, Çekoslovakya'da idare bölümü ve ılıcalar bölgesi, Yukarı Tatralar'da. Karbonatlı demirli suları olan ve Gerlachovka'nın eteğinde (Poprad'ın yukarı vâdisinde) sıralanan birçok merkezden meydana gelir. (M)

SMOLENSK, rusça **Smolyensk**, S.S.C.B.'de şehir, Beyaz Rusya yakınında; 170 000 nüf. Önemli ayırma garı. Dokuma (keten) ve besin sanayii. Tütün imalâthaneleri. Çeşitli sanayi. Smolensk, Rusya'nın en eski şehirlerindendir. Şehrin merkezini çevreleyen 38 sur kalesinden (1596-1602) on altısı, Kraliyet kalesi (XVII. yy. başı) ve beş kubbeli Voznesenskiy Sobor katedrali bugüne kalmıştır.

— Tar. Smolensk, islav kabilesi Kriviç'lerin merkeziydi, Yukarı Dnieper kıyısındaki yeri yüzünden, Baltık denizi ile Karadeniz arasında *Vareg'lerin nehir yolunun* uğrağı oldu (IX. - XI. yy.). Kürk, deri ve katran almak için iskandinav, alman ve bulgar tacirlerinin gelmesi şehrin gelişmesine yol açtı. Smolensk, Rusya, Polonya ve Litvanya arasında çekişmelere yol açan bir prensliğin başkenti haline geldi. 1408'de Litvanyalılara, sonra Moskova prenslerine (1514-1611) ve Polonya'ya, 1654'te yeniden Rusya'ya geçti. Von Bock'un birlikleriyle, Timoşenko kumandasındaki sovyet ordusu arasında burada yapılan kanlı savaşta (temmuz - ağustos 1941), Moskova yolunu kesmek isteyen sovyet ordusu yenildi ve 300 000 esir verdi. Şehri 25 eylül 1943'te Sokolovskiy geri aldı. (L)

SMOLENSKİN (Perez), ibranîce yazan yazar (Mogilyov yakınları 1840 - öl. 1885). Siyonist hareketin öncüsü. Yahudi dininin gelişmesi ve yenilenmesine çalıştı. (L)

SMOLKA (Franz veya Franciszek), polonya asıllı avusturyalı siyaset adamı (Kalisz 1810 - Lvov 1899). Memurdu. Milliyetçi bir komploya karışmakla suçlanarak mahkûm edildi (1841), 1846'da bağışlandı. Avusturya Kurucu meclisine başkanlık etti (1848), Galiçya Diyet meclisine, sonra Viyana parlamentosuna seçildi, parlamentoda federalizmi savundu. Millet meclisi başkanı oldu (1881-1893), Senyörler meclisine girdi. (L)

SMOLLETT (Tobias George), iskoç yazarı (Dalquhurn, Dumbartonshire 1721 - Livorno 1771). Deniz kuvvetleri cerrahı olarak Cartagena seferine (1741) katıldı, donanmadan ayrılarak Amerika'ya gitti, daha sonra Londra'ya yerleşti, oyunlar ve yergiler yazarak edebiyat hayatına atıldı. Lesage'dan *Gil Blas* ve Cervantes'ten *Don Kişot*'u çevirdi, pikaro serüven romanı türünü ingiliz anlayışına uyarladı. 1748'de *Adventures of Roderick Random* (Roderick Random'un Serüvenleri) adlı romanıyle büyük başarı kazandı. Bunu, yer yer açık saçık bir yergi romanı olan *Adventures of Peregrine Pickle* (Gezgin Pickle'in Serüvenleri) [1751] izledi. Ayrıca *The Adventures of Ferdinand Count Fathom* (Kont Fathom Ferdinand'ın Serüvenleri) [1753], bir XVIII. yy. Don Kişot'unun hikâyesi olan *The Adventures of Lancelot Greaves* (Sir Lancelot Greaves'in Serüvenleri) [1760 - 1762] ve *The Expedition of Humphry Clinker* (Humphry Clinker'in Seferi) [1770] adlı eserleri yazdı. İngiltere ile Fransa arasında savaş patlak verince (1757), Fransa'ya karşı şiddetli bir saldırı havası taşıyan *The Reprisal* (Misilleme) adlı oyunuyle büyük başarı kazandı. George III'ün saltanatının başlangıcında lord Bute kabinesinin emrine girdi (1762), fakat beklediği ödülü alamayınca, acı yergilerle öcünü aldı. 1763'te, Fransa ve İtalya'ya bir yolculuk yaptı. Oldukça sıkıcı izlenimlerini *Travels Through France and İtaly* (Fransa ve İtalya'ya Geziler) [1766] adlı kitabında yayımladı. Sterne, bu kitap dolayısıyle *Hissî Seyahat* (A Sentimental Journey) adlı kitabında onunla alay eder. (L)

Smolnıy enstitüsü, Petersburg'ta 1764'ten itibaren soylu genç kızlara enstitü olarak hizmet eden ve 1917'de Lenin'in silâhlı ayaklanmayı yönettiği genel karargâh olan bina. 1918'e kadar Sovyet hükûmetinin ikametgâhı oldu. (L)

SMOLYAN'LAR, Ortaçağda Makedonya'da Mesta Karasu bölgesinde yaşamış islav kabilesi. (L)

SMRECZYNSKİ (Franciszek). Bk. ORKAN.

SMREK (Jan), slovak şairi (Zemianske Liskovo 1898). **Jan Çietek** takma adını kullandı. İnsanoğlunun geleceğine olan inancını dile getirdiği eserleri, geleneksel lirizmlerine rağmen, en ünlü çağdaş şiir örnekleri arasında yer alır: *Odsudeny k Veçitej Zizni* (Susuzluk Mahkûmu) [1922]; *Bozske Uzly* (Tanrı'nın Düğümleri) [1929]; *Iba Oçi* (Veya Gözler) [1933]; *Zrno* (Tohum) [1935]; *Studna* (Kuyu) [1945]; *Obraz Sveta* (Dünyanın Görüntüsü) [1958]; *Teiler* (1962). [L]

SMRİTİ i. («gelenek» anlamında sanskritçe k.). Brahmacılıkta, dinle ilgili bütün kitapları belirten bu terim vahyedilen dogmalara dayanmakla birlikte, doğrudan doğruya tanrı vahyinden veya *Sruti*'den gelmez. (L)

SMUTS (Jan Christiaan), güney afrikalı siyaset adamı (Bovenplaats, Kap 1870 - Irene, Pretoria yakınları 1950). Kruger'in danışmanıydı. Boer'ler savaşına katıldı (1899 - 1902). Londra ile anlaşma taraftarıydı. İçişleri (1910), sonra da savunma (1912) bakanı oldu. Botha'nın yanı sıra, boer cumhuriyetleriyle Güney Afrika'da ingiliz sömürgelerinin birleştirilmesine çalıştı (1910). 1914'te başkumandan oldu, De Wet'in başlattığı ayaklanmayı bastırdı ve Güneydoğu Afrika'daki alman sömürgelerine karşı girişilen savaşı yönetti. 1916'da Londra'ya çağırıldı; savaş kabinesinde, ingiliz kuvvetlerinin yeniden teşkilâtlanmasında önemli bir rol oynadı. Barış konferansında (1919), yenilen ülkelerin sömürgeleri üstünde manda sisteminin uygulanması düşüncesini ortaya attı. Başbakanlığı sırasında (1919-1924) İngiltere ile işbirliği siyaseti güttü, bu yüzden 1924 seçiminde yerine geçen Hertzog'un başında bulunduğu milliyetçileri kızdırdı. Muhalefete geçerek, Cumhuriyetçi Birlik partisini yönetti, fakat, dünya iktisadî buhranının sonuçları karşısında partisini Hertzog'un partisiyle birleştirmek zorunda kaldı (Birleşik parti) ve onunla birlikte kurduğu hükûmette, adalet bakanı oldu (1933). Almanya'ya karşı açılan savaş sırasında (1939) Hertzog'tan ayrıldı ve hükûmete tek başına kalarak mücadeleyi sürdürdü. İngiltere mareşali oldu (1941) ve Londra'daki savaş kabinesi üyeliğine getirildi. Savaş bitince, Birleşmiş Milletler'de ülkesini, Hindistan ile A.B.D.'nin ırk ayrımı konusundaki saldırılarına karşı savundu. Dr. Malan'ın aşırı milliyetçileri tarafından devrildikten (1948) sonra, ırk ayrımına karşı muhalefete geçti. Smuts aynı zamanda biyoloji bilgini olarak da tanındı. (L)

SMYBERT veya **SMİBERT** (John), iskoç asıllı amerikalı ressam (Edinburgh 1688 - Boston 1751). Piskopos Berkeley'in öğüdü üzerine Amerika'ya gitti ve ölünceye kadar orada kaldı. İlgi çekici portreler yaptı (Dublin ve Londra National Portrait gallery). [L]

SMYRNA. Yun. mit. MYRRA'ya bazen verilen ad. — Anadolu'da Efes'i kuran bir Amazon'un adı. (L)

SMYRNA veya **SMYRNE**, İzmir'in yunanca adı. (M)

SMYRNİUM i. Boyu 1,20 m'yi bulan, sarı çiçekli otsu bitki; *Smyrnium olusatrum* eskiden Batı Avrupa'da kereviz kullanılmadan önce sebze olarak kullanılırdı. (Maydanozgillerden.) [L]

SMYTHE (Francis Sydney), ingiliz dağcısı (Maidstone, Kent 1900 - Colgate, Sussex 1949). Doktor Dyrenfurt'un milletlerarası Himalaya gezisine katıldı (1930), Kamet'e tırmanmayı başardı (1931) ve birçok defa Everest'e çıktı (1933-1936-1939). Dağcılık hatıralarını eserlerinde nükteli bir dille anlattı. (L)

SMYTHE veya **SMİTH** (sir Thomas), ingiliz işadamı (1558'e doğr. - 1625). Kuruluşundan itibaren Doğu Hindistan kumpanyasını, Moskova kumpanyasını ve Doğu kumpanyasını yönetti. Virginia kumpanyasının muhasebecisi oldu. İngiliz ticaretinin ve sömürgeciliğinin gelişmesine etkin bir rol oynadı. (L)

sn, *saniye*'nin sembolü. (M)

Sn (lat. *stannum*, kalay'dan), *kalay*'ın kimyasal sembolü. (L)

sn, *sten*'in sembolü. (L)

SNACK-BAR i. [snek bar] (ing. k.; porsiyon anlamında *snack* ve *bar*'dan). Günün her saatinde çabuk yemek servisi yapılan lokanta. (L)

SNAKE'LER, özellikle günümüzde Oregon'da yerleşmiş kuzey amerika yerlileri. (L)

SNAKE RİVER, A.B.D.'de ırmak, Columbia'nın kolu (sol kıyı); 1450 km. Yellowstone parkından doğar, yüksek bozkırsı yaylaları akaçlayarak güneybatıya yönelir, sonra batıya ve kuzeye döner; bu son kısmı, Oregon'u İdaho'dan ayıran çok derin kanyonlarda akar. Hidroelektrik üretimi için kısmen düzenlenmiştir. (L)

SNAYERS (Pieter), flaman ressamı (Anvers 1592 - Brüksel 1667). Önceleri ustası Sebastiaan Vrancx tarzında günlük hayat sahneleri çizdi. Sonra Otuzyıl savaşlarından ilham aldı, çok serbest bir şekilde, içinde birçok figürün yer aldığı, geniş tuvaller yapmağa başladı. Arşidük Albert ile İsabelle'in ressamlığına getirildi. 1628'de Brüksel'e yerleşti. A. F. Van der Meulen'e ders verdi. Snayers'in Anvers, Brüksel, Dresden, Madrid ve Viyana müzelerinde eserleri vardır. (L)

S.N.C.B., SOCİÉTÉ NATİONALE DES CHEMİNS DE FER BELGES'in (*Belçika Millî Demiryolları şirketi*) baş harfleri. (L)

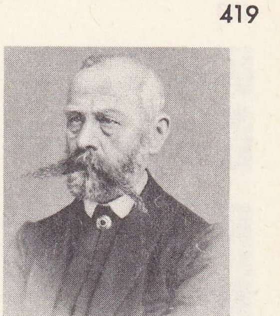

SMOLKA

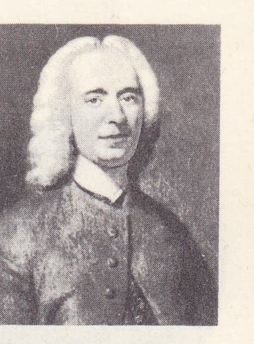

SMOLLETT
W. Verelst'in eseri
Document
British Council

mareşal SMUTS

Foto. Szajnak, British Council. Agence intercontinentale (LAROUSSE)

Peter SNELL

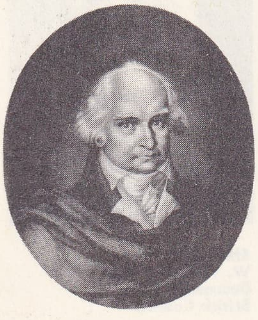

SNIADECKI
Olexinski'nin eseri

snipe

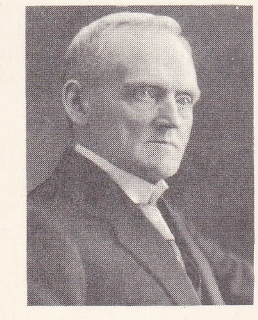

SNOWDEN

S.N.C.F., SOCIÉTÉ NATIONALE DES CHEMINS DE FER FRANÇAIS'nin (*Fransız Millî Demiryolları şirketi*) baş harfleri. (L)

SNEEK, Hollanda'da (Friz) şehir, Leeuwarden'in güneybatısında, Waterland'da, 20 200 nüf. XVII. yy.dan kalma kapı. Süt sanayii. Margarin. Un fabrikaları. Bisiklet. Ayakkabı yapımı. (L)

SNEFRU, IV. Sülâleden Mısır firavunu (M. Ö. XXVIII. yy.ın ikinci yarısı). Nübye, Libya (bir savunma sisteminin kuruluşu) ve Sinai'deki Mısır sınırlarını başarıyle savundu. Ayrıca gerçek bir hükûmet kurdu (bir başbakanlığın ihdası [*tati*]) ve Daşur ile Meidum piramitlerini yaptırdı. (L)

SNELL (Bruno), alman helenisti (Hildesheim 1896). 1931'den sonra Hamburg'da ders verdi; yunan şiiri üstüne önemli kitaplar ve epik dil üstüne bir lûgat yayımladı. (L)

SNELL (Peter), yeni zelandalı atlet (Opunake, Taranaki eyaleti 1938). 1960 Olimpiyatlarında 800 m'de, 1964 olimpiyatlarında 800 m ve 1 500 m'de şampiyon oldu. Herbert Elliott ile birlikte 800 metreyi 1 dakika 44 saniye 3/10 ile koşarak dünya rekorunu kırdı. (L)

SNELLAERT (Ferdinand), flamanca yazan belçikalı yazar (Courtrai 1806-Gand 1872). 1835'e kadar Hollanda kralı Willem'in ordusunda hekimlik yaptı. 1836'da Gand'da «Dil Bütün Bir Toplumdur» derneğini kurdu. Bu dernek «flaman hareketi»ni başlattı. 1840-1843 Arasında flamanca bir edebiyat ve sanat dergisi yayımladı: *Schets Ener Geschiedenis der Nederl. Letterkunde* (Hollanda Edebiyatı Tarihi) [1850] adlı eserinde ve bütün çalışmalarında flaman edebiyatını daha iyi tanıtmak amacını güttü. (L)

SNELLMAN (Johan Vilhelm), finlandiyalı filozof ve milliyetçi (Stockholm 1806 - Kirkkonummi, Kirkslatt 1881). Runeberg grubunda milliyetçiliğin en ateşli temsilcisiydi; fin dili ve kültürünü savunmak için çeşitli mücadelelere girişti ve eziyetlere katlandı. Hegel felsefesini benimsedi: *Hegel* (1835) ve *Leibniz* (1837) üstüne eserler yazdı. Başlıca eseri *Laran om Staten*'dir (Devlet Doktrini) [1842]. Biri fince (*Maamiehen Ystävä* [Köylünün Dostu]), biri isveççe (*Saima*) iki gazete kurdu. (M)

SNELL VAN ROYEN (Willebrord), **Willebrordus Snellius** denir, hollandalı astronom ve matematikçi (Leiden 1580 veya 1591 - ay.y. 1626). Meridyen yayının ölçülmesinde, çok eskiden beri uygulanan dolaysız metot yerine, nirengi* metodunu buldu; böylece 1615'te Alkmar ile Bergen-op-Zoom arasındaki 1°11''lık yayın uzunluğunu ölçtü ve bir derecenin değerini 551 100 tuvaz olarak hesapladı. 1620'de ışığın kırılma kanunlarını, yayımlanmayan bir eserinde, Descartes'ınkinden çok daha karışık bir anlatımla ortaya koydu. (L)

SNİADECKİ (Jan), polonyalı bilgin ve yazar (Znin, Büyük Polonya 1756 - Jaszuny, Vilnius yakınları 1830). Matematik ve astronomi okuttu, Krakow rasathanesini kurdu. 1807'de Vilnius üniversitesi rektörü oldu. Ateşli bir milliyetçiydi. *Teorja Jestestw Organicznych* (Organik Varlıkların Nazariyesi) [1804-1838] adlı bir eser yazdı. büyük yankılar uyandıran *O Pismach Klasycznych i Romantycznych* (Klasik ve Romantik Edebiyat Üstüne) [1819] adlı incelemesinde romantik akıma karşı koydu. (L)

SNİARDWY gölü, Polonya'da göl, Mazurya'nın en büyük gölüdür; 107 km². Bir kanalla kuzeyde Mamry gölüne ve Pregolia'ya bağlıdır; sularını Narew'ın kolu Pisa aracılığıyle güneye doğru akıtır. (L)

SNİEDERS (August), flamanca yazan belçikalı yazar (Bladel, Hollanda Brabant'ı 1825 - Anvers 1904), Johan Renier'nin kardeşi. Önceleri Anvers'de matbaacıydı, Anvers'de çıkan *Handelsblad*'ın önce yazı işleri müdürü, sonra yöneticisi oldu. Tarihi veya köy törelerini konu alan romanlarıyle tanındı: *Yoksul Öğretmen* (1851), *Paria* (1856), *Juffer Klepperman* (1860), *Hastabakıcı Rahibe* (1861), *Saklı Mutluluk* (1867), *Anvers Yangını* (1876), *Şoförler* (1876). [L]

SNİEDERS (Johan Renier), flamanca yazan belçikalı yazar (Bladel, Hollanda Brabant'ı 1812 - Turnhout, Belçika 1888). Louvain'de ilâhiyat, sonra tıp okudu. Eserleri: *Köy Hikâyeleri* (1854); *Doktor Marcus* (1858); *İşkence* (1867); *Bileyici* (1881) ve *Şeref Nişanı* (1878) adlı komedi. (L)

SNİEZKA, Karkonosze (Devler dağı) kütlesinin en yüksek doruğu, Polonya ve Çekoslovakya sınırında; 1 603 m. Manzara, dördüncü zaman buzul yalağının buzullaşmasıyle şekillenmiş yaşlı dağlardan meydana gelir. Bu tepe adını («Karlı») bol yağan karlardan alır; Sniezka, Labe'nin kaynağına ve Bobr'a hâkimdir. (L)

SNİJDERS (Frans). Bk. SNYDERS.

SNİPE [snayp] i. Spor. Yelkenli bir tekne türü. (Uzunluğu en çok 4,73 m, genişliği 1,55 m'dir. 193 kg ağırlığında olan Snipe'ın 10,78 metrelik çift yelkeni vardır. İki kişi tarafından kullanılır. İşareti, sukuşu siluetidir. Snipe, Türkiye'de çok tutulan bir teknedir.) [M]

SNOİLSKY (Carl, — kontu), isveçli şair (Stockholm 1841 - ay.y. 1903). 1879'a kadar Dışişleri bakanlığında çalıştı. 1890'dan ölümüne kadar Stockholm Krallık kütüphanesinin genel müdürlüğünü yaptı. Genç yaşta *İtalienska Bilder* (İtalya'dan Sahneler) [1865] adlı eseri ve özellikle şiirleriyle (*Dikter*) [1869] tanındı. Bu ilk eserlerinde tutkulu bir lirizm sezilir. İsveç dilinde yazılmış en başarılı soneler olan *Sonetter* (Soneler) [1871], yazarın melankoli dolu içedönüklüğünü dile getirir. Snoilsky, Floransa ve Dresden'e yaptığı uzun bir yolculuktan *Nya Dikter* (Yeni Şiirler) [1881] ile döndü. Bunu *Dikter* (Şiirler) izledi [3. dizi, 1883; 4. dizi 1887; 5. dizi 1897]. En sevilen eseri, önceleri çeşitli derlemelerde yayımlanmış tarihî şiirlerden meydana getirilen *Svenska Bilder* (İsveç'ten Sahneler) [1886] adlı kitabıdır. (L)

SNOP sıf. ve i. (ing. *snob*'dan; Cambridge üniversitesi öğrencilerinin üniversitedeki yabancıları veya aşağı tabakadan kimseleri belirtmek için uydurdukları terim). Kibar kabul edilen çevrelerde moda olan davranışları benimseyen ve taklit eden (kimse), züppe. (M)

SNORRİ STURLUSON veya **SNORRE STURLASSON,** izlandalı şair (Hvamm 1179'a doğr. - Reykjaholt 1241). Güçlü Sturlunga'lar ailesindendi. İzlanda'nın en korkulan önderlerinden biri oldu. 1218'de Norveç'e gitti, kral Haakon IV Haakonsson ile dostluk kurdu, sonra İsveç'te lagman Eskil'in yanında kaldı (1219). 1220'de İzlanda'ya döndü. Adayı Norveç krallına boyun eğdirmeğe söz vermişti ama sözünde durmadı; uzun süre mücadele etti, Norveç'e gitti (1237), fakat kral Haakon'un gözünden düştüğü için tekrar İzlanda'ya döndü ve damadıyle savaşmak zorunda kaldı. Damadı Gissur Thorvaldsson onu gafil avlayıp öldürdü. Snorri Sturluson'un başlıca eseri *Heimskringla*'dır (Norveç Kralları Destanı). Şair, ayrıca *Snorre Edda*'nın veya *Prose Edda*'nın (Mensur Edda) bazı bölümlerini kaleme aldı ve çeşitli unsurlarını biraraya getirdi. (L)

SNOUCK HURGRONJE (Christiaan), hollandalı şarkiyatçı ve gezgin (Oosterhout, Kuzey Brabant 1857 - Leiden 1936). Leiden üniversitesinde ve bir süre Batavia'da profesörlük yaptı, islâm medeniyeti üstüne önemli eserler yayımladı: *Mekka* (Mekke) [1888-1889]; *De Athejers* (Açe'ler) [1893-1894]. (L)

SNOWDEN (Philip, birinci — vikontu), ingiliz siyaset adamı (Cowling, Yorkshire 1864 - Tilford, Surrey 1937). 1906'da İşçi partisinden milletvekili seçildi. 1914'te azınlıktaki barışçı gruba katıldı. MacDonald kabinesinde maliye bakanlığı yaptı (1924, 1929-1931). Ortodoksluğa ve serbest mübadeleye çok bağlı bir maliyeci olarak tanındı. Tartışma götürmez cesareti, dünyanın geçirdiği büyük sarsıntı karşısında güçsüz kaldı. (L)

SNOWDON, Büyük Britanya'da kütle, Galler ülkesinin kuzey kısmında, Caernarvon'un güneydoğusunda. En yüksek noktası, kablolu bir demiryoluyle ulaşılan Moely-Wydda'dır (Galler ülkesinin en yüksek yeri). 1 085 m. Snowdon büyük bir iç turizm merkezidir. (L)

SNOWY RİVER, Avustralya'da (Yeni Güney Galler ve Victoria) ırmak, Büyük Okyanus'a dökülür. 1952'den beri geniş bir hidroelektrik tesisi kurulmaktadır. (L)

SNÖHETTA, Norveç'te Dovre kütlesinde doruk; 2 286 m. (L)

S. N. P. i. Gerçek adı *dietil tiyofosfat* ve *paranitrofenil tiyofosfat* olan kuvvetli böcek zehiri; Amerika'da *paratiyon* adı verilir ve zıraatta böceklere karşı bulamaç şeklinde çok kullanılır. (L)

SNYDERS veya **SNİJDERS** (Frans), flaman ressamı (Anvers 1579 - ay.y. 1657). Pieter II Bruegel ve Van Balen'den ders gördü. İtalya'ya bir yolculuk yaptı. Dengeli kompozisyonlar halinde natürmortlar yaptı. Rubens ve Jordaens ile birlikte çalıştı, onların tablolarındaki hayvan ve meyve resimlerini yaptı. Buna karşılık bu ustalar ve Van Dyck, onun tablolarındaki kişileri çizdiler. Aachen, Anvers, Berlin, Brüksel, Dresden, Madrid, Leningrad, Münih, New York, Stockholm, Amiens, Lyon, Marsilya, Rouen, Valenciennes ve Louvre müzelerinde eserleri vardır. (L)

SÔ, Kutsal Kitap'a göre (II Krallar, XVII, 4), Filistin'de asur nüfuzuna karşı çıkan Mısır kralı (M.Ö. VIII. yy.ın sonları). Asur belgelerinde, adı *Sibe* diye geçer. Sô'nun mısırlı bir general olduğu sanılıyor. (L)

SOALALA, Madagaskar'da (Macunga ili) idare bölümü merkezi, Baly körfezi kıyısında. — *Soalala idare bölümü*, 11 300 nüf. (L)

SOALPİT i. (fr. *saualpite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum ve alüminyum silikat. *Eşanlı.* ZOİSİT. (L)

SOAMİ (Nakao), japon ressamı (Kyoto 1460 - ay.y. 1525). «Drei Ami» ressamlar ailesinin üçüncü büyük ustası. Manzara resimleri Sung akademisi geleneğinden ayrılarak Mu-Çi-üslûbuna yaklaşır. Yoşimasa koleksiyonundaki tabloları öven bir eseri, çin sanatı incelemelerine ışık tutan önemli bir tarihî belgedir. (M)

SOANE (sir John), ingiliz mimarı (Whitchurch, Reading 1753 - Londra 1837). Londra'da Bank of England'ın Stock Office'ini yaptı ve adını taşıyan güzel sanatlar müzesini kurdu. (L)

SOARES DE ALBERGARİA (Lopo), portekizli amiral (XVI. yy.). Albuquerque'yi gözden düşürerek, Hindistan hükûmetinde onun yerini aldı (1516-1519). Cochin prensiyle birleşti, Colombo kralına Portekiz metbuluğunu kabul ettirdi (1518). [L]

SOAVE, İtalya'da komün, Veneto'da (Verona ili), Önalp tepelerinin eteğinde, 5 600 nüf. XIV. yy.dan kalma surlar ve roman

SNYDERS «Geyik Avı» Brüksel müzesi

Foto. Polonya kütüphanesi, A.C.L. (LAROUSSE)

üslûbunda San Pietro di Villanova kilisesi. Meşhur şaraplar. (L)

SOBA i. (ital. *stufa*'dan). Bir odanın herhangi bir yerine yerleştirilebilen ve yüzeysel ısıma yoluyle ısı yayan kapalı ısıtma cihazı: *Sobalar, yaktıkları yakıtın veya harcadıkları enerji türünün cinsine göre elektrik, gaz, odun, kömür ve mazot sobası diye adlandırılır.* || İçinde, soğuğa dayanmayan bitki ve çiçeklerin yetiştirildiği camlı oda, limonluk. || *Argo.* Tulumbacıların, külhanbeylerin toplandıkları yer. || *Soba borusu,* sobada yanan ateşten çıkan dumanı dışarıya gönderen saç boru. *Mec.* Boş, kof kimse. || *Soba üzümü,* limonlukta yetiştirilen üzüm. || *Çini soba,* dökme demirden yatay bir tablanın üzerine yerleştirilen ve zemini sıcaklıktan korumak için yine dökme demirden ayaklar üzerine oturtulan, dışı çini karolarla kaplı soba.

— ANSİKL. İnş. ● *Katı yakıtlı sobalar: odun ve kömür sobası.* Bu sobalarda esas olarak bir gövde, bir ızgara, yakıtla besleme düzeneği, bir hava giriş düzeneği ve bir kül boşaltma düzeneği bulunur. Gövde, içi ateşe dayanıklı malzemeyle kaplı saçtan veya emaylı dökme demirden, kullanılacak yakıta uygun olarak yapılır. Kömür sobalarında yanma yakıt kütlesinin içinden başlayabilir; bu durumda küllük kapağından giren hava yatay ızgaradan geçerek ocak kısmına gelir, duman doğrudan yukarıya yükselir. Yanma ince bir tabaka halinde olursa, saptırıcılar dumanın yönünü değiştirir. Bu saptırıcılı sobalar düzgün bir yanma sağladığından, sürekli ısıtılması gereken yerlerde kullanılır. Odun sobaları da kömür sobaları tekniğine göre yapılmıştır.

● *Sıvı yakıtlı sobalar: gaz ve mazot sobası.* Bu sobalarda bir gövde, bir veya daha çok brülör bir yakıtla besleme devresi, bir hava giriş düzeneği ve emniyet düzenekleri bulunur. Bu sobaların temel elemanlarından biri olan brülör, sıvı yakıtı gazlaştırarak yakar. Yakıtın buharlaşması için gerekli ısı ya alevlerin ışımasından ya da yeterince ısıtılmış bir levhadan sağlanır. Yakıt besleme devresinde bir hazne, filtreler ve brülöre giden borular vardır. Emniyet düzenekleri ise yakıtın dışarı taşmasını önler; bu düzeneklerde özellikle sabit veya devrilir kaplar, elektromagnetik vanalar bulunur. Bu sobaların çekişi tabiî veya mekanik olabilir.

● Piyasada ayrıca havagazı, propan veya bütan gazıyle çalışan sobalar da vardır. Bunlar, bir gövde, bir hava girişi, yakıtla besleme borusu bulunan bir brülör ve ayarlama bloku gibi elemanlardan meydana gelir.

— Tar. ve G. santl. Türkiye'de sobalar, Tanzimat döneminden sonra kullanılmağa başlandı. Daha önceleri Türklerde bugünkü anlamda soba yoktu. Odalar, evlerin gerekli yerleri, ya kömür mangallarıyle veya duvarlara gömülü ocaklarla ısıtılıyordu. Osmanlılarda, özellikle konaklarda ve saraylarda büyük ocaklar vardı. Bu ocaklarda yanan odunlardan çıkan közler mangallara çekilir, ısıtılması istenen bölümün uygun bir yerine konurdu. Daha önceki dönemlerde Selçuklularda, Bizans'ta, arap, iran ve öteki doğu ülkelerinde de ısınma ocaklarla sağlanırdı. Batı ile kurulan ilişkiler sonucu, soba da Türkiye'ye getirildi. Türkiye'de ilk defa soba kuranlar azınlıklardır. Müslümanlar, özellikle koyu sünnîler, islâm ülkelerinde, Hz. Muhammed zamanında soba yoktu diye uzun süre evlerine sobayı sokmadılar; mangalla yetindiler. Tanzimat döneminde Avrupa'ya giden osmanlı devlet adamları, aydınlar, Türkiye'de Avrupa'daki gibi evler, konaklar yaptırmağa başlayınca, ısıtma araçlarını da ona göre düzenlediler. Evlerinde soba yerleri, bacalar yaptırdılar. Sobanın Türkiye'ye ikinci geliş yolu da Rusya'dır. Karadeniz illerinden Rusya'ya çalışmağa gidenler, oradan «peçka» denilen sobayı getirdiler. Kısa bir süre içinde soba, bütün Karadeniz illerine yayıldı. Köylerde bile soba kuranlar oldu. Soba, oda, sofa gibi özel bölmeleri olan evlerde kullanıldığı için ocakla ısınan tek bölmeli köy evlerinde çok işe yaramıyordu. Zamanla evlerin dışında, devlet dairelerinde de soba kurulmağa başlandı. Yeni yapılan devlet daireleri, soba kullanmağa elverişli bir nitelikte düzenlendi, özel bacalar açıldı.

Türkiye'de yapı bakımından, genellikle birkaç türlü soba kullanılır; bunlar sobanın yapıldığı malzemeye göre değişik adlar alır: dökme soba, saç soba, çini soba, tuğlalı soba gibi. Biçim bakımından da silindir, yassı, kare veya dikdörtgen prizma türünde olanlar vardır. Sobaların en büyük ve en değerlilerinden biri olan çini sobalar, saraylarda, konaklarda ve köşklerde bulunurdu. Türk sobalarında genellikle odun yakılırdı. Maden kömürü işletmeleri açılınca taşkömür ve linyit sobaları denen içi tuğlalı, saç veya dökme sobalar yapıldı. Son zamanlarda gaz sobaları da yaygınlaştı, küçük ilçe merkezlerine kadar gitti. Bugün Türkiye'nin maden kömürü satılabilen yörelerinde taşkömür sobaları, odunun çok olduğu yerlerde odun sobaları kullanılıyor. Gaz sobaları ise daha çok evlerde kullanılır. Son zamanlarda, büyük merkezlerde odun sobalarının yerini taşkömür ve gaz sobaları almağa başladı. Büyük yapılarda ise sobanın yerini kaloriferler aldı. (LM)

SOBACI i. (*soba*'dan *soba-cı*). Soba yapan, satan, kuran veya onaran kimse. (M)

SOBACILIK i. (*sobacı*'dan *sobacı-lık*). Sobacının yaptığı iş. (M)

SOBALIK sıf. (*soba*'dan *soba-lık*). Sobaya sığabilecek büyüklükte olan: *Sobalık odun.* || Sobanın alabileceği miktarda: *Bir sobalık kömür.* || Soba yapmağa yarayan, elverişli olan: *Sobalık saç.* (M)

SOBAT, Sudan'da ırmak, Beyaz Nil'in kolu (sağ kıyı), Pibor ve Baro'nun birleşmesiyle meydana gelir; 740 km. Habeşistan kütlesinden inen Sobat, mayıs - ekim ayı arasında düşen yağmurlarla beslenir ve ağustos ayında Beyaz Nil'in debisini üç kat artırır. (L)

SOBEK. Mısır mit. Bk. SEBEK.

SOBESLAV I (1090'a doğr. - Hostinuv Hradek 1140), Bohemya dükü (1125-1140). İmparator Lothar II'yi yendi ve ondan «büyük saki» unvanını aldı (1126). Çekler imparatora haraç vermekten vaz geçtiler, fakat imparatorluğun sınırları içine alındılar. Almanların Bohemya'ya yerleşmeğe başlamaları Sobeslav dönemine rastlar. (L)

SOBESLAV II (1128'e doğr. - 1180), Bohemya dükü (1173 - 1177), Sobeslav I'in oğlu. İmparator Friedrich I, Ladislav II'nin oğlu Friedrich'i tahttan indirip yerine Sobeslav'ı geçirdi (1173), fakat Sobeslav'ı da tahttan indirdi (1177). Sobeslav II'nin saltanatı iç savaşlarla geçti. (L)

SOBİECİN, alm. **Hermsdorf,** Polonya'da (Wroclaw voyvodalığı) şehir; 12 200 nüf. (L)

SOBİESKİ (Jakub), polonyalı kumandan (1588-1646). Belz valisi ve Krakow kalesi muhafızı olarak diplomatik alanda önemli rol oynadı ve birçok diyete başkanlık etti. Polonya kralı Jan III'ün babasıdır. (L)

SOBİESKİ (Jan). Bk. JAN III SOBİESKİ.

SOBİESKİ KALKANI, lat. **Scutum Sobiescianum,** Ekvator'un yaklaşık olarak 10° güneyinde, Samanyolunda, Yay, Yılancı ve Kartal takımyıldızları arasında yer alan Güney gökküresinin küçük takımyıldızı. Bu takımyıldızda 4. kadirden daha parlak yıldız bulunmaz. (L)

SOBOLEV (Arkadiy), sovyet siyaset adamı (Galiç 1903 - Moskova 1964). Devrim sırasında işçiydi. Leningrad elektronik enstitüsünde okudu. 1942'de Londra büyükelçiliğinde danışman oldu, Berlin'de mareşal Jukov'un yanında çalıştı (1945-1946). Birleşmiş Milletler genel sekreter yardımcılığına seçildi, 1951'de Polonya büyükelçiliğine, 1955'te S.S.C.B.'nin Birleşmiş Milletler daimî temsilciliğine, 1960'ta, S.S.C.B. dışişleri bakan yardımcılığına getirildi. (L)

SOBOLEVSKİY (Aleksey İvanoviç), rus dilbilimcisi (1856-1929). Eski rusça elyazmaları ve lehçeleri inceleyerek Rusça'nın özellikle fonetik ve morfoloji olgularının açıklanmasında önemli rol oynadı. Başlıca eserleri: *Rus Dili Tarihi Özeti* (1884), *Lektsii po İstorii Russkopo Yazıyka* (Rus Dili Tarihi Üstüne Konferanslar) [1888]. (L)

SOBRALİA i. Orta ve Güney Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen orkide. (*Sobralia macrantha, S. virginalis, S. xantholeuca* sıcak limonluklarda yetiştirilir.) [L]

SOBRAMANİ sıf. (?). Kıyf. *Esk. Sobramani çuha,* Osmanlı devletinde kullanılan bir çeşit çuha. (Yeşil renkte olan bu çuhadan yeniçeri çorbacılarına ve sekban bölükbaşılarına kaput yapılırdı.) [M]

SOBRARBE, İspanya'da (Huesca ili) eski bölge ve kontluk. Aragon krallığının çekirdeği. (L)

SOBRERO (Ascanio), italyan kimyacısı (Casale Monferrato, Piemonte 1812 - Torino 1888). T. J. Pelouze'un öğrencisi oldu; Torino'da, nitrogliserinin patlayıcı özelliklerini keşfetti (1847). [L]

SOBREROL i. (fr. *sobrérol*). Kim. Formülü $C_{10}H_{16}(OH)_2$ olan pinol hidrat; terabantin esansının gün ışığında yükseltgenmesinden meydana gelir. (L)

SOCCUS i. (lat. k.). Esk. Rom. Komik piyeslerde kullanılan alçak tabanlı ayakkabı. (L)

SOCHACZEW, Polonya'da (Varşova voyvodalığı) şehir, Bzura'nın sağ kıyısında, 15 900 nüf. Dokuma ve besin sanayii. (L)

Social Security act (Sosyal Güvenlik kanunu), 1935'te A.B.D. kongresi tarafından, Roosevelt yönetiminin teklifi üzerine kabul edilen ve «sosyal güvenlik» deyiminin ilk olarak kullanıldığı hukukî metin olan kanun. Bu metin şunları öngörüyordu: 1. her eyalet için, işsizliği sigorta eden bir mevzuatı kabul etmek zorunluğu; 2. bazı işçi kategorileri için, federal bir ihtiyarlık sigortasının düzenlenmesi. (L)

SOCİNİ veya **SOZZİNİ** (Fausto), sienalı reformcu (Siena 1539 - Krakow yakınları 1604). Lelio Sozzini'nin yeğeni. 1574-1578 Arasında Basel'de bulunduğu sırada amcasının fikirlerini geliştirdi. İsviçre'den ayrılmak zorunda bırakılınca Doğu Avrupa'ya geçti ve Polonya'da Antitriniter (Teslis'e karşı) kilisenin teşkilâtlanmasına katkıda bulundu. (L)

SOCİNİ'CİLİK i. (*Socini*'nin adından *socini'ci* > *Socini'ci-lik*). Lelio'nun ve özellikle Fausto Socini'nin öğretimiyle ilgili dinî sistem: *Socini'cilik'in başlıca özelliği Teslis dogmasını kabul etmemesi ve İsa'nın tanrısallığını inkâr etmesidir.* (L)

SOCİUS i. (lat. k.). Bazı ingiliz yazarlarının sosyal bireyi belirtmek için kullandıkları terim. (L)

Socony Mobil Oil company, 1866'da «Vacuum Oil company» adı altında kurulan amerikan petrol şirketi. 1879'da, ilk olarak petrolden elde edilen yağların sınaî üretimini başardı. 1839-1937 Arasında John D. Rockefeller tarafından kurulan Standard Oil grubuna katıldı. 1911'de yeniden bağımsız olan Vacuum Oil company, 1931'de, kendisi gibi Standard Oil'den ayrılan Standard Oil Company of New York (Socony) ile birleşerek Socony Vacuum Oil company adını aldı. Petrol ürünlerinin satışına devam eden şirket, 1954'te, yalnız A.B.D.'de 38 000 satış yerine sahipti ve dünyaya 38 milyon ton petrol ürünü dağıtıyordu. Şirket, 1955'te yeniden teşkilâtlanarak «Socony Mobil Oil company» adını aldı. Amerika'daki faaliyetinden başka (cirosunun yüzde 55'i) Socony Mobil Oil'in yeryüzünde, özellikle Fransa, Almanya, İngiltere, Avusturya, İtalya ve Türkiye'de birçok ortaklığı vardır. Hint okyanusu çevresiyle Büyük Okyanus'un batı kıyılarında amerikan rafinaj işlerinin homogenliğini sağlamak üzere Societe Esso Standard ile birlikte kurulan Standard Vacuum company'de yüzde 50 hissesi vardır. (L)

SOC TRANG, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, Ba Xuyen ilinin merkezi, Bassac'ın güneyinde; 24 500 nüf. Büyük ölçüde pirinç yetiştirilen bir bölgenin ticaret merkezi. (L)

SOCUELLAMOS, İspanya'da şehir, Castilla la Nueva'da (Ciudad Real ili), Mancha'da; 14 800 nüf. (L)

SO-ÇI. Bk. YARKENT.

SOÇİ, S.S.C.B.'de şehir, Karadeniz kıyısında, Kafkas'ın eteğinde, 95 000 nüf. Önemli dinlenme ve turizm merkezi. Cam fabrikası. (L)

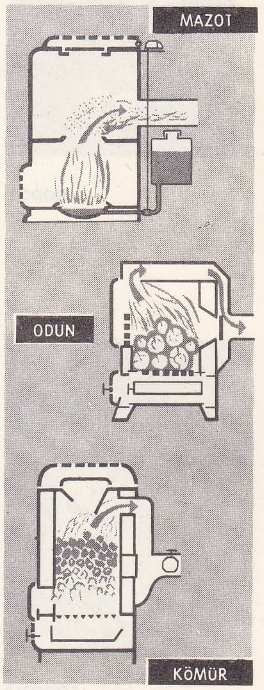

sobalar

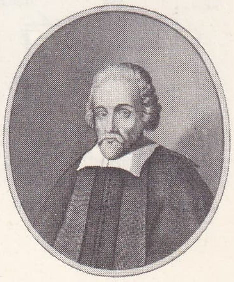
Fausto SOCİNİ
gravür
Cabinet des Estampes,
Paris

Foto. LAROUSSE

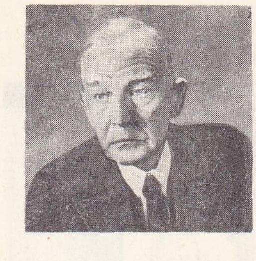

SODDY

SODOMA
«Azize Catherina'nın Hayatı»
San Domenico kilisesi

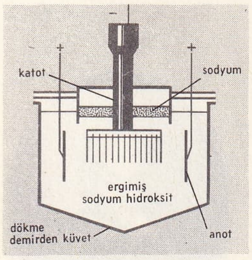

sodyumun hazırlanması

SODA i. (ing. k.). İçine sodyum bikarbonat ve tartarik asit katılarak sunî yoldan elde edilmiş köpüren su. (Bk. ANSİKL.) || Billûrlaşmış sodyum karbonatın Na_2CO_3. 10 H_2O piyasadaki adı (ÇAMAŞIR SODASI da denir.)

— ANSİKL. Kaynaklardan tabiî olarak çıkan ve içinde erimiş mineraller bulunan madensuyu ile *soda*'yı karıştırmamak gerekir. Yeryüzünde ancak bir iki kaynaktan tabiî soda çıkar, bunun dışında sunî üretim yollarına başvurulur. Madensuyuna sodyum bikarbonat veya karbon dioksit katılarak elde edilen sodaya *madensuyu sodası* denir. Soda, susuzluğu gidermek veya hazmı kolaylaştırmak için ayrı olarak içilebildiği gibi, daha çok içkileri, özellikle viskiyi sulandırmak için çok kullanılır (*viski ve soda*, anglo-amerikan ülkelerinin en klasik içkisidir). [ML]

SODALİT i. (fr. *sodalite*). Miner. Tabiî sodyum ve klor alüminosilikat; feldispatımsılar grubundandır ve kübik sitemde billûrlaşır. (L)

SODALİTİUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Dernek, lonca.

— ANSİKL. *Sodalitium*'lar, dinî (*sodales augustales*) veya siyasî gruplardı; seçimlerde adaylıklarını desteklemek için birleşen vatandaşlardan kurulu bu toplulukların sayısı M.Ö. I. yy.da hayli yüksekti. Sodalitium'lar, Sezar, sonra Augustus tarafından kaldırıldı. (L)

SODDİT i. (özel ad *Soddy*'den fr. *soddite*). Miner. Tabiî uranyum silikat; bileşiminde ortalama olarak yüzde 85 uranyum oksit bulunur ve Yukarı Katanga'da rastlanır. (L)

SODDY (sir Frederick), ingiliz kimyacısı ve fizikçisi (Eastbourne 1877 - Brighton 1956). Oxford'da okudu, MacGill üniversitesinde (Montreal) asistan oldu, burada Rutherford ile çalıştı (1900). Daha sonra Londra'da W. Ramsay'in asistanlığını yaptı. 1914'te Aberdeen üniversitesinde, 1919'da Oxford üniversitesinde kimya profesörü oldu. Radyoaktiflik üstüne çalışmalarına dayanarak atomların parçalanma mekanizmasını açıkladı ve zincirleme (filiation) kanununu buldu (1902). 1903'te üç radyoaktif elementin (aktinyum X, toryum X ve mezotoryum I), periyodik sınıflandırmada radyum ile aynı yeri aldıklarını gördü ve böylece izotopluk olayını keşfetti (Nobel Kimya ödülü, 1921.) [L]

Soddy kanunu. Nükl. Radyoaktif elementlerin soy zincirini gösteren kanun: 1. bir alfa ışımasıyle birlikte meydana gelen radyoaktif bir dönüşüm, atom numarasını iki birim düşürür ve periyodik sistemde elementi iki hane geriye alır; 2. negatif beta ışımasıyle birlikte meydana gelen bir dönüşüm, atom numarasını bir birim arttırır ve periyodik sistemde elementi bir hane ileriye götürür. (L)

SODEN (Wolfram VON), alman şarkiyatçısı (Berlin 1908). Hans von Soden'in oğlu. Viyana üniversitesinde samî dilleri ve doğu arkeolojisi üstüne dersler verdi. Soden, özellikle, akkad dili alanındaki çalışmalarıyle ünlüdür: ***Das Akkadische Syllabar*** (Akkadcada Hece Düzeni) [1948], ***Grundriss der Akkadischen Grammatik*** (Akkad Gramerinin Anahatları) [1952], ***Herrscher im Alten Orient*** (Eski Doğu'nun Hükümdarları) [1954]. (M)

SODERİNİ (Piero Dİ TOMMASO), floransalı siyaset adamı (Floransa 1452 - Roma 1522). Piero de'Medici'nin arkadaşıydı, görevli olarak Charles VIII'in yanına gönderildi (1493). Bayraktarlığa getirildi (1502), bir millî milis teşkilâtı kurdu, Pisa'yı yeniden ele geçirdi (1509), bu yüzden Julius II'nin düşmanlığını üstüne çekti. Görevinden alındı (1512), önce Ragusa'ya, Leo X iktidara geçtiği sırada da Roma'ya sığındı. (L)

SODO i. Çinhindi'nde çeşitli ağaçlardan elde edilen odun. (*So, so-ba, so-ba-mi, So-ba-nui, so-bak, so-tray* genellikle dillenialarl ifade eder; fakat bu isimlerden bazıları birbirinden çok uzak familyalara da uygulanır.) [L]

SODOKU i. (japonca *so*, fare, *doku*, zehir'den). Kemirgenlerden bazılarının özellikle farelerin ısırmasıyle bulaşan hastalık.

— ANSİKL. *Sodoku*, Uzakdoğu'da (Japonya) sık görülen bir hastalıktır; fakat birçok memlekette de rastlanır. Hastalık ısırılan yerde, ısırmadan on beş ile kırk gün sonra flegmon şeklinde bir kabartı ve bütün vücutta kırmızı kabarcıklar halinde bir döküntü ile başlar. Ateş üç dört günlük aralarla yükselir. Tedavi edilmediği zaman hastalık haftalar, hattâ aylar sürer. Arsenikli organik maddeler ve penisilin kullanılırsa hastalık çabucak iyileşir. Sodoku mikrobunun, spiroketalar sınıfından spiral bir mikroorganizma olduğu sanılıyordu, fakat modern araştırmalar bunun bakterilerden bir spiril olduğunu (*Spirella morsus muris*) ortaya koydu. (L)

SODOM. Esk. coğ. Ürdün'ün alçak vâdisinde şehir. İncil'e göre (Tekvin XIX, 23) livata denilen kötü alışkanlığı uygulayan sakinlerinin suçu yüzünden Gomora ile aynı zamanda Tanrı'nın hışmına uğrayarak tahrip edildi. Bu olaylar volkan tipinde bir felâketle yorumlanmıştır. Bk. SEMUD. (L)

SODOMA (Giovanni Antonio BAZZİ **il** — denir), italyan ressamı (Vercelli, Piemonte 1477 - Siena 1549). 1497'den sonra Milano'da yaşadı ve Leonardo'nun ayrıntılı çalışma tarzını benimsedi. 1505'te Siena yakınlarında Monteolivetto Maggiore manastırında Signorelli'nin bitmemiş fresklerini (*Aziz Benedictus'un Hayatı*) tamamlamakla görevlendirildi. O sırada Farnesina'yı yapan dostu Peruzzi'nin daveti üzerine giderek, bu ünlü villanın süsleme işine katıldı; yatak odasına çizdiği *İskender ile Roksane'nin Düğünü* Raffaello'nun etkisini taşır. Siena'ya dönünce, San Domenico kilisesinin küçük bir bölümünde (*Azize Catherina'nın Hayatı*, 1526) ve San Bernardino kilisesinde (*Ziyaret, Meryem'in Taç Giymesi*, 1532) güzel freskler yaptı. (L)

Sodom ve Gomore, Yakup Kadri Karaosmanoğlu*nun romanı (1928). Yazarın sosyal ve siyasî olaylara dayanan romanlar dizisi içinde, *Kiralık Konak* (Birinci Dünya savaşı yıllarını anlatır) [1920] ile *Ankara* (Zaferden sonra yeni Türkiye'nin kuruluş dönemini konu edinir) [1934] arasında yer alır. Eserde Mütareke* döneminde işgal altındaki İstanbul'un soyal yaşayışı yansıtılır; işgal kuvvetleriyle işbirliği yapan soysuzlaşmış çevrelerin ahlâk düşüklüğü gösterilir; kitaba adını veren Sodom ve Gomore şehirlerinin de ahlâk sapkınlığı yüzünden Tanrı'nın gazabına uğradığı hatırlatılır. Roman, Sami Bey ailesini ve bu aileyle ilişkili yerli ve yabancı kahramanları canlandırır. Kişileri arasında tek olumlu kahraman, Leylâ'nın nişanlısı Necdet'tir. Necdet, işgalin ve yabancılarla işbirliğinin yol açtığı alçalışın, ancak Anadolu'daki direniş hareketiyle ortadan kalkacağına inanmıştır. Eser, Kurtuluş savaşının kazanılışını ve İstanbul'un kurtuluşunu anlatarak sona erer. (M)

SODYUM i. (fr. *sodium*). Kim. Tabiatta, ya deniz suyunda çözünmüş (deniz tuzu) ya da toprak içinde billûrlaşmış olarak (kaya tuzu) klorür halinde, bazen nitrat halinde (şili güherçilesi) veya deniz bitkilerinde organik asitlerle birleşmiş halde çok yaygın olarak bulunan alkali maden. — Biyokim. Bk. ANSİKL.

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Meteorol. *Sodyum bulutu*, çok yüksekteki rüzgârları, belli bir yükseltide bir füze tarafından yayılan sodyum kütlesinden yararlanarak ölçme metodu; yayılan sodyum kütlesi flüorışıl hale gelir; bunların yer tarafından izlenen evrimi, atmosferin en yüksek bölgelerindeki rüzgârların veya iyonosfer rüzgârlarının evriminin incelenmesini sağlar. (Bu usulle ancak alacakaranlıkta ölçüler yapılabilir. İyonosfer rüzgârlarının ölçülmesi için 1964'te ortaya atılan yeni bir usul, ölçümlerin, «Centaure» füzeleri tarafından püskürtülen trimetil alüminyum yardımıyle, gece yapılmasını sağlamıştır.)

— ANSİKL. Kim. *Sodyum* (esk. *natriyum*), atom numarası 11, atom ağırlığı Na=23,0 olan kimyasal elementtir. Alkali madenler grubunda, lityum ile potasyum arasında yer alır. 1807'de, sodyum hidroksidin elektrolizi sayesinde Davy tarafından keşfedildi. Dövülgen ve yumuşak bir madendir; kırık yüzeyleri yeni olduğu zaman parlak beyaz renktedir, fakat havada hızla oksitlenerek donuklaşır. 0,97 yoğunluğundadır, 98° C'ta erir, 880° C'ta kaynar. Hava etkisinden korumak için vazelin yağı veya gazyağı içinde saklanır.

Çok kolay yükseltgendiğinden ametallerin birçoğuyle, özellikle hidrojenle, halojenlerle, kükürtle birleşir. Güçlü bir indirgendir: soğukta, hidrojen ve sodyum hidroksit vererek suyu ve birçok oksijenli ve halojenli bileşiği ayrıştırır. İçinde belirli birçok bileşiğin bulunabildiği bir malgama vererek civa içinde çözünür.

Ergimiş sodyum klorürün veya sodyum hidroksidin elektrolizinden veya sodyum karbonatın kömürle indirgenmesinden elde edilir. Sodyum, indirgen olarak kullanılır; meselâ silisyum ve borun hazırlanmasını sağlar ve organik kimyada birçok uygulaması vardır. Ayrıca sodyum peroksidin (oksilit) üretiminde de kullanılır. Malgaması hidrojenleyici olarak işe yarar.

● *Sodyum bileşikleri.* Sodyum, oksijenle birleşerek Na_2O *protoksid*'ini ve Na_2O_2 *peroksid*'ini verir. Sodyum protoksit, su ile birleşerek *sodyum hidroksit* veya *sud kostik* NaOH veren bazik bir oksittir. Sodyum peroksit oksijen vererek su etkisiyle ayrışır (bk. OKSİLİT) ve asitlerle oksijenli su (hidrojen peroksit) verir.

Sodyum hidroksit veya *sud kostik* NaOH, 320° C'ta eriyen beyaz bir katıdır; akkor derecede uçucudur, suda ısı yayarak çözünür ve nem kaparak bozunur. Potasyum hidroksitle aynı özellikleri gösteren fakat ondan daha az yakıcı olan güçlü bir bazdır. Sodyum klorür çözeltisinin elektroliziyle, elde edilen maddelerin birbirine etki etmesinden sakınarak, klor ile birlikte hazırlanır. Kirecin sodyum karbonata etkimesiyle de elde edilebilir.

Sodyum hidroksit sert sabunların üretiminde kullanılır.

Sodyum karbonat Na_2CO_3 ticarî çamaşır sodasıdır. Eskiden sodyum karbonatlar arasında varek küllerinden çıkarılan tabiî karbonatlar ile sunî karbonatlar ayırt ediliyor ve sunî sodyum karbonat Leblanc usulüyle elde ediliyordu: deniz tuzuna sülfürik asit etki ettiriliyor ve elde edilen sülfat, kömür ve kalsiyum karbonatla ayrıştırılıyordu.

Günümüzde kullanılan Solvey usulünde, derişik sodyum klorür çözeltisi amonyum hidrojen karbonatla (veya bileşenleri olan karbon dioksit ve amonyakla) birleşerek erimiş amonyum klorür ve çözünürlüğü az olan sodyum bikarbonat verir; dibe çökelen sodyum bikarbonat kavrularak nötür karbonat haline dönüşür. Bu tepkimeler formülle şöyle gösterilebilir:

$$NaCl + CO_2 + H_2O = NH_3 \rightarrow NaHCO_3 + NH_4Cl;$$
$$2NaHCO_3 \rightarrow Na_2CO_3 + H_2O + CO_2.$$

Amonyum klorürü kireçle işleyerek amon-

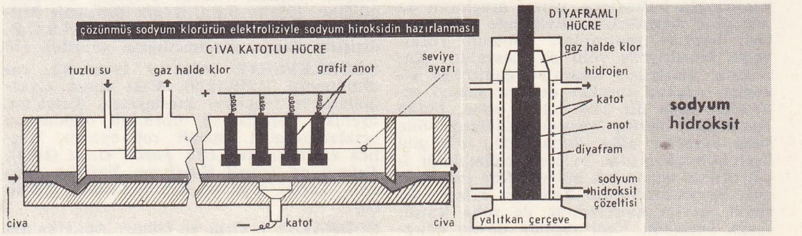

Foto. Bint. Alinari (LAROUSSE)

yağı toplamak mümkündür. Kireç, işlem için karbon dioksit gerektiği zaman, kireçtaşının kavrulmasıyle elde edilebilir.

Sodyum karbonat 10 mol su alarak, havada çiçeklenen klinorombik prizmalar halinde billûrlaşır. Ayrışmadan erir. Sudaki çözeltisi güçlü bir alkali tepkime verir. Ayrıca sodyum karbonat, sanayide daha pahalı olan sodyum hidroksidin yerini almıştır. Camcılıkta ve birçok sodyum bileşiğinin üretiminde, çamaşırcılıkta, boyacılıkta, suların hazırlanmasında kullanılır. *Sodyum hidrojen karbonat* veya *bikarbonat*'a $NaHCO_3$ «Vichy tuzu» da denir ve karbon dioksidin nötür sodyum karbonata etkimesiyle hazırlanır. Ortorombik prizmalar halinde billûrlaşır, soğuk suda az çözünür. Isıtılınca nötür sodyum karbonat ile karbon diokside ayrışır. Tıpta ve Seltz suyunun hazırlanmasında kullanılır.

Sodyum klorür NaCl deniz tuz*u veya kaya tuzudur. Susuz olarak, 801° C'ta eriyen renksiz küpler halinde billûrlaşır. Sodyum bileşiklerinin büyük bir kısmının hazırlanmasında kullanılır.

Sodyum hipoklorit NaClO Javel* suyunun etkin maddesidir (bk. KLOR).

Nötür sodyum sülfür Na_2S ve *asit sodyum sülfür* Na HS, kükürtlü hidrojenin sodyum hidrokside etkimesiyle meydana gelir. Kükürtle ısıtılınca, sunî kükürt banyolarının hazırlanmasında kullanılan polisülfürleri verir.

Sodyum sülfat'a Na_2SO_4, bazı inorganik kaynaklarda rastlanır. Tuzlu bataklıkların billûrlaşmış kısımlarından çıkarılır. Sunî olarak, sülfürik asidin sodyum klorüre etkimesiyle de hazırlanır; tepkimede hidroklorik asit de oluşur. 10 mol su alarak renksiz ve hacimli klinorombik prizmalar halinde (Glauber tuzu) billûrlaşır ve havada çiçeklenir. Ayrışmadan erir. Pencere camlarının hazırlanmasında kullanılır; tıpta müshil olarak da kullanılır. Ayrıca, sodyum hidrojen sülfat veya *sodyum bisülfat* da Na HSO_4 vardır; kavrularak *sodyum pirosülfat* Na_2 S_2O_7 haline dönüşür. İki *Sodyum sülfit* vardır: nötür, Na_2 SO_4 tuzuyle asit Na HSO_3 tuzu; daha çok sodyum bisülfit denen bu asit tuz kolayca su kaybederek sodyum pirosülfit $Na_7S_2O_5$ veya «metabisülfit» verir. Sülfüröz asit gibi, bu bileşikler de indirgen ve renk gidericidir.

Sodyum hiposülfit veya *tiyosülfat* $Na_2S_2O_3$. Bk. HIPOSÜLFİT.

Sodyum nitrat Na NO_3, şili güherçile*sini meydana getirir. Susuz romboedr'ler halinde billûrlaşır, fakat nemli havada su çekerek bozulur. Isıtılınca, önce oksijen ve nitrit, sonra azot, oksijen ve sodyum oksit halinde ayrışır. Gübre olarak kullanılır; ayrıca nitrik asit ve diğer nitratlar ile nitritlerin hazırlanmasında da işe yarar.

Sodyum nitrit $NaNO_2$, sodyum nitrattan hazırlanır ve 217°C'ta eriyen renksiz bir katıdır. Diazo boyarmaddelerinin hazırlanmasında kullanılır.

Boratlar arasında, en önemlisi boraks*-tır $Na_2B_4O_7$.

● *Sodyum tuzlarının özellikleri.* Hemen hemen hepsi suda çözünür; az çözünenler arasında, ancak periyodat ile piroantimonyat sayılabilir. Hepsi Bunsen bekinin alevini sarıya boyar.

— Biyokim. Sodyum, hücrelerde ve dokulardaki su metabolizmasında ve organik sıvıların asit-baz dengesinin sağlanmasında önemli bir rol oynar. Dokulardakine yakın bir derişiklikte, böbrekler tarafından organizmadan atılır. Potasyum iyonlarıyle sodyum iyonları arasında bir denge vardır ve bu denge sayesinde potasyum sodyumu etkisiz hale getirir ve sodyumun dışarı atılmasına yol açar: bu sidik söktürücü etkiden, birçok hastalığın tedavisinde veya bazı ilâç tedavileri sırasında yararlanılır.

— Eczc. Tedavide birçok *sodyum tuzu* kullanılır.

Zayıf asitlerin sodyum tuzları (bikarbonat, karbonat, borat) alkalidir ve alkali oldukları oranda kullanılır. Öbür sodyum tuzlarının tıpta kullanılma özellikleri asit köklerine bağlıdır. (L)

SODYUMLU sıf. (*sodyum*'dan *sodyum-lu*). Bileşiminde sodyum bulunan. || *Sodyumlu kireç,* bir sodyum hidroksit çözeltisinde sönmüş kireç. (L)

S.O.E. (SERVICE OPERATIONS EXECUTIVE'in simgesi), İkinci Dünya savaşında kurulan ve önce İktisadî Savaş bakanlığına, sonra War Office'e bağlanan Büyük Britanya özel servislerinin tümüne verilen ad. Başlangıçta bu servislerin görevi sabotajcı ekipler yetiştirerek işgal altındaki Avrupa'ya göndermekti; sonra, işgal altındaki çeşitli ülkelerde direnme grupları kurmakla, daha sonra da Avrupa'nın her yerinde direnme gruplarına silâh ve malzeme (meselâ verici telsizler) ikmali yapmakla görevlendirildi. Servislerin emrinde, paraşütle insan veya malzeme indirecek uçaklar bulunuyordu. S.O.E. millî şubelere ayrılmıştı. (L)

SOEST, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Sauerland'ın kuzeyinde; 33 000 nüf. Eski Hansa şehri Soest'de, roman üslûbunda bir katedral, roman ve gotik üslûbunda ilgi ekici kiliseler ve birçok eski ev vardır. Savaştan çok zarar görmüştür. Küçük sanayi. Tarım makineleri. Elektrikli âletler. (L)

SOEST, Hollanda'da (Utrecht ili) şehir, Utrecht'in kuzeydoğusunda; 28 650 nüf. (L)

SOF i. (ar. *şūf*'tan). *Esk.* Bir çeşit yünlü kumaş: *Hîn-i vefatında softan mamul eski cübbesini istemiş: «Beni bununla tekfin ediniz»* (Cevdet Paşa). [M]

SOFA i. (ar. *şuffa*'dan). Evlerin giriş bölümünde bulunan ve oda kapılarının açıldığı genişçe yer, hol: *Aziz Bey'le Kâmran onları ikinci katın sofasında karşıladılar* (R. N. Güntekin). —*Bu sofadan sağa doğru yürüyünüz* (H. R. Gürpınar). [Bk. ANSİKL. *İnş. bölümü.*] || —*Esk.* Taştan yapılmış sedir. || Kanepe, sedir. || Bahçelerde, oturmak için yapılmış set. || *Sofa taşı,* basamaklı, geniş ve yassı döşeme taşı.

— DEY. *Nohut oda bakla sofa.* Bk. BAKLA.

— Ask. tar. *Sofaları bir tertip,* birbirleriyle iyi geçinen yeniçeri ortaları için söylenen deyim. (Sofaları bir tertip olan ortalar herhangi bir olayda birbirlerinin yardımına koşarlardı).

— Mim. *Esk.* Birden fazla ölünün gömülebilmesi için yapılan yüksek duvarlarla çevrili mezarlara verilen ad. (*Aile sofası* da denir.)

— Örf ve âdet. *Esk. Sofa kurmak,* tulumbacılar arasında çıkan anlaşmazlığı gidermek için tulumbacı reislerinin başkanlığında yapılan toplantı.

— Teşk. tar. *Sofa tezkiresi,* devşirme usulünün kalkmasından sonra, Yeniçeri ocağına alınan kimselerin ocağa kabul edildiklerini gösteren belge. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İnş. *Sofa* genellikle ev halkının toplantı yeri olarak kullanılır. Anadolu evlerinde *sergâh, yazlık, tahtaboş* da denen sofaların önü açıktır; bahçe yönüne bakar. Evin odalarına sofadan girilir. Tekkelerde ve büyük koğuşların içinde sütunlar veya yüksek olmayan parmaklıklarla sınırlanan oturma yerlerine; camilerde, orta sahın zemininden biraz yüksekte olan yan sahınlara; cami girişlerinde, kapının iki yanında bulunan yüksek ve revaklarla örtülü son cemaat yerine sofa adı verilir.

— Teşk. tar. Devşirme usulü kalktıktan sonra Yeniçeri ocağına girmek isteyenler, mülâzım adıyle, bir ortaya yazılır, bu ortada yer açıldıkça esas kayıtları yapılırdı. Bu iş için mülâzıma, orta çorbacısı tarafından *sofa tezkiresi* denilen bir belge verilirdi. Mülâzım bu belgeyle yeniçeri kâtibine başvurur, esas kütüğe kaydını yaptırırdı. Sofa tezkiresinde orta nişanı, orta çorbacısıyle orta aşçısının mühürleri bulunurdu. (M)

Sofa köşkü (veya Mustafapaşa köşkü), Topkapı sarayında Başlala veya Hekimbaşı kulesinin yakınlarında set üzerinde köşk. Kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen bu köşk, XVIII. yy. mimarî özelliklerinin yanı sıra eski türk yapı unsurlarını da taşır. Ortada bir büyük oda, bunun sağ ve solunda daha küçük odalar vardır. Ahmed III 1704'te, Mahmud I 1752'de köşkü onarttı. Duvarları oyma, nakış ve çinilerle süslüdür. (M)

SOFALA. Bk. NOVA SOFALA.

SOFALI sıf. ve i. (*sofa*'dan *sofa-lı*). *Esk.* Sundurması ve peykesi olan. || *Sofalı çeşme,* geniş saçaklı umumî çeşme.

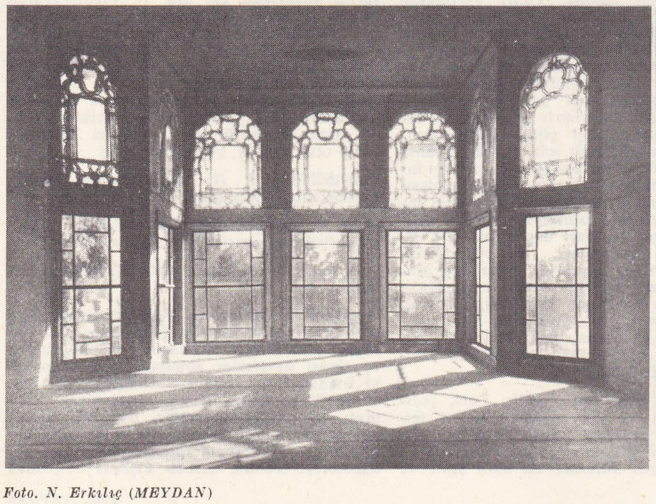

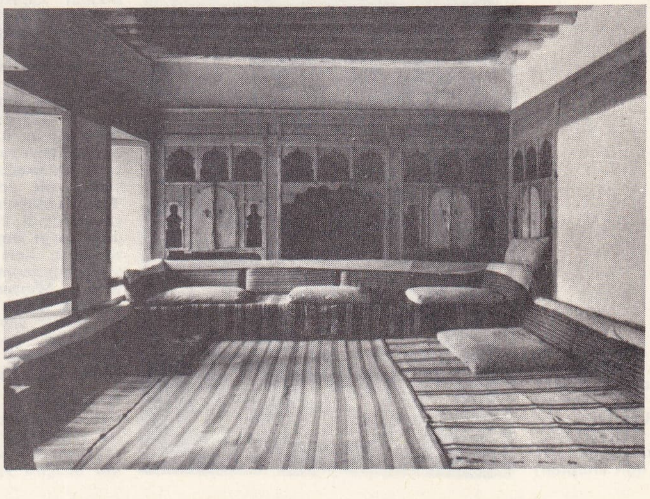

solda, sürme pencereli sofa; sağda, Konya'daki bir evden sofa

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

bir sofî

softa («Türkische Gewänder» adlı kitaptan)

— Teşk. tar. Yeniçeri ocağına yazılanlara verilen ad. (Şehir gençleri askerlik imtiyazlarından faydalanmak için ulufesiz yeniçeri yazılır ve yazıldıkları ortanın nişanını kollarına ve baldırlarına dövdürürlerdi. Kütüğe yazılmak için Yeniçeri ocağının büyük sofasında sıraya girdikleri için, zamanla kendilerine *sofalılar* dendi. Savaş zamanı turnacıbaşılar tarafından toplanıp Orduyu Hümayuna getirilirler, adları kütüğe geçirilerek ulufeli olurlardı.) || Osmanlı devletinde, Hırkai Saadet dairesinde görevli hademelere verilen ad. (Sofalılar, bu dairenin temizliğiyle ilgilenirlerdi.) || *Sofalı ocağı*, Osmanlı devletinde Hırkai Saadet dairesinin temizliğine bakan görevlilerin bağlı bulundukları ocağa verilen ad. (Sofalıların sayısı değişikti. Silâhtarın maiyetinde, sofalılar palûdecisi veya emin hasekisi adı verilen ocak zabitinin emrinde görev yaparlardı.) || *Sofalılar palûdecisi*, silâhtarın maiyetinde bulunan Enderunu Hümayun Hassa ocağı subayına verilen ad. (Bu görev Kanunî Sultan Süleyman zamanında başladı. Sofalılar palûdecisi saray muhafızlığı yapardı. Ayrıca ulufe dağıtımında sadrazama giydirilen hil'ati getirmekle görevliydi.) [M]

SOFFİCİ (Ardengo), italyan yazarı (Rignano sull'Arno, Toscana 1879 - Forte dei Marmi 1964). 1913'te fütürizmi benimsedi. *Lacerba* dergisini yönetti (1913-1915), daha sonra klasik ve millî bir sanattan yana çıkarak yabancı düşmanlığını savundu, modernizme cephe aldı ve faşizme bağlandı. Başlıca eserleri: *Lemmonio Boreo* (1911), *Arlecchino* (1914), *Giornale di Bordo* (Gemi Günlüğü) [1915], *Scoperte e Massacri* (Keşifler ve Katliamlar) [1919]. Soffici, resim de yaptı. Hatıralarını topladığı *Autoritratto d'Artista İtaliano nel Quadro del suo Tempo* (Çağının Çerçevesinde Bir İtalyan Sanatçısının Kendi Portresi) adlı kitabı, çağının İtalyası'ndaki edebiyat ve sanat hayatının ilgi çekici bir tablosunu çizer. (L)

Ahmed III'ün oğullarının sünnet düğünü sofrası Levnî'nin eseri (XVIII. yy.) [«Türk El Sanatları» adlı kitaptan]

SOFÎ veya **SUFÎ** i. ve sıf. (ar. *sūfī*). Tasavvuf felsefesini benimseyen, tasavvuf öğretisi ile uğraşan (kimse): *Bir ayağı dünyada, öbür ayağı ile manevî iklimlerde sefer eden bu büyük sofî, bir yandan hak ve adaletin, iyilik ve güzelliğin temsilciliğini yaparken, öte yandan kılıcını kıtalar arasında sallıyor, böylece de, nasıl sevişilirmiş ve niçin savaşılırmış âlem halkına öğretiyordu* (N. Araz). || *Esk.* Sofu: *Saki, içelim rağmine sufi-i harisin / Kim maksadı kevser, emeli hur-i cihandır* (Ziya Paşa). *Sanma sofî bizim ruzemiz yoktur / Ramazan-ı aşkın sıyâmıyız biz* (Âşık Dertli).

— ANSİKL. Tasav. İslâm dininin doğuşundan sonra ortaya çıkan, daha çok müslüman toplulukların bulunduğu ülkelerde kullanılan *sofî* kavramı kendini Tanrı'ya adayan, geçici dünya işlerinden elini eteğini çeken, yalnız tasavvuf konuları üstünde çalışan kimselerin genel adıdır. Sofî kavramının nereden doğduğu konusunda farklı düşünceler ileri sürülür. Bazılarına göre sofî yunanca bilge anlamına gelen «sophos»tan, bazılarına göre bu konularla uğraşanlar dünya nimetlerine sırt çevirip basit bir yaşama düzeni sürdürdüklerinden dolayı, sırtlarına giydikleri yün hırkaya işaret edilerek arapça yün demek olan «suvf»tan, bazılarına göre de Hz. Muhammed zamanında «sofa» denen bir odada toplananlara verilen «ehli suffa» adından gelir. İslâm dünyasında sofî adını ilk alan Ebu Haşimül Sufî Kûfî'dir. Bir söylentiye göre de ona bu adı Hasan bin Yesarül Basri, başka bir söylentiye göre de Ahmed bin Hanbel bin Mehmed Şeybanî verdi. Bütün islâm ülkelerinde yaygın olmasına karşılık, sofî kavramının belli bir tanımı, kesin bir açıklaması yoktur. Her tasavvuf akımının, her mutasavvıfın kendine göre ayrı bir sofî anlayışı, bir tanımı vardır. İslâm dünyasında, genellikle tasavvuf yoluna girerek kendini Tanrı'ya veren, insanla Tanrı arasında bir öz birliğinin bulunduğuna inanan, evrenin Tanrı'nın görünüş alanı olduğu görüşünü savunan, Tanrı ile evrenin bir olduğunu ileri süren kimselere sofî denir. Bazı mutasavvıflara göre sofî, bütün zaman süreci içinde gönlünü Tanrı sevgisiyle dolduran, Tanrı dışında bir varlık tanımayan, Tanrı'nın sınırsız ve sonsuz bir nitelikte bütün varlık türlerinde «hal diliyle» dile geldiğine inanan kimsedir. Sofî için tek varlık Tanrı'dır; var olmak, Tanrı'da olmak, Tanrı özünde birliğe ulaşmak demektir. Bazı mutasavvıflar şeriat, tarikat, hakikat ve marifet denen dört manevî makamı, dört hikmet kapısını aşarak Tanrı varlığında birliğe ulaşan kimseye sofî derler. Sofî kavramı konusunda ortaya atılan değişik görüşlerin birleştiği bir nokta vardır. O da, kendini tasavvuf anlayışına göre Tanrı'ya adayan, kendi özüyle Tanrı özünü bir sayan kimseye sofî denmesidir. Sofî, şeriatın değişmez ve sınırlı kurallarının dışına çıkan, ibadeti bir görev değil, arınmak, Tanrı'ya ulaşmak için gerekli aşama sayan kimsedir. Bazı sofîler, Tanrı'nın insanda dile geldiğini, insanın bir konuşan Tanrı olduğunu ileri sürerek, ibadetin insanın kendi kendini ululaması, kendi kendine saygı duymasından başka bir şey olmadığını ileri sürerler. Bu yüzden insana tapmanın bir gereklilik olduğuna inanırlar. Mansur, Nesimî gibi «enel Hak» diyerek Tanrı olduğunu ileri süren sofîler bu görüşü savundular. Sofî tipi, XIII. yy.-dan XIX. yy.a kadar türk - islâm düşüncesinin temel kavramlarından birinin temsilcisi oldu. Bk. TASAVVUF.

◆ **Sofîlik** i. Sofî olma hali: *Türk sofîliğini kurmak ve bu sofîliğin abası içine gizlenerek o eşsiz kültür mirasını Orta Asya'dan Anadolu'ya ulaştırabilmek ve ata ocağını yeni vatanda da aynı şevk ve imanla tüttürmek ancak böyle bir veliler velisinin nasibi olabilirdi* (N. Araz). *Ben daima sofîliğin her şeyden evvel hıristiyan zühdünden geldiğine kani oldum* (P. Safa).

◆ **Sofiyane** zf. ve sıf. *Esk.* Sofîlere yaraşır tarzda.

◆ **Sufiye** i. *Esk.* Tasavvuf felsefesini benimsemiş kimseler topluluğu.

◆ **Sufiyun** çoğl. i. ve sıf. *Esk.* Tasavvufla uğraşanlar. || Sofular. (→Bibliyo.) [M]

Sofina (SOCİÉTÉ FİNANCİÈRE DE TRANSPORTS ET D'ENTREPRİSES İNDUSTRİELLES) [*Taşıma ve İşletme Malî şirketi*], 1908'de Brüksel'de (Belçika) kurulan şirket. Balşangıçta, Emile Rothenau ile birlikte tecrübeli işadamı Dannie Nusbaum Heinemann tarafından yönetilen bu kurum, kısa zamanda güçlü bir milletlerarası tramvay tröstü haline geldi ve Arjantin'de, İspanya'da, Macaristan'da, İtalya'da, Portekiz'de, Türkiye'de v.b. birçok kurumu kontrol altına aldı. Morgan, Lazard, Lambert bankalarının, Société Général de Belgique'in, Paris'te Banque de l'Union'un ve Crédit Suisse'in sermayesine katılarak, elektrik enerjisi üretim ve dağıtımı, kimyasal ürünler yapımı gibi alanlara yöneldi.

1956'da, bu ikinci tür işleri yapan Société Anonyme d'Entreprise Générale de Travaux (Engetra) adlı bir holding ile birleşerek aynı ad altında bir üçüncü şirket kurdu. Sofina bundan sonra petrol ve nükleer enerji alanlarına yöneldi. 1957'de yüzde 45 sermayeyle, Forafrance, adlı bir fransız petrol arama şirketinin kuruluşuna katıldı ve Socapi (Société Centrale d'Applications et de Participations İndustrielles) adlı holdingle işbirliği yaptı. Ayrıca aynı yıl, Paris'te Lazard bankası ve Banque d'Indochine'in desteğiyle kurulan Compagnie Auxilière du Petrole'e yüzde 25 hisseyle ortak oldu.

Nükleer enerjinin gelişmesiyle, Sofina, Bureau d'Études Nucléaires'in ve Société Belge pour l'İndustrie Nucléaire'in kuruluşuna katıldı ve radyoizotopların incelenmesi için fizik ve kimya laboratuvarları kurdu. (L)

SOFİST sıf. ve i. (fr. *sophiste*). Belâgatçı filozof: *Sokrates sofistlerle mücadele etti.* || Safsatacı. (M)

Sofist, Eflatun'un diyaloğu (M.Ö. IV. yy.). İkinci başlığı *Varlık Üstüne* olan bu diyalogda Sokrates'in amacı sofist'in gerçekte ne olduğunu ortaya çıkarmaktır: Diyaloğun sonunda Sokrates sofistlerin sanatını şu şekilde tanımlar: bilimin aldatıcı oltasıyle zengin ve seçkin gençlerden para sızdırma sanatı veya evrensel bilime sahip olduğunu iddia eden *tartışmacı*'nın sanatı.

Parmenides'in felsefesi, sofistlere, yanılmanın bilimsel bakımdan imkânsızlığını savunmağa yarayan delillerleri sağlamıştı. Bu görüşü çürütmek için Eflatun Elea'lıların varlık anlayışını ele alır ve varolmayanın da varolduğunu kanıtlar. Şu halde yanılma, varolmayanın düşüncelerimize ve düşüncenin anlatım aracı olan dile karışmasından ileri gelir. Sofist, düşüncelerine ve sözlerine varolmayanı rasgele karıştıran veya taklit ettiği şeylerin gerçek bilgisine varmadan, söz yardımıyle görüntüleri taklit etme ve görüntüler yaratma sanatına sahip olan kişidir. (→Bibliyo.) [L]

SOFİSTİK sıf. (fr. *sophistique*). Mant. Sofizm niteliğinde olan.

◆ İ. Yunan şehirlerinde, özellikle Atina'da sofistlerin temsil ettiği fikir akımı.

— Mant. Kanıtlamada sofizmlerden yararlanma.

— ANSİKL. Mant. ve Fels. *Sofistik,* tenkitçi düşüncenin ortaya çıkmasıdır. Bu hareket, eski felsefî okulların çelişmelerinden ve siyasî devrimler sonucunda sarsılan eski inançlardan doğdu. Sofistiğin ayırt edici özelliği pratik başarı araçlarının aranması ve çözümlenmemesidir. Sofistik, tartışma sanatı içinde gelişmiştir. Etimoloji bakımından «sofist» kelimesi öğrenmeyi ve öğretmeyi meslek edinen kişileri belirtmek

Foto. MEYDAN

için kullanılır. Sofistik daha sonraları aldatıcı muhakeme sanatı haline geldi. İki ünlü sofistten Protagoras insanı her şeyin ölçüsü kabul ediyor ve çelişmezlik ilkesini inkâr ediyordu. Gorgias ise, varoluşu veya varoluşa ulaşabilme imkânını inkâr ediyor ve insanın, yalnızca görünüşleri kavrayabildiğini ileri sürüyordu. Sofistler arasında ayrıca Thrasymakhos, Prodikos, Kritias, Euthydemos adlı düşünürleri de saymak gerekir. (L)

SOFİTA i. (ital. *soffito*'dan). Tiyatro sahnesinde dekorların hareket edebilmesi için yapılmış parmaklıklı tavan. (L)

SOFİYA (Paleolog), Moskova büyük düşesi (1448-1503), Bizans'ın son imparatoru Konstantinos XI'in yeğeni. Asıl adı **Zoe** idi. Roma'da, kardinal Bessarione'nin vasiliği altında yetişti, Roma curia'sının yardımıyle, İvan III Vasilyeviç ile evlendi (1472) ve Sofiya adını aldı (Roma curia'sı bu evlenmenin kiliselerin birleştirilmesine yardımcı olacağını umuyordu). Roma, bu evlilikten olumlu bir sonuç elde edemediyse de Moskova, kendini Bizans'ın ideal vârisi olarak görmeğe başladı. (L)

SOFİYA ALEKSEYEVNA (Moskova 1657 - öl. 1704), Rusya naibesi (1682-1689), Çar Aleksey Mihayloviç'in kızı. 1682'de Strelets'ler yararına hazırlanan bir ayaklanma sayesinde naibe oldu, hasta ve geri zekâlı kardeşi İvan V'i zorla tahta çıkarttırdı. Ama aynı zamanda, annesi tarafından Narıyşkin'ler ailesinden olan üvey kardeşi Petro I'in (Büyük Petro) tahta çıkmasını da kabul etmek zorunda kaldı. Enerjik, zeki ve batı etkilerine açık olan Sofiya, prens Vasiliy Galitsin'in yardımıyle, eski dindarların yarattığı dinî ayrılığa son vermeyi denedi; bunun için de bir uzlaşmaya varmak amacıyle şeflerini toplantıya çağırdı, sonuç alamayınca eski dindarların en etkili olanlarını öldürttü. Asya'da, Amur vâdisine kadar ulaşan rus istilâsını destekledi, ama Kırım'a karşı giriştiği teşebbüslerde başarıya ulaşamadı (Galitsin'in başarısız seferleri). Petro I, Sofiya'nın kendisine karşı hazırladığı komployu haber aldı ve onu bir manastıra kapattı (1689), sonra da hapse attırdı (1698). [L]

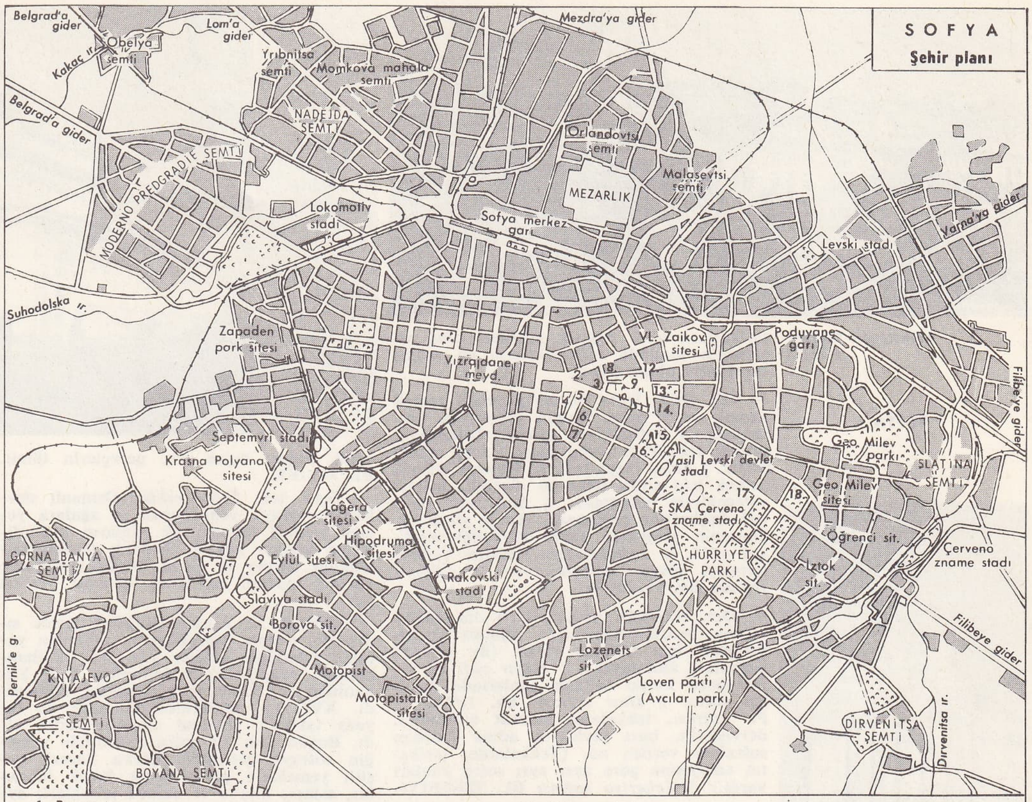

1. Rus anıtı	5. Georgi Dimitrov anıt kabri	10. Millet meclisi binası	15. Sovyet ordusu anıtı
2. Parti binası	6. İv. Vazov devlet tiyatr.	11. Kurtarıcılar anıtı	16. Hayvanat bahçesi
3. Devlet resim galerisi ve etnografya müzesi	7. P.T.T. sarayı	12. V. Levski anıtı	17. Dostluk dikili taşı
4. Arkeoloji müzesi	8. Devlet operası	13. Kiril ve Metodiy devlet kütüphanesi	18. Üniversiada spor salonu
	9. Aleksandr. Nevski kilisesi	14. Kl. Ohridski Sofya üniversitesi	

SOFYA şehir planı

SOFİYAN çoğl. i. (ar. *ṣūfī* > *ṣôfī* ve fars. *-ān* ekinden *ṣôfīyān*). *Esk.* Sofîler.

— Teşk. tar. *Sofiyanı kule*, Osmanlı devletinde hükümdar sarayının kulesinde kapıcılık görevinde bulunanların bir kısmına verilen ad. (Bunlar ocak halinde çalışırlar, görevi birbirlerine devrederlerdi. Dışarıdan başka bir kimse bu göreve alınmazdı.) [M]

SOFİZM i. (fr. *sophisme*'den). Mant. Bir yanlışı doğru diye kabul ettirmek için yapılan hatalı muhakeme.

— ANSİKL. *Sofizm*'ler, terimlerdeki ve dilbilgisi yapılarındaki çift anlamlılık ve kaypaklık, bölümlü anlamdan bileşik anlama geçiş veya bir ileri sürüşün gerekli şartlarından birini yerine getirmemekle gerçekleştirilir. Sofizmlerde şu özelliklere rastlanır: kişinin söz konusu olan şeyden başkasını ispatlamağa dayanan bilgisizliği (*ignorito elenchi*) veya tanıtlanacak olan şeyi tanıtlanmış sayan iddiayı kanıtsama (ilke sonuçla kanıtlanırsa «kısır döngü» söz konusudur) veya ilinekten cevhere geçiş.

Sofizm ancak muhakemeyle ortaya konuyorsa, bir tümevarım sofizminden tam olarak söz edilemez, çünkü tümevarımda kesin muhakeme yoktur. Bununla birlikte, eksik saymadan, sebebin bilinmezliğinden (daha önceki ilineksel bir olayla sebebi karıştırmak) veya yanlış analojiden doğan sofizmli sonuçlar vardır. (L)

SOFORİN i. Nümism. İspanya altını. (Bir ara 104 kuruş kıymetinde tedavülü için karar alındı, fakat sonra menedildi. Piyasa ve Eytam sandıklarında bulunanlar darphanece toplanıp eritilerek yerine Osmanlı altını basıldı.) [M]

SOFRA i. (fars. *ṣufra*'dan). Masa, sini, yaygı v.b. şeylerin yemek yemek üzere yiyecek ve içeceklere hazırlanmış durumu: *Herhalde sofra hazırdır ve menü de mükemmeldir* (R.H. Karay). *Akşamları eve gelip yıkandıktan sonra sokak üstündeki odaya oturuyor, Muazzez'in sofra hazırlamasına bakıyordu* (Sabahattin Ali). || Yemek: *Kendisini ilk defa yakından akşam sofrasında gördüm* (F.R. Atay). *Çocuğu her akşam sofrada ve yemekten sonra da hanımefendinin odasında süzüyordu* (H.E. Adıvar). *Geldiklerinin ikinci akşamıydı. Sofrada konuşuyorduk* (B. Felek). || *Teşm. yol.* Bir masa, sini, yaygı v.b.nin çevresinde toplanan ve yemek yiyen kimselerin tümü: *Besim konuştuğu zaman bile sofranın dikkatlerini kendisine çeken Samim'in [...] hafif kımıldanışları...* (P. Sefa). *Bu söz bütün sofrayı güldürdü.* || Üzerinde yemek de yenebilen, tekerlek biçiminde, kısa ayaklı hamur tahtası, yastığaç. || Anus. || *Esk.* Yere yayılarak üzerinde yemek yenilen, kenarındaki halka veya deliklerden ip geçirilerek toplanabilen meşin v.b.den yapılmış yuvarlak yaygı: *Orada bağlı bir sofra olacak, eğer onu açabilirse sizinle gidebilir* (N. Araz). || *Sofra duası*, yemek yiyen kimselerin bağlı olduğu mezhep ve

SOFYA 1887'de Ulucami'nin görünüşü

SOFYA Banyabaşı camii (1553)

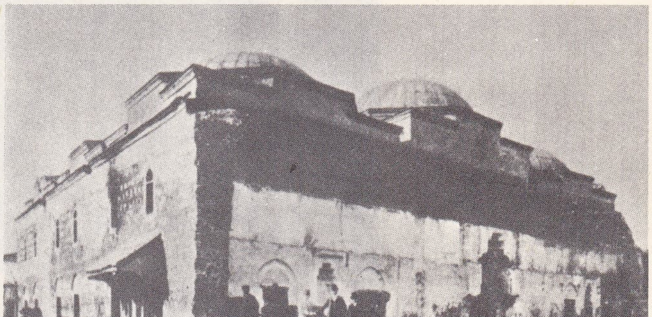

Foto. MEYDAN; Kratka Bılgarska Entsiklopediya

Aleksandır-Nevski kilisesi

SOFYA milletmeclisi binası

SOFYA

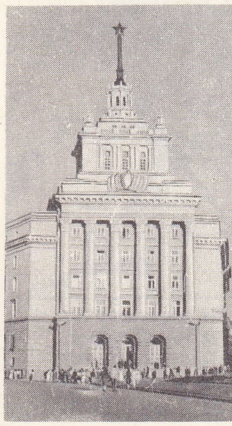

komünist partisi binası

tarikatlara göre değişik şekilleri olan ve yemeğin sonunda sofradakilerin en yaşlısı tarafından okunan dua.

— ÇEŞ. DEY. *Sofra başına geçmek,* yemek yemek üzere masa v.b.nin çevresinde toplanmak. || *Sofra* (veya *sofrayı*) *kaldırmak,* yemek yendikten sonra masa v.b.yi temizlemek. || *Sofra* (veya *sofrayı*) *kurmak,* yemek yemek için sofra takımını dizerek, sofrayı yiyeceklerle donatmak. || *Sofranıza bereket,* başkasının sofrasında yemek yiyen bir kimsenin yemekten sonra söylediği teşekkür sözü. || *Sofrası açık,* misafire yedirip içirmeyi seven, misafirperver. || *Çilingir sofrası.* Bk. ÇİLİNGİR.

— Din. *Hacegân sofrası,* bazı din adamlarının belirli zamanlarda topluca yemek yemeleri için kurulan sofra. (Bu sofraya başkaları alınmazdı.) || *Hayır sofrası,* yılın dince kutsal sayılan günlerinde kurulan sofra. || *İftar sofrası.* Bk. İFTAR. || *Pir sofrası,* tekkelerde tarikat ulularının, dervişlerin, bazı şeyhlerin adına kurulan sofralara verilen ad. (Tekkelerde, tarikatın anlayışına göre ayrı ayrı sofra duaları vardı.) || *Zekeriya sofrası* Bk. ZEKERİYA.

— Folk. *Ağa sofrası,* köy veya küçük kasaba zenginleri ve ağaları tarafından hayır yapmak için kurulan ve genellikle köyün yoksullarının çağrıldığı sofra. || *Çoban sofrası,* çobanlar tarafından kırlarda düz taşların üzerinde kurulan sofralara verilen ad. (*Yayla sofrası* da denir.) || *Gariban sofrası,* kervansaraylarda, yol uğraklarında zenginler tarafından hayır yapmak amacıyle kurulan sofralara verilen ad. (Burada yolcular ve yoksullar yemek yerdi. *Yolcu sofrası* veya *yol sofrası* da denir.) || *Rakı sofrası,* rakı içmek için kurulan sofralara verilen ad.

— Denizc. *Esk.* Gabya yelkeninin çanaklığa sürünüp zedelenmemesi için yelkenin kıç tarafına vurulan enlice astar. || *Sofra erleri,* gemi rolesine göre aynı sofrada yemek yemek üzere ayrılan yedi veya dokuz kişilik grup.

— Ev eşyası. *Sofra bezi,* sofranın altına yayılan bez. || *Sofra örtüsü,* sofra hazırlanırken masa v.b. üzerine serilen örtü. || *Sofra takımı,* yemekte kullanılan tabak, çatal, kaşık, bıçak v.b. gereçlerin tümü. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Sofra eskisi,* Osmanlı devletinde saraya yeni alınan iç ağalara yemek yemeyi öğreten ak ağaların kıdemlilerine verilen ad. || Osmanlı devleti hükümdar sarayı ve öteki büyük dairelerde görevli kıdemli kalfa ve ağalara verilen ad.

— ANSİKL. Ev eşyası. Önceleri yemek sırasında, pişmiş topraktan ve tahtadan yapılan tabaklar, kâseler v.b. eşya kullanılıyordu. *Madenî sofra takımları* Eski Yunanlılar ve Romalar zamanında kullanıldı. XVI. yy. sonlarında porselen ve fayans takımlar madenî eşyanın yerini aldı. Bugün tam bir sofra takımında yemeğin sofraya getirildiği çorba kâsesi, çeşitli yemeklere göre büyük kayık tabaklar, salata, meyve ve ekmek tabakları; ayrıca sofradakiler için ufak kâseler, çukur, düz ve küçük tabaklar, tuzluk, biberlik, limon, sirke, hardal v.b. yiyeceklerin konulduğu aksesuvar bulunur. Bunun dışında çeşitli boyda, çatal, kaşık, bıçak (balık ve meyve bıçakları ayrıdır) tam bir sofra takımını tamamlar. Bunlara *çatal kaşık, çatal bıçak takımı* da denir. Sofra takımı yerine *yemek takımı* deyimi de kullanılır.

Sofra takımları 6, 8, 12, 24 kişilik olur. (M)

SOFRACI i. (*sofra*'dan *sofra-cı*). Tar. Saray ve konaklarda sofrayı kurmak, kaldırmak ve sofrada hizmet etmekle görevli kimse. (M)

SOFRONİY VRAÇANSKİ, bulgar rahibi (Kotel 1739 ? - Romanya 1813'e doğr.). Modern bulgar edebiyatı üstüne basılan *Kiriakodromion* (Pazar Duaları Derlemesi) adlı ilk eserin yazarıdır. Dinî metinler derlemesi olan bu eser 1806'da Bükreş'te yayımlandı. Sofroniy'in ayrıca *Jitie i Stradanie Greşnago Sofroniya* (Günahkâr Sofroniy'in Hayatı ve Cefaları) başlığıyle ilgi çekici bir de otobiyografi yazdı; bu eserde Osmanlı imparatorluğunun çöküşünü ve XVIII. yy.ın ikinci yarısıyle XIX. yy.ın başlarında bulgar reayasının trajik durumunu anlattı. 1803'te Kırcalılar'ın istilâsına uğrayan yurdunu bırakarak Romanya'ya sığınan Sofroniy, oradan, Rusları, Bulgarların durumuyle ilgilendirmeğe çalıştı. (L)

SOFTA i. (ar. *şûfî* veya fars. *şûhte*'den). Eğ. *Esk.* Medrese öğrencisi. || İlmiye sınıfından kimselere verilen küçültücü ad. || *Mec.* Bir görüşe körü körüne bağlanan kimse, bağnaz. || Yaşadığı zamanın gerisinde kalan, geri kafalı kimse.

— Kıyf. *Esk. Softa külâhı,* medrese öğrencilerinin giydikleri başlığa verilen ad. (Çevresine sarık sarılan bu külâh, ilmiye sınıfından olan kimselerin sarıkları gibi düzgün olmazdı. Bu yüzden, bozuk düzen giden işlere, derlitoplu olmayan kimselere «softa külâhı» denirdi.)

— ANSİKL. Eğ. *Esk.* Halk arasında felsefe, tasavvuf veya benzeri konularda yeterli bilgisi olmadan, bunlarla uğraşanları kötüleyen, suçlayan bilgisiz ve bağnaz kimselere de *softa* adı verilirdi. Bazı kaynaklara göre softa, medresede yalnız kelâm okuyarak şeriatı bununla savunmağa çalışan, şeriat dışında kalan bütün bilimleri suçlayan medreselilere verilen *sofistaî* deyiminden bozularak meydana gelmiştir. Softa sözünün kaynağı üstünde değişik tartışmalar yapıldı. Yunanca *bilge* anlamına gelen *sophos*'tan veya Farsça *yanmış, pişmiş* anlamına gelen *suhte*'den türediği, bu yüzden softanın başlangıçta iyi bir anlamı olduğu, son zamanlarda ise bozulduğu ileri sürülür. Softa, gerek halk arasında, gerek aydınlar arasında tutucu, her türlü çağdaş görüşe karşı çıkan, ilerlemeyi, gelişmeyi istemeyen bir insan örneği olarak nitelenir. İlk defa XVIII. yy. sonlarında ortaya çıkan bu deyim, Tanzimattan, özellikle batılılaşma döneminden sonra hızla yayıldı; çağdaş anlayışa karşı çıkan, şeriatın dışında bir gerçek tanımayan herkesin adı oldu. Son zamanlarda, yalnız kendi düşüncesinin doğru olduğunu savunan, başkalarına düşünme hakkı tanımayan, düşünceye kaba kuvvetle karşı çıkan, batılılaşmayı istemeyen, eski geleneklere, yaşama düzenine dönmeyi isteyen kimselere de softa denmeğe başlandı. Ayrıca, bir düşünceye körü körüne saplanan, kendi gibi düşünmeyenlere saldıranlara da bu ad verilir.

◆ **Softalık** i. Softa olma hali: *Sanki siz bu softalığın yıkılıp gittiğini mi sanıyorsunuz?* (F. R. Atay). || Softaca davranış: *Her zaman bilgisizlik ve softalıkla, en çirkin düşmanlıklarla birbirimizi yedik* (H. R. Gürpınar). [M]

Softa kalesi. Arkeol. İçel ilinin batısında, Anamur ilçesinin 20 km kadar doğusunda Mersin yolu üzerinde roma kalesi. Daha sonra Dorsan kalesi kullanıldı. Birkaç defa onarım gördü. İçinde, suyunu yağmurlardan alan bir hamam, bir kilise ve ambarlar ve kuyuya doğru giden bir tünel vardır. Şehir, bu kaleyle kıyı arasındadır. (M)

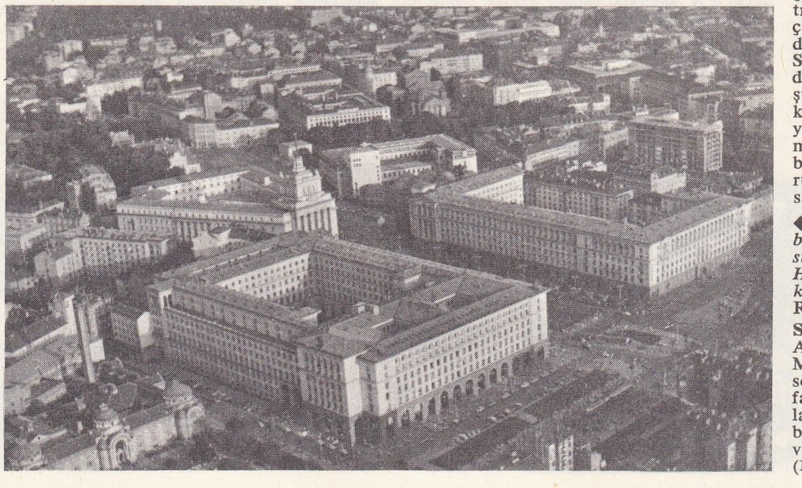

SOFYA şehir merkezi

Foto. X, Ariel-Temporal (LAROUSSE); Hürriyet arşivi (MEYDAN)

SOFTALAŞMAK geçz. f. (*softa*'dan *sof-ta-la-ş-mak*). Softa haline gelmek. (M)

SOFTWARE [softveyr] i. (ing. *soft*, yumuşak ve *ware* eşya; mal). Bilgi-işlem. Bir ordinatörün veya bir bilgi-işlem sisteminin daha kullanışlı ve daha etkili olabilmesini sağlamak için, bu ordinatör veya sistemin elektronik ve elektromekanik malzemelerini tamamlamakla görevli olan programların tümü. (Bir ordinatörün software'i, birleştirme programlarının işletme sisteminden, derleyici programlardan, bir uygulama ve genel kullanım programları bütününden meydana gelir. Ordinatör veya bilgi- işlem sisteminin pratik olarak kullanılabilmesi için software, hardware'in vaz geçilmez bir tamamlayıcısıdır.) [L]

SOFU sıf. ve i. (ar. *şūfī*'den). Dinin gereklerine kesinlikle uyan (kimse): *Sofu kadın, böyle isim değiştirmeyi en büyük bir cinayet sayıyordu* (Ömer Seyfeddin). *Yaver sofu biri olacak ki, önce selâm, sonra Arab'a birkaç metelik verdi* (F. R. Atay).

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre *Kur'an* ve hadislerle bildirilen bütün görevleri yapan, şeriat hükümlerini bir bütünlük içinde yerine getiren kimseler *sofu* sayılır. İslâm ülkelerinde VIII. yy.dan sonra yayılmağa başlayan sofu deyimi daha çok müslüman halk arasında kullanılır. Kendini dine, şeriatın öngördüğü işlere veren, ibadette bulunan herkese halk dilinde sofu denir. Sofu kelimesinin en çok kullanıldığı bölge Anadolu'dur. Müslüman Türkler, dinlerine sıkı sıkıya bağlı olan hıristiyanlara, musevîlere de sofu derler.

— Folk. Halk dilinde sofu kelimesi, daha çok Kerem ile Aslı, Ferhad ile Şirin gibi aşk hikâyelerinde geçer. Sofu, müslüman veya hıristiyan olabilir. Kızını, sevgilisine vermek istemez; ondan bucak bucak kaçırır. Çok defa müslüman olan âşık, sevgilisinin ardı sıra ülke ülke dolaşır; sayısız acı ve sıkıntıya katlanır. Sonunda ya âşık yolunda ölür veya sevgilisine kavuşur ve ona islâm dinini kabul ettirir.

◆ **Sofuluk** i. Sofu olma hali. || Sofuca davranış. (M)

SOFULU, yun. **Suflion,** Yunanistan'ın Batı Trakya bölümünde kasaba. Meriç vâdisinin batı kenarındaki tepelerin eteğinde yer alır. Merkezi Dedeağaç olan Meriç (Ebros veya Evros) idare alanı (nomos) toprakları içindedir. Edirne-Dedeağaç demiryolu üzerinde istasyon. (M)

SOFYA, bulgarca **Sofiya,** lat. **Serdica,** islavca **Sredets,** Bulgaristan'ın en büyük şehri ve başkenti. Ülkenin siyasî, iktisadî ve kültür merkezi. Sredna Gora'nın batısında, Vitoşa dağının eteğinde Sofya yaylasının güney kısmını kapsar. Şehir İskır nehrinin kolları olan Vladayska, Perlovska ve Suhodolska ırmaklarının etrafında yerleşmiştir; 160 032 m²; 800 953 nüf. (1965).

● *Coğrafya.* Şehir Sofya belediyesine bağlı köy ve mahalleleri içine alan altı büyük semte bölünmüştür. Sofya büyük bir sanayi merkezidir. Ülkedeki sanayi müessese-lerinin yüzde 20'si buraya toplanmıştır. 1965'te Sofya'da 205 sanayi müessesesi vardı. En çok makine, metal işleme, demiryolu, elektrik, asansör, otokar, radyo ve televizyon imalâtı, soğutucu, tıp âletleri, buhar kazanları, dokuma (pamuk, yün), şeker, ilâç, gıda, sigara, şarap ve rakı, kimya, kâğıt, plastik, inşaat malzemeleri, şişe ve cam, porselen v.b. sanayiler gelişmiştir. Ülkedeki matbaa işlerinin yüzde 75'i burada yapılır. Şehrin elektrik enerjisinden olan ihtiyacı «Sofiya», «Tr. Kostov», «Kurilo» termoelektrik ve «Iskır grubu» hidroelektrik santrallarından karşılanır. Sofya'daki ilk fabrikalar arasında Lozenets'te tuğla; Knyajevo'da ispirto; Pavlovo'da bira (1881), «Rabotnik» tuğla, Devlet matbaası (1881), Taki Dimitrov bira fabrikaları yer alır. Bunlar 1893'ün sonunda onaylanan Yerli Sanayii Koruma kanunundan önce kurulmuş müesseselerdir. 1912'de 69, 1926'da 203, 1939'da 492 sanayi müessesesi vardı. İkinci Dünya savaşından önce en çok dokuma, gıda, makine, metal işleme ve kauçuk sanayileri gelişmişti. Bunlar özellikle dışarıdan gelen hammadde ile çalışırlardı. İkinci Dünya savaşında Sofya'daki fabrikalar büyük zarara uğradı. 1945'ten sonra bir canlanma görüldü. 1947'de yapılan millîleştirmeden sonra eski küçük atelyeler ve imalâthaneler büyük fabrikalar haline getirildi, sistemli ve düzenli bir çalışma hayatı sürdürmeğe başladılar.

Şehrin yakınlarında tarım, et, yem, süt ürünleri elde eden düzenli kooperatif ve müesseseler vardır.

Sofya büyük bir ulaşım merkezidir. Kara ve demiryolu ile ülkenin her köşesine bağlıdır. Aynı zamanda milletlerarası İstanbul-Belgrad ve Sofya - Atina yolları da buradan geçer. Şehir içindeki ulaşım tramvay, troleybüs ve otobüslerle yapılır. Şehir yakınlarında bulunan milletlerarası havaalanının 35 ülke ile bağlantısı vardır. Sofya pek çok parkı ve bahçesi olan bir şehirdir. Hürriyet parkı, Şehir parkı, Avcılar parkı, «Hristo Smirnenski» parkı v.b. şehrin en büyük parklarıdır. Şehir etrafındaki Vitoşa, Lyulin, Lozenska v.b. dağlarının ve Ovça Kupel, Knyajevo, Gorna Banya ve şehrin merkezindeki maden suları sayesinde büyük bir balneoloji merkezidir. Sofya'da modern şehircilik 1880'den itibaren başlar. Aynı yıl şehrin ilk tanzim planı hazırlandı. Bu plan şehrin şark çehresini değiştirdi. Eski dükkânlar, dar sokaklar ve birçok cami ortadan kaldırıldı. Bunların yerine modern ve büyük binalar inşa edildi: Millet meclisi (Narodno Sıbranie) binası (1884), Kral sarayı (tadil edilmiş ve genişletilmiş eski türk konağı, 1879-1887), bugünkü Millî Resim galerisi, Ordu sarayı, Millî tiyatro, «Aleksandır Nevski» tapınağı, Sinod sarayı v.b.

Sofya aynı zamanda Bulgaristan'ın en büyük kültür ve eğitim merkezidir. Eğitim kurumları Osmanlı imparatorluğu zamanından bu yana faaliyetlerini sürdürmektedir. 1966 Yılında Sofya'da 14 yüksekokul (bunlardan biri üniversite), Yüksek Güzel Sanatlar okulu ve Bulgar Devlet konservatuvarı, 4 yarı yüksek, 108 bilimsel araştırma enstitüsü, 188 genel eğitim ve politeknik okulu (lise), 37 lise dereceli sanat okulu, 10 ihtisas lisesi, 27 profesyonel-teknik okulu vardı. Bulgar Bilimler akademisi (BAN), Bulgar İktisat ve Tarım Bilimleri akademisi, «Kiril i Metodiy» Millî kütüphanesi, Millî Resim galerisi, «İvan Vazov» Millî tiyatrosu, Sofya Devlet operası, Bulgar Bilimler akademisine bağlı arkeoloji ve etnografya müzeleri, gözlemevi, Devrim Hareketi müzesi, Tarih müzesi, birçok anıt. 1965'te Sofya'da 40 sinema, 8 tiyatro, 1 opera, 22 müze, 789 kütüphane ve 1 resim galerisi vardı. XIV. yy.da Evtimiy Tırnovski'nin kurduğu Sofya Edebiyat okulu çok meşhurdur. Bu okulda birçok ünlü edebiyatçı yetişti.

Sofya'nın nüfusu: 1880'de 20 501; 1900'de 67 789; 1910'da 102 812; 1920'de 154 025; 1934'te 344 811; 1946'da 463 587; 1956'da 639 920; 1965'te 800 953.

● *Tarih.* Sofya Avrupa'nın en eski şehirlerinden biridir. Sofya yaylasında (Kurilo, Kremikovtsi, Buhovo köyleri) ve bugünkü şehirde (Geo Milev semti) ilk yerleşmeler (göçler) neolit'in ilk yarısında (M.Ö. IV. binyıl) olmuştur. «9 Eylül» meydanında eneolit devrine ait yerleşmelerden kalıntılara rastlanmıştır (yaklaşık olarak M. Ö. III. binyılın ikinci yarısı). M.Ö. VIII.-VII. yy. ile bugünkü şehrin merkezinde (sıcak maden suyu kaynaklarının yakınlarında) M.Ö. V. yy.da Odris krallığının eline geçen bir trak köyü bulunuyordu. Bu köyde *serd*'ler denilen bir trakya halkı yaşıyordu. Şehir, M.Ö. 29 yılından sonra Roma imparatorluğu tarafından fethedildi ve M.Ö. 46 yılında bir Roma eyaleti olan *Thracia*'nın bölge (strateji) merkezi oldu. Romalılar şehre *Serdica* («Serd'lerin şehri») adını verdiler. M.S. I. yy.da idare merkezi oldu. İmparator Ulpius Trajanus (98-117) zamanında iç özerk idareli bir şehir oldu. Şehrin kendi konseyi, meclisi ve seçim mahkemesi vardı. Bu dönemde imparatorun namına şehre *Ulpia Serdica* adı verildi. II. yy.ın sonlarında tahkim edilen şehir (surları taş ve tuğlalardan yapılmış, kuleleri ise önce yuvarlak, daha sonra üçgen şeklinde) bugünkü Legué (Lege), Alabin, Pozitano, Washington (Vaşington) Ekzarh Yosif ve Serdica sokakları arasında yerleşmişti. Serdica'nın planlamasında roma tanzim planı uygulandı: sokakların genişliği 3,8-6 m, kuzey-güney ve doğu-batı yönünde, taş kaldırımlı, su ve lağım kanalizasyonlu. Romalılar Serdica'nın merkezinde (bugünkü Sofya'nın merkezi) büyük anıtsal binalar kurdular. Serdica büyük Orta Avrupa-İstanbul ve Tuna-Ege denizi yolları üstünde kurulmuş bir şehirdir. Bu ticarî önemi gittikçe artmıştır. III. yy.dan itibaren İç Dakya eyaletinin başkenti oldu ve para basmağa başladı. Şehir en büyük gelişmeyi imparator Solgun Constantius I (305-306) zamanında göstermiştir. Serdica IV. yy.ın sonunda Doğu Roma imparatorluğu topraklarına dahil oldu. Hunların saldırısından (441-447) büyük zarar gören şehir imparator İustinianos (527-565) ve Tiberios I (578-582) zamanında yeniden gelişti. Bu dönemde büyük bina ve park yapımına çok önem verildi.

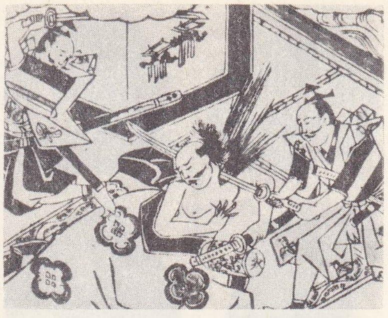

SOGA kardeşlerin Suketsune'yi öldürüşü Cabinet des Estampes, Paris

Christophe **SOGLO**

Serdica 809'da Krum Han (803-814) tarafından fethedildi ve Bulgar krallığı topraklarına ilhak edildi. Bulgarlar şehre *Sredets* adını verdiler. Bizans kaynaklarında Thriaditsa (islavca *Sredets*'in yunanca söylenişi) olarak da geçer. İlk Bulgar devleti zamanında Sredets sağlam bir kale ve önemli stratejik idare merkezi haline getirildi. Çar Samuil zamanında *Batı Bulgar devleti* topraklarına geçti. 986'da imparator Basileios II Bulgaröldüren'in birçok başarısız saldırısına uğradı. Nihayet şehir 1018'de Bizanslıların eline geçti. Bizans imparatorluğu zamanında Sredets'in halkı Petır Delyan'ın ayaklanmasına (1040) katıldı; 1078'de şehirde Bizanslılara karşı yeni bir ayaklanma daha oldu. Şehir 1194'te çar Asen I tarafından kurtarıldı. XII. - XIV. yy.da büyük zanaatçılık (kuyumculuk, demircilik, silâh yapımı, seramik, elsanatları v.b.) ve faal ticaret merkezi idi. XIV. yy.ın sonlarında şehre *Sofiya* adı verildi. Adını şehrin merkezinde bulunan «Sveta Sofiya» (Aya Sophia) kilisesinden aldı. Sofiya adı ilk defa çar İvan Şişman'ın (1371 - 1393) Dragalevski manastırına verdiği imtiyaznamede geçer. Bundan sonraki Sofiya eski Sredets'in yerini alıp şehrin resmî adı üstünlüğünü elde eder. Sofya 1382'de (veya 1385) sürekli bir direnişten sonra Türkler tarafından fethedildi ve Rumeli beylerbeyliğinin merkezi oldu. Şehir yavaş yavaş eski şeklini kaybedip türk şehirlerine benzemeğe başladı. Nüfusu Türklerin gelmesiyle değişti. Başlıca yabancıların (Yahudiler, Dubrovnikliler v.b.) rol oynadığı çeşitli zanaatlar ve ticaret gelişti. Sofya 1797'de Pazvandoğlu Osman'ın eline geçti. Şehir 1853 - 1856 Kırım savaşından sonra idarî önemini kaybetmeğe başladı ve sadece Tuna vilâyetinde sancak merkezi olarak kaldı. Sofya'nın bulgar halkı bağımsız kilise ve millî kurtuluş savaşına katıldı. 1870'te V. Levski burada devrim komitesi kurdu. Nisan 1876 ayaklanması türk kuvvetleri tarafından bastırıldı. 1877 - 1878 Türk-Rus savaşı sırasında şehir türk askerî kampı haline getirildi. 4 Ocak 1878'de rus ordusu tarafından işgal edildi. Bu sıralarda şehirde 3 000 ev ve 15 000 nüf. vardı. 3 Nisan 1879'da M. Drinov'un teşebbüsü üzerine şehir Bulgar prensliğinin başkenti olarak seçildi. Özellikle İstanbul-Viyana demiryoluna bağlandıktan (1888) sonra şehir nüfusunda büyük artış görüldü. Daha sonra etraftaki köyler idarî olarak Sofya'ya bağlanınca, şehrin nüfusu ve yüzeyi daha da arttı.

1892'de burada Bulgar Sosyal - Demokrat partisinin yerli teşkilâtı kuruldu. 1901'de

Foto. LAROUSSE

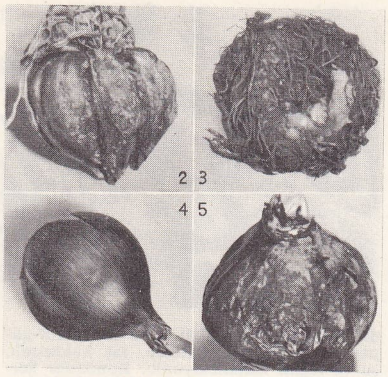

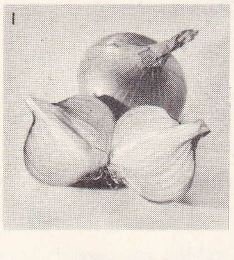

soğanlar

1. adî soğan
2. Glayöl soğanı
3. Begonya soğanı
4. Fulya soğanı
5. Sümbül soğanı

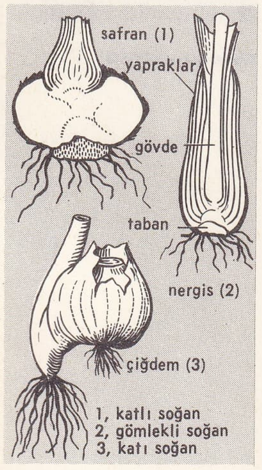

soğan (bot.)

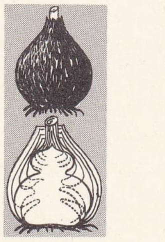

soğan

ise buraya Bulgar İşçi Sosyal-Demokrat partisinin Merkez komitesi yerleşti. İkinci Dünya savaşı sırasında Sofya Bulgar Komünist partisinin, İşçi Gençlik birliği (R MS), Vatan Cephesi Millî komitesi ve Halk Kurtuluş ordusunun genelkurmay başkanlığı v.b. örgütlerin merkezi idi. 9 Eylül 1944'te Vatan cephesinin ilk halk demokratik hükûmeti kuruldu.

● *Güzel sanatlar.* Bugün Sofya'da Roma Serdica'sından şu kalıntılar görülebilir: *Sveti Georgi* (Aziz Georgios) *kilisesi* (IV. yy.da tapınak olarak inşa edilmiş), bugün grandhotel «Balkan»ın avlusunda bulunur; «Ekzarh Yosif» sokağında ve Hal meydanında kale surları; *Sveta Sofiya* (Aya Sophia) *kilisesi* (VI. yy.); *Boyana kilisesi* (Ortaçağ). 1368'de Osmanlıların eline geçtikten sonra Sofya'da birçok mimarî eser meydana getirildi. 1506'da Abdülhayoğlu Yahya Paşa bir bedesten yaptırdı. Bedestenin içinde ve dışında yüzlerce dükkân vardı. 1540'ta 25 sancağın başlandığı bir eyalet haline gelen Sofya'da cami, medrese ve imaret gibi eserler yapıldı. Şehrin bir ticaret merkezi oluşu, büyük hanların yapılmasına yol açtı. Sofu Mehmed Paşa tarafından yaptırılan kervansaray, şehrin önemli eserleri arasında yer alır. XVII. yy.da şehri gezen Evliya Çelebi 53 cami ve mescit, 40 okul, 2 medrese, 11 han, 1 086 dükkân ve bedesten olduğunu söyler. Sofya'da ilk külliyeyi Mehmed II'nin sadrazamı Mahmud Paşa, Rumeli beylerbeyliği sırasında yaptırdı. Bu külliyede cami, medrese odaları, kütüphane, kervansaray ve sebil vardı. Bugüne bunlardan yalnız cami kaldı; 9 kubbeli olan ve *Ulucami* diye de anılan bu yapı, bugün Bulgar Arkeoloji müzesi haline getirildi. Şehirde Sofu Mehmed Paşanın yaptırdığı külliyenin içinde cami, medrese, kütüphane, imaret, bimaristan (hastahane), hamam ve kervansaray yer alıyordu. Cami ve minaresi siyaha yakın renkte granit taşından yapıldığı için buna *Karacami* denildiği gibi *İmaret camii, Cuma camii* de denirdi. Mimar Sinan'ın Sofya'daki en güzel eseri olan bu cami, 1878 Rus savaşından sonra cephanelik olarak kullanıldı. Sonradan minareleri yıkılarak kiliseye çevrildi. 16 Odalı olan medresesi bir süre hapishane olarak kullanıldı, sonra yıkılarak yerine İçişleri bakanlığı binası yapıldı. Bu büyük eserlerden başka Sofya'da birçok cami vardır. Bunlardan *Banyabaşı camii* veya *Mollaefendi Kadıseyfullah camii*, dört tane köşe kubbesinin ortasında yükselen büyük kubbesi ve tek minaresiyle bugün ayaktadır; Sofya'daki 53 camiden ibadete açık tek camidir. *Gül camii* de Bayezid II tarafından camiye çevrilmiş bir Roma eseridir. 1878'den sonra kilise haline getirildi. Şehirde Siyavuş Paşa tarafından yaptırılan *Sofya camii* de (XVI. yy.) kiliseye çevrilmiştir. *Defterdar camii.* Paşasarayı önündeki *Çelebi camii* ve *Şeftalili cami*'nin üzerleri kurşunla örtülüdür. (M)

SOFYAN i. (İran'da bir şehrin adından [?]). Mus. Türk musikisinde küçük usullerden biri. (Bk. ANSİKL.) || *Nim sofyan*, türk musikisinde basit usullerden birincisi. (İki zamanlıdır. Vuruşu, 1 kavi, 1 zayıftır [düm-tek].)

— ANSİKL. Mus. Bu usul birleşik usullerin en küçüğüdür; iki tane nim sofyandan meydana gelir. Dört zamanlı ve üç vuruşludur. Vuruşu, düm (2 zaman, kavi), te (1, nim kavi), ke (1, zayıf). Tabiî mertebesi 4/4'tür; 4/2 ağır sofyan ile 4/8 yürük sofyan az kullanılmıştır. Sofyan usulü ilâhîler, şarkılar, peşrevler, oyun havaları, tevşihler ve bestelerde kullanılmıştır. (M)

SOGA, Japonya'nın, VI. ve VII. yy.da önemli siyasî rol oynayan en eski ve en ünlü klanı. 536'da üyelerinden İname, O-emi («kabile reislerinin efendisi») unvanını alınca bu imtiyazlı durumundan yararlanarak takımadalara Buddha'cılığı soktu. Oğlu Umoko, kızını imparatorla evlendirerek ailenin durumunu sağlamlaştırdı ve iki güçlü kabilenin (Nakatomi ve Mononobeler) bir süre tehdit ettikleri yeni dini kesinlikle kabul ettirdi (Şigisan savaşı, 587). 664'te Umako'nun oğlu ve torunu olan Emişi ve İruka'nın öldürülmeleri Sogaların zorba iktidarına son vererek yerlerini Fucivaraların almasını sağladı. (L)

SOGD, Eskiçağda Orta Asya'da bir bölge. Amuderya'dan Siriderya'ya kadar uzanan bu bölge, Perslerin elinde bulunuyordu. Bölgeyi, Dara I'in (M.Ö. 522-486) hâkimiyeti altına aldığı söylenir. Dara I'den sonra Sogd bölgesi uzun bir süre İranlıların elinde kaldı. Zaman zaman yakın komşularının saldırılarına uğradı. Halkı başka ülkelere göç etmek zorunda kaldı. Sogd bölgesinde, başta Birunî olmak üzere birçok islâm kaynağının verdiği bilgiye göre, eskiden beri Persler oturur ve Persçe konuşurlardı. Eski Farsların *Suguda* dedikleri Sogd ülkesinde Zerdüşt dini yaygındı. Zamanla bu bölgeye, dışarıdan gelen başka dinlerin ve IX. yy.dan sonra da İslâmlığın girdiği biliniyor. İslâm kaynaklarında Sogd kelimesi eski çağlardaki kadar geniş bir bölgenin adı değildir. Özellikle islâm yazarlarından İstahrî'nin bildirdiğine göre Sogd ülkesi, Buhara'nın doğusundaki Dabusiye'den Semerkand'a kadar uzanan alanı içine alıyordu. Bu tanıma göre Buhara, Kişş (Kaş) ve Nesef illeri Sogd ülkesi sınırları içindeydi. Kişş bazı kaynaklarda Sogd ülkesinin başkenti olarak gösterilir. Bu bölgenin (Kaş) eski çin dilindeki adı Suhiai (Sugit) olduğuna göre, eskiden de Sogd ülkesi sınırları içindeydi. İslâm yazarı Yakubî de Semerkand'ı Sogd'un başkenti olarak gösterir. Kişş ve Nesef illerinin Sogd'a bağlı bulunduğunu, Buhara'nın ondan ayrı olduğunu belirtir. Bugün, coğrafya bakımından Semerkand'ın bir bölgesine Sogd denir. Zerefşan ırmağının iki kolu olan Akderya ile Karaderya arasındaki bölgenin bir bölümünde Yarı Sogd (Nim Sugud), bir bölümüne de Büyük Sogd (Sugudi Kelân) adı verilir. (M)

SOGDCA i. (*sogd*'dan *Sogd-ca*). Leng. Orta iran dili döneminden, doğu öbeğine giren iran dil ailesinden dil.

— ANSİKL. Eski Sogdiane'nin dili olan *Sogdca*, bütün Orta Asya'da bildirişim dili olarak kullanıldı, Moğolistan ve Çin ile Tibet sınırlarına kadar uzanan çok geniş bir alanda konuşuldu. XX. yy. başına kadar büsbütün unutulan bu dil arkeolojinin bulguları sayesinde ortaya çıkarıldı. En eski sogdca belgeler, M.S. IV. yy.'da yazıldığı sanılan özel mektuplardır. Çoğu VIII.-IX. yy.dan kalma olan metinler, din, Buddha'cılık (çoğunlukla Çinceden çevrilmiştir), Hıristiyanlık (kısmen süryani dilinden çevrilmiştir) veya mani veya parth edebiyatı, Manicilikle ilgili yazılardır. Sogd dili, iran dillerinden gelen, zamanla çin, tibet ve hint dilleriyle karışan, onlardan birçok kelime, özellikle din kavramları alarak gelişen bir dildir. Yapısı, kuruluşu ve ses düzeni eski Farsçanın aynıdır. Fakat diğer iranî lehçeler gibi, kısmen fars edebî dili, kısmen türkçe tarafından kullanıştan kaldırıldı. Bununla beraber Uygurların yazılarını Sogdlulardan almış oldukları anlaşılıyor. Ayrıca «kasaba, şehir» anlamındaki «kent» kelimesi Sogdcadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Sogdcadan günümüze ulaşan tek kalıntı Semerkanad'ın doğusunda konuşulan küçük yugnabî lehçesidir. (L)

SOGDLULAR, Orta Asya'nın Sogd bölgesinde (Sogdiane) oturan halk. Eski yunan kaynaklarına göre, sogd ülkesinin en eski halkı, hiç olmazsa Darius I'den beri iran menşeli bir kavimdir. XI. yy. islâm yazarlarından Birunî'ye göre, Sogdlular, Harizmliler gibi Maveraünnehir'de, Zerdüşt dininde yerli bir kavimdi ve ayrı bir dilleri vardı. En eski yerlileri Ortaçağda Sogdcadan başka dil konuştular; genellikle Sogdlular ülkeye yapılan sürekli saldırılar veya dışarıdan gelen göçler sonucu, ana dilini unuttu. Özellikle sogd göçmenleri Oğuzlar (Dokuz Oğuzlar) ülkesinde ve Balasagun'da yaşayarak türk geleneklerini benimsediler. Buddha, Mani, hıristiyan ve Zerdüşt dinleriyle ilgili sogdca elyazmalarının incelemesinden, sogd ülkesinde yaşayan halkın zaman zaman din değiştirdiği veya bu dinlere bağlı halklarla kaynaştığı anlaşılıyor. Sogd ülkesinin komşu milletler tarafından sık sık saldırılara uğraması ve halkının bir kısmının yakın ülkelere göçmesi yüzünden, bölgedeki yerliler zamanla başka kavimlerle kaynaştı ve yeni bir halk topluluğu ortaya çıktı. Sogd dili üstünde yapılan çalışmalar da çağlar boyunca süren böyle bir kaynaşmanın gerçek olduğunu gösteriyor. Özellikle İskender'in Asya'ya saldırısından (M.Ö. 331) sonra, başta İran olmak üzere birçok asya kavmiyle, çevre ülkelerden gelen veya getirilen göçmen kavimleri arasında kaynaşmaların, karışmaların hızlandığı biliniyor. Bu olaylar sogd ülkesi halkını da uzun süre etkiledi. Bugün aynı bölgelerde yaşayan, fakat zamanla kendi dillerini unutan Sogdlular vardır. (LM)

SOGLO (Christophe), dahomeyli siyaset adamı (Abomey 1909). İkinci Dünya savaşı ve Çinhindi seferi sırasında fransız ordusunda hizmet gördü, Dahomey bağımsızlığa kavuşunca (1960) ülkesinin kurmay başkanı oldu. 28 Ekim 1963'te iktidara geçti, sonra H. Maga, Apithy ve Ahomadegbe'nin yönetimi ellerine almaları üzerine iktidardan çekildi. Şubat 1964'te generalliğe yükseldi. Devlet müesseselerinin işlemez hale gelmesi üzerine, 22 aralık 1965'te cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık görevlerini üstüne almağa karar verdi. Fransa ile sıkı ilişkiler kurdu, fakat 27 aralıkta, kumandan Kouandete'nin yönettiği bir askerî darbeyle devrildi. Ülkesini terk ederek Fransa'ya gitti. (L)

SOGN ve **FJORDANE**, Norveç'in batısında idare bölgesi (*fylke*); 18 515 km²; 100 500 nüf. Merkezi, *Florö*. (L)

SOGNEFJORD, Norveç'in en büyük ve en güzel fiyordlarından biri, Kuzey Denizi'nin ucuna açılır, Bergen'in kuzeyinde. Uzunluğu 175 km, ama eni ancak 5-6 km'dir. Derinlikleri önemlidir (930-1 244 m arasında). Sognefjord Hardangervidda'yı (güneyde) Jotunheim'den (kuzeyde) ayırır. (L)

SOGNOT (Louis), fransız dekoratörü ve ressamı (Paris 1892). Bernard-Palissy okulunda yetişti. Teknik ve sanat okullarında profesörlük yaptı. Sonra da dekoratif sanatlar okulunda profesör ve atelye şefi oldu. İndore mihracesinin apartman dairelerine ve Paris belediye başkanının çalışma odasına yaptığı süslemeler en önemli eserleridir. (L)

SOĞAN i. (esk. türk. *soğan* veya *soğun*'dan). Bot. Yemeklere çeşni vermek için çok kullanılan, keskin kokulu, acı sebze (ilmî adı *Allium cepa;* zambakgillerden): *Birinin aklı yok deli divane / Bir kısmı muhtaçtır acı soğana* (Âşık Veysel). *Rabia ise gülüyordu, soğanı uzattı: «Al, şimdi yahniyi pişir, afiyetle ye!» dedi* (N. Araz). || Birtakım bitkilerin (çiğdem, zambak, lâle, sarmısak v.b.) toprak altındaki yuvarlak kısmı. (Soğan düz bir tabla [sap] ile buna bitişik kat kat pullarla [değişikliğe uğramış yapraklar] sarılı bir tomurcuktan ibarettir; alt tarafında saçak kökler bulunur.) || *Arpacık soğanı*. Bk. ARPACIK.

— Zool. *Aort soğanı*, dölütün kalbinde bulunan, insanlarda kaybolduğu halde bazı hayvanlarda erişkin iken de devam eden şişkinlik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Soğan* iki veya çok yıllık bir bitkidir, toprak altındaki yuvarlak kısmı (soğan) değişik biçim, renk ve irilikte, yaprakları silindirimsi, boş ve sivridir. Çok eskiden beri tarım bitkisi olarak yetiştirilen soğanın anayurdu Doğu'dur. Bileşiminde kükürtlü, uçucu, acı bir yağ bulunduğu için gözü çok yaşartır. Soğan kabuğu yumurtayı, Doğu'da ipeği kırmızıya zoyamakta kullanılır. Soğan çok kolay yetişir; tarlaya ekilerek kolayca üretilir. İlk-

Foto. LAROUSSE

baharda ekilen tohumlardan elde edilen arpacıklar ağustosta toplanır. Dayanıklı beyaz soğan çeşitleri veya bazı renkli soğanlar kışı yumuşak geçen yerlerde ağustosta da ekilebilir. Toplanan arpacıklar sonbaharda yeniden ekilir ve nisanda ürün alınır. Geç ekilen soğanlardan elde edilen arpacıklar ertesi yıl doğrudan doğruya baharda da ekilebilir. Soğanlar beyaz ve renkli (sarı veya kırmızı) diye ikiye ayrıldığı gibi acı ve tatlı diye de ikiye ayrılır. Bir kısmı güz ekimine gayet iyi gelir. Soğan zengin ve sağlam toprak ister. Bitkisel bir organ olarak soğanın, genellikle basık koni biçimindeki tablası, düğüm arası bulunmayan, son derece kısa bir sap demektir; yedek besinle dolu pullar, birbirine bitişik olarak tablanın böğründe yer alır. Tablanın üzerindeki tomurcuktan ileride soğan ekseninin uzamasıyle çiçekli sap oluşur. Tablanın alt yüzünde saçak şeklinde ek kökler bulunur.

Soğanlar çeşit çeşittir: gömlekli soğanda pullar tamamen birbirini örter (sümbül); pullu soğandan pul yapraklar kiremit gibi birbirini kısmen örter (zambak); tıkız soğanda, dolu olan yuvarlak kısım birçok ince ve kuru pul yapraklarla kaplıdır (safran). Soğanların çoğu (soğan, lâle) yalnız bir defa çiçek açar; fakat aynı zamanda son pulun dibinde ilkine benzer yeni bir soğan oluşur. Ayrıca pul yaprakların dibinde arpacık denen ikinci derece tomurcuk soğanlar da oluşabilir. Bir kısım soğanlar yenir (soğan, sarmısak), bir kısmı hekimlikte kullanılır (adasoğanı, safran). Soğan, kışı toprakta uyuyarak geçiren ve ilkbaharda cücüklenerek ve yedek besinini kullanarak sap süren bir bitkidir.

— Zool. *Aort soğanı*, köpekbalıklarında (köpekbalığı, vatoz) büyük ve büzülgendir, içinde bir sürü çift kapakçık bulunur. Kemikli balıklarda ise büzülüp genişlemez ve içinde sadece bir çift kapakçık vardır. Bu kapakçık soğancıkla karıncık arasındadır. Akciğerli balıklarla amfibyumlarda aort soğanı uzunlamasına iki eğik düzeye bölünmüştür. Temiz kanı toplayan bölümünden ana aort, «kirli» kanı toplayan diğer bölümden ise akciğer atardamarı çıkar ve kanı solunum organlarına götürür. Yüksek yapılı omurgalılarda (amniyoslular) aort soğanı yoktur.

◆ **Soğancı** i. Soğan satan kimse.

● **Soğanlık** i. Soğan yetiştirilen yer. (LM)

SOĞANCIK i. (*soğan*'dan *soğan-cık*). Bot. Yalınkat yapraklarla sarılı, yedek besince zengin şişkin bir tomurcuktan ibaret küçük soğan. (Soğancıklar yaprakların koltuk altında koltukaltı tomurcuğunda [basurotu], çiçek yerinde [sarmısak] veya bazı yaprakların üzerinde [bazı eğreltiotları] meydana gelir. Koparılıp yere daldırılırsa tabiî çelik rolü oynar.) [L]

SOĞANİLİK blş. i. Anat. Beyin-omurilik ekseninin omurilikle beyin arasındaki parçası. Bk. ANSİKL.

— Nörol. *Yalancı soğanilik* felci, soğanilikteki bir bozukluktan değil, sinir merkezlerini felçli kaslara bağlayan çift taraflı sinir yollarındaki bozukluktan ileri gelen dudak-dil-gırtlak felci. (Yalancı soğanilik felci çoğu zaman damar sertliğine bağlı az yaygın, fakat çok sayıda tümbeyin lezyonlarından ileri gelir.)

— ANSİKL. Anat. *Soğanilik* omuriliğin üst ucunda bulunan ve varol köprüsü ile birleşerek sona eren bir şişkinliktir. Ön yüzü kafatasının tabanına oturur. Arka yüzü varol köprüsünün arka yüzüyle beraber dördüncü karıncığın tabanını meydana getirir; burası da beyincikle örtülür.

Soğanilik bozmadde (sinir hücrelerinin gövdesi) ve akmaddeden (sinir telleri) meydana gelir; içinde şu kısımlar bulunur: 1. *boz çekirdekler* (son çift kafa sinirinin başlangıcı); 2. *ak sinir demetleri* (omuriliğe veya beyne giden yahut beyin sapının çeşitli bölgelerini birbiriyle birleştiren sinir demetleri); 3. *soğanilik merkezleri* (bazı beyin sinirlerinin çekirdekleriyle yakın bağlantısı olan bu merkezlerin birlikte çalışması, büyük fizyolojik fonksiyonların devamı için gereklidir).

● *Boz çekirdekler*, yutak, gırtlak, damak eteği ve dil kaslarının hareket merkezi; duyu sinir tellerinin esas başlangıcı duyu merkezidir. Beyin-omurilik ekseninin dışında, soğanilikten çıkan duyu sinirlerinin yolu üstündeki sinir düğmelerindedir. Soğanilikteki duyu siniri çekirdekleri çevredeki duyu nöronu ile merkezdeki ilk duyu nöronunun birbirine bağlanmasını sağlar.

● *Ak sinir demetleri*'nde şu kısımlar bulunur:

a) *hareket sinirleri*, tümbeyinin üst katlarından gelir, çıkan alın kıvrımından doğan piramit sinir demeti iki kısımdır; bir kısmı beyin sapına, dolayısıyle kısmen soğanilikteki hareket çekirdeklerine (dizsi sinir demeti), öteki kısmı omuriliğe gider (beyin kabuğu-omurilik sinir demeti).

Beyin-omurilik sinir demeti soğaniliğin ön yüzünde *soğanilik piramit sinirleri* denilen iki büyük kordon halinde kabarık olarak görülür; bu iki kordon soğaniliğin alt kısmında çaprazlaşarak omuriliğin yan kordonlarına girer. Piramit sinirlerinin bu şekilde çaprazlanması, çaprazlaşan piramit sinirlerin, beyin-omurilik piramit sinirinin küçük bir bölümüyle, yani kesişmeyen ve omuriliğin ön orta oluğunda yer alan doğru piramit sinir demetiyle birleşmesine imkân verir.

Diğer hareket siniri demetleri beyinkabuğundan değil, beyin tabanı ve sapındaki merkezlerden doğar, kas geriliminin, dengenin v.b. ayarlanmasında rol oynar (msl. kırmızı çekirdekten doğan rubro-spinal sinir demeti soğanilikten geçerek omuriliğe ulaşır);

b) *duyu siniri demetleri*: bunların bir kısmı omuriliğe girer girmez orta çizgide çaprazlaşır ve soğaniliğin yan kısımlarından geçerek talamusa doğru ilerler (omuriliktalamus sinir demeti: ısı ve ağrı duyumu verir); diğer kısmı omuriliğin içinde çaprazlamaz, soğaniliğin alt kısmında bulunan boz çekirdeklerle bağlantı kurduktan sonra, piramit sinir çaprazlaşmasının üstünde orta çizgiden geçerken çaprazlaşır; sinir telleri böylece soğaniliğin orta bölgesine ulaşır (Reil orta sinir şeriti: derin duyum, dokunma duyumu); bu duyu siniri demetlerine, soğanilikteki duyu sinirlerinin topladığı izlenimleri ileten sinir telleri eklenir; son olarak *işitme* ve *başı yönelme sinirleri* (sekizinci çift kafa sinirlerinden ibaret dolambaç-salyangoz sinirleri) soğanilik içinde orta çizgide çaprazlaşan ve tümbeyine doğru ilerleyen nöronlarla bağlantı kurar, işitme ve denge ile ilgili kas gerilimini ayarlamak üzere omuriliğe doğru iner; ayrıca başka bazı duyu siniri demetleri soğanilikten geçer, beyinciğe gider ve beyincik sapçıklarını meydana getirir; beyincik alt sapçıkları soğaniliğe dahildir ve dördüncü karıncığın tabanının alt kısmını sınırlandırır;

c) *birleştirici sinir demetleri*: uzunlamasına art şeritçik; soğanilik orta sinir demeti; bu sinir demeti kırmızı çekirdeği ve muhtemelen beyin tabanı çekirdeklerini soğanilikteki zeytinsi çekirdeğe birleştirir.

Çekirdeklerle demetler arasında ağsı madde denilen hücre tabakaları yer alır.

● *Soğanilik merkezleri*. Soğanilik hayatî fonksiyonların devamı için gerekli sinir işlemlerinin toplandığı bir beyin merkezidir. Öksürük, tükürük, kusma refleksleri v.b. soğanilikte yer alır, fakat soğanilik en başta solunum ve dolaşımın normal çalışmasını sağlayan ana merkezdir. Flourens, dördüncü karıncığın tabanının alt kısmında bir «can noktası» tespit etmiştir; bunun tahribi solunum hareketlerini durdurur: şimdi nefes alma ve verme merkezlerinin ayrı olduğu kabul edilmektedir. Bunların çalışması özellikle kanda bulunan karbon dioksit (CO_2) miktarıyle ayarlanır; bu suretle solunum hareketleri her an kanın oksijenlenmesini sağlayarak iç ortamın asit-baz dengesini sabit tutar. Bundan başka, solunum merkezlerinin dışında ve üstünde kalp hareketlerini düzenleyen merkezler vardır: uyartının azlığına çokluğuna göre bunların kimisi kalbin hızlanmasını kimisi yavaşlamasını sağlar.

Soğanilikte bunlardan başka damar devinimi ve glikoz metabolizmasıyle ilgili merkezler bulunur (dördüncü karıncığın tabanına bir iğne batırılınca poliüri ve glikozüri meydana gelir [Calude Bernard, 1849]). Bu merkezlerin çoğu hemen hemen kendi başına çalışır; çalışmaları, normal olarak arabeyin ve beyinkabuğu merkezlerini de içine alan geniş bir sinir örgüsünün çalışmalarıyle bütünleşir. Demek ki soğaniliğin kusursuz çalışması yaşamanın temel şartıdır. Meselâ kasaplık bazı hayvanları birdenbire öldürmek için bu organa bir şiş batırmak kâfidir. (L)

SOĞANLI sıf. (*soğan*'dan *soğan-lı*). İçinde soğan bulunan, soğanla pişirilmiş: *Soğanlı yahni.*

— Bot. Soğanı olan: *Soğanlı bitkiler.* (M)

SOĞANLI çayı, Batı Karadeniz bölümünde bugün bütününe *Filyos* ırmağı* denilen akarsuyun orta çığırında bir kesimine verilen ad. Önce *Ulusu, Gerede suyu, Melân çayı* gibi adlar alan Soğanlı çayı, büyük Demir - Çelik fabrikası önünde Araç suyu ile birleşir, sonra *Yenice ırmak* adını alır ve *Filyos* adıyle Karadeniz'e dökülmeden önce Devrek çayı ile birleşir. (M)

SOĞANLI dağları, Doğu Karadeniz kıyı dağlarının bir kesimi. Of - Bayburt yolu bu dağları, *Soğanlı geçidi*'nde (2 370 m) aşar. Başlıca doruklar *Kemer dağı* (2 856 m) ve *Soğanlı dağ*'dır (2 750 m). Kuzey yamaçları yoğun bir orman örtüsüyle kaplı olan dağlar, yüksek kesimlerinde uzun süre kar ve yazın bile sık sık sisle örtülür. Dağların yapısında volkanik ara tabakalı kretase yereyi hâkimdir; ekseni üzerinde grano-diyozit billûrsal kayaçları görülür. (M)

Soğanlıdere, Kayseri ilinin güneybatısında arkeolojik kazı istasyonu. 1910'da Campbell-Thomson tarafından bulundu; yüzeyden arkeoloji buluntuları toplandı. 1946'da İ. K. Kökten tarafından ikinci defa araştırılarak bazı obsidyen yongalar bulundu. İç Anadolu'nun en eski iskân yerlerinden biridir ve Anadolu'nun 3. paleolitik iskân yeri olması sebebiyle önemlidir. (M)

SOĞANLIK, Marmara bölgesinde (İstanbul ili, Kartal ilçesi, merkez bucağı) yer. 1940'ta 437 olan nüfusu, 1965'te 5 283, 1970 sayımının ilk sonuçlarına göre de 9 698'e ulaştı. Kartal'ın kuzeyinde, Yakacık'ın batısında dalgalı düzlükler üstünde yer alır. Maltepe, Kartal v.b.deki işyerlerinde çalışanların oturma semti. (M)

SOĞANSI sıf. (*soğan*'dan *soğan-sı*). Soğan biçiminde olan. (L)

SOĞRUMSAMA veya **SOĞURUMSAMA** i. (*soğrumsamak*'tan *soğrumsa-ma*). *Yeni.* Kim. *Eşanl. Yüze* SOĞURMA.

SOĞRUMSAMAK veya **SOĞURUMSAMAK** geçl. f. (*soğurmak* > *soğur-u-msamak* > *soğrumsamak*). *Yeni.* Kim. *Eşanl. Yüze* SOĞURMAK.

SOĞUK sıf. esk. türk. *soğuk*'tan). Isısı düşük olan: *O soğuk demirin orasına burasına dokundu.* (H.R. Gürpınar). *Ben, havayı bir parça güneşli gördüğüm vakit, daima soğuk su ile saçlarımı yıkarım* (R.N. Güntekin). || Isı azlığı yüzünden insanı üşüten: *Dışarıda vahşî ve soğuk bir şubat gecesi vardı* (Ömer Seyfeddin). *Sokağa fırladı. Güneşli soğuk bir gündü* (S.F. Abasıyanık). || Hayvansal ısısını yitiren: *Soğuk ceset.* || *—Mec.* İlgisiz, heyecansız davranan: *Halk olaylara karşı çok soğuk.* || Sertliğe yakın bir davranış içinde olan: *Soğuk adamdı, ama kibardı.* || Aşktan fiziksel zevk almayan: *Soğuk bir kadın.* || Sıcaklık ve duygudan yoksun, gönül okşamayan: *Kadın envai türlü dualar, teşekkürlerle Yusuf'un ellerine sarılıyor, kız ise hiç bir harekette bulunmadan yabancı ve soğuk gözlerle bunlara bakıyordu* (Sabahattin Ali). *Soğuk bir adam.* || Zf. Memnuniyetsizliğini belli ederek: *Soğuk karşılamak.* || *Soğuk bez.* Bk. SOĞUKBEZ. || *Soğuk damga.* Bk. DAMGA. || *Soğuk duş.* Bk. DUŞ. || *Soğuk kanlı.* Bk. SOĞUKKANLI.

— ÇEŞ. DEY. *Soğuk düşmek* (veya *kaçmak*), [olay veya söz için] yersiz olmak. || *Soğuk neva* (veya *nevale*), söz ve davranışları soğuk olanlar için söylenir. || *Soğuk yakmak* (veya *vurmak*), [bitkiler için] fazla soğuk yüzünden kurumak.

— Ask. *Soğuk harp.* Bk. *Soğuk* SAVAŞ.

soğanilik (anat.)

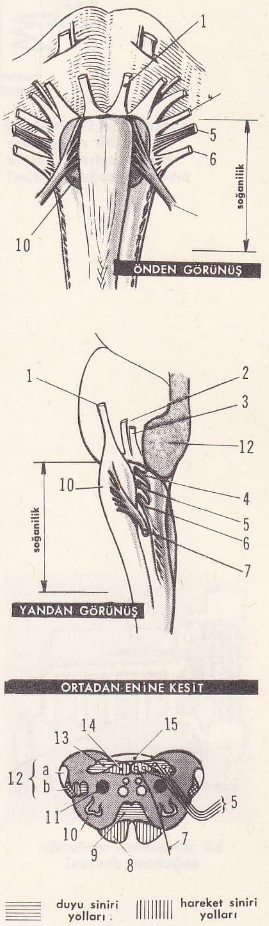

1. göz diş hareket siniri (VI); 2. yüz siniri (VII); 3. işitme siniri; 4. dil-yutak siniri (IX); 5. akciğer-mide siniri (X); 6. omurga siniri (XI); 7. büyük dilaltı siniri (XII); 8. piramit sinir demeti; 9. Reil şeridi; 10. soğanilik zeytini; 11. karma sinir çekirdeği (IX. ve X. sinirlere ait, hareket için); 12. beyincik sapı: a, doğru demet; b, çapraz demet; 13. duyu siniri yolları; 14. hareket siniri yolları; 15. dördüncü karıncık.

Not. Romen rakamları kafa siniri çiftlerinin sıra numarasını gösterir.

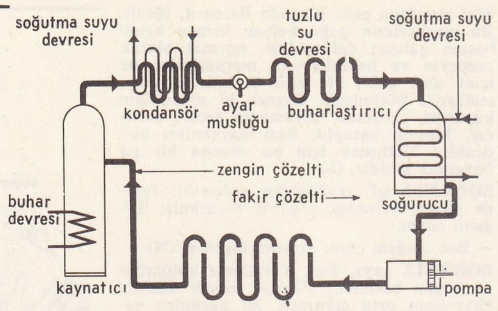

önceden sıvılaştırılmış bir akışkanın buharlaştırılmasıyle mekanik **soğuk** üretimi

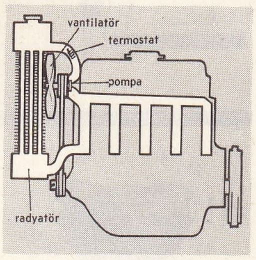

bir patlamalı motorda **soğutma** devresi

— Ciltc. *Soğuk baskı.* Bk. BASKI. || *Soğuk damga.* Bk. DAMGA. || *Esk. Soğuk iplik,* meşin şemse ciltlerin üzerine iz bırakmak amacıyle «soğuk iplik demiri» ile çekilen çizgi. (Bu çizgiler altın kaplanmaz, boş bırakılırdı.) || *Soğuk iplik demiri,* meşin şemse ciltlerin üzerine çizgi çizmek için kullanılan âletin adı. (Tekerlek şeklindeydi.)

— Dy. *Soğuk hava vagonu,* çabuk bozulan malları taşımağa yarayan ve çeperleri ısıyı yalıtan maddelerle kaplanmış bir buz haznesi olan vagon. (Buzun yol boyunca yavaş yavaş erimesi, oldukça düşük bir sıcaklık sağlar.) [FRİGORİFİK VAGON da denir.]

— Meteorol. *Soğuk alın.* Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Soğuk büfe,* çeşitli soğuk yiyeceklerin ve içeceklerin, oturulmadan, ayakta ikram edildiği yemek masaları. (Bk. ANSİKL.) || *Soğuk mönü,* soğuk yenilebilen bütün yiyecekler. (Çeşitli mezeler, kanepeler, salatalar, hamur işleri, sandviçler, tatlı, pasta ve bisküviler, alafranga konsomme, zeytinyağlı yemekler ve dolmalar soğuk mönü sayılır.)

— Patol. *Soğuk apse.* Bk. APSE.

— Pedol. *Soğuk toprak,* kış sona erdikten sonra uzun süre yaş kalan ve çok yavaş ısınan toprak. (Toprağın fazla killi veya az güneş görmesinden ileri gelir.)

— Pirotekni. *Soğuk barut,* düşük sıcaklıkta (2 000°C'ın altında) patlayan barut.

— Sanay. *Soğuk hava deposu.* Bk. DEPO.

— ANSİKL. Meteorol. Bir alının oluşması için, iki hava kütlesi arasında bir sıcaklık farkının bulunması yeterli değildir; bu iki kütlenin birbirine yaklaşması da şarttır. Eğer yalnız rüzgârlar arasında paralellik ve termik gradyon varsa, alın meydana gelmez (kıyılar boyunca çok sık görülen durum). Termik gradyon olmadığı halde hava kütleleri arasında yakınlaşma varsa yine alın meydana gelmez, fakat yakınlaşma çizgisi oluşur. İki yarımkürenin alizeleri arasındaki kıtalararası yakınlaşma çizgisinde durum böyledir. Gerekli iki şarttan biri yok olduğu zaman alın da kaybolur. Hareketli alınlar veya siklonik alınlar *soğuk, sıcak* veya *kapalı* olabilir.

1. Bir *soğuk alın*'da soğuk hava, bir bölgeyi kaplayan daha sıcak havanın altında, bir köşede toplanır. Alın ilerler ve sıcak havayı yükseltir. Bu yüzden sıcak hava genleşerek soğur ve yağmurlar başlar (bk. SİKLON.) Çoğu zaman birçok soğuk alın art arda gelir. Kuzeyin soğuk hava dalgalarına tekabül eden bu tür düzensiz hava akımı Avrupa üzerinde kışın ve ilkbaharda sık sık görülür. 2. *Sıcak alın*'lar da yağmur getirir, sıcak hava, önceden var olan soğuk havanın üstünde yavaş yavaş yükselerek soğuk havayı kovar. Sıcak alın akımları da vardır (msl. Avrupa üzerinde ilerleyen güneydoğu Sahra havası). 3. Siklonun soğuk alını sıcak alını yakalayıp, sıcak havayı yükseğe ittiği zaman alın *kapalı*'dır. Soğuk ve sıcak alınlar yalnız başına bulunabildiği gibi, bir Norveç siklonu meydana getirecek şekilde gruplaşabilir de.

— Mutf. *Soğuk büfe* misafir sayısının fazla olduğu durumlarda tercih edilir; böylece az personelle çok kişi ağırlanabilir. Yiyecekler de çeşitli olduğu için herkes kolayca istediği yemeği seçer. Soğuk büfelerde; portakal suyu, limonata, ayran ve şuruplar, köpüklü şarap v.b. alkollü içkiler verilebilir. Genellikle soğuk yemekler; haşlanmış söğüş etler, börekler, çeşitli kabuklu ve kabuksuz deniz hayvanları, salatalar, kanepe ve sandviçler, bisküvi ve pastalar, jelatinli tatlılar, supanglez ve çeşitli alafranga tatlılardır.

◆ İ. Isının kısmen veya tamamen yokluğu: *Soğuğa, sefaya, mihnete hiç şikâyetsiz tahammül eden sağlam bir vücudum vardı* (R. N. Güntekin). *Şiddetli bir soğuk. Soğuğa rağmen denize girdim.*

— ÇEŞ. DEY. *Soğuk almak,* üşüyerek hasta olmak: *Sıcaklar adamı terletir. Cereyanda kalırsa soğuk alır* (B. Felek). — *Mehmet Ağa'nın evi akmış. Onu aktarmak için / Dama çıktım, soğuk aldım, oluyor on beş gün* (M. Â. Ersoy). || *Kuru soğuk,* açık ve kuru havanın soğuğu.

— Bot. Bk. ANSİKL.

— Patol. Cinsel duyarlığı olmayan kimse. || *Soğuk alma.* Bk. ANSİKL. || *Soğuk ısırması,* soğuğun deriyi tahrişinden ileri gelen iltihap. Bk. ANSİKL.

— Soğutma. *Sunî soğuk* veya *sınaî soğuk,* korumak amacıyle çeşitli maddeleri soğutmayı ve dondurmayı sağlayan usullerin tümü. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Soğuk tedavisi.* Bk. ANSİKL.

— Vet. *Soğuk tedavisi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. Bitkiler soğuğa az çok iyi dayanır. Meselâ tohumlar çok düşük sıcaklıkta kalmakla mutlaka ölmez; Becquerel —269,2° C'ta on saat kalmış tohumları çimlendirebilmiştir. Fakat üstün yapılı bitkilerin dokuları, sıcaklık 0°C'ın altına düştüğü zaman genellikle bozulur. Esasen bitkiler anî veya tedricî bir soğukla karşı karşıya kaldığı zaman aynı tepkiyi göstermez. 5°C'ta solunum hemen hemen durur; buna karşılık fotosentez —5°C'ta, hattâ soğuğa çok dayanıklı bitkilerde —10°C'ta apaçık fark edilebilir. Rus botanikçisi Lizenko, bazı bitkilerin (meselâ kış buğdayı) tam gelişme gösterebilmek için, büyüme süresi içinde düşük bir ısı aşamasından geçmesi gerektiğini gösterdi; hafif nemlendirilmiş tohumları bir ay süreyle 3°C'ta tutmak suretiyle bu aşamayı sunî olarak gerçekleştirdi. Bk. KIŞLAMA.

— Patol. Şiddetli soğuk dışta deri lezyonları, yanığa benzer çatlaklara, soğuk ısırmalarına, içte önce damar büzülmesine, sonra buna tepki olarak kan hücumuna sebep olur. Soğuk uzun sürerse, yaşama direnci zayıflar ve bundan dolayı mikroplu hastalıklara yakalanmak kolaylaşır; böylece, anjin, bronşit, ishal gibi soğuktan ileri gelen hastalıklar ortaya çıkar. Şiddetli soğuk herhangi başka bir hastalığa yol açmadan da öldürücü olabilir, çünkü türlere ve kişilere göre değişmekle beraber, belirli bir sıcaklıktan daha aşağıda, soğuğa karşı tepki olarak meydana gelen ısınma olayı bir daha olmaz ve dokular soğumağa devam eder.

● *Pernio eritemi* de denen *soğuk ısırması,* soğuk mevsimlerde daha çok ellerde, ayaklarda, kulaklarda ve burunda görülür. Şiddetli bir kaşıntı ile başlar, sonra şiddetli ağrı verir. Soğuk ısırması, bazen ülserleşen morumtrak kırmızı bir lezyondur.

Ülserli soğuk ısırması, bir yanık gibi belirir ve aynı şekilde tedavi edilir.

— Soğutma. İnsan uzun süre tabiî soğukla yetindi. 1755'te W. Cullen su dolu bir kapta hava boşaltma pompasıyle bir boşluk meydana getirerek buz elde etmeyi başardı. 1859'da fransız Ferdinand Carré, Marsilya'da ilk soğurmalı soğutma makinesini yaptı. 1868'de Charles Tellier, bir diğer soğutma makinesini gerçekleştirdi ve soğuktan besinleri korumak için yararlanma fikrini ortaya attı. Nihayet, Linde, Cailletet, Pictet, George Claude, Dewar, Kamerlingh Onnes gibi birçok bilgin bu bilimsel uygulamanın gelişmesine geniş katkılarda bulundular.

Sunî soğuk iki şekilde üretilebilir. 0°C civarındaki bir sıcaklık için tabiî veya sunî buz kullanılır.

Tam mânâsıyle karıştırıldıklarında ısı soğuran bazı cisimlerin özelliklerinden yararlanılarak da soğutucu karışımlar yapılmıştır; meselâ, su ve amonyum nitrat —15,5°C, buz ve sodyum klorür —20°C, sodyum nitrat ve seyreltik nitrik asit —25°C'lık sıcaklıkların meydana getirilmesini sağlar.

Nihayet, soğuk, önceden sıvılaştırılmış bir akışkanın buharlaşması üstüne kurulan mekanik usullerle de üretildi. En düşük sıcaklıklar, art arda, önce sıvı hidrojenin buharlaşması (—259°C; Dewar, 1898), sonra da sıvı helyumun buharlaşmasıyle (—269° C; Kamerlingh Onnes, 1908) elde edildi. İndirgenmiş bağıl bir basınç altında yapılan bu son usulle 0,71°K'lık bir soğuk elde edilebilmiştir. Daha yakın zamanlarda A.B.D.'de Giauque, Hollanda'da De Haas ve Wiersma, mıknatıslığın adiyabatik giderilmesine başvurdular; De Haas ve Wiersma gadolinyum sülfat üstünde işlem yaparak 1947'de, 0,0023°K sıcaklığını elde ettiler. 1951'de De Klerk demir ve amonyum şapından 0,0014°K'e ulaştı.

Mutlak sıfıra yakın sıcaklıklarda, madde, çevre şartlarında sahip olduğu özelliklerden çok farklı özellikler gösterir. Katıların özgül ısısı ve elektrik direnci sıfıra doğru gider (üstün iletkenlik); sıvı helyum içinde madde akıntıları olabilir ve hattâ çok küçük yarıklarda bile en küçük bir sürtünme olmaz (üstün akışkanlık); birçok madde flüorışıl olur; kimyasal ve biyolojik tepkimeler meydana gelmez. Soğuğun uygulamaları önemli ve çok değişiktir. Bugün için en önemlisi tarımsal ürünlerin besin maddelerinin korunmasıdır. Bunun için üç metot kullanılabilir: kısa süreler korumak için soğutma, aylarca depo etmek için yavaş veya hızla dondurma ve çok uzun süreler için geleceğin tekniği olan liyofilleştirme. Bir kere soğumuş olan besin maddesi sürekli bir soğuk zincirini izlemeğe mecburdur.

Besin kesimi dışında da soğuk çok kullanılır. Biyolojik ve eczacılıkla ilgili olan ürünlerin, plazmaların, dondurulmuş aşıların, fotoğraf filimlerinin, deri ve kürklerin korunması da soğutma tesislerini gerektirir.

Soğuk, madenlerin işlenmesinde, havadaki gazların ayrıştırılması ve tecrit edilmesinde, eriticilerin toplanmasında, petrokimyada uygulanan bazı damıtmalarda, maden ocağı çalışmalarını kolaylaştırmak için zeminin dondurulmasında, tropikal iklimlerde donmayı geciktirmek için betonu soğutarak baraj yapımında yararlıdır. Biyolojide soğuk, tarım sanayiinde mayalanma için (biracılık, şarapçılık, tereyağ yapımı), dondurma yapımı, çikolata dökümü için kullanılır; tarımda, çok verimli sonbahar buğ-

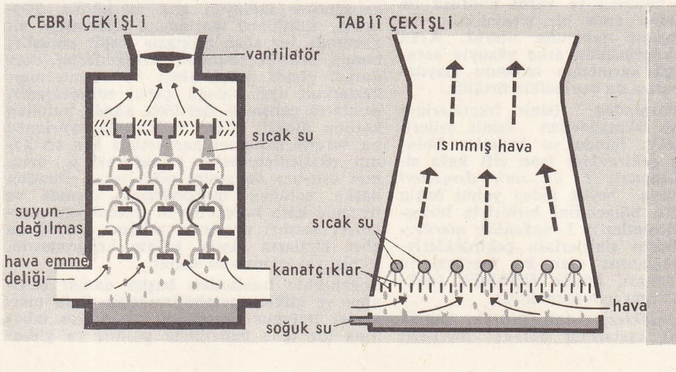

soğutma kulesi

daylarını tamamen uygun bir gelişme elde ederek daha sonra ekmeyi sağlayan, soğukta erken çiçeklenmeyi temin eder; tıpta antibiyotik, serum, aşı gibi bazı ilâçların hazırlanması ve korunması için kullanılır.

Soğuğun patinaj sahaları yapmak, yağmur meydana getirmek için karbon dioksit karı kullanmak ve hattâ ısı pompasıyle sıcaklık üretmek gibi diğer uygulamaları da vardır.

Soğuk teknolojisindeki yeni evrimler, çok düşük sıcaklıklara (70°K altında) ilişkin incelemelerin gelişmesi ve bu gelişmelerin uzay araştırmalarına, füze tekniğine, termoelektrik soğutmaya, üstün donma ve liyofilleştirme yoluyle besin maddelerinin saklanmasına, tıp ve cerrahî alanında olduğu kadar, deniz suyundan tatlı içme suyu üretimine ve kimya sanayii için büyük soğutma santrallarının kurulmasına ilişkin uygulamalarla belli olmaktadır.

Normal üretim usulleriyle —100°C'a kadar soğuk elde edilmektedir; 1°K'in altındaki sıcaklık bölgesi, özellikle liyofil kimyasında, çok etkin araştırmalara konu olmuştur: bu alanda, ozonun üretimi gibi, yüksek sıcaklıklardaki kararsız tepkimeler incelenmektedir.

Peltier etkisini kullanan termoelektrik soğuk üretiminde ele alınan başlıca teknik düzeltmeler, yalıtkan ve destek olarak seramik kullanılarak elde edildi; böylece bir ele sığabilen unsurlarla, dört basamakta —100°C'lık sıcaklıklara varılabilinmektedir. Bu usul, yalnız laboratuvarda değil, ev içi soğutmasında, özellikle kamping ve klimatizasyon için de kullanılmağa başlanmıştır.

Büyük tesislerin havalandırılması için, büyük bir hızla dönen bir tek çarklı sessiz türbokompresörler ile su ve lityum bromür karışımıyle çalışan soğurma makineleri kullanılır. Nihayet, özellikle soğutma etkeni olan sıvı azot, yakıt olarak kullanılan sıvı hidrojen ve liyofil makineleri için kullanılan sıvı helyum gibi sıvı gazların üretiminde önemli bir gelişme görülmektedir. Büyük kimya sanayiinin düşük sıcaklıklardaki gaz tesislerine ihtiyacı vardır ve bu usullerin uygulamalarından biri de, atom reaktörlerinde gaz halindeki hammaddelerin sürekli olarak arıtılmasıdır. Çok düşük sıcaklıklar, uzay yolculuğundaki şartların meydana getirilmesini sağlayan cihazların yapımında da kullanılır.

— Tıp. *Soğuk tedavisi*, soğuğun tedavide kullanılması; oldukça eski olan bu terim, merkez ısısında kayda değer bir değişiklik olmaksızın soğuğun lokal uygulamaları için kullanılır. Merkez ısısında bir değişme olursa, hibernasyon veya dondurulma söz konusudur. Bundan başka, dokuları dondurmak ve bir lezyonu yok etmek amacıyle belirli bir bölgede lokal olarak uygulanan şiddetli soğuklar için kriyoterapi terimi kullanılır.

— Vet. Soğuğun tedavi etkisi, uygulanma şekillerine, süresine, şiddetine göre değişir. Küçük cerrahî ameliyatlar için, özellikle köpeklerde, etil klorür uygulaması yeterli bir süre anestezi meydana getirir; nemli sargılar ateşi düşürür (köpeğin iç hastalıkları); soğuk travma sonucu lokal ezilmelerde, iltihaplarda kan hücumunu giderir. (LM)

SOĞUKBEZ blş. i. Keten ipliğinden yapılmış tülbent gibi bir çeşit ince ve seyrek bez. (M)

SOĞUKÇUL sıf. (*soğuk*'tan *soğuk-çul*). 0° C'ın altında gelişebilen bitkilere denir. (L)

SOĞUKKANLI blş. sıf. *Mec.* Kolay kolay kızmayan, heyecanlanmayan, kendisine hâkim olan: *Öyle rahat, öyle sakin, öyle soğukkanlıdır ki, benim şu masa başındaki telâşımı duysa şaşar* (Y.Z. Ortaç). *Şu da var ki, Ethem bey savaşta çok soğukkanlı* (Kemal Tahir).

— Zool. *Soğukkanlı hayvanlar*, iç sıcaklığı, bulunduğu dış ortama göre değişen hayvanlara denir. (Memelilerle kuşlardan başka bütün hayvanların soğukkanlı olduğu sanılıyor.)

◆ **Soğukkanlılık** blş. i. *Mec.* Soğukkanlı olma hali: *Fakat yere düşmemek, kendimi kaybetmemek için, onları soğukkanlılıkla sıraya koymağa çalışıyordum* (Ş. S. Aydemir). *Recep'in halindeki sükûn ve soğukkanlılığa karşılık, onda daha hareketli, daha ateşli bir hava vardı* (S. Kocagöz). [M]

SOĞUKLAMA i. (*soğuklamak*'tan *soğukla-ma*). Soğuk algınlığı. (M)

SOĞUKLAMAK geçz. f. (*soğuk*'tan *soğuk-la-mak*). Soğuk almak, üşütmek. (M)

SOĞUKLAŞMAK dönşl. f. (*soğuklamak*'tan *soğukla-ş-mak*). Soğumak. || Geçz. f. *Mec.* (Birine) Soğuk davranmağa başlamak. (M)

SOĞUKLUK i. (*soğuk*'tan *soğuk-luk*). Soğuk olan, soğuk bir etki yapan şeyin özelliği: *Gitgide artan kar, Yusuf'un kalpağına, saçlarına hattâ kirpiklerine yapışıyor ve tatlı bir soğukluk veriyordu* (Sabahattin Ali). *Mermerin, buzun soğukluğu.* || Meyve, hoşaf, komposto v.b. gibi yemeğin sonunda serinlemek için yenilen şey. || Hamamlarda az ısıtılan kısım: *Soğuklukta yıkanmak.* || —*Mec.* Cinsî arzu duymayan insan ve hayvanın durumu. || Soğuk davranış, ilgisizlik, resmiyet: *Davranışlarında soğukluk sezmek.* || Sevgi azalması: *Bu üç kişi birbirlerinin yüzüne bakmakta asıl şimdi öyle şiddetli bir nefret, öyle bir soğukluk hissediyorlardı ki ...* (H. R. Gürpınar). *Araya giren soğukluğa rağmen Hilmi beylere bile gidip geliyor* (Sabahattin Ali). || Sıcaklık, canlılık, parlaklıktan yoksun olma durumu: *Üslûp, desen, renk soğukluğu. İfadedeki soğukluk.*

— Coğ. *Soğukluk kutbu*, yerkürede en düşük mutlak sıcaklıkların kaydedildiği bölge. (Önceleri Sibirya'ya [Verhoyansk—69,8° C, Oymekon —67,7° C] verilen bu adın, 1958'de kutba 20 km kadar uzaklıkta —92,7° C kaydedilince hemen hemen güney kutbuna tekabül ettiği anlaşıldı.)

— Jinekoloji. Cinsel istek duymayan bir kimsenin veya hayvanın durumu.

— ANSİKL. Jinekoloji. İnsan türünde *soğukluk* terimi özellikle kadında cinsel zevk duyma imkânsızlığını ifade eder. Duyma isteği ya yoktur veya sadece düşüncede kalmıştır (meselâ eşe zevk verme isteği). Diğer türlerdekinin aynı olan anatomik ve fonksiyonel sebepler dışında kadında soğukluk, büyük oranda, ruhî sebeplere dayanır: meselâ çocuklukta geçirilmiş ruhî bir şok, kötü tecrübeler, gebelik korkusu v.b. Bununla beraber soğukluk, kadın razı olduğu takdirde, gebelikle sonuçlanacak bir cinsel temasa engel değildir. (ML)

SOĞUKPINAR, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Bursa ili, merkez ilçesi) bucak; 4 195 nüf. (1965); 9 köy. — *Bucak merkezi*, 426 nüf. (1965). Uludağ'ın güney eteklerinde; yüksl. 910 m. Bursa'yı Uludağ'a bağlayan yolun 23. km'sine 12 km'lik bir yolla bağlanır. (M)

SOĞULCAN i. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Solucan. (M)

SOĞULMAK geçz. f. (esk. türk *sugulmak*, toprağa sızıp kaybolmak'tan). *Yenid.* Suyu çekilip pörsümek.

— Coğ. Nehir, kuyu, pınar v.b. yerlerde su çekilip yok olmak. (M)

SOĞUMA i. (*soğumak*'tan *soğu-ma*). Soğumak işi.

— Fiz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. Bir cisim kendi sıcaklığından daha düşük sıcaklıktaki bir kap içine konursa ısı kaybeder, soğur ve ısı farkı ne kadar büyükse sıcaklığı da o kadar çabuk düşer. Bu durum yaklaşık olarak Newton kanunuyle açıklanır: *soğuma hızı*, yani sıcaklık değişiminin bu değişimin süresine bölümü, cismin t sıcaklığı ile kabın θ sıcaklığı arasındaki farka ($t - \theta$) eşittir: $v = k\,(t - \theta)$; buradaki k katsayısı, cismin yüzeyiyle orantılıdır ve cismin yayma gücüyle ısı sığasına bağlıdır.

Bu kanun, $t - \theta$ sıcaklık farkı ne derece küçükse o kadar geçerlidir; özellikle özgül ısıların hesaplanmasında, son sıcaklıkta yapılan düzeltmelerde kullanılır.

Bu kanun, $t - \theta$ fark büyükse artık geçerli değildir. Özellikle T' mutlak sıcaklığındaki bir kap içine yerleştirilen T mutlak sıcaklığında bir siyah cisim için enerjetik değişimler Stefan-Boltzman kanununa uyar, yani soğuma hızları T^4 — T'^4 farkıyle orantılıdır. Bu kanun T — T' farkı küçük olduğunda Newton kanunuyle uzlaşır. (L)

SOĞUMAK geçz. f. (esk. türk. *soğımak*'tan). Hızlı veya yavaş olarak soğuk veya daha soğuk hale gelmek, ısısını kaybetmek: *«Yemek soğuyor, söyleyin şunlara sofraya gelsinler!» demiş* (Kemal Tahir). *Hava birkaç gün evvelkine göre adamakıllı soğumuştu* (Sabahattin Ali). *Bu siyahlı kadın, evine dönerken, meydanın bir köşesinde, sevdiği kocasının soğumuş beyaz cesedini görecekti* (F. R. Atay). || *Mec.* Birine veya bir şeye karşı duyduğu istek, sevgi ve heyecanı yitirmek: *Gazetecilikten de soğumuştu. En büyük zevkleri canciğer arkadaşını atlatmaktı* (S. F. Abasıyanık). *İşime gidip geliyorum, lâkin her şeyden soğumuştum* (Orhan Kemal). [M]

SOĞURMA i. (*soğurmak*'tan *soğur-ma*). Soğurmak eylemi. Emip dağıtma eylemi. Bk. ANSİKL. *Patol. bölümü.*

— Fiz. Katı veya sıvı bir maddenin bir gazı emmesi. (ABSORPSİYON da denir.) || *Soğurma gücü*, bir cismin ışık ışınlarını, kızılaltı, morötesi v.b. ışınımları soğurabilme yeteneği. (Bk. ISI, IŞINIM.) || *Yüze soğurma*, çözünmüş veya dağılmış maddelerin bir cismin yüzeyinde toplanması. (ADSORPSİYON veya SOĞRUMSAMA da denir.) Bk. ANSİKL.

— Fizyol. Hücre içine veya organizmanın iç ortamına dıştan gelen maddelerin girmesi. Bk. ANSİKL.

— Kim. *Fiziksel soğurma*, mekanizması fiziksel olaylarla açıklanabilen yüze soğurma olayı. Bk. ANSİKL. ve KİMYASAL *soğurma.*

— Opt. *Soğurma bandı*, bir ışık tayfında, oldukça geniş karanlık kısım. (Soğurma bandı, ışık ışınlarının yolu üstüne yerleştirilen maddelerin bazı ışınımları soğurmasından meydana gelir.)

— Petr. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. *Yüze soğurma*, farklı yapıdaki iki ortamı ayıran tabakada meydana gelen yüzeysel bir olaydır. Bir tuz çözeltisine batırılan katı bir cismin, bu çözeltideki tuzun bir kısmını yüzeyinde topladığı bilinir; dış ortam gaz halinde olduğu zaman, veya birbirine karışmayan iki sıvının ya da bir sıvı ile bir gazın dokunma yüzeyinde de buna benzer olaylar görülür.

Tipik bir yüze soğurma olayına odun kömüründe rastlanır: gerçekten, füksin gibi bir boyarmadde çözeltisinde çalkalanan kömür tozları boyarmaddeyi gözeneklerinin yüzeyinde toplar ve süzülürse bütün boyarmadde ile bağlandığı kömür tozu süzgeç üzerinde kalır.

Willard Gibbs, bir çözeltinin katı, sıvı veya gaz halinde bir cisimle temasında, bu çözeltideki tuzların yer değiştirmesi yüzey gerilimini azaltıyorsa dokunma yüzeyinde bir toplaşma artışı olacağını ispatlamıştır.

Elektrolizi yapılabilen çözeltilerde, iki iyon için yüze soğurmanın aynı şekilde meydana gelmediği ve meselâ kömür elektrotlarla potasyum permanganat çözeltisinde bu olayın potasyum iyonundan çok permanganat iyonunu etkilediği görülür; hidroklorik asit halinde H iyonları büyük ölçüde yüze soğurmaya uğrar ve çözeltiye sodyum klorür katılırsa yüze soğurmada bir artış meydana gelir.

Birçok halde soğurucu maddeyle soğurulan madde arasında bir kimyasal tepkime olduğu ispatlanmıştır: buna örnek olarak özellikle boyaların yün tarafından yüze soğurulması verilebilir. Koloidal maddelerin sıvılarda ve buharlarda kabarması yanlış olarak yüze soğurma ile karıştırılır. Yüze soğurma petrolün tasfiyesinde, yağların rengini açmada ve yine yağların içindeki istenilmeyen asfaltlı veya reçineli bileşenleri gidermekte de kullanılır. Reforming benzinlerinin kararlılığı da yüze soğurma ile sağlanır.

Bir akışkanın katı bir cismin yüzeyinde toplanması şeklinde açıklanan bu genel olay, sıcaklığa göre, fiziksel (bk. *Kim. bölümü*) ve kimyasal* soğurma gibi iki değişik nitelik gösterir.

— Fizyol. Soğurma, geçişme basıncından başka elektrik yüklenmesi, yüzey gerinimi gibi birçok olayın karıştığı karmaşık bir işlemdir. Bitkilerde fiziksel etkenler daha belirlidir, ama hayvanlarda hücrenin kendi faaliyeti en önemli rolü oynar görünmektedir.

Sindirim soğurması, suyun, tuzların, bazı gaz ve sindirim ürünlerinin şeker yağ ve proteinlerin barsak tümörlerinden kana ve lenfe geçişidir.

Deri ve solunum soğurması. Suyu ve tuzları geçirmeyen deri, yağlarda eritilmiş bazı maddelerin geçişini engellemediği gibi oksijenin de soğurulmasını engellemez (msl. kurbağanın deri solunumu).

Bronşların küçük dallarında veya akciğerde oksijen emilmesi damarların en ince uç dallarında olur; oksijen kanın hemoglobiniyle taşınır.

Bitkilerde soğurma. Besleyici suyukların emilmesi, toprağın suyundaki özümlenebilir elemanları olan kök kıllarıyle sağlanır.

— Kim. Düşük sıcaklıkta katılar akışkanları yüzeyleriyle soğurur. *Fiziksel soğurma* olayı seçime bağlı değildir, yani akışkanın cinsine göre gelişmez. Ayrıca, düşük bir enerji de meydana getirir (meselâ, demir tarafından —185°C'ta soğurulan bir mol hidrojen başına 2 kilokalori). Bu olay, katı maddenin yüzey atomlarıyle akışkanın molekülleri arasındaki Van der Waals kuvvetleriyle açıklanabilir. Genellikle akışkan, katı maddenin yüzeyini kaplayan tek moleküllü bir tabaka meydana getirir.

— Patol. Soğurma, kan veya lenfa dolaşımı yoluyle fizyolojik veya patolojik ürünleri alma eylemidir; bu ürünler katı, sıvı, hattâ gaz olabilir, elementleri ise iç ortamda kullanılabilecek şekilde az veya çok değiştirilmiş veya değiştirilmemiş durumdadır. Meselâ bir yerde toplanmış bulunan sıvıların, damar dışına çıkmış kan ve lenfanın durumu böyledir.

— Petr. Soğurma, damıtma artığı sıvı maddelerin yeniden kullanılmasını sağlamak için olduğu kadar, gaz halindeki bir bileşeni arıtmak veya ayırmak için, tabiî gazların reforming'inde veya işlenmesinde her zaman kullanılan bir usuldür. (LM)

SOĞURMAK geçl. f. (esk. türk. *soğurmak*, el etmek'ten). *Yeni.* [Madde için] Sıvıyı içine çekmek, emmek.

— Fiz. [Bir katı veya bir sıvı için] Bir gazı soğurma yoluyle içinde eritmek. || *Yüze soğurmak*, çözünmüş maddeleri yüzeyinde toplamak, yoğunlaştırmak.

◆ **Soğurulmak** dönşl. f. Soğurmak işine konu olmak. (LM)

SOĞURMALI sıf. (*soğurma*'dan *soğurmalı*). Sanay. *Soğurmalı makine*, soğutucu akışkanın, soğuk meydana getirdikten sonra bir kompresörle emilmeyip başka bir madde tarafından soğurulduğu soğutma makinesi. Bk. SOĞUK.

— Elektroakust. *Akustik soğurulma* veya *ses soğurulması*, sesin bir ortamdan geçmesi veya iki ortamı ayıran bir yüzeyde dağılması sonucunda, ses kuvvetinin azalması.

— Fiz. Bir gazın, katı veya sıvı bir madde tarafından emilmesi. || *Isının soğurulması*. Bk. ISI. || *Işınımların soğurulması*. Bk. IŞINIM. (LM)

SOĞURUCU i. (*soğurmak*'tan *soğur-ucu*). Soğutma. Soğurmalı bir soğutma tesisinde, gaz halindeki soğutucu akışkanın fakir eriyik tarafından soğurulduğu âlet. Bk. SOĞUK.

— Elektr. *Dalga soğurucu*, hatlar üzerinde sati bağlanmış indükleme bobinlerinden veya toprak hattına paralel bağlanmış sığalardan meydana gelen ve aşırı gerilimlere karşı kullanılan koruma cihazı. (Bu cihazın görevi, araya karışan hareketli dalgaların hızını ve genliğini azaltarak, akımın geçtiği malzemeler üzerine kötü etki yapmalarını önlemektir.)

— Plast. mad. *Morötesi soğurucu*, güneş tayfındaki morötesi ışınların etkisini önlemek için plastik maddelere karıştırılan ürün.

— ANSİKL. Morötesi ışınlar yükseltgenme olaylarını hızlandırdığından, bazı sentetik reçinelerin kalitesini büyük ölçüde düşürür. *Morötesi soğurucular*, ışımayı, meselâ etkisi daha az zararlı olan ısıya çevirir. Bu işte özellikle metoksibenzofenon türevleri kullanılır.

◆ Sıf. Fiz. Soğurma yeteneği olan maddeler için kullanılır. (L)

SOĞURULMA i. (*soğurulmak*'tan *soğurul-ma*). Soğurulmak eylemi.

— Diş. cerr. *Alveol soğurulması*, diş yuvasının fizyolojik veya patolojik olarak erimesi. Bk. ANSİKL.

SOĞUŞMAK geçz. f. esk. türk. *suğuşmak*'tan). *Yenid.* [Toprak için] Suyu içine çekip tavlanmak. (M)

SOĞUTKAN sıf. (*soğutmak*'tan *soğut-kan*). Sıcaklığı azaltan, serinlik verici, soğutucu. || İ. Soğutmaç. (M)

SOĞUTMA i. (*soğutmak*'tan *soğut-ma*). Soğutmak eylemi.

— Fiz. Bir sıvının, bir gazın v.b. sıcaklığını düşürmek amacını güden işlem; bu işlemin sonucu. Bk. ANSİKL.

— Sanay. Bk. ANSİKL.

— Ted. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bir motorun silindirlerinde hava-yakıt karışımının yanmasıyle meydana gelen kalorilerin bir kısmını atmak amacını güden işlem. Bk. ANSİKL.

— Termik. *Soğutma kulesi*, termik santrallarda, ırmak suyunun debisi yetersiz olduğu zaman, türbinlerin çıkışında buharı yoğunlaştırmak için kullanılan düzenek. (Bk. ANSİKL.) || *Buhar soğutma*, kızgın buharı doymuş hale getirmeyi öngören işlem. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. *Soğutma*, soğutulacak maddeyi daha soğuk bir cisimle temas ettirerek (msl. sarmal borularda alkol buharlarının yoğunlaşması) sağlanmamışsa, şu ilkelere dayanır: 1. bir cisim, katı halden sıvı hale ister sıvılaşma, ister erimeyle geçsin, ısı soğurur; 2. buharlaşan bir cisim ısı soğurur. Bu iki halde de eğer soğurulan ısı herhangi bir dış kaynaktan alınmıyorsa, cismin sıvılaşan veya buharlaşan kısmı bu ısıyı geri kalan kısımdan alır ve bu kısım soğur.

Birinci usulde *soğutucu* karışımlar* kullanılır.

İkinci usul, soğutmanın büyük kütlelere uygulanmasını sağlar; cisim, ya sıvının içinden geçen hava akımıyle ya da sıvının üstünde boşluk yaparak (Carre'nın buz cihazı) buharlaştırılır. Bu usulde önceden sıvılaştırılmış amonyak, kükürt gazı, metil klorür gibi kolay sıvılaşan gazlar kullanılır. Bu maddelerden faydalanan makineler mayalanabilen malzemelerin korunması için soğuk hava elde etmeğe yarar: bu soğuk hava, biracılıkta mayalanmayı isteğe göre ayarlamak, sıcak ülkelerde (Cezayir) ise şarabın mayalanmasını sağlamak imkânı verir. Bir başka soğutma etkeni de *sıvı hava**dır sıvı hava, önceden sıkıştırılmış gazın genleşmesinden doğan şiddetli soğuma ile elde edilir. Ayrıca süblimleşerek şiddetli bir soğuk* meydana getiren *karbon dioksit karı* da kullanılır.

— Sanay. Bozulacak gıda maddelerini soğutma işlemi, kıvamını değiştirmemesi için ürünün donma sıcaklığından yüksek bir sıcaklıkta yapılır. Soğutma, gıda maddelerini ancak kısa bir süre bozulmadan saklamak için uygulanabilir.

Dondurmada olduğu gibi, aşağıdaki üç kurala uymak gerekir:

1. *depolama*'da ürünlerin çürümemiş ve bozulmamış olması şarttır (soğuk, mikrop çoğalmasını durdurur; fakat mikropları öldürmez); 2. *soğutma*, ürünün toplanması veya hazırlanmasından mümkün olduğu kadar kısa bir süre sonra yapılmalıdır (bu şart özellikle meyveler ve süt için önemlidir); 3. soğutma'ya ara verilmemelidir (toplandıktan sonra soğutulmuş bir ürün tüketimine veya işlenmesine kadar, yani nakli, ambarlanması ve dağıtımı sırasında soğukta kalmalıdır).

Gıda maddelerinin çoğu 0°C ile —4°C arasında soğutulur, fakat bozulmadan saklayabilme süresi üründen ürüne değişir. Etler, sakatat ve kümes hayvanları iki ilâ üç hafta, süt birkaç gün, yumurta özellikle yağla sıvanmışsa altı ilâ dokuz ay, dondurulmuş veya salamura balıklar birkaç gün, çiçekler nakilleri süresince dayanabilir. Nakil veya tüketimlerini bekleme sırasına göre soğutulan meyve ve sebzelerden elma, armut ve yumrular üç ilâ yedi ay, yeşil sebzeler, şeftali veya kayısı birkaç hafta, çilek birkaç gün korunabilir. Nakledilen meyve ve sebzelere, yüklemeden önce 4 ilâ 6°C arasında bir *ön soğutma* uygulanır.

Ayrıca bira, elma şarabı ve üzüm şarabı gibi mayalanmış içkilerin hazırlanmasında da soğutma gereklidir.

— Ted. *Mide çeperini soğutma*, mide ülserlerinin kanama yaptığı hallerde tedavi yolu olarak kullanılır. Bunun için mideye, içinde alkol ve donmuş karbon anhidrit çözeltisi bulunan bir sonda sokulur. Bu karışım, sondaya dokunan mide çeperinin sıcaklığını —10°C'a düşürür. Mide mukozasının soğuması damar daralmasına yol açar. Bununla beraber bu usul büsbütün tehlikesiz değildir: sıcaklık —15°C'ın altına düşerse midenin bozulması tehlikesi vardır. Bu teknik ameliyatın çok tehlikeli olduğu hallerde kullanılmalıdır. Deneysel olarak soğutma öteki içorganlar (kalınbağırsak, göden) üstünde de denenmiştir.

— Teknol. Bir motorda hava-yakıt karışımı yandığı sürece silindirler öyle yüksek bir sıcaklığa kadar kızar ki, *soğutma* yapılmadıkça yağlama imkânı da ortadan kalkar.

Genellikle, silindir grubunun kılıfı bir gömlek meydana getirir; bu gömlek içinde devreden su akımı, meydana gelen ısının bir kısmını soğurur ve gömleğe dönmeden önce ısıyı radyatör içinde yok eder. Eskiden bir termosifonla ayarlanan bu dolaşım, bugün motorun krank miliyle kumanda edilen bir pompa tarafından sağlanır. Sıvının soğuması, radyatörün iç yüzüne doğru yerleştirilmiş bir vantilatörle kolaylaştırılır. Bazı arabalarda soğutma, bir türbinden gönderilen hava akımıyle yapılır. Motosikletlerde bu işlem, silindir gövdesi ile silindir kapağında bulunan küçük kanatçıklar arasında havanın dolaşmasıyle sağlanır. Skuterlerde, küçük bir türbinden çıkan bir hava akımı, egzostan atılmadan önce, motoru çevreleyen bir gömlek içinde devreder.

— Termik. Bir *soğutma kulesi*, içinde lamalar bulunan, hiperbolik profilli ve tabanı geniş çaplı bir grup betonarme kuleden meydana gelir; su, bu kulelerin içindeki lamalar üzerinde toplanır, sızarak akar ve soğur. Soğutma havası alt kısımda yandan girer ve kulenin içinde aşağıdan yukarıya doğru dolaşır. Su konveksiyon ve buharlaşma yoluyle soğur. Kule, yüksekliğinin yarısına kadar daralarak çıkar, sonra üst kısımda iyice genişler; bu biçimde yapılmasının sebebi, çıkışta havanın hızını azaltmaktır; çünkü havanın kinetik enerjisi çekiş sırasında kaybolur.

● *Buhar soğutma*. Kızgın buhar, ısıtma işlemlerinde iyi sonuç vermez. Bu gibi işlemlerde, kızgın olarak üretilen ve dağıtılan ya da iş yapmadan genleşerek kızgın hale gelen buhar kullanmak gerekiyorsa, buhar soğutma işlemine başvurulur. Kızgın buharın sıcaklığını ayarlamak için, ayrıca kısmî bir buhar soğutma uygulanır. (L)

SOĞUTMAÇ i. (*soğutmak*'tan *soğut-maç*). *Yeni.* Soğutmağa yarayan aygıt, soğutucu. *Esk.* Müberrit. (M)

SOĞUTMAK geçl. f. (*soğumak*'tan *soğu-t-mak*). Soğumasını sağlamak: *Jülide, genç kızı, izdivaç fikrinden soğutmak için elinden geleni ardına koymuyordu* (Vâ-Nû). *Sıcak sütü soğutmak.*

— Teknol. *Demiri soğutmak*, demiri ısıttıktan sonra soğuk suya daldırmak.

— Termik. *Buhar soğutmak*, kızgın buharı doymuş hale getirmek. (ML)

SOĞUTUCU i. (*soğutmak*'tan *soğut-ucu*). Sanay. ve Fiz. Bk. BUZDOLABI. || Ortamı soğutmak için, içinde buzlu su veya soğutucu akışkan (dolaysız genleşmeli buharlaştırıcı) gibi herhangi bir soğuk akışkanın dolaştığı cihaz. Bk. ANSİKL.

— Malzeme. Fırının pişirme bölümünden çıkan çimento klinkerini soğutmağa ve

yanma için gerekli yardımcı havayı ısıtarak kalorisini değerlendirmeğe yarayan cihaz.

— Metalürji. Bir döküm kalıbının çeperine yakın yerleştirilen veya doğrudan doğruya bu çeperin bir kısmını meydana getiren ve döküm parçasının bir bölgesini hızla soğutmağa yarayan madenî parça. (Soğutucu, döküm parçasının kalın kısımlarının soğumasını hızlandırmak ve parçanın bir dereceye kadar eşsıcaklı olarak soğutulmasıyle bu bölgelerde çekme boşlukları ve diğer hataların meydana gelmesini önlemek veya dökme demirlerde olduğu gibi, dökümde su verilmiş bir yapı elde etmek amacıyle kullanılır.)

— Teknol. Bir makinede veya mekanik bir organda, tehlikeli ısınmaları önlemek için öngörülen düzeneklerin tümü. Bk. YAĞLAMA ve RADYATÖR.

— Termik. Bir sıvıyı veya bir gazı daha soğuk bir akışkanla, genellikle su, bazen de amonyak veya propanla soğutan ısı değiştiricisi. || *Buhar soğutucu*, kızgın bir buharı, genellikle su buharını soğutmağa yarayan cihaz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sanay. ve Fiz. *Soğutucu*'larda, soğutulacak cisimler ve yoğunlaştırılacak buharlar, genellikle çevresinde su bulunan bir borudan geçer: alkol buharını yoğunlaştırmada kullanılan soğutucu bu ilkeye dayanır. (Bk. İMBİK.) Suyun yerini buz veya sıvılaştırılmış gaz alabilir; bu gaz atmosfer basıncında veya daha düşük basınçlarda kaynatılır; bazı hallerde soğutucu karışım boru içinden geçer ve bu boru soğutulacak maddenin içine dalar. Besin maddelerinin bozulmadan saklanmasında kullanılan soğutuculara genellikle *buzdolabı* denir.

Sıcaklığı 50° ilâ 60°C'ı geçtiği zaman yataklardaki yağlama yağını, tabiî havalandırma sıcaklığı düşürmeye kafi gelmeyen bir transformatörün yağını, kapalı devre halinde kullanılan bir elektrik makinesinin (alternatör) havalandırma havasını soğutmak için soğutuculardan yararlanılır.

— Termik. *Yüzeysel buhar soğutucular* ve *püskürtmeli* veya *karışımlı buhar soğutucular* olmak üzere iki tip buhar soğutucu vardır. Birinci tipten olanlar, buharın genellikle kazan suyuyle soğutulduğu ısı değiştiricisidir; ikinci tipten olanlar, buharın içine bir miktar kazan suyu püskürterek aşırı ısıyı alan (püskürtülen su, buharın aşırı ısısını alarak buharlaşır) bir cihazdır. Her iki tip de aşırı ısıtma sıcaklığını ayarlamakta çok kullanılır.

◆ Sıf. Kim. Soğuk meydana getiren. || *Soğutucu akışkan*. Bk. ANSİKL.

— Sanay. ve Fiz. *Soğutucu karışımlar*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. Kullanılan başlıca *soğutucu akışkanlar* su, kükürt dioksit, karbon dioksit, amonyak, etil ve metil klorürler ve freonlardır.

Metre küp başına çok düşük bir soğutma gücü olan, fakat çok yüksek bir buharlaşma ısısı gösteren su, püskürtme makinelerinde kullanılır.

Kükürt dioksit, herhangi bir kaçak anında kokusuyle tanınabilir, fakat hava ve nem eşliğinde sülfürik asit meydana geldiği için madenlere ve yağlama yağlarına etki eder.

Aşındırıcı veya zehirli olmayan karbon dioksit, kritik sıcaklığı (31,3°C) düşük olduğu için kondansörde soğuk su bulundurulmasını, ayrıca doymuş buhar gerilimi (+ 25°C'ta, 65 kg/sm²) çok yüksek olduğu için de kondansörün sağlam yapılmasını gerektirir.

Amonyak, soğutucu akışkanlar içinde en çok kullanılanıdır; yüksek basınçlar gerektirmeden çok düşük sıcaklıklar elde edilmesini sağlar. Bundan başka, suya olan ilgisi çok büyüktür (bir litre su, 1 000 litre kadar amonyak çözündürür); bu da, soğurma cihazlarında kullanılmasının sebebini açıklar.

Buhar gerilimi çok düşük olan metil klorür döner kompresörlerde kullanılır. Madenlere ve yağlama yağlarına etki etmez, küçük tesislerde çok kullanılır, fakat çok kolay alevlenebilir.

Metanın klorlu veya flüorlu türevleri olan freonlar, gitgide daha çok kullanılmaktadır (özellikle, ufak ve orta büyüklükteki tesislerde freon 12).

Bu çeşitli akışkanların, serin ve kuru depolarda, darbelerden korunacak şekilde saklanması ve madenî tüplerde piyasaya çıkarılması şarttır.

Makinelerin gelişmesi ve sanayide soğuğun gittikçe daha büyük bir önem kazanmasından sonra yapımcılar, ticarethane ve evlerde kullanılan soğutma makineleri veya klima cihazları için düşük güçler, kimya ve petrol sanayileriyle büyük şirketlerin ortak havalandırma ihtiyacı için de yüksek güçler kullanmağa başladılar. Böylece, soğutucu akışkanlar gamı, özellikle hidrokarbonların flüorlu ve klorlu türevleri alanında zenginleşti. Bu soğutucu akışkanlardan birçoğunun karışımı, teknik özelliklerinin arttırılması veya fiyatlarının düşmesini sağladı. Motokompresörlerde kullanılan ve iki basit soğutucu akışkanı üç kısım karıştırarak elde edilen azeotropik karışım ise özel bir soğutucu akışkandır.

— Sanay. ve Fiz. *Soğutucu karışımlar*, sıcaklığı büyük ölçüde düşürebilen maddelerin karışımlarıdır. Soğutmada, gerek sıvılaştırma gerek çözünmeyle olsun, bir cismin katı halden sıvı hale geçerken ısı soğurması ilkesinden yararlanılır: soğurulan bu ısı, karışım yalıtılmışsa karışımın kendisinden alınır: bu şartlar altında karışımı meydana getiren maddelerin hepsi soğur. Bir kısım su ile bir kısım amonyum nitrat karıştırılırsa, nitrat çözünür ve karışım sıcaklığı + 15° C'tan —10° C'a düşer. Aynı şekilde iki kısım sodyum sülfat üç kısım hidroklorik asitle karıştırılırsa, sülfat asitte çözünür ve sıcaklık + 15°C'tan —15°C'a iner.

Bir kısım kar veya parça buzla bir kısım deniz suyu şu tepkimeleri doğurur: 1. kar erir, 0° C'ın altında katılaşan tuz eriyiği meydana gelir ve bu yüzden ilk ısı soğurulması yol açar; 2. deniz tuzu çözünür ve ikinci ısı soğurulmasına sebep olur. Bu olayda büyük ölçüde sıcaklık düşmesi görülür: bu karışımla Euteksi noktasının sıcaklığını veren —21,3°C'a kadar bir soğutma elde edilebilir. Kalsiyum klorür heksahidrat buz karışımı kullanılarak — 40°C'a ulaşılır ve amonyak gazı sıvılaştırılabilir (—38°C). [L]

SOHAG veya **SUHAC,** Mısır'da şehir, Yukarı Mısır'da, il idare merkezi; 62 000 nüf. Dokuma (pamuk) sanayii. (L)

SOHBET i. (ar. *ṣoḥbet*). Dostça ve arkadaşça karşılıklı konuşma: *Biraz afakî sohbetten sonra oradan kalktık* (Ahmed Rasim). *Devrin hemen bütün ricali onun sohbet ettiği gün sohbette en ziyade Ebu Bekir'den memnun olduğunu bildirdi* (Cevdet Paşa). || *Sohbet etmek*, dostça ve arkadaşça karşılıklı konuşmak: *Bir gün cami avlusunda oturmuşlar sohbet ediyorlarmış* (N. Araz). *Gittiğimize göre bari bir güzel sohbet etsek ya!* (B. Felek).

— *Esk.* Hz. Muhammed ile bizzat yüz yüze gelip konuşmal ve onunla birarada bulunmak şerefi. || *Âdâb-ı sohbet*, konuşmanın usulü. || *Sohbet-i yaran*, dostlar sohbeti.

— Ed. Makale biçiminde yazılan ve bazen denemeye, bazen tenkide yaklaşan yazı türü. (Sohbetin ayırıcı niteliği, düşünceleri bir kimseyle konuşur gibi vermesidir. Sohbetlerin çoğu, günlük sanat olaylarını ele alır. Deneme ve tenkitlerde görülen genel konuları incelemeye kadar da gider. *Musahabe, konuşma, söyleşi* de aynı anlamda kullanılır.)

— Tasav. Tanrı aşkını uyandırmak ve canlı bir halde tutmak için, âşıkların tasavvuf konuları üstünde aralarında yaptığı konuşma. || Aşk ve cezbeye kapılma durumu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Sofiler, sadece Tanrı adlarını zikrederek sohbete dalmazlar. Aşkın meydana gelmesi ve cezbenin görünmesi için vahdetle ilgili sohbeti şart koşarlar. Sohbet için üç şart gerekir: zamanın uygun olması; kendilerinden olmayan bir kimsenin giremeyeceği bir mekânın (yerin) bulunması; sohbet edilecek ihvanın (dostların) olması. Bektaşîler sazlı ve içkili sohbete *muhabbet* derlerdi. (M)

Soho, Londra'nın merkezinde semt, Charing Cross'un kuzeybatısında, Leicester Square, Regent Street, Oxford Street ve Tottenham Court Road arasında. Nantes fermanının kaldırılmasından sonra Soho'ya birçok fransız göçmen sığındı. Hâlâ XVIII. yy.-dan kalma sokaklarını ve kozmopolit havasını muhafaza eden semt, küçük fransız ve italyan lokantalarıyle ve egzotik ürünler ticaretiyle meşhurdur. (L)

SOİARO (Bernardino GATTİ, **il** — denir). Bk. GATTİ.

SOİGNİES, flamanca **Zinnik,** Belçika'da şehir, Hainaut idare çevresinin merkezi, Brüksel'in güneyinde; 11 000 nüf. Roman üslûbunda Saint-Vincent papaz okulu (yaklaşık olarak 1 000 yılından kalma koro yeri, XII. yy.dan kalma sahın). Küçük besin sanayii. — *Soignies idare çevresi*, 166 300 nüf. (L)

SOİMONİT i. (fr. *soimonite*'den). Miner. Korindon çeşidi. (L)

SOİSSONNAİS, Fransa'da Île-de-France'ın kuzeyinde (Aisne) bölge, Oise'ın sol kıyısında; doğudan batıya doğru Aisne ırmağı tarafından aşılır. İdare merkezi, *Soissons*. (L)

SOİSSON krallığı. Bk. NEUSTRİA.

SOİSSONS, Fransa'da Aisne idare bölgesinde idare çevresi merkezi; 27 700 nüf. XII. yy.dan ve XIII. yy. başından kalma, katışıksız gotik üslûbunda Saint Gervais-et-Saint-Protais katedrali (66 m yükşekliğinde kule). [L]

SOKAK i. (ar. *zuḳāḳ*'tan). Şehir, kasaba v.b. yerlerde, kenarları evler, dükkânlar v.b. ile sınırlı yol: *Birincisi sokağın ortasındaki evlerden birinin altında kara bir kovuk gibi gömülen dükkân, öteki sokağın biricik üç katlı binası* (H. E. Adıvar). *Balıkçılar şehre inmişlerdi. Köy sokakların-*

bir sokak

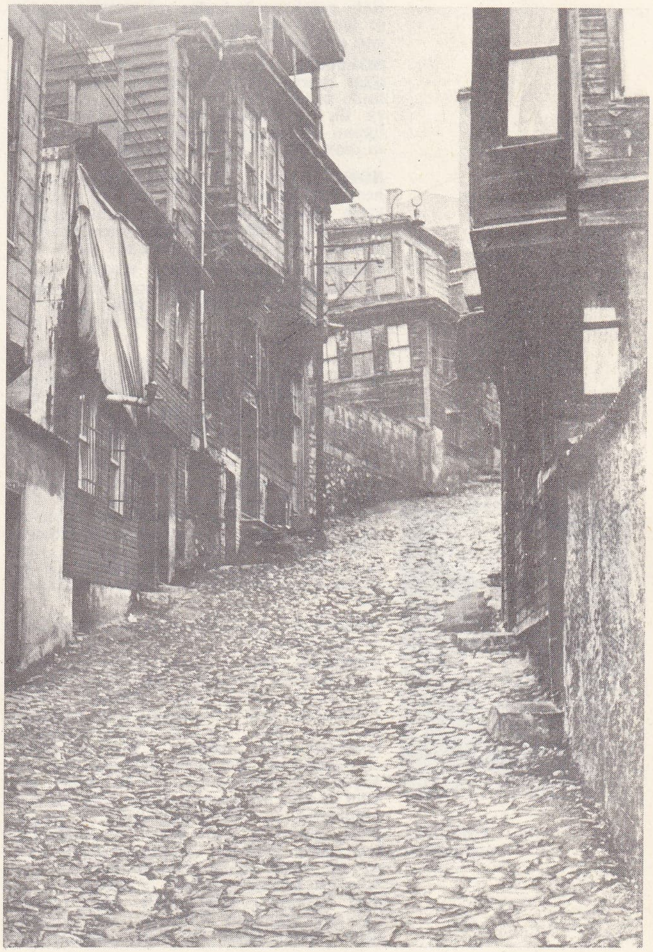

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

da kimseler yoktu (S. F. Abasıyanık). || *Teşm. yol.* Bir sokakta bulunan ev, dükkân v.b. yerlerde oturan kimselerin tümü, sokak sakinleri: *O çok kere sokağın, çarşının tek eğlencesi gibidir* (R. N. Güntekin). || *Sokak kapısı.* Bk. KAPI. || *Çıkmaz sokak.* Bk. ÇIKMAZ.

— ÇEŞ. DEY. *Sokak çocuğu.* Bk. ÇOCUK. || *Sokak dili,* halk arasında konuşulan dil. || *Sokak kadını* (veya *kızı*). *Teklz.* Kötü yola düşmüş olan kadın (veya kız). || *Sokak süpürgesi. Teklz.* Şurada burada dolaşarak evinde oturmayan kadın. || *Sokağa atmak,* birini yoksul ve düşkün kalacak biçimde ev, işyeri v.b.den kovmak. [Para için] Boş yere harcamak. || *Sokağa atsan,* en aşağı, en düşük fiyatla satılsa. || *Sokağa çıkmak,* gezmek veya bir iş görmek amacıyle evden dışarıya çıkmak: *Şimdilik kendimi unutturmağa çalışıyor, hemen hiç sokağa çıkmıyorum* (R.N. Güntekin). || *Sokağa dökülmek,* evinden dışarı uğramak: *Medine'de ölümlük hastalar bile bu güzeller güzelini görmek için sokaklara dökülmüştü* (N. Araz). || *Sokağa düşmek,* [kadın için] kötü yola saparak orta malı olmak. (Bir şey) Çok bulunur olmak, değersiz hale gelmek. || *Sokakta bırakmak,* (birini) eve sokmamak, içeri almamak: *Gelecek olan, bu evin erkeği idi ve Şahinde'de onu sokakta bırakacak kadar cesaret yoktu* (Sabahattin Ali). || [...] *yı sokakta bulmamak,* [...] yi çok değerli bulmak, [...] ya değer ve önem vermek: *Bu vatanı biz sokakta bulmadık* (F. R. Atay). || *Sokakta kalmak,* yatacak yer bulamamak, barınacak bir yeri olmamak. || *Sokaktaki adam,* herhangi bir kimse, herhangi bir vatandaş: *Bu konuda sokaktaki adam ne düşünür, bilinmez.*

— Teşk tar. Osmanlı devletinde padişahların yoldan geçişinin halk tarafından görülmesini önlemek için yolun iki tarafına gerilen bezlere verilen ad. (Duvar şeklinde çekilen bezlerle, ancak hünkâr ve maiyetinin geçebileceği kadar yol meydana geldiği için sokak adı verildi. Bu yollara *halveti hümayun* da denildi.) [M]

SOKARİS, Menfis bölgesinde tapılan ölüler tanrısı. Mumyalanmış bir doğan şeklinde tasvir edildi ve önce Ptah, sonra Osiris ile bir tutuldu. Menfis yeraltı mezarlığının bulunduğu modern Sekkâre'nin, adını tanrı Sokaris'ten aldığı sanılır. (L)

SOKE i. (ing. k.). Ortaçağ İngiltere'sinde, her türlü angarya dışında, sadece senyörün yargı gücüne bağlı serbest toprak kiracısının durumu. (Bu durumdan yararlananlara *socmen* veya *sokemen* denirdi.) [L]

SOKET i. (ing. *socket*). Bayınd. *Kablo soketi,* madenî bir kablonun ucunu meydana getiren ve kabloyu, yapının bir kısmına tespit eden veya dayandıran parça.

— ANSİKL. Bir asma köprü kablosunda *soket,* genellikle kesik koni biçiminde madenî (dökme demir veya çelik) bir parçadan meydana gelir; kablo, soketin içine küçük tabanın merkezinden girer. Teller, bir genişleme meydana getirmek için, soket içinde açılır ve bazen de kıvrılır. Meydana gelen geniş oluğa kolay ergiyebilen maden msl. kurşun veya zengin bir harç dökülür. Coyne tipi öngerilmeli kablolarda, buna benzer bir sistemden faydalanılır. Freyssinet ve ondan faydalanılarak yapılan diğer öngerilmeli kablolarda ise kamalama (tespit etme) konikleri kullanılır. (L)

SOKET sıf. ve i. (fr. *chaussette*'ten). Kısa çorap, şoset. (M)

SOKMAK geçl. f. (esk. türk. k.). İçine veya arasına girmesini sağlamak: *Kâğıtları cebine sokarak kalktı* (Kemal Tahir). *Durduğum yere çömeliyorum ve elimi suya sokuyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Anahtarı kilide sokmak.* || Bir yere girmesini sağlamak: *Bir adam bizi içeri aldı ve küçük bir odaya soktu* (F. R. Atay). *Nevin'i içeriye sokmadan adam gideceği yere gitmemişti* (S. F. Abasıyanık). || [Bıçak, çakı, iğne v.b. için] Batırmak, saplamak: *Tam çıkıp giderken karanlıkta birisi fırlayıp bir bıçak soktu* (Sabahattin Ali). *Kalbine bir hançer sokmak.* || [Genellikle zehirli hayvanlar için] Zehir dişini, çengelini veya iğnesini batırmak: *Bu Allah'ın belâsı melûn herifi hiç akrep sokmaz mı?*

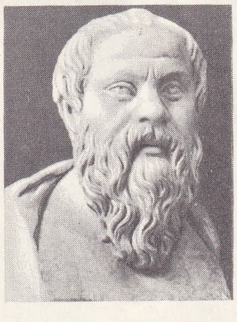

SOKRATES
Napoli müzesi

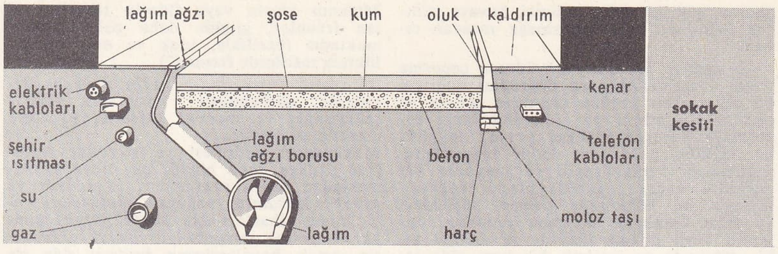

(R. H. Karay). *Çocuğu yılan sokmuş.* || — *Mec.* Birine acı bir söz söyleyerek onu üzmek, kırmak. || Alışverişte, alıcıya belli etmeksizin kötü bir mal vermek, alıcıyı aldatmak: *Manav portakalların hep çürüklerini sokmuş.*

— ÇEŞ. DEY. *Başını sokmak.* Bk. BAŞ. || *Başını belâya (derde) sokmak.* Bk. BAŞ. || *Burnunu sokmak.* Bk. BURUN. || *Gözüne sokmak.* Bk. GÖZ. || [...] *haline sokmak,* bir şeye [...] nin görüşünü vermek, [...] nın biçimine getirmek: *Ceviz kitap sandığımı bir masa haline soktum* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *(Bir işe) Parmağını sokmak.* Bk. PARMAK.

◆ **Sokturmak** ettrg. f. Sokmak işini yaptırmak.

◆ **Sokuşmak** geçz. f. Dar bir yere girmeğe çalışmak. || Usulcacık araya girmek.

◆ **Sokuşturmak** geçl. f. Bir şeyi zorlayarak bir yere sokmak: *Behlûl bir iskemlenin üstüne çıkmış, duvarda bir levhanın köşesine resim sokuşturmakla meşgul idi* (H. Z. Uşaklıgil). || Usulca araya sokmak. (M)

SOKMAN i. (esk. türk. k.). *Esk.* Uzun konçlu çizme. (M)

SOKODE, Togo'da yer, merkezî bölgenin idare merkezi ve seçim çevresi merkezi; 15 000 nüf. Ticaret merkezi. Kapok ayıklanması. — *Sokode seçim çevresi,* 86 200 nüf. (L)

Sokol («şahin» anlamında çekçe k.), jimnastik derneği; filozof Miroslav Tyrs ve kayınbiraderi tacir J. Fügner (1822-1865) tarafından çek gençliğinin beden ve yurtseverlik eğitimi için Prag'da kuruldu (1862). Aslında Sokollar, Habsburg'lara karşı muhalefet gruplarıydı. Ljubljana'da Slovenler (1863), Lwow'da Polonyalılar (1867), Zagreb'de Hırvatlar (1874), Belgrad'da Sırplar (1882) ve Amerika'ya göç etmiş İslavlar da buna benzer dernekler kurdular. 1914'te Habsburg imparatorluğu zamanında dağıtılan Sokollar, Birinci Dünya savaşında iç direnmenin başlıca unsuru oldu ve 1914'ten sonra müttefiklerin safında savaşan ilk çekoslovak gönüllü birliklerinin en önemli kısmını meydana getirdi. İkinci Dünya savaşından sonra tekrar faaliyete geçen dernek, komünistlerin 1948'de Prag'da iktidarı ele geçirmelerinden sonra dağıtıldı. (L)

SOKOLOFF (Vladimir), rus asıllı alman tiyatro ve sinema oyuncusu (Moskova 1889). K. S. Stanislavskiy'in öğrencisi olarak tiyatro öğrenimini tamamladı, Kamernıy Teatr'a girdi. 1919'da Max Reinhardt ile birlikte New York'a gitti. Aynı yıl sinemaya geçti (*Napolyon*), bu tarihten itibaren sinema ve tiyatro çalışmalarını birlikte yürüttü. (M)

SOKOLOV (Pyotr Fyodoroviç), rus ressamı (1791 - Petersburg 1848). Petersburg akademisinde okudu, suluboya portreler yaptı: *Pauline Viardot* (Leningrad Rus müzesi), *Prens Trubetskoy* (Moskova, Tretyakov galerisi). [L]

SOKOLOV (Pyotr Petroviç), rus desinatörü ve ressamı (1821-Çarskoye Selo [bugün Puşkin] 1899), Pyotr Gyodoroviç'in oğlu. Petersburg akademisinde okudu, önce portreler yaptı, sonra günlük hayattan resimler çizdi, özellikle Turgenyev'in *Avcının Notları* (Zapiski Ohotnika) ve Gogol'ün *Ölü Canlar* (Myortviye Duşi) adlı eserlerini resimledi. Başlıca eserleri Moskova'dadır (Tretyakov galerisi). [L]

SOKOLOV (Yegor Timofeyeviç), rus mimarı (1750 - Petersburg 1824). Petrodvorets sarayında, Petersburg Güzel Sanatlar akademisinde (1776-1786), Mihaylovskiy şatosunda (1797-1801), Petersburg kütüphanesinde (1801) çalıştı. (L)

SOKOLOVA (Hilda MUNNİNGS, **Lydia** — denir), ingiliz kadın dansçı (Londra 1896). 1915'te Sergey Diaghilev topluluğuna girdi. Pavlova ve Mordkin'den ders gördü. Sergey Diaghilev'in son dönemindeki büyük balelerin bellibaşlı rollerini oynadı. Sonraları Londra'da müzikli komediler ve çeşitli gösteriler için koreografiler hazırladı. — Kızı Nataşa SOKOLOVA (Sao-Paulo 1917) meslek olarak müzikhol ve revü dansçılığını seçti. (L)

SOKOLOVA (Yevgeniya), rus kadın dansçı ve bale yöneticisi (1854-1929). Çarlık Dans okulunu bitirdi, Petersburg çarlık tiyatrosuna girdi. 1886'da sahneden çekildi. XX. yy.ın ilk on yılında yetişen bütün rus dansçılarını derinden etkiledi. Pavlova, Karsavina, Spesivtseva, Trefilova onun öğrencileriydi. (L)

SOKOLOVSKİY (Vasiliy Daniloviç), ukrayna asıllı sovyet mareşali (Kozliki, Grodno yakınları 1897-Moskova 1968). 1917'de çar ordularında teğmendi. 1931'de Komünist partisine girdi. 1939'da Moskova askerî bölgesi kurmay başkanlığına, 1941'de de Timoşenko'nun kurmay başkanlığına getirildi, 1943'te bir zırhlı kolordunun, daha sonra bir ordunun başına geçti, bu ordu ile Vyazma'yı, Smolensk'i ve Roslavl'ı geri aldı. 1944'te, Birinci Ukrayna cephesi kumandanlığında Konyev'in yardımcısı oldu ve böylece Polonya ve Silezya'nın fethine katıldı. 1945'te Almanya'da Jukov'un kurmay başkanlığına getirildi. 1946'da mareşalliğe yükseldi. Almanya'da başkumandan ve dörtlü Berlin komisyonunda sovyet temsilcisi oldu. 1949 Bunalımı sırasında, uzlaşmaz davranışı dörtler komisyonunun çalışmasını imkânsız kıldı. 1949'da Silâhlı kuvvetler bakan yardımcılığına ve Komünist Partisi Merkez komitesi üyeliğine getirildi. 1953-1960 Arasında Sovyet silâhlı kuvvetleri genelkurmay başkanlığı yaptı. (L)

SOKORO'LAR, Çat'ta yaşayan zenci halk. (L)

SOKOTO, Nijerya'da (Kuzey bölgesi) şehir, Sokoto ırmağı kıyısında, federasyonun kuzeybatısında; 20 100 nüf. Ticaret (pirinç, pamuk, yerfıstığıgiller, hayvan, deri, kürk) merkezi. Eskiden 300 000 km²'lik bir alanı kaplayan Sokoto krallığının başkentiydi; o zamanki nüfusu 129 000 kişiydi. (L)

SOKOTO, Sudan'da Nijer ile Çat arasında eski krallık. XVI. yy.a doğru kurulduğu sanılır. Haussa'ların Sokoto bölgesini işgalinden sonra, XIX. yy.da önem kazandı. Ama taht kavgaları yüzünden devlet zayıfladı ve krallık 1903'te ingiliz orduları tarafından işgal edildi. (L)

SOKOTRA, ar. **Sukutra,** Hint okyanusunda ada, Guardafui burnunun 250 km açığında; 3 580 km²; 8 000 nüf. Merkezi, *Tamride.* Süveyş - Hindistan arasındaki en kestirme yol üzerinde bulunan bu dağlık ada, 1876'dan beri bir ingiliz üssüdür ve Güney Arabistan federasyonuna bağlı olan Mahra sultanlığının bir parçasıdır. Balıkçılık başlıca gelir kaynağıdır: Sokotra gemileri inci avcılığı için Bahreyn adalarına kadar uzanır. Hurma, günlük, sarısabır ve canavarkanı ihracatı. (L)

SOKRA i. Gemic. (Güverte döşemeleri v.b. yerlerde) İki tahtanın uç uca bitiştirilmesiyle ortaya çıkan ek yeri. (M)

SOKRATES (Sokrat da denir), yunan filozofu (Alopeke, Attike M.Ö. 470'e doğr. - Atina 399), heykeltıraş Sophroniskos ile ebe Phainarete'nin oğlu. Sokrates'i doğrudan doğruya tanımıyoruz, çünkü kendisi hiç bir şey yazmadı; onu anlatan belli bir kaynak

Foto. Alinari (LAROUSSE)

da yok; ancak çeşitli kaynaklar onunla ilgili değişik bilgiler verir. Bu kaynakların en eskisi Aristophanes'in *Nephelai* (Bulutlar) adlı oyunudur (M. Ö. 423); yazar, Sokrates'i bu eserde bulutlara asılı olarak tasvir eder. Sokrates'in ölümünden sonra, bir *sokratik diyaloglar* edebiyatı ortaya çıktı, bu diyaloglar arasında ilk sırayı Eflatun'un savunma diyalogları alır; Eflatun, hocasının ölüme mahkûm edilmesi karşısında duyduğu isyanla *Sokrates'in Savunması* (Apologia) ile *Kriton*'u yazdı, sonra *Phaidon, Şölen* (Symposion), *Theaitetos* adlı diyaloglarında onun portresini çizdi. İkinci sırada, Ksenophon'un *Apomnemoneumata*'sı (Hatıralar) yer alır; bu eser, eski sokratik diyalogların basit bir taklididir. Sokrates'i anlatan yazılar arasında Phaidon adındaki filozofun diyaloglarının bazı parçaları, Aiskhines'in diyologlarından kalan parçalar ve Aristoteles'in verdiği bazı bilgiler vardır.

Prodikos'un ve geometrici Kyrene'li Theodoros'un öğrencisi olan Sokrates'in hayatı, öğretiminden ayrı düşünülemez. Onu, yaz kış, sırtında harmani, sokaklarda yalın ayak dolaşan biri olarak anlatırlar. Bu tasvirlere göre, Sokrates, sağlam yapılı bir kişiydi, dış görünüşü kaba saba, basık burunlu, silenos yüzlüydü. Atinalıları büyüleyen zengin giyimli sofistlere, genel olarak sitenin yönetiminde önemli görevler alan eski bilgelere de hiç benzemezdi. İnsanların düşüncelerini amansızca tenkit ederdi. Kritias'ın zorbaca yönetimine açıktan açığa cephe almıştı. Kusursuz bir yurttaş olan Sokrates, bu özelliğini, Potidaia savaşında kahramanca vuruşması ve ölüme mahkûm edilince, Kriton'un kaçma teklifini (yurdunun kanunlarına saygılı kalarak) reddetmesiyle göstermiştir. Sokrates'in kişiliği üstüne birbirine karşıt görüşler ortaya atıldı: Eflatun'a göre dengeli bir kişi olan Sokrates, çağdaşı Spintharos'a göre ise sert mizaçlı, nefsine hâkim biriydi. Kısacası, Sokrates, günlük olaylara göre değişmeyen, bilgeliğin şaşmaz örneği, geleceğin yeni bir insan tipini oluşturmuştur.

Sokrates'in, arkadaşı Klairephon'a Delphoi kâhininin «kimse onun kadar bilge değildir» şeklinde verdiği cevap üzerine felsefeye yöneldiği ve Atina'da ders vermeğe başladığı söylenir. Sokrates'i insanlara sorular sormağa, onların kendisinden daha bilge olup olmadıklarını öğrenmeğe yönelten, bu tanrısal görevdi. Ayrıca içindeki tanrısal bir güç («daimon»), ona yazılı kanunların bulunmadığı durumlarda, ne gibi davranışlardan kaçınması gerektiğini ilham ediyordu. Halk neredeyse Sokrates oradaydı: kalabalık arasında, halk toplantılarında, bayramlarda, gymnasion'larda. Sokrates, kendini hiç bir şey bilmeyen biri diye tanıtıyor; Atinalılara, özellikle gençlere, düşünmeden edindikleri eğitimi yıkmak ve kişinin kendi başına düşünmesini sağlamak için sorular soruyordu. Meselâ, Sokrates, kahramanı Lakhes'e, cesaretin ne olduğunu bilmediğini, siyaset adamlarına siyasetin özüne ermediklerini gösterdi. Sofistçe görüşlerle ve demagojik konuşmalarla besli önyargılardan kurulu bilgiyi yıkmaya, onun yerine isanın kendi kendine elde ettiği bilgiyi koymaya yönelen «sokratik istihza», gelenekleri sarstığı ve «sitenin tanrılarından başka tanrıları yücelttiği ve gençlerin ahlâkını bozmayı amaçladığı» gerekçesiyle Sokrates'in ölüme mahkûm edilmesine yol açtı. Sokrates, baldıran zehirini konuşa söyleşe içti ve huzur içinde öldü. Etkili bir kişi olan Sokrates'i Kant «aklın ideali»; Hegel de bir insanlık kahramanı, felsefesini yazmayan, ama yaşayan bir «gerçek filozof» olarak belirler. Nietzsche ise, tersine, onu ölüm bunaltısı nedir bilmeyen, yaşayan biri gibi değil de, bir salt akıl olarak ölen ve «hayat içgüdüsü»nden tümüyle kopmuş bir «canavar» olarak tasvir eder.

Sokrates'in felsefesinde Eflatun'un gençlik diyaloglarının da yansıdığı ileri sürülmüştür. *Phaidon* diyaloguna göre, Sokrates önceleri, fizikçilerin, özellikle Anaksagoras'ın teorilerine ve tabiat bilgisine bağlanmıştı. Sonradan «tabiatı tanrılara bırakıp», sadece insanlarla, ahlâk ve erdem meseleleriyle ilgilenmeğe koyuldu. Metodu, kanıları karşılaştırarak, aranan nesnenin tanımını ortaya koyan bir genel fikri, tümevarım

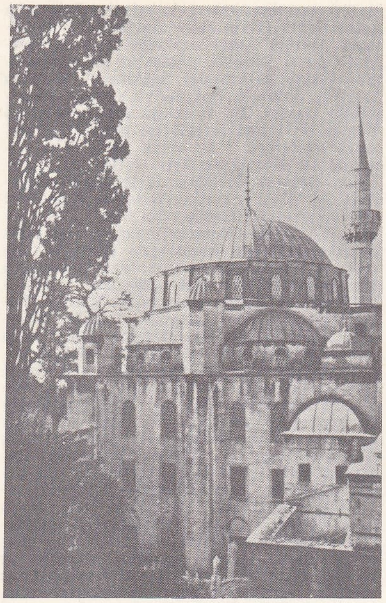

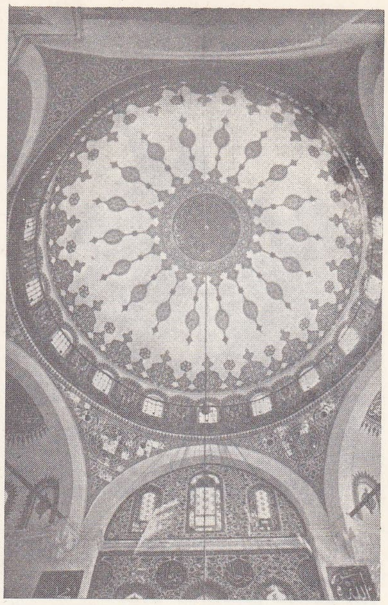

solda **Sokullu külliyesi'nin dış görünüşü; sağda, kubbe süslemeleri** («İstanbul Camileri» adlı kitaptan)

elde etmeye dayanıyordu. Bu tanım doğrulanması gereken bir varsayımdır, mutlak bir kesinlik değildir. Eflatun'un sokratik diyaloglarının Sokrates ile ilgisi şüphe götürür; çoğu zaman, sokratik metodun ampirizmi ile Eflatun'un idea'lar teorisinin rasyonalizmi birbirine karşıt olarak nitelenmiştir. Gene de, *maieutike* ile veya kişisel tefekkürle, yani zihnin doğurtma gücüyle ortaya konan bilginin bulunuşu *hatırlayış* yoluyle mümkün olabilmektedir. Çünkü insan bütün ahlâk kavramlarına doğuştan sahiptir. Kısaca, Sokrates'in davranışının, özellikle istihzasının ve «kendi kendini tanı» ilkesinin başlıca sebebi, her kişinin yaratılıştan basit oluşundan, iyi olanın yaratılıştan iyi olduğu görüşünden gelir. Kimse bile bile kötü değildir; her kötülük bilgi sanılan bir bilgisizlikten gelir. Sokrates'in ahlâkçı akılcılığı işte budur. (→Bibliyo.) [L]

Sokrates, Eflatun'un *Diyaloglar*'ından üçü üstüne Erik Satie'nin yazdığı senfonik dram (1918). Dört solocu soprano ve bir oda orkestrası için yazılmıştır. (L)

SOKRATESÇİ i. (*Sokrates*'in adından *sokrates-çi*). Sokrates'in felsefesini veya tutumunu benimseyen. || *Küçük sokrates'çiler*, filozofun ölümünden sonra Yunanistan'ın birçok yerinde okullar açan öğrencileri. Bk. KYRENE OKULU, MEGARA OKULU. (L)

Sokrates'in Savunması (*Apologia Sokratus*), Eflatun'un eseri. Sokrates'in ölümünden yıllarca sonra yazılan bu nutukta Sokrates, Atina hâkimleri huzurunda, gençliği yoldan çıkardığı, yabancı tanrıları kabul ettirmeğe çalıştığı iddialarına, ama aslında felsefî araştırmalarının ve bilgelik ününün yarattığı kin ve güvensizliğe karşı kendini savunur. Eflatun'un, hep Sokrates'e mal ettiği alay, ölçülü kalmakla birlikte canlı ve acıdır; aynı zamanda eserin tümünde yüce bir ahlâkî onur, küçümseyici ve sürükleyici bir belâgat vardır. (→Bibliyo.) [L]

Sokrates'in Savunması (*Apologia Sokratus*), Ksenophon'un eseri. Sıradan bir eserdir. Sokrates davasını ve Sokrates'in son anlarını anlatır. Çağdaş tenkitçiler bu eseri sahte sayarlar. (L)

Sokrates'ten Hatıralar (*Apomnemoneumata Sokratus*), Ksenophon'un eseri. Yazar Sokrates'i, kendi anladığı şekilde tanıtmağa çalışır ve onu birçok konuşmacıyle birlikte bir dizi diyalogda karşımıza çıkarır. Eserde, Sokrates, dindarlık, ılımlılık, ailedeki görevler, dostluk, yurttaşlık ödevleri, sanatlar ve diyalektik üstüne görüşlerini ortaya koyar. *Apomnemoneumata Sokratus* değişik biçimlerde değerlendirildi: bazıları, Eflatun'un bütünüyle değiştirdiği gerçek Sokrates'i bize bu eserin tanıttığını, bazıları da Ksenophon'un Sokrates'in büyüklüğünden hiç bir şey anlamadığını ve kendi basit fikirlerini ona mal ettiğini ileri sürdüler. (L)

SOKU i. (esk. türk. k.). Taş dibek. (M)

SOKULGAN sıf. (*sokulmak*'tan *sokul-gan*). Herkesle kısa süre içinde kaynaşıp dost olan, kendini herkese çabucak sevdiren: *Kendisi şen, güleryüzlü ve sokulgandı* (H. R. Güntekin).

◆ **Sokulganlık** i. Sokulgan olma hali: *Halinde bir sokulganlık, annesinin dizinden ayrılmayan çocuklara mahsus bir şey vardı* (H. Z. Uşaklıgil). *Fazla sokulganlığından hoşlanmadım ama idare etmek lâzımdı* (R. H. Karay). [M]

Sokullu külliyesi veya **Sokullumehmetpaşa külliyesi,** İstanbul'da Sultanahmet semtinde külliye. Sokullu Mehmed Paşa tarafından hanımı Esma Sultan adına Mimar Sinan'a yaptırıldı (1571). Daha önce bir bizans kilisesinin bulunduğu eğimli bir yerde yapılan külliyenin iç avlusuna merdivenli bir kapıdan girilir. Bu kapı üzerinde medresenin ders odaları ve kütüphanesi yer alır. Avlunun ortasında kubbeli mermer bir şadırvan vardır. Külliyenin üç cephesi medrese odalarıyle çevrilidir. Caminin son cemaat yeri 6 sütuna dayalı, sivri kemerli 7 kubbeli bir revakla örtülüdür. Son cemaat yerinin ortasında yer alan bir kapıdan camiye girilir. Cami, merkezî bir kubbeyle örtülüdür. Köşelerde yarım kubbeler yer alır. Kubbe, mihrabın sağ ve solundaki duvarlara bitişik altı sütuna dayalıdır. Caminin içi kubbe eteklerine kadar çinilerle kaplıdır. (M)

SOKULLU MEHMED PAŞA, türk devlet adamı (Sokol, Bosna 1505 - İstanbul 1579). Bosna'nın Şahinoğulları ailesindendir. Müslüman olmadan önceki adı Bayo idi. Çocukluğunda rahip olan dayısının yanında bir süre kilisede çalıştı. Kanunî Süleyman'ın ilk zamanlarında devşirme memurlarından Yeşilce Mehmed Bey tarafından beğenilerek Edirne sarayına getirildi; Mehmed adını aldı. Bir süre Edirne sarayında eğitim gördükten sonra, İstanbul'a getirilerek Enderun'a alındı. Hazine odasında ve Hasodada çalıştı. Sonra rikâbdar, çuhadar, silâhtar ve büyük kapıcıbaşı olarak görev aldı. Barbaros Hayreddin Paşanın ölümü üzerine sancakbeyliği payesiyle kaptanıderya oldu. İran seferinde Semiz Ali Paşanın Mısır beylerbeyliğine tayini üzerine Rumeli beylerbeyliğine getirildi (1549). Bu görevde bulunduğu sırada Avusturya ile Osmanlı devleti arasındaki barış bozuldu. 1551'de Sokullu Mehmed Paşa, Erdel seferiyle görevlendirildi. Semendire sancakbeyi Rüstem Bey, Niğbolu sancakbeyi Mehmed Bey ile bir kısım kırım kuvvetleri,

SOKULLU MEHMED PAŞA («Tarih III» adlı kitaptan)

Foto. MEYDAN

XVI. yy.da atlı **solak**'lar (M. And arşivi)

Eflak ve Boğdan voyvodalarının gönderdikleri birlikler, Sokullu'nun emrine verildi. Yardımcı olarak da 2 000 kişilik bir yeniçeri kuvveti gönderildi. Sokullu Mehmed Paşa ordugâhını Slankamen'de kurdu. Mihaloğlu Ali Beyin akıncıları ve Budin beylerbeyi Hadım Ali Paşanın askerleri de burada orduya katıldı. Sokullu Mehmed Paşa 80 000 kişilik osmanlı ordusuyle, 7 eylül 1551'de Slankamen'den hareket ederek Tisza ırmağını geçti ve Erdel'e girdi. Bu sefer sırasında 12 kale Osmanlıların eline geçti. Tamışvar kalesinin kuşatması sırasında kış geldiği için ordu Belgrad'a çekildi. Ertesi yıl, Erdel seferiyle ikinci vezir Kara Ahmed Paşa görevlendirildi. Sokullu da Rumeli beylerbeyliği kuvvetleriyle onun emrine verildi. 1552 Temmuzunda Tamışvar'ın ele geçirilmesinden sonra, Serdar Ahmed Paşa ile birlikte bazı kalelerin alınmasında yararlık gösterdi. Kuzey Macaristan'ın önemli bir kalesi olan Eğri'nin kuşatılmasında bulundu. Sokullu, bu kuşatmada 35 gün büyük çaba harcadı. Fakat, kış yaklaştığından ordusuyle Belgrad'a çekilmek zorunda kaldı. 1552'de İran savaşı (Nahçivan seferi) başlayacağı sırada, padişah Sokullu'ya Rumeli askeriyle birlikte Tokat'ta kışlamasını emretti. Nahçivan seferinin sonunda, padişahın Amasya'ya geldiği sırada üçüncü vezir olarak Divanı Hümayuna alındı ve Kanunî'nin en çok güvendiği devlet adamlarından biri oldu. Dobruca yöresinde ayaklanan Düzmece Mustafa'nın üzerine gönderildi (1555). Sokullu bu iş için Edirne'de karargâh kurduğu sırada Niğbolu sancakbeyi, Düzmece Mustafa'yı yakalayarak Sokullu'ya teslim etti. Sokullu Mehmed Paşa üçüncü vezirliği sırasında şehzade Bayezid ve Selim arasındaki mücadeleye karıştı. 29 Mayıs 1559'da Konya ovasında iki kardeş arasındaki savaşı Selim'in kazanmasında Sokullu'nun büyük payı oldu. Rüstem Paşanın 10 temmuz 1561'de ölümü üzerine, sadrazam olan Semiz Ali Paşanın yerine ikinci vezirliğe getirildi. Dört yıl bu görevde bulundu. Semiz Ali Paşanın ölümünden sonra sadrazam oldu (1565). Sokullu Mehmed Paşa, 1566 yılı başında, Avusturya imparatoru Maximilien tarafından gönderilen elçinin birikmiş vergileri getirmemesi ve anlaşmazlık konusu olan Erdel meselesi hakkında olumlu bir cevap vermemesi üzerine, Avusturya'ya savaş açılmasını sağladı. 1 Mayıs 1566'da İstanbul'dan yürüyüşe geçen ordunun başında ihtiyarlamış ve hasta olan Kanunî olmakla birlikte seferi baştan sona kadar padişah adına Sokullu yönetti. Zrinyi Mikloş tarafından savunulan Sigetvar kalesinin kuşatılmasında, sadrazam büyük çaba gösterdi. Kalenin alınmasından bir gün önce padişah öldü. Sokullu, padişahın ölümünü bir hafta saklamak zorunda kaldı; bu arada Kütahya'da bulunan şehzade Selim II'ye mektup göndererek Belgrad'a gelmesini bildirdi. Sokullu, padişahın ölümünü Belgrad'a dört konak kala Kanunî'nin otağının çevresinde Kur'an okutarak açıkladı. Disiplini bozulan askeri yatıştırdı. Belgrad'a gelen Selim II'nin cülus bahşişinden kaçınması üzerine asker arasında yeni karışıklıklar çıktı. Sokullu, padişahın askerin isteğini yerine getirmesini sağlayarak olayları bastırdı. Selim II Sokullu'yu sadaret makamında bıraktı. Bu sıralarda meydana gelen Yemen ve Basra isyanlarını bastırdı. Avusturya elçileriyle 7 ay süren görüşmeler sonunda bu ülkeyle bir barış antlaşması imzalandı. Sokullu, Osmanlı devletinin komşularıyle iyi ilişkiler kurduktan sonra, Asya'daki müslüman devletleriyle olan ilişkilerine eğildi. XVI. yy.da Osmanlı imparatorluğu Hint denizi hâkimiyeti konusunda Portekiz ile mücadele ediyordu. Sumatra'daki müslüman Ace hükümdarı Sultan Alâaddin, Portekizlilerin saldırıları karşısında Kanunî Süleyman'dan yardım istemişti. Sokullu, Kurtoğlu Hızır Bey kumandasında Sumatra'ya yardımcı kuvvetler gönderdi. Sokullu, islâm devletleriyle olduğu gibi Asya'daki türk devletleriyle de ilişkiler kurmak istedi. Bu devletlerle Osmanlı devleti arasında en kısa yol olan Don ve Volga ırmakları arasında bir kanal açmayı ve bu kanalla Hazar denizini Karadeniz'e bağlamayı düşündü. Kefe sancakbeyi Kasım Bey, bu kanalı açmakla görevlendirildi. Kanal inşaatı, Rusların saldırısı ve Kırım hanının bu işte gerekli çabayı göstermemesi yüzünden sonuçlandırılamadı. 1570'te Kıbrıs meselesi ortaya çıkınca Sokullu, Venedik ile barışın bozulmaması için, bu sefere önce taraftar olmadı. Avrupa devletlerinin Osmanlı devleti aleyhine birleşmesinden çekindi. Sokullu'nun karşı çıkmasına rağmen Piyale Paşa, Lala Mustafa Paşa gibi vezirlerin ve Nakşa dukası Joseph Nassi'nin teşvikiyle Selim II, Kıbrıs'ın alınmasına karar verdi. Ebussuud Efendinin fetvasıyle açılan seferin başarılı olması için Sokullu da çalıştı. Kıbrıs adası ele geçirildi ve bir eyalet haline getirildi. Sokullu, Kıbrıs'ın alınmasından sonra Venedik ile hemen barış yapmak için çalıştı. Avrupa hıristiyan devletlerinin, Osmanlı devletine karşı birleşmelerini önlemek için Fransa kralı Charles IX'a mektup göndererek eski dostluğun devamını istedi. Sokullu'nun çabasına rağmen papanın önderliğiyle Papalık, İspanya ve Venedik, Osmanlı devletine karşı bir kutsal birlik meydana getirdiler; 1571 sonbaharında İnebahtı'da (Lepanto veya Naupaktos) osmanlı donanması birleşik hıristiyan donanması tarafından yenildi. Sokullu, yeni donanmanın yapımına büyük önem verdi. Sokullu'nun Venedik balyosuna söylediği «Biz sizden Kıbrıs'ı alarak kolunuzu kestik, siz bizim donanmamızı yenerek sakalımızı tıraş ettiniz. Kesilen kol yerine gelmez, tıraş edilen sakal ise daha gür çıkar» sözü ünlüdür. Kış mevsimi içinde yoğun bir çalışma ile yeni bir donanma kuruldu. Avrupalılar yeni osmanlı donanmasının karşısına çıkamadılar. Venedik, İspanya'dan yardım göremeyeceğini anladı, fransız elçisinin aracılığıyle barışı kabul etti (mart 1573). Piyale Paşa ve Kılıç Ali Paşanın emrindeki donanma İspanyollara ait yerleri tahrip etti. Tunus ve Halkülvad kalesi alındı (1574). Bu sırada Selim II öldü; yerine Manisa'da bulunan Şehzade Murad padişah oldu (1574). Sokullu Mehmed Paşa, Murad III devrinde de sadrazamlıkta kaldı. Güvendiği adamlarını ve akrabalarını önemli mevkilere getirdi. Murad III'ün tahta geçmesinden bir süre sonra İran şahı Tahmasp uzun süren bir saltanat devrinden sonra öldü. Tahmasp'ın ölümü İran'da karışıklıklar çıkmasına sebep oldu. Bu karışıklıklar sırasında Van beylerbeyi Köse Hüsrev Paşa İran'a savaş açılmasını teklif etti. İstanbul'daki savaş taraftarları da padişahı, savaş açılması konusunda etkilediler. Sokullu, Padişaha İran'a açılacak seferin sakıncalarını anlattı. Kanunî devrindeki seferde çok sıkıntılar çekildiğini söyledi; fakat etkili olamadı. Sefere karar verildi. Lala Mustafa Paşa serdarlığa getirildi. Bu sırada Lehistan tahtı yine boş kaldı. Rus çarı ve Avusturya imparatoru, Lehistan tahtını ele geçirmek için faaliyete geçtiler. Sokullu, Erdel voyvodası Bathory'nin Lehistan tahtına geçmesini sağladı. Bathory, Osmanlı devletini koruyucu olarak tanıdı. Aynı zamanda Kırım hanına vergi vermeğe devam edeceğini bildirdi. Sokullu, İngiltere ile bir ticaret anlaşması imzaladı. İspanya, bir elçi göndererek barış istedi; ancak bu ülkeyle barış, Sokullu'nun ölümünden sonra gerçekleşti. Sokullu'nun son önemli işlerinden biri de Fas sultanlığındaki saltanat kavgasına karışması oldu. İdrisî hanedanından Abdülmelik tarafını tutan Osmanlı devleti Trablusgarp beylerbeyi Ramazan Paşayı Abdülmelik'e yardıma yolladı. Abdülmelik, Ramazan Paşa ile birleşerek rakibi Muhammed Mustansiri ve ona yardım için gelen Portekiz kuvvetlerini Vadiüsseyl'de yenilgiye uğrattı (1578). Bu başarılarına rağmen Sokullu'nun nüfuzu sarsılmağa başladı; ona karşı olanlar kuvvetlendi. Yakın adamlarından Feridun Bey azledildi. Kethüdası ve güvendiği öteki kimseler görevlerinden alındı. Sokullu, bir ikindi divanında derviş kıyafetinde bir adam tarafından saldırıya uğrayarak öldürüldü (12 ekim 1579). Sokullu'nun İstanbul'da Kadırga ve Azapkapısı'nda yaptırdığı iki cami ve imparatorluğun başka yerlerinde birçok hayratı vardır. (→Bibliyo.) [M]

solak

SOKULLU MUSTAFA PAŞA, türk veziri (öl. Budin 1578). Sokullu Mehmed Paşanın amcasının oğlu. Sokullu Mehmed Paşanın yardımıyle Osmanlı devleti hizmetine girdi. Budin beylerbeyi tayin edildi (1566). 12 Yıl bu görevde kaldı. Murad III, Sokullu Mehmed Paşanın yakın adamlarını devlet yönetiminden uzaklaştırmak istediği için Mustafa Paşayı idam ettirdi. (M)

Sokullu sarayı (veya **Mehmedpaşa sarayı** veya **Yeni saray),** İstanbul'da Sultanahmet camiinin bulunduğu yerde saray. Sokullu Mehmed Paşa tarafından yaptırıldı. Binanın yapılış tarihiyle kâgir veya ahşap olduğu hakkında kesin bilgi yoktur. Harem ve selâmlık olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Ayrıca çeşitli işler için yapılmış kısımlar vardır. Saray 1620'de Sokullu'nun oğlu İbrahim Paşa tarafından Ahmed I'e satıldı. (M)

SOKULMA i. (*sokulmak*'tan *sokul-ma*). Sokulmak eylemi.

— Kim. *Sokulma bileşik,* içindeki yabancı atom veya iyonların ilk billûr atomları tarafından yapıya sokulduğu billûrsu kısım; bu sokulma, yapıya tanımlanmış bir bileşim görünüşü veren stökiyometrik bir oranda olur. Bk. YAPI. (L)

SOKULMAK edilg. f. (esk. türk. k.). Sokmak işine konu olmak: *Tam o sırada kapıya anahtar sokulup açıldı* (B. Felek). || Geçz. f. Kendini sokmak: *Yorganın altına sokulmak.* || *Mec.* Yanaşmak, yaklaşmak: *Gittikçe birbirlerine daha ziyade sokuluyorlardı* (R. N. Güntekin).

— Denizc. *Kıyıya sokulmak,* kıyıya yaklaşmak. || *Rüzgâra sokulmak,* rüzgârın estiği yöne geminin başını yaklaştırmak. (M)

SOKUM i. (*sokmak*'tan *sok-u-m*). *Halk dili.* Lokma.

— Anat. *Kuyruk sokumu.* Bk. KUYRUKSOKUMU.

— Mutf. Sığır, dana ve koyunda sağrının arka kısmı. (ML)

SOKUR i. (esk. türk. k.). *Esk.* Köstebek. || — Sıf. Sönmüş, içeriye gömülmüş, çukur. || Gözünün biri kör olan. (M)

SOL sıf. (esk. türk. k.). *Sağ*'a karşıt olarak bir şeyin nispî konumunu belirtmeğe yarar: *Kapının sol kanadı.* || Vücudun bir parçasından söz ederken kalbin olduğu yanda bulunan: *Sol kol, sol göz.* || Bir akarsudan, bir binadan söz ederken, bu akarsu yönünde ilerleyen, bu binaya sırtını veren kimsenin soluna düşen yan için kullanılır: *Adapazarı, Sakarya ırmağının sol kıyısındadır.* || Belirli yönü olmayan şeylerden söz ederken, bir nesnenin, o nesneye bakanın soluna karşı düşen bölümü için kullanılır: *Bir tablonun sol bölümü.*

— ÇEŞ. DEY. *Sol eli beklemek,* yemeğe geç kalan birine yemeğe başlandığını şaka yollu anlatmak için kullanılır. || *Sol tarafından kalkmak,* sebepli sebepsiz aksilik eden kimseler için kullanılır. İyi bir gününde olmamak, işleri ters gitmek. || *Sağ elinin verdiğini sol elin görmesin.* Bk. SAĞ. || *Sağ gözünü sol gözünden kıskanmak.* Bk. SAĞ. || *Sağ kulağını, sol eliyle göstermek.* Bk. SAĞ.

— Ask. *Sol kol,* ordunun merkeze nispetle sol tarafta duran kısmı, sol kanat, sol-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

daki birlik. || *Esk. Sol kolağası,* osmanlı ordusunda önyüzbaşı karşılığı subay rütbesi. (Asakiri Mensurei Muhammediye ordusunun kurulmasıyle ihdas olundu [1826]. Cumhuriyet döneminde kaldırıldı.)

— Spor. *Sol açık.* Bk. AÇIK. || *Sol bek,* futbol, hentbol, basketbol gibi bazı takım oyunlarında sol kanatta oynayan müdafaa oyuncusu (3 numaralı formayı giyer). || *Sol haf.* Bk. HAF. || *Sol iç,* futbolda santrforla, sol açık arasında oynayan forvet oyuncusu (10 numaralı formayı giyer). || —*Esk. Sol muavin,* sol haf. || *Sol müdafi,* sol bek.

◆ **İ.** Bir kimsenin sol yanı; bir şeyin sol kısmı: *Soluma oturun. Sola sapın.* || Bir nesnenin, o nesneye bakanın soluna rastlayan bölümü.

— ÇEŞ. DEY. *Sol yapmak,* direksiyonu sol tarafa çevirmek. || *Solda sıfır.* Bk. SIFIR. || *Sağa sola.* Bk. SAĞ. || *Sağa sola bakmadan.* Bk. SAĞ. || *Sağda solda.* Bk. SAĞ. || *Sağdan soldan.* Bk. SAĞ. || *Sağı solu (belli) olmamak.* Bk. SAĞ. || *Sağına soluna bakmak.* Bk. SAĞ. || *Sağına soluna bakmamak.* Bk. SAĞ. || *Sağını solunu bilmemek* (veya *şaşırmak*). Bk. SAĞ.

— Siyaset. Bir millet meclisi binasının sol yanı. || Genellikle meclisin solunda oturan ve sağdakilere göre daha ilerici görüşleri savunan siyasî parti veya partiler. || *Aşırı sol,* sola dönük her çeşit eğilimin en uç noktası ve bu noktada bulunan.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Sola sarmal,* karındanbacaklı yumuşakçaların kavkısında sarımların sağdan sola doğru oluşuna denir. (Sola sarmal yumuşakçalar genellikle iri olur; bununla beraber physa, clausilia v.b. bir kısım yumuşakçalarda sola sarmallık normal bir durumdur.)

— ANSİKL. Tar. *Sol* terimi, Devrim döneminde fransız parlamento dilinden alınmıştır. İlk defa, özellikle 1789 Anayasa meclisinde kullanılan bu terim (çünkü bu mecliste en ileri akımların temsilcileri [antimonarşik ve demokratik] meclis başkanının solundaki sıralarda oturuyorlardı), *sağ* terimine karşıt olarak, ilerici eğilimli akımları ve partileri belirtmek için XX. yy.da siyaset diline girdi. Ne var ki sağ ile sol arasındaki sınır çizgisi, tarihî somut diyalektiğe bağlı olarak, sürekli bir sallantı geçirmiştir, çünkü bu diyalektik, sosyal alanda daha radikal eğilimlerin (sosyalizm ve komünizm) ortaya çıkması ve gelişmesi yüzünden, önceleri sola ait olan parlamenter kuruluşlarla siyasî topluluklan (liberal, radikal v.b.) sonradan sağa mal etmiştir. (ML)

SOL i. (ital. k.). Müz. Bugünkü *do* majör gamının beşinci derecesine ve temel ıskala'nın yedinci derecesine, Gui d'Arezzo'nun koyduğu ad. (Bu ad bizde ve genellikle latin ülkelerinde kullanılır; Almanya ve İngiltere'de ise *sol* G harfiyle belirtilir; bunun sebebi, G harfinin eskiden sol anahtarıyle gösterilmesidir.) [LM[

SOL i. Peru'nun başlıca para birimi; 100 centavos değerindedir. (L)

SOL i. (fr. k). Fiz. Kütleleri içinde, tam erime haline tekabül edecek şekilde ileri olmamak şartıyle dağılmış bir madde bulunan bütün sıvılara Graham'ın verdiği ad. (Sol'ler, *emülsoyit* veya «koloyidal eriyik», *süspansoyit* veya «koloyidal asıltı» olarak iki sınıfa ayrılır.) [L]

SOLA, Norveç'te (Rogaland) sayfiye yeri, Stavanger yakınında, Stavanger havaalanı buradadır. (L)

SOLAK sıf. (*sol*'dan *sol-ak*). Genellikle sol elini kullanan (kimse).

◆ **İ.** Teşk. tar. Osmanlı kapıkulu kuruluşunda bir asker sınıfı.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Solak* sınıfı Yıldırım Bayezid zamanında kuruldu. Yeniçerilerin 60., 61., 62. ve 63. Ortalarına solak denirdi. Bunlar padişahın muhafız birliği görevini yaparlardı. Solaklar, onar kişilik mangalara ayrılırdı. Her ortada 100'er kişi bulunurdu. Solak ortalarının her ortanın en eskisi *solakbaşı* olurdu. Bunlar başka ortalardan tayin edilmezdi. Fatih devrinde 200, Kanunî zamanında önce 80, sonra 100 olan solakların sayısı genellikle 400'ü aşmazdı. Savaş zamanında 4 solakbaşı, 4 *solak kethüdası* ve 4 odabaşı, padişahın atının yularını tutar, eteğine yapışırdı. Kemankeş, okçu ve atıcılıkta mahir olan 400 solak da çevresini kuşatırdı. Bunlar silâhtar, çuhadar, rikâbdar gibi hükümdarın en yakın adamlarını bile onun yanına yaklaştırmazlardı. Yeniçeriler, hükümdarın korunmasında solaklardan sonra ikinci halkayı meydana getirirlerdi. Seferde köprü, su geçidi, derbent, ormanlık v.b. yerlerden geçerken, solakbaşılar padişahın atının yularını tutarlardı. Solakbaşılara, sudan geçişlerde, suyun derinliğine göre terakki* (sefer bahşişi) verilirdi. Barışta 12 tane solak, padişahın gezintilerinde, cuma selâmlığında bulunurdu. Bunlara *Rikâbı Hümayun solakları* (solakanı hassa) veya *gedikli solakları* denirdi. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından kısa bir süre öncesine kadar bunlar sefere gitmezdi. Bu solaklar, başlarına altın üsküften serpuş giyer ve serguç takarlardı. Solakbaşı, öteki yayabaşlar gibi atlıydı; samur ve vaşak kaplı üst elbisesi giyer; sorgucuna balıkçıl tüyü takardı. Solak kethüdası da atlıydı. Görevinden alınan solakbaşına, Yedikule dizdarlığı verilirdi. Solak ortalarında açık yer olunca yeniçeri ağası arz etmedikçe bu göreve kimse getirilmezdi. Genellikle iyi ok atan, silâh kullanan, ata binen ve savaşta denenmiş kimseler, solak olarak görevlendirilirdi. Boşalan solaklıklara genellikle solaklara hizmet ve *müteferrikai solakan* denilen erler arasından seçilenler getirilirdi. 60., 61. ve 62. Ortalar, Eski odalarda, 63. Orta ise Yeni odalarda otururdu. Solakbaşılar 23-26, kethüdalar 20 akçe alırlardı. Solaklardan, bölüğe ve kapıkulu süvariliğine çıkanlar olduğu gibi, tımar ve zeamet alanlar da olurdu. Solaklara 15 000, müteferrikalarına 10 000, solakbaşılara 36 000 ve solak kethüdalarına 20 000 akçelik tımar ve zeamet verilirdi. Yeniçeri ocağıyle birlikte solak ortaları da kaldırıldı. (M)

SOLAKLIK i. (*solak*'tan *solak-lık*). Psikofizyol. Otomatik veya iradeli hareket ve jestleri yapmak için, insanların çoğunluğunun yaptığı gibi vücudun sağ tarafını kullanacak yerde, sol tarafın tümünü veya bir kısmını kullanma eğilimi.

— ANSİKL. İnsanların çoğunluğunda olduğu gibi beynin sol yarım küresinin baskın oluşuna karşılık, *solaklık,* beynin sağ yarım küresinin baskınlığından meydana gelen normal bir nörolojik düzenleşmedir (hareket tellerinin kesişmesi sonucu, beynin bir yarısı vücudun karşı yarısına kumanda eder). Solaklık kendiliğinden olabilir, bu takdirde, çoğu zaman irsîdir yahut da beynin sağ yarısındaki lezyonlardan (bazen küçük yaşta) ileri gelir.

Sağ veya sol yanın başatlığını ortaya koyan tester yardımıyle, iki çeşit solak ayırt edilir:

1. açıkça belirli, *homogen solaklar* (veya «gerçek solaklar») bunlar tercihan vücutlarının bütün sol yarısını kullanırlar;

2. çapraz yanlılık gösteren ahenksiz, *düzensiz solaklar* veya «sözde solaklar».

Gerçek solaklık, çok nadirdir; çocukların ancak yüzde 1'inde görülür.

Ters solaklık, çoğu zaman, psikomotor bozukluklara yol açar (tikler, hareketlerde isabetsizlik, yavaş hareket etme, kararsızlık, kekemelik). Kullanılması gereken eli seçmek ve alıştırmak için nörolojik muayene verilerine ve testlere göre davranılır. Ancak gerçek solaklar sol ellerini tercih etmeye devam edebilirler. (L)

SOLAKZADE MEHMED HEMDEMÎ ÇELEBİ, türk tarihçisi (İstanbul 1590 - ay.y. 1657). Babası solakbaşı olduğu için Solakzade diye bilinir. Sarayda hizmet gördü. Murad IV'ün müsahibi oldu. Onun ölümünden sonra da Sultan İbrahim ve Mehmed IV devirlerinde saraydaki görevine devam etti. Tarih alanındaki çalışmalarından başka musikiyle de uğraştı, şiir yazdı. Eserleri: *Divan; Fihrist-i Şâhan* (Şahların Fihristi); *Solakzade* Tarihi.* (M)

Solakzade Tarihi, Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebinin (öl. 1657) tarihî eseri. Osmanlı devletinin kuruluşundan 1657'ye kadar olan olayları toplayan bu eseri Solakzade, Enderunun ilerigelenlerinden hasodabaşı Hasan Ağanın teşvikiyle yazdı. Eser özlü ve sade bir Türkçeyle yazılmıştır. Solakzade, tarihinin kaynakları olarak Edirneli Ruhi, Neşrî, Şerafeddin Ali Yezdi, Gelibolulu Mustafa Âli, Kemalpaşazade ve Peçevî'nin eserlerini belirtir. Fakat bu eserlerden doğrudan doğruya yararlanmamıştır. Selim I devri sonuna kadar olan kısmı (1520), esas olarak Hoca Sadeddin Efendinin *Tac-üt-Tevarih* (Tarihlerin Tacı) adlı eserinden; Sultan Mustafa I'in ikinci padişahlığına kadar olan kısmı da (1622) *Hasan Beyzade Tarihi*'nden yararlanarak yazmıştır. Eserin son 36 yıllık kısmı Solakzade'nin yaşadığı devir olduğundan bu bölümde kendi bilgilerine dayanmıştır. Solakzade tarihi 1854'te basıldı. (M)

SOLAL (Martial), fransız caz piyanocusu ve bestecisi (Cezayir 1927). Daha 1950'de, Paris'te çeşitli caz kulüplerinde çaldı ve şehre uğrayan amerikalı müzikçilere eşlik etti. 1960'ta Daniel Humair ve Guy Pedersen ile bir üçlü kurdu. 1963'te A.B.D.'ye gitti, Newport, Montréal, Berlin, Lugano festivallerine katıldı. 1965'te Gilbert Rovère ve Charles Bellonzi ile birlikte yeni bir üçlü kurdu. Ayrıca, birçok filmin müziğini besteledi. Avrupa'nın en değerli cazcılarındandır. Doldurduğu başlıca plaklar: *Re Bemol Süit* (1959), *Ouin-ouin* (1960), *Jazz Frit* (1965). [L]

SOLANA (Jose Gutierrez), ispanyol ressamı (Madrid 1886 - ay.y. 1945). Resimleri ilk olarak 1904 Millî sergisinde görüldü, Zuloaga'nın dikkatini çekti. Zuloaga, *Toledo'da Tören Alayı* adlı tablosunu satın aldı. Fakat 1917'ye kadar adını duyuramadı. Solana'nın çağdaş sanatta özel bir yeri vardır. Evi çeşitli ve garip nesnelerle, maskeler, otomatlar, eski kitaplar ve kafataslarıyle doluydu. Bu nesnelere tablolarında da rastlanır. Solana, Morales'in, Greco'nun, Valdés Leal'in, Goya'nın dolaysız mirasçısı sayılır. Art Moderne müzesinde eserleri vardır. (L)

SOLANA (LA), İspanya'da şehir, Castilla la Nueva'da (Ciudad Real ili), Mancha'da; 15 000 nüf. (L)

SOLANALES çoğl. i. İkiçenekli bitişik taçyapraklı çiçekli bitkiler takımı. Çoğunluğu patlıcangillerde kümelenmiş 2 000 kadar türü kapsar. (L)

SOLANDER (Daniel), isveçli tabiat bilgini (Pitea 1735 - Londra 1782). Linneaus'un öğrencisi. Laponya'ya, Rusya'ya ve Kanarya adalarına yolculuk yaptı. 1768'de Cook ile dünya çevresi yolculuğuna çıktı. *Kampshire Eyaletinde Bulunan Kayaların Tanımı* adlı bir eser yazdı. (L)

SOLANDRA i. (isveçli tabiat bilgini D. *Solander*'in adından). Biraz etlice almaşık yapraklı, sarılgan ağaçcık; çiçekleri dalların ucunda çıkar ve büyüktür. (Büyük çiçekli *meksika solandrası* limonluklarda yetiştirilir. Patlıcangillerden.) [L]

SOLANUM i. Sıcak ve ılıman bölgelerde yaygın sekiz yüzden fazla ayrı türü kapsayan bitki cinsi. (Patates, tatlı patates, patlıcan, itüzümü, domates bu cinstendir. Bir hayli türü de çiçeklerinin veya yapraklarının güzelliğinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. 3-4 m yüksekliğinde bir ağaç olan *Solanum betaceum*'un meyvesi domates gibi kullanılır. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen bu ağacın meyvesine «ağaç domatesi» denir.) [L]

SOLARİ (Cristoforo). Bk. SOLARİO.

SOLARİİDAE çoğl. i. *Solarium* ve benzerlerini kapsayan öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (L)

SOLARİMETRE i. (fr. *solarimètre*'den). *Eşanl.* PİRANOMETRE.

SOLARİO (Antonio), **lo Zingaro** denir. XV. - XVI. yy. Venedik asıllı italyan ressamı. 1495-1514 Arasında çalıştı. Napoli'de Santi Severino e Sossio manastırındaki *Aziz Benediktus'un Hayatı* adlı freskleri (1495'e doğr.), onun Vicenzo'da, Montagna'nın yanında yetiştiğini gösterir. Manzaraları geniş şekilde işleyişinden de Ombria'da da kaldığı anlaşılmaktadır. Solario, XVI. yy. başlarında le Marcia'da çalıştı. Loretta yakınlarındaki Osimo'da onun imzasını taşıyan 1503 tarihli bir tablo bulunmaktadır. (L)

SOLARİO veya **SOLARİ** (Cristoforo), il

solanum

SOLARİO, (lo Zingaro) «Aziz Benedictus'un Hayatı» adlı freski (detay)
Santi Severino e Sossio manastırı avlusu, Napoli

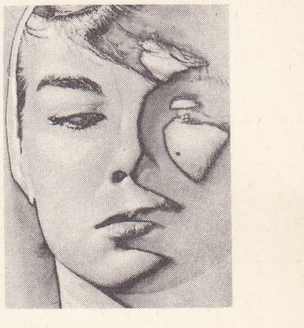

solarizasyon

Foto. LAROUSSE

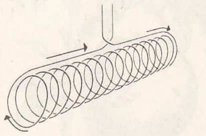

solenoyit

Gobbo denir, italyan heykeltıraşı ve mimarı (Angera ?, Varese ili 1460 - Milano 1527). Pavia manastırında çalıştı (Beatrice d'Este ve Ludovico Sforza il Moro'nun mezarları, 1499), sonra Milano'da katedralin mimarı oldu. Pavia mezarlarındaki sert üslûp ve realizm sonradan yumuşadı. Bu yeni yönelim San Sebastiano'da (Como katedrali) ve özellikle *Kurtarıcı* adlı alçak kabartmada (Pavia, Malaspina müzesi) görülür. — Kardeşi ANDREA 1495-1522 arasında Milano'da çalıştı, fakat Venedik üslûbundan etkilendi. Özellikle *Yeşil Yastıklı Bakire* ile (Louvre) tanındı. (L)

SOLARİUM i. (lat. k.). Eskiden Roma'da ve İtalya'da evlerin çoğunun üzerinde yapılan taraça. (Çoğu zaman çiçek ve pergolalarla süslenirdi.)

— Arkeol. Ortaçağda ve XVI. yy.ın sonlarına kadar yatak odası olarak kullanılan ambar veya tavanarası. (L)

SOLARİUM i. Sıcak denizlerde bulunan öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; *solariidae* familyasının örnek tipi. (Hayvanın dudaksız kısa bir başı, öne doğru küt bir ayağı, birbirine bitişik dikensi plakalar halinde birçok dişten oluşan bir dişlidili vardır; geniş göbekli olan kavkısı yassı, konik ve çevresi köşelidir.) [L]

SOLARİZASYON i. (fr. *solarisation*). Fotoğrafçılıkta, developman sırasında hassas yüzeyi tecrit ederek özel sonuçlar elde etmeğe yarayan işlem. (L)

SOLARO DELLA MARGARİTA (Clemente, — kontu), Piemonte'li siyaset adamı (Cuneo 1792 - Torino 1869). Diplomattı. Charles - Albert tarafından içişleri bakanlığına getirildi (1835 - 1847). Kutsal İttifak siyasetini savundu, fakat sosyal reformlar yaptı (Sardegna'da feodalitenin kaldırılması, kanunlar) ve iktisadî düzeni geliştirdi. Milletvekili seçildi (1854 - 1860). Cavour'a karşı aşırı sağ muhalefetini yürüttü. Siyaset anlayışını tarihî ve siyasî bir eser olan *Memorandum*'da savunda (1851). [L]

SOLAROPSİS i. Pleurodontidae familyasından salyangoz çeşidi. (Kavkısı yuvarlak, yüzeyi pütürlü, yer yer kırmızımsı esmer bezeklidir. Güney Amerika'nın sıcak bölgelerinde ormanlarda yaşar.) [L]

SOLBAD HALL, esk. **HALL** veya **BAD-HALL,** Avusturya'da (Tirol) şehir, İnn kıyısında; 10 000 nüf. XIV. yy.dan kalma kilise; XV. yy.dan kalma kule; şato. Tuzlalar. Elektrometalürji. (L)

SOLCU sıf. ve i. (*sol*'dan *sol-cu*). Siyasî eğilimleri sol gruplara ve hareketlere yönelmiş olan.

◆ **Solculuk** i. Solcu olma hali. (L)

SOLDANELLA i. Rozet yapraklı, 10 - 20 sm boylu çok yıllık küçük bitki; dağlık bölgelerde karların erime sınırında, nemli topraklarda yetişir. (Çuhaçiçeğigillerden.) [L]

SOLDANİ (Massimiliano), italyan heykeltıraşı (Floransa 1658 - Montvarchi 1740). Floransa grandükünün güvenini kazandı, Paris'e gönderildi, 1686'da Floransa'ya döndü. Floransa'da eserleri vardır (Corsini galerisi ve Millî galeri). [L]

SOLDANİT i. (fr. *soldanite*). Miner. Göktaşı çeşidi. (L)

SOLDATİ (Mario), italyan yazarı ve sinema yönetmeni (Torino 1906). Hikâyeler (*Motta Olayı*, 1941) ve romanlar (*A Cena col Commendatore* [Şövalye ile Akşam Yemeğinde], 1954; *La Confessione* [İtiraf], 1955; *Il Vero Silvestri* [Gerçek Silvestri]; 1957) yayımladı. Ayrıca, birçok filim yaptı: *Piccolo Mondo Antico* (Küçük Antik Dünya) [1940]; *Malombra* (1942); *Le Miserie del Signor Travet* (Signor Travet'in Sefaleti) [1945]; *Daniele Cortis* (1947); *La Provinciale* (Taşralı) [1953]; *Pollicarpo, Ufficiale di Scrittura* (Zabıt Kâtibi Policarpo) [1958]. Son olarak yayımladığı kitaplar: *Le Due Citta* (İki Şehir) [1964]; *La Busta Arancione* (Portakal Kabuğu) [1966]. (L)

solfej

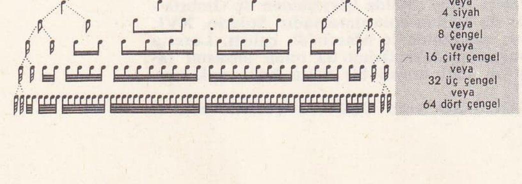

SOLDİ (Emile), **Soldi-Colbert** denir, fransız heykeltıraşı, madalyoncusu ve sanat yazarı (Paris 1846 - Roma 1906). *Flore* adlı heykeli (Tuileries bahçesi) ve ressam *Louis David*'in büstü (İnstitut) ünlüdür. Soldi, sanat tarihi ve «kutsal dil» adını verdiği Eskiçağ ve Doğu süsleme sanatı üstüne eserler yazdı. (L)

SOLDURMAK geçl. f. (*solmak*'tan *soldur-mak*). Solmasına sebep olmak: *Bu öpüş gül gibi soldurdu kızı* (Yahya Kemal). *Ne gülleri soldurdun sen hasetten* (F. N. Çamlıbel). *Aslına bakarsanız solduracak kadar koklamak bile günah...* (Kemal Tahir).

— Tekst. Boya banyosundan çok koyu çıkan bir rengi, eldeki örneğe uydurabilmek için, özel kimyasal maddelerle açmak. (ML)

SOLE (VAL Dİ), İtalya'da vâdi, Trentino bölgesinde, Ortler ile Adamelo arasında, Adigo'nun kolu olan Noce ırmağıyle sulanır. Edolo - Bolzano karayolu buradan geçer. Tarlalar ve otlaklarla örtülü olan alçak yamaçlar ve vâdinin dibi, yamaçların yüksek kesimlerindeki ormanlarla zıtlaşır ve bu vâdinin kolu olan başka bir vâdinin (Val di Peio) suları önemli hidroelektrik tesislerce kullanılır (Cogolo ve Malga Mare). [L]

SOLEA i. (lat. k.). Eski Roma'da bir çeşit sandal ayakkabı. (Bu, çoğu zaman ağaçtan, eklemli madenden veya deriden yapılmış, kayışlarla tutturulan basit bir ayakkabı tabanıydı. Bu terim daha sonra birçok ayakkabı türü için kullanıldı.) [L]

SOLE BAY, Büyük Britanya'nın doğu kıyısında (Suffolk) körfez, Southwold yakınında. Ruyter, ingiliz-fransız donanmasını burada yendi (1672). [L]

SOLEDAD, Doğu Falkland adasının ispanyolca adı. (L)

SOLEİL (Jean - Baptiste François), fransız optikçisi (Paris 1798 - ay.y. 1878). Üstün yeteneği ile gerçekleştirdiği deneyleriyle, çağının en ünlü fizikçileri arasında yer aldı; Fresnel, Arago, Foucault, Babinet ve Delezenne, düşüncelerini Soleil'in yardımıyla gerçekleştirebildiler. Soleil bir fotoelektrik mikroskop, bir sakarimetre ve bir gonyometre icat etti. (L)

SOLEN i. Zool. Bk. DENİZÇAKISI.

SOLENO(—), yun. *solên, selenos,* kanal'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

SOLENOCURTUS i. Psammobiidae familyasından iki çenetli yumuşakça. (Hayvanın, boylu boyunca birbiriyle kaynaşmış sifonları, dil şeklinde iri bir ayağı vardır; kavkısının boyu eninden fazladır; çenet bağı çıkıntılı, menteşesi, her iki çenette birbirinden ayrık duran ikişer dişlidir. Hemen bütün denizlerde bulunur ve Tebeşir devrinden beri fosiline rastlanır.) [L]

SOLENODONTE i. Antiller'de (Küba, Haiti) yaşayan hortumlu böcekçil hayvan. (L)

SOLENOGASTRES çoğl. i. Ayağı, kavkısı ve solungacı bulunmayan veya çok ilkel solungaçları olan solucanımsı amphineura yumuşakçaların (aplacophora) eski adı. (L)

SOLENOİDAL sıf. (fr. *solénoidal*). Elektr. Solenoitle ilgili. ‖ *Solenoidal alan,* akısı kalıcı olan alan. (Tor biçimindeki bir bobinin içindeki magnetik alan bir solenoidal alandır.)

— Elektromagnetik. *Solenoidal mıknatıs,* eksenine paralel olarak düzgün mıknatıslanmış silindir biçiminde çubuk. (Dış çevrede, yan yüzeyi boyunca yerleştirilmiş bir solenoyidin meydana getirebileceği magnetik alana özdeş bir magnetik alan doğurur.)

— Mat. Bk. DİVERJANS. (L)

SOLENOMYA i. Solenomyidae familyasından kumcul iki çenetli yumuşakça. (Hayvanın bir tek sifon deliği, hortum gibi uzun bir ayağı, dar bir solungacı vardır; kavkısı uzun, silindirimsi, boynuzsu maddeden parlak üstderilidir; bu deri kenarlarından taşar. Sıcak veya ılıman bölgelerde deniz kenarındaki kumsallarda kuma gömülü yaşar.) [L]

SOLENOPSİS i. Bazı karınca yuvalarının çeperinde yuva yapan ve o karıncaların kurtçuklarıyle beslenen küçük siyah karınca. (İlmî adı *Solenopsis fugax*. Zarkanatlıların karıncagiller familyasından.) [L]

SOLENOYİT i. (fr. *solénoïde*'den). Elektr. Çapına göre çok uzun bir gövde üzerine (bir veya birçok tabaka halinde) yapılmış bitişik sarımlardan meydana gelen elektrik bobini. (Âletin içinde doğan magnetik alan geniş bir bölgede hissedilir derece düzgünlük gösterir [solenoidal alan].)

— ANSİKL. *Solenoyit* l uzunluğu üzerine düzgün olarak sarılmış N sarım taşırsa ve bu sarımlardan i akımı geçerse, iç alanın magnetik indüklemesi şu formülle ifade edilir:

$$\mathcal{B} = 4\,\pi\,10^{-7}\,Ni/l$$

(bu formülde $\mathcal{B}$ Wb/m², l metre ve i de amper olarak hesaplanır). Solenoyide eşdeğer mıknatısın magnetik momentini

$$\mathcal{M} = SNi$$

formülü verir: (S bir sarımın metre kare olarak alanını gösterir; $\mathcal{M}$ de M.K.S.A. birimi olarak ifade edilir.)

Solenoyit, elektroteknikte temel âlettir ve çok sayıda âletin de yapısına girer. Demir ve çelik çubukların mıknatıslanması, elektromıknatıs bobinleri yapımı, dinamo ve alternatör indükleyicileri, ölçü âletleri yapımı gibi alanlarda çok kullanılır.

Weber'in elemanter magnetizma deneylerini (çekme ve itme, yer magnetik alanına yönelme v.b.) solenoyitlerle tekrarlaması da bu âletlerin önem derecesini gösterir. (L)

ŞOLENT (THE), Wight adasını Hampshire kıyısından ayıran kanal; en geniş yeri: 6 km. Yat yarışları. (L)

SOLER Y HUBERT (Federico), ispanyol yazarı (Barcelona 1839 - ay.y. 1895). Barcelona'da saatçiydi. 1860'tan sonra SERAFİ PİTARRA adıyle katalan lehçesinde komediler, saynetler ve parodiler yazdı. (L)

SOLER Y RAMOS (Antonio), ispanyol bestecisi ve nazariyecisi (Olot, Gerona eyaleti 1729 - El Escorial 1783). Montserrato manastırında okudu, Lerida katedralinin kapella yöneticisi, daha sonra da El Escorial'de keşiş oldu. Dinî besteler, çalgı parçaları ve klavsen için yazdığı ünlü sonat kitapları yanında *Llave de la Modulacion* (Modülasyon Anahtarı) [1762] sayılmağa değer. (L)

SOLESMES, Fransa'da Sarthe idare bölgesinde (La Flèche idare çevresi) komün, Maine ile Anjou'nun kıyısında, Sarthe ırmağı yakınında; 818 nüf. (L)

SOLFASOL, esk. **Zül Fazıl,** İç Anadolu bölgesinde (Ankara ili, merkez bucağı) köy, 2 886 nüf. (1965). Hacı Bayram Veli burada doğdu. (M)

SOLFATAR i. (ital. *solfatara,* kükürt ocağı'ndan fr. *solfatare*). Jeol. Kükürtlü buharların çıktığı ve kükürtün çökeldiği arazi. ‖ *Solfatar evresi,* yanardağ püskürmesinin en son evresi; bu evrede yamaçlardan alkalin fümeroller veya solfatarlar püskürür.

— ANSİKL. *Solfatar,* sönmemiş bir yanardağın durgunluk halini gösterir.

Solfatarlar az veya çok buhar yayar; SO_2 ile SH_2 gazlarını kapsaması bu buharın başlıca niteliğidir. En ünlü solfatar Napoli yakınındaki solfatardır. (Eskiler tarafından cehennemin kapılarından biri olarak kabul edilen Strobon'un *Forum Vulcani'si.*) 1198'deki son püskürmesinden beri sürekli olarak sülfürlü hidrojen bakımından zengin su buharı çıkarmaktadır (özellikle kükürt billûrlarının çökeldiği *Kükürt ocağı* adı verilen çukurda). Şili'de, Antiller'de birçok solfatar vardır ve bu ülkelerde bunlara «kükürtlük» denir; 1902'de Saint-Vincent'daki solfatarda şiddetli patlamalar olmuştu. Kafkasya, Cava, İzlanda, Meksika v.-b.'de de solfatarlar vardır. (L)

SOLFEJ i. (ital. *solfeggio*'dan fr. *solfège*). Bütün müzik eğitiminin temeli olan bilim kolu. (Solfej öğrenimini iki bölüme ayırmak gerekir: birinci bölümde, notaları adlarını söyleyerek çağırma, sesleri ve aralıkları de-

şerlendirme alıştırmalarıyle *kulak* terbiye edilir; ikinci bölümde, müzik nazariyesi üstüne bilgi verilir: nota işaretlerini bilmek, seslerin ve sürelerin orantılarını hesaplamak, vurguları ve ayrıntıları figürler halinde kullanabilmek.) || Güçlüklerin en basitten en zora doğru sıralandığı vokal müzik ders kitabı. (L)

SOLFERİNO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Mantova ili), Garda gölünün güneyinde; 1 800 nüf. (L)

Solferino savaşı, İtalya seferi sırasında Napoleon III kumandasında fransız - piemonteli birlikler ile avusturya birlikleri arasındaki savaş (24 haziran 1859). Bu savaşta Fransızlardan ve Sardinyalılardan meydana gelen 133 000 kişilik kuvvet, Franz - Joseph'in kumandasındaki 150 000 Avusturyalıyle karşılaştı. 20 Hazirandan beri Mincio hattını tutan ve Prusya'nın Fransa hakkındaki düşmanca niyetlerini öğrenen Franz-Joseph, hücuma karar verdi ve nehri geçerek Solferino ve Guidizzolo'da yerleşti. Bu sırada Napoléon III, Adda ve Chiese'yi geçerek 23 haziranda Lonato ordusunun Solferino üzerine kaydırılması emrini vermişti. İki rakip 24 haziranda çatıştı. Fransızlardan 17 000 ve Avusturyalılardan 22 000 kişinin öldüğü bu kanlı savaş, İsviçre'nin yaralılar hakkında yeni bir teşebbüse geçmesine ve Kızılhaç'ın kurulmasına yol açtı. (L)

SOLGER (Karl Wilhelm Ferdinand), alman filozofu (Schwedt an der Oder 1780 - Berlin 1819). Frankfurt (Oder) [1909-1911] ve Berlin (1911'den sonra) üniversitelerinde ders verdi. *Erwin, Vier Gespräche Über das Schöne und die Kunst* (Erwin, Güzellik ve Sanat Üstüne Dört Konuşma) [1815] adlı eserinde Solger, Schelling ve Hegel idealizmine bağlanan estetik anlayışını açıkladı. *Philosophische Gespräche* (Felsefî Konuşmalar) [1817] adlı eseri de önemlidir. (M)

SOLGUN sıf. (*solmak*'tan *sol-gun*). Solmuş: *Solgun yanaklarına birkaç damla yaşın süzüldüğünü gördüm* (R. N. Güntekin). *Solgun bir sarı ile beyazdan hasır şeklinde dokunmuş bir şeydi* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Solgunluk** i. Solgun olma hali: *Benzine ârız olan az bir solgunluk...* (Ahmed Rasim). *Hastalığın verdiği solgunluk.* (M)

SOLHAN, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Bingöl ili) ilçe merkezi kasaba; 5 141 nüf. (1970). Elazığ'ı Muş'a bağlayan karayolu üzerinde; yüksl. 1 400 m. 1932'den beri ilçe merkezi. — *Solhan ilçesi,* 1 115 km²; 18 616 nüf. (1970). Merkez ve Yenibaşak bucakları; 22 köy. Canlı hayvan ihracı; yağ, yün ve ham deri ticareti. (M)

SOLİCİTOR i. Çeşitli görevleri olan ingiliz kanun adamı. (Solicitor, davaları yönetir ve bazen savunma bile yapar; malları idare eder, gayrımenkul devir akitlerini ve şirket kurma akitlerini hazırlar v.b.) || *Genel solicitor,* genellikle Avam kamarası üyeleri arasından seçilen adlî memurların ikincisi. (L)

SOLİDAGO i. Sarı çiçekli çok yıllık otsu bitki; birçok türü bahçelerde yetiştirilir. (Bileşikgillerden.) [L]

SOLİDARİZM i. (lat. *solidus,* sağlam'-dan fr. *solidarisme*'den). Bk. DAYANIŞMACILIK.

SOLİDUS i. (fr. k.). Kim. Bir ısı diyagramında, titre fonksiyonuna göre bir karışımın ergime sıcaklığının başlangıcını gösteren eğri. (L)

SOLİFLÜKSİYON i. (fr. *sol,* toprak ve lat. *fluere,* akmak'tan fr. *solifluxion* veya *solifluction*). Jeomorfol. Toprağın kütle halinde ve yavaş yavaş yer değiştirmesi.

— ANSİKL. *Soliflüksiyon,* toprağın hamur kıvamına girmesine ve yapışkanlaşmasına bağlıdır. Fakat, olayın meydana gelmesi için, toprakta bulunması da şarttır. Soliflüksiyon, en çok buzulçevresi iklimlerde görülür: sürekli olarak donmuş halde bulunan arazide yüzde 2 oranında balçık bulunması olayın başlaması için yeterlidir. Donma ve çözülmeler kili çökeltir ve soliflüksiyonu kolaylaştırır. Buzulçevresi soliflüksiyonu, hemen hemen bütün kayaların don aşındırmasıyle oluşan döküntülerini etkiler. Soliflüksiyon yamacın bütün yüzünü etkileyerek genel bir biçim kazanır; ama bu biçim düzgün olmayabilir (soliflüksiyonun en şiddetli olduğu yerlerde soliflüksiyon yalağı ve soliflüksiyon küçük vâdisi biçiminde ortaya çıkan kurtulmalar). Ilıman kuşak yamaçlarının büyük kısmı Dördüncü zamanın soğuk dönemlerinde soliflüksiyon tarafından biçimlendirilmiştir.

Öbür iklimlerde soliflüksiyon yalnız çok killi oluşuklar (killer, marnlar, kil bakımından zengin bazı buzultaşlar) içinde meydana gelir. Yamaçlarda birbirini izleyen yalaklar ve kabartılar (kayma lupları) veya çamurlu akıntılara (sel lavları haline gelen kısa süreli geçici biçim) dönüşen belirgin özellikli akıntılar meydana getirerek çok daha yerleşik bir biçime bürünür. Çamurlu akıntılar tropiklerarası ormanda ve kurak bir iklimde (Kuzey Afrika) bile meydana gelir. Luplar ve kabartılar ise bitki örtüsü daha seyrek ve daha nemli iklimlerde görülür. (L)

SOLİFUGAE çoğl. i. Zool. Boyları 1-7 sm arasında değişen örümcekler takımı. (Daima bir başlığöğüsle bölütlü karından ibaret vücudu uzun sık kıllarla kaplıdır; zehir çengelleri çok iri ve kuvvetlidir. Bunlar canlı böceklerde (özellikle sinek, bitki biti, arı v.b.) beslenen sırf etçil hayvanlardır; çok yırtıcı olan bazı türleri kurbağalara, kertenkelelere, kuşlara, hattâ yaralı yılanlara saldırmaktan çekinmez. Solifugae Amerika, Afrika, Batı Asya, Hindistan'da yaşar; bazı türleri İspanya, Yunanistan ve Kırım'da bulunur; bunlar ovalarda bulunduğu gibi Türkistan'ın doğusunda yükseltisi 3 000 m'yi bulan dağlarda da olur. Takımın on familyaya dağılmış altı yüzden fazla türü vardır.) [L]

SOLİHULL, Büyük Britanya'da (Warwickshire) şehir, Birmingham'ın güneydoğusunda; 51 651 nüf. (L)

SOLİKAMSK, S.S.C.B.'de şehir, Ural dağlarının batı yamacında, Yukarı Kama kıyısında; 45 000 nüf. Tabiî gaz işletmesi. Soda tuzu. Metalürji. Kimya ve kereste sanayileri. Kama üzerinde 270 milyar metreküp su toplayan ve 2,4 milyar kW/saat üreten baraj. (L)

SOLİMENA (Francesco), **Abate Ciccio** denir, italyan ressamı (Canale, Serino 1657-Barra, Napoli yakınları 1747). Luca Giordano ile birlikte Napoli barokunun ustalarındandı. San Paolo Maggiore'de (*Büyücü Simon'un Düşüşü, Aziz Paulus'un Hıristiyan Olması,* 1689-1690), San Domenico'nun sankristisinde (1709), Gesu Nuovo'da (1725) ve Napoli'deki büyük melodramatik kompozisyonları fırtınalı bir ışık düzeni içinde güçlü bir mimarî ve dönüşlü biçimler ortaya koyar. Ama bu atılganlık, ayrıntı buluşlarını ve fırça vuruşundaki ince nüansları gölgelemez. (L)

SOLİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr'un güneyinde; 170 600 nüf. Ortaçağdan beri devam eden bıçakçılık. Bahçe-sitenin ortasında irili ufaklı birçok fabrika yer alır. Bıçakçılık müzesi. İmalât metalürjisi. Plastik maddeler. (L)

SOLİNUS (Caius Julius SOLİNUS, — denir), M.S. III. yy.da yaşamış latin coğrafyacısı, 230'a doğru yaşadığı sanılır. Çeşitli ülkeleri etnografya ve tabiat bilgisi bakımından inceleyen *Polyhistor* adlı eseri yanlış ve şişirme bir eserdir; Solinus'un, bu kitabı yazarken Plinius'tan geniş ölçüde yararlandığı anlaşılır. Balıkçılık üstüne *Pontica* adlı şiir de ona mal edilir. (L)

SOLİPSİZM (fr. *solipsisme*'den). Fels. Bk. TEKBENCİLİK.

SOLİS (Juan Diaz DE), XVI. yy.da yaşamış ispanyol denizcisi (Lebrija XV. yy.- Rio de la Plata yakınları 1516'ya doğr.). Usta bir haritacıydı, Pinzon'u izledi ve onunla 1508'de Yucatan'ı ve Amazon'u keşfetti. Döndüğü zaman krallık gemi kılavuzu oldu, 1512'de Deniz Harita dairesi başkanlığına getirildi, sonra Yeni Dünya'da Pinzon'un keşiflerini sürdürmek üzere yola çıktı. Rio de la Plata'yı buldu ve bu buluşunu bildirmek üzere İspanya'ya döndü. Keşfedeceği yeri zaptetmesine izin verilince 1515'te tekrar Rio de la Plata'ya gidip nehir boyunca yukarı çıktı, iç kısımlarda tehlikeleri göze alarak yaptığı gezide bir silâhlı çarpışma sırasında öldü. (L)

«Solferino Savaşı»
Adolphe Yvon'un eseri
Versailles müzesi, Paris

SOLİST i. (fr. *soliste*). Bk. SOLOCU.

SOLİS Y RİVADENEİRA (Antonio), ispanyol tarihçisi (Alcala de Henares 1610-Madrid 1686). Felipe IV'ün özel sekreteri, Hindistan tarihçisi (1665) ve rahip (1687) oldu. Başlıca eseri: *Historia de la Conquista de México* (Meksika Fetih Tarihi) [1684]. (L)

SOLİTARİUS i. Mascareignes adalarında yaşayan iki büyük kuşa verilen ad. (Her ikisi de XVIII.yy. da ortadan kalkmıştır. *Réunion solitarius*'u *[Raphus solitarius]* sadece görenlerin tarifiyle bilinmektedir; *Rodriguez solitarius*'unun *[Rezophaps solitarius]* kemikleri bulunmuştur; Maurice adasında yaşayan dronte'ye yakın gözükmektedir.) *[Raphidae* familyasından.] [L]

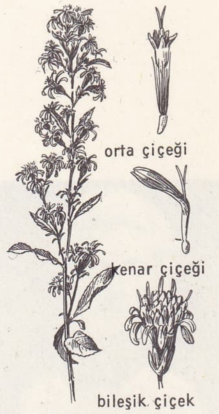

solidago (bot.)

SOLJENİTSİN (Aleksandr İsayeviç), sovyet yazarı (Rostov-na-Donu 1918). Bir işçi ailesinin çocuğu idi. Küçük yaşta babasını kaybetti, çocukluğunu ve gençliğini Rostov'da geçirdi; burada fizik ve matematik okudu. 1939'da Moskova'ya gitti, edebiyat fakültesinin felsefe ve edebiyat derslerini izledi. 1941'de silâh altına alındı, 1945'e kadar topçu bataryası kumandanlığı yaptı; bir siyasî suçlamadan ötürü Doğu Prusya'da tutuklandı. Sekiz yıl hapiste kaldı, sonra sürgün edildi, 1957'de affedildi. Ryazan'a yerleşti ve buradaki bir lisede matematik ve fizik dersleri verdi. Stalin rejimini yerdi. Başlıca eserleri: *İvan Denisoviç'in Hayatında Bir Gün* (1962); *İlk Çember* (1965); *Matriona'nın Evi* (1966); *Kanser Koğuşu* (1968); *14 Ağustos* (1972). [1970 Nobel Edebiyat ödülü.] (LM)

SOLJENİTSİN

SOLLAMAK geçz. f. (*sol*'dan *sol-la-mak*). [Arkadaki taşıt için] Öndeki taşıtın solundan geçmek. (M)

SOLLEFTEA, İsveç'te (Västernorrland) şehir, Angerman ırmağının kıyısında; 10 000 nüf. Makine yapımı. Kâğıt hamuru fabrikaları. (L)

SOLLER, Majorka adasında (İspanya'ya bağlı, Balear takımadaları) şehir; 9 400 nüf. Orta ovanın tarım ürünleri (meyve, şarap ve zeytinyağı) ticareti. Küçük liman. (L)

SOLLOGUB (Vladimir Aleksandroviç, — kontu), rus yazarı (Petersburg 1813-Hamburg 1882). 1839'da diplomatlığı bıraktı ve kendini edebiyata verdi. Başlıca eserleri: *Dva Studenta* (İki Üniversite Öğrencisi) [1837], *Tri Jeniha* (Üç Nişanlı Genç) [1839], *Bolşoy Svet* (Büyük Dünya) [1840], *Çinovnik* (Memur) [1856] ve seyahat hatıralarıyle taşra törelerini dile getiren *Tarantas* (1845). [LM]

SOLLU sıf. ve zf. (*sol*'dan *sol-lu*). [Yalnız *sağlı sollu* deyiminde geçer] *Sağlı sollu.* Bk. SAĞ. (M)

SOLLUM, ar. **Salum,** Mısır'da (Batı çölü idare bölgesi) şehir. Sirenaik sınırında. Demiryolunun son istasyonu. 1942 Libya seferi sırasında burada Mihver kuvvetleriyle müttefik kuvvetler arasında birçok çarpışma oldu. (L)

SOLLYA i. Pittosporaceae familyasından avustralya bitkisi. (*Sollya heterophylla, S. Drumondii, S. parviflora* süs için yetiştirilen dip kısmı odunsu bitkilerdir; sapı sarılgan, yaprakları daimî olan bu bitkiler yumuşak iklim ister.) [L]

SOLMA i. (*solmak*'tan *sol-ma*). Solmak eylemi.

— Bot. Bitkilerde görülen, toprak üstün-

Foto. Neurdein, A.P.N (LAROUSSE)

deki organların solup buruşması şeklindeki bozukluk veya hastalık. (Genellikle yapraklar sararır, aşağıya doğru sarkar ve ölür.)

— Patol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Solma*'nın sebebi fizyolojik olabilir: aşırı su kaybı veya toprakta su bulunmaması gibi. Asalaklardan ileri gelen birçok solma hastalığı da vardır. Meselâ bitkinin damarlarını tıkayarak ham besisuyunun akmasına engel olan *verticillium* ve *fusarium* cinsinden mantarlar veya *Erwinia trachesiphila, Corynebacterium sepedonicum* gibi bakteriler solmaya sebep olur. Bu organizmalardan bazıları ayrıca toksinler de çıkararak solmaya sebep olabilir.

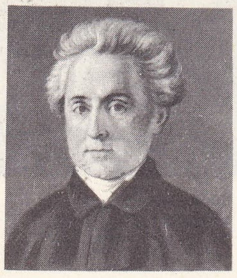

SOLOMOS

— Patol. Solma, insanda, fazla bir zayıflama olmadan deri ve mukozaların renklerini kaybetmesiyle beliren bir çeşit kansızlıktır; ışık azlığıyla az çok bozulmuş ve oksijence fakirleşmiş havanın solunmasından ileri geldiği sanılmaktadır. (L)

SOLMAK geçz. f. (esk. türk. k.) Renginden, parlaklığından, tazeliğinden kaybetmek: *Yine bir acı ses duydu kulağım / Bülbül mü susacak gül mü solacak* (Âşık Veysel). *Rengi biraz daha soldu* (M.Ş. Esendal). *Soldu, günden güne sessiz, soldu!* (Yahya Kemal). [M]

SOLMSEN (Felix), alman filoloğu (Schneidemühl, Poznan 1865-Rolandseck, Rheinland 1911). Yunan-latin dilbilimi üstüne birçok eser yazdı. (L)

SOLMS hanedanı, Almanya'da eski bir kontluk, sonra prenslik ailesi. Bu aile Lahn (Rheinland) vâdisinde topraklara sahip olan MAYNARD **von Solms**'den gelir. (L)

SOLNA, İsveç'te şehir, Stockholm'un kuzeybatı banliyösünde; 53 700 nüf. Ticaret ve sanayi (makine yapımı). Mesken merkezi. Sinema stüdyoları. (L)

SOLNHOFEN, esk. **Solenhofen,** Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) köy, Bavyera Jüraları'nda, Tuna'nın kolu olan Altmühl ırmağı kıyısında. Eski Romalılar tarafından da işletilmiş olan meşhur litograf-ya taşı ocakları. (Bu taşlarda arkeopteriks'in izleri bulunmuştur.) [L]

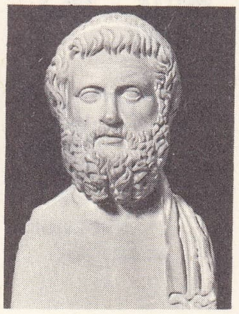

SOLON
antik mermer
Uffizi, Floransa

SOLO i. («yalnız» anlamında ital. k.). Bir koro veya çalgı topluluğunda bir tek icracı tarafından eşli veya eşsiz olarak söylenen veya çalınan hava.

◆ Sıf. Müz. Tek başına çalan: *Solo keman.* (L)

SOLO, Cava adasının en uzun ırmağı, *Solo*'yu sular ve geniş bir delta ile Cava denizine dökülür; 540 km. (L)

SOLO, İndonezya'da şehir. Bk. SURAKARTA.

SOLOCU sıf. ve i. (*solo*'dan *solo-cu*). Sesiyle veya bir çalgıyle solo yapan (kimse). [SOLİST de denir.] (M)

SOLOGNE, Fransa'da Paris havzasının güneyinde bölge, Loire vâdisiyle Cher vâdisi arasında. Uzun süre fundalıklar ve küçük göllerle kaplı verimsiz bir bölge olarak kalan Sologne, Napoléon II'nin teşvikiyle XIX. yy. ortasında ıslah edilmeğe başlandı. Sologne, bugün de verimli bir tarım bölgesi değildir, başlıca gelir kaynağı orman işletmesidir. Bölgedeki şehirler Romorantin dışında büyük kasabalardır. (L)

SOLOGUB (Fyodor Kuzmiç TETERNİKOV, **Fyodor** — denir), rus yazarı (Petersburg 1863-ay.y. 1927). Şiir alanında rus sembolizminin başlıca temsilcilerindendi. Sonra mistisizme kaydı. En güzel romanı olan *Melkiy Bes* (Küçük Şeytan) [1905], bir psikopatolojik durumu inceler. (L)

Soloha, Nikopol şehrinin (Ukrayna, S.S.C.B.) güneydoğusunda, iskit tümülüsü (M.Ö. IV. yy.). Burada 1912 - 1913'te yapılan kazılarda yunan ve Kırım ile Kerç boğazı (Kimmerios Bosporos) yöresinde kurulmuş yunan kolonisi asıllı sanat eserleriyle süslü iki kral mezarı ortaya çıkarıldı. Bunlardan çoğu Ermitaj müzesindedir. (L)

SOLOİ. Esk. coğ. İki yunan sitesinin adı: *Kilikia Soloi*'si, Rodoslular tarafından M.Ö. VII. yy.da kuruldu, M.Ö. I. yy.da Ermeniye kralı Tigran tarafından yıkıldı ve Pompeius tarafından *Pompeiopolis* adıyle yeniden inşa ettirildi. Yıkıntıları (liman, sur) Mersin yakınındadır. —*Kıbrıs Soloi'si* M.Ö. 580'e doğru, Solon'un tavsiyesiyle inşa edildi ve bütün klasik çağ boyunca bağımsızlığını muhafaza etti. Kalıntılar (akropolis, sur, helenistik tapınaklar, tiyatro). [L]

SOLOLA, Guatemala'da şehir, idare bölümü merkezi, Atitlan gölüne hâkim bir burun üzerinde; 2 150 m yükseklikte; 3 300 nüf. — *Solola idare bölümü*, yüksek volkanik yaylalarda uzanır; 107 500 nüf. (L)

SOLOMOS (Dionysios), yunan şairi (Zanko [Zakynthos] 1788-Korfu 1857). Girit asıllı soylu bir ailedendi. İtalya'da, Cremona'da, sonra Pavia üniversitesinde okuduğu sıralarda ilk italyanca şiirlerini yazdı. Yunan bağımsızlık savaşı (1821), modern yunanistan halk şarkılarının Fauriel tarafından yayımlanması (1824-1825) Solomos'u yunan şiirine yöneltti. 1823'te yazdığı *Hymnos is tin Eleutherian*'ın (Hürriyet Marşı) Stanislas Julien tarafından Fransızcaya çevrilip, Fauriel tarafından yayımlanmasıyle (1825) şair birdenbire üne kavuştu. 1824'te lord Byron'ın ölümü üzerine uzun bir şiir yazdı, 1828'de Mesolongion'da kuşatılanlar için *Eleutheroi Poliokimenoi* (Hür Kuşatılmışlar) adlı destanına başladı. Dante'nin *Convivio* adlı eserinde İtalyancaya övgü yazması gibi, Solomos da halk ağzı Yunancanın kullanılışı üzerine bir Diyalog (Dialogos) yazdı. Solomos'un, geniş hacimli bitmemiş yazıları da vardır: *Lambros, Kritikos* (Giritli), *I Gynaikatis Zakynthu* (Zanta'lı Kadın), Pascal'i andıran bir üslûpta kaleme aldığı *Porphyras Engomio tu Ugu Phoskolu*'su (Foskolo'ya Övgü), italyanca yazdığı mensur şiirleri onun sanatındaki duruluğu, inceliği ortaya koyar. Solomos, İonia şiir okulunun ustası olmakla kalmamış, Yeni Yunanistan'ın en büyük şairi sayılmıştır. Korfu'lu besteci N. Mantzoryos'un bestelediği *Hürriyet Marşı* 1865'ten beri yunan millî marşıdır. (L)

SOLON, atinalı devlet adamı (M.Ö. 640'a doğr.-558'e doğr.). Yunanistan'ın Yedi Bilge'sinden biri. Orta halli soylu bir ailenin çocuğuydu. Büyük ticaret işlerine girişti, bir süre İonia'da kaldı. Attike'ye dönünce (612) yurttaşlarını, Salamin'i (Salamis) Megaralılardan almağa teşvik etti, zaferle sonuçlanan bu seferde orduya Solon'un kumanda ettiği sanılır. Solon, dürüstlüğü ve yurtseverliğiyle tanındı; küçük burjuvalar (*mesoi*, orta sınıf), küçük esnaf, küçük mülk sahipleri kendisini tutuyordu. Zamanın ağır şartları altında ezilen bu insanlar, onun şiirlerinde açıkladığı programını beğenmişlerdi. Solon bu şiirlerinde, devlet işlerinde adaletin oynaması gereken rolü belirtiyor; zenginlerin küstahlığını, yoksulların yıkıcı isteklerini yeriyordu. Eserinin nereye kadar vardığı bilinmez. Çünkü onun yaşadığı çağa ait, kendisinin olmayan birçok akıllıca tedbir, sonradan ona mal edilmiştir. 594-593 veya 592-591'de arkhon olan Solon, sürgünler ve siyasî mahkûmlar için af çıkarttı, aynı zamanda borçlu köylülerin yükünü hafifleten *seisakhtheia*'yı (borçların kalkması) kabul ettirdi. Gerçekten demokratik bir devlet yararına, geleneksel klanın (*genos*) gücünü azaltan tedbirlere başvurdu: toprakları ele geçirenlere karşı tarlaların bölünmesi usulünü koydu; aile reisinin çocukları üstündeki hayat ve ölüm hakkını, kızını satma, oğlunu evinden kovma haklarını sınırladı, böylece babanın nüfuzunu azalttı, aylaklardan para cezası alarak ve köy kanunları çıkartarak (kurtların yok edilmesi, çeşmeler yapılması, ağaç dikme ve ev yapma kanunu, tartı ve ölçü reformu bu içte ve dışta bir devalüasyon gibi yararlar sağladı) iktisadî kalkınmayı destekledi. Siyasî alanda yürürlükteki töreleri tamamlayan birçok hüküm koydu, yüksek sınıfları siyasî güçleri ve ödevleriyle muhafaza etti, fakat daha yüksek sınıfa geçmeyi kolaylaştırdı. Hâkimlerin tayininde, işi rastlantıya bırakan kura çekme usulünün etkilerini sınırlandırdı. Thes'leri *ekklesia*'ya (zenginlerin topraklarında ücretle çalışan çiftçilerle şehirdeki işçiler) kabul etti, *bule* ve *heliaia*'yı kurdu. Solon tarafından yapıldığı söylenen reformlar üstüne fazla bilgi yoktur. Çıkardığı çok sayıda kanun Atina'nın kaderini değiştirdi. (L)

SOLONÇAK i. (rusça k.). Yüzeyindeki sodyum klorür çiçeklenmeleriyle nitelenen tuzlu toprak. (Solonçak, daima bir tuzlu su örtüsünün üstünde yer alır, ama profili az çok kalsiyuma doymuştur. Solonçaka kurak bölgelerde rastlanır ve üstleri tuzcul bir bitki örtüsüyle kaplıdır.) [L]

SOLONİS i. Filokseraya az elverişli tuzlu topraklarda anaç olarak kullanılan amerikan asma çubuğu. (L)

SOLONLAR, Kuzeydoğu Çin'de (Hailar bölgesi) Tunguz halkı. Yaklaşık olarak 30 000 kişidirler. (L)

SOLONYETS i. (rusça k.). Pedol. Tuzlu veya halomorf toprak çeşidi. (Solonyets, genellikle yıkanmış alkalili bir topraktır. Bir su örtüsü üstünde yer alan çok sıkı, çatlaklı bir birikinti düzeyiyle nitelenir. Yıkanma süreci artarsa, birikinti düzeyi üzerindeki profilin podzol cinsinden açık gri bir düzeyi vardır.) [L]

SOLOR, İndonezya'da adalar topluluğu, Florsa ve Savu denizleri arasında: 69 500 nüf. Hindistancevizi içi. Balıkçılık. (L)

SOLORİNA i. Buzulların kenarlarında yetişen liken. (İlmî adı *Solorina crocea.*) [L]

SOLOTHURN, fr. **Soleure,** İsviçre'de şehir, aynı adı taşıyan kantonun idare merkezi, Ren nehrinin kolu olan Aare ırmağı kıyısında; 18 400 nüf. Barok üslûbunda (1762-1772) Saint-Ours katedrali (60 m yükseklikte kule). Cephane fabrikasında (1611), eski silâh ve zırh koleksiyonu. XV. ve XVII. yy.dan kalma belediye sarayı. Jüralar'ın doğu eteklerini izleyen büyük karayolu üzerinde bulunan Solothurn, ova ile dağın birleştiği yerde bir mahallî pazar yeri ve bir sanayi merkezidir: önemli yedek parça fabrikaları, dokumacılık, hassas makineler, makine yapımı, kâğıt fabrikaları. Emme ırmağının aşağı vâdisi boyunca Solothurn'dan Burgdorf'a kadar (Bern kantonu) birçok sanayi merkezi sıralanır.

— Tar. Bir roma kolonisi (*Castrum Salodurense*) olan ve istilâlar sırasında yıkılan Solothurn, Ortaçağın sonunda ticaret merkezi olarak yeniden canlandı, Zahringen derebeyleri tarafından yönetildikten sonra imparatorluğa bağlı serbest şehir haline geldi (1218), Bern ile ittifak yaptı (1295); önce Avusturya kralı Leopold I'in, sonra Kyburg kontunun (1382) hücumlarını püskürttü (1318), Ren Şehirleri birliğine (1385) ve Konfederasyon'a katıldı (aralık 1481). Reform buraya yayılamadı ve yönetim fransız işgaline kadar (1798) aristokratlarda kaldı. (L)

SOLOTHURN kantonu, İsviçre'de kanton; Basel, Bern ve Aargau kantonları arasında; 792 km²; 201 500 nüf. Büyük kısmı Jüralar'da yer alan Solothurn kantonu Birse ırmağı vâdisiyle, Basel kapılarına kadar uzanır. Jüralar'ın bu engebeli kesimi sık kıvrımlardan meydana gelir; dar vâdiler ve birkaç çöküntüyle yarılıdır. Bölgenin büyük kısmı ormanlarla ve hayvancılık yapılan çayırlarla örtülüdür. Evlerde sanayi işçiliği özellikle saatçilik, küçük atelyeler halinde dağılmıştır. Kantonun geri kalan kısmı Aare ırmağı vâdisinin bir parçasıyle bu parçayı çevreleyen buzultaş tepelerinde uzanır. Burası İsviçre tepelerine bağlı bir çeşitli tarım bölgesidir. İşçilerini çeken Solothurn şehrinin sınaî gelişmesinden yararlanır.

— Tar. XII.yy.dan sonra bugünkü Solothurn kantonu birçok derebeyliğe bölündü. 1363-1669 Arası, Solothurn şehri kantonun bütün arazisini satın aldı. 1798'de son verilen eski rejim 1814'te tekrar yürürlüğe girdi; sonra 13 ocak 1831 anayasasıyle kanton demokratik bir cumhuriyet haline getirildi: bu anayasada 1856, 1875 ve 1895'te değişiklikler yapıldı. (L)

SOLOUHIN (Vladimir Alekseyeviç), sovyet yazarı (Olyenino, Rjev yakınları 1924). Köylü çocuğuydu. Uçak mekaniği okuması için ailesi tarafından on dört yaşında okuldan alındı. Savaş başlayınca Solouhin Kafkasya'ya, sonra Moskova'ya gitti: 1946'da, Moskova'da üniversiteye yazıldı. *Ogonyok* dergisinde gazetecilik yaptı, Sovyetler Birliği'nde ve Uzakdoğu'ya yolculuk yaptı. Manzume (*Toprak Üstünde Yaşamak* [1965], deneme (*Lirik Görüşler* [1965]), hikâye (*Mevsimler* [1964], *Lirik Hikâyeler*

Foto. Brogi-Giraudon (LAROUSSE)

[1964], *Rus Müzesi Mektubu* [1966]) ve romanlar (*Mat-Maçeha* [Ana-Üvey Ana], 1966; *Aynı Çatı Altında* [1967]) yazdı. (L)

SOLOVETSK, rusça **Solovyetsk,** Onega körfezinde (S.S.C.B.) küçük ada, Beyaz denizde, Ken'in doğusunda. XV.yy.da yapılan manastır tahkim edildikten sonra XVII.yy.da birçok hücuma karşı koydu. 1668'de burada din reformlarına karşı şiddetli bir ayaklanma başladı. Kısa süre içinde halk arasında yayılan ve Razin taraftarlarınca benimsenen isyan ancak 1676'da bastırılabildi. (L)

SOLOVYOV (Sergey Mihayloviç), rus tarihçisi (Moskova 1820-ay.y. 1879). Moskova üniversitesinde profesör oldu, 1851-1879 arasında *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vermyon* (En Eski Çağlardan Bugüne Rusya Tarihi) adlı 29 ciltlik bir eser yayımladı. (L)

SOLOVYOV (Vladimir Sergeyeviç), rus filozofu, şairi ve yayımcısı (Moskova 1853-ay.y. 1900), Sergey Mihayloviç'in oğlu. Dinî ve mistik felsefesini «Tanrı-birlik» ile «dünya-çokluk» arasında yer alan bir insan kavramına; din anlayışını da Kiliselerin birleştirilmesi zorunluğuna dayandırır. Şiirlerinde bu kavramları işler (*Tri Razgovara* [Üç Diyalog], 1900) ve Doğu'nun Rusya için ne kadar tehlikeler hazırladığını açıklar (*Ex Oriente Lux* [Eski Doğu'nun Parlaklığı], *Panmongolizm*). Sembolist şairlerin yetişmesinde büyük rol oynadı. (L)

SOLOVYOV (Yuriy), sovyet dansçısı (Leningrad 1940). 1958'den beri Kirov tiyatrosuna bağlı bulunan sanatçı kuvvetli teknik gerektiren bütün rolleri yorumlamaktadır (*Külkedisi, Korsan* [1961]). *Giselle* ve *Kuğu Gölü*'nde, 1962'de *Aşkın Efsanesi*'nin (T. Grigoroviç) yeni temsilinde dans etti; *Uzaktaki Gezegen* (R. Sergeyev'in), *İnci* (Boyarskiy'in, 1965) balelerinin ilk temsillerini canlandırdı. (L)

SOLSKİ (Ludwik), polonyalı tiyatro oyuncusu (1855-Krakow 1954). Sahneye ilk defa Krakow'da çıktı (1875). Varşova, Lvov, Poznan'da oynadı, Varşova'da Varyete'yi yönetti. Millî tiyatronun rejisörü ve sanatçısı olan Solski, 1931'de belediye tiyatrolarının müdürlüğüne getirildi. Polonyalı ve yabancı repertuvarlardaki rollerin başarılı yorumcusu olarak; sahneye koyma, dekor ve edebî yönetim alanındaki yeni görüşleriyle ün kazandı. (L)

SOLTAU (Wilhelm), alman tarihçisi (Hamburg 1846-İlshofen, Württemberg 1924). İlkçağ uzmanıydı. Başlıca eserleri: *Titus Livius'un Tarihi* (1897), *Başlangıcından Bu Yana Hıristiyanlık* (1901). [L]

SOLUCAN blş. i. (esk. türk. *soğulcan*'-dan). Yuvarlak veya yassı, uzun kurtlara verilen genel ad. (Birçoğu insanlarda omurgalı hayvanlarda asalak yaşar): *Oltaya yeni bir solucan taktım, kurşunu denize tekrar fırlattım* (Orhan Kemal). [Bk. ANSİKL.] || *Solucan hastalığı,* insan veya hayvan organizmasında asalak kurtların bulunmasından ileri gelen hastalık. Bk. ASKARİDİYOZ. KELEBEK *hastalığı,* FİLARYOZ. OKSİYÜROZ, TENYA v.b.

— DEY. *Solucan gibi,* zayıf ve solgun renkli (kimse).

— Ted. *Solucan düşürücü,* bağırsak kurtlarını öldürmeğe veya organizmadan dışarı atmağa yarayan ilâçlara denir. Bk. ANSİKL.

— Vet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Parazitoloji. İnsanda asalak yaşayan solucanların çoğu *yassısolucanlar* ve *ipliksolucanlar* şubesine girer. Yassısolucanlar arasında karaciğer sülükleri (karaciğer kelebeği) ve şeritler (tenya) başta gelir. İpliksolucanlar da bazı türleri asalak olan birçok familyaya ayrılır. Ascarididae (askaritler), oxyuridae (oksiyürler), rhabditidae (Strongyloides stercoralis), fitaridae (telliler), trichinellidae (trişin, trikosefaller.)

— Ted. *Solucan düşürücü*'ler arasında semenkontra, santonin, absent, tanacetum, centiyana moru, fenotiyazin, piperazin v.b. sayılabilir. Veterinerlikte, hiç değilse küçük hayvanlarda, aynı solucan düşürücü ilâçlar kullanılır; fakat büyük hayvanlar için terebentin ruhu, baca isi, kalomel gibi maddelere başvurulur. (L)

SOLUCANLAR çoğl. i. Karada veya tatlısuda yaşayan halkalı solucanlar sınıfı. (Bunlarda dokunaç, yumakayak, solungaç ve bacak bulunmaz. Örnek tipi yer solucanıdır.)

— ANSİKL. Döllenmesiz üreyen solucanlarda döl hücreleri meyozdan biraz önce tetraploit (4 *n*) olur, öyle ki, üreme çevriminde haploit evre bulunmaz. Bunun sonucunda kuvvetli bir poliploidi (130 kromozoma kadar) eğilimi ortaya çıkar; bitkilerde olağan sayılan bu durum hayvanlarda istisnaî bir olaydır. (L)

SOLUCANSI sıf. (*solucan*'dan *solucan-sı*). Solucana benzeyen; solucan şeklinde olan.

— Fizyol. *Solucansı hareket,* kaslı bir kanalın çeşitli kısımlarının peş peşe kasılması; bu kasılmalar, bir yer solucanının ilerleme hareketlerine benzer. Bk. SIĞAMSAL. (LM)

SOLUCANSILAR çoğl. i. Delage'nin yaptığı sınıflandırmada, spincula, echiuria, priapulia, yosunhayvanları, rotatorlar, kılıçeneliler ve kolsuayaklılar sınıflarını kapsayan şube. (Eskiden bu solucanların bir kısmı yumuşakçamsılar diye bir grupta toplanıyordu.) *Eşanl.* SOLUCANLAR. (L)

SOLUĞAN sıf. (*solumak*'tan > *solu-gan* > *solu-ğan*). Nefes darlığına uğramış (hayvan).

◆ İ. Denizc. Denizde bir rüzgârdan veya uzun süre aynı yönde esen bir meltemden sonra başlayan dalga hareketi. (Bk. ANSİKL.) || *Soluğan yüksekliği,* dalga sırtıyle dalga çukurunun düşey uzaklığı. || *Dip soluğanı,* bir denizaltı olayının sonucu olan güçlü dalgalanma. || *Soluğan uzunluğu,* iki dalga sırtı arasındaki uzaklık.

— ANSİKL. Denizc. *Soluğan,* dalga hareketinin bir görünüşüdür ve sonuçları, bu hareketin hızla yayılması ve harekete katılan moleküllerin nispî hareketsizliği bakımından insanları uzun süre şaşırtmıştır. Gerçekte dalgalar yer değiştirmez, yalnız biçimleri değişir. Çemberleme dalgalarda olduğu gibi dalga çukuru dalga sırtlarından daha az belirlidir. Yüzeyden uzaklaşıldıkça hareket azalır ve belli bir derinliğe ulaşılınca ortadan kalkar. Ayrıca iç moleküllerin hareketi, üst moleküllerinki gibi dairesel ve tekdüzedir; ama dalga çemberinin çapı derinliğe bağlı olarak küçülür.

● *Soluğan ölçümü.* Dalgaların ve soluğanın kesinlikle ölçülmesi ancak 1956'da Wormley Denizbilim enstitüsünün gemilerde kullanılabilecek bir kayıt cihazı yapmasından sonra mümkün oldu: cihaz, geminin durumuna bağlı olmaksızın, hesaplanan bir yüzey üstündeki suyun sürekli olarak yüksekliğini gösterir. Bu cihaz (*Shipborne wawe recorder*) yüzde on kesinlikle 17 m yükseklikte dalgalar kaydetmiştir. Kıyı yakınında su yüzündeki cihazlar soluğanın hareket ettirdiği denizin basınç değişikliklerinden yararlanır ve soluğan yüksekliğini ölçmede yüzde 1 kesinliğe ulaşır. (L)

SOLUĞANLIK i. (*soluğan*'dan *soluğanlık*). Vet. Soluğan denen hayvanların yakalanmış olduğu hastalık; bu hastalığa yakalanmış hayvanlarda nefes alıp verirken duyulan özel, anormal ses.

— ANSİKL. Vet. *Soluğanlığın* şiddeti çok değişik olabilir; sesin tonu ince veya kalın çıkabilir: ıslık sesi, horultu, eğe veya törpü sesi gibi. Bütün memeli hayvan türlerinde görülen soluğanlık, özellikle atlarda ve sığırlarda sık görülür. Anormal ses, daima ilk solunum yollarının (burun boşlukları, nefes borusu, trakea) daralması sonucudur. Bazen had bir ara hastalıktan (iltihap, nefes borusu ödemi, yabancı cisim) ileri gelir. Buna *had soluğanlık* denir. Bazen geçmeyen bir lezyona bağlıdır: bu takdirde *kronik soluğanlık* vardır ve nefes borusu felcinden, bir urdan, yakındaki bezlerin hipertrofisinden olabilir. Atta nefes borusunun bir yarısında görülen felç soluğanlık yapar; nefes borusu üzerinde yapılan cerrahî müdahale genellikle iyi sonuç verir. (L)

SOLUK sıf. (*solmak*'tan *sol-u-k*). [Cilt için] Donuk bir beyazlığı olan, rengi atmış olan: *Yün eğiren soluk benizli ihtiyar kadınları...* (A.H. Müftüoğlu). *Birçokları onun betinin benzinin soluk olduğunu farkettiler* (Vâ-Nû). *Soluk dudaklar.* || [Işık ve renk için] Kuvvetini, parlaklığını kaybetmiş: *Burası mavi, soluk boyalı, eski bir konaktı* (Ömer Seyfeddin). *Karşıdaki koyu yeşil tepeler soluk bir renk bağladı* (R.N. Güntekin). || Rengini atmış: *Birkaç soluk fotoğraf* (B. Felek). [M]

SOLUK i. (esk. türk. k.). Fizyol. Akciğerlere çekilen veya akciğerlerden dışarı atılan hava: *Cemil, soluklarını tutarak doktorun «Bizi adamdan saymayın» sözüne karşı ötekilerden bir tepki bekledi* (Kemal Tahir). [Bk. ANSİKL.] || Bu havayı çekmek veya atmak eylemi: *Temiz havayı derin soluklarla ciğerlerine doldurdu* (Kemal Tahir). *Ölmek üzere olan hastanın solukları duyulmuyor.* (*Eşanl.* NEFES.) || *Soluk alma,* göğüs kafesini genişleterek, gaz alışverişlerine yarayacak olan dış havayı akciğerlere dolduran göğüs kafesi ve diyafram hareketlerinin tümü. || *Soluk verme,* nefes alırken akciğerlere çekilen ve akciğer peteğinde cereyan eden gaz alışverişi sonucunda kirlenen havayı dışarı atmak eylemi.

— ÇEŞ. DEY. *Soluk almak,* dinlenmek: *Ovaya inince biraz soluk alırız sanmıştık* (Kemal Tahir). || *Soluk aldırmamak,* dinlenmesine, rahatlamasına fırsat bırakmamak. || *Soluğu* (*bir yerde*) *almak,* vakit geçirmeden gideceği yere varmak: *Bir arabaya atlayıp soluğu Beyoğlu'nda aldı* (Y.K. Karaosmanoğlu). || *Soluğu dar almak,* kaçıp kurtulmak. || *Soluk soluğa,* güçlükle nefes alarak, yorgun ve bitkin bir halde, sık sık soluyarak, telâşla: *Kâmran'ın ellerini bırakarak soluk soluğa kendimi dışarı attım* (R. N. Güntekin). || *Bir soluk,* kısa bir zaman için, bir an: *İşimden çıkar çıkmaz bir soluk oraya uğruyor,* [...] *günlük üzüntülerden uzak, yalnız, şakadan bir âleme giriyordum* (A.H. Tanpınar). || *Bir solukta,* kısa bir sürede, çabucak, aceleyle: *Elimdeki kocaman kitabı bir solukta okumuştum* (Y.Z. Ortaç).

— Anat. *Soluk aldırıcı kaslar,* akciğerlere havanın girmesine yardım eden kaslar. || *Soluk borusu,* gırtlağı bronşlara bağlayan ve solunum sırasında havanın geçmesine yarayan boru. Bk. ANSİKL.

— Binic. *Soluk zinciri,* gemin bir bölümü; atın ağzına iki çenesinin birleştiği yere geçişini önlemeyecek şekilde sokulur.

— Dilbil. *Soluk verme,* sesleri çıkarmak için ciğerlerin havayı dışarıya itmesi. *Esk.* Zefir.

— Müz. Nefes alışta diyaframı sıkıştıran soluğu idareli bir şekilde ses telleri arasından geçirmek ve gırtlağın, damağın v.b. nin çınlatıcı unsurlarını harekete getirerek en iyi sesi çıkartma. || XVII. ve XVIII. yy.da kullanılan bir müzik süslemesi. (Gerek bir derece çıkarken, gerek bir derece inerken esas notanın sonuna kısa bir nota ekleyerek yapılır.)

— Tıp. Vücudun çeşitli bölgelerini dinlerken duyulan normal veya patolojik ses. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Soluk borusu* yaklaşık olarak 12 sm uzunluğunda, hemen hemen dikey durumda bir borudur. Gırtlaktan başlayarak boynun içinde, yemek borusunun önünden geçer, göğsün üst kısmına iner; sağ ve sol bronşlara ayrılarak son bulur. Soluk borusu, at nalı şeklinde ve üst üste dizili 15-20 kıkırdak halkasından meydana gelir.

— Fizyol. Normal olarak ağızdan atılan havanın içinde sadece karbon dioksit, su buharı, azot ve biraz oksijen bulunacağından, nefesin kokusu yoktur. Birçok sebep, nefese özel bir koku, genellikle hoş olmayan bir koku verir. Nefesi kokutan sebepler şöyle sıralanabilir: içinde kısmen solunum yollarından dışarıya atılan uçucu maddeler bulunan soğan, sarmısak gibi bazı yiyecekler; ağız, diş, burun, akciğer hastalıkları; beslenme bozukluğundan diyabet, asetonemi) veya enfeksiyondan ileri gelen bazı hastalıklar (humma, zatürree, tüberküloz, akciğer kangreni) sindirim yolu hastalıkları ve bağırsak tıkanması (bu ârıza nefese dışkı kokusu

Yuriy SOLOVYOV

Foto. Serge Lido (LAROUSSE)

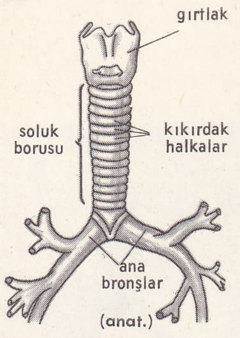

soluk borusu

solungaçlar

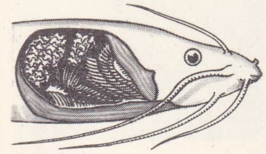

kemikli bir balığın kapak altındaki solungaçları (clarias)

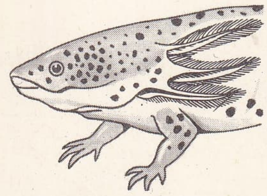

aksolotl'un (kurbağaya benzer omurgalı hayvan) dış solungaçları

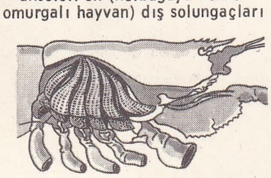

üstün yapılı, kabuklu bir hayvanın (ıstakoz) solungaçları

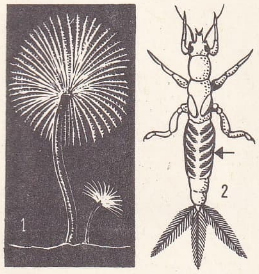

1. bir halkalı solucanın (spirographis) solungaçları
2. bir kurtçuğun (ephemera) solungaçları

verir). Bk. KAKOSMİ. (LM)

SOLUKLAMA i. (*soluk* > *soluklamak*'tan *solukla-ma*). Fonet. Açıkça algılanabilecek bir nefes verme eşliğinde ses çıkarma eylemi.

— ANSİKL. Fonet. Yanlış olarak *soluklama* adı verilen olay, nefes verme sırasında ağızdan çıkan hava akımıyle meydana gelir: soluklamaya ünlü veya ünsüzlerin telaffuzu eşlik edebilir. Eğer ses, yavaşça ve tabiî olarak çıkarsa soluklama yoktur; tersine germen dillerinde *h* ile başlayan kelimelerde olduğu gibi çaba sonucu bir patlama yapıyorsa soluklama vardır. Bu olayın önemi dilden dile değişir: Sanskritçe, soluklular bakımından zengindi; Almanca - İngilizcede *h* şiddetli şekilde solukludur; Latincede tersine başlangıçta kuvetli olan soluklama sonradan zayıfladı ve roman dillerinde hemen hemen bütünüyle kayboldu. İspanyolcada ve muhafaza edildiği ender italyanca kelimelerde sessiz *h* yalnızca etimolojiktir: İspanyolcadaki *j*'nin solukluluğu çok yenidir ve yabancı etkiyle oluşmuştur. Fransızcada soluklu *h* özellikle germen menşeli kelimelerin başında yer alır ve tanım edatındaki ünlünün düşmesini engeller (meselâ: le *Hameau*, des *Haricots*). [L]

SOLUKLANMAK geçz. f. (*soluk* > *soluk-la-mak*'tan *solukla-n-mak*). Geniş ve rahat bir soluk almak, dinlenmek, yorgunluğunu atmak: *Bir cigara yaktı. Derin derin soluklandı* (Kemal Tahir). [M]

SOLUKLU sıf. ve i. (*soluk*'tan *soluk-lu*) Fonet. Bir solukla birlikte çıkarılan bütün fonemlere denir. || Soluk gürültüsüyle birlikte telâffuz edilen ünsüz. (Bu gürültü, bir noktada daralan nefes borusunun cidarları arasındaki dar geçitten sürekli olarak geçen havanın sürtünmesiyle meydana gelir. (Günümüzde daha çok DARALMALI* terimi kullanılmaktadır.) [LM]

SOLUKSUZLAŞMA i. (*soluk* > *soluksuz* > *soluksuzlaşmak*'tan *soluksuzlaş-ma*). Fonet. Solukluluğu veya soluklulluk değerini kaybetme. (Msl. aiolis lehçesi Attike İoncasında muhafaza edilen kelime başındaki solukluyu kaybetmiştir.) [L]

SOLUMA i. (*solumak*'tan *solu-ma*). Kısık ve sıkıntılı soluk alma.

— ANSİKL. *Soluma*'nın sebebi ya solunum veya dolaşımla ilgilidir. Yoğun bir kas çalışmasından (koşu, atlama v.b.) ileri gelen soluma her ikisini birden ilgilendirir; çünkü kas çalışması fazla oksijen tüketir, dolayısıyle solunum ve dolaşımın hızlanması gerektirir. Akciğer hastalıklarında soluma, ya solunum yollarının tıkanması havanın geçmesini zorlaştırdığından güçleştiren tıkanıklığından veya lezyonlardan ötürü akciğerdeki kalp kasının kasılma yetersizliğinden, yani kanın oksijenlenmesinin yeteri kadar hızlı olmamasından doğar. Bir de yaşatkan sinir sistemindeki bozukluktan ileri gelen heyecan soluması vardır; bu durumda heyecan akciğer-mide ve kalp içi sinirlerini etkiler. (L)

SOLUMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Sık ve kesik soluklar alıp vermek: *Konuşurken ağır bir yük taşıyormuş gibi soluyor, rahatsız oluyordu* (A. H. Tanpınar). *Bir cehennem ki uzanmış, dili çıkmış soluyor!* (M. Â. Ersoy). [M]

SOLUNABİLİRLİK bls. i. (*solunmak* ve *bilmek*'ten). Fizyol. Solumaya yarayan bir gazın niteliği. (L)

SOLUNGAÇ i. (*solunmak*'tan *solun-gaç*). Zool. *Yeni.* Suda solunuma yarayan organ. || *Solungaç kapağı kemiği,* balıkların solungaç kapağını meydana getiren üç kemik parçasından her biri. || *Solungaç yayları.* Bk. ANSİKL. || *Bacak solungacı,* onayaklı kabuklularda göğse bağlı bacakların eklem yerinde bulunan solungaç.

— Embriyol. *Solungaç yarıkları.* Bk. ANSİKL

— ANSİKL. Basit hayvanlarda, birhücrelilerde solunum bütün vücut yüzeyiyle sağlanır. Çokhücreli canlılarda birçok değişik durum görülür:

1. bazılarında deri ince, çıplak, gazlar için geçirgen ve nemlidir (su hayvanları veya derisi yapışkan sıvı salgılayan canlılar). Bu durumda solunum deri yoluyle sağlanır ve bu çeşit solunuma *deri solunumu* denir (süngerler, selentereler, kurbağalar); 2. bazılarında ise deri kalın ve kurudur; derinin üzeri bağa, kabuk, pul, tüy veya kıllarla kaplıdır; bu çeşit deri örtüsü gaz alışverişine engel olur. Bu durumda solunum, çıplak ve geçirgen kalan bazı belli yerlerde, yüzeyini artırmak için vücudun içine doğru çukurlaşan ve dal budak salan (*akciğerler, trakeler*) veya vücuttan dışarı doğru çıkarak dallanan (*solungaçlar*) organlarda yer alır.

Çıkıntılı ve nazik organlar olan solungaçlar ancak su hayvanlarında bulunabilir, çünkü suda kuruma tehlikesi yoktur. Onun için suda yaşayan derisidikenlilerde, yumuşakçalarda, kabuklularda, böcek kurtçuklarında deniz solucanlarında, balıklarda ve kurbağa yavrularında (iribaşlar) solungaç solunumu vardır.

Deniz solucanlarının (serpula, sabella, terebella) solungaçları sorgüç şeklinde dizili teller halindedir.

Yumuşakçalarda solungaçlar, vücudun şekline ve durumuna göre çok değişiktir. Yassısolungaçlılarda solungaçlar, tellerden oluşma lameller halindedir; karındanbacaklılarda tüy şeklinde serbest, kafadansaçaklılarda gene tüy şeklinde, fakat hayvanın karın tarafında bir kese içindedir. Kabukluların solungaçları bacaklara ve dolayısıyle hareket organlarına bağlıdır. Bacaklar hareket ettikçe oksijen yüklü suyun tazelenmesini sağlar. Böcekler, çokayaklılar, örümcekler trakelerle solunur; fakat suda yaşayan bazı böcek kurtçuklarında (özellikle günlük böceklerin kurtçukları) solunum, *trake solungacı* denen lam veya püskül şeklindeki özel organlarla ve suda erimiş hava ile olur.

Bunlarda suda erimiş oksijeni almak için damarlarda dolaşan kana ihtiyaç yoktur, bu çeşit solungaçlara oksijen trakelerdeki havadan geçer. Balıklarda solungaçlar, solungaç yaylarının üzerinde iki sıra dizili bir sürü telden meydana gelir. Bir sazanda toplam olarak 2 000'den fazla tel bulunur. Kemikli balıklarda solungaçlar solungaç kapaklarının altındaki bir çift solungaç boşluğunda yer alır. Su ağızdan girer solungaç kapaklarının arka tarafındaki yarıklardan çıkar.

Kıkırdaklı balıklarda (taşemen, köpekbalığı, vatoz) solungaç kapağı yoktur; solungaçlar ayrı yarıklardan dışarıya açılır. Kurtçuk, yani iribaş halindeyken kurbağaların yavrularında da suda yaşamayı mümkün kılan dış ve iç solungaçlar bulunur. Daha sonra solungaçlar soğurularak yok olur. Bununla beraber bazı amfibyumlarda (mağara semenderi, aksolotl) solungaçlar bütün ömür boyunca kalır.

Solungaç yarıklarını birbirinden ayıran ve solungaçlara desteklik eden solungaç yayları balıklarda devam eder, fakat diğer omurgalılarda az veya çok kaybolur. Bunların kalıntılarına veya izlerine kulak kemikçikleri, gırtlak kıkırdağı v.b. şeklinde rastlanır. Solungaç yaylarının birbirine iyi kaynama ve kazara aynen kalması sonucunda kurdağızı, tavşandudağı, deri kistleri v.b. çeşitli kusurlar ortaya çıkar.

— Embriyol. *Solungaç yarıkları,* doğrudan doğruya yutak boşluğuyle dışarıya açılan deliklerdir. Basit yapılı omurgalıların gelişmesi sonucunda, yarıkların kenarında, solungaç yaylarının üzerinde yaprak şeklinde (solungaç yapracıklar), bol damarlı uzantılar belirir ve bunlar kanın temizlenmesini sağlar.

Balıklarda solungaç aygıtı suda solunum yapmağa uygundur. Memelilerde aynı aygıt, gerilemekle beraber, eklentileri bakımından önemlidir. Boyunda görülen bazı urlar solungaç izlerinin kalıntılarından veya sonradan bunların gelişip büyümesinden ileri gelir (branşiyom). [LM]

SOLUNGAÇSIZ sıf. (*solungaç*'tan *solungaç-sız*). Zool. Solungacı olmayan. || *Teşm. yol.* Solungaçları belirgin olmayan. (L)

SOLUNMAK geçz. f. (*solumak*'tan *solu-n-mak*). *Yeni.* Biyol. Soluk alıp vermek, teneffüs etmek. (M)

SOLUNUM i. (*solunmak*'tan *solun-u-m*). Fizyol. *Yeni.* Bütün canlılarda görülen, oksijen alıp karbon dioksit atma şeklindeki genel fonksiyon. (Bk. ANSİKL.) [*Eşanl.* TENEFFÜS.] || *Solunum katsayısı,* belirli bir süre içinde alınan oksijenin hacmiyle çıkarılan karbon dioksitin hacmi arasındaki oran. (Ciğerlerin dinlenmesi, normal solunumda, nefes verdikten sonradır; normal solunumun tersi olan solumalı solunum özellikle brankopnömonilerde görülür.) Bk. ANSİKL. *Bot. bölümü.*

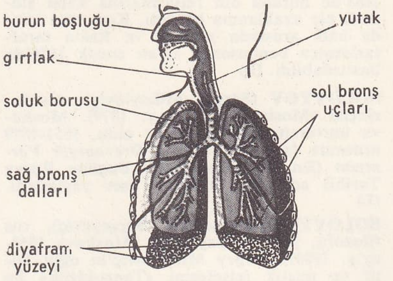

— Anat. *Solunum yolları,* havanın akciğerlere girmek için geçtiği yollar (gırtlak, nefes borusu, bronşlar).

— Bot. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Solunum güçlüğü,* zor nefes alıp verme durumu. Bk. ANSİKL.

— Petr. *Depoların solunumu,* çevre sıcaklığındaki değişiklikler stoklanmış bir ürünün hacmini ve buhar gerilimini değiştirdiği zaman, bir stoklama deposu tarafından dış havanın emilmesi veya buharların dışarı atılması.

— Sağ. bil. *Ağızdan ağıza solunum,* ciğere çekilen taze havayı başkasının ciğerine üfleme esasına dayanan sunî solunum metodu. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Sunî solunum,* tabiî solunumun kendi kendine olmadığı durumlarda onun yerine geçmek üzere yapılan manevraların tümü. (Bk. ANSİKL.) || Yardımcı veya kontrollu solunum, aneztezi esnasında veya bazı patolojik durumlarda akciğerin kısmen veya tamamen havalanmasını sağlayan metot. || *Sunî solunum aygıtı,* akciğere sunî solunum yaptırmağa yarayan aygıt. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Solunum aygıtı,* solunuma elverişli olmayan ortamlarda yaşayabilmeyi sağlayan aygıt. || *Solunum aygıtları devresi,* uzay gemisi kabininde olduğu gibi, havasız bir ortamda solunumu sağlayan aygıtların tümü.

— Zool. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. ve Patol. Hayvanlar âleminde, akciğer veya solungaç gibi özel organlarda, dış ortamla (hava, su) iç ortam (kan) arasındaki oksijen ve karbon dioksit alışverişine *solunum* denir. Hayvanlarda solunumun görevi hücrelere oksijen taşımak ve hücrelerde meydana gelen karbon dioksidi dışarı atmaktır; oksijen, hücrelerin içinde oksitlenme yoluyle yanarak yaşamak için gerekli enerjiyi sağlar; bu esnada meydana gelen karbon dioksit gazının da vücuttan atılması gerekir. Oksijeni hücrelere kandaki alyuvarlar taşır; alyuvarlar havadaki veya sudaki oksijeni tutup tespit eder, hücrelere varınca orada bırakır; hücrelerde oluşan karbon dioksit kana geçer, akciğerlerde (üstün yapılı omurgalı hayvanların ve insanın solunum organı) veya solungaçlarda dış ortamla temasa gelince havaya karışır.

— Fizyol. Akciğerlerde havanın yenilenmesini solunum hareketleri (nefes alma ve verme) sağlar. Bu hareketler göğüs kafesinin ve akciğerlerin esnekliği sayesinde mümkün olur. Göğüs kafesi kaburgaları yukarıya kaldırarak göğüs kemiğini öne doğru iten birtakım kasların yardımıyle büyür ve enlemesine genişler; göğsü karından ayıran büyük kas (diyafram) kasılarak aşağı iner ve göğüs boylamasına genişletir. Nefes alırken göğüs kafesinin hacmi artar, atmosferin basıncıyle hava içeriye dolar ve akciğerler genişler. Nefes verme sırasında göğüs kafesi daralır ve kirlenmiş olan hava dışarıya atılır. Bundan başka «derin solunum» denilen daha geniş bir nefes alıp verme şekli de vardır; derin

solunum için normal nefes almayı sağlayan kaslardan başka kasların da (kaburgaları içeri çeken karın kasları) işe karışması gerekir. Derin bir nefes alma ve verme sonunda dışarı atılan havanın hacmine «solunum hacmi» denir.

Normal olarak, istirahat halindeki erkekte nefes alma sayısı dakikada 15-16, kadında 18, çocukta yaşı ne kadar küçükse o kadar fazladır. Bedenen çok fazla çaba harcanırsa solunum sayısı 30'a, 40'a, hattâ daha yükseğe çıkabilir.

Akciğerdeki hava akımı iki türlü ses meydana getirir; kulağı göğse dayayarak dinlerken işitilebilen bu seslerden biri nefes alma esnasında duyulan hava peteği sesidir; gayet hafif olan bu ses, havanın bronşçuklardan hava peteğine geçmesinden meydana gelir; ikincisi, havanın gırtlak dilinden geçerken çıkardığı ve akciğer parankimasında yankılanan nefes borusu-gırtlak sesidir. Solunum kaslarının hareketini, soğanilikte karşılıklı olarak yer alan bir çift solunum merkezi idare eder. Bunlardan biri nefes alma, diğeri nefes verme merkezidir; bu merkezler elektrikle uyarılınca insan derin bir nefes verir. Bunlardan başka varol köprüsünün içinde bu iki merkezi kontrol eden ve pnömotaksik merkez adı verilen bir merkez daha vardır. Bütün bu merkezler birleştirici yollarla birbirine bağlıdır. Solunumun düzenlenmesi aynı zamanda kimyasal ve sinirseldir. Çeşitli deneyler sonucunda solunum hareketlerinin ritmikliği şu şekilde izah edilmiştir (Pitts kavramı): solunum merkezi, kandaki karbon dioksit gazının etkisine karşı duyarlıdır. Karbon dioksit pnömotaksik merkezi etkileyerek nefes aldırıcı kasların kasılmasını sağlar. Akciğerler ve dolayısıyle hava petekleri genişler; hava peteklerinin genişlemesi akciğer-mide sinirinin duyarlı uçlarını uyarır. Meydana gelen sinir akımı akciğer-mide siniri yoluyle, önceden pnömotaksik merkezin uyarmasıyle faaliyete geçmiş bulunan nefes verdirici merkeze ulaşır. Bu merkez yeteri kadar çalışmağa koyulunca, nefes aldırıcı merkezin çalışmasını durdurur ve nefes verilir; sonra gene yeni bir devre başlar.

Solunum ritmi herhangi bir duyu sinirinin uyarılmasıyle etkilenebilir; meselâ üçüz sinir uçlarının burun mukozasında kloroform buharlarıyle uyarılması bir solunum senkopuna sebep olabilir. Solunum ritmi şahdamarı sinüsündeki ve kalp-aort bölgelerindeki duyu siniri uçlarının kandaki karbon dioksit miktarında meydana gelen değişiklikleri etkilenmesi sonucunda beliren reflekslerde de değişebilir. Aldığımız hava ile dışarı attığımız havanın bileşimi aynı değildir. Birincisinde yüzde 21 oksijen ve yüzde 0,04 karbon dioksit; ikincisinde ise yüzde 16 oksijen ve yüzde 4,5 karbon dioksit vardır. Dışarı atılan karbon dioksidin hacmi ile soğurulan oksijenin hacmi arasındaki oran yani solunum katsayısı, $\frac{CO_2}{O_2}$ birim altındadır, 0,8 ile 0,9 arasında oynar. Gaz alışverişi, akciğer hava petekleri ile çeperleri tek sıra hücre tabakası haline gelmiş olan kılcaldamarlar arasında cereyan eder. Bu alışveriş, hava peteklerindeki oksijenle kılcaldamarlardaki oksijen arasındaki basınç farkından ileri gelir. Dolayısıyle, hava peteklerindeki oksijen (yüzde 20) sadece yüzde 16 oksijen ihtiva eden kılcal damarlara geçmeğe çalışır. Toplardamarlardaki kana geçen oksijen burada hemoglobin denen bir maddeye rastlar; bu madde, oksihemoglobin haline geçerek oksijeni tespit eder: bu olaya hematoz adı verilir. Fakat oksihemoglobin oksijeni sıkı şekilde değil, kolaylıkla ayrılabilecek gibi gevşek tutar. Dokularda ise, benzer sebeplerle, yukarıda anlatılan olayların tersi cereyan eder.

Gazların, özellikle oksijenin basıncı solunumda önemli rol oynar. Normal olarak oksijen basıncı beşte bir atmosferdir. Bu basınç artar da 3 atmosfere ulaşırsa, insan ölebilir; tersine normal basıncın altına düşerse anoksemi olayları (dağ tutması) görülür. Bununla beraber insan yüksek yerlerdeki oksijen basıncı azalmasına alışabilir; alışma, özellikle alyuvar sayısının artmasıyle sağlanır. Bu basıncın anî azalıp çoğalması da öldürücü olabilir. Bundan ötürü basınçlı havada çalışan işçiler ve dalgıçlar açık havaya çıkarılırken çok iyi tedbir alınır. Havacılarda görülen hava tutmasının sebebi ise çok hızlı yükselme esnasında basıncın düşmesi, çok hızlı iniş sırasında basıncın artmasıdır. Ayrıca bazı gazlar hematozu yok edici nitelikler taşır: meselâ karbon monoksit hemoglobini oksikarbonlu hemoglobin haline getirir. Bu bileşik oksihemoglobinden daha sağlam olduğu için oksijen, karbon monoksidin yerini alamaz.

— Bot. *Bitkilerde solunum.* Karbon devridaimi, diğer olaylar arasında, hayvanlarla bitkilerin solunumunu da ihtiva eder; çünkü canlıların solunumu klorofil özümlemesiyle soğurulan karbon dioksidin bir kısmını atmosfere geri verir. Bütün hayvanlarda solunum aynı özellikleri taşıdığı halde bitkilerde solunumun belli başlı üç şekli görülür:

1. *doğrudan doğruya solunum,* oksijen soğurmak ve karbon dioksit çıkarmak şeklinde olur. Soğurma ve çıkarma doğrudan doğruya atmosferde veya suda erimiş havada gerçekleşir. Her şey sanki gerçek bir yanma varmış gibi cereyan eder. Bitkilerin çoğunda ve asetik (alkol oksitlenmesi), azotlu ve nitrik (amonyak oksitlenmesi) mayalanma gibi bazı mayalanmalarda görülen solunum bu tarzdadır;

2. *dolaylı veya gizli solunum,* bir organizmanın oksijeni havada değil, çürümekte olan ve bu sırada karbon dioksit çıkaran veya çıkarmayan bir maddeden almasıdır. Alkol mayalanmaları (glikoz ayrışması), bütirik ve formenik mayalanmalar (karbonhidratların ayrışması), azotsuzlaşma mayalanmaları (nitratların ayrışması) bu çeşit solunuma girer;

3. *ikame solunum,* oksijen işe karışmadan bir maddenin parçalanması ve solunumda olduğu gibi enerjinin açığa çıkması şeklinde gerçekleşir. Amonyaklı mayalanmalar (ürenin ayrışması) ve laktik mayalanmalar (glikozun ayrışması) bu çeşit solunuma girer.

Birinci tarz solunuma «hava ile solunum» diğer ikisine ise, havasız gerçekleştiği için «havasız solunum» da denir. Canlı varlıkların çoğunluğu hava ile solunur. Yalnız bazı bakteriler havasız yaşar, hattâ bunlar serbest oksijenle temas edince ölür. Bununla beraber hava ile yaşayan canlılar da, başka bir hidrojen alıcısı sağlanırsa uzun süre oksijensiz yaşayabilir (msl. metilen mavisi eriyiğine konan midye).

Solunum olayıyle klorofil özümlemesi birbirinin tersi gibidir. Fakat gerçekte, boğulma tehlikesi olduğu için solunum hiç bir zaman durmaz, klorofil özümlemesi ise sadece gündüzleri olur ve bu olaya güneş ışığı katılır; özümleme çok yoğun olduğu için de solunum fark edilmez.

Solunumun şiddeti, bir bitkinin, belirli bir süre içinde soğurduğu oksijenin veya çıkardığı karbon dioksidin hacmiyle ölçülür. Sıcaklığa ve bitkideki su oranına göre bu miktar değişir (içinde çok az su bulunan organlarda [tohum] solunum çok zayıftır, su miktarıyle orantılı olarak bir dereceye kadar artar, fakat belli sınırı aşamaz). Işık, oksijen ve anestezikler solunumun şiddeti üstünde etki gösterir. Ayrıca, genç dokularda, çimlenmekte olan bitkilerde ve çiçeklenme devresinde solunum daha şiddetlidir.

Solunum katsayısı, solunum sırasında tahrip edilen maddelerin tabiatına göre değişir; glüsitlerin oksitlenmesi sırasında katsayı 1'e eşittir, fakat bitki protitleri veya yağları kullandığı zaman belirgin olarak 1'in altına düşer (ortalama olarak glüsitlerde 1, lipitlerde 0,70, protitlerde 0,80). İçinde her üç çeşit madde bulunduğu zaman normal olarak 1'in biraz altındadır (0,85); besin maddeleri depo edildiği zaman 1'in üstüne çıkabilir (meyvelerin olgunlaşma devresinde 3, yağlı bitki tohumlarının oluşumu devresinde 1,57); aynı tohumların çimlenmesi sırasında ise çok düşük olur (0,4 ilâ 0,5).

— Patol. *Solunum güçlüğü,* solunum hareketlerinin düzensiz, özellikle çabuk ve geniş bir ritim kazanması ve solunurken acı vermesidir. Kana yeteri kadar oksijen gitmemesinden (msl. yüksek yerlerdeki oksijen azlığı) veya kanda fazla karbon dioksit birikmesinden (msl. sinema, tiyatro salonları, yeraltı mağaraları) ileri gelir. Soluma ile solunum güçlüğünü birbirine karıştırmamak gerekir; soluma, yapılan işin yoğunluğu sebebiyle (çaba, şiddetli idman) solunum hareketlerinin fizyolojik hızlanmasından ileri gelen normal bir sonuçtur.

Gaz alışverişi, özellikle oksijenlenme normal olmadığı zaman solunum güçlüğü meydana çıkar. Sebepleri çeşitlidir:

1. *akciğer* hava peteklerinde yaygın lezyonların bulunması (amfizem, zatürree kavern); bronş ve bronşçukların müküs veya irinle (bronşit, kılcal bronşit) veya ana bronşun spazmdan (astma) ya da mekanik bir sebepten (bronş darlıkları) dolayı daralması;

2. *dolaşım bozuklukları:* akciğerde kan dolaşımını yavaşlatan (küçük dolaşım) ve kanın oksijen almasını zorlaştıran (bütün şekilleriyle kalp yetmezliği) kalp veya damar hastalıkları;

3. kandaki oksijen taşıyan ve tespit eden elemanların yetersizliği (msl. ağır kansızlıkta, hemolitik durumlarda ve kanamalarda olduğu gibi);

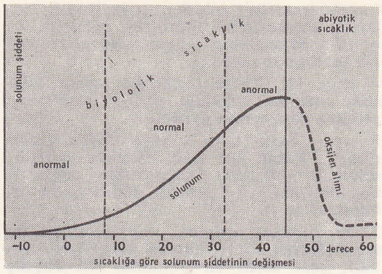

sıcaklığa göre solunum şiddetinin değişmesi

solunum (bot.)

suni solunum

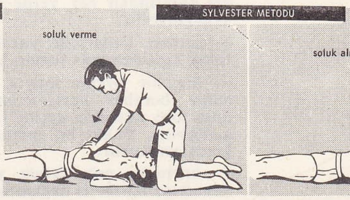

elle hava verme

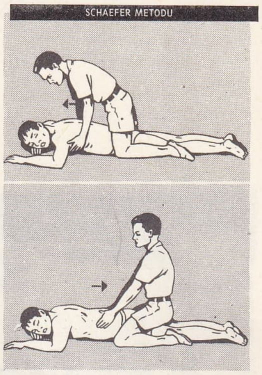

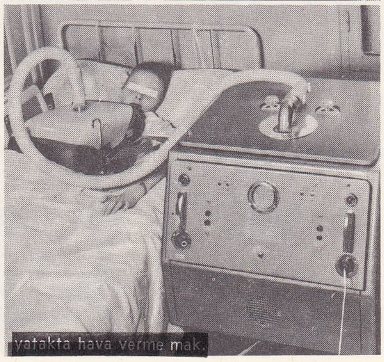
yatakta hava verme mak.

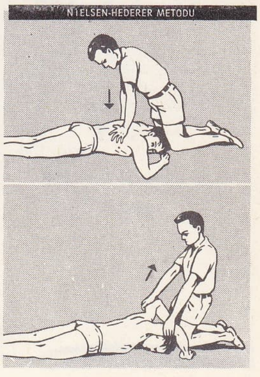

Foto. LAROUSSE

4. *zehirlenmeler;* zehirler, soğanilikteki solunum merkezlerini (nörotrop virüsleri, üre veya hemoglobin taşıyan alyuvarları bozar (karbon monoksit).

— Sağ. bil. Teknik. *Ağızdan ağıza solunum metodu,* dikkatle yerine getirilmesi gereken dört evreye ayrılır.

1. *evre,* başın iyice arkaya doğru gerdirilmesi. Yaralı sırt üstü, dümdüz yatırılır; solunum yollarının geçirgenliği sağlanır. Baş bir elle iyice arkaya doğru bastırılır, burun tıkanır;

2. *evre,* ağzın açılması. Ağız boşluğu temizlendikten sonra altçene öne doğru çekilir, beze sarılı bir parmakla dil altçene dişlilerinin üstüne doğru bastırılıp hareketsiz tutulur;

3. *evre,* üfleme. Kurtarıcının dudakları yaralının ağzına yapıştırılır. Kurtarıcının nefes vermesi demek olan üfleme derin olmalı ve yaralının göğsünü genişletmelidir. Üfleme ritmi dakikada 12-16 kadardır; çocukta, bu ritim daha yüksek olur.

4. *evre,* nefes verme. Kurtarıcı ağzını ayırıp çekilir, yaralının göğüs kafesi küçülür ve böylece hasta kendiliğinden nefes verir. Bu tekniğin daha değişik şekilleri de vardır.

1. *yaralı sırt üstü yatırılmazsa* (yolda kaza geçiren veya yıkıntı altında kalan kimseler) ağızdan ağıza solunum, baş enseye doğru gerdirilmek şartıyle oturma durumunda da uygulanabilir.

2. *Ağızdan buruna solunum* yukarıdakine benzer bir usuldür. Üfleme, ağız kapatılarak burun yoluyle yapılır.

3. *Küçük çocuklarda kurtarıcı,* aynı anda hem ağızdan, hem de burundan üfleyebilir.

● *Ağızdan ağıza solunumun faydaları.* Böyle bir metot çok faydalıdır; çünkü:

— bu alanda özel uzmanlığı olmayan herkes tarafından her yerde ve her durumda uygulanabilir;

— travma hallerinde yaralıyı zamansız olarak kıpırdatmağa lüzum kalmaz;

— hiç bir aygıta ihtiyaç göstermez; bununla beraber kurtarıcının ağzıyle yaralının ağzı arasında çeşitli tipte borular kullanılabilir. Fakat bu metodun da bazı sakıncaları vardır:

— kurtarıcı çok çabuk yorulur; sık sık nöbetleşe kurtarıcı değiştirmek gerekir;

— eğer yaralıda kanama, kusma veya aşırı mukoza salgısı varsa, ağızdan ağıza solunum, iğrendirici olmaktan başka, etkinliliğini de büyük ölçüde kaybeder. Ağızdan ağıza solunum, son derece acele hallerde, hastanın nefes alışverişinden umut kesildiğinde, ilk anda başvurulacak bir reanimasyon metodudur.

— Tıp. *Sunî solunumun amacı,* kendi kendine solunum olmadığı akciğerin havalandırılmasını sağlamaktır. Boğulma, asılma, elektrik çarpma, karbon monoksit zehirlenmesi gibi hallerde ve genel olarak zahiri ölüm halindeki insanlarda, özellikle nefes alamayan bebeklerde mümkün mertebe erken tatbik edilmelidir. Bütün vakalarda önce üst solunum yollarını kesen engeller ortadan kaldırılmalıdır: boğulma halinde ağızdaki suyu ve salgıları boşaltmak; asılma halinde ipi kesmek; elektrik çarpmasında akımı kesmek; gazla boğulma hallerinde temiz havaya çıkarmak gibi. Bu tedbirler alındıktan hemen sonra, normal solunum geri gelinceye veya bir aygıtla sunî solunuma başlayıncaya kadar elle sunî solunum yaptırma manevralarından biri uygulanır. Âletsiz sunî solunum için birçok metot vardır; duruma göre bunlardan en kolay ve en çabuk olanı uygulanır. Nefes almayan yeni doğmuş çocukta ağızdan ağıza solunum metodu uygulanabilir. Bunun için «hava şırıngası» denen dirsekli bir boruyle çocuğun gırtlağına hava üflenir; boru bulunmadığı zaman araya gazlı bez konarak doğrudan doğruya ağızla üflenebilir. Aynı usul büyük çocuğa, hattâ yetişkin insana kısa bir süre için uygulanabilir. Öteki metotlar, hastanın göğüs kafesini, nefes alma ve verme hareketlerine benzer ritimli hareketlerle bastırmak ve genişletmek esasına dayanır. Göğüs kafesi esnek olduğundan üzerine basılınca nefes zorla dışarı çıkar, baskı kalkınca göğüs genişler, eski haline gelir ve tekrar nefes alınır. Bu sırada kollara yaptırılan hareketlerle nefes alma kolaylaştırılabilir.

Sylvester metodu, bu metotların en eskisidir. Hasta sırtüstü yatırılır, kurtarıcı ata biner gibi hastanın üzerine oturur, kollarını dirsekten kıvırır, göğsünün üzerine yerleştirir; kendi ağırlığıyle iki yandan hastanın diz ve dirsekleriyle iyice bastırır, elden geldiğince derin bir nefes verme hareketi yaptırır; bundan sonra hastanın kollarını kaldırır ve nefes almayı kolaylaştırmak için başının üzerine uzatır. Bu metot nefes alma ve verme hareketini sağlar ama hasta sırtüstü yattığı için ağzındaki su ve salgıların boşalması zorlaşır.

Schaefer metodu, yüzükoyun yatan hastaya uygulanır. Kurtarıcı bel hizasında, ata biner gibi hastanın üzerine çıkar, el ayalarıyle göğüs kafesi üzerine bütün ağırlığıyle basar ve nefes vermeyi sağlar, baskı kaldırılınca göğüs kafesinin esnekliği sayesinde nefes alma meydana gelir. Hasta yüzükoyun yattığı için bu metotla ağzın boşalması kolaylaşır, ama nefes almanın çoğu zaman yetersiz kalması gibi bir sakıncası vardır.

Nielsen-Hederer metodu, hepsinden üstün olmakla beraber ancak iki kurtarıcı ile iyi uygulanabilir. Hasta yüzükoyun yatırılır, kollar bükülür, baş eller üzerine yerleştirilir. Kurtarıcılardan biri Shaefer metodunda olduğu gibi nefes vermeyi sağlarken ikincisi göğsü yerden hafifçe kaldıracak şekilde dirsekleri bükerek nefes almayı sağlar. Gerekirse bir tek kurtarıcıyle de uygulanabilen bu metotta, kurtarıcı, hastanın başucuna oturur ve iki zamanlı hareketi şöyle uyarlar: nefes alma öncekinde olduğu gibidir, nefes verme ise dirsekler yere bırakıldıktan sonra kürek kemiklerine bastırılarak sağlanır. Tecrübesiz kurtarıcı için bu usul oldukça yorucudur. Yılmadan uzun süre uygulanan, dakikada 8-10 solunumluk bir sunî solunumla uygulama süresini 15-20 dakika, hattâ bir saat veya daha fazla uzatmak gerekebilir, çünkü kendi kendine solunumun başladığı, ama yeniden kaybolduğu çok görülmüştür. Bu hallerde sunî solunum manevralarının tekrarlanması gerektir. Sunî solunum, kurtarıcıların ve reanimasyon uzmanlarının manevralarını daha iyi yerine getirebilen çeşitli aygıtlarda da uygulanabilir. Bu aygıtlar birkaç çeşittir: Panis, Cot v.b. aygıtlar kurtarıcının yerini tutar ve göğüs kafesini üstten bastırır; çelik ciğer ve dış yolla çalışan diğer solunum aygıtları sıra ile basma ve gevşeme hareketleri yapar; iç yolla çalışan aygıtlar ise doğrudan doğruya gırtlak içine basınç altında ve uygun bir ritimle solunum gazlarını (hava veya oksijen) saf veya anesteziklerle karışık olarak gönderir. Bu son aygıtlar özellikle cerrahî reanimasyon servislerinde, yardımcı ve kontrollu solunum yaptırmak için kullanılır. Özellikle cerrahîde uygulanan yardımcı ve kontrollu solunum, kanın oksijenlenmesini normal bir düzeyde tutmak ve karbon dioksit gazını atmak amacıyle yaptırılır. Bunlar fizyolojik veya farmakodinamik yollarla gerçekleştirilir: 1. *basit yardımcı solunum,* normal otomatik solunumu işler halde bırakır; anestezi hekimi sadece belli aralıklarla nefes alma eksikliğini giderir. Bu usul en çok genel cerrahîde uygulanır; 2. *kontrollu solunum*'da otomatik solunumun yerine tam bir sunî solunum geçer. Kontrolu daha güç olmakla beraber daha etkilidir, açık göğüs cerrahîsinde bu metot uygulanır. Her iki teknik de anestezi aygıtının balonunu sıkarak ve gevşeterek elle veya bir solunum aygıtıyle mekanik olarak uygulanabilir.

● *Sunî solunum aygıtları,* dış yolla çalışan aygıtlar (*çelik ciğer*) ve nefes borusuna hava vererek iç yolla çalışan aygıtlar olmak üzere ikiye ayrılır. *Çelik ciğer,* art arda bir yüksek bir alçak basınç yaratan bir sisteme bağlı, kapalı ve hava geçirmez bir sandıktır. İçine konulan hastanın göğsü, değişen basınçlara uyarak şişer ve iner; böylece hava hastanın ciğerlerine dolar ve boşalır. Bugün bu tedavi metodunun uygulama alanı daralmıştır. «*Zırh*» biçiminde yapılmış sunî solunum aygıtlarında sandık yerine bir çeşit göğüs-karın emicisi konmuştur. *Nefes borusu içine hava veren solunum aygıtları* çok çeşitlidir. Hava, nefes borusuna ve bronş dalları içine doğrudan doğruya nefes borusuna sokulan bir boru ile (ağız yolu, burun yolu veya trakeotomi ile yapılan entübasyonlar) verilir. Bazı hafif aygıtlar, hastanın taşınmasını kolaylaştırdığı veya kısa bir süre yardımcı solunum yaptırdığı (anestezi) için çok faydalıdır; ayrıca bunların elektrik akımına da ihtiyaçları yoktur; gerekli enerji, verilen gazın basıncıyle sağlanır. Kontrol altında uzun zaman yardımcı solunum yaptırma durumunda genellikle Engström veya Claude-Bernard tipi solunum aygıtları kullanılır. Verilecek gazın hacim ve frekansı istenildiği gibi ayar edilebilir; basınç bu iki parametre ve devredeki dirençle orantılıdır.

Nefes borusu içi aygıtların son on sene içinde yaygın olarak kullanılmasıyle, hasta zehirlenmiş, komada ve yaralı insanların reanimasyonunda çok iyi sonuçlar alınmıştır.

— Zool. Hayvanlarda dört çeşit solunum tipi görülür: 1. *akciğer solunumu.* Memelilerde, solunum aygıtı ve mekanizması insanda olduğu gibidir. Kuşlarda bronş dalları hava keseleriyle, bunların bazıları da uzun kemiklerin içindeki boşluklarla ilintilidir. Sürüngenlerde akciğerin yalnız üst kısmı dallanır. Kurbağa gibi yetişkin amfibyumlarda solunum organı basit bir hava kesesi halindedir, kan bunun çeperlerinde

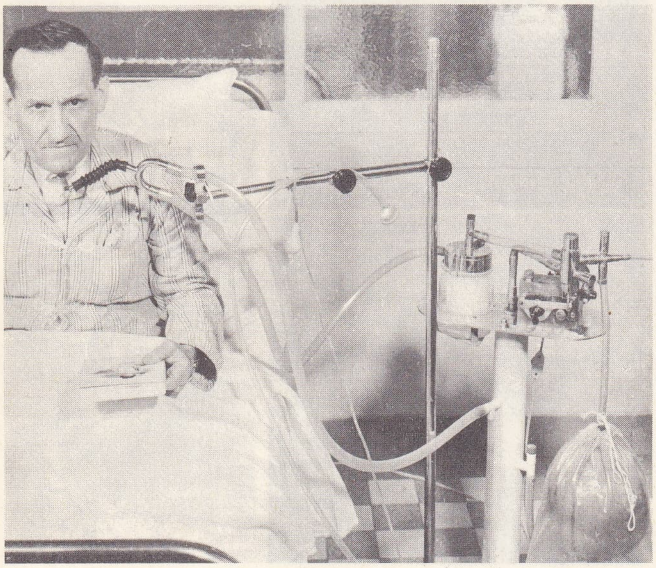

Bary **solunum** aygıtı

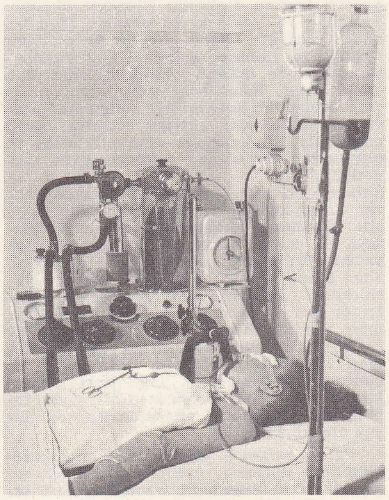

Engström **solunum** aygıtı

Foto. LAROUSSE

dolaşır. Akciğerli omurgasızlara (salyangoz, örümcek) gelince, bunlarda akciğer basit deri kıvrımlarından ibarettir; 2. *trake solunumu.* Yalnız örümceklerde (akciğerlerle birlikte), çokayaklılarda ve böceklerde bulunur. Gittikçe dallanan borucukların (trakeler) bir ucu hava delikleriyle dışarıya açılır, diğer uçları dallanarak dokuların içine yayılır; 3. *solungaç solunumu.* Solungaç vücudun dışında gelişen ve solunum ortamıyle dolup boşalan bir boşluktur; solungaç su ile solunum aygıtıdır; halkalı solucanlarda, yumuşakçalarda, kabuklularda, balıklarda ve yavru amfibyumlar (mağara semenderi) bunu ömür boyunca taşır; 4. *deri solunumu.* Bütün hayvanlarda ve diğer solunum şekilleriyle birarada bulunur. Yalnız birhücreli hayvanlarda, süngerlerde, selenterelerde, derisidikenlilerin ve solucanların çoğunda sadece deri solunumu vardır; deri solunumu amfibyumlarda da (kurbağalar) önemli rol oynar. (LM)

SOLUTİZER i. («çözücü» anlamında ing. k.). Petr. Bir ürünün bir başka ürünü çözündürme yeteneğini artıran madde. (Özellikle sodyum hidroksit, tanen, krezoller, fenoller veya naftenik asitler gibi solutizer'lerin katılması sayesinde, kükürtlü bileşikler çözündürerek benzinleri yumuşatabilir.) [L]

SOLUTMAK geçl. f. (*solumak*'tan *solu-t-mak*). Solumasına sebep olmak. (M)

SOLUTREEN sıf. ve i. (fr. *solutréen*'den). Üst paleolitiğin Orinyasiyen ile Magdaleniyen arasında kalan devri.

— ANSİKL. *Solutreen* sanayinin başlıca özelliği, taşın uzun ve yassı kabuklar kaldırılarak işlenmesidir. Bu metotla elde edilen çakmaktaşı lamaları çok incedir. «Defne yaprağı» adı verilen bazı miller, 35 sm boyunda olabilir. Kemiklerden ilk iğneler ve ilk delikli sopalar bu dönemde yapıldı. Bu sanayie özellikle güneybatı Fransa'da (Placard mağarası), İspanya'nın kuzeyinde ve doğusunda ve Orta Avrupa'dan Karadeniz'e kadar uzanan bir şeritte rastlanır. Solutreen sanayinin anavatanı Macaristan'a tekabül eden bir bölgedir. Bazı bilim adamları bu sanayinin önce Kuzey Afrika'da ortaya çıktığını öne sürer. (L)

SOLÜSYON i. (fr. *solution*). Teknol. Kükürtlenmiş kauçuktan yapılan ve özellikle bisikletin, otomobilin iç lastiğini yamamakta, ayakkabı lastiklerini yapıştırmakta kullanılan yapışkan ve kıvamlı çözelti. (M)

SOLVAT i. (fr. *solvate*). Kim. Eriyen bir bileşiğin, eriticinin elementlerinin bir kısmıyle veya bütünüyle birleşmesi. (Bu terim özellikle elektroliz edilebilen bir eriyikte, eriticinin moleküllerinin bir iyonun birleşmesini belirtmek için kullanılır.) [L]

SOLVATLAMA i. (*solvat*'tan *solvatlamak* > *solvatla-ma*). Kim. Çözünen bir maddenin moleküllerinin, eriticisinin molekülleriyle tamamen veya (eritici karmaşık bir yapıdaysa) kısmen birleşmesi.

— ANSİKL. *Solvatlama* adı, aynı olayların gerçek çözeltilerde meydana gelmesi mümkünse de (hidratların sulu çözeltiler halinde oluşması v.b.), anlam olarak, koloidal maddelerin oluşturduğu olaylar için kullanılır.

Solvatların oluşması, çok kararlı sol'lerin varlığının açıklanmasını sağlar; bu sol'ler içinde dağılan çok ince toz halindeki maddenin büyük bir kısmı, kesin olarak çözünmeyen bir cisimden meydana gelir. Madenler, oksitler, sülfürler ve diğer maden tuzlarının meydana getirdiği sol'ler bu durumdadır.

Solvatlama, ayrıca, kuvvetli bir elektrolitin iyonlarıyle eriticinin molekülleri arasında da meyda gelir. (L)

SOLVAY (Ernest), belçikalı sanayici ve filantrop (Rebecq-Rognon 1838 - Brüksel 1922). Sodyum klorürü amonyak ve karbonik gazla parçalayarak 1861-1865 arasında «Solvay sodası» adı verilen sodyum karbonatın sanayi alanında elde edilmesini araştırdı ve başardı. Daha önce Schloesing'in bulduğu, fakat işletilemeyen bu usul, Leblanc usulüyle rekabete girişti, kısa zamanda onu ortadan kaldırdı. Kazanılan servetin bir kısmının sosyal hizmetlere yatırılmasını uygun gören Solvay, Brüksel üniversitesinde birçok enstitü kurdu, Nancy kimya ve elektroteknik enstitülerine, Paris Üniversitesi Uygulamalı Kimya enstitüsüne geniş çapta bağışta bulundu. «Modern fizik ve kimya problemlerinin karışık noktalarını tartışmak ve bir sonuca bağlamak» amacıyle bilginleri biraraya getiren milletlerarası toplantılar düzenledi. (L)

Solvay şirketi, 1863'te Ernest Solvay tarafından kurulan belçika kimyasal maddeler üretim şirketi; şirketin amacı, kendine ait olan amonyakla soda elde etme metodunu sanayiye uygulamaktı. Kuruluşundan sonraki yirmi yılda şirket önemli gelişmeler kaydederek Avrupa ve Amerika'da birçok şirkete ortak oldu. 1920'de bu şirket tarafından Milletlerarası Alkali kartelı kuruldu. 1920 ile 1924 arasında Rusya hariç bütün Avrupa Solvay şirketinin ve kartelin avrupalı üyelerinin özel pazarı oldu. İngiliz firmalarından Brunner, Mond ve United Alkali Ltd. 1926'da İmperial Chemical İndustries Ltd (İ.C.İ.) tarafından alındıktan sonra kartelin avrupalı üyeleri oldular. İkinci Dünya savaşında şirketin bu milletlerarası karakteri, faaliyet alanının büyük bir kısmını korudu; hattâ durumunu, Güney Amerika'da, özellikle Brezilya'da, İ.C.İ. ve amerikan Alkasso (U.S. Alkali Enport Association İnc.) ile ortaklaşa kurduğu (1941) İndustrial Chimical Electro Chloro şirketiyle kuvvetlendirdi. Savaş sonunda Solvey şirketi eski fabrikalarının tamamına yeniden sahip oldu. Şimdi Belçika'da 26 fabrikası ve hemen hemen bütün Avrupa'da ortaklıkları vardır. Dünya soda üretiminin yüzde 60'ını üretmektedir. (L)

SOLVEZİ, Zambiya'da yer, Kuzeybatı ilinin idare merkezi. (L)

SOLVİK i. (tes. edil. ad.). Plast. mad. Polivinilklorür esaslı döküm maddesi. (L)

SOLWAY körfezi veya **SOLWAY FİRTH,** İrlanda denizinin Büyük Britanya'nın batı kıyısında meydana getirdiği körfez; İngiliz Cumberland'ı ile İskoçya arasında. (L)

SOLWAY MOSS, İngiltere'de yer, Kuzey Cumberland'da, Longtown'un batısında, İskoçya sınırı yakınında. 1542 Kasımında ingiliz ordusu burada Oliver Sinclair kumandasındaki iskoç ordusunu ezdi. İskoç kralı James V bu olayın üzüntüsünden öldü. (L)

SOM sıf. (esk. türk. *son*'dan). İçi dolu olan veya kaplama olmayan: *Ancak define meydana çıktığı zaman bu saray da som altın sütunları, firuze ve elmas kubbeleriyle parlayacaktı* (A. H. Tanpınar). *Dün akşam som altından nektar tepsisini taşırken ayağı incinmişti* (S. F. Abasıyanık). || Katışıksız. || İ. Bıçak v.b. sapı yapılan balık dişi. (M)

SOM i. Deric. Bitkisel sepilemede ilk işlem.

— ANSİKL. *Som* kireçlenmiş ve kireci sökülmüş derileri, yoğunluğu gittikçe yükselen tanen şerbeti teknelerinde banyo etmektir. Eski usul sepilemede (yavaş sepi), yatırma havuzlarından arta kalan meşe kabuğu veya diğer sepi maddelerinin soğuk su ile karıştırılmasından elde edilen şerbetler çok ekşidir; bunların asitliği, deride kalmış kirecin sökülmesini ve derinin kabarmasını sağlar. Modern sepilemede, şerbetler, tanen hulâsalarının eritilmesiyle hazırlanır ve daha yoğun olarak elde edilir. Bu şerbetler, derinin sepilenmesinde çok etkilidir. Deriler, her som şerbetinde bir veya birkaç gün kalır. Som işleminin süresi 20 ilâ 30 gündür. (L)

SOMA i. Metrol. Metrik sistemin kabülünden önce İtalya'nın birçok yerinde kullanılan ve değeri Milano ile Venedik'te 1, 64 hl, Floransa ve Liverno'da 66,85 hl olan eski hacim ölçüsü. (L)

SOMA sıf. *Esk.* Yararsız, boş. (M)

SOMA i. (yun. *soma,* vücut, beden). Biyol. Cinsiyet hücreleri hariç, vücutta bulunan hücre kütlesinin tümü. (Bu hücreler birkaç görevli, hattâ bir tek görevli olabilir. Soma geçici ve ölümlüdür. Somanın ölümü, organik karmaşıklığının sonucudur.) [L]

SOMA i. Sarhoş edici bir içki; Veda çağı Hintlilerinde değerli bir adaktı.

— ANSİKL. Bu içkinin yapılmasında kullanılan bitki tam olarak bilinmemektedir (*Asclepias acida,* kenevir, yabanî ravend). Veda metinlerine göre soma çok içilirse tehlikeli olur; coşturucu ve yoldan çıkarıcı özellikleri vardır. Bu içki başlıca kutsal adaklarda, özellikle ateş (Agni) kültüyle ilgili törenlerde kullanılır. Âyini yöneten rahipler bu içkiden içerler. (L)

SOMA, Ege bölgesinde (Manisa ili) ilçe merkezi şehir; 20 944 nüf. (1970). Tırhala dağının kuzey eteklerinde eğimli bir yüzey üzerindedir. Şehrin eski kısmı bu dağdan inen Tırhala deresinin iki yamacında yer alır. Yeni kısımlar da Bandırma-İzmir demiryolu üzerindeki istasyona doğru yayılmıştır. Son yıllardaki gelişmeler sonucunda şehrin bazı mahalleleri demiryolunun öteki tarafına da geçti. Termik santral, tabakhaneler. — *Soma ilçesi,* 826 km², 43 243 nüf. (1970). Tek bucak; 59 köy. Zengin linyit yatakları. Zeytincilik, pamuk, tütün, bağcılık. (M)

SOMAİN, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Douai idare çevresi) komün, maden kömürü havzasında, Marchiennes'in güneyinde; 15 241 nüf. Demiryolu kavşağı. Maden kömürü. Konfeksiyon. Mobilyacılık. (L)

SOMAİZE (Antoine BAUDEAU DE), fransız yazarı, hayatı hakkında hiç bilgi yoktur. Edebiyata Boisrobert'e karşı yazdığı bir yergiyle atıldı (1657). Bütün eserleri *Gülünç Kibarlar*'ın temsilinden az sonra yayımlandı. *Bilgiç Kadınlar* konusunda çıkan tartışmalar sırasında eserleriyle onu savundu: *Les Véritables Précieuses* (Gerçek Kibarlar) [1660], *Le Procés des Précieuses* (Kibarların Davası) [1660] komedileri; *Le Dictionnaire des Précieuses ou la Clef de la Langue des Ruelles* (Kibarların Lûgati veya Sokak Dilinin Anahtarı) [1660], *Le Grand Dictionnaire des Précieuses, Historiques, Poétiques, Géographiques, Chronologiques* (Kibarların Tarih, Şiir, Coğrafya, Kozmografya, Kronoloji ve Armalarla ilgili Büyük Lûgati) [1661]. Bu ilgi çekici bir eserdir, fakat çağdaş toplumdaki kişileri anlatırken kullanılan takma adların yazar tarafından icat edildiğini ve bu çeşit adların hiç bir zaman kullanılmamış olduğunu belirtmek gerekir. (L)

SOMAK i. (ar. *summak*'tan). Bot. Sıcak bölgelerde yetişen, kabuğu hekimlikte, yaprağı sepicilikte kullanılan ağaç veya ağaçcık. (İlmî adı *rhus.* Antepfıstığıgillerden.) || Aynı bitkinin mercimeğe benzeyen meyvesi. (Ekşilik vermek için dövülerek yemeklere katılır.) || *Beşyaprak somağı,* kırmızı, sert odunlu, bol tanenli somak türü (*Rhus pentaephylla*). || *Boyacı somağı,* basit yapraklı, çok sayıda küçük çiçekli bitki. (İlmî adı *Rhus cotinus.* Antepfıstığıgillerden). [Bk. ANSİKL.] || *Sepici somağı, Rhus coriaria.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Boyacı somağı* (*Rhus cotinus coccygia*) 2-3 m yüksekliğinde bir ağaçtır; kısır çiçekleri pek çok olur; bu çiçeklerin sapı kırmızımsı ipek gibi yumuşak bir havla kaplanır ve hayli uzar. İsviçre, İtalya ve Fransa'da çorak topraklarda kendiliğinden yetişir, bahçelerde de yetiştirilir. Yaprakları zehirlidir; tanence zengin olan yapraklarda acı bir özsu bulunur, bu su deriye değince tahriş eder. Odunu, yünleri ve derileri sarıtuncuya boyamağa yarar.

● *Sepici somağı* (*Rhus coriaria*) 2,5-3 m, *virjinya somağı* ise 4 m yüksekliğinde ağaççıklardır. Vernik somağının (*Rhus vernifera*) yüksekliği 10 m'yi bulur; bundan japon verniği denen bir özsu elde edilir. Somaklar genellikle zehirli bitkilerdir.

— Eczc. Zehirli somak (*Rhus toxicodendron*) homeopati alanında hekimlikte kullanılır. Kokulu somağın (*Rh. oramaticus* tentür halindeki özütü sidik tutamama hallerinde faydalıdır.

— Teknol. Sepicilikte kullanılan somakların en iyisi ve en önemlisi *sicilya somağı*'dır. Sepici somağının (*Rh. coriaria*) yapraklarının övütülüp toz haline getirilmesiyle sağlanır. Bu tozda yüzde 25-30 arasında tanen vardır; dericilikte koyun ve keçi derilerini sepilemekte çok kullanılır. Somak üretimi önce Kıbrıs'ta başladı. Boyacı somağı (*Rh. cotinus*) en çok Arnavutluk ve Montenegro'da yetişir. Bunun yapraklarında

yüzde 16 tanen bulunur; dallarından ve gövdesinden sarı bir boya elde edilir. A.B.D.'nin güney bölgelerinde beyaz somak (*Rh. glabra*) yetişir: bu somak Avrupa'da bilinmez. (L)

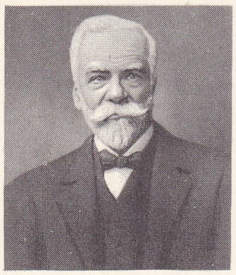

SOLVAY

SOMAK i. *Halk dili.* Köpek, tilki v.b. hayvanların yüzlerinde, az çok uzun ve sivri olan burun ve ağız kısmı. (M)

SOMAKİ i. (ar. *summaķi*'den). Kızıl ve yeşil renklerde olan, çok sert ve damarlı bir mermer çeşidi. (*Eşanl.* PORFİR.) || Sıf. Bu mermerden yapılmış: *Kubbeli bir salon, somaki localar, herşey temiz, sağlam ve güzel, bilhassa Brezilya ormanlarında işlenen ceviz oymalar nefisti* (F. R. Atay). || Somaki gibi yeşil ve kırmızı renkte damarları olan, alacalı: *Somaki taş. Somaki kaya.* || *Somaki sıva,* görünüşü somakiye benzeyen sıva. (M)

SOMALAŞMA i. (*soma*'dan *soma-la-ş-ma*). Biyol. Dış etmenlerin etkisinden dolayı somada meydana gelen değişiklikleri ifade etmek üzere Plate'in önerdiği terim (1913). [Somalaşma kalıtsal değildir.] *Eşanl.* UYUM, KAZANILMIŞ KARAKTER. *Zt.* DEĞŞİNİM. (L)

SOMALİ (FRANSIZ — SI KIYISI), Fransa'nın denizaşırı toprağı, Tacura körfezi kıyısında; Eritre, Habeşistan ve Somali Demokratik cumhuriyetiyle sınırlıdır; 21 700 km²; 90 000 nüf. Başkenti *Cibuti* (43 000 nüf.).

Coğrafya

● FİZİKİ COĞRAFYA. *Yüzey şekilleri.* Fransız Somalisi Doğu Afrika'nın büyük kırıklar ekseni üzerinde üçgen şeklinde bir çöküntü bölgesi olan Afar'ı kapsar. Burası masa biçiminde (Goda ve Mabla kütleleri, 1 775 m) veya çıkıntı halinde (Obock'un kuzeyinde) kırmızı ve siyah bazaltlardan meydana gelen volkanik bir bölgedir. Kıyı bölgesinde, dördüncü zaman birikintileri ve yükseltileri yer yer deniz seviyesinin 50 m üstüne yükselen mercanlı topraklar, yakın bir tarihteki yükselme hareketlerini yansıtır. İç kısımda, kuzeyden güneye veya kuzeybatıdan güneydoğuya yönelen kırıklar dizisi, bazı kesimlerin çökmesine ve kapalı çöküntüler meydana gelmesine yol açmıştır (deniz seviyesinden 160 m aşağıda); bu çukurluklardan birini Assal gölü doldurur; kırıklı kayaların arasından deniz sularıyle beslenen göl, Garbi dağının (1 700 m) sarp eteğindedir. Güneyde, Yagere (1 300 m) ve Gamarre - Dakka (1 000 m) sarplıkları Hanle ovasını kuşatır. Habeşistan sınırındaki son bir çöküntü Abbe gölüyle örtülüdür.

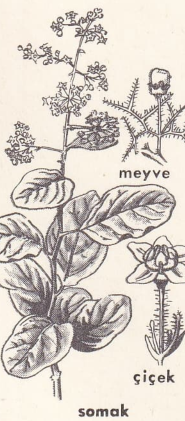

somak

İklim. İklim hem yakındaki Sahra ve Arabistan çöllerinin, hem de okyanusun etkisindedir. İki mevsim görülür. *Kurak mevsim* (mayıs-ekim) çok sıcaktır: kuzeyden gelen *hamsin* («elli gün rüzgârı») estiği zaman 45°C kaybedilir; iç kısımda çok şiddetli kum fırtınaları kopar. *Yağışlı mevsim*'de (ekim-nisan) geceleri bol yoğunlaşma ve düzensiz yağmur yağışları (9-25 gün-

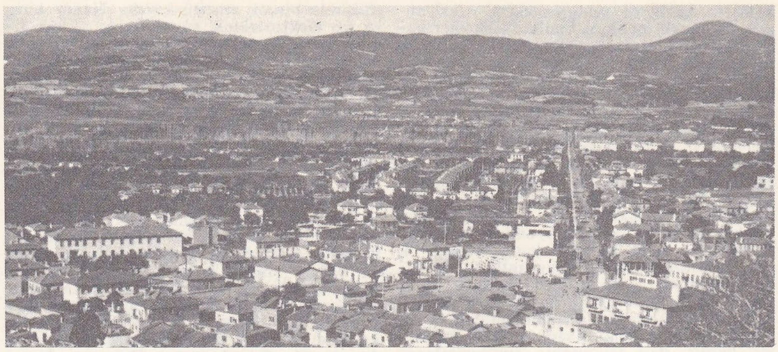

SOMA'nın genel görünüşü

de 40-220 mm) görülür. Yağışlar, hamsin'in ulaşmadığı tepelerde daha boldur.

Bitki örtüsü. Bitki örtüsü yüksek bölgeler dışında seyrektir. Bütünüyle ele alındığında ülke, taşlık bir çöl görünüşündedir; ovalarda çabuk kuruyan akasyalar, sütleğenler ve buğdaygiller yetişir; bitki örtüsü vâdiler boyunca biraz daha sıklaşır (ılgın ağaçları). 800 m'den yüksek kısımlar yapraklarını dökmeyen ağaçlarla (ardıç) örtülüdür; Goda kütlesi millî park haline getirilmiştir.

● BEŞERÎ COĞRAFYA. Yoğunluğu km²'ye 3 kişi olan nüfusun büyük kısmı habeş ırkından, fakat islâmlaşmış iki komşu etnik gruptan meydana gelir: güneyde *İssalar*, kuzeyde *Danakiller*. Özellikle hayvancılıkla geçinen (10 000 sığır, 450 000 keçi, 80 000 koyun, 18 000 deve) bu halklar yaylaya çıkmaz, hattâ göçebe âdetlerini (özellikle yerleşmeye daha çok karşı koyan İssalar) sürdürürler. Kıyılardaki birkaç bölge ve yeraltı sularından yararlanılan birkaç vaha dışında tarım önemsizdir.

Başlıca şehirleri Tacura limanı, Obock limanı ve özellikle Habeşistan demiryolunun son istasyonu olan Cibuti limanıdır.

Cibuti'den ihraç edilen habeşistan ürünlerinin yanı sıra bölgenin tek önemli ihraç maddesi büyük bir özel şirket tarafından işletilen deniz tuzudur. İthalâtta pamuklu kumaşlar, yiyecek maddeleri, otomobiller, çimento, petrol ürünleri ağır basar. Ticaretin yarısı Fransa ile yapılır; ardından Britanya, Aden, A.B.D., Hindistan, Japonya ve İtalya gelir.

Ülkenin donatımı gelişmemiştir. Başlıca ça-

Fransız **Somali**si kıyısında göçmen kabile

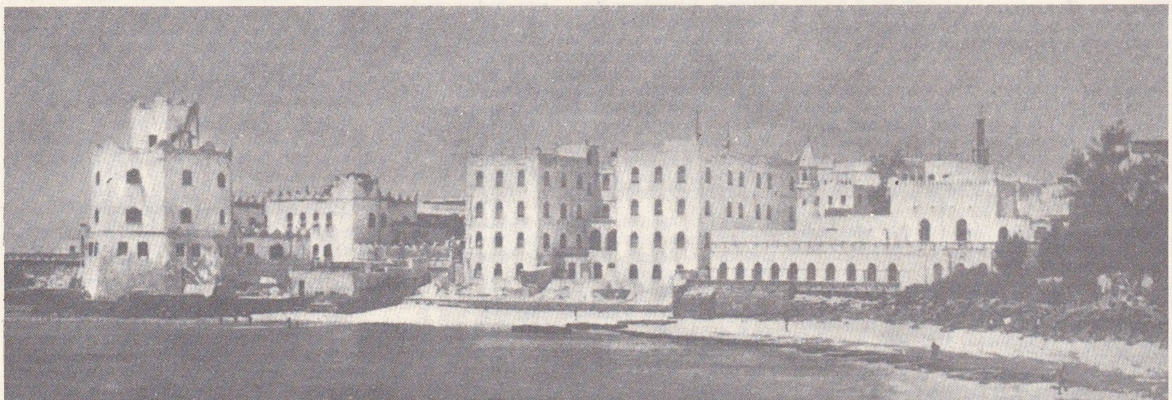

SOMALİ
Demokratik cumhuriyeti
Mogadişu'da
deniz kıyısından
bir görünüş

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; X (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

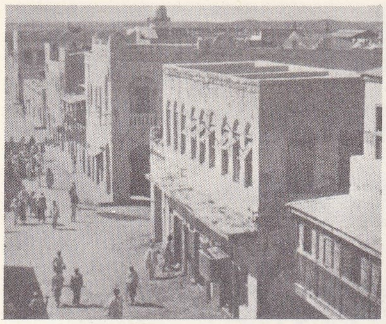

Fransız **Somalisi** kıyısı:
Cibuti'de bir çalışma yeri

balar su işlerine yöneltilmiş ve vahalar (Abbe gölü doğusunda As Ela veya [Asseyla]; Cibuti'nin güneybatısında Dikhil) meydana getirilmiştir.

Tarih

Léonce Lagarde 1884'te Obock'u işgal ederek Afar ve Somali şefleriyle antlaşmalar yapmıştı. 1888'de Cibuti kuruldu. Lagarde'ın imparator Menelik ile dostça ilişkiler kurması Abissinya ile sınırın tespitine ve fransız - habeş demiryolunun yapımına (1897-1917) imkân verdi. 1940'ta, ülke italyan işgalinden kurtulduysa da Hür Fransa'ya katılıncaya (aralık 1942) kadar ı gilizler tarafından abluka edildi. 1946'da denizaşırı fransız toprağı haline getirilen Fransız Somalisi Kıyısı, 1957'den sonra 8 üyeli bir bakanlar kurulu ve kurul başkanı vali tarafından yönetildi; valiyi seçimle işbaşına gelen 32 üyeli bölge meclisi seçiyordu.

Fransız Somalisi Kıyısı ve özellikle Cibuti limanı üzerinde Habeşistan ve Somali hak iddia etmektedir. İçte, iki etnik grup arasında anlaşmazlık vardır: Afarlar (22 024 seçmen) ve Somalililer veya İssalar (14 689 seçmen). Daha çok Cibuti'de toplanan Somalilerin büyük kısmı Somali'ye bağlanmayı, Afarlar ise Fransız cumhuriyeti içinde kalmayı istemektedir. Ağustos 1966'da De Gaulle'ün Cibuti yolculuğu bazı olaylara ve bir ayaklanmanın başlamasına yol açmıştı. Eylülde tekrar ciddî ayaklanmalar patlak verince Fransa Bakanlar kurulu 1967'de bir referandum yapılacağını ilân etti. 19 Mart 1967 referandumuyle şu sonuçlar elde edildi: 22 555 seçmen hükûmet ve yönetim tüzüğünün yenilenmesi şartıyle Fransa'ya bağlı kalmak, 14 666 seçmen ise Fransa'dan ayrılmak istiyordu. 5 Nisanda Ali Aref Hükûmet konseyi ikinci başkanı seçildi ve 6 nisanda hükûmet kuruldu. 11 Mayısta, Mahallî meclis ülkenin adını değiştirmek istedi. 5 Temmuzda Fransız Somalisi Kıyısı adı, *Afarlar ve İssalar Fransız Toprağı* olarak değiştirildi. 6 Mayıs 1968'de Ali Aref'e başarısız bir suikast yapıldı. 17 Kasım 1968'de yapılan seçimi Ali Aref'in partisi kazandı. Yeni kabineyi Ali Aref kurdu. (LM)

SOMALİ (İNGİLİZ — Sİ), Doğu Afrika'da eski ingiliz himaye bölgesi, Aden körfezi kıyısında (bugün Somali Demokratik cumhuriyetine katılmıştır); 176 120 km².

— Tar. East India company, birtakım konaklama yerlerinden yararlanmak için bazı somali reisleriyle anlaşmalar yapmıştı. 1884'te, İngilizler Zeila ve Berbera'yı işgal ettiler. 1899-1920 Arasında dinî önder Mad Mullah, ingilizlerle çarpıştı. İngiliz işgali hafif oldu ve bölge iktisadî bakımdan pek gelişmedi. Ağustos 1940'ta Aosta dukası kumandasındaki İtalyanların hücumu sonunda ingilizlerin boşalttığı İngiliz Somalisi, mart 1941'de Berbera'ya yapılan bir çıkartmadan sonra tekrar İngilizlerin eline geçti. 1960'ta, İngilizler tarafından bağımsızlığı ilân edilen ülke, Somali Demokratik cumhuriyetiyle birleşti. (L)

SOMALİ (İTALYAN —Sİ), ital. **Somalia,** Kuzeydoğu Afrika'da arazi, Hint okyanusu ve Aden körfezi kıyısında. 1960'a kadar italyan vesayetindeydi. Bugün Somali Demokratik cumhuriyeti topraklarına katılmıştır; 461 540 km². (L)

SOMALİ Demokratik cumhuriyeti, Kuzeydoğu Afrika'da devlet, 1960'ta eski Britanya Somalisi ile eski İtalyan Somalisi'nin birleşmesi sonucunda kuruldu, Afrika'nın kuzeydoğu ucunda, Aden körfeziyle Hint okyanusu arasında; batıda Fransız Somalisi kıyısı, Habeşistan ve Kenya ile sınırlıdır; 637 660 km²; 2 800 000 nüf. Merkezi: *Mogadişu* (Mogadiscio), 127 000 nüf.

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Aden körfezi kıyısının

tuzdan azık sağlama

Somali'li genç kadın

Cibuti

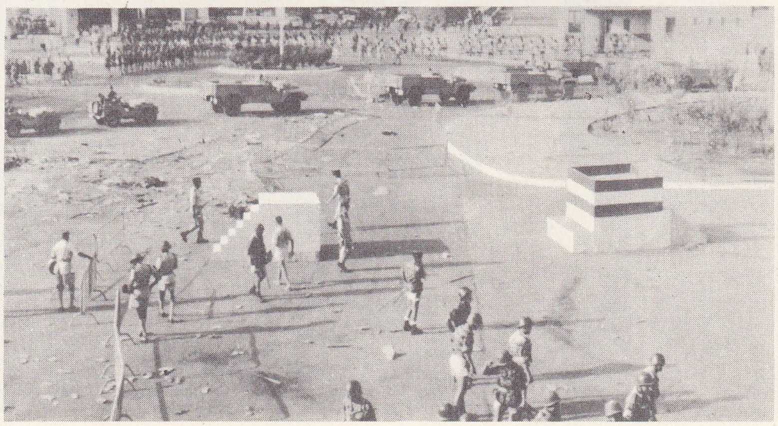

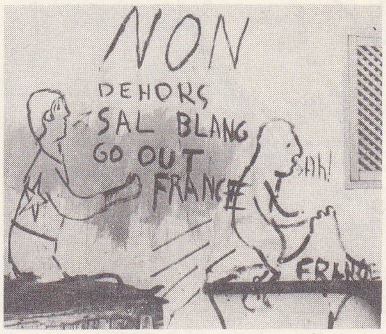

Fransız **Somalisi** kıyısı mart 1967 referandumu sırasında fransız aleyhtarı yazılar

◀ general de Gaulle'ün gezisi dolayısıyle Cibuti'de kargaşalıklar (ağustos 1966)

Foto. Michaud, Ullstein. Keystone (LAROUSSE)

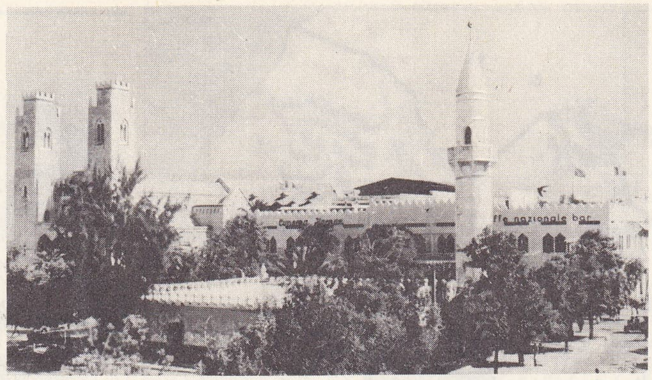

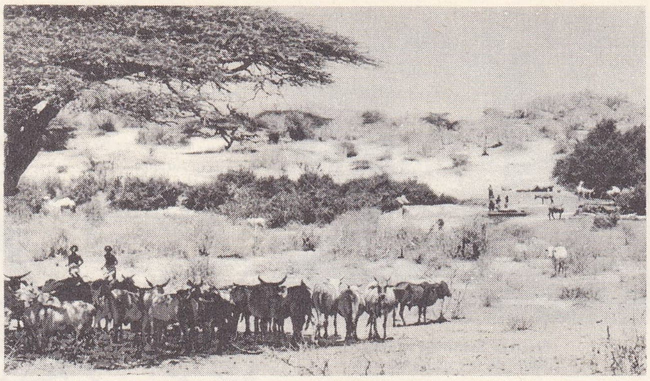

SOMALİ Demokratik cumhuriyeti solda, Mogadişu camii ve anglikan katedrali; sağda, bir kuyu yakınında göçebe kampı

batı kısmında alçak ve çok sıcak Guban ovası yer alır. Guban, Hargeisa'nın kuzeybatısından itibaren doğu-kuzeydoğu yönünü izleyen ve Berbera'nın yukarısında kıyıya ulaşan Ogo yüksek topraklarıyle sınırlıdır. Yükselti burada 2 000 m'yi aşar. Daha ötede, kıyı Guardafui burnuna kadar çoğunlukla kayalıktır, ama iyi bir limanı yoktur; Hint okyanusunda ise alçak ve düzdür ve hiç bir yeri yerleşmeye elverişli değildir. Ovalar ve alçak yaylalardan meydana gelen iç kısım hemen hemen çöl özelliğinde, sert iklimli, çorak bir bölgedir. Kuzeyde, yağmur, ancak yüksek bölgelerde, o da yalnız nisan-mayıs aylarında düzenli olarak yağar. Merkezde ve güneyde verimli bölgeler ancak Habeşistan'dan gelen akarsular boyunca (*Cuba* ve *Şebeli*) uzanır.

● ***İktisadî ve beşerî coğrafya.*** Halkın çoğunluğu genellikle müslüman ve göçebe olan feodal sultanlara bağlı Somalililerdir; yerleşik Sablar özellikle güneyde (Yukarı Cuba) ve iki ırmak arasında yaşar; ayrıca bantu dilini andırır bir dil konuşan zencilere rastlanır. Ülkede ticaret ve esnaflıkla geçinen 2 500 kadar arap ve az sayıda hintli de yaşar. Halkın büyük kısmı hayvancılık yapar, mısır, darı ve fasulye yetiştirir; ama verim nüfusun ihtiyacını ancak karşılar. İtalyanlar eskiden ellerindeki topraklarda, özellikle Cuba bölgesinde (şeker kamışı, pamuk, muz) bazı tarımları geliştirerek değerlendirmeğe girişmiş ve sanayi tesisleri kurmuşlardı: şeker fabrikası (Villagio Duca degli Abruzzi'de, bugün Villabruzzi), konserve fabrikaları (Alula), sepi yerleri (Brava) ve inşaat sanayii (Mogadişu, Obbia). Bununla birlikte 15 yıl sonra 1939'da bu tesislerin sayısı 180'den 70'e düştü. Balıkçılık ve tuz işletmeciliğinden az bir gelir sağlanır. İhracat ürünleri hâlâ muz, pamuk, sakız, deri ve kürktür. Ama ekonomi giderek açık vermekte ve ithalât, ihracata oranla ağır basmaktadır. Ülkenin iç kısımlarına gitmek yol şebekesinin bozukluğu ve demiryolu bulunmaması yüzünden güçtür.

Tarih

İslâmiyetten önce ülkenin güneyinde Bantuların, iç kısmında Gallaların, kıyıda da

SOMALİ Demokratik cumhuriyeti haritası

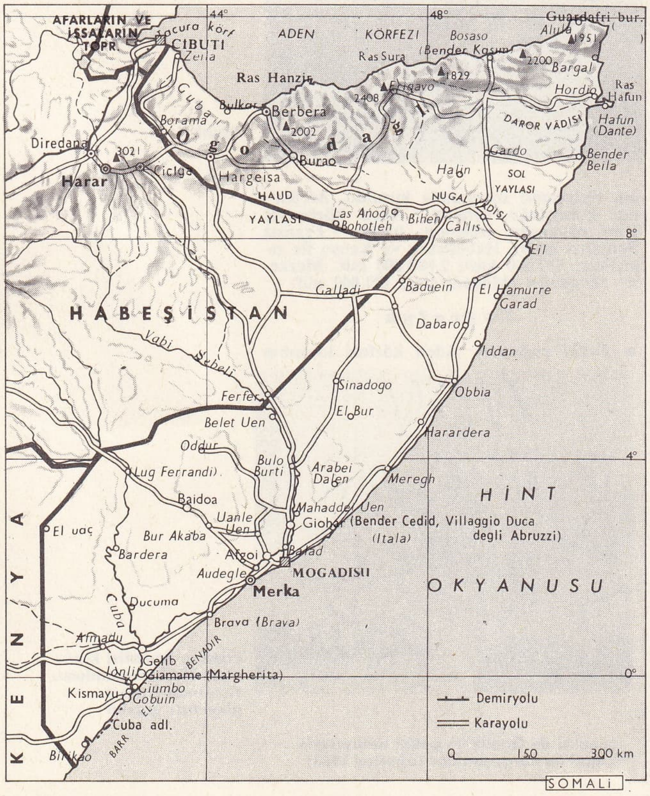

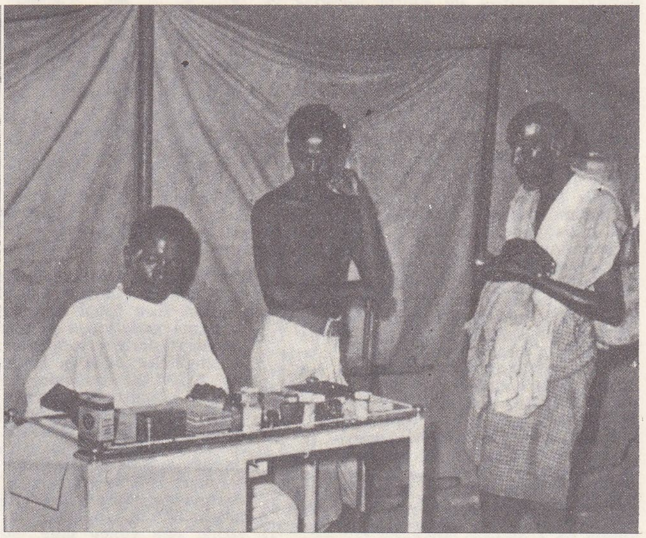

SOMALİ'de bir köy dispanseri

Mogadişu yakınlarında dinlenen köylüler

Foto. Comera-Press, Eric-Schwah-Holmes (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

arap tacirlerin yaşadığı, Somali ve Afar (Danakiller) halkları, kuzeyin çölsü bölgelerinde ortaya çıktığı sanılır. Arabistan'dan gelen müslüman önderler sonradan bu halkların genişlemesini yönettiler. XIV. yy.dan sonra Zeliha çevresinde gelişen müslüman Adal krallığı, hıristiyan Habeşistan'a hücum etti. XVI. yy. başında Granya kumandasındaki birlikler, Habeşistan'ı istilâ etti; Habeşistan 1543'te Portekizlilerin yardımıyle kurtuldu. Sonradan çeşitli Somali ve Afar kabileleri, akın ve yağma ile geçinerek bağımsız yaşadılar. 1874'te Mısırlılar kıyının birçok noktasını işgal ettiler ve 1584'e kadar ellerinde tuttular.

1884'te İtalyanlar kıyı bölgesine himayelerini kabul ettirdiler ve 1905'ten sonra sömürge haline getirilen ülkeyi yönettiler. 1924'te ingilizler Trans - Cuba'yı İtalyanlara bıraktı. İç sınırların belirsizliği 1935'te Habeşistan'ın işgaline bahane oldu. 1941'de İngilizler İtalyan Somalisi'ni işgal ettiler (bk. İTALYA-HABEŞİSTAN SAVAŞLARI.) ve 1950'ye kadar ellerinde tuttular: o tarihte Birleşmiş Milletler teşkilâtı, Somali'yi 10 yıl süreyle italyan vesayetine verdi. 1956'da ilk meclis (70 üye) seçildi; 1959 meclisi, bağımsız Somali cumhuriyetinin anayasasını hazırladı ve 1 temmuz 1960'ta cumhuriyet ilân edildi.

Somali bayrağında, devletin hak iddia ettiği beş «eyaleti» temsil eden beş dallı bir yıldız vardır: bu eyaletlerin ikisi Somali devletini meydana getirir, biri Kenya'da, biri Habeşistan'da, sonuncusu da Afar ve İssa'lar fransız arazisindedir. Somali'nin başlıca amacı bu üç bölgeyi ele geçirmektir. Kenya'nın bağımsızlığına kavuşmasından önce kuzeydoğu ilinin kendine bırakılmasını isteyen Somali, bu istek kabul edilmeyince 1963'te İngiltere ile ilişkilerini kesti. Somali ve Kenya devlet başkanlarının Arusha'daki görüşmelerinde (aralık 1965) bir anlaşmaya varılamadı. 1964'te Somali - Habeş sınırında çarpışmalar oldu. Sonunda Somali, 1966 haziranında Birleşmiş Milletlerden, Fransız Somalisi Kıyısı'na bağımsızlık tanınmasını istedi. 1960-1967 Arası cumhurbaşkanı olan Aden Abdullah Osman'ın yerine 1960-1964 arasında başbakanlık yapan Abdurraşid Ali Şermarke geçti, 5 temmuz 1967'de, Muhammed Hacı İbrahim Egal başbakanlığa getirildi. Osman ve Şermarke gibi o da, çoğunluk partisi olan ve meclisteki 123 milletvekilinin 69'unu çıkaran Somali Youth League (Somali Gençlik cemiyeti) üyesiydi. Somali bütçesinin yüzde 60'ını orduya ayırmasına rağmen dışarıdan ve özellikle S.S.C.B.'den aldığı önemli yardımlar sayesinde kalkınmağa çalışmaktadır.

15 Ekim 1969'da cumhurbaşkanı Ali Şermake bir polis tarafından öldürüldü. 21 Ekimde askerî kuvvetler mukavemetle karşılaşmadan idareyi ele aldılar; Millet meclisini dağıtarak kabine üyelerini tevkif ettiler ve amaçlarının cumhurbaşkanının siyasetini takip etmek ve yönetici sınıflarla savaşmak olduğunu bildirdiler. 25 Kişilik ihtilâl konseyi başkanı general Muhammed Siyad Barreh bütün kurtuluş hareketlerini destekleyeceklerini ve ülkenin hazırlanacak olan yeni Anayasaya göre yönetileceğini söyledi. İhtilâl konseyi, cumhurbaşkanının, Millet meclisi ve hükûmetin bütün yetkilerini üzerine aldı (29 ekim). Yeni rejim, İtalya, Birleşik Arap cumhuriyeti, Büyük Britanya ve Demokratik Alman cumhuriyeti tarafından tanındı. 6-9 Nisan 1970'te Demokratik Alman cumhuriyeti dışişleri bakanı Somali'yi ziyaret etti; iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulması ve çeşitli alanlarda işbirliği yapılması kararlaştırıldı.

7 Mayısta general Siyad, bankalarla birlikte birçok yabancı firmanın millileştirileceğini bildirdi.

Kurumlar

1960 Anayasası hükûmet yetkisini cumhurbaşkanına ve başbakana verir; başkan Millet meclisi tarafından 6 yıl için seçilir ve başbakanı tayin eder. Hükûmet Millet meclisine karşı sorumludur. Millet meclisinin büyük çoğunluğu genel oylama ile seçilir ve yasama gücünü elinde tutar. (LM)

SOMALİLİLER, hamî ırkından önemli halk. Somali'de yaşayan Somalililer, müslümandır ve kıyılarda yerleşenler dışında göçebedirler. Çeşitli tiplere ayrılan Somalililerin birçoğu zenci veya araplarla melezleşmenin izlerini taşır. İki büyük topluluğa ayrılırlar: Asıl Somalililer (5 800) ve Somali İssa'lar (13 900). Yakın akrabaları Danakiller gibi çobanlıkla geçinirler. (L)

SOMALO i. Somali Demokratik cumhuriyetinde para birimi; 100 centisimi'ye bölünmüştür. (L)

SOMAT i. (ar. *simāṭ*'tan). Tasav. Mevlevî ve bektaşîlerde sofra. (Bk. ANSİKL.) || *Somat gülbangi,* somat üzerinde yemek yendikten sonra okunan özel dua. (Bu gülbang daha çok mevlevî tekkelerinde çekilirdi. Arapça, farsça ve türkçe karışımı bir dua olan gülbangda Tanrı'ya şükredilir, Mevlânâ, Şems ve Ali'nin adları saygıyle anılırdı.)

— ANSİKL. Tasav. Çok defa meşinden veya bezden yapılan *somat*'ın çevresinde toplanılır ve bağdaş kurularak oturulurdu. Somat, yalnız üzerinde yemek yeneceği zamanlar açılır, yemek bittikten sonra toplanırdı. Üç türlü somat vardı: birincisi meşinden yapılmıştı ve yuvarlaktı; çevresinde bir zincirin geçtiği halkalar bulunurdu. Yemek bitince zincir çekilir, somat bir torba biçimine girerdi. Bunu daha çok gezici dervişler kullanırdı. İkincisi tekkelerde kullanılan somattı. Üçüncüsüne *elifi somat* denirdi ve 70 sm eninde, şerit biçimindeydi. Somat, mevlevîler ve bektaşîlerce kutsal sayıldığından ona karşı saygı göstermek bir gelenekti. Somat, saygıyle açılır, gene saygıyle toplanırdı.

◆ **Somatçı** i. Tasav. Mevlevî ve bektaşî tekkelerinde sofra kurmak ve kaldırmakla görevli kimse. (M)

SOMATA i. (yun. *sumada*'dan). Bademden yapılan sübye. (M)

SOMATHORMON i. (fr. *somathormone*). Dokubil. Büyüme hormonu. (L)

SOMATİK sıf. (yun. *soma,* beden'den *somatikos* > fr. *somatique*). Biyol. Bedenle ilgili olan. || *Somatik belirtiler,* akıl hastalıklarında, ruhî belirtilere karşıt olarak organik fonksiyonlara ilişkin belirtiler. || *Somatik karakter,* somayı etkileyen karakter. || *Somatik oluş,* germen'i meydana getiren cinsiyet bezleri dışındaki hücrelerin, çeşitli dokuları meydana getirmek üzere art arda bölünerek çoğalması. || *Psikosomatik.* **Bk.** PSİKOSOMATİK. (L)

SOMAT(O)—, yun. *soma,* vücut'tan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

SOMATOAGNOZİ i. (fr. *somato-agnosie*). Bazı sinir hastalıklarında görüldüğü gibi, vücudun bir kısmının varlığını bilmemek. *Eşanl.* ASOMATOGNOZİ. (L)

SOMATOGNOZİ i. (fr. *somatognosie*). Vücudumuz, vücudumuzun varlığı ve çeşitli kısımları hakkında sahip olduğumuz bilgi. (L)

SOMATOPLEURA i. Dışderi altında veya içorgan çeperlerinde bulunan ve sölomu çevreleyen tabaka. (Ortaderiden oluşur.) [L]

SOMATOPLÖR i. (fr. *somatopleure*). Vücut boşluğunu (sölom) saran dışderi altı veya çeper tabakası. (Ortaderiden oluşur.) [L]

SOMATOSİT i. (fr. *somatocyte*). Biyol. Soma hücresi. (L)

SOMATOTONİK sıf. ve i. (fr. *somatotonique*). Tipoloji. Sheldon'un tipolojisinde, hareket etmek ve beden hareketleri yapmak ihtiyacını duyan, tehlikeye atılmayı, rastlantıya bel bağlamayı seven, güçlü olmaktan ve hâkimiyet kurmaktan hoşlanan kargaşalık anlarında hemen eyleme geçen kimselerin psikolojik tipi. (Somatotonik tip, mezomorf beden yapısıyle [*somatotip*] çok sıkı bir istatistik ilinti gösterir.) [L]

SOMATOTOPİ i. (fr. *somatotopie*). Vücut bölgeleri ve tümbeyin bölgeleri arasında uygunluk sağlanması; bu uygunluk sayesinde, çevrede görülen işaretlere dayanılarak sinir lezyonlarının yeri tayin edilir. (L)

SOMATOTROP sıf. (fr. *somatotrope*). İçsalgı bil. Somatotrop hormon, büyümeyi sağlayan hipofiz hormonu. *Eşanl.* SOMATHORMON. (L)

SOMBALIĞI blş. i. Denizde yaşayan; fakat yumurtlama mevsiminde ırmaklara giren büyük balık. (İlmî adı *Salma salar.* Alabalıkgillerden.)

sombalığı

— ANSİKL. *Sombalığı,* yandan basık mekik biçiminde, uzun gövdeli, uzun burunlu, büyük ağızlı, çok dişli bir balıktır. Çok çevik ve yırtıcı olduğundan başka balıklara saldırır; eti çok lezzetlidir. Bütün Kuzey yarımkürede yaygın olan *sombalığı*'nın (*Salma salar*) uzunluğu 2 m'yi bulur. Rengi yaşına, cinsiyetine ve mevsime göre değişir; atmık bırakma mevsiminde yetişkin erkeğin sırtı külrengi mavi, böğrü gümüşî gri, karın kısmı kırmızımsıdır; canlı pembe güzel bir renk alan eti bu mevsimde en lezzetli dereceyi bulur. Sombalığı büyük sürüler halinde gezer, alçak barajları aşabilir. Yazı denizde geçirir, sonra yumurtlamak için ekimden marta kadar ırmaklara girer. Denize döndüğünde hem parlak rengini, hem de ağırlığının yarısını kaybeder; etleri de beyazlaşarak yavanlaşır. Sonbahardaki *zayıf sombalıkları*'nın alt çenesi sivri çengel şeklini alır ve üst çenenin içine iyice gömülür. Denize inip de bir süre kaldıktan sonra bu özellik kaybolur, hayvan eski canlılığını kazanır. Üreme dağlık yerlerdeki derelerde, çok oksijenli serin sularda olur. Yumurtalar iridir (5-6 mm), yumurtalardan, suyun sıcaklığına göre değişen bir süre sonunda kesecikli yavrular çıkar. Bunlar, besinlerini arayacak duruma gelinceye kadar bu keseciklerdeki yedek besinle beslenir. Bir iki yaşındaki sombalıklarının üzerinde enlemesine siyah şeritler bulunur. İki ilâ beş yaş arasında bu çizgiler kaybolur. Beş yaşına gelen balıklar tatlı suyu terk ederek denizlere geçer ve büyümeğe devam eder, biraz daha yaşlandıktan sonra, üremek üzere yeniden doğduğu ırmağa döner. Taze, tuzlu, füme ve konserve halindeki sombalığı bütün yeryüzünde önemli bir ticaret konusudur.

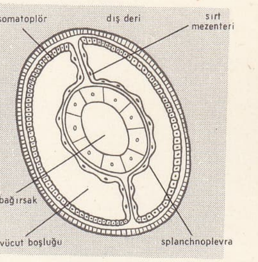

solunum (bot.)

Alabalık da *sombalığı* cinsindendir.

● *Sombalıklarının göçü* hakkında yakın zamanlarda pek çok ve önemli bilgiler elde edildi. Yapılan işaretlemelerden anlaşıldığına göre Büyük Okyanus'ta yaşayan sombalıkları doğdukları yerden 4 000 km öteye kadar, Arktik okyanusunda yaşayanlarsa 125 günde 24 000 km gidebilmektedir. Yumurtlamak için ırmaklara girerek akıntı yukarı yüzen sombalıklarının yüzmesi de «respirometre» denilen âletlerle incelenmiştir. Respirometre, içinden geçen suyun hızı ve sıcaklığı ayarlanabilen bir tüneldir. Balık bunun içinde akıntıya karşı yüzer. Bu esnada balığın tükettiği oksijenin miktarı ölçülür ve hayvanın metabolizmasının yoğunluk derecesi ortaya çıkarılır. Ayrıca değişik şartlarda katabolizma yoluyle sağladığı enerji miktarını ölçmek amacıyle deney sırasında balığın kaybettiği yedek besin (yağ veya protein) miktarı da ölçülür.

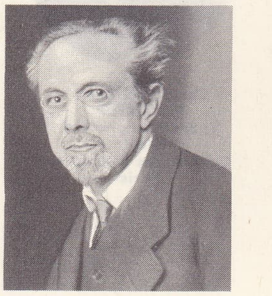

SOMBART

Katabolizma yoluyle balığın elde ettiği enerji, soğuk suda (5°C) ılık suya (15°C) göre daha iyi, yetişkin balıkta körpe balıktan daha üstün, bazen akıntıların çok hızlı olması dolayısıyle balığın yaptığı yüksek hıza göre saatte ortalama 1,8 km'lik yüzme hızında daha verimlidir.

Uzun yolda genç balıkların hızı yetişkinlerinkinden yüksektir: genç bir sombalığının hızı, kendisinin üç katı uzunlukta

Foto. Ullstein (LAROUSSE)

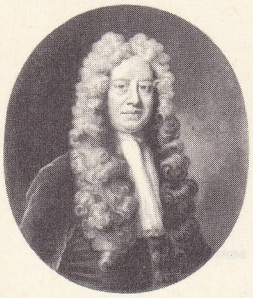

John SOMERS
İ. Smith'in gravürü
Richardson'dan

Charles Seymour
SOMERSET
İ. Smith'in gravürü
J. Riley'den
Cabinet des Estampes,
Paris

olan yetişkin balığın 2,5'luk hızına karşılık 4,1'dir.

Akıntıya karşı yüzerken sombalığının harcadığı ortalama enerji miktarı, vücut ağırlığının bir kilogramı için günde 43 kaloridir; uzun süreli yüzüşte nazarî olarak, hiç değilse bunun yüzde sekseni kadardır.

Deneylerden elde edilen ilgi çekici bir sonuç da şudur: canlı sombalığı akıntıya karşı yüzerken, onun yanıbaşında, bir ipe bağlı olarak çekilen ölü bir balık için sarfedilen enerjiden çok daha az enerji sarf eder; çünkü ölü balık, aynı hızla yüzen canlı balığa göre daha çok sürtünme ve su direnciyle karşılaşır.

— Balıkçılık. Sombalıkları, özellikle denizlerde büyük ölçüde ağla tutulur. Tatlı suda engelli ağlarla veya amatörler tarafından oltayle avlanır. Sombalıkları değişik sunî yemler takılı sürtme olta ile de avlanır. En çok kullanılan sunî yem, kaşık ve zokadır. Oltaya karides ve solucan takılarak da tutulabilir. Ayrıca iki elle tutulabilen bir oltaya takılı ağır ve özel sunî sinekle de sombalığı avlanabilir.

— Mutf. Türkiye'de Sakarya ırmağında ve Karadeniz kıyılarında yaşayan sombalığının yuvarlak ve kısa olanları makbuldür. Eti, ilkbaharda daha lezzetli ve yağlıdır. Gözleri parlak, kulaklarının içi sert olursa tazedir. Sombalığının şiş kebabı, kızartması, haşlaması, yahnisi, tavası, şaraplı ve salçalısı, kremalısı, fümesi yapılır, ayrıca da fırında pişirilir. (LM)

SOMBART (Werner), alman iktisatçısı (Ermsleben, Westfalen 1863 - Berlin 1941). 1890'da Breslau üniversitesi iktisat profesörü oldu. İşçiler yararına geniş sosyal reformların başlıca öncüleri ve Alman üniversitesindeki sosyal inceleme merkezlerinin kurucularındandır. Başlıca eserleri: *Der Moderne Kapitalismus* (Modern Kapitalizm) [1902-1928]; *Sozialismus und Soziale Bewegung im 19. Jahrhundert* (Sosyalizm ve XIX. yy.da Sosyal Hareket) [1896]. (L)

SOMBOR, Yugoslavya'da (Voyvodina) şehir, Baçka'da; 37 800 nüf. Tarım pazarı (hayvansal ürünler, peynir). Un fabrikaları. (L)

SOMBRERO i. (isp. *sombra,* gölge'den *sombrero*). Kıyf. Genellikle hasırdan yapılan geniş kenarlı yüksek şapka. (L)

SOMER (Paul van), flaman ressamı (Anvers 1576'ya doğr. - Londra 1621). 1606'dan sonra Londra'da çalıştı ve kraliçe Anne'in ressamı oldu. Bu arada Leiden (1612-1614) ve Brüksel'de de (1616) tablolar yaptı. Portreleri (Hampton Court'ta, Londra'da National Portrait gallery'de v.b.) Holbein ve A. Moro'nun eserlerinin birer tekrarıdır. (M)

SOMERS veya **SOMMERS** (John, baron), ingiliz siyaset adamı (Worcester yakınları 1651 - Londra 1716). Çok zeki ve kültürlüydü, ama hırslı bir partizandı, Whig partisinin etkili üyelerinden biri oldu. Haklar bildirisini kaleme alan (1689) komisyona başkanlık etti. William III'ün kişisel danışmanı ve başbakan (1697-1700) oldu. Bir süre tory'lerin gerici baskısı altında bunaldıktan sonra, kendini toparladı ve nüfuz kazandı, İskoçya ile birleşme konusunda büyük çaba harcadı, yeni Whig cunta hükûmetinde başbakanlığa getirildi (1708-1710). [L]

SOMERSET, Kanada arktik takımadalarında (Kuzeybatı arazisi) ada, Devon adası ile Boothia yarımadası arasında. (L)

SOMERSET (Charles SEYMOUR, altıncı — dükü), ingiliz siyaset adamı (1662 - Petworth, Sussex 1748). Ilımlı bir whig üyesiydi, 1668 Devrimine katıldı. Anne'in kraliçeliği zamanında bakan oldu ve Hannover sülâlesinin iktidarda kalmasına çalıştı. Fakat aşırı derecede kendini beğenmişliği yüzünden başarısızlığa uğradı. (L)

SOMERSET (lord Fitzroy James Henry). Bk. RAGLAN (baron).

SOMERSETSHİRE, Büyük Britanya'nın güneybatısında ilçe, kuzeyde Bristol kanalı ve Severn haliciyle sınırlanmıştır, 598 600 nüf. İdare merkezi, *Taunton.* (L)

SOMERVİLLE, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Mystic River'ın ağzında, Boston'un kuzey banliyösünde; 94 700 nüf. Deri, pamuk işlenmesi ve mekanik yapımında uzmanlaşmış önemli sanayi şehri. (L)

SOMERVİLLE (sir James FOWNES), ingiliz amirali (Wells, Somersetshire 1882 - ay.y. 1949). Hindistan'daki filonun kumandanlığını yaptı, sonra nisan 1939'da kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. İkinci Dünya savaşı başlayınca hizmete alındı, Dunkerque tahliyesinde görev aldı. Cebelitarık filosu kumandanı olarak temmuz 1940'ta Mers el-Kebir limanındaki fransız filosuna baskın yaptı. 1940 Kasımında italyan filosu ile Teulada burnu açıklarında savaştı. 1942-1944 Arasında İngiliz Uzakdoğu donanması kumandanlığında bulunduktan sonra Deniz bakanlığının Washington temsilciliğine getirildi. 1945'te amiralliğe yükseldi, aynı yıl sonunda emekliye ayrıldı. (L)

SOMES (Michael), ingiliz dansçısı (Horsley, Gloucestershire 1917). Bütün sanat hayatı boyunca Sadler's Wells balesinde çalıştı. Romantik balelerin parlak bir yorumcusu ve Margot Fonteyn'in partöneriydi: *Kuğu Gölü, Uyuyan Güzel, Giselle.* F. Ashton'ın birçok eserinin ilk temsillerinde oynadı: *Symphonic Variations* (1946); *Daphnis Khloe* (1951). Halen Sadler's Wells balesinde öğretmendir. (L)

SOMEŞ, mac. **Szamos,** Romanya'da ırmak, Erdel'in kuzeybatısını akaçlar ve Macaristan'da Tisza'ya kavuşur; 411 km. (Büyük Someş ile birlikte). Someş iki koldan meydana gelir: Bihor kütlesinden gelerek Cluj'u sulayan *Küçük Someş* veya *Someş Mic;* Maramureş kütlesinden doğan *Büyük Someş* veya *Someş Mare* (133 km). İki Someş, Dej'de birleşir. (L)

SOMİS (Giovanni Battista), italyan kemancısı (Torino 1686 - ay.y. 1763). Çok genç yaşta dukalık kapellasında keman çaldı. Roma'da Corelli ile birlikte çalıştıktan sonra (1703), sarayın müzik yöneticiliğine getirildi. 1733'te Paris'te Concert Spirituel'de çaldı, kemanından elde ettiği ötüm genişliği kendisine büyük başarı sağladı. Piemonte okulunun kurucusu sayılır. Üne ulaşan öğrencileri arasında G. Pugnani, Büyük Leclair, G. Guillemain bulunuyordu. Üçlü sonatlar, iki keman için *Trattenimenti da Camera*'lar besteledi. — Kardeşi LORENZO GIOVANNİ, italyan kemancısı (Torino 1688 - ay.y. 1775), Torino sarayından Paris'e geçti, keman için konçertolar ve sonatlar besteledi. (L)

SOMİT i. (yun. *soma,* beden'den fr. *somite*). Biyol. Embriyonda sırtipinin iki yanında beliren ve esas itibarıyle kasları meydana getiren ilkel bölütlere verilen ad. *Eşanl.* METAMER. (L)

SOMLYO (György), macar yazarı (Balatonboglar 1920). Babası ünlü bir şairdi; Somlyo, çok genç yaşta, Attila Jozsef ve Gyula İllyes'in yönettiği dergilerde şiir yazdı. 1939'da ilk şiir kitabını (*Çağımıza Karşı*) yayımladı ve Valery ile W. Blake'ten tercümeler yapmağa başladı. Savaştan sonra iki yıl Sorbonne'da okudu. Budapeşte'ye dönünce Millî tiyatronun yöneticimiyle ilgili çeşitli işlerde çalıştı ve *Ujsag* haftalık dergisinin yazarı oldu. 1956'dan sonra daha çok tercümeyle uğraştı ve şiir (*Adonis'e Yakarış* [1942]; *Geçit Resmi* [1950]; *Kumsaldaki Kavaklar* [1955]; *Çağımızın Hatırası* [1958]; *İllüzyonist İncir Ağacı* [1963]), roman (*Vistül Irmağındaki Deniz Kızı* [1954]), deneme (*Sorular ve Cevaplar* [1949]; *Meseleler ve Alıştırmalar* [1951]; *Açık Pencere* [1956]), oyun (*İnsanlar Niçin Ölür?* [1958]) yazdı. (L)

SOMMA VESUVİANA, İtalya'da komün, Campania'da (Napoli ili), Vezüv'ün kuzey yamacında; 17 900 nüf. Şarapçılık. (L)

SOMME (LA), Fransa'da Paris havzasında kıyı ırmağı, Picardie'de; 245 km. Fonsomme yakınından doğan La Somme, Ham'a kadar güneybatıya doğru, sonra kuzeye doğru akar, Peronne Amiens ve Abbeville'i suladıktan sonra Manş denizine dökülür, Bray'in aşağısında sefere elverişli hale gelir. Rejimi çok düzenlidir. Ortalama debisi 34 m³/saniye'dir. (L)

SOMME idare bölgesi, Fransa'da Paris havzasının kuzey kısmında idare bölgesi, Picardie'de; 6 277 km²; 512 113 nüf. İdare merkezi, *Amiens;* 4 idare çevresi (*Amiens, Abbeville, Montdidier, Peronne*). Alçak kumullarla örtülü Picardie kıyısının başlıca gelir kaynağı balıkçılık (Saint-Valery-sur-Somme) ve küçük sayfiye merkezleridir (Cayeux, Onivel v.b.). Geride, *Bas-Champs,* yağışlı bir kesimdir; çayırlarında özellikle büyük baş hayvan yetiştirilir. İdare bölgesinin geri kalan kısmı Fransa'nın büyük tarım bölgelerinden biri olan Picardie yaylasını (bölgede ova adı verilir) içine alır. Verimli balçıklı topraklarında büyük ölçüde tahıl (özellikle buğday), şeker pancarı ve yemlik bitki yetiştirilir; bu yemler ve pancar küspesi, özellikle süt ürünleri elde edilen büyük sığır sürülerini besler. La Somme ırmağıyle kollarının geniş vâdileri, serin ve yağışlı olmaları bakımından bu çıplak kesimlerle zıtlaşır. Sanayi her şeyden önce, kısmen Amiens'de toplanmış dokumacılıkla temsil edilir; şeker fabrikaları, makine yapımı ve metalürji, lastik sanayii ve Picardie'nin batısında, Vimeu şehrinde geleneksel çilingirlik ek gelir kaynaklarıdır. (L)

Somme kanalı, Fransa'da Saint-Simon'da Somme ırmağının halicini Saint - Quentin kanalına birleştiren kanal; 156 km. Kanal'ın 53 km'lik kesimi Somme ırmağının yanında akar. XVIII. yy. ortası ile XIX. yy. ortası arasında açılmıştır ve 25 alavere havuzu vardır. (L)

SOMMELET (Marcel Marie Gabriel), fransız eczacısı (Langres 1877-ay.y. 1952). 1907'de Paris hastahaneleri başeczacısı, 1914'te agreje, 1930'da hijiyen ve hidroloji profesörü, 1934-1948 arasında Paris Eczacılık Fakültesi Organik Kimya kürsüsü profesörü oldu. Değerli bir organik kimyacı ve laboratuvar adamıydı. Birçok sentez yaptı; bunlar arasında bazı aldehit ve eter oksitlerin sentezi sayılabilir. Tekniklerinin birçoğu adıyle anılır. (L)

SOMMER (Ferdinand), alman dilbilimcisi (Trier 1875). Leipzig (1899), Basel (1902), Rostock (1909), Jena (1913), Bonn (1924) ve Münih (1926'dan sonra) üniversitelerinde ders verdi. Latincenin tarihi üstüne *Handbuch der Lateinische Laut-und Formenlehre* (Latince Fonotik ve Sentaks Elkitabı) [1902] adlı bir eser yazdı. Ayrıca yunan dili fonetiği üstüne *Griechische Lautstudien* (Yunanca Fonotik İncelemeleri) [1905] ve baltık dilleri morfolojisiyle ilgili *Die İndogermanische* ia-und io-*Stämme im Baltischen* (Baltık Dillerindeki *ia* ve *io* Kökleri) [1914] adlı eserleri yayımladı. Daha sonra Hititçe üstünde çalıştı ve genellikle parçalar halinde muhafazası güç olan metinleri biraraya topladı: *Hethitische-Akkadische Bilingue des Hattuşili I* (Boğazköy'de Bulunan Hititçe ve Akkadca Metinler) [1938, A. Falkenstein ile birlikte], *Hethitisches* (Hitit Dilleri) [1920-1922], *Hethiter und Hethitisch* (Hititler ve Hititçe) [1947], *Die Ahhijava-Urkunden* (Ahhiyava Belgeleri) [1932], *Ahhijavafrage und Sprachwissenschaft* (Ahhiyava Meselesi ve Dilbilim) [1934]. Savaş sırasında Münih'teki hititoloji kütüphanesi tamamen yok olunca, bu konudaki çalışmalarına son verdi ve yeniden hint-avrupa dillerini incelemeğe yöneldi: *Zum Zahlwort* (Sayılar Üstüne) [1951]. Ayrıca *İndogermanische Forschungen* (Hint - Germen Dilleri Üstüne Araştırmalar) ve *Kleinasiatische Forschungen*'i (Anadolu Dilleri Araştırmaları) yönetti. (M)

SOMMER (Hans), alman müzikçisi (Braunschweig 1837 - ay.y. 1922). Asıl adı **Hans Friedrich August Zincken**'dir. Fizik ve matematik öğretmenliği yaptı. 1884'ten itibaren kendini müziğe verdi. Birçok lied ve opera yazdı. Başarılı operaları arasında *Loreley* (1891), *Riquet mit dem Schopf* (1907), *Der Waldschratt* (1912) sayılabilir. (M)

SOMMERFELD (Arnold), alman fizikçisi ve matematikçisi (Königsberg 1868 - Münih 1951). Königsberg'li bir doktorun oğlu. Göttingen Mineraloji enstitüsünde asistan oldu. 1900'de Aachen Teknik okulunun, 1906'da da Münih üniversitesinin Teorik Fizik kürsüsüne getirildi. Önce, F. Klein ile birlikte, cayroskop teorisi üstüne bir kitap yazdı, sonra elektromagnetik dalgaların kırılma, yayılma ve serbest elektronların madenler içinde dağılma teorilerini geliştirmeğe çalıştı (1928). 1915'ten sonra, kuvanta teorisiyle birlikte bağlılık mekani-

Foto. LAROUSSE

ğini atoma uygulayarak, tayf çizgilerinin «ince yapısını» açıklamayı başardı. Atomlar için elips yörünge kavramını ortaya attı ve açıklığın kuvanta sayısını tanımladı. (L)

SOMMERS (John). Bk. SOMERS.

Somme savaşı, 1. 1916'da temmuzdan kasıma kadar, Somme ırmağının iki yakasında Albert ve Chaulnes arasındaki bölgede, Foch'un yönettiği fransız - ingiliz kuvvetlerinin alman kuvvetlerine karşı giriştiği saldırı. Bu saldırı, aralık 1915'te Chantilly'de müttefikler tarafından tasarlanan sefer planına göre hazırlanmıştı; Verdun savaşına rağmen, Joffre tarafından başlatıldı ve sürdürüldü; Verdun için önemli bir oyalama savaşı oldu. Fransız-ingiliz saldırısı 1 temmuz 1916'da başladı.

Önce, Foch'un kumanda ettiği VI. Fransız ordusu (Fayolle) harekete geçti. Bu ordu, 14 tümeniyle Somme ırmağının her iki yakasında, Péronne yönünde ilerlemeğe koyuldu. Aynı zamanda IV. İngiliz ordusu da (Rawlinson of Trent) 26 tümeniyle Bapaume yönünde harekete geçti. Saldırı, yedi gün süren bir topçu hazırlığından sonra Maricourt çıkıntısının her iki yanında başladı ve kuvvetler 20 temmuza kadar ilerledi; bu tarihte üçüncü düşman mevzii Péronne kapılarında alındı. İngilizler Mamet'i, Fransızlar Curlu, Friesland, Belloy-en-Santerre, Estrées, Biaches, Barleux'yü aldılar. Ağustosta başlayan yer yer yıpratma çatışmalarından sonra, saldırı eylül ayında, güneyden X. Fransız ordusunun (Micheler) ve kuzeyden Thiepval'de savaşa katılan V. İngiliz ordusunun (Gough) desteğiyle tekrar başladı. Ustalıkla tekrarlanan saldırılarla müttefikler, Somme'un kuzeyinde, düşman mevzilerinin can alıcı noktasına ulaştılar: Thiepval, Martinpuch İngilizler tarafından; Rancourt, Combles ve Bouchavesnes-Bergen Fransızlar tarafından ele geçirildi. Kasımda Sailly-Saillisel'de ve Saint-Pierre-Vaast ormanı çevresinde şiddetli harekâta girişildiyse de, hava muhalefeti harekâtı durdurdu. Bk. *Birinci* DÜNYA SAVAŞI.

2. 5-8 Haziran 1940'ta, Fransızların Somme cephesi üzerinde yaptıkları savaşta, alman zırhlı birlikleri tarafından cephe yarıldı. Almanlar, Somme'u siper alarak batıya, denize doğru ilerlediler (bk. FRANSA SEFERİ, 1940); 20 mayıstan sonra ırmağın güneyinde, özellikle Péronne, Amiens ve Abbeville'de köprübaşlarını tutarak, buralardan Bresle'e doğru öncü birliklerini sevk ettiler. Kuzey ordularıyle tekrar teması sağlamak üzere yeni bir saldırıya geçmeden önce, VII. (Frére) ve X. (Altmayer) orduları kurmak için 18-24 mayıs arasında cepheye gönderilmiş bulunan fransız tümenleri, Abbeville ile Amiens'de, Somme kıyısına inmek amacıyle çetin savaşlara giriştiler. Fakat 5 haziranda, Dunkerque'te kazandıkları zaferden sonra Almanlar, Abbeville'in doğusunda, Amiens'in iki yanında ve Péronne'da zırhlı altı tümenle saldırıya geçtiler. Panzer tankları fransız mevzilerinin ardında iki yandan ilerleyip birleşti ve Fransızlar, yedek kuvvetleri bulunmadığı için yenik düştüler. Sadece bazı birlikler Oise üzerine, Sen ile Saint-Valéry - en - Caux'nun güneyine çekildiler ve burada 9. Kıta, 11 hazirana kadar çarpıştı. Bu arada alman tankları 7 haziranda Forges - les - Eaux ve Montdidier'ye, 9 haziranda Rouen'a ve 10 haziranda Fécamp'a ulaştı. 8 Haziranda zırhlı dört tümen bu cepheden çekilerek 9 haziranda saldırıya uğrayan Aisne cephesine aktarıldı. (L)

SOMNAMBÜL sıf. ve i. (fr. *somnambule*). Bk. UYURGEZER.

SOMNİOSUS i. Derinlerde yaşayan, iri gövdeli, hantal bir köpekbalığının (*Somniosus microcephalus*) cins adı. (*Grönland köpekbalığı* da denen bu hayvanın derisi ve karaciğer yağı değerlidir. *Scymnorhinidae* familyasından.) [L]

SOMODEVİLLA Y BENGOECHA (Zenon DE —), **La Ensenada** markisi, ispanyol siyaset adamı (Alesanco, Logroño 1702 - Medina del Campo 1781). Deniz (1737), sonra savaş, maliye ve Hindistan bakanı oldu. Fransa'ya yaklaşma siyasetini öngördü ve Fernando VI'ya deniz kuvvetlerini yenilemeyi kabul ettirdi: gemi sayısının arttırılması, deniz kuvvetlerine asker yazılması, Ferrol ve Cartagena tersanelerinin kurulması. İç gümrükleri kaldırdı, yollar yaptırdı, kadastro meydana getirdi, sanayiyi korudu ve Roma ile bir konkordato imzaladı (1753). Fransız dostu sayıldığı için gözden düştü (1754). [L]

SOMOGY, Macaristan'da idare bölgesi, Tuna ötesinde (*Külsö Somogy* tepeleri bölgesinin tamamını ve Kapos havzasını içine alır); 372 000 nüf. Merkezi, *Kaposvar*. (L)

SOMONOLAR, Mali'de halk; Niger ırmağı boyunca balık avcılığıyle geçinir. (L)

SOMOV (Andrey İvanoviç), rus tarihçisi ve sanat tenkitçisi (1830-1909). Rusya Ofort Ressamları derneği kurucuları arasına katıldı (1871). «Güzel Sanatlar Habercisi» ve «Sanat Haberleri» adlı dergileri yönetti (1883-1890). Ermitaj müzesi müdürü oldu (1886). Petersburg Çarlık Güzel Sanatlar akademisi (1872-1886), ressam Bryullov (1876) ve Fedotov (1878) üstüne eserler yazdı ve Ermitaj müzesi kataloğunu yaptı (1889-1908). [L]

SOMOZA (Anastasio, **Tacho** — denir), nikaragualı siyaset adamı (San Marcos 1896-Leon 1956). Millî Muhafız birliği kumandanıydı, cumhurbaşkanı oldu (1937-1947 ve 1951-1956 arasında). Diktatörlük kurdu. Büyük bir servet edindikten sonra öldürüldü. — Oğlu LUİS (Lede 1922 - Managua 1967). Millet meclisi başkanı, sonra 1956 - 1963 arasında cumhurbaşkanı oldu. Rejimi liberalleştirmeğe çalıştı. —ANASTASIO (**Tachito** — denir) [Leon 1925], Luis'nin kardeşi. Askerî akademi müdürü ve genelkurmay başkanı oldu. René Schick'in ölümü üzerine (ağustos 1966) cumhurbaşkanı seçildi (5 şubat 1967). Genel af ilân etti, Castro'culuğa ve komünizme cephe alarak ülke ekonomisini modernleştirmeğe çalıştı. (L)

SOMPORT geçiti, Fransa'da Pireneler'de (Basses-Pyrenées idare bölgesi) geçit, Aspe vâdisini rio Aragon'a (İspanya) bağlar; 1 640 m. Lescar'dan Zaragosa'ya giden roma yolu Somport'dan geçiyordu. 1928'de Somport'un altında açılan 7 824 m'lik tünelle, fransız demiryolu şebekesi ispanyol şebekesine bağlandı. (L)

SOMUN i. (yun. *psomion*, ekmek parçası'ndan). Yuvarlak biçimli, şişkin ekmek: *Lâz Ali, arasında tahin helvası bulunan yarım somununu kuvvetli dişleriyle ısırarak Yusuf'un yanında durdu* (Orhan Kemal). *Yaşlı asker bu somunu, duygulu, gülümser bir yüzle bana uzattı* (Ş. S. Aydemir).

— DEY. *Somun pehlivanı*, iri yarı fakat kof kimseler için kullanılır. (M)

SOMUN i. (fr. *saumon*'dan). Teknol. Cıvata v.b.nin ucuna geçirilen, içinde yivler bulunacak biçimde yapılmış, demir başlık. || *Kelebek somun*, delikli parçaları birleştirmeğe ve sıkmağa yarayan ve iki kanat halinde genişlemiş bir başı bulunan somun. (L)

Somuncubaba camii, Bursa'da cami. Şeyh Hamidüddin Aksarayî Somuncu Baba (öl. 1407) tarafından yaptırıldı. Yapılış tarihi bilinmiyor. Kubbeli olan cami, düzgün moloz taşı ve iki sıra tuğla ile örtülüdür. Son cemaat yeri çatılıdır. Cami, birçok defa onarıldı. Camiden 70-80 m uzakta yine Somuncu Baba'ya ait, basit bir çatıyle örtülü bir fırın ve ona bitişik çilehane hücresi vardır. (M)

SOMURDANMAK geçz. f. (onomatope *somur*'dan *somur-da-n-mak*). *Esk.* Homurdanmak, mırıldanmak. (M)

SOMURTKAN sıf. (*somurmak*'tan *somur-t-kan*). Surat asma huyu olan, devamlı somurtan: *Halam, neşesiz, somurtkan, son derecede sofu, kibirli, alıngan, nefsine hakikî bir düşman muamelesi yapmaktan hoşlanan bir kadıncağızdı* (A.H. Tanpınar). *O somurtkan Nuri Efendi nasıl olur da örnek insan diye ele alınabilirdi* (Sabahattin Ali).

◆ **Somurtkanlık** i. Somurtkan olma hali. (M)

SOMURTMAK geçz. f. (*somurtmak*, dargın durmak'tan *somur-t-mak*). Susarak, bazı tavır ve yüz ifadeleriyle kırgınlığını, gücenikliğini veya keyifsizliğini belirtmek: *Bülent, yorgun, vaktinden evvel uykusu gelmiş, somurtuyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *«Gülme, dediğim yerde gülersin, burada somurtur durursun!» diyordu* (R. N. Güntekin). *Mektubu belki saatlerce okuyamayacağı için somurtmuştu* (Kemal Tahir). [M]

SOMUT sıf. (*som*'dan). *Yeni.* Gerçekle ilişkili olan, gerçek olarak var olan: *Etrafımızda gördüğümüz her şey somut birer varlıktır. Zt.* SOYUT. *Esk.* Müşahhas.

— Dilbil. *Somut isim*, duyularımızla algılayabileceğimiz varlık veya nesneleri belirten isim: *Kitap, rüzgâr, ses, yıldız* v.d.

— Mant. *Soyut*'a karşıt olarak, belirli, belirgin ve gerçek olan, maddî veya canlı bir şeyi belirten. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Somut sayı, dört, yirmi, yüz* gibi *soyut* sayılara karşılık, *dört asker, yüz yıl* gibi birim türleriyle birlikte kullanılan sayı.

— Müz. *Somut müzik*, Fransız radyo yayınlarında P. Schaeffer'in çevresinde toplanan fransız deneysel müzik okulunca yürütülen çalışmaların tümü. Bk. ANSİKL.

— Psikogenetik. *Düşüncenin somut işlemleri*, Jean Piaget'nin terimlemesinde, biçimsel işlemler gibi sözle anlatılan önerme veya varsayımlarla değil, doğrudan doğruya gerçekle ilintili olan işlemler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mant. *Somut, soyut*'un karşıtıdır; dolayısıyle, *hayalî*'ye karşıt olarak *gerçekleşmiş* anlamını da taşır. Somut kelimesi, özellikle *maddesel*'in eşanlamı olarak kullanılır.

— Müz. 1949'dan beri geliştirilen *somut müzik*'in amacı, «sesli nesneler»i, çeşitli sesleri magnetik ses bandına çekmek ve bu bantları, çeşitli biçimlerde birbirine ekleyerek, kararak v.b. estetik değeri olan bir süre diyalektiğini ortaya koymaktır. Bu şekilde elde edilen müzik, şematik olamayacağı ve ancak *somut* bir bütün olarak kavranılacağı için somut müzik adını alır. Somut müzik, nazarî olarak, hayalî bütün ses kaynaklarını kullanır.

Schaeffer ve arkadaşları sesli nesnelerin sesini kaydedecek ve bu sesleri, özellikle bir melodi elde edecek şekilde değişikliklere uğratabilecek çeşitli araçlar meydana getirdiler: seslerin tınılarını değiştirmeden yükseklikleriyle oynama (ton aktarmaları), seslerin kayıt edildiği ses şeritini hızlı döndürme (fonojen), bu işlemin uygulanmasında başvurulan belli başlı yollardır.

— Psikogenetik. *Düşüncenin somut işlemleri*, çocuk düşüncesinin bütün alanlarında (bilgi, duygunluk, sosyal, ahlâkî) 7 ilâ

SOMMERFELD

somunlar

Foto. Ullstein (LAROUSSE)

8 yaş arasında kendiliğinden belirir. Tamamlama devreleri 7-8 ilâ 11-12 yaşları arasında yer alır. İşlem öncesi dönem, düşüncenin somut işlemlerinin hazırlık dönemidir.

Düşüncenin bütün işlemleri gibi, somut işlemlerin de özelliği tersinir olmalarıdır. Bununla beraber, her tersinirlik şekli, ister evirme, ister karşılılık olsun, İ.N.R.C. grubundaki biçimsel işlemler düzeyinde görüldüğü gibi bir bütünler sistemi olarak düzenlenmiş değildir. Somut işlemler, *kümeleme* denen bütünsel yapılar halinde biraraya gelir. Bu kümelemelerin en önemlileri, sınıflama, sıralama ve çoğaltıcı kümelemelerdir.

— *Çoğaltıcı kümelemeler.* En genel somut kümelemelerdir ve birçok sınıflama (çift girişli levhalar veya matrisler) ile eş zamanlı birçok sıralamayı (sıra bağıntıları) kapsar. Gerçekten de, somut işlemler düşünceyi bölge bölge kurar, kurma süresi de bölgeden bölgeye değişir. Meselâ, 7. yaşa doğru uzunluğun muhafaza edilmesi, ağırlıkların (9. yaşa doğru) ve hacimlerin muhafaza edilmesinden (11. yaşa doğru) önce gelir.

— *Sıralamalar.* Aralarında çok az farklar olan on çubuğu, en kısadan en uzuna doğru sıralaması istenen 7 yaşındaki bir çocuk, çubukları çift çift kıyaslar, önce, en küçük olanı bir yana ayırır, sonra geri kalanların en küçüğünü araştırır v.b., oysa, daha önceki dönemde (işlemöncesi dönem) el yordamıyle hareket etmiştir. Çocuğun tekniği, Piaget'nin de göstermiş olduğu gibi işlemseldir, çünkü herhangi bir unsur, peşin olarak, sonraki unsurlardan daha küçük, fakat kendinden öncekilerden daha büyük olarak belirlenmiştir. Demek ki, çocuk karşılılık yoluyle tersinirliği zımnî olarak kullanmaktadır.

— *Sınıflamalar.* Piaget, sınıflama davranışlarının da doğuşunu incelemiştir. Somut işlemler düzeyinde çocuk, biçimsel toplamalardan kendini kurtarmış ve kademeli sınıflamalar yapacak duruma gelmiştir. Ayrıca, nicelik bakımından, A bütününü, daha küçük bir B bütünüyle kıyaslayabilmekte ve B>A'ya varabilmektedir.

Piaget, bu konuda şu örneği verir: işlemöncesi aşamada bulunan bir çocuk, 12 çiçekli bir A bütünüyle, bu bütünün 6 karanfillik B kısmını, kendisine sorulduğu zaman, doğru olarak ayırt edebilir. Ama, destede, daha çok çiçek mi, karanfil mi bulunduğu sorulunca, «ikisinden de aynı miktarda» olduğunu söyler. Çünkü henüz B<A'yı kavrayacak durumda değildir; destenin bütünü (A), bir birim olarak düşünülmekten çıkmıştır; B ancak B^1 ile kıyaslanır (B^1, B'nin tamamlayıcısıdır, yani $B—B^1=A$'dır). Öte yandan, destede 7 karanfil varsa, çocuk, karanfillerin çiçeklerden daha çok olduğu cevabını verir. 7 Yaşındaki çocuk ise, somut işlemler aşamasına ulaşmış olduğu için, sınıflamayı başarır. Bu durum, dilde de görülür: çocuk «hepsi» ile «bazıları» terimlerini birbirinden kolaylıkla ayırt edebilir. Bundan başka, somut işlemler, özellikle nedensellik ve rastlantı alanında çocuğun dünyayı görüşünü de etkiler. Nedensellik kavramının kazanılmasındaki evrim, Piaget tarafından, özellikle muhafaza* konusundaki incelemeleriyle deneysel yoldan incelenmiştir. Çocuk tersinir olmayan rastlantıyı, tersinir işlemleri yapabilince kavrar. Meselâ, bir grup çocuğa, 10 tane beyaz, 10 tane de siyah yuvarlak gösterilir. Bu yuvarlaklar, ters yönde eğilebilen bir kutunun iki gözüne ayrı ayrı gruplaştırılarak yerleştirilir. Çocuklardan, kutu eğilince, yuvarlakların hangi yöne yuvarlanacaklarını kestirmeleri istenir (meselâ «yuvarlaklar karışacak mı, yoksa aynı gözde mi kalacak?»). Piaget, bu tekniği uygulayarak, şu sonuca varır: 4 ilâ 6 yaşındaki çocuklar (işlemöncesi düzey), yuvarlakların, birbirine karışmayacağını ileri sürerler. Yuvarlakların karıştığını görseler bile gene bu tahmini yaparlar. Bu çocukların davranışı, 8-9 yaşındaki çocuklarınkinden farklıdır (8 - 9 yaş, somut işlemler düzeyidir). Bu düzeye gelmiş çocuklar yuvarlakların ilk duruma dönebileceğine pek az ihtimal verirler.

◆ **İ.** Somut olan şey: *Somut'tan soyut'a, soyutlama denilen işleme başvurarak varılır.* (LM)

SOMUTLAŞTIRMA i. (*somutlaştırmak*'tan *somutlaştır-ma*). Psikol. Bir hatıranın şimdiki bir duyumla kaynaşıp bize yeniden aynı cismi canlandırması. (Bu kaynaşmanın sonucunda, söz konusu cisim daha seçik surette tanınır ve algılanır.) [L]

SOMUTLAŞTIRMAK geçl. f. (*somut > somut-la-ş-mak*'tan *somutlaş-tır-mak*). Somut hale getirmek. (M)

SOMYA i. (fr. *sommier*'den). Şilteyi taşımağa ve ona esneklik vermeğe yarayan, yaylar veya ince lamalarla donatılmış, tahta veya madenî çerçeve. Bk. ANSİKL.

— Müz. Orgun, basınçlı havanın yollandığı büyük kasalardan meydana gelen temel parçası. (Bu hava borulara, somyanın üstündeki oymalar veya yuvalar sistemiyle erişir; her borunun bir supabı vardır; hareketli düğmeler bu oyukları tıkar veya açar, havanın geçişi de buna göre ayarlanır.) || Klavsen veya piyanoda, tellerin tutturulduğu kulakları taşıyan, germe ve akort etmeyi sağlayan som gürgen parçası.

— ANSİKL. En çok kullanılan *somya* tipi, branda beziyle kaplı ağaç bir kasadan meydana gelir; kasanın dibinde, genellikle tepe noktalarından birleştirilmiş çift koni şeklinde yaylarla donatılmış enine çubuklar bulunur. *Körüklü* somyalarda, kasanın iki uzun kenarı oyulmuştur; bu tip, âdi somyalardan daha esnek ve yumuşaktır.

Madenî somya'ların birçok çeşidi vardır: bazıları madenî şeritli ve yaylıdır; bazıları da gerilmiş madenî şeritli (germe yaylarıyle çekilmiş, haddeli çelik lamalar) veya çelik asmalıdır. (L)

SON sıf. (esk. türk. *soñ*'dan). Şimdiki zamana en yakın zamandan beri var olan veya bu zamanda yapılmış veya meydana gelmiş olan: *Son haftanın birkaç gününü Ankara'da geçirdim* (B. Felek). *Müjgân'ın şu son altı yedi aydır yaptıklarını, etiklerini, Anadolu'ya hizmetlerini düşündükçe...* (S. Kocagöz). || Arkadan gelen, ötekilerden sonra gelen: *Son pişmanlık fayda vermez* (Atasözü). || Ardından başka kimse veya şey gelmeyen: *Bundan beş on dakika sonra idi ki ben, son liramı da kaybetmiştim* (A. H. Tanpınar). *Dertli, âşık edebiyatının son büyük şairlerindendir* (Cahit Öztelli). *Bu savaş, onun son seferiydi* (N. Araz). *Zt.* İLK.

— ÇEŞ. DEY. *Son bahar.* Bk. SONBAHAR. || *Son defa,* son kez. || *Son derece.* Bk. DERECE. || *Son gürlük,* bir kimsenin ihtiyarlığındaki rahat, huzur ve bolluk. || *Son kozunu oynamak.* Bk. KOZ. || *Son körlük,* sonucu önceden görememe. || *Son nefes.* Bk. NEFES. || *Son posta,* son defa olarak. || *Son söz,* kesin söz.

— TAR. TELM. ***İşte sonun başlangıcı,*** 1812'de muhalifler imparatorluğun yıkılacağını haber verdikleri zaman Talleyrand'ın söylediği sözler.

— Huk. *Son soruşturma.* Bk. SORUŞTURMA.

— Leng. *Son ses,* kelime sonundaki ses. || *Son ses düşmesi,* kelime sonundaki sesin çeşitli sebeplerden dolayı düşmesi: *kapığ > kapu > kapı; elig > eli* gibi.

— Kadın-doğum. ve Vet. Doğumdan veya düşükten sonra dölüt kılıflarının dölyatağında kalması (Dışarıdan müdahaleyle bunları çıkarmak gerekir.) Bk. ANSİKL.

— Mim. *Son cemaat yeri,* namaza geç kalanlar için, camilerin dışında, mihraba karşı olan duvara bitişik ve avludan yüksek olarak yapılan yer. Bk. ANSİKL.

— Petr. *Son ürün,* bir hidrokarbon karışımının en ağır veya en az uçucu kısmı; ayrımsal damıtmada en son elde edildiği için bu şekilde adlandırılmıştır. *Eşanl.* KUYRUK ÜRÜNÜ. *Zt.* BAŞ ÜRÜNÜ.

— ANSİKL. Mim. *Son cemaat yeri,* genellikle cami ana giriş kapısının her iki yanında yer alır. Avluya bitişik olan revakların altındadır ve avluya açılır. Cami içine açılan kapının mihrap yönünde olduğu yapılarda, kapının iki yanında bulunur ve cami cephesi boyunca devam eder. Avludan bu kısma, yüksekliğine göre bir, iki veya daha fazla basamakla çıkılır. Zemini hasır veya kilimle kaplıdır; bunlar kış aylarında yağmurdan zarar görmemesi için kaldırılır. Son cemaat yeri her camide bulunmaz.

— Vet. Kısrak, dişi domuz ve dişi köpekte, dölüt kılıflarının atılması, hemen her zaman ya doğumla aynı zamanda, ya da hemen sonra olur; fakat görünüşe göre geviş getirenlerde etene loplarının düzeni bu olayı geciktirmektedir. Son gelmemesinin en sık görülen sebebi, vaktinden birkaç gün erken olan doğumlardır: düşüklerde, sonun gelmemesi hemen daima görülür.

◆ **İ.** Zamanda ve mekânda bir şeyin bitim noktası: *Sade yemeğin sonuna doğru Besime Hanım, ehemmiyetsiz bir şey söylerken birdenbire ağlamağa başladı* (R. N. Güntekin). *Kendisi bu işin sonunun buraya varacağını çoktan söylemişti* (Sabahattin Ali). *Halbuki yolumuzun sonuna yaklaşıyoruz* (A. H. Tanpınar). [*Zt.* BAŞLANGIÇ. BAŞ.] || *Teşm. yol.* Ölüm: *Acıklı bir son.*

— ÇEŞ. DEY. *(Bir şeyin) Sonunu düşünmek,* bir işin, hareketin sonucunu düşünmek. || *(Bir şeyin) Sonunu getirmek* (*getirememek*), bir işi başarılı bir sonuca ulaştırmak (ulaştıramamak).

— Din. *Dünyanın sonu.* Bk. ANSİKL.

— Ed. *Dünyanın sonu.* Bk. ANSİKL. || *Nutuk sonu,* bir nutkun sonuç bölümü. (Nutuk sonunun iki amacı vardır: başlıca tanıtların özetlenmesiyle inandırma eylemini sonuçlandırmak veya duygulara başvurarak, kalpleri etkilemek.)

— Fels. *Dünyanın sonu.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. *Dünyanın sonu,* islâm dinine göre Allah tarafından yaratılan evren, belli bir süre sonra tekrar yok olacaktır. Her şey yokluktan geldiği için gene yokluğa dönecektir. Yalnız Tanrı kalıcıdır (baki); onun dışında kalan ve yaratılan her şey geçicidir (fani).

Her din, dünyanın sonunu başka bir nitelikte yorumlar. Hıristiyanlık ve islâm dini buna kıyamet, mahşer gibi adlar verir. Dünyanın sonunun geldiğini gösteren belirtiler vardır. İslâm inançlarına göre güneş bir veya iki mızrak boyu yere yaklaşacak, dağlar düzlenecek, insanlar birbirlerini tanımayacak, dinlerin getirdiği bütün erdemler, güzellikler silinip gidecektir. Bazı aşırı dincilere göre güneş, mağribten (batıdan) doğacak. Bazı din bilginleri bunların birer sembol olduğunu, gerçekle ilgili bulunmadığını, islâm inançlarıyle bağdaşmadığını ileri sürer. Çok tanrıcı dinlerden kalan, zamanla müslüman ve hıristiyan halklar tarafından benimsenen bu inançlar ilkel dinlerde de vardır.

Tasavvufta dünyanın sonuna inanılmaz. Çünkü Tanrı bir bütün olarak evreni kuşatır, insan ve evren Tanrı'dan ayrı birer varlık olmadığı, Tanrı'nın da sonsuz, sınırsız nitelikleri bulunduğu için sonu düşünülemez.

— Ed. Eski edebiyatta *dünyanın sonu* deyimiyle bazen âşığın sevgilisinden ayrılması, onunla ilgisinin kesilmesi ifade edilir. Genellikle sünnî inançlarına bağlanan çevrelerin edebiyatında, daha çok şeriat kurallarını benimseyen şairler tarafından işlenen dünyanın sonu konusu, kıyamet olarak yorumlanır. Divan edebiyatında, tasavvuf dışında kalan bütün şairler, yazarlar kıyameti dünyanın sonu olarak yorumlayarak insan için bilinemeyen bir zamanda dünyanın sonu geleceğine, kıyametin kopacağına inanırlar.

— Fels. Eskiler, *dünyanın sonu*'nu çeşitli şekillerde tasarlamışlardı. Persler, Mazdak'çılığa bağlı oldukları çağlarda, dünyanın bir sonu ve yeniden ortaya çıkışı olduğunu kabul ediyorlardı. Hürmüz'ün Ehrimen'e karşı savaşı sona erdiğinde, iyiler ve kötüler bedenlerini yeniden edineceklerdi. Bunların kimi mükâfat görecek, kimi de Ehrimen ile birlikte dipsiz uçuruma yuvarlanacaktı. Tabiat yenilenecek ve bundan böyle Hürmüz tek başına hâkim olacak; her şey ışık ve saflık haline dönüşecekti.

Hint Brahma'cılığında, evrenin, *bir Brahma günü* (bizim 4 300 000 yılımız) sürmesi gerekmektedir. Bundan sonra, evren çözülüp dağılacak ve üzerinde Brahma'nın yüz-

düğü uçsuz bucaksız bir okyanusa dönüşecektir. Bu çözülüş ve dağılmağa *Brahma gecesi* denir ve süresi Brahma gününe eşittir. Bundan sonra yaratılış başlar. Bütün öteki varlıklar gibi tanrılar da çözülüp dağılmağa mahkûmdur; onların ölümsüzlüğü mutlak değil nispîdir.
İskandinav mitolojisinde, dünyanın sona erişi ve tanrılarla insanların yeniden ortaya çıkışı *Ragnarok*, yani *tanrıların fecri* diye adlandırılmıştır.
Dünyanın sonu geldiği zaman, yeryüzü büyük bir yoksunluk içinde bulunmaktadır ve gökyüzünde tanrıların savaşı başlamıştır. Bu savaşta, iyi tanrıların yani Odin, Balder, Thor ve Van'lar'ın karşısına Loke, kurt Fenris, yılan Midgard ve kötülük ruhları çıkar. İyi tanrılar yenilgiye uğrar ve dünya yıkılır. Ama ortadan kaldırılmaz kuvvet Vidar, uyuyan ve doğuran toprak Valle, Thor'un oğulları Magne (kuvvet), Mode (cesaret) ve hem soylu hem de saf bir kadın ve erkek bu felâketten kurtulurlar. «Her şeyin babası» bunlarla daha iyi bir dünya kurar.
İlk hıristiyanlar, dünyanın sonunun yakın olduğunu kabul ediyorlardı. Ayrıca, kutsal yazılarda (Matta, XXIV; Markos, XIII; Luka, XXI, 5-36), yeryüzünün ve göğün yakın bir zamanda tamamen değişikliğe uğrayacağı ve denizlerin ortadan kalkacağı belirtiliyordu. Ama bunların hangi çağda olacağı hakkında bir şey söylenmiyordu. 1000 Yılı, evrenin yıkılışını gösteren korkulu bir yıl olarak kabul edilmişti. Daha sonra, dünyanın sonu konusunda birçok «kehanet» (bunların en ünlüleri Nostradamus'unkilerdir) yürütüldü. Günümüzde, dünyanın sonunu kabul veya reddeden görüşler, bilimsel bilgiler üstünde temellendirilmektedir (meselâ bağıllık teorisi).

◆ Zf. Sonuncu olarak, en nihayetteki: *Son gördüğüm filim bir komediydi. Zt.* İLK. (LM)

SON i. (fr. *sone*). 40 Desibellik bir uyartıya tekabül eden öznel ses şiddeti birimi. (L)

SON, Hindistan'da ırmak; 760 km. Son, Vindhya ve Saptura tepeleri yanında bir yayladan doğar, Patna'nın yukarı kesiminde Ganj'a kavuşur. Dehri'de (Bihar), sularının bir kısmı Son kanallarına akıtılır ve sulamada kullanılır. (L)

SONAGRAF i. (fr. *sonagraphe*). Deneysel psikol. Fonemleri (ses birimleri), birtakım magnetik şeritler üzerine kaydetmek imkânını veren elektronik cihaz. (Bu magnetik şeritler, bir filtreler dizisinden geçirilerek analiz edilir. Filtreler, enerjilerin, frekanslara göre dağılımını gösterir. Sonagraf cihazı da, bu frekansları sonagram şeklinde kaydedilen ışık yoğunluğu değişmeleriyle belirtir.) [L]

SONAGRAM i. (fr. *sonagramme*). Deneysel psikol. Sonagraf'tan elde edilen fonemler üstünde yapılan analizin kaydı. (Bu kayıtta, zamanlar, apsis, frekanslar da, ordinat üzerinde gösterilmiştir. Yoğunluk değişmeleri ise, beyazdan [en zayıf yoğunluklar] siyaha [en kuvvetli yoğunluklar] kadar çeşitli tonlarla belirtilir. Sonagram, temel ses uyartılarının soyutlanmasını mümkün kılmıştır. Kademeleştirilen bu uyartıların denekler üstündeki etkileri de incelenmektedir.) [L]

SONAR i. (ing. *so* [*und*] *na* [*vigation*] *r* [*anging*]'in kısaltması). Ses üstü dalgalardan yararlanarak denizaltıların yerini tespit eden âlet. *Eşanl.* ASDİK.

— ANSİKL. *Sonar*, radarla aynı ilkeye dayanır; bununla birlikte, elektromagnetik dalgaların yerini burada sesüstü dalgalar alır. Bu dalgalar bir engele çarpıp yansıyarak engelin doğrultusu ve uzaklığı hakkında bilgi verir. Bu uzaklık, sesüstü dalgaların yayınım anıyle yansımadan sonra dönüş anı arasında geçen zamanla orantılıdır. Denizaltıların tespiti için kurulan tesislerde genellikle iki tip sonar vardır: gözetleme sonarı ve hücum sonarı. Denizden gelen bütün anormal gürültüleri tespit etmekle görevli *gözetleme sonarı*, mikrofonlu bir dinleme âletiyle donatılmıştır. Âlette, kuvarsın piezoelektrik özelliklerinden faydalanan, yatay bir düzlem içinde hareket ederek kısa empülsiyonlar halinde sesüstü dalga demetleri yayan bir projektör bulunur. Eğer bir empülsiyon bir engele rastlarsa, sesüstü dalgalar yansır ve bir alıcı tarafından kaydedilir. Projektörün doğrultusu hemen engelin bulunduğu yönü verir. *Hücum sonarı*, hücum amacıyle hedefin yolu ve yeri hakkında kesin işaretler vermeğe yarar. Bu işaretler denizaltı tespit merkezinde bulunan çeşitli âletlere iletilir. (L)

SONAT i. (ital. *sonata* > fr. *sonate*). Müz. XVIII. yy.dan sonra birinci kısmı belirli bir şekilde planlanmış, üç veya dört bölümlü, bir veya iki çalgı için yazılmış besteyi belirten terim. || *Sonat biçimi*, çağdaş sonat biçimini uygulayan beste.

— ANSİKL. Başlangıçta *sonat*, şarkılı parçalara veya «kantat»lara, klavye üzerinde çalınan veya «toccata»lara karşıt olarak çalgılarla seslendirilen yani «sonare» ettirilen müzik parçaları için kullanılan bir terimdi; çok geçmeden sonat terimi, çalgı müziğinin tek bir biçimini belirtir oldu. XVI. yy.da çalgılarla icra edilen ses polifonileri *canzone da sonar*'ların yerini Gabrieli'nin beş veya sekiz çalgı için bestelediği sonat'lar aldı. Aynı şekilde lavtacılar da moda olan dans parçalarını çalgılarına uyarlamağa başladılar ve bunu yaparken belirli bir sıra izlediler: prelüd (ihtiyarî), allemande, courante, sarabanda, gig ve bunların arasına sokulabilecek olan gavot, furlana, passe-pied v.b. Bu müzik dizilerine *sonat* veya *süit* adı verilebilir. Monotematik bir biçim (bu biçime «üçerli» denir) kendisini ancak XVII. yy. sonunda sonat biçimine kabul ettirmiştir: verilen bir ton üzerine (bu esas tondur) A temas'ı serilir; eksen değiştirerek gelişen tema, genellikle dominant veya bağdaş majör tona gider ve yeni tona eriştikten sonra, tekrar esas tona dönerek bölümü bitirmek üzere yeniden serilir; oysa süit biçiminde A teması esas tonda hiç bir zaman tekrarlanmaz. Bu tekniğin olgunlaşması için Pezel, Muffat, Couperin, E. Dall'Abaco, J.F. Rebel, Kuhnau, Corelli gibi bestecilerin yüzyıllık denemelerinden geçmesi gerekti. Daha sonra Leclair, Scarlatti, Bach ve Händel bu müzik biçimini mükemmelleştirdiler: org, klavsen, keman, viyolonsel v.b. için sonatlar yazarak şaheserler verdiler. Eski dans adlarının yerine *allegro, adagio, presto* terimlerinin kullanılması bu döneme rastlar. «Tek temalı» sonatın yanı sıra, XVIII. yy. bestecileri, bunların arasından özellikle İtalya'da Vivaldi, Tartini, Pasquini, Marcello, Fransa'da Mondonville, Leclair, bunlardan başka Telemann, daha sonra Bach, Haydn, Mozart XVII. yy. sonatını genişlettiler ve ona ikinci bir esas tema katarak kesin gelişimini sağladılar. Böylece «iki temalı» sonat ortaya çıktı: esas tonda serilen A tema'sı yeni bir tonaliteye yöneldiği sırada B tema'sı bu yeni tonda işittirilir; bu yeni ton genellikle dominant veya bağdaş majör ton olur; «geliştirme» geriye gelerek birinci temayı ikinci tema ile karşılaştırır; bundan sonra esas tona dönülür ve bu tonda A, sonra B tema'sı işittirilir. B tema'sına büyük önem veren Beethoven, B temasını bir melodik cümle, ikinci canlı bir cümle, bir sonuç cümlesi ve bir koda olmak üzere dört unsurla işliyordu. Schumann, Chopin, Liszt, Brahms bu kaynaklardan yararlandılar ve ayrıca «çevrimsel» eğilimlerin ilk taslaklarını yazdılar; bunu da, eserin melodik çatısını kuvvetlendirerek ve eserin birliğini ortaya çıkararak C. Franck gerçekleştirdi. Ünlü keman sonatı, sonatta yeni bir dönem açmış ve Dukas, Debussy, Ravel gibi bestecilere yol göstermiştir. Tonsuzluk, çoktonluluk, çizgisel müzik yazısı, kontrapunto biçiminde yazı alanında yapılan bütün çağdaş araştırmalar sonatın geleneksel mimarîsini çökertti. Gerçekte sonat artık çağdaş çalgı sanatının bütün kollarına girmiş bulunuyor: solocu çalgılar için yazılan eserlerde olduğu gibi üçlü, dörtlü, beşli, senfoni, konçerto, uvertürler de sonat kapsamına girer. (L)

SONAT (Hüseyin Hüsnü), türk udî ve bestecisi (Selânik 1875 - ?). Üç yaşında gözleri kör oldu. Birçok bestesi olmakla beraber bunları notaya almadığı için bugün elimize geçmedi. Uşşak, acemaşiran, kürdilihicazkâr makamlarında şarkı, peşrev ve saz semaileri vardır. (M)

SONATİN i. (fr. *sonatine*). XVII. yy.da ortaya çıkan ve uzun zaman, küçük çapta 2 veya 4 el piyano veya keman eserlerini anlatmak için kullanılan terim. (Clementi, Kuhlau, Schubert v.d.nin sonatinleri). [Çağımızda Ravel, Roussel, Emmanuel, Koechlin sonatini, müzik sanatının büyük biçimlerinden biri haline soktular.] (L)

SONBAHAR blş. i. Yazdan sonra, kıştan önce gelen mevsim, güz: *Gece yağmur yağdığı için havada tatlı bir sonbahar serinliği vardı* (R. N. Güntekin). *İnce dallar kırık, yapraklar sarı / Geçmiş bu yoldan da, belli, sonbahar* (F. N. Çamlıbel). *Bu biraz serin olmakla beraber tatlı bir sonbahar gecesiydi* (A. H. Tanpınar). || *Mec.* İhtiyarlığın yaklaştığı devre: *Hayatının sonbaharını yaşıyor.*

— G. santl. Sonbahar tasvirlerinin başlıcaları Botticelli'nin (Chantilly müzesi), Jordaens'ın (Brüksel müzesi) bazı tabloları ile Poussin'in *Sonbahar veya Brüksel, Vaat Edilmiş Toprağın Salkımı* (Louvre) adlı eseridir.

— ANSİKL. *Sonbahar*, gece-gündüz eşitliğiyle kış gün durumu arasında geçen zamandır. Uzunluğu her zaman aynı değildir ve Yer'in hareketinin eşitsizliklerine bağlıdır. Sonbaharın ortalama süresi 89 gün 19 saattir. (Bk. MEVSİM.) Başlangıcı 23 eylül, sonu 22 aralığa doğrudur. Sonbaharın başından sonuna kadar başlangıçta gecelere eşit olan günler Kuzey yarımkürede gittikçe kısalır. Bu mevsim yılın bölümleri arasına nispeten yakın bir tarihte sokulmuştur. Eski çağlarda yalnız üç mevsim bilinirdi: ilkbahar, yaz, kış; üstelik bu bölümlemeler halkların coğrafî durumuna bağımlıydı. Kuzey halkları ancak iki mevsim bilirdi: yaz ve kış. Yılı üç mevsime bölmeğe başlamanın göçebe hayat çağında, güzel mevsimin sona ererek sürülerin kışlağa döndüğü zamana karşılık olduğu sanılır. Tarım işlerinin en yoğun olduğu mevsim sonbahardır; bu mevsim tahıl hasadının bitimi, meyve hasadı, kışın toprak altında kalan tohumlar için çift işleri mevsimidir. (LM)

SONCHUS i. Yabanî marulun ilmî adı. (L)

SONDA i. (anglosaksonca *sund* > fr. *sonde*'dan). Suyun herhangi bir noktadaki derinliğini ölçmeğe ve dip tabakalarının yapısı hakkında yaklaşık bir fikir edinmeğe yarayan âlet.

— Akışkanlar mekan. *Prandtl sondası*. Bk. PRANDTL.

— Astronotik. *Uzay sondası*, Güneş sistemimizin başka bir gezegenine veya bu sistemin daha ötesine deneysel amaçlarla fırlatılan uzay aracı. (Bu tür bir sonda, birçok ölçüyü otomatik olarak yere gönderilen âletlerle donatılmıştır. Uzayda telsize iletim rekoru, 1960 haziranında «Pioneer V» ile 20 milyon kilometre uzaklıktan Yer'e bilgi gönderen amerikalılara aittir.)

— Cerr. Bir boşluğu veya bir yolu muayene etmek, içindeki sıvıyı boşaltmak veya gerekirse bir ilâcı şırınga etmek amacıyle bir boşluğa veya yola sokulan âlet. (Bk. ANSİKL.) || *Sonda salma*, sonda ile araştırma: *Bir yaraya sonda salma*. Sidik torbasını sonda ile boşaltma.

— Elektroakust. *Sonda mikrofonu*, bir ses alanını hissedilir derecede bozmadan incelemeğe yarayan mikrofon.

— Elektron. *Elektron sondası*, analiz edilecek maddenin üzerine çarptığında, düştüğü bölge elemanlarının niteliğini verecek X ışınları yayınımına yol açan çok ince elektron demeti. (Bk. MİKROSONDA.) || *Kuplaj sondası*, bir klistronun rezonans boşluğuna enerji vermek veya oradan enerji çekmek için kullanılan madenî çubuk. || *Potansiyel sondası*, hacim potansiyelini ölçmek için bir gaz tüpüne konan ve gazın hacmine oranla boyutları küçük olan yardımcı elektrot.

— İnş. ve Bayınd. *Sonda çubuğu*, kazık çakılırken toprağa daha kolay girmesini sağlamak için, dibinden basınçlı hava veya su püskürtmeğe yarayan madenî boru.

— Mad. oc. ve Petr. Yüksekliği fazla olan şantiyelerde tavanı temizlemek ve sonda yapmak için elle kullanılan uzun madenî boru. || Orta ve çok derin tabakalara kadar inebilmek imkânı veren delme cihazı.

|| *Sonda deliği,* çok derinlere kadar inen küçük çaplı delik.

— Magnetik. *Bizmutlu sonda,* bizmutun özdirencinin magnetik alana göre değişmesinden yararlanarak magnetik alanları ölçmeğe yarayan âlet.

— Meteorol. Atmosferin düşey olarak araştırılmasında kullanılan âlet. (Bk. AEROLOJİ ve RADYOSONDA.) || *Sonda füzesi,* meteorolojide, atmosferin yüksek kısımlarının araştırılması için kullanılan füze. (Bu füzeler, alçak ve orta yükseklikteki bölgelerde kullanılan sonda balonlarının görevini, çok yüksek bölgelerde görür.)

— Termik *Pirometri sondası,* çalışırken sıcaklığı ölçülmek istenen makine veya âletin içine kolayca yerleştirilebilecek şekilde yapılmış bir termoelektrik çift veya pirometri direnci taşıyan düzenek.

— Şekercilik. Şeker fabrikalarında, kaynayan şuruptan örnek almağa yarayan âlet.

— Tic. Küçük bir parça alarak kalitelerini kontrol etmek amacıyle tereyağ, peynir v.b. gibi bazı besin maddelerine batırılan âlet.

— ANSİKL. Cerr. *Sonda*'ları ikiye ayırmak gerekir: araştırıcı sondalar ve içi oyuk boşaltıcı sondalar. *Araştırıcı sondalar*'ın başlıca tipi *oluklu sonda*'dır. Fistüllü yolları bulmağa, yabancı maddeleri, ölü dokuları aramağa ve yarmalarda neştere yol göstermeğe yarar. Şişler küçük çapta araştırıcı sondalardır: *Politzer sondası,* Eustachi borusunun sondalamasında kullanılır.

Boşaltıcı sondalar: midenin veya gödenbağırsağının yıkanmasında kullanılabilir: *mide borusu sondası, göden bağırsağı sondası,* dölyatağı boşluğunun sondalanmasında da kullanılabilir (çoğu zaman çift kanallıdır); fakat sondalardan, özellikle sidik torbasını boşaltmak için yararlanılır. Bu amaçla, çeşitli model sondalar kullanılır. Kauçuk (*Nelaton sondası*) ve tutkal sondaların yerini bugün aşınmaz ve daha kolay sterlize edilen plastik maddeden yapılı sondalar almıştır. Bazılarının kendilerine has bir eğriliği vardır ve prostat hipertrofisinde sidiği boşaltmağa yarar; bunlara *destekli sondalar* denir. Özellikle bir yolun genişletilmesine yarayan içi dolu sondalara «buji» denir (*Béniqué sondaları*). [L]

SONDAJ i. (fr. *sondage*). Sondalama, sonda ile yoklama. || *Mec.* Bir durumu, düşünceyi öğrenmek için yapılan yoklama, araştırma: *Sondaj yapmak.*

— Mad. oc. ve Petr. Sonda ile araştırmalar yapma, sonda deliği açma. (Bk. ANSİKL.) || *Sondaj borusu,* sondaj makinesini sondaj cihazına bağlayan ve uç uca vidalanan madenî boruların her biri. (Dip çamurunun merkezdeki kanaldan boşaltılmasını sağlamak için, sondaj borularının içi genellikle boş olur.) || *Sondaj kuyusu,* sondaj çalışmalarının yapıldığı kuyu. || *Sondaj makinesi,* genellikle bir kamyon veya bir römorkla taşınan ve çok derin olmayan kuyular açmağa yarayan küçük makine. (Bir motor, ucunda kayaları delecek burgu bulunan sondaj borusunu döndürür. Bazı makinelerin sondaj borusu boydan boya delik olur, buradan verilen basınçlı hava veya su, kuyudan çıkan toprakların boşaltılmasını kolaylaştırır.) || *Kaşıklı sondaj* (veya *çin usulü sondaj*), bir kabloya bağlanmış matkap ucuyle yapılan sondaj. (Sonda deliğini kazmak için içeriye, alt kısmı «kaşık» denen bir supapla kapatılmış bir boru salınır.)

— Meteorol. Atmosferin düşey incelenmesi. Bk. AEROLOJİ.

— ANSİKL. Mad. oc. Normal olarak bir *sondaj,* toprağın yüzeyinden itibaren düşey olarak yapılır. Ayrıca maden ocaklarında, bazı özel durumlarda, galerilerden başlayarak eğik, yatay, başaşağı, başyukarı doğrultularda da yeraltı sondajları uygulanır. *Arama sondajları,* bakir bir arazide arama yapmak veya önceden bilinen bir yatağın derinliğini, kalınlığını ve cevher oranını belirlemek ve sınırlamak için yapılır. Cevher araştırmalarında, sondaj derinliği ender olarak birkaç yüz metreyi aşar. Fakat bir kömür havzasının uzunluğunu bulmak için, 2 000 m'yi aşan sondajlar yapmak gerekir. Kömür araştırmaları için yapılan jeolojik sondajların en derini, 1953'te Belçika'da uygulanan ve derinliği 2 310 m'yi bulan Wepion sondajıdır. Petrol sondajlarındaki derinlik rekoru ise, 1953'te, Kaliforniya'da yapılan ve derinliği 6 552 m'ye ulaşan Paloma sondajına aittir.

Üretim sondajları, sıvı veya gaz halindeki maddelerin yeraltından çıkarılmasında uygulanır: su, petrol, tabiî gaz, sondaj kuyularına püskürtülen suda erimiş tuz, sondaj kuyularına püskürtülen buharla sıvılaştırılmış kükürt v.b.

Kurutma ve *doldurma sondajları,* sulu arazilerdeki maden çalışmalarında kullanılır. Grizulu ocaklarda, grizuyu toplamak amacıyle *gaz giderme sondajları* yapılır; grizu arazi içinde toplanarak bir boru yardımıyle yüzeye çıkartılır ve kazanlarda yakmak için yararlanılabilir.

Su püskürtmeli sondajlar, kömürün kazı alanında yapılır; basınç altında su püskürtülerek kazı sırasında toz oluşumu azaltılır ve püskürtülen suyun yüksek basıncı sayesinde kömür kütlesi parçalanarak kazı kolaylaştırılır. (LM)

SONDAJCI i. (*sondaj*'dan *sondaj-cı*). Sondaj yapan, sondalamayı bilen kişi: *Okyanusun dibi, sondajcıların gözlerini kamaştırdı.* || Döner kuyu açma makineleriyle veya matkaplı delici makineler yardımıyle kuyu açan işçi. (L)

SONDALAMA i. (*sondalamak*'tan *sondalama*). Sondalamak eylemi.

— Tıp. Organizmadaki tabiî bir yola bir sondanın sokulması; hem gözlem ve araştırma (atardamar, kalp, sidik borusu sondalaması), hem de tedavi (mide borusu, onikiparmak bağırsağı, siyek sondalaması) amacıyle yapılır.

— ANSİKL *Siyek sondalaması* çok eski zamandan beri bilinen bir metottur; özellikle, siyek daralmasında, had sidik tutukluklarında yaygın olarak uygulanır ve tam bir asepsiyi gerektirir.

Kalp sondalaması çevre toplardamar sisteminin herhangi bir yerindeki bir toplardamardan bir sondanın, önce ana toplardamarlardan birine, oradan sağ kulakçığa, sağ karıncığa, akciğer atardamarı ve akciğer kılcal damarlarına doğru sokulmasıdır. Sonda sayesinde, geçilen her boşluğun içindeki basıncın ve oksijen derişikliğinin ölçülmesi mümkün olur. Sondalama, bazı kalp hastalıklarının teşhisinde yararlıdır. Basıncın artması, ileride bir engelin bulunduğunu gösterir. Sağ karıncıkta basıncın artması, akciğer atardamarı deliğinde bir darlığa veya akciğer-atardamar sistemi içinde bir hipertansiyona işaret olabilir. Bu hipertansiyon ise, ya akciğer kılcal damar sistemi içindeki bir engelden veya sol kalp yetersizliğinden, yahut mitral darlığından dolayı akciğer toplardamar basıncının artmasından ileri gelir. Oksijen derişikliğindeki değişiklikleri ise ya dokularda aşırı oksijen tüketiminden ya da atardamar kanıyle toplardamar kanının birbirine karışmasından ileri gelir. Sol boşluklardaki kanın sağ boşluklara geçmesi hallerinde (kulakçık veya karıncıklar arasında delik bulunması), oksijen derişikliği sağ boşluklarda artmış olur. Akciğer atardamarında ve çevre atardamar sistemindeki basınçların ve oksijen doymuşluğunun bilinmesi, kalp verdisini hesaplamağa yarar. (L)

SONDALAMACI i. (*sondalama*'dan *sondalama-cı*). Sondaj yapan kimse, sondajcı. (M)

SONDALAMAK geçl. f. (*sonda*'dan *sonda-la-mak*). Suyun derinliğini sonda ile ölçmek. || Dip tabakalarının yapısını incelemek: *Bir nehir yatağını sondalamak;* ve *teşm. yol.: Yeraltını sondalamak.* || Maden, su v.b. araştırmaları için toprağın derinliklerine sonda salmak.

— Mad. oc. Bir sonda deliği açmak. || *Bir tavanı sondalamak,* temizlenmesi gereken çatlak blokları tespit etmek amacıyle, bir şantiyenin tavanına madenî bir çubuk veya kazma ile vurmak. (ML)

Sonderbund, İsviçre'nin yedi katolik kantonu (Luzern, Uri, Schwyz. Unterwald, Zug, Fribourg ve Valais) tarafından kurulan ayrılıkçı birlik. Radikallerin Aargau'da aldığı karar üzerine (1841) manastırların kapatılması ve cizvitlere karşı düşmanca gösterilere girişilmesi yüzünden katolikler hoşnutsuzluk duyuyordu. Luzern katolikler çağrıda bulundu (1844); radikallerin düzenlediği birlikler Luzern'e karşı harekete geçti. Bunun üzerine sonderbund kuruldu. Radikaller mecliste çoğunluktaydılar, meclis bu teşkilâtın kapatılmasını istedi (1847); federal kuvvetlerin kumandanlığına general Dufour getirildi; general, direniş hareketini üç haftada bastırdı (kasım 1847), katoliklere yardım vaadinde bulunan yabancı devletler silâh göndermekle yetindiler. Meclis, 1815 antlaşmasını yeniden gözden geçirdi, onun yerine 1848 Anayasasını getirdi. Cizvitler sınır dışı edildiler. (L)

SONDERSHAUSEN, Almanya'da (Doğu Almanya, Erfurt idare bölgesi) şehir, Harz'ın güneyinde; 19 000 nüf. Eski Schwarzburg - Sondershausen prensliğinin başkentiydi. Potas. Konfeksiyon. Kâğıt fabrikası. (L)

SONDOGRAF i. (fr. *sondographe*). Teknol. Irmakların dibindeki ve kıyılardaki seviye değişimlerini göstermeğe yarayan kaydedici âlet. (L)

SON-DOK, Kore kraliçesi (632-647). Kore yarımadasına çayı getirdi. (L)

SONDRİO, İtalya'da şehir, Lombardia'da, il idare merkezi, Valtellina'da, Adda ırmağı kıyısında; 18 900 nüf. Vâdinin başlıca merkezi olan şehir, Stelvio boğazı yolu (Adig vâdisine giden) üzerinde önemli bir konak yeridir. İpek sanayii. —*Sondrio ili,* 161 400 nüf. İtalya'nın nüfus yoğunluğu en düşük (50) illerinden biridir. Büyük kısmı dağlık olan il toprakları, güneyde Orobia Alpleri yamaçları, kuzeyde Bernina Alpleri yamaçları üzerinde uzanır; Milano, Avusturya ve İsviçre arasındaki ulaşımda çok önemli rol oynar. Ekonomisi hayvancılığa, elektrik üretimine ve turizme dayanır. (L)

SONDURMAK geçl. f. (esk. türk. *sungmak,* yaymak, çekmek > *sun-dur-mak*'tan). Uzatmak. (M)

SONE i. (ital. *sonneto*'dan fr. *sonnet*). Genellikle lirik nitelikte italyan şiir türü. (Sone iki dörtlük ve iki üçlükten, yani on dört mısradan meydana gelir.)

— ANSİKL. Başlangıçta, *sone*'nin birinci bölümü, *ab, ab, ab, ab,* şeklinde kafiyelenmiş on bir hecelik sekiz mısradan, ikinci bölümü ise *cde, cde* şeklinde kafiyeli iki üçlükten meydana gelirdi. Bu kafiye düzeni şiire ahenkli bir yapı kazandırıyordu. Ritim, ikinci bölümde değişirdi. İlk sone yazarı XIII. yy. başlarında yaşamış italyan Iacopo da Lentino'dur. Bu şairin, lirik şiirin birinci kısmına, sicilya aşk şarkılarının (*strambotto*) ölçüsünü uyguladığı sanılır; buna karşılık üçer mısralık iki bendin halk şiirinde benzerine rastlanmaz. Bununla beraber ritim ve müzik açısından sonenin biçimi *canzone*'nin bendini andırır. Başlangıçta rastlanan bu şema çok geçme den değişikliğe uğradı: XIII. yy. sonuna doğru birinci bölümün kafiye düzeni *abba, abba* şeklini aldı ve beyit biçiminden sıyrılarak iki dörtlüğe dönüştü. Üçlükler ise XIV. yy. boyunca *cdc, dcd,* biçimini muhafaza etti. Hepsi de bir beyitle son bulan öbür üç mısralık semalar (*cdd, dcc; cdd, cdd; cdc, cdd; cdc, dee*) İtalya'da az kullanılmasına karşılık öbür avrupa edebiyatlarının gelişiminde önemli rol oynadı. Sone XVI. yy. sonuna kadar aşk şiirlerinde en çok kullanılan nazım şekli oldu ve İtalya dışında da yaygınlaştı. Fransa'da, C. Marot'nun verdiği şekliyle benimsendi: 3 dörtlük ve 1 beyit (çoğunlukla ikinci ile üçüncü dörtlük arasında, bazen ise sonda yer alırdı). İngiltere'de T. Wyatt iki üçlüyü atarak yerine bir dörtlü ile bir beyit koydu. En ünlü sone şairleri arasında, İspanya'da Boscan ve Garcilosa, İtalya'da Cavalcanti, Dante, Petrarca, Foscolo, Carducci, Fransa'da Ronsard, Du Bellay, Boudelaire, Heredia, Mallarmé, İngiltere'de Shakespeare, Almanya'da da Goethe ve Rilke'yi saymak gerekir.

Türk edebiyatında Tevfik Fikret, Cahit Sıtkı Tarancı gibi şairler de soneler yazmışlardır. (M)

SONEK bls. i. Dilbil. Kelimenin (kök ve-

ya gövde) sonuna eklenen ve kelimenin anlamını değiştiren ek: *ana-lık, baş-tan, iki-z* v.b. (Türkçe, sondan eklemli bir dil olduğu için, hemen bütün ekler sonek durumundadır. Bu ekler, Türkçede kelimenin kök veya gövdesinde genellikle hiç bir değişiklik yapmaz, yalnız görevlerine göre kelimenin anlamını değiştirir.) Bk. EK. (M)

SONERİLA i. Melastomaceae familyasından bitki. (İndonezya'da yetişen yüz kadar türü kapsar, bunlardan onu Çinhindi'nde bulunur. *Sonerila margaritacea*, pırıl pırıl yapraklarından, büyük pembe çiçeklerinden dolayı limonluklarda yetiştirilir.) [L]

SONGAR i. İrtiş'in güneyinden Moğolistan'ın güneyine kadar yaygın cırlak sıçan (*Cricetus songarus*); avrupa cırlak sıçanından daha küçüktür ve postu alacalı değildir. (L)

SONGAYLAR, Batı Afrika'da halk. Orta Nijer kıyılarında Niapinke-Kandi arasında yaşayan Songaylar 220 000 kişi kadardır. Tuaregler ve Pöllerle melezleştikleri sanılır.

— Tar. Songayların balşıca kabileleri Nijer kıyısında Niamey'in yukarısında yerleşmişti. VII. yy.dan önce bu bölgede «gov» denilen avcılar ve «sorko» denilen balıkçılar yaşıyorlardı. Haussaların baskısından kaçmak için, VII. yy. boyunca nehrin yukarı kısmına göçtüler ve Lemtas Berberîleriyle karıştılar. Songay devleti VII. yy.da kuruldu. Başa geçen hükümdarlar 1335'e kadar Ca (Za), bu tarihten sonra da Sonni, Sun, San veya Şi unvanlarını aldılar. Songay hükümdarlarından Ca Kosoy, Müslümanlığı kabul etti (XI. yy.) ve Gao şehrini merkez yaptı. Songay devleti, hükümdar Ca Asiboy zamanında Mali krallığıyle birleşti (1325). Mali kralı Gongon Musa (veya Kankan Musa) 1325'te Songay krallarından Co Asıboy'un (veya Asıbay) iki oğlunu rehin olarak Mali'ye götürdü. Songay devleti, Ali Ber'in tahta çıktığı zaman (1464) Mali krallığının hâkimiyetinden kurtularak bağımsızlığına kavuştu; Timbuktu (1468) ve Dyennei'yi (1473) alarak sınırlarını genişletti. Ali Ber, din ve bilim adamlarına karşı sert ve kötü davrandığı için halk tarafından sevilmedi. Ölümünden sonra (1492) yerine oğlu Bakari geçti. Bir yıl sonra da Ali Ber'in kumandanlarından Muhammedu Ture tahtı ele geçirdi ve Askiye hanedanını kurdu. Müslümanlığı kabul etmekle birlikte başka dinlerden olanlara iyi davranan Muhammedu, 1496-1497 yıllarında hacca gitti. Orada Abbasî halifesi Mütevekkil ile görüştü. Mütevekkil tarafından Sudan toprakları halifesi tayin edildi. Muhammedu idarî, ekonomik ve eğitim alanında birçok ıslahat yaptı. Oğlu Musa tarafından tahttan indirilerek (1528) Nijer'de bir adaya sürüldü ve orada öldü (1538). 1528'den 1591'e kadar Songay devleti yeteneksiz hükümdarlar elinde geriledi. Fas sultanı Ahmed Mansur'un gönderdiği ordu Tondibi'de Songay hükümdarı İshak'ı yenerek Gao'ya girdi (1591) ve bu devlete son verdi. (M)

SONG CA, Laos ile Vietnam'da ırmak, Vinh yakınında Çin denizine dökülür; 600 km. Laos'ta, dağlık Hua Panh bölgesinden doğan Song Ca, Vietnam'da Song Con'u alır (sol kıyı). [L]

SONG CA, Tonkin'de (Kuzey Vietnam) ırmak, Kızılnehir'in kolu; Çin'den doğar, Ha Giang'dan ve seferin son iskelesi olan Tuyen Quang'dan geçer ve Viet Tri'de Kızılnehir'e kavuşur. Yûnnan'a ulaşım yollarından biridir. (L)

SONGCİN, ing. **Songjin**, bugün **Kimçak**, Kore'de (Kuzey Kore) şehir, Japon denizi kıyısında, Susong ırmağının ağzında; 67 800 nüf. Sanayi merkezi (dökümhaneler, çelik fabrikaları ve magnezyum fabrikası). Ticaret limanı (sığır, soya fasulyesi ve grafit ihracatı). [L]

SONGGRAM (Luang Pibul), taylandlı mareşal ve siyaset adamı (Bangkok 1897 - Tokyo 1964), Fransa'da öğrenimini yaptıktan sonra askerî devrime katıldı (1932), savunma bakanı (1934), başbakan (1938) oldu, fiilî bir diktatörlük rejimi kurdu. 1940-1942 Arasında Kamboç'un doğu eyaletlerini ilhak edebilmek için japonlarla birleşti, ülkesini Malezya ve Singapur'a saldırılacak bir japon üssü haline getirdi. 1945'te birkaç ay tutuklandı, ama 1947 kasımında yapılan yeni bir hükûmet darbesiyle tekrar iktidara geçti. Ayaklanma teşebbüslerine rağmen, 1957 eylülünde yapılan Saint Thanarat darbesine kadar iktidarda kaldı. Sonunda buddha rahibi oldu (1960) ve Tokyo'ya çekildi (1961). [L]

SONGHOY veya **SONGHAY**. Bk. SONGAYLAR.

SONGKHLA, Tayland'da şehir, Songkhla ilinin merkezi, Siyam körfezi kıyısında, Malezya yarımadasının kuzeyinde; 17 800 nüf. XIX. yy.da Çinliler tarafından kurulan şehir, kauçuk ve hindistancevizi ihraç edilen bir ticaret ve kabotaj limanıdır. Yakınında kalay madenleri. (L)

SONG KOİ veya **SONG-NHİ-HA** [Kızılnehir], Vietnam'da (Kuzey Vietnam) ırmak; 1 200 km. Çin'de, 2 170 m kadar yükseltide, Yûnnan dağlarından doğar ve derin boğazlardan geçerek güneydoğuya yönelir. Ama Vietnam'a girdikten az sonra ovada akar. Vâdisinin tabanı denizden 500 km uzaklıkta ancak 80 m yükseltiyi bulur. Lao Kay'dan ve güneyden gelen Siyahnehir ile, kuzeyden çıkan Berraknehir'in birleştiği yer yakınında kurulmuş olan Virt Tri'den geçer, geniş bir delta ile XI. yy.-dan sonra düzenlenen ve pirinç tarımına ayrılan Tonkin körfezine ulaşır. Muson yağmurlarının sebep olduğu (haziranda - ekime) taşmalar, yazın alçak topraklarda pirinç tarımını engeller, ama yüksek topraklara bereket getirir. (L)

SONGO'LAR, Angola'nın zenci halkı. (L)

SONGU i. (*son*'dan). *Yeni*. Alında yazılı olduğuna inanılan ölüm vakti, ecel. (M)

SONİNKE'LER. Bk. SARAKOLLE'LER.

SONİS (Gaston DE), fransız generali (Pointe-à-Pitre 1825-Paris 1887). Afrika ve İtalya'da hizmet gördü, yarbaylığa yükseldi. 1869'da Cezayir'de Faslılar tarafından düzenlenen ayaklanmayı bastırdı. 1870'te generalliğe yükseldi. Gambetta onu Loire üzerindeki 17. Kolordu kumandanlığına getirdi. Papalığa bağlı zuhaf birliklerinin kumandanı olarak Loigny-la-Bataille'da kendini gösterdi ve burada sol bacağını kaybetti. Aşırı bir katolik ve lejitimistti, 1871'de milletvekili adayı oldu, fakat seçimlerde başarısızlığa uğradı. Din adamlarının görevden atılmalarını protesto etmek için istifa etti, ertesi yıl tekrar hizmete alındı. 1886'da Süvari komitesi üyesi olarak meslek hayatını tamamladı. (L)

SONKU (Cahide Serap), **Cahide** — denir, türk tiyatro ve sinema oyuncusu (Yemen 1916). Cumhuriyet özel okulunu bitirdi. Bir süre İstanbul Belediye konservatuvarında okudu. Halkevlerinin temsil kollarında çalıştı. Şehir tiyatrosuna girdi (1932); operetlerde çalıştı. 1933'te sinema oyunculuğuna başladı. 1961'de Cahit Irgat ile İstanbul'da *Ortak tiyatrosu*'nu kurdu. Yeniden Şehir tiyatrosuna girdi (1963). Başlıca oyunları: *Müfettiş; Ayaktakımı Arasında; Şamdancı; Ocak; Altı Kişi Yazarını Arıyor.* Başlıca filimleri: *Bataklı Damın Kızı Aysel* (1933); *Akasya Palas* (1940); *Şehvet Kurbanı* (1941); *Yayla Kartalı* (1945); *İlk ve Son* (1955). [M]

SONLU sıf. (*son*'dan *son-lu*). Sonu olan, bitimli.

— Mat. *Sonlu büyüklük*, ölçüsü sonlu bir sayıyle ifade edilen büyüklük. || *Sonlu cümle*, sonlu sayıda elemandan oluşan cümle. || *Sonlu* (veya *sınırlı*) *dizi*, bir son terimi olan dizi. (Bk. SONSUZ.) || *Sonlu sayı*, iki tamsayı arasında bulunan sayı. (Tamsayılar dizisinde son terim yoktur: bu dizinin bütün sayıları sonludur.) || *x'in a'ya yakın bir değeri için bir* f(x) *fonksiyonunun sonlu açılımı*, bu fonksiyonun $x=a$ yakınındaki değerini, $(x-a)^n$'e göre sonsuz küçük olan tamamlayıcı bir terimle, $x-a$ cinsinden n'inci dereceden bir çokterimli şeklinde veren formül. (Bk. ANSİKL.) || *Sonsuz bir fonksiyonun* $x=a$ *için genelleştirilmiş sonlu açılımı*, önceki açılıma $\frac{1}{x-a}$ cinsinden p dereceden bir çokterimli ekleyerek elde edilen açılım. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. x'in a'ya yakın bir değeri için $f(x)$ fonksiyonunun *sonlu açılımı* $f(x) = P_n(x-a) + (x-a)^n\,\varepsilon(x)$ şeklindedir; ε, $x=a$ için sıfıra yaklaşır. Böyle bir açılım varsa, ancak bir tane olabilir. Bu açılım, $n+1$ basamağına kadar türevler kabul eden bir fonksiyon için Taylor* formülüyle verilir. $a=0$ için Mac-Laurin* formülüne başvurulur. Sonlu açılımlar bazı durumlarda sonsuz olarak uzatılabilir ve seri halde bir açılım verilebilir. $x=a$ için sonsuz bir değer alan bir fonksiyon söz konusuysa, bazı şartlarda,

$$f(x) = P_p\left(\frac{1}{x-a}\right) + P_n(x-a) + (x-a)^n\,\varepsilon(x).$$

biçiminde bir açılım elde edilebilir. Bu hal karmaşık değişkenler teorisinde görülürse, a ek noktası p basamaktan bir kutup olur. (L)

SONLUCU sıf. Mat. Hilbert ve Bernays ile birlikte, matematiği sonlu biçimler halinde kurmayı deneyen matematikçiler için kullanılır. (L)

SONLULAR çoğl. i. Doğum sırasında yavruyle birlikte dölyatağı zarının bir kısmını (son) dışarı atan memeli hayvanlara verilen ad. (Hortumlular, kemirgenler, böcekçiller, yüzgeçayaklılar, etçiller, yarasalar ve primatlar bu gruptandır.) [L]

SONLUÖTESİ bļş. sıf. Mat. *Sonluötesi sayı*, sonsuz bir cümlenin eleman bakımından zenginliğini ölçmek için düşünülmüş, sonlu olmayan sayı. *Eşanl.* TRANSFİNİ.

— ANSİKL. İki cümle bire bir ve karşıt olarak, yani her eleman birbirine tekabül edecek şekilde birbiri üzerine uygulanabiliyorsa aynı kuvvettedir. Aynı kuvvetten bütün cümleler, *sonluötesi* elemanlı aynı kardinal sayıya sahiptir. Öbür yandan aynı kuvvetten olmayan iki cümle eşit olmayan sonluötesi sayılara, iki kuvvetten büyüğü de iki sayı büyüğüne tekabül eder. Sonluötesi kardinal sayılar «alef»lerle (ibranî alfabesinin ilk harfi) gösterilir. «Alef»lerin birincisi sayılabilir cümlelerin, meselâ bütün tamsayılar cümlesinin alefidir. Buna «omega» da denir. Bütün gerçek sayıların cümlesi, yani süreklinin cümlesi sayılabilir sayılar cümlesinden daha büyük kuvvettendir ve sonuç olarak alefi omegadan büyüktür. Bu iki alef arasında «alef»ler bulunup bulunmadığını çözmek en zor problemlerden biridir. Buna *süreklinin problemi* denir. (L)

SONNEBERG, Almanya'da (Doğu Almanya, Suhl idare bölümü) şehir, Thüringerwald'ın eteğinde; 28 900 nüf. Büyük ölçüde oyuncak imalâtı (özellikle bebek). Turizm ve sanayi merkezi: kâğıt fabrikası, porselen, tahta işçiliği, elektroteknik, sunî reçine. (L)

SONNERAT (Pierre), fransız tabiat bilgini ve seyyahı (Lyon 1749-Paris 1814). Akrabası olan Poivre tarafından France adasına çağırıldı, 1768'den sonra Hint ve Çin denizlerinin birçok adasını keşfetti, çam ağacını, kakaoyu, hint kirazını France ve Bourbon adasına getirdi. Başlıca eserleri: *Voyage à la Nouvelle-Guinée* (Yeni Gine'ye Yolculuk) [1776], *Voyage aux Indes Orientales et à la Chine de 1774 à 1781* (1774 - 1781 Arasında Doğu Hindis-

«Sonbahar» Botticelli'nin eseri bütün ve detay Chantilly müzesi, Fransa

Foto. LAROUSSE

tan'a ve Çin'e Yolculuk) [1782-1806]. (L)

SONNERATİA i. (P. *Sonnerat*'dan). Eski Dünya'nın tropikal ve kıyı bölgelerinde yetişen küçük ağaççık; çiçekleri yalın, meyveleri etli, buruk tatlıdır, yenir. (Başlıca türü: *Sonneria acida*. Nargillerden, bazılarına göre mersingillerden.) [L]

Sonnerat tavuğu, Asya'da, Hindistan'ın güneyinde ve batısında yabanî olarak yaşayan tavuk ırkı. (L)

SONNİNİ DE MANONCOURT (Charles Nicolas Sigisbert), fransız gezgini ve bilgini (Lunéville 1751-Paris 1812). 1772'de bir süre Guyana'da kaldı, orada değerli bir kuş koleksiyonu yaptı, Fransa'ya döndü (1776). 1777'de Mısır'a gitti, Türkiye, Yunanistan ve başlıca Ege adalarını gezdi. 1780'de Fransa'ya döndü. Bir ara sulh hâkimliği yaptı. Vienne koleji (İsère) müdürlüğüne getirildi. 1810'da Tuna illerini dolaştı. Başlıca eserleri: *Voyage dans la Haute-et... Basse-Egypte* (Aşağı ve Yukarı Mısır'da Yolculuk) [1799], *Voyage en Grèce et en Turquie* (Yunanistan ve Türkiye'de Yolculuk) [1801], *Histoire Naturelle des Reptiles* (Sürüngenlerin Tabiî Tarihi) [1802], *Histoire Naturelle des Poissons et des Cétacés* (Balıkların ve Balinagillerin Tabiî Tarihi) [1804]. (L)

amfibi taşıt üzerine monte edilmiş sondaj makinesi

SONNİNO (Giorgio Sidney, baron), italyan siyaset adamı (Pisa 1847-Roma 1922). Diplomattı (1867-1873), sicilyalı köylülerin durumuyle ilgili bir anketle uğraştı, daha sonra milletvekili seçildi (1880). Bir merkez partisi kurmağa çalıştı. Maliye bakanı oldu (1893-1896). Giolitti ile mücadele etti, hükûmette onun yerini aldı (1906 ve 1909-1910). Salandra hükûmetinde dışişleri bakanlığına getirildi (kasım 1914). Tarafsızlıktan ayrılmamakla birlikte hem üçlü ittifak, hem de Viyana ile görüşmeleri yürüterek işgal altındaki italyan topraklarını ele geçirmeğe çalıştı. Bu isteğinin reddedilmesi üzerine İtalya'nın savaşa katılmasına karar verilen Londra antlaşmasını imzaladı (26 nisan 1915). 1919'a kadar dışişleri bakanlığında kaldı ve 1920'de senatoya girdi. (L)

SONOMETRE i. (fr. *sonomètre*'den). Akust. Sesleri karşılaştırmağa yarayan titreşen telli âlet. || Sesin şiddetini ölçmeğe yarayan âlet. || *Elektrikli sonometre*. Eşanl. ODYOMETRE.

— ANSİKL. Akust. *Sonometre*, üzerine gerilmiş tellerin çıkardığı sesleri kuvvetlendiren, içi boş tahta bir kutudan meydana gelir. Kutuya çakılı bir çiviye birer ucundan tutturulan her tel, hafif bir eğim yaparak sabit iki köprünün keskin kenarları üzerinden geçer ve öbür ucu kutuya gömülü bir kulağa bağlanır; bu kulak bir anahtarla döndürülerek, tel istendiği kadar gerilir. Telin iki köprü arasında kalan kısmı titreşir. Ayrıca, hareketli bir köprü de telin titreşen kısmının boyunu sınırlamağa yarar. Bu şekilde, birçok telin çıkardığı ses karşılaştırılabilir, bir telin boyu, gerginliği v.b. değiştirildiğinde çıkan sesin nasıl değiştiği incelenebilir.

Sesin şiddetini ölçen sonometrelerde bir mikrofon, yükselteçler ve kadranı fon veya desibel cinsinden taksimatlı bir ampermetre bulunur. Gösterdiği işaretlerin işitme duyusunu tam vermesi için, âletin duyarlığının kulağınkine eşit olması gerekir. Bundan dolayı sesaltı ve sesüstü dalgaların yok edilmesi ve göstergenin sapması da, kulak duyarlığının maksimum olduğu frekans bölgesinde arttırılmak zorundadır. Bu sonuçlara filtrelerle ulaşılır. (L)

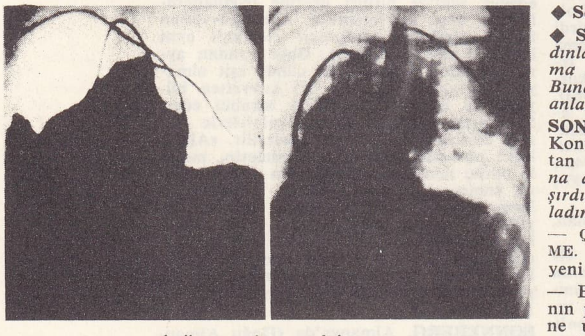

kalbe yapılan **sondalama**

solda: normal **sondalama**: kol toplardamarından sokulan A sondası üst ana toplardamarın içinde ilerler, sağ kulakcığı, sağ karıncığı geçer ve akciğer atardamarı dallarıyle sol akciğere kadar gider; uyluk atardamarından sokulan B sondası aortu ve aort yayını geçer, aort kapakcığını aşarak sol karıncığa ulaşır ve orada durur

sağda: patolojik **sondalama**: karıncıklar arasında geçit bulunması hali; kol toplardamarından sokulan sonda üst ana toplardamar içinde ilerler, sağ kulakcığa varır, oradan sağ karıncığa, sağ karıncıktan sol karıncığa geçer ve aorta girer, aort yayını takibederek karın atardamarına kadar ilerler, fi işareti «Q» denilen görüntüyü gerçekleştirir

SONORA, Meksika'nın kuzeybatısında eyalet, Batı Sierra Madre'yi ve Kaliforniya körfezi kıyısındaki ovaları içine alır; 182 553 km²; 893 000 nüf. İdare merkezi, *Hermosillo*. Eyalet kurak veya yarı-kurak bölgelerde uzanır, fakat bazı sulak ovalarda pirinç, pamuk, şekerkamışı, sebze v.b. yetiştirilir. Maden işletmeleri: bakır (Cananea); çinko, altın ve gümüş, kurşun. (L)

SONORA (RİO), Batı Meksika'da ırmak, Sierra Madre'den doğar, Kaliforniya körfezine dökülür; adını Meksika'nın bir eyaletine verir. (L)

SONOTEK i. (fr. *sonothèque*). Filim, radyo veya televizyon v.b. yayınlarında yönetici veya programcıların yararlanabilecekleri değişik gürültü kayıtlarının saklandığı arşiv. (L)

SONRA zf. (esk. türk. *songra*'dan). Daha ileri bir zamanda: *Evvelâ Çınarlı handa bir sofra kurdurmuşlar, sonra Hilmi Bey'in evine gitmişler* (Sabahattin Ali). *O Aksaray'dan çıktıktan altı ay kadar sonra babası öldü* (N. Araz). || Daha uzak bir yerde: *Kapıdan sonra geniş bir bahçe uzanıyordu*. || Mevki, sıra veya değerde arkadan geliş belirtir: *Bu işte müdürden sonra onun yetkisi vardır*. || Yoksa, aksi halde: *Vakit çok geç, sonra fena olursun* (A.H. Tanpınar). — *Aç diyorum sana!... Sonra fena olacak* (Ahmed Rasim). || İ. Arkadan gelen kısım veya zaman: *Öğleden sonrayı tamamiyle Yeşilcami'de Yıldırım'da geçirmiştim* (A. H. Tanpınar). *İşin sonrasını ben halledeceğim*.

— ÇEŞ. DEY. *Sonrası sağlık*, «hepsi o kadar» veya «zararı yok» anlamında kullanılır. || *Sonrasını* (veya *sonrayı*) *düşünmek*, geleceği veya sonrası için tedbirli davranmak. || *Sonraya atmak* (veya *bırakmak*), geri bırakmak, başka bir zamana atmak.

◆ **Sonraki** sıf. Daha sonra olan.

◆ **Sonraları** zf. Sonraki zamanlarda: *Kadınların ağladıklarını o gece ilk defa, ama sonraları çok gördüm* (Ş.S. Aydemir). *Bunda haklı olduklarını Nevin sonraları anladı* (S.F. Abasıyanık). [M]

SONRADAN zf. (*sonra*'dan *sonra-dan*). Konuşulan zamanın ardından, başlangıçtan sonra: *Fakat sonradan kendisi de buna alıştı* (R.N. Güntekin). *Birdenbire şaşırdım, ne demek istediğini sonradan anladım* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Sonradan görme*. Bk. GÖRME. || *Sonradan olma*, başkasına kıyasla yeni olan, yeni ortaya çıkan.

— Elektron. *Sonradan hızlandırma*, ekranın parlaklığını artırmak için katot tüplerine uygulanan usul; saptırma sisteminden geçişlerinden sonra katot demetinin elektronlarına ek bir hız vermeğe dayanır. (Bu usulde, elektronların saptırma sistemine gelmeden önce hızlandırılmasında olduğu gibi katot tüpünün duyarlığı tehlikeye düşmez. Sonradan hızlandırma, yüksek bir pozitif potansiyele getirilen halka biçiminde bir anot yardımıyle gerçekleştirilir.) [ML]

SONRASIZ sıf. (*sonra*'dan *sonra-sız*). Yeni. Sonsuz, ebedî: *Adım adım şehrin ışıklarını yaktım sokak sokak / İçimde sonrasız bir yolculuğun iç bulantısı* (Atillâ İlhan). [M]

SONRASIZLIK i. (*sonrasız*'dan *sonrasızlık*). Sonsuz olma hali, ebediyet. || Bir sonu olmadığı düşünülen zaman. *Esk*. Ebed. (M)

SONREL (Pierre), fransız mimarı (Paris 1903). Massy, Antony ve Le Havre'da büyük barınak blokları yaptı, özellikle tiyatro mimarîsiyle uğraştı: Rouen, Limoges, Epinal, Nîmes, Boulogne-sur-Mer, Strasbourg tiyatroları. 1943'te *Traité de Scénographie* (Senografi İncelemesi) adlı bir eser yayımladı. Bourges kültür konağına eklemeler yaptı ve Amiens kültür konağını inşa etti. (L)

SONSAL sıf. (*son*'dan *son-sal*). Fels. *Yeni*. Deneye ve deney verilerine dayanan. *Zt*. ÖNSEL. (M)

SON SANN, kamboçlu siyaset adamı (doğ. 1911). Bir süre taşrada idareci olarak çalıştı. 1946'da çeşitli bakanlıklarda bulundu. Başbakan yardımcılığı (1949), millî iktisat bakanlığı (1965-1967) yaptı. 1954'ten itibaren Kamboç bankasını yönetti. (1965). 2 Mayıs 1967'de başbakan oldu. 31 Aralıkta çekildi. 30 Ocak 1968'de kurulan M. Penn Nouth kabinesinde görev aldı. 15 Temmuz 1968'de ayrılarak Kamboç bankası yöneticiliğine döndü. (LM)

SONSES bls. i. Dilbil. Bir kelimenin veya bir hecenin sonunda bulunan ses. (L)

SONSONATE, Batı Salvador'da şehir, il idare merkezi; 24 100 nüf. Ticaret merkezi. —*Sonsonate ili*, 176 400 nüf. (L)

SONSUZ sıf. (*son*'dan *son-suz*). Sonu olmayan, hiç bitmeyen: *Gecelerin sonsuz karanlığında / Neden kuşlar uçuyor, ruhumdan* (F. H. Dağlarca). *Buralarda ufuk yolcuya, hiçbir zaman varılamayacakmış gibi sonsuz ve yeis verici görünür* (Ş. S. Aydemir). || Ölçülemeyecek kadar çok veya büyük olan: *Bulunduğumuz ufuklardan arkaya doğru, sonsuz denize baktım* (F. R. Atay). *Sonsuz çöl*. *Mec*. Çok geniş, sınırsız: *Gözlerini yakan bu hatıra, kızgın bakışları önünde canlandıkça, sonsuz üzüntüler, âdeta delilikler geçiriyordu* (H. R. Gürpınar). *Sonsuz mutluluk*.

— Mat. *Sonsuz büyük nicelik*, ne kadar büyük olursa olsun bütün sabit pozitif sayılardan mutlak değerce daha büyük olabilen değişken nicelik. || *Sonsuz cümle*, elemanları sonlu sayıda olmayan cümle. || *Sonsuz küçük nicelik*, ne kadar küçük olursa olsun bütün pozitif sayılardan mutlak değerce daha küçük olabilen değişken nicelik. || *Sonsuz nicelik*, önceden verilmiş bütün niceliklerden, mutlak değerce daha büyük olan değişken nicelik.

— Taşıma. *Sonsuz kayış, zincir, kablo*, esnek bir çember meydana getirecek şekilde uçları birleştirilmiş kayış, zincir veya kablo (transmisyon kayışı, taşıyıcı zincir).

◆ İ. Sınırı olmayan, sonu bulunmayan şey: *Meftun'un sevda felsefesinde sevgiyi ikilemeye, üçlemeye, dörtlemeye, beşlemeye, yani sonsuza kadar çoğaltmaya izin vardı* (H.R. Gürpınar). || Bütün nicelikleri aşan nicelik.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Mat. Sonsuz büyük uzaklıkta bulunan: *Afin geometride, iki paralel doğru sonsuzda kesişir*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fels. Metafizikte, *sonsuz*, kimi zaman somut olarak var olan bir şey, kimi zaman da bir olabilirlik şeklinde düşünülmüştür. Aristoteles, «somut olarak varolan sonsuz» fikrini, kavranılmaz bir şey olarak görüyordu. Buna karşıt olarak, Descartes, sonsuzu, temel gerçek olarak kabul etti. Nicelik kavramıyle arasında bulunan ilişkiler bakımından sonsuz fikrinin doğurduğu güçlükler, modern felsefede özellikle Kant ve Renovier tarafından açıklandı. Kant hem sonsuzun kavranamayacağını hem de sonlunun tasarlanamayacağını ileri sürerek, *saf aklın antinomileri* (iki karşıt terimi reddetmek zorunluğu) diye ün kazanan teoriyi ortaya attı. Kant'ın bu teorisinde zamanın, mekânın ve sayının sonsuzluğu sadece zihnî bir imkân olarak kabul edilir.

Bütün bu görüşlerde, metafizik, sonsuzu sonludan ayırıyor ve bunları birbirine taban tabana karşıt iki kategori olarak ele alıyordu. Oysa bu iki kategoriyi birbirine yaklaştırmak ve birbiriyle ilintili kategoriler olarak ele almak da mümkündür. Nitekim dünya, zaman ve mekânda sonsuz, ama gelişme halinde bulunan sonlu olay-

Foto. LAROUSSE

SONDRİO

lardan meydana gelmiş olarak düşünülebilir. Bu durumda, sonlu kavramı, eşyanın sınırlılığını, geçiciliğini ve değişirliğini; sonsuz kavramı ise maddenin ve hareketin devamlılığını ve sınırsızlığını dile getirir. Başka bir deyişle, sonlu eşya, sonsuz oluşun «uğrakları» olarak görülür.

— Mat. Matematikte *sonsuz*, ∞ sembolüyle gösterilir. Sabit bir sayı hiç bir zaman sonsuz olamaz. Matematikte sonsuz kavramı tamamen belirlenmiştir; bir $f(x)$ fonksiyonu, istendiği kadar büyük bir A sayısı önceden verildiğine göre, *x*'in, $|x-a| < \omega$ ifadesini doğrulayan bütün değerleri için $|f(x)| > A$ elde edilecek şekilde pozitif bir ω sayısı bulmak mümkünse, değişkenin bir *a* değeri için sonsuz olur.

İki *a*, *b* niceliği sonsuz olduğunda, $\frac{a}{b}$ oranının sıfır olmayan bir limiti varsa, *a* ile *b* «aynı basamaktan»dır; bu limit 1'e eşitse, *a* ile *b* «eşdeğerdir»; $\frac{a}{b}$ sonsuz artarsa, *a* niceliği *b*'ye göre «yüksek basamaktan sonsuz»dur; bu halde $\frac{a}{b_n}$ sonlu kalacak şekilde bir *n* sayısı bulunabilirse, *a*'nın, *b*'ye göre «*n*'inci basamaktan sonsuz» olduğu belirtilir. Benzetme yoluyle, *a* ile *b* sonsuzküçük olduğuna göre, $\frac{a}{b}$ oranının, *a* ile *b* sıfıra yaklaştığında sonlu bir limiti varsa, *a* ile *b* «aynı basamaktan sonsuzküçükler»dir (limit 1 ise «eşdeğerlidirler»); $\frac{a}{b}$'nin limiti sıfırsa, *a*, *b*'ye göre daha büyük sonsuz küçüktür denir; $\frac{a}{b_n}$ sonlu olacak şekilde bir *n* sayısı varsa *a*, *b*'ye göre «*n*'inci basamaktan sonsuz küçük»tür.

◆ **Sonsuzluk** i. Sonsuz olma hali: *Sonsuzluk düşüncesi. Sonsuzluk kavramı.* || Sonu ve sınırı olmayan şey, ebediyet: *Bu aşkın sonsuzluğa kadar devam etmesini arzu ediyor.*

— Mat. *Sonsuzluk aksiyomu*, kendisiyle aynı kuvvette bir alt cümle bulunabilirse, bir cümlenin sonsuz olduğunu ifade eden kural: *Tabiî tamsayıların N cümlesinde, çift sayılar (veya tek sayılar) N ile aynı kuvvette bir alt cümle meydana getirir.* (ML)

SONSUZKÜÇÜK blş. sıf. Mat. Sonsuz dereceden küçük artışlarının toplamı olarak göz önüne alınan büyüklükler için kullanılır. || *Sonsuzküçük büyüklük*, sonsuz derecede küçük parçalardan meydana geldiği düşünülen büyüklük elemanı.

◆ Blş. i. Mat. *Sonsuzküçükler hesabı*, diferansiyel hesapla integral hesabı içine alan ve sonsuzküçük nicelikleri inceleyen matematik dalı: *Sonsuzküçükler hesabını Newton bulmuştur.* (*Eşanl.* SONSUZKÜÇÜKLER ANALİZİ.) || *Sonsuzküçükler geometrisi*, sonsuzküçükler hesabından yararlanarak eğrilerin ve yüzeylerin incelenmesi.

— ANSİKL. Mat. *Sonsuzküçükler hesabı*, bir yandan kareleştirmeyle ilgili araştırmalar, öte yandan eğrilerin teğetleriyle ilgili incelemeler sırasında doğdu. Ortak çarpanı birden küçük sonsuz geometrik dizinin terimlerinin toplamı, piramidin hacminin hesabında ilk defa Eudoksos tarafından kullanıldı. Arkhimedes buna benzer toplamları inceledi. Daha sonra bu konuda, Cavalieri, Roberval ve özellikle Fermat yeni düşünceler getirdiler. Fermat değişkenin artan kuvvetlerine göre bir fonksiyonun açılım metodunu buldu; bu metot aynı zamanda diferansiyel hesabın ilkesini veriyordu. Descartes, arkasından Newton ve Leibniz kesin şekilde sonsuzküçükler hesabını kurdular; bu hesap, bütün matematik dallarında önemli ilerlemelere yol açtı. Lagrange, Cauchy ve Duhamel, bu konuda çalışarak yeni kavramlara bilimsel çözümler getirmeğe uğraştılar. Bk. HESAP. (*türev hesabı; integral hesabı*). [L]

SONTAG (Henriette), alman kadın şarkıcı (Koblenz 1806-Mexico 1854). Bir oyuncu ailesinden gelen Sontag, bütün Avrupa'da ve Amerika'da şarkı söyleyerek büyük başarı kazandı: *Der Freischütz, Sevil Berberi.* Malibran'ın rakibesi oldu. (L)

SONTAKI blş. i. Leng. *Yeni.* Kelimelerin sonuna getirilen edat. (Türkçedeki sontakılar: *da [de], dahi, ise, ki, kim, bile, değil.* Bunlar dil birliklerinin, kelimelerin kelime gruplarının ve cümlelerin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki kelimelere, kelime gruplarına, cümlelere bağlarlar. *Değil, ki, kim* getirildiği kelimeyi sonraki, ötekiler önceki unsurlara bağlarlar: *O kadar hastayım ki; öyle değil böyle yapılır; ben de geliyorum.*) [M]

SONTANİ (Utuy Tatang), indonezyalı yazar (Ciancur, Cava 1920). Hikâyelerinde (*Talihsizler*, 1952) ve oyunlarında (*Awal ve Mira*, 1952; *Gökte Yıldız Var*, 1956) psikanalizden yararlandı. (L)

SON TAY, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, Kızılnehir kıyısında; 7 000 nüf. İpekli ve pamuklu kumaş tezgâhları. (L)

SONTHONAX (Léger Félicité), fransız siyaset adamı (Oyonnax 1763-Fontainebleau 1813). Avukattı. Zencilerin haklarını savundu. Santo Domingo'da komiserlik yaptı, zenci melezlere medenî hakları tanıyan 1792 Kararnamesini uygulamakla görevlendirildi, tarım işletmecilerinin muhalefeti karşısında fiilî bir diktatörlük kurdu ve köleliği kaldırdı. Beyazlardan yana olan vali Galbaud'yu başarısızlığa uğratmak için zencileri serbest bıraktı, medenî durumlarını laik kurallara bağladı, ama Konvansiyon tarafından görevinden alındı (1793). İkinci defa adaya gönderildi (1796). Toussain Louverture karşısında boyun eğmek zorunda kaldı. Beşyüzler meclisine milletvekili seçildi. 18 Brumaire'e karşı çıktı. (L)

SONUÇ i. (*son* ve *uç*'tan). *Yeni.* Bir olayın doğurduğu başka bir olay veya durum: *Anayasa'nın yeni yazımı dil işinde büyük bir adımdır; ancak bir sonuç değil, bir başlangıçtır* (N. Ataç). *Bu şiirlerden iki âşıkın görüşmüş oldukları sonucuna varılır* (Cahit Öztelli). *Gece vakti dışarı çıkmanın kötü sonuçlar verebileceğinden açarak...* (Kemal Tahir). || Bir gelişim veya girişimden elde edilen şey: *Sınav sonucu.* || Öz, özet: *Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz.* (*Eşanl.* NETİCE.)

— Huk. *Hukukî sonuç*, bir eyleme veya işleme hukuk düzeni tarafından bağlanan sonuç.

— Mant. *Gerekli sonuç*, önceden ispatlanmış bir önermeden doğrudan doğruya çıkarsanan önerme. || *Teşm. yol. Zorunlu ve apaçık sonuç*, başka bir olgudan, kaçınılmaz biçimde sonuç olarak çıkan olgu. (M)

SONUÇLAMAK geçl. f. (*sonuç*'tan *sonuç-la-mak*). *Yeni.* Sonuca ulaştırmak, son şekline veya durumuna getirmek, bitirmek: *Bütün işlerini iki güne kadar sonuçlayacak.* (*Eşanl.* NETİCELENDİRMEK.) *Esk.* İntaç etmek. || Sonuç vermek, sebep olmak, yol açmak. (M)

SONUÇLANMAK edilg. f. (*sonuçlamak*'tan *sonuçla-n-mak*). *Yeni.* Sonuca ulaştırılmak, bitirilmek: *Reşit bey işi böyle sonuçlanmasaydı... Belki birkaç ay dinlenmeğe gelirdim seninle...* (Kemal Tahir). *Eşanl.* NETİCELENMEK. *Esk.* İntaç edilmek.

◆ **Sonuçlandırmak** geçl. f. *Yeni.* Sonuca ulaştırmak: *Bir işi sonuçlandırmak. Eşanl.* NETİCELENDİRMEK. (M)

Sonu Gelmeyen Günler (*Days Without End*), Eugene O'Neill'in üç perdelik oyunu (1932-1933). Bu mucize oyunu bir üçlemenin ikinci bölümüdür. *Dynamo* adlı ilk bölümde, inancını kaybeden John Loving'in inancını yeniden kazanması anlatılır. Eserin tek kahramanı olan John Loving, biri iyi, öbürü kötü yönlerini temsil eden iki oyuncu tarafından canlandırılır. Kötü Loving, iyi John'u sürekli olarak kışkırtır, karısı Emma'dan nefret ettiğine onu inandırır. Buna karşılık, bir din adamı olan Baird amca da, John'a çocukluğunu hatırlatarak inancını kazanmasına çalışır. Sonunda, iyilik kötülüğü alt ederse de John kendini öldürür. Oyunun ana tema'sı, insanın kendini aşmasıdır. (→ Bibliyo.) [M]

Sonuncu Adam (*Der Letzte Mann*), F.W. Murnau'nun 1924'te çevirdiği alman filmi. *Kammerspiel*'in dramını anlatır. İhtiyar adam, görevinden uzaklaştırılmış, şeritlerle süslü elbisesini çıkarmak zorunda kalmıştır; kendini «insanların sonuncusu» sayar. (L)

SONURGU i. (*son*'dan). Fels. *Yeni.* Başka bir yargının doğruluğu veya yanlışlığı verilmiş olunca, bir yargının kendini bize kabul ettirişinin salt mantıkî zorunluğu. || —*Teşm. yol.* Tümden gelimli bir akılyürütmenin, yani, düşüncenin kendi kendisiyle uygunluğu yasalarına dayanan bir muhakemenin vargısına sonurgu denir. || Bir tasımın vargısına da özellikle bu ad verilir. *Esk.* Netice. (L)

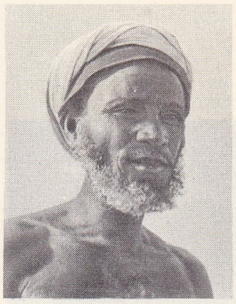

Gao bölgesi
Songay tipi

SONGGRAM

Lao Kay'da
(Vietnam)
SONG KOİ

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano; Keystone (LAROUSSE)

SONURTU i. (*son*'dan). Mant. *Yeni.* İki önermeden kurulu bir akıl yürütmenin ikinci önermesi; ikinci önerme «önerti» (esk. mukaddem) denilen birincinin sonucudur: *Bir saçma sonurtu, mantıksal olarak ancak bir yanlış önertiden türetilebilir. Esk.* Talî had.

— Müz. Bir teklif (önerti) ve bir karşılık'tan kurulu bir teksesli toplulukta, karşılık veren kısım. (L)

SONUŞMAZ i. (*son*'dan). Mat. *Yeni.* Sonsuza giden bir eğrinin çeşitli noktalarının gittikçe yaklaştığı başka bir eğri veya doğru. Bk. ASİMPTOT. (M)

SOONWALD, Batı Almanya'da Hunsrück'ün doğu ucunda dağlık ve ormanlık kütle. (L)

SOORTS-HOSSEGOR, Fransa'da (Landes) komün (Dax idare çevresi), Marensin'de; 1 755 nüf. Şişe kapağı fabrikası. (L)

SOP i. Sosyol. Totemleri aynı ve kendi aralarında evlenmeleri yasak olan, fakat mal ortaklığı bulunan kişilerden oluşmuş, aileden daha büyük topluluk, klan.

— DEY. *Soy sop.* Bk. SOY. (M)

Cahide SONKU Hadi Hün ile

SOPA i. (esk. türk. *subı* veya *suba,* uzun ve sivri nesne'den). Kalın değnek: *Sabri'nin halk üzerindeki sempatisini istismar ederek rahat bir hayat geçiren ailesi onu iki tam papelle eve dönmediği gece sopa ile dövüyormuş* (R.N. Güntekin). || *Resm. yol.* Değnekle yapılan vuruş. || *Mec.* Dayak. || *Esk.* Kumaş v.b.de yol.

— ÇEŞ. DEY. *Sopa atmak* (veya *çekmek*), sopa ile dövmek: *Ben onlara sopayı çektim. Asıl kabahatliler bunu gördüler* (Ömer Seyfeddin). || *Sopa düşkünü,* sopa yemeyi hak etmiş kimse. || *Sopa yemek,* sopa ile dövülmek.

— Dağc. *Esk. Dağcı sopası,* dağcıların gezilerinde kullandıkları demirli uzun baston. (ML)

SOPALAMAK geçl. f. (*sopa*'dan *sopa-lamak*). Sopa ile dövmek, vurmak. (M)

SOPALI sıf. (*sopa*'dan *sopa-lı*). Elinde sopası olan, sopa ile donanmış. || *Esk.* Çubuk şeklinde desenli (kumaş).

— DEY. *Eli sopalı.* Bk. EL. (M)

SOPATROS, yunanlı komedi şairi (M.Ö. III yy.). Ptolemaios II Philadelphos zamanında öldü. Bir düzine kadar olan oyunlarının ancak adları bilinir. Bunlardan bazı parçalar Athenaios tarafından saklanmıştır. Sopatros özellikle parodiden hoşlanıyordu. (L)

SOPATROS Apameialı, yunan filozofu (M. S. IV. yy.) İamblikhos'un öğrencisiydi. Zamanının en bilgili adamı olarak tanınıyordu. 330'da İstanbul'un kuruluş ve kutsama törenlerine başkanlık etti. Bu onurlu durumuna ve Büyük Constantinus'un dostu olmasına rağmen, onun tarafından 331'de öldürtüldü. Hüküm süren açlıktan, halk onu sorumlu tutuyordu. Eserlerinde mitoloji, felsefe ve bilimlerle ilgili çeşitli görüşler yer alır. Başlıca eserleri: *Peri Pronoias* (İlâhî Hikmet ve Takdir Üstüne), *Peri ton Par'aksian Eupragundon kai Dispragundon* (Hak Etmeyerek Mutlu ve Başarılı Olanlarla Olmayanlar Üstüne). Bunlardan yalnız parçalar kalmıştır. (LM)

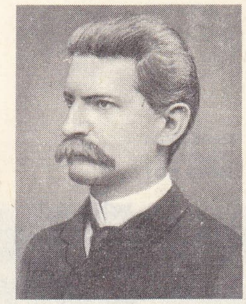

SONNİNO

Sopena, 1896'da Ramon Sopena Lopez'in Barcelona'da kurduğu yayınevi (1869-1932). İspanyolca lûgatler, iki dilden lûgatler, ansiklopediler, bilim ve edebiyatla ilgili halk kitapları, sanat, tarih ve çocuk eserleri yayımladı. (L)

SOPHENE. Esk. coğ. Ermeniye'nin güneyinde bölge, Fırat ile Dicle arasında. Romalılarla Persler burayı almak için uzun süre çekiştiler. (L)

SOPHİA (öl. 578), bizans imparatoriçesi (555-578). Teodora'nın yeğeni ve İustinos II'nin karısıydı, kocasına tahta çıkmasında yardımcı oldu. İustinos II'nin deliliği, devlet işleriyle uğraşmasına engel olunca, onun yerine ülkeyi yönetti, sonra mabeyinci Tiberios II'yi tahta ortak etti (574). İustinos II ölünce Tiberios tahta çıktı (578). [LM]

SOPHİA Azize (öl. Roma II. yy.), romalı soylu kadın; dine bağlılığından dolayı üç kızına Fides («iman»), Spes («umut»), Caritas («inayet») adını verdi. Üçünün de din kurbanı olmaları üzerine onların Roma yakınlarına gömdürdü (137). [L]

SOPHİE, Hannover seçicisi Ernest-Auguste'ün karısı (La Haye 1630-Herrenhausen, Hannover 1714). Palatin seçicisi Fréderic V ile İngiltereli Elisabeth'in kızı. 1658'de gelecekteki Hannover seçicisi Ernest-Auguste von Braunschweig ile evlendi. Çok kültürlü, fakat kibirli ve sert bir kişiydi; üvey kızı Sophie-Dorothée'ye işkence etti. Kendisi tarafından James I Stuart'ın torununun çocuğu olan oğlu George'a naibelik yaptı; George 1714'te İngiltere kralı seçildi. (L)

SOPHİE - CHARLOTTE, Prusya kraliçesi (İburg, Braunschweig 1668-Hannover 1705), Hannover seçicisi Ernest-Auguste'ün kızı. 1684'te Friedrich von Brandenburg ile evlendi. Friedrich 1688'de seçici, 1701'de de Friedrich III adıyle Prusya kralı oldu. Sophie, bilginleri ve müzikçileri korudu. Bir tek oğlu oldu: «Çavuş-kral» denen Frederick-Guillaume I. (L)

SOPHİE-DOROTHEA (Celle 1666-Ahlden, Aşağı Saksonya 1726), Braunsehweig-Lüneburg - Celle dükü Georg - Wilhelm'in kızı. 1682-de Hannover seçicisi Georg-Ludwig (1714'te George adıyle İngiltere kralı oldu) ile evlendi. Karı-koca arasında sürekli bir anlaşmazlık vardı. Kocası tarafından terk edilen ve kaynanasının hışmına uğrayan Sophie - Dorothea, Königsmark kontundan yardım gördü. Sevgilisi olduğu sanılan bu kont 1694'te öldürüldü. Sophie-Dorothea, aleyhine sonuçlanan boşanma davasından sonra ölünceye kadar Ahlden kalesine kapatıldı. (L)

SOPHOKLES, yunanlı trajedi yazarı (Kolonos, Atina yakınları M.Ö. 496-494 arası-Atina M.Ö. 406), Sophillos adlı bir silâhçının oğlu. İyi bir öğrenim gördü ve özellikle zamanının ünlü müzikçisi Lampros'tan ders aldı. Siyasî hayattaki faaliyeti üstüne, 443 - 442 arasında helenotamias ve en az iki defa strategos (441-440; 428-427) seçilmesinin dışında, fazla bilgi yoktur. Sophokles'in karısı Nikostrate'den, kendisi de bir trajedi yazarı olan İophon adlı oğlu, Sikyon'lu Theoris adlı bir kadından da evlilik dışı oğlu Ariston dünyaya geldi. Ariston, Sophokles'in çok sevdiği torunu Genç Sophokles'in babasıdır. Sophokles, Perikles ve Herodotos ile yakınlık kurdu. Hayatını yazan biyograflar onun hep yumuşak huyluluğunu ve dindarlığını överler.

Sophokles tiyatro yazarlığı alanında olağanüstü bir başarıya ulaştı. Yüz yirmi üç trajedi yazdı, yirmiden fazla ödül kazandı ve hiç bir zaman ikincilikten aşağı düşmedi. Günümüze tam olarak yalnız yedi trajedisi ulaşmıştır: *Aaias* (450'ye doğr.), *Antigone* (442'ye doğr.), *Kral Oidipus* (Oidipus Tyrannos) [430'dan az sonra], *Elektra* (425'e doğr.), *Trakhiniai* (420-410 arası), *Philoktetes* (409) ve *Oidipus Kolonos'ta* (Oidipus epi Kolono) [ölümünden sonra, 401'de, Genç Sophokles tarafından temsil ettirildi]. Öbür eserlerinin çoğunlukla yalnız adları bilinir, bazılarından da günümüze parçalar kalmıştır, bunlar arasında dört yüz mısralı bir mısır papirüsü üstünde bulunan *İkhneutai* sayılabilir. Sophokles tiyatro tekniğini mükemmelleştirdi: khoreutes'lerin sayısını on ikiden on beşe çıkardı; dekor ve kostüme büyük önem verdi ve hepsinden önemlisi yunan tiyatrosuna üçüncü oyuncuyu ilk o getirdi. Bunun dışında, birbirine bağlı üç dramdan meydana gelen üçlü yerine, her bir dramın başlı başına bağımsız bir bütün olduğu serbest üçlüyü getirdi. Lirizmi azaltarak diyaloğu geliştirdi; Sophokles'te eylem psikolojiye dayanır; oyunu sonuna kadar götüren kahramanın iradesidir. Sophokles insanlık durumunun şairidir; mutluluğun her an elden gidebileceği düşüncesi, acının ve mutsuzluğun yüceliği, haksızlığa karşı çıkan ve ona boyun eğmeyi reddeden iradenin büyüklüğü onun düşüncesinin başlıca temalarıdır. Sophokles'in tiyatrosunda iki tip hâkimdir: tanrılara ve insanlara karşı koyan gururu yüzünden sonsuz acılara mahkûm olan ve cezasını çekerken de kaybettiği büyüklüğü ve huzuru bulan Oidipus ile insanların yasalarına daha yüksek bir ideal uğruna başkaldıran Antigone tipi. (L)

SOPHOKLES Genç, yunanlı trajedi yazarı, Büyük Sophokles'in torunu, 401'de dedesinin *Oidipus Kolonos'ta* (Oidipus epi Kolono) adlı eserini temsil ettirdi. İlk trajedisini 396'da yazdı. Kırk trajedisi vardır. On iki defa ödül kazandı. (L)

SOPHONİBA, Numidia kraliçesi (Kartaca M.Ö. 235-203). Roma'nın düşmanı olan babası Hasdrubal tarafından yetiştirildi. Masinissa ile nişanlıydı, fakat Syphaks ile evlendi. Cirte'nin (Cezayir'deki Konstantin şehri) alınışı sırasında Romalılara ve Masinissa'ya esir düştü. Kendisini hâlâ seven Masinissa ile evlendi. Syphaks, ona savaş ganimeti olduğunu bildirdi. Romalı kumandan Scipio da Sophoniba'nın kendisine teslim edilmesini isteyince Masinissa ona içinde zehir bulunan bir kupa gönderdi, Sophoniba da bu zehiri içerek hayatına son verdi. (L)

SOPHORA i. Bot. Bk. ŞEMSİYEAĞACI.

SOPHRON, yunan komedi şairi (Syrakusai M.Ö. V. yy.). «Mim» (mimos) denen tiyatro türünün yaratıcısıdır. Mimlerinden bazılarının adı günümüzde bilinir: *Ton Balığı Avcısı, Balık Avcısı ve Köylü, Balık Avcıları, İhtiyarlar, Büyücü Kadınlar, Masada Kadınlar, İsthmos Bayramında Kadınlar.* (L)

SOPHRONİSTES i. (*sophron,* uslu, akıllı'dan yun. k.). Eski Yunanistan'da M.Ö. IV. yy. ortalarından sonra kırk yaşından yukarı yurttaşlar arasından seçilen (her kabileye bir tane) on denetçiden biri. (Bunlar Atina'da ephebia çalışmalarını yönetiyorlardı. Sophronistes'ler Roma imparatorluğunda da vardı.) [L]

SOPHRONİTİS i. Brezilya'da yetişen orkide; bazı türleri Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir (msl. *Sophronitis grandiflora,* kırmızı aşıboyası renginde büyük çiçeklidir.) [L]

SOPHULİS (Themistoklis), yunanlı siyaset adamı (Vathy, Sisam 1861 - Atina yakınları 1949). Sisam'ın Türklere karşı ayaklanışından sonra (1912) ateşli bir venizelos'çu oldu. Merkezden ayrılan Selânik hükûmetine katıldı (1916), başbakan (haziran-eylül 1924), sonra meclis başkanı oldu, Liberal partiyi yönetti (1935). Metaksas'ın diktatörlüğü sırasında yönetimden çekildi. 1944'te Almanlar tarafından enterne edildi. 1945 Kasımından 1946 martına kadar başbakanlıkta bulundu. Kralcıların seçilmesinden sonra başbakanlıktan çekildi ve iktidara yeniden gelişinde bir koalisyon hükûmetinin başına geçti (eylül 1947 - ocak 1949). [L]

SOPLU sıf. (*sop*'tan *sop-lu*). [Yalnız *soylu soplu* deyiminde geçer]. *Soylu soplu.* Bk. SOYLU.

SOPOT, alm. **Zoppot,** Polonya'da (Gdansk voyvodalığı) şehir, Gdansk ile Gdynia arasında, Gdansk körfezinin batı kıyısında; 44 300 nüf. Büyük bir sayfiye merkezi olan Sopot yazın çok canlıdır. Ayrıca Gdansk ve Gdynia'da çalışanların mesken merkezi ve birkaç şehirden meydana gelen 350 000 kişilik bir bütünün parçasıdır. (L)

SOPRANO i. (ital. *sopra,* üst'ten). Erkek çocuğun ve kadının en ince kategoriye giren sesi. (Normal olarak genişliği iki oktav [uts-uts] olan soprano sesi, istisnaî olarak *fa* ve *sol* notasına yükselebilir. Bugün *sol* anahtarının ikinci çizgisine yazılan soprano partisi eskiden *do* anahtarının birinci çizgisine yazılırdı. Soprano ikiye ayrılır: geniş ve kuvvetli olan *dramatik soprano,* daha ince ve kıvrak olan *hafif soprano.*) || Bu sese sahip olan kişi. || Bir çalgı ailesinin içinde en ince ses genişliği olan çalgılara verilen ad. (L)

SOPRON, alm. **Ödenburg,** Macaristan'da (Györ-Sopron idare bölgesi) şehir, Avusturya sınırı yakınında, Fertö (Neusiedl) gölünün batısında; 43 300 nüf. Dokuma ve besin sanayii.

— Tar. ve G. santl. Sopron, Macaristan'ın en eski şehirlerindendir. Daha Romalılar zamanında Scarbantia adlı bir askerî merkezdi. 1277'de kasaba ile çevresine kral Ladislas I Lokietek tarafından şehir hakkı tanındı. Gotik üslûbunda kiliselerin yapımına o tarihte başlandı. Başlıca kilise olan Benediktin kilisesi, XIII. yy.ın ikinci yarısında yapıldı. Yanındaki manas-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN); Montabone (LAROUSSE)

tırın büyük salonu XV. yy.dan kalmadır. Jacob kilisesi ve Saint Michel kilisesi de (XV. yy.da gotik üslûbunda değişiklikler yapıldı) o dönemden kalmadır. Saint Georges kilisesi XV. yy.da inşa edildi, daha sonra barok üslûbunda değişiklikler yapıldı. XV. yy.dan kalma Storno ailesinin evi XVII. yy.da onarıldı. Şehir 1921'de yapılan plebisit sonucunda Macaristan'a verildi. (L)

SOR (Fernando). Bk. SORS.

SORA, İtalya'da komün, Campania'da (Frosinone ili), Liri kıyısında; 23 650 nüf. Eski volsci sitesi. Eski katedral. Önemli kâğıt fabrikaları. (L)

SORAB i. Leng. Sprée'nin yukarı çığırı kıyılarında, Bautzen ile Cottbus arasında, 100 000 kadar insan tarafından konuşulan batı islavca lehçesi. (L)

SORABJİ (Kiakhosru), hint asıllı ingiliz bestecisi (Chelmsford 1892). Piyanocuydu, korolu ve orglu bir senfoni, bir ispanyol fantezisi, ayrıca iki org için üç senfoni, dört piyano konçertosu, 2 piyanolu beşli, klavsen ve piyano parçaları besteledi. (L)

SORAB'LAR, Lausitz İslavları, Almanlar onlara Wend'ler derlerdi. (LAUSİTZ SIRPLARI da denir). Doğu Almanya'nın büyük bir kısmında yaşayan Polab İslavları soyundan, yani Elbe'den gelirlerdi. 160 000 Kadardılar. Spree ırmağının yukarı çığırında yerleşmişlerdi. IX. yy.daki büyük Akınlar sırasında Lausitz'e geçtiler, imparatorun hâkimiyeti altına girdiler ve bütün Ortaçağ boyunca germenleştirme çabalarıyle karşılaştılar. Siyasî değişikliklere ve Almanlarla komşu olmalarına rağmen, bozulmamış bir topluluk olarak kaldılar. XX. yy.da haklarını elde etmeğe ve Lausitz'in bağımsızlığını sağlamağa çalıştılarsa da başarıya ulaşamadılar.

— Ed. Alman hâkimiyetindeki Lausitz Sorablarının Ortaçağ boyunca sadece sözlü edebiyatları vardı. Reform, millî dilde ilk eserlerin yayımlanmasını sağladı (Yeni Ahit'in çevrilmesi, ilâhiler). Fakat Otuzyıl savaşı ve XVII.-XVIII. yy.larda alman tarihinin genel evrimi onların millî kültürünü bütünüyle ortadan kaldırdı.

1815'ten sonra, Saksonya'nın bir parçası olan Yukarı Lausitz, kültür alanında nispî bir serbestliğe kavuştu; şair Handrij Zejler (1804-1872), papaz Jakub Bart-Ćisinki (1856-1909), romancı G. Winger (1872-1918) edebî uyanışın öncüleridir. Prusya hâkimiyetine boyun eğen Aşağı Lausitz, rahip Mato Koşyk gibi çok değerli bir edebiyat adamı yetiştirdi.

Birinci Dünya savaşından sonra, Lausitz kültürel muhtariyete kavuştu; şairlerinin en ünlüsü rahip Josef Nowak (doğ. 1895), romancılarının en ünlüsü Jakub Lorenz Zaleski'dir (doğ. 1874). [L]

SORANZO (Giovanni), italyan tarihçisi (Padova 1881 - 1963). 1925'ten itibaren Milano'daki Santo Cuore üniversitesinde Ortaçağ ve modern tarih dersleri verdi. Başlıca eserleri: *La Guerra fra Venezia e la Santa Sede per il Dominio di Ferrara, 1308-1313* (Ferrara'yı Ele Geçirmek İçin Venedik ile Papalık Arasındaki 1308-1313 Savaşı) [1905]; *Pio II e la Politica italiana nella Lotta Contro i Malatesti, 1467-1473* (Pius II ve 1467-1473 Arasında Malatesta'lara Karşı Yapılan Savaşta İtalya'nın Siyasî Tutumu) [1911]; *La Lega İtaliana 1454-1455* (1454-1455 İtalyan Birliği) [1924]; *Il Papato, l'Europa Cristiana, i Tartari* (Papalık, Hıristiyan Avrupa, Tatarlar) [1930]; *Peregrinus Apostolicus* (1937); *Studi intorno a Papa Alessandro VI (Borgia)* [Papa Alessandro VI (Borgia) Üstüne Çalışmalar] (1950). Ayrıca bazı kronikçilerin eserlerini de gözden geçirerek yayımladı. (M)

SORATHİ i. Leng. Yaklaşık olarak 1 250 000 kişi tarafından konuşulan gucerat lehçesi. (L)

SORATTE dağı, İtalya'da kütle, Latium'da, Tiber'in sağ kıyısında; 691 m. Liyas çağı kalkerlerinden meydana gelen kütle ovanın yanıbaşında ansızın yükselir; cılız bir bitki örtüsüyle kaplıdır.

— Tar. Yukarı Ortaçağdan kalma Saint-Sylvestre manastırı, ünlü bir Apollo tapınağının yerinde kuruldu; XII. yy.dan kalma kilise. Bölgede Karolenjler zamanında başka manastırlar da (Saint-André) yapılmıştır. (L)

SORBARİA i. Demet halinde beyaz çiçekli, güzel tüysü yapraklı çok gösterişli bitki; Asya'da yetişir; mevsimi gelince yapraklarını döker. (Birçok türü bahçelerde yetiştirilir: *Sorbaria sorbifolia, S. Lindleyana, S. Aitchsonii.* Gülgillerden.) [L]

SORBİK sıf. (fr. *sorbique*). Kim. Formülü $CH_3—CH=CH—CH=CH—CO_2H$ olan dietilenik bir asit için kullanılır; 134°C'ta ergir, üvez ağacı meyvesinde malik asitle birlikte bulunur. (Küçük üvez meyvelerinde, parasorbik asit denen ve alkalilerle asitlerin etkimesiyle sorbik aside dönüşen bir lakton bulunur.) [L]

SORBİT i. (ing. metalürjisti H.C. *Sorby'*nin [1826 - 1908] adından fr. *sorbite*). İnce bir ferrit ve semantit karışımı; su verilmiş ve menevişlenmiş çeliklerin bileşenlerinden biridir. (L)

SORBİT veya **SORBİTOL** i. (fr. *sorbite* veya *sorbitol*). Kim. Formülü $CH_2OH(CHOH)_4CH_2OH$, H_2O olan heksitol; dekstrojir türü üvez ağacı meyvesinde bulunur, glikoz ve levülozun hidrojenlenmesinde mannitle birlikte meydana gelir. (75°C'ta ergir.) *Eşanl.* d-GLÜSİT, d-GLÜSİTOL. (L)

SORBON (Robert DE), fransız ilâhiyatçısı (Sorbon, Rethel yakınları 1201 - Paris 1274). Köylü bir ailedendi. Paris'te ilâhiyat okudu. Cambrai piskoposu, ilâhiyat hocası, Louis IX'un rahibi oldu. Kralın desteğiyle kendi adını taşıyan koleji (bugün Sorbonne*) kurdu (1253-1257) ve ilk yöneticisi oldu. 1258'de Notre-Dame de Paris kilisesi başpiskoposluğuna getirildi. Ünlü bir vaiz oldu, Aragon'a karşı haçlı seferine girişilmesi için vaızlar verdi (1263). Birçok inceleme eseri bıraktı: *De Conscientia, De Tribus Dietis, De Matrimonio.* (L)

Sorbonne, Paris'te edebiyat, fen fakültelerini, Chartes okulunu, ayrıca bu fakültelere bağlı bazı enstitüleri biraraya getiren yükseköğrenim kurumu, aynı zamanda Paris akademisinin yönetim merkezi. Bu kurum adını, kurucusu Robert de *Sorbon'*dan alır. Başlangıçta kolejdi, yani yoksul öğretmen ve öğrenciler için yatılı okuldu. Burada ilâhiyat öğretilirdi. 1257'de kurulan Sorbonne, bağışlarla zenginleşti, Guillaume de Saint-Amour ve Henri de Gand'ın öğretimiyle desteklendi ve böylece yoksul öğrencilerin dışında, paralı ve gündüzlü öğrencileri de kabul etti. Sorbonne bir *müdür,* bir *başrahip,* dört *bilgin* (kuralların korunması için en yaşlılar arasından seçilirdi) ve *vekilharçlar* tarafından yönetilirdi. Hepsi seçimle işbaşına gelirdi ve kurumun bütün üyeleri eşit sayılırdı.

Dilenci tarikatlarının rekabetlerine rağmen Sorbonne gittikçe daha fazla etki kazandı. İskolastik ilâhiyatı yenileştirdi, vicdan konularında incelemeyi derinleştirdi, zengin bir kütüphane kurdu ve ilk matbaacılara kapılarını açtı (1469). Felsefe ve Yunanca kürsülerine sahip olan ve XIV. yy.dan itibaren ilâhiyat lisansının üçüncü sınavı (*Sorbonique*) yapılan Sorbonne, 1554'te İlâhiyat fakültesinin genel tartışma yeri oldu. Bundan sonra (bu iki kurum aynı kuruluşlar olmakla birlikte) İlâhiyat fakültesi de «Sorbonne» adını aldı.

1625'te Richelieu binaların yeniden yapılmasına karar vererek Lemercier'yi bu işle görevlendirdi. Yapı işleri 1642'de bitti. 1635'te kardinal kapellanın (1653'te tamamlandı) yapımına ilk taşı koydu. Devrimde kapanan Sorbonne'a, 1802'de Louvre'da, 1821'de de Paris akademisinde kalan sanatçılar yerleşti. 1885-1901 Arasında, kapella dışında, bütün binalar, Nénot'nun planlarına göre yeniden yapıldı. Kuzeyde Écoles sokağı (esas cephe), batıda Sorbonne ve Victor-Cousin, güneyde Cujas ve doğuda Saint-Jacques sokakları arasında hemen hemen muntazam bir dikdörtgen meydana getirir. Cephesi sembolik heykellerle süslüdür. İçeride, büyük amfiteatr'da Puvis de Chavannes'ın *Kutsal Orman'*ı; şeref merdiveninde, koridorlarda ve amfiteatr'larda Henri Martin, Dagnan-Bouveret, Besnard, Roll ve Lhermitte'in yağlıboyaları vardır. Philippe de Champaigne'in tablolarıyle süslü kapellada, Richelieu'nün Girardon tarafından yapılan (1694) mezarı bulunmaktadır. Sorbonne dünyanın en önemli üniversite kültür merkezlerinden biridir. (L)

SORBOZ i. (fr. *sorbose*). Kim. Formülü $C_6H_{12}O_6$ olan ketonik şeker (ketoheksoz); 154° C'ta ergiyen dekstrojir türü mayalanmış üvez sularından çıkartılır; bu sular da, sorboz bakterilerinin sorbite etkimesiyle meydana gelir. (L)

SORBUS i. Üvez ağacının ilmî adı. (L)

SORDELLO di Mantova veya **SORDEL,** italyan saz şairi (Goito, Mantova yakınları 1200'e doğr. - 1269'dan sonra). Provence'ta yaşadı ve Raimond Bérenger IV tarafından korundu. Hepsi provence dilinde yazılmış olan şiirlerinden en ünlüsü *planh* veya ağıttır. Burada kalpsizlikle suçladığı avrupa prenslerini, yeni ölen Aulps senyörü Blacas'ın yüreğini yemeğe çağırır (1237). [L]

SOREDİ i. (fr. *sorédie*). Likenlerin talından ayrılarak çelik gibi üreyebilen küçük yuvarlak kütle. (L)

SOREİL (Arsène), belçikalı profesör ve denemeci (Rendeux-Bas, Lüksemburg eyaleti 1893). Victor Basch okulunda yetişti. Estetikçi olarak *İntroduction à l'Esthétique Française* (Fransız Estetiğine Giriş) [1930] adlı bir eser yayımladı. Ayrıca sanat ve edebiyat denemeleri yazdı: *Le Génie de L'Image* (İmge Dehası) [1937]; *Plaisir aux Lettres* (Edebiyat Zevki) [1950]; *De Liré à Liry* (Liré'den Liry'ye) [1958]; *L'Inconnu du Pitti* (Pitti'nin Yabancısı) [1960]. 1933'te, köyde geçen çocukluğunu dile getiren *Dure Ardenne* adlı bir hikâye kitabı yayımladı. 1965'te iki yeni eseri basıldı: *Raisons Vives* ve *Feux d'Aulne.* (L)

SOREKS i. Böcekçil küçük memeli hayvan.

— ANSİKL. *Soreksgiller'*den olan böcekçil küçük hayvanların hepsine (*sorex, crossopus, crocidura* v.b.) genellikle *soreks* denir. Ama asıl soreksin otuz dört türü vardır. Küçük, ince yapılı, ipek gibi yumuşak tüylü, ince uzun başlı olan bu hayvanlar ilk bakışta fareye benzer, ama sivri ağzıyle fareden ayrılır; bunlar her çeşit hayvana (fare, küçük kuş, böcek v.b.) saldıran yırtıcı hayvanlardır. Bu bakımdan tarım için son derece faydalıdır. Daha çok gececi olan bu hayvanlar inlerde, eski duvarların deliklerinde, ağaç kavuklarında yaşar, evlerin dolaylarında dolaşmayı sever. Küçük soreks (*Sorex minutus*) Avrupa'daki memeli hayvanların en küçüğüdür (5 sm). [L]

SOREKSGİLLER çoğl. i. Soreksleri kapsayan böcekçil memeliler familyası. (L)

SOREL, Kanada'da (Quebec) şehir, Richelieu ile Saint Laurent'in birleştiği yerde; 17 150 nüf. Irmak limanı. Gemi yapımı. Dökümevi. Konfeksiyon. Titanyum. Allard gölü bölgesinde çıkarılan ilmenit'in işlenmesi. (L)

SOREL (Agnès), Charles VII'nin gözdesi (Fromenteau, Touraine 1422 - Anneville, Normandiya 1450). Önce İsabelle de Lorraine'in maiyetindeydi, kral ona Beauté-sur-Marne derebeyliğini verdi, bu yüzden kendisine DAME DE BEAUTÉ dediler. 1444'ten itibaren Charles VII'yi büyük ölçüde etkiledi. Fransa kralının ilk resmî metresi oluşuyle kamuoyunda yankı uyandırdı. Kralın değerli danışmanlarını (Richemont, Jacques Coeur, Bureau kardeşler) destekledi, fakat kendisinden dört kız edinen kral üzerinde söylendiği kadar olumlu bir etkisi görülmedi. Gelecekteki Louis XI'in Sorel'i zehirlediği konusunda iddialar ispatsız kalmıştır. (L)

SOREL (Albert), fransız tarihçisi (Honfleur 1842 - Paris 1906). Diplomattı ve Taine'in çömeziydi, École des Sciences Politiques'te profesör oldu (1872), diplomasi tarihinde uzmanlaştı. Başlıca eserleri: *Histoire Diplomatique de la Guerre Franco-Allemande* (Fransız-Alman Savaşının Siyasî Tarihi) [1875], *La Question d'Orient au XVIII. Siècle* (XVIII. yy.da Doğu Meselesi) [1878], *L'Europe et la Révolution Française* (Avrupa ve Fransa Devrimi) [8 cilt, 1885-1904]. Son eserinde dış dünyanın Devrim ve Devrim'in dış dünya üstündeki etkilerini yansıttı. (L)

SOREL (Charles), fransız yazarı (Paris

Azize SOPHIA
Gangel'in tasviri
Cabinet des Estampes, Paris

SOPHİE-CHARLOTTE
P. Schenck'in gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. B.N. (LAROUSSE)

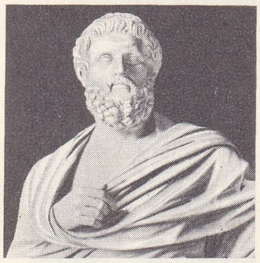

SOPHOKLES yunan mermeri detay (M.Ö. IV. yy.) Laterano müzesi, Roma

1600'e doğr. -ay.y. 1674). 1635'te Fransa tarihini yazmakla görevlendirildi. Başına buyruk bir insan olduğu için sarayda başarılı olamadı; 1663'te tarih yazarlığı maaşı kesilince, güçlükler içinde, kalemiyle yaşamak zorunda kaldı. Özellikle *La Vraie Histoire Comique de Francion* (Francion'un Gerçek Komik Hikâyesi) [1623] adlı gerçekçi romanıyle tanındı. Aynı yıl, romanı gerçeğe yaklaştırma kaygısıyle dikkati çeken *Nouvelles Françoise*'ı (Fransız Hikâyeleri) yazdı. *Le Berger Extravagant* (Zırzop Çoban) [1627] duygusal romanların bir parodisi, tamamlayamadığı *Polyandre* da (1648) burjuva törelerinin romanıdır. (L)

SOREL (Georges), fransız yazarı (Cherbourg 1847-Boulogne-sur-Seine 1922). École Polytechnique'te okudu, yirmi iki yıl mühendislik yaptı, işçileri yakından tanıdı ve işçilerin manevî bakımdan, çökmüş ve bozulmuş saydığı burjuva seçkinlerinden daha üstün olduklarını gördü. Marx'ı, Proudhon'u, Bergson'u, Croce'yi, W. James'i, Nietzsche'yi okudu; işçi sınıfının iktidara geçmesi için gerekli şartlarını belirtti. Ona göre bu sınıf, parlamenterlerle ve aydınlarla uzlaşmaksızın, kendi medeniyetini kurma yolunda mücadeleye girişmelidir. İşçi sınıfı, sınıf kavgasını kesintisiz ve dolaysız bir eylemde sürdürerek şiddete başvuracaktır. Sorel bu anlayışını *Mouvement Socialiste* (Sosyalist Hareket) gibi dergilerde yayımladığı makalelerini biraraya getiren *Reflexions sur la Violence* (Şiddet Üstüne Düşünceler) [1908] adlı eserinde ortaya koydu. Şiddetin sürekli olarak uygulanması yolundaki görüşü, her türlü eylemde bir mitosun zorunluluğuna inanışı ve reformcu demokratlara yöneltdiği tenkitler, XX. yy. başlarında birçok aydını etkiledi; Lenin ve Mussolini gibi apayrı insanların yetişmesinde kesin bir rol oynadı. Başlıca eserleri: *La Ruine du Monde Antique* (İlkçağ Dünyasının Yıkılışı) [1898]; *Les Illusions du Progrès* (Gelişme Kuruntuları) [1908]; *Matériaux d'une Théorie du Prolétariat* (Bir Proletarya Teorisi İçin Malzeme). [L]

Sorel (Julien), Stendhal'in *Kızıl ile Kara* adlı romanının kahramanı. Utangaçlığını ve duygusallığını ihtiras ve atılganlıkla yenmeğe çalışan bir tiptir. (L)

SORENSEN (Théodore-Chalkin), amerikalı kanun adamı ve yönetici (Lincoln, Nebraska 1928). Kennedy'nin başkanlık seçimi kampanyasında ortaya atılan «brain-trust» (beyin takımı) siyasetini 1960'tan sonra canlandırdı. Önce Kennedy'nin, sonra Johnson'ın hizmetinde A.B.D. cumhurbaşkanı özel danışmanı oldu (1961-1964). [L]

SORESİNA, İtalya'da komün, Lombardia'da (Cremona ili); 10 500 nüf. (L)

SORESİNA (Alberto), italyan bestecisi (Milano 1911). Torino ve Milano'da öğretmenlik yaptı. Tiyatro müziği (*Occhio di Sole*, 1941; *Lanterna Rossa*, 1942; *L'Amuleto*, 1953), orkestra eserleri (*Il Santo*, 1940; *Concerto*, 1954; *Divertimento*, 1956; *Sonata*, 1961), koro eserleri, oda müziği, piyano parçaları besteledi. (L)

SORGE (Georg Andreas), alman müzik nazariyecisi ve bestecisi (Mellenbach, Thüringen 1703 - Lobenstein 1778). Lobenstein sarayında ve şehrinde orgculuk yaptı. Klavye eserleri besteledi: piyano için altı sonat (1738), 24 prelüd, sonatin, fantezi, toccata; italyan tarzında sonatinler v.b. Sonatin defterlerinden birini J.-S. Bach'a ithaf etti. Ayrıca birçok nazarî eser yazdı: *Vorgemach der Musicalischen Composition* (Beste Öncesi) [1745-1747], *Compendium Harmonicum* (Armani Derlemesi) v.b. Sonuçlu tonları Tartini'den önce buldu. (L)

SORGE (Reinhard Johannes), alman şairi (Rixdorf, Berlin 1892 - Ablaincourt 1916). Nietzsche'nin çömeziydi, Aziz François d'Assisi'ninkini andıran bir çeşit mistisizme yöneldi. Çağına hâkim olan anlatımcı anlayışı benimsedi. *Der Bettler* (Dilenci) [1912] adlı dramı zamanın en güçlü eseri sayılır. Ayrıca, din değiştirmeğe bir çağrı olan *Metanoeite* (1915) ve yeni dindarlara adadığı *König David* de (Kral David) [1916] sayılabilir. Sorge, Birinci Dünya savaşında öldürüldü. (L)

SORGE (Richard), sovyet gizli ajanı (Bakû 1895 - Tokyo 1944). Aşırı sol partilerde çalıştı, 1918'den itibaren Almanya'daki bütün devrimci hareketlere katıldı. Sovyet Gizli servisine girdi (1929), iki alman gazetesi ve bir hollanda gazetesi tarafından Tokyo'ya basın muhabiri olarak gönderilmeyi başardı. Tokyo'da alman elçiliğinin güvenini kazandı (1933), bu elçilikte basın ataşesi olarak çalıştı. Naziliğe bağlı görünerek Almanya elçisinin yakın dostu oldu, eylül 1939 - nisan 1941 arasında Moskova'ya çok önemli bilgiler yolladı, özellikle Stalin'e Japonya'nın S.S.C.B.'ye saldırmayacağını haber verdi. Japon Gizli servislerince kimliği meydana çıkarıldı, tutuklandı (ekim 1941) ve 7 kasım 1944'te Tokyo'da idam edildi. Çalışmaları uzun yıllar gizli tutuldu. (L)

SORGU i. (*sormak*'tan *sor-gu*). Huk. *Yeni*. Ceza muhakemesi hukukuna göre, sanığın araştırma konusu olay hakkında hâkim karşısındaki beyanı. *Esk*. İstintak. (Bk. ANSİKL.) || *Sorgu hâkimi* (veya *yargıcı*), ilk soruşturmayı açan ve yürüten hâkim. Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Sorgu sual*, sorma, soruşturma. || *Sorguya çekmek*, birine birçok soru yönelterek suç niteliğindeki bir meselede rolü olup olmadığını araştırmak: *Miralay Osman bey, Mülâzımıevvel Şevket Efendinin getirdiği tutukluları, birer birer sorguya çekmeye başladı* (S. Kocagöz).

— ANSİKL. Huk. Sanık çoğu zaman olayı en iyi bilen kimse olarak hâkime yardım edecek durumdadır. Sanığın sözleri yargılanan uyuşmazlığın çözülmesini kolaylaştırır ve çabuklaştırır.

Ceza Muhakemeleri Usulü kanununa göre sanığı *sorgu*'ya çekmek yetkisi hâkime verilmiştir. Meşhut suçlarda ve gecikmesinden zarar doğacağından korkulan hallerde de sanığı sorguya çekmek yetkisi hâkimindir. Bu kuralın bir istisnası vardır. Meşhut Suçların Muhakemesi Hakkındaki kanunun uygulandığı durumlarda savcı, sanığı sorguya çekebilir, bunun dışında bu yetki daima hâkimindir. Sorgu, sanık için bir savunma yoludur. Bu bakımdan sorgunun sanığın ikrarını elde etmek için bir araç olduğunu düşünmek ve kabul etmek yanlıştır. Kanunda yer alan hükümlere göre sorguya başlanmadan önce sanığa kendisine isnat edilen suç anlatılır ve bu konuda cevap vermek isteyip istemediği sorulur. Bu bakımdan türk hukukunda sanığın sorgu esnasında hâkimin sorularına cevap verme mecburiyeti yoktur. Diğer taraftan hâkim sanığı sorguya çekerken sanığın kendi lehine söyleyeceği sözlere ve delillere engel olmayacak bir biçimde davranmalıdır. Ayrıca sanığın birinci sorgusunda kim olduğu ve şahsî hali hakkında da bilgi alınmak gerekir. Bu durum daha sonra da sanığın şahsiyetini tanımak ve kendisine bir ceza uygulamak gerektiğinde, cezayı, sanığın şahsiyetine uydurmak bakımından gerekli olacaktır. Sanık, sorgusu sırasında olay hakkında konuşmak zorunda olmadığı halde, kimliği hakkında bilgi vermek, soruları cevaplandırmak zorundadır, çünkü Cz. kn. md. 528'e göre buna aykırılık suç teşkil eder.

● *Sorgu hâkimi*, sorgu hâkimliği makamını işgal eden ve ceza muhakemesi alanında aslî görevi ilk soruşturmayı yapmak olan bir hâkimdir. (Bk. İLK *soruşturma*.) Sorgu hâkimliği asliye mahkemesi nezdinde kurulmuştur. İşlerin azlığı veya çokluğuna göre sayısı da artıp eksilebilir. Sorgu hâkimi kamu davası hazırlanırken ilk soruşturmadan geçmesi mecburî olan veya savcının takdiriyle ilk soruşturmadan geçmesi istenen işlerde bu devredeki işleri yapar. Bu işler önce savcının düzenlediği talepname üzerine ilk soruşturmayı açmaktır. Ancak bu talepnamede eksiklikler olduğu takdirde sorgu hâkimi bunu reddedebilir. Fakat eksikliklerin tamamlanmasıyle yine bu iş ilk soruşturmadan geçebilecektir. Sorgu hâkimi ilk soruşturmayı açtıktan sonra gerekli soruşturma işlemlerini yapar ve ilk soruşturma sonunda bir karar verir. Buna göre ya sanık hakkında son soruşturmanın açılmamasına veya açılmasına karar verilir. Bunun dışında bir engel dolayısıyle (msl. sanığın gaip olması) ilk soruşturma yapılamamışsa bu durumda durma kararı verilir ve engel kalktığı andan itibaren işlemler yürütülür. Sorgu hâkimi tarafından verilen bazı kararlar (bunlar meselâ son soruşturmanın açılmaması kararı) nezdinde bulunduğu asliye hâkiminin tasdikine tabi tutulmaktadır. Bu durumun doğuşu tarihî bir sebebe dayanır. Eskiden yeteri kadar hukukçu sorgu hâkimi bulunamadığı zamanlarda bu görev *müstantik* adı verilen ve hukukçu olması gerekli sayılmayan kimselere gördürüldüğünden, bunların verdiği kararların bir hâkim tarafından yeniden gözden geçirilmesi zorunlu olmaktaydı. Bugün sorgu hâkimi görevini yapanlar da diğer hâkimler gibi hukukçu olduklarından buna gerek kalmamaktadır. Ancak kanundaki bu eski hükme bugün dahi uyulmaktadır. (M)

SORGUÇ i. (fars. *ser*, baş ve *ķüç*, koç > *ser-ķüç*, koç başı'ndan [?]). Bazı kuşların başlarında bulunan uzun tüylere verilen ad: *Erkek tavus kuşunun tepesinde sorguç vardır.*

— Kıyf. *Esk*. Serpuşların ön tarafına takılan tüy ve mücevher süs. (Bk. ANSİKL.) || *Süpürge sorguç*, yelpaze şeklinde sorguç. (Süpürgeye benzediği için bu adla anılır.)

— Kuyumc. Sorguç şeklinde sıralanıp yerleştirilmiş cam iplik veya kıymetli taş demeti.

— ANSİKL. Kıyf. *Sorguç*'lar, genellikle islâm ülkelerinde hükümdarların başlıklarına takılan kuş tüylerinden ve mücevherlerden meydana gelen süs. Daha eski çağlarda, hükümdar taçlarına takılan değerli

SOPRON'un kısmî görünüşü

Foto. X (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico italiano

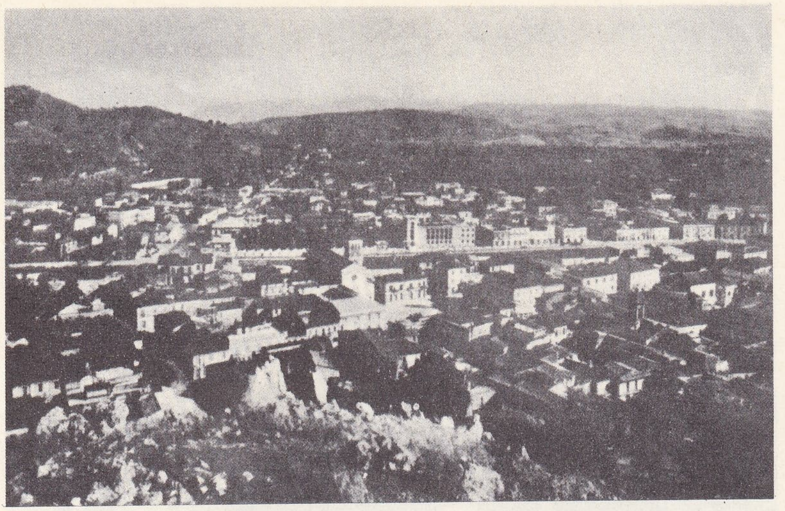

SORA

süsler vardı; fakat bunlara sorguç denmezdi. Selçuklu ve osmanlı hükümdarları sorguçları kavuklarına takarlardı. Bunlar siyah veya beyaz balıkçıl tüyünden, yuvarlak, köşeli ve değişik biçimlerde olur, değerli taşlarla süslenirdi. Bu değerli taşlar arasında, sorgucu taşıyanın zevkine göre, en çok yakut, elmas, firuze ve zümrüt kullanılırdı. Bu taşlar bazen işlenir, üzerine değişik motifler yapılır, bazen de motifsiz olurdu. Osmanlı devletinde başarı gösteren devlet adamı ve kumandanlara padişahlar tarafından sorguç gönderilirdi. Hükümranlık işareti olmak üzere padişahlar bindiği zaman atlarının da alnına sorguç takılırdı. Sorguçlar, padişahlar tarafından aralarında kadın hükümdarlar da bulunan yabancı devlet başkanlarına ve devlet adamlarına hediye olarak da gönderilirdi. Osmanlılarda ilk defa Selim III, Londra'ya elçi olarak giden Agâh Efendi ile kral George III'e, kraliçeye ve kızına birer sorguç gönderdiği gibi (1793), Ebukir'de fransız donanmasını yakan ingiliz amirali Nelson'a elmastan yapılan bir sorguç göndermişti. (ML)

Sorguççular çarşısı, Kapalıçarşı'da (İstanbul) Halıcılar, Bedesten ve Bakırcılar arasındaki çarşı. Evvelce Bedesten içinde yer alan Sorguççular çarşısı 21 kasım 1652'de çıkan yangınla harap oldu. Kâgir olarak yeniden yapıldı. Bugün Kapalıçarşı sınırları içinde Sorguççular çarşısının bulunduğu yerde yorgancı ve tuhafiyeci dükkânları vardır. (M)

SORGUÇLU sıf. (*sorguç*'tan *sorguç-lu*). Sorgucu olan: *Sorguçlu kuş.*

— Kıyf. *Esk. Sorguçlu dardağan,* Murad IV devrinde yapılan renkli kavuk. || *Sorguçlu destar,* sorguç takılmış sarık. (M)

SORGUÇLUK i. (*sorguç*'tan *sorguç-luk*). Kıyf. *Esk.* Başa giyilen börk ve üsküfün sorguç takılan yeri. (*Tüylük* de denir.) [M]

SORGUN i. Bot. Bk. SORKUN.

SORGUN, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Yozgat ili) ilçe merkezi küçük şehir; 11 500 nüf. (1970). Yozgat'ın 34 km doğusundaki bu şehir Sıvas'ı Tokat'a bağlayan yolların ayrım yerindedir; yüksl. 1 100 m. — *Sorgun ilçesi,* 1 769 km²; 69 942 nüf. (1970). Merkez ve Eymir bucakları; 101 köy. Tarla zıraatı, hayvancılık, bazı köylerde bağcılık. (M)

SORGUN suyu, SORGUNÖZÜ veya **EĞRİÖZ,** Orta Kızılırmak bölümünde, Kızılırmak'ın başlıca kolu olan Delice ırmağına dökülen akarsu. Bozok yaylasından geçen Eğriöz, Bağırganözü, Kanak deresi, Siyahözü, Kellerözü, Mısırözü gibi kolların birleşmesiyle meydana gelir. (M)

SORİA, İspanya'da şehir, Castilla la Vieja'da, Duero kıyısında, il idare merkezi; 19 300 nüf. Şehirde özellikle roman üslûbunda birçok anıt kalmıştır. XVI. yy.dan gotik üslûbunda (roman üslûbunda avlu dehlizi) manastır; Santo Tome, San Juan de Rabanera, San Salvador, San Clemente, San Gil, San Nicolas, San Juan de Duero (mudejar üslûbunda dehliz) kiliseleri. XV. ve XVI. yy.dan kalma Santa Maria la Mayor kilisesinde XVI. yy.da yapılan büyük mihrap arkalığı. — 8 km kuzeyinde Numantia yıkıntıları. — *Soria ili,* 147 000 nüf. Yüksek, seyrek nüfuslu bir bölgeyi içine alır. Yalnız kuzeyde Andalucia sıradağlarında hayvancılık (koyun) önemlidir. Güneyde Duero'nun her iki kıyısındaki verimsiz kumlarda çok büyük çam ormanları uzanır. Duero vâdisi tarıma biraz daha elverişlidir (kuru ve sulu tarım). [L]

SORİCULUS i. Hindistan'da ve Güney Asya'da dağlık bölgelerde yaygın böcekçil memeli hayvan. (*Soreksgillerden.*) [L]

SORİT i. (yun. *soros,* yığın, istif'ten *sorites* > fr. *sorite*). Mant. 1. Yığın kanıtına verilen ad; kanıt şudur: büyük sayıda taneden meydana gelen yığından bir taneyi alacak olursak yığın bozulmaz; yığının kaç taneyi almakla bozulacağını söylemek mümkün değildir; 2. bir çeşit tasım: A,B'dir; B,C'dir; C,D'dir; ..., M,N'dir, öyleyse A,N'dir.

— ANSİKL. *Sorit,* en genel anlamında, birinci ve sonuncunun dışında kapsadığı önerme sayısı kadar basit tasıma bölünebilen bileşik tasımdır: A,C'dir, imdi B,C'dir; öyleyse A,C'dir. (L)

SORKUN veya **SORGUN** i. Bot. Söğüdün körpe ve bükülgen dalı yahut bu çeşit dalı olan söğüt; sepetçi söğüdü. || Banağacının diğer adı.

— ANSİKL. Bot. *Sorkun* çeşitli söğüt türlerinden elde edilir. En çok yetiştirilen ve en iyi sorkun veren söğüt ağaçları şunlardır: gevrek söğüt (*salix fragilis*), ince ve yumuşak dallı, kabuğu az çok koyu kırmızı bir söğüttür; sepetçi söğüdü (*S. viminalis*) yeşil veya sarımtırak kabuklu ve çok verimli bir sorkun ağacıdır; üç ercikli söğüt (*S. triandra*) çok uzun ve kuvvetli dallıdır; kabuğu külrengi ve siyahımsı olur; aksöğüt veya küfeci söğüdü (*S. alba*), sarı veya kırmızımsı sarı kabukludur; kırmızı söğüt (*S. purpurea*) ise yeşil veya sarımsı kabuklu, çok bükülgen uzun dallı bir söğüt türüdür.

Sorkun her yıl kasımdan marta kadar ekilir. Kesilen dallar şu şekilde işlenir: sorkunlar üzerindeki küçük dallar temizlenir, sonra suya yatırılır, mayısta körpe yapraklar fışkırmağa başlayınca kabukları soyulur. Kabuğu çıkarılmış olan sorkun kurutulur, sonra küfe yapımında kullanılır. (L)

SORLEY (William Ritchie), ingiliz filozofu (Selkirk 1855-Cambridge 1935). Başlıca eserleri: *On the Ethice of Naturalism* (Natüralizm Ahlâkı Üstüne) [1885]; *Moral Values and the İdea of God* (Manevî Değerler ve Tanrı Kavramı) [1918]; *History of English Philosophy* (İngiliz Felsefesi Tarihi) [1920]. Ahlâk meselelerini yeni-kant'çı bir açıdan ele aldı. Hegel'ci natüralizmi tenkit etti. Ona göre tabiat, değerlerin akıl yoluyle keşfini sağlayan bir etken ve bireyi çevreleyen ahlâkî ve ilâhî evrenin bir aşamasıdır. (L)

SORMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Birine soru yöneltерek herhangi bir konuda ondan bilgi istemek: *Göz yaşlarımın içinde ona sordum: — Kalfa, annem bana çok mu benziyordu?* (R. N. Güntekin). *Çocuğu başka yerde yatırmak kabil değil mi? diye sordu* (A. H. Tanpınar). *Zekeriya Hocaya imamın nasıl bir adam olduğunu sordu* (Kemal Tahir). *Esk.* Sual etmek. ||

Sorbonne meydan ve kilisesi

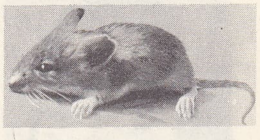

soreks

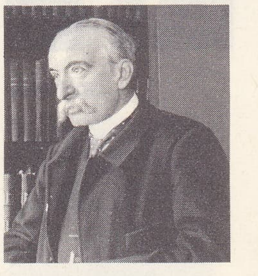

Albert SOREL

Agnès SOREL

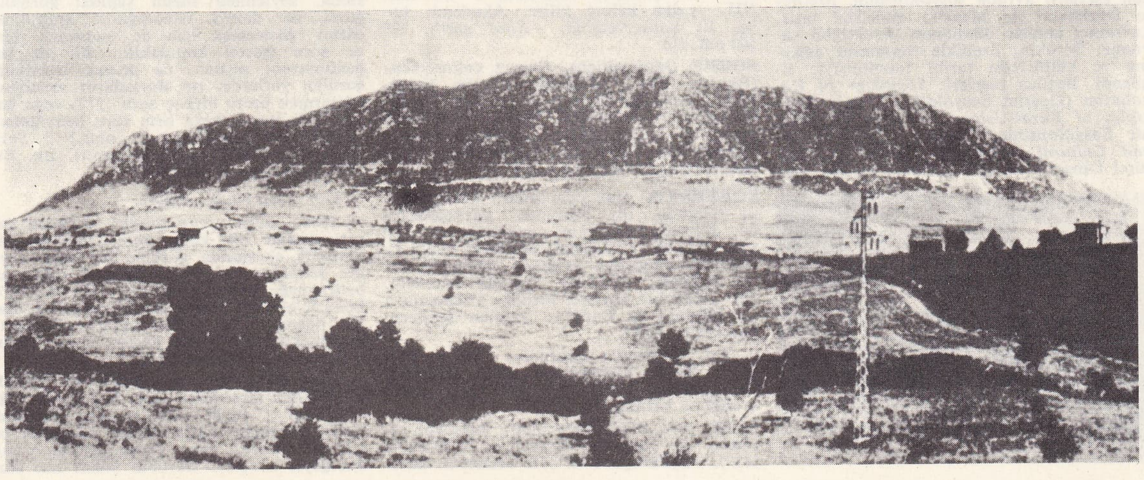

SORATTE tepesi

Foto. Vyon, Bulloz (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico italiano

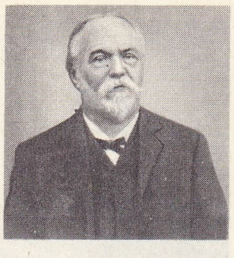

Georges SOREL

SORENSEN

sorguç («Türkische Gewänder» adlı kitaptan)

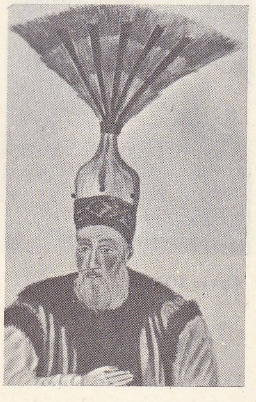

sorguç («Türkische Gewänder» adlı kitaptan)

sorkun hasatı

Aramak: —*Bizi bu kadar da unutmak olur mu? —Siz bizi hiç sormuyorsunuz artık!* (Ahmed Rasim). *Abdülhak Hâmid bir gün Caddebostanı'ndaki evime gelmiş; beni sormuş* (F. R. Atay). || Bir işin sorumluluğu kendisinde olmak, bir işten sorumlu bulunmak: *Gazetede yayımlanan her yazıyı ondan sorarlar.*

— ÇEŞ. DEY. *Sorma (sormayın* veya *sorma gitsin*), çokluk, aşırılık ve kötü bir durumu belirtmek için söylenir: *Aman bey, başımıza gelenleri sorma!* (Sabahattin Ali). *Günlerden de bir sıcak gün ki sormayın* (B. Felek). *Dün başıma öyle bir iş geldi, ki, sorma gitsin!* || *Sormak ayıp olmasın,* ayıp veya teklifsizlik sayılabilecek bir şey sorulmak istendiğinde, bir kimseden özür dilemek amacıyle söylenir. || *Arayıp sormamak.* Bk. ARAMAK. || *Hatır sormak* (veya *hal hatır sormak*). Bk. HATIR. || *Hesap* (veya *hesabını*) *sormak.* Bk. HESAP. || *Orasını* (veya *onu*) *ne sen sor, ne de ben söyleyim,* «anlatmak çok güç; beni bu konuda konuşmağa zorlama, söylemek istemiyorum» anlamında kullanılır.

◆ **Sordurmak** ettrg. f. Sormak işini yaptırmak.

◆ **Sorulmak** edilg. f. Sormak eylemine konu olmak: *O esnada hep kapıyı dikiz etti, giren çıkana bir şey sorulmadığını anlayınca yürüdü* (B. Felek).

◆ **Soruşmak** ortaklş. f. Birbirine sormak. (M)

SORMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Emmek, soğurmak. (M)

SOROCABA, Brezilya'da (Sao Paulo eyaleti) şehir, Sao Paulo'nun batısında; 109 300 nüf. Sanayi merkezi: dokuma sanayii; çimento, alüminyum. (L)

Soroçintsıy fuarı (*Soroçinskaya yarmarka*), Musorgskiy'in 3 perdelik operası (1879). Bestecinin, librettosunu Gogol'ün bir hikâyesinden ilham alarak yazdığı bu «operakomik denemesi», Musorgskiy'in lirik olduğu kadar renkli bir eserinin doğmasına yol açtı. Önce Rimsik-Korsakov ve Lyadov'un işlediği müziği, sonra C. Cui derleyip toparlayarak orkestraya uyguladı (1917). 1923'te Çerepnin ve daha sonra Lamm ile Şebalin eseri yeniden düzenlediler. (L)

SOROKİN (Pitirim Alexandrovitch), rus asıllı amerikan sosyoloğu (Turia Syktyvkar yakınları [bugün Komi muhtar cumhuriyetinde] 1889 - Winchester Massachusetts 1968). Petersburg üniversitesinde sosyoloji ve hukuk okudu, bu üniversitede doçent oldu (1916 - 1917), sonra Sosyoloji kürsüsünü kurdu ve bu kürsünün başına geçti (1919-1922). Kerenskiy'in sekreteri olarak (1917) Köylüler Sovyet Yürütme kuruluna katıldı (1917), 1918 Rus Kurucu meclisine girdi. Ölüm cezasına çarptırıldı, fakat cezası sürgüne çevrildi, 1923'te A.B.D.'ye gitti, 1930'da amerikan yurttaşlığına geçti. Minnesota üniversitesinde sosyoloji okuttu (1924-1930), Harvard'da Sosyoloji bölümünü kurdu ve yönetti (1930-1959). Amerikan ampirik sosyolojisini tenkit eden eserleri, avrupa sosyolojisinin, özellikle Durkheim ile Marx'ın etkilerini taşır, kavramcı analize dönülmesi gerektiğini savunur. Sorokin, özellikle toplumsal değişme ve kültürlerin tarihî topolojisiyle ilgilendi. Başlıca eserleri: *Sociology of Revolution* (Devrim Sosyolojisi) [1925]; *Principles of Rural-Urban Sociology* (Köy-Şehir Sosyolojisinin İlkeleri) [1929]; *Social and Cultural Dynamics* (Sosyal ve Kültürel Dinamikler) [1937]; *Crisis of our Age* (Çağımızın Bunalımı) [1942]; *Russia and the United States, Society, Culture and Personality* (Rusya ve A.B.D., Toplum, Kültür ve Kişilik) [1947]; *Reconstruction of Humanity* (İnsanlığın Yeniden Kuruluşu) [1948]; *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefesi* (Social Philosophies of an Age of Crisis) [1950]; *The Ways and Power of Love* (Sevgi Yolları ve Gücü) [1954]; *Form and Techniques of Altruistic and Spiritual Growth* (Altrüist ve Manevî Gelişmenin Şekilleri ve Tekniği) [1954]; *Fads and Foibles in Modern Sociology* (Modern Sosyolojide Geçici Zevkler ve Çılgınlıklar) [1956]; *American Sex Revolution* (Amerikan Seks Devrimi) [1957]; *Power and Morality* (İktidar ve Ahlâk) [1959]; *Basic Trends of our Time* (Çağımızın Temel Eğilimleri) [1964]; *Sociological Theories of Today* (Günümüzün Sosyoloji Teorileri) [1966]. (L)

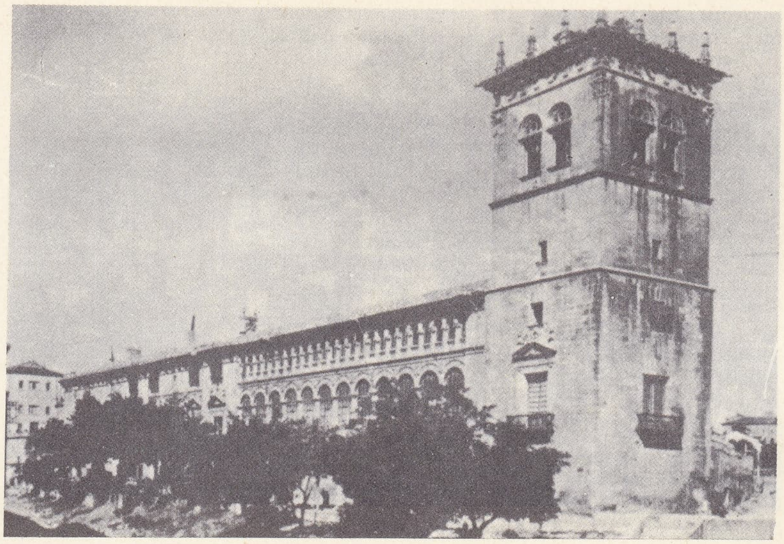

SORIA'da Gomora sarayı

SOROKSAR, Budapeşte'nin güney banliyösünde eskiden birçok almanın oturduğu eski semt. Sebze ve meyve tarımı. Dokuma ve çelik sanayii. (L)

SORONG, Yeni Gine'de şehir, Vogelkop yarımadasının kuzeybatı kıyısında; 12 000 nüf. İç kısımdaki yataklara bağlı petrol limanı. Hindistancevizi ihracatı. (L)

SORORLUK i. (lat. *soror,* kızkardeş'ten *soror-luk*). Dul bir erkeğin ölen karısının kızkardeşiyle evlenmesi; daha doğrusu evlenmek zorunda olması. (Bu âdete, Çin'de ve Kızılderililer arasında çok rastlanır.) [L]

SORÖ, Danimarka'da şehir, *Sorö* amt'ının merkezi, Sjaelland adasında; 5 600 nüf. XII. yy.dan kalma kilise. Akademi; kolej. Et konserveciliği. —*Sorö amt'ı,* 129 500 nüf. (L)

SORRE (Maximilien), fransız coğrafyacısı (Rennes 1880 - Messigny, Altın Kıyısı, 1962). Sorbonne'da ders verdi. *Les Fondements de la Geographie Humaine* (Beşerî Coğrafyanın Temelleri) [4 cilt, 1943-1952] incelemesi çok önemlidir. (L)

SORRENTO, İtalya'da şehir, Campania'da (Napoli ili), Sorrento yarımadasında, Napoli körfezinin güneyinde; 17 800 nüf. Napoli körfezinin üzerinde, bağ ve portakal bahçeleri arasında yükselen bir tüf taraçası üzerinde kurulan Sorrento, çok güzel bir sayfiye yeridir. Yarımadaya (mağaralar) ve Capri'ye yapılan gezilerin hareket merkezi.

— Tar. Yunanlılar tarafından kurulan Sorrento 420'de piskoposluk oldu. Bağımsız bir düklüktü (VII. yy.), 1137'de Norman krallığına katıldı. (L)

SORS veya **SOR** (Fernando), ispanyol gitarcısı ve bestecisi (Barcelona 1778-Paris 1839). Birçok opera ve bale besteledi. Özellikle gitar için yazdığı parçalar ve bu çalgı için hazırladığı çalışma metoduyle ünlüdür. (L)

SORSOGON, Filipinler'de şehir, Luzon adasının güneyinde; 26 000 nüf. Balıkçılık ve ticaret (abaka ve hindistancevizi içi ihracatı) limanı. (L)

SORTİ i. (fr. *sortie,* çıkış). Binalarda, fiş ve lamba bağlanarak elektrik akımı alınan uçlardan her biri. (M)

SORTİNO, İtalya'da komün. Sicilya'da (Siramsa ili), Anapo yakınında; 9 800 nüf. Sulanan bir bölgenin tarım merkezi. —Yakınında geniş Pantalica yeraltı mezarlığı (yaklaşık olarak 5 000 mağara). Büyük hidrolektrik santral. (L)

SORU i. (esk. türk. *soruğ*'dan). Bir şey öğrenmek için birine yöneltilen ve karşılık gerektiren söz veya yazı: *Bu sorulara cevap vermek zordur* (N. Ataç). *Nuh Bey bu sorudan hiç bir şey anlamamış, sahiden şaşmıştı* (Kemal Tahir) *Fakat bu soruyu hiç bir zaman anlamadım* (Ş.S. Aydemir). || Bir öğrenciye, bilmesi gereken şeyleri bilip bilmediğini anlamak için sınavda yöneltilen ve karşılık gerektiren söz veya yazı. *Esk.* Sual.

— Dilbil. *Soru eki,* soru kavramı veren ek. (Türkçede soru eki *-mı, -mi, -mu, -mü*'dür.): *Güzel mi? Doğru mu?* || *Soru cümlesi,* herhangi bir unsuru soru anlamı taşıyan cümle: *Saat kaç? Ahmet döndü mü? Nereden geliyorsunuz?* || *Soru işareti,* soru anlamı veren cümle veya kelimeden sonra konulan imlâ işareti (?). [Söz arasında, söylenilen sözün şüpheli görüldüğünü, ne demek istendiğinin anlaşılmadığını göstermek için de parantez içinde soru işareti konulabilir. Bir de beğenilmeyen, şaşılan, ne demek istenildiği sorulan yerlerde, bu duyguların aşırılığını göstermek üzere birkaç soru (???) veya ünlem (!!!) işareti veya hem soru hem ünlem işareti (?!) konulduğu da olur.] || *Soru sıfatı.* Bk. SIFAT. || *Soru zamiri.* Bk. ZAMİR. || *Soru zarfı.* Bk. ZARF.

— Din. *Soru günü,* mahşer.

— Havc. *Soru cevap düzeni,* önceden kararlaştırılan bir koda göre, radarın panaromik ekranında görülen bir uçak veya bir geminin dost veya düşman olduğunu belirlemeğe yarayan tertibat. (Bir dost söz konusu olunca, sorucu radar otomatik olarak dostun cevap verici radarını harekete geçirmekte ve böylece hemen anında tanıma mümkün olabilmektedir.)

— Huk. Belirli bir husus hakkında, T.B.M.M. üyeleri tarafından bilgi istenmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Sözlü soru,* yasama meclislerinde, cevabının sözlü olarak verilmesi istenerek sorulan soru. (Soru aslında yazılı önergeyle sorulur. Cevabın yazılı mı, söz-

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

lü mü olmasının istendiği önergede belirtilir.)

— Psikol. *Çok seçmeli sorular,* bir sorular listesinden ve buna bağlı bir cevaplar listesinden meydana gelen araştırma metodu; bunda cevaplardan biri doğrudur ve denekten bu doğru cevabı göstermesi istenir Bk. ANSİKL.

— Sosyal psikol. Bir sual varakasındaki istemlerin sorma biçimi. (Bk. ANSİKL.) || *Soru dizini,* psikometride, kişiliği araştırma tekniklerinden biri. (Bk. ANSİKL.) || *Soru diziniyle mülâkat,* standartlaştırılmış birtakım sorular dizisi yardımıyle yapılan mülâkat. (Bu çeşit mülâkata tabi tutulan kişi, sorulara ancak önceden hazırlanmış bulunan ve sayısı sınırlı olan cevaplar vermekle yetinmek zorundadır.)

— ANSİKL. Huk. *Soru,* T.B.M.M.'nin hükûmeti denetleme görevinin araçlarından biridir. Bütün T.B.M.M. üyeleri soru yetkisine sahiptir. Soru yazılı şekilde olur. Ancak cevabın yazılı veya sözlü olması mümkündür. Milletvekili veya senatörlerin soru yöneltebileceği kimseler, başbakan, bakanlar ve meclislerin başkanlık divanlarındaki yetkililerdir. Anayasa, parlamenter sistemin bir gereği olarak, soru konusunda bir sınırlama yapmamıştır. Yalnız yargı mercilerinin bağımsızlığı bakımından tehlikeler doğurabilir endişesiyle görülmekte olan bir dava hakkında yasama meclislerinde yargı yetkisinin kullanılmasıyle ilgili soru yöneltilemeyeceği, görüşme yapılamayacağı veya herhangi bir beyanda bulunulamayacağı ifade edilmiştir.

— Psikol. *Çok seçmeli sorular.* Binet ve Simon'un psikolojik testlerinden ilham alınarak düzenlenen bu araştırma metodu. A.B.D.'de uzun zamandır kullanılmaktadır; 1960'tan beri de Fransa'da Millî Eğitim bakanlığının Tıp dairesi kararıyle tıp fakültelerinde ve okullarında uygulanmaktadır. öğrenci sayısının gittikçe artması, öte yandan hastahane hekimliğine girme sırasının kaldırılması ve bunun yerine, tıp öğreniminin yıllarında alınan sınav notlarına göre öğrenci seçilmesi, denemelerin çabuk, tektip ve nesnel bir değerlendirmeye tutulmasına imkân veren böyle bir metodun kabulünü gerekli kılıyordu.

Öğrencilere hem numaralanmış sorular listesi ve ayrıca harflerle belirtilmiş bir mümkün cevaplar listesi, hem de soruların sayılarla ve çeşitli mümkün cevapların uyarlı harf için ayrılmış olan hanelerle gösterildiği bir cevaplar listesi verilir. Her soru için, doğru olan tek bir cevap vardır. Öğrenci, bunu, cevabı temsil eden haneyi işaretlemek yoluyle belirtecektir. Çoğu zaman, okutulan bir konunun programının ana hatlarını araştırmak üzere çeşitli tipten altmış soru düzenlenir. Deneme süresi bir saat olarak belirlenmiştir. Ortalama olarak adayın seçmesi için soru başına beş cevap sunulur: Bu sayı, tesadüfün payını en aza indirgemeğe yeterlidir. Cevap listelerinin mekanografik değerlendirilmesi süratlidir: hata yüzdesi de, sonuçların çift kontrolünden sonra, en aza inmiş bulunur. Notların ortalama ve eleyici niteliği, tesadüfün payını yüzde 20 oranında hesaba katmaktadır. Meselâ Fransa'da 60 sorulук bir deneme için, ortalama notu tutturabilmek üzere, çoğu zaman, 36 doğru cevap istenir. Kabul edilen adayların yüzdesi, böylece geleneksel sınavlarda gözlemlenen yüzdeye aşağı yukarı aynı düşmektedir. Denemeye tabi tutulan öğrencilerin hepsine sorulan sorular aynı olduğu için, cevap tarzının kopya çekmeyi kolaylaştırdığı göz önüne alınarak, her türlü hilenin önüne geçmek için, soru numaralarının yer değiştirdiği birkaç sual listesi tipi kullanmak çaresine baş vurulmuştur. Seçmeli soru usulüne dayanan araştırma metodu, istedikleri takdirde geleneksel sınav usullerini kullanabilen öğreticilere, asla empoze edilmemektedir. Oysa öğreticilerin çoğu, yeni metodu iyi karşılamışlardı; metodu reddedenlerin bazıları, seçmeli soru usulünün bazı sakıncalarını ileri sürmüşlerdir. Bunların başında, adayların zekâ ve sentez kabiliyetlerinin lâyıkıyle anlaşılmasını zorlaştırmak sakıncası gelir.

— Sosyal psikol. Soru listesi, göz önünde tutulan amaca göre üç çeşit sosyal soru kapsayabilir:

1. *kapalı sorular.* Bu sorularda, cevap tipleri önceden belirlenmiştir. Denek, bunlar arasında mutlaka bir seçme yapmak durumundadır. Meselâ, kahveyi tane halinde (çekilmemiş) yoksa toz halinde mi (çekilmiş) satın alırsınız. Cevaplar şunlardır: a) tane halinde; b) toz halinde; c) her iki tarzda; d) cevapsız. Bu soru tipinin üstünlüğü basitliğindedir, özellikle nesnelerin belirlenmesi ve ankete tabi tutulan direkler arasındaki sınıflama ile ilgili bütün problemler konusunda bu basitlik söz konusudur. Böylece, soruya tabi tutulan kişileri «elemek» veya «süzmek» mümkün olur. Asıl amaç, her biri arkasındakini gerektiren sorulardan kurulan bir seriyi cecaplandırmak hususunda, bu kişilerin gerekli niteliklere sahip olup olmadıklarını ortaya çıkarmaktır;

2. *açık sorular.* Bunlar, hemen hazır cevapları öngörmeyen sorulardır. Meselâ eğer serbestçe seçebilseydiniz, en büyük oğlunuz için hangi mesleği seçerdiniz? Hangi nedenlerle? Bu tip soruların üstünlüğü, en nazik konular da dahil olduğu halde, hemen bütün konuları ele almak imkânıdır. (Bununla beraber zorluk, asıl soruyu sormak tarzındadır.) Sakıncaları ise, şunlardır: soruya tabi tutulan tarafından yapılabilecek yorum hataları ve yanılma açısı. Ayrıca, mekanografinin hemen hemen kullanılmaması yüzünden, test dökümü zordur;

3. *önceden kurulu sorular.* Bu sorular yukarıdaki iki soru tipinden bazı yönler almıştır. Yani hem teklif edilen cevaplar serisi vardır, hem de başka cevapların araya girmesi ihtimali söz konusudur. Meselâ, evinizin işlerini kim yapar? Cevaplar: a) kendim yaparım; b) büyük kızımın yardımıyle yaparım; c) büyük kızım herşeyi kendi üzerine alır; d) hizmetçi yapar; e) başka imkânlar; bu imkânları lütfen açıklayın; f) cevapsız.

Bu metodun üstünlükleri şunlardır. Önce, buradaki cevap seçme imkânı, kapalı sorulardakine oranla daha büyüktür. Fazla olarak, burada, açık sorulara oranla, mekanografiyi kullanmak çok daha mümkündür. Ancak sakıncaları da eksik değildir. Meselâ, önceden kurulu soru, ankete tabi tutulan deneğin cevap verme hususunda duyabileceği bir üşenmeyi pekiştirebilir. Bu takdirde cevabın samimî olmadığından şüphe edilebilir.

● *Soru dizini,* psikometride, bir kişilik araştırması tekniğidir, buna göre bir kimseye önceden titizlikle hazırlanmış ve ampirik yoldan veya faktör analiziyle düzenleştirilip geçerli kılınmış bir dizi soru yöneltilir. Bu sorular sayesinde, kişiliğin bir veya birçok özelliği ortaya çıkarılır. Tek özelliği ortaya çıkaran soru dizinine bir evreli (*unifazik*), birçok özelliği belirtenlere ise çok evreli (*mültifazik*) denir. Bu sonuncu dizinin düzenlenmesi için, sorular, birtakım ölçekler halinde gruplaştırılır. Bunların herbiri, tek özelliğe karşılıktır. Bu tür soru dizininin başlıca örnekleri şunlardır: M.M.P.İ. (Minnesoto Multiphasic Personality İnventory), Guilford soru dizini ve Cornell İndex gibi, kişiliğin anormallik derecesini yoklamağa yarayan dizinler. (LM)

SORUM i. (*sormak*'tan *sor-u-m*). *Yeni.* Sorumluluk: *Vatandaşlarda, ayrı ayrı, bu sorum duygusunu ve sorum şuurunu uyandırmağa bakmalıyız* (F.R. Atay). [M]

SORUMAK geçl. f. (esk. türk. *sormak*'-tan). Emmek, sormak. (M)

SORUMLU sıf. ve i. (*sorum*'dan *sorumlu*). Sorum taşıyan: *Biz, bugünkü kafamızla, şairin, edebiyatçının, sözlerinden sorumlu olduğunu kavrayamayız* (N. Ataç). *Bu işin sorumlusu kim?* (*Eşanl.* MESUL.) [M]

SORUMLULUK i. (*sorumlu*'dan *sorumluluk*). *Yeni.* Bir işi üstüne alan ve o işi yapmak zorunda olan bir kimseden, gerektiğinde, yüklendiği bu işlerin hesabının sorulması durumu. *Eşanl.* MESULİYET.

— Huk. Bir kimsenin bir haksız fiil veya borcun yerine getirilmemesi sonucu diğer bir kimseye verdiği zararın tazmin edilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Bina ve inşa eseri sahibinin sorumluluğu,* bir bina veya inşa eserinin sebep olduğu zarardan dolayı, malikinin sorumlu olması (Bk. ANSİKL.) || *Borca aykırı hareketten dolayı sorumluluk,* borçlunun borca aykırı hareket etmesi sonucu alacaklının uğradığı zarardan sorumlu olması. (Bk. ANSİKL.) || *Ev reisinin sorumluluğu,* ev reisinin reisliği altında bulunan küçük, mahcur, akıl hastası ve akıl zayıflığına müptela olan kimselerin verdikleri zarardan sorumluluğu. (Bk. ANSİKL.) || *Hakkaniyet sorumluluğu,* bir zarardan dolayı sorumlu olmanın şartlarının bulunmamasına rağmen, zarar veren kimseyi hakkaniyet gereği sorumlu tutma hali. (Bk. ANSİKL.) || *Haksız fiil sorumluluğu,* bir kimsenin hukuka aykırı bir fiil sonucu verdiği zarardan sorumlu olması (Bk. ANSİKL.) || *Hayvan sahibinin sorumluluğu,* bir hayvanın verdiği zarardan dolayı sahibinin sorumlu olması. (Bk. ANSİKL.) || *Hukukî sorumluluk,* zarar veren kişinin, bu fiil için tazminata mahkûm olması. || *İstihdam edenlerin sorumluluğu,* bir işin ifasında adam kullanan kimsenin, kullandığı adamın üçüncü kişilere verdiği zarardan dolayı sahibinin sorumlu olması. (Bk. ANSİKL.) || *Karayolları Trafik kanununa göre sorumluluk.* Bk. ANSİKL. || *Müteselsil sorumluluk,* birden fazla kişinin birlikte zarar vermeleri halinde, bu zararın tümü için zarar verenlerden her birinin tek başına takip edilebilmesi. (Bk. TESELSÜL.) || *Objektif (kusursuz) sorumluluk,* zarar veren kişinin sorumlu olması için, kusurunun aranmadığı sorumluluk. || *Yardımcı kişinin fiilinden sorumluluk,* borcun ifasında yardımcı kişi kullanan borçlunun bu kimsenin borcun ifası sırasında alacaklıya verdiği zarardan sorumlu olması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Sorumluluğun hukukta iki anlamı vardır: I. bir kimse bir haksız fiil veya borca aykırılık sonucu, başka bir kimseye zarar verecek olursa, bunu tazmin etmek zorundadır. Yani birinci anlamda *sorumluluk* verilen zararın tazmin edilmesidir. Buna hukukta «*... den* (haksız fiilden, borca aykırılıktan v.d.) *sorumluluk*» denilir; II. borçlunun, borcunu yerine getirmemesi halinde, alacaklının onun malvarlığına başvurabilmesi (bu halde, borçlunun alacaklıya karşı malvarlığıyle sorumlu olmasından söz edilir). Bu tür sorumluluğa da hukukta «*... ile sorumluluk*» denilir. Bu sorumluluğun çeşitleri şunlardır: 1. kişi ile sorumluluk. Bu, borçlunun borcunu yerine getirmemesi halinde, onun şahsına elkonmasıdır. Eski devirlere ait bu sorumluluk türüne göre, borçlu borcunu yerine getirmezse onun şahsına el konulur, köle olarak kullanılır veya satılır, hapsedilir hattâ birden fazla alacaklı varsa, borçlu parçalara da bölünebilir. Bugün bu sorumluluk türü ortadan kalkmıştır. 2. malvarlığı ile sorumluluk. Bugün hâkim olan sorumluluk, borcun yerine getirilmemesi halinde, borçlunun malvarlığıyle sorumlu olmasıdır. Malvarlığıyle sorumluluk ise şu şekillerde olabilir: a) *sınırsız sorumluluk* (*gayri mahdut sorumluluk*). Bu, borçlunun borcunu ödememesi halinde alacaklıya karşı bütün malvarlığıyle sorumlu olmasıdır. Asıl olan, bu sınırsız sorumluluk halidir. Buna, borçlunun şahsî sorumluluğu da denir. Ancak, bu ikinci terim borçlunun şahsıyle sorumlu olması halinde karıştırılabileceği için kullanılması pek yerinde olmaz; b) *sınırlı sorumluluk.* Burada borçlu borcunu yerine getirmezse bütün malvarlığıyle değil de malvarlığının

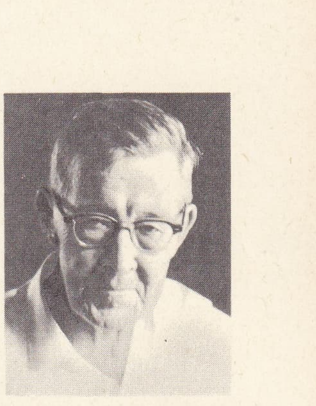

SOROKİN

SORRENTO

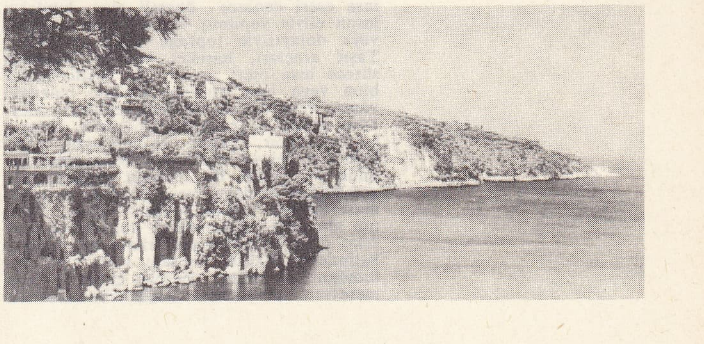

Foto. X (LAROUSSE)

belirli bir kısmıyle veya malvarlığındaki, belirli bir şeyle sorumlu olur. Bu sorumluluk da üç çeşit olabilir: aa) konu bakımından sınırlı sorumluluk. Bu halde, borçlunun sorumluluğu malvarlığının belirli bir bölümüyle sınırlanmıştır. Bu sınırlama genellikle kanundan doğar ama, alacaklı ve borçlunun anlaşması sonucu da olabilir. Kanunda belirtilen sınırlı sorumluluk hallerinden en önemlisi, devletin mirasçı olması hali için düzenlenmiştir. Bu hükme göre, devlet mirasçı olduğu zaman, tereke borçlarından dolayı sadece terekede bulunan mallarla sorumludur. Bunun gibi karıkoca arasında mal ortaklığı veya mal birliği kabul edilmişse kadının bazı borçları için sorumluluğu sadece şahsî mallarıyle sınırlandırılmıştır (bk. MAL *ortaklığı*, MAL *birliği*); bb) eşya ile sorumluluk veya aynî sorumluluk. Bu durumda, borçlunun sorumluluğu malvarlığındaki belli bir eşya ile sınırlanmıştır. Malvarlığına dahil belli bir eşya üstünde borçlu veya bir üçüncü kişi tarafından alacaklı lehine bir sınırlı aynî hak, özellikle bir rehin hakkı tanınır, bu hakkın tanınmasıyle alacaklı, alacağını bu şey üstünden öncelikle elde etme imkânını kazanır. Ancak, bu halde dahi, prensip olarak alacaklı borçlunun diğer mallarını takip etme imkânını kaybetmez. Sınırsız sorumluluktan fark ise şuradadır: borçlunun borçlandığı zaman ile malvarlığının icra yoluyle takip edildiği zaman arasında, malvarlığının birtakım değişikliklere uğraması mümkündür. Sınırsız sorumlulukta, alacaklı ancak takip zamanı borçlunun malvarlığında ne varsa onu takip edebilir. Daha önce malvarlığından çıkmış olanlar üstünde bir hak ileri süremez. Oysa, belirli bir eşya ile sorumlulukta durum farklıdır. Meselâ, borçlu, alacaklıya otomobili üstünde bir rehin hakkı tanımışsa, daha sonra bu otomobilini başka bir kimseye satsa bile, otomobil rehin hakkıyle yükümlü olarak geçer. Diğer bir deyişle bu halde alacaklıya tanınan rehin hakkı, mal kimin elinde olursa olsun ona karşı ileri sürülerek alacağın elde edilmesi temin edilmiş olur. Görülüyor ki, eşya ile sınırlı sorumluluk halinde, alacaklı lehine, üstünde sınırlı aynî hak tanınmış olan şeyin borçlunun malvarlığından çıkması bir şey ifade etmemektedir. Bu durum, alacaklı için oldukça önemli bir garanti teşkil eder; cc) miktarla sınırlı sorumluluk. Bu, borçlunun bütün malvarlığıyle değil de sadece belirli bir miktarla sorumlu olmasıdır; meselâ kefil, sadece kefalet sözleşmesinde gösterilen miktarla sorumludur. Bunun gibi, otelci ve hancılar da, yolcuların birlikte getirdikleri eşyanın zarara uğraması veya kaybolması halinde, kendi ve müstahdemlerinin hiç bir kusuru olmadığını ispat etmedikçe ancak yüz lira ile sorumlu olurlar.

● *Bina ve inşa eseri sahiplerinin sorumluluğu.* Bu sorumluluk da bir objektif sorumluluk halidir. Buradaki objektif sorumluluğun temeli genel olarak tehlikeye dayandırılır. Ancak bunun yanında bina sahibinin sorumluluğunu, tehlike fikrine değil de özen borcuna dayandıranlar da vardır. Bina ve inşa eseri denince, bunun içine önce yapı girer. Yani toprağa bağlı olarak yapılmış, az veya çok kapalı ve insan veya hayvanların barınmasına ayrılmış bir yapı eseri. Bunun yanında diğer inşa eserleri denince anlaşılan şey, insan eliyle yapılmış toprağa doğrudan doğruya veya dolayısıyle bağlı olan her türlü madde girer. Su kanalları, yeraltı veya yerüstü elektrik tesisleri, barajlar v.b. Buna göre, bina veya inşa eseri denince önemli olan, bunların insan eliyle yapılmış ve doğrudan doğruya veya dolayısıyle toprağa bağlı olmasıdır. Taşıt araçları, hareket halinde olmadığı sürece inşa eseri sayılır. Bu şekildeki bir bina veya inşa eserinin maliki, binadaki yapım veya bakım noksanı sebebiyle meydana gelen zarardan kusuru olsun olmasın sorumlu olur. Yapım noksanından, yapılışta bir teknik eksikliğin bulunması halinde söz edilir. Bir binanın yapılmasında gereğinden az demir veya çimento kullanılması halinde yapım noksanı vardır. Binanın amacına uygun olarak kullanılması gerekli olan koruyucu tedbirlerin alınmaması halindeyse, bakım noksanı veya kötü bakımdan söz edilir: meselâ çürümüş olan merdiven tahtalarının değiştirilmemesi bir bakım noksanıdır; bu sebeple bir zarar meydana gelirse, bundan bina sahibi sorumlu olur. Bu şartlardan birinin bulunması halinde, binanın veya inşa eserinin maliki, kusuru aranmaksızın sorumlu olur. Binayı kendisi yapmamış, hattâ binayı kendisi değil de başkası kullanıyor olsa bile durum böyledir. Bina sahibi, binayı yapan müteahhidin kusurlu olduğunu veya binada bulunan kiracıların binaya iyi bakmadıklarını ileri sürerek sorumluluktan kurtulamaz. Ancak, mücbir sebebi ispat etmesi onu sorumluluktan kurtarır. Bunun dışında kalan hiç bir hal sorumluluğu ortadan kaldırmaz. Yapım veya bakımda başkasının kusurlu olması, malike ancak onlara kusurları nispetinde rücu etme imkânını verir. Malik, zararı her şeye rağmen bizzat öder ve ondan sonra bu zarara sebep olan kimselere baş vurur. Bunun dışında bina veya inşa eseri henüz bir zarar vermemiş olmakla beraber, zarar verme tehlikesi ortaya çıkmışsa, ilgili bulunan herkes malikten, gerekli tedbiri almasını isteyebilir. Malikin bunu yerine getirmemesi halinde, baş vurma üzerine gerekli tedbirlerin neler olduğuna mahkeme karar verir.

● *Borca aykırı hareketten dolayı sorumluluk.* Borçlunun borca aykırı hareket etmesi değişik hukukî sonuçlar doğurur. Önce, borçlu, borcunu ifa eder, ancak bu gecikmiş bir ifadır. Bu halde temerrütten söz edilir (bk. TEMERRÜT). Bunun yanında diğer bir borca aykırılık hali, imkânsızlıktan doğabilir (bk. İMKÂNSIZLIK). İmkânsızlık, borçlunun sorumlu olmadığı bir sebepten ileri gelmekteyse, borç ilişkisini sona erdirir ve borçlu bundan sorumlu olmaz. Ancak imkânsızlığa kendi kusuruyle sebep olan borçlu, bundan sorumlu olur. Diğer bir borca aykırılık hali de, sözleşmenin müspet ihlâli veya kötü ifa halleridir. Bu hallerde borçlu borcunu yerine getirmektedir. Fakat, bu ifa, sözleşmenin şartlarına tam uymaz (msl. bir deniz motorunun satılması halinde, teslim edilen motorun deposu çatlaksa ifa yapılmış, fakat bu ifa sözleşmeyi müspet olarak ihlâl etmiştir; yapılan ifa kötüdür). Bu gibi hallerde, özel bir hüküm bulunmadıkça, kural olarak, sözleşmenin ifa edilmemesi hükümleri uygulanır ve borçlu bu sonuçtan sorumlu olur. Her türlü borca aykırı hareketten borçlu sorumludur. Ancak onun sorumlu tutulabilmesi için kusurlu olması şartı aranır. Kural olarak borçlu her türlü kusurundan sorumludur. Kusurunun ağır veya hafif olması onu sorumluluktan kurtarmaz. Ancak sorumluluğunun derecesini etkiler. Hâkim, kusurun ağırlık derecesini göz önünde tutarak, gerekli hallerde tazminatı indirebilir. Ancak belirli hallerde borçlunun sorumlu olabilmesi için kanun belirli bir kusur derecesini arar ki, bu da genellikle *kasıt*'tır (msl. hayvan alımsatımlarında, satıcı alıcıyı iğfal etmemiş ve ayrıca yazılı olarak taahhütte bulunmamışsa, hayvandaki ayıplardan dolayı sorumlu olmaz). Bunun gibi, bağışlayanın ancak kasıt veya ağır ihmali varsa, bağışlananın uğradığı zarardan sorumlu olur. Bunun aksine olarak, borçlu alacaklıyle yaptığı bir anlaşma sonucu, belirli bir dereceye kadar vermiş olduğu zarardan sorumlu olmayacağını belirtebilir. Buna *sorumluluktan kurtulma anlaşması* denir. Böylece bir anlaşma yapan borçlu, hafif kusuruyle vermiş olduğu zararlardan dolayı alacaklıya karşı sorumlu olmaktan kurtulur. Ağır ihmal veya kasıt için böyle bir anlaşma yapılamaz. Bunun dışında kanunda belirtilen iki halde, borçlu, hafif kusurundan dolayı bile sorumlu olmayacağını belirtemez. Bu iki hal şudur: 1. alacaklı, borçlunun hafif kusurundan dolayı sorumlu olmayacağını kabul ettiği zaman borçlunun hizmetindedir (msl. işveren, bir işçiye karşı, hafif kusuruyle vermiş olduğu zarardan sorumlu olmayacağını ileri süremez); 2. sorumsuzluk kaydı, hükûmet veya yetkili amme tüzel kişisi tarafından imtiyaz şeklinde verilen bir işletmenin faaliyetinden dolayıdır (meselâ, petrol ortaklığı, kendisine verilen imtiyaz sonucu yapacağı araştırmalar sırasında, arama alanındaki gayrimenkul sahipleriyle anlaşarak, arama sırasında, hafif kusuru ile vereceği zarardan sorumlu olmayacağını ileri süremez). Ticaret kanununda bulunan diğer bir sorumsuzluk anlaşması yasağı da taşıma sözleşmesine ilişkindir. Buna göre, taşıyıcı her türlü kusuru için sorumsuzluk anlaşması yapamaz. Borcun ihlâl edilmesi sonucu borçlunun sorumluluğu ya aynen ifanın zorla yaptırılması veya tazminattır. Borçlunun borcun yerine getirilmemesinden dolayı sorumlu tutulması için, alacaklının, borçlunun kusurunu ispat etmesi gerekmez. Aksine borçlunun, borcun ihlâl edilmesinde hiç bir kusurunun bulunmadığını ispat etmesi gerekir ki, sorumluluktan kurtulsun. Durum haksız fiillerdekinin tamamen tersi olmaktadır. Haksız fiilerde, zarar gören kimse, faili sorumlu tutmak için onun kusurunu ispat etmek zorundayken, burada ispat yükünün yer değiştirdiğinden söz edilmektedir. Zira borcun ihlâlinde kusuru ispat edecek olan alacaklı değil, aksine, kusursuzluğu ispat edecek kimse tam borçlu olmaktadır. Bk. İFA.

● *Ev reisinin sorumluluğu.* Ev reisi denetimi altında bulunan, küçük, mahcur akıl hastası ve akıl zayıflığıyle malul olan kimselerin üçüncü kişilere vermiş olduğu zararlardan sorumludur. Bu, özen borcuna dayanan bir objektif sorumluluk halidir. Haksız fiil failinin kusurlu olması aranmadığı gibi, ev reisinin de kusurunun bulunması gerekli değildir. Sadece yukarıda sayılan kişilerin fiiliyle zarar arasında bir illiyet bağının bulunması yeterlidir. Bunun gibi, zarar veren kimse kusurluyse, onun kusuru ev reisini sorumlu olmaktan kurtarmaz. Ev reisinin sorumluluktan kurtulması için kusursuzluğunu değil de gerekli olan özeni göstermiş olduğunu ispat etmesi lâzımdır. Ev reisi, halin icabına göre gerekli olan özeni gösterdiğini ve buna rağmen zararın meydana gelmesine engel olamadığını ispat edebilirse sorumluluktan kurtulur. Bunun gibi, gerekli olan özeni göstermiş olsaydı bile zararın meydana geleceğini ispat etmesi de onun sorumluluktan kurtulması sonucunu doğurur. Ev reisinin, halin icabına göre göstermesi gereken özenin ne olduğu, her durumun özelliğine göre ayrı değerlendirilir.

● *Hakkaniyet sorumluluğu.* Kural olarak kusurlu sorumluluk hallerinde verilen bir zarardan sorumlu tutulabilmek için, haksız fiili ika eden kimsenin temyiz kudretinin bulunması şarttır. Aksi halde kusuru olmayacağı için sorumlu tutulamaz. Ancak öyle haller olabilir ki, bir kimse temyiz kudretine sahip olmamasına rağmen, ika etmiş olduğu haksız fiilden dolayı sorumlu tutmamak, hakkaniyete aykırı düşer (msl. Akıl hastahanesinde yatmakta olan çok zengin bir akıl hastası, bakıcısının üstüne saldırarak bir bacağını kırar ve onu çalışamaz hale getirirse, genel kural uygulandığı zaman, akıl hastasının temyiz kudreti olmadığı için sorumlu tutmamak gerekir. Ancak, çalışma gücünü kaybeden bakıcının durumu ele alınacak olursa ona da hiç bir tazminat isteme imkânını vermemek hakkaniyete aykırı olur. İşte bu sebeple kanun, bu gibi hallerde hâkime bir takdir yetkisi verir). Hâkim olayın incelenmesi sonucu temyiz kudreti bulunmayan kimsenin tazminat ödemesini hakkaniyet gereği kabul edecek olursa, onu tazminata mahkûm eder (Borçlar kn. md. 54). Bu gibi hallerde sorumlu tutulma için temyiz kudreti aranmadığından objektif sorumluluğa çok yakın bir durum vardır. Buna benzer bir durum da temyiz kudretini geçici olarak kaybeden kimselerde çıkar. Temyiz kudretinin geçici olarak kaybında, kaybedenin kusuru yoksa, bu sırada vermiş olduğu zarardan sorumlu olmaz. Buna karşılık temyiz kudretinin kaybedilmesinde söz konusu kişinin kusuru varsa, bu geçici temyiz kudretinin yokluğu sırasında vermiş olduğu zarardan sorumlu olur. Bk. EHLİYET.

● *Haksız fiil sorumluluğu.* Hukuka aykırı bir fiil sonucu verilen zarardan dolayı fiili yapanın sorumluluğuna *haksız fiil sorumluluğu* denir. Zarar veren kimsenin fiili hukuka aykırıysa, fiil ile zarar arasında bir illiyet bağı varsa ve fiil kusurlu olarak yapılmışsa, fail, vermiş olduğu zarardan sorumludur ve bunu tazmin etmek zorundadır. (Bk. TAZMİNAT. HAKSIZ *fiil*.) Borçlar kanunu, kural olarak, haksız fiilden sorumlu olmak için kusuru arar. Yani prensip, kusur sorumluluğudur. Sorumluluk için kusurun her derecesi yeterlidir. (Bk. KU-

SUR.) Ancak bazı hallerde, faili sorumlu tutabilmek için kast aranır. Meselâ ahlâka aykırı bir fiille verilen zarardan sorumlu tutulabilmek için, failin kasten zarar vermesi gerekir. Bunun dışında, kusurun ağır veya hafif olması failin sorumluluğunun derecesini etkiler. Haksız fiillerde, kusur sorumluluğu kural olmakla birlikte, belirli hallerde objektif sorumluluk esası da kabul edilir. Objektif sorumluluk halinde, failin, fiilden dolayı sorumlu tutulabilmesi için kusurlu olması aranmaz. Fiil ile zarar arasında bir illiyet bağının bulunması yeterlidir. Objektif sorumluluk esası, kusur sorumluluğunun, gelişen iktisadî hayatın ihtiyaçlarına cevap vermemesi sonucu kabul edilmiş bir prensiptir ve değişik temellere dayanır. Bu temellerin başlıcaları, tehlike sorumluluğu, hakkaniyet sorumluluğu ve özen sorumluluğudur. Tehlike sorumluluğuna göre, günlük ilişkilere, tehlikeli bir aracı sokan kimse, kusurlu olup olmamasına bakılmaksızın, sırf tehlike doğurması sebebiyle, vermiş olduğu zarardan sorumlu olur. Hakkaniyet sorumluluğundaysa, verilmiş olan zarardan sorumlu tutulmaması gereken kimse, sırf hakkaniyet sebebiyle sorumlu tutulabilir. Kusurunun bulunup bulunmamasının önemi yoktur. Özen borcuna dayanan objektif sorumluluk hallerindeyse, belirli bir kimse, kanunun kendisine yüklemiş olduğu özen borcunu gereği gibi yerine getirmemiş olmaktan doğan zarardan sorumludur. Bu özeni yerine getirmemekte kusurunun bulunup bulunmamasının hiç bir önemi yoktur.

● *Hayvan sahibinin sorumluluğu.* Burada hayvanın vermiş olduğu bir zarardan dolayı sahibinin sorumlu olması ortaya çıkar. Bu sorumluluk da özen göstermeye dayanır. Hayvanın vermiş olduğu zarardan sorumlu tutulabilmek için, hayvanın maliki olmak şart değildir. Hayvandan zarar verdiği anda maddî veya manevî olarak yararlanan kimse, maliki olmasa bile sorumludur. Bu sebeple bu sorumluluğu hayvan idare edenin sorumluluğu demek daha doğrudur. Hayvanı çalmış bir hırsız bile, malik olmamasına rağmen, hayvanın vermiş olduğu zarardan sorumlu tutulur. Bundan çıkan diğer bir sonuç da, hayvan üstündeki hâkimiyetin devamlı olmasının gerekmediğidir. Hayvan zarar verdiği sırada onun üstünde hâkimiyeti olan kimsenin hâkimiyeti geçici olsa bile yine bu kimse verilmiş olan zarardan sorumludur. Zarar veren hayvanın türünün de önemi yoktur. Bu bir çiftlik hayvanı olabileceği gibi, süs hayvanı da olabilir. Bunun gibi, ehlîleştirilmiş veya ehlîleştirilmemiş olan vahşî hayvanlar da, bir kimsenin hâkimiyeti altındaysa, bunların verdiği zarardan sorumluluk söz konusudur. Mikropların vermiş olduğu zarardan sorumlu olunup olunmayacağı ise çelişmelidir. Kaçan veya terk edilen hayvanların verdiği zarardan, onları idare edenler sorumlu olmazlar. Ancak bunların kaçmaması için gerekli olan tedbirleri almayan kimse, haksız fiil kurallarına göre sorumlu tutulabilir. Hayvanın vermiş olduğu zarardan dolayı idare edenin sorumlu olması için, zararın hayvanın kendi tabiî kuvvetinden doğması lâzımdır (msl. bir atın çifte atması, bir köpeğin ısırması böyledir). Buna karşılık, zarar tamamen dış etkiler altında doğmaktaysa, sorumluluktan söz edilemez. Yolun buz tutmuş olması sebebiyle, ayağı kayan bir hayvanın zarar vermesi veya sahibinin tutup fırlattığı bir kedinin düştüğü yerde zarar doğurması halinde hayvanın kendi içgüdüsünden gelen bir hareketi bulunmadığı için hayvan idare eden sıfatıyle sorumluluktan söz edilemez. Hayvan idare edenin hayvanın fiilinden dolayı sorumlu olması için aranan diğer bir şart da, hayvanın fiili ile zarar arasında bir illiyet bağının bulunmasıdır. Bu illiyet bağının ispat edilmediği hallerde, bu sebeple sorumluluktan söz edilemez. Ancak, hayvan idare edene belirli hallerde kurtuluş beyyinesi getirme imkânı tanınmıştır. Buna göre, hayvan idare eden iki durumdan birini ispat edebilirse, sorumluluktan kurtulur: 1. halin gerektirdiği bütün özeni gösterdiğini ve buna rağmen zararın doğduğunu ispat edebilecek olursa, sorumluluktan kurtulur. Gösterilmesi gereken özen, her olayın niteliğine göre ayrı değerlendirilir; 2. halin gerektirdiği bütün özeni göstermiş olsaydı bile zarar'ın doğacağını. Hayvan idare eden gereken özeni gösterseydi bile zararın yine de doğacağını ispat edebilirse yine sorumluluktan kurtulur (msl. hayvanı, zarar gören bizzat kızdırmışsa, bu durum söz konusu olur. Buna karşılık, hayvan başkası tarafından ürkütülmüş ve bir üçüncü kişiye zarar vermişse, hayvan sahibi yine kural olarak sorumludur. Bu gibi hallerde, hayvan idare eden zararı yine öder; fakat ürkütme sonucu zararın doğmasına sebep olan kimseye sonradan rücu eder. Aynı durum, bir kimsenin hayvanının başka bir kimsenin hayvanı tarafından ürkütülme halinde de söz konusu olur. Hayvan bir kişiye veya menkul bir mala değil de bir gayrımenkule zarar vermişse, malikin bazı özel hakları vardır. Buna göre, gayrımenkul maliki, zarara göre hayvanı tutarak üstünde hapis hakkını kullanır. Hapis hakkını kullanması sonucu hayvan sahibi kendisine verilen zararı tazmin edinceye kadar, hayvanı geri vermekten kaçınabilir. Bunun yanında diğer bir hakkı da, eğer durum haklı gösteriyorsa hayvanı öldürmektir (msl. sirkten kaçan bir aslanın tarlasına girdiğini gören kimse bu hayvanı öldürebilir).

● *İstihdam edeninin sorumluluğu.* Bu sorumluluk hali de özen gösterme borcuna dayanan bir objektif sorumluluktur. İstihdam eden, yani kendi işinde bir başkasını kullanan kimse, kullandığı kişinin, yani müstahdemin başkasına zarar vermesini temin etmek zorundadır. Bunun için gerekli olan özeni göstermelidir. Bu özeni göstermezse, müstahdeminin vermiş olduğu zarardan dolayı üçüncü kişilere karşı sorumlu olur. İstihdam edenin, müstahdemin vermiş olduğu zarardan dolayı sorumlu tutulabilmesi için gerekli şartlar şunlardır: 1. istihdam edenle müstahdem arasında bir hizmet ilişkisinin bulunması. Bu hizmet ilişkisinin türü önemli değildir. Devamlı veya geçici olabilir. Aynı şekilde hizmetin paralı veya parasız olmasının da hiç bir önemi yoktur. Bu hizmet ilişkisinin bir hizmet sözleşmesine bağlı olması da aranmaz. Arada fiilî bir hizmet ilişkisinin bulunması yeterlidir. Diğer bir deyişle, aranan tek şey, arada bir tabiiyet bağının bulunması, istihdam edenin, müstahdeme talimat verecek durumda olmasıdır; 2. müstahdemin fiilinin bir haksız fiil olması. Müstahdemin işlediği fiilin haksız fiil olması yeterlidir. Ayrıca müstahdemin kusuru aranmaz. Hattâ, müstahdemin fiilinin mazur görülebilir olması da istihdam edeni sorumluluktan kurtarmaz (msl. bir kömür ocağında, işçinin elindeki fener, madendeki gazın patlamasına sebep olur ve civardaki binalara zarar verirse, istihdam eden bundan sorumlu olur); 3. haksız fiilin hizmetin görülmesi sırasında ve hizmet sebebiyle işlenmesi. Fiil ile hizmet arasında bir sıkı bağın bulunması gerekir (msl. bir şoför istihdam edenin eşyasını taşırken, bir kimseyi ezecek olursa, istihdam eden bundan sorumludur. Zira fiil iş esnasında ve iş dolayısıyle işlenmiştir. Buna karşılık, aynı şoför yolda karşısına çıkan başka bir kamyonun şoförüyle kavga edip onu bıçaklayacak olursa, istihdam eden sorumlu olmaz. Zira verilen zarar iş dolayısıyla değildir; 4. müstahdemin fiiliyle bir zarar doğması; 5. müstahdemin fiili ile zararı arasında bir illiyet bağı bulunması. Yani zarar müstahdemin fiilinden ileri gelmelidir. Bu şartların bulunması halinde istihdam eden, müstahdemin vermiş olduğu zarardan sorumludur. Bunun için ne müstahdemin, ne de istihdam edenin kusurlu olması aranmaz. Zira istihdam edenin sorumluluğu, özen borcuna dayanan objektif bir sorumluluktur. İstihdam eden kusursuzluğunu ispat ederek sorumluluktan kurtulamaz. Ancak bu sert sorumluluk, istihdam edene kurtuluş beyyinesi getirmesi imkânıyle yumuşatılmıştır. İstihdam eden, denetim, talimat ve seçimde gerekli olan bütün ihtimamı gösterdiğini ve buna rağmen zararın doğduğunu ispat edecek olursa sorumluluktan kurtulur. Nezarette gerekli olan ihtimam, istihdam edenin, müstahdemi normal denetlemiş olması ve onu başı boş bırakmamasına bağlıdır. Talimatta gerekli olanın yapılmış sayılması için istihdam edenin, işin tehlikesini ve başkalarına zarar verilmemesi için gerekli olan bilgiyi müstahdeme vermiş olması aranır. Seçimde gerekli özenin gösterilmesi ise, müstahdemin işin gereğine göre, onun yetişme şekli ve yeteneklerinin göz önünde tutularak seçilmesidir. Bu üç halde de gerekli olan özenin gösterildiğine ilişkin objektif bir kıstas yoktur. Her halin icabına göre, özenin gösterilip gösterilmediği ayrı incelenir. İstihdam eden için diğer bir kurtuluş beyyinesi de, seçme, talimat verme ve denetimde gerekli olan bütün ihtimamı göstermiş olsa bile, zararın yine meydana geleceğini ispat edebilmesidir. Yani zararın, bu üç halin bulunmamasından değil de, dış etkenlerin sonucu doğduğunun ispat edilmesidir (msl. bir şoför yolda giderken, yolun ortasında yürümekte olan bir kimseyi ezmemek için korna çalar ve yoldaki adam bu korna sesinden korkup bir kalp krizi sonucu ölürse, bu ölüm istihdam edenin görevlerini yerine getirmemesiyle ilgili olmadığı için, istihdam eden sorumlu olmaz. İstihdam edenle birlikte, müstahdem de zarar görene karşı sorumludur. Ancak müstahdemin sorumluluğu, haksız fiil esasına dayanır. Yani müstahdemi sorumlu tutabilmek için onun kusurlu olması lâzımdır. Müstahdemin de kusurlu ve dolayısıyle sorumlu olduğu hallerde, istihdam edenle müstahdem arasında eksik teselsül vardır (bk. TESELSÜL). Bu durumda zarar gören isterse istihdam edene, isterse müstahdeme başvurur. Ancak istihdam edene başvurması kendi yararınadır. İstihdam eden müstahdemin vermiş olduğu zararı tazmin ettikten sonra müstahdeme rücu edebilir. Ancak bu rücunun sonuç doğurabilmesi için, müstahdemin kusurlu olması gerekir. Kusurlu olmadığı hallerde, müstahdem verilen zarardan sorumlu olmadığı için, rücu da bir sonuç doğurmaz.

● *Karayolları Trafik kanununa göre sorumluluk.* 6087 Sayılı Karayolları Trafik kanunu, motorlu taşıt sahipleri için özel olarak düzenlenen bir sorumluluk kuralı getirmektedir. Bu kanun, motorlu taşıt, müteharrik makine (paletli ve maden tekerlekli traktör, yol makinesi, tank v.b. araçlar) ve lastik tekerlekli traktörlerin verdiği zarardan sorumluluğu düzenler. Kanun, sorumluluk yönünden zararın sigorta hadleri içinde olması veya olmamasına göre iki farklı sorumluluk şekli getirmektedir. Zarar sigorta hadleri içindeyse, kusur karinesi vardır. Bununla birlikte, doktrinde, bunun bir yumuşatılmış kusursuz sorumluluk hali olduğunu kabul eden yazarlar da vardır. Taşıt sahibi, bu durumda zararın mücbir sebep sonucu olduğunu veya hareketlerinden sorumlu olduğu kişilerin zararın meydana gelmesinde hiç bir kusuru bulunmadığını ispat etmedikçe verilen zarardan sorumlu olur. Sigorta hadleri dışındaysa, araç sahibinin sorumluluğu kusur sorumluluğudur. Yani zarar gören kimse, araç sahibi veya onun hareketlerinden sorumlu olduğu kişilerin kusurunu ispat etmek zorundadır. Trafik kanununa göre sorumluluğun bu şekli alması, 50. maddenin 1961 yılında değiştirilmesi sonucu olmuştur. 1961'deki değişiklikten önce, aynı madde, istihdam edenlerin sorumluluğuna paralel bir hüküm getirmişti. Bu eski hüküm, ihtiyaca daha iyi cevap veriyordu. Bugünkü değişiklik sonucu yukarıda açıklandığı gibi kusur esasına dayanan bir sorumluluk şekli getirmekle, ihtiyaçlara cevap vermekten çok uzak kalmıştır. Trafik kanunu sorumluluk için, Borçlar kanunundan farklı bir zamanaşımı süresi getirmiştir. Bu hükme göre, tazminat alacağı, zarar ve faile ıttıladan itibaren iki yıl ve her halde zararın meydana gelmesinden itibaren on yıldır. Trafik kazalarında sorumluluk, motorlu aracı işleten kimseye aittir. İşleten denince bundan anlaşılan, taşıtın kullanılmasında devamlı bir maddî ve manevî çıkarı olan, onun masraflarına katlanan ve fiilen tasarrufta bulunabilen kimsedir. Trafik kanunundaki taşıt sahibi kavramının da bu şekilde anlaşılması gerekir. Bugün kural olarak, trafik sicilinde, araç için ruhsat almış kimse işletici olarak kabul edilmektedir. Ancak, bunun aksinin ispat edilmesi imkânı vardır. Araç, trafik sicilinde adı yazılı kişinin elinden çıkmış ve bu yeni malikin adı sicile kayıt edilmemişse, sicile göre sorumlu olan kişi, sicilde adı yazılı kimsedir. Ancak, bunun aksi ispat edilmek suretiyle gerçek malikin sorumlu tutulması imkânı vardır. Aracın kullanılmasından işletenin yararlandığı kimseler, onun fiille-

rinden sorumlu olduğu kimselerdir. Kural olarak, bu kimselerin fiilinden sorumlu olmak için, aracın, bu kimseler tarafından, araç sahibinin rızasıyle kullanılması gerekir. Ancak belirli bazı hallerde, istisna olarak bu rıza bulunmasa bile, araç sahibini sorumlu tutmak imkânı vardır. Trafik kanununda düzenlenen sorumluluk, sözleşme dışı sorumluluktur. Yani, işleten ile aralarında bir sözleşme olmayan üçüncü kişilere verilen zarardan sorumluluktur. İşleten ile zarar gören arasında bir sözleşme varsa, sorumluluk artık bu sözleşme hükümlerine göre tayin edilir. Verilmiş olan zararın kişiye, bir mala verilmesinin önemi olmadığı gibi, maddî ve manevî de olabilir. Verilmiş olan zarar yönünden başvurulacak kimseler için, Karayolları Trafik kanunu özel hükümler getirmiştir. Zarar gören kimse belirli hallerde işletene başvuracağı yerde doğrudan doğruya sigortaya da başvurabilir. Kanun, belirli miktarda mecburî sigortayı öngörmüştür (bk. SİGORTA). Zarar gören, zararın sigorta hadleri içinde kalan kısmı için doğrudan doğruya sigortaya başvurabilir. Sigorta hadlerinin dışında kalan zararlar içinse, işletene başvurması gerekir. Belirli hallerde işletenin sorumluluğu hafiflemektedir. Zarara, zarar gören veya üçüncü kişinin de bir kusuru sebep olmuşsa, işleten ya sorumluluktan tamamen kurtulur veya ödeyeceği tazminat indirilir. Üçüncü kişi veya zarara uğrayan kimsenin kusuru ağırsa, işleten tamamen sorumluluktan kurtulur. Bu durumda üçüncü kişi veya zarar görenin ağır kusurunun illiyet bağının kestiği kabul edilmektedir. Buna karşılık, üçüncü kişinin veya zarar görenin, zararın meydana gelmesindeki kusurları hafifse, işletenin ödeyeceği tazminat indirilir. Trafik kanununa göre, işleten ile zarar gören arasında sorumluluğu kaldıran veya daraltan anlaşmalar yapılamaz. Böyle bir anlaşma yapılmışsa bu hükümsüzdür.

● *Yardımcı kişinin fiilinden sorumluluk.* Borçlu, borcunu yerine getirirken, bir yardımcı kişiden yararlanabilir. Bu, bugün gelişmiş olan ticarî ve iktisadî hayatın kaçınılmaz bir sonucudur. Borçlunun kullanmakta olduğu yardımcı kişi, borcu yerine getirirken, alacaklıya bir zarar verirse bundan borçlu sorumlu olur. Durum istihdam edenlerin sorumluluğuna benzemekteyse de zarar gören kişi yönünden bir fark vardır. İstihdam edenin sorumluluğu, müstahdemin bir üçüncü kişiye zarar vermesi halinde ortaya çıkarken, borçlunun yardımcı kişinin fiilinden sorumlu olmasında zarar gören kişi doğrudan doğruya sözleşmenin karşı tarafıdır (msl. A, ardakaşı B ile birlikte saçlarını kestirmek üzere berbere gider. B, saçlarını kestirmeyecektir; o sadece A'yı beklemek için dükkâna gitmiştir. Berberin kalfası, A'nın saçını keserken, onun kulağını da kesecek olursa, berber bundan yardımcı kişi kullanan sıfatıyle sorumlu olur. Zira kalfa, berberin B ile, olan sözleşmesinden doğan borcu yerine getirirken sözleşmenin diğer tarafı olan A'ya zarar vermiştir. Buna karşılık, kalfa, elindeki makası, B'nin dizine düşürür ve onun yaralanmasına sebep olursa, berber bu sefer de istihdam eden kimse olarak sorumlu olacaktır. Zira berber ile B arasında bir sözleşme yoktur. Kalfa ise, berberin bir işini görürken, bir üçüncü kişiye zarar vermektedir). Borçlunun, yardımcı kişinin fiilinden dolayı sorumlu olması için şu şartların gerçekleşmesi gereklidir. **1.** borçlunun bir borcu ifa veya bir hakkın kullanılması için yardımcı kişiden yararlanması. Burada önemli olan, borçlunun yardımcı kişi kullanmasının borca uygun olmasıdır. Diğer bir deyişle, borçlunun yardımcı kişi kullanmaya hakkı olması gerekir. Eğer borcun niteliğiyle veya sözleşmeye konulan bir şartla borçlunun yardımcı kişi kullanması yasaklanmışsa; borçlu, yardımcı kişi kullanan sıfatıyle değil de, doğrudan doğruya sözleşmenin ihlâli hükümlerine göre sorumlu olur. Zira, yasaklanmış olan yardımcı kişiyi kullanan kimse, sözleşmedeki bir hükme aykırı hareket etmiş, sözleşmeye göre hakkı olmayan bir şeyi yapmıştır. Bu sebeple, yardımcı kişinin fiilinden dolayı sorumluluğun gerçekleşmesi için, borçlunun yardımcı kişi kullanmağa hakkı olması gerekir. Borcun ifasına veya hakkın kullanılmasına borçlunun açık veya örtülü rızasıyle katılan kimse yardımcı kişidir. Bunun için, borçlu ile yardımcı kişi arasında hizmet veya vekâlet gibi bir sözleşmenin bulunması gerekli değildir. Borçluya ifa fiilinde tamamen tesadüfî olarak yardım eden kimse de yardımcı kişi sayılır (msl. alacaklının ev eşyasını kamyondan indirmesi için sokaktan geçen bir kimse, sırf iyilik olsun diye borçluya yardım edecek olursa, borçlu ile aralarında bir bağ bulunmamasına rağmen yardımcı kişi sayılır). *Yardımcı kişi* ile *kaim olan kişi*'yi birbirine karıştırmamak gerekir. Kaim kişi, borcun ifasında tamamen borçlunun yerini alır. Bu halde, borçlu aradan çekilmekte, artık onun ifa ile bir ilişkisi kalmamaktadır. Bu sebeple kaim kişinin bulunduğu hallerde, bu kimse yardımcı kişi olmadığı için, borçlu da yardımcı kişinin fiili sebebiyle sorumlu olmaz; **2.** yardımcı kişinin alacaklıya ifa dolayısıyle zarar vermiş olması. Zarar ifa dolayısıyle değil de, ifadan yararlanarak, borçla hiç bir ilişkisi olmayan bir yönde verilmişse, borçlu yardımcı kişinin fiili sebebiyle sorumlu olmaz (msl. buzdolabı tamiri için tamirci tarafından eve yollanan yardımcı kişi, buzdolabını tamir ederken kapağını kıracak olursa, tamirci yardımcı kişi kullanan sıfatıyle sorumlu olur. Buna karşılık gönderilen yardımcı evdeki saati çalacak olursa, tamirci yardımcı kişi kullanan sıfatıyle sorumlu olmaz. Zira zarar ifa sebebiyle değil de, bu ifa ile hiç bir ilgisi olmayan bir fiil ile verilmiştir); **3.** borcun bizzat borçlu tarafından ifa edilmesi durumunda, meydana gelen zarardan borçlunun sorumlu tutulması: borçlunun yardımcı kişinin fiilinden sorumlu tutulabilmesi için, borçlu yardımcı kişi kullanmayıp, borcu bizzat kendisi ifa etseydi sorumlu tutulması gerekirdi. Eğer borçlu borcu bizzat ifa etseydi, ortaya çıkan zarardan sorumlu olmayacak idiyse, yardımcı kişi kullanması halinde de sorumlu olmaz. Buna göre, borçlunun yardımcı kişinin vermiş olduğu zarardan sorumlu tutulabilmesi için bakılacak şey şudur: borçlu bizzat ifa etseydi, verdiği zarardan sorumlu tutulacak mıydı? Bu soruya olumlu cevap verilirse, yardımcı kişinin verdiği zarardan da sorumlu olur. Buna cevap, borçlu bizzat ifa etmeseydi sorumlu tutulmayacağı şeklinde olursa, o zaman yardımcı kişinin aynı zararı vermesinden sorumlu tutulması için başka şart aranmaz ve borçluya hiç bir kurtuluş beyyinesi getirme imkânı tanınmamıştır. Borçlu meydana gelen zararı ödedikten sonra, yardımcı kişi arasında bir sözleşmenin bulunup bulunmamasına göre farklı hukukî sebeplere dayanır. Borçluyle yardımcı kişi arasında hizmet sözleşmesi veya başka bir sözleşme varsa, borçlu, yardımcı kişiye sözleşmeye aykırılık sebebiyle rücu eder. Böyle bir sözleşme yoksa, o zaman rücu haksız fiil kurallarına dayanır. (M)

SORUMSUZ sıf. (*sorum*'dan *sorum-suz*). *Yeni.* Sorum taşımayan: *Sorumsuz bir insan.*

◆ **Sorumsuzluk** i. Sorumsuz olma durumu: *Dilediklerini yapmak sorumsuzluğunu akıl almaz bir umursamazlıkla kullanıyorlardı* (Kemal Tahir). [M]

SORUN i. (*sormak*'tan *sor-u-n*). *Yeni.* Düşünülüp çözümlenmesi, konuşulup bir sonuca bağlanması gerekli durum: *Hayır, hemen hepsi en büyük sorunlarla uğraştıklarına, o sorunları çözümleyecek doğruları bildiklerine kanmışlar, kendi kendilerini kandırmışlar* (N. Ataç). *Eşanl.* MESELE. (M)

SORUNLAŞTIRMA i. (*sorun* > *sorunlaştırmak*'tan *sorunlaştır-ma*). Fels. *Yeni.* Bir filozof veya bir deneme yazarının genel bir insanî olayla ilgili kişisel deneyini, bu olayın kabullenilmiş temellerini sorun halinde ortaya atabilecek biçimde değişikliğe uğratması. (L)

SORUS i. Eğreltiotu yaprağının alt yüzünde bulunan spor keseleri topluluğu. (Soruslarda spor keseleri belirgin şekilde birbirinden ayrılır; sorusun tamamı bazen koruyucu bir zarla kaplıdır.) || *Teşm. yol.* Pasmantarları takımından mantarların veya bazı suyosunlarının üreme organı. (L)

SORUŞMAK geçz. f. (*sormak*'tan *sor-u-ş-mak*). [Su için] Emilerek kaybolmak. || [Çamaşır için] Kurumağa başlamak. (M)

SORUŞTURMA i. (*soruşturmak*'tan *soruştur-ma*). Soruşturmak eylemi. || Aydınlatılmamış bir konu üstünde ilgililerden ve tanıklardan etraflı bilgi toplama işi, inceleme: *Kasım Efendi bu konuda daha ziyade soruşturmayı derinleştirerek...* (H. R. Gürpınar). *Savcılık tarafından bir soruşturma yapıldı.* (*Eşanl.* TAHKİKAT.)

— Huk. Ceza muhakemesinin safhalarını gösteren genel terim. (Bk. ANSİKL.) || *Hazırlık soruşturması.* Bk. HAZIRLIK. || *İlk soruşturma.* Bk. İLK. || *Son soruşturma,* hazırlık ve ilk soruşturma safhaları sonucu kamu davasının açılmasına karar verilmesiyle başlayan ve mahkemenin kararıyle sona eren muhakeme devresi. (Bk. ANSİKL.) || *Son soruşturmanın açılması kararı,* ceza yargılamasında, sanık hakkındaki isnadın ciddî ve tartışılmaya değer olduğunu belirten ve sorgu hâkimince verilen karar. (Bk. ANSİKL.) || *Son soruşturmanın durması* (veya *tatili*) *kararı.* Bk. ANSİKL.

— Mal. *Malî soruşturma,* Maliye bakanlığı elemanlarının vergi mükelleflerince beyan edilen matrahların doğruluğunu araştırmak amacıyle yaptıkları soruşturma. (Vergi mükellefleri yıl içindeki gelirlerini, yıl sonunda bağlı bulundukları vergi dairelerine bir beyannameyle bildirirler. Beyan edilen gelirlerin toplamı matrah alınarak mükellefin ödeyeceği vergi hesaplanır. Maliye, bu beyanların doğruluğunu soruşturma veya inceleme yoluyle araştırır.)

— Sosyol. *Sosyolojik soruşturma,* sistematik araştırmadan sonra sosyal olayların tasviri. (Monografik soruşturmalar, sosyal soruşturmalar, şehircilik monografileri, görüşler üstüne soruşturmalar, yoklamalar, bütünsel tasvirler, istatistik soruşturmalar, sosyometri testleri ve özel durum incelemeleri, sosyolojik soruşturma kapsamına girer.)

— ANSİKL. Huk. Ceza muhakemesi hukuku alanında *soruşturma,* muhakemenin yürüyüşü içinde yer alan ve çeşitli safha ve derecelerde değişiklik gösteren genel bir terimdir. Soruşturma denince gerek kamu davası hazırlanırken (meselâ hazırlık ve ilk soruşturma devrelerinde), gerek kamu davası görülürken uyuşmazlık teşkil eden olayın çözülüp gerçeğin ortaya çıkarılması için yapılan bütün işlemleri kapsar. Meselâ hâkimin sanık ya da tanığı sorguya çekmesi, olay yerinde keşif yapılması gibi işlemler soruşturmanın kapsamına girer. Kamu davası hazırlanırken yapılan soruşturma işlemlerini savcı yapar veya yardımcısı durumunda olan kolluk âmir ve memurlarına yaptırır. Kamu davası açıldıktan sonra ve özellikle son soruşturmada, soruşturma işlemlerini mahkeme üstüne alır.

● *Son soruşturma,* ceza muhakemesinin ikinci ve sonuncu safhasıdır. Ön soruşturmanın amacı, son soruşturmayı hazırlamak ve bunun yapılmasına gerek olup olmadığını araştırmaktır. Son soruşturma safhası kendi içinde şu devrelere ayrılır: duruşma hazırlığı, duruşma ve son karar. Son soruşturmanın özellikleri şunlardır: sözlülük, açıklık (aleniyet), bağlılık ve yüzekarşılık. *Sözlülük*'ten maksat bütün muamelelerin sözlü olarak yapılmasıdır (bir tanığın dinlenmesinde olduğu gibi). *Açıklık,* duruşmaların kural olarak açık yapılması, isteyenlerin bunu izleyebilmesi demektir. Ancak kanunda belirtilen durumlarda, meselâ küçüklerin yargılanması gibi hallerde duruşma gizli olarak yapılır. *Bağlılık,* yer, zaman ve şahıs bakımından, bütün işlemlerin aynı yerde, aynı kişilerce ve aynı zamanda yapılması demektir. *Yüzekarşılık*'tan maksat ise, işlemlerin, muhakemenin taraflarını teşkil eden savcı ve sanık hazır olduğu halde yapılmasıdır. Bu durumun istisnası sulh mahkemelerindedir. Sulh mahkemesinde savcı bulunmaz. Son soruşturma safhasının birinci devresini teşkil eden duruşma hazırlığı devresinde, duruşmanın çabuk ve istenen şekilde yapılması ve bitirilmesi için, gerekli işlemler, hazırlıklar yapılır. Duruşma günü ve saati tayin edilir, dinlenecek tanıklara davetiye yollanır. Muhakemenin en önemli devresi son soruşturmanın ikinci devresi olan duruşmadır. Duruşma devresinde özellikle deliller ortaya konur, yani tanıklar dinlenir, belge niteli-

ğindeki deliller değerlendirilir. Duruşma devresi, son soruşturmaya has özelliklerden başka, vasıtasızlık ve kesiksizlik özelliğine de sahiptir. *Vasıtasızlık*'tan maksat, yargılama yapan mahkemenin ve hâkimlerin delilleri bizzat değerlendirmesi, araya vasıta sokmamasıdır. *Kesiksizlik* ise duruşmanın ara vermeksizin yapılması ve bir oturumda uyuşmazlığın çözülmesidir. Ancak bir engelle karşılaşıldığında kesiksizlik ilkesine riayet edilmeyebilir. Bunu, kanunkoyucu da öngörmüş ve duruşmanın tâlik ve tehirini düzenlemiştir. Tehir ile tâlik arasındaki fark, tehire mahkeme başkanının, tâlike ise mahkemenin karar vermesindedir. Son soruşturmanın son devresi olan sonuç çıkarma safhasındaysa, mahkeme, yapılan bütün faaliyeti, delilleri ve işlemleri göz önünde tutarak, uyuşmazlık hakkında bir karar verir. Buna göre mahkeme sanığın fiilinin suç teşkil etmediği sonucuna vardığında sanığı beraat ettirir. Ancak mahkeme bu kararları vermeden önce iddia ve müdafaa makamlarına mütalâalarını bildirmeleri için bir hak tanır. Buna göre önce savcı esas hakkındaki mütalâasını bildirir ve sanığın beraatini veya mahkûmiyetini ister, müdafaa makamı da antitez olarak bu iddiayı çürütmeğe çalışır. Bu arada en önemli nokta son sözün sanığa verilmesidir. Mahkeme son sözü sanığa verdikten sonra kararını verebilir. Mahkeme son kararı yani hükmünü verdikten sonra bunu taraflara bildirmek zorundadır. Bu bildirme de iki şekilde gerçekleşir: tefhim veya tebliğ. Tefhim halinde karar hazır bulunanlara doğrudan doğruya ve sözle bildirilir. Tebliğ ise kararın vasıtalı şekilde (msl. posta ile) taraflara bildirilmesidir.

● *Son soruşturmanın açılması kararı.* Son soruşturma, ilk soruşturma üzerine verilen ve sanık hakkındaki isnadın zayıf olmadığını, tartışılmaya değer bulunduğunu belirten sorgu hâkimi kararına dayanır. Sorgu hâkimi, delilleri inceleyerek işin mahkemeye, yani asıl incelemeyi yaparak karar verecek ceza yargılaması merciine gidip gitmeyeceğine karar verir. Bu kararında sorgu hâkimi, sanığı suçlama durumunda değildir. Sadece, işin yargılamaya ve tartışmaya değer olduğunu belirtmekle yetinir. İlk soruşturma sonunda, isnat zayıfsa son soruşturma safhasına geçilmez. Ceza usul hukukunda, son soruşturmaya geçişe, *son soruşturmanın açılması* denir. Bu kararın verilebilmesi için delil toplama işi tamamlanmış olmalıdır. Ceza Muh. Us. kn.'na göre, sanığın cezayı gerektiren bir suç işlediği zannını verecek yeterli sebepler varsa son soruşturma açılır.

● *Son soruşturmanın durması* (veya *tatili) kararı*, son soruşturma bakımından aranan bir muhakeme şartı gerçekleşmezse ve gerçekleşmesi ihtimali bulunursa verilir. (M)

SORUŞTURMAK geçl. f. (*soruşmak*'tan *soruş-tur-mak*). Çeşitli ifadelere başvurarak, bunları deney ve bilgiyle değerlendirerek meseleyi incelemek: *Meselenin enine boyuna derinleştirilip soruşturulması gerekiyor* (H.R. Gürpınar). *Araya adamlar koyup derdini soruşturturlardı* (N. Araz). || Bu incelemeyi hülûmetin veya adlî bir mercinin emriyle yapmak. (M)

SORUTKAN sıf. (*sorutmak*'tan *sorut-kan*). *Halk dili.* Somurtkan. (M)

SORUTMAK geçz. f. (esk. türk. *sorıtmak*'tan). *Halk dili.* Somurtmak. (M)

SOS i. (fr. *sauce*). Mutf. Bazı yemeklerin üzerine dökülen domates, baharat gibi şeylerle yapılan terbiye. (M)

S.O.S. i. Radyo dalgalarıyle, ışıklı işaretlerle veya herhangi bir uzaktan iletim aracıyle yayımlanan milletlerarası tehlike işareti. || *S.O.S. vermek,* yardım istemek.

— ANSİKL. *S.O.S.*, tehlike çağrısının işaretlerinden biridir ve bu işareti gönderen geminin veya uçağın büyük bir tehlike karşısında olduğunu ve acele yardım istendiğini haber verir.

Tehlike çağrısı, bir yandan kurtarma gemilerine alarm vermek amacını güden ve birer saniyelik aralıklarla yayımlanan dörder saniyelik on iki çizgiden meydana gelen bir alarm işaretini, öte yandan üç defa tekrarlanan ve sonuna «DE» kelimesi ile geminin milletlerarası adı eklenen bir Mors işaretini (S.O.S.) kapsar.

Tehlike çağrısı, milletlerarası dinleme dalgası olan 600 m'lik dalga üzerinden yayımlanır ve bütün haberleşmeler arasında mutlak önceliği vardır: bu işareti alır almaz bütün gemiler, batma tehlikesiyle karşı karşıya olan gemiyi dinlemek için her türlü yayımı kesmek zorundadır. 1906'da, Berlin Telsiz - Telgraf konferansınca milletlerarası tehlike işareti olarak kullanılması zorunlu kılınan S.O.S., ancak 1914'te (denizde can kurtarma çalışmaları Londra Milletlerarası konferansında) bütün gemiciler tarafından kullanılmağa başladı. Üç nokta, üç çizgi ve üç noktadan meydana gelen Mors işareti, telsizlerde en çok karışma olduğu zaman bile kolaylıkla alınabildiği için oybirliğiyle kabul edildi. (S.O.S. kelimesi, «canımızı kurtarın» anlamındaki ingilizce *Save Our Souls* cümlesinin başharflerinden meydana gelmiştir.) [L]

SOSİAS, attikeli çömlekçi (M. Ö. 500'e doğru çalıştı). Özellikle kendi adını taşıyan bir kupa için (Berlin müzesi) ressam Eupronios ile birlikte çalıştığı sanılır; bu kupanın üzerinde Patroklos'un yarasını saran Akhilleus görülür. (L)

SOSİBİOS, atinalı heykeltıraş (M.Ö. I. yy.). İlkçağ sanatının ilkel evresine eğilimli bir sanatçıydı. Louvre'da bulunan imzalı mermer vazosu dikkati çeker. Bu vazonun üstünde, kabartma ve oymalarla şekillendirilmiş, ortada bir sunak, bunun yanında ayakta duran Artemis ve Hermes, arkalarında ise Apollon, Mainas, Satyros ve mim dansı yapan bir dansçı görülür. (LM)

SOSİGENES İskenderiyeli, M. Ö. I. yy.-da Mısır'da yaşamış yunanlı filozof, matematikçi ve astronom. Jül Sezar'ın yaptığı takvim reformunun esaslarını tespit etti (M. Ö. 46). Güneş'in ve Ay'ın görünür çaplarının değişimlerini buldu. Eserleri: *Peri Anelittuson* (Ters Yönde Hareketler Üstüne), *Peri Opseos* (Görünüş Üstüne), *Hypomnemata* (Açıklamalar, Yorumlar). [ML]

SOSİS i. (lat. *salsur*, tuzlu'dan *salsicia* > fr. *saucisse*). Kıyılmış ve baharat katılmış çiğ etle doldurulan bağırsak. || Kalın domuz sucuğu.

— Mutf. Genç, az yağlı sığır ve koyun etlerinin karıştırılarak kıyma haline getirilmesinden sonra içine baharat katılan ve incebağırsaklara doldurularak tütsüleme ve pişirme yoluyle olgunlaştırılan bir yiyecek türü. (ML)

SOSİTHEOS, yunan şairi (M. Ö. III. yy.), İskenderiye okulu dönemindendir. Mizahî dram tarzını canlandırmayı denedi. *Daphnis veya Lytiersas* adlı eserinden parçalar kalmıştır. (LM)

SOSİUS FALCO (Quintus), romalı konsül (M. Ö. 193). Pertinax'a karşı ayaklanan praetorlar, onu imparator ilân etmek istiyorlardı. Pertinax, ayaklananların birkaçını mahkûm etmekle birlikte, Sosius Falco'yu bağışladı. (L)

SOSNİTSKİY (İvan İvanoviç), rus oyuncusu (Petersburg 1794 - öl. 1871). Üstün zekâlı bir çocuktu. Prens A.A. Şahovskoy tarafından himaye edildi. A. S. Griboyedov ve N. V. Gogol'ün komedilerinde gösterdiği başarılı yorumla, güçlü ve orijinal bir oyuncu olduğunu ortaya koydu. Daha çok rus piyeslerinde oynadı, ama Tartuffe Polonius ve Wurm rollerinde de çok başarı kazandı. (M)

SOSNKOWSKİ (Kazimierz), polonyalı general (Varşova 1885). Varşova'da, Lwow'da ve Petersburg'da okudu, 1905'ten sonra Polonya milliyetçi kuruluşlarında çalıştı. 1914'te Polonya lejyonunda hizmet gördü. Sonra merkezî imparatorluklar tarafından 1916'da kurulan Varşova devlet konseyinin yönetici yardımcılığına getirildi. 1917'de, Pilsudski ile aynı zamanda Almanlar tarafından tutuklandı. 1919'da Varşova bölge kumandanlığına getirildi. 1920-1924 Arasında Savaş bakanlığı yaptı. 1921 Fransa - Polonya askerî antlaşmasını Foch ile birlikte hazırladı, bu antlaşmayı Paris'te imzaladı. 1926'da Poznan kolordusuna kumanda etti. 1927'de ordu genel müfettişi oldu, 1939'da başbakan yardımcılığına getirilmek istendi, fakat bu görevi kabul etmeyerek cephenin güney kesimi kumandanlığını tercih etti. Savaşın sonunda Roman-ya'ya geçti. Fransa ile antlaşmaya vardı, bakan ve cumhurbaşkanına halef oldu. Sikorski'nin ölümünden (1943) sonra Londra'daki Polonya hükûmeti tarafından Polonya kuvvetlerinin başkumandanlığına getirildi, fakat 1944'te sovyet baskısı üzerine bu görevi bırakmak zorunda kaldı (1944). 1946'da Quebec'e çekildi. (L)

SOSNOWİEC, alm. **Sosnowitz,** Polonya'da şehir, Yukarı Silezya'da (Katowice voyvodalığı); 142 500 nüf. önemli maden kömürü işletmeleri merkezi. Kok fabrikaları. Kimya sanayii. Çelik fabrikaları, Kiremit fabrikaları. Cam fabrikaları, Sosnowiec, Bedzin, Szopienice, Rozdzien ve Myslowice ile tek bir yerleşme bölgesi meydana getirme yolundadır. (L)

Sospiri köprüsü (*Ponte dei Sospiri*), Venedik'te köprü. Dukalar sarayını hapishanelere bağlar. XVI. yy.da yapılmıştır. (L)

SOSSO, Afrika'da Kanteler'in kurduğu imparatorluk; en parlak dönemini XI. yy.da yaşadı; en meşhur prensleri Sumanguru, XIII. yy.da hüküm sürdü; fetihler yapan usta bir hükümdardı. Büyük Sahra, Nijer ve Senegal arasında uzanan bu imparatorluk, Nanding hükümdarı tarafından 1250'ye doğru ortadan kaldırıldı. (L)

SOSTENUTO zf. (ital. k.). Müz. Bir nota veya bütün bir parçanın, eşit ve aynı şekilde çalınması gerektiğini belirtir. (L)

SOSTRATOS Knidos'lu, yunanlı mimar (M.Ö. III. yy.), Deksiphanes'in oğlu. Ptolemaios II Philadelphos için, İskenderiye'de, Pharos adasında dünyanın yedi harikasından biri sayılan ünlü deniz fenerini yaptı. (L)

SOSÜRİTİZASYON i. (fr. *saussuritisation*). Plajiyoklazların, ikiye bölünmesiyle soda (albit, skapolit, glokofan) ve diğer kalsiyumlu bileşikleri (epidot, zoyisit) kapsayan minerallere dönüşmesi. (L)

SOSYAL sıf. (fr. *social*). Toplumla ve toplumun çeşitli tabakalarıyle ilgili, toplumsal: *Bununla beraber bu sosyal etüdü yaptığım için bayağı memnundum* (A. H. Tanpınar). *Buna rağmen bu sefalet ve sosyal haksızlık hikâyesi beni de karartmıştı* (R. N. Güntekin).

— Bot. *Sosyal bitkiler*, pek çoğu birarada toplu bulunan ve bir bitki örtüsüne esas özelliğini veren bitkiler.

— İş huk. *Sosyal sigortalar* veya *sosyal güvenlik,* toplum ve çalışma hayatı içinde kişisel güvenliği tehdit ve tehlike altında bulunan kişiye sağlanan güvenlik tedbirlerinin tümü. Bk. ANSİKL.

— Siyaset ve İkt. Bk. ANSİKL.

— Sosyal psikol. *Sosyal atom*. Bk. ATOM. || *Sosyal psikoloji*, insan davranışlarının, sosyal grupla bağıntıları bakımından incelenmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Sosyal psikolog*, sosyal psikoloji uzmanı. (PSİKOSOSYOLOG da denir.)

— Tic. huk. Ticarî şirketlerle ilgili. || *Sosyal sermaye*, hissedarları tarafından bir ticarî şirkete yatırılan sermayenin tümü.

— Zool. Karınca, yaban arısı, bal arısı gibi toplu yaşayan hayvanlara denir.

— ANSİKL. İş huk. *Sosyal sigortalar.* Sosyal güvenlik ihtiyacı gerek toplumsal çevrenin, gerek fizik çevrenin tehlikelerine karşı ferdin korunmasının gerekli olduğu düşüncesiyle birlikte doğmuş ve gelişmiştir. Ailenin, fertlerini insiyakî olarak korumasının bu güvenliği en ilkel biçimde sağladığı söylenebilir. Bunun dışındaki sosyal tehlikeyi karşılayıcı tedbirler, şahsî tasarruf, kolektif tasarruf, kamu yardımı, özel sigorta ve mecburî sigorta sistemleri olmuştur. Daha ileri bir adım ise devletin çalışan ve çalışmayan bütün yurttaşları içine alan bir sosyal güvenlik teşkilâtı kurmasıdır.

Milletlerarası kaynaklarda da sosyal sigortalarla ilgili prensiplerin konulduğu, tavsiyelerde bulunulduğu görülmektedir. Meselâ Birleşmiş Milletler şartının 55., İnsan Hakları Evrensel beyannamesinin 22. - 25. maddeleri ve Milletlerarası Çalışma teşkilâtının işsizlikle ilgili 2; analığın korunmasıyle ilgili 3; iş kazalarıyle ilgili 17; meslek hastalıklarıyle ilgili 18, 42; hastalık si-

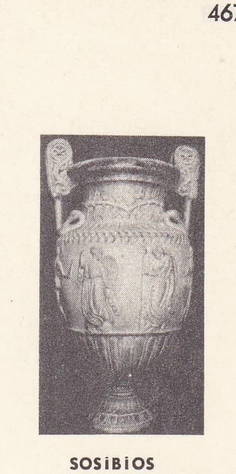

SOSİBİOS
mermer vazo
Louvre müzesi, Paris

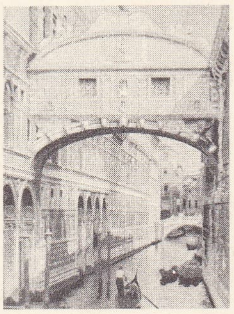

Sospiri köprüsü

Foto. Giraudon (*LAROUSSE*)

gortasıyle ilgili 24, 25; ihtiyarlık sigortasıyle ilgili 35, 36; malullük sigortasıyle ilgili 37, 38; ölüm sigortasıyle ilgili 39 ve 40 sayılı sözleşmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Avrupa Ekonomik topluluğu da sosyal güvenliğin sağlanması ve sağlanan yardımlar bakımından üye ülkeler arasında eşitlik ve denge sağlamak için gayret sarf etmektedir. İşçi akımı gerek ortak pazar ülkelerini, gerek onlara işçi yollayan ülkeleri sosyal güvenlik konusunu iki taraflı sözleşmelerle düzenlemeye sevk etmiştir. Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı teşkilâtı, sağlık müdürlükleri, enstitüler, belediye hekimlikleri, belediyelerin sağlık ve sosyal yardım hizmetleri, Sosyal Sigortalar kurumu, Bağ-Kur, T.C. Emekli sandığı, Ordu Yardımlaşma kurumu, Noter Yardım sandığı, T. C. Ziraat Bankası Memurları Sağlık Yardım sandığı, PTT Biriktirme Yardım sandığı, Polis Bakım ve Yardım sandığı, Türkiye'deki sosyal güvenlik kuruluşları arasında yer alır. 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kurumu kanununun geçici 20., Türk Ticaret kanununun 468., Medenî kanunun 77/A maddesine göre kurulan «işçi ve müstahdemlere yardım vakıfları» da bulunmaktadır.

Türk sosyal güvenliğinin en önemli kuruluşları şunlardır: T.C. Emekli sandığı (statü hukukuna bağlı olanlar için) [bk. EMEKLİ SANDIĞI (TÜRKİYE CUMHURİYETİ)]; Sosyal Sigortalar kurumu (hizmet akdiyle bağlı olarak çalışanlar için) [bk. SOSYAL SİGORTALAR KURUMU]; Ordu Yardımlaşma kurumu (Türk Silâhlı kuvvetleri mensupları için) [bk. ORDU YARDIMLAŞMA KURUMU]; Bağ-Kur. kendi nam ve hesaplarına bağımsız çalışanlara, 2 eylül 1971 günlü ve 1479 sayılı Esnaf ve Sanatkârlar ve Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu kanunu uygulanmaktadır. Bu kanunla meydana getirilen Bağ-Kur (Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar kurumu), çalışma bakanlığına bağlı, özel hukuk hükümlerine tabi bir kamu hukuku kuruluşudur. Bağ-Kur Genel kuruluna, 1479 sayılı kanuna göre sigortalı sayılanların bağlı bulundukları kanuna tabi Türkiye Tabipler birliği, Ticaret ve Sanayi Odaları birliği v.b. kuruluşlarına seçilecek üyeler ile, Çalışma, Maliye, Sağlık ve Sosyal Yardım, Sanayi ve Ticaret bakanlıkları, Devlet Planlama teşkilâtı, Sosyal Sigortalar kurumu ve T.C. Emekli sandığından gönderilecek ikişer temsilci, üniversite, akademi ve yüksekokul öğretim üyelerinden Çalışma bakanlığınca çağrılacak en çok üç üye katılır. Çalışma bakanı, genel kurulun başkanıdır.

Bağ-Kur'un gelir kaynağı, sigortalıların ödeyecekleri primlerdir. Primler her sigortalının kuruma beyan ettiği aylık gelir üstünden hesaplanır ve bu gelirin yüzde 13'üdür. Bundan başka sigortalı beyan ettiği aylığın yüzde 25'i oranında bir giriş keseneği öder. Sigortalı için kanunda belirtilen 12 gelir basamağından birini seçme imkânı vardır. Basamaklar 400, 540, 700, 900, 1 200, 1 600, 2 000, 2 400, 2 800, 3 250, 3 750 4 500 liradır. Sigortalı seçtiği basamakta 2 tam yıl prim ödemedikçe ve sırası dışında basamak değiştiremez.

Bağ-Kur'un kapsamına giren bağımsız çalışanlar şunlardır: 1. kanunla kurulmuş bir meslek kuruluşuna üye olanlar (msl. serbest çalışan hekimler); 2. kolektif şirket ortakları; 3. âdi komandit şirketlerin komandite ve komanditer ortakları; 4. limitet şirket ortakları; 5. sermayesi paylara bölünmüş komandit ortaklığın komandite ortakları. Çalışmak için bir meslek kuruluşuna (msl. Tabipler odası) kaydını yaptırması gereken kimseler, kayıtlarını yaptırıp çalışmağa başladıkları andan itibaren Bağ-Kur'a sigortalı sayılırlar. Meslek kuruluşu, sigorta olacak üyelerini Bağ-Kur'a bildirmekle mükelleftir.

1479 Sayılı kanun yürürlüğe girdiği tarihte 45 yaşını geçmiş bulunan erkek sigortalılarla 40 yaşını geçmiş kadın sigortalılardan, erkek iseler 60, kadın iseler 55 yaşını doldurmuş olmakla beraber 15 tam yıl üzerinden sigorta primi ödemeyenler, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce en az on yıldan beri herhangi bir işverene hizmet akdiyle bağlı olmaksızın kendi adına ve hesabına çalıştıklarını belgelerle kanıtlarlar ve en az beş tam yıl sigorta primi öderlerse, 15 tam yıl prim ödemiş olanlar gibi yaşlılık aylığına hak kazanırlar.

Ancak bu kimseler sekizinci basamak olan 2 400 ve daha küçük basamaklardaki aylık ücret üzerinden yaşlılık aylığına hak kazanırlar.

Bağ-Kur üyelerinin yararlandığı sigortalar şunlardır: *malullük sigortası*. Çalışma gücünün en az üçte ikisini yitiren kimse malul sayılır. Bu anlamda malul sayılan bir sigortalı en az 5 tam yıl sigorta primi ödemişse ve malullük aylığından yararlanmak için işten ayrılarak yazılı istekte bulunursa kendisine malullük aylığı bağlanır. Malullük aylığı sigortalının kuruma beyan ettiği ve son defa üzerinden prim ödediği aylığın yüzde 70'i oranında hesaplanır. 15 Yıldan fazla prim ödenmiş olması halinde, fazla olan her yıl için bu oran yüzde 1 arttırılırsa da her halde yüzde 80'i geçemez.

Yaşlılık sigortası. Yaşlılık aylığından yararlanabilmek için sigortalının kadın ise 55, erkek ise 60 yaşını doldurması ve 1479 Sayılı kanuna göre en az 15 tam yıl sigorta primi ödemiş olması gerekir. Yaşlılık aylığına hak kazanamayan (15 tam yıl prim ödemedikleri için) 55 yaşını dolduran kadın veya 60 yaşını dolduran erkek sigortalı ödediği primlerin iadesi için yazılı istekte bulunursa, ödenen primler toptan ödeme şeklinde geri verilir.

Yaşlılık aylığı sigortalının son defa prim ödediği aylık gelir basamağının yüzde 70'i üstünden hesaplanır. Bu oran 25 yıldan fazla prim ödenmiş olması halinde fazla olan her tam yıl için yüzde 1, sigortalı kadın ise 55, erkek ise 60 yaşından sonra aylık bağlanması halinde ise fazla olan her tam yaş için yüzde 1 arttırılarak hesaplanır. Yaşlılık aylığı, aylığa esas olan aylık gelirin yüzde 90'ını her halde geçemez. Sigortalının T.C. Emekli sandığına veya Sosyal Sigortalar kurumuna bağlı bir işte çalışması üzerine yaşlılık aylığı kesilir.

Ölüm sigortası'na hak kazanabilmek için sigortalının en az 3 tam yıl sigorta primi ödemiş olması gerekir. İş kazası halinde prim ödeme müddeti dikkate alınmaz. Yaşlılık veya malullük sigortasından aylık almaktayken ölenlerin hak sahiplerine de ölüm sigortasından aylık bağlanır. Ölüm sigortasından ya eşe, çocuklara, ana ve babaya aylık bağlanır veya yine bu şahıslara toptan ödeme yapılır. Ölüm sigortası ayrıca cenaze masrafları karşılığını verir. Ölüm sigortası aylığı 3 tam yıl sigorta primi ödemiş olan sigortalının ölüm tarihinde, sigortalının beyan ettiği aylık gelir basamaklarından son prim ödediği basamağın yüzde 70'i üstünden hesaplanır. Yaşlılık aylığı bağlanmamış kadın ise 55, erkek ise 60 yaşından yukarı sigortalıya her tam yaş için bu yüzde 70, yüzde 1 arttırılarak bulunacak aylık verilir. Sigortalıya ölümünden önce malullük veya yaşlılık aylığı bağlanmışsa ölümünde bu miktar hak sahiplerine ödenir.

Ölen sigortalının hak sahibi kimselerinden hiç biri ölüm sigortasından aylık bağlanmasına hak kazanamadıkları takdirde sigortalının ödediği primler hak sahiplerine toptan ödeme şeklinde iade edilir.

— Siyaset ve İkt. Sosyal sıfatı önceleri bir insan topluluğunun (bu topluluk toplumun tümüne bir ticarî işletme veya bir dernek olabilir) teşkilâtlanmasıyle ilgili şeylere uygulanır. XVIII. yy. filozoflarının *sosyal sözleşme*'den kastettikleri bu anlamdır. XIX. yy.da bütün dikkat işçilerin durumu üstüne toplanmıştı. Bu da kelimenin anlamında bir daralmaya yol açtı ve sosyal sıfatı ancak ücretli işçilerin durumunu düzeltmek için toplumu yeniden teşkilâtlandıracak tedbirleri nitelemek için kullanılır oldu. *Sosyal adalet*, çeşitli sosyal tedbirlerin yöneldiği amaçtan başka bir şey değildi. Böylece sosyal siyasetten, sosyal kanun veya reformlardan, sosyal katoliklikten, daha sonra sosyalist devlet adamlarının bir koalisyon hükûmetinin başına geçtikleri 1936 olaylarının ertesinde sosyal haktan bahsedildi. Öte yandan, fertlerin, üretim sürecinde oynadıkları role bağlı olarak sosyal sınıflar birbirinden ayırt edilir veya karşı karşıya getirilirdi. Orta sınıfın gelişmesi ve isteklerinin çoğalması üzerine sosyal kategoriler sosyal gruplar ve hattâ sosyo - profesyonel gibi kavramlar ortaya çıktı. Sosyal siyaset artık yalnızca işçilerin ve memurların, yani bağımlı işçilerin durumunu iyileştirmeyi amaçlayan bir şey değildir. Bu siyaset, aynı sosyal grubun aynı sınıfın ve geniş bir ölçüde bütün milletin üyeleri arasında bir dayanışma kurmağa yönelir. Modern iktisat nazariyecileri sosyal olanı artık bir amaç değil, bir araç olarak kabul ederler. Büyük bir kısmı ücretlerden meydana gelen gelirler, iktisadî gelişmenin başlıca gelirlerinden biridir. Öte yandan, hükûmetlerin ilgi alanı millî çerçeveyi aşmağa başlamıştır. Amaç, millî bir toplumu değil dünya toplumunu düzenlemek, bir grubun, bir sınıfın hayat seviyesini değil bir milletin, bir milletler topluluğunun hayat seviyesini yükseltmektir, bu tutum da ister istemez «sosyal» kavramının yeni boyutlar kazanmasına yol açmıştır.

— Sosyal psikol. ● *Sosyal psikoloji hakkında genel bilgi*. Sosyal psikoloji, deneysel psikoloji ile psikofizyolojinin üstünde durmadığı sosyal etkenler ve şartlar üstünde durur. Meselâ, bu iki bilim dalı, algıyı incelerken, algılanan nesnenin fizik niteliklerinden (psikofizik) ve algılayan öznenin fizyolojik özelliklerinden (psikofizyoloji) doğacak sonuçları açıklamağa çalışır. Özenin bir okul çocuğu veya bir yetişkin, bir zengin veya yoksul, bir avrupalı veya malenezyalı olması bu bilim dallarını ilgilendirmez. Nitekim, bir çocuğun herhangi bir madenî parayı, bu paraya eşit boyuttaki bir mukavva parçasından daha büyük gördüğünü; bu değerlendirmenin ve yanılmanın zenginlere oranla yoksullarda daha kuvvetli olduğunu ve bizim, birbirine benzediğinden emin olduğumuz iki kardeş arasında Malenezyalıların hiç bir benzerlik bulmadıklarını sosyal psikologlar ortaya koymuştur.

● *Psikolojik fonksiyonların sosyal psikolojisi*. Demek ki, sosyal psikoloji, başlıca psikolojik fonksiyonların (duygunluk, algı, hafıza, zekâ) incelenmesinde, özellikle sosyal etkenler üstünde durarak psikolojinin yanında yer alır. Sosyal psikolojiye göre, heyecanlar ile, algı ile, hafıza ile ve zekâ ile ilintili çeşitli davranışlar, öznelerin sosyolojik özelliklerine, tutumlarına, tesadüfen içinde bulundukları sosyal duruma ve üyesi oldukları toplumun genel kültürüne bağlıdır.

● *Fert ve kültür arasındaki ilişkiler*. Bundan ötürü, sosyal psikoloji, fert ile kültürü arasındaki ilişkilere özellikle dikkat eder. Çevreye düşen pay meselesi günümüzde bir yana bırakılmıştır. Çünkü, etkilerini incelemek için bu iki unsuru birbirinden tamamen ayırmak, artık imkânsızdır. Buna karşılık, kültürleşmenin özü ve süreçlerini, yani bir çocuğun o toplumun anladığı anlamda bir adam olmasını bugün çok daha iyi tanıyabiliyoruz. Bundan ötürü, günümüzde farklı kültürlerdeki sayısız sosyal yetişme çeşitleri ilgi çekici bir inceleme konusudur.

● *Kişilik*. Etnologlarla birlikte çalışan sosyal psikologlar, ahlâkçılara ve hukukçulara, evrensel ve doğrudan doğruya verilmiş bir gerçek gibi görünen kişi kavramının her yerde aynı öze ve biçime sahip olmadığını da fark ettiler. Bazı ülkelerde bu kavram ya hiç yoktur ya da belirsizdir. Durum ne olursa olsun, kendinin bilinci kadar önemli bir psikolojik olayın ister bedenle ilgili bilinç ister medenî ve ahlâkî bilinç şekline bürünsün, sosyal şartlara bağlı olduğu besbellidir. Özellikle, bir kimsenin kendi hakkındaki bilincinin, bu ferdin toplum içindeki yeri ve rolü tarafından etkilendiği de apaçıktır.

● *Kişilerin karşılıklı etkisi*. Ama kişiler tek başlarına değillerdir; karşılıklı olarak etkileşme içindedirler. Birbirlerini algılar, birbirleriyle ilişkiye girerler, bildirişimde bulunurlar. Bu karşılıklı etkiler de sosyal bakımdan belirlenmiş ve düzenlenmiştir. Bunlar, toplumlara göre farklı biçimler alır. Aynı kültür içinde bu karşılıklı etkilerin kurumlaşmış biçimlerini de incelemek gerekir. Meselâ dili, sadece bir kelime hazinesi ve sentaks olarak değil birçok fonksiyonu yerine getiren bir dav-

ranışlar aracı olarak incelemek doğru olur. Genellikle, küçük boyutlu gruplarda karşılıklı etkinin çeşitli yanlarını inceleyen sayısız deneysel araştırma yapılmıştır.

● *Kolektif davranışlar.* Son yıllara kadar, kalabalık içindeki davranışların kendine has bir özü olduğu düşünülüyordu. «Yığın psikolojisi»ne göre, kalabalık içindeki kimseler ferdiyetlerini kaybediyorlar, zekâ bakımından geriliyorlar ve heyecanlarına hâkim olamıyorlardı. Kolektif şiddet ve coşkunluk hareketlerinin nesnel olarak gözlemlenmesi, bu teorileri doğrulamıştır. Nitekim korkunç olaylar karşısında gösterilen davranışlar da (meselâ paniğe kapılma sanıldığı kadar sık rastlanan bir durum değildir), bu teorilere aykırı düşer. Sosyal psikolojinin alanı, moda, söylenti, kamuoyu gibi kütle olaylarını kapsayacak şekilde genişlemektedir.

● *Sosyal psikolojinin metotları.* Sosyal psikoloji, kendine has teknikleri olan bir insan bilimidir. Bunların en tanınmışı kamuoyu sondajlarıdır. Ama bunun yanı sıra, tutum ölçekleri ve muhteva çözümlemesi gibi teknikler de vardır. Sosyal psikoloji, çoğunlukla sayılarla ifade edilen verileri incelemek zorundadır. Bundan ötürü, mekanografik sayım araçlarına veya elektronik hesap makinelerine başvurur. Matematiğin ve özellikle matris hesabının sosyal psikolojideki önemi gittikçe artmaktadır. Ama bunun, temel unsurlar olan psikolojik gözlem ve etnoloji tekniklerine zararı dokunduğu söylenemez.

● *Uygulamalı sosyal psikoloji.* İnsan davranışlarına çerçeve ödevi gören sosyal şartları daha da özel ve kesin bir biçimde ortaya koyan sosyal psikoloji, uygulamalı sosyal psikolojiye dönüşmektedir. Daha şimdiden, siyasî hayatın, sanayinin, iktisadî hayatın, sağlık ve hastalığın, giyimin, yaşların sosyal psikolojisi alanında çalışmalar yapılmıştır. Sosyal psikolojinin bu uzmanlaşmış kolları, eldeki bilgilerin sadece «uygulanmasından» ibaret değildir. Bu bilim dalları, pratik gerçeğin ortaya koyduğu meseleleri çözmek için yepyeni bir anlayışla yapılan araştırmalardan doğmaktadır. Bu somut özelliğinden ötürü, sosyal psikoloji, teorik açıdan çok ilgi çekici olmakla birlikte, bundan böyle, insan topluluğunun daha iyi işlemesinde büyük bir rol oynayacağa benzemektedir. (ML)

SOSYAL DEMOKRASİ i. (fr. *social-democratie*), XIX. yy. sonunda ve XX. yy. başında Almanca konuşan ülkelerle İskandinav ülkelerinde marx'çı eğilimli sosyalist akımlara verilen genel ad. (Rusya'da Ekim Sosyalist ihtilâlinden sonra ve komünist partilerinin kurulmasından bu yana «sosyal demokrasi» kelimesi, komünizme veya İtalya'da Pietro Nenni'nin partisi gibi sol kanat sosyalist akımlarına karşıt olarak, «ılımlı sosyalizm»i belirtmek için kullanılmıştır.)

— ANSİKL. *Alman sosyal demokrasisi.* Sosyal demokrat partilerinin en iyi temsilcisi olan Alman Sosyal Demokrat partisi (Sozialdemokratische Partei Deutschland [S.P.D.]) 1875'te Gotha'da kuruldu. Bu parti, 1863'ten beri parti haline gelmiş olan sosyalist lessalle'ci akım ile 1869'dan beri Demokrat İşçi partisi olarak teşkilâtlanmış olan marksist akımın (A. Bebel ve W. Lebknecht) kaynaşmasından meydana geldi. Başlangıçta, F. Lassalle'in otoriter sosyalizmine yakın olan bu yeni partiye, özellikle F. Engels'in etkisiyle, yavaş yavaş marksist düşünceler sızdı. 1878'de pek hızlı gelişmeler göstermiş olan Sosyal Demokrat parti Bismarck tarafından yasaklandıysa da, bu güç duruma dayanmasını bildi ve 1890'da, olağanüstü kanunlar kaldırıldığı zaman, güçlü bir durumda bulunuyordu. 1891'de, Erfurt kongresinde, Karl Kautsky'nin öncülüğünde, yeni bir program benimsedi ve bu, uzun bir süre koyu marx'çı ve ihtilâlci bir program olarak kaldı.

Bununla beraber, 1896-1897'den itibaren, Engels'in eski bir dostu olan E. Bernstein'ın yönetiminde güçlü bir reformcu akım, parti içinde gelişmeğe başladı. Bu akım, marx'çı teorinin ihtilâlci yönlerinin terk edilmesini gittikçe daha kuvvetle istiyordu. Reformcu akımın başarısı başlangıçta sınırlı oldu. 1899'da, Hannover kongresinde, Bernstein'ın revizyonizmi, Bebel ile Kautsky tarafından sert bir şekilde reddildiyse de, çok geçmeden kendini yavaş yavaş kabul ettirmeyi başardı. Bunu da, teoride değilse bile, pratikte ve özellikle sosyal demokrat eğilimli sendikaların kesin desteği sayesinde yapabildi. Böylece, sosyal demokrasi, ihtilâlci bir dil kullanmasına rağmen, ağustos 1914'te, Liebknecht ile Rosa Luxemburg hariç olmak üzere, imparatorluk düzeniyle işbirliği yapma siyasetini benimsedi. Savaşın sona ermesinden sonra, parti, imparatorluk aleyhtarı ihtilâlle birdenbire iktidara gelince, ılımlı siyasetiyle dikkati çekti. Hükûmet başkanı Ebert ve savaş bakanı G. Noske (her ikisi de sosyal demokrat yöneticilerdi), ihtilâlci hareketleri ve özellikle Spartakus'çuluğu, aşırı muhafazakâr kuvvetlere bile dayanmaktan çekinmeyerek bertaraf ettiler. İhtilâlci elemanları komünizm safına geçmiş olan parti, daha sonra, gerek hükûmette, gerek muhalefette, en az zarar siyasetini uyguladı; Komünist partisiyle tartışmalara giriştiği için, Hitler'in iktidara geçtiği sırada (ocak 1933) eli kolu bağlı kaldı ve kanun dışı sayıldı.

Sosyal Demokrat parti, 1945'te, Kurt Schumacher'in yönetiminde, yeni ve hızlı bir atılım yaptı. Nisan 1946'da, sovyet bölgesinde kalan eski demokrat-sosyalistlerin (S.E.D. [Birleştirilmiş Sosyalist partil]) ayrılması ve soğuk savaşın gelişmesiyle zayıf düşerek, 1949'da kurulan Batı Almanya Federal cumhuriyetinde tasarladığı alman usulü işçi partisi doktrinini etkili kılamadı. Şansölye Adenauer'ın hıristiyan demokrasisinin kazandığı başarı, E. Ollenhauer yönetimindeki partiyi 1959'da, Bad Godesberg kongresinde, sosyalizmden çok liberalizme yakın bir program benimsemeye yöneltti. 26 Kasım 1966'da büyük koalisyonun başarıya ulaşmasından sonra, sosyal demokratlar başbakan Kiesinger tarafından kurulan hükûmete katıldılar (1 aralık). Kabinede S.P.D. dokuz bakanlıkla temsil edildi. Willy Brandt başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı oldu.

● *İskandinav sosyal demokrasisi.* Danimarka'da (1878), Norveç'te (1887) ve İsveç'te (1889), alman partisi örnek alınarak sosyal demokrat partiler kurulmuştu. Birinci Dünya savaşından sonra iktidara gelen (İsveç 1920, Danimarka 1924, Norveç 1928) bu partiler, Danimarka'da 1929'dan, İsveç'te 1932'den, Norveç'te de 1935'ten beri hemen hemen aralıksız olarak iktidarda kalmışlardır. 1960 ve 1961 seçimlerinde sosyal demokratlar oyların yüzde 40'ından fazlasını aldılar. İskandinav sosyal demokrasisi, malî tedbirlere ve vergilendirmeye dayandırılmış bir iktisat siyasetini mülkiyet reformuna ve kooperatiflerin yaygınlaşmasını devlet müdahalesine yeğ tutmuş ve birçok sosyal kanunun çıkarılmasını sağlamıştır. (L)

SOSYAL DEMOKRAT sıf. ve i. (fr. *social-démocrate*). Sosyal demokrasi taraftarı. (L)

Sosyal Demokrat parti, türk siyasî partisi. İstanbul'da Cemil Alpay (genel başkan), Sadık Acarlı, Mustafa Yıldız, Yakup Savaş tarafından kuruldu (26 nisan 1946). Reform taraftarı olan parti birkaç seçime katıldıysa da başarı gösteremedi. Genel başkanın ölümü üzerine kapandı (aralık 1951). [M]

Sosyal Devrimci parti, 1900'de Viktor Mihayloviç Çernov (1876-1952) tarafından kurulan rus partisi. Geleneksel rus sosyalizminin mirasçısı olan parti, programını (mir* çerçevesi içinde toprağın kolektifleştirilmesi) ve metotlarını (tedhişçi eylem) bu gelenekten almıştı. Bir «toprak birliği» aracılığıyla köylüleri etkilemeğe çalıştı; üç içişleri bakanının ve büyük dük Sergey'in (1905) öldürülmesiyle ileri fırladı. İçinde çeşitli eğilimlerin etki gösterdiği bu parti, İkinci duma'ya, üyelerinden 31'ini temsilci olarak gönderdiyse de, Üçüncü ve Dördüncü duma seçimlerini boykot etti. Mart 1917 devriminden sonra Petrograd sovyetinde çoğunluğu aldı; geçici hükûmette, adalet bakanı, sonra savaş ve deniz bakanı, nihayet başbakan olan Kerenskiy tarafından temsil edildi. Kasım 1917 devriminden sonra, iktidarın ne şekilde ele geçirilmesi konusunda parti ikiye bölündü; sağ kanat, menşeviklerle birleşerek, İkinci Sovyetler kongresini terk etti, sol kanat da Merkez Yürütme komitesinde bolşeviklerle birleşti. Sosyal devrimci sol kanadın eğilimi, Lenin'e, büyük toprak mülkiyetlerinin köylüler arasında paylaşılması kararnamesini ilham ettiyse de (8-9 kasım 1917) Brest-Litovsk'ta Almanların öne sürdüğü barış şartlarını reddetmesine yol açtı. Sosyal devrimciler Lenin ile ilişkilerini kestiler (şubat 1918) ve çok geçmeden, Petrograd'a bir yardım teşebbüsünden sonra (temmuz 1918) ortadan kalktılar. (L)

Sosyal Hıristiyan partisi (BELÇİKA—) [P. S.C.], Belçika demokrat hıristiyan partisi. İkinci Dünya savaşından sonra, Belçika Katolik partisi, adını «Sosyal Hıristiyan parti» olarak değiştirdi. Sosyal düzey bakımından farklı gruplara göre bölünen eski yapının yerini (bu yapıda muhafazakâr ve burjuva katolik çevreleri federasyonu ağır basıyordu), yeni üyelerin yönettiği tek bir teşkilât aldı; federasyon da ortadan kalktı. Kesin bir program, ücretliler kütlesine, insanlık onuruna yakışan bir hayat sağlamayı öngörüyor ve bu kitleyi doğrudan doğruya ilgilendiren meselelere (çalışmada sağlığın korunması, aile ödeneği, mesken siyaseti, büyük bayındırlık işleri sayesinde işsizlikle mücadele) geniş yer veriyor, orta sınıfların durumu üstünde büyük bir önemle durulacağını da vaat ediyordu. Ülkede iki ayrı dilin konuşulması, partinin yönetici organlarında halkın iki kısmına da tam bir eşitlik sağlanmasını gerektiriyordu. Bundan ötürü, sekreterlik ve yürütme komisyonu ikiye çıkarıldı, sadece, partinin başkanı bir taneydi. Başkanlığa Gant'lı avukat M. De Schrijver getirildi.

Sosyal Hıristiyan partisi, ancak 1947'de Spaak hükûmetinde iktidara geldi, birçok teşebbüse girişildi (özellikle 50'den fazla işçi çalıştıran işyerlerinin; işletme konseylerinin, işçilerin ve işverenin eşit olarak temsil edildikleri meslek kurullarının; Fransız İktisadî konseyine benzeyen Merkezî İktisat konseyinin kurulması gibi). 1949 Seçimlerinde Sosyal Hıristiyan partisi çok az bir farkla mutlak çoğunluğu elden kaçırdı (senatoda mutlak çoğunluktaydı ama, mecliste iki sandalyesi eksikti). Bunun üzerine liberallerle yeni bir koalisyon yapıldı. Bu koalisyonun başlıca görevi «krallık meselesine» bir çözüm yolu bulmaktı. Léopold III'ün, oğlu Baudouin lehinde tahttan feragat etmesi (1951), parti içinde gerçek bir krizin ortaya çıkmasına yol açtı. Ama bu kriz, zamanla ve bazı sorumluların ortadan çekilmesiyle yatıştı. Yeni bir sosyal hıristiyan hükûmeti kuruldu (1951-1954), resmî ve özel ilk ve ortaöğretim konusunda geniş bir reforma (Harmel) girişti. Sosyal Hıristiyan partisinin 1954'te gerilemesi, sosyalistleri ve liberalleri işbaşına getirerek (Van Acker hükûmeti) eğitim konusundaki çatışmayı hızlandırdı. Sosyalist bakan Collard'ın yeni bir projesi, Harmel planına taban tabana zıt olduğu için sosyal hıristiyanların muhalefetiyle karşılaştı. 1958'de, Sosyal Hıristiyan partisi senatoda mutlak çoğunluğu elde etti ve Eyskens hükûmetini kurarak eğitim alanındaki çatışmayı çözümledi. Ama bu hükûmet başka güçlüklerle karşılaştı: Kongo meselesi, sosyal kriz, dil meselesi. 26 Mart 1961 seçimleri sonunda, parlamentoya sosyal-hıristiyanlardan 47 senatör ve 96 milletvekili girdi. Ama parti mutlak çoğunluğu kaybetmişti. Bununla beraber, 25 nisanda kurulan işçi hükûmetin başına bir sosyal-hıristiyan olan Théo Lefèvre geçti. Bu koalisyon hükûmeti büyük güçlüklerle karşılaştı ve 1965'te, Sosyal Hıristiyan partinin 19 sandalye kaybetmesine yol açan seçimlerden sonra istifa etti. Bununla beraber yeni koalisyon kabinesinin başına yine bir sosyal hıristiyan olan Pierre Harmel geçti. 4 Şubat 1966'da istifa eden Harmel'den sonra, sosyal hıristiyanların yeni lideri Paul Vanden Boeynants (20 mart 1966) başbakan oldu. Boeynants'ın liberallerle koalisyon yaparak kurduğu hükûmette sosyal hıristiyanlardan 14 bakan bulunuyordu. (L)

SOSYALİST sıf. (fr. *socialiste*). Sosyalizmle veya taraftarlarıyle ilgili: *Sosyalist parti. Sosyalist öğreti.*

— G. santl. ve Ed. *Sosyalist gerçekçilik.* Bk. GERÇEKÇİLİK.

◆ İ. Sosyalizm taraftarı; sosyalizmi benimsemiş bir partinin üyesi. (L)

Sosyalist Emekçi ve Köylü partisi, türk siyasî partisi. Dr. Şefik Hüsnü Değmer, Ragıp Vardar, İstefo Papadopulos, Fuat Bilege, Dr. Habil Amato, Emin Aydınlatan, Hayrettin Emin Manoğlu ve Müntakim Öçmen tarafından İstanbul'da kuruldu (20 haziran 1946). Kısa süren bir siyasî faaliyetten sonra Örfî İdare kumandanlığı tarafından kapatıldı (16 aralık 1946). Yöneticileri komünizm propagandası yapmak suçundan mahkûm oldular. (M)

Sosyalist Emek kahramanı, Sovyet Rusya'da 1938'de, özellikle çalışmalarıyle sivrilen, Orak ve Çekiç'li altın madalya ve Lenin nişanına hak kazanan sivil kişilere verilen rütbe ve unvan. Madalyanın alâmeti: ortasında geniş orak çekiç bulunan beş kollu ve kırmızı kurdeleli altın yıldız. (L)

İtalyan Sosyalist partileri

Sosyalist partileri (İTALYAN—). Sosyalist ideoloji Avrupa'da yayılmağa başlayınca solcu Mazzini ile Garibaldi, her şeyden önce, halkın çıkar kaygısını millî kurtuluş kaygısından ayırmayan ve sınıf mücadelesinden kaçınan yurtseverlerdi. Mazzini, Louis Blanc'ın, Cabet'nin, Pierre Leroux'nun ve daha çok Karl Marx'ın görüşlerine karşı çıkıyor; proletaryaya maddî yararlar sağlamağı ön plana aldıkları için bu düşünürlerin ileri sürdükleri görüşlerin «iğrenç» olduğunu söylüyordu. Bundan ötürü, İtalya'da kurulmağa başlayan işçi toplulukları, kooperatifler, karşılıklı yardım kurumları, «sosyalist» yaftasını benimseyen gazeteler, Londra Enternasyonali'ne ancak görünüşte katılmışlardı.

Nenni

Saragat

İtalya'da işçi isteklerinin daha özgül bir sosyalist nitelik kazanması için, Bakunin'in 1864'te bu ülkeye gelmesini ve Garibaldi ile temasa geçmesini beklemek gerekiyordu. İlk italyan sosyalistleri, çeşitli sosyalist hareketleri birbirinden ayıran doktrin kavgalarına kayıtsız kaldılar; özellikle Bakunin'den ilham almaları aralarında onun bulunmasından ileri geliyordu; genellikle kültürlü yüksek sınıflardan gelmelerinin ise sebebi ortadaydı: o tarihte, hemen sadece tarıma dayanan bir ülkede, okuma yazma bilmeyen ve önderlerden yoksun işçi sınıfı, sosyalist aydın ve burjuvalar önderler olmadan herhangi bir sosyalist harekete girişemezlerdi. Bununla birlikte işçi kongreleri, gene de oldukça düzenli bir biçimde toplanıyordu. Roma'da, 1872'de, Mazzini'nin idealine bağlı işçi dernekleriyle, o tarihlerde *Fasci operai* adını alan ve özellikle Toscana ve Romagna'da gelişen bakunin'ci ve marx'çı kuruluşlar birbirinden kesinlikle ayrıldılar.

Engels, Londra Enternasyonali Genel konseyinde İtalya sekreteriydi, Covelli de *Kapital*'in bir özetini yayımlamıştı. Mazzini'nin 1872'de ölümü, ona bağlı olanların büsbütün dağılmasına yol açtı. Ama, Marx ile Bakunin arasında, La Haye kongresinde meydana gelen kesin kopma sırasında Enternasyonal'in italyan kesimi Bakunin'in yanında yer aldı (1872).

Bakunin'cilik, Bologna'da (1874) ve Benevento'daki (1877) ayaklanma teşebbüslerinin başarısızlığa uğramasıyle gözden düştü. Yeni bir yönetici, Andrea Costa, 1880'de Milano'da, *Rivista İnternazionale del Socialismo* dergisini kurdu ve 1881'de İmola'da, *Avanti!*'nin ilk sayısı çıktı. Bu da Costa tarafından yönetilen bir haftalık dergiydi. 1882'de *Partito Operaio İtaliano* kuruldu ve on üyesi yasama meclisi seçimlerine adaylıklarını koydular, oyların (seçmenlik vergi ödeme esasına dayanıyordu) yüzde 4'ünü elde ettiler ve iki adayı meclise soktular. 1885'te, İşçi partisi, Mantova'da ilk kongresini yaptı.

Hâlâ kanun dışı sayılan grevler de buna paralel olarak gelişti; 1886'da 96 ve 1889'da 126 grev yapıldı, bunlara 23 000 işçi katıldı. 1890'da sosyalist milletvekillerinin sayısı 5'e yükseldi. Marx'çılık doktrin olarak İtalya'ya yayılmağa başladı; Napoli üniversitesinden profesör Antonio Labriola tarihî maddecilik konusunda bir dizi ders verdi. 1892 Cenova kongresinde İşçi partisi İtalyan Emekçiler partisi haline dönüştü ve ertesi yıl *İtalyan Sosyalist partisi* (P.S.İ.) adını aldı. Partinin yönetimi Milano'ya geçti ve yönetim kurulu organ olarak yeni bir haftalık dergi (*La Lotta di Classe* [Sınıf Mücadelesi]) yayımlamağa başladı.

Sicilyalı köylü ve işçilerin sefaleti 1893'te, *Fasci*'ye bağlı 300 000 işçinin katıldığı büyük bir ayaklanmaya yol açtı. Ayaklanma, başbakan Giolitti ve özellikle Crispi tarafından amansızca bastırıldı. 1895'te sosyalist milletvekillerinin sayısı 12'ye yükseldi. Aralık 1896'da, *Avanti!*, Bissolati Bergamaschi yönetiminde günlük gazete haline geldi ve seçimlerde sosyalist oylar, oy toplamının hemen hemen yüzde 9'una ulaştı. Mayıs 1898'de, Emilia bölgesinde toprak gündelikçilerinin girişiği uzun grevlerden sonra, Milano'da patlak veren ayaklanma, general Bava - Beccaris tarafından bastırıldı, halktan 90 kişi öldü, ilk hıristiyan - demokratlara ve cumhuriyetçilere kadar uzanan kitle halinde tutuklamalar yapıldı. Milano'da, Floransa'da, Napoli'de sıkıyönetim ilân edildi. Sosyalist partisi dağıtıldı, 89 gazete büsbütün veya geçici olarak kapatıldı. Toscana'lı anarşist Bresci tarafından 29 temmuz 1900'de kral Umberto'nun öldürülmesi, 1898 olaylarının ve sonraki yıllarda bu olaylara gösterilen tepkinin bir sonucu olarak yorumlandı.

Yeni hükümdar Vittorio-Emmanuele III, pek farklı bir tutum benimseyerek işçi isteklerı konusunda anlayışlı hükûmet başkanlarına, özellikle Giolitti'ye çağırıda bulundu. Giolitti, sadece halkın ihtiyaçlarını gözeten kanunlar çıkararak ve sosyalist kooperatiflere büyük iktisadî tavizler vererek sosyal huzuru sağlamakla kalmayıp aynı zamanda parlamentoda, 1900'de sayıları 33'e yükselen sosyalist milletvekillerinin desteğini veya hiç değilse tarafsızlığını sağlamayı da bildi. Ama İtalyan Sosyalist partisinin burjuvalaşması, VI. kongresinden itibaren (Roma, 8-11 eylül 1900) Arturo Labriola'nın çevresinde sert bir sendikacı bölüğün doğmasına yol açtı. Bu bölük Georges Sorel'in etkisindeydi ve Birinci Dünya savaşının arefesinde Mussolini grubun başına geçinceye kadar azınlıktaydı. XIII. Millî kongrede (Reggio Emilia, temmuz 1912), Mussolini, sosyalist parlamento grubuna, bir suçlamayı onaylattı ve birçok reformcu ve milliyetçi milletvekilinin atılmasına yol açtı. Parti, bundan sonra «Resmî Sosyalistler» partisi adını aldı, partiden atılan reformcular ise, değerli kadrosuna rağmen proletarya üstünde derin etki yapamayan Sosyal - Reformcu partiyi meydana getirdiler. Bununla birlikte bu parti, 1913'te Meclis'e, seçim reformundan sonra 19 temsilci soktu. Devrimci sendikacılar 8 ve «resmîler» 52 sandalye kazandılar. Bu duruma göre, hepsi birden bir milyondan fazla oy toplamışlar demekti.

Ancona kongresinde (nisan 1914) sol akım, etkisini daha da artırdı, oruu aleyhtarı bir tasarıyı oylattı ve kadınlara oy hakkı tanınması ilkesini kabul ettirdi. Sonra, haziranda, Marcia ve Romagna bölgelerinin «kızıl hafta»sı başladı; genel greve gidildi; heyecan son dereceye ulaştı; polisin açtığı ateşten yüz kadar insan öldü.

Savaş ilân edilince, resmî sosyalistler hemen tarafsızlıktan yana oldular ve bu tutumlarını savaş sonuna kadar değiştirmediler. Reformcular, hükûmeti desteklemek eğilimindeydi; hattâ Bissolati Bergamaschi, Orlando kabinesi bakanlığına, Bonomi de 1921'de başbakanlığa getirildi. Sendikacılar Mussolini'nin de katılacağı müttefikler taraftarı bir siyasetle, ordu aleyhtarı bir eğilim arasında ikiye bölündüler.

Sosyalistler arasındaki mücadele, özellikle Rus devriminin ertesinde, burjuva aydınları toplayan bir sağ kanat, «maksimalist» adı verilen kalabalık bir merkez ve bir komünist sol kanat arasında sürüp gitti. Bu sol kanat, 1921'de, Livorno kongresinde ayrılarak III. Enternasyonal'in İtalyan kesimi olan *İtalyan Komünist partisi*'ni kurdu, Antonio Gramsci de daha sonra Torino'da bu partinin manevî liderliğini ele aldı. 1917'de Torino'da patlak veren bir genel grev, ayaklanmaya dönüştü ve kanlı bir şekilde bastırıldı. Serrati altı yıl hapse mahkûm edildi. Aşırı sol unsurlar parti içinde gittikçe ağır basmağa başladı. Sosyalistler, 16 kasım 1919 seçimlerinde, oyların yüzde 32'sini elde ettiler ve 508 sandalyeden 156'sını kazandılar. Böylelikle parlamentonun birinci partisi haline geldiler. Ama parti saflarında hâkim olan maksimalist eğilim, iktidara her türlü katılmayı engelliyordu. Temmuz-ağustos 1922 genel grevinin başarısızlığa uğramasından sonra faşizmin yerleşmesini önlemeğe imkân kalmadı; Matteoti'nin öldürülmesinden (10 haziran 1924) sonra kesinlikle saf dışı bırakılan italyan sosyalizmi yirmi bir yıl süreyle, hemen hemen yalnız gizli faaliyetlerle yetindi.

Bununla birlikte, italyan soyalizminin direnme hareketindeki rolü, gene de pek önemli oldu. Sosyalist parti, Nenni, Terracini (yenilenmiş İtalyan senatosunun ilk başkanı), Saragat, Scoccimarro v.b. ile 1945'te faşizmin düşmesinden sonra iktidara geçecek ve 1947'ye kadar, De Gasperi'nin başkanlığındaki üç partili iki kabinede onunla işbirliği yapacak, altı partili yönetimin önemli dallarından birini meydana getirecek, komünistleri, sosyalistleri ve hıristiyan-demokratları biraraya getiren tek bir sendikacı merkez de italyan işçilerini birleştirecekti. 1947 Başında Nenni (P.S.İ.) ile Saragat arasında başgösteren ayrılığın sebebi, birincinin seçimlerde komünistlerle birleşmesidir. Saragat'ın azınlıkta kalan ve genelikle «sosyal-demokrat» (veya P.S.D.İ.) adını alan grubu, liberaller ve tarihî cumhuriyetçiler ile kurulan yeni bir dört partili yönetimde, 1953'e kadar, De Gasperi hükûmetinin gedikli ortaklarından biri haline geldi. 1947'den beri birbirinden ayrılmış bulunan P.S.İ. (Nenni) ve P.S.D.İ. (Saragat), 1958 genel seçimlerinden sonra, Pietro Nenni'nin P.S.İ. kongresinde (aralık 1959) partisinin her türlü komünist değişikliğe yanaşmayacağı konusunda karar aldırmasıyle biribirlerine yaklaşmağa başladılar. P.S.D.İ.'nin Fanfani kabinesine katılmasına (1958 - 1959) karşılık, sosyalistler, Segni (1959-1960), Tanbroni (1960), Fanfani (1960-1963) hükûmetlerinde görev almadılar. Hıristiyan - demokratların öncülüğünü yaptıkları «sola açılış», çoğu kez Fanfani'nin siyasetini destekleyen Saragat'ın partisinden de yardım gördü. Fakat 1963 seçimlerinden sonra, iki sosyalist parti arasındaki uşuymazlıklar, Moro'nun bir koalisyon kabinesi kurmasını önledi. Bu kabine Nenni'nin sosyalist partisinin 35. kongresinden sonra gerçekleşebildi. 15 Aralık 1963'te Moro nihayet merkez-sol kabinesini oylamaya sunabildi: Pietro Nenni, başbakan yardımcısı Saragat da dışişleri bakanı oldular. P.S.İ.'nin hükûmete katılması sonucu, soldan ayrılan bir grup, P.S.İ.U.P.'yi, (Proleter Birlikçi İtalyan Sosyalist partisi) kurdu. İkinci (temmuz 1964) ve üçüncü (şubat 1965) Moro hükûmetleri yine birer koalisyon kabinesiydi. Saragat, 26 aralık 1965'te cumhurbaşkanı seçildi. 30 ekim 1966 Sosyalist Kurucu meclisinde resmen alınan bir kararla sosyalistlerin yeniden birleşmesi gerçekleşti. Birleşik Sosyalist parti (P.S.U.) kuruldu; Pietro Nenni bütün sosyalistlerin başkanı seçildi. Bununla beraber, P.S.D.İ. üyelerinden bir kısmı, bu Birleşik Sosyalist partiye girmeyi reddederek, Demokratik Sosyalist birliğini kurdular.

Temmuz 1969'da Sosyalist parti (P.S.U.) içinde ayrılık çıktı. Merkez komitesiyle uyuşmazlığa düşen Nenni Birleşik Sosyalist partinin başkanlığından ayrıldı. Nenni ile birlikte çekilen Mario Tanassi yeni bir Birleşik Sosyalist parti (Partito Socialista Unitario) kurulacağını bildirdi. Yeni parti eski sosyal demokratlardan ve ılımlı sosyalistlerden meydana geldi. Öbür sosyalist grup da birleşmeden önceki sosyalist partinin adını aldı (P.S.İ.). 27 Mart 1970'te Rumor'un kurduğu koalisyona her iki sosyalist parti de (P.S.İ. ve P.S.U.) katıldı. Mayıs 1972 genel seçimlerinde Meclise üye sokamayan P.S.İ.U.P. 16 temmuzda yapılan kongrede komünistlerle birleşme kararı aldı. (LM)

Sosyalist partisi (BELÇİKA—) [*Parti Socialiste Belge*] (P.S.B.). Eski Belçika İşçi partisinin (Parti Ouvrier Belge) [P.O.B.] 1945'ten sonraki adı.

1885 Nisanında, Brüksel'de, 59 çeşitli teş-

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

kilât, siyasî birlik, sendika, kooperatif v.b. yi temsil eden yüz kadar işçi, *Belçika İşçi partisi*'ni kurmuştu. Partinin tüzüğü ve programı Anvers kongresinde tespit edildi (ağustos). Parti, aralık ayında *Halk* adlı bir günlük gazete çıkarttı.

Bununla beraber, ancak 1894'te Quaregnon kongresinde partinin esas programı kabul edildi. («Quaregnon programı» diye tanınan bu program 1945'te Victoire kongresinde onaylandı.) Programda üretim araçlarının sosyalleştirilmesi, sosyal sınıfların kaldırılması, proletaryanın iktisadî, manevî ve siyasî bakımlardan hürriyete kavuşması isteniyordu. Birinci Dünya savaşına kadar parti, çalışma şartlarının düzelmesi, yoksul işçi sınıfının hayat seviyesini yükseltme, genel oyun kabul'ü ve emekçilere siyasî haklar sağlama yolunda çalıştı. Ülkenin başlıca şehirlerinde kitle gösterilerini yönetti; kimi zaman ayaklanma halini alan önemli grevler teşkilâtlandı (1885'te Charleroi grevi, 1913'te 450 000 emekçinin işi bırakmasına yol açan nisan genel grevi). Partinin baskısıyle, muhafazakâr hükûmet, 1892-1893 yıllarında, anayasada ilk olarak değişiklik yaptı. Genel oy kabul edildiyse de bazı şartlara bağlı tutulduğu için, önemini kaybetti. Buna rağmen 1894 yılında parti yirmi sekiz sosyalist milletvekili parlamentoya seçildi. Sonradan II. Enternasyonal'in başkanı olan (1904) sosyalist lider Emile Vandervelde 1901'de, şartsız genel oyun kabulünü istediyse de bir sonuç alamadı. Bu arada kanlı karışıklıklar oldu. 1914'te Vandervelde, Havre'da sürgünde bulunan Belçika hükûmetine girdi. Barışla beraber, genel oy kesin olarak elde edildi. İlk millî birlik hükûmetlerine katılan sosyalistler, sekiz saatlik çalışma gününü, altmış beş yaşında emekli olma hakkını ve perakende alkol satışının yasaklanmasını oylattılar. Parti, 1930'lardaki kriz sırasında, ülkenin ekonomisini kurtarmak ve işsizliği ortadan kaldırmak için bir çalışma planı yaptı. 1935'te, acı bir deflasyonist tecrübeden sonra, frankın değerini sağlamlaştırmak için, Millî Birlik hükûmetine katılmağa davet edildi. 1940 Mayısında naziler Belçika'yı işgal edince, parti, Leopold III'ün yanında yer alan başkanı Henri de Man tarafından dağıtıldı. Ama birçok sosyalist, partiyi gizli olarak tekrar kurdu. 1945'te, Belçika İşçi partisinin yerini Belçika Sosyalist partisi aldı. Birçok defa hükûmete katılan parti, sosyal güvenliği sağladı (Van Acker kanunu, 1945) ve 1950'de kral Leopold III'ün dönmesine karşı koydu.

Sosyalist-liberal Achille Van Acker hükûmeti sırasında (1955) millî eğitim bakanı ve Belçika Sosyalist partisinin 10 temmuz 1959'dan beri başkanı olan Léo Collard, katolik kitleleri harekete getirerek resmî okulları savunan bir kanunu oylatmayı başardı. Çeşitli karışıklıklardan sonra, din okullarını resmî okullarla eşit hale getiren bir «eğitim anlaşması», üç büyük millî parti tarafından imzalandı. 1960'ta, Eykens hükûmeti (sosyal hıristiyan), 1960 aralık-1961 ocak grevlerine yol açan bir malî kanunu meclisten geçirmek istedi. Mart 1961 seçimlerinden sonra, Sosyalist parti, Sosyal Hıristiyan partinin demokrat koluyle birlikte «işçi tipi» bir hükûmete katıldı (Théo Lefèvre kabinesi). Bu hükûmet, Flamanlarla Wallonlar arasındaki dil meselesiyle ve federalist akımla uğraşmak zorunda kaldı. İçindeki wallon kanadın belli birtakım eğilimlerine rağmen, Belçika İşçi partisi belçika işçi sınıfının birliğine bağlı kalmaktadır.

Harmel (1965 - 1966) başkanlığındaki kabineye de katılan parti, 1965 seçimleri sırasında 20 milletvekilliği kaybetti. Bu geçici başarısızlığa, Huysmans'ın (1966) ayrılmasına ve André Renard'ın başında bulunduğu wallon halk hareketinin ortaya çıkmasına rağmen, Belçika Sosyalist partisi parçalanmadı ve Van Acker, wallon halk hareketi üyeliği ile parti üyeliğinin bağdaşamayacağını tüzüğe geçirmeyi başardı. Böylece, wallon sosyalistlerin federalist duygularına rağmen partinin bütünlüğü korundu. (L)

Sosyalist partisi (FRANSIZ—), genellikle, *Section Française de l'Internationale Ouvrière*'e (İşçi Enternasyonali'nin Fransız Kesimi) verilen ad. 1877'den sonra Fransa'da sosyalizmi öne süren çeşitli topluluklar ortaya çıktı; bunlar doktrin, uygulama ve kişiler bakımından farklı topluluklardı.

● *Birlik öncesi.* Jules Guesde'in 1879'da kurduğu Fransız İşçi partisi marx'çıydı ve sınıf kavgasından yanaydı. Marx ve Engels, partinin ilk programının yazılışına katkıda bulundular. Blanqui'nin etkisinde kalanlar, Edouard Vaillant'ın çevresinde toplandılar ve 1898'de Devrimci Sosyalist partiyi kurdular. Daha önce 1882'de Brousse, Sosyalist İşçi federasyonunu kurmuştu. 1890'da bu kuruluştan ayrılan Allemane adlı işçiye bağlı grup, 1891'de Devrimci Sosyalist İşçi partisini meydana getirdi. 1901'de bir yandan J. Guesde'in ve Vaillant'ın partileri Fransa Sosyalist partisini oluştururken, bir yandan da bağımsızlar, brousse'cular ve allemane'cılar Fransız Sosyalist partisini (Jaurès'nin partisi) kurdular. Amsterdam kongresinin (ağustos 1904) baskısıyle iki parti birleşti.

● *Birlik (1905).* Fransız sosyalist güçlerini birleştirme kongresi nisan 1905'te Paris'te toplandı. Sosyalist partinin amaçları ortaya kondu. Buna rağmen parti içinde karşıtlıklar 1914 Savaşına kadar sürdü. Çekişme genellikle Guesde ile Jaurès arasındaydı. Sonraları durum değişti: Vaillant, Guesde'den uzaklaştı ve Jaurès'ye yaklaştı. 1906 Limoges kongresinden sonra Guesde azınlıkta kaldı.

● *Birlikten kopuş (1919-1920).* 1905'ten sonra ilk olarak sosyalistler hükûmete girdiler. Ne var ki, çekişmeler bitmek bilmiyordu. Sosyalist parti, aralık 1920'de, Tours kongresinden Komünist Enternasyonal (III. Enternasyonal) tarafından öne sürülen 21 şartı kabule karar verdi. Bu karar bölünmelere yol açtı. Çoğunluk, Komünist partisini kurdu, azınlık Sosyalist partide kaldı.

● *İki savaş arasında. L'Humanité* (İnsanlık) gazetesi komünizmi benimsedi. Léon Blum'ün yönettiği *Le Populaire* (Halkçı), Sosyalist partinin organı haline geldi. Sosyalist parti genel sekreterliği Paul Faure'a verildi. 1930'a doğru Sosyalist partinin 100 000 kadar üyesi vardı. Parti, 1928'de 100 milletvekili, 1932'de 132 milletvekili çıkardı. 1933'te yeni bir bölünme oldu, bazı üyeler partiden çıkarıldılar, bunlardan bazıları kapitalizmle sosyalizm arasında, bir ara rejim tasarlayarak «yeni-sosyalizm»i başlattılar. 1936 Seçimlerinde Halk cephesi başarı sağladı, sol partiler birarada 149 milletvekili çıkardılar. Léon Blum sol kesime dayanmakla beraber komünistleri dışta bırakarak bir hükûmet kurdu. Vichy meclisinde (temmuz 1940), aralarında L. Blum ile 7 senatörün de bulunduğu 29 sosyalist, mareşal Pétain iktidarına karşı çıktılar.

● *İkinci Dünya savaşında.* L. Blum'ün hapse atılması üzerine sosyalistler, Jean-Jaurès taraftarlarının Londra'dan yürüttüğü muhalefet hareketine rağmen, De Gaulle'ün direnişine katıldılar, *Le Populaire* gazetesini gizlice bastılar ve dağıttılar, nazilere karşı geniş cephe kurdular.

● *1945'ten beri.* Vichy'de Pétain lehinde oy kullanan parlamenterlerin çoğu kurtuluştan sonra partiden atıldı. Ekim 1945 seçimlerinde ilk Kurucu mecliste Sosyalist parti 579 sandalyeden 139'unu elde etti, fakat 1946 haziranında 128, kasımında 101 milletvekili çıkardı. IV. Cumhuriyette, üç yasama meclisi sırasında parlamenter sayısı artmadı (1951'de 99, 1953'te 105, 1956'da 94). Sosyalist parti, komünistlerle birlik kurma tekliflerine yanaşmadı, bununla beraber her zaman sol cephenin birleştirilmesi yolunda çaba sarf etti. 16 Aralık 1946'da Léon Blum sosyalistlerle bir hükûmet kurmayı başardı, bu hükûmet bir ay iktidarda kaldı. Sosyalist V. Auriol, IV. Cumhuriyetin ilk başkanı seçildi (16 ocak 1947). Sosyalist Guy Mollet kabinesi 1 şubat 1956-21 mayıs 1957 arasında görevde kaldı. De Gaulle hükûmetinde partiyi Guy Mollet, Eugène Thomas, Max Lejeune temsil ettiler, V. Cumhuriyetin kurulmasına katkıda bulundular. Cezayir konusu partide bölünmeler yarattı. Sosyalist parti, meclise, 1958'de 44, 1962'de 66 milletvekili sağladı.

1967 Seçimlerine komünist partisinin dışında, sol kanat partilerden meydana gelen Sosyalist federasyonun üyesi olarak katıldı. Federasyonun elde ettiği 116 sandalyeden 76'sı sosyalistlere aitti. Temmuz 1969'da, federasyonun dağılmasından sonra yeni bir Sosyalist parti kuruldu. Fakat yeni parti «Section Française de L'Internationale Ouvrière» adını benimsemedi. Parti başkanlığına Alain Savary getirildi. Temmuz 1971'deki kongrede başkanlığa Mitterrand seçildi. (LM)

Sosyalist partisi (TÜRKİYE—), türk siyasî partisi. İstanbul'da Esad Adil Müstecaplıoğlu, Macit Güçlü, İhsan Kabalıoğlu, Aziz Uçtan tarafından kuruldu (14 mayıs 1946). Dört ay sonra sıkıyönetim kararıyle kapatıldı, sorumluları komünizm propagandası yapmaktan yargılandılar. Mahkeme beraatle sonuçlandı. Parti yeniden faaliyete geçti. 1946 ve 1951 ara seçimlerine katılan parti çok az bir oy toplayabildi. Düzensiz aralarla yayımlanan *Gerçek* gazetesi, partinin yayım organıydı. Sosyalist partisi 1953'te kapandı. (M)

SOSYALİZASYON i. (fr. *socialisation*). Sosyalleştirme. (M)

SOSYALİZM i. (fr. *socialisme*'den). Üretim ve mübadele araçlarının kolektifleştirilmesi yoluyle sosyal sınıfları ortadan kaldırarak insan toplumlarının teşkilâtlanmasında köklü bir reform yapmak amacını güden doktrinlerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Afrika sosyalizmi,* Afrika'nın geleneklerinden ilham alan ve bu kıtanın özel şartlarına uymak isteyen sosyalizm anlayışı.

— ANSİKL. *Sosyalizm* kelimesinin ve anlamının uğradığı değişiklikler, sosyalizmi XIX. yy.ın ilk yarısında ortaya atanların ve yayanların hayalinden bile geçmemişti (sosyalizmi temellendirenler arasında Owen ve çömezleri, Pierre Leroux, belki de Giacomo Guilani sayılabilir). XIX. yy.ın ikinci yarısında sosyalistler hâlâ büyük bir tepkiyle karşılanıyordu. XX. yy.da Avrupa'nın birçok ülkesinde sosyalizm çeşitli biçimler altında iktidarı ele aldı. Bugün üçüncü dünya ülkelerinde yöneticilerin çoğu sosyalist olduklarını iddia ederler.

Sosyalist nazariye ve öğretilerin çeşitli kaynakları vardır. Bu kaynakların ilki, Durkheim'ın «acının çığlığı» dediği şeydir. Eskiçağdan beri birçok sosyal adaletsizliğin açığa vurulması, XX. yy.da, özellikle saint-simon'cuların kaleminde, insanın insan tarafından sömürülmesinin mahkûm edilmesi şeklini aldı.

Başka bir kaynak da, serbest rekabetin ve «bırakın yapsınlar» anlayışının tutarsızlaştırdığı toplumu teşkilâtlandırmak ve rasyonel hale getirmek isteğidir. Eflatun, insanların genel çıkara aykırı özel çıkarların peşine düşmelerini önlemek için, özel mülkiyetin kaldırılmasını öngörüyordu. Makineleşmenin ateşli hayranı Saint-Simon, liberalizmden doğan düzensizliklere son vermek için, iktidarın işletmecilere ve teknisyenlere verilmesinden yanaydı. Rodbertus, Sanayi devriminden doğan toplumda üretimin, ihtiyaçlara değil de, «karşılığını verebileceklerin talebi»ne uyduğunu gösteriyordu. Aynı şekilde, bazı kimseler, özellikle Marx ve Engels, sosyalizmi toplumun belirli tarihî bir biçimi olarak görüyorlardı.

Öte yandan kitlelerin sefaletinden sorumlu tutulan milletlerarası ve «kozmopolit» malî kuvvetlere karşı az çok otarşik ve totaliter bir siyasetten destek sağlamak için de sosyalizme başvuruldu.

Sosyalist düşünce ve eylemin gelişiminde birçok evre ayrılabilir.

Ütopik sosyalizm denilince, Eflatun'dan XIX. yy.ın ortalarına kadar, tam ideal bir toplum kurmak için yapılan birçok tasarı akla gelir. Ütopik sosyalistler arasında *Utopia* yazarı Thomas More, *Güneş Ülkesi* (Civitas Solis) yazarı Campanella sayılabilir. Bunlar hem özel mülkiyeti, hem doğmakta olan kapitalizmi mahkûm ederler. Saint-Simon ve taraftarlarının, Fourier, Louis Blanc ve Proudhon'un nazariyeleri bazen *fransız sosyalizmi* adı verilen anlayışı meydana getirir. Bununla beraber, Saint-Simon'un tezleri gerçekte bir plütokrasiye dayanır, Proudhon ise aslında bir anarşisttir. Saint-Simon'un XIX. yy. kapitalizminin gelişmesinde etkisi büyüktür. II.

Eric Ollenhauer (solda) ve William Mellies alman sosyal demokrat partisi merkez kurulu seçimleri sırasında (eylül 1952)

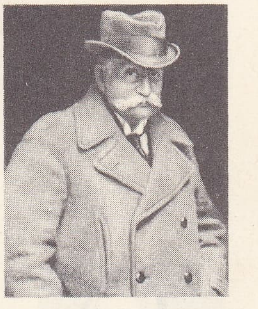

Branting, iskandinav sosyal demokrasisinin kurucusu

Foto. A.F.P., «Illustration» (LAROUSSE)

Belçika Sosyalist partisi

Vandervelde

Guy Mollet

1936'da Blum kabinesi

Cumhuriyette millî atelyelerin başarısızlığa uğraması Louis Blanc'ın nazariyelerini değerden düşürdü; ne var ki bu uygulama aslında Louis Blanc'ın düşüncelerinin bir karikatürü olmaktan ileri gidememişti. Fourier'nin ve özellikle Proudhon'un devlet fikrine karşı cephe almaları önemli sonuçlar doğurdu: Marx'ın komünist ülkesi, proletarya diktatörlüğü sayesinde kurulan «devlet»in yavaş yavaş çözülmesiyle ortaya çıkacaktı; öte yandan Proudhon'un görüşlerinden doğan anarşist hareket islav ve latin ülkelerinde (özellikle Rusya ve İspanya'da) sosyalist partilerin gelişmesini uzun zaman engelleyecekti.

Fourier, Louis Blanc ve Proudhon (bunlara ingiliz Owen da eklenebilir) *birleştirici sosyalizm*'in nazariyecileri olarak kabul edilirler.

Sismondi, Rodbertus, Lassalle, Dupont-White ve daha başka düşünürler bugün büyük ölçüde hem kapitalist devletlerde hem komünizme yönelen sosyalist devletlerde uygulanan *devlet sosyalizmi*'nin öncüleridir. Bunlara göre devlet Sanayi devriminden doğan toplumun kurbanları olan emekçileri sömürüye karşı korumakla, ayrıca da zenginlik üretiminin düzenlenmesinden ve rasyonelleştirilmesinden sorumludur. İktisatçı, hukukçu ve yüksek memurları biraraya getiren 1872 Eisenacht kongresinde ortaya atılan ve kürsü sahibi, üniversite profesörleri çoğunlukta olduğu için *kürsü sosyalizmi* diye adlandırılan sosyalizm de bu okula bağlanabilir. Özel mülkiyet ve Hegel felsefesi taraftarı olan kürsü sosyalistleri devletin kamu güvenliğini sağlaması, mübadeleyi gözetmesi ve herkese iş bulması gerektiğini söylüyorlardı. G. Schmoller'in kaleme aldığı bildiri, özellikle atelyelerin, bankaların ve sigorta şirketlerinin denetlenmesini istiyordu. Daha önce Fransa'da Dupont-White'ın yaptığı gibi A. Wagner de özel zenginliklerin az sayıda kişinin elinde kalmasını engellemek üzere, gelirlerin uygun bir vergi sistemi sayesinde yoksullara dağıtılmasını istiyordu. Şunu da ayrıca belirtelim ki, Bismarck, Eisenacht kongresinden sonra benimsenen bu fikirlerden yararlanarak kendi hazırladığı sosyal güvenlik tasarılarını kabul ettirebildi (1883).

Hıristiyan sosyalizmi La Mennais ile XIX. yy. ortalarında ortaya çıkmakla birlikte, ancak XX. yy.da gelişti.

Bazı birleştirici sosyalizm denemeleri dışında XIX. yy.ın üçte ikisinde sosyalizm genellikle fikir planında kaldı. Uygulama alanında, pek olumlu sonuçlar vermeyen üretim kooperatifleri ve henüz emekleme çağında olan bir sendikacılıktan başka emekçilerin XX. yy.ın siyasî ve iktisadî hayatında oynayacakları önemli rolü belirtebilecek hiç bir işaret yoktu.

Bilimsel sosyalizm'in ortaya çıkışı, etkin bir sosyalist eylemi başlatan ilk belirtidir. Bu sosyalizmde söz konusu olan, artık sosyal adaletsizlikleri açıklamak gücünü kusursuz ideal bir toplum üstüne hayaller kurmaktan değil de tam tersine Smith, Ricardo ve Malthus gibi klasik ingiliz iktisatçılarının çalışmalarından alan sağlam, iktisadî ve felsefî araştırmalara girişmektir. Bu iktisatçılar iktisadî mekanizmaları açıklamak için doğrudan doğruya bu mekanizmaların nasıl işlediğini gözlemliyor ve aslında bunları kabul ediyorlardı. Tahlillerinin ne kadar doğru ve yerinde olduğu XIX. yy. başlarında ingiliz ve fransız işçilerinin sefaletinden de anlaşılıyordu. Sismondi gerçeği ve bu gerçeği anlatan tahlillerin karşısında üretimin çoğaltılmasından çok insan mutluluğunu aramağa yönelen bir iktisat biliminin temelini atmağa çalışıyor, kendi koyduğu meseleye bir çözüm getiremeyeceğini anlayınca da, başka çıkar yol bulamadığı için devletin harekete geçmesini ve emekçilerin sefaletini kısmen de olsa gidermeğe çalışmayı öngörüyordu. Rodbertus bu yolda daha da ileri gitti. Her ikisine de çok şey borçlu olan bilimsel sosyalizmin kurucusu Marx tarihî determinizmin teminatına bağladığı modern sosyalizmin gelişmesine öncülük etti; ona göre sınıfların ortadan kalkmasına dayanan sosyalist ülke (Marx bu ülkeyi tasvir etmekten kaçınmıştır), şüpheli bir gelecek değil, kaçınılmaz bir kesinliktir; insanlar eylemleriyle bu ülkenin gerçekleştirilmesini ancak daha çabuklaştırabilirler.

Komünist Partisi Manifestosu 1848'de yayımlandı ve ilk sosyalist partiler 1860 sıralarında ortaya çıktı. Bunlar önce Enternasyonale bağlandı, sonra millî partiler haline geldi. (1863 ve 1869'da Almanya'da; 1879, 1882 ve 1890'da Fransa'da; 1878'de Danimarka'da; 1879'da İspanya'da; 1881'de Hollanda'da; 1883'te Rusya'da; 1885'te Belçika ve İsveç'te; 1887'de Norveç'te; 1891'de İtalya'da; 1893 ve 1900'de İngiltere'de; 1893'te İsviçre'de; 1903'te Finlandiya'da; 1900'de A.B.D.'de [burada hemen hemen hiç gelişmedi]; 1901'de Japonya'da; 1907'de Avustralya'da v.b.). Bu partiler yapıları bakımından birbirinden ayrılır. Çoğu tek tek üye kaydederek gelişmiş ve çeşitli kooperatif ve sendikalara dayanmıştır. Kimileri meselâ İngiliz İşçi partisi, tek tek üyeler kabul etmekle birlikte daha çok sendika ve kooperatiflere dayanır. Bütün bu partilerin kendi aralarında ve anarşinin bir şekli olan *salt serbestlik taraflısı sosyalizm* ile ortak yönleri, üretim ve mübadele araçlarının kolektifleştirilmesiyle sınıfsız bir toplum yaratmak isteğidir; fakat kimine göre zenginliklerin kişiler arasında yeteneğe göre dağıtılacağı sosyalist ülkede devlet yerli yerinde kalacak kimine göre ise sosyalist devlet devrimin ancak ilk evresi olacak, ikinci evrede ise zenginliklerin kişiler arasında ihtiyaca göre dağıtılacağı komünist toplumu gerçekleştirmek için devlet yavaş yavaş kaldırılacaktır.

Burjuva devletinin sosyalist devlet haline getirilmesi için öngörülen metotlar değişiktir. *Devrimci sosyalistler*'e göre iktidar ancak şiddet yoluyle alınır ve ardından da proletarya diktatörlüğü kurulur. Öngördükleri «dolaysız eylem»in amacı burjuva devletinin temellerini sarsmak ve emekçileri, genel grev şeklinde ele aldıkları devrimci eyleme hazırlamaktır.

Georges Sorel, Berth, Hubert Legardelle, bazı aydınlar ve birçok sendika yöneticisi her türlü parlamenter eyleme karşıydılar. Ama sosyalist partilerin çoğu kanunî siyasî hayata fiilen katıldı. Alman sosyal demokrasisi ve avusturya sosyal demokrasisi Marx'ın devrimci sosyalizmine yatkın olmakla birlikte, burjuva devletinin emekçilerin sefaletini hafifletecek bir sosyal siyaseti olabileceğini kabul ederler.

Reformcu sosyalistler'e göre meşru yollar sosyalistlerin iktidara gelmesi için açıktır; parlamentoya katılmanın işçi sınıfının durumunu düzeltmede yararlı olacağına inandıkları için bu meşru yolların ihmal edilmesini de doğru bulmazlar; doğrudan doğruya girişilecek her türlü eylemden yanadırlar, fakat işçi üretim ve tüketim kooperatifleri kurarak (bu bakımdan Ch. Gide ve Poisson'un ileri sürdükleri tezler göz önünde tutularak buna bir *kooperatif sosyalizmi* de denilebilir) ve siyasî mücadeleyle parlamentolardan çeşitli kamulaştırmaları koPararak kapitalist toplumun bünyesini değiştirmeyi öngörürler.

XIX. yy.ın sonu ve XX. yy.ın başında özellikle Fransa'da sosyalist hareketlerde çeşitli sosyalist eğilimleri birleştirmek için genellikle başarılı sayılabilecek bir denemeye girişildi. Fakat iki sosyalist partinin bulunduğu Rusya'da (1901'de Çernov'un kurduğu Sosyalist Devrimci parti ve 1883'te Plehanov ile Akselrod'un kurdukları Sosyal Demokrat parti), ikinci parti 1912'de Lenin'in etkisiyle ikiye bölündü. Başlarında Lenin'in bulunduğu bolşeviklerin devrimci sosyalistleri ve menşeviklerı tasfiye ettikleri Ekim 1917 devrimi birçok ülkede sosyalist partilerin bölünmesine yol açtı. Bu bölünme Avusturya, Belçika, İngiltere ve İskandinav ülkelerinde pek etkili olmadı ve çözülmeyen sosyalist parti kısa zamanda devletin yönetimini ele alabildi; buna karşılık Almanya, Finlandiya, Fransa, İtalya, Polonya ve Çekoslovakya'da işçi sınıfının sendikaları ve siyasî kuruluşları bu bölünme yüzünden iyiden iyiye gücünü kaybetti.

İkinci Dünya savaşına kadar hemen hepsi reformcu olan (bununla birlikte bazıları marx'çı olduklarını ileri sürmeğe devam ederler) sosyalist partilerle devrimci sosyalizme bağlı kalan, buna rağmen parlamento hayatına büyük ölçüde katılan komünist partiler arasında büyük bir zıtlaşma vardı. Bununla beraber 1936'da Fransa Komünist partisiyle sosyalistlerin ve radikallerin seçimlerde bir halk cephesi kurduğu unutulmamalıdır. Bugün bütün sosyalist partiler burjuva hükûmetine katılmayı kabul ederler. Birçok defa komünist partiler de böyle bir ortaklığa girmişlerdir. Doğu Avrupa'da ve Asya'da birçok ülkenin komünist partileri halk demokrasileri kurdular. Sovyet partisinin görüşünü benimseyen birçok komünist parti (Arnavutluk ve Çin hariç) bir işçi partisinin meşru yollardan iktidara gelebileceğini kabul ederler. Bununla beraber sosyalist partilerle komünist partiler arasındaki uyuşmazlıklar hâlâ devam etmektedir. Sosyalistler *demokratik sosyalizm*'i ve (özellikle Léon Blum'ün *A l'Echelle Humaine* [İnsan Ölçüsünde] adlı eserinin yayımlanmasından sonra) *kişici sosyalizm*'i, yani insana saygılı olan sosyalizmi, «totaliter komünizm» diye adlandırdıkları sosyalizmin karşısına çıkarırlar. Demek ki iki işçi partisinin üstünde uyuşamadıkları nokta, artık araçlar değil son amaçtır. Bertrand Russel'ın sosyalizm tanımı («sosyalizm demek toprak ve sermayenin demokratik bir yönetim çerçevesinde ortak mülkiyeti demektir. Böyle bir sosyalizmde üretim çıkara göre değil kullanıma göre güdülecek ve ürünler herkes arasında eşit olarak değilse bile ancak kamu yararının gerektireceği eşitsizliklere müsaade edilerek bölüştürülecektir») komünistlerin amacına uymaz. Öte yandan bu görüşün bütün öteki sosyalist partilerin anlayışına uygun düştüğü de söylenemez. Özellikle, İkinci Dünya savaşından sonra marksizmi reddeden Alman ve Avusturya Sosyal Demokrat partileri ve vergi sistemiyle sosyal tedbirler sayesinde sosyal adaleti sağlayabileceğine inanan iskandinav sosyal demokrat partileri bu tanımın büsbütün dışında kalır.

Bu durumda sosyalizm terimini sadece üretim ve mübadele araçlarını sosyalleştirmeyi öngören doktrinler için kullanmak artık mümkün değildir. Bu arada Hitler'in nasyonal sosyalizminde sosyalizm kelimesinin büsbütün ayrı bir anlam aldığını da belirtmek yerinde olur. Ayrıca Mısır, Gine, Cezayir ve Küba gibi sömürgelikten kurtulan ülkelerde yeni bir sosyalizm türünün ortaya çıktığı da belirtilmelidir.

● *Türkiye'de sosyalizm*'in başlangıcı XX. yy.ın başlarına kadar gider. Bununla birlikte, sonraki devrelerde, komünizmin yasaklanması ve bu siyasî akım için ağır ceza hükümlerinin yasalarda yer alması sonucu sosyalizm kelimesi zaman zaman komünizme paravan olarak kullanıldı. Kendilerini açıkça niteleyerek ortaya çıkan ilk sosyalistler, 1908 Meclisi Mebusanına, merkezi Selânik'te bulunan Federal Halk partisi temsilcileri olarak katılan milletvekilleri arasındaki Dimitri Vlahof ve Zohrap efendilerdi. Bunlar, zamanın maliye bakanı Cavit Beyin liberal görüşlerine karşı çıkarken, kendilerini sosyal adaletçi ve sosyalist olarak tanıtmaktaydılar. Bu sıralarda öğrenim için Paris'e gitmiş ve *Jöntürkler* olarak adlandırılmış gençler arasında *Paris komünizmi*'nden ilham almış fikirlere dayalı teşkilâtlanmalar başladı. 1902'de merkezi Paris'te olmak üzere kurulan *Teşebbüsi Şahsî ve Ademi Merkeziyet cemiyeti* aynı yöndeki akımların delili sayılabilir.

Foto. France-Presse Agence Intercontinentale, Trampus (LAROUSSE)

1908 Meclisi Mebusanında akım halinde ortaya atılan sosyalist görüşler, 1910'da gazeteci Hüseyin Hilmi'nin (*İştirakçi* Hilmi diye de anılır) kurduğu *Osmanlı Sosyalist fırkası*'nda siyasî parti görüşü hüviyeti kazandı. Ertesi yıl bu partinin bir şubesi de, Jöntürklerin hareketli bir siyasî faaliyet içinde bulundukları, Paris'te açıldı. Bu tarihte parti adına Dr. Refik Nevzad imzasıyle yayımlanan *Sosyalizm ve Rehberi Amele* adlı eserde sosyalizmin osmanlı ülkesinde yerleşmesine ve gelişmesine izin verilmemesinden yakınılıyor, sosyalist yazarların hapsedildiği, bu yöndeki görüşleri yayan gazetelerin kapatıldığı belirtiliyordu.

Meclisi Mebusanın sınırlı ömrüne bağlı olarak sosyalizmin teşkilâtlanma yoluyle yayılması da bir süre için yeraltına kaydı. 1918'de Dr. Hasan Rıza *Sosyalist Demokrat fırka*'yı kurdu. Belirli bir hayatiyet gösteremeyen bu teşkilâtlanmayı 1919'da Dr. Şefik Hüsnü'nün (Değmer) kurduğu *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist fırkası* takip etti. Aynı yıl, 1910 denemesinin programını yenileyen ve geliştiren Hüseyin Hilmi *Türkiye Sosyalist fırkası*'nı faaliyete geçirdi. Bu iki sosyalist partiden yalnız Dr. Şefik Hüsnü'nün partisi 1919'da yapılan seçimlerde İstanbul'dan üç kişiyi parlamentoya sokmayı başardı. Şefik Hüsnü'nün aldığı bu sonuç, onun görüşlerini bazı farklarla paylaşanlar için teşvik unsuru oldu ve sonraki yıllarda yeni sosyalist partiler ortaya çıktı: 1922'de İstanbul'da kurulan *Müstakil Sosyalist fırkası*, aynı yıl İstanbul'da tacir terzi Namık tarafından kurulan *Türkiye İşçi Sosyalist fırkası* ve 1922'de, İstanbul'da tramvay ve deniz işçilerinin meydana getirdikleri *Türkiye Sosyalist fırkası*. Bu partilerin hepsi de kâğıt üzerinde ve birer tabeladan ibaret kaldı. Osmanlı imparatorluğunun sona erişiyle Cumhuriyet dönemine geçiş yıllarında sosyalist akım 1922'den sonra, Rusya'da meydana gelen devrimin de (1917) etkisi altında ve Rusya'da kurulan yeni siyasî düzenin kurucularıyle Türkiye arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinden de etkilenerek siyasî yelpazede daha sola kayan bir nitelik kazandı. Cumhuriyetin ilânından sonra Atatürk'ün liderliğinde *Cumhuriyet Halk partisi*'nin kurulması ve bu partinin tek başına siyasî hayata hâkim olmasıyle sosyalist akım bir durgunluk devresine girdi. Durgunluk İkinci Dünya savaşı yıllarında da sürdü. 1945'te çok partili döneme geçilince ilk sosyalist teşkilâtlanma teşebbüsü, İstanbul'da, Zeytinburnu çevresindeki işçileri bünyesinde toplama amacını güden *Sosyal Adalet partisi*'nin ortaya çıkışıyle oldu (13 eylül 1945). Bunu 14 mayıs 1946'da Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun kurduğu *Türkiye Sosyalist partisi* takip etti. İstanbul'da kurulan bu partiyi aynı yıl sıkıyönetim kapattı. 22 Mayıs 1946'da, İstanbul'da, Sabit Şevki Şeren'in kurduğu *Türkiye Sosyalist İşçi partisi* ise ilgisizlik yüzünden gelişemedi. Osmanlı imparatorluğunun son yıllarından beri sol teşkilâtlanmanın öncüleri arasında görülen Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in 19 haziran 1946'da İstanbul'da faaliyete geçirdiği *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü partisi* belirli bir faaliyet gösteremeden sıkıyönetim kararıyle kapatıldı (1946). Kısa bir aradan sonra gazeteci Arif Oruç'un kurduğu (19 eylül 1948) *Müstakil Türk Sosyalist partisi* de 1950'de kendiliğinden dağıldı. Bu denemelerden sonuç alınamaması ve yeni hukukî engellerden çok bizzat sosyalizmin ilgi toplayamaması, aynı zamanda sosyalist statüyle faaliyete geçen bazı partilerin yargı veya diğer karar mercilerince komünizm dilimine kaymış sayılarak faaliyetten men edilmeleri üzerine başlayan ikinci durgunluk dönemi 1960'a kadar sürdü. 10 Ocak 1960'ta, Ankara'da, Atıf Akgüç başkanlığında kurulan *Türkiye Sosyalist partisi* de gelişme gösteremedi. 13 Şubat 1960'ta bazı sendika liderlerinin İstanbul'da kurdukları ve ertesi yıl liderliğine Mehmet Ali Aybar'ı getirdikleri, temsilcilerine sosyalist olarak nitelenen *Türkiye İşçi partisi* (T.İ.P.), 1965 seçimlerinde parlamentoya 15 milletvekili, daha sonra da Cumhuriyet senatosuna bir üye sokmayı başardı. Ancak 1971'de Anayasa mahkemesi bu kuruluşun Anayasada cevaz verilen sola açılış sınırını aştığı, bölgecilik ve bölücülük faaliyetinde bulunduğu hükmüne vararak kapatılmasına karar verdi. 22 Eylül 1964'te kurulan, 27 Mayıs ihtilâli öncülerinden emekli general Sıtkı Ulay'ın da kurucuları arasında bulunduğu *Sosyal Demokrat parti* ise gelişemedi.

● *Afrika sosyalizmi*, Avrupa sosyalizminden olduğu kadar, marksizmden de farklıdır. Temel özelliği kendi öz değerlerine (Tanrı'ya inanç, manevî değerlerin benimsenmesi, millet fikri, zenci kültürü) büyük bir saygı ile bağlanmasıdır. Ayrıca bir amaç değil bir araç olmak iddiasıyle ortaya çıkar ve Afrika insanının hizmetine girerek topluluğun ortak çıkarıyle kişinin hürriyetini bağdaştırmak ister. Afrika sosyalizminin temsilcileri arasında N'Krumah, L. Senghor, Seku Ture, Nyerere sayılabilir. Aralık 1962'de Dakar'da afrika sosyalizminin yollarını tartışmak üzere bir toplantı düzenlenmiştir. (→ Bibliyo.) [LM]

SOSYALLEŞME i. (*sosyal* > *sosyalleş-mek*'ten *sosyalleş-me*). Psikol. Bir çocuğun, toplu yaşayışa (aile, okul) alışması. || Bir ferdin, herhangi bir sosyal gruba uyması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sosyal ilişki kurma ihtiyacı, birçok şekilde yorumlanmıştır. Bazı yazarlar, *sosyalleşme*'nin, beslenme veya cinsel ihtiyaç gibi daha fizyolojik ihtiyaçlardan doğduğunu ileri sürerler. Kişinin kendi türünden yaratıklarla birlikte olmak isteyişini, temel eğilimlerinin daha önce, bu türden bir başka kimse tarafından tatmin edilmiş olmasıyle açıklarlar. Nesnel etoloji okulu tarafından incelenen *izlenme* olayı bu tezi destekler. Çocuğun organik ihtiyaçlarını gideren varlık anne olduğu için çocukta anneye karşı duygu bağlarının doğması bu tezi doğrulayan bir olgudur.

Bununla beraber Anderson (1954), daha önceleri ileri sürülen bir kavrama, yani özerk bir «sürü içgüdüsü»ne geri dönmek gerektiğini gösterdi. Charlotte Bühler'in de belirttiği gibi, çocuğun, bir insan yüzü görünce gülümsemesi, sırf fizyolojik olan ve meselâ açlığının giderilmesinden doğan gülümseyişten farklıdır. İnsan yüzü, daha başlangıçtan itibaren, çocuk için özel bir anlam taşır.

Spitz'in (1945), bakımevlerinde ve yetimhanelerde büyüyen çocuklar üstünde yaptığı çalışmalar, sadece organik ihtiyaçları karşılamanın, çocukta sosyal ilişki kurma eğilimini geliştirmeğe yetmediğini ortaya çıkarmıştır. Üstelik çocuk, gelişmesinin belli bir döneminde (6-7 yaşlarına doğru) her türlü organik ihtiyaç dışında olarak, oyun arkadaşlarıyle ilişki kurmağa çalışır. Buna göre, sosyal güdülenmelerin, bir temel sosyal ilişki kurma ihtiyacından doğduğu söylenebilir (Nuttin, 1963). [L]

SOSYALLEŞTİRME i. (*sosyalleştirmek*'ten *sosyalleştir-me*). Sosyalleştirmek işlemi. (*Eşanl.* SOSYALİZASYON.) || *Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi*. Bk. SAĞLIK.

— Psikol. Bir çocuğu toplu yaşayışa alıştırma. (L)

SOSYALLEŞTİRMEK geçl. f. (*sosyal* > *sosyalleş-mek*'ten *sosyalleş-tir-mek*). *Yeni.* Bazı üretim veya değiştokuş araçlarını, enerji kaynaklarını veya hizmetleri, toplum yararına kullanmak amacıyle devletleştirmek, sosyalize etmek.

— Psikol. (Bir kimseyi) Toplum kurallarına göre hareket etmesini sağlayacak şekilde eğitmek. (ML)

Sosyal savaş, İlkçağ'da yapılan iki savaşa verilen ad.

1. *Atinalılarla, Atina İkinci konfederasyonuna katılan müttefikler arasındaki savaş (M.Ö. 357-355).* Karia satrapı Mausolos, Atina'nın mallara elkoymakla yarattığı hoşnutsuzluktan yararlandı: onun kışkırtmasıyle Rodos, Sakız (Chios), Bizans, Kos, Erithrai, Silivri (Selymbria), Kadıköy (Khalkedon), *syntaksis* (katkı) denen vergiyi ödemeyi reddetti. Denizlerde yenilgiye uğrayan atinalı strategos Khares, savaşı Asya'ya kaydırdı ve pers hükümdarından bir ültimatom aldı. Ültimatomdan korkuya kapılan Atina, müttefiklerinin yarısını kaybedince ayaklanan şehirleri bırakmak zorunda kaldı.

2. *Roma ile İtalya'daki müttefikleri arasındaki savaş (M.Ö. 91-89/88). Ager publicus*'un (kamu toprakları) paylaştırılmasını öngören tasarılar söz konusu toprakları romalı yurttaşlara veriyor, dağlıları da kırlık göç bölgelerinden yoksun bırakmakla tehdit ediyordu. Bu durum karşısında halk tribünü M. Livius Drusus, İtalya'nın bütün müttefiklerine yurttaşlık hakkı (civitas) verilmesini teklif etti, fakat teklifi senato tarafından reddedildi, kendisi de ekim 91'de öldürüldü. Picenum'lular, sonra Marsi'ler, Samnit'ler, Apulia'lılar, Lucania'lılar ve Campania bölgesi şehirleri Güney İtalya'daki yunan tacirlerinin desteğiyle ayaklandılar, Romalıları kılıçtan geçirdiler, Marsi'lerden Pompedius Silo ve Samnit'lerden C. Papius Mutilus'un yönetiminde bir konfederasyon kurdular, Corfinium'u başkent yaptılar ve buraya «İtalya» (bugün Pentima) adını verdiler. Roma, Cisalpina (Kuzey İtalya), Etruria ve Ombria'nın bağlılığı sayesinde kurtuldu: Marius'un, Sulla'nın ve Cn. Pompeius Strabo'nun zaferleri, isyanı bastırmakta pek yararlı olmadı, yurttaşlık hakkını bağlı italyanlara (*lex Iulia*, kasım 90), sonra da altmış gün içinde teslim olacaklara (*lex Plautia*, Papiria, kasım 89) veren kanunlar çıkarıldı. M.Ö. 88'in başında Senato savaşı bitmiş kabul etti, fakat Samnitlerden Pontius Telesinus'un ve Lucania'lı Lamponius'un çeteleri Aesernia etrafındaki dağlık bölgeyi ellerinde tutuyorlardı. Bunlar Marius'çu partiyle ilişki kurarak Roma'ya saldırdılar, Sulla onları yok etti (Collina Porta muharebesi, 1 kasım 82). [L]

Sosyal Sigortalar kurumu (S.S.K.), Türkiye'de işçilerin sosyal güvenliklerini sağlayan, yaşlılık, malullük, iş kazası, hastalık, meslek hastalıkları, doğum, ölüm sigortalarını yapan kuruluş. 9 Temmuz 1945 gün ve 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu kanunuyle kuruldu; 506 Sayılı kanunla yeniden düzenlendi ve bugünkü adını aldı. S.S.K. teşkilâtı Genel müdürlük, Yönetim kurulu ve Genel kuruldan meydana gelir. Genel müdür, çalışma bakanının teklifi üzerine ortak kararla tayin edilir. Genel müdürün tabiî üye olduğu yönetim kurulu, 9 üyeden meydana gelir. Başkan ve 8 üye Bakanlar kurulunca tayin edilir. Genel kurula katılan işçi ve işverenler kendi aralarından ikişer üye seçerler. Bir danışma ve denetleme organı olan Genel kurul, 6 hükûmet temsilcisi, 15 işçi, 15 işveren temsilcisiyle, Çalışma ve Millî Eğitim bakanlığınca çağırılacak üniversite veya yüksekokul öğretim üyelerinden meydana gelir. Kurumun gelirlerini, esas olarak primler sağlar. S.S.K.'ye bağlı olanlar (506 Sayılı kanunun geçici 1. maddesi saklı olmak kaydıyle) bir hizmet akdine dayanarak bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılanlardır. Çarşı ve mahalle bekçileri de sigortalı sayılırlar. 506 Sayılı Sosyal Sigortalar kanununun 141. maddesi, daha önce çıkarılmış olan 4772 sayılı İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası, 6900 sayılı Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortası, 5502 sayılı Hastalık ve Analık Sigortası kanunlarını kaldırırken, geçici 7. maddesiyle de bu kanunların yürürlüğü sırasında kazanılan hakların devam edeceğini kabul etti. 5 Ocak 1961 gün ve 228 Sayılı kanun, sigorta kanunlarıyle emekli sandıkları kanunlarına bağlı işlerde çalışmış olanların, bu işlerde geçen sürelerini birleştirdiği için, hizmetleri S.S.K. içinde birleştirilenler, bu kanunun kapsamı içindeki yardımlardan yararlanmağa başladılar. 506 Sayılı kanunun geçici 1. maddesi, kanunun prensip olarak şehir ve kasabalarda belediye sınırları içinde 4 kişi, bunlar dışında kalan yerlerde 8 kişi çalıştıran işverenlerle bunların işçileri hakkında uygulanacağını öngörmüştür. Ancak aynı madde, Bakanlar kuruluna tek işçi çalıştıran yerleri de kanunun kapsamı içine alabilme yetkisini vermiştir. Bakanlar kurulu 1965'ten itibaren çeşitli kararnamelerle, özellikle şehir, kasaba ve belediye olan yerlerde, kanunun kapsamını tek işçi çalıştıran işyerlerine kadar genişletti. Sigortalılık, kanun kapsamına girenler için zorunludur. Çalışanlar işe alınmakla kendiliğinden sigortalı olurlar. S.S.K.'nın uyguladığı sigortalar şunlardır: *İş kazaları ve meslek hastalığı sigortası.* İş kazaları (bk. İŞ *kazası*) ve meslek hastalıkları (bk. MESLEK *hastalığı*) sigortası priminin azamî haddi, işçinin ücretinin yüzde 6'sıdır. Ancak bu oran işin niteliğine göre derecelenir. İş kazası ve

meslek hastalığı halinde S.S.K. tarafından sigortalıya sağlanan yardımlar sağlık yardımı ve ödenek verilmesidir. Sağlık yardımı, bizatihî sağlık yardımlarıyle protez araç ve gereçlerinin sağlanması, takılması ve yenilenmesini, bu iki çeşit yardım için sigortalının başka yere gönderilmesini kapsar. Ödenek kavramı içine *geçici iş göremezlik ödeneği, sürekli iş göremezlik ödeneği,* ölüm meydana gelen durumlarda *cenaze masrafı karşılığı,* sigortalının ölümü halinde *hak sahiplerine gelir bağlanması* gibi, para ile ödenen yardımlar girer. Kurum uygulamasında, geçici iş göremezlik ödeneği, sigortalının son üç ayda elde ettiği kazancın fiilen çalıştığı günlere bölünmesiyle elde edilen miktar olarak kabul edilir. Oysa sürekli iş göremezlik ödeneğinin hesaplanmasında sigortalıya yıllık kazancının yüzde 70'i yıllık gelir olarak bağlanır. Sürekli iş göremezlik ödeneği, sigortalının son üç ayda elde ettiği kazancın fiilen çalıştığı günlere bölünmesiyle elde edilen miktar olarak kabul edilir. Oysa sürekli iş göremezlik ödeneğinin hesaplanmasında sigortalıya yıllık kazancının yüzde 70'i yıllık gelir olarak bağlanır. Sürekli iş göremezlik ödeneği bu durum devam ettiği sürece sigortalıya ömrü boyunca ödenir. Sigortalının isteği üzerine bu ödeneğin sermayeye çevrilerek sigortalıya toptan ödenmesi de mümkündür. Sigortalının ölümü halinde eş ve çocuklarına da gelir bağlanır. *Hastalık sigortası,* iş kazası ve meslek hastalığı dışında kalan hastalık risklerini karşılar. Bu sigorta ile hastalık durumlarında sigortalıya sağlık yardımı, ağız protezleri dışında protez araç ve gereçlerinin sağlanması ve takılması, geçici iş göremezlik ödeneği verilmesi ve tedavi için yurt içinde başka yere gönderilmesi masrafları sağlanır. Hastalık yardımları S.S.K. tarafından tedavi altına alındığı tarihten başlayarak altı ayı geçmemek üzere sigortalının iyileşmesine kadar yapılır. Ancak tedaviye devam edilmekle malullük halinin önlenebileceği veya önemli oranda azaltılabileceği kuruma ait sağlık tesisleri sağlık kurulu raporlarıyle anlaşılırsa, tedaviye 18 ay devam edilebilir. Aynı sürelerle kayıtlı olmak üzere sigortalının eş ve çocukları da aynı yardımlardan yararlanır; ancak bu yararlanma, kurumun sağlık tesislerini tamamladığı yerlerde Bakanlar kurulu kararıyle olur. Hastalığın meydana gelmesine kasıt veya suç sayılan bir hareketle sebep olanlar, kurumun yaptığı bütün masrafları ve verdiği ödenekleri tazmin etmekle yükümlüdürler.

Analık sigortası, sigortalı erkeğin sigortalı olmayan karısının veya sigortalı kadının analığına bağlı riskleri karşılar. Bu sigortanın sağladığı yardımlar, gebelik sırasındaki muayene ve sağlık yardımları, doğum için sağlık yardımı, emzirme yardım parası, doğum öncesi ve sonrası çalışılmayan dönem için verilen ödenek, analık durumu yüzünden gerekirse başka bir yere gönderilme yardımlarını kapsar. Muayene dışında kalan gebelik, doğum ve emzirme yardımları tarifeye göre maktu olarak yapılır. Bu yardımlara hak kazanabilmek için sigortalı kadının doğumdan geriye doğru bir yıl içinde en az 90 gün analık sigortası primi ödemiş olması; sigortalı erkeğin de doğumdan geriye doğru bir yıl içinde en az 120 gün analık sigortası primi ödemiş ve doğum yapan kadınla doğumdan önce evlenmiş olması gerekir. Sigortalılık niteliğinin kaybedilmesi halinde bile, bu tarihten itibaren 300 gün içinde çocuk doğarsa, doğumdan geriye doğru 15 ay içinde 120 gün analık sigortası primi ödenmişse kanundaki maktu yardımlardan yararlanılır.

Malullük sigortası, iş kazası veya meslek hastalığı dışında kalan malullük riskini karşılar ve bu sigorta malullük aylığı sağlar. Çalışma gücünün üçte ikisini kaybeden, malul sayılır. Ancak ilk çalışmaya başladığı sırada malul sayılmayı gerektirecek kadar hasta veya malul olanlar malullük sigortası yardımlarından yararlanamazlar. Malullük sigortasından yararlanabilmek için çalışma gücünün üçte ikisini kaybetmiş olması dışında en az beş yıldan beri sigortalı bulunmak, her yıl için ortalama olarak en az 120 gün veya toplam olarak 1800 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortası primi ödemiş olmak gerekir. Malullük aylığı, prim ödenmiş son beş takvim yılı içinde prim hesabına esas tutulan kazanç tutarları en yüksek olan 3 takvim yılına göre ortalama yıllık kazancın yüzde 70'i oranında bulunacak miktarın on ikide biridir.

Yaşlılık sigortası, yaşlılık aylığı bağlanmasını veya toptan ödeme yapılmasını amaçlar. Kadın 50, erkek 55 yaşını doldurmuş ve en az beş bin gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi ödenmişse, yaşlılık aylığına hak kazanır. Fakat kadın 50, erkek 55 yaşını doldurmamış olmakla birlikte, en az 25 yıldan beri sigortalı ve bu süre içinde beş bin gün prim ödemişse, yazılı talepte bulunması halinde bu hakkı kazanır. Yaşlılık aylığı prim ödenmiş son beş takvim yılında en yüksek prim ödenen 3 takvim yılının ortalamasının yüzde 70'inin on ikide biridir. Bu oran 25 yıldan fazla prim ödemiş olanlarda her fazla ödeme yapılmış tam yıl için yüzde 1, sigortalı kadın ise 50, erkek ise 55 yaşından sonra çalıştığı her tam yaş için yüzde 1 artırılarak hesaplanır. Ancak yaşlılık aylığı prim ödenmeye esas alınan aylığın yüzde 80'ini geçemez. Yaşlılık aylığı aldığı sırada çalışmağa başlayan (sigortalı olarak) kimselerden bu aylık kesilir. Yaşlılık aylığı bağlanması için gereken şartları yerine getiremedikleri için kendilerine aylık bağlanamayan sigortalılara kadınsa 50, erkekse 55 yaşını doldurmuş olmaları şartıyle ödedikleri primler toplamı, yazılı isteği üzerine toptan ödeme şeklinde verilir.

Ölüm sigortası, sigortalının ölümü halinde ölen sigortalının eşine, çocuklarına, ana ve babasına aylık bağlanmasını veya toptan ödeme yapılmasını, sigortalının cenaze masraflarının karşılanmasını amaçlar. Malullük ve yaşlılık aylığı aldığı veya kendisine aylık bağlandığı sırada sigortalı bir işyerinde çalıştığından dolayı aylığı kesilmiş olanların ölmesi halinde; en az beş yıldan beri sigortalı bulunan ve her yıl için ortalama olarak en az 120 gün veya toplam olarak 1 800 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi ödemiş bulunan sigortalının hak sahiplerine aylık bağlanır. Sigortalının dul karısına onun hak kazandığı miktarın yüzde 50'si, aylık alan çocuğu bulunmayan dul karısına üçte ikisi; sigortalı kadının kocasına da, geliri bulunmaması ve sigortalı tarafından geçiminin sağlandığının belgelerle ispatı halinde 55 yaşını doldurduğu günden başlayarak aylık bağlanır. Sigortalının çocuklarına, 18 yaşını veya ortaöğrenimde bulunması halinde 20 yaşını, yükseköğrenimde bulunması halinde 25 yaşını doldurmamış veya yaşları ne olursa olsun çalışamayacak durumda malul olanlara yüzde 25, bu nitelikte olup da sigortalının ölümüyle ana ve babasız kalan veya ana ve babaları arasında evlilik bağı olmayan yahut anaları sonradan evlenenlerin her birine yüzde 50 oranında aylık bağlanır. Sigortalının ölümü halinde eşine veya eş ve çocuklarına bağlanan aylığın sigortalıya ödenmesi gerekenden az olması halinde, sigortalının geçimlerini sağladığı belgelerle ispat edilen ana ve babasına da aylık bağlanır. Bunlardan her birinin aylığı sigortalıya düşen aylığın yüzde 25'ini geçemez. Ölen sigortalının hak sahibi yakınları S.S.K. tarafından aylık bağlanmasının gerekli şartlarını doldurmadıkları halde, aylık bağlanmadaki sıra ve oranlara uyularak sigortalının ödemiş olduğu primler toptan ödeme adı altında geri verilir. Malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi sigortalının kazancının yüzde 11'idir. Bunun yüzde 5'i sigortalı hissesi, yüzde 6'sı da işveren hissesidir. Maden ve yeraltı işlerinde çalışanlar için bu oran sigortalı kazancının yüzde 14'üdür. Bunun yüzde 6'sı sigortalı, yüzde 8'i işveren hissesidir. (M)

SOSYETE i. (lat. *societas* > fr. *société*). Eğlenmek, konuşmak amacıyle bir araya gelen varlıklı kişilerin meydana getirdiği topluluk: *Sosyetemizde yerli zenginlerden bazıları ve birkaç İstanbullu büyük memur ailesi vardı* (R. N. Güntekin). *Hafifmeşrep kadınla aile kadını aynı sosyeteye devam edebilmektedir* (Vâ - Nû).

— Sosyol. Cemiyet. (M)

SOSYETİK sıf. (fr. *société*'den analoji yoluyle). «Sosyeteden hoşlanan, sosyeteye düşkün» anlamında küçümseme ve alay yollu kullanılır. (M)

SOSYOANALİZ i. (fr. *socioanalyse*). Sosyodram, rol* oyunu v.b. bazı sosyometrik tekniklerle elde edilen sonuçların analizi. (Bu analizin amacı, gruba katılıp katılmaması, gruba etkin olarak katılması veya başkaları tarafından reddedilmesi v.b. durumların bir kimsenin kişiliğindeki normal gelişmeye yararlı olup olmadığını ortaya çıkarmaktır.) || Çeşitli şekiller (sosyodram, sosyometri testleri, psikodram v.b.) alabilen ve psikanalizde kullanılan teknik. (L)

SOSYODRAM i. (fr. *sociodrame*). Psikol. Birbirleriyle karşılıklı ilişkileri olan kimseler tarafından, çok geniş bir konuya dayanarak irticalen oynanan tiyatro sahnesi.

— ANSİKL. *Sosyodram*'ın amacı, içetepilmiş birtakım travmaların dışarıya vurulması yoluyle, kolektif davranışı daha da iyileştirmektir. Bu teknik, bir iş gurubunun etkinliğini arttırmak için sanayi psikolojisinde de uygulanır. (L)

SOSYOGENETİK i. (fr. *sociogénétique*). Moreno'ya göre, küçük grupların, kendilerini kapsayan daha geniş bir grup içinde kendiliklerinden oluşmasını inceleyen bilim dalı. (L)

SOSYOGRAM i. Bir grubun çeşitli üyeleri arasındaki ilişkileri göstermek amacıyle hazırlanan şekil.

— ANSİKL. Bir *sosyogram* hazırlamak için grubun her üyesine, öbür üyeler arasında kimleri canayakın bulduğu (yemek veya ortak hayat v.b. arkadaşı olarak edinmeyi arzuladıklarını) ve kimlerden hoşlanmadığı dolayısıyle de uzak kalmak istediği gizlice sorulur. Grubun her üyesi bir nokta (veya küçük bir daire) olarak gösterilmiştir; birinin ötekine duyduğu yakınlık kalın bir okla, nefret ise noktalı bir okla belirtilir. Böylelikle bir grubun gerçek psikolojik yapısı gün ışığına çıkartılmış olur ve bu yapı, grubun resmî ve şeklî yapısıyle karşılaştırılabilir. Bu tür incelemeler daha geniş ölçüde karşılaştırmalar yapılmasını sağlar ve grupların yönetimi meselesini aydınlatır. (L)

SOSYOKRASİ i. (fr. *sociocratie*). Auguste Comte'ta, toplumun toplum tarafından yönetilmesi. (L)

SOSYOLATRİ i. (fr. *sociolâtrie*). Auguste Comte'ta toplum kültü. (L)

SOSYOLENGÜİSTİK i. (fr. *sociolinguistique*). Dil, kültür ve toplum arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalı. (L)

SOSYOLOG i. (fr. *sociologue*). Sosyoloji bilgini, toplumbilimci. (L)

SOSYOLOJİ i. (fr. *société*, toplum ve yun. *logos*, bilim'den). Toplumsal olaylar bilimi.

— ANSİKL. *Sosyoloji* XIX. yy.da Saint-Simon, Proudhon, Auguste Comte, Karl Marx tarafından kuruldu. Sosyoloji terimini ortaya koyan ise Comte'tur. Fransa'ya sosyolojiyi getiren Emile Durkheim'dır; en gözde temsilcileri Hauss Simiand, Halbwachs olan bir okulun önderi olmakla kalmadı, hukuk, etnoloji, iktisat gibi özel sosyal bilimlere sosyoloji anlayışını soktu. Almanya'da sosyolojinin konusu üstüne uzun tartışmalara girişildi; sosyoloji sosyal biçimlerle ilgilenmeli ama bu biçimlerin içeriğiyle uğraşmamalıydı (Simmel, von Wiese v.b.). Bu tartışmalardan sonra Max Weber'in etkisi ağır bastı; ona göre sosyal hayatın ideal tiplerini ortaya koymak, onların yardımıyle insan toplumlarının davranışlarını önce anlamak, sonra da açıklamak gerekirdi. A.B.D.'de fransız F. Le Play'in sosyolojide deneysel araştırma üstüne görüşleri XX. yy.da son derece yaygın ve etkili bir gerçekleşme ortamı buldu; ama bu sosyoloji tanımlama düzeyini aşamadı, her türlü kaygısının yerini diyagramlar aldı.

Günümüzde sosyoloji günden güne yeni yeni dallara bölünmektedir: genel sosyoloji; özel topluluklar ve toplum sınıfları sosyolojisi; sosyal morfoloji ve ekoloji (dış ortam); iktisat ve sanayi sosyolojisi; sosyal psikoloji; bilgi sosyolojisi; din sosyolojisi; hukuk sosyolojisi; ahlâk sosyolojisi; sanat sosyolojisi; dil sosyolojisi; eğitim sosyolojisi; sosyolojik etnoloji. Bü-

tün bu dalların birleşmesini sağlayan nokta sosyolojinin çeşitli özel sosyal faaliyetleri ve değişik görünümleri (teşkilâtlar, örnekler, semboller, zihniyet v.b.) kendi bölümlerine indirgenemeyecek bütünler halinde ele almasıdır; Mauss'un «tüm sosyal olgular» dediği bu bütünleri inceleyen sosyoloji ampirik malzemelere dayanarak bunlar arasında birtakım tipler, örnekler meydana çıkarır. Sosyolojinin ele aldığı bu olgular üç ayrı düzeyde incelenebilir: «bütün halinde toplumlar», özel toplaşmalar veya sosyal sınıflar ve «toplumsallık biçimleri» (bütün içinde ve bütünle bağlanmış olma tarzı); böylece «mikro-sosyolojik tipleri», «grup tipleri» ve «bütün halinde toplum tipleri» arasındaki ayırım ortaya çıkar.

İlk sosyologları özellikle uğraştıran «sosyolojik determinizm» meselesi, sosyolojinin olgunlaşmasıyle yeni bir biçim aldı ve ne kadar toplaşma tipi ve ne kadar bütün toplum tipi varsa o kadar da sosyolojik determinizm olduğu kanısına varıldı. Başka bir deyişle, «sosyolojik determinizm formülü»nün değişken olduğu tespit edildi. Aynı şekilde sosyolojiyle psikolojinin, birbirinin yerini almak yerine büyük kısımları birbirinin üstüne gelen iki çember olarak ele alabilecekleri anlaşıldı. Sosyolojinin en yeni dalı olan «bilgi sosyolojisi» de büyük ve umut verici gelişme içindedir.

Kısaca, denebilir ki, sosyoloji bir yandan teori ile deneysel araştırmalar arasında sıkı bir bağlantı ararken, gittikçe daha görece ve çoğulcu bir nitelik kazanmıştır. Öte yandan, Saint-Simon'dan bize gelen ve şimdi pek yaygınlaşan bir deyimle «insan bilimi»nin bir parçası olmuştur.

Ne var ki, yüz yıldan beri, bağımsız bir bilim haline gelen sosyoloji, günümüzde, hem kendi bilimsel statüsünü, hem de bu statüyü meydana getirebilecek ölçülerin tanımını hâlâ bulamamıştır. Sosyolojinin çağdaş evriminde ortaya çıkan iki önemli olay bu çifte çerçeve içinde yer alır. Bu iki olay, uygulama alanının ve teorinin epistemoloji ve coğrafya düzeylerinde alabildiğine genişlemesidir.

Uygulama alanının genişlemesi. Büyük geleneksel alanların (iş, toplumsal sınıflar, din, hukuk sosyolojisi v.b.) yanı sıra, sosyoloji, sanat, edebiyat, kütle kültürü, moda, şehircilik, boş zamanı değerlendirme, bürokrasi, köy çevreleri, ekonomi, gelişme olguları, milletlerarası ilişkiler gibi konuları gittikçe daha geniş çapta ele almağa başlamıştır. Gerek özel, gerek resmî araştırma merkezleri ve ekipleri, sosyolojinin genel inceleme alanından çok belli ve sınırlı bir dalı üstünde çalışmayı tercih ederler.

Teorideki gelişme. Çağımızda, araştırma metot ve teknikleri alanında, matematik ve istatistik araçların geniş ölçüde yaygınlaşması, bazı sosyometrik kavramların daha ince ve dakik hale gelmesi, sual varakaları ve test örneklerinin çoğalması, etnografik tasvir metotlarının mükemmelleşmesi, lengüistik ve semantik kavram ve modellerin gittikçe daha büyük ölçüde kullanılması gibi olaylar ortaya çıktı. Ne var ki, metot ve tekniklerin tam bir birliğe sahip olamayışı, teorik açıdan, psikoloji, matematik, iktisat, lengüistik v.b. gibi sosyolojiden farklı bilimlere dayanmalarından ve toplu bir sosyolojik teorinin yokluğundan doğar. Nitekim, bu tür bütünleşmiş bir sosyolojik teori, somut toplumsal olayların analizine temel ödevi görebileceği gibi bu analizin daha geniş açıklamalar içinde bütünleşmesini de sağlayabilir. Bununla beraber, sosyologları, psikologları, tarihçileri, coğrafyacıları, demografi bilginlerini ve antropologları biraraya getiren ve birçok bilim dalına dayanan incelemelerin son zamanlarda gösterdiği gelişmeler (meselâ Jean Piaget'nin etkisi), daha sonraki araştırmaları verimli kılacak gibi görünmektedir.

● *Genel sosyoloji.* Son yıllarda, genel sosyolojinin ortaya attığı bellibaşlı meseleler şunlardır: sosyal olayların tasvirini ve sosyolojik açıklamaların yapılmasını sağlayan temel kategorilerin belirlenmesinde tarihin ve yapısal modellerin (senkronik anlamda) oynadığı rol; bilgi sosyolojisine verilmesi gereken yer ve bu sosyolojinin epistemoloji ile bağıntıları; sosyoloji ile ideoloji arasındaki ilişkiler ve sosyolojinin geliştirildiği, öğretildiği ve uygulandığı yeni kurumsal çerçeve.

Yapısalcılığın* sosyoloji içinde yaygınlaşmasına, Fransa'da Cl. Lévi-Strauss önayak oldu. Toplumlarda, işaret sistemlerinin ve etkinlik sürelerinin incelenmesi bilimini, yani semiyolojiyi kurmağa çalışan R. Barthes, «marksizmin marksizmini» ortaya koyarak yapısal metotla, marksizmi hümanist sağmalardan temizlemeğe çalışan L. Althusser; metodu felsefe haline getiren ve «tarihî olmayan» yanlarını sistemleştiren M. Foucault, yapısalcılığın tutulmasında büyük rol oynadılar. Yapısalcılığın ortaya çıkması ve içkinlik kavramının gizliden gizliye tekrar ağır basma tehlikesi sosyolojik araştırmalarda tarihî boyutun daha büyük bir özenle göz önünde bulundurulmasına yol açtı ve sosyolojik analizin toplumsal olguları kendi bütünlükleri ve sürekli değişkenlikleri içinde ele almadığı takdirde bir «sosyolojik mantığa» dönüşeceği anlaşılır.

● *Bilgi sosyolojisi.* Bu bilim kolu, sosyoloji içinde, yeni bir yer edindi. Bu yeni yer, bilgi sosyolojisinin hem asıl sosyolojiden, hem de eskiden yönelir gibi olduğu epistemolojik felsefî düşünceden ayırt edilmesini sağlar. Gurvitch ve Wright Mills'in çalışmaları sayesinde bilgi sosyolojisi, objektif ve deneye dayanan gerçek bir bilim haline geldi. *Les Cadres Sociaux de la Connaissance* (Bilginin Sosyal Çerçeveleri) adlı eserinde, Gurvitch, bilginin farklı türlerini ve biçimlerini sınıflamağa çalışır, bunlarla çeşitli yapılar ve sosyal uygulamalar arasında bağıntılar kurar ve genel bir bilgi tipolojisinin temelini atar. Ayrıca, Gurvitch'e göre, bilginin, çeşitli sosyal çevrelerdeki yaygınlaşmasını, anlamını ve sosyal fonksiyonunu ortaya koymak da, bilgi sosyolojisinin ödevidir. Bu alanda birçok araştırıcı yeni incelemeler yaptılar ve kültür ve eğitim sosyolojisini (eğitim yapılarındaki krizlerden ötürü bu sosyoloji dalı üstünde özellikle duruluyordu) yeni bilgi sosyolojisi çerçevesi içine yerleştirdiler. Öte yandan, bilgi sosyolojisini kendi epistemolojisi çerçevesinde ele alan J. Piaget (*Etudes Sociologiques* [Sosyolojik İncelemeler], 1965), ilkel düşünce ile çocuk psikolojisi arasındaki ilişkiyi meydana çıkardı.

● *Fransa'da sosyoloji.* Genel sosyoloji uzmanlarının (Aron, Lévi-Strauss) yanı sıra, yeni bir araştırıcılar nesli, sosyolojinin gelişmesine önayak oldu. Metotlar alanında, *Analyse Mathématique des Faits Sociaux* (Sosyal Olguların Matematik Analizi) adlı eseriyle, R. Boudon, yeni nicel metotlara dikkati çekti. Üstünde çalışılan özel alanlar şunlardır: iş sosyolojisi (G. Friedman'ın P. Naville ile birlikte yazdığı *Traité du Sociologie du Travail* [İş Sosyolojisi İncelemesi, 1961-1963], P. Naville'in *Vers l'Automatisme Sociale*'i [Sosyal Otomatizme mi Gidiyoruz?], A. Touraine'in *La Conscience Ouvrière*'i [İşçi Bilinci]); kültür sosyolojisi (E. Morin'in *L'Esprit du Temps*'ı [Çağın Ruhu], P. Bourdieu ve J. Duvignaud'nun çalışmaları); boş zamanları değerlendirme sosyolojisi (J. Dumazedier'nin *Vers une Civilisation du Loisir*'i [Bir Boş Zamanlar Medeniyetine mi Gidiyoruz?]); bürokrasi ve organizasyon sosyolojisi (Crozier'nin *Le Phénomène Bureaucratique*'i [Bürokrasi Olayı, 1963]); kır sosyolojisi (H. Mendras'ın araştırmaları); şehircilik sosyolojisi (P.H. Chombart de Lauwe'un incelemeleri); din sosyolojisi (G. Le Bras); modern hayat sosyolojisi (H. Lefebvre'in *Fondements d'une Sociologie de la Quotidienneté*'si [Günlük Hayat Sosyolojisinin Temelleri]).

● *A.B.D.'nde soyoloji.* Amerikan sosyolojisi, hiç değilse yapılan incelemelerin sayısı bakımından bütün dünyada daha ağır basar. Bu soyoloji, her şeyden önce faydacı ve pratik amaçları gözeten bir sosyolojidir. Bundan ötürü, iş ve işletme ilişkileri sosyolojisi amerikalı araştırmacıların en fazla üstünde durduğu konudur. Geçmişin ideolojilerinden miras kalan teorik çerçeveleri bir yana atan amerikalı sosyologların çoğu sosyolojiyi, çatışmaları ve gerilimleri ortadan kaldırmayı amaç edinen bir sosyal psikoloji haline getirmişlerdir. Sosyolojik incelemelerin üçte ikisinden fazlasının işletmeler tarafından finanse edildiği Amerika'da, «social scientist» yani «sosyal bilimler uzmanı», çoğu zaman işletmenin ücretli bir memurudur. Oysa Avrupa'da, sosyologlar, genellikle üniversiteye bağlı öğretim üyeleridir.

Yapılan ampirik incelemelerin çoğu sosyal davranışçılık anlayışına dayanır. Bununla beraber, Talcott Parsons'ın, *Structure and Processe in Modern Societies* (Modern Toplumlarda Yapı ve Süreç) [1959], *Social Structure and Personality* (Sosyal Yapı ve Kişilik) [1963] gibi eserlerinde açıkladığı sosyal eylem teorisi, büyük çapta davranışçılığın yerini almıştır. Sadece fertler ve bireyler arasındaki etkileşme olaylarını ele alan (A. ve M. Gouldner, R.K. Merton) eylem teorisi, psikoloji, antropoloji ve sosyolojiyi bir sosyal insan bilimi halinde birleştiren genel bir teori olarak ortaya çıkar. Bu bilimde, teori, kapalı bir mantık sistemi, eylem ise iradî bir davranıştır. Sosyolojiye düşen görev, her kişinin kendi sosyal değerler sistemine yerleştirilmesi, sonra da ortak değerler sistemi içinde yer almasıdır. İstatistiklerin gösterdiği uygunluklar davranışın normları olarak kabul edilmiş ve normatif davranış, genel davranış modeli olarak ele alınmıştır. Olayların ve toplumsal süreçlerin bu şekilde «psikolojikleştirilmesi», «eylemciler»in çatışma ve sapmaları ortadan kaldıracak pratik çözümler aramayı başlıca ödev kabul etmelerine yol açmıştır. Bu pratik çözümler tarihi bozuldukça yeniden kurulan bir denge çerçevesi içindeki birtakım aksaklıklar olarak ele alan bir çerçeceye yerleştirilmiştir. Son yıllarda, Amerika'da, Avrupa soyolojisinin geleneklerine daha yakın düşen bir başka akımın ortaya çıktığı da görüldü. 1963'te ölen Wright Mills, *The Power Elite* (Seçkinler İktidarı), *The Causses of World War III* (Üçüncü Dünya Savaşının Sebepleri) [1958], *Dinle Yankee* (Listen Yankee) [1960] gibi eserler yayımladı. Bu eserlerinde birçok çağdaş sosyoloğun özel çıkarların peşinde koştuğunu, bayağı bir ampirizme kapıldığını ve biçimcilikten kurtulamadığını ileri sürdü. Ayrıca, karşılaştırmalı bir sosyolojinin temelerini açıkladı ve sosyolojiyi şöyle tanımladı: «İBM + gerçek + insanlık».

Son yıllarda bellibaşlı şu eserler yayımlandı: R.K. Merton'ın *Social Theory and Social Structure*'ı (Sosyal Teori ve Sosyal Yapı) [1957], Seymour M. Lipset'in *Political Man*'i (Siyasî İnsan) [1960] ve A.M. Rose'un *Human Behaviour and Social Process*'i (İnsan Davranışı ve Sosyal Süreç) [1962]. A. J. Vidich ile J. Bensmans, *Small Town in Mass Society*'de (Kütle Toplumunda Küçük Şehir) son yirmi yılık devrede çok canlılık gösteren küçük şehirleri monografiler yoluyle tasvir etmek geleneğini sürdürdüler. Öte yandan, Ch. P. Loomis, 1965'te yayımladığı *Modern Social Theory* (Modern Sosyal Teori) adlı eserinde, bir yapısalcı fonksiyonalist örneği temel alırken Pitirim A. Sorokin de *Sociological Theory of Today*'de (Günümüzün Sosyolojik Teorisi) [1965], biçimci teorilere karşıt bir tutum benimsedi.

● *S.S.C.B.'de ve doğu ülkelerinde sosyoloji.* Son yıllarda, sovyet sosyolojisinin son derece hızla geliştiği ve yayıldığı görülmektedir. Sosyoloji daha önceleri, burjuva ideolojisinin bir ürünü olarak görülmüş ve resmen yasaklanmıştı. Ama Komünist partisinin XX. kongresinden ve özellikle 1960'tan beri, sosyoloji, bu ülkede birçok enstitü ve araştırma kurumları sayesinde gelişme imkânı buldu. On beş yıl önce, âdeta yasaklanan soyoloji, günümüzde sovyet bilim çevresinin uğraştığı başlıca konulardan biridir.

Sovyet sosyoloji araştırmaları, tarihî maddeciliğin teorik çerçevesini benimsemekle birlikte pragmatik amaçlara yönelmiş somut bir bilim olmak amacındadır. Bu alanda birkaç akım göze çarpar. Akımların birincisi, son yıllarda, Sovyetler birliğinde hâkim olan fikirlere bağlanmakta ve marx'çı sosyolojiyi, tarihî maddeciliğe indirgemektedir. İkinci akım sentezler-

den ve teorik konulardan uzaklaşarak, her şeyden önce amerikan ampirik sosyolojisinin metotlarından ilham alır. Üçüncü akım ise, uygulamalı araştırmalara dayanarak, marx'çı teoriyi derinleştirmeğe ve bu teorinin temel kavramlarını geliştirmeğe çalışır. Sovyetler birliğinde, sosyoloji, şimdiden oldukça çeşitlenmiştir.

S.S.C.B. Bilimsel Sosyoloji birliği başkanı G. Osipov, ikinci sanayi devriminin toplumsal sonuçlarıyle ilgilenmekte; V. Semyonov, toplumsal yapı değişikliklerini incelemektedir. Bu iki bilgin, Zamoşkin, F. V. Konstantinov, Rumyantsev ve M. Mahitov gibi araştırıcılarla birlikte, genel sosyolojiye de katkıda bulunmaktadır. İş sosyolojisi alanında çalışanlar, Novikov, Menşikov ve G. Ambartsumov'dur. Öte yandan boş zamanları değerlendirme dalı, Şubinki; aile sosyolojisi, A. Harçyov; mil-Fedoseyev, Krasin; gelişme sosyolojisi de Stepanov ve Mirskiy tarafından işlenmektedir. Bu dallar, halen en fazla gelişmiş olanlardır.

Bu duruma paralel olarak, Avrupadaki sosyalist ülkelerin çoğunda çeşitli sosyoloji merkezleri kuruldu. Bunlar arasında, zengin bir sosyoloji okuluna eskiden beri sahip bulunan tek ülke Polonya'dır. (Milletlerarası sosyoloji birliğinin başında 1967'den bu yana, polonyalı soyolog Jan Szczepanski bulunmaktadır.) Polonya'daki sosyoloji, yürüttüğü somut araştırmaların yanı sıra, biçimci eğilimin ve lengüistik akımın ortaya çıkardığı konuları da ele alır (Adam Schaff'ın Semantik'e Giriş'i 1960). Sosyoloji araştırmaları, Macaristan, Yugoslavya, Romanya, Doğu Almanya ve Çekoslovakya'da hayli gelişme gösterdi. Bu araştırmalar, Romanya'da birkaç bilim dalına dayanan incelemelerle tamamlanmaktadır.

● *Türkiye'de* sosyolojinin ve sosyal meselelerin ortaya çıkması Batı'dan çok ayrı bir nitelik gösterir. Batı'da sosyoloji felsefî düşüncenin toplum ve devlet meselelerine eğilmesi sonucu doğmuştur. Türkiye'de sosyolojinin felsefî bir geleneği yoktur. Sosyal olaylar, tarihin bir parçası olarak düşünülmüştür. Bu bakımdan sosyal meselelerle ilk ilgilenenler de tarihçilerdir. Ahmed Cevdet Paşa, tarihi sosyolojik açıdan ele alan ilk tarihçidir. *Tarihi Cevdet* adlı eserinde insanları birarada yaşamağa zorlayan iki sebebi anlatır. Cevdet Paşa, medeniyet kavramının iki anlamı olduğunu, ortak faydanın insanları cemiyet halinde yaşamağa zorladığını ve iç ve dış kötülüklerden korunmak kaygısıyle devlet kurmalarının şart olduğunu yazar. Cevdet Paşaya göre halk, kişisel ve kamu haklarını devlete bırakarak onun hükmüne razı olur. Toplum hayatının ilerlemesi ve karmaşıklaşmasıyle, yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar; devlet yönetimi, yetenekli devlet adamlarına verilir. Bundan dolayı, tarihi bilmek, olayların sebeplerine inmekle mümkün olur. Türkiye'de sosyolojinin ikinci habercisi yine bir tarihçi olan Mizancı Murad Beydir. Bir devlet kurulurken veya yıkılırken hangi sosyal, siyasî ve ekonomik sebeplerin rol oynadığını araştırmak gerektiğini söyler. Tarihi, toplumun bütün olaylarını kuşatan, tenkit eden, sebep ve sonuçlarını tartışan bir bilim olarak düşünür. İlk defa siyasî tarih anlayışının yerine sosyal tarih görüşünü getirmek ister. 1908'de çıkan *Ulumu İktisadiye ve İçtimaiye* mecmuasında Mehmed Cavid, Rıza Tevfik, Ahmed Şuayip gibi yazarlar Batı'daki büyük tarihçileri ve onların toplum ve devlet görüşlerini tanıtmağa çalıştılar. Sosyolojiden de söz etmelerine rağmen bu yazarların, türk düşünce hayatına etkileri olmadı. İkinci Meşrutiyet döneminde iki sosyoloji akımı ortaya çıktı. Bunlardan biri Durkheim sosyolojisini benimseyen Ziya Gökalp, öteki Leplay sosyolojisini savunan Prens Sabahattin'in temsil ettiği akımlardır. Sosyoloji, 1915'te üniversite programlarına resmen girdi; mütareke yıllarında kaldırıldı. 1923'te tekrar konuldu; İ. H. Baltacıoğlu ve İzzet Bey sosyoloji dersleri okuttu. 1933'te üniversite reformuyle sosyoloji kürsüsü kaldırıldı; bunun yerine birçok fakültede ders programlarına alındı. Bu arada Durkheim sosyolojisini, Ziya Gökalp'in türk kültür hayatındaki etkisiyle tek sosyolojik görüş olarak ortaöğretim programlarına girdi. İkinci Dünya savaşından sonra da amerikan sosyolojisinin etkisiyle «mikro sosyoloji» Türkiye'de yayıldı. Yabancı uzmanların da teşvik ve yardımlarıyle çeşitli sosyal araştırmalar yapıldı ve sosyal yapı çalışmaları ön plana geçti. Ülkeyi bir yabancı gözüyle gören ve düzeydeki ekonomik ve sosyal olayları araştıran bu sosyoloji akımı henüz millî bir karakter kazanmış değildir. Hilmi Ziya Ülken de Türkiye'ye «sistematik sosyoloji»yi yerleştirmek istemiştir. Bütün bunların dışında kendileri sosyolog olmamakla birlikte, türk toplum tarihinin tabanına inerek araştırmalar yapan Prof. Ömer Lütfi Barkan, Prof. Mustafa Akdağ, Prof. Cengiz Orhonlu ve Prof. Halil İnalçık gibi bir tarihçiler grubu vardır. Bunların çalışmaları türk sosyolojisinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. (→ Bibliyo.) [LM]

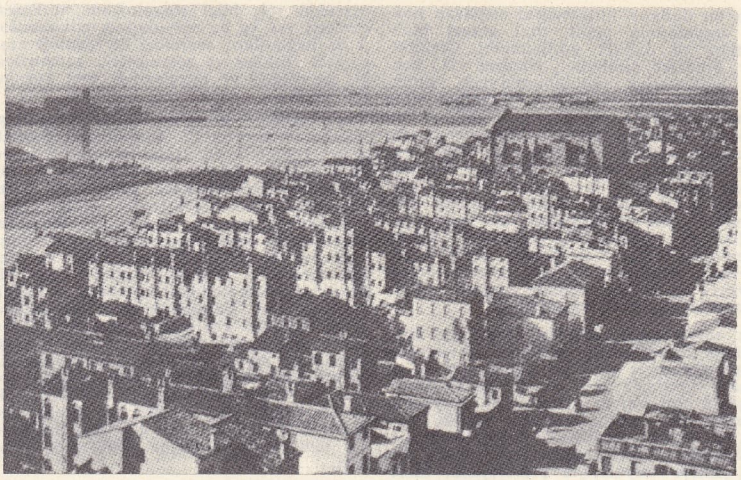

SOTTOMARİNA'nın kısmî görünüşü

SOSYOLOJİZM i. (fr. *sociologisme*'den). Sosyolojiyi, psikolojiden büsbütün ayrı bir bilim olarak ele alan sosyologların görüşü. (Bu bilginlere göre, sosyoloji, sosyal gerçekliğin tümüyle açıklanması için gerekli ve yeterlidir.) [L]

SOSYOMATRİS i. (fr. *sociomatrice*). Deneklerin sosyometri testinde verdikleri karşılıkların kaydedildiği dört köşe levha. (L)

SOSYOMETRİ i. (fr. *sociométrie*). Sosyal olguların ölçülmesi.

— ANSİKL. *Sosyometri*'nin başlangıcı tarih bakımından J.L. Moreno'ya bağlanır. Bununla beraber, sosyometrinin teknikleri, sonradan, kurucusunun görüş ve doktrinlerinden bağımsız olarak gelişmiştir. Kişiler arası ilişkileri inceleyebilmek için, sosyal varlığı ölçüye vurmak gerekir. Sosyometri Moreno'nun «sosyal kalıplar» diye adlandırdığı birtakım alışkanlıkların veya kalıpların çoğu zaman köstekledigi ferdî eğilimleri ortaya koyabilecek ve uygun sayısal indislerin yardımıyle bunları ölçebilecek metotlar kullanır.

Sosyometrinin temel amacı, sınırlı gruplardaki sosyalleşebilirliğin ölçülmesini sağlamaktır. Başka bir deyişle gerçek bir grubun (bir okul sınıfının, bir çalışma ekibinin, bir boş zamanları değerlendirme kulübünün v.b.) üyeleri arasında kendiliğinden meydana gelen birbirini çekme, birbirini reddetme veya birbirine kayıtsız kalma gibi süreçlerin ortaya çıkartılması söz konusudur. Bu amacı gerçekleştirmek için, sosyometri uzmanı, deneklere grubun belli bir faaliyeti veya gelecekteki bir durum için arkadaşlarından hangileriyle işbirliği yapmak veya hangilerinden kaçınmak istediklerini soracaktır (*sosyometri testi*). Demek ki önemli olan nokta, birtakım genel ve soyut tercihleri kaydetmek değil, oyunlar, çalışmalar, mahallî yerleşmeler, yolculuklar v.b. gibi belirli ölçütlere dayanılarak yapılan somut seçmeleri belirlemektir. Deneklerin sosyometri testine verdikleri cevapların dökümü yapıldıktan sonra seçmeler *sosyomatris* denen dört köşe levhalara aktarılır. Bu levhaların incelenmesi, grubu meydana getiren her denek'in «sevilip, beğenilme derecesi» ve kişiler arası seçilme ve reddedilmelerin dağılımı bakımından, grubun yapısı üstüne bazı bilgiler elde edilmesini sağlar. Testlerin verdiği sonuçlar en iyi şekilde *sosyogram*'larla gösterilebilir. Bunlar sosyoanalizlerin gün ışığına çıkardığı unsurların okunmasını ve karşılaştırılmasını kolaylaştıran çeşitli grafik metotlarla meydana getirilir ve grubun bir çeşit radyografisini ortaya koyar; bu radyografi sayesinde sosyometrici teşhis ve tedavi için gerekli bilgileri elde eder. (ML)

SOSYOSANTRİZM i. (fr. *sociocentrisme*). Her şeyi topluma indirgemeye dayanan anlayış. (Terim, Durkheim ve Mauss tarafından kullanılmıştır.) [L]

SOSYOTERAPİ i. (fr. *sociothérapie*). Bir kimsenin sosyal grup içindeki davranış bozukluklarını ortadan kaldırmak amacını güden ruhsal tedavi tekniklerinin tümü. (Sosyoterapi, Moreno'nun sosyometri üstündeki çalışmalarından çıkan metotlardan biridir.) [L]

SOSYOTOMİ i. (fr. *sociotomie*). Biyol. Afrika'da yaşayan iki divik türünde görülen, topluluğun bölünüp parçalara ayrılması şeklindeki garip bir toplumsal davranışı anlatmak için Grasse'nin öne sürdüğü terim (1948).

— ANSİKL. Parçalanma sonucunda ilk topluluk az veya çok kalabalık birçok gruba ayrılır; bunlarda yumurtlayan eşeyli diviklerden başka her çeşit divik bulunur. Parçalanmadan sonra, her grupta yeniden eşeyli diviklerin oluşması divik ailesinin bir çeşit çelikleme yoluyle çoğalması demektir. *Sosyotomi* muhtemelen mevsimlik bir olaydır, ama sebepleri henüz iyice bilinmemektedir. (L)

SOTADES, yunan şairi, M.Ö. IV. yy. sonlarına doğru Maroneia'da (Girit) doğdu. Kaba saba ve açık saçık yergiler yazdı, bu yergilerde kral Ptolemaios Philadelphos'a saldırdı. Kral, amirallerinden birine Sotades'in bir kurşun tabut içine konup denize atılmasını emretti. Eserleri: *Eis Hadu Katabasis* (Hades'e İniş), *Priapos Amazon*. (LM)

SOTATSU (Tavaraya), japon ressamı (XVI. yy. sonları-XVII. yy. başları). Kyoto'lu bir burjuva ailesindendi. Koetsu ile birlikte çalıştı. Renk uyumuyle dikkati çeken dekoratif resim üslûbu yaratarak eski Yamato-e okuluna yenilik getirdi. (L)

SOTE sıf. ve i. (fr. *sauté*). Mutf. Kuşbaşı haline getirilmiş et, ciğer, böbrek v.b.-nin yağda hafifçe kavrulduktan sonra su, domates, biber v.b. ilâvesi ile yapılan bir yemek. || *Ciğer sote* (veya *sotesi*), bir çeşit ciğer yemeği. (Bk. ANSİKL.) || *Böbrek sote* (veya *sotesi*), bir böbrek yemeği. Bk. ANSİKL.

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

— ANSİKL. Mutf. *Ciğer sote* yapmak için ciğerler küçük parçalar halinde doğranır. Tavanın içindeki yağ kızdırıldıktan sonra, ciğerler içine atılır, pişinceye kadar karıştırılır, içine domates, taze biber, maydanoz ve biraz su konur. Tekrar pişirilir.

● *Böbrek sote,* zarları soyulan böbrekler, küçük parçalara bölünür, kaynar suyun içine atılarak haşlanır; çıkarılır ve kurutulur. Üzerine tuz ve karabiber serpilerek karıştırıldıktan sonra kızgın yağın içine atılarak kavrulur, başka bir yerde un kavrulan unun içine atılarak tekrar pişirilir. Üzerine maydanoz kıyılır ve servis yapılır. (M)

SOTER i. (kurtarıcı, belâlardan esirgeyen anlamında yun. k.). Maddî bakımdan koruyan çeşitli tanrılara, Roma imparatorluğunda da öbür dünyada cenneti sağlayan tanrılara (Zeus, Apollon, Hermes, Dionysos, Dioskuros'lar, Serapis, Tylhe) verilen ad. (Soter, önceleri İsa için de kullanıldı.) || Birçok helenistik hükümdarın, tanrısal anlamda lakabı: Mısır krallarından Ptolemaios I ve Ptolemaios VIII; Asya krallarından Antiokhos I, Demetrios I. (L)

SOTERİA çoğl. i. (*Soter,* kurtarıcı'dan «kurtuluş, selâmet» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Mutlu bir olayı kutlamak için Dios Soter onuruna yapılan oyunlar ve kurban törenleri. (Özellikle Delphoi'de tapınağa saldıran barbarlara [Galatlar] karşı verilen mücadelenin hatırasına, Güllübahçe'de [Priene] yeniden kazanılan hürriyeti kutlamak için Anadolu'da konsül Mucius Scaevola'nın hatırasına düzenlenirdi.) [LM]

SOTİE i. (fr. *sot,* budala'dan). XV. ve XVI. yy.larda büyük bir gelişme gösteren ve daha çok hicve yer veren fransız tiyatro türü.

— ANSİKL. *Sotie,* dünyada çılgınlığın hüküm sürdüğü düşüncesine dayanır. Bu da onun, eski *Deliler Bayramı*'ndan doğduğu fikrini akla getirir. Günümüze kalan otuz kadar bu tür oyunun hemen hepsi sosyal veya siyasî yergi niteliğindedir. Sotie, Louis XII zamanında son derece serbestti, hattâ kral kendi siyasetini halka benimsetmek için bu türden yararlanmıştı: nitekim, 1512'-de Pierre Gringore'un *Jeu du Prince des Sots* (Aptallar Hükümdarının Oyunu) adlı eseri kralın tezini papa Julius II'ye karşı destekliyordu. Bu tür, François I zamanında parlaklığını kaybetmiştir. (L)

SOTİO i. (bambara asıllı k.). Afrika'daki bazı siyah derililerin, diş temizlemek için kullandıkları küçük dalcıkları belirten genel terim. Sotio birçok bitki türünden elde edilir.) [L]

SOTİON İskenderiye'li, Büyük denir, yunan filozofu (M.Ö. II. yy.). Felsefe okullarıyle ilgili eseri *Diadokhai Philosophon* (Filozofların Art Arda Gelişleri) günümüze ulaşamadı; Diogenes Laertios ve Athenaios sık sık ondan söz eder. Sotion, felsefe tarihinin kurucularındandır. (L)

SOTİON İskenderiye'li, Küçük denir, (M. S. 50), yeni-pythagoras'çı filozof. Q. Sextius'un çömeziydi, Augustus ve Tiberius devrinde yaşadı. Roma'da dersler verdi, Seneca onun öğrencisiydi. Eseri: *Keras Amaltheias* (Amaltheia'nın Boynuzu). [LM]

SOTNİA i. (*sto,* yüz'den rusça k.). Yüz kişilik rus veya kazak süvari bölüğü. (Kumandanına *sotnik* denir.) [L]

SOTO (Domingo DE), ispanyol ilâhiyatçısı (Segovia 1495-Salamanca 1560). Dominikenlere katıldı (1524), Salamanca'da profesörlük yaptı (1525-1549 ve 1552-1560), Karl V'in hizmetine girdi (1548-1549), onu Trento konsilinde temsil etti (1545). İlâhiyat ve felsefe eserleri yazdı. (L)

SOTO (Hernando DE), XVI. yy. ispanyol denizcisi (Barcarrota, Badajoz 1500-Mississippi kıyıları, Florida 1542), Pedrarias Davila'nın 1532'de Peru'da Pizarro'nun yol arkadaşı. Çok zengin bir ülke olduğuna inanılan Florida'nın zaptına girişti, 1533'te oraya çıktı. Vali Narvaez'in zulmü karşısında çileden çıkan Kızılderililerin düşmanca tutumlarına rağmen, doğuya doğru keşif gezisine devam etti. Savaşa savaşa Alabama ve Mississippi'ye ulaştı. White River yaylalarına (ülkenin doğu kesimi) kadar ilerledi, sonra tekrar Mississippi'ye döndü. (L)

SOTO (Pedro DE), ispanyol ilâhiyatçısı (Alcala de Henares 1495'e doğr.-Trento 1563). Dominiken tarikatı keşişiydi (1519), başvaiz (1533) ve ilâhiyat öğretmeni (1541) oldu, Karl V'in emrine girdi (1542-1548), Aşağı Almanya başrahipliğine getirildi. Dillingen üniversitesini teşkilâtlandırdı (1548). Hindistan başrahibi (1558), Trento konsilinde papanın ilâhiyatçısı (1561) oldu. Protestan reformunun başlıca düşmanlarındandı. (L)

SOTO DE ROJAS (Pedro), ispanyol şairi (Granada 1590'a doğr.-? 1658). Olivarès dükü tarafından korundu. Granada başpiskoposu ve engizisyon avukatı oldu. Gongora tarzında çeşitli şiirler yazdı. (L)

SOTOLA (Jiri), çek şairi (Smidary, Hradec Kralove yakınları 1924). Lirik şiirlerinde, çağdaş toplum ve insanın uğradığı değişiklikleri dile getirdi: «Mezar Taşı» (1946); «Geçirilmiş Zaman» (1955); «Günlük Dünyamız» (1957); Bunlar Avrupa'da Oldu» (1960); «Post Restant» (1963). [L]

SOTTEVİLLE-LÈS-ROUEN, Fransa'da Seine-Maritime idare bölgesinde (Rouen idare çevresi) kanton idare merkezi, Rouen'ın banliyösünde, Sen'in sol kıyısında; 37 719 nüf. 1944'te yıkılan şehir, Marcel Lods'un planlarına göre yeniden kuruldu. Ayırma istasyonu. Irmak gemileri yapımı. Pamuk dokumacılığı ve boyacılığı. Konfeksiyon. Tuhafiyecilik. (L)

Sottobanca güvercini, Modena asıllı italyan güvercin ırkı; pek çok çeşidi bulunan dayanıklı ve çabuk üreyen çok hoş bir süs güvercinidir. (L)

SOTTOMARİNA, İtalya'da küçük ada, Chioggia'nın karşısında; Venedik denizkulağını deniz yönünden kapatan adaların en güneyde olanıdır. (L)

SOTTO VOCE zf. (ital. dey.). Müz. Tatlı, zayıf ve *mezzo voce*'den daha boğuk bir sesle hemen hemen ses çıkarmıyormuş gibi yorumlanması gereken müzik bölümünü belirtmek için kullanılır. (L)

SOU [su] i. (fr. k.). Eski fransız para sisteminde 1 frankın yirmide birini karşılayan tunç veya bakır akçe. || Ondalık sistemin kabulünden sonra, 5 santimlik para; değeri, aşağı yukarı eski sou'ya eşitti. (L)

SOUBEİRAN (Eugène), fransız eczacısı ve kimyacısı (Paris 1797-ay.y. 1858). 1824'te eczacı, 1832'de hastahane eczacılığı müdürü, 1834'te Paris Eczacılık yüksekokulunda fizik profesörü oldu. 1853'te tıp doktorasını verdi ve Paris Tıp fakültesinde yeni kurulan Farmakoloji kürsüsüne getirildi (1855). Galenus'çu olarak şurupların, uçucu yağların, damıtık suların hazırlama usullerini geliştirmeğe çalıştı. Kimyada tartarik asidi, onun iki bileşiği olan kusturucu tartarı ve çözünen tartar kremini inceledi (1824). Civa tuzlarını ve eteri saflaştırma usullerini geliştirdi. 1831'de kireçkaymağını ve alkolü damıtarak kloroformu elde etti. Bu bileşiğin saf ve stabilize hali ancak 1847'de genel anestezide kullanıldı. 1836'da yayımladığı *Traité de Pharmacie Théorique et Pratique* (Pratik ve Teorik Eczacılık) adlı esere Regnault devam etti. (L)

SOUBEİRAN (Jean Léon), fransız eczacısı (Paris 1827-Montpellier 1892), Eugène Soubéiran'ın oğlu. Paris Eczacılık yüksekokulunda 1874'e kadar zooloji okuttu, 1874'-te Montpellier Eczacılık okulunda profesör oldu. Bal ve çeşitli bitkisel menşeli şekerli maddeleri inceledi. Başlıca eserleri: *Dictionnaire des Falsifications et Altérations des Méricaments* (İlâçlarda Tağşiş ve Bozulma Lûgati), *Traité de Botanique Elémentaire* (Temel Botanik Kitabı), *Eléments de Matière Médicale* (İlâç Yapılan Maddeler). [L]

SOUCHON (Wilhelm), alman amirali (Leipzig 1864-ay.y. 1846). Akdeniz'deki alman donanmasının *Goeben* ve *Breslau* adlı iki kruvazörüne kumanda etti (1913). Birinci Dünya savaşı başlarında Annaba ve Skikda'yı kontrol altında tuttu; sonra İstanbul'a sığındı ve türk deniz kuvvetlerinin başına getirildi. 1917 Eylülüne kadar bu görevde kalan Souchon, yeniden teşkilâtlandırdığı türk donanmasıyle Odessa, Sivastopol ve Novorossipsk'ı bombardıman etti; bu harekât, Türkiye'nin müttefik devletlerle ilişkisinin resmen kesilmesine yol açtı. Souchon, bu olaydan sonra Gelibolu yarımadasını başarıyle savundu ve Kafkasya cephesinde savaşan orduların desteğiyle Karadeniz'de yoğun faaliyet gösterdi. 1919'da ordudan ayrıldı. (M)

SOUDAY (Paul), fransız edebiyat tenkitçisi (Le Havre 1869 - Neuilly-sur-Seine 1929). *Rappel* (1891) ve *Temps* (1892) gazetelerinde çalıştı. *Revue Encyclopédique* (1900) dergisinde tiyatro tenkitleri yazdı, sonra *Temps* gazetesinin edebiyat sayfasını yönetti (1912). Ölümüne kadar bir otorite olarak yazılarına devam eti. Zamanının edebî eserlerini bağımsız bir anlayışla tenkit etti. Eserleri: makalelerini kapsayan *Les Livres du «Temps»* («Temps» Kitapları) [1913], *Marcel Proust, Paul Valéry, André Gide* (1927), *Les Romantiques à l'Académie* (Akademi'deki Romantikler) [1927]; *La Société des Grande Esprite* (Büyük Düşünürler Topluluğu) [1929]. (L)

SOUFFLOT (Germain), fransız mimarı (Irancy, Auxerre yakınları 1713-Paris 1780). Lyon'da ve Roma'da okudu. 1738'de Lyon'a çağırıldı, özellikle 1742'de yeni Saint-Bruno -les-Chartreux kilisesinin baldakenini yaptı, 1747'de Kambiyo binasının, 1748'de de l'Hôtel-Dieu'nün planlarını hazırladı. 1753'-te Lyon'da yapmağa başladığı bir temsil salonunu 1756'da bitirdi. Ocak 1755'ten sonra Marigny markisi unvanını alan M. de Vandières, krala Paris'te Sainte-Geneviève kilisesinin (Panthéon) yapımı için Soufflot'yu seçtirdi. 1756'da Paris Notre-Dame katedralinin hazine ve kutsal eşya daireleri için yeni planlar hazırladı. 1776'da kral binalarının genel sorumlusu olarak yirmi yıl boyunca Paris ve Lyon'un güzelleşmesinde, projelerde ve inşaatlarda etkili bir rol oynadı, Louvre'dan Neuilly köprüsüne kadar Paris'i modernleştirme çalışmaları yaptı. Soufflot, Louis XVI devri klasik üslûbunun en büyük temsilcisidir. (L)

SOUFRİÈRE, Guadelupe'de volkan, adanın en yüksek noktası; 1 467 m. Çok faaldir ama püskürmeleri çok şiddetli değildir. (L)

SOUFRİÈRE (LA), Saint Vincent adasında (Küçük Antiller) kütle; yüksl. 1 165 m. 1718'de püsküren ve ada ile çevresindeki denizi küllerle örten volkan konisinin kalıntısıdır. 1812'de volkan, faaliyet belirtileri gösterdi, sonra bir dizi şiddetli püskürmeyle 1902 mayısında (Pelé dağının püskürmesinden bir gün önce) Saint Vincent'ın bütün kuzeyini yerle bir etti. (L)

SOULAGES (Pierre), fransız ressamı (Rodez 1919). Modern resme on sekiz yaşında başladı. Daha 1946-1947'de, beyaz zemin üzerinde kahverengi veya siyah renkte büyük işaretler veya çizgiler bulunan ilk soyut resimlerini yaptı. 1957'de iki yılda bir düzenlenen Tokyo sergisinde büyük boyutlu tuvalleriyle birinciliği aldı. Bu tuvallerinde, dikkati çekecek kadar geniş kara yüzeyler, sağlam bir ışık-gölge hâkimiyetini ortaya koyan bir ışık harelenmesi içinde, mavilerle, aşıboyalarıyle, koyu kırmızılılarla kaynaşır. Sanatçı 1964'te Carnegie ödülünü aldı. Yabancı müzelerde ve 1967'de Art Moderne'de bütün eserleri sergilendi. (L)

SOULE bölgesi, Bask ülkesinde eski il; merkezi, *Mauléon* idi. Soule bölgesi Saison vâdisinin yukarı yarısını ve İrati ormanının doğu kısmını içine alır. Orta vâdi geniş, verimli ve kalabalıktır. Larrau ve Sainte-Engrâce «gav»ları kıyısında Yukarı Soule girilmesi güç bir boğazlar ve kanyonlar (Holçarte, Cacoueta) bölgesidir. (L)

SOULİÉ (Frédéric), fransız yazarı (Foix 1800-Bièvres 1847). İlk piyesleri: *Roméo ve Juliette* (1828), *Christine à Fontainebleau* (Christine Fontainebleau'da) [1829], *Nobles et Bourgeois* (Soylular ve Burjuvalar) [1820], *Clotilde* (1832) başarı sağlayamadı. *Le Vicomte de Béziers* (Béziers Vikontu) [1832] ve *Le Comte de Toulouse* (Toulouse Kontu) [1835] adlı tarihî romanlarıyle ve özellikle *Les Mémoires du Diable* (Şeytanın Hatıraları) [8 cilt, 1837-1838] ile tanındı. Tiyatroda dramlarıyle seyircilerin ilgisini çekti: *Diane de Chivry* (1839), *Le Fils de la Folle* (Deli Kadının Oğlu) [1839], *Les Etudiants* (Öğrenciler) [1845], kendisine büyük ün sağlayan *La Closerie des Genêts* (Katır Tırnağı Tarlası) [1846]. Başlıca romanları:

Confession Générale (Genel İtiraf) [6 cilt, 1840-1846], *Eulalie Pontois* (1842), *La Comtesse de Mourion* (Mourion Kontesi) [4 cilt, 1846]. (L)

SOULİÉ DE MORANT (Georges), fransız diplomatı ve sinoloğu (Paris 1878-ay.y. 1955). 1908'de Yun-nan-fu'da (bugün (Kuenming), konsolos olarak Fransa'yı temsil etti, bir kolera salgınında çinli hekimlerin avrupalı hekimlerden daha iyi sonuçlar aldıklarını görmek fırsatını buldu. Çince konuştuğu ve kral yardımcısı Yun-nan ile iyi ilişkiler kurduğu için kütüphanelere girebildi, çinli hekimlerle dost oldu, böylece akupunktur üstüne derin bilgiler edindi ve Avrupa'ya birçok belge getirdi. 1928'de diplomatlığı bırakarak kendini akupunktur araştırmalarına verdi. Hekim olmamakla birlikte, fransız pratisyen hekimlerine özellikle Ferreyroller, Flandin ve Martiny'ye gözlemlerinin sonuçlarını bildirdi. Bu hekimlerin gözetimi altında akupunktur› birçok hastalıkta başarıyle kullanıldı. Souilié de Morant, akupunktur üstüne makaleler, doktor Martiny ve Mériel ile birlikte yazdığı *Traité d'Acupuncture* (Akupunktur Üstüne İnceleme) adlı bir eser, otuz kadar tarih ve hukuk eseri, hikâye ve romanlar yazdı. (L)

SOULOUQUE (Faustin) [Petit-Goâve 1782 -ay.y. 1867], Haiti imparatoru (1849-1859). Zenci köleydi. Adadaki ayaklanmalara katıldı, general ve cumhurbaşkanı oldu (1847). Senato'ya kendini FAUSTİN I adıyle imparator ilân ettirdi (ağustos 1849). Saint-Faustin tarikâtını kurdu ve bir soylular sınıfı meydana getirdi. Dominikliler karşısındaki askerî başarısızlıkları ve zulmü yüzünden patlak veren isyanda kaçmak zorunda kaldı (1859). Ölümünden az önce Haiti'ye dönebildi. (L)

SOULT (Nicolas Jean de Dieu), **Dalmaçya** dükü, Fransa mareşali (Saint-Amans-la-Bastide [sonra Saint-Amans-Soult oldu], Tarn 1769-ay.y. 1851). 1785'te orduya girdi, 1794'te general oldu, İsviçre ve İtalya'da Massena'nın yardımcılığını yaptı, Austerlizt*te Pratzen yaylasını zaptetti ve imparator tarafından «Avrupa'nın birinci manevra ustası» diye nitelendirildi. Königsberg'i ele geçirdi (haziran 1807), Doğu Prusya valiliğine getirildi. 1807'de Dalmaçya dükü oldu, 1808'de mareşalliğe yükseltildi, İberik yarımadasında uzun yıllar harekâtta bulundu. Bautzen'de yararlık gösterdi, sonra İspanya'ya döndü, orada Wellington'un yürüyüşünü durdurdu. Louis XVIII'e bağlandı. Savaş bakanlığına getirildi (1814-1815). 1832'de, 1839'da ve 1840-1847 arasında başbakanlık yaptı. Fakat bu sonuncu devrede gerçek iktidar Guizot'nun elindeydi. Kral, Soult'a olağanüstü bir unvan olarak Fransa genel mareşali payesini verdi (1847). Soult çok zengindi, Fransa'nın güneyinde Saint-Simon'culuk taraftarlarının iktisadî çabalarıyle ilgilendi. (L)

SOUMET (Alexandre), fransız şairi (Castelnaudary 1788-Paris 1845). İmparatorluk döneminde bonapart'çıydı, ilk şiirlerinde Napolyon'u övdü. *İncrédulité* (İnanmazlık) [1810] adlı eserinde bir din şairi olarak görünür. Restorasyonda Bourbon'larla birleşti. Sırasıyle Saint-Cloud (1822), Rambouillet (1824), Compiègne (1830) saraylarının kütüphane müdürü oldu. 1814'te *Les Scrupules Littéraires de Mme de Stael*'i (Madam de Stael'in Edebî Kuruntuları), üç yıl sonra *Oraison Funèbre de Louis XVI*'yı (Louis XVI'ya Ölübaşı Nutku) yayımladı. *Muse Française* grubunun üyesiydi. Birçok trajedi yazdı. Bu eserler, ilk romantik nesil yazarlarının klasik kurallardan sıyrıldığını gösterir: *Clytemnestre et Saül* (Klytaimnestra ve Saul) [1822]; *Cléopâtre* (Kleopatra) [1824]; *Jeanne d'Arc* (1825); *Les Macchabées* (Makkabiler) [1927]; *Elisabeth de France* (1828). Soumet, Klopstock'un etkisiyle *La Divine Epopée* (Tanrısal Destan) adlı şiirini yazdı (1840). En tanınmış elejisi *La Pauvre Fille*'dir (Zavallı Kız). [L]

SOUNDER i. («ses üreten» anlamında ing. k.). Telekom. Mors işaretlerini sesli olarak okumağa yarayan âlet. (L)

SOUPAULT (Philippe), fransız yazarı (Chaville 1897). 1917'de *Aquarium* adlı ilk şiir kitabını yayımladı. 1918-1920 Arasında «dada» akımına katıldı. 1919'da André Breton ve Louis Aragon ile *Littérature* (Edebiyat) dergisini kurdu. Bu dergide André Breton ile birlikte yazdı. *Les Champs Magnétiques* (Mıknatıs Alanları) adlı yazı dizisiyle gerçeküstücülüğün temelini attı. Birinci Dünya savaşından sonraki edebiyatçı gençliğin şiir alanındaki araştırmalarına öncülük etti. Gazetecilikle uğraşmak için edebiyat çevrelerinden uzaklaştı, ama şiirler yayımlamaktan geri kalmadı. Şiir kitapları: *Westwejo* (1922), *Poésies Complètes* (Tam Şiirler) [1917-1937], *Odes* (Od'lar) [1945], *Chansons* (Şarkılar) [1949]; romanları: *Les Frères Durandeau* (Durandeau Kardeşler) [1924], *Les Moribonds* (Can Çekişenler) [1934]; denemeleri: *Guillaume Apollinaire* (1928), *Lautréamont* (1929), *Charles Baudelaire* (1931), *Sans Phrases* (Cümlesiz) [1953], *Alfred de Musset* (1957), *Helman* (1960), *Profils Perdus* (Unutulmuş Profiller) [1963], *L'Amitie* (Dostluk) [1965]. (L)

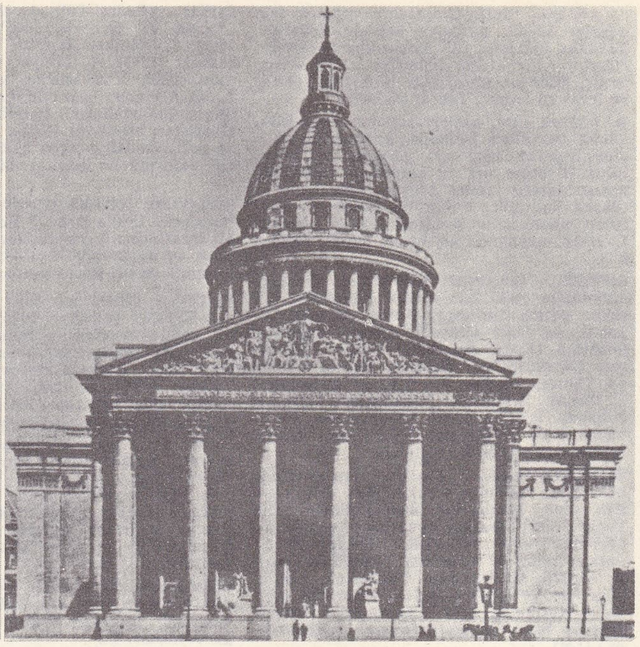

J. Germain SOUFFLOT «Paris Pantheon'u»

SOUPHANOUVONG (prens), laoslu siyaset adamı (doğ. 1909). Paris'te Ecole Nationale des Ponts et Chaussés'de okudu, Lâos'ta Neo Leo Hak Xat partisini kurarak millî hareketin öncülerinden biri oldu, 1954'ten sonra komünist eğilimli Pathet Lao hareketinin başına, 1958'de imar bakanlığına getirildi. 1959'da tutuklandı, hapisten kaçtı, Pathet Lao'ya katıldı. 1961'de Cenevre konferansında Pathet Lao'yu temsil etti. 1962'de prens Souvanna Phouma ve Boun Oum ile uzlaşarak, karışıklıklara gebe olan Laos'u belli bir huzura kavuşturdu. 1962'de iktisat bakanlığına getirildi. Pathet Lao'nun başkanı olan Souphanouvong, 1963'ten beri prens Souvanna Phouma'nın koalisyon hükûmetine katılmayı reddetmekte ve bu hükûmeti tarafsız görünmekle beraber A.B.D. ile gizli anlaşma yapmakla suçlamaktadır. Kuzey Vietnam tarafından desteklenen Souphanouvong, askerî harekâtı sürdürmekte ve memleketin büyük bir kısmını kontrol altında tutmaktadır. (L)

Souques işareti veya **parmaklar olayı**. Patol. Organik hemiplejiye yakalanmış bir hastaya felçli kolunu kaldırması emredilirse istenilen hareketi yaptığı sırada, el sırtındaki kemiklerarası kasların kasılmasıyle, felçli elin parmaklarının gerilerek yelpaze gibi açıldığı görülür. Bu hareket organik bir lezyona bağlı, noksan bir hemipleji işaretidir. Olayın adı fransız hekimi Alexandre Achille *Souques*'ten (1860-1944) gelir. (L)

SOURDİS (Henri D'ESCOUBLEAU DE), fransız papazı (1593-Auteil 1645). Richelieu tarafından La Rochele kuşatmasında topçu ve levazım başkanlığına getirildi. Guyenne valisi Epernon düküyle arası açıldı. 1636'da Harcourt kontunun deniz kuvvetlerinde kral kabinesi başkanı oldu. Lérins adalarını İspanyollardan geri aldı (1637), daha sonra Fuenterrabia'yı kuşattı ve Guetaria önlerinde Lope de Hoces y Cordoba'nın gemilerini ateşe verdi (22 ağustos 1638). Doğu filosu kumandanı olarak 1640'ta Cenova'yı, 1641'de Tarragona'yı kurtarmağa çalıştıysa da sonuç alamadı ve yerine Brézé getirildi. Sourdis, Bordeaux'da kardeşinin başlattığı reformu geliştirerek Misyonerler derneğini onayladı (1645). [L]

SOURİAU (Étienne), fransız filozofu ve estetikçisi (Lille 1892), Paul Souriau'nun oğlu. Aix fakültesinde (1926-1929), Lyon'da (1929-1941), Sorbonne'da (1941-1962) dersler verdi. Başlıca eserleri: *L'Abstraction Sentimentale* (Duygusal Soyutlama) [1925], *Pensée Vivante et Perfection Formelle* (Yaşayan Düşünce ve Biçimsel Yetkinlik) [1925], *L'Avenir de l'Esthétique* (Estetiğin Geleceği) [1929], *Avoir une Âme* (Ruhu Olmak) [1939], *İnstauration Philosophique* (Felsefî Kuruluş) [1939], *Les Différents Modes d'Existence* (Çeşitli Yaşama Tarzları) [1943], *La Corespondance des Arts* (Sanatların Karşılıklı İlişkisi) [1947], *Les Deux Cent Mille Situations Dramatiques* (İlki Yüz Bin Dramatik Durum) [1950]. *Revue d'Esthétique*'i de yöneten Souriau, filmolojinin kurucularındandır. (L)

SOURİAU (Paul), fransız filozofu (Douai 1852-Nancy 1926). Besançon, Aix-en-Provence, Lille Edebiyat fakültelerinde profesörlük yaptı, Nancy fakültesinde profesör ve dekan olarak çalıştı. Başlıca eserleri: *Théorie de l'İnvention* (İcat Teorisi) [1881], *L'Esthétique du Mouvement* (Hareket Estetiği) [1889], *La Suggestion dans l'Art* (Sanatta Telkin) [1893], *L'İmagination de l'Artiste* (Sanatçının Hayal Gücü) [1901], *La Beauté Rationnelle* (Rasyonel Güzellik) [1904], *Les Conditions du Bonheur* (Mutluluğun Şartları) [1908], *L'Entraînement au Courage* (Cesarete Alışma) [1926]. (L)

SOURİS (André), belçikalı besteci ve orkestra yöneticisi (Marchienne-au-Pont 1899). Brüksel konservatuvarında keman ve beste öğrenimi gördü, Brüksel Millî Radyo Kurumu orkestrasının yöneticisi (1937-1946), Sanat Semineri Müzik stüdyosu yönetmeni (1945-1948), Brüksel konservatuvarı armoni öğretmeni (1949) oldu. Çıkardığı *Polyphonie* adlı dergide çeşitli yazılar yayımladı: «Rönesans'ta Çalgılı Müzik», «Modern Sanatın Durumu ve Geleceği», «Tenkit». Orkestra eserleri (*Collage, Danslar, Senfoniler*), ses ve orkestra veya çalgı toplulukları için eserler (*İmge Satıcısı, Üç Japon Şiiri, Uyar-*

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

ma, Clarisse Juranville) piyano ve keman parçaları, melodiler, koro parçaları soprano ve beş çalgı için *Öteki Ses* (1961) adlı bir parça besteledi. (L)

SOURY (Jules), fransız filozofu (Paris 1842-ay.y. 1915). İşçi çocuğuydu. Çıraklık etti. École des Chartes'a girmeyi başardı, 1867'de arşivci-paleograf ve Millî kütüphane müdür yardımcısı oldu. Bir yandan Renan'ın çömezi olarak din tarihini inceledi, bir yandan da Voisin ve Luys ile birlikte sinirsel sistem fizyolojisi üstünde çalıştı. *Théories Naturalistes du Monde et de la Vie dans l'Antiquité* (Eskiçağda Dünya ve Hayatla İlgili Natüralist Nazariyeler) konulu bir tezle edebiyat doktorasını verdi (1881). Noedeke, Hugo Magnus, Oscar Schmidt ve Haeckel'den tercümeler yaptı; dinler tarihi, felsefe, edebiyat tarihi ve tıp konularında birçok eser yayımladı. (L)

SOUSTELLE (Jacques), fransız siyaset adamı ve etnoloğu (Montpellier 1912). Felsefe okudu (1932), Orta Amerika'da bilimsel çalışmalar yaptı (1932-1939) ve Aztekler etnolojisi üstünde çalıştı: *La Famille Otomi-Pame du Mexique Central* (Orta Meksika'da Otomi-Pame Ailesi) [1937]; 1938'de Musée de l'Homme'un müdür yardımcılığına getirildi. Antifaşist Aydınlar birliği yöneticileri arasına katıldı. 1940'ta Londra'ya De Gaulle'ün yanına gitti; Latin Amerika'daki çeşitli görevlerden sonra Gizli Servis ve İstihbaratın başına getirildi (temmuz 1942). Cezayir Özel servis genel yönetim başkanı (kasım 1943), Bordeaux'da cumhuriyet komiseri (1944), istihbarat, sonra da sömürgeler bakanı (1945) ve Mayenne milletvekili (1945-1946) oldu. R.P.F.'nin (Fransız Halk topluluğu) genel sekreterliğine (1947-1952) getirildi, Rhône'dan miletvekili seçildi (1951-1958). Cezayir genel valisi (ocak 1955-şubat 1956) oldu. Cezayir'in, Fransa'ya mal edilmesi lehindeki tutumuyle halkın çok tuttuğu bir kişi haline geldi. Molet hükûmeti tarafından geri çağırılınca, Fransa'da büyük gösterilerle karşılandı. General de Gaulle'un iktidara dönmesinde önemli rol oynadı. İstihbarat bakanlığına getirildi (temmuz 1958); kasımda U.N.U.'den (Yeni Cumhuriyet birliği), Rhône milletvekili seçildi, ocak 1959'da, denizaşırı illerin işleriyle görevli devlet bakanı oldu. De Gaulle'ün, Cezayirin kendi kaderini kendi tayin etmesi görüşünü benimsemesi üzerine, muhalefete geçti. Şubat 1960'ta istifasını verdi, sonra da kurucularından biri olduğu U.N.R.'den atıldı (nisan); ondan sonra rejime düşmanlığını daha açık şekilde belirterek Fransadan ayrıldı. Yabancı ülkelere sığındıysa da, mart 1967 seçimlerinde Lyondan (üçüncü bölge) adaylığını koydu fakat seçilmedi. Başlıca eserleri: *Envers et Contre Tout* (Herkesle Birlikte, Herkese Karşı) [direniş hatıraları 1947-1950]; *Aimée et Souffrante Algérie* (Sevilen ve Acı Çeken Cezayir) [1956]; *L'Espérance Trahie* (Kırılan Umut) [1962]; *Sur une Route Nouvelle* (Yeni Bir Yolda) [1964]; *L'Art du Mexique Ancien* (Eski Meksika Sanatı) [1966]; *Mexique et les Quatre Soleils* (Meksika ve Dört Güneş) [1967]. (L)

SOUTHALL, Londra bölgesinin batı kesiminde (Middlesex) merkez; 51 300 nüf. (L)

SOUTHAMPTON, Büyük Britanya'da (Hampshire) liman şehri, aşağı kesimine doğru Southampton Water'i meydana getiren Itchen ve Test ırmaklarının kavşağında; 210 050 nüf. 500 Yılına doğru Saksonlar tarafından kurulan liman, hızla gelişti. İlk «şart»ı Henry II zamanında aldı. Ortaçağda da gelişmeğe devam eden liman, sularını iki saat ara ile etkileyen iki gelgit dalgasından yararlanıyordu; bu dalgalardan biri Solent suyolundan, öteki Spithead'dan gelirdi. İtalyan gemilerinin sık sık uğrayarak baharat, şarap ve boyayıcı ürünler boşalttığı limana XV. yy.da küçük bir italyan kolonisi yerleşti. Aynı zamanda da Fransa'ya karşı önemli bir deniz üssü haline gelen Southampton, XVI. yy. başlarından XIX. yy. ortasına kadar geriledi. 1803'te Southampton'u modern İngiltere'nin büyük limanlarından biri ve Atlantik aşırı birçok denizyolunun hat başı haline getiren ilk çalışmalara başlandı. Şehir, İkinci Dünya savaşında bombardımanlardan çok zarar gördüyse de eski semtlerinde, eski sur ve ev kalıntılarını muhafaza eder. Ayrıca Southampton bir sanayi merkezidir: gemi ve uçak yapımı, motor yapımı, elektrik malzemesi, plastik madde fabrikaları, petrol rafinerisi. (L)

SOUTHAMPTON (Henry WRIOTHESLEY, üçüncü — kontu), ingiliz soylusu (Cowdray House, Midhurst yakınları, Sussex 1573-Bergen-op-Zoom 1624). Essex'in dostu ve suç ortağı, Virginia kumpanyasının önemli bir üyesiydi. Sanatçıları ve bu arada Shakespeare'i korudu. (L)

SOUTHAMPTON adası, Kanada'nın arktik kıyılarında (Kuzeybatı arazisi) ada; kuzeyde Hudson körfezini kapatır. Göçmen kuşların barınağıdır. (L)

SOUTHAMPTONSHIRE, Hampshire'ın Wight adası dışındaki kısmı. (L)

SOUTH BEND, A.B.D.'de (İndiana) şehir, Saint John ırmağı (Michigan gölünün ayağı) kıyısında; 137 610 nüf. Bu önemli sanayi şehri çelik bakımından yakınındaki çelik tesisleri, elektrik bakımından da İllinois-İndiana kömür havzasının termik santralları tarafından beslenir; makine sanayiinde (tezgâhlar, dikiş makineleri, demiryolu malzemesi) uzmanlaşmıştır. (L)

SOUTHDOWN i. (ing. k.). Güney İngiltere'de yetiştirilen özel koyun ırkı.

— ANSİKL. *Southdown ırkı* XVIII. yüzyılın sonuna doğru önce Ellman, sonra Webb tarafından ayıklanmaya tabi tutulmuştur. Bunlar orta boylu, kısa bacaklı, zayıf kemikli, üçgen başlı, geniş ve kısa boyunlu, düz ve geniş sırtlı, kaba butlu hayvanlardır. Bu ırk başka ülkelere de götürülmüş, yerli koyun ırklarını ıslah etmek, kasaplık kuzu elde etmek amacıyle başka ırklarla çaprazlanmıştır. (L)

SOUTH DOWNS, Büyük Britanya'da tepeler dizisi (Sussex ve Hampshire), sarplıkları kuzeye bakar. (L)

Southeast Asia (ASSOCIATION OF) [**«Güneydoğu Asya birliği»**], Güneydoğu Asya'da bölgesel birlik; 1961'de Filipinler, Malezya ve Tayland tarafından geniş çapta bir iktisadî, sosyal ve kültürel işbirliğini gerçekleştirmek amacıyle kuruldu. 1966 Yazından beri Filipinler bu birliği «Maphilindo»ya katmayı teklif etmektedir. (L)

SOUTHEND-ON-SEA, Büyük Britanya'da (Essex) şehir, Thames halicinin kuzey kıyısında; 165 000 nüf. Önemli sayfiye (Londra'ya en yakın [70 km]) yeri. Radyo malzemesi. Konfeksiyon. (L)

SOUTHERNE (Thomas), irlandalı oyun yazarı ve şair (Oxbantown, Dublin yakınları 1660-Londra 1746). Afra Behn'in iki romanından ilham alarak yazdığı iki trajediyle tanındı: *The Fatal Marriage* (Uğursuz Evlilik) [1694] ve *Oroonoko* (1696). [L]

SOUTHERN UPLANDS, Büyük Britanya'da bölge; İskoçya'nın güneyinde, Lowland'ler, Solway Firth'ü ve İngiltere sınırı arasında; Cheviot dağlarının kuzey kısmını içine alır. Yüzey şekilleri Highland'ler gibi peneplenin kütle halinde yükselmesinin sonucudur; bu peneplen Birinci zaman sonunda Birinci zamandan kalma kaledonyen sıradağın yerini almıştı. Fundalarla kaplı yüksek yaylaları geniş vâdiler keser; Batıda dördüncü zaman buzulları buzul yalakları oymuş ve zirveleri yarmıştır. Bu dağlık görünüşle kuzey kıyısı yanında yükselen alçak yaylalar ve tepeler (Lammermuir tepeleri) çelişir.

Southern Uplands'de Kuzey Highland'lere oranla topraktan daha çok yararlanılır. Koyun yetiştiriciliğine ayrılan fundalıklar batı ve merkez yüksek yaylalarında hâlâ geniş yer kaplar ve nüfus yoğunluğu bazen km²'ye 5 kişinin altına düşer; ama İrlanda denizi kıyısında ve vâdilerde sığır yetiştiriciliği gelişmiş ve süt ürünlerinde uzmanlaşılmıştır; bu ürünler Glasgow bölgesindeki büyük tüketim merkezine satılır. Doğuya doğru Tweed havzasında iklim tahıl tarımına (arpa, yulaf, hattâ buğday) elverişlidir ve yoğun hayvan yetiştiriciliğinin yanı sıra yemlik bitki tarımı yapılır. (L)

SOUTHEY (Robert), ingiliz yazarı (Bristol 1774-Greta Hall, Keswick 1843). Westminster School'da, sonra Oxford'da okudu. Fransız devrimi patlak verdiği sırada on beş yaşındaydı, sınıf arkadaşı Coleridge gibi o da bu olayı büyük bir heyecanla destekledi. Devrimden ilham alarak 1793'te *Joan of Arc* adlı uzun bir epik şiir yazdı (1796'da yayımlandı). 1795'te Lowell ile birlikte bir lirik şiir kitabı yayımladı. İberik yarımadasına yaptığı bir gezi sırasında *Letters Written During a Short Residence in Spain and Portugal*'ı (İspanya ve Portekiz'e Yapılan Kısa Bir Gezi Sırasında Yazılmış Mektuplar) [1795] yazdı. Bu gezide şövalyelik edebiyatına merak sardı ve *History of Portugal* adlı büyük bir eser planladı, bir türlü tamamlayamadığı bu eserine gerekli malzemeyi toplamak için 1800'de tekrar Portekiz'e gitti. 1799'da yeni bir şiir kitabı (*Minor Poems*) ve 1801'de yeni bir epik şiir (*Thalaba the Destroyer*) yayımladı.

Evlenip çoluk çocuğa karışınca 1803'te aileysiyle birlikte Greta Hall'e yerleşti ve kırk yıl boyunca geniş ölçüde eser verdi (on kadar şiir kitabı ve kırka yakın mensur eser), bunlar Southey'in yazarlık yeteneklerini ortaya koymakla beraber derin niteliklerden yoksundur. Southey ününü özellikle birçok önemli biyografisine borçludur, bunlar arasında *Life of Nelson* (Nelson'ın Hayatı) [2 cilt, 1813]; *Life of Wesley and the Rise and Progress of Methodism* (Wesley'nin Hayatı ve Metodizmin Doğuşu ve Gelişmesi) [2 cilt 1820] sayılabilir. *Roderick, the Last of the Goths* (Roderick, Gotların Sonuncusu) [1914] adlı anlatımlı şiiri de anılmağa değer. (L)

SOUTHGATE, Londra'nın kuzey banliyösünde (Middlesex) şehir; 72 000 nüf. (L)

South Kensington Museum. Bk. VICTORIA AND ALBERT MUSEUM.

SOUTHLAND, Otago (Yeni Zelanda) ilinin bölümü. (L)

SOUTHPORT, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, İrlanda denizi kıyısında. Liverpool'un kuzeyinde; 81 976 nüf. Sayfiye yeri. (L)

South Sea Bubble. Bk. GÜNEY DENİZİ KUMPANYASI.

SOUTH SHIELDS, Büyük Britanya'da (Durham) liman şehri, Tyne halicinin güney kıyısında; 109 500 nüf. Bir roma tesisinin kalıntıları. Sayfiye yeri. Maden kömürü ocakları. Tersane. Konfeksiyon. Bisküvi fabrikaları. (L)

SOUTH SUBURBAN, Hindistan'da (Batı Bengal) şehir, Kalküta'nın güney banliyösünde; 185 811 nüf. Çeltik fabrikaları ve kimya ürünleri fabrikaları. (L)

SOUTHWELL, Büyük Britanya'da (Nottinghamshire) şehir, Nottingham'ın kuzeydoğusunda; 45 800 nüf. Roman ve gotik üslûbunda kilise. (L)

SOUTHWELL (Robert), ingiliz cizvit rahibi ve şairi (Horsham, Saint Faith's Norwich 1561'e doğr.-Londra 1595). Douai Cizvitlerinin yanında öğrenimini tamamladıktan sonra çıraklık devresini Tournai'de geçirdi, 1578'de Cizvit cemiyetine girdi. Roma kolejinde müdür yardımcısı oldu, 1586'da katolik dinini yeniletme çabalarına katılmak üzere İngiltere'ye gönderildi. Çok sıkı bir şekilde gözaltında bulundurulmakla beraber vaızlar vermeyi ve dinî propaganda yazılarını yaymayı başardı, fakat sonunda vatan haini sayılarak ölüme mahkûm edildi ve Tyburn'da idam edildi. Çok sayıda eser ve şiir bıraktı. Şiirleri arasında ünlü *Burning Babe*'i (Yanan Çocuk) saymak gerekir. Renkli ve süslü üslûbu Karşı-Reforma biraz barok nitelikler taşımakla beraber Southwell «metafizikçi» şairlerin öncüsüdür. (L)

SOUTHWICK, Büyük Britanya'da (Sus-

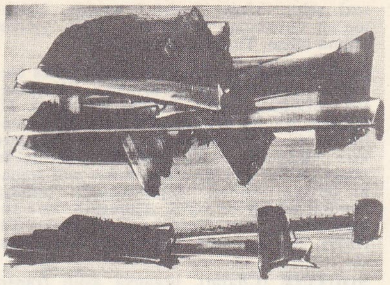

Pierre SOULAGES
«Resim 1960»
(özel koleksiyon)

F. SOULOUQUE
E. Casta'nın eseri
Cabinet des Estampes,
Paris

mareşal SOULT
L. F. Charon'un eseri
Cabinet des Estampes,
Paris

prens
SOUPHANOUVONG

Foto. LAROUSSE

Henri De SOURDİS
İ. Picart'ın eseri
Cabinet des Estampes, Paris

SOUSTELLE

sex) şehir, Manş denizi kıyısında. Brighton'un batısında; 11 900 nüf. XIII. yy.dan kalma kilise. Turistik merkez. (L)

SOUTHWORTH (Emma Dorothy Eliza Nevitte), amerikalı kadın romancı (Washington 1819-ay.y. 1899). 1840'ta Frederick H. Southworth ile evlendi. Bir süre öğretmenlik yaptı, boş zamanlarında da dergilere kısa hikâyeler yazdı. 1847'de, Whittier'in yönettiği bir dergide *Retribution* adlı romanı tefrika edildi. Öğretmenliği bırakıp kendini edebiyata verdi. Altmıştan fazla roman yazdı. *The Hidden Hand* (Saklı El) [1859] adlı en ünlü romanı oyunlaştırıldı. (L)

SOUTİNE (Chaïm), litvanya asıllı fransız ressamı (Smiloviç, Minsk hükûmeti 1894-Paris 1943). Vilnious Güzel Sanatlar okulunda okudu. 1911'de Paris'e gitti ve Güzel Sanatlar okuluna girdi (Cormon atelyesi). Monparnasse'ta Modigliani ile dost oldu, burada yoksulluk içinde yaşadı, ancak tablo taciri Zborowski sayesinde geçimini sağlayabildi. Bu tacirin evinde tanıştığı Albert Barnes ve Paul Guillaume'dan yardım gördü, 1920-1923 arasında Céret'de sonra Cagnes-sur-Mer'de kaldı. 1930'da Paris'e döndü. Bir süre Chartres yakınlarında Lèves şatosunda yaşadı. İkinci Dünya savaşında Champigny-sur-Veude'e sığındı. Anlatımcı üslûpta natürmortlar, peyzajlar, figürler ve portreler yaptı, bununla beraber renkleri büyük bir titizlikle kullandı. Eserleri Art Moderne müzesi, Barnes Foundation'da (Philadelphia) ve yabancı ülkelerdeki çeşitli devlet koleksiyonlarındadır. En iyi tablolarından biri olan *Derisi Yüzülmüş Öküz* Grenoble müzesindedir. (L)

SOUVANNA PHOUMA (prens Tiao), laoslu siyaset adamı (Luang Prabang 1901). Mühendisti, çalışma bakanı (1950), meclis başkanı (1951), meclis başkan yardımcısı, millî savunma bakanı (1954), başbakan (1955-1958 ve 1960), Paris elçisi (1958-1959) oldu. Tarafsız davrandı ve bunun etkisiyle Amerika'dan yana olan Boun Oum ile komünizmden yana olan Souphanouvong adlı iki laoslu prens arasında denge kurabildi. Kong-Le'nin hükûmet darbesiyle (9 ağustos 1960) iktidardan uzaklaştırıldı, Kamboç'a sığındı. Tarafsız bir hükûmet kurdu. Laos'u yeniden birleştirmek üzere Souphanouvong ve Boum Oum ile Jarres yaylası antlaşmasını (12 haziran 1962) görüştü. Bu anlaşma onu, tarafsızlarla birlikte general Phoumi Nosavan'ın sağcılarını ve prens Souphanouvong'un solcularını birleştiren, bir koalisyonun başına getirdi. Boun Oum istifa etti. Bunun üzerine Souvanna Phouma tarafsız bir siyaset kurmağa çalıştı, fakat Pathet Lao'yu koalisyon içinde tutmayı başaramadı. İç savaşı önleyemeyince istifa etti (18 nisan) ve sağın bir hükûmet darbesi yapmasına sebep oldu (19 nisan). Buna rağmen Batılıların yardımıyle yeniden eski görevine getirildi, fakat bu defa sağ kanadın sıkı bir kontrolu altına girdi ve A.B.D. ile Büyük Britanya'dan destek gördü. Temmuz 1965 ve ocak 1967 seçimlerinde boş yere Pathet Lao'nun hükûmete katılmasını sağlamağa çalıştı. Ülkenin, Amerikalılar tarafından sürekli olarak bombalanan kuzey bölgesine hâkim olan Pathet Lao ile anlaşma yolları aradı. Mayıs 1970'ten itibaren sürdürülen görüşmelerden bir sonuç elde edilemedi. Kabinedeki sağ kanadın etkisiyle zaman zaman tarafsız siyasetinden uzaklaştı; ancak güney vietnam birliklerinin Laos'a girmelerine karşı çıktı (8 şubat 1972). [LM]

SOUTHAMPTON

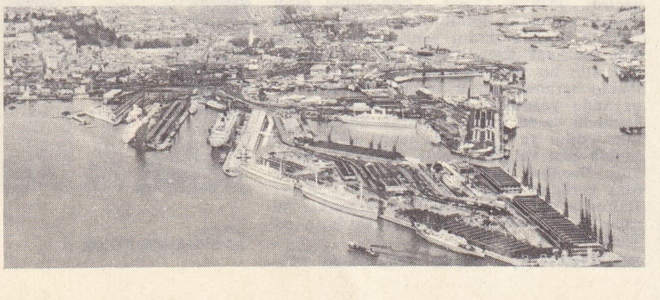

SOUVERBİE (Jean), fransız ressamı (Boulogne-Billancourt 1891). Sérusier ile Maurice Denis'nin etkisinde kaldı. 1922-1930 Arasında kübizmi benimsedi. Natürmort, peyzaj ve özellikle insan figürleri çizdi. Chaillot sarayı için geniş bir duvar dekorasyonu (1937) yaptı. (L)

SOUZAY (Gérard TISSERAND, — denir), fransız baritonu (Anger 1918). Pierre Bernac'ın öğrencisiydi. Sanat hayatına 1945'te konserlerle başladı, kısa zamanda Fransa'da, sonra yabancı ülkelerde (Amerika, 1951; Almanya, 1954; Japonya v.b.) çok tutuldu. Fransız melodilerini söylemekle uzmanlaşan Souzay'in opera şarkıcısı olarak sahneye çıktığı enderdir. Güçlü kişiliğini, özellikle Fauré ve Debussy'nin müziğinde ortaya koydu. (L)

SOVA (Antonin), çek şairi (Pacov 1864-ay.y. 1928). Prag Belediye kütüphanesinde müdürdü. 1890'da bir şiir kitabı (*Realisticke Sloky* [Gerçekçi Kıtalar]) yayımladı, sonra sembolizme yöneldi: *Z Meho Kraje* (Vatanım) [1893]; *Soucit i Vzdor* (Sempati ve Direniş) [1894]; *Lyrika Lasgy a Zivota* (Aşk ve Hayat Liriği) [1907]; *Şairin İlkbaharı* (1921). Bu son eserinde, karamsarlık ve ileri sosyal fikirlere bir eğilim hâkimdir. Ayrıca hikâyeler ve romanlar da yazdı: *O Milkovani, Lasce a Zrade* (Flört, Aşk ve İhanet Üstüne) [1909]; *Toma Bojar* (1910). [L]

SOVEREİGN [savırin] i. 1489'da Henry VII tarafından bastırılan ingiliz altın parası (1816'da Londra'da bu adla yirmi şilinlik paralar çıkarıldı; bunlar birer sterlin değerindeydi. 1870 Kanununa göre sovereign 22 mm çapında, 7,988 05 gr net ağırlıktaydı ve 22 krattı, yani 7,330 72 gram değerli madenden yapılırdı.) [L]

SOVETERİYEN sıf. ve i. (fr. *Sauveterienne*'den). Cilâlı taş devrindeki Aziliyen ile Tardenoziyen arasındaki aracı sanayi için kullanılır; bu sanayi, üçgen biçimi küçük taşlarıyle nitelenir. (L)

SOVHOZ i. (rusça *sov[yetskoye], hoz[yaystvo]* kelimelerinin kısaltması). S.S.C.B.'de devlet tarım işletmeleri. (1918'de kurulan sovhozlar bugün, pilot çiftlik veya deneme istasyonu olarak kullanılmaktadır.) [L]

SOVNARHOZ i. (rusça *Sov[yet], Nar[odnogo], Hoz[yaystva]* kelimelerinin kısaltması). Sovyetler birliğinin bir bölgesinde iktisadî işleri yönetmekle görevli kurul (sayıları 1957'de 104'tü, 1963'te 47). [L]

SOVNARKOM i. (rusça *Sov[yet]nar [odniyh] kom[issarov]* kelimelerinin kısaltması). S.S.C.B.'de, 1917'den beri, Halk Komiserleri kurulu. (1946'da, yerini Bakanlar kurulu aldı.) [L]

SOVYET i. («kurul» anlamında rusça k.). S.S.C.B.'de siyasî kurul, meclis. || *Yüksek sovyet*, Sovyet devletinin, seçilmiş iki meclisten (*Birlik sovyeti* ve *Milliyetler sovyeti*) meydana gelen, yasama yetkisini elinde tutan ve Prezidyumu, Bakanlar konseyini, Yüksek mahkemeyi ve başsavcıyı seçen en

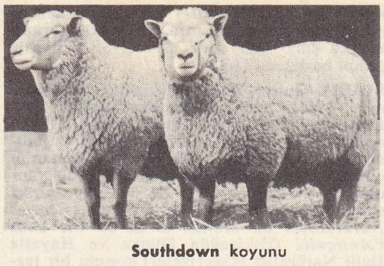

Southdown koyunu

büyük organı. (Bk. S.S.C.B. *Anayasa bölümü.*)

— ANSİKL. 1905 Devriminde *sovyet*'ler önce sosyal-demokrasi tarafından teşkilâtlanmış savaş gruplarıydı: Moskova Baskı ve Matbaa İşçileri Temsilcileri sovyeti, Petersburg İşçi milletvekilleri sovyeti v.b. 1905 Sonunda ezilen hareket, 1917 Devrimiyle tekrar canlandı. Sovyetler iktisadî işçi kuruluşları tarafından seçilirdi. Mahallî (şehir, köy, mahalle v.b.), bölgesel ve illere ilgili sovyetler vardı. Tüm Rusya sovyetlerinin Merkez Yürütme komitesi (*Tsik*) Petrograd'da toplanırdı. Şubat (mart) devriminden az sonra, işçi milletvekilleri ve asker milletvekilleri sovyetleri birbiriyle kaynaştı; ekim (kasım) devriminden sonra köylü milletvekilleri sovyetleri de onlarla birleşti. (L)

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ, rusça **Soyuz Sovyetskih Sotsialistiçeskih Respublik** [S.S.C.B.], Avrupa ve Asya'da devlet; yüzölçümü bakımından dünyanın birinci (22 400 000 km²), nüfusu bakımından Çin ve Hindistan'dan sonra üçüncü (225 milyon nüf.), iktisadî potansiyeli bakımından A.B.D.'den sonra ikinci devlettir. Merkezi, *Moskova*. Başlıca şehirleri *Leningrad, Kiev, Bakû, Harkov, Gorki, Taşkent, Kuybişev, Novosibirsk.*

Sovyetler birliği eski Rus imparatorluğu toprakları üzerinde kurulmuş federal ve sosyalist bir devlettir.

COĞRAFYA

S.S.C.B.'nin başlıca özelliği büyüklüğüdür. Greenwich'in 60° güney meridyeni boyunca enlem bakımından en büyük topraklar üzerinde uzanır (doğudan batıya 10 000 km, kuzeyden güneye 5 000 km). Birliğin kıtadaki en kuzey noktası Çelyuskin burnudur (77°43′ kuzey enlemi); ama Severnaya Zemlya takımadalarındaki Komsomolets adası 80° enlemin ötesinde, Franz-Josef (Zemlya Frantsa Yosifa) takımadalarındaki Rudolf adası 81°51′′da yer alır. Toprakların en güney noktası, Kuşka'nın güneyinde Afganistan sınırındadır (35°38′ kuzey enlemi). Batıda rus toprakları 21° Greenwich doğu boylamına ulaşır (doğuda 169°06′). Sovyetler birliği sınırlarının toplam uzunluğu 60 000 km'yi aşar: bunların üçte ikisi deniz

SOUT-HAMPTON şehrin eski kuzey kapısı

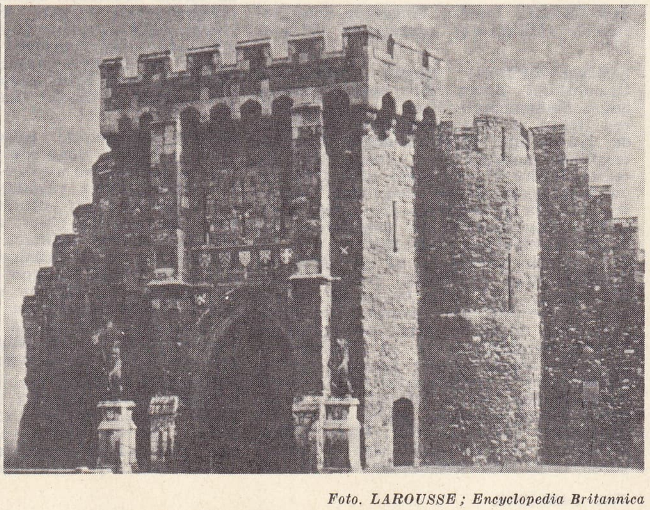

Foto. *LAROUSSE; Encyclopedia Britannica*

Moskova: sergi sarayı

Leningrad: 25 Ekim caddesi
(eski Nevskiy caddesi)

S. S. C. B.

Foto. Erich Lessing (Magnum-photo),
Cowell Capa (Magnum-photo),
Mathieu (Atlas-photo),
Mortimer (Rapho) [LAROUSSE]

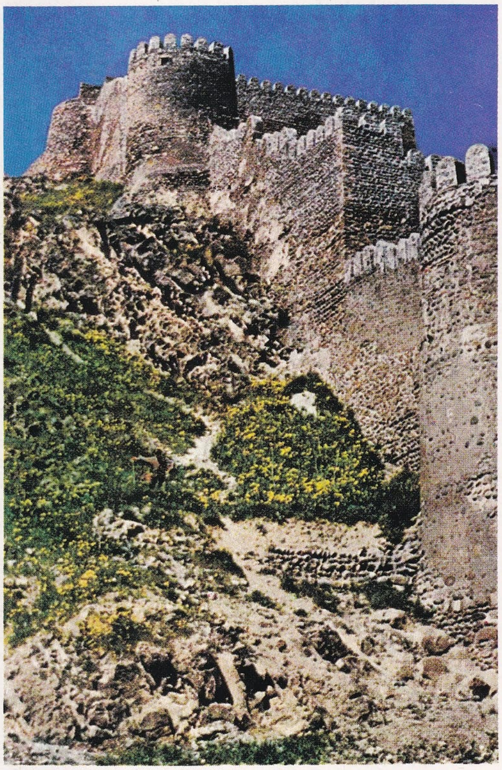

Karadeniz kıyısında, Yalta kalesi

Troitse katedrali (1422'ye doğru), Zagorsk'ta Troitse - Sergiyevskaya Lavra

Odessa: opera binası

Buhara: eski bir sokak

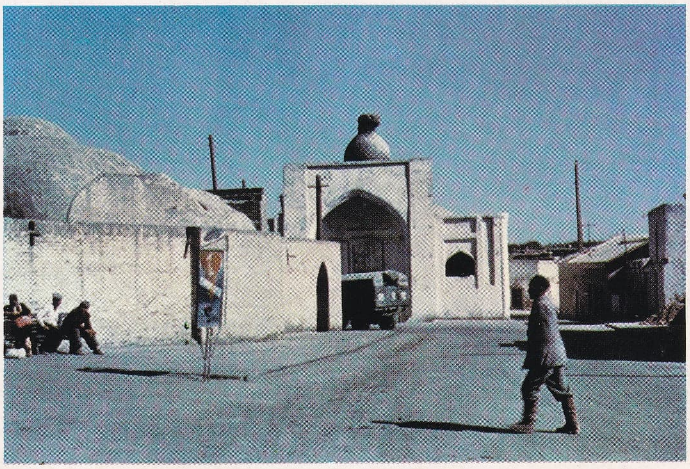

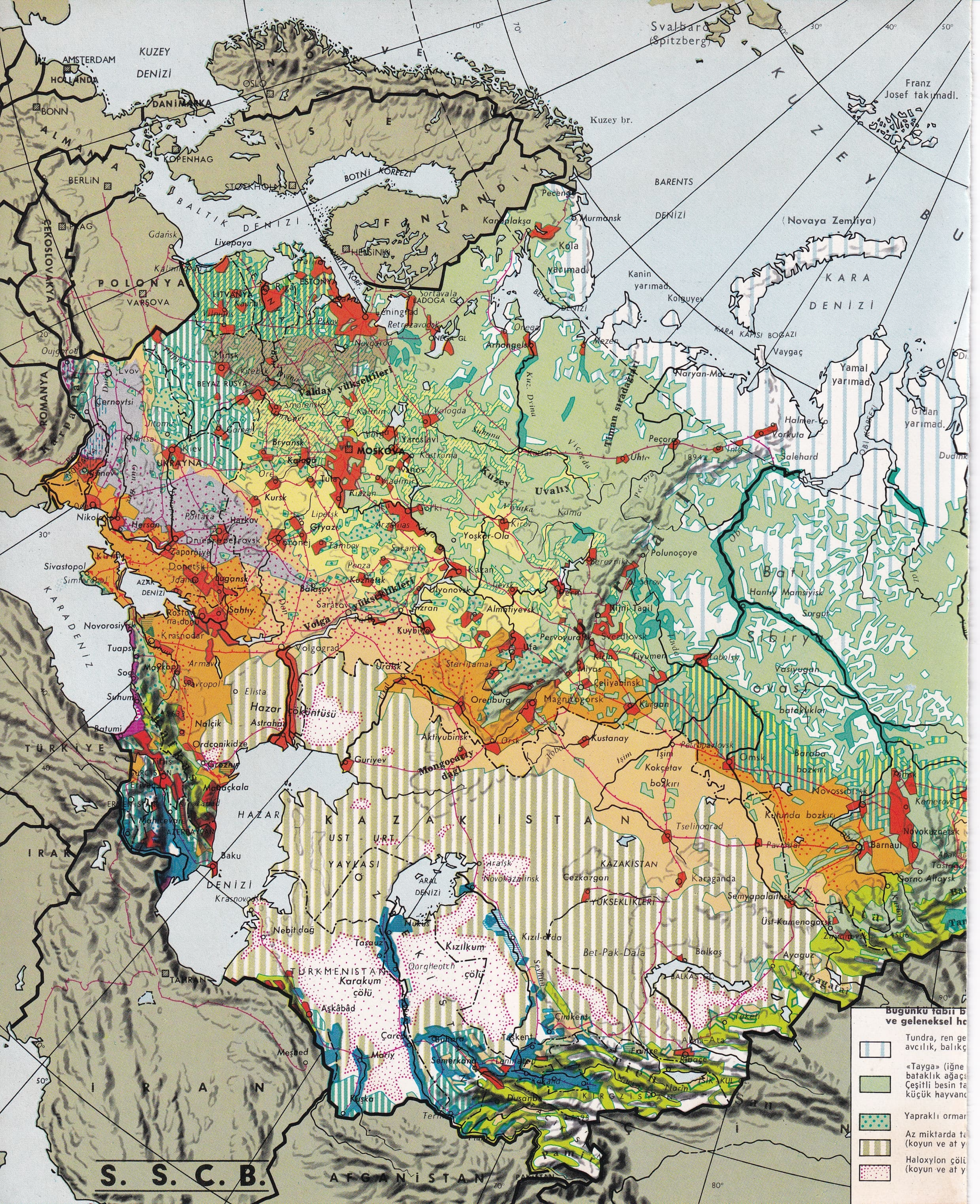
S. S. C. B.
KUZEY DENİZİ
AMSTERDAM
HOLLANDA
DANİMARKA
BONN
ALMANYA
KOPENHAG
BERLİN
STOCKHOLM
OSLO
İSVEÇ
BOTNİ KÖRFEZİ
FİNLANDİYA
BALTIK DENİZİ
PRAG
ÇEKOSLOVAKYA
POLONYA
VARŞOVA
ROMANYA
HELSİNKİ
Svalbard
(Spitzberg)
Franz Josef takımadl.
Kuzey br.
KUZEY BUZ
BARENTS DENİZİ
(Novaya Zemliya)
KARA DENİZİ
Murmansk
Kola yarımad.
Kanin yarımad.
Kolguyev
KARA KAPISI BOĞAZI
Vaygaç
Yamal yarımad.
Gıdan yarımad.
Arhangelsk
Leningrad
Livepaya
LİTVANYA
ESTONYA
Minsk
BEYAZ RUSYA
Lvov
Çernovtsi
Kiev
UKRAYNA
Valdaj yükseltileri
MOSKOVA
Yaroslavl
Kostroma
Vologda
Bryansk
Kaluga
Tula
Kursk
Harkov
Poltava
Dnyepropetrovsk
Zaporoje
Donetsk
Lugansk
Voronej
Tambov
Penza
Saratov
Kazan
Ulyanovsk
Kuybişev
Volgograd
Gorki
Kirov
Yoşkar-Ola
Volga yükseltileri
Kuzey Uvalı
Timan sıradağları
Peçora
Uhta
Vorkuta
Salehard
Polunoçoye
Perm
Nijni Tagil
Sverdlovsk
Çelyabinsk
Magnitogorsk
Orenburg
Ural
Tyumen
Tobolsk
Kurgan
Omsk
Novosibirsk
Barnaul
Novokuznetsk
Kemerovo
Tomsk
Baraba bozkırı
Kulunda bozkırı
Vasyugan bataklıkları
Batı Sibirya ovası
Hantıy Mansiysk
Surgut
Sivastopol
Simferopol
KARADENİZ
AZAK DENİZİ
Rostov
Krasnodar
Novorosiysk
Tuapse
Soçi
Suhumi
Batumi
TÜRKİYE
Stavropol
Elista
Astrahan
Hazar çöküntüsü
Nalçik
Ordzonikidze
Grozny
Mahaçkala
Erivan
Tiflis
Baku
HAZAR DENİZİ
Krasnovodsk
IRAK
İRAN
Guriyev
Aktyubinsk
Mongoçaty dağı
Kustanay
Petropavlovsk
Kokçetav bozkırı
Tselinograd
Pavlodar
Karaganda
Semipalatinsk
Üst-Kamenogorsk
KAZAKİSTAN
UST-URT YAYLASI
ARAL DENİZİ
Aralsk
Novokazalinsk
Kızıl-Orda
Kızılkum çölü
Karakum çölü
TÜRKMENİSTAN
Nebit dag
Taşauz
Aşkabad
Çarcu
Mary
Kuşka
Buhara
Semerkand
Taşkent
Çimkent
Duşanbe
Bet-Pak-Dala
Balkaş
BALKAŞ GL.
Ayaguz
Tarbagatay
Alma-Ata
Frunze
KIRGIZİSTAN
Meşhed
Tahran
AFGANİSTAN
Bugünkü tabii b
ve geleneksel h
Tundra, ren ge
avcılık, balıkç
«Tayga» (iğne
bataklık ağaçs
Çeşitli besin t
küçük hayvan
Yapraklı orman
Az miktarda t
(koyun ve at y
Haloxylon çöl
(koyun ve at y

ALASKA
BERING BOĞAZI
ÇUKÇA DENİZİ
Çukça Yarımad.
Vrangel
DOĞU SİBİRYA DENİZİ
D E N İ Z İ
BERİNG DENİZİ
Navarin br.
ANADIR YAYLASI
Anadır
Schmidt
Komsomolets
Uşakova
Kuzey toprağı
Severnaya Zemliya
Bolşevik
Ekim devrimi
Çelisuskin br.
LAPTEV DENİZİ
Novo-Sibirsk
Kotelnyi
Lihovsk adl.
DIMITRIY LAPTEV BOGZ.
Birranga dağl.
Taymır Yarımad.
Tiksi
Kuzey Sibirya ovası
Srednekolımsk
Verhoyansk
Verhoyansk dağl.
YANA OYMIYAKOV YAYLASI
Ust-Nera
Oymiyakon
Suntar Hayta dağl.
Palana
Ust-Kamçask
Kamçatka
Petropavlovsk-Kamçatski
Lopatka br.
OHOTSK DENİZİ
Ohotsk
Norilsk
Igarka
DOĞU SİBİRYA YAYLASI
Tura
Vilyuysk
Yakutsk
ALDAN
Aldan YAYLASI
Cukcur dağl.
Oha
Nikolayevsk-Amur
Sahalin
TATARİSTAN BOĞAZI
Sovyetskaya-Gavan
Yujno-Sahalinsk
Muhtuya
Stanovoy dağl.
Bodaybo
STANOVOY YAYLASI
VİTİM YAYLASI
Kirensk
Yeniseysk
Oust-Kout
Nijneangarsk
Skovorodino
Bureya dağl.
Komsomolsk
Habarovsk
Atchinsk
Krasnoyarsk
Kansk
Bratsk
Baykal
Çeremhovo
Irkutsk
Ulan-Ude
Yablonovoy dağl.
Çita
Blagoveşçensk
Büyük Hsing-an
Küçük Hsing-an
Birobican
Bikin
Iman
HANKA GL.
Sihote Alin
Usuriysk
Nakodka
Vladivostok
JAPONYA
MOĞOLİSTAN
Kerulen
Sayan
ÇİN
Ekim devrimi
Bitki örtüsü ... yaşam tarzı
Büyük tarım bölgeleri
İkinci derecede tahıl, patates, kenevir v.b.
Buğday ağır basar, şeker pancarı, sunî çayır, kenevir
Buğday ve Mısır ağır basar
Ayçiçeği
Soya
Patates
Şeker pancarı
Keten
Şeker pancarı ve kara topraklarda büyük ölçüde buğday tarımı
Şehirleşmiş bölgelerde tarım iktisadı (sebze, patates, sağmal hayvan yetiştiriciliği,
Büyük hayvancılık bölgeleri
Hayvancılık ağır basar
+ ikinci derecede tahıllar
+ buğday
Ovalarda ve geniş alüvyon vâdilerinde hayvancılık
Dağda yaz otlakları
Sığır ve at yetiştiriciliği (Sibirya)
0
500
1000 km
Güney bölgelerde uzmanlaşılmış tarımlar
Bağcılık
Tütün
Sebze ve meyve tarımı
Astropikal meyveler (turunçgiller)
Pamuk (+ sebze tarımı, bağcılık ve çoğunlukla ipekçilik
Çay
Pirinç
Sulanan topraklar
Başlıca demiryolu hatları

Foto. Breton-Atlas, Launois-Rapho, Lessing-magnum, Ribaud-Magnum, Cartier-Bresson (LAROUSSE)

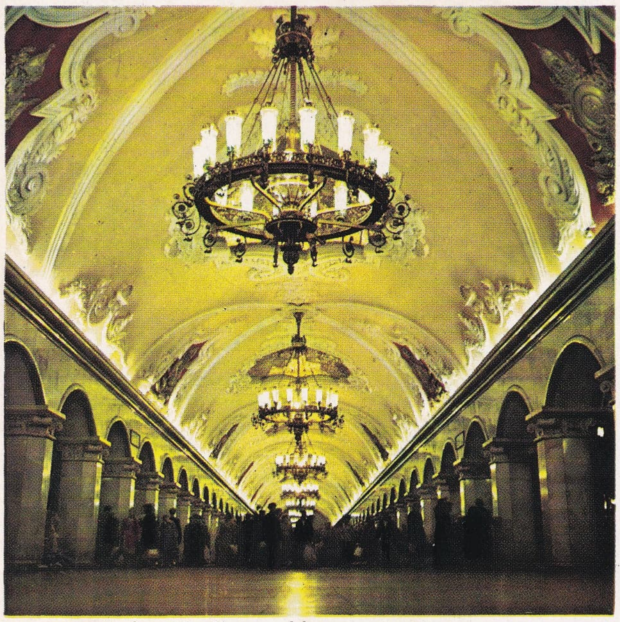

Moskova'da «Komsomolskaya» metro istasyonu

1 Mayıs gösterileri, Lenin'in portresi

bir kolhozda patates
toplayanlar

Krasnoyarsk'ta
Sibirya halk oyunları

Habarovsk'ta Amur nehri,
Çin sınırı

Spor bayramı
(Azerbaycan ekibi)

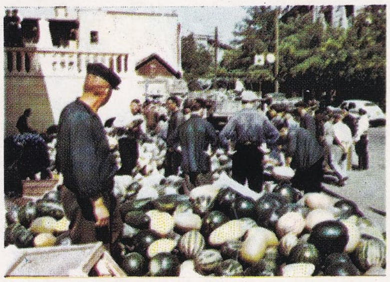

Sivastopol'da (Kırım)
pazar yeri

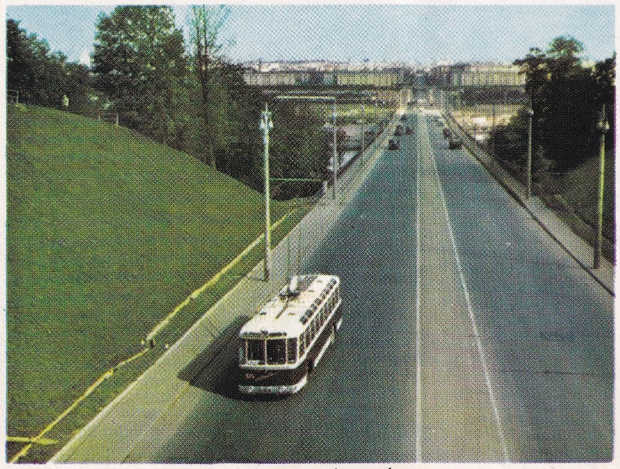

Moskova'ya ulaşan bir otoban

Gürcistan'da çay toplayanlar

sınırıdır (ama büyük kısmı Arktik bölgede, yani yılın büyük kısmında buzlarla örtülen denizler boyunca uzanır).

Bölgesel coğrafya

Sovyetler birliğinde dört büyük bölgesel bütün ayırtedilir: batı sınırları (Ural ve Hazar denizi) arasında Rus ovası veya Rus «masa»sı, Hafkas ülkeleri, Hazar denizi ve Yukarı Asya arasında Orta Asya (esk. Türkistan), Ural ve Büyük Okyanus arasında Sibirya.

● *Rus ovası*, Avrupa kıtasının doğu ucudur. Jeoloji yapısı ve yüzey şekilleri kıtanın geri kalan kısmından çok daha basittir. Kuzeyden güneye 2 500 km ve batıdan doğuya 2 000 m'den fazla bir alan boyunca yükselti, uçlar dışında (Kola yarımadasında 1 240 m, Karpatlar'da 2 058 m, Kırım'da 1 545 m) 463 m'yi geçmez. Söz konusu bölge, kalınlığı pek fazla olmayan bir tortullaşma bölgesidir; kuzeybatıda Fin-İskandinav kütlesi, güneydoğuda Podolya-Volhinya hersinyen yaylası ve Karpatlar, doğuda Ural ile sınırlıdır. «Masa» biçiminde yüzey şekilleri, ancak Volga ve Jeguli (3 709) yükseklikleri gibi küçük tektonik yerinden oynamalar ve buzul yığışmalarıyle (özellikle kuzeybatı) engebelidir. Doğuda Ural'ın hersinyen kıvrımları 1 849 m'yi (kuzeyinde) bulur. Irmaklar sularını genellikle güneye doğru akıtır: Dnieper ile Karadeniz'e, Don ile Azak denizine, Avrupa'nın en uzun ırmağı Volga ile Hazar denizine doğru. Baltık deniziyle Barents denizi veya uzantısı olan Beyaz denize ancak Rus ovasının kuzey ve batısındaki akarsular dökülür. İklim kara iklimidir; Sibirya iklimine oranla yumuşaktır. Bununla beraber en sıcak ve en soğuk aylar arasındaki sıcaklık ortalaması farkı Moskova'da 30°C'ı (—11°C'tan +19° C'a) bulur. Rus ovasının her yerinde kışlar sert ve uzun, baharlar kısa, yazlar her merkezin enlemine göre nispeten sıcaktır. Barents denizi kıyısı ve Kola yarımadasından (sert ve uzun kışlara karşılık yazın en sıcak ay ortalaması 15°C'ı geçmez) doğu akdeniz iklimiyle oranlanabilecek bir iklime sahip olan Kırım'a kadar birbirinden çok farklı iklimler ayırt edilir. Bu iklim farklılaşmalarını, birbirini izleyen tabiî bitki ve toprak bölgeleri de ortaya koyar: artik topraklardaki çok verimsiz topraklar ve *tundra* bölgesi, gri topraklı (*podzol*'ler) en mükemmel *tayga* örneği kozalaklılar ormanı bölgesi, güney kısmı yer yer açıklık olan ve *esmer topraklı koruluk bozkırlar*'a geçilen *karışık orman* bölgesi (kozalaklı ve yapraklılar), *kara topraklar* (*çernozyom*) üzerinde amerikan çayırına benzeyen *bozkır* (kelimenin rusça anlamıyle) bölgesi, Hazar denizi çanağında kahverengi *topraklar* ve tuzlu çöküntülerden (*solantsi* ve *soloncak*) meydana gelen çorak yarı bozkır bölgesi. Tarım özellikle karışık orman bölgesinin güney kısmında, koruluk bozkırda ve kara topraklarda gelişmiştir. Azak ve Hazar denizleri arasındaki daha çorak bölgelerde de uygulanır; ama verimi yıldan yıla değişir. Kırım'da, Karpatlar'ın kuzey yamacında ve Azak denizinin doğusunda Kuban'ın bazı kısımlarında bağcılık ve meyve ağaçları yetiştiriciliği yapılır.

Rus ovasında önemli maden yatakları vardır: Donbass'ta, Moskova'nın güneyindeki Tula bölgesi («Moskova» havzası denir), Peçora havzasında (Vorkuta) ve Ural'da maden kömürü; Askarpat bölgesinde, Kafkas önü bölgesinde (Maykop ve Grozniy) ve özellikle Ural dağ eteğinde (ikinci Bakû) petrol; Ukrayna ve Rusya'nın güneyinde, Krivoy-Rog ve Kursk bozkırında demir filizi; Kola yarımadasında (nikel ve bakır) ve özellikle Ural'da (bütün madenler) demirsiz maden filizleri.

Sovyet Rusya nüfusunun büyük çoğunluğu (yaklş. 150 milyon kişi) bu bölgede yaşar. En faal tarım biçimleri ve sanayi işletmeleriyle en büyük şehir toplulukları bu bölgededir. Kuzeyde Leningrad bölgesinin nüfusu 5 milyon kişiyi, merkezî sanayi bölgesi veya Moskova bölgesinin (başkent çevresinde çapı 300 km'yi aşar) nüfusu 16 milyonu şehirli olan ve 25 milyon kişiyi (6 milyonu Moskova'da) aşar; Ukrayna'daki Donbass sanayi bölgesinin nüfusu 15 milyon kişidir (10 milyondan fazlası şehirlerde yaşar). Ulaştırma, özellikle demiryolu ağı bu bölgede birliğin öbür kısımlarından daha sıktır.

Ural, Avrupa ve Asya kıtası arasında gerçek bir sınırdan çok, nazarî bir sınırdır (özellikle orta enlemlerde). İktisadî bakımdan doğrudan doğruya Sovyetler birliğinin Avrupa kesimindeki bölümüne bağlıdır; kısmen mahallî kömürlerin kullanılmasına dayanan maden filizleri işletmesi, Sverdlovsk, Perm, Çelyabinsk ve Orsk'da toplanan ve Avrupa'daki çeşitli sanayi merkezlerine demiryoluyle bağlı olan muhtar bir ağır sanayi bölgesinin çalışmasını sağlar. İkinci Dünya savaşından önce Ural metalürjisini Asya'ya yönelten Ural-Kuzbass kombinası bugün daha esnek şekilde düzenlenmiştir: Ural, maden kömürünün çoğunu, Kuzbass yerine daha çok Karaganda'dan ve kendi yataklarından (65 milyon ton) elde eder. Buna karşılık Kuzbass da, muhtar bir iktisadî bölge meydana getirecek şekilde donatılmıştır. Büyük Kafkas ise Ural'ın tersine Karadeniz ile Hazar denizi arasında aşılması güç bir engel meydana getirir.

● *Kafkas ülkeleri*, Sovyetler birliğinin en küçük coğrafî birimidir. Büyük Kafkas özellikle batı kısmında ikinci derecede dağlar uzanan, yükseltisi hemen her yerde 2 000 m'yi aşan ve merkezde 5 000 m'yi bulan (Elbruz, 5 633 m; Kazbek, 5 047 m) büyük bir sırttır. Ancak birkaç yerde geçit verir (Daryal geçidi). Büyük Kafkas'ın güneyinde, karmaşık bir çöküntüde aynı zamanda üç millî bölge olan (11 milyondan biraz fazla nüf.) üç tarihî bölge vardır; batıda *Gürcistan*, Kolhida (Batı Kafkas ile Acara ve Trialeti sıradağları arasında) ve Tiflis (Tbilisi) adlı iki havza meydana getirir; *Ermenistan*, büyük kısmı volkanik olan dağlık bir bütündür (ortasında büyük Sevan gölü vardır); *Azerbaycan*. Hazar denizine doğru genişçe açılan üçgen şeklinde bir ovadır. Bu üç bölgede astropikal iklim hüküm sürer; batı kesim sulak (turunçgil, çay, üzüm yetiştiriciliği), doğu kısımsa çoraktır (sulanabilen topraklarında pamuk tarımı yapılabilen kızgın bozkırlar). Kafkas'ta değişik önemde çeşitli maden yatakları vardır: Gürcistan'da (Çiatura) büyük manganez yatakları; Azerbaycan'da demir filizi yatakları, birçok alaşım madeni ve ender maden yatakları. Maden kömürü bakımından oldukça yoksul olan kütlede S.S.C.B.'nin en büyük petrol yataklarından biri yer alır: Bakû.

● *Sovyet Orta Asyası*, batıda Hazar denizi, kuzeyde Mugocari dağları, Turgay yaylası ve büyük Kuzey Kazakistan yaylası, Altay'da Turgay boğazı, doğuda Yukarı Asya'nın dağlık kenarı, güneyde İran ile sınırı çizen Kopet dağıyle sınırlıdır. Burası büyük, çorak bir kara çöküntüsüdür; doğu tarafında çok yüksek dağlar vardır. İklim özellikleri bakımından Orta Asya'nın kuzeyi kara iklimi alanındadır; enlemine rağmen sert kışlar (—50 ve —42°C arasında) ve yağışların çoğunun düştüğü (toplam olarak çok düşük: 250-300 mm) sıcak yazlar. Güneyi, Akdeniz bölgesi çölleri alanıdır: tamamıyle kurak, çok sıcak yazlar, ılık kışlar (don enderdir). Bununla beraber yüksek Tien Şan (7 439 m) ve Pamir (7 496 m) dağlarından inen ırmaklar (Amuderya, Siriderya) dağeteklerindeki bölgelere ve büyük vâdilere hayat verir ve Hazar denizine ulaşır. Bu alanda geleneksel olarak yaylaya çıkma ve göçebelik yoluyle uygulanan hayvancılık ile vahalarda yapılan sebzecilik birarada yürütülür.

Bugün Orta Asya, sulama ile yetiştirilen pamuğuyle Sovyetler birliğinin birinci, dünyanın başlıca üreticilerindendir (yaklş. 15 milyon kental ayıklanmış pamuk). Kazakistan'da, maden kömürü (Karaganda), petrol (Emba), demir filizi (Karkaralinsk, Atasuski), bakır (Cezkazgan, Balkaş), manganez (Karsakpay), kurşun ve çinko (Altay'da Leninogorsk, Ziyryanovsk; Tien Şan'da Tekeli ve Çimkent), krom ve nikel (Aktyubinsk'in doğusunda) üretilen büyük bir madencilik bölgesidir. Altın yatakları da çoktur. Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da da maden yatakları vardır: Fergana'da petrol ve kömür, Hazar denizi yakınında Nebit-Dağ'da petrol; Taşkent yakınında, Angren vâdisinde maden kömürü; Taşkent ve Leningrad arasında, Özbekistan'da, Tacikistan'da bakır, kurşun ve çinko. Nüfus, dağeteği bölgelerinde ve büyük vâdilerde yerleşmiştir (toplam olarak 27 milyon kişi).

● *Sibirya*, S.S.C.B.'nin en büyük bölgesel bütünüdür. Burada insanların yoğun yerleşmesine karşı koyan şey kuraklık değil, yüksek enlemdeki kara ikliminin sertliğidir. Sibirya'nın büyük kısmı 50°-70° enlemleri arasındadır. Oysa, 50° enlemde (Paris havzası enlemi) ocak ayı ortalaması Transbaykalya'da —25°C'tır. Daha kuzeyde, «soğuk kutup» denen bölgede Verhoyansk'da veya Oymyakon'da ocak ortalaması —50°C'tır. Yalnız güney kenarı sürekli yerleşmeye ve tarım ekonomisine elverir; daha kuzey merkezlerde yalnız maden arama veya teknik sebeplerle (Arktik kıyısında kuzey denizyolu merkezleri) yaşanır.

Sibirya üç büyük bölgeye ayrılır: Ural ve Yenisey arasında büyük bir ova olan batı Sibirya; Yenisey ve Lena arasında özellikle yaylalardan meydana gelen Orta Sibirya; Asya'nın kuzeydoğusunda ve Amur ırmağı havzasında yükseltisi 3 000 m'yi aşan kıvrımlı sıradağlar bölgesi Doğu Sibirya (veya Sovyet Uzakdoğusu toprakları).

Batı Sibirya dümdüz bir alandır, Obi ve kolları (özellikle İrtiş) tarafından güçlükle akaçlanır; ormanlar ve yaz mevsiminde bataklıklarla örtülü, uzun kış ayları boyunca buzlarla kaplı bir bölgedir. Bu büyük ovanın yalnız güneyinde insanlar yaşar: tarla haline getirilmesi tamamlanmak üzere olan kara topraklı bozkırlar S.S.C.B.'nin büyük tahıl ambarlarından biridir; Kuzbass sanayi bölgesi, Obi'nin kolu olan Tor ırmağı havzasındadır. Sibirya'nın 25 milyon nüfusunun büyük kısmını barındıran Novosibirsk bu bölgenin en büyük şehridir.

Orta Sibirya'da, Yenisey'in sağdan aldığı Aşağı ve Orta Tunguzka'nın havzalarındaki ıssız yaylalarla, Baykal gölünün her iki yanındaki yayla ve havzalar (gölün batısında Krasnoyarsk, Minusinsk, İrkutsk, doğusunda Ulan-Ude, Çita, Nerçinsk) birbiriyle zıtlaşır. Maden kömürü ve maden filizleri Kuzbass'ta olduğu gibi bu bölgede de havzalardaki tarım ekonomisinin yanı sıra, sanayinin gelişmesini (kısa süre önce) sağlamıştır.

Doğu Sibirya veya *Sovyet Uzakdoğusu toprakları*, üç bölgesel bütünü içine alır: Çukçalar ve Koryakalar ülkelerini meydana getiren Kuzeydoğu Asya'daki Arktik çölleri (burada dağ kütleleri [Verhoyansk dağı, Çerski dağı, Anadır sıradağları, yükseltisi 4 850 m'yi bulan Kamçatka sıradağları] geniş havzaları [Kolıyma, İndigirka, Aşağı Anadır havzaları] çevreler), tarım ve sanayinin (kömür ve demir) birarada yürütüldüğü Blagoveşçensk ve Habarovsk-Komsomolsk havzalarıyle Amur'un aşağı çığırı bölgesi; Sahalin ve Kuril adalarının da bağlanabileceği deniz eyaleti (Ussuri koridoru, Sihote Alin sıradağları, Vladivostok bölgesi). Bu son bölgede deniz iklimi hüküm sürer, ama kışlar burada da çok soğuktur; Vladivostok'ta (43° enlemde) deniz üç ay buzlarla kaplanır. Sihote Alin (2 078 m) dağlarını sık bir bitki örtüsü kaplar. Tahıl tarımı ve hayvancılık ancak Ussuri ve Amur vâdilerinde mümkündür. Vladivostok'un doğusundaki Suçan'da çıkarılan maden kömürü, Sihote Alin sıradağlarında çıkarılan demir, altın, demirsiz madenler, Sahalin'de çıkarılan petrol, maden kaynaklarını temsil eder.

İktisadî ve beşerî coğrafya

● *Sovyet devletinin teşkilâtı*. S.S.C.B. birçok milletten meydana gelen federal bir devlettir; federal yapının nüfusun çeşitliliğine uyması bakımından, federal yapısı sadece coğrafyaya dayanan A.B.D.'den değişiktir. Bu federal yapı bütün ırk ve milletlerin kesin eşitliği ilkesine dayanır. Ülkede on beş federal cumhuriyet vardır: Rusya (Rusya Federal Sovyet Sosyalist cumhuriyeti), Ukrayna, Beyaz Rusya, Estonya, Letonya, Litvanya, Moldavya, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan. Ayrıca birçok federal cum-

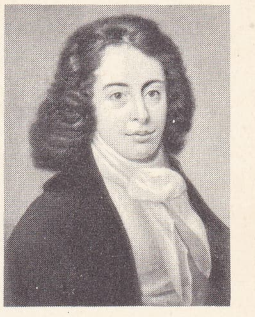

SOUTHEY
Vandyke'ın eseri
National Portrait gallery, Londra

SOUTİNE
«Mavi Elbiseli Kadın»

prens
SOUVANNA PHOUMA

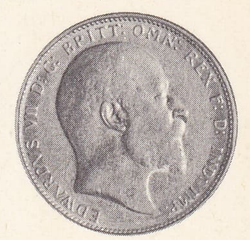

Edward VII
efijili
Sovereign

huriyetin içinde muhtar cumhuriyetler vardır: Rusya federal cumhuriyetinde on altı (Karelya, Tatar, Başkır, Dağıstan, Buryat, Kabarda-Balkar, Kalmuk, Komi, Mari, Mordovlar, Kuzey Osetya, Udmurt, Çuvaş, Çeçen-İnguş, Tuva, Yakut muhtar cumhuriyetleri), Özbekistan cumhuriyetinde bir (Karakalpak), Gürcistan cumhuriyetinde iki (Abhazya, Acarya), Azerbaycan cumhuriyetinde bir (Nahçıvan). Federal cumhuriyetler içinde muhtar millî bölgeler de vardır: Rusya'da dört (Yukarı Altay, Adigeler, Hakasya, Yahudiler eyaleti [esk. Birobican]); Azerbaycan'da bir (Yukarı Karabağ), Tacikistan'da bir (Yukarı Badahşan), Gürcistan'da bir (Güney Osetya). Ayrıca daha küçük topluluklar için muhtar idare bölgeleri ayrılmıştır: Çukçalar, Koryaklar v.b. muhtar idare bölgeleri.

● *S.S.C.B.'de Türkler.* S.S.C.B.'de türk soyundan halklar, ülkenin doğusu ve güneydoğusunda dağınık olarak yaşarlar. Kazakistan'ın stepleri, Orta Asya'nın ova ve dağları, Doğu Transkafkasya, Orta Volga sahası, Ural dağları ve Doğu Sibirya'nın yarı Kuzey Lena ırmağı yatağı Türklerin bulundukları başlıca alanlardır. Ayrıca toplu türk grupları Vyatka, Perm, Gorki, Penza ile Avrupa Rusya'sının ve Batı Sibirya'nın doğu illerinde bulunur. Rus şehirlerinde Tatarlardan ve türk soylu halklardan kurulu önemli koloniler vardır.

S.S.C.B.'de türk soyundan gelen millî gruplar kuzeybatı, güneybatı, güneydoğu ve kuzeydoğu bölümleri olmak üzere ayrılır. Bu dört ana bölümden başka bir de Kazan şehrinin batısında Yukarı Volga'nın güney kıyılarında toplu olarak yaşayan türk soyundan Çuvaşlar vardır.

1. Kuzeybatı bölümündeki Türkler, Orta Volga'nın Kazan bölgesinden Altaylar ve Orta Asya'daki Sovyet Çini'ne kadar az aralıklı bir kemer meydana getirecek şekilde yayılmıştır. Bunlardan batıdakiler Volga ve Ural Tatarlarıdır. 1926'da bunların sayısı 2 913 000 ve 1959'da 4 968 000 idi. Bunların üçte biri, Volga ırmağı boyunda bağımsız Sovyet Sosyalist Tatar cumhuriyetinde yaşar. Tatarların doğusunda, Uralların güneyinde Başkırtlar yer alır. 1926'da Başkırtların sayısı 713 000 idi. 1959'da sayıları 989 000'e yükseldi. İkinci Dünya savaşından sonra başkırtların yaşadığı alanda petrol yatakları bulundu; S.S.C.B. petrolünün yarıdan fazlası buradan çıkar. Bugün sayıları 3 622 000 olan Kazaklar, Kazakistan ovalarında yaşarlar, genellikle göçebe olan bu kavim, eski aile bağlarını korur. Son 50-60 yılda Kazakistan'a Ruslar, Ukraynalılar ve başka göçmenler yerleştiler. 1959'da 9 300 000, 1967'de ise 12 413 000 olan Kazak Sovyet cumhuriyetinde nüfusun yüzde 30'undan az kısmını Kazaklar meydana getiriyordu.

Son yüzyılda Kazakistan'daki sanayileşme ve tarımın gelişmesi, Kazakların iktisadî hayatını etkiledi.

Kırgızlar, Tien Şan dağlarının Rus ve Çin yamaçlarında ve buraya yakın yörelerde yaşarlar. 1926'da Rusya'da 768 000 kırgız vardı ve cumhuriyetlerindeki nüfusun yüzde 60'ını meydana getiriyorlardı; 1959'da sayıları 968 000, 1967'de 2 749 000 oldu. Kuzeybatı grubunda üç küçük türk topluluğu daha vardır. Bunlar, Amur ırmağı ağzında Kuzey Özbekistan'da Karakalpaklar (173 000), Balkarlar (42 000) ve Karaçaylardır (81 000). Balkarlar ve Karaçaylar İkinci Dünya savaşı sonuna kadar Kuzey Kafkasya'da yaşıyorlardı; 1942-1943'te Almanlarla işbirliği yapmakla suçlanarak Kazakistan'a ve Orta Asya'ya sürüldüler; geri dönüp dönmedikleri kesin olarak bilinmiyor.

2. Güneydoğu bölümüne, sayıları 10 896 000 (1967) olan Özbekler girer. Özbekler, Amuderya ile Siriderya ırmakları arasındaki vahalarla zengin Fergana vâdisinde otururlar. 1959'da Özbekistan'da yüzde 62 özbek, yüzde 11,5 öteki türk toplulukları, yüzde 4 tacik, yüzde 13,5 rus yaşıyordu. Aynı tarihte Tacikistan nüfusunun yüzde 53'ünü Tacikler, yüzde 23'ünü Özbekler, yüzde 11'ini Ruslar meydana getiriyordu. 1939'dan sonra özellikle savaş yıllarında ve alman saldırısı sırasında Avrupa Rusyası'ndan şehirli halkın bir kısmı Orta Asya'ya göç etti. Bu yüzden Rusların sayısı orta asya cumhuriyetlerinde önemli derecede arttı. Bugün bu cumhuriyetlerde 7 410 000 rus ve 12 110 000 yerli türk yaşar.

3. Güneybatı bölümüne Doğu Transkafkasya'da Azerbaycanlılar (4 802 000) ve Orta Asya'nın güneybatı köşesindeki Türkmenler (1 966 000) girer. Bunlar, karşılıklı olarak Hazar denizinin kıyılarına yerleşmişlerdir. Afganistan'ın kuzeyinde bulunan batı Türkmen kabileleri de bu bölümde yer alır.

4. Kuzeydoğu bölümünde Türklerin küçük bir şubesi olan Doğu Sibirya Yakutları (237 000) yer alır. Bunlar Çuvaşlar gibi Müslümanlığın etkisine girmeyerek öteki türk soylarıyle ilişkilerini kestiler; kuzey tundra ve ormanlarında yalnız yaşayan ayrı bir topluluk oldular.

Çin Sibiryası'nın sınırındaki Altay ve Tuva sahalarında türk soyunun bazı kalıntıları olarak Tuvaslar (100 000) ve Altaylılar (50 000) yaşarlar.

Bugün Rusya'daki müslümanların yüzde 85'i türk şiveleriyle konuşur. Türkçe konuşan halkın yüzde 90'ı müslümandır. Yalnız Çuvaş, Yakut ve Tatarların bir kısmı (120 000 kadar) hıristiyandır veya şaman olarak atalarının inanışlarını korurlar. Rusya'daki 34 000 000 türk'ün dışında 1 982 000 Tacik ve 2 000 000 kadar müslüman Kafkas Dağıstanlıları vardır. 45 Ayrı ad altında toplanan türk kavimlerinin sayısı 1926'da ülke nüfusunun yüzde 13'ü oranındaydı.

● *S.S.C.B.'de Türklerin idarî bölünüşü.* S.S.C.B.'deki Türkler Azerbaycan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan Sovyet Sosyalist cumhuriyetlerini meydana getirmiştir. Başkırtlar cumhuriyeti, Dağıstan, Tataristan, Çuvaşistan, Kırım, Nahçivan (Azerbaycan'a bağlı) bağımsız birer cumhuriyet sayılır. Hakas, Karabağ (Azerbaycan'a bağlı), Bedahşan (Tacikistan'a bağlı) ve bir iki ülke S.S.C.B.'de nüfusunu Türklerin meydana getirdiği cumhuriyetler şunlardır:

1. *Türkmenistan cumhuriyeti,* Merv yöresi, eski Hive hanlığında Türkmenlerin de yaşadığı Taş Havuz bölgesi, eski Buhara hanlığının içinde bulunan Çarcou ve Kerki bölgeleri bu cumhuriyete bağlıdır;

2. *Özbekistan cumhuriyeti.* Eski Maveraünnehir, Semerkand, Fergana vilâyetleri, Buhara ve Hive hanlıklarının, Özbeklerin yaşadıkları bölgelerin bağlı olduğu bu cumhuriyet dört vilâyete ayrılır: a) Buhara vilâyeti (eski Buhara hanlığına bağlı yerlerden Zerefşan havzasının aşağı bölgeleri); b) Zerefşan vilâyeti (Zerefşan havzasının orta bölümleri); c) Kâşkaderya vilâyeti (Karşi, Şehrisebz, Huzar, Yekkebağ beylikleri); ç) Surhanderya vilâyeti (Doğu Buhara'dan Baysun, Şirâbâd, Yurci, Serasya, Dikmen beylikleri). Bugün Özbekistan, Asıl Özbekistan ve Karakalpakistan adıyle ikiye ayrılır. Karakalpakistan, Özbekistan'a bağlı bir cumhuriyettir (bk. ÖZBEKİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ);

3. *Tacikistan cumhuriyeti.* Merkezi Doğu Buhara'daki Düşenbe (Duşanbe) şehridir. Çeşitli bögelerdeki Tacikleri toplamak amacıyle kurulan bu cumhuriyete, Doğu Buhara'dan Hisar (Düşenbe), Kurgantepe, Garm (Karatekin), Külâb beylikleri, eski Buhara Pamiri (Dervaz, Şugnan, Vahan) ile Fergana Pamiri, Semerkand vilâyetinden Pençikend, Uratepe'nin Taciklerinin yaşadıkları bölgelere bağlıdır (bk. TACİKİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ);

4. *Kırgızistan cumhuriyeti.* Yedisu ve Siriderya vilâyetlerinde Çu, Talas ve Narin ırmaklarının yukarı kısımları, Isık Köl mıntıkası ve Fergana'dan Altay ve Pamir yanındaki Celâlâbâd ve Oş bölgeleri bu cumhuriyete bağlıdır (bk. KIRGIZİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ);

5. *Kazakistan cumhuriyeti,* bugün yedi vilâyet ve bir bölgeye (*oblast*) ayrılmıştır. Vilâyetler ve onları kuran tümenler (sancaklar) şunlardır: Uralsk (tümenleri: Uralsk, Gökey, Üyçik, Çimbiti, İlek); Aktyubinsk (tümenleri: Aktyubinsk, Temir, Çelkar, Turgay); Akmola (tümenleri: Akmola, Kızıl Car, Atbasar, Kokçetave); Yedisu (tümenleri: Alma-Ata, Çarkend, Lepsi, Taldı-Kurgan, Çu); Siriderya (tümenleri: Taşkent'in kuzeybatı nahiyeleri, Türkistan, Evliya-Ata, Kızıl-Orda, Kazalı); Karakalpak (tümenleri: Cimbay, Turtkul, Hocaeli, Kungrad); Semipalatinsk (tümenleri: Semipalatinsk, Kirekev, Üstkamenogoksk, Boktarma, Zaysan, Karakaralinsk) [bk. KAZAKİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ]. Bu cumhuriyetlerden Türkmenistan ile Özbekistan bağımsız olarak S.S.C.B.'ye, Kazakistan ile Kırgızistan ise bağımsız cumhuriyetler şeklinde Rusya S.S.C.'ye, Tacikistan da Özbekistan'a bağlıdır. Karakalpak vilâyeti (oblast'ı) bağımsız Kazakistan içinde bağımsız bir vilâyet kabul edilir; Buhara'nın kuzeyinde Kazakların oturduğu Taş Kuduk ve Ayn Tiren bölgesiyle Nur Ata sınırındaki Bayman Taptı bölgesi de Kânı Mih mıntıkası adıyle Özbekistan'a bağlı bağımsız bir kaymakamlık sayılır. Pamir'deki Alay Kırgızlarıyle Orta Tiyanşan'daki Isık Köl, Çarın havzası Kırgızları, Siriderya havzasındaki Ura Tepe Tacikleri, Hindistan'ın Çitral sınırındaki Vahan Tacikleri genellikle Taşkent'teki Moskova Genel valiliğine bağlıdırlar;

6. *Azerbaycan cumhuriyeti,* Transkafkasya'nın doğu kesimindedir. Azerbaycan Federal cumhuriyetine türk nüfusun meydana getirdiği Nahcivan muhtar cumhuriyeti ile muhtar millî bölge olan Yukarı Karabağ bağlıdır. Bk. AZERBAYCAN FEDERATİF SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ.

● *İktisadî ve sosyal sistem.* S. S. C. B.'nin iktisadî ve sosyal hayatı kapitalist ekonomik ülkelerden değişiktir. Sosyalist üretim ve sosyal hayat teşkilâtı birkaç temel veri hatırlanarak şemalandırılabilir: üretim araçları ve mallar dar bir kişisel mülkiyet alanı (kolhoz köylüsünün iç ekonomisi, tek başına çalışan küçük zanaatçınınki) dışında toplumundur (cumhuriyet, bölge veya şehir, tarım veya zanaat kooperatifi olarak bütün birliğin). Bu yüzden hükûmet organları kapitalist ülkelerdeki gibi yalnız idare, adalet, güvenlik, öğretim ve kamu sağlığını yöneten organlar değil, aynı zamanda da üretimi, üretime gerekli maddelerin ve üretim mamullerinin elden ele geçirilmesini ve dağıtımını yöneten organlardır. Bu İktisadî yönetim organlarının işlemesi plan ve planı uygulayan idare (Merkezî Planlama komisyonu, Gosplan ve servisleri) tarafından bağdaştırılır. Bütçe de kapitalist ekonomi bütçesinden farklıdır: millî hasıla toplamını gelir, liberal ekonomi bütçelerindeki benzeri giderlerden başka üretimi sağlamak ve geliştirmek için yapılan bütün yatırımları da gider sayar. Yeni devlet mekanizması kapitalist ülkelerden daha ağırdır. Buna karşılık, bu sistem her türlü özel çalışma ilişkisini ortadan kaldırır. İşletme ya bir devlet (birlik veya cumhuriyet) işletmesidir (fabrikaların, ulaşım araçlarının, maden işletmelerinin büyük kısmı) veya tarım işletmelerinin büyük kısmını (geri kalanlar devlet çiftliklerini meydana getirir) kapsayan bir yönetim biçimi olan üretim kooperatifidir. Kişiler arasındaki farklılaşmalar her kişinin ustalığı ve yetişmesine göre meslekî ve nitelik farklarıdır. Her seviyede (ergenlerin fikrî ve meslekî yönetiminin düzenlenmesi dahil) çok gelişmiş bir eğitim sistemi bu farklılaşmayı her kişinin yeteneklerine ve inisiyatifine dayandırır. Emeğin karşılanması, üretimi artırmağa ve ustalaşmağa yönelten bir teşvik niteliğindedir. Kişinin topluma karşı sorumluluk duygularına başvurmak da (Stahanov'culuk) buna yardım eder. Ücretler kesin bir hiyerarşi meydana getirir ve fiyatlar milletin hayat seviyesini doğrudan doğruya kendisi tespit eden ve üretimin artışıyle ilerlemeyi bağdaştıran devlet tarafından kararlaştırılır. Üretimde mekanik donatımın iki iktisadî ve sosyal hedefi vardır: üretimin artırılması ile işgünü süresinin kısaltılması, fiyat ve ücret arasındaki ilişkinin değiştirilmesiyle (fiyatların düşmesi veya ücretlerin artması) sosyal gelişmeye katkıda bulunarak insanın yavaş yavaş işin en nankör yükümlerinden kurtarılması.

Çarlık Rusyası'nın 1914 öncesindeki gelişmiş toplumlara oranla iktisadî ve sosyal geriliğiyle, iki Dünya savaşı sırasında gördüğü büyük zararlar yüzünden, bu iktisadî ve sosyal sistemin uygulanması çok elverişsiz şartlar altında gerçekleşmişti. S.

kara topraklar bölgesinde
Voronej dolayları

S.C.B.'nin iktisadî kalkınması ilk beş yıllık planın uygulanmasıyle (1928) başladı; üretim sayılarının çoğu 1913'teki seviyeye ancak 1929'da ulaştı. O tarihte zenginliklerinin doruğunda olan kapitalist ülkelerle fark korkunçtu: S.S.C.B. o tarihte dünyada üretilen maden kömürünün yüzde 4'ünden azını, petrolün yüzde 7'sini, çeliğin yüzde 4'ünü üretiyordu; ulaştırma ağı çok eskiydi; kullanım ve tüketim malları çok yetersizdi; üretim donatımı çok eksikti; hayat seviyesi çok düşüktü ve çalışma şartları çok ağırdı. On yıl sonra S.S.C.B. dünyada çıkarılan maden kömürünün yüzde 12'sini, petrolün yüzde 11'ini çıkarıyor, çeliğin yüzde 20'sini imal ediyordu. Üretim malları miktarı 10 yılda yüzde 600, kullanım ve tüketim malları yüzde 300 çoğaldı. Savaşın büyük tahribatına ve faal yaşta 17 milyon kişinin ölmesine rağmen bütün alanlarda üretim ve sanayileşme hızlı bir ritimle arttı. 1961'de S.S.C.B.'nin maden kömürü üretimi dünya toplamının yüzde 20'sini, linyit üretiminin yüzde 23'ünü, petrol üretiminin yüzde 15'ini, çelik üretiminin yüzde 20'ye yakınını temsil ediyordu. Artış ritimleri hâlâ büyüktür. 1929'da A.B.D.'yi çok geriden izleyerek dünyanın beşinci büyük iktisadî gücü olan S.S.C.B., bugün ikincidir ve A.B.D.'yi çok yakından izleyen sanayi, bazı kesimlerde (atom enerjisi kullanımı dahil) aynı derecede önemlidir. Bu hızlı sanayi kalkınması çok büyük tarım üretimi potansiyeline dayanır: 1,5 milyar kental tahıl; 15-18 milyon kental ayıklanmış pamuk; çok fazla tonda keten, şeker pancarı v.b. Ama tarım üretiminin nicel ve nitel gelişmesi, sanayi üretimininkinden büyük ölçüde yavaştır.

Otuz yıl boyunca (1927-1957), otoriter ve merkeziyetçi bir rejim çerçevesinde tüketimde sert kısıtlamalar kapsayan yoğun bir iktisadî çaba gösterildi. Öbür üretimlerin artmasını sağlayabilecek sanayi donatımı üretimine öncelik tanındı. Bunun sonucu olarak bir yandan kullanım ve tüketim sanayii («hafif sanayi») yatırımları nispeten kısıldı, öte yandan tarımdan elde edilen kâr sanayiye bağlandı. Bütün bu dönem boyunca Moskova, toplam ekonomiyi, Birliğin bütün toprakları çerçevesinde yönetti. Bu yapı, İkinci Dünya savaşındaki büyük kayıplardan sonra, millî ekonominin yeniden kurulmasına da katkıda bulundu. Ama Stalin'in ölümünden sonra gerçekleştirilen siyasî, teknik ve iktisadî konjonktürler tarafından aşıldı.

1957'den sonra alınan bir dizi tedbirle, merkezî mekanizma hafifletildi. Ekonominin çeşitli dallarında uzmanlaşmış çok sayıda bakanlık yeniden gruplaştırıldı; Merkezî Planlama komisyonunun görevleri incelemeler yapmak ve plan hazırlamakla sınırlandı. Sorumlulukların bölge seviyesinde, 105 bölge merkezine (Bölgesel İktisadî meclis [Sovnarhoz] tarafından yönetilir) aktarılmasıyle ekonomi merkeziyetçilikten kurtarıldı. Eski idarî bölünmeye göre ayrılan bu bölgelerin çok küçük ve çok kalabalık olduğu anlaşılınca 1961'de siyasî bölümlerle binişen iktisadî çerçeveler meydana getiren ve aynı büyük iktisadî bölgede birçok cumhuriyeti toplayan süper bölgeler kuruldu. Batı (Baltık cumhuriyetlerinin tümü); kuzeybatı, Orta Rusya, Yukarı Volga ve Vyatka havzası, Kara topraklar, Volga'nın aşağı ovası (Povoljiye); Kuzey Kafkas, Ural, Batı Sibirya, Doğu Sibirya, Uzakdoğu, Donetz - Dniepropetrovsk; Güneybatı Ukrayna, Güney Ukrayna ve Kırım, Kafkasötesi (Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan), Kazakistan, Orta Asya (Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan) iktisadî bölgeleri.

Bütün ülkeyi ilgilendiren iktisadî kararlar, büyük işletmelere yatırım kredisinin dağıtımı (yeni sanayi bölgesi Doğu Sibirya'nın [Baykal-Angara] kurulması gibi) hâlâ merkezî iktidar tarafından yürütülür. Ama ağır bir idarî süreçten ve ulaştırma masraflarından kaçınılarak bölge ölçüsünde çözülebilecek her mesele Sovnarhozun veya büyük iktisadî bölgenin sınırları içinde kalır.

Yedi yıllık planın (1959-1965) gerçekleştirilmesi, 5 yıllık yeni plana başlanması (1966-1970), sanayinin dev ölçüde geliştirilmesine devam edilmesi, tarımın dengelenmesi, sanayi işletmelerinin yönetim metodunda yapılan reform birbirleriyle yakından ilişkili olmasına rağmen çeşitli alanlarda S.S.C.B.'nin yeni ekonomisinin anahtarlarını meydana getirir.

Yedi yıllık plan süresinde pazar fiyatına malzeme üretimi gelişmesi yüzde 60'tı (kişi başına ürün olarak yüzde 40). Bu gelişme özellikle sanayi üretiminin artışına bağlıdır. Sanayi üretimi global olarak tasarlanan hedefi (yüzde 50'ye karşılık yüzde 84) aştı ve 1951'deki yüzde 51'e karşılık 1965'te bu net malzeme ürününün meydana getirilişi yüzde 55'ti (tarımda yüzde 23). İkinci sektörün gelişmesi yine üretim malları alanında (yüzde 98) tüketim mallarından (yüzde 60) daha hızlıydı.

● *Enerji ve sanayi kaynakları.* Yedi yıllık plan sırasında enerji tüketimi 615 Mt maden kömürü eşdeğerinden 950 Mt yükseldi (586'dan 850 Mt'a yükselen tüketimden çoktur). Kömür üretimi 325'ten 425 Mt'a, petrol üretimi (bugün dörtte üçünü Ural-Volga arasındaki yataklar sağlar) 113'ten 243 Mt'a yükseldi. Tabiî gaz üretimi 28'den 130 milyar metre küpe çıkarak 5 kat arttı; özellikle Kuzey Kafkas ve Transkafkas'ta, Volga havzası ve Başkırdistan'da, Batı Ukrayna'da, Buhara bölgesinde, Türkmenistan'da elde edilir. Hidroelektrik üretimi 46'dan 80 tW/saate yükseldi, Bratsk'a eklenen dev Yenisey ve Angara (Krasnoyarsk, Buguçanıy Ust-İlimsk) santrallarının hizmete girmesiyle daha da artacaktır; ama bugün 235'ten 507 tW/saate yükselerek hemen hemen iki kat artan (46'dan 80 tW/saate yükseldi) Global elektrik üretimi enerji kaynaklarının eşit olmayan bir şekilde gelişmesi enerji bilançosunun bileşiminde önemli değişikliklere yol açtı; kömürün payı yüzde 60'tan yüzde 40'a düştü, petrolün payı yüzde 22'den yüzde 31'e çıktı, tabiî gazınki yüzde 7'den yüzde 16'ya yükseldi. Hidroelektriğin payı 1965'te yüzde 10'un altındaydı. Plan sırasında ortaya çıkan nükleer asıllı elektrik (Troytsk, Biyeloyarsk, Novovorenej) 1965'te çok önemsizdi: ilk madde metalürjisi de genellikle hızlı bir şekilde gelişti. Kurşun üretimi (filiz ve dökme) yüzde 20, manganez üretimi üçte bir, çinko yüzde 30, bakır üretimi yüzde 60'tan çok arttı. Boksit üretimi 2,8'den 4,5 Mt'a yükseldi ve bugün ilk madde olarak nefelin kullanan alüminyum sanayiinin gelişmesini (0,55 Mt'dan, 2 Mt'a) sağladı. Bratsk'takilerden önce Pavlodar'da bir tesis hizmete girdi. Kursk yatağının yoğun bir şekilde işletilmesiyle daha da artacak olan demir üretiminin gelişmesi (51,5-90 Mt maden) çelik sanayiinin de gelişmesini sağladı; çelik üretimi 55'ten 91 Mt'a çıktı (1959-1965 döneminde özellikle Karaganda'da bir çelik karmaşası hizmete girdi). İmalât metalürjisinde donatım ürünlerine öncelik tanındı: tezgâhlar, enerji (türbin) ve elektroteknik malzemesi, elektrikli lokomotif, gemi v.b. Otomobil sanayiinde ulaştırma araçları turizm araçlarından çok fazladır; 1965'te 200 000'e karşılık 700 000. Aynı yıl 350 000'den çok traktör yapıldı. 9 Yıllık plan süresinde global üretimi yüzde 150 artan kimya sanayiinde gübre üretimi iki kattan çok arttı (1964'te 31 Mt). S.S.C.B., demir, manganez, çimento, gemi tezgâhları, demiryolu malzemesi, işlenmiş kereste üretimi bakımından dünyada birinci, kömür, tabiî gaz, elektrik, bakır, gübre bakımından ikincidir (genellikle A.B.D.'nin arkasından). Global sanayi üretiminin yüzde 30'dan azını meydana getiren tüketim sanayii alanında durum çok daha az parlaktır. Dokuma sanayiinde pamuklu dokuma üretimi ancak yüzde 25, yünlü dokuma üretimi ancak yüzde 20 arttı. Yedi yıllık plan sırasında hızla gelişmesine rağmen (yüzde 150'ye yakın) sunî ve sentetik dokuma üretimi düşüktür.

Moskova
Kızıl Meydan'ın
gece görünüşü

● *Tarım.* Bellibaşlı ürünler dünya tarım üretiminde önemli bir yer tutar (buğday, yüzde 28; çavdar, yüzde 50; şeker, yüzde 10; pamuk, yüzde 15); nüfus başına düşen temel yiyecek maddelerinin miktarı da yüksektir (yaklaşık olarak nüfus başına yılda 300 kg buğday, 600 kg çeşitli taneli yiyecek, 27 kg şeker, 250 litre süt, 65 kg et). Fakat sovyet tarımı düşük verimlidir; meselâ çoğu mısır olmak üzere S.S.C.B.'dekinden biraz daha fazla tahıl, iki misli pamuk, daha fazla et ve çok daha fazla meyve ve sebze elde etmek için A.B.D. 12 milyon kişi kullandığı halde S.S.C.B. 40 milyondan fazla insan kullanmaktadır. S.S.C.B.'de tarım resmen ekonominin bir sektörü sayılır; dolayısıyle teknik ilerlemeleri benimsemesi daha yavaş ve plan isteklerine uyma imkân ve esnekliği sınaî ekonomiye göre daha azdır. Tarımdaki bu geri kalmanın bir kısım özel sebepleri bulunmakla beraber, sebeplerin büyük kısmını tarımın otuz yıldan beri gösterdiği kendine has evrimde aramak gerekir.

Çarlık devrinde genellikle az verimli olan rus toprağı 1861'den sonra iki kesime ayrıldı: *mir* denilen köy halindeki topluluklara verilen topraklar, küçük el sanatlarıyle birlikte bir çeşit geçim ekonomisini beslemekteydi; ücretli veya ücretsiz çalıştırılan köylülerce işlenen diğer topraklar ise toprak aristokrasinin ve ticarî sektörün gelirini sağlıyordu (Ukrayna buğdayının Odessa'dan ihracı, Sibirya ve Baltık v.b. ke-

S.S.C.B. arması

Kırgızistan'da,
bir Tien-Şan
vâdisinde
otlakta atlar

Foto. B.S.İ. (LAROUSSE)

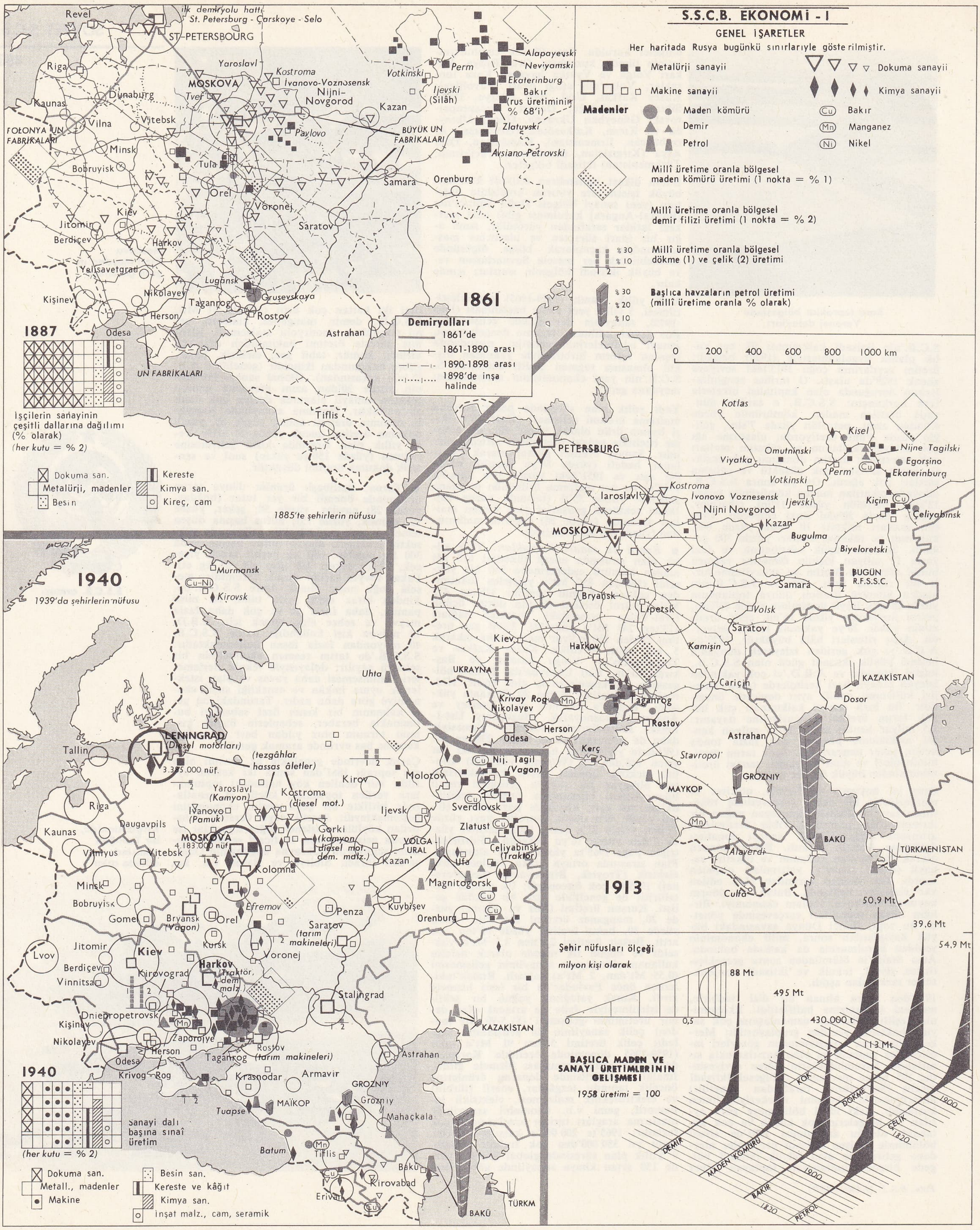

S.S.C.B. EKONOMİ - I
GENEL IŞARETLER
Her haritada Rusya bugünkü sınırlarıyla gösterilmiştir.
Metalürji sanayii
Dokuma sanayii
Makine sanayii
Kimya sanayii
Madenler
Maden kömürü
Demir
Petrol
Bakır
Manganez
Nikel
Millî üretime oranla bölgesel maden kömürü üretimi (1 nokta = % 1)
Millî üretime oranla bölgesel demir filizi üretimi (1 nokta = % 2)
Millî üretime oranla bölgesel dökme (1) ve çelik (2) üretimi
Başlıca havzaların petrol üretimi (millî üretime oranla % olarak)
% 30
% 10
% 20
0 200 400 600 800 1000 km
1861
Demiryolları
1861'de
1861-1890 arası
1890-1898 arası
1898'de inşa halinde
ilk demiryolu hattı St. Petersburg - Çarskoye - Selo
ST-PETERSBOURG
Revel
Riga
Kaunas
Dunaburg
Vilna
Vitebsk
Minsk
Bobruyisk
POLONYA UN FABRİKALARI
MOSKOVA
Tver
Yaroslavl
Kostroma
İvanovo-Voznosensk
Nijni-Novgorod
Paylovo
Tula
Orel
Voronej
Kiev
Jitomir
Berdiçev
Harkov
Yelisavetgrad
Kişinev
Nikolayev
Lugansk
Taganrog
Gruşevskaya
Rostov
Herson
Odesa
Kazan
BÜYÜK UN FABRİKALARI
Samara
Saratov
Orenburg
Astrahan
Tiflis
Votkinski
Perm
Ijevski (Silâh)
Alapayevski
Neviyamski
Ekaterinburg
Bakır (rus üretiminin % 68'i)
Zlatuvski
Avsiano-Petrovski
UN FABRİKALARI
1887
İşçilerin sanayinin çeşitli dallarına dağılımı (% olarak) (her kutu = % 2)
Dokuma san.
Metalürji, madenler
Besin
Kereste
Kimya san.
Kireç, cam
1885'te şehirlerin nüfusu
1913
PETERSBURG
Kotlas
Viyatka
Omutninski
Kisel
Nijne Tagilski
Egorşino
Ekaterinburg
Perm'
Votkinski
Ijevski
Kostroma
İaroslavl
İvanovo Voznesensk
Nijni Novgorod
MOSKOVA
Kazan'
Bugulma
Kiçim
Çeliyabinsk
Biyeloretski
Samara
BUGÜN R.F.S.S.C.
Bryansk
Lipetsk
Volsk
Saratov
Kamişin
Kiev
Harkov
UKRAYNA
Krivay Rog
Nikolayev
Herson
Odesa
Taganrog
Rostov
Cariçin
KAZAKİSTAN
Dosor
Astrahan
Kerç
Stavropol'
MAYKOP
GROZNIY
BAKÜ
Alaverdi
Culfa
TÜRKMENİSTAN
1940
1939'da şehirlerin nüfusu
Murmansk
Kirovsk
Uhta
LENİNGRAD (Diesel motorları)
3.385.000 nüf.
(tezgâhlar hassas âletler)
Tallin
Riga
Kaunas
Daugavpils
Vilnyus
Vitebsk
Minsk
Bobruyisk
Gomel
Lvov
Jitomir
Berdiçev
Vinnitsa
Kişinev
Nikolayev
Odesa
Yaroslavl (Kamyon)
İvanovo (Pamuk)
Kostroma (diesel mot.)
MOSKOVA 4.183.000 nüf.
Kolomna
Gorki (kamyon diesel mot. dem. malz.)
Kirov
Molotov
Nij. Tagil (Vagon)
Sverdlovsk
Ijevsk
Zlatust
VOLGA URAL
Çeliyabinsk (Traktör)
Kazan'
Ufa
Magnitogorsk
Kuybişev
Orenburg
Penza
Saratov (tarım makineleri)
Efremov
Bryansk (Vagon)
Orel
Kursk
Voronej
Kiev
Harkov (Traktör, dem. malz.)
Kirovograd
Dniepropetrovsk
Zaporojye
Herson
Taganrog (tarım makineleri)
Rostov
Krivog-Rog
Krasnodar
Armavir
Stalingrad
Astrahan
KAZAKİSTAN
GROZNIY
Grozniy
Mahaçkala
Tuapse
MAİKOP
Batum
Tiflis
Erivan
Kirovabad
Bakü
BAKÜ
TÜRKM
1940
Sanayi dalı başına sınaî üretim (her kutu = % 2)
Dokuma san.
Metall., madenler
Makine
Besin san.
Kereste ve kâğıt
Kimya san.
İnşat malz., cam, seramik
Şehir nüfusları ölçeği milyon kişi olarak
0
0,5
BAŞLICA MADEN VE SANAYİ ÜRETİMLERİNİN GELİŞMESİ
1958 üretimi = 100
88 Mt
495 Mt
430.000 t
113 Mt
50,9 Mt
39,6 Mt
54,9 Mt
DEMİR
MADEN KÖMÜRÜ
BAKIR
PETROL
KOK
DÖKME
ÇELİK
1820
1900

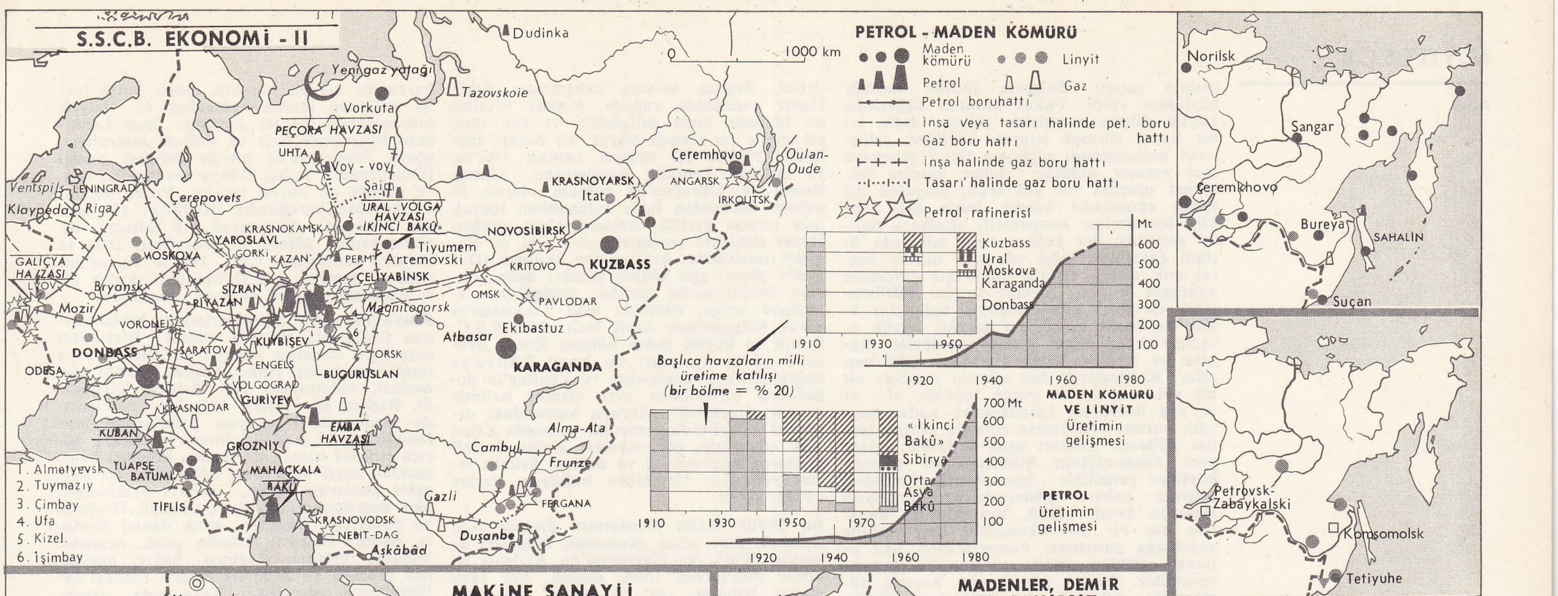
S.S.C.B. EKONOMİ - II
PETROL - MADEN KÖMÜRÜ
Maden kömürü
Linyit
Petrol
Gaz
Petrol boruhattı
İnşa veya tasarı halinde pet. boru hattı
Gaz boru hattı
İnşa halinde gaz boru hattı
Tasarı halinde gaz boru hattı
Petrol rafinerisi
0 1000 km
Başlıca havzaların milli üretime katılışı (bir bölme = % 20)
Kuzbass
Ural
Moskova
Karaganda
Donbass
1910 1930 1950
1920 1940 1960 1980
Mt
600 500 400 300 200 100
MADEN KÖMÜRÜ VE LİNYİT
Üretimin gelişmesi
«İkinci Bakû»
Sibirya
Orta Asya
Bakû
1910 1930 1950 1970
700 Mt
600 500 400 300 200 100
PETROL
Üretimin gelişmesi
1. Almetyevsk
2. Tuymazıy
3. Çimbay
4. Ufa
5. Kizel
6. İşimbay
Dudinka
Yeni gaz yatağı
Vorkuta
Tazovskoie
PEÇORA HAVZASI
UHTA
Voy - voy
Şaim
URAL - VOLGA HAVZASI «İKİNCİ BAKÛ»
Ventspils
LENINGRAD
Klaypeda
Riga
Çerepovets
KRASNOKAMSK
YAROSLAVL
GORKI
KAZAN
PERM
Tiyumem
Artemovski
ÇELİYABİNSK
Magnitogorsk
MOSKOVA
GALİÇYA HAVZASI
LVOV
Bryansk
RİYAZAN
SIZRAN
Mozir
VORONEJ
KUYBİŞEV
DONBASS
SARATOV
ORSK
ODESA
ENGELS
BUGURUSLAN
VOLGOGRAD
GURİYEV
KRASNODAR
KUBAN
EMBA HAVZASI
GROZNIY
TUAPSE
BATUMİ
MAHAÇKALA
BAKÜ
TİFLİS
KRASNOVODSK
NEBIT-DAG
Aşkabâd
Gazli
Duşanbe
FERGANA
Frunze
Alma-Ata
Cambul
Atbasar
Ekibastuz
KARAGANDA
PAVLODAR
OMSK
KRİTOVO
NOVOSİBİRSK
KUZBASS
KRASNOYARSK
Itat
Çeremhovo
ANGARSK
IRKUTSK
Oulan-Oude
Norilsk
Sangar
Çeremkhovo
Bureya
SAHALIN
Suçan
Petrovsk-Zabaykalski
Komsomolsk
Tetiyuhe

MAKİNE SANAYİİ
Büyük makineler
Elektrik motorları
Tezgâhlar
Ulaşım malzemesi
Tarım makineleri
Çeşitli makineler
0 1000 km
Murmansk
Arhangelsk
Leningrad
Riga
Kaliningrad
Minsk
Kalinin
Ribinsk
Yaroslavl
Moskova
Gorki
Kazan
Perm
Nijni Tagil
Sverdlovsk
Tiyumen
Ijevsk
Bryansk
Riyazon
Tula
Ufa
Kurgan
Çeliyabinsk
Kopeysk
Miass
Lvov
Kiev
Orel
Kursk
Sizran
Voronej
Kuybişev
Orenburg
Orsk
Dniepropetrovsk
Kirovograd
Nikolayev
Harkov
DONBASS
Saratov
Volgograd
Odesa
Herson
Taganrog
Rostov
Krasnodar
Astrahan
Armavir
Kutaysi
Grozniy
Tiflis
Bakû
Omsk
Novosibirsk
KUZBASS
Krasnoyarsk
Biyisk
Barnaul
Rubtsovsk
Pavlodar
Akmolinsk
Karaganda
Alma-Ata
Frunze
Çimkent
Çirçik
Taşkent

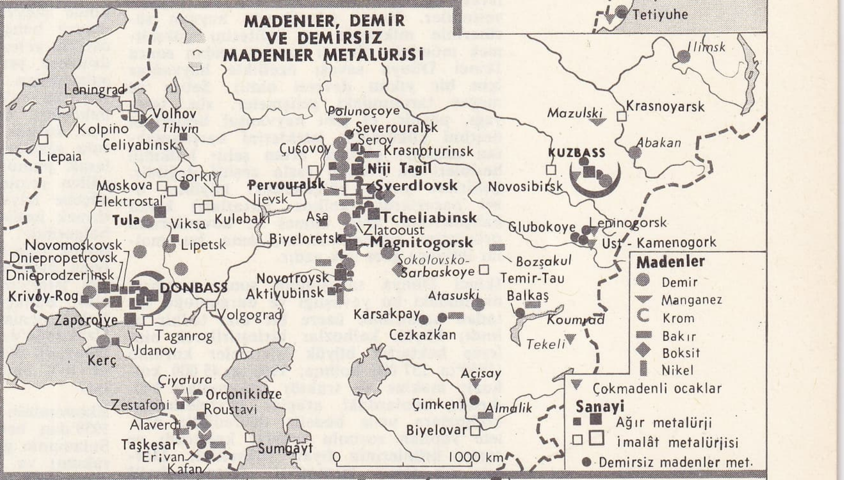
MADENLER, DEMİR VE DEMİRSİZ MADENLER METALÜRJİSİ
Madenler
Demir
Manganez
Krom
Bakır
Boksit
Nikel
Çokmadenli ocaklar
Sanayi
Ağır metalürji
İmalât metalürjisi
Demirsiz madenler met.
0 1000 km
Leningrad
Volhov
Tihvin
Kolpino
Çeliyabinsk
Liepaia
Moskova
Elektrostal
Gorki
Tula
Viksa
Kulebaki
Lipetsk
Novomoskovsk
Dniepropetrovsk
Dnieprodzerjinsk
DONBASS
Krivoy-Rog
Zaporojye
Kerç
Taganrog
Jdanov
Volgograd
Polunoçoye
Severouralsk
Serov
Krasnoturinsk
Çusovoy
Niji Tagil
Sverdlovsk
Pervouralsk
Ijevsk
Aşa
Tcheliabinsk
Zlatoust
Magnitogorsk
Biyeloretsk
Novotroysk
Aktiyubinsk
Sokolovsko-Sarbaskoye
Karsakpay
Cezkazkan
Atasuski
Bozşakul
Temir-Tau
Balkaş
Koumrad
Tekeli
Açisay
Çimkent
Almalik
Biyelovar
Çiyatura
Zestafoni
Orconikidze
Roustavi
Alaverdi
Taşkesar
Erivan
Kafan
Sumgayt
Ilimsk
Mazulski
Krasnoyarsk
Abakan
KUZBASS
Novosibirsk
Glubokoye
Leninogorsk
Üst - Kamenogork

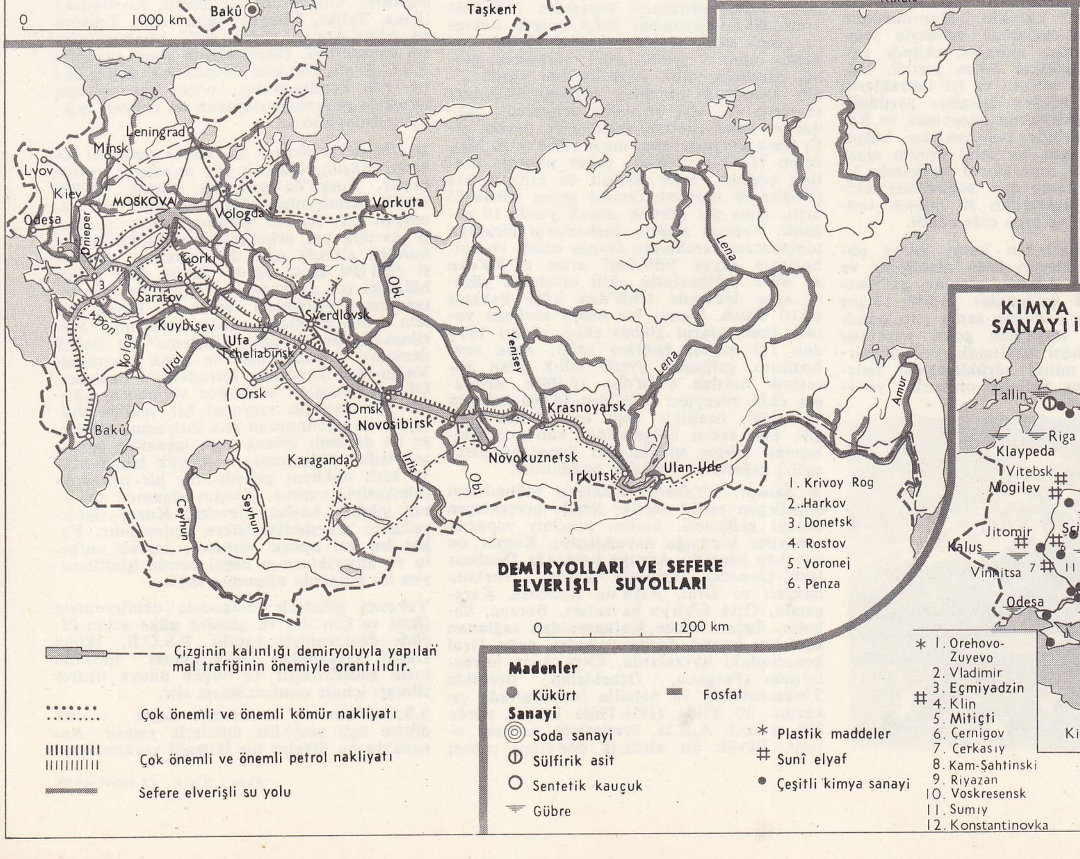
DEMİRYOLLARI VE SEFERE ELVERİŞLİ SUYOLLARI
Çizginin kalınlığı demiryoluyla yapılan mal trafiğinin önemiyle orantılıdır.
Çok önemli ve önemli kömür nakliyatı
Çok önemli ve önemli petrol nakliyatı
Sefere elverişli su yolu
0 1200 km
1. Krivoy Rog
2. Harkov
3. Donetsk
4. Rostov
5. Voronej
6. Penza
Leningrad
Minsk
Lvov
Kiev
MOSKOVA
Vologda
Vorkuta
Odesa
Dnieper
Gorki
Saratov
Don
Volga
Kuybişev
Sverdlovsk
Ufa
Tcheliabinsk
Ural
Orsk
Bakû
Obi
Omsk
Novosibirsk
Karaganda
Irtiş
Seyhun
Ceyhun
Yenisey
Krasnoyarsk
Novokuznetsk
Irkutsk
Ulan-Ude
Lena
Amur

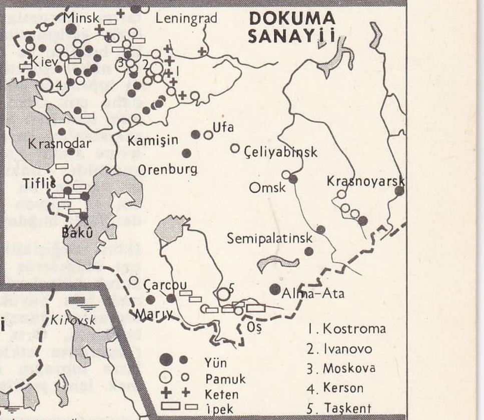
DOKUMA SANAYİİ
Yün
Pamuk
Keten
İpek
1. Kostroma
2. Ivanovo
3. Moskova
4. Kerson
5. Taşkent
Minsk
Leningrad
Kiev
Ufa
Kamişin
Çeliyabinsk
Krasnodar
Orenburg
Omsk
Krasnoyarsk
Tiflis
Bakû
Semipalatinsk
Çarcou
Mary
Alma-Ata
Oş

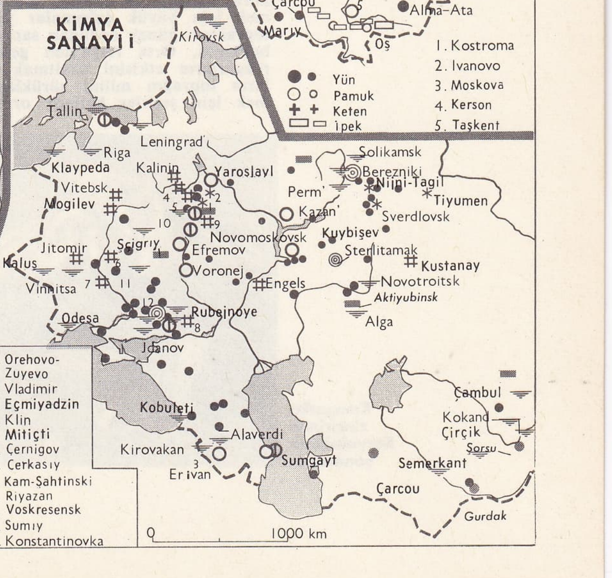
KİMYA SANAYİİ
Madenler
Kükürt
Fosfat
Sanayi
Soda sanayi
Sülfirik asit
Sentetik kauçuk
Gübre
Plastik maddeler
Sunî elyaf
Çeşitli kimya sanayi
1. Orehovo-Zuyevo
2. Vladimir
3. Eçmiyadzin
4. Klin
5. Mitiçti
6. Cernigov
7. Cerkasıy
8. Kam-Şahtinski
9. Riyazan
10. Voskresensk
11. Sumıy
12. Konstantinovka
0 1000 km
Kirovsk
Tallin
Leningrad
Riga
Klaypeda
Kalinin
Yaroslavl
Vitebsk
Mogilev
Solikamsk
Berezniki
Nijni-Tagil
Tiyumen
Perm
Kazan
Sverdlovsk
Novomoskovsk
Kuybişev
Sterlitamak
Kustanay
Novotroitsk
Aktiyubinsk
Alga
Jitomir
Kalus
Vinnitsa
Şçigriy
Efremov
Voronej
Engels
Odesa
Rubejnoye
Jdanov
Kobuleti
Kirovakan
Erivan
Alaverdi
Sumgayt
Çambul
Kokand
Çirçik
Semerkant
Çarcou
Gurdak

teninin satışı). Bolşevik ihtilâli toprağı köylülere verdi. Fakat paranın değerinde büyük düşme meydana gelince daha iyi bir hayat sürmek isteyen köylüler, şehirlerin beslenmesini sağlayan ticarî şebekeye mal vermez oldular; bunun üzerine hükûmet otoriter bir yol seçti, sosyalist bir tarım ekonomisi kurdu; buna göre her köy bir üretim kooperatifi (*kolhoz*) haline getirildi; her kolhoz belli miktarda ürünü (özellikle tahıl ve tane olmak üzere) çok düşük fiyatla hükûmete satmakla yükümlü kılındı. Devlet üretim çiftliklerinin (*sovhoz*) kılavuzluğuyle kolhozlar ekim ve hasat işleri için gerekli büyük araçları kendilerine kiralayan devlet makine ve traktör istasyonlarından yararlandılar. Kolhozlarda her ailenin kendine ait bir evi, küçük bir parça toprağı, süt, et ve yağ ihtiyacını karşılayacak kadar hayvanı vardır. Hükûmete zorunlu olarak teslim edilecek miktarı aşan ürünlere ayrıca para ödeneceğinin bildirilmesine rağmen köylüler genellikle kooperatifin üretimini artırma çabası göstermediler, mümkün mertebe kendi ufacık topraklarına dayanan dar bir aile ekonomisi çerçevesinde yaşamağa çalıştılar, kooperatiften pay olarak aldıkları tahıl, patates ve tayınla yetindiler. Yirmi yıl süreyle hayvan sürülerinin miktarını ve kalitesini yükseltmek mümkün olmadı (ayrıca ondan sonra İkinci Dünya savaşı özellikle hayvanlar için bir yıkım devresi oldu). Sebze ve meyve tarımındaki gelişmeler, süt, tereyağı, peynir, et gibi hayvansal besinlerin üretimi hükûmetin isteklerini karşılamaktan uzaktır; gittikçe artan şehir halkının besinleri bu yüzden fazla çeşitli değildir. Şehirlere yakın bölgelerdeki köylüler özel pazarlarda (kolhoz pazarları) kendi bahçelerinin, ahır, kümes ve kovanlarının ürünlerini satmaktadırlar, ama bu mallar ihtiyaca göre çok azdır.

İkinci Dünya savaşından sonra tarımsal üretimdeki bu yavaşlığı ve durgunluğu ortadan kaldırmak üzere bir dizi tedbir alındı; küçük kolhozlar birleştirilerek binlerce hektarlık büyük işletmeler kuruldu (1940'ta 237 000 kolhoz; 1960'ta 45 000 kolhoz); makine ve traktör istasyonları kaldırıldı, bunlardaki araçlar çevrelerindeki kolhozlara ucuz bedelle devredildi; devlete yapılan zorunlu satışlar kaldırıldı ve tarım ürünlerinin fiyatı yükseltildi. Devlete ait tarım kurumları yerine mahallî tarım kurumları kuruldu. Hayvancılığın hızla gelişmesini sağlamak amacıyle yemlik bitkiler ve mısır ekimine, ekimde sıra ve nöbet gözetilmesine önem verildi. Kara topraklar gibi verimli ve iyi toprakların daha çok özen isteyen ürünlere ayrılabilmesi için Batı Sibirya'nın güneyinde ve Kazakistan'ın kuzeyinde bulunan kır bölgelerine kadar yaygın bir tahıl üretim alanı yaratıldı. «Bakir toprakların ekilmesi» adı verilen bu kampanya sonucunda ekilen 42 milyon hektardan 30 milyon tondan fazla buğday ve arpa elde edildi.

İklim değişikliklerinden kolay zarar gören bölgelerde düzenli ürün alabilmek ve kurak bölgelerde sulanan alanları genişletmek için büyük çalışmalar yapıldı. Kara toprakları güney doğudan saran yarı çorak bozkırda, Orta Asya'dan gelen kurutucu rüzgârların etkisini azaltmak ve yağmurların toprağın milini sürüklemesini önlemek için şeritler halinde ormanlar yetiştirildi. Başlıca sulama çalışmaları Aral-Hazer çanağında yapıldı. Pamuk üretimi bu bölgede hızla geliştirildi ve son otuz yıl içinde bu alanda büyük bir başarı sağlandı (1913'te 2,5 milyon kental; 1962'de 15 milyon kental). Azerbaycan, Güney Rusya ve Ukrayna'da toplam olarak 10 milyon hektardan fazla sulanabilen toprak ince tarıma ayrıldı. Amuderya'nın ayağını Hazer denizine çevirmek veya Obi ve Yenisey ırmaklarını Aral gölüne akıtmak (Davydov planı) gibi iddialı planlar daha sonraya bırakılmakla beraber sulanabilen alanların artışı, özellikle eski Türkistan'ın çorak bölgelerinde hayli hızlı oldu. S.S.C. B.'nin en büyük tarım bölgesi Rusya ovasının güney kısmıdır; bu kısım Sibirya'ya doğru gittikçe incelmekte ve Yenisey'in doğusunda birbirinden ayrı alanlar halinde devam etmektedir. Avrupa kısmındaki ormanlık bölgelerde ormanlar arasında kalan açık alanlarda, 60° paralele kadar önemli miktarda hayvancılık ve değişik ürünlü tarım yer alır; buralarda buğdayın yerine çavdar geçer.

Kamçatka zincirinde Koryakskaya yanardağı

Bu büyük tarım alanlarının dışında S.S. C.B.'nin özel tarım ekonomisi bölgeleri de vardır: Kırım ve Gürcistan'da Akdeniz tipinde meyvecilik (bağ, dutluk, her çeşit meyve bahçesi, çay bahçeleri); Azerbaycan'da yeteri kadar nemli yamaçlarda bu ürünlere yer verilmekle beraber ovalarda sulanabilen yerlerde pamuk ekimi; Orta Asya'da sulak yerlerde (meyve ve sebze bahçeleri, dutluk, bağ ve bostanlar: kavun, karpuz, domates v.b.) yer yer çeltik, sulu alanlarda sunî çayırlarla almaşık olarak pamuk ekimi (sunî çayırlarda elde edilen yemler yarı çöl bölgelerindeki eski göçebe hayvan yetiştirme sistemini değiştirmek imkânı vermektedir) yapılır. Kutup bölgesinde, kuzey deniz ve havayolunun teknik üslerinde, Kola yarımadasında Kolyma ovasında v.b. kurulan ilgi çekici tarım istasyonlarını hatırlatmak da yerinde olur. Balıkçılık ise özellikle Beyaz deniz, Baltık denizi, Karadeniz, Hazar denizi ve Uzakdoğu'da Ohotsk denizinde yapılır. Dünyada elde edilen balık miktarının yüzde 10'u kadar (4 milyon ton) balık tutulur.

Ekonominin zayıf noktası olan tarımda 1959'dan beri hiç bir gelişme olmamıştır. Sulamanın geliştirilmesi (Açlık bozkırı, Karakum) ve Kazakistan'daki bakir toprakların değerlendirilmesi sayesinde 1958-1964 arası 195,6 milyondan 212,8 milyon hektara çıkan ekili alanlar önemli ölçüde çoğaldı; ama 7 yıllık plan süresince global üretimin yıllık artış üretimi yüzde 2'nin altındaydı. Buğday üretimi 1958'deki seviyeye (77 Mt) bir daha erişemedi, çavdar ve yulaf üretimi gerilemeğe devam etti; buna karşılık arpa, mısır (1964'te 20 Mt), üzüm (13 hl), pamuk, şeker pancarı üretimi çoğaldı, Sığır sürüsü 20 milyon baş (1965'te 90 milyon), domuz sayısı yüzde 25 arttı. Ama süt üretimi ancak yüzde 10 çoğaldı. Yapısal alanda kolhozların biraraya toplanması hareketine devam edildi ve kolhozların sayısı 1958-1965 arası 67 700'den 37 600'e (kolhozların ekili ortalama yüzeyi aynı dönemde 1 900'den 3 000 hektara çıktı) düştü, bunun bir kısmı sovhoza yaradı (kolhozların global ekim yüzeyi 130'dan 113 milyar hektara indi). Ama sovhozların gelişmesi (yedi yıllık plan süresinde sayıları 6 000'den 10 100'e, ortalama ekili yüzeyleri 8 700'den 10 000 hektara yükseldi), özellikle yeni toprakların (bugün eski tarım bölgelerinin bunun yoğunlaşması lehine işletilmeleri ihmal edilmektedir) değerlendirilmesine bağımlıdır.

● *Sanayi.* Yabancı ülkelerle mübadeleyi engelleyen tarihî şartlar içinde gerçekleşen sanayi gelişmesi, üretim araçları yapacak sanayiler kurmağa dayandırıldı. Kömür on havzada işletildi: Avrupa kısmında Donbass (eski Donetz), Moskova havzası, Vorkuta havzası ve Ural, Asya'da Kuzbass, Karaganda, Orta Sibirya havzaları, Bureya, Sahalin, Suçan. Önce Kafkasya'dan sağlanan petrolün bugün dörtte üçünden çoğu Ural kenarındaki havzalarda, Orta Asya havzalarında (Fergana, Özbekistan, özellikle Türkmenistan) ve Sahalin havzalarında çıkarılır. 10 Yılda (1951-1961) üretim yüzde 250 artarak A.B.D. üretiminin yarısına ulaştı. Büyük bir elektrik donatımı çabası harcandı; maden kömürü, linyit hattâ turba kullanan termik santrallar ve büyük hidroelektrik tesisler kuruldu; önce Leningrad bölgesinde Svir ve Volhov santralları, sonra Zaporajye'de büyük Dnieper barajı (Dnieproges). İkinci Dünya savaşından sonra yapılan en büyük tesisler, Volga üzerinde kurulan barajlardır (Kuybişev [10 milyar kW/saat], Volgograd [15 milyar], Azerbaycan'da Mingeçaur barajları, İrtiş ve Angara santralları v.b.). 1955'te Rusya'nın elektrik üretimi A.B.D.'ninkinin dörtte biri kadarken bugün yarısına ulaşmıştır.

Rusya'nın geniş topraklarındaki bütün maden filizlerinin sistemli olarak işletilmesi sayesinde donatım sanayii ve günlük eşya imalâtının bakır, çinko, kurşun, alaşım madenleri, alüminyum v.b. ihtiyacı karşılandı. Başlıca ağır sanayi bölgeleri çevrelerinde maden filizi çıkarma çabalarının toplandığı büyük maden kömürü havzaları, ayrıca istisnaî olarak da maden kömürü bakımından zayıf olan Ural bölgesidir. Bu bölgeler şunlardır: çelik, sanayi makineleri, ağır demiryolu malzemesi yapılan Donbass ve dolayları (Dnieper, Azak denizi kıyıları, Rostov bölgesi), kömür, çelik, demirsiz metaller üretilen Kuzbass, bakır, manganez üretilen ve demirsiz maden filizleri (alüminyum) işlenilen Karaganda, demir, bakır, nikel, manganez ve alüminyumun mahallî zayıf kömür yataklarından çıkarılan ve Sibirya'dan (özellikle Karaganda'dan) getirilen kömürle işlendiği Ural. İkinci derecede sanayi bölgeleri Orta Sibirya'da (İrkutsk, Çita, Nerçinsk), Uzakdoğu'da (Bureya, Yahudi muhtar oblast'ı [Yevreyskaya avtonomnaya oblast] Komsomolsk, Vladivostok), Karaganda dışında Orta Asya'da (Çimkent, Tekeli), İrtiş'in yukarı havzasında (Leninogorsk, Zıyranovsk), Kafkasya'da (Kutaisi yakınında Zestafoni, Tiflis yakınında Rustavi) toplanır. Ağır kimya sanayii tuz (özellikle Güney Ural'da Solikamsk, Berezniki) ve fosfat (Aktyubinsk) üretilen alanlarda, petrol yatakları yakınında veya büyük petrol ulaşım yolları boyunca (Bakû, Guryev, Grojnıy, Novorossiysk, Orta Volga vâdileri) ve maden kömürü havzalarında (Tula, Novomoskovsk) kurulmuştur. Çeşitli sanayi çok dağınıktır; özellikle birkaç büyük şehir bölgesinde toplanmıştır: Leningrad, Moskova, büyük Ukrayna şehirleri (Kiev, Harkov), Volga şehirleri (Gorki, Kazan, Kuybişev, Saratov, Volgograd) ile Baltık kıyısındaki (Riga, Tallin, Vilnyus) şehirlerden Taşkent ve Alma-Ata'ya kadar millî cumhuriyetlerin başkentleri. Genel eğilim zaten sanayiyi S.S.C.B.'nin meskûn bölgelerine dağıtmaktır. Her cumhuriyetin temel kaynaklarını harekete getirmeğe dayanan bu dağılım nakliyatı kolaylaştırır.

● *Ulaşım ve ticaret.* Bu kadar geniş bir ülkede, ulaşım, çözümü güç meseleler ortaya koyar. Rusya'da yaklaşık olarak 125 000 km'lik demiryolu, bölgelere göre eşit olmayan bir şekilde gelişmiş, Orta ve Batı Avrupa yol şebekesinin yoğunluk bakımından altında olan bir karayolu şebekesi (206 000 km), büyük debili ama ancak bölgesel rol oynayan ve birçok ay buz tutan ırmak sistemleri vardır, en büyük sistem Volga'nınkidir; modernleştirilmiş Marijnskaya Sudohodnaya Sistema* ile Baltık denizine, Beyaz denize ve Azak denizine, Volga-Don kanalıyle Karadeniz'e bağlanır. Ulaşım eksenleri tıkanıktır ve ulaşım ağırdır. Bu yolların rasyonel bir şekilde kullanılması ekonominin ana ihtiyacını gidermese de devamlı olarak yeni inşaatlar gerekmektedir. Bölgelerarası büyük bağlantılar ve hızlı nakliyat geliştirilmiş bir havayolu şebekesiyle yapılır. Ulaşım alanında son otuz yıldaki başlıca devrim, Kuzey denizyolunun mevsimlik sefere açılmasıdır. Fakat bu yol ancak verimsiz, seyrek nüfuslu ve kaynaklarının hepsi henüz işletilemeyen bir bölgenin ulaşımını sağlar.

Yabancı ülkelerle mübadele demiryoluyle (Batı ve Çin ile) ve günden güne artan ölçüde denizyoluyle yapılır. S.S.C.B., İkinci Dünya savaşından sonra ticaret filosunu hızla geliştirmiştir ve bugün dünya ticaret filoları içinde onuncu sırayı alır.

S.S.C.B.'nin dış ticaretinin değer olarak dörtte üçü sosyalist ülkelerle yapılır. Avrupa'da bu ülkeler bir iktisadî yardımlaşma

Foto. B.S.I. (LAROUSSE)

konseyiyle birbirlerine bağlanmıştır; bu konsey plan ve mübadelelerin uyumlu olmasını sağlar. Ayrıca birçok ülkeyle S.S.C.B. arasında ikili ticaret anlaşmaları imzalanmıştır.

Yedi yıllık plan süresinde dış ticaret hacmi iki kat arttı. Milyar ruble (bugünkü) olarak 7,8'den 15,6'ya yükseldi; ithalât yüzde 85, ihracat yüzde 90 çoğaldı; ticaret dengesi 1960 hariç hep olumluydu. Mübadelelerin cinsi ve yönü temelde değişmedi (bununla birlikte Çin'in toplam ticaretteki payı 1960 - 1965 arası yüzde 15'ten yüzde 3'ün altına düştü), 1965'te filiz ve madenler, donatım malzemeleri ve yakıtların her biri ihracatın yaklaşık olarak yüzde 20'sini temsil ediyordu. İthalâtın 1/3'ünden çoğunu donatım malzemeleri, yüzde 15'ten çoğunu tüketim eşyaları ve yüzde 20'sinden çoğunu (tarımdaki durgunluğun delili) besin maddeleri (1964'te Kanada, A.B.D. ve Avustralya'dan 7 Mt'dan çok buğday ithal edildi) meydana getiriyordu. Toplam ticaretin üçte ikisi kapitalist ülkelerle mübadelenin gelişmesine rağmen (1960 arası Japonya ile mübadele 3 kat arttı) sosyalist ülkelerle ve gelişmekte olan ülkelerle (40 kadar ticarî ve malî anlaşma) yapılır. Doğu Almanya, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Romanya, Küba, 1965'te S.S.C.B.'nin ticaret yaptığı başlıca ülkelerdir. Bu ticaretin giderek artan bir kısmını plan süresince 512 Mt'a çıkarak (petrol tankerleri sayısı toplam içinde yüzde 25'i aştı) büyük ölçüde geçinen ticaret filosuyle sağlanır.

HAYAT SEVİYESİ

1918 - 1960 Arasında bugünkü S.S.C.B. sınırları içinde yaşayan halkların hayat seviyesi büyük ölçüde yükseldi; fakat özellikle Stalin'in ölümünden sonra hissedilen bu kesin yükselmeye rağmen büyük sanayi ülkelerininkinden çok daha geridir. A.B.D. ile millî hasıla açısından bir kıyaslama yapıldığı zaman, millî hasıla ve kişi başına tüketimin S.S.C.B.'de A.B.D.'dekinin ancak yüzde 34'ü ve yüzde 25'i olduğu ortaya çıkar. 1957'de kişi başına gerçek millî hasıla açısından iki ülke arasında bir kıyaslama yapılırsa, S.S.C.B.'de durumun 1913'ten beri hafifçe düzeldiği görülür; 1913'te iki büyük ülke arasındaki millî hasıla oranı 3,15 iken, bu oran 1957'de 2,88'e indi (A.B.D.'de 2,026 dolar, S.S.C.B.'de 703 dolar). S.S.C.B.'deki hayat seviyesi düşüklüğünü Fransa'nınkiyle yapılacak bir mukayese de açıkça ortaya koyar; kişi başına sanayi üretimi iki ülkede hemen hemen aynıdır; ama değişik sanayi dallarındaki farklardan da anlaşıldığı gibi Fransa'da S.S.C.B.'ye oranla piyasaya çok daha fazla tüketim malı sürülmektedir. 1955 Yılında S.S.C.B.'de 330 000, Fransa'da 1 000 000 otomobil (A.B.D.'de 7 900 000) yapıldı. 1956'da S.S.C.B.'de 1 000 000 televizyon vardı (Fransa'da 314 000, A.B.D.'de ise 39 000 000). Yıllık et tüketimi S.S.C.B.'de 3 milyon ton, A.B.D.'de 7 500 000 ton, Fransa'da 1 000 000 tondu. Kişi başına yıllık şeker tüketimi S.S.C.B.'de 20 kilo, A.B.D.'de 115 kilo, Fransa'da 27 kiloydu.

S.S.C.B.'deki hayat seviyesi düşüklüğünü başka belirtiler de ortaya koyar. S.S.C.B.'de gayrısafi ücretin satın alma gücü (ayda 30 yeni ruble) bir fransız işçisinin aldığı günlük ücretin yaklaşık olarak yarısına eşittir. Teknik elemanlarda ve orta kadroların ücretlerinde bu oran üçte ikidir (120-150 yeni ruble); mühendis ve işletme yöneticilerinde ise, üçte ikiyi geçer (150-300 yeni ruble). Genellikle 1960'ta ortalama günlük ücret S.S.C.B.'dekinden yüzde 50 daha yüksekti. Üstelik bu kıyaslamada, fransız işçisine ücret dışında sağlanan avantajlar (ücretsiz elde edilen bazı imkânlar, aile yardımları) ve Fransa'da S.S.C.B.'ye oranla çok yüksek olan özel otomobil sayısı dikkate alınmamıştır. S.S.C.B.'de hayat seviyesinin geriliğini bazı kesin noktalar da ortaya koyar: tüketim mallarında çeşit azlığı, ücretli tatil süresinin kısalığı (sovyet vatandaşlarının çoğu henüz yılda 15 gün tatil yapar), eğlence imkânlarının eksikliği (kültür saraylarının ve kulüplerin halkın ihtiyacını karşılamadığı anlaşılmaktadır, sinemaların sayısı oldukça azdır), şehirlerdeki meskenlerin darlığı (Fransa'da kişi başına 18 m²'ye karşılık 7,8 m²), satış yerlerinin azlığı (Fransa'da 54 müşteriye bir dükkân, S.S.C.B.'de 430 müşteriye bir dükkân).

Buna karşılık sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetler konusunda bütün bu hizmetlerin ücretsiz olduğu S.S.C.B.'nin durumu Fransa'dakinden düşük değildir. Her türlü öğretim dalındaki kolaylıklar (daha esnek bir burs sistemi) bakımından ise, S.S.C.B. daha ileridir. Gerçekten eğitimi, özellikle teknik öğretimi ilerletmek için büyük çabalar harcanmıştır. Nüfusa oranla mühendis sayısı S.S.C.B.'de Batı Avrupa'ya, hattâ A.B.D.'ye oranla oldukça yüksektir. Ayrıca 1961'den beri S.S.C.B.'de haftalık çalışma süresi (41 saat) Fransa'dakinden daha kısadır, A.B.D.'deki haftalık çalışma süresine (yaklş. 40 saat) yaklaşmaktadır. S.S.C.B.'deki sigorta ve emeklilik ücretlerinin de öbür ülkelerden daha yüksek olduğu sanılır. Ülkenin sanayileştirilmesi tarım kesiminden elde edilen gelirlerle sağlandığından S.S.C.B. köylüsü uzun süre devrimin kurbanı olmuştu. Fakat Stalin'in ölümünden beri, genel nüfusun hâlâ yarısına yakınını barındıran köylerde büyük değişiklikler yapıldı. Yöneticiler tarım siyasetindeki başarısızlığın farkına vardılar ve çabalarını tarımın yenilenmesinde, dolayısıyle de köylülerin hayat seviyesinin yeniden düzenlenmesinde yoğunlaştırdılar. Bu konudaki en önemli tedbir köylülerden mal olarak alınan ve küçük toprakların üretiminin büyük kısmını götüren vergilerin kaldırılması oldu. Bugün köylüler daha fazla patates, sebze, pamuk ve yumurta satabilirler; nakit paraları vardır ve tüketim malları alabilirler. Başka bir önemli kararname ile kolhozların mecburî ürün teslimi kaldırıldı ve bunun yerini devletle kooperatifler arasında yapılan satınalma anlaşmaları aldı. Ayrıca kolhozların araçlarını traktör istasyonlarından temin etmek zorunluğu kaldırıldı; bugün kolhozlar ihtiyaçları olan teknik malzemeyi satın alabilir, dolayısıyle de daha modern usullerle çalışabilir ve tarım üretimini daha hızla arttırırlar. Bütün bu tedbirler sayesinde, rus köylülerinin yaşayışı büyük ölçüde değişmiştir. İşçilerin hayat seviyesi ise ancak 1953'ten sonra yükseldi. Meşken alanında savaşın yol açtığı büyük yıkıntılara ve şehir nüfusunun çoğalmasına rağmen Stalin zamanında mesken yapımı ihmal edilmişti.

İşçi aileleri üst üste tek bir oda içinde yaşıyor ve mutfaklar çoğunlukla birçok aile tarafından ortaklaşa kullanılıyordu. Stalin'in ölümünden sonra mesken yapımına büyük çabalar harcandı ve 1959'da şehirlerdeki yeni yapılan mesken sayısı A.B.D.'nin hemen hemen iki katına yükselerek 3 milyonu aştı. Bu tempoya rağmen mesken alanındaki gerilik uzun yıllardan önce düzelmeyecektir. Yeni yapılan meskenler küçüktür (33 m² - 44 m²). Özel mesken yapımına izin verildi, hattâ devlet yardımlarıyle desteklendi. 1955'te şehirlerdeki meskenlerin yüzde 25'i, köylerdekinin ise hepsi özel sektör tarafından inşa edildi. S.S.C.B.'de gelirler arasındaki eşitsizlik oldukça yüksektir. Gelirler piramidinin üstünde sanatçılar, üniversite profesörleri, mühendisler ve üretimi artırmak için yeni buluşlar ortaya koyan işçiler (Stahanovets'ler) yer alır. Bütün sovyet vatandaşları arasında en iyi durumda olanlar sanatçılar ve bilim adamlarıdır; bunlar bazı imtiyazlardan yararlanırlar (özel otomobil, şahsî mesken, daha uzun süreli tatiller). Piramidin tabanında ise genç vasıfsız işçiler vardır. Gelirlerdeki eşitsizlik, 1'den 50'ye kadar uzanan değerlendirme farkının sonucudur. Bu farklar işçileri meslekî bilgilerini artırmağa teşvik için bile bile muhafaza edilir; aynı zamanda da üretimin artmasını öngören «parça başına değerlendirme» sisteminin uygulanmasının sonucudur. Günlük ölçülerden fazla üretim yapan her işçiye, giderek daha fazla ücret ödenmekte, mesken ve ücretli tatil konularında bazı imtiyazlar tanınmaktadır.

Özel mülkiyet, sahiplerine iktisadî gelişmeyi etkileyecek herhangi bir imkân vermez. Zaten özel mülkiyetin teşviki de bu şarta bağlanmıştır. Tasarruf teşvik edilir ve çeşitli alanlarda kullanılabilir. Tasarruf sandığı bonoları oldukça önemli bir yekûn tutar. Özel eşyanın, mobilyaların ve şehirlerde, özellikle sayfiyede inşa edilen daça'ların bazıları lükstür. İkinci Dünya savaşından beri şahsî mülkler kolayca başkasına devredilebilir. 1922'de çıkarılan ve ancak 10 000 ruble miras bırakılmasına izin veren kanunun iptal edilmesine karşılık yüzde 90'ı bulan ağır bir veraset vergisi 1943'e kadar yürürlükte kaldı. Bugün, gelirler üstündeki müterakki vergi oranı hiç bir zaman yüzde 10'u geçmez.

Genel olarak, öbür büyük sanayi ülkelerine oranla S.S.C.B.'deki hayat seviyesinin geriliğinin başlıca sebebi, her şeyden önce millî gelirin büyük kısmının sanayi kesimine yatırılmış olmasıdır; bu pay A.B.D.'dekinden çok daha yüksektir. A.B.D.'de yatırımlar tasarruf sahipleri ve işletmeler tarafından yapılır. S.S.C.B.'de planlarla tespit edilir ve büyük kısmı devlet tarafından yani vergi gelirleriyle karşılanır.

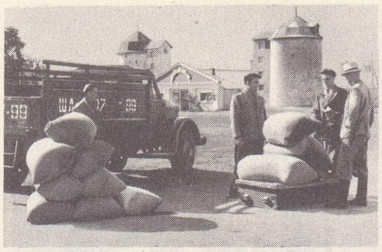

Ukrayna'da Lenin kolhozu

Çernozyom bölgesinde tarım

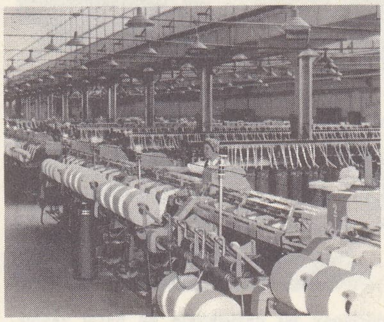

Herson tekstil kombinasında tarak makineleri atelyesi

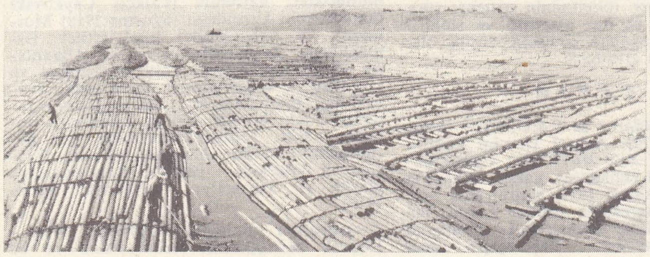

Kazan yakınında, Volga'da odun nakliyatı

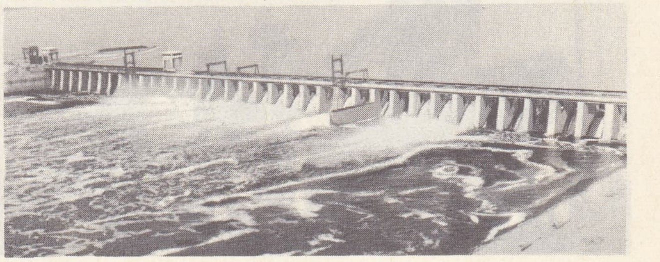

Volga üzerinde Kuybişev barajı

Foto. B.S.İ. (LAROUSSE)

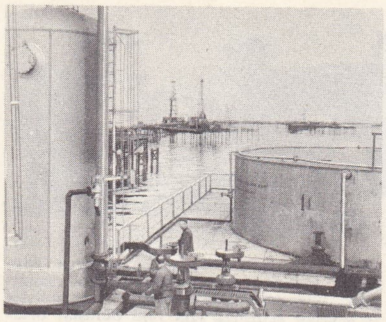
Hazar denizi üzerinde petrol depolama tesisleri

1928'den sonra yapılan çeşitli planlarda sistemli olarak ülkenin o günkü ihtiyaçları değil, gelecekteki ihtiyaçları göz önünde tutuldu. Birikim yüzdesi, yani gayrısafi yatırımların payı, hep millî hasılanın dörtte biri olarak tespit edildi (aslında S.S.C.B.'de millî hasıla tanımının farklılığı yüzünden bu yüzde oranı çok daha azdır); A.B.D.'de bu miktar yıllara göre ancak yüzde 16-17'dir. Ama iki ülke arasındaki en büyük fark, yatırımların dağılımındadır. S.S.C.B.'de sanayi donatımı yatırımların hemen hepsini temsil eder, zaten büyük ölçüde donatılmış olan A.B.D.'de ise yatırımların ancak yarısını karşılar. Bu yüzden A.B.D.'de 1955 fiyatları göz önünde tutulursa, 1959'da S.S.C.B.'nin sanayi yatırımları aynı yıl içindeki A.B.D. yatırımlarından yaklaşık olarak yüzde 70 daha yüksektir (29,9 milyar dolara karşılık, 17,6 milyar dolar). Sanayi yatırımlarına ayrılan bu miktar, tüketim malları üreten hafif sanayinin aleyhine olarak hep ağır sanayiye öncelik tanınmasına yol açmıştır. Hükûmet bu eğilimi değiştirmeğe çalışmış, kısmen başarıyle so-

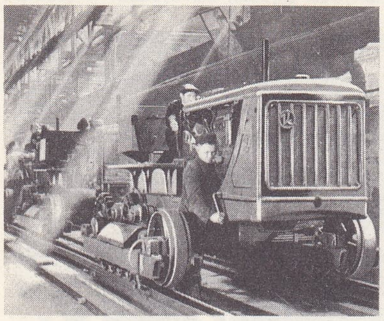
Çelyabinsk traktör fabrikasında bir montaj zinciri

nuçlanan bu değişikliğin de hayat seviyesinde etkisi olmuştur.

Hayat seviyesindeki bu yükselme bir yandan da hâlâ tarım kesiminin gelişmesine bağımlıdır. Oysa sovyet tarımının üretimi henüz çok zayıftır. Meselâ 1 kental buğday üretmek için S.S.C.B.'de 4,5 saat, A.B.D.'de ise ancak 1 saat gereklidir. A.B.D.'deki tarım donatımının üstünlüğü göz önünde tutulsa bile, sovyet yöneticilerinin büyük çabalarına rağmen bu temel besin maddesinin üretiminde iki ülke arasındaki fark büyüktür. Nüfus artışını ve şehirlerin nüfusunun büyük ölçüde çoğalmasını (1915'te 28 milyon olan şehirli sayısı bugün 93 milyona yükselmiştir) karşılayabilmek için bugün tarım üretimini artırma gereği her zamankinden çoktur. Tarımın, işlenmemiş topraklara yayılması denenmiş ve 1955'ten sonra harcanan çabalar sonucunda 30 milyon hektardan çok yeni toprak kazanılmıştır. Ayrıca makineleşmeye ve gübre kullanımına da büyük önem verilir; tarım makineleri ve gübre üretimi büyük ölçüde gelişmiştir. Tarım işletmeleri başka hiç bir yerde rastlanmayacak ölçüde biraraya toplanmıştır. Bununla birlikte S.S.C.B. tarımı çeşitli alanlarda eşit bir şekilde gelişmemiş ve ilerlemesi nüfusun ihtiyacına, teknik imkânlara, yapılan yatırımlara ve harcanan çabalara göre yeterli olmamıştır. Tarım, hâlâ sovyet ekonomisinin zayıf taraflarından biridir ve hayat seviyesinin yükselmesi bu kesimdeki gelişmelere bağlıdır.

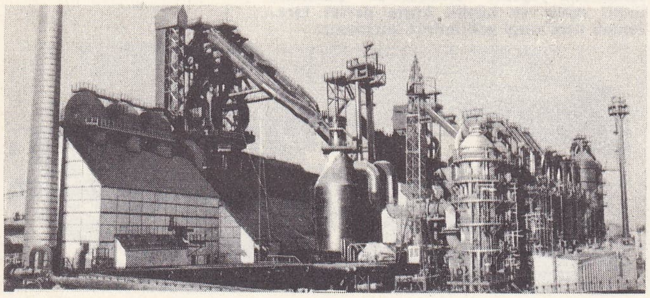
Çerepovets'de yüksek fırınlar

Donatım mallarına öncelik tanınması, tarımın nispî duraklaması, nüfusun ve yatırım ihtiyaçlarının artması hayat seviyesinin üretime paralel olarak gelişmesini engelledi. Bununla beraber birçok alanda gelişmeler oldu. 1965'te binek otomobili sayısı çok düşüktü (yaklş. 1 000 kişiye 4 otomobil), ama yedi yıllık plan süresinde radyo sayısı iki kattan çok (1965'te 3 kişiye 1 radyo), televizyon sayısı 5 kata yakın (15 kişiye 1 televizyon) arttı. 1958-1963 Arası hekim sayısı yüzde 25, eczacı ve dişçi sayısı iki kattan fazla çoğaldı. Sinema sayısı yüzde 150 arttı. 1958-1964 Yılları arasında gazete kâğıdı tüketimi yüzde 70 oranında bir artış gösterdi. 1964'te yurt dışına çıkan turist sayısı bir milyonu aştı. Mesken alanında köy meskenleri hariç yılda ortalama 2 500 000 mesken (1951-1958 arası 1 600 000) yapıldı. Temel sanayi ürünlerinden kişi başına yararlanma oranı ise hiç değilse 1965 batı avrupa ülkeleri standartları seviyesindeydi. Beş günlük hafta (41 saat çalışma) 1967'de genelleştirildi. Bununla beraber birçok tüketim dalında (dokuma ve özellikle beslenme) arz ve talep arasında görülen önemli açığın yeni 15 yıllık planla azaltılmasına çalışılmaktadır.

Yeni plan. Yeni planda millî hasılanın yüzde 40 artması öngörüldü. Global sanayi üretimi yüzde 47-50 yükselecek ve tüketim malları üretimi ilk defa olarak üretim mallarıyle hemen hemen aynı hızla (yüzde 50-52'ye karşılık yüzde 43-46) artacaktır. Global tarım üretimi yüzde 25 oranında artacaktır (tahılların yüzde 31 artış göstermesi. Sanayi üretiminin nispî değişme yönelimi talebe daha çok uymayı gerektirdi ve 1965 eylülünden itibaren işletme yönetiminde Libermann'ın tezleri uygulanmağa başladı. Kâr kavramı yeniden hesaba katıldı ve rantablılık çoğaldı. Hedef artık çok büyük çapta üretmek değil, büyük çapta sürüm yapabilmektir; bu, tüketiciyi kalkındıracaktır. İlk sonuçlar fazlasıyle inandırıcıdır; 1967 başlangıcında sanayi işçilerinin onda birini çalıştıran 2 500 işletmenin uyguladığı planlama (ve uyarma) metodu 1967 eylülünde sanayi potansiyelinin yüzde 35'ini ilgilendirir ve 1968 sonunda sanayi kesiminin tamamında uygulanacaktır. Plan ancak yüzde 7,3 oranında bir artış öngördüğü halde 1967 sonunda sanayi üretimi yüzde 10 arttı. Yapı reformlarından bağımsız olarak tüketim mallarının artışı büyük ölçüde de tarıma bağlıdır. Üretimin durağanlığı bugün sovhozların genişlemesini sınırlar, kolhozların ise kalkındırılmasi gerekir. Kolhozlar kredi esnekliğinden, vergi azaltımından (elektriğin ve tarım makinelerinin fiyatında indirim), makineleşmenin artmasından yararlanırken serbest pazar (bugün et ve süt üretiminin yarısını sağlar) teşvik edilir. İşçilerle kolhozlarda çalışanlar arasındaki ücret farkları plan süresinde azalacaktır; plan, tarıma yapılan yatırımları önemli ölçüde artırmıştır. Traktörlerin çoğalması, gübre tüketiminin artması (üretimi beş yılda üç kat artacak) ve elektrik üretimindeki çoğalma oldukça düşük olan verimi özellikle artıracak.

TARİH

● *Bolşevik iktidarın ve S.S.C.B.'nin kurulması (1917 - 1922).* Askerî Devrim komitesinin (bk. *1917* RUS DEVRİMİ) Petrograd'da Kerenskiy hükûmetine karşı kazandığı zaferden (6-8 kasım 1917) sonra, Rus Sovyetleri II. kongresinde iktidar Lenin başkanlığındaki Halk Komiserleri konseyine (*Sovnarkom*) verildi. Başlangıçta ancak Bolşevik partisinin 400 000 üyesine güvenebilen yeni hükûmet, kitleleri kendine bağlayacak tedbirler aldı. Fakat en büyük çaba Lenin'in ilhaksız ve iştiraksiz olarak hemen sağlanmasını istediği (8 kasım) barışa harcandı. 15 Aralık 1917 mütarekesinden sonra, Brest-Litovsk konferansında bolşevik delegasyonu, sonunda şartları kabul etti; fakat iktidarı sağlamlaştırmak için huzura ihtiyacı olan Lenin, sosyalist devrimcilerin direnmesini ve yalnız Avrupa devrimine inanarak bu devrimi Almanya'ya karşı devrimci savaşla yaymak isteyen «sol komünistlerin» (Buharin, Radek) muhalefetini büyük güçlükle kırabildi. Brest - Litovsk antlaşmasıyle (3 mart 1918) Rusya, Finlandiya, Kurzeme, Litvanya, Polonya, Ukrayna, Batum, Kars ve Ardahan'ı bırakmak ve Estonya ile Livonya'nın Almanlar tarafından işgalini kabul etmek zorunda kaldı. Daha o tarihte Bolşevik hükûmet siyasî rakiplerine (meşrutiyetçi - demokrat kadetler; her çeşit sosyalistler [sosyalist devrimciler, menşevikler, enternasyonalciler]) karşı mücadeleye başlamıştı; bunlar sonunda, tekrar monarşiyi kurmak isteyen Beyaz ruslarla birleştiler. Ayrılıkçı hareketler de ortaya çıktı; ama bu hareketler mülk sahiplerini köylülerle, yabancı tröstleri işçilerle çatıştıran sınıf mücadelelerinden daha zayıftı. Ocak 1918'de kurulan ve Troçki'nin etkisi altında olan Kızılordu, uzun yıllar boyunca devamlı olarak yenilenen, orduları büyük devletler tarafından desteklenen ve çeşitli şekillere giren bir düşmanla çarpıştı. Büyük devletlerin ilk düşüncesi, rus topraklarından başlayarak dünya savaşını kazanmaktı; kasım 1918'den sonra, ülkede iktisadî hâkimiyetlerini devam ettirmeyi ve kendi seçtikleri rejimi yerleştirmeyi denediler. Önce eski rejimin imtiyazlıları olan Kazaklar ayaklandı. Kerenskiy'in ilân ettiği ve Lenin'in seçilmesine göz yumduğu Kurucu mecliste sosyalist devrimciler çoğunluktaydı; bu meclis sovyet iktidarına aldırış etmemek istediğinden, daha ilk oturumunda dağıtıldı (19 ocak 1918). Sovnarkom, Brest-Litovsk antlaşmasını, «Rusya Komünist (Bolşevik) partisi» adını alan (7 mart) Parti'ye ve IV. Sovyetler kongresine kabul ettirdi. Haziran 1918'de V. Sovyetler kongresi arifesinde, sağ kanat sosyalistleriyle menşevikler, Beyazlarla işbirliği yaptıkları için bu teşkilâtlardan çıkarıldılar. Kongrede azınlığa düşen sol kanat sosyalist devrimcileri, alman elçisi Mirbach'ı öldürterek (6 temmuz 1918) ve Moskova, Vladimir, Rıybinsk ve Yaroslavl'ı işgal etmeyi deneyerek Almanya ile savaşı tekrar başlatmağa çalıştılar; Fanny Roid-Kaplan, Lenin'i ağır şekilde yaraladı (30 ağustos 1918). Her yönden tehdit altında olan bolşevikler, aralık 1917'de kurdukları Çeka aracılığıyle sistemli bir terör hareketine giriştiler.

Sınır bölgelerinde, başka sosyalist devrimciler, dağıtılan Kurucu meclis adına hükûmetler kurdular; bunlar kısa süre sonra Beyazlar tarafından ortadan kaldırıldı; fakat Beyazlar müttefiklerin yardımlarına rağmen aralarındaki rekabet yüzünden sonunda yenildiler. Büyük Okyanus'a doğru çekilmekten vaz geçen çekoslovak lejyonu, sovyet iktidarıyle savaşa tutuştu (mayıs 1918) ve Transsibirya demiryolundan Volga'ya doğru hücuma geçerek Kazan'a vardı (7 ağustos). Çek ordusunun yaklaşması çar ailesinin öldürülmesine yol açtı (Yekaterinburg, 16/17 temmuz 1918 gecesi) ve Ufa'da bir «Panrus hükûmeti»ni kurulmasını kolaylaştırdı (eylül 1918). İngilizler Türkistan'a girdiler (temmuz 1918) ve Aşkâbâd Sosyalist Devrimci hükûmetinin kurulmasına yardım ettiler. Rusya'nın kuzeyinde müttefikler, narodnik (halkçı) Çaykovski hükûmetinin kurulduğu (ağustos 1918) Murmansk ve Arhangelsk'i işgal ettiler. Osmanlıların Transkafkasya'ya ve Almanların «kızıl hareketlere» karşı Finlandiya ve Ukrayna'ya müdahaleleri sırasında, Sovnarkom, müttefiklerin müdahalesini durdurmak için bu iki devletle birer gizli anlaşma yaptı. Tehlike uzaklaşmış gibi görünüyordu: hatman Krasnov, Çaricin (Tsaritsıyn) önlerinde yenildi; Çekoslovaklar Kazan ve Samara'yı kaybettiler (ekim 1918).

Almanya'nın yıkılması, Rusya'nın Brest - Litovsk antlaşmasını feshetmesine ve bu

Foto. S.S.C.B. danışma bürosu (LAROUSSE)

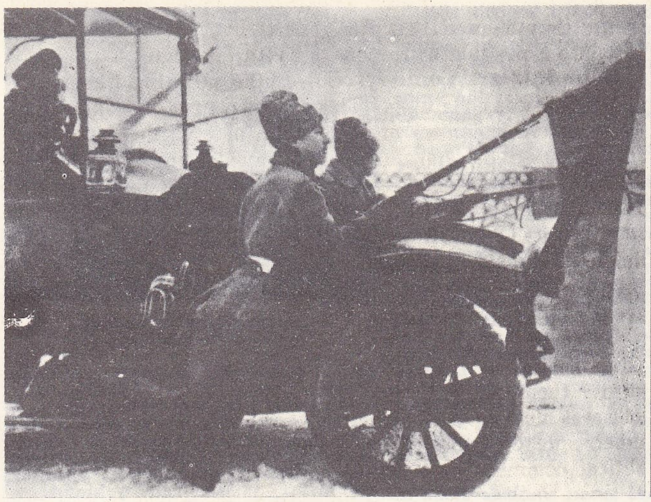

kızıl bayrağı teşhir eden askerler (1917)

antlaşma ile bıraktığı bölgeleri tekrar işgaline fırsat verdi, fakat müttefik müdahalesinin bir kat daha artmasına yol açtı. İki yıl süreyle baltık ülkeleri, karmaşık bir savaş alanı oldu ve Estonya, Beyaz Yudeniç'in Petrograd'a karşı hücumunda (mayıs-kasım 1919) üs olarak kullanıldı. Sonunda Moskova 1920'de Estonya'nın (şubat), Litvanya'nın (temmuz), Letonya'nın (ağustos) ve Finlandiya'nın (ekim) bağımsızlıklarını tanıdı. İngilizlerin ülkeyi boşaltmasından sonra (ağustos 1919), kutup kıyılarında Çaykovski'nin yerini alan beyaz rus generali Miller, Kızılordu önünde tutunamadı ve Kızılordu Arhangelsk ve Murmansk'ı geri aldı (şubat-mart 1920). Müttefikler Odessa'dan Sivastopol'a kadar uzanan kıyı bölgesini işgal ederken (aralık 1918-şubat 1919), Ukrayna'nın iç kısımları, Kiev muhtariyetçileriyle (bk. PETLIYURA) Harkov Sovyet cumhuriyeti arasında çekişmeye yol açıyordu; bu bölge sonra «Kafkasyaberisi»nden hareket ederek Oryol'a kadar ilerleyen (haziran-ekim) Denikin tarafından fethedildi. Güneye doğru püskürtülen Denikin'in yerini alan Vrangel (nisan 1920), Polonya-Sovyet savaşından yararlanarak (mayıs-ekim 1920), Kırım'daki sığınağından çıktı. Beyaz Rusya'nın ve Ukrayna'nın batısını Polonyalılara bırakmak zorunda kalan Bolşevik hükûmeti Vrangel ile başa çıkabilecek hale geldi. Vrangel, Kırım yarımadasını boşalttı (kasım-1920). Petrolün cezbettiği İngilizlerin Osmanlıların yerini aldığı Transkafkasya'da (Batum), ılımlı sosyalistlerle milliyetçiler cumhuriyetler kurdular, fakat bu cumhuriyetler, Kızılordu mahallî devrimcilerin daveti üzerine Azerbeycan'ı (nisan 1920), Ermenistan'ı (aralık 1920) ve Gürcistan'ı (şubat 1921) işgal edince yıkıldı; Türkiye, Kars ve Ardahan'ı muhafaza etti (Moskova antlaşması, mart 1921). Önce sosyalistlerin hâkim olduğu Sibirya'da 1918 kasımında monarşi taraftarı amiral Kolçak, Omsk'a çekilen Panrus hükûmetini devirdi, Çekoslovaklarla birlikte Moskova'ya doğru ilerledi, Perm (aralık 1918) ve Ufa'yı (mart 1919) aldı; fakat haziranda geri çekilmek zorunda kalarak iktidarı İrkutsk'a bıraktı (ocak 1920). Bolşevikler o tarihten sonra Türkistan'ı yeniden teşkilâtlandırdılar: Kızılordu kazak Dutov ve Annenkov'u Çin'e püskürttü (aralık 1919); muhtar Kazak hükûmetini (ocak 1919) ve Aşkâbâd hükûmetini (nisan 1920) ortadan kaldırdı. Hiva hanı (nisan 1920) ve Buhara emîri (eylül 1920) devrildiler ve devletleri Rusya'ya bağlı birer cumhuriyet haline geldi. Sovyet yardımı Moğolların Beyazları yenmesine ve kendi cumhuriyetlerini kurmalarına imkân verdi. Fakat Baykal'ın ötesinde, nisan 1918'den beri önce kazak Semyonov'un, sonra da bir uzakdoğu cumhuriyetinin perdesi altında ilerleyen Japonlar, Vladivostok'ta ekim 1922'ye kadar tutundular ve Sahalin'in kuzeyini ancak 1925'te geri verdiler. Ruslaştırma siyasetini bırakan Moskova, dil ve kültür muhtariyetleri tanıyarak Komünist partisinin merkeziyetçiliğini kabul ettirdi. O tarihte birlikçi Rusya'nın yerini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri birliği aldı (30 aralık 1922) ve ocak 1924 Anayasasıyle bu rejimin statüsü tespit edildi. Sayıları günden güne artan federal cumhuriyetlerin içinde de muhtar cumhuriyetler ve araziler vardı. Böyle güçlü bir devlet kurmak, eski bolşevikler için uzun süre ikinci derecede bir hedef olmuştu; bunların Komintern'deki eylemleri (mart 1919), Almanya ve Macaristan'daki komünist teşebbüsleri, büyük devletleri gerçekten endişelendiriyordu. Kızılordu'yu yenemeyen müttefikler, Bolşevikliğin yayılmasını durduracak olan «sağlık kordonu»nu (Finlandiya, baltık devletleri, Polonya, Romanya) kuvvetlendirdiler.

● *Savaş komünizmi ve yeni iktisat, Lenin'den sonrakiler (1918 - 1928).* Temmuz 1918'de Sovyetlerin V. Kongresinde 1924 ve 1936 anayasalarına örnek olacak bir anayasa kabul edildi. Her 25 000 şehirli veya 125 000 köylüye bir milletvekili hesabıyle ve genel oy sistemiyle seçilen Sovyetler kongresi iktidarı elinde tutuyordu. Oturumlar arasında kongre, yetkilerini 200 üyesini kendi seçtiği Merkez Yürütme komitesine devrediyor, bu komite de Sovnarkom'u seçiyordu. İç savaş Komünist partisinin diktatörlüğünü yerleştirdi. Partiyi yöneten merkez komitesi, teşkilât ve siyaset bürolarının (Politbüro) [bk. KOMÜNIZM, *savaş komünizmi*] personelini seçiyor ve parti kongresinin seçtiği yirmi kadar üyeden meydana geliyordu. Sanayi işletmeleri, dış ve iç ticaret devletleştirildi (1918 - 1919). Takas usulü ihtiyacı karşılamağa yetmediğinden, işçi birlikleri ve fakir köylü toplulukları, kulak'ların elinden şehirlerin iaşesini alıyorlardı.

Üretimin çökmesi, milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan 1921 kıtlığı ve Kronştad denizcilerinin isyanı (mart 1921), Lenin'i stratejik bir gerileme yapmağa ve 12 mart 1921'de liberal ve kapitalist tipte bir ekonomiye dönüşün belirtisi olan yeni iktisadı açıklamağa zorladı. Aynı zamanda devlet, ücret farklarının yeniden ortaya çıktığı ve elektrikleşmenin başladığı sanayiye büyük yatırımlar yaptı. Siyasî gerginlik azaldığından, Çeka yerini Gepeu'ya (G.P.U.) bıraktı (şubat 1922). 1917'den beri Lenin, Buharin, Radek, Zinovyev, Kamenev ve özellikle Troçki'nin muhalefetiyle karşılaşıyordu. Sovnarkom'un başkanı hastalık yüzünden yavaş yavaş siyasî faaliyetlerden uzaklaşırken «ayrılıkçı» hareket de artmaktaydı. Lenin'in ölümünden sonra (ocak 1924), Troçki hücumlarını parti genel sekreteri muhteris Stalin'e yöneltti; fakat Merkez komitesi, Stalin'in tarafını tutunca Zinovyev ve Kamenev'in desteklediği Stalin, Askerî Devrim konseyi başkanlığını Troçki'den aldırdı (ocak 1925). Genel sekreter sosyalizmi yalnız S.S.C.B.'de kurma ve Enternasyonal'i bu siyasete bağlama kararını bildirince, Zinovyev ve Kamenev tekrar Troçki ile birleştiler («Troyka» [Üçler]); fakat Stalin'e karşı muhalefetleri (*sol muhalefet* deniyordu) yüzünden ellerindeki kilit mevkileri kaybettiler (1927). 1929 Başında Troçki S.S.C.B.'den sürüldü. Sonra, yeni iktisada (N.E.P.) son veren Stalin, ılımlılık taraftarı sağ kanat muhaliflerini de (Buharin, Rıykov, Tomskiy) iktidardan uzaklaştırdı (1929).

● *Beş yıllık planlar. Stalin'in 1941'e kadar siyaseti.* Gosplan'ın uzun hazırlık çalışmasından sonra 1928-1932 dönemi için ilk beş yıllık plan kabul edildi: özel teşebbüs ortadan kalktı; büyük kamu yatırımları (yıllık gelirinin yüzde 40'ı) 20 000 yabancı uzman çalıştırılmasından ve makine donatımı ithalinden de yararlanan sanayi üretiminde yüzde 136'lık bir artışa yol açtı; sovhozlar tecrübesini destekleyen Stalin sayıları günden güne artan işçileri beslemek ve buğday ihracatı yoluyle ticarî dengeyi sağlayabilmek için tarımı kolektifleştirme kararı aldı; bu kolektifleştirme makineleştirme yoluyle tarımın verimini arttırmayı ve el emeğini serbest bırakmayı sağlayacaktı. Zengin köylüler olan kulak'lar, «tasfiye» edildi (1929 sonu) ve baskı köylü kitlelerinin kolhozlara katılmalarını sağladı; fakat reform, hayvanların ortadan kalkması ve verimin düşmesiyle sonuçlandığından, kolhozculara, bir bahçe, bir inek, küçük baş hayvan ve kümes hayvanlarına sahip olma (mart 1930) ve ürün fazlalarını pazarda satma izni verildi (mayıs 1932). Yabancı mühendisler ve «sosyalist rekabet» sayesinde, sanayi daha çabuk gelişti ve merkeziyetçilikten kurtuldu. Fakat ağır sanayiye öncelik tanınması tüketim maddeleri sıkıntısını daha da artırdı; silâhlanma, ikinci beş yıllık plan döneminde de

Petrograd'lı gençler, general Yudeniç'in birlikleriyle savaşmak üzere eğitimde

Brest-Litovsk mütarekesinin imzası (15 aralık 1917) ▶

Foto. Encyclopedica Britannica; «Illustration» (LAROUSSE)

Stalin ve Buharin (1929'da)

Radek

Zinovyev

Kamenev

Özbek delegeleri arasında Stalin ve Rıykov (solda) XV. kongre, 1930

(1933-1937) aynı yönetimi muhafaza etme zorunluğunu yarattı. Tarımsal üretimdeki gelişme besin karneleri usulünün kaldırılmasına imkân verdi (1935). Toplam nüfusun yüzde 17'sinden 33'üne yükselen işçi sınıfı, mantar-şehirleri doldurdu. Dev boyutlu bir öğretim planıyle okuryazar sayısı çoğaltıldı ve 1933'te yabancı mühendislerin yerini alması tasarlanan on binlerce mühendis yetiştirilmesini öngördü. Sınıf mücadelesinin ortadan kalkması, köylülere eşit oy hakkı tanıyan ve gizli oy sistemini getirdiği halde tek liste usulünden vaz geçmeyen 1963 Anayasasında yansıdı.

Bütün bu gerçekleştirmeler, kendi lehine kişi putlaştırmanın yerleşmesine göz yuman Stalin'e mal edildi. Siyasî gerginlik ilk iktisadî başarıların elde edilmesiyle yumuşadı; Gepeu'nun yerini temmuz 1934'te İçişleri komiserliği (N.K.V.D.) aldı. Fakat Stalin'in yardımcılarından Kirov'un esrarengiz şekilde öldürülmesinden (Leningrad, 1 aralık 1934) sonra her şey değişti: katilin muhakemesi sonucunda haklarında soruşturma açılan Zinovyev ve Kamenev ağustos 1936'da kurşuna dizildiler. Sağ kanat muhaliflerinden Pyatakov ölüme, Radek ve Sokolnikov onar yıl hapse (ocak 1937) mahkûm edildi; Buharin, Rıykov ve Yagoda mart 1938'de idam edildiler. Bu şaşırtıcı duruşmalarda, Stalin'in rakipleri yurt dışındaki troçki'cilerle ve yabancı casusluk teşkilâtlarıyle ilişkileri olduğunu açıkça itiraf ettiler ve kendilerine yüklenen bütün suçları kabullendiler. Tuhaçevskiy ve askerî önderlerden bir grup gizli bir muhakeme sonunda vatana ihanetten kurşuna dizildiler (haziran 1937). Birçok önemli şahsiyet esrarlı şekilde ortadan kaybolmağa başladı; «kulak'lıktan kurtulma» devrinde kullanılmış olan çalışma kampları yeniden dolup taştı. Komplo ve ihanet korkusu, kısmen, kapitalist ülkelerle ilişkilerin kötülüğüyle açıklanabilir. S.S.C.B. önce sömürgelerdeki komünist propagandadan, Almanya ile anlaşmadan (Rapallo, 16 nisan 1922) memnun olmayan Birinci Dünya savaşı galiplerine meydan okudu. Ticaret için yeniden kurulan diplomatik ilişkiler hep nazik bir durumda kaldı: Londra ile ilişkilerin kesilmesi (1927-1929), Çankayşek'in sovyet misyonunu sınır dışı etmesi (1927). Fakat Çiçerin'in emekliye ayrılmasından sonra (1930), Litvinov daha uzlaştırıcı ve muhafazakâr bir siyaset uygulamağa başladı. S.S.C.B. artık genel silâhsızlanma teklifiyle yetinmiyordu; Milletler Cemiyetine kabul edildikten (eylül 1934) sonra diktatörlüklere karşı demokrasileri destekledi. 2 ve 16 mayıs 1935'te Moskova, Paris ve Prag ile iki karşılıklı yardımlaşma paktı imzaladı. Silâhlanmayı hızlandıran Stalin, sovyet vatanseverliğini desteklemek için Çarlık devrinin zaferlerine sahip çıktı ve ortodoks ruhban sınıfını baskı altında tutmaktan vaz geçerek yardımına çağırdı.

Molotov Komünist partisi Moskova komitesi sekreteri «Krasnıy Oktyabr» fabrikasındaki seçimler sırasında

Yabancı ülkelerle ilişkisi kesilmiş olan S.S.C.B. cumhuriyetçi İspanya'ya sınırlı bir yardımla yetinmek (1936-1939) ve Çekoslovakya'nın toprak kayıplarına (1938 ve 1939) [bk. MÜNİH (*antlaşmaları*)] göz yummak zorunda kaldı. Stalin'in Litvinov'un yerine getirdiği Molotov (mayıs 1939) hem Almanlarla hem de Almanların düşmanlarıyle görüşmelere girişti; 21 ağustosta Fransız - İngiliz Askerî misyonuyle ilişkiyi kesti ve ertesi gün Alman-Sovyet saldırmazlık paktının imzalandığını açıkladı (23 ağustos). S.S.C.B., Hitler'in kendisine bıraktığı Doğu Polonya'yı eylülden itibaren işgale başladı. Baltık devletleri Kızılordu'ya üsler verdiler (eylül-ekim 1939). Üs vermeyi reddeden Finlandiya, 30 kasımda hücuma uğradı (bk. FİNLANDİYA SEFERLERİ) ve sonunda Karelya'nın bir kısmını bırakmak zorunda kaldı (Moskova, mart 1940). Romanya, Besarabya ile Kuzey Bukovina'yı bıraktı (haziran 1940); Estonya, Letonya ve Litvanya Kızılordu'nun işgalinden sonra birer sovyet cumhuriyeti haline getirildi (haziran-ağustos 1940). Nisan 1941'de S.S.C.B., Hitler'in Yugoslavya'yı işgalini önlemeğe çalıştıysa da (dostluk paktı, 5-6 nisan gecesi) başaramadı.

● *İkinci Dünya savaşı sırasında Stalin S.S.C.B.'si ve soğuk savaş (1941-1953*). Alman hücumu (22 haziran 1941) Moskova'yı hazırlıksız yakalamış gibiydi. Sovyet vatanseverliği, müttefiklerin yardımı ve yöneticilerin kararlılığı sonucunda Wehrmacht şubat 1945'ten sonra (Stalingrad muharebesi) yenilmeğe başladıysa da S.S.C.B. 17 milyondan çok insan kaybetti ve Avrupa kıtasındaki toprakları çok büyük zarar gördü. Komintern'in dağıtılması (mayıs 1943) ve gerçekçi «bir tek ülkede sosyalizm» siyaseti, Batı'yı yatıştırdı. İkinci cephenin açılmasındaki gecikme ve Londra'daki Polonya hükûmetiyle bozuşma (nisan 1943), karşılıklı güven duygusunun pek sağlam olmadığını gösteriyordu. Fakat Kızılordu üstünlüğünü kesinlikle ortaya koyunca Londra ve Washington Tahran'dan (kasım-aralık 1943) Potsdam'a (temmuz-ağustos 1945) kadar, müttefiklerine danışmak ve daha 1944 yazında işgale başladığı etki bölgesini kabul etmek zorunda kaldılar. Finlandiya'dan yalnız bir tazminat istenmesine karşılık, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Macaristan, hattâ müttefik Yugoslavya ve Polonya sovyet hegemonyasına girdiler. 1941'deki sınırlarına kavuşmakla yetinmeyen S.S.C.B., Çekoslovakya'nın bıraktığı Askarpat Rutenyası'nı (haziran 1945) aldı ve Uzakdoğu'da, Japonya'ya karşı savaşa girmesinin karşılığı olarak, Sahalin'in güneyini, Kuril adalarını ve Port-Arthur'ü (ağustos 1945) elde etti. İlk atom bombalarının ortaya koyduğu A.B.D.'nin askerî üstünlüğü, komünist taraftarı halk demokrasilerinin kurulduğu etki alanında sovyet «soğuk savaş» siyasetinin başlamasına yol açtı (Kominform'un kurulması). Yugoslavya'nın Moskova ile ilişkisini kesmesine rağmen (1948), Avrupa'nın paylaşılması tekrar söz konusu edilmedi; ayrıca, S.S.C.B. milletlerarası durumunu sağlamlaştırdı (bir atom bombası yapılması [eylül 1949], komünistlerin Çin'de zaferi [1949]). A.B.D. de Batı Almanya'dan Japonya'ya kadar uzanan yeni «sağlık kordonu»nun hükûmetlerini sağlamlaştırdı ve Çekoslovakya'daki rejim değişikliğinin («Prag darbesi», 1948) yarattığı heyecandan yararlanarak Atlantik paktını kurdu (1949).

1945 Zaferiyle itibarı yükselen Stalin, fikir baskısını arttırdı ve sosyalist gerçekçilik mücadelesinde Jdanov'u destekledi. Kırım veya kafkasya halklarının çoğu, savaş sırasındaki tutumları yüzünden sürgün edildilerse de artık dünya kamuoyunu heyecanlandıran temizlik hareketleri yapılmadı. Yeniden kuruluşa ayrılan ve hâlâ ağır sanayinin ağır bastığı dördüncü ve beşinci beş yıllık planlarda (1946'dan 1955'e), özellikle sulama konusunda dev tasarılar öngörüldü; fakat tarım gelişmesi yeterli olmadı.

● *Değişmeler dönemi. Kruşçev S.S.C.B.'si (1953-1963)*. Ocak 1953'te birtakım politikacıları öldürmüş olmakla suçlanan bazı hekimlerin tutuklanması, yeni bir davalar dizisinin başlayacağını belirtiyordu. Fakat Stalin'in ölümüyle (5 mart 1953), Stalin metotları da artık kullanılmaz oldu. İktidar Stalin'in iş arkadaşlarına geçti: Molotov,

Lenin tribünde konuşurken tribüne yaslanmış olan Troçki

Beria, Kaganoviç, Bulganin, Mikoyan, Kruşçev, mareşal Jukov ve hükûmet başkanı Malenkov; fakat parti sekreterliğini Kruşçev'e bırakınca Malenkov'un durumu zayıfladı. Polis metotları kınandı ve hekimler olayı sorumluları tutuklandı (nisan 1952); sonra, «kişileri putlaştırma» suçlanmağa başlanırken, Stalin'in adlî yolsuzluklarından sorumlu tutulan Beria tutuklandı (temmuz 1953) ve idam edildi (aralık). Öte yandan, artık elinde H bombası da olduğu halde S.S.C.B., daha uzlaşıcı bir tutum takındı; Türkiye üstündeki isteklerden vaz geçti (mayıs 1953). Kore savaşının bitmesini destekledi (temmuz 1953) ve dörtlü konferansların yeniden toplanmasını istedi (Berlin ve Cenevre, 1954). «Partiye karşı» faaliyetleri sebebiyle görevlerinden uzaklaştırılan Malenkov'un yerine, hükûmet başkanlığına mareşal Bulganin getirildi (şubat 1955). İktidarı paylaşan Bulganin ve Kruşçev birçok etkili seyahat yaptılar. S.S.C.B., tarafsızlara malî yardımlarıyle ve orta doğu devletlerini desteklemesiyle etkisini genişletti; bu destek Fransa ve Büyük Britanya'ya Süveyş'e müdahaleleri sırasında verdiği ültimatomla (5 kasım 1956) su yüzüne çıktı. Stalin metotlarının kınanması devam etti: sovyet yöneticileri Avusturya ile bir barış antlaşması imzalamayı kabul ettiler ve Tito ile barıştılar (mayıs 1955); partinin XX. Kongresinde, Kruşçev'in gizli bir raporla (24 şubat 1965) Stalin'in suç ve hatalarını açıklaması kamuoyunu altüst etti. Polonya yöneticileri ayaklanmayı önlemeyi başardılarsa da (ekim 1956), Macaristan bir iç savaştan ve kanlı bir sovyet müdahalesinden kaçınamadı (kasım 1956). Haziran 1957'de Şepilov, Salurov, Pervuhin, Voroşilov ve Bulganin'in destekledikleri Molotov, Malenkov («partiye karşı grup») ve Kaganoviç, çok liberal (dolayısıyle de temkinsiz) sayılan Kruşçev'i görevlerinden uzaklaştırmayı denediler. Fakat Kruşçev durumunu muhafaza etmeyi başardı ve daha alt kademelerde görevlere indirdiği rakiplerini kısa süre sonra Stalin'in cinayetlerine katılmakla suçlattı. Çok ferdî davranmakla suçlanan mareşal Jukov, ekim 1957'de Savunma bakanlığından alındı.

Hükûmet başkanlığına gelen Kruşçev (mart 1958), özellikle çiftçiler yararına iktisadî reformlar yaptı; devlete mal teslim etme zorunluluğu kaldırıldı ve M.T.S. parkları (makine ve traktör istasyonları) kolhozlara satıldı (1958); köylerin gruplaştırılması, konforun artmasını sağladı. Besin üretimini arttırmak için 1954'ten sonra bakir toprakların (Kazakistan ve komşu bölgeleri) işlenmesine başlandı. Birçok merkezî bakanlık kaldırıldı ve yetkileri, sanayide merkeziyetçilikten kurtulmayı gerçekleştirmekle görevlendirilen yüz beş sovnarhoz'a devredildi (mayıs 1957); sonra sovnarhoz'ların yerine «büyük sanayi bölgeleri» kuruldu (1960'ta on yedi bölge); yedi yıllık bir plan hazırlandı (1959-1965). Teşkilât ve üretimi daha iyi kontrol edebilmek için, partinin mahallî ve bölgesel kuruluşları tarım ve sanayi olmak üzere iki kola bölündü (aralık 1962). XXI. ve XXII. Parti kongreleri (ocak-şubat 1959, ekim 1961), Stalin ve suç ortaklarına yeni hücumlara bahane oldu; kurbanların itibarları iade edildi; Stalin'in cesedi Kızılmeydan'daki mozoleden kaldırıldı (ekim 1961); adını taşıyan şehir ve kurumlara yeni isimler verildi. Askerî bütçeyi azaltmak ve böylece soğuk harbin yerine getirdiği

Foto. Viollet, Keystone (LAROUSSE)

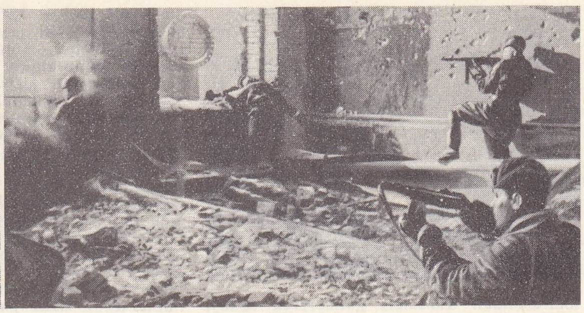

Stalingrad savaşı
solda,
şehrin
dış mahallelerinde
almanlar;
sağda,
rusların direnişi

Stalin ve Ribbentrop
Alman-Sovyet saldırmazlık
paktının imzalanmasından
sonra
(23 ağustos 1939)

iktisadî rekabette kazanmak amacıyle, sovyet diplomasisi «barış içinde birarada yaşama»ya yöneldi. Silâhsızlanma konusundaki görüşmeler yeniden başladı. Moskova bir yandan silâhlarını tamamlamağa devam ederken (ilk kıtalararası füze, ağustos 1957), bir yandan da ilk sunî peykin atılması (4 ekim 1957), ilk uzay adamının yolculuğu (Gagarin, 12 nisan 1961) v.b. ile çok önemli bilimsel gerçekleştirmelere girişti. Bununla birlikte, S.S.C.B., tarafsız ülkelerde, hattâ kendi blokundaki ülkelerde birtakım hayal kırıklıklarına uğradı: meselâ 1959'a kadar süren, Çin ile ittifak (S.S.C. B. Çin'e Port-Arthur'u geri verdi [1954]; teknisyenler, malzeme ve hammadde gönderdi), ayrılıkla sonuçlanan şiddetli bir fikir ayrılığı yüzünden bozuldu: S.S.C.B. kendisini revizyonizmle suçlayan Arnavutluk ile ilişkilerini kesince (1961), Arnavutluk'u Çin desteklemeğe başladı. Küba olayını (ekim-kasım 1962), Batı Berlin meselesinde Kruşçev'in daha esnek bir tutum benimsemesi takip etti. Bu gerileme ve Batı ile ilişkilerin düzelmesi (nükleer denemeleri sınırlayan Moskova paktı, temmuz 1963), Çinlilerin Kruşçev'i daha acı bir şekilde tenkidine yol açtı; Kruşçev 1964'te Brejnev ve Kosigin lehine iktidardan uzaklaştırıldı. Kruşçev'in işbaşından uzaklaştırılması, sovyet siyasetinin gerek içteki, gerek dıştaki ana hatlarında büyük bir değişikliğe yol açmadı. Gerçekten Kruşçev'in özellikle şahsî teşebbüsleri, dıştaki serüvenci siyaseti ve içteki başarısızlıkları (özellikte tarım alanında, 1963 buhranı) tenkit edilmekteydi. Devrilmesinden sonra, bakanlar kurulu başkanı Kosigin'in (15 ekim 1964), önce parti birinci sekreteri, sonra Parti Merkez komitesi genel sekreteri olan Brejnev'in (14 şubat 1964) ve Sovyet Yüksek şûrası başkanlığında Mikoyan'ın yerini alan Podgorni'nin (aralık 1965) ortak yönetimi, sovyet siyasetine oldukça devamlılık sağladı. İçte partinin XXI. ve XXII. kongrelerinde (1959-1961) kesinleşen Stalin'cilikten kurtulma siyasetine devam edildi. Aynı zamanda da, S.S.C.B. ekonomisinin gelişmesinin yeni şartlarına uymak için reformlar ve ayarlanmalar siyaseti sürdürüldü (ekonominin giderek liberalleşmesi, merkeziyetçilikten merkeziyetçilik kurtulma eğilimi arasında sık sık değişmeler). Dışta barış içinde birarada yaşama siyasetine devam edilerek çinli yöneticilerle ilişkiler yavaş yavaş kesildi; bu siyasetin en belirgin olayı Glassboro görüşmesidir (23-25 haziran 1967).

İç siyaset

● ***Parti.*** Başlıca siyasî güç hâlâ gerçek iktidarı elinde tutan partidir. Gerek Kruşçev'in tek yönetimi (1958-1964), gerek Brejnev'in ön planda rol oynadığı üçlü idare zamanında partinin önemi azalmadı; Ekim devriminin 50. yılı (6 kasım 1967) dolayısıyle büyük nutku devlet başkanı Podgorni değil Brejnev verdi. 1966'da Komünist parti üyelerinin yarısından biraz çoğunu işçiler ve köylüler (yüzde 37,8 ve yüzde 16,2), geri kalanını memurlar ve çeşitli unsurlar (yüzde 46) meydana getiriyordu. Faal üyelerin sayısı önemli ölçüde arttı (1940'ta 3 400 000, 1961'de 9 716 000, 1966'da 12 471 000); komsomollardan (komünist gençlik kuruluşları) birçok yeni üye katılmasına rağmen bu taze kuvvet yeni nesillerin her zaman seslerini duyurabildiği anlamına gelmez. Kadroların yaşlanması bunun tersini ispatlar: Merkezî komitenin yaş ortalaması, 1952'de 49'ken, 1967'de 57'ye yükselmişti.

● ***Stalin'cilikten kurtulma ve sınırları.*** 1962'de Kruşçev «kişi putlaştırma»nın tenkidini her fırsattan yararlanarak kışkırtıyordu. Ancak kısa süre sonra bu hareket frenlendi. 17 Aralık 1962'de parti idaresinin 400 edebiyat ve sanat temsilcisini davet ettiği tartışmalı bir toplantıda, bir kadın temsilci, liberal okulun öncüsü sayılan Ehrenburg'u suçladı. Yeni edebiyat akımına

mareşal
Bulganin
ve N. Kruşçev
Londra
ziyaretinde
(nisan 1956)
solda,
sir Anthony
Eden

hücum edilmesine karşı, Kruşçev bir aracı tavrı takındı; bu tutum Yevtuşenko'nun *Yaşantım* adlı eserinin batı ülkelerinde yayımlanmasına (1963) kadar devam etti; eser Edebiyatçılar birliği genel toplantısında ihanet olarak suçlandı. 1965'te Andrey Sinyavskiy ile mütercimi Yuliy Danyel, yabancı ülkelerde kitap yayımlamakla suçlanarak tutuklandılar.

Partinin, ülke siyaseti, ekonomisi ve fikir hayatı üstündeki vesayetine karşı her teşebbüs, şiddetli tepkilerle karşılaşır; proletarya ve toplumun menfaatlerini temsil ettiği kabul edilen parti, tek siyasî kuvvet olarak kalmak istemektedir. Aslında parti kararları, sık sık, Kruşçev'in kredilerini kısmak istediği ordu veya gelişmede ağır sanayiye öncelik tanınmasını isteyen «çelik yiyicileri» denilen topluluk gibi çeşitli menfaat grupları tarafından engellenir. Üstelik plan sorumlularının veya sovnarhoz (merkeziyetçilikten kurtulunmuş sanayi bölgeleri) müdürlerinin, partinin direktiflerini kendilerince yorumlamaları bazen idarenin bu direktifleri baltalamasına kadar varır. Fakat genellikle en çetin direnme, partinin öz teşkilâtından gelir: gerçekten apparatçik'ler (memurlar) ve ekonominin idarecileri, şahsî durumlarını tehlikeye düşürebilecek değişikliklerden ürkmektedirler.

● ***İktisadî tercihler.*** Oysa, «kapitalist sistemle barış içinde birarada yaşama» siyasetinin çatışmayı savaştan başka bir alana kaydırdığı sırada bu değişiklikler kaçınılmaz gibi görünmektedir. Kruşçev'in 1957'de kesin olarak siyasette köklü bir değişikliğe girişmesinden ve siyasete oranla ekonomiye ağırlık vermesinden beri XXII. Kongrenin de (ekim 1961) onayladığı genel tercih 1980 yıllarında komünist toplumu kurabilmek için bolluk toplumunun şartlarını gerçekleştirmek, bunun için de «en kısa tarihî vade içinde kişi başına üretim bakımından kapitalist ülkelere yetişmek ve geçmek»tir. Bu yüzden yeni tedbirler (özellikle yeni yapılar benimseme alanında) gerekmektedir. Ancak, tarımda uğranılan başarısızlıklar ve sanayinin veriminin eskisi kadar iyi olmaması, iktisadî sistemin bir buhran geçirmekte olduğunu ortaya koyar. Kruşçev reformlar yapma gereğini anlamıştı. Ancak 1962 kasımında kabul ettirdiği reformun temeli, partinin üretim üstündeki kontrolunu daha da arttırmağa dayanıyordu. Köylerin sosyalistleştirilmelerini hızlandırmak istediği zaman, uzmanları değil parti

Malenkov

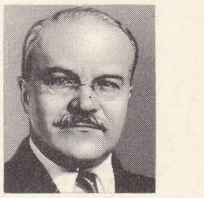

Molotov

solda,
komünist partisinin
XIX. kongresi
prezidyum'u (1952)
tribünde Malenkov;
sağda,
merkez komitesinin
birinci sekreteri
N. Kruşçev'in
nutkundan sonra
yapılan oylama
(1959)

Foto. Keystone, Viollet. Yegorov-Tass (LAROUSSE)

1920'de rus süvarisi Polonya sınırında

Kruşçev

kadrosundan kimseleri göndererek sanayi üretimini doğrudan doğruya kontrol ettiriyordu. Tarım alanında (1963 buhranı) ve stokların durmadan kabardığı (bazı mamul çeşitlerinde satılmayan mallar yüzde 50'yi buldu) sanayi alanında buhran devam etmekteydi. 1958-1964 Arası perakende ticaret hacminde yüzde 38'lik artışa karşılık stoklarda yüzde 58 oranında bir kabarma görüldü. Bütün bunlar Kruşçev'in haleflerini 1962 reformundan vaz geçmeğe ve yeni bir iktisadî sistemi hazırlamağa yöneltti; ama bunun da yeni ihtiyaçlara cevap verememesi üzerine 1955'ten beri yeni görüşler ileri süren profesör Liberman ve Trapeznikov'un fikirlerine başvuruldu. Bu profesörlere göre sosyalist ekonomi temel ihtiyaçların tatmini devresini aşarak yeni bir dönemece ulaşmıştır; artık satılmayan malları stoklarını arttırmaktan başka bir şey sağlamayan planın ön gördüğü ölçüleri değil, tüketicinin isteklerini takip etmek lâzımdır. Kosigin'in teklifi üzerine bu görüşlerin büyük kısmı kurulca kabul edildi (Merkez komitenin 27 eylül 1965 toplantısı). Ancak müesseselerin idarî kadroları, öteden beri devam edegelen alışkanlıklarından vaz geçme ve yeni çalışma usullerini benimsemede güçlük çekmeğe başladı ve yeni sistem bazen personel kadrolarında azaltma yapmayı gerektirdi. Daha şimdiden bazı işsizlik tehlikeleri belirmiştir. Böyle bir durumu önlemek için bazı tenkitçiler, işçilerin iktisadî iş sahalarına yöneltilmelerini sağlayabilmek amacıyle devletin eğitimi yoluyle yeni kadrolar yetiştirmesi gerektiğini ileri sürerler; oysa teknisyen kadro yetiştirme, bugüne kadar planın öngördüğü ölçülerle sınırlanmıştır.

Bu yeni yönetim tarzı iç meseleleri düzenleyeceği ileri sürülerek benimsenmişse de, aslında Batı ile rekabet yolunun seçilmesinin de sonucudur. Bununla birlikte Batı'da pazarlar açılması, sovyet emekçilerine ağır yükler yükleyebilir.

● *Tarım meselesi.* 1961'de köylülerin uğradığı buhran çok ağırdı ve bütün idare sistemini sarsmıştı; Kruşçev tarım siyasetinin yeniden düzenlenmesini istedi ve verimi çok düşük olan kaba tarımın yerine, sunî gübre kullanılarak ve ilâçlar yardımıyle kötü otları ortadan kaldırarak ince tarım yapılmasını öğütledi. Birleştirilerek miktarları azaltılan kolhozların kuruluş tüzükleri sovhozlarınkine yaklaştırıldı. Bu tedbirlerin, pratik alanda az miktarda da olsa olumlu sonuçları görüldü. 1963'te hava şartlarının kötülüğü yüzünden verimin düşmesi tarım meselesini ön plana çıkardı. Kruşçev Kanada'dan 7 milyon ton buğday almak ve ekmeği vesikaya bağlamak zorunda kaldı.

1964'te Kruşçev'in tarım siyasetinden vaz geçildi. Tarım bakanı, eski önemini kazandı. Eylül 1965'te XXIII. Kongrenin aldığı ekonomiyle ilgili genel reform kararı tarıma uygulandı. Sanayide olduğu gibi kâr esası ön plana alındı: her bir üretim biriminin muhtariyeti artıyor, müdürlerin verim artırılmasını sağlamak konusundaki yetkileri genişliyor, ücretler ayarlanıyor ve planın ön gördüğü seviyeye ulaşılması veya aşılması halinde prim dağıtma hakkı tanınıyordu. Ayrıca bütün vergi sistemi yeniden ayarlandı: artık vergi safi gelir üstünden hesaplanacaktı; zarar eden kolhozların devlete olan borçları affediliyordu. Yeni beş yıllık (1966-1970) plana göre tarım sektörü yeni tarım cihazlarıyle büyük ölçüde takviye edildi. Öte yandan, ürün fiyatları yükseltilecekti ve bir döner sermaye yatırımı ön görülmekteydi. Buna paralel olarak kolhozların birleştirilme faaliyeti devam ederken, verimsiz kolhozların yerini alacak sovhozlar kurulmaktaydı; köylüler hayat seviyesinin genel yükselişinden, şehir halkına oranla az olmakla birlikte, yararlandı: köylüler için 800 000 mesken inşa edildi; zengin bölgelerde köylüler insan gibi yaşamağa başladılar; fakat büyük ölçüde yıllık hasada bağlı kalan tarım gelirlerinde bir istikrar sağlanamadı: kolhoz işçisinin ortalama kazancı, sanayi işçisinin kazancına oranla gene de çok düşüktür.

Sovyetler Birliği Komünist partisinin 24. Genel kongresi 30 mart 1971'de Moskova'da toplandı. Brejnev yeniden Birinci sekreterliğe getirildi.

Ocak 1970'te yapılan nüfus sayımına göre S.S.C.B. nüfusu 241 720 134'tür (111 399 377 erkek, 130 320 000 kadın). S.S.C.B.'de yaşayan yüz milletten 129 015 000 rus, 40 759 000 ukraynalı, 9 195 000 özbek, 9 052 000 beyaz rus (byelorus), 5 931 000 tatar, 5 299 000 kazak, 4 380 000 azerbaycanlı, 3 559 000'i ermenidir.

Dış siyaset

1960-1967 Döneminde S.S.C.B. dış siyasetinin başlıca özelliği her buhranda daha gözle görülür hale gelen «Batı ile barış içinde birarada yaşama» isteğidir (Vietnam savaşına rağmen). Bu siyaset Çin ilişkilerinde görülen görüş ayrılıklarının 1959'dan bu yana kesin bir bölünme, hattâ çatışmaya yol açtı; iktidarda veya muhalefette olan yabancı komünist partilerin de iki büyük sosyalist ülkeden (S.S.C.B. ve Çin) birini tutmaları, tam bir ayrılmaya sebep oldu.

● *Sosyalist cephenin bölünmeğe başlaması.* 1957'de, iktidardaki on iki komünist partisinin Moskova'da yaptığı konferansta, Mao Çe-tung sert bir siyaset kabul ettirebildi. Kruşçev de 1958'de, bu görüş uyarınca Berlin meselesinin çözülmesini kabul ettirmek amacıyle Batı'ya karşı siyasî bir hücuma girişti, fakat doyurucu bir sonuç alamadı (1959).

Bununla beraber daha o dönemde Çin ile ilişkiler, özellikle Kruşçev'in Pekin'e yaptığı seyahat sırasında (1959) gerginleşmeye başladı; Kruşçev bu seyahatte halk komünlerini tenkit etti ve Tayvan ile Hindistan'a karşı güdülen saldırgan siyaseti dünya barışı için tehlikeli olarak suçladı.

Çinlilerin, Kruşçev «revizyonizm»ine karşı ilk tenkitleri (nisan 1960) Çin'deki rus teknisyenlerinin geri çekilmesiyle (temmuz 1960) sonuçlandı.

Çin sonra S.S.C.B.'yi A.B.D. ile gizli bir anlaşma yapmakla suçladı ve kısa süre sonra kendisine ateşli bir taraftar (Arnavutluk) buldu. Sosyalist cephenin bölünmesi başlamıştı.

● *Küba.* Kruşçev «Sosyalist cephe»nin durumunu kuvvetlendirmek için Küba topraklarında nükleer başlıklı füze üsleri kurma konusunda Castro ile anlaşmaya vardı. Böylece A.B.D.'ye Berlin meselesinde baskı yapmayı ve alman meselesinin kesinlikle düzenlenmesine karşılık füzelerin kaldırılmasını teklif etmeyi tasarlıyordu. Fakat Amerikalılar Küba topraklarındaki rus füzelerini tespit edince (16 ekim 1962), «Küba'yı karantinaya almağa» karar verdiler ve adayı abluka ettiler (22 ekim). Birbiriyle çelişen teklifler ve Kennedy ile yazışmalar, A.B.D.'nin Küba'ya saldırmama teminatı vermesine karşılık, füzeleri ve bombardıman uçaklarını geri almayı kabul etmek zorunda kalan (28 ekim) sovyet diplomasisinin başarısızlığıyle sona erdi. Aslında Küba buhranının iki ülkeyi savaşın eşiğine kadar götürmesi, Sovyetler'in ne pahasına olursa olsun savaş istemediğini ortaya koyuyordu. S.S.C.B., 5 ağustos 1963'te A.B.D. ile atmosferde nükleer denemelerin durdurulması antlaşmasını imzaladı. Aynı antlaşma, nisan 1964'te askerî amaçlarla atom çekirdeği patlatacak maddeler yapımının sınırlanmasıyle tamamlandı.

● *Çin-sovyet ilişkilerinin kesilmesi.* S.S.C.B. ile ideolojik alanda ilişkilerini kesmiş olan Çin, ekim 1963'ten sonra polemiğe ara vermiş olmasına rağmen, nükleer denemelerine devam etmek istediği için Moskova antlaşmasına karşı çıktı.

Çin ile gerginlik 1964'te M. Suslov'un Çin üstüne raporunun yayımlanmasıyle yeniden arttı. Bu raporda Çin «Lenin'ci olmayan tutumları ve bölücü faaliyetleri»nden dolayı tenkit ediliyordu. Bu görüş ayrılıkları gerçekte sosyalist dünyanın birliğini sarsmak ve dünyadaki durumunu zayıflatmak tehlikesini gösterdi, komünist partiler bunu önlemeğe çalıştılar (Rumen Komünist partisi aracılık yaparak Moskova'dan raporun yayımının ertelenmesini istedi); fakat Çin ile S.S.C.B. arasındaki ayrılık bütün alanlarda durmadan arttı: 1960'ta sovyet dış ticaretinin yüzde 15'ini temsil eden Çin ile ticaret, 1965'te yüzde 3'ün altına düştü. Aynı şekilde 1964'te Moskova'da bir dünya komünist partiler konferansının yapılması fikri ortaya atılınca, Çinliler peşin olarak buna katılmayı reddettiler; fakat Moskova, toplantıyı hazırlama kararından vaz geçmedi.

● *Sovyet siyasetinin yeni yönelimleri.* S.S.C.B. 1964'ten sonra kesinlikle arap ülkelerine yöneldi: Bin Bella ile «sosyalist ve antiemperyalist rejim»i tanınan Nâsır, «Sovyetler birliği kahramanı» ilân edildi. Sovyetler, Filistin meselesinde Mısır'ı desteklediklerini bildirdiler ve iktisadî yardımın yanı sıra silâh da verdiler. Öte yandan Komekon'un faaliyeti arttı; fakat dengenin bozulması ve S.S.C.B.'nin bazı ülkelere karşı iktisadî güdümcülüğünü devam ettirmesi buhranlara yol açtı; temmuz 1965 Bükreş kongresinde Brejnev, Rumenlerin istediği siyasî bağımsızlığı kabul etmek zorunda kaldı. Sanayileşmiş ülkelerin (Fransa, İtalya v.b.) komünist partilerinin bağlı olduğu S.S.C.B., öbür partileri de kendine bağlamayı denediyse de Çin, Hindistan ve Moğolistan dışında Asya'daki bütün komünist partileri kendi safına çekti ve dünya komünist partilerinin birleşmesi konusunda Kremlin yöneticilerinin kabulü imkânsız saydıkları peşin şartlar ileri sürdü (1966'dan sonraki sovyet siyasetinin revizyonizmle suçlanması). Bununla beraber sovyet yöneticileri, bazı olumlu sonuçlar elde ettiler: gerçekten de Üçüncü Dünya ölçüleri arasından Pekin'in katı tutumu S.S.C.B.'nin nisbî fakat gerçek yardımına kıyasla daha verimsiz kaldı. Aslında üçüncü dünya ülkeleri, kendilerini doğrudan doğruya ilgilendirmeyen bir kavganın hakemi olmak istemiyorlardı. Fakat Çinlilerin uğradığı başarısızlıkların hepsi Rusların işine yaramadı; bazı afrika ülkelerinden çinlilerin yanı sıra ruslar da çıkarıldı. Üstelik dünyanın en büyük komünist partilerinden biri olan çin taraftarı (ama rusların da yardım ettiği) İndonezya Komünist partisi yok edildi (eylül 1965).

Castro ise önemli bir yardım gördüğü S.S.C.B.'yi kollamakla birlikte çin tezlerini

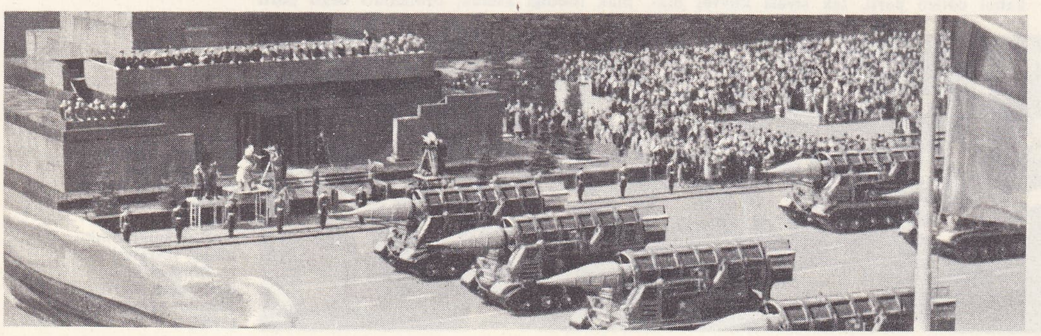

Kızıl Ordunun geçit resminde, Kızıl Meydan'da füzeler (1 mayıs 1963)

Foto. A.P.N.. Agence intercontinentale (LAROUSSE)

daha çok benimser görünüyordu. Fakat 1965'te Moskova'da Dünya Komünist Partileri konferansının hazırlığı niteliğinde bir toplantıya katıldığı için Çin tarafından şiddetle tenkit edildi. Castro o tarihten sonra kendisiyle ticarî ilişkilerini kesen (pirinç konvoylarının durdurulması) Pekin'e apaçık cephe aldı; fakat 1967'de Sovyetlerin ideolojik görüşlerinden tekrar uzaklaştı. Öte yandan S.S.C.B. ağustos 1965'teki Hint-Pakistan çatışmasında, 10 ocak 1966 antlaşmasıyle sonuçlanan Taşkent konferansını düzenleyerek başarılı bir aracı rolü oynadı. Çin ile başka bir çatışma noktası da Çin'in Moskova'yı Vietnam anlaşmazlığı konusunda Hanoi'ye karşı «çekimser» davranmakla suçlamasıdır. Gerçekten Amerikalılarla doğrudan doğruya çatışmamak ve bir nükleer savaş tehlikesi yaratmamak için, Vietnam'a sovyet teknik ve askerî yardımı 1965'e kadar oldukça sınırlıydı; fakat Kosigin'in Hanoi seyahatinden beri (6-10 şubat 1965), amerikan uçaklarının Kuzey Vietnam'ı sistemli bir şekilde bombalamağa başladıkları sırada, sovyet askerî yardımı önemli ölçüde arttı.

● *Barış içinde birarada yaşamanın güçlükleri.* 1966 ve 1967'de S.S.C.B.'nin dış siyaseti oldukça kaypaktır; Batı ile pazarlık, Çin'in kışkırtmaları karşısında güçsüzlük, üçüncü dünya ülkelerinin desteklenmesi, emperyalizme karşı tehditler, ama her şeyden önce barışı korumak gerektiği için ancak sözde kalan tehditler. İttifak buhranları S.S.B.C.'yi çoğunlukla A.B.D. ile zirve görüşmeleri yapmağa götürdü; S. S.C.B. tek başına «hür dünya»yı temsil ettiğine inanan A.B.D.'ye sosyalist cephenin tek önemli temsilcisi gibi görünüyordu. Sovyet ideologlarına göre ilk hedef, sosyalizmin dünyada başarıya ulaşması için barışın muhafazasıdır. Bu «örnekle sosyalizm» tezidir: Sovyetler birliği, öyle bir hayat seviyesine ulaşacaktır ki, batı cephesi kendiliğinden komünizmi kabul edecektir; meselâ silâhlanma bütçesini kısmak, hayat seviyesini yükseltmek ve bu vadeyi yaklaştırmaktır, bu yüzden silâhlanma yarışını durdurmak için A.B.D. ile anlaşmaya varılmalıdır. Bununla birlikte, atom silâhlarının yayılmasıyle ilgili her türlü anlaşma, Sovyetler için, önceden tasarlanmış yumuşama davranışlarına bağlıdır. Uzayın silâhsızlandırılmasıyle ilgili antlaşmanın imzalanması (27 ocak 1967) bu konuda ilk adım oldu; fakat S.S.C.B. savunmasını füzesavar füzelerle geliştirdi ve silâhsızlanma meselesi bu kadarla kaldı. A.B.D. ile teknik ve iktisadî işbirliğini artırma teklifleri, bir amerikan-sovyet bilimsel teknik ve kültürel antlaşmasının (19 mart 1966) imzalanmasıyle sonuçlanmışsa da, Vietnam savaşı devam ettikçe ciddiye alınamaz; gerçekten de Vietnam'da girişilen toptan imha rusları daha sert bir tutum almağa ve mukabeleden söz etmeğe sürüklemektedir (Brejnev'in Sofya nutku; 12 mayıs 1967).

S.S.C.B., A.B.D. ile anlaşmağa çalışırken (çoğu başarısızlıkla sonuçlanır) batıda sınırlı hedefler için müttefikler buldu. Fransa N.A.T.O.'dan ayrılmakla (7 mart 1966) ve Vietnam'daki amerikan müdahalesine karşı bir tutum takınmakla ruslar bakımından imtiyazlı bir muhatap oldu; 1965'te dışişleri bakanlarının karşılıklı ziyaretleri (Gromiko, Couve de Murville), De Gaulle'ün S.S.C.B.'yi ziyareti (20 haziran - 1 temmuz 1966) teknik ve kültürel işbirliği antlaşmalarının imzalanması (30 haziran 1966). Fakat burada da anlaşma güçtü: De Gaulle, iki Avrupa arasında bir yaklaşma fikrini ortaya çıkarmak istiyor, fakat S.S. C.B. Avrupa'nın meselelerinin sadece Avrupa'nın kendisi tarafından çözümlenmesini teklif ediyordu; Podgorni Avusturya'da (kasım 1966) Avrupa'nın güvenliğiyle ilgili bir konferansın yapılmasını istedi ve Kosigin Paris'te (aralık 1966) A.B.D.'ye bağımlı olmayan bir Avrupa'dan söz etti. Öte yandan İtalya ve İngiltere ile iktisadî ve ticarî anlaşmalar imzalanmasına ve bir sovyet devlet başkanının ilk defa olarak papayı ziyaret etmesine (Podgorni, 30 ocak 1961) rağmen, aynı zamanda Ortak pazara ve Federal Almanya cumhuriyetine hücumlar da yeniden başladı. Çin ile olaylar yeniden ciddî bir hal aldı ve S.S.C.B. Komünist partisi bu defa şiddetle karşı hücuma geçti. «Sözde» büyük kültür devrimini suçlayarak (kasım 1966) sovyet diplomatlarının Pekin'de karşılaştıkları kötü muamelelere karşı (şubat 1967) protesto mitingleri düzenledi ve Çin'in Dış Moğolistan ile Sin kiang üstündeki toprak isteklerine karşı sınırda askerî yığınak yaptı; S.S.C.B. «kültür devrimi»ne karşı oldukları ölçüde millî azınlıkları (Tibet, Moğolistan, Sin kiang) desteklemekte, Çinlilerin, rus malzemesinin Vietnam Demokratik cumhuriyetine gidişi yolunda ortaya çıkardıkları güçlükleri suçlamaktadır. Fakat Rusya'nın dünyanın başka noktalarındaki (daha çok Ortadoğu ile Güney Amerika) tutumu, Çinlilerin uzlaşmazlıklarını büsbütün artırmaktadır.

S.S.C.B.'nin «radikal» Arapların önderi Nâsır'a karşı tutumu, Nâsır'ın «Arap birliği»ni yani ilerici hükûmetler birliğini kurmasına yardım etmeye ve böylece İngiliz-Amerikalılara bağlı feodal monarşi rejimlerini tehdit etmeye hedef alıyordu. Rusya haziran 1967 Arap-İsrail savaşı sırasında, emperyalizmin mızrağı olarak nitelediği İsrail'i suçladı, fakat anlaşmazlığın yayılmasını da önlemeğe de çalıştı (23-25 haziran 1965'te Glassboro'da Johnson - Kosigin görüşmesi). S.S.C.B., Latin Amerika'da komünist partilerinin devrimci hareketlerle taşmalarından korkmakta ve bir bekleme siyaseti uygulamaktadır. Devrimci mücadele konusunda Küba ve sovyet tezlerinin karşıt oldukları açıkça ortaya çıkmıştır (O.L.A.S. konferansı, 1967).

Ortadoğu'da, bazı arap devletleriyle (özellikle Mısır) ilişkilerini geliştirerek bir denge kurulmasını sağladı. Podgorni 21-24 haziran 1967 tarihleri arasında B.A.C.'yi ziyaret ederek Nâsır ile görüştü. İki ülke arasında İsrail'e karşı alınacak tedbirler konusunda anlaşmaya varıldı.

A.B.D. ile çeşitli alanlarda işbirliği yapılması yolunda yeni adımlar atıldı. 14 Temmuz 1967'de New York - Moskova uçak servisi açıldı.

Çekoslovakya'daki gelişmeleri askerî kuvvet kullanarak önlemesi bütün dünyada tepkiyle karşılandı ve bu hareket S.S.C.B.'nin üçüncü dünya ülkeleri üstündeki nüfuzunu sarstı. Bk. ÇEKOSLOVAKYA.

S.S.C.B. - Çin ilişkilerinde yeni gelişmeler görüldü. 2 ve 15 mart 1969'da Sovyet-Çin sınırındaki nöbetçiler arasında bazılarının ölümüyle sonuçlanan çatışmalar oldu. Bu çatışmalar ağustos ayında da devam etti. İki ülke arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi amacıyle Kosigin ve Çu En-lay Türkistan'ın başkentinde görüştüler.

7 Aralık 1969'da S.S.C.B. ile Batı Almanya arasında görüşmeler başladı. Böylece Sovyetlerin Batı Avrupa ile yakınlaşma siyasetinde yeni bir adım atıldı. Daha sonra Batı Almanya ile, iktisadî alanda geniş ölçüde işbirliği yapılması konusunda anlaşmaya varıldı. Bu arada İspanya ile yeni ilişkiler kuruldu. İspanya iç savaşından beri ilk defa, Sovyet ve İspanyol haber ajansları iki ülkenin başkentlerinde birer basın bürosu kurdular (15 eylül 1970).

Bengaldeş devletinin kurulmasıyle sonuçlanan Pakistan-Hindistan çatışmasında Hindistan'ı destekledi ve yeni devleti ilk tanıyanlardan biri oldu (24 ocak 1972).

Nixon'ın 22-30 mayıs 1972 tarihleri arasında S.S.C.B.'yi ziyareti barış içinde birarada yaşama siyaseti bakımından verimli oldu. Antibalistik füzelerin sınırlandırılması konusunda bir antlaşma imzalandı; çeşitli alanlarda işbirliği yapılması kararlaştırıldı. 1975'te bir Soyuz ile bir Apollo tipi uzay aracının uzayda kenetlenmesi için çalışmalar yapılmasına karar verildi.

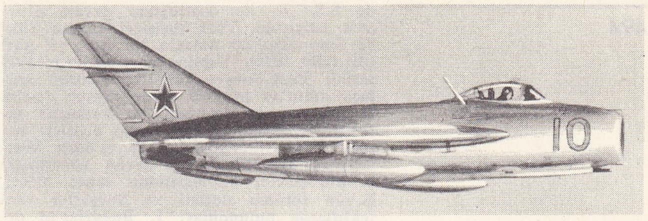

mig-17» uçağı

1972'de, Enver Sedat'ın dış siyasetinde beliren değişmeler sovyet-mısır ilişkilerinde etkisini gösterdi; sovyet askerî uzmanlarının büyük kısmı geri çekildi. Ancak, S. S.C.B. Suriye ve Irak ile yeni anlaşmalar (askerî ve iktisadî) yaparak Ortadoğu'daki nüfuzunu korudu.

● *Türk - sovyet ilişkileri.* Brest - Litovsk antlaşmasından sonra İstanbul'daki Osmanlı hükûmeti ve Ankara'daki Büyük Millet meclisi hükûmeti S.S.C.B. ile dostluk ilişkileri kurdular. S.S.C.B., Misakı Millî'yi kabul ettiğini ilân etti (3 haziran 1920). Büyük Millet meclisi hükûmetiyle S.S.C.B. arasında Moskova Dostluk antlaşması imzalandı (16 mart 1921). Moskova ve Ankara'da karşılıklı olarak elçilikler kuruldu. Ankara hükûmeti Moskova'ya Ali Fuad Paşayı, S.S.C.B. de Ankara'ya M. Budu Medivani'yi elçi olarak gönderdiler. Türk Kurtuluş savaşının başarıyle sonuçlanması ve Türkiye cumhuriyetinin kurulmasından sonra da S.S.C.B. ile Türkiye arasındaki dostluk devam etti. İki devlet Paris'te bir tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması imzaladı (17 aralık 1925). Çiçerin ve Tevfik Rüştü Aras tarafından imzalanan bu antlaşmaya göre taraflardan biri saldırıya uğrarsa, öteki tarafsızlığını koruyacak; taraflar birbirine karşı saldırıda bulunmayacak; öteki devletlerle bu amaçla antlaşma ve ittifaklar yapmayacaklardı. Ayrıca 11 mart 1927'de iki devlet arasında bir ticaret antlaşması imzalandı. Türkiye ve S.S.C.B. mart 1928'de toplanan Cenevre Silâhsızlanma konferansında birlikte hareket ederek topyekûn silâhsızlanmayı savundular. 17 Aralık 1929'da 1925 tarihli antlaşmayı teyit eden ve iki yıl uzatan bir protokol imzalandı. 21 Ocak 1934'te imzalanan bir antlaşma ile, S.S.C.B. sanayi maddeleri ve makine ithali için Türkiye'ye 8 milyon dolarlık bir kredi açtı. Türkiye, 1933'te Boğazları silâhtan tecrit eden Lozan antlaşmasının şartlarının değiştirilmesi için teşebbüse geçince S.S.C.B. tarafından desteklendi. Atatürk, Dördüncü Büyük kurultayı açış konuşmasında S.S.C.B.'nin bu hareketinden duyduğu memnunluğu «son günlerde Boğazlar meselesini ortaya koyduğumuz zaman Sovyetler'in bizim tezimizdeki doğruluğu ve haklılığı bildirmiş olmaları türk ulusunda yeni ve derin dostluk duyguları uyandırmıştır» sözleriyle belirtti. Türkiye, İkinci Dünya savaşı başlarında İngiltere, Fransa ve Rusya ile dostluk ilişkilerinin devamına önem verdi. İngiltere ve Fransa ile yapılan görüşmeler sonunda bir bildiri yayımladı (12 mayıs 1939). Bunda Akdeniz bölgesinde savaşa yol açabilecek bir saldırı halinde etkili bir şekilde işbirliği yapılacağı bildirildi. Bunun yayımlanmasından kısa bir süre sonra S.S.C.B., Almanya ile bir saldırmazlık antlaşması imzaladı. Türkiye, hem İngiltere, Fransa, hem

«Serdlov» tipi 15 000 tonluk «Ordjonikidze» kruvazörü (1950)

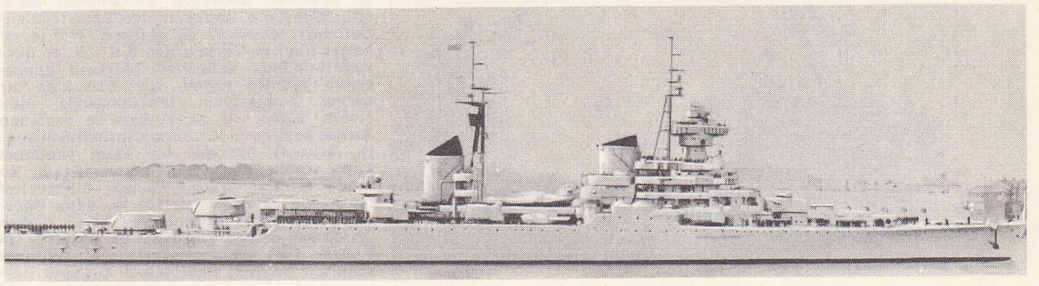

Foto. A.P.N., Keystone (LAROUSSE)

de S.S.C.B. ile dostluğunu devam ettirmek istiyordu. Türk dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu bu amaçla Moskova'ya gitti (25 eylül 1939). Yapılan görüşmelerde 1925 tarihli Türk-Sovyet karşılıklı yardım antlaşmasının ve Montrö antlaşmasının devam etmesi esasına dayanan bir antlaşma tasarısı hazırlandı; fakat alman dışişleri bakanı Von Ribbentrop'un 28 eylülde Moskova'ya giderek sovyet devlet adamlarıyle görüşmeler yapmasından sonra S.S.C.B.'nin tutumu değişti ve Sovyetler yeni teklif lerde bulundular: 1. Boğazlar'ın ortak savunulması için bir antlaşma imzalanması; 2. Türkiye ile imzalanacak olan antlaşmaya S.S.C.B.'yi Almanya ile silâhlı bir çatışmaya sürüklemeyeceği kaydının konulması; 3. Montrö antlaşmasına Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazlar'ın her zaman için kapalı olmasını öngören bir değişikliğin getirilmesi; 4. S.S.C.B.'nin Besarabya'yı ve Bulgaristan'ın Dobruca'yı ele geçirmeleri halinde Türkiye'nin tarafsız kalması. Bu teklifler, Saraçoğlu tarafından kabul edilmedi ve türk dışişleri bakanı Moskova'dan ayrıldı. Bir süre sonra da Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifak yaptı; bunda savaş Akdeniz'e geçerse, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya yardım edeceği; buna karşılık Türkiye bir avrupa devletinin saldırısına uğrarsa İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye yardım edeceği öngörülüyordu. Bu antlaşmaya rağmen Türkiye S.S.C.B. ile arasını bozmak istemediğinden söz konusu antlaşmadan doğan taahhütlerin Türkiye'yi S.S.C.B.'ye karşı savaşa sürüklemeyeceği kaydını koydurdu. Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ile anlaşmasından sonra Rusya ile Almanya arasında yapılan görüşmelerde Türkiye de pazarlık konusu oldu. Almanya S.S.C.B.'yi İngiltere ve Fransa'ya karşı kendi tarafına çekebilmek için Sovyetlerin Boğazlara yerleşmesini destekleyeceğini bildirdi; fakat bu görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Bir süre sonra da Almanya bütün Balkanlar'ı istilâ etti. Bu yeni alman saldırıları karşısında Türkiye ve S.S.C.B. bir saldırmazlık bildirisi yayımladılar; bunda 1925 antlaşması teyit edildi ve Türkiye bir saldırıya uğrarsa S.S.C.B.'nin tarafsız kalacağı ilân edildi (24 mart 1941). Bu antlaşmadan bir süre sonra S.S.C.B. de Almanların saldırısına uğradı. S.S.C.B., İngiltere ve A.B.D., Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaş açmak için zorladılarsa da bir sonuç alamadılar. İkinci Dünya savaşının sonlarına doğru müttefikler arasında yapılan görüşmelerde Türkiye'yi de ilgilendiren konular ele alındı. Ocak 1945'te S.S.C.B. Boğazlar meselesi üstündeki görüşünü İngiltere'ye bildirdi ve Churchill bu konuda ülkesinin S.S.C.B.'yi destekleyeceğini söyledi. Yalta konferansında da aynı konu ortaya atıldıysa da ayrıntılı görüşmeler olmadı. 19 Mart 1945'te S.S.C.B. dışişleri bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova elçisine, 17 aralık 1925'te imzalanan ve süresi 7 kasım 1945'te bitecek olan, türk-sovyet dostluk ve saldırmazlık antlaşmasını feshetmek istediğini bildirdi. Haziran 1945'te de S.S.C.B. ile Türkiye arasında yeni bir antlaşmanın imzalanması için: a) türk-rus doğu sınırında değişiklik yapılması; b) bir saldırı karşısında ortak savunmayı sağlamak üzere Boğazlar'da Rusya'ya üsler verilmesi; c) Montrö antlaşmasının yeniden gözden geçirilmesi, şartlarını ileri sürdü. Türkiye S.S.C.B.'nin ilk iki isteğini reddetti. İngiltere, bu isteklerin Potsdam konferansına kadar ertelenmesini istedi. S.S.C.B.'nin bu istekleri İngiltere, A.B.D., S.S.C.B. arasında yapılan Potsdam konferansında ele alındı. İngiltere, S.S.C.B.'nin Türkiye'den toprak isteklerinin yalnız bu iki devleti ilgilendirdiğini ve onların arasında yapılacak görüşmelerde çözümlenmesini; Boğazlar meselesinin de bütün dünyayı ilgilendiren bir mesele olduğunu savundu. Boğazlar meselesi Potsdam görüşmelerinde kesin bir sonuca bağlanamadı. S.S.C.B., Türkiye, A.B.D. ve İngiltere'ye Boğazlar konusunda yeni bir nota verdi (7 ağustos 1946). Bu nota a) Boğazlar'ın bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine devamlı olarak açık tutulması; b) Boğazlar'ın Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin geçişine devamlı olarak açık tutulması; c) bazı özel durumlar dışında Boğazlar'ın Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı olması; ç) Boğazlar'dan geçiş için yeni bir rejimin kurulması ve geçişin Türkiye ve Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin yetkisi içinde olması; d) Boğazlar'ın öteki devletler tarafından Karadeniz'de kıyısı olan devletler aleyhine kullanılmasının önüne geçmek için ortak olarak savunulması» şeklindeydi. Türkiye, 22 ağustos 1946'da Rusya'ya verdiği notada Montrö antlaşmasının savaş ve ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçişiyle ilgili hükümlerinde bazı değişiklikler yapılabileceğini kabul etmekle birlikte bunun dışında kalan isteklerini reddetti. S.S.C.B. 24 eylül 1946'da Türkiye'ye ikinci bir nota daha verdi. Bu notada Boğazlar ile ilgili rejimin Türkiye ve Karadeniz'de kıyısı olan devletler tarafından kararlaştırılması ve Boğazlar'ın Türkiye ile S.S.C.B. tarafından ortak savunulması görüşlerini tekrarladı; bu istek de kabul edilmedi (18 ekim 1946); fakat S.S.C.B. isteklerini kabul ettirmek için herhangi bir teşebbüse geçmedi. Türkiye, NATO'ya katılınca (1951), S.S.C.B. bunu sadece protesto etmekle yetindi.

S.S.C.B. Stalin'in ölümünden sonra Türkiye ile eski dostça ilişkilerini kurmak için teşebbüse geçti. 30 Mayıs 1953'te Türkiye üstündeki toprak isteklerinden vaz geçtiğini, Boğazlar rejimi hakkında daha önce belirtmiş olduğu görüşlerini değiştirdiğini ve Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurmak istediğini bildirdi. Türkiye S.S.C.B.'nin bu davranışını karşılıksız bıraktı. Ancak 1956'da Türk Hava kuvvetleri kumandanı orgeneral Fevzi Uçaner, 1959'da sağlık bakanı Lütfi Kırdar, S.S.C.B.'yi ziyaret etti. Nisan 1960'ta iki ülke başkanlarının karşılıklı ziyarette bulunacakları bildirildi. 27 Mayıs devrimi Türkiye başbakanının Rusya'yı ziyaretine engel olduysa da her iki ülke arasındaki temaslar devam etti. Kruşçev, başbakan Cemal Gürsel'e gönderdiği bir mektupta, her iki ülke arasında dostluğun kurulmasını teklif etti. 1920'lerde başlayan dostluğun canlandırılması yolundaki ilk gelişme, 1945'te yıkılmış olan ve Türkiye'den S.S.C.B.'ye hayvan ihracında kullanılan Markara köprüsünün yeniden yapımı için Erivan'da bir karma komisyonun toplanmasıyle oldu (1962). Ertesi yıl da Ankara'da toplanan karma komisyon Markara köprüsünden sonra Arpaçay üzerinde bir baraj yapımına karar verdi. Köprü 1963'te tamamlandı. Bu arada taraflar arasındaki mal mübadelesi hacmi de artmağa başladı ve daha önceleri yaklş. 8 000 000 dolarken 1964 - 1965'te 31 500 000 dolara yükseldi. 29 Mayıs - 14 haziran 1963 tarihleri arasında Cumhuriyet senatosu başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında bir parlamento heyeti, 1964'te dışişleri bakanı Feridun Cemal Erkin S. S.C.B.'yi ziyaret etti. Dışişleri bakanının bu ziyareti sırasında ticarî ilişkilerin arttırılması kararlaştırıldı ve bir kültür antlaşması imzalandı. 1964'te Kıbrıs olaylarına Türkiye'nin sınırlı bir askerî müdahalede bulunması S.S.C.B. tarafından tepkiyle karşılandı ve başbakan Kruşçev, Türkiye başbakanı İnönü'ye gönderdiği bir mektupta (9 ağustos 1964), Kıbrıs'ın toprak bütünlüğüne müdahalenin hoş görülemeyeceğini bildirdi; İnönü verdiği cevapta olayın bir dış müdahale olmadığını, sadece milletlerarası antlaşmalardan doğan hukukî hakların kullanıldığını belirtti. Türkiye Kıbrıs'taki durumun S.S.C.B. yöneticileri tarafından daha açık bir şekilde anlaşılması için dışişleri bakanı Feridun Cemal Erkin'i Moskova'ya gönderdi (31 ekim 1964). Bu ziyaret sonunda yayımlanan ortak bildiride Kıbrıs'ta iki ayrı cemaatin varlığı ve adada barışın korunmasında cemaatlerin kanunî haklarına uyulması gerektiği belirtildi; bu görüş birliği, taraflar arasında yeni bir dostluk anlayışının doğmasına yardımcı oldu. Daha sonra Sovyetler Yüksek Şûra Başkanlık divanı üyesi N. V. Podgorni başkanlığındaki heyet, Suat Hayri Ürgüplü'nün ziyaretini, dışişleri bakanı A. Gromiko da, Ferdun Cemal Erkin'in ziyaretini iade etti (1965); aynı yıl Suat Hayri Ürgüplü, başbakan olarak S.S.C.B.'ye gitti. İktisadî ilişkilerin yeniden artması görüşü de bu sırada ortaya atıldı. Sekiz ay kadar sonra yüksek kademede uzmanlardan kurulu bir türk heyeti incelemeler yapmak üzere Moskova'ya çağrıldı (1966). Uzmanların çalışmaları devam ederken resmî ziyaretler çoğaldı: T.B.M.M. başkanı Ferruh Bozbeyli başkanlığında yeni bir parlamento heyeti S.S.C.B.'ye gitti (1966); S.S.C.B. dış ticaret bakanı N. S. Patoliçere Ankara'ya geldi (1966); başbakan A. N. Kosigin, Suat Hayri Ürgüplü'nün ziyaretini iade etti (1966). İktisadî konulardaki çalışmalar bitirildi ve Moskova'da bir protokol imzalandı (25 mart 1967). Buna göre S.S.C.B. Türkiye'ye 200 milyon dolarlık bir kredi açacaktı. Bu krediyle Türkiye'de bir rafineri (İzmir, Aliağa), bir asit sülfürik fabrikası (Bandırma), bir lif levha fabrikası (Artvin), bir alüminyum tesisi (seydişehir) ve demir-çelik tesisleri (İskenderun) kurulması öngörülüyordu. Kredi 15 yıl vadeli, yüzde 2,5 faizli olacak, Türkiye, borcunun yüzde 60'ını tütün, fındık, meyve, canlı hayvan, pamuk, yün, ayakkabı ve tarım ürünleri ihraç ederek ödeyecekti. Daha sonra demir-çelik tesisleri için ayrılan döviz, ihtiyacı karşılamayınca 10 yıl vadeli ve yüzde 2,5 faizli, 113 700 000 dolarlık yeni bir kredi ve ayrıca özel kliring tertibinden 45 400 000 dolarlık bir kredi anlaşması yapıldı (1970). Kredi anlaşmalarına dayalı projelerin gerçekleştirilmesi için çalışmalar devam ederken taraflar arasında karşılıklı yeni ziyaretler oldu: başbakan Süleyman Demirel S.S.C.B.'ye gitti (1967); dışişleri bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Moskova'ya ayrı bir ziyaret yaptı (1968); cumhurbaşkanı Cevdet Sunay S.S.C.B.'ye on günlük bir ziyarette bulundu (1969), S.S.C.B. dışişleri bakan yardımcısı V. M. Vinogradov, Ankara'ya geldi (1970). S.S.C.B. devlet başkanı N. V. Podgorni, Sunay'ın ziyaretini iade etti (1972).

Askerî tarih

● *Savunma ve ordu, 1918-1939.* Çarlık ordusunun (bk. RUSYA, *Askerî tarih)* yerini alan Kızılordu, 1918 ocağında devrim çalkantısı içindeki ülkenin Almanya ile savaştığı sırada kuruldu. Brest-Litovsk barışından sonra ve 1922'ye kadar ordu, dört yıl süre ile, Ukrayna, Don, Kafkas ve Uzakdoğu cephelerinde, müttefiklerden de yardım gören Kolçak, Denikin ve Vrangel emrindeki Beyazordularla çetin muharebeler yaptı. 1920'de Polonya-Sovyet savaşıyle sovyet ordusu ilk milletlerarası savaşına girdi. Ordunun kadroları (Voroşilov, Budyonnıy, Tuhaçevskiy v.b.), savaş anlayışı ve doktrini bu savaş sırasında meydana geldi. Rapallo anlaşması sayesinde 1922-1930 arası alman genelkurmayının gizli ve etkili desteğiyle Reichswehr'in öğretmen ve teknisyenlerinden yararlandı. (Bk. ALMANYA, *Askerî tarih.*) 1918-1924

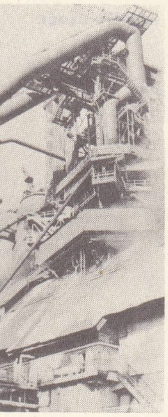

Temir-Tau'da (Kazakistan) demir-çelik fabrikası

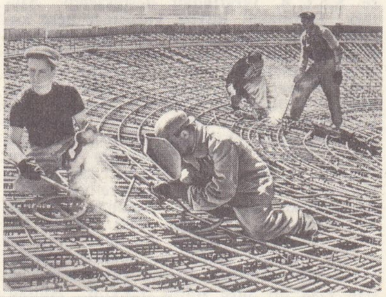

Pavlodar alüminyum fabrikası bir atelyenin montajı

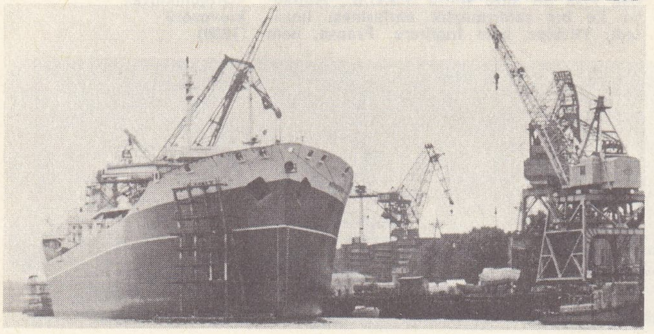

Leningrad'da tersane, «Maurice-Thorez» tankerinin inşası

Foto. A.P.N. (LAROUSSE)

İnönü, Sovyet Parlamento heyeti ve başkanı Podgorni ile (2 ocak 1965)

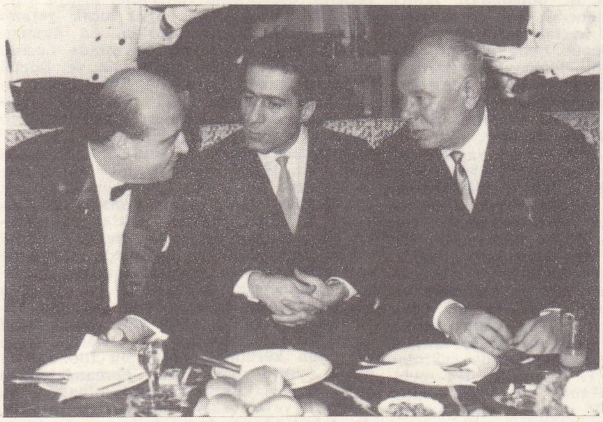
S. Demirel Podgorni ile (13 ocak 1965)

sovyet dışişleri bakanı Gromiko, S. Demirel, H. Işık, Zeren, C. Bilgehan, S. Hayri Ürgüplü (18 mayıs 1965)

Arası savaş komiseri olan Troçki, yeni orduyu mecburî (fakat sınıflara göre değişik süreli) askerlik temelinde teşkilâtlandırdı. Kadrolar meselesi bir yandan çarlık ordusunun 40 000 subay ve 220 000 astsubayıyle, öte yandan da birçok askerî okul (1939'da kara ordusu için 63 okul) açılmasıyle çözüldü. Bunların en meşhurları olan Voroşilov ve Frunze akademileri sovyet askerî doktrinini kurdular; bu doktrin Clausewitz'in alman teorilerinin (Lenin tarafından yayıldı), marksizm-leninizm kurallarının ve geleneksel rus stratejisi verilerinin karışımıdır. Partinin ordu kumanda kademelerine hâkimiyeti başlangıçtan itibaren her kademede «siyasî komiserlikler» meydana getirilerek ve devamlı «temizlikler» yapılarak sağlandı. Stalin'in yaptırdığı kanlı temizlikte, 1937-1938 arası generallerin yüzde 55'i (bu arada genelkurmay başkanı Tuhaçevskiy) ve 30 000'den çok subay ortadan kaldırıldı. Askerî eğitim işi 1939'da 20 milyon üyesi olan Osoavyahim teşkilâtına verilmişti.

1939-1945. İspanya İç savaşı Kızılordu'nun verimli deneyler yapmasına imkân verdiyse de, İkinci Dünya savaşı S.S.C.B.'yi askerî teşkilâtlanmanın tam ortasında yakaladı; özellikle Finlandiya'daki başarısızlıklar bununla açıklanabilir. Sovyet kuvvetleri (150 piyade tümeni, 50 zırhlı tugay) 1941'de Almanları Moskova önünde durdurmayı başardı; fakat Wehrmacht'ın 1943'te ülke nüfusunun yüzde 20'sinin yaşadığı toprakları işgaline engel olamadı. Yani 1944-1945'teki anglosaksonların yardımlarıyle desteklenen kalkınma, büyük ölçüde zarar görmüş bir savaş potansiyeline dayanılarak gerçekleştirildi. Bk. *İkinci* DÜNYA SAVAŞI. 1945 Zaferi ülkenin bütün alanlardaki büyük çabasının sonucudur. 1941'den itibaren savaşın yönetimi Stalin'in elinde toplandı; Stalin'in yardımcısı Şapoşnikov kısa süre içinde yetenekli bir kurmay heyetini iş başına getirmeyi başardı. Ekonomi alanında üretim azamîye yükseltildi. 1943'te ve 1944'te ordulara 30 000 tank, 40 000 uçak ve 360 000 top teslim edildi. Sovyet orduları, Wehrmacht'ın en büyük kısmına karşı koymak zorunda olduklarından (haziran 1944'ten sonra bile alman tümenlerinin üçte ikisi Doğu'da çarpışmaktaydı) 2 000 km'yi aşan bir cephe üzerinde ancak mevcutlarının çokluğu sayesinde tutunabildiler (1944'te 400 tümen); nüfus fazlalığı her yıl 800 000 gencin fabrikakalara çağrılmasına imkân verdi. Ayrıca maneviyatı yükseltmek için Stalin, rus vatanseverliğinin geleneklerine başvurmaktan da çekinmedi: 1939'da rütbeler yeniden kondu, 1942'de siyasî komiserlik kaldırıldı.

Savaş sonunda Kızılordu (1946'da Sovyet ordusu adını aldı) her tarafta eski rus topraklarını geri almış, üstelik bu topraklara Ren nehrinin 200 km yakınına kadar uzanan bir emniyet şeriti de eklemişti.

1945-1965. 1945'ten sonra S.S.C.B.'nin askerî çabalarında teknik alanda nükleer silâhlar yapma ve geliştirme, stratejik alanda ise Batı dünyasına karşı dünya ölçüsünde güçlülük siyasetini destekleyecek («üçüncü dünya» devletlerinin gelişmesine dolaylı veya dolaysız müdahale gibi) bir kuvvet sistemine sahip olma isteği ağır bastı. S.S.C.B., 1960'tan sonra A.B.D.'nin atom gücü karşısında bir denge unsuru haline gelen nükleer bir güce sahip oldu. Daha 1949'da (Atlantik paktının imzalandığı tarih), A.B.D.'nin bu konudaki tekeli, ilk sovyet atom bombasının patlatılmasıyle sona erdi. 1953'te Malenkov, ülkesinde termonükleer bomba yapılmış olduğunu bildirdi. Aynı yıl Stalin'in ölmesi, yüksek kumanda heyetinin Jukov'un teşvikiyle her türlü dogmatizmden korunarak sovyet ordusunda köklü bir değişikliğe imkân verdi. Büyük kütle ordusunun yerini günden güne modern donatımlı oynak bir kuvvet aldı. 1957'de Moskova'daki geçit töreninde ilk güdümlü mermi birlikleri görüldü; ancak, 1956-1961 arasında 2 milyon kişiye indirilen kara ordusu, üç yıl hizmetle yükümlü 1 600 000 kişiye düşürüldü. Tümen sayısı da 180'den 125'e indirildi; fakat 35 000 tank ve 10 000 uçakla desteklenen bu 125 tümen tamamıyle motorize veya zırhlıdır ve nükleer savaşa katlanabilecek güçtedir. 1946'da yeniden konulan siyasî komiserlik, 1955'te bölük kademesinden kaldırıldı, fakat orduda parti üyelerinin sayısı devamlı olarak arttı ve 1957'de Jukov'un yerini Malinovskiy'in alması siyasî idarecilerin silâhlı kuvvetlerde üstünlüğünü sağladı. Bu dönemde teknik ilerlemeler gerçekleştirildi. 1956'dan sonra Kruşçev, Süveyş buhranı sırasında sovyet füzeleri kullanmak tehdidini ileri sürecek kadar kendini güçlü hissetti. 1957'de ilk «Sputnik» atıldı ve 1961'de «Vostok» ilk kozmonotu taşıyarak uzay devrini açtı. 1960'ta büyük taktik (25-1 300 km menzilli nükleer imlâ haklı güdümlü mermiler) ve stratejik birlikler meydana getiren füze sınıfı (güdümlü mermiler) kuruldu. Bunlar S.S.C.B.'nin vurucu gücü olan İ.C.B.M. (13 000 km menzilli), İ.R.B.M. (1 500-300 km menzilli) tiplerine dayanan kıtalararası güdümlü mermilerdir. Üç yıllık bir duraklamadan sonra 1961'de güçlü termonükleer bombalarla atom denemelerine yeniden başlandı. Bu devrimin yanı sıra ordu, sovyet siyasetinin hizmetine girdi: Varşova paktının imzalanması (1955) ile somutlaşan Doğu Avrupa'daki uydu devletler ordularının (67 tümen) kontrolunun artması. Bu kontrol bazen, Berlin'de (1949 ve 1956), Polonya'da (Rokosovskiy'in 1956'da geri alınması) ve Macaristan'da olduğu gibi ciddî güçlüklerle karşılaştı (Macaristan'da halk ordusunun ayaklanması üzerine Sovyetler zırhlı kuvvetleriyle Budapeşte'ye sert bir şekilde müdahale ettiler [1956]). Ayrıca S.S.C.B. (veya uyduları) gerek Çin'e, gerek azgelişmiş ülkelere önemli askerî yardımlarda (1956-1957'de Mısır'a, 1961-1962'de Fas'a ve Küba'ya silâh yardımı) bulundu. Sovyet kuvvetleri, ordu grupları veya cepheler halinde Almanya'da, Polonya'da, Macaris-

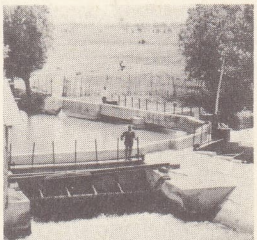
Merkezî Asya'da sulama kanalları

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; A.P.N. (LAROUSSE)

Leonid Brejnev ve Janos Kadar Macaristan'a resmî ziyaret sırasında (şubat 1965)

S.S.C.B. Yüksek şurasının toplantısı (nisan 1967) soldan sağa: İ. Andropov, A. Pelşe, G. Voronov, M. Suslov, A.N. Şelepin, N. Podgorni, K. Mazurov, A. Kosigin, L. Brejnev, A. Kirilenko, D. Polyanskiy

Aleksey N. Kosigin

tan'da, Sovyetler birliğinin batısında (3 cephe) ve güneyinde (Tiflis ve Taşkent), Ukrayna'da (Çita) toplanmıştır. Bu kuvvetler, 17 askerî bölge çerçevesi içinde 8 milyon üyeyi içine alan ve sivil korunmayı sağlamakla görevli olan askerlik öncesi ve sonrası bir teşkilâta (Dosaaf) dayanır. Genel strateji hizmetinde, siyasetinin yerine getirilmesine yardımcı araçların tümünü kullanmak yeteneğine sahip tek devlet olan Sovyet Rusya, askerî potansiyelini modern teknik seviyesine eriştirmiştir ve bu kuvveti kullanma isteğini ilân etmekten çekinmemektedir: 1962'de mareşal Sokolovskiy, strateji üstüne resmî bir eserde Amerika'nın sınırlı savaş düşüncesini reddetti ve zaferi kazanmak için «temel araç» olarak termonükleer kuvvetin kullanılmasını öğütledi. A.B.D. ve S.S.C.B.'nin nükleer potansiyelleri arasında gerçekleştirilen denge ve Çin ile ilişkilerinin güçleşmesi S.S.C.B.'yi ağustos 1963'te Moskova'da A.B.D. ve Büyük Britanya ile yeni atom denemelerini yasaklayan (yeraltı deneyleri dışında) bir antlaşma imzalamağa yöneltti.

1963'ten sonra S.S.C.B. nükleer bir savaşa uygun hale getirebilmek için ordularını ve silâhlarını devamlı olarak modernleştirdi; bu çalışmalar özellikle kitle halinde imha silâhlarını kapsıyordu; ama yalnız klasik silâhların kullanılacağı muharebeler faraziyesi de ihmal edilmedi.

1966'da silâh altına 3 milyona yakın askeri olan S.S.C.B., 7 milyonu seferber edebilecek durumdaydı ve 13,4 milyar rublelik askerî bütçesi, millî bütçenin yüzde 12,6'sını temsil ediyordu. Savunma bakanına yardım eden «Askerî Savunma kurulu» partinin ve hükûmetin verdiği direktifleri yerine getirmekle sorumlu bir organizmadır; bu kurulun emrinde, silâhlı kuvvetlerin sevk ve idaresiyle görevli bir «Genelkurmay başkanlığı» vardır. Silâhlı kuvvetler beş büyük kumandanlığa bölünmüştür: *Stratejik Güdümlü Mermiler kumandanlığı, Hava Savunma kumandanlığı, Kara Kuvvetleri kumandanlığı, Hava Kuvvetleri kumandanlığı* ve *Deniz Kuvvetleri kumandanlığı;* bu kuvvetlere Varşova paktı kuvvetleri de ekleniyordu.

Lojistik sistemi esnekleştirmek ve ihtiyaçları çok fazla olan güdümlü mermi birliklerine gerekli önceliği sağlayabilmek için doğrudan doğruya Savunma bakanlığına bağlı bir geri hatlar müdürlüğü kuruldu.

Gerçekten silâhlanma çabasından en çok güdümlü mermi birlikleri yararlandı ve sayıları artırıldı. Bunlar ordunun en seçme birlikleridir. 1966'da ordunun nükleer gücü 12 000 megaton olarak tahmin edildi; ayrıca askerî bilgi, haberleşme ve denizaltılar için seyir uyduları da kapsıyordu.

1967'nin sonunda, askere almada yeni bir kanun kabul edildi. Bu kanun özellikle, mecburî askerlik hizmeti süresinden bir yıl indirmeyi ön görüyordu; böylece askerlik süresi, kara ve hava ordularında iki yıla ve deniz kuvvetlerinde üç yıla indirildi; ayrıca tecil sayısı azaltıldı ve on altı yaşından itibaren herkes için mecburî askerliğe hazırlık sistemi kondu.

● *Deniz kuvvetleri.* Başka işlerle uğraşan Sovyetler deniz kuvvetlerini uzun süre ihmal etti. 1937'den sonra amiral Kuznetsov deniz kuvvetlerini kalkındırmağa çalıştıysa da, S.S.C.B. donanması İkinci Dünya savaşında önemli rol oynamadı. 1945'ten sonra ise tersine S.S.C.B. deniz kuvvetlerine çok büyük çaba harcadı. Bu çaba rus idarecilerinin ülkeyi kara sınırları içinde kalmaktan kurtarıp kamuoyunu denizleraşırı bir gelişmeye hazırlamak (Millî Donanma günleri, 1962'de oramiral rütbesinin yaratılması) isteğine dayanır.

1946'dan sonraki savaş gemisi yapma çabası sovyet donanmasına 1952'den sonra hizmete giren gemilerle 1965'te 180 000 tonluk modern gemi sağladı. Böylece sovyet donanması dünyanın ikinci donanması (A.B.D. donanmasının dörtte birine eşit, ingiliz donanmasının iki katı) haline geldi. Önce klasik denizaltı yapımına ağırlık verildi (yaklş. 350 denizaltı ile dünyanın en büyük denizaltı filosu); buna karşılık uçak gemisi yapılmamış ve 4 000 kadar denizhava uçağı (dörtte üçü reaktörlü) karada üslenmiştir. Su üstü kuvvetlerinin çekirdeği «Sverdlov» tipi 17 kruvazör, 110 muhrip (3 300 tonluk *Skoriy* ve 3 800 tonluk *Kotlin* sınıfı) ve 75 refakat muhribinden (1 200-1 500 tonluk) meydana gelir. Ayrıca S.S.C.B. 1960'a doğru atom denizaltıları yapmağa başladı (1965'te 10-15 geminin hizmete girdiği sanılır) ve kruvazörlerle muhripler yavaş yavaş 600-2 000 km menzilli güdümlü füzelerle donatıldı. Bununla beraber deniz kuvvetlerini (1965'te 450 000 kişi) dört ayrı denize dağıtma mecburiyeti (Kuzey Buz denizi, Baltık, Karadeniz, Uzakdoğu, başlıca üsler: Murmansk, Kronştadt, Sivastopol, Vladivostok) bu gücü sınırlar. Bu yüzden filolar Arktik ve Büyük Okyanus'ta toplanan çok güçlü bir lojistik destek kuvveti kurulmasına rağmen nispeten tecrit edilmiştir. 1966'da yaklaşık olarak 450 000 kişiden meydana gelen deniz kuvvetleri 20 kadar kruvazör, 100 kadar muhrip, 300 kadar refakat gemisi, 1 000 kadar mayın tarama gemisi ile torpil veya güdümlü mermi atan 450'den çok denizaltıyı kapsıyordu. Dünyada birinci olan bu denizaltı filosunda, özel nükleer mermi atan otuz kadar denizaltı vardı ve bunun on kadarı balistik güdümlü mermilerle silâhlandırılmıştı; ayrıca klasik itişli bazı denizaltılarda (yaklaşık olarak otuz beş denizaltı) balistik güdümlü mermilerle veya menzili sınırlı mermilerle donatılmıştı. 1967'de, deniz piyade kuvvetleri yeniden kurularak gemiler, hem karada hem denizde giden tanklar ve zırhlı araçlarla donatıldı. Ayrıca özellikle Akdeniz'de, bir müdahale filosunun çekirdeğini meydana getirecek olan iki helikopter gemisinin yapımına başlandı. 1967 Haziranında İsrail-Arap savaşı sonunda sovyet deniz kuvvetlerine Mısır'ın Port-Sait ve İskenderiye üslerinden yararlanma konusunda bazı kolaylıklar sağlandı.

● *Hava kuvvetleri.* S.S.C.B. topraklarının genişliği önemli bir hava kuvveti kurulmasını gerektiriyordu. Büyük mühendisler (Tupolev, Yakovlev, Lavoçkin) ve Alman genelkurmayının yardımı, hava ordusunun kurulmasına büyük ölçüde katkıda bulundu. Daha 1930'da kara birliklerinden askerleri toplu halde paraşütle indiren sovyet havacılığı, önemini ve kara kuvvetlerini destekleme yönelimini ortaya koydu. 1930'da girişilen büyük uçak yapımı çabası, S.S.C.B.'nin 1939'da, üç kumandanlığa bağlı (1941-1942 Savaşında önemli rol oynayan Baltık, Karadeniz ve Büyük Okyanus kumandanlıkları) 6 000 kadar uçak hazırlanmasına imkân verdi. O tarihten sonra hava kuvvetleri özellikle partizan gruplarının ikmal işlerinde ve bu gruplarla Genelkurmay arasındaki bağlantıda kullanıldı. 1945'e kadar, başlıca görevi kara savaşına katılmak olan hava kuvvetleri bu alanda büyük başarı sağladı. 1945'ten sonra S.S.C.B. nükleer silâhlar ve roketler alanındaki çabalarına paralel olarak askerî havacılığı da geliştirdi. Özellikle reaktörlerin birim güçleri alanındaki büyük gelişmelerin desteklediği bu siyasetin ilk sonucu üç hava ordusu arasında bölüşülen ve 1963'te 1 500 veya 1 800 uçağı kapsayan tam donatımlı bir stratejik hava filosunun kurulması oldu. Bu filonun yanında, hava savunması kumandanlığına bağlı bir avcı filosu ve bağlı olduğu ordu grupları veya askerî bölgeler çerçevesinde taktik hava kuvvetleri (av uçakları, av-bombardıman uçakları, hafif bombardıman uçakları) sovyet hava potansiyelinin temelini meydana getirir. Ayrıca ticaret filosunun hızla modernleştirilmesi ve hava nakliyatının devamlı olarak gelişmesi, sovyet kumanda heyetinin, kuvvetlerin hareket kabiliyetini artırma isteğini ortaya koyar. Bu kuvvetler malzemesi (özellikle ağır helikopterler, nakliye uçakları v.b.) devamlı olarak yenilenen üç havadan indirme tümeninden meydana gelir.

1966'da 750 000 kişi kadar olan hava kuvvetleri yaklaşık olarak 11 000 askerî uçağı ve gerektiğinde askerî hale getirilebilecek 2 000 sivil uçağı kapsıyordu.

Hava savunmasına 4 000 kadar önleme uçağı; taktik hava kuvvetlerine 4 500 av ve hafif bombardıman uçağı ve stratejik hava kuvvetlerine 1 000'den çok orta ve ağır bombardıman uçağı ayrılmıştır. S.S.C.B.'nin ve uydu devletlerin topraklarının (Kuril adaları dahil) tümünü çevreleyen bir radar zinciriyle donatılmış olan Sovyet havacılığının alt yapısı da güçlüdür.

KURUMLAR

5 Aralık 1936 tarihli temel kanun hükümlerine göre, S.S.C.B.'nin siyasî temelini, işçi milletvekillerinin sovyetleri, iktisadî temelini de sosyalist ekonomi sistemi ve üretim araç ve âletlerinin sosyalist mülkiyeti meydana getirir. Sosyalist ekonomi sistemi yanında, kanun köylülerin ve zanaatçıların kişisel çalışmasına dayanan ve başkasının emeğini sömürme imkânına sahip olmayan küçük özel ekonomileri de kabul eder. Vatandaşların çalışmalarından doğan gelirlerin ve birikimlerin mülkiyetini, oturdukları evin mülkiyetini, günlük eşyanın ve ev eşyasının mülkiyetini, kişisel ihtiyaçlar için ve rahat bir yaşam için kullanılan eşyanın mülkiyetini ve kişisel mülkiyetin miras hakkını himaye eder. Çalışmak, eli ayağı tutan her vatandaş için, bir onur meselesidir. Grev hakkı tanınmamıştır.

Foto. Camera-Press (LAROUSSE)

On beş federe cumhuriyetin her birinin kendi anayasası vardır ve bu cumhuriyetler birliğe ait alanlar dışında belli bir dereceye kadar muhtariyete sahiptir. Birliğe ait olan alanlar ise, dışişleri, millî savunma, para ve kredi, devlet güvenliği, iktisadî planlama, dış ticaret, ulaşım ve haberleşme, evlilik ve aile mevzuatı v.b. konulardır. (Bk. *Beşerî ve iktisadî coğrafya* bölümü.)

S. S. C. B. *Yüksek sovyeti* iki meclisten meydana gelir. Seçim bölgeleri çerçevesinde seçilen *Birlik sovyeti* ile federe cumhuriyetler, muhtar bölgeler ve millî idare çevreleri çerçevesinde seçilen *Halklar sovyeti.* Dört yıl için genel seçim sistemiyle seçilen Yüksek sovyet, Birliğe ait olan ve gerek devlet başkanı görevlerini yerine getiren kollejyal organın yani *Yüksek Sovyet prezidyumu*'nun (1 başkan, 16 başkan yardımcısı ve 15 üyeden meydana gelir; iki meclisin ortak bir toplantısında seçilir), gerek yüksek yönetim ve icra organı olan *Birlik Bakanlar konseyi*'nin yetkilerine girmeyen bütün haklara sahiptir. Bu son konsey, iki meclisin ortak bir toplantısı sırasında kurulur; Yüksek sovyet ve (iki toplanma süresi arasında) Yüksek Sovyet prezidyumu karşısında sorumludur. Her federe cumhuriyetin Bakanlar kurulu başkanı Birlik Bakanlar konseyinin tabiî üyesidir.

EDEBİYAT

Bk. RUS. 1953 Yılında Stalin'in ölümüyle birlikte, edebiyatta köklü bir yenileşme hareketinin şartları da ortaya çıkmış oldu. Rusya'nın duyduğu belli belirsiz kurtuluş duygusunu yansıtan Ehrenburg'un *Buzlar Çözülürken*'i (Ottepel), bu yenileşmenin ilk işaretiydi. Bürokratik yönetimin ve toplama kampları rejiminin içyüzünü açığa vuran Vladimir Dudintsev'in (doğ. 1918) romanlarında ve Aleksandr Soljenitsin'in (doğ. 1918) hikâyelerinde bu duygu daha da belirginleşti.

Aleksandr Tvardovskiy'in (doğ. 1910) yönetimindeki *Noviy Mir* dergisi, *Oktyabr* dergisinde dile gelen ve Boris Pasternak'a Nobel ödülünün verilmesi dolayısıyle sert bir şekilde ortaya çıkan siyasî ve edebî kalıpçılığa karşı yazarların yeni özlem ve isteklerini savundu.

Çağdaş sovyet edebiyatında belli başlı iki akım göze çarpmaktadır: son yıllara kadar yasaklanmış konuları (savaşın getirdiği felâketler, polis baskısı, gençliğin ve kır hayatının meseleleri) ele alan ve Vera Panova'nın (doğ. 1905), Viktor Nekrasov'un (doğ. 1911), Vladimir Tendryakov'un (doğ. 1923), Vladimir Solouhin'in (doğ. 1924) roman ve hikâyelerinde kendini gösteren tasvirci ve tenkitçi bir gerçekçilikle 1920 yıllarının geleneğine bağlanan kişisel bir lirizm. Bu sonuncu akımın temsilcileri Bulat Okucava (doğ. 1924), Yevgeniy Yevtuşenko (doğ. 1933), Andrey Voznesenskiy (doğ. 1933), Viktor Sosnora (doğ. 1936) ve Bella Ahmadulina'dır (doğ. 1937). Üçüncü bir eğilim hicivle fantastik ilhamı birleştirmekte ve gizli edebî çevrelerde olduğu gibi Yevgeniya Guntsburg'un (doğ. 1907), Valeriy Tarsis'in (doğ. 1906) ve özellikle Yuliy Daniel ile Andrey Sinyavskiy'in eserlerinde dile gelmektedir. Bu son iki yazarın muhakemesi, sovyet aydınlarının tutku dolu birleşme isteğine nasıl karşı çıkıldığını ortaya koydu.

DİLBİLİM

Sovyetler birliğinde 180 kadar dil konuşulur. Bunların başlıcaları ülkenin siyaset ve yönetim bakımından bölünmesinin temelinde yer alır.

I — HİNT-AVRUPA DİLLERİ.

A. *İslav dilleri:*

1. *Asıl Rusça* veya *Büyük Rusça* özellikle Rusya federal cumhuriyetinde ayrıca bütün Sovyet Rusya topraklarında ana dil olarak 100 milyon kişi tarafından konuşulur, resmî dil ve edebiyat dili olarak kullanılır.

2. *Beyaz Rusça,* Beyaz Rusya'nın resmî dili, Beyaz Rusya'da ve Smolensk bölgesinde konuşulur;

3. *Ukrayna dili* veya *Küçük Rusça,* Ukrayna'nın resmî dili, Ukrayna'da ve bütün Sovyet Rusya'ya dağılmış topluluklar tarafından konuşulur;

B. *Baltık dilleri:*

1. *Litvanca,* resmî dil olarak kullanıldığı Litvanya cumhuriyetinde 3 milyon kişi tarafından konuşulur.

2. *Letçe,* resmî dil olduğu Letonya'da yaklaşık olarak bir buçuk milyon kişi tarafından konuşulur.

C. Bir latin dili olan *Moldavya dili* veya *Moldavya Rumencesi,* Moldavya cumhuriyetinde konuşulur ve yazılır.

D. *Osetçe* (*Osetya dili*) adlı İran dili Güney Osetya Muhtar cumhuriyetinde konuşulur.

E. *Ermenice,* Azerbaycan'da Yukarı Karabağ Muhtar bölgesinde, Ermenistan cumhuriyetinde ve bütün Kafkasya'da yaklaşık olarak 2 buçuk milyon kişi tarafından konuşulur.

II. URAL DİLLERİ.

A. *Fin-ugur dilleri.* a) *Fin dilleri:*

1. *Asıl Fince,* Karelya cumhuriyetinde ve Vyborg bölgesinde konuşulur.

2. *Karelya dili,* resmî dil olduğu Karelya cumhuriyetinde konuşulur;

3. *Estonya dili,* resmî dil olduğu Estonya cumhuriyetinde ve çevresindeki bölgelerde konuşulur.

4. *Mordovca,* resmî dil olduğu Mordovlar Muhtar cumhuriyetinde konuşulur.

5. *Mari dili* veya *Çeremisce,* Mariler, Başkırtlar ve Kazan Tatarları Muhtar cumhuriyetlerinde resmî dil olarak konuşulur;

6. a) *Votyak dili,* Udmurtlar Muhtar cumhuriyetinde (bu cumhuriyetin resmî dilidir) ve bazı kolonilerde konuşulur; b) bu dile akraba olan *Permiya dili;*

7. *Ziryen,* Komi Muhtar Sovyet Sosyalist cumhuriyetinde ve bu cumhuriyet çevresindeki çok geniş topraklar üzerinde konuşulur.

b) *Ugur dilleri:*

1. *Ostyak dili.* Hanty-Mansisk Muhtar bölgesinde konuşulur;

2. *Vogul,* aynı bölgede konuşulur.

B. *Samoyetçe,* Samoyetlerin (Sibirya halkı) dili.

III. TÜRK DİLLERİ, birbirine çok yakındır (Çuvaş Muhtar Millî cumhuriyetindeki *Çuvaşça* ve Yakuti Muhtar cumhuriyetindeki *Yakutça* dışında); Kazan Tatarları, Başkırtlar, Kırgızlar, Kazaklar, Uzbekler, Karakalpaklar, çeşitli Kafkas halkları, Azerbaycan Tatarları, Kakaslar, Altaylar'daki dağlılar ve Tuva Muhtar bölgesinde oturan halk tarafından konuşulur.

IV. BURYATLARIN MOĞOLCASI. Buryat-Moğol Muhtar cumhuriyetinde konuşulur.

V. EVENKİ TUNGUZCASI, Evenki millî çevresinde konuşulur.

VI. ESKİ ASYA DİLLERİ, başlıcaları aynı adları taşıyan millî idare bölümlerinde konuşulan *Çukça* ve *Koryak.*

VII. KAFKASYA DİLLERİ.

A. Kuzeybatıda:

1. *Çerkezce* veya *Adige dili,* Adigelerin muhtar topraklarında ve Çerkezler Muhtar bölgesinde konuşulur.

2. *Kabarda dili,* Kabarda-Bolkar Muhtar cumhuriyetinde konuşulur.

3. *Abhazca,* Abhazya'da ve çevresindeki bölgelerde konuşulur.

B. Kuzeydoğuda:

1. *Avarca* (Dağıstan),

2. *Dargua* (Orta Dağıstan).

C. Güneyde:

1. *Gürcüce,* Gürcistan cumhuriyetinde konuşulur.

2. *Mingrelia dili,* Gürcüce'ye yakındır, Karadeniz kıyılarında ve İnguri'nin kuzeyinden Rion güneyine kadar uzanan iç kesimde konuşulur.

3. *Svanetçe,* Büyük Batı Kafkasya'nın yüksek vâdilerinde konuşulur.

ÖĞRETİM

Sovyet yönetimi başlar başlamaz öğretimin mecburî, laik ve herkese açık olduğu ilân edildi. Okuma mecburiyeti süresi, iktisadî kalkınmaya ve kadroların yükselmesine paralel olarak gelişti. Çeşitli kanunlarla bu süre, dört (1931) ve yedi (1947) yıl olarak belirlendi ve son bir kanunla (28 aralık 1959) yedi-on beş yaş arasındakiler için 8 yıla yükseltildi.

Sovyet genel öğretim okulu, birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar devam eder; öğrencilere, bir program uyarınca eksiksiz bir bilgiler sistemi verir. Bu programda edebiyat (yüzde 34,2) ve fen (yüzde 37) dersleri, el işi veya işle öğretimin çeşitli şekilleri (yüzde 15,2), sanat ve beden eğitimi öğretimi (yüzde 15) dengelidir. Bu öğretim çeşitli tipte kuruluşlarda verilir. Bir kısmı ilk dört ders yılını biraraya getirir ve adlarına «temel bilgi okulları» veya «dört yıllık okullar» denir, bir kısmı da «eksik ortaokullar» adıyle belirtilir ve yukarıda sözü geçen dört yıla ortaöğretim devresinin ilk dört yıllık devresi eklenir. İlk dört yılda öğrencilere bir tek öğretmen ders verir ve ancak beşinci sınıftan itibaren derslerin öğretmenleri ayrılır. Bu ortak okuma devresinden sonra öğretim üç dala ayrılır:

1. tarıma veya sanayiye yönelten meslekî teknik okulları; bunlarda, bir veya iki yıl içinde kalifiye işçiler hazırlanır;

2. dört veya dört buçuk yılda uzman teknisyenler yetiştiren, fakat genel öğrenime de önemli yer ayıran *teknikum*'lar;

3. eksiksiz ortaokulların son sınıfları; bunlar ortak okuma devresinde verilen bilgileri derinleştirdiği gibi zamanın üçte birini bütün faaliyet alanlarında (sanayi, tarım, ticaret, inşaat, konfeksiyon, moda, kültür servisleri, kamu sağlığı, tipografi, ulaşım, bankacılık v.b.) doğrudan doğruya üretimi ilgilendiren meslekî öğretime ayırır. Bu faaliyet alanları hem ergin yaşa gelenlerin zevklerine ve çevrenin verdiği imkânlara, hem de ihtiyaca göre seçilir.

Bu üç yıllık öğretim, bir ortaöğretim diploması ve ulaşılan meslekî ehliyet derecesini gösteren bir sertifika ile sonuçlanır.

Teknikum'lardan ve eksiksiz ortaokullardan diploma alanlar sınav sonunda yükseköğrenime hak kazanır; yükseköğrenim, özel enstitüler veya politeknik enstitülerde veya üniversitelerde yapılır. Dallara göre beş veya altı yıllık öğrenimden sonra öğrenciler enstitülerde bir diplomaya hazırlanır veya üniversitelerde devlet sınavlarını verirler; genel ortaöğretim öğretmenlerinin çoğu pedagoji enstitülerinde yetişir. Yükseköğretim ve bilimsel araştırma kadrolarının yetişmesi için, bütün dallarda üniversiteler tarafından düzenlenen ve üç yıl öğretimden sonra bir tez savunulmasıyle biten dersler ve özel kurslar (aspirantüriat) izlenebilir. Özel araştırmalar ve ikinci bir tezden sonra doktor unvanı ve bir fakültede kürsü sahibi olma hakkı elde edilir.

Genel öğrenim geniş bir okul çevresi şebekesi (dernekler, kulüpler v.b.) ile tamamlanır. Bunlara devam etme, öğrencileri öğleden sonra serbest bırakan sürekli öğretim günüyle kolaylaştırılmıştır. Akşam kursları ve mektuplaşma yoluyle her seviyedeki kurslardan meydana gelen «genç işçiler ve köylü okulları» adlı çok önemli bir genel öğretim kursları sistemi, herkese istediği zaman öğrenime bıraktığı yerden

soy (biyol.)

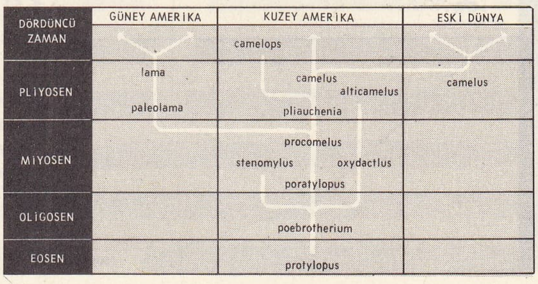

devam ve isterse öğretimin çeşitli kademelerine tırmanma imkânını verir.
Sovyet okulu, kurulmakta olan komünist toplumunda, komünist insana üçlü (işçi, vatandaş ve insan) rolünde en büyük etkililiği kazandırmada çok önemli rol oynar (bu rol yeni yatılı okullarla artırılmağa çalışılmaktadır).

HABERLEŞME

● *Basın.* Çarlık rejimi zamanında çok sert bir sansür uygulanması rus basınının gelişmesini uzun süre engelledi. 1850'de Nikolay I devrinde ülkede henüz altı gazete çıkıyordu. Aleksandr II'nin tahta çıktığı sırada tanıdığı nispî hürriyet altmış kadar gazetenin kurulmasına yol açtı ve bu sayı Birinci Dünya savaşının hemen öncesinde 800'e (yaklş. 50'si günlük) kadar yükseldi. Çarlık devrinin başlıca gazetesi, 1873'te Petersburg'da kurulan *Novoye Vremya*'dır (Yeni Çağ). 1917 Devrimi sonucunda, yapısı bütünüyle yenilenen basın bugünkü görünüşünü kazandı. 1912'de Petersburg'da kurulan *Pravda*'nın («Gerçek»; 1917'de Komünist partisinin başlıca organı oldu) tirajı devrimin başarıya ulaşmasından sonra sürekli olarak arttı. Pravda bugün Moskova ve on beş başka şehirde basılan en büyük günlük gazetedir. Büyük Sovyet prezidyumunun organı *İzvestiya* (Haberler), 1917'den beri yayımlanmaktadır; sekiz büyük şehirde basılan bu gazete uzun süre ikinci büyük sovyet günlük gazetesi oldu. İzvestiya'nın yerini sonradan Rusya Cumhuriyeti Komünist partisinin organı olan *Sovyetskaya Rossiya* (1956'da kuruldu) aldı. Bu gazeteleri komünist gençliğin organı olan *Komsomolskaya Pravda* ve sendikaların organı olan *Trud* (Emek) takip eder. Ayrıca üç haftada bir çıkan edebiyat dergisi *Literaturnaya Gazeta* ve iki haftada bir çıkan «genç öncüler»in organı *Pionerskaya Pravda* en çok okunan yayınlar arasındadır.
Rus gazetelerinin yüzde 25'i gibi Moskova'da yayımlanan bu gazetelerin yanı sıra, basın taşrada da çok canlıdır (Partinin, sendikaların, mahallî sovyetlerin, kolhozların ve fabrikaların yayınları). Böylece hiç değilse haftalık 7 500 yayına ulaşılır; bunların üçte ikisi rusça, geri kalan üçte biriyse çeşitli altmış kadar dilde basılır. Cumhuriyetlerin basını içinde Ukrayna başta gelir.
● *Basın ajansları.* 1918'de kurulan *Rossiyskoye Telegrafnoye Agentstvo* (Rosta) yerini 1925'te *Telegrafnoye Agentstvo Sovyetskogo Soyuza*'ya (TASS) bıraktı. Bu ajans doğrudan doğruya Sovyetler Birliği Bakanlar kuruluna bağlı bir devlet ajansıdır ve muhabirleri devlet memurudur.
● *Radyo.* Eğitim ve kültür bakanlığına bağlı olan sovyet radyosu geniş bir yayın şebekesi kapsar ve yetmiş farklı dilde yayın yapar. Başlıca yayın merkezi Moskova radyosu, S.S.C.B.'nin tümü için aynı anda üç program birden yayımlar. Her gün onar dakikalık üç devre ticarî reklamlara ayrılır.
● *Televizyon.* Başlıca sovyet şehirlerinde 625 hat üzerinden yayın yapan vericiler kurulmuştur. Moskova'da özel bir verici renkli televizyon denemeleri yapmaktadır. (LM)

soya

Sovyet birliği kahramanı, 1934'te, *Çelyuskin* buzkıran gemisinin heyecan verici gezisi dolayısıyle konan, Sovyetler birliği yararına parlak işler yapmış asker veya sivillere verilen rütbe ve unvan. Buna hak kazananlara «Altın yıldız» ve Lenin nişanı verilir. Alâmeti: beş kollu ve kırmızı kurdele. Üç altın yıldız kazananların büstleri, Moskova'da Sovyetler sarayına konur. (L)

SOVYETSK, esk. **Tilsit,** S.S.C.B.'de şehir, Kaliningrad (esk. Doğu Prusya) bölgesinde, Litvanya sınırında; 36 000 nüf. (L)

SOVYETSKAYA GAVAN, S.S.C.B.'de liman şehri, Uzakdoğu'da, Tataristan Manşı kıyısında; 60 400 nüf. Şehir bir demiryoluyle Komsomolsk - na Amure'ye ve Sibirya'yı boydan boya aşan demiryolu hattına bağlıdır. Kereste sanayii. Balık konserveciliği. (L)

SOVYET UZAKDOĞUSU, S.S.C.B.'nin Asya kısmında bölgesel idare bölümü; Lena'nın doğusunda, Kuzeydoğu Asya dağlarını, Amur havzası bölgelerini, Kuzey Buz denizi (Doğu Sibirya denizi ve Çukça denizi) ve Japon denizi kıyısında uzanan bölgeleri içine alr. (L)

SOWERBY (Leo), amerikalı orgcu ve besteci (Grand Rapids 1895 - Port Clinton, Ohio 1968). Chicago'da müzik öğrenimi yaptıktan sonra, amerikan Roma ödülünü aldı (1921). Dört senfoni, orkestra eserleri, org parçaları, piyano, org, keman, viyolonsel konçertoları, koro eserleri besteledi. (L)

SOWERBY BRİDGE, Büyük Britanya'da (Yorkshire) şehir, Halifax'ın güneybatısında; 16 200 nüf. Dokuma (pamuk) sanayii. Deri işçiliği. Makine sanayii. (L)

SOWİNSKİ (Jozef Longin), polonyalı general (Varşova 1777 - ay.y. 1831). Harp okulu öğrencisiyken 1794 ayaklanmasına katıldı, sonra prusya topçu birliklerinde görev aldı (1796-1811). Daha sonra Varşova büyük düklüğü ordusunda çalıştı. Rusya savaşı sırasında (1812) esir düştü. Polonya ordusunda hizmet etti ve 1831 ayaklanmasında savunduğu Wola (Varşova) istihkâmlarında öldürüldü. (L)

SOY i. (esk. türk. k.). Birbirine kan akrabalığıyle bağlı geçmiş, mevcut ve gelecek nesillerin tümü: *Ve sen, benim iyi, benim şefik ve rahim olan soyum, insan soyu* (Orhan Kemal). || Özellikle aile: *Ben, soyunda, senden yüreksiz adam görmedim* (Namık Kemal). || Ecdat, sülâle: *Bazan da herhangi bir büyüğün, böyle tanınmış bir soydan geldiği iddiası, onun ölümünden çok sonra ve onun yerine geçenler [...] tarafından meydana atılmıştır* (Abdülbaki Gölpınarlı). || Zürriyet, nesil: *Onun soyu devam etmektedir.* || Cins, tür, çeşit: *O soydan mal kalmadı.* || Sıf. İyi ve üstün nitelikler taşıyan soydan olan, soylu: *Soy at.* || *Soy adı.* Bk. SOYADI. || *Soy ağacı.* Bk. SOYAĞACI.

— ÇEŞ. DEY. *Soy sop,* aynı soydan gelen kimseler ve akrabalar. || *Soya çekmek,* soyunun özelliklerini taşımak. || *Soyu bozuk,* iyi bir aileden olmayanlar için kullanılır.

— Biyol. Bir canlıyı ve kendisinden önce gelen nesilleri, mümkün mertebe en eskiye kadar kapsayan bireyler (veya daha geniş anlamda türler) dizisi. (Bk. ŞUBE.) || *Saf soy,* tamamen aynı kalıtsal nitelikleri taşıyan homozigot bir çiftten doğan bireylerin tümü.

— Etnol. *Soy zinciri,* bir hısımlık sistemi içinde isim, oturma yeri veya bir aileye mensup olma bakımından birbirine bağlı bireyler dizisi. (Soy zinciri yalnız babaya ve baba soyundan gelenlere, yalnız anaya veya hem ana, hem baba tarafından hısımlığa, yahut daha değişik bir tertibe uygun olabilir.) Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Soydan bulaşma,* dölütte, ya babanın spermasından veya ananın kanından gelme bir mikrobun bulunması.

— Zootekn. *Soy kütüğü.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Etnol. *Soy zinciri* ana veya babaya dayanabilir. Birinci durumda çocuk kadının ailesine aittir, koca sadece bu aileye ve çocuklarına bağlı bir kişidir; ikinci durumda bağımlı durumda olan annedir. Bazı toplumlarda soy zinciri anneye göre düzenlenir ve ancak anneye göre geçerlidir; bu durumda miras civar kan hısımlığı yoluyle intikal eder. Bir erkeğin yerini yeğenleri alır. Meselâ anaya dayalı bir aile düzeninde kızkardeşin oğlu erkek kardeşin yerini alır. Kshosa'larda şefin iktidarı erkek kardeşlerinden birine, erkek kardeşi yoksa ana tarafından bir yeğenine geçer. Bu durumda aile topluluğunun üyeleri sabit olamaz, yegâne ayırım gruplara göre yapılabilir: baba hısımları veya ana hısımları. Böylece «sınıflayıcı» bir akrabalık sistemi ortaya çıkar; bu sistemde babanın ana bir erkek kardeşleri aynı adla belirtilir. Bu çeşit soy zincirinde dayının oynadığı rol çok önemlidir. Bazı toplumlarda çocuk dayısı tarafından yetiştirilir. Buna karşılık, anne tarafından olan yeğenin dayı üstünde geniş haklara sahip olduğu görülür; yeğen dayının bütün mallarına sahip olabilir (Fidji adası).
Babaya göre kurulan soy zinciri daha yaygındır; ayrıca önemli problemler ortaya çıkarmaz. Anneye göre bir soy zincirine uyan toplumlar oldukça azdır; bu yüzden böyle toplumlar önemli incelemelere konu olmuşlardır. Gerçekte her iki sistem arasında, soy zinciri yüzünden ortaya çıkan çeşitli problemleri çözebilecek birçok uzlaşma noktası vardır.
Arkaik toplumlarda, soy zinciri kuralı, bir çocuğun, ana ve babasının evlilik yoluyle girdiği topluluktan başka bir topluluğa ait olduğunu, ama erkek kardeşle kızkardeşin, aynı topluluğa dahil bulunduğunu da gösterebilir. Başka bir deyimle, A topluluğundan bir erkek B topluluğundan bir kadınla evlenince bunların çocukları, ister

soy (biyol.)
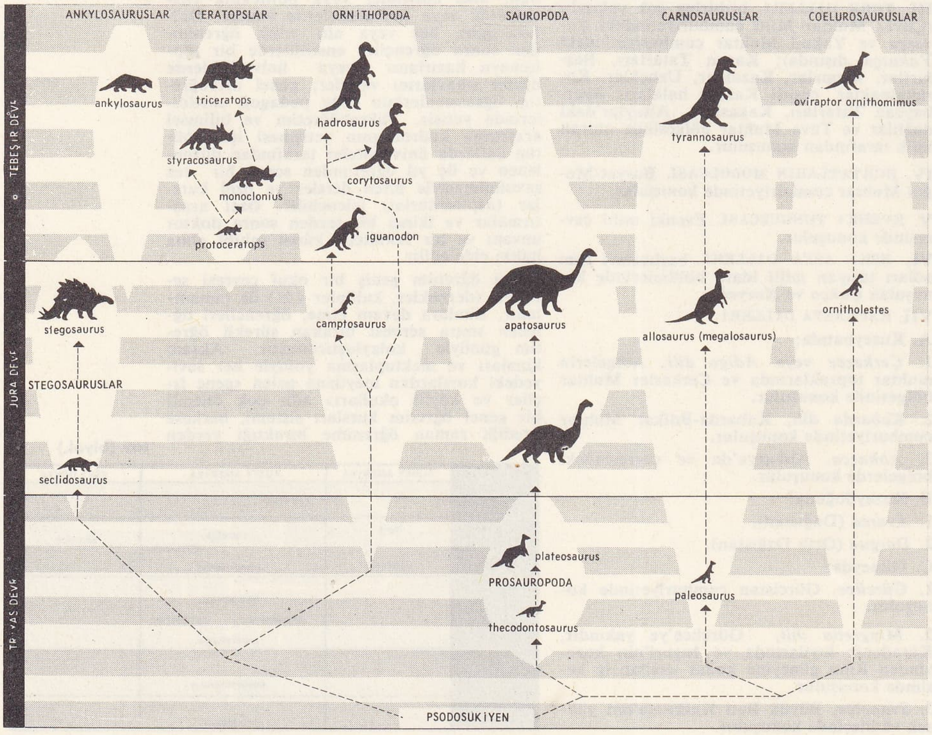

kız, ister erkek olsun, C topluluğna ait olur. Daha sınırlı bir değiş tokuş söz konusu olunca (Avustralya'daki Kariera'lar arasında yürürlükte olan ve Radcliffe - Brown tarafından ortaya çıkarılarak tanımlanan sistem), bu ilke A topluluğundan bir erkeğin erkek torunu ile B topluluğundan bir kadının kız torununun, kadın soy zincirine uygun olarak B olmasını gerektirir. Böylece, bir toplum, hem ana, hem baba soy zincirini birleştirebilir. Hattâ bu durum en sık rastlanılan şekildir.
Modern toplumlarda, soy zinciri babaya göre şekillenir; çünkü çocuklar, babanın soyadını taşır. Ama aslında, tam anlamıyle böyle olduğu söylenemez, çünkü kadın evlenince, kocasının soyadını alır. Oysa, baba soy zinciri kuralının uygulandığı bir toplumda, kadın her durumda, kendi babasının soyadını muhafaza etmek zorundadır. Bundan başka, bazı sosyologlar, modern toplumlarda anaya yönelen bir eğilim sezdikleri kanısındadırlar. Bu bilginlere göre, bir karıkoca çiftinin, kocanın akrabasından çok kadının akrabasıyle görüşmesi, hattâ hocanın ailesinin oturduğu yerden çok kadının ailesinin oturduğu yere yakın bir semtte oturmayı tercih etmesi bunu gösterir. (Büyük Britanya'da yapılan bazı anketlerin sonuçları, bu sonucu doğrulayacak niteliktedir.)

— Zootekn. *Soy kütüğü,* hayvanlar için tutulan bir çeşit nüfus kütüğüdür. Bu kütüklere çiftleştirilen damızlık dişi ve erkek hayvanlar belirgin özellikleriyle birlikte kaydedilir (doğum tarihi, ana ve baba adları). Soy zincirinin doğruluğu, ırkların ıslahı ve damızlıkların iyi seçilmesi için bu kütüklerin tutulması şarttır. Kütüklere ancak saf ırktan sayılan, saflıklarını sürdürebilecek ve daha mükemmelleştirecek olan hayvanlar kaydedilir.
Soy kütüklerinin en eskisi, safkan ingiliz atı (1791) ile shorthorn sığır ırkı için (1822) tutulan iki kütüktür. Değerli hayvan yetiştiren her ülkede şimdi soy kütüğü tutulmaktadır.
Bir soy kütüğüne sadece, ana ve babası zaten kayıtlı hayvanlar alınıyorsa buna *kapalı kütük,* ana ve babası kayıtlı olmayan hayvanlar alınıyorsa *açık* kütük denir. Açık kütüğe kaydolan bu çeşit hayvanlar için «ilk kayıt işlemi» yapılır. Bazı hallerde, kütük, erkek hayvanlar için kapalı, dişiler için açıktır. Bazı soy kütüklerinin özel sayfaları vardır; buraya ırkların en seçkin örnekleri alınır. (LM)

SOYA i. Okçuluk. Menzil oklarının ucuna takılan parça. (M)

SOYA i. (mançu dilinde k.). Önceleri yalnız Çin ve Japonya'da, sonraları başka ülkelerde de yetiştirilen tarım bitkisi. (Fasulyegillerden.)

— Eczc. Bu bitkinin enzim bakımından çok zengin olan taneleri (en çok üreaz bulunur), protein oranı bakımından da yüksek değer taşıdığından (yüzde 36) şeker hastaları için «soya ekmeği» yapmağa yarar.

— ANSİKL. *Soya* (*Glycine hispida - Soya hispida - Dolichos soya*) en eski tarım bitkilerinden biridir. Anayurdu muhtemelen Koşinşin, Güney Japonya ve Cava'dır; M. Ö. 3000 yıllarında bile izine rastlanır. XVIII. yy.da Avrupa'ya girmiştir. Bütün gayretlere rağmen Avrupa'da pek yaygınlaşamadı, ama A.B.D.'de büyük bir gelişme gösterdi. Bugün A.B.D.'de 3 000 000 hektara yakın tarım alanında soya yetiştirilmekte ve dünya üretiminin yarısı sağlanmaktadır. Dünya üretiminin diğer yarısını ise esas itibarıyle Çin (Kuzey ve Kuzeydoğu Çin) sağlamaktadır; Çin'in bu kesimlerinde baş yiyecek soyadır. Soya gündüz uzunluğuyle çok yakından ilgili bir bitkidir (kısa gün bitkisi). Yetiştirme tarzı fasulye ile aynıdır. Soya özellikle yağ elde etmek amacıyle yetiştirilir. Unu şeker hastalarının yiyeceği arasına girer. Proteince çok zengin olduğundan mükemmel bir hayvan yemidir.
● *Türkiye'de* Birinci Dünya savaşından sonra ilgi çekmeğe başlayan soyadan yağ üretimi 1958'de gerçekleştirildi. Turyağ kurumlarında yılda 2 000 t kadar soya işleniyordu. Özellikle Karadeniz kıyılarında yetiştirilen soyanın daha geniş ölçüde değerlendirilebilmesi için Sümerbank'ın ve Ordu'lu bazı işadamlarının katılmasıyle 1957'de 2 milyon lira sermayeli bir şirket kuruldu. Şirket tarafından bir polonya firmasına kurdurulan Ordu Soya Yağı fabrikası 7 000 tonluk silo, 4 pres, rafineri, kurutma bölümü ve solvent tesisleriyle çalışmağa başladı. Fabrika 32 milyon liraya mal oldu ve soyadan başka fındık kabuğu, keten ve tütün tohumu işleyebilecek nitelikte düzenlendi. Tesisin kapasitesi de yılda 10 000 t soya olarak hesaplandı. Bundan 1 700 t yemeklik yağ ve 8 000 t küspe elde edilmesi öngörüldü. Bu tarihlerde Türkiye'de üretilmekte olan soya miktarı bu tesisin ihtiyacını karşılayacak ölçüde değildi. 1948-1964 Döneminde ortalama 4 594 hektar arazide soya ekimi yapılıyor, buradan 4 145 t soya fasulyesi elde ediliyor, bunun 180-260 tonu tohumluk olarak kullanılıyor, 2 932 tonu da ihraç ediliyordu. Fabrikanın çalışmağa başlamasından sonra soya ihracatı durduruldu ve bir miktar da ithal edilmeğe başlandı. Bu arada ekim alanları genişletildi ve 1972'de 160 000 dönümlük alanda soya yetiştirilmesi, böylelikle yılda 20 000 t soya elde edilmesi, bunun da 3 200 t yemeklik yağ ve 16 800 t küspe olarak değerlendirilmesi programlandı. (ML)

SOYA (Carl), danimarkalı yazar (Kopenhak 1896). Birçok yergi ve kaba güldürü oyunu (*Umbabumba,* 1935; «*Bir Resmin Bölümleri*», 1940), bir roman (*Min Farmors Hus* [Babaannemin Evi, 1943]) ve hikâyeler («*Boccaccio'ya İthaf*» 1959; «*Pekâlâ Gülümseyiniz*», 1962; «*Tanrı'ya İthaf*», 1966) yayımladı. (L)

SOYAÇEKİM blş. i. *Yeni.* Kalıtım. *Esk.* Veraset, irsiyet.

— Patol. *Patolojik soyaçekim.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. *Patolojik soyaçekim.* Bir zamanlar bazı müzmin enfeksiyonların soydan geçme olabileceği sanılıyordu; oysa doğuştan enfeksiyonlar etene yoluyle geçen mikroplardan («soydan geçme» [doğuştan] frengi) veya ana babadan çocuğa geçen bir istidattan ileri gelir; meselâ çocuk veremli doğmaz, hastalığı anasından veya bir yakınından alarak verem olur.
Ailevî hastalıklar (hemofili, bazı psikozlar ve sinir hastalıkları) ise şu bakımdan soyaçekimle ilgilidir: bunlar kromozomlardaki bazı genlere bağlıdır ve hasta ailelerde tıpkı gözlerin rengi, burnun şekli gibi ana babadan çocuklara geçer. Patolojik soyaçekim, birçok artritizm vakasında da şüphe götürmez gibi görünmektedir. Bunlarda hastalığın çeşitli belirtileri (astma, eklem iltihabı, örtiker v.b.) nesilden nesile geçebilir veya bazı kişilerde birikebilir. (LM)

SOYADI blş. i. Çocuklara babadan, kadınlara kocadan geçen ve küçük addan sonra, onunla birlikte kullanılan aile adı: *Gümülcüne onun soyadı değil, sadece askerlikteki alâmeti-farikası* (Haldun Taner).
— Huk. *Soyadı kanunu,* soyadına ilişkin hükümler 1934 tarihli Soyadı kanununda bulunmaktadır. (Bk. AD.) [Mustafa Kemal'e *Atatürk* soyadı özel bir kanunla verilmiştir. Aynı kanun bu soyadının başkası tarafından kullanılmasını yasaklamıştır.] (M)

SOYAĞACI blş. i. *Yeni.* Dalları aynı ailenin düzenli bir şekilde soy zincirini veren bir ağaç biçiminde tablo. *Şecere.* (Armalar biliminde ailenin menşeini gösteren ağacın gövdesine ailenin armasını çizmek, doruğa çıkarken bu armayı tekrarlamak gelenek halini almıştı. En küçük evlâdı gösteren dal sağdadır, soldaki dal daha büyüğü gösterir; hepsi en küçüklerin en büyüklerin dallarıyle birlikte armayı taşır. Bu armalara hısımlık armaları yani evlenmelerle bu aileye giren kadının kendi aile arması bileşiktir.)

— Biyol. *Soyağacı,* canlı varlıkların akrabalık ilişkilerini ve hangisinin hangisinden türediğini gösteren geleneksel şekil. || *Hayvanlar âleminin soyağacı.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Hayvanlar âleminin soyağacı.* Evrim düşüncesi iyice ağır basınca, çeşitli hayvan grupları arasındaki ilintiler yapraklı ve dallı bir ağaç resmiyle ifade edilmeğe başlandı. En eski soyağacı Haeckel'in yaptığıdır (1868). Sonra daha başkaları da yapıldı. Çeşitli hayvan grupları arasındaki yapı benzerliği ve yakınlık yavaş yavaş ortaya çıktıkça aradaki farklar azalmağa yüz tuttu. Bugün Lucien Cuénot'nun öne sürdüğü soyağacı genellikle kabul edilmektedir. Bu soy ağacının Y harfi şeklinde bir ekseni vardır. Bugünkü hayvan şubeleri buna bağlanır. Şubeleri temsil eden dallar art arda gelen canlı tiplerinin derecesine göre, az veya çok açık aralıklarla dalcıklara ayrılır. Bunlardan ucu çalı görünüşünde olanlar bugün yaşamakta olanları gösterir.
Y'nin tabanı karanlık bir bölgeden başlar; billûrlaşabilen virüslerin keşfinden beri bu bölgede canlı ile cansızı birbirinden ayırmak güçtür. (L)

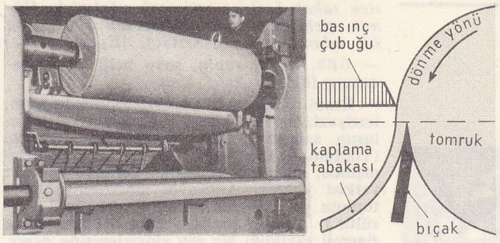

soyma makinesi

SOYAK (Hasan Rıza), türk devlet adamı (Üsküp 1888 - İstanbul 1970). Rüştiyeyi bitirdi. Vilâyet kaleminde çalıştı. Birinci Dünya savaşı başında İstanbul Merkez kumandanlığına bağlı olarak örfî İdare kumandanlığı kaleminde (1914), I. Kolordu kurmaylığında (1914) ve II. Kolordu kurmayı kaleminde görev aldı (1916). Harbiye nezaretinde çalıştı (1917). Anadolu'ya geçerek Atatürk'ün hizmetine girdi. T.B.M.M. Tahvilât kaleminde birinci kâtip oldu (1922). Cumhurbaşkanlığı köşkünde mutemetlik yaptı (1924). Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem müdürü oldu (1927). Genel Sekreter vekilliğine (1932), Genel sekreterliğe getirildi (1934). Bu görevinden emekliye ayrıldı (1939). [M]

Soyalı höyüğü. Arkeol. Kızılsu vâdisinin doğu tarafında yer alan büyük konik biçimli 30 m yüksekliğinde höyük. Tepenin kuzey ve kuzeydoğusu basamaklı görünümdedir. Asıl yerleşmenin Hitit çağında olduğu anlaşılan höyüğün üzerinden ayrıca Orta Tunç, Mykenai III, Demir çağlarıyle Helenistik, Roma ve Bizans devirlerine ait malzeme toplandı. Höyüğün iki yanından da yol geçer. (M)

SOYDAŞ i. ve sıf. (*soy* ve *-daş*'tan). Aynı soydan olan, türdeş. *Eşanl.* HEMCİNS. (M)

SOYGUN i. (*soymak*'tan *soy-gun*). Çoğunlukla çete halinde biraraya gelmiş haydutlar tarafından yapılan silâhlı hırsızlık: *Eşkiyanın soygunda adam ayrt ettiği nerde görülmüş* (Kemal Tahir). *Banka soygunu.* || Sıf. *Esk.* Soyunmuş, elbisesini çıkarmış, çıplak.

— DEY. *Soygun vermek,* yol kesen kimseler tarafından soyulmak. (M)

SOYGUNCU sıf. ve i. (*soygun*'dan *soygun-cu*). Soygun yapan (kimse): *Hem de nasıl! Soyguncu takımını güzelce tepelemiş ki, az daha gebertiyormuş* (Kemal Tahir).

— Folk. *Soyguncu kadınlar,* düğünlerde davetlileri ellerinde deflerle karşılayan kadınlara verilen ad. (Davetlileri para almadan bırakmadıkları için bu ad verildi.)

◆ **Soyguncuk** i. Soyguncunun yaptığı iş, soygun. (M)

SOYKA i. *Halk dili.* Elbise, üst baş. || Ölünün sırtından çıkarılmış elbise; ölmüş bir kimsenin eşyası, tereke. || Sıf. ve i. Sahibine uğurlu gelmeyen (eşya). [M]

SOYLU sıf. ve i. (*soy*'dan *soy-lu*). Doğuştan veya bir hükümdarın buyruğuyle bazı ayrıcalıklara sahip olan ve bazı unvanlar taşıyan (kimse). || İyi tanınmış, köklü bir aileden gelen (kimse): *Gerçekten, haliyle soylu, köklü bir insan olduğunu ifade eden bu zat, atalarına ait bu rivayet üzerine, Anadolu adının nereden geldiğini merak etmiş* (N. Araz). || Büyüklüğü, şerefi olan, şeref veren: *Eskiden de, şair, toplum içinde soylu bir azınlıkmış* (Y. Z. Ortaç). *Soylu duygular.* || Saygı uyandıran, yücelik taşıyan: *Yüzüne soylu bir güzellik veren siv-*

Foto. LAROUSSE

soytarı
XV. yy. minyatürü
Arsenal kütüphanesi,
Paris

rice sakalı [...] ve yumuşak gözleriyle Hâmit edebiyatımızdaki Hâmit'ten bile başka bir adamdı (Y. Z. Ortaç). [*Eşanl.* ASİL.]

— DEY. *Soylu soplu,* soyu belli ve iyi tanınmış (kimse).

— Etnol. *Ana soylu zinciri,* toplumda adın, imtiyazların, bir klana veya bir soya ait oluşun sadece anadan geçtiği bir düzen. (Toplum bakımından, bu tür soy zincirlenişinde, babanın çocuklar üstünde hiç bir yetkisi yoktur. Anasoylu zincirlenişe bağlı toplum şeklinin bir örneği İrokua'larda görülür.) || *Baba soylu,* yalnız baba soyunun önemli sayıldığı bir soy zincirlenişine denir. (Baba soylu toplumlar, adı, imtiyazları bir klana veya bir sınıfa ait olma durumunu babaya, babanın yakınlarına veya çocuklarına geçirirler; bu toplumlar, ana tarafından olan yakınlara hiç bir hak tanımazlar. Tongan'lar, Kaşin'ler bu toplum tipine girer.)

◆ **Soyluluk** i. Soylu olma hali. *Eşanl.* ASALET. (LM)

SOYMA i. (*soymak*'tan *soy-ma*). Soymak eylemi.

— Cerr. Bir organı fibröz kılıfından kurtarmak için yapılan cerrahî müdahale. (Bu kılıf normal de olabilir, patolojik de.)

— Dişçilik. Dişin minesini ve diş kemiğinin bir kısmını çıkarmak için yapılan ameliyat.

— Teknol. *Soyma kaplama makinesi,* bir tomruktan daha önce sarılmış gibi ince ve kesiksiz bir kaplama plakası kaldıran makine. (Bk. ANSİKL.) || *Soyma makinesi,* tomrukların kabuğunu soymakta kullanılan makine. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teknol. *Soyma kaplama makinesi,* kaplama makinesinin ortaya çıkmasından sonra ve kontrplağın bulunmasından önce parisli piyano yapımcısı Pape tarafından geliştirildi (1826). Bu makine, bir torna kadar sağlamdır: puntaları veya tırnakları arasına sıkıştırılan tomruk bir bıçak önünde döner; bıçak ise, tomruk bir devir yaptığında kaldırılan yaprak kalınlığı kadar eksene doğru ilerler. Böylece bıçak, bir rotatifin başında açılan kâğıt bobini gibi, tomruktan kesiksiz bir yaprak kaldırır. Mekanik düzenekler kesme açısına yeterli bir değer verir ve çevresel dönme hızının sabit kalmasını sağlar. Bıçakla bağlantı halinde olan bir *basınç çubuğu,* bıçağın düzgün kesim yapmasına yardım eder.

Bazı soyma kaplama makineleri 3,50 m boyunda ve 1,70 m çapında tomrukları işleyebilir. Dönme hızı dakikada 50 ile 100 devir ve çizgisel hız dakikada 75 ile 150 m arasında değişir. Bir makine günde 100 m^3 tomruk işleyip 20 000 m^2'lik kaplama plakası yapabilir.

● Tomrukların kabuğunu soymağa yarayan *soyma makineleri* düşey dairesel bir tabladan meydana gelir; bu tablaya hafifçe dışına taşacak şekilde bıçaklar takılmıştır ve önlerinden soyulacak tomruklar geçer.

Kâğıt hamuru yapımında kullanılan ağaç ve kütükleri soyma makineleri kolları merkez doğrultusunu alan U biçiminde bıçaklarla donatılmış ve delikler açılmış bir silindirden, yani bir *tambur elek*'ten meydana gelir: makine dönerken tomruklar, birbiri üzerinde yuvarlanır ve soyma işlemini kolaylaştırmak için sürekli ıslatılır. Tahıl için kullanılan soyma makineleri ise, ters yönlerde dönerek tanelere zarar vermeksizin kabukları parçalayan levhalardan veya silindirlerden meydana gelir. Ayrıcı bir âlet (elek, vantilatör v.b.) döküntüleri temizler. (LM)

SOYMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Üzerindeki kabuk, zar, deri gibi kısımları çıkarmak: *Elmayı soymak.* || (Birinin) Üzerindeki elbiseleri çıkarmak: *İhtiyar kalfa, taşlığın yanındaki odada, beni çocuk gibi soyarken, hâlâ için için ağlamakta devam ediyordu* (R.N. Güntekin). *Beni soymak için neden yataktan kalkıyorsun a çocuk?* (H. E. Adıvar). || Bir kimsenin üstünde, yanında veya kapalı bir yerde bulunan eşya, para v.b.yi çalıp götürmek: *Askerlerimiz o kadar az ki, yanyana siperlerde oturan iki tümenin arasında Urban gelen geçeni soyuyor* (F.R. Atay). *Kim bilir, evi de soyup mu gittiler nedir. Ben telâşeden dört tarafa bakamadım... Seni bekledim!* (Sabahattin Ali). *Banka soymak.*

— DEY. *Soyup soğana çevirmek,* hiç bir şey bırakmamacasına soymak: *Nasıl iyi davranmak o öyle? Sizi soyup soğana çevirmişler* (Kemal Tahir).

— Denizc. Bir yelkenli teknenin yelkenlerini ve donanımlarını çıkarıp almak.

◆ **Soydurmak** ettrg. f. Soymak işini yaptırmak, soyulmasına yol açmak: *Gözleri önünde kendisini soydurmuş, korkudan ses çıkaramadıkları için, erkeklik onurlarının kırılmasına sebep olmuştu* (Kemal Tahir). [M]

SOYMANTI i. *Halk dili.* Hıyar v.b. gibi soyularak yenilen şeyler. || Soyularak yenilen şeylerin kabuğu. || Kabuğu soyulmuş ağaçtan yapılan sopa. (M)

SOYMİDA i. Hindistan ormanlarında yaygın ağaç türü. (İlmî adı *Soymida febrifuga.* Tespihağacıgillerden.) [Kabuğu yerlilerce kuvvetlendirici, ateş düşürücü ve dizanteri ilâcı olarak kullanılır.] (L)

SOYMUK i. (*soymak*'tan *soy-muk*). Bot. Damarlı bitkilerin kök, gövde ve yapraklarında, ongun besisuyunu ileten borularla arkadaş hücrelerinden ve bunların arasını dolduran özekdokudan meydana gelen tabaka. (Soymuğun temel görevi, yapraklarda meydana gelen ongun besisuyunu bitkinin her tarafına iletmektir. Ilıman kuşakta soymuk gözenekleri kışın kapandığından bu tabaka çalışmaz.) || *İç soymuk,* patlıcangillerde, zakkumgillerde özekte bulunan fazladan soymuk demetlerine verilen ad. — *Halk dili.* Çam ağacının, yenebilen iç kabuğu veya bu kabuğu almak için ağacın gövdesinde açılan yara. (L)

SOYOLUŞ bls. i. Biyol. *Yeni.* Türlerin, meydana çıktığı zamandan bulundukları zamana kadar geçirdikleri evrelerin tümü. || Bu evreleri inceleyen bilim dalı. *Zt.* BİREYOLUŞ. *Eşanl.* FİLOGENEZ.

— ANSİKL. *Soyoluş*'un gelişimi, evrim nazariyelerinin doğuşuyle ilgilidir. Soyoluşun vardığı sonuçlar başlangıçta şüpheyle karşılandı; çünkü soyoluşu ilk benimseyen bilginler, özellikle Haeckel gözlemden çok hayalî görüşlere dayanarak bazı sonuçlara varıyorlardı. Fakat paleontoloji, karşılaştırmalı anatomi, embriyoloji, fizyoloji, biyocoğrafya, asalak bilimi alanında elde edilen ilerlemeler, hayvanlar âleminin oluşunu genel çizgileriyle ortaya çıkarma imkânını verdi. Bugünkü denemeler daha da memnunluk vericidir; *hayvanların soyağacı* zoolojik bilgilerin bir sentezidir ve ileri sürülen çeşitli soyağaçları tam bir benzerlik göstermektedir. Bu uygunluk soyağacının sağlam temellere dayandığının delilidir. (LM)

SOYOTLAR. Bk. TUVALAR.

SOYSUZ sıf. ve i. (*soy*'dan *soy-suz*). Soyunun özelliklerini kaybetmiş olan (kimse). || Ahlâksız, düşük (kimse): *Çıkagelmez mi bu soysuz, aman Allahım aman!* (M. Â. Ersoy). *«Bu soysuzlarla sonuna kadar adam gibi döğüşmezseniz, hakkımı helâl etmem»* (S. Kocagöz).

◆ **Soysuzluk** i. Soysuz olma hali veya soyuzca davranış. (M)

SOYSUZLAŞMAK geçz. f. (*soysuz*'dan *soysuz-la-ş-mak*). Soyunun üstün değer ve niteliğini kaybetmek: *Dünyada bazı milletlere soysuzlamıştır diye bakılmasın da...* (N. Ataç). || Bozulmak: *Savaş bizi çağımızın incelmiş ve çok defa soysuzlaşmış kayıtlarından, şartlarından kurtarır* (Ş. S. Aydemir). *Esk.* Tereddi etmek. (M)

SOYTARI i. (ital. *sutela* veya yun. *satyos*'tan [?]). Mesleği kaba şakalar ve aşırı hareketlerle halkı eğlendirmek olan kimse: *Havlayan, zil takınan, sonra Zuhûrî'ye dalan / O bizim soytarının kendi değil miydi?* — *Yalan* (M. Â. Ersoy). *Meczub böyle yerlerde bir soytarı, bir meddah, bir tiyatrocu vazifesi görür* (R.N. Güntekin). || *Mec.* Hile yapan ve yaltaklık eden kimse: *Meselâ Tevfik âdi bir soytarı olsa çoktan itiraf ederdi* (H. E. Adıvar).

— Tar. Padişah, kral veya prensleri eğlendiren şaklaban. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. Osmanlılarda başlangıçta yalnız saraylarda bulunan *soytarı,* sonradan bazı zenginlerin, devlet büyüklerinin konaklarında da yer aldı. Soytarılar daha çok satın alınan esirler, köleler arasından seçilen zeki, güldürücü ve eğlendirici hünerleri olan kimselerdi. Bunların çoğu habeş veya araptı. İçlerinde cüce, kambur ve hadım olanlar daha çok tutunurdu. Kaynaklar, Osmanlı devletinde Yıldırım Bayezid zamanından beri (XIV. yy.) soytarıların bulunduğu bildirir. Soytarının görevi bile bile yaptığı gariplikler veya iğneli konuşmalarla padişahın öfkesini yatıştırmak, canı sıkıldığı zaman onu güldürmek, eğlendirmekti. Saray soytarıları, ötekilerine oranla daha ince zekâlı olurdu. Bazı soytarıların siyasî entrikalarda etkileri oldu. Kaynaklar Abbasî saraylarında da soytarıların bulunduğunu yazar. Bunların en ünlüleri Harunür Reşid zamanında yaşadı. Sarayda soytarı bulundurma geleneği XIX. yy. ortalarına kadar sürdü.

Batıda soytarılar özel elbiseler giyerlerdi. Bu elbise çıngıraklarla donatılırdı; başlarına uzun kulaklıklı, tepesi kâğıttan veya kırmızı kumaştan bir başlık giyerlerdi; ellerinde bir çan, kemerlerinde bir bere taşırlardı.

◆ **Soytarılık** i. Soytarının işi, soytarıca davranış: *Doğru mu? Yedi yıldan soytarılıkla kurtulmuş* (Kemal Tahir). [LM]

SOYULMAK geçz. f. (*soymak*'tan *soy-u-l-mak*). Üzerindeki kabuk, zar, deri gibi kısımlar alınmak veya çıkmak: *Yarası soyuldu.* || Edilg. f. Malı, parası çalınmak: *Memleketin valisi sokakta yatan adamı serseriye soyulmak, at arabaya çiğnenmekten korumak için lûtfen otomobiline almış* (R. N. Güntekin). [M]

SOYUNMA i. (*soyunmak*'tan *soyun-ma*). Soyunmak işi.

— Tiyat. *Soyunma odası,* oyuncuların soyunup giyindiği küçük oda. (M)

SOYUNMAK dönşl. f. (*soymak*'tan *soy-u-n-mak*). Üstündeki giyeceklerin hepsini veya bir kısmını çıkarmak: *İhsan Beyin lambasını gördüğüm vakit o, hâlâ soyunmamıştı* (R. N. Güntekin). *Odama çekildim. Soyundum, yatağa uzandım* (Ömer Seyfeddin). *Bir adam güneşin altında soyunmuş çamaşırlarında bir şeyler arıyordu* (S. F. Abasıyanık).

— ÇEŞ. DEY. *Soyunup dökünmek,* üstündeki elbiseleri çıkarıp daha rahat elbiseler giyinmek.

— Tasav. Mevlevî tarikatına girmek. (Bk. ANSİKL.) || *Çileye soyunmak.* Bk. ÇİLE.

— Teşk. tar. [Saray teşkilâtında] Özellikle Enderun hizmetinde bulunanlardan sağlığı bozulan kimsenin başındaki sırmalı takkeyi ve sırtındaki dolamayı çıkararak gecelik kavuk, uzun kürk ve cübbe giymek. (Soyunan kimseler bu kılıkla koğuştan dışarı çıkamaz, ancak koğuş içinde özel bir izinle gezebilirlerdi.)

— ANSİKL. Mevlevîlerde tarikata girmek, kendini bir bütünlük içinde Tanrı'ya adamak, her türlü geçici dünya varlığından sıyrılmaktır. Mevlevî olmak isteyen bir kimse, önce kazancı dedeye başvurur, dileğini bildirir. Kazancı dede ona «dervişlik ateşten gömlektir; güçtür, demirden leblebidir, çileyi kırmak iyi değildir, aç kalmak, haksız yere söz işitmek, dövülmek vardır bu işin içinde; dervişlik ölümden önce ölmektir» diyerek, Mevlevîliğin güçlüğünü anlatır. Bunları kabul eden namzet, şeyhin onayı sonucu tarikata girer, gerekli aşamalardaki görevlere başlar.

◆ **Soyundurmak** geçl. f. Soyunmasını sağlamak. (M)

SOYUNTU i. (*soyunmak*'tan *soyun-tu*). Soyulup atılan şey; kabuk. (M)

SOYUNUKESKİ bls. i. (*soyunmak* > *soyun-u-k* ve *eski*, kıdemli'den *soyunuk-eski*). Teşk. tar. Padişahların özel hizmetlerini de gören dokuz saray adamına verilen ad.

— ANSİKL. *Soyunukeski*'ler Hazine koğuşuna bağlıydı. Bunların en kıdemlileri *giyimbaşı* idi, ondan sonra muavini olan *göçeskisi,* sonra sayıları on olan *bıçakhleskiler* ve soyunukeskiler gelirdi. Bunlar koğuşlarda camekânlarda otururlar, zabitlerinin ve pa-

Foto. LAROUSSE

dişahın huzuruna çıkarken resmî elbise giyerlerdi. Soyunukeskiler arasında ocak yoluyle yükselen; fakat, Hasodaya geçemeyen bizabanlar da (dilsizler) vardı. Tanzimattan sonra padişahlar Dolmabahçe sarayında oturmağa başlayınca bunlar kaldırıldı. (M)

SOYUT sıf. (*soymak*'tan *soy-u-t*). Fels. *Yeni.* Soyutlama sonucu olan, soyutlama ile elde edilen: *Bunlar divan ve bazı halk şairlerinde olduğu gibi, soyut kavram ve varlıklar değildir* (Cahit Öztelli). [Bk. ABSTRE.] || *Teşm. yol.* Anlaşılması, kavranması güç olan: *Bazı köylülerle konuşurken soyut bir fikrin ortasında dilim tutulup kalıveriyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Zt.* SOMUT. *Esk.* Mücerret.

— Leng. *Soyut isim,* düşünme ve imgeleme yoluyle varlığı kabul edilen nesnelerin ismi: *Akıl, ülkü, kardeşlik v.d.*

— Mat. *Soyut sayı,* birim niteliği açıklanmayan sayı: *3, 8, 40 soyut sayılar, buna karşılık 3 at, 8 at, 40 at somut sayılardır.* (ML)

SOYUTÇULUK i. (*soyut* > *soyut-çu*'dan *soyutçu-luk*). Fels. Soyutlamalara, somut gerçeklerinkine eşit değer verme eğilimi. (W. James tarafından kullanılmış bir terimdir.) [L]

SOYUTLAMA i. (*soyutlamak*'tan *soyutla-ma*). *Yeni.* Bir şeyin herhangi bir özelliğini, düşünce yoluyle, öteki özelliklerinden ayırmaya ve bu özelliklerden bağımsız olarak ele almaya dayanan zihin işlemi. (Meselâ, bir masanın şekli, renginden, yüksekliğinden, boyutlarından v.b. bağımsız olarak ele alınabilir. Her çeşit fikir hayatının temeli olan *kavramlar* veya *soyut ve genel fikirler,* soyutlama yoluyle meydana getirilir.) || Bu işlemin sonucu; zihnî görüş. || Tamamıyle hayalî varlık veya nesne.

— Fels. *Soyutlamalar yapmak,* soyut ve genel fikirleri, türedikleri gerçek nesnelerden bağımsız, mutlak ve metafizik birer varlık saymak. (Eflatun, *idea'ların gerçekçiliği* diye adlandırılan teorisinde, soyutlamalar yapmıştır.) [LM]

SOYUTLAMAK geçl. f. (*soyut*'tan *soyutla-mak*). *Yeni.* Bir şeye soyutlama işlemini uygulamak. (M)

Soyuz («birlik» anlamına rusça k.), ilki 23 nisan 1967'de fırlatılan bir seri sovyet uzay kapsülüne verilen ad; Soyuz 1, yeryüzüne dönerken fren paraşütlerinin iyi çalışmaması yüzünden içindeki kozmonot Vladimir Komarov ölü olarak bulundu.

İçinde insan bulunmayan Soyuz 2, 25 ekim ve içinde insan bulunan Soyuz 3, 26 ekim 1968'de uzaya fırlatıldı. Soyuz 2, 28 ekimde yeryüzüne döndü. Albay G. Beregavoy Soyuz 3'ü 30 ekimde Kazakistan'a indirdi. Yarbay Vladimir Şatalov'un yönettiği Soyuz 4, 14 ocak 1969'da, içinde 3 kozmonot bulunan Soyuz 5 ertesi günü uzaya fırlatıldı.

15 Ocakta iki uzay gemisi başarıyle kenetlendiler. 16 Ocakta tekrar ayrılan gemiler 17 ve 18 ocak tarihlerinde başarıyle Kazakistan'a indiler. 11, 12, 13 Ekim 1969'da Soyuz 6 (iki kozmonotla), Soyuz 7 (3 kozmonotla) ve Soyuz 8 (2 kozmonotla) fırlatıldılar. 16, 17, 18 ekim tarihlerinde Kazakistan'a döndüler. İki kozmonot Soyuz 9 ile 1-19 haziran 1970 tarihleri arasında dünya çevresindeki bir yörüngede kalarak yeni bir rekor kırdılar. 23 Nisan 1971'de içinde üç kozmonot bulunan Soyuz 10 uzaya fırlatıldı. Soyuz 10 daha önce atılmış olan «Salyut» ile kenetlendi. 25 Nisanda yeryüzüne döndü.

30 Haziran 1971'de rekor kıran bir uçuştan sonra başarıyle Kazakistan'a inen Soyuz 11'deki üç kozmonot (yarbay Dobrovolskiy, Volkoy, Patsayev) oturdukları yerde ölü bulundu. Uzayda 24 gün kalan kozmonotların ölüm sebebi açıklanmamakla birlikte yeryüzüne dönmeden çok kısa bir süre önce öldükleri sanılıyordu. (ML)

SOZOMENOS (Hermeios), kilise tarihçisi (Béthel, Gazze yakınları IV. yy. sonları - Filistin 443'e doğr.). İstanbul'a yerleşti; Theodosius II'ye sunduğu *Ekhlesiastike Historia* (Kilise Tarihi) adlı eserinde 324-439 arasındaki dönemi anlatır. (L)

SOZOPOL. Bk. SÜZEBOLU.

SOZOPOLİS. Esk. coğ. Trakya'da şehir, Karadeniz kıyısında, VI. yy.da Miletos kolonisi olarak *Apollonia* adıyle kuruldu. Bugün Bulgaristan'da *Süzebolu* veya *Sozopol.* (L)

SÖBE veya **SÖBÜ** sıf. (esk. türk. *söbi,* uzun ve sivri şey'den [?]). Yumurta biçiminde olan, oval. *Esk.* Beyzî. (M)

SÖDERBAUM (Kristine), alman kadın sinema oyuncusu (Stockholm 1912). 1928'den sonra Almanya'da yaşadı ve önceleri tiyatroda oynadı. Kocası rejisör Veit Harlan'ın aracılığıyle sinemaya geçti. Birçok filimde rol aldı. Başlıcaları: *Jugend* (Gençlik) [1938]; *Jud Süss* (1940); *Der Grosse König* (Büyük Kral) [1942]; *Die Goldene Stadt* (Altın Şehir) [1942]; *Opfergang* (Kurban Yürüyüşü) [1943]; *Verrat an Deutschland* (Almanya'ya İhanet) [1955]. (M)

SÖDERBERG (Hjalmar), isveçli yazar (Stockholm 1869 - Kopenhag 1941). Duru ve alaycı bir zekâsı vardı, kendini yüzyıl sonlarının karamsar havasına kaptırdı. Fakat hoşgörülü, sağlam bir hümanizmayı da savunmaktan geri kalmadı. *Yoldan Çıkışlar* (1895) ve *Doktor Glas* (1905) adlı romanları, cinsel meseleleri açık sözlülükle ele alması bakımından skandal yarattı. Kitaplarının en ünlüsü, otobiyografik roman *Martin Birck'in Çocukluğu*'dur (1901). Ayrıca, hikâyeler, tiyatro oyunları, özellikle dinler tarihini ele alan birçok makale (*İsa Barabbas* [1928]; *Değişen Mesih* [1932]) yazdı. (L)

SÖDERBLOM (Nathan), isveçli protestan rahibi (Trönö 1866 - Uppsala 1931). 1894 - 1901 Arasında Paris'te İsveç kilisesi papazı, 1901'de Uppsala, 1912'de Leipzig üniversitesinde profesör oldu. 1914'te Uppsala başpiskoposluğu ve İsveç kilisesi başrahipliğine getirildi. «Pratik Hıristiyanlık» alanında kiliselerin birleşmesi için büyük çaba gösterdi ve 1925'te Stockholm Ökümenik konferansını topladı. Liberal ve sosyal bir Hıristiyanlık taraftarıydı. Din tarihiyle ilgili birçok eser yazdı. 1930'da Nobel Barış ödülünü kazandı. (L)

SÖDERGRAN (Edith), isveç dilinde yazan finlandiyalı kadın şair (Petersburg 1892 - Raivola, Karelya 1923). Vereme yakalandı ve ömrünün büyük bir kısmı ölümü beklemekle geçti. Sonunun yakın olduğunu bilmesi ve yoğun yaşama isteği şiirlerinde de görülür. *Şiirler* (1916), *Eylül Liri* (1918), *Güllü Sunak* (1919), *Geleceğin Gölgesi* (1920) ve ölümünden sonra basılan *Var Olmayan Ülke* (1925) adlı şiir kitapları XX. yy. isveç şiirinin başlıca eserleri arasında yer alır. (L)

SÖDERHAMN, İsveç'te (Gavleborg) şehir, Ljusnan'ın ağzında, Botten körfezi kıyısında; 13 500 nüf. Demir ocakları. Bıçkıhaneler. Irmakta yüzdürülen keresteler, Stugsund limanından ihraç edilir. (L)

SÖDERHJELM (Werner), isveç diliyle yazan finlandiyalı tenkitçi (Vyborg 1859 - Helsinki 1931). Ortaçağ fransız edebiyatı üstüne önemli çalışmalar yaptı ve finlandiyalı yazarların biyografilerini yayımladı: *K. A. Tavastsjerna* (1900), *Runeberg* (1904), *Levertin* (1914-1917). [L]

SÖDERKÖPİNG, İsveç'te (Östergötland) liman şehri, Baltık denizi kıyısında; 5 000 nüf. XIII. ve XIV. yy.dan kalma kiliseler. Ilıcalar. (L)

SÖDERMANLAND veya **SÖRMLAND,** orta İsveç'te (Svealand) il (*län*); 6 851 km²; 244 661 nüf. İdare merkezi, *Nyköping;* başlıca şehri, *Eskilstuna.* (L)

SÖDERTALJE, İsveç'te (Stockholm), *Södertalje kanal* (Malar gölünü Baltık denizine bağlar) kıyısında; 52 500 nüf. Otomobil fabrikası. Makine yapımı. Ecza ürünleri. Eskiden *Talje* adıyle Stockholm'un rakibi olan işlek bir ticaret merkeziydi. (L)

SÖĞE i. Bk. SÖVE.

SÖĞME i. Bk. SÖVME.

SÖĞMEK geçl. ve. geçz. f. Bk. SÖVMEK.

SÖĞÜŞ i. ve sıf. (esk. türk. *sögüş*'ten). Mutf. Haşlandıktan sonra sudan çıkarılarak soğuk yenen (et). [Bk. ANSİKL.] || Üzerine yağ ve limon konulmadan sadece doğranarak sofraya getirilen (domates, hıyar v.b.): *Söğüş salata.*

— ANSİKL. *Söğüş,* sığır, dana ve koyun etlerinin but, kol, döş taraflarıyle, koyun ve kuzu başı ve boynundan hazırlanır. Ayrıca sığır ve dana dili söğüşü de yapılır. Et haşlaması yaparken içine soğan, havuç, maydanoz kökü ve tane karabiber katılırsa et daha lezzetli olur. Söğüş etten çeşitli soğuk büfe ve piknik yemekleri (salatalar, sandviçler, jöleli etler v.b.) yapılabilir. (M)

SÖĞÜŞMEK ortaklş. f. Bk. SÖVÜŞMEK.

SÖĞÜT i. (esk. türk. k.). Bot. Genellikle su kenarlarında iyi yetişen ağaç (ilmî adı *salix;* söğütgillerden): *Kadınlı erkekli, çoluklu çocuklu köylüler tarlalarından evlerine dönerlerken dibine oturduğum söğüt ağacının dallarından...* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Salkım söğüt.* Bk. SALKIMSÖĞÜT.

— Sil. *Söğüt yaprağı,* ince yapılı bir hançer çeşidi.

— ANSİKL. Bot. *Söğüt*'ün çiçekleri ikievcikli, yaprakları almaşık dizili, hemen daima saplı, genellikle iki tarafı, hiç değilse alt tarafı tüylüdür. İlkbaharda kolayca göze çarpan tüylü veya tüysüz değirmi tomurcukları çok karakteristiktir: iç tarafı tüylü bir tek pul tomurcuğu sarar. Taçsız ve çanaksız olan bireşeyli çiçekler saplı veya sapsız tırtılsılar halindedir. Söğüt ikinci derece önem taşıyan bir ağaçtır. Çelikle kolay ürer. Yüz altmış kadar türü vardır, bunların hepsi birbiriyle kolayca melezleşir. Bellibaşlı söğüt türleri: *kırmızı söğüt,* 4 m'yi aşmayan bodur bir ağaççıktır; *porsuk yapraklı söğüt*'ün yaprakları sapsızdır; *sepetçi söğüdü*'nün yaprakları çok uzun, yaprakların alt yüzü ve meyvesi tüylüdür; *gök söğüt*'ün yapraklarının her iki yüzü de tüylüdür; *keçi söğüdü,* 3-10 m yüksekliğinde, yaprakların alt yüzü pamuk gibi tüylü bir ağaçtır; *mavi söğüt*'ün yaprakları tüysüz, alt yüzü mavimsi, kenarları dişlidir; *mersin söğüdü* kutup bölgelerinde ve Alp dağlarının yüksek yerlerinde yetişen 50 sm yüksekliğinde bir ağaççıktır; *çalı söğüdü,* yer altında bulunan sürüngen gövdeli, yer üstünde kısa dallı çalımsı bir bitkidir; yaprakları, özellikle yapraklarının alt yüzü beyaz olan *ak söğüt,* ılıman bölgelerde yaygın bir ağaçtır; ormanlarda, ovalarda veya vâdilerde hafif, serin ve nemli topraklarda iyi yetişir; yolların veya derelerin kenarlarında veya özel söğütlüklerde de yetiştirilir; *salkım söğüt,* 15-20 m yüksekliğinde, uzun sarkık dallı, uzun yapraklı bir ağaçtır; özellikle dere kenarlarında yetişir ve göze çok hoş görünür; *arsız söğüt* bütün topraklarda yetişir; bazen zararlı olacak derecede bütün koruyu kaplayabilir.

Nazik söğüt, hafif ve nemli topraklarda yetişir, soğuk ve kuvvetli topraklara ak söğütten daha iyi dayanır; su kıyılarında ve yol kenarlarında çok görülür; ormanlarda seyrek bulunur.

Söğüdün odunu marangozlukta, herek, maden direği, tırmık dişi v.b. yapımında kullanılır. Yakacak odun olarak makbul değildir; kömürü çok hafiftir, top barutu yapımında kullanılabilir. Kabuğu ince derileri sepilemekte işe yarar.

— Eczc. Ak söğüdün kabuğu peklik giderici ve ateş düşürücüdür; içinde salokzit ve

SÖDERBLOM

ak söğüt

salkım söğüt

Foto. LAROUSSE

SÖĞÜT'ten bir görünüş

tanen bulunur. Romatizmaya karşı ve kinin yerine tavsiye edilirse de pek az kullanılır.

◆ **Söğütlü** sıf. Söğüt ağaçları bulunan (yer).

◆ **Söğütlük** i. Söğüt ağaçlarıyla kaplı yer: *Artık çardağın asıl sahibi geliyor demekti: Ben toplanır kendi söğütlüğüme çekilirdim* (Ş. S. Aydemir). [LM]

SÖĞÜT, Bilecik ilinde (Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesim) ilçe merkezi kasaba; 4 346 nüf. (1970). İl merkezinin 29 km güneydoğusunda eğimli bir yüzey üzerinde; yüksl. 700 m (en yüksek kesim), 650 m (en alçak kesim [Cumhuriyet mahallesi]). Söğüt, Kurtuluş savaşında yunanlılar tarafından yakıldı, Cumhuriyet devrinde düzgün bir plana göre imar edildi. — *Söğüt ilçesi*, 862 km²; 24 600 nüf. Merkez ve İnhisar bucakları; 37 köy. Tahıl tarımı; Sakarya vâdisinde çeşitli meyve üretimi.

— Tar. Söğüt ilçesinin yerinde, ilk çağlarda yerleşme merkezi bulunup bulunmadığı kesin olarak bilinmiyor. Eski türk kaynaklarında kasabanın adı *Söğütçük* olarak geçer. Söğüt yöresi ortaçağda arap ordularının saldırılarına uğradı. Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubat I, Celâleddin Harizmşah'a karşı Yassıçeme savaşında kendisine (1230) yardım eden Ertuğrul Beye, Söğüt'ü yurtluk olarak verdi. Daha sonra Ertuğrul Beyin oğlu Osman Bey, Osmanlı devletinin temelini burada attı. Babası Ertuğrul Beyin türbesi Söğüt'tedir. Osmanlı devletinin hızla gelişmesi, Bursa'nın ele geçirilerek merkez yapılmasıyle Söğüt, önemini kaybetti. Sultanönü sancağına bağlı bir subaşı tarafından yönetilen nahiye oldu. 1648'de Söğüt'ten geçen Evliya Çelebi, kasabanın bağ ve bahçeler içinde 700 kadar evden meydana geldiğini anlatır. XIX. yy.-ın ilk yarısında Söğüt, Bursa vilâyetine bağlı Ertuğrul (Bilecik) sancağı içinde bir kaza merkezi haline getirildi. Halkın içinde çoğunluğu meydana getiren Türklerden başka, rum ve ermeniler de bulunuyordu. Kasaba 4 ağustos 1921'de yunan saldırısına uğradı, 13 ay işgal altında kaldı ve büyük ölçüde tahrip edildi. 4 Eylül 1922'de geri alındı. 1927'de yapılan ilk sayımda kasabanın nüfusu 2 885 olarak tespit edildi. 1965 Sayımı sonuçlarına göre kazanın nüfusu 23 697, kasabanın ise 3 004 oldu.

— G. santl. Söğüt'te en ilgi çekici eser, şehrin 2 km kuzeyinde Bilecik yolu üzerinde çevreye hâkim bir tepede yer alan Ertuğrulgazi türbesidir. Kurşun kaplama bir kubbeyle örtülü, taş ve tuğla duvarlı olan türbe, birkaç defa onarıldı. Bahçesinde Osman Beyin kardeşi Savcı Beyin gömülü olduğu söylenir. Söğüt'te Ertuğrul Gazi'ye ait olduğu bilinen tek kubbeli ve minareli, kare planlı bir mescit vardır; fakat temelden itibaren yenilenmiştir ve bugün oldukça iyi durumdadır. Orhan Gazi de Söğüt'te bir cami yaptırdı. Bugün izi kalmayan bu yapının varlığı, Bursa kadı sicillerindeki muhasebe defterlerinden anlaşılıyor. Bugüne kadar, camilerin içinde en önemlisinin Çelebi Sultan Mehmed'e ait olduğu ileri sürülmüşse de bu yapı, eski minaresi dışında, bugünkü şekliyle çağdaş bir esere benzer. Şehirdeki camilerden birini de Abdülhamid II yaptırdı (1906). [M]

SÖĞÜT adası, Anadolu'nun güneybatı köşesinde Daraçya yarımadası önünde küçük ada. *Söğüt limanı* koyunu batıdan sınırlar. (M)

SÖĞÜTALAN, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Bursa ili, Mustafa Kemalpaşa ilçesi) bucak; 6 559 nüf. (1965); 20 köy. — *Bucak merkezi*, 624 nüf. (1965). İlçe merkezinin 18 km doğusunda; yüksl. 250 m. (M)

SÖĞÜT dağları, Akdeniz bölgesinin Göller yöresinde, Burdur gölünün kuzeybatısında, kuzeydoğu-güneydoğu doğrultusunda uzanan dağ sırası. Burdur gölü ve Acıgöl havzalarını ayırır. En yüksek yeri *Çataltaş Tepesi* (1 919 m). Söğüt dağlarının yapısında serpantinli eyosen flişi (kumlu-çakıllı ve killi) kayaçları geniş yer tutar. (M)

SÖĞÜTGİLLER çoğl. i. İkiçenekli, taçsız çiçekli bitkiler familyası. (Söğütler takımından.)

— ANSİKL. *Söğütgiller*, almaşık yapraklı ağaç ve ağaççıkları kapsar. Çiçekler yapraklardan önce, hiç değilse yapraklarla aynı zamanda, bürgülerin, bütün veya parçalı pulcukların koltuğunda çıkar, ikievcikli ve yalnız bulunur; çiçeklerin tümü birden silindirimsi, nadiren kalın tırtıl biçimindedir. Meyvesi kapsül şeklinde, tohumu uzun tüycüklüdür. Familyanın yalnız iki cinsi vardır: söğüt (*salix*) ve kavak (*populus*). [L]

SÖĞÜT gölü, Akdeniz bölgesinde, Teke yöresinin kuzeyinde sığ bir göl; 44 km²; yüksl. 1 349 m. Antalya ilinin Korkuteli ilçesindeki Kızılcadağ bucak merkezi, gölün batı kıyısı yakınında yer alır. Göl, kuzeyindeki kireçli dağlardan çıkan kaynaklarla beslenir, fazla suyu düdenlerle boşalır, yazın suyu azalır. (M)

SÖĞÜTLER çoğl. i. Sadece söğütgilleri kapsayan ikiçenekli, taçsız çiçekli bitkiler takımı. (İlmî adı *salicales*.) [L]

SÖĞÜTLÜ, Marmara bölgesinde (Çatalca-Kocaeli bölümü, Sakarya ili, merkez ilçesi) bucak; 21 255 nüf. (1965); 31 köy. — *Bucak merkezi*, 2 280 nüf. (1965). İl merkezinin 17 km kuzeyinde, Adapazarı - Karasu yolu üzerinde. (M)

SÖĞÜTLÜ, Doğu Anadolu bölgesinde (Bingöl ili, Genç ilçesi) bucak; 5 077 nüf. (1965); 11 köy. — *Bucak merkezi* (*Çaytepe* köyü, esk. *Valir*), 723 nüf. (1965). Genç'in 15 km. doğusunda; yüksl. 1 250 m. (M)

SÖĞÜTLÜ suyu, Sakarya ırmağının Karadeniz'e dökülmeden önce batıdan aldığı bir kol. Adı, Adapazarı ilçesi içinde yer alan *Söğütlü* bucak merkezinden gelir. (M)

SÖĞÜTÖZÜ, Ereğli - Zonguldak kömür havzasının doğu ucunda kömür damarlarına rastlanılan yer. (M)

SÖĞÜT YEŞİL TEKEBÖCEĞİ i. Misk kokulu boynuzlu böcek; Avrupa'da söğütler üzerinde yaşar. (İlmî adı *Aromia moschata; kınkanatlıların* tekeböcekleri familyasından.) [L]

SÖKE, Ege bölgesinde (Aydın ili) ilçe merkezi şehir; 30 158 nüf. (1970). İzmir'i Milas ve Bodrum'a bağlayan yol üzerinde, eğimli bir yereyde kurulmuştur. Zengin bir zıraat alanının merkezi olduğu için gittikçe gelişmektedir. İzmir-Aydın demiryoluna Ortaklar'dan ayrılan 21 km'lik bir şube hattıyle bağlıdır. — *Söke ilçesi*, 1 357 km²; 85 107 nüf. (1970). Merkez, Akköy, Atburgazı ve Bağarası bucakları; 34 köy. Pamuk, tütün, incir.

— G. santl. Söke'de XIX. yy. başında yapılmış ve Barok dönemine ait iki önemli cami vardır: *Kocacami*, kare planlı ve kubbeli bir yapıdır. Önünde üç kubbeli bir son cemaat yeri vardır. Yan cephelerde 3, mihrap cephesinde 2 pencere yer alır. Mihrap, dışarı doğru bir çıkıntı yapar. Mermer mimber, genellikle geometrik köşelerde bitkisel motiflerle süslüdür. Mihrap sadedir. *Hacıziyabey camii*, Avlu içinde dikdörtgen planlı bir yapıdır. Üç bölümlü son cemaat yerine bir merdivenle çıkılır. Bu kısımdaki payelerde, cephede, kubbede ve esas mekânda barok dönemi süsleme özellikleri görülür. Yuvarlak kemerli bir niş şeklinde olan mihrabı bir meandır frizi çevirir. Ayrıca kıvrık dal motiflerinden meydana gelen bir süsleme vardır. Caminin mihrap cephesi iki, öteki cepheler birer sıra pencerelidir. (M)

SÖKEL sıf. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Sakat. *Esk.* Malul.

◆ **Sökellik** i. Sakatlık. (M)

SÖKME i. (*sökmek*'ten *sök-me*). Sökmek eylemi.

— İkt. Başka bir yerde kurulmak üzere bir fabrikanın veya bütün bir fabrikalar grubunun bulunduğu yerden kaldırılması. (İkinci Dünya savaşından sonra, birçok alman fabrikası, başka ülkelerde ve özellikle S.S.C.B.'de tekrar kurulmak üzere söküldü.)

— Ormanc. *Ağaç sökme*, ceviz gibi değerli ağaçları köküyle birlikte çıkarma işlemi. (Bunun için ağacın etrafı kazılır, köklerin bir kısmı kesilir. Böylece kütüğün tamamı, yani daha çok miktarda odun elde edilir.)

— Teknol. Bir makinenin, bir cihazın çeşitli parçalarını birbirinden ayırma işlemi. (LM)

SÖKMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Bir şeyi, tutunduğu yerden kuvvet kullanarak veya gevşeterek çıkarmak, çekip ayırmak: *Zavallıya neler yapıyorsunuz? Tırnaklarını mı söküyorsunuz? Etine kızgın şişler mi sokuyorsunuz?* (R. H. Karay). *Evden işçiler çekildi. Avludaki taşları söküyorlardı* (H. E. Adıvar). || Örülmüş veya dikilmiş bir şeyin örgüsünü veya dikişini ayırmak: *Elbisenin ceplerini sökmek. Eski bir hırkayı sökmek.* || Parçalarını tek tek ayırıp çıkarmak: *Motoru sökmek.* || — *Teşm. yol.* Kötü yazılmış veya okunması güç bir yazıyı okumak: — *Kuzum bu talik kırmasını pek sökemedim. Hem ben farisî anlamam* (B. Felek). *Gene her beyti sökemiyorum; ama bir gazelde bir tek beyit anlasam o da yetiyor* (N. Ataç). || Geçmeyi önleyen engelleri kaldırmak, güçlükleri yenmek: *Alt dudağını ısırarak gülümsedi: — Sarıkamış yolunu sökebilseydik* (Kemal Tahir). || Bir yeri terk etmeğe zorlamak, kovmak, çıkarıp atmak: *Türk dayanmağa başladı mı kimseler sökemez* (Kemal Tahir). *Bir defa köylü şehre gelirse, onu caddelerden söküp tarlaya götüremezsiniz.* (F.R. Atay). || Geçz. f. Çıkması, akması kolaylaşmak: *Balgam sökmek. İdrar sökmek.* || *Mec.* Art arda gelmeğe başlamak: *Biraz musahebeden sonra söktü müşteriler* (M.Â. Ersoy). || *Teklz.* [Genellikle olumsuz şekilde] Etkilememek.

— DEY. *Şafak sökmek*, gün ağarmak, sabah olmak: *Şafak sökmeğe başlamıştı* (A. H. Müftüoğlu).

— Dy. *Bir yolu sökmek*, terk edilmiş veya kullanılmayan bir demiryolunun raylarını, cebirelerini, cıvatalarını, tirfonlarını v.b. sökmek.

— Müz. Bilinmeyen bir parçayı ilk bakışta okumak ve icra etmek. (ML)

SÖKMEN veya **SOKMAN** veya **SÖKMAN**, Selçuklulara bağlı Hasankeyf (Hısnıkeyfa) Artuklu beyliğinin kurucusu (öl. Şam yakınlarında, Karyeteyn 1104). Artuk Beyin oğlu. Babasının ölümünden sonra Suriye Selçuklularının meliki Tac, Kudüs'ün yönetimini Artuk Sökmen ile kardeşi İlgazi'ye verdi. Sökmen, 1096'ya kadar, selçuklu melikleri Tutuş, Rıdvan ve Dukak arasındaki mücadelelere karıştı. Bu mücadeleler yüzünden Suriye ve El-Cezire'de kaldı; Kudüs kendi adına naipler tarafından yönetildi. 1096'da Kudüs'e dönen Sökmen, şehrin yönetimini eline aldı; fakat kısa bir süre sonra selçuklu emîri Tutuş'un ölümü üzerine Suriye'de karışıklıklar çıktı ve bundan yararlanan Mısır fatımî halifesinin, Emîrül Cüyuş Afdal kumandasında gönderdiği kuvvetler Kudüs'ü ele geçirdiler (1096). Sonra Halep'e giden Sökmen, emrindeki kuvvetlerle, bazen Haçlılara karşı savaştı, bazen de selçuklu emîrlerinin kendi aralarında yaptıkları savaşlara katıldı. Musul hâkimi Musa'nın Hısnıkeyfa'yı vereceğini söyleyerek Cezirei İb-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

nülömer şehrinin hâkimi Çökürmüş'e karşı yardım istemesi üzerine harekete geçti. Çökürmüş Musul kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı. Sonra Hısnıkeyfa'ya giderek kaleyi naiplerden teslim aldı (1102). Sökmen, Hısnıkeyfa'da ilk Artuklu beyliğini kurdu. Urfa kontu Baudouin II'nin Harran'ı kuşattığını (1104) öğrenen Sökmen ve Çökürmüş, aralarındaki anlaşmazlığı bırakarak türkmen, arap ve kürtlerden kurdukları 10 000 kişilik bir kuvvetle harekete geçtiler. Savaş hileleriyle haçlıları birbirinden ayıran Sökmen ve Çökürmüş, onlardan büyük bir kısmını Balih çayı kıyısında pusuya düşürerek kılıçtan geçirdiler. Haçlıların bütün ağırlıkları yağma edildi; Baudouin ve kardeşi Joscelin esir alındı. Bu zaferden sonra Sökmen askerlerine haçlı elbiseleri giydirerek, çevrede bulunan birçok haçlı kalesini ele geçirdi. Sökmen, sonra haçlıların saldırılarına uğrayan Trablusşam hâkimi Fahrüddevle bin Ammar tarafından yardıma çağırıldı. Bu sırada Şam hâkimi Tuğ Tekin de yaşlılığını belirterek haçlılara karşı şehri korumasını istedi. Sökmen, Tuğ Tekin'in teklifini kabul ederek harekete geçti. Kuvvetleriyle birlikte Şam'a yaklaştığı sırada difteriye tutuldu ve öldü. (M)

SÖKMEN (Tayfur), türk devlet adamı ve eski Hatay cumhurbaşkanı (Gaziantep 1892). Özel eğitim gördü ve bir süre çiftçilikle uğraştı. Gaziantep'ten C.H.P. milletvekili seçildi ve altı yıl parlamentoda kaldı (1933-1938). Hatay'ın fransız yönetiminden ayrılarak bağımsız devlet haline geldiği dönemde bu devletin cumhurbaşkanlığını yaptı (1938). Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra buradan milletvekili seçilerek tekrar parlamentoya girdi (1954). Cumhurbaşkanı tarafından Cumhuriyet senatosu üyeliğine getirildi (1969). [M]

SÖKTÜRMEK ettrg. f. (esk. türk. k.). Sökmek eylemini yaptırmak: *Amerikalı mütehassıs elindeki pertavsızı bütün asmaların üstüne tutar, inanmayanlara da birer birer göstererek, hepsinin filokseralı olduğunu iddia eder ve söktürürmüş* (F. R. Atay). || [İlâç için] Boşaltımı kolaylaştırmak, çıkarmak, akıtmak: *Bu şurup öksürüğü söktürür. Balgam söktürmek.* || Geçl. f. *Teşm. yol.* (Okunması güç bir yazıyı) Zorlukla okuyabilmek veya kavramak.

— DEY. *Kök söktürmek.* Bk. KÖK. (M)

SÖKÜK sıf. (*sökmek*'ten *sök-ü-k*). Dikişi veya örgüsü sökülmüş: *Sökük çorap. Sökük elbise.* || İ. Sökülmüş veya örgüsü açılmış yer. || *Sökük dikmek,* sökülmüş olan bir şeyi birleştirmek, onarmak: *Evde oturup sökük dikeceklerine ...* (Kemal Tahir).

— DEY. *Çorap söküğü gibi gitmek.* Bk. ÇORAP. (M)

SÖKÜLMEK edilg. f. (esk. türk. k.). Sökmek eylemine konu olmak: *Ceketin kolu sökülmek.* || Geçl. f. *Argo.* [Genellikle para için] İstemeye istemeye vermek, vermeğe mecbur olmak. (M)

SÖKÜN i. (*sökmek*'ten *sök-ü-n*). [Yalnız *sökün etmek* şeklinde geçer]. *Sökün etmek,* art arda gelmek, birbirini izlemek: *Talebelerim de birer birer sökün etmeye başladılar* (R.N. Güntekin). *Osman, arkasında öteki arkadaşlar, sökün etti* (S. Kocagöz). [M]

SÖKÜNTÜ i. (*sökmek*'ten *sök-ü-n-tü*). Sökülen şeyin parçası. (M)

SÖKÜOTU blş. i. Baklagillerden otsu bitki; kumlu topraklarda yetişir; üçü dördü birarada bulunan meyveleri kuş ayağını andırır. (İlmî adı *ornithopus* [kuş ayağı].) [L]

SÖLDEN, Avusturya'da (Tirol) kış sporları merkezi. Ötztal'da (yüksl. 1 362 m). — *Hoch Sölden*'de kayak yerleri (yüksl. 2 070 m). [L]

SÖLİYALJİ i. (yun. *koilia,* karın ve *algos, ağrı*'dan fr. *cœlialgie*). Sempatik sinir sistemiyle ilgili derin karın ağrılarının genel adı. (L)

SÖLOBLASTULA i. (fr. *cœloblastula*'dan). Embriyoloji. Bir bölünme boşluğu olan içi oyuk blastula. (Derisidikenlilerin blastulası bir söloblastuladır.) [L]

SÖLOM i. (fr. *cœlome*). Embriyol. Ortaderinin iki tabakası arasında bulunan ve embriyonda genel vücut boşluğunu meydana getiren oyuk.

— ANSİKL. *Sölom* ortaderinin ortasındaki sindirim boşluğudur. Ortaderi embriyonda iki şekilde değişikliğe uğrar: ya çukurlaşarak sölom boşluklarını oluşturur (çokkıllı halkalı solucanlar, yumuşakçalar, omurgalılar) veya ayrışarak yaygın bir ortaderi halini alır (yassı solucanlar). Çoğu zaman sölomun varlığı geçicidir, fakat embriyon sölomundan bazı artıklar kalabilir (üreme organları sölomu, böbrek sölomu). Sölom çift katlı bir oluşumdur. Dışderi altındaki tabakasına *somatoplöra,* içorganları saran tabakasına *splanknoplöra* denir. Sölomun varlığı, çok hücreli üstün yapılı hayvan şubelerini belirleyen ve bunlara *sölomlular* adının verilmesine sebep olan karmaşık ortaderi organlarının meydana gelmesini sağlar. (L)

SÖLOMLULAR çoğl. i. Bir vücut boşluğu (sölom) bulunan hayvanlar. (Bunlarda bağ dokuları ve dışderiden oluşma değişik organlar bulunduğu için çok karmaşık bir vücut yapısı görülür. Süngerler, selenterler ve yassı solucanlar dışında bütün çokhücreli hayvanlar sölomludur. Hepsinde besinlerle dışkıların bir yönde hareket ettiği iki ağızlı bir sindirim borusu bulunur.) [L]

SÖLOMSUZLAR çoğl. i. Zool. Sölomu, yani vücut boşluğu bulunmayan hayvanlar. (L)

SÖLOSTOMİ i. (fr. *cœlostomie*). Bir sesin bozulması ve boğuk çıkması. (L)

SÖLPÜK sıf. (*sölpümek*'ten *sölpü-k*). Gevşeyip sarkmış. (M)

SÖLPÜMEK geçz. f. (esk. türk. *sölpimek*'ten). Gevşeyip sarkmak, pörsümek. (M)

SÖLVESBORG, İsveç'te (Blekinge) liman şehri, Baltık denizi kıyısında; 6 100 nüf. XIV. yy.dan kalma kilise. Şato kalıntıları. Tersane. Makine yapımı. (L)

SÖLYOSKOPİ i. (yun. *koilia,* karın ve *skopein,* muayene etmek'ten fr. *cœlioscopie*). Küçük leğendeki organlara uygulanan andoskopi tekniği; özellikle dış gebelik ve kısırlığın ameliyat öncesi tedavisinde kullanılır. (L)

SÖLYOTOMİ i. (fr. *cœliotomie*). Cerr. Karın boşluğunun cerrahî ameliyatla açılması. (Daha çok LAPAROTOMİ terimi kullanılmaktadır.) [L]

SÖMBEKİ adası, yun. **Symi,** esk. **Syme,** Anadolu'nun güneybatısında Yunanistan'ın Oniki adasından biri; yüzölç. 61 km²; 8 500 nüf. İdarî bakımdan Rodos'a bağlıdır. İdare merkezi Symi. Dağlık olan ada 616 m'ye kadar yükselir. Taraça haline getirilmiş yamaçlarda ziraat yapılır (bağ ve zeytinlikler). Ada, 20 mayıs 1911'de İtalyanlar tarafından işgal edildi; 1945'te Yunanistan'a geçti. Adanın tek önemli yerleşmesi, kuzeyde bir koy içinde yer alan Symi kentidir (eski Syme kenti). Kuzeyde Nymos adasından dar bir boğazla ayrılır. Güney açıklarında da Sesklion adası yer alır. Sömbeki adasında birtakım eski yapı kalıntılarına rastlanır. (M)

SÖMBEKİ körfezi, Anadolu'nun güneybatı köşesinde Datça ve Daraçya yarımadaları arasına derin bir şekilde giren körfez. Özellikle doğu kesiminde adalar ve yarımadalar sıralanır. *Sömbeki* (Symi) adası körfezin güneyindedir. (M)

SÖMESTR veya **SÖMESTİR** i. (lat. *semestris* > fr. *semestre*). Öğretim yılının iki döneminden her biri, yarı yıl: *İkinci sömestr.* (M)

SÖMMEK geçl. f. Bk. SÜMMEK.

SÖMÜRGE i. (*sömürmek*'ten *sömür-ge*). Bir milletin kendi ülkesinin sınırları dışında işgal ve idare ettiği, iktisadî ve siyasî çıkarlar sağladığı ülke: *On dokuzuncu asrın başından beri sömürge ve yarı sömürgelerden Avrupa'ya ham maddelerin ve fazla kıymetlerin akışı gibi, şimdi de Avrupa'dan buralara makinaların göçü başlamıştı* (Ş.S. Aydemir). *Esk.* Müstemleke. Bk. ANSİKL. *Tar. bölümü.*

— İkt. *Sömürge sistemi,* anayurt lehine, sömürgelerin ticaretine ve bazen sömürgeler lehine anayurdun ticaretine kısıtlayıcı kurallar koyan sistem. || *Sömürge paktı,* bir devletin sömürgesine kabul ettirdiği ve özellikle iktisadî nitelik taşıyan kuralların tümü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. *Sömürge* kelimesinin anlamı zamanla değişikliğe uğradı. Değişmeyen tek unsur, insanların terkettikleri ülkeyle yerleştikleri ülke arasındaki coğrafî süreksizlik düşüncesidir. Aslında, sömürgeleştirme amaç ve metotları büyük ölçüde değişmiştir. Sayısız ve çeşitli yasalarda yer alan bu değişikliklerden burada ancak bazı örnekler verilebilir.

Klasik ilkçağda sömürge hep, birbirine bağlı bir göçmen topluluğunun az veya çok uzaktaki bir toprak parçasına sahip çıkması biçiminde görüldü. Aslında sömürgeyi meydana getiren insanların siyasî ve askerî kaygıları yoktu. Onların anayurdu terketmeleri, verimli toprakları az olan Akdeniz ülkelerindeki nüfus artışından doğacak tehlikeleri önlüyordu.

Oikistes (kurucu) yönetimindeki bir göçmen topluluğu, «ana-site»den tamamıyle kopabilir ve Delphoi kâhinine danıştıktan sonra, birtakım belirli dinî törenlerle yeni bir site kurabilirdi. Bu sömürgeleştirmenin ilham kaynağı Delphoi kâhiniydi. Böylece kurulan site de, bundan sonra artık tamamıyle egemen ve bağımsız duruma gelirdi. X. yy. yunan sömürgeleri (Ege denizi adaları, Küçük Asya kıyıları) veya M.Ö. VIII. yy. ile V. yy. arasında kurulan sömürgeler için de durum böyle olmuştur. İki devlet arasında, çoğu zaman ancak soy birliği, ortak dinî gelenekler ve dil gibi duygusal bağlar devam eder ve bunlar çoğu zaman belli bir ticarî, hattâ siyasî dayanışma yaratmağa yeterdi. M.Ö. 814'e doğru Sur'luların kurduğu Kartaca gibi birtakım fenike sömürgelerinin gelişimi de böyle oldu. Başka durumlarda, göçmenler anayurtlarına bağlı kalırlardı. O zaman da, sömürge, anayurdun bir «ileri karakolu» durumunda olurdu. Bu karakolun amacı, isyan çıkaran veya askerî önem taşıyan stratejik bölgeleri gözetim altında tutmak ve servet kaynaklarını değerlendirmekti. Eski Mısır'ın elde ettiği Nübye topraklarının durumu da bu tipe bağlanabilir. Eski Mısır'ın Nil'in kaynağına doğru yayılması, M.Ö. II. binyılda, daha Orta İmparatorluk döneminde başlamıştı. Nübye, Mısır'a köle, altın ve hayvan sürüleri sağladı. Buna karşılık Mısır'dan, Nübye'ye küçük memur, asker, tacir ve köylü toplulukları gitti. Bunlar İkinci çağlayanın yukarısına, Semneh'in içerilerine kadar yerleştiler. Böylece, Mısır'ın yerli halk üstündeki medenîleştirici etkisi Beşinci çağlayanın ötesine, M.Ö. VIII. yy.da Mısır'a bir hanedan yetiştirmiş olan Kuş ülkesine kadar yayıldı.

Bunun en ünlü örneklerine yunan ve roma tarihlerinde rastlanır: yunan klerukhia'ları ve roma hukuku kolonileri (başlangıçta 300 yurttaş). Bu koloniler, önceleri deniz sınırlarını savunmakla görevliydiler, ama daha sonraları municipium durumuna geldiler. Her iki durumda da, zaptedilen topraklara, askerî görevle yerleştirilen kolonlar, bağlı oldukları sitedeki yurttaşlık haklarını tamamıyle muhafaza ediyorlardı. Böylece, roma hukuku kolonileri, cumhuriyet döneminde, idarî alanda kısmen muhtar olmalarına rağmen (bir decemvir kurulunun yardımıyle çalışan bölgesel duumvir idaresi), bir roma yurttaşının bütün medenî ve siyasî haklarını ellerinde tutarlardı: *Jus connubii* veya romalı bir kadınla evlenmek hakkı; *jus commercii* veya menkul ve gayrımenkul her çeşit mal ticareti yapmak ve bu hakları adlî makamlar tarafından da geçerli saydırtmak için *legis actio* hakkından yararlanmak yetkisi ve *jus suffragii* veya oy hakkı; *jus honorum* veya bütün yüksek görevlere seçilebilmek hakkı. Bununla birlikte başka sömürgeler, bir anayurdun otoritesi altında bulunmalarına rağmen, anayurttaki yurttaşlarıyle eşit haklara sahip değildiler. Roma, sömürgelerinden başka, kara sınırlarını da savunmak amacıyle latin hukuku sömürgeleri de kurdu. Bu kolonilerde başlangıçta 1 500 ilâ 6 000 latin ve mütte-

fik vardı. Öbürleri gibi idarî muhtariyete sahip olan (hattâ müttefik toprağı bile sayılan) bu «latin» sömürgeler, üyelerine kısıntılı bir yurttaşlık hakkı veriyordu. Bu hak, M.Ö. II. yy. da, *jus connubii* (M.Ö. 268'de geri alındı) ve *jus honorum* dışında, roma yurttaşının bütün haklarını kapsıyordu. Toplam olarak, 46 latin sömürgesi ile Marius, Sezar ve Augustus'un kurdukları askerî nitelikteki sömürgelerle aynı zamanda oluşturulan 200'ü aşkın roma sömürgesi vardı. Bununla beraber, roma sömürgesi adı ve yasası, fahrî bir unvan olarak da verilirdi. Gerek Kartaca sömürgelerinde, gerek helenistik krallıklarına bağlı yunan-makedonya sömürgelerinde, bir anayurtta sahip olunan hâkimiyet ve yurttaşlık haklarına rastlanmazdı. Bu ikinci sömürgelerde «site» sözünün hiç bir anlamı kalmamıştı. Kendi kaynaklarıyle yetinmeğe çalışan Erken Ortaçağ derebeyliği (iskandinav ülkeleri dışında) sömürge kurmağa elverişli değildi. Ama XI. yy.daki nüfus artışları ve ticaretin gelişmesi ortaya yeni sömürge biçimlerinin çıkmasına yol açtı. XII. yy.ın sonuyle XV. yy. arasına rastlayan bu dönemin en tipik kolonileri ile ticaret acentaları arasında büyük bir benzerlik vardı. Akdeniz'de italyan (pisalı, cenovalı, venedikli) tacirleri, baltık ve kuzey denizi ülkelerinde alman Hansa birliğine bağlı tacirler, alışveriş ettikleri hükümdarlardan, ya bir şehrin bütününde (meselâ, Kırım'da Feodosiya'da Cenevizliler) veya yalnız bir semtinde (meselâ İstanbul'da Beyoğlu [Pera] ve Galata veya Londra'nın küçük Steelyard mahallesi) yerleşmek hakkını elde ettiler. Bu şehir imtiyazları ya bir (Magusa'nın Cenevizlilere, Bergen'in Lübeck'lilere) veya birkaç (Don Kıyısında Tana) millete verilir ve bunlar, genel olarak bir sömürge başkanının sorumluluğu altında geniş bir adlî muhtariyete sahip olurlardı. Bu «konsül»lerin yargılama yetkisi, çoğu zaman, ayrı kökenli tacirlere kadar uzanıyordu. Bunlar, itibarî yurttaş sayılıyor ve «konsül»lerin himayesinden yararlanıyorlardı. Bu konuyle ilgili olarak dikkate değer bir olay da, XIX. yy. sonlarında buna benzer bir teşkilâtlanma biçiminin Çin imparatorluğunda ortaya çıkmış olmasıdır. Çin'de de, önce Avrupalılar, sonra Amerikalılarla Japonlar, kendilerine kira ile bütün bir şehirle dolaylarının veya ülke dışı sayılması kabul edilen bir mahalle veya semtin verilmesini sağladılar ve kendi yurttaşlarına tanıdıkları imtiyazları yerlilere de tanıdılar.

Eski ticaret sömürgeleri elde ettikleri güç sayesinde, çoğu zaman zayıf bir hükümdarı etkiliyor ve onu adeta himayeleri altına alıyorlardı. Böylece, iktisadî sömürgeleştirme, XIV. yy.da (Kıbrıs'a ceneviz sızmasında olduğu gibi) gerçek bir siyasî sömürgeleştirmeye yol açtı. Bazen de bu iki sömürgeleştirme biçimi birlikte yürüyordu. Meselâ, 1204'te Venediklilerin entrikaları sonucu Bizans imparatorluğunun çöküşü Cenovalı ve Venediklilere büyük ticarî teşebbüs imkânları sağladı. Fief haline getirilen veya tamamıyle bağımsız durumda olan topraklar, ya ilk bölüşmede ya da Bizans'ın yeniden fetihi sırasındaki pazarlıklar sonunda (deniz ticaretinin güçlü bir koruyucu deniz gücü gerektirmesi dolayısıyle) sağlam birer ticarî ve stratejik üs oldu. Bu üslerde İtalyanlar daha büyük bir hareket serbestliğine kavuştu. Daha sonra da, başlangıçtaki sömürge şehirlerin yerini, çıkarcı amaçlarla kurulan gerçek sömürge devletleri aldı veya bu şehirlerin yanı sıra sömürge devletleri kurulmağa başladı: Doğu Ege'de malî şirketlerin yönetimindeki Ceneviz imparatorluğu ve özellikle gelişmesini XV. yy.ın sonuna kadar sürdürerek o tarihte İstria'dan Kıbrıs'a kadar yayılan geniş Venedik imparatorluğu (bk. VENEDİK). Bu güçlü deniz üsleri, doğrudan doğruya Venedik hükûmetine bağlı topraklar (Methone ve Korone gibi Peloponnesos limanları, Korfu gibi küçük veya Girit gibi büyük adalar) ve venedikli patricius'ların (Kyklades gibi) veya himaye altında olan birtakım kimselerin (Eğriboz'un [Euboia] «tercier»leri gibi) ellerinde tuttukları fieflerden meydana geliyordu. Bütün bu yerlerin arasında, stratejik önemi ve venediklilerin geniş çaptaki göçleri dolayısıyle, Girit'in özel bir yeri vardı. Böyle bir yayılma ve anayurtla siyasî ve iktisadî bağların sıkılığı, venedik sömürgeciliğinin bir özelliğidir, bu, daha sonraki sömürgelerin başlangıcı olmuştur.

XVI. yy.ın başından XX. yy.ın başına kadar sayıları gitgide artan avrupa sömürgelerinin hepsi de siyasî bakımdan bağımlı ve anayurt tarafından değerlendirilen topraklardı. Ne var ki, bu sömürgelerin yeryüzünün çeşitli yerlerine yayılmış olması birbirinden çok değişik ve karmaşık sömürü biçimleri gerektiriyor, her birinin elde edilme yollarının değişik olması gibi sebepler de sömürgeler için ortaya çeşitli yönetim yasaları çıkmasına yol açıyordu. Ama, XVI. yy. ile XVII. yy.ın başı arasındaki döneme rastlayan ilk sömürgecilik girişimlerinin bir tek amacı vardı ve gerek kişilerin gerek hükümdarın zafer kazanması biçiminde özetlenebilecek olan bu ana amacın yanı sıra, Hıristiyanlığı yayma çabalarının da en az servet peşinde koşmak kadar büyük bir rol oynadığı sanılır. İşte bundan ötürü, sömürgelere önceleri, anayurdun, benimseyip kendisine mal etmesi gereken birer uzantısı gözüyle bakıldı.

Gerçekte bu teorik görüş, bazı güçlüklerle ve en başta uzaklık meselesiyle karşılaştı. Avrupa krallıkları, bazı maceralı teşebbüsleri birtakım özel kişilere bırakmak zorunluğunu duyuyorlardı. Ama bu işler, kişilerin tek başlarına yapacakları teşebbüsler değildi. Onun için hükümdarlar, onları ya derebeylik ilişkileri çerçevesi içinde veya birtakım imtiyazlarla desteklenen dernekler halinde birleşmeğe teşvik ettiler.

Bu konuda öncü olan Portekizlilerle İspanyollar, XVI. yy.ın başında, Amerika'daki sömürgelerinde bu feodal formülü geniş ölçüde kullandılar: meselâ, görevleri babadan oğula geçen portekizli kumandanlar, ispanyol «encomienderos»lar için durum böyleydi. Madenlerin ve toprakların işletilebilmesi için geniş alanlar üstünde gerekli nüfuzu ancak bir avuç fatih bu şekilde sağlayabilirdi. Derebeylerin rahat durmasını ve kargaşalık çıkarmalarını önlemek için, monarşiler anayurttaki yönetim sistemine benzer bir sistemi sömürgelerde de kurmayı ve sömürge fatihlerini kesin bir kademeleşmeye zorlayarak bu sisteme bağlamayı tasarlamışlardır; bu kuruluşun başına çeşitli krallık temsilcileri (genel valiler, corregimientos'lar, yargıçlar, «audencias» sorumluları) getirilecek, bu temsilciler de Consejo de Las İndias'ın yüksek denetimi altında bulundurulacaktı. Ayrıca, bütün İspanya sömürge ticareti, önceleri Sevilla'nın, sonraları da *Casa de Contratacion*'un merkezi olan Cadiz'in onayı ile yapılıyordu. Bu da, imtiyazlara ve tekellere alabildiğine yer verilen bir dönemde olağan sayılabilecek yükümlülüklerin çerçevesini bir hayli aşıyordu. Bu durumda sömürge ticaretinin böylesine bir baskı altında bulundurulması ve fatih sınıfının hor gördüğü yerli halkı böylesine sömürmesi, katolik kralların besledikleri benimseme ve kaynaşma umutlarının birer hayal olmaktan öteye gidememesi demekti; ayrıca merkezîleşme de İspanyol Amerikasının derebeyliğe dönüşmesini önliyemedi.

Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılar işleri gördürmek için, daha çok *imtiyazlı şirket*'lere başvuruyorlardı. Bu şirketler, belirli ticarî imtiyazlar karşılığında sömürge yerleşmesinin (kolonların yerleştirilmesi, toprağın değerlendirilmesi, savunması ve hattâ hükûmetin denetimi altında sömürgenin yönetilmesi) bütün masraflarını yükleniyordu. Çoğu zaman, hele ilk dönemlerde masraf kazancı kat kat aşıyor; bu da işe para yatıranların hoşnutsuzluğuna sebep oluyordu; fransızlar uzun süre güvensizlikten kurtulamadılar, bu yüzden de Fransızların işlettiği şirketlerin büyük bir kısmı çeşitli buhranlara düştü ve hiç değilse Amerika'da sömürgenin doğrudan doğruya anavatan tarafından yönetimine yol açtı (1674).

Esasta hepsi de aynı kanunla yönetilen sömürgelerde kanunların uygulanması her sömürgenin bünyesine göre değişirdi. Tropikal sömürgeler (özellikle Antiller) büyük çiftliklerin şekerkamışı, tütün, çivit, kahve, pamuk) ağır bastığı bölgeler oldukları için doğrudan doğruya sömürge paktına göre yönetilirler, bu yönetimle çiftlik sahiplerinin meydana getirdiği aristokrasi de çoğu başarısızlıkla sonuçlanan birtakım tepkilere yol açardı. Kuzey Amerika'daki tropikal olmayan sömürgeler ise ayrı bir toplum bünyesine sahip oldukları ve iktisadî bir görevleri bulunduğu için büsbütün başka bir yönde geliştiler. Birer besin ve strateji üssü olan, Antiller'deki zenginliğin korunmasını sağlayacak bir çeşit insan deposu sayılan bu sömürgeler, yerli halkın çok az ve dağınık olması, ayrıca da anayurttan memnun kalmayan veya anayurtta kalması istenmeyen kişilerin sığınmalarına elverişli bir uzaklıkta bulunmaları yüzünden beyazların yerleşmeleri için çok uygun düşen yerlerdi. Kanada'da sömürgenin kalkınmasında şart olan köylü sınıfını yerleştirebilmek ve orada tutabilmek için fransızlar derebeylik düzenini uygulamaya başladılar ve bu düzen çerçevesinde soylulara «sömürge işletmeciliği» görevi düştü. Birtakım ingiliz sömürgelerinde de aynı metot uygulandı. Ne var ki, Yeni İngiltere veya Pennsylvania gibi en canlı hareketli sömürgelerde derebeylik düzeniyle bağdaşmayacak bireyci cemaatler kısa zamanda duruma hâkim oldu; bu cemaatler ingiliz geleneklerinin getirdiği temel hürriyetlere sıkı sıkıya bağlı olmakla kalmıyor, zaman zaman demokrasiyi bile örnek almağa kalkışıyorlardı. Dolayısıyle bu sömürgelere, anayurt geleneğine uygun olarak, şirket veya kral temsilcisinin denetimi altında mahallî bir yönetim bulmalarına imkân sağlayacak beratlar verildi. XVIII. yy.da Londra'nın baskısına ve imparatorluk buyrultularına karşı direnmeye geçen ve bağımsızlık hareketini başlatanlar, bu topluluklardır.

İmtiyazlı şirketler sistemi, XIX. yy.da yürürlükten kalkan sömürge paktından sonra da devam etti, fakat her türlü tekele karşı çıkan liberalizmin getirdiği yeni görüşlere de uymak zorunda kaldı. Bu zorunluğun başlıca sonuçlarından biri eski imtiyazların büyük ölçüde kısılması oldu. Ne var ki, siyasî kısıntılar çoğu zaman sadece sözde kalıyordu. Bu kısıntıları uygulamayan ve hesaba katmayanlar arasında, çeşitli alman sömürge şirketleri, İnsulinde'deki Hollanda ticaret şirketi, özellikle de daha 1885'te hâkim bir devlet durumuna geçen Kongo'daki Afrika Milletlerarası birliği sayılabilir. Liberal kısıtlamalar İngilizler tarafından çok daha erken bir dönemde uygulandı ve İngilizler, Hindistan şirketinin siyasî iflasına rağmen (1858), bu uygulamaya yüzyılın sonuna kadar bağlı kaldılar (Nigerya, Güney Afrika şirketleri, İBEA v.b.).

Bununla birlikte, sömürgeci devletler, XIX. yy.da, kimi zaman fethedilen ülkelere kesinlikle elkoyarak, kimi zaman mahallî hükümdarlara himaye statüsünü kabul ettirerek sömürgelerin içişlerine daha sık karışmağa başladılar. Eski kolonilerde gelişme çoğu zaman bir birleşme ve kaynaşma yönünde oldu; 1852'den itibaren Portekizliler, 1870'ten sonra da İspanyollar bu yolu benimsediler. Fransızlar ise uzun süre kesin bir karar alamadılar; gerçi eski fransız sömürge imparatorluğunun kalıntılarında anayurttakilere benzer yönetim ve hukuk kurumları yürürlükte idi, fakat sömürge halkına hiç bir zaman anayurt halkına tanınan haklar tam bir eşitlik içinde verilmemişti; kaynaşmanın gerçekleşebilmesi, eşit hakların tanınması ancak XX. yy.ın ortalarına doğru yapılan reformlarla gerçekleşti.

Yeni sömürgeler genellikle çok daha otoriter ve baskıcı bir vesayet altında tutuluyordu; hollandalılarla ingilizler «krallık sömürgesi» statüsünden çıkabilecek kadar gelişmemiş bazı eski sömürgelerde de bu baskı sistemini uygulamağa devam ettiler. Bu sömürgelerde bütün yönetim genel valinin ve anayurttan gelen ve sadece kendi bakanlıklarına karşı sorumlu olan vali temsilcilerinin elindeydi («Colonial Office», Fransa'da 1897'de kurulan Sömürgeler bakanlığı v.d.); sömürgecilikte *dolaysız yönetim* veya *doğrudan doğruya yönetim* diye adlandırılan sistem budur. Bununla birlikte, yerli bir yönetim teşkilâtının bulunduğu sömürgelerde bu teşkilât bazen, fa-

BÜYÜK BATI AVRUPA DEVLETLERİNİN SÖMÜRGELERİ

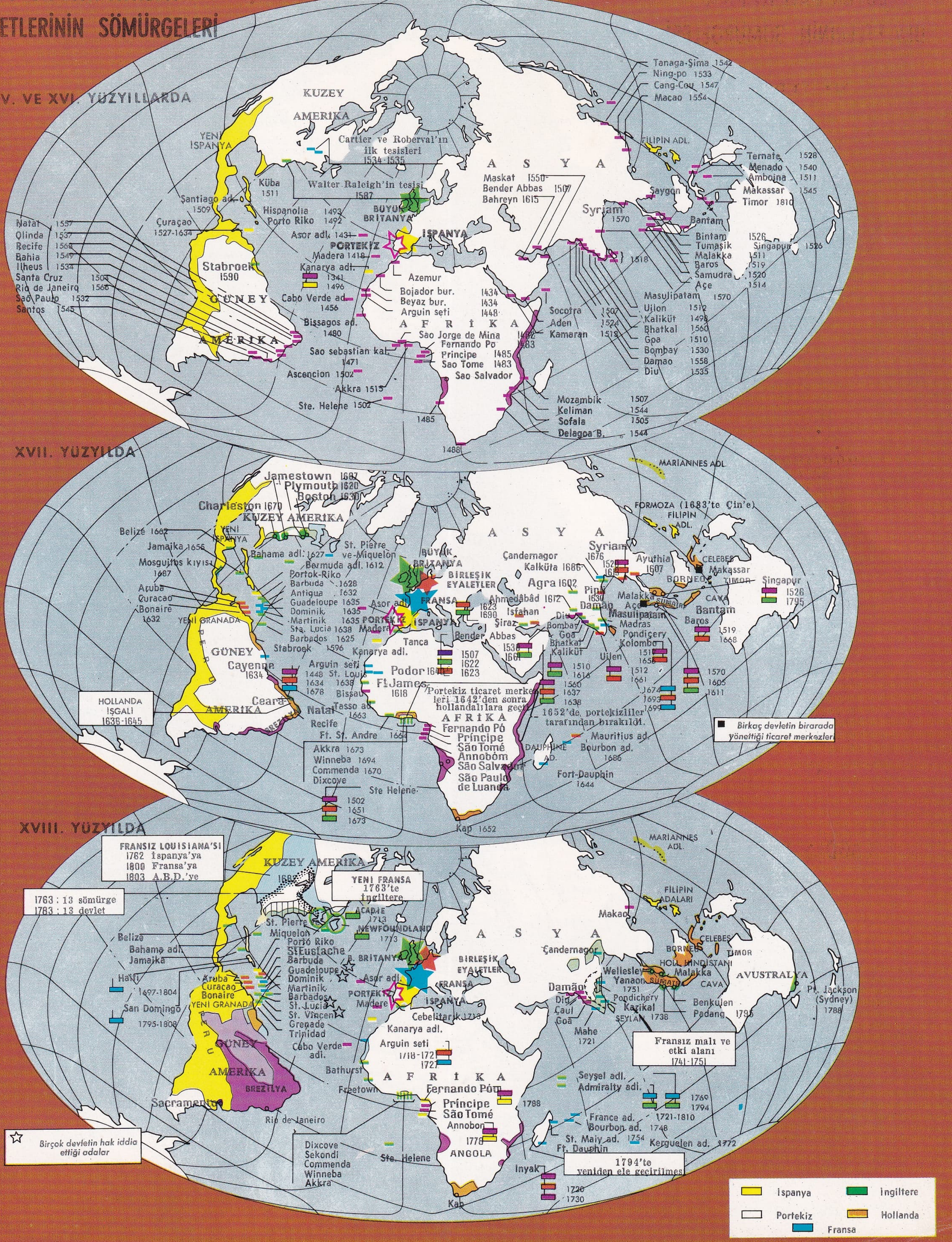

BÜYÜK BATI AVRUPA DEVLETLERİNİN SÖMÜRGELERİ

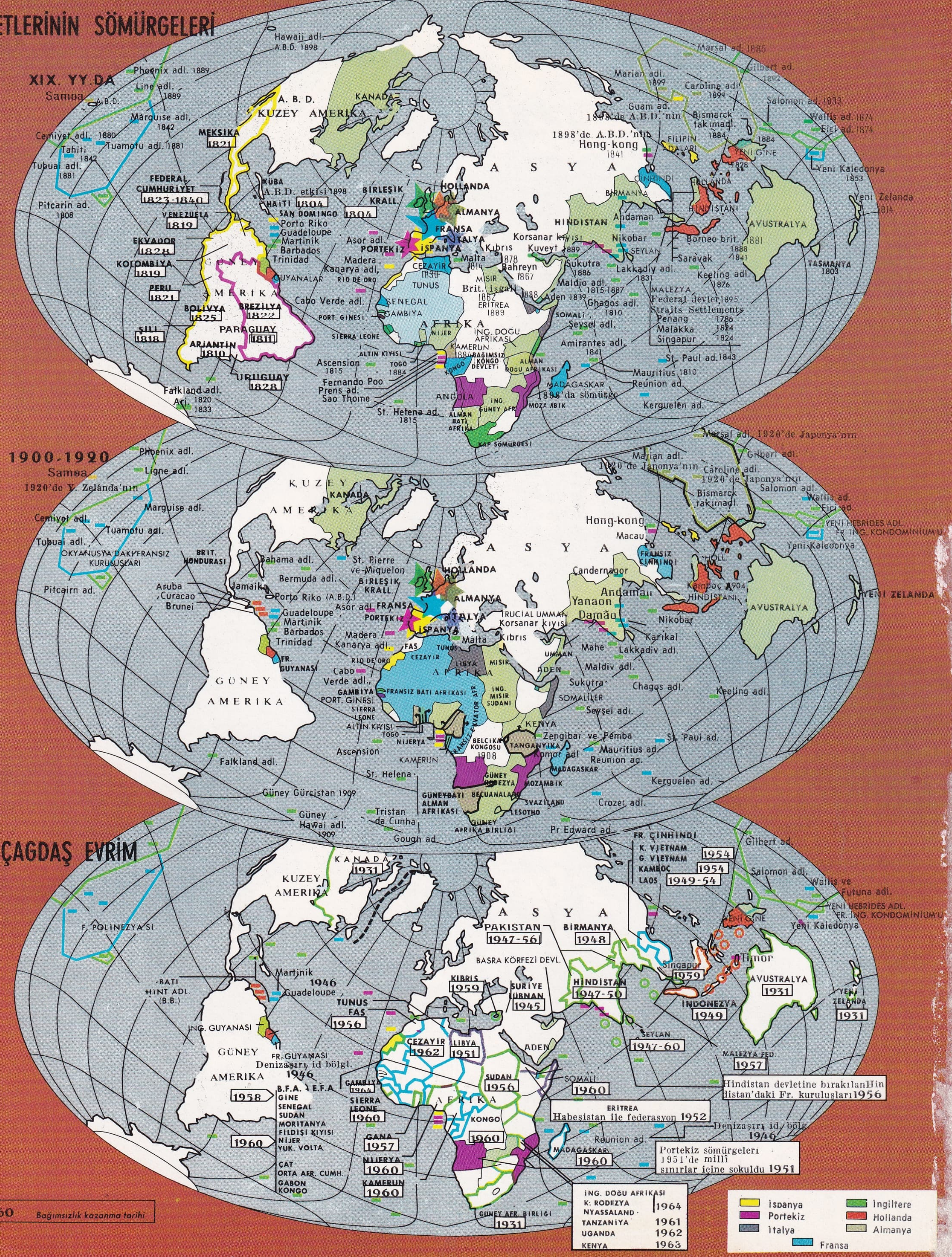

kat sadece alt kademelerde muhafaza edilebiliyordu (Fransız Çinhindi, Britanya Hindistanı'nın ilhak edilen bölümü). Fakat sömürgeci devletin bazen kendi himayesini («protektora») kabul ettirmekle yetindiği de olur. Bu durumda sömürgeci devlet *dolaylı yönetim*'i uygular, yerli yönetim ve hukuk teşkilâtını bütün kademeleriyle muhafaza eder. Fakat teşkilâtın her kademesinde dışişleri bakanlığına bağlı kendi temsilcilerini bulundurur. Bu temsilciler himaye edilen devletin dış ilişkilerini denetlemekle yetinebilirler; fakat tavsiyeleri (bu tavsiyeler birer emir niteliğindedir) çoğu zaman ülkenin iç gelişmesine de yön verecek tavsiyeler olduğu için, *dolaylı yönetim*'le *dolaysız yönetim* arasındaki farkı ortaya koymak her zaman kolay değildir.

Avrupalı kolon sayısının önemli bir yekûn tuttuğu sömürgelerde otoriter bir yönetim uygulamak çok zordur; bu gibi sömürgelerde, oraya yerleşmiş Avrupalılar, anayurttaki vatandaşlarının bütün haklarından eşit olarak yararlanmak isterler. Fransa'nın Cezayir'e öbür sömürgelerden apayrı bir statü tanıması (1870) bu yüzdendir. Avrupalıların ağır bastığı denizaşırı sömürgelerin çoğu İngiliz imparatorluğu çerçevesindedir; bu sömürgeler için Londra, ingiliz parlamento geleneğine uygun düşen muhtariyet («self-government») sistemini benimsemektedir. Daha XIX. yy.ın ikinci yarısında Kanada, Güney Afrika, Avusturalya, Yeni Zelanda sömürgelerinde *temsilci meclisleri* kurulmuştu; seçimle işbaşına gelen bu temsilciler, ülkenin tek hakimi olmakta devam eden genel valinin yardımcısı durumundaydı. Sonra zamanla meclislere karşı *sorumlu* hükûmetler ortaya çıktı ve genel vali sadece bir hükümdarın temsilcisi olarak kaldı. Bu gibi parlamento kurumlarına, ancak tam bir devlet kurabilecek nitelikte görülen sömürge federasyonlarında izin veriliyordu; bu şekilde özerkliğe kavuşan devletlerin ilki Kanada konfederasyonudur (1867).

Hukukî gelişmeden de anlaşılacağı üzere, XIX. yy.ın sonunda ve XX. yy.ın başında *iskân sömürgeleri* ile *işletme sömürgeleri* arasında günden güne artan bir fark ortaya çıktı. Sadece statüleri değil, anayurdun müdahale nisbeti, sosyal gelişme ve değerlendirme teşkilâtı da bu sömürgeleri birbirinden ayırıyordu. İskân sömürgelerinde Avrupa'daki sosyal yapıya benzer bir yapının belirlendiği, iktisadın da günden güne çeşitlendiği görüldü; öteki sömürgeler ise, yani işletme sömürgeleri anayurdun kaynaklarını tamamlayacak madenî veya nebatî ilk maddeleri üretmeğe devam ettiler.

İngilizlerin muhtariyet sistemiyle beklenmedik bir başarıya ulaşmaları bu sistemin esnekleştirilmesine, genişletilmesine ve tam bir bağımsızlığa kadar götürülmesine yol açtı.

Günümüzde, tarihe karışmak üzere olan sömürge statüsü yerini çeşitli bağımsızlık veya geniş muhtariyet biçimlerine bırakmakta (Commonwealth), sömürge kavramının yerini de gelişmemiş ülkelere yardım fikri almaktadır.

— İkt. *Sömürge paktı*, merkantilist sömürgecilik anlayışına bağlanır ve anayurdun zenginleşmesini sağlamak için ortaya birtakım kurallar koyar: 1. sömürge pazarının yabancı maddelere tam olarak veya kısmen kapatılması; 2. sömürge ürünlerinin sadece veya özellikle anayurda ihraç edilmesi; 3. deniz nakliyatının sadece anayurt ticaret filosuyle yapılması; 4. sömürgenin kendi ihtiyacını karşılayacak mamul eşyayı üretmesine kesinlikle izin verilmemesi ve ilk maddeleri üretmekten ve bir ticaret pazarı olmaktan başka bir görev yüklenmemesi; 5. sömürge ürünlerine anayurt tarafından ithalatta öncelik tanınması ve anayurdun sömürgeye siyasî, askerî, kültürel, çoğu zaman da iktisadî veya malî yardımda bulunması. Bu kuralların büyük bir sertlikle uygulanmasında karşılaşılan güçlükler, XVIII. yy.da kuralların bütün ülkelerde yumuşatılmasına yol açtı; fakat gene de 1775'te Amerikan sömürgelerinin İngiltere'ye karşı, 1810 ve 1817'de İspanyol sömürgelerinin ayaklanması gibi büyük buhranlar önlenemedi. Bu yüzden, liberalizmin etkisiyle, sömürge imparatorlukları XIX. yy.da iktisadî tercihlere dayanan çok daha esnek bir sisteme yöneldiler. (L)

SÖMÜRGECİ sıf. (*sömürge*'den *sömürgeci*). Sömürgesi olan veya sömürge elde etmek amacında olan: *Sömürgeci devlet.* || Sömürgecilikle ilgili olan: *Bu çıkış için ise, sömürgeci usullerin ortadan kalkması lâzımdı* (Ş. S. Aydemir). [M]

SÖMÜRGECİLİK i. (*sömürgeci*'den *sömürgeci-lik*). Sömürge elde etmeyi öngören öğreti veya davranış: *Avrupa ve Amerika'nın anlayışsız sömürgecilik rejimi ise Çin'i bir ahtapot gibi sarmıştı* (Ş. S. Aydemir).

— ANSİKL. *Sömürgeleştirme* teriminin fiilî bir durumu belirtmesine karşılık *sömürgecilik* deyimi bir doktrini veya hiç değilse bir tutumunu belirtmekte kullanılır. İster doktrin olsun, ister bir tutum olsun sömürgecilik, sömürgeleştirme fiilini ve sonuçlarını ırk, etnoloji, iktisat, siyaset ve ahlâk bakımından meşru gösterme çabasındadır. (LM)

Sömürge derneği (*Colonization society*), Wakefield in 1830'da kurduğu ve sömürgeler üstüne incelemeler yapan ingiliz derneği. Amacı, denizaşırı topraklarda sermayenin toplanabilmesi için ücretsiz dağıtım yerine toprak kiralama usulünü uygulamaktı. (L)

SÖMÜRGELEŞTİRME i. (*sömürge* > *sömürgeleştirmek*'ten *sömürgeleştir-me*). Sömürge haline getirme. || Bu eylemden doğan fiilî durum.

— ANSİKL. *Sömürgeleştirme*, devletlerarası ilişkilerin özel bir biçimidir. Sömürgeleştirme, bir halkın, yani *sömürgeleştiren*'in, başka bir halka, yani *sömürgeleştirilen*'e hâkimiyetini kabul ettirmesi ve bunu uygulamasını gerektirir. Gerek zor kullanarak, gerek prestijden yararlanarak ve çoğu zaman bu iki etkenin karışımıyle gerçekleştirilen bir fetihten doğar, insan faaliyetinin bütün kesimlerinde (ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasî) uygulanma alanı bulur ve özel eşitsizlik durumları yaratır: bunlar, sömürge durumlarıdır. Sömürgeleştirme, dayandığı şartlar nedeniyle, basit fetih ile bir değildir. Gerçekten de, kaynağını, sömürgeleştiren halk ile sömürgeleştirilen halk arasında meydana gelen tarihî bir «düzey farkı»ndan alır. Sömürgeleştiren halk, genellikle, teknik ilerlemeye dayanan («teknik» kelimesi yalnız tarımsal veya sınai üretimi veya para mübadelesini değil, aynı zamanda hükûmet ve yönetim araçlarını da belirtir) kültür ve teknik üstünlükleri sebebiyle, bir çağın ihtiyaçlarına, sömürgeleştirilen halka oranla daha iyi ayak uydurabilmiştir. Bunun sonucu olarak, basit bir fethin ancak siyasî etkiler yaratabilmesine karşılık, sömürgeleştirme, etkilerini bütün alanlara yayabilir. Kimi zaman, sömürgeleştiren devletin istememesine rağmen, sömürgeleştirmeye yol açan düzey farkını yoketmek veya hafifletmek eğilimini gösterir. Böylelikle salt bir egemenlik olarak görünmez ve hemen hemen kaçınılmaz bir şekilde, öğretici yönleri bulunan bir egemenlik olarak ortaya çıkar. Bundan ötürü, sömürgeleştirme, çok zaman vesayet veya kayyımlıkla karşılaştırılmış, sömürgeleştiren halk «yetişkin», sömürgeleştirilen halk ise «rüştünü ispat etmemiş» sayılmıştır. Bu karşılaştırmanın bir benzetmeden başka değeri olmadığı besbellidir.

Demek oluyor ki, sömürgeleştirme genel olarak, bir teknik eylem ile bir ekonomik eylemi; sömürgeleştirilen arazideki doğal zenginliklerin değerlendirilmesini; bir idarî ve siyasî eylemi (sömürgeleştirenin az çok dolaysız otoritesi altında bir sömürgeleştirilmiş halkın teşkilâtlanması); bir kültür eylemini (sömürgeleştirenin sömürgeleştirilmişlere bilgi ve bilgi edinme vasıtalarını aktarması); sömürgeleştirilmiş halk üzerinde sömürge kuranlara özgü hayat tarzı, anlayışı ve uslûbunun etkisini kapsar. Çeşitli sömürgeleştirme biçimleri, görüş açıları bakımından birbirinden ayrılır:

— *Etnik sömürgeleştirme.* Sömürgeleştiren halk ile sömürgeleştirilen halk ayrı ayrı ırklardan ise, aralarındaki ilişkiler, ırk ayırımından, melezleşme yoluyle ırkların kaynaşmasına kadar çeşitli derecelerde olabilir.

— *Siyasal sömürgeleştirme.* Sömürgeleştirenlerin tam egemenliğinden liberal himaye biçimlerine, hattâ devletlerarası teşkilâtları denetimindeki vesayetlere kadar çeşitli biçimler alabilir, hattâ yarı sömürge ilişkileri bile söz konusu olabilir. Bu ilişkilerde, egemen halk, egemenliği altındaki halk üzerinde etken ama kısıtlı ve dolaylı bir nüfuz kurmakla yetinir.

— *Demografik sömürgeleştirme.* Sömürgeleştirilen halkın yok edilmesiyle birlikte, sömürgelere kendi halkını yerleştirme eyleminden sömürgeleştirenlerin sayısının en aza indirildiği salt kadro sömürgeciliğine kadar çeşitli durumları kapsayabilir.

— *İktisadî sömürgeleştirme.* Basit ticarî alışveriş merkezlerinin kurulmasından, ekonomiye tam anlamıyle el konmasına ve sert bir sömürgecilik anlayışından basit karşılıklı yardımlaşma ve tercih işlemlerine kadar çeşitli durumlar bu tip sömürgecilik içine girer.

— *Kültürel sömürgeleştirme.* Sömürgeleştirilenlerin sömürgeleştirenler içinde mümkün olduğu kadar büyük ölçüde eritilmesinden kültürel muhtariyete kadar, çeşitli ilişkileri kapsar. Bu çeşitli etkenlerin bir araya gelişi, her sömürgeleştirmeye kendi orijinalliğini kazandırır.

Aynı şekilde, bir anayurdun tüm sömürgeleriyle olan ilişkileri de, zamana ve mekâna göre, mutlak hâkimiyette tam eşitliğe ya federal veya konfederal teşkilâtlara kadar çeşitli şekiller alır.

— Tar. *Sömürgeleştirme* kelimesi farklı biçimlerde anlaşılmıştır; kapsadığı olay bile, zamanla değişik yorumlara uğramıştır. Meselâ, eskiçağ sömürgeleştirmesi, her şeyden önce aynı toplumsal teşkilâtı uzaktaki topraklara nakleden bir güçtür; çağımızın sömürgeleştirmesi ise, önce, anayurdun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyle, kaynakları sömürgeleştirilen halkın yönetim ve yardımıyle değerlendirilen bir ülke üzerinde kurulmuş siyasî egemenliktir. Ayrıca bu iki bellibaşlı tipin de birçok değişik türleri vardır.

Eskiçağ, birçok emperyalizm şekillerine sahne olmuştur. Bunların en başarılılarından biri, Pers imparatorluğudur. Ama genellikle «sömürgeleştirme» deyimi, aralarında Yunanlıların birinci sırayı işgal ettiği çeşitli Akdeniz halklarınca girişilmiş geniş insan nakilleri için kullanılır. Ayrıca göç tarzları da oldukça çeşitlidir. Bunlar başlıca üç tipte toplanabilir. Göç, tüm bir halkın istilâcıların baskısıyle *zoraki göç* etmesi olabilir. Muzaffer Dorların önünden kaçarak Ege denizinin Asya kıyılarına gidip sitelerini yeniden kuran (Aiolis, İonia) Akaların göçü, bu tür bir göçtü.

Sonraları, daha *iradî* ve denizaşırı ülkelere yönelen bu *göç* biçimi yaygınlaştı. Büyük tacirler ve büyük denizciler yetiştiren Fenike, M.Ö. I. binyılın ilk yarısında yalnız doğu Akdeniz'de (Kıbrıs) değil, aynı zamanda ve özellikle Batı Akdeniz'de de (Kuzey Afrika, Sicilya, Sardinya, İspanya) ticaret üsleri kurmuştu. İyi yerlerde kurulan bazı üsler, zamanla gerçek şehirler halini aldı; buralara yerleşen tacir halk çoğaldı ve etkisini ülkenin içerilerine yaydı. Meselâ, Batı Akdeniz'de en önemli Fenike üssü olan Kartaca (M.Ö. 814'e doğru bir Sur'lular tarafından kuruldu), zamanla bağımsız bir site haline geldi, bazı üsleri ve sömürgeleri denetimi altına aldı. Bunların sayısı ve sitenin refahı, M.Ö. III. yy.da Roma'lılarla patlak veren anlaşmazlıklar bu yayılmayı durduruncaya kadar sürüp gitti.

M.Ö. VIII. yy.dan V. yy.a kadar süren yunan sömürgeleştirme hareketi, daha canlıydı. Nüfus fazlalığı (yunan toprağı verimsizdir), bir siyasî devrim ile sitelerinden bazı grupların kovulması veya servet ve serüven arayan kişilerin yabancı topraklara gitmesi, bu göçü doğurmuştu. Metropol örnek alınarak yeni siteler kurul-

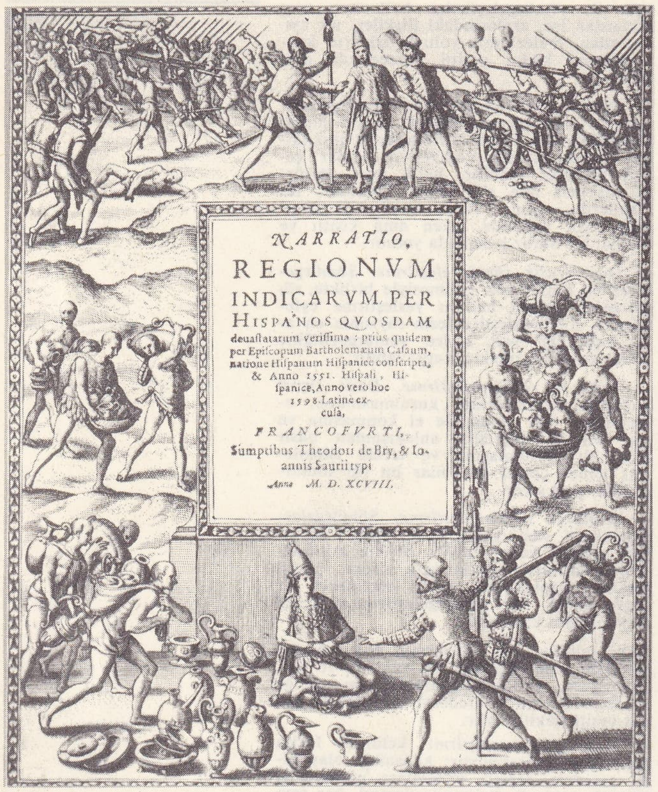

sömürgeleştirme XVI. yy.da Haiti'de altın yalaklarında çalıştırılan yerliler

du. Akdeniz ve Karadeniz kıyıları boyunca dağılan bu sömürgeler yeni egemen devletler meydana getirdi; ana site ile, sadece dinî ve duygusal bağlarını ve denizin kolaylaştırdığı ticarî ilişkilerini sürdürdüler.

Bununla birlikte, bazı siteler bir *kontrollü göç* düzenlemekte gecikmediler. Göç eden vatandaşlar, bağlı oldukları anayurttaki bütün haklarını koruyor, sitenin aldığı topraklara yerleşiyor, stratejik bir bölgeyi göz altında bulunduracak gerçek askerî sömürgeler meydana getiriyordu. Atina'nın emperyalist siyaseti, M.Ö. V. yy.da, bu sistemi, bütün öteki sitelerden daha geniş çapta uyguladı.

Buna benzer kuruluşlar, İskender'in fetihlerinden (M.Ö. IV. yy. sonları) sonra da ortaya çıktı. İskender, yunan sömürgeleştirme hareketini canlandırdı ve bu hareketin kıta içlerine yönelmesini sağladı. İmparatorluğun teşkilâtlanması sınırlarda askerî sömürgelerin ve yunan-Makedonya yerleşme merkezlerinde helenizm yuvaları meydana getiren şehirlerin kurulmasıyle birlikte yürütüldü. Helen sömürgeleştirme hareketinin etkisi İskender imparatorluğunun siyasî parçalanışına ve onu izleyen krallıkların sinsice rekabetlerinden sonra da ortadan kalkmadı. Bu hareket, Küçük Asya'yı tamamıyle etkisi altına aldıktan başka, Baktriyan krallığı gibi tek başına kalmış bir ileri karakolda, üç yüz yıl daha

sömürgeleştirme «Bartoloméo yerlilere işkence eden casus conquistador'ları cezalandırırken» 1597'den kalma gravür

tutunup yunan kültür ve tekniğinin buradan Hindistan'a girmesini, hattâ Çin'e kadar uzanmasını sağladı.

Eskiçağın en büyük imparatorluk devleti olan Roma da, askerî sömürge sisteminden sistemli bir biçimde yararlanmıştı. Yayılmanın daha başlangıcında, Roma vatandaşları stratejik yerlerde, el konulan topraklar üzerinde kurulmuş şehirlere yerleştirilmiş, buraları, yenilen ülkeler üzerinde hâkimiyet kurulmasını ve bu ülkelerin sömürülmesini sağlayan gerçek garnizonlar olmuştu (M.Ö. IV. yy. sonları: Antium, Terracina). Roma'nın gittikçe artan gücü çok geçmeden askerî meseleleri sosyal meselelerin ardında ikinci plana itmiş ve M.Ö. II. yy. sonlarından itibaren askerî nitelikte sömürgeleştirmeye aslında köylü niteliği taşıyan bir sömürgeleştirme eklenmişti. *Ager publicus*'a ait toprak parçaları üzerinde yoksul halk tabakasının yerleştirilmesi (Gracchus'ların siyasal ve toplumsal kuruluşları) ve daha sonra Sezar ve İmparatorluk zamanında, hem romalılaştırma vasıtası hem de meslekten yetişme bir ordu için gerekli konaklar olan eski askerlerden kurulu sömürgeler bunun örnekleridir.

Roma imparatorluğunun yavaş yavaş ortadan kalkması, halkların geniş yer değiştirme hareketleriyle birlikte gerçekleşti. Bu hareketler daha sonra da sürdü. Sözü geçen göçleri «sömürgeleştirme» olarak nitelemek pek kolay değildir. Eskiçağ sömürgeleştirmesinin sonu ile modern sömürgeleştirmenin başlangıcı arasındaki sürede kalan Avrupa ve Akdeniz Ortaçağının gösterdiği çeşitli halk yayılmaları (istilâlar, imparatorluklar, işlenmemiş araziye yerleştirme, şehir göçleri v.b.) sömürge anlayışıyle pek bağdaşmaz. Ortaçağda kurulan imparatorlukların en büyüğü olan Arap imparatorluğuna da bu kavramı uygulamak doğru olmaz, arap olmaktan çok müslüman olan bu imparatorluğun gelişmesi zaten her türlü basit tanımlamanın dışında kalan karmaşık bir olgudur. Bununla birlikte, sözü geçen gelişme Arapların genişlemesine de yol açmış, stratejik noktalara askerî sömürgeler yerleştirilmiş (Mezopotamya'da Kûfe gibi) veya bedevî kabileler, otlak ve yağma peşinde koşarken oradan oraya göçmüştür (Kuzey Afrika'da Beni Hilâl'ler gibi). Ayrıca, kültürel katkı (islâm dini) bakımından bu imparatorluğun gelişmesi uygarlığın ilerlemesini derinden etkilemiştir.

Belki de XI. yy. sonlarından XIII. yy. sonlarına kadar Batılıların müslüman doğuya yaptıkları haçlı seferleri, bir sömürgeleşme hareketine daha çok yaklaştırılabilir. Bir nüfus fazlalığının beslediği bu siyasî yayılma, ele geçirilen mevkilerin ticarî yönden sömürülmesine ve işletilmesine yol açmıştır.

Bu hareket, Bizans'ta görülen farklı ve karmaşık eğilimler aracılığıyle ve bazı sömürgeleştirme biçimlerini hatırlatabilecek Venedik imparatorluğunun kurulmasıyle (XII.-XVIII. yy.lar) sürdü. Ama siyasî bakımdan henüz belirgin bir farklılaşma yoktu. Ayrıca, Ortaçağdaki şu birkaç örnekte, sömürgeleştirenin üstünlüğü kültürden değil, siyasî örgütten doğar ve bir ara gerçekleştirilen eylem birliği, anarşik parçalanmayı kolaylıkla egemenlik altına alabilir.

Avrupa dışında, gerçekten önemli ve sistemli tek sömürgeleştirme örneği, çağdaş Japonya'nınki bir yana bırakılacak olursa, Çin örneğidir. Çin yayılmasının, birbirinden ayrı iki görünümü vardır. Önce çin milletinin yerleştiği alanı belirleyen ve güçlü bir iç sömürgeleştirme çabası harcanmıştır. Hoang-ho ırmağının aşağı havzasından geldiği sanılan bu ulus, M.Ö. IV. ve III. yy.larda hızla eski sınırlarının dışına taşmış, yerli halkı kovmuş veya özümlemiştir. Ts'in hanedanının fetihleri sayesinde Yangçe vâdisi aşılmış, Kanton krallığı (Nanhai) yenilmiştir; güney Çin'in yutulması, Han sülâlesi tarafından tamamlanmış ve pekiştirilmiştir (M.Ö. III. yy. - M.S. III. yy.). Çinlileştirme, fetihten önce gerçekleştirilmemiş ise, fethin ardından oldukça hızlı ortaya çıkar. O zamandan beri, Çin'in yerleştiği alan daha da büyümüştür ama, bu büyüme oldukça yavaşlamış, Yun-nan'a

sömürgeleştirme: kongo yerlilerinin portekizliler tarafından vaftiz edilmesi (1597)

(XIII. yy.) Mançurya'ya kadar yayılmış ve orada gerçek bir öncü cephe ortaya çıkmıştır.

Ama çin fetihleri, çin köylülerinin kök salamayacağı bölgelere, yararı her şeyden önce siyasî, stratejik ve ticarî olan sınır topraklarına da yayılmıştı. Hanlar devrinden itibaren çin egemenliği Dai-Viet'i (Tonkin ile Kuzey Annam) ve özellikle, Orta Asya'yı içine alır. Her şeyden önce askerî işgal niteliğini taşıyan bu yayılma, ancak yüzeyde kalmış bir çinlileştirmeye yol açmıştır, ama bütün «ipek yolu»nun kontrol altına alınması, İmparatorluğa küçümsenmeyecek bir yarar sağlamıştır.

Zaman zaman sarsılan, birçok defa parçalanan Çin sömürge imparatorluğu sonra tamamen yeniden kuruldu (Vietnam hariç) ve Mançu hanedanı tarafından buna bir de Tibet eklendi (XVII. yy. sonu-XVIII. yy. başlangıcı).

Ne var ki, XV. yy.ın son yıllarında, en güçlü sömürgeleştirme teşebbüsleri Avrupa'da ortaya çıktı. Bundan ötürü çok zaman, sömürgeleştirme kavramı, Avrupa'nın XX. yy. başlarında ulaştığı dünya çapındaki üstünlük ile karıştırılır. Ama XV. yy.a kadar bu kıta, Asya ve Afrika karşısında pasiftir. Daha sonra, Avrupanın dinamizmi ağır basar. Eğilimlerin böyle birdenbire altüst oluvermesinin birçok karmaşık nedeni vardır. XV. yy. sonlarından itibaren, Avrupa yaşantısında derin değişmeler bütün alanlarda başgöstermişti. Teknik (gemicilik, silâhlanma v.b.), bilimsel ve siyasî ilerlemeler hızlanmış ve bir süre için, Avrupa halklarına, büyük krallıkların yavaş yavaş disiplin altına aldığı tartışma götürmez bir üstünlük kazandırmıştı. Bu üstünlük, XVIII. yy.da kendini kabul ettirdi, mekanik enerjinin kullanılmağa başlamasıyle (buhar makinesi) birlikte ortaya çıkan kuvvetli bir nüfus artışı bu yayılmayı destekledi. Zaten sömürgeleştirme fetihleri, XVII. ve XVIII. yy.ın merkantilist sömürgeleştirme hareketinden, XIX. yy. sonları emperyalizmine kadar birbirinden oldukça farklı görünümler taşır. Ama bu fetihlerin hepsi, anayurdun ihtiyaçlarına göre, boyun eğdirilen toprakların değerlendirilmesine yönelmiştir. Bu da siyasî egemenlik yanında, hattâ bazen bu egemenliğin yanı sıra, iktisadî sömürgeleştirmeye özel bir önem kazandırır.

Birçok durumda, değerlendirme, nüfusun geniş ölçüde başka yere nakline yol açar. Bu geniş hareketin ilk örneklerini iki İberya halkı vermiştir: önce, XV. yy.ın ikinci yarısında Afrika kıyılarını keşfeden Portekiz'liler, sonra da 1492'de Kristof Kolomb tarafından Amerika serüvenine sürüklenen İspanyollar. Bu öncüleri harekete geçiren, para hırsiyle din yayma arzusunu bağdaştıran pek çok neden vardı. Tek ortak yanları, altının çekiciliğine kapılmak olan İspanyollarla Portekizliler, aynı metotları uygulamadıkları gibi aynı alanlarda faaliyet de göstermediler. XVI. yy.ın ilk otuz yılında şekillenmeye başlayan Portekiz imparatorluğu her şeyden önce Hint okyanusu (Aden ile Hürmüz bu denizde, müslüman ticaretine giriş yollarını tıkıyordu) ve Afrika'nın Atlantik kıyılarına sıralanmış bir kıyı üsleri topluluğudur. Brezilya ise, henüz önemsiz bir ek araziydi. İmparatorluğun ticarî gelişmesi pek hızlı olmuş ve bir

Foto. LAROUSSE

süre Lizbon'u Avrupa'nın büyük baharat pazarı haline getirmişti. Sınırlarına 1570'te fiilen ulaşılan İspanyol imparatorluğunun ekseni Yeni Dünyadır. Sadece Filipinlerde, Malezya'nın baharat yönünden zengin adalarında mütevazı bir pay elde etmiştir. Kaliforniya ile Florida'dan Şili'ye ve Plata ovalarına kadar yayılan bu imparatorluk, birliğini koruyabilmek için anayurt geleneklerinden ilham alan sağlam bir teşkilâta dayanıyordu. Hindistan konseyinin vesayeti altında, Amerika'ya yerleşen ve ispanyol krallığına pek büyük miktarda para sağlayan teşkilât, gerçek bir «Yeni İspanya»dır.

Ama dünyanın, iki İberya krallığı arasında, 1493 papalık emirnamesiyle öngörülen ve Tordesillas antlaşmasıyle kanunlaşan (1494) paylaşılması, öteki büyük devletlerce tanınmamış ve XVI. yy.da rakipler ortaya çıkmakta gecikmemişti. Bunlar Fransızlarla İngilizler, sonra da Hollanda'lılardır. İlk iki halk, başlangıçta, İspanyolların bıraktığı Kuzey Amerika kıyılarında keşifler yapmaktan ve özellikle Antiller denizinde, ispanyol sömürgelerine karşı korsanlık seferleri (Drake) düzenlemekten ileri gitmemişlerdi. Ayaklanmalarından beri ispanyol krallığına karşı savaş halinde olan Hollandalılar, 1580-1640 arasında gerçekleştirilen İspanyol - Portekiz birliğinden yararlanarak, özellikle Malezya'da, zengin bir sömürge imparatorluğu kurdular, XVII. yy. başlarında, Fransızlarla İngilizlerden çok ileri giderek İngilizlere Sonda adasının girişini yasakladılar. O zaman fransız sömürgeleştirmesi Saint-Laurent vâdisiyle (Kanada), ingiliz sömürgeleştirmesi de Virginia kıyısıyle yetindi. Ama bu iki halk, XVII. yy. ortalarından itibaren teşebbüslerini hızla geliştirdiler. Her ikisi de, çiftçilik için pek değerli olan Antillere ayak attılar, Kuzey Amerika'daki sömürgelerini genişlettiler, Afrika ve Hindistan'da üsler kurdular. XVIII. yy.ın ilk yarısında, öteki halkların zararına, ilerlemeyi hızlandırdılar ve aralarındaki rekabeti de böylelikle alevlendirdiler. Britanya'lılar 1763'te üstün geldiler ve Hindistan ile Kuzey Amerika'daki fransız mevkilerini gerilettiler, ama çok geçmeden onlar da ciddî bir buhranla karşı karşıya kaldılar. Bu, Amerika sömürgelerinin zaferle sonuçlanan ayaklanmasıydı (1776-1783). Böylece sömürge tarihinin önemli bir dönemi kapandı.

Bu dönemde, sömürgecilik yayılması, özellikle «sömürge paktı»nda dile getirilen merkantilizm ilkelerince yönetiliyordu. Büyük çiftlikler gittikçe çoğalıyor (şekerkamışı, baharat bitkileri, tütün, boya bitkileri, sonra kahve, pamuk) ve bunların yetiştirilmesi bol insan emeğini gerektiriyordu. Avrupa'dan gelenler («ücretliler») yerli halkın yetersizliğini karşılamaktan uzaktı ve bunu, zoraki bir köle göçü hareketiyle (hemen hepsi Afrika'lı zenciler) tamamlıyorlardı. Böylece sömürgeleştirme kültür (Avrupa uygarlık biçimlerinin denizaşırı topraklarda yerleşmesi) ve iktisat (Avrupa'da, «sanayi devrimi»ni finanse etmeğe yardımcı olacak kapital birikimi) yönünden olduğu kadar nüfus yönünden de büyük dalgalanmalara yol açtı.

Sömürgeler ekonomisinin sadece anayurt ekonomisini tamamlayıcı olarak kalmasını gerektiren bu merkantilist anlayış yönünden, en iyi sömürgeler, yani servet kaynağı olan sömürgeler, tropik bölgedeki topraklardır; XVIII. yy.da, uçsuz bucaksız Kanada'nın tek bir Antil adası kadar değerli olmadığı anlaşıldı. Bununla birlikte, değişik şartlar, birçok Avrupa halkını (Fransızlar, İngilizler, Ruslar) «ılıman» bölgede önemli bir sömürgeleştirme işine girişmeğe yöneltti. Bu milletler Kuzey Amerika'da veya Sibirya'da, nüfusu az olan ve halklarının iklime kolayca alışabildikleri topraklarda ilerlediler. Bu araziler, ister istemez, «iskân sömürgeleri» oldu ve buralarda sayıları az bile olsa göçmenler zaten hayli zayıf durumdaki yerli nüfusu kovmağa ve daha da azaltmağa giriştiler. Aynı olay, XVIII. yy. sonunda ve XIX. yy.da, İngilizler Avustralya'yı işgal ettikleri zaman (buranın güney kıyıları ılımandır) ve sonra Yeni Zelanda'da kendini gösterdi. Yeni topraklarda kök salan, yalnız anayurt uygarlığına benzer bir uygarlık değil, aynı zamanda çoğunluğu veya tamamı anayurttan olan bir halktı; bu halk toplumsal bakımından karışıktı, ama köylü unsuru, tropikal sömürgelere oranla çok daha fazlaydı, soylu unsuru ise bir ölçüde daha azdı. Bu toprakların daha az olan iktisadî önemi onları ayrıca anayurttan uzak kalma durumuna düşürüyor, bu da bazı muhtariyet eğilimlerine yardımcı oluyordu. Bu topraklar, gerek siyasî, gerek insancıl evrimi, XVII. ve XVIII. yy.ların klâsik sömürgeleşme hareketinin biraz dışında kalmış orijinal bir ortam meydana getiriyordu. Ama daha XVIII. yy.ın sonunda, dar ve merkeziyetçi egemenliğiyle sömürge paktı anlayışının modası geçmeğe başlamıştı. Bunu zamanında kavrayamaması yüzünden Britanya 1783'te, 13 eski amerikan sömürgesini, ispanyol hükûmeti 1826'da Amerika kıtasındaki bütün topraklarını kaybettiler. Daha sonraki yıllarda, Antillerdeki şekerkamışı çiftlikleri (ispanyol, ingiliz veya fransız) köleliğin gerilemesi sonucu uzun bir çöküntü dönemine girdi. Liberalizmin Avrupa'da ilerlemeğe başladığı bir tarihe rastlayan bu terslikler evrimi daha da hızlandırdı. Sömürgeciliğin yayılması, Avrupa'da çıkan güçlükler sebebiyle yavaşladıktan sonra, XIX. yy. ortalarına doğru yeniden canlanınca, görünüşünü az çok değiştirmişti. Avrupa'da sanayi iktisadının gelişimi, sömürgelerin bundan sonra satıcı değil de alıcı olarak daha ilgi çekici nitelik kazanmasına yol açmıştı. İlk fetihlere yön veren siyasî ve ruhsal nedenler yeni biçimlerle yeniden doğuyordu: gittikçe artan itibar hırsı, buharlı gemilerin sık sık kömür ikmali yapması için gereken deniz üslerinin yeniden stratejik önem kazanması, dinden çok insanlık kaygısından ilham alan bir «uygarlaştırma görevi» fikri (kölelikle savaş) ve bu fikrin artık toplumsal değil de millî bir üstünlük anlayışına dayandırılması. İşte yeni emperyalizmin özelliklerinden birkaçı bunlardı.

Britanya'lılar tartışma götürmez biçimde bu hareketin öncülüğünü yaptılar. XX. yy.-ın başlarına kadar tamamladıkları bir deniz üsleri ağıyle her yerde hazır bulunuyorlardı. Özellikle, fethini XIX. yy. ortasında tamamladıkları ve 1857'de çıkan müthiş ayaklanmadan sonra yeniden teşkilâtlandırdıkları geniş Hindistan pazarına önem verdiler. Orada ve öteki tropik sömürgelerinde, anayurttan gelen sağlam bir askerî ve idarî kadro kurmakla yetinmiş, bütün ast görevleri yerli kadrolara bırakmışlardı. Bununla birlikte, hem ırksal, hem toplumsal kademeleşme, Avrupa'lı nüfusun çoğunlukta (Kanada, Avustralya, Yeni-Zelanda) değilse bile, önemli (Güney Afrika) olduğu yerlerde uygulanamadı. Bu ülkelerin kendine has meselelerini çözmek için, Büyük Britanya, anayurt sorumluluklarını yavaş yavaş sömürgelilere devreden bir özerkliğe yöneldi. Böylece 1867'de Kanada Dominyon'u doğdu.

Fransa'da, sömürgeleştirme hareketinin dirilişi, 1830'da, Cezayir'in alınmasıyle başlar. Yayılma, Temmuz monarşisi zamanında oldukça mütevazı, İkinci İmparatorluk ve III. Cumhuriyet zamanında pek canlı bir biçimde ve özellikle Afrika'da gerçekleşti. Yalnız Cezayir'de, hayli kalabalık ama gene de azınlıkta kalan fransız nüfusunun yerleşmesine yol açtı. Durumların çeşitliliği, statü sayılarının da artmasına sebep oldu ama, dolaysız yönetim eğilimi çok yerde üstün geldi; yerli halkın tümüyle Fransızlarca özümsenmesi genellikle sömürgeleştirme hareketinin ideal amacı sayıldı.

Büyük devletler arasında, Rus imparatorluğu kıta içinde büyük çapta yayıldı ve denizaşırı yayılma ile ilgilenmeyen pek az devletten biri olarak göründü. Hattâ Pasifik okyanusu kıyısındaki üslerini bile terketmişti (1867'de Alaska'nın A.B.D.'ye satılması). Sibirya'nın iskânı ve değerlendirilmesi daha çok iç sömürgeleştirme sayılabilirse de, Kafkas ülkelerinin ve Orta Asya ülkelerinin (çoğunluğu müslüman) XIX. yy.da fethedilmesi, hiç kuşkusuz sömürgeleştirme niteliğindedir. Gelişmiş ve hayli kalabalık olan bu halkların orijinalliği bir ruslaştırma siyasetiyle tehlikeye düşürülmüştür. 1922'de S.S.C.B.'nin federal biçimde teşkilâtlanması, şüphesiz ki bu baskıyı azıcık hafifletti, ama birliğin bağrında komünist partisinin sahip olduğu geniş nüfuzun ve önemli rus göçlerinin etkisiyle bu da hayalî olmaktan ileri gidemedi.

«Batı» yayılması en büyük dinamizmine XIX. yy. sonunda ulaştı. Aşağı yukarı 1880'den beri, bütün Avrupa milletleri sömürgelerin çağırısını büyük bir coşkunlukla duyuyorlardı; A.B.D. bile, iç teşkilâtlanma işini tamamladıktan sonra, artık sadece ticarî yoldan sızma ile yetinmez olmuştu. Daha az direnç gösteren veya birbirine rakip hırsların dengede tutamadığı bütün bölgeler, artık belli başlı «beyaz milletlerin yasalarına boyun eğmek zorundaydı. XX. yy. başında, Afrika'nın paylaşılması fiilen tamamlanmıştı, ama Uzakdoğu beklenmedik bir direnmeye girişti (Bokser'ler ayaklanmasından sonra Çin'in dengeye kavuşması [1901], Japonlar'ın Ruslar'a karşı zafer kazanması [1905]). Bu tarihlerde, ele geçirilebilecek topraklar artık pek azalmıştı ve Avrupa Devletleri arasındaki yeni denizaşırı komşuluklar da sayısız güçlükler yaratmaktaydı. Gerçi bu fırtınalı yayılma hareketlerini düzene sokmak için gösterilen çabalar, özellikle, büyük devletlerin Afrika'ya sızma kurallarını kanunlaştırdıkları Berlin konferansında (1885) başarıya ulaşmışsa da, çok geçmeden bunlar milliyetçi fikirlerin uyanışı ve iktidara geçme isteği çerçevesinde canlanan rekabet duygularını sınırlandırmakta yetersiz kaldılar. Başı dönmüş bir Avrupa'nın çelişkilerinden doğan 1914-1918 savaşı, Avrupa sömürgeciliğine şiddetli bir darbe indirdi.

Bu arada, iki büyük imparatorluğun (ingiliz ve fransız imparatorlukları) bu denemeden de muzaffer çıktıklarını, yeni topraklar ve Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasından doğan arap ülkelerinde «nüfuz bölgeleri» kazandıklarını unutmamak gerekir. Bazı bakımlardan, «iki savaş arası», imparatorluk çağının doruğu olarak görülebilir. Paris'teki 1931 milletlerarası sömürgecilik sergisi gibi gösteriler, yatıştırılmış bir iyimserliğin kanıtlarıdır. 1936'da bir Avrupa devleti (İtalya), son sömürge fethini gerçekleştirip Habeşistan'ı aldı. Belki, 1931-1932'de, sonra da 1937'den itibaren Japonların Çin'de giriştikleri teşebbüslerde de aynı ruh halini bulmak mümkündür.

Ne var ki, bu devirden itibaren ortaya güçlükler çıktı ve bir evrim başladı. Avrupa'daki anlaşmazlık, sömürgeleştirilmiş toplumların kültürlü çevrelerinde «millet» kavramını yarattı. Bu kavram, sözü geçen çevrelerden, yavaş yavaş halk sınıflarına yayıldı. Milliyetçilik Asya'da, 1905'te Japonların kazandığı zaferle yücelerek XX. yy. başlarından itibaren kendini göstermeğe başladı. Sonra müslüman ülkelerde, arap birliği fikri, üniversitelerden doğarak milliyetçilik anlayışını yaygınlaştırdı. Avrupa'lı halkın kalabalık olduğu ülkeler bile, edindikleri orijinal niteliğin bilincine vararak daha çok şey ister oldular. Bu yeni ve nazik durumları gözönüne alan Britanya imparatorluğu, gitgide bir özgürlük bağışlama yoluna girdi; 1931 statüleri, eski imparatorluğun yerine yeni bir topluluk (Commonwealth) getirdi. Bu topluluk, önce beyazların yönetimindeki devletler yararına öngörülmüşse de, muhtemel bir genişletme imkânı şimdiden düşünülmeğe başlanmıştır (1931'de, Hindistan konusunda varılan anlaşmalar).

İkinci Dünya savaşı, Avrupa üstünlüğüne dayanan önceki toplumsal ve milletlerarası düzenin bozulmasını tamamladı. Böylelikle

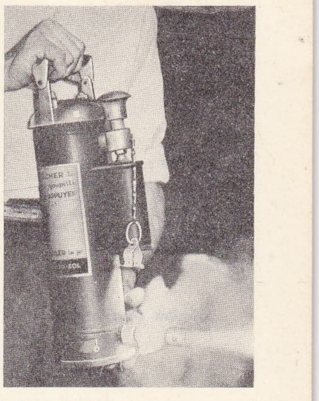

elle kullanılan söndürücü

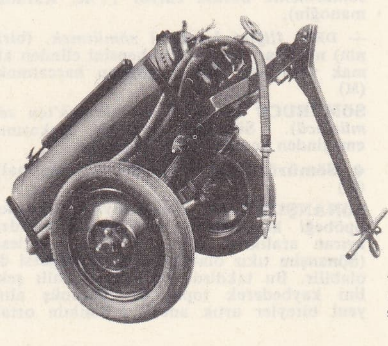

ters çevrilerek çalışan 200 litrelik söndürücü

Foto. X (LAROUSSE)

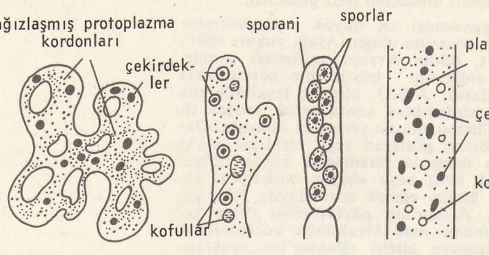

sönosit

evrim zaman zaman devrime benzeyecek kadar hızlandı. Geleneksel sömürge statülerinin çoğunun yeniden gözden geçirilip tasfiye edildiği bu yeni dönemi nitelemek için, «sömürgelikten kurtulma» deyimi ortaya atıldı. 1946'da Suriye-Lübnan ve 1947'de Hindistan'da başlatılan bu bağımsızlığa kavuşma hareketi 1954'ten sonra daha da genişlemiş ve hızlanmıştır. Bu tarihten beri, Britanya imparatorluğu, hükümran devletlerin pek gevşek bir konfederasyonuna, «taht sömürgeleri» de 1960'ta devlet kurulamayacak kadar az nüfuslu ve uzak topraklara dönüştü. Fransız imparatorluğu ise, önce Fransız birliği, sonra da bir topluluk halini aldı. Metropolde birleştirilenlerin dışındaki öteki sömürge toprakları (Amerikalıların, Belçika'nın, Hollanda'nın, Portekiz'in sömürgeleri) az veya çok hızlı bir şekilde aynı eğilimlere boyun eğer. Böylelikle, eskimiş statülerin yerine geçmek üzere ancak iki çözüm yolu bulunabileceği anlaşılmıştır. Bunlar, anayurda katılma (örnek olarak, Hawaii'nin A.B.D.'ye, Hollanda Antillerinin Hollanda'ya, Angola, Mozambik, Makao'nun Portekiz'e katılması), veya daha sık görülen, «kendi kendini yönetim»dir. Ama bağımsızlığa kavuşma da «sömürgelikten kurtulan» ülkelerde, sadece eski anayurtla olan ilişkileri yönünden değil, aynı zamanda öteki eski sömürge topraklarıyle olan ilişkilerde de çeşitli meseleler ortaya çıkarmaktadır. Burada iki eğilim çatışır, bunlar ya parçalanmaya ya da tersine, yeniden birleşmeye varır. Çağımızın ortaya çıkardığı güçlükler, gerçek bir «büyüme bunalımı»ndan çıkmış ve henüz tamamen dengesine kavuşamamış ülkelerde pek çok entrikaya zemin hazırlamıştır. Bu durum, kimi zaman başka büyük devletler tarafından istismar edilir. Bu genç ülkelerin çoğu, dünya konjonktüründeki iktisadî dalgalanmalara karş dirençsiz olduğu için, imparatorlukların yerine, bir «nüfuz bölgeleri» sisteminin yayılıp yayılmayacağı sorusu akla gelebilir. Genç devletler, bir «dengelenme» siyaseti uygulayarak veya manevî bakımdan dayanışma halinde bir «üçüncü kuvvet» yaratarak (1955 Bandung konferansı) bu durumdan kurtulmağa çalışıyorlar. (Bk. SÖMÜRGE ve İMPARATORLUK.) [L]

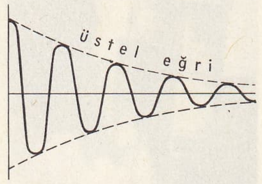

sönüm (radyotek.)

SÖMÜRGEN sıf. ve i. («sürekli emen, sömüren» anlamında esk. türk. k.). *Yeni.* Bir yerin zenginlik kaynaklarını çeşitli yollarla elde ederek sömüren. (M)

SÖMÜRMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Dudaklarını yapıştırarak emmek, emer gibi içmek. || Bulduğu her şeyi yemek, bitirmek: *Sömürüp öyle yerler otlağı / Ki kılın çekicek damar yağı* (Şeyhî). || *Mec.* Bir kimseden veya bir şeyden haksız ve devamlı çıkarlar sağlamak: *Düşman kıtası, köyü sömürmekte devam ediyor* (Y.K. Karaosmanoğlu).

— DEY. *İliğini kemiğini sömürmek,* (birinin) neyi var, neyi yoksa hepsini elinden almak veya ona varını yoğunu harcatmak. (M)

SÖMÜRÜCÜ sıf. ve i. (*sömürmek*'ten *sömür-ücü*). Sömüren, özellikle başkasının emeğinden kendine çıkar sağlayan.

◆ **Sömürücülük** i. Sömürücü olma hali. (M)

SÖNANŞİM i. (fr. *coenenchyme*). Bir polipöbeği kolonisinde bireyleri birbirinden ayıran aralıkları dolduran kalker kütlesi. (Sönanşim tıkız olabileceği gibi süngersi de olabilir. Bu takdirde polipöbeği dallı şeklini kaybederek toplu bir görünüş alır: yeni bireyler artık ancak koloninin ortak yüzeyindeki açık çanaklarda belirebilir.) [L]

SÖNDERBORG, Danimarka'da (Aabenraa-Sönderborg *amt*'ı) liman şehri, Als adasında; 22 909 nüf. XIII. yy.dan kalma şato. Sayfiye merkezi. Dokuma (iplikhaneler) ve besin (margarin) sanayii. Fırça fabrikası. (L)

SÖNDRE STRÖMFJORD, İkinci Dünya savaşı sırasında Grönland'ın batı kıyısındaki bir fiyordun eteğinde kurulan amerikan üssü. Bugün arktik aşırı sefer yapan birçok büyük havayolunun uğradığı bir havaalanıdır. (L)

SÖNDÜRME i. (*söndürmek*'ten *söndürme*). Söndürmek eylemi.

— Malzeme. *Kireç söndürme cihazı,* pişmiş kirece su katarak söndürmeğe yarayan cihaz. (Kireç yeterli miktarda su ile birlikte, ısıya karşı yalıtılmış silindir biçiminde bir tüpe bir uçtan konur; tüp dönerek malzemenin ilerlemesini sağlar ve sönmüş kireç öbür uçtan çıkar.) [LM]

SÖNDÜRMEK geçl. f. (*sönmek*'ten *söndür-mek*). [Ateş ve ışık için] Yanmasını, parlamasını, aydınlatmasını önlemek: *Kalkıp odanın orta ışığını söndürdü* (S. F. Abasıyanık). *Bizi yakar bizim ateş / Söndürmektir tek çaresi* (Âşık Veysel). || *Teşm. yol.* Hava veya gaz ile şişirilmiş bir şeyin havasını veya gazını boşaltmak || *Mec.* [Tutku ve duygular için] Yatıştırmak, etkisiz duruma getirmek: *Rabia, içindeki yürek yangınını ancak böyle söndürebilirdi* (N. Araz). *Öfkesini söndürdü.*

— Malzeme. *Kireç söndürmek,* kireci toz haline getirmek için çok miktarda su ile karıştırmak.

◆ **Söndürülmek** edilg. f. Söndürmek işine konu olmak: *Mademki hükûmeti hazıra, buraya yeniden vali göndermeğe kıyam etmiştir, şu halde, buradaki harekâtı milliyenin söndürülmesi iltizam ediliyor demektir* (Atatürk). [ML]

SÖNDÜRÜCÜ sıf. ve i. (*söndürmek*'ten *söndür-ücü*) Yangınları söndürmeğe yarayan: *Söndürücü bombalar.*

◆ İ. Yangın söndürmeğe yarayan cihaz.

— ANSİKL. Yüzyıldan beri kolay tutuşan maddelerin kullanılması yüzünden yangın tehlikeleri çoğaldığından *söndürücü* denen ve yangını çıktığı anda söndürebilecek cihazlar düşünüldü. Önceleri, ateşe atıldığı zaman kırılarak içindeki yangın söndürücü maddeyi yayan basit cam şişeler (yangın bombaları) kullanıldı, zamanla bunlar terk edildi ve yerlerini genellikle silindir biçiminde ve değişik hacimlerde madenî cihazlara bıraktı. Arabalarda tekerlekler üzerine yerleştirilen birkaç desilitre hacminde küçük söndürücüler yüzlerce litre söndürücü madde taşır ve çok çeşitlidir. Bunlar ayrıca içlerindeki söndürücü maddelere göre de çeşitlere ayrılır. Söndürücü maddeler arasında şunlar sayılabilir: 1. önemli bir antioksijen özelliği gösteren, fakat zehirli olan halojenli organik maddeler. Bunlar arasında ilk olarak *karbon tetraklorür,* sonraları *metil bromür* kullanıldı. İkinci Dünya savaşından sonra bu maddelerin zehirliliğini azaltmak için yapılan çalışmalar, *dibromoflürometan* gibi yeni bir maddenin bulunmasına yol açtı; 2. havadan daha ağır olan, yanıcı ve yakıcı olmayan *karbon dioksit*'in yangın üzerinde üç tür etkisi vardır: gazın fışkırma gücüne bağlı mekanik rüzgâr etkisi, söndürücüden çıkarken gazın genleşmesi sırasında meydana gelen *karbon karının* soğutma etkisi ve nihayet yangını havasız bırakma etkisi. Zehirli olmamasına rağmen, karbon dioksit solunum için elverişsizdir ve kullanılırken boğulmaları önlemek için bazı tedbirlerin alınması gerekir; 3. genellikle temel maddesi sodyum bikarbonat olan *tozlar;* 4. temas halinde iki madde arasındaki kimyasal tepkimeden doğan *köpükler;* 5. genellikle yanmayı önleyen maddeler katılmış *su.*

Söndürücü maddeyi tüpün dışına fışkırtan sistemler çeşitlidir: gazları serbest bırakan basit bir meme, âletin alt kısmındaki bir delik (âlet ters döndürüldüğü zaman iki madde birleşerek söndürücü gazı meydana getirir; böyle bir söndürücü çalışmağa başladıktan sonra durdurulamaz) veya bir el pompası.

Bazı söndürücüler de püskürtme düzenekleri otomatiktir: yangınla meydana gelen ısı, içinde söndürücü maddeler tutan veya bu maddelerin karışmasını önleyen bir kapsülü eritir.

Ayrıca sabit söndürücüler de vardır; bunların püskürtme deliği veya delikleri belirli özel yerlere yerleştirilir. Bu âletler de otomatik olabilir.

Kullanılacak madde yangının şekline göre (elektrik, hidrokarbonlar, sodyum v.b.) değişir. (L)

SÖNME i. (*sönmek*'ten *sön-me*). Sönmek işi.

— Fizyol. İri ve sertken, dikili duran organların kanın yer değiştirmesi sonucu daha küçük, yumuşak ve gevşek hale gelmesi. (LM)

SÖNMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Yanmaz, parlamaz, aydınlatmaz olmak: *Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak; / Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak* (M. Â. Ersoy). *Sofadaki lamba kendi kendine sönüyor* (H. R. Gürpınar). *Sanki güneş an-ı vâhidde yarı yolda sönüverdi* (R.H. Karay). || —*Teşm. yol.* [Hava veya gaz ile şişirilmiş bir şey için] İçi boşalıp şişkinliği geçmek: *Yalnız o konuştukça içimde allı, yeşilli, sarılı balon hevengi, iğne ucu değmiş gibi birer birer sönmeye başlamıştı* (Y.Z. Ortaç). || [Ses için] Duyulmaz olmak: *Güya söz ve hanende sesleri yavaş yavaş sönerek sükûta ererdi* (A. Ş. Hisar). || [Yanardağ için] Etkinliğini kaybetmek. || Dinmek, durgunlaşmak: *Salâhattin Bey otuz yaşına kadar gençliğinin ve içindeki sönmez görünen enerjinin yardımı ile hürriyetini ve benliğini koruyabildi* (Sabahattin Ali). || —*Mec.* [Tutku ve duygular için] Yatışmak, etkisini yitirmek: *Baha Veled'in öfkesi sönüvermişti, yorgun yorgun kürsüsüne oturdu...* (N. Araz). *Bu kadında kızlarının saadetine öyle sönmek bilmeyen bir husumet vardı ki...* (H. Z. Uşaklıgil). *Aşkı sönmek.* || Tükenmek, yok olmak: *Onsuz Takribi Ahmet Efendi hanedanı söner, giderdi* (A. H. Tanpınar). *Bu zaptolunamamış bir feryat idi, bu feryattan sonra bütün kuvvetleri söndü...* (H. Z. Uşaklıgil). || Gerilemek, önemini yitirmek: *Yalnız bu yaşımda değil, bundan yıllarca evvel de dünyanın benim için artık söndüğünü, gölgelendiğini hissettim* (N. Ataç). *Şehir bakımsızlıktan gün geçtikçe sönüyor.*

— ÇEŞ. DEY. *Gözü sönmek.* Bk. GÖZ. || *Ocağı sönmek.* Bk. OCAK. || *Yıldızı sönmek,* gözden düşmek, ünü azalmak. (M)

SÖNMÜŞ sıf. (*sönmek*'ten *sön-müş*). Söndürülmüş, sönük.

— Malzeme. *Sönmüş kireç,* âdi harç yapmak için kuma karıştırılan sulandırılmış kireç. (M)

Sönmüş Hayaller (*Les İllusions Perdues*), H. de Balzac'ın romanı; üç bölümden meydana gelir: *İki Şair* (Les Deux Poètes) [1837]; *Taşralı Bir Büyük Adam Paris'te* (Un Grand Hommed de Province à Paris) [1839]; *Mucidin Acıları* (Les Souffrances de L'İnceneteur) [1843]; (*Scènes de la Vie de Province* [Taşra Hayatından Sahneler]). Kendini Lucien de Rubempré diye tanıtan Lucien Chardon adlı Angoulême'li genç bir şair, kendisine tutulan Madame de Bargeton tarafından Paris'e götürülür. Lucien burada gazeteciliğe başlar, övgülerini, tenkitlerini veya susuşunu satmayı öğrenir. Sefalete düşer, kalpazanlık yapar ve intihar etmek üzereyken kendine ispanyol rahibi Carlos Herrera süsünü veren Vautrin'e maddî ve manevî bakımdan kendini satar. (L)

SÖNOGAMET i. (fr. *coenogamete*). Bot. Birçok çekirdeği bulunan gamet. (L)

SÖNOSARK i. (fr. *coenosare* veya *coenosarque*). Mercanların birçoğunda, aynı kolonideki bireyleri birbirine bağlayan, sönanşim kalkerini salgılayan ve tomurcuklanma yoluyle yeni bireylerin oluşmasını sağlayan canlı doku. (L)

SÖNOSİT i. (fr. *coenocyte*). Biyol. Hücresel yapı göstermeyen, doku halinde organizma.

— ANSİKL. Bazı basit mantarlar, sifonlu suyosunları, çizgili kas telleri, insan yüreğindeki kaslar çok çekirdekli ve bölmesiz bir sitoplazma kütlesinden meydana gelir. Çekirdeklerden her biri, kendisini saran

sitoplazma ile birlikte fizyolojik bir birim, gerçek bir hücre olabilecek kabiliyette bir enerjit sayılır. (L)

SÖNOZİGOT i. (fr. *coenozygote*). Bot. Her biri bir çekirdek kaynaşması sonucunda meydana gelen birçok çekirdeği bulunan yumurta. (L)

SÖNÜK sıf. (esk. türk. k.). Sönmüş veya söndürülmüş: *Sönük ateş. Sönük balon.* || —*Mec.* Solgun, etkisiz, zayıf: *Ampulün sönük ışığında bu taşların ne olduğunu birden anlayamamıştım* (R. H. Karay). *O sönük mavi gözleriyle denizi seyrediyor, ellerimle oynuyordu* (R. N. Güntekin). *İçinde sönük bir ümit yok değildi* (R. N. Güntekin). || Dikkati çekmeyen, üstünlüğü olmayan, silik: *Onların çok sathî tetkiklere dayanarak besledikleri kanaate göre, Türk edebiyatı, İran edebiyatının sönük bir kopyasından ibarettir* (F. Köprülü). *Sönük bir adam.*

◆ **Sönüklük** i. Sönük olma hali: *Bir ara, tavanda yanan ampulün sönüklüğüne dalmış...* (Kemal Tahir). [M]

SÖNÜM i. (*sönmek*'ten *sön-ü-m*). Herhangi bir borcun her yıl verilen taksitlerle belli bir süre sonunda ödenmiş olması. *Esk.* İtfa.

— Mekan. *Bir takimetrenin sönüm oranı*, ortalama hıza göre boşta ve yüklü dönme hızları arasındaki fark.

— Fiz. ve Radyotek. Bir salınım hareketinde çeşitli dirençlerin etkisiyle genliğin gittikçe küçülmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Sönüm oranı*, elektrik salınımlarının azalması. || *Çizgisel olarak sönümlenen alternatif bir akımın çizgisel sönüm oranı*, bir akımın aynı yönlü, birbirini izleyen iki genliği arasındaki farkın, büyük olan genliğe sabit oranı. || *Kritik sönüm*, salınım rejimi ile aperiyodik rejim arasındaki sınır şarta tekabül eden sönüm. || *Üstel olarak sönümlenen alternatif bir akımın logaritmik sönüm oranı*, alternatif bir akımın aynı yönlü, birbirini izleyen iki genliği arasındaki sabit oranın Neper logaritması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Radyotek. Elektromagnetik salınımların *sönüm*'üne kondansatörün boşalması sırasındaki enerji dağılımı yol açar. Aynı periyotlu ve genliği azalan salınımlar, sönümü ne kadar büyükse o kadar kısa, ne kadar küçükse o kadar uzun sürede sıfıra iner. Salınımlı akımların başlıca sönüm sebepleri şunlardır: 1. iletkenlerin ohm direncinde ısı dağılımı (Joule etkisi) yüzünden doğan kayıplar; bu direnç hesaplanırken yüksek frekanslı akımların iletkenlerin yüzeyinde toplanması olayı (yüzey etkisi) göz önüne alınır; 2. dielektrik histerezis yüzünden yalıtkanlardaki kayıplar; 3. çevredeki iletkenlerde elektromagnetik indüklemenin (Foucault akımı) doğurduğu kayıplar; 4. antenlerin bulunması halinde ışınımın yol açtığı kayıplar. Sönüm, tepkime olayıyle önemli derecede azaltılır.
Elektrik salınımlarının sönümü, aynı yönlü, birbirini izleyen iki genlik arasındaki sabit oranla gösterilir. Bir radyoelektrik devresinin sönümü her şeyden önce kendi direncine bağlıdır. Genel halde, salınımların genliği, direncin devre indüklemesine olan oranına bağlı üstel bir kanuna göre küçülür.

● Elektromagnetik salınımların sönümü, aynı yönlü ve birbirini izleyen iki genlik $\frac{I_1}{I_2}$ arasındaki oranının Neper logaritmasıyle gösterilir; *sönüm oranı*'nın formülü $\delta = \log \frac{I_1}{I_2}$ ifadesiyle verilir. (LM)

SÖNÜMLEMEK geçl. f. (*sönüm*'den *sönüm-le-mek*). Bir borcu, her yıl ödenen taksitlerle belli bir zaman sonunda ödemek. *Esk.* İtfa etmek.

— Fiz. Salınım yapan cismin açıklığını sıfıra indirmek. (L)

SÖNÜMLÜ sıf. (*sönüm*'den *sönüm-lü*). Fiz. Salınım açıklığı belirli bir süre sonunda sıfıra ulaşan dalga için kullanılır. (M)

SÖNÜMSÜZ sıf. (*sönüm*'den *sönüm-süz*). Fiz. Salınım açıklığı sıfıra hiç ulaşmayan, sürekli salınım yapan.

— Radyotek. *Sönümsüz dalgalar*, sabit genlikli ve yüksek frekanslı alternatif akım geçirilerek salınım genliğinin sabit tutulduğu bir antenden yayınlanmış elektromagnetik dalgalar. (Aksine sönümlü dalgalarda genlik gittikçe azalır.) [LM]

SÖR i. (fr. *soeur*, kızkardeş'ten). Katolik mezhebinde kendini dine adayan ve manastırda yaşayan kadın; dinî bir taahhüde girmeyen, ama din uğruna hemşirelik, hastabakıcılık v.b. gibi hayır işlerinde çalışan kadın. (L)

SÖRENBERG, İsviçre'de (Luzern) yazlık ve kışlık sayfiye merkezi, Küçük Emme'nin yukarı vâdisinde; yüksl. 1 167 m. (L)

SÖRENSEN (Sören Peter Lauritz), danimarkalı kimyacı (Havrebjerg 1868-1939). Carlsberg laboratuvarı direktörüydü. İyonlar teorisine ve asido-alkalimetriye ilişkin çalışmalarıyle bir ortamın asitliğini tespit etmek için, kendi adını taşıyan indisin, yani pH'ın kullanılmasını tavsiye eden odur. Ayrıca mayalanmalar, proteinler ve amino asitlerin sentezi üstünde çalışmıştır. (L)

SÖRMLAND. Bk. SÖDERMANLAND.

SÖR-TRÖNDELAG, Norveç'te idare bölgesi (*fylke*), Trondheim'in güneyinde uzanır; 18 919 km²; 227 000 nüf. İdare merkezi, *Trondheim*. (L)

SÖTER (İstvan), macar yazarı (Segedin 1913). Önceleri gerçeküstücü romanlar ve hikâyeler yazdı (*Fellegjaras* [Bulutlar Yolu], 1939; *Templomrablo* [Kilise Hırsızı], 1943; *Kisertet* [Hayalet], 1945; *Bünbeeses* [Günaha Düşüş], 1947), sonra gerçekçiliğe yöneldi (*Budai Atkeles* [Buddha'nın Yolculuğu], 1947). [M]

SÖVE veya **SÖĞE** i. (esk. türk. *söbi*, söbe, sivri ve uzun şey'den [?]). Pencere ve kapı boşluklarının iç yanlarına oturtulan çerçeve; kapı veya pencere kasası. || *Söve pervazı*, kapı ve pencere boşluklarını veya şöminelerin etrafını çevreleyen ahşap, taş, mermer ya da yığma malzemeden yapılmış çerçeve. || *Kulakçıklı söve pervazı*, köşeleri kare şeklinde olan ve öbürlerine oranla daha büyük elemanlardan meydana gelen söve pervazı.

— ANSİKL. *Söve* ile kasa terimleri karıştırılmamalıdır; kasa duvara gömülmüş ve iç kısmına bir kapı veya pencere takılabilecek şekilde düzenlenmişse buna «sabit kasa» denir. *Söve pervazı* adı sabit kasalar için değil, boşluk çevresinde çıplak duvara uygulanan çatma için kullanılır. Mermer söve pervazları veya şömine söve pervazları XVII. yy.dan itibaren iç dekorasyonda kullanılmağa başlanmıştır. Versailles'ın ünlü söve pervazlarının çoğunluğu Le Gru ve Duchesnoy adlı mermer ustalarının eseridir. (LM)

SÖVGÜ i. (*sövmek*'ten *söv-gü*). Küfür. (M)

SÖVME veya **SÖĞME** i. (*sövmek* veya *söğmek*'ten *söv-me* veya *söğ-me*). Sövmek işi.

— Huk. Bir kimsenin namus, vakar ve şahsiyetine yapılan her türlü tecavüz.

— ANSİKL. Huk. *Sövme* suçu haysiyet ve şerefe karşı işlenen suçlar arasındadır (Türk Cz. kn. md. 480 ve devamı). Ceza kanunu bazı özel durumlar için cumhurbaşkanına hakaret ve sövmeyi veya hükûmetin manevî şahsiyetini tahkir ve tezyif etmeyi de cezalandırır. Sövme suçu ile korunmak istenen hukukî menfaat, kişinin şerefi ve sosyal itibarıdır. Hukuk düzeni her kişiyi şerefli ve haysiyetli bir varlık sayar ve diğer fertlerden gelecek tecavüzlere karşı korur. Kanunda yer alan sövme suçu 1. *ihtilâtlı sövme*; 2. *huzurda sövme* adları altında iki ayrı bölümde ele alınır. İhtilâtlı sövme toplu veya dağınık, ikiden çok kimseyle ihtilât ederek her ne suretle olursa olsun bir kimsenin namus veya şöhretine veya vakar ve haysiyetine taarruz edilmesidir. Sövme suçu yazı, söz, resim, işaret veya müstehcen el hareketleriyle gerçekleşebilir. Herhangi bir hareketin sövme teşkil edebilmesi için mutlaka ağır bir tahkir şart değildir, failin fiili değerlendirilirken somut olayın özelliği, meselâ mahallî özellikler belirli bölgelerin durumu göz önünde tutulur. Bazı sözlerin veya hareketlerin tenkit veya mizah niyet ve amacıyle kullanılması halinde bunların sövme teşkil edip etmeyeceği önemli bir problem teşkil eder. Bunlar da değerlendirilirken failde tahkir etmek niyetinin varlığı aranır. Öte yandan, sövme suçu yönünden faille mağdur arasındaki ilişkiler de göz önünde bulundurulur. Çünkü bazı durumlarda, meselâ bir öğretmenin öğrencisini azarlaması halinde bu sözler sövme teşkil etmez. Sövme suçunun ikinci şeklinde, kendisine tecavüz olunan kimse yalnız olsa bile, ona, suç telgraf, telefon, mektup, resim veya herhangi bir yazı aracılığıyle işlenir. Bu, «huzurda sövme»dir. Huzurda sövmeyle beraber yapılan tecavüz üstelik alenî de olursa, kanun bu durumu ağırlaşmış bir sövme suçu sayar, buna göre daha ağır ceza uygulanır. Sövme suçu iki taraf arasında karşılıklı olarak işlenmişse, bu durumda hâkim iki taraf hakkında veya hangi tarafın olaya sebebiyet verdiğini göz önünde tutarak, bunlardan her ikisinin veya yalnız birinin cezasını kaldırabilir. Sövme suçunun kovuşturulması tecavüze uğrayan kimsenin şikâyetine bağlıdır. (M)

SÖVMEK veya **SÖĞMEK** geçl. ve geçz. f. (esk. türk. *söğmek*'ten). Onur kırıcı veya çoğu basmakalıp kaba sözler kullanmak, küfretmek: *Defterden, eski dosyalardan başka bir şey göremeyince, dişlerinin arasından söğdü* (Kemal Tahir). *Alafranga musikiye vaktile söven adam bu muydu?* (H. E. Adıvar). *Kime söğüyorsun yahu? Ölüye hürmetsizlik ayıp değil mi? diye fısıldadım* (B. Felek).

— DEY. *Sövüp* (veya *söğüp*) *saymak*, aralıksız söverek yermek: *Dişlerinin arasından sövüp sayan Zekeriya Hocaya «Hiç aldırmayın, değeri yok» der gibi gülümsedi* (Kemal Tahir). *O söğüp saydıkça, asker seyrediyor, dinliyordu* (S. Kocagöz).

◆ **Sövdürmek** veya **söğdürmek** ettrg. f. Sövmek işini yaptırmak: *Sen bugün kendine sövdüreceksin de bizi orucumuzdan edeceksin!* (Kemal Tahir).

◆ **Sövülmek** veya **söğülmek** geçz. f. Sövmek işine konu olmak. (M)

SÖVÜŞ i. (esk. türk. *söğüş* veya *söküş*'ten). Sövmek işi veya tarzı: *İtiş kakış olağan şey, dövüş sövüş de caba?* (M.A. Ersoy). [M]

SÖVÜŞMEK veya **SÖĞÜŞMEK** ortaklş. f. (esk. türk. *söğüşmek*'ten). Birbirine sövmek: *Fransızlarla Almanlar, dört buçuk yıl ağız dolusu sövüştülerdi* (N. Ataç).

◆ **Sövüştürmek** ettrg. f. Birbirine sövdürmek. (M)

SÖYLEMEK geçl. f. (esk. türk. *sözlemek*'ten). Düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak: *Genç binbaşı, bu sözleri bir çocuk saffet ve ıstırabıyle söylüyordu* (R. N. Güntekin). *Bilhassa halamdan bahsetmek istemediğini açıkça söylüyordu* (A. H. Tanpınar). || Ortaya atmak, ileri sürmek: *Ben orada bütün bunları söyledim* (M.Ş. Esendal). *Onun bir yalancı olduğunu söyleyemezsiniz.* || Bir şeyin yapılmasını sözle istemek: *Halit Bey'in gelmesini bekleyeceğimizi söylediler* (A.H. Tanpınar). *Ben kime söylüyorsam o cevap versin, dedi* (H.R. Gürpınar). || Tahmin etmek, önceden bildirmek: *Bakkal çırağı oyunundaki kadının Emine olduğunu söylüyorlardı* (H.E. Adıvar). *Bir deli iki tane olduğunu size söylemiştim* (R.H. Karay). || Türkü, şarkı v.b. okumak: *Bir türkü daha söyleyeyim bu yerde* (O. V. Kanık). *Şarkı söylemek.* (M)

SÖYLEMEZ, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat - Van bölümü, Erzurum ili, Karayazı ilçesi) bucak; 7 252 nüf. (1965); 15 köy. — *Bucak merkezi* (*Mescitli* köyü), 525 nüf. (1965). Aras ırmağı vâdisinde; yüksl. 1 770 m. İlçe merkezine uzaklığı 61 km'dir. (M)

SÖYLEMEZOĞLU (Ali Kemalî), türk devlet adamı (Erzurum 1818 - Konya 1897). Özel öğrenim gördü. Trabzon ve İstanbul medreselerinde okudu. Trabzon valisi Haznedarzade Osman Paşanın kâtibi oldu. Çeşitli yerlerde mutasarrıflık yaptı. Rumeli beylerbeyi payesiyle paşa olarak Trablusgarp, Manastır ve Musul valiliklerinde bulundu. Sürre emini olarak Hicaz'a gitti. Konya valisi oldu (1894). Ali Kemalî Paşa, divan edebiyatı geleneğini sürdüren şiirler de yazdı. (M)

SÖYLEMEZOĞLU (Galip Kemalî), türk

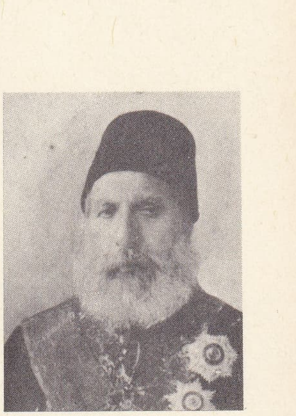

Ali Kemalî SÖYLEMEZOĞLU

Galip Kemalî SÖYLEMEZOĞLU

Foto. MEYDAN

devlet adamı (Erzurum 1873 - İstanbul 1960). Galatasaray lisesini bitirdi; Tahriratı Hariciye kaleminde, Bükreş elçiliği başkâtipliğinde, Atina ve Berlin elçilikleri müsteşarlığında bulundu. 1917'de Tahran büyükelçisi oldu. Petersburg'a giden osmanlı heyetine başkanlık yaptı (1917). 1918'de Moskova elçisi oldu. Mondros mütarekesinden sonra Muhtelit Mütareke komisyonu reisliğine tayin edildi. İzmir'in işgali üzerine görevinden istifa etti. Damat Ferid Paşa tarafından resmî olmayan bir görevle Roma'ya gönderildi. Sevr antlaşmasının imzalanması üzerine yazdığı iki kitap yüzünden hariciye memurluğundan çıkarıldı. 1921'de Tevfik Paşa tarafından Stockholm ve Kopenhag elçiliklerine gönderildi. Kurtuluş savaşından sonra kendisine bir süre resmî görev verilmedi ve 1930'da emekli oldu. Eserleri: *Le Martyre d'un Peuple. Les Turcs Demandent une Paix Juste, Prompte et Durable* (Bir Milletin Çilesi. Türkler Âdil, Acele ve Sürekli Bir Barış İstiyor) [1919]; *Assasinat d'un Peuple, Suite au «Martyre d'un Peuple»* (Bir Millete Karşı İşlenen Cinayet, «Bir Milletin Çilesi»nin Devamı) [1921]; *Başımıza Gelenler* (1939) [Mondros'tan Mudanya mütarekesine kadar hatıralar]; *Galip Kemalî Söylemezoğlu Hatıraları* (1946); *Siyasî Dağarcığım* (1957); *Yok Edilmek İstenen Millet* (1957). [M]

SÖYLENİŞ i. (*söylenmek*'ten *söylen-i-ş*). Bir kelimenin ses, hece uzunluğu, kalınlık ve vurgu bakımından söylenme tarzı: *Söylenişi güç bir isim. Esk.* Telaffuz. (M)

SÖYLENMEK edilg. f. (*söylemek*'ten *söyle-n-mek*). Söylemek işine konu olmak: *Daha yeni gördüğünüz bir adama bu sözler söylenir mi?* (A. H. Tanpınar). || Geçz. f. [Herhangi bir kimse için] Söylemek: *Onun için daha parlak ve o zamana kadar hiç söylenmemiş bir şekilde tamamladı* (A. H. Tanpınar). || Dönşl. f. Kendi kendine konuşmak, söylemek: *Aynı zamanda da saçma sapan söyleniyordum* (R. N. Güntekin). *«İşte bir kaç adım kaldı» diye kendi kendine söylendi* (A. H. Tanpınar). || Çıkışmak, azarlamak, tenkit veya şikâyet etmek: *«Artık bu kadarı olmaz» diye söyleniyordu* (A. H. Tanpınar).

◆ **Söylenilmek** edilg. f. Söylenmek işine konu olmak: *Akıllı oğlan, tuttuğunu koparıyor, söylenileni anlıyor* (N. Araz). || Geçz. f. [Herhangi bir kimse için] Söylemek. || [Herhangi bir kimse için] Söylenmek: *Misafirlerin önünde söylenilmez.* (M)

SÖYLENTİ i. (*söylenmek*'ten *söylen-ti*). Ağızdan ağıza dolaşan ve kesinlik kazanmayan haber: *Söylentilerle hikâyeleşmiş aşk maceraları dışında Karacaoğlan'ın hayatı hakkında bilgimiz yoktur* (Cahit Öztelli). *Eşanl.* RİVAYET. (M)

SÖYLEŞİ i. (*söyleşmek*'ten *söyleş-i*). *Yeni.* Konuşma, sohbet. (M)

Söyleşiler, Alain'in denemeleri. Düşünür, bu ad altında, *Dépêche de Rouen*'da 1906'dan itibaren makaleler yayımladı. Bu kısa ve özlü makaleler daha sonra, onun bellibaşlı anlatım biçimi haline geldi. *Cent Un Propos d'Alain*'in (Alain'in Yüz Bir Söyleşisi) beş dizisine (bunların ilk dördü 1908'den 1914'e kadar Rouen'da yayımlandı) *Propos sur l'Esthétique* (Estetik Üstüne Söyleşi) [1923], *Sur le Christianisme* (Hıristiyanlık Üstüne) [1924], *Sur le Bonheur* (Mutluluk Üstüne) [1928], *Sur l'Education* (Eğitim Üstüne) [1932], *Sur la Littérature* (Edebiyat Üstüne) [1934] v.b. adlı kitapları da eklemek gerekir. Alain'in öbür eserleri de aynı niteliktedir. Tam bir bireyci yazar olan Alain, okurlarını «kalıplaşmış fikirleri öldürmeğe» çağırır. (L)

SÖYLEŞMEK ortaklş. f. (*söylemek*'ten *söyle-ş-mek*). Konuşmak, sohbet etmek: *Onlar birbirleriyle konuşup gülüşüyor, söyleşiyorlardı* (Orhan Kemal). || Herhangi bir konuyu karşılıklı görüşüp tartışmak: *Çadırdaki arkadaşlarla beraber söyleştik* (R. H. Karay). *«Biz beşikteki çocukla nasıl söyleşelim» dediler* (Cevdet Paşa). [M]

SÖYLETMEK ettrg. f. (*söylemek*'ten *söyle-t-mek*). Söylemesine sebep olmak: *Söyletir sevdan Veysel'i / Aşktır âşığın temeli* (Âşık Veysel). || Söylemeğe zorlamak: *Nihan'ı işkence ile söylettiler* (R. H. Karay). *Üç gün evvel hayatının her tarafını ona söylettiler* (Ömer Seyfeddin). [M]

SÖYLEV i. (*söylemek*'ten *söyle-v*). *Yeni.* Nutuk: *Bu söylevlerin yankısı, hazin bir salon boşluğunun tenhalığında dağılıyordu* (Ş. S. Aydemir). [M]

SÖYLEYİŞ i. (*söylemek*'ten *söyle-y-iş*). Söyleme, konuşma şekli: *Söyleyişten söyleyişe fark var.* || İfade: *Onun söyleyişine göre.* (M)

SÖZ i. (esk. türk. k.). Ağızdan çıkan ve bir veya daha çok heceden oluşan kelime: *Fakat, nedense karşı karşıya geldiğimiz zaman, birbirimize söyleyecek söz bulamadık* (R. N. Güntekin). || *—Teşm. yol.* Yazılı veya sözlü olarak açıklamağa yarayan kelimeler veya cümleler dizisi: *Edebiyattan kaçınmak, edebiyat yapmamak, çıplak sözün sırrına ermiş bulunmak... İşte, sahici edebiyatın ana şartları...* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Salâhattin Bey bu gibi sözlerin ona teselli vermekten uzak olduğunu ima eden bir tavırla başını salladı* (Sabahattin Ali). || Söylenti: *Ortalıkta bir söz dolaşıyor.* || Vaat etme: *—Akşam bize geleseksin! Söz mü?*

— ÇEŞ. DEY. *Söz açmak.* Bk. AÇMAK. || *Söz almak,* konuşmağa başlamak. Vaadi yerine getirmek üzere karşısındakinden teminat almak. || *Söz altında kalmamak,* kendine dokunan her sözün karşılığını vermek. || *Söz anlamak,* akla uygun ve doğru olan sözleri kabul etmek. || *Söz aramızda,* «başkaları duymasın» anlamında kullanılır. || *Söz arasında,* konuşma sırasında: *Müjgân, söz arasında, gizlice: —Feride sana bir iyilik ettim* (R.N. Güntekin). || *Söz atmak,* birisini uzaktan uzağa ve ona dokunacak şekilde rahatsız etmek. Dilde sarkıntılık etmek: *Yüzünün ifadesi o kadar ciddî idi ki, hiç bir erkek ona söz atmadı* (H.E. Adıvar). || *Söz ayağa düşmek,* bir mesele, karışmaları gerekmeyen veya yetkisiz kimseler tarafından tartışılmak. || *Söz bir Allah bir,* «verilen sözden dönülmez» anlamında söylenir. || *Söz bir etmek,* bir kimseye veya bir düşünceye karşı anlaşmak. || *Söz çatmak. Esk.* Konuşmak. || *Söz dinlemek* (veya *tutmak*), öğüt tutmak, itaat etmek: *Hadi yavrum, hadi söz dinle de bir parça uzan* (M.A. Ersoy). || *Söz düşmek,* herhangi bir konuda, söz hakkı olmak veya o konuda konuşması gerekmek: *Mademki annesi onunla beraberdi ve her şeyi muvafık görüyor, hattâ tertip ediyordu, artık kendisine söz düşmezdi* (Sabahattin Ali). || *Söz düşürmek,* konuşmayı bir konuya getirmek, bir konuya girmek. || *Söz ehli,* konuşması zevkle dinlenen kimse. || *Söz eri,* söz ehli. Herhangi bir konuda söz geçirecek durumda olan kimse. || *Söz eslemek.* Bk. ESLEMEK. || *(Bir şeyden) Söz etmek,* o şey üstüne konuşmak. || *Söz geçirmek,* istediğini yaptırmak: *Bazan anası, babası küçüğe söz geçiremezler ve Yusuf'a müracaat ederlerdi* (Sabahattin Ali). || *(Birine) Söz gelmek,* bir tenkide hedef olmak, yerilmek. || *Söz götürmek,* hakında çeşitli düşünceler ileri sürülebilmek. || *Söz götürmez,* doğruluk ve gerçekliği tartışmasız kabul edilen. || *Söz işitmek,* azarlanmak. || *Söz kaldırmamak,* onuruna dokunan söze dayanamayıp cevap vermek. || *Söz kavafı,* geveze, boşboğaz. || *Söz kesmek.* Bk. KESMEK. || *Söz konusu,* sözü edilen, üstünde konuşulan. || *Söz olmak,* dedikoduya hedef olmak veya hoş karşılanmayıp hakkında konuşulmak. || *Söz sahibi,* bir konuda bilgisi veya yetkisi olan kimse: *Bu konuda söz sahibi daha çok iki kişiydi* (Y.Z. Ortaç). || *Söz vermek,* kesin olarak vaat etmek, taahhüt etmek. || *Söz yayınları,* radyo ve televizyonlarda müzik dışı yayınlara verilen genel ad. || *Söz yok,* «hakkında hiç bir söz söylenilemez» anlamında. || *Söze kapılmak,* kandırıcı sözlere aldanmak. || *Sözü açılmak,* bahis konusu olmak. || *Sözü ağıza* (veya *ağzına*) *tıkamak,* bir kimsenin konuşmasına fırsat vermeden kendisi konuşmağa başlamak. || *Sözü ağzında bırakmak,* sözü tamamlamasına fırsat vermemek. || *Sözü bağlamak,* konuşmayı sonuca getirmek, toparlamak. || *Sözü çevirmek,* konuyu değiştirmek. || *Sözü çiğnemek,* lakırdıyı ağzında gevelemek. || *Sözü geçmek,* kendisini kabul ettirmiş olmak, ön safta gelmek: *Memleketin sözü geçen takımı seferber hale gelerek...* (Sabahattin Ali). Adı geçmek, bahsedilmek: *Bu tartışmada sözü geçen adamı tanıyorum.* || *Sözü kesmek.* Bk. KESMEK. || *Sözü tartmak,* ölçülü konuşmak. || *Sözüm söz,* «içtenlikle söz veriyorum ki» anlamında kullanılır. || *Sözüm yabana. Teklz.* Konuşma sırasında çirkin bir söz söylemek gerektiğinde o söze giriş olarak kullanılır || *Sözüm yok,* «diyeceğim yok, gerçekten» anlamında kullanılır. || *Sözün kısası,* «sonuç olarak, kısaca» anlamında kullanılır: *Sözün kısası beyefendi biz bin senelik bir hanedanız...* (B. Belek). || *Sözünde durmak,* verdiği sözü tutmak. || *Sözüne gelmek,* birinin söylediğini sonradan kabul etmek; haklı görmek. || *Sözünü* (veya *lafını*) *balla kesmek.* Bk. BAL. ||*Sözünü bilmemek,* bir sözün nereye varacağını düşünmeden, patavatsızca söylemek. || *Sözünü esirgememek,* karşısındakine dokunacak bir söz olsa bile söylemekten çekinmemek. || *Sözünü geri almak,* üstüne aldığı bir işten caydığını söylemek. Söylediği dokundurucu bir sözde haksız olduğunu anlayıp o sözün söylenmemiş sayılmasını istemek. || *(Birinin) Sözünü kesmek,* bir kimse konuşurken lafa karışarak onun konuşmasına fırsat vermemek: *Yunus Nadi Bey, Rauf Bey'in sözünü kesti* (Atatürk). || *(Birinin) Sözünü tutmak,* o kimsenin söylediklerini yapmak. || *Kendi sözünü tutmak,* verdiği sözü yerine getirmek: *Vardığında sözünü tuttu, adağımızı verdi* (N. Araz). *Kırk yılda bir ablamın sözünü tutuyor* (Kemal Tahir). || *Sözünün eri,* verdiği sözü mutlaka yerine getiren kimseler için söylenir.

— Dilbil. *Sözdizimi,* cümle yapısını inceleyen bölüm.

— Huk. *Söz atma.* Bk. ANSİKL.

— Leng. Belli bir durumda, belli bir kimsenin dili özel olarak kullanması. (Topluma ait tam bir sistem olan dile karşıt olarak kullanılır.)

— Psikol. İç söz, işitme veya işitme-hareket imgeleri dizisi. Victor Egger ile diğer bazı filozoflara göre, bu dizi, bilinç hayatını meydana getirir. (*Eşanl.* ENDOFAZİ.)

— Psikopatol. *Söz yitimi.* Bk. AFAZİ.

— ANSİKL. Huk. *Söz atma* suçu niteliği bakımından sözle oluşan ve devamlı olmayan tecavüzlerdir (Türk Ceza kn. md. 421). Yolda giden bir kadına müstehcen sözler söylemek, güzelliğinden söz etmek veya beraberce gezmeyi teklif etmek şeklinde beliren fiiller söz atma suçunu gerçekleştirebilir. Söz atma suçu, niteliği yönünden sarkıntılık suçuna yakındır. Bu bakımdan yukarıda sözü edilen fiiller devamlı olur, tekerrür ederse, fiil sarkıntılık niteliğini kolayca kazanır. Bu itibarla söz atma ve sarkıntılık suçlarını birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Kanun söz atma suçunun meydana gelebilmesi için bu sözlerin genç erkeklere veya kadınlara karşı kullanılmış olmasını gerekli saymıştır. Bunun dışında bu sözlerin belli bir amaçla kullanılmış olması zorunlu değildir. Söz atma suçunu işleyenlere üç aydan bir yıla kadar hapis cezası verilir. (ML)

SÖZBİRLİĞİ blş. i. Bir konuda anlaşma, aynı görüşü paylaşma. || *Sözbirliği etmek,* aynı sözü söylemek veya aynı şeyi yapmak üzere aralarında anlaşmış bulunmak, ağız birliği etmek: *Mutlaka benden gizli sözbirliği edip kaçmış olacaklar* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

SÖZBÖLÜKLERİ çoğl. blş. i. Dilbil. Kelime çeşitleri. (M)

SÖZCÜ i. (*söz*'den *söz-cü*). Bir kurul veya kişi adına söz söyleme, onun düşünce ve davranışlarını savunma yetkisi olan kimse: *Çanakkale mebusuna, komisyon sözcüsü olarak İbrahim Alâaddin cevap vermişti* (Y. Z. Ortaç). || Bir komisyonun aldığı kararların gerekçesini kaleme aldıktan sonra, bunu genel kurul karşısında savunan yetkili üye. || *Halk dili.* Geveze. || *Baş kanun sözcüsü,* danıştay başsavcısı. || *Kanun sözcüsü,* danıştay savcısı. (M)

SÖZCÜK i. (*söz*'den *söz-cük*). *Yeni.* Kelime. (M)

SÖZCÜLÜK i. (*sözcü*'den *sözcü-lük*). Bir kurul veya kişi adına konuşma görevi. (M)

SÖZDE zf. (*söz*'den *söz-de*). Sanki: *Sözde iş yaptık.* || Sıf. Gerçekte öyle olmadığı

halde öyle görünen veya kabul edilen: *Sözde sanatkâr.* (M)

SÖZDİZİMİ blş. i. Dilbil. Bk. SENTAKS.

SÖZEN (Hakkı), türk boksörü (İstanbul 1949). Fenerbahçe kulübünden yetişti. 1967'de millî boks takımına seçildi. 1968'de Balkan şampiyonluğunu, 1969'da Balkan ikinciliğini, 1970'te Avrupa Gençler üçüncülüğünü, 1971'de Akdeniz şampiyonluğunu kazandı. 15 Defa millî formayı giydi. (M)

SÖZGELİŞİ blş. i. Bir düşünceyi açıklarken örnek getirmek gerektiğinde verilen örneğe başlangıç olarak söylenir: *«Alırdım'ı» sözgelişi söylüyorum size* (Y. Z. Ortaç). [M]

SÖZLENDİRME i. (*söz*'den *sözlendirmek* > *sözlendir-me*). Sine. Bk. DUBLAJ.

SÖZLEŞME i. (*sözleşmek*'ten *sözleş-me*). Huk. Hukukî sonuç doğurmak amacıyle iki veya daha çok kişi tarafından karşılıklı ve birbirine uygun irade beyanlarıyle gerçekleşen hukukî işlem. *Esk.* Mukavele. (Bk. ANSİKL.) || *Bir tarafa borç yükleyen sözleşme,* taraflardan sadece birinin borç altına girdiği sözleşme. (Bk. ANSİKL.) || *İki tarafa borç yükleyen sözleşme,* iki tarafın da karşılıklı olarak borç altına girdikleri sözleşme. (Bk. ANSİKL.) || *Toplu iş sözleşmesi,* hizmet akdinin yapılması, muhtevası, sona ermesiyle ilgili hususları düzenleyen sözleşme. (Bu sözleşme Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt kanununda yetkili kılınan teşekküller arasında düzenlenir.) Bk. TOPLU *iş sözleşmesi.*

— ANSİKL. Huk. *Sözleşme* çok taraflı hukukî bir işlemdir. Meselâ, bir satım sözleşmesinde, satıcının iradesi alıcıya, alıcının iradesi de satıcıya yönelmiştir. Bu irade beyanları aynı zamanda, satmağa öteki de almağa ilişkin olduğu için birbirine uygundur. Bu iki irade beyanından, önce yapılana icap*, sonra yapılana ise kabul* denir. Sözleşmelere medenî hukukun her alanında rastlanır. Bunlardan bir borç ilişkisi kurmak amacıyle yapılana *borç sözleşmesi* denir. Aile hukukunda da sözleşmelere rastlanır. Nişanlanma ve mal rejimlerine ilişkin sözleşmeler aile hukuku sözleşmelerine örnek olarak gösterilebilir. Miras sözleşmesi de miras hukukuna has bir sözleşme türüdür. Bir aynî hak kurmağa ilişkin sözleşmelere de aynî sözleşme denir. Ancak aynî sözleşmenin iki anlamı vardır: 1. bir aynî hak kuran, değiştiren ve özellikle aynî hakkı devreden bir sözleşmedir. Meselâ, mülkiyetin nakline, bir irtifak hakkının kurulmasına yönelmiş bir sözleşme bu anlamda bir aynî sözleşmedir. Bu anlamıyle aynî sözleşme, yerine göre zilyetliğin nakli veya tapuya tescille tamamlanan bir tasarruf işlemidir; 2. genellikle *real sözleşme* denilen aynî sözleşmedir. Bu sözleşmenin tamamlanması için sadece tarafların iradelerini açıklamış olmaları yeterli değildir. Buna maddî bir olayın eklenmesi gerekir. Bu maddî olay genellikle bir şeyin teslimidir. Bu sözleşmeler roma hukukunda çok önemli bir yer tutardı. Bugünkü hukukta genellikle bir uygulama alanları kalmamıştır.

● *Bir tarafa borç yükleyen sözleşme*'lere *ivazsız sözleşme* veya *bir taraflı sözleşme* de denir. Taraflardan biri sadece alacaklı, öteki de sadece borçlu olmaktadır. Bu tip sözleşmelere örnek olarak, bağışlama vaadi, kefalet veya mücerret borç ikrarı sayılabilir.

● *İki tarafa borç yükleyen sözleşme*'lere *iki taraflı sözleşme* veya *ivazlı sözleşme* de denir. Bu sözleşmelerde iki taraf, hem borçlu hem de alacaklı olur. Meselâ, bir satım sözleşmesi böyledir. Satıcı mülkiyeti nakil borcu altına girdiği için borçlu; alıcıdan semeni talep hakkı olduğu için de alacaklıdır. Aynı şekilde alacaklı da, mülkiyetin kendisine geçirilmesine ilişkin bir hak elde ettiği için alacaklı; semeni ödeme borcu altına girdiği için borçlu olur. Bu sözleşmeler ikiye ayrılır: 1. tam iki tarafa borç yükleyen sözleşmeler: bunlarda amaç, karşılıklı edim mübadelesidir. Taraflardan her biri, karşı tarafı borç altına sokmak için, borç altına girmiştir. Edimler birbirine bağlıdır. Bu tip sözleşmelere *sinallagmatik sözleşme* de denir (satım, trampa, hizmet, kira ve istisna sözleşmeleri gibi); 2. eksik iki tarafa borç yükleyen sözleşmeler: burada iki ihtimal olabilir: a) taraflardan biri, önce borç altına girer ve kendi borcunu yerine getirir. Öteki tarafın borcu daha sonra (birinci borçlunun borcunu ifa etmesinden sonra) doğar. Meselâ bir karz sözleşmesinde, ilk önce borç altına giren, karz verecek kimsedir. Karz alan kimsenin geri verme borcu, ancak karz veren kendi borcunu yerine getirdikten sonra doğar; yoksa, karz verenin borç altına girmesiyle birlikte karşı tarafın da geri verme borcu doğmaz. Bu gruba başka bir örnek olarak vedia sözleşmesi gösterilebilir; b) taraflardan biri kesin olarak borç altına girerken, öteki tarafın borç altına girmesi, belirli olayların gerçekleşmesi ihtimaline dayanır. Bu durumda taraflardan biri kesin olarak borç altına girer. Öteki tarafın borç altına girip girmemesi olayların gelişmesine bağlıdır veya meselâ ücretsiz vekâlet sözleşmesinde vekil, sözleşmenin yapılmasıyle birlikte, belli bir işi yapma borcu altına girer. Vekâlet veren kimse borç altında değildir. Ancak vekil, sözleşmeyi yerine getirmek için belirli masraflar yaparsa, vekâlet veren de borç altına girer.

◆ **Sözleşmeli** sıf. Sözleşmeye dayanan. (M)

SÖZLEŞMEK ortaklş. f. (esk. türk. k.). Herhangi bir iş konusunda birbirine karşılıklı söz vermek: *Beyler, aralarında sözleşerek hangi kayıkta kimlerle çıkacaklarını kararlaştırırlardı* (A.Ş. Hisar). *Esk.* Mukavele akdetmek. || Belli bir yerde ve belli bir saatte buluşmayı kararlaştırmak: *Tünel civarında çalgısız bir gazinoda saat sekiz buçukta sözleştik* (B. Felek). || Sert bir tavırla konuşmak. (M)

SÖZLÜ sıf. (*söz*'den *söz-lü*). Ağızla söylenen veya konuşma şeklinde olan: *Sözlü sınav.* (*Zt.* YAZILI.) *Esk* Şifahî. || Herhangi bir konu hakkında biriyle sözleşmiş bulunan: *Zaten bu gece başka yere sözlü* (A.H. Tanpınar). *Öldürürler beyim seni / O kâfirler dünden sözlü* (Halk türküsü). || Sıf. ve i. Evlenmek için birine söz vermiş olan (kimselerden her biri): *Muazzez'in başkasına sözlü olduğunu asla ağzına almıyordu* (Sabahattin Ali).

— Bilgi-işlem. *Sözlü cevap,* bir ordinatöre sorulmuş sorulara sözlü cevap alınmasını sağlayan usul. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Sözlü soru.* Bk. SORU. || *Sözlü vasiyetname.* Bk. VASİYETNAME.

— Sine. *Sözlü filim,* çekim sırasında, görüntü ve konuşmanın aynı anda kaydedilmesiyle elde edilen filim: *Sözlü filim, sesli filmin bir türüdür.* || *Sözlü sinema,* ilk sözlü filimden bu yana çevrilmiş filimlerin tümü.

— ANSİKL. Bilgi-işlem. *Sözlü cevap* usulünde, sorular ordinatöre şöyle verilir: ordinatörün numarası tertip edildikten sonra, bir soru klavyesi veya alelâde bir telefon kadranı üzerinde, baş vurulacak hafızanın adresi kaydedilir. Hafızaya kaydedilmiş bilgileri, makine, bu iş için ayrılmış direk girişli bir hafıza içinde rakamlar halinde evvelden banda alınmış bir sözlüğün kelimelerini biraraya getirdiğinden, cevaplar hoparlör yoluyle veya telefon ahizesinden dinlenir. (LM)

SÖZLÜK i. (*söz*'den *söz-lük*). Bir dilin veya dilin bir bölümünün kelimelerini genellikle alfabe sırasına (bazen konu veya kavram alanlarına) göre toplayan, bunların aynı dilde tanımlarını yapan veya başka bir dildeki karşılıklarını veren kitap: *Şiiri seven bir Türk genci, sözlükleri açıp çalışırsa, birkaç ay içinde o kelimelere alışıverir* (N. Ataç). *Türkçe sözlük. Fransızca-Türkçe sözlük. Eşanl.* LÛGAT. (M)

SÖZLÜKÇÜ i. (*sözlük*'ten *sözlük-çü*). Sözlükçülükle uğraşan uzman, lûgatçi. (M)

SÖZLÜKÇÜLÜK i. (*sözlükçü*'den *sözlükçü-lük*). Sözlük yazma ve hazırlama işi, lûgatçilik. Bk. LEKSİKOGRAFİ. (M)

Sözsüz Romanslar (*Romances Sans Paroles*), P. Verlaine'in şiir kitabı (1874). *Fêtes Galantes*'tan sonra yayımlanan bu kitap, Verlaine'in müzikal bir izlenimciliğe doğru yönelişini belirtir. Bu değişiklikte, Rimbaud'nun büyük bir etkisi olmuştur. (L)

SÖZÜMONA blş. zf. *Teklz.* Hafife alınan, küçümsenen şeyler için «güya, sanki» anlamında alay yollu söylenir: *Sözümona eğleniyorlar.* (M)

sp, katı açı birimi *spat*'ın sembolü. (L)

SPA, Belçika'da (Liège idare bölgesi, Verviers idare çevresi) şehir, Ardenne dağlarında, Verviers'nin güneyinde; 9 600 nüf. Şehir (lat. *Aquae Sepadonae*) demirli ve karbonatlı sularıyle meşhurdur; başlıca yedi kaynaktan fışkıran sular dolaşım hastalıkları ve romatizma tedavisinde kullanılır. 1 Mayıs - 31 ekim arasındaki tedavi mevsiminde Spa'nın nüfusu dört kat artar. Su ihraç da edilir ve çok modern bir fabrikada günde 300 000 şişe doldurulur. Wilhelm II 1918'de tahtından burada feragat etmişti. (L)

SPAAK (Charles), belçikalı yazar ve filim yönetmeni (Brüksel 1903). Paul Henri Spaak'ın kardeşi. Jacques Feyder ile çalıştı. Bu ünlü yönetmenin senaryolarını yazdı: *Kahramanlar Panayırı* (Kermesse Heroique) [1935]. Senaryosunu yazdığı öbür filimler: *Harp Esirleri* (La Grande İllusion) [1937]; *La Fin du Jour* (Gün Sonu) [1939]; *Budala* (İdiot) ve *L'Homme au Chapeau Rond* (Yuvarlak Şapkalı Adam) [1946]; *D'-Homme à Hommes* (Erkek Erkeğe) [1948]; *Justice est Faite* (Hak Yerini Buldu) [1950]; *Hepimiz Katiliz* (Nous Sommes Tous des Assassins) [1952]; *Thérèse Raquin* (Marcel Carné'nin yönetiminde, 1953), *Avant le Dèluge* (Tufandan Önce) [A. Cayatte'ın yönetiminde, 1953]; *Sevimli Haydut* (Cartouche) [P. de Broca'nın yönetiminde, 1961]; *Germinal* (Y. Allegret'nin yönetiminde, 1963). Yönetmen olarak da *Le Mystère Barton*'u (Barton Esrarı) [1948] çevirdi. (L)

Paul Henri SPAAK

SPAAK (Paul Henri), belçikalı siyaset adamı (Schaerbeek 1899 - Brüksel 1972). Paul Emile Janson'ın yeğeniydi. Avukatlık yaptı, sosyalist milletvekili seçildi, Van Zeeland'ın millî birlik kabinesinde bayındırlık bakanı (1935), dışişleri bakanı (1936) oldu. Albert I'in bıraktığı tarafsızlık siyasetine döndü. Mayıs 1938'den şubat 1939'a kadar başbakanlık görevinde bulundu. Pierlot kabinesinde dışişleri bakanlığına getirildi (eylül 1939). Sürgündeki hükûmette (ekim 1940 - eylül 1944) aynı görevde kaldı. Leopold III'e karşı düşmanlığı yüzünden 1945'te kralın tahta dönmesine muhalefet etti. Yeniden başbakan (1946, 1947-1949) ve dışişleri bakanı (1946-1949) oldu. San Francisco konferansında Belçika delegasyonunu yönetti ve Birleşmiş Milletler genel kurulunun ilk oturumuna başkanlık etti (1946). Avrupa hareketine katıldı. Benelux antlaşmalarını onaylattı, Fransa ve İngiltere ile Brüksel ittifakını imzaladı ve Belçika'nın NATO'ya girmesini sağladı. 1949-1951 Avrupa Konseyi danışma meclisine, 1952-1954 arasında AET'ye başkanlık etti. Dışişleri bakanlığına döndü, arkasından NATO genel sekreteri seçildi (1957-1961). Théo Lefèvre ile birlikte sosyalistlerle sosyal demokratları biraraya getiren bir hükûmet kurdu, dışişleri bakanlığını üstüne aldı (nisan 1961). 1961-1966 Arasında bu görevde kaldı. 27 Temmuz 1966'da siyasî hayattan çekildi. Buna rağmen Devlet bakanı, yani Saray danışmanı olarak kaldı. Spaak, savaş sonrası Avrupası'nın kuruluşunda önemli bir rol oynadı. Her fırsatta, Birleşik Avrupa'nın kurulabileceğine olan inancını belirtti. Eylül 1966'da Atlantik Antlaşması birliğinin başkanı oldu. (L)

SPAATZ (Carl), amerikalı hava generali (Boyertown, Pennsylvania 1891). 1917'de West Point'ı bitirdi. Hava sınıfına geçti ve 1917-1918'de Fransız cephesinde av pilotu olarak sivrildi. Barıştan sonra hava genelkurmayında hizmet gördü, burada Harekât, Eğitim şubesini yönetti (1933-1935). Sonra planlama şubesi müdürlüğünü yaptı (1940). Bir yandan da kendi eğitimine devam ederek 1929'da milletlerarası havada kalma süresi rekorunu kırdı. 1942'de Avrupa'daki Amerikan hava kuvvetleri başkumandanı oldu. Bu sıfatla Cezayir şehrinden, sonra Londra'dan Akdeniz'e ve Almanya'ya karşı yapılan hava saldırısını yönetti. 1945'te, Japonya'nın teslim oluşuna kadar aynı görevi Pasifik'te de yaptı. 1946'da genelkurmay başkanı oldu, 1948'de görevden ayrıldı ve hava ordusu yardımcı birliklerinin teşkilâtlanmasıyle uğraştı. (L)

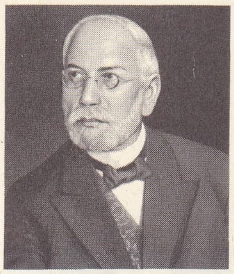

SPAHN

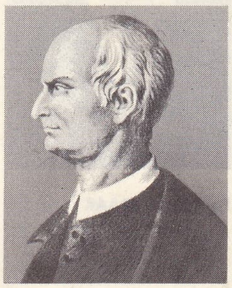

SPALLANZANİ

SPANHEİM
B. Arland'dan
Cabinet des Estampes,
Paris

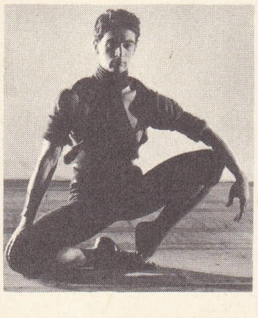

Milko SPAREMBLEK

SPADA (Lionello), italyan ressamı (Bologna 1576 - Parma 1622). Annibale Carracci, Cesare Baglione ve Girolamo Curti'den ders aldı. Gerçekçiliği Caravaggio'nunkini andırır (*Aziz Dominicus Yasak Kitapları Yakarken,* San Domenico kilisesi, Bologna). Andrea Sacchi ile birlikte Reggio katedralini (Emilia) fresklerle süsledi. (L)

SPADAYİT i. (italyan mineralog *Spada* de Medici'nin [1801-1863] adından fr. *spadaïte*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum silikat; montmorillonit çeşididir. (L)

SPADİFLORAE çoğl. i. Birçenekli, çiçekli bitkiler takımı. (Palmiyegiller, yılanyastığıgiller, sumercimeğigiller gibi koçan çiçekli familyalarda toplanan 2 100 kadar türü kapsar.) [L]

SPAGETTİ i. (*spago,* sicim'den ital. k.). Sert buğday irmiğinden yapılan ince uzun bir çeşit makarna. (Spagetti çubukları kırılmadan tuzlu suda haşlanıp süzülür, eritilmemiş tereyağı ile karıştırılır, üzerine rendelenmiş gravyer peyniri serpilir; isteğe göre domates sosu veya kıyma ilâve edilerek servise hazırlanır. Spagetti bir italyan yemeğidir. (M)

SPAGNA (Giovanni di Pietro, — denir), ispanyol ressamı (1450'ye doğr. - Spoleto 1529). Perugia'da (1470-1504) il Perugino'nun tarzını benimsedi, il Perugino'nun öğrencisi olduğu da söylenebilir: Berlin müzesindeki *İsa'nın Doğuşu* (1503'ten önce) ve Vatikan Pinakotek'indeki aynı adı taşıyan tablo bunu kanıtlar. öbür eserleri: *Meryem'in Taç Giyişi* (Todi, Pinakotek; 1511); Trevi'deki San Martino kilisesinin dış şapelindeki fresk (1512); Raffaello'nun etkisini yansıtan Spoleto'da Rocca için yaptığı freskler (1513-1516); Trevi yakınlarında, Santa Maria delle Lacrime kilisesindeki *İsa'nın Çarmıhtan İndirilişi* (1520); Spoleto'da S. Giacomo kilisesindeki freskler (1525-1528). [M]

SPAGNOLİ (Giovanni Battista), **Mantova'lı Battista** denir, italyan hümanisti (Mantova 1448 - ay.y. 1516). Carmes tarikatına girdi. Latince 50 000'den fazla mısra yazdı. Erasmus onu, Vergilius ile bile karşılaştırmağa kalktı. *Parthenicae*'leri, Meryemana'ya yazılmış ilâhilerdir ve hıristiyan ilhamının eskiçağ klasik anlayışını taklit eden bir biçimde dile getiren ilk eserlerden biridir. (L)

SPAHN (Peter), alman siyaset adamı (Winkel, Rheinland 1846 - Bad Wildungen 1925). Prusya Landtag'ına (1882), sonra Reichstag'a (1884-1917) Merkez partisinden milletvekili seçildi, partisinin hükûmet ile uzlaşmasında rol oynadı. Hukukçu olarak, 1900 Medenî kanununun hazırlanmasına katıldı. Prusya adliye bakanı oldu (1917), sonra Kurucu meclise (1919) ve Reichstag'a girdi (1920). İktisat kitapları yazdı. (L)

Spa konferansı, 5-16 temmuz 1920'de müttefiklerle Almanya arasında özellikle tazminat meselesini görüşmek için toplanan konferans. (L)

SPALACİDAE çoğl. i. Kemirgen memeli hayvanlar familyası. (Örnek tipi körfareler [*spalax*]; rhizomys ve tachyoryctes gibi cinsleri de kapsar.) [L]

SPALACOPUS i. Tarla sıçanı büyüklüğünde, iki yaşayışlı, tanecil ve kazıcı kemirgen hayvan; Peru ve Şili'de yaşar. (Sekizdişligillerden.) [L]

SPALATO. Bk. SPLİT.

Spalding belirtisi. Dölütün dölyatağı içinde ölümü halinde röntgende görülen kafa kemiklerinin birbirinden ayrılması. (L)

SPALLANZANİ (Lazzarro), italyan biyoloji bilgini (Modena dukalığı, Scandiano 1729 - Pavia 1799). Reggio Cizvitlerinin (Emilia) yanında okudu, tarikatın minor rütbesini aldı, Reggio ve Modena'da ders verdi, sonra kendini tabiî bilimlere adadı. İmparatoriçe Maria Theresia tarafından Pavia'ya, tabiat tarihi kürsüsüne çağrıldı (1759), hemen bütün fizyoloji denemelerini orada yaptı. Fransız devrimini hoş karşılamadı. Pavia Fransızlar tarafından ele geçirilince (26 mayıs 1796) Saliceti, Direktuvar idaresi adına ona Paris'te bir kürsü teklif ettiyse de Spallanzani bunu kabul etmedi. Mide özsuyunun etlerin sindirimi üstündeki etkisini ilk defa Spallanzani gösterdi ve sunî sindirim denemeleri yaptı. Gene kurbağaların üreme mekanizmasını ilk defa açıklığa kavuşturan da odur. İlk sunî döllemeyi de o gerçekleştirdi (1777). Dolaşım ve solunum konusuyle uğraştı, Lavoisier teorisini benimseyenlerdendir. Buffon'un organik moleküller teorisine karşı çıktı. Reddi imkânsız deneylerin sonuçlarına dayanarak kaynatılmış bitki sularında beliren hayvancıkların (haşlamlılar) kendiliğinden doğmadığını, havada var olan mikroskopik canlılardan doğduğunu öne sürdü. Bu bakımdan Spallanzani Pasteur'ün öncülerinden biridir. Birçok eser ve inceleme yayımladı. Başlıca eseri: *Saggio di Osservazioni Microscopiche Concernenti il Sistema della Generazione* (Üreme Olayını Açıklama Amacıyle Yapılan Deneyler) [1765]. (L)

SPALLATİON [speleyşın] i. (ing. k.). Nükl. fiz. Bk. *Çekirdek* BÖLÜNME'*si*.

SPALMATORİ, türk. **Koyun adaları,** esk. **Oinussai,** Ege denizinde Yunanistan'a ait adalar (Agnussi, Paşa adası v.d.). Sakız adasıyle Türkiye'nin Karaburun yarımadası arasında bulunur ve bu yarımadadan Eğriliman boğazıyle ayrılır. (M)

SPANANORİ i. (yun. *spanios,* nadir ve *andros,* erkek'ten fr. *spanandrie*). Biyol. Döllenmesiz üreme (partenogenez) yoluyle çoğalarak hep bireyler meydana getiren (erkek pek nadir bulunur) türlerin (veya coğrafî ırkların) karakteri. (Bu durumun son haddi sürekli partenogenezdir ki türün bütün bireyleri artık sırf dişi olur; buna karşılık, bir türdeki dişilerin döllenmesi gerekliyse erkeklerin sayısı ne kadar az olursa olsun spanandriden söz edilemez. Spanandri kolsuayaklılardan çeşitli hayvanlarda [apus, Artemia, Salina v.b.] görülür.) [L]

SPANDAU, Almanya'da eski şehir ve müstahkem mevki, Spree ve Havel ırmaklarının kavşağında, Berlin'e bağlıdır. Havel ırmağındaki bir adada bulunan kalenin Julius kulesinde 1914'e kadar Alman imparatorluğunun hazinesi muhafaza edildi. 1946'da Nürnberg mahkemesinin hapse mahkûm ettiği alman savaş suçluları, Spandau cezaevine kapatıldılar. (L)

SPANGOLİT i. (özel ad. N. *Spang*'dan, fr. *spangolite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır ve alüminyum sülfat. (L)

SPANHEİM (Ezechiel), Brandenburg'lu diplomat (Cenevre 1629-Londra 1710). Paris'te Brandenburg seçicisini temsil etti (1680 - 1689) ve fransız Huguenot'larının Prusya'ya göçlerini düzenledi. 1689'da devlet bakanı oldu ve Ryswick görüşmelerine katıldı (1697). Sonra Fransa'ya elçi gönderildi (1697-1701). [L]

SPANİEL i. Epanyöl ırkından köpeklere, özellikle ingiliz epanyöllerine ingilizlerin verdiği ad. (L)

SPANİSH TOWN, Jamaika'da şehir, Kingston'un batısında; 14 706 nüf. XVII. yy.dan kalma katedral. Ticaret ve demiryolu merkezi. 1870'e kadar Jamaika'nın başkentiydi. (L)

SPANN (Othmar), avusturyalı filozof ve sosyolog (Viyana 1878 - Neustift 1950). Brünn'de (1909-1919) ve Viyana (1919-1938) ders verdi. Başlıca eserleri: *Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre* (İktisat Biliminin Başlıca Teorileri) [1910], *Fundament der Volkswirtschaftslehre* (İktisat Biliminin Temeli) [1918], *Der Wahre Staat* (Gerçek Devlet) [1921], *Kategorienlehre* (Kategori Öğretisi) [1924], *Gesellschaftsphilosophie* (Toplum Felsefesi) [1928]. Spann, Whitehead ile Hartmann'ın düşüncesine yaklaştırılabilecek bir sosyoloji ve bir varlık metafiziği savunur. (L)

SPANOGİNİ i. (yun. *spanios,* nadir ve *gune,* kadın > fr. *spanogynie*'den). Biyol. Erkekleri çok fazla, dişileri pek az olan bazı canlıların durumu (yarasalar, birçok kuş ve böcek). [L]

SPANYOLİT i. (fr. *spaniolite*). Miner. Bk. PANABAZ.

SPARASSUS i. Bütün sıcak ülkelerde yaygın örümcek. (Örnek türü *Sparassus argelasius.*) [L]

SPARDEK i. (ing. *spardeck*). Baş ve kıç kasarası bulunmayan ve baştan kıça kadar aralıksız uzanan, direkler üzerine oturtulmuş hafif güverte. (Sınıflama kuruluşları spardek tipini iptal etmişler ve yerine ondan faydalanarak yaptıkları *ovning dek* tipini koymuşlardır.) [L]

SPAREMBLEK (Milko), yugoslav dansçısı ve koreografı (Farnavas 1928). İlkin Zagreb operasında çalıştı. 1951'de solo dansçı oldu. 1954'te Janine Charrat'nın balesine girdi. 1956'da M. Miskoviç'in, 1959'da da L. Çerina'nın topluluğuna katıldı. 1963'te XX. Yüzyıl balesi yöneticiliğine getirildi. Koreograf olarak, *Teruel'in Âşıkları* (1959), *Passacaglia* (1964), *Tancredi ve Clorinda'nın Çarpışması* (1967) balelerini düzenledi. *Pygmalion* (1964) ile *Phèdre*'i (1965) televizyona uyarladı. (L)

SPARGANOZ i. (fr. *sparganose*). Şeritlerden bir solucanın (*Sparganum Mansoni*) kurtçuğunun insanda bulunmasıyle meydana gelen hastalık.

— ANSİKL. *Sparganoz*'a özellikle Uzakdoğu'da rastlanır. Yerli halkın birtakım tedavi usulleri (hastanın vücuduna derisi yüzülmüş kurbağalar yapıştırmak gibi) bu asalağın bulaşmasını kolaylaştırır. Yüzde 80 asalaklı olan bu hayvanlar, kurtçukların vücuda girmesine sebep olur. Kurtçuklar vücudun çeşitli yerlerinde (özellikle gözde) gelişir ve içinde asalakların bulunduğu faşulye büyüklüğünde urlar meydana getirir. Arseniklerle yapılan tedavi iyi sonuç verirse de, bazı bölgelerde, özellikle bu arada gözde lokalize olan sparganozlar cerrahî müdahaleyi gerektirir. (L)

SPARGELSTEİN i. (fr. *spargelstein*). Miner. Yeşil renkli apatit çeşidi. (L)

SPARGİ, Sardinya'nın 2,3 km kuzeyinde küçük ada, Maddalena takımadalarına bağlıdır. Yakınında yapılan denizaltı araştırmalarında M.Ö. 120-100'den kalma bir roma gemisinin kalıntıları ortaya çıkarıldı. (L)

SPARKER i. («kıvılcım âleti» anlamında ing. k.). Petr. Denizlerde sismik metotla petrol aramada kullanılan âlet.

— ANSİKL. *Sparker*'in denize daldırılmış iki elektrodu vardır; bu elektrotlar arasında düzgün aralıklarla elde edilen 8 000 V'luk bir elektrik boşalması, su altında bir sarsıntı ve bir dizi ses dalgaları meydana getirir; dalgalar, deniz dibindeki jeolojik tabakalarda yansıdıktan sonra, yüzeydeki kayıt âletleri tarafından zaptedilir. Bu araştırma metodunda, bir tek gemi, uçlarında birer alıcı-verici cihaz taşıyan yüz metre kadar uzunlukta zırhlı iki iletken kablo çeker; alıcı-verici cihazlar işaret-gürültü oranını dengelemek için paralel bağlanmış birçok hidrofonla bir sparkerden meydana gelir. Çok iyi bir verim elde etmek ve ölü denizin gürültülerinden kaçınmak için, bu âletler topluluğu 1 veya 2 m derinliğe daldırılır. Alıcıya gelen işaret, transistörlü bir önyükselteçden, bir filtreden ve bir yükselteçten geçerek kayıt cihazına gelir. Bugün kullanılan en güçlü sparkerler ancak 25 000 Joule'lük bir enerji yayar; bu da 6 gr'lık bir dinamitin patlama enerjisine eşittir; araştırma imkânları, 0 ile 300 m arasında değişen derinlikler için, deniz altında 200 m'lik bir alanla sınırlıdır; bundan dolayı petrol aramalarında yüzeysel jeolojik arızaların detektesiyonu için pek kullanılmaz. Buna karşılık, offshore sondaj platformlarının yerleştirilmesinden önce, tortu ve birikintilerin değerlendirilmesinde büyük faydalar sağlar. (L)

SPARNASİYEN i. ve sıf. (fr. *sparnacien*'-den). Jeol. Fasiyesi bir tatlı su çökeltisine tekabül eden Landeniyenin üst katına verilen ad. (L)

SPARROWS POİNT, Baltimore'un (A.B.D. Maryland) banliyösünde şehir, Patapsco halicinin girişinde, Baltimore'un güneydoğusunda. Büyük çelik fabrikaları; tersaneler. (L)

SPARTA. Bk. ISPARTA.

SPARTACUS, gladyatör, Roma'ya karşı ayaklanan kölelerin başı (öl. Lucania M. Ö. 71). Trakyalı bir çobandı, Roma'nın yedek askeri oldu. Ordudan kaçınca köle durumuna düştü ve Capua'da gladyatör (mirmillo) olarak satıldı. 73'te arkadaşlarıyle birlikte kaçtı. Özgürlüğe çağırdığı çok sayıda köle de onlara katıldı. O sıra-

Foto. Ullstein (LAROUSSE)

da İtalya'da hazır bulunan askerlerin azlığı ve Güney İtalya latifundia'larındaki kölelerin çokluğu yüzünden, Vezüv yanardağında kendilerine barikat kurdular, iaşelerini sağlamayı ve onlara boyun eğdirmek için gelen bütün askerî birliklere (Claudius Glaber, P. Varinius) karşı koymayı başardılar, Nola'ya, Nuceria'ya saldırdılar. Spartacus'un, arkadaşlarını Alplerin ötesine, Roma'ya boyun eğmemiş bölgelere götürmek istediği sanılır. 30 000 Kişiyle kuzeye doğru çıkarken Crixos yönetimindeki başka bir birlik de Apulia'yı yağma etmeğe gidiyordu. Bu birlik, konsül Gellius Publicola ve Propraetor Q. Arrius tarafından parçalandı (72). Fakat Spartacus onları yendi ve esirleri birbirlerine öldürttü. Aynı şekilde, Po ötesi prokonsülü Cassius Longinus Varus Modena yakınlarında bozguna uğratıldı. Fakat Spartacus gittikçe büyüyen ordusunu 100 000 kişiden fazla) besleyemez hale geldiğinden, seferini daha ileri götüremedi ve geri döndü. Bu durum Roma'da panik yarattı. Spartacus Lucania'ya geçti. M. Licinius Crassus Dives ayaklanmayı bastırmak için on Lejyon ile tam yetki aldı. Spartacus Regium'a (Reggio di Calabria) çekildi, Kilikya korsanlarının gemileriyle Sicilya'ya geçmeyi umuyordu, fakat korsanlar gelmedi. Adamları Crassus'un hatlarını yararak abluka çabalarını boşa çıkardılar (71 başlangıcı). Fakat yeni Roma takviyeleri ve yardıma çağırılan Pompeius'un zafere sahip çıkmasından korkan Crassus'un bir an önce işi tamamlama arzusu, Roma'lıların kuzey Lucania'da kesin zaferine yol açtı. Spartacus çarpışmada öldü. Crassus 6 000 esiri işkenceyle öldürttü. Pompeius da, Etruria'da, kaçıp kurtulan bir çeteyi katlettikten sonra işin bütün başarısını kendine maletti. (L)

Spartakistler veya **Spartakus birliği,** alm. SPARTAKUSBUND. Tar. Adını Birinci Dünya savaşında Almanya'da, *Spartakus'a Mektuplar* adlı kanun dışı bir gazeteden alan siyasî akım. (Bu gazete Sosyal Demokrat partinin aşırı sol kanadının görüşlerini savunuyordu.)

— ANSİKL. *Spartakus birliği,* savaşın ilk günlerinde ortaya çıktı ve Sosyal Demokrat partisindeki küçük bir grubun çevresinde toplandı; Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg'un önderliğindeki bu unsurlar, Sosyalist enternasyonalin (II. Enternasyonal) kararlarına rağmen, sınıf kavgasını terk etmeden ve millî savunmayı desteklemekten yana çıkan partinin siyasetini kabule yanaşmıyorlardı. Başlangıçta çok zayıf olan grup yavaş yavaş güçlendi ve Almanya'nın büyük şehirlerinde teşkilâtlandı.

1916'daki ilk millî konferanstan sonra, önceleri Sosyal Demokrat parti içinde, 1917'den itibaren de sol kanadın eski partiden kopması sonucu doğan (Karl Kautsky, Georg Ledebourg, Hugo Haase) Bağımsız Sosyal Demokrat parti bünyesinde teşkilâtlanmış bir bölük olarak faaliyet gösterdi. Rosa Luxemburg ile Lenin arasındaki görüş ayrılıklarına rağmen, 1917 Rusya devrimi derin bir değişmeye yol açtı: grup, Almanya'da proletarya diktatörlüğünü ve sosyalizmi yerleştirmek için kampanyaya girişti. Aralık 1918'de, Spartakus birliği, Alman Komünist partisi haline dönüştü. Alman işçi sınıfı arasında çok ufak bir azınlığın tuttuğu parti, ocak 1919'da, muhafazakâr güçlerle, vaktinden önce, silâhlı bir çatışmaya girişti; Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht öldürüldüler, bu da Almanya komünizmi için büyük bir darbe oldu. (L)

SPARTANBURG, A.B.D.'de (Güney Carolina) şehir, Piedmont bölgesinde, Columbia'nın kuzeybatısında 46 300 nüf. Zengin ve çeşitli üretim (tahıl, yemlik bitki, tütün, meyve, şeftali, pamuk) yapan bir bölgenin ticaret merkezi. Çeşitli sanayi: dokuma, gübre, makine yapımı, dökümhaneler, basımevleri. (L)

SPARTEİN i. (fr. *spartéine*). Eczc. Katırtırnağı (*Sarothamnus scoparius,* fasulyegiller) ve ayrıca acı bakla ile ispanya katırtırnağı bitkilerinde bulunan alkaloit.

— ANSİKL. *Spartein,* sülfat ve kamfosülfonat şeklinde kullanılır. Kalp kuvvetlendiricidir. Yüksük otu ve strophantus glikozitlerinden daha az etkili ve daha az zehirlidir. (L)

SPARTEL burnu, Fas'ta burun, Atlas okyanusu kıyısında, Cebelitarık boğazının girişinde. Esk. *Ampelusia Promontorium.* (L)

SPARTİANUS (Aelius). Bk. AELİUS.

SPARTİNA i. Atlantik'in her iki kıyısı boyunca yaygın on kadar türü bulunan bitki. (Buğdaygillerden.) [*Spartina alterniflora* ve *S. stricta* ve bunların melezi olan *S. Townsendi* Batı Avrupa kıyılarında çok bulunur.] (L)

SPARTİUM i. Kokulu, parlak sarı çiçekli, 2 - 3 m boyunda ağaççık; güzel olanları fide ve aşı ile yetiştirilir. (Fasulyegillerden.) [L]

SPARTİVENTO burnu, Calabria'da dağlık burun, İtalya yarımadasının güneybatı ucudur, İon denizi kıyısında. Konumu sayesinde açık denizden esen rüzgârları böler veya hızlarını azaltır, adı bundan («rüzgâr dağıtan») gelir. Esk. *Promontorium Herculeum.* (L)

SPARTOİ («ekilmiş adamlar»). Yun. mit. Kadmos'un, ejderhanın dişlerini ektiği tarlada (sonradan Thebai'nin kurulduğu yerde) silâhlı olarak biten savaşçılar. Spartos'lar (Spartoi) birbirlerini öldürdüler, sağ kalan beş kişi Kadmos ile beraber Thebai şehrini kurdu. (L)

Spasimo. G. santl. İsa peygamberin haçı sırtında taşıyarak çarmıha gerileceği tepeye tırmandığını gören Meryemana'nın geçirdiği baygınlığı, acılarla dolu «spazm»ı belirten italyanca kelime. Raffaello'nun, Palermo'da bir kilise için yaptığı, *Haçın Taşınması* tablosuna da bu ad verilir; bu eser günümüzde Madrid'de, Prado müzesindedir. (L)

SPASSE (Sterjo), arnavut yazarı (Korçe bölgesi 1914). Romanlarında köylülerin acılarını (*Aferdita*) veya feodal Arnavutluk'taki aydın gençliği (*Niçin*) ve ülkesindeki iktisadî ve toplumsal değişiklikleri dile getirir (*Yalnız Değillerdi, Aferdita Köye Dönüyor, Göl Kıyısında*). [L]

SPAT i. (lat. *spatium,* uzay'dan fr. k.). 4 Steradyana eşit uzay açısı birimi. (Bir nokta etrafındaki uzayın bütününü kapsayan uzay açı bir spat'tır.) [L]

SPAT i. (alm. *spath*). Miner. Yapraklı ve billûrlu dokudaki çeşitli taşsı maddelere verilen ad. (Eski mineraloglar «spat» kelimesi altında, billûrlu ve yapraklı bir dokusu olan çeşitli mineral türlerini topluyorlardı. Bugün de bazı mineraller bu şekilde adlandırılmaktadır: *kahverengi spat,* demir karbonat kapsayan dolomi; *kalker spat* veya *izlanda spatı,* kalsitin saf ve billûrlaşmış çeşidi; *flüorspatı. Eşanl.* FLÜORİN; *ağır spat. Eşanl.* BARİTİN.) [L]

SPATA i. (yun. *spatha* veya *spathe,* dokumacı mekiği anlamında). Sarmaşıklarda, palmiyelerde v.b. çiçekliği saran boru şeklindeki bürgü. (Spatalar genellikle yeşil olur, fakat beyaz, sarı ve kırmızı olanları da vardır.) [L]

SPATA, Yunanistan'da yer, Atina'nın güneyinde. Burada Mykenai döneminin son zamanlarından kalma kayaların içinde oyulmuş mağaralarda, yontulmuş fildişi parçalar ve cam hamurundan eşyalar (Atina müzesi) bulundu. (L)

SPATANGUS i. Üzeri kısa dikenlerle kaplı yumurta veya ip biçiminde denizkestanesi; çamurlu kumlarda yaşar ve büyüklüğü bir yumruk iriliğini bulur. (*Spatangus pupureus* Avrupa denizlerinde yaygındır. Üçüncü zamandan itibaren fosiline rastlanır.) [L]

SPATHARİOS i. Bizans'ta imparatorun kılıçlı (*spatha*) muhafızı. || Bizans sarayında kullanılan şeref unvanı. (L)

SPATHİPHYLLUM i. Amerika'nın ve Malezya'nın tropikal bölgelerinde yetişen sarmaşık. (Bazı türleri limonluklarda süs için yetiştirilir: *Spathiphyllum candidum, S. floribundum, S. cannaefolium.*) [L]

SPATHODEA i. Bignoniaceae familyasından afrika bitkisi. (*Spathodea campanulata* tropikal ülkelerde süs ağacı olarak yetiştirilir.) [L]

SPATHOGLOTTİS i. Asya, Avustralya'da ve Malezya adalarında yetişen konuk orkide. (Yeni Kaledonya'da bulunan *Spathaglottis Vieillardii* bahçelerde yetiştirilir.) [L]

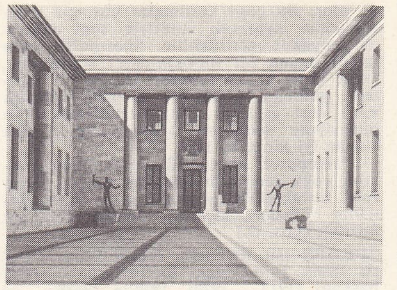

SPEER
Reichskanzlei binası

SPATLAŞMAK f. Spat haline dönüşmek. (L)

SPATULA i. Bk. İSPATULA.

SPAVENTA (Bertrando), italyan filozofu ve felsefe tarihçisi (Bomba, Chieti 1817 - Napoli 1883). Chieti seminerinde öğrenimini tamamladı. Montecassino'da, sonra Napoli'de (1840-1848), Torino'da (1850), Bologna'da ve tekrar Napoli'de ders verdi. Başlıca eserleri: *Studi Sopra la Filosofia di Hegel* (Hegel Felsefesi Üstüne İncelemeler) [1850]; *La Filosofia di Kant* (Kant Felsefesi) [1863]; *Filosofia di Giobeti* (Giobeti Felsefesi) [1863]; *İdealismo e Realismo* (İdealizm ve Gerçekçilik) [1874]; ölümünden sonra Gentile tarafından yayımlanan makaleleri ve otobiyografisi (1848-1861). Spaventa, Hegel ve Kant idealizmini İtalya'da tanıtmakta önemli rol oynadı. Croce ile Gentile onun öğrencileriydi. (L)

Spaventio, italyan komedisinde palavracı tipi. Adı «korku» anlamına gelen bu kişi XV. yy.da ortaya çıktı. (L)

SPAYS i. (ing. *speiss;* alm. *speise,* besin). Bir madenin hazırlanması sırasında elde edilen ve içinde arseniğe bağlı bir veya birçok maden bulunan ürün. (Spays, kurşunun indirgeyici erimesi sırasında süzme yoluyle elde edilir. İçinde başta demir arseniyür olmak üzere birçok kıymetli maden bulunabilir; bunlar arasında bulunan nikel ayrılarak toplanabilir.) [L]

SPAZM i. (yun. *span,* kasmak'tan *spasmos* > fr. *spasme*'dan). Patol. Kasların, özellikle düz kasların istemsiz kasılması.

— ANSİKL. Patol. *Spazm*'ın pek çok çeşidi vardır. En sık görülen çeşidi, içi boş organlarda ve bunlara ait büzgenkaslarda olan spazmlardır; sindirim kanalında yemek borusu, mide kapısı, kalınbağırsak, şerç spazmları, karaciğer koliklerine yol açan safra yolları spazmları; sidik yollarında nefretik kolikler (sidik borusu spazmı) veya sidik torbası büzgenkası spazmı (sidik tutukluğu); solunum yolunda gırtlak dili ve gırtlak spazmları (gırtlak iktusu) ve «kuru» astmaya sebep olan bronş spazmı hep bu çeşit spazmlardandır.

Fonksiyonel spazm, klonik sarsıntı ve titremelerle kesik kesik gelen tonik ihtilâç nöbetleridir; fonksiyonel sakatlıkla sonuçlanabilir. Bu olaylar sadece mesleğe bağlı istemli veya otomatik hareketler yapılırken meydana gelir, meselâ yazarlarda, telgrafçılarda, piyanistlerde v.b. görülen parmak krampları gibi.

Çene spazmı veya *trismus,* yalnız çizgili kaslarda görülebilen gerçek bir kasılmadır. (L)

SPAZMODİK sıf. (fr. *spasmodique*'den). Spazm tarzında olan. *Eşanl.* SPASTİK.

— Nörol. *Spazmodik yürüyüş,* belden aşağı spazmodik felç olanların yürüyüşü; bunlarda bacaklar kaskatı, bacağın dizden yukarı kısmı ve dizler birbirine yanaşık, ayaklar köstekli at ayağı gibidir; hasta gövdesini bir sağa, bir sola eğerek adım atabilir (Charcot'nun tanımladığı «tavuk yürüyüşü»). [L]

SPAZMOFİLİ i. (fr. *spasmophilie*'den). Patol. Sinir ve kasların aşırı uyarılganlığından ileri gelen ihtilâç istidadı. *Eşanl.* TETANİ.

— ANSİKL. *Spazmofili,* genç çocuklarda nöbetler halinde kendiliğinden gelen kasılmalarla belirir, fakat yetişkinlerde de görülebilir. Kasılmalar tercihen yüz kaslarında, bazen de el, ayak ve iskelet kasların-

Fto. Ullstein (LAROUSSE)

SPEKE

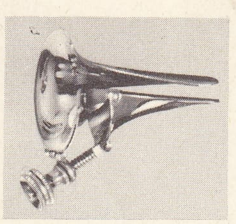

spekulum

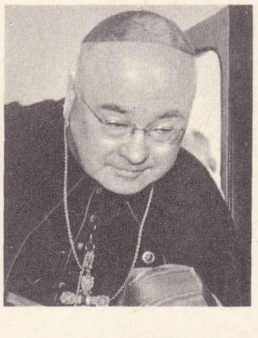

kardinal SPELLMANN

da olur. Bu çeşit kasılmalar basınçla veya elektrikle uyarmak suretiyle sunî olarak da meydana getirilebilir. Spazmofili veya tetani daima bir hipokalsemi sonucudur, fakat daha başka sebeplerden de (D vitamini yokluğu, paratiroit hastalığı, gebelik v.b.) ileri gelebilir. Kalsiyumla tedavi ve ültraviyole ışınlarının kullanılması çoğu zaman iyi sonuç verir.

— Psikopatol. Spazmofiliye yakalanan hastalar çoğu zaman bunalım nevrozuna yakın ruhî bozukluklar gösterir: gece gelen bunalım nöbetleri, hıçkırık, titreme, solunum bozuklukları. (L)

SPEARS (sir Edward), ingiliz subayı (Paris 1886). Fransa'daki ingiliz askerî heyeti başkanı (1917 - 1920), 1940'ta İngiliz ve Fransız hükûmetleri arasında, sonra general de Gaulle'ün yanında irtibat subayı, Suriye heyeti başkanı (1941-1942), Suriye ve Lübnan'da İngiltere'nin ortaelçisi (1942-1944) oldu. (L)

SPECKLİN (Daniel), Alsace'lı mimar, mühendis ve haritacı (Strasbourg 1536-1589). 1577'de şehrin mimarlığına tayin edildi. 1584'te *Architectura von Vestungen* (Tahkimat Mimarîsi) adlı eserini yayımladı. (L)

Spectator (THE), 1 mart 1711'den 20 aralık 1714'e kadar Londra'da yayımlanan dergi. *The Spectator*, Steele'in *The Tatler* dergisinin yerini aldı. *The Spectator*'ı önce Steele ile Addison, 1712'den itibaren de Addison tek başına yönetti. *The Spectator*, ingiliz halkının zekâsını ve duygusunu eğitmeğe çalışan «ahlâkçı» eğilimde bir gazete oldu. (L)

SPECULARİA i. Mor veya morumsu, bazen saf beyaz çiçekli, biryıllık otsu bitki. (*Specularia speculum*, mor veya beyaz çiçeklerinden dolayı bahçelerde süs için yetiştirilir. Çançiçeğigillerden.) [L]

Spee (GRAF VON), 12 000 tonluk alman cep zırhlısı. Güney Atlantik'te 52 000 ton tutarında dokuz ingiliz ticaret gemisi batırdıktan sonra 13 aralık 1939'da Rio de la Plata önünde amiral Harwood kumandasındaki üç kruvazörden kurulu bir ingiliz filosuyle karşı karşıya geldi. *Graf von Spee* İngilizleri büyük zararlara uğrattıysa da Montevideo'ya sığınmak zorunda kaldı. Milletlerarası kanunlar burada üç günden fazla kalmasına izin vermediği için 17 aralıkta limandan çıktı ve üstün ingiliz kuvvetleriyle karşılaşmaktan korkarak limandan dokuz mil mesafede mürettebatı tarafından batırıldı. Personel kurtarıldı, kumandan intihar etti. (L)

SPEE (Maximilien VAN, — kontu), alman amirali (Kopenhag 1861 - Falkland adaları 1914). İngiliz amirali Cradock'ı Koronel'de (Şili) yendi (kasım 1914). Falkland adalarında amiral Sturde tarafından yenilgiye uğratıldı (8 aralık 1914) ve batan gemisinde öldü. (L)

Spee eğrisi, önden arkaya doğru dikey bir düzlem üzerinde, sağ veya sol tarafta dişlerin dizili olduğu çene yayındaki büyük, küçük azılarla köpek dişlerinin dışa doğru çıkıntı uçlarını birleştiren çizgi. Spee eğrisi, dişlerin dikey ve yatay düzlemde en iyi şekilde yerleşmesini sağlar. Tam protezlerde sunî dişler dizilirken, bununla alt çeneye her hareketi aslına uygun şekilde yapma imkânı sağlanır. (L)

SPEER (Albert), alman mimarı ve siyaset adamı (Mannheim 1905). 1931'de nasyonalsosyalizm militanı, 1937'de Berlin yapı işleri genel müfettişi oldu. Özellikle devasa bir neo - klasik üslûpta Reichskanzlei (tahrip edildi) binasını inşa etti ve Champ - de - Mars'ı düzenledi. İkinci Dünya savaşında silâhlanma bakanlığına (1942) ve Todt teşkilâtı başkanlığına getirildi, 1946'da yirmi yıl hapse mahkûm edildi. (L)

SPEE VON LANGENFELD (Friedrich VON), alman cizvit rahibi ve şairi (Kaiserswerth 1591 - Trier 1635). Dinî şiirleri ve *Trutznachtigall* (Savaşçı Bülbül) [1649] adlı şiir kitabı, mistisizmden ilham alan barok lirizminin tipik bir örneğidir. (L)

SPEİCHER (Eugene Edward), amerikalı ressam (Buffalo, New York 1883 - Woodstock 1962). Buffalo'da Allbright Sanat okulunda, New York City'deki Sanat Öğrencileri birliğinde, Henri Sanat okulunda ve çeşitli avrupa ülkelerinde okudu. A.B.D.'ye dönünce manzara ve portre ressamı olarak çalışmağa başladı. 1906'dan itibaren çok sayıda ödül kazandı. New York Metropolitan Sanat müzesi ve Detroit Sanat enstitüsü dahil olmak üzere Amerika'daki birçok galeride resimleri sergilendi. Başlıca eserleri: *Sabah Işığı* (Metropolitan Sanat müzesi); *Katharine Cornell Candida Rolünde* (Albright-Knox Sanat galerisi, Buffalo, New York), *Yaşlı bir Hanımın Portresi* (Decatur müzesi, İllinois) ve *Mavi Kolye* (Toledo Sanat müzesi, Ohio). [M]

SPEİDEL (Hans), alman generali (Metzingen, Württemberg 1897). Birinci Dünya savaşında gönüllü olarak orduya girdi, sonra Reichswehr'de görev aldı. 1925'te Tübingen üniversitesinde bir edebiyat doktorası tezi hazırladı (*Askerî İnceleme*, 1813 - 1924). 1930'da genelkurmayın Fransa'ya ait istihbaratla görevli şubesine getirildi, Paris'teki alman ataşemiliterinin iki yıl yardımcılığını yaptıktan sonra bu istihbarat şubesinin başına geçti. 1939-1940'ta 33. Piyade tümeninin kurmayında, sonra Rudstedt'in Ordular grubu kurmayında hizmet gördü. Haziran 1940 mütarekesinin hazırlanmasına katıldı. Mütarekeden sonra Paris'te general Otto von Stülpnagel'in kurmay başkanlığına getirildi, 5. Kolordunun, sonra 8. Ordunun (italyan) kurmay başkanı olarak Doğu cephesine gönderildi. Ocak 1944'te generalliğe yükseldi. Nisanda Fransa'da Rommel'in kumandasındaki ordular grubunun kurmay başkanı oldu. 20 Temmuz askerî darbesinden sonra kumandanlıktan alınarak tutuklandı. Fakat Askerî Şeref divanı tarafından beraat ettirilerek muhakkak bir ölümden kurtuldu. 1945 Mütarekesine kadar perde arkasında yaşadı, sonra Tübingen'de kendini edebiyat ve tarih çalışmalarına verdi. Bonn hükûmetinde askerî müşavir, Paris'teki Avrupa Savunma birliğinin İncelemeler komitesinde temsilci (1951-1955), S.H.A.P.E.'te Alman delegasyonu şefi, Federal Almanya ordusu genel müfettişi oldu. 1957-1963 Arasında Fontainebleau'da Orta Avrupa Sektörü Atlantik Kara kuvvetleri kumandanlığı görevinde bulundu. 1953'te Normandiya harekâtı üzerine «1944 İstilâsı» başlıklı bir inceleme yayımladı. 1963'te Atlantik savunması meseleleri için Federal Almanya hükûmetinin müşavirliğine tayin edildi. (L)

SPEİSER (Andreas), isviçreli matematikçi (Basel 1885). Göttingen üniversitesinde doktorasını verdi (1909), Zürich (1912) ve Basel (1944'ten itibaren) üniversitelerinde ders verdi. Fonksiyonlar teorisi (otomorf fonksiyonlar v.b.), sayılar teorisi ve gruplar teorisi (*Die Theorie der Gruppen von Endlicher Ordnung* [Sonlu Sayı Grupları Teorisi]) üstüne araştırmalar yaptı. (M)

SPEKE (John Hanning), ingiliz kâşifi (Jordans, İlminster yakınları, Somersetshire 1827 - Bath yakınları 1884). Hint ordusunda subaydı, Himalaya'da ve Tibet'te mineraloji ve zooloji araştırmaları yaptı, Somali'de Burton'a eşlik etti (1854). Kırım savaşında gönüllü olarak türk birliklerine katıldı, Kafkasya favnasını inceledi, sonra Burton ile Orta Afrika'ya hareket etti (1856), Ukerewe gölünü buldu, «Victoria» adını verdiği (1858) bu gölü Nil'in kaynağı sayıyordu. Speke keşfini tamamlamak üzere 1860'ta Grant ile yeni bir sefere çıktı, yine Victoria gölüne ulaştı ve Uganda'ya girdi; burada kral M'Tesa tarafından karşılandı, sonra tekrar Nil nehri boyunca aşağı doğru indi ve yeni bir gölün varlığını haber verdi (bu, az sonra Baker'in keşfedeceği Albert gölüdür). *Journal of the Discovery of the Source of the Nile* (Nil'in Kaynağına Yapılan Keşif Gezisinden Notlar) [1863] adlı bir kitabı vardır. (L)

SPEKTRO—, lat. *spectrum*, tayf'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

SPEKTROFOTOMETRE i. (fr. *spectrophotomètre*'den). Bk. TAYF *ışıkölçeri*.

SPEKTROGRAF i. (fr. *spectrographe*). Bk. TAYFÇEKER.

SPEKTROGRAFİ i. (fr. *spectrographie*). Opt. Bk. TAYFÇEKİMİ.

SPEKTROGRAM i. (fr. *spectrogramme*). *Eşanl.* TAYF *fotoğrafı*.

SPEKTROSKOP i. (fr. *spectroscope*). Opt. Işık tayflarını incelemeğe yarayan âlet. Bk. TAYFÖLÇER.

SPEKTRUM i. (lat. *spectrum*). Bk. TAYF.

SPEKULUM i. (lat. *speculum*, ayna). Kolay muayene edebilmek için vücuttaki tabiî boşlukları genişletmeğe ve aydınlatmağa yarayan âlet.

— ANSİKL. *Dölyolu spekulumu*, bu çeşit âletlerin en yaygın tipidir; Romalılardan beri bilinen bu âlet XVIII. yy.da Récamier tarafından yeniden kullanılmağa başlandı. Bunun kullanılması dölyolu ve dölyatağı hastalıklarının çoğunun teşhisini sağlayarak tedavisini kolaylaştırdı. Kulak ve burun için de spekulumlar vardır. (L)

SPEKÜLASYON i. (fr. *spéculation*). Yalnızca bilme amacı güden ve çıkar gözetmeyen her çeşit bilgi. || *Teşm. yol.* Her çeşit soyut, keyfî ve doğrulanamayan düşünce yapısı. || Daha sonraki satışından kâr etmek amacıyle bir malı satın alma işlemi. || *Yasak spekülasyon*, rekabetin normal işleyişini bozan ve kanun tarafından yasaklanan araçlarla, bir spekülasyondan, normalin üstünde kâr elde etmeğe kalkışma suçu. (M)

SPEKÜLATİF sıf. (fr. *spéculatif*). Pratiği göz önüne almadan eşyayı teorik açıdan inceleme amacı güden. || Ticarî spekülasyona ilişkin. || *Spekülatif felsefe*, genel metafizik. (M)

SPEKÜLATÖR i. (fr. *spéculateur*). Büyük ama rastlantıya bağlı kârlar sağlayabilecek spekülasyonlara veya işlemlere girişen kimse: *Arsa spekülatörü*. (M)

SPEKÜLER sıf. (lat. *specularis*, saydam'dan fr. *spéculaire*). Miner. Parlak yaprakçıklardan meydana gelen mineraller için kullanılır. || *Speküler demir*, ince yapraklı olijist çeşidi. || *Speküler taş*, mika yapraklarına verilen ad. (L)

SPELEOTOMİ i. (yun. *spelaion*, mağara ve *tome*, kesmek'ten fr. *spéléotomie*). Nedbeleşmeyi sağlamak amacıyle yüzeydeki akciğer kavernlerinin açılmasını öngören cerrahî müdahale. (L)

SPELERPES i. Kuyruklu amfibyumlardan *Hydromantes fuxus*'un (*H. genei*) eski cins adı; İtalya'da, Sardinya'da ve Alpes-Maritimes'deki mağaralarda yaşar. (*Plethodontidae* familyasından olan bu su semenderinin olağanüstü iki özelliği vardır: yetişkinlerinde bile hiç akciğer yoktur; bukalemununkinden bile uzun ve ileriye fırlayabilen bir dili vardır. Ovovivipar olarak çoğalır ve böceklerle beslenir. Aynı cinsin Amerika'da yaşayan ve yumurta ile çoğalan türleri de vardır.) [L]

SPELLMANN (Francis Joseph), yüksek rütbeli amerikan din adamı (Whitman, Massachusetts 1889 - New York 1967). 1916'da papaz oldu. 1918-1922 Arasında *Boston Pilot* dergisini yönetti. Vatikan devlet müsteşarlığı (1925-1932), Boston piskoposu yardımcılığı (1932), New York başpiskoposluğu (1939) yaptı. 1946'da kardinal oldu, aynı zamanda amerikan ordusu başrahibiydi (1939'dan itibaren). 1966'da A.B.-D. Piskoposlar komisyonu başkanlığından ayrıldı. Ordu başrahipliği görevinde Amerika'nın Vietnam siyasetini savundu. (L)

SPELLO, İtalya'da komün; Umbria bölgesinde (Perugia ili), Subasio dağının (Assisi tepesi) yamaçlarında; 7 100 nüf. Romalılardan kalma surlar (Konsül, Augustus ve Venüs kapıları); roman üslûbunda San Claudio kilisesi (XII. yy.). XII. yy.dan kalma Santa Maria Maggiore kilisesi (Pinturicchio'nun freskleri [1500-1503]). Burası, Eskiçağdaki *Hispellum* şehridir. (L)

SPEMANN (Hans), alman biyoloji bilgini (Stuttgart 1869 - Freiburg im Breisgau 1941). 1908-1914 Arasında Rostock'ta fizyoloji profesörü oldu. Sonra Berlin'deki Kaiser Wilhelm Biyoloji enstitüsünü yönetti. 1919'da Freiburg'da Zooloji kürsüsünün başına getirildi. Embriyoloji alanında (birçok hücre nakli denemeleri yaptı), canlı varlıkların evrim mekanizması ve bugünkü şekillerin durağanlığı konusunda çalışmalar yaptı. Bu çalışmalarından dolayı 1935 Nobel Fizyoloji ve Tıp ödülünü kazandı. (L)

SPENBOROUGH, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) şehir, Bradford'un güneydoğusunda; 38 500 nüf. Dokuma (yün) sanayii. Konfeksiyon. Plastik maddeler. (L)

Foto. Radio Thimes Huton (LAROUSSE)

SPENCER, Fatih William'ın kâhyası Robert DESPENSER'e dayanan büyük ingiliz ailesi. Zamanla çok zenginleşen aile evlilik yoluyle servetini daha da artırdı. Bir dalı Sunderland kontluğu unvanı ve kendisine Churchill'lerden kalan ve soyadını 1817'de alan Marlborough düklüğüne sahipti. (L)

SPENCER (Georgiana) [1757-Londra 1806], birinci Spencer kontu John'ın kızı ve beşinci Devonshire dükü William Cavendish'in karısı (1774). Güzelliğiyle ünlüydü. Aralarında Sheridan, Selwyn, Fox'un da bulunduğu, zamanın ünlü adamlarını salonunda toplamayı başardı. (L)

SPENCER (Herbert), ingiliz filozofu (Derby 1820 - Brighton 1903). Hayatı boyunca resmî görev almadı, şan ve şereften uzak durdu. Kendini felsefeye adadı. 1955'ten itibaren yayımlamağa başladığı eserlerinde evrimci felsefesini açıkladı: *The Principles of Psychology* (Psikoloji İlkeleri) [1855], *İlk Prensipler* (First Principles) [1862], *The Principles of Biology* (Biyoloji İlkeleri) [1864] ve *The Principles of Sociology* (Sosyoloji İlkeleri) [1877-1896]. Bu temel eserlere aşağıdaki kitaplar bağlanır: *The Proper Sphere of Government* (Hükûmetin Etki Alanı) [1842], *Social Statics* (Sosyal Statik) [1850], *Education Intellectual, Moral and Physical* (Kafa, Ahlâk ve Bedenin Eğitimi) [1861], *Bilimlerin Sınıflandırılması* (1864), *Descriptive Sociology* (Tanımlayıcı Sosyoloji) [1873], *The Man Versus the State* (Devlete Karşı Birey) [1884], *Principles of Ethics* (Ahlâk İlkeleri), *The Study of Sociology* (Sosyoloji İncelemesi) v.b. Spencer felsefesinin ana fikri, tabiî evrim fikridir; bu evrim, zorunlu bir kanun gereğince, homogenden heterogene, belirsizden belirliye, basitten karmaşığa geçişle oluşur. Spencer, *İlk Prensipler*'inde şöyle der: «Evrim oluşumu, eksiksiz bir kümeleşmeyi ve dolayısıyle bu kümeleşmenin artışını gerektirmekle beraber, bu kümeyi meydana getiren maddelerin de daha dağınık bir halden daha yoğun bir hale gelmesini, bir kelimeyle yoğunlaşmasını gerektirir». Kozmik yaşantının bütün şekillerine uygulanan evrim, genellikle «maddenin bütünleşmesi ve hareketin buna uygun olarak dağılmasıdır». Bu görüş açısından evrim, temelinde, mekanik bir fenomendir. Biyoloji, homogenden heterogene geçişi, bazen pek büyük bir karışıklık içinde, canlı organizma halinde döllenmiş hücre şekline geçişte görterir. Psikoloji ruhsal oluşumları, ancak başlangıçta, nispeten basit bir iç durumun gittikçe daha karışık bir ortama tedricî intibakı şeklinde açıklayabilir. Bu intibak, zaman ve mekân içinde olur ve sinirsel tepkileri sonsuz bir şekilde karmaşıklaştırarak, çeşitli aklî fonksiyonlar yaratır. Sosyoloji bütün toplumsal organizmada ve ayrı ayrı her organda, ailede, devlette, kiliselerde v.b. gittikçe artan bir karmaşıklık ve gittikçe büyüyen bir yoğunluk gösterir ki bunların hareket noktası bir çeşit toplumsal homogenlik; toplu halde ve birbirine pek yakın yaşama durumudur. Evrensel maddenin ve bilinmesi imkânsız gücün, aslında birbirinin eşi olduğu düşünülürse, tabiatın bütün fenomenleri, bir yaratılış için aralık ve yer olmayan bir seri teşkil eder: psikososyolojik olgular biyolojik olgulardan doğar, tıpkı biyolojik olguların fizik ve kozmik fenomenlerden doğması gibi; gittikçe artan bir karmaşıklık, üstün âlemlerin ortaya çıkışını açıklamağa yeter. Bk. EVRİMCİLİK. (L)

SPENCER (John Poyntz, beşinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (Spencer House 1835 - Althorp Park, Northamptonshire 1910). 1857'de Liberal partiden milletvekili seçildi, partisinde whig geleneğini temsil ediyordu. 1868-1874 Arasında İrlanda valiliği yaptı. Sonra 1882'de ülkeyi sertlikle yönetti, ama çok geçmeden muhtariyet fikrine bağlandı (Home Rule). Daha sonra deniz nazırı oldu (1892-1895). [L]

SPENCER JONES (sir Harold), ingiliz astronomu (Kensington, Londra 1890-ay.y. 1960). Kap rasathanesinde müdürdü (1923), krallık astronomluğuna getirildi. 1933-1955 Arasında Greenwich rasathanesini yönetti. Önce Krallık Astronomi kurumu üyesi, sonra başkanı (1937), Milletlerarası Astronomi kurumunun başkanı (1945-1948) oldu. Birçok çalışması, özellikle kutbun kayması, Yer'in hareketindeki düzensizlikler, gezegenlerin kütle hesabı ve Güneş'in ıraklık açısı üstüne incelemeleriyle ün kazandı. (L)

SPENDER (Stephen), ingiliz şairi (Londra 1909). W.H. Auden'ın çevresinde toplanan şairlerdendi. İlk şiir kitabını 1930'da yayımladı. Şiir ve denemelerinde, edebiyatı daha siyasî ve daha sosyal bir ideale yöneltmek isteyen bir neslin eğilimlerini yansıtır. (L)

SPENDİAROV (Aleksandr Afanasyeviç), rus müzikçisi (Kahovka, Herson 1871-Erivan 1928). Müzik öğrenimini önce Moskova'da, sonra Rimskiy-Korsakov'dan ders aldığı Petersburg'da yaptı. Ermeni halk şarkılarını derledi, *Almast* operasında (ölümünden sonra 1939'da oynadı) ve çeşitli orkestra eserlerinde ermeni folklorundan yararlandı. (M)

SPENDİOS, Kartaca'ya karşı ayaklanan paralı askerler savaşının liderlerinden biri. Hamilkar onu yakalatıp çarmıha gerdirdi (M.Ö. 237). [L]

SPENGELİDAE çoğl. i. Zool. Enteropneusta grubundan, kanatsı eşeysel uzantıları ve fırlak keskin karaciğer lopları bulunmayan hayvanlar familyası. (Familyanın *spengelia, willeya, glandiceps* ve *schizocardium* cinslerinde toplanan on türü vardır.) [L]

SPENGLER (Oswald), alman filozofu (Blankenburg, Harz 1880 - Münih 1936). Nietzsche ile Dilthey'in etkisinde kaldı. Karamsar bir tarih görüşü vardı: ilerlemeye inanmaz, yalnız yokoluş dönemlerinin izlediği kültür çevrimlerine inanırdı. Başlıca eseri: *Der Untergang des Abendlandes* (Batı'nın Çöküşü) [1918-1922]. (L)

SPENSER (Edmund), ingiliz şairi (Londra 1552 - ay.y. 1599). Cambridge üniversitesine bağlı Pembroke kolejinde okudu. Gabriel Harvey ile dost oldu. Sir Philip Sidney ile tanıştı. Kır hayatından ilham alarak yazdığı *The Shepheardes Calender* (Çobanın Takvimi) [1579] adlı şiirini COLİN CLOUT takma adıyle yayımladı. Sonra lord Grey'in sekreteri olarak İrlanda'ya gitti. Orada çeşitli resmî görevlerde bulundu. 1588'de Kilcolman bölgesinde yerleşti. 1589'da sir Walter Raleigh'ın öğüdüne uyarak İngiltere'ye döndü. *The Fairie Queene* (Periler Kraliçesi) adlı büyük şiirini yazmağa başladı. Bu uzun şiirin ilk üç şarkısı 1590'da, sonraki üç şarkısı da 1596'da yayımlandı. Spenser, bu arada İrlanda'ya döndü, evlendi ve 1595'te *Epithalamion* şiirini yazdı. Gene o sırada W. Raleigh için yazdığı *Colin Clout's Come Home Againe* (Colin Clout Eve Geri Döndü) adlı eserini yayımladı. 1598'de İzlandalı isyancılar onu Kilcolman'dan kovdular. Kaçış sırasında *The Fairie Quene*'in son altı şarkısını kaybetti, bu yüzden eser yarıda kaldı. Ertesi yıl öldü ve vasiyeti üzerine Westminster Abbey'de Chaucer'in yanına gömüldü. 1598'de yazdığı *Wiew of the Present State of İreland* (İrlanda'nın durumuna Toplu Bakış) adlı eseri ancak 1633'te yayımlandı. Bu eserde Machiavelli'den mülhem metotlarla İrlanda bunalımına birtakım çözüm yolları salık veriyordu. Güzellik duygusu, özellikle kelimelerin ve nazmın müziği ve ahengi, güçlü duyarlığı başlıca özellikleridir. (L)

SPEOS i. («yeraltı mağarası» anlamında yun. k.). Arkeol. Eski Mısır'ın yeraltı tapınaklarına ve mezarlarına verilen ad. (L)

SPERANSKİY (Mihail Mihayloviç, — kontu), rus siyaset adamı (Çerkutino 1772 - Petersburg 1839). 1806-1812 Arasında Aleksandr I'in danışmanlığını yaptı. Rusya'da uygulanacak çok liberal bir reform tasarısı üstünde çalıştı (1809). Bu tasarıda hükûmet otoritesiyle merkeziyetçi olmayan bir yönetim bağdaştırılıyor ve aydın sınıfların devlet işlerine katılmasına imkân veriliyordu. Düşünceleri «jakoben» görüşleri olarak nitelendirildi, soylular sınıfının muhalefetiyle karşılaştı. Soylular Speranskiy'i 1812'de Sibirya'ya sürdürdüler. Orada vali tayin edildi (1819-1821). Sonra rus kanunlarının bir koleksiyonunu yayımlamakla görevlendirildi (1826-1833). [L]

SPERGULA blş. i. Beyaz çiçeklî biryıllık bitki. (Karanfilgillerden.)

— ANSİKL. *Spergula,* Avrupa'da bazı böllgelerde ekilerek yetiştirilir; çünkü yeşilken hayvanlarca sevilerek yenir. (L)

SPERGULARİA i. Genellikle pembe çiçekli otsu bitki; tarlalarda, yol boylarında yetişen pek çok türü vardır. (Karanfilgillerden.) [L]

SPERİLİT i. (fr. *sperrylite*). Miner. Formülü $PtAs_2$ olan tabiî platin arsenyür; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

SPERKHEİOS, Yunanistan'da (Phthiotis) ırmak, Lamia körfezine dökülür; 100 km. Othrys ile Oite arasında yer alan vâdisinde, M. Ö. III. binyıldan kalma birçok tarihöncesi barınak yeri vardır. Alüvyonları Thermopylai geçidini genişletmiştir. Irmağa, o tarihten sonra halk dilinde *Alamana* adı verildi. (L)

SPERKİZ i. (fr. *sperkise*). Miner. Markasit çeşidi; birbirine yakın, dantel biçimli ikiz billûrlardan meydana gelir. (L)

SPERMA i. (yun. *sperma,* tohum). Fizyol. Erkeklerin cinsiyet organı tarafından üretilen karmaşık madde; içindeki esas unsur, *spermatozoit*'lerdir. || *Sperma kaybı.* Bk. SPERMATORE.

— Anat. *Sperma sinir ağı,* erbezi atardamarlarının yanıbaşında bulunan sempatik sinir ağı. || *Sperma atardamarları,* erbezi ile erbeziüstünü besleyen atardamarlar; aortun ön yüzünde, böbrek atardamarlarının hemen altından çıkarlar. || *Sperma hücreleri* veya *Henle hücreleri,* spermatogenez esnasında sperma kanalcıklarında mitozla çoğalan iri hücreler. || *Sperma kanalcıkları,* birleşerek erbezi ile erbeziüstünü meydana getiren ve içinde sperma oluşan küçük kanallar. || *Sperma kanalı,* erbeziüstündeki spermayı, kasık kanalıyle küçük leğenden geçerek siğekin arka kısmına getiren kanal. (Bk. ANSİKL.) || *Sperma kanalı atardamarı,* sperma kordonu içinde, sperma kanalı boyunca uzanan küçük atardamar. || *Sperma kesecikleri,* prostatın altında, sidik torbasının arkasında, gödenbağırsağının önünde bulunan ve atmığı depo etmeğe yarayan iki uzun kese. || *Sperma kordonu,* erbezini ve erbeziüstünü askıda tutan sap. || *Sperma sıvısı,* spermayı teşkil eden sıvı. || *Sperma toplardamarları,* erbezindeki ve erbeziüstündeki toplardamarlar. || *Sperma yolları,* spermanın, dışarıya çıkıncaya kadar geçtiği kanalların tümü.

— Bakteriyol. *Sperma kültürü,* bazı mikropları (gonokok) araştırmak amacıyle sperma ile yapılan kültür.

— Patol. *Sperma durgunluğu,* spermatozoitlerde hareketliliğin azalması: *Sperma durgunluğu kısırlık sebebidir.*

— Zool. *Sperma torbası,* böceklerin dişilerinde, erkekten aldığı sperma sıvısını canlı olarak depo etmeğe yarayan kese. (Ana arı erkek arıyle bir defa çiftleşir ve sperma torbasında sakladığı spermalar sayesinde yıllarca kendi yumurtalarını döller.)

— ANSİKL. Fizyol. İnsan *sperma*'sı kirli beyaz renkte yapışkan bir sıvıdır. Kendine has bir kokusu vardır; çamaşıra bulaşıp kuruyunca kola gibi sertleşir; erbezinden sidik deliğine kadar geçtiği yol boyunca çeşitli organların çıkardığı maddelerden oluşur. Spermayı meydana getiren unsurlar şunlardır: 1. erbezi salgısı (özellikle az miktarda serozite içinde yüzen spermatozoitler); 2. sperma kesecikleri sıvısı; 3. spermaya özel bir koku ve kremaya benzer bir görünüş veren prostat sıvısı; 4. spermaya yapışkanlık veren Cowper ve Méry bezlerinin duru ve akıcı salgısı; 5. Littre bezleri mukusu.

— Anat. *Sperma kanalı,* erbeziüstü kuyruğundan başlar, sperma kordonunun orta kısmına kadar yükselir, boylu boyunca kasık kanalını geçer ve karın boşluğuna girer, burada kalça damarlarını çaprazlar ve sidik torbasının arkasına ulaşır, aynı hizada «sperma kanalı ampulü» denen kıvrıntılı bir parça meydana getirir; bu hizada sperma kesesinin atıcı kanalla birleştiği noktada son bulur. (Bk. PROSTAT *şemaları.*) Sperma kanalı 40 sm uzunluğunda, 2 mm çapındadır; iç boşluğu 0,5 mm'yi geçmez. Elle dokunulduğu zaman serttir. Bu özelliğiyle sperma kordonunu teşkil eden öteki elemanlardan ayrılır. (L)

SPERMACI i. (*sperma,* tohum'dan *sper-*

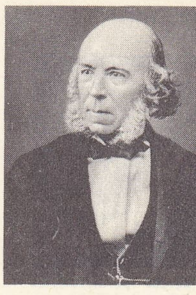

Herbert SPENCER

John Poyntz SPENCER

Edmund SPENSER

spergula

Foto. Radio Times Hulton, British Council (LAROUSSE)

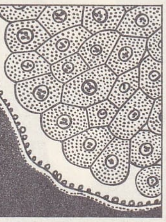

1. derece spermatositler

indirgeme bölünmesi (mevoz)

spermatogenez

spermestes

ma-cı). Tıp. tar. Döllenmede en önemli rolü erkeğe yükleyen bir teorinin taraftarı; bu teoriye göre, kadının veya dişinin rolü, dölütün yuvalanıp gelişeceği bir kalıp olmaktan ibarettir.

— ANSİKL. Galenos ile İskenderiye okulunun savunduğu bu düşünce, yakın çağda A. Van Leeuwenhoeck ve Audry tarafından benimsendi, fakat yumurtanın keşfinden sonra *ovistler* buna karşı çıktılar; Harvey, De Graaf, Swammerdam, Malpighi, Maller, Bonnet, Spallanzani v.b. gibi ovistlere göre spermatozoitin rolü sadece yumurtayı harekete getirmekten ibarettir. (L)

SPERMACOCE i. Bütün tropikal bölgede yaygın, otsu veya dip kısmı odunsu bitki. (Yüz yetmiş beş türü bilinir. Kökboyasıgillerden.) [L]

SPERMASIZLIK i. (*sperma* > *spermasız*'dan *spermasız-lık*). Atmıkta spermatozoit bulunmaması.

— ANSİKL. *Spermasızlık*, normal olarak ömrün ilk ve son çağlarında, yani çocukta ve ihtiyarda, bir de tam anorkidi halinde görülür. Hadım etme, erbezi atardamarlarının bağlanması, sperma kanallarının kesilmesi veya çıkarılması, bir urun damarları veya sperma kanalını basınçla tıkaması, varikosel ve çoğu zaman erbezi atrofi veya sklerozuna yol açan erbezi iltihabı da spermasızlık yapabilir. Erbezi tamamen atrofiye uğramamışsa, sebebe göre, gonadotrop hormonlarla (erbezi yetersizliğinde) veya cerrahî müdahaleyle engelin izale edilmesi suretiyle (boşaltım bozukluğunda) yapılan tedavilerden bir sonuç umulabilir. (L)

SPERMASİ i. (fr. *spermacie*). Spermagonilerin içinde oluşan çok küçük mantar sporu. (L)

SPERMATİT i. (fr. *spermatide*'den). Biyol. Spermatogenez sırasında ikinci derece spermatosistlerin bölünmesinden doğan haploit hücre. (Spermatit daha sonra spermatozoit [haploit erkek gamet] haline gelir.) [L]

SPERMATOBLAST i. (yun. *sperma*, tohum ve *blastos*, cücük'ten fr. *spermatoblaste*). Erbezi atmık borularında bulunan birincil eşeysel hücre. (Spermatoblastlardan spermatogoni'ler doğar.) [L]

SPERMATOFİTA i. (lat. *spermatophyta*). Bk. TOHUMLU BİTKİLER.

SPERMATOFOR i. (fr. *spermatophore*). Biyol. İçinde spermatozoitlerin bulunduğu ortak kabuk. Omurgasızlarda (sülükler) ve su semenderlerinde görülür. (L)

SPERMATOGENEZ i. (fr. *spermatogenèse*'den). Biyol. Spermatozoitlerin oluşumuyle sonuçlanan gelişme süreçlerinin tümü. *Eşanl.* SPERMİYOGENEZ.

— ANSİKL. Cinsiyet bezinin (gonad) hücreleri büyük çekirdekli ve iridir. Bunlara birincil eşey hücreleri (birincil gonosit) denir. Erkekte bunlardan spermatogoniler, onlardan da bir sıra değişiklikler sonucunda spermatozoitler oluşur. *Spermatogenez*'in çeşitli evreleri şöylece sıralanabilir: atmık borularının dibinde, spermatogonilerin bölünerek çoğaldığı bölgeye «döl hücreleri oluşma bölgesi» denir. Bundan sonraki bölgede (büyüme bölgesi) spermatogonilerin bölünmesi durur. Her spermatogoni hacmini artırır, sonra yapısal değişikliğe uğrayarak birinci dereceden spermatosit haline gelir. Spermatositler oradan üçüncü bölgeye (olgunlaşma bölgesi) geçer. Burada art arda iki bölünme geçirir; birincisi kromatik indirgenme olayını gerçekleştirir (meyoz); bundan ikinci dereceden iki spermatosit oluşur. Bunlar da bölünerek her birinden iki spermatit meydana gelir. Son bölgede (spermiogenez bölgesi), spermatitler bünyece değişiklik geçirerek spermatozoit, yani erkek gamet haline gelir. Bunlar yumurtayı dölleyebilecek olgun cinsiyet hücreleridir. Sözü geçen bölgeler arasındaki sınırlar her zaman iyice belirgin değildir. Demek ki birinci dereceden bir spermatosit dört spermatozoit verir. Spermatogenez ile ovogenez arasında dikkate değer bir paralellik vardır.

Bitkilerdeki spermatogenez de hayvanlarınkiyle aynıdır. Çiçeksiz bitkilerde anteridi, anterozoitlerin ana hücrelerini meydana getirir. Bu hücreler hayvanlardaki spermatositlere, titrek kamçılı anterozoitler de spermatozoitlere benzer. Çiçekli bitkilerde de durum bunların aynıdır. Başçığın içindeki çiçektozu ana hücreleri spermatositlere benzetilebilir, çünkü bunlarn da her biri art arda iki defa bölünmek suretiyle dört tane çiçektozu verir. (L)

SPERMATOGONİ i. (fr. *spermatogonie*). Dokubil. Hacmini kaybede kaybede birçok defa bölünen meni kanalcığı hücresi. (Spermatogonilerin tümü jerminatif bölgeyi meydana getirir. Spermatogonilerin bölünmesi bitince, hacmi büyür, yapısı değişir ve birinci sınıf spermatosit haline gelir.) [L]

SPERMATORE i. (fr. *spermatorrhée*). Tıp. İstemsiz olarak sperma akması. Bk. KİR-LENME. (L)

SPERMATOSİSTİT i. (fr. *spermatocystite*). Sperma keseciğinin iltihabı. (L)

SPERMATOSİT i. (fr. *spermatocyte*). Dokubil. Bölünmesi bittikten sonra hacmi büyüyen, yapısı değişen ve birinci derece spermatosit haline gelen spermatogoni. (Bu spermatosit, kromatik bir eksilme veya meyoz meydana getirerek bölünür ve ikinci derece bir spermatosit haline gelir.) Bk. SPERMATOGENEZ. (L)

SPERMATOZOİT i. (fr. *spermatozoïd*'den). Biyol. Bir dizi karmaşık değişiklik sonucunda spermatitten oluşan ve atmığın içinde bulunan erkek döl hücresi.

— ANSİKL. *Spermatozoit*, spermatitte meydana gelen değişiklikler sonucunda oluşur. Spermatozoitin morfolojisi hayvan gruplarına göre değişirse de temel yapı hepsinde aynıdır. Bir spermatozoitte şu kısımlar bulunur: baş (spermatidin çekirdeğinden oluşur ve kromatini kapsar); akrozom (başı örter); kuyruk veya arka kamçı (hareketi sağlar); santrozomlar. Yakın santriyol ile uzak santriyol arasındaki spermatozoit bölgesine «ara kısım» adı verilir. Kenelerin, iplik solucanların, onayaklı kabukluların, diviklerin spermatozoitlerinde kamçı bulunmaz. Bunlar ya amipsi hareketlerle yer değiştirir ya da doğrudan doğruya yumurta tarafından yutulurlar. (L)

SPERMESTES i. Kahverengi-siyah tüylü, böğrü çizgili çok küçük ötücü kuş; Tropikal Afrika'da yaşar, taneyle beslenir. (*Spermestes cucullatus* kafes olarak *çin kırlangıcı* diye bilinir. Dokumacıkuşugillerden.) [L]

SPERMİN i. (fr. *spermine*). Kim. Formülü

$$NH_2—(CH_2)_3—NH—(CH_2)_4$$
$$—NH—(CH_2)_3—NH_2$$

olan poliamin; spermadan çıkarılır. (L)

SPERMİOKİST i. (fr. *spermiokyste*). Biyol. Süngerlerde, döllenme sırasında spermatozoitin çevresinde oluşan, kalın bir zarla sınırlı boşluk. (L)

SPERMİYOGENEZ i. (fr. *spermiogenèse*'den). Biyol. Spermatogenezin son evresi. (L)

SPERMOFİL veya **SPERMOPHİLUS** i. Tarla sincabının (*Citellus citellus*) diğer ilmî adı. (L)

SPERMOGONİ i. (fr. *spermogonie*). Pasmantarları takımındaki mantarların üreme organlarının bir çeşidi.

— ANSİKL. *Spermogoni*'ler, esidilerin tersine, genellikle yaprakların üst yüzünde oluşur; küçük bir tulum şeklinde olan spermogoni tepe kısmından açılarak sporların saçılmasına imkân verir. Bunların bazı mantarlarda eşeysel bir rol oynadığı ispatlanmıştır. (L)

SPERMOPHAGUS i. Sarmaşıkların kapsülünde gelişen kurt ve bundan olan böcek. (İlmî adı *Spermophagus sericeus*. Kınkanatlıların *bruchidae* familyasından.) [L]

SPERMOPHİLUS i. Bk. SPERMOFİL.

SPERMOTOKSİN i. (fr. *spermotoxine*). Biyol. Bir hayvanın kan serumunda bulunan ve bu hayvana şırınga edilen diğer bir türden spermatozoitleri öldürebilen madde. (L)

SPERONİ (Sperone), italyan hukukçusu ve yazarı (Padova 1500-ay.y. 1588). Geniş kültürlü bir hümanistti, Dante ile Vergilius'un eserleri üstüne açıklamalar ve diyaloglar yazdı. Bu diyaloglarından *Dell'Amore* (Aşk Üstüne) ve *Delle Lingue*'de (Diller Üstüne) Bembo'nun fikirlerine rastlanır. *Canaca* (1546'da yayımlandı) adlı trajedisi Aristoteles'in kurallarına uyan, halk dilinde yazılmış ilk oyunlardan biridir. (L)

SPERRLE (Hugo), alman mareşali (Ludwigsburg 1885-Münih 1953). 1903'te piyade asteğmeniydi. Birinci Dünya savaşında bir hava filosunun kumandanı olarak cephede savaştı. 1919'da Luttwitz'in hür birliklerinde görev aldı, generalliğe yükseldi. 1934'te V. Hava bölge kumandanlığı yaptı. İspanya İç savaşı patlak verince General Franco'yu destekleyerek «Condor» lejyonu kumandanlığına getirildi. III. Hava filosu başkanı oldu. 1939-1940 Fransa seferinde alman hava kuvvetlerini yönetti; bu seferin sonunda mareşalliğe yükseldi. Çeşitli kumandanlıklarda bulunduktan sonra, 1944-1945 muharebelerinde sayısı çok azalan araçlarla yeniden Batı cephesinin hava savunmasıyle görevlendirildi. (L)

SPERRY (Elmer Ambrose), amerikan kâşifi ve sanayicisi (Cortland, New York 1860-Brooklyn 1930). Elektroteknik alanındaki sayısız araştırmadan sonra elektrikli bir lokomotif yaptı ve güçlü aydınlatma tekniklerini geliştirdi. Gemilerin, uçakların ve seyir pusulalarının dengelenmesinde cayroskopun kullanılabilmesi için çalıştı. İncelemeleri, bugünkü cayropusula ve cayropilot tekniğinin temeli oldu. (L)

SPESİVTSEVA (Olga), rus kadın dansçı (doğ. 1895). Petersburg Çarlık okulunu bitirdikten sonra 1916'da solo dansçı, 1918'de birinci dansçı oldu. Çarlık tiyatrosunda büyük balelerin hepsinde rol aldı: *Esmeralda, Giselle, Paquita, Chopiniana, Fındıkkıran, Uyuyan Güzel, Firavunun Kızı, Kuğu Gölü* v.b. Dış ülkelerde de başarılı temsiller verdi:1921'de Londra'da *Uyuyan Güzel* (Diaghilev temsili). 1923'te Mihail Fokin'in bale yöneticisi olduğu Buenos Aires'in Colon tiyatrosunda misafir sanatçı olarak dansetti. Diaghilev topluluğuna dönüşünde, George Balanchine'in (*Dişi Kedi*) balesini Serge Lifar ile oynadı (1927). Diaghilev öldükten sonra Avustralya, Avrupa turnelerine çıktı, Paris operasında yıldız dansçı olarak Serge Lifar'ın yanında rol aldı (1931-1932). 1933'te sahneden çekildi. (L)

SPESİVT-SEVA

SPESİYALİTE i. (fr. *spécialité*). İhtisas.

— Mutf. Bir bölgeye, bir lokantaya has olan ve genellikle ancak orada yenilebilen yemek. (M)

SPESSART, Almanya'da Main ırmağının çevrelediği kütle, Shcwaben ve Franken havzasının kuzey batı kenarında; Geyersberg'de 585 m. Eski bir üçüncü zaman aşınma yüzeyinin budadığı şistler ve granitlerden meydana gelen birçok vâdinin yeraldığı yaşlı bir kütledir; batıya doğru, Mainz havzasının çöküntüleri yönünde alçalır. Köylerin vâdilerde toplandığı daha verimli batı kenarında ormanlar tarla haline getirilmiştir. Tarım gerilemekte ve halkın bir kısmı Main ırmağı vâdisindeki fabrikalarda çalışmak için göçmektedir. (L)

SPESSARTİN i. (fr. *spessartine*). Miner. Sarı-turuncu veya turuncu-kahverengi, manganezli grena çeşidi; özellikle *Spessart* peg-

Foto. Lipnitzki (LAROUSSE)

matitleri içinde bulunur. (L)

SPEUSİPPOS, yunan filozofu (Atina M. Ö. 393'e doğr.-öl. 339), Eurymedon ve Eflatun'un kızkardeşi Potone'nin oğlu. Eflatun'un felsefe okulu Akademia'nın yönetimini dayısından sonra üstüne aldı. Birçok eser yazdı ve söylentiye göre Aristoteles bunları üç talanton'a satın aldı. Speusippos'un Makedonya kralı Philippos'a yazdığı bir mektup günümüze kalmıştır. Aristoteles'e göre, Speusippos, Pythagoras menşeli sayılar doktrinine İdea'lar doktrininin yanında önemli bir yer vermişti. (L)

SPEY, Büyük Britanya'da ırmak, İskoçya'nın kuzeyinde; Grampian dağlarından doğar, Elgin'in doğusunda Kuzey Denizi'ne katılır; 180 km. (L)

SPEYER, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland - Pfalz) şehir, Ren kıyısında, Mannheim'ın güneyinde; 39 600 nüf. Eski tarihî site. Dokuma, kimya ve metalürji sanayii. Petrol rafinerisi. 1030'da yapılmağa başlanan, 1061'de tamamlanan ve XIX. yy.da onarılan büyük katedralin dış görünüşü birçok kulesiyle Almanya'nın en etkileyici cephesidir; birçok imparatorun mezarları. Pfalz tarihî müzesi.

— Tar. Kelt sitesi (*Noviomagus*), Nemet'lerin başkenti olan şehir Ren kıyısındaki, roma kalelerinden biri haline geldi. Akınlarda tahrip edildi, Constantinus ve Julianus tarafından onartıldı. Saliens hanedanı şehri yerleşme merkezlerinden biri (1024-1039) haline getirdi ve zenginleştirdi: Konrad II (1024-1039) katedrali inşa ettirdi; burada onun yanına Heinrich III, Heinrich IV, Heinrich V, Schwaben'li Philipp, Habsburg'lu Rudolf I, Nassau'lu Adolf ve Habsburg'lu Albrecht I gömüldü. Speyer 1294'te hür imparatorluk şehri oldu. İmparatorluk meclisi 1526'dan 1689'a kadar burada oturum yaptı. Reform devrinde birçok diyet burada toplandı; bunların en meşhuru 1529'da reformcu prenslerin Karl V'in dinî hürriyeti kısıtlayan kararını «protesto» ettikleri diyettir. Şehir 1689'da fransız ordusu tarafından yakılıp yıkıldı. Mont-Tonnerre fransız idarî çevresinin (1798-1814) idare merkezi olan Speyer, 1816'da Bavyera Pfalz valisinin merkezi haline geldi. (L)

SPEZİA (LA), İtalya'da şehir, Liguria'da, il idare merkezi, *La Spezia körfezi* kıyısında, Riviera di Levante'de; 129 300 nüf. Şehir 1857'de, Cavour'un askerî bir tersaneyi buraya nakletmesinden sonra gelişti. Bugün ülkenin iç kısımlarıyle ulaşım güçlüklerine rağmen ticarî rolü daha önemlidir. Trafiği özellikle kömüre ve büyük rafinerilerde tasfiye edilen ham petrole dayanır. — *La Spezia körfezi*, Tiren denizi kıyısında, Portovenere ile Punta Bianca arasında geniş bir girinti meydana getirir. Eskiçağda buraya şekli sebebiyle *Portus Lunae* («Ay körfezi») adı verilirdi. Ortaçağda bir askerî liman ve sayfiye şehri olan körfez, XIII. yy.da bir gemi uğrak limanı haline geldi. Bugün kıyısında uzanan birkaç sayfiye merkezi, sanayi tesislerinin (dökümhaneler, gemi yapımı, makine ve elektrik malzemesi yapımı, kimya ve besin sanayileri) yakınlığından zarar görmektedir.

— *La Spezia ili*, 247 200 nüf. İtalya'nın Gorizia'dan sonra en küçük ilidir. Deniz ile Liguria Apenninleri arasında Vara ırmağı vâdisi boyunca, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanır. (L)

Spezzarferro, italyan komedisinde capitano tipi. (L)

SPHACELARİALES çoğl. i. Esmer suyosunları takımı (Pheophycea). [Bu yosunlar önce tek, sonra çok telli dallardan meydana gelir; feosporlarla kirpikli ve yüzer oosferlerle çoğalır. Her dalın ucunda *sfasel* denen çok pigmentli bir hücre bulunur.] (L)

SPHAERALCEA i. Güney Afrika'da ve Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen odunsu veya otsu bitki. (Ebegümecigillerden.) [Birçok türü limonluklarda süs için yetiştirilir. Bazıları Avrupa ikliminde açıkhavada da yetişebilir.] (L)

SPHAERİALES çoğl. i. Stromadan farklılaşarak oluşan, koyu renkli, katı çeperli, armut biçiminde peritesileri bulunan mantarlar takımı. (Birçok türü yeşil bitkilerde asalak yetişir.) [L]

SPHAERİİDAE çoğl. i. Değirmi yumurta veya üçgen biçiminde kavkılı, iki çenetli yumuşakçalar familyası; kavkıların tepesi az veya çok sivri, kabuğu az veya çok çizgili, içyüzü sedefsizdir. (Örneteğin kenarı kavkıya yapışıktır, önde sadece ayağın çıkabileceği kısım açıktır; bir veya iki sifonu bulunur. Bunlar erdişi ve doğurgan hayvanlardır; bütün tatlı sularda bulunur. Başlıca cinsleri: *sphaerium, pisidium.*) [L]

SPHAERİLLİDAE çoğl. i. Kamçılı birhücreliler familyası; *haematococcus* ve *stephanosphaera* cinslerini kapsar. (L)

SPHAERİUM i. İki çenetli yumuşakça. (*Sphaeriidae* familyasının örnek tipi.) [Sphaerium'un sadece uçları serbest iki sifonu ve dıştaki daha kısa olmak üzere birbirine eşit olmayan iki solungacı vardır; kavkısı ince veya çok ince, değirmi, az veya çok karınlıdır. Ilıman ve astropikal bölgelerde tatlı sularda yaygındır.] (L)

SPHAER(O)—, yun. *sphaira*, küre'den alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

SPHAEROCARPALES çoğl. i. Tatlı ciğeryosunları takımı; kısa bir sap ucunda bulunan kapsülleri düzensiz yırtılarak açılır. (L)

SPHAEROCERAS i. Bazıları küremsi, şişkin kavkılı, küçük göbekli ammonit; orta jüra tabakalarında fosil olarak bulunur. (L)

SPHAERONİTES veya **SPHAERONİS** çoğl. i. Cystidae sınıfından fosil derisidikenliler grubu. Kuzey Avrupa'da Alt silüryende bulunan bu hayvanların çanağı yuvarlakçadır ve üzeri siğil gibi kabarcıklı, çifte delikli plakacıklarla kaplıdır.) [L]

SPHAEROTHECA i. *Erysiphaceae* familyasından mantar cinsi. (*Sphaerotheca mors uvae* frenk üzümünde amerikan küllemesine, *S. Pannosa* gül küllemesine sebep olur.) [L]

SPHAERULİTES i. Tebeşir tabakalarında çok yaygın rudistes; radioliteslere çok benzer. (L)

SPHAGNALES çoğl. i. Sphagnum'ları kapsayan suyosunları takımı. (Briyofitler şubesinden.) [L]

SPHAGNUM i. (yun. *sphagnos* kara yosunu). Bataklıklarda, özellikle turbalıklarda yetişen yosun.

— ANSİKL. *Sphagnum*'lar çürüyerek turbaların oluşmasını sağlar. Köksü uzantıları olmadığı için cisimlere tutunamaz. Bunlar uzun ömürlü bitkilerdir: alt taraftan ölürken üst taraftan uzayıp gider. Sphagnumlar sünger gibi, içlerinde su tutar; bu yüzden bahçıvanlar bunları özellikle orkide yetiştirmekte kullanırlar. Laponlar bahçe çardaklarını bunlarla donatırlar. (L)

SPHAİRİSİS i. Esk. çağ. Bir topla oynanan oyunların tümü. (Bu oyunlar, Homeros zamanından beri, sonra da imparatorluk Roma'sında sık sık düzenlendi. Toplar yumuşak derilerden yapılır, içi kuş tüyü veya daha çok hayvan kılıyle doldurulur, dışı canlı renklerle boyanırdı.) [L]

SPHAİRİSTERİON i. (Esk. yun. *sphaira*, top'tan). Eski Yunanistan'da top oynanan yer. (L)

SPHAİRİSTES i. (esk. yun. *sphaira*, top'tan). Eski Yunanistan'da top oyuncusu. (L)

SPHAİROMAKHİA i. (*sphaira*, top ve *makhia*, savaş'tan yun. k.). Eski Yunanistan'da pom oyununda meydan okuma ve karşılaşma. (L)

SPHAKTERİA. Esk. coğ. Peloponnesos'ta küçük yunan adası, Messenia kıyısı yakınında, eskiden koruduğu Pylos (bugün Navarin) şehrinin karşısında. Atinalılar M. Ö. 425 yılında, buradaki ısparta garnizonunu uzun bir kuşatmadan sonra teslim aldılar. (L)

SPHARGİDAE çoğl. i. Bağası iskeletine bağlı bulunmayan deniz kaplumbağaları familyası. (Örnek türü *Dermochelys coriacea*'dır.) [L]

SPHECODES i. Halicteslerin ve andrenaların yuvalarında asalak yaşayan arı. (Zarkanatlıların ·arıgiller familyasından.) [L]

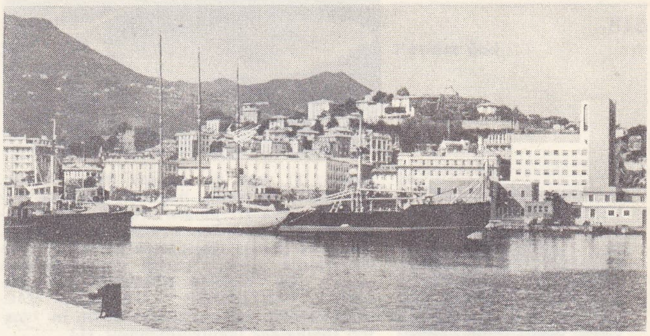

La SPEZİA

SPHEGİDAE çoğl. i. Zarkanatlı, iğneli böcekler familyası; *sphex, ammopiles, ampulex* v.b. cinslerini kapsar. (L)

SPHENOPHORUS i. Bazı türleri tropikal bölgelerde mısıra ve şekerkamışına zararlı böcek. (*Sphenophorus piceus* Avrupa'nın güneyinde bulunur. Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.)

SPHENOPHYLLALES çoğl. i. Eklemli, otsu, küçük ve çiçeksiz damarlı fosil bitkiler grubu; sapları oluklu, dallı az sayıda kabarık çizgili, yaprakları köşeli, üst üste ve çepeçevre dizilidir. (Üst devonyenden Permiyene kadar fosiline rastlanır.) [L]

SPHENOPTERİS i. Yaprakları eğrelti yaprağına benzeyen ve karbon çağı tabakalarında fosil olarak bulunan bitki. (Tohumları, çiçektozları ve bütün yapısı bakımından cycadales takımındaki bitkilerle yakınlık gösterir. Açıktohumlular alt şubesinden.) [L]

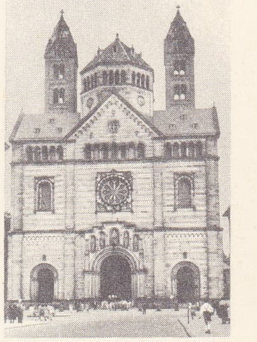

SPEYER katedral

SPHENOPTERUS i. Köşelice uzun gövdeli, parlak esmer veya bakır renkli küçük böcek. (Kınkanatlıların *buprestidae* familyasından.) [L]

SPHENOPUS i. İnce saplı küçük (5-30 sm) bitki; Akdeniz kıyılarında tuzlu topraklarda yetişir. (Buğdaygillerden.) [L]

SPHERİDİUM i. Değirmi, siyah gövdeli, kırmızı benekli böcek; sığırların taze dışkısında yaşar. (Kınkanatlıların *hydrophilidae* familyasından.) [L]

SPHERODACTYLUS i. Orta Amerika'da ve Antiller'de yaşayan geko. (Kertenkeleler takımının gekogiller familyasından olan bu hayvanın yirmi kadar türü bulunur.) [L]

SPHEX i. (yun. *spheks*, yaban arısı'ndan). Başka böcekleri sokarak felce uğratan böcek. (Zarkanatlılardan *sphegidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Sphex*'ler genellikle büyük boylu, kuvvetli bacaklı böceklerdir; bacakları toprağı kazmağa elverişlidir. Dişileri kumların içine birçok yuva kazar; düzkanatlılardan herhangi bir böceği (çekirge, cırcırböceği) bir iğne darbesiyle bayıltır, yarasına akıttığı zehirle onu felce uğratır, bunlardan her birini bir yuvaya taşır. Sokulan hayvan uyku halinde kalır; sphex yumurtasını onun vücuduna bırakır, yumurtadan çıkan kurtçuk o böceği yiyerek beslenir. Sphex'lerin pek çok türü vardır. (L)

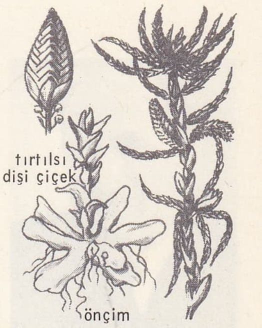

sphagnum

SPHİNCTOZOA çoğl. i. Sycon tipte kalkerli fosil süngerler takımı; karbonifer ve kretasede bulunur. (L)

SPHİNGİDAE çoğl. i. *Sphinx*'lerle benzerlerini kapsayan pulkanatlı böcekler familyası. (L)

SPHİNX i. Çok hızlı uçan ve akşamları ortaya çıkan iri kelebek.

— ANSİKL. *Sphingidae* familyasından olan bütün kelebeklere genellikle *sphinx* denir; bunlar büyük boylu, iri, uzun dar kanatlı, konik karınlı böceklerdir; genellikle alaca karanlıkta ortaya çıkar. Çok güçlü bir uçuşları vardır. Tüysüz ve parlak gözalıcı renkte olan tırtıllarının son tarafında bir mahmuz bulunabilir; açıkta çeşitli bitkilerin üzerinde yaşar, yerde koza yapmadan krizalit olur. Sphinx'in pek çok türü vardır; bellibaşlı türleri şunlardır: *Sphinx* veya *Herse convolvuli* (tırtılı çitsarmaşığında

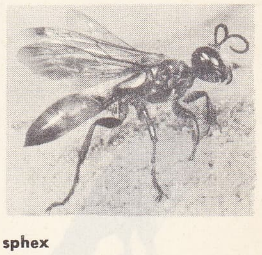

sphex

Foto. Enit, Almanya Turizm bürosu (LAROUSSE)

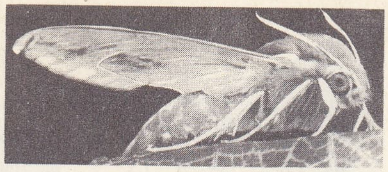

bağ sphinx'i

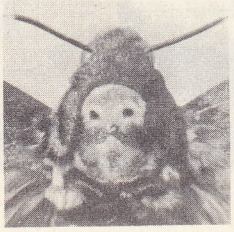

ölübaş kelebek sphinx

yaşar); *S.* veya *H. ligustri* (tırtılı leylak, kurtbağrı, dişbudak, hanımeli üzerinde yaşar); *S.* veya *H. pinastri* (tırtılı çam ağaçlarında yaşar); *Sphinx ocellata* (tırtılı söğüt, kavak ve orman ağaçlarında yaşar); *S.* veya *Acherontia atropos* (tırtılı patlıcangillerde yaşar). [Bk. ÖLÜBAŞ KELEBEK, CHAEROCAMPA, DEİLEPHİLA, HEMARİS, MACROGLOSSUS.] Pulkanatlıların bütün bu cinsleri *sphingidae* familyasındandır. (L)

SPHYRAENA i. Sıcak denizlerde bulunan uzun gövdeli, sivri ağızlı, korkunç dişli deniz turnabalığının ilmî cins adı. (Avrupa'-

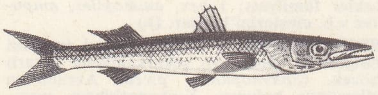

da bulunan biricik türü Akdeniz'de yaşayan *Sphyraena spet*'tir; uzunluğu 2 m'yi bulan daha büyük bir türü, yani barrakuda [*S. barracuda*] Antiller'de yaşar ve köpekbalıkları kadar korkunçtur.) [L]

SPHYRNA i. Köpekbalıklarından «çekiçbalığının ilmî cins adı; hayvanın başında iki yana doğru geniş birer uzantı ve bunların her birinde bir göz bulunur. (Sıcak denizlerde ve Akdeniz'de sphyrna'nın pek çok türü vardır. *Sphyrna zygaena*'nın [çekiçbalığı] boyu 4 m'yi bulur.) [L]

SPİCA, Başak* takımyıldızındaki «Başakçı» yıldızının latince adı. (L)

SPİCCATO zf. («kopuk» anlamında ital. k.). Müz. Bir parçada, notaları birbirlerinden ayırarak çalınması gerektiğini belirten terim. (L)

Spicheren Meydan savaşı, 6 ağustos 1870'te, Frossard kumandasındaki fransız birlikleriyle 1. Alman ordusu arasındaki çarpışma. 2. Kolordu (Frossard) Saint-Avold'dan, Forbach üstüne sevk edildi. 2 Ağustosta, Saarbrücken'e yoğun bir saldırıya geçildi, fakat sonuç alınamadı. Elverişli mevkiler nazariyecisi Frossard, kolordusunu, Spicheren tepelerine yayarak düşmanı beklemeğe koyuldu. 6 Ağustos'ta 1. Alman ordusunun (Steinmetz) öncü birlikleri bölgeye ulaştı. Bütün gün, 28 000 fransız, demiryoluyle devamlı olarak takviye alan 70 000 almana karşı koydu. Akşam olunca Frossard, çarpışmaya son vererk Sarreguemines ve Puttelange'a doğru çekildi. Generalin çağrılarına aldırmayan Bazaine, Saint-Avold'dan kımıldamadı. O gün, Lorraine kapıları Almanlara açılmış oldu ve ayın 14'ünde alman birlikleri Nancy'ye ulaştı. Bk. FRANSIZ-ALMAN SAVAŞI. (L)

SPİCULİSPONGİA çoğl. i. Silisli süngerler altsınıfı. (Bunlarda spongin ya hiç bulunmaz, ya da silis iğneciklerin ucunda çok az bulunur. Beş takıma ayrılır: *homosclerophorida, lithistida, tetractinellida, hadromerida* ve *axinellida*.) [L]

SPİEGEL [şpigel] i. (aynalı demir anlamında alm. *spiegeleisen* kelimesinin kısaltılmış şekli). Demir, manganez (en fazla yüzde 25) ve karbon (yüzde 5) alaşımı; yüksek fırında veya elektrotermi yoluyle hazırlanır ve dökme demirin çeliğe dönüşümü sırasında yeniden karbürleme maddesi olarak kullanılır. (L)

Spiegel (DER), Almanya'da (Hamburg) yayımlanan haftalık siyaset, iktisat ve kültür dergisi. 1947'de kuruldu. (M)

SPİEGEL (Friedrich VON), alman şarkiyatçısı (Kitzingen, Würzburg yakınları 1820 - Münih 1905). Erlangen üniversitesinde profesördü (1849 - 1890). *Avesta* ve Zerdüşt dini üstüne çalışmalarıyle tanındı. (L)

SPİEGELBERG (Wilhelm), alman egiptologu (Hannover 1870 - Münih 1930). Heidelberg'de, sonra Münih'te profesör oldu, çalışmalarını 1901'den sonra *Demotische Studien* (Demos İncelemeleri) adıyle yayımladı. Kahire müzesinin halk diliyle yazılmış yazıtlarının kataloğunu yaptı (1804-1808), bir «Kıpti Lûgati» yazdı (1921). [L]

Mika SPİLJAK

spilornis

SPİELHAGEN (Friedrich), alman romancısı (Magdeburg 1829 - Berlin 1911). K. Gutzkow'un ve Genç Almanya taraftarlarının görüşlerini benimsedi. İlk romanları arasında *Problematische Naturen* (Çetrefil Karakterler) [1861] büyük ilgi gördü. İnsan sevgisi ve sosyalizm özlemi eserlerinde ağır basar. Spielhagen, *Hammer und Amboss* (Çekiç ve Örs) [1869] ve *Sturmflut* (Denizde Kasırga) [1877] gibi eserleriyle halkın meselelerine yöneldi. Bu gerçekçi romanların önemi tarihî yanlarından gelir: bu romanlar 1848-1871 Almanya'sının burjuva yaşayışını yansıtan tablolardır. Başlıca tenkitleri: *Beiträge zur Theorie und Technik des Romans* (Roman Nazariyesi ve Tekniğine Katkılar) [1883], *Neue Beiträge zur Theorie und Technik der Epik und Dramatik* (Destan ve Tiyatro Nazariyesi ve Tekniğine Katkılar) [1898]. (L)

Spielmeyer Vogt hastalığı, içinde anormal derecede yağ birikmesinden dolayı sinir hücrelerinde görülen bozukluk. 4 ile 10 yaş arasında meydana çıkar, görme keskinliğinin gittikçe azalmasına, saraya benzer ihtilâçla, atetoza, denge ve akıl bozukluklarına sebep olur; zekâ gittikçe bozulur, huy değişir v.b. (L)

SPİESS (Henri), isviçreli şair (Cenevre 1876 - ay.y. 1940). Başlıca eserleri: *Le Silence des Heures* (Saatlerin Sessizliği) [1904], *Le Visage Ambigu* (Çift Anlamlı Çehre) [1918], *Attendre* (Beklemek) [1916], *Saison Divine* (Tanrısal Mevsim) [1920]. (L)

SPİEZ, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Thun gölünün güney kıyısında; 8 200 nüf. Turistik merkez. Ortaçağdan kalma şato. XI. yy.dan kalma bazilika. Metalürji. Tahta işçiliği. Çimento fabrikası. (L)

SPİGELİA i. Loganiaceae familyasından zehirli bitki; Brezilyalılar *Spigelia Marylandica*'nın zehirini solucan düşürücü olarak kullanırlar, ama tehlikelidir. (Bu bitkide spigelin denilen uçucu bir esans bulunur.) [L]

SPİKA i. (lat. *spica,* başak). Cerr. Kol ve ya bacağın dip kısmını sarmak için kullanılan çapraz sargı. (L)

SPİKER i. (ing. *to speak,* konuşmak > *speaker*'dan). Radyo ve Televizyon. Bir radyo veya televizyon verici istasyonunda, bir metni okumakla veya bir sahneyi sunmak ve yorumlamakla görevli kimse.

— Siyaset İngiltere'de Avam kamarası başkanı.

— ANSİKL. Siyaset. Miletvekilleri tarafından seçilen *spiker,* Avam kamarasında tahtın temsilcisidir. Meclisin disiplini yönünden en geniş yetkilere sahiptir. Spiker siyah bir cübbe giyer ve pudralı bir peruka takar; yetkilerinin belirtisi, gümüş bir asadır. Bu görev XIV. yy.da ihdas edildi. O tarihte «prolocutor» adını alan görev sahibinden ilk defa 1377'de söz edilmiştir.

◆ **Spikerlik** i. Spiker olma hali. || Spikerin yaptığı iş. (LM)

SPİLANTHES i. *Spilanthes oleracea*'nın ilmî cins adı. (Bu bitkiden elde edilen uçucu, kokulu, yakıcı ve acı yağ, diş ağrılarını dindirici olarak kullanılır.) [Bileşikgillerden.] (L)

SPİLİMBERGO, İtalya'da komün, Veneto'da (Udino ili), Tagliamento kıyısında; 10 000 nüf. XIV. yy.dan kalma şato. Roman ve gotik üslûbunda katedral. Tarım merkezi. (L)

SPİLİT i. (fr. *spilite*). Çoğu zaman bozunmuş olarak bulunan, bazik veya nötür bileşimli volkanik kayaç. (Feldispatlar albit haline, amfibol ve piroksen uralit haline, olivin de serpantin haline gelir.) [L]

SPİLJAK (Mika), yugoslav siyaset adamı (Odra, Sisak idare bölümü 1916). Kürkçü işçisiydi, 1935'te Yugoslav Komünist Gençlik birliğine, 1938'de komünist partisine girdi. Zagreb bölgesinde direniş hareketini başlattı. 1946'da Hırvat Komünist partisi merkez kurulu, 1951'de yürütme kurulu üyesi oldu, 1952'de Genç Yugoslav Komünistler birliği merkez kuruluna alındı, 1964'te bu birliğin yürütme kurulu üyeliğine seçildi. Hırvatistan Yürütme kurulu başkanı, 18 mayıs 1967'de Yugoslavya başbakanı oldu. 1969'da Millet meclisi başkanı seçildi. (L)

SPİL(O)—, yun. *Spilos,* leke'den alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

SPİLOGRAPHA i. Kirazda yaşayan esmer sineğin ilmî cins adı (*Spilographa cerasi*). [L]

SPİLORNİS i. Oldukça büyük boylu, esmer-siyah tüylü, beyaz benekli, tepelikli yırtıcı kuş; Hindistan'dan Çin'e ve Filipin'lere kadar yaygındır. (*Spilornis cheela,* özellikle yılanlarla beslenir.) [L]

SPİN i. (ing. *to spin,* döndürmek'ten). Nükl. Bir elektronun veya başka bir taneciğin kendi üzerinde dönerek kazandığı kinetik moment. (Bk. ANSİKL.) || *Birim spin teorisi,* kuvvetli etkileşmelerin bakışımlı olduğunu kabul eden teori. (Bk. ANSİKL.) || *İzotop* veya *eşbasınç spini,* kütleleri birbirine yakın, fakat elektrik yükleri farklı bazı teneciklerin benzer nükleer özellikler taşıması olayını açıklamak için ortaya atılan bir taneciği niteleyen büyüklük. *Eşanl.* İZOSPİN. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Nükl. Her elemanter tanecikte ve her atom çekirdeğinde kendiliğinden varolan bu özellik, verilen bir taneciğin karakteristik niteliğidir. Bu özellik ancak kuvanta mekaniği çerçevesinde incelenebilir; bundan dolayı *spin*'ler Planck sabitinin ancak bir tam veya yarım katı (kuvanta sayısı) olabilir. Hollandalı fizikçiler S. A. Goudsmit ve C.C. Uhlenbeck tarafından 1925'te ileri sürülen bu teori deneyle de doğrulanmıştır.

— *İzotop* veya *eşbasınç spini.* Atom çekirdeğinin içinde, proton ve nötron, birbirine benzer nükleer kuvvetlerin etkisi altındadır. Bu yüzden, nükleon denilen aynı taneciğin iki şeklini meydana getirdikleri düşünülebilir. Proton için pozitif, nötron için sıfır olan elektrik yükleri, kendi izotop spinlerinin farklı bir yönelmesinin bileşkesi şeklinde açıklanabilir.

— *Birim spin teorisi.* İzotop spini teorisinin özel ve genişletilmiş bir şekli olarak kabul edilebilir; çünkü, kuvvetli etkileşmelere yabancı olmayan tanecikler arasındaki bakışımları göz önüne alır. Birim spin teorisi, yabancı tanecikler de dahil olmak üzere kuvvetli etkileşmeler gösteren bütün taneciklerin bakışımını hesaba katar. Aslında bu yaklaşık bir teoridir. Bu teorinin en son şekli, bu bakışımların SU_3 gruplarıyle ifade edilmesidir. (İzotop spinleri SU_2 grubuna bağlıdır.) Bu teori, elemanter tanecikleri multipleler içinde gruplandırmak imkânı verir; bu multiplelerde, her multiplenin bütün üyeleri için baryon sayısı, spin ve parite aynıdır. Yaklaşık formüller, aynı multipledeki taneciklerin kütleleri, magnetik momentleri, parçalanma şekilleri v.b. arasında bağıntı kurmak imkânı verir. Sonunda birim spin teorisi zayıf etkileşmelere de uygulandı ve böylece çok sayıda deneysel gözlem yapmak mümkün oldu. Bu teori birçok fizikçinin, özellikle Gell-Mann'ın çalışmalarıyle geliştirildi. (L)

SPİNA. Esk. coğ. Adriya denizi kıyısında yunan-etrüsk limanı, Po ırmağının denize döküldüğü yerin güneyinde (Comacchio yakını). Yeraltında bulunan binlerce mezar, vazo, bronz eşya, mücevher, Ferrara'da, Spina Millî müzesinde muhafaza edilir. Kanallar kıyısında kazıklar üzerinde kurulmuş Eskiçağ Venedik'i Spina'nın ortaya çıkarılması (1922) modern arkeolojinin en ilgi çekici buluşlarındandır. Hava fotoğrafçılığı sayesinde Po'nun eski yatağı ve kıyıların birbirini izleyen çizgileri bulunmuştur (1956). Hâlâ aydınlatılamayan Tarihöncesi devrinden (Umbrialılar veya Venetler) sonra Spina, tarihin başlangıcında yunan ilişkilerinin Po Etruria'sı, Kuzey İtalya ve Orta Avrupa'ya doğru aracısı olarak önemli rol oynamıştır. (L)

SPİNA i. («diken» anlamında lat. k.). Eski roma sirkini (veya hipodromunu) uzunlamasına bölen alçak duvar; yarış arabaları bu duvarı çepeçevre dolaşırlardı. (Çeşitli süslerle [dikilitaşlar, sunaklar, heykeller] bezenir ve sonlarında sınır taşları [*metae*] bulunurdu.) [L]

SPİNA BİFİDA i. («yarılmış omurga» an-

Foto. X (LAROUSSE)

lamında lat. k.ler). Patol. Omurilik kanalının arka çeperinin çatlak halinde yarık olması şeklinde doğuştan hastalık; arka omur kemerinin iki yarısının kaynamamış olmasının sonucudur.

— ANSİKL. *Spina bifida*, genellikle kuyruksokumunda görülür. Esas spina bifidanın özelliği, omurilik kanalı içindeki elemanların fıtık yapmasıdır. Bu şekilde meydana gelen urun içinde beyin-omurilik zarları, beyin-omurilik sıvısı ve omurilik bulunabilir; içindeki elemanların cinsine göre bu urlara «menengosel», «miyelosel», «miyelosistosel» gibi adlar verilir. *Spina bifida occulta*, omurilik kanalı içindeki elemanlarda fıtık olmaksızın sadece kemikteki çatlağa denir. Bu anomali çok sık görülür ve patolojik sonuçları tartışma konusudur. (L)

SPİNACİA i. Ispanağın ilmî adı. (L)

SPİNAKER i. (ing. *spinnaker*'dan). Denizc. Yelkenli teknede direğin önüne çekilen, hafif malzemeden yapılmış üçgen biçiminde büyük yelken. (Bugün genellikle renkli ince naylon kumaştan yapılır.) || *Spinaker bumbası*, spinaker yelkenini açmakta kullanılan seren. (M)

SPİNALJİ i. (lat. *spina*, diken ve yun. *algos*, ağrı'dan fr. *spinalgie*). Patol. Omurların dikensi çıkıntılarına basılınca beliren ağrı duyumu. (L)

SPİNA VENTOSA i. («şişkin diken, şişkin çıkıntı» anlamında lat. k.). Çocuklarda parmak kemiklerinde yerleşen tüberküloz hastalığı. (Bu hastalıkta, parmaklar üfürülmüş gibi şişkin ve gergindir; görünüşü turpa benzer.) [L]

SPİNAX i. Camgözgillerden köpekbalığı.

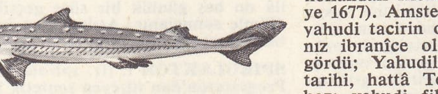

(Örnek türü: *Spinax niger* Akdeniz'de bulunur.) [L]

SPİNAZZOLA, İtalya'da komün, Puglia'da (Bari ili), Murge kıyısında; 10 850 nüf. (L)

SPİNEL i. ve sıf. (ital. *spinella*'dan fr. *spinelle*). Miner. Formülü $MgAl_2O_4$ olan tabiî magnezyum alüminat; kübik sistemde billûrlaşır; pembe, kırmızı, kırmızı-kahverengi, mavi-gri, mavi-mor, gri veya yeşil renkte olabilir. Güzel çeşitleri mücevhercilikte kullanılır. (Spinel ile yakut arasında hiç bir bağıntı yoktur ve «spinel yakut» deyimi kullanılmamaktadır.) [L]

SPİNELLO ARETİNO (Spinello di Luca SPİNELLİ, — denir), italyan ressamı (Arezzo 1350'ye doğr. - ay.y. 1410), Agnolo Gaddi'nin öğrencisi olduğu sanılır. San Miniato sakristisinin fresklerinde (*Aziz Benedictus'un Hayatı*, 1386-1387), Siena'da Palazzo Pubblico'da *Alexander III Tarihi* ile ilgili fresklerde (1407) Giotto'ya özenli, fakat oldukça cansız dönüş göze çarpar; hareketlerdeki olgunluk ve dramatik yoğunluk ise daha çok gotik anlayışa uygun tasvirî nitelik taşır. Bunun en belirgin örneği Pisa'da Campo Santo'daki *Aziz Efes Efsanesi*'dir (1390-1392). — Oğlu PARRİ (1387-1453), Siena'da Palazzo Pubblico'nun süslemelerinde babasıyle çalıştı. — Küçük yeğeni Niccolo di Forzore **Spinelli,** *Niccolo Fiorentino* denir (1430-1514), Lorenzo de Medici'nin sarayında çalıştı, Lorenzo de Medici, Marsile Ficino, Politia gibi ünlü kişilerin efijilerini yaptı. (L)

SPİNİGERA i. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça; jüra tabakalarında fosil olarak bulunur. (*Spinigera*'lar iğ gibi uzun dar kavkılı yumuşakçalardır; sarımlarının üzerinde büyük dikenler bulunur.) [L]

SPİNOLA (Ambrogio, — markisi), cenovalı savaşçı (Cenova 1569 - Castelnuovo, Scrivia 1630). İspanya'nın hizmetinde, Felemenk'te arşidük Albrecht'in emrinde savaştı, sonra burada başkumandanlık yaptı (1603), Maurits van Nassau'dan Ostende'yi aldı (1604) ve onu Gand kuşatmasını kaldırmak zorunda bıraktı (1605). İmparator hesabına Pfalz'ı zaptetti (1619-1621), Felemenk'e döndü, Bergen-op-Zoom'u alamadıysa da, Breda şehrini ele geçirdi (1625). Mantova veraset kavgaları sırasında Louis XIII'e karşı Savoia dükünün yardımına gönderildi. 1630'da Casale Bonferrato'yu zaptetti. (L)

SPİNELLO ARETİNO
«Aziz Benedictus'un Hayatı» freskinin detayı
San Miniato sakristisi, Floransa

SPİNOLA (Cristobal de ROJAS Y), ispanyol fransisken rahibi (Gelderland 1626'ya doğr. - Viyana 1695). 1666'da Dalmaçya'da Knin piskoposu oldu, katoliklerle protestanları uzlaştırmağa çalıştı. Bu amaçla Almanya'nın başlıca saraylarını ziyaret etti, Katolikliğe dönen rahiplere papazlık rütbesinin verilmesini ve yeni bir konsilin toplanmasını öngören bir tasarı hazırladı. Katolik ilâhiyatçılarının muhalefeti karşısında planı suya düştü. (L)

SPİNOZA (Baruch [lat. Benedictus] DE), hollandalı filozof (Amsterdam 1632-La Haye 1677). Amsterdam'lı, DESPİNOZA adlı bir yahudi tacirin oğluydu. Hemen hemen yalnız ibranîce olarak başarılı bir öğrenim gördü; Yahudiliğin din, siyaset, eleştirel tarihi, hattâ Tevrat yorumu ve Ortaçağın bazı yahudi filozofları üstüne geniş bilgi sahibi oldu. Din karşısındaki serbest tutumu yüzünden sinagogca afaroz edildi. Kendisini din dışı bilgilere yönelten ilk üstatları hıristiyan çevrelerinde buldu: hekim F. A. Van den Enden'den fizik, geometri ve Descartes felsefesi öğrendi; bu çevrelerde dostlar ve çömezler edindi. Descartes felsefesini benimseyerek önce La Haye yakınlarına, sonra La Haye'e yerleşti; kendini düşünceye adadı. Geçimini mikroskop camları perdahlamakla sağladı. Dostlarına ince ve saf duygularıyle yol gösterdi.

Descartes'ın *Felsefenin İlkeleri* (Principia Philosophiae) adlı eserinin ilk iki bölümünü geometrik olarak açıklayan ilk eseri *Renati Des cartes Principia Philosophiae'*yi (René Descartes'ın Felsefe İlkeleri) genç bir çömezi için 1656-1663 arasında yazdı. *Metafizik Düşünceler'e* (Cogitata Metaphysica) bir felsefe lûgati ekledi. 1670'te *Tractatus Theologico-politicus*'u (Dinî-siyasî İnceleme) yayımladı. Bu eserde, dinî akılcılığını ve siyasî hürriyetçiliğini açıkladı. Bu eserin yol açtığı saldırılar o kadar şiddetli oldu ki, Spinoza yaşadığı sürece başka kitap yayımlamaktan vaz geçti. 1660'ta, *Tractatus de Deo et Homine Eiusque Felicitate*'yi (Tanrı, İnsan ve Mutluluk Üstüne İnceleme) yazdı. Bu eser, 1660-1675 arasında yazdığı *Etika*'nın (Ethica) taslağı oldu. 1662'den önce yazdığı *Tractatus de İntellectus Emendatione*'de (Zekânın Reformu Üstüne) tefekkür metoduna göre, sistemini ortaya koydu. 1675-1677 Arasında yazdığı *Tractatus Politicus* (Siyaset Üstüne İnceleme), gerçek bir hoşgörü incelemesidir: Spinoza, bu eserinde, iktidarlardan, her kişi için, hıristiyan erdemleriyle birarada bulunan fakat her türlü mezhep karşısında bağımsız olan hür düşünme hakkı ister. Spinoza'nın felsefesi tam anlamıyle *Etika*'da açıklanmıştır: bu, Tanrı bilgisiyle ulaşılan bir âhiret mutluluğu öğretisidir. Felsefenin amacı «insanlar arasında ilişkiyi mümkün kılan iyi»yi aramaktır, bu iyinin keşfi, insana, ebediyete kadar sürekli ve yüce bir sevinç sağlayacaktır. Bu âhiret mutluluğu incelemesi, gizlere yer vermeyen bir felsefe, mutlak bir akılcılık olarak sunulmaktadır. Tanrı bilinebilir, çünkü insanın anlığı Tanrı'nınkiyle biçimsel olarak özdeştir. İnsan yanılıyorsa, nüfuz edilemez bir Tanrı, dualarla yumuşatılabilen tanrısal bir güç, kısacası bazen insan görünüşü alan bir Tanrı tasarlıyorsa, bunun sebebi, kendi benliğini ve zihninin imkânlarını tanımamasıdır. Ahlâk sadece Tanrı'yı değil, insanı da inceler; sevgileriyle, tutkularıyle bütün insan ruhunu, bireysel varoluşun bütün unsurlarını tahlil eder. Fakat bu yöneliş, somut bireyin eğitimini, sonra da onun kozmik bütünde hücre bütünleşmesini sağlayacak bilgiyi vermeyi amaçlar. «Düşünülen» niteliğin zihnî tahliliyle insan, insanın Tanrı'da gerçekleşmesi demek olan mutlak hürriyete ulaşabilir.

Metot açısından *Etika*, Hobbes'un genetik geometrisinden ilham alır. *Etika*'nın güç anlaşılması, Spinoza'nın her zaman her meseleye bütünsellik veya hakikat açısından bakmasından doğar. Fichte ve Hegel onu, hakikati «ortaya koyduğu» fakat «anlatamadığı» için kınayacaklardır. Gene de bu heptanrıcılık, yüzyıllar boyu, en büyük düşünürleri etkilemiş, Fichte'nin, Schelling'in, Hegel'in felsefelerini verimli kılmış, hemen bütün felsefe tarihçilerinin ilgisini çekmiştir. (L)

SPİNOZA'CILIK i. (*Spinoza*'nın adından *spinoza'cı* > *Spinoza'cı-lık*). Fels. Spinoza'nın felsefî sistemi. || *Teşm. yol.* Birci ve panteist her tür öğreti. || Akılcı ve biçimci her tür felsefe. (L)

SPİNTER i. (fr. *spinthère*). Miner. Sfen'in yeşilimsi türüne verilen ad. (L)

SPİNTERMETRE veya **SPİNTEROMETRE** i. (fr. *spinthermètre* veya *spinthéromètre*'den). Özellikle bir sıvının yalıtkanlık sertliğini denemeğe yarayan ölçü eklatörü.

— ANSİKL. *Spintermetre* veya *spinterometre*, denenecek sıvıyı koymağa yarayan bir kap ve elektrotları arasındaki uzaklık ayarlanabilen bir ölçme eklatör*ünden meydana gelir. Bu âletin çalışma ilkesi, havada boşalım meydana gelebilmesi için, ölçülecek gerilimin iki kutbuyle elektrik bağlantısı kurulan iki madenî kürenin yerleştirilmesi gereken maksimum uzaklığı ölçmeğe dayanır. Böylece, başka bir metotla ölçülmesine imkân olmayan bir milyon voltu aşkın alternatif gerilimler ölçülür. (L)

SPİNTEROPİ i. (fr. *spinthéropie*). Oftalmol. Öznel olarak kıvılcım gibi parlak noktalar görmekten ibaret görme bozukluğu. (L)

SPİNTHEROPS i. Koyu renkli büyük gece kelebeği; tırtılı katırtırnağı üzerinde yaşar. (İlmî adı *Spintherops* veya *Apopestes spectrum*. Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

SPİNUS i. Genellikle sarı ve yeşil tüylü, siyah benekli küçük (uzunl. 12 sm) ötücü kuş; gagası çok sivri koni biçimindedir; Amerika'da, Eski Dünya'nın kuzeyinde ve Afrika dağlarında pek çok türü bulunur. (*Spinus spinus* Avrupa'da kışın her tarafta görülür ve Alp dağlarındaki ormanlarda da bulunur. *Spinus* cinsi çoğu zaman *carduelis* [saka ve ketenkuşları] cinsine bağlanır. İspinozgillerden.) [L]

SPİRACHTHA i. Güney Amerika'da divik yuvalarında yaşayan böcek. (Hayvanın karnı tuhaf bir biçimde şişkindir; karna bağlı eklemli üç çift uzantı vardır. Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.) [L]

SPİRAL sıf. (fr. k.). Helezon biçiminde olan.

◆ İ. Mat. Aynı yönde döndükçe kutup ışını büyüyen (veya küçülen) düzlem eğri. (Bk. ANSİKL.) || Uygun şekilde birleştirilmiş çember yaylarından meydana gelen ve kapalı olmayan eğri.

— Nüf. *Eşanl.* HELEZON. Bk. DOĞUM *kontrolu.*

— Saatçilik. Saat tablasını destekleyen ve onun eşzamanlı oluşunu sağlayan, helezon şeklinde küçük yay. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Plağın bir bandından öbürüne geçmeğe yarayan ve adımı normal adımın üstünde olan izlerin bütünü.

— ANSİKL. Mat. Kutup ışınının kutup açısına bağlı olarak çoğalma kuralı kadar *spiral* şekli vardır. Bunlardan en ünlüleri Arkhimedes spirali ve logaritmik spiraldir. *Arkhimedes spirali*, belirli bir teğetle koordinat başlangıcından başlar. Kutup ışını, bu teğet doğrultusu ile yaptığı açıyle orantılıdır ve denklemi $\rho = r(\theta - \theta_0)$'dır; burada r ve θ_0 birer sabiti gösterir.

SPİNA
bronz heykelcik
(M.Ö. V. yy.)
Arkeoloji müzesi,
Ferrara

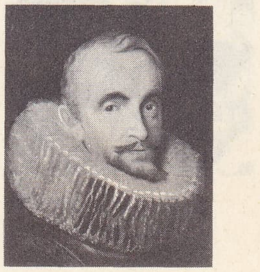

SPİNOLA markisi
P. P. Rubens'in eseri
(özel koleksiyon)

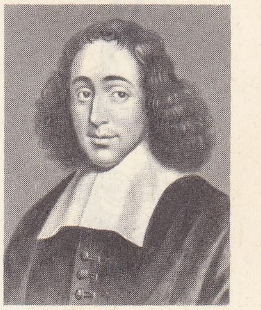

SPİNOZA

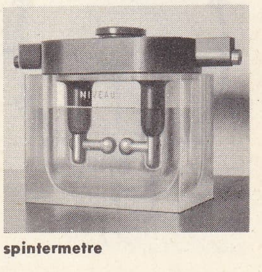

spintermetre

Foto. *Alinari-Giraudon, Ferrara müzesi, Giraudon* (*LAROUSSE*)

spinus

Logaritmik spiral'in denklemi $\rho = \rho_0 e^{m\theta}$. dır. Kutup ışını bir yönde döndüğünde, sarım sonsuz olarak genişler; öbür yönde döndüğünde, başlangıç etrafında sonsuz şekilde sarılır; bu yüzden başlangıç asimptotik bir noktadır. Logaritmik spiralin birçok ilgi çekici özelliği vardır: bütün kutup ışınlarını aynı açı altında keser; kendi açılımına eşittir v.b.

Hiperbolik spiral'in kutup ışını, kutup açısıyle ters orantılıdır.

Cornu spirali'nin dik iki eksene göre parametrik denklemleri

$$x = \int_0^t \cos^2 x dx,\ y = \int_0^t \sin^2 x dx.$$

ifadeleriyle verilir. Bu eğri optikte, kırınımın incelenmesinde önemli bir rol oynar.

Kutup ışınının, gerek artarak, gerek azalarak bir limite varması mümkündür. Bu halde eğrinin asimptotu bir çemberdir, eğri birinci halde çembere içten ikinci halde dıştan yaklaşır.

Daha karışık eğrilere de spiral adı verilir; meselâ bir yönde asimptotik bir nokta etrafında, öbür yönde de ikinci bir asimptotik nokta etrafında sarılan eğri gibi.

— Saatçilik. Huygens tarafından bulunan spiral, kol saatlerinde, duvar saatlerinde sarkaç görevi yapar. Helezon şeklinde sarılmış olan spiralin iç ucu tabla eksenine, öbür ucu saat çatısına bağlıdır; saat tablası bir yönde döndürülerek spiral gerilir. Tabla serbest bırakılınca spiral boşalır ve önce bir yönde, sonra öteki yönde alternatif hareketine devam eder. Spiral sabit zamanlı olarak salınım yapar ve saat hareketini düzenler. (L)

spirifera

SPİRAMİSİN i. (fr. *spiramycine*). Eczc. *Streptomyces ambofaciens*'in metabolizma ürünlerinden çıkarılan antibiyotik; ağız yoluyle alındığında gram pozitif mikroorganizmalara, özellikle pnömokok ve stafilokok'a karşı etkilidir. (L)

SPİRAN i. (fr. *spiranne*). Kim. Aralarında yalnız bir tek ortak karbon atomu bulunan iki halkalı hidrokarbonlara verilen genel ad.

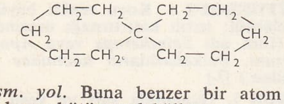

|| *Teşm. yol.* Buna benzer bir atom zinciri bulunan bütün moleküller.

— ANSİKL. *Spiran izomerliği.* Çift çevrimli bir spiranda, her iki çevrimin ortak karbonuna göre çapraz olarak karşıt durumda bulunan CH_2 gruplarından her birinin hidrojenlerinden biri ornatılırsa, elde edilecek bileşikte gerçek anlamda bir «asimetrik karbon» bulunmaz; bununla birlikte bu yeni bileşik bir aynadaki görüntüsüyle de çakışmaz ve bu yüzden optik bakımdan ters iki maddeye ayrılır; bu yeni izomerliğe «spiran izomerliği» denir. Çift çevrimli metilen türevleri ve allen, çift çevrimli spiranlarla aynı özellikleri taşır ve bunların, ister çevrimde çapraz olarak bulunan metilen ile karbon üstünde, ister iki metilen grubu üstünde (allen'de olduğu gibi) iki kere tek ornatılmış türevleri aynı izomerliği gösterir. (L)

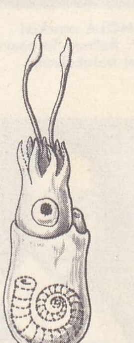
spirula

SPİRANTHES i. Bembeyaz çiçekli, fakat az kokulu orkide; yüksekliği 20-40 sm'yi bulur; türüne göre bataklık veya kuru çayırlarda yetişir. (Salepgillerden.) [L]

SPİRATELLA i. *Spiratellidae* familyasından bir yüzgeçayaklı yumuşakça. (Bu yumuşakçalar LİMACİNA adıyle de bilinir.) [L]

SPİRATELLİDAE çoğl. i. Çok küçük sarmal kavkılı, yüzgeçayaklı yumuşakçalar familyası. (Bu yumuşakçalarda kavkı pütürsüz, karınlı, sola sarmal, kavkı ağzı ovaldır; *thielea* ve *spiratella* cinslerini kapsar.) [L]

SPİRE (André), fransız yazarı (Nancy 1868-Paris 1966). Danıştay yardımcı üyesi oldu, Tarım bakanlığı genel müfettişliğine getirildi. Siyonizmin ateşli taraftarlarındandı. Birinci Dünya savaşından sonraki görüşmelerde siyonistleri destekledi. Fransa'da yeni yahudi edebiyatının öncülüğünü yaptı. Başlıca eserleri: *La Cité Présente* (Şimdiki Şehir) [1903], *Poèmes Juifs* (Yahudi Şiirleri) [1959]. (L)

SPİRİFERA i. Silüryenden itibaren birinci zaman tabakalarında çok yaygın bulunan kolsuayaklı fosil hayvan. (Kolsu dayanakları spiral biçimde ve ana eksen çizgisi sağa doğrudur. *Spiriferidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SPİRİFERİDAE çoğl. i. Paleont. Hemen yalnız Birinci zamanda bulunan, Devonyende çok rastlanan, sarmal koniler biçiminde solungaç aygıtı olan kolsuayaklılar familyası. (Başlıca cinsleri şunlardır: *spirifer, spiriferina, spirigera* veya *athyris, uncites, atrypa*.) [L]

SPİRİFERİNA i. Spiriferidae familyasından fosil kolsuayaklı hayvan; örnek cinsinden benekli kavkısı ve eğri bitişme çizgisiyle ayrılır. (Liyasta bol bulunur.) [L]

SPİRİGERA i. Devonyenden Triyasa kadar rastlanan fosil kolsuayaklı hayvan. (*Spiriferidae* familyasından.) [L]

SPİRİL i. (lat. *spirillum*'dan fr. *spirille*). Bakteriyol. Helis şeklinde uzun ve kıvrık, bazıları titrek tüylerle kaplı iplik şeklindeki bakterilerin genel adı. (Birbirine aykırı terim ve tanımlamalar yüzünden bazı mikropların [özellikle sodoku hastalığının mikrobu ile eğri spirili meydana getiren mikropların helis biçiminde olanı] spiriller grubundan mı [bakteriler], yoksa spiroketalar grubundan mı [birhücreliler] sayılacağı ihtilâflıdır.) [L]

SPİRİLLOZ i. (fr. *spirillose*). Spirillerden ileri gelen hastalıkların genel adı. (L)

SPİRİTOSO zf. (ital. *spirito*, ruh'tan). Müz. Canlı ve anlamlı olarak. (L)

SPİRİTÜALİZM i. (fr. *spiritualisme*). Fels. Bk. TİNSELCİLİK.

SPİRODELA i. Temrensi veya oval yapraklı bitki; durgun sularda yetişir ve sumercimeğine benzer; genellikle bataklıklarda ve çukurlarda yetişir. (Sumercimeğigillerden.) [L]

SPİROGRAPHİS i. Ağız çevresinde sorguç şeklinde solungaçlar bulunan yerleşik çokkıllı solucan. (L)

SPİROGYRA i. Kavuşur suyosununun ilmî adı. (L)

SPİROKETA i. Parazitoloji. Dönüşlü hummaya sebep olan mikrop. (İlmî adı *spirochaeta*.)

— ANSİKL. Dönüşlü humma *spiroketa*'sının (*Spirochaeta recurrentis*) uzunluğu 8-15 mikron, kalınlığı 0,24 mikrondur; dört sarımlı bir helis şeklinde olan spiroketa enlemesine bölünerek çoğalır. Chamberland süzgecinden geçer, centiyana moruyle boyanır ve besi yerinde üretilebilir. Bu asalağa kanda, beyin-omurilik sıvısında ve sinir sisteminde rastlanır. Mikrobun başlıca deposu bittir; mikroplu bitin sokması veya deri üzerinde ezilmesiyle spiroketa organizmaya girer, dönüşlü hummaya sebep olur. (L)

SPİROKETALAR çoğl. i. Parazitoloji. Burgu gibi kıvrık gövdeli, çevresi dalgalı bir zarla çevrili, kamçısız ve çekirdeksiz birhücreli hayvan sınıfı.

— Mikrobiyol. Protozobakteriler sınıfının tek takımına A. Prévôt tarafından verilen ad. (Çok hareketli, dalgalı zarlı bakterilerdir; tripanozoma gibi kamçılıların daha basit şekillerini hatırlatır. En yaygın türü, frengi mikrobudur [*Treponema pallidus*].)

— ANSİKL. Parazitoloji. *Spiroketalar* çok hareketli oldukları için daima hayvanlar âleminden sayılır. Başlıca üç cinse ayılır: *spiroketa, treponema, leptospira*. Spiroketoz denilen hastalıkları bu hayvancıklar yapar. (L)

SPİROKETOZ i. (fr. *spirochétose*'dan). Organizmada spiroketaların varlığından ileri gelen hastalıkların genel adı. || *Sarılıklı-kanamalı spiroketoz.* Bk. *Sarılıklı-kanamalı* LEPTOSPİROZ.

— ANSİKL. Spiroketanın üç cinsi (*spiroketa, treponema, leptospira*) birbirinden çok farklı ve çeşitli hastalıklara sebep olur: *spiroketa* cinsi dönüşlü hummayı, *treponema* cinsi, frengi ve pia hastalıklarını; *leptospira* cinsi, sarılıklı-kanamalı leptospirozu ve diğer leptospirozları yapar.

— Vet. *Tavşan spiroketozu* veya *frengisi*, müzminleşen bir hastalıktır; belli başlı özelliği cinsiyet organları ve anus mukozalarında ve bunlara yakın deri kısımlarında, bazen burnun ucunda ve dudaklarda ucu irinli sivilcelerin belirmesidir. Hastalık çifleşme ile bulaşır. Arsenikli ilâçlar ve bizmut tuzlarıyle tedavi edilir. Kuş spiroketozu, *Treponema anserinum*'dan ileri gelen bulaşıcı bir hastalıktır; tavuk, kaz, ördek ve hindide görülen argaslar aracılığıyle geçer; hasta hayvanda, genel hastalık belirtileri (ateşin yükselmesi, iştahsızlık), eklem ağrıları ve bazen ishal görülür; çoğu zaman üç ilâ on beş günlük bir süre geçtikten sonra ölümle sonuçlanır. Aşılamadan iyi sonuç alınır. Arsenikli ilâçlarla tedavi edilir. (L)

SPİROLAKTON i. (fr. *spirolactone*). Eczc. Progesteron'dan türeyen sentetik bir steroit; aldosteron'un etkisine zıt bir etki gösterir ve bu yüzden bazı ödemlerde sodyumu tutarak sidik söktürücü olarak kullanılır. (L)

SPİROMETRE i. (fr. *spiromètre*'den). Bk. SPİROMETRE.

SPİROMONAS i. Bodonida takımından kamçılı birhücreli hayvan; çeşitli dışkı sularında pek yaygındır ve çok iri avlarla beslenir. (Kist oluşumu sırasında eşeysel bir süreç geçirdiği apaçık görülür.) [L]

SPİRONEMA i. Çanhayvanı gibi bir kısım haşlamlılarda bulunan helis şeklindeki kasılgan organ. (L)

SPİROPTERA i. Omurgalılardan çeşitli hayvanların sindirim aygıtında asalak yaşayan filarya (yassısolucanlardan). [L]

SPİRORBİS i. Serpulidae familyasından yerleşik çokkıllı solucan; helezon şeklinde sağa veya sola kıvrılabilen kalker borucuğuyle planorbis'e benzer. (L)

SPİROSERKOZ i. (fr. *spirocercose*). Vet. *Köpek spiroserkoz*'u, köpeklerde görülen ve *Spirocerca sanguinolenta*'nın kurtçuğundan ileri gelen hastalık; başlıca özelliği, yemek borusu ve mide çeperinde küçük düğümlerin bulunmasıdır. (Köpeklerin, kuş bağırsaklarını yemesine mâni olmak gerekir, çünkü bu bağırsaklar çoğu zaman kurtçukları taşır.) [L]

SPİROSKOP i. (lat. *spirare*, solumak ve yun. *skopein*, muayene etmek'ten fr. *spiroscope*). Pnömoloji. Akciğer hacmini ölçmeğe, bazı hallerde çocuklarda ve göğüs hastalığı geçirip iyileşmekte olanlarda solunum yetersizliklerini düzeltmeğe yarayan âlet. (L)

SPİROTRİCHA çoğl. i. Zool. Bk. ÇEMBERKİRPİKLİLER.

SPİROTRİCHONYMPHİNA çoğl. i. Kamçılı birhücreliler takımı. (Genellikle büyük boylu, çok kamçılı hayvanlardır; kamçıları tepe noktasından şeritler halinde çıkar, sağa doğru vücudun etrafında kıvrılır. Bunlar Kuzey Amerika'daki hamamböcekleriyle ve çeşitli diviklerle ortak yaşayan ve onların bağırsağındaki odunsu besinleri sindiren hayvanlardır.) [L]

SPİRULA i. Denizde çok derinlerde yaşayan onayaklılardan kafadanbacaklı yumuşakça.

— ANSİKL. *Spirula*'nın içinde yan yana

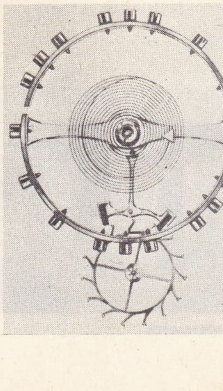
spiral (saatçilik)

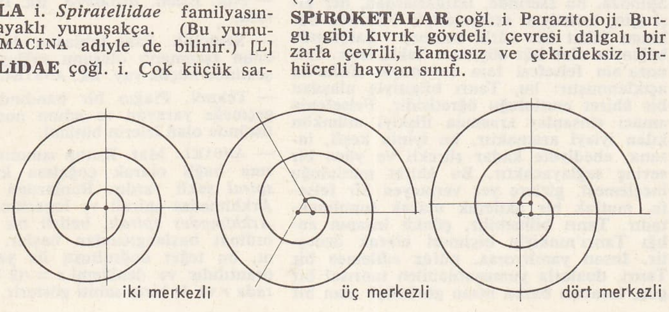

Foto. LAROUSSE

ATLETİZM: Kiev'de 1967 Avrupa kupası
Foto. Miroir-Sprint

BASKETBOL: Fenerbahçe - Galatasaray
Türkiye ligi karşılaşması *Foto. Ç. Şencan*

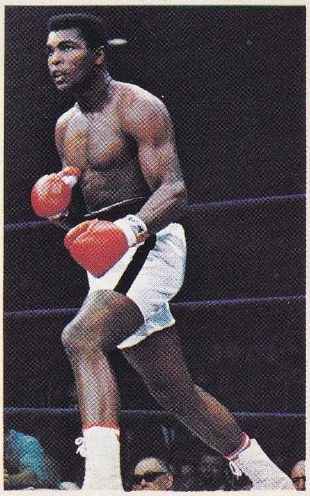

BOKS:
Muhammed Ali (Casius) Clay
(1966)
Foto. Parimage

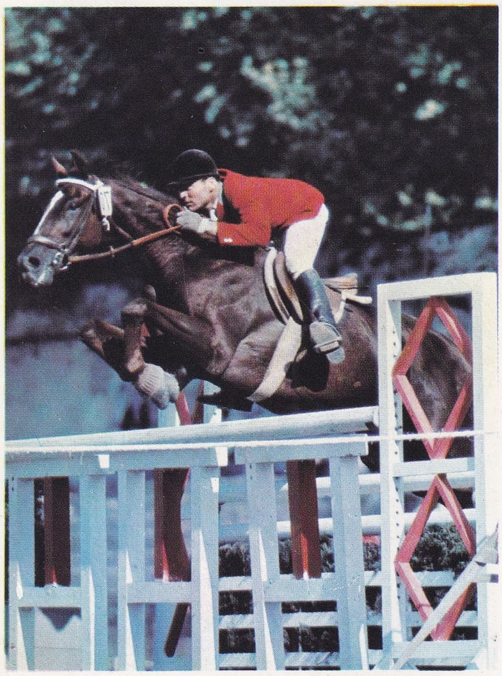

BİNİCİLİK: Ayazağa'da (İst.) konkurhipikler
Foto. Ç. Şencan

BİSİKLET YARIŞI: Gimondi ve Poulidor
(1965 Fransa turu)
Foto. Presse-Sports

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

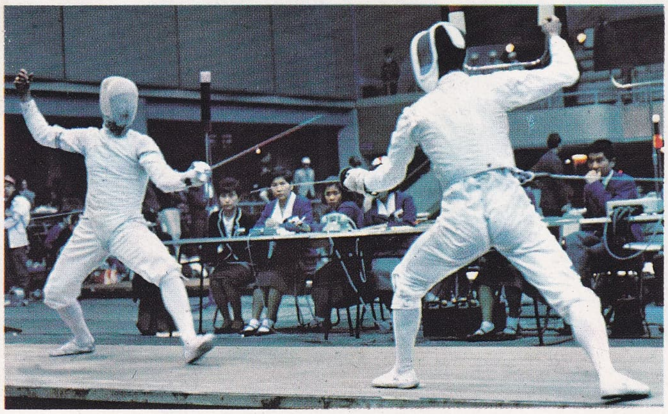

ESKRİM: Tokyo Olimpiyat oyunları (1964)
Foto. Presse-Sports

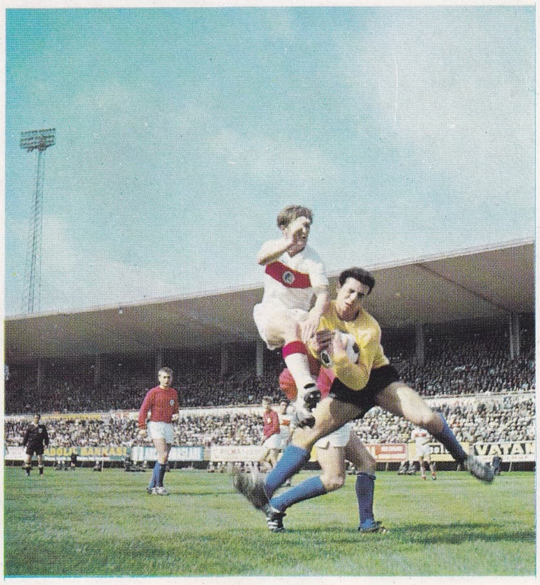

FUTBOL: Türkiye - Fransa
genç millî maçı
Foto. Ç. Şencan

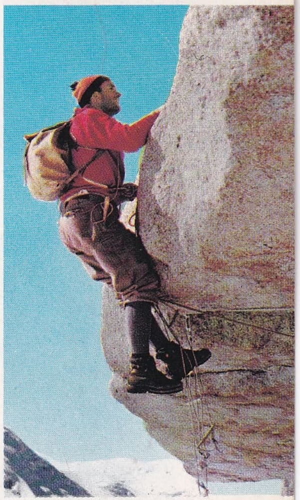

DAĞCILIK:
Lionel Terray (1958)
Foto. Marcel İchac

yağlı **GÜREŞ:**
Kırkpınar, Edirne
Foto. Ç. Şencan

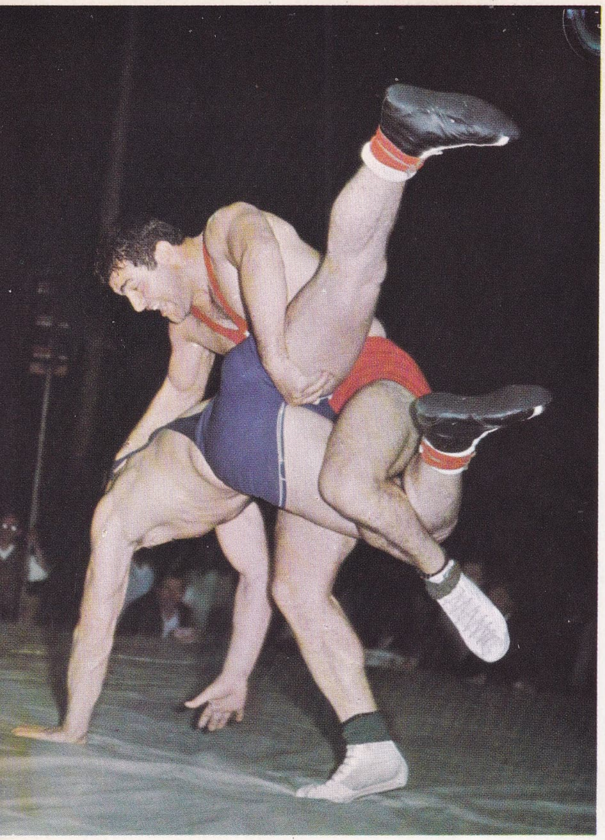

GÜREŞ: Ahmet Ayık, ayakta
Foto. Ç. Şencan

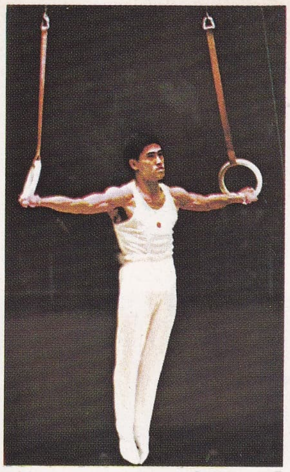

JİMNASTİK: Japon Endo (Tokyo, 1964)
Foto. Toho-Films

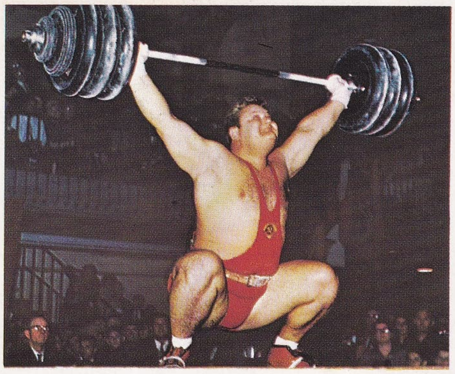

HALTER: rus Jabotinskiy (1964)
Foto. Presse-Sports

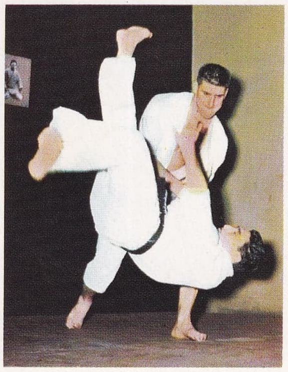

CUDO: hollandalı Geesink, ayakta (1966)
Foto. Presse-Sports

KAYAK: Jean-Claude Killy (1966)
Foto. Keystone

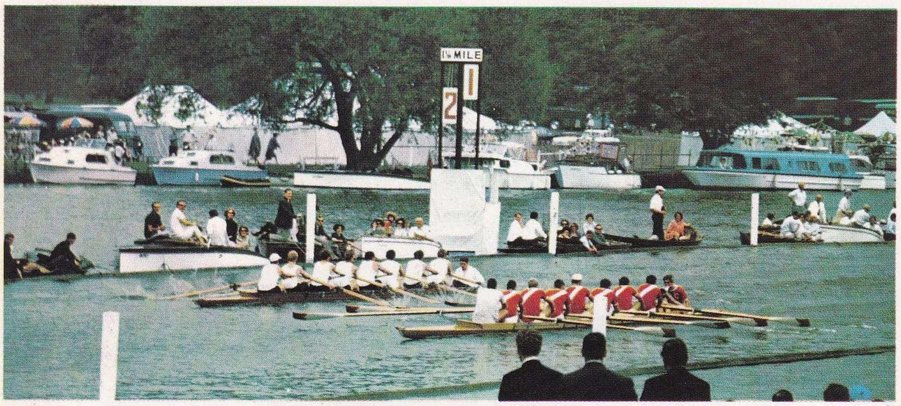

KÜREK: Henley yarışları (1967)
Foto. Michel Fruitet

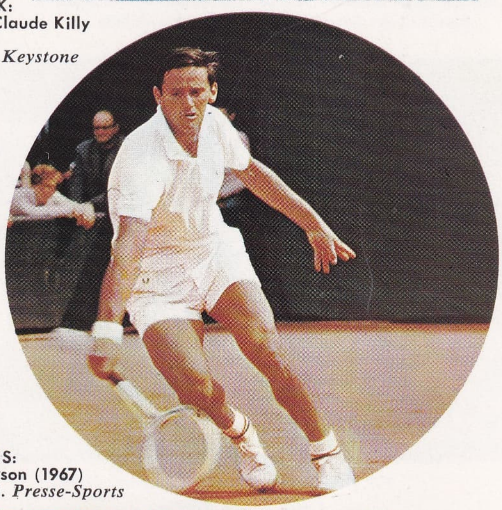

TENİS: Emerson (1967)
Foto. Presse-Sports

OTOMOBİL YARIŞI: Jack Brabham (1966)
Foto. Presse-Sports

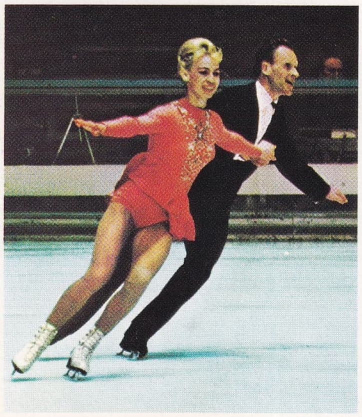

artistik **BUZ PATENİ:** Beloussova ve Protopopov (S.S.C.B.), olimpiyat şampiyonları (1968)
Foto. Presse-Sports

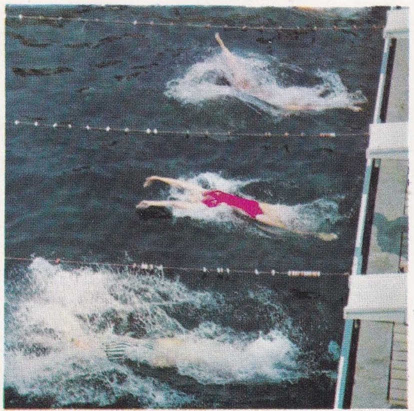

sırtüstü **YÜZME**
Foto. Ç. Şencan

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

bölmeler halinde ve helezon şeklinde bir kavkı ve bunun içinden geçen kalkerden bir sifon bulunur. Gövdenin arka tarafında bir çeşit düğmeye rastlanır; uzun süre çekmen sanılan bu nesnenin ışık organı olduğu sonradan anlaşıldı. Spirula Akdeniz'de (seyrek olarak), Kanarya adalarında, Antil-ler'de, Japonya'da bulunur. İkinci zaman ammonitleri gibi içinde bölmeli helezon şeklinde kavkısı bulunan bugünkü yegane kafadanbacaklılar, notillerle bunlardır. (L)

SPİRULİNA i. Siyah Afrika'da acı ve sığ sularda yetişen mavi suyosunu (cyanophyceae familyasından). [Kurutulmuşunda yüzde 68 protein bulunduğundan son derece besleyici bir yosundur; bir hektardan, gayet u-cuza 45 ton kuru yosun elde edilebilir; iyi beslenmeyen milletlere ek protein kaynağı olarak bu yosunun geniş ölçüde yetiştirilebileceği umulmaktadır.] (L)

SPİSAK (Michal), polonyalı besteci (Dabrowa Gornicza 1914). Sikorski ve N. Boulanger'nin öğrencisiydi. Bir lirik eser (*Marynka,* 1955), iki konçertante senfoni (1947, 1956), bir *Concerto Giocoso* (1957), solocular için konçertolar, oda müziği besteledi. (L)

SPİŞSKA, Çekoslovakya'da, Slovakya'da, Poprad vâdisinde ve yüksek Tatralar'ın eteğinde birçok yerin adı. Başlıca eski taşra merkezi *Spişska Nova Ves*'dir. Eski iplik ve dokuma atelyeleri, tahta sanayii; 15 000 nüf. Sanayileşmekte olan şehirde tahta, iplik, kumaş ve maden işleyen yeni tesisler vardır. — *Spişska Sobata* rönesans ve barok üslûbunda birçok yapıyı muhafaza eder; XIII. yy.dan kalma kilise. — *Spişska Kapitula, Spisşka Podhradie*'nin yukarısında eski bir dinî şehirdir; kısmen roman üslûbunda katedral. (L)

SPİTAMENES, Sogdluların millî şefi (öl. 328), M.Ö. 329-328'de Büyük İskender'e karşı direnişi yönetti. İskitlerden kurulu ücretli askerlerin yardımıyle Makedonyalıları birkaç defa yenilgiye uğrattı, makedonyalı Koinos tarafından yenildi, sonra İskitler tarafından terk edildi ve başı kesildi. (L)

SPİTHEAD, İngiltere'de güzel liman, Solent boğazının doğu ucunda, Wight adasıyle Portsmouth arasında: bu önemli deniz üssünün ön kısmı donanmanın en geniş yayılmalarına elverişlidir. (L)

SPİTİHNEV I (öl. 915'e doğr.), Bohemya dükü (902-906), Borivoj I'in oğlu. 903'te bir macar akınını püskürttü, imparator Konrad'ın karşılaştığı güçlüklerden yararlanarak ona vergi ödemeyi reddetti. Babasının izinden giderek Bohemya'da Hıristiyanlığı yaydı. (L)

SPİTİHNEV II (1031-1061), Bohemya dükü (1055-1061), dük Bretislav I'in oğlu. Almanları kovdu ve kardeşlerinden Moravya'yı aldı. (L)

SPİTSBERG. Bk. SPİTZBERG.

SPİTTAL, Avusturya'da (Kärnten) şehir, Drava kıyısında, Millsttättersee yakınında; 9 300 nüf. İtalyan üslûbunda Porcia şatosu (1537). Karton fabrikası. Kereste sanayii. Kış sporları merkezi (yüksl. 554 m). [L]

SPİTTA (Karl), alman protestan papazı ve şairi (Hannover 1801-Burgdorf 1859). Lüneburg'un köy kiliselerinde papazdı. Dinî şiirlerini *Psalter und Harfe* (Mezmurlar ve Arp) [1833-1843] adlı kitapta topladı. (L)

SPİTTA (Philipp), alman müzik bilgini (Wechold, Hannover 1841-Berlin 1894), Karl Spitta'nın oğlu. Göttingen üniversitesinde okudu, Leipzig'de öğretmenlik yaptı, Bach derneğinin kurulmasına (1874) katkıda bulundu, 1875'te Berlin'e yerleşti. *J.-S. Bach*'ın tenkitli biyografisini (1873-1880) yazdı. Ayrıca Buxtehude'nin org eserlerini, H. Schütz'un bütün eserlerini, Friedrich II'nin bestelerini yayımladı ve *Denkmaler Deutscher Tonkunst*'un (Alman Müzik Sanatının Eserleri) yayımını başlattı. (L)

SPİTTELER (Carl), isviçreli şair (Liestal. Basel yakınları 1845-Luzern 1924). Basel, Zürich ve Heidelberg'de hukuk, ilâhiyat ve edebiyat okudu, Rusya'da özel öğretmenlik yaptı. Bern ve La Neuveville'de ders verdi. Basel ve Zürich'te gazetecilik yaptı. 1892'de Luzern'e çekildi. Önceleri FELIX TANDEM takma adıyle, sonra kendi adıyle, büyük felsefî şiiri *Prometheus und Epimetheus*'u (Prometheus ve Epimetheus) [1880-1881] (bu şiiri yeniden ele alıp 1924'te *Prometheus der Dulder* [Sabırlı Prometheus] adıyle bastırdı), bir kozmik şiir olan *Extramundana*'yı (1883), şaheseri sayılan *Der Olympische Frühling*'i (Olympos'ta Bahar) [1900-1905] yayımladı. Almanca yazan bir yazar olmasına ve Nietzche'nin etkisinde kalmasına rağmen, 1914'te müttefiklerin davasını savundu. *İmago* (1906). *Mädchenfeinde* (Kız Düşmanları) [1907] adlı iki roman yazdı. Şiiri sürükleyici, alegorik, felsefî olmakla birlikte, hayli karanlık bölümlerle ve gereksiz uzatmalarla doludur. Spitteler, 1919'da Nobel Edebiyat ödülünü aldı. (L)

SPİTZ (Mark), amerikalı yüzme şampiyonu (Kaliforniya 1950). 17 Yaşındayken katıldığı 1968 Meksiko olimpiyatlarında 100 m kelebek'te ikincilik aldı; 4×100 ve 4×200 bayrak yarışını A.B.D. takımının kazanmasında büyük rolü oldu. 1972 Münih olimpiyatlarında 100 m serbest, 200 m serbest, 100 m kelebek ve 200 m kelebek'te rekorlar kırarak olimpiyat şampiyonu oldu; ayrıca 4×100 serbest bayrak, 4×200 serbest bayrak, 4×100 karışık bayrakta A.B.D. takımının şampiyonluğunu sağlayarak 7 altın madalya kazanan Spitz, Olimpiyat tarihinde görülmemiş bir madalya rekoru kırdı. (M)

SPİTZBERG veya **SPİTSBERG,** Svalbard'da norveç takımadaları; Batı Spitzberg, Kuzeydoğu toprağı, Edge adası, Barents adası ve Prens Charles adasından meydana gelir. (L)

SPİTZBERG (BATI), Svalbard'ın en büyük adası. Adanın yarısından çoğunu hâlâ kaplayan buzlar, sivri doruklar meydana getirmiş ve derin fiyordlar açmıştır. Adanın başlıca gelir kaynağı, İsfjord'un güney kıyısında Norveçliler ve Sovyetler tarafından işletilen maden kömürü yataklarıdır. Spitzberg'in statüsü, 1951'de, S.S.C.B. ile Norveç arasında anlaşmazlığa yol açmıştır. (L)

SPİTZER (Friedrich), avusturyalı koleksiyoncu (Viyana 1815-Paris 1890). Bir büyük burjuva olan ve Ortaçağ ile Rönesanstaki «sanayi sanatları»na (mücevherat, silâhlar, fildişi, mobilya) merak salan Spitzer, 1852'den sonra Paris'te büyük bir koleksiyon meydana getirdi. «Spitzer müzesi» 1893'te bir mezat sonunda dağıldı. (L)

SPİTZER (Leo), avusturyalı dilbilimci ve edebiyat tenkitçisi (Viyana 1887-Forte dei Marmi, Toscana 1960). Berlin'de okudu. Bonn, Marburg ve Köln üniversitelerinde ders verdi. Daha sonra nazi rejiminden kaçarak Türkiye'ye geldi. 1933-1936 Yılları arasında kendi kurduğu İstanbul Üniversitesi Garp filolojisinde çalıştı. 1936'da A.B.D.'ye gitti ve John Hopkins üniversitesinde (Baltimore) ders verdi; hayatının son yıllarını İtalya'da geçirdi. Eserlerin incelenmesinde semantik ve üslûpbilimden yararlanan Spitzer yeni-üslûpçuluk akımının ve yapısal dilbilimin öncülerinden biri sayılır. Daha çok, provençale (Jauffré Rudel), fransız (Rabelais, Balzac, Proust) ve ispanyol (Cervantes) edebiyatı üstüne yaptığı dilbilim ve üslûp incelemeleriyle tanınmıştır. Başlıca eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Stilstudien* (Üslûp İncelemeleri) [1928]; *Romanische Literaturstudien* (Roman Edebiyatı İncelemeleri) [1932]; *Essays in Historical Semantics* (Tarihî Semantik Üstüne Denemeler) [1948]; *Linguistics and Literary History* (Dilbilimin ve Edebiyatın Tarihi) [1948]. (M)

Spitz köpeği (alm. *spitz,* sivri'den). Lulu köpeklerine bazı ülkelerde verilen ad. (L)

SPİTZMÜLLER (Alexander), avusturyalı besteci (Viyana 1894-Paris 1962). Viyana'da Alban Berg'in izleyicileri arasına katıldı. 1928'de Paris'e yerleşti, *Latin Tarzında Konser* (1953), *Te Deum* (1955) gibi eserler besteledi.

SPİX dikeni, altçene kemiğinin iç yüzünde, diş kanalı deliğinin önünde bulunan üçgen şeklindeki çıkıntı. (L)

SPİZAETUS i. Çeşitli tropikal bölge ormanlarında yaşayan tepeli kartalların birçoğuna, özellikle Amerika'da yaşayan beyaz benekli, koyu esmer ve siyah kartallara verilen ad. (L)

SPLANKNİK sıf. (yun. *splankhna,* bağırsaklar > *splankhnikos*'dan fr. *splanchnique*). Anat. İç organlarla ilgili. || *Splanknik boşluklar,* vücudun büyük boşlukları: kafatası, göğüs, karın. || *Splanknik sinirler,* sempatik sinirlerin iki dalına verilen ad: *Büyük ve küçük splanknik sinir.* (Her ikisi de göğüs siniri düğümlerinin sonuncularından çıkar, diyaframı geçerek aynı tarafın yarımay sinir düğümünde son bulur; büyük splanknik sinirin yolu üzerinde *splanknik düğüm* adı verilen bir şişkinlik vardır). [L]

SPLANKNİKOTOMİ veya **SPLANKNİSEKTOMİ** i. (fr. *splanchnicotomie* veya *splanchnicectomie*). Cerr. Az veya çok geniş bir alan üzerinde bir splanknik sinirin kesilip çıkarılması. (L)

SPLANKNOLOJİ i. (fr. *splanchnologie*). Anatominin iç organlarla ilgili dalı. || İç organları inceleyen eser. (L)

SPLANKNOPLÖRA i. (fr. *splanchnoplure'*-den). Embriyol. Vücut boşluğunun iç çeperini saran içderi tabakası. (L)

SPLANKNOPTOZ i. (fr. *splanchnoptôse*). İç organ askılarının gevşemesi ve zayıflama sonucunda karındaki iç organların topluca aşağı sarkması; karın düşüklüğü. (L)

SPLENEKTOMİ i. (fr. *splénéctomie*). Dalağın çıkarılması. Bk. DALAK.

SPLENİUS i. ve sıf. (yun. *splenion,* kompres'ten). Anat. Boynun arka ve sırtın üst kısmında bulunan kas. (Başı kendi tarafına doğru eğer ve aynı yöne doğru çevirir.) [L]

SPLENİZASYON i. (fr. *splénisation*). Pnömoloji. Akciğerde dalak dokusuna benzeyen bir sertleşmeyle beliren lezyon. Bazı akciğer konjestiyonu şekilleriyle bronş - akciğer zatürreesinde görülür.) [L]

SPLEN(O)—, yun. *splen,* dalak'tan alınan ve anatomi ve cerrahîyle ilgili bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

SPLENOGRAFİ i. (fr. *splénographie*). X ışınlarını geçirmeyen bir madde damara şırınga edildikten sonra yapılan dalak radyografisi. (L)

SPLENOPNÖMONİ i. (fr. *splénopneumonie*). Pnömoloji. Akciğere dalak görünümü veren akciğer dokusu iltihabı. (L)

SPLENOSİT i. (fr. *splénocyte*). Kan bil. «Histoyosit» tipinde dalak hücresi. (L)

SPLİT i. (ing. *to split,* yarmak'tan). Yarık bambudan yapılma olta kamışı. || Ortadan yarılmış bambu. (L)

SPLİT, ital. **Spalato,** Yugoslavya'da (Hırvatistan) liman şehri, Adriya denizi kıyısında, Eskiçağdan kalma Salona yıkıntıları yakınında; 109 000 nüf. Şehir Ortaçağda Diocletianus sarayını çevreleyen surların içinde gelişti. Bugün bir balıkçılık ve ticaret limanıdır. Sanayi Kastel'ler koyu (Solin, Kaştel, Sucurac) boyunca gelişmektedir: tersaneler, çimento fabrikaları, plastik madde fabrikası («Jugovinil»). Turistik merkez. Belediye sarayında (XV. yy.) etnografya ve arkeoloji müzesi.

● *Tarih.* IV. yy. başında Diocletianus, Salona'da, bugün bile oldukça iyi durumda olan sarayını inşa ettirdi. Saray, bahçeler içine serpiştirilen binalardan meydana gelecek yerde, birbirini dik açıyle kesen iki ana yolla bir roma ordugâhı şeklinde hazırlandı. Planı bakımından büyük bir roma köşküne benzeyen asıl saray deniz kıyısında inşa edilmiştir, Kuzey-güney yolunun her iki yanında, batıda Zeus'a adanın küçük bir

SPİTTELER
F. Hodler'in eseri
Lucerne müzesi, İsviçre

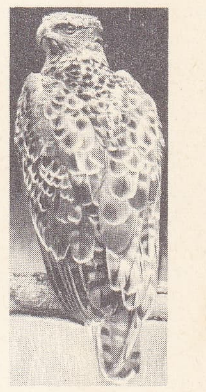

spizaetus

Diocletianus
sarayının peristili

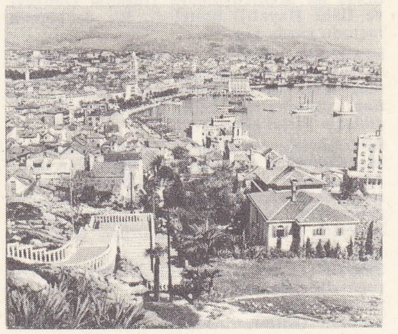

SPLİT
genel görünüş

Foto. Gambier-Bulton, Boudot-Lamotte (LAROUSSE)

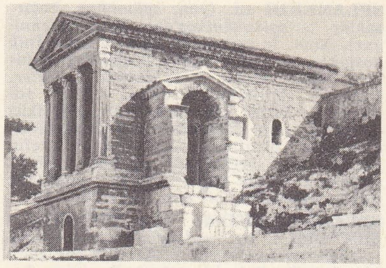

SPOLETO
bazilika

korinthos tapınağı, doğuda da imparator türbesi yükseliyordu. Burada doğu etkisi çok fazladır: Suriye şehirlerinin sokakları gibi sütunlarla çevrili yollar, doğrudan doğruya sütun başlıklarından çıkan kemerler kullanılması, sütun başlıklarının süsleri, yarı yarıya duvara gömülmüş sütunların sık sık kullanılması.

Şehirlerinin yıkılmasından sonra Salona halkı 615'te sarayın yıkıntıları üzerinde yeni bir şehir (Spalato [Split]) kurdu: imparatora bağlı olan şehir, sonra bölgesel prenslerin, Macarların (1133-1327, 1357-1420) ve Venediklilerin (1420-1797), Fransızlar tarafından işgal edilen (1806-1813) Split, İtalya krallığına, sonra İllyria eyaletlerine katıldı; Avusturya'ya geçti (1814), Yugoslavya'ya katıldı (1918), İtalyanlar (1941-1943) ve Almanlar (1943-1944) tarafından işgal edildi. (L)

SPLÜGEN, İsviçre'de (Graubünden kantonu) köy, arka Ren kıyısında, 1 450 m yükseltide. Kış sporları ve sayfiye merkezi. San Bernardino ve Splügen dağ yollarının ayrılma noktası. *Splügen yolu, Splügen* veya *Spluga boğazı*'nı (2 117 m) aşar ve Como gölü havzasında Chiavenna'ya ulaşır. (L)

SPODİOSİT i. (fr. *spodioside*'den). Miner. Tabiî kalsiyum flüorofosfat. (L)

SPODİTE i. (yun. *spodos*, kül'den fr. *spodite*). Volkan külü. (L)

SPODÜMEN i. (fr. *spodumène*). Miner. Formülü $LiAlSi_2O_6$ olan tabiî alüminyum ve lityum silikat; piroksen grubundandır. (Mücevhercilikte iki spodümen çeşidi değerli taş olarak kullanılır: pembe renkli *kunzit* ile yeşil renkli *hidenit*. TRİFAN da denir.) [L]

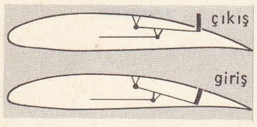

spoiler

SPOELBERCH DE LOVENJOUL (vikont Charles DE), belçikalı düşünür (Brüksel 1836-Royat 1907). Brüksel'deki konağında, romantik yazarlar ve özellikle Balzac üstüne her çeşit belgeyi kapsayan zengin bir koleksiyon topladı. Ölürken, kolleksiyonunu, Chantilly'deki şatosuna yerleşmiş olan Fransa enstitüsüne bıraktı. (L)

SPOHR (Louis), alman kemancısı, orkestra yöneticisi ve bestecisi (Braunschweig 1784-Kassel 1859). Braunschweig dükünün müzikçişiydi. Virtüoz olarak Avrupa'da turnelere çıktı. Viyana, Dresden, Kassel'de kaldı. 1822-1927 Arasında Kassel'de müzik genel yönetmenliği yaptı. Hatıralarında Beethoven ile olan dostluğunu anlattı. Keman çalışında Paganini'den çok ayrı bir tekniği vardır: yay çekerken, fransız okulunun etkisinde, her şeyden önce çalgısından tatlı bir ötüm elde etmeğe bakar. Anlatım çabaları ve programlı besteleri bakımından romantiklere yaklaşır. Operalar (*Faust, Jessonda* v.b.), oratoryolar, lied'ler, konçertolar, senfoniler (*İrdisches und Göttliches im Menschenleben* [İnsanın Dünyevî ve İlâhî Hayatı]) besteledi. Bir de keman metodu yazdı. (L)

SPOİLER [spoyler] i. («bozucu» anlamında ing. k.). Havc. Kaldırma kuvvetini azaltmak için, bir kanadın sırtına yerleştirilen flap. (Spoiler'ler, belli bir ölçüde kanatçıkların yerini alabilir.) [L]

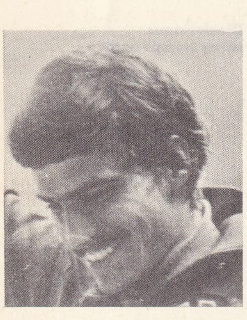

Mark SPİTZ

SPOKANE, A.B.D.'de (Washington) şehir, Columbia ırmağının sol kolu olan *Spokane ırmağı* kıyısında; 226 938 nüf. Irmaktaki barajlardan üretilen elektrik, sanayinin gelişmesine imkân vermiştir: bakır dökümhaneleri, alüminyum metalürjisi, uçak yapımı. (L)

SPOLETO, İtalya'da şehir, Umbria'da (Perugia ili), Apennin dağlarına bağlı bir tepede; 38 300 nüf. Romalılardan kalma yıkıntılar (surlar, bazilika, tiyatro, evler). XII. yy.dan kalma roman üslûbunda katedral (rönesans üslûbunda cümle kapısı); Filippo Lippi'nin freskleri. Ticaret merkezi.

● *Tarih*. Çok eski bir Umbria şehri olan Spoleto M.Ö. III. yy.da roma hâkimiyetini kabul etti ve önce bir roma kolonisi Annibal'e başarıyle direnmesinden sonra da municipium haline geldi. Lombardların istilâsı sırasında, yarı bağımsız bir Lombard dukalığının (Spoleto dukalığı) merkezi oldu (M. S. 570). Charlemagne lombard devletlerinin fethinden sonra bu dukalığı bir frank dukasına verdi (VIII. yy.); dukanın vârislerinden Spoleto'lu Guido IX. yy. sonunda imparator oldu. Bu devre (VII.-X. yy.) şehrin en parlak çağıdır. Spoleto dukalığı Charlemagne'ın Papalık devletine verdiği topraklar içindeydi; fakat, Papalık yetkisini ancak XIII. yy.da bir süre şehirde oturan papa Gregorius IX zamanında kabul ettirebildi (1231), o tarihten sonra güç bir dönem geçiren Spoleto, İmparatorluk devrinde Trasimeno idare bölgesinin merkezi (1809-1814), sonra da genç İtalya krallığına bağlandığı 1860'a kadar bir dinî elçilik merkezi oldu. (L)

SPOLİARİUM i. (lat. *spoliare*, soymak'-tan). Esk. Rom. Amfiteatrda, ölü gladyatörlerin elbiselerinin çıkarıldığı yer. (L)

SPON (Jacques Jacob), fransız arkeologu (Lyon 1647-Vevey 1685). Hekimdi. Lyon şehri yazıtlarını topladı, Roma'ya gitti (1674), sonra Yunan adalarını, Yunanistan'ı, Truva bölgesini, Frigya'yı, Trakya'yı, İstanbul'u, Anadolu'yu dolaştı. Venedik ve Graubünden üstünden, iki bin yazıtı, beş yüz elli elyazması ve altı yüzden fazla madalya ile Fransa'ya döndü. *Voyage en Grèce* (Yunanistan'a Yolculuk) adlı bir eser yazdı. Nantes fermanıyle (1685) sürgüne yollandığı sırada, *Miscellanea* adlı eserini bitirmek üzereydi. Başlıca eserleri: *Recherches des Antiquités et Curiosités de la Ville de Lyon* (Lyon Şehrinin Görülecek Yerleri ve Eski Eserler Üstüne Araştırmalar) [1673], *Relation de l'Etat Présent de la Ville d'Athènes, Ancienne Capitale de la Grèce* (Yunanistan'ın Eski Başkenti Atina Şehrinin Bugünkü Durumu) [1674], *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grece et du Levant* (İtalya, Dalmaçya, Yunanistan ve Doğu'ya Yolculuk) [1678]. (L)

SPONDE (Jean DE), fransız hümanisti ve şairi (Mauléon 1557-Bordeaux 1595). Bir protestan ailesinin çocuğuydu. Henri IV'e bağlandı, onunla birlikte Katolikliği kabul etti. La Rochelle'e tuğgeneral olarak gönderildi (1592). Eski dindaşlarının şiddetli saldırıları karşısında görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Son yılları oldukça yoksulluk içinde geçti. Homeros'un, Hesiodos'un eserlerini ve Aristoteles'in *Organon*'-unu yayımladı. Sonelerini küçük bir kitapta topladı. Şiirleri XVI. yy. sonu barok şiirinin değerli örnekleridir. Sponde, d'Aubigné ve du Bartas gibi doğrudan doğruya Pléiade'ın etkisinde kalmadı. Hümanist bir şairdi. İncil'deki sade üslûpla yazdı. Eserleri uzun zaman unutuldu. XX. yy.da ingiliz tenkitçisi Alan Boase, sonra da Thierry Maulnier ve Marcel Arland tarafından değerlendirildi. (L)

SPONDEİON i. (yun. k.).Eski Yunanistan'-da şarap saçma törenlerinde kullanılan kap. || Bu törenler sırasında çalınan ağır bir flüt havası. (L)

SPONDEİOS i. (yun. *sponde*, tanrılar şerefine yere şarap dökme'den [çünkü yere şarap dökme törenine eşlik eden ilâhilerde bu vezin kullanılırdı]). Esk. Vezin. İki uzu heceden meydana gelen ayak.

— ANSİKL. *Spondeios*, yunan ve latin vezninde, ağır ritminden ötürü özellikle yavaşlığı, yüceliği, üzüntüyü, güçlüğü belirtmek için sık sık kullanıldı. (L)

SPONDİAS i. Bileşik tüysü yapraklı, beyaz veya kırmızımsı erdişi çiçekli ağaç; Tropikal bölgelerde yetişen on kadar türü bulunmaktadır. (*Sakızağacıgillerden.*)

— ANSİKL. *Spondias dulces*'in (*S. Cytherea*) anayurdu Tahiti'dir. Tropikal bölgelerde yaygın bir ağaçtır; elmaya benzeyen çok makbul bir meyvesi vardır; bundan mükemmel bir reçel ve mayalı bir içki yapılır. *S. purpurea* (*S. mombin*), ana yurdu tropikal Amerika olan küçük bir meyve ağacıdır. Meyvesi çok yenir ve Antiller'de «ispanya eriği», «kırmızı erik», «kırmızı mombin» adıyle bilinir. *S. lutea* (sarı mombin), *mangifera, laosensis* ve *tuberosa*'-nın da meyveleri yenir. (L)

SPONDİLARTRİT i. (fr. *spondylarthrite*). Patol. Omurgada romatizmadan ileri gelen iltihaplanma. (Bk. ROMATİZMA.) || *Ankilozlu spondilartrit*. Bk. *Rizomelik* SPONDİLOZ. (L)

SPONDİL(O)—, yun. *spondylos*, omur'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

SPONDİLOLİSTEZİS i. (fr. *spondylolisthésis*). Patol. Omurganın bir parçasının alttaki kısım üzerinde kayması; özellikle ayakta dururken ağrı yapar.

— ANSİKL. *Spondilolistezis*, omurga arka kemerlerinin destek sistemindeki bir yetersizliğe bağlıdır. Bir kırıktan veya bağların kemere yapıştığı kısmın iyi gelişmemiş olmasından (gençlerde) veya eklem çıkıntıları arasındaki aşınma ve boşluklardan (ihtiyarlarda) ileri gelir. Birinci halde çoğu zaman balinalı bir korse yeterlidir; ikinci halde ise düzelticisi cerrahîye ihtiyaç vardır. (L)

SPONDİLOZ i. (fr. *spondylose*). Patol. Romatizma tabiatında omurga hastalığı. || *Rizomelik spondiloz*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Rizomelik spondiloz* veya *ankilozlu spondilartrit* Pierre Marie tarafından tanımlanan iltihaplı bir romatizma hastalığıdır. Sebep olarak çeşitli etkenleri vardır, evrimi uzundur, az veya çok bir sekel bırakarak iyileşebilir. Özellikle erkekte ve genç erişkinde görülür. Genellikle bel ağrıları ve hareket zorluklarıyle başlar, sedimantasyon hızı artar; röntgende erken teşhis edilebilen kuyruksokumu-kalça kemiği eklem bozukluklarına sebep olur. Omurlar, bağların kireçlenmesinden ötürü aşağıdan yukarıya doğru birbirine kaynamağa başlar (sindesmofitler, röntgende bambu görünümü). Kaburga hareketleri azalır. Omurga öne doğru bükülmeğe başlar. Omurga dışı eklemler de hastalanabilir; özellikle kalça eklemi (ağır), bazen omuz eklemleri tutulur. Seyrek olarak müzmin evrimli poliartritte olduğu gibi uç eklemleri de hastalığa yakalanır. Bu iki hastalığın birbirine çok benzeyen yönleri vardır. (L)

SPONDOPHOROS i. (yun. *sponde*, mütareke veya barış antlaşması ve *phoros*, taşıyan'dan). Esk. yun. Büyük bir tapınağa (Eleusis, Olympia) bağlı olan ve bayramları, büyük oyunları ve kutsal mütarekeyi haber veren münadi. || Barış tekliflerini getiren münadi. (L)

SPONDYLOMORUM i. Kamçılı birhücreli hayvan; sönobyumu, her biri dört kamçı taşıyan, armut veya yumurta biçiminde sekiz ilâ on altı hücreden oluşur. (Küçük *spondylomoridae* familyasının örnek tipi.) [L]

SPONDYLUS i. Tarakgillerden iki çenetli yumuşakça. (Hayvanın bisüsü yoktur, biraz kısa bir ayağı vardır; kavkısı düzensiz değirmi, oldukça yassıdır; üzerinde dikenler ve yaprağımsı lamlar bulunur; rengi parlak ve göz alıcıdır. Sağ çenetiyle bir yere tutunarak yaşar; sıcak denizlerde bulunur; İkinci zamandan itibaren fosiline rastlanır.

— Böcekbil. *Spondylus buprestoides*, mat siyah renkli bir böcektir; nispeten uzun bacaklı olan kurtçuğu kuru ve çürümekte olan odunlarda düzensiz delikler açar. (Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

SPONGİA i. Zool. Tuvalet süngerinin ilmî adı. (EUSPONGİA da denir.) [L]

SPONGİN i. Zool. Bazı sünger tellerini meydana getiren ipeğe benzer madde. (Keratine yakın bir skleroproteindir.) [L]

SPONGİOPLAZMA i. (yun. *spongos*, sünger ve *plasma*'dan). Denizkestanesi yumurtasının sitoplazmasını meydana getiren telcik ağı.

— ANSİKL. Telcikler, kromidi denilen, ribonükleik asitçe zengin tanecik dizilerinden oluşur.Bunlar kromidiler arası tellerle birbirine bağlanır. Telcikler muhtemelen protit molekülleri zincirlerinden ibaret demetlerdir; aralarında yağ molekülleri bulunur. Telciklerin arasında, içinde mitokondriler, vitellüs tanecikleri, yağ damlacıkları bulu-

Foto. Alinari (*LAROUSSE*)

nan daha akışkan bir faz yer alır. (L)

SPONGOSPORA i. Archimycetes grubundan mantar. (*Spongospora subterranea*, patateste tozlu çürük hastalığı yapar.) [L]

SPONSİO i. (lat. k.). Rom. huk. Başlangıçta dinî nitelik taşıdığı sanılan sözle taahhüt şekli. (Bu, *stipulatio*'nun ilkel şekliydi. Nişanlılıkta [lat. *sponsalia*] bu taahhüt şeklinin izlerine rastlanır.) [L]

SPONTİNİ (Gaspare), italyan bestecisi (Maiolati, Ancona 1774-ay.y. 1851). 1793'te Napoli'de Turchini konservatuvarında N. Sala ve G. Tritto'dan ders gördü, az sonra oradan ayrıldı ve yazdığı «fars»ları Roma, Napoli, Floransa, Venedik, Palermo'da başarıyle temsil ettirdi. 1803'ten sonra Paris'e yerleşti, opera-buffaları ile *Milton* adlı opera seria'sını oynattı; bu arada, Gluck'un ve romantik bestecilerin müziğini öğrenmeğe çalıştı. İmparatoriçe Joséphine'in desteğiyle 1807'de İmparatorluk Müzik akademisinde *La Vestale* (Vesta Rahibesi) operasını temsil ettirdi; kendisine büyük bir ün kazandıran bu operayı *Ferdinand Cortez* (1809) izledi. Spontini, bu iki eserini sağlam bir yapı anlayışıyle, havalar, recitativolar kullanarak, zengin bir orkestralamaya uyarlayarak işledi. 1810-1812 Arasında Paris'te Opéra-Italien'i yönetti, Céleste Erard ile evlendi. Louis XVIII. tarafından tekrar Opera-İtalien'in başına getirildi ve Sarayın besteciliğine getirildi. *Pelage ou la Roi de la Paix* (Pelagius veya Barış Kralı), *Les Dieux Rivaux* (Rakip Tanrılar) operalarını, A. Salieri'nin *Danaie*'si için «Baccanale»yi bu sırada besteledi. *Olympie* adlı operasının başarısızlığa uğraması üzerine Paris'ten ayrıldı, Berlin'e gitti, Friedrich-Wilhelm III'ün sarayına besteci ve müzik genel yönetmeni oldu. *Olympia* operasını başarıyle temsil ettirdi. Sonra *Lalla Rookh* (1822) [sonradan *Nuramhal oder des Rosenfest von Kaschmir* (Nuramhal veya Keşmir'de Gül Şenliği) adını aldı], *Alcidor* (1825) ve *Agnes von Hohenstaufen* (1829) adlı operaları besteledi. Milliyetçi Prusyalılarla çatıştı ve görevini bıraktı. *Don Giovanni*'nin temsilinden (1841) sonra da tiyatrodan ayrıldı, Paris'e yerleşti. Hayatının son günlerini doğduğu Maiolati şehrinde tamamladı. 1839'da, İtalya'da, din'î müziğin yenilenmesini papa ve krallara kabul ettirmek için açılan kampanyayı destekledi. (L)

SPOR i. (ing. *sport*). Ferdî veya kolektif oyunlar şeklinde yapılan, genellikle yarışmaya yol açan, bazı kesin kurallara göre uygulanan ve anî bir yarar beklenmeyen beden hareketlerinin tümü. || *Atletik sporlar*, atletizm, jimnastik, halter. || *Atlı sporlar*, at yarışları, jumping (engel atlama). || *Deniz sporları*, kürek, kano, yüzme, sutopu, yelken v.b. || *Dövüş sporları*, boks, catch, cudo, eskrim, güreş. || *Kış sporları*, bobsleigh, curling, buz hokeyi, patinaj (sürat veya artistik), kayak (alp veya sürat kayağı, kuzey veya atlama ve mukavemet kayağı). || *Mekanik sporlar*, otomobil, uçak, motosiklet, deniz motoru. || *Takım sporları*, beyzbol, basketbol, çim hokeyi, futbol, hentbol, kriket, rugbi, voleybol.

— ANSİKL. *Spor*, güç, hız, dayanıklılık, suples, refleks canlılığı, gevşeme gibi fizik ve istem, cesaret, fedakârlık, sebat, dürüstlük gibi manevî nitelikler kazandırarak kafa ve bedeni geliştirir.

Spor yapan bir kimse anî bir yarar beklemez. Sporu kafasını dinlendirmek, bedenini rahatlatmak, kendine ve bir rakibe karşı mücadelenin heyecanını, dürüst bir mücadelede zafer kazanmak veya bütün gücünü ortaya koymak zevkini duymak için yapar. Yarışma şeklinde düzenlenen sporun (şampiyona) yoğun bir özelliği vardır; bazen devamlı ve şiddetli güç harcanmasını gerektirir. Bu seviyede, antreman adı verilen özel, sebatlı ve titiz bir hazırlık gerektirir. «Yarışma sporu» zamanlarının çoğunu bu hazırlığa ayıran ve spor yaparak maddî çıkarlar veya düzenli gelirler sağlayan sporcu sınıfının (profesyonel sporcular) ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Profesyonel sporcuları, spor yapmaktan, hiç bir para beklemeyen amatör sporculardan ayırmak gerekir. Amatör sporda çoğu profesyonel sporun yoğunluğuna erişen yarışmalar yapılır; ama bu yarışmalar ilke olarak daha az vakit alacak şekilde düzenlenir. Millî ve milletlerarası spor talimatnamelerinde amatör ve profesyonel spor faaliyetleri birbirinden ayrılmıştır.

İster tek kişi tarafından, ister takım halinde yapılsın, sporun genellikle kesin, ölçülebilir, tayin edilebilir bir hedefi vardır. Rakipten fazla sayı yapmak (rugbi, futbol, basketbol, voleybol, hentbol, sutopu, pelota, tenis, hokey), belirli bir uzaklığı başka bir yarışmacıdan önce aşmak (bazı atletizm dalları, kürek, yüzme, bisiklet, kayak, mekanik sporlar), tabiî güçlükleri yenme (dağcılık, kano), bir rakibi bazı kurallara uyarak yenme (güreş, boks, eskrim, catch) v.b. kesin bir hedefe ulaşmak gereklidir. Bununla beraber bazı beden faaliyetleri, hedefleri farklı olduğu halde spor alanına alınmıştır: kule veya tramplen atlama, artistik patinaj, artistik jimnastik (bu dallarda sporcu her şeyden önce hareketin mükemmeliğiyle estetik bir etki yaratmayı hedef alır).

Tarih

Eskiçağda Yunanlılar gymnasiumlarda, palaistralarda (spor alanı) ve statlarda yumruk dövüşü (pugilatus), güreş, pankreas, yürüme, disk ve cirit atma müsabakaları yapıyor, çeşitli sitelerin temsilcileri düzenlenen oyunlarda karşılaşıyorlardı. Bu oyunların başlıcaları dört yılda bir Olympia'da yapılan oyunlardı. Şampiyon olup taç giyen atletler vatanlarında kahraman gibi karşılanıyor, şairler başarılarını anlatan şiirler yazıyor, heykeltıraşlar heykellerini yapıyordu.

Romalıların spor anlayışı Yunanlılarınkinden farklıydı. Yunan atletizm oyunlarını Roma'ya sokma denemesi uygulamada başarısızlıkla sonuçlandı. Yunan spor yarışmaları ancak taşra şehirlerinde tutuldu. Roma vatandaşları yunan atletlerinin çıplaklığını ahlâka aykırı saydılar; yunan egzersizlerini askerî eğitim için gereksiz, oyunları ise amfiteatrlardaki oyunlara oranla yavan sayıyorlardı. Gerçi Roma'da jimnastik ihmal edilmedi; palaistralarda ve hamamların ek binalarında yapılıyordu. Ama kalabalık önünde yapılan sporlarda Romalılar vahşî ve sert dalları tercih ediyorlardı: zırhlı eldivenle yumruk dövüşü, pankreas. Bunun sebebi bir anlayış farklılığıydı. Roma'da profesyonel olan ve genellikle aşağı bir sosyal tabakadan gelen sporcu artık şehri temsil edemiyordu. Roma'da spor denince akla gelen şey circus ve amfiteatr oyunlarıdır.

XIX. yy.da sporda büyük bir yenilenme oldu. Bu yenilenmenin yaratıcısı dört kişidir: «gymnasion'un piri» lakabı takılan ve Napolyon işgaline karşı yurtsever bir amaçla jimnastik çalışmaları düzenleyen alman yazarı F. L. Jahn; isveç jimnastiğinin yaratıcısı olan isveçli şair P. H. Ling; Rugby kolejinin müdürlüğünü yaparken öğretime kesin reformlar getiren ingiliz tarihçisi ve ilâhiyatçısı T. Arnold; Fransa'da meslekten bir asker olan ve Grenelle parkında «Gymnase Normal» adlı bir jimnastikhane açan ispanyol F. Amoros.

İngiltere'de T. Arnold'un reformlarının yol açtığı hareket, sporun gelişmesini büyük ölçüde etkiledi. Ruby kolejinin (rugby adlı spor dalı bu okulda ortaya çıktı) «headmaster»liğini yaptığı 1827-1842 yılları arasında Arnold, okul gençliğinin örf ve âdetlerinde reform yapmağa uğraştı. Öğrencileri, sorumluluk anlayışlarını ve teşebbüs kabiliyetlerini geliştirmek için kesin kuralları olan oyunlar (eski öğrenciler tarafından düzenleniyordu) uygulamağa teşvik etti. Öğretmenleri öğrencilerin yaptığı beden çalışmalarını yakından izlemek ve dürüst davranmalarına dikkat etmekle görevlendirdi. İngilizlerin «fair play» dedikleri spor anlayışı bu şekilde meydana geldi. Thomas Arnold'un başlattığı spor hareketi büyük kolejlerde, üniversitelerde, bütün ingiliz halkı arasında yayıldı ve spor İngiltere'de öğretimin temellerinden biri haline geldi. Sonra üniversiteler aracılığıyle bütün anglosakson ülkelerinde (A.B.D. dahil) yayıldı.

Toplumda spor. Spor, öğretimde sadece fizikî niteliklerin gelişmesi için tabiî beden faaliyeti ihtiyacına ayrılmış bir bölüm değildir; aynı zamanda insanın kendine saygısını, sağlık kuralları bilgisini geliştirir. Hareket, çaba harcama zevkini yaşatır, uyuşukluklа ve kötü sonuçlarıyle mücadele eder. Kesinlik ve araçları hedefe uydurma anlayışı kazandırır, eylemde özgeciliği yaratır. Yoğun ve sabırlı bir şekilde uygulanması, enerji, istem, dayanıklılık, cesaret, kendine hâkimiyet ve acıdan korkmamayı geliştirir.

Sporun toplumsal değeri. Spor, XX. yy.ın ilk yarısında geniş halk kütlelerinde yayılarak alkolizm ve verem gibi toplumsal âfetlerle mücadeleye katkıda bulundu. Spor aynı derneklerde, aynı stadlarda, aynı jimnastikhanelerde ve ortak çabalarda, meslek, yaşayış, din ve inanç bakımından çok farklı kimseleri biraraya getirir. Yalnız aynı ülkenin gençleri için değil, çeşitli milletlerden sporcular için de birbirini tanıma ve değerlendirme aracıdır. Çünkü P.de Coubertin'in olimpiyat oyunlarını yeniden canlandırmasından (1896) beri, milletlerarası spor karşılaşmaları çoğalmıştı. Bütün ülkelerin insanları ortak kurallar uygulamak, statta tek bir disipline uymak için anlaşmışlar, karşılıklı teknik ve stillerini incelemişler ve en iyilerini benimsemişlerdir. Aynı çaba harcama kültüne bağlı insanları biraraya getiren spor, temel bir anlaşma aracı olarak kalacaktır.

Sporun tehlikeleri. Yarışma sporları büyük bir çaba, yoğun antremanlar ise mükemmel bir sağlık gerektirir. Bu yüzden her sporcu dönem dönem sağlık muayenesinden geçmek zorundadır. Çünkü antremanlar veya yarışmalar sonunda nefes ve kalp ritmi, karaciğer, böbrek ve deri bozuklukları ortaya çıkabilir. İyi antreman yapan, sıkı sağlık muayenelerinden geçen sporcular bile ciddî kazalara uğrayabilir. Ayrıca aşırı spor yapmak ciddî sonuçlar ortaya çıkarabilecek beden sürmenajlarına yol açabilir.

Öte yandan sporun manevî nitelik kazandırma hedefine de derneklerin ve spor takımlarının eğitici değerine göre çok farklı şekillerde ulaşılır. Yarışmalarda kazanmağa aşırı önem vermek, her ne pahasına olursa olsun (hattâ dürüst olmayan hareketlere ve sertliğe başvurarak) kazanma hırsını uyandırabilir. Büyük seyirci çeken sporlarda yarışmacı «tribün oyunculuğu»na başvurabilir.

Spor kuruluşları

Milletlerarası teşkilât. Birkaç istisna dışında her spor dalı için Milletlerarası federasyon veya İnternational Board adı verilen dünya çapında bir teşkilât vardır.

● *Türklerde.* Eski türk boylarında sporun ilkel türlerinin başlangıcı genellikle totem kültüne bağlı olarak dinî-geleneksel biçimde olmak üzere M.Ö. V. binyıllarda başlar. Bu ve daha sonraki devirlere ait araştırmalarda yaygın spor türlerinin başlıcalarının şunlar olduğu görülür: binicilik, okçuluk, avcılık, kılıç oyunları, ağırlık kaldırma, ağırlık atma, yaya koşuları, güreş. Yaya koşuları arasında bilinenlerin en eskilerinden ikisi Kırgızların çocukların doğumunda düzenledikleri kadın ve kızların da katıldığı 265 m'lik ve Tunguzların düğünlerde yaptıkları 1,7 km'lik yarışlarla, Kolçakların halk bayramlarında ilgi toplayan koşulardır. Avcılık ve göçebelik devirlerinde özellikle atlı sporların geliştiği ve çeşitlendiği görülür. Türklerin daha sonra Orta Asya'dan Ön Asya'ya getirerek yaydıkları ve bazıları bugünkü hokeyin kökü niteliğinde görünen atlı sporlar arasında, vesileleri itibarıyle küçük farklarla birbirinden ayrılan gökbörü, kızbörü, beyge, çöğen adı verilen Anadolu'nun çeşitli yerlerinde hâlâ devam etmektedir.

Osmanlılar devrinde bu sporların hemen hepsi geliştirilerek muhafaza edildi. İstanbul'da Atmeydanı, Okmeydanı, Okçular tekkesi, Pehlivanlar tekkesi v.b. semtlerin mevcudiyeti Orta Asya'dan getirilen spor geleneklerine bu dönemde daha da müesseseleştiğini gösterir. Bu devirde yeniçerilerin eğitiminde ve Enderun mekteplerinde idmana yer verilmekteydi. Güreş, çoğu zaman padişahların yakından ilgilendikleri ve fiilen yaptıkları sporlardan biri olmuştur.

Sporun Osmanlılarda genç nesiller için eği-

cirit oyunu

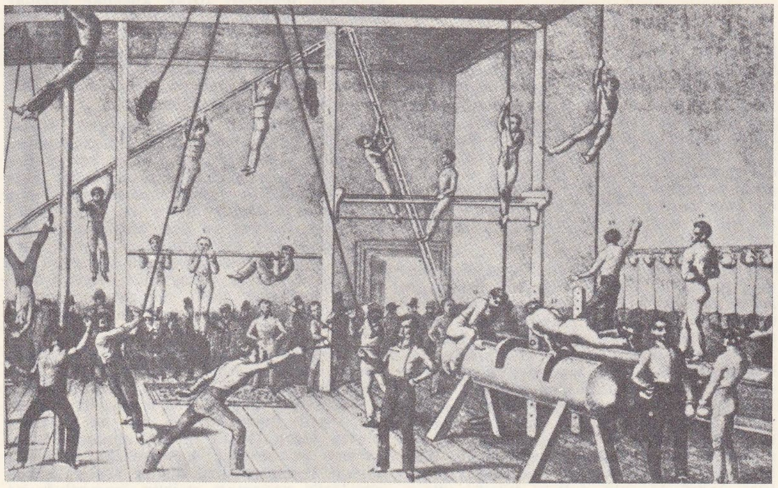

1860'ta Philadelphia'da bir jimnastik salonunu canlandıran taş baskısı resim

tim konusu oluşu 1839'dan sonra Galatasaray lisesinde beden eğitimi derslerinde yer verilmesi ile başladı; fransız hoca J. Amaros zorlayıcı jimnastik sistemini burada uyguladı. Bu teşebbüs gençler arasında amatör sporculuğun gelişmesine yardımcı oldu ve 1889'da İstanbul'da ilk futbol takımı kuruldu. Siyasî sebepler bu alandaki çalışmaları verimsiz bıraktı, fakat amatör kadroların çoğalışı profesyonelliği kaçınılmaz hale getirdiği için ilk futbol takımı İstanbul'da Fuat Hüsnü (Kayacan) tarafından Kadıköy'de kuruldu (1899) ve maç yaptı. Bunu ilk futbol kulübünün gene İstanbul'da Kadıköy Futbol kulübü adıyle Mr. James Lafontaine ve Mr. Horace Armitage tarafından kuruluşu (1902) takip etti. 1905'te Galatasaray, 1907'de de Fenerbahçe kulüplerinin kuruluşu gelişmeyi hızlandırdı. İsveç'te eğitim gören Selim Sırrı Tarcan'ın Türkiye'ye âletli jimnastiği getirmesi (1911) beden eğitiminden amatör ve profesyonel sporculuğa geçişe öncülük ettiği gibi spor çeşitlerinin zenginleşmesine de yardımcı oldu. Bunun sonucu olarak 1579'dan beri mevcut olan kürek yarışları, 1900'de İzmir'de başlatılan at yarışları, 1903'te Yıldız sarayında yapılmış olan eskrim maçları, 1910'dan beri amatörce yürütülen boks, tenis, yüzme çalışmaları profesyonel anlamda müesseseleşmeğe başladı. Değişik spor dallarında kulüplerin kuruluşu hızlandı: yelken (1912), atıcılık (1913), kayak (1915), voleybol (1919), basketbol (1920), atletizm (1922). Bu arada Cumhuriyet döneminin başından itibaren askerî liselerde ve Harp okulunda cudo dersleri verilmekteydi. İlk futbol millî takımı bu tarihlerde kuruldu ve bu takım ilk maçını 23 ekim 1923'te Romanya Millî takımı ile yaparak 2-2'lik bir sonuç aldı.

XX. yy. başlarında hareketlenen amatör ve profesyonel sporculuk Brinci Dünya savaşı ve İstiklâl savaşı sebebiyle uzunca bir durgunluk dönemi geçirdikten sonra, Cumhuriyet devrinde yeni bir hız kazanınca çoğalan kulüplerin federasyonlar halinde birleştirilmesi amacıyle, 1923'te Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakı, daha sonra Türk Spor kurumu kuruldu. Bu derneklere özel kanunla devlet yardımı sağlandı ve bunların milletlerarası benzer kuruluşlarla irtibatı teşvik edildi. Beden eğitimi derslerinde de her kademedeki okulların programında yer verildi. 1938'de çıkarılan 3570 Sayılı kanunla Beden Terbiyesi Genel müdürlüğü kuruldu ve gençliğin okullarda ve okul dışında gerek beden eğitimi, gerek amatör ve profesyonel spor çalışmalarını düzenleme, gerekli tesisleri kurmak görevi bu teşkilâta verildi. Teşkilât 1942'de Millî Eğitim bakanlığı bünyesine dahil edildi. Daha etkili bir düzenleme sağlayabilmek amacıyle 1969'da Gençlik ve Spor bakanlığı kuruldu, Beden Terbiyesi Genel müdürlüğü bu bakanlığın birimlerinden biri haline getirildi.

Spor yayınları. 1911'de yayımlanan ***Futbol*** adlı aylık dergi bu konuda ilk yayımdır. Yarısı Türkçe, yarısı Fransızca yayımlanan bu derginin genellikle bütün yazılarını Türkiye'nin ilk spor yazarlarından biri olan Burhan Felek yazmıştı. 7-8 Sayı yayımlanan bu derginin kapanmasından sonra 1912'de Selim Sırrı Bey (Tarcan) tarafından ***Terbiye ve Oyun*** adlı bir spor dergisi yayımlanmağa başlandı. Bu dergi de 10 sayı çıktıktan sonra kapandı, 1922'den itibaren tekrar kısa bir süre yayımlandı. 1913'te Lemi Bey ***İdman*** adlı dergiyi bir yıl kadar çıkardı. 1919'da Çelebizade Said Tevfik Bey (Said Çelebi) tarafından yayımlanmağa başlanan ***Spor Âlemi***, ilk modern spor dergisidir. Bu dergi 1929'a kadar yayıma devam etti. 1923'te Yusuf Ziya Bey (Öniş) ve Tahir Yahya Bey (Kevkep) tarafından ***Türkiye İdman*** adlı bir dergi yayıma başladı ve 1925'te kapandı. 1926'da Suat Hayri Bey (Ürgüplü) tarafından ***Şa Şa Şa*** adlı bir spor dergisi yayımlandı. Aynı yıl Refik Osman Bey (Top) tarafından ***Gol*** dergisi yayımlanmağa başlandı. Aralıklarla çıkarılan bu dergi 1940 yılına kadar geldi. 1929'da Talât Mithat Bey (Hemşeri), tarafından ***Türk Spor*** yayımlandı. 1932'de Yusuf Ziya Öniş, Sadun Galip Savcı, Tahir Kevkep ve Ulvi Yenal tarafından ***Olimpiyat*** dergisi çıkarıldı. 1934'te ***Türk Spor*** ile ***Olimpiyat*** dergileri birleşerek ***Top*** adını aldı ve bu dergi 1937'ye kadar yayın hayatına devam etti. 1937'de Talât Mithat Hemşeri ***Kırmızı Beyaz***'ı çıkarmağa başladı. 1939'da Osman Münir Kutnak ile Nejat İren, ***Stad***'ı, Abdullah Ziya Kozanoğlu ***Beşiktaş***'ı ve Con Kemal (Onan) ***Sarı-Lacivert***'i yayımladı. 1942'de Hüsnü Yılmaz ***Şut***'u çıkarmağa başladı. 1945'te Muvaffak Menemencioğlu gazete büyüklüğündeki ilk spor dergisi olan ***Spor***'u yayımladı. 1946'da Abdullah Ziya Kozanoğlu ***Futbol***'u, Sedat Taylan ile Füruzan Tekil ***Fener***'i çıkardı. Muslih Peykoğlu ***Galatasaray***'ı çıkardı. Bu arada İbrahim Horoz ile Sulhi Garan tarafından ***Türk Spor*** yayımlanmağa başlandı. 1948'de Cihat Arman, ***Özfenerbahçe***'yi çıkardı. Türkiye'nin ilk günlük spor gazetesi, Habib Edip Törehan'ın çıkardığı ***Türkiye Spor***'dur (1953). Sonra Osman Kermen ile Dilaver Uzgören tarafından ***Spor*** adlı günlük bir gazete

Fransa bisiklet turu (1903)

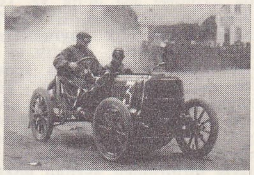

otomobil yarışı (1906)

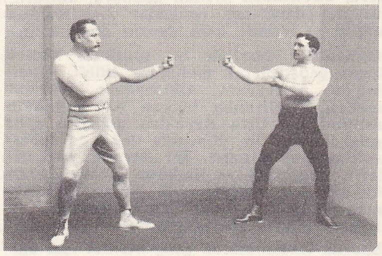

fransız boksu (1910)

bir XVIII.yy. tenis öğretmeni

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Encyclopedia Americana ; LAROUSSE

(uzun saplı raketlerle oynanan top oyunu) bir kızılderili maçı

yayımlandı. 1954'te Türkiye'nin ilk spor ajansı olan *Spor Haberleri ajansı* Nuri Bosut, Cem Atabeyoğlu ve Atıf Sakar tarafından kuruldu ve iki yıla yakın bir süre faaliyet gösterdi.

— Ask. *Spor yapma,* ordularda temel özelliği olan yarışmanın beden gelişmesini artırması bakımından desteklenir. Bu işle uğraşan Ordu Spor servisi, spor yapma ile, spor federasyonlarıyle bağlantı kurma ile, millî ve milletlerarası askerî spor yarışmaları düzenlemekle ilgili bütün işleri üstüne almıştır. Milletlerarası askerî spor yarışmaları Milletlerarası Askerî Spor konseyi tarafından düzenlenir; teşkilât 1950'den beri her yıl bir milletlerarası askerî pentatlon yarışması yaptırmaktadır.

◆ Sıf. Pratik, rahat: *Spor ayakkabı. Spor elbise.* || *Spor otomobil.* Bk. OTOMOBİL. (→Bibliyo.) [LM]

SPOR i. (yun. *spora,* tohum'dan fr. *spore*). Bot. Bitkiler âleminde görülen ve genellikle haploit hücreler halinde çok küçük bir dihaspordan ibaret çoğalma organı. (Bk. ANSIKL.) || *Spor kanalı,* her gregarina kistinde meydana gelen ve sporların dışarı çıkmasına yarayan borucuk. || *Spor kesesi,* damarlı çiçeksiz bitkilerde, suyosunlarında ve mantarlarda sporları taşıyan küçük kese. (Bk. ANSIKL.) || *Spor keseciği,* bazı mukozalarda büyük spor kesesinden ayrı olarak bulunan küçük spor kesesi. || *Yalancı spor,* bazı mantarların (mukorlar) miselyum ipliklerinde oluşan ve spor ödevi gören, bir veya birçok çekirdekli sitoplazma parçası.

— ANSIKL. Bot. *Spor* bir çeşit eşeysiz üreme aracıdır; çoğu zaman küçük bir hücre halindedir. Canlı, bir uyuşukluk içinde bulunduğu için, yok edici etkenlere karşı kuvvetli bir direnç gösterebilir (bakteri sporları). Bir spor ana bitkiden ayrıldıktan sonra kendi kendine yer değiştirebilir veya dış etkenlerle sürüklenerek yer değiştirir. Her spor elverişli ortamda yeni bir bitki meydana getirir ve bu bitki, kendisinin geldiği ana bitkiye her zaman benzer. Bir bitki genellikle pek çok sayıda spor meydana getirir.

Hiç bir şey sporların şekli ve fonksiyonu kadar çeşitli değildir. Spor yüzücü ve kamçılı (*zoosporlar*) veya düpedüz hareketsiz olabilir; yahut atkuyruğunda olduğu gibi higroskopik zembereklerle hareket eder. Elverişsiz tabiat şartlarında soyun korunmasını, kışı geçirmesini sağlar; asalak sporlularda olduğu gibi bir konaktan ötekine geçme (buğday pası) veya basit bir şekilde çoğalma imkânı verir. Bazen doğrudan doğruya ana bitkide, bazen «önçim» veya «sporlu bitki» denen farklı görünüşte bir organizma üzerinde oluşur. Bazı bitkilerde bütün sporlar birbirine benzer, bu gibi bitkilere eşsporlu bitkiler denir; bazı bitkiler ise «heterosporlu»dur (msl. *selaginella*); bunlarda dişi sporlar büyük (makrospor), erkek sporlarsa küçüktür (*mikrospor*). Çiçekli bitkilerde sadece çiçektozu denen mikrosporlar bulunur. Diploit bir ana hücre meyoz bölünme yoluyle dört haploid hücreye ayrılırsa bunlara *tetraspor* (dörtlü spor) denir (mantarlardaki *bazidyosporlar, askosporlar,* damarlı çiçeksiz bitkilerin sporları). Bir tetraspordan doğrudan doğruya ergin bir bitki olmaz; bunlardan önce bir gametlibitki meydana gelir, bundan hasıl olan gametler döllenir; fakat bazı kırmızı suyosunlarında gametlibitki görünüşünde, yani aldatıcı olarak spor veren sporlubitkiye benzer.

Bütün bu çeşitliliklerine rağmen sporların ortak bir özelliği vardır: sporlular grubundan olan birhücreliler dışında hiç bir hayvan spor meydana getirmez ve füküsler takımından esmer suyosunları dışında bütün bitkiler daima spor meydana getirir. (Bk. DÖLLENME, GAMET, YUMURTA, ÖNÇİM v.b.)

— Bakteriyol. Ortam şartları, normal yaşamağa elverişli olmadığı zaman, meselâ kuraklık halinde bazı bakteriler spor meydana getirme yeteneğine sahiptir. Demekki spor, bakterinin dayanıklı bir şekilde ve ortam elverişli hale geldiğinde ilk durumuna dönecektir. Tetanos basili ve havasız yaşar bakterilerin pek çoğu spor yapma yeteneğine sahiptir.

— Spor kesesi genellikle küre biçimindedir; bunun içindeki protoplazma, birçok küçük yuvarlak parçacığa ayrılır, bunların her birine *spor* denir. Çoğu zaman bir spor kesesinde sayılamıyacak kadar çok spor bulunabilir. Asklımantarların askları da birer spor kesesidir, ama bunlardaki spor sayısı sınırlıdır, meselâ çoğu zaman sekiz tanedir. Myxomycetes grubundan mantarlarda spor kesesi plazmodezma'nın değişikliğe uğramasından oluşur ve içeride bir ince sapçığın ucunda bulunur, bu sapçık da bir ortadireğe bağlıdır. Eğreltilerin spor keseleri yaprakların alt yüzünde, soruslar halindedir ve her sorus bir indüzü ile kaplıdır. Sorusların içindeki spor keseleri birer saplı topuz halindedir; topuzun şişkin kısmında sporlar bulunur; spor kesesinin çeperleri bir sıra hücre tabakasından meydana gelir; bazı hücreler spor kesesinin çevresinde hemen hemen tam bir halka halinde yer alır; bunlar U şeklinde eşitsiz kalınlaşmıştır, dış tarafı ince olduğundan kuruyunca zayıflayıp çatlar ve sporlar saçılır. (L)

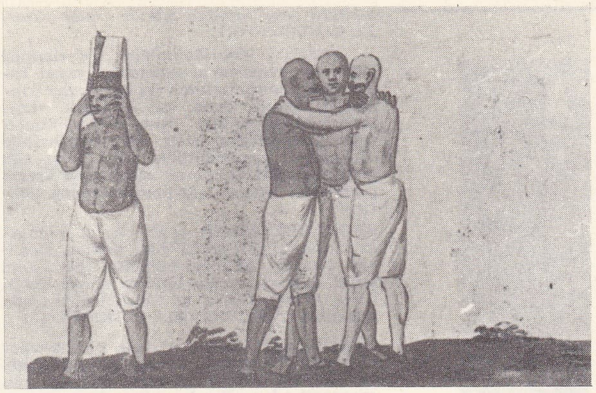

spor
XVI. yy.da yeniçeri güreşçiler (M. And arşivi)

SPORADES adaları, Ege denizinde yunan takımadaları, Yunanistan ve Anadolu kıyıları boyunca serpiştirilmiş iki ada topluluğundan meydana gelir: *Kuzey Sporades,* Eğriboz açıklarında ve Tesalya kıyıları açıklarında (Skyros, Skopelos, Skiathos); *Güney Sporades* veya *Onikiada* türk kıyıları açıklarında uzanır. (L)

SPORADOSİDER i. (fr. *sporadosidère*). Miner. Demir taneleri kapsayan taşsı göktaşı. (L)

SPORADOSİDERİT i. (fr. *(sporadosidérite)*. Miner. İçinde bol miktarda silikat bulunan göktaşı. (Nikelli madenî demir, bir katkı maddesi rolü oynar ve aralıklı taneler halinde dağınık olarak bulunur.) [L]

SPORCU i. ve sıf. (*spor*'dan *spor-cu*). Spor yapan, sporla uğraşan kimse. (M)

SPOREL (Hasan Kâmil), **Dalgakıran,** türk futbolcusu (İstanbul 1894-ay.y. 1968). Galatasaray lisesinde okurken futbola başladı. Fenerbahçe'nin ilk takımlarında oynadı. 1923'te Türk Millî Futbol takımında solbek ve takım kaptanı olarak yer aldı. Öğrenim için gittiği Amerika'da da futbola devam etti. Türkiye'ye dönünce futbolu bıraktı (1925). Fenerbahçe kulübünün yönetim kurullarında görev aldı, kulüp başkanlığı yaptı. — ZEKİ RIZA, türk futbolcusu (İstanbul 1898-ay.y. 1970), öncekinin kardeşi. Futbola 11 yaşındayken Kadıköy'ün Kuşdili çayırında başladı; öğrenim gördüğü Bursa Askerî lisesinde devam etti. 1913'te Fenerbahçe kulübüne girdi. 1914'te birinci takım kadrosuna yükseldi. Türk Millî takımının ilk karşılaşması olan Türkiye-Romanya maçında santrfor olarak oynadı (1923) ve millî takımın ilk gollerini attı. Millî takımda 16 defa yer aldı. Futbolu bıraktıktan sonra uzun yıllar Fenerbahçe kulübü yönetim kurullarında görev aldı. (M)

SPORİDİ i. Bazı mantarlarda, özellikle pasmantarları takımından bazı mantarlarda kış sporunun (telötospor) çimlenmesi sonucunda oluşan kısa telin üzerinde meydana gelen az sayıdaki spora verilen ad. (L)

SPORKESESİ bls. i. Bot. Çiçeksiz bitkilerde içinde sporlar bulunan küçük kese. (M)

SPORLANMA i. (*sporlanmak*'tan *sporlanma*). Spor meydana getirme veya bakterilerde olduğu gibi spora dönüşme. (L)

SPORLANMAK f. (*Spor*'dan *Spor-la-n-mak*). Bakteriyol. Spor meydana getirmek. (L)

SPORLUBİTKİ bls. i. Döllenmiş yumurtadan oluşan ve spor oluşturan organları taşıyan organizma: *Karayosunlarının spor-*

spor kesesi

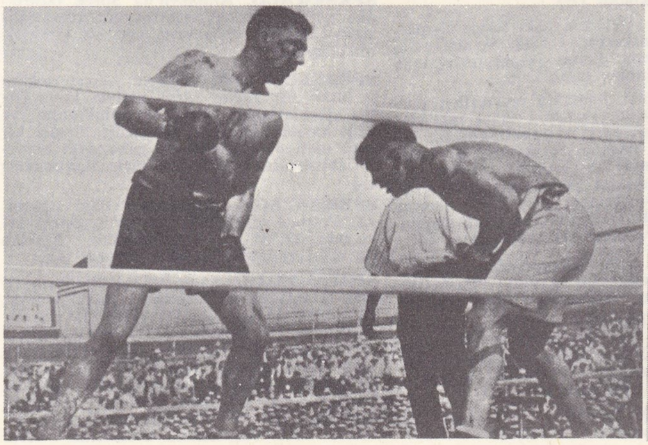

1919'da Toledo'da (Ohio), Jack Dempsey'nin (sağda) Jess Willard'ı yenerek, dünya ağır siklet boks şampiyonluğunu kazandığı maç

1936 Berlin Olimpiyatları'nda büyük başarılar kazanan amerikalı zenci sporcu Jesse Owens

Foto. MEYDAN; Encyclopedia Americana

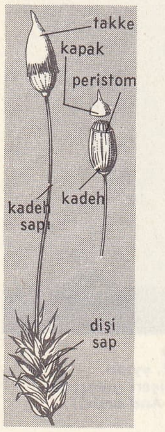

sporogon

spermatozoit

sporosist

lubitkisi önce yapraklı bitkide asalak yaşar. Zt. GAMETLİBİTKİ.

— ANSİKL. *Sporlubitki*'nin hücrelerinde döllenmiş yumurtanın kromozom sayısı kadar, fakat sporlarınkinin iki katı kadar kromozom vardır, onun için bunlarda «kromozomlar diploittir» denir. Karayosunlarıyle ciğeryosunları hariç, kara bitkilerinde sporlubitki gametlibitkiye göre daha çok gelişir; çiçekli bitkilerde sporlubitki üreme çevriminin hemen tamamını meydana getirir. (L)

SPORLUBİTKİLER çoğl. blş. i. Linnaeus'un sınıflandırmasına göre bitkiler âleminin çiçeksiz bitkiler bölümü. (Bu terim şimdi damarlı sporlu bitkiler adıyle eğreltileri, atkuyruklarını ve kibritotlarını ifade etmektedir.) *Zt.* TOHUMLU BİTKİLER. (L)

SPORLULAR çoğl. i. Asalak birhücreliler altşubesi. Başlangıçta daima kurt biçiminde ve hareketli olan, bir spordan doğduğu için sporozoit adı verilen bu mikropların en son dölleri gamet halindedir. Sporlular üç sınıfa ayrılır: gregarinler, koksidiler ve sarkosporidiler.)

— ANSİKL. *Sporlular*'ın gövdesi birhücreli ve az hareketlidir. Bunların gelişmesi ardışık ve iki üreme tarzı gösterir: eşeyli üreme gametler yoluyle olur ve genellikle arakonakta meydana gelir; sporozoitlerle olan eşeysiz üreme ise asıl konakta meydana gelir. Sporluların en önemli asalak cinsleri, hayvanlarda asalak yaşayan *koksidler* ve sıtma hastalığını yapan *plazmodyumlar*'dır. (L)

SPOR(O)—, yun. *sporos*, tohum'dan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

SPOROBLAST i. (fr. *sporoblaste*). Biyol. Sporlanarak çoğalan canlılarda sporun içindeki üretici eleman. (Gregarinlerde bu eleman uzun kamçılı bir iğ biçimindedir.) [L]

SPOROBOLUS i. Yüksekliği 80 sm'yi bulabilen çok uzun, sürüngen gövdeli otsu bitki; dere kenarlarındaki ve kıyılardaki kumsallarda yetişir. (Buğdaygillerden.) [L]

SPOROFOR i. (fr. *sporophore*). Miselyumların, sporları meydana getiren ve taşıyan dalları. (L)

SPOROGON i. (fr. *sporogone*). Karayosunlarında döllenmiş yumurtadan oluşan ve sporları taşıyan organ.

— ANSİKL. *Sporogon,* bir sap, bir sapçık ve bir sporkesesinden meydana gelir. Karayosunlarından başka bitkilerden söz edilirken, o bitkilerin üreme organları çok daha başka türlü olduğu için onlara «sporlubitki» denir. (L)

SPOROGONİ i. (fr. *sporogonie*). Biyol. Hayvanlarda görülen bir üreme şekli; bu tarz üremede yavru organizmayı meydana getiren hücre eşeyli bir hücre değildir. (Sporogoni özellikle bazı eklembacaklılarda, solucanlarda ve yosunhayvanlarında görülür.) [L]

SPOROKARP i. (fr. *sporocarpe*). Bot. Hydrofilicales (su eğreltileri) grubundan bitkilerde üreme organlarını taşıyan kapsül biçimindeki bürgü. (L)

SPOROPHİLUS i. Siyah, kahverengi ve gri karışık koyu renkli, kısa ve yuvarlak gagalı çok küçük ötücü kuş; Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaşar. (Batı'da kuşçularda buna *küçük amerikan şakrak kuşu* denir. İspinozgillerden.) [L]

SPOROSİST i. (fr. *sporocyste*). Bitkiden sporlarıyle birlikte ayrılan spor kesesi.

— Parazitoloji. Sporluların ve çokhücreli bazı hayvanların üreme çevriminde yer alan eşeyli şekli.

— ANSİKL. Parazitoloji. Şistozom (karaciğer süsükleri) yumurtasının içinde kirpikli bir embriyon bulunur. Yumurta su ile temas edince embriyon yumurtadan çıkar, bazı yumuşakçaların örteneğine girer, önce *sporosist*'e, sonra yavru sporosiste dönüşür ve üzerinde yaşadığı hayvanın karaciğerpankreasına göç ederek çok sayıda kurtçuk meydana getirir. (L)

SPOROTRİCHAEA çoğl. i. Lifli mantarlar familyası; *rhinocladium, sporotrichum* gibi bazı cinsleri insanlarda ve evcil hayvanlarda asalak yaşar. (L)

SPOROTRİKOZ i. (fr. *sporotrichose*'dan). *Rhinocladium* veya *sporotrichum* (*sporotricha*) cinsinden mikroskopik bir mantarın yaptığı asalak hastalığı.

— Vet. *Köpek sporotrikozu,* deri altında gomların veya tanecikli bir peritonitin bulunmasıyle belirli hastalık. || *At sporotrikozu,* deri altında apseleşen ve beyazımtırak koyu bir irin akıtan düğümlerin bulunmasıyle belirli hastalık. (Potasyum iyodür en iyi ilâcıdır.)

— ANSİKL. *Sporotrikoz*'lar, insanda deri altında şişliklerle kendini gösterir. Kaslara, hattâ kemiklere kadar derinleşebilir. Başlangıçta «gom» halinde görülen bu lezyonlar tedavi edilmediği zaman ülserleşmeğe başlar. Rhinocladium çeşitli bitkilerin üzerinde yaşadığından, bu mantardan ileri gelen sporotrikoz, bitkilerle uğraşan çiftçilerde ve bahçıvanlarda görülür. Batı Avrupa'da çok sık görülen sporotrikoza A.B.D.'de ve Güney Amerika'da da rastlanır. Teşhis, kültür yapılarak mantarın tanınması, Widal ve Abrami sporoaglütinasyonu, kültür süzüntüsüyle yapılan deri içi tepkimesi (sporotrikin) ile konur. İyot ve iyodürlerle yapılan genel ve lokal tedavi etkilidir; mantarlara karşı kullanılan yeni ilâçlar daha da etkilidir. (L)

SPOROVİBRİONALES çoğl. i. Mikrobiyol. Sporlu gerçek bakteriler takımı; şekilleri virgül biçiminde olur (msl. kolera basili). *Eşanl.* VİBRİYON. (L)

SPOROZOİT i. (fr. *sporozoïte*). Biyol. Sporluların sporundan türeyen ve ergin hayvanı meydana getiren çekirdekli protoplazma kütleciği. (L)

SPOROZOOZ i. (fr. *sporozoose*). Patol. Sporlu hayvanlardan ileri gelen hastalıkların genel adı. (Sporozoozlardan bazıları, sıtma gibi bütün vücutta; bazıları ise, koksidyozlar gibi, hiç değilse başlangıçta, belirli yerlerde görülür.) [L]

SPORTİF sıf. (fr. k.). Sporla ilgili: *Sportif faaliyet.* (M)

SPORTMEN i. (ing. *sportsman*'den). Bir sporla veya çeşitli sporlarla uğraşan kimse: *Eski zamanlarda hükûmet reisleri ancak sportmenlerden olurdu* (F. R. Atay). || Sıf. Vücudu iyi gelişmiş: *Sportmen yapılı adam.* (ML)

SPOR TOTO blş. i. Oyun. Futbol karşılaşmalarının sonuçlarını önceden tahmin ederek ikramiye kazanmak esasına dayanan bir oyun, futbolda müşterek bahis.

— ANSİKL. Türkiye'de *spor toto*'nun benimsenmesi uzun yıllar sonra oldu. Bu konuda yıllarca yapılan tartışmalardan sonra 1959'da Futbol Müsabakalarında Müşterek Bahisler tertibi adlı 7258 Sayılı kanun kabul edildi. Bu kanunun ikinci maddesine dayanarak Beden Terbiyesi Genel müdürlüğü, spor totonun yürütülmesini üstüne aldı. Alman'yadan getirtilen Koblenz spor toto müdürü Hans Liezer, Türkiye'de bu teşkilâtın kuruluşunda önemli çalışmalar yaptı. Hazırlanan Futbol Müsabakalarında Müşterek Bahis nizamnamesi 9 ocak 1960'ta Bakanlar kurulu tarafından kabul edildi ve 26 mart 1960'tan itibaren Türkiye'de spor toto oynanmağa başlandı. (M)

SPORTULA i. (lat. k.). Eski Roma'da patronların müşterilerine verdiği ikramiye. || 235-476 Arasında Roma imparatorluğunda bir memura sunulan şarap kabı.

— ANSİKL. Eski Roma'da müşteriler, patronlara Forum'da, savaşta, seçim mücadelelerinde yardım eder ve kendilerine bir sabah selâmıyle saygılarını sunarlardı. Buna karşılık patronlar da onlara *sportula* denen bir yemek veya çeşitli ikramiyeler verirdi. Sportula zamanla gerçek bir sadaka niteliği kazandı. Zenginler de daha zenginlerden sportula istemeğe başladılar. (L)

SPOT i. (ing. k.). Galvanometre aynasıyle veya herhangi bir aynalı cihazla bir ekran üzerinde meydana getirilen görüntü.

— Elektron. Elektron demetinin, bir katot lambasının flüorışıl ekranı üzerine düştüğü ve gazışıl bir leke meydana getirdiği yüzey. (Bir televizyon ekranı üzerinde spot, saniyede 20-30 km'lik bir yol alır.)

— Reklamcılık. Radyo ve televizyon yayınlarında kullanılan kısa reklam cümlesi.

— Tiyat., Sine. ve Televizyon. Bir oyuncuyu veya bir dekor parçasını aydınlatmak amacıyle kulise veya görünmeyecek şekilde sahneye yerleştirilen küçük projektör. (L)

SPOTEDVİLT i. (ing. *spotted,* benekli ve *to wilt,* solmak'tan *spotted wilt*). Domateslerde görülen virüs hastalığı. (Domatesin yapraklarında esmer lekeler, meyvelerinde ise halka şeklinde benekler görülür; benekli meyveler çoğu zaman buralardan başlayarak bozulur.) [L]

S.P.Q.R., SENATUS POPULUSQUE ROMANUS'un («Senato ve Roma halkı») simgesi. (M)

SPRAGUE (Frank Julian), amerikalı mühendis ve sanayici (Milfort, Connecticut 1587 - New York 1934). Elektrikli cer makinelerinin kumanda tertibatını buldu. Bu sistem bütün dünyada elektrikleştirilen banliyö hatlarında kullanılmaktadır. (L)

SPRANGER (Bartholomaeus), flaman ressamı (Anvers 1546 - Prag 1627'ye doğr.). Viyana, Fransa ve İtalya'da kaldı, sonra Prag'a yerleşti. Fontainebleau okulunun, Correggio ve Parmigianino'nun etkisinde yapmacıkçı sanatın temsilcisi oldu. Mitolojik, tarihî ve dinî sahneleri canlandıran birçok resim ve portre yaptı. Eserleri özellikle Viyana müzesindedir, Louvre'da *Adalet* adlı bir tablosu vardır. (L)

SPRANGER (Eduard), alman filozof, pedagog ve psikoloğu (Grosslichterfelde, Berlin yakınları 1882 - Tübingen 1963). Leipzig (1911-1920), Berlin (1920-1946), Tübingen'de profesörlük yaptı. Alman idealizminin; klasik filozoflardan, W. Dilthey'in kültür, hayat ve tarih felsefesinden ilham alan yönlerinden birini temsil eder. Bellibaşlı eserleri: *W. von Humboldt und die Humanitätsidee* (W. von Humboldt ve Hümanizm Düşüncesi) [1909], *Lebensformen* (Yaşama Biçimleri) [1914], *Kultur und Erziehung* (Kültür ve Eğitim) [1919], *Psychologie des Jugendalters* (Gençlik Psikolojisi) [1924], *Volk, Staat, Erziehung* (Halk, Devlet, Eğitim) [1932], *Goethes Weltanschauung* (Goethe'nin Dünya Görüşü) [1933], *Der Eigengeist der Volksschule* (İlkokulun Ruhu) [1955]. (L)

SPRAY [sprey] i. («sis» anlamında ing. k.). Bk. SPREY.

SPRECHGESANG [sprehgezang] i. A. Schönberg'in (*Pierrot Lunaire*), A. Berg'in (*Wozzeck*) ve çömezlerinin konuşmaya yakın inşat tarzında şarkıyı anlatmak için kullandıkları almanca terim. (L)

SPREE, Almanya'da ırmak, Yukarı Lausitz kütlesinden doğar, Bautzen, Cottbus, Fürstenwalde ve Berlin'den geçer, Spandau'da Havel'e katılır; 403 km. Dolambaçlı çığırı bir süre ırmağın akışını tıkamış olan dördüncü zaman buzulunun etkisinde kalmıştır. Cottbus'tan itibaren Yukarı Lausitz dağlarına dikey olarak akmağa son verir: buzultaşlı sıraları aşabilmek için bir dizi dik açılı dirsek çizer. Buzultaşlı bir sıranın eteğinde, *Spreewald* bataklıklarında birçok kola ayrılır ve Schwielochsee'lar gibi göller meydana getirir. (L)

SPREEWALD, Almanya'da Spree tarafından aşılan bataklık, Cottbus'un kuzeybatısında. Berlinli turistlerin çok sık gittikleri bir bölgedir. (L)

SPREKELİA i. Meksika'da yetişen soğanlı bitki. (*Sprekelia formosissima* koyu firfiri çiçeklerinden dolayı limonluklarda ve açık havada süs için yetiştirilir. Başka bir türü olan *S. Cybister* de gene aynı amaçla yetiştirilir. Güzelhatunçiçeğigillerden.) [L]

SPREMBERG, Almanya'da (Batı Almanya, Cottbus idare bölümü) şehir. Spree kıyısında, 22 500 nüf. Dokumacılık. Kereste ve kâğıt sanayii. Makine yapımı. (L)

SPRENGEL (Hermann Johann Philipp), alman kimyacısı ve fizikçisi (Schillerslage, Hannover 1834 - Londra 1906). Hannover, Göttingen ve Heidelberg üniversitelerinde okudu. Oxford üniversitesine asistan oldu, daha sonra Londra Krallık Kimya kolejinde çalıştı ve ingiliz yurttaşı oldu. Vakum araştırmaları (*On the Vacuum* [Vakum Üstüne], 1865) ve elektrik ampulleri yapımında hava boşaltmada kullanılan «civa

trompu» adlı buluşuyle tanındı. Kimyada aromatik hidrokarbonlardan nitritli türevlerin (melinit, liddit v.b.) patlayıcı özellikleri üstünde çalıştı. (L)

Sprengel patlayıcısı, Herman *Sprengel* tarafından bulunan ve muhtemelen kendisi de patlayıcı olan sıvı veya katı bir yakıt maddesine derişik nitrik asit katarak elde edilen patlayıcı karışımlar. (L)

SPRENGER (Alois), alman şarkiyatçısı (Nassereith, Tirol 1813 - Heidelberg 1893). Uzun süre Hindistan'da yaşadı (1843-1857), öğretmenlik yaptı, daha sonra Bern'de ders verdi (1858-1881). Başlıca eserleri: *Das Leben und die Lehre Mohammeds* (Muhammed'in Hayatı ve Öğretisi) [1861-1865], Lucknow'un misyoner müslümanları kataloğu (1854), *Die alte Geographie Arabiens* (Arabistan'ın Eski Coğrafyası) [1875]. (M)

SPRENGER (Jakob), alman dominiken rahibi (Rheinfelden 1436'ya doğr. - Strasbourg 1495). Köln manastırı başrahibiydi (1472). Köln, Mainz ve Trier kilise bölgelerinde engizisyon hâkimliği yaptı (1481). Özellikle sihirbaz ve büyücüleri takip etmekle görevlendirildi. 1487'de, Köln'de *Malleus Maleficarum* (Büyücü Kadınların Tokmağı) adlı eserini yayımladı. Büyücülüğü din sapkınlığıyle eş tutan Sprenger, bu konuda Engizisyon mahkemesinin yetkili olduğunu ileri sürdü. (L)

SPREO i. Madenî yansımalı, mavi, mor ve yeşil tüylü ötücü kuş; lamprocoliou'ya yakındır, karın tarafındaki turuncu renkle ondan ayrılır; Tropikal Afrika'da yaşar. (Sığırcıkgillerden.) [L]

SPREY i. (ing. *spray*, sis). Bir püskürtücü yardımıyle çok ince damlacıklar halinde püskürtülen sıvı huzmesi. || Bu amaçla kullanılan püskürtücü.

— Kozmetik. Ana maddesi sentetik reçine olan ve bir eriticide eritilip püskürtüldüğünde, saçın üzerinde buharlaşarak koruyucu bir tabaka meydana getiren kılcal ürün. (1955'te A.B.D.'de bulunan ve 1956'da ilk defa Fransa'da yapımına başlanan sprey, on yıl içinde, parfüm piyasasında ilk sırayı aldı; son yıllarda Türkiye'de de yaygınlaştı.) [L]

SPRİNGBOK i. («sıçrayan teke» anlamında felemenkçe k.). Güney Afrika'da yaşayan antilop türü.

— ANSİKL. *Springbok* (*Antidorcas marsupialis* veya *keseli ceylân*) kızılımsı sarı renklidir; karnında ve sağrısında beyaz lekeler bulunur, erkeği ve dişisi boynuzludur. Sıçrayarak yürür. (L)

SPRİNGER (Alfred), amerikalı kimyacı (Cincinnati, Ohio 1854 - 1946). Heidelberg üniversitesinde okudu. 1873'te Cincinnati'de bir kimya laboratuvarında çalışmağa başladı. Çok küçük elektrik veya mıknatıs kuvvetlerini ölçmeğe yarayan bükülmüş telden bir âlet icat etti. Ayrıca, müzik âletlerinin sesini yansıtmağa yarayan bir alüminyum levhanın da patentini aldı. Pek çok önemli deney yaptı ve bunları eserlerinde açıkladı. Başlıca eserleri: *Glycocholic Ether* (Glikokolik Eter) [1879], *Pentachloramyl Formate* (Pentakloramil Format) [1881], *Reduction of Nitrates by Ferments* (Nitratların Mayalarla İndirgenmesi) [1883], *A Latent Characteristic of Aluminium* (Alüminyumun Gizli Özelliklerinden Biri) [1891], *Increase of Segmental Vibrations* (Titreşimlerin Çoğalması) [1897]. (L)

SPRİNGER (Anton), alman tarihçisi (Prag 1825 - Leipzig 1891). Prag'da profesörken, Prusya'ya karşı duyduğu sempati yüzünden Bonn'a (1859), sonra Leipzig'e (1873) gitmek zorunda kaldı. Birçok eser yazdı. Daha çok sanat tarihçisi (*Handbuch der Kunstgeschichte* [Sanat Tarihi Elkitabı], 1907) olarak dikkati çekti. (L)

SPRİNGER köpeği blş. i. İngiliz av köpeği ırkı. (L)

Springer yayınevi, 1842'de Julius Springer (1817 - 1877) tarafından Berlin'de kurulan alman yayınevi. Hekimlik, tabiî bilimler, fizik, kimya, teknik ve hukuk kitapları yayımladı. Euler, Faraday, H. Poincaré, Einstein, H. Geiger, Haber, Freud, V. Miese, Rutherford, Sombart gibi yazarların eserleri bu yayınevinde çıktı. Bu eserlerle tıp ve fen dalında otuza yakın Nobel ödülü kazanılmıştıı (L)

SPRİNGFİELD, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Connecticut ırmağı kıyısında; 174 500 nüf. Güzel Sanatlar müzesinde hollandalı (Ruysdael, Von Goyen) fransız (Le Nain, Chardin, David, Gericault [*Çocuk Hırsızı*], Delacroix, Millet, Courbet [*Chillon Şatosu*], Cezanne, Gaugin, Bonnard, Rouault) ve italyan (Mantegna, Fra Angelico) ressamlarının eserlerinden önemli bir koleksiyon ve 3 000 Japon taş basması vardır. Metalürji (tezgâhlar ve silâh fabrikası). Elektrik malzemesi. Kuyumculuk. Pamuk işlenmesi. (L)

SPRİNGFİELD, A.B.D.'de (Missouri) şehir; 96 000 nüf. Tarım pazarı ve sanayi merkezi. Metalürji. Kimya sanayii. (L)

SPRİNGFİELD, A.B.D.'de şehir, İllinois eyaletinin merkezi; 87 000 nüf. Bir maden kömürü havzasında ve önemli bir tarım ve hayvancılık bölgesinin merkezinde kurulan şehir, hem ticaret (tahıl ve et ticareti), hem de sanayi (çelik sanayii ve imalât metalürjisi) merkezidir. Abraham Lincoln'ün evi ve mezarı. (L)

SPRİNGFİELD, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Ohio'nun kuzeydoğusunda, 84 408 nüf. Tezgâhlar ve tarım makineleri. Dökümevleri. Kâğıt ve yağ fabrikaları. Konservecilik ve et salamuracılığı. (L)

SPRİNG-RİCE (Cecil Arthur), ingiliz büyükelçisi (Londra 1859 - Ottawa, Kanada 1918), Charles Spring - Rice'ın ikinci oğlu. Eton'da ve Oxford'daki Balliol kolejinde okudu. Öğrenciliği sırasında bilime ve şiire merak sardı. Daha öğrenciyken *Oxford Rhymes* (Oxford Şiirleri) adlı bir şiir kitabı yayımladı (1882). Dışişleri bakanlığında çalıştı (1882). Daha sonra Lord Granville'in yardımcı özel sekreteri oldu, Brüksel, Washington, Tokyo, Berlin ve İstanbul elçiliklerinde sekreterlik yaptı. 1901'de Kahire'de milletlerarası borçlarla ilgili görüşmelere ingiliz delegesi olarak katıldı. 1903'te sekreterlik göreviyle Petrograd elçiliğine getirildi. 1906-1908'de İran'da ortaelçi ve başkonsolos, 1908-1912'de İsveç'te ortaelçi olarak bulundu. 1912'de A.B.D. büyükelçiliğine tayin edildi. 1918'e kadar büyükelçi olarak Washington'da kaldı. Birinci Dünya savaşından sonra bu görevden ayrıldı. Kısa bir süre sonra öldü. (L)

SPRİNGS, Güney Afrika cumhuriyetinde şehir, Witwatersrand'da, Johannesburg'un doğusunda, 143 171 nüf. Önemli altın madenleri. (L)

SPRİNKLER i. (ing. k.). Bayınd. Su fırıldağı ilkesine dayanan döner su dağıtıcısı. (L)

SPRİNT. Bk. SÜRAT *koşusu.*

SPRİNTER. Bk. SÜRAT *koşucusu.*

SPRU i. (fr. *sprue*). Patol. Daha çok tropikal bölgelerde görülen müzmin ishal; hastada ayrıca dil iltihabı ve megaloblast, hipokrom kansızlık görülür; dışkıda da fazlaca yağ bulunur. (İyileşmesi için, uygun bir yemek rejimi ve yoğun bir vitamin tedavisi [folik asit, B_{12} PP, C, K vitaminleri] yapılır). [L]

SPRUANCE (Raymond Ames), amerikalı amiral (Baltimore 1886 - Pebble Beach, Kaliforniya 1969). Midway deniz savaşında (haziran 1941) bir kruvazör grubu kumandanıydı. Amiral gemisi olan *Yorktown* uçak gemisi battığı halde savaşı kazandı. Rütbesi tümamiralliğe yükseltildi ve yüz kadar gemiden kurulu bir filonun kumandanı olarak Pasifik'te savaştı. V. Filo adı verilen bu kuvvetle Gilbert, Marshall ve Marian adalarına yapılan saldırıyı yönetti, Ryukyu adaları harekâtını yönetti. Bu harekât, nisan 1945'te Okinava adasının zaptıyle sonuçlandı. Aynı yılın kasım ayında Pasifik filosu başkumandanlığına getirildi. (L)

SPRUCE-BEER [sprus-bîr] i. («çam birası» anlamında ing. k.). Taze çam dallarının kaynatılmasıyle elde edilen sıvıya melas katılarak yapılan bir çeşit amerikan birası. (L)

SPRUDEL i. («fışkırma» anlamında alm. k.). Karbonik asit bakımından zengin tuzlu kaynak (meselâ Almanya'daki Bad Nauheim). [L]

SPRUS i. (ing. k.). Kuzey Amerika'da, reçineli ormanlarda önemli bir yer tutan iğne yapraklı çeşitli ağaçlardan elde edilen oduna verilen ad.

— ANSİKL. Pasifik kıyılarından Avrupa'ya ithal edilen Sitka çamının *sprus*'u pembe bir odundur; eşit sıklıktaki bütün öteki odunlara göre mekanik dayanıklığı yüksek olduğundan uçak yapımında kullanılır. Ayrıca daha birçok iş (msl. merdiven basamağı yapımı) için çok aranır. (L)

SPULLER (Eugène), fransız siyaset adamı (Seurre 1835 - Sombernon 1896). Avukattı (1862). Gambetta ile dost oldu, onunla birlikte Paris'ten balonla ayrıldı (ekim 1870). 1871'de *République Française* gazetesini kurdu. Milletvekili (1877 - 1892) seçildi. «363»lerin bildirisini kaleme aldı (1877). Eğitim bakanı (1887), sonra da dışişleri bakanı (1889-1890) oldu, senatoya girdi (1892). Casimir - Perier'nin kabinesinde (aralık 1893 - mayıs 1894) eğitim bakanıyken, Kiliseye karşı çok yumuşak davranması yüzünden papaz hâkimiyetinden yana olmakla suçlandırıldı. (L)

SPUMELLARİA i. Işınlılardan birhücreli hayvanlar takımı; dış bakımdan birbirine benzemeyen, iskeletli veya iskeletsiz, koloni halinde veya tek yaşayan, merkezî kapsül zarında sayısız delikler bulunan çeşitleri kapsar. (L)

SPURİNNA. Bk. VESTRİCİUS SPURİNNA.

SPURİUS i. (lat. k.). Rom. huk. Evlilik dışı doğan çocuk. (Özgür ve yurttaş olabilir, anasının adını taşırdı. Fakat hukukî hak ve yükümlülükleri bazı kısıtlamalara uğrardı.) [L]

Sputnik, S.S.C.B. tarafından fırlatılan ilk yapma uydu dizisine verilen ad. 4 Ekim 1957'de fırlatılan «Sputnik I», Dünya çevresinde dolanan ilk yapma uydu oldu. Yaklaşık olarak 80 kg ağırlığındaki bu uydu bir daha Yer'e dönemedi. Yörüngesi, ekvator düzlemi üzerinde 65°'lik bir eğimle, 229 km ile 946 km yükseklikte bulunuyordu. 3 Kasım 1957'de fırlatılan «Sputnik II» ile uzaya bir köpek gönderildi, fakat bu uydu da geri dönmedi; ağırlığı 508 kg'dı. 15 Mayıs 1958'de fırlatılan «Sputnik III»ün ağırlığı 1 327 kg geliyordu. Öbür «Sputnik»ler arasında, özellikle, «Sputnik V» çok önemlidir; beraberinde uzaya iki köpek, iki sıçan, kırk fare ve küçük boyda çeşitli hayvan ve bitki götüren bu uydu, geri dönen ilk sovyet uydusu oldu. 19 Ağustos 1960'ta fırlatılan uydu, ertesi gün, önceden tasarlanan yerin sadece birkaç kilometre uzağına düştü. 12 Şubat 1961'de fırlatılan «Sputnik VIII», 9 mart 1961'de fırlatılan «Sputnik IX» ve 25 mart 1961'de fırlatılan «Sputnik X» ile «Sputnik» dizisi sona erdi. (LM)

SQUALİDAE çoğl. i. Beş çift solungaç yarığı, iki sırt yüzgeci bulunan, anus yüzgeci bulunmayan, sırt yüzgeçlerinin her birinin ön tarafında bir diken taşıyan köpekbalıkları familyası. (Bu dikenli köpekbalıklarının bellibaşlıları *spinax, centrophorus, squalus* ve *oxynotus* cinsindendir.) [L]

SQUALODON i. Balinagillerden fosil memeli hayvan; arka dişleri squalus cinsinden köpekbalıklarının dişlerini andırır. (Bu hayvanın kalıntılarına Avrupa ve Kuzey Amerika'da miyosen ve pliyosen tabakalarında oldukça sık rastlanır. *Squalodontidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SQUALOİDEA çoğl. i. Uzun gövdeli, iyi yüzücü köpekbalıkları. (Dar anlamda asıl köpekbalıkları bunlardır.) *Eşanl.* PLEUROTREMA. *Zt.* BATOİD'LER. (L)

SQUALUS i. Akdeniz kıyılarında rastlanan ve boyu 1 m'yi aşmayan mahmuzlu camgöz'ün (*Squalus acanthias*) ilmî cins adı. (L)

SQUARCİONE (Francesco), italyan ressamı (Padova 1397 - Venedik 1468). Antika eserlere meraklıydı. Padova'da bir atelye yönetti ve öğrencilerine (C. Tura, M. Zoppo, Mantegna) arkeoloji zevki aşıladı. (L)

SQUATİNA i. Köpekbalıklarından keler'in ilmî cins adı (*squatinidae* familyasının örnek tipi). [Avrupa denizlerinde bulunan bu köpekbalığının boyu 2 m'yi bulur; denizin dip taraflarında yaşar, kabuklular ve yumuşakçalarla beslenir. Eti yenebilir; derisi mükemmel işe yarar. Bu cinsin sıcak denizlerde yaşayan pek çok türü vardır.] (L)

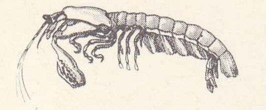

squilla

S.S. işareti

SQUATTER [skuetır] i. (ing. *squat,* bir yere izinsiz yerleşmek'ten). A.B.D.'de gezgin halde dolaşan ve henüz işgal edilmemiş topraklara yerleşen ekici. || Avustralya'da, hükûmetten kiralanan arazide otlayan koyun sürüleri sahibi. || *Teşm. yol.* Kimseye danışmadan boş bir evi işgal eden barınaksız adam.

— ANSİKL. Tar. Avustralya'da, toprağa yerleşmiş çiftçilere (*settlers*) karşı koyun yetiştirenlere *squatters* adı verilirdi. İşgal edilmemiş bir toprağa yerleşerek yaşamını sürdürmek isteyen her insana squater denirdi. Üstün gelen çobanlık rejimi, toprakları kolayca ve çabucak ele geçirerek, tarımın yayılmasını engelledi. Avustralya hükûmeti başlangıçta, parasız dağıtılan arazinin satılmasını teklif eden Wakefield doktrinlerin etkisinde kaldı. İşin içine spekülasyon da girince squaterler türlü kontroldan kurtulmak için iç taraflara çekildiler. 1840'tan itibaren, toprakların satış fiyatı konusunda ve koyun yetiştiricilerinin gittikçe daha büyük önem kazanmaları karşısında şiddetli tartışmalar başladı. Koyun yetiştiricilerin sayısı 1840'ta beş bini aşkındı (hayvanların sayısı ise bir milyondu). Büyük bir kısmının yerleştikleri topraklar üstünde hiç bir otlatma hakkı yoktu. 1842'de başarısızlığa uğramakla beraber, elkoydukları toprakları düzene sokacak *Waste Lands Occupation Act*'i dört yıl sonra kabul ettirmek için, aralarında anlaştılar. Böylece bir süre için ülkenin gerçek sahipleri oldular. Bununla beraber toprak meselesi daha sert bir biçimde 1855'te ortaya çıktı. Yeni gelen genç ve gözüpek göçmenler Güney Devletlerini, squaterlerin el koyduğu geniş delvet arazileri meselesini incelemeğe zorladılar. Buna ilk girişen New South Wales oldu: 1858'de *Lands Act*'e göre her çiftçi beylik arazide, kendine uygun düşen bir yerde 16-130 hektarlık bir araziyi alabilirdi. Alıcı derhal bunun üçte bir bedelini ödeyerek hemen oraya yerleşirdi. 1862'de Victoria aynı sistemi benimsedi. Bu topraklar üzerinde yapılan spekülasyonlar Güney Avustralya'yı Torrens Act'i (1857) kabul etmeğe zorladı, bu antlaşma ile uzlaşma konusu olan bütün toprakların tescil edilmesi ilkesi kabul ediliyordu. Bu tarihten itibaren bu antlaşma bir devletten öbürüne yayıldı. (L)

SQUAW VALLEY, A.B.D.'de (Kaliforniya) kış sporları merkezi, Sierra Nevada'da. 1960 Kış olimpiyatları burada yapıldı. (L)

SQUİLLA i. (lat. k.). Özellikle sıcak denizlerde yaygın, ağızdanbacaklı kabuklu hayvan (*Squilidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. Zool. *Squila*'lar uzun gövdeli, iri karınlı, kabuklu hayvanlardır; baş taraftaki bacaklarının bir çifti yakalayıcıdır, bunlarla denizdeki küçük hayvanları yakalar. (L)

SQUİLLACE, İtalya'da komün, Calabria'da (Catanzaro ili), Squillace körfezi yakınında; 3 150 nüf. Tarım merkezi. (*Skylletion* veya *Scylacium* adlı Kroton kolonisi olan şehir M.Ö. 122'de roma kolonisi haline getirildi, İmparatorluk devrinde zenginleşti.) — *Squillace körfezi,* İon denizinin Calabria yarımadasının doğu cephesinde meydana getirdiği körfez. (L)

SQUİLLİDAE çoğl. i. Ağızdanbacaklı kabuklular familyası. (Yakalayıcı bacaklarında gayet güçlü çengelli dişler bulunur. Yüzgeç şeklindeki karın bacakları ise geniş lopludur.) [L]

SQUİNZANO, İtalya'da komün, Puglia bölgesinde (Lecce ili), İon denizi yakınında; 14 700 nüf. Şarapçılık. (L)

SQUİRE [skuayr] i. (ing. k.). İngiltere'de en küçük soyluluk unvanı. (Ortaçağda şövalyelerin soyundan gelenlerin çoğu, askerlik görevinden kurtulmak için şövalye olmayanlara verilen bu unvanla yetinirlerdi.) [L]

Sr, *stronsiyum*'un kimyasal sembolü. (L)

sr, uzay açı birimi *steradyan*'ın sembolü. (L)

SRAVASTİ, Buddha Sakyamuni zamanında Audh'un başkenti. Buddha, buddha dini kaynaklarında çeşitli şekillerde anlatılan en büyük mucizelerinden birini burada gösterdi. 636'da çinli hacı Hiuan-tsang'ın ziyaret ettiği şehir (bugün *Sahet Mahet*) daha o tarihte bütün önemini kaybetmişti. (L)

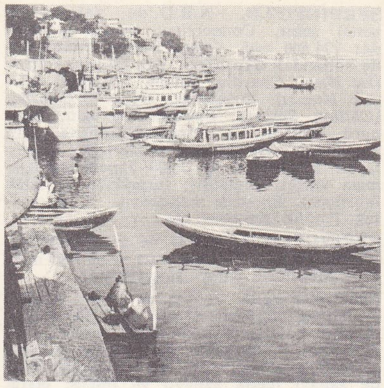

SRİNAGAR

SRAVAT bölgesi, Cezayir'de bölge, Konstantin yüksek ovalarının kuzey kesiminde. Sravat terimi, Doğu Cezayir'de tahıl ekilen oldukça sulak tepeler dizisini ifade eder. (L)

SREBRENİCA, Yugoslavya'da (Bosna) şehir; 10 700 nüf. Müstahkem bir şatonun kalıntıları. Gümüşlü kurşun madeni. (L)

SREDNA GORA («Merkezî dağ» veya «İç dağ»), Bulgaristan'da dağ; Balkan dağlarına paralel uzanır, Karlovo ve Kızanlık havzalarını büyük Meriç çöküntüsünden ayırır; batıya doğru 1 600 m. (L)

SREDNE-KOLIYMSK, S.S.C.B.'de köy, Sibirya'da, Kolıyma ırmağının sol kıyısında; 2 200 nüf. Arktik bölgesinin donatım merkezi. (L)

SREM veya **SİREMELİ,** Kuzey Yugoslavya'da bölge ve eski Avusturya-Macaristan imparatorluğunda idare bölgesi; adını Romalıların *Sirmium* şehrinden alır. Bölge bugün Voyvodina muhtar arazisi sınırları içindedir; Fruşka Gora'yı, ovaları, gölleri ve alüvyonlu vâdileri kapsar. Büyük, dörtgen köylere yerleşmiş olan halkın çoğu hırvattır. Başlıca pazar yerleri Ruma, Sremska-Mitroviça, İndjija ve Şid'dir. (L)

SREMAC (Stevan), sırp romancısı (Senta 1855-Soko Banja 1906). Gerçekçi bir üslûpta birçok roman yazdı. Bunların en tanınmışı *Pop Çira i Pop Spira*'dır (Papaz Çira ile Papaz Spira) [1898]. (L)

SREMSKA MİTROVİCA, Yugoslavya'da (Vovvodina) şehir, Sava ırmağı kıyısında; 17 000 nüf. Tarım pazarı. Eskiçağdaki *Sirmium*'un yerine kurulan şehirde, Romalılardan birçok kalıntı (hamamlar, çiniler) ve bir bizans bazilikasının yıkıntıları vardır. (L)

SREMSKİ KARLOVCİ, Yugoslavya'da (Voyvodina) şehir, Tuna kıyısında; 6 000 nüf. Barok üslûbunda (XVIII. yy.) katedral. Müze. Şarapçılık araştırma enstitüsü.

— Tar. Burası 1699 Barışının imzalandığı eski Karlofça*dır. (L)

SRİNAGAR, Hindistan'da şehir, Camnu ile birlikte Camnu ve Keşmir eyaletlerinin başkenti, Cihlam ırmağı kıyısında; 325 284 nüf. Irmağın iki kıyısına ve birçok kanal kıyısında inşa edilen şehrin yapıları ahşaptır; içinde kayıklarla dolaşılır. Yüksek dağların hâkim olduğu Keşmir vâdisi, gölleri, yüzer bahçeleri ve anıtları (yakınında buddha tapınakları ve hindu mabetleri, moğol imparatorlarının yaptırdığı camiler) sayesinde Srinagar, Asya'nın en güzel şehirlerinden biridir. Şal dokumacılığı sona ermiştir ama şehrin meşhur el sanatları devam etmektedir: mücevhercilik, bakır eşya, iyi kaliteli yünden halılar. Yün ve ipek iplik fabrikaları başlıca sanayi tesisleridir. (L)

SRİRANGAM, Hindistan'da (Madras) şehir, *Srirangam adası*'nda, Kaveri ile Coleroon'un kavşağında; 27 000 nüf. Vişnu'ya ithaf edilmiş büyük tapınak, dörtgen şeklinde iç içe yedi surla çevrilidir ve her yıl birçok kimse tarafından ziyaret edilir. (L)

SRODA, Polonya'da (Poznan voyvodalığı) şehir, Poznan'ın güneydoğusunda; 12 100 nüf. Şeker fabrikası. Dokuma sanayii. (L)

SRONG-BTSAN SGAM-BO, Tibet'in ilk tarihî kralı (öl. M.S. 698 veya 650). 630 Yılına doğru tahta çıktı. Sınır komşusu olan Çinlilerin zararına olarak krallığını genişletti. Tibet'e buddha dinini soktu. (L)

S.S. (almanca *schutz,* himaye ve *staffel,* derece kelimelerinin baş harfleri). Nazi partisinin askerîleştirilmiş polis kuruluşu.

◆ İ. Bu kuruluşun üyesi.

— ANSİKL. 1925'te, Hitler'in muhafız birliği olarak 400 kişi ile kurulan S.S.'ler veya *kara milisler,* 1932'de 60 000, 1933'te 100 000, 1939'da 240 000 kişi oldular. 1929'dan sonra doğrudan doğruya Himmler'in otoritesine girdiler. 1934'e kadar Röhm'ün emrinde olan Himmler bu tarihten sonra doğrudan doğruya Führer'e bağlandı. Gerçekten de, Hitler iktidarı ele geçirir geçirmez, S.A. ile S.S.'ler arasında çatışma başgösterdi ve S.S.'lerin sayesinde Führer, 1934 haziranında Röhm'ü ezebildi. O tarihten sonra S.S.'ler büyük bir güç kazandılar: nazi partisinin askerleştirilmiş polisi olarak, resmen Reich'ın iç güvenliğiyle ve daha sonra, 1939'dan itibaren işgal edilmiş toprakların denetimiyle, «devletin en tehlikeli düşmanları olan yahudileri, masonları ve siyasete karışan din adamlarını her yerde açıkça ve insafsızca ezmek» ile görevlendirildiler. Parti haber alma organı olan ve gene Himmler'e bağlı bulunan Gestapo ile sıkı bir işbirliği yapan S.S.'ler, ayrıca, toplama kamplarının yönetim ve gözetiminden de sorumlu idiler. Nihayet, S.S.'ler Waffen-S.S. adı verilen gerçek askerî birlikler meydana getirdiler. Bunlar önce (1940'ta) alaylar halinde teşkilâtlandı; sonra (1941 - 1942'de) bu alaylar biraraya getirilerek bir S.S. kolordusu («das Reich» ve «Adolf-Hitler» tümenleri), daha sonra da 1944 Ardennes saldırısında, Sepp Dietrich'in kumanda ettiği 6. Panzer S.S. ordusu kuruldu. Waffen-S.S.'lerde, yabancı gönüllülerden kurulu birkaç birlik de vardı. S.S.'lerin 20 temmuz 1944 suikastının başarısızlıkla sonuçlanmasında önemli bir rol oynamaları üzerine Himmler kara kuvvetleri askerî kumandanlığına getirildi. (L)

S.S.C.B. Bk. SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ.

St, C.G.S. sisteminde kinematik viskozite ölçüsü birimi *stokes*'in sembolü. (L)

St, odun hacim ölçüsü birimi olan *ster*'in (1 m^3'e eşit) sembolü. (L)

STAAF (Karl), isveçli siyaset adamı (Stockholm 1860 - ay.y. 1915). Liberal partiden milletvekili seçildi (1896), devlet bakanı (1905) oldu. Norveç ile İsveç'in birbirinden ayrılmasıyle sonuçlanan Karstad konferansına katıldı. Hükûmet başkanlığına getirildi (1905-1906), Genel seçim usulünü kabul ettirmeğe çalıştıysa da, başaramadı. 1911'de tekrar iktidara geldi, silâhlanmayı sınırlamağa çalıştı, ama güçlü bir ordu kurulmasını isteyen köylülerin başkente yürümesi üzerine istifa etti (şubat 1914). [L]

STAAL DE LAUNAY (Marguerite Jeanne CORDİER, — baronesi), fransız kadın yazar (Paris 1684 - Gennevilliers 1750). Yoksul bir ressam olan babası tarafından terk edildi ve çocukluğu bir manastırda geçti. Başrahibe De Grieu tarafından himaye edildi. Öğrenime karşı büyük bir hırsı vardı, ama De Grieu'nün ölümü üzerine çaresiz kaldı. Yazdığı çok nükteli bir mektupla Fontenelle'in dikkatini çekti. Bu sayede, Maine düşesinin yanında oda hizmetçisi olarak ömür geçirmekten kurtuldu. Sceaux tiyatrosu için *Engouement* (Büyük İstek) ve *La Mode* (Moda) adlı çok sevimli komediler yazdı. Düşesin kışkırtması ile Cellamare'deki ayaklanmaya karıştı. İki yıl Bastille'de hapsedildi (1718-1720). Maine düşesi onu 1735'te Staal baronuyle evlendirdi. 1755'te yayımlanan hatıraları (*Mémoires*) mutsuz ve gururlu bir ruhun aynasıdır. Régence çağının tablosunu da çizen mektupları (*Letres*) ona DİŞİ LA BRUYÈRE unvanını kazandırdı. (L)

STAATS (Léo), fransız dansçısı, koreografı ve pedagoğu (Paris 1877 - ay.y. 1952). Mérante'ın öğrencisiydi. Çok genç yaşta Opéra balesine katıld, bir süre sonra balenin yöneticisi oldu (1907-1936). Bir yan-

Foto. Viollet (LAROUSSE)

dan da Rouche'un teklifi üzerine Théâtre des Arts balesinde çalıştı (1909-1914). Başlıca baleleri: *Javotte* (Saint-Saëns, 1909), *Les Abeilles* (Arılar) [Stravinskiy, 1917], *Cydalise et le Chévre-pied* (Pierré, 1923), *Siang-Sin* (G. Hüe, 1924), *Padmâvati* (Roussel). Gerek tiyatroda gerek müzikhol ve sinemada birçok bale düzenledi. (L)

Staatsrat, Avusturya Devlet konseyi (1760-1801 ve 1808-1848). Bk. REICHSRAT. (L)

STABAT i. («ayaktaydı» anlamında lat. k.) veya **Stabat Mater** («anne ayakta duruyordu» anlamında lat. k.ler.). Katolik kiliselerinde okunan ilâhi. || Bu ilâhinin metni üstüne yapılan beste. (L)

STABIAE. Esk. coğ. İtalya yarımadasında (Campania) şehir, Vezüv'ün güneyinde. Sosyal savaş sırasında Sulla tarafından kuşatılan, sonra yıkılan (M.Ö. 89) Stabiae, İmparatorluk zamanında tekrar kalkındı ve orada zengin villalar yaptıran roma aristokrasisinin en gözde sayfiye yeri haline geldi. Vezüv'ün püskürmesi sırasında Pompei ile aynı tarihte (M. S. 79) lavlar altında kaldı. Bugün *Castellammare di Stabia.* 1960'tan beri burada kazılar yapılmaktadır. (L)

STABİLİZASYON i. (fr. *stabilisation*). Bk. DENGELEME.

STABİLİZATÖR i. (fr. *stabilisateur,* dengeleyici). Oto. Şasinin eğikliğini ve süspansiyon hareketlerinin genliğini azaltmak için, şasi ve tekerlekler arasında bulunan süspansiyon sistemine ait âlet. (Stabilizatör genellikle burulma çubuğu şeklindedir.) [L]

STABİLİZE sıf. (fr. *stabilisé,* tesviye edilmiş, dengelenmiş'ten). Bayınd. *Stabilize yol,* kum, çakıl veya mıcır ve bağlayıcı olarak kil karışımıyle yapılan ve genellikle trafik altında sıkıştırılan yol. (Yolun önemine göre, kalınlığı 15-30 sm arasındadır. Stabilize yolların üzerine, sıkıştırmadan sonra genellikle asfalt kaplama yapılır. Türkiye'de genellikle köy yolları stabilizedir.) [ML]

STABLİNSKİ (Jean STABLEWSKI, denir), fransız bisiklet yarışçısı (Thun-Saint-Amand, Kuzey 1932). 1953'te profesyonel oldu. 1960, 1962, 1963, 1964 Fransa bisiklet yol yarışı şampiyonluğunu kazandı. 1962'de Dünya bisiklet yol yarışı şampiyonu oldu. (L)

STACCATO sıf. («ayrı» anlamında ital. k.). Müz. Notaların birbirinden iyice ayrılarak çalınacağını belirtmek için kullanılır.

◆ İ. Bu tür icra. (*Spiccato*'ya yakın ve *legato*'ya karşıttır. Yaylı çalgılar tekniğinde, *staccato* çalmak için, bağ, çizgisinin altındaki bütün notalar tek bir yay çekişiyle çalınır, her notaya anî bir yay hareketiyle başlanır ve ikinci notaya geçmeden yay durdurulur.) [L]

STACHIEWICZ (Piotr), polonyalı ressam (Nowosiolki Goscinne 1858 - Krakow 1938). Özellikle, E. Sienkiewicz'in *Quo Vadis?* adlı kitabını resimlemesiyle ün kazandı. Eserleri Krakow Millî müzesindedir (*Meryemana Efsanesi, Bir Maden Ocağı İşçisinin Cenaze Töreni*). [M]

STACHYS i. Bot. Karabaşın ilmî adı. (Ballıbabagillerden.) [L]

STÄCKEL (Paul Gustav), alman matematikçisi (Berlin 1862-Heidelberg 1919). Königsberg, Kiel, Hannover, Karlsruhe ve Heidelberg üniversite ve politeknik okullarında matematik profesörlüğü yaptı. Eulero'nun eserlerinin ve *Deutsche mathematische Enzyklopädie*'nin (Alman Matematik Ansiklopedisi) [elemanter dinamik ile ilgili madde] yayımında görev aldı. Eserleri, analiz meseleleri (Fourier dizisi, otomorf fonksiyonlar), diferansiyel geometri (geodezi, Eukleides geometrisi dışındaki geometri), analitik mekanik ve bakışımsız cayroskop teorisiyle ilgilidir. (M)

STACKELBERG (Heinrich VON), eston asıllı alman iktisatçısı ve matematikçisi (Moskova 1905-Madrid 1946). Sovyet devriminde ailesi ile birlikte Almanya'ya sığındı. Berlin (1937), Bonn (1941) ve Madrid (1943) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Özellikle teşebbüs için üretim teorisini fiyat teorisi olarak ele alması (*Grundlagen liner Reinen Kostentheorie* [Fiyatlar Teorisinin Temelleri], 1932), pazar şekilleri çözümlemesiyle (*Marktform und Glechgewicht* [Pazar Şekli ve Denge], 1934) tanındı. Genişletilerek ispanyolca (1946) ve almanca (1948) olarak yeniden yayımlanan *Grundzüge der Theoretischen Volkswirtschaftslehre* (Nazarî Halk Ekonomisi Biliminin Temelleri) [1943] adlı eserinde iktisadî teorisini bütünüyle ortaya koyduğu öne sürülür. (M)

STAD i. (fr. *stade*). Bk. STADYUM.

STADE, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya idare bölümü merkezi, Elbe'nin halici kıyısında; 33 100 nüf. Dokuma ve kimya sanayii. Deri, kereste, kauçuk işlemeciliği. Tuzlalar. —*Stade idare bölümü,* 580 700 nüf. (L)

STADEN (Johann), alman müzikçisi (Nürnberg 1581 - ay.y. 1634). Kulmbach ve Bayreuth'ta (1604), sonra Nürnberg'de (1616) Brandenburg prenslerinin orgcusuydu. Daha sonra çeşitli kiliselerde orgculuk yaptı. Çalgı üslûbunun çoksesliliğe karıştığı bir geçiş devrinin en büyük ustalarından biriydi. Kilise müziği (bassız veya sürekli baslı), çalgı müziği ve bir beste incelemesi yazdı. (M)

STADEN (Sigmund Theophil), alman müzikçisi (Kulmbach 1607-Nürnberg 1655'e doğr.), Johann Staden'in oğlu. Çeşitli işlere girip çıktıktan sonra 1635'te Nürnberg'deki Lorenzkirche'de orgcu oldu ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. Günümüze ulaşan ilk alman operasını besteledi: *Seelewig.* Ayrıca lied'leri ve didaktik yazıları da vardır. (M)

STADİMETRE i. (yun. *stadion,* uzunluk ölçüsü ve *metron,* ölçü > fr *stadimètre*'den). Topogr. Bir topoğrafya dürbününde, santimetre cinsinden derecelenmiş *stadya* denilen bir miraya bakarak uzaklıkları ölçmeğe yarayan tertibat. (Bk. ANSİKL.) || *Stadimetreli dürbün,* kıl şebekesi, birbirinden sabit uzaklıkta yatay veya düşey paralel kıllardan meydana gelen ve bir uzaklığı metre kullanmadan bir *stadya* yardımıyle ölçmeğe yarayan dürbün.

— ANSİKL. Sabit açılı *stadimetre,* dürbünün kıl şebekesi üzerine çizilmiş *a* ve *b* gibi iki paralel kıldan meydana gelir. Mira üzerinde, bu kılların her birine tekabül eden AB taksimatı okunur. Objektifin odak uzaklığı *f,* stadimetre kıllarının aralığı da *ab* ise,

$$FH = \frac{f}{ab} \times AB \text{ bulunur.}$$

Stadimetre, objektifin ön odağının miraya olan uzaklığını verir. $\frac{f}{ab}$ oranı genellikle 100'e eşit olduğundan, uzaklık da AB taksimatının 100 katına eşittir. (LM)

STADİON i. (yun. k.). Metrol. Eski Yunanistan'da 600 ayak değerinde yol ölçü birimi. (L)

STADİON (Franz Seraph VON,— kontu), avusturyalı siyaset adamı (Viyana 1806-ay. y. 1853), Johann Philipp Stadion'un oğlu. Galiçya valisiydi, derebeylik haklarının satın alınması tazminatını köylülere avans olarak vererek onların yükünü hafifletti (1848). İçişleri bakanı oldu (1848-1849), Schwarzenberg ve Bach ile işbirliği yaparak eyalet meclisleri kurdu, bu meclisler mülk sahipleri ve köy kurullarını temsil eden iki bölümden meydana geliyordu. Bundan başka, derebeylik haklarının satın alınmasında ödenecek bedelin yarısını eyalete yükledi. Bu karar yalnız Macaristan'a uygulanmadı, çünkü burada bunun tamamını devlet ödüyordu. Akıl hastalığına yakalandığı için görevinden ayrıldı. (L)

STADİON (Johann Philipp VON,— kontu), avusturyalı siyaset adamı (Mainz 1763 - Baden, Viyana yakınları 1824). İsveç'te (1787), Londra'da (1790-1793), Berlin'de (1801) elçilik yaptı, burada Viyana ile iyi ilişkiler kurulmasını sağladı. daha sonra elçi olarak gittiği Rusya'da (1803) üçüncü koalisyonun kurulmasında önemli bir rol oynadı. 1806'da dışişleri bakanı oldu. Arşidük Karl ile birlikte Rusterlitz'in öcünü almak için bir milis ordusu meydana getirdi fakat savaşa girmeyi erteleyerek, Talleyrand ile görüşmelere girişti, arabuluculuk teklifinde bulundu (1807) ve Avrupa kıtasının ablukasına katıldı. Fakat imtiyazlara dokunmak istemedi, aydın bir despot gibi davrandı, özellikle iktisadî gelişmelerle ilgilendi. Wagram'dan (1809) sonra yerini Metternich'e bırakarak istifa etti. Rusya ve Prusya hükümdarlarının yanına elçi olarak (1813) gönderildi, Châtillon kongresine katıldı (1814), sonra maliye bakanlığına getirildi. (L)

STADLER (Ernst), alman yazarı (Colmar 1883 - Zandvoorde yakınlarında cephede öldürüldü 1914). René Schickelé ile birlikte, alman ve fransız kültürleri arasında bir bağ kurmağa çalıştı. Bu amaçla Balzac, Henri de Régnier, Peguy ve Francis Jammes'in eserlerini Almancaya çevirdi. Şiirlerinden en ilgi çekeni anlatımcılıktan ilham alan *Der Aufbruch*'tur (Kalkınma). [L]

STADLER (Maximilian), avusturyalı orgcu, piyanocu ve besteci (Melk 1748-Viyana 1833). Benediktin keşişi olarak Melk manastırında 1816'dan sonra Linz ve Viyana'da yaşadı. Haydn ve Mozart ile dostluk kurdu, Mozart'ın eserlerinin bazı bölümlerini tamamladı ve ölümünden sonra elyazması eserlerinin listesini çıkardı. Değerli bir kontrapuntocu, sözü geçen bir müzik bilgini olan Stadler'in ses ve çalgı eserleri arasında değerli parçalar vardır. (L)

STADLMAYR (Johann), alman bestecisi (Freising, Bavyera 1560 - İnnsbruck 1648). Birkaç yıl Salzburg prens - piskopos'unun hizmetinde çalıştıktan sonra, İnnsbruck'ta Avusturya arşidükü Maximilian'ın kapella yöneticisi oldu. Yalnız kilise müziği besteledi. (L)

STADYA i. (yun. *stadion,* bir uzunluk ölçüsü'nden fr. *stadia*). Topogr. Bir noktanın takeometreye olan uzaklığını ölçmek için, bu nokta üzerine düşey doğrultuda konan, santimetre taksimatlı mira. (L)

STADYUM i. (yun. *stadion*'dan lat. *stadium*). Takım sporlarının, atletizm karşılaşmalarının v.b. yapılmasına elverişli tesisleri olan saha.

— Fels. *Stadyum kanıtı,* Elea'lı Zenon'un hareketin yokluğunu göstermek için ileri sürdüğü ve Aristoteles'in pek açık seçik olmayan bir biçimde naklettiği kanıtlardan dördüncüsü. (Kanıtın temeli, aynı hareketli nesnenin hareketli veya hareketsiz bir noktadan bakıldığına göre süratinin değiştiğidir. Bu yorum doğru ise, Elea'lı Zenon'u süratin bağıllığını bulan ilk filozof saymak gerekir.)

— ANSİKL. Esk. Yun. ve Roma. Eski Yunanistan'da ve Roma'da koşulara göre düzenlenen *stadyum* yaklaşık olarak bir *stadion* (adı buradan gelir) uzunluğunda dar (30 m kadar) bir pistti: Olympia'da 192,27 m, Delphoi ve Attike'de 177,55 m, Epidauros'ta 181,08 m. Saha genellikle, iki yamacın arasına kurulur, böylece oyunlar yüksekten izlenebilirdi. İki uçta, çıkış yeri olan düz bir çizgi (*aphesis*) ve varış yeri olan paralel bir çizgi (*terma*) vardı; bunun arkasında, dört köşe veya yarım daire (*sphendone*) biçiminde bir set üzerinde yarış hakemleri otururdu. Bu düzen Olympia'da bugün de görülür. M. Ö. IV. yy.da stadyum anıtsal bir görünüş kazandı; Messene stadyumunda, merdivenlerin kestiği taş sıraların bir kısmı hâlâ sağlamdır; yarım dairenin çevresinde birtakım sütunlar ikili bir büyük kapı meydana getiriyordu. Bu tip anıtlar Roma'ya yunan oyunlarının moda olması üzerine girdi, fakat burada az gelişti (Domitianus stadyumu).

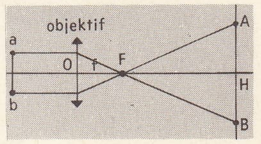

stadimetre

— Spor. Stadyumlar genellikle basamaklı tribünlerle çevrelenir. Sporcuların soyunup elbiselerini bıraktıkları soyunma odaları ve duşlar vardır. Birçok stadyumda futbol, rugbi, hentbol oynanan alanının çevresinde atletizm yarışları için pistler bulunur. Bazı stadyumlardaki bisiklet parkurları çimentodandır. Parkurların virajları dönüş yönüne doğru eğimlidir. Olimpiyat stadyumlarında ise yüzme, tramplen, atlama yarışmaları ve sutopu için yüzme havuzu bulunur. Ayrıca tenis, basketbol, voleybol maçları için üzeri kapalı stadyumlar vardır.

● *Türkiye'de* stadyum yapımı tarihin çok eski çağlarına kadar uzanır. Bugün, özel-

Mme de STAËL

likle Ege ve Akdeniz bölgelerinde Anadolu'nun eski medeniyetlerinden kalan birçok stadyum vardır. Bunların en ünlüleri Aydın'ın Karacasu ilçesinde 12 km uzaklıktaki Gayre köyü yakınında 40 bin kişilik Afrodisias; Antalya ili sınırları içinde Aspendos, Yanköy, Side, Perge, Termesos, Selge ve İzmir sınırları içinde Efes ile Bergama'daki stadyumlardır. Bunların her biri 15 000 - 35 000 seyirci alabilecek büyüklükteydi.

Osmanlılarda sporun yapılmağa ve yeni yerleşmeğe başladığı devrelerde yarışmalar, geniş meydanlarda yapılırdı. Güreşlerin yapıldığı Kırkpınar ile Sarayiçi, okçuluk müsabakalarının yapıldığı Okmeydanı, birer spor alanıydı. Futbolun ülkedeki ilk yıllarında da İzmir'deki Bornova çayırı ile Mezarlıkönü, Ankara'daki İstiklâl sahası, İstanbul'da Kadıköy'de Kuşdili, Papazın Bağı, Baklatarlası çayırları ile Taksim'deki Talimhane, Bakırköy'deki Baruthane sahaları, Yenibahçe'deki Hastahane çayırı, Sultanahmet meydanı, Topkapı sarayı önündeki Sarayiçi sahası, bugünkü Üniversite binasının bulunduğu yerdeki Harbiye Nezareti meydanı, Paşabahçe'deki Sultaniye çayırıyle Beykoz ve Baltalimanı çayırları ve Kumkapı'daki Cinci meydanı ilk karşılaşmaların yapıldığı stadyumlardı. Halkın futbola karşı gösterdiği büyük ilgi karşısında, önce Kadıköy'deki Papazın çayırı düzenlendi (1908) ve çevresine ahşap tribünler konularak *Union club* adını aldı. 1922'de Taksim kışlasının avlusu, futbol sahası haline getirildi, çevresine arkaları kışla duvarlarına yaslanan ahşap tribünler yapıldı; böylece Türkiye'nin ilk stadyumu olan *Taksim stadyumu* ortaya çıktı. 1929'da Union club Fenerbahçeliler tarafından alınarak ahşap tribünlerle çevrildi ve *Fenerbahçe stadı* oldu. 1934'te Beşiktaşlılar Çırağan sarayının bahçesini stadyum haline getirdiler ve İstanbul'un üçüncü stadyumu olan *Şeref stadı* meydana geldi. 1942'de Vefa kulübü Karagümrük sahasının yerinde *Vefa stadı*'nı kurdu; 1943'te de Galatasaraylılar, Mecidiyeköy'de bugün Alisamiyen stadının bulunduğu alanda ilk stadyumlarını yaptılar. 1947'de *İnönü stadı* (bugün Mithatpaşa stadı) yapıldı. İzmir'de 1928'de *Alsancak stadı;* Ankara'da da 1934'te *Ankaragücü stadı*, 1936'da *19 Mayıs stadı* hizmete girdi.

Bugün Türkiye'de çeşitli il ve ilçelerde 80 stadyum vardır. (ML)

STAEHELİNA i. Koyu kırmızı çiçekli, çok dallı ağaççık; yapraklarının alt yüzü beyazımsıdır. (Yüksekliği 40 sm'yi bulan *Staehelina dubia* kayalık yerlerde yetişir. Bileşikgillerden.) [L]

STAEL (Nicolas DE), rus asıllı fransız ressamı (Petersburg 1914 - Antibes 1955). Soylu bir ailedendi. Ailesiyle birlikte Berlin'e (1918), sonra Brüksel'e göç etti, yetim kaldı. 1932'de Paris'te dekorlar çizdi, sonra yolculuklara çıktı. Yabancılar lejyonuna katıldı. 1946'da fransız uyrukluğuna girdi. Önce A.B.D.'de, sonra Fransa'da (1954 sergisi) tanındı. Göz alıcı renkler taşıyan (kırmızılar ve maviler) resmi, açıkça figüratif olmadığı zamanlar, gerçekle bağlantısını hep korur; yaratıcı bir mizacı, orijinal bir kişiliği ve doğuştan bir uzay ve ışık kavramını yansıtır: *Büyük Futbolcular, Martılar* (özel koleksiyon), *Denizciler, Natürmortlar.* Staël 1954'ten sonra Antibes'e yerleşti, burada intihar etti. (L)

STAËL-HOLSTEİN (Auguste Louis, — baronu) [Paris 1790-Coppet, İsviçre 1827]. Erik Magnus ile Madame de Staël'in oğlu. Coppet'de, sonra Cenevre'de yetişti. Kendini çeşiti hayırseverlik işlerine adadı ve durmadan zenci ticaretinin kötü yanlarını yerdi. Annesinin ve büyük babası Jacques Necker'in eserlerini yayımladı. (L)

STAËL-HOLSTEİN (Erik Magnus,— baronu), isveçli diplomat (Loddby 1749-Poligny, Jüra 1802). Paris'te, İsveç elçiliğinde ataşe bulunduğu sırada kraliçe Marie-Antoinette'in sempatisini kazanarak elçiliğe getirildi (1783). 1786'da Necker'in kızıyle evlendi, ama az sonra ondan ayrıldı. Devrim patlak verince yeni rejime karşı duyduğu sempatiden dolayı İsveç'e geri çağırıldı. Gustaf III'ün öldürülmesinden sonra, Konvansiyon zamanında tekrar Paris'e gönderildi (1792), Fransız cumhuriyetini tanıdı (1795). Bir Fransız-İsveç ittifakını hazırladı (1795). 1796'da İsveç'e, 1797'de yeniden Fransa'ya döndü, yaşlılık dönemini Fransa'da geçirdi. (L)

STAËL-HOLSTEİN (Germaine NECKER, — baronesi), **Mme de Staël** denir, fransız kadın edebiyatçı (Paris 1766-ay.y. 1817). Louis XVI'nın bakanı Cenevre'li Necker ile Vaud'lu protestan Suzanne Curchod'nun kızı. Annesinin düzenlediği edebî toplantılarda, zamanının ünlü kişilerini tanıdı: Marmontel, d'Alembert, Diderot, Grimm, abbé Raynal, Thomas, Buffon, Bernardin de Saint Pierre v.b. Harika bir çocuk olan Germaine, on bir yaşında *Eloges*'u (Övgüler) yazdı, on beşinde, Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu* (L'Esprit des Lois) adlı eserini yorumladı. 1786'da İsveç'in Paris elçisi baron Staël-Holstein ile evlendi. Sarayda kendini çok sevdirdi, coşkun bir heyecanla *Lettres Sur le Caractère et les Écrits de J.J. Rousseau* (J.J. Rousseau'nun Karakteri ve Yazıları Üstüne Mektuplar) [1788] adlı bir eser yazdı. Ne var ki devrim patlak vermişti: görevinden uzaklaştırılan Necker, Coppet'ye (İsviçre) çekildi, fakat Mme de Staël, siyasî bir rol oynama hevesine kapılarak, dostu Narbonne kontunun Savaş bakanlığına getirilmesini sağladı. Liberallerin, kralcıların ve anayasacıların toplandığı Bac sokağındaki salonu, Paris'in belli başlı edebiyat ve siyaset merkezlerinden biri oldu. Fakat, krallık yönetimi devrilir devrilmez, Paris'ten ayrılarak Coppet'ye çekildi (eylül 1792), İngiltere'ye gitti (1793 başları), İsviçre'ye dönünce Benjamin Constant ile tanıştı (1794), ikisi arasındaki fırtınalı ilişki 1808'e kadar sürdü. 9 Thermidor olayı siyasî hırslarının yeniden canlanmasına yol açtı: Mme de Staël, Paris'e gitti (mayıs 1795), salonunu yeniden açtı, fakat 1795 eylülünden beri hükûmetçe kendisine kuşkulu gözle bakıldığı için, tekrar Coppet'ye döndü, ilk büyük eserini burada yayımladı: *De l'İnfluence des Passions Sur le Bonheur des İndividus et des Nations* (Tutkuların, Kişilerin ve Miletlerin Mutluluğu Üstündeki Etkisi) [1796]. 1797'de Paris'e döndü, salonuna ideologları ve Yasama meclisinin en liberal düşünceli üyelerini kabul etti: *De la Littérature Considérée Dans Ses Rapports avec les İnstitutions Sociales* (Sosyal Kurumlarla İlişkileri Bakımından Edebiyat) [1800] adlı eseri ve *Delphine* (1802) adlı romanı edebiyat alanındaki etkisini büsbütün arttırdı. Konsüllük rejimi kurulduğu zaman, Napolyon'un nedimesi olma hayaline kapılmıştı, ama liberal düşüncelere pek az eğilimi olan ve siyasete karışan kadınlardan hiç hoşlanmayan Birinci konsül, Benjamin Constant muhalefet safında yer alır almaz (1803), Mme de Staël'e karşı düşmanca duygularını açığa vurdu. Mme de Staëel, hükûmetçe Paris'ten 40 fersah ötede oturmağa zorlanınca, zamanını dostları ve hayranları (Mme Récamier, Mathieu de Montmorency, August Wilhelm Schlegel) arasında ve yolculuklarla geçirdi: 1804'te Weimar'a (orada Goethe, Schiller ve Wieland ile tanıştı), sonra Berlin'e (kraliçe Luise tarafından kabul edildi) gitti. Babasının ölümü (nisan 1804) üzerine, Coppet'ye döndü; babasını öven bir eser yazdı: *Du Caractère de Necker et de Sa Vie Privée* (Necker'in Karakteri ve Özel Hayatı Üstüne). 1804 Sonlarında İtalya'ya bir yolculuk yaptı. Bu yolculuk ona *Corinne* (1807'de yayımlandı) adlı romanının birçok bölümünü ilham etti. Almanya'ya yaptığı yeni bir geziden sonra (1808) Fransızlara alman medeniyetini tanıtan kitabını hazırlamağa başladı: *Almanya'ya Dair* (De l'Allemagne). Bu kitabın baskısını izlemek üzere Blois'ya gittiğinde (1810), imparatorluk polisinin müsveddeleri ve provaları yok ettiğini gördü, kendisi de üç gün içinde Fransa'dan ayrılmağa zorlandı. Coppet'ye dönünce, kendisinden yirmi yaş küçük John Racca adlı bir subay ile gizlice evlendi. (1798'de ayrıldığı ilk kocası, 1802'de ölmüştü.) Sonra, Avrupa'yı baştan başa dolaştı (1812-1813), Avusturya'ya, Rusya'ya, İsveç'e, İngiltere'ye gitti ve her yerde Napolyon aleyhine çalıştı. Londra'da geleceğin Louis XVIII'i ile tanıştı. Restorasyon rejimi kurulunca Paris'e döndü, salonunu yeniden açtı, son iki önemli eserini bastıramadan öldü: *Considérations sur les Principaux Événements de la Révolution Française* (Fransız Devriminin Belli Başlı Olayları Üstüne Düşünceler) [1818] ve *Dix Annés d'Exil* (Sürgünde On Yıl) [1821]; çocuklarının yayımladığı bu kitaplarda Mme de Staël 1803 ve 1813 arasındaki hatıralarını anlatır. Mistikliğe varacak kadar tutkulu bir hayat süren bu kadın edebiyatçı, çağdaşlarının düşüncesinde bir ideal heyecanı yaratmak ve ruhun en derin atılımlarına yol göstermek istiyordu. Staël'in ilham özgürlüğü ve lirizme çağrısı, fransız romantizminin başlıca yönlerinden biriydi. Madam de Staël'in başlangıçta, Rousseau'nun ve «filozoflar»ın kozmopolit düşüncelerinin etkisi altında kalan, sonra yabancı ülkelerle, özellikle Almanya ile olan ilişkisi sonunda zenginleşen düşüncesi, XVIII. yy. ile XIX. yy. arasında bir köprü kurdu. (L)

STAEMPELİ (Edward), isviçreli besteci (Bern 1908). Köln'de Jarnach'ın, Paris'te Paul Dukas'nın öğrencisi oldu. Böylece alman ve fransız karışımı bir eğitim gördü, bu özelliği, daha çok müziğe uyguladığı metinlerde görülür. Başlıca eserleri: Strindberg'den bir opera (*Ein Traumspiel* [Bir Rüya Oyunu]), baleler (*İki Flütün Hikâyesi, Asılmış Adam*), bir kantat (*Sion'un Kızları*), bir oratoryo, senfoniler, oda müziği v.b. (L)

STÄFA, İsviçre'de (Zürich kantonu) şehir, Zürich gölünün kuzey kıyısında; 6 947 nüf. Bağcılık. Metalürji. Dokumacılık (ipek). Basımevi. (L)

STAFF i. (ing. k.). İnş. Geçici yapıların mimarî süslemelerinde taş yerine kullanılan ve az miktarda çimento, gliserin, dekstrin v.b. karıştırılmış alçıdan meydana gelen şekil verilebilir karışım. (L)

STAFF i. Belirli bir görevi olan kimselerden meydana gelen teşkilâtlı bir grubu belirten ingilizce - amerikanca kelime. || «*Staff and line*», fonksiyonel (*staff*) servislerle operasyonel servisleri kapsayan bir işletmenin yapısı. (L)

STAFF (Leopold), polonyalı şair (Lvov 1878-Varşova 1957). Paris'te okudu, uzun süre İtalya'da ve öbür batı ülkelerinde kaldı. Gerek felsefî düşünce derinliği, gerek biçim yetkinliği bakımından ilgi çekici olan başlıca şiir kitapları şunlardır: «*Twardowski Usta*» (1902), «*Ruhun Günü*» (1903), *Ptakom Niebieskim* (Gök Kuşlarına) [1905], *Usmiechy Godzin* (Saatlerin Gülümseyişi) [1908], «*Tarla Yolları*» (1920), *Ucho Igielni* (İğnenin Deliği) [1927], *Wysokie Drzewa* (Yüce Ağaçlar) [1931]. Staff, eserleriyle Çağdaş Polonya şiirine hâkim oldu. Ayrıca oyunlar da yazdı: «*Hazine*» (1904), «*Oyun*» (1909), *Wawrzyny* (Zaferler) [1912], Leonardo da Vinci, Nietzsche ve D'Annunzio'dan tercümeler yaptı. (L)

STAFFA, Büyük Britanya'da küçük ada, İskoçya'ya bağlı Hebrides (Argyllshire) takımadalarında, Mull adasının batısında. Adanın iskeletini meydana getiren bazaltlarda denizin oyduğu mağaralar, özellikle *Fingal* mağarası* ünlüdür. (L)

STAFFARDA, İtalya'da yer, Piemonte'de (Cuneo ili), Saluzzo'nun kuzeybatısında, 220 nüf. Eski kilise; XIII. ve XIV. yy.dan kalma avlu dehlizi. 18 Ağustos 1690'da Catinat'nın ordusu, Savoia dükü Vittorio-Amadeo'nun İspanyollarla desteklenen birliklerini burada yendi. (L)

STAFFELDT (Wilhelm SCHACK VON), danimarkalı şair (Gartz, Rügen 1769-Slesvig 1826). Pomeranya'lı soylu bir ailenin çocuğuydu. Danimarka ordusunda subay oldu (1786). Alman etkisine karşı giriştiği şiddetli saldırılarıyle tanındı. Önce Holstein (1810), sonra Slesvig (1813) valiliğine getirildi. İnsanlardan uzakta yaşadı. Romantik bir hava taşıyan şiirleri felsefî derinlik ve mistik atılım yönünden ilgi çekicidir. Gerçek değeri ancak ölümünden sonra anlaşıldı. (L)

STAFFELİT i. (yer adı *Staffel*'den [Almanya] fr. *staffélite*). Miner. Saf olmayan tabiî kalsiyum fosfat. (Bir apatit çeşididir.) [L]

STAFFİERE i. (ital. k.). Bir ispanyol veya italyan yüksek görevlisinin hizmetindeki uşak; efendisinin silâhlarını ve mantosunu taşımak ve üzengisini tutmakla yükümlüydü.
— ANSİKL. *Staffiere*'ler İtalya'da başlangıçta efendilerinin silâhını ve paltosunu ta-

Foto. LAROUSSE

şıyan, üzengisini tutan yaya uşaklardı. Çoğu zaman silâhlı olan staffiere'leri italyan derebeyleri düşmanlarına pusu kurmakla görevlendirirlerdi. XVI. ve XVII. yy.da staffiere'ler Avrupa'nın her yerinde vardı. (L)

STAFFORD, Büyük Britanya'da şehir, idare bölümü merkezi, Birmingham'ın kuzeybatısında; 52 600 nüf. Eski evler. Gotik üslûbunda kilise. Demiryolu merkezi. Makine yapımı. Ayakabı imalâthaneleri. Elektrik donatımı. (L)

STAFFORD, büyük ingiliz baronlar ailesi; Fatih William'ın arkadaşı Robert de Tosny veya Toeni tarafından kuruldu. Tosny de Stafford şatosu ile birlikte büyük topraklar ele geçirdi. Onun soyundan gelen RALPH (1299-1372) yüzyıl savaşlarında yararlık gösterdi ve 1351'de Stafford kontu (*earl*) oldu. (L)

STAFFORDSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, Midlands bölgesinde; 1 821 000 nüf. İdare merkezi, *Stafford*. Klasik ingiliz seramiğinin toprağı burada çıkar. (L)

STAFİLHEMATOM i. (fr. *staphylhématome*). Küçükdile kan oturması. (L)

STAFİLİT i. (fr. *staphylite*). Patol. Küçükdil iltihabı. (L)

STAFİL(O)—, yun. *staphyle*, küçükdil, üzümden alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

STAFİLOKOK i. (fr. *staphylocoque*). Bakteriyol. Mikroskopta üzüm salkımlarına benzer kümeler halinde görülen mikrokoklar.

— ANSİKL. *Stafilokok* çok küçük çapta (ortalama 1 mikron) bir mikrokoktur. Bazen tek, çoğu zaman sıvı ortamlarda diplokok halinde, sert ortamlarda ise kümeler halindedir. Sularda, toprakta, havada ve tozlarda çürükçül olarak yaşar; insan örteneği ve mukozası üzerinde ise asalak olarak yaşar ve vücut mukavemeti azaldığı zaman patojen hale geçer. Başlıca üç çeşidi vardır: yaldızlı stafilokok (*Staphylococous aureus*), sarı stafilokok (*S. citreus*) ve beyaz stafilokok (*S. albus*). Stafilokoklar irin yapar. Birçok hastalıkta bunlara rastlanır.

Stafilokoklardan ileri gelen hastalıkların tedavisinde penisilin başlangıçta çok işe yaradı. Fakat ilk başarılı sonuçlardan sonra antibiyotiklere dayanıklı stafilokokların türemesiyle bu tedavi etkisini kaybetti. O zamandan beri çeşitli stafilokok türleri üzerinde etki gösteren birçok antibiyotik bulunmuşsa da hiç biri tam sonuç vermemiştir. Stafilokoklara karşı iyi ilâçlar oleandomisin, kloranfenikol, novobiyosin ve kanamisin'dir. Yeni keşfedilen penisilinaza dayanıklı penisilinler de çok iyi sonuç vermektedir. (L)

STAFİLOKOKSEMİ i. (fr. *staphylococcémie*). Patol. Stafilokoklardan ileri gelen septisemi. (L)

STAFİLOKOKSİ i. (fr. *staphylococcie*). Patol. Kan çıbanı, şirpençe, çakmak, piyodermit, flegmon, kemik iliği iltihabı, stafilokoksemi gibi stafilokok enfeksiyonundan ileri gelen hastalıkların genel adı. (L)

STAFİLOM i. (yun. *staphyle*, üzüm tanesi'nden *staphyloma* ve fr. *Staphylome*). Göz çeperlerinin zayıflaması yüzünden göz zarlarının şişmesi.

— ANSİKL. *Saydam tabaka stafilomu* veya *ön stafilom*, en sık görülenidir; bazen, saydamlığı bozulmamış olan saydam tabakanın basit bir fıtığı, bazen irisin yapışıklığıyle birlikte beyazımsı bir nedbe kitlesidir. Son şeklin sonucu ağırdır.

Arka stafilom, ileri derecede bir miyopluğun komplikasyonudur. (L)

STAFİLOPLASTİ i. (fr. *staphyloplastie*). Cerr. Damak eteğinin düzeltilmesi, tamir edilmesi. Bk. STAFİLORAFİ. (L)

STAFİLORAFİ i. (fr. *staphylorraphie*). Cerr. Damak eteğinin dikilmesi. (L)

STAFİLOTOMİ i. (fr. *staphylotomie*). Cerr. Küçükdilin kesilmesi. (L)

STAGEİRA veya **STAGİRA**. Esk. coğ. Yunanistan'da şehir, Khalkidike'nin batısında, Ege denizi kıyısında. M.Ö. 655 - 654'te, Andros'tan gelen İonia'lılar tarafından kuruldu. Aristoteles burada doğdu. Bugün, *Stavro*. (L)

STAGEİRA'LI sıf ve i. (*Stageira*'nın adından *stageira-lı*). Stageira şehrinde oturan veya doğan.

— Fels. Bu şehirde doğan Aristoteles'in lakabı. (L)

STAGNELİUS (Erik Johan), isveçli şair (Gardslosa, Öland 1793-Stockholm 1823). Kalp hastalığına yakalandı, kendini afyona verdi, bu yüzden zaten zayıf olan bünyesi çabucak çöktü. Kendi kuşağı tarafından hemen hiç tanınmayan Stagnelius büyük bir manzum eser yazdı. Stagnelius hayattayken yalnız birkaç bölümü yayımlanan ve özellikle Chateaubriand ile alman romantizminin izlerini taşıyan bu eser kahramanlık destanlarını (*Gunlöp, Blenda, Wladimir den Store* [Büyük Vladimir]), manzum dramları (*Sigurd Ring* [Sigurd'un Yüzüğü], *Wisbur, Martyrorna* [Din Kurbanları], *Bacchanterna* [Roma'lı Sokak Kızı]), lirik derlemeleri (*Liljor i Saron* [Saron'un Zambakları]) kapsar. Romantik gizemciliğiyle bazen erotizme varan bir duygusallık arasında kalan, gerçek dışı hayallere kapılan ve günah düşüncesinden kurtulamayan Stagnelius İsveç'in en garip ve en güçlü şairlerinden biridir. (L)

STAHANOV (Aleksey Grigoryeviç), sovyet madencisi (doğ. 1906). İrmino'da (Donbass) işçiydi, 30-31 ağustos 1935'te, 345 dakikada 102 t kömür çıkararak dikkate değer bir rekor elde etti. Aynı yılın 19 eylülünde ekip halinde 227 t elde ederek kendi rekorunu kırdı. Bu başlangıç, *Stahanov'culuk* adı verilen, çalışma veriminin artırılması için, işçilerle kolhoz'cuların kitle halinde harekete geçmelerine yol açtı. (L)

STAHANOV'CULUK i. (A.G. *Stahanov*'un adından). Sosyalist ülkelerde, verimi artırmak için çalışmanın incelenmesi üzerine kurulu metot. || Bu akımın yaygınlaşması için girişilen propaganda hareketi. (L)

STAHANOVETS i. («stahanov'cu» anlamında rusça k.). Stahanov* tarafından geliştirilen metoda göre (yeni tekniklerin kullanılması temeline dayanılarak verimin en yüksek noktaya ulaştırılması) çalışan işçi. (L)

STAHL (Friedrich Julius), alman hukukçusu ve siyaset adamı (Münih 1802 - Bad Brückenau 1861). Yahudilikten Protestanlığa geçti (1819), Erlangen'de, Würzburg'da, sonra (1840) Berlin'de profesörlük yaptı. *Die Philosophie des Rechts nach Geschichtlicher Ansicht*'i (Tarihî Açıdan Sağ'ın Felsefesi) [1830 - 1837] ve *Kirchenverfassung nach Lehre und Recht der Protestanten*'ı (Protestan Hukuku ve Öğretisine göre Kilise Anayasası) [1840] yayımladı. Daha sonra Prusya Senyörleri meclisinde ve hükûmet meclislerinde bulundu, Feodal ve Otoriter parti başkanı oldu. (L)

STAHL (Georg Ernst), alman hekimi ve kimyacısı (Ansbach 1660 - Berlin 1734). Saksonya-Weimar dükünün hekimi oldu (1687). Daha sonra Halk üniversitesinde profesörlük yaptı. 1716'da Prusya kralının hekimliğine ve saray müşavirliğine getirildi. Stahl, tıpta, *animizm* adlı sistemi kurdu, kimyada da hocası Becker'in *flojistik* teorisini geliştirerek buna son şeklini verdi. Ayrıca sülfatların bileşimini tespit etti. Eserleri arasında, animizm teorisini açıklayan *Theorica Medica Vera* (1707) sayılabilir. (L)

STAHL (Karl). Bk. GOEDEKE (Karl).

STAHL (P. J.). Bk. HETZEL (Jules).

STAHLBERG (Kaarlo Juho), finlandiyalı devlet adamı (Suomussalmi 1865 - Helsinki 1952). Hukuk profesörü (1908), İlerici Genç - Finliler partisinden milletvekili oldu. Mannerheim'dan fazla oy kazanarak cumhurbaşkanı seçildi (temmuz 1919-mart 1925). 1926-1945 Arasında Kanunları Hazırlama komisyonu üyeliği yaptı. (L)

STAHLHELM («Çelik Miğfer»), milliyetçi nitelikte eski muharipler derneği. 13 Kasım 1918'de sanayici Seldte tarafından kurulan Stahlhelm, Hugenberg cephesine katıldı ve 1935'te Hitler tarafından kapatıldı. 1951'de yeniden kurulan derneğin başkanlığına 1953'te mareşal Kesselring seçildi. (L)

STAHLY (François), italyan asıllı fransız heykeltıraşı (Constanz 1911). Gençlik yıllarını İsviçre'de geçirdikten sonra 1931'de Paris'e yerleşti, burada Ranson akademisinde Malfray'in öğrencisi oldu ve Etienne Martin ile tanıştı. Savaştan önce yaptığı heykellerde tabiatın en gizli biçimlerini canlandırmak amacıyle bir çeşit soyutlamaya yöneldi: verimlilik, filizlenme, organik ve hayatî semboller. 1949'dan itibaren, mimarlık sanatının ortaya çıkarttığı meselelerin gitgide daha fazla bilincine varmağa başladı. 1958'de Meudon'da, genç heykelcilerle mimarların biraraya geldiği kolektif bir atelye açtı. 1960'ta ilk defa bir amerikan üniversitesinde ders verdi, bundan böyle düzenli olarak A.B.D.'ye gidip geldi, orada ilk anıtsal *Çeşmeler*'ini, «işaret» heykellerini ve *Tacoma Ormanı* gibi gruplarını gerçekleştirdi. 1965'teki Tokyo sergisinde heykel birinci ödülünü kazandı. (L)

STAİNER (Jakob), avusturyalı lavta yapımcısı (Absam, Tirol 1621'e doğr.-ay.y. 1683). Stainer yüz elli yıl boyunca italyan lavtacılığına karşı koyan avusturyalı-alman lavta yapımcılarının en büyük ustası sayılır. İnnsbruck'ta prensin sarayındaki sanatçıların arasında yetişti, lavta yapımını ve yaptığı kemanların sapına aslan kafaları oyma sanatını orada öğrendi. N. Amti'nin eserlerinden ilham alan Stainer, tonozları çoğalttı, FF'lere daha yuvarlak bir biçim verdi, tahtaların seçiminde titizlik gösterdi, çok parlak ve şeffaf bir vernik formülü buldu. Kemanları bas seslerde oldukça ağır bir ses çıkarır, ince seslerde ise flüte kaçar. İnnsbruck sarayının lavtacısı olmasına rağmen zor bir hayat geçirdi, borçları yüzünden hapsedildi, din sapkını olarak kovuşturmaya uğradı, yoksulluk içinde öldü. (L)

STAİNER (sir John), ingiliz orgcusu ve bestecisi (Londra 1840 - Verona 1901). 1856'da Frederick Ouseley kendisini Tenbury'de yeni açılan Saint Michael kolejine orgcu tayin etti. Dört yıl sonra Oxford'taki Magdalen kolejinde orgcu oldu. 1863-1872 Arasında üniversitede, 1872'den 1888'de emekliye ayrılıncaya kadar da Londra'da Saint Pauly katedralinde org çaldı. 1882'de İngiltere'deki ilkokulların müzik müfettişi oldu. 1889 - 1899 Arasında Oxford üniversitesinde müzik dersi verdi. 1888'de sir unvanını aldı. Kantatları başta olmak üzere (*The Daughter of Jairus* [Yair'in Kızı], 1878; *Saint Mary Magdalen*, 1883; *The Cucifixion* [Çarmıha Geriliş], 1887) birçok eser besteledi, çeşitli konularda müzik kitapları da yazdı. (L)

STAİNES, Londra'nın batı bölgesinde (Middlesex) merkez, Thames'in kuzeyinde; 49 259 nüf. Yer muşambası fabrikaları. Makine yapımı. Tarihöncesinden kalma bir yerleşmenin kalıntıları. (L)

STAİNS, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Seine - Saint - Denis idare çevresi), komün, Paris'in kuzey banliyösünde; 32 200 nüf. XVI. ve XVIII. yy.dan kalma şato. Makine yapımı. Yağlıboya ve kumaş boyası fabrikaları. Kâğıt fabrikası. (L)

STAİO i. (ital. k.). Kuzey İtalya'da ve Dalmaçya'da kullanılan, değeri 25 ile 148 litre arasında değişen eski hacim ölçüsü. (L)

STAİS (Balerios), yunan arkeoloğu (Kythera 1857 - Atina 1923). Tıp okudu, sonra Epidouros kazılarına katıldı. Sunion'da Athena tapınağını buldu. Atina Millî müzesi müdürü oldu. Bu müzeyle ilgili iki katalog yayımladı: *Mermer ve Bronzlar* (1907 - 1920), *Mykenai Koleksiyonları* (1909 - 1915). Attike, Kithera, Antikithera'da önemli kazılar yönetti. (L)

STAJ i. (fr. *stage*). Memurluğa veya serbest bir mesleğe hazırlanan adayların geçirdiği pratik öğrenme devresi. || Meslekî bilgisini artırmak için bir kimsenin, geçici olarak bir kurumun bir veya birçok servisinde çalışarak geçirdiği devre. || Bir kimsenin, kısa bir süre için normal işini bırakarak bazı dersleri takip ettiği veya yardımcı bir iş yaptığı devre. (M)

STAJYER veya **STAJİYER** sıf. ve i. (fr. *stagiaire*). Staj yapan (kimse). || *Stajyer avukat*. Bk. AVUKAT. || *Stajyer doktor*, tıp fakültesinde teorik derslerden sonra hastahane çalışmalarına katılan son sınıf öğrencisi. (M)

STAJYERLİK veya **STAJİYERLİK** i.

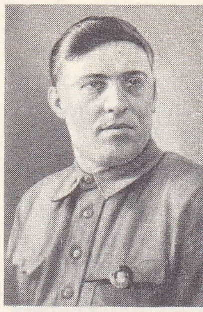

STAHANOV

Georg Ernst STAHL
gravür
Cabinet des Estampes, Paris

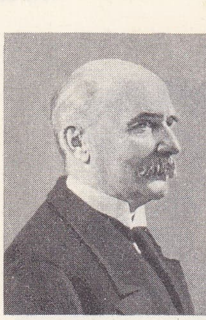

STAHLBERG

Foto. B.S.I., Keystone (LAROUSSE)

(*stajyer*'den *stajyer-lik*). Stajyer olma durumu. (M)

STAKİDA, Ege denizinin güneydoğusunda Kerpe (Kerpathos) adasının batısında Yunanistan'a ait adacıklar kümesi. (M)

STAKİYOZ i. (fr. *stachyose*). Kim. Formülü $C_{24}H_{42}O_{21}$ olan tetraholozit, japon karabaş çiçeklerinden çıkartılır. (L)

STALAG [ştalag] i. (alm. k.). İkinci Dünya savaşında, Almanya'da savaş esiri astsubay ve erlerin kapatıldığı kamp.
— ANSİKL. Savaş esirlerinin büyük kısmı, bazen oldukça uzakta bulunan bir merkezî yönetim kuruluna (*Stammlager*) bağlı, sabit veya seyyar çalışma komando*larına ayrılmıştı. Oflag*lar gibi, *Stalag*'lar da, bulundukları alman askerî bölgesinin işaretlerini taşırdı. (L)

STALAGMİT i. (yun. *stalagmos*, akış'tan fr. *stalagmite*). Bk. DİKİT.

STALAGMOMETRE i. (yun. *stalagmos*, damla ve *metron*, ölçü > fr. *stalagmomètre*'den). Fiz. Kılcal borudan akan damlaların kütlesini ölçmeğe yarayan âlet. (L)

STALAKTİT i. (yun. *stalaktos*, damla damla akan'dan fr. *stalactite*). Bk. SARKIT.

STALİN, esk. **Kuçova,** Arnavutluk'ta şehir, Devol ile Osum ırmaklarının kavşağı yakınında, petrol üretimi bölgesinde. Petrol tasfiye merkezi. (L)

STALİN. Bk. BRAŞOV ve ORAŞUL STALİN.

STALİN

1904'te

1917'de

1945'te

STALİN (Yosif Visarionoviç DJUGAŞVİLİ — denir), sovyet devlet adamı (Gori, Gürcistan 1879 - Moskova 1953). Bir kunduracının dördüncü çocuğuydu; bir burs sağlayarak Tiflis Meslek okuluna girdi (1894). Örnek bir öğrenciydi. Ama arkadaşları gibi o da ihtilâlci düşüncelerin etkisinde kalarak gürcü sosyalist grubuna girdi (1898), bu yüzden okuldan atıldı. Tiflis rasathanesinde memur oldu, kendini bütün varlığıyla ihtilâlci eyleme verdi. Marx'çıydı, *İskra* (Kıvılcım) grubuna katıldı, Tiflis Gizli Sosyal-Demokrat komitesine üye yazıldı (1901), Batum'da tutuklandı (nisan 1902). İrkutsk'a sürüldükten sonra kaçtı, Tiflis'e döndü (1904) ve 1903'te çoğunluğu kaybetmiş olan Devrimci Sosyal Demokrat İşçi partisinin bolşevik kesimine katıldı. Ayaklanma taraftarıydı, liberal burjuvaziyle hiç bir uzlaşmaya yanaşmadı. 1905 Ayaklanmasına katıldı ve terörcü akınlar düzenledi. Finlandiya'da (Tampere kongresi, 1905) Lenin ile tanıştıktan sonra IV. ve V. kongrelerde (Stockholm [nisan 1906], Londra [mayıs 1907]) partisini temsil etti ve bu kongrelerde büyük toprakların paylaştırılmasını ileri sürdü. Bakû'da grevler hazırladı (1907), ama tutuklanarak Vologda'ya sürüldü (1908-1911). Kaçtı ve Lenin tarafından Bolşevik Merkez komitesi üyeliğine getirildi; Rusya'da ihtilâlci eylemi (Prag konferansı, ocak 1912) yöneten Politbüro'ya başkanlık etti. Lenin tarafından *Pravda*'yı (Gerçek) çıkarmakla görevlendirildi, tutuklandı (mayıs 1912), kaçtı (haziran) ve Lenin ile Krakow konferansında buluştu (kasım), sonra Viyana'ya gitti, orada *Marksizm ve Millî Mesele* (Marksizm Natsionalnıy Vopras) adlı eseri yazdı. Bundan sonra adını daha çok duyurur oldu (kendisine o sıra, *Koba* «başa çıkılmaz» yerine, *Stalin* «çelik adam» lakabı verildi), yeniden Kuzey Sibirya'ya sürüldü ve birinci rus devrimine kadar 23 şubat 1913-şubat [mart] 1917) orada kaldı. Nazariyeci olmaktan çok eylem adamıydı. Sık sık takip edildiği için kuşkulu ve kaçak bir hayat sürmeğe başladı, ama en güç şartlara göğüs germek için gerekli soğukkanlılığı kazanmayı başardı. Fakat yabancı ülkelerde çok az kaldığından, Batı Avrupa'da sürgünde yaşayan öbür devrimciler kadar sürekli bir düşünce hayatı olmadı. Ekim devriminden sonra, Lenin'den önce Petrograd'a döndü. Devrim sırasında pek rolü olmadı, bütün dikkatini menşeviklerle herhangi bir sürtüşmeyi önlemeğe verdi. Ama Lenin menşeviklerle uzlaşmaya yanaşmayınca Stalin de aynı davranışı benimsedi (nisan 1917). Lenin Finlandiya'ya kaçınca, merkez komitenin genel siyaset raporunu VI. Kongreye Stalin sundu, Lenin'in Petrograd'a dönmesi üzerine yerini ona bıraktı. Ayaklanmayı başlatmakla görevli Devrimci Askerî komitenin üyesi olmasına rağmen, bu görevde Lenin'in yardımcısı olarak büyük rol oynamadı. Lenin'in başkanlık ettiği Halk Komiserleri meclisinde milliyetler komiserliğine getirildi (8-9 kasım gecesi [26-27 ekim] 1917). Sovyet birliği içinde yer alan milletlerin resmen tanınmasında rol oynadı (15 [2] kasım 1917) ve *Rusya Halklarının Hakkı Üstüne Bildiri* (ocak, 1918) adlı eserini hazırladı. Stalin, bu dolambaçlı yoldan, özellikle milliyetler arasındaki ayrılığı ortadan kaldırmak ve sosyalizmi gerçekleştirebilecek tek devlet şekli olan merkezîleşmiş bir devlet kurarak bu milliyetlerin iktisat ve kültür alanında Orta Rusya'nın seviyesine ulaşmalarını sağlamak istiyordu. İşçi ve köylü teftiş komiseri olarak yönetici kadrolarda temizlik yaptı. İç savaş başlayınca Millî Savunma meclisine girdi ve Beyaz Ruslara karşı kazanılan savaşta (*Tsaritsıyn* [Stalingrad] savunması, 1918 yazı ve sonbaharı) siyasî komiser ve cephe müfettişi olarak önemli bir rol oynadı. Gerillaların desteğinden yararlanarak sanayi bölgelerinde saldırıya geçmek istiyordu. Troçki ise saldırının steplerden yapılmasını uygun buluyordu. Bu yüzden araları açıldı. Görüşünü kabul ettiren Stalin Gürcistan'ı işgal etti (1921).

Troçki'nin muhalefetine ve yönetici çevreler dışında adının pek duyulmamış olmasına rağmen Stalin, gerçekte bütünüyle teknik bir görev olan parti genel sekreterliğine getirildi (XI. Kongre, nisan 1922) ve bu sayede partinin bütün kademelerini ve yönetimi denetimi altında tutmak ve Lenin'in ölümünden sonra güçlük çekmeden devletin başına geçmek imkânlarını buldu (ocak 1924). Lenin'in siyasî vasiyetnamesi, aşırı diktatörlüğünden ötürü Stalin'in uzaklaştırılmasını öngörüyordu. Ama bu belge, Troçki'yi uzaklaştırmak amacıyle, daha 1922'de Stalin ile birlikte triumvirlik («troyka») kuran Zinovyev ve Kamenev sayesinde Merkez komite tarafından ortadan kaldırıldı. Troçki ile Stalin arasında ideolojik çatışma başladı: Lenin'in ölümünden hemen sonra N.E.P.*e cephe alan Troçki sürekli ve evrensel devrim taraftarı idi. Almanya ve Macaristan'da başarısızlığa uğrayan devrim denemelerinden ders alan Stalin ise, ancak bir tek ülkede sosyalist rejim kurulabileceğini savunuyordu (*Leninizmin İlkeleri* [Printsipıy Leninizme], nisan 1924). Troçki görevlerinden uzaklaştırıldıktan sonra (ocak 1925) Stalin, Zinovyev ve Kamenev ile (1926 ilkbaharı) yeni bir troyka veya sol muhalefet bloku kurdu, ama partinin sağ kanadının desteğinden yararlanarak Merkez komiteye (14 kasım 1927) ve XV. Kongreye hâkim oldu (2 aralık 1927). Bu kongre, Zinovyev ve Troçki'yi kongre üyeliğinden çıkardı ve Troçki'yi Alma Ata'ya sürdü. Bundan sonra Stalin küçük köy ekonomisine cephe aldı ve ülkenin büyük ölçüde sanayileşmesine elverişli bir tutumu benimsedi (*Büyük Dönemeç Yılı*, 1929). Yapı reformlarına girişti: ilk beş yıllık plan (1928), N.E.P.'in tedbirleri, *kulak*'ların kaldırılması (1929 mayısındaki kararname) ve 1933'e kadar köylerin zorla kolektifleştirilmesi (Merkez komite kararı, 5 ocak 1930). Ama köylerin kolektifleştirilmesinde o kadar sert bir yol tutuldu ki, sonunda Stalin, köylünün zor kullanarak değil, inandırılarak kazanılmasını istemek zorunda kaldı (2 mart 1930) ve kolhoz dışında bağımsız küçük işletmelerin kurulmasına izin verdi. Bununla birlikte kolektifleşme ilkesine bağlı kaldı, kendisine düşman olan Buharin, Rıykov ve Tomskiy'i gözden düşürdü (1929). Bundan sonra S.S.C.B.'nin rakipsiz hâkimi haline gelen Stalin, rejimi güçlendirdi. Fırsatçı bir tutumla, işçilerin psikolojisi yanında (Stahanov'culuğun ortaya atılması, 1936) toplumsal diretmeler ve iktisadî güçlükleri de hesaba katarak birtakım tedbirler aldı: sürgünler bağışlandı, bazı «kulak»lara yeniden seçim hakkı tanındı (eylül kararnamesi, 1934), din aleyhtarı propaganda gevşetildi, tarım alanındaki kolektifleşmeyi, genel ve gizli oy sistemini getiren, rahiplere medenî haklarını iade eden yeni bir anayasa ilân edildi (1936); rus geleneklerine yeniden değer verilmeğe başlandı. Aynı zamanda, Hitler nasyonal sosyalizminin ve antikomintern Japon emperyalizminin bir blok halinde birleşmesi (1936) karşısında, Stalin ülkesini Milletler Cemiyeti'ne soktu (19 eylül 1934), İngiltere (Eden'in Moskova ziyareti, mart 1935) ile Fransa'ya (karşılıklı yardım paktı, 2 mayıs 1935) yaklaştı. Ülke içinde Stalin ile düşmanları arasındaki mücadele devam ediyordu. Kirov'un öldürülmesini bahane eden (1 aralık 1934) Stalin, yüz kadar muhalifini idam ettirdi, sonra büyük Moskova davalarını başlattı ve eski Bolşevik Muhafız birliğini ortadan kaldırttı. (Bk. S.S.C.B.) 12 Aralık 1937 seçimleriyle yerini sağlamlaştırdı (bu seçimlerde 100 milyon seçici, partinin 1 500 resmî adayına oy verdi); böylece, önceleri parti tarafından yönetilen proletarya diktatörlüğü bundan böyle bir tek adamın (Stalin) eline geçti ve devamlı bir propaganda ile Stalin'in ismi yüceltildi. Stalin, sonunun neye varacağı belli olmayan bir savaşta Devrim'in tehlikeye düşmesinden korkarak, ülkesinin çağırılmadığı Münih konferansından (29-30 eylül 1938) sonra, Hitler Almanyası ile bir saldırmazlık paktı imzaladı (23 ağustos 1939) ve böylece anî bir geri dönüşle İkinci Dünya savaşının çıkmasına zemin hazırlamış oldu (1-3 eylül 1939). Durumdan yararlanan Stalin, Polonya'nın doğusunu ilhak etti (17 eylül), ordularını baltık ülkelerine yerleştirdi (eylül-ekim 1939), Finlandiya (12 mart 1940) ve Romanya'dan (26 haziran 1940) birçok toprağı ülkesine kattı. Alman-sovyet antlaşmasına rağmen (11 ocak 1940 iktisadî antlaşması, daha sonra 11 ay uzatıldı 10 ocak 1941), S.S.C.B. 22 haziran 1941'de Hitler'in saldırısına uğradı. 6 Mayıs 1941'den beri Halk Komiserleri meclisi başkanı olan Stalin, hemen bütün güçleri elinde topladı. Millî Savunma komitesi başkanı (30 haziran 1941) ve savaşta halk komiseri (19 temmuz) olarak, yurttaşlarından, «yakma» taktiğini uygulamalarını ve düşmanın gerisinde partizan birlikleri kurmalarını istedi. Eski Rusya'nın askerlik alanındaki başarılarıyle halkı coşturdu, Moskova patrikliğini yeniden kurdu (3-8 eylül 1943) ve işgalcileri durdurmak için millî duygulara başvurdu. Hükûmet Kuybişev'e çekildiği halde, Stalin Kremlin'de kaldı, rus ordusunun yönetimini eline aldı, ama generallerine oldukça büyük bir serbestlik tanıdı ve onlardan, düşman kuvvetten düşünceye kadar geri çekilmelerini istedi (1942). Stalingrad (bugün Volgograd) zaferinden sonra (şubat 1943) Sovyetler birliği mareşali (mart 1943), en büyük general (1 ocak 1945) unvanlarını aldı. Bundan başka Anglosaksonlarla sıkı ilişkiler kurdu, onların şüphesini gidermek için Komintern'i dağıttı (1943), ama 1942'den sonra yeni bir cephenin açılması için Anglosaksonlara büyük ölçüde baskı yaptı. Bununla birlikte, S.S.C.B.'nin ülke dışındaki komünizmi yaymakla yükümlü olduğunu unutmadı ve işgal edilmiş memleketlerde yerel komünist partilerini kontrol altında tutacak millî cephelerin kurulmasını destekledi. Churchill'in Balkanlar'a bir çıkarma yapılmasını öngören projesinin Roosevelt tarafından bir kenara atılmasını (çünkü bu çıkarma komünizmin doğu Avrupa'da yayılmasını engelleyecekti) ve Balkanlar'ı alman işgalinden kurtarma işinin rus ordularına verilmesini sağladı. Aynı zamanda, 1940'ta S.S.C.B. tarafından zaptedilen toprakları batı sınırı olarak kabul ettirdi (Tahran konferansı, kasım-aralık 1943), Yalta (şubat 1945) ve Postdam (temmuz-ağustos 1945) konferanslarında Almanya'nın bölüşülmesine çalıştıysa da bir sonuç alamadı; sonunda 8 ağustos 1945'te Japonya'ya savaş açtı.

Zafer sonunda prestiji yükselen Stalin, devrimi tek bir ülke içinde gerçekleştirme siyasetini bıraktı; ama kapitalist ülkelere duyduğu güvensizliği elden bırakmadı. Batı Avrupa'da halk demokrasilerinin doğuşunu kolaylaştırdıktan sonra «Kominform» adı altında milletlerarası komünizmi yeniden kurdu (eylül-ekim 1947). Bu tarihten itibaren «demir perde» de kurulmuş oldu ve Doğu ile Batı arasında soğuk harp başladı; S.S.C.B. ile şefi, bütün komünist partilerden mutlak bir bağlılık istedi; mareşal Tito bir Balkan federasyonu kurmak isteyince, Stalin Yugoslavya'yı Kominform'dan çıkardı (4 temmuz 1948). Stalin, görüşlerini *Marksizm ve Dil* (1950) veya *Sovyet Rusya'da Sosyalizmin İktisadî Meseleleri* (1952) adlı eserlerde açıkladı. Ülke dışından yönetilen bir suikast korkusu, yabancılara karşı olan düşmanlığını artır-

Foto. Keystone, X (LAROUSSE)

dı; israil asıllı rus hekimlerin düzenlediği bir «beyaz gömlekliler komplosu»nun ortaya çıktığını ileri sürerek yeni bir temizleme hareketine girişti. Yahudi düşmanlığına yol açan bu hareket ancak, Stalin'in 5 mart 1953'te ölmesiyle sona erdi. Ölümünden sonra, güttüğü siyaset yeniden gözden geçirildi. «Stalin kültü» yıkılarak onun yerini bir «Stalin düşmanlığı» aldı. Nikita Kruşçev'in raporu üstüne, Komünist partisinin XX. Kongresi, Stalin devrinde uygulanan tarihin gerçek olmadığını ortaya koydu ve marx'çı-lenin'ci görüşlerin yeniden komünizmin temel doktrin kaynağı olmasını istedi. Stalin'in ismini taşıyan şehirlerin adlarını değiştiren, para ve pulların üzerinden Stalin'in resmini kaldıran plan kabul edildi (1956). Daha da ileri giden XXII. Kongre, Stalin'in tahnit edilmiş cesedinin Lenin'in anıtkabrinden alınmasına ve rejim ilerigelenlerinin gömüldüğü Kremlin'e aktarılmasına karar verdi (ekim 1961). [L]

STALİNABAD, Duşanbe'nin (S.S.C.B.) 1961'e kadar adı, Tacikistan cumhuriyetinin başkenti; 260 000 nüf. Kafirnigan bölgesinde, Hisar sıradağlarının karlı tepeleri eteğinde, idare ve sanayi merkezi. Yakınında meyvecilik. (L)

Stalinallee, Doğu Berlin'in başlıca caddelerinden birinin 1961'e kadar adı. Bugün, Karl Marx Allee ile Frankfurter Allee arasında bölüşülmüştür. (L)

STALİN'CİLİK i. (*Stalin*'in adından *stalin'ci* > *Stalin'ci-lik*). Stalin'in ve onun siyasî felsefesini benimseyenlerin öğretisi. (Bunlar sosyalist rejimle kapitalist rejimin barış içinde birarada yaşamasını kabul etmezler.) || *Stalin'ciliğin tasfiyesi*, S.S.C.B.'de sosyalist ülkelerde ve çeşitli komünist partilerinde, Stalin tarafından kurulmuş rejim ve uygulamaların otoriter niteliklerini ortadan kaldırmak amacını güden tedbirlerin tümü. (L)

STALİNGRAD, 1925 - 1961 arasında, **Volgograd** şehrinin (Volga'nın aşağı çığırında, sağ kıyısında) adı. (L)

Stalingrad savaşı, alman-sovyet savaşı sırasında, eylül 1942-şubat 1943 arasında Stalingrad (bugün, *Volgograd*) önünde yapılan çarpışmalar; bu savaş sırasında şehre saldıran alman kuvvetleri kuşatıldı ve teslim olmak zorunda bırakıldı.

Alman VI. ordusu (Paulus) Don ırmağını Kalaç'ta aştıktan sonra 1942 ağustosu sonunda, ele geçirmekle görevlendirildiği Stalingrad şehrinin dış müdafaa hattıyle karşılaştı. Şehri savunan Sovyet LXII. ordusu (Çuykov), 40 km uzunluğunda bir cephe boyunca şiddetle çarpıştı. Almanlar, mevcudu bir milyonu bulan ve 5 000 tank ile 3 000 uçak tarafından desteklenen büyük bir orduyle hücuma geçmişti. Eylül sonunda şehrin bazı mahallelerine girdiler ve birkaç noktadan Volga ırmağına ulaştılar; fakat general Voronov'un şiddetli ve yoğun topçu ateşi yüzünden ırmağı aşamadılar. Geri çekilmek isteyen Paulus'un uyarılarına rağmen, Hitler, orduya olduğu yerde beklemesini ve bütün dünyanın ilgisini çekmeğe başlayan savaşa devam etmesini emretti. Bunun üzerine sovyet karşı hücumu başladı: 19 ve 20 kasımda Rokosovskiy ve Yeremenko tarafından yönetilen ve şehrin iki yanından harekete geçen iki güçlü kuvvet. 23 kasımda Kalaç önlerinde birleşerek Paulus'un kuvvetlerini kuşattı. Aralıkta Manstein yönetimindeki bir alman karşı hücumu, Paulus ile ilişkiyi yeniden sağlamayı denediyse de başaramadı ve şiddetli ateş barajı karşısında Stalingrad'a 45 km'den fazla yaklaşma imkânını bulamadı; Manstein geri çekilmek zorunda kaldı. Sovyet kumandanlığına, kuşatılmış kuvvetleri imha etmekten başka iş kalmamıştı. İmha hücumu ocak 1943'te başladı ve teslim olma teklifini reddeden Paulus, bir ay sonra, 3 500 m'lik bir cephe boyunca dizilen 4 000 parçalık sovyet topçu kuvvetleri tarafından birlikleri yok edilince, teslim olmak istemek zorunda kaldı; 31 ocakta yirmi dört generali ve yüz bin kadar askeriyle teslim oldu. Bk. *İkinci* DÜNYA SAVAŞI. (L)

Stalin hattı, S.S.C.B.'nin 1940'ta Almanya karşısındaki batı sınırlarını güvenliğe almak için düzenlediği tahkimata verilen ad. Peypus (Çudsk) gölü, Yukarı Dnieper, Pskov, Vitebsk, Orşa, Dniester, Gomel ve Kiev arasında 1 500 km'lik bir cephe meydana getiren bu tahkimat, Leeb ve Bock kumandasında alman birlikleri tarafından kısa süre içinde (15 temmuz-15 ağustos) ele geçirildi. Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI. (L)

STALİNİRİ. Bk. ÇIHINVALİ.

STALİNOGORSK. Bk. NOVOMOSKOVSK.

STALİNOGROD. Bk. KATOWICE.

Stalin ödülü, 20 aralık 1939'da, Stalin'in altmışıncı doğum yıldönümü dolayısıyle kurulan armağan. S.S.C.B. Bakanlar kurulu tarafından bilim, icatlar, edebiyat ve sanat alanlarında dikkati çeken çalışmalara verilmiştir. Daha sonra bir Milletlerarası Barış ödülü de kuruldu. 1956'dan sonra bu ödüller *Lenin ödülü* adını aldı. (L)

STALİNSK, Novo-Kuznetsk şehrinin (Rusya) 1932-1961 arasındaki adı. (L)

STALİN tepesi, Pamir dağlarının en yüksek noktası (7 495 m) olan Komünizm tepesinin 1961'e kadar adı. (L)

STALLOY i. (ing. k.). Metalürji. İçinde yüzde 96,2 oranında demir, yüzde 3,4 silisyum, yüzde 0,32 manganez ve çok az miktarda karbon, kükürt ve fosfor bulunan özel çelik. (Bu alaşımın çok büyük bir magnetik geçirgenliği vardır ve histerezis ile çok az enerji kaybına yol açar. Bu yüzden stalloy, transformatör saçlarının ve hoparlör zarlarının yapımında kullanılır.) [L]

STALOWA WOLA, Polonya'da (Rzeszow voyvodalığı) şehir, San'ın sol kıyısında; 17 900 nüf. Metalürji sanayii. (L)

STALYBRİDGE, Büyük Britanya'da (Cheshire) şehir, Manchester'in doğusunda; 21 940 nüf. Dokuma (pamuk ve yün) sanayii. Makine yapımı. Plastik maddeler. (L)

STAMATY (Camille), fransız bestecisi ve piyanocusu (Roma 1811-Paris 1870). Schumann ve Mendelssohn'un yakın arkadaşıydı, kendini öğretime adadı, Saint-Saëns öğrencileri arasındaydı. Eserleri (*Konçerto Çalışmaları*, sonatlar) hâlâ beğenilir. (L)

STAMBOLİÇ (Peter), yugoslav siyaset adamı (Brezova, İvanjica yakınları 1912). 1935'ten beri Yugoslavya Komünist partisi üyesidir. İkinci Dünya savaşında Kurtuluş Ordusu Genel karargâhındaydı. Sırbistan cumhuriyetinde en yüksek mevkileri işgal etti (Yürütme konseyi başkanlığı, 1948-1953), Sırbistan meclis başkanı (1953-1957) oldu ve Pijade'nin ölümü üzerine Federal parlamento başkanlığına seçildi (1957). 1963'te, Federal Yürütme konseyi başkanlığını aldığı için bu görevi bıraktı. 1951'den beri Komünist Partisi Siyasî büro üyesidir. (L)

STAMBOLİYSKİ (Aleksandır), bulgar siyaset adamı (Slavovitsa 1879-ay.y. 1923). Çiftçi partisinin başkanıydı (1908), savaşa muhalefet ettiği için hapsedildi (1915-1918). Başbakan olunca (1919) bir «yeşil diktatörlük» kurdu ve kendisine KÖYLÜLERİN KRALI lakabı takıldı. Neuilly antlaşmasını imzaladı (1919), bir dizi sosyal reform yaparak büyük malikânelerin istimlâkini hazırladı, tüketim kooperatiflerini artırdı. Bir süre için komünistlere yaklaştı. Yugoslavya ile yakınlaşma siyaseti yurtseverliğe aykırı sayıldı ve Makedonya göçmenlerinin kendisine kin duymalarına yol açtı. 9 Haziran 1923 hükûmet darbesinde kurşuna dizildi. (L)

STAMBOLOV (Stefan), bulgar siyaset adamı (Tırnova 1854 - Sofya 1895). 1877-1878 Türk-Rus savaşında rus ordusuna katıldı. 1881'de milletvekili seçildi. Millî-Liberal partinin başkanı oldu. Meclise başkanlık etti (1884), Alexander von Battenberg'in

STALİNGRAD harabelerine sızan alman birlikleri (eylül 1942)

STAMBOLOV

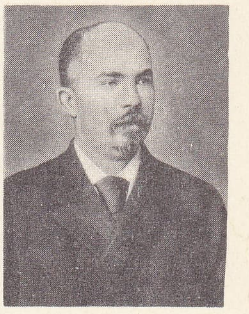

STAMBOLİYSKİ

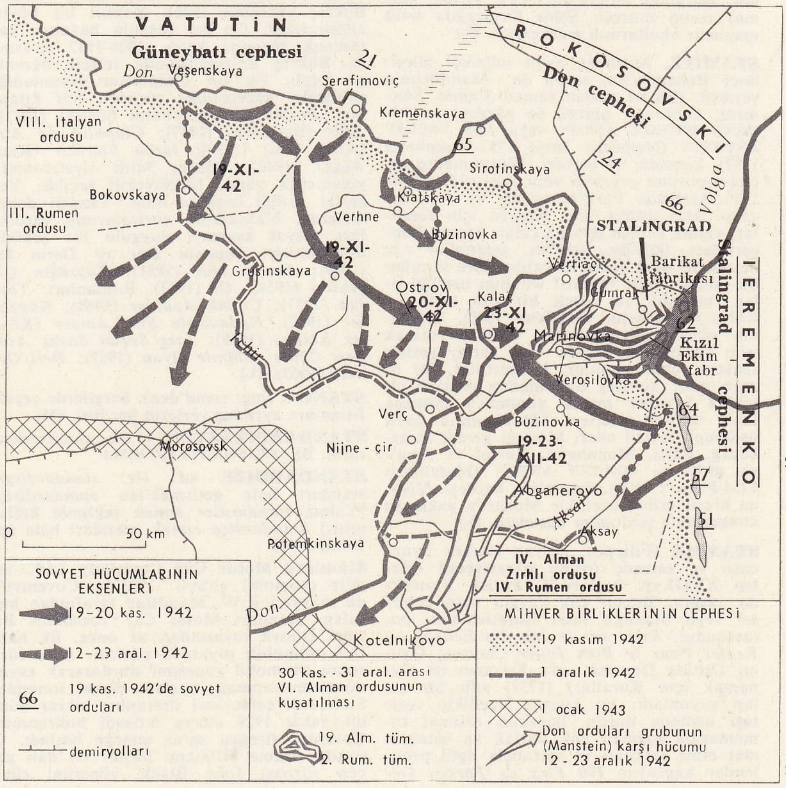

Stalingrad savaşı

Foto. France-Reportage. Manuel, Karastoianov (LAROUSSE)

km [illegible]den yükseklikler	mb cinsinden basınçlar	Δp (mb) [1]	mm civa cinsinden basınçlar	Δp (mm) [1]	havanın yoğunluğu
0	1 013,3		760		1,000
		114,6		85,9	
1	898,7		674,1		0,907
		103,8		77,9	
2	794,9		596,2		0,822
		94,0		70,4	
3	700,9		525,8		0,742
		84,7		63,6	
4	616,2		462,2		0,669
		76,2		57,2	
5	540,0		405,0		0,601
		68,4		51,3	
6	471,6		353,7		0,538
		61,2		45,9	
7	410,4		307,8		0,481
		54,6		40,9	
8	355,8		266,9		0,429
		48,6		36,5	
9	307,2		230,4		0,380
		43,0		32,3	
10	264,2		198,1		0,337
		28,8		21,6	
15	120,3		90,3		0,158
		13,1		9,9	
20	54,7		41,0		0,072

[1] Δp: 1 000 km'lik düzey değişimi için basıncın ortalama olarak azalması

standart atmosfer

tahta dönüşünde rol oynadı (1886). Onun tahttan inmesinden sonra naip oldu (ağustos 1886). Ferdinand von Saxe-Coburg Cotha'nın kral olmasını destekledi (1887). Kral tarafından başbakanlığa getirildi. O tarihten itibaren fiilî bir diktatörlük kurdu. Kendisine BULGAR BİSMARCK I adı takıldı. Hem Rusya'ya hem Türkiye'ye karşı koydu, siyasî muhaliflerini ezdi. Knyaz tarafından görevinden uzaklaştırıldı (mayıs 1894). Ertesi yıl sokakta öldürüldü. (L)

STAMFORD, A.B.D.'de (Connecticut) şehir, Long İsland Sound kıyısında New York'un banliyösünde; 92 700 nüf. Kabotaj limanı. Tersaneler. Küçük metalürji (otomobil ve uçak parçaları). Kimya sanayii. Optik âletler. (L)

STAMFORD, Büyük Britanya'da (Dincolnshire) şehir, Welland kıyısında; 13 100 nüf. Burghley House'da (XVI. yy.dan kalma) resim müzesi. Şehir Ortaçağda ünlü manastır okullarının merkeziydi. (L)

STAMİTZ, Marburg asıllı müzikçi ailesi, önce Bohemya'ya, sonra da Mannheim'a yerleşti. (Bu ad zaman zaman *Stamic, Staimetz, Steinmetz* olarak da yazılır.) — JOHANN WENZEL ANTON veya JAN VACLAV ANTONİN (Nemecky Brod 1717-Mannheim 1757), kemancı ve besteci, Württemberg seçici prensinin orkestra yöneticisi oldu. 1754-1755 Arasında Paris'te yaşadı ve yeni bir çalgı tarzı ortaya attı. Keman için sonatlar, yalnız keman için parçalar, keman konçertoları, ikili'ler, üçlü'ler, senfoniler v.b. besteledi; dört bölümlü kalıba göre kurulan bu eserler, tatlı ve zarif üslûbun özelliği olan, melodik ve neşeli bir ruh taşır. — KARL (Mannheim 1745-Jena 1801), öncekinin oğlu, viola d'amore virtüozu olarak isim yaptı, çok sayıda eser verdi; yetmiş senfoni, üçlü sonatlar, konçertolar, iki opera v.b.; kuruluş bakımından sağlam olmakla beraber müzik yönünden oldukça fakir sayılan eserleri Mannheim'ın zarif üslûbunu temsil eder. Mesleği gereği Strasbourg, Paris, Mannheim, Kassel ve Jena'ya gitti. — JOHANN ANTON (Mannheim 1754-Paris ? 1820), öncekinin kardeşi. Viyana klasiklerine, özellikle Mozart'a yaklaşan konçertante senfoniler besteledi. (L)

STAMMA (Filippo), italyan satranç oyuncusu ve satranç oyunu nazariyecisi (Halep XVIII.yy. başları-öl. Paris). Fransa'da yaşadı. Bugün çok yaygın olan cebirsel veya Stamma tarzı işaretlemenin bulucusudur. *Essai sur le Jeu des Echeos ou Regles Pour le Bien Jouer* (Satranç Oyunu Üstüne Deneme veya Satrancı iyi Oynamak için Kurallar) [1737] adlı bir kitap yayımladı; bu kitapta özellikle vezir taşı üstünde durdu, hepsinin orijinal olmamasına rağmen çok parlak ve ustalıklı mat etme şekilleri ve satrançla ilgili problemler kapsayan *100 Fins de Parties Désepérés* (100 Ümitsiz Parti Sonu) bir eser yazdı. (M)

STAMMLER (Rudolf), alman filozofu ve hukukçusu (Alsfeld, Hessen 1856-Wernigerode 1938). Marburg, Giessen, Halle ve Berlin'de ders verdi. Başlıca eserleri: *Die Lehre vom Richtigen Recht* (Gerçek Hukuk Öğretisi) [1902], *Theorie der Rechtswissenschaft* (Hukuk Bilimi Teorisi) [1911], *Lehrbuch der Rechtsphilosophie* (Hukuk Felsefesi Ders Kitabı) [1922], *Rechtsphilosophie, Grundfragen* (Hukuk Felsefesi, Temel Meseleler) [1928], *Deutsche Rechtsleben in Alter und Neuer Zeit* (Eski ve Yeniçağda Alman Hukuk Hayatı) [1928-1932]. 1913'te *Zeitschrift für Rechtsphilosophie in Lehre und Praxis* (Pratik ve Teoride Hukuk Felsefesi Dergisi) dergisini kurdu. Hukuk alanında Marburg okulunun yenikant-çı metotlarını uyguladı. Stammler'in hukuk felsefesi, iktisadî ve sosyal meseleleri kurumlara bağlar, saf ve evrensel değer taşıyan bir hukukun önemini belirtir. (L)

STAMP (Lawrence Dudley), britanyalı coğrafyacı (Londra 1898-Mexico 1966). Londra üniversitesinde ders verdi; Büyük Britanya'da, Toprak İşlenmesi servisinde müdürlük yaptı; 1952'de Milletlerarası Coğrafya birliği başkanlığına seçildi. Asya ve Büyük Britanya üstüne iktisadî ve beşerî coğrafya eserleri yazdı. (L)

STAMPA (Gaspara), italyan kadın şair (Padova 1520'ye doğr.-Venedik 1554). Kızkardeşi tarafından yayımlanan (1554) *Rime Mısralar*'ını Collaltino di Collalto'ya duyduğu aşktan ilham alarak yazdı: bu mısralar, Petrarca tarzı bir üslûpla, ihtiraslı duyguları dile getirir. (L)

Stamp Act, Kuzey Amerika sömürgelerinde, malî imtiyazlara rağmen, resmî belgelere pul yapıştırma zorunluğu koyan ingiliz kanunu (1765). Az sonra yürürlükten kaldırıldıysa da (1765), derin bir hoşnutsuzluk uyandırdı ve Bağımsızlık savaşının başlamasına yol açtı. (L)

STAMPİYEN i. ve sıf. (fr. *stampien*'den). Oligosen sisteminin Sannuvaziyen ile Akitaniyen arasında yer alan katına denir. (Stampiyen, Rüpeliyenle yaşıttır.) [L]

STANCU (Zaharia), rumen yazarı (Salcia, Bükreş yakınları 1902). Yoksul bir köylü ailesindendi. On üç yaşında hayatını kazanmak zorunda kaldı. 1928-1932 Arasında Bükreş üniversitesinde felsefe öğrenimi yaptı. İlk şiir kitaplarını yayımladığı sıralarda, gazeteciliğe yöneldi. Şiir kitapları: *Poeme Simple* (Yalın Şiirler) [1927]; *Albe* (Beyazlar) [1937]; *Clopotul de Aur* (Altın Çan) [1939]; *İarba Fiarelor* (Kızıl Ağaç) [1940]. Bükreş Millî tiyatrosunda yöneticilik yaptı. Milletvekili seçildi. Yazarlar birliği başkanı oldu. Yazdığı denemelerde, hikâyelerde yurttaşlarının vardıkları sosyal aşamayı duygulu bir şekilde dile getirir: *Sapanın Dar ve Derin İzi* (1949); *Hayat İçin* (1951); *Toprağın Çiçekleri* (1954); *Ot* (1957). Romanları: *Tayfun* (1937); *Çıplak Ayaklar* (1948); *Köpekler* (1952), *Radacinele Sînt Amare* (Kökler Acıdır) [1958]; *Ateş Saçan Savaş Arabası* (1961); *Ölümle Oyun* (1962); *Deli Orman* (1963). [L]

STAND i. (ing. *stand*'den). Sergilerde çeşitli firmalara ayrılmış yerlerin her biri. (M)

STANDARDİZASYON i. (fr. *standardisation*). Bk. STANDARTLAŞTIRMA.

STANDARDİZE sıf. (fr. *standardiser*, standart hale getirmek'ten *standardisé*). [Yalnız *standardize etmek* şeklinde kullanılır.] *Standardize etmek*, standart hale getirmek. (M)

Standard Motor Car Company Ltd., ingiliz otomobil şirketi. 1903'te, Coventry'de sanayici R.W. Maudslay tarafından kurulan Standart Motor Car company, Birinci Dünya savaşından az önce, ilk halk tipi otomobili piyasaya çıkardı. Kısa süre sonra otomobil yapımını durdurarak savaş donatımı yapmağa başladı. Savaş sonunda, Standard, geleneksel üretimine tekrar döndü, fakat 1929 dünya iktisadî bunalımında Coventry firması zarar etmeğe başladı. O sırada şirkete Hilmann Motor co.'dan geçen yüzbaşı John Black, yönetimi eline aldı ve İkinci Dünya savaşından birkaç yıl önce durumu düzeltmeyi başardı. 1940-1944 Arasında şirket bombardıman uçağı motoru, zırhlı araç, yangın söndürme gereçleri v.b. yapımıyle görevlendirildi. Bu arada «sir» unvanını alan yüzbaşı Black, 1945'te fabrikalarına yeni bir düzen verdi ve Triumph Motor co.'nin «otomobil» bölümünü satın aldı. 1946'da Ferguson firması, sir John Black ile bir anlaşma yaparak Ferguson traktörlerinin yapımını Standard'a bıraktı. (L)

Standard Oil company (NEW JERSEY). 1882'de kurulan büyük amerikan petrol şirketi; Standard grubunun ana şirketidir. Bu grup başlangıçta asıl Standard New Jersey dışında başlıca şu şirketleri kapsıyordu: Socony - Vacuum Oil corporation, Atlantic Refining, Ohio Oil company, South Penn Oil-company ve İndiana, Kaliforniya, Ohio, Kentucky, Kansas ve Nebraska Standard Oil şirketleri 1911'de tröst aleyhtarı kanunu uygulayan A.B.D. Yüce mahkemesi, Standard Oil of New Jersey'in feshine karar verdi ve şirketin aktifi eski holding şirketini de kapsayan hukuken muhtar 33 kurum arasında bölüşüldü. 1938'de, Standard Oil (New Jersey) bu grubun ve amerikan petrol şirketlerinin başına geçti. 1955'te, cirosu bakımından General Motors'dan sonra amerikan firmalarının ikincisi haline geldi. Bk. ROCKEFELLER. (L)

STANDART sıf. (ing. *standard*, tip, ölçü'den). Normlara, kanuna, kullanıma v.b. uygun olan. || Örnek veya temel olarak alınabilen: *Standart ölçü.*

— Meteorol. *Standart atmosfer*, yüksekteki basınç ve sıcaklık değişimlerinin ortalama gözlemlerinden çıkarılan farazî bir kanunla tanımlanmış sanal atmosfer. Bk. ANSİKL.

— Muhas. *Standart fiyat*, mümkün olduğu kadar uzun sürelerdeki fiyat değişmelerinin veya geçici durumların fiyatlar üstüne yaptığı etkileri dikkate almadan muhasebe sonuçlarına varmak için tespit edilen fiyat. || *Standart fiyat metodu*, standart değerlerle gerçek değerler arasındaki farkların hesaplanmasıyle bulunan değerlerin incelenmesi.

— ANSİKL. Meteorol. *Standart atmosfer*. Deniz seviyesindeki (0 seviyesindeki) basınç 760 mm (1 013,3 mb), sıcaklık 15°C'tır. 11 km'ye kadar her 100 m'de ısı 0,65° C azalır. Z metrelik bir seviyedeki basınç $P_z = P_0 (1 - 0{,}000\,022\,6\ Z)^{5{,}255}$ formülüyle verilir.

Altimetreler standart atmosfere göre derecelenmiştir. Kıyaslama imkânı sağlamak için, havacılık rekorları da standart atmosfer şartlarına indirilir.

◆ İ. Bir işletmede, bir ürünü, bir çalışma metodunu, üretilecek miktarı, bir bütçenin meblâğını v.b. belirlemek için konulmuş kural. (*Norm* kelimesi profesyonel, millî veya milletlerarası alandaki resmî bir kural için kullanılır.) [Bk. ANSİKL.] || *Hayat standardı*, hayat seviyesi.

— Televizyon. Görüntüdeki tarama satır sayısı, video işaretlerinin frekans bandının genişliği, modülasyonun kutupluluğu, senkronizasyon işaretlerinin şekli v.b. gibi, bir televizyon* sisteminin bellibaşlı özelliklerinin tümü.

— Zootekn. *Bir ırkın standardı*, ırkın tipik dış özelliklerinin (boy, başın şekli, tüy rengi) ayrıntılı tanımı. (Soy kütüklerine sadece ırkın standartlarına uyan hayvanlar kaydedilir.)

— ANSİKL. Sanay. Bir işletmede *standart*'ların kullanılması, üretim metotlarının ve mal kalitesinin bozulmayacağından emin olunmasını sağlar. İşletme sorumluları standarta oranla ortaya çıkan ayrılıkları incelemekle yetinebilirler. Bir standart, daha uygun düşecek bir başkasıyle değiştirilinceye kadar geçerlidir. Bundan ötürü gelişmeyi engellemez. Ama geri dönülmeyeceği konusunda bir teminat sağlar.

● *Türkiye'de* üretilen mallarda belli standartların gözetilmesi için gerekli çalışmalar XV. yy.ın sonlarında başladı. Bayezid II, 1502'de yayımladığı Kanunnamei İhtisabı Bursa fermanında bazı gıda maddeleri, dokuma, deri, kösele, ayakkabı, tarım araçları gibi şeylerin hammadde özelliklerini, saflık derecesini, yapım usullerini ve

yapımın denetleme düzenini ilgililere duyurdu, fakat standartlar için belirli ölçülerin kesin olarak uygulanması mümkün olmadı. Ancak 1930'da yürürlüğe konulan 1705 sayılı, Ticarette Hile ve Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi Hakkında kanun ile bir cins standart denetimi yapılmak istendi; bu kanun 1936'da 3018 Sayılı kanunla değiştirilerek Ticaret bakanlığında bir Standardizasyon dairesi meydana getirildi. 1954'te Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları birliği bünyesinde Türk Standartlar enstitüsü kuruldu; 18.XI.1960'ta çıkarılan 132 Sayılı kanunla da kurum bugünkü durumuna getirildi. Bk. STANDARTLAR ENSTİTÜSÜ (TÜRK). [LM]

Standartlar enstitüsü (TÜRK), her türlü madde ve mamullerle, usul ve hizmet standartlarını yapmak için özel hukuk hükümlerine bağlı ve tüzel kişiliği olan kamu kurumu (ilk kuruluşu: 1954; bugünkü şeklinde düzenlenip faaliyete geçmesi: 22 kasım 1960) oldu. Yalnız enstitünün kabul ve tescil ettiği standartlar *türk standardı* adını alır. Görevleri: her türlü standardı hazırlar veya hazırlatır; yabancı menşeli standartları inceleyerek benimseyebilir; kabul edilen standartların ihtiyarî olarak uygulanmasını teşvik eder; uygulanmasının zorunluğuna inandığı standartlar için Bakanlar kuruluna başvurur; resmî ve özel kesim için, istek üzerine standart çalışmaları ve danışmanlık yapar; faaliyetle ilgili alanlarda milletlerarası kuruluşlarla işbirliği yapar. Standartlaştırma konusunda yayın yapar; arşiv kurar; araştırma laboratuvarları hazırlar ve deneyler yaptırır; faaliyet alanına giren konularda eğitici çalışmalar yapar. Gelirleri; bu kurumun standartlaşma çalışmalarından yararlanan iktisadî devlet teşekkülleri, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları birliğiyle bu kuruluşa bağlı odalardan ve borsalardan alınan ödenekler ve yayın gelirlerinden sağlanır. Enstitünün en üst yetki organı, üniversiteler, bilimsel ve teknik kurumlar, standartlaştırma ile ilgili bakanlıklar, iktisadî devlet teşebbüsleri, Türkiye Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları birliğiyle buna bağlı kuruluşların temsilcilerinden meydana gelen genel kuruldur. Enstitünün yönetim ve faaliyet birimlerini Teknik kurul, Yönetim kurulu, Denetleme kurulu, İhtisas kurulları, Genel sekreterlik meydana getirir.

Türk Standartlar enstitüsü, kuruluşundan 1972 yılı başına kadar 1 026 mamulün standardını tespit etti. Kurum Milletlerarası Standartlar teşkilâtına (İSO) üyedir. (M)

STANDARTLAŞTIRMA i. (*standartlaştırmak*'tan *standartlaştır-ma*). Standartlar koyma işlemi. ‖ İmalât modelleri sayısını azaltma.

—Metalürji. Mekanik şekil değiştirme (döküm sırasında çok hızlı soğuma) veya hatalı bir ısıl işlem yüzünden yapısı bozulan ve özellikle tane büyüklüğünü ayarlayıp iç gerilimleri ortadan kaldırarak yeniden normal bir yapı kazandırılması istenen bir madene uygulanan ısıl tavlama işlemi. (Standartlaştırma işlemi, parçayı katılaşma noktasının biraz üstündeki bir sıcaklığa kadar ısıtıp durgun havada yavaş yavaş soğutarak yapılır.) *Eşanl.* NORMALİZASYON.

— Zool. Zoolojik bir «ırk»taki başlıca niteliklerin birleştirilmesi. (L)

STANDARTLAŞTIRMAK geçl. f. (*standart*'tan *standart-la-ş-tır-mak*). Metalürji. Madenî bir parçaya ince taneli bir yapı kazandırmak için tavlama işlemi uygulamak. (L)

STANDARTLI sıf. (*standart*'tan *standartlı*). Televizyon. *Çok standartlı*, değişik normlar kullanan vericilerden gelen görüntüleri alacak şekilde tasarlanmış bir televizyon alıcısı için kullanılır.

— ANSİKL. Televizyon. Bütün memleketler için tek televizyon normu kabul eden milletlerarası bir anlaşmanın yokluğu, özellikle netlik ayarı (veya satır sayısı), bant genişliği, saniyedeki görüntü sayısı, modülasyon sistemi (pozitif veya negatif) bakımından farklı yayınların alındığı sınır bölgelerinde çok büyük bir sakınca doğurur. *Çok standartlı* televizyon alıcıları, farklı normlardaki yayınları almağa yarar ve böylece evrensel bir standardın yokluğunu hissettirmez. (L)

STANFİELD (Robert Lorne), kanadalı siyaset adamı (Truro, Nova Scotia 1914). Muhafazakârdı. 1956'dan beri Nova Scotia'nın başbakanıdır. Eylül 1967'de John Diefenbaker'in yerine Muhafazakâr parti başkanlığına getirildi. Quebec için toplumsal ve iktisadî alanlarda özel bir statü kabul etti. (L)

STANFORD (sir Charles Villiers), irlandalı besteci ve orkestra yöneticisi (Dublin 1852-Londra 1924). Trinity kolejinde orgculuğa getirildi, öte yandan orkestra yöneticisi olarak ün kazandı, Almanya'da Kiel ve Reinecke ile çalışarak mesleğini ilerletti. Keskin zekâsı ve derin müzik kültürüyle yetiştirdiği birçok ingiliz müzikçi üstünde olumlu etkiler yaptı. İngiltere'de opera biçimini ve anglikan kilisesi müziğini yeniledi. On opera yazdı, bunların içinde en önemlisi *The Travelling Companion*'dır (Yol Arkadaşı); birçok motet, anthem, missa, dualar, koro eseri, senfoni, keman ve orkestra için altı *İrlanda Rapsodisi*, dörtlüler, org parçaları v.b. besteledi. Stanford, ayrıca halk şarkıları ve Bach'ın eserlerinin yeni baskılarını yaptı. (L)

Stanford üniversitesi, A.B.D.'de üniversite; 1891'de, senatör Leland *Stanford* (1824-1893) tarafından San Francisco'ya yaklaşık olarak 50 km uzaklıkta kuruldu. (L)

STANGERİA i. (güney afrikalı hekim *Stanger*'in adından). Güney Afrika'da yetişen ve limonluklarda süs için yetiştirilen *Stangeria paradoxa*'nın ilmî cins adı. (*Cycadaceae* familyasından.) [L]

STANHOPE (Hester Lucy, lady), ingiliz soylu kadını (Chevenning, Kent 1776-Sayda yakınları 1839), üçüncü Stanhope kontunun kızı. Amcası W. Pitt'in evini yönetti. W. Pitt öldükten sonra, Doğu'ya yolculuk yaptı, 1814'te Lübnan'da Dürzîlerin yanına yerleşti: orada bir peygamber gibi sayıldı. Yoksulluk içinde öldü. (L)

STANHOPE (James, — birinci kontu), ingiliz generali ve siyaset adamı (Paris 1673-Londra 1721). 1695'te orduda görev aldı. 1708'de İspanya'daki ingiliz kuvvetleri başkumandanlığına getirildi. 1710'da Minorca'yı ele geçirdi. Fakat bu yarımadada büyük başarısızlıklara uğradı ve Brihuega'ya teslim olmak zorunda kaldı. 1712'de İngiltere'ye geri dönünce whig partisinin yöneticileri arasına katıldı. 1714'te bakan oldu. İngiliz diplomasisinin temsilcisi olarak birçok başarılı iş (Fransa ve Birleşik Eyaletlerle Üçlü İttifakın yapılması [1717], sonra Avusturya'yı da aralarına katarak Dörtlü İttifakın kurulması [1718] ve Baltık kıyısında barışın yeniden sağlanması [1720-1721]) yaptı. Fakat Güney Denizi kumpanyası skandalı tedbirsizliğini ortaya koydu ve itibarını yok etti. (L)

STANHOPE (Philip), dördüncü **Chesterfield** kontu. Bk. CHESTERFİELD.

STANHOPE (Philip Henry, beşinci — kontu), daha çok **lord Mahon** adıyle tanınır, ingiliz tarihçisi (Walmer 1805-Bournemouth 1875). Kısa bir siyasî hayattan sonra tarihî elyazmaları komisyonunun ve National Portrait gallery'nin kuruluşlarına katıldı. Birçok eser yazdı (*Life of William Pitt* [William Pitt'in Hayatı], 1861-1862). [L]

STANHOPEA i. Çiçekleri uçan kuş görünüşünde olan ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen orkide. (On kadar türü sıcak limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.) [L]

STANISLAW II PONİATOWSKİ Argelica Kauffmann'ın eseri, Uffizi, Floransa

Stanhope pedalı, Charles *Stanhope* tarafından icat edilen, dökme demirden matbaa makinesi. (L)

STANİMAKA. Bk. ASENOVGRAD.

STANİSLAV, bugün **İvano-Frankovsk**, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Lvov'un güneydoğusunda; 66 000 nüf. Besin sanayii. Tarım âletleri.

— Tar. Birinci Dünya savaşı sırasında şehri sırayle Avusturyalılar ve Ruslar aldılar; sonra, Polonyalılarla Ukraynalılar da burada çarpıştılar (1919). Şehri 27 temmuz 1944'te Kızılordu işgal etti. Bk. ALMANYA - RUSYA SAVAŞI. (L)

STANİSLAVSKİY (Konstantin Sergeyeviç ALEKSEYEV, — denir), rus oyuncusu ve yöneticisi (Moskova 1863 - ay.y. 1938). 1898'de V. N. Dançenko ile birlikte Moskova Sanat tiyatrosunu kurdu, 1905'te buna bir de deneme stüdyosu ekledi. Hayatı boyunca, tiyatroyu üstün bir sanat değerine ulaştırmağa ve yüceltmeğe çalıştı. G. Hauptmann'ın natüralist anlayışından yola çıkan Stanislavskiy, Çehov'un etkisinde bireşimci gerçekçiliğe geçti. Dramatik bir ağırlığı olan, oyuncunun metinle ilişkilerinde iç ve dış teknikleri kapsayan bir sistem kurdu. En önemli sahne uygulamaları arasında Gorki'den *Ayak Takımı Arasında* (Na Dne), Maeterlinck'ten *Mavi Kuş* (L'Oiseau Bleu), Shakespeare'den *Hamlet ve Otello* sayılabilir. (L)

STANİSLAW I LESZCZYNSKİ (Lvov 1677 - Lunéville 1766). 1704-1766 Arasında Polonya'nın sözde kralıydı, fiilen 1704 - 1714 ve 1733 - 1736 yılları arasında hükümdarlık yaptı. Poznan eyaletinde valilik eden Stanislaw, polonyalı büyük bir soylu ailedendi. Karl XII'nin August II'yi tahttan indirmesi üzerine krallığa adaylığını koydu. İsveç kralının desteğiyle kral seçildi (1704). Fakat kendini memlekete kabul ettiremedi ve önce Poltava'ya (1709), sonra İsveç'e kaçarak tahttan vaz geçti. Karl XII tarafından Türkiye'ye çağırıldı, fakat Osmanlılar Stanislaw'ı Bender'de esir tuttular (şubat 1713 - mayıs 1714). Serbest bırakıldı, Karl XII kendisine Zweibrücken prensliğini verdi, fakat Stanislaw, İsveç kralı ölünce (aralık 1718) bu prenslikten ayrılmak zorunda kaldı. Kral naibi onu Wissemburg'a yerleştirdi. Louis XV'in kayınpederi olunca (1725) Stanislaw, August II'nin ölümü üzerine Polonya tahtına yeniden adaylığını koydu (1733). Gizlice Almanya'ya geçerek eylül ayında kendini kral seçtirdi. August III'ü destekleyen rus ordusu onu tahtından uzaklaştırarak Gdansk'ta (Danzig) kuşattı. Stanislaw kaçmayı başardı, fakat fransız diplomatları onu tahttan inmek ve Barrois ve Lorraine üstünde şeklî bir hükümdarlıkla yetinmek zorunda bıraktılar (Viyana antlaşması, 1738). Uzun süren hayatının son zamanlarında başkentlerini (Luneville, Nancy) güzelleştirdi ve sarayını soylular ve edebiyatçılar için bir buluşma yeri haline getirdi. (L)

STANİSLAW II AUGUST PONİATOVSKİ, son Polonya kralı (Wolczin 1732-Petersburg 1798). 1764-1795 Arasında hüküm sürdü, Stanislaw Poniatovski'nin oğlu. Öğrenimini Avrupa'ya yaptığı yolculuklarla tamamladı. Rus sarayında tanıştığı büyük düşesin (geleceğin Katerina II'si) sevgilisi oldu (1755). 1757'de Petersburg'da August III'ün büyükelçiliğini yaptı. Katerina iktidarı ele geçirince (1762) eski sevgilisinden siyaset alanında faydalanmayı düşündü. Stanislaw II August, rus birliklerinin desteğiyle Polonya kralı seçilince (eylül 1764) uyruklarının gözünden düştü. Rusları yatıştırmayı denedi, ama bu pasif direnme siyasetiyle bir başarı sağlayamadı. Stanislaw II August Türkler tarafından desteklenen Bar konfederasyonunun (1768) muhafazakâr yurtseverleriyle Rusların arasını bulmağa boş yere çalıştı. Bar konfederasyonu taraftarı olanlar, bir mektupla Osmanlı devletine müracaat ettiler. Polonya'ya olan rus baskısına karşı, Osmanlı devletinin yardımını istediler. Osmanlı devletinin Polonya'ya yapacağı yardıma karşılık Polonya'yı Osmanlılara bırakacaklarını bildirdiler. Polonya

James **STANHOPE** Cabinet des Estampes, Paris

lord **STANHOPE** (lord Mahon) John Lucas'ın eseri

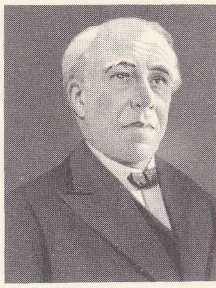

STANİSLAVSKİY

STANİSLAW I LESZCZYNSKİ XVIII. yy. fransız okulu Versailles müzesi, Paris

Foto. Hulton, X, Giraudon, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

üstündeki rus-osmanlı anlaşmazlığı 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşına sebep oldu. Poniatovski'yi tahtından indiren (1770) konfederasyon üyeleri kralı kaçırdılar (kasım 1771), sonra serbest bıraktılar. Polonya'nın ilk paylaşılmasından sonra (1772) kralın hiç bir gerçek iktidarı kalmadı. Filozof, bilim ve sanat koruyucusu olan kral kendini eğitimin geliştirilmesine verdi (Millî Eğitim komisyonu (1773). Büyük Diyet sonunda (1788-1792) reformları kabul etti ve 3 mayıs 1791 Anayasası üstüne ant içti. Direnecek gücü olmadığından Targowica konfederasyonuna ve onun yol açtığı rus müdahalesine boyun eğdi (1792). Polonya'nın ikinci ve üçüncü defa paylaşılması (1793-1795) karşısında hiç bir tepki göstermedi, 25 kasım 1795'te tahtından vaz geçti, Pavel I tahta çıkıp kendisini serbest bırakıncaya kadar Grodno'da hapsedildi. (L)

sir Henry STANLEY

STANİSLAW Aziz, polonyalı piskopos (Szczepanow, Tarnow yakınları 1030-Krakow 1079). Papaz olduktan sonra 1062'de Krakow piskoposu Lampert tarafından Piskoposluk meclisi üyeliğine tayin edildi ve Lampert ölünce onun yerine geçti. Bütün varlığını yoksullara dağıttı. Kral Boleslaw II'nin (Cüretkâr Boleslaw) aşırılıklarını, şiddet hareketlerini kınadı ve sonunda kralı aforoz edince kralın emriyle öldürüldü. 1253'te papaz İnnocentius IV tarafından aziz ilân edilen Stanislaw Polonya'nın en saygıdeğer azizlerindendir. (M)

STANİSLAWSKİ (Jan), polonyalı ressam (Olşana, Ukrayna 1860 - Krakow 1907). Varşova, Krakow ve Paris'te okudu. 1897'den itibaren Krakow'daki Güzel Sanatlar okulunda ders verdi. Özellikle Paris'te tanıştığı Pissaro'nun, Monet'nin, Sisley'in etkisini yansıtan küçük manzaralar çizdi. *Sztuka* (Sanat) adlı bir sanatçılar derneği kurdu. Eserleri Krakow Millî müzesindedir. (M)

STANKE DİMİTROV, 1949'a kadar **Dupnitsa,** 1952'ye kadar **Marek,** Bulgaristan'da (Köstendil idare bölümü) şehir, Struma havzasında, bu ırmağın bir kolu (Cerman) kıyısında, Rila'nın eteğinde; 35 900 nüf. XVI. yy.dan kalma cami, 1782'den kalma saat kulesi. Ilıca şehri ve tarım (tütün, bağcılık) merkezi. (LM)

STANKEVİÇ (Nikolay Vladimiroviç), rus yazarı (Uderevka, Voronej oblast'ı 1813 - Novi 1840). İdealist ve liberal eğilimli bir gençler grubunu çevresinde topladı («Stankeviç topluluğu»). K. Aksakov, V. G. Bilinskiy ve M. A. Bakunin'in de yer aldığı bu grup çağının rus kültüründe çok önemli bir yer tuttu. Stankeviç, geniş kültürü ve ideallerinin temizliğiyle çevresindeki bütün bu gençleri büyük ölçüde etkiledi. (M)

STANKOVİÇ (Borisav), sırp yazarı (Vranja 1876-Belgrad 1927). Eserlerinde, Türklerin etkisinin kendini öbür ülkelere oranla daha kuvvetle hissettirdiği Güney Sırbistan bölgesindeki yoksulluğu anlattı. Hikâye kitapları (*İz Starog Jevangjelja* [Eski İncil'den Seçmeler], 1899; *Bozji Ljudi* [Tanrının İnsanları], 1902), büyük ilgi gören bir roman (*Neçişta Krv* [Pis Kan], 1911) ve lirik bir dram (*Koştana,* 1902) yayımladı. (L)

STANLEY, Büyük Britanya'da (Durham) şehir, Durham'ın kuzeybatısında; 46 280 nüf. Maden kömürü ocakları. (L)

STANLEY, Liverpool bölgesinde nüfuzlu bir ingiliz ailesi. Richard II ve Henry IV zamanında İrlanda kral vekili olan sir John **Stanley** (öl. 1414), Henry IV'ten Man adasının bütün mülkiyetini aldı ve ailesi için bir servetin temelini kurdu. —Torunu Thomas **Stanley** birinci *Derby* kontu idi (1435?-1504). Ailenin servetini artırdı. Neslinden birçok kişi Derby kontları adını sürdürdüler. (L)

STANLEY (John), ingiliz orgcusu ve bestecisi (Londra 1713-ay.y. 1786). Kördü, Reading ve Greene ile çalıştı; All Hallows'ta, 1734'te Londra'da Temple kilisesinde orgculuk yaptı. 1779'da kralın müzik öğretmeni olarak Boyce'un yerine geçti. Verimli bir besteciydi. Ses ve çalgı için altı kantat (1742), oratoryolar (*Jephta,* 1754; *Zimri,* 1760), mask'lar, bir pastoral (*Arcadia*) v.b. yazdı. (L)

STANLEY (John ROWLANDS, sir **Henry Morton**), ingiliz gazetecisi ve gezgini (Denbigh, Galler ülkesi 1841-Londra 1904). Bir gemide muçoyken, Stanley adında New Orleans'lı bir tacir tarafından evlât edinildi ve onun adını aldı. Konfedereler ordusunda Ayrılık savaşına katıldı, sonra gazeteci olarak lord Napier'in yanında Habeşistan'a gitti. *New York Herald* gazetesinin müdürü tarafından, ekim 1869'da, üç yıl kendisinden kesin haber alınamayan Livingstone'u Afrika ekvatorunda bulmakla görevlendirildi. Ocak 1871'de Zanzibar'a vardı, orada Ujiji'ye (Tanganyika gölünün doğu kıyısı) giderek Livingstone'u buldu ve ünlü gezgine azık ve gereç sağladı (10 kasım 1871). Avrupa'ya döndü, Garnet Wolseley ile birlikte Aşanti'lerin yanına gitti (1873), Westminster'de Livingstone'un cenaze töreninе katıldıktan sonra onun keşiflerini devam ettirmek üzere yeniden Zanzibar'a gitti (1874 sonları). Masrafları *New York Herald* ve *Daily Telegraph* tarafından karşılaşan bu ikinci gezisinde, bütün Ekvator Afrikası'nı doğudan batıya geçti: birbiri ardınca Victoria-Nyanza gölünü ve Uganda'yı keşfetti, Ruwenzori'yi ve Albert-Nyanza gölünü buldu, Tanganyika'yı gezdi ve Nyangve'den Atlantik okyanusuna kadar (Zaire veya Kongo'ya) indi (1877). Stanley, bir süre sonra Belçika kralı Léopold II tarafından 1876'da kurulmuş olan Milletlerarası Afrika derneğinin hizmetine girdi: büyük bir gezi kurulunun başında nehir boyunca ilerleyerek Stanley Pool'e kadar uzandı (1879-1884), Léopold II gölünü keşfetti ve nehrin kıyılarındaki zenci kabile şefleriyle anlaşmalar yaparak, Kongo nehrinin sol kıyısının mülkiyetini Afrika derneğine sağladı. 1887'de, Stanley, Mısır Sudanı'nın mehdîler tarafından fethi ile Wadalay eyaletinde tecrit edilen Emin Paşaya yardım etmek için Atlantik kıyılarından hareket etti. Amacına ulaştı ve kendisiyle birlikte Emin Paşayı Zanzibar'a gitmeğe razı etti (1888). Bundan sonra kâşiflikten vaz geçerek İngiltere'de yerleşti, «sir» unvanını aldı, evlendi (1890) ve Avam kamarasına üye seçildi, sömürge işleriyle ve milletlerarası meselelerle uğraştı. Başlıca eserleri: *How I Found Livingstone* (Livingstone'u Nasıl Buldum) [1872], Livingstone'un bir biyografisi; *Coomassie and Magdala* (Kumasi ve Magdala) [1874]; *Through the Dark Continent* (Siyahlar Ülkesinde) [1878]; *The Congo and the Founding of its Free State* (Kongo ve Hür Devletlerini Nasıl Buldum) [1885]; *In Darkest Africa* (Kara Afrika'da) [1890]; *Emin Pacha and the Rebellion at the Equator* (Emin Paşa ve Ekvator'da Ayaklanma) [Jephson ile birlikte 1890], *My Dark Companions and their Strange Stories* (Siyahî Yol Arkadaşlarım ve Garip Hikâyeleri) [1893]; *Through South Africa* (Güney Afrika'da) [1898]. (L)

STANLEY (Thomas), ingiliz yazarı ve bilgini (Cumberlow, Hertsshire 1625 - Londra 1678). Yunanca, Latince, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolcadan tercüme yaptı. *History of Philosophy* (Felsefe Tarihi) [1655-1661] ve Aiskhylos baskısı (1664) önemlidir. (L)

STANLEY (Wendell Meredith), amerikalı biyokimya uzmanı (Ridgeville, İndiana 1904). İllinois, Harvard ve Kaliforniya üniversitelerinde okudu, Münih'te staj yaptı, New York'ta ve Princeton'da Rockefeller enstitüsü asistanlığına getirildi, 1940'ta bu ünlü kuruluşun asil üyesi oldu. 1947'den beri Kaliforniya üniversitesinde Viruslar Araştırma laboratuvarını yönetmektedir. Organik kimya alanında, özellikle steroller üstünde çalıştı, tütünlerin mozaik hastalığı virüsünü billûr halinde elde etti ve billûrlaşmayı etkisiz hale getirdi. Bundan başka, gripe karşı, İkinci Dünya savaşında amerikan ordusunda kullanılan bir aşı buldu. J.H. Northrop ve J.B. Summer ile birlikte 1946 Nobel Kimya ödülünü kazandı. (L)

STANLEY FALLS («Stanley çağlayanları»), Kongo ırmağının yukarı çığırında çağlayanlar, ekvatorun biraz güneyinde. 1877'de *Stanley* tarafından bulundu. (L)

STANLEY POOL («Stanley gölü»), Kongo ırmağının çığırında geniş bölüm, ırmağın Billûr dağlarını aşarken girdiği çağlayanlar kesiminin yukarısında. Stanley Pool'u 1877'de *Stanley* buldu; uzunluğu yakl. 40 km; genişliği 25 km. Ekseni Bamu adası tarafından kesilir. Canlı balıkçılık. Brazzaville, kuzey kıyısında kurulmuştur. Kongo Federal cumhuriyeti kenarındaki güney kıyısı Kinşasa'yı sular. Atlas okyanusundan başlayan iki demiryolu hattı (biri Karaburun'dan öbürü Matadi'den gelir) göle ulaşır. (L)

STANLEYVİLLE, 1966'dan beri **Kisangani,** Kongo'da şehir, Yukarı Kongo ilinin idare merkezi; Kongo ırmağı kıyısında; 66 000 nüf. Demiryolunun son istasyonu ve Kongo ırmağının sefere elverişli başlıca bölümünde (1 750 km) seferin başlangıç noktası olan şehir önemli bir ticaret merkezidir. Dokuma sanayii. Kimya ve eczа ürünleri. (L)

STANNAT i. (fr. *stannate*). Kim. Stannik asidin tuzu. Bk. KALAY. (L)

STANNİ—. Kim. Lat. *stannum,* kalay'dan alınan ve bir bileşikte dört değerli kalay bulunduğunu gösteren unsur. (L)

STANNİN veya **STANNİT** i. (fr. *stannine* veya *stannite*). Miner. Tabiî kalay, demir ve bakır sülfür. (Bohemya ve Cornouailles'daki kalay yataklarında bulunur.) [L]

STANNO—. Kim. Bir bileşikte iki değerli kalay bulunduğunu gösteren unsur. (L)

STANNOİTLER çoğl. i. (fr. *stannoides*'ten). Kalay, antimon ve osmiyum'dan meydana gelen maden grubu. (L)

STANNOLİT i. (fr. *stannolite*). Miner. *Eşanl.* KASİTERİT.

STANOJEVİÇ (Stanoje), sırp tarihçisi (Novi Sad 1874-Belgrad 1937). Rusya ve Almanya'da okuduktan sonra Belgrad'da sırp tarihi dersleri verdi (1900). Barış konferansında yugoslav heyetinde üyeydi. 1919'da Belgrad üniversitesine profesör oldu. Başlıca eserleri: *Vizantija i Srbi* (Bizans ve Sırplar) [1903-1906]; *İstorija Srpskoga Naroda* (Sırp Halkının Tarihi) [1908]; *İstorija Bosne i Hercegovine* (Bosna ve Hersek'in Tarihi) [1909]. (M)

STANOVOY dağları, rusça **Stanovoy Hrebet,** S.S.C.B.'de dağlar, Doğu Sibirya'da; *Çokondo*'da 2 998 m. Yablonovıy dağlarının uzantısı olan ve 2 500 km boyunca uzanan bu dağlar Yakutistan muhtar cumhuriyeti uzakdoğu ülkelerinden ayırarak Moğolistan sınırından Bering denizine kadar uzanır. (L)

STANOYEVİÇ (Milivoy Stoyan), sırp deneme yazarı (Koprivnica, Kraina, Sırbistan 1882). Belgrad üniversitesini bitirdi (1907), Zajeçar kolejinde modern diller üstüne geçici olarak ders verdi. 1908'de A.B.D.'ye gitti, Columbia ve Kaliforniya üniversitelerinde edebiyat, sosyoloji ve iktisat üstüne çalışmalarını sürdürdü. 1915'te Kaliforniya üniversitesinde islav edebiyatı okutmanı oldu. Birinci Dünya savaşında bazı resmî görevler aldı. 1920-1925 Arasında Columbia üniversitesinde okutmanlık yaptı. Bundan sonra kendini film işlerine verdi. Başlıca eserleri: *Omladina u Sadasnjosti* (Gençlik Üstüne) [1907]; *Figure u Pesmama* (Şiirde Figürler) [1907]; *Prevodi u Srpskih Zabavnicima* (Sırpçaya Tercümeler) [1908]; *Vastina Pisanja* (Haber Yazıları) [1915]; *Tolstoy's Theory of Social Reform* (Tolstoy'un Sosyal Reform Nazariyesi) [1914]; *Early Yugoslav Literature* (Eski Yugoslav Edebiyatı) [1923]; *Slavonic Nations of Yesterday and Today* (Dünkü ve Bugünkü İslav Milletleri) [1925]. (M)

STANSTEAD, Kanada'da (Quebec) idare bölgesi, doğu kantonlarında, A.B.D. sınırında; 36 000 nüf. İdare merkezi, *Ayer's Cliff.* (L)

STANWYCK (Ruby STEVENS, **Barbara** — denir), amerikalı kadın oyuncu (Brooklyn 1907). Bir süre dansözlük yaptı. 1929'da sinemaya başladı ve elliden fazla filimde oynadı. Başlıca filimleri: *Stella Dallas* (1937), *Cihan Hâkimi* (Met John Doe) [1941], *Yanlış Numara* (Sorry, Wrong Number) [1948], *Öfkeliler* (The Furys) [1950]. (L)

STANZİONİ (Massimo), italyan ressam, mimar ve yazarı (Napoli 1585-ay.y. 1657). Portreler, freskler, kilise tabloları çizdi.

Foto. Viollet (LAROUSSE)

Başlıca eserleri: *Haçtan İndiriliş* (San Martino manastırı), *Azize Agathe* (Napoli), *Aziz Sebastianus* (Louvre). [L]

STAPELİA i. Büyük çiçekler açan, kaktüs görünüşünde kurakçıl bitki. (*Stapelia* Güney Afrika'ya has bir bitkidir. Pek çok türü kaktüs limonluklarında süs için yetiştirilir. Tohumlarıipekligilerden.) [L]

STAPFER (Philipp Albert), isviçreli siyaset adamı (Bern 1766 - Paris 1840). Paris büyükelçisiydi. Aracılık yasasını imzaladı (1803). Fransa'ya çekildi, Protestan kilisesinin gelişmesine yardım etti. (L)

STAPHYLEA i. Yüksekliği 5 m'yi bulan dayanıklı ağaççık; yaprakları ince dişli, çiçekleri beyaz, dik veya sarkık olur. Bazı türleri süs için yetiştirilir *Staphyleceae* familyasından.) [L]

STAPHYLİNİDAE çoğl. i. Kınkanatlı böcekler familyası; örnek tipi *staphylinus*'tur. (L)

STAPHYLİNOİDEA çoğl. i. Staphylidae familyasına yakın olan kınkanatlı böcek familyası grubu (pselaphidae, histeridae, silphidae, trichopterygidae). [L]

STAPHYLİNUS i. Uzun gövdeli, çok kısa elitralı böcek.

— ANSİKL. Çok geniş bir familya olan staphylinidae familyasındaki kınkanatlı böceklere genellikle *staphylinus* denir; bunlarda karın kısmı açıktadır, bazılarında yürürken kalkık durur; bölütlerinin üstünde de zar bulunmaz. Staphylinus'lar etçil böceklerdir; sinek ve böcek kurtçuklarını

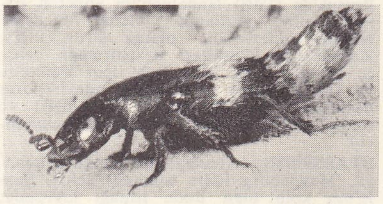

yemek için çürümekte olan maddeleri arar durur. Hemen hepsi kolaylıkla uçabilir. Dar anlamda ise oldukça büyük boylu bir grup böceğe *staphylinus* denir; bunların en iyi bilinen türü sonbaharda kırlarda pek çok görülen *Staphylinus* veya *Ocypus olens*'tir. (L)

STAPLEAUX (Michel Ghislain), belçikalı ressam (Brüksel 1799-Gien 1881). Belçika'ya sığınan Louis David'in öğrencisi oldu, onunla işbirliği yaptı (1822), Brüksel Güzel Sanatlar akademisinde ders verdi (1836). Eserleri Soissons ve Wiesbaden müzelerindedir. (L)

Stapleton, Denver'in havaalanı (A.B.D., Colorado), şehrin kuzeydoğusunda. Kıtalararası trafik. (L)

STAPS, STAPPS veya **STAPSS** (Friedrich), alman milliyetçisi (Naumburg 1792 - Schönbrunn 1809). Schönbrunn'da bir teftiş sırasında üzerinde bıçak çıktığı için tutuklanınca (12 ekim 1809), Napolyon'u öldürmek istediğini itiraf etti. Napolyon'un bağışlamak istemesi üzerine görüşlerinde ısrar ettiğini söyleyince kurşuna dizildi. (L)

STAR i. («yıldız» anlamında ing. k.). Sinema veya müzikhol yıldızı. (L)

Star, iki kişi tarafından kullanılan yelkenli, tektip, safralı omurgalı yarış yatı. A.B.D.'de Gardner tarafından yapıldı; kaburgaları (posta) su hattı yukarısına doğru yuvarlak değildir ve keskin bir açı ile kıvrılır; tek direkli ve civadıralı olan bu yat en hızlı yarış yatlarından biridir. Gelişmesi duraklamıştır, fakat üstün nitelikleri büyük yarışlarda ona iyi bir yer kazandırmıştır; olimpik serisine bağlıdır. Çok iyi dümen dinlediğinden ve iyi bir tekne olduğundan, büyüklüğüne oranla çok yelken açılır ve kullananların atletik özellikler taşımalarını gerektirir. Safralı omurgası çok naziktir, bu sebeple sular çekildiği zaman (gelgit halinde) teknenin dibe oturması tehlikelidir. Yelken donanımı hayli kullanışlıdır; randa yelkeninin şişmesinden meydana gelen yuvarlaklığı gidermek için direk hafifçe eğilebilir. Nitelikleri şöyledir: uzunluk 6,89 m; genişlik 1,73 m; çektiği su 1,05 m; yelken yüzeyi 28,85 m², tam yüklü ağırlığı yaklaşık olarak 800 kg. (L)

STARACHOWİCE, Polonya'da (Kielce voyvodalığı) şehir, Lysogory'nin kuzeyinde; 31 000 nüf. (Wierzbnik ile birlikte). Kielce havzasında demir filizi işletmesi. Çelik fabrikası ve metalürji sanayii. (L)

STARA PLANİNA («Eski Dağ»), yun. *Aimos*, lat. *Haemus*, türk. *Koca Balkan*, Bulgaristan'da Balkan dağlarının başlıca ekseni. Billûrlu kütlelerden meydana gelen ve doğudan batıya doğru uzanan uzun bir sırttır. En yüksek yeri *Yumrukçal** tepesinde (1950'den sonra *Botev* tepesi) 2 376 m. (M)

STARAYA RUSSA, S.S.C.B.'de şehir, İlmen gölünün güneyinde, Polist ırmağı kıyısında; 24 300 nüf. XI. yy.dan beri bilinen bu eski şehirde, novgorod uslûbunda bir kilise (Aziz Mina), Spaso-Preobrajenskiy manastırı (XIII. yy.) ve XV. yy.-dan kalma bir kilise vardır. (L)

STARA ZAGORA. Bk. ESKİ ZAĞRA.

STAREVİCH (Ladislav), polca **Wladyslaw Starewicz,** Polonyalı filim yönetmeni (Moskova 1892); karton kukla filimlerinde uzmanlaştı. 1912'de Kovno'daki Tabiat Bilimleri müzesine müdür oldu. Litvanya'da belgesel filimler çevirdikten sonra 1918'de Fransa'ya gitti. En ünlü kukla filimleri: *Les Yeux du Dragon* (Ejderhanın Gözleri), *L'Horloge Magique* (Tılsımlı Saat) ve şaheseri *Le Roman de Renart* (Tilkinin Romanı) [2 200 m]. Starevich bu sonuncu filmi için on yıl çalışmıştır (1928-1938). [M]

STARGARD SZCZECİNSKİ, Polonya'da (Szczecin voyvodalığı) şehir, İna kıyısında, Szczecin'in doğusunda; 24 700 nüf. Szczecin'den Koszalin ve Gdansk'a, Szczecin'den Poznan ve Varşovaya giden demiryollarıyle, Silezya demiryolu hattı üzerinde önemli demiryolu merkezi. Metalürji ve kereste sanayii. (L)

STARHEMBERG (Ernst RÜDIGER, kont VON—), Kutsal germen imparatorluğu generali (Graz 1638-Wesendorf, Viyana 1701). Montecuccoli'nin öğrencisi idi. 1675'te feldmareşal oldu, Sobieski yardımına koşuncaya kadar Viyana'yı Türklere karşı savundu (1683). [L]

STARHEMBERG (Ernst RÜDIGER, prens VON—), avusturyalı siyaset adamı (Eferding, Linz 1899-Schruns, Vorarlberg 1956). Hitler'in Münih darbesine katıldı (1923). *Heimwehren*'i teşkilâtlandırdı (1927), 1930'da bunların başına geçti, Vaugoin kabinesinde bakan oldu, başbakan yardımcılığı yaptı (1934-1936), Schutzbund ile mücadele etti, ama Anschluss'a bağlanmadı, Arjantin'e gitti, 1953'te yurduna döndü. (L)

STARİTSA, S.S.C.B.'de kasaba, Yukarı Volga kıyısında, Kalinin'in güneybatısında; 4 700 nüf. Korkunç İvan'ın sarayının, Kremlin'in, eski kalenin (Gorodişçe) ve Uspenskiy manastırının (XVI. yy. başı) kalıntıları. — Yakınındaki İvaniçi kasabasında üç kubbeli bir kilise vardır; bu kilise (XVI. yy.) eski rus mimarîsinin şaheseridir. (L)

STARİ VLAH («Eski Eflak»), Yugoslavya'da bölge, Doğu Bosna ve Batı Sırbistan sınırlarında. Eskiden burada, çobanlıkla geçinen Vlaklar yaşardı. Bölge yüksek yaylalarla, ormanlar ve otlaklarla kaplı şistli-kalkerli kütlelerden meydana gelir. Son yıllara kadar başlıca faaliyet hayvancılıktı. Halk dağdan, iklimin mısır tarımına elverişli olduğu ovalara (Orta Drina ve Kollarının ovaları) göçmektedir. Başlıca kasabaları: *Foça, Vişegrad* ve *Rogatica.* (L)

STARK (Johannes), alman fizikçisi (Schickenhof, Bavyera 1874-Traunstein 1957). Münih ve Göttingen'de okudu. 1909'da Hannover'de teknik okula öğretmen oldu. 1920'de Würzburg üniversitesinde bir kürsünün başına geçti. *Jahrbucher für Radioaktivität und Electronik*'i (Radyoaktiflik ve Elektronik Yıllığı) kurdu, 1933'te Berlin'de Physikalisch - technische Reichsanstalt'ın (Fizik-Kimya kurumu) başkanı oldu. Kanal ışınları üstündeki Doppler etkisini keşfetti (1905), elektrik alanının etkisiyle tayf çizgilerinin ikiye bölünmesini gözlemledi (*Stark etkisi*, 1913). Kuvanta teorisinin gelişmesinde çok büyük önemi olan bu buluşu dolayısıyle 1919'da Nobel Fizik ödülünü kazandı. (L)

STARK (Karl Bernhard), alman arkeoloğu (Jena 1824-Heidelberg 1878). Filoloji okudu, sonra arkeolojiyle ilgilendi. İtalya'yı gezdi. Jena'da (1850), sonra Heidelberg'de (1855) profesörlük yaptı. Başlıca eserleri: *Niobe ve Niobidler* (1863), *Gigantomahi* (1869), *Sanat Arkeolojisi Elkitabı* (1878). [L]

STARNBERG gölü, alm. **Starnberger See,** Almanya'da göl, Yukarı Bavyera'da, Bavyera Alpleri'nin eteğinde, *Würm gölü* de denir; 57 km². 584 m yükseltide olan ve en derin yeri 114 m'yi bulan Starnberg gölü, Starnberg sayfiyesinin kenarında, Alp dağeteği buzullarının eski bir çöküntüsünün yerindedir. (L)

STARNİNA (Gherardo), italyan ressamı (öl. 1413'ten önce). 1387'de Floransa'da Aziz Luca topluluğuna katıldı. Valencia (1398-1401) ve Toledo'da da (1401) çalıştı. Floransa'ya döndükten sonra 1409'da Empoli'deki San Stefano kilisesinin, bugün tamamen yakılmış olan mihrabını resimledi. Starnina tarafından yapıldığı kesinlikle bilinen tek eser, Floransa'daki Carmine kilisesindeki (San Girolamo şapeli) parlak renkli fresk kalıntılarıdır. Vasari'ye göre, sanatçının İspanya'ya gitmeden önce yaptığı Floransa'daki Santa Croce in Castellani şapelinin (Agnolo Gaddi ve yardımcılarının eseri) freskleriyle Carmine kalıntıları arasındaki üslûp benzerlikleri bu eserlerin Starnina'ya mal edilmesine yol açmıştır. (M)

STAROGARD veya **STAROGARD GDANSKİ,** alm. **Preussich Stargard,** Polonya'da (Gdansk voyvodalığı) şehir, Wierzyca kıyısında, Gdansk'ın güneyinde; 20 700 nüf. Dokuma, kimya ve besin sanayii. Tahta işçiliği. (L)

STAROSTA i. (islavca k.). Eskiden İslavlarda köy muhtarı. || Polonya'da hükümdarın kaydı hayat şartıyle fief verdiği soylu. || Çarlık Rusyası'nda mir'in verdiği dağıtımıyle görevli başkanı. (L)

STAROV (İvan Yegoroviç), rus mimarı (Petersburg 1745-ay.y. 1808). Paris'te De Wailly'nin öğrencisi oldu (1758), italya'ya yolculuk yaptı, yeniden Paris'e geçti, Rusya'ya ancak 1768'de döndü. Petersburg Güzel Sanatlar akademisi inşaatında Vallin de La Mothe ile çalıştı. Soylular için saraylar inşa etti, G.A. Potyomkin için Tavrida sarayını yaptı. 1810'da onarılmadan önce bu bina rus yeni-klasisizminin en belirgin örneklerindendi. (L)

STAROVYERIY çoğl. i. Rusya'da eski müminlere (*eşanl.* RASKOLNİK'LER) verilen ad. (L)

STAROWOLSKİ (Szymon), polonyalı yazar (1588'e doğr. - 1656). Krakow Katedrali Piskoposluk meclisi üyesi oldu. Polonya'yı tasvir eden latince yazılar ve edebiyat tarihi eserleri kaleme aldı. Bayle bunlardan büyük ölçüde yararlandı: *Scriptorim Polonicorum Hecatontas* (Polonya Yazarları Üstüne) [1625]; *De Claris Oratoribus Sarmatias* (Sarmat Hatipleri Üstüne Açıklama) [1628]; *Polonia* (1632); *Monumenta Sarmatorum* (Sarmat Anıtları) [1655]. Polonya dilinde yazdığı ahlâk ve siyaset incelemelerinin başlıca *Töreler Reformu*'dur (1650). [L]

STARR (Frederick), amerikalı antropolog (Auburn, New York 1858-Tokyo, Japonya 1933). 1883-1887 Arasında Cedar Rapids'te, Coe college'ta biyoloji profesörlüğü yaptı. 1888-1889 Arasında New York'ta, Chautauqua'daki Chautauqua üniversitesinde coğrafya profesörü oldu. Amerikan Tabiat Tarihi müzesindeki koleksiyonları düzenledi. Kaliforniya'da Claremont'taki, Pomona kolejinde antropoloji profesörü ve bölüm dekanı oldu. 1893'te yeni kurulan Chicago üniversitesi antropoloji çalışmalarını düzenledi. 1895'te burada yardımcı profesör oldu. 1923'te emekliye ayrıldı. Antropolojik çalışmalar yapmak üzere sık sık Japonya'ya gitti. Japonya, Meksika, Filipinler, Kore ve Afrika'ya yaptığı yolculuklarda halkla yakın ilişkiler kurdu. Antropoloji'ye yaptığı katkılar dolayısıyle Fransa, Belçika, Hollanda, Japonya ve Liberya hükû-

prens von **STARHEMBERG**

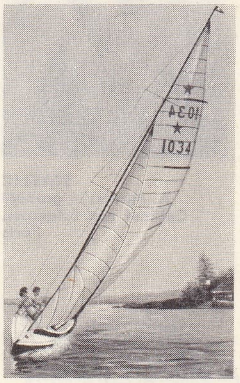

star

Foto. interpress (LAROUSSE)

STASSART
Baugniet'nin eseri
Cabinet des Estampes, Paris

STASZİC
A. Maurin'in gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

altın stater
Makedonyalı Philippos V
yunan sikkesi
Cabinet des Médailles, Paris

metlerinden ödüller aldı. Başlıca eserleri: *Some First Steps in the Human Progress* (İnsanlığın İlerlemesinde İlk Adımlar) [1895], *Indians of Southern Mexico* (Güney Meksika Kızılderilileri) [1898], *Strange Peoples* (Garip Toplumlar) [1901], *The Truth about the Congo* (Kongo Gerçeği) [1907], *Philippine Studies* (Filipinler Üstüne Çalışmalar) [1909], *Japanese Proverbs and Pictures* (Japon Atasözleri ve Resimleri) [1910], *Congo Natives* (Kongo Yerlileri) [1912], *Liberia* (1913), *Korean Buddhism* (Kore Budha'cılığı) [1918], *Fujiyama, the Sacred Mountain of Japon* (Fujiyama, Japonya'nın Kutsal Dağı) [1924]. (M)

Stars and Stripes (THE) [«yıldızlar ve şeritler»], Amerikalıların «federal bayraklarına (*Old Glory* [«Eski Zafer»] de denir) verdikleri ad. (L)

Star-spangled Banner (THE) [«yıldız Serpiştirilmiş Bayrak»], amerikan millî marşı. (L)

STARŞİNA i. (rusça k.). Eski Rusya'da bir kanton belediyesinin başkanı. (Bu görev Çar Aleksandr II'nin toprak reformlarından sonra konuldu. Köy komünlerinin meydana getirdiği kanton veya Volost'un meclisi, Starşina'nın yönettiği belediye meclisini seçiyordu. Bu belediye meclisi ve örf-âdet hukukuna dayanarak hüküm veren bir köylü mahkemesi, köylü sınıfının muhtar kurumlarıydı.) || Kazaklarda askerî rütbe. || Bugün S.S.C.B.'de, herhangi bir subayın yokluğu halinde, bir birliğin kumandasını ele alabilecek assubay. (L)

START i. (ing. k.). Spor. At yarışlarında çıkış, başlama.

— ANSİKL. *Start,* start makinesiyle «starting-gate» yapılır. Start makinesi yarışa katılan atların sayısına göre 8,12,16 hücre, hoparlör ve hücrelerin ön kapılarının açılmasını sağlayan otomatik bir âleti kumanda etmeğe yarayan bir düğmeden meydana gelir. Yarıştan önce atların hücreleri kura ile tespit edilir. Starter veya start hakeminin emriyle atlar hücreye alınınca hücrelerin arka kapıları kapatılır. Starter hücredeki atların pozisyonunu ve jokeylerin yarış için hazır olup olmadıklarını kontrol eder ve «dikkat» diyerek yarış için son hazırlığın yapılmasını sağlar. Bu emirden sonra yarışın başlaması için gerekli durum sağlandıysa «veriyorum» der ve start düğmesine basarak yarışı başlatır. Düğmenin basılmasıyle hücrelerin ön kapıları otomatik olarak açılır. Start yerinden 45 metre uzakta elinde beyaz bir bayrak bulunan hakem bayrağını kaldırırsa start doğru yapılmış ve yarış başlamıştır. Start yerinden 50 m. uzaklıktaki kırmızı bayraklı hakem ise yanlış çıkış «faul-start» halinde bayrağını kaldırır. Yalnış start, start sırasında teknik hata, atlardan birinin hücreden çıkamaması, jokeylerden birinin veya atın düşmesi halinde verilir ve start tekrarlanır.

Arabalı at yarışlarında start, start makinesiyle yapılır. Start çizgisi ödevini gören perdenin arkasında yer alan atlar hiç bir koşma hareketi göstermeksizin âdet yürüyüşüyle yerlerini alır. Yarışı başlatacak jürinin önünde bulunan ve starterin emrindeki düğmeye bağlı bir deklanşör hareket edecek atların durumunu otomatik olarak tespit eder. Düğmeye bağlıdığı an atların önündeki perde açılır ve yarış başlar. Start sırasında starterin ikazlarına ve yarış kurallarına uyulmazsa, muhtemel kazaları önlemek için start tekrarlanır ve gerekirse yanlış çıkış «faul-start» yapan cezalandırılır. Otomatiğin veya start düğmesinin bozulması da startı tekrarlama sebebidir. Arabalı at yarışlarında, bayraklı bir hakem, start'ın doğruluğunu bayrak hareketleriyle bildirir. (M)

STARTER i. (*to start,* başlatmak'tan ing. k.). Spor. Yarışlarda çıkış işaretini veren hakem. Bk. ANSİKL.

— Ask. havc. Bir havaalanında, kontrol kulesinden aldığı bilgilere ve hava trafiği kurallarına bağlı olarak uçakların kalkışını ve pist üzerindeki trafiği yöneten kişi.

— Fiz. Sıcak katotlu flüoresan lambaların çalışmağa başlamasını sağlayan termik veya çift lamalı otomatik devre kesici. Bk. ANSİKL.

— Hayvc. Körpe yavruların, doğar doğmaz veya erken sütten kesilince beslenmesine yarayan kuru veya sıvı bileşik yem.

— Oto. Motora normal karışımdan daha zengin bir karışım göndererek kolay bir ilk hareket sağlayan karbüratör* yardımcı düzeneği. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Spor. *Starter,* atletizm, yüzme, kürek, bisiklet, motosiklet ve otomobil yarışlarında vardır. Çıkış noktasında duran bu hakem, tabanca, düdük veya bayrakla yarışmacılara yarışın başladığını bildiren çıkış işaretini verir. Bütün yarışmacıların kurallara uygun olarak çıkış yapıp yapmadıkları yine bu hakemler tarafından tespit edilir ve gerekirse ikinci bir işaretle yarışma durdurulur; sporcular tekrar çıkış yerine aynı hakem tarafından çağrılır.

— Fiz. Starter, besleme teçhizatı ve lambanın elektrotlarından meydana gelen indükleme devresini, gerilim altına girdikten sonra çok kısa bir süre kapalı tutar; sonra elektrotlar kızıl dereceye gelir gelmez devreyi keser ve kesilmeden doğan aşırı gerilim elektrik boşalmasını başlatır.

— Oto. Starter, çevre sıcaklığı ne olursa olsun motorun ilk hareketini sağlar. Sabit debili bir jiklör motorun emme borusuna bağlı bir memesi bulunan bir kabı benzinle besler. Hava girişi bir delikle ayarlanır; delikli bir kelebek yardımıyle emme borusuna bağlanabilen bir odada yakıt karışımı elde edilir. Rejim hızı arttıkça karışımın zenginliği azalır. Bu âlet, motorun çalışma ısısı yükseldiği zaman devre dışında bırakılmalıdır, aksi halde silindir içindeki yağlama yağının karışım içindeki fazla benzinle karışarak yoğunluğu azalır. Bu devre dışı bırakmak işlemi, modern karbüratörlerde otomatik olarak yapılır. (LM)

STARTİNG-GATE [startin-geyt] i. (ing. k.). Yarış pisti üzerinde yan yana dizilmiş atların geçiş yolunu açmağa yarayan otomatik makine.

— ANSİKL. *Starting-gate,* temel olarak iki pilon direkten meydana gelir; bu iki direğin arasına, her iki ucundan madenî bir dikmenin üzerine bağlı esnek şeritler gerilmiştir. Yarıştan önce bu iki dikme, direklerin üst ucuna takılı olarak durur ve aralarına gerilmiş esnek şeritlerle birlikte, genellikle hareket noktasında yerlerini almadan önce atların altından geçtiği bir çeşit köprü vazifesi görür. Atlar yerlerini alınca, işaretçi yardımcıları, iki yanda üzerlerine esnek şeritlerin uçları bağlı dikmeleri bir manivela ile atların hizasına indirir. Böylece dikmeler, tırnakla yerlerine tespit edilmiş olur. Hareket hakemi, bir levyeye basarak veya elektrikli bir tertibat yardımıyle, tırnakla tespit edilmiş iki dikmeyi serbest bırakır; böylece dikmeler şeritleri birden havaya, direklerin tepesine doğru fırlatır ve yarış pistinin yolu açılmış olur. (LM)

STARTSEV (Osip Dmitriyeviç), rus mimarı (XVII. yy. sonları). Kremlin'deki Spasitel kilisesinin kubbelerini (1681), Krutitskiy Terem sarayını, Simonov manastırının yemekhanesini (1680-1683) yaptı. Bol bol renkli fayans kullandı. Kiev'e çağrıldı, Ukrayna geleneklerine göre Bratskiy ve Nikolskiy manastırlarının katedrallerini inşa etti. (L)

STARYA i. Bk. İSTARYA.

STARYETS i. («ihtiyar» anlamında rusça k.). Rusya'da, genel olarak ermiş, hacı, peygamber veya keramet sahibi gibi saygıdeğer ve mübarek kimselere verilen ad. (L)

STAS i. (*Stas*'ın adından). Kim. O=16 sisteminde atom ağırlıkları için teklif edilen birim. (L)

STAS (Jean Servais), belçikalı kimyacı (Louvain 1813-Brüksel 1891). Yoksul bir ailenin çocuğuydu. Paris'te Dumas'nın laboratuvarına girdi ve bu ünlü kimyacının yardımcısı oldu. Brüksel Askerî okulunda ders okuttu (1840), birçok elementin atom ağırlıklarını belirledi. Ayrıca Prout nazariyesinin olduğu gibi kabul edilemeyeceğini ispatladı ve floridzin ile nikotin üstünde çalışmalar yaptı. (L)

STASİNOS Kıbrıs'lı, yunan destan şairi (M.Ö. VII. yy.). *Kıbrıs Şarkıları* (Kypria Epe) adlı eser ona mal edilir. Bu şiirlerde Homeros'un *İlyada* destanından önceki Truva savaşları anlatılır. Eserin bazı parçaları günümüze kalmıştır. (L)

STASOBAZOFOBİ i. (fr. *staso-basophobie*). Psikiyatr. Marazî düşme korkusu yüzünden ayakta duramama ve yürüyememe. (STASOFOBİ de denir.) [L]

STASOV (Vasiliy Petroviç), rus mimarı (Moskova 1769 - Petersburg 1848). Bajenov ve Kazakov tarafından yetiştirildi (1783-1802), Fransa, İtalya ve İngiltere'ye yolculuk yaptı. Rus İmparatorluk sarayına bağlandı (1808), Çarskoye Selo'nun başmimarlığına getirildi (1817), burada büyük sarayı yeniden inşa etti. Yeni-klasik anlayıştaki eserleri arasında Gruzino malikânesi kilisesi (Novgorod eyaleti, 1816'ya doğr.), Petersburg'da Teslis (Troitsa) ve Başkalışım (Preobrajeniye) katedralleri sayılabilir. Stasov, ayrıca Kış sarayını onardı (1837). — Oğlu VLADIMIR VASİLYEVİÇ (Petersburg 1824 ay.y. 1906), sanat tenkitçisi ve müzik bilgini. Halka dönük bir millî sanat anlayışını benimsedi, ressamlardan gezginleri ve müzisyenlerden Beşler grubunu destekledi. Başlıca eserleri: *Dvadstat pyat Let Russkogo İskusstva* (Rus Sanatında Yirmi Beş Yıl) [1882-1883]; *Tormozıy Novogo Russkogo İskusstva* (Yeni Rus Sanatında Engeller) [1885]; *İskusstvo v XIX Veke* (XIX. yy.daki Sanat) [1901]. (L)

STASSART (Goswin, — baronu), belçikalı siyaset adamı (Mechelen 1780-Brüksel 1854). Tirol'de (1805), Polonya'da (1806), Prusya'da (1808) Napolyon'un yönetim görevlisi oldu. Hollanda Genel Meclisine Namur milletvekili olarak girdi (1821). Katoliklerle liberalleri uzlaştırmağa çalıştı. Kongre üyesi oldu, taht için Nemours ve Leuchtenberg düklerinin adaylıklarını destekledi. Senatör seçildi (1831-1847) ve 1839'a kadar Brabant valiliğinde bulundu. (L)

STASSFURT, Almanya'da (Doğu Almanya, Magdeburg idare bölümü) şehir, Saale'nin kolu olan Bode ırmağı kıyısında; 26 000 nüf. Potas ve tuz çıkarma merkezi. Kimya, besin ve makine sanayii. Elektrik malzemeleri; radyo yapımı. (L)

STASSFURTİT i. (fr. *stassfurtite*'ten). Miner. Topraklı borasit çeşidi; Stassfurt'ta bulunur. (L)

STASZİC (rahip Stanislaw), polonyalı yazar ve siyaset adamı (Pila 1755-Varşova 1826). Alpler, Pireneler ve Karpatlar'da jeoloji araştırmaları yaptı. Varşova Büyük Düklüğü kurulunca danıştay üyeliğine getirildi, siyasî meselelerle ilgilendi, *Liberum veto*'yu tenkit etti, sosyal reformlar yapılmasını ileri sürdü (*Prgestrogi dla Polski* [Polonya'ya Uyarmalar], 1790). [L]

STAŞEK (Antoin ZEMAN, **Antal —** denir), çek yazarı (Myto, Vysoké yakınları 1843 - Krç, Prag 1931), İvan Ollracht'ın babası. Şiirler, hikâyeler ve romanlar yazdı. Başlıca eserleri: *Blouznivci Naşih Hor* (Dağlarımızın Hayalcileri) [2 cilt, 1895]; *Bohatstvi* (Zenginlik) [1918]; *O Şevci Matouşovi a Jeho Pratelich* (Kunduracı Matouş ile Dostları Üstüne) [1932]. 1925'te *Vzpominky*'yi (Hatıralar) yayımladı. (L)

STATEİRA, Bersine adlı iran prensesinin yunanca adı (öl. M.Ö. 323), Dara III'ün kızı. İssos savaşından sonra, İskender'e esir düştü. 324'te İskender onunla Sus'ta evlendi. Kocasının ölümünden sonra Buşenk (Roksane) ile Perdikkas'ın emriyle boğduruldu. (LM)

STATEN İSLAND, A.B.D.'de (New York) New York koyunda, Long İsland ile Raritan koyu arasında; 191 550 nüf.; 181 km^2. Mesken banliyösü; sayfiye yerleri. (L)

STATER i. (yun. k.). Metrol. Değeri zamana ve ülkelere göre değişen eski ağırlık birimi. || Para sistemlerine göre, 2 veya 4 drahmi değerinde gümüş para. || Altın para miyarı; sistemlere göre 20-28 drahmilik para. || Lidya, Pers ülkesi ve Makedonya'da eskiden kullanılan birbirine yakın değerli birçok altın paraya verilen ad. || Bugün hâlâ «Roma terazisi» adıyle anılan kantara benzer eski terazi. (L)

STATHOUDER i. («teğmen» anlamında

Foto. B.N. (LAROUSSE)

felemenkçe k.; *stede,* yer ve *houder,* tutan'dan). Tar. İspanyol Felemenki'nde, hükümdar tarafından seçilen eyalet valisi. || Birleşik Eyaletler'de, bir eyaletin veya bütün Birliğin yürütme kuvvetinin başkanı.

— ANSİKL. Birleşik Eyaletler'de, her eyaletin, yürütme kuvvetini temsil eden ve şehir magistratuslarıyle eyalet memurlarını denetleyen bir *stathouder*'i vardı. Bunların yetkileri sadece sivil alandaydı. Çok geçmeden, Birlik ölçüsünde bir stathouder'lik kuruldu ve yerinde olmayan bir deyimle «genel stathouder» adını aldı. Böyle bir stathouder'liğin kurulmasına sebep, Karl V'in, Orange prensi Nassau'lu Willem'i hem Hollanda, hem de Zeeland valiliğine getirmesi ve ayaklanan eyaletlerin de bu valiyi hemen bütün eyaletlerin stathouder'i olarak kabul etmeleriydi (onu seçmeyen eyaletler de ailesinden birini tayin etmişlerdi). Bu görevde bulunan kimsenin aynı zamanda kumandan ve amiral-general de olması, bu görevlerinde stathouder'liğe bağlanmasına yol açtı. Willem'den sonra, stathouderlik verasetle geçer oldu ve monarşik bir görünüş kazandı. Bazı eyaletler Willem'in oğlu Maurits'i (1584) seçtiler, sonra da Orange ailesi üyelerini (Maurits'in erkek kardeşi Fredrik-Henrik [1647]) seçmek gelenek halini aldı. Protestan Avrupa'nın büyük prensleri olan Orange-Nassau'lar, soylular, köylüler, ordu, şehirlerde yaşayan küçük halk tabakası, balıkçılar ve zanaatçılar tarafından tutuluyordu. Bunlar, yabancılarla ve uzlaşmaz Calvin'cilik ile mücadele geleneğini temsil ediyorlardı. Buna karşılık, cumhuriyetçi yüksek burçuvazi stathouder'i bir bakıma iç siyasetin yönetim başkanı sayılıyordu. Bu, iki kuvvet arasında bir çatışmaya yol açtı ve bu çatışma kanlı bir mücadeleye dönüştü. Stathouder'ler, 1672'de Willem III ile kesin bir zafer kazandılar. Bk. HOLLANDA. (L)

STATİCE i. Rozet yapraklı çimen bitkisi; kumlu topraklarda daimî bahçe kenarlığı olarak kullanılır; kıyı kumsallarında yetişen türleri olduğu gibi dağlarda yetişen türleri de vardır. (Dişotugillerden.) [L]

STATİK sıf. (yun. *statikos*'dan fr. *statique*). Kuvvetlerin dengesiyle ilgili. || (*Dinamik*'e karşıt olarak) Hareketi olmayan.

— Fiz. *Statik elektrik,* denge halindeki elektrik. Bk. ELEKTRİK, ELEKTROSTATİK.

— G. santl. *Statik sanat* (hareketli ve kargaşalı *dinamik sanat*'a karşıt olarak), bir sakinlik ve dinlenme havası veren ve her şeyden önce denge ve ölçü kurallarına uyan sanat.

— İkt. *Statik analiz,* iktisadî kuvvetlerin etkisinden doğan sonuçları ve bu etkinin belirli bir anda meydana getirdiği denge veya dengesizlik durumlarını inceleyen analiz. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İkt. *Statik analiz,* belirli bir anda piyasada bir denge durumunun kurulabilmesi için gerekli şartları araştırır. Bu analiz, belirli bir durumdan hareket ederek belli bir süre sonra birincisinden farklı bir sonuca götüren süreçlerin incelenmesini, kendi araştırma sahasının dışında bırakır. Bu analizde zaman kavramı bir yana atılmış değildir. Ama zaman sadece geçmişin etkisinde kalmış olan ve geleceği göz önüne alan verilerde kendini gösterir. Zaman, burada soyut bir hal alır ve başlı başına bir rol oynamaz. Oysa dinamik analiz, süreçlerin açıklanmasına zaman kavramını mutlaka katar. Dinamik analiz için zaman olayların evrimini yavaşlatarak veya süratlendirerek ya da başka bir deyimle denge kurulmasını engelleyerek yahut teşvik ederek aktif bir rol oynar.

Modeller metodu da, dinamik analize paralel olarak statik analizi kullanır. Sadece belirli bir anda, iktisadî değişkenler arasındaki ilişkileri, bunların evrimini ve çeşitli zamanlarda oynadığı rolleri açıklamadan belirlemeğe çalışan model, statik bir modeldir. Belirli bir andaki denge durumunu başka bir durumla kıyasladığı, ama bu ikinci duruma geçilmesini sağlayan süreci analiz etmediği zaman, model, karşılaştırmalı statiği kullanmış olur. Dinamik model ise aksine, zamanın akışını ve birinci durumdan ikincisine geçilmesini sağlayan ara süreci göz önüne alır.

◆ İ. Mekan. Kuvvetlerin dengesini konu alan mekanik dalı. Bk. ANSİKL.

— Fiz. *Gazların statiği,* gazların basıncını (barometri ve manometri) ve sıkıştırılabilirliğini inceleyen fizik dalı.

— Kim. *Kimyasal statik,* bazı kimyasal tepkimelerin yol açtığı tersinir kimyasal dengeleri inceleyen kimya dalı.

— ANSİKL. Mekan. Durma halindeki bir cisim, birçok kuvvetin etkisi altındaysa mutlaka harekete geçmez; durma hali devam ederse, kuvvetler dengeyi sağlıyor veya cisim denge halindedir denir. Dengenin incelenmesi *statik*'in konusunu meydana getirir.

Tarih açısından, statik bilgileri dinamik bilgilerinden çok daha eskidir. Arkhimedes statikle ilgili iki eser bırakmıştır, oysa dinamiğin ilk kavramları Galilei ile başlar.

Denge, hareketin yokluğuyle açıklandığına göre, statik dinamiğin bir alt bölümü gibi düşünülebilir. Oysa d'Alembert, çok karışık görünen genel dinamik* problemini basit bir statik problemi haline getirdi. Dengeyle ilgili konular, imalât sanatında büyük bir önem taşır; makineler her ne kadar hareket etmek için yapılıyorsa da, denge şartlarının incelenmesi, gerçekte bütün normal çalışma olaylarını açıklamayı sağlar. Bazı kuvvetlerin etkisiyle değişmeyen bir uzay sistemi verilir, kuvvetlerin izdüşümlerinin üç dik eksen üzerindeki cebirsel toplamları X, Y, Z ve üç eksene göre momentlerinin toplamları L, M, N ile gösterilirse, kuvvetlerin birleştirilmesi ilkeleri altı denge denklemi kurmayı sağlar: X=O; Y=O; Z=O; L=O; M=O; N=O. Bu şartların kullanılması ancak rijit bir sistem göz önüne alındığı ve sürtünmede olduğu gibi pasif dirençler ihmal edildiği zaman doğrudur, çünkü pasif dirençler bizi eşitsizliklerle açıklanan denge şartlarına götürür. Denge denklemleri gücül hızlar ilkesinden çıkarılabilir (bk. DENGE) ve statik problemlerinin çözümünde kullanılabilir. Bunun için Lagrange, «denge biliminde bundan sonra bulunabilecek bütün genel ilkeler, farklı olarak düşünülmüş aynı gücül hızlar ilkesi olacak ve yalnız ifadeler değişecektir» demek zorunda kaldı.

Şekil değiştirebilen maddesel bir sistem düşünülür ve farklı kısımların karşılıklı tepkileri ihmal edilirse, denge halindeki şekil değiştirebilen her sistemde, bu sisteme uygulanan dış kuvvetlerin, değişmez bir katı cismin genel denge şartlarını sağlaması temin edilebilir. Gerçekten, eğer şekil değiştirebilen bir sistem denge halindeyse, maddesel noktaları birbirine değişmez şekilde bağlandığı zaman (sistem katılaştırıldığı zaman) bu durumunu korur. Bu şekilde elde edilen gerekli altı denklem genellikle yeterli değildir.

Grafik statik, geometri ve grafik metotlarıyle kuvvetlerin birleştirilmesini inceler ve denge şartlarını araştırır. İlkesi Poncelet'nin bir notunda bulunan bu önemli teori, Culmann'ın, Cremona'nın, Maurice Levy'nin ve Bouche'nin grafik statik incelemeleriyle gelişmiştir. Kuvvetlerin birleştirilmesindeki basit kurallardan kuvvetler paralelkenarı ve çokgeni, grafik statiğin temelini meydana getirir. Bu usul, bir eklemeli çubuk sisteminde (msl. kirişler) dış kuvvetlerin etkisiyle meydana gelen zorlamaları olduğu kadar, ağırlık merkezleri, eylemsizlik ve bükülme momentleri gibi ilgi çekici elemanları grafik yoluyle belirlemeyi sağlar. Bu konularda basit ve hızlı çizimler çoğu zaman uzun ve yorucu olan analitik hesapların yerini alır. Grafik statik bugün pratik inşaat ve yapı kafesleri incelemelerinde çok sık kullanılır. (LM)

STATİONARİUS i. Esk. Rom. Bir polis karakolundaki er. (İmparatorluktan sonra sayıları çoğalan stationarius'lar haydutları kovuşturur, yolların güvenliğini sağlar ve postaları denetlerdi.) [L]

STATİSTOR i. (fr. k.). Elektron. Alan etkili transistor tipi. (L)

STATİUS (Publius Papinius), latin şairi (Napoli M.S. 45'e doğr.-ay.y. 96). *Thebais* adlı manzum destanına başladığında yirmisinde yoktu; bu şiiri 90'a doğru bitirdi, 95'e doğru *Achilleis* adlı bir başka destana başladı, bu şiirin ancak iki bölümünü yazabilecek kadar yaşadı. Şiirlerinin en orijinali, *Silvae* adı altında topladığı gündelik konulara ilgili olanlarıdır. Statius, şiir yarışmalarında ve halk için yapılan şiir gösterilerinde çok tutulan bir şairdi. Fakat imparator Domitianus çağı edebiyatına has özenti ve gösteriş merakından kendini kurtaramadı. (L)

STATOBLAST i. (fr. *statoblaste*). Tatlı su yosun hayvanlarının kışın korunma organı; bir göbekbağından doğan bu organ ilkbaharda tıpkı bir yumurta, tohum veya tomurcuk gibi gelişerek yeni yosunhayvanını meydana getirir. (İçi hava ile dolu yüzdürücüler suda bu organa desteklik eder.) [L]

STATOKİNEZİMETRE i. (fr. *statokinésimètre*'den). Deneysel psikol. Denge çokgeni içinde duran bir bedenin ağırlık noktasının yer değiştirmelerini incelemeğe yarayan cihaz. (STABİLİMETRE de denir.)

— ANSİKL. *Statokinezimetre* deneğin, gözünü dikey bir düz çizgiye dikerek içinde 30 saniye ayakta durduğu bir tepsidir. Bu tepsinin altında, kuzey, güney, batı, doğu yönlerinde dört basınç ölçme âleti vardır. Bu âletler, bedenin ağırlık merkezinin sallanmasından meydana gelen basınç değişmelerini kaydeder. Normal sallanmalar merkezi, bir yuvarlakla sınırlandırılmıştır; denek ayakta durmakta zorluk çektiği oranda bu sallanmalar artar. Statokinezimetre, dengeleme bozukluklarının ortaya çıkmasını sağlar, meselâ ağır yük taşıyacak kimselerin mesleğe seçilmesinde kullanılır. Cihaz, deneysel psikolojide beden faaliyetinin çok ince ve ancak sezilebilen değişmelerini ölçmeğe yarar. Nitekim, bir ihtiyacın yarattığı gerginlik gibi bazı psişik durumlar içinde bulundurulan bedende, bu türden değişmeler meydana gelir. (L)

STATOLİT i. (fr. *statolite* veya *statholite*). Bot. Bk. DENGETOZU.

STATOR i. (*stare,* ayakta olmak, durmak'tan lat. k.). Eski Roma'da bir hâkimin odacısı. || Askerî bir elçi veya askerî valinin emireri. || Roma polisinde bir birliğe bağlı er. (L)

STATOR i. (ing. k.). Elektrik motor ve üreteçlerinde, hareketli olan *rotor*'a karşılık makinenin sabit kısmı. (L)

Stator («durdurucu»). Rom. din. Kaçakları tutuklayan tanrı sıfatıyle Jüpiter'e verilen lakap. Efsaneye göre Romulus, Sabinler karşısında bozguna uğrayıp kaçan adamlarını durdurmak için Jüpiter'den yardım istemiş ve karşılığında Forum'a bir tapınak yaptırmayı vaat etmişti. Roma'da Stator adına iki tapınak yapılmıştı. (L)

STATOREAKTÖR i. (fr. *sttoréacteur*). Isı ve itişli bir borudan meydana gelen ve hareketli organı bulunmayan tepkili itici.

— ANSİKL. *Statoreaktör,* tepkili motorların en basitidir. 1913'te fransız Lorin tarafından bulunan ve 1936'dan sonra Leduc tarafından geliştirilip uygulamasına geçilen bu iticinin hiç bir hareketli organı yoktur ve havanın doğrudan doğruya girip, cihazın hızıyle sıkıştığı bir tek borudan meydana gelir. Borunun merkezinde birçok çevresel brülör takımı bulunur; bunlar çalışmağa başlayınca iticinin içine giren havanın sıcaklığı büyük ölçüde artar. Yanma sonunda, borunun geri kısmından yüksek bir hızla atmosfere püskürtülen gazlar tepki meydana getirerek uçağın itilmesini sağlar. Çalışma ilkesi çok basit ve kendisi çok hafif olan bu motor, çok yüksek sesüstü hızlarda iyi sonuç verir. Aynı zamanda, bugünün en güçlü türboreaktörlerinin itme gücüyle kıyaslanamayacak kadar yüksek itme güçleri statoreaktörle elde edilebilir. Fakat statoreaktörün verimi ancak büyük hızlarda çalışmağa uygundur; küçük hızlarda tüketimi çok yüksektir. Bu iticinin asıl kusuru ise, sabit hızda itmeyi sağlayamayışıdır. Bu yüzden, iticiyi harekete geçirebilmek için yardımcı bir motor eklemek gerekir. (L)

STATOSİST i. (fr. *statocyste*). Denge organı. Bk. DENGE, *Fizyol. bölümü.* (M)

STATTHALTER [ştathalter] i. (alm. k.). Alman ülkesinde vali.

STAUFFENBERG

STAUNİNG

tırtıl
stauropus

staurotit

— ANSİKL. 1879 Yasasıyle Strasburg'a, imparatoru temsil eden bir Alsace-Lorraine *statthalter*'i tayin edilmişti, bir yardımcısı olan statthalter kançılar görevi yapıyor ve imparatorluk toprağı için imparatorluk akitleri imzalıyordu. Bir kabinesi (bir bakan ve dört müsteşar) vardı ve Devlet konseyine (kabine, Colmar imparatorluk mahkemesi başkanı ve başsavcısı ile imparator tarafından tayin edien 8-12 üyeden meydana geliyordu) başkanlık ediyordu. İlk statthalter'ler general Manteuttel, Hohenlohe - Schillingfurst (1885) ve Hohenlohe - Langenburg (1894) prensleriydi. 1902'de statthalter'in diktatörce iktidarına son verildi; ama yasamayı imparatorla paylaşmak zorunda bırakıldığı 1911 Anayasasından sonra bile görevine devam etti. «Statthalter» kelimesi Hitler'in (1953) devlet parlamentolarını kaldırdıktan sonra lander'lerin başına getirdiği yöneticileri ve Avusturya'da Anschluss nezdindeki temsilcisini de belirtir. (L)

STATTLER (Benedikt), alman ilâhiyatçısı (Kötzting, Regensburg 1728 - Kemnath, Bayreuth 1797). 1745'te Cizvit tarikatına girdi, 1759'da rahip oldu, Solothurn ve İngolstadt'ta (1760 - 1781) ilâhiyat dersleri verdi. Sayısız eseri arasında, *Demonstratio Evangelica* (Protestanlığın Tarifi) [1770] anılmağa değer. (L)

STATÜ i. (lat. *statuere*, emretmek'ten *statutum* > fr. *statut*). Tüzük. (L)

STATÜKO i. (lat. *in statu quo ante*, «önceki durumda» anlamına gelen k. lerin *statu quo* biçiminde kısaltılmasından). İşlerin şu andaki durumu: *Statükoyu muhafaza etmek.*

— Devl. huk. *Statüko ante bellum*, savaşçı devletler arasındaki görüşmelere temel olarak kabul veya teklif edilen ve savaştan önceki duruma benzer durum. (ML)

STATZER (Ferdi), **Friedrich von** — denir. Türk müzikçisi (Viyana 1906). Avusturya asıllıdır. Müzik öğrenimine Bolzano'da başladı, Salzburg'da tamamladı (1916). Salzburg Mozarteum konservatuvarı Piyano ve Kompozisyon bölümlerini bitirdi (1925). 1931-1932 Döneminde Viyana Yüksek Müzik ve Tiyatro akademisinin piyano, orkestra yönetmenliği ve kompozisyon bölümlerinden mezun oldu. Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde konserler verdi. İstanbul'a gelerek (1932) Dârülbedayi'ye uzman ve konservatuvara piyano öğretmeni oldu. Aynı zamanda İstanbul Şehir Orkestrası şefliğine getirildi. Bakanlar kurulu kararıyle türk vatandaşlığına kabul edildi (1944). İlk eşi Bedia Muvahhit'ten ayrıldıktan sonra macar asıllı viyolonist Lilly Szekelly ile evlendi. Müzik bilgisiyle ün yaptı; Verda Erman, Ayşegül Sarıca, Gülay Uğurata, Ergican Saydam gibi sanatçıları yetiştirdi. (M)

STAUB (Roger), isviçreli kayakçı (Oberrieden, Zürich kantonu, 1936). 1960 Squaw Valley kış olimpiyatları büyük slalom şampiyonu oldu. (L)

STAUDİNGER (Hermann), alman kimyacısı (Worms 1881-Freiburg-im - Breisgau 1965). Karlsruhe'de, Zürich'te ve 1926'dan sonra Freiburg'da, Büyük Moleküller Kimyası Araştırma enstitüsünde yönetici oldu. Biberin çeşitli bileşenlerinin sentezini yaptı ve böcekleri yok eden maddeleri inceledi, sentetik kauçuklar ve plastikler sanayiinin temelini kuran karmaşık molekül zincirlerini incelemeye otuz yılını verdi. Makromoleküllerin varlığını ortaya koydu, bunların yapılarını belirledi, özelliklerini inceledi, sentez imkânlarını araştırdı. Canlı dokularda bulunan nişasta, selüloz, proteinler gibi maddelerin bu sınıfa girdiğini keşfetti. 1953'te Nobel Kimya ödülünü aldı. (L)

STAUDT (Christian VON), alman matematikçisi (Rothenburg 1798 - Erangen 1867). Göttingen'de Gauss'un öğrencisi oldu. Würzburg'da, Nürnberg'de, sonra Erlangen üniversitesinde (1835) ders verdi. Metrik kavramlara başvurmadan, temel elemanların konumu ve sırası üstüne izdüşümsel geometriyi kurdu. Pek orijinal olan bu görüşü, *Geometrie der Lage* (İzdüşümsel Geometri) [1847] ve daha sonra 1856, 1857 ve 1860'ta yayımlanan *Beiträge zur Geometrie der Lage* (İzdüşümsel Geometriye Katkılar) adlı eserlerinde geliştirdi. (L)

STAUDTE (Wolfgang), alman sinema yönetmeni (Saarbrücken 1906). Max Reinhardt ve Erwin Piscator ile tiyatroya başladı, savaştan sonra Helmut Kaütner ile Alman-ya'nın en iyi yönetmenlerinden biri oldu. Başlıca filimleri: *Die Mörder sind unter uns* (Katiller Aramızda) [1946, Doğu Almanya'da çevrildi], *Rotation* [1949], *Der Untertan* (Uyruk) [1951], *Rose Bernd* (1957), *Rosen für den Staatsanwalt* (Savcıya Güller) [1959], *Kirmes* (1960), *Die Dreigroschenoper* (Üç Kuruşluk Opera) [1963], *Herrenpartie* (Erkekler Partisi) [1964]. (L)

STAUDTİA i. Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişen ağaç. (*Myristicaea* familyasından.) [*Staudtia Gabonensis*'ten «niove» denen bir kereste elde edilir.] (L)

STAUFFENBERG (Claus SCHENK, kont VON—), alman subayı (Jettingen, Ausburg 1907 - Berlin 1944). Württemberg hanedanına bağlı bir mareşalin oğlu idi. Annesi tarafından Gneisenau sülâlesine bağlı idi. 1926'da Bamberg süvari alayına girdi. 1938'de genelkurmay başkanlığında, 1941 ve 1942'de de genel karargâhta görev aldı. 1943'te Tunus savaşına katıldı, ağır yaralandı ve bir eli kesildi. Münih'te tedavi gördü, Berlin'de ihtiyat kuvvetleri kumandanlığında görevlendirildi, albay rütbesiyle bu kuvvetlerin kurmay başkanlığına getirildi (temmuz 1944). Katolik, Hitler'e düşmandı, kurmay başkanı olmadan birkaç ay önce, harekete geçmeğe hazırlanan askerî bir kompoloya katıldı. Bu kompoloda kesin bir rol oynadı: görevi gereği, Hitler'e rapor vermek üzere çağırıldığında oturumun yapıldığı salona bir bomba koyacak ve onu öldürecekti. Suikast, 20 temmuz 1944'te Führer'in Doğu Prusya'da Rastenburg'daki genel karargâhında yapıldı, Hitler hafif yaralandı; Hitler'in öldüğünü sanan Stauffenberg uçakla Berlin'e döndü, o günün akşamı Savaş bakanlığında tutuklandı ve kurşuna dizildi. (L)

STAUNİNG (Thorwald), danimarkalı siyaset adamı (Kopenhag 1873 - ay.y. 1942). Sosyalist parti başkanı (1910), devlet bakanı (1916-1920), başbakan (nisan 1924 - aralık 1926 ve nisan 1929-1942) oldu. Koyu bir barışçı idi. Almanya'ya karşı tedbirli davranmak amacıyle İskandinav ittifakına katılmayı reddetti. (L)

STAURAKİOS (öl. 811), Bizans imparatoru (811). Babası Nikephoros ile birlikte saltanat sürdü (803), sonra tek başına tahta çıktı, çok geçmeden de Mikhael I Rangabe lehine tahttan çekilmek zorunda kaldı. (L)

STAUR(O)— veya **STOR(O)—**, yun. *stauros*. haç'tan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

STAUROLİT i. (fr. *staurolite*). Miner. *Eşanl.* STAUROTİT.

STAURONOTUS i. Böcekbil. *Eşanl.* DOCIOSTAURUS.

STAUROPUS i. Kayın kelebeğinin ilmî cins adı (*Stauropus fagi*); tırtılı uzun bacaklı ve biçimsiz gövdelidir. (Pulkanatlıların *ceruridae* familyasından.) [L]

STAUROTİT i. (fr. *staurotide*'den). Miner. Tabiî alüminyum ve demir silikat; ortorombik sistemde billûrlaşır. (Bu mineralin, has şeklinde billûrlaşmış en yaygın türü Saint-Gothard'ın killi şistlerinde bulunur.) *Eşanl.* STAUROLİT. (L)

STAUT i. (ing. k.). Fazla şerbetçiotu katılmış siyah ingiliz birası. (L)

STAVANGER, Norveç'in güneybatısında şehir, Rogaland'ın idare merkezi, Boknfjord'un bir kolu kıyısında; 53 000 nüf. XII. ve XIII. yy.dan kalma güzel taş kilise; eski ahşap evler. Müzeler. Stavanger bir balıkçılık, ticaret ve yolculuk limanı (Kuzey Amerika'ya deniz seferleri) ve bir sanayi merkezidir: tersaneler, metalürji, makine sanayii, besin, dokuma ve kimya sanayii, cam fabrikası. (L)

STAVELİ, Cezayir'de (Cezayir idare bölgesi) komün, Sahil tepelerinde; 8 030 nüf. 1872'de kurulan komün geniş bağlarla çevrilidir; bunların en meşhuru eski Trappe manastırının bağıdır. (L)

STAVİSKY (Alexandre), rus asıllı fransız işadamı (Slobodka, Ukrayna 1886 - Chamonix 1934). Kurduğu Crédit Municipal de Bayonne adına bonolar çıkardı, bonoların çalınmış veya sahte elmaslara karşılık satışa çıkarıldığı anlaşıldı. Bonolar ödenmedi. Rezalet çıktı (aralık 1933). Resmî kaynaklara göre Stavisky, Chamonix'de bir villaya sığındı, polis gelince intihar etti (ocak 1934). Sağcılar onun, rezaletin hükûmete mensup muhtelif şahsiyetlere sıçramasını önlemek için resmî makamların emriyle öldürülmüş olduğunu öne sürdüler. Siyasî havanın gergin olduğu bir anda ortaya çıkan olay heyecan yarattı, Chautemps kabinesinin düşmesine ve İstinaf mahkemesi üyesi prensin öldürülmesine veya intihar etmesine yol açtı. (L)

STAVKA—, başkumandan çadırını gösteren rusça kelime. || *Teşm. yol.* Rus ordusu başkumandanlığı (1812'de Stavka Savaş bakanlığına bağlıydı). || İkinci Dünya savaşında, 1941-1945 arası, savaşın yürütülmesiyle ilgili genel stratejik planları hazırlamakla görevli yüksek konsey. (En yüksek rütbeli subaylardan seçilen on iki veya on dört danışmanı kapsayan bu konseyin başkanı mareşal Jukov idi.) || Bugün, Sovyet Silâhlı Kuvvetler kumandanlığının en yüksek organı; savaş zamanında başkumandanın yönetimi altında harekâtın idaresini sağlar. (L)

STAVROPLEJİ i. (fr. *stauroplégie*). Patol. Kollardan birini ve karşı taraftaki bacağı hareketsiz bırakan hemipleji. (L)

STAVROPOL, S.S.C.B.'de şehir, Kafkas'ın kuzeyinde, Kuban havzasını batıda Kuma ve doğuda Terek havzalarından ayıran *Stavropol yaylası*'nda; 177 000 nüf. Tabiî gaz işletmesi. 1935-1943 Arasında Stavropol'un adı *Voroşilovsk* idi. (L)

STAVRU (Tatiana), yunanlı kadın yazar (Boyacıköy, İstanbul 1899). Başlıca roman ve hikâyeleri: *Ekini Pu Eminan* (Kalmış Olanlar) [1933], *İ Protes Rizes* (İlk Kökler) [1936], *To Kalokeri Perase* (Yaz Geçti) [1943], *Mystikes Piges* (Gizli Kaynaklar) [1946], *To Allo Prosopotu Anthropu* (İnsanın Öbür Yüzü) [1958], *Monomakhia* (Düello) [1962]. (L)

STAYER i. (ing. k.). Yarı mukavemet bisiklet yarışçısı. (L)

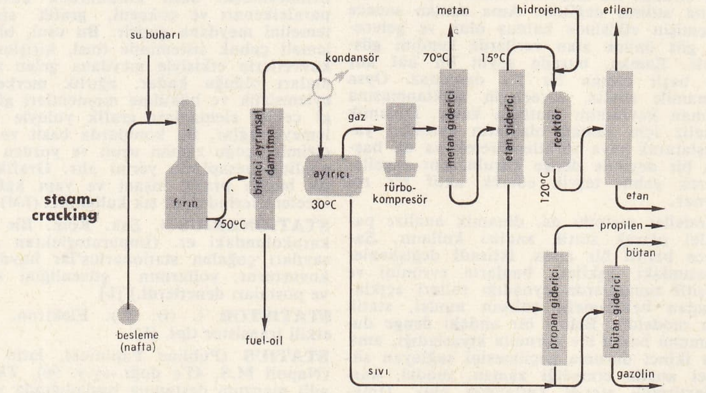

Foto. Keystone (LAROUSSE)

STAYNOV (Petko), bulgar bestecisi (Kazanlık 1896). Beş yaşında geçirdiği bir kaza sonunda kör oldu, beste ve piyanoyu Dresden konservatuvarında öğrendi. Bir millî bulgar üslûbu yaratmak için çalıştı, senfonik şiirler (*Trakya Dansları, Efsane*), senfoniler, şarkı çevrimleri v.b. besteledi. (L)

STAZ i. (yun. *stasis,* durma'dan fr. *stase*). Patol. Dolaşan organik bir sıvının (kan veya suyuk) durması, yavaşlaması, duraklaması: *Kan stazı.* (M)

STEAD (Christina), avustralyalı kadın romancı (Rockdale, New South Wales 1902). 1928'de Avusturalya'dan ayrıldı, 1937'de Amerika'ya yerleşti. *The Salzburg Tales* (Salzburg Hikâyeleri) ve *Seven Poor Men of Sydney* (Sydney'li Yedi Yoksul Adam) [1934] adlı romanları tahlil, buluş ve üslûp zenginliğiyle dikkati çekti. *For Love Alone*'un (Yalnız Aşk İçin) [1944] baş tarafları dışında, romanlarının konusu hep Avrupa'da veya A.B.D.'de geçer. (L)

STEAD (William Thomas), ingiliz yazarı (Embleton, Northumberland 1849 - *Titanic* kazasında 1912). 1871'den sonra, Darlington'daki *Northern Echo* dergisini yönetti. *Pall Mall Gazette*'in yönetiminde John Morley'in yardımcılığını yapmak üzere 1880'de Londra'ya gitti, sonra bu gazetenin yönetmeni oldu (1883-1889). Gazetecilikte mülâkat yapma ve resim basma çığırını açtı. 1890'da *Review of Reviews* dergisini kurdu. Kötülüklere karşı giriştiği zorlu bir kampanya ile kadın ve çocukların korunması yolunda güçlü tedbirler alınmasını sağladı. Barışçı hareketin şeflerinden biriydi. (L)

STEAM CRACKİNG [stimkrakin] i. («su buharı ile cracking» anlamında ing. dey.). Petrokimyada, olefin üretmek için buhar püskürterek uygulanan cracking* metodu.

— ANSİKL. Petr. Petrokimya ve plastik maddelerdeki gelişme daha çok, ham petrolde az miktarda bulunan etilen, propilen ve aromatikler gibi bazı hidrokarbonların su buharı ile cracking'inden elde edilmesi esasına dayanmaktadır. *Steam cracking* usulü bir pirolizdir; yani, yüksek sıcaklık (800°C) ile düşük basınç (1 bar) altında, borulara geçiş hızını çoğaltarak şiddetli bir cracking işlemini kolaylaştırmak için, fırın girişinde katılan su buharı eşliğinde meydana gelen ve katalitik olmayan bir ayrışmadır. Hammadde her hangi bir hafif hidrokarbon olabilir, bu da üretimi fazla olan bir ürünün seçilmesini sağlar: A.B.D.'de tabiî gazdan çıkarılan etan veya propan, Avrupa'da ham benzin kullanılır. Başlıca tepkimeler şunlardır:

— olefinleri (etilen, propilen) ve diolefinleri (bütadien) meydana getiren karbon atomu zincirlerinin kopması;

— hidrojen kaybetme, özellikle etanın hidrojen kaybederek etilen haline dönüşmesi:

$$\underset{\text{etan}}{C_2H_6} \rightarrow \underset{\text{etilen}}{C_2H_4} + \underset{\text{hidrojen}}{H_2}$$

— karbon atomları zincirlerinin kapanması veya çevrimli hale dönüşmesiyle meydana gelen aromatikleştirme.

Modern bir steam cracking ünitesi, bir cracking fırınından, buhar jeneratöründe elde edilen ürünlerin soğutulduğu bir tertibattan ve ağır ürünleri (fuel oil ve ağır benzin) ayıran bir ayrımsal damıtma cihazından meydana gelir. Bileşiminde etilen ve propilen bulunan cracking gazı, sırasıyla en hafifinden en ağırına kadar temel bileşenlerin sıvılaştırıldığı ve ayrıldığı art arda basınçla sıkıştırma ve genleşmelerle yeniden parçalanır; bu temel bileşenler şulardır:

— toplanan ve arıtılan hidrojen H_2;

— basit bir gaz yakıt olan metan CH_4;

— en değerli ürün, etilen C_2H_4;

— etan C_2H_6 ile asetilen C_2H_2; asetilen hidrojenlenerek etan haline dönüştürülür;

— propadien'i C_3H_4 gidermek amacıyle yapılan hidrojenlemeden sonra elde edilen ve hemen hemen etilen kadar değerli olan propilen C_3H_6; dört karbonlu hidrokarbonlar;

— izobütilen C_4H_9 ile sentez kauçuklarının temel maddesini meydana getiren bütadien C_4H_6, başka bir ünitede bu hidrokarbonlardan çıkarılabilir;

— aromatik oranı yüksek olan hafif bir benzin.

Bütadien ve propadien, polimerleşebilen ve istenilmeyen bileşikler verebilen diolefinlerdir (karbon atomları arasında iki çift bağ bulunan hidrokarbonlar). Ayrıca bunları asetilen gibi hidrojenlemek gerekir. Piroliz benzininin de aynı sebeple hidrojenlenmesi gerekir: bu benzin, aromatik hidrokarbonlar oranının fazla oluşu sebebiyle çok iyi bir oktan indisi sağlandığı için süper benzinlerin hazırlanmasında çok kullanılır.

Modern steam cracking tesislerinin boyu çok büyümüştür: bugün yılda 500 000 t etilen üretebilen üniteler inşa edilerek, elde edilen ürünlerin maliyet fiyatları düşürülmüş ve geniş bir uygulama alanına, özellikle plastik maddeler (polietilen, polipropilen, polivinil klorür sahasına yayılmıştır. (L)

STEAMER [stimır] i. (*steam,* buhar'dan türemiş ing. k.). Buharlı gemi. (L)

STEAM FLOODİNG [stimfladin] i. («buharla reforming» anlamında ing. dey.). Petr. *Eşanl. Buharla* AKAÇLAMA.

STEAM-REFORMİNG [stimriformin] i. («su buharıyle reforming» anlamında ing. dey.). Petr. Bir katalizör ile su buharı eşliğinde ve ısıyle basınç etkisi altında hidrokarbonları pirolizle ayrıştırarak işleme usulü.

— ANSİKL. *Steam-reforming,* düşük basınçta yapılan ve katalitik bir usul olmayan steam*-cracking'den aerılır. Daha çok metanın su buharıyle crackingi için kullanılır ve hidrojen elde edilir:

$$\underset{\text{metan}}{CH_4} + \underset{\substack{\text{su}\\\text{buharı}}}{H_2O} \rightarrow \underset{\substack{\text{karbon}\\\text{monoksit}}}{CO} + \underset{\text{hidrojen}}{3H_2}$$

Bu, 900°C'a doğru, 25 bar'lık basınç altında ve nikel katalizör eşliğinde, hidrojen üretiminde ve özellikle amonyak sentezinde çok kullanılan bir usuldür. (L)

STEARAT i. (fr. *stéarate*). Kim. Stearik asidin tuzu veya esteri. (L)

STEARİK sıf. (*stéarique*). Kim. Bitkisel ve özellikle hayvansal gliserit (stearin) halinde bulunan $CH_3 - (CH_2)_{16} - CO_2H$ formülündeki bir asit için kullanılır. *Eşanl.* OKTODESİLİK. OKTODEKANOİK.

— ANSİKL. Chevreul tarafından keşfedilen *stearik asit,* hayvanî yağlarda, donyağında ve hidrojenleme işleminden geçirilen yağlarda palmitik asit ve oleik asitle birlikte bulunur. Sanayide bu maddelerin sülfürik asit veya kireç sütüyle sabunlaştırılmasından elde edilir; kireç sütü kalsiyum sabunu verir ve bu sabun bir asitle veya daha az miktardaki kireç eşliğinde basınç altında ayrıştırılır. Ayrıca mayalarla da (liposeldin) hidroliz; yapılabilir. Her ne şekilde olursa olsun, gliserinli sular, özellikle sülfürik asitle sabunlaştırılarak elde edilmişse, düşük basınç altında buharla damıtılabilen, yağ asitlerinden ayrılır. Hamur kıvamındaki ham stearik asit içindeki sıvı oleik asidin ayrılması için sıcakta sıkılır, sonra tekrar eritilir, kalsiyum ve demir tuzlarını gidermek için hafif asitli suda yıkanır. Böylece mum yapımında kullanılan, 54°C ile 55°C arasında ergiyen ve birçok katı asidin karışımından meydana gelen bir madde elde edilir. Laboratuvarda saf asit elde etmek için garcinia yağı sabunlaştırılır veya ticarî ürün, alkol içinde billûrlaştırılarak saflaştırılır.

Özellikleri. Saf haldeki asit, 70°C'ta ergiyen, suda çözünmeyen, alkol ve eterde çok çözünen, yanabilen, 300°C civarında vakum altında ayrışmadan damıtılan, parlak iğneler halinde bulunan, kokusuz beyaz bir kütledir. Asit özellikleri, bazlarla, esterlerle v.b. tanımlanan tuzların (stearatlar) meydana gelmesini sağlar. Brom ve klorla ornatma türevleri verir; yükseltgenerek, daha az karbonlu çeşitli yağ asitlerine dönüşür.

Uygulamalar. Ticarî asit mum yapımında kullanılır; sodyum tuzu beyaz sabunu potasyum tuzu arapsabununu meydana getirir. Bazı kumaşların su geçirmez hale getirilmesinde kullanılır. (L)

STEARİL i. (fr. *stéaryle*). Kim. Formülü $C_{17}H_{35} - CO -$ olan tek değerli kök; stearik asitten hidroksit kökünün giderilmesiyle meydana gelir. (Stearil klorür $C_{17}H_{35} - CO - Cl$, 23°C'ta eriyen ve düşük basınçta damıtılabilen billûrsu bir maddedir; fosfor klorürlerin stearik aside etkimesiyle elde edilir.) [L]

STEARİN i. (fr. *stéarine*). Kim. Gliserinin stearik asit esterlerine verilen ve genellikle tristearini belirleyen ad. || Stearik aside yanlış olarak verilen ad.

— ANSİKL. Kim. Bir trialkol olan gliserin, en önemlisi tristearin olan *5 stearin* meydana getirir.

Tristearin, hayvanî yağların temel maddesidir; iç yağından, kendisiyle birlikte bulunan olein ve palmitinden soğuk eterle ayrılarak çıkarılır. Garcinia yağından saf halde elde edilebilir. Sıcak alkolde çözünen, saf halde 71,6°C'ta ergiyen sedefimsi pullar meydana getirir; vakum altında ayrışmadan damıtılabilir.

Stearin, fitil, övül v.b. çeşitli ilâçların bileşimine girebilir. (L)

STAVİSKY
«İllustration»dan
(1934)

STEAR(O)—, STEAT(O)—, yun. *stear, steatos,* iç yağı'ndan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

STEAŞİST i. (fr. *stéaschiste*). Talktan meydana gelen tıkız ve yapraksız başkalaşmış kaya; steaşist, tıkız ve yapraksız olmasıyle talkşistten ayrılır. (Yontulması kolay olduğundan, elektrik yalıtma malzemesi olarak kullanılır.) *Eşanl.* STEATİT. (L)

STEATOPİJ i. (fr. *stéatopyge*). Antropol. Steatopiji görünüşünde olan. (L)

STEATOPİJİ i. (fr. *stéatopygie*). Antropol. Kuyruksokumu-kalça bölgesinde derialtı yağ dokusunun aşırı gelişmesi.

— ANSİKL. *Steatopiji,* bir ırk özelliğidir ve patolojik değildir; Güney Afrika'da Hotantolarda ve Boşimanlarda (Hoisan ırkı) görülür. Kadınlarda erkeklerden daha belirgindir ve omurganın bel bölgesinde aşırı derecede dışa doğru eğilmesiyle dengelenir. Bu yağ kitlesi, zayıflatıcı bir hastalık sırasında vücut tarafından kullanılmaz. (L)

STEATOM i. (fr. *stéatome*). Patol. Zararsız ve sınırlı yağ uru. (L)

STEATONEKROZ i. (fr. *stéatonécrose*). Patol. Had kanamalı pankreas iltihaplarında görülen ve özellikle iç organ askısıyle mezonterde beliren yağ dokusu nekrozu. (L)

STEATORE i. (fr. *stéatorrhée*). Patol. Dışkı ile birlikte bol miktarda yağlı madde atılması. (Genellikle sprudan, aynı zamanda karaciğer lezyonları da varsa pankreas hastalıklarından ileri gelir.) *Eşanl.* STEARE. (L)

STEATOZ i. (fr. *stéatose*). Patol. Bir dokudaki hücrelerin yağ tanecikleriyle dolması: *Etilli karaciğer steatozu.* (L)

STEDMAN (Edmund Clarence), amerikalı bankacı ve yazar (Hartford, Connecticut 1833-New York 1908). *Victorian Anthology* (Victoria Dönemi Antolojisi) [1875] ve *The Nature and Elements of Poetry* (Şiirin Yapısı ve Unsurları) [1892] adlı iki tenkit kitabı, ayrıca *A Library of American Literature* (Amerikan Edebiyat Kütüphanesi) [11 cilt, 1887-1890] adlı bir kitap yazdı. (L)

STEEG (Jules), fransız siyaset adamı (Versailles 1836 - Paris 1898). Libourne'da papazdı, orada cumhuriyetçi *Progrés des Communes* (temmuz 1870) gazetesini kurdu. J. Ferry grubu içinde milletvekili seçildi (1881-1889), kilisenin devletten ayrılmasına çalıştı. Eğitim bakanlığı genel müfettişliğine (1890), Pedagoji müzesi, sonra da Fontenay-aux - Roses öğretmen okulu müdürlüğüne getirildi (1896), *Cours de Morale à l'Usage des İnstituteurs* (İlkokul Öğretmenleri İçin Ahlâk Dersleri) [1884] adlı bir eser yayımladı. (L)

STEEG (Théodore), fransız siyaset adamı (Libourne 1868 - Paris 1950), Jules Steeg'in oğlu. Felsefe öğretmeniydi, radikal sosyalist milletvekili (1904-1914), senatör (1914 - 1940), 1911-1925 arasında ve 1938'de birçok defa bakan oldu (özellikle eğitim bakanı). Cezayir (1921), Fas (1925-1929) ge-

Foto. «Illustration» (LAROUSSE)

Théodore STEEG

sir Richard STEELE
G. Kneller'in eseri
National Portrait
gallery, Londra

nel valiliği yaptı, Abdülkerim'e karşı girişilen mücadeleyi sona erdirdi. Başbakanlığa getirildi (aralık 1930-ocak 1931). [L]

Steel Company of Wales, 1947'de dört büyük saç ve teneke kumpanyasının birleşmesiyle meydana gelen demir-çelik şirketi. Şirkete katılan dört kumpanya şunlardır: Richard Thomas and Baldwins, Guest Keen Baldwins, John Lisaght ve Llanelly Associated Tinplate. Yeni şirket, Galler ülkesinin güneyinde 1253'ten beri demir cevheri işletilen Port Talbot'a yerleşti: gerekli sermayeyi sağlamak için 1947'de zorunlu istikraz yoluna gidildi, fakat halk millîleştirmeden çekindiği için ilgi göstermedi: hükûmet E.C.A. fonlarından yardım etmek zorunda kaldı. Gerçekten, Steel Company of Wales, bütün öteki ingiliz demir-çelik teşebbüsleri gibi 1951'de millîleştirildi. 1953'te tekrar özel teşebbüse döndü: millîleştirme devresinden bir miktar kazançlı çıktı, çünkü düşük faizli ve uzun vadeli istikraz imkânını o zaman buldu. (L)

Steel corporation (BETHLEHEM), 1899'da John Fritz tarafından kurulan amerikan şirketi. XIX. yy.daki liberal anlayışa uygun işletmelerin sonuncusu olan Bethlehem, kısa süre sonra J. Pierpont Morgan, Andrew Carnegie ve W.H. Morre tarafından «Büyüker» arasındaki rekabete son vermek için kurulan United Steel Corporation of New Jersey adlı büyük çelik tröstünün içine alındı. Kamu kuvvetlerine bile meydan okuyan bu dev tekelin hüküm sürdüğü yirmi yıl boyunca Bethlehem, topluluğun faaliyetine bağlı kaldı. Birinci Dünya savaşında, çelik pazarının özellikleri ansızın değişince tröst bölündü. O tarihten sonra Bethlehem, etkisi 1918 mütarekesiyle büyük ölçüde azalan U. Steel ile kesin bir mücadeleye girişti, tröstün zayıflamasından yararlanarak birçok çelik fabrikasını satın aldı ve yeni bir sanayi olan otomobil sanayii için gerekli hafif madenler imalâtına girişti. 1939'dan sonra bütün gücünü anglosakson blokunun askerî ihtiyaçlarına ayıran şirketin özellikle tersaneleri, amerikan donanmasının siparişlerini karşıladı. Altı yılda, donanma için kullanılan çeliğin üçte birini üretti; 1127 savaş gemisi inşa etti ve 37 000'den çok gemiyi onardı. Savaştan sonra, yıllık üretim hacmi, bütün alman çelik sanayiinin hacmine ulaşmıştı. (L)

STEELE (sir Richard), irlandalı yazar (Dublin 1672 - Llangunnor, Carmarthen yakınları, Galler 1729), Charterhouse kolejinde (orada Addison ile dost oldu) ve Oxford'da okudu. Orduya girdikten sonra, edebiyatla ilgilendi ve kraliçe Mary II'nin ölümü üstüne bir şiir yazdı (1695), Komediler yazmağa başladı, bu arada Corneille'in *Menteur*'ünü (Yalancı) taklit ederek *The Lying Lover*'ı (Yalancı Sevgili) [1703] kaleme aldı. 1705'te ordudan ayrıldı, 1709 nisanında Addison ile birlikte *The Tatler* (Geveze) adlı bir dergi yayımlamağa başladı, böylece gerçek yolunu seçmiş oldu; ancak bu dergiyi yarıda kesti ve gene Addison ile birlikte *The Spectator*'u (1711 - 1712) kurdu. Az sonra siyasete yöneldi. *The Guardian*'da (1713) ve daha sonra *The Englishman*'daki (ekim 1713 - 1716) yazılarında whig partisini destekledi. 1713'te Stockbridge kasabasından Avam kamarasına seçildi. *The Crisis* (Bunalım) adlı yergi yazısı tepki uyandırdı; Steele, hükûmete karşı kin beslediği iddiasıyle Avam kamarasından çıkarıldı (1714). George I'in tahta geçmesi üzerine birçok kazançlı göreve getirildi; Drury Lane tiyatrosuna yönetici oldu. Beş yıl sonra görevinden uzaklaştırıldı, Walpole'un iktidara gelişiyle eski yerini yeniden aldı (1721). Bir yıl sonra ünlü *The Conscious Lovers*'ı (Bilinçli Âşıklar) [1727] sahneye koydu. 1719'da Addison ile arası açıldı. Az sonra da faal hayattan çekildi. Hiciv ve tenkite yatkın ince bir zekâya sahip olan Steele, parlak ve tabiî üslûbuyle modern gazeteciliğin yaratıcıları arasında yer alır. (L)

STEEN
«Hasta Kadın»
Amsterdam müzesi

STEELE (Wilbur Daniel), amerikalı yazar (Greensboro 1886). 1907'de Denver üniversitesini bitirdi. Daha sonra Boston, Paris, New York ve İtalya'da sanat öğrenimi gördü. *For They Know Not What They Do* (Ne Yaptıklarını Bilmiyorler İçin) [1919], *Bubbles* (Köpükler) [1925], *The Man Who Saw Through Heaven* (Gökyüzünü Gören Adam) [1926], *Can't Crose Jordan* (Ürdün'ü Geçemem) [1931] adlı hikâye kitaplarıyle O. Henry ödülünü kazandı. Başlıca romanları: *That Girl From Memphis* (Şu Memphis'li Kız) [1945], *Diamond Wedding* (Pırlanta Düğün) [1950], *Their Town* (Onların Kasabası) [1952], *The Way to the Gold* (Altına Giden Yol) [1955]. Tek perdelik oyunlarını *The Terrible Woman* (Korkunç Kadın) [1925] adlı kitabında topladı. Karısı Norma Mitchell Talbot ile birlikte *Post Road* (Posta Yolu) [1935] adlı uzun bir komedi yazdı. (L)

STEEN i. Metrol. Bk. STEİN.

STEEN (Jan), hollandalı ressam (Leiden 1626-ay.y. 1679). Utrecht'te Nicolaus Knupfer'den Haarlem'de Adriaen Van Ostade'den, La Haye'de de Van Goyen'den ders gördü. 1649'da Van Goyen'in kızıyle evlendi. Resme, manzaralarla başladı, sonra çoğu zaman yergili ve ahlâkçı bir anlayışla gündelik hayattan sahneler çizdi. Halkın yaşayışını yansıtan hareket dolu resimlerinin başlıcaları: *Hasta Kadın, Aziz Nicolaus Bayramı, Prensin Doğum Günü* (Amsterdam), *Doktorun Ziyareti, Neşeli Arkadaşlık, İstiridye Yiyen Genç Kız* (La Haye), *Düğün* (Anvers), *Köy Cerrahı* (Brüksel), *Han Avlusu* (Berlin), *Bir Handa Şenlik, Yemek, Kötü Arkadaşlık* (Louvre), *Köyün Simyacısı* (Londra, Wallace koleksiyonu). Ayrıca bazı dinî konuları da işledi (*Çobanların Tapınması*, Amterdam). [L]

STEENSEN (Niels), danimarkalı anatomi ve jeoloji bilgini (Kopenhag 1638-Schwerin 1688). Kopenhag'da anatomi okuttu, Toscana'da bulunduğu sırada katolik oldu. İtalya'ya dönünce rahipliğe girdi, Titiopolis'te (Yunanistan) piskopos oldu. Kulakaltı bezinin dışa atım kanalını buldu, bu kanal Steensen (Stenon) kanalı diye adlandırıldı. Fosillerin bulunduğu toprak tabakalarının üst üste yerleştirilmiş tabakalar olduğunu ve en derindekilerin de en eskileri olduğunu gösterdi.

Böylelikle kronoloji jeolojinin yani statigrafinin temellerini attı. Toprak tabakalarının yatay olarak yerleştiklerini ve bazen eğrilmiş olduklarını görürsek bunun toprak hareketlerinden ileri geldiğini söylemekle tektoniği kurmuş oldu. (L)

STEENSTRAAT, Belçika'da (Batı Flandre) yer, İeper'in kuzeyinde, İeper muharebesi, özellikle Almanların fransız-belçika kuvvetlerine gazla ilk saldırıları sırasında (22 nisan 1915) burada şiddetli çarpışmalar oldu. (L)

STEENSTRUP (Johannes Japetus Smith), danimarkalı tabiat bilgini (Vang 1813-Kopenhag 1897). Jylland, İrlanda, İskoçya, Norveç v.b. ülkelerde araştırmalar yaptı. Kopenhag üniversitesinde zooloji profesörü ve Tabiat tarihi müzesi müdürü oldu. Eserleri: *Art Arda Gelen Döllerle Hayvanların Yayılması ve Gelişmesi Üstüne* (1842), *Tabiatta Erdişilerin Varlığı Üstüne Araştırmalar* (1846). [L]

STEENSTRUP (Knud Johannes Vogelius), danimarkalı kaşif ve jeolog (Mors, Jylland 1842-Kopenhag 1914). 1876'dan itibaren Grönland'a, jeoloji, paleontoloji, etnografya ve arkeoloji bakımından çok faydalı bir dizi yolculuk yaptı. (L)

STEEP ROCK gölü, Kanada'da göl, Kuzeybatı Ontario'da, önemli bir demir yatağının değerlendirilebilmesi için kurutulmuştur (1937-1944). [L]

STEER (Philip Wilson), ingiliz ressamı (Birkenhead 1860-Londra 1942). Gloucester School of Art'ta, sonra Fransa'da Julian akademisinde ve Güzel Sanatlar yüksekokulunda okudu. İzlenimci bir anlayışla çalıştı. New English Art club'ın (1886) kurucu üyelerindendi. 1893-1930 Arasında Slade School'da dersler verdi. Eserleri daha çok Tate gallery'dedir. (L)

STEFAN veya **STEVAN,** İstvan adının Sırpçada bugünkü söylenişi. (M)

STEFAN (Josef), avusturyalı fizikçi (Sankt Peter, Klagenfurt yakınları 1835-Viyana 1893). 1858'de Viyana üniversitesinde profesör oldu, 1866'da aynı üniversitenin Fizik enstitüsü yönetmenliğine getirildi. Gazların yayılmasıyle ilgili bir teori hazırladı ve gazların ısı iletkenliğini inceledi. Ası ününü, ışıksız cismin ışımasıyle ilgili, kendi adını taşıyan kanunla (1879) yaptı. (L)

STEFAN (Paul), alman müzikoloğu (Bruna 1879-New York 1943). Viyana üniversitesinde okudu ve A. Schönberg'den beste dersi aldı. G. Mahler (1910), Schönberg (1924), A. Toscanini (1935), B. Walter (1936) v.b. üstüne eserler yayımladı. (M)

STEFAN CEL MARE, rumence **Ştefan III** (Büyük), Boğdan voyvodası (1457-1504). XV. yy.ın ikinci yarısında güçlü kişiliğiyle Romanya'ya hâkim oldu. İlk yıllarda vergisini ödemekle birlikte, sonra Osmanlılara karşı harekete geçerek, bağımsızlığını kazanmağa çalıştı. Osmanlı devletine bağlı kalan Eflak voyvodaları Radu III Cel Frumes Basarab Laiota (1473-1477) ve Küçük diye anılan Basarab Tepelus'u (Küçük Kazıklı) ülkeden çıkardı. Fatih Sultan Mehmed, onu ortadan kaldırmak için 1475'te Rumeli beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa kumandasında bir ordu gönderdiyse de, Stefan bu orduyu Vashi'de yenilgiye uğrattı. Bu yüzden papa, Stefan'a «Athleta Christi» (İsa'nın pehlivanı) unvanını verdi. Fakat Fatih, 1476'da, kendisinin kumanda ettiği seferde, Akdere'de (Valea Alba) Boğdanlıları yenerek, voyvodalığın merkezi olan Suçeava'yı yaktı. Ancak yeniçeriler arasında hastalık çıkması yüzünden, osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Öte yandan Bayezid II, 1484'te bir Boğdan seferi düzenleyerek, Boğdan'ın kapıları olan Tuna üzerindeki Kili (Chilia) ile Karadeniz kıyısındaki Akkerman'ı (Cetatea Alba) kuşattı. Bu kalelerin Stefan'dan alınmasıyle Boğdan birliği bozuldu. Bu iki şehrin çevresindeki yerler türk hâkimiyeti altına girdi. Stefan, buraları geri almak için, birkaç defa harekete geçtiyse de başaramadı. 1485'te Lehistan kralı Kazimierz'den yardım istedi; fakat karşılık alamadı. Yeni lehistan kralı Jan Albert durumdan yararlanarak, Boğdan'ı ele geçirdi ve yıktı. Bunun üzerine hıristiyan devletlerinden ümidini keserek Lehistan kralını ağır bir yenilgiye uğratan Stefan, osmanlı gücüne boyun eğdi ve 4 000 altına çıkarılan vergiyi ödedi: oğluna Boğdan'ı öteki milletlerden daha hâkim ve güçlü oldukları için, Türklere teslim etmesini vasiyet etti. Stefan'ın bu siyasî vasiyetine bütün Boğdan voyvodaları tarafından uyuldu. (M)

STEFANİ gölü, Habeşistan'da göl, Rodolphe gölünün kuzeydoğusunda; Rodolphe gölüyle birlikte, 540 m yükseltide, Doğu Afrika çöküntü yaylaları çizgisi boyunca uzanır. Kurumağa yüz tutmuştur. (L)

STEFANİON i. (yun. *stephanion*, küçük taç'tan). Antropol. Kafatası alt taç dikişinin, üçte birine yakın yerde, şakak çizgisiyle kesiştiği hizada bulunan nokta. (L)

STEFANİT i. (Avusturya arşidükü *Stephan*'ın adından fr. *stéphanite*). Miner. Formülü Ag_5SbS_4 olan tabiî gümüş antimonyosülfür. (L)

Foto. British Council, Bulloz (LAROUSSE)

STEFANİYEN. sıf. ve i. (fr. *stéphanien*). Karbon devrinin en üst katına denir.

— ANSİKL. *Stefaniyen,* Vestfaliyen ile Permiyen arasında yer alır. (L)

Stefan kanunu, siyah bir yüzeyin yaydığı toplam enerjinin, mutlak sıcaklığın dördüncü dereceden kuvveti gibi değiştiğini ifade eden kanun. Bu kanun, $P=\sigma T^4$ formülüyle ifade edilir; burada

$\sigma = 5,67 \times 10^{-5}$ C.G.S.'tir. Bk. IŞIKSIZ *cisim.* (L)

STEFANO da Zevio, italyan ressamı (XIV. yy.ın sonlarında ve XV. yy.ın başlarında Verona'da çalıştı). Verona resminde kuzey okullarının ve özellikle Köln okulunun etkisi o çağda büyük oldu; bu etki ona çiçekli dekorlar ve peri motifleri ilham etti (*Meryem Gül Fidanlığında,* Verona). [L]

STEFANO Fiorentino, italyan ressamı (1301, ? - 1350, ?). Giotto'nun öğrencisi oldu. Vasari onu Giotto'nun büyük mirasçılarından biri ve yumuşak bir tarzın, renkten ve çizgiden meydana gelen yeni bir birliğin yaratıcısı olarak söz eder. Assisi'deki San Francesco kilisesindeki *Meryem'in Taç Giymesi* ve Santa Chiara'daki *Meryem Dört Azizle* ona mal edilir. (L)

STEFANSSON (Vilhjalmur), izlanda asıllı kanadalı kaşif (Arnes, Manitoba 1879-New Hampshire'de 1962). Harvard üniversitesinde antropoloji asistanı olarak ders verdi, sonra Mackenzie deltası (1906-1907) ve Merkezî Arktik topraklarındaki (1908-1912) Eskimoların törelerini inceledi. 1913-1918 Arasında arktik bölgelerde yönettiği bir sefer sırasında Beaufort arazisini, Banks ve Melville adalarını gezdi ve Parry takımadasının kuzeyinde birçok ada buldu. Başlıca eserleri: *My Life with the Eskimo* (Eskimolarla Geçen Hayatım) [1913]; *The Adventure of Wrangel Island* (Wrangel Adası Serüveni) [1925]; *Unsolved Mysteries of the Arctic* (Kuzey Kutbunun Çözülmeyen Esrarı) [1938], *Greenland* (Grönland) [1942]. (L)

STEFAN TOMAŞEVİÇ, Bosna kralı (öl. 1463). Son sırp kralı Lazar'ın damadı ve Stefan Tomaş'ın oğlu. Katolik olduğundan Ortodoksları, özellikle Bogomilleri takip etti. Sırbistan'ın vârisi olduğunu ileri sürdü ve Sırp meselesinde Osmanlılara karşı cephe aldı. (Bk. MEHMED II.) Fatih, 1462 Eflak seferi sırasında, kendisine elçiler göndererek birikmiş olan haraçları istedi. Stefan, teklifi reddederek, türk elçilerini zindana attırdı; ayrıca Semendire üzerinde hak iddia ederek düşmanca bir tutum aldı. Bunun üzerine Eflak voyvodası Vlad III'ü (Tepeş) tasfiye ederek, Midilli adasını alan Fatih, Bogomillerin çağrılarına uydu ve 150 000 kişilik bir ordu ile Bosna krallığı üzerine yürüdü (1463), Bosna'nın merkezi olan Yayça'yı aldı. Bundan sonra Kliuç (Klijuç) kalesine kapanan Stefan, hayatına dokunulmamak şartıyle kaleyi kuşatan Mahmud Paşaya amanla teslim oldu. Stefan'ı öldürtmek isteyen Fatih, amannamenin bozulması için yanında bulunan ulemaya başvurdu; ulema Fatih'in isteğini reddetti. Ancak, Musannifek Alâeddin Ali el-Bistâmî, hıristiyanlara verilen sözün hükmünün olmadığını söyleyerek amannameyi bozdu ve kralın öldürülmesini sağladı. Bazı anonim tarihler Bosna kralını, Musannifek'in, hattâ Fatih'in öldürdüğünü yazarlar. Stefan'ın ölümüyle bütün Bosna ele geçirilerek bir Osmanlı eyaleti haline getirildi. (M)

STEFAN TOMŞA (veya **ETYEN TOMZA**), Boğdan voyvodası (XVII. yy.). Kostantin Movila'nın yerine voyvoda oldu (1611). Eski voyvodalardan Yeremiya (osm. Eremye) Movila'nın Lehistan'da bulunan karısı Domine, oğlu Kostantin'i voyvoda yapmak istediğinden leh asilzadelerinden damadı Koroski kumandasındaki leh ve kazak askerlerinden meydana gelen 40 000 kişilik bir orduyu Boğdan'a gönderdi. Bu ordu Stefan'ı Boğdan'dan kaçırdı; fakat İskender Paşa kumandasındaki osmanlı ordusu, Boğdan'a girerek Koroski'nin kuvvetlerini mağlûp etti; Koroski ile birlikte dul prensesi ve iki oğlunu esir edip İstanbul'a gönderdi ve Tomşa'yı tekrar voyvodalığa getirdi (1616). 1622-1623 Yılları arasında ikinci defa voyvodalığa getirilen Tomşa, bu ikinci voyvodalığında Lehistan ile iyi ilişkiler kuramadığı için Lehlerin isteği üzerine azledildi (1623). [M]

STEFFANİ (Agostino), italyan bestecisi (Castelfranco Veneto 1654 - Frankfurt-am-Main 1728). 1668-1671 Arasında Münih'te J.K. Kerll ile, sonra Roma'da Ercole Bernabei ile çalıştı. Münih'e dönünce oda müzikçiliğine ve Sarayın orgculuğuna tayin edildi. Paris'e yaptığı bir yolculuktan sonra matematik ve ilâhiyat okudu, 1680'de papazlığa kabul edildi; bundan sonra rahip Lepsing olarak müzik ve diploması alanlarında çaba gösterdi ve ünü bütün Almanya'ya yayıldı. Münih Saray tiyatrosunda, italyan üslûbunda bestelediği birçok operasını temsil ettirdi: *Marco Aurelio* (1681), *Audacia e Rispetto* (Cesaret ve Saygı) [1685]. *Niobe* v.b. 1683'te *Oda sonatları,* 1685'te bir motet derlemesi yayımladı. Münih'ten Hannover'e geçerek Braunschweig dükü onu kapella yöneticiliğine getirdi. Orada *Enrico Leone*'yi temsil ederek Saray tiyatrosunu açtı (1689); *la Lotta d'Ercole con Acheloo* (1689) ve birçok opera (*La Superbia d'Alessandro* [İskender'in Büyüklüğü], *Orlando Generoso, I Trionfi del Fato* [Kaderin Gücü] v.b.) oynattı. Operalarının çoğu Düsseldorf'ta temsil edildi (*Arminio, Enea, Tassilone* v.b.), oysa bunlar, sekreteri Gregorio Piva'ya maledilmiştir. Steffani ayrıca oda ikilileri (1683), koro ve orkestra için bir stabat, bir nazarî deneme (*Quanta Certezza Habbia da Suoi Principii la Musica* [Müzik İlkelerindeki Kesinlik]) yayımladı. Genel vali ve hükûmet başkanı Johann Wilhelm'in gizli danışmanı oldu, Spiga piskoposluğuna tayin edildi. Gelirini yeterli görmediği için görevlerinden ayrıldı, Venedik'te ve Padova'da yaşadı (1722-1725). Eserlerindeki melodi seçkinliği ve anlatım zenginliği Pergolesi, Bach, Telemann ve özellikle Händel'i etkiledi. (L)

STEFFEN (Albert), almanca yazan isviçreli yazar (Murgenthal, Bern yakınları 1884-Dornach 1963). 1925'te, Rudolph Steiner'in ölümü üzerine Dornach Antroposofik derneğinin tek otoritesi oldu; denemeler, dramlar ve öğretici şiirler yazdı. Romanlar da yayımladı: *Ott, Alois und Werelsche* (Ott, Alois ve Werelsche) [1907], *Sibylla Mariana* (1917), *Sucher nach sich selbst* (Kendini Arayan Adam) [1931]. Ayrıca *Wegzehrung* (Yolluk) [1921] adlı ahlâkî bir şiir kitabı yayımladı. (L)

STEFFENS (Henrik), alman yazarı ve filozofu (Stavanger 1773-Berlin 1845). Kopenhag ve Jena'da tabiat bilimleri okudu, Kopenhag, Halle, Breslau ve Berlin'de ders verdi. Başlıca eserleri: *Grundzüge der Philosophischen Naturwissenschaft* (Tabiat Bilimlerinin Felsefî İlkeleri) [1806]; *Christliche Religionsphilosophie* (Hıristiyanlıkta Din Felsefesi) [1839]. Edebiyat alanındaki eserlerinin başlıcaları: *Die Familien Walseth und Leith* (Walseth ve Leith Aileleri) [1826-1827], *Die vier Norweger* (Dört Norveçli) [1827-1829], *Novellen* (Hikâyeler) [1837-1838] ve otobiyografisi *Was ich Erlebte* (Yaşadıklarım). [L]

STEFFİSBURG, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Thun'un kuzeyinde; 10 700 nüf. (L)

STEGANURA i. Afrika'da yaşayan sarı yakalı cennetkuşu (*Steganura paradisea*). [L]

STEG(O)—, yun. *stege,* çatı'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

STEGODON i. Hortumlulardan memeli hayvan fosili; Hindistan'da pliyosen tabakasında bulunmuştur; ilgi çekici yönü azı dişlerinin mastodontlarla filler arasında bir özellik taşımasıdır. (L)

STEGOMYİA i. Zool. Bk. ÇIZGILISINEK.

STEGOSAURUS i. Dinozorlardan kuş ayaklı sürüngen hayvan. (7 m uzunluğundaki iskeleti Kuzey Amerika'da alt tebeşir tabakasında bulunmuştur. Üzeri gayet güçlü kemik plaka ve dikenlerle kaplıdır. Kafatası çok küçük, beyni ufacıktır; başının ön tarafında kuşlarınki gibi boynuzsu maddeden bir gaga vardır. *Stegosauridae* familyasının örnek tipi.) [L]

STEHR (Hermann), alman romancısı (Habelscwerdt, Silezya 1864-Oberschreiberhau, Riesengebirge'de 1940). 1885-1911 Arasında öğretmenlik yaptı, liberal düşünceleri yüzünden sık sık dinî ve idarî yetkililerle çatışmaya düştü ve kendini edebiyata verdi. Romanlarında, gelenekleri ortaya koyarak görüntü ve inançlara bağlı mistik idealini anlattı. Başlıca eserleri: *Das Letzte Kind* (Sonuncu Çocuk) [1903]; *Der Begrabene Gott* (Gömülmüş Tanrı) [1905]; *Drei Nächte* (Üç Gece) [1909]; *Der Heiligenhof* (Azizlerin Çiftliği) [1918]; *Peter Brindeisener* (1924); *Das Geschlecht der Maechler* (Maechler Soyu) [1929-1944] üçlemesi. (L)

STEİBELT (Daniel), alman bestecisi ve piyanocusu (Berlin 1765 - Petersburg 1823). Ülkesinde beğenilen bir virtüozdu, 1790'da Paris'e yerleşti, ilk dramatik eseri *Romeo ve Juliet* ile başarıya ulaştı. Bestelediği balelerin bazıları Paris'te (*Zephire'in Dönüşü*), bazıları Londra'da (*Güzel Sütçü Kızı, Paris'in Yargılanışı*) oynandı; Napolyon'un Austerlitz'ten dönüşünde bir intermezzo (*Mars'ın Bayramı*) yazdı, sonra Rusya'ya döndü, çarın sarayında, müzik işleri görevlisi olarak Boieldieu'nün yerine geçti. Bestelediği operaların çoğu bu döneme rastlar: *Babil Prensesi, Külkedisi* v.b. Ayrıca birçok piyano müziği yazdı. (L)

STEİCHEN (Edward), amerikalı fotoğrafçı (Lüksemburg 1879). 1935'ten itibaren Chaplin, Greta Garbo ve Gershwin'in resimlerini çekti. 1947'de New York Modern Sanat Müzesi Fotoğraf bölümü müdürü oldu. (L)

STEİERMARK, Avusturya cumhuriyetinde il; 16 384 km²; 1 357 000 nüf. Merkezi, *Graz.* İlin ekseni Niedere Tauern sıradağlarıdır; Salzkammergut'tan Enns vâdisiyle, Graz Alpleri'nden Yukarı Mur ve Mürz vâdileriyle ayrılır. Dağlık bölgelerin genişliğine rağmen, bazı kesimlerin sanayileşmesi sayesinde nüfus yoğundur. Yeraltı kaynakları zengindir: Graz ve Leoben bölgesindeki linyit ocakları Avusturya linyit üretiminin yüzde 65'ini sağlar: Semmering ve Enns arasında çok zengin grafit madenleri vardır; Veitsch magnezit madenleri, Bad Aussee tuzları ve Erzberg demir madenleri de önemlidir. Erzberg'in 230 milyon ton filiz olduğu sanılan rezervi, bölgede avusturya çelik sanayiinin başlıca tesislerinin kurulmasını sağlamıştır.

● *Tarih.* Keltlerin (bk. TAURISCI) ve İllyria'lıların yerleştiği bölge Romalıların Norique ve Pannonia eyaletlerine katıldı. Büyük akınlar sırasında boşalan bölgeye VI. yy.ın sonunda Avarların hâkimiyeti altındaki İslavlar (bk. SLOVENLER) yerleşti; yavaş yavaş Bavyera'nın vesayetini (VIII. yy.) kabul eden Steiermark 788'de Charlemagne'ın kurduğu Kärnten marklığının bir parçası haline geldi. Bavyera'dan ayrılan ve düklük olan (976) Carinthia'da bir marklıklar bölgesi oldu; bu marklıklar 1050'den sonra bağımsızlıklarını kazandılar ve *Steyr* ailesi tarafından XI. ve XII. yy.da birleştirildiler; ailenin malikânesi bölgeye adını verdi. Bölge bağımsız Bavyera düklüğü haline getirildi ve dük Otokar IV'e verildi (1180). Miras yoluyle Avusturya Babenberglerine geçen (1192) Steiermark, bu hanedan sönünce (1246) Bohemya kralı Otokar II tarafından fethedildi. Rudolf I'in Bohemya kralını yenmesinden (1278) sonra Habsburgların olan Steiermark düklüğü, birçok defa hanedanın ikinci dereceden kollarına verildi. VIII. yy.da Bavyera'da gelişmeğe devam eden germen kolonileştirmesi sonunda Slovenler küçük bir azınlık haline geldi. XII. yy.dan beri işletilen demir madenleri önemli bir metalürji sanayiinin kurulmasını sağladı. 1480'de türk akınlarıyle yıkılan Steiermark'ta Reform dinî bir buhrana yol açtı; çoğunlukta olan protestanlar din hürriyetini kazandılar. Dük Charles (1564-1596) 1572'de cizvitlere başvurdu ve oğlu Ferdinand (sonradan imparator Ferdinand II) önce burjuvaziye, sonra da soylulara (1629) Katolikliği zorla tekrar kabul ettirdi; Fer-

Charlotte von STEIN
G. Wolf'un gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

Gertrude STEIN

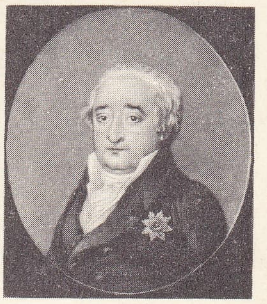

Karl von STEIN
P. J. Lutzenkirchen'in
gravürü,
Cabinet des Estampes,
Paris

STEINBECK

dinand'ın Mathias'ın yerine geçmesinden (1619) sonra Avusturya'nın kaderini paylaşan Steiermark'ın sloven idare bölümleri (Aşağı Steiermark) Saint Germain antlaşmasıyle elden çıktı ve Yugoslavya'ya verildi (1919). [L]

STEIGERWALD, Almanya'da bölge, Schwaben ve Franken havzasında. Keuper killerini örten bir kumtaşı yaylasından meydana gelen bölge, cephesi batıya ve kuzeybatıya dönük 450-500 m yükseltide bir yamacın arkasıdır. Reignitz'in kolu olan ırmaklarla yarılır. Silisli, soğuk, az verimli toprakları ormanlarla örtülüdür. Hayvancılık. (L)

STEIN veya **STEEN** i. Metrol. Hollanda'da kullanılan 3 ilâ 5 kg değerinde eski ağırlık ölçüsü. || Eski Baden büyük düklüğünde kullanılan 5 kg değerinde ağırlık ölçüsü. || 12,96 kg değerinde Polonya ağırlık ölçüsü. || 11,200 kg değerinde eski Avusturya ağırlık ölçüsü. || 5,184 kg değerinde eski Solothurn kantonu ağırlık ölçüsü. (L)

STEIN (Charlotte VON), kızlık adı **von Schardt**, alman soylu kadını (Eisenach 1742-Weimar 1827). Weimar dükünün hizmetindeki baron von Stein ile evlendi (1764), düşesin nedimesi oldu. Kültürlü ve edebiyata tutkun olan Stein, 1775'te Goethe ile ilişki kurarak onu kendine bağladı; bu ilişki 1789'da son buldu. Goethe'ye yazdığı mektuplar yayımlandı. (L)

STEIN (Ernst), avusturyalı tarihçi (Jaworzno 1891-Fribourg, 1945). Berlin (1927), Washington (1933-1935), Louvain (1937) ve Cenevre'de (1942) profesörlük yaptı. Bizans tarihi uzmanıydı. Başlıca eserleri: *Geschichte von Ravenna* (Ravenna Tarihi) [1914] *Geschichte des Spätrömischen Reiches* (Geç Roma İmparatorluğu Tarihi) [1928-1949]. (L)

STEIN (Fritz), alman müzikoloğu (Gerlachsheim, Baden 1879). Asıl adı **Friedrich Wilhelm**'dir. Leipzig konservatuvarı ve üniversitesinde okudu. Berlin'de Müzik yüksekokulunu yönetti (1933 - 1945). Birçok kitap ve deneme yayımladı, ayrıca çeşitli müzik parçalarının yeni baskılarını yaptı, bunlar arasında Stein tarafından bulunan ve Beethoven'a mal edilen *Jena Senfonisi* sayılabilir. (M)

STEIN (Gertrude), amerikalı kadın yazar (Alleghany, Pennsylvania 1874-Neuilly-sur-Seine 1946). 1903'te Paris'e yerleşti ve evini gelip geçen amerikalı sanat ve fikir adamlarına açık tuttu. Resimde öncü akıma katıldı. Koleksiyonunda özellikle Picasso ve gümrükçü Rousseau gibi ressamların önemli tabloları vardı. 1909'da ilk kitabı *Three Lives*'i (Üç Hayat) yayımladı; 1925'te bir amerikalı ailenin hayatını anlatan *The Making of Americans*'ı (Amerikalıların Oluşu) yazdı. 1933'te çıkan *The Autobiographie of Alice B. Toklas* (Alice B. Toklas'ın Hayat Hikâyesi) ile üne kavuştu. Birçok eser yazdı; yapmacıklı saf bir üslûpla kaleme alınan bu kitaplar, Sherwood Anderson ve Hemingway'in, ayrıca Stein'in «Yitik Kuşak» dediği romancıların nesrini büyük ölçüde etkiledi. Öbür eserleri: *Autobiography* (1937). *Paris, France* (1940), *Wars I Flawe Seen* (Gördüğüm Savaşlar) [1945]. *Brewsi and Wille* (1946). Ölümünden sonra *Things as They Are* (Oldukları Gibi Nesneler) [1950] adlı romanı yayımlandı. (L)

STEIN (Heinrich, baron VON), alman filozof ve şairi (Coburg 1857 - Berlin 1887). 1878'de İtalya'ya gitti, orada Malvida von Meysenhug'un dostluğunu kazandı ve onun aracılığıyle 1879'da, besteci Richard Wagner'in oğlu Siegfried Wagner'in özel öğretmeni oldu. Bestecinin yakın aile çevresinde yaşadı ve en ateşli çömezleri arasına girdi. 1880'de Halle üniversitesinde felsefe dersi vermekle görevlendirildi, 1881 - 1882'de Wagner üstüne üniversitede ilk konferanslarını verdi ve 1884'te Berlin üniversitesinde estetik okuttu. Başlıca eserleri: ARMAD PENSIER takma adıyle yayımlanan *Maddecilik İdeali, Lirik Felsefe* (1878); *Boileau ile Descartes Arasındaki Bağlar* (1884), *Die Entstehung der neveren Ästhetik* (Yeni Estetiğin Kökeni) [1886], *Schiller ve Goethe, Alman Klasik Yazarlarının Estetiği Üstüne Konferans* (1895), *Norlesunger über Ästhetik* (Estetik Üstüne Konferanslar) [1897], en iyi manzum eseri on iki diyalogluk bir dizidir: *Helden und Welt* (Kahramanlar ve Evren) [1883] ve bu eserin Stein'in ölümünden sonra yayımlanan devamı (1894). Glasenapp ile birlikte, *Wagner Sözlüğü*'nü yayımladı (1883). [L]

STEIN (Henri), fransız bibliyografı ve tarihçisi (Pierry, Marne 1862-Paris 1940). Arşivci ve paleograf oldu (1885), bütün meslek hayatı Millî arşivde geçti. *Polybiblion*'un teknik kısmını ve bibliyografyasını hazırladılar. *Bibliographe Moderne* dergisini çıkarttı ve yönetti, Fransız Bibliyografya derneğini kurdu. Başlıca eserleri: C.V. Langlois ile, *Les Archives de l'Histoire de France* (Fransa Tarihi Arşivleri) [1891-1893]; *Répertoire Numérique des Archives du Châtelet de Paris* (Paris'in Châtelet Arşivinin Nümerik Repertuvarı); [1898]; *Bibliographie Générale des Cartulaires Français* (Fransız Chartularium'unun Genel Bibliyografyası) [1907]; *Inventaire Analytique des Ordonnances Enregistrées au Parlement de Paris Jusqu'à la Mort de Louis XII* (Louis XII'nin ölümüne kadar Paris Parlamentosunda Kaydedilen Emirnamelerin Analitik Dökümü) [1908]; P. Caron ile *Répertoire Bibliographique de l'Histoire de France* (Fransa Tarihinin Bibliyografya Repertuvarı) [1920 ve sonrası]. (L)

STEIN (Johann Andreas), alman piyano ve org yapımcısı (Heidelsheim, Baden 1728 - Augsburg 1792). Org yapan bir aileden gelmedir. Silbermann'ın atelyesinde çalıştı (1748), Augsburg'a yerleşti (1751), fransız ve alman yapım niteliklerini birleştirerek bu şehirdeki Barfüsser kilisesinin orglarını imal etti. Paris'e yaptığı iki eğitim gezisinden sonra piyano yapımı konusunda mükemmelleşti, imal ettiği piyanolar Mozart tarafından çok beğenildi. —NANETTE, öncekinin kızı, üstün bir piyanocuydu (Augsburg 1769-Viyana 1833), babasından kalan yapımevini, kocası Andreas Streicher ile 1794'de Viyana'ya taşıdı. Beethoven Streicher'lerle dostluk kurmuştu. (L)

STEIN (Karl, baron VON), prusyalı siyaset adamı (Nassau 1757-Kappenberg, Westfalen 1831). Westfalen (1784) ve Domänen (1793) maden ocaklarını yönetti. «Filozoflar»ın çömezi oldu, aydın despotluğun hayranıydı. Devlet bakanı olunca (1804), Prusya'nın Napolyon'a savaş açmasını istedi. Kralın çevresindekilerle anlaşamadığı için çekildi (ocak 1807). Bundan sonra *Nassau muhtırası* adını verdiği bir reform tasarısı hazırladı, Hardenberg'in yerine getirilince bu tasarıyı teklif etti. Tjlsitt'ten sonra öç alma duygusunu alevlendirmek üzere Ekim fermanının çıkarılmasına önayak oldu (1807). Bu ferman köleliği git gide ortadan kaldırarak köylülere ve burjuvalara toprak sahibi olma izini veriyordu. Vergi esasına göre yapılan seçimle belediyeler kurulmasına da çalıştı; Prusya Landtag'ına daha çok sayıda burjuvanın ve köylünün girmesini sağladı. Bu görüşleri junker'lerin önyargılarıyle engellendi, Napolyon onu uzaklaştırdı (1808). Prag'a sığındıktan sonra çarı Almanya'yı kurtarmağa teşvik ederek ona katıldı (ocak 1813). Prusya devletlerini Königsberg'de toplantıya çağırarak, landwehr'in kurulması yolunda karar aldırdı, sonra Breslau'ya giderek Friedrich-Wilhelm'i Ruslarla ittifak yapmağa ve savaşa girmeğe teşvik etti. Eyalet devletlerinin savunucusu olan Stein, tekrar iktidara gelmedi. *Monumenta Germaniae*'nın yayımını yöneten Almanya Tarih derneğini kurdu (1819). [L]

STEIN (Lorenz VON), danimarkalı hukukçu ve iktisatçı (Eckernförde yakınları 1815-Weialingau, Viyana yakınları 1890). Kiel (1846) ve Viyana (1855) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Başlıca eserleri: *Der Sozialismus und Kommunismus des Heutigen Frankreich* (Çağdaş Fransa'da Sosyalizm ve Komünizm) [1842], *Geschichte der Sozialen Bewegung in Frankreich* (Fransa'da Sosyal Hareketler Tarihi) [1850], *Lehrbuch der Finanzwissenschaft* (Maliye Elkitabı) [1860], *Verwaltungslehre* (Yönetim Bilimi) [1865]. (L)

STEIN (sir Aurel), ingiliz şarkiyatçısı ve arkeoloğu (Budapeşte 1862 - Kâbil 1943). Keşmir'de ve Afganistan sınırında (1888-1899), daha sonra Çin Türkistanı'nda (1900-1901), Çin'in batısında (1906-1908), Orta Asya ve İran'da (1913-1916), Bülucistan'da (1926-1928) ve Tibet yakınlarında (1932) arkeolojik araştırmalar yaptı. Başlıca eserleri: *Ancient Khotan* (Eski Hotan) [1907], *The Thousand Buddhas* (Bin Buddha) [1921], *On Alexander's Track to the Indus* (İskender'in İzinde İndus'a kadar) [1929], *Old Routes of Western İran* (Batı İran'da Eski Yollar) [1940]. (L)

STEINARR (Steinn), izlandalı şair Vestfirdir 1908-Reykjavik 1958). Çağdaş izlanda şiirine biçim yönünden yenilikler getirdi. Başlıca eserleri: *Kızıl Alev* (1934), *Ljod* (1937), *Kumda Ayak İzleri* (1940), *Umutsuz Yolculuk* (1942), *Şiirler ve Denemeler* (1964). [L]

STEINBACH (Erwin DE). Bk. ERWIN.

STEINBECK (John), amerikalı romancı (Salinas, Kaliforniya 1902-New York 1968). Stanford üniversitesinde okuyabilmek için ırgatlık, laborantlık, duvarcılık, kapıcılık gibi çeşitli işlerde çalıştı. Cömert ve duygulu bir bölgeci yazar olan Steinbeck, fikirler ortaya atmaktan çok günlük hayatı izlemeye yatkındır; Faulkner ve Hemingway'den daha az sanatçıdır ama, karış karış bildiği Kaliforniya'daki basit insanların yaşayışını ve konuşmalarını verirken, zorlamaksız, yapmacıksız bir yüceliğe erişir. İlk kitabı, ünlü korsan Henry Morgan'ın hayatını anlattığı *Altın Kadeh*'dir (The Cup of Gold) [1929]. Bunu *Cennet Çayırları* (The Pastures of Heaven) [1932], *Bilinmeyen Bir Tanrıya* (To a God Unknown) [1933] ve Kaliforniya'da küçük bir balıkçı limanında yaşayan *paisanos*'ları anlatan hikâyelerini biraraya getiren *Yukarı Mahalle* (Tortilla Flat) [1935] izledi. 1936'da yayımlanan *Bitmeyen Kavga* (In Dubious Battle) Kaliforniya'daki toprak gündelikçilerinin grevlerini dile getirir. *Fareler ve İnsanlar*'da (Of Mice and Men) [1937] bir çiftlikte yaşayan iki gündelikçinin hayatını yansıtır. Bundan sonra iki hikâye kitabı çıkardı: *Al Midilli* (The Red Poney) [1937] ve *The Long Valley* (Uzun Vâdi) [1938]. Büyük bir okur çoğunluğu *Gazap Üzümleri*'ni (The Grapes of Wrath) [1939] Steinbeck'in şaheseri sayar. O günden sonra Steinbeck'in yayımladığı kitapların başlıcaları şunlardır: *Ay Battı* (The Moon is Down) [1942]; *Sardalye Sokağı* (Cannery Row) [1944], *Aşk Otabüsü* (The Wayward Bus) [1947], *İnci* (The Pearl) [1947], *Alev* (Burning Bright) [1950], *Cennet Yolu* (East of Eden) [1952], *Uğurlu Perşembe* (Sweet Thursday) [1954] ve *Macera Yolcuları* (Travels With Charley) [1960], 1962'de Nobel edebiyat ödülünü kazandı. (L)

STEINER (Jacob), isviçreli matematikçi (Utzensdorf, Bern 1796-Bern 1863). Tasarı geometri alanında oldukça önemli ve orijinal olan buluşunu *Systematische Entwickelung der Abhängigkeit Geometrischer Gestalten von Einander* (Geometrik Şekillerin Birbiriyle Geometrik Bağımlılığının Sistematik Gelişimi) [1832]; *Die Geometrischen Konstruktionen, Ausgeführt Mittelst der Geraden Linie und Eines Festen Kreises* (Doğrular ve Sabit bir Daire Vasıtasıyle Elde Edilen Geometrik Çizimler) [1833] gibi eserlerinde açıklamıştır. (L)

STEINBERG (Saul), romanya asıllı amerikan karikatürcüsü (Rimmical-Sarat, Bükreş yakınları 1914). Milano'da mimarlık okudu, 1941'de A.B.D.'ye yerleşti ve amerikan yurttaşı oldu, sonra Fransa, Almanya ve Japonya'da İkinci Dünya savaşına katıldı. Bu savaşlardan *All in Line* (Hepsi Çizgi İle) adlı bir albümde topladığı (1945) eserlerle döndü, albümü büyük ilgi uyandırdı. Acı mizahçılığı ve çizgi yeteneğiyle halkın sevgisini kazandı. *Vogue, Harper's Bazaar, Flair* dergilerinde desenleri yayımlandı. (L)

STEINDL (İmre), macar mimarı (peşte 1839-Budapeşte 1902). Viyana'da Friedrich Schmidt'in yanında yetişerek Budapeşte'de yeni-gotik veya yeni-rönesans türünde hükûmet konağını (1870-1875), eski politeknik okulunu (1881-1889), Szentelizabeth kilisesini (1893-1897) yaptı. En büyük eseri Parlamento binasıdır (1884-1904). [L]

Foto. U.S.I.S., Giraudon (*LAROUSSE*)

STEİNER (Rudolf), avusturyalı filozof ve pedagog (Kraljevic 1861-Durnach, Basel yakınları 1925). Weimar'da Goethe'nin bütün eserlerinin baskısında çalıştı (1889-1896) ve *Philosophie der Freiheit*'ı (Hürriyet Felsefesi) [1894] yazdı; 1897'de Berlin'e yerleşti ve orada 1900'e kadar *Magasin für Literatur*'u (Edebiyat Dergisi) yayımladı. 1902-1903 Arasında, kendi doktrini olan antropozofiyi, *Theosophie* (Teozofi) [1904] ve *Das Geheimwissenschaft* (Gizli Bilim) [1909] adlı eserlerinde açıkladı. 1913'te, teozoflardan ayrıldı ve Antropozofi derneğini kurdu. İsviçre'de Dornach'a yerleşti, orada Goetheanum tiyatrosunu açtı. Bu tiyatroda *Faust*'u temsil ettirdi ve tiyatro dersleri verdi. Ayrıca pedagog olarak Stuttgart'ta Waldorf okulunu kurdu ve bu okulun yeni metotları birçok yabancı öğretim kurumunda uygulandı. 1921'de onun öncülüğüyle, Arlesheim'da bir klinik ve tedavi enstitüsü açıldı, burada uyum ve tedavi pedagojisi uygulandı. Bu eğitim ve sanat çalışmaları, antropozofiyi geleneksel gizli bilimlerden ayıran derin farkı ortaya koyar. Steiner'e göre, bilimsel metodun tabiatüstü bir dünya görüşüyle bağdaşamayacak bir yanı yoktur. İnsanda akıl ve ruh yeteneklerinin geliştirilmesiyle duyularüstü gerçek ile ilişki kuracak, kötülüğün ve günahın yavaş yavaş ortadan kalkmasına imkân sağlayacak bir «manevî bilim»e ulaşılabilecektir. (L)

STEİNERNESMEER, Bavyera Alpleri'nde kütle, Avusturya sınırında, Berchtesgaden'-in güneyinde; *Watzmann*'da, 2 713 m. (L)

STEİNHEİL (Carl August VON), alman fizikçisi (Ribeauvillé 1801-Münih 1870). Bessel'in öğrencisiydi. Königsberg üniversitesinde astronomi okudu, 1832'de Münih üniversitesine fizik ve matematik profesörü oldu. Telgrafta akımın toprağa dönmesi için toprak hattını kullandı (1838) ve Avusturya Telgraf idaresinin başına getirildi. Münih'te Almanya'nın bellibaşlı rasathanelerinin büyük yansıtıcılarını hazırlayan bir optik âletler fabrikasını yönetti. (L)

STEİNHEİM-AN-DER-MURR, Almanya'da yer, Stuttgart'ın kuzeydoğusunda; 1933'-te burada neandertal insanınınkinden biraz eski bir kafatası bulundu. (L)

STEİNİTZ (Wilhelm), çek asıllı alman satranç oyuncusu (Prag 1837-New York 1900). Modern satranç oyununun kurucusudur; birçok milletlerarası turnuvaya katıldı ve dünya şampiyonu oldu. *The International Chess Magazine*'i (Milletlerarası Satranç Dergisi) [1885-1891] kurdu. (M)

STEİNLE (Edward VON), alman ressamı (Viyana 1810-Frankfurt 1886). Viyana akademisinde, sonra Roma'da yetişti. Strasbourg (1875), Frankfurt, Köln ve Mainz katedrallerindeki duvar resimleri ilgi çekicidir. Eserlerinin çoğu Köln müzesindedir. (L)

STEİNLEN (Théophile Alexandre), İsviçre asıllı fransız desinatör ve ressamı (Lozan 1859-Paris 1923). Paris'e on dokuz yaşında gitti, önce sanayiyle ilgili desenler çizdi. Montmartre'a yerleşerek Rodolphe Salis'in kabaresi Chat-Noir'da kendini tanıttı (1884). İlk desenleri *Chat Noir*'da yayımlandı. Daha sonra *Gil Blas İllustré*-de ve *Assiette au Beurre*'de çalıştı. Resimlediği eserler: *Chansons de Femmes* (Kadın Şarkıları) [P. Delmet]; *Les Gaietés Bourgeoises*'ı (Burjuva Sevinçleri) [J. Noiraux]; *Soliloques du Pauvre* (Fakirin Söylenmeleri) [Jehan Rictus] ve *Barabbas* (Lucien Descaves). Ayrıca afişler, ofortlar ve yağlıboya tablolar da yaptı: *14 Temmuz, Absent, Güzel Akşam, Yağmurda ve Rüzgârda* ve *Anatole France*'ın portresi. Hür bir anlayışla halk geleneklerini tasvir eden sahneler, manzaralar ve ustaca hayvan resimleri (özellikle kedileri çok beğenildi) çizdi. (L)

STEİNMANN (Ernst), alman sanat tarihçisi (Jördensdorf, Mecklemburg 1866-Basel 1934). 1894'te İtalya'ya gitti, önce XV. yy. Toscana ve Umbria resmi üstüne çalışmalar (D. Ghirlandaio [1897] ve Pinturicchio [1898] üstüne monografiler) sonra Michelangelo üstüne incelemeler yaptı: *Die Sixtinische Kapelle* (Sistine Şapeli) [2 cilt, 1901 ve 1905]; *Das Geheimnis der Medicigraber Michelangelos* (Michelangelo'nun Yaptığı Medici Manzaralarının Esrarı) [1907]; *Die Porträtdarstellungen des Michelangelo* (Michelangelo'nun Portre Tasvirleri) [1913]; R. Witt Kower ile birlikte *Michelangelo-Bibliographie 1510-1526* (1510-1526 Arası Michelangelo Bibliyografyası) [1927]; *Michelangelo im Spiegel Seiner Zeit* (Çağının Gözüyle Michelangelo) [1930] v.b. Roma'daki Biblioteca Hertziana'nın (1913) kurulmasında başlıca rolü oynadı ve ölümüne kadar bu kütüphaneyi yönetti. (M)

STEİNMANNİT i. (alman geolog Gustav *Steinmann*'ın [1856 - 1929] adından fr. *steinmannite*). Miner. Arsenik ve antimon kapsayan galen çeşidi. (L)

STEİNMARK i. *Eşanl.* LITOMARJ.

STEİNMETZ (Charles Proteus), alman asıllı amerikan elektrik mühendisi (Breslau 1865-Schenectady, New York 1923). Breslau, Zürich ve Berlin üniversitelerinde okudu. 1889'da siyasî görüşleri yüzünden Amerika'ya göç etti. General Electric company'de çalıştı (1839), New York Union college'ta profesör oldu (1902). Bir magnetik histerezis çevriminde dağılan enerjiyi veren deneysel bir formül buldu ve alternatif akım hesapları için sembolik metodu geliştirdi. (L)

STEİNMETZ (Karl Friedrich VON), prusyalı feldmareşal (Eisenach 1796-Bad Landeck 1877). 1813'te orduya girdi, 1848'de Slesvig savaşına, 1866'da Bohemya seferine katıldı. 1870'te 1. Alman ordusuna kumanda etti, Spicheren'de galip geldi (6 ağustos), fakat Saint-Privat çarpışmasındaki davranışı üstüne Moltke tarafından sert bir hüküm verildiğinden kısa bir süre sonra kumandanlıktan uzaklaştırıldı. 1871'de mareşalliğe yükseldi. Poznan ve Silezya valisi oldu. (L)

STEİNSCHNEİDER (Moritz), alman ibranî kültürü uzmanı (Prossnitz, Moravya 1816-Berlin 1907). İbranî edebiyatı üstüne sayısız bibliyografya çalışması yaptı, Oxford (1857), Leiden (1857), Münih (1875), Hamburg (1878) ve Berlin (1878) kütüphanelerinde ibranîce elyazması kataloglar düzenledi. (L)

STEİNTHAL (Heymann), alman dilbilimcisi ve filozofu (Gröbzig, Anhalt 1823-Berlin 1899). 1852-1855 Arasında Paris'te çin dili ve edebiyatı okudu. 1863'te Berlin'de genel dilbilim profesörü oldu. Dilin metafiziğiyle ilgilendi. W. Von Humboldt'un çömezidir. Başlıca eserleri: *Der Ursprung der Sprache* (Dilin Menşei) [1851]; *Dilbilim Özeti* (1850-1971); *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern* (1862-1863). [L]

Stein ve Leventhal belirtisi, 1935'te tanımlanan ve şu özellikleri taşıyan belirti:

— anatomik lezyonlar (her iki yumurtalık büyür, çok sayıda kistle dolar, hastalığın çeşitli devrelerinde görülen foliküller, kalın, sedef beyazı renginde, düz ve kıvrımsız bir kabuk altında toplanır; yumurtalığın hiç bir yerinde sarı cisimlere rastlanmaz);

— klinik belirtiler (çoğu zaman geniş aralıklarla olan birkaç âdetten sonra görülen bazen ilkel âdet kesilmesi, ilkel kısırlık, bazı vakalarda şişmanlık ve kıllanma);

— tedavi imkânları (yumurtalıkları kabuklarından kurtarmağa veya köşeli olarak kesmeğe dayanan ve çok iyi sonuçlar veren cerrahî müdahale). Bu hastalığın patojenisi çeşitli yönden ele alınmıştır. Hekimlerin birçoğu bu belirtinin gonad oluşmaması sonucunda ortaya çıktığını kabul eder. (L)

STEİNWAY, piyano yapımcısı bir aile; kötü Heinrich Engelhard STEİNVEG'e (Wolfshagen, Harz 1792-New York 1871) dayanır. Lavta, daha sonra org yapımcısı olan Steinweg, Grotrian ile birleşerek Seesen ve Braunschweig'da (Almanya) iki yapımevi açtı. Bir süre sonra dört oğlunu alarak Amerika'ya göç etti ve 1853'te *Steinway and Sons* firmasını kurdu, önce kare biçiminde, sonra büyük konser piyanoları imâl etti; ayrıca Erard ve Pleyel' inkinden değişik bir akort sistemi icat etti. Hamburg'da, Avrupa'da açtığı şubelerle Steinway firmasının ünü dünyaya yayıldı. (L)

«Dul» (1896)
[özel koleksiyon]

STEİNLEN

«Midinettes»

STEİNWENTER (Artur), alman hukuk tarihçisi (Marburg, Steiermark 1888-1959). 1918'den sonra Graz üniversitesinde roma hukuku okuttu. Yunan hukuku ve kilise hukukunun doğuşu, roma hukukunun çeşitli alanları ile ilgili birçok eser yazdı. Bizans ve arap devrinde Mısır'da yazılmış kıptîce belgeler üstüne de birçok inceleme yaptı. Başlıca eserleri: *Studien zum Römischen Versaumnieverfahren* (Roma Hukukunda Gıyabî Usul) [1914]; *Studien zu den Koptischen Rechtsurkunden aus Oberägypten* (Yukarı Mısır'daki Kıptîce Belgeler Üstüne Çalışmalar) [1920]; *Die Streitbeendigung durch Urteil, Schiedsspruch und Vergleich im Griechieschen Rechte* (Yunan Hukukunda Yargı, Hâkim Kararı ve Uzlaşma Yoluyle Davanın Kapanması) [1925]; *Die Antike Kirchliche Rechtsgang und Seine Quellen* (Eski Kilise Hukuku ve Doğuşu) [1934]. (M)

STEJAR, Bistrita (Romanya) vâdisinde yer, Bistrita ırmağının Bicaz ile birleştiği yerde. Büyük hidroelektrik tesis («Lenin hidrosantrali» veya «Bicaz tesisi»). [L]

STEKEL (Wilhelm), alman psikiyatri ve seksoloji uzmanı (Viyana 1868-Londra 1940). Önceleri Freud'u izledi sonra Freud'un yolundan ayrıldı, daha etkin ve daha çabuk tesirli psikoterapi teknikleri ileri sürdü. Başlıca eserleri: *Die Sprache des Träumes* (Rüyaların Dili) [1911]; *Onanie und Homosexualität* (Onanizm ve Homoseksüellik) [1917]; *Die Geschlechtskalte der Frau* (Kadında Cinsel Soğukluk) [1919]. Ölümünden sonra başlıca eserleri derlenerek *The Disorders of the Instincts and Emotions* (İçgüdü ve Heyecanlardaki Düzensizlikler) adı altında İngilizceye çevrildi. (M)

STEKENE, Belçika'da (Doğu Flandre, Sint-Niklaas idare çevresi) komün, Hollanda sınırı yakınında; 8 900 nüf. Dokuma sanayii. İnşaat malzemesi. (L)

STEKLOV (Vladimir Andreyeviç), rus matematikçisi (Nijniy Novgorod 1864 - Leningrad 1926). Doktorasını Harkov'da yaptı. Petersburg üniversitesinde ders verdi (1906-1918). Analiz araştırmalarıyle (diferansiyel denklemlerin integral hesabı, fonksiyonların yaklaşıklığı, mekanik, kareleştirme) uğraştı ve bazı biyografya eserleri yazdı. (M)

STELİS i. Tropikal Amerika'da yetişen konuk orkide. (L)

STELİS i. Başka arılarda, özellikle osmia ve calicoderma'larda asalak yaşayan arı. (Zarkanatlıların arıgiller familyasından.) (L)

stellaria

STELLA (DE), flaman asıllı ressam ve gravürcü ailesi. —JACQUES (Lyon 1596- Paris 1657), İtalya'da Poussin atelyesinde yetişti. Richelieu onu kralın ressamlığına getirdi (1634), ayrıca ona Louvre'da bir daire verdi. Kraliçe'nin, Richelieu'nün ve Paris kiliselerinin hesabına çalıştı, veliahtın portresini yaptı, Palais-Royal kilisesi için yağlıboya resimler, ayrıca, kalemle desenler, ofortlar yaptı. Başlıca eserleri: *Tebşir* (Assomption kilisesi kubbesi), *İsa Meryem'i Gökte Karşılarken* ve *Azize Caecilia* (Louvre), *Minerva ve Musa'lar* (Fontainebleau), *Uruç* (Nantes). —Kardeşi ve öğrencisi FRANÇOIS (Lyon 1603-Paris 1647), manzara resimleri, portreler ve konusunu tarihten alan tablolar yaptı; özellikle Pa-

Foto. Giraudon, X (LAROUSSE)

ris'teki Augustins kilisesinin sunağındaki tablosu önemlidir. —Antoine **Bouzonnet-Stella** (Lyon 1637-Paris 1682), öncekilerin yeğeni, dinî tablolar yaptı. — Claudine **Bouzonnet-Stella** (Lyon 1636-Paris 1697), Françoise **Bouzonnet-Stella** (Lyon 1638-Paris 1691) ve Antoinette **Bouzonnet-Stella** (Lyon 1641-Paris 1676), Antoine'ın kız kardeşleri, gravürde başarı gösterdiler. (L)

Stella della Solidarieta İtaliana. Bk. İTALYAN DAYANIŞMA YILDIZI.

STELLARİA i. Türüne göre değişik görünüşte olan otsu bitki; yaprakları oval veya temrensidir; serçedili denen türü bahçelerde yetişir ve kötü bir ot sayılır. (Karanfilgillerden.) || Açık yeşil renkte, 30-60 sm yüksekliğinde tırmanıcı, ince saplı bir bitkinin (*Malachium aquaticum*) diğer adı. (Karanfilgillerden.) [L]

STELLARİT i. (fr. *stellarite*). Miner. Asfalt çeşidi. (L)

STELLEKTOMİ i. (fr. *stellectomie*). Yıldız sinir düğümünün cerrahî olarak çıkarılması. (Özellikle ağır atardamar hastalıklarında, göğüs anjininde ve bazı astma şekillerinde uygulanır.) [L]

STELLENBOSCH, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) şehir, Kap şehrinin doğusunda; 17 750 nüf. 1681'de kurulan şehir, Güney Afrika'daki avrupalı tesislerinin en eskilerindendir. XVII. ve XVIII.yy.dan kalma evler ve kiliseler. Üniversite merkezi. (L)

STELLER (Georg Wilhelm), alman asıllı rus gezgini ve tabiat bilgini (Vindsheim, Franken 1709-Tiumen 1746). 1734'te Petersburg'a gitti, 1737'de Akademi'nin müdür yardımcısı oldu. Kamçatka'yı taradı (1740) ve Bering'in Amerika kıyılarına yaptığı yolculuğa katıldı. Başlıca eserleri: *Beschreibung von dem Lande Kamtschatka* (Kamçatka Yarımadasının Tasviri); *Bering ile Amerika'ya Yolculuk; Deniz Hayvanları.* (L)

Steller denizineği, Rhytinus cinsinden bir denizineği türü, Steller denizineğinin tükendiği sanılıyordu; 1962'de Bering boğazının sovyet kesiminde tekrar bulundu. Bk. RHYTİNUS. (L)

STELLİONATUS i. (lat. k.). Rom. huk. Ayrı bir adı olmayan her çeşit hile ve aldatmaya verilen ad. (L)

STELLİT i. (tes. edil. ad). Kobalt oranı çok yüksek alaşım türü; yapısında ortalama olarak yüzde 2-3 karbon, yüzde 40-55 kobalt, yüzde 25-35 krom, yüzde 10-20 tungsten, yüzde 15 molibden ve bazen yüzde 4 demir, nikel ve titan bulunur.

— ANSİKL. Ne dövmeye, ne de işlemeye el verişli olan *stellit*'ler, dökümden çıktıktan sonra olduğu gibi kullanılır. Sıcakta hız çeliklerinden daha sert olduğu için, 1930'a kadar, talaş kaldırma işlemlerinde kullanılan en iyi alaşımlardı. Bu tarihten sonra stellitlerin yerine sinterlenmiş karbürler kullanılmağa başlandı. Günümüzde, yüksek sıcaklıkta fazla aşınmaya maruz kalacak parçaların yüzeyini kaplamak için kullanılır (supap yuvalarının stellitle kaplanması). Yüksek sıcaklıkta aşınmaya ve oksitlenmeye karşı dayanıklı olduğu için ayrıca türbin kanatçıklarının yapımında kullanılır. (L)

STELLİTLEME i. (*stellitlemek*'ten *stellit-le-me*). Çelik bir parçayı stellitle kaplama veya ergime yoluyle doldurma işlemi. (L)

STELLİTLEMEK geçl. f. (*stellit*'ten *stel-lit-le-mek*). Demir alaşımından bir parçanın üzerini stelit ile kaplamak. (Özel çeliklerin yanı sıra adî çelikler de stellitlenebilir.) [L]

Stellwag belirtisi. Patol. Gözkapakları yarığının uzaması ve tam kapanmaması; gözyuvarlarının fazla fırlak olması halinde görülür. (Hastalık, avusturyalı göz hekimi Karl *Stellwag* von Karion'un [1823-1904] adıyle anılır.) [L]

STELVİO geçidi, Alpler'de geçit, İsviçre ve İtalya sınırında, Ortler kütlesinin batısında, 2 757 m yükseltide. Yukarı Valteline ile Yukarı Val Venosta'yı birleştirir. Bugünkü yol 1820-1825 arasında açılmıştır; İnn vâdisi, Adigo vâdisi ve Brenner boğazı aracılığıyle Milano'yu İnnsbruck'a bağlar. (L)

STELZHAMER (Franz), avusturyalı şair (Grosspiesenham, Ried 1802 - Henndorf, Salzburg 1874). Graz ve Viyana'da hukuk ve ilâhiyat öğrenimi yaptı. Daha sonra eğitmen, ressam ve oyuncu oldu. Çeşitli şehirleri dolaşarak okuduğu ilk lirik şiir derlemesi (lehçe ile yazılmıştır) *Lieder in Obderennscher Mundart* (1837) Stelzhamer'e büyük ün kazandırdı ve devlet şaire maaş bağladı. Salzburg lehçesiyle yazdığı öbür şiir derlemeleri de aynı şekilde başarı kazandı: *Neue Gesänge* (Yeni Şarkılar) [1841], *Neue Gedichte* (Yeni Şiirler) [1856] ve çok güzel bir idil olan *Ahnl* (1851). [M]

STEMMLE (Robert Adolf), alman filim yönetmeni (Magdeburg 1903). Senaryo yazarıydı, 1934'te yönetmenliğe başladı. En ünlü filimleri: *Charleys Tante* (Charley'nin Teyzesi) [1934]; *Mann für Mann* (İnsana Karşı İnsan) [1939]; *Das Grosse Spiel* (Büyük Oyun) [1942]; *Johan* (1943); yeni anlatımcı nitelikteki *Berliner Ballade* (Berlin Baladı) [1948]; *Abbiamo Vinto* (Kazandık) [1950, İtalya'da]. (M)

STEMONA i. Hindistan'ın tropikal bölgelerinde, Japonya ve Avustralya'da yetişen sarılgan otsu bitki; bazen limonluklarda da yetiştirilir. (Küçük *stemonaceae* familyasının örnek tipi.) *Eşanl.* ROXBURGHIA. (L)

STEN i. (yun. *sthenos,* kuvvet'ten fr. *sthène*). M.T.S. sisteminde kuvvet ölçüsü birimi (sembolü: sn); bir tonluk bir kütleye bir saniyede bir metre hız artışı veren kuvvete eşittir. (Sten 10^3 newton değerindedir.) [L]

STENBOCK (Magnus Gustafsson), isveçli savaşçı (Stockholm 1663 veya 1664-Kopenhag 1717). Narva muharebesinden (1700) sonra generalliğe yükseldi. Skana valisi oldu (1706), bu eyaleti istilâ eden Danimarkalıları kovdu (Halsingborg, 1710). 1712'de feldmareşal oldu, Mecklemburg'u istilâ etti, Danimarkalıları Gadebusch'ta yendi, Altona'yı yaktı, Tönning'te teslim oldu (1713) ve ölünceye kadar hapis yattı. (L)

STENDAL, Almanya'da (Doğu Almanya, Magdeburg idare bölümü) şehir, Magdeburg'un kuzeyinde; 36 800 nüf. Metalürji. Besin sanayii. Bu eski Hansa şehrinde Ortaçağdan kalma anıtlar vardır. (L)

STENDER (Gothards Friedrichs), letonyalı şair (Laşi, Doğu Kurzeme 1714-Sunaksts, yukarı Kurzeme 1796), hollanda asıllı bir papazın oğlu. Letonya'da aydınlanma hareketinin öncüsüdür. 1736-1739 Arasında Jena ve Halle üniversitelerinde ilâhiyat okudu. Zemgaliya (1744-1752), Liyetava (1753-1759), daha sonra Selpils ve Sunaksts'ta (1766-1796) papazlık yaptı. Din dışı leton edebiyatının ilk eserleri olan hikâyeler ve romanlar yazdı. Ayrıca odları, lirik şiirleri, leton dilindeki ilk tabiat kitap olan *Augstas Gudribas Grahmata no Pasaules un Dabbas*'ı (Dünya ve Tabiat Bilgileri Kitabı) [1774], almanca bir leton grameri (*Lettische Grammatik,* 1761) ve eski halk sözlerinin araştırılmasında yararlanılan bir letonca lûgati (*Lettische Lexicon I-II,* 1789) pedagoji ve dinî yazıları da vardır. —Oğlu ALEKSANDRS JANIS (1744-1819), ilk leton oyun yazarıdır. (L)

STENEOFİBER i. Kunduza benzer kemirgen hayvan; iskeletine Avrupa ve Amerika'da oligosen ve miyosen tabakalarında rastlanır. (L)

STENDHAL (Henri BEYLE, — denir), fransız yazarı (Grenoble 1783 - Paris 1842). Yaratılıştan duygulu bir çocuktu, annesinin ölümü üzerine daha da alıngan ve içine kapanık oldu. İsère lisesinde başarılı bir öğrenciydi, Condillac'a ve Shakespeare'e merak sardı, matematikçi olmak ve tiksindiği bu şehirden bir an önce kurtulmak istiyordu. Gerçek eğitimini borçlu olduğu büyükbabası hekim Gagnon ise lisede öğretilen matematikle pek ilgilenmiyor, her şeyden önce insan yüreğini tanımasını istiyordu. 1799'da École Polytechnique'in giriş sınavına katılmak için Paris'e gitti fakat bilimsel çalışmalarla hiç ilgilenmedi; bütün vaktini tiyatrolarda geçirdi ve yeni bir Molière olmak hevesine kapıldı. Fakat ilerde Napolyon'un bakanı olacak amca oğlu Daru ona göz kulak oluyordu. Milano'ya giderken Henri Beyle'i de yanına aldı (1800). İtalya'yı görmek genç adamın hayatında unutulmaz bir dönem oldu. Aynı yılın sonlarına doğru Dragon birliklerine asteğmen olarak tayin edilen Beyle, askerlik hayatına uzun süre dayanamayacağını anladı ve 1801'de ordudan ayrılarak Paris'e döndü. Hâlâ aklı fikri tiyatro ve şiirdeydi. O kadar ki Melanie Guilbert adındaki bir oyuncu kadının aşkı uğruna Marsilya'ya gidip bakkallık yapmaktan bile çekinmedi (1805). O arada çeşitli «ideoloji»ler hakkında bilgi edinmek için felsefe kitaplarını inceliyor, Shakespeare'i metninden okuyabilmek için de İngilizceye çalışıyordu; ertesi yıl ordudan ayrıldı diye kendisine gücenmiş olan Daru ile barıştı ve bir memuriyete girmeğe karar verdi. 1806 - 1808 Arasında Braunschweig'da levazım subayı olarak çalıştı. Ertesi yıl Avusturya seferine katılarak Viyana'ya kadar gitti. 1810'da Danıştay yardımcı üyesi oldu.

Bu sıfatla Rusya'ya gitti, Moskova'da bir süre kaldı (1812). 1813'te, Sagan'da levazım subaylığı yaptı. İmparatorluk düşünce, işsiz kaldı. İtalya'ya gönderilmesi için Louis XVIII'e başvurduysa da bir cevap alamadı; sonunda kendi imkânlarıyle İtalya'ya gitmeğe karar verdi. 1811'de de birkaç ay İtalya'da bulunan Henri Beyle orada tutulduğu güzel Angela Petragrua'yı bir türlü unutamamıştı. Beyle tam yedi yıl Milano'da kaldı ve burada hayatının en mutlu günlerini geçirdi (1814-1821). Daha önce Guiseppe Carpani adlı bir italyanın eserini kendi kişisel görüşlerini ekleyerek ve kendi üslûbuna dökerek aktarmış ve ilk eseri olan *Lettres sur Haydn*'ı (Haydn Üstüne Mektupları) [1814] ortaya çıkarmıştı. Milano'da da aynı aktarmacılığa devam etti ve rahip Lanzi'nin resim tarihini incelediği bir kitabından çıkardığı plana göre, *Histoire de la Peinture en Italie* (İtalya'da Resim Tarihi) adlı incelemesini yazdı. *Rome, Naples et Florence* (Roma, Napoli ve Floransa) adlı yolculuk anlatısını yazarken de çeşitli kimselerin eserlerinde rastladığı bölümleri büyük bir rahatlıkla aktarmaktan çekinmedi. 1817'de Paris'te bastırdığı bu eserde ilk defa olarak Stendhal (Winckelmann'ın memleketi olan alman kasabası Stendal'den) adını kullandı. İtalya'da geçirdiği aşk maceraları ona hem tatlı günler yaşatmış, hem de yüreğini acı ile doldurmuştu: Özellikle duygulu ve hain Matilde Visconti Dembowski'den tam bir karşılık göremezdi, gerek Avusturya polisinin gerek en yakın dostlarının kendisini carbonaro'lukla suçlamaları Stendhal'in İtalya'da daha çok kalmasına imkân bırakmamıştı. 1821'de, Paris'e belki tanıdığı kadınlar arasında en çok sevdiği insan olan Matilde'nin ilham ettiği bir kitapla döndü: *De L'Amour* (Aşk Üstüne) [1822]. Aynı zamanda parisli sanatçıların yeni yeni ilgilenmeğe başladıkları romantizm üstüne de italyan dostlarıyle (L. di Breme ve Ermes Visconti) yaptığı sohbetlerde gelişen birtakım fikirler de getiriyordu. Bu fikirleri *Racine ve Shakespeare* (1823 ve 1825) adlı broşüründe açıkladı. 1823'te Rossini'nin hayatı üstüne bir inceleme (*La Vie de Rossini*), 1826'da da İtalya hatıralarının yeni bir baskısını yayımladı. O arada, Paris gazetelerinde ve ingiliz dergilerinde resim, italyan operası, edebiyat, Fransa'nın töreleri ve siyaseti üstüne art arda makaleler çıkarıyordu. Edebiyattan başka çeşitli konularla yakından ilgilendiği, düşüncelerini canlı ve nükteli bir dille anlatabildiği için edebiyat toplantılarında, salonlarda aranan bir kimse olmuştu. Fakat bazen duyguları, uğradığı hayal kırıklıklarını gizlemek için aşırı bir coşkunluğa kapılıyor ve çekilmez bir insan oluyordu. Bu arada sürekli olarak hemen her önüne gelene tutuluyor fakat kendinin de itiraf ettiği gibi çoğu zaman bu tutkular karşılıksız kalıyordu. 1827'de ilk romanı *Armance*'ı; 1829'da, *Roma'da Gezintiler*'i (Les Promenades dans Rome); 1830'da *Kızıl ile Kara*'yı (Le Rouge et le Noir) bastırdı. Buna rağmen para sıkıntısı çektiği için temmuz monarşi hükûmetinden konsolos olarak Trieste'ye gönderilmeyi istedi, oradan da ölümüne kadar kalacağı Civitavecchia konsolosluğuna tayin edildi. Can sıkıcı bulduğu konsolosluk binasından fır-

STENDHAL
Silvestro Valeri'nin eseri, Grenoble müzesi, (Fransa)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

sat buldukça kaçmakla birlikte mesleğini ihmal etmiyor, görevlerini titizlikle yerine getiriyordu. İş dışında kalan bütün zamanını edebiyata ayırmıştı. *Souvenirs d'Égotisme*'de (Benlikçilik Hatıraları) ve *Vie de Henri Brulard*'da (Henri Brulard'ın Hayatı) kendi hayatını anlattı ve *Lucien Leuwen* ile yeni bir romana başladı. Ne var ki resmî görevi yüzünden her hangi bir şey yayımlaması yasaktı. Bir izin koparıp Paris'e kapağı atınca ve bu izni üç yıl (1836 - 1839) kadar uzatmanın yolunu bulunca *Les Mémoires d'un Touriste*'i (Bir Gezginin Hatıraları) [1838], *Parma Manastırı*'nı (Le Chartreuse de Parme) [1839], *İtalya Hikâyeleri*'ni (Chroniques İtaliennes) ve bu eserin bir bölümü olan *Castro Rahibesi*'ni (L'Abbesse de Castro) [1839] yayımladı. Bu arada *Napoléon* adlı eserinin bir bölümünü yazdı. Bu sayfalar, onu konsolosluk görevine döner dönmez düştüğü can sıkıntısından kurtaran *Lamiel* ile birlikte ölümünden sonra yayımlanan eserleri arasında bulundu. Baskısı ancak 1963'te başlayan mektuplarını da bu arada saymak yerinde olur. Artık sevgiye adanan yıllar geride kalmış, felcin ilk belirtileri görülmüştü; son bir izin daha koparıp Paris'e vardığı gün kaldırımlara yığılıp kaldı. O günden bu yana Balzac'tan başka hemen hemen bütün çağdaşları tarafından önemi anlaşılamayan Stendhal'in ünü, insan ve yazar olarak dünyanın bütün ülkelerine yayıldı. Bugün psikolojiyi ön plana alan romancılardan söz edilince ilk akla gelen Stendhal'dir. Kişilerini içten aydınlatması, sezgisi, kesinliği, derinliği her okuyanda hayranlık duyguları uyandırır. Kahramanlarını sürüklediği eylemlerden doğan gerginlik bu kahramanların bir tutkuya kapılınca neler duyabileceklerini ve ne gibi işlere girişebileceklerini ustalıkla kestiren Stendhal'in sürekli gözlemlerine dayanır. Bir insanın iç dünyasını çözümlemek Stendhal'in eserinde o insanı kurtarmak değil yepyeni ve verimli görüşlerin doğmasına yol açmaktır. İnsanda tehlikeyi göze alma hevesini uyandıran ve kişinin manevî gücünü en iyi biçimde değerlendiren cüret ve irade örneklerine Stendhal'in romanlarında bol bol rastlanır. Biraz kuru ve süslemesiz üslûbunun temel özelliği harekettir. Çeşitli görüşleri benimsemekle birlikte fikir dürüstlüğünden bir an olsun şaşmayan Stendhal, insan olarak da en az eseri kadar çekicidir. Stendhal'i tek sıfatın dar bir kalıbına sokamayız. Tutucu ve liberal, vatansever ve kozmopolit, taklitçi ve orijinal, açık yürekli ve kapalıdır. Ölümünden sonra yayımlanan eserleri ömrünü zevk peşinde koşmakla geçiren bu insanın, gerçekte duygulu, içine kapalı bir şair olduğunu ortaya koymuştur. Çoğu kimsenin katı diye nitelediği yüreği sevgi, sanat, müzik ve duygulu hayallerle doluydu. Bu bakımdan Stendhal hem düşünceyi ön plana alanların, insandan kendini olduğu gibi görmesini bekleyenlerin, hem de ölçülü, mantıklı ve tutkulu roman meraklılarının hayranlığını kazanmıştır. (→ Bibliyo.) [LM]

STENİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Atina'da Demeter Thesmophoros onuruna kutlanan Thesmophoria şenliklerinin ilk bölümü; ekim ayına rastlayan bu bayramda evli kadınlar, Demeter'in neşelenmesini kutlarlardı. (Demeter, kızı Persephone'yi Pluton kaçırmış olduğu için büyük bir keder içindeydi. Eleusis'te kral Kleos'un evinde İambe adındaki ihtiyar kadının şakacı sözleri onu bir an için güldürmüştü. Bu şenlikte kadınlar arasında her türlü şakaya, hafifliğe müsaade edilirdi.) [ML]

STENKİL (öl. 1066'ya doğr.), İsveç kralı (1060-1066'ya doğr.). Vastergötland asıllıdır; koyu hıristiyandı, aşağı yukarı 1130'a kadar süren bir hanedan kurdu. Hanedanın ortadan kalkışı, taht üstünde hak iddia edenler arasında karanlık bir iç savaşlar dönemini başlattı. Hıristiyanlarla paganlığın son taraftarları arasındaki mücadeleler de bu hanedanın dağılışıyle ortaya çıktı. (L)

STENO— yun. *stenos,* dar, sıkı'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

STENO i. (fr. *sténo*). Stenografi işaretleriyle herhangi bir metni konuşma hızıyle yazabilen kişi. (STENOGRAF'ın kısaltması.) || STENOGRAFİ'nin kısaltması. (L)

STENO i. Boyu 2,50 m'yi bulan ıslıkçı yunusbalığının ilmî adı; Hint ve Atlas okyanuslarında, Pasifik'te yaşar. (Uzun burunlu steno [*Steno rostratus*] yumuşakçalarla ve küçük balıklarla geçinen korkunç derecede yırtıcı bir hayvandır.) [L]

STENO (Michele), Venedik dukası 1331'e doğr.-1413), Pola yöneticiliğine getirildi (1378), Chioggia'yı Cenevizlilerden geri aldı (1380), San-Marco vekilharcı oldu (1386), duka olarak Antonio Venier'nin yerine geçti (1400). Zamanında Padua, Verona ve Vicenza fethedildi. 1409'da Zara'yı işgal etti. (L)

STENOBİYOT i. (fr. *sténobiote*). Biyol. Ancak çok sınırlı ve belirli ortam şartları içinde yaşayabilen organizma.

— ANSİKL. *Stenobiyot*'lar sıcaklık, ışık veya iyon tepkimesine olan ihtiyaçlarına göre stenoterm, stenofot ve stenoiyonik canlılar olabilir. Stenobiyotlar genellikle birbiçimli özel ortamlarda bulunur. (L)

STENOBOTHRUS i. Bütün dünyada yaygın çekirge cinsi. (Düzkanatlıların çekirgegiller familyasından.) [L]

STENOCARPUS i. Yaprakları tüysü almaşık dizili, parçalı veya bütün olan ağaççık; çiçekleri yapraklarm dibinde ve dalların ucunda şemsiye durumunda bulunur; çiçekler döküldükten sonra yerinde şerit gibi uzun yaprakçıklar kalır. (*Proteaceae* familyasından.)

— ANSİKL. Bu cinsin yirmi türü Avustralya ve Yeni Kaledonya'da yetişir. *Stenocarpus Cunninghamii* şemsiye şeklinde lâl kırmızı çiçekler açan çok güzel bir ağaççıktır; ılık limonluklarda yetiştirilir. Stenocarpus'un on beş türü Yeni Kaledonya'da yetişir. (L)

STENOCHLAENA i. Tropikal bölgelerde yetişen ve sarmaşık gibi büyüyen eğreltiotu; sıcak limonluklarda süs için yetiştirilir. (L)

STENOCHORUS i. Meyve ağaçlarında, akdiken ve böğürtlen üzerinde yaşayan tekeböceği. (İlmî adı *Stenochorus meridianus.* Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

STENODACTYLUS i. Eski Dünya'nın çöl bölgelerinde yaşayan geko. (L)

STENODAKTİLO i. (fr. *sténodactylo*). Dikte edilen bir metni, bir nutku, karşılıklı bir konuşmayı v.b. yazılı işaretlerle kaydedebilecek şekilde yetişmiş daktilo. || Haberleşme yazılarını veya dikte edilen herhangi bir metni kaydedip, sonra stenografi işaretleriyle yazılmış bu metni yazı makinesinde normal harflerle daktilo etmeğe dayanan işlem. (L)

STENODİCTYA i. Commentry kömür tabakalarında bulunan fosil böcek; bir çeşit paleonevropter olan bu böceğin her karın halkasında yaprak biçiminde uzantılar bulunur; bu uzantılar trake solungaçları veya ilkel kanat sayılmaktadır. (L)

STENOGLOSSA i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar takımı; sadece dört familyası vardır. (Bunların kavkısının ağzı az çok uzun bir kanal şeklindedir ve boynuzsu maddeden bir kapakçıkla kapanır; bazı türlerinde ise kapak yoktur. Dişlidil çok dar olduğu için bunlara *stenoglossa* [dar dilli] denir.) [L]

STENOGRAF i. (fr. *sténographe*). Stenografi işaretleri kullanarak bir metni konuşma hızıyle yazabilen kimse. (M)

STENOGRAFİ i. (yun. *stenos,* dar, sıkı ve *graphein,* yazmak'tan fr. *sténographie*). Kısaltılmış ve uzlaşmalı işaretlerden meydana gelen ve sözleri söylendiği kadar çabuk yazmağa yarayan yazı metodu. (Bk. ANSİKL.) || *Stenografi makinesi,* dikte edilen herhangi bir metni, bir kelime veya bir heceyi birkaç parmakla bir vuruşta basacak şekilde birleştirilip düzenlenmiş alfabe harfleriyle ve basit bir fonetik biçimde en çabuk konuşma hızıyle yazmağa yarayan makine. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Söz ve konuşmanın söylendiği kadar çabuk yazıya geçirilmesini sağlayan bir grafik sisteme daha ilk çağlarda ihtiyaç duyulmuştu: yunan takigrafisi ve Tiro işaretleri stenografi yazısının günümüze kadar gelmiş ilk örnekleridir.

Ortaçağda stenografi, daha çok noterlik belgelerinde ve elyazması kanunlarda kullanıldı. *Ars Notaria* adlı eserinde Tiro işaretlerinden ilham alarak meydana getirdiği kısaltılmış bir yazı sistemini açıklayan ingiliz rahibi J. Tilbury'nin çalışmaları ise pek ilgi görmedi. Buna rağmen Tilbury'nin sistemi ile *Ars Notaria Aristotelis*'te (XII. yy.) açıklanan teoriler, takigrafiden modern stenografiye doğru bir gelişimin başlangıç noktasıdır.

XII. yy. dan XV. yy.a kadar, kültürün gelişmesi, vaızlara gösterilen ilgi, Reform ve Karşı-reform hareketleri, takigrafi kullanımını yaygınlaştırdı. Bu dönemde bazen kişisel, bazen keyfî işaretlerden yararlanıldığı da görülür. XVII. yy.da stenografi üç ayrı okulun çalışmalarıyle gelişti: ingiliz, fransız ve alman okulları. «Stenografi» terimi ilk olarak ingiliz John Willis (1575-1625) tarafından kullanıldı. Willis, *Arte of Stenographie* (Stenografi Sanatı) adlı eserinde geometrik işaretlere dayanan bir sistem ortaya koymuştur. Ama asıl profesyonel stenografi, Oxford üniversitesi öğretim üyelerinden Samuel Taylor'un (1764-1811) tasarladığı bir metottan türedi. Fonetik yazıyı ilk bulan Taylor'dır. Bu yazının esası, her fonemin bir tek işaretle karşılanmasına ve yalnız duyulan seslerin kaydedilmesine dayanır. İşaretlerinin geometrik çizgilere benzemesi sebebiyle «geometrik sistem» diye adlandırılan bu sistem, bilinen bütün stenografi sistemlerinin esası olarak kabul edilir. Taylor'ın stenografi sistemi Pierre Bertin tarafından Fransızcaya (1792), Paul Marti tarafından İspanyolcaya ve Emilio Amanti tarafından da İtalyancaya uygulandı. Hippolyte *Prévost* 1826'da yayımladığı *Yeni Stenografi Sistemi* adlı eseriyle Taylor-Bertin sisteminde birtakım değişiklikler yaptı, daha çabuk yazma ve doğru okuma ile ilgili önemli yenilikler getirdi. Eser daha sonra Prévost'nun öğrencisi ve çalışma arkadaşı Albert Delaunay tarfından ele alınıp işlendi (1878). Buna karşılık Conan de Prépéan (1813), Aimé-Paris (1822), Emile Duployé (1867) gibi yazarlar Taylor siteminden ayrıldılar; bugün fransızca konuşulan ülkelerde bu yazarların sistemleri kullanılmaktadır. Aynı dönemde ingiliz İsaac Pitman (1813-1897) «benzer sesleri benzer işaretlerle karşılama» ilkesinden hareket ederek stenografinin ses kavramını geliştirdi, hazırladığı geometrik fonografi Amerika, Japonya ve Avustralya'da kabul edildi, daha sonra Giuseppe Francini tarafından da İtalyancaya uygulandı.

Ama en mükemmel modern stenografi sistemi alman Franz Xaver Gabelsberger'in (1789-1849) sistemidir, Gabelsberger sistemi, kelimenin, fonetik, grafik ve etimolojik kurallara göre analizine dayanır. Önekler, sonekler ve mantıkî kısaltmalar sayesinde doğru okuma, doğru yorum ve çabuk yazma, sistemin bellibaşlı özelliklerindendir.

Gabelsberger sitemini Avrupa'nın hemen her yerinde çok kişi benimsemiştir. İtalya'da Enrico Carlo Noe'nin, Sırbistan ve Hırvatistan'da Magdiç'in, Polonya'da Guminski'nin, Çekoslovakya'da Mikuliç - Herut'un, Bulgaristan'da Bezensek'in, Rusya'da Sokolov'un sistemleri v.b. gibi Avrupa'da kullanılan birçok stenografi sistemi Gabelsberg sisteminin birer uygulamasından başka birşey değildir.

Türkiye'de Greeg ve Pitman sistemlerinin türk dili özelliklerine uydurulmasıyle elde edilen ve *komisyon stenografi* adı verilen bir sistem uygulanır. Bu sistem 1956'da toplanan bir komisyon tarafından yapıldı.

● *Stenografi makinesi* üstünde ilk çalışmalar 1827 yılına kadar çıkar; yazı makinesinden daha basit bir klavyesi, birbirine çok yakın birçok sesi uzlaşmalı bir işaret şeklinde basan birkaç tuşu vardır. Makinenin bastığı şeriti okumak için stenografi bilmek gerekmez; oysa bir stenonun elle yazdığı işaretler genellikle steno bilmedikçe çözülemez. (LM)

STENOHALİN sıf. (fr. *stenohaline*). Tuzluluk derecesi değişmeyen sularda yaşayabilen deniz hayvanlarına verilen sıfat. (Büyük nehirlerin haliçlerine girer girmez kütle halinde ölen bu hayvanlar alüvyonla

Michele STENO
XVI. yy. gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

stenopterus

Foto. LAROUSSE

STEPHANOPULOS

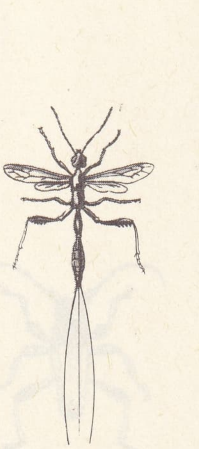
stephanus

kaplanıp bakterilerin etkisiyle madenleşince muhtemelen petrolü meydana getirmiştir.) [L]

STENOİYONİK sıf. (fr. *stenoionique*). Biyol. Ortamın asit veya alkali sınırının dar çerçevesi içinde yaşayabilen. (L)

STENOKOREOGRAFİ i. (fr. *sténochorégraphie*'den). Kısaltılmış işaretlerle dans hareketlerinin belirtilmesi. (L)

STENOKROMİ i. (fr. *sténochromie*). Matbac. Çok renkli estampları ve desenleri bir defada basma sanatı. (L)

STENOLOPHUS i. Taşların ve bitki kırıntılarının altında yaşayan ağılı böcek. (İlmî adı *Stenolophus teutonus*. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

Stenon kanalı. Bk. STEENSEN (Niels).

STENOPHYLAX i. Kurtçuğu hızlı akarsularda yaşayan böcek. (Trichoptera takımının *limnophilidae* familyasından.) [L]

STENOPTERUS i. Özellikle binyaprakotunun çiçeklerinde yaşayan tekeböceği. (İlmî adı *Stenopterus rufus*. Kınkanatlıların *carambycidae* familyasından.) [L]

STENOPTERYX i. Kırlangıçlarda asalak yaşayan küçük sinek. (Sikloraf sineklerin atsineğigiller familyasından.) [L]

STENORYNCUS i. Sıcak ve ılık denizlerde yaygın, üçgen kabuklu yengeç. (*Majidae* familyasından.) [L]

STENOSAURUS i. Timsah cinsinden, çok uzun kafalı sürüngen hayvan; fosil kalıntılarına jüra tabakasında, özellikle Normandiya'da oksfordiyen tabakasında rastlanır. (*Teleosauridae* familyasından.) [L]

STENOSEFALİ i. (fr. *sténocéphalie*). Antropol. Kafatası darlığı. (L)

STENOSTOMA i. Çelik mavisi renginde, hafifçe tüylü ince uzun gövdeli böcek; Akdeniz kıyılarında, eryngium üzerinde yaşar. (İlmî adı *Stenostoma caeruleum*. Kınkanatlıların *cedemeridae* familyasından.) [L]

STENOTAPHRUM i. Çok uzun köksaplı, dik saplı çok yıllık otsu bitki; bazı ülkelerde çim ve çayır yetiştirmekte kullanılır. (Buğdaygillerden.) [L]

STENOTERM sıf. (fr. *sténotherme*). Hemen hemen değişmez bir sıcaklık isteyen deniz hayvanlarına verilen sıfat. (*Stenoterm hayvanlar*, Ternöv açıklarında olduğu gibi, okyanustaki sıcak ve soğuk su bölgeleriyle karşılaşınca ya ölür ya da hiç olmazsa güçten düşer. Bu yüzden kolayca av bulan morinalar böyle sularda toplaşır.) *Zt.* ÖRİTERM. (L)

STENOTERMİ i. (fr. *sténothermie*). Ancak sabit sıcaklıkta yaşayabilen varlıkların özelliği. (L)

STENOTİP i. (fr. *sténotype*). Bk. STENOGRAFİ *makinesi*.

STENOZ i. (fr. *sténose*). Patol. Bk. DARLIK.

STENOZAJ i. (fr. *sténosage*). Sertleşmesi ve çözünmemesi için selüloz elyafının formolle işlenmesi. (Böylece sunî ipeğin ve çeşitli proteinlerden yapılan sunî dokuma elyafının suya karşı dayanıklı olması sağlanır.) [L]

Stenterello veya **Stentarello,** italyan komedisinde tip. İsmi *stentare*'den (acı çekmek) türetilmiştir: italyan komedisinin şamar oğlanıdır. Elbisesi alacalı bulacalıdır: kaba yünlüden açık mavi ceket, kanarya mavisi yelek, bir parçası siyah, öbürü elma yeşili pantolon, biri bağlı veya alacalı diğeri çizgili pamuk çorap. (L)

STENTOR i. Tatlı sularda yaşayan, borazan biçiminde birhücreli hayvan. (L)

STENTOR. Yun. mit. Argos'lu kahraman. Truva kuşatmasına katıldı. Güçlü sesiyle ün kazanmıştı. Tanrıların münadisi Hermes'e meydan okudu ve onunla yaptığı kavgada öldü. (L)

STENUNGSUND, İsveç'te (Göteborg och Bohus ili) yer, Skagerrak boğazı kıyısında. Petrokimya. (L)

STENUS i. (yun. *stenos*, dar). Silindirimsi uzun gövdeli, çok çıkık gözlü böcek; alt dudağı hortum şeklindedir; pek çok türü vardır. (Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.) [L]

STENVALL (Aleksis). Bk. KIVI.

STENYKLAROS veya **STENYKLEROS.** Esk. coğ. Peloponnesos'ta (Messenia) şehir; Kresphontes tarafından kuruldu; eski dor krallarının ikametgâhı oldu ve M.Ö. V. yy.dan önce Ispartalılar tarafından yıkıldı. (L)

STEP i. (rusça k.). Bk. BOZKIR.

STEP i. («adım» anlamında ing. k.). Dansta ayak oyunu. (M)

STEPAN I BATHORY (1533 - Grodno 1586), Transilvanya prensi (1571 - 1576) ve Polonya kralı (1576-1586). Macaristan'ın en eski ailelerinden birine mensuptu ve Habsburg'lara düşman olarak tanınmıştı. polonya soyluları ve bunların şefi Jan Zamyoski tarafından bir alman düşmanı olarak Polonya tahtına aday gösterildi. Polonya tarihinde parlak bir devir açan hükümdarlığı süresince, Livonya'nın ele geçirilmesi için Müthiş İvan ile savaştı. Kuzeni Jan Zamyoski'den yardım gören ve güçlü bir kumandan olan Stephan, Rusları Vitebsk, Plock ve Pskov'da yenilgiye uğrattı. Müthiş İvan, Polonyalıların barış şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Stepan, iç siyasetinde, polonya soylularıyle mücadeleye girişti ve özellikle Zborowski ailesine karşı çıktı. Liberal bir katolik olduğu için, Cizvitlerin Polonya'ya yerleşmesine önayak oldu ve bu ülkede Karşı-reform'un zafer kazanmasına yardım etti. Hükümdarlığının son yıllarında, Türklere karşı bir hıristiyan ittifakı kurmayı tasarladı. Ama erken ölümü, bu tasarıyı gerçekleştirmesini engelledi. (L)

STEPANAKERT, S.S.C.B.'de (Azerbaycan) şehir, Yukarı Karabah muhtar arazisinin idare merkezi; 28 000 nüf. Bağcılık; şarapçılık. İpek sanayii. (L)

STEPANİTİS i. Küçük tahtakurusu; armut ağaçlarının yapraklarını sarartır ve düşürür. (İlmî adı *Stephanitis* veya *Tingis piri*; heteroptera takımının *tingidae* familyasından.) [L]

STEPANOVİÇ (Stepa), sırp generali (Kumodraz, Belgrad, 1856-öl. 1929). 1902'de kurmay başkanı, savaş bakanı (1908-1912) oldu. 1914'te sırp ordusunun seferberlik haline geçişini yönetti, sonra Birinci Dünya savaşına katılarak Selânik cephesinde savaştı. (M)

STEPHAN (Heinrich VON), alman yöneticisi (Stolp, Pomerenya 1831-Berlin 1897). Posta genel müdürü olarak, posta kartlarını, posta havalelerini, posta ile paket gönderme usulünü getirdi; bu yenilikler yabancı ülkelerce de benimsendi. *Geschichte der Preussischer Post* (Prusya Postaları Tarihi) [1859] adlı bir eser yazdı. (L)

STEPHANANDRA i. Doğu Asya'da güzel yapraklarından dolayı özel olarak süs için yetiştirilen ağaçcık (*Stephanandra incisa*). [Gülgillerden.] (L)

STEPHANİ (Ludolf), alman arkeoloğu (Beucha, Leipzig yakınları 1816-Pavlovsk 1887). Yunanistan'da, Anadolu'da, İtalya'da, Sicilya'da geziler yaptı. Dorpat'ta filoloji profesörü oldu (1846). 1550'de Petersburg'da klasik eski eserler koruyucusu oldu. Başlıca eserleri: *Kuzey Yunanistan Bölgelerinde Yolculuk* (1843), *Kimmer Boğazında Eski Eserler* (1854), *Die Vasensammlung der Kaiserlichen Ermitage* (Çarlık Devrinde Ermitaj Müzesindeki Vazo Koleksiyonu) [1869], *Pavlovsk Eski Eserler Koleksiyonu* (1872). [L]

STEPHANİBYX i. Yağmurkuşuna benzeyen afrika kuşu; ayaklarında arka parmak yoktur. (Yağmurkuşugillerden.) [L]

STEPHANİE Saksonya - Coburggotha'lı, belçikalı prenses (Laeken 1864 - Györszentmàrton 1945). Leopold II ile Avusturya arşidüşesi Maria - Henriette'nin kızı. Avusturya arşidükü Rudolf ile evlendi (1881), Elisabeth adında bir kızı oldu (1883). Elisabeth'i prens Otto von Windischgraetz ile evlendirdi (1902). Mayerling faciasından sonra prens Elemer de Lonyay ile evlendi (1900). [L]

STEPHANOCERAS i. Büyük derin göbekli, geniş karınlı ammonit; üzerinde bir çıkıntı tacı bulunur. (Kavkısına, Bajosyenden Oksfordiyene kadar jüra tabakalarında rastlanır. *Stephanoceratidae* familyasının örnek tipi.) [L]

STEPHANOPULOS (Stephanos), yunanlı siyaset adamı (Pyrgos 1899). Paris üniversitesinde hukuk doktorası yaptı (1929), 1930'da milletvekili oldu, İkinci Dünya savaşında iktisat bakanlığına getirildi. Direniş hareketine katıldı (1941-1944). Halkçı partinin etkili üyelerindendi, savaştan sonra çeşitli hükûmetlere katıldı, özellikle Papagos kabinesinde dışişleri bakanı oldu (1952-1955). Başbakan yardımcısı iken, Papagos'un ölümü üzerine (1955) onun yerini alacağı sanıldı, fakat bu görevi Karamanlis'e kaptırdı. 1961'de Merkez birliğine katılan Stephanopulos ancak kasım 1963'-te Papandreu'dan başbakan ikinci yardımcılığını alarak iktidara dönebildi. Kabineyle birlikte istifa etti, fakat ikinci Papandreu kabinesi kurulunca 1964 şubatında eski görevine geldi, koordinasyon bakanlığını da üzerine aldı. Bu kabinenin istifasıyle (15 temmuz 1965) ortaya çıkan bunalım sırasında, Georgios Nobas'ın başarısızlığa uğraması üzerine Stephanopulos hükûmeti kurmağa çağrıldı, fakat Papandreu taraftarlarının desteği olmaksızın hükûmet kurmağa yanaşmadı. Bununla birlikte yeni başbakan Tsirimokos, parlamentodan güvenoyu alamadı (29 ağustos). Stephanopulos, 17 eylülde Nobas ve Tsirimokos ile uzlaşarak hükûmetin başına geçti ve güvenoyu aldı. Aralık 1965'te Papandreu ile bozuştu ve Merkez birliğinden ayrılan 45 milletvekili ile Liberal Demokrat partiyi kurdu. *Aspida* davası açılınca Stephanopulos kabinesi dağıldı (Tsirimokos ve Vurdumbas'ın istifası, 1966). Radikal Millî birlik ile Kanelopulos'tan güvenoyu alamayınca, Stephanopulos istifa etti (21 aralık 1966). Stephanopulos'un iktisat üstüne birçok eseri vardır. (L)

STEPHANOS Bizanslı, M.S. V. yy. sonlarında yaşamış yunan coğrafyacısı. Meslekten gramerciydi; *Ethnika* (Milletlerle İlgili Şeyler) adlı bir coğrafya ve tarih lûgati yazdı: günümüze bazı parçaları kalan bu lûgat birçok coğrafyacı ve tarihçinin eserleri incelenerek yazıldı, Eskiçağı tanıtma bakımından değerli bir kaynaktır. Justinianus'un saltanatı sırasında gramerci Hermolaos, *Ethnika*'nın bir özetini hazırladı. (LM)

STEPHANOSİT i. Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde yetişen bitki. (*Stephanotis floribunda* sert yapraklı, kokulu güzel çiçekli, sarılgan, odunsu bir bitkidir; sıcak limonluklarda sarmaşık gibi yetiştirilir. Tohumlarıekligillerden.) [L]

STEPHANUS i. (yun. *stephanos*, taç'tan). Sonunda uzun bir burgusu bulunan uzun karınlı böcek; oduncul böceklerde asalak yaşar. (İlmî adı *Stephanus serrator*. Zarkanatlılardan *stephanidae* familyasının örnek tipi.) [L]

STEPHANUS I Aziz (Roma-öl. 257), papa (254-257). Kartacalı Aziz Cyprianus'a ve başka piskoposlara karşı, sapkınların vaftizlerini muteber ilân etti. Lapsi* konusunda da Aziz Cyprianus'a muhalefet etti. (L)

STEPHANUS II, romalı papa. Bazı yazarlar 752'de papa seçilmiş fakat kutsanmadan ölmüş bir papaza Stephanus II adını verirler. Onlar Stephanus II'ye Stephanus III derler ve sırayı buna göre devam ettirirler. (L)

STEPHANUS II (Roma -öl. ay.y. 757), papa (752-757), Lombardia kralı. Aistolf tarafından tehdit edildi. Galya'ya gitti (754), orada Frankların kralı Kısa Pépin'i takdis etti. Papalığı korumak için girişilen savaşın sonunda Aistolf'u yenen Pépin, roma kilisesine Ravenna başpiskoposluğunu ve Pentapolis'i verdirdi. (L)

STEPHANUS III (Sicilya'da 720'ye doğr.- Roma 772), papa (768-772). Asilzadelerin direnmelerine rağmen papazların desteğiyle seçildi. 769'da, Roma'da antipapa Constantinus II'yi mahkûm eden konsili topladı ve ikona kültü konusunda kilisenin doktrinini aydınlattı. Stephanus III'ün papalık dönemi Lombardialıların ve Bizanslıların muhalefetleriyle kargaşa içinde geçti. (L)

STEPHANUS IV (Roma -öl. ay.y. 817), papa (816-817), Remis'de Dindar Louis'yi kutsadı. (L)

STEPHANUS V (Roma - öl. ay.y. 891), papa (885-891), İstanbul patriği Photios'un iddialarıyle mücadele etti, onun arza-

Foto. LAROUSSE

tor Leon'un emriyle sürgüne yollanmasını sağladı. Şişman Karl'ın (888) uzaklaştırılmasından sonra, Karolenj sülâlesinden gelmeyen Guido di Spoleto'ya taç giydirdi. Sarazenlere karşı Basileia I'i Güney İtalya'ya çağırdı. (L)

STEPHANUS VI (Roma - öl. ay.y. 897), papa (896-897), kendisini gasıplıkla suçlamış olan selefi Formosus'un cesedini afaroz etti ve Tiber'e attırdı. Az sonra halk tarafından hapsedildi ve boğuldu. (L)

STEPHANUS VII (Roma -öl.ay.y. 931), papa (928-931). Fransa ve İtalya'daki manastırlara imtiyazlar tanıdı. Az tanınan bir kişidir. (L)

STEPHANUS VIII (Roma-öl. ay.y. 942), papa (939-942). Duka Alberico II'ye boyun eğdi. Fransa'da Karolenjlerin dönmesini destekledi ve büyük derebeylerini Louis IV d'Outremer'in çevresinde topladı. (L)

STEPHANUS IX (Lorraine'de XI. yy. başları - Floransa 1058), papa (1057-1058). Aşağı Lorraine dükü Gozlon'un oğlu ve Toscana dükü Goffredo'nun kardeşi. Papa olmadan önce Montecassino rahibiydi. İmparatorluk beratını istemedi ve dinde reform hazırlamak üzere Roma'da birçok sinod topladı. (L)

STEPHANUS Aziz, diyakos ve ilk din kurbanı (öl. Kudüs yakınları 31 ve 36 arası). Gamaliel'in çömeziydi, Hamsin'den sonra din değiştirdi, Havariler tarafından takdis edilen ilk diyakos oldu. Musa'ya küfür etmekle suçlandı, Kudüs din mahkemesine çıkarıldı ve taşa tutularak öldürüldü. — İkonogr. Aziz Stephanus'un baş resimleri Batıda pek çoktur. (Fransa'da on katedral ona adanmıştır.) Diyakos elbisesiyle, bir elinde İncil ve bir elinde kendisini öldüren taşlardan biriyle tasvir edildiği başlıca eserler: Santa Maria Antiqua freski (Roma), Chartres, Meaux, Bourges, Bamberg'in cümle kapılarındaki heykeller, Giotto'nun (Floransa), Carpaccio'nun (Milano), Bissolo'nun (Milano), El Greco'nun (*Orgaz Kontunun Gömülmesi,* Toledo) resimleri, Ghiberti (Floransa) ve Reimenschneider'in (Würzburg) heykelleri. Bu tasvirlerin en güzelleri fransız heykelciliğinin şaheseri sayılan ve Sens katedralinin giriş kapısında bulunan *Aziz Stephanus* heykeli (1200'e doğr.) ile Fouquet'nin *Şövalye Stephanus'u Meryem'e Takdim Eden Aziz Stephanus*'tur (Berlin).
Hayatından sahneler Auxerre'deki Karolenj devri fresklerinde, Gimel'in sandukasında (Corrèze), Paris'teki Notre Dame katedralinde (Saint-Etienne kapısı), Maux'nun, Sens'in, Bourges'un, Auxerre'in alınlık tablalarında, Chartres, Beauvais ve Rouen vitraylarında, B. Daddi'nin (Santa Croce, Floransa), Fra Angelico'nun (Nicolas V. Chapelle'i, Vatican), Filippo Lippi'nin (Prato San Stefano'su), Carpaccio'nun (Venedik San Stefano'su için [bugün Berlin'de], Milano, Louvre ve Stuttgart) resimlerinde, Rubens'in mihrap arkalığında (Valenciennes), XV. yy. halılarında (Cluny müzesi, Paris) canlandırılmıştır. *Taşa Tutma* J. Romanô (Cenova), A. Carraccio (Louvre), il Domenichino (Londra), L. Lotto (Milano), Tintoretto (Venedik), Finsonius (Arles), Poussin (Caen), Lebrun (Louvre) gibi ressamlarca ele alınmış ve Raffaello'nun bir taslağından halıya dokunmuştur (Vatikan), Delacroix'nın *Gömülme* adlı eserini de bu arada saymak gerekir. (L)

STEPHEN (1097-1154), İngiltere kralı (1135 -1154), Blois kontu Etienne ile Fatih William'ın küçük kızı Adela'nın oğlu. Henry I malikânelerini kızı Matilda'ya bırakmıştı. Matilda ve ikinci kocası, Anjou'lu Geoffrey Plantagenêt İngiltere'de nefret uyandırmışlardı. Çok sevilen Stephen, tahtı kolaylıkla ele geçirdi, fakat tacına karşılık birçok taviz vermek zorunda kaldı, güçsüzlüğü Gal, İskoç, Norman fesat grupları, sonra da İngiltere'de Gloucester'li Robert tarafından yönetilen Anjou partisi tarafından çabucak kötüye kullanıldı. 1139'da iç savaş patlak verdi, krallık tüm bir anarşiye sürüklenirken Anjou'lu Geoffrey planlı bir şekilde Normandiya'yı fethe girişti. Gloucester'in 1147'de ölümü Stephen'ı kurtardı, fakat Normandiya henüz Ajou'lu rakibinin elindeydi. Fransa kralı Louis VII ve Henry Plantagenêt (Geoffrey ile Matilda'nın oğlu ve vârisi) arasında meydana gelen düşmanlık kendisine yeni bir mehil kazandırdı. Fakat 1153'te mücadele yeniden başladı. Stephen'ın tek oğlu Eustace'ın ölümü uzlaşmağa imkân verdi. Kanunî vâris Henry II, Stephen'den sonra tahta çıktı. (L)

STEPHEN (sir Leslie), ingiliz tenkitçisi (Londra 1832-ay.y. 1904). *Cornhill Magazine*'in yayın müdürü oldu (1871-1882), 1882-1891 arasında *Dictionary of National Biography*'nin (Millî Biyografi Lûgati) yayımını yönetti. Eserleri arasında felsefî bir tenkit olan ve 1874-1879 arasında üç dizi halinde yayımlanan *History of English Thought in the Eighteenth Century* (XVIII. yy.da İngiliz Düşüncesi Tarihi) ile Hume, Bentham ve Stuart Mill'in etkisi altında yazdığı *Science and Ethics* (Bilim ve Ahlâk) sayılabilir. (L)

STEPHENS (James), irlandalı şair (Dublin 1882-Londra 1950). *The Crock of Gold* (Altın Küpü) [1912] adlı sevimli bir hikâye kitabıyle tanındı, bu eserinde bir hayal zenginliği dikkati çeker. Öbür manzum hikâyeleri arasında, *Deirdre* (1923), *In the Land of Youth* (Gençlik Ülkesinde) [1924], *Etched in Moonlight* (Ay Işığında Kazıldı) [1928] sayılabilir. Lirik eserleri 1926'da biraraya getirildi (*Collected Poems*). [L]

STEPHENSON (George), ingiliz mühendisi (Wylam, Newcastle yakınları 1781-Tapton House, Chesterfield 1848). Demiryolu taşıtlarında buharlı cer sisteminin gerçek yaratıcısı sayılan Stephenson, ocaktaki nakil arabalarını kullanan bir maden işçisinin oğludur; daha küçük bir çocukken babasına yardım ederdi. Öğrenmek arzusuyle gece kurslarına devam etti, kitap satın alabilmek için saat tamirciliği yaptı. 1802'de Willington Quay kömür ocaklarında mekanisyen olarak çalıştı. 1804'te Killingworth'e gitti, 1812'de burada mühendis oldu. 1813'te, kaygan tekerleklerin kaygan bir yüzey üzerine yapışma ilkesini ilk defa farkederek, demir raylar üzerine yerleştirilen ve kendi ağırlığından başka kömür yüklü birkaç vagonu da çekebilen buharlı bir lokomotifi yapmayı tasarladı. *Blucher* adı verilen bu lokomotif, 25 temmuz 1814'te denendi ve sonuç çok başarılı oldu. 1822'de Stephenson, o zamanlar inşa halinde olan Stockton - Darlington demiryolu yöneticilerine, trenleri hayvanlarla çekecek yerde buharlı cer sistemiyle yürütmek fikrini kabul ettirdi. 27 Eylül 1825'te aynı hat üzerinde, önce *Active*, sonra *Locomotion* adı verilen bir Stephenson lokomotifinin çektiği ilk yolcu treni çalışmağa başladı. Stephenson'ın bundan sonraki büyük başarısı, Liverpool - Manchester demiryolunun kuruluşudur (1826-1830). Bir hattın güzergâhını çizen, demiryolunun geçmesi için gerekli köprü, tünel gibi inşaatları yaptıran, demiryolu işaretlerini kararlaştıran, su ve kömür ikmali için gerekli tesisleri kuran v.b. ilk Stephenson'dır. Bu arada, lokomotifin buhar egzos borusunu bacaya bağlayarak çekişi hızlandırmayı ve Marc Seguin'in tasarladığı borulu ısıtma ilkesini kendi lokomotifine uygulamayı düşündü. Bu yeni sisteme göre yapılan ve *The Rocket* adı verilen lokomotif, kabul edilecek lokomotif tipini seçmek için 1829'da Rainhill'de birçok lokomotif arasında düzenlenen yarışı açık farkla kazandı. 1830 ile 1840 arasında Stephenson, İngiltere'de birçok hattın yapımıyle görevlendirildi. — Oğlu ROBERT (Willington Quay 1803 - Londra 1859), keşiflerinde ve çalışmalarında babasına yardımcı oldu; özellikle Stockton - Darlington, Liverpool - Manchester ve Londra - Birmingham demiryollarının kuruluşunda onunla çalıştı. 1827'de babası, Newcastle'da kurduğu lokomotif fabrikasının yönetimiyle onu görevlendirdi. İsveç, Danimarka, Belçika, İsviçre ve Mısır'da demiryolları kuran Robert, bir yandan da kendi buluşu olan borulu köprüler inşa ediyordu. Newcastle-upon-Tyne'daki demir ve taştan yapılmış viadük, İngiltere'yi Anglesey adasıyle birleştiren ve Menai boğazı üzerinde bulunan Britannia köprüsü, Conway köprüsü, Montréal'de Saint-Laurent üzerindeki Victoria köprüsü onun eseridir. (L)

STEPNOY (**Elista**'nın 1944-1957 arasındaki adı), S.S.C.B.'de şehir, Kalmuk muhtar cumhuriyetinin başkenti, Astrahan'ın batısında; 22 000 nüf. Tarım pazarı. Tabiî gaz işletmesi. (L)

«Aziz **STEPHANUS**'un Taşlanması»
Fra Angelico'nun eseri, Vatikan

STEPNYAK (Sergey Mihayloviç KRAVÇINSKIY, **Sergius** — denir), rus devrimcisi (Hacaç, Çernigov 1852-Londra 1895). Gazeteciydi, köylü sınıfı içinde demokrasi propagandası yaptı, kendisini iki defa tutuklayan polisin metotlarını iğrenç bulduğunu belirtti, Rusya'da mümkün olduğu kadar çok oturdu, ama İsviçre'ye (1880), sonra Londra'ya kaçmak zorunda kaldı; Londra'da Rusya ile ilgili birkaç eser yayımladı: özellikle devrimci kahramanları övdüğü *Underground Russia* (Yeraltı Rusyası) [1892]. (L)

STEPS i. («hata» anlamında ing. k.). Spor. Basketbolda top süren oyuncunun topu yere vurmadan bir adımdan fazla yürümesi veya belirli süreden fazla topu tutması. (Steps sonucunda, rakip oyunculardan biri topu yakın yan çizgi dışından oyuna sokar). [L]

STEPTOTRİX i. Biyol. Hastalık yapabilen mikroskopik mantar; dallı uzun iplikler halinde görünür ve sporla çoğalır. (L)

STER i. (yun. *stereos*, katı'dan fr. *stère*). Metrol. Yığın halindeki yakacak odun için kullanılan, metre küpe eşit hacim ölçüsü birimi (sembolü: st).
— ANSİKL. *Ster*, bütün yüzleri 1 m^2 olan küp şeklinde odun istifinin görünen hacmini ifade eder: bu yığının dolu hacmi ise metre küple ifade edilir. Bir sterlik yakacak odunun gerçek hacmi, ancak 0,667 m^3 dolu odundan meydana gelen istifli bir odun sterinin ortalama üçte ikisi kadardır. (L)

George **STEPHENSON**

STERADYAN i. (yun. *stereos*, katı cisim ve fr. *radian*'dan fr. *stéradian*). Uzay açı birimi (sembolü: sr); kürenin merkezini tepe olarak alan ve küre yüzeyi üzerinde, kenarı bu kürenin yarıçapına eşit bir kare kadar bir alan ayıran uzay açıya eşittir. (L)

STERCULİA i. Güney Amerika'da bulunan gözalıcı madenî renkli büyük böcek; bitki kırıntıları arasında yaşar. (Kınkanatlıların *staphilinidae* familyasından.) [L]

STERCULİA i. Bk. ALEV AĞACI.

STERCULİACEAE çoğl. i. İki çenekli, ayrı taçyapraklı bitkiler familyası; tropikal bölgelerde yetişir ve ebegümecigillere çok yakın ot, sarmaşık, ağaç veya ağaççıkları kapsar. (Başlıca cinsleri: *sterculia, cola, dombeya, hermannia, melochia, theobroma, buttneria* v.b. Egebümeçleri takımından.) [L]

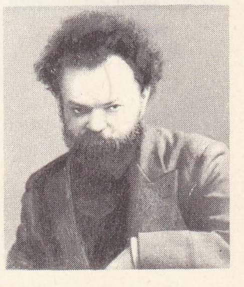

STEPNYAK

STEREO i. (fr. *stéréo*). Elektroakust. STEREOFONİ'nin ve STEREOFONİK'in kısaltması. (L)

STEREODİNAMİK sıf. (fr. *stéréodynamique*). Mekan. Katıların dinamiğiyle ilgili: *Stereodinamik kanunlar*.
◆ i. Dinamiğin katı cisimleri inceleyen bölümü. (L)

STEREOFONİ i. (fr. *stéréophonie*). Elektroakust. Kaydedilen veya radyo ile yayımlanan sesleri, ses kaynaklarının mekândaki dağılımına uygun olarak dinleme tekniği. (Kısaltması: STEREO.) *Zt.* MONOFONİ.
— ANSİKL. *Stereofoni*, plak, magnetik şerit ve radyo alanlarına geçmeden önce ilk defa sesli sinemada uygulandı. Daha 1940'ta Walt Disney, *Fantasia* filminin sesini, her

Foto. A.P.N: (LAROUSSE)

biri çeşitli ses kaynaklarının değişik yönlerini karşılayan birçok piste kaydetmişti. Sinemaskopta görüntü boyutlarının uzaması, stereofoninin gerekliliğini ortaya koydu. 1950'de Mike Todd'un ortaya attığı sinerama tekniğinde ise stereofoninin bütün imkânları kullanıldı. Bütün bu yeni sayılabilecek uygulamalara rağmen stereofoninin 1931'de ingiliz fizikçisi A. D. Blumlein tarafından bulunduğunu da unutmamak gerekir. Gerçekten de Blumlein, daha o zamanlar, tek pist üzerine stereofonik kayıt sistemini bulmuş ve bir çeyrek yüzyıl sonra gerçekleştirilecek olan sistemin beratını almıştı.

Ses kaynaklarının değişik yönlerden geldiğini, iki kulağımıza çarpan sesler arasındaki şiddet farkından anlarız; 800 Hz'den düşük frekanslı seslerin yön farkı ise, bu sesler arasındaki faz farkından ileri gelir. Bu sayede ses kaynaklarını yatay bir düzlemde, yani soldan sağa doğru sıralanan herhangi bir noktaya kolaylıkla yerleştirebiliriz. Buna karşılık, düşey düzlemde yön ayırt etme kesinlikle sağlanamadığı için çeşitli stereofoni sistemlerinin hiç birinde bu konu gözetilmemiştir.

Bu stereofonik sistemlerde birbirinden ayrı birçok yakın kanalından yararlanılır, fakat en basit ve en yaygın sistem iki kanalla yetinilen sistemdir. İletilecek veya kaydedilecek sesler iki mikrofonla alınır; bu mikrofonlar genellikle iki kulak gibi, bazen de stereofoni etkisini arttırmak için daha geniş bir aralıkla yerleştirilir. Böylelikle mikrofonlara gelen seslerde, mikrofonların bulunduğu yerde duran bir dinleyicinin kulağına gelecek seslerin bütün faz ve şiddet farkları görülür. Her mikrofonun elektrik akımı ayrı bir yükseltece bağlanır. Kayıt yapılıyorsa, yükseltilen akımlar bir sinema filmi, bir magnetik şerit veya bir plağın pistlerine bütün değişiklikleriyle aktarılır. Plak üstüne kayıtta, iki ayrı ses kaynağı aynı pistin iki yan çeperine kaydedilir. Kaydın çalınması sırasında her ses ayrı olarak yükselir ve kendisine bağlı olan hoparlöre geçer. Böylelikle dinleyici, biri sol, biri de sağ kanaldan gelen iki sesi, biri solda, biri de sağda bulunan iki hoparlörden veya hoparlör grubundan alır. Bu sistemin tam ekseninde duran dinleyici, iki hoparlör grubu arasındaki boşlukta her ses kaynağını ayrı ayrı noktalara yerleştirebilir.

Radyo ile stereofonik yayın yapmak için birçok yol denenmiştir. Bunların en yaygını, biri sol mikrofonun modülasyonunu, öteki sağ mikrofonun modülasyonunu yayan iki verici kullanmaktır. Bu durumda, uygun bir şekilde yerleştirilmiş iki alıcı gerekir. Bununla birlikte, iki kanalın bir tek vericiyle iletilmesini sağlayacak taşıyıcı bir dalga da kullanılabilir. Bu durumda alıcıyı da yayımın özelliğine göre ayarlamak şarttır. (L)

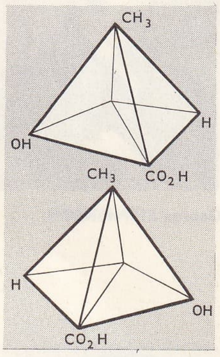

stereokimya

STEREOFONİK sıf. (fr. *stéréophonique*). Elektroakust. Kaydedilmiş seslerin çalınışı sırasında, dinleyicilerde, seslerin mekânda dağıldığı, ayrı kaynaklardan geldiği duygusunu uyandıran her çeşit akustik sistem için kullanılır. || Stereofoni ile ilgili. (İlk stereofonik yayın, 1950 yılında fransız televizyonunun iki teknisyeni J.W. Garret ve J. Bernhardt tarafından yapıldı; bu iki teknisyen, René Clair'in yönetmenliğinde, Théophile Gautier'nin *Une Larme du Diable* adlı oyununu stereofonik olarak kayda geçirdiler.) [L]

STEREOGNOZİ i. (fr. *stéréognosie*). Fizyol. Cisimlerin şeklini ve hacmini alma duyusu. (1885'te Hoffmann tarafından incelenen bu duyu, dokunma, kiriş, kas duyuları gibi çeşitli duyuların toplamından meydana gelir.) [L]

STEREOGRAFİ i. (fr. *stéréographie*). Katı cisimleri tasvir etme sanatı. (L)

STEREOGRAFİK sıf. (fr. *stéréographique*). Sterografi ile ilgili olan. || *Sterografik izdüşüm,* bir kürenin büyük çember düzlemi üzerine, bu çember kutuplarının birinden başlayan izdüşümü; bu izdüşümün yarısı büyük çemberin dışına, öbür yarısı içine düşer. (Stereografik izdüşümde açılar değişmez.) [L]

STEREOGRAM i. (fr. *stéréogramme*). Çizilmiş veya çekilmiş iki resmin stereoskopik bir çift meydana getirecek şekilde birleştirilmesi.

— İstat. Üç boyutla ilgili olayların grafikle gösterilmesi. (Stereogram, farklı renkte kartonları üst üste yapıştırarak meydana getirilir). [L]

STEREOİZOMER sıf. ve i. (fr. *stéréoisomère*). Kim. Stereoizomerlik gösteren. (L)

STEREOİZOMERLİK i. (fr. *stéréo-isomérie*'den). Kim. Sterik yapıdaki izomerlik. Bk. STEREOKİMYA. (L)

STEREOKİMYA i. (fr. *stéréochimie*'den). Kim. Uzaydaki molekül yapılarını inceleyen bilim.

— ANSİKL. Kekule'nin çalışmalarından sonra Le Bel ve Van't Hoff tarafından tasarlanan *stereokimya* bazı temel ilkelere *dayanır:*

1. karbonun dört birleşme değerinin bir düzgün dörtyüzlünün köşelerine doğru yönelmesi ve bunun sonucu asimetrik karbon kavramı (bk. İZOMER ve İZOMERLİK).

Stereokimya, optik bakımdan ters iki maddeyi göstermek için itibarî bir izdüşüm kabul etmiştir; böylece karbonun dört onartma elemanı dikey ve yatay köşegenli bir karenin dört tepesine konulur; msl. (*d*) ve (*l*) enantiyomorflar şöyle gösterilecektir:

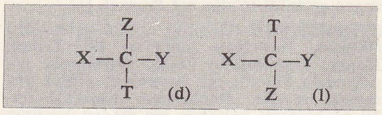

Bu izdüşümlerin keyfî olmaması için, dikey yazılan onartma elemanlarının karbonun önünde, yatay yazılan ornatma elemanlarının da karbonun arkasında olduğu kabul edilir. 90° değil de 180° dönebilen bu izdüşümlerde herhangi iki harfin yer değiştirmesi (*d*)'yi (*l*)'ye veya (*l*)'yi (*d*)'ye dönüştürür;

2. bazı ender istisnaları olan hareketli bağlantı ilkesi (bk. ATROPOİZOMERİ);

3. diyastereo - izomerlerin bulunması. Bir molekül *n* sayıda asimetrik karbon atomu kapsıyor ve düzlem formülünde bir simetri ekseni bulunmuyorsa, bu molekülün 2^n sayıda izomeri vardır; bunların 2^{n-1} tanesi dekstrojir, 2^{n-1} tanesi de optik bakımdan terstir. Ters optik olmayan izomerlere *diyastereo-izomer* denir.

Ters optiklerin aksine, diyastereo-izomerlerin fiziksel ve kimyasal özellikleri çoğu zaman birbirine benzerse de birbirinden farklıdır. Asimetrik karbonlar aynı doğrultu halinde yazılabildiği zaman 2^n izomerlerini itibarî izdüşümle belirtmek kolaydır. Hareketli bağlantı ilkesi sayesinde bütün asimetrik karbonları bir silindir üzerinde göstermek mümkündür; bu durumda çokgen dışbükey zincire katılmayan iki onartma elemanı bu silindirin dışına doğru döner. Silindir şelkindeki izdüşümün açılımı Z — C* — C* — CH_2.........CH_2 — C* — Z' şeklinde bir zincir verir; bu zincir üzerindeki asimetrik karbonlar (*), üstlerine ve altlarına, bütün mümkün konumlardaki diğer iki ornatma elemanı yazılarak tamamlanır (bu, 2^n izomerlerini doğrular).

Düzlem formülde bir simetri ekseni varsa, bazı izomerlerin itibarî izdüşümü de bir simetri ekseni gösterir; bu eksen uzaydaki bir simetri düzleminin izidir; buradan da, bu özel izomerlerin görüntüleriyle üst üste konulabilir cinsten olduğu ve dönel güçleri olmadığı sonucu çıkarılır. Bunlara, rasemiklerden veya ikiye ayrışabilen etkisizlerden ayırt edebilmek için «tabiî etkisizler» veya «ikiye ayrışamayanlar» adı verilir. Ayrıca bu tabiî etkisizler asimetrik izomerlerin toplam sayısının 2^n'den daha küçük olduğunu gösterir. C*XYZ — C*XYZ molekülünün, ancak, aşağıdaki şekilde gösterilelen 3 izomeri vardır:

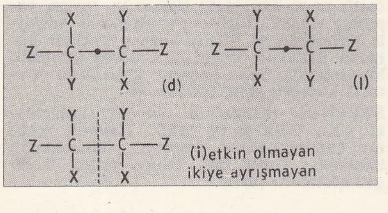

Aynı şekilde, CH_3 — C*HOH — C*HCl — C*HOH — CH_3 formülüne, 8 değil de 4 izomer tekabül eder, bunların 2'si etkin, 2'si etkisizdir;

CH_2OH — C*HOH — C*HOH — C*HOH —C*HOH — CH_2OH formülü heksitlerin formülüdür ve buna 2 etkisiz ile 4 rasemik çifti olmak üzere 10 izomer (16 değil) tekabül eder v.b.

İzdüşümlü bir formülün simetri merkezinin uzaydaki molekül için bir merkez olmadığını ve bu merkezin enantiyomorfizmayı ortadan kaldırmadığını bilmek gerekir [bk. yukarıdaki (*d*) ve (*l*) formülleri];

4. kapalı zincirler. Yapısında 5, 4, 3, karbon bulunan çevrimler düzlem halindedir. Beşgenin 108° olan açısı ortalama değer açısına (109° 28′ ...) çok yakındır ve beş karboplu halka kararlıdır. 4 ve 3 karbonlu çevrimlerde, değer açılarında, *gerilim* denen bir bükülme vardır ve bu gerilim çevrimleri kararsız hale getirir. 5'ten fazla karbonlu halkalar çarpıktır, bu durum çevrimlerin gerilimsiz olmasını ve bu yüzden de kararlı olmalarını sağlar.

Bir polimetilenik hidrokarbonun iki ayrı karbonu üzerine, X ve Y konumunda bri hidrojen onartılması, genellikle ikişer ikişer enantiyomorf olan 4 izomer verir. Bu ornatma, bir çift çevrimde, birbirine çapraz bir şekilde karşıt olan iki karbon atomu üzerinde meydana gelirse izomer sayısı ikiye iner ve ikisi de tabiî olarak etkin olan bu izomerlere «sis» ve «trans izomer» denir. Çift çevrimlerin en küçüğü kabul edilerek bu sonuç çifte bağlara teşmil edilebilir; bu durumda ikisi de tabiî olarak etkin olmayan iki sis ve trans izomer vardır.

Bu izomerliğe «geometrik izomerlik» adı verilir.

Bir molekülün etkisiz ikiye ayrışamaz durumu için gerekli ve yeterli şart, bir simetri merkezine veya uzayda bir simetri düzlemine sahip olması ya da hareketli bağlantı prensibi sayesinde, sahip olabilir duruma gelebilmesidir. Çevrimsiz moleküller için ihtiyarî olarak bir simetri merkezi veya düzlemi meydana çıkarılabilir, fakat bütün etkisiz çevrimli moleküller için bu mümkün değildir.

Heteroatomlar. Dört değerli N ile üç veya dört değerli S atomlarının değerleri aynı düzlemde değildir. Bu yüzden bu atomların stereokimyası da karbonunkine çok yakındır. Böylece disimetrik aminoksitler O — N(R) (R′) R″ ve sülfinonlar R—S(—O)—R′ ters optikler halinde ikiye ayrışır. Bununla beraber üç değerli disimetrik azot R—N(—R″)—R′ enantiyomorfizma meydana getirmez. Bk. *Walden* EVİRTİM'*i*, RASEMİK, SPİRANNİK, STERİK *engel*. (L)

STEREOKOMPARATÖR i. (fr. *stéréocomparateur*). Topogr. Fotoğrafla yüzey alımında kullanılan ve klişeler üzerinde dik koordinat ölçümünü büyük bir duyarlıkla sağlayarak basit hesaplarla topografya noktalarının konumunu veren âlet. (L)

STEREOKROMİ i. (fr. *stéréochromie*). Suluboyaların potasyum silikat çözeltisiyle sabitleşmesini sağlayan usül; fresk usulüyle elde edilen ince boya tabakasına benzer bir tabaka verir. (L)

STEREOM i. (fr. *stéréome*). Bot. Bitkilerdeki destek dokularının tümüne verilen ad. (L)

STEREOMETRE i. (fr. *stéréometre*'den). Katıları ölçmekte kullanılan âlet. (L)

STEREOMETRİK sıf. (fr. *stéréométrique*). Stereometri ile ilgili.

— Miner. *Stereometrik özellikler,* billûr parametrelerinin ölçülmesinden çıkarılan özellikler. (L)

STEREOOTOGRAF i. (fr. *stéréoautographe*). Arazi alımında yükselti eğrilerini otomatik olarak çizmeğe yarayan bir mekanizma ile bir stereokomparatörün birleşmesinden meydana gelen âlet. (L)

STEREOPONDYLES çoğl. i. Paleozool. İkiyaşayışlı zırhlıbaşlılardan meydana gelen LABYRİNTHODONTES grubunun diğer adı. (L)

STEREORAMA i. (fr. *stéréorama*). Kabartma topografya haritası. (L)

STEREOSKOP i. (fr. *stéréoscope*). Opt.

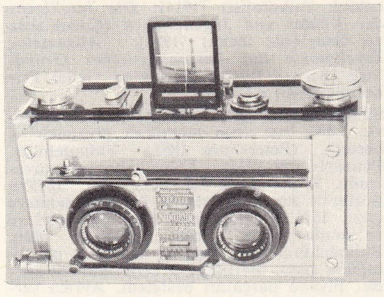

Stereoskopik çiftlerin incelenmesinde kullanılan ve konuyu kabartma halinde gösteren optik âlet. (L)

STEREOSKOPİK sıf. (fr. *stéréoscopique*). Opt. Stereoskopiyle ilgili olan: *Stereoskopik âlet. Stereoskopik görüş.* || *Stereoskopik çift,* stereoskopla incelemek için, aynı manzaranın farklı görüş noktalarından alınmış iki fotoğrafından meydana gelen bütün. Bk. ANSİKL.

— Deneysel psikol. *Stereoskopik görme keskinliği* (veya binoküler farklılık açısı), iki noktanı, her göz ağtabakasında, birbirine oranla kabartma halinde algınabilmesini sağlayacak kadar farklı olarak yansıması. Bk. şekil ve ANSİKL.

— ANSİKL. Bir resim çiftini incelerken şekilleri kabartma olarak görmek, gözlerin optik eksenine bağlı yakınsamanın kaslarla duyumu yardımıyle uzaklıkları değerlendirme alışkanlığından doğar; beyin, gözlemcinin dikkatle baktığı bir ayrıntıyı daha yakınmış gibi algılar. Bir manzaranın F_1 ve F_2 objektifleriyle, iki paralel P_1 ve P_2 düzlemleri içinde M, N... noktalarından meydana gelen fotoğraflarını alalım. M, N..'nin fotoğraflar üzerindeki görüntüleri m_1, n_1, m_2, n_2 olsun.

P_1 ve P_2 fotoğrafları bir stereoskopa konursa, göz her ayrıntının bir tek görüntüsünü algılar (*stereoskopik kaynaşma*). Kaynaşma için gözlerin bakış doğrultuları ne kadar çok yakınsarsa, göz bu ayrıntıları o kadar yakında görecektir. Bu yüzden manzara kabartma olarak görülür. Eğer manzaranın bir ayrıntısının iki fotoğrafı üzerine çok küçük yuvarlak bir nokta çizilirse, göz bunu manzaranın bir parçası olarak yorumlar ve ayrıntının üstündeymiş gibi görür. Böylece optik hilelerle, kartalımış bir noktanın görüntüsünü klişelerden her birinin düzlemi içine düşürmek mümkündür, ayrıca bu noktanın *stereoskopik çift*'in iki klişesi üzerindeki konumu da değiştirilebilir; o zaman göz, bir baloncuğun stereoskopi uzayında yer değiştirdiğini sanır. Nokta manzaranın bir ayrıntısıyle üst üsteymiş gibi görünürse, bu ayrıntı üzerinde *stereoskopik noktalama* vardır denir. Stereoskopik kabartmanın uzayda bu şekilde taranmasından telemetrelerde ve fotogrametri düzeltmelerinde faydalanılır.

— Deneysel psikol. *Stereoskopik görme keskinliği,* kabartmanın algılanma eşiğini ölçer. Bu keskinlik, ark saniyesi olarak ifade edilir. Kabartmanın bu algılanma eşiğine, b' F_1 a ve b" F_2 a açıları, B'nin A'ya oranla kabartma halinde görülebilmesini sağlamağa yetecek derecede farklı bulunduğu zaman varılır. Bu keskinlik, çok azdır (ortalama 5"). Böylece, meselâ 0,4 mm'lik bir değişme, 1 metre mesafeden (eğer gözbebeği arası 63 mm ise) algılanabilir. Stereoskopik göz keskinliği, genellikle, Galifret cihazı veya Howard-Dolma tekniğiyle ölçülür. (L)

STEREOSPERMUM i. Asya ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişen ağaç. (Hindistan'da bulunan *Stereospermum suaveolens* tropikal ülkelerde bahçelerde yetiştirilir. *Bignoniaceae* familyasından.) [L]

STEREOSPESİFİK sıf. (fr. *stéréospécifique*). Kim. Düzgün yapılı yüksek polimerlerin meydana gelmesini sağlayan katalizörler için kullanılır. (L)

STEREOTAKSİ i. (fr. *stéréotaxie*). Cerrahî bir âleti (şırınga iğnesi veya dağlağı) boşlukta yöneltme ve yönetme metodu. (Sinir cerrahîsinde beynin belirli bir bölgesinde, kafatasının açılmasına ihtiyaç kalmadan bir trokarın geçebileceği kadar küçük bir delik açılmasını gerektiren müdahalelerde kullanılır.) [L]

STEREOTİP i. (fr. *stéréotype*). Matbaac. Kurşunu kalıba veya matris kâğıdına dökerek elde edilen klişe.

— Deneysel psikol. Bir uyartılar sistemiyle, mümkün olan bütün diğer cevap sistemlerinden bir arasında kurlan tercihli çağrışım. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Deneysel psikol. Bir *stereotip*'in kuvveti, bunu kabul eden bir gruba bağlı deneklerin sıklığıyle değerlendirilir. Holding (1957) şu varsayımı ileri sürmüştür: grubun stereotipler karşısındaki davranışı, ferdin, mümkün stereotipler karşısında duyduğu çatışmanın benzeridir. Ayrıca Warwick (1947), hareketsel emir merkezinin bir saatin işleme yönünde çevrilmesiyle uyartı sisteminde sağdan sola (veya soldan sağa) yer değiştirme konusunda kuvvetli bir eğilim olduğunu gösterdi. Bradley de bir deneyi (1959), deneklerin yüzde sekseninin, bir ışık uyartısı şiddetinin arttırılması talimatına, hareketsel emrin, bir saatin işleme yönünde gerçekleşen bir yer değiştirmeyle cevap verdiklerini ortaya çıkarmıştı.

Stereotipler, birbirine geçişmiş olan hem fizyolojik hem de kültürel bir kaynaktan türüyor gibi görünmektedir. Meselâ Faverge ve Ombredane'a göre (1955) stereotipler, işaretlerin doğduğu ektroseptif mekânla tepkilerin doğduğu proprioseptif mekân arasındaki bazı belirgin bağıntıları ortaya koyarlar. (L)

STEREOTİPİ i. (fr. *stéréotypie*). Matbaac. Matris kâğıdı kullanarak formaları, klişeleri ve metinleri çoğaltmağa yarayan klişecilik tekniği. Bk. ANSİKL.

— Patol. Bazı ruh ve sinir hastalarında görülen ve sürekli olarak aynı hareketleri, aynı duruşları, aynı kelimeleri tekrarlamağa dayanan aşırı otomatiklik.

— ANSİKL. Matbaac. 1700'e doğru parisli matbaacı Valleyre, kil kalıplar içine bakır dökerek takvim basmak için klişeler elde ediyordu. Sonra William Ged, daha sonra lord Stanhope alçı kalıplar kullandılar. Didot da, dişi kalıp yapan Herhan'ın usulünü uyguladıktan sonra, alçı kalıp usulüne başvurdu. 1829'da Lyon'da, Claude Genoux kâğıt yapraklarını kil tabakalarıyle art arda sıralayarak kalıp yapmayı düşündü. Böylece birkaç küçük ayrıntı dışında, *stereotipi* kesin biçimini almış oldu; karton üzerinde iz çıkarılıyor ve bir kalıba sokulan bu kartondaki izlerin çukurluğuna maden dökülüyordu.

Bugün kalıp çıkarma forma ve klişelerin şeklini çukurlar halinde verebilecek kadar esnek ve plastik bir karton olan matris kâğıdı üzerinde ve preste yapılır. Matris kâğıdı, düz veya bombeli bir kalıp içine yerleştirilir ve kurşun - antimon - kalay alaşımı dökülür. Bu şekilde elde edilen klişe, eğer düzse rendelenir, bombeliyse perdahlanır ve kenarları pahlanır. Bazen klişenin yüzeyi elektrolitik bir nikel tabakasıyle sertleştirilir.

Hızlı bir baskı usulü olan stereotipi, gazete ve dergi matbaalarında, yüksek tirajlı baskı işlerinde kullanılır. (L)

STEREOTROPİZM i. (fr. *stéréotropisme*). Bot. Bir organizmanın katı nesnelerle temasa geçme eğilimi. (Bitkilerden sarılgan, yani sülüklü olanlar bir desteğe dokunduğu zaman az veya çok sayıda kıvrım yaparak hemen ona tutunur. *Eşanl.* TİGMOTROPİZM. (L)

STEREOVİZYON i. (fr. *stéréovision*). Opt. Özellikle televizyonda, kabrtma görüntülerin stereoskopik görünüşü. (L)

STEREUM i. Telephoraceae familyasından bazitli mantar. (Birçok türü ağaçların gövde ve dallarına yerleşerek kabuk şeklinde yayılır. *Stereum purpureum* meyve ağaçlarında «kurşun hastalığı»na sebep olur.) [L]

STERİGMAT i. (fr. *stérigmate*). Bot. Bazitli mantarlarda, bazidyosporlardan her birinin mikroskopik sapçığı. (L)

STERİK sıf. (fr. *stérique*). Kim. Kimyasal bir bileşiğin uzay yapısı ile ilgili. || *Sterik engel,* tepkimeye katılacak fonksiyon, molekül içinde, kendisini koruyan çok dallanmış bir karbon kökünün yanında bulunduğu zaman, bazı organik bileşiklerin özel bir tepkime verememesi özelliği. (L)

STERİL sıf. (lat. *sterilis* > fr. *stérile*). Kısır.

— Bakteriyol. Her çeşit mikroptan arınmış ortam veya maddenin durumu. (LM)

STERİLİZASYON i. (fr. *stérilisation*). Mikrobiyol. ve Eczc. Bir yaranın, bir maddenin, bir cerrahî veya laboratuvar âletinin, bir pansuman malzemesinin taşıdığı ferment ve mikropları yok etme eylemi. Bk. ANSİKL.

— Bot. Bitkileri oldukları görünüşte muhafaza etme usulü. Bk. ANSİKL.

— Zır. sanay. *Sütün sterilizasyonu.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mikrobiyol. ve Eczc. *Sterilizasyon* fizik (asepsi) veya kimyasal metotlarla (antisepsi) yapılabilir.

1. *Asepsi.* Sterilize edilecek maddelerin cinsine göre, asepsi için kuru ısı, nemli ısı veya aralıklı ısıtma kullanılır.

Kuru ısı ile sterilizasyon, ateşte bozulmayan maddeleri (bıçak, spatül, havan) bir Bunsen veya ispirto alevinden geçirmekle, yahut çift çeperli bir etüvde (Wiesneg, Poupinel etüvleri, Sorel sterilizatörü, Pastör fırını) 180°C'ta üç çeyrek saat ısıtmakla sağlanır; çok dirençli bazı sporlu basiller ancak bu sıcaklıkta öldürülebilir. Cam veya madenî eşya (balonlar, pipetler, kanüller, şırıngalar, cerrahî âletler, pansumanlar) bu şekilde sterilize edilir.

Nemli ısı ile sterilizasyon şu usullerle sağlanır:

a) *kaynar su kullanılması;* sterilize edilecek eşya soğuk suya konup ısıtılarak otuz dakika kaynatılır; yetersiz bir usuldür, fakat asetilkolin, kafein, kokain, morfin, kinin gibi şırınga edilecek çözeltilere uygulanabilir. Suya yüzde 2 oranında sodyum karbonat veya borat katılırsa sıcaklık 104-105°C'a çıkabilir;

b) *basınçlı su buharı kullanılması;* otoklavla yapılan etkili bir usuldür. Sıvıların sterilize edilmesi, pansumanların hem kurutulması, hem sterilize edilmesi için çeşitli otoklav modelleri vardır. Sterilize edilecek eşya otoklavda genellikle 120°C'ta yirmi dakika tutulur. Pansuman malzemesinin sterilizasyonunu kontrol amacıyle otoklava ayrıca deneme tüpleri de konur;

c) *aralıklı ısıtma* veya *Tundall metodu;* bu metot, 110-120°C'ta bozulabilecek maddelere uygulanır; meselâ bazı alkoloit tuzları (katkütler) arka arkaya üç veya dört gün, yarım ilâ bir saat veya daha fazla süre 60-80°C sıcaklıkta tutulmalıdır.

Opoterapik preparatlar gibi sıcağa dayan-

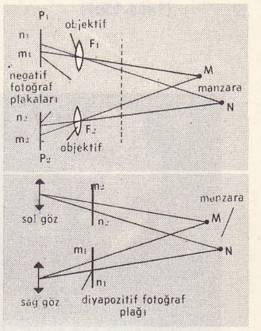

stereoskopik çift

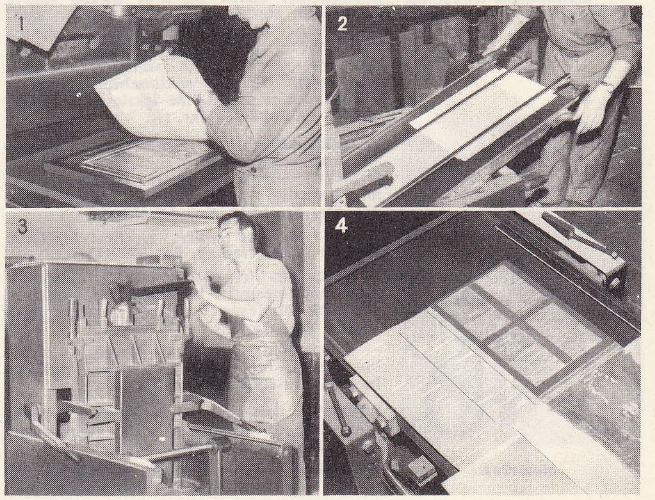

stereotipi
1. kalıp çıkarma;
2. matris kâğıdının döküm makinesine yerleştirilmesi;
3. stereotip dökümü;
4. kalıba dökülmüş stereotip

Foto. LAROUSSE

sterlin
Henry VII devri
(1485-1509)

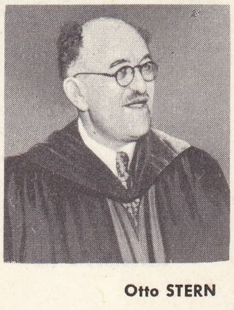

Otto STERN

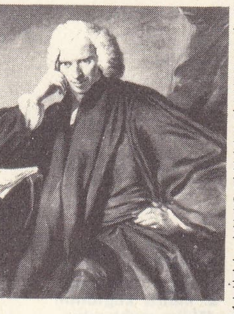

Laurence STERNE
Fischer'in gravürü
Reynolds'dan
Bibliothèque Nationale,
Paris

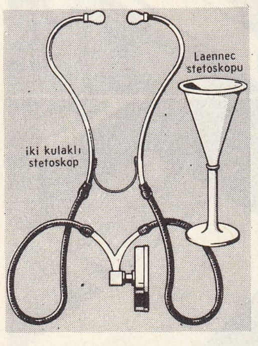

stetoskop

mayan sıvılara uygulanan *soğuk sterilizasyon* Arsonval cihazında karbonik asit basıncı altında yapılır; kokain, gliserofosfat çözeltilerinin sterilizasyonu için, önceden otoklavda sterilize edilmiş gözenekli bujilerle emme ve süzme usulüne başvurulur. Evlerde çok yaygın olarak kullanılan Chamberland porselen filtresi suyu sterilize etmeğe yarar. *Fizik-kimyasal sterilizasyon metotları* arasında, civa buharlı kuvars lambasıyle elde edilen morötesi ışınların kullanılması, içme sularının ve bazı şartlar altında süt ve şarabın arınmasında uygulanır ve ısıyle bozulabilen bazı çözeltilerin (morfin, kokain, kakodilat v.b. çözeltileri) veya ışıkta bozulabilen çözeltilerin (eserin, apomorfin, gümüş nitrat çözeltileri) bozulmadan sterilize edilmesinde yararlı olabilir.

2. *Antisepsi. Antiseptik kimyasal maddeler le sterilizasyon* bakteri sporlarına karşı hemen hemen etkisizdir; bu yüzden yerini gitgide asepsi almaktadır. Antiseptikler çeşitli şekilde, bazıları (formol) havayı antiseptik durumda tutmak için doğrudan doğruya, bazıları (iyot, hipokloritler, kloramin, potasyum permanganat, oksijenli su, formol, civa, çinko, kuaterner amonyum tuzları v.b.) çözelti halinde kullanılır; bunlar pansumanlarda ve bazı özel hallerde, sağlıkla ilgili birçok alanda da uygulanır. Bk. ANTİSEPSİ. DEZENFEKSİYON.

Cerrahîde, her ameliyattan önce, ameliyatla ilgili her şey, âletler, pansuman malzemesi, ameliyathane sterilize edilmeli, cerrah ve yardımcıları aseptik hale getirilmelidir. Ameliyat alanı, yani cerrah tarafından ameliyat için seçilen yer, yıkanır, sabunlanır, tentürdiyotla silinir. Hiç bir toz birikintisine imkân vermeyecek şekilde yapılmış olan ameliyathane yıkanır; bazen içerisine antiseptik bir sıvı püskürtülür. Cerrah ve yardımcıları sterilize edilmiş kauçuk eldiven ve maske takar, sterilize gömlek giyerler. Aynı şekilde, vücudun içini araştırmaya yönelen nazik ameliyatlarda, en ufak pansumanlarda bile, eğer bir yara veya mukoza ile temas olacaksa sterilize âlet ve malzemeden başka şey kullanmamak gerekir.

— Bot. Bitkilerin sterilizasyonunu sağlamak için kullanılan usullerin sayısı çok değildir. Bu usullerin Bourquelot tarafından ileri sürülen birincisi, bitkiyi kaynar alkole daldırarak, yarım saat kadar kaynatmaktan ibarettir. Goris ile Arnould basınçlı su buharıyle sterilizasyonu tavsiye eder. Fakat en çok kullanılan usul Perrot ile Goris'in usulüdür; bu usulde bitki toplanır toplanmaz, belirli bazı şartlar altında sıcak alkol buharına tutulur, sonra kurutulur. Böylece elde edilen kuru bitki taze bitkinin bazı kimyasal özelliklerini taşır.

— Zır. sanay. *Sütün sterilizasyonu.* Şişelerde satılan süt büyük otoklavlarda sterilize edilebileceği gibi (kesintili sterilizasyon), sürekli sterilizasyon cihazlarında da sterilize edilebilir. Sürekli sterilizasyon usulünde, süt saf hale getirilir, standart bir yağ oranı sağlanır, yeniden ısıtılır, homogenleştirilir, bazen 140°C'ta birkaç saniye süreyle ön sterilizasyona tabi tutulur, sonra şişelenir. Dolu şişeler 17 ilâ 20 dakika 117-120°C'ta tutularak sterilize edilir. Sterilizasyon sayesinde süt, sıkıca kapalı şişelerde geçici bir süre saklanabilir. Bu usul, sütten yapılan aromatize içkilerin hazırlanmasında da imkân sağlar. (L)

STERİLİZE sıf. (fr. *stérilisé*). Bozulmasına yol açabilecek mikroorganizmalardan ve fermentlerden sterilizasyon usulüyle arınmış herhangi bir ürüne denir: *Sterilize süt. Sterilize bitki. Esk.* Muakkam.

— Bot. *Sterilize etmek,* bitkileri konserve yapılmağa hazırlamak. Bk. STERİLİZASYON.

— Eczc. *Sterilize etmek,* bir ilâçta, pansuman malzemesinde, bir âlet veya hastalara verilecek bir eşya üzerinde bulunan mikropları yok etmek.

— Mikrobiyol. ve Cerr. *Sterilize etmek,* bir yarayı, bir maddeyi içindeki mikroplardan, fermentlerden temizlemek. (L)

STERİT i. (*stérol* > fr. *stéride*'den). Biyokim. Eter-tuz grubundan yağlı cisim. (Sterit'in alkolü bir steroldür.) [L]

STERKO, bazı kelimelerin bileşimine giren ve «dışkı» anlamına gelen lat. *stercur, stercoris* kelimesinden alınan unsur. (L)

STERKORİT i. (fr. *stercorite*). Miner. Hidratlı tabiî sodyum ve amonyum fosfat; guano'da yumrular ve billûrsu kütleler halinde rastlanır ve kaynar suda erir. (L)

STERLEME i. (*ster* > *sterlemek*'ten *sterleme*). Yakacak veya fırın odunu olarak kullanılacak yuvarlak küçük odunların veya kâğıt hamuru yapılacak ince tomrukların 1 m³ hacminde yığın haline konması.

— ANSİKL. Sterlenecek odunların boyu 1 m ise, 1 ster* yapmak için yığının boyu ve yüksekliğini 1 m tutmak yeter. Fakat yakacak odunların boyu ülkeden ülkeye değiştiğinden (0,86 - 1,14 m) sterlerin yüksekliği duruma göre 1,30 - 0,88 m olur. Ayrıca kütükler yarılacak olursa 5 sterden 1 de fazla çıkar, böylece 10 sterden 12 sterlik yığın elde edilir. (L)

STERLİN i. «(doğu insanı» anlamına gelen ve eskiden İngiltere'de değerli paralara sahip olan kuzey avrupalı ve hollandalı tacirleri belirtmede kullanılan *easterling* > ing. *sterling*'den). İngiltere'de, Henry II tahta çıktığı sırada bellibaşlı gümüş para olan denarius'un ağırlığı otuz iki buğday ağırlığına eşitti. (Sterlin [esterlin] XVI. yy.da kullanılmaz oldu, fakat ayar birimi olarak bütün Birleşik Krallık'ta kullanıldı.) ◆ Sıf. Sterlin'e eşdeğer paralar ve değerler için kullanılır. (L)

STERLİNG (John), iskoç şairi (Bute adasında Kames Castle, İskoçya 1806 - Wight adasında Ventnor 1844). 1829-1830 Yıllarında Coleridge'ten ilham aldığı dinî fikirlerin etkisiyle bir roman yazdı: *Arthur Coninsby.* 1838'de, özellikle Th. Carlyle, A. Tennyson, J. Stuart Mill, F. Palgrave'in devam ettikleri bir edebiyat kulübü kurdu. Dostu Carlyle, *Life of Sterling* (Sterling'in Hayatı) [1851] adlı bir kitap yayımladı. (L)

STERLİTAMAK, S.S.C.B.'de şehir, Başkırtlar bağımsız cumhuriyetinde, Güney Urallar'ın güneybatısında, İkinci Bakû yatağına bağlı bir petrol bölgesinde; 162 000 nüf. (L)

STERN (Alfred), alman tarihçisi (Göttingen 1846 - ay.y. 1936). Göttingen, Bern ve Zürich'te profesör oldu. *Geschichte Europas 1815-1871* (1815-1871 Arasında Avrupa Tarihi) [10 cilt; 1894-1923] adlı bir eser yazdı. (L)

STERN (Isaac), rus asıllı amerikalı kemancı (Kremenec, Ternopol 1920). Bir yaşındayken gittiği A.B.D.'ye yerleşti ve amerikan uyruğuna girdi. N. Blinder ve L. Persingen'den ders aldı. İlk konserini on bir yaşındayken San Francisco'da verdi. O günden sonra, Amerika ve Avrupa'nın belli başlı konser salonlarında çaldı ve çağının en büyük kemancıları arasına girdi. (M)

STERN (Julius), alman profesör ve orkestra yöneticisi (Breslau 1820 - Berlin 1883). 1847'de Berlin'de bir koro derneğini, 1850'de, günümüzde «Belediye konservatuvarı» adını alan, eğitiminin üstünlüğüyle büyük ün kazanan «Stern konservatuvarı»nı kurdu. (L)

STERN (Otto), alman asıllı amerikalı fizikçi (Sorau [bugün Zary] 1888-Berkeley 1969). Zürich ve Frankfurt-am-Main üniversitelerinde okudu. Rostock'ta (1923), Hamburg'da, sonra A.B.D.'de Pittsburgh'ta Carnegie Teknoloji enstitüsüne profesör tayin edildi. 1932'de gazların kinetik teorisinin dayandığı gaz molekül hızlarının ölçülmesini ona borçluyuz. 1921'de W. Gerlach ile birlikte elemanter magnetik momenti ölçerek atomların magnetik özelliklerini buldu (Bohra magnetonu). 1932'de hidrojen ve helyum atomlarından elektron tayflarına benzer tayflar elde edileceğini göstererek ağır taneciklere bağlı dalgalar gerçeğini ispatladı. Bütün bu çalışmaları ve fotonların maddeleşmesi üzerindeki incelemeleri ona 1943 Nobel ödülünü kazandırdı. (L)

STERN (William), alman filozofu ve psikoloğu (Berlin 1871 - Durham, kuzey Karolina 1938). Breslau'da (1908-1916), sonra Hamburg'ta (1916-1933) profesör oldu, A.B.D.'ye göç etti ve Duke üniversitesinde (Durham) ders verdi. Aynı zamanda çocuk psikolojisi üstüne önemli incelemeler yazdı: *Person und Sache* (İnsan ve Eşya) [1906-1924]; *Differentielle Psychologie in ihren Methodischen Grundiagen* (Metotlu İlkeleri Açısından Farklar Psikolojisi) [1911]; *Psychologie der Frühen Kindheit* (İlk Çocukluk Psikolojisi) [1914]; *Die Intelligenz der Kinder und Jugendlichen* (Çocuklarda ve Gençlerde Zekâ) [1916]; *Allgemeine Psychologie auf Personalistischer Grundlage* (Kişisel İlkeler Açısından Genel Psikoloji) [1935] v.b. (L)

STERNBERG (Baron Konstantin İvanoviç VON), rus asıllı amerikalı piyanocu ve besteci (Petersburg 1852 - Philadelphia, Pennsylvania 1924), Leipzig konservatuvarında Franz Liszt'ten ders aldı. 1875'te Berlin'de piyanocu olarak ilk defa sahneye çıktı. 1886'da Atlanta'ya (Georgia) yerleşti ve orada müzik kolejinin müdürü oldu. Philadelphia'ya yerleşti ve amerikan uyrukluğuna geçti. Sternberg Müzik okulunu kurdu. Piyano parçaları besteledi. Ayrıca şarkılar ve koro eserleri de yazdı. (M)

STERNBERG (Josef VON), alman filim yönetmeni (Viyana 1894). 1901'de Amerika'ya göç etti. Birinci Dünya savaşında, Washington askerî okulunda kıta eğitimlerinde kullanılmak üzere belge filimleri çekti. 1923'te Hollywood'a gitti ve bu tarihten sonra birçok filim yaptı, başlıcaları: *Selâmet Avcıları* (The Salvation Hunters) [1925]; *Chicago Geceleri* (Underworld) [1927] ve *Deniz Şeytanları* (The Docks of New York) [1928]. Son iki filim sanatçının şaheserleri kabul edilir. 1930'da Almanya'ya gitti ve *Mavi Melek*'i (Der Blaue Engel) çevirdi. Tekrar Amerikaya döndü. Marlene Dietrich ile üç filim daha çevirdi: *Morocco* (Fas) [1931]; *Sarışın Venüs* (Blonde Venüs) ve *Şanghay Ekspresi* (Shanghai Express) [1932]. 1935'te *Suç ve Ceza*'yı (Crime and Punishment) yönetti. 1925-1935 Arasında, sinemanın en güçlü yönetmenlerinden biri oldu. Aşırı insanî ihtirasları anlatmaktaki sanat gücü ve eserlerine ağır ve bulanık bir hava verebilmesi dikkati çeker. 1935'ten sonra sanat gücünün belirli bir şekilde azaldığı görülür. (L)

STERNBERGİA i. (çek tabiat bilgini Kaspar Maria *Sternberk* [alm. *Sternberg*]'in [1761-1838] adından). Safran görünüşünde soğanlı bitki; geç çiçek açar (eylül-ekim), bu yüzden bahçelerde bordür olarak yetiştirilir. (Güzelhatunçiçeğigillerden.) [L]

STERNBERGİT i. (çek tabiat bilgini Kaspar Maria *Sternberk*'in [1761-1838] adı > fr. *sternbergite*'ten). Miner. Tabiî demir ve gümüş sülfür; Bohemya'da Joachimsthal ocaklarında bulunur. (L)

STERNE (Laurence), ingiliz yazarı (Clonmel, İrlanda 1713 - Londra 1768). Bir ingiliz subayının oğlu. Babası ölünce York ili Piskoposluk meclisi üyesi olan amcasının teşvikiyle papaz oldu. Uzun yıllar Sutton-in-the-Forest'ta katıldı. 1759'da *The Life and Opinions of Tristram Shandy* (Tristram Shandy'nin Hayat ve İnançları) adlı kitabının iki cildini yayımladı ve birden üne kavuştu. Bunları, 1767'ye kadar, yedi cilt daha izledi. Londra'da da iyi karşılandı. Coxwold papazlık çevresine girdi, hayatı çalışma ile eğlence arasında geçti. Doktorun öğüdüne uyarak 1762'de Fransa'ya gitti, Montpellier'de, daha sonra Avignon'da yerleşti. O bölgelere, hattâ İtalya'ya kadar yaptığı geziler ona yeni bir eser ilham etti: *Hissî Seyahat* (A Sentimental Journey) Bu eser de Tristram Shandy'nin özelliklerini taşır. İngiltere'ye dönünce, kendini tekrar zevk hayatına kaptırdı, yeniden hastalandı. Londra'da zatürreeden öldü. İki ana eseri dışındaki derlenmiş vaizlarını *Sermons of Mr. Yorick* (Mr. Yorick'in Vaizları) [1760] başlığıyle yayımlamıştı. Ölümünden sonra çeşitli eserleri, özellikle *Letters from Yorick to Eliza* (Yorick'ten Eliza'ya Mektuplar) [1775] yayımlandı. Sterne'in bağımsız ruhu bütün eserlerinde sevimli bir kaygısızlıkla kendini gösterir. Mizahını yumuşak bir üslûp içinde yansıtır. Bu da, onun XVIII. yy.ın en iyi yazarları arasında yer almasını sağladı. Sterne'in Diderot'yu da etkilediği söylenebilir. (L)

STERNE (Maurice), amerikalı ressam ve heykeltıraş (Libava, Rusya [bugün Liyepaya, Letonya, S.S.C.B.] 1878 - Mount Kisco, New York 1957). 12 Yaşında A.B.D.'ye gitti, National Academy of Design'da (Tho-

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

mas Eakins ile birlikte) okudu. Paris'te Cézanne, Gauguin, André Derain ve kübistlerin büyük ölçüde etkisinde kaldı, fakat onu en çok etkileyen İtalya'da gördüğü Piero della Francesca'nın resimleri oldu.

1933'te New York'taki Modern Sanat müzesi ilk defa açtığı tek kişilik sergide Sterne'in eserlerini sergiledi. A.B.D.'deki birçok müzede resimleri vardır. Özellikle New York Metropolitan müzesindeki *Bali'de Pazar* ünlüdür. Heykeltıraş olarak daha az tanındı. Bazı tunç heykellerin dışında birçok anıt da yaptı. Bunların en ünlülerinden biri New England'a ilk yerleşenlerin hatırasına yaptığı anıttır. (Worcester, Massachusetts). [M]

Stern grubu, Filistin'de bir yahudi tedhiş teşkilâtına verilen ad; adını bu teşkilâtın 1942'de Tel-Aviv'de ingiliz polisi tarafından öldürülen başkanı Abraham Stern'den alan bu grup, İsrail bağımsızlık savaşı sırasında ingiliz garnizonlarına yaptığı baskınlar, arap çetelerine karşı misilleme hareketleri ve Kahire'de İngiltere'nin Yakındoğu elçisi lord Mayne'ın öldürülmesiyle adını duyurdu. Stern grubunun eyiemleri 1962'de İsrail başbakanı Ben Gurion tarafından resmen benimsendi. (L)

STERNHEİM (Carl), alman yazarı (Leipzig 1878 - Brüksel 1942). Anlatımcılık akımının temsilcisiydi. Oyunlarında, durmadan burjuvaziyi, burjuvazinin ideal yoksulluğunu ve rahata düşkünlüğünü yargıladı. Komedilerini şu alaylı sözle niteledi: «Burjuvazinin kahramanca Hayatından Görünüşler». *Die Hose* (Pantolon) [1911] adlı eserinde bürokratları yerdi, *Die Kassette* (Çekmece) [1912] ve *Bürger Schippel* (Vatandaş Schippel) [1913] adlı eserlerinde ise küçük burjuvaları tenkit etti. Zenginleri *Der Snob* (Züppe) [1914]; sosyalistleri *Tabula Rosa* (Pembe Masa) [1916] adlı eserlerinde gülünçleştirdi. Son oyunları arasında *Der Nebbich* (1922) ile *Oscar Wilde* (1924) sayılabilir. Romanlar da yazdı: *Europa* (Avrupa) [1920], *Berlin oder Juste Milieu* (Berlin veya Tam Yeri) [1920]. *Libussa* (1922) adlı eserinde Wilhelm II'nin atının hatıralarını anlattı. (L)

STERNİT i. (fr. *sternite*). Zool. Eklembacaklıların çoğunda bölütleri saran kitin halkanın karın tarafı. *Eşanl.* STERNUM. (L)

STERNO, *sternum*'u belirten ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

STERNOCERUS i. Sıcak ülkelerde yaşayan iri böcek; ağaçlarda, ağır ağır uçarak çiçekten çiçeğe dolaşır. (Kınkanatlıların *buprestidae* familyasından.) [L]

STERNODİNİ i. fr. *sternodynie*). Patol. Göğüs kemiği hizasında duyulan ağrı. (L)

STERNOKLEİDOHİYOİT i. (fr. *sterno - cléido-hyoïde*'den). Anat. Boynun ön tarafında, alttan köprücük kemiğinin içteki ucuna ve göğüs kemiğine yakın kısmına, üstten dil kemiğine bağlı olan kas. (L)

STERNOKLEİDOMASTOYİT i. (*sterno - cléido-mastoïde*'den). Anat. Boynun her iki yanında bulunan kuvvetli kas.

— ANSİKL. *Sternokleidomastoyit,* yukardan mememsi çıkıntıya, alttan göğüs kemiği sapına ve köprücük kemiğinin iç tarafta üçte bir kısmına bağlı bir kastır; aslında üç ana parçadan meydana gelir: sternomastoyit, kleidooksipital ve kleidomastoyit. Boynun ön yan tarafında aşağıya, yana ve içe doğru yelpaze biçiminde uzanır. On birinci çift beyin sinirinden dal alır. Başın bükülme ve dönme hareketleri yapmasını sağlar. (L)

STERNOPAJ sıf. ve i. (fr. *sternopage*). Patol. Göğüs kemiğiyle birbirine bitişik iki gövdeli, tek göbekli çifte ucube. (L)

STERNORYNCHA çoğl. i. Bitki bitleriyle kırmız böceklerini kapsayan eşkanatlı böcekler grubu. (Bu böceklerde duyargalar uzundur; ayakta sadece bir veya iki parça bulunur; hortum, ön bacakların kalça kısımları arasında göğüsten çıkar. Sternorynchа grubu başlıca dört familyaya ayrılır: *psyllidae, coccidae, aleurodidae, aphididae.*) [L]

STERNOTOMİ i. (fr. *sternotomie*). Cerr. Göğüs içi organlarına ulaşmak için göğüs kemiğinin kesilmesi. (L)

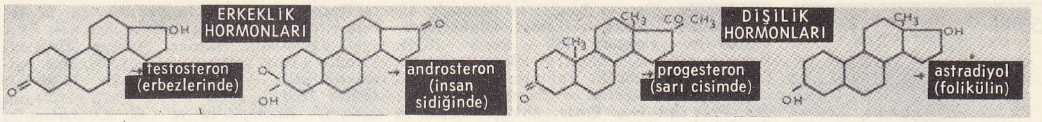

STERNUM i. Tıp. Bk. GÖĞÜS *kemiği*.

— Zool. Örümceklerde, kabuklularda başlıgöğsün alt bölgesi; bu bölgenin yüzeyinde bir veya bir çift parça bulunur. (L)

STEROBLASTULA i. Biyol. Birkaç makromerin üzerinde yer alan bir mikromer tabakasından meydana gelen blastula. (L)

STEROİTLER çoğl. i. Biyokim. Sterol çekirdeğinden türeme cisimler grubu. (Cinsiyet ve böbreküstü bezi hormonları, D vitamini birer steroittir. Yukarıdaki formüller kolesterolden bu cisimlerin nasıl türediğini göstermektedir.) [L]

STEROL i. (fr. *stérol*). Biyokim. Kolesterol'e benzeyen bir kısım bileşiklere verilen ad.

— ANSİKL. *Sterol*'ler suda erimez, fakat kloroformda ve organik eriticilerin çoğunda erir; ince ve parlak iğneler veya kertikli levhacıklar halinde billûrlaşır. Çoğunluğu sola olmak üzere hepsi ışığı polarize eder. Steroller, fenantrenik durumunda altıgen şeklinde üçer çekirdekten oluşur; beşgen bir çekirdek de bunlara bitişiktir (siklopentofenantrenik yapı). 17 Karbon atomu taşıyan bu iskelete bir ikincil alkol fonksiyonu (kolesterol için C_3 halinde) ve uzun bir yan zincir (kolesterol için C_{17} halinde) bağlıdır. Alkol fonksiyonu sterollere, asitlerle birleşince ester, yani sterid verir, diğer alkollerle birleşince de suda erimez (dijitonozit - kolesterol bileşiği gibi) bileşikler yapar. Steroller aynı zamanda bazı boyama tepkimeleri de gösterir. Sterol miktarını ölçmede bundan faydalanılır (özellikle Liebermann tepkimesiyle).

Yapısının karmaşıklığı ve çeşitli bileşik çekirdeklerinin yerini alabilme niteliği yüzünden steroller çekirdeği ve yan zincirleri «steroit» adı verilen pek çok sayıda bileşik doğurmağa elverişlidir.

Steroller hayvanlar âleminde (kan kolesterolü) ve bitkiler dünyasında (fitosterol, ergosterol veya D provitamini [bk. VİTAMİN]) pek yaygındır. (L)

STEROLİT i. (tes. edil. ad), Plast. mad. Ana maddesi polyester reçine olan döküm maddesi. (L)

STERPON i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Ana maddesi polyester reçine olan döküm maddesi. (L)

STERSTE (Elza), letonyalı kadın şair (Vecpiebalga, Vidzeme 1885). Letonca, almanca, rusça ve fransızca şiirler yazdı. Petersburg'da piyano öğrenimi yaptı (1906-1910) ve Petersburg Güzel Sanatlar okulunda (1910-1911) N. Röhrich'ten ders gördü. Daha sonra Sorbonne'a ve Louvre'daki Güzel Sanatlar okuluna devam etti. Şair Eduards Virza ile evlendi. Melodik şiirleri, içten ve insancıl bir sıcaklıkla doludur: *Preludijas* (Prelüdler) [1913]; *Zala Gredzena* (Yeşil Halkada) [1928]; *Mezgloti Pavedieni* (Düğümlü İpler) [1935]. (M)

STESİKHOROS, yunan lirik şairi (M. ö. 640'a doğr. - 550'ye doğr.). Genellikle, Himera'da (Sicilya) doğduğuna inanılır. Adı Teisias idi, fakat koro yöneticisi olduğu

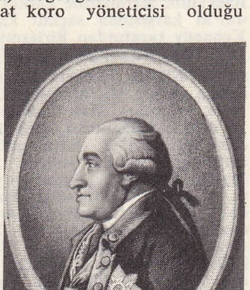

Charles Louis STEUBEN 1783 Cabinet des Estampes, Paris

için kendisine *Stesikhoros* lakabı verildi. Hayatı üstüne kesin bilgi yoktur. Bir efsaneye göre Helene'den saygısızca söz ettiği için kör olmuştu; ona bir *palinodia* şiiri ile saygıda bulununca gözleri açıldı. Ünü çok büyük olan sanatçının koral lirizmin gelişmesinde etkisi olmuştur. Şiirleri yirmi altı kitap tutuyordu: *paian*'lar (savaş, zafer şarkıları ve şükran duaları), aşk şarkıları, pastoraller (kır ve çoban şarkıları). Ayrıca kahramanlık türküleri de vardı (bunlar gerçek birer müzikli destandı). Eserlerinden bazı parçalar günümüze kalmıştır. (L)

STESİMBROTOS, taşoz adalı yunan sofisti ve yazarı (M. Ö. V. yy.). Atina'da yaşadı. Kimon ile Perikles'in çağdaşı idi. Thukydides ve Perikles'e çattı. Atina demokrasisini ve emperyalizmini suçladı. Başlıca eserleri: *Peri Themistokleus, Thukydidu kai Perikleus* (Themistokles, Thukydides ve Perikles Üstüne), esrarlı ve gizli kültleri anlatan *Peri Teleton* (Törenler Üstüne). [L]

STETHAİMER (Hans), **Hans von Burghausen** denir, alman mimarı (Burghausen 1350'ye doğr. - Landshut 1432). En önemli eseri 1387'de başladığı tuğla bir bina olan ve Almanya'da alevli gotik üslûbunun prototipi olan Landshut ile gösterişli Sankt Martin kilisesidir. Stethaimer eseri tamamlanmadan ölünce yerini oğlu aldı. Öbür eserleri arasında Landshut'taki Spitalkirche (1407), Salzburg kilisesinin koro yeri ve mihrabı (1408) sayılabilir. (L)

STETHATOS. Bk. NİKETAS STETHATOS ve SYMEON STETHATOS.

STETO—, yun. *stethos,* göğüs'ten alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

STETOFONOMETRE i. (fr. *stéthophonomètre*'den). Tıp. Normal veya patolojik kalp seslerinin şiddetini ölçmeğe yarayan âlet. (L)

STETOSKOP i. (fr. *stéthoscope*). Tıp. Hastayı dinlemek için kullanılan âlet; Laennec tarafından icat edilmiştir.

— ANSİKL. *Stetoskop,* tahta veya madenden yapılı ve içinde düzenli bir kanal bulunan 10 ilâ 30 sm'lik bir silindirdir. Bir tarafı kulağın yerleştirilmesine yarayan düz bir plakla son bulur; öteki ucu boru ağzı gibi açıktır ve üzerine yerleştirildiği yerden gelen sesleri toplamağa yarar.

Çift kulaklıklı stetoskoplar da vardır. Bunların bir ucu ses alıcıdır, öteki ucu kıvrılabilen ve iki kulağa erişen birer borudur. Elektronik stetoskop, vücudun çıkardığı ilkel seslerin enerjisini artırmağa yarar. Kalp, akciğer sesleri ve her türlü anormal sesler bozulmadan, değişmeden yükseltilir ve böylelikle teşhis kolaylaşmış olur. (L)

STETTİN, Szczecin'in almanca adı. (L)

STETTİNİUS (Edward Reilly), amerikalı siyasetçi (Chicago 1900 - Greenwich, Connecticut 1949). General Motors'un başkan yardımcısı oldu (1931), sonra United States Steel company'de başkanlık yaptı (1938). Millî Savunma Danışma komisyonuna girdi (1940), burada 1941'in ödünç verme ve kiralama kanununu hazırladı. 1943'te dışişleri bakan yardımcısı oldu, 1944'te dışişleri bakanı olarak Cordell Hull'ın yerini aldı. Balkanlar ve İtalya konusunda Churchill ile anlaşmazlığa düştü. Yalta konferansına katıldı (1945), sonra Truman'ın isteği üzerine yerini Byrnes'e bıraktı. Ondan sonra Bileşmiş Milletler teşkilâtında amerikan temsilcilerinin başına getirildi (1945-1946). [L]

STEUART veya **STEWART** (sir James DENHAM), iskoçyalı iktisatçı (Edinburgh 1712 - ay.y. 1780). *İnquiry into the Principles of Political Economy* (İktisat İlkeleri Üstüne Araştırma) [1767] adlı eserinde merkantilist teorileri açıkladı. Bu eser, iktisadı, bilim olarak kabul ettirmek için İngiltere'de girişilen ilk denemedir. (L)

steroid'ler

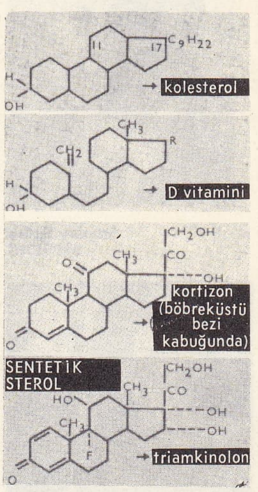

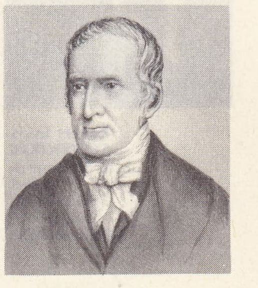

John STEVENS

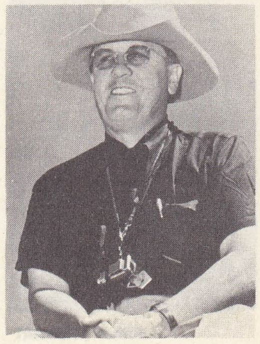

George STEVENS

Stanley Smith STEVENS

Adlai STEVENSON

Robert Louis STEVENSON J. S. Sargent'ın eseri Taft müzesi, Cincinnatti (Ohio, A.B.D.)

James STEWART

STEUBEN (Charles Louis, — baronu), alman asıllı fransız ressamı (Bauerbach, Mannheim yakınları 1788 - Paris 1856). Paris'de Gérard, Robert le Fèvre ve Prud'hon'dan ders gördü. Tabloları: *Paris Piskoposu Aziz - Germain* (Saint Germain - des Prés kilisesi, Paris, 1819), *Gessler'in Sandalından Kendini Atan Wilhelm Tell* (Louvre) ve Louvre'un bir tavanındaki *İvry Savaşı ve Zaferden sonra Henri IV'ün Bağışlaması* adlı tablo. 1844'ten 1954'e kadar Petersburg'da yaşadı. Versailles müzesinde eserlerine geniş ölçüde yer verildi. (L)

STEUBEN (Friedrich Wilhelm VON, — baronu), alman asıllı amerikan generali (Magdeburg 1730 - Steubenville, Oneida County, New York 1794). Prusyalı bir subaydı (1747-1764). Sonra Baden'de albay oldu. Ayaklananlara katıldı (1777). Ordu genel müfettişi olarak (1778) kıtaların eğitimi için bir disiplin tüzüğü yazdı (1780). Önce Green ile birlikte (1780), sonra La Fayette'in emrinde (1781), Virginia'daki harekâtı yönetti. Yorktown'da, Washington'un üç tümeninden birine kumanda etti. (L)

STEUBENVİLLE, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Pittsburgh'un batısında; 34 681 nüf. Demir-çelik sanayii. Seramik. Kâğıtçılık. (L)

Steuerverein. Bk. ZOLLVEREİN.

STEUR (Adrien). Bk. VAN DER STEUR.

STEVENAGE, Büyük Britanya'da (Hertfordshire) şehir, Londra'nın kuzeyinde; 58 700 nüf. Plastik maddeler yapımı. Uzay gemileri yapımı. (L)

STEVENS, amerikalı sanayiciler ve mucitler ailesi. — JOHN (New York 1749 - Hoboken, New Jersey 1838). Amerika'da demiryollarının ve buharlı deniz ulaşımının gelişmesi alanında faaliyet gösterdi. 1790'dan itibaren Amerika'da patentler üstündeki federal ilk kanunu meydana getirerek mucitlerin korunmasını sağladı. Nicholas Roosevelt ile birleştikten sonra 1803'te çok borulu bir kazanın patentini aldı, 1808'de buharlı bir gemi olan *Phoenix*'i yaptı. Bu gemi New York ve Philadelphia arasında çalışıyordu. Bu hatta ilk buharlı geçişi gerçekleştirdi. A.B.D.'ye demiryolu imtiyazları tanınmasını da ilk o sağladı. — Oğulları ROBERT LİVİNGSTON (Hoboken 1787 - ay.y. 1856) ve EDWİN AUGUSTUS (Hoboken 1795 - Paris 1868) eserini devam ettirdiler ve 1831'de ünlü John Bull lokomotifini yaptırdılar, 1841'de bu devrin en ağırı olan 64 librelik güllelere dayanan bir zırhla donatılmış Stevens Battery gemisinin resimlerini çizdiler. 17 Yaşında iken iki uskurlu ilk geminin inşasında babasına yardım eden Robert Vignole rayının gerçek bulucusu sayılır. (L)

STEVENS (Bernard), ingiliz bestecisi (Londra 1916). Londra Krallık Müzik kolejinde ders verdi (1948). Bir *Kurtuluş senfonisi* (1945), bir füglü uvertür, orkestra için iki dans süiti (1957), yaylılar için bir *Ricercare* ve bir *Sinfonietta,* konçertolar (keman, piyano, viyolonsel), kantatlar, oda müziği besteledi. (L)

STEVENS (George), amerikalı sinema yönetmeni (Oakland 1905). Bir süre görüntü yönetmenliği, gagman'lik ve asistanlık yaptı. 1930'da yönetmen oldu. Ülkesinde değerli bir sanatçı olarak kabul edildi. Başlıca filmleri: *Annie Oakley* (1935), *A Damsel in Distress* (Sıkıntıda Bir Kız) [1937], *Fedailer Alayı* (Gunga Din) [1939], *Annemi Hatırlıyorum* (I Remember Mama) [1948], *İnsanlık Suçu* (A Place in the Sun) [1951], *Vâdiler Aslanı* (Shane) [1953], *Devlerin Aşkı* (Giant) [1956], *Anne Frank'ın Hatıra Defteri* (The Diary of Anne Frank) [1959], *The Greatest Story ever Told* (En Büyük Hikâye) [1963]. (L)

STEVENS (Joseph), belçikalı ressam (Brüksel 1819 - ay.y. 1892). Günlük hayat sahneleri ve hayvan (özellikle köpekler) resimleri yaptı. Anvers, Brüksel, Rouen (*Köpek sanatı*), Stuttgart, Tournai müzelerinde eserleri vardır. — Kardeşi ALFRED (Brüksel 1823 - Paris 1906). Brüksel'de Navez'den, sonra Paris'te C. Roqueplan'dan ders gördü. Özellikle imparatorluk çağında Paris'li kadınların ressamı olarak tanındı: *Mavili veya Pembeli Kadın, Miss Fauvette, Genç Dul, Hülya, Banyo, Dostlar, Atelye, Düşünen Kadın.* Manzara resimleri de yaptı. Resim konusunda *Impressions sur la Peinture* (Resim Üstüne İzlenimler) adlı bir eser yayımladı. Eserleri Anvers, Brüksel, Londra (Tate gallery), Nancy, Nantes müzelerindedir. — Joseph'in oğlu LEOPOLD (Paris 1866 - ay.y. 1935). Portre ressamı oldu (*J. Richepin*'in ve *G. Courteline*'in portreleri). Deniz manzaraları da yaptı (*Dieppe Limanı, Bulutlu Hava, Beyaz Yat*). Bu eserleri Brüksel müzesindedir. (L)

STEVENS (Stanley Smith), amerikalı psikofizyolog (Ogden 1906). 1938-1944 Arasında Harvard'da psikofizyoloji asistanı, 1944-1946'da doçent, 1946'da aynı üniversitede profesör oldu. 1962'de psikofizik laboratuvarının yöneticiliğine getirildi. Önemli bir psikofizik kuralını ortaya attı. Başlıca eserleri: *Hearing: its Psychology and Physiology* (İşitme Duyusu: Psikoloji ve Fizyoloji) [H. Davis ile birlikte, 1938], *Handbook of Experimental Psychology* (Deneysel Psikolojinin Elkitabı) [1951], *Sound and Hearing* (Ses ve İşitme) [F. Warshofsky ile birlikte, 1965]. (L)

STEVENS (Wallace), amerikalı şair (Reading, Pennsylvania 1879 - Hartford, Connecticut 1955). Hukuk okudu. Şiire oldukça geç başladı. İlk şiirleri 1914'te *Poetry*'de çıktı. Kısa zamanda «şairin şairi» diye anılmağa başladı. Ama, özellikle son yıllarında büyük ün kazandı. Çok zengin kelime haznesi ve ağdalı üslûbu konularının temelindeki ciddîliğin hemen anlaşılmasını önledi. Amacı, modern hayatın gittikçe artan korkunç gerçekleri karşısında hayal gücüyle şiirin insanlara ne şekilde yardımcı olabileceğini açıklamaktı. 1954'te, yayımladığı *Collected Poems* (Şiir Derlemesi) adlı kitabıyla Pulitzer Şiir ödülünü kazandı. Öteki önemli eserleri: *Harmonium* (Uyum) [1923]; *Ideas of Order* (Düzen Fikirleri) [1935]; *The Man With the Blue Guitar* (Mavi Gitarlı Adam) [1937]; *Parts of a World* (Bir Dünyanın Kısımları) [1942]; *Transport to Summer* (Yaza Aktarma) [1947]; *The Auroras of Autumn* (Sonbahar Şafakları) [1950]; *The Necessary Angel* (Gerekli Melek) [denemeler, 1951] ve *Opus Posthumous* (Ölümden Sonraki Eser) [1957]. (L)

Stevens'in psikofizik teorisi. Deneysel psikol. Uyartı şiddetinin doğrudan doğruya ve nicel olarak değerlendirilmesine dayanan nazariye. *Orantı ölçüleri* veya *öznel ölçekler* meydana getirilmesini sağlayan bu teori, Fechner psikofiziğine karşıttır. (Bk. ÖLÇEK.) Stevens, bu ölçeklerin sağladığı sayısal değerlendirmelerin yardımıyle, önce ses alanında, sonra diğer algılamalarda, temel psikofizik orantı diye adlandırdığı şu bağıntıyı ortaya koydu: $\Psi = \log K + n \log S$, logaritma birimleri kullanılırsa, $\Psi = KS^n$. Burada, duyum, K, kullanılan öznel birime bağlı bir sabit; S, uyarımın şiddeti ve *n*, ele alınan algılamaya bağlı bir üs'tür (çift logaritmik grafiklerde, bu bağıntıyı temsil eden sağ eğimdir). Stevens ile daha başka bilginler ses v.b. algılamaların birçoğu için *n* üslerinin bir listesini yayımladılar. Stevens'in eseri, yol açtığı çalışmalar ve tenkitlerle, psikofiziğin gelişmesi üstünde büyük etki yaptı. (L)

STEVENSON (Adlai Ewing), amerikalı siyaset adamı (Los Angeles 1900 - Londra 1965). Chicago'da avukatlık yaptı (1927). Deniz bakan yardımcısı (1941-1944), Birleşmiş Milletler teşkilâtında temsilci (1945-1947), İllinois valisi (1949-1953) oldu. 1952 Başkanlık seçimlerine katıldı ama, Eisenhower'ın karşısında seçimi kaybetti. Başkan Kennedy tarafından Birleşmiş Milletler teşkilâtı başdelegeliğine getirildi (1960). [L]

STEVENSON (Robert Louis BALFOUR), ingiliz yazarı (Edinburgh 1850 - Vailima, Apia yakınları, Batı Samoa 1894). Babası ve dedesi mühendisti. Çok küçük yaşta edebiyata yöneldi. Edinburgh ve Londra dergilerine yazılar yolladı. Sağlık durumu zayıftı. Fransa ve Almanya'ya geziler yaptı. Barbizon'da tanıdığı Bayan Osbourne ile 1879'da Kaliforniya'da evlendi. Başlıca eserleri: *Travels with a Donkey in the Cevennes* (Cevennes'de Eşek Gezileri) [1879], *Virginibus Puerisque* (1881), *Familiar Studies of Men and Books* (İnsanlar ve Kitaplar Üstüne Samimî İncelemeler) [1882], *New Arabian Nights* (Yeni Binbir Gece Masalları) [1882] ve *Define Adası* (Treasure Island) [1883]. Bu son romanı büyük başarı kazandı. Sağlık sebebiyle Hyères'e yerleşti, orada *A Child's Garden of Verses* (Bir Çocuğun Şiir Bahçesi) adlı şiir kitabını tamamladı (1883-1884). Bunu izleyen yıllarda şu kitapları yazdı: *Prince Otto* (Prens Otto) [1885], *İki Hayatlı Adam* (The Strange Case of Doctor Jekyll and Mr. Hyde) [1886], *Kidnapped* (Kaçırılan) [1886], *The Merry Men* (Şen Erkekler) [1887]. Stevenson 1888'de Okyanusya'ya gitmeğe karar verdi, başta Tahiti olmak üzere çeşitli adaları dolaştı. Samoa'da yerleşti ve orada öldü. Son eserleri: *The Black Arrow* (Kara Ok) [1888], *The Master of Ballantrae* (Ballantrae Beyi) [1889], *The Wrecker* (Batırıcı) [1892], *Catriona* (1893), *Weir of Hermiston* (Hermiston Barajı) [1896]. (L)

STEVİN (Simon), flaman matematikçisi (Brugge 1548 - La Haye 1620). Önce Brugge şehrinin yönetimine bağlı Anvers'te kasadarlık yaptı ve defter tuttu (1577). Sonra askerî mühendislik, daha sonra Hollanda devleti hizmetinde su bentleri müfettişi oldu, Leiden Mühendis okulunda bir matematik kursu açtı. 1603'te, eski öğrencisi prens Maurits van Nassau, onu Felemenk orduları yönetmenliğine getirdi. Bilimsel düşünce tarihinde Stevin'in eseri önemli bir yer tutar. *Tafelen van Interest* (Faiz Cetvelleri) [1582] adlı eserinde ilk büyük faiz cetvelleri yer alır. *L'Arithmétique de Simon Stevin de Bruges* (Brugge'li Simon Stevin'in Aritmetik Kitabı) [1585] adlı büyük inceleme kitabında, ortak kesirler yerine ondalık kesirleri koydu. Cebir ile geometri arasındaki bağları sıklaştırmakla beraber, cebiri geometriden ayırdı. Taban olarak ondalık sistemi alarak, ağırlıkları, ölçüleri ve paraları birleştirmeyi önerdi. Üç mekanik kitabında (1586), sürekli hareketin imkânsızlığına dayanarak ağırlıkların dengesini, özellikle bir eğik düzlem üzerindeki cismin dengesini inceledi ve kuvvetlerin bileşimi problemini çözdü. Nihayet, hidrostatikte, bir sıvının içinde bulunduğu kaba yaptığı basıncın değerini ilk o ortaya koydu. (L)

STEWARD [styuvırd] i. (ing. k.). Metrdotel; yolcu gemilerinde, uçaklarda, kulüplerde servis yapan kimse. (L)

STEWART, *Stuart** soyadının XVI. yy. ortasına kadar yazılışı. (L)

STEWART (Balfour), iskoçyalı fizikçi (Edinburgh 1828 - Drogheda yakınları, İrlanda 1887). Otuz bir yaşında Kew rasathanesini yönetmekle görevlendirildi. 1870'te Manchester'de bir fizik kürsüsüne getirildi. Güneş fiziği üzerinde araştırmalar yaptı, soğurma ve ışıma güçleri arasındaki orantı kanununu keşfetti. (L)

STEWART (Douglas), avustralyalı şair (Eltham, Yeni Zelanda 1913). Özellikle sahne veya radyo için yazdığı manzum dramlarla tanınır: *Ned Kelly* (1943), *The Fire on the Snow* (Karın Üzerindeki Ateş) [1944], *The Golden Lover* (Altın Sevgili) [1944], *The Ship Wreck* (Batık Gemi) [1947]. (L)

STEWART (Dugald), iskoç filozofu (Edinburgh 1753 - ay.y. 1828). Edinburgh üniversitesinde ders verdi. Reid'in çömeziydi. Başlıca eserleri: *Elements of The Philosophy of The Human Mind* (İnsan Aklı Felsefesinin Unsurları) [3 cilt, 1792-1814-1827], *Philosophical Essays* (Felsefî Denemeler) [1810], *Outlines of Moral Philosophy* (Ahlâk Felsefesi Taslakları [1792-1793-1802], *The Philosophy of The Active and Moral Powers of Man* (İnsanın Etken ve Ahlâkî Yetenekler Felsefesi) [1828]. (L)

STEWART (James), amerikalı tiyatro ve sinema oyuncusu (İndiana, Pennssylvania 1909). 1930'a doğru mimarlık öğrenimini yarıda bırakarak kendini tiyatroya verdi, bu alanda büyük başarı kazandı. Broadway'den Hollywood'a geçti ve Hollywood'da kendisine başroller veren Frank Capra'nın beğendiği oyuncular arasına girdi: *You Can't Take It With You* (Onu Birlikte Götüremezsiniz) [1938] ve *Mr. Smith Goes to Washington* (Mr. Smith Washington'a Gidiyor) [1939]. *Philadelphia Hikâyesi* (Philadelphia Story) [1940] ile Oscar kazandı. En iyi oyunlarını 1945'ten sonra dramlarda ve westernlerde verdi: *Ölüm Kararı* (The Rope) [A. Hitchcock, 1948], *Korkunç İntikam* (Winchester 73) [A. Mann, 1950]; *İdam Mahkûmu* (The Naked Spur) [A. Mann, 1952]; *Arka Pencere* (Re-

Foto. LAROUSSE

ar Window) [A. Hitchcock, 1954]; *Vertigo* (A. Hitchcock, 1958); *İdam Mahkûmu* (Anatomy of a Murder) [O. Preminger, 1959]; *Kahramanın Sonu* (The Man who Shot Liberty Valance) [J. Ford, 1962]; *Baharda Hücum* (Cheyenne Autumn) [J. Ford, 1964]. (L)

STEWART (John). Bk. ATHOLL.

STEWART (Robert), **Castlereagh** vikontu. Bk. CASTLEREAGH.

STEWART (Robert Michael), britanyalı siyaset adamı (Londra 1906). Daha 1922'de İşçi partisine girdi; 1929'da Oxford Union society başkanlığına seçildi. On iki yıl öğretmenlik yaptı. İlk defa 1945'te, daha sonra da devamlı surette milletvekilliğine seçildi. Savaş bakan yardımcısı (1947-1951), sonra eğitim bakanı (1964-1965) oldu. Wilson tarafından ocak 1965'te dışişleri bakanlığına getirildi. Ağustos 1966'da yerini George Brown aldı. (L)

STEWART (sir Donald Martin), ingiliz mareşali (Mount Pleasant, Forres yakınları 1824 - Cezayir 1900). 1840'ta Hindistan kumpanyası ordusuna girdi, hintli askerlere (1857) ve Habeşistan'a karşı (1867) yapılan savaşlara katıldı. 1878'de Afganistan'daki ingiliz kuvvetlerine kumanda ederek, Roberts emrindeki yürüyüş kolunun Kâbil'e ulaşmasını ve savaşın kazanılmasını sağladı. (L)

STEWART adası, Yeni Zelanda'da ada, Güney adasından Foveaux boğazıyle ayrılır. (L)

STEWARTİA i. Güzel çiçekli ağaç veya ağaççık; Doğu Asya'da ve Kuzey Amerika'da altı-yedi türü yetişir; bunlardan bazıları süs bitkisi olarak yetiştirilir *(Stewartia pseudo-camellia, S. pentagyna)*. [L]

STEYR, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) şehir, Steyr ve Enns ırmaklarının kavşağında; 38 306 nüf. Eski semtler; XV. yy.-dan kalma kilise; XVIII. yy.dan kalma şato. Şehir Ortaçağdan beri Steyr maden filizleri sayesinde, bir demir metalürjisi merkezidir. Bugün otomobil yapımı sayesinde Avusturya'nın en büyük sanayi şehirlerinden biri haline gelmiştir. Kauçuk sanayii. Ulm'da yenilen (3 aralık 1800) Avusturyalılar, Luneville barışına yol açan mütarekeyi 25 aralıkta burada imzaladılar. (L)

STHAVİRA i. Bir Buddha tarikatına bağlı manastır baş rahibine verilen unvan (THERA da denir). [Bazı manastırlarda, meselâ Nalanda'da, Sthavira keşişlerin bütün dünya işlerinde söz sahibiydi, fakat manastırın yönetimine karışmazdı.] (L)

Sthavira, Pali geleneğine bağlı Küçük Taşıt Buddha'cılığının en eski okullarından biri; bu okulun Buddha Sakyamuni'nin «nirvana»sından sonraki ilk ayrılmalar sonucunda doğduğu sanılır. (L)

STHENEBOİA. Yun. mit. Argos kralı Proitos'un karısı (Homeros'ta adı *Anteia*'dır). Bellerophontes Argos'a sığındığı zaman, Stheneboia ona âşık oldu. Karşılık görmeyince onu kocasına şikâyet etti ve kendisini baştan çıkarmağa kalkışmakla suçladı. Bunun üzerine Bellerophontes, öc almak için, Stheneboia'yı Pegasos'a binmeğe razı etti ve denize attırdı. Euripides, kaybolmuş bir trajedisinde, Stheneboia'nın bu macerasını ele almıştı. (L)

STHENELOS. Yun. mit. Birçok kişinin adı. — Aktor'un oğlu ve Amazonlara karşı yaptığı seferde Herakles'in yol arkadaşı. — Androgeos'un oğlu ve Minos'un büyük babası; o da, Amazonlarla savaşında Herakles'in sefer arkadaşıydı. Herakles ona ve kardeşi Alkeus'a ödül olarak Taşoz (Thasos) adasını verdi. — Kapaneus ile Euadne'nin oğlu ve Thebai'yi kuşatan Epigonos'lardan biri. Helene'ye talipti, Truva kuşatmasına katıldı. — Perseus ile Andromeda'nın oğlu ve Mykenai'lilerin kralı. (LM)

STHENİOS i. (*güç verici* anlamında yun. k.). Argos'ta Zeus'un takma adı.

— Esk. Yun. *Sthenios oyunları*, Hermione'de (Argolis) Sthenios Zeus onuruna düzenlenen oyunlar. (L)

STİASNY (Edmund), avusturyalı kimyacı (Viyana 1872 - Hälsingborg 1965). Leeds üniversitesinde (1909 - 1914) ve Darmstadt Yüksek Teknik okulunda (1920-1933) profesörlük yaptı. Sonra İsveç'e giderek Hälsingborg İsveç Araştırma enstitüsünü kurdu. Kromla sepileme çözeltilerinde meydana gelen krom bileşiklerini inceliyerek, bu sepileme hakkında, önemli pratik neticeleri olan bir teori kurdu. Fakat en büyük başarısı, fenolsülfinik asidin formolle yoğunlaşmasından meydana gelen ve yepyeni bir sanayi kolunun doğmasına yol açan ilk sunî tanenlerin, yani sintan*ların elde edilişidir (1911). [L]

STİBİN i. (lat. *stibium,* antimon'dan fr. *stibine*). Miner. Formülü $Sb_2 S_3$ olan tabiî antimon sülfür. (Antimon üretimine yarayan en önemli cevherdir.) [L]

STİBİNLER çoğl. i. (fr. *stibines*'den). Kim. Antimonun alkilli türevlerine verilen genel ad.

— ANSİKL. *Stibinler* arsinlere benzer; bununla beraber, sadece *trimetilstibin* $(CH_3)_3 Sb$ ve *trietilstibin* $(C_2H_5)_3Sb$ gibi üçüncül stibinler bilinmektedir; bu bileşikler kolayca alevlenen sıvılardır ve sırasiyle 81°C ve 159°C'ta kaynarlar. Bu madeler iki klor atomu veya bir oksijen atomu bağlayarak ya da alkil iyodürlerle birleşerek dördüncül stibonyumları $(CH_3)_4 Sb^+$, I verir; bunlar da yaş gümüş oksit etkisiyle $(CH_3)_4 Sb^+$ OH hidroksitlerini meydana getirir. (L)

STİBİLİT i. (fr. *stiblite*). Miner. Stibin'in bozunmasından meydana gelen tabiî antimon oksit. (L)

STİBİYATİL i. (f. *stibiatile*). Miner. Tabiî manganez ve demir antimonyat. (L)

STİBONYUM i. (fr. *stibonium*). Kim. Bk. STİBİN.

STİBYOTANTALİT i. (fr. *stibiotantalite*). Miner. Formülü $SbTaO_4$ olan tabiî tantal ve antimon oksit. (L)

STİBYÜR i. (fr. *stibiure*). Kim. *Eşanl.* ANTİMONYÜR.

STİCH (Jan Vaclav), **Giovanni Punto** da denir, bohemyalı müzikçi (Zehuşice, Çaslav 1748-Prag 1803). Ünlü bir korno çalgıcısıydı; aynı zamanda bu çalgı için müzik parçaları besteledi. Beethoven, 1800'de, Viyana'da korna ve piyano için *op. 17 sonat*'ını, Stich ile birlikte bir ikili meydana getirerek sundu. (M)

STİCH RANDALL (Teresa), amerikalı kadın şarkıcı (West Hartford, Connecticut 1927). Çok genç yaşta sesini değerlendirerek N.B.C.'de şarkılar söyledi Avrupa'da meslek hayatına 1951'de başladı. 1952'de Viyana'da, ertesi yıl Aix-en-Provence'ta şarkı söyledi. Bu şehre her yıl dönerek başarısını sürdürdü. 1960'ta Paris operasında, 1961'de New York Metropolitan'ında sahneye çıktı; özellikle Mozart'ın eserlerini yorumladı. (L)

STİCKELBERGER (Emanuel), almanca yazan isviçreli yazar (Basel 1884-Sank-Gallen 1962). Daha çok tarihî romanları ve çok canlı biyografileriyle tanındı. Bu biyografilerinde özellikle reformculardan *Zwingli* (1925) ile *Calvin*'i (1931) ve ressam *Holbein*'ı (*Die Holbein-Trilogie* [Holbein Üçlemesi], 1942-1946) anlattı. (L)

STİCTA i. Talı yaprak biçiminde olan ve yapışkan çengellerle şuraya buraya tutunan liken. (Ağaçların ve kayaların üzerinde yetişir.) [L]

STİEDRY (Fritz), alman orkestra yöneticisi (Viyana 1883). Viyana konservatuvarında E. Mandyczewski'nin öğrencisi oldu. Orkestra yöneticiliğine 1907'de başladı, Avusturya ve Almanya'daki birçok tiyatro ve konser salonunda yöneticilik yaptı. 1933-1937 Arasında Leningrad filarmoni topluluğunu yönetti. 1938'de A.B.D.'ye gitti. 1950'de Berlin filarmoni orkestrasının yöneticiliğine getirildi. (M)

STİEGLER (Pepi), avusturyalı kayakçı (Lienz 1937). 1964 İnnsbruck kış olimpiyatlarında büyük slalom şampiyonu oldu. (L)

STİEGLİTZ (Alfred), amerikalı fotoğrafçı (Hoboken, New Jersey 1864 - New York 1946). Mimardı. 1893'te çağdaş fotoğraf sanatının ilk örnekleri sayılan denemeler yaptı: *Bir Kış Günü Beşinci Cadde* ve *Son Durak*. Resim usullerini taklit eden fotoğrafçılığa karşı, saf fotoğrafı ve gerçekçiliği savunmak için 1902'de «Photo secession» akımının başına geçti. *Camera Work* dergisini kurdu ve 1905'te bir sergi galerisi açtı. Birinci Dünya savaşında Paris'e gitti, dada akımına katıldı. Yurduna dönünce Marcel Duchamp ve Picabia ile dostluk kurarak orada gerçeküstücülüğü destekledi. Hemen hepsi, özellikle Amerikan gerçeklerini yansıtan eserleri New York Çağdaş sanat müzesindedir. *Güverte Arası* şaheseri sayılır (1907). [L]

STİEGLİTZ (Heinrich Wilhelm), alman şairi (Arolson, Waldeck 1801 - Venedik 1849). İlk başarısını *Gedichte Zum Besten der Griechen* (Yunanlılara Şiirler) [1823] adlı lirik şiir derlemesiyle kazandı. Bu eseri, *Bilder des Orients* (Doğu'dan Sahneler) [1831-1833] ve *Stimmen der Zeit* (Zamanın Sesleri) [1833] izledi. 1828'den sonra Berlin Gymnasium'unda ders verdi ve krallık kütüphanesinde memur olarak çalıştı. Charlotte Willhöst ile evlendi ve karısıyle birlikte *Selim III* trajedisini yazdı; fakat Charlotte bir sinir krizi sonucu intihar etti. Stieglitz, son yıllarını İtalya'da geçirdi ve hayatının bu döneminü *Deutschland, Österreich und İtalien* (Almanya, Avusturya ve İtalya) [1848] adlı küçük eserinde anlattı. (M)

Teresa STİCH RANDALL

STİEGLİTZ (Julius Oscar), amerikalı kimyacı (Hoboken, New Jersey 1867-Chicago, İllinois 1937), 1886'da Almanya'nın Karlsruhe şehrinde liseyi bitirdi. Göttingen ve Berlin üniversitelerinde öğrenimini tamamladı. Doktorasını Berlin'de yaptı (1889). Üç yıl Parke, Davis ve ortakları şirketinde kimyacı olarak çalıştı. 1892'de Chicago üniversitesinde doçent oldu. 1933'te emekliye ayrılıncaya kadar fakültedeki görevine devam etti. 1905'te analitik kimya profesörü oldu. 1915'te kimya bölümünün başına getirildi. Moleküller, yerdeğiştirmeler, imido eterleri ve benzer konularda birçok makale yazdı. *Elements of Qualitative Chemical Analysis* (Kimyasal Miktar Analizinin Uunsurları) [iki cilt, 1911-1912] adlı kitabı temel eserlerden biridir. (L)

STİELER (Adolf), alman coğrafyacısı ve haritacısı (Gotha 1775-ay.y. 1836). Saksonya-Gotha dükalığı yöneticisi Stieler'ın başlıca eserleri: *Almanya Haritası*, bir *Klasik Atlas* ve özellikle *Handatlas* (Elatlası) [1817 - 1823]. (L)

STİELER (Josef), alman ressamı (Mainz 1781-Münih 1858). Würzburg ve Viyana'da minyatür öğrenimi yaptıktan sonra Paris'te Gérard'ın öğrencisi ve 1820'de Avusturya'da Saray ressamı oldu. Yaptığı portrelerin yüzden fazlası Münih müzelerindedir (kral ailesinin ve soylu sınıfın kişileri, romantik güzeller). Goethe, Schelling (Münih Resim müzesi) ve Beethoven'ın da (Tarih müzesi, Viyana) portrelerini yaptı. (L)

STİELTJES (Thomas Johannes), hollandalı matematikçi ve astronom (Zwolle 1856-Toulouse 1894). Delft Yüksek Teknik okulunda okudu. Leiden rasathanesine girdi (1877); burada Ch. Hermite ile yakınlık kurdu. Gröningen (1883) ve Toulouse (1886) üniversitelerinde ders verdi. Amsterdam Krallık Bilim akademisine üye oldu (1885). Gerçek değişken fonksiyonlar teorisiyle ve özellikle integral alma teorisiyle uğraştı ve bu teoriye önemli katkılarda bulundu. —*Stieltjes integrali.* İntegral hesap değişkeninin yerine, uygun bir fonksiyonun konulmasiyle elde edilen integral kavramının bir çeşit genellemesidir. Bir (a,b) aralığında, sürekli $g(x)$ fonskiyonu ile sınırlı değişkenlerin $F(x)$ fonksiyonu gibi iki gerçek fonksiyon verildiğinde Stieltjes integrali şu şekilde tanımlanabilir:

$$\int_a^b g(x)dF(x) = \lim \sum_1^n {}_i g(\xi_i)\left[F(x_i) - F(x_{i-1})\right],$$

Burada $x_0 = a, x_1, ..., x_{n-1}, x_n = b$ kısmî aralıklarda (a,b)'nin bir bölümü; ξ_i, (x_{i-1}, x_i) aralığında seçilmiş bir noktadır ve limit aralıklar içindeki maksimum genişlik sıfıra indirilerek gerçekleştirilir. (M)

STİENG'LER, Kamboç'ta halk. İndonezyalılarla akraba olan Stieng'ler, dağlarda, Mekong'un doğusuyle Phong'ların oturduğu alan arasında yaşarlar; gezgin tarım (pirinç, darı, şekerkamışı, rami otu ve tütün) yaparak ve okla avlanarak geçinirler. (L)

STİERNHİELM (Georg), isveçli bilgin ve

Foto. LAROUSSE

STİLİCHO
Monza katedrali

şair (Vika, Balarne 1598-Stockholm 1672). Genç bir soylunun özel öğretmeni olarak bütün Avrupa'yı dolaştı. Gustaf-Adolf tarafından «Collegium İllustrum»a okutman, Dorpat yüksek mahkemesine hâkim yardımcısı (1630) tayin edildi, kendisine soyluluk unvanı verildi (1631). Kristina sarayının en çok sevilen şairi oldu fakat sonradan gözden düştü. Birçok şiir yazdı, bunların en ünlüsü *Herkules*'tir (1658). Ayrıca saray için çeşitli şiirler yazdı ve bunlarla İsveç şiirine ilk defa bilimsel bir biçim verdi. Böylece İSVEÇ ŞİİRİNİN BABASI unvanını kazandı. (L)

STİFNAT i. (fr. *styphnate*). Stifnik asidin tuzu. *Eşanl.* TRİNİTROREZORSİNAT. (L)

STİFNİT i. (yun. *styphnos*, astrenjan'dan fr. *styphnite*). Kim. Formülü $C_6H(OH)_2(NO_2)_3$ olan trinitrorezorsin; 175° C'ta ergir, nitrik asidin rezorsin üzerine etkimesiyle elde edilir. (Pikrik asit gibi stifnit de patlayıcı bir maddedir.) [L]

Stift, İsveç'te Danimarka'da ve Norveç'te piskoposluk bölgesine tekabül eden dinî taksimat. (L)

STİFTER (Adalbert), avusturyalı romancı (Oberplan [bugün Horni Plana], Bohemya 1805-Linz 1868). Viyana üniversitesinde okudu, özel öğretmen, okul müfettişi ve saray danışmanı oldu. İlk hikâyeleri altı cilt halinde *Studien* (Etütler) [1844-1850] genel başlığı altında toplandı; bunları *Bunte Steine* (Renkli Taşlar) [1853] derlemesi izledi. Bu eserlerin başarısı, tabiatın dikkatle incelenmesinden ve tanımlamaların çekiciliğinden ileri gelir. Romanlarında ve daha sonraki hikâye derlemelerinde de bu nitelikler dikkati çeker: *Der Nachsommer* (Yaz Sonu) [1857], mutluluğu feragatte bulacak bir çiftin hikâyesidir; *Witiko* (1864-1867) konusunu Bohemya tarihinin bir olayından alır. Stifter, dilindeki duruluk ve zariflik ile, en büyük alman nesir yazarlarından biridir; idealist bir düşünürdü, güzellik sevgisine yönelmişti (aynı zamanda ressamdı). Romanlarında ahlâkî iyimserliğini ortaya koyar. (L)

STİGMA i. Leng. Eski Yunancada kullanılmış olan digamma harfinin (Ϝ) veya wau'nun şekline bazen verilen ad. Bu şekil (ς') yunan sayı dizisinde 6 değeriyle kullanılırdı. Bu işaret, sigma (σ) ile tau (τ) harflerinin biraraya getirilmesinden meydana gelmiştir.

— Esk. Rom. Yeni askerlerin koluna yapılan işaret. (L)

STİGMA i. («böcek, iğne, diken yarası» anlamında yun. k.). Biyol. Öğlena gibi bazı birhücrelilerin kamçısının dibinde bulunan karoten boyalı cisimcik. (Stigma, muhtemelen ışık uyartılarına karşı duyarlı bir noktadır. İlkel ve basit bir duyu organı sayılabilir.) [L]

STİGMARİA i. Üzerinde bazen iki sıralı, çepeçevre izler bulunan fosil bitki parçalarına verilen ad; eskiden bunlar Karbonifer devrine ait bitkiler sayılıyordu. Şimdi bu fosillerin *sigillaria* ve *lepidendron*'ların kökleri olduğu biliniyor.) [L]

STİGMAT i. (fr. *stigmate*). Patol. Bir hastalığı hemen hemen özgül olarak niteleyen klinik veya biyolojik işaret.

— ANSİKL. Patol. *Stigmat* terimi daha çok bazı hastalıkların belirtilerini adlandırmak için kullanılır; meselâ doğuştan frengi stigmatları (burnun, kemiklerin, dişlerin şekil bozukluğu v.b.), müzmin alkolizm stigmatları (titreme, kramp, sabah kusmaları, kâbuslar v.b.), histeri stigmatları (duyu, görme bozuklukları, histeri doğuran bölgeler v.b.) gibi; bu sonuncu stigmatlar bugün çok tartışılmakta ve hekimin muayenesi sırasında yaptığı telkinle meydana çıkan uydurma belirtiler diye kabul edilmektedir.

— Zool. Eklemli hayvanların çoğu, özellikle böcekler trake ile solunum yapar; trakeler, vücudun yan tarafında bulunan ve stigmat adı verilen deliklerle dışarı açılır. Stigmatlar örümceklerde, çokayaklılarda ve onychophora grubunda da bulunur. Bunlar çerçevesi koyu kitinli, genellikle boyu eninden fazla olan deliklerdir. Her stigmat, bir kapakla ilintili bulunan bir boşluğa açılır. (L)

STİGMATİK sıf. (fr. *stigmatique*). Tab. tar. Stigmata ait veya stigmatla ilgili.

— Opt. Eşmerkezli bir ışık demetini gene eşmerkezli başka bir ışık demetine dönüştürerek, nokta halindeki bir nesnenin net görüntüsünü veren bir optik sistem için kullanılır: *Küresel ayna kendi merkezi için stigmatiktir.* || Bir optik sistemin stigmatik olduğu noktalar için kullanılır: *Küresel diyoptrun stigmatik noktaları.* (L)

STİGMERGİ i. (yun. *stigma*, iğnenin batışından ileri gelen delik ve *ergon*, iş'ten). Biyol. Grassé'nin, işçi diviklerin yaptıkları işlerle sağladıkları, uygun ve kesin cevaplara yol açan anlamlı uyartılara ifade etmek için 1959'da öne sürdüğü terim. (Bir yuvanın yapımı sırasında görülen ve yapılan işler arasındaki uygunluğu ve ilintiyi stigmergi açıklayabilir. Çünkü yuvanın yapımında herhangi bir plan ve düzen söz konusu değildir.) [L]

STİGNANİ (Ebe), italyan kadın şarkıcı (Napoli 1904). Meslek hayatına 1925'te başladı, 1926'da Scala'ya girdi ve orada otuz yıl boyunca birinci kontralto olarak çalıştı. 1927'de Buenos Aires'ten başlayarak dünyanın belli başlı bütün sahnelerinde gerek italyan repertuvarında, gerek klasik repertuvar alanında (Gluck) başarı kazandı. Kendini çağının en ünlü kontraltolarından biri kabul ettirdi. (L)

STİKİNE, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) ve Alaska'da ırmak; *Stikine dağları*'ndan doğar ve Wrangel'de Büyük Okyanus'a dökülür; 540 km. Aşağı kesimi sefere elverişlidir; XIX. yy.ın sonuna doğru Klondike altın madenlerine gitmek için sık sık kullanılan bir yoldu. (L)

STİKKER (Dirk Uipko), hollandalı siyaset adamı ve diplomatı (Winschoten 1897). Hollanda'nın önemli banka kuruluşlarının yönetimine katıldıktan (1922-1935) ve *Heineken* birahanesini yönettikten sonra İkinci Dünya savaşında Hollanda direnme hareketini malî bakımdan gizlice destekledi. Savaştan sonra liberal partinin yeniden kurulmasına çalıştı. Senatörlük (1946), dışişleri bakanlığı (1948-1952) yaptı. Yeniden silâhlanma konusunda kraliçe Juliana ile çatışmaya düştü. Kraliçe tarafından mahkûm edildi. Büyük Britanya'ya elçi tayin edildi (1952-1958). NATO'da Hollanda'yı temsil etti (1958-1961). 1961'de NATO'nun aktif genel sekreteri oldu. Fakat 1964'te sağlık sebebiyle bu görevden ayrılmak zorunda kaldı. (L)

STİL veya **SİTİL** i. (lat. *stilus* > fr. *style*). Üslûp, tarz. (M)

STİLB i. (yun. *stilbein*, parlamak'tan fr. k.). Metrol. Parlaklık biriminin eskiden kullanılan askatı (sembolü: cd/sm^2); görünen yüzeyin santimetre karesi başına bir kandela şiddetinde ışık veren bir ışık kaynağının parlaklığına eşittir. (Stilb, metre kare başına 10^4 kandela değerindedir.) [L]

STİLBAZOL i. (fr. *stilbazole*). Kim. Formülü

$$(C_5H_4N) - CH = CH - C_6H_5$$

olan α - stirilpiridin; 61°C'ta ergir, 325°C'ta kaynar, α - pikolin'in benzaldehitle yoğunlaştırılmasından elde edilir. || Piridin'in, aynı şekilde elde edilen etilenik homologlarına verilen genel ad. (L)

STİLBAZOLİN i. (fr. *stilbazoline*). Kim. Formülü

$$(C_5H_4N) - CH_2 - CH_2 - C_6H_5$$

olan baz; 288°C'ta kaynar, stilbazol'ün mutlak alkol ve sodyumla hidrojenlenmesinden elde edilir. (L)

STİLBEN i. (yun. *stilbein*, parlamak'tan fr. *stilbène*). Kim. Formülü

$$C_6H_5 - CH = CH - C_6H_5$$

olan hidrokarbon; benziliden sülfürün damıtılması sırasında Laurent tarafından keşfedildi. *Eşanl.* DİFENİLETİLEN.

— ANSİKL. *Stilben*, dibenzil'in hidroklorik asit ile potasyum klorat etkisiyle yükseltgenmesi veya dibenzil'in 500°C'ta ısıtılması gibi birçok tepkimede meydana gelir. En kolay şekilde, benzil sülfürlerin damıtılmasıyle üretilir. Suda çözünmeyen, alkolde az çözünen, eter ve benzende çözünen parlak monoklinik levhalar halinde billûrlaşır. 124°C'ta erir, 306°C'ta kaynar. Yükseltgenler etkisiyle iki benzoik asit molekülü halinde bölünür; hidrojenlenerek dibenzil verir. Bromu bağlar. Buharı akkor derecede hidrojen ve fenantren vererek ayrışır. (L)

STİLBENİK sıf. (fr. *stilbénique*). Kim. Stilben ile ilgili. || Güneş sarısı, kahverengi ve Mikado portakal rengi gibi stilben çekirdekleri kapsayan azo boyarmaddeler için kullanılır. (L)

STİLBİT i. (fr. *stilbite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum silikat; zeolit grubundandır, beyaz veya kırmızımsı billûrları çoğu zaman demet halinde gruplanmıştır. (L)

STİLBOZ i. (fr. *stilbose*). Kahve ağacı hastalığı; agaricaceae familyasından *Omphalia flavida* adlı bir mantardan ileri gelir. *Eşanl.* MANŞA. (L)

STİLBÖSTROL i. (fr. *stilboestrol*). Eczc. pp' - dihidroksi-dietil-difenil 3-4 etilen'in kısa adı; sentetik bir östrojendir; aralarında kimyasal bir yakınlık olmadığı halde, fizyolojik etkisi tabiî östrojenlerin etkisine benzer. (Stilböstrol, prostat tümörlerinde yüksek dozlarda ve folikülin salgılanmasının yetersizliğinden ileri gelen endokrin bozukluklarda düşük dozlarda kullanılır.) [L]

STİLE i. (fr. *stylet*). Cerr. Bir ucu zeytin biçiminde yuvarlak, öteki ucu bazen çentikli olan sert veya bükülgen madenî ince iğne. (Fistüllerin yolunu araştırmağa, yaraların derinliğini anlamağa yarar.) [L]

STİLİCHO (Flavius), vandal asıllı Roma generali (360'a doğr.-Ravenna M. S. 408). Roma'da yetişti. Theodosius onu, Pers ülkesine elçi olarak gönderdi (383) ve yeğeni Serena ile evlendirdi, Stilicho'nun kızı Maria'yı da kendi oğlu Honorius ile nişanladı. Stilicho'yu milis kumandanı yaptı (385). Ölümünde Honorius'un naipliğini ona bıraktı. Arcadius'un naibi Rufinus, onun iktidarını arttırmasını önledi. Kısa bir süre sonra, Rufinus belki de Stilicho'nun kışkırtmasıyle katledildi (395). Yerine geçen Eutropos da, Stilicho'yu Peloponnesos'ta yenilgiye uğratmak için aynı şekilde davrandı (397). Üstelik, onu halk düşmanı ilân ederek Doğu imparatorluğundaki mallarına elkoydu. Stilicho, nihayet Pollentia'da Alarik'i yendi. Sonra 403'te onu Verona'da durdurdu. 406'da Fiesole'de Radagaisus kumandasındaki bir ostrogot ordusunu yendi. O tarihte iktidarının zirvesinde bulunuyordu. Maria'dan sonra, öteki kızı Termatia'yı da Honorius'a vermeyi kararlaştırdı. Fakat, Alarik karşısında İtalya'yı korumak zorunda kaldığından, 407'de Barbarların istilâsına uğrayan Galya'yı ihmal etti. 408'de Alarik'in gitmesi için para vermek zorunda kaldı. Pek çok kimse ondan nefret ediyordu, Roma birliklerini Galya'ya göndermek isteyince durumu daha da ağırlaştı. Askerler ayaklandı (Pavia, 408) ve imparatordan Stilicho'nun başının kesilmesini sağladılar. (L)

STİLİFER i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı, kapaksız, ince, oval kavklı yumuşakça; derisidikenlilerin üzerinde asalak olarak veya birarada yaşar; Atlas okyanusunda 4 800 m derinliklere kadar bulunur. (*Stiliferidae* familyasının örnek tipi.) [L]

STİLİFERİDAE çoğl. i. Önden solungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası; *stilifer, pelseneeria, gasterosiphon* v.b. cinsleri kapsar; asalak yaşamaları sebebiyle anatomik bakımından büyük ölçüde değişikliğe uğramış oldukları için sistematikteki yeri iyice belirli değildir. (L)

STİLİGERİDAE çoğl. i. Arttan solungaçlı yumuşakçalar familyası. (Bu yumuşakçalar üzerlerindeki iğsi memeciklerle aeolididae familyasına benzer, fakat dokunaçsız oluşuyle ve genellikle kulağı andıran şekliyle rinophoralardan ayrılır.) [L]

STİLİZASYON i. (fr. *stylisation*). Üslûplaştırmak işi. || Üslûplaştırılmış şeyin durumu. (M)

STİLİZE sıf. (fr. *stylisé*). [Yalnız *stilize etmek* şeklinde kullanılır]. *Stilize etmek.* Bk. ÜSLÛPLAŞTIRMAK.

STİLL (William Grant), amerikalı zenci besteci (Woodville, Mississipi 1895). Chadwick ve Varèse'in öğrencisi. Eserlerinde zenci folklorundan ilham aldı. Operalar (*Bir Bayu efsanesi*, 1941; *Costaso*, 1950; *Sütun*, 1956), baleler, beş senfoni, senfonik şiirler, orkestra ve solo çalgılar için parçalar, ses ve orkestra için eserler besteledi. (L)

Foto. X (LAROUSSE)

STİLLER (Mauritz), isveçli sinema yönetmeni (Moskova 1883-Stockholm 1928). Tiyatro oyunculuğu yaparken 1912'de sinemaya geçti ve filim yönetmenliğine başladı. İlk filmi *De Svarta Maskerna*'dır (Kara Maskeler). Öteki önemli filimleri: *Wolo* (1916); *Sangen om den Elröda Blomman* (Köpükler Arasında) [1918]; şaheseri *Herr Arnes Penniger* (Bay Arne'nin Hazinesi) [1919], *Landflygtige* (Göçmenler) [1921]; *Gösta Berlings Saga* (Gösta Berling Efsanesi) [1923]. Bu sonuncu filim Greta Garbo'ya ün kazandırdı. Daha sonra, Hollywood'a giden Stiller, önemsiz filimler yaptı: *Confession* (İtiraflar) [1927]; *Hotel Imperial* (1927); *The King of Soho* (Soho Kralı) [1928] v.b. (L)

STİLL HOCK [stil - hok] i. (ing. k.). Kap ilinde üretilen beyaz şarap. (L)

STİLLİNG (Johann Heinrich JUNG). Bk. JUNG-STILLING.

Stilling çekirdeği. Anat. Beyin saplarıyle talamus altı bölgesinin birleştiği yerde bulunan sinir oluşumu; renginden ötürü, genel olarak *kırmızı çekirdek* (nucleus ruber) denir; hareketlerin ayarlanmasında rol oynar. (Alman hekimi Benedict *Stilling*'in [1810-1879] adıyle anılır.) [L]

STİLLİNGİA i. Amerika ve Okyanusya'da yetişen ağaç veya ağaççık. (Sütleğengillerden.) [*Stilingia sebifera* veya *Sapium sebiferum*'dan katı bir yağ elde edilir; *S. sylvatica,* ateş düşürücü sayılır.] (L)

STİLLOLİT i. (fr. *stillolite*). Miner. Opal çeşidi. (L)

STİLO i. (fr. *stylo*). Dolmakalem: *Hemen cebimden stilomu çıkardım ve küçük cep defterime ilâcın adını yazdım* (B. Felek). [L]

STİLOLİT i. (fr. *stylolite*). Jeol. Bir kireçtaşı kayacının iki katmanını ayıran düzlemin küçük sütunlar halinde birdenbire parçalanması. (Katmanlardan biri, öbür katman içine gömülmüş gibidir. Çökelmeden sonra oluşan bu garip şekiller, farklı bir erime etkisiyle meydana gelir.) [L]

STİLOMETRE i. (fr. *stylomètre*'den). Mim. Sütunları ölçmekte kullanılan âlet. (L)

STİLPNOMELAN i. (yun. *stilpnos,* parlak ve *melanos,* siyah'tan fr. *stilpnomélane*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum, demir ve magnezyum silikat; kloritlere benzer. (L)

STİLPNOSİDERİT i. (yun. *stilpnos,* parlak ve *sideros,* demir'den fr. *stilpnosidérite*). Miner. Yüzeyi siyah bir vernik görünüşünde olan limonit çeşidi. (L)

STİLPON, yunan filozofu, Megara'da doğdu. M.Ö. 320'ye doğru Megara okulunda ve Atina'da ders veriyordu. Diogenes'in öğrencilerindendi. Stoacı Zenon ve Pyrroncu Timon'un hocası oldu. Stilpon, diyalektik öğreti gücü ve ahlâk anlayışındaki sertlik ve ciddiliğiyle Megara okulunu başarı ile temsil etti. Diogenes Laertios'a göre, yazıları dokuz diyalogtan meydana gelir. (L)

STİLTON i. (ing. k.). İnek sütünden yapılan sert, içi küflü ingiliz peyniri. (L)

STİLUS i. (lat. k.). Eskiçağda ve Ortaçağda balmumu levhalar üzerine harf çizmek için kullanılan sivri uçlu demir çubuk. (Öbür ucu, harfleri kazımağa ve balmumu yüzeyi yassıltmağa yarayan bir çeşit palet şeklindeydi. Tahtadan, fildişinden ve demirden başka madenlerden de stiluslar vardı.) [L]

STİLWELL (Joseph Warren), amerikan generali (Palatka, Florida 1883-San Francisco 1946). 1904'te West Point Harp okulundan piyade teğmeni olarak çıktı. Birkaç defa Filipinler'de, sonra eğitimci olarak West Point'te hizmet gördü. Birinci Dünya savaşından sonra Uzakdoğu ve özellikle Çin meselelerinde uzmanlaştı. Meslek hayatının büyük bir kısmı bundan sonra oralarda geçti. Kaliforniya üniversitesinde, sonra üç yıl kaldığı Pekin'de (1920-1923) Çince öğrendi, daha sonra Tien-tsin'deki amerikan kolordusunun kurmayında hizmet gördü ve 1932'de Çin'de ataşemiliter oldu. Beş yıl sonra Çin ile Japonya arasında savaş patlayınca, Stilwell, generalliğe yükseldi ve Çankayşek'in kurmay başkanlığına getirildi, onun ordularına kumanda etti. 1942'de, Birmanya dağlarında çok çetin bir geri çekilmeden sonra çin kuvvetlerini Hindistan'da yeniden toplamayı ve teşkilâtlanmayı başardı. Bunun üzerine, Hindistan-Çin - Birmanya harekât alanı başkumandanlığına tayin edildi. Ertesi yıl Güney-Doğu Asya müttefik kuvvetleri kumandanı Mountbatten'ın yardımcılığına getirildi. O zaman Çankayşek ile Hindistan arasındaki irtibatı sağlamak üzere birçok ulaşım yolu inşa ettirdi. Bunlardan en önemlisi, Assam'da Hindistan demiryolunun terminali olan Ledo'yu Birmanya yoluyle birleştiren Stilwell yoludur. 1942-1943 Kışında bu ülkede Japon ilerlemesini durdurdu, 1944'te karşı saldırıya geçti. Aynı yılın kasım ayında, Çankayşek ile anlaşamadığı için Amerika'ya çağrıldı ve Japonya'ya karşı yapılacak taarruzun hazırlıkları ile uğraştı. Ocak 1945'te X. Ordu kumandanlığına getirildi. Bu ordu Okinava'da Japonlara karşı yapılan son hücum sırasında yararlık gösterdi. (L)

STİMMER (Tobias), isviçreli ressam ve gravürcü (Schaffhausen 1539 - Strasbourg, 1584). 1560'a doğru doğduğu şehre gelip yerleşmeden önce Yukarı İtalya'da geziler yaptığı sanılır. Schaffhausen'da yaptığı cephe süslemelerinden yalnız biri (Das Haus aum Ritter, 1567-1570) günümüze kalmıştır. Basel ve Strasbourg'daki basımevleri için resim taslakları yaptı. Strasbourg'da katedral saatinin yapılışını yönetti. O devir germen okulunun en güçlü kişisidir. Sağlam ve süslü üslûbu onu barok sanatının öncülerinden biri haline getirdi. Portreci yetenekleri K. Gessner'in portresinde ve (Schaffhausen müzesi) ve *J. Schwytzer ve Karısı* (1564, Basel) resminde görülür. (L)

STİMSON (Henry Lewis), amerikalı siyaset adamı (New York 1867-Huntington 1950). Savunma bakanlığı yaptı (1911-1912), albay olarak Fransa seferine katıldı (1917). Sonra arabuluculuk göreviyle Nikaragua'ya gönderildi (1927). Filipinler genel valiliğine getirildi (1927-1929), burada siyasî liderlerle dostça ilişkiler kurdu. Cumhuriyetçiydi, Hoover'in devlet bakanı oldu (1929-1933); müttefikler arası borçlar meselesini görüştü (1931). Roosevelt tarafından savunma bakanlığına getirildi (1940-1945). Atom silâhını kabul ettirme konusunda önemli rol oynadı. (L)

STİMULUS i. («iğne») anlamında lat. k.). Fizyol. Bk. UYARTI.

STİMÜLİN i. (fr. *stimuline*). Biyokim. Diğer hormonların salgılanmasını uzaktan dürtükleyen bazı hormonlara, özellikle hipofiz hormonlarına verilen ad.

— ANSİKL. Hipofiz *stimülin*'leri şunlardır: tireostimülin (yani tirotrofin), tiroidin çalışmasını dürtükler; gonadostimülin (yani gonadotrop hormonu), cinsiyet bezlerinin çalışmasını dürtükler (bu da folikülostimülin ve lüteostimülin diye iki hormon şeklindedir); kortikostimülin, böbreküstü bezinin kabuk kısmının çalışmasını dürtükler. Bu hormonların ilk ikisi glikoproteid, sonuncusu basit bir protitdir; ama hepsinin molekül ağırlığı yüksektir. (L)

STİNDE (Julius), alman yazarı (Kirch - Nüchel, Holstein 1841-Olsberg, Kassel yakınları 1905). Konusunu Berlin küçük burjuva sınıfından alan gerçekçi romanı *Die Familie Buchholz* (Buchholz Ailesi) sayesinde çağında büyük başarı kazandı. (L)

STİNNES (Hugo), alman sanayicisi (Mühleim an der Ruhr 1870-Berlin 1924). Önce kömür taciri idi, sonra enerjik çalışması sayesinde maden ve çelikhaneler sahibi ve Ruhr bölgesinin en tanınmış kişilerinden biri oldu. Birinci Dünya savaşında çok zarar gördü, aynı zamanda birçok verimli spekülasyon yaptı. Belçika'nın büyük işletmelerinin kontrolunu eline aldı. Savaş sonrası patlak veren anarşide alman sanayiini kurtardı. Faaliyet alanını genişletti (sanayi, basımevi, su nakliyatı, turizm). Kuvvetli karteller kurdu, enflasyondan büyük kârlar elde etti, her cins malı ucuz fiyata satın alıp iyi fiyata satarak altın stoku yaptı. Reichtag'a milletvekili seçildi (1920-1924). Aşırı milliyetçiliği ve Fransa'ya düşmanlığıyle tanındı. Almanya'nın harp tazminatı konusundaki meselelerini başarıyle savundu. Bir iktisat diktatörü olarak Wirth'in iktidardan düşmesine yol açtı, yerine geçen Cuna hükûmetini destekledi, fakat markın değerini kaybetmesini önleyemedi (1923). Kurduğu sanayi imparatorluğu ölümünden sonra çöktü. (L)

STİPENDİUM i. (lat. k.). Rom. huk. Senato eyaletlerinden alınan vergi (imparator eyaletlerinden alınan vergiye *tributum* denirdi). || Roma askerlerine ödenen maaş. (L)

STİPİT i. (fr. *stipite*). Miner. *Kongövde* (*stipes*) veya cycas sapı parçaları kapsayan linyit çeşidi; İkinci zamanın kömür yataklarında rastlanır. (L)

STİPO i. (ital. k.). Özellikle XVI. yy.da Floransa'da yapılan mobilya veya küçük dolap.

— ANSİKL. İspanya - Mağrıp kaynaklı *stipo* önceleri, masa v.b. üstüne konabilen küçük bir çekmeceydi. Daha sonra, düz veya heykel-sütunlarla süslü, oymalı abonozla kaplı bir mobilya halini aldı. İç kısmı bağa, sedef, yaldızlı bronz ve resimli camla süslenirdi. XVII. yy. boyunca biçimi yavaş yavaş değişerek boyutları büyüdü, anıtsal bir görünüm kazandı (Floransa'daki Pitti sarayı stipoları ile Milano'daki Poldi Pezzoli müzesi stipoları). Yüzyılın sonunda stiponun yeine artık komodin kullanılmağa başlandı. XVIII. yy. da ise sedef kakmalı çin tarzı küçük lake stipolar ilgi gördü.

STİPS i. (lat. k.). En küçük roma parası; başlangıçta bir bronz ons veya 1/12 as değerindeydi ve ön yüzünde bir gemi pruvası resmi bulunurdu. (L)

STİPTİK sıf. ve i. (yun. *styptikos,* büzen'den fr. *stiptique*). Eczc. Şap, kurşun, demir veya çinkonun çözünen tuzları gibi ağız mukozasını aşırı derecede büzen bir madde için kullanılır. (L)

STİRAKS i. Bk. STYRAX.

STİRASİN i. (fr. *styracine*). Kim. Styrax'ta bulunan ve 14°C'ta ergiyen sinnamil sinnamat. (L)

STİREN-FORMALDEHİT i. (fr. *styrène - formaldéhyde*'den). Plast. mad. Özellikleri fenolformol reçinelerinkine benzeyen gelişim halindeki reçine. (L)

STİRİL i. (fr. *styryle*). Kim. Formülü $C_6H_5 - CH = CH -$ olan kök; stirolen'den bir hidrojen atomunun giderilmesiyle türer. (L)

STİRİNG-WENDEL, Fransa'da, Moselle idare bölgesinde (Forbach idare çevresi) komün; 28 200 nüf. Önemli metalürji sanayii merkezi. Elektrik santralı. (L)

STİRLİNG, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya Lowland'lerinde, idare bölgesi merkezi, Glasgow'un kuzeydoğusunda, Forth kıyısında; 28 786 nüf. Şehrin çevresinde gelişti̇ği tepede güzel şato. Gotik üslûbunda kilise. Müze. Üniversite.

— Tar. Eski bir şehir olan Stirling, 1119'da kraliyet kasabası oldu. Kral Alexander II, 1226'da kasabaya bir imtiyaz tanıdı ve şatoyu kraliyet şatosu haline getirdi. Kale zaten ülkenin en önemlilerindendi; bu yüzden XIV. yy. boyunca İngilizlerle İskoçlar arasında çekişmelere yol açtı. O zamandan sonra ve XVI. yy.ın ortasına kadar Stirling, önce Perth, sonra Edinburgh ile başkentlik görevini paylaştı. 1603 Haneden birliğinden itibaren siyasî ve askerî önemi azaldı. (L)

STİRLİNG (James Hutchison), iskoç filozofu (Glasgow 1820-Edinburgh 1909). İngiltere'de ve Almanya'da okudu. Almanya'da Hegel'in felsefesini derinleştirdi. İngiltere'ye dönünce ingiliz idealist hegelci okulunun kurucularından biri oldu. Başlıca eserleri: *The Secret of Hegel* (Hegel'in Sırrı) [1865]; *As Regards Protoplasm* (Protoplazma Üstüne) [1869]; *Lectures on the Philosophy of Law* (Hukuk Felsefesi Üstüne Dersler) [1873]; *Textbook to Kant* (Kant ile İlgili Ders Kitabı) [1881]; *Darwinianism: Workmen and Work* (Darwin'cilik: İşçiler ve İş) [1893]; *What is Thought?* (Düşünce Nedir?) [1900] v.b. (L)

STİRLİNGSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölgesi; İskoçya Lowland'leri kenarında ve Grampian'ların bir kısmı üzerinde uzanır; 199 800 nüf. *İdare merkezi,* Stirling. (L)

STİRNER (Kaspar SCHMİDT. **Max** — de-

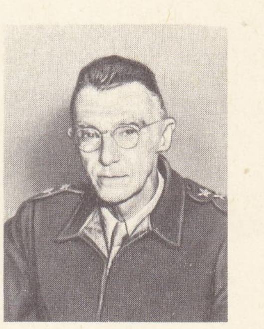

general STİLWELL

STİMMER
«Derebeyi Cchwytzer'in Karısı»
Bale müzesi

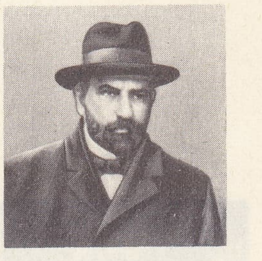

Hugo STİNNES

Foto. LAROUSSE

nir), alman filozofu (Bayreuth 1806-Berlin 1856). Berlin, Erlangen, Königsberg'te ilâhiyat ve felsefe okudu. Bir liseye, sonra Berlin'de bir kız okuluna öğretmen oldu ve gazeteciliğe başladı. Başlıca eseri *Der Einzige und sein Eigentum*'dur (Birey ve Mülkiyeti) [1845]. Anarşist ve hürriyetçi bir bireyciliği savunur. Ayrıca, *Die Geschichte der Reaktion* (Gericiliğin Tarihi) [1852] adlı bir eser yazdı. Yoksulluk içinde öldü. (L)

STİROL i. (fr. *styrole*). Kim. *Esk. Eşanl* STİROLEN.

STİROLEN i. (fr. *styrolène*). Kim. Formülü $C_6H_5 - CH = CH_2$ olan, çift bağlı benzenik hidrokarbon; sıvı styrax ve maden kömürü katranında bulunur. *Eşanl.* FENİLETİN, VİNİLBENZEN, SİNAMEN, STİREN.

— ANSİKL. *Stirolen*, laboratuvarlarda, çok çeşitli metotlarla hazırlanabilir; sanayide, etilen ile benzenin yoğunlaşmasından meydana gelen etilbenzenin katalitik olarak hidrojen kaybetmesiyle meydana gelir. Çok soğutucu bir sıvıdır, 146°C'ta buharlaşır. Her şeyden önce çok etkin bir etilenik hidrokarbondur. Stirolen, kolayca polimerleşir ve ısı etkisiyle polimerliğini kaybederek stirolene dönüşen, «polistirol» denen renksiz organik bir cam verir. Polistirol optik camların yapıştırılmasında kullanılır; polistiren plastiklerinin elde edildiği bir hammaddedir. Stirolenin, bütadienle kopolimerleşmesi sentetik kauçuğun çok kullanılan formüllerinden biridir. (L)

STİROLENİK sıf. (fr. *styrolénique*). Kim. Formülü $C_6H_5 - CHOH - CH_2OH$ olan dialkol (fenilglikol) için kullanılır; 67°C'ta ergir, 274°C'ta kaynar; suda, alkol ve eterde çözünür; stirolen bromürün potasyum karbonat çözeltisiyle hidrolizlenmesinden elde edilir. (L)

STİSEROL veya **STİSERİN** i. (fr. *stycérol* veya *stycérine*). Formülü

$$C_6H_5 - CHOH - CHOH - CH_2OH$$

olan fenilgliserin; tadı acıdır, su ve alkolde çözünür; iki hidroksil kökünün sinnamik alkol üzerine dolaylı veya dolaysız olarak bağlanmasıyle elde edilir. (Stereoizomerlerinden biri 100°C'ta erir; diğeri ise sıvıdır.) [L]

STİVAREN i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Polistirenli döküm maddesi. (L)

STİZOLOBİUM i. Birçok sıcak ülkede yem ve süs bitkisi olarak yetiştirilen ve glycina'ya benzeyen bitki. (Baklagillerden.) [L]

STOA'CI sıf. (yun. *stoa*, revak'tan *stoa'cı*). Stoa'cılığa ilişkin; bu felsefeyi benimseyen ve savunan kimse. (L)

STOA'CILIK i. (*stoa'cı*'dan *Stoa'cı-lık*). Kition'lu Zenon'un ve çömezlerinin öğretisi.

— ANSİKL. Fels. *Stoa'cılık* veya stoa'cı felsefe M.Ö. IV. yy.ın son yıllarında doğdu, kurucusu Zenon'dan Epiktetos'a, Marcus Aurelius'a kadar hiç bir değişikliğe uğramadı. Panteist ve maddeci Stoa fiziğinin temelinde çaba ve gerilim fikri vardır. Tabiatın tek varlıkları cisimlerdir; ama bunların hepsinde etkin ilke, neden ve kuvvet maddeden ayrılmaz; kuvvetsiz madde ve maddesiz kuvvet yoktur. Kuvvet cisimden ayrı değildir; demek ki, cisimseldir; maddeye işler ve uzayı onunla doldurur. Bu kuvvet, bu gerilim, hareketi ve uyumu yaratır; dünyanın ruhudur, Tanrı'dır. Evrende her şeyi birbirine bağlayan, bütün evreni dolduran bu ruh, bir sanatçı gibi, kaderin boyunduruğu altındaki her şeye yeni bir güç kazandırır. Stoa'cı mantık, izlenimin edilgin bir duygulanmadan başka bir şey olmadığını kabul eder; algılamanın olduğu yerde kabul etme ve yargı, yani çaba vardır. Fikirlerin zincirlenişi ve yaklaştırılması zekânın olduğu kadar iradenin de işlemleridir. Deney her bilginin kaynağıdır. Onu yöneten ilkeler de eski bir deneyden ve daha yüksek bir düzenden gelir. Stoa'cı ahlâkın ilk fikri, yüce iyiliğin erdeme varmak için harcanan çabada bulunduğu fikridir. Bunun dışında kalan hiç bir şeyin, zevk ve acının, sağlık ve hastalığın, fakirlik ve zenginliğin farkı yoktur. Erdem, tümüyle, niyete dayanır. İyilikte ve kötülükte dereceler yoktur; bütün hatalar birbirine eşittir. Bilge kişi erdemlidir, aynı zamanda mutludur.

STOCKHAUSEN

Erdem, doğaya uygun yani akla uygun bir şekilde yaşamağa dayanır. Bu, insanın kendinde bir ahenge, bir uyuma varmasıdır, öbür insanlarla uyum içinde yaşamasıdır. Çünkü bütün insanlar kardeştir. Başka bir deyişle erdem, bütün doğayla uyum içinde yaşamaktır. Ruh akılda çaba gösterir ve gerilir, tutkuda gevşer. Bilge kişi tutkudan kaçınabilmeli ve ona karşı duyarsız kalabilmelidir. Epiktetos «dayan ve kaçın» der.

STOCKHOLM'de bir cadde

Belli başlı stoacılar, Lykial'ı Kleanthes, Kilikya'lı Khrysippos (bu ikisi Zenon ile birlikte stocı okulu kurdular), Sakız'lı Ariston, Kadıköylü (Bithynia) Herillos, Babilli (Selenkeia) Diogenes, Rodos'lu Panaitios, Apameia'lı (Suriye) Poseidonios, Seneca, Frigya'lı Epiktetos ve Marcus Aurelius'tur. (L)

STOBAİOS İoannes, yunanlı derlemeci (Stoboi [Makedonya] M.S. V. yy.). Oğlu Septimios için dört kitaplık bir *Anthologion* (Antoloji) hazırladı. Bu eserin I. kitabı tabiat felsefesi; II. ve III. kitaplar mantık ve ahlâk; IV. kitap ise çeşitli meselelerle, siyaset, ev ekonomisi, sanat gibi konularla ilgiliydi. Bu dört kitap iki cilt halindeydi ve günümüze şu başlıklarla ulaştı: *Eklogai Physikai kai Ethikai* (Tabiat Bilimi ve Ahlâkla İlgili Seçmeler) [I. ve II. kitaplar], *Anthologion* (*Florilegium* veya *Sermones*) [Antoloji veya Sohbetler] (III.-IV. kitaplar). Eserin değeri büyüktür; çünkü Stobaios'un bazen çok eski derlemelerden aldığı edebî seçmeler bize çoğu zaman ancak onun sayesinde ulaşabilmiştir. (L)

STOBBAERTS (Jan), belçikalı ressam (Anvers 1838-Brüksel 1914). Küçük zanaatçıları, hayvanları ve özellikle çiftlik hayatını konu alan tablolar yaptı. Önce gerçekçi bir uslûp uyguladı; daha sonra, özellikle, renk ve ışık meseleleri üzerinde durdu. Eserlerinin büyük bir kısmı Belçika müzelerindedir (*Ahırdan Çıkış*, Anvers). [L]

STOBOİ, lat. **Stobi**. Esk. coğ. Makedonya'nın kuzeyinde şehir, Paionia'da, Erigon ırmağı kıyısında Romalılar devrinde Macedonia Salutaris'in (Selâmet Ülkesi Makedonya II) başkentiydi. Gradsko (Yugoslavya) yakınlarında yapılan kazılarda bir yunan tiyatrosu, VI. yy.dan kalma bir bazilika, «Partenius» denen bir saray (çiniler, sanat eşyaları koleksiyonu) ve hamamlar ortaya çıkarıldı. (L)

STOCK (Frederick August), amerikalı orkestra yöneticisi (Jülich, Almanya 1872 - Chicago, İllinois 1942). Köln konservatuvarında okudu. 1890-1895 Arasında Köln orkestrasında keman çaldı. 1895'te Chicago senfoni orkestrasında kemancı, 1899'da yardımcı yönetici oldu. 1905'te Theodore Thomas'ın yerine orkestra yöneticilğine getirildi, 37 yıl kaldığı bu görevde üstün tekniği ve sıkı disiplini ile dikkati çekti. 1910'da Amerikan sanat ve edebiyat enstitüsüne seçildi. 1919'da amerikan yurttaşlığına geçti. Ayrıca iki senfoni ile bir keman konçertosu besteledi. (M)

STOCKERAU, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) şehir, Tuna kıyısında, Viyana'nın kuzeybatısında; 11 200 nüf. Kimya ve metalürji sanayii. (L)

STOCK-EXCHANGE [stok - iksçeync] i. (ing. k.). Londra ve öbür anglosakson şehirlerinde değerler borsası. (L)

STOCKHAUSEN (Karlheinz), alman bestecisi (Mödrath, Köln yakınları 1928). Dizisel müzik akımını benimseyenlerin Almanya'daki öncüsü sayılır. Oda orkestrası için *Kontrapunto, Piyano Parçaları, Üflemeli Çalgılar Beşlisi* gibi müzik bestelerinin yanı sıra, teyp bandına kaydettiği elektronik müzik denemeleri de vardır: *Elektronik*

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

Çalışmaları, Gençlik Şarkısı. 1952'den itibaren alman müziğinde en ileri ucu temsil eden Stockhausen, savaş sonrasında genç okulun en önemli iki üç sanatçısından biri oldu. Deneylerini ve düzenlemelerini, yeni keşfedilen bir evrende, ses ve gürültünün sınırları içinde, olağanüstü bir cüretle geliştirdi: gürültüyü ses kalıbına soktu, müziğe boşlukta hareket kabiliyeti sağlayan bir çeşit tabiî stereofoniden yararlanarak müzik seslerine yeni boyutlar verdi. (Bu teknik «Raummusik» adını almıştır.) Elektronik sesleri ve raslantı fikrini sonuna kadar zorlaması göz önünde tutulursa, Stochausen'a çağımızdaki yenilik imkânlarını şimdilik tüketmiş olanlardan biri gözüyle bakılabilir. 1956'dan beri meydana getirdiği belli başlı eserleri: *Nefesli çalgılar için Zetmasse* (1955-1956), üç orkestra için *Gruppen* (1957), vurmalı çalgılar için *Zyklus* (1959), orkestra ve koro için *Carré* (1960), piyano, vurmalı çalgılar ve elektronik şerit için *Kontakte* (1960), solo soprano, dört koro topluluğu ve 13 çalgı için *Momente,* tamtam ve altı davulcu için *Mikrophonie I* (1964), beş orkestra grubu ve elektronik şerit için *Mixtur* (1964), elektronik şerit ve üç çalgı için *Hymnen* (1967). [L]

STOCKHOLM, İsveç'in başkenti, ülkenin doğusunda, Malar gölünün ağzında, Baltık denizi kıyı takımadalarında; 807 100 nüf. (Merkezî Stockholm'ü çevreleyen on sekiz komünü kapsayan *Büyük Stockholm,* 1 354 km², 1 190 685 nüf.). Üzerinde kurulduğu adaların ve yarımadaların çokluğu yüzünden Stockholm'a «Kuzey'in Venedik'i» denir. Şehrin merkezi olan Ortaçağdan kalma Gamla Staden (Eski Şehir), Stadsholmen adlı küçük bir adanın üstünde kurulmuştur (Malar gölü, sularını, bu adayı çevreleyen iki dereyle Baltık denizine akıtır). Stadsholmen ile yanıbaşındaki Riddarholmen, Helgeandsholmen ve Stromsborg adacıklarının tümüne «Köprüler Arasındaki şehir» (Staden mellan broarna) denir. Eski Şehir bugün de, dar sokakları ve eski binalarıyle ortaçağ havasındadır. Nicodemus Tessin'in (Genç) XVII. yy.da yaptığı italyan üslûbunda Krallık sarayı (1697-1754 arasında yeniden yapıldı), Storkyrkan katedrali (XIII. yy.), XVII. yy.dan kalma Riddarhuset («Soylular evi») ve Tahviller borsası (1770) Eski Şehirdedir. Doğu kıyısı boyunca çoğu XVII. ve XVIII. yy.lardan kalma ticarî kuruluşlarıyle eski iskele Skeppsbron uzanır; J. T. Sergel'in Gustaf III heykeli de (1808) Skappsbron'dadır. Helgeandsholmen'de («Kutsal Ruh adası»), sarayın kuzeyinde, XIX. yy. sonlarında yapılmış Riksdagshusat (Parlamento binası) ile Riksbankan (Millî banka) yer alır. Eski Şehirde ve Riddarholmen'da, batıya doğru yer alan XVII. yy. saraylarının çoğu bugün devlet daireleridir. Eski bir fransisken manastırının yerinde, Gustaf II Adolf (öl. 1632) zamanından kalma Riddarholmskyrkan Krallık kilisesi yükselir, XVIII. yy.da yapılan Norrbro (Kuzey köprüsü) Krallık sarayından Norrmalm'a kadar uzanır; Norrmalm, Drottninggaton, Regeringsgatan, Kungagatan, Vasagatan ve Sveavagen gibi iş semtleriyle Stockholm'ün ticaret merkezidir. Sarayın karşısında, köprünün ayağı yakınında, Gustaf Adolf parkı, parkın içinde kralın at üstünde bir heykeli (1796), yan taraflarında da Dışişleri bakanlığı (XVIII. yy. sonları) ve Krallık operası (1898'de açıldı) yer alır. Operanın doğusunda Karl XII parkı ile Kungstradgarden («Kralın Bahçesi») uzanır. Kungstradgarden, konserler, varyete gösterileri ve modern el sanatları sergileriyle yaz aylarında halkın toplandığı bir yerdir. Karl XII ve Karl XIII'ün heykelleriyle, romantik üslûptaki Molin çeşmesi de (1873) buradadır. Operanın doğusunda, şehrin denize bakan kısmında Büyük Otel ve 1886'dan kalma Millî müze (özellikle XIX. yy.dan kalma sanat koleksiyonları) yükselir. Modern Sanat müzesi ile Doğu Asya müzesi, Skeppsholmen ile Kastellholmen'a kadar uzanan bir köprünün yakınında, eski askerî binalar içinde kurulmuştur. Lower Norrmalm'ın batısında, eski

eski **STOCKHOLM** ve limanı

STOCKHOLM'den bir görünüş

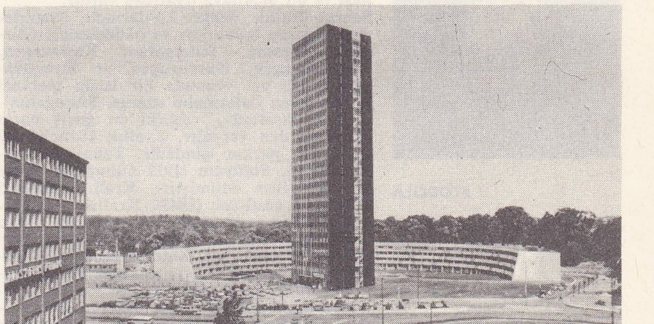
STOCKHOLM Wenner-Gren Centen (mim. Sune Lindström)

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

STOCKHOLM'ün merkezi

STODOLA

bir manastırın yerinde, XVI. yy.dan kalma Klara Kyrkka yer alır. Daha batıda, Vasagatan'da Merkezî Demiryolu istasyonu bulunur. 1950'lerin sonlarıyle 1960'ların başlarında, Norrmalm'ın merkezî kısmı bütünüyle yeniden inşa edilerek modern bir çarşı ve iş semti haline getirilmiştir. Bu geniş semt yeni klasik üslûpta konser salonunu (1926) [ön cephesinde Carl Milles'ın ünlü *Orpheus* grubu] ve PUB bonmarşesini kapsar. Biraz daha kuzeyde Handelshögskolan'a (Zıraat okulu), Şehir kütüphanesine (her iki bina da 1920'lerde yapılmıştır) ve eski rasathanenin (1750'ye doğr.) çevresindeki binalara yerleşen Stockholm üniversitesine ulaşılır. Sveavagen'in kuzey ucunda milletlerarası bilimsel araştırmalar merkezi Wenner-Gran, Brunnsvikan'ın batısında Tıp fakültesi (Karolinska Institutat) ve Karolinska Sjukhuset (Caroline hastahanesi) yer alır. Batıda geniş bir ada olan ve Norrmalm'dan dar bir kanalla ayrılan Kungsholmen, Ragnar Östberg'in ünlü Belediye binasını (1923), Seraphim hastahanesini (1752) ve Krallık darphanesini kapsar. Başlıca caddeler Hantverkargatan, St. Eriksgatan ve Norr Malarstrand'dır. Norr Malarstrand, Malar gölü kıyısı boyunca (Belediye binası bahçesiyle geniş ve modern Ralambshov Park arasında) uzanır; Ralamshov Park'ta birçok oyun sahası ve bir açıkhava tiyatrosu vardır.
Şehrin Baltık denizi kıyılarında, birbirleriyle kesişen bulvarları ve caddeleriyle (Birger Jarlsgatan, Sturegatan, Karlavagen, Valhallavagen, Narvavagen ve Strandvagen) XIX. yy. sonunda bir iskân merkezi haline gelen Östermalm uzanır. Sturegatan'ın batı kısmında, şehrin en geniş parkı Humlegarden yer alır, Krallık kütüphanesi (1878) bu parkın içindedir. Teknik üniversite (1922), Stadyum (1912 Olimpiyat oyunları için inşa edilmiştir), Krallık Merkezî Jimnastik enstitüsü (1945), Krallık Müzik akademisinin yeni okulu (1957), Sanat okulu (1959) ve İsveç radyosunun geniş tesisleri Valhallavagen'dedir. Storgatan'da Millî Tarih müzesiyle Krallık para koleksiyonu (burada birçok anglosakson parası vardır), Riddargatan'da XVIII. yy.ın askerî binaları içinde kurulan Ordu müzesi yer alır. Birger Jarlsgatan ile Strandvagen'ın kesiştiği Nybroplan'da beyaz mermerden bir saray olan Krallık Dram tiyatrosu (1908) ile Norrmalm yakasında küçük Berzelii parkı (kimyacı J. J. Berzelius'un hatırasına yapılmıştır) vardır. Östermalm'ın başlıca gezinti yeri olan Strandvagen, Nygrovikan yakınlarından başlayarak Djurgardsbrunnsviken kıyısı boyunca doğuya doğru uzanır; Etnografya müzesi, Teknik müze ve Deniz Tarihi müzesiyle, aralarında İngiltere ve A.B.D.'ninkinin de bulunduğu birçok elçilik binası bu kıyıdadır. Kıyının güneyinde Stockholm'un en geniş parkı olan Güney Djurgarden'de 1 000 yıllık meşe ağaçları vardır. Djurgardsbron'un hemen yakınında Nordiska Museet (Kuzey müzesi) [1907] ile Krallık Tarih müzesi yer alır. Kuzey müzesine bağlı olan Skansen müzesi, dünyanın ilk ve en geniş açık hava müzesidir. Burada ayrıca büyük bir hayvanat bahçesiyle birçok lokanta yer alır. Biraz daha aşağıda, Staltsjön kıyısında XVII. yy.dan kalma savaş gemisi *Vasa*'yı barındıran liman vardır. Vasa 1628 yılındaki ilk yolculuğunda Salsjön kıyısı yakınlarında batmış ve 1961'de oldukça sağlam bir şekilde denizden çıkarılmıştı.
Rıhtımın yakınlarında Grönalunds Tivoli adlı eğlence parkı bulunur. Prens Eugen'in (1865-1947) sarayı Waldemarsudda, modern sanat koleksiyonu, geniş bahçesi ve parkı ile halka açıktır. Baltık denizinde geniş bir ada olan Södermalm, Söderström köprüsüyle (1959) Eski Şehre bağlıdır. Adanın başlıca caddeleri, Götgatan, Hornsgatan (bunların ikisi Stockholm'ün güneyden eski çıkış yerleriydi), Södergatan ve Ringvagen'dır. Baltık kıyısında, Stadsgarden ve Hammarby limanlarıyle birkaç fabrika vardır. Adanın iç kısmı bir yerleşme bölgesidir. Stockholm Şehir müzesi 1680'lerde Tessin'ler tarafından inşa edilen eski belediye binasına yerleşmiştir. Güneybatıda, Arsta koyunun yukarısında, geniş modern bir hastahane olan Södersjukhuset (1938-1953 arasında inşa edildi) yükselir. Södermalm'a üç kilise hâkimdir: XVI. yy.dan kalma Maria Magdalena (1825'te onarıldı), Katarina (temeli 1656'da atıldı) ve çift kuleli Högalids-kyrka (1917-1923). Şehrin iç kısmı güneydeki Brannkyrka bölgesinin dış mahallelerine ve batıdaki Bromma'ya birçok modern köprüyle bağlanır. 1940-1950 Arasında kurulan ve birer sanayi bölgesi olan bu banliyöler, bölgesel bir merkez çevresinde inşa edilmiştir. Her banliyö grubunun nüfusu 50 000 -100 000 arasındadır. Güneydeki başlıca merkezler Farsta (1960) ile Högdalen'dir (1959). Farsta'nın 805 m uzağındaki Agesta'da 1964'te bir nükleer enerji fabrikası hizmete girmişti.
Bromma'nın hemen güneybatısında, Malar gölündeki bir adada ve asıl Stockholm'ün dışında Drottningholm Krallık Bölge sarayı (XVII. ve XVIII. yy.) yer alır. Saray, tiyatrosu (1764-1766), salonu, sahnesi ve bütün sahne tertibatıyle hiç değişiklik yapılmadan muhafaza edilmiştir; yaz aylarında burada çağdaş operalar temsil edilir. Fransız barok üslûbuna göre düzenlenen parkında, çin üslûbunda süslemeli ve döşemeli Kina Slott köşkü yer alır.
Eskiden, Stockholm'ün iç ve dış ulaşımı suyoluyle sağlanırdı. 1870 Sonunda ortaya çıkan tramvaylar zamanla banliyölere de yayıldı. XX. yy. başlarında kurulan Djursholm, Saltsjöbadan ve Lidingö banliyöleri demiryoluyle Stockholm'e bağlandı. Nüfusun hızla artması ve motorlu araçların çoğalması şehirde trafiği düzenleyici birtakım tedbirler alınmasına yol açtı, yollar genişletildi, Lower Norrmalm'ı Kungsholmen'e bağlayan, Klarabergsviadukten ve Lidingö'de birçok yola ayrılan köprü tamamlandı. Stockholm'ün yeraltı demiryolu olan Tunnel banan'ın ilk istasyonu 1930'larda Södermalm'da açıldı. Şehir merkeziyle yeni banliyöleri güneye ve batıya bağlayan bu tünelin genişletilmesine devam edilmektedir. Milletlerarası havalimanı Arlanda'dadır (48 km kuzeyde). Sromma havalimanından yalnız iç hizmetler için yararlanılır.
Stockholm aynı zamanda bir fikir, ticaret ve sanayi, özellikle maden sanayii ve basımevleri merkezidir. Ayrıca dünyaca ünlü bazı sanayi kuruluşları da Stockholm'dedir: Telefon A.B.L.M. Ericson, Atlas Copco, Elektrolux, Alfa-Laval, Gasaccumator (AGA) ve Gustavberg Porselen fabrikası.

● *Tarih.* Stockholm Carelie'lilerin akınlarından sonra Malar'ın ağzında Sigtuna ve Uppsalayı korumak için inşa edilen (1187) kale çevresinde gelişti. Şehrin gerçek kurucusu Birger Jarl'dır (1252'ye doğr.). Stockholm («Tahta Ada») adının nereden geldiği belli değildir. Kilise ve manastırların yapıldığı şehir, daha 1288'de, öbür isveç şehirlerini gölgede bırakmıştı. Ortaçağda denizyoluyle yaptığı ticaret bakımından özel bir önem kazanan şehir, büyük Hansa şehirleriyle yakın ilişki kurmuştu. İsveç'in eski devirlerde en önemli ihraç maddeleri olan demir, bakır ve İsveç katranı, Stockholm'den gemilere yüklenirdi.
Stockholm XV. yy.da ülkenin başkenti oldu. Danimarkalılarla İsveçliler arasında yıllarca süren çarpışmalardan sonra, şehir 1523'te Gustaf Vasa tarafından kurtarıldı. Stockholm özellikle XVII. yy. ortasında gelişti, merkezî hükûmet binaları ve «köprüler arasındaki şehir»in kuzeyinde ve güneyinde yer alan eski kapılar arasındaki arazide yeni semtler kuruldu. XVIII. yy.da gelişmesi duraklayan, ama buna rağmen bir fikir, bilim ve edebiyat merkezi haline gelen şehirde XIX. yy. ortalarında, sanayileşmeyle birlikte yeni bir gelişme dönemi başladı ve nüfus yeniden arttı (1856'da 100 000'i, 1900'de de 300 000'i aştı). [M]

STOCKPORT, Büyük Britanya'da (Cheshire) şehir, Manchester'in güneydoğusunda, Pennine'lerin kenarında; 142 450 nüf. Önemli dokuma (pamuk) sanayii merkezi. Şapkacılık. Makine yapımı. Besin sanayii. Plastik maddeler yapımı. (L)

STOCKTON, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, San Joaquin kıyısında; 86 300 nüf. Irmak ve deniz limanı. Tarım pazarı. Makine yapımı. Dokumacılık. Besin sanayii. (L)

STOCKTON-ON-TEES, Büyük Britanya'da (Durham) liman şehri, Tees halicinin sol kıyısında; 81 200 nüf. Kimya sanayii. Metalürji. (L)

STOCKWERK [ştokverk] i. (alm. k.). Mad. oc. Birbirini çaprazlama kesen çok sayıda ve yaklaşık küçük damarlardan meydana gelmiş yatak.
— ANSİKL. *Stockwerk*'teki damarcıkların

Foto. LAROUSSE

uzunluğu 50 sm'yi, kalınlığı da 3 sm'yi ender olarak geçer; fakat aralarındaki uzaklık ancak birkaç santimetre ile birkaç desimetre arasında oynar. Damarlar arasında kalan toprakta da cevher bulunduğu için bütün yatak işletilebilir. (L)

STODOLA (Aurel), slovak asıllı isviçreli mühendis (Liptovsky Svaty Mikulaş 1859 - Zürich 1942). Zürich'te federal yüksek teknik okulunda teorik ve uygulamalı mekanik profesörü oldu (1892-1929). Ünlü bir bilgin, aynı zamanda iyi bir öğretmendi. Matematik, fizik ve termodinamik alanında da çalışmalar yaparak değerli bir mühendis ve yapımcı olarak tanındı. Özellikle *Dampf-und Gasturbinen* (Buhar ve Gaz Türbinleri) [1903] adlı eseri büyük bir önem taşır. (L)

STOECKER (Adolf), alman siyaset adamı ve ilâhiyatçısı (Halberstadt 1835 - Bolzano 1909). Protestan papazı (1863), Metz'de rahip (1871), Berlin Sarayında vaiz (1874) oldu. Bir hıristiyan sosyalist partisi kurmağa çalıştı. Prusya Landtag'ına milletvekili seçildi (1879). Reichstag'a girdi (1881-1893 ve 1898-1908). Tutucuydu, yahudi aleyhtarı bir hareketi kışkırttı, bu hareket onun adıyle anıldı. Vaazlarını, konuşmalarını ve yazılarını derleyerek yayımladı. (L)

STOESSEL (Albert), amerikalı besteci ve müzik yöneticisi (St. Louis, Missouri 1894 - New York 1943). Berlin Müzik yüksekokulunda okuduktan sonra, Birinci Dünya savaşında Fransa'da A.B.D. ordusunun bando şefi olarak hizmet gördü. 1921'den ölümüne kadar New York'taki Oratorio society'yi yönetti ve zamanının en önde gelen koro yöneticilerinden biri oldu. Stoessel aynı zamanda çok başarılı bir kemancıydı. 1923-1930 Arasında New York Üniversitesi Müzik bölümünün, 1930-1943 arasında da New York City'deki Juilliard yüksekokulunun opera ve orkestra bölümlerinin çalışmalarını yönetti, Stoessel, orkestra, koro ve oda müziği parçalarıyle birlikte, 1937'de Juilliard okulunda oynanan *Garrick* operasını besteledi. (M)

STOETZEL (Jean), fransız psikososyoloğu (Saint-Dié 1910). Sosyoloji İncelemeleri merkezinin yöneticisi, Fransız Kamuoyu enstitüsü başkanı, Sorbonne sosyal psikoloji profesörü (1955'ten itibaren) oldu. Başlıca eserleri: *Théorie des Opinions* (Fikirler Teorisi) [1943]; *Les Sondages de l'Opinion Puplique* (Kamuoyu Sondajları) [1948]; *Psychologie Sociale* (Sosyal Psikoloji). [1963]. (L)

STOFFEL (Eugène, —baronu), fransız subayı (Arbon, Thurgau 1823 - Paris 1907). 1866'da yarbay rütbesiyle Berlin'de ataşemiliter oldu, Prusyalıların savaş hazırlıkları konusunda Fransa hükûmetine değerli bilgiler verdi, ama bu sırların hiç biri hesaba katılmadı. 1871'de *Rapports de 1866 - 1870*'in (1866-1870 Raporları) önemli bir kısmını yayımladı. İmparatorluk lehinde bir polemik havası taşıyan bu eser Stoffel'in 1872'de emekliye ayrılmasına yol açtı. Alésia'da yaptığı kazılar *Histoire de Jules César* (Jül Sezar Tarihi) [1887] adlı bir eser yazmasını sağladı. (L)

STOFFERTİT i. (fr. *stoffertite*). Miner. Metabrushit'e benzeyen tabiî kalsiyum fosfat. (L)

STOFFLET (Jean Nicolas), Vendée'li kumandan (Lunéville 1751'e doğr. -Angers 1796). Maulévrier kontunun av bekçisiydi. Mauge'larda ilk ayaklananlar arasında yer aldı. Cathelineau ile birlikte Cholet'yi ele geçirdi (mart 1793). General rütbesiyle D'Elbée'nin yardımcılığına getirildi (temmuz), Anjou'da kumandanlık yaptı, sonra La Rochejaquelein ile birlikte savaştı ve onun yerine geçti (1794). Uyuşmadığı Charette, Devrim döneminin cumhuriyet askerleriyle anlaşınca (şubat 1795), Stofflet buna boyun eğmeyi kabul etti, görüşmelere girişti, sonra Artois kontunun ajanlarının çağrısı üzerine tekrar silâha sarıldı. La Poitevinière yakınında La Saugrenière'de ele geçirildi. Mahkûm oldu ve Angers'de idam edildi. (L)

STOGLAV («yüz bölüm», anlamında rusça k.). 1551'de Korkunç İvan tarafından toplantıya çağırılan önemli konsilin tutanak derlemesine verilen ad. Rusya'da dinî hayatın gelişimini yansıtır. (L)

STOİCA (Chivu). Bk. CHİVU STOİCA.

STOJADİNOVİÇ (Milan), yugoslav siyaset adamı (Çaçak 1888-Buenos Aires 1961). Radikal partiden milletvekili seçildi. Maliye bakanı oldu (1922-1926 ve 1934). Radikal Birlik partisini kurdu. Kral naibi Pavel (Karacorceviç) tarafından başbakanlığa getirildi (1935). Önceleri liberal eğilimli göründü, fakat Hırvatların istediği konkordatoyu onaylatamadı. Totaliter rejimlere yaklaşarak Bulgaristan (ocak 1937) ve İtalya ile dostluk paktı (mart) ve Almanya ile bir ticaret antlaşması imzaladı (1938). Kendi başına hareket etmesinden dolayı aralık 1938 seçimlerinden sonra kral naibi tarafından görevinden uzaklaştırıldı. Partisinden atılınca (temmuz 1939) sürgüne gitti. (L)

STOK i. (ing. *stock*'tan). Piyasada, bir mağazada v.b. satışa arzedilebilecek malların tümü: *Buğday, yün stoku.* || Para değeri karşılığı olarak mevcut fon.

— Biyol. *Kromozom stoku,* bir gamette bulunan kromozomların tümü. *Eşanl.* GENOM.

— İşletme ikt. Bir ticarethaneye ait malların, malzemelerin veya gereçlerin, imalât safhasındaki ürünlerin ve ticaret ambalajlarının tümü.

— ANSİKL. İşletme ikt. İşletmeciliğin karşılaştığı en büyük meselelerden biri *stok* meselesidir. Sermayenin bağlanıp kalmaması için stokları en kısa zamanda piyasaya sürmek, buna karşılık da işletmenin belli bir ritimde çalışabilmesi için stok bulundurmak şarttır. Stok da herhangi bir canlı yaratık gibi büyür ve erir. Perakende ticarette stokların kısa zamanda yenilenmesi malî bakımdan bir garanti olduğu gibi, müşteriye her zaman taze veya yeni mal vermek imkânını sağlar. Umumî giderleri azaltır. (L)

STOKASTİK i. (yun. *stokhastes,* kehanette bulunan, ihtimal veren'den fr. *stochastique*). Mat. İhtimaller hesabıyle istatistikleri değerlendiren bilim dalı. (L)

STOKÇU i. (*stok*'tan *stok-çu*). Stok yapan kimse. (M)

STOKE-ON-TRENT, Büyük Britanya'da (Staffordshire) şehir, *Trent* ırmağı kıyısında, Potteries idare bölümünün ortasında; 275 700 nüf. Çanak çömlek ve porselen yapımı burada XIII. yy.dan sonra gelişti. Maden kömürü ocakları, metalürji ve lastik fabrikaları. (L)

STOKER [stokır] i. («ısıtıcı» anlamında ing. k.). Bir buhar lokomotifinin ocağına mekanik olarak kömür yükleyen düzenek.

— ANSİKL. *Stoker,* tenderdeki kömürü, buharla çalışan bir sonsuz vida ile donatılmış

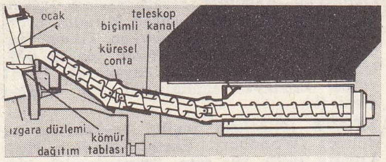

bir boru yardımıyle bir dağıtma tablası üzerine taşır; bu vida kömürü bir yandan ileriye doğru iterken bir yandan da kırarak ufaltır; ufalanan kömür parçaları buhar tazyikiyle ocak ızgarası üzerine püskürtülür. Stoker ile besleme hem daha düzgündür, hem de ateşçinin yorucu işine lüzum kalmaz. (L)

STOKER (Abraham), ingiliz yazarı (Dublin 1847 - Londra 1912). Dublin üniversitesini bitirdi, on yıl sivil hizmette çalıştı ve otuz yıla yakın büyük ingiliz oyuncusu sir Henry Irving'in menecerliğini yaptı. Ününü *Dracula* adlı dehşet romanına borçludur, ilk defa 1897'de yayımlanan bu eser daha sonra sahneye ve perdeye de aktarıldı. Öbür romanlarının içinde en iyisi herhalde *The Jewel of Seven Stars*'tır (Yedi Yıldızın Mücevheri). [M]

STOKES i. (sir G. G. *Stokes*'in adından). C. G. S. sisteminde kinematik viskozite ölçüsü birimi (sembolü: St). [L]

STOKES (Adrian), ingiliz bakteriyoloğu (Lozan 1887-Lagos, Nijerya 1927). Sarılıklar, tifo ve dizanteriler üstüne çalıştı. (L)

STOKES (sir George Gabriel), irlandalı matematikçi ve fizikçi (Bornat Skreen 1819 - Cambridge 1903). 1849'dan itibaren Cambridge üniversitesinde profesörlük yaptı. 1851'de Royal society'ye üye oldu. Hidrodinamik üstüne incelemeler yaptı, sıvıların içinde katı cisimlerin düşüş kanununu buldu. Flüorışı ve ışık kırınımıyle ilgili teorileri ortaya koydu ve çift kırılma ile fotoğraf levhaları üzerine polarlanmış ışığın etkisini inceledi. 1896'da X ışınlarının elde edilişinden hareket ederek, bunların ışıkla aynı özden geldiğini, yalnız dalga boylarının daha küçük olduğunu gösterdi. (L)

STOKES (Whitley), ingiliz filoloğu ve hukukçusu (Dublin 1830-Londra 1909). Avukattı (1855). Hindistan'a gitti (1862), burada hükûmet sekreteri ve yasama danışmanı oldu (1877-1882). Hindistan'da yürürlükte olan ceza kanununu ve medenî kanunu yeniden yazdı. Filoloji alanında ise özellikle gael dili ve edebiyatıyle uğraştı. *Irische Texte und Archiv für celtische Lexikographie'nin* (Keltçe Lûgat İçin Arşiv ve İrlanda Dilindeki Metinler) [1884-1909] müdürlerinden biri oldu. (L)

Stokes-Adams hastalığı. Bk. ADAMS-STOKES SENDROMU.

Stokes formülü, belirli bir yüzey integralini bir eğri integraline dönüştürmeyi sağlayan formül. 1849'da Stokes tarafından, daha sonra 1902'de Henri Poincaré tarafından bulunan bu formül, özellikle, yerçekimi anomalilerinin analizinden yararlanarak jeoyitin elipsoite olan uzaklığını, yani yerçekiminin teorik değeriyle gözlemlenen değeri arasındaki farkı açıklama imkânı verir. Bk. *Gravimetrik* İNDİRGEME. (L)

STOKESİT i. (sir G.G. *Ctokes*'in adı > fr. *stokésite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum ve kalay silikat. (L)

Stokes kanunu, «flüorışı ile yayımlanan ışınımların dalga boyu, uyarıcı ışınımın dalga boyundan daha büyüktür» şeklinde ifade edilen kanun. Bu kanun çok defa yanlış sonuç verir. (L)

STOKLAMA i. (*stoklamak*'tan *stokla-ma*). İşletme ikt. Stok yapma, bekletilen bir ürünü muhafaza etme. (L)

STOKLAMAK geçl. f. (*stok*'tan *stok-la-mak*). İşletme ikt. Stok olarak tutmak. || İşletme ihtiyaçlarının gerektirdiğinden çok hammadde ve malzeme toplamak; hemen piyasaya sürülmesi mümkün olduğu halde mamulleri depoda tutmak. (L)

STOKOWSKİ (Leopold), polonya ve irlanda asıllı amerikalı orkestra yöneticisi (Londra 1882). 1912'de, Philadelphia Senfoni orkestrası yöneticiliğine getirildi ve otuz yıl kadar bu orkestrayı yönetti. (L)

STOL, ing. *Short Take Off and Landing,* kısa iniş ve kalkış uçaklarının baş harfleri; kısa pistlerde (150 ile 800 m) kalkış ve iniş yapabilen uçakları adlandırmak için kullanılır. Bk. UÇAK ve KALKIŞ. (L)

STOLA i. (yun. *stole*'den lat. k.). Eski Roma'da kadınların giydiği elbise. || Medlerin ve Perslerin tören elbisesi.

— ANSİKL. Aslında belirli bir biçimi olmayan *stola,* sonradan saygıdeğer romalı kadınların elbisesi haline geldi; fahişelerin stola giymeleri yasaktı. Yunanlıların *khiton*'un örnek alınarak yapılan stola gömlek üzerine giyilirdi. Kumaşın kıvrım altında deriden bir bağ elbiseyi göğsün altında sıkardı. (L)

STOLBERG, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Westfalen) şehir, Aachen'ın doğusunda; 37 000 nüf. Çinko ve kurşun dökümevleri. Cam fabrikası. Kablo fabrikası. Kauçuk. Sabun. Ecza sanayii. (L)

STOLBERG (Christian ZU, — kontu), alman şairi (Hamburg 1748-Windebye şatosu, Eckernförde yakınları 1821). Hayatı, erkek kardeşi Friedrich Leopold ile geçti; onunla birlikte Göttingen'de hukuk okudu. Orada ikisi de Hainbund Şiir birliğine katıldılar. Goethe ile İsviçre'ye yolculuk yaptılar. Stolberg'in kardeşiyle birlikte yazdığı *Gedichte* (Şiirler) [1779] ve *Schauspiele mit Chören* (Korolu Oyunlar) [1787], Klopstock etkisinin ağır bastığı mistik bir hava taşır. —Kardeşi FRİEDRİCH LEOPOLD (Bramstedt 1750-Sondermühlen şatosu, Osnabrück yakınları 1819) Berlin'de ve Eutin'de çeşitli görevlerde bulundu.

STOFFLET
XVIII. yy. sonu gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

STOJADİNOVİÇ

stola
roma sanatı
Vatikan müzesi

Foto. Keystone, X (LAROUSSE)

STOLIYPİN

Nicolas STONE şair John Donne'un mezar heykeli detayı Saint Paul katedrali, Londra

1800'de Katolikliği benimsedi. Kardeşiyle birlikte yazdığı eserlerden başka, Homeros ve Ossian'dan manzum tercüme yaptı. Genç Goethe ve Klinger ile birlikte Stolberg'ler *Sturm und Drang* diye bilinen edebî çığırı başlattılar. (L)

STOLBOVO, esk. **Stolbova,** S.S.C.B.'de köy, Leningrad yakınında, Ladoga gölünün güney kıyısında. Burada, Rusya ve İsveç arasında imzalanan şubat 1617 anlaşmasıyle İngriya ve Karelya İsveç'e bırakıldı. (L)

STOLIYPİN (Pyotr Arkadyeviç), rus siyaset adamı (Dresden 1862-Kiev 1911). Grodno (1902), sonra da Saratov (1903) valisi oldu. Bu görevlerinde bulunduğu sırada patlak veren toprak kargaşalıklarında takındığı enerjik davranışıyle dikkati çekti. İçişleri bakanı, Birinci Duma'nın dağılışından sonra da başbakan oldu (1906). Düzeni korumaktan yanaydı. Sıkıyönetim mahkemeleri kurdu, çeşitli yasaklama tedbirleri aldı (toplantı, gazete). Ama aynı zamanda köylülerin gerçekten hürriyetlerini kazanmalarını destekledi, kişi hürriyetini ilgilendiren kanun tasarılarını rafa kaldırdı. İkinci Duma'nın sol kanadıyle çatıştı ve 1907'de meclisi kapattı. Zorla kabul ettirdiği bir seçim kanunu sayesinde meclisi sindirdi. Sibirya'nın sömürgeleştirilmesini geniş ölçüde geliştirdi ve okul sayısını artırdı. Liberalizmi yüzünden tutucu aristokrasi ondan uzaklaşmıştı, aldığı polis tedbirleriyle de liberallerin kinini kazandı. İhtilâlci bir militan tarafından öldürüldü. (L)

STOLİSTES i. («giydiren, süsleyen» anlamında yun. k.). Bir tanrının giyimiyle görevli mısır rahiplerine Yunanlıların verdiği ad. (L)

STOLP. Bk. STUPSK.

STOLZ (Friedrich), alman dilbilimcisi (Hall, Tiyrol, 1850-İgls 1915). Latince üstüne kitaplar yazdı. Eserleri: *Historische Grammatik der Lateinischer Sprache* (Latin Dilinin Tarihî Grameri) [1894-1895]; *Geschichte der Lateinischen Sprache* (Latin Dili Tarihi) [1910]. (L)

STOLZİT i. (fr. *stolzite*). Miner. Tabiî kurşun tungstat. (L)

STOLZOVA (Teraza), çek şarkıcısı (Kostelec nad Labem, Bohemya 1834-Milano 1902). Prag ve Trieste'de okudu; soprano olarak, önce Rusya ve Türkiye'de, sonra (1875) Avrupa'nın başlıca tiyatrolarında (özellikle İtalya'da) şarkı söyledi. Verdi'nin başlıca yorumcuları arasında yer aldı ve Verdi ailesiyle dostluğunu sürdürdü. (M)

STOMATİT i. (fr. *stomatite*). Patol. Ağız mukozası ve diş eti iltihabı.

— ANSİKL. *Stomatit*'ler birçok çeşide ayrılır: basit veya eritemli stomatit, aftlı stomatit (bk. AFT), ülserli stomatit, kaymaklı stomatit (bk. PAMUKÇUK), civalı stomatit (bk. CİVA ve FRENGİ).

Basit stomatit'te ağız mukozası üzerinde plak veya nokta halinde yaygın ve az çok canlı bir kızarıklık görülür. Ağızda sıcaklık ve tükürük salgısı biraz artar. Bu çeşit stomatit fazla tütün kullanmaktan, çürük dişlerden, hafif yanıklardan v.b. ileri gelir. Hastalık kısa sürer ve sık uygulanan sağlık tedbirleriyle kaybolur.

Ülserli stomatit veya *ülserli-zarlı stomatit,* iltihaplı, kırmızı mukoza üzerinde bulunan dağınık ve düzensiz, külrenginde küçük plaklarla başlar. İntanî hastalıkların ağır şekilleri sırasında görülür; had lökozlara ve agranülositozlara yol açabilir.

— Vet. Stomatitler, bütün hayvan türlerinde sık görülür. Zehirlenmelerden (üremi, diyabet, civa, kurşun ve arsenikle zehirlenme) veya bir iltihaptan ileri gelir. Hayvanlarda stomatitin pek çok çeşidi görülür. Bunlardan bazıları, şiddeti veya salgın şeklinde yayılması bakımından özelikle önemlidir.

Kabarcıklı sığır stomatiti, iltihaplı bulaşıcı bir hastalıktır. Özgül bir ültravirüsten ileri gelir. Karakteristiği, ağız mukozası üzerinde ve burun ucunda kabarcıklar bulunmasıdır.

Bulaşıcı kesecikli stomatit intanî, bulaşıcı bir hastalıktır; ültravirüslerden ileri gelir. Karakteristiği, dudaklarda ve dilde ortaya çıkan kesecikli döküntülerdir. Davarda, atgillerde, domuzda görülür, insana da bulaşabilir. Aftlı humma ile oldukça büyük bir benzerlik gösterirse de, onunla karıştırılmamalıdır.

Yalancı zarlı stomatitler veya *difteroitler,* geviş getiren hayvanlarda, özellikle genç hayvanlarda ve daha çok kuzularda oldukça sık görülür.

Civalı stomatit ülserli bir stomatittir, daha çok koyunlarda görülür. (L)

STOMAT(O)—, STOM(O)—, yun. *stoma* ağız'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

STOMATOLOJİ i. (fr. *stomatologie*). Ağız-diş hastalıklarını inceleyen, bununla ilgili tıp, cerrahî, ortopedi ve protez işlemlerini belirleyen ihtisas dalı. (L)

STOMATOPLASTİ i. (fr. *stomatoplastie*). Bk. AĞIZ *plastiği.*

STOMATOPODA çoğl. i. Kabukluların malacostraca grubundan, yalnız *squilidae* familyasını kapsayan küçük bir takım. (L)

STOMATOSKOP i. (fr. *stomatoscope*). Tıp. Muayene veya ameliyat yapabilmek için ağzı açık tutan âlet. (L)

STOMECHİNUS i. Jüra ve tebeşir tabakalarında bulunan fosil deniz kestanesi. (Denizkestanesigillerden.) [L]

STOMİAS i. Çok derinlerde yaşayan yassı, ince uzun balık; başı kuvvetli, ağzı çok geniş, dişleri seyrek ve çengel gibidir. (Stomias'ın alt çenesinde şişkin bir bıyık vardır. Gövdesi çok kenarlı pullarla kaplıdır; vücudunda ışık organları vardır. *Stomias boa* bazen Akdeniz'de avlanır.) [L]

STOM(O)—. Bk. STOMAT(O).

STOMOBLASTULA i. (fr. *stomoblastule*'dan). Biyol. Kalkerli süngerlerin gelişme evrelerinden biri. (Yumurtanın bölütlenmesinden doğan blastomerler bir bölütlenme boşluğu meydana getirir; bu boşluk dışderi hücreleri arasında bulunan bir delik yoluyle dışarıyle bağlantı kurar.) [L]

STOMOCORDA çoğl. i. Hayvanlar âleminin küçük bir şubesi; üç sınıfa ayrılır: *enteropneusta, pterobranchia* ve *fosil graptolitler.* (Çok az sayıda türü kapsamasına rağmen, ilkel omurgalıları, derisidikenlileri, solucanları v.b. andıran özgül karakterlerinden ötürü bu grup ayrı bir «şube» sayılmaktadır.) [L]

STONE [ston] i. («taş» anlamında ing. k.). Metrol. Binicilik dilinde kullanılan 14 pound'luk (6,35 kg) ingiliz ağırlık ölçüsü. (L)

STONE (Edward James), ingiliz astronomu (Londra 1831-Oxford 1897). Greenwich rasathanesinde asistanlık yaptı (1860-1870). Kap'ta astronom olarak çalıştı (1870-1872), Oxford'da Radcliffe rasathanesinde astronom oldu (1878-1897), sonra buranın yöneticiliğine getirildi. Kap'tayken Güney yarımkürede gökyüzünü sistemli olarak gözlemledi; bu gözlemlere dayanarak 12 441 yıldızı kapsayan tanımlamalı bir katalog çizdi. (L)

STONE (Nicolas), ingiliz heykeltıraşı ve mimarı (Woodbury, Exeter yakınları 1587-Londra 1647). Bir süre Amsterdam'da kaldı, orada ustası Hendrick de Keyser'in kızıyle evlendi, sonra İngiltere'ye döndü. Burford'da ve Londra'da birçok anıt mezar yaptı (Saint Paul [şair John Donne'ın heykeli], Westminster [sir Francis Vere'in mezarı]). İnigo Jones tarafından Whitehall'ün müteahhitliğine getirildi. (L)

STONE (Ormond), amerikalı astronom (Pekin, İllinois 1847-Fairfax, Virginia 1933). Chicago üniversitesinde okudu. Virginia üniversitesine bağlı Leander McCormick rasathanesinde astronomi profesörü ve yönetici (1882-1912) oldu. Çift yıldızları ve çeşitli yıldızları, bulutsuları ve Satürn'ün uydularını gözlemledi. 44 Tane çift yıldız keşfetti, çeşitli bölgelerin saat ayarının yapılmasına katkıda bulundu. 1884'te *Annals of Methematics*'i (Matematik Yıllıkları) kurdu. (M)

STONE (William Henry), ingiliz hekimi ve müzik nazariyecisi (Londra 1830-ay.y. 1891). Tıp alanında büyük ün kazandı. Fizikle müzik sesleri arasındaki bağlantıyle ilgili çalışmalar ve deneyler yaptı. Başlıca eserleri: *Sound as Music* (Müzik Olarak Ses) [1876]; *The Scientific Basis of Music* (Müziğin Bilimsel Temelleri) [1878] ve *Elementary Lessons in Sound* (Ses Alanında Temel Bilgiler) [1879]. (M)

STONEHENGE, Büyük Britanya'da (Wiltshire) sit, Salisbury'nin kuzeyinde. Britanya adalarındaki başlıca megalit bütünü buradadır: dikili taşlar iki daire meydana getirir; büyüğünün çapı 32 m'dir. Stonehenge'nin Bronz çağında bir mezarlık olduğu sanılır. Profesör Gerald Hawkins'e göre Stonehenge halkasını meydana getiren taşlar topluluğu kesin bir astronomi aracı olmuş ve M.Ö. 200 yıl önce güneş ve ay tutulmalarının hesaplanmasını sağlamıştır. (L)

Stone-Weierstrass teoremi, her sürekli fonksiyonun, bir çokterimliler dizisinin toplamı düşünülebileceğini ifade eden teorem. (L)

STONEY (George Johnstone), irlandalı astronom ve fizikçi (Oakley Park, King's County 1826-Londra 1911). Maddenin yapısı üstüne ileri sürülen modern görüşlerin öncülerindendi, Avogadro sayısının değerini belirledi (1867). 1874'te basit cisimciklerin meydana getirdiği elektriklenme teorisini ortaya koydu; buna 1891'de «elektronlar» adını verdi ve taneciklerin yükünü hesaplamağa çalıştı. (L)

STOOP [stop] i. Hollanda'da sıvılar için kullanılan, 2,748 litre değerinde eski hacim ölçüsü. (L)

STOP! ünl. (ing. *to stop,* durdurmak'tan emir kipi). Dur! || *Stop etmek,* durmak.

— Telekom. Telgraf ve telefon mesajlarında, cümleleri ayırmak için kullanılan deyim. (LM)

STOPAJ i. (ing. *to stop,* durdurmak, kesmek > *stoppage*'ten). Vergi huk. Verginin kaynağında, kanunun öngördüğü nispetlerde yapılan kesinti. (Türkiye'de vergiler, genellikle yıldan yıla ödenir. Ücretlerde, serbest meslek gelirlerinde ve sonraki yıllara devredilen taahhüt işlerinde ödemeler yapılırken, bu ödemelerin belirli bir kısmı, ödemeyi yapanlarca tutularak kişiler adına vergi dairelerine yatırılır. Bu miktar, yıl sonunda ödenmesi gereken vergiden indirilir.) [M]

STOPH (Willi), doğu almanyalı siyaset adamı (Berlin 1914). Duvar işçisiydi, sonra müteahhit oldu, 1931'de Alman Komünist partisine yazıldı, 1945'te Treptow'da partiyi yeniden teşkilâtlandırdı; 1950'de Birleşik Sosyalist partisinin (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands [S.E.D.]) Merkez komitesine girdi ve Halk meclisine seçildi; üç yıl sonra partinin Siyasî büro üyesi oldu. İçişleri (1952-1955), sonra savunma (1956-1960) bakanlığına getirildi, 1954-1964 arasında aynı zamanda başbakan yardımcılığı yaptı. Eylül 1964'te Grotewohl'un yerine başbakan oldu. 1967'den sonrada başbakanlıkta ve parti içindeki görevlerinde kaldı. (LM)

STOR i. (lat. *storea,* örtü'den ital. *stora* > fr. *store*). Profilli çıtalardan meydana gelen ve bir kanal içinde hareket ederek açılıp kapanan ağaç perde (Bk. ANSİKL.) || *Dolap storu,* resmî daire veya bürolarda, yer kazanmak amacıyle evrak dolaplarının kapaklarında kullanılan stor. || *Pencere storu,* resmî daire, büro ve apartman pencerelerinde kullanılan stor.

— ANSİKL. Büroların ve bazı resmi dairelerin pencerelerinde, pancurlar, kullanışı daha kolay olduğu için *stor* şeklinde yapılır. Profil verilmiş ve lamba açılmış sert ağaç veya sarıçamdan çıtalar en az üç yerinden, çelik bağ şeritleriyle vidalanarak birbirine tespit edilir. Meydana gelen stor pencere üzerinde gizli olarak yerleştirilmiş bir kutu içindeki mile sarılarak toplanır. Storun aşağı yukarı hareketi pencerenin iki yanına yerleştirilmiş U kesitli demir yataklarla sağlanır. Stor yatakları bir makas yardımıyle eğik ve hareketli bir hale getirilirse, *projektörlü storlar* elde edilir. Bu tip storlar güneşi kestiği gibi, ışık ve hava girişini de kolaylaştırır. (Bk. JALUZİ PANJUR.) *Dolap storu* resmî dairelerde, bürolarda v.b., evrak dolaplarının kapaklarını daha kullanışlı hale getirir. İhtiyaç duyulursa, evlerdeki kitaplık kapakları da stor yapılabilir. (M)

STORCH (Heinrich Friedrich VON), alman asıllı rus iktisatçısı (Riga 1766-Petersburg

Foto. Viollet, Fleming (LAROUSSE)

1835). Petersburg Harp okulunda öğretmenlik yaptı ve geleceğin Nikolay I'i ile büyük dük Mihail'e iktisat okutmakla görevlendirildi. *İktisat Dersleri* (1815) adlı kitabı ve Rusya ile ilgili istatistik çalışmaları önemlidir. (L)

STORCH (Nikolaus), alman din adamı (öl. Münih 1525). Zwickau'da (Saksonya) dokumacıydı. Luther'ci reformun başlangıcında, Karlstadt'ın tuttuğu «Zwickau peygamberleri»nden biriydi. Luther, Wartburg'dan dönünce, onları Wittemberg'den kovdu (1522). Bunun üzerine Storch, köylüleri ayaklanmaya teşvik etti ve ayaklanma sırasında öldü. (L)

STORCK (Karl veya Carol), romanyalı heykeltıraş (Hanau 1826-Bükreş 1887). Paris, Bükreş ve Münih'te okudu, Bükreş Güzel Sanatlar okulunun ilk heykel öğretmeni oldu. —İki oğlu, CAROL (Bükreş 1854-ay.y. 1924) ve FRİTZ de (Bükreş 1872-ay.y. 1942) heykeltıraştılar. (L)

Stork hastalığı, burun kanat ve bölümlerinin şişkinliğiyle birlikte görülen ve rinosklerondan ileri gelen sürekli burun akıntısı. (L)

STORM (Theodor), alman şairi ve romancısı (Husum 1817-Hademarschen Holstein 1888). Kiel ve Berlin'de hukuk okudu. Kiel'de kaldığı sürece, Theodor ve Tycho Mommsen kardeşlerle dostluk kurdu, onlarla birlikte *Liederbuch Dreier Freunde* (Üç Dostun Şarkı Kitabı) [1843] adlı bir şiir kitabı yayımladı. 1848'de Danimarka aleyhtarı hareketten sonra, Schleswig'den ayrılmak zorunda kaldı, Prusya'da hâkim oldu. Schleswig-Holstein'ın Prusya'ya ilhakından sonra (1864), Husum'a döndü. *Sommergeschichten und Lieder* (Yaz Hikâyeleri ve Şarkıları) [1851] adlı şiirlerinde, Kuzey Almanya'ya duyduğu özlemi yansıttı. Storm, 1864'ten sonra hikâye yazmağa başladı. Ona göre hikâye «dramın kardeşi» idi. Başlıca hikâyeleri: *İmmensee* (1849), *Pole Poppenspäler* (Kuklacı Pole) [1874], *Aquis Submersus* (1875-1876), *Renate* (1877-1878), *Eekenhof* (1879), *Die Söhne des Senators* (Senatörün Oğulları) [1879], *Kır Atlı* (Der Schimmelreiter) [1886-1888]. Özellikle olgunluk çağında yazdığı hikâyelerinin ana teması, insanın, kendi iç dünyasındaki kaçınılmaz trajik kaderle çatışmasıdır. (L)

STORNELLO i. İtal. ed. Genellikle aşk konusunu işleyen nakarat. (Biri beş ve ikisi on bir hecelik üç mısradan meydana gelir. Birinciyle üçüncü mısra kafiyelidir.) [L]

STORNİ (Alfonsina), arjantinli kadın şair (Sala Capriasca, Lugano yakınları 1892-Buenos Aires 1938). Şiirleri, dokunaklı bir içtenlikle yüceliğe gönlünü kaptırmış bir ruhun ümitsizliğini yansıtır. Başlıca şiir kitapları: *La Inquietud del Rosal* (Gül Fidanının Çırpınışı) [1916], *İrremediablemente* (Çaresiz Olarak) [1919], *Ocre* (1926). Storni 46 yaşında intihar etti. (L)

STOROSKOP i. (fr. *stauroscope*). Miner. Saydam mineralleri inceleyerek, tek kırılmalı mı, yoksa çift kırılmalı mı olduklarını anlamağa yarayan âlet. (L)

Storström, Avrupa'nın en uzun köprüsü 1937'de hizmete giren Storsröm Sjaelland'ı (Danimarka) Falster adasına bağlar; 3 200 m. (L)

Storting, Norveç parlamentosu. Genel seçimlerle, 4 yıl için seçilen 150 milletvekilinden oluşan bu parlamento gene seçim yoluyle iki meclise ayrılır. *Lagting* (milletvekillerinin dörtte birini kapsar) ve *Odelsting* (milletvekillerinin dörtte üçünü kapsar) adlı bu meclisler, duruma göre, ya birlikte veya ayrı ayrı çalışırlar. (L)

STOSCH (Philipp VON, — baronu), alman arkeoloğu (Küstrin [bugün Kostrzyn] 1691-Floransa 1757). İngiltere hesabına önce Roma, sonra Floransa'da görev aldı (1731). Büyük bir sanat eserleri koleksiyonu meydana getirdi. Özellikle oyma taşlar koleksiyonu çok önemliydi. 1724'te oyma taşlar üstüne bir inceleme kitabı yayımladı. Augsburg'da Peutinger Levhası'nın aslını buldu. (L)

STOSKOPFF veya **STOSSKOPE** (Sebastian), alman ressamı ve desinatörü (Strasbourg 1597-İdstein 1657). Almanya, Paris

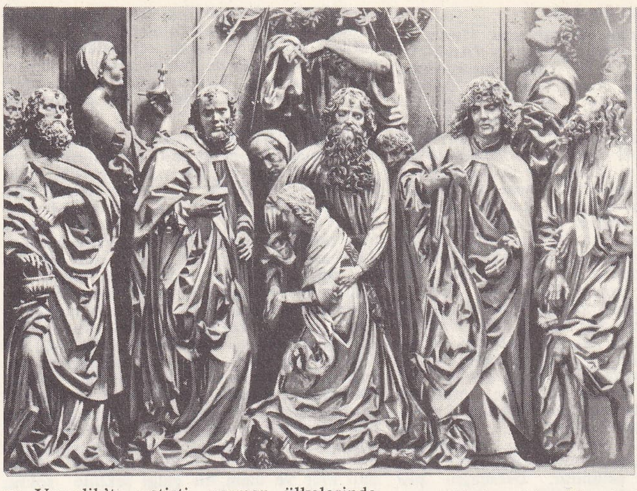

«Meryem'in «Ölümü» Notre-Dame kilisesinin arkalığı, Krakow

«Nürnberg Bâkiresi» (detay)

ve Venedik'te yetişti, germen ülkelerinde portreler ve günlük hayattan sahneleriyle tanındı. Karlsruhe ve Strasbourg müzelerinde eserleri vardır. (L)

STOSS (Veit), heykeltıraş (1440'a doğr.-Nürnberg 1533). Nereli olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur; sadece Nürnberg'de iken, 1477'de Krakow'daki alman Marienkirche'nin yapımevinde mihrap arkalığı yapmak üzere çağırıldığı bilinmektedir. Kendisinden ALEMANUS DE NORİMEERGA diye söz ediliyordu, ama Nürnberg o sıralarda kozmopolit bir sanatçılar pazarıydı. Bu sebepten, bu kadarcık bir bilgi onun nereli olduğunu belirtmek bakımından yeterli değildir. Krakow'daki büyük oyma arkalık, onun gotik heykelciliğin en büyük ustalarından biri olduğunu gösteriyor. 5,34 m yükseklikte, 7,25 m genişlikte olan bu arkalıkta Meryem ile ilgili sahneler yer almaktadır. Esas sahne, ıhlamur ağacından oyulmuş, büyük figürlerden meydana gelen Meryem'in ölümü sahnesidir; Meryem'in Sevinci ve Acısı sahneleriyle, Uruç ve Apotheosis sahneleriyle çevrelenmiştir. Sanatçı, Rönesansın getirdiği katkılardan bile bile uzak kalmış ve harikulâde ağaç oyma tekniğinden, tamamıyle Ortaçağa ait bir ifade yoğunluluğu ve çetin bir lirizm yaratmıştır. 1486'da bu çok büyük eseri bitirince birkaç mezar heykeli daha yaptı (katedralde Kazimierz IV Jagellon'un, Wloclawek başpiskoposunun mezarları), sonra Krakow'da sağladığı önemli mevkii bırakarak 1496'da Nürnberg'e döndü. Bir kalpazanlık işine adı karıştı ve 1503'te teşhir cezasına çarptırıldı, 1505'te imparator Maximilian tarafından itibarı iade edildi. Nürnberg'deki eserleri (Sankt Sebald; Sankt Lorenz grubu; Karmelit mihrap arkalığı [bugün Baumberg'de], Meryem'in taç giymesi, Deutsches museum) ilk şaheseri kadar güçlü değildir. (L)

STOTHARD (Charles Alfred), ingiliz ressamı (Londra 1786-Beer-Ferrers, Devonshire 1821), Thomas Stothard'ın oğlu. Eskiçağ resimlerini inceledi. *Monumental Effigies of Great Britain* (Büyük Britanya'nın Anıtsal Efijileri) [1812-1823] adlı bir derleme yayımladı. Bu eser bir kostüm ansiklopedisidir. Stothard'ın, Fransa'ya yaptığı yolculuklardan getirdiği resimler *Normandiya'ya, Bretagne'a ve Fransa'nın Başka Bölgelerine Yapılan Bir Geziden Mektuplar* adlı eserinde karısının izlenimleriyle yayımlandı. (L)

STOTHARD (Thomas), ingiliz ressamı ve desinatörü (Londra 1755-ay.y. 1834). Reynolds ile Wilson'un öğrencisiydi. Flaxman'ın etkisinde kaldı. Birçok kitap resimledi (*Robinson Crusoe, Clarissa Harlowe, Wakefield Pazarı* [*Vicar of Wakefield*]). Resimleri çoğu zaman Shakespeare'in kahramanlarını veya eskiçağ insanlarını konu olarak alır (Stamford yakınlarında Burgley House ve National gallery). [L]

STOTİNKA i. Bulgaristan'da para birimi; ana para birimi olan leva'nın yüzde biri değerindedir. (L)

STOURBRİDGE, Büyük Britanya'da (Worcestershire) şehir, Birmingham'ın batısında, *Stour* ırmağı kıyısında; 51 300 nüf. Eski evler. Maden kömürü ocakları. Metalürji. Camcılık. (L)

STOW (John), ingiliz tarihçisi (Londra 1525-ay.y. 1605). Ortaçağa ait birçok kronik ile o devrin Londra üstüne, değerli belgelere dayanan bir eser yayımladı: *Survey of London* (Londra'ya Bakış) [1598]. (L)

STOWE (Harriet BEECHER, **Mrs.**). Bk. BEECHER STOWE.

STOWE (Richard DE), ingiliz mimarı (XIV. yy.) Lincoln katedralinin orta kulesini yaptı (1307). [L]

STOYANOV (Lyudmil), bulgar yazarı (Koveçevitsa, Gotse Delçev yakınları 1888). Başlıca şiir kitapları: *Videniya na Krıstopit* (Yol Kavşağındaki Görüşler) [1914]; *Pramayka* (Atalarımızın Anası) [1925]; *Zemen Jivot* (Toprak Hayatı) [1940]; *Otvıd Jelyaznata Zavesa* (Demirperdenin Ardında) [1953]. Hikâye ve masallarının en ünlüleri *Svyataya Svetih* (Tanrı Belâsı) [1927]; *Kolera* (1935); *Mehmed Sinap* (1936). *Zazoryavane* (Şafak) [1945] adlı bir roman, oyunlar ve tenkit yazıları da yazdı. (L)

STOYANOV (Zahari), bulgar yazarı (Medven, Kotel yakınları 1850 - Paris 1889). Bulgar rönesans hareketinde sivrilenlerin biyografilerini yazdı ve *Zapiski po Bılgarskite Vıstaniya* (Bulgar Ayaklanmaları Üstüne Hatıralar) [3 cilt; 1884-1892] ile tanındı; bu eser osmanlı hâkimiyetinin sonu ve nisan 1876 ayaklanması üstüne bir belgedir. (L)

STÖCHARDT (Ernst Theodor), alman tarım mühendisi (Bautzen 1816-ay.y. 1898). 1862'de Jena yakınlarındaki Zwätzen Tarım okuluna müdür oldu. Stöckhardt bu okula yeni bir düzen verdi. Alman Tarım Gazetesi'ni yayımladı. 1852'de yazdığı *Açıklama* adlı eseri çeşitli dillere çevrildi. (L)

STÖGER-STEİNER von Steinstätten (Rudolf), Avusturya-Macaristan generali (Fernegg, Steiermark 1851-Graz 1921). Tuğgeneral ve Atış okulu kumandanı (1910) oldu. 1912'de feldmareşalliğe yükseldi. Birinci Dünya savaşında Doğu cephesinde, sonra İtalya cephesinde savaştı ve İsonzo'daki bütün savaşlara katıldı. 1917'de savaş bakanlığına getirildi. (M)

STÖKİYOMETRİ i. (yun. *stoikheion*, eleman ve *metron*, ölçü'den fr. *stoechiométrie*). Maddelerin birbiri üstüne etkime oranlarını araştıran kimya dalı. (L)

STÖRMER (Karl), norveçli astronom ve fizikçi (Skien 1874-Oslo 1957). Oslo üniversitesinde profesörlük yaptı. Norveç Teorik Astrofizik enstitüsünü yönetti; yüksek atmosferin kimyasal birleşmesiyle yerin magnetik alanındaki elektriklenmiş taneciklerin devinmesini inceledi. Kutup ışıklarının spekrumlarının ayrışımına dayanarak onların matematik nazariyesini kurdu. (L)

STRABİZM i. (yun. *strabos*, şaşı > *strabismos* > fr. *strabisme*'den). Bk. ŞAŞILIK.

STRABO (Pompeius). Bk. POMPEİUS

Veit STOSS

Willi STOPH

Foto. LAROUSSE

Antonio STRADİVARİUS
Bibliothèque Nationale, Paris

T. W. STRAFFORD
W. Hollar'ın gravürü
Van Dyck'dan
Cabinet des Estampes, Paris

strappata
Callot'nun gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

(Cneius Pompeius Strabo).

STRABON, yunan coğrafyacısı (tarih ve felsefe ile de uğraştı) [Amasya (Amaseia) M.Ö. 65-öl. M.S. 23]. Roma imparatorluğunun büyük bir kısmını dolaştı, Roma'da ve İskenderiye'de uzun süre kaldı. Olgunluk çağında *Historika Hypomnemata* (Tarihî Hatıralar) adlı bir eser (kayıptır) yazdı. Bu eser, 43 ciltir ve Polybios tarihinin bir devamıdır, Korinthos ve Kartaca'nın (M.Ö. 146) yıkılışından Caesar'ın ölümüne veya Aksium savaşına kadarki dönemi kapsar. Elimize yalnız 19 parça geçmiştir. *Geographumena* veya *Geographika* (Coğrafya) adlı eserinin büyük kısmı günümüze kadar gelmiştir; 17 ciltir. Yazar bu eseri yunan ve roma dünyasının kültürlü kişileri için kaleme almıştır. En geniş eklektik düşüncelere yer veren eser, Eratosthenes, Hipparkhos'tan ve Ephoros, Polybios ve Poseidonios adlı tarihçilerden ilham almıştı. Strabon'un *Coğrafya*'sı (Geographika veya Geographumena) tarihî bir özellik taşımakla birlikte, insanın, kavimlerin ve imparatorlukların fizik dünya ile olan ilişkilerini belirtir. Bu özelliğiyle, Ptolemaios'un *Geographike Aphegesis* adlı coğrafyasından üstündür. Ortaçağın pek az tanıdığı Strabon, XVI. yy.dan sonra önem kazandı. (L)

STRACCHİNO, Milano çevresinde yapılan peynir. (L)

STRACCİARİ (Riccardo), italyan baritonu (Casalecchio di Reno 1875-Roma 1955). 1900'den sonra Bologna'da başarı kazandı, İspanya, Mısır ve Şili'yi dolaştı, 1904'te La Scala'ya girdi, Londra'da Metropolitan'de (1906), Chicago'da v.b. sahneye çıktı ve 1942'ye kadar şarkı söyledi. *Sevil Berberi*'nin 100. yıldönümü dolayısıyle dünyanın birçok yerinde bine yakın temsilde sahneye çıktı. Boris Hristov'un öğretmeniydi. (L)

STRACHEY (Lytton), ingiliz yazarı (Londra 1880-İnkpen, Buckshire 1932). Cambridge'te Trinity college'ta okurken dergilerde yazılar yazmağa başladı. 1918'de yayımladığı *Eminent Victorians* (Victoria Çağı Büyükleri) adlı kitabında o çağın dört büyüğünü anlattı: kardinal Manning, Florance Nightingale, Dr. Arnold, general Gordon, kraliçe Victoria'nın biyografisini yazdı (*Queen Victoria,* 1921). 1922'de *Books are Characters* (Kitaplar ve Karakterler), 1928'de de *Elizabeth and Essex* adlı eserleri yayımladı. (L)

STRACHWİTZ (Moritz VON, — kontu), alman şairi (Peterwitz, Frankenstein yakınları, Silezya 1822-Viyana 1847). Platen'in çömeziydi. Daha çok romantik üslûpla baladlar yazdı (*Das Herz von Douglas* [Douglas'ın Kalbi]). Bu eserlerinde halk şiirlerinden aldığı motifleri ince bir biçimde değerlendirdi. (L)

STRADELLA (Alessandro), italyan şarkıcısı ve bestecisi (Napoli 1645-Cenova'da öldürüldü 1682). Oldukça fırtınalı geçen duygusal hayatı Niedermeyer ve Flotow'un operalarına konu oldu, Stradella, XVII. yy.ın önemli bestecilerinden biri sayılabilir. Eserleri, elyazması olarak Modena, Napoli, Venedik, Roma, Berlin, Münih, Dresden, Viyana, Paris, Brüksel, Oxford, Cambridge kütüphanesinde bulunmaktadır. Lirizmiyle, armoni ve biçim araştırmalarıyle aryanın, oratoryonun ve kantatın gelişmesine hayli katkıda bulundu. Stradella'da anlatım kaygısı ön plandadır. Eserlerinde zengin melodiler, bol şarkılar yer alır. Konçertino yerine konçerto grosso kullanarak, önem verdiği senfoniyi değişik bir kalıpla sundu. Bütün bunlar, onun yenilik eğilimini ve Napoli okulunun en seçkin temsilcilerinden biri olduğunu gösterir. Başlıca eserleri: oratoryolar (*San Giovanni Battista, Santa Editta, Regina d'İnghilterra* v.b.), operalar (*Florida, Trespolo Tutore, Biante* v.b.). Ayrıca senfoniler, sonatlar, şarkılar, düo'lar, kantat'lar besteledi. Bu arada, ona mal edilen ünlü bir «kilise havası»nın, aslında Niedermeyer'in eserine nazire olarak bestelendiğini de belirtmek gerekir. (L)

STRADİOTTO veya **STRADİOTA** veya **STRADİOTO** i. (yun. *stratiotes*'den ital. k.). XV. - XVI. yy.da keşif için kullanılan hafif süvari.

— ANSİKL. Venedikliler, XV. yy.da Arnavutluk ve Mora'da silâh altına aldıkları süvarilere *stradiotto* adını vermişlerdi. Daha sonra Louis XII de bu bölgelerden stradiotto'lar topladı. Stradiotto'lar, kılıç, topuz ve 3 - 4 metre uzunluğunda bir kargıyle silâhlanırlardı. (L)

STRADİVARİUS (Antonio), gelmiş geçmiş keman yapımcılarının en ünlüsü ve en çok taklit edileni (Cremona 1644'e doğr. veya 1648 - öl. 1737). İmzalı ilk eserleri 1666 tarihini taşır. Niccolo Amati'nin öğrencisiydi; fakat daha güçlü bir ses elde etmek için ustasının örneklerini bir yana bıraktı. Amacına ulaşmak için tonozlarda değişiklik yaptı, kapakların kalınlığını büyük bir maharetle ayarladı ve akustik bakımdan üstün çalgılar yaparak bu işin ustası olduğunu kabul ettirdi. Hayatının sonuna kadar, her işi kendi yapar, OMOBONO (1679-1742) ve FRANCESCO (1671-1743) adlı oğullarına ancak ikinci derecede işleri havale ederdi. 1666-1686 Arasında Amati'nin izinde yürüyerek FF'de, tonozlarda ve bezeme kıvrımının biçimlerinde değişikliklerle yetindi. Fakat 1686-1700 arasında durmadan araştırmalar yaptı, hattâ kemanın biçimini bozup, onu ince ve uzun bir çalgı şekline soktu; bir süre sonra, «Longuet» adını alan bu kemandan vaz geçerek 1700'e doğru yassı ve geniş, fakat ötümü güçlü bir modelde karar kıldı. En güzel kemanlarını (1 100'den fazla) 1700-1725 arasında yaptı. Bunların 400'ü, dünyanın dört yanına dağılmıştır. Paris konservatuvarının Çalgılar müzesinde ustanın 5 kemanı, bir cep kemanı, bir sistrisi ve atelyesinden gelme kalıpları vardır. Avrupa'nın bütün sarayları onun müşterisiydi. Cremona'da «Stradivarius gibi zengin» sözü dillerde dolaşırdı. Kemanlarının üstünlüğünü, tahtanın seçimi (çok iyi cins köknar), kemanın kasnaklarını tutturan çeşitli parçaların (kapaklar, tonozlar, FF v.b.) birbirlerine göre tam bir orantı ve denge içinde bulunması ve kullanılan nefis vernik sağlardı. Bir tertibe göre kendi eliyle hazırlayıp sürdüğü verniğin nasıl bir karışımdan meydana geldiği bugün bilinmemektedir. Çalgılardan bazılarını tamamlayan oğulları, hiç bir zaman babalarının çapına ulaşamadılar. Cremona müzesi yakın zamanlarda salonlarından birini Stradivarius'a ayırmıştır. (L)

STRADOGRAF i. (ital. *strada*, yol ve yun. *graphein*, yazmak'tan fr. *stradographe*). Bayınd. Taşıt tekerleklerinin sürtünme katsayısını ölçerek, bir yol kaplamasının kayganlığını tayin etmeğe yarayan cihaz. (L)

STRAFFORD (Thomas WENTWORTH, birinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (Londra 1593 - ay.y. 1641). Birçok defa milletvekili seçildi, 1625'te Buckingham'a ve 1628'de keyfiliği bakımından tehlikeli sayılan bir siyasete karşı koydu; bununla beraber krallığın imtiyazlarının korunmasını da istemiyor değildi. Dilekçe hakkının kabul edilmesiyle sonuçlanan tartışma sırasında, Eliot ve Coke'un partilerinin isteklerine karşı ılımlıların başına geçti. Bundan sonra saldırgan bir muhalefetten yavaş yavaş vaz geçerek, tehlikeli bir duruma düşen krallığa yaklaştı. Charles I onu İrlanda genel valisi yaptı (1632-1639), burada «sonuna kadar» (*thorough*) siyasetini uyguladı. Ülkede düzeni yeniden kurdu, iktisadî hayatı canlandırdı; fakat töreleri, hattâ kanunları hiçe sayan bir mutlakıyet yönetimi uyguladı. Bir ordu kurdu ve düzenli gelir kaynakları sağladı. İskoçya 1638'de ayaklanınca, Strafford hükümdara ihtiyatlı davranmasını tavsiye etti, 1639'da kralın başlıca danışmanı sıfatıyle İngiltere'ye döndü. Püritenlere karşı tedbirler aldı, İrlanda ordusunu İskoçya sınırına yolladı ve böylece İngiltere'de krallık rejimini güçlendirmeğe çalıştı. Parlamento çoğunluğuyle arasında şiddetli bir çatışma baş gösterdi. Pym'in teşvikiyle 1641'de aleyhine dava açıldı; ölüme mahkûm edildi ve boynu vuruldu. (L)

STRAHLENBERG (Tabbert, Philipp Johan VON —denir), isveçli türkolog (Strahlsund 1676 - Stockholm 1747). İsveç ordusunda subaylık yaptı. Poltava savaşında (1709) Ruslara esir düştü; Sibirya'ya sürüldü. Burada, Sibirya'ya ait bir harita yaptı ve Büyük Petro'nun ilgisini çekti. Sibirya'da araştırma yapmak üzere Almanya'dan gelen Daniel Messerschmidt'in yanında çalıştı. 13 Yıllık sürgün hayatı sırasında türk boylarının dilleri ve kültürleriyle ilgilendi; çeşitli yazılı belgeler üstünde durdu. Orhon yazıtlarını tespit etti. İsveç'e döndükten sonra yayımladığı kitaplarıyle Ural-Altay dil okulunu kurdu. Eserleri: *Vorbericht eines Werkes von der Grossen Tartarey und Sibirien mit Anhang von Gross-Russland* (Büyük Rusya ile İlgili Bir Ekle Sibirya ve Büyük Tatarlar Hakkında Bir Esere Önsöz) [1726]; *Das Nord - und Östliche Teil von Europa und Asia* (Asya'nın ve Avrupa'nın Kuzey ve Doğu Bölgesi) [1730]. (M)

Straits Settlements, 1867'de kurulan eski ingiliz sömürgesi; 1785'te Doğu Hindistan kumpanyası tarafından satın alınan Penang adasındaki Penang şehrini (1786'da kuruldu), 1786'da Hollandalılardan ele geçirilen Malaka adası ile şehrini, Penang yakınındaki Wellesey eyaletini (1798'de Kedah emîri tarafından İngiltere'ye devredildi) ve Raffles tarafından çevredeki küçük adalarla birlikte Johore emîrinden 1819'da satın alınan Singapur adasını kapsıyordu. Bu dört bölge, 1867'de, Büyük Britanya imparatorluğuna bağlı bir sömürge haline getirildi. Daha sonra kurulan ve 1874-1888 arasında İngiliz himayesine giren Malaysia federasyonu ile karıştırılmaması gereken *Straits Settlements*, Doğu Hindistan kumpanyası tarafından yönetildi: merkezi önce Penang, sonra (1837) Singapur idi. Daha önce bir genel valinin yönetimine girmiş olan Christmas adası (1900), Keeling adaları (1903) ve Labuan adası da (1907) Straits Settlement'a katıldı. Genel valinin üçlü yönetimi bir yürütme ve bir yasama meclisi ile desteklendi. Bu sömürge, İngiltere'ye her şeyden önce, Uzakdoğu'ya giden yolların ticarî ve stratejik kontrolunu elinde tutmak imkânını veriyordu. Bundan ötürü, birbirine çok uzak olan bu bölgeler tek bir yönetime bağlandı. Bununla beraber, XIX. yy.dan sonra deniz ürünleri yanında başka gelir kaynakları da elde ettiler. Londra hükûmeti, Malaysia devletleriyle aralarında coğrafî ve iktisadî dayanışma bulunduğu gerekçesiyle buranın genel valisini yeni sömürgenin yüksek komiserliğine getirdi (1896). Straits Settlements, böylece, hem çinli göçmenlerin yarımadanın iç kısmına dağılabileceği bir giriş kapısı, hem de malezya kauçuk ve kalayının ihraç edilebileceği bir pazar haline geldi. İkinci Dünya savaşında büyük zarar gören (Penang'ın düşmesi, aralık 1941; Singapur'un düşmesi, ocak 1942) Straits Settlements'ın statüsünde, savaş sonrasında büyük değişiklikler yapıldı. Malezya'nın bağımsızlık istemeğe hazırlandığını kestiren İngiltere, 1946'dan sonra, Singapur'u öbür kolonilerinden ayırdı, daha sonra stratejik önem taşıyan Keeling (1955) ve Christmas adasının (1958) yönetimini Avustralya'ya bıraktı. Penang ve Malaka ise, birer eyalet haline gelerek, öteki eyaletlerle birlikte 31 ağustos 1957'de kurulan Malaysia federasyonuna katıldı. (L)

STRALSUND, Almanya'da (Doğu Almanya, Rostock idare bölümü) liman şehri, 3 km eninde bir boğaz olan ve şehri Rügen adasından ayıran *Stralsund* kıyısında; 70 200 nüf. Eski kiliseler; XIII. ve XIV. yy.dan kalma belediye binası. Faal balıkçılık. Makine ve gemi yapımı. Konservecilik. Şeker fabrikaları. Biracılık.

— Tar. Küçük bir Wende merkezi olan Stralsund alman kolonlarının gelmesiyle genişledi ve bir Hansa şehri haline geldi (1278). Danimarkalıların Baltık ve Kuzey Denizi'nde deniz ve ticaret üstünlüğünü sağlamak için giriştikleri savaşta uğradıkları bozgun burada imzalanan antlaşma ile (1370) onaylandı. Shalsund 1628'de Wallenstein'a şiddetle karşı koydu. İsveç'e geçince (Westfalen barışı, 1648), Karl II burada bir kuşatmaya karşı başarıyle direndi (1715). 1809'da prusyalı vatansever binbaşı Schill, şehri almağa uğraşırken öldü; şehir 1815'te Prusya'ya bırakıldı. (L)

STRAMBOTTO i. İtal. ed. Lirik halk ve aşk şiiri türü. (Strambotto on hecelidir, sekiz, altı veya dört mısradan meydana gelir ve bir tek bent halinde yazılır. Strambotto'nun kafiye düzeni değişiktir.) [L]

STRANDBERG (Carl Vilhelm August), isveçli şair (Stigtomta, Nyköping yakınları 1818 - Stockholm 1877). TALİS QUALİS takma adıyle yayımladığı şiirleriyle tanınmış,

Foto. *LAROUSSE*

bu şiirlerinde Tegner'i taklit etti; sonra «Genç Almanya» şairleri tarzında, yurt sevgisiyle dolu şiirler yazdı. Stockholm'de gazetecilik yaptı (1854), İsveç akademisi üyesi oldu (1862), *İsveç Resmî Gazetesi*'ni yönetti (1865). [L]

STRANDMAN (Otto), estonyalı siyaset adamı (Birro 1875 - Kadrina 1940). Milliyetçi muhalefetinden dolayı sürgün edildi (1906), sonra geçici millî meclis başkanlığına seçildi (1917). Dışişleri bakanlığı (kasım 1918), başbakanlık (1919), daha sonra parlamento başkanlığı (1920-1922), dışişleri ve maliye bakanlığı (1924) yaptı; Polonya elçisi oldu (1927-1929). Cumhurbaşkanlığına seçildi (1929 -1931), sonra Paris elçiliğine getirildi (1932-1939). [L]

STRANG (William), iskoç ressamı ve gravürcüsü (Dumbarton 1859 - Bournemouth, Hampshire 1921). 1875-1881 Arasında madenî levhayı asitle kazıyıp resim kalıbı yapmayı öğrenmek için Londra'daki Slade sanat okuluna devam etti, Alphonse Legros'den ders gördü. 1881'de Krallık Resim ve Gravür derneğinin kurucuları arasında yer aldı. 1918'den ölümüne kadar Milletlerarası Heykelciler, Ressamlar ve Gravürcüler derneğinin başkanlığını yaptı. 1921'de Krallık akademisine seçildi. Gerçekçi bir üslûpla birçok yağlıboya tablo yaptı. Gravürden portrelerini yaptığı kişiler arasında Thomas Hardy, Rudyard Kipling ve Henry Newbolt da vardır. Gravürlerinden bir koleksiyon British museum'da bulunmaktadır. *Bekârın Sonu, Köylü Kadın Başı, Açlık, Lehimciler* adlı tabloları çok ünlüdür. (M)

STRANGNAS, İsveç'te (Södermanland) şehir, Mälar gölü kıyısında; 8 500 nüf. Garnizon şehri. XIII. yy.dan kalma gotik üslûbunda katedral. 1523'te Gustaf Vasa burada İsveç kralı seçildi. 30 000 Kitaplı piskoposluk kütüphanesi. (L)

STRANRAER, Büyük Britanya'da liman şehri, İskoçya'nın güneydoğusunda (Wigtownshire), Loch Ryan kıyısında; 9 250 nüf. Balıklavalar. İstiridye tarlası. (L)

STRANSKY (Josef), amerikalı orkestra şefi (Humpoltz, Bohemya 1874 - New York 1936). Prag, Viyana ve Leipzig üniversitelerinde okudu. Judassohn, Fuchs ve Bruckner'den ders gördü. 1897-1902 Arasında Prag Krallık operasında orkestra şefliği yaptı. Daha sonra Hamburg operasında ve Senfoni konserlerinde çalıştı (1902-1909). Avrupa'da operalarda orkestralar yönetti. Sonra New York filarmoni derneğinin orkestra şefliğine getirildi (1911-1923). New York Wagnerian Opera derneğinin konuğu olarak orkestra şefliği yaptı. (M)

STRANSKY (Pavel), çek tarihçisi (Zapy, Brandys 1583 - Torun, Polonya 1657). Kral Friedrich taraftarıydı, Bohemya'nın Habsburg'lara karşı ayaklandığı sırada (1618-1620) Ren valisiydi. Bila Hora* bozgunundan sonra Katolikliğin zorla kabul ettirilmesine karşı direnmeğe devam etti. Bu yüzden 1627'de Bohemya'yı terketmeğe zorlandı, bütün serveti elinden alındı. Saksonya'ya sığındı ve sonunda, Torun'daki protestan lisesinde öğretmenlik elde etti (1647). Latince yazdığı *Respublica Bojohema* (Bohemya Cumhuriyeti) [1634] adlı eseri ile tanındı. Bu eser, Bohemya devletinin dinî, sosyal ve iktisadî şartlarının bir sentezidir. (M)

Strapaese, XX. yy.da italyan edebiyatında ortaya çıkan, toprak ve köylülerle ilgilenmeyi öngören eğilim. Bu eğilim, özellikle Birinci Dünya savaşından sonra M. Maccari, L. Longanesi, A. Baldini, R. Bacchelli'nin eserleri sayesinde gelişti. (L)

STRAPAROLA (Gianfrancesco), italyan masalcısı (Caravaggio, XV. yy. sonlarına doğr. - öl. 1557'ye doğr.). Hayatıyle ilgili hiç bir şey bilinmez. *Sonetti, Strambotti, Epistole e Capitoli* (Soneler, Garip Şiirler, Mektuplar ve Çeşitli Konular) adlı bir şiirler derlemesi ve *La Piacevoli Notti* (Eğlenceli Geceler) [1550-1553] adlı bir hikâyeler derlemesi vardır. (L)

STRAPONTİN i. (ital. *strapuntino,* bir tür şilte'den). Arabalarda, otobüslerde, umumî salonlarda v.b. bulunan kısa boyda ve katlanabilen arkalıklı koltuk. (L)

STRAPPATA i. (ital. k.). Suçluyu bir direğin tepesine yerden yüksekte tutacak şekilde iple bağladıktan sonra birden yere bırakmaya dayanan işkence. (Bk. ANSİKL.) || Bu işkencede kullanılan direk veya darağacı.

— ANSİKL. *Strappata* başlangıçta acemi nefer veya öğrencilere yapılan tatsız bir şakaydı. XVI. yy. başlarında askerî ceza olarak İtalya'da ve Fransa'da uygulandı; suçlu, elleri sırtına bağlı olarak, bir kirişe bağlanır ve birden boşluğa salıverilirdi. Suçlu denizciyse denize bırakılırdı. Cezanın amacı sadece korku vermekti, fakat zamanla strappata bir işkence oldu. Mahkûmun vücuduna bağlanan ağırlıklar, onun tekrar tekrar boşluğa düşmesiyle uzuvlarının parçalanmasına sebep oluyordu. (L)

STRARAM (Walther), fransız orkestra yöneticisi (Londra 1876 - Paris 1933). Paris operasında ve Opéra - Comique'te koro yöneticiliği yaptı, 1925'te çağdaş müziği tanıtmak amacıyle *Straram orkestrası*'nı kurdu ve konserler düzenledi. (L)

STRAS veya **ŞTRAS** i. (fr. *strass* veya *stras*). Kıyf. ve Kuyumc. Elmas v.b. değerli taş taklidi. (M)

STRASBOURG, alm. **Strassburg,** Fransa'da şehir, Bas-Rhin idare bölgesinin merkezi, Alsace ovasında, İll ırmağı kıyısında, ırmağın Ren ile birleştiği yerin 3 km batısında; 254 100 nüf. Avrupa'nın en geniş iç limanlarından biri olan şehir, aynı zamanda bir fikir, sanayi ve ticaret merkezidir. Eski şehir, İll ırmağıyle çevrilidir. Şehrin hemen doğusundaki serbest limanı, Ren-Rhône kanalıyle Marne-Ren kanalının birleştiği yerde Ren'in doğu ve batı kolları kuşatır. Dok yapımına çok elverişli olan bu suyolları sayesinde Strasbourg, Ren kıyısındaki başlıca liman haline gelmiştir. Mulhouse'dan potasyum tuzları, Lorraine'den demir filizi, Ruhr'dan kömür, yakınındaki bölgelerden tarım ürünleri ithal eden limandan Orta ve Doğu Avrupa ile Fransa'nın öteki şehirlerine ihracat yapılır. Şehirde sanayi gelişmiştir; otomobil, demiryolu araçları, mobilya, kâğıt, besin (un, bira v.b.) ve konfeksiyon fabrikaları, bira fabrikaları, sepicilik. Strasbourg aynı zamanda önemli bir ticaret merkezidir: alsace şarapları, sebze, tahıl, şerbetçiotu ve tütün. Şehirde birçok eski anıt vardır: yapımına XI. yy. başında başlanan katedral (XIV. yy.dan kalma güneş saati) v.b. XVI. yy.da kurulan Strasbourg üniversitesinin kütüphanesinde 3 000 000 kadar kitap (bu kitaplar arasında 27 000 incunabulum, geniş elyazması ve dergi koleksiyonları yer alır) vardır.

● *Tarih.* Strasbourg'a ilk olarak Keltler yerleşti. Keltlerden sonra gelen Romalılar şehri *Argentoratum* diye adlandırdılar ve önemli bir askerî bölge haline getirdiler. M.S. 455'te Hunların yıktığı şehir *Strateburgun* adıyle yeniden inşa edildi, Frank imparatorluğuna katıldı ve 762'ye doğru bir piskoposluk şehri oldu; yüzyıllar boyunca piskoposlar tarafından yönetildikten sonra, XIII. yy.da Kutsal Roma imparatorluğunun serbest şehirlerinden biri haline geldi. Strasbourg, ortaçağ alman edebiyatının merkeziydi; XV. yy.da Johann Gutenberg baskı makinesini burada geliştirdi. XVI. yy. başlarında Luther'ciliğin yayıldığı şehir, 1681'de Fransa kralı Louis XVI tarafından alındı ve yavaş yavaş fransız kültürünü benimsedi. 1870'te Almanlar şehri kuşattılar ve haftalarca süren çarpışmalardan sonra aldılar. Bu arada birçok devlet binası büyük zarara uğradı ve 400 000 kitaplı şehir kütüphanesi yıkıldı. Birinci Dünya savaşında Almanların yenilmesi üzerine, 1919'da Fransa'ya geçen şehir, 1940'ta tekrar alman kuvvetleri tarafından işgal edildi, fakat 1944'te fransız birlikleri tarafından geri alındı. Strasbourg, İkinci Dünya savaşında hava hücumlarından büyük zarar gördü. (M)

Strasbourg yeminleri, Kel Charles ve Germen Lodwig, Lothar'ı Fontenay-en-Puisaye'de yendikten sonra (841) Strasbourg'da buluştular ve ittifaklarını, askerleri önünde, bir yeminle onayladılar. Bu yemini, Ludwig'in askerleri ve Kel Charles theotisk (ortaçağ germencesi) dilinde, Charles'ın askerleri ve Ludwig roman dilinde ettiler (14 şubat 842). Tarihçi Nithard sayesinde günümüze kadar gelen bu yeminin metni, fransız ve alman dillerinin en eski anıtlarıdır. Metinin gerçeğe uygunluğu hakkında bazı tarihçilerin ileri sürdüğü şüpheler üstünde pek durulmamıştır. (L)

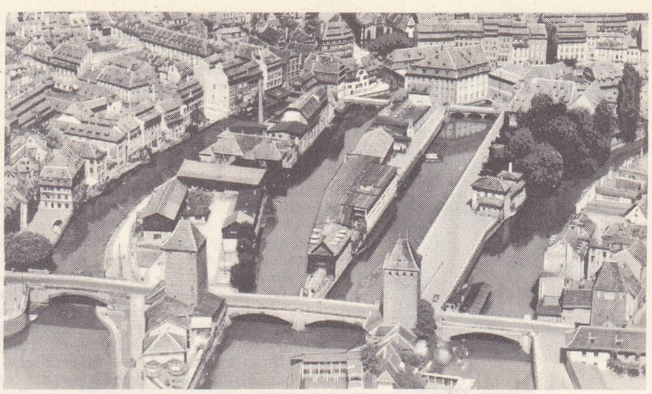

STRASBOURG
«Küçük Fransa»
semti

STRASBURGER (Edward), polonyalı botanikçi (Varşova 1844 - Bonn 1912). Jena'da botanik profesörü ve botanik bahçesi müdürü (1869) oldu, sonra Bonn üniversitesine profesör tayin edildi (1881). Başlıca eserleri: *Kozalaklılar ve Gnetaceae* (1872); *Hücrenin Oluşumu ve Bölünmesi* (1875); *Kapalıtohumlular ve Açıktohumlular* (1879) ve *Pratik Botanik* (1887). [L]

STRASCİNO (lo). Bk. CAMPANİ (Niccolo).

STRASSER i. Moravya asıllı süs güvercini. (Büyük boylu, parlak kırmızı gözlü, çok dayanıklı, yetiştirilmesi kolay bir güvercindir; değişik renkte pek çok çeşidi bulunur.) [L]

STRASSER (Gregor), alman siyaset adamı (Geisenfeld 1892 - Berlin 1934). Ateşli bir nazi olarak 1923'te Münih darbesine katıldı ve bir yıl hapsedildi. Bavyera'da, sonra Reichstag'da milletvekili (1924) seçildi; partiyi yeniden toparlamağa çalıştı, ama Sovyetleri taklit etmeğe kalkışmasını ve *Völkischer Beobachter* gazetesine karşı *Arbeiter Zeitung*'u (İşçi Gazetesi) [1925] çıkarmasını Hitler hoş karşılamadı. Von Schleicher tarafından teklif edilen başbakan yardımcılığını kabule yanaşması (aralık 1932) Hitler'i büsbütün tedirgin etti. 30 Haziran 1934'te yapılan temizlik hareketinde öldürüldü. (L)

STRASSER (Otto), alman siyaset adamı (Windsheim, Bavyera 1897), Gregor Strasser'in kardeşi. Naziydi, Hitler'den gittikçe uzaklaştı, 1930'da Kara cephe veya Devrimci nasyonal - sosyalizm komitesini kurdu, bu komite üyelerinin bir kısmı Çelik Miğfer'den (Stahlhelm) toplandı. Strasser 1933'te Almanya'dan ayrıldı. Viyana, Prag ve Kanada'ya gitti; Kanada'dan alman sosyal partisini kurmak üzere yurduna döndü. (L)

STRASSMANN (Fritz), alman kimyacısı (Boppard 1902). Mainz Nükleer ve İnorganik Kimya enstitüsü profesörü ve yöneticisi oldu (1946), 1935'ten sonra Otto Hahn ve Lise Meitner ile çalıştı. Otto Hahn ile 1939'da uranyumun fisyonunu açıkladı. (L)

Strassmann ameliyatı, çift dölyatağı tipindeki dölyatağı şekil bozukluklarını düzeltmeyi öngören cerrahî müdahale. (L)

STRATEGİER (Herman), hollandalı bes-

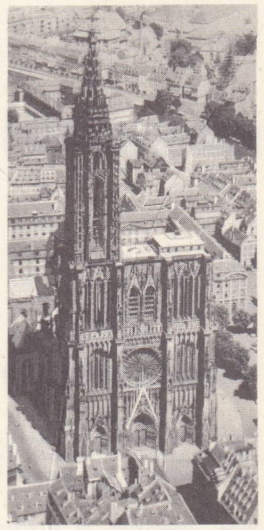

STRASBOURG
katedral

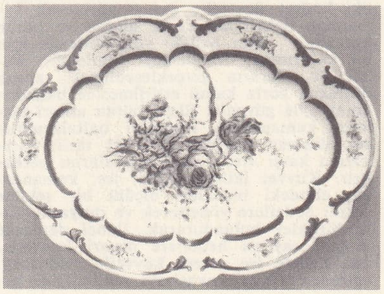

Paul Hannong'un
fayansı
Rohan sarayı,
Strasbourg

Foto. Richard-Henrard (LAROUSSE)

Gregor STRASSER

Otto STRASSER

1

	km cinsinden yükseklik	°C cinsinden sıcaklık
ilkbahar	11,5	53,6
yaz	12	52,7
sonbahar	12,5	57,1
kış	11,5	57,9

2

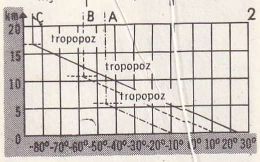

stratosfer
üstte, stratosfer'in alt tabakasının (tropopoz) ortalama yükseklik değeri ve bu düzeydeki sıcaklığı
altta, troposferde ve stratosferde sıcaklığın ortalama durumu: A, kutupta; B, 50° kuzeyde; C, ekvatorda

teci (Arnhem 1912). Huygens ve Andriessen'in öğrencisiydi, Utrecht katedralinin orgcusu oldu, aynı şehirde öğretmenlik yaptı. Bir senfoni, orkestra eserleri, konçertolar, dinî müzik (missa, magnificat, *Stabat*), org için parçalar besteledi. (L)

STRATEGOS. Eski Mısır'da Ptolemaios'lar devrinde ve Roma'da askerî ve sivil yönetim başkanı.

— ANSİKL. Esk. Yun. *Atina Strategos'lukları* Kleisthenes (M. Ö. 501 - 500) tarafından kuruldu ve her yıl seçilen on üyelik bir topluluk halinde gruplandırıldı. Strategos'lar başkumandan (*polemarkhos*) Arkhon'un uzaklaştırılmasından (490 ve 487) sonra ordu ile filoya fiilen kumanda ettiler, asker toplamak, diplomatik meselelerle (düşmanla görüşmeler, antlaşmalar) ve müttefik vergilerinin toplanmasıyle ilgilendiler. Gerçi savaşta sıra ile kumandan oluyorlardı ama, gene de her birinin ayrı rütbe, mevki ve makamı vardı. Özellikle V. yy.da, dış ilişkilerin genişlemesi yüzünden görevleri çoğalınca, Atina'nın yönetiminde esaslı bir rol oynamağa başladılar; Perikles sadece Strategos unvanı ile uzun yıllar Atina'ya hâkim oldu. Bizans'ta strategos'luk en yüksek rütbe sayılır ve kral tarafından törenle verilirdi. Strategos'lar savaşlarda sivrilmiş askerler arasından ve gözde asker ailelerinden seçilirdi. (LM)

STRATEJİ i. (fr. *stratégie*). Ask. Bir savaşta siyasî iktidarın belirlediği amaca varmak için askerî kuvvetleri kullanma sanatı. *Esk.* Sevkülceyş. (Bk. ANSİKL.) || *Teşm. yol.* Modern bir savaşta, bir milletin veya milletler birliğinin savunmasında askerî, siyasî, iktisadî ve manevî güçleri birarada kullanmak ve düzenlemek sanatı. || Bir amaca varmak için eylem birliği sağlama ve düzenleme sanatı: *Siyasî strateji.* ||*Genel strateji*, bir devletin (veya bir koalisyonun) güttüğü siyasete uygun olarak seçtiği hedeflere ulaşmak üzere her çeşit aracın kullanılması: *Genel strateji, siyasî iktidarın amacına ulaşmak için her alanda aldığı tedbirlere dayanır.* || *Topyekûn strateji*, Marxist-Leninist nazariyecilere göre, sürekli sınıf mücadelesini yönetme bilimi.

— ANSİKL. Ask. Savaşla doğrudan doğruya ilgili olan *strateji*, savaşla birlikte ortaya çıkmıştır. Strateji kavramı eskiden bugünkü gibi savaşla ilgili olan herşeyi kapsamaz, sadece askerî harekâtın yönetilmesi anlamına gelirdi. Stratejiye «savaş sanatı» adını veren ve ilkelerini belirttikten sonra verdiği savaşlarla bunun somut örneklerini ortaya koyan Napolyon'dur. Fakat stratejinin temel verileri üstünde gerçek incelemeler ancak 1815'ten sonra en büyük temsilcisi Clausewitz olan alman okulu tarafından yapıldı. Clausewitz'in teorisine göre strateji devletin kararlaştırdığı siyasî amaca kuvvet zoruyle varmak sanatıdır. Bu amaç, düşmanın yok edilmesi olduğuna göre strateji karşı kuvvetlerin maddî ve manevî bütün güçlerini imhaya yönelmeli, muharebeler ve çarpışmalar iyice derinleştirilmiş bir plana göre düzenlenmeli ve bir «savaş yönetimi» tarafından elde edilecek sonuçlara göre yürütülmelidir. Fransızlar alman strateji anlayışını manevî gücün payını inkâr etmemekle beraber doğrudan doğruya askerî verilere yönelttiler; Birinci Dünya savaşının kahramanlarından general Foch'a göre stratejinin temeli düşman birliklerini imha edecek olan muharebeydi.

Gerçekten de taktikten farklı olarak strateji birkaç basit ilkeye dayanır. Bunların ilki kudret ilkesidir: savaşı yürütecek kumandan belirli bir karar almalı ve bütün harekâtın aynı hedefe yöneltilmesi için bu kararından dönmemeyi bilmelidir. Fakat bu kararın gerçekleşebilmesi ancak düşmana zorla kabul ettirilmesine bağlıdır; dolayısıyle güvenlik ilkesi bütün askerî güçlerin, kumandanın iradesini baltalayabilecek düşman kuvvetlerinin her türlü harekâtına karşı «tetikte» bulunmalarını gerektirir. Kuvvet iktisadı ilkesi ise, kumandana, elindeki birlikleri ölçülü bir şekilde çeşitli hedeflere yönelterek ve ihtiyatta güçlü birlikler bulundurarak, ikinci derecede önemli sayılan hedeflere asgarî kuvvetle, ana hedefe ise azamî kuvvetle saldırmayı emreder. Gerçi, savaşların alabildiğine geniş cephelere yayılması ve silâhların olağanüstü bir şekilde gelişmesi, askerî harekâtın yönetimini hayli zorlaştırmıştır ama, stratejinin yukarıda saydığımız ana ilkeleri bugün de geçerlidir. Savaşa büyük birliklerin sürülmesi ve birbirinden çok uzak bölgelerde cephelerin açılması, İkinci Dünya savaşında strateji ilkelerini sarsmamış, sadece bu ilkelerin uygulanmasında sorumlu olan lojistiğin önemini artırmıştır. Bu gelişme, ayrıca, Batı devletlerinde, yüksek kumanda kademeleriyle siyasî iktidarın ilişkilerinde birtakım değişiklere yol açmıştır. Bugüne kadar siyasî alanla askerî alanın birbirinden kesinlikle ayrılmış olması, sorumluluğun hükûmet ile kumandanlık arasında bölüşülmesine imkân veriyordu; bugün ise savaşa yalnız orduların değil bütün bir milletin katılması siyasetçilerle askerlerin başbaşa vermelerini ve stratejik bir kararın doğurabileceği her türlü tehlikeyi birlikte gözden geçirmelerini gerektirmektedir.

Ne var ki, atom bombasının kullanılmasından doğan teknik devrim ve 1945'ten bu yana geleneksel savunma ilkelerini temelinden sarsan devrimci eylemler, strateji ile siyaseti birbirinden ayrılamıyacak kadar kaynaştırmıştır. Hele 1948'den bu yana batı dünyasıyle komünistler arasında süregelen soğuk savaş durumu, siyaset alanıyle askerî alanın birbirlerinden ayırdedilmelerine imkân bırakmamıştır. Şunu da ayrıca belirtmek gerekir ki, birbirine benzer sonuçlar doğurmasına rağmen bu durum hür dünyanın ahlâk anlayışıyle komünist ahlâk anlayışının uygulamada birbirinden kesinlikle ayıran iki değişik strateji anlayışına yol açmıştır. Önceleri klasik strateji terimleriyle ifade edilen iki blok arasındaki uyuşmazlık bir süre sonra birtakım ittifak veya koalisyon stratejileri halini almış ve Atlantik paktı (1949) ile Varşova paktı (1955) gibi siyasî ve askerî kuruluşlarla sonuçlanmıştır. Atom bombası A.B.D.'nin elinde kaldığı sürece (1945-1950), atom silâhı Atlantik blokunun elinde Atlantik kuvvetlerinin destekleyen mutlak bir stratejik silâhtı. Fakat 1955-1960 yılları arasında A.B.D. ile S.S.C.B. arasında atom eşitliği kurulunca Batı dünyası yeni bir strateji kurmak zorunda kaldı: bu stratejinin temeli herhangi bir saldırı karşısında hemen mukabeleye girişebilecek bütün teknik imkânlardan yararlanan ve sürekli olarak seferî durumda bulundurulan misillemе kuvvetlerdir. Atom çağının getirdiği yeni bir değişiklik de genel bir atom savaşının insanlığı kökünden yok edeceğini bilen ve bundan ürken büyük devletlerin amaçlarına ulaşmak ve çıkarlarını korumak için değişik çarelere başvurmaları ve yeni yollar denemeleridir. Her türlü siyasî eylem artık her şeyden önce doğrudan doğruya bir millete, bir halk topluluğuna yöneldiği için stratejinin bugünkü alanı bir milletin elde edilmesi veya savunulmasıdır. Bu durumda psikolojik eylem iktisadî, idarî veya askerî yardım, ideolojik veya sosyal mücadele gibi eylemler de artık stratejinin kapsamına girmektedir.

Strateji alanının bu şekilde genişlemesi batı devletlerinde ve komünist ülkelerde birbirinden büsbütün farklı sonuçlara ve tanımlamalara yol açmıştır. Batı devletlerinde tepkiler genellikle savunma düzeyinde kalmış ve çeşitli teşkilâtlarla araçların, tehditlerin çeşidine göre ayarlanmasıyle yetinilmiştir. Böyle bir genel strateji kavramının artık savunma siyaseti çerçevesinde kalamayacağı ve her ülkenin genel siyasetinden ayırdedilemeyeceği kolaylıkla anlaşılır. Gerçekten de batı dünyasındaki çeşitli teşkilâtlara ve ittifaklara rağmen bugün üstünde uzlaşmaya varılmış genel bir batı stratejisinden söz etmek imkânsızdır. İdeoloji ve devrim savaşını tarihî bir zorunluk, bilimin tespit ettiği ve siyasetin uygulamakla görevli bulunduğu, iktisadî ve sosyal ilişkilere bağlı bir durum sayan komünist blokunda ise durum büsbütün başkadır. Clausewitz'in görüşlerini kendi diyalektiklerine uyduran komünist dünyasının Mao Çe-tung ve Lenin gibi nazariyecilerine göre strateji kaçınılmaz sayılan savaşın durumlarına ve olaylara göre düzenlenmesidir. Siyaset ve strateji birbirinden ayrılamayacak tek bir eylem ilkesidir. Gene bu nazariyecilere göre bu ilke ister istemez topyekün bir ilke olarak bir yandan dünya devrimini hazırlarken bir yandan da hem sosyalist ülkelerin özel stratejilerini, hem de uygulama düzleminde kendi amaçlarıyle boy ölçüşebilecek dış eğilimleri (Arap birliği, Tarafsızlık, Sömürgelikten kurtulma v.b.) milletler üstü bir ideolojide birleştirecektir. Fakat dayandığı ilkeler ve kapsadığı alanlar ne olursa olsun strateji, gelişmesi önceden kestirilebilecek bir bilim değildir. Savaşa, dolayısiyle de insana bağlı olduğu için, aynı zamanda hem bir akıl hem de bir sezgi işi, Moltke'nin dediği gibi «gerçek hayata aktarılan bir bilgi»dir. Onun içindir ki, strateji her zaman büyük kumandan ve devlet adamlarının (Friedrich II, Napolyon, Moltke, Atatürk, Churchill, Lenin v.b.) damgasını taşımış, onların kişiliği ve dünya görüşüne olduğuna kadar bilgi ve yeteneklerine de bağlı kalmıştır. (LM)

STRATEJİK sıf. (fr. *stratégique*). Strateji ile ilgili: *Bu vesikanın veya bu konu ile ilgili vesikaların stratejik değer ve zaruretlerini bu kitapta eleştirme konusu kılmak, elbette ki yersizdir* (Ş. S. Aydemir). || Doğrudan doğruya savaşla ilgili olan herhangi bir şey için kullanılan: *Stratejik bombardıman, stratejik malzeme.*

— Ask. *Stratejik geri çekilme*, büyük birliklerle geniş alanda yapılan geri çekilme harekâtı. || *Stratejik hammaddeler*, askerlik işleri ve özellikle savaşlar için yurt içindeki kaynaklardan sağlanması gereken hammaddeler. || *Stratejik harita*, silâhlı kuvvetlerin kıta hareketleri, yığınak ve ikmal işlerini de kapsamak üzere stratejik askerî harekâtın planlanmasında kullanılan orta ölçekli harita. || *Stratejik hava harekâtı*, stratejik hava savaşının yürütülmesine yardım için yapılan hava harekâtı. || *Stratejik hava savaşı*, hava muharebe ve hava destek harekâtının tümüne verilen ad. (Hayatî önemi olan düşman hedeflerine esas yapım ve üretim merkezleriyle, ana ulaştırma şebekelerine, büyük muharebe kuruluşlarında, düşman silâhlı kuvvetlerinden savaşa girmemiş olanların yığınak merkezlerine, önemli tarım bölgelerine ve benzer değerdeki hedeflere havadan yapılan akınlar örnek verilebilir.) || *Stratejik istihbarat*, barış zamanında millî güvenlik tedbirlerinin planlanma ve uygulamasında; savaş sırasında düşman veya yabancı devletlerin savaş kabiliyet ve imkânları, zayıf yönleri, hareket tarzları v.b. önemli konularla ilgili istihbarat. || *Stratejik savunma*, bir milletin büyük çaptaki savunma harekâtı. (Savaşın genel sevk ve idaresi içinde bulunan stratejik savunma harekâtı, çeşitli amaçlarla geçici olarak uygulanır. Böylece başka bir cephede alınacak kesin sonuç elde edilinceye kadar gereken zaman kazanılır veya yardıma gelecek başka bir kuvvet yetişinceye kadar düşman oyalanır, gerekirse bir kısım arazi bırakılabilir.) || *Stratejik taarruz*, düşmanın savaşı sürdürebilmek yetenek ve isteğini tamamen kırmak ve kesin sonuç almak amacıyle geniş ölçüde yapılan büyük saldırı. (Bk. ANSİKL.) || *Stratejik tasarı*, stratejik durum tartışması sonunda varılan karar. (Yapılacak iş, bu kararda esnek ve yeter derecede geniş çizgilerle belirtilir.) || *Stratejik yayılma*, stratejik amaçlarla, silâhlı kuvvetlerin stratejik alanlara dağıtılması. || *Stratejik yığınak*, bir harekât için görevlendirilecek büyük birliklerin ve gerekli lojistik desteğin istenilen bir bölgeye ulaştırılarak toplanması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Stratejik taarruz*'la düşman istenilen bölgede ve zamanda savaşı kabul etmek zorunda bırakılabilir. Bu taarruz için seçilecek hedef, düşmanın asıl kuvvetleri veya hayatî önemdeki bölgelerin ele geçirilmesi olabilir. Kazanılacak başarı, milletin sivil ve askerî güçlerinin kabiliyetlerini artırdığı gibi, kuvvet dengesini de düşmanın zararına bozabilir.

● *Stratejik yığınak* ile gözetilen amaç, genel savaş harekâtına başlamadan önce kumandana, kuvvetlerinin büyük kısımlarını dilediği bölgede toplayarak sefer planının uygulanabilmesi için gerekli düzenin kurulması imkânını sağlamaktır. Stratejik yığınakta başarı, çabukluk, gizlilik, planının zamanında ve eksiksiz uygulanmasıyle mümkündür. (M)

Foto. Keystone, Giraudon (*LAROUSSE*)

STRATFORD, Kanada'da (Ontario) şehir, Thames ırmağının kolu olan Avon kıyısında; 20 500 nüf. Dokumacılık. Makine yapımı. (L)

STRATFORD (John DE), Canterbury başpiskoposu ve İngiltere şansölyesi (Stratford on Avon - öl. Mayfield, Sussex 1348). 1325'e doğru Winchester piskoposu, 1330'da Kral Edward III'ün şansölyesi oldu. Kral nezdinde ılımlı akımı temsil ediyordu. Fransa ile savaşan kralın yokluğunda Stratford İngiltere'yi yönetti. 1333'te Canterbury başpiskoposluğuna getirildi. Kralın devamlı para taleplerine karşı koyduğu için gözden düştü, fakat parlamentonun kuvvetli desteği sayesinde Konseyde kaldı. (L)

STRATFORD de Redcliffe (STRATFORD CANNING, birinci — vikontu), ingiliz diplomatı (Londra 1786-Sussex 1880). Eton kolejinde ve Cambridge üniversitesinde iki sömestr okudu. İngiliz Dışişleri bakanlığında çalıştı. İstanbul'daki İngiliz elçisi Robert Adair'in birinci kâtibi oldu (1808). Adair, Viyana elçiliğine tayin edilince Stratford de Redcliffe maslahatgüzar olarak İstanbul'da kaldı. Osmanlı devleti ile Rusya arasında Bükreş antlaşmasının imzalanmasında önemli bir rol oynadı (1812); Rusya'nın bütün askerî gücünü Napolyon'a karşı kullanabilmesini sağladı. Berne'e (1814-1818) ve Washington'a (1819) ortaelçi olarak tayin edildi. 1824'te büyükelçi olarak İstanbul'a geldi. 1829'da parlamento hayatına atılmak için İngiltere'ye geri döndü. Parlamento'da Stockbridge ve Southampton seçim bölgelerini temsil etti. 1831'de Yunanistan'ın sınırlarını çizmek için yapılacak görüşmelerde İngiltere'yi temsil etmek üzere İstanbul'a döndü. 1842'de büyükelçi olarak tekrar İstanbul'a tayin edildi. 1858'e kadar burada kaldı. 1852'de Lordluk payesini aldı. Osmanlı devletinde reformların uygulanmasında, özellikle hıristiyanların hukuken müslümanlarla eşit sayılmasında etkileri oldu. Kırım savaşı sırasında Osmanlı devletini Rusya'ya karşı destekledi. (M)

STRATFORD ON AVON, Büyük Britanya'da (Warwickshire) şehir, *Avon*'un sağ kıyısında, Birmingham'ın güneydoğusunda; 24 000 nüf. Shakespeare burada doğdu. Stratford büyük bir turistik merkezdir; Shakespeare'in evini her yıl binlerce turist gezer. Holy Trinity Church'te (XIII., XIV., XV. yy.) Shakespeare'in mezarı vardır. Shakespeare müzesinde bir tiyatro, zengin bir kütüphane ve bir tablo galerisi vardır. (L)

STRATHCLYDE, V. ve VI. yy.larda Clyde havzasına doğru itilen Britanyalıların ülkesine IX. ve X. yy.da verilen ad. Bunlara *Cumbria* de denir. Merkezleri Alcluith (Dumbarton) idi. VI. - XV. yy.lar arasında Anglosaksonlar, Picte'ler ve Scot'larla, IX. yy.da İskandinavlılarla savaştıkları görülür. Yerli hanedan X. yy.da sona erdi; yerine Anglosaksonlardan, sonra 945'te Scot hanedanından bir kolun geçmesi Strathclyde'in XI. yy.da eski Alba* krallığına katılmasını hazırladı: bu katılmadan sonra Alba krallığı İskoçya oldu. (L)

STRATHMORE, İskoçya'da çöküntü, Grampian'lar ve Sidlaw Hills (Tay halici yanında yükselir) arasında. (L)

STRATİGRAFİ i. (lat. *stratum,* tabaka ve yun. *graphein,* tanımlamak'tan fr. *stratigraphie*). Jeol. Çeşitli toprak tabakalarının zaman boyunca birbirini izlemesini inceleyen jeoloji dalı. (Stratigrafi, tabakaları litografya bakımından inceler, fosillerle tarihini belirler ve Yer'in her evresinde tarihî olarak fiziksel halini, yapısını açıklar).

— Arkeol. Art arda gelen toprak tabakalarıyle arkeolojik araştırma usulü. Bk. ANSİKL.

— Jeol. *Stratigrafi cetveli,* belli bir yerdeki arazi tabakalarının üst üste ve yan yana sıralanışını gösteren şema.

— ANSİKL. Arkeol. Yeni bir uygulama olan *stratigrafi* metodu (Anadolu'da büyük Truva kazısı), Eskiçağ tarihçileri tarafından ileri sürülmüştü; bu metotta, toprak katlar halinde ortaya çıkarılıp bir yerin çeşitli tabakaları ayırt edilir ve oluşum sırası belirlenir, böylece bağıl kronolojileri bulunur. Eskiçağ istasyonlarında, özellikle kayalar altında, iskân dönemleri tabiî steril depolardan anlaşılır. Uzun süre iskân edilen bir yerde, döküntülerin birikmesiyle toprak seviyesi yavaş yavaş yükselir, yıkıntı dönemleri ise siyah «yaygın tabakaları» ile belirlenir. Stratigrafi kazıları roma forumlarında (burada 19 seviye tespit edilmişti) uygulanmıştır. (L)

STRATİL i. (tes. edil. ad). Plast. mad. Temel maddesi polyester reçinesi olan döküm maddesi. (L)

STRATİOMYS i. Oldukça yassı gövdeli, esmer renkli, sarı ve beyaz benekli kalın sinek. (*Stratiomys chamaelon*'un kurtçuğu suda gelişir. Kısaduyargalı ortoraf çiftkanatlıların *stratiomydae* familyasının örnek tipi.) [L]

STRATİOTES i. Kalın çotuklu su bitkisi; çiçek açma devresi hariç daima suya gömülü bulunan yapraklarının boyu 40 sm'yi bulur; ağır akan sularda yetişir. (*Hydrocharidaceae* familyasından.) [L]

STRATİOTES i. Gerektiğinde orduya katılması şartıyle kendisine toprak verilmiş bizanslı asker. (L)

STRATOKÜMÜLÜS i. (fr. *strato-cumulus*). Genellikle ince ve her yanı eşit kalınlıkta sürekli bulut tabakası veya bulut kümesi. (Stratokümülüsler, tabakalarının daha yaygın ve daha yassı olmasıyle altokümülüslerden ayırt edilir.) *Eşanl.* YIĞINBULUT. (L)

STRATON, yunan komedi şairi (M. Ö. IV. yy. sonları). Orta komedi veya yeni komedi türüne bağlıydı. Günümüze elli kadar mısraı kalmıştır. (L)

STRATON, Fizikçi denir, yunan filozofu (Lampsakenos - öl. M. Ö. 268). En ünlü gezimcilerdendi. Lykeion'da (lise) öğrencisi olduğu Theophrastos'un yerini aldı, 288-268 arasında bu okulu yönetti. Demokritos'un etkisiyle Lykeion'da fizik araştırmalarına öncelik tanıdı. Diogenes Laertios onun birçok eserinden söz ederse de bu eserlerin ancak bazı parçaları günümüze kalmıştır. Bazı modern bilginler Aristoteles'in bazı eserlerini, meselâ *Meteorologia*'nın IV. kitabını, ona mal ederler. Straton ilk sebeplerle son sebeplerin varlığını reddediyor, tabiatı her üremenin kör sebebi saydığı evrensel varlıkla bir tutuyor, bu varlığın ağırlık ve hareketle tutunabileceğini kabul ediyordu; ayrıca duyumla ruhu bir sayardı. Straton, Mısır kralı Ptolemaios Philadelphos'a felsefe zevkini aşılamış, Ptolemaios Philadelphos'un karısı, Arsinoe Philadelphos'a bir mektup yazmıştı. (L)

STRATON, yunan şairi, Sardeis'te doğdu (M. S. II. yy.). *Anthologica Palatina*'nın IX. kitabını meydana getiren bir epigramlar derlemesinin yazarıdır. Eserde yunan aşkı, açık saçık bir hayal gücüyle işlenmiştir. (L)

STRATONİKE (öl. M. Ö. 254), Demetrios Poliorketes'in kızı ve Suriye kralı Seleukos Nikator'un ikinci karısı (301). Güzelliğiyle üvey oğlu Antiokhos I Soter'i büyüledi. Seleukos onu boşadı ve onun Antiokhos ile evlenmesine izin verdi. (L)

STRATONİKE, Kappadokialı Ariarathes IV'ün kızı, Bergamalı Eumenes II'nin (188), sonra Attalos II'nin (159) karısı. Oğlu Attalos III ona güzel bir mezar yaptırdı. (L)

STRATONİKEİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia) şehir; Antiokhos I Soter'in karısı *Stratonike*'nin şerefine kuruldu ve Suriye kralları tarafından imar edildi. Bugün *Eskihisar.* (L)

STRATOPOZ i. (lat. *stratum,* tabaka ve yun. *pausis,* duraklama'dan fr. *stratopause*). Meteorol. Stratosferi yukarıdan sınırlayan ve mezosferin başlangıcını çizen farazî yüzey. (L)

STRATOS. Esk. coğ. Yunanistan'da şehir, Akarnania'da, Eitolia sınırının yakınında. Helenistik devirde Eitolia tarafından ilhak edildi. Bugün bir nomos bölümü olan Baltos'un Sorobigli köyünde kalıntılar: surlar, tiyatro, Zeus tapınağı. (L)

STRATOSFER i. (lat. *stratum,* tabaka ve fr. *sphère,* küre'den fr. *stratosphère*). Meteorol. Ortalama 12 ile 40 km arasında uzanan atmosfer tabakası. *Eşanl.* ÜST HAVAKÜRESİ.

— ANSİKL. Atmosferin bu bölgesinde hava akıntıları hep yatay doğrultudadır, yani tabakalar halinde üst üste biner, sıcaklık ise belli bir bölgenin üstünde bütün bir mevsim boyunca düşey doğrultuda sabit olarak kalır. Yerden ortalama 12 km yüksekte, *stratosfer* ile troposferi ayıran sınıra «tropopoz» denir. Kış aylarında stratosfer, sürekli gecenin hüküm sürdüğü kutuplarda çok soğuk olur ve sıcaklık ekvatordan kutuplara doğru azalır. Buna karşılık, kutuplar aydınlandığında ve özellikle yaz aylarında, kutup bölgelerindeki stratosfer ekvator stratosferinden çok daha sıcaktır. Bu yüzden rüzgârlar, bu iki mevsimde ters yönden eser: kışın batı rüzgârı, yazın doğu rüzgârı. Stratosferdeki hava normal olarak kurudur; su buharını yukarılara doğru iten troposferdeki düşey burgaç hareketi, tropopoza ulaşınca birden durur; çünkü bu sınırın üstünde düşey termik gradyan yoktur. Hemen hemen bütün ozon*, stratosferde (özellikle 25 km civarında) meydana gelir. Bk. ATMOSFER. (L)

STRATOSKOP i. (fr. *stratoscope*). Astronomi gözlemleri yapmak için stratosfer balonlarına yerleştirilen teleskop. (L)

STRATOVİZYON i. (fr. *stratovision*). Televizyon yayınlarını bir ülkenin büyük bir kısmına iletebilmek için, yüksek irtifada uçan uçaklarla yayın yapmağa dayanan teknik. (Stratovizyon, bugüne kadar bir tasarı olmaktan öteye gidemedi. Bununla birlikte, uçaklar ve yapma uydular televizyon yayınlarında röle olarak stratovizyondan yararlandı.) [L]

STRATTİS, yunan komedi şairi. Eski komedi dönemindendi, fakat Aristophanes'ten daha gençti. (L)

STRATUM i. Dokubil. Bk. KAT.

STRAUBE (Karl), alman orgcusu (Berlin 1873 - Leipzig 1950). Max Reger'in eserlerinin baş yorumcusu olan bu virtüoz, Leipzig'te Thomaskirche'nin orgçusu (1902), Thomasschule'nin kantoru oldu. Bach, Händel, Liszt'in org eserlerini yayımladı (Peters yayımları); ayrıca iki derlemesi vardır: *Alte Orgelmeister* (Eski Org Ustaları) [1904]; *45 Choralvorspiele alter Meister* (Eski Ustalardan 45 Koro Parçası) [1907]. (L)

STRATÜS i. (lat. *stratus,* yaygın olan). Her yanı gri renkte, sise benzeyen fakat toprağa kadar inmeyen bulut tabakası. *Eşanl.* KATMANBULUT. (L)

STRAUBİNG, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Tuna vâdisinde, Ratisbonne'un aşağı kesiminde; 35 800 nüf. Hassas makineler. Dokuma sanayii. (L)

STRAUS (Oscar), avusturyalı besteci (Viyana 1870 - Bad İschl 1954). Büyük başarı kazanan operetler besteledi: *Ein Walzertraum* (Bir Vals Rüyası) [1907]; *Der Letzte Walzer* (Son Valsçi) [1920]; *Eine Frau die weiss was sie will* (Ne İstediğini Bilen Kadın) [1932]. Filim müziği de yazdı: *Der Reigen* (Rondo). [L]

STRAUSS, viyanalı müzikçi ailesi; üyelerinin çoğu dans ve hafif müzik bestecisi olarak ün kazanmıştır. — JOHANN I (Viyana 1804-ay.y. 1849), kendi kendisini yetiştiren bir müzikçidir; Lanner orkestrasında çalıştı, sonra kendi kurduğu orkestrası için valsler, marşlar, potpuriler v.b. (yaklaşık olarak 250 parça) besteledi. Saray balolarında orkestra yöneticiliği yaptı, Avrupa'da birçok turneye çıktı. — JOHANN II (Viyana 1825 - ay.y. 1899), öncekinin oğlu, 1844'te kendi orkestrasını kurdu, sonra babasının yerine geçti. Bol ve zarif eserleri günümüzde bile dünyaca ünlüdür. Bunlar arasında özellikle *Mavi Tuna, Viyana Kanı, Sanatçı Hayatı, Güneyin Gülleri* v.b. sayılabilir. Offenbach ve Leccocq'un rakibi olan Johann II, 1863'ten sonra yalnız operet besteledi ve An der Wien tiyatrosu için, *Yarasa* (1874), *Cagliostro, Kraliçenin Şalı, Çingene Baron* (1885) adlı eserleri yazdı. — JOSEPH (Viyana 1827-ay.y. 1870), öncekinin kardeşi; babasının isteği üzerine mimar oldu, sonra kendini müziğe verdi, orkestrasını kurdu, üç yüze yakın hafif müzik parçası besteledi. — EDUARD (Viyana 1835-ay.y. 1916), arpçı, öncekilerin kardeşi; Petersburg konserlerinde kardeşi Johann'ın yerini aldı (1865), sonra Viyana

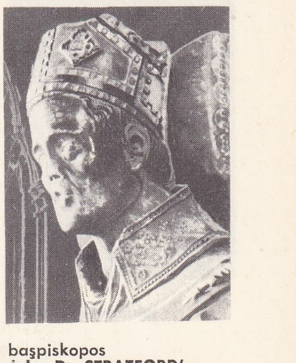

başpiskopos
John De STRATFORD'un
devâsâ heykelinin
detayı
Canterbury abeyi

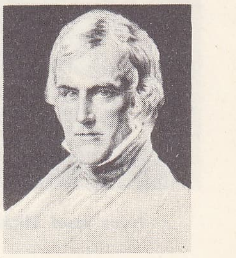

STRATFORD
de Redeliffe
G. Richmond'un eseri
National Portrait
gallery, Londra

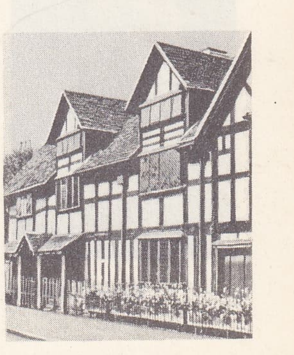

STRATFORD ON AVON
Shakespeare'in
doğduğu ev

Foto. Gardner, Hulton (LAROUSSE)

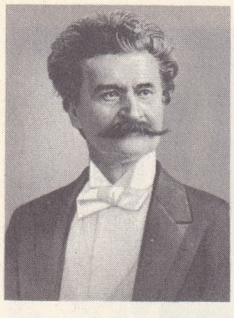

Johann II STRAUSS

Franz Josef STRAUSS

Richard STRAUSS

Saray konserlerinin balo orkestrasını yönetti (1870). Turnelere çıktı (özellikle Londra'ya), iki yüzden çok dans ve hafif müzik parçası besteledi. (L)

STRAUSS (David Friedrich), alman tarihçisi (Ludwigsburg 1808 - ay.y. 1874). Hegel ve Schleiermacher'in öğrencisiydi, Tübingen'de öğretmenlik yaptı. 1835'te *Das Leben Jesu* (Isa'nın Hayatı) adlı bir eser yayımladı. Bu eserde İsa'yı bir efsane kişisi olarak göstermesi skandal yarattı, Strauss bu yüzden işini kaybetti. Zürich kantonu Zürich üniversitesinde ders vermesini kabul etmeyince (1839), Strauss bu konuda daha da ileri giderek *Christliche Glaubenslehre*'yi (Hıristiyanlık Öğretisi) [1841] ve *Das Neue Leben Jesu*'yu (Isa'nın Yeni Hayatı) [1864] yayımladı. *Der Alte und der Neue Glaube*'de (Eski ve Yeni İnanç) [1872] Hıristiyanlıkla arasındaki bağları büsbütün kopardı, Strauss'un modern rasyonalizm üstündeki etkisi büyüktür. (L)

STRAUSS (Emil), alman yazarı (Pforzheim 1866 - Freiburg-im-Breisgau 1960). Bir tarım kurumunu teşkilâtlandırmakta başarısızlığa uğradı, sonra bir süre Brezilya'da kaldı. Edebiyat ile ilgilenmeğe oldukça geç başladı. Gerçekçi romanlarında, doğduğu topraklara duyduğu sevginin izleri görülür. Başlıca eserleri: *Des Engelwirt* (1901); *Freund Hein* (Ahbap Hein) [1902]; *Kreuzungen* (Kavşaklar) [1904]; *Hans und Grete* (Hans ile Grete) [1909]; *Der Schleier* (Peçe) [1930]. Nasyonal Sosyalist rejimin yücelttiği yazarlardandır. (L)

STRAUSS (Franz Josef), alman siyaset adamı (Münih 1915 Chatoux, Paris 1940). Savaş yüzünden profesörlük mesleğine ara verdi. 1945'te Bavyera parlamentosuna milletvekili seçildi. Sosyal-Hıristiyan birliğinin kuruluşuna katıldı. 1949'da Federal parlamentoya girdi; sandalyesiz bakan (1953), atom meseleleriyle görevli bakan (1955) ve savunma bakanı (1956-1962) oldu. Güçlü ve modern bir ordudan yanaydı. Sert kişiliğiyle skandallara yol açtı (*Spiegel olayı*) ve bu yüzden bir süre siyasetten çekildi. Partisi (C.S.U.) Bavyera seçimlerini kazanınca (1966) Franz Strauss, Almanya'daki siyasî bunalımın hakemi oldu; aralık 1966'da yeni şansölye Kiesinger ona maliye bakanlığı görevini verdi. 1961'de partisine başkan seçildi, 1 temmuz 1967'de, 688 oydan 678'ini alarak ezici bir çoğunlukla yeniden başkanlığa geldi. Ekim 1969'da Brandt kabinesinin maliye bakanlığından ayrıldı. (LM)

STRAUSS (Richard), alman bestecisi ve orkestra yöneticisi (Münih 1864-Garmisch-Partenkirchen 1949). Ortaokula giderken bir yandan da Tombo ile piyano, Benno Walter ile keman, F.W. Meyer ile armoni, kontrapunto, füg ve beste, Hans von Bülow ile orkestra yöneticiliği çalıştı. Bülow'un desteğiyle 1885'te Meiningen orkestrasına yönetici tayin edildi. 1886'da Münih Opera orkestrasının üçüncü yöneticisi oldu, sonra Weimar sarayının kapella yöneticiliği yardımcılığına getirildi (1889). İlk senfonik eserlerini 1882'de dinlediği ve «geleceğin müziği» diye nitelediği *Parsifal*'in etkisiyle yazdı. Festivallerde *Tannhäuser* (1894) ve *Parsifal*'i (1933-1934) yönetti. Bundan sonra sırasıyle 1894'te Münih Saray orkestrasının şefi, 1898'de Berlin Saray operasında Weintgartner'in yerine orkestra yöneticisi, 1908'de Berlin Müzik yüksekokulunun genel müdürü, 1917-1920 arasında beste öğretmeni, 1919-1924 arası, Franz Schalk ile Viyana operasının yöneticisi oldu. Mısır'a, Yunanistan'a ve İtalya'ya gitti (1891-1893). Avrupa'nın başlıca şehirlerine (Liège, Milano, Moskova, Londra, Paris, Amsterdam v.b.) çağırıldı, buralarda büyük sevgi gösterileriyle karşılandı. Kendini hemen bütünüyle lirik tiyatroya verdi, ancak hayatının son yıllarında çalgı müziğine döndü. Bu verimli bestecinin başlıca eserleri arasında senfonik şiirler: *Aus Italien* (İtalya'dan) [1887]; *Don Juan* (1889), *Macbeth* (1890); *Tod und Verklärung* (Ölüm ve Değişim) [1890]; *Till Eulenspiegel* (1895); *Also Sprach Zarathustra* (Zerdüşt Böyle Dedi) [1896]; *Don Kişot* (1898); *Bir Kahramanın Hayatı* (Ein Heldenleben) [1899]; *Sinfonia Domestica* (1904); *Eine Alpen Sinfonie* (Alpler Senfonisi) [1915]; lirik eserler: *Guntram* (1894); *Feuersnot* (Yangın) [1901]; *Salome* (1905); *Elektra* (1908); *Rosenkavalier* (Güllü Şövalye) [1911]; *Ariadne Naxos'ta* (1912); *Gölgesiz Kadın* (Die Frau ohne Schatten) [1919]; *İntermezzo* (1924); *Mısırlı Elena* (1928); *Arabella* (1933); *Sessiz Kadın* (Die Schwagsame Frau) [1935]; *Barış Günü* (Friedenstag) [1938]; *Daphne* (1938); *Danae'nin Aşkı* (1940); *Capriccio* (1942) yer alır. Oda müziğinin (sonatlar, dörtlüler, üflemeli çalgılar için sonatinler v.b.) yanı sıra konçertolar, bir *fa* senfoni, sahne eserleri de (*Kibarlık Budalası*, Gluck'un *İphigenia Tauriste* ve Mozart'ın *İdomeneo* operalarının yeni düzenlemeleri, baleler, Fr. Couperin'den bir *Divertimento*, liedler, koro eserleri v.b.) besteledi. Berlioz'un *Traité d'Orchestration* (Orkestralama Öğretimi) kitabının gözden geçirilmiş bir baskısını yayımladı. Kullandığı müzik biçimlerindeki tutarsızlık bakımından barok üslûba yaklaşan Richard Strauss, kültürü sayesinde armonik üslûbu olduğu kadar çizgisel üslûbu da işledi. Orkestralaması zengin, güçlü ve şiirlidir. Son eseri *Metamorphosis* kontrapunto sanatına duyduğu saygıyı belirtir. (L)

STRAUSS - UND - TORNEY (Viktor Friedrich VON), alman devlet adamı ve yazarı (Bückeburg 1809 - Dresden 1899). Frankfurt meclisinde muhafazakâr milletvekili oldu (1850-1866), Prusya siyasetine karşı çıktı. Çok sayıda roman, küçük hikâye, trajedi, lirik şiir, destan yazdı. (L)

STRAVİNSKİY (Igor), rus bestecisi, önce fransız, sonra amerikan yurttaşlığına geçti (Oranienbaum [bugün Lomonosov], Petersburg yakınları 1882-New York 1971). Uzun yıllar Fransa'da ve İsviçre'de kaldı, 1914'te Rusya'ya son bir yolculuk yaptı. 1924'ten itibaren piyanocu veya orkestra yöneticisi olarak Avrupa'da ve Amerika'da uzun süren turnelere çıktı ve bu turnelerde kendi eserlerini yorumladı. 1921'de yerleştiği Fransa'dan 1939'da kesinlikle ayrıldı. Harvard'da ders verdikten sonra, Hollywood'a yerleşti. Stravinskiy'in, Rimskiy - Korsakov'dan aldığı çalgılama dersleri sayılmazsa, kendi kendini yetiştirdiği söylenebilir; estetik görüşlerini *Chroniques de Ma Vie* (Hayatımın Kronikleri) [1935] ve *Poétique Musicale*'de (Beste Sanatı) [1942] açıkladı.

Diaghilev'in Rus baleleri topluluğunun (besteci bu topluluk için sekiz bale ve üç opera bestelemişti) başarı kazanması dikkati Stravinskiy üstüne çekti. 1913'te *Bahar Âyini* skandal yarattı; o günden sonra da, art arda tarz değiştiren («rus» dönemi, «yeni klasik» dönem, dodekafonizm'den ılımlı aktarmalar) Stravinskiy müzik dünyasının sürekli olarak ilgisini çekti. Çağının yazarları (Ramuz), ressamları (Picasso) ve Debussy, Ravel, Satie, Prokofyev gibi bestecileriyle dost olan Stravinskiy, ilk eserlerini rus bestecilerinin (Rimskiy - Korsakov, Skryabin), Paul Dukas'nın, Debussy'nin ve Ravel'in etkisiyle yazdı. Debussy'nin besteciye rus müzik okulundan kopmasında yardım ettiği, bu arada da Stravinskiy'in armoni alanındaki atılganlıklarının etkisinde kaldığı sanılır. Debussy ile birlikte hemen hemen bütün modern besteciler, gerek onun yönetimini benimsemek, gerek onun sayesinde millî ve yabancı etkilerden kurtulmak bakımından, Stravinskiy'e çok şey borçludurlar (Ravel, «Altı»lar, Prokofyev, Bartok, Falla, Hindemith v.b.). Stravinskiy, müzik estetiğiyle müzik tekniğine bütün bu bestecilerden daha çok yenilik getirmiştir. Balelerinden bazıları senfonik şiirle kaynaşmış (*Ateş Kuşu, Bahar Âyini*), bazıları da, kantat (*Tilki, Düğün*), çalgı süiti (*Pulcinella*) biçimine bürünmüş veya çalgı müziği ile koreografik figürleri uzlaştırmıştır (*Apollon Musagetes*). Lirik eserleri biçimini, modern müzikli dramdan (*Bülbül*), italyan-rus tarzı opera-buffa'dan (*Mavra*), *Händel*'in anlayışıyle sahneye uygulanan oratoryodan (*Oedipus Rex*), klavsen recitativo'lu klasik operadan (*The Rake's Progress*) veya korolu «melodram»dan (*Persephon*) almıştır. Stravinskiy çalgı gruplarını çeşitli biçimlerde birbirleriyle bağdaştırarak ses hacminin dengesini durmadan bozar. Aynı şekilde melodi malzemesinin kapsamı folklordan en alaşılagelen *bel canto*'ya, ya da kilise müziğine kadar uzanır. Bütün bunlara, ritim anlayışındaki sürekli ve derin yenilenme, çalgılama tekniğindeki yepyeni buluşlar, ses uyuşumlarındaki apayrı çeşni de eklenirse bestecinin gücü ortaya çıkar. Stravinskiy'in eserleri verimli olduğu kadar çeşitlidir de; piyano için: sonatlar, etüt'ler, bir *Piyanola için Etüt*, *Pianorag - music* (1919), *Serenat*, orkestrasız konçerto v.b.; oda müziği alanında: yaylılar dörtlüsü için bir *Konçertino*, 11 çalgı için *Ragtime*, keman ve piyano için bir *Duo Concertant*, alto solo için bir *Eleji* v.b.; senfonik müzik alanında: bir *mi* bemol majör senfoni, bir *Scherzo Fantastique*, *Şenlik Ateşi, Bülbülün Şarkısı*, piyano *Kapriçyo*'su, *Dumbarton Oaks* (1938), *do* majör senfoniler, *Danses Concertantes*, *Polka for Circus Elephants*, *Scherzo à la Russe*, caz için *Ebony Concerto* (1946), yaylılar için *re* majör konçerto (1947) v.b. Ses için yazdığı eserler arasında, *Pastorale* (1908), *Trois Petites Chansons*, *Quatre Chants Russes* (1918) [ses ve piyano için]; *Trois Poésies de la Lyrique Japonaise* (1913), *Pribautki* (1914), *Berceuse du Chat*, ses ve çalgı için *Kantat*, *le Faune et la Bergère* (1907). *Yıldızlar Kralı* (1911), *Mezmurlar Senfonisi* (1930), *Missa* (1948), *Canticum Sacrum* (1955) sayılabilir. *Acappella* korolar için *Unterschale* (1917) ve üç dua yazdı. Tiyatro eserleri, baleler (*Ateş Kuşu*, 1910; *Petruşka*, 1911; *Bahar Âyini*, 1913; *Tilki, Düğün*, 1917; *Pulcinella, Apollon Musagetes, Perinin Öpücüğü, İskambil Oyunu, Orpheus*, 1948; *Agon*, 1957), sahne müziği (*Askerin Öyküsü*, 1918) ve operalar (*Bülbül*, 1914; *Mavra*, 1922; *Oedipus Rex, Persephon, The Rake's Progress* veya *Başıboş*, 1951; [bu sonuncu *Bir Başıboş'un Serüvenleri* adlı baleye de konu oldu]) olmak üzere üç grupta toplanır.

Stravinskiy'in meslek hayatındaki yeni dönemde hayranları sürprizlerle karşılaştılar: Webern'in eserlerini keşfettikten sonra, 1953'ten itibaren dizisel tekniğin bazı ilkelerini benimsedi. Daha önce Viyana okulunun buluşlarına karşı hep güvensizlik ve kuşku duymuştu. Bununla birlikte bu okulun dilini benimsemesine rağmen, Stravinskiy'in bu dile kendi damgasını vurduğu da bir gerçektir.

Bu dönemdeki eserlerinin (bunlarla Webern ilkelerinin bazılarını kişisel ve özel bir şekilde kullanmıştır) çoğunda dinden ilham almıştır. Yaşlılık devrinin şaheseri *Agon*'un (1957) yanı sıra, *Septuor* (1953); *Trois Chants de Shakespeare* (Shakespeare'den Üç Şarkı) [1953]; *Drige Canons in Memoriam Dylan Thomas* (1955); *Threni* (1958); *Tres Sacrae Cantiones de Carla Gesualdo da Venosa* (1958); Webern üslûbuna en yakın olan *Mouvements pour Piano et Orchestre* (1959); *a Sermon, a Narrative, a Prayer* ve *Gesualdo Monumentum* (1960); *The Flood* (1962); *Abraham et Isaac* (1963; *Variations Pour Orchestre* (1965); *Requiem Canticles* (1966) adlı eserleri de sayılabilir. (L)

STREDOHORİ. Bk. ÇESKE STREDOHORİ.

STREET (George Edmund), ingiliz mimar (Woodford, Essex 1824 - Londra 1881). Gotik üslûba hayrandı, Oxford'da Saint-Philip-and-Saint-James ve Londra'da Royal Courts of Justice'i yaparak, İngiltere'de bu üslûbun yeniden canlanmasına katkıda bulundu. İtalya ve İspanya'da gotik mimarîsi üstüne eserler de yayımladı. (L)

STREHLER (Giorgio), italyan oyuncusu, sahneye koyucusu ve tiyatro yöneticisi (Barcola, Trieste yakınları 1921). Rejisör olarak, 1947'den sonra, Milano'da, Piccola Teatro'nun yöneticilerinden P. Grassi ile birlikte ahlâkçı bir tiyatro anlayışı içinde çalıştı. Eserle seyirci arasında tenkitçi bir alışveriş kurma dileğiyle sahnelediği eserlerin her birini (*Goldoni, Shakespeare, Brecht*) tarih ve tarihin dramatik ifadesi üstünde düşündürücü ve araştırıcı bir tutuma bağladı. (L)

STREİBERG (Wilhelm August), alman dilbilimcisi (Rüdesheim 1864 - Leipzig 1925). Başlıca eserleri; *Urgermanische Grammatik* (En Eski Germence Grameri) [1896], *Gotisches Elementarbuch* (Gotça Temel Kitabı) [1897] ve *Die Gotische Bibel* (Gotça İncil) [1908-1910]. (L)

Foto. Pietzner, X (LAROUSSE)

STREİCH (Rita), alman kadın şarkıcı (Barnaul, Sibirya 1920). Sanat hayatına 1943'te başladı. 1946'da Berlin'de, 1953'te Viyana'da, 1954'ten sonra da Salzburg, Roma, Glyndebourne, Aix-en-Provence festivallerine katıldı. Hafif soprano sesini gerektiren bütün rolleri, özellikle Mozart ve R. Strauss'un kahramanlarını kapsayan bir repertuvarı vardır. Ayrıca üstün bir konser şarkıcısıdır. (L)

STREİCHER (Julius), alman siyaset adamı (Fleinhausen, Schwaben 1885 - Nürnberg 1946). Öğretmendi. Nürnberg'de yahudi aleyhtarı bir dernek kurdu (1918), Nazi partisine girdi (1921), Münih darbesine katıldı (1923) ve Franken bölge başkanı oldu (1924). 1932'de milletvekili seçildi. Yahudi aleyhtarı haftalık *Der Stürmer* dergisini yönetti. Yahudilere karşı bir boykot günü hazırladı (1 nisan 1933) ve Nürnberg kanunlarının çıkarılmasında rolü oldu (1935). Savaş suçlusu olarak idam edildi. (L)

STREİSAND (Barbra), amerikalı oyuncu (Brooklyn, New York 1942). 1959'da Brooklyn'de High-school'u bitirdi. Bir süre New York'ta çalıştı, sonra Greenwich Village'da bir şarkı yarışmasını kazandı. 1962'de Broadway'de *I Can Get it for You Wholesale* (Hepsini Sana Toptan Satın Alabilirim) adlı oyunda sahneye çıktı. Televizyonda da roller aldı. *Cry Me a River* gibi bazı şarkıları değişik bir türde söyleyerek ün kazandı. Oynadığı başlıca filimler: *Komik Kız* (Funny Girl) [1968], *Çirkin Kız* (Hello Dolly) [1970]. (M)

STRELİTZ düklüğü, Almanya'da eski düklük; merkezi *Neustrelitz* idi. (L)

STRELİTZİA i. Güney afrika asıllı çok güzel süs bitkisi *(Strelitzia reginae)*. [Muzgillerden.] (L)

STRELTSIY çoğl. i. (rusça k.). Eski Rusya'da çar İvan IV tarafından kurulan arkebüzlü askerî birlik (1550). [Tekili *streİets*].

— ANSİKL. *Streltsıy*, ilk sürekli rus ordusudur. Ömür boyu süren askerlik görevi verasetle babadan oğula geçerdi ve Moskova bölgesindeki topraklar kendilerine verilirdi.

Strelets'ler bütün sınıflardan alınırdı. XVI. yy.da imtiyazlı bir birlik haline geldiler. Fırsat buldukça, ticaret ve zanaatla da uğraşırlardı. Disiplin tanımamağa başladılar, özellikle Sofiya'nın naipliği sırasında ayaklandılar (1682). Büyük Petro bu birliklerden yararlanmayı başardıysa da onlara güven beslemedi. 1696'da bir defa daha ayaklandılar. Ayaklanma amansızca bastırıldı. Çar onları Moskova'dan uzaklaştırdı. 1698'de kılıçtan geçirildiler ve streltsıy böylece ortadan kalktı. (L)

STRENGEÇ i. (ing. *strain*, gerilme ve *gauge*, ölçek'ten). Teknol. *Gerilme strengeci* veya *genleşme strengeci*, gerilmeleri deneysel olarak incelemeğe yarayan ve 3 m kalınlığında iletken bir tel veya şeritten meydana gelen âlet; bu tel veya şerit denenecek parçanın yüzeyine tamamen çakışacak ve uygulanan kuvvetlerin etkisiyle aynı şekil değişikliğine uğrayacak şekilde tespit edildi.

— ANSİKL. Teknol. Bir tel veya şeritten meydana gelen *gerilme strengeci*, plastik bir tabaka ile kaplıdır. Tel veya şerit, gerilme etkisiyle uğrayacağı şekil değişme yönünde parça yüzeyine tespit edilir. Bu yüzeysel şekil değişimi, elektrik direnci değişen strengeçe iletilir. Direnç değişmesi bir Wheatstone köprüsüyle ölçülür; Wheatstone köprüsünün uçlarından biri gerilim altındaki strengeçe, öbürü direnç değişimlerinin yol açtığı etkileri yok etmek için gerilme dışında bırakılan benzer bir strengeçe bağlıdır. Direnç değişimleri boyut değişimlerini değerlendirmeğe imkân verir, boyut değişimlerinden de gerilmeler bulunur. Bazı parçaları incelemek için bunların üzerine çeşitli noktalarda ve çeşitli yönlerde birçok gerilme strengeci yerleştirilebilir. Yarı iletken madenlerden yapılmış bazı strengeç çeşitleri başka bir etkiden yararlanır ve bunların yükseltme katsayısı dirençli strengeçlerden çok üstündür (2 yerine 120 seviyesinde). [L]

STRENGİT i. (alman mineralog J.A. *Streng*'in adı > fr. *strengite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî demir fosfat. (L)

STREPERA i. Oldukça büyük boylu, kuyruğu beyaz benekli siyah ötücü kuş; Avustralya'da yaşar. (Bu kuşlar geceleyin çığlıklar atarak öteki hayvanları uyandırır. Kargagillerden.) [L]

STREPSİ—, yun. *strepsis*, çevreleme'den gelen ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

STREPSİCEROS i. Zool. Kudu'nun ilmî adı. (L)

STREPSİPTERA çoğl. i. Stylops ile benzerlerini kapsayan böcek takımı. *Eşanl.* PHİPİPTERA.

— ANSİKL. *Strepsiptera* takımındaki böcekler, iç asalak olarak yaşayan yozlaşmış çok küçük (1 - 5 mm) böceklerdir. Erkekleri kanatlı ve serbesttir; bunların duyargaları yelpazemsi biçimde, ön kanatları zarsı denge organı halinde, arka kanatları büyük yelpaze biçimindedir. Dişileri kanatsız ve genellikle asalaktır. Üreme çevrimi aşırı başkalaşma gösterir; ilk kurtçuğu çok hareketli bir böcektir; ikinci kurtçuğu çeşitli böceklerde asalak yaşar. Takımın üç familyası vardır: *mengeidae* (bunun bir tek türü vardır, o da bir thysanurusta asalak yaşar); *stylopidae* (yaban arılarında, yarım kanatlılarda, eşkanatlılarda, düzkanatlılarda asalak yaşar); *stichotrematidae* (yalnız düzkanatlılarla birarada yaşar). [L]

STREPSİTEN sıf. (fr. *strepsitène*). Meyoz bölünmenin evrelerinden biri; bu evrede, kromozomlar ikiye bölünür ve az çok birbirine dolanır. (L)

STREPTAXİDAE çoğl. i. Akciğerli karındanbacaklı yumuşakçalar familyası; *tayloria, odontartemon, gibbus, streptostele, gulela* cinslerini kapsar. (L)

STREPTO—, yun. *streptos*, çevrelenmiş'ten gelen ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

STREPTOBASİL i. (fr. *streptobacille*). Bakteriyol. Sıvı ortamda zincir şeklinde koloniler meydana getiren basil. (L)

STREPTOCARPUS i. Uzun çiçekli, helezon gibi kıvrık meyveli otsu bitki; Güney Afrika ve Madagaskar'da altmış kadar türü yetişir. (Birçok türü limonluklarda süs bitkisi olarak üretilir: *Streptocarpus grandiflorus, S. Rexii* v.b. *Gesneriaceae* familyasındandır.) [L]

STREPTODİFTERİ i. (fr. *streptodiphtérie*). Patol. Streptokokların Loeffler basiliyle birlikte bulunduğu difteri. (Bu tip difteri genellikle ağırdır.) [L]

STREPTODORNAZ i. (fr. *streptodornase*). Biyokim. A.B.D.'de Sherry Tillet ve Christensen tarafından hemolitik streptokok sıvı kültüründe keşfedilen ve en yoğun irinli çıkartıları sıvılaştırma niteliğini taşıyan enzim (dezoksiribonükleaz). [L]

STREPTOKİNAZ i. (fr. *streptokinase*). Biyokim. Enzim niteliğinde hücre dışı ürün; hemolitik streptokokların etkinliğinden doğar; 1933'te Tillet ve Garnier'in ortaya çıkardığı bu madde fibrinolitik nitelikler taşıdığından birçok patolojik alanda (hekotoraks, kangren v.b.) kullanılır. (Kullanılırken streptodornaz ile birleştirilir.) [L]

STREPTOKOK i. (fr. *streptocoque*). Bakteriyol. Sıvı ortamda zincir şeklinde koloniler meydana getiren ve çoğu zaman patojen olan mikrokok; 1883'te Felheisen tarafından yılancıkta, 1884'te Rosenbach tarafından irinde bulunmuştur. (Streptokok havada, suda veya yerde bulunan havasız yaşar bir mikroptur. Çürüyebilen maddelerin içinde bol miktarda bulunur; ağız boşluğunda, daha seyrek olarak da bağırsakta asalak halinde rastlanır. Penisiline ve birçok antibiyotiğe duyarlıdır.) [L]

STREPTOKOKSEMİ i. (fr. *streptococcemie*). Patol. Mikrobu streptokok olan septisemi. (L)

STREPTOKOKSİ i. (fr. *streptococcie*). Patol. Bir streptokok intanına bağlı hastalıklara verilen ad.

— ANSİK. Patol. *Streptokoksi*'ler arasında, iltihaplı ödemler, yılancık, irinli iltihaplar, lenfanjitler, adenoflegmonlar ve bazı yaygın flegmonlar, bazı had nefritler, bronkopnömoni, flebit, ülserli endokardit,

lohusa humması gibi genel enfeksiyonlar v.b. sayılabilir.

— Vet. Streptokoksiler hayvanlarda, özellikle at ve domuzda sık görülür. Gerek septisemi şeklinde, gerek lokal belirtilerle ortaya çıkar (bronkopnömoniler, anjinler, bağırsak iltihapları, meme iltihapları, dölyatağı, eklem, deri v.b. iltihapları). Sülfamitlerle antibiyotikler vakaya göre değişen sonuçlar verir. (L)

STREPTOKOLİZİN i. (fr. *streptocolysine*). Bakteriyol. Streptokokun salgıladığı hemolizin. (Özellikle, kızıllı hastaların boğazından elde edilen streptokoklarda rastlanır.) [L]

STREPTOLİZİN i. (fr. *streptolysine*). Seroloji. Streptokok enfeksiyonuna tutulmuş kimselerin kanında beliren lizin. (İnsan kanında meydana gelen streptolizin O'ya, streptokoklara etkisinden ötürü ANTİSTREPTOLİZİN de denir.)

— ANSİKL. *Streptolizin* bir antikordur ve antitoksin gibi etki gösterir. Kanda bulunması organizmanın savunma tepkisi gösterdiğini, dolayısıyle bir enfeksiyonun varlığını ifade eder; uygun bir antibiyotik tedavisiyle organizmayı bu enfeksiyondan kurtarmak gerekir. Enfeksiyon olmadığı zaman normal streptolizin oranı 100 ml serumda 100 ilâ 150 Ü'dir («antistreptolizin» ünitesi denen birim); streptokok enfeksiyonunda bu miktar 200 Ü'yi geçer, hattâ 1 000 Ü'ye kadar çıkabilir. Had eklem romatizmasının gidişini izlemek ve tedavinin etkinliğini anlamak bakımından dozaj tayini özellikle faydalıdır. (L)

STREPTOMİSİN i. (fr. *streptomycine*). Eczc. *Streptomyces griseus*'un (asklı mantar) metabolizma ürünleri arasında yer alan antibiyotik.

— ANSİKL. Eczc. *Streptomisin*, alkali nitelik taşıyan, glüsitli bir komplekstir. 2-10 Günlük streptomyces kültürlerinden organik eriticiler yardımıyle elde edilir. Kolibasilin üremesine engel olma derecesi ölçülerek titre edilir.

Streptomisin sülfat halinde veya daha az toksik olan dihidrostreptomisin sülfat halinde kullanılır. Kas içine şırınga dozu, büyüklerde, günde 0,025 - 0,1 gr'dır.

Streptomisin bakterilerin üremesini önler: bakteri öldürücü etkisi azdır. Gram negatif mikroorganizmaların çoğuna ve verem mikrobuna karşı etkilidir, fakat gram pozitif bakterilerin diğerlerine etkili değildir. Gram negatif mikroplardan ileri gelen hastalıklarda (kolibasiloz, boğmaca v.b.) penisilinle beraber kullanılır. Fakat başlıca kullanılma alanı tüberküloz tedavisidir; tüberküloz tedavisinde de genellikle izoniazit ve P.A.S. ile birlikte kullanılır. Mikroplarda streptomisine karşı direnç meydana gelmemesi için, tedavi çok dikkatle uygulanmalıdır; çünkü çok aralıklı ve çok zayıf dozlar mikroplarda direnç kazandırır. (L)

STREPTOPUS i. Yürek şeklinde bütün yapraklı, çan şeklinde beyazımsı tek tek çiçekli, kırmızı meyveli otsu bitki; ormanlarda yetişir. (Zambakgillerden.) [L]

STREPTOSARSİN i. (fr. *streptosarcine*). Bakteriyol. Streptokoklar gibi zincir halinde toplu kübik paketler şeklinde görünen sarsin. (L)

Picasso'nun eseri
(özel koleksiyon)

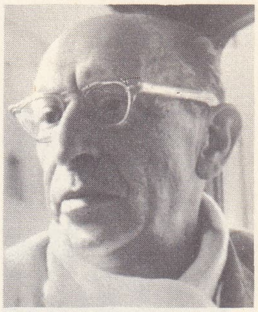

İgor STRAVİNSKİY

çiçek

strelitzia

streltsıy
Le Prince'in gravürü
Cabinet des Estampes,
Paris

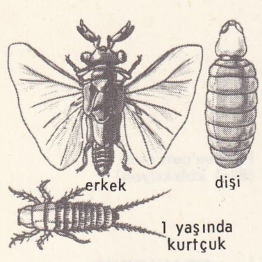

strepsiptera

STRESEMANN
1925'te

STREUVELS

STRÉPY - BRACQUEGNIES, Belçika'da (Hainaut, Soignies idare çevresi) komün, Merkez kanalı kıyısında; Mons'un doğusunda; 8 500 nüf. Hafif metalürji. (L)

STRESA, İtalya'da şehir, Piemonte'de (Novara ili), Maggiore gölünün batı kıyısında; 5 000 nüf. Çok güzel bir yerde kurulan Stresa her mevsimde kalabalık bir sayfiye merkezidir. (L)

Stresa konferansı, Stresa'da, Maggiore gölünün kıyısında 11 - 14 nisan 1935'te yapılan diplomatik toplantı. Mecburî askerlik hizmetini koyan 16 mart 1935 tarihli alman yasasına karşılık olarak Fransa (Flandin ve Laval), Büyük Britanya (Mac Donald ve J. Simon) ve İtalya'nın (Mussolini) temsilcileri, Avusturya'nın bütünlüğünü ve bağımsızlığını yeniden onaylayan bir sözleşme imzaladılar. Habeşistan meselesinden bile bile söz edilmemesi bu diplomatik toplantıya bütün değerini kaybettirdi. (L)

STRESEMANN (Gustav), alman devlet adamı (Berlin 1878 - ay.y. 1929). Sakson sanayicileri Birliği sendikiydi (1902), Millî liberal partisi milletvekili (1907), bu partinin başkanı (1917) oldu. Ateşli bir yurtseverdi. Yenilgiden sonra, Kurucu meclise seçildi, halk partisini kurdu ve yönetti, gerçekçi bir siyaset izledi, Cuno'nun çekilmesi üzerine, başbakanlığa getirildi (ağustos 1923), bir koalisyon hükûmeti kurarak Ruhr bölgesinde pasif direnişin sona erdirilmesini sağladı (26 eylül). Sosyal karışıklıkları bastırdıktan sonra, sosyalistler tarafından terkedildi ve görevinden ayrılmak zorunda kaldı (kasım). Ölümüne kadar dışişleri bakanlığı yaptı. Tazminat konusunda Poincaré'yi uzmanlar komisyonu kurmaya ikna etti; bu komisyon Dawes planını yaptı (1924); bunu, Ruhr bölgesinin boşaltılması izledi (temmuz - ağustos 1925). Stresemann daha sonra, Briand ile, Locarno antlaşmaları (ekim 1925), Köln bölgesinin tahliyesi (ocak 1926) ve Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne kabulüyle sonuçlanan pazarlıklara girişti. Briand'ın uzlaşma eğilimlerinden yararlanarak, onunla Thoiry'de (eylül 1926), Rheinland ve Saar bölgelerinin de tahliyesine imkân veren bir yakınlaşma yapmağa çalıştı; fakat fransız kamuoyu bu tasarıların gerçekleşmesini önledi. 1928'de, savaşa son veren Briand - Kellogg paktını imzaladı ve ölümünden önce Young planını hazırladı. *Stresemann Vermachtnis* (Stresemann'ın Vasiyeti) adlı eseri ölümünden sonra 1932 - 1933'te yayımlandı ve *Von der Revolution bis zum Frieden von Versailles* (İhtilâlden Verailles Barışına) adlı kitabını yazdı (1920). 1926'da Briand ile birlikte Nobel Barış ödülünü aldı. (L)

STRESS i. (ing. *stress*). Patol. Çeşitli kötü etkenlerin (travma, ameliyat şoku, soğuk, intanî hastalık, heyecan v.b.) organizmada, içorganlarda ve metabolizmada meydana getirdiği bozuklukların tümü. (Stres, Selye'nin tanımladığı uyma belirtisinin başlıca elemanlarından biridir.) [L]

STRETFORD, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Manchester'in güneybatı banliyösünde; 60 350 nüf. Önemli elektrik malzemesi. Kimya sanayii. Çimento fabrikaları. (L)

STRETTA i. (ital. k.). Opera ve senfonilerde, finallerin özelliği olan tempo hızlanması. (M)

STRETTO i. (ital. k.). Füg'ün son bölümü. Bk. FÜG. (M)

STREUVELS (Frank LATEUR, **Stijn** — denir), flamanca yazan belçikalı yazar (Heile 1871), şair Guido Gezelle'nin yeğeni. Kendi kendini yetiştirdi. Birçok yabancı dil öğrendi ve büyük avrupa edebiyatlarının başlıca gerçekçi ve natüralist romanlarını okudu. Başlıca eserleri: *De Oogst* (Ağustos) [1900], şaheseri *De Vlaschaard* (Keten Tarlası) [1907] ve üç küçük hikâyeyi kapsayan *De Werk Man* (İşçi) [1927], *Prutske* (1921). Yeni denemeleri: *Kroniek van de Familie Gezelle* (Gezelle Ailesinin Hikâyesi) [1960], *Hugo Verriest* (1964). Biyografik eserler de yayımladı: *İngoyghem* (1957), *İn Levende Lijve* (1966). [L]

STRİBOG, islav mitolojisinde tanrı. Rus destan çevrimine dahildir. 980'de Kiev'de, knyaz Vladimir'in diktiği ve şehir sakinlerinin kızlarıyle oğullarını adadıkları put-

Stresa konferansı, soldan sağa: Lavel, Mac Donald, Mussolini ve Flandin

lar arasında yer alır. XII. yy.dan kalma bir metin ve kelime üstündeki incelemeler sonunda, bu tanrının esen rüzgârı temsil ettiği düşüncesine varılmıştır. (L)

STRİDOR i. (fr. k.). Gırtlağın doğuştan şekil bozukluğuna bağlı olarak sesli soluk alma. (Stridor en geç iki yaşında kaybolur.) [L]

STRİGEL (Bernhard), alman ressamı (Memmingen 1460 veya 1461 - ay.y. 1528). Resimlerinde sağlam bir gerçekçilik vardır. Yaptığı sunak kanatları, Nürnberg müzesinde; portreleri Berlin'de (*Cuspinian Ailesi*), Münih'te (*Conrad Rehlinger ve Çocukları*) ve Viyana'dadır. (*İmparator Maximilian I'in Ailesi*). [L]

STRİGGİO (Alessandro), italyan bestecisi, orgcusu, kemancısı ve flütçüsü (Mantova 1535'e doğr. - ay.y. 1587'ye doğr.) 1560'a doğru Floransa'da Medici'lerin yanında, sonra Paris'te ve 1567'de Londra'da yaşadı. 1574'ten sonra Mantova'da Gonzago'ların kapellasında yönetici oldu. Janequin'in tasvirî tarzını taklit eden renkli ve anlamlı madrigal'ler, missa'lar ve motet'ler besteledi. Ayrıca, komedilerin içine serpiştirilen polifonik müzik intermezzoları yazdı: Francesco de Medici ile Avusturyalı Giovanna'nın düğününde (1565) temsil edilen *La Cofanaria* adlı komedide *Psiche e Amore* intermezzosu. (L)

STRİGİDAE çoğl. i. Gece yırtıcı kuşlarını kapsayan familya. (L)

STRİGİLİS. Esk. Rom. Demir, bronz, gümüş veya boynuzdan orağı andıran kazıyıcı âlet. (Bununla, hamamdan veya jimnastikten sonra deri temizlenirdi.) || Antik çağda, lahitleri süslemek için kullanılan S biçiminde büklümlü yiv. (L)

STRİGOVİT i. (*Strzegom* şehrinin [Polonya] lat. adı *Strigovium*'dan fr. *strigovite*). Miner. Tabiî alüminyum, magnezyum ve demir silikat; kloritler grubundandır. (L)

STRİKNİN i. (yun. *strychnos*, kargabüken'den fr. *strychnine*). Eczc. Formülü $C_{21}H_{22}N_2O_2$ olan alkaloit; Pelletier ve Caventon tarafından, 1818'de kargabükende bulundu; alkaloit önce kireçle serbest hale getirilir, sonra alkol yardımıyle kargabükenden çıkarılır.

— ANSİKL. *Striknin,* loganiaceae familyasının birçok türünde tek başına veya brüsin ve igasürin ile karışmış olarak bulunur. Renksiz sekizyüzlü billûrlar halindedir ve çok acıdır. Suda ve alkolde az, kloroformda daha çok çözünür, eterde çözünmez. Genellikle tuz (özellikle sülfat) halinde, günde 2 ile 5 mgr'lık dozlarda kullanılır. Tetanoza karşı kullanılan ilâçlar arasında en etkin olanıdır. İliği ve özellikle hareket sinirlerini uyarıcı etkisi yüzünden bazı paralizilerde kullanılır; düz kaslar üstündeki etkisinden dolayı hazım cihazı tembelliklerinde ve bu tembellikten ileri gelen olaylarda (iştahsızlık, kabızlık) etkili bir ilâçtır. Striknin zehirlidir; vücuda birkaç santigram striknin girmesinden sonra, yarım saatten daha kısa bir zaman içinde aşağıdaki olaylar birbirini izler: baş dönmesi, adale sertliği, çenenin kilitlenmesi, sonra şiddetli titremeler (en hafif bir ses veya en küçük bir temas karşısında şiddetli sarsıntılar), kesintili solunum, kalbin atışında intizamsızlık, bağırmalar, son bir çırpınma içinde ölüm; şuur son dakikaya kadar yerindedir. Tavsiye edilen panzehirler şunlardır: kusturucular, kusturucudan sonra yüksek dozda tanen ve küçük dozlarda atropin sülfat şırınga etmek de denenmelidir. (L)

STRİKTÜROTOMİ i. (lat. *strictura,* boğulma ve yun. *tome,* kesme'den fr. *stricturotomie*). Oftalmoloji. Sondanın veya küretin geçmesini sağlamak için gözyaşı kesesinin yapışıklıklardan kurtarılması. (L)

STRİNDBERG (August), isveçli yazar (Stockholm 1849 - ay.y. 1912). *Tjänstekvinnans Son* (Hizmetçinin Oğlu) [1886-1887] adlı eserinde anlattığı çetin bir çocukluk döneminden sonra, 1867'de Uppsala üniversitesine yazıldı, fakat ertesi yıl öğrenimini bırakmak zorunda kaldı. Öğretmen, oyuncu, sonra gazeteci oldu, 1869'da yazarlığa başladı. İlk oyunları *Fritänkaren* (Hür Düşünür) [1869]; *Hermione* (1869) ve *İn Rome* (Roma'da) [1870], İbsen'in ve Kierkegaard ile Brandes'in etkilerini taşır. İlk büyük dramatik eseri bir türlü sahneye koyduramadığı *Olof Hoca*'dır (Mäster Olof) [1872]. Krallık kütüphanesinde memur olarak (1874-1882) yoksulluktan kurtuldu, bibliyografya ve tarih incelemelerine yöneldi, fakat yazarlığı bırakmadı. 1879'da yazdığı *Röda Rummet* (Kırmızı Oda) romanı Stockholm'deki bohem hayatını anlatır; İsveç'e natüralizmi sokan bu eserin yarattığı skandal yazarına ün sağladı. 1882'de Strindberg toplumdaki ikiyüzlülüklere karşı amansız bir yergi eseri olan *Det Nya Riket*'le (Yeni Krallık) yeniden saldırıya geçti. Bu arada oyunlar da yazdı: *Gillets Hemlighet* (Gillet'in Sırrı) [1880]; *Lycko-Pers Resa* (Şanslı Pers'in Gezisi) [1882]; *Herr Bengts Kustru* (Bay Bent'in Karısı) [1882]. Daha sonra büyük bir deyiş serbestliğiyle bir şiir kitabı (*Dikter*) [1883] ve *Svenska Öden och Aventyr* (İsveç Kaderleri ve Serüvenleri) [1882-1883] adlı bir dizi tarihî hikâye yayımladı. İsveçli subay Wrangel'in eski karısı oyuncu Siri von Essen ile evlendi, başlangıçta mutlu oldu, bu dönemde karısı için roller yazdı. 1883'te Paris'e yerleşti ve *Utopier i Verkligheten*'i (Hayaller ve Gerçekler) [1885'te yayımlandı] kaleme aldı, sonra İsviçre'ye geçti; J. - J. Rousseau'dan ve Fourier'den ilham alan bir sosyalizme ve tanrı tanımazlığa yöneldi. Bu sırada evliliği dayanılmaz bir hal almıştı; *Giftan* (Evliler) [1884] adlı hikâyesinde Strindberg ateşli bir kadın düşmanı olarak gözükür. Bu kitap yüzünden mahkemeye verildi; 1884'te son bulan dava onun sinirlerini iyice bozmuştu. Kendisini akıl hastahanesine kapattırmak istemekle suçladığı karısına karşı hastalık derecesine varan bir güvensizlik gösteriyordu. Fransızca *Plaidoyer d'un Fou*'yu (Bir Delinin Savunması) [1887 - 1888] ve balıkçıların hayatını canlandırdığı *Hemsöborna* (Hemse'nin İnsanları) [1887] ile *Skarkarlski*'yi (Takımadalarda Hayat) [1888] bu dönemde yazdı. Bununla birlikte kendini tiyatro eserlerinde eksiksiz bir şekilde anlatabildi; *Kamraterna* (Arkadaşlar) [1886-1888] ve özellikle *Cehennem* (Fadren) [1887] ve *Matmazel Julie* (Fröken Julie) [1888] ile natüralist dramın doruğuna ulaştı; bu oyunlar Paris'te Théâtre - Libre'de 1893'te büyük başarı kazandı. Bu arada Strindberg birinci karısından boşandı, Berlin'de Frida Uhl ile evlendi, fakat bir yıl kadar sonra ondan da ayrıldı. Uzun hikâyesi *Tschandala* (1889), Nietzsche'ci bir anlayışa doğru gelişme gösterir, bu gelişme *Açık Deniz Kenarında* (I Havs Bandet) [1890] adlı romanında iyice kesinleşir. Strindberg gizli bilimlerle ilgili meselelere eğildi ve 1894-1895'te Paris'te kaldığı sırada *İnferno* dediği bir kriz sırasında (aynı adı taşıyan Fransızca bir kitapta anlatılmıştır) [1897] deliliğin eşiğine vardı. Bu krizden, daha sonra mistisizm ile kurtuldu, *Legender* (Efsaneler) [1898] ve ruhi gelişimini anlattığı *Till Damaskus* (Şam'a Doğru) [1898] üçlemesini yayımladı. İsveç'e döndükten sonra bir dizi tarihî dram kaleme aldı: *Suçlu mu?* (Brott och Brott) [1899]; *Gustav Vasa* (1899); *Erik XIV* (1899); *Gustav-Adolf* (1899); *Carl XII* (1901); *Kristina* (1903); *Gustav III* (1903); *Dödsdansen* (Ölüm Dansı) [1900], *Paask* (Paskalya) [1901], *Paskalya*'da başrolü oynayan Harriet Bosse daha sonra Strindberg'in üçüncü karısı oldu. Önceki iki evlilikten daha mutlu geçmeyen bu evlilik de 1902'de son buldu.

Foto. Keystone, Meurisse, A.G.L. (LAROUSSE)

Sagor (Hikâyeler) [1903] derlemesini, melankolik havasıyle *Ensam* (Yalnız) [1903] ve Strindberg'in yeni mistisizmini şiirsel bir dille özetleyen *Rüya Oyunu* (Ett Drömspel) [1902] izledi. Hayatının sonuna doğru *Götiska Rummen* (Gotik Odalar) [1904] romanını ve *Svarta Fanor* (Kara Bayraklar) [1904-1907] taşlamasını, ayrıca *En Blaa Bok*'tan (Mavi Kitap) [1907-1912] parça parça bölümler yayımladı. Stockholm'de, yöneticiliğini yaptığı İntima Teatern'de «Kammarspel»ler (*Oväder* [Fırtına]; *Brända Tomten* [Yanmış Ev]; *Spöksonaten* [Hayaletler Sonatı]; *Pelikanen* [Pelikanlar] ve *Siyah Eldiven,* 1907) ve birkaç tarihî oyun sahneye koydu. Strindberg'in sert ve karmaşık bir ruhu yansıtan ve uzun bir otobiyografi gibi düşünülebilen eserleri hem isveç edebiyatı, hem modern tiyatro için çok önemlidir. İsveç edebiyatına, Strindberg dolaysız ve çarpıcı bir anlatım kazandırdı. Tiyatroya getirdiği teknik ve üslûp, alman anlatımcılarını derinden etkiledi (bu etkilerin izleri çağdaş tiyatro yazarlarında da görülür). Strindberg ayrıca birkaç tablo da yaptı (Stockholm ve Kopenhag müzeleri). [L]

STRİNGENDO zf. «Sıklaştırarak» anlamına gelen ve müzikte kullanılan ital. k. (Çoğu zamna STRİNG şeklinde kısaltılır). [L]

STRİNGOCEPHALUS i. Paleont. Geniş terebratulidae familyasından kolsuayaklı fosil hayvan; devonyen tabakalarda belli yerlerde toplu olarak bulunur. (L)

STRİNGOPS i. Zool. Bk. KAKAPO.

STRİNG-SHİRT [string-şört] i. (*string,* ip ve *shirt,* gömlek'ten ing. k.). File şeklinde bir çeşit gömlek. (L)

STRİPPER i. (ing. k.). Cerr. Plastik cerrahîde aponevrozları sıyırıp ayırmak için kullanılan âlet; özellikle varis tedavisinde toplardamarları çıplaklaştırmak için kullanılır. (L)

STRİPPİNG [pin] i. (ing. k.). Nükl. Bir atom çekirdeğine çarpan bir döton'un doğurduğu özel tepkime. Bk. ANSİKL.

— Petr. Bir sıvının hafif ve uçucu kısımlarının ayrılması. (Stripping, petrol ürünlerinin tutuşma özelliğini azaltır.)

— ANSİKL. *Stripping*'de döteryum çekirdeği, bir protonla bir nötron halinde ayrılır; bu proton, dötonun çarptığı atom çekirdeği tarafından tutulur; nötron ise, çarpan dötonun enerjisinin aşağı yukarı yarısını alarak serbest kalır. Bu tepkimeyle, hemen hemen monokinetik bir nötron demeti elde edilir. (L)

STRİP-TEASE [striptiz] i. (ing. *to strip,* soymak ve *to tease,* tahrik etmek'ten). Genç bir kadın oyuncunun hafif müzik eşliğinde dans ederek ağır hareketlerle ve seyirciyi tahrik edecek şekilde soyunması. (M)

STRİTAR (Josip), slovenyalı yazar (Podsmreka 1836-Rogaşka Slatina 1923). Parnasse'ın etkisi altında, «sanat sanat içindir» görüşünü benimsedi, uzun meslek hayatını gençlik için kitaplar yazmakla geçirdi. 1876'da *Zvon* (Çan) dergisini kurdu. Küçük hikâyeler, oyunlar, romanlar, masallar, şiirler yazdı. Başlıca eserleri: *Dunajski Sonetje* (Tuna Sone'leri) [1872] ve *Dunajska Pisma* (Tuna Mektupları). Stritar, Slovenya'da milliyet duygusunun uyanmasına büyük katkıda bulundu. (L)

STRİX i. Baykuşgillerin örnek tipi olan alaca baykuşun (*Strix aluco*) ilmî cins adı. Aynı cinsin alaca baykuştan başka türleri de vardır. (L)

STRİYOSKOPİ i. (fr. *strioscopie*). Bir merminin havada veya bir kanat profilinin aerodinamik tünelde bıraktığı izi fotograf usulüyle inceleme. (L)

STROBEL (Heinrich), alman müzik tenkitçisi ve müzik bilgini (Regensburg 1898). Hässler 1922) ve Cherubini (1924) üstüne yaptığı tezlerle müzik düşünce tarihine önemli katkıda bulundu. Tenkitçi olarak daha çok İkinci Dünya savaşından önce, genç müzik hareketinin öncülüğünü yaptığı Berlin'de faaliyet gösterdi. *Berliner Börsenkurier*'de (1926-1933) ve *Berliner Tageblatt*'da (1934-1938) çalıştı. 1944'te Baden-Baden radyosu, Südwestfunk'un yönetmenliğine getirildi. Müzik bilgini olarak meydana getirdiği başlıca eserleri: *Paul Hindemith* (1928, ikinci baskı 1948), *Claude Debussy* (1940) ve *İgor Stravinski* (1955). Ayrıca Rudolf Liebermann'ın operalarına libretto yazdı: Molière'den *Kadınlar Mektebi; Leonore* (1940-1945) ve *Penelope.* 1946'dan beri resimli çağdaş müzik dergisi Melos'un yönetmenliğini, 1956'dan beri de Milletlerarası Çağdaş Müzik derneğinin başkanlığını yapmaktadır. Ayrıca milletlerarası U-NESCO müzik konseyinin üyesidir. (L)

STROBİL i. (yun. *strobilos,* helezon şeklinde kıvrık değirmi nesne'den fr. *strobile*). Bot. Bürgülerle tohumların birleşmesinden meydana gelen bileşik çiçeklik veya meyve. (Atkuyruğunun sporlu başağı, çamların kozalağı birer strobil'dir.) [Çoğu zaman «kozalak» anlamında kullanılır.]

— Zool. Medüzlerin kurtçuk hallerinden biri; polip şeklindeki bu kurtçuğun bir ucu bir yere yapışıktır, öteki ucunda ise etrafı dokunaçlarla çevrili ağız bulunur. (Ağzın altında yatay bir kıvrım oluşur, gittikçe derinleşir, sonunda bir parça halinde hayvandan ayrılır. Serbest kalan parça gitgide büyüyerek bir medüz olur. Derken bir ikinci parça, bir üçüncüsü ve daha başkaları aynı şekilde ayrılarak medüzleri meydana getirir. Fakat strobil üstten böyle durmadan medüz yaparken alttan kendini yenileyerek büyümezse çabucak tükenir. Eşeysiz çoğalmanın tipik örneklerinden biri budur.) [L]

STROBİLANTHES i. Başak çiçekli ağaççık; Tropikal Asya'da iki yüzden fazla türü yetişir; bunlardan birçoğu mavi veya eflatun çiçeklerinden dolayı limonluklarda yetiştirilir. (*Acanthaceae* familyasından). *Eşanl.* GODFUSSİA. (L)

STROBL (Alajos), macar heykeltıraşı (Kiralylehota 1856-Budapeşte 1926). Budapeşte Güzel Sanatlar okulunda profesör oldu, birçok heykeltıraş yetiştirdi. Çağdaşlarının büstlerini (Déak, Munkacsy) ve Budapeşte'de birçok anıt yaptı: Buda tepesinde *Aziz Stephanus*'un atlı heykeli; krallık şatosu yakınında *Kral Matyas Avlanırken;* Konservatuvarın cephesinde *Franz Liszt;* merkez mezarlığında *Kossuth*'un mezarı; *Janos Arany* ve *Semmelweis*'ın heykelleri. Bunlardan başka, müzede, *Meryemanamız* ve *Karoly Lotz* adlı heykelleri vardır. (L)

STROBL (Karl Hans), alman yazarı (Iglau 1877-Perchtoldstdorf, Viyana yakınları 1946). Tenkit yazıları ve romanlar yayımladı. Konusu Moravya ve Bohemya'da geçen bu eserlerde töreler gerçeğe uygun biçimde anlatılır. Başlıca romanları ve hikâyeleri: *Die Vaclavbude* (Vaclav'ın Dükkânı) (1902), *Der Schipkapass* (1908), *Trilogie der Familie Freisleben* (Freisleben Ailesi Üçlemesi) [1921-1927], *Od* (1930), *Kamerad Victoria* (Yoldaş Victoria) [1933]. (L)

STROB(O)—, yun. *strobos,* baş dönmesi'nden alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

STROBODİN i. (fr. *strobodyne*). Radyotek. Stroboskoba benzer bir ilkeye göre çalışan ve fransız mühendisi Lucien Chrétien tarafından icat edilen frekans değiştirici âlet. (L)

STROBOSKOP i. (fr. *stroboscope*). Opt. Dönme veya titreşim hareketi yapan bir cismi, kısa ve eşit aralıklarla aydınlatmağa yarayan âlet. Bk. ANSİKL.

— Sil. Bazı tanklarda kullanılan gözetleme âleti. Bk. ANSİKL.

— Telekom. *Aritmik stroboskop,* telgraf işaretlerinin teorik durumа göre ileride veya geride kaldığını, yani bu işaretlerle çıkış işareti arasındaki zaman farkını elektron demetiyle gösteren katodik osilograf. || *Katodik stroboskop,* bir telgraf hattı üzerindeki modülasyonu incelemek için kullanılan osilograf. (Osilatörün ayar kadranı baud taksimatlı olduğundan, modülasyonun hızı doğrudan doğruya okunur: iki kırmızı çizgi, telem'in verebildiği hız sınırlarını gösterir.)

— ANSİKL. Opt. *Stroboskop*'ta, ışık uygun bir frekansla yayımlanırsa cisim hareketsiz görünebilir, çünkü ışık onu daima hareketin aynı evresinde yakalar. Işık frekansının değişimi, şu veya bu yönde ağır bir hareket izlenimi sağlar. Bir sinema filminin gösterilişi sırasında, bir araba tekerleğinin ters dönüyormuş gibi görünmesinin sebebi budur.

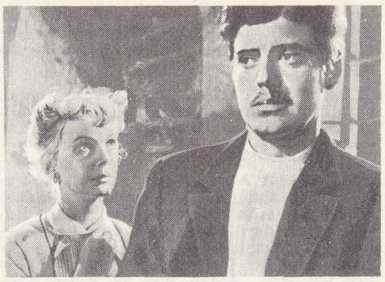

«Matmazel Julie»de Anita Björk ve Ulf Palme Sjöberg'in filmi (1951)

STRİNDBERG

Stroboskopi titreşim veya dönme hareketlerinin analizini sağlar. Stroboskopi metodu, Foucault tarafından ışık hızının ölçülmesi için ortaya kondu. Helmholtz, eletrik kondansatörlerinin boşalma salınımlarını incelemede bu usulden faydalandı.

— Sil. Stroboskop, içine tank kumandanının başı girebilecek büyüklükte ve üzerinde yarıklar bulunan bir silindirden meydana gelir: bu silindir art arda gelen iki deliğin göz önünden geçişi arasındaki zamanın, gözün ağ tabakasındaki izlenim süresinden daha kısa olması için yeterli bir hızla döner. Böylece, elde edilen görüş sürekli olur. (L)

STROBOSKOPİ i. (yun. *strobos,* burgaç ve *skopein,* görmek'ten fr. *stroboscopie*). Mekanik veya başka nitelikte bir olayı, özellikle çok yüksek frekanslı periyodik bir olayı, görüntülerin ağ tabakada bir süre silinmeden kalmasından yararlanarak kesikli ve periyodik olarak gözlemleme metodu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Stroboskopi gözlemi,* basit stroboskopik bir diskle bakarak veya incelenen sistemi kesikli ve periyodik bir ışıkla aydınlatarak yapılabilir. Her gözlemin süresi, gözlem sırasında incelenen sistemin önemli değişikliklere uğramayacağı kadar çok kısa olmalıdır. Periyodik bir olayın stroboskopik gözleminde, periyodik gözlemin ν_0 frekansı incelenen olayın ν frekansına eşit olursa, incelenen sistem kararlıdır; gerçekten, bu durumda, ancak bütün periyotlarda aynı olan belli bir durum veya fazda sistemi gözlemlemek mümkündür. Verilen bir olayın ν frekansı, ν_0 gözlem frekansı senkronizm $(\nu_0 = \nu)$ elde edilinceye kadar değiştirilerek elde edilir; bu amaçla, stroboskopide kullanılan ve *stroboskop* adı verilen âletlere, doğrudan doğruya ν_0'ı ölçmeğe yarayan takimetreler eklenir. ν_0 gözlem frekansı incelenen olayın frekansından biraz farklıysa, periyodik gözlemle incelenen periyodik olay arasındaki faz farkı sabit değildir ve zamanla yavaş yavaş değişir. $\nu - \nu_0$ farkı ne kadar küçük olursa olay o kadar yavaşlar. Stroboskopik bir kaynakla aydınlatma, periyodik olmayan olayların da gözleminde (özellikle hareket halindeki nesnelerin fotoğraflarının çekilmesinde) kullanılır.

Şekillerin döndürülmesi veya yer değiştirilmesiyle meydana gelen optik yanılsamalar da stroboskopinin konusuna girer: meselâ bir kâğıt üzerine eşmerkezli çemberler çizilir ve bu kâğıda dairesel bir hareket verilirse, çemberlerin, kâğıdın hareketinin

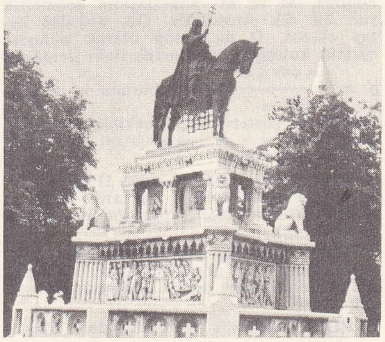

Alajos STROBL
Aziz Stephanus'un heykeli

Foto. Reutlingen, Breton-Atlas-Photo (LAROUSSE)

ters yönünde eşit bir açısal hızla döndüğü görülür. Stroboskopiyi ilgilendiren bu yanılsamalara pek çok örnek verilebilir. (L)

STRİVALİ. Bk. STROFADİA.

STROBOSKOPİK sıf. (fr. *stroboscopique*). Opt. Stroboskop veya stroboskopi ile ilgili. || *Stroboskopik metot. Eşanl.* STROBOSKOPİ.

— Deneysel psikol. *Stroboskopik hareket,* görsel alanın A ve B gibi iki ayrı noktasında yer alan iki ışıklı uyartının birkaç defa, art arda görünmesiyle beliren olay. (Uyartıları birbirinden ayıran zaman fasılası uzunsa, denek, iki ayrı uyartı algılar; ama bu fasıla uzalırsa, denek, belirli bir anda, A'dan B'ye ve B'den A'ya giden bir hareket algılar.)

— Foto. *Stroboskopik çekim,* hareket halindeki bir nesnenin fotoğrafını çekme. (Bu çekim metodu, genellikle bir nesnenin, bir insanın veya bir hayvanın hareketindeki değişik evreleri incelemek ve analiz etmek için kullanılır.)

— ANSİKL. Foto. *Stroboskopik çekim,* nesneyi, elektronik flaşlarla (hareketinin hızına bağlı olarak) saniyede yüz ile birkaç bin defa aydınlatarak gerçekleştirilir. Karanlık veya az ışıklı bir ortam yaratarak (filmin etkilenmemesi için) makinenin obtüratörü açılır, stroboskopik flaş çalıştırılır ve nesne flaş ışığıyle art arda seri olarak aydınlatılır; böylece nesnenin hareketindeki özel evreler aynı fotogram üzerine kaydedilir. Çekim sonunda obtüratör kapatılır. (LM)

STROBUS i. Lord Weymouth çamının tür adı (*Pinus strobus*). [L]

STROESSNER (Alfredo), paraguaylı general ve siyaset adamı (Incarnacion 1912). 1954, 1958 ve 1963'te cumhurbaşkanı seçildi; ülkesini Colorado partisinin desteğiyle yönetti. Şubat 1968'de dördüncü defa cumhurbaşkanı oldu. (L)

STROFADİA veya **STRİVALİ,** esk. **Strophades,** İon denizinde kayalıklar, Zanta'nın (Zakynthos) güneyinde. Mitolojiye göre canavarlar bu adacıklarda toplanırdı. Boreas'ın oğulları canavarları kovalarken kendilerine geri dönmelerini söyleyen bir ses işittiler ve bu sese uydular. «Dönüş» anlamındaki *Strophades* adı buradan gelir. (L)

STROFANTİN i. (fr. *strophantine*). Eczc. Çeşitli strophantus türlerinde bulunan heterozit. (Strofantinler çok zehirli ve uabain'e yakındır. Değişik strophantus'lardan elde edilen strofantin'lerin zehirlilik derecesi farklıdır. Bu yüzden strofantin kodeksten çıkarılmış, yerine uabain alınmıştır.) [L]

STROFİZM i. (fr. *strophisme*'den). Bot. Yaprakların bir yöneltici etken altında tersine bükülmesi, büyümeyen tarafının yukarı, büyüyen tarafının aşağı gelmesi şeklinde tropizm. (L)

STROF(O)—, yun. *strophe,* çember, dönme veya *strophos,* burulmuş'tan gelen ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

STROFOİT i. (fr. *strophoïde*'den). Mat. Geometrik bakımdan ilgi çekici uygulamaları olan üçüncü dereceden eğri.

— ANSİKL. ● *Dik strofoit.* D herhangi bir doğru, A bu doğrunun dışında bir nokta, OA bu noktadan D'ye çizilen dikme, I de D'nin herhangi bir noktası olduğuna göre, AI doğrusu üzerinde I'nin her iki yanında IO'ya eşit IM ve IM' uzunlukları alınırsa, M ve M' noktalarının geometrik yeri bir dik strofoit'tir. OA doğrusu kutup ekseni, O da kutup olarak alınırsa, eğrinin kutupsal koordinatlardaki denklemi $\rho = \frac{\alpha \cos 2\omega}{\cos \omega}$'dır; burada α, OA uzunluğunu gösterir. Eğri, şekilde gösterilen biçimi alır ve $x = -a$ doğrusu bu eğrinin bir asimptotu olur.

● *Eğik strofoit.* AO doğrusu D'ye eğik olarak eğilirse strofoit «eğik»tir. Eğik strofoite, *düğüm fokali* veya *Quételet fokali* de denir. (L)

Eric von STROHEIM «Harb Esirleri»nin bir sahnesinde

STROFOZOMİ i. (fr. *strophosomie*). Biyol. Embriyon gövdesinin ters dönmesi. (Kimyoteratogenez denemeleri sırasında görülür.) [L]

STROFULUS i. (fr. *strophulus*'den). İlk çocukluk çağında sık görülen ve şiddetli kaşıntı veren deri hastalığı. (Beslenmede yapılan yanlışlıkları ve diş çıkarmaya bağlı olarak nöbetler halinde gelir. Altı yaşına doğru kaybolmağa yüztutar.) [L]

STROGONOV, Novgorod'lu rus tacir ailesi. XVI.-XVII. yy. arasında iktisat ve maliye alanında büyük başarı gösterdi. Ailenin öncüleri ANİKA (1498-1570) ile oğulları GRİGORİY ve YAKOV'dur. XVI. yy.dan sonra Kama bölgesindeki ormanları tarla haline getirip çiftçileri yerleştirerek Rusya'nın kuzeyini, Ural'ı ve Sibirya'yı değerlendirmeye çalıştılar. Büyük imtiyazlar elde ettiler; para bastılar. Hür bir yargılama yetkileri vardı (1722'ye kadar). Tuz tekelini ellerine geçirdiler, geniş ölçüde deri ticareti yaptılar, 1558 ve 1564'te demir, bakır, çinko ve kurşun madenlerini işletme hakkını elde ettiler. Cam ve Fayans yapımevleri kurdular, kıymetli ürünleri satmak ve naklettmekte büyük başarı elde ettiler. Rusya'daki ticarethanelerinden başka (Arhangelsk, Kaluga, Kazan), Hollanda'da da acentalar kurdular. Bu zengin maliyeciler, çarlara borç para verdiler. Bilimleri ve sanatları korudular, Ustyorıy ve Solviyçegodsk'daki evlerine usta ressamlar getirdiler, bilginlere yardım ettiler. XVI. yy.dan sonra Sibirya'yı yerleşme bölgesi yapmaya, Ural'daki demir, Altay'daki altın madenlerini işletmeye çalıştılar. (L)

STROHEİM (Erich Hans STROHEİM VON NORDENWALL, **Eric Von** —denir). 1926'da amerikan yurttaşlığına geçen avusturyalı yazar, yönetmen ve oyuncu (Viyana 1885-Maurepas 1957). Çağdaş sinemanın en güçlü kişilerindendir. İmparatorluk ordusunda subaydı, 1909'da A.B.D.'ye göç etti, birçok işe girip çıktıktan sonra Griffith'in *Kaptan Mac Lean* adlı filminde figüranlık yaptı (1909). Daha sonra, *Bir Millet Doğuyor, Hoşgörüsüzlük, Hearts of the World* (Dünyanın Kalpleri) adlı filimlerde, aynı yönetmenin asistanı ve sanat danışmanı olarak çalıştı. İlk defa 1919'da *Şeytanın Maymuncuğu* filmini yönetti, sonra *Foolish Wives* (Çılgın Kadınlar) [1921], *Tahta At* (1922, filmi bitiremedi), şaheseri *Greed* (Tutku) [1923], *The Merry Widow* (Şen Dul) [1925], *Gece Senfonisi* (1927) ve *Queen Kelly* (Kraliçe Kelly) [1928, bitiremedi] adlı filimlerini gerçekleştirdi. Bundan sonra kendini oyunculuğa verdi. Hollywood'da birçok karakter rolüne çıktıktan sonra, 1936'da Fransa'ya gitti ve *Marthe Richard* (1937), *Harp Esirleri* (La Grande Illusion) [1937], *Les Disparus de Saint-Agil* (Saint-Agil Kayıpları) [1938], *Ultimatum* (Ültimatom) [1938], *Macao* (Makao) [1939] filimlerini çevirdi. 1940-1945 Arasında Hollywood'da birçok filimde oynadı, 1946'da Fransa'ya döndü, 1950'de Hollywood'da Billy Wilder'in *Sunset Boulevard*'ında rol aldı. Ayrıca, birçok da roman yazdı. Yöneticiliği, dağınık ve düzensiz bir biçimde de olsa, çok güçlüdür. Lirizmden tümüyle uzaklaşarak gerçeği bütün çizgileriyle, bütün karşıtlıklarıyle anlatmaya yöneldi. (L)

STROHGAU, Almanya'da bölge, Schwaben ve Franken havzasında, Stuttgart'ın doğusunda. Pliyosendeki düzleşme düzeyinin kestiği kalkerli bir yayladan meydana gelir. Lös sayesinde verimi artan engebesiz bir kırdır: büyük köylerde çok çeşitli tarım yapılır. (L)

STROJNOWSKİ (Hieronim), polonyalı iktisatçı (1752-1815). Fizyokrat eğilimliydi; Vilnius akademisinde iktisat dersleri verdi ve rektörlük yaptı. 1787'de dış ülkelere ve bu arada İtalya'ya gitti, C. Beccaria ile dostluk kurdu. 1805'te, yayımladığı *Nauka Prawa Przyrodzonego, Politycznego, Ekonomji Politycznej i Prawa Narodow* (Tabiî ve Siyasî Hukuk, İktisat ve Kamu Hukuku Bilimi) adlı eseri ile tanındı. Polonya toplumunda ezilen köylü sınıfların hürriyete kavuşmasına çalıştı. (M)

STROK i. (ing. *stroke,* vuruş). Mekan. Bir buhar makinesinin piston kursu. (L)

STROMA i. («yatak» anlamında yun. k.). Bazı asalak mantar miselyumlarının az çok birbirine karışarak yığılması ve üzerinde yaşadığı konağın hücrelerini sarması şeklinde miselyum topağı.

— Bot. Üstün yapılı bitkilerde, klorofilin ana maddesini meydana getiren protoplazma parçası.

— Dokubil. Bir dokudaki bağ ve damar ağı. (Stroma yalnız bir destek dokusu değil, aynı zamanda metabolizmada rol oynayan önemli bir dokudur.) || *Bağ dokusu stroması,* bir özekdokuya desteklik eden bağ dokusu oluşumu. (Normal veya patolojik olarak kuların yapısal desteği olan bu dokunun içinde damarlar bulunur. Çoğu zaman kanserlerde anormaldir.) || *Uyum stroması,* bir epitelyum urunda bulunan ve ursuz dokudaki bağ dokusunu andıran doku (msl. bir karaciğer urunda Küpffer hücrelerinin bulunması).

— Zool. Derisidikenlilerde organik iskelet ağı. (L)

STROMATOLİTLER çoğl. i. 2,7 milyar yıllık Rodezya *stromatolitli kalkerleri*'nde görülen üst prekambriyen fosilleri. (İç içe kat kat yer alan mememsi veya diskimsi taşlar şeklindeki bu fosiller bazı mavi suyosunlarının taşlaşmış hali olabilir. Muhakkak bitki cinsindendir; başlıca şekilleri: *colenia, conophyton* v.b.) [L]

STROMATOPORİDAE çoğl. i. Mememsi veya kat kat, yapraklı, bölmeli ve gözenekli kütleler halinde bulunan ve mercan hidralarından olduğu sanılan fosiller. (Özellikle silüryen ve devonyen tabakalarında yaygın olarak bulunur.) [L]

STROMATUS i. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan tırpan yüzgeçli balık. (Akdeniz'de yaşayan *Stromatus fiatola*'nın eti çok lezzetlidir. Kalkan gibi pişirilir.) [L]

STROMBEEK-BEVER, Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in kuzeyinde; 8 600 nüf. Besin sanayii. (L)

STROMBOLİ, esk. **Strongyle,** Tiren denizinde ada, İtalya'ya bağlı Eolia adaları arasında en kuzeyde olanı. Yükseltisi 926 m'yi bulan bir yanardağın meydana getirdiği bu ada denizden fışkırmış düzgün bir koni biçimindedir. Sürekli olarak püsküren yanardağın tepesi gündüz bir bulut, gece bir alev demetiyle kaplıdır. Adadaki iki köyün halkı balıkçılık ve az ölçüde tarımla (tatlı şarap üretimi) geçinir. (L)

Stromboli tipi. Jeol. Volkan püskürmelerinden biri için kullanılır; özelliği lavlarının yarı akışkan, yüzeyde çabuk, derinde yavaş katılaşır olması ve geniş alanlara yayılmasıdır. (Sık püskürmeleri oldukça şiddetlidir. Çoğunlukla kratere düşen püskürükler özellikle lapilli bombalarıdır; dumanları saydamdır. Koni özellikle döküntülerden meydan gelir.) [L]

STROMBOSİA i. Afrika ve Asya'nın tropikal bölgelerinde on beş kadar türü bulunan bir ağaç. (*Strombosia postulata*'dan Tropikal Afrika'da *afina* denen bir odun elde edilir.) [L]

STROMEYERİT i. (fr. *stromeyérite*). Miner. Tabiî gümüş ve bakır sülfür; bileşimində normal olarak yüzde 53 gümüş bulunur. (L)

STRONG (Austin), amerikalı oyun yazarı (San Francisco, Kaliforniya 1881-Nantucket, Massachusetts 1952). Wellington college'ta (Yeni Zelanda) okudu, bahçe mimarı olarak çalışmağa başladı. Başlıca oyunları: amcası Lloyd Osbourne ile birlikte yazdığı *The Exile* (Sürgün) [1903'te Londra'da oynandı], *Three Wise Fools* (Üç Akıllı Deli) [New York'ta 1918'de ve 1936'da oynandı], *Seventh Heaven* (Göğün Yedinci Katı) [1922'de oynandı], *The Little Father of the Wilderness* (Vahşetin Küçük Babası) [Lloyd Osbourne ile 1950], *The Drums of Oude* (Oude Davulları) [1906], *The Toymaker of Nüremburg* (Nürnberg Oyuncakçısı) [1907], *Rip Van Winkle* (1911), *Bunny* (Tavşan) [1916], *A Play Without a Name* (Adsız Oyun) [1928]. Ayrıca dergilerde makaleleri yayımlandı. (M)

STRONGBOW. Bk. PEMBROKE (Richard *de*).

STRONGİL(O)—, yun. *strongylos,* yuvarlak'tan gelen ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

STRONGİLOİDAE çoğl. i. Parazitoloji. İki ayrı üreme çevrimi olan yuvarlak kurtlar familyası; serbest (eşeyli üreyen çomak kurt şekli) veya asalak döllenmesiz üreyen (ipiik kurt şekli) olmalarına göre üreme çevrimi değişiktir.

Foto. LAROUSSE

— ANSİKL. *Strongiloides stercoralis*'in dişisi 2,2 mm uzunluğunda, 34 mikron kalınlığındadır; kancalı kurdunkine benzer yaşama şartları nem ister. Bundan ötürü iki asalak, insanda çoğu zaman birlikte bulunur. İplik kurt (strongiloides) incebağırsağın çeperinde yaşar. Yumurtalar incebağırsakta açılır ve asalaklar kurtçuk halinde dışkı ile dışarı atılır.

Timol, eğreltiotu ve kazayağı esansıyle yapılan tedavi iyi sonuç verir. (L)

STRONGİLOZ i. (fr. *strongylose*'dan). Vet. Strongiloidae, trystrongiloidae ve metastrongiloidae familyalarından ipsi kurtların evcil hayvanlarda meydana getirdiği asalak hastalığı.

— ANSİKL. *At strongiloz*'u özellikle genç hayvanlarda görülür; zayıflama, ilerleyen kansızlık ve ishalli bağırsak iltihabıyle ortaya çıkar. Sığırlarda bulunan mide ve bağırsak strongilozu daha çok yazın genç hayvanlarda görülür. Bronş-akciğer strongilozu geviş getiren hayvanlarda ve domuzlarda görülür. Her yıl hayvancılığa büyük ölçüde zarar verdiği için strongiloz iktisadî bakımdan büyük bir önem taşır. Hastalıktan korunmak için hasta veya asalaklı hayvanları sistemli olarak tedavi etmek, biyotermik metotla gübreleri sterilize etmek, nemli çayırlardaki fazla suları akıtmak gerekir. Çayırlara değişik bitkiler ekmek de çok iyi bir korunma usulüdür. Mide ve bağırsak strongilozlarında fenotiyazin kullanmak iyi sonuç verir. (L)

Strong soru cetveli. Farklar psikol. Bir deneğin mesleğe yöneltilmesini kolaylaştırmak amacıyle temel ilgilerini meydana çıkarmağa yarayan soru cetveli veya listesi. Testte çeşitli alanları kapsayan 400 soru veya item yer alır. Bu sorular önce meslekleri (100 item) sonra okul programlarını (36 item), sporları, oyunları (40 item), meslekle ilgili faaliyetleri (48) ve kişisel özellikleri (47) kapsar. Sorulardan 40'ı ikişer ikişer gruplaştırılan ve birbirine karşıt düşen ilgi merkezleriyle ilgilidir. (Denek her çift karşısında bir tek ilgi merkezini seçecektir.) Geri kalan itemlerden 40'ı karakter özellikleri ve davranış tipleriyle ilgilidir. Denek bunlar arasında hangisini tercih ettiğini işaret edecektir. Bu test sayısı çok yüksek çeşitli meslekler üzerinde denenmiş ve birçok kere doğrulanmıştır. Strong soru cetveli mükemmel sonuçlar verdiğinden sık sık uygulanır. Ayrıca bu test belli bir meslek veya öğrenim dalında başarı göstermenin o meslekle veya dalla gerçekten ilgilenme anlamını taşımadığını ortaya koymuştur. (L)

STRONGYLİON, yunan heyelkltıraşı (M.Ö. V. yy.ın sonları). Attike'de ve Boiotia'da çalıştı. Hayvan heykelleri bronzdan bir truva atı yaptı. Bu heykelin kaidesi Atina Akropolis'inde bulundu; Aristophanes *Ornithes*'inde (Kuşlar) bu eserden söz eder. Neron Strongylion'un yaptığı bir amazon heykelciliğine sahip olmakla sık sık övünürdü. (L)

STRONGYLUS i. Strongyloidae familyasından asalak kurt. Bk. SCLEROSTOMA ve STRONGİLOZ. (L)

STRONK i. (fr. k.). Deniz avcılığında kullanılan kıyılmış balık eti ve un ile yapılan yem. (Stronk olta ile tutulan balıkları çekmek için kullanılır.) [L]

STRONSİYAN i. (fr. *strontiane*). Kim. Stronsiyum*un oksidi veya hidroksiti.

— Miner. *Karbonatlı stronsiyan. Eşanl.* STRONSİYANİT. || *Sülfatlı stronsiyan. Eşanl.* SELESTİN. (L)

STRONSİYANİT i. (fr. *strontianite*). Miner. Tabiî stronsiyum karbonat; cam parlaklığında küçük prizmatik billûrlar halinde bulunur. (Formülü Sr CO_3'tür.) [L]

STRONSİYANLI sıf. (*stronsiyan*'dan *stronsiyan-lı*). Yapısında stronsiyan bulunan. (L)

STRONSİYANOKALSİT i. (fr. *strontianocalcite*). Miner. Stronsiyan kapsayan kalsit çeşidi. (L)

STRONSİYUM i. (fr. *strontium*). Kim. Baryuma çok benzeyen toprak alkali maden.

— ANSİKL. Kim. *Stronsiyum,* atom numarası 38, atom ağırlığı Sr= 87,63 olan kimyasal elementtir. 1790'da Crawford tarafından, *Strontian* (İskoçya) kurşun ocaklarından çıkarılan bir mineral içinde keşfedilmiş ve 1808'de Davy tarafından bu mineralden ayrılmıştır. Toprakta, karbonat (stronsiyanit) ve sülfat (selestin) şeklinde bulunur. Deniz suyunda ve bazı maden sularında eser halinde rastlanır.

Hava temasında oksitlenerek hemen esmerleşen beyaz bir madendir. Yoğunluğu 2,5'tir, 800°C'ta ergir. Çok çabuk yükseltgenir, soğukta suyu ayrıştırır, ametallerin birçoğuyle birleşir; asitlerle çeşitli tuzlar verir, bu tuzlarda stronsiyum iki değerlidir. Oksidinin alüminyumla indirgenmesinden veya ergimiş klorürünün elektrolizinden elde edilir.

Baryum tuzlarına benzeyen tuzları, alevi kırmızıya boyar; nitratı da havaî fişeklerde kullanılır. Bazı tuzları tıpta uygulanır. Hidroksiti olan stronsiyan Sr $(OH)_2$, şekeri melastan ayırmak için kullanılır ve şekerle çözünmeyen bir bileşik meydana getirir. Stronsiyum, baryum karbonatla birleştirilerek, vakum lambalarının oksit katotlarının yapımında kullanılır; bu lambalarda stronsiyum bir regülatör rolü oynar.

— Eczc. *Stronsiyum bromür* ve *iyodür,* tıpta potasyum iyodür ve potasyum bromürle aynı şekilde kullanılır ve vücut tarafından genellikle daha iyi kabul edilir; *stronsiyum laktat* nefritlerde (günde 2 ilâ 6 gr ve daha fazla dozlarda) sidikteki albümin miktarını azaltmak için verilir.

— Patol. *Radyoaktif stronsiyum* Sr 90, radyoaktif döküntülerin ana maddelerinden biridir; metabolizması kalsiyumunkine benzer; bununla beraber bitkiler stronsiyumu kalsiyuma göre üç misli fazla tutar. Bu yüzden Sr 90 bulaşmış bitkileri yiyen insan ve hayvanlarda radyoaktif kemik stronsiyumunun arttığı görülür. (L)

STROOBANT (Paul), belçikalı astronom (İxelles 1868-Saint-Gilles-lez-Brüksel 1936). Brüksel üniversitesinde profesörlük yaptı, bu şehrin rasathanesini yönetti; küçük gezegenler, Satürn, ufuktaki Güneş'in büyütülmüş görüntüsü ve gökadanın ayrımsal dolanımı üstüne incelemeler yaptı. Yıldızların radyal hızlarının dağılımı üzerindeki çalışmaları onu günerek noktasının koordinatlarını bulmağa yöneltti. (L)

STROPHALOSİA i. Kavkısı dikenli, kolsuayaklı hayvan; devonyen, karbonifer, özellikle permiyen tabakalarında bulunur. (L)

STROPHANTUS i. Zakkumgillerden sarmaşık bitki.

— ANSİKL. *Strophantus*'lar Afrika ve Asya'da tropiklerarası bölgede yetişir. Bunlar genellikle sarmaşık, nadiren ağaççık şeklinde olur; çiçeklerinde taçyapraklar şerit gibi uzun, meyve çift bölmelidir. Strophantus'lar en önemli kalp kuvvetlendirici heterozitlerin hammaddesidir; bunlardan bazıları 1908'den beri Avrupa'da kodekste yer alır (*Strophantus hispidus*). Tıbbî strophantuslar arasında bellibaşlıları şunlardır: *S. hispidus* (Senegal, Sudan), *S. kombe* (Doğu Afrika), *S. gratus* (Gabon, Kamerun, Kongo); bunların tohumlarından strofantin ve uabayn çıkarılır. Yakın zamanlarda bütün gözler tropikal Batı Afrika'da yetişen diğer bir tür (*S. sarmentosus*) üstünde toplandı. bu türden elde edilen ve sarmentosimarin denilen heterozit hidrolizlenince sarmentoz denen bir şeker ile, sarmentojenin denen bir aglikon verir. Yakın zamanda yapılan araştırmalar bu sarmentojenin'den gayet ucuz şekilde sentez yoluyle kortizon yapılabileceğini gösterdi. (L)

STROPHARİA i. Bazitli mantar. (Çok yaygın ve zararsız bir mantar olan yeşil-gri stropharia'yı pelte gibi yumuşak şapkasından tanımak çok kolaydır.) [L]

STROPHOMENA i. Birinci zaman tabakalarında bulunan ve çenetleri eşit olmayan eklemli kolsuayaklı hayvan fosili. (L)

STROPHOSTOMA i. Karada yaşayan karındanbacaklı yumuşakça; biraz salyangoza benzer, ama kavkı ağzı eğik olarak yukarı doğrudur. (L)

STROUD (Robert), amerikalı kuş bilgini (Seattle 1890-Springfield, Missouri 1963). Alcatraz hapishanesinde elli dört yıl tutuklu kaldı, bu sırada adaya uğrayan kuşlar üzerinde incelemlerde bulundu (bu incelemeler yayımlanmamıştır), kuş bilimi üstünde milletlerarası bir ün yaptı. (L)

STROUPEZNİCKY (Ladislav), çek dram yazarı (Çerhovice 1850-Prag 1892). Çek tiyatrosuna gerçekçiliği getirdi. Bu konuda en tipik eseri *Naşi Furianti*'dir (Köy Horozlarımız) [1887]. Ayrıca tarihî dramlar ve bir toplumsal dram *Na Valdştejnske Şachte* (Wallentsein Kuyularında) [1893] yazdı. (L)

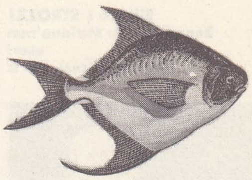
stromatus

STROZZİ, floransalı aile, Mantova ve Ferrara dallarına ayrılır. Bu ailenin Lyon'da bir bankası vardı. Banka Fransa krallarına bol bol borç para verirdi, ailedeki kişilerin çoğu da kralların hizmetine girmişti. Başlıca üyeleri: — PALLA Dİ NOFERİ (Floransa 1373-Padova 1462). Cosimo de Medici'ye muhalefetinden ötürü Padova'ya sürüldü ve bu şehri helenizmin bir merkezi haline getirdi (1434); — FİLİPPO I (Floransa 1426-ay.y. 1491), öncekinin oğlu, baba servetinin Medici'ler tarafından müsadere edilmesinden (1434) sonra Napoli'de yeni bir banka kurdu ve önemli bir servet edindi. Bu servet ona, Floransa'ya döndüğü zaman (1466) Strozzi sarayını yaptırma imkânını sağladı; — FİLİPPO II (Floransa 1489-ay.y. 1538), öncekinin oğlu, Lorenzo ile Magnifico'nun torunu Clarissa ile evlendi (1508), fakat 1527 devriminde bu aile ile anlaşmazlığa düştü. Dük Alessandro'ya bağlandı, onun ölüm haberi üzerine Floransa üstüne yürüdü, dük Cosimo I'in seçilmesinden sonra yeniden mücadeleye girişti, Montemurlo'da yenildi ve tutuklandı, hapiste intihar etti; — PİERO (Floransa 1510-Thionville 1558), öncekinin oğlu. Cosimo de Medici'nin rakibiydi; Fransa kralının hizmetine girdi (1544) ve Guise ile Metz kuşatmasına katıldı (1552); Fransa mareşali oldu (1556), papalık birliklerine kumanda etti, Ostia'yı kuşattı (1557), Fransa'ya dönünce Calais'yi sardı, Thionville önünde öldürüldü; — FİLİPPO III (Venedik 1541-Asor adaları 1582). Catherine de Medicis tarafından, filo kumandan yardımcısı olarak Portekiz tahtında hak iddia eden Antonio'nun yardımına gönderildi; Terceira'da Santa Cruz'a yenildi, yakalandı ve denize atıldı (temmuz 1582); — LEONE (Floransa 1515-Castiglione della Pescaia 1554), Piero'nun kardeşi; Malta şövalyesiydi, Fransa kalyonları genel kaptanı oldu (1547), Andrea Doria'nın donanmasını Marsilya kuşatmasından vaz geçirmeye çalıştı (1548), Guernesey'de Wynter kumandasındaki ingiliz filosuna (1549) ve Barcelona önünde bir ispanyol filosuna (1551) baskın yaptı. Scarlino kalesi saldırısında yaralanarak öldü. (L)

STROZZİ (Bernardo), **İl Cappuccino** veya **İl Prete Genovese** denir, italyan ressamı ve gravürcüsü (Cenova 1581-Venedik 1644). Bir Kapüsenler manastırına girdi, sonra oradan ayrılıp kendini resme verdi. Rubens'in ve Flamanların (*Aşçı Kadın,* Cenova; *Berenice,* Bologna; *Emvas Hacıları,* Grenoble), sonra da Caravaggio'nun etkisinde kaldı. 1630'da Venedik'e yerleşti, daha açık ve daha parlak bir tarza yöneldi (*Aziz Lorentius,* Tolentino San Nicola kilsesi). (L)

STROZZİ (Tito Vespasiano), italyan şairi (Ferrara 1424-ay.y. 1505). 1443'ten itibaren Leonella d'Este'ye adadığı ilk elejilerinin iki kitabını yayımladı. Aşk şiirlerinde Petrarca ve latin eleştiricilerinden ilham aldı. Ferrara'nın siyasî hayatında önemli rol oynadı. (L)

Strozzi sarayı, 1489'da Benedetto da Maiano tarafından Filippo I için başlatılan ve 1507'de Gronaca tarafından Brunelleschi üslûbunda devam edilen Floransa sarayı. Zen-

STROMBOLİ

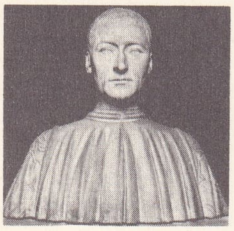

Filippo I STROZZİ
Benedetto da Maiano'nun eseri
Louvre müzesi, Paris

STRUÇKOVA

STRUENSEE
XVIIII. yy. gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

gin bir tablo galerisi de vardır. (L)

STRÖMÖ, Danimarka'da ada, Feroe takımadalarının başlıca adası; 374 km²; 7 900 nüf. Başlıca merkezi, *Thorshavn.* (L)

STRUÇKOVA (Raisa Stepanovna), sovyet kadın dansçı (Moskova 1925). Bolşoy tiyatrosunda yıldız dansçı olarak çalışan sovyet dansçılarının en büyüklerindendir. Özellikle *Romeo ve Juliet, Bahçesaray Çeşmesi, Giselle, Kırmızı Haşhaş, Taş Çiçek, Teğmen Kije* baleleriyle tanındı. (L)

STRUENSEE (Johann Fredrich, — kontu), danimarkalı siyaset adamı (Halle, Almanya 1737-Kopenhag 1772). Altona'da hekimlik yaptı, buradaki danimarkalı soylularla dostluk kurdu ve kral Christian VII'nin hekimi oldu (1768). Danıştay üyeliğine getirildi. Kraliçe Carolne-Mathilde'in âşığı oldu, aydın despotizminden ilham alarak Brandt'ın ve kont Saint-Germain'in de yardımıyle reformlar yaptı: devlet harcamalarında tutumluluk; köleliğin, işkencelerin, borç için hapis cezasının ve korporasyonların kaldırılması. Soyluların kinine ve ana kraliçe Juliana'nın kıskançlığına kurban giderek, krala karşı komplo hazırlamakla suçlandı ve boynu vuruldu. (L)

STRUG (Tadeusz GALECKİ, **Andrzej** — denir), polonyalı romancı (Konstantynowka, Lublin yakınları 1871-Varşova 1937). Romanlar ve hikâyeler yazdı: *«Yeraltı İnsanları»* (üç dizi: 1908, 1909, 1910), *Bir Makinenin Hikâyesi»* (1910), *«Babalarımız»* (1911), *«Meçhul Asker'in Mezarı»* (1922), *«Kasadar Spiewankiewicz'in Serveti»* (1928), *«Uçurumun Anahtarı»* (1929), *Sarı Haç* (üç kitaptan meydana gelir, 1933). [L]

STRUMA KARASU, yun. **Strymon,** Balkan yarımadasında akarsu; 415 km. Bulgaristan'ın batısında Sofya güneyindeki Vitoşa dağından çıkarak Pernik-Radomir linyit havzasından geçer; güney-güneydoğu yönünde dağlar arasında yer yer genişleyen derin bir vâdide akar; Köstendil (Blagoevgrad), Cumal Bâlâ önünden geçer. Petriç yakınında Strumitsa'dan gelen aynı adlı suyu sağdan alır, Kabalaktepe (Belaşitsa dağları, 2 030 m) arasından Yunan Makedonyasına çıkar. Demirhisar (Sidirokastron) ve Serez (Serrai) önünde geniş bir ovada Takyanos gölünden geçerek, Orphano (Struma) körfezinden Ege denizine dökülür. (M)

STRUMEKTOMİ i. (fr. *strumectomie*). Guatrın cerrahî yolla çıkarılması. (L)

STRUMİLİN (Stanislav Gustavoviç), rus iktisatçısı ve istatistikçisi (doğ. 1877). 1931'den beri akademi üyesidir. Sovyet planlamasında geçme ölçütü olarak kullanılan bir yatırım «etkinliğinin katsayısı» üstüne yaptığı tenkitlerle batı dünyasında tanındı. Başlıca eserleri: *Bogatstvo i Trud* (Zenginlik ve Emek) [1905]; *Problemiy Ekonomiki Truda* (Emek Ekonomisi Meseleleri) [1925]; *Oçerki Sovetskoy Ekonomik* (Sovyet Ekonomisi Denemeleri) [1928]; *Promyşlenniy Perevorot v Rossii* (Rusya'daki Sanayi Devrimi) [1944]; *Sermayenin Planlanmış Yatırımlarında Zaman Etkeni* (1946; 1951'de *International Economic Association* aracılığıyle ingilizceye çevrildi), *İstoriya Çernoy Metalurgii v SSSR* (S.S.C.B.'de Demir Metalürjisi Tarihi) [1954]. (M)

STRUMİPRİV sıf. (fr. *strumiprive*). Patol. *Strumipriv kaşeksi,* tiroit hormonu veya tiroit özütleriyle tedavi edilen miksödem. (L)

STRUMİT i. (fr. *strumite*). Patol. Guatrlı

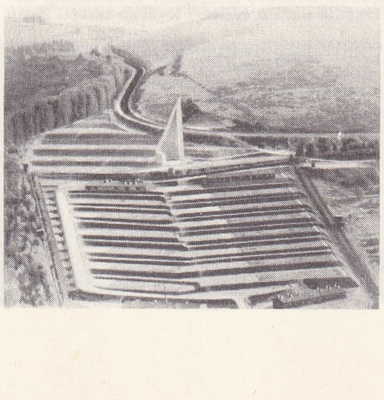

STRUTHOF
temerküz kampı yerine yapılan mezarlık

Strozzi sarayı avlusu, Floransa

bir tiroit bezinin iltihaplanması. (L)

STRUMİTSA, türk. **Istrumca,** Yugoslavya'da (Makedonya) İstrumca (Strumitsa) ırmağı kıyısında şehir; 15 000 nüf. Tarım merkezi (tütün, mısır, pirinç). [L]

STRUMOZİTE i. (fr. *strumosité*). Patol. Sıracaya tutulmuş hastalarda görülen adenopati, lenf düğümü urları ve çeşitli deri lezyonlarının tümü. (L)

STRUNGK (Nikolaus Adam), alman kemancısı, orgcusu ve bestecisi (Braunschweig 1640-Dresden 1700). Wolfenbüttel sarayının birinci kemancısı oldu, Hannover seçicisinin sarayında bestecilik görevi aldı (1665). Hamburg Şehir meclisi kapellasını yönetti ve meslek hayatını Dresden sarayının kapella yöneticiliğiyle tamamladı (1693-1696). Çift tel üzerindeki çalışı ve kusursuz «scordatura»sı ile ün yapan bu kemancı, Hamburg operası için, *Sejanus* (1678), *Esther* (1680), *Die drei Töshter Cecrops* (Kekrops'un Üç Kızı), *Doris, Semiramis* adlı eserleri, Leipzig Operası için de *Alceste, Nero, Agrippina* başta olmak üzere en altı eser besteledi. Ayrıca, bazı çalgı parçaları da vardır. (L)

STRUPP (Karl), alman hukukçusu (Gotha 1886). Frankfurt-am-Main (1923 - 1933) ve İstanbul (1933'ten itibaren) üniversitelerinde ders verdi. Kamu ve devletler hukuku uzmanıydı. Eserleri: *Schadenersatz Wegen Ehebruchs U.S.W.* (Zina v.b.den Dolayı Ödenen Tazminat) [1910]. *Völkerrechtliche Fälle* (Devletler Hukuku Meseleleri) [1911-1914]; *Grundzüge des Positiven Völkerrechts* (Pozitif Devletler Hukukunun Ana Hatları) [1921]; *Theorie und Praxis des Völkerrechts* (Devletler Hukuku Teorisi ve Uygulaması) [1925]; *Beziehungen Zwischen Griechenland und der Türkei 1920-1930* (1920 -1930 Arasında Türkiye ve Yunanistan İlişkileri) [1932]. J. Von Hatschex'in başladığı *Wörterbuch des Völkerrechts*'i (Devletler Hukuku Lûgati) [3 cilt, 1924-1929] yayımladı. (M)

STRUTHOF, Fransa'da Natzwiller komününde (Bas Rhin idare bölgesi) yer, Yukarı Vosges dağlarında, Schirmeck'e 7 km uzaklıkta; 800 m yüksl. 1941'de burada bir alman toplama kampı açıldı (o zamanki almanca adı Natzweiler*di). Buradaki fransız tutukluları sözde bilimsel deneylerden geçirildi ve birçoğu öldürüldü. Kampta 1944'te 7 000 tutuklu vardı; bunlar müttefiklerin ilerleyişi sırasında Dachau'ya aktarıldı. (L)

STRUTİO i. (lat. k.). Devekuşunun ilmî cins adı. (L)

STRUTİOCEPHALUS i. Güney Afrika'da permiyen tabakasında bulunan sürüngen hayvan; soyu tükenmiş teromorflar grubundandır; gaga biçiminde ileriye doğru uzun olan kafatası devekuşu gagasına benzer. (L)

STRUVE, rus astronomlar ailesi. WİLHELM (Altona, Holstein 1793-Petersburg 1864). 1839'dan sonra Pulkovo'nun merkezindeki rasathanesini yönetti. Rusya'da birçok nirengi çalışmasına katıldı. 1827'de 3 134 çift yıldız için bir katalog yayımladı. — Oğlu OTTO da (Dorpat 1819-Karlsruhe 1904) değerli bir astronomdu; birçok çift yıldızı ve Uranüs'ün bir uydusunu buldu. — Öncekinin küçük oğlu OTTO (Harkov 1897-Berkeley, Kalifornia 1963), 1921'de A.B.D.'ye gitti, 1927'de amerikan yurttaşı oldu, Chicago üniversitesine astronomi profesörlüğüne getirildi. Chicago yakınlarındaki Yerkes rasathanesi müdürü, sonra Mac Donald (Texas) rasathanesi müdürü oldu. Kaliforniya'daki Berkeley üniversitesinde astronomi okuttu. Özellikle yıldızların ve bulutsuların spektrografisi, dikey hızların ölçülmesi, görünüşe göre çift yıldızlar, yıldızlararası maddeler, soğurma çizgisi ve şeridi üstüne çalışmalarıyle tanındı. 1952-1955 Arasında Milletlerarası Astronomi kurumuna başkanlık etti. (L)

STRUVE (Vasiliy Vasilyeviç), sovyet şarkiyatçısı (Petersburg 1889 - Moskova 1965). Ermitaj müzesi (1928 - 1933) ve S.S.C.B. Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları enstitüsü yöneticisi (1941) olan Struve, eski mısır tarihi (*İsrail ve Mısır,* 1920; *Manethon ve Devri,* 1928) ve sümer-akad medeniyeti uzmanıydı. Ama özellikle tarihî sosyoloji (*«Eski Doğu'da Yönetici Toplumların Doğuşu, Gelişmesi ve Gerilemesi», «Eski Doğu'nun Toplum ve İktisat Tarihi Denemeleri»,* 1934; *«Eski Doğu Tarihi»,* 1941) çalışmalarıyle sovyet ve marx'çı şarkiyatçılığında önemli rol oynadı: Asya'nın toplumsal oluşumlarını kapitalizm öncesi öbür oluşumlardan ve özellikle Avrupa oluşumlarından ayırmayı reddederek, marx'çı «asya tipi üretim» kavramını batıdaki kölelik kavramıyle tamamıyle kaynaştırılması sonucuna vardı. (L)

STRÜBE (Herman), alman yazarı, asıl adı **Hermann Burte** (Maulburg, Baden 1879-Lörrach, Baden 1960). Romanlar (*Wiltfeber,* 1912), dramlar (*Das Neue Haus* [Yeni Ev], 1911; *Katte,* 1914; *Apollon und Kassandra* [Apolon ve Kassandra], 1926; *Warbeck,* 1935) ve şiirler (*Patricia,* 1910; *Alemannische Gedichte* [Alaman Şiirleri], 1923; *Anker am Rheinl* [Ren'deki Çıpa], 1937) yazdı. (M)

STRÜKTÜR i. (lat. *struere,* inşa etmek'ten *structura* > fr. *structure*). Yapı. (M)

STRÜKTÜRALİZM i. (fr. *structuralisme*'den). Biyol. ve Leng. Bk. YAPISALCILIK.

STRÜVİT i. (fr. *struvite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum ve amonyum fosfat; guano'da ve bazı böbrek taşlarında bulunur. (L)

STRYCHNOS i. Zehirli bitki. (*Loganiaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Strychnos*'lar karşıt yapraklı ağaç, ağaççık veya tırmanıcı bitki şeklindedir. Tropikal bölgelerde 200 kadar türü yetişir. Zehirli olan bu bitkilerde striknin, brüsin ve daha başka alkaloitler bulunur. *Strychnos nux vomica* (kargabüken) Güney Asya'da yetişen bir ağaçtır. Çiçekleri beyaz, meyveleri kırmızımsıdır; portakal büyüklüğündeki meyvelerin içinde bulunan tohumlar hekimlikte kullanılır. Ağacın kabuğu ateş düşürücüdür. *S. ignatii,* tırmanıcı bir ağaççıktır; tohumları kargabüken tohumları gibi kullanılır. Birçok strychnos türünün kabuğu ve odunu kaynatılarak kürarlı ok zehirleri hazırlanır. Fizyolojik tesirleri bakımından strychnoslar üç gruba ayrılır: zehirli olmayanlar, tetanos etkisi gösterenler (*S. nux vomica, S. ignatii*), kürar etkisi gösterenler (*S. toxifera, S. curare*). [L]

STRYİENSKİ (Casimir), fransız tarihçisi (Caruge, Cenevre yakınları 1853-Patornay, Jura 1912). Grenoble ve Paris üniversitelerinde profesör oldu, Stendhal'in basılmamış eserlerini yayımladı (*Journal* [Günlük], 1888; *Vie de Henri Brulard* [Henri Brulard'ın Hayatı] 1890; *Souvenir d'Egotisme* [Benlikçilik Hatıraları], 1829), bir yandan da XVIII. yy. tarihiyle uğraştı: *Marie Josèphe de Saxe et la Cour de Louis XV* (Saksonyalı Marie Josèphe ve Louis XV'in Sarayı) [1902]; *Philippe, İnfant d'Espagne et Duc de Parme* (Felipe, İspanya İnfante'si ve Parma Dükü) [1904]. (L)

STRYMON. Bk. STRUMA KARASU.

STRZYGOWSKİ (Josef), polonya asıllı avusturyalı arkeolog ve sanat tarihçisi (Biala -Bielitz, Yukarı Silezya 1862-Viyana 1941). Hıristiyan sanatının, helen sanatıyle doğu şekillerinin bir bileşimi olduğunu ortaya koydu. Başlıca eserleri: *Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte* (Sanat Tarihinde Yeni Bir Ülke, Anadolu) [1903], *Asiens bildende Kunst* (Doğu Plastik Sanatı) [1916], *Altai-İran und Völkerwanderung* (Altay-İran ve Kavimler Göçü) [1917], *Asia-*

tische Miniatur-Malerei (Asya Minyatürcülüğü) [1933], *L'Art Chrétien de Syrie* (Suriye'de Eski Hıristiyan Sanatı) [1936]. (L)

STUART, eski iskoç ailesi STEWART'ı anlatmak üzere 1541'de kabul edilen imlâ. 1371-1688 Arasında İskoçya kralları bu aileden geldi (1603'ten sonra bunlar İngiltere kralı da oldular). Bu aile iskoçyalı Fitzalain ailesine bağlanır. Fitzalain ailesi David I'in dostu WALTER tarafından kurulmuştur. David I, Walter'e İskoçya Stewart'lığını ve Renfrewshire'de bazı geniş malikâneleri verdi (XII. yy.). *Stewart* unvanı sonradan bu ailenin adı oldu. — Beşinci Stewart, JAMES (öl. 1309) bağımsızlık savaşında Wallace ve Bruce'un yanında yararlık gösterdi. — Oğlu WALTER (öl. 1326), altıncı Stewart, Bannockburn'da savaştı, Robert I Bruce'ün kızı Marjory ile evlendi ve kayınbabasının bulunmadığı sırada İskoçya'yı yönetti. Walter'in tek oğlu ROBERT 1371'de, dayısı David II evlât bırakmadan ölünce Robert II adıyle onun yerine geçti. (L)

STUART (Alexander) [1454'e doğr. - Fransa'da 1485], **Albany** dükü, James II'nin ikinci oğlu. İskoçya'nın savunmasında ve yönetiminde etkili oldu, ama kardeşi James III ile arası açılınca, ona karşı İngilizlerle birleşti, ölüme mahkûm edildi (1483), Fransa'ya sığındı. (L)

STUART (Arabella) [1575-Londra 1615], Lennox kontu Charles Stuart'ın kızı. İngiltere tahtı üstündeki haklarının sıra bakımından iskoçya kralı James VI'dan sonra geldiğini ileri sürdü, istemediği halde birçok entrikaya karıştı. Bu sebepten Elizabeth I ve James I onu evlenmemeğe zorladı. Bununla beraber, lady Arabella 1610'da gizlice William Seymour ile evlendi. Ama bu gizli evlilik ortaya çıkınca, ikisi de hapsedildi. Lady Arabella Londra kulesinde öldü. (L)

STUART (Charles Edouard). Bk. CHARLES EDWARD.

STUART (David) [1378'e doğr.-öl. 1402], **Rathesay** dükü, Robert III'ün büyük oğlu. 1399'da amcası Albany'yi (Robert Stuart) iktidardan düşürdü ve naip oldu, ama işlediği hatalar amcasının iktidarı yeniden ele geçirmesine yol açtı. 1402'de bir hükûmet darbesi yapmağa kalkınca tutuklandı, hapishanede öldü. (L)

STUART (Esme). Bk. LENNOX *dükü.*

STUART (Gilbert), amerikalı ressam (Newport yakınları, Rhode Island 1755 - Boston 1828). Edinburg'da okudu, Londra'da yaşadı. XVIII. yy. ingiliz okulundan etkilendi. Gösterişli portreleri Boston Güzel Sanatlar müzesinde (Washington), Washington'da National gallery'de *(Reynolds)*, Minneapolis enstitüsünde, Hartford'daki Wadsworth Atheneum'da ve Worcester Art museum'da saklanmaktadır. (L)

STUART (Henri), lord **Darnley.** Bk. DARNLEY.

STUART veya **STEWART** (James), Arran dükü. Bk. ARRAN *kontu.*

STUART (James), ingiliz arkeoloğu (Londra 1713-ay.y. 1788). İtalya ve Yunanistan'da geziler yaptı ve İngiltere'ye döndükten sonra *Antiquities of Athens* (Atina'daki Eski Eserler) [1762] adlı eserini yayımladı. (L)

STUART (James). Bk. MORAY *kontu.*

STUART (Jacques Edouard). Bk. JAMES EDWARD.

STUART (John). **Bute** kontu. Bk. BUTE.

STUART (John) [1481'e doğr. -öl. 1536], **Albany** dükü. İskoçya naibi, Alexander Stuart'ın oğu. İskoçya'ya çağırıldı, 1515'te parlamento tarafından naipliğe getirildi. Fransa ile ittifakı yeniledi; ama altıncı Angus kontu ile birinci Arran kontu arasındaki rekabet yüzünden çıkan iç kargaşalıkları bastırmakta güçlük çekti. İngiliz hükûmetinin şiddetli saldırısına uğrayınca, 1522'de savaşmak zorunda kaldı, fakat ardı ardına başarısızlığa uğradı. 1524'te İskoçya'yı terk etti. (L)

STUART (John Mc Douall), iskoçyalı gezgin (Dysart, Fifeshire 1815-Nottingham Hill 1866). Avustralya'nın orta bölgelerinde birçok yer gezdikten sonra Avustralya kıtasını güneyden kuzeye kadar (Adelaide'den Van Diemen körfezine) dolaştı (kasım 1861-ocak 1862). Başlıca eseri: *Explorations in Australia* (Avustralya'da Keşif Seferleri) [1864, Londra]. (L)

STUART (Matthew). Bk. LENNOX *kontu.*

STUART (Robert) [1349'a doğr.-öl. 1420], **Albany** dükü 1398), Robert II'nin oğlu. İskoçya başmabeyncisiydi. İngiltere'ye karşı girişilen birçok seferi başarıyle yönetti. 1389'da İskoçya valisi oldu. Ağabeysi John'un Robert III adıyle tahta çıkışına kadar bu görevde kaldı. Hasta olan Robert III, yönetimi ona bıraktı. Yeğeni Rothesay dükü (David Stuart) tarafından kısa bir süre iktidardan uzaklaştırıldıysa da, 1402'de yeniden İskoçya valisi oldu. Robert III'ün ölümünde (1406), yeni kral James I Londra'da hapis olduğu için, naipliğe getirildi. Rothesay'ın kışkırtmasıyle başlayan ve İngilizler tarafından desteklenen baronların isyanını bastırdı. (L)

STUART-JONES (sir Henry), ingiliz tarihçisi (Leeds 1867-öl. 1939). Oxford'da profesör oldu, Roma'daki İngiliz okulunu yönetti (1903 - 1905), Oxford'da tarih dersleri verdi (1919-1927). Başlıca eserleri: *Roma İmparatorluğu* (1908); *Klasik Roma* (1910); *Kapitol Müzesinin Heykeller Kataloğu* (1912). Liddell ve Scott'un *Yunanca-İngilizce Lûgat*'ini yeniden yayımladı (1925-1940). [L]

STUB (Ambrosius), danimarkalı şair (Gummerup 1705-Ribe 1758). Çeşitli mesleklere girdi, güç bir hayat sürdü. XVIII. yy. danimarka şiirinin tipik bir temsilcisidir. Lirik şiirleri ölümünden sonra, O. S. Heberg tarafından derlendi: *Arer og Andre Potske Stykker* (Aryalar ve Öbür Şiir Denemeleri) [1771]. (M)

STUBAİ, Tyrol'de (Avusturya) vâdi, Inn'in bir kolu tarafından aşılır. Adını Zuckerhütl'de (3 511 m) en yüksek noktasına ulaşan *Stubai Alpleri*'ne vermiştir. Kış sporları merkezleri (Fulpmes, Neustift). [L]

STUBBS (George), ingiliz ressamı (Liverpool 1724-Londra 1806). İtalya'yı dolaştı. Hayvan resimleri, özellikle at resimleri çizdi. *The Anatomy of the Horse* (Atın Anatomisi) [1766] adlı bir eser yayımladı. Tabloları Londra, Liverpool, Manchester, Baltimore müzelerindedir. (L)

STUBBS (William), ingiliz tarihçisi ve papazı (Knaresborough, Yorkshire 1825-Oxford 1901). 1850'de papaz oldu, Oxford'da yeniçağ tarihi dersleri verdi (1866-1884). Koyu muhafazakâr bir anlayışla yazdığı tarihî eserlerinin en ünlüsü *Constitutional History of England*'dır (İngiltere Anayasasının Tarihi) [1873-1878]. (L)

STUCK (Franz VON), alman ressamı, heykeltıraşı ve gravürcüsü (Tettenweis, Bavyera 1863-Münih 1928). Münih'te yerleşti, *Fliegende Blätter*'de karikatürlerini yayımladı, Sezession grubunun kuruluşuna katıldı. Güzel Sanatlar akademisinde profesör oldu (1896). Büyük ünlü tablosu *Savaş Alegorisi*'dir. Eserleri daha çok Almanya'daki müzelerdedir. (L)

STUCK (Giovanni Battista), alman asıllı italyan bestecisi (Floransa 1680-Paris 1755). 1700'de Paris'e gitti, viyolonseli olarak Orléans dükünün hizmetinde çalıştı, sonra Paris operasına girdi ve orkestradaki viyollerin yerine, daha pes ve daha ötümlü olan viyolonselleri kullandı. Üç opera *(Meleagre, Manto la Fée* ve *Polydore)*, Concert Spirituel'de çalınan *Fransız ve İtalyan Müziğinin Birleşmesi*'ni, çok beğenilen dört kitap fransız kantatı, onp beş kadar operabale, italyan operaları, dörtlüler v.b. besteledi. (L)

STUCKENBERG (Viggo), danimarkalı şair Vridslöselille, Kopenhag yakınları 1863 - Kopenhag 1905). Mutsuz evliliği, düşleriyle gerçek arasındaki çatışma onu yazarlığa yöneltti. *Fagre Ord* (Güzel Sözler) [1895], *Valravn* (1896) adlı hikâyeleri ve *Flyvende Sommer* (Uçan Yaz) [1898], *Sne* (Kar) [1901] adlı şiirlerinde kendi trajedisini dile getirdi. (L)

STUCKENSCHMİDT (Hans Heinz), alman müzik tenkitçisi ve müzik bilgini (Strassbourg 1901). Schönberg ile birlikte çalıştı, Hamburg'da konserler yönetti (1923-1924), Viyana'da, Paris'te, Berlin'de, Prag'da müzik tenkitçiliği yaptı. 1948'den beri Berlin Teknik üniversitesinde müzik tarihi okutmaktadır. Başlıca eserleri: *The History of Dissonance* (Uyuşmazlığın Tarihi) [1938], *Neue Musik zwischen den Weltkriegen* (İki Dünya Savaşı Arasında Yeni Müzik) [1951], *Arnold Schönberg* (1951), *Glanz und Elend der Musikkritik* (Müzik Tenkidinin Parlaklığı ve Sefaleti) [1956], *Strawinsky und sein Jahrhundert* (Stravinskiy ve Çağı) [1957], *Maurice Ravel* (1965), *Ferrucio Busoni* (1967). [L]

Otto STRUVE

STUCKY (Alfred), isviçreli mühendis ve profesör (La Chaux-de-Fonds 1892). Baraj konusunda uzmandır; Radyal ayarlama metodunu bularak kemer-baraj hesaplarını geliştirdi. Lozan Teknik okulunda danışman mühendis ve profesör oldu; İsviçre'de ve başka ülkelerde birçok eserin yapımına katıldı. (L)

STUDAL i. (tes. edil. ad). Alüminyum, manganez ve magnezyumdan meydana gelen özel alaşım; normal mekanik özellikler gösterir ve aşınmaya karşı dayanıklı olduğu için kullanılır. (L)

STUD-BOOK [stadbuk] i. *(stud,* soy ve *book* kitaptan ing. k.'ler). At türünü belirten şecere kitabı. (L)

STUDEBAKER (Clement), amerikalı vagon yapımcısı (Gettysburg, Pennsylvania 1831 - South Bend, İndiana 1901). 1852'de kardeşi Henry ile H. ve C. Studebaker vagon yapımı şirketini kurdu. Daha sonra şirkete John Franklin adlı kardeşleri de katıldı. İç savaşta kardeşler hükûmetten aldıkları siparişlerle büyük kazançlar sağladılar. Firma zamanla dünyanın en büyük vagon ve araba yapımı şirketi haline geldi. Studebaker'ler Clement'in ölümünden sonra elektrik ve gazolinle işleyen arabalar yapmayı denediler. Şirket 1911'de Studebaker korporasyonuna bağlandı. (M)

STUDEMUND (Wilhelm), alman filoloğu (Stettin 1843-Wroclaw 1889). Latin paleografisi ve yunan vezinleri üstüne kitaplar yazdı. (L)

Studenitsa manastırı, Yugoslavya'da, Studenitsa vâdisindeki manastır, bizans ve italyan roman üslûplarından oluşmuş XII. yy. kilisesi. Stefan Nemanya tarafından «Raşka» denilen üslûpta yapıldı. (L)

STUDENT (Kurt), alman generali (Birkholz, Brandenburg 1890). 1914'te hava sınıfına geçti, bir av filosunun başında yararlık gösterdi. 1940'ta, Holanda'da harekâta girişen 7. Paraşüt tümenine kumanda etti, ağır yaralandı. Korgeneralliğe yükseldi, 1941'de Girit taarruzu sırasında sivrildi, kumandası altındaki paraşütçülerle önemli bir rol oynadı. Daha sonra hava indirme birliklerinin kurulmasıyle görevlendirildi. Doğu cephesinde bu birliklerin piyade tümenleri gibi kullanılmasına razı olmak zorunda kaldı. Bununla birlikte 1944'te bu birlikler 1. Paraşüt ordusu olarak onun emrinde yeniden biraraya geldi ve Arnhem ile Maastricht arasında harekâta girişti. Student, 1945'te esir düştü, az sonra serbest bırakıldı. 1953'te Eski Paraşütçüler derneği başkanı oldu. (L)

Student non violent coordinatig committee veya **SNCC,** 1960'ta kurulan, ırkçılığa karşı amerikan teşkilâtı. S. Carmichael'ın başkanlığa seçilmesinden sonra her türlü şiddet hareketinden kaçınma siyasetini terk etti ve «Black Power» (Kara iktidar) sloganıyle temsil edilen siyaseti benimsedi. (L)

STUDER (Hans), isviçreli besteci (Muri bei Bern 1911). Bern ve Thun'da öğretmenlik yaptı. Dinî müzik alanında uzmanlaştı. Kantatlar, oratoryolar *(Die Leiden Hiobs* [Eyyub'un Acıları], 1946), mezmurlar, ruhanî konserler, bir senfoni, konçertolar (piyano, org, flüt), bir yaylılar dörtlüsü besteledi. (L)

STUDNİCZKA (Franz), alman arkeoloğu (Jaslo 1860-Leipzig 1929). Freiburg-im-Breisgau (1889) ve Leipzig (1896) üniversitelerinde profesör oldu. Atina'daki Alman Arkeoloji enstitüsünü yeniden düzenledi ve yönetti. Başlıca eserleri: *Sanat Tarihiyle İlgili Varsayımlar* (1884); *Kyrene, eine Altgriechiesche Göttin* (Eski Yunan Tanrıçası Kyrene) [1890]; *Die Siegesgöttin* (Zafer Tanrıçası) [1898]; *Boğa Farnese* (1903); *Si-*

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

stuka

don Lâhitleri (1905); *Artemis ve İphigenia* (1926). [L]

STUKA [ştuka] i. (alm. *stu [rz] Ka [mpff-lugzeug]*, pike yapabilen savaş uçağı'nın kısaltması). Pike hücumu yapabilen alman bombardıman uçağı Junkers 87'ye 1939'da verilen ad.

— ANSİKL. Çok kullanışlı olan *stuka*'ların (hız, saatte 390 km; tavan, 7 000 m: silâh, 2 makineli tüfek ve 500 kg bomba) görevi tankları desteklemekti. Tanklarla radyo bağlantısı olan bu uçaklar, kara savaşlarında çok etkiliydi. Pike saldırıları pek isabetli olmamakla beraber, moral bakımından büyük bir destek oluyordu. Stukalar, Polonya'da (1939) ve Fransa'da (1940), özellikle Sedan'da önemli rol oynadı. Bk. HÜCUM *havacılığı*. (L)

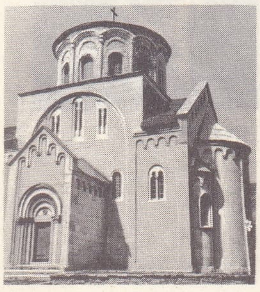

Studenitsa manastırı

STUMME (Hans), alman şarkiyatçısı (Mittweida, Saksonya 1864-Dresden 1936). Leipbig üniversitesinde modern arapça ve hamî dilleri profesörü oldu. (1900'den sonra). Berberîce ve Magrıp Arapçası üstünde çalıştı: *Tunisische Märchen und Gedichte* (Tunus'tan Masal ve Şiirler) [1893]; *Tripolitanisch -Tunisische Beduinenlieder* (Trablus-Tunus Bedevî Şarkıları) [1894]; *Märchen und Gedichte aus der Stadt Tripolis* (Trablus Şehrinden Hikâye ve Şiirler) [1898]; *Grammatik des Tunisischen Arabisch* (Tunus Arapçası Grameri) [1896] v.b. (M)

STUMPE (Carl), alman filozofu, psikoloğu ve müzikoloğu (Wiesentheid, Franken 1848-Berlin 1936). Göttingen'de, Würzburg'da (1873), Prag'da (1879), Halle'de (1884), Münih'te (1889) ve Berlin'de (1894) profesörlük yaptı. F. Brentano'nun ve Lotze'nin öğrencisiydi, çeşitli meselelere, özellikle psikolojik meselelerle ilgilendi ve sesler psikolojisi üstüne önemli çalışmalarda bulundu. Husserl üstünde etkisi oldu. Başlıca eserleri: *Über den Psychologischen Ursprung der Raumvorstellung* (Mekân Kavramının Psikolojik Kaynağı Üstüne) [1873]; *Tonpsychologie* (Ses Psikolojisi) [1883-1890]; *Psychologie und Erkenntnistheorie* (Psikoloji ve Bilgi Nazariyesi) [1891]; *Die Anfänge der Musik* (Müziğin Başlangıcı) [1911]; *Beiträge zur Akustik und Musikwissenschaft* (Akustik ve Müzik Bilimine Katkılar) [1898 -1924 arası]; *Die Sprachaute* (Fonetik) [1926]; *Erkenntnislehre* (Bilgi Öğretisi) [1939-1940]. (L)

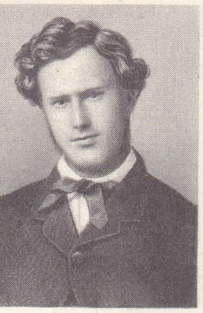

Mihail STURDZA
Cabinet des Estampes, Paris

STUMPF (Johannes), isviçreli tarihçi (Bruchsal 1500-Zürich 1578'e doğr.). Zürich yakınlarında Bubikon'da rahipti, Zwingli'ye bağlandı. Konstanz Papalık meclisi ve Henri IV üstüne tarihî eserler yayımladı. Ayrıca, Tschudi ile birlikte İsviçre tarihi üstüne önemli bir eser yazdı (1548). [L]

Stundenbuch (DAS) [*Saatler Kitabı*], R. M. Rilke'nin, üç bölümünden meydana gelen lirik şiirleri (1905); şairin sıkıntısını yenmek ve Tanrı'ya ulaşmak için giriştiği mücadeleyi dile getirir. (L)

Sanşi stupası

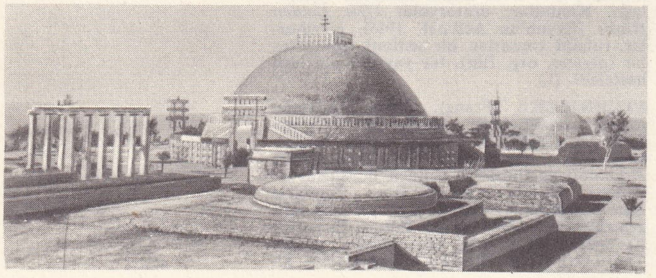

STUPA i. Hindistan'da, kutsal kalıntıların saklandığı buddha veya cayna anıtı.

— ANSİKL. Veda tümülüsünden geldiği sanılan *stupa* dolu duvarlarla çevrili bir yapıdır; yarımküre biçiminde (*anda*) ve değişik yükseklikte bir kaideye oturur; tepesinde bir çeşit dam köşkü (*harmika*) ve bir veya birçok şeref güneşliğini taşıyan bir direk (*şattravala*) bulunurdu; direğin tepesinde, herhalde yağmur suyunu toplamağa yarayan, bir küp vardı. Bir kasa veya bir kavanoz içindeki kutsal kalıntılar, duvara açılan bir oyuğa yerleştirilir, sonradan da oyuk tekrar örülürdü. Stupa parmaklıklı bir korkulukla (*vedika*) çevriliydi; bu korkulukta her biri revaklı (*torana*) dört kapı bulunmuştu. Bu biçim çeşitli şekillerde gelişti: Hindistan'da bile XII. yy.a kadar stupa'lar yapıldı. Hindistan dışında stupa, yüzyıllar geçtikçe, Java'da, Birmanya'da ve Çinhindi yarımadasının çeşitli bölgelerinde (özellikle Tayland'da) silueti incelen anıtların doğmasına yol açtı. Afganistan'da ve Sin-kiang'da, eski üslûp ağır bastı, Tibet'te ise bir çan biçimini aldı. Modern çağda inşa edilen birkaç stupa artık dolu yapılar olmaktan çıkmıştır ve şapel vazifesini görür. Pal geleneğinde stupa'ya *dagoba* veya *dagaba* denir. (L)

STUPP i. (fr. k.). Miner. İdrija'daki civa* cevheri. (L)

STURA, 1802'de Piemonte'nin Fransa'ya bağlanması sırasında kurulan idare bölgesi. Merkezi *Cuneo*, ilçeleri *Mondoyi, Saluzi, Savigliano* idi. 1814'te kaldırıldı. (L)

STURA Dİ DEMONTE, İtalya'da ırmak, Piemonte'de, 110 km. Larche boğazında doğar, Önalpler'i geçer, Cuneo'da ovaya girer ve Bra yakınında Tanaro'ya kavuşur. (L)

STURA Dİ LANZO, İtalya'da, Piemonte'de ırmak; 62 km. Fransız sınırında doğar, yukarı çığırı üç kol alır (Stura di Valle Grande, Stura di Ala ve Stura di Viu) sonra Torino'nun aşağısında Po'ya kavuşur. Vâdisinde birçok fabrika kurulmuştur (kâğıt fabrikası, makine sanayii). [L]

STURDEE (sir Frederick Charles Doveton), ingiliz amirali (Charlton, Kent 1859-Camberey 1925). 1871'de deniz kuvvetlerine girdi, 1914'te deniz kuvvetleri kurmay başkanı oldu, sonra Güney Atlantik ve Pasifik ingiliz donanması kumandanlığına getirildi. Falkland adaları deniz savaşını kazanarak Koronel yenilgisinin öcünü aldı. İskajerrak (Jutland) savaşında (1916) IV. Donanmaya kumanda etti. 1921'de büyük amiral oldu. (L)

STURDZA, moldavyalı (Boğdan) aile. Mahmud II, Boğdan'ın Fener'li beylerin idaresine tahammül edemediğini görerek, yeniden yerli prenslerden birini voyvodalığa getirmeğe karar verdi ve Sturdza ailesini işbaşına getirdi. Bu ailenin başlıca kişileri: ION (Sandu) [öl. 1842], Moldavya prensi (1822 - 1828), soylular arasında gelişen rus etkisiyle mücadele etti. İon devrinde Ruslar ile Türkler arasında yapılan Akkerman antlaşması (1826) ile Eflak - Boğdan voyvodalarının 7 sene süreyle yerlerinde kalmaları kararlaştırdı; — MİHAİL (1795 - Paris 1884), Boğdan'ı işgal eden rus generali Kiselef zamanında maliye bakanlığı yaptı (1829), çarın gözüne girdi. Moldavya prensliğine tayin edildi (1834-1849); 1848'de, ordularının Eflak ve Boğdan'ı işgalinden sonra, Rusya ile Osmanlı devleti arasında yapılan Baltalimanı antlaşması ile (1849), Boğdan Mebusan meclisi lağvedilerek Grigore Chica (1849-1854) prens tayin edilince, Paris'e gitti; — GRİGORE Ohica (Yaş 1821-Bükreş 1901), öncekinin oğlu. Grigore devrinde Eflak ile Boğdan'ın birleşmesi için millî bir cereyan başladı. Özellikle Boğdan'da birçok aydın harekete katıldı; — VASILE (1810-1870), Naiplik kurulu üyesiydi (1858). Eflak ve Boğdan birliği için çalıştı; — DİMİTRİE (Miclauşeni 1833 - Bükreş 1914), prens Cuza'nın çalışma arkadaşıydı. Önce çalışma, sonra maliye bakanı oldu, Liberal parti içinde İon Bratianu ile işbirliği yaptı, 1892'den sonra bu partinin başkanı oldu ve beş defa başbakanlığa seçildi (1895-1909). Tarihçi ve eski paralar uzmanı olan Dimitrie, Romanya akademisine girdi (1871), akademinin sürekli sekreterliğine getirildi. *Medaillen des Fürstentums Rumanieus* (Romanya Prensliğinin Madalyaları) adlı bir eser yayımladı. (LM)

STURE, Danimarka asıllı isveçli iki ailenin adı; başlıca kişileri: STEN GUSTAFSSON, **Büyük** denir (1440-Jönköping 1503), kral Karl VIII Knutsson'un yeğeni. Kral ölünce (1470) naiplik yaptı; Danimarka kralı Christian I'e karşı köylülerden destek gördü ve onu Brunkeberg'de yendi (1471), sonra da Johan I'i yenilgiye uğrattı; Finlandiya'ya sürüldü (1497); Johan I'i başkentten kovdu (1501), yeniden naip oldu; — SVANTE NİLLSSON (1460 ?-Westeraas 1512), Sten Gustafsson'un akrabası olmamakla birlikte onun yerine naiplik yaptı (1504); Danimarkalılarla mücadeleyi sürdürdü; — STEN SVANTESSON, **Küçük** denir (1493 ?-Stockholm yakınları 1520), öncekinin oğlu. Naipti (1512); onun kilise aleyhtarı siyasetini hoş karşılamayan Uppsala piskoposunun çağırdığı Danimarkalılarla savaştı. Danimarkalıları Brannkyrka'da yendi (1518). Asunden'de aldığı yaralarla öldü (1520); dul karısı Kristina Gylenstierna başkenti savundu, fakat Christian II onun ölümünden yararlanarak Stockholm'ü «kan deryası» haline getirdi. (L)

STURGES (Preston), amerikalı dram yazarı ve filim yönetmeni (Chicago 1898 - New York 1959). 1922'de İsadora Duncan sayesinde *Kral Oidipus*'taki rolüyle tiyatroya başladı. 1930'a kadar birçok piyes yazdı, New York'ta oynadı ve sahneye koydu; sonra senaryocu oldu ve 1940'ta ilk filmini gerçekleştirdi: *The Great Mac Ginty* (Büyük Mac Ginty). Daha sonra *Christmas in July* (Temmuzda Noel) [1940]; *Sullivan's Travels* (Sullivan'ın Yolculukları) [1941]; *The Miracle of Morgan's Creek* (Morgan Körfezi Mucizesi) [1944] v.b.yi çevirdi. Fransa'ya gitti ve *Les Carnets du Major Thompson*'u (Binbaşı Thompson'un Cep Defterleri) [1955] sahneye koydu. Bazı filmleri hafif nüktelidir; Sturges'in bir konuyu işleme ve oynama tarzı bazen René Clair ile karşılaştırılmasına yol açar. (L)

STURM (Charles), isviçre asıllı fransız matematikçisi (Cenevre 1803 - Paris 1855). Broglie ailesinin çocuklarına eğitmen oldu; Paris'e gitti, orada çağının en büyük bilginleriyle tanıştı. 1827'de, sesin suda yayılma hızını belirledikten sonra, sıvıların sıkıştırılabilirliği üstüne en iyi inceleme için konan büyük matematik ödülünü dostu Colladon ile paylaştı; her iki bilgin, Leman gölünde dolaysız bir metotla yaptıkları denemelerden sonra, sesin sudaki yayılma hızını 8°C sıcaklıkta 1 435 m/sn olarak buldular. 1829'da yayımlanan önemli bir incelemede Sturm, cebirsel bir denklemin köklerinin özelliklerini incelemek için çok değerli bir teorem ortaya attı, kendi adıyle anılan bu teorem, sayısal bir denklemin verilen iki sınır arasındaki gerçek köklerinin sayısını tespit eder. École Polytechnique'te analiz (1838), Fen fakültesinde mekanik (1840) profesörü oldu; geometri, cebir ve analizle ilgili eserler yayımladı. (L)

STURM (Johannes), alman pedagoğu ve reformcusu (Schleiden 1507 - Strasbourg 1589). Paris'te kaldı (1529-1537), sonra Strasbourg'a yerleşti; onun öncülüğü altında, Strasbourg gymnasium'u imparator Maximilian II tarafından akademi haline getirildi (1566); Sturm, yüzyılının en büyük eğitimcisi sayılıyordu. Özellikle hıristiyan birliğinin yeniden kurulması yolunda diplomatik görevler aldı. Strasbourg'a katı Luther'ciliği getiren ilâhiyatçılarla kavgaları, onu 1581'de akademi rektörlüğü görevinden çekilmek zorunda bıraktı. (L)

Sturm und Drang (*Fırtına ve Hamle*), 1770-1790 arasında alman edebiyatı üstünde büyük etkisi olan edebî hareket. Adını Klinger'in bir trajedisinin başlığından almıştır. Bu okul akılcılığa (Aufklärung) karşı bir tepki olarak ortaya çıktı. Akla karşı duyguyu, yerleşmiş zevke karşı özgünlüğü savundu. Akıma, J. - J. Rousseau'nun etkisi hâkimdir. Başlıca temsilcileri: H. L. Wagner, Lenz, Klinger, Herder, Stoelberg kardeşler, gençlik dönemlerinde Goethe ve Schiller. (L)

STURZEN-BECKER (Oscar Patrik), isveçli şair ve siyaset yazarı (Stockholm 1811 - Hälsingborg 1869). 1834'te *Ajtonbladet* ga-

zetesine girdi, orada ORVAR ODD takma adıyle nükteli kronikler yazdı. İskandinavcılık hareketinden yanaydı, yurtseverlik ve siyaset şiirleri yazdı. (L)

STURZO (Luigi), italyan sosyoloğu ve siyaset adamı (Caltagirone 1871 - Roma 1959). 1894'te rahip oldu, 1896'da ilk hıristiyan demokrasi hareketine katıldı. Caltagirone belediye başkanı (1905), Katolik eylem yönetici konseyi genel sekreteri (1915-1917) oldu. 1919'da İtalyan Halk partisini kurdu. Faşizme karşı olduğundan İtalya'dan ayrıldı (1924), Londra'ya, sonra New York'a sığındı (1940), Hıristiyan-Demokrat partiyi yeniden teşkilâtlandırdı. İtalya'ya döndü (1946), aktif siyasete girmedi; ama italyan demokrasisinin ruhu olarak kaldı; 1953'te ömür boyunca senatör tayin edildi. Başlıca eserleri: *Italy and Fascism* (İtalya ve Faşizm) [1926]; *Essai de Sociologie* (Sosyoloji Denemesi) [1935]; *Spiritual Problems of Our Times* (Zamanımızın Fikir Meseleleri) [1945]; *La Vera Vita, Sociologia del Soprannaturale* (Gerçek Hayat, Tabiatüstünün Sosyolojisi) [1947]. (L)

STUTTGART, Almanya'da (Batı Almanya) şehir, Baden Württemberg'in merkezi, Neckar'ın sol kıyısında; 637 366 nüf. Şehir Neckar vâdisinin meydana getirdiği ilk yerinden taşmış ve özellikle Bad Cannstatt'ı ilhak ederek komşu tepe ve yaylalarda genişlemiştir. Demiryolları şehrin zenginleşmesine yol açtı, çünkü şebekenin ekseni merkezden geçiyordu; bu yüzden sanayi gelişti; dokumacılık (yün ve pamuk), kimya ve makine sanayii, mavna yapımı, mobilya, hassas âletler, optik, otomobil, çalgı yapımı, basımevleri, kauçuk işçiliği. Şehir Kara Ormanların doğusundaki bölgenin ticaret ve sanayi merkezi haline gelmiştir. XVI. yy.dan kalma eski şato (müze). XVIII. yy.dan kalma şato; roman ve gotik üslûbunda (1944'te çok zarar gördü) küçük kilise. 1812'de burada İncil'in yayılmasıyle uğraşan bir enstitü kuruldu.

— Tar. Şehir 1254-1258 yılları arasında, Württemberg kontlarının kurduğu hara (Gestüttgarten) çevresinde gelişti. Kontlar XIV. yy. başında şehre yerleştiler ve 1482'de başkentleri haline getirdiler; 6-18 haziran 1849'da Frankfurt parlamentosu buraya sığındı. Napoléon III, Aleksandr II ile 1857'de burada buluşarak rumen prensliklerinin birleşik bir devlet kurma isteğini görüştü. İkinci Dünya savaşında şehir hava bombardımanlarından büyük zarar gördü. (L)

STÜBCHEN [ştübhın] i. («odacık» anlamında alm. k.). Birçok alman şehrinde kullanılan, yaklaşık olarak 3,6 litre değerinde eski hacim ölçüsü. (L)

STÜBEL (Alphons), alman jeoloğu (Leipzig 1835 - Dresden 1904). Eserlerinde özellikle volkanik olayları inceledi. (L)

STÜCKELBERG (Ernst), isviçreli ressam (Basel 1831 - ay.y. 1903). Dört-Kanton gölündeki Wilhelm Tell kapellasındaki dört freski, Basel Güzel Sanatlar sarayında ve Cenevre müzesinde yaptığı süslemeler önemlidir. İsviçre'deki müzelerde, özellikle Basel müzesinde eserleri vardır. (L)

STÜDİOLO i. (ital. *studiolo*'dan). İtalya'da çalışma odası, okumak veya yazmak için kullanılan küçük salon.
— ANSİKL. Rönesans devri italyan prensleri, saraylarında kendilerine bir *stüdiolo* yaptırmaktan hoşlanırlardı. Urbino sarayındaki Federico di Montefeltro'nun stüdiolosu göz kamaştırıcı natürmortlar ve çoğunu Juste de Gand'ın yaptığı (1474-1477) yirmi sekiz büyük düşünürün portreleriyle (bugün bunlardan on dördü Louvre müzesinde; on dördü de Roma'da Barberini sarayındadır), Mantova dukalık sarayında İsabella d'Este'ninki ise Mantegna, de Costa, Perugino, Bellini ve Correggio'nun alegorik tabloları ile süslüydü. (L)

STÜDYO i. (ing.-amerikanca *studio*). Bir esas oda ve banyo, mutfak v.b. gibi ikinci derecedeki oda veya köşelerden meydana gelen küçük daire. || Sanat çalışmaları için düzenlenmiş oda. || Fotoğrafçı atelyesi. || Bir filmin çevrilebilmesi için gerekli her türlü donatımı ve çok sayıda seti olan bina veya binalar grubu. (L)

STÜKATİN i. (ital. *stucco*, yalancı mer-mer'den fr. *stucatine*). Kireç, fosforik asit ve salisilik asitten yapılan ve yapı malzemelerini kaplayarak onlara yapı taşı görünüşü vermekte kullanılan bir çeşit beyazımsı emay. (L)

STÜLPNAGEL (Karl Heinrich VON), alman generali (Darmstadt 1886 - Berlin 1944). Otto von Stülpnagel'in kuzeni. 1938'de genelkurmayda Halder'in kurmay yardımcısı oldu, 1940'ta Fransa'ya karşı 2. Kolorduya kumanda etti. Wiesbaden'deki fransız-alman mütareke komisyonuna başkanlık etti. 1941'de Rusya cephesinde bir orduya kumanda etti, 1942'de kuzeni Otto'nun yerine Fransa işgal birlikleri kumandanlığına getirildi. Ertesi yıl Hitler'e karşı düzenlenen komploya katıldı. Askerî darbenin başarıyle sonuçlandığını ve Hitler'in öldürüldüğünü sanarak 20 temmuz 1944 günü öğleden sonra Paris'teki S.S. kurmay heyetini tutuklattı. Bu hükûmet darbesi başarısızlığa uğrayınca, Verdun yakınlarında intihara kalkıştı. Yaralı ve kör olarak Berlin'e götürüldü, 30 ağustos 1944'te asıldı. (L)

STÜLPNAGEL (Otto VON), alman generali (Berlin 1878 - Paris 1948). 1923'te alman ordusu genelkurmayının harekât şubesi müdürü oldu, Fransa muharebesine katıldı ve kasım 1940'tan emekliye ayrıldığı şubat 1942'ye kadar Fransa'daki Alman işgal kuvvetleri kumandanlığı görevini yaptı. İşgal sırasındaki tutumunun hesabını vermek için 1946'da tutuklandı, Paris'te hapsedildi, Cherche-Midi cezaevindeki hücresinde intihar etti. (L)

STÜRGKH (Karl VON, — kontu), avusturyalı siyaset adamı (Graz 1859 - Viyana 1916). Tarım kesiminden milletvekili seçildi (1890), genel oy sistemine karşı çıktı; eğitim bakanı (1909) ve başbakan (1911) oldu; bir teknisyenler hükûmeti kurdu, polis ve ordunun desteğiyle devleti yönetti (mart 1914). Savaş taraftarı olan Stürgkh, ihanetle suçlanan çek Kramarsch'ı tutuklattı (mayıs 1915); Stürgkh sosyalist Friedrich Adler tarafından öldürüldü. (L)

STÜRMER (Boris Vladmiroviç), rusça **Styurmer,** alman asıllı rus siyaset adamı (1848-Petrograd 1917). Mutlak hükümdarlığa bağlı, sıradan bir memurdu; otokrasiden yanaydı, Aleksandr III tarafından Tver *zemstvo*'sunun başkanlığına getirildi (1892); çeşitli illerde valilik yaptı, Pleve'nin müsteşarı oldu (1902-1904), Rasputin'in desteğiyle Goremıykin'in yerine hükûmet başkanlığına tayin edildi (şubat 1916). Ama programsız çalışması, alman asıllı oluşu, çariçe tarafından kayırılması onu halkın gözünden düşürdü. Stürmer rus bozgunlarından sorumlu tutuldu. Çar 2 aralıkta Trepov'u onun yerine getirdi. Şubat 1917'de Lvov hükûmeti tarafından tutuklanan Stürmer hapishanede öldü. (L)

STÜTZİT i. (fr. *stutzite*). Miner. Formülü Ag_4Te olan tabiî gümüş tellürür. (L)

STYKS. Yun. mit. Cehennem ırmağı. Arkadia'da yer altında kaybolan Styks'in siyah ve zehirli sularını cehennemde akıttığına, gömülmemiş ölülerin, kıyılarında dolaştığına inanılırdı. Styks üzerine edilen yeminler çok önemliydi. Hesiodos, Styks'in, Okeanos ile Thetys'in kızı olduğunu ve cehennemin girişindeki bir mağarada oturduğunu yazar. (L)

STYLİNA i. İkinci Zaman tabakalarında büyük kütleler halinde bulunan hexacorallia grubundan polipöbeği. (*Stylinidae* familyasından.) [L]

STYLİTES i. (*stylos*, sütun'dan yun. k.). Daha derin bir tefekküre dalabilmek için, hücrelerini revakların veya harabe sütunlarının üstüne ya da bir sütunun tepesine kuran birtakım münzevilere verilen ad. (L)

STYLODON i. Keselilerden küçük bir memeli hayvan fosili; İngiltere'de tamamen üst jüra tabakasında bulunmuştur; başlıca özelliği dişlerinin üzerinde üçgen biçiminde yer almış üç tane dişçiğin bulunmasıdır. (L)

STYLOMMATOPHORA çoğl. i. Akciğerli karındanbacaklı yumuşakçalar grubu; gözleri dokunaçların ucunda bulunan ve gerektiğinde bunları içeri çekebilen türleri kapsar; genellikle hepsi karada yaşar (bağsalyangozu, sümüklüböcek). [L]

Federico di Montefeltro'nun **stüdiolo**'su Urbino sarayı

STYLONURUS i. Paleont. Gigantostraca grubundan fosil hayvan; Avrupa ve Amerika'da Silüryen ve Devonyende bulunur, boyu 1,50 m kadardır; son iki çift bacağı çok uzun, kuyruğu kama biçimindedir. (L)

Charles **STURM** desen (1822)

STYLOPHORUS i. Antil denizinde yaşayan kemikli balık. (*Stylophorus chordatus* kurdele biçiminde uzun bir balıktır; kuyruk yüzgeci de uzun bir ip şeklindedir.) [L]

STYLOPS i. *Andrena* cinsinden yalnız arılarda asalak yaşayan böcek: aşırı başkalaşma (hipermetamorfoz) geçirerek gelişir. (Strepsiptera takımından *stylopidae* familyasının örnek tipi.) [L]

STYMPHALOS. Esk. coğ. Peloponnesos'ta yunan şehri, Arkadia'nın kuzeydoğusunda, *Stymphalis gölünün* (sularının yeraltı mağaralarında kaybolup sonra Argolis'te ortaya çıktığı söylenilen bataklık) yakınında. Efsaneye göre Herakles'in on iki görevinden biri gölün insan eti yiyen kuşlarını öldürmekti. Daha Eskiçağda gölün ıslahına çalışılmıştır. Şehrin yıkıntıları. (L)

STYPA veya **STİPA** i. Kayalıklarda ve kırlarda yamaçlarda yetişen otsu bitki. (Buğdaygillerden.)
— ANSİKL. *Stypa*'nın kavuzcuğundan uzayan kılçık, çok tüy biçiminde ve çok higrometriktir. Arapların «alfa» dedikleri *Stypa tenacissima*'dan hasır eşya ve kâğıt yapılır. (L)

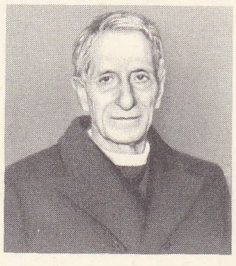

STURZO

STYRACACEAE çoğl. i. Çiçekleri bitişik taçyapraklı ve üst yumurtalıklı olan bitkiler familyası. (Ebenales takımından.)
— ANSİKL. *Styracaceae*'nin sekiz cinste toplanan yüz yirmi kadar türü vardır; bunlar düzgün erdişi çiçekli ağaç veya ağaççıklardır. Asya, Amerika ve Okyanusya'nın tropikal bölgelerinde yetişir. Başlıca cinsleri *styrax, halesia, pterostyrax.* (L)

STYRAX i. Büyük beyaz çiçekli, alt yüzü pamuk gibi beyaz oval yapraklı ağaççık. (Bir türünden günlük elde edilir. Batı ve Güney Anadolu'da *Styrax officinalis* türü yetişir. *Styracaceae* familyasından.) [L]

STYRON (William), amerikalı yazar (Newport News 1925). Büyük ölçüde avrupalı yazarların (Blake, Skakespeare, Hugo, Joyce, Thomas Mann) etkisinde kaldı; amerikan toplumunun yıpratıcı dünyasını ele alan ve «yitik kuşak»ın kaynaklarını be-

STYKS'i geçmek için Hermes bir kadını Kharon'un kayığına bindirirken Tanagra pişmiş toprağı (özel koleksiyon)

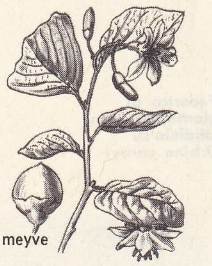

meyve

styrax

lirten romanlar ve hikâyeler yazdı: *Lie Down in Darkness* (Karanlıkta Yat) [1951]; *The Long March* (Uzun Yürüyüş) [1952]; *Set This House on Fire* (Bu Evi Yak) [1960]; *The Confessions of Nat Turner* (Nat Turner'ın İtirafları) [Pulitzer ödülü, 1967]. (L)

SU i. (esk. türk. *sub, suv*'dan). Hidrojenle oksijenden meydana gelen, birçok maddeyi eritebilen, oda sıcaklığında sıvı halde bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde. (Bk. ANSİKL. *Kim. bölümü.*) || Bu sıvıdan meydana gelen kitle: *Köprüden geçerke köprü yıkıldı / Üçyüz atlı birden suya döküldü* (Halk şiiri). *Gökler esmer ve derin, sular dalgalı, / Sahilden uzaklaştı son yolcular da* (F.N. Çamlıbel). *Türk suları.* || İçme, temizlenme v.b. ihtiyaçlar için kullanılan sıvı: *Yarabbi, ne çok boya varmış bu yüzde!.. O kadar su döktüğüm halde, bir türlü bitip tükenmiyordu* (R.N. Güntekin). *Tulumbadan su çekip oluğu eliyle tıkayarak kana kana içti* (Sabahattin Ali). || Bazı meyve ve sebzelerin sıvı kısmı: *Nar suyu. Karpuz, kavun suyu.* || Kimi bitkilerin yapraklarından veya çiçeklerinden damıtma yoluyle elde edilen kokulu sıvı: *Çiçek suyu.* || Bir yemeğin sıvı kısmı: *Yemeğin suyuna ekmek banmak.* || Yadımlama ürünü; genellikle idrar, sidik: *Su dökmek.* || *Su altı.* Bk. SUALTI. || *Su başı.* Bk. SUBAŞI. || *Su damarı,* yeraltındaki su kolu. || *Su deposu,* su biriktirilen depo. || *Su dolabı.* Bk. SUDOLABI. || *Su dökmelik,* işeme kabı, ördek. Ayak yolu. || *Su haznesi,* su tankı. || *Su kulesi,* üzerinde su deposu bulunan kule. || *Su kuşu,* martı v.b. kuşlara verilen ad. Ördek. || *Su üstü,* su yüzeyi. || *Su yolcu.* Bk. SUYOLCU. || *Abdest suyu,* gusul veya namaz içn gereken abdestte kullanılan su. *Acı su. Bk.* ACI. || *Çamaşır suyu.* Bk. ÇAMAŞIR. || *El suyu,* eli yumuşatmak için kullanılan losyon. || *İçme suyu.* Bk. İÇME. || *İyi su,* içmeğe elverişli olan su. || *Kaynar su,* kaynamakta olan, çok sıcak su. || *Musluk suyu,* genellikle bulaşık, çamaşır v.b.yi yıkamakta kullanılan şehir suyu. || *Sade su.* Bk. SADE. || *Şişe suyu,* şişe içinde satılan içme suyu. || *Tatlı su.* Bk. TATLI. || *Zemzem suyu.* Bk. ZEMZEM.

— ÇEŞ. DEY. *Su almak,* suyu içine çekmek: *Ayakkabı su alıyor.* || *Su basmak* (bir şey veya yer) sular altında kalmak, her tarafı sularla dolmak: *Eğer bir yağmur yağarsa yalıda oturacak, duracak yer kalmaz.. Evi su basar* (B. Felek). || *(Yüzüne) Su çarpmak,* [yüzünü] su ile yıkamak. || *Su çekmek,* içine su almak. Alçakta bulunan bir yerden başka bir yere tulumba v.b. bir aygıtla su çıkarmak veya aktarmak. || *Su dökmek.* Bk. DÖKMEK. || *Su dökünmek,* alelusul ve çabucak yıkanmak. || *Su geçirmez.* Bk. SUGEÇİRMEZ. || *Su gibi akmak,* [zaman için] hızla geçmek. || *Su gibi aziz ol.* Bk. AZİZ. || *Su gibi bilmek,* çok iyi bilmek. || *Su gibi ezberlemek,* çok iyi ezberlemek. || *Su gibi gitmek,* bol bol harcanmak. || *Su gibi okumak,* yanlışsız ve hızlı okumak. || *Su gibi terlemek,* çok terlemek. || *Su (yüzü) görmemiş,* [yüz, el v.b. için] çok kirli. || *Su götürmek (götürmemek),* tartışılacak tarafı olmak (olmamak). || *Su içinde,* [fiyat için] en aşağı, en düşük. || *Su içinde kalmak,* çok terlemek. || *Su iktiza etmek,* gusul gerekmek. || *Su kaçırmak,* su sızdırmak. *Argo.* Baş ağrıtmak, can sıkmak. || *Su kaldırmak,* [pirinç v.b. için] pişerken su çekmek, emmek. || *Su kapmak,* [yara v.b. için] mikrop kapmak, iltihaplanmak. || *Su katılmamış,* saf, katışıksız, gerçek. || *Su kesmek* (veya *kesilmek*), sulanmak: *Bu karpuz dura dura su kesmiş.* || *Su koyuvermek,* [sebze için] su salmak, sulanmak. *Argo.* Cıvıtmak. Oyunbozanlık etmek. || *Su küçüğün söz büyüğün,* «bir konu hakkında konuşmada öncelik büyüklerindir» anlamında kullanılır. || *Su vermek,* bitkileri sulamak. Hayvanlara su içirmek. Su isteyen bir kimseye su getirmek. [Çelik için] Daha sert bir hale sokmak için kızdırdıktan sonra suya sokmak. || [...] *su yıkamak,* [çamaşır için] (...) kere yıkamak: *Kirli havluları üç su yıkamak.* || *Su yürümek,* [ağaçlar için] ilkbahar başlangıcında tomurcuklanmağa başlamak. || *Su yüzüne çıkmak,* (iş veya mesele) aydınlanmak, belli olmak. || *Suda pişmiş,* haşlanmış. || *Sudan çıkmış balığa dönmek,* ne yapacağını şaşırmak. || *Sudan geçirmek,* [çamaşırlar için] üstünkörü yıkamak. || *Sudan ucuz,* çok ucuz. || *Sular kararmak,* akşam olmağa başlamak: *Sular karardı, yüzün perde perde solmakta / Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta* (Ahmed Hâşim). || *Suları yarmak,* [deniz taşıtları için] hızlı gitmek. || [...] *sularında,* zamanı gösteren kelimelerin sonuna eklenince belirtilmek istenen vakti yaklaşık olarak bildirir: *On bir sularında geldi.* || *Suya boğulmak,* aşırı derecede su ile dolmak. || *Suya düşmek,* [genellikle iş veya tasarı için] gerçekleşmemek: *Desenize Müjgân hanım, benim için bütün ümitler suya düştü* (S. Kocagöz). || *Suya göstermek,* hafifçe yıkamak. || *Suya götürür susuz getirir,* çok kurnaz, hilekâr kimseler için kullanılır. || *Suya sabuna dokunmamak,* sakıncalı konularla ilgilenmemek, davranışlarını kimseyi incitmeyecek şekilde ayarlamak: *Ezberlenmiş fikirleri vardı ve bunların suya sabuna dokunmamasına âzami derecede dikkat ediyordu* (Sabahattin Ali). || *Suya salmak,* boş yere harcamak. || *Suyu başından kesmek,* (bir olayı) patlak verdiği anda bastırmak veya işi kökünden kesip atmak. || *Suyu çekilmek,* kurumak: *Fakat doğru yol ile gitmeyip bir tarafa saparak [...] suyu çekilmiş bir kuyu başına indi* (Cevdet Paşa). || *Suyu çekilmiş değirmene dönmek,* tamamen yararsız bir duruma gelmek. [Bir yer için] Sessiz ve tenha kalmak. || *Suyu çıkmak,* tatsız hale gelmek, çekiciliğini yitirmek. || *Suyu getiren de bir testiyi kıran da,* çok zaman iyi bir davranışın ödülsüz, kötü bir davranışın da cezasız kaldığını sitem yollu anlatmak için kullanılır. || *Suyu (çayı* veya *dereyi) görmeden paçaları sıvamak.* Bk. ÇAY. || *Suyu görünce teyemmüm bozulur,* «bir zorunluktan ötürü usulsüz olarak yapılan bir iş zorunluk ortadan kalkınca yeniden ele alınarak usulüne uygun şekilde yapılmalı» anlamında kullanılır. || *Suyu ısınmak. Teklz.* Genellikle kötü olan sonu yaklaşmak veya gelmek. || *Suyu (tokmakla) kesiyor,* [bıçak, çakı v.b. için] çok körleşmiş. || *Suyu mu çıktı?,* (bir yerin) «ne kusuru var?» anlamında söylenir: *Edremit'in suyu mu çıktı? Dön oraya, ben sana yaylı da alırım, at da alırım...* (Sabahattin Ali). || *Suyu seli kalmamak,* [sulu yiyecekler için] suyu çekilmek. || *Suyu sert,* [çelik için] suyu iyi verilmiş, çok sert. *Mec.* [Bir kimse için] Sert karakterli, haşin. || *Suyu yumuşak,* [çelik için] suyu iyi verilmemiş, yumuşak. *Mec.* [Bir kimse için] Yumuşak karakterli, uysal. || *Suyun başı,* kaynak. *Mec.* En çok yarar sağlanacak yer. || *Suyuna* (veya *suyunca*) *gitmek,* kızdırmayacak şekilde davranmak. || *Suyuna pirinç salınmaz,* [bir kimse için] «güvenilir bir kimse değildir» anlamında kullanılır. || *Suyuna tirit,* baştan savma, değersiz. || *Suyunu çekmek,* kaynayan bir yemeğin suyu kalmamak. *Mec.* Tükenmek, bitmek. || *Suyunun suyu,* [akrabalık bağları için] çok uzak. || *Ağız suyu.* Bk. AĞIZ. || *Ağzının suyu akmak.* Bk. AĞIZ. || *Akan sular durur.* Bk. AKMAK. || *Aralarından su sızmamak.* Bk. ARA. || *Arpa suyu,* bira. || *Ayakları suya ermek.* Bk. AYAK. || *Başından aşağı kaynar* (veya *soğuk*) *sular dökülmek.* Bk. BAŞ. || *Bin dereden su getirmek.* Bk. BİN. || *Bir içim su.* Bk. BİR. || *Bir kaşık suda boğmak.* Bk. BİR. || *Bir yudum su,* hakkından çabuk gelinir, kısa zamanda üstesinden gelinecek (iş veya kimse). || *Bulanık suda balık avlamak.* Bk. BULANIK. || *Değirmenin suyu nerden geliyor.* Bk. DEĞİRMEN. || *(Birinin) Dümen suyundan gitmek.* Bk. DÜMEN. || *Eline su dökmemek.* Bk. EL. || *Elini sıcak sudan soğuk suya sokmamak.* Bk. EL. || *Eşek sudan gelinceye kadar dövmek.* Bk. EŞEK. || *Ez de suyunu iç.* Bk. EZMEK. || *Huyu suyu.* Bk. HUY. || *İçtikleri su ayrı gitmez.* Bk. İÇMEK. || *Kalburla su taşımak.* Bk. KALBUR. || *Kamışa su yürümek.* Bk. KAMIŞ. || *Kara su.* Bk. KARASU. || *Köprünün altından çok su(lar) geçti,* «geçen zamanla birlikte pek çok şey değişti» anlamında kullanılır. || *Kulağına kar suyu kaçmak.* Bk. KULAK. || *Pişmiş aşa (soğuk) su katmak.* Bk. AŞ. || *Saman altından su yürütmek.* Bk. SAMAN. || *Tatlı su frengi.* Bk. TATLI. || *Tatlı su kurnazı,* her durumdan kendine pay çıkarmağa çalışan, her işten kendisine çıkar sağlamayı amaç edinen kimse. || *Üstüne (bir bardak) soğuk su içmek.* Bk. ÜST. || *Yelkenleri suya indirmek.* Bk. YELKEN. || *Yüreğe su serpilmek.* Bk. YÜREK. || *Yüz suyu.* Bk. YÜZSUYU. || *Yüz suyu dökmek.* Bk. DÖKMEK. || *Yüzü suyu hürmetine.* Bk. HÜRMET.

— Bayınd. *Su altında çalışma,* işçilerin geniş bir boru veya bir kesonla korunarak su içinde yaptıkları çalışmaya verilen ad. || *Su bloku,* bir sıhhî tesisat şebekesinde (besleme veya boşaltma) su kullanan âletlerin hepsini toplayan bütün. (Bk. ANSİKL.) || *Akıntı suları,* yağmur ve yol yıkama suları. (*Eşanl.* YAĞMUR SELİ.) || *Kullanılmış sular,* ev suları, çirkef sular, sanayi suları, kamu hizmeti suları ve akaçlama sularının tümü.

— Biyol. Bk. ANSİKL.

— Bot. *Su askıları.* Bk. SUASKILARI. || *Su biberi,* polygonum hydropiper. || *Su kabağı.* Bk. SUKABAĞI. || *Su kamışı.* Bk. SUKAMIŞI. || *Su kendiri,* Acnida cannabiona. || *Su keneviri,* Bidens tripartita. || *Su kerdemesi,* Nasturtium officinale. || *Su kerevizi.* Sium latifolium. || *Su maydanozu,* Sium repens. || *Su mercimeği.* Bk. SUMERCİMEĞİ. || *Su oku.* Bk. SUOKU. || *Su raziyanesi,* Crithmum maritimum. || *Su rezenesi,* Cicuta virosa, Filipendula rubra. || *Su sümbülü,* Eichhornia crassipes. || *Su şeridi.* Bk. SUŞERİDİ. || *Su teresi.* Bk. SUTERESİ. || *Su tirfili,* su üçgülü. || *Su yarpuzu,* su nanesi. || *Su yoncası,* Menyanthes trifoliata. || *Su yosunları.* Bk. SUYOSUNLARI.

— Coğ. *Su altında kalma,* ırmak sularının taşması veya deniz seviyesinin yükselmesi sonucunda su ile örtülen toprakların durumu. (Su altında kalmanın yanı sıra çamurlanma veya deniz etkisiyle tuzlanma görülür.)

— Dy. *Su cenderesi,* lokomotiflerin su haznelerine veya tenderlerine su vermeğe yarayan cihaz.

— Denizbil. *Deniz suyu.* Bk. ANSİKL. || *Ölü su,* farklı tuzlulukta iki su kütlesinin üst üste gelmesinden doğan olay; küçük bir geminin ilerleyişini iyice yavaşlatabilen iç dalgalar meydana gelmesiyle anlaşılır.

— Denizc. *Su almak,* [gemi, tekne, kayık v.b. için] içine su girmek. Gemiye içme suyu ikmali yapmak. || *Su çekme,* bir geminin su altında kalan kısmının derinliği: *Gemi 14 ayak su ceken bir gemi.* || *Su deliği,* bir kaza sonucu açılan ve geminin su almasına yol açan delik. (*Yara, rahne deliği* de denir.) || *Su dubası,* limanlarda, gemilere tatlı su ikmali yapmak üzere romorkörle çekilerek içinde su taşınan duba. || *Su borulu kazan.* Bk. KAZAN. || *Su gemisi,* limanlarda, gemilerin tatlı su ihtiyacını karşılamak üzere, tanklarında su taşıyan küçük tonajlı tanker. || *Su göstermek,* denizde bir süre kaldıktan sonra sızıntı sonucu teknenin içinde su birikmesi. || *Su istemek,* yarışta, yarış şamandıraları, alâmetleri gibi bir engel civarında iken, sahayı serbest bırakması için rakip yarışçıdan uzaklaşmasını istemek: *Kendisinden su istenen yat, bunu reddetmek hakkına sahip değildir.* || *Su kesimi* veya *su hattı,* geminin su üstünde ve su altında kalan kısımlarının kesiştiği hat. (Bk. ANSİKL.) || *Su sarnıcı,* su sızdırmaz ambar (sarnıç). [Gemi boşken safra suyu alınır, yük de konur.] || *Su tankeri,* su gemisi. || *Su tankı,* gemilerde yalnız tatlı su koymağa ayrılmış tank. || *Su yapma,* kaza sonucu açılan deliklerden geminin su alması. || *Suyu basmak,* tulumba alıcısının içinde bulunduğu su dolu kabı boşaltmak. || *Suyu düz,* bir geminin başında ve kıçında çektiği suların eşit oluşu. || *Suyu suyuna,* bir geminin bulunduğu yerde ancak yüzmesine yetecek kadar su derinliği bulunması. || *Suyu yenmek,* bir delikten giren suyu, tulumbalarla (giren sudan fazlasını çekerek) boşaltmak. || *Suyunu kesmek,* bir geminin su sızdıran yerini kapatarak suyun girmesini önlemek. || *Aşağı su,* aşağı akıntı. || *Bir sahanın alabileceği su,* bir yolcu gemisinin bölme hesabında, bu sahayı dolduracak su hacminin yüzde olarak miktarı. || *Boş su hattı,* bir geminin su ve yakıt almadan su düzlemiyle ke-

siştiği çizgi. || *Çürük su,* gemi pervanesinin dönmesi sırasında, pervane kanatları üzerinde itici direnç meydana getirmeyen ve pervane kanatları tarafından itilerek atılan su. || *Yukarı su,* yukarı akıntı. || *Yüklü su hattı,* kayıtlı bulunduğu sınıflandırma şirketi tarafından, öngörülen maksimum yükü almış bir geminin teknesiyle su düzleminin yaptığı arakesit. || *Esk. Su mancanası,* gemilerde içme suyu ve tatlı su koymak için kullanılan ağzı dar, gövdesi şişkin küçük fıçı.

— Devl. huk. *Kara suları.* Bk. KARASULARI.

— Dilbil. Türkçede genitif eki ünsüzle biten kelimelerden sonra *-ın, -in, -un, -ün;* ünlüyle biten kelimelerden sonra ise *-nın, -nin, -nun, -nün,* şeklindedir; ancak *su* kelimesinde kural dışı olarak ekin ünlüyle başlayan biçimleri kullanılır: *«suyun yüzeyine çıkmak»*taki gibi; ünlüyle biten kelimeler için *-sı, -si, -su, -sü* olan tekil üçüncü şahıs iyelik eki de *su* kelimesinde *su-su* şeklinde olması gerekirken *su-y-u* şeklinde kullanılır.

— Eczc. *Damıtık su.* Bk. ANSİKL. || *Oksijenli su.* Bk. ANSİKL.

— Etnogr. *Suya gömme,* açık denizde ölen kimseler için kullanılan gömme usulü. (Günümüzde, özellikle Okyanusya'da bazı kabileler suya gömmeyi her zaman uygularlar. Bazen de, gömme, etlerin kemikten ayrılmasından önce yumuşamasını sağlamak amacıyle, geçici olarak uygulanır [Yeni Gine]. Suya gömme uygulamasının cesedin terk edilmesi amacını güttüğü; maddeye musallat olan ve kötülüğünden korkulan ruhu uzaklaştırma kaygısından ileri geldiği sanılmaktadır.)

— Falcılık. *Suya bakmak,* falcıların, bir kabın içindeki okunmuş suya bakarak gelecek veya gaipten haber almak.

— Fizyol. Vücuttaki bazı bezlerin salgıladığı sıvı madde: *Ağız suyu. Mide suyu.*

— Havc. *Su kızağı,* deniz uçağının su yüzeyinden havalanmasını sağlayan teknesiz ve şamandırasız düzenek. (Su kızakları suya gömülmüş kanat gibi çalışarak, hız etkisiyle süratle su yüzeyine çıkar ve uçağın havalanmasını sağlar.) || *Su uçağı.* Bk. DENİZ *uçağı.*

— Hidrogr. *Su bölümü çizgisi* (suçatı), iki yamacın birleştiği tepe noktasından geçen ve suları iki ayrı yöne akacak şekilde ayıran çizgi. (Bataklık bölgelerde su bölümü çizgisi kaybolur. Meselâ Beyaz Rusya'da yağmurların bolluğuna ve rüzgârın esiş yönüne göre sular ya Baltık denizine ya da Karadeniz'e akar.)

— Hidrol. *Su baskını,* suların görünen yatağın dışına taşmasına yol açan ve az çok önemli zararlara sebep olan kabarma. (Bk. ANSİKL.) || *Su örtüsü,* belli bir seviyede su kapsayan topraklar bütünü. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Sular.* Bk. ANSİKL. || *Sular idaresi.* Bk. ANSİKL. || *Yeraltı suları,* yeraltında durgun veya hareket halinde bulunan bütün sular. (Bk. ANSİKL.) || *Yeraltı suyu deposu,* bünyesinde yeraltı suyu bulunan ve herhangi bir noktasından su çekildiğinde bütün su kütlesine etki edilebilen tabaka. || *Zarurî su hakkı,* su ihtiyacı olan bir gayrımenkul malikinin, başka bir gayrımenkul malikinden kendisine su verilmesini isteyebilme hakkı. Bk. ANSİKL.

— İkt. coğ. *Su meselesi.* Bk. ANSİKL.

— İnş. *Su kireci.* Bk. KİREÇ. || *Su yolu,* bir akışkanın geçtiği küçük kesitli boru. || *Besleme suyu yolu,* suyu, ölçü âletinden veya genel vanadan kullanan cihaza kadar götüren bütün borular.

— İşl. Kenar süsü.

— Kadın-doğum. *Su gelmesi,* amniyos sıvısının dölyolundan dışarı akması.

— Kim. ve Fiz. 1 Hacim oksijenle 2 hacim hidrojenin birleşmesi sonucu meydana gelen akışkan. (Bk. ANSİKL.) || *Su camı,* yanmaz vernik olarak kullanılan sodyum veya potasyum silikat çözeltisi. || *Ağır su,* suya benzeyen, fakat yapısında hidrojen yerine döteryum bulunan bileşik. (Bk. ANSİKL.) || *Altın suyu,* altın ve platini çözmekte kullanılan nitrik ve hidroklorik asit karışımı. || *Bakır suyu,* oksalik asit çözeltisi. || *Billûrlaşma suları,* içinde bir maddenin billûrlaştığı sular. || *Damıtık su,* tabiî suyun damıtılmasıyle elde edilen saf su. || *İkincil su,* su ile seyreltilmiş nitrik asit; *sabuncu suyu* da denilen ve yağlıboyaları temizlemekte kullanılan sodyum veya potasyum hidroksit çözeltisi. || *Javel suyu.* Bk. KLOR. || *Oksijenli su,* hidrojen peroksit H_2O_2 çözeltisine verilen ad; eczacılıkta ve renk gidermede kullanılır. Bk. ANSİKL.

— Kuyumc. *Akar su.* Bk. AKARSU.

— Mad. oc. *Su boşaltmak,* pompaların gücünü aşan miktarda su gelmesi, pompaların bozulması, elektrik akımının kesilmesi veya ocağın kısa bir süre çalıştırılmaması sonucu su ile dolan bir galeriyi kurutmak. (Önemli bir kuyudaki suyu boşaltmak için *asma pompalar* kullanılır; boşaltma işlemi ilerledikçe pompa aşağı salınır.) || *Su çıkarma,* bir ocakta, çalışmayı sağlamak için, su seviyesini azaltma. (*Eşanl.* POMPALAMA.) || *Su havuzu,* bir kuyuda, suyun biriktiği dip kısım.

— Mekan. *Emici su cenderesi,* emme yoluyle etki yapan hidrolik su cenderesi. || *Hidrolik su cenderesi,* sıvı kütlesinin bir kısmını düşme yüksekliğinin üstünde bir seviyeye çıkarmak için, anî olarak kapatılan bir boru içinde suyun düşmesinden (koç darbesi) yararlanan düzenek. || *Sifonlu su cenderesi,* bir sifon takılmış hidrolik su cenderesi.

— Metalürji. *Su alan çelik,* su vermeye elverişli çelik. (Havada su alan çelik, «hava çeliği» adını taşır.) || *Su alma derinliği,* madenî bir parçanın çeşitli noktalarında, özellikle yüzey ile merkez arasında su verme işlemiyle etkilenen kalınlık. (Çeliklerde, su alma derinliği, işlenen parçanın biçimine, hacmine, su verme işleminin yapıldığı ortama ve su alma kabiliyeti bakımından çeliğin göstereceği niteliğe bağlıdır.) || *Su alma gücü,* bir çeliğin, su verildiğinde en iyi nitelikleri kazanmak ve merkezle yüzey arasında homogen şekilde su almak için gösterdiği elverişlilik. || *Su alma kabiliyeti,* bir alaşımın ve özellikle bir çeliğin çok derin su alma gücü. (Bk. ANSİKL.) || *Su verme,* bir metalürji ürününü hızla soğutarak sıcakta kararlı olan bir yapıyı veya bu yapının türevini çevre sıcaklığında koruması için yapılan ısıl işlem. (Su verme, ürünün özelliklerinde bir değişikliğe, meselâ çeliklerde sertleşmeye yol açar.) Bk. ANSİKL.

pınar suyu

— Mim. tar. *Su kemeri,* suyu nakletmeğe yarayan kanal. Bk. ANSİKL.

— Miner. *Kaplıca suyu,* sıcak halde fışkıran kaynak suyu. || *Maden suyu,* bileşiminde çözelti halinde inorganik tuzlar bulunan ve tedavide kullanılan su. (Bk. MADENSUYU.) || *Ocak suyu,* kayaların çatlakları veya gözenekleri içinde bulunan su. || *Şifalı su,* bileşiminde belirli mineraller bulunan kaynak suyu. Bk. ANSİKL.

— Mutf. Bazı yiyecek maddelerinin suda kaynatılmasıyle elde edilen ve kendine has bir tadı olan yağlı sıvı: *Tavuk suyu. Et suyu.* || *Su böreği.* Bk. SUBÖREĞİ. || *Su muhallebisi.* Bk. SUMUHALLEBİSİ. || *Suyunu alma,* bir besin maddesinin bileşimindeki suyu azamî şekilde azaltarak mikropların bozucu etkisi için gerekli ana unsuru ortadan kaldırıp bu maddenin korunmasını sağlama işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Balık suyu.* Bk. BALIK.

— Müz. *Su orgu.* Bk. HYDRAULİS.

— Patol. *Su kaybı,* organik dokularda suyun azalması. (Bk. ANSİKL.) || *Su toplanması,* normal veya patojen bir sıvının, içinde sıvı bulunmaması veya normal olarak çok az bulunması gereken bir boşlukta toplanması. (Bk. ANSİKL.) || *Karında*

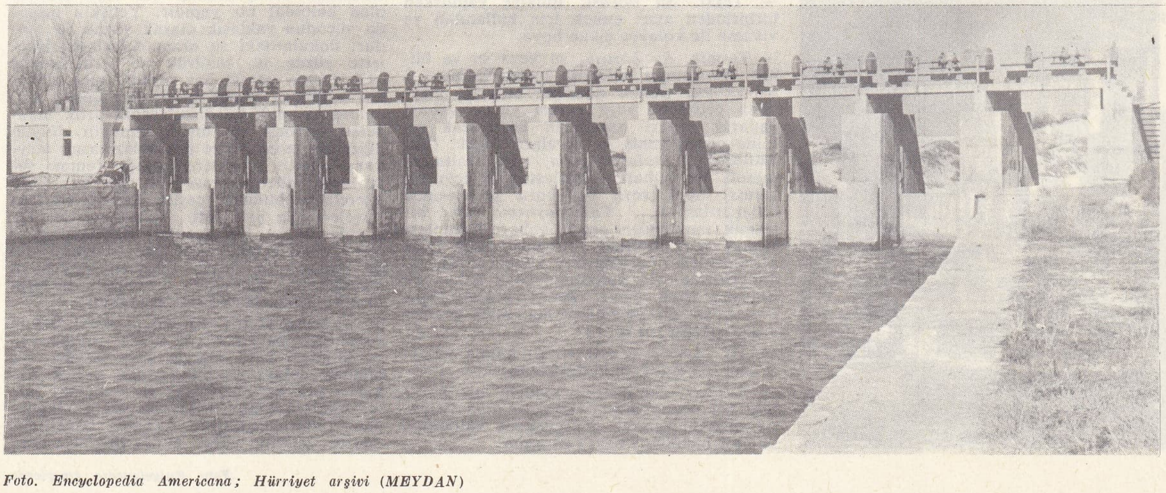

Terkos gölünün suları denize akıtılıyor

Foto. Encyclopedia Americana; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

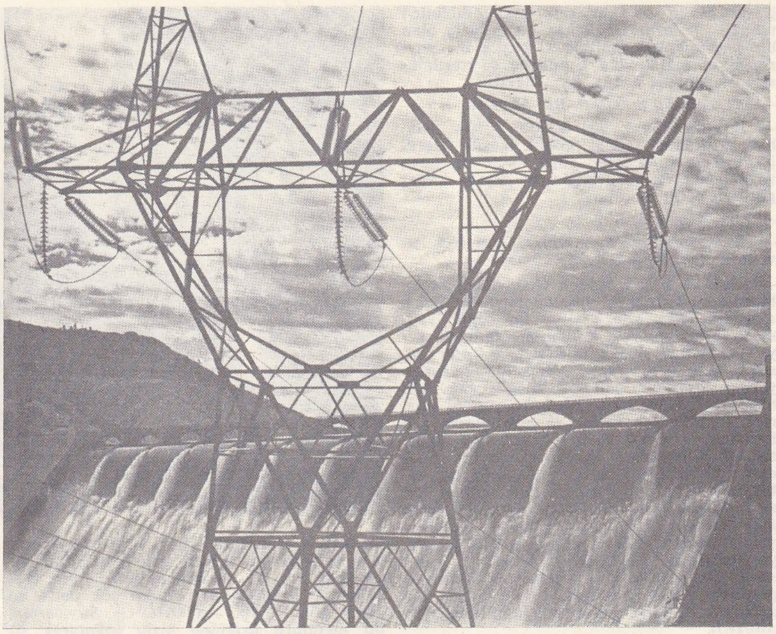

Grand Coulle barajı, Washington

su toplanması, karın zarı boşluğuna seröz bir sıvının toplanmasından ileri gelen karın hidropizisi. Bk. ANSİKL.

— Petr. *Suyunu alma,* ham petrolün suyunu çıkarma işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Serbest su,* kuyu çeperinden alınmış çamurdan süzülerek çıkan su. (Bk. *Pres* FİLTRE.) || *Yatak suyu,* genellikle bir petrol yatağında bulunan tuzlu su.

— Pirotekni. *Su giderme,* dumansız barut üretiminde, nitroselüloz içindeki su yerine bir presle alkol vermek için yapılan işlem. || *Nitrogliserini suya boğmak,* gliserinli bir nitrolayıcıyı tehlike halinde, çok miktarda su bulunan bir havuza veya altındaki bir kaba boşaltmak.

— Saatçilik. *Su saati.* Bk. SAAT.

— Sağ. Bk. ANSİKL.

— Santl. *Esk.* Şemse ciltlerin köşelerine yapılan süsleme. (Yazı levhalarının çevresine yapılan süslemelere de *su* denirdi.) || *Parça su,* birbirine bağlı olmayan parçalar halinde yapılan su. || *Yekpare su,* bir cildin bütün sayfalarına yapılan su.

— Sil. *Su bombası,* sualtı bombalarını atmağa yarayan âlet. (Bu âlet, gerek hücum eden geminin izine bombaları düşürecek şekilde eğik bir yüzeyden, gerek bombaları yandan uzağa atan bir çeşit havan topundan meydana getirilmiştir.) || *Su patlangacı,* sualtı fişeği. || *Su zarfı,* bazı otomatik silâhlarda atış sırasında namlunun soğumasını kolaylaştırmak için namluyu çevreleyen madenî, genellikle su dolu boru. (Alman Maxim ağır makineli tüfeklerinde olduğu gibi.)

Arizona-Nevada sınırında Hoover barajı hidroelektrik santralının türboreaktörü

— Spor. *Su kayağı.* Bk. KAYAK. || *Su sporları,* su üzerinde yapılan sporların tümü: bobsleigh, kano, kayak, kürek, surfing, sutopu, tramplen atlama, yatcılık, yelken, yüzme.

— Tar. *Su ile sorguya çekme,* Fransa'da 1788'e kadar sanıkların itirafta bulunmasını sağlamak ve mahkûmlara suç ortaklarının adını söyletmek için uygulanan bu işkence usulü, zorla çok miktarda su içirmekten ibaretti. Suçlu veya sanık, «mümkün olduğu kadar sıkı» bağlanıyor, sonra, bir boynuz veya bir huni yardımıyle, suçluya «iki yüz santilitrelik testiyle bir yarım litre» içirtiliyordu. İtirafta bulunmazsa, «dört testi»ye kadar çıkılıyordu. || *Kaynar su ile işkence,* aşağı yukarı XVI. yy.ın sonlarına kadar, hemen hemen tüm avrupa ülkelerinde kalpazanlara uygulanan ve kaynar suda boğmaktan ibaret ceza.

— Ted. *Su perhizi,* sudan başka bir şeyin içilip yenmesine izin verilmeyen perhiz. || *Su tedavisi,* şifalı sularla yapılan kaplıca tedavisi.

— Teknol. *Su cenderesi.* Bk. CENDERE. || *Su hızarı,* su gücüyle döndürülen hızar. || *Su terazisi.* Bk. SUTERAZİSİ. || *Su tulumbası,* yerden su çekmeğe veya suyu yüksek bir yere çıkarmağa yarayan aygıt. (Bk. TULUMBA.) || *Su vermek,* [demir veya çelikten yapılan âletler için] ateşte kızdırıp suya sokarak sertlik kazandırmak.

— Tekst. *Su boyası,* iplikler yapılırken birbirinden ayırt etmek için kullanılan ve yıkama ile kolayca çıkan boya.

— Termik. *Su borusu,* su veya su ve buhar karışımının dolaştığı kazan borusu. || *Su ekranı,* yanma odasının çeperini meydana getirecek veya ısıtma yüzeyi görevi yaparak çeperi ısınmadan koruyacak şekilde düzenlenmiş su boruları örtüsü. (Bk. EKRAN.) || *Dolaşım suyu,* ısıyı azaltmak, meselâ bir buharı yoğunlaştırmak için bir sarmal boru veya bir boru şebekesinde dolaştırılan su. || *Yoğunlaştırma suyu,* bir termik makineden geçen buharı yoğunlaştırmak için karışımlı bir kondansör içine püskürtülen su. (Yüzeysel kondansörde yoğunlaştırma için kullanılan suya daha çok dolaşım suyu denir. Bazen *yoğunlaştırılmış su*'ya da yoğunlaştırma suyu denmesi karışıklığa yol açar.)

— Tic. *Alkole su katma,* su katma yoluyle alkolün derecesinin düşürülmesi.

— Topogr. *Su düzeci,* madenî bir borunun her ucuna düşey olarak takılan ve içine su doldurularak düzeçlemede kullanılan silindir biçiminde beyaz cam tüp.

— Tuz işletmec. *Ana sular.* Bk. ANSİKL.

— Tütünc. *Tütün suyu,* zararlı böceklere karşı kullanılan tütün özsuyunun gümrük terim listesinde hâlâ rastlanan eski deyimi.

— Vet. *Kara su.* Bk. KARASU.

— Zır. *Su arkı,* suların akmasına yarayan oluk veya ark. || *Yağlı su,* insan besinlerinden arta kalan ve bulaşıkların, mutfak âletlerinin yıkanmasından elde edilen yağlı su. (Özellikle toplulukların bulunduğu misafirhane, hastahane, kantin, hapishane gibi yerlerden gelen yağlı sular, domuzların beslenmesinde kullanılır; fakat menşe ve mevsime göre besleyici değerleri çok değişebildiğinden, dengeli bir besin değildir. Bu, hayvanların doğru dürüst beslenmesini sağlayamaz.)

— Zool. *Su akrebi.* Bk. SUAKREBİ. || *Su aygırı.* Bk. SUAYGIRI. || *Su biti.* Bk. SUBİTİ. || *Su çulluğu,* Tringa hypoleuca. || *Su gemesi,* Arvicola amphibius. || *Su karatavuğu.* Bk. SUKARATAVUĞU. || *Su keleri,* su semenderi. || *Su kurbağası,* Rana esculanta. (Bk. KURBAĞA.) || *Su medüzleri,* hidromedüzler. || *Su örümceği.* Bk. SUÖRÜMCEĞİ. || *Su samuru.* Bk. SUSAMURU. || *Su sıçanı,* Arvicola amphibius. || *Su sığırı,* manda. || *Su tavuğu.* Bk. SUTAVUĞU. || *Su yelvesi,* Rallus aquaticus. || *Su yılanı,* coluber. || *Su boruları ara bölgesi,* derisidikenlilerde, özellikle denizkestanesinde su borularının arasında kalan bölge. (Kabuktaki su boruları ara bölgeleri delikli ve deliksiz kalker plakalardan meydana gelir; delikli olanlardan su borularının kanalcıkları geçer.) || *Su boruları sistemi,* bütün derisidikenlilerde bulunan, genellikle madrepor levhası denilen delikli bir plak yoluyle dışarıya açılan, içi sıvı ile dolu, kirpikli kanal ve keseciklerden ibaret aygıt. (Su, madrepor levhasından girer; su borularının dikilgen dokusu turgor yoluyle suyu emerek bu organları harekete geçirir; hayvan su borularındaki suyu geri ittiği zaman yer değiştirebilir.)

— Zool. ve Bot. Kara bitkilerini kısır bir toprakla (msl. sırf kumda), içinde bitkinin topraktan alması gerekli bütün maddeler bulunan su ile sulayarak yetiştirme. (Su kültürü 1944'te Pasifik adalarında amerikan birliklerini beslemek için kullanıldı.) || *Su kültürü,* su hayvanlarını ve su bitkilerini yetiştirmek ve üretmek sanatı. Bk. ANSİKL.

— Zootekn. *Su birikintisi,* küçük bir alandaki durgun su parçası: *Yağmur geçici su birikintilerine sebep olur.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bayınd. *Su bloku,* başlangıçta bir bölme içine yerleştirilmiş sıhhî tesisat borusu taşıyan bir elemandı. Bu borular bir yandan banyo ve tuvaleti, öbür yandan bulaşık yıkama yerini ve şofbeni beslemekteydi. Fakat bu tesis yeni bir yapıda ekonomik olmaktaydı; günümüzde eski dairelere de yerleştirilebilen önceden yapılmış elemanlar vardır: *Banyo su bloku, duş su bloku, mutfak su bloku* v.b.

— Biyol. *Su,* bütün organizmaların yaşadığı bir ortamdır; çünkü canlı madde, niteliklerini koruyabilmek için suya muhtaç olan koloidal bir yapıdır. Yetişkin insanda vücudun yaklaşık olarak yüzde 60'ı sudur; dokulardaki su oranı değişiktir; iskelette yüzde 10, tükürük ve terde yüzde 99,5. Suyun görevi her şeyden önce cisimleri eritmek, erimiş maddeleri çeşitli dokulara taşımak ve dokulardaki artık maddeleri (serbest su) dışarı atmaktır. Suyun diğer bir kısmı hücre protoplazmasını meydana getiren koloitlere bağlıdır (emme suyu veya hücrelerarası su). Bu su, canlı hücrelerde bulunan çeşitli enzimlerin tepkimeleri için gereklidir. Fakat su aynı zamanda, H ve OH iyonları meydana getirerek (iyonlaşma) aktif bir kimyasal rol de oynar. Su metobolizması, eriyebilen maddelerin, özellikle madensel tuzların metabolizmasına sıkı sıkıya bağlıdır.

Suyun sucul bitkiler üstündeki etkisi. Suyun yoğunluğu havadan çok fazla olduğundan su bitkileri her yönüyle suya dayanır ve bundan dolayı su bitkilerinde destek dokular pek az gelişir. Su ve madensel tuzlar bitkinin bütün yüzeyiyle soğurulduğundan iletim damarları da çok önemlidir. Ayrıca, bitkinin yüzde 70'i boşluklarla kap-

Foto. *Encyclopedia Americana*

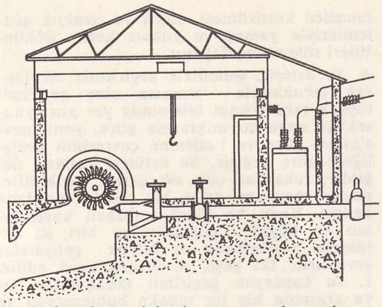

tipik bir hidroelektrik tesisi: tek püskürtücülü bir Pelton türbini vardır; bu tip türbinler 300 m ve daha yüksekten düşen sular için kullanılır ve gücü ortalama 70 000 B. G.'dür; birçok tesiste çark başına tek veya iki püskürtücü kullanılır

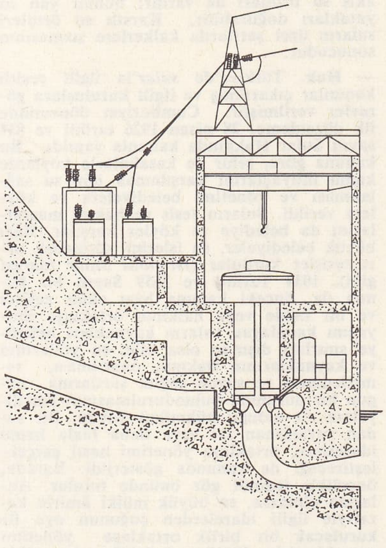

düşey şaftlı Francis türbini: barajın temeli yakınına kurulmuştur; su barajdan bir boru ile helisel bir depoya akar ve oradan özel borularla püskürtücüye gelir; dönme hızını sabit tutmak için baraj kapağı ayarlanabilir; bu türbinde su 90 sm ile 300 m'nin üstünde bir yükseklikten düşer

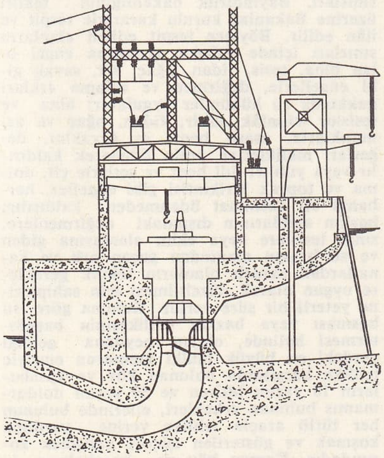

düşey şaftlı pervaneli türbin kullanan bir hidroelektrik tesisi: su depodan, pislikleri tutacak bir ızgaradan geçtikten sonra giriş kapağına gelir; buradan türbine gider; dönme hızı baraj kapağındaki bir ayar mekanizmasıyla düzenlenir; bu tesislerde su 1 m ile 30 m arasında değişen yüksekliklerden düşer

Belgrad ormanında küçük bent

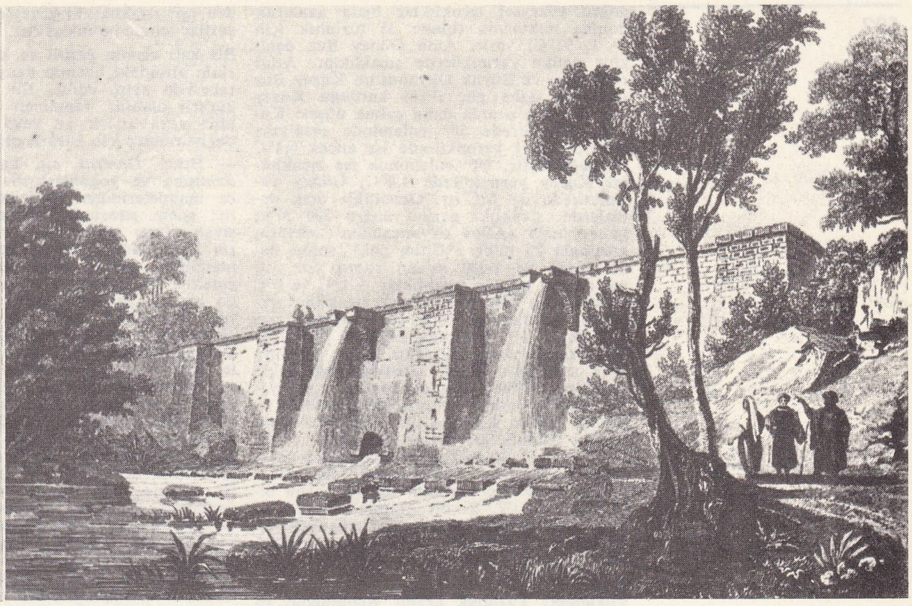

lıdır; bunun sebebi bitkinin gaz alışverişi yapmakta uğradığı güçlüktür.

— Denizbil. *Deniz suyu. Bileşim.* Deniz suyunu meydana getiren maddeler hemen hemen sabit oranlarda olmak üzere şunlardır: sodyum klorür (1 000 gr suda 27,3 gr), magnezyum klorür (3,4 gr), magnezyum sülfat (2 gr), kalsiyum sülfat (1,3 gr), potasyum klorür (0,6 gr), kalsiyum karbonat (0,1 gr). Ama deniz suyunda bilinen bütün öbür cisimler de (hiç değilse izleri) bulunur. Özellikle *Meteor* gemisinin 1925'te Almanya'nın savaş borçlarını ödemek için çıkarmayı denediği altını saymak gerekir. Deniz ortamı özellikle alkalilidir: deniz suyunun pH'ı 7,5 ile 8,4 arasında değişir; CO_2 kapsamının tersi olan değişmeleri deniz biyolojisinde önemli rol oynar.

Tuzluluk. Kapalı denizlerin ve talî denizlerin dışında, büyük okyanus kütlelerinin tuzluluğu ortalama binde 3'tür. Tuzluluk dönencelerde aşırı güneşlilik ve bunun sonucu olan yüksek buharlaşma sebebiyle binde 36'yı geçer. Ekvatora doğru yağışlar ortalamayı binde 34,8'e düşürür. Kuzey yarımkürede tuzluluk, büyük ırmakların çok miktarda getirdiği tatlı sular ve Grönland buzulları sebebiyle kutba doğru iyice azalır: 40°-50° enlemleri arasında ancak binde 33,5, 60°-70° enlemleri arasında ise 30,4'tür. Aynı enlemlerde Güney yarımkürede tuzluluk nispeten daha çoktur.

Sıcaklık. Açık denizlerde ekvatorda suyun sıcaklığı 27°C'ı aşar. Talî veya kapalı denizlerde ve kıyıların yakınında daha yüksek sayılar kaydedilmiştir: Kızıldeniz'de 34°C, Basra körfezinde 35°C. Kutuplara

su arabaları

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN); Encyclopedia Americana

doğru yüzeysel sıcaklıklar hızla azalarak donma noktasına (binde 35 tuzluluk için — 1, 91°C) varır. Ama Güney Buz denizine açılan yarımkürede sıcaklıklar, Atlas okyanusu ve Büyük Okyanus'un Kuzey Buz deniziyle daha güç ilişki kurduğu Kuzey yarımküreye oranla daha çabuk düşer: Kuzey yarımkürede 50° enleminde ortalama 7,9°C, Güney yarımkürede ise ancak 6,4°C kaydedilmiştir; 60° enleminde ise sıcaklıklar Kuzey yarımkürede 4,8°C, Güney yarımkürede ise 0°C'tır. Genellikle açık denizlerde sıcaklık derine doğru 200 m'ye kadar hızla (Atlas okyanusunun ekvator kısmında 25 m'de 5°C'tan çok), sonra daha yavaş ve 1 000 m'den sonra çok yavaş azalır: burada sıcaklıklar + 1°C ve 8°C arasındadır. Yüzey sularının sıcaklık farklarına oranlanınca fark az, sıcaklıkların 0°C ile + 4°C arasında değiştiği daha derin yerlerde daha da azdır. Ama sıcaklıkların dağılışını büyük akıntılar çoğunlukla değiştirir: Güney Buz denizinde kıyıya yakın suların donma noktası (0°C ve 2°C) sıcaklığı 2°C'ın üstünde olan dönence asıllı suların üstündedir; ayrıca dipte çok soğuk sular vardır. Sıcaklığın ve tuzluluğun birarada incelenmesi birbirinden iyice farklı su kütlelerinin varlığını ortaya koyan diyagramlarla (T. S. diyagramları denir) olur; Akdeniz'deki incelemeler sonunda elde edilen diyagramlar derin yayma tabakasına tekabül ettiği sanılan bir kesikliliği ortaya koymuştur.

Yoğunluk. Tuzluluk azamî yoğunluğun sıcaklığını düşürür: binde 5 tuzluluğa 2°C'lık azamî yoğunluk, binde 10 tuzluluğa ise 0°C'lık bir yoğunluk tekabül eder; açık denizlerde bu soğudukça yoğunlaşır. Yüksek enlemlerdeki yüzeysel soğuk sular okyanusların genel dolaşımının temel dönemlerindendir.

Renk ve saydamlık. Denizin mavi renginin sebebi kızıl ışınların soğurulmasıdır; kıyı bölgelerindeki ve yüksek enlemlerdeki yeşil rengin sebebinin mavi rengi, planktonun ve kıyı aşınmasından gelen maden parçacıklarının bulandırması olduğu sanılır. Kırmızı rengi, yosunlar (Kızıldeniz) ve tek hücreli organizmalar (Amerika'nın batı kıyıları) verir. Ayrıca fosforlaşmanın sebebi de mikroorganizmalardır.

Deniz suyunun saydamlığı açıklardaki mavi sularda, plankton veya organik döküntülerle yüklü sulara oranla daha çoktur. Işığın yarısının 1 m derinlikte soğurulduğu hesaplanmıştır; 11 metrede ışığın onda dokuzu soğurulmuştur ve kızıl ışık kaybolur. Ama 100 m'ye kadar sarı, 500 m'ye kadar yeşil ışınlar kaydedilmiştir. Daha ötede sadece fosforlu organizmaların biraz aydınlattığı mutlak karanlık hüküm sürer.

— Denizc. *Su kesimi* ile sınırlanmış olan su altındaki hacim, teknenin tatlı suda gösterdiği toplam kilogram ağırlık kadar desimetre küp kapsar, fakat her zaman pek çok düzlem bulunacağı, bunların birbirine bitişik olduğu, Arkhimedes ilkesinin belirttiği denge şartlarıyle tekne içinde, söz konusu hacmi kısımlara bölebileceği ve bir teknenin su kesiminin, yalnız bu tek şartı sağlayan düzlemlerin herhangi birinin tekne yüzeyiyle meydana getirdiği kesitlerden biri olamayacağı düşünülür. Bundan başka, bütünüyle göz önüne alınan teknenin ağırlık merkeziyle su kesimi altındaki hacmin ağırlık merkezinin, bu düzleme dik aynı hat üzerinde bulunmaları da gerekir. Bu iki şart dikkate alındıkça, her teknenin yüzeyinde genellikle ancak belirli sayıda su kesimleri bulunabilir. Bir eksen etrafında dönen katı cisimler bunun dışında kalır. Çünkü bu eksen sıvının serbest yüzeyine paralel olacağından, eksenden eşit uzaklıktaki yüzeyler tamamen aynı şartlar içinde bulunacaktır.

Bir katı cismin çeşitli su kesimleri, her birinin altındaki hacmin denge kararlılığı derecesiyle ayırt edilir. Bu denge tamamen kararlı olabilir, tamamen kararsız da olabilir veya ancak az veya çok sınırlı yer değiştirmeler için kararlı olabilir.

— Eczc. *Damıtık su,* kaynak suyundan, damıtma ve yoğunlaştırma yoluyle yabancı maddelerinden temizlenerek elde edilir; işlem sırasında, çözünmüş gazlar taşıyan «baş» ürünlerle, organik maddelerin kuru damıtılmasının yol açtığı organik maddeleri taşıyan «son» ürünlerin atılması gerekir. Bu şekilde hazırlanan damıtık suda hiç bir yabancı madde yoktur ve elektrik iletkenliği pratik olarak sıfırdır. Bu su yerine daha çok sürekli çalışan cihazlarda damıtılan veya bazı sentetik reçinelerle temas sonucu iyon değişimiyle temizlenen su kullanılır. Sentetik reçinelerle temizlenen su çok saftır, fakat eser halinde mayalanabilir organik maddeler taşıyabilir. Enjeksiyonda kullanılacağı zaman damıtık suyun tanımlamaya göre, saf, apirojen ve steril (bk. STERİLİZASYON) olması gerekir. Bu amaçla çoğu zaman «çift damıtılmış» denen su kullanılır; bu su, nötür ve sert camdan yapılmış cihazlarda, hammaddede bulunan son organik madde kalıntılarını yok edecek bir yükseltgen (potasyum permanganat) eşliğinde, damıtık sudan elde edilir; bu amaçla kaynak suyu kullanılmaz.

Apirojen su. Bu şekilde hazırlansa da, şırınga edilebilecek çözeltiler için kullanılan su, özellikle çok miktarda verildiği zaman ateşi yükselten tepkimelere yol açabilir. Bu tepkimelere, sudaki mikrop kaynaklı bazı organik maddelerin sebep olduğu kabul edilmektedir. Şırınga edilecek çözeltiler için, önceden kavrulmuş cam tozunda veya mumda süzülen taze damıtık sular kullanılır ve bir tavşana şırınga edildiğinde rektum sıcaklığında bir artışa yol açıyorsa bütün suyun atılması gerekir.

Aromatik damıtık sular, su bir bitki eşliğinde damıtılarak hazırlanır: bitkisel esans su buharıyle süreklenir ve yoğunlaştırılarak esansla doymuş bir sıvı elde edilir; suda çözünmeyen esans durulma yoluyle ayrılır. Damıtık sular sanayii, koku sanayiine bağlanmıştır. İlâç yapımında kullanılan ve etkin maddeler bakımından fakir olan damıtık sular, tat verici olarak kullanılır (damıtılmış portakal çiçeği, tarçın, ıhlamur çiçeği suyu); kokularının keskin olmasından da faydalanılır. Damıtık gül suyu hafif peklik verir. Yalnız taflan suyu etkin bir ilâçtır.

● *Oksijenli su,* tedavide, yükseltgen yani antiseptik ve kan durdurucu özellikleri yüzünden yaraların temizlenmesinde faydalanılır ve hacminin on katı oksijen açığa çıkaran «10 hacimlik» çözeltiler halinde kullanılır; bunlar sanayide üretilen ve asetanilitle kararlı hale getirilen 110 hacimlik yoğun çözeltilerden hazırlanır.

Deniz suyu, çok karmaşık bir ortamdır; çok yoğun halde inorganik tuzlar, güneş ışınlarının etkisiyle az çok dönüşmüş deniz favnaları ve floralardan gelen organik maddeler bulunur. Denizin derin kesimlerinden alınan bu su uygun bir şekilde süzülür, sterilize edilir ve seyreltilerek izotonik hale getirildikten sonra, 10 ile 100 sm^3'lük dozlar halinde özellikle süt çocukları için uyarıcı olarak kullanılır.

— Hidrol. Dönem dönem görülen veya düzenli olan *su baskınları* önceden kestirilebilir. Ilıman kuşakta buz çözülmesi veya karların erimesi sırasında tropikal ülkelerde ve muson ülkelerinde yağmur mevsiminde görülen su baskınları, aşırı olmazsa su ve balçık (Nil) katkısı sayesinde yararlıdır. İstisnaî su baskınları şiddetli, uzun ve genel sağnakların (özellikle eğim yüksek ve toprak geçirimsizse) sonucudur; sıcaklığın ansızın yükselmesi sonucunda karların ansızın erimesi de, kar ve yağmur rejimlerinin ağır bastığı havzalarda pek çok su baskınına sebep olur. Bu iki etkenin birleşmesi ve ırmak kollarının kabarmasının aynı zamana rastlaması en felâketli su baskınlarını meydana getirir. Rejim ne kadar karmaşıksa, su baskını tehlikesi o kadar büyüktür. Su baskınlarının önceden kestirilmesi yağış ve sıcaklık gözlemleriyle yamaç ve yukarı kesim döküntüleri rölevesine dayanır.

● *Su örtüsü,* genellikle geçirimsiz bir toprak tabakasıyle temasta olan geçirimli toprak tabakasının tabanında yer alır; yüksekliği sızan su miktarına göre, yani mevsimlere göre ve beslenme çevresinin genişliğine göre değişir. Su örtüleri kesiksiz değildir; fakat az çok sık çatlak birikintilerinden meydana gelen bir şebeke meydana getirir. Kuyu ve tünel açılırken karşılaşılan en büyük güçlüklerden biri su örtülerine rastlamadır ve büyük çalışmalar gerektirir. İki çeşit su örtüsü ayırt edilir: 1. su kapsayan geçirimli tabakalarla hava arasında hiç bir tabaka bulunmayan ve basit kuyuları besleyen *yüzeysel* veya *serbest su örtüleri;* 2. geçirgen olmayan iki tabaka arasındaki *derin* veya *kapalı su örtüleri.* Su örtüleri bir çanağın iki yanında yükselirse suları fışkırır (artezyen kuyuları). Ayrıca bir ırmağın sularının alüvyonların altına sızmasıyle meydana gelen alt akış su örtüleri de vardır; bunlar yan su yatakları doğurabilir. Karstlı su örtüleri suların özel şartlarda kalkerlere sızmasının sonucudur.

— Huk. Türkiye'de *sular*'la ilgili çeşitli kanunlar çıkarılmış ve ilgili kuruluşlara görevler verilmiştir. Cumhuriyet döneminde ilk düzenleme, 28 nisan 1926 tarihli ve 831 sayılı Sular Hakkında kanunla yapıldı. Bu kanuna göre, şehir ve kasabalarla köylerde kamu ihtiyaçlarını karşılamak için su sağlanması ve yönetimi belediyelere ve köylere verildi. Suların tesis ve bakım masrafları da belediye ve köyler karşılar. Bazı büyük belediyeler, su işlerini yürütecek ayrı tesisler kurdular (*İstanbul Sular idaresi* gibi). 1934 Tarihli ve 2659 Sayılı bir kanun da, önceki kanuna bazı ekler getirdi ve bir belde veya halkının ortaklaşa ihtiyacını karşılayan suların kaynakları belediye sınırları dışında olsa bile, su yollarının ve kaynaklarının bakımı, onarılması, temizlenmesi ve suyun sağlık şartlarına uygun bir durumda bulundurulmasının belediyelere ait olduğu hükmünü koydu. Bir sudan yararlanan iki veya daha fazla kamu idaresinin, ortaklaşa yönetimi nasıl gerçekleştireceği de kanunda gösterildi. Burada, öncelikle teamül göz önünde tutulur. Anlaşma olmazsa, en büyük mülkî âmirin kararıyle ilgili idarelerden çoğunun oyu ile kurulacak bir birlik ortaklaşa yönetimi gerçekleştirir. 1943'te yürürlüğe giren 4373 sayılı Taşkın Sulara ve Su Baskınlarına Karşı Korunma kanunu da, özellikle su baskınlarına karşı alınacak tedbirleri öngördü. Bu kanuna göre, yüksek seviye gösteren genel ve özel, kapalı veya akarsuların taşımasıyle su altında kalan veya su baskınlarına uğrayabilecek olan alanların sınırları, Bayındırlık bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar kurulu kararıyle tespit ve ilân edilir. Böylece tespit edilen alanların sınırları içinde suların akmasına engel olan bina, tesis, fidan, ağaç, set, savak gibi engellerle, değirmen ve sulama arkları hakkında şu hükümler uygulanır: bina ve tesisler istimlâk edilir; fidan, ağaç ve asmalıklarla, esaslı bent ve savaklar, değerleri maliklerine peşin ödenerek kaldırılır veya yıkılır; âdi bent ve setlerle çit, dolma ve toprak birikintisi gibi engeller, herhangi bir tazminat ödenmeden kaldırılır; baskın alanlarının dışındaki değirmenlere, sınaî tesislere veya ekim alanlarına giden ve su baskın alanından geçen ark ve kanallardan zararlı olanların teknik gereklere uygun olarak düzeltilmesi için sahiplerine yeterli bir süre verilir. Kanuna göre, su basması veya baskın tehlikesinin başgöstermesi halinde, olayın meydana geldiği yerdeki en büyük mülkî memurun emriyle tehlike karşısında bulunan köy ve kasabaların 18 yaşını bitiren ve 50 yaşını doldurmamış bulunan erkekleri, ellerinde bulunan her türlü araçla tehlike yerine yardıma koşmak ve gösterilen işlerde çalışmak zorundadır. Komşu köy ve kasabaların da yardıma koşma yükümlülüğü vardır. Ayrıca, vali ve kaymakamlarla bucak müdürleri, köy muhtarları, çevredeki askerî birlik ve jandarma, gümrük muhafaza ve orman koruma kıta kumandanları, üstlerinden emir beklemeden, tehlikeyle karşılaşan yerlere yardımcı göndermek veya gerekiyorsa, tehlike yerine kendileri gitmek zorundadır-

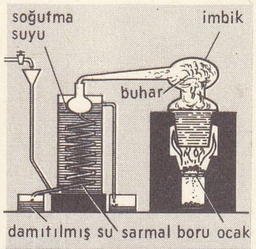

damıtılmış suyun hazırlanışı

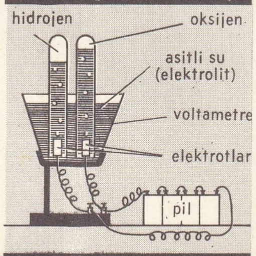

elektrolit analizi

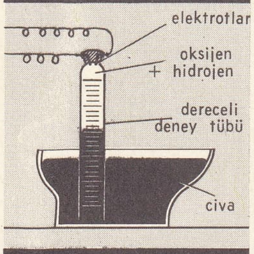

odyometre sentezi

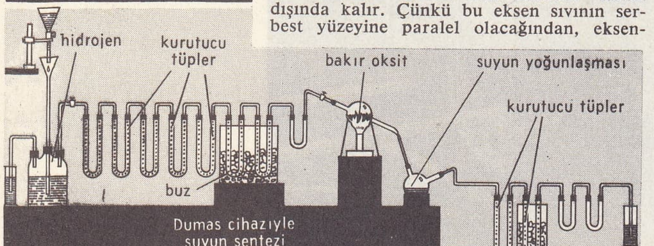

Dumas cihazıyla suyun sentezi

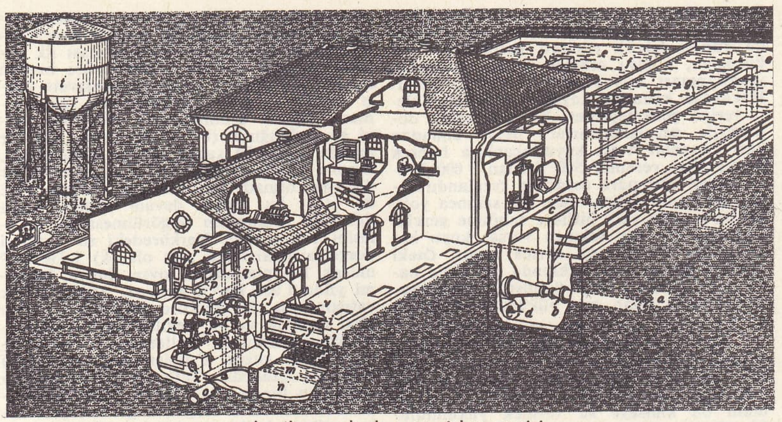

mekanik veya hızlı su temizleme tesisi
su sağ köşedeki a borusundan ve b sayacından c karıştırma odasına girer; bu odada kaba maddeler çöker; sonra su d borusuyla e sedimantasyon havuzlarına gelir; burada koloidal yabancı maddelerden temizlenir. İki havuz f bölmesiyle ayrılmıştır; biri kullanılırken öbürü temizlenir veya depo görevi yapar. g duvarı suyun akışını düzenler ve kısa devre yapmasını önler. Semantasyon havuzundan h kanalı ve j borularıyle su, çeşitli filtrelerin bulunduğu i bölmelerine gider. Su m madenî süzgeci üstünde bulunan kumdan süzülerek geçer ve filtrenin altındaki n temiz su deposuna dolar, buradan su o borusu ile f tankına veya dağıtım sistemine pompalanır. Filtreden geçirme ve temizleme işlemi, s işlem galerisinin üstündeki kabinden p tablası, g regülatörü ve r göstergesiyle kontrol edilir. Filtreleri temizlemekte kullanılan süzülmüş su, t yıkama suyu tankında bulunur; buradan u borusu ile filtrelerin altına gelir; büyük bir basınçla kum ve çakıllardan yukarı doğru geçerek pislikleri alır. Kirlenmiş yıkama suyu v borularına, buradan da w ve x boşaltma musluklarına gider

lar. Taşkınlar için çekilen tel yazıları, P. T.T. merkezleri ve demiryolu istasyonlarınca parasız kabul edilir. Telefon konuşmaları da parasızdır.

● *Sular idaresi.* Genel olarak sular hakkında mahallî idarelerle Devlet Su* İşleri Genel müdürlüğü (D.S.İ.) görevli ve yetkili kılınmıştır. 28 Nisan 1926 tarihli Sular Hakkında kanuna göre, şehir ve kasabalarla köylerde kamu ihtiyaçlarında kullanılacak suların sağlanması ve yönetimi belediyelere; belediye teşkilâtı olmayan yerlerde de, Köy kanunu gereğince ihtiyar meclislerine aittir. Suların tesis, isale ve bakım masraflarını da belediye ve köyler sağlar. Önceleri bazı belediyelerde su işlerini anonim şirketler yürütüyordu. Bu şirketler sonradan satın alındı, görev ve yetkiler belediyelere devredildi. Meselâ, 5 haziran 1944 tarihli, İzmir Suları Anonim Şirketinin Satın Alınmasına ve Devrine Dair kanun ile Devlet, şirkete ait tesisatı satın aldı ve İzmir belediyesine devretti. Bugün su işleri, İzmir'de ESHOT Genel müdürlüğüne bırakılmıştır. Ayrı kanunlarla Ankara ve İstanbul'da birer sular idaresi kuruldu. Ankara su tesisatı, bir yandan belediyeye devredildi, bir yandan da, aynı kanunla, tüzel kişiliği olan ve özel hukuk hükümlerine bağlı bir Ankara Sular idaresi kuruldu. Ankara belediyesi de bu idareyi, hesapları ve bütçeleri ayrı tutulmak şartıyle Ankara Elektrik ve Havagazı İşletmesi idaresine bağlanmağa yetkili kılındı. İstanbul Sular idaresi 27 mayıs 1933 tarihli ve 2226 Sayılı kanunla kuruldu. Tüzel kişiliği olan, özel bir idaredir. Bu idarenin asıl görevi, şehir sularının işletme işleriyle uğraşmaktır. Belediye meclisi kararıyle belediye idaresinde bulunan öteki su işlerinin de Sular idaresine verilmesi mümkündür. Daha önceki Terkos şirketinin yerine kurulan bu idarenin muhasebesi, genel hükümlere bağlı değildir. İdare, bir müdür, beş kişilik bir yönetim kurulu ve yeteri kadar personelden meydana gelir. Belediye başkanı Yönetim kuruluna başkanlık eder. Müdür ve öteki yönetim kurulu üyeleri, belediye başkanının inhası ve İçişleri bakanlığının onayıyle tayin edilir ve aynı usulle değiştirilir.

● *Yeraltı suları,* 16 aralık 1960 tarihli ve 167 sayılı Yeraltı Suları Hakkında kanunda, genel sulardan farklı tutulmamıştır. Kanuna göre, yeraltı suları devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Bu suların her türlü araştırılması, kullanılması, korunması ve tescili de kanunda gösterilen şart ve usullerle mümkündür. Yeraltı sularının işletilebilmesi için, bunların bulunduğu alanların sınırları ve özellikleri belirlenmiş olmalıdır. Bundan sonra, Bayındırlık bakanlığının teklifi üzerine, Bakanlar kurulu kararıyle söz konusu alanlar yeraltı suyu işletme sahaları olarak ilân edilir. İlân edilmiş yeraltı suyu işletme sahaları içinde, belge alınarak açılması gereken kuyuların sayısı, yerleri, derinlikleri ve öteki nitelikleriyle, çekilecek su miktarı Devlet Su İşleri Genel müdürlüğü tarafından tayin ve tespit edilir. Bu alanlarda kurulacak yeraltı suyu tesisleri, Bayındırlık bakanlığınca düzenlenen teknik yönetmelik hükümlerine göre kurulur. Kuyu açan kimse, suyu kullanabilir. Ancak bu kullanmada, kendi yararlı ihtiyaçlarına yetecek miktarı aşamaz. Yararlı ihtiyaç miktarının ne olduğu, suyun kullanılma amacına göre ilgili bakanlıkların görüşleri alınarak, D.S.İ. tarafından tespit edilir. İlân edilmiş yeraltı suyu işletme sahaları dışında, her arazi sahibinin, kendi arazisinde yeraltı suyu aramak, suyu bulduktan sonra da, yine kendi yararlı ihtiyaç miktarını aşmamak şartıyle kullanmak hakkı vardır. Bununla birlikte, kanunun belge almayı zorunlu kıldığı bir yeraltı suyu işletmesi söz konusuysa, belge almadan kuyu açılamaz. Kanuna göre, yeraltı suyu inceleme ve araştırmaları için, D.S.İ.'nin herhangi bir yerde kuyu açmak veya açtırmak yetkisi vardır. Bu kuyuların açılması amacıyle kamulaştırma da yapılamaz. Kuyular, araştırma ve işletme kuyuları şeklinde olur. Bazı araştırma kuyuları, sonradan işletme kuyusu haline getirilebilir. Yalnız işletme kuyularına gidiş ve geliş için gerekli arazi D.S.İ. Genel müdürlüğü tarafından kamulaştırılabilir. Ayrıca işletme kuyularının intifa hakkının D. S.İ. tarafından, gerçek veya tüzel kişilere devredilmesi veya kiralanması da mümkündür. Devir veya kira bedelini D.S.İ. takdir eder. İntifa hakkının devri veya kiralanmasında, kuyunun bulunduğu arazi sahibinin öncelik hakkı vardır. Kanun, su elde etmek amacıyle, kesitleri ne olursa olsun, tabiî zeminden itibaren derinliği D. S.İ. tarafından tespit edilerek Bakanlar kurulunca onaylanan ve ilân edilen sınırı aşan her türlü çukur, sondaj ve kuyularla yatay veya eğimli her türlü galeri ve tünellerin kazılması ve açılması, D.S.İ. Genel müdürlüğünden belge alınması şartına bağlıdır. Su elde etmek amacını taşımayan kazıların yapılması ve kuyuların açılması halinde D.S.İ.'ye bilgi vermekle yetinilir. Elle açılan kuyularda belge zorunluğu yoktur. Yeraltı suyu aranmasında belge almayı gerektiren işler için, bir yıl süreli ara-

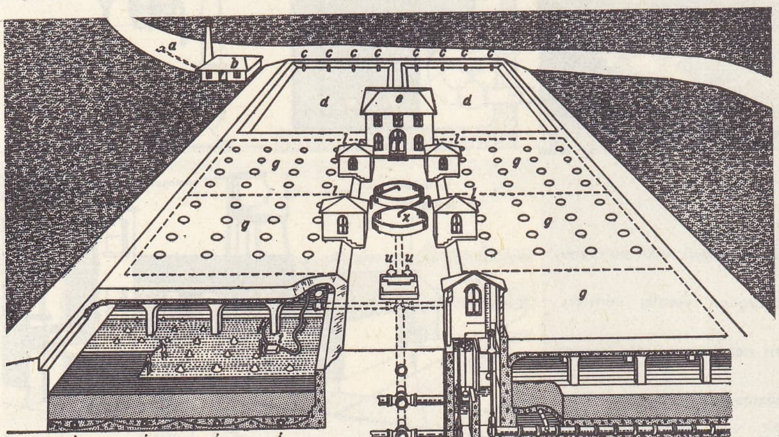

ağır su temizleme tesisinin genel görünüşü
bu tesis d sedimantasyon havuzları, g filtre grupları ve e laboratuvarından meydana gelir: b pompaları a emme valfından suyu alır ve c deliklerinden d sedimantasyon havuzlarına basar; su bir valfla g filtrelerine düzgün bir şekilde dağıtılır; temiz su filtrelerden j borularına gelir ve k ana borusuna geçerek regülatör odasına ulaşır; buradan temiz su deposuna akıtılır. Temizleme kum gerektirdiğinde taşınabilir t püskürtücüsü kullanılır; u kum yıkayıcısı temiz kumu x yedek deposuna boşaltır

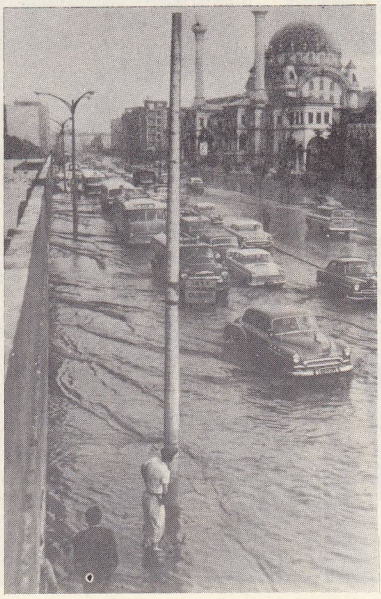

su baskını

Foto. Encyclopedia Americana; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ma belgesi verilir. Arama bu süre içinde bitirilemezse, belge sahibi, sürenin son ayı içinde başvurmak şartıyle, belge süresini bir yıl daha uzatabilir. Arama yine bitirilemezse belge hükümsüz sayılır ve iş sahibi yeniden belge almak zorunda kalır. Arama belgesinden başka, kullanma, ıslah ve tadil belgeleri de vardır. Kullanma belgesi, arama üzerine arazisinde su bulan kimseye, bu suyu kullanması amacıyle verilir. Bunun için, bir ay içinde D.S.İ. Genel müdürlüğüne başvurulmalıdır. Kullanma belgesini elinde bulunduran bir kimse, arazisindeki kuyuların veya yeraltı suyu kaynaklarının verimini arttırmak veya başka bir amaçla bunlar üstünde kendiliğinden herhangi bir işlem yapamaz veya kuyuların kullanma şeklini değiştiremez. Bunları yapabilmesi, D.S.İ. Genel müdürlüğünden bir ıslah ve tadil belgesi alması şartına bağlıdır. Bütün bu belgelerin alınabilmesi için, doğrudan doğruya D.S.İ. teşkilâtına, bu teşkilâtın bulunmadığı yerlerde, en yakın mülkî âmir aracılığıyle yine D.S.İ. teşkilâtına başvurulur. D.S.İ., başvurmalara bir ay içinde olumlu veya olumsuz bir cevap vermek zorundadır. Belgelerin hiç bir ücrete, damga resmine, harca v.b. rüsuma bağlı olmadığı kanunda belirtilmiştir. D.S.İ. Genel müdürlüğü verilen bütün belgeleri bir sicile kaydeder. Aynı yeraltı suyu deposundan yararlanmak üzere belge alınması mümkündür. Yalnız, yeraltı suyu deposunun güvenli verim sınırına, yani verime zarar vermeden devamlı olarak alınabilecek su miktarının sınırına yaklaşılmışsa, başvuranlardan kimlere belge verileceği ayrı bir kurul tarafından tespit edilir.

Kanun, yeraltı sularından yararlanabilmek bakımından, komşu hakkını da tanımıştır. Buna göre, arazisinde yararlı ihtiyaçları için yeter su bulunmayan veya bu suyu elde etmesi büyük masrafı gerektiren bir kimsenin, komşu arazide yeraltı suyundan yararlanması mümkündür. Yeraltı Suları Hakkında kanunun koyduğu yükümlülüklere yerine getirmeyenler, bu hareketleri dolayısıyle cezalandırılırlar. Belge almadan kazı yapanlar veya kuyu açanlara bilerek yanlış bilgi verenler 500 liradan 3 000 liraya kadar ağır para cezasıyle cezalandırılırlar. Kuyunun açılmasında bir sakınca yoksa, ceza alınmakla birlikte sahibine gerekli belge verilir. Bir sakınca varsa, kuyu kapatılır ve masrafı da ayrıca alınır. Öteki şartlara uymayanlar hakkında da, daha hafif para cezaları öngörülmüştür. Madensularıyle şifalı sular, ayrı hükümlere bağlıdır.

● *Zarurî su hakkı.* Bir gayrımenkul sahibi, suyu bulunmadığı için su ihtiyacının komşu bir gayrımenkulde bulunan bir kaynak tarafından giderilmesini isteyebilir. Ancak, suyun bulunduğu gayrımenkulün sahibinin bu kimseye su vermek yükümlülüğü altında olması için, gerçekleşmesi gereken şartlar şunlardır: 1. su ihtiyacı olan gayrımenkulün başka yerden su sağlayamaması veya başka yerden su getirmenin çok masraflı olması; 2. gayrımenkulde, suyun tarımsal amaçlarla kullanılması veya oturulabilmesi için su yoksunluğunun bulunması; 3. zarurî su verme borcu altına girecek komşu gayrımenkulün su verme sonunda kendisinin zarurete düşmemesi. Bu şartlar varsa su isteyen kimse tam tazminat ödeyerek, komşu kuyu veya kaynaktan su alabilir. Bu hak tescille doğar.

— İkt. coğ. *Su meselesi.* Düzenli ve bol yağış alan ülkelerde, uzun veya kısa bir süre sonunda tarım ve sanayi üretimiyle şehir gelişmesini ciddî bir şekilde engelleyebilecek su ikmali meseleleri olması ilk bakışta şaşırtıcı görülür. Uzun süre başlıca meseleler deniz ve ırmak basmalarına karşı korunma, bataklık bölgelerin akaçlanması, toprak aşınmalarıyle mücadele, yani su fazlalığının (bu yüzden tükenmez bir madde sayılırdı) sebep olduğu meselelerdi. Durum bugün değişmiştir. Kaynaklarda bir değişme olmadı ama tüketim büyük ölçüde arttı; bu artışın devam etmesi, hattâ daha da artmasının öngörülmesi su meselesini ortaya attı. Yerküredeki su kütlesi (kayaçlarındakinden ayrı olarak) 1 330 km³ olarak hesaplanmıştır, oysa dünya tüketimi yılda 1 000 km³'ü geçmez. Aradaki fark yatıştırıcıysa da yerküre sularının yüzde 97'si denizdir ve hiç değilse bugün için tuzlulukları yüzünden kullanılması imkânsızdır; suyun yüzde 2'sinden çoğu da buzul takkeleri içindedir. Tatlı su gölleri toplam suyun on binde 1'ini, ırmak suları milyonda 2'sinden azını meydana getirir; geri kalan miktar kullanma imkânı bileşimine ve örtünün derinliğine göre değişen ve yenilenebilen yeraltı sularıdır.

Su önce biyolojik (içme, yemek pişirme) ve ev işleriyle (yıkanma, sağlık, belediye hizmetlerinin, hastahanelerin ortak ihtiyaçları v.b.) ilgili ihtiyaçlarda kullanılır; şehirlerde köylere oranla daha yüksek olmasına rağmen bu ihtiyaçlara kullanılan su miktarı, ılıman kuşağın büyük kısmında tarım ve sanayi ihtiyaçlarına harcanan miktarın yüzde 10'u bile değildir. Suyun kullanılması, öncelikle içecek su haline getirilmesine dayanır; bu durumun ortaya attığı kirlenme meselesinin önemi sanayinin gelişmesine paralel olarak artmaktadır. Hayat

1

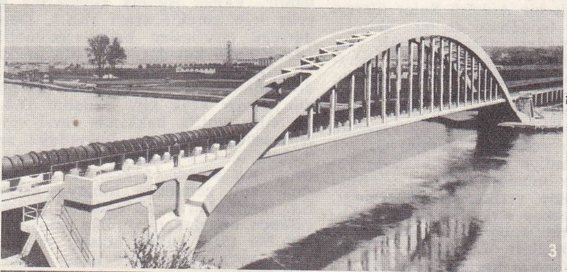
3

2

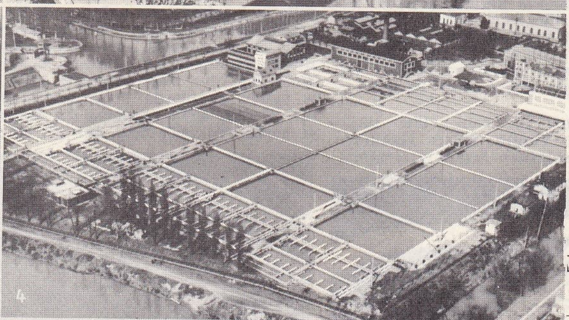
4

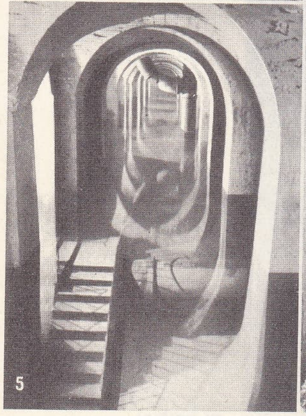
5

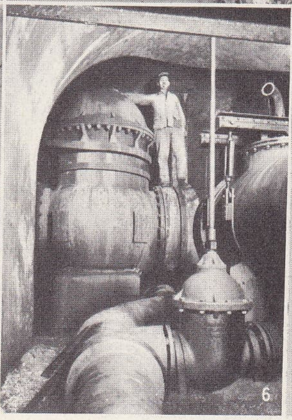
6

su

1. bir kaynağın nakil pavyonu;
2. pavyonun yeraltı sarnıcı;
3. bir nehri aşan isale borusu;
4. süzme tesisleri;
5. bir içme suyu sarnıcının bölümü;
6. vana - musluk odası

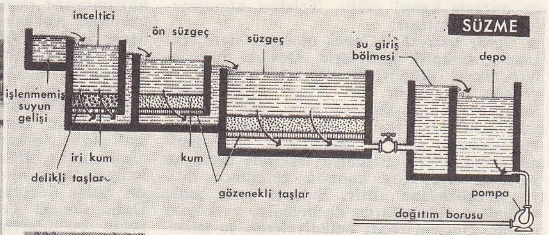

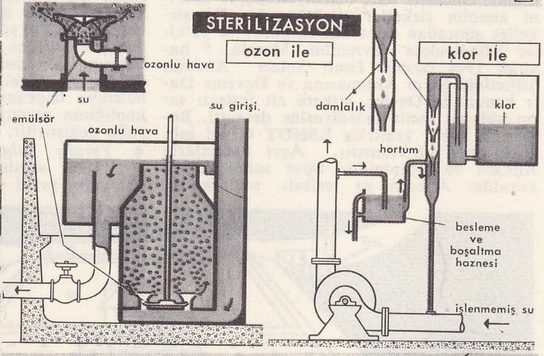

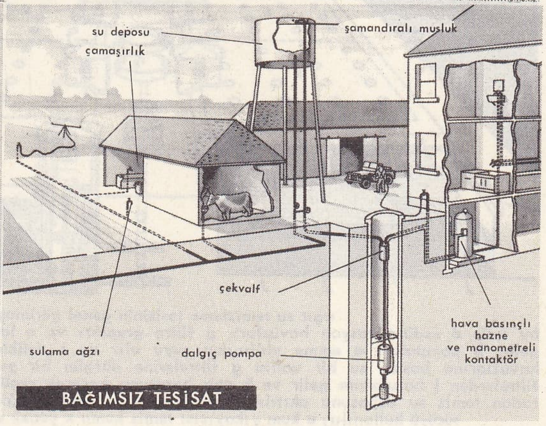

Foto. LAROUSSE

seviyesinin artması evlerdeki su ihtiyacını da çoğaltmıştır. Bugün Paris'te bu ihtiyaç önemli sanayi kullanımları dışında günde 2,5 m³'tür (Sen, saniyede 300 m³ su akıtır). Kaynaklardan su ulaştırma meselesi şehirlerin büyüklüğü oranında önemlidir: Paris kısmen Sen ve Marne'ın yukarı havzaları tarafından beslenir; Val de Loire'dan su nakledilmesi de tasarlanmıştır. Ama Loire kıyılarında oturanların bu tasarıya karşı çıkmaları hesaba katılması gereken su kullanımı meselelerini ortaya koyar. Los Angeles'in durumu daha kötüdür: bu şehrin suyu 600 km kadar uzaktaki Colorado havzasından masraflı çalışmalar sonucunda getirilir. Sayısı günden güne artan birçok şehirde, genişleme su ikmali meselesinin ortaya çıkmasına yol açar; bu meseleyi birçok sanayinin hammadde veya üretim aracı olarak su kullanması daha da ciddîleştirir. En çok su kullanan sanayi kolları ağır metalürji, kimya, kâğıt sanayii ve özellikle termik veya nükleer kaynaklı elektrik üretimidir: 500 MW gücünde bir termik santral nazarî olarak, soğutma için günde 2 milyon m³ su tüketir; bu miktar devreye yeniden sokma ile 1,2 veya 1,5 m³'e indirilmesine rağmen gene de Paris'in günlük tüketiminden yüksektir: Noguères alüminyum tesisi günde 30 000 m³'ten çok yani Bordeaux halkının kullandığı suya eşdeğerde su kullanır. Devreye yeniden sokma yüzdesinin devamlı olarak indirilmesi imkânsızdır. Birçok yeni dal (kimya, nükleer sanayi) önemli ölçüde su ihtiyacı duyar ve Fransa'nın birçok bölgesinde ihtiyaçla kaynaklar arasında bir dengesizlik ortaya çıkmıştır. Bazı yeraltı su örtüleri azamî veya aşırı ölçüde işletilir. Su böylece sanayi yerleşmesinin önemli bir faktörü haline gelmiştir. Suyun sanayide veya «şehir»de kullanılması hep kirlenmeye yol açar. Metalürji ve kimya sanayiinin kalıntı sularında asıltı halinde zehirleyici maddeler vardır; çıkarım sanayii sularında «hareketsiz» maddeler, besin, dokuma, deri sanayii sularında organik özellikte maddeler bulunur. Kirlenmenin cinsine bağlı olarak mücadele yolları da değişiktir. Kirlenmenin su hayatı, evlerde kullanım, hattâ sanayi ve tarım kollarında ciddî sonuçları vardır. Teknik açıdan temizleme çok güç değildir; gecikmesinin sebebi kullanım ve yatırım tarzıdır. Bununla birlikte artan ihtiyaçların değişmeyen kaynaklara uydurulması açısından temizleme kaçınılmaz bir meseledir. Fransa'da sanayide kullanılan su hacmi 1960'ta 11,5 milyon m³'tü; 1970'te ihtiyaçlar iki kat arttığından ve «yeniden devreye sokma» yüzdesi hemen hemen değişmediğinden (yüzde 40'tan az), gerçekten elde edilen su hacmi 6,8'den 14,1 milyar m³'e yükselmiştir.

Tarım da büyük bir tüketicidir. Tarım üretimini artırma veya düzenlemede ek olarak kullanılan sulama, normal olarak sulanan bölgelerde gelişmektedir. Sulanan yüzeyler ortalama yıllık yağışın 1 100 mm'yi aştığı New Jersey'de (A.B.D.) iki kattan çok arttı. Fransa'da sulama her yerde, özellikle en kurak bölgelerde (Languedoc, Durance'ın aşağı vâdisi) yaygınlaşmaktadır ve yıllık ihtiyaçların 5 - 10 milyar m³ kadar olduğu hesaplanmıştır (Paris şehrinin banliyöleriyle birlikte ihtiyacının 6-12 katı). Bununla birlikte sanayi ihtiyacından daha az hızla gelişmektedir. Suyun gerçek bir tüketimi olmayan ama bazen yukarıdaki tüketim ihtiyaçlarına bağlı olan kullanımları da vardır; favna, eğlenceler için kullanılan su gibi. Ayrıca akarsuya zararlı maddelerin akıtılması için, yani bir yandan sağlık için bir yandan da ulaşımda yararlanılabilmesini sağlamak için minimal bir debi sağlanması gerekir.

İhtiyaç ve kaynakların hızla bölge ve ülke ölçüsünde bağdaştırılması gerekir. Genellikle bir ırmak havzası çerçevesinde hidrolik bilançolar hazırlanması tarım ve kişisel kullanım alanındaki bol müsriflikle mücadeleye başlaması gereken bu bağdaştırmayı öngörür. Bu bağdaştırma çoğunlukla kullanım taleplerinde çatışmalara yol açacak bir seçim ortaya koyar: bölgesel gelişmeyi desteklemek veya desteklememek (su tutan ve elektrik üreten bir hidrolik santral tesisi sulamanın mahallî gelişmesiyle çelişir v.b.). Su meselesinin öneminin anlaşıldığını kaynakları çoğaltmak (hazne barajlar, temizleme istasyonları kurulması, örtülerin yeniden beslenmesi, yeni su iletme tesisleri) ve ortaklık görüşünü işe katarak kullanım planlamakla görevli millî kurumlar kurulması ortaya koyar. Yarı çorak bölgelerde eski olan bu kurumlar yakın bir tarihte Batı Avrupa'nın ılıman ülkelerinde de (Büyük Britanya, Batı Almanya) ortaya çıkmıştır. Fransa'da V. planın uygulanması için bir su komisyonu kuruldu. Bu kurumların faaliyeti su meselesine son verecek bilimsel çözümlerin (tuzun giderilmesi) gerçekleşmesine kadar çok gereklidir. Deniz suyunun tuzunun büyük ölçüde giderilmesi, birçok yıldır A.B.D., Kuveyt, Aruba, Saint - Thomas'da (Virgin adaları) denenmektedir.

Türkiye'nin büyük şehirlerinden biri olan İstanbul'un günlük su ihtiyacı 350 000 m³'tür; kişi başına 150 litre düşer. Bu miktar; Terkos gölünden (170 000 m³), Alibeyköy barajından (100 000 m³) [Terkos gölünden aktarılan sularla]; artezyen ve kuyulardan (50 000 m³) [Çırpıcı, Zeytinburnu, Uzuncadere (Bakırköy), Ataköy, Florya, Şenlik (Florya) ve Osmaniye önleme bölgesi kuyularından], Elmalı barajından (50 000 m³), Belgrat ormanındaki tarihî bentlerden, (11 000 m³) elde edilir. Toplam olarak 381 000 m³'ü bulan bu suyun, 30 000 m³'ü yollarda kaybolur. Bugün İstanbul'un günlük su ihtiyacı 450 000 m³ - 500 000 m³ olarak hesaplanmıştır. 1975'te bu ihtiyacın karşılanabileceği düşünülmektedir. Bu rakamın 1976'da 1 000 000 m³'ü bulacağı tahmin edilmektedir.

— Kim. ve Fiz. Eskiden bir element olarak kabul edilen su, bir oksijen ve hidrojen bileşiğidir. 1781'de Cavendish, suyun hidrojenin yanmasıyle meydana geldiğini gördü.

Lavoisier, Laplace ve Meusnier'nin çalışmaları, Carlisle ve Nicholson'un (suyun elektrolitik analizi, 1800), Gay-Lussac ve Humboldt'un (odyometrik sentez, 1805) ve nihayet Dumas'nın (1843'teki tartı sentezi) araştırmalarıyle tamamlandı ve böylece suyun kimyasal yapısı ortaya kondu.

Su, moleküllerden yapılmıştır. Her su molekülü iki hidrojen atomuyle bir oksijen atomundan meydana gelir ve formülü H_2O'dur.

Fiziksel özellikleri. Kokusuz, tatsız, renksiz ve saydam bir sıvıdır; ancak kalın tabakalar halinde su, yeşil-mavi bir renk alır. Fiziksel özelliklerinde bazı aykırılıklar vardır. Özellikle 4°C'ta en yüksek yoğunluğa ulaşır ve bu yoğunluk 1 gr/sm³'tür. Çok yüksek olan özgül ısısı bir alt sınırdan geçer; kalori tanımına göre bu özgül ısı 15°C'ta birime eşit olur. Katı, sıvı ve gaz halinde birçok madde suda çözünür. Sıcaklık arttıkça genellikle katıların çözünürlüğü artar, gazların ise azalır. Su öbür iki fiziksel hale kolaylıkla dönüşür; Celsius ölçeğine göre 0°C'ta donar ve normal atmosfer basıncında 100°C'ta kaynar.

Su buharı havaya oranla yoğunluğu 5/8 olan renksiz bir gazdır.

Katı su veya buz, altıgen billûrlardan meydana gelir; suyun donarken hacmi büyür ve buzun yoğunluğu 0,92'dir. Çok yüksek basınçta, sudan daha yoğun olan çeşitli buzlar keşfedilmiştir.

Özgül ısısı gibi, suyun erime ve buharlaşma gizli ısıları da çok yüksektir; bu yüzden Yer yüzeyinde suyun bulunması anî sıcaklık değişimlerine imkân vermez.

Kimyasal özellikleri. Elementlerinin büyük bir ısı çıkararak birleşmesinden meydana gelen su, kararlı bir maddedir. Buharı ancak 1 300°C'a doğru ayrışmağa başlar.

Bununla birlikte, elementlerinden biri veya ötekiyle birleşen maddeler etkisiyle ayrışabilir. Flüor, klor veya brom, hidrojeni tespit ederek oksijeni açığa çıkarır; bu yüzden klorlu su yükseltgendir.

Tersine, fosfor, karbon, silisyum suyun oksijeniyle birleşerek hidrojeni açığa çıkarır; akkor dereceye kadar ısıtılmış kok üzerinden su buharı geçirilirse, karbon monoksit ve hidrojenden meydana gelen ve yakıt olarak kullanılan *su gazı* elde edilir. Alkali ve toprak alkali madenler suyu soğukta ayrıştırarak hidroksitleri verir. Demir, çinko ise su buharına, ancak akkor derecede, tersinir bir tepkimeyle etki eder. Yukarıda sıralanan tepkimelerde suyun, hidrojen ve oksijen vererek ayrıştığı görüldü; bazı hallerde su molekülü bir hidrojen iyonu H^+ ile bir hidroksil OH^- grubuna ayrışır. Genellikle *hidroliz* adı verilen bu tepkimeler zayıf asit tuzları ve zayıf bazlar, esterler, asit klorürler, bazı nitrürler, fosfürler ve maden karbürlerle meydana gelir. Su, kalsiyum karbüre etkiyerek asetilen verir:

$$CaC_2 + 2H_2O \rightarrow Ca(OH)_2 + C_2H_2.$$

Su ayrıca birçok katılma tepkimesi de verek hidratları meydana getirir. Bu tür tepkimeler arasında oksasitlere dönüşen anhidritler, yaptığı tepkimeler meselâ,

$$P_2O_5 + 3H_2O \rightarrow 2H_3PO_4$$

ve yine bazları veren bazik oksitlerle girdiği tepkimeler, özellikle kirecin sönmesi

$$CaO + H_2O \rightarrow Ca(OH)_2,$$

sayılabilir.

Nihayet birçok madde su ile, billûrlaşmış hidratları meydana getirir, meselâ, $Cl_2, 6H_2O$ veya $CuSO_4, 5H_2O$; buna *billûrlaşma suyu* denir, çünkü bu su giderildiğinde billûrlaşma kaybolur. Aksine, oksasitler veya bazlarda *yapısal* su vardır ve suyun bulunması maddelerin özelliğini önemli bir şekilde değiştirir.

Fizyolojik özellikler. Su, bitkisel ve hayvansal hücrelerin hayatı için gereklidir; su oranının yüzde 20'ye düşmesi genellikle dokuların ölümüne yol açar.

Suyun tabiî hali. Deniz ve akarsular buharlaşır, yoğunlaşan buharlar bulutları meydana getirir; bulutlar suyu yeryüzüne yağmur veya kar şeklinde bırakır; yağmur ve kar suları nehir ve ırmaklar tarafından toplanır (sel suları) veya kaynak ve toprak altı sularını (topraktan süzülen suları) meydana getirir. Bu sular kayalara etkiyerek bunların suda çözünen maddelerini ergitir ve maden sularına dönüşür; özellikle bileşimlerinde kalsiyum karbonat ve kalsiyum sülfat bulunur. Ergittiği tuzların oranına göre bu sulara *yumuşak* (litrede 0,6 gr tuz) veya *sert* denir. Önemli miktarda tedavide kullanılabilecek çözünür tuz taşıyan sulara *maden suları* adı verilir.

Yağmur suyu oldukça saftır, hemen hemen hiç ergimiş tuz taşımaz. Fakat saf su elde etmek için, tabiî su damıtma işleminden geçirilir ve suyun içindeki yabancı maddeler atılır. Bu damıtık su kimyada, eczacılıkta, fotoğrafçılıkta, akümülatör bakımında kullanılır. Gemi kazanlarının beslenmesinde çeperlerde toplanacak inorganik tuzlar kazanın patlamasına yol açtığı için damıtık su kullanılır. Damıtık suyun bulunmadığı hallerde, çeşitli uygulamalarda, iyon değiştiricilerinden geçirilerek yumuşatılmış su kullanılır.

● *Ağır su.* Ağır su oksijen ve döteryumdan meydana gelmiş, D_2O formülündeki bir bileşiktir ve suya benzer. Renksiz, kokusuz ve tatsız bir sıvıdır; yoğunluğu sudan fazla olduğu için (1,106) ağır su denmiştir. 3,8°C'ta donar ve 101,4°C'ta kaynar; kırma indisi sudan küçüktür; ağır su içinde, tuzlar genellikle daha az çözünür. Soğukta sodyumun, akkor derecede demirin etkisiyle döteryum ayrılır.

Ağır su, âdi suda 1/5 000 oranında bulunur; sudan daha yavaş elektrolize uğradığı için elektroliz banyolarının kalıntılarında birikir ve bu yolla elde edilir. Bazı atom pillerinde nötron yavaşlatıcısı olarak kullanılır.

Nükleer reaktörlerde gittikçe daha çok kullanılması, ağır suyun sanayide hazırlanmasına yol açtı. Hidrojen içinde döteryum, önceleri suyun elektroliziyle derişik hale getiriliyordu. Son zamanlarda ise ağır su fabrikalarında daha çok, sıvı hidrojenin damıtılmasından veya önderişmeyi sağlayan izotop alışverişinden yararlanılır. Bu son metot, denge halinde iki hidrojen bileşiğindeki izotop oranlarının genellikle farklı olması olayına dayanır.

A.B.D.'de iki farklı sıcaklıkta, kükürtlü hidrojenle (hidrosülfürik asit) su arasında izotop alışverişine dayanan usul seçilmiştir; bu usulde döteryum kükürtlü hidrojende toplanır.

Pas-de-Calais'de Mazingarbe'de 1966'da çalışmağa başlayan fransız fabrikasında hidrojenle amonyak arasındaki izotop alışverişinden faydalanılır. Yüksek sıcaklıkta bu iki akışkandaki döteryum hemen hemen aynı derişikliği gösterir. Aksine alçak sıcaklıkta döteryum, daha çok yoğunlaşabilen akışkanda, yani amonyakta toplanır. Katalizör olarak potasyum amidür eşliğinde iki farklı sıcaklıkta iki karşı akım sistemiyle, gittikçe zenginleşen fazlardan geçirilerek amonyaktaki döteryum oranı arttırılır. Bu zenginleştirme bir denge olayıyle sınırlanır, sonra döteryum ayrımsal damıtma ve cracking ile yalıtılır.

● *Oksijenli su. Hidrojen peroksit.* 1818'de Thenard tarafından bulunan oksijenli su, hidrojen peroksitin H_2O_2 sulu çözeltisidir. Saf hidrojen peroksit, 1,46 yoğunluğunda, nitrik asit kokusunda, madenî tatta, —1°C'ta donabilen, zor buharlaşan, şurup kıvamında renksiz bir sıvıdır. Oksijenli su ticarette yüzde 2 veya 3'lük çözeltiler (10 veya 12 hacimlik de denir, çünkü toplam hacmin 10 veya 12 katı hacimde oksijen verebilir) veya 100 ya da 150 hacimlik yoğun çözeltiler (bunlara bazen *perhidrol* de denir) halinde bulunur.

Oksijenli suyun en önemli özelliği, ısıtıldığında veya katalizör rolü oynayan gözenekli maddelerin etkisiyle oksijen ve suya ayrışmasıdır. Asitler, aksine oksijenli suyu kararlı hale getirir. Oksijenli suyun yükseltgenliği bu özelliğinden ileri gelir; düşük değerli asit ve potasyum iyodür gibi tuzları yükseltger, meselâ sülfürleri sülfat haline dönüştürür. Bu özelliği yüzünden tıpta antiseptik olarak faydalanılır; ipeğin, pamuğun, tüylerin ve fildişinin beyazlaştırılmasında, siyah saçların sarışın hale getirilmesinde kullanılır. Oksijenli su, ana maddesi kurşun olan boyaların sülfürlenmesi yüzünden kararmış tabloların onarımına da yarar. Oksijenli su üretmek için ayrıca Thenard usulü kullanılabilir: baryum peroksitin hidroklorik aside etkimesi sonucunda oksijenli su elde edilir. Ayrıca suyun potasyum persülfat $K_2S_2O_8$ gibi pertuzlara etkimesiyle veya derişik sülfürik asidin elektroliziyle de üretilebilir. Çözelti, çok yüksek sıcaklığa ihtiyaç olmaması için düşük basınç altında damıtılarak deriştirilir.

— Metalürji. Her çelik için, yüksek bir sertlik elde etmek amacıyle ulaşılması gereken kritik bir soğuma hızı vardır. Oysa bir çelik parçanın soğuması ne kadar çabuk olursa kütlesi içindeki sıcaklık ve soğuma hızında o derece hissedilir bir dengesizlik görülür. Soğuma hızı parçanın çevresinden merkeze doğru azaldığından, kritik hızın aşılması şartıyle, su alma etkisi ve sertlik de aynı şekilde azalır. Başka bir deyimle, su verme işlemi ancak belirli bir derinliğe kadar etkilidir (âdi çeliklerde 1 sm). Çeliklerin kritik soğuma hızı, madenin yapısında az miktarda bulunan nikel ve krom gibi özel elementler yüzünden önemli derecede azalır; bu da masif parçaların yapımında büyük ölçüde kullanılan hava çeliklerinin yararını açıklar.

● Bir çeliğin *su alma kabiliyeti* bu çeliğin tane büyüklüğüne, üretiminde ve arıtılmasında gösterilen özene bağlıdır. Kaliteli çeliklerde bu özelliğin kesinlikle belirtilmesi ve bir ölçme metodunun seçilmesi gerekir. En çok kullanılan ölçme metodu şudur: çapına göre daha uzun silindir biçiminde bir deney çubuğu belirli bir sıcaklığa kadar ısıtıldıktan sonra fırından çıkarılır ve tabanlarından yalnız birine su püskürtülerek soğutulur. Bu çubuk iletken olduğundan soğuma bir ucundan öbürüne geçer; su verme etkisinin belirli yüzeysel bir sertlikle ifade edilen kalınlığı (silindirin bir ana doğrusu üzerinde ölçülmüş), su alma kabiliyetinin normal indisi olarak kabul edilir.

● Bir maden veya alaşımın *su verme* işlemi görmesi için, sıcaklığı yükseltilerek bileşenlerinin niteliği ve oranı bakımından yapısında bir değişime yol açmak gerekir. Bundan dolayı su verilecek ürünü, bu yapı değişimine tekabül edecek bir dönüşüm noktasının veya sıcaklığın ötesine kadar ısıtmak zorunludur.

İşlenen parçanın bütün noktalarında istenen sıcaklığa ulaşıldığında, uygun bir ortamda anî soğutma ile asıl su verme işlemi gerçekleştirilir. Böylece, ancak yüksek sıcaklıkta kararlı olan bir yapı çevre sıcaklığında korunur ve çeşitli özellikler elde edilir. Bunun dışında, soğuma ne kadar hızlı olursa olsun, sıcakta kararlı olan yapıyı korumak imkânsızdır ve çeliklerde olduğu gibi, yarı kararlı veya ara bir yapı elde edilir. Sertlik su vermeyle elde edilmek istenen başlıca özelliktir; su verme çeliklerin sertliğinde önemli bir artış meydana getirirse de bazı bakır alaşımlarıyle bazı hafif alaşımlarda, tavlanmış haldekine oranla su verilmiş halde daha düşük sertlikler elde edildiği görülür; karbon oranı yüzde 0,6 olan bir çelikte ise tavlanmış halde Brinell sertliği 200'dür, su verilmiş halde 700'e çıkar.

Su verme etkenleri. En önemlileri şunlardır: 1. *su verme sıcaklığı,* parçaya uygulanması gereken en yüksek sıcaklıktır ve yaklaşık olarak alaşımın dönüşüm sıcaklığından 50°C kadar daha yüksektir. Çeliklerde bu sıcaklık demir - karbon alaşımlarının denge diyagramıyle tayin edilir; bu diyagram gamma demirindeki katı karbon eriyiği olan austenit* evresinin sıcaktaki kararlılık bölgesini verir. Çelikteki karbon oranı yükseldikçe su verme sıcaklığı azalır: meselâ karbon oranı yüzde 0,35 olan bir çelik için, 875°C'a ulaşan bu sıcaklık karbon oranı yüzde 0,7 olan bir çelik için 800°C'a düşer;

2. *soğuma hızı,* su verme ortamının sıcaklığına (sıcak su, çevre sıcaklığındaki su veya tuzlu soğuk su) ve niteliğine göre değişir. En çok kullanılan ortamlar veya *su verme banyoları* şunlardır: su, yağ, petrol, tuzlu sular, ergimiş kurşun, sakin veya üflenmiş hava. Su verme ortamının soğutma etkisi ısıl iletkenliğinin büyük, hacminin yeterli, parçanın çeşitli kısımlarının yenilenen ortamla temasını sağlayacak şekilde çalkalanmasının sürekli oluşu oranında kuvvetli olur. Soğuma hızı austenitten hareketle özel bir bileşenin ortaya çıktığı dönüşüm noktaları sıcaklığına etki eder. Bundan dolayı yarı sert âdi bir çeliğe yağda su verilirse, orta derecede sert bir bileşen olan troostit meydana gelir; oysa aynı çeliğe suda su verildiği zaman martensit* elde edilir; martensit, her çelik için tayin edilmiş belli bir *kritik su verme hızı*'ndan başlayarak ortaya çıkan sert bir bileşendir;

3. su verilecek alaşımın *kimyasal bileşimi,* kritik su verme hızına etki eder ve orta hızda bir soğuma ile en iyi mekanik özellikler taşıyan bileşenlerin elde edilmesini sağlar. Nikel, manganez, krom gibi elementler su verme sırasında çeliğin tutumunu değiştirir. Uygun oranlarda katkı elementleriyle, havada normal soğutmaya dayanan su verme sonucunda martensit yapısı elde edilebilir. Bileşiminde yüzde 4 ile 6 nikel, yüzde 1,5 ile 3 krom bulunan ve karbon oranı yüzde 0,1 ile 0,4 arasında değişen bu tür çeliklere «hava çeliği» denir.

Çeliklerdeki katkı elementleri, özellikle büyük boyutlu parçalarda hassas olan *su alma derinliği*'ni veya su alma kabiliyetini, derinlemesine etkiyi homogen hale getirerek yükseltir. Böylece çeşitli kalınlıklardaki kısımlarında veya merkezi ile yüzeyinde özdeş yapısı olan bir parça elde edilir. Bu etki özellikle nikel, krom, manganez veya molibden katılarak daha da arttırılır.

Su verme metotları. Isıtma şekline su vermenin kısmî oluşuna ve soğuma sürecine göre aşağıdaki metotlar ayırt edilir:

1. *normal su verme.* Bu usulde elektrikle veya gazla çalışan mufla fırınında koruyucu atmosfer eşliğinde veya atmosfersiz ısıtılan parça, hemen su verme tankına daldırılır ve soğuma süresince çalkalanır.

2. *izoterm su verme.* Aynı zamanda *kademeli su verme* de denen bu metotta, çelik parça önce normal su verme sıcaklığına kadar ısıtılır, sonra sıcaklığı 200°C ile 700°C arasında değişen bir banyoda belli bir süre (bileşime ve sıcaklığa göre bir dakika veya saatlerce) tutularak soğutulur; bu süre içinde, austenitin hemen hemen tamamı «beynit» denen özel bir bileşen halinde ayrışır; sonra parça suda veya havada son bir soğutmadan geçirilir. Bu izoterm işlem normal su vermeyle elde edilecek yapılardan daha yüksek mekanik özellikler gösteren yapılar verir (üstün bir sertlik ve az kırılganlık); ayrıca kademeli soğuma, iç gerilimlerin yol açtığı çatlak, şekil değiştirme gibi su verme hatalarını azaltır;

3. *hamlaçla su verme.* Bu metotta, işlenecek parçanın bir kısmı gazla çalışan bir hamlacın aleviyle ısıtılır, sonra su serperek anî bir soğuma sağlanır; dişli çarkların dişlerine, bir mile takılan kamlara, takım tezgâhlarda tezgâhların sürtünen yüzeylerine su vermekte bu usulden faydalanılır;

4. *indüklemeyle su verme* veya *yüzeysel su verme,* genellikle dönel profilli küçük parçalara uygulanır. Parça, yüksek frekanslı indükleme akımı geçirilen bir indükleç içine sokulur; burada parçanın yüzey tabakaları ısınır. İstenilen sıcaklığa ulaşıldığı zaman akım kesilir ve parça indükleç boyunca açılmış deliklerden gelen su sütunlarına tutularak veya indükleçin altına konmuş su dolu bir tanka daldırılarak su verme işlemi tamamlanır. Bazı izoterm su verme usullerinin dışında, su verilmiş ham parçaların doğrudan doğruya kullanılması çok seyrektir. Bu bakımdan tamamlayıcı bir menevişleme* işlemi gereklidir; bu işlemle hem su verme sırasında doğan iç gerilimler önlenir, hem de su verilmiş ürünün mekanik nitelikleri yükseltilir.

— Mim. tar. *Su kemeri* toprağın altında veya üstünde olabilir. Toprak üstü kemerleri doğrudan doğruya toprağa oturduğu gibi dolu veya kemerlerle bölünmüş bir duvarla da taşınabilir veya köprüden geçebilir, bu halde köprü de *su yolu* adını alır. Eski Mısır ve Asurlularda üstü açık su yolları sulama için yapılmıştı, Yunanlılar ise toprağa gömülü su kanallarını tercih ettiler. Kemerli su yollarının artması Roma devrinde görülür. Her su yolu «şato» (castellum) adı verilen bir havuza boşalır, buradan şehre dağılırdı. Roma'da şehre su sağlayan pek çok su kemeri vardı: Aqua Appia, Aqua Marcia, Aqua Julia, Aqua Claudia, Aqua Trajana. M. Ö. 312'de censor Appius Claudius'un yaptırdığı Aqua Appia, suyu 16 km uzaktaki bir kaynaktan getiriyordu. 1,50 m yükseklik ve yaklaşık olarak bir metre genişlikte zaman zaman 15 m toprak altında ilerleyen bu toprak altı su yolu büyük bir başarıydı. Ancak şehrin çöküntülü bir bölgesinden çok kısa bir parçası (90 m) kemerler üstünde geçmekteydi. M.Ö. 272'de 300 m'lik kısmı kemer gerektiren ikinci bir su yoluna ihtiyaç duyuldu; daha sonra gittikçe daha büyük inşaatlara gidildi: Aqua Marcia (144-140) 11 km'si kemer üstünde olmak üzere 92 km uzunluğundaydı. İspanya'daki en ünlü roma su yolları Segoviia ve Merida'dakilerdir. Fransa'da da çok sayıda roma su yolu kalıntısı vardır. En ünlü ve en iyi korunanlardan biri, Eure çeşmelerinin sularını Nîmes şehrine götüren su yolunun bir parçası olan Gard köprüsüdür.

Türkiye'deki su kemerleri, Romalılar devrinde Anadolu'nun birçok yerinde su kemerleri yapıldı. Romalılar bazen 3 - 4 km uzaktaki gölden, bazen de 35-40 km uzaktaki akarsu yatağından, kemerlerle suları şehirlere getirmeyi başardı. Anadolu'da Roma devrinde yapılan su kemerlerinin en güzel örnekleri Pamphilia bölgesi şehirlerinde görülür. Bunlardan Side su kemerleri, Anadolu'nun en uzun ve en iyi kemerlerinden biridir. II yy.ın sonlarında yapılan bu kemerlerin başlangıcı (Manavgat çayının çıkış yeri) ile şehir arası yaklaşık olarak 30 km'dir. Bu uzaklık 10 bölüme ayrılmıştır. Bölümler arasındaki uzaklıklar eşit değildir. Kemerler Side'de yaşayan Lollianos Bryonianos ve karısı Quirina Patra tarafından II. yy.ın ilk yarısında onartıldı. Kemerler iki katlıdır, şehir kapısının batı yönündeki dördüncü kulenin yanında bugün küçük bir parçası kalmıştır. Aynı yerde sur duvarı üzerinde bir delik vardır. Su, ana boruyle bu delikten geçer ve şehrin merkezindeki hamam ve çeşmelere dağılırdı. Aspendos su kemeri şehre 50 km uzaktan su getiriyordu. Roma devrinde yapılan bu kemer 30 km'lik kısmıyle en iyi korunmuş su kemeridir. Efes su kemerleri, milâdın ilk yıllarında yapılmıştır, devrin mimarî özelliklerini en iyi şekilde yansıtır. Phaselis su kemeri, şehrin içinden geçen caddenin kuzeydoğusunda bulunan kilisenin hemen kuzeyinden başlar. Alinda su kemerleri, düzensiz taşlarla inşa edilmiştir ve dört kemerlidir; tepenin kuzeybatısından yukarıya doğru çıkar. Yalvaç su kemerleri, şehrin

kuzeyindeki tepelerden su getirmek için yapılmıştır. İri blok taşlardan inşa edilen kemerlerin büyük bir kısmı bugüne kalmıştır. Eski İzmir su kemerleri Kadifekale'nin arkasındadır. Urla su kemerleri, II. yy.da Roma imparatoru Septimus Severus tarafından yaptırıldı. Alt kısmı büyük blok taşlarla başlar ve yukarıya doğru kademe kademe daralır. Kemerlerin sonunda bir çeşme yer alır. Laodikeia su kemeriyle şehrin su ihtiyacı Denizli çevresindeki su kaynaklarından sağlanır. Kemerler çeşitli yerlerde 100 m'ye varan yükseltide, 5 km uzunluktadır ve büyüklükleriyle dikkati çeker.

İstanbul su kemerleri. Valens veya Bozdoğan su kemerinin yapımına Hadrianus devrinde (117-138) başlandığı söylenirse de Valentius (364-378) tarafından inşa ettirildi. Kemerler Heraklius devrinde (610-641) yıkıldı. Bunu Avarların tahribi izledi. Kanunî Sultan Süleyman devrinde onarıldı. Bugün, kalan kısmı 870 m uzunluğunda, 18,50 m yüksekliğindedir. İstanbul'un dışında Çatalca'nın Karacaköy'ünden başlayarak Silivri'ye doğru giden ve Hadrianus devrinde yapılan su kemerleri vardır.

Kanunî devrinde artan su ihtiyacını karşılamak için Mimar Sinan tarafından Mağlova kemeri, Uzuncakemer, Güzelcekemer, Müderris kemeri gibi kemerler kurulmuştur. Anadolu'nun daha birçok yerinde su kemerleri vardır. Bunların yapımına Roma devrinde başlandı; Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar zamanında onarılarak kullanıldı.

— Miner. Türkiye'de 1964'e kadar tespit edilmiş 482 madensuyu (*şifalı su*) kaynağı vardır. Turizm ve Tanıtma bakanlığı Tıbbî Turizm (Termalizm ve Klimatizm) dairesinin 1964'teki bir çalışmasına göre tespit edilen şifalı su sayısı yer olarak 1 176, kaynak olarak 1 400'dür. Bugün bu sayı yer olarak 1 219, kaynak olarak 1 520 olmuştur. Bundan başka, tespit edilmeyen birçok madensuyu kaynağı vardır. Bugün Türkiye'de işletilen şifalı su sayısı 226'dır. Bu yerlerdeki sabit konaklama tesislerinin oda sayısı 6 890, yatak sayısı ise 17 560 kadardır; fakat bu konaklama tesislerinin büyük bir kısmı iyi durumda değildir. Türkiye'de yalnız şifalı sulara başvuran vatandaş sayısı (1964 çalışmalarına göre) 3 800 000'den fazladır. Sabah gidip akşam gelenler yani gece kalmayanlar da bu sayıya dahildir.

— Mutf. Ürünlerin azamî tazeliğini korumak amacıyle genellikle üretim yerinde kurula gelen ürün özenle ayrılır ve kontrol edilir (bakteriyolojik, kimyasal v.b. kontrol). *Suyunu alma* işlemi: hızlı ve çok sıcak (170-180°C) hava akımı ürün üzerinden geçirilerek konveksiyon yoluyle olur, ya hava ürüne üflenir, ya sıcak hava borusundan hava akımı geçirilir, ürün sıcak bir levha üzerinde yer değiştirir, ince katmanlar halindeki ürüne kızılötesi ışınlar etki ettirilerek ısımayle, soğuğun, ısının ve boşluğun etkilerinin birleşmesiyle iyofil ve soğukta kurutma ile. Bazıları (sebzeler gibi) ağırlıklarının yüzde 5 ilâ 7'si kadar su taşıyan suyu alınmış bu ürünler ince levhalar, toz, tablet v.b. biçiminde olurlar. Etli ürünlerin, sebzelerin ve süt ürünlerinin (yoğurt) suyu alınabilir. Suyu alınmış bu ürünler hiç bir şekilde besleyici gücünü kaybetmez.

— Patol. ● *Su kaybı*, organizmada çeşitli sebepten ileri gelebilir: şiddetli bir ozmoz sonucunda fazla miktarda su dokulardan dışarı çıkabilir (müshiller, sidik söktürücüler, kolera toksinleri), karaciğer hücrelerinde glikozun glikojene dönüşmesinde olduğu gibi su kaybettirici diyastazlar işe karışabilir. Bu son durumda su kaybı normal biyokimyasal bir olaydır. Bir su kaybına daha başka birçok patolojik durum karışabilir ve hastalığın gelişimini ağırlaştırabilir: meselâ kanamalar, şiddetli ishaller, önüne geçilmeyen kusmalar, intanî hastalıklar ve toksi-enfeksiyonlar v.b. bunlar arasındadır. Su kaybının mekanizması değişiktir: suyun az alınması ve az kullanılma, aşırı su kaybedilmesi veya elektrolit (Na, Ca, K, Cl) metabolizmasındaki bir bozukluk (bunun su metabolizması üstündeki yankısı önemlidir) su kaybına sebep olabilir. Kaybolan su mümkün mertebe sindirim yoluyle geri verilmelidir (ağızdan sık sık ve azar azar su alınması, tenkiye yoluyle veya makattan «damla-damla» su verilmesi); gerekli ise genel yoldan da su verilebilir (duruma göre fizyolojik serum ve glikozlu serum verilmesi) ve hidroelektrolitik metabolizma üstünde etki gösteren hormonların (böbreküstü bezi kortikoitleri) kullanılması uygun olur.

● *Su toplanması*, dokular arasındaki sıvıların vücutta bir boşlukta toplanmasıdır. Toplanan sular çok çeşitli, seröz, kanlı, irinli, safralı, sidikli, sinovyalı olabilir; çoğu zaman aseptik, bazen de septiktir; bazı vakalarda, mikrop bulaşırsa toplanan su aseptik olduktan sonra septik olabilir. Toplanan sular genellikle ya ponksiyonla veya kese yarılarak boşaltılmalıdır. Kendi kendine kaybolduğu vakalar da vardır. Su toplanması en çok perikardit, hematosel, hematom, hidartroz v.b. hallerinde görülür.

● *Karında su toplanması*, insanda karaciğer, kalp, böbrek, kapı toplardamarı veya karın zarı (basit veya tüberkülozlu peritonit) v.b. lezyonlarından ileri gelir. Hastalığın başlıca işareti, sıvının bulunduğu yere vurulduğu zaman tok bir sesin gelmesidir; bir el karnın bir yanına konup diğer elle karnın öbür yanına hafifçe vurulursa, birinci el yer değiştiren sıvının çarpmasından ileri gelen darbeyi duyar. Karında toplanan su büyük miktarda ise, hareketleri ve solunumu güçleştirir; toplardamar genişlemesine de sebep olabilir (yan dolaşım). Karında su toplanması, müdahale olmadan da geçebilir; fakat çoğu zaman toplanan sıvıyı bir parasentezle boşaltmak gerekir. Su toplanmasına sebep olan organik lezyonu her zaman tedavi etmek gerekir.

— Petr. *Suyunu alma* işlemi rafinaj işlerinde önemli bir rol oynar; çünkü ortamda eser halinde bulunan su, bazı katalizörleri bozmak ve pek çok sayıdaki ayıracı aşındırıcı hale getirmek için yeterlidir. Kurutucu etkenlerin en önemlileri deniz tuzu, boksit, etkinleştirilmiş alümin, silis jeli ve etilenglikoldür. İşlenmiş ürünlerin sudan tam olarak ayrılması için stoklama tanklarının sık sık süzülmesi gerekir.

— Sağ. *İçme suyu*, duru, renksiz, taze, kokusuz olmalı, sebzeleri sertleştirmeden pişirmeli, sabunla yumuşak, bol bir köpük vermelidir. İçinde fazla organik madde ve klorür olmamalı, nitratlar, nitritler, amonyak ve patojen mikrop hiç bulunmamalıdır. İçme suyunun kullanılmağa elverişli olup olmadığı tahlille anlaşılır. Sudaki kireç, magnezyum, klor ve azot miktarı, yani su 180°C'ta buharlaştırıldıktan sonra arta kalan tuz tortusunun miktarı, suyu köpürtmek için gereken sabun miktarına (sertlik ölçümü veya hidrotimetrik derece) göre tayin edilir.

Potasyum permanganat sudaki organik maddeleri oksitleştirerek ortaya çıkarır (A. Lévy metodu). Ayrıca kültür yapılarak sudaki bakteriler sayılır ve bunların hastalık yapıp yapmadığı kobaylara aşılanarak anlaşılır.

Bundan başka içme suyu taze ve havalandırılmış olmalıdır; permanganattan litre başına 2 mg'dan fazla oksijen almamalıdır. Sertlik derecesi 30'dan aşağı (litrede 170 mg CaO) olmalı, klor miktarı litrede 40 mg'dan, kükürt asidi 60 mg'dan çok olmamalıdır.

Mikroorganizmalara gelince, 1 sm^3'te mikroorganizma sayısı 1 000'in üstündeyse su orta değerde, 10 000'in üstündeyse tam anlamıyle kirlidir (Miquel).

İçmek için yağmur suyu, kuyu suyu, kaynak, dere, göl suları kullanılır. En iyisi kaynak sularıdır. Kuyu suları da kaynaktan beslendiği zaman iyi olarak kabul edilir, fakat lağımlardan, gübreliklerden v.b. herhangi bir sızıntının olmaması şarttır. Kirli kovalarla suları kirletmemeğe de dikkat etmelidir. Onun için kuyu duvarları herhangi bir sızıntıya meydan vermeyecek şekilde sağlam olmalı, ağızları iyice kapalı tutulmalı ve daha iyisi su bir tulumba ile çekilmelidir.

Suların temizlenmesi. Kullanılacak sular, içlerinde asıltı halinde bulunan kaba pisliklerden, fazla maden tuzlarından, özellikle organik maddelerden ve onlarla beraber bulunan mikroplardan arınmalıdır.

Bunun için beş usul kullanılır:

1. *mekanik usuller*. *Durultma*, suyu dinlendirmektir; yalnız süzgeç olarak kullanılan maddenin aralıklarının yeteri kadar küçük olması gerekir. Porselenden yapılmış olan Chamberland süzgeci (Pasteur filtresi) ev için en elverişli olanıdır. Kolaylıkla temizlenir (ateşte) fakat çok yavaş süzme sakıncası vardır. Şehir suları gibi büyük tesislerde büyük ve kalın kum tabakaları kullanılır;

2. *fizik usuller*. *Kaynatmak*, daha iyisi basınç altında 125°C'ta *ısıtmak* (otoklavlar) sterilizasyon bakımından kesin sonuç verir;

3. *kimyasal usuller*. Sudaki fazla kirecin, şap, kalsiyum veya sodyum karbonatla çökeltilmesi sanayide kazanları kireç bağlamaktan kurtarmak için kullanılan başlıca usuldür. Bk. TEMİZLEME.

Organik maddelerin ozon veya permanganatla oksitlendirilmesi usulü de bu arada sayılabilir;

4. *karma usuller*. En başta geleni Anderson usulüdür (demirle oksitleştirme, şelâle şeklinde akıtarak havalandırma, durultma ve kumdan süzme). Bu usuller şehir sularının temizlenmesinde kullanılır. Bazı belediyeler, süzmeden sonra suları ayrıca hipokloritle kimyasal olarak temizler (bk. KLORLAMA);

5. *yumuşatma usulü*. Suyun sertliğini gidermek için zeolit veya sodyum alüminosilikat gibi baz ve iyon değiştirici maddelerin (sentetik reçineler) özelliklerinden yararlanılır. Bunlar kireç tuzlarının yoğunluğunu azaltır, yani fizik ve kimyasal yolla «sertliği» düşürür. Bu iş için yapılmış özel cihazlar evlerde kolaylıkla kullanılabilir. Cihaz doğrudan doğruya musluklara bağlanır ve istendiği zaman yenilenebilir.

— Tuz işletmec. *Ana sular*, başlangıçtaki deniz suyunun büyük kısmının buharlaşmasından sonra ve levhaların dibinde tuzun büyük kısmının çözelmesinden sonra tuzlu levhaların üstünde kalan ana sular en kolay eriyebilen tuzları, özellikle magnezyum, potasyum, krom v.b. tuzları kapsar. Tuzların toplantısından önce tuz table'ler boşaltılır ve özellikle özel işlemlere (meselâ brom ve magnezyumu elde etmek için) tabi tutulur.

— Zool. ve Bot. *Su kültürü*, çeşitli hayvanları yetiştirmek bakımından bir tarım koludur. Bu amaçla sular, özellikle tatlı sular (dere, göl) su hayvanlarıyle donatılır ve bunların yaşaması kolaylaştırılır. Yetiştirilen hayvana göre su kültürü özel adlar alır: balık yetiştirme işine balık üretimi, istiridye yetiştirmeye istiridye üretimi, midye yetiştirmeye midye üretimi, karides yetiştirmeye karides üretimi denir v.b. Bir başka bakımdan su kültürü ikiye ayrılır: 1. hayvanın tamamen kapalı havuzda ve yetiştiricinin gözetimi altında yetiştirilmesi (istiridye ve midye üretimi); 2. yavruların yumurtadan üretilmesi, kendi ihtiyaçlarını sağlayabilecek büyüklüğe ve dirence ulaşıncaya kadar yetiştirilmesi. Bu duruma gelen hayvanlar serbest bırakılır. Balıkların çoğu bu şekilde yetiştirilir ve çok büyük yavruyken derelere salıverilir.

— Zootekn. *Su birikintileri* çoğu zaman hayvanları sulamağa yarar. Suyun hayvan dışkılarıyle kirlenmesini önlemeğe imkân olmadığı için sağlık bakımından çok sakıncalı bir sulama şeklidir. Birikinti sular mikroplu ve asalaklı hastalıkların yayılma araçlarından biridir. İyi bir hayvan yetiştiriciliğinde bunların ortadan kaldırılması ve yerine çeperleri su geçirmez yalaklar yapılması lâzımdır. (LM)

SU i. (ar. *sūʾ*). *Esk*. Fenalık, kötülük. || Sıf. Kötü, fena. || *Su-i ahlâk* (veya *su-i*

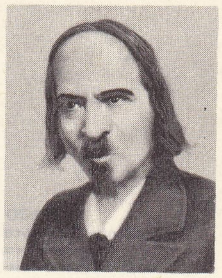

André SUARES

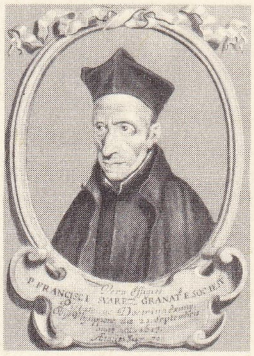

Francisco SUAREZ
Westerhout'un gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

SUBANDRİO

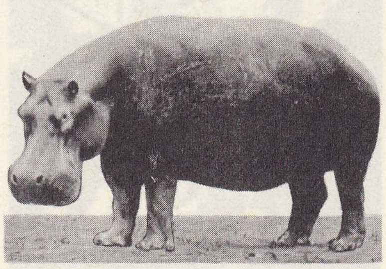

suaygırı

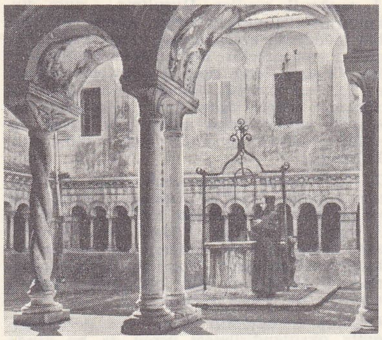

SUBİACO
Santa Scolastica manastırının roma üslûbu avlusu

hulk), ahlâk kötülüğü, ayıp, kusur. || *Su-i ahval,* kötü haller: *Hazret-i Osman'ın akrabası olan su-i ahvalinden dolayı nâsır ekseri onun aleyhinde bulunmuş iken* (Cevdet Paşa). || *Su-i amel,* kötü iş, suç, kabahat. || *Su-i fikir,* kötü düşünce, düşüncenin kötülüğü. || *Su-i ef'al,* kötü davranışlar. || *Su-i hareket,* kötü davranış. || *Su-i istimal.* Bk. SUİİSTİMAL. || *Su-i itiyat,* kötü alışkanlık, alışkanlığın kötülüğü. || *Su-i karin,* kötü karakterli arkadaş: *Seyyiat insana nefs-i kemterininden gelür / Her hacalet ademe su-i karininden gelür* (Diyarbakırlı Sait Paşa). || *Su-i misal,* kötü örnek. || *Su-i muamele,* birine karşı kötü davranma. || *Su-i niyet.* Bk. SUİNİYET. || *Su-i tefehhüm,* yanlış anlaşılma. || *Su-i tefsir,* yanlış yorumlama: *Birkaç ay evvel harekât-ı milliyemizi su-i tefsire uğraşan bedhahan artık malûm bir hale gelmiştir* (Atatürk). || *Su-i telâkki,* kötüye çekme.

— Huk. *Sui hal, sui idare.* Bk. HACİR.
— Tıp. *Esk. Sui hazm,* sindirim bozukluğu. || *Sui'l kınye,* hastayı halsiz düşüren ishalli durum. || *Sui mizaç,* sağlık bozukluğu. || *Sui teşekkül,* teşekkül bozukluğu, kusur. (M)

SÛ veya **SÛY** i. (fars. *sū* veya *sūy*). *Esk.* Taraf, yan, yön: *Her sûdan edersin dil ü cana* (Cenap Şahabeddin). [M]

SU i. Çin Hindi'nde küçük para birimi. (L)

SU (Mükerrem Kâmil), türk kadın romancı (Bursa 1900). Çapa Kız Öğretmen okulunu bitirdi (1922). İlkokul, ortaokul öğretmenliği yaptı. Ankara Radyosu Çocuk saati programlarını hazırladı. Eserleri: *Bu Kalb Duracak* (1935); *Sus Uyanmasın* (1939); *İstranca Eteklerinde* (1939); *Bir Avuç Kül* (1944); *Uyuyan Hatıralar* (1944); *Uzaklaşan Yol* (1944); *Bir Avuç Hatıra* (1947); *Özlediğim Kadın* (1959); *Ayrı Dünyalar* (1964). [M]

SU (Ruhi), türk müzikçisi, basbariton (Adana 1912). Ankara Devlet konservatuvarı Opera bölümünü bitirdi (1942). Hasanoğlan Köy enstitüsünde ve Ankara Devlet operasında görev aldı. 1952'de bu görevine son verildi. Halk türkülerine yöneldi. Birçok halk türküsünü ve Yunus Emre, Pir Sultan, Köroğlu, Karacaoğlan, Levnî, Dadaloğlu gibi geniş bir halk tabakası tarafından tutulan şairlerin yaygın şiirlerini yeniden besteledi. Bir yandan da tekke musikisini bugünün anlayışına göre notaya çekti. (M)

SUBLEYRAS
«Aziz Benedictus Bir Bahçıvanın Çocuğunu Diriltirken» (detay)
Sainte-Françoise-Romaine kilisesi, Roma

SUAEDA i. Tuzlu topraklarda yetişen biryıllık otsu bitki; tirşe renginde veya kırmızımsı yapraklıdır, sapının boyu 10 - 15 sm'yi bulur. (Ispanakgillerden.) [L]

SUAKİN, ar. **Savakin,** Sudan'da (Kassala ili) liman, Kızıldeniz'deki bir adacıkta, *Svakin körfezi* kıyısında; 4 000 nüf. Demiryolunun döşenmesinden beri (1906) Port - Sudan karşısında gerilemiştir. (L)

SUAKREBİ blş. i. Avrupa'da yaşayan su böceği; sokması zehirlidir, fakat mikrop taşımıyorsa tehlikeli değildir. (İlmî adı *Nepa cinerea.* Heteroptera takımından *nepidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SUAL i. (ar. *su'āl*). Soru: *Günün toplantıları, mitingleri nutukları sona erip de gece odama çekildiğim zaman, kafamda bir sıra sualler belirirdi* (Ş. S. Aydemir). *Biraz sonra ne yapacağım sualinden kurtulmuştum* (A. H. Tanpınar). || —*Esk.* Sorma, soruşturma. || Dilenme, dilencilik. || *Sual açmak,* (yüksek bir makamca) sorumlu sanılan birine soru sormak. || *Sual etmek,* sormak. || *Sual takriri,* gensoru. || *Sual sormak,* soru sormak.

◆ **Sualât** çoğl. i. *Esk.* Sorular, sorgular: *Manâlı sualât ile her hatvede mevkuf* (Tevfik Fikret). [M]

SUAL veya **SÜAL** i. (ar. *suʿāl, süʿāl*). *Esk.* Öksürük: *Etmiş gibi natıkam teverrüm / Her lafzım bir sual-i faci* (Tevfik Fikret).

— Tıp. *Esk. Suali dîkî,* boğmaca öksürüğü. || *Suali kelbî,* anîden gelen şiddetli öksürük. (M)

SUALTI blş. i. Su yüzeyinden aşağıda kalan kısım.

— Denizc. *Sualtı formu,* bir geminin suyun altında kalan bölümünün biçimi.

— Elektr. *Sualtı motoru,* belirli bir derinliğe kadar suya battığı zaman sürekli olarak çalışabilecek şekilde yapılmış motor.

— Foto. *Sualtı flaşı,* suyun altında filim çekmek için gerekli ışığı veren âlet: *Sualtı flaşı ancak çok kısa bir mesafeyi aydınlatabilir.* (ML)

SUARD (Jean-Baptiste Antoine), fransız yazarı (Besançon 1732 - Paris 1817). 1774'te Fransız Akademisi'ne seçildi. 1797'de (18 - Fructidor'dan sonra) kralcı gazete *Nouvelles Politiques*'e yazı yazması üzerine Akademiden çıkarılınca Coppet'de Madame de Staël'in yanına, oradan da Anspach'a sığındı. 18 - Brumaire'den sonra Paris'e döndü, *Publiciste*'te çalıştı. Napolyon kendisini Enstitü'nün yeniden düzenlenmesi işinde görevlendirdi, 1803'te buranın edebiyat bölümü genel sekreteri oldu. İmparatorluğa duydukları düşmanlığı ortaya koymaktan çekinmeyen meslektaşları ile iktidar arasındaki çatışmayı bir ölçüde azaltmayı başardı. Kralluğa duyduğu yakınlığı gizlemiyordu, Bourbon'ların tahta dönüşünden sonra bir meslektaşını Enstitü'den sürdürdü. Suard her şeyden önce bir gazeteciydi, yazıları (hatıraları, tarihî ve edebî mektupları) 1858'de 5 cilt halinde toplandı. (L)

SUARE i. Bk. SUVARE.

SUARES (İsaac Felix, **André** — denir), fransız yazarı (Marsilya 1868 - Saint-Maur-des-Fossés 1948). 1886'da École Normale Supérieure'e girdi. Yalnız yaşamaktan hoşlanan karamsar ruhlu bir insandı, hayatta, edebiyat ve sanatta kahramanlık, kuvvet ve büyüklük belirten her şeye karşı ilgi duyuyordu. Ateşli düşüncelerle örülmüş eserlerinde, yer yer tumturaklı bir söyleyişe bürünen lirik bir üslûbu vardır. Başlıca eserleri: *Tolstoi Vivant* (Yaşayan Tolstoy) [1911]; *Trois Hommes: Pascal, İbsen, Dostoïevski* (Üç İnsan: Pascal, İbsen, Dostoyevski) [1913]; *Cervantes* (1916); *Voyage du Condottiere* (Condottiere'nin Yolculuğu) [3 cilt, 1910-1932]; *Debussy* (1922); *Xénies* (1923); *Présences* (1925); *Marsiho* (1931); *Goethe* (1932); *Vues sur Napoléon* (Napolyon'a Bakışlar) [1933]; *Cité, Nef de Paris* (Şehir, Paris Sahnı) [1933]; *Portraits Sans Modèles* (Modelsiz Portreler) [1935]; Cervantes, Tolstoy ve Baudelaire'i ele alan *Trois Grands Vivants* (Yaşayan Üç Büyük Adam) [1937]; *Vues sur l'Europe* (Avrupa'ya Bakışlar) [1939]. Ölümünden sonra bazı mektupları yayımlandı. (L)

XVI. yy. yeniçeri subay'ı
(M. And. arşivi)

SUAREZ (Francisco), ispanyol ilâhiyatçısı (Granada 1548 - Lizbon 1617). Cizvit tarikatına girdi (1564), ilâhiyat profesörü olarak Roma kolejine çağırıldı (1580), Alcala'da profesörlük yaptı (1585), Salamanca'ya yerleşti (1593), eserlerini yayımlamağa başladı, sonra Coimbra'ya geçti (1597). Başlıca eserleri: *Disputaciones Metafisicas* (Metafizik Tartışmaları) [1597]; «*Aziz Thomas*'ın *Çağrısı Üstüne Yorumlar*» (1590 - 1603), incelemeler (*De Angelis,* [Melekler Üstüne]; *De Anima* [Ruh Üstüne] ve özellikle *De Gratia* [Tanrı'nın İnayeti Üstüne]). Bilgisi ve yeni metoduyle zamanının en büyük ilâhiyatçısı sayıldı (*Doctor Eximius et Pius*). Kongruizm*-in öncülerinden biri oldu. (L)

SUAREZ DE FİGUEROA (Cristobal), ispanyol yazarı (Valladolid 1571-İtalya'da 1645). Başlıca eserleri: nazım ve nesir karışımı köy romanı *la Divina Amarilis* (Tanrısal Amarilis) [1609]; destansı şiiri *Espana Defendida* (Savunulan İspanya) [1612]; çeşitli edebî, felsefî ve ahlâkî konular üstüne on diyalogdan meydana gelen *El Pasajero* (Yolcu) [1617]. (L)

SUAREZ DE FİGUEROA (Gomez), **Feria** dükü, ispanyol diplomatı (Guadalajara 1587 - Münih 1634). Valencia kral naibi, Roma ve Paris (1610) elçisi, Milano valisi oldu (1618). Valteline'de savaştı, daha sonra Gustaf-Adolf'a karşı Almanya'ya bir ordu gönderdi, bu ordu Brisach'ı aldı (1633). [L]

Suari yağı. Bk. CARYOCAR.

SUASKILARI çoğl. i. Bitkiler âleminin küçük bir şubesi; tatlı sularda yetişen suyosunlarına benzeyen bitkileri kapsar.

— ANSİKL. *Suaskıları*'nın *chara* ve *nitella* diye yalnız iki cinsi vardır. Bunlar ince, uzun yatay saplı damarsız ve çiçeksiz bitkilerdir. Suda dikine duran dalları sapın üzerinde çepeçevre dizilidir. Bitkinin her yanı kireçle kaplanmış gibidir. Sertliği ve beyazımsı rengi buradan gelir. Bu bitkilerin hücreleri çok büyüktür ve her birinde birçok çekirdek bulunur. Suaskıları, kireçli bir kabukla çevrili yumurta hücreleriyle çoğalır. Bk. CHARACEAE. (L)

SUASKISI blş. i. Suyosununa benzeyen, ipliksi tallı bitki; dalları halkamsı dizilidir; her tarafı kireçle kaplı olduğu için çok katıdır. (Göllerde ve havuzlarda yaşar. Suaskısıgillerden. Bazı bilginler bu bitkiyi, özel bir bitki bölümü olan suaskılarının örnek tipi sayarlar.) [L]

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

SUASKISIGİLLER çoğl. blş. i. Bot. Bk. CHARACEAE.

SUAVİ EFENDİ. Bk. ALİ SUAVİ.

SUAYGIRI blş. i. Göl ve nehirlerde yaşayan çok iri hayvan. (Domuzlar takımının suaygırıgiller familyasından.)

— ANSİKL. *Suaygırı* (*Hippopotamus amphibius*), Senegal ve Yukarı Mısır'dan Natal'a kadar Afrika'da yaşar. Suaygırı, 4-5 m uzunluğunda, çok iri ve ağır gövdeli, kalın çıplak derili bir hayvandır; başı çok iri fakat kafatası küçüktür. Çok gelişmiş olan çenelerinde silindirimsi büyük kesici dişler bulunur. Çoğu zaman suda yaşayan ve sualtında uzun müddet kalabilen bu hayvanlar nehirlerde su bitkileriyle beslenir. Afrika'da eskiden çok görülen suaygırları sürüyle öldürüldüğü için seyrelmiştir. Dişlerinden elde edilen fildişi çok kıymetlidir, buna *rohart* da denir. Bir hayvandan 7 kg'dan fazla diş elde edilir. Doğu Afrika'da suaygırı derisinden, demir silâhların delemediği, ancak modern ateşli silâhların delebildiği kalkanlar yapılır. Liberya'da görülen cüce suaygırının boyu 1,60 m'dir.

— Avcılık. Suaygırını avlamak pek güç değildir. Daima nehirlerde sualtında bulunduğundan, yüzeye çıktığında, kıyıdan kafatasına, tercihen gözle kulak arasına ateş etmek gayet kolaydır. (L)

SUAYGIRIGİLLER çoğl. blş. i. Toynaklı memeli hayvanlar familyası; suaygırı (hipopotam) ile benzerlerini kapsar. (L)

SUBAN i. (ar. *ṣuᶜbān*). Büyük yılan, ejderha: *Geh asâ suban olur amma yed-i beyza ile* (Ziya Paşa).

— Astron. *Esk.* Küçükayı dörtgeninin karşısında bulunan en parlak yıldız (*Alpha Draco*).

— Bot. *Esk. Haşebi suban,* baklagillerden bir bitkinin adı. || *Lüfı suban,* yılanotu. (M)

SUBANDRİO, indonezyalı siyaset adamı (Kepandjan, Java 1914). Hekimdi, Indonezya'nın bağımsızlık mücadelelerine katıldı. Londra (1950-1954) ve Moskova'da (1954-1956) büyükelçilik yaptı ve dışişleri bakanı (1957), dış iktisadî ilişkiler bakanı (1962) oldu. Komünist eğilimliydi, Sukarno'nun antiemperyalist siyasetini uyguladı, Çin ile yakınlaşma yoluna gitti. İndonezya ocak 1965'te Birleşmiş Milletler teşkilâtından ayrılınca, Subandrio Çin ile bir milletlerarası devrimci devletler teşkilâtı projesi geliştirmeğe çalıştı. 30 Eylül 1965'teki başarısız hükûmet darbesinden sonra bir solcu cephe kurmağa çalıştı, fakat general Nasution ile general Suharto onu uzaklaştırdılar ve tutuklattılar (mart 1966), sonra eylül 1965 darbesine katılmakla suçlayarak ölüme mahkûm ettirdiler (ekim 1966). Mart 1970'te cezası başkan Suharto tarafından müebbet hapse çevrildi. (LM)

SUBASMAN i. (fr. *soubassement*). Mim. Bk. OTURTMALIK.

SUBAŞI blş. i. (esk. türk. *sü* veya *su,* asker ve *baş*'tan). *Esk.* Bir şehirde suyun dağıtımına ve şehrin su işlerine bakan kimse. || Çiftlik kâhyası.

— Teşk. tar. Türklerde askerî veya sivil yönetici hizmeti yapan bir görevliye verilen ad. (*Sübaşı* da denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Subaşı,* Ortaçağ türk devletlerinde yaygın bir unvandı. Anadolu Selçuklu devletinde, başkumandandan sonra gelen kumandanlardan birine subaşı denirdi. Bunlar serleşker ve âmir sipahsâlâr denilen bölge kumandanlarına bağlıydı. Subaşılar, bölgelerinin güvenliğinden sorumluydular. Sefer ilânında ordunun toplanma yerinde «melikülümera»nın (beylerbeyi) emrine girerlerdi. Subaşıların geliri bulundukları şehirlerdeki örfî vergilerden sağlanırdı. Subaşılar, Selçuklu divanı tarafından tayin edilirdi. Subaşıların bulunduğu vilâyetlere Selçuklularda «subaşılık» denirdi. Küçük şehir ve kasabalarda subaşıların naipleri vardı. Anadolu beyliklerinde subaşılar ordu kumandanı durumundaydı.

Osmanlılarda ilk dönemlerde subaşılar ulufe alırlar, güvenlikten sorumlu tutulur ve askere kumanda ederlerdi. Teşkilâtta kadıdan sonra gelirlerdi. Osman Bey, Karacahisar'ı alınca, yeğeni Alp Gündüz'ü subaşılığa getirdi. Osmanlılarda da ilk kurulan görevlerden biri subaşılıktı. Subaşı, Fatih ve Kanunî kanunnamelerinde yer aldı. Büyük şehirlerin subaşıları önemli kimselerden tayin edilirdi. Fatih, İstanbul'u alınca, Süleyman Beyi subaşı tayin ederek onu şehrin imarıyle görevlendirdi. Osmanlılarda subaşılık merkezde görev yapan subaşılarla tımar subaşılığı olmak üzere iki kısımdı. Taşradaki subaşılar tımar sahibiydi. Bunlar, öteki tımar mutasarrıfları gibi iş görür, sefere cebelüleriyle katılır ve bulundukları kasabanın iktisadî işlerini görürlerdi. Bu subaşılara, kadılar gibi merkezden hüküm gönderilirdi. Subaşı idarî bakımdan sancakbeyine bağlı bir alay beyinin emrinde bulunurdu. Subaşıların çeşitli taşra eyaletine göre değişen bazı imtiyazları da vardı. Bunlar, vergilerin ve halktan toplanan para cezalarının bir kısmını almak hakkına sahipti. Merkezde, gelirini devlet hazinesinden sağlayan bir subaşı bulunurdu. Gündüzleri kol gezer, çarşı pazar ve mahalle aralarının temizliğine bakar, kaldırımları onartır, yıkılmağa yüz tutan yapıları mimarbaşıya haber verirdi. Geceleri kol gezerek uygunsuz davranışları denetler, muhzır ağa ve asesbaşıyle adlî hükümleri yerine getirir, güvenliği sağlardı. Subaşılar, kadıların emri altında bulunurdu.

Bundan başka Acemi ocaklarında küçük rütbeli subaylara ve kapıkulu süvarileri arasında sefer zamanında inzibat işleriyle, barış sırasında vergi toplamak için seçilen görevliye de subaşı denirdi. «Tomruk» denilen hapishanelerle zindanların yönetimi de subaşı adı verilen görevlilerin elindeydi. Şehrin temizliğiyle uğraşan bir memura *çöplük subaşısı,* vezirlerin özel hizmetkârlarından birine *vezir subaşısı* denirdi. (M)

SUBAŞI BEKİR PAŞA. Bk. BEKİR PAŞA *Subaşı.*

SUBAŞİÇ (İvan), yugoslav siyaset adamı (Vukova, Gorica 1892-Zagreb 1955). Avukattı, 1935 ve 1938'de milletvekili seçildi. 1939'da Hırvatistan birinci banı oldu, 1941'de yurdunu terk etti ve A.B.D.'ye sığındı. 1944'te Londra'daki Yugoslav hükûmetinin başbakanı oldu. Mareşal Tito ile bir anlaşma yaptı ve bunu kral Petar II'ye onaylattı. Böylece meydana gelen birlik hükûmetinin dışişleri bakanı oldu, fakat bir süre sonra siyasetten çekildi. (L)

SUBAY i. (esk. türk. *sü* veya *su,* asker ve *bay*'dan). Silâhlı kuvvetler içinde fiilen veya yedek olarak belli bir görevi ve emir yetkisi olan, asteğmenden mareşale (deniz kuvvetlerinde büyük amirale) kadar rütbelere yükselebilen ve özel bir tüzüğe bağlı bulunan asker: *Önde kumandanla subayların uzun fasılalı çadırları, yanda yine uzun fasılalarla tek tek yerleştirilmiş cephanelikler, karargâha giden yollar üstünde...* (F. R. Atay). *Küçüğü bu kaleye kapanan orduda subaydı. Biz çocukları İstanbul'a gönderdiler* (Ş. S. Aydemir). || *Muvazzaf subay,* mesleği askerlik olan subay. || *Yedek subay,* askerliği meslek olarak seçmediği halde yurt görevi olarak belli bir süre orduda subay olarak görev alan kimse: *Kocası yedek subaymış... Çanakkale'de ölmüş... Bir oğlu var, on birinde, on ikisinde... Arada sırada karavanadan öteberi yolluyoruz!..* (Kemal Tahir).

— ANSİKL. Ask. Türk Silâhlı kuvvetlerinde, asteğmenden mareşale kadar olan *subay* rütbeleri şöyle düzenlenmiştir: asteğmen, teğmen, üsteğmen, yüzbaşı (bu rütbelerdekilere genellikle *subay* denir), binbaşı, yarbay, albay (bu rütbelerdekilere genellikle *üst subay* denir), tuğgeneral, (donanmada tuğamiral), tümgeneral (donanmada tümamiral), korgeneral (donanmada koramiral), orgeneral (donanmada oramiral) ve mareşal (donanmada büyük amiral) [bu rütbelerdekilere genellikle *general* (veya *amiral*) denir.]

● *Muvazzaf subay.* 27 Temmuz 1967 gün ve 926 sayılı Askerî Personel kanunu, muvazzaf subayların, harp okulları, fakülteler ve yüksekokullardan yetiştirildiklerini, bunların sınıflandırma, tayin, yükselme ve yükümlülükleri taltiflerini, maaşlarını, tazminat ve ödenekleriyle öteki özlük haklarının neler olduğunu ve nasıl düzenlendiğini açıklar. Muvazzaf subayların görev ve sorumlulukları 211 sayılı Türk Silâhlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanun ve yönetmeliğiyle öteki kanun, tüzük, yönetmelik, talimat ve talimnamelerde gösterilmiştir. Silâhlı kuvvetlerin esas kuruluşlarında, kumanda ve hizmet kadrolarında yer alan muvazzaf subaylar, genel olarak harp okullarıyle, fakülte ve yüksekokullardan yetiştirilir. Muvazzaf subay olmak üzere öğrenimini harp okullarında başarıyle bitiren subaylar, Meslek Programları yönetmeliği gereğince sınıflarının ihtisas eğitimini görerek silâhlı kuvvetlerin çeşitli kadrolarına tayin edilirler. Harp okullarını bitirenler o yılın 30 ağustos tarihinde teğmen kadrolarındaki yerlerini almış olurlar. Bundan başka, liseleri bitirerek üniversite ve yüksekokullara devam hakkını kazanmış olanlardan veya ihtiyaç halinde fakülte ve silâhlı kuvvetler adına okuyarak muvazzaf subay olmak isteyen öğrenciler de, askerî öğrenci olarak öğrenimlerini yapar ve muvazzaf subay kadrolarında yer alabilirler. Ancak fakülte ve yüksekokullarını bitirenlerin muvazzaf subay olabilmeleri için yaşlarının 27'den daha büyük olmaması ve bundan başka belirli niteliklere de sahip bulunmaları gerekir. Bu amaçla Silâhlı kuvvetlerde görev almak isteyen, üniversitenin çeşitli fakültelerini veya yüksekokulları bitiren adaylar, muvazzaf subay tayin edilmeden önce, askerî bir eğitim görürler.

mareşal **SUCHET**
Paulin-Guérin'in eseri
Versailles müzesi, Paris

Yedek subay olduğu sırada muvazzaf subay sınıfına geçmek için Askerî Personel kn. md. 19'a göre, fakülte veya yüksekokulları bitirerek silâhlı kuvvetlerde askerlik hizmetine başlayan veya yedek subay okuluna girişte 27 yaşından büyük olmayan yedek subaylar, muvazzaf subaylığa geçebilmek için sözü geçen kanunun 14. maddesindeki şartlara göre, muvazzaf subay sınıfına geçebilirler. Bunlardan, terhislerinden sonra bu amaçla başvuranların muvazzaf subaylığa nakilleri yapılamaz.

Silâhlı kuvvetlere mensup, kara (jandarma dahil), deniz ve hava birlik ve kurumlarında görevlendirilen muvazzaf subayların sınıfları genel olarak «muharip» ve «yardımcı» olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Türk Silâhlı kuvvetlerinde muvazzaf subayların rütbeleriyle bu rütbelerde tamamlanması gereken normal bekleme süreleri şöyledir:

asteğmen (1 yıl); teğmen (3 yıl); üsteğmen (6 yıl); yüzbaşı (6 yıl); binbaşı (6 yıl); yarbay (3 yıl); albay (4 yıl); tuğgeneral ve tuğamiral (4 yıl); tümgeneral ve tümamiral (4 yıl); korgeneral ve koramiral (4 yıl); orgeneral ve oramiral (4 yıl).

Yükselmelerde, ayrıca teğmen ve yüzbaşı rütbesinde bulunan subayların, bu rütbelerde bulundukları kıta hizmetine ait sürenin toplamı, 8 yıldan daha az olamaz. Muvazzaf subayların yükselmeleri her yıl 30 ağustosta yapılır.

● *Yedek subay.* Kara, deniz, hava ve jandarma sınıflarından emekliye ayrılmış veya istifa etmiş olanlardan, gedikli erbaşlardan yedek teğmenliğe yükselenlerle 1076 Sayılı kanuna göre fakülte, akademi ve yüksekokullarla, Millî Eğitim bakanlığınca bunların dengi olarak kabul edilen öğretim kuruluşlarını bitirenler özel bir eğitimle yedek subay kadrolarında görevlendirilirler. Yedek subay ihtiyacı silâhlı kuvvetlerin subay sınıflarına göre Genelkurmay başkanlığının teklifi üzerine Millî Savunma bakanlığınca tespit edilir. Fakülte, akademi ve yüksekokullarla, bunların dengi olarak kabul edilen yurt içi ve yurt dışı öğretim kuruluşlarını bitirenler, Türk Silâhlı Kuvvetleri Beden Kabiliyeti yönetmeliğine göre askerliğe elverişli oldukları anlaşıldıktan sonra değerlendirmeden geçirilerek seçilir. Değerlendirme sonunda yedek subay adayı olarak seçilemeyenlerle makul bir özrü olmadan bu değerlendirmeye katılmayanlar, er ve erbaş olarak askerlik hizmeti görürler. Bunların hizmet süreleri, yedek subayların hizmet süreleri kadardır.

Yedek subayların hizmet süreleri 18 aydır. Bu sürenin 6 ayı yedek subay öğrencilikte, 12 ayı da yedek subay olarak tayin edildikleri kıta ve kurumlarda geçer. Yedek subayların yükselme ve istihkakları, genellikle barışta silâh altında geçmeyen sivil hayattaki süreleri de hizmet süresi olarak

Foto. LAROUSSE

general **SUCRE** taşbasması Cabinet des Estampes, Paris

sayılır ve bunlar da muvazzaf subaylar gibi terfi ettirilirler. Ancak teğmen olacakların bir, üsteğmen olacakların iki, yüzbaşı olacakların sekiz talim devresine katılmak ve uygun sicil almak, denizde yüzbaşılık kursunu tamamlamak ve yakın seferde süvari ve çarkçı şehadetnamesi almış olmaları şarttır.

Seferde yedek subaylar, muvazzaf subaylar gibi terfi kanunlarına bağlıdır. Genellikle emekli subaylar, rütbelerine ait belirli yaş hadlerine kadar esas kayıtlarının yapıldığı askerlik şubelerinde yedek subay olarak işlem görürler ve sefer görevlerinde yer alırlar. Ancak çağ dışı olduktan sonra bunlara seferde silâhlı kuvvetler kadrolarında görev verilmez.

◆ **Subaylık** i. Subayın görevi ve rütbesi. (M)

SUBE i. (ar. *şūb*, taraf'tan *şūbe*). Tar. Hindistan'da kurulan Gurkanlı devletini (1526-1764) meydana getiren eyaletlere verilen ad.

— ANSİKL. Tar. 1580'de 12 *sube*'den meydana gelen Gurkanlı devleti, Âlemgir zamanında 20 veya 21 şubeye bölündü. Bunlar; kuzeybatıda Kâbil ve Keşmir, batı ve kuzey toprakları üzerinde Tette (Sind), Multan, Pencap, Delhi, Agra, Eved (Oud), Allahâbâd, Bihar, Bengal ve Orisa, yine kuzeydeki toprakların güneybatısında Gucerat, Malva, Ecmir, Dekkan bölgesinde Handiş, Berar, Evrangâbâd, Bidar, Bicapur ve Haydarâbâd idi. Subeler, *serkar*'lara (kaza); serkarlar da *pergene*'lere ayrılmıştı. Subelerin başlarında vali ve kumandan olan subedarlar bulunurdu. (M)

SUBEDAR bls. i. (ar. *şūbe* ve fars. *-dār*'dan *şūbe-dār*). Tar. Hindistan'da kurulan Gurkanlı devleti (1526-1764) zamanında *sube* denen eyaletlerin yöneticisine verilen ad.

— ANSİKL. Tar. Kumandan ve vali olan *subedar*'lar hükümdar adına subeleri yönetirlerdi. Sube içinde subedara bağlı olan *divan* (maliye işlerinin başı), *bahşi* (ordunun maliye ve yönetim işlerinin başı), *mir adl* (adliye işlerinin başı), *sadr* (din ve evkaf işlerinin başı), *kadı* (hâkim), *kutval* (genellikle sube başkentlerinde güvenlik işlerinin başı), *mir bahr* (deniz ve ırmak işlerinin başı) gibi memurlar bulunurdu. (M)

Suberde. Arkeol. Seydişehir yakınlarında höyük. Yapılan kazılarda üç tabaka bulundu. Bunlardan üstten birincisinde tarih çağlarına ait kalıntılar vardır. İkinci ve üçüncü tabakalar Neolitik devre aittir. Bu iki tabakada önemli bir kalıntıya rastlanmadı. İkinci tabakada küçük taşlardan yapılmış, üzeri sıvalı döşeme ve kerpiç duvar parçaları; üçüncü tabakada ocak kalıntıları bulundu. İkinci tabakada seramik yoktur; üçüncü tabakada kaba ve iki tarafı oksitlenmiş parçalar ele geçirildi. Önceleri bunların taşınabilen kaplara ait olduğu sanılıyordu. Dr. J. Bordaz bu parçaların bir çeşit leğen çukurunun iç kil sıvamalarına ait olabileceğini ileri sürdü. Ayrıca bu katta, ele geçen hayvan ve antropomorfik figürinlere dayanarak, pişmiş toprağın bilindiğini söyledi. Suberde'de Neolitik Taş devrine ait kalıntıların yüzde 90'ı obsidyen âletlerdir. Höyükte domuz dışında, evcil hayvan kalıntısına rastlanmadı. Ele geçen hayvan kemiklerinden anlaşıldığına göre burada yabanî koyun, kızıl dağ keçisi, keçi, kurt, tilki ve kaplumbağa türleri vardı. Tahılların ıslah edilmiş olduğunu gösteren bir belirli iz yoktur. Prof. Bordaz, Suberde'nin ikinci katının seramiksiz oluşunu, önce Doğu Çatalhöyük'ün yanlışlıkla «seramiksiz» diye adlandırılan VIII-VI B tabakalarına benzetti ve Suberde'deki Neolitik çağın, Doğu Çatalhöyük V'ten daha eski olduğunu savundu. Bugün Suberde'nin ikinci tabakasının Doğu Çatalhöyük VI A'dan ve VI B-X'ten daha eski olması gerektiği ve Suberde'nin üçüncü tabakasının da Hacılar'daki seramiksiz Neolitik ile çağdaş olabileceği ileri sürülür. Suberde'den alınan bütün karbon ondört (C—14) örneklerinin analiz sonucu belli olmadı. Ancak üçüncü tabakaya ait bir örnek M.Ö. 6750 tarihini verdi. (M)

SÛBESÛ bls. i. (fars. *sū*, taraf'tan *sū-be-sū*). *Esk.* Her tarafa, her tarafta, her yanda: *Sûbesû sevk eyleyen hep sâik-i takdirdir* (Koca Ragıb Paşa). [M]

SUBH i. (ar. *şubḥ*). *Esk.* Sabah, sabah vakti: *İntizarım sanadır subha dek ey mihr-i münir / Berk-i hatırda olan şebnem-i ümmid gibi* (Nailî). || Tan zamanı. || *Subh-i düruğ (subh-i evvel, subh-i evvelîn, subh-i kâzib, subh-i mustatil, subh-i mülemmanikab* veya *subh-i yeküm*), tan yeri ağarmadan biraz önce görünen ve bir süre sonra gözden kaybolan aydınlık: *Felek getirmedi âfâka senden önce beni / Ki subh-i sadık eder subh-i kâzibi takib* (Şinasi). || *Subh ü mesa*, sabah akşam. Her zaman: *Enisim hem, celisim gam, işim subh ü mesa matem / Gözüm pür-nem, dilim pür ah-ı ateşbardır sensiz* (Nevres Paşa). || *Subh-i sadık* (veya *subh-i sani*), tan yerinin ağarması: *Subh-ı sadık irişip zulmet-i leyli giderir / Küfrü isyanı ise nur-ı hidayet getirir* (İzzet Molla). || *Subh ü şam*, sabah ve akşam. || *Salât-ı subh*, sabah namazı.

— Bot. *Esk. Subhi behar*, bir çeşit lâle.

◆ **Subhdem** bls. zf. *Esk.* Sabahleyin erkenden: *Esti nesim-i nevbahar açıldı güller subhdem* (Nef'i).

◆ **Subhgâh** bls. i. *Esk.* Tan yeri.

◆ **Subhî** sıf. *Esk.* Sabahla ilgili. || İ. [*Suphi* şeklinde] Erkek adı. (M)

SUBHA i. (ar. *şubḥa*). Tasav. Kendiliğinden var olmayan, varlığını Tanrı'ya borçlu olan madde.

— Santl. Doksan dokuz taneli tesbih. Bk. TESBİH.

— ANSİKL. *Subha*, bazı mutasavvıflara göre karanlık (zulmet) demektir. Tanrı, bütün varlıkları bu sonsuz karanlık içinde yarattı. Subha üzerine tanrı nuru düştüğü zaman görünüş alanına çıkar. Bu sonsuz karanlık (subha) içinde tanrı nuru kimin üstüne düşerse o, mutluluğa ve aydınlığa kavuşur. Tanrı nurundan yoksun kalan kimseler sapkınlık ve yıkım içinde kalır, karanlıklara boğulur. (M)

SUBHİ ABDÜLLATİF PAŞA. Bk. ABDÜLLATİF SUPHİ PAŞA.

SUBHİ MEHMED EFENDİ, türk tarihçisi (öl. Babadağı 1769), Halil Fehmi Efendinin oğlu. Divanı Hümayun kalemine girdi. Piyade mukabelecisi ve küçük evkaf muhasebecisi oldu; bu görevdeyken vakanüvis tayin edildi (1740). Sonra Divanı Hümayun beylikçiliği (1743), maliye tezkireciliği (1745), arpa eminliği (1748), büyük muhasebecilik (1755), darphane eminliği (1757), defteri hakanî eminliği (1763), ikinci defa arpa eminliği (1764) ve başmuhasebecilik (1767) ve yeniçeri kâtipliği (1769) yaptı. Bu son görevi dolayısıyle 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşına katıldı. *Subhi Tarihi*'ni yazdı. (M)

SUBHİ ÖMER BEY, türk coğrafyacısı (İstanbul 1864-ay.y. 1894). Beşiktaş Askerî rüştiyesinde okudu, Harbiyeden erkânıharp yüzbaşısı olarak çıktı. Bir süre sonra rütbesi kaymakamlığa yükseltildi. Coğrafya, tarih ve askerlik konularında çalıştı. Eserleri: *Memâlik-i Osmaniyenin Tafsilâtlı Coğrafyası; Hüdavendigâr Vilâyetinde Bir Hafta Seyahat; Büyük Frederik; Osmanlıların Askerliğe Ettiği Hizmet; Trablusgarp ve Bingazi ile Sahrai Kebir ve Sudan Merkezi; Kavaidi Lisan-ı Farisî* (Fars Dili Kuralları). [M]

SUBHİZADE ABDİ, türk şairi (İstanbul?-ay.y. 1761), *Feyzi* mahlasıyle şiirler yazan Feyzullah Efendinin oğlu. Sadrazam kethüdalığı yaptı (1758-1759). Bu görevinden azledilerek Şehremini ruznameciliğine tayin edildi. Subhizade Abdi, Nedim'in etkisi altında kaldı. Onun tarzında şiirler yazdı. Bir *Divan*'ı vardır. (M)

SUBİACO, İtalya'da komün, Latium'da (Roma vil.) Aiene ırmağının yukarı vâdisinde; 8 600 nüf. Küçük kasaba, vâdiye hâkim bir kayalıkta basamaklar halinde inşa edilmiş önemli bir tarım merkezidir (kâğıt fabrikaları, kaymaktaşı ocakları). Neron'un inşa ettirdiği villanın çevresinde gelişen Subiaco'da Aziz Benedictus V. yy. sonunda ilk manastırını yaptırdı ve benediktin tarikatını kurdu; kızkardeşi Azize Scolastica, komünde ilk kadınlar manastırını inşa ettirdi. Efsaneye göre iki manastır da 601'de Lombardlar tarafından yıkıldı. Bir gerileme devresinden sonra, Subiaco, XI-XIII. yy. arasında en parlak dönemini yaşadı. Manastırlar fransız hâkimiyeti sırasında (1809) kapatıldı. 1850'de Subiaco, dom Casaretto'nun yeniden kurduğu bir ilin merkezi haline geldi. San Benedetto manastırı, keşiş hücrelerinin ve kiliselerin oyulduğu kayalığın yamacında inşa edilmiştir. XII. ve XIII. yy.dan kalma freskleri çok güzeldir. Santa Scolastica manastırı da gömülü vâdiye hâkimdir ve biri roman (1235), öbürü gotik üslûbunda iki güzel avlu dehlizi vardır. 1464'te Subiaco'da basılan ilk italyanca kitaplar komündeki kütüphanededir. (L)

SUBİLİM veya **SUBİLİMİ** bls. i. Bk. HİDROLOJİ.

SUBİMAGO i. Ephemeroptera takımından böceklerde nemf ile yetişkin böcek arasındaki geçit evresi. (Subimagonun kanatları vardır ve tıpkı yetişkin böcekteki gibi iş görür, ama böceğin tam şeklini alması için yeni bir deri değiştirmesi gereklidir. Subimago evresi yalnız ephemeroptera takımından böceklerde vardır.) [L]

SUBİRA (Jose), ispanyol müzikoloğu (Barcelona 1882). İspanyol Müzikoloji enstitüsünde sekreterdi, XVII. ve XVIII. yy.larda İspanya'da tiyatro müziği tarihi konusunda uzmanlaştı. Başlıca eserleri: *Historia Universal de la Musica* (Dünya Müzik Tarihi) [1945]; *La Opera en los Teatros de Barcelona* (Barcelona Tiyatrolarında Opera) [2 cilt, 1946]; *Catalogo Musical de la Biblioteca National de Madrid* (Madrid Millî Kütüphanesi Müzik Kataloğu) [3 cilt, 1946-1951]; *El Compositor İriarte* (Besteci İriarte) [2 cilt, 1949-1950]. (L)

SUBİTİ bls. i. Zool. Tatlısularda yaşayan kabuklu hayvan (*Daphnia pulex*). *Eşanl.* SUPIRESI. (L)

SUBLEYRAS (Pierre), fransız ressamı ve gravürcüsü (Saint-Gilles-du-Gard 1699-Roma 1749). 1726'da Roma ödülünü aldı. Roma'ya yerleşti. Başlıca eserleri: *Styx'in Gölgelerini Aşan Charon, Aziz Ambrosius İmparator Theodosius'u Bağışlarken* (Louvre), *Benedictus XIV'ün Portresi* (Versailles), Santa Francesco Romana'da (Roma) saklanan şaheseri *Aziz Benedictus Bir Bahçıvanın Çocuğunu Diriltirken* (1744). [L]

Sublicius köprüsü. Esk. Rom. Söylentiye göre Ancus Martius tarafından, Janiculus tepesi karşısında Tiber nehrine kurulan tahta köprü. Sulara kapılıp sürüklendikten sonra kâgir olarak yeniden yapıldı ve *Aemilius* adını aldı. Horatius Cocles burada tek başına Porsena ordusunu durdurdu. (L)

SUBLİGNY (Adrien Thomas PERDOU DE), fransız yazarı (1636-1639). Paris barosunda avukattı. Molière'in dostu oldu; önce *La Muse Dauphine* (1666) adlı manzum bir gazete yayımladı. 1688'de Racine'in *Andromaque* adlı eserinin tenkidi olan *La Folle Querelle* (Çılgın Kavga) [1668]. 1670'te de *Le Désespoir Extravagant* (Taşkın Umutsuzluk) [1670] adlı oyunları yazdı. *Fausse Clélie* (Sahte Clélie) [1670] adlı romanı Racine'in *Bérénice*'i için rahip de Villars'ın yazdığı tenkide cevaptır. (L)

SUBLİGNY (Marie - Thérèse PEDOU DE), fransız kadın dansçı (1666-1736), Adrien Thomas Subligny'nin kızı. Seçkin ve zarif bir dansçıydı; Lully, Campra, Destouches, Marais gibi sanatçıların ünlü balelerini ve opera-balelerini yorumladı. 1707'de Lully'nin *Triomphe de l'Amour* (Aşkın Zaferi) adlı eserinde dans ettikten sonra sahneden çekildi. (L)

SUBOTİCA, esk. alm. **Maria-Theresiopel**, Yugoslavya'da (Voyvodina) şehir, Romanya sınırında; 77 300 nüf. Zengin kütüphane. Başka'nın tarım pazarı (tahıl, şarap, domuz). Metalürji ve besin sanayii (un fabrikaları, konserve fabrikaları). Elektrik malzemesi. (L)

SU BÖREĞİ. Bk. SUSİNEĞİ.

SUBÖREĞİ bls. i. Mutf. Yufkası fırında pişirilmeden önce suda haşlanan bir börek çeşidi. (Öteki fırın börekleri gibi ana malzemesi süt, yumurta, peynir, maydanoz ve eritilmiş yağ olan suböreğinin özelliği, yufkasından önce tuzlu suda haşlanması, sonra soğuk suda soğutulmasındadır.) [M]

SUBRA i. (fr. *sous bras*, kol altı'dan). Terz. Koltukluk. [M]

SUBRE i. Denizc. Bir yelkenli gemide,

Foto. LAROUSSE

bir direğin bütün serenleri bir yöne, ötekininkileri ters yöne prasya etme. (Subre durumunda rüzgâr, yelkenler üzerine birbirine karşıt etki yapacağından, gemi ileri geri gidemediği için olduğu yerde kalır.) [M]

SUBRET i. (provence dilinde *soubreto*, yapmacıklı'dan fr. *soubrette*). Komedilerde hizmetçi tipi: *Subret rolü.* (M)

SUBSTRATUM i. (lat. *sub*, alt ve *stratum*, geniş'ten). Leng. Bk. ALTTABAKA.

SUBTROPİKAL sıf. (fr. *subtropical*). Meteorol. Bk. ASTROPİKAL.

SUBUCULA i. (lat. k.). Kadın ve erkeklerin elbise altına giydikleri bir çeşit uzun kollu iç gömlek. (L)

SUBULARİA i. Çok küçük salkım çiçekli otsu bitki; dere boylarında yetişir. (Turpgillerden.) [L]

SUBULİNA i. Deliksiz topaç biçiminde kavkılı, küt kolumelli salyangoz; tropikal bölgelerde tarım bitkileri arasında pek çok türüne rastlanır; bazıları üzerinde yaşadıkları bitkilerle birlikte Avrupa'ya getirilmiştir; limonluklarda beslenir. (*Subulinidae* familyasından). [L]

SUBULİNİDAE çoğl. i. Akciğerli, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Bunlarda kavkı yüksek, uzunca, bazılarında silindirimsi, çoğunda topacımsı, tek renkli ve iç kısım lamelsizdir. Başlıca cinsleri: *subulina, pseuda-glossula, leptinaria, rumina, obeliscus.*) [L]

SUBURA i. (lat. k.). Eski Roma'da, Quirinalis'in, Viminalis'in ve Esquilinus'un eteğinde, adı kötüye çıkmış kalabalık bir aşağı mahalle. (L)

SUBYE i. (fr. *sous-pied* veya *soupied*'den). Ayağın altından geçen, tozluğa veya pantolon paçalarına bağlanan deriden veya kumaştan şerit. (M)

SUCAN RAY, hintli tarihçi (Pencap ?-?, XVII. yy. sonları). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Gençliğinde malî ve idarî görevlerde bulunduğu eserlerinden anlaşılıyor. Tarih konusunda birçok farsça ve arapça eser okudu. Evrengzib saltanatının dördüncü yılına kadar (1658) genel olayları kapşayan bir tarih yazdı. Eseri kendinden sonra gelen tarihçiler için ana kaynak niteliğindedir. Eseri: *Hulâsatü'l-Tevarih* (Tarihlerin Özeti). [M]

SUCCİNEA i. Karındanbacaklı akciğerli yumuşakça; *succineidae* familyasının örnek tipi. (Hayvanın dört dokunacı ve dört köşeli bir plakaya bağlı bir çenesi vardır; ince, uzun kapaklı kavkısında çok büyük oval bir delik bulunur. Succinea'lar her yerde, su kenarlarında ve bitkilerin üzerinde yaşar. Eyosenden beri fosiline rastlanır.) [L]

SUCEAVA, Romanya'da şehir, Bukovina'da, bölge idare merkezi, Bukovina kütlesinin kenarında, Suceava ırmağı kıyısında; 23 200 nüf. XIV. ve XVI. yy.dan kalma kiliseler. XIV. yy.dan kalma bir kalenin yıkıntıları. Besin ve dokuma sanayii. Petrol rafinerileri. —*Suceava bölgesi*, 985 500 nüf. (L)

SUCEVİZİ bls. i. Kestane gibi meyve veren su bitkisi. (Küpeçiçeğigillerden.)

— ANSİKL. *Sucevizi* (*trappa*), üst yaprakları eşkenar dörtgen, alt yaprakları parçalı şerit biçiminde olan bir su bitkisidir; meyvesi bir çeşit dikenli cevizdir. Bazı türlerine Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'nın tatlı sularında rastlanır. Sucevizinin çiçekleri çok güzel beyazdır. Dört dikenli olan meyvesinin içi yenir; tadı kestane ve fındık tadını andırır. (L)

SUCHET (Louis Gabriel), **Albufera** dükü, Fransa mareşali (Lyon 1770-Montredon şatosu, Marsilya yakınları 1826). Millî Muhafız alayında bulundu (1791), generalliğe yükseldi (1798), İtalya'da başkumandan yardımcısı oldu (1800), orada Avusturyalıları Cherasco'ya kadar geri püskürttü (haziran); Austerlitz'te, Jena'da yararlık gösterdi. İspanya'da Lerida (1810) ve Tarragona (haziran 1811) şehirlerinin teslim alınmasında büyük rol oynadı. Mareşalliğe yükseldi (temmuz 1811), Valencia'yı teslim olmak zorunda bıraktı (ocak 1812). Katalonya ve Aragon ordusunun başkumandanlığını yaptı (1813), Molins de Rey'de düşmanı yendi (1814), Valençay antlaşmasından sonra Fernando VII'nin Madrid'e dönmesini sağlamakla görevlendirildi, Güney ordusu kumandanı olarak Wellington ile mütareke imzaladı (1814). Yüksek meclis üyeliğine seçildi, Yüzgün'e katıldı, Savoia'yı istilâ etti. Avusturyalılarla anlaşarak Lyon'un boşaltılmasını sağladı (temmuz 1815). 1819'da gene Fransa Yüksek meclis üyesi oldu. (L)

SUCHİER (Hermann), alman roman dilleri bilgini (Karlshafen 1848-Halle 1914). Önce Westfalen'daki Münster Krallık akademisinde, sonra Halle üniversitesinde ders verdi. Ortaçağ fransız edebiyatı üstünde eserler ve bazı metinler yayımladı: *Aucassin et Nicolette* (1878), *Geschichte der Französischen Literatur* (Fransız Edebiyatı Tarihi) [1900]. Suchier, *Bibliotheca Normannica*'nın (Norman Kütüphanesi) [1879-1925] kurucusudur. (L)

SUCHİTEPEQUEZ, Guatemala'da idare bölgesi; 124 400 nüf. İdare merkezi, *Mazatenango*. (L)

SUCHON (Eugen), slovak bestecisi (Pezinok 1908). Novak'ın öğrencisiydi, Bratislava konservatuvarında ders verdi. Eserlerinde ülkesinin folklorundan bir ölçüde yararlanmıştır. Operalar (*Krutnava*, 1949; *Svatopluk*, 1960), bir orkestra süiti, bir kantat, oda müziği, piyano müziği, koro eserleri besteledi. (L)

SUCHY (František), çek bestecisi (Libina, Moravya 1902). Novak'ın öğrencisiydi; aynı zamanda obuacı olan sanatçı Brno konservatuvarında ders verdi ve Moravya Üflemeli Çalgılar beşlisini kurdu. Bir opera, iki senfoni (1946-1950), senfonik veya oda orkestrası için eserler, konçertolar, bir oratoryo (*Gethsemani Bahçesi*, 1943), birçok missa, kantatlar, oda müziği besteledi. (L)

SUCİĞERİ bls. i. Bazı denizhıyarlarının özel organlarına verilen ad. (Hayvanın bağırsağının göden kısmının üst tarafında büyük bir boru yer alır; burada boru ikiye ayrılır ve gittikçe ince dallar halinde çatallanarak hayvanın vücut boşluğuna yayılır; bu iki organın her birine «suciğeri» denir; su, anus ve göden yoluyle bunlara girer, bir süre kaldıktan sonra dışarıya atılır. Bu organların çift ödevi vardır: solunum ve boşaltım. Ayrıca denizhıyarının duruşunda da rol oynar.) [L]

SUCİN, Japonya'nın 10. imparatoru (M.Ö. II. ve I. yy.lar). M.Ö. 97'de tahta çıktı. Ülkesindeki işleri yoluna koydu ve bir de nüfus sayımı düzenledi. (M)

SUCLİNG (sir John), ingiliz şairi (Whitton, Middlesex 1609-Paris 1642). Zengin, cömert, parlak bir saray adamıydı; Fransa'ya, İtalya'ya yolculuk yaptı, birçok askerî sefere katıldı. 1641'de bir kompluya adı karıştı, kaçmak zorunda kaldı. Sürgünde düştüğü sefaletten kurtulmak için kendini zehirlediği söylenir. *A Ballad upon a Wedding*'i (Bir Evlilik Üstüne Balad) en ünlü şiirlerindendir. Oyunları arasında *Aglaura* (1638), *Brennoralt* (1639) adlı trajedileri sayılabilir. (L)

SUCKSDORFF (Arne), isveçli filim yönetmeni (Stockholm 1917). Bir süre süsleme ressamı olarak çalıştı. 1940'ta sinemaya geçti ve dünyanın en iyi belgesel filimcilerinden biri oldu. Çektiği filimlerin operatörlüğünü, senaryo yazarlığını ve kurguculuğunu yaptı. Başlıca filimleri: *Batı Rüzgârı* (1942); *Martı* (1944); *Die Rythmen der Stadt* (Şehir Ritimleri) [1947]; *Nehir Rüzgârı* (1950); *Det Stora Aventyret* (Büyük Serüven) [1953]; *Copacabana Bizde* (1964). [L]

SU-COU, ing. **Soochow** veya **Suchow,** Çin'de (Kiang-su) şehir, Tey-hu gölü yakınında, Büyük Kanal kıyısında, Şanghay'ın batısında; 610 000 nüf. Su-Cou başlıca üslerinden biri olduğu Tey-Ping isyanının bastırılması sırasında büyük zarar gördü. Bugün bir ipek dokumacılığı ve iplikçilik merkezidir. Su-Cou'ya birçok kanal dolayısıyle bazan *Çin Venedik*'i de denir. (L)

SUCRE i. Ekvador'da, 100 centavo değerinde para birimi. (L)

SUCRE, esk. *Chuquisaca,* Bolivya'da şehir, devletin anayasal başkenti ve Chuquisaca idare bölgesinin merkezi, rio Quirpinchaca kıyısında; 60 100 nüf. 1624'te kurulan üniversite. Sucre, Bolivya Yüksek Adalet divanının merkezidir. XVII. yy.dan kalma katedral (önemli kutsal eşya mahfazası). Birçok eski kilise. İdare merkezi. Hafif sanayi (besin sanayii; ayakkabı, sigara v.b. yapımı). Yakınında bakır dökümhanesi. Petrol rafinerisi. (L)

SUCRE, Kuzey Venezuela'da eyalet. Antil denizi kıyısında; 371 000 nüf. Merkezi, *Cumana*. (L)

SUCRE (Antonia Jose), venezuelalı yurtsever (Cumana 1793-Berruecos, Kolombiya 1830). Subaydı, Miranda ve Bolivar ile birleşti. 1818'de general oldu, Yeni Granada seferinde (1819) yararlık gösterdi, sonra Quito eyaletinde Pichincha'yı yenilgiye uğrattı (mayıs 1822) ve Peru'nun yardımına koştu, büyük Ayacucho zaferini kazandı (9 aralık 1824). Bolivar'ın istifasından sonra, ömür boyunca Bolivya cumhurbaşkanı seçildi (ekim 1826), eylül 1828'de görevinden ayrıldı. Başlarında Jose de la Mar'ın bulunduğu Peruluların saldırısına uğrayan Kolombiya'nın yardımına koştu ve Peruluları Tarqui'de yenilgiye uğrattı (1829). 1830'da, Bogota'da toplanan kongrede başkan seçildi. Quito'ya döndüğü sırada öldürüldü. (L)

SUCRON, lat. **Sucro.** Esk. coğ. Jucar ırmağının (İspanya) eski adı; Pompeius, Sertorius'un birliklerine bu ırmak yakınında yenildi (M.Ö. 75) ve Caecilius Metellus tarafından kurtarıldı. (L)

SUCU i. (*su*'dan *su-cu*). Su satmayı kendisine meslek edinmiş veya evlere su taşıyan kimse.

◆ **Suculuk** i. Sucunun yaptığı iş. (M)

sucu

SUCÛDÎ ÇELEBİ, türk yazarı (XVI. yy.). Kalkandelenli veya Priştinelidir. Önce veziriazam Pirî Mehmed Paşaya divan kâtibi olarak kapılandı. Selim I'in son zamanlarında silâhtar kâtipliğine getirilerek, padişahla birlikte İran ve Mısır seferlerine katıldı; Kanunî Sultan Süleyman devrinin ilk yıllarında hac yolunda öldü. En önemli eseri *Selimname**dir ve İshak Çelebi'nin *Selimname**sinin devamı niteliğindedir. (M)

SUCUK i. (esk. türk. k.). Mutf. İçine baharlı maddeler konularak yoğrulan et kıymasının, kurutulmuş bağırsaklara doldurulmasıyle yapılan bir çeşit yiyecek. (Bk. ANSİKL.) || *Alafranga sucuk.* Bk. ANSİKL. || *Cevizli sucuk,* ceviz, badem, fıstık veya fındıkla yapılan bir çeşit tatlı sucuk. Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Sucuk gibi olmak* (veya *ıslanmak*), her tarafı ıslanmak. || *Sucuğunu çıkarmak. Teklz.* İyice yormak veya adamakıllı dövmek.

— ANSİKL. Mutf. *Sucuk* yapımında manda, malak veya sığır eti kullanılır. Bunların içine bazen koyun eti de katılır. Yağlı ve lezzetli olması için kuyruk kıyması karıştırılır. 10 kg sucuk (İstanbul tipi) için gerekli malzeme: 5 kg sığır eti (kıyma), 5 kg manda veya malak eti, 1 kg koyun kuyruğu, 70 gr karabiber, 40 gr kırmızı biber, 70 gr kimyon, 5 gr tarçın, 5 gr zencefil, 5 gr nitrat, 5 gr yenibahar, 100 gr sarmısak. Bu malzeme karıştırılarak iyice yoğrulur ve bağırsaklara doldurularak kurutulur. Sucuk yapılan öteki bölgelerde, özellikle Orta ve Doğu Anadolu'da, sucuk hamuruna daha fazla baharat katılır. Evde yapılan sucukların baharatı isteğe göre ayarlanır.

sucuk

● *Alfranga sucuk,* birçok çeşittir: 1. çiğ sucuklar. Çiğ domuz ve sığır etleriyle et yağlarından yapılır; içine tuz, biber, kühercile ve kamış şekeri karıştırılır. Dumana tutularak saklanır; 2. pişmiş sucuklar. Bileşiminde domuz ve sığır eti, yağ ve baharat bulunur. Sıcak dumanlama usulüyle saklanır, pişirilerek yenir; 3. kan sucuğu. Bileşimi kan, iç organlar, domuz yağı ve baharattır; 4. yumuşak sucuklar. Hamuru, pişmiş ve kıyılmış sakatattır; baharat katılarak hazırlanır. Karaciğerle yapılanı makbuldür. Renkleri kahverengiden beyaza kadar değişir; 5. bitkisel sucuklar. Hububat unu, bezelye unu, patates unu veya ekmek içi gibi nişastalı maddelere, iç organlar, domuz eti ve kan karıştırılarak yapılır; 6. jelatin sucuklar. Düşük etler pişirildikten sonra kıyılarak, bağırsaklara doldurulur ve tekrar kaynatılır. Jelatinli madde sertlik sağlar. Servis için sucuğun önce bağırsağı soyulur; 5-10 dakika suda bekletilen sucukların bağırsakları kolayca

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

çıkarılır. Sucuk, ince, yuvarlak veya ortasından kesilerek uzun parçalara doğranabilir. İsteğe göre üzerine yumurta da kırılarak ızgara veya yağda pişirilir, meze olarak çiğ de yenebilir.

● Cevizler ayıklanarak ikiye bölünür ve iplere dizilir. Tek veya çift dizi halinde sopaya bağlanır. Hazırlanan üzüm pestili bulamacına batırılıp çıkarılır. Güneşte suyu çektirildikten sonra tekrar bulamaca batırılır. Eğer kalın sucuk yapmak istenirse bir üçüncü defa bulamaca batırmak gerekir. (M)

SUCUKÇU i. (*sucuk*'tan *sucuk-çu*). Sucuk yapan veya satan kimse. (M)

SUCUL sıf. (*su*'dan *su-cul*). *Yeni.* Suyu seven, suya düşkün: *Ördek sucul bir hayvandır.* || Suyu çeken, suyu emen. *Eşanl.* HİDROFİL.

◆ İ. Zool. Durgun sularda yaşayan kınkanatlı böceklere verilen genel ad. (M)

SUCY-EN-BRİE, Fransa'da, Seine-et-Oise idare bölgesinde (Corbeil-Es-Sonnes idare çevresi) komün, Paris'in güneydoğu banliyösünde, Marne'ın yukarısında (Saint - Maur kıvrımı); 13 376 nüf. Eski kilise (XIII. yy.dan kalma koro yeri), XVII. yy.dan kalma şato. Cam fabrikası. Marokencilik. (L)

SUÇ i. (esk. türk. k.). Törelere, ahlâk kurallarına aykırı davranış: *Kâmran'a karşı suçlarımı bu kadar kolay kabul etmemde bununda mı tesiri vardı acaba, bilmiyorum* (R. N. Güntekin). || Kanuna aykırı davranış: *Başkalarının hürriyetine dokunmak suçu ile cezalandırırdık* (F. R. Atay). *Benim arkadaşım... O da benim suçumdan yatıyor* (Kemal Tahir). *Esk.* Cürüm.

— ÇEŞ. DEY. *Suç işlemek,* kanuna, töreye aykırı bir davranışta veya eylemde bulunmak. || *(Birinin) Suçunu bağışlamak* (veya *suçundan geçmek*), bir kimseye suçundan ötürü ceza vermemek.

— Ahl. Bk. ANSİKL.

— Devl. huk. *Savaş suçları.* Bk. SAVAŞ.

— Huk. Hukuk düzeninin, sonucunu cezalandırdığı fiillere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Suç eşyası.* Bk. ANSİKL. || *Suç ortaklığı,* bir suçun işlenmesine bilerek ve isteyerek katılan destek veya yardımcı olan kimselerin birbirine karşı durumu. (Bk. ANSİKL.) || *Suça iştirak,* bir kişi tarafından işlenebilen bir suçun birden fazla kişinin anlaşması ve işbirliği yapması sonucunda gerçekleştirilmesi durumu. (Bk. ANSİKL.) || *Suçlar arasında irtibat,* ceza usulü hukukuna göre davaların konusu arasındaki bağlantı. (Bk. ANSİKL.) || *Suçların içtimaı.* Bk. ANSİKL. || *Basın ve fikir suçu.* Bk. ANSİKL. || *Meşhut suç.* Bk. SUÇÜSTÜ.

— ANSİKL. Ahl. *Suç* işleyeni «cezalandırma hakkı» Eskiçağdan beri üstünde önemli durulan bir ahlâk meselesidir. Eflatun (daha sonra Leibniz) cezalandırmayı hem siteyi, hem de suçluyu suçun işlenmesiyle yıkılan dengesine kavuşturacak bir araç olarak kabul ettiği için, suçlunun eğitilmesine büyük bir önem verirdi. Modern çağda, J.-J. Rousseau, içtimaî mukavelede (toplum sözleşmesi) cezalandırma hakkının bütün toplum üyelerince topluma verildiğini, buna karşılık, toplumun her kişiyi her kötülükten, hattâ kendisinden gelecek kötülükten korumakla yükümlü olduğunu ileri sürdü. Sosyologlar, cezanın belli bir sosyal duruma ters düşen bir davranışa karşı çıktığını, yani izafî (görece) bir hak olduğunu söylerler. Suç işleyenin sorumluluğunu sınırlamak ve suç işlemeye sebep olan etkenleri (kalıtım, psikolojik durum, tutkular, sosyal durum v.b.) araştırmak, günümüzün başlıca konusudur. Suç niyete dayanan bilinçli bir eylem olmaktan çok bir hastalık sayılır. Sosyolog, psikolog ve sinir hastalıkları hekimlerinin bu konu ile ilgili olarak karakterleri incelemeleri, kriminolojinin gelişmesine yaramıştır. Lombroso tarafından kurulan kriminoloji, pedagojiyle işbirliği halindedir. Suç işleyenin eğitilmesi ve sosyal hayata uydurulması tecritle, tedaviyle ve ortak çalışma ile gerçekleştirilir. Makarenko genç suçluların eğitilmesiyle ilgili birçok çalışma yapmış, bu meseleler, edebiyat, sinema v.b. tarafından da ele alınmıştır.

— Huk. Suçun tanımlanabilmesi yolunda hukukçulardan başka sosyoloji ve kriminoloji ile ilgilenenler de araştırmalar yaparak bazı sonuçlara vardılar. Özellikle suçu ve suçluluğu doğuran sebepler üstünde yapılan bu araştırmalarda, anket, istatistik v.b. metotlarla suçu yaratan sosyal çevre, kültürel, iktisadî, hattâ biyolojik şartlar incelendi. Hukukçular tek bir suç tanımında birleşemediler.

Teknik hukuk görüşü kısa ve basit bir tanımlama ile «hukuk düzeninin, sonucunu bir cezaya bağladığı fiillere suç denir» sonucuna varmıştır. Bu tanım, belli bir yerde ve zamanda, nelerin suç olduğunu ortaya koymakla birlikte, suçun özünü, bir fiile neden «suç» denildiğini açıklayamadı.

Bazı ceza hukukçuları ise suçu, «ahlâk düzenini ağır bir şekilde bozduğu için devletin hoşgörmediği bir fiil» olarak tanımladılar. Benzer nitelikte başka tanımlamalar da vardır: her zaman ve her yerde, ortalama bir dürüstlük ve acıma duygularına saldırıyı ifade eden hareket; antisosyal, bireysel güdüler tarafından meydana getirilen ve hayat şartlarını bozarak belli bir çağda, halkın ortalama ahlâkı duygularına aykırı olan hareket. Bu tanımlamaların amacı, suçu kanunkoyucunun yarattığı bir hukukî kurum olmaktan çıkarmak ve onu çevre şartlarının değişken özelliklerine uyabilen uzun süreli bir hukukî kurum haline getirmektir. Bu yüzden kanunkoyucunun iradesinden çıkan bazı suç ve özellikle kabahatlerin, söz konusu tanımlamalara dayandırılması mümkün değildir. Bazı suç tanımlamaları da devletin ve toplumun kendini koruması gerçeğine dayandırılır. Buna göre suç, kanunkoyucuya göre, toplumun varlığını korumasını imkânsız duruma getiren onu büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bırakan harekettir. Türk hukukunda, suçun tanımlanmasına çalışılırken, suçu meydan getiren unsurların bazı yazarlar tarafından yeterince belirtilmediği ileri sürülerek, daha ayrıntılı bir tanımlama yapılmıştır: «İsnat yeteneği olan bir kişinin kusurlu iradesinin yarattığı icraî veya ihmalî bir hareketin meydana getirdiği, kanunda yazılı tipe uygun hukuka aykırı ve müeyyide olarak bir cezanın uygulanmasını gerektiren fiile suç denir». Böylece, suç adı verilen hukukî olayın kanunî unsuru, hukuka aykırılık; maddî ve manevî unsurları da kanunda belirtilen cezalandırılmadır. Suçu meydana getiren unsurların başında «kanunîlik» gelir. Buna göre bir fiilin suç olabilmesi için, kanunun açıkça bu fiili suç olarak nitelendirmesi gerekir. Nitekim, Türk Cz. kn. md. 1'de «kanunun açık olarak suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemeyeceği» hükmü konulmuştur. Hukukta, «kanunsuz suç olmaz» ilkesiyle belirtilen kanunîlik unsuru, 1961 Anayasası tarafından da, bir anayasa ilkesi ve kurumu haline getirilmiştir. Anayasa md. 33'e göre «Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilinden dolayı cezalandırılamaz». Böylece, Anayasa, bu ilkenin ceza hukuku kadar hürriyetleri de ilgilendirdiğini belirtmiştir. Nitekim, Anayasanın gerekçesine göre, birçok anayasada özellikle yeni anayasalarda yer alan bu kural, ceza alanını ilgilendirmekle birlikte, her şeyden önce bir hürriyet teminatıdır. Bu yüzden bilim ve uygulamaya uygun olarak Anayasada, ilân edilmesi zorunludur. Suçun kanunîlik unsurunun tabiî bir şartı da Anayasada belirtildiği gibi suç meydana getirdiği ileri sürülen fiilin işlendiği anda yürürlükte olan herhangi kanuna göre suç sayılmasıdır. Fiil, kanunda gösterilen tanıma uyuyorsa, ceza hukuku alanında tipe uygunluk da denilen, kanunî unsur gerçekleşmiş olur.

Suçun ikinci önemli unsuru olan «hukuka aykırılık», Ceza kanununun veya ceza hükümleri bulunan özel bir kanunun, bir maddesinde yer alan bir fiilin, yürürlükteki hukuk düzeni tarafından da meşru sayılmamasıdır. Aynı kanunun veya başka bir kanunun öteki bir hükmü bir fiili, çeşitli sebep ve şartlar yüzünden meşru sayıyorsa, suçun hukuka aykırılık unsuru gerçekleşmez; dolayısıyla de suç ortaya çıkmaz. Meselâ, adam öldürmek suçtur. Ama bu fiil, yetkili mercinin kararını yerine getiren bir cellât tarafından yapılmışsa veya bir kişinin gerek kendisini gerek başkasının nefsini veya ırzını, haksız bir saldırıya karşı korumak için işlenmişse (bk. MEŞRU *müdafaa*) faile ceza verilemez. Aslında, dış görünüşleri bakımından birer suç olan bu fiiller, hukuka aykırılık adı verilen unsurun gerçekleşmemesi sebebiyle suç sayılmaz ve dolayısıyle cezalandırılmaz.

Suçun üçüncü unsuru, toplumda değişiklik yapan veya değişikliğin meydana gelmesine yol açan bir hareketin varlığıdır. Bu hareket bir şeyi yapma şeklinde olabildiği gibi yapmama şeklinde de olur. Bununla birlikte suçun üçüncü unsurunun tam olarak ortaya çıkabilmesi için, yapma veya yapmama şeklindeki (yani icraî veya ihmalî nitelikteki) hareketin bir sonuç yaratmış olması gerekir. Üçüncü unsuru tamamlayan özellik hareket ile sonuç arasındaki bağdır. Buna hukukta *illiyet* bağı* denir. Hareket, sonuç ve illiyet bağı birlikte suçun maddî unsurunu meydan getirirler. Tarihî gelişim içinde, bir fiilin suç sayılabilmesi için önceleri failin iradesi ve isteğiyle ilgilenilmezdi; zamanla bu düşünce ve uygulama değişti. Modern ceza hukukunda bir fiilin suç meydana getirebilmesi için kanundaki tipe uygunluğun, hukuka aykırılığın, hareket, sonuç ve illiyet bağının bulunması yeterli değildir. Modern toplumlarda, ceza kanunları, bazı istisnalar dışında, fail tarafından istenmemiş fiilleri, öteki unsurlar gerçekleşmiş olsa bile cezalandırmaz. Çünkü, ceza hukuku alanında, suçun meydana gelmesi için dördüncü bir unsur aranır. Bu unsura, *suçun manevî unsuru* adı verilir. Fiilin iradî olması, yani hareketin, sonucu doğuracak şekilde ve bu kasıtla yapılması manevî unsuru gerçekleştirir. Ancak, kanundaki tanıma uygun ve hukuka aykırı bir hareketin, suç sayılması için kusurlu bir iradenin sonucu olması gerekir. Buna *isnat kabiliyeti* denir. Suç işleyen akıl hastalarının cezalandırılmaması bu kişilerde isnat kabiliyetinin bulunmasından ileri gelir. İsnat kabiliyeti ancak, hareketin sonucunu anlayabilecek kimselerde vardır. Suçun yapıcı unsurları olarak kabul edilen bu unsurlardan başka, bazı ön şartların da (cezalandırılabilme ve takip şartları) bulunduğu ileri sürülür (msl. zimmete para geçirme suçunu işleyebilmenin önşartı, failin devlet memuru olmasıdır). Suçun tamamlanmasından sonra ortaya çıkan bazı şartlar da cezalandırabilmeyle ilgilidir. Yabancı ülkede işlediği bir suçtan dolayı, Türkiye'de cezalandırılabilmesi için, failin Türkiye'ye gelmiş olması şartı gibi suçun takip şartları da izin, talep, karar ve şikâyettir.

Suçlar, toplum içinde olduğu gibi hukukta da bazı benzeri fiillerle karıştırılabilir. Özellikle eski çağlarda, ceza hukukuyle ahlâk ve dine karıştırılmış olmasının bir sebebi de budur. Nitekim teokratik esaslara göre yönetilen toplumlarda, bu üç kurum arasındaki ilişkileri kesin çizgilerle ortaya koymak ve bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Teokratik devletlerde, ahlâka ve dine aykırı olan her fiil, aynı zamanda suç sayılır; günah, ahlâksızlık ve suç aynı fiil için birlikte söz konusu olabilir. Günümüzün laik devletinde, ahlâk ve din kurallarının hukuk alanına girmesi önlenmiş, ancak bazı kuralların etkisiyle (bazı ahlâkî esaslar gibi) hukukîleştirilmiştir. Bugün artık, yine hukukî birer mesele olan haksız fiil, disiplin suçları ve özel bir uygulaması olan polis zabıta suçlarıyle klasik suçlar arasındaki farkların belirtilmesi önem kazanmaktadır.

Suçu, *haksız fiil*'den ayırmak için, çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu iki fiilin ihlâl ettiği hak ve çıkarlar farklıdır; suç esas bakımından, devletin çıkarına dokunur; buna karşılık haksız fiil, özel çıkarları ihlâl eder; haksız fiil, giderilebilen zararlar yaratır, suçun meydana getirdiği zararın giderilmesi mümkün değildir. Haksız fiil yalnız malvarlığına bir tecavüzdür; oysa suç, malvarlığı dışındaki çıkarları ihlâl eder. Haksız fiilin toplum düzeni bakımından yarattığı tehlike, suça oranla azdır, haksız fiil kusursuz bir iradenin sonucu olabilir; fakat suç, daima, kasıtlı veya taksirli bir iradeden doğar. Haksız fiille suçu birbirinden ayırmak için verilen bu ölçülerin hiç biri, yeterli görülmemiştir. Çünkü hepsinin, hukukî gerçeklere uymayan yanları vardır. Uygulamada yararlı olabilecek ayırıcı ölçüyü teknik hukuk görüşüne bağlı ceza hukukçuları ifade etmişlerdir. Buna göre, özleri bakımından esaslı farkları olmayan haksız fiil ve suçları ayırmak, ancak kanun hükümlerine başvurarak müm-

kün olabilir. Suç ile haksız fiili birbirinden ayıran tek ölçü, bunlara bağlanan müeyyidede görülür. Hukuka aykırı olan bir fiile uygulanan müeyyide ceza ise, bu fiil bir suçtur. Müeyyide, eski duruma getirme, zararın ödenmesi gibi hukukî nitelikteyse bir haksız fiil söz konusudur. Ancak bazı durumlarda ceza ile hukuk müeyyidesi aynı fiile uygulanabilir. Gerçekte suç, haksız fiilin kanunkoyucu tarafından ayrıntılı bir şekilde tanımlanarak cezaya bağlanmışıdır. Hangi haksız fiillerin aynı zamanda suç sayılacağını, devlet ve kanunkoyucunun izlediği ceza siyaseti tayin eder.

Suçların, *disiplin suçları*'ndan ayrılması da güçtür. «Suç» ile «disiplin suçu» arasında nitelik farkları bulunduğunu gösteren kesin bir ölçü bulunamamıştır. Bununla birlikte, disiplin suçları ve suçları doğuran toplum içi ilişkilerin incelenmesiyle bir sonuca varılabilir. Gerçekten, devlet ile devletin yanında ortaya çıkan küçüklü büyüklü ve kamu yaşayışını etkileyen kurumlar, kendi yönetim ve çalışma alanlarına giren konularda birtakım kurallar koyarak bu kurallara uymayanları *disiplin suçu* işlemiş sayarlar. Suçları, belli bir ülkede yaşamanın getirdiği belli bazı kurallara uyma zorunluğunun ihlâli yarattığı halde; disiplin suçlarını memurlar, üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları, öğrenciler, hâkimler, noterler gibi belirli bir sıfatı taşıyan kişilerin, bu sıfatlara ilişkin görevlerini ihlâl etmeleri yaratır. Bu yüzden, suçlar geneldir; yani, suçu herhangi bir kişi işleyebilir. Oysa, disiplin suçları, yalnız belli bir sıfatı olan, belli bir kuruluş veya mesleğe bağlı bulunanlar tarafından işlenebilir. Suçlarla, disiplin suçları arasındaki bir fark da, müeyyideler bakımındandır. Suçlara verilecek cezalar, kanunlarda gösterilmek şartıyle, hayat, kişi hürriyeti, para, yerleşme hürriyeti konularındadır. Disiplin cezalarıysa, bir kuruma bağlı olmaktan doğan bazı hak ve yetkilerin kullanılmasıyle ilgilidir: uyarma, kınama, maaş kesme, meslekten çıkarma gibi. Suçlarla disiplin suçları arasındaki bu farkların doğurduğu başlıca sonuç, «kanunsuz suç olmaz» ilkesinin disiplin suçları bakımından geçerli sayılmamasıdır.

Böylece, genellikle disiplin cezaları tespit edilmekle birlikte, hangi hareketin hangi cezayı gerektireceği, hangi hareketin disiplin suçu teşkil edeceği kanunlarda her zaman gösterilmez. Meselâ, Devlet Memurları kanunu, disiplin cezalarını tek tek saymış buna karşılık, bu cezalara yol açacak fiilleri veya davranışları yönetmeliklere bırakmıştır. Oysa, eski Memurin kanununda, disiplin suçları da Ceza kanunlarındakine yakın bir şekilde belirtiliyordu. Bununla birlikte Devlet Memurları kanununun, disiplin suçları konusundaki düzenlemesi Anayasaya aykırı görülmemiştir. İki çeşit suç arasındaki farkların başka bir sonucu da, bunlar hakkında karar veren mercilerin farklı olmasıdır. Suç ve cezalar hakkında, bağımsız yargı mercileri karar verebilir. Disiplin suç ve cezaları konusunda yetkili merci ise, disiplin kurulları ve bazı durumlarda sicil âmiri ve tayine yetkili âmirdir. Yalnız disiplin kurullarının çalışma şekli, ilgilinin savunmasının alınması ve kararı, yargı mercilerinin faaliyetine benzer niteliktedir. Memur güvenliği bakımından, disiplin cezalarına karşı idarî yargı merciine başvurma yolu da açık tutulmuştur.

Suçlarla *polis* (veya *zabıta*) *suçları* adı verilen fiiller arasında da bazı farklar vardır. Genel zabıta, toplum düzeninin bozulmasını önlemekle görevli olduğundan, kişilerin hürriyetlerini kısıtlayan bazı kurallar koyar. Günümüzde, özellikle trafik zabıtası alanında görülen bu kurallara uyulmaması, polis suçlarını meydana getirir. Polis suçlarının cezalandırılmasının amacı, toplum düzeninin bozulmasını, toplumsal yaşayışın tehlikelerle karşılaşmasını önlemektir. Buna karşılık suçlar, doğurduğu sonuç sebebiyle cezalandırılır. Bu yüzden polis suçlarına verilen cezaların, genellikle adları bile değişiktir. Kapatma, sınır dışına çıkarma, trafikten men gibi.

Suçlar, Türk Cz. kn. md. 1'e göre ikiye (*cürüm* ve *kabahat*), genel olarak da üçe (*cinayet, cünha* ve *kabahatler*) ayrılır. Osmanlı Ceza kanununda da bu ayrıma yer verilmişti. Bugün yürürlükte olan Fransız, Avusturya, Belçika, Yunanistan ve Alman Ceza kanunları da bu üçlü ayırımı kabul eder. Üçlü ayırım, suçların ağırlıklarını göz önünde tutar. İkili ayırımı benimseyenlere göre, üçlü ayırım bilimsel değildir; çünkü suçun iç yapısını göz önünde tutmaz. Suçun özüne bakıldığında, suç sayılan fiillerin içinde kötü niyetle işlenenler, yani ahlâkî yönden ve toplum çıkarları bakımından tehlikeli olanlar bulunduğu gibi, kasıtlı olmadan veya aynı şekilde kötü niyet bulunmadan işlenenler de vardır. Ancak, cürüm ve kabahatleri tam olarak birbirinden ayırmak da mümkün olamadı. Bazılarına göre cürümler, hukukî bir zarar yaratan, kişi veya toplum güvenliğini sarsan sonuçlar meydan getirir; kabahatler ise kamu düzenini bozar ve gelişmesini engeller. Aslında, her iki suçun cezalandırılmasındaki amaç, toplumun iyiliği ve gelişmesidir. Ayrıca, iktisadî düzeni korumak veya sağlamak amacıyle cezalandırılan cürümler de vardır. Cürüm ve kabahatleri ayırmak için kasıt ve taksir farkı da yeterli görülmemiştir. Çünkü ancak bir kastın varlığı halinde meydana gelebilen kabahatler de vardır. Ceza hukuku alanında hâkim olan görüş, cürümlerin, belli bir toplumda, belirli bir dönemde kabahatlerden daha ağır sayılan suçlar olduğudur. Kanunkoyucu, toplumsal tehlike bakımından daha ağır saydığı bu suçlara daha ağır cezalar verir ve bu cezalara bakılarak bir suçun cürüm veya kabahat olduğu anlaşılır. Türk Ceza kanunu, cürümlere mahsus cezaları, idam, ağır hapis, sürgün, ağır para cezası, kamu hizmetlerinden memnuiyet olarak saymış; kabahatlere ise, hafif hapis, hafif para cezası, belli bir meslek veya sanatın tatili icrası cezalarının verilebileceğini belirtmiştir. Suçları cürüm ve kabahatler şeklinde ayırmanın uygulamadaki yararları şunlardır: bazı istisnalar dışında, bir kabahatin cezalandırılması için taksirin varlığı yeterlidir. Cürümler ise, genel olarak, ancak bir kastın bulunması halinde ortaya çıkar. Yabancı ülkelerde işlenen suçlardan yalnız cürümler hakkında Türkiye'de kovuşturma yapılabilir. Kabahatlerde teşebbüs cezalandırılmaz. Cürümler kabahatlere, kabahatler de cürümlere, tekerrüre esas olmaz. Tecildeki deneme süreleri, suçun cürüm veya kabahat olmasına göre farklıdır. Zamanaşımı süreleriyle bu süreleri durduran veya kesen sebepler her iki çeşit suç için ayrı ayrı gösterilmiştir.

Suçlar, *suçun maddî unsuru* adı verilen hareket ve sonuca göre de, çeşitli şekilde sınıflandırılır. Bu sınıflandırmaların Ceza hukuku uygulaması bakımından önemli faydaları vardır. Hareket açısından suç şekilleri, hareketin sayısına ve biçimine göre değişir. Yapılan hareketin sayısına bakılarak suçlar, *tek hareketli* ve *birden çok hareketli* suçlar diye ayrılır. Cez kanununda yer alan suçların çoğu bir tek hareketle işlenebilir. Hırsızın bir malı çalması, hakaret sayılan bir isnatta bulunması gibi. Aynı sonuca ulaşmak için aynı hareketin tekrarlanması suçun niteliğini değiştirmez (bir kimseye birkaç el ateş etmek gibi). Buna, karşılık kanun, bir suçun işlenmiş sayılabilmesi için aynı cins hareketlerin birden fazla tekrarını şart koşuyorsa, ortada birden çok hareketli suç var demektir. Meselâ, evli erkeğin, evli olmayan kadınla zinası böyledir. Evli kadının kocasından başka bir erkekle cinsel ilişkide bulunması, bir kere bile olsa, zina suçunun meydana gelmesi için yeterlidir. Evli erkeğin zinası ise, karısından başka ve evli olmayan bir kadınla karıkoca gibi yaşaması halinde ortaya çıkabilir.

İtiyadî suçlar adı verilen suçlar da, birden çok hareketli suçlardandır. Ancak, itiyadı gösterecek sayıda veya nitelikte hareket tekrarının bulunması gerekir. Meselâ, yetkili olmadan yüksek faizle ödünç para vermeyi itiyat haline getirenler tefecilik suçu işlemiş olurlar. Yapılan hareketin biçimine göre suçlar şu şekilde sınıflandırılır: 1. *icra suçları*, olumlu, icraî bir hareketle işlenen bütün suçlardır (adam öldürme, hakaret, hırsızlık, dolandırıcılık gibi); 2. *ihmal suçları*, bir insanın yapması gerekeni, yani kendisinden beklenilen şeyi yapmaması ve bunun yerine başka bir harekette bulunmasıyle gerçekleşir (msl. yanlışlıkla hapsedilmiş veya hapis süresi sona ermiş bir kimsenin, yetkili kimse tarafından bilerek serbest bırakılmamasında, ihmal vardır). Devlet kuvvetleri aleyhine işlenen cürümleri öğrenen herhangi bir kişinin bunu hükûmete haber vermemesi de aynı nitelikte bir suçtur. Bir de *ihmal suretiyle icra* şeklinde işlenen suçlar vardır. Bu çeşit suçlarda, istenen sonuç, bazı hareketlerin yapılmamasıyle elde edilir (msl. bir hastaya mutlaka verilmesi gereken bir ilâcın, sırf hastanın iyileşmemesi veya ölmesi amacıyle, bilerek verilmemesi).

Suçlar, sonuçlarına göre de ayrılır: 1. *anî suçlar*, ihmal veya icra hareketlerinin meydana getirdiği sonucun, devam etmeden hemen son bulması halinde ortaya çıkar (adam öldürme gibi). Anî suç hareketin değil sonucun hemen meydan geldiği suçlardır; 2. *mütemadî suçlar*'da sonuç, meydana geldikten sonra bir süre devam eder (msl. hürriyeti tahdit suçu): bir kimse, rızası olmadan bir odaya kapatılmışsa kapatılma devamı çok kısa da olsa belirli bir süre devam edecektir.

Anî suç ile mütemadî suç ayrımının yararları şunlardır: anî suçlara, fiilin yapıldığı anda yürürlükte bulunan ceza kanunu, mütemadî suçlara ise temadinin son bulduğu anda yürürlükte olan ceza kanunu uygulanır. Şikâyet hakkını kullanma süresiyle zamanaşımı mütemadî suçlarda temadinin yani fiil süresinin bittiği anda başlar. Mütemadî suçta, temadi bitmeden ve fiil işlendikten sonra bir genel af kanunu çıkarsa temadinin tespiti için aftan önceki bölüm göz önünde tutulmaz. Mütemadî suçların yargılanma yeri de temadinin bittiği yerin bilinmesiyle ortaya çıkar. Bir suç işleme kararının yerine getirilmesi sırasında kanunun aynı hükmü birkaç defa ihlâl edilirse değişik zamanlarda bile olsa bir tek suç sayılır ve bu çeşit suçlara *müteselsil* suç* adı verilir. Türk Ceza kanunu, genel eğilime uyarak, aslında ayrı ayrı cezalandırılması söz konusu olacak suçları bir tek suç gibi cezalandırır, fakat müteselsil suça verilecek cezanın altıda birden yarıya kadar arttırılacağını bilir. Bir de, *teşebbüs halinde kalan suçlar* vardır. İşlenmesi tasarlanan bir suç icra ve tamamlanma safhalarından geçer. Bir fiilin gerçek anlamda suç olabilmesi için her iki safhanın da gerçekleşmesi gerekir. Ancak kanun, bazı durumlarda teşebbüs halinde kalan fiilleri de cezalandırır. Teşebbüsten söz edilebilmesi için şu unsurların bulunması şarttır: cürüm işleme kastı, elverişli araçların kullanılması yani sonucu meydana getirmeğe yeterli olması; icranın başlamış olması; icra fiillerinin tamamlanamaması veya sonucun meydana gelmemesi. İcra fiillerinin tamamlanmaması veya sonucun meydana gelmemesi, failin elinde olmayan bir engel yüzünden ortaya çıkmalıdır. Fail, kendi isteğiyle vaz geçerse ceza hukuku alanında «faal nedamet» adı verilen durum ortaya çıkar. Ancak Türk Ceza kanunu faal nedameti bir kurum olarak benimsememiş, yalnız «nakıs teşebbüsten ihtiyarı ile vaz geçme» hakkında hüküm koymuştur. Türk Ceza kanununda özel bir hüküm bulunmamakla birlikte faal nedametin takdirî hafifletici bir sebep sayılması mümkündür. Bu bakımdan, bir kimseyi öldürmek kasdıyle yaraladıktan sonra, yaralıyı tedavi ettiren ve onun yaşamasına (msl. kan vererek) yardımcı olan fail, tam teşebbüsten hüküm giyecek, fakat cezası hafifletilecektir. Nakıs veya eksik teşebbüste ise, fail, henüz sonucu doğurmağa yeterli hareketi tamamlamadan kendi isteğiyle vaz geçer. Bu durumda kural olarak suç meydana gelmez.

● *Suç eşyası.* Suç eşyasını satın almak ve saklamak fiili Türk Ceza kanununda ayrı bir suç olarak düzenlenmiştir (md. 512). Bu suçun cezalandırılmasının amacı suç ürünü eşyadan failin yararlanmasını önlemek ve suçun yol açtığı zararın giderilmesini mümkün olduğu kadar kolaylıkla sağlamaktır. Bu suçun ön şartları şunlardır: 1. daha önce bir cürmün işlenmiş olması. Eşyanın, daha önce işlenmiş bir suçun ürünü olduğu hükmen sabit olmalıdır; fakat bunun, mal aleyhine işlenen cürümlerden biri olması gerekmez. Meselâ, Türk Ceza kanununun 524. maddesinin uygulandığı durumların varlığı, yani suçun takibinin imkânsız olması halinde bu suç yine meydana gelir; 2.

failin daha önce işlenmiş bu suça katılmamış olması gerekir; 3. fail Türk Ceza kanununun 296. maddesini ihlâl etmemiş olmalıdır. Bu maddede yer alan «cürüm işleyenleri saklamak, suçun eser ve delillerini yok etmek» fiilleri, ayrı bir cürüm olarak cezalandırılmıştır. Bu suçun maddî unsuru, bir cürümden elde edilen para veya eşyayı kabul etmek, saklamak, satın almak veya ne şekilde olursa olsun bu konularda aracı olmak gibi hareketlerden meydana gelir; yani *seçimlik hareketli* bir suçtur. Kanunun belirttiği «cürümden hasıl olan para veya eşya» deyimi bir suçun işlenmesiyle elde edilmiş olan para veya eşya demektir. Meselâ suç işletmek için, azmettiren kişi tarafından verilen para veya eşya bu türdendir. Ancak, bu suçun konusu sadece menkul eşya olabilir. Kabul etmek, saklamak, satın almak fiilleri burada sınırlayıcı olarak sayılmıştır; meselâ, çalınan eşyanın yerini bilerek haber vermemek fiili bu suçu meydana getirmez. Kabul ve saklamanın bir çıkar, bir ücret karşılığında yapılması şart değildir. Hattâ miras yoluyle intikal eden cürüm mahsulü bir eşyanın kabulüyle de bu suç meydana gelir.

Yukarıdaki fiillerin yapılması için aracı olmak da ayrıca bu suçu meydana getirir. Burada kabul edecek, saklayacak veya satın alacak kişinin bu eşyanın cürüm mahsulü olduğunu bilmesi gerekmez. Bu suç «sonucu harekete bitişik», başka bir deyimle «şeklî» bir suçtur; bu yüzden, tam teşebbüse uygun değildir. Bu suçun maddî unsuru cürmî kasıttır. Maddî unsurda yer alan eylemler bilerek yapılmalıdır, taksir ile yapılırsa suç meydana gelmez. Hırsızlık malı satan beraat etse bile bunun hırsızlık mal olduğunu bilerek alan kimse yine de sorumlu olur. İtiyat bu suçu ağırlatıcı bir sebeptir.

● *Suç ortaklığı,* ceza hukuku alanında iştirak müessesesi olarak düzenlenmiştir. Türk Ceza kanunu da birkaç kişinin, bir cürüm veya kabahatin işlenmesine katılmaları halinde, fiili meydana getirenlerden veya doğrudan doğruya birlikte işlemiş olanlardan her birine o fiile ait cezanın verileceği hükmünü koymuş ve suç ortaklığının hangi durumlarda ortaya çıkacağını göstermiştir. Buna göre bir kimseyi, bir suçu işlemeğe teşvik eden veya suçu işleme kararını destekleyen yahut fiili işledikten sonra koruyacağına söz veren; suçun ne şekilde işleneceğine dair talimat vererek veya fiilin işlenmesine yarayacak iş ve araçları sağlayarak ya da suç işlenmeden önce veya işlendiği sırada yardım ederek suçun işlenmesine katılan kimseler suç ortağı durumundadır ve haklarında iştirak hükümleri uygulanır. Suç ortaklığı, aslî veya ferî (ikinci derecede) olabilir. Aslî iştirak, suç meydana getiren fiili işleyenlerin suç ortaklığını ifade eder. Bu tür suç ortaklığında, doğrudan doğruya fiili birlikte gerçekleştirme veya suç işlemeyi, failin aklına sokma (azmettirme) söz konusudur. Yalnız bir suç ortağının, öteki failin hareketini yapması şart değildir. İki kişinin birden bir adamı dövmesi de aslî iştirak halini doğurur. Ferî veya ikinci derecede suç ortaklığındaysa, iş veya araç sağlama, teşvik ve yardımda bulunma, talimat verme gibi suçun işlenmesi kararını veya işlenmesini kolaylaştıran, bir iştirak söz konusudur. Ceza kanunu, suç ortaklarının nasıl cezalandırılacaklarını, cezaya etki eden durumların ortaklar bakımından nasıl uygulanacağını göstermiştir. Kural olarak, aslî iştirak şeklindeki suç ortaklığında, ortaklara verilecek cezalarda eşitlik vardır. Ferî iştirakta ise, ferî suç ortağına «indirilmiş ceza» uygulanır.

● *Suça iştirak.* Suça iştirakin şartları şunlardır: 1. çok sayıda fail tarafından yapılan çok sayıda hareket olmalıdır. Bu hareketlerin her birinin aynı sonucu meydana getirecek nitelikte olması gerekmez. Bir hazırlık hareketi de iştirak halinde sorumluluğu gerektirir. Hareketler olumlu veya olumsuz olabilir. İcraî bir suça ihmalî bir hareketle iştirak etmek mümkündür. Aynı şekilde, bu hareketler maddî veya manevî de olabilir. İştirak halinde işlenen suç bir bütündür; bu yüzden bütün bu hareketler tek bir suçun parçalarıdır. Her şerik tarafından yapılan hareketin öneminin eşit olması gerekmez. Bazı hareketler suçun işlenmesi bakımından daha çok, bazıları daha az önemlidir ve şeriklerin cezası bu ağırlık derecesine göre belirlenir. Hareketlerden bazıları, tipik (kanundaki tanıma uygun) hareketten önce veya sonra; bazıları da aynı zamanda yapılabilir. Tipik hareketten sonra yapılan fiil başlı başına bir suçsa ve bu ikinci suç önceki suça iştirak etmemeyi ön şart olarak aramamışsa, ortada iki suç vardır; 2. yapılan hareketler millî bir değer taşımalıdır; yani suçun işlenmesinde etkili olmayan bir kişi suça iştirak etmiş sayılmaz. Bir şerikin hareketi olmadan sonuç meydan gelemiyorsa o hareketin illî bir değeri vardır. İllî değeri olan bir hareketi yapan kişinin bundan vaz geçmesi halinde şu ihtimaller söz konusudur: a) vaz geçen, uygun hareketi yapmaktan vaz geçmiştir. Bu aslî maddî faildir ve kanundaki tanıma durumda şeriklerden hiç biri cezalandırılmaz. İcra hareketlerine başladıktan sonra öteki şerikler ancak eksik teşebbüs durumunda kalmış suçtan sorumlu olurlar. Aslî failse teşebbüsten kendi isteğiyle vaz geçtiği için sorumlu olmaz; b) aslî maddî failin icra hareketleri bittikten sonra vaz geçmesi durumundaysa bütün şerikler sorumludur. c) vaz geçen kimsenin öteki şeriklerden biri olması halinde, o kimse yaptığı hareketlerin etkilerini tam olarak yok etmedikçe, sorumlu sayılır; 3. iştirak iradesinin varlığı gerekir (şarta iştirakin manevî unsuru). Bu unsuru «başkasının hareketini bilme» şeklinde anlamamak gerekir; çünkü, bilmemenin sınırını çizmek zordur. Şeriklerden her biri kendi hareketini bilerek ve isteyerek yapmalıdır; başka bir deyimle, suç kasdıyle hareket etmelidir. Bu, suça iştirakin manevî unsurudur ve ayrı bir şeydir. İştirak iradesi de şeriklerden birinin, suçun yalnız kendisi tarafından değil, kendisiyle birlikte başkası veya başkaları tarafından da işlendiğini bilmesi ve böyle bir suçun işlenmesini istemesidir; 4. bir suçun icrasına başlanmalı ve bu suç bütün şerikler için aynı olmalıdır. Suçun varlığından söz edilebilmesi için bunun icrasına başlanmış olmalıdır; fakat, tamamlanmış olması gerekmez. Bu sebeple, teşebbüs halinde kalmış bir suça iştirak etmek mümkündür. Buna karşılık, aynı suça, bazı failleri, tamamlanmış suçtan; bazılarını ise teşebbüs derecesinde kalmış suçtan sorumlu olarak iştirak etmiş saymak mümkün değildir.

Faillerin illî değeri olan hareketlere iştirak iradeleri, aynı suçun işlenmesine yönelmiş olmalıdır. Aslî maddî failin aslında isnat kabiliyeti yoksa, iştirak kuralları uygulanamaz. Meselâ bir akıl hastasını suç işlemeğe azmettiren kimse hakkında iştirak kuralları uygulanamaz; bu kimse ancak dolayısıyle faillik kurallarınca sorumlu tutulabilir.

Türk hukuku suça iştirakte ikili bir sistem benimsemiştir: aslî ve ferî iştirak. Bunlar da kendi içlerinde, maddî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılırlar.

1. Aslî iştirak: A. aslî maddî iştirak, şu durumlarda söz konusu olur; a) fiili irtikâp etmek, yani suçun meydana gelmesini doğrudan doğruya etkileyen icra hareketlerini yapmak; b) Fiili doğrudan doğruya, birlikte işlemek. Bu, niteliği bakımından ferî iştirak durumlarından sayılır; fakat, şerikler, suçu kanunî tipe uygun bir şekilde gerçekleştiren, fiili irtikap eden faillerle doğrudan doğruya birlikte işlemiştir. Bu şerikin aslî maddî fail mi, yoksa ferî fail mi sayılacağı hâkimce takdir edilecek bir meseledir; B. aslî manevî iştirak (kanun diliyle azmettirme), azmettirenin aslî failin aklından bile geçirmediği bir suç işleme niyet ve kararını ona verdirmesi, suç işlemeyecek olan bir kişinin suç işlemesine sebep olması demektir. Suçu irtikap eden kimse suç işleme kararını önceden vermişse ortada azmettirme yoktur, bu durumda ferî manevî iştirak türlerinden, teşvik ve takviye sözkonusu olabilir.

Azmettirme şu görünümlerde ortaya çıkabilir: a) *vekâlet,* yani azmettirenin kendisine ait bir çıkarın elde edilmesi için bir kimseyi suça sevketmesi; b) *teşci,* yani azmettirenin suçu irtikâp ederek kimseye ait bir çıkarın onun tarafından elde edilmesi için, ona karar verdirtmesi; c) *şirket,* hem azmettiren ve hem de azmettirilen için ortak bir çıkarın elde edilmesinin söz konusu olması.

2. Ferî iştirak: A. ferî maddî iştirak, şu durumlarda söz konusu olur: a) iş ve araç sağlamak. Bu eylemin, suçu meydana getiren hareketten önce yapılmış olması gerekir; yoksa suçun icrasıyle aynı zamanda olan tedarik (sağlama) ya doğrudan doğruya birlikte işlemektir veya müzaheret ve muavenette bulunmaktır. Vasıta elverişli olmalıdır. İşlenecek suçta kullanılmayan ve bu suç bakımından elverişsiz bir araç sağlama durumunda, bu tür iştirakten söz edilemez; b) müzaheret ve muavenetle suçun icrasını kolaylaştırmak, yani kişisel bazı hizmetler yaparak suça iştirak etmek. Bu, işbirliği şeklinde olmamalıdır, yoksa aslî maddî iştirak söz konusu olur. Buna kesin bir ayırıcı ölçü verilemez, her olayın özelliklerine göre hâkimin takdir etmesi gerekir. B. ferî manevî iştirakin türleri şunlardır: a) suç işlemeğe teşvik, yani henüz suç işleme kararını vermemiş fakat bir düşünce ve niyet sahibi bulunan kimseyi suç işlemeğe yöneltmek; b) suçu irtikap kararını destekleme. Burada aslî maddî fail, aslında suç işlemeğe karar vermiştir. Ferî şerikin telkinleri, onun karar aşamasından hareket aşamasına geçmesini etkilemiş olmalıdır; c) müzaheret ve muavenette bulunmağa söz vermek. Bu söz verme, suçun işlenmesinden önce yapılmalı ve suç işlendikten sonraya yönelmelidir. Suç işlendikten sonra verilen söz o suça iştirak sayılmaz. Öte yandan bu sözün yerine getirilmesi şart değildir; ç) talimat vermek, başka bir deyimle, aslî maddî faile yol göstermek, akıl vermek ve bu şekilde onun iradesini etkilemek. Talimat, suçun işlenmesinden önce verilmelidir. Suçun işlenmesi sırasında verilen talimat aslî iştirake girer.

Suçu etkileyen sebeplerin şeriklere sirayeti. Kişisel hafifletici sebepler şeriklere sirayet etmez. Bunlardan, ancak kendisinde bu gibi bir sebep bulunan kimse yararlanır. Kişisel ağırlatıcı sebepler de ancak vukuf (bilme) şartıyle öteki şerikleri etkiler. Türk Ceza kanunu «bilme»yi suçun işlendiği zamanda değil, iştirakin olduğu, yani iştirak iradelerinin oluştuğu anda aramaktadır. Fiilî hafifletici sebepler suça iştirak edenlerce bilinmese de onlar yararına göz önünde tutulur. Bilme şartı varsa, fiilî ağırlatıcı sebepler öteki şeriklere sirayet eder.

● *Suçlar arasında irtibat.* İrtibatın çeşitli türleri vardır: A. cezaî olup olmaması yönünden: 1. bütün uyuşmazlıkların cezaî olması halinde buna tek tür irtibat denir; 2. uyuşmazlıklardan biri cezaî, öteki değilse buna karışık irtibat denir; B. ceza usulü hukukunda önemi olup olmaması bakımından: 1. önemsiz irtibat; 2. önemli irtibat; a) dar anlamda irtibat iki durumda söz konusudur: aa) bir kimsenin birden fazla suçtan sanık olması; bb) bir suçta birden fazla sanık olması. Kanunun burada aradığı, iştirak değildir; b) geniş anlamda bağlantı şu durumlarda vardır: aa) suçlar, birleşmiş birden çok kişi tarafından aynı zamanda işlenmişse; bb) suçlar, birden çok kişi tarafından birbirlerinin aleyhine işlenmişse; cc) suçların biri ötekini gizlemek, işlemek veya ondan yarar sağlamak yahut biri ötekinden dolayı işlenmişse; çç) suçlardan birinin bir unsurunu veya cezasını etkileyen bir sebebin ispatı, ötekinin unsurunu veya cezasını etkileyen bir sebebin ispatını etkiliyorsa.

Davalar arasındaki irtibatın sonuçları şunlardır: kural olarak açılan her dava üzerine, ayrı ve devamlı bir muhakeme yapılır. Fakat dava konusu uyuşmazlıklar arasında irtibat olduğu zaman bu kuraldan ayrılmak mümkündür, yani: 1. muhakemeler birleştirilir; 2. nispî muhakeme yapılır, yani bir muhakemeyi sonuçlandırmak için gerektirdiği kadarıyle öteki uyuşmazlık çözülür; 3. bağlantılı uyuşmazlık bekletici mesele sayılır; başka bir deyimle bir başka uyuşmazlığın başka mahkemede önceden yargılanması için muhakeme durdurularak öteki muhakemenin sonucu beklenir.

● *Suçların içtimaı.* Fiil ve ihlâl arasındaki ilişki bakımından dört ihtimalden söz edilebilir: 1. bir fiil bir ihlâle yol açmıştır, ortada tek suç vardır; 2. bir fiil birden fazla ihlâle yol açmıştır. Burada suçların içtimaının bir görünümü söz konusudur (fikrî içtima); 3. birden fazla fiil bir ihlâli mey-

dana getirmiştir. Burada da suçların içtima ettiği durumlardan müteselsil, muhtelit, müterakki ve mürekkep suçlar vardır. A. birden çok fiil birden çok ihlâle yol açmışsa buna *cezaların içtimaı* veya *gerçek içtima* denilir. Burada her biri bağımsız hüviyetini koruyan ayrı ayrı suçlar vardır. Bu, suç değil ceza konusunu ilgilendirir.

Fikrî içtima. Türk Ceza kanununun 79. maddesine göre işlediği bir fille kanunun çeşitli hükümlerini ihlâl eden kimse, bunlardan en ağır cezayı gerektiren maddeye göre cezalandırılır. Fikrî içtimanın var olabilmesi için şu şartların gerçekleşmesi gerekir: 1. çeşitli kanun hükümleri ihlâl edilmiş olmalıdır; 2. fiil tek olmalıdır. Burada fiilden anlaşılan «sonuç»tur. Sonuç, yani dış âlemde olan değişiklik bir tane olmalıdır. Meselâ, evli erkeğin zorla kendi kızının ırzına geçmesi fiiliyle bir sonuç meydana gelir; fakat fiil, kanunun üç ayrı hükmünü ihlâl etmiştir: zina, ırza tecavüz ve fücur.

Müteselsil suç. Türk Ceza kanununun 80. maddesine göre, bir suç işleme kararının icrası sırasında kanunun aynı hükmünün birkaç defa ihlâl edilmesi. Çeşitli zamanlarda meydana gelse bile bir suç sayılır. Bk. MÜTESELSİL *suç.*

Muhtelit suç. Bu tür suçta bazı sonuçlar, başka sonuçların içinde erir, kaybolur ve fail bir tek sonuçtan sorumlu tutulur. Kanunî tanımda yer alan eylem, zorunlu olarak, daha hafif bir suçu da kapsıyorsa ortada muhtelit bir suç vardır. Bk. MUHTELİT *Suç.*

Müterakki suç, muhtelit suçun bir türüdür. Burada da biri ötekini kapsayan iki suç vardır ve fail daha ağır suçu işlemek için daha hafif suçtan geçer. Muhtelit suçtan farklı olarak burada iki suçun da konusu aynıdır. Bk. MÜTERAKKİ *Suç.*

Mürekkep suç için, kanunî açıklık gereği vardır. Burada başlı başına bağımsız bir suç meydana getiren bir sonuç, başka bir sonucun içinde erir ve faile yalnız en ağır sonucun karşılığı olan ceza verilir. Mürekkep suç iki şekil gösterebilir: 1. bir suç, ötekinin unsurudur. Bu durumda her iki suçun niteliği değişir ve yasa bu iki suçu birarada nitelendirmek üzere başka bir ad (tavsif) kullanır. Meselâ yağma suçu iki suçu kapsar; hırsızlık ve cebrü şiddet suçları biraraya gelince bağımsız hüviyetlerini ve adlarını kaybederek yağma suçunu meydana getirir; 2. bir suç, ötekinin ağırlatıcı sebebidir. Kendisine ağırlatıcı sebep bulunan suçun niteliği değişmez, kanunî adı yine aynı kalır; fakat, suçun artık basit değil, mevsuf şekli söz konusu olur. Meselâ bina içinde hırsızlık suçunda, bağımsız bir suç olan mesken dokunulmazlığını ihlâl suçu, hırsızlığın kanunî ağırlatıcı sebebini meydana getirir ve faile, yalnız ağırlaşmış hırsızlığın cezası verilir. Mesken dokunulmazlığını ihlâl suçundan dolayı ayrıca ceza verilmez.

● *Basın suçu,* basın yoluyle işlenen suç. Basın suçu'ndan söz edebilmek için şu unsurların bulunması gerekir: 1. basılmış, mevkute niteliğinde bir eserin bulunması; 2. yayım yoluyle gerçekleşen aleniyet; 3. manevî unsur, yani suç işleme kasdının bulunması. Bir fikir suçu, mevkute olmayan basılmış bir eserle işlenmişse, cezalandırılacak kimse, eseri yazan, çeviren veya işleyendir. Bunların kim olduğu belli değilse veya Türkiye'de takip edilmeleri mümkün değilse veya eser sahibinin bilgi ve izni dışında yayımlanmışsa, eseri yayımlayan; o da bilinmiyorsa basan; basanın da bilinememesi halinde bilerek satan kimse sorumludur. Bir mevkute yoluyle işlenen basın suçlarında ise, yazan (veya resim ise resmi yapan) kimseyle birlikte mevkutenin sorumlu müdürü de, ceza yönünden sorumlu olur. Ancak sorumlu müdür, yazı veya resmin suç niteliğini bilmeden yayımlamışsa sorumlu olmaz. Bunun yanında, sorumlu müdür, kendi rızası dışında mevkute sahibi tarafından bastırılan ve suç sayılan yazı ve resimden de sorumlu olmaz. Bu cezaî sorumluluk yanında, yazıdan zarar gören kimselerin Borçlar kanunu hükümlerine göre tazminat isteme hakları da vardır.

● *Fikir suçu,* kişilerin, düşünce hürriyetinden yararlanarak, çeşitli yollardan ileri sürdükleri ve ceza kanunuyle suç sayılmış ifade. Fikir suçu, diğer bir çok suçtan farklı olarak, bir fikrin ifadesi için zorunlu söz, yazı, resim v.b. dışında, alışılmış ve zararlı sonuca yönelik bir eylem olarak ortaya çıkmaz. Bu yüzdendir ki, fikir suçları kategorisinin kaldırılması ve düşüncenin, toplum düzenini bozucu eyleme dönüşmesi halinde ceza verilmesi gerektiği de savunulmaktadır. (Ayrıca bk. DEVLET.) [→ Bibliyo.] (ML)

SUÇAN, S.S.C.B.'de madencilik merkezi, Sovyet Uzakdoğusu'nda, Vladivostok'un doğusunda, Sihote-Alin sıradağlarının güneyinde. Kömür işletmeleri. (L)

SUÇİÇEĞİ bİş. i. Patol. Bulaşıcı, salgın hastalık; özellikle çocuklarda görülür ve kesecikli seyrek döküntülerle belirir; döküntü birkaç günde kaybolur.

— ANSİKL. *Suçiçeği*'nin kuluçka süresi on beş gün kadardır. Yayılma devresinin başlangıcında hafif ateş olur, yirmi dört ile kırk sekiz saat sonra art arda gelebilen nöbetler şeklinde vücudun çeşitli yerlerinde kırmızımsı sivilceler baş gösterir. Bunlar hızla kesecik haline dönüşür. Keseciklerin içindeki sıvı önceleri durudur, sonra irinleşir. Kabarcıklar birkaç (ortalama beş) gün içinde kurur, fakat bazen yerlerinde iz kalabilir. Hastalık genellikle kendi kendine geçer, çok seyrek olarak komplikasyon yapar. Suçiçeğine tutulmuş çocuk on beş gün tecrit edilir. (L)

SUÇLAMA i. (*suçlamak*'tan *suçla-ma*). Suçlamak eylemi. *Eşanl.* İTHAM. (M)

SUÇLAMAK geçl. f. (*suç*'tan *suç-la-mak*). Suç yüklemek, itham etmek: *Hiç de gerekli değildi sormak... «Olmaz diyebileceğimi nasıl düşündünüz? Hayır, seni suçlamıyorum...* (Kemal Tahir). *Biri benim pazar konuşmalarını «gülmek için okunan şeyler» olmakla suçlamış* (F. R. Atay).

◆ **Suçlandırmak** geçl. f. Suçlu olduğunu ileri sürmek: *Hem Buhara emîri hem bütün gericiler onu, halife Abdülhamid'i tahtından indirmiş ve Türkiye'de yenilik yapmış biri olarak suçlandırıyorlar, sevmiyorlardı* (Ş. S. Aydemir). *Ama onu, hiç kimse suçlandıramaz* (Y. Z. Ortaç). *Esk.* Tecrim etmek.

◆ **Suçlanmak** edilg. f. Suçlamak işine konu olmak: *Hırsızlıkla suçlandı. Esk.* İtham edilmek. (M)

Suçlar ve Cezalar (*Dei Delitti e delle Pene*), 1764'te Beccaria tarafından yayımlanan ve bütün dünyada büyük bir yankı uyandıran eser. Yazar bu eserinde, Eski Rejim ceza hukukunun kusurlarını ortaya koymuş ve modern ceza mevzuatının temelini meydana getiren ilkeleri tespit etmiştir: cezalarda eşitlik, ceza dağıtımında ölçülülük, ceza vermede kesinlik, suçlarla cezalar arasında belli bir oranın bulunması v.b. (→ Bibliyo.) [L]

SUÇLU i. (*suç*'tan *suç-lu*). Suç işlemiş kimse: *Suçlu derhal göz hapsine alınır, tevkif için emir verilirdi* (Orhan Kemal). || Sıf. Suçu veya kabahati olan: *Yalnız suçlu olmadığımı söyledim ve başka hiç bir şey söylemedim* (Ş. S. Aydemir). *Sanki herkes zavallı babaya karşı biraz suçlu biraz kabahatliydi* (N. Araz). *Eski hükûmet, diyelim ki, Dünya savaşına girmekten suçludur* (Kemal Tahir). *Esk.* Mücrim.

— Devl. huk. *Savaş suçlusu,* savaş yasalarına ve törelerine aykırı fiil işleyen kimse. Bk. SAVAŞ *suçları.*

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Suçluların iadesi.* Bk. İADE.

— Kriminoloji. *Suçlu tipi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Çağdaş hukuk düzeninde *suçlu* olabilmek için iki şart aranır: insan olmak, hayatta olmak. Tüzel kişilerin suçlu (suç faili) olup olamayacağı konusu uzun uzun tartışıldı. Kural olarak, bunların suç faili sayılması doğru olmaz; çünkü çağdaş ceza hukukunda, suçlunun kişiliği ön plana geçmiş, cezalandırma fonksiyonunun âdeta temeli haline gelmiştir. Tüzel kişilerin, bir suçlu kişilik gösterdiği savunulamaz. Ceza hukukundaki suç faili veya suçlu, devletin koyduğu normlara başkaldıran, bu dilek ve istemi açığa vurabilen, isnat yeteneğiyle kusurluluğu haiz bulunan bir yaratıktır. Bu tür yetenekler ancak, gerçek kişilerde bulunur. Tüzel kişilerin organı bir suç işleyince, bu şartları kendinde toplayan ve özellikle kusurlu şekilde hareket eden kimse ve kimseler tespit edilmeli ve yalnızca o veya onlar cezalandırılmalıdır. İktisadî ve malî suçlarda, kişinin ve hazinenin zararlarını güvenlik altına almak için kabul edilen hukukî yükümü, diğer üyeleri, organları seçerken ve onlara talimat verirken ve denetlerken daha dikkatli olmağa yöneltir. 1961 Anayasası md. 33 fıkra 5 ile ceza sorumluluğunun kişiselliğini açıkça belirtmiştir. Bu sebeple tüzel kişilerin ceza sorumluluğunu kabul etmek, çağdaş ceza hukuku ilkelerine olduğu kadar, Anayasaya da aykırı olur.

— Kriminoloji. *Suçlu tipi.* Pozitivist, diğer adıyle antropolojik okul ve özellikle kriminolog Lombroso, suçluların belli fizikî özellikler gösterdiğini ileri sürmüştür. Lombroso'ya göre suç, organizma şartlarının ürünüdür. Bazı insanlar suçlu olarak doğar; bedenlerinde bulunan bazı olağanüstü belirtilerle normal kişilerden ayrılır ve bu anormallikler onları istekleri dışında suç işlemeğe yöneltir. Bunlar üç grupta toplanabilir: 1. *anatomik anormallikler.* Vahşî ve sert bakışlar, küstah bir gülüş, normalden kısa boy, küçük, brakisefal bir kafatası, dar alın, kaş altındaki kemiklerin ileriye çıkık olması, çukur, eğri ve birbirinden uzak gözler, uzun ve geniş bir çehre, büyük çene ve yanak kemikleri, kafatasından açık ve kemerli kulaklar, çok bol saç ve az sakal veya saçların erken ve tamamen dökülmüş olması. Lombroso suçlu tiplerinin toplumdan topluma değiştiğini ve bazı suçluların farklı özellikler gösterdiğini ileri sürer; 2. *biyolojik anormallikler.* Doğuştan suçlularda duyarlılık daha azdır. Vücutlarına çok acı veren dövmeler yaptırabilmeleri de bunu gösterir. Çoğunda görme bozuklukları vardır. Zamansız ihtiyarlamaya, çocuklaşmaya, erkeklerde kadınlaşmaya, kadınlarda erkekleşmeye rastlanır; 3. *psikolojik anormallikler.* Ahlâkî duyguları yoktur, bencildirler. Pişmanlık duymazlar. Lombroso daha sonraları, doğuştan suçlunun ancak uygun sosyal çevrelerde suç işleyebileceğini kabul etti. Hooton da suçluların bedenleri üstünde yaptığı incelemelerle, bunlarda bazı özelliklere rastlandığını ileri sürdü. Yeni-Lombroso'culuk olarak adlandırılan bu görüşe göre, sosyal ve fizik sebepler biraraya gelince suç işlenir. Bunu önlemek için ise suçlu tipler tecrit edilmelidir. Kretschmer ve Sheldon gibi bazı kriminologlar da suçluların olağan dışı davranışlarını izah etmek için insanın beden yapısını ve buna bağlı olarak ruhsal yapılarını üçe ayırırlar: 1. *piknik tipler,* göbekli, rahat ve dışadönük kimselerdir; 2. *atletik tipler,* kaba kemikli ve kalın kaslıdır; konuşma ve davranışlarında iddiacılık ve saldırganlık göze çarpar; 3. *astenik tipler,* zayıf ve narindir; içe dönük ve duyarlı bir karakterleri vardır. Suçlular genellikle atletik ve piknik tipler arasından çıkar. Bu araştırmalar ancak belirli sayıdaki suçluları kapsadığından bir kural olamaz. Yukarıda anlatılan özelliklere sahip pek çok sayıda bilim adamı ve topluma yararlı işler yapan kimse çıkmıştır. Bununla birlikte fizik özellikler suçlulara şu şekilde etkili olabilir: a) bazı fizik özellikler, bazı tip suçların işlenmesini kolaylaştırır; b) bazı fizik bozukluklar belirli suçların işlenmesine yol açar; c) çirkinlik, yarattığı sosyal baskı sebebiyle suça sevk edebilir; ç) bedendeki eksiklikler dolayısıyle uğranılan başarısızlıklar, suça götürücü sebep olabilir. (M)

SUÇLULUK i. (*suçlu*'dan *suçlu-luk*). Suçlu olma hali. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Psikol. ve Psikiyatr. *Suçluluk kompleksi, suçluluk hezeyanı,* hastanın, yok yere bazı hatalar işlemiş olduğuna inanmasından doğan az veya çok belirli marazî haller. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Suçluluk* iki benzer anlam taşır: 1. *suçlu olmanın esasını* belirtir; 2. belirli bir süreçte bir sosyal grupta işlenen suçların toplamını ifade eder. Konuşma dilinde kelime, en ağır suçların ifadesi için kullanılır.

Suçluluk, suç siyasetini meydana getirme-

si yönünden önem taşır. Toplum, suçluluğa karşı bütün yetenekleriyle karşı koyar, böylece suç siyaseti meydana gelir. Suç siyasetiyle toplum, suçluluğu önlemeğe ve yok etmeğe çalışır.

Bir yüzyıldan beri, suçluluğun hangi sebeplerin etkisi altında bulunduğu araştırıldı; bu araştırmalara göre, suçluluğun sebepleriyle birlikte pek az değişiklik gösterdiği tespit edildi. Fransa'da 1851'den 1951'e kadar yapılan araştırmalarda 100 000 kişide 550 ile 650 arasında değişen suçlu türü ortaya çıkarıldı. Bu oranın değişkenliği veya suçluluğu etkileyen sebeplerin zaman içindeki durumu yönünden suçluluk üç safha (hareket) gösterir: 1. *uzun vadede.* Tarde'ın ortaya çıkardığı orana bakınca Fransa'da, 1826 ile 1880 yılları arasında nüfusun onda biri geçmeyen artışına karşı suçluluk üç misli artmıştır. Tarde'a göre, doğumların artışı, sanayinin gelişmesi, şehirleşme ve tarımdan uzaklaşma bunun sebeplerini teşkil eder; 2. *daha yakın vadede.* Oranların hareketliliği büyük siyasî, toplumsal ve iktisadî faktörlerin hızlı değişimlerine bağlıdır. Özellikle savaşlar başlangıçta bir düşüş yaratmaktaysa da sonuçlamalarından hemen sonra önemli suç artışlarına sebep olur. İktisadî krizlerde daha da hızlı bir değişme, bir suç artışı görülmektedir; 3. *mevsim dalgalanmaları.* Suçluluğu etkileyen sebeplerin mevsimlere göre de değiştiği tespit edilmiştir. Meselâ hırsızlık kışın, cinsel suçlar da nisan ayından eylül ayına kadar artma gösterir.

Suçluluk olayını daha da iyi belirleyebilmek için suçları bölümlere ayırmak gerekir: a) *hukukî niteliklerine göre suçların ayırımı.* Bu ayırım içinde üç bölüm vardır: 1. fiillerin ağırlıklarına göre (buna göre üç çeşit suçluluk vardır: büyük veya *ağır; orta* ve *küçük, hafif* suçluluk. Fiillerin vahim nitelik taşıyıp taşımamasına göre suçluluğa bu özelliklerden biri verilir); 2. suçun konusuna göre (buna göre suçluluk, *şahıslara, mallara* ve *kamuya* karşı suçluluk olarak ayrılır); 3. failin iradesine göre (buna göre suçlular taksirle işlenen ve kasten gerçekleştirilen suçlar olarak ikiye ayrılır ve dolayısıyle suçluluk da *kastî* suçluluk ve *taksirli* suçluluk olarak iki bölüm teşkil eder); b) *faillerin kişiliklerine göre suçların ayırımı.* Bu ayırım içinde iki bölüm vardır: 1. cinsiyete göre ayırımın esasını, « kadın suçluluğu » ve «erkek suçluluğu» teşkil eder. Bu iki suçluluk arasındaki fark eskiden biyolojik sebeplerle açıklanırken, bugün kadın ve erkeğin toplum içindeki yerine göre, yani sosyal bir görüşle incelenmektedir; 2. yaşa göre ayırım. Yaşa göre suçların incelenmesinde, suçluluk çağının okul yaşından itibaren başladığı, 20 ilâ 30 yaş arasında en yüksek noktasına ulaştığı ve sonra düşüş kaydetmeğe başladığı görülmektedir.

Türkiye'de suçluluk. Suçun meydana gelişi ve suç failleri yönünden Amerika ile Avrupa kıtaları farklılık gösterir. Bu farklılığın sebebi iki kıtanın iktisadî ve toplumsal özelliklerinin ayrı bir gelişme sürecine sahip bulunmasıdır. Türkiye, bu durumda, avrupa ülkelerinin içinde bulunduğu özellikleri taşır. Türkiye'de ve avrupa ülkelerinde suç ahlâken zayıf kimselerin faaliyeti şeklinde belirmektedir.

Türkiye'de çeşitli tarihlerde yapılmış istatistiklere göre suçluluk oranı:

yıl	100 000 kişiye düşen suç
1955	133,64
1956	156,79
1957	163,64
1958	173,48
1959	165,97
1960	159,12
1963	255,50
1964	245,41
1967	266
1968	292,1

Suç sayısının bu görünümünden, Türkiye'nin diğer avrupa ülkelerine göre daha az sayıda suç işlenen bir ülke olduğu sonucu çıkar. Türkiye'de diğer ülkelere göre, suç sayısı az olduğu halde, suçluluğun sürekli olarak arttığı bir ülkedir. Gerek «İnterpol istatistikleri», gerek Adalet bakanlığının yayınladığı «Mahkûmlar istatistiği» bu gerçeği ortaya koymaktadır:

yıllar	adam öldürme	cinsî suçlar	hırsızlık	uyuşturucu md. kullanma	hileli suçlar
1955	1 244	1 351	13 041	905	541
1956	1 233	2 207	12 584	821	688
1957	1 308	1 928	12 813	657	680
1958	1 375	1 278	15 196	752	758
1963	1 507	6 507	20 394	1 198	1 067
1964	1 538	6 593	20 387	1 212	1 053
1967	526	2 731	18 252	281	
1968	886	2 632	17 040	733	

Suçluluğun dağılışı yönünden incelenişinde Türkiye'de şehirlerde, köylere nazaran daha yaygın bir suçluluk vardır. Kriminolojik verilere göre durum şöyledir:

yıllar	şehirde	köyde
1952	102 419	81 730
1953	110 433	98 428
1954	104 250	71 571
1955	138 529	81 254
1956	127 742	75 048

Türkiye'de şehir veya köy hayatının suça sevk edici, suçun işlenişinde etkili oluşu konusunda özellikler taşıdığı, ileri sürülemez; fakat bazı suçlar yönünden şehirdeki suçluluğun özellik taşıdığı belirgindir. Gerçekten, hırsızlık, dolandırıcılık ve emniyeti suistimal suçlarında şehirlerde rastlanan olaylar köylerdekine kıyasla çok fazladır.

Kadın ve erkek suçluluğu yönünden erkek suçluluğunda kadın suçluluğuna göre büyük fark vardır. İstatistikler durumu şöyle göstermektedir:

yıllar	erkek	kadın
1952	172 494	12 155
1953	196 780	12 081
1954	164 284	11 537
1955	206 402	13 381
1956	189 747	13 043

Bu farklılığın sebebini kriminologlar «kadının henüz toplum hayatının tam bir unsuru haline gelmediği ve eski gelenek ve göreneklerin kadın yönünden devam ettiği» şeklinde belirtirler.

Çocuk suçluluğu yönünden Türkiye'de suçluluk sayısında bir artış bulunmadığı görülmektedir. İstatistiklere göre durum şöyledir:

yıllar	yaş grupları		
	12-15	*16-18*	*19-21*
1952	6 282	19 887	22 955
1953	7 957	19 575	28 331
1954	7 300	15 370	23 663
1955	10 049	19 603	25 554
1956	9 390	18 684	23 039

Türkiye'de suçluluğun artışı, ülkenin içinde bulunduğu durumla da yakından ilgilidir. Son yirmi yılda, siyasî hayattaki değişiklikler ve farklılıklar suçluluk konusunda etkiler yapmakta, iktisadî ve sosyal gelişim de suç ve suçluluk bakımından değişik görünümler meydana getirmektedir.

— Psikol. ve Psikiyatr. *Hezeyanlı suçluluk* fikirleri, melankolik çökkünlükte duyulan manevî acının sık sık rastlanan bir dile gelişidir. Hasta, kendini, ister gerçek, ister hayalî olsun, türlü kabahat ve felâketlerin sebebi olarak görür. Bu kabahatler, gerçek oldukları zaman ya önemsizdir (hasta, bunlar konusunda fazlasıyle mübalâğa eder) veya gerçekten önem taşırlar. Her iki durumda da, bunlara o zamana kadar tahammül eden özne büyük bir acı duymağa başlar. Hastanın bütün hayal gücü, suçluluk ihtiyacını doyurmak için harekete geçer. Bu durumda hastanın maruz bulunduğu kendi kendini tahrip etme tehlikesi açıkça kavranabilir. (ML)

SUÇSUZ sıf. (*suç*'tan *suç-suz*). Suç işlememiş olan, suçu olmayan: *İşte istibdat böyle bir belâdır, kardeşim, on beş konak ilerde olan bir iş için size burada suçsuzken ceza verilir* (Kemal Tahir). *Eşanl.* MASUM.

◆ **Suçsuzluk** i. Suç işlememiş olma hali. (M)

SUÇÜSTÜ bİş. sıf. ve zf. Huk. Suç anında, suçu işlerken. (*Esk. Meşhut suç* veya *cürmü meşhut.*) || *Suçüstü yakalama*, failin suuç işlediği sırada veya fiilden çok az önce yakalanması.

— ANSİKL. Huk. *Suçüstü* veya *meşhut suç*, ceza muhakemeleri hukuku açısından önemlidir. Şüphelinin suçüstü yakalanması, ispat bakımından büyük kolaylıklar sağladığı için, adalet amacına zarar gelmeden yargılanmanın hızla yapılması ve bazı aşamaların atlaması imkânı vardır. Bu tür yargılamaya halk arasında *yıldırım muhakemesi* denilir. İngilizler 1750'den beri çok ağır olmayan suçlar için bu metodu uyguluyorlar. Fransa (1863) ve İtalya'da (1930) değişik adlar altında bu suçüstü metotları düzenlenmiştir. Türk hukukuna 1936'da 3005 sayılı Meşhut Suçların Muhakemesi Usulü kanunuyle girdi. 1938'de yapılan değişikliklerle ve bazı sınırlamalarla, ağır cezalı cürümlere de uygulanmağa başlandı. Buna göre meşhut suç iki türlü olur: 1. meşhut olan suç (diğer bir deyişle: işlenmekte olan suç); 2. meşhut sayılan suç: a) henüz işlenmiş suç; b) işlenmesinden hemen sonra kovalanarak yakalanan kimsenin işlediği suç; c) suçun pek az önce işlendiğini gösteren eşya ve izlerle yakalanan kimsenin işlediği suç. Bu kanunun uygulanabilmesi için 4 şartın gerçekleşmesi gerekir: 1. suç meşhut olarak işlenmelidir. 2. şüpheli, suçu işlediği sırada veya pek az sonra yakalanmalıdır; 3. suç belli suçlardan olmalıdır. Siyasî suçlara, özel yargılama hükümlerine tabi suçlara ve yargılamanın izne bağlı olduğu durumlarda Meşhut Suçların Muhakemesi Usulü kanunu uygulanmaz. Meşhut suç ya cürüm olmalı veya Türk Ceza kanununun belli maddelerindeki kabahatlerden olmalıdır; 4. suç belli yerlerde işlenmelidir. Ağır cezalı cürümler, ağır ceza mahkemesinin faaliyette bulunduğu yerde, öteki suçlar ise asliye teşkilâtı olan yerlerdeki belediye sınırları içinde veya panayırlarda işlenmelidir. Meşhut Suçların Muhakemesi Usulü kanununun bu şartlar olmadan uygulanması özel kanunlarca da kabul edilmiştir (msl. 1918 ve 222 sayılı kanunlar). Muhakemat hukukunda meşhut suça bağlanan sonuçlar şunlardır: yakalama müzekkeresi gerekmeden yakalama yapılabilir. Ağır cezalı olmayan işlerde kolluk şüpheliyi yakalar, aynı günde sübut vasıtaları, belgeler ve maddî delillerle savcılığa teslim eder. Savcı şüpheliyi derhal sorguya çeker ve 3005 Sayılı kanuna girdiğini görürse derhal iddianameyle sanığı yetkili mahkemeye sevk eder. Ağır cezalı işlerde kolluk olay yerinde suç delil ve izlerini muhafaza eder. Delil tespitini savcı yapar ve genel hükümlere göre kovuşturmaya lüzum görmezse iddianameyi düzenleyerek duruşması yapılmak üzere sanığı mahkemeye gönderir. Savcı başka araştırmalara lüzum görürse, kısa soruşturma yapabilir, fakat bu, ağır cezalı olmayan işlerde aynı gün, ağır cezalı işlerde üç gün içinde tamamlanır. Çalışma saati bitmiş olsa da, eğer yirmi dört saat geçecekse, mahkeme derhal çalışmaya davet edilir ve mahkeme de başka işlerini geriye bırakıp, derhal duruşmaya başlar. Fakat, ağır ceza mahkemesi, meşhut suç olduğu halde genel hükümlere göre kovuşturma yapılması gerektiği kanısına ulaşırsa, iddianameyi reddeder ve belgelerin cumhuriyet savcılığına tevdiine karar verir. Ağır ceza, asliye ve sulh ceza mahkemeleri, suçun meşhut olmadığını görürse, duruşmaya genel hükümlere göre devam eder. Edemeyecekse belgeleri savcılığa geri çevirir. (M)

Suç ve Ceza (*Prestupleniye i Nakazaniye*), Dostoyevski'nin romanı (1866). İnsanlığa

yararlı olabileceğine inanan yoksul öğrenci Raskolnikov, bu amaca varmak için gereğinde cinayet bile işlenebileceğine kendini inandırmıştır. Yaşlı bir tefeci kadını öldürür. Kimse ondan kuşkulanmaz. Fakat vicdan azabı içindedir, suçunu önce kendisine kardeşçe bir yakınlık gösteren fakir sokak kızı Sonya'ya açıklar, sonra polise teslim olur. Sonya, Sibirya'ya onunla beraber gider ve karşılıklı acıma ile başlayan aşkları, onları yeni bir hayata kavuşturur. (→Bibliyo.) [L]

SUD i. (fars. *sūd*). *Esk.* Kâr, kazanç: *Nedir sudu bu bazar-i fenada celb-i emvalin* (Nabi). || Yarar, fayda. || *Bî-sud,* faydasız, kârsız. || *Çi-sud,* «neye yarar, ne faydası var?» anlamında. (M)

SUD veya **SUT** i. (ar. *suvvād*'dan fr. *soude*). Kim. *Sud kostik* veya kısaca *sud,* sodyum* hidroksit NaOH. || *Karbonat dö sud,* sodyum* karbonat Na_2CO_3. (ML)

SUDA i. (ar. *ṣudā*ᶜ). *Esk.* Baş ağrısı: *Sudâ-i seri - Yatakta hastayı çıldırtıyor, sayıklatıyor* (Tevfik Fikret). || Sıkıntı verme, rahatsız etme. (M)

SUDAGABO i. Denizc. *Esk.* Bahriye topçu teşkilâtındaki görevlilere verilen ad. (Bu terim XVIII. yy.da kullanılmağa başlandı. Sudagabolar topçuydu. Üç ambarlı bir kalyonda doksan bir, korvetlerde üç, bir firkatede altı sudagabo bulunurdu.) [M]

SUDAK i. Zool. Tatlı suda yaşayan ve eti yenilen bir balık. (İlmî adı *Lucioperca sandra.*) *Eşanl.* UZUN LEVREK. (M)

SUDAK veya **SUĞDAK,** S.S.C.B.'de (Kırım'da, Karadeniz kıyısında) şehir. Adı, daha III. yy.da *Sugdeia* adlı bir yunan kolonisi olarak geçer. Şehir önce Bizans'a, sonra da Trabzon Komnenoslarına bağlı kaldı. XIII. yy. başlarında Moğollar tarafından birçok defa işgal edildi. Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad I'in 1224'te gönderdiği kuvvetler şehre hâkim oldu. Şehir sonradan Moğolların, Altınordu hanlarının ve 1281'de yapılan bir antlaşma ile Cenevizlilerin eline geçti; ticareti çok gelişti. İstanbul'un fethinden sonra merkezi Kefe olan Hazaria (Gazaria) Ceneviz kolonisinin durumu ile ilgilenen Fatih, 1475'te Gedik Ahmed* Paşayı göndererek Kırım'daki şehir ve kaleleri, bu arada Sudak'ı zapt ettirdi. Sudak bu tarihten sonra Kefe ve Mengup limanlarıyle birlikte doğrudan doğruya Osmanlılara bağlandı. 1783'te rus generali Potemkin, şehri ele geçirdi. Şehir, rus hâkimiyeti altında *Kiril kalesi* adını aldı ve Potemkin burasını Kırım'ın başkenti yapmak istedi. Bugün Sudak'ta Ceneviz kalesinin ve iki kulenin (Katara-Kule ve Kızkulesi) ve körfezde Ceneviz limanının kalıntıları, şehir yakınında Kızıl-Taş manastırının (1853) yıkıntıları vardır. (ML)

SUDA koyu, Girit'in kuzey kıyısında koy, Akrotiri yarımadasıyle Drapano burnu arasında. (L)

Sudak seferi veya **Suğdak seferi,** Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın Kırım'a karşı yaptırdığı sefer (1224). Moğollar, 1223'te Kırım'a saldırarak bu bölgenin önemli ticaret şehri olan Sudak'ı yağma ve tahrip ettiler. Tacirler ve şehrin ileri gelenleri Anadolu'ya geçerek Selçuklu sultanından yardım istediler. Moğolların bu saldırılarından yararlanan Rumlar da yavaş yavaş Sudak'a yerleşmeğe başladılar. Bunun üzerine Alâeddin Keykubad, Sudak'a sefer yapmağa karar verdi. Sinop'ta hazırlanan birliğin kumandanlığına Kastamonu beyi Hüsameddin Çoban getirildi. Sinop'tan gemilerle hareket eden Çoban Bey, Sudak'ı, savaşmadan teslim aldı. Buradan kıpçak hanına ve rus knyaz'ına elçiler göndererek itaat etmelerini istedi. Bunlar da Anadolu sultanına itaatlerini bildirdiler. Çoban Bey Sudak'ta bir cami yaptırdı. Kadı, imam ve öteki din görevlilerini tayin etti. Ayrıca şehre muhafızlar bırakarak Sinop'a döndü. Selçukluların Sudak'taki hâkimiyeti Moğollar'ın 1239'daki ikinci saldırılarına kadar sürdü. (M)

SUDAMİNA çoğl. i. (lat. *sudamen, -inis,* terleme'den). Patol. Şiddetli terlemelerde ve birçok hastalıkta deri üzerinde görülen ince, saydam kesecikler. (Genellikle uylukta ve koltukaltında çıkar.) [L]

SUDAN sıf. (*su*'dan *su-dan*). Önemsiz, boş, hafif: *Sudan sebepler.* || Önem vermeksizin yapılan, baştan savma: *Sudan bir çalışma.* (M)

SUDAN, Afrika'da dönencelerarası bölge, Sahra'nın güneyinde, Habeşistan kütlesinin batısında, Büyük Göller yaylasıyle Ekvator Afrikası'nın ve Gine ormanlarının kuzeyinde. Sudan Afrika'yı enlem yönünde bölen birbirine paralel büyük iklim şeritlerinden biridir. Bölge Sudan cumhuriyetine (eski İngiliz-Mısır Sudan'ı) ve 1958-1960 arasında, bugün **Mali** cumhuriyetini meydana getiren kısa ömürlü Sudan cumhuriyetine (eski Fransız Sudan'ı) adını vermiştir.

Sudan bölgesinin çeşitli kesimlerinin yüzey şekilleri çok farklıdır ama bölgenin her yerinde muson iklimiyle benzerlik taşıyan bir iklim hüküm sürer; yazın rüzgâr Gine körfezinden eser ve nem getirir (yağış mevsimi); kışın Sahra'dan gelen rüzgârlar eser (kurak mevsim). Mevsimlerin düzenli bir şekilde birbirini izlemesi sudan coğrafyasının başlıca özelliğidir. Fakat yağışların süresi değişir; güneyden kuzeye gidildikçe bu süre azalır; Batı Sudan aynı enlemde olmasına rağmen dah çok yağış alır. Sıcaklık ise, her yerde yüksek, yağışlı mevsimde daha tekdüze, kurak mevsimde daha değişkendir. Sudan'ın çeşitli kesimlerine yağan yağmurlar üç büyük ırmağı besler: Nijer, Şari ve Nil. Yağmurların miktar ve süresinin tayin ettiği farklı iklim bölgelerinde bitki örtüsü de değiştiktir. Kuzeyden güneye gidildikçe hemen hemen çöl özelliğinde bir bozkırdan yüksek boylu otlarla kaplı bir savana geçilir; koruluklar serpiştirilmiş savanda ırmakların kıyıları galeri ormanlarıyle örtülüdür.

— Leng. *Sudan dilleri,* Batı Sudan, Gine körfezinin kıyı bölgeleri ve Orta Afrika'da Kongo'nun kuzeyinde konuşulan büyük zenci afrika dilleri ailesi.

— ANSİKL. Köklerin tek heceliliği, bir «durum sözdizimi»ni belirleyen ayrımlı yapı, hal ve gramer cinsliklerinin bulunmaması, görünüş ve fiil zamanlarının eklerle anlatılması, fiil türeme soneklerinin bulunmaması *sudan dilleri*'nin başlıca özelliğidir. Edilgen biçim, sebep hali v.b. yardımcı fiillerle belirtilir. İsim sınıfları (bu kavramın açıklaması için bk. BANTU DİLLERİ), bazı dillerde düzenli olarak işler; geri kalanlarda ise bütünüyle ortadan kalkmıştır. Orman bölgeleri (Gine kıyıları, Orta Afrika) ağızlarında müzik tonlarının rolü özellikle önemlidir: *kp* ve *gb* dudaksı-artdamaksı ünsüzlerin bulunması genellikle bu ağızların başlıca özelliğidir. Kelime hazinelerinin karşılaştırılması sudan dillerinin şu öbeklere ayrılmasına yol açar:

1. Batı Atlas okyanusu öbeği Pölce, Uolofça (Aşağı Senegal), Sererce (Dakar ve Gambia arasında), Timnece (Sierra Leone) tarafından temsil edilir. Pölce Timnecede sınıflar sistemi düzenli olarak işler; Uolofça

Port-Sudan'ın görünüşü
denize açılan tek ticaret merkezi

SUDAN cumhuriyeti

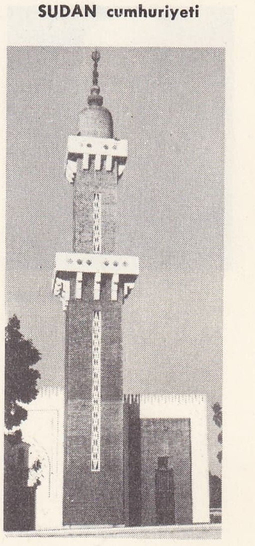

Hartum camilerinden biri

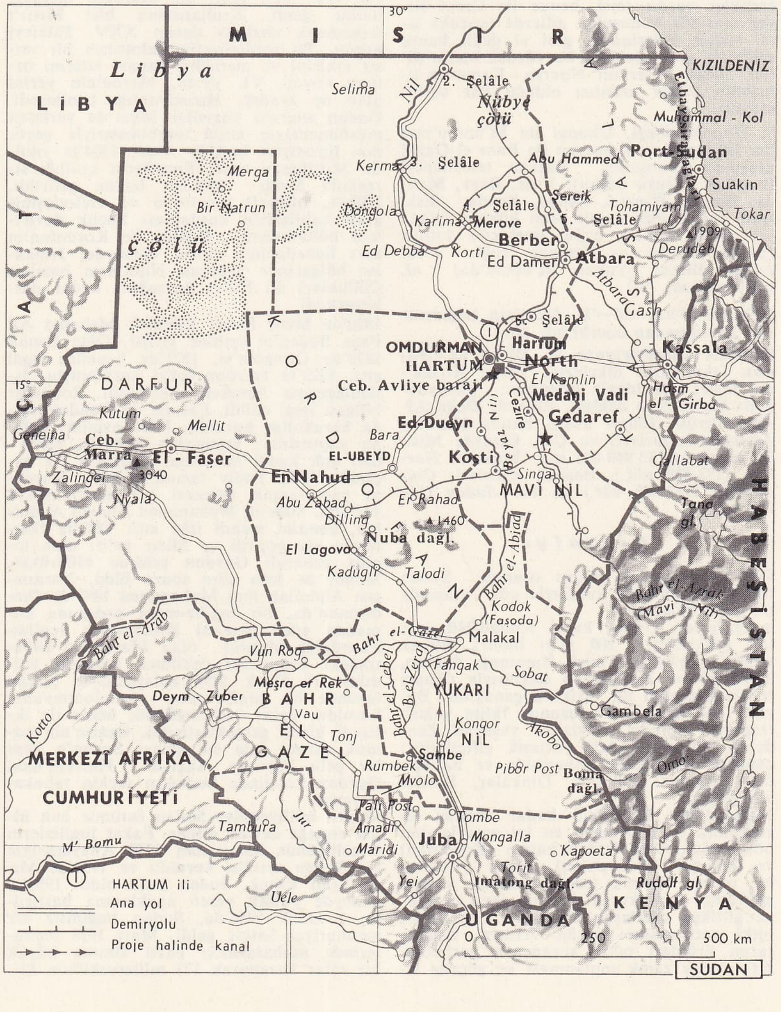

SUDAN cumhuriyeti haritası

Foto. Holmes-Lebel, Camera-Press (LAROUSSE)

ve Serercede sadeleşme eğilim gösterir;

2. Nijerya-Senegal öbeği. Kuzey alt öbeği Mandingce ve Sarakollece (Kayes'in kuzeyinde); güney alt öbeği Susuca (Ginea, Sierra Leone), Mende, vay dili ve Gerze (Liberya), Ngan ve Gbin (Fildişi Kıyısı) ve Comoé ile Nijer arasındaki çeşitli adacıklardaki lehçeleri (Boba, San, Bisa, Busa) kapsar. İsim sınıflarından hiç bir ize rastlanmaz; çoğul bir sonekle belirtilir (Mandingcede *-lu*). Güney dilleri ayırıcı tonlar ve *kp, gb* fonemlerini kapsar;

3. Songhayca: isim sınıfları kapsamayan dil;

4. Volta öbeği, Nijer ile 8. enlem arasında, Bani ırmağının doğusunda konuşulur. Başlıca temsilcisi: Senufoca, Ulango, Kuruma, Mossi, Gurma, Kasele, Kambari. Bu dillerde isim sınıflarının kalıntılarına rastlanır (meselâ Kaselede: *bu-çi bu-mama-bo*, «kırmızı bir ağaç», çoğl. *i-çi i-mama*);

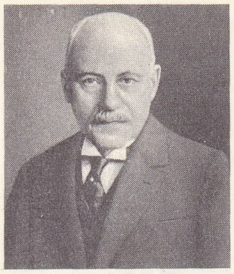

SUDERMANN

5. Gine öbeği, Monrovia'dan Nijer'e kadar uzanan Gine kıyısı ormanlık bölgesinde konuşulur. Ton ayırımları, kelime hazinesi ve morfolojide büyük rol oynar (ehue dilinde yüksek tonda söylenen *mi* [biz], alçak tonda söylendiğinde «siz» anlamına gelir). İsim sınıfları bazı dillerde hâlâ yaşar. Başlıca temsilcileri (batıdan doğuya doğru): kru ağızları (Bandama'ya kadar), Baule ve Agni (Fildişi Kıyısı), Çi, Fanti ve Akan (Gana), Ehue ve Mina (Togo), Fon (Dahomey), Yoruba, Nupe, Edo ve İbo (Nijerya);

6. Nijerya - Kamerun öbeği, Nijer'in doğusunda benue ile bantu dillerinin kuzey sınırı arasında konuşulur. Birçok ağzı vardır; başlıca ağızları arasında Cross River halicindeki Fi veya Efik, Orta Kamerun'daki Bali sayılabilir. Bu öbekteki dillerin kelime hazinesiyle bantu dillerindeki arasında benzerlikler vardır (msl. benue ile Cross River arasında konuşulan dillerde «çocuk» ismi sudan dillerindeki gibi *vi* değil bantu dilindeki gibi *ana*'dır); bu yüzden bantu dilini, sudan dillerinin Nijerya - Kamerun öbeğinin güney uzantısı olduğu öne sürülmüştür;

7. Ubangi öbeği, Ubangi ile M'bomu'nun her iki kıyısında Kamerun ile Bahr el-Gazal arasında konuşulur. Başlıca temsilcileri (batıdan doğuya doğru): Vute, Baya, Manca, Banda, Banziri, Sango, Zande. Eski sınıf öneklerinin bugün isim köklerinde yer aldığı sanılır; çoğul öneklerle yapılır (zande dilinde: *de* «kadan», çoğl. *a-de*; ndogo dilinde [Yukarı M'bomu'da] *ni*, çoğl. *nda-ni*). [L]

SUDAN (FRANSIZ—'I), Mali'nin bağımsızlığa kavuşmadan önceki adı. (L)

SUDAN cumhuriyeti, ar. **Bilâd üs-Sudan** («karaların ülkeleri»), Doğu Afrika'da devlet. Kızıldeniz kıyısında; güneydoğuda Habeşistan dağları, güneyde Doğu Afrika Büyük Gölleri ovası, batıda Merkezî Afrika cumhuriyeti ve Çat, kuzeyde Mısır ile sınırlıdır; 13 940 000 nüf. Başkenti *Hartum* (173 500 nüf.). Başlıca şehirleri: *Omdurman* (185 400 nüf.) ve *Port-Sudan* (110 000 nüf.).

Coğrafya

Güneyden kuzeye doğru uzanan Sudan toprakları ekvator kuşağıyle çöl arasında bir geçiş bölgesidir.

● *Bölgeler.* Güney kısım Kongo-Nil sırtları (yükselişi 1 200 m'yi bulur), Büyük Göller yaylasının inişi (İmatong dağları, 3 500 m) ve Habeşistan dağlarıyle (Boma tepeleri) çevrili bir birikinti çanağıdır. Burada *sed* bataklıkları uzanır. İklim yağışlı tropikal iklimdir. Sırtlarda yaşayan Zandeler (Niam-Niamlar) yerleşik çiftçilerdir; çanakta ise göçebe çobanlıkla ve balıkçılıkla geçinen Şilluklar, Dinkalar, Bariler v.b. yaşar.

Malakal'dan Hartum'a kadar uzanan en kalabalık ve insanların en iyi yararlandığı bölge olan Orta Sudan batıya (Kordofan) ve doğuya (Habeşistan) doğru yükselen bir ovadır. Kurak tropikal iklimi kuzeye gidildikçe yani kurak mevsim (kış) uzadıkça gittikçe cılızlaşan bir savanadan başka bitki yetişmesine imkân vermez. Başlıca tarım ürünleri tahıl, susam ve yerfıstığıdır; ayrıca zamk toplanması ve göçebe sığır yetiştiriciliği de ek gelir kaynaklarıdır. Sulanan alüvyon ovalarında da (Tokar, Gaş, Gezire) almaşmalı olarak besin tarımı ve pamuk tarımı yapılır. Çölsü Kuzey Sudan Mısır'ın giriş kapısıdır. Kurak Kızıldeniz kıyıları dışarı açılmağa imkân verir. Port-Sudan ülkenin iç kesimlerine demiryoluyle bağlıdır. İç kısımdan ve Yukarı Nübye çölünden Nil nehrinin, besin tarımı yapılan ve meyve ağaçları yetiştirilen verimli alüvyon vâdisi geçer.

● *Nüfus.* Nüfus güneyde tamamıyle zenci, merkezde ve kuzeyde ise araplarla karışık ve müslümandır. Yoğunluk azdır: kilometrekareye ortalama 5 kişi düşer; bu oran, Mavi Nil eyaletinde 13 kişiyi bulur. Şehirlerin nüfusu 10 000 - 50 000 arasında değişir; fakat Hartum'un nüfusu 200 000'i aşar.

● *İktisadî coğrafya.* Ürünlerin dörtte üçünden çoğu, hâlâ ilkel usullerle yapılan kuru tarımdan elde edilir. Bununla beraber, Gezire'de 400 000 hektar toprak, Sennar barajı sayesinde, sürekli olarak sulanır. Uzun lifli mısır pamuğu tarımı çok yaygınlaşmıştır (120 000 t) ve ihracatın üçte ikisini meydana getirir; geri kalan kısım arap zamkıyle tamamlanır. Hayvancılığın dış ticaretteki önemi günden güne artmaktadır; özellikle sığır (7 247 000 baş), koyun (7 846 000 baş) ve keçi (6 288 000 baş) yetiştirilir. İktisadî gelişme, ulaşım yollarının yetersizliğinden çok zarar gördüğü için sanayi hemen hiç gelişmemiştir. İhracat ve ithalâtın büyük kısmı İngiltere ile yapılır.

Tarih

Mısırlıların «Kuşi ülkesi» adını verdikleri Nübye (Çağlayanlar bölgesi), M.Ö. I. binyılda, başkentleri önce Napata, sonra Meroe (IV. yy.) olan bir krallığın merkezi haline geldi. Krallarından biri Mısır'ı fethederek «habeş» denen XXV. Sülâleyi kurdu. Bu medeniyetin kalıntıları bir mısır etkisini ve metalürji sanayi izlerini ortaya koyar. VI. yy.da, Meroe'nin yerini alan üç krallık, Hıristiyanlığı benimsedi. Ondan sonraki yüzyıllar Mısır'da yerleşen müslümanların istilâ teşebbüsleriyle geçti. Son hıristiyan krallığı Aloa, 1504'te yıkıldı. Müslüman zenci Funcilerin krallığı sırasında Senar başkent haline getirildi. Nübye, nübyeli zencilerin ve melezleşmiş arap kabilelerin kurdukları küçük devletlere bölünmüştü. Darfur ile Kordofan'ın ayrı hanedanları vardı. Güneyde, Irmaklar bölgesinde yaşayan Nilotların bazıları (Şilluklar) iki Nil'in kavşağına kadar ilerlemişlerdi.

1820'de Mısır hıdivi Kavalalı Mehmed Ali Paşa Sudan'ın fethine girişti. Oğlu İsmail 1820'de Dongola'yı, 1821'de Sennar'ı işgal etti; 1823'te Hartum şehri kurulmuştu. İslâmlaştırma hareketi hızlandı. Irmaklar bölgesi işgal edildi, Faşoda ile Gondokoro'da karakollar kuruldu. Köle avcıları kaleler yaptırdılar; bunlardan Zübeyir, Mısır'dan çok kendi hesabına, Darfur'u ele geçirdi (1874). Hıdiv İsmail'in köle ticaretini yasaklamak istemesi bir ayaklanmaya yol açtı. Sudanlı Muhammed Ahmed Abdullah, kendini mehdî ilân etti: 1885'te Hartum'u ele geçirdi ve Mısır valisi olan ingiliz generali Gordon şehirde öldürüldü. Mehdî de kısa süre sonra öldü. Yardımcısı Abdullah ibni Muhammed 1898'de Omdurman'da, bir ingiliz-mısır ordusuna kumanda eden general Kitchener'e yenildi. Faşoda'ya ulaşmış olan Marchand heyetindeki Fransızlar çekilmek zorunda kaldılar. 19 Ocak 1899 anlaşmasıyle Sudan üstünde bir ingiliz-mısır kondominyumu kuruldu; genel vali ingilizdi; Mısır ile iktisadî birlik gerçekleştirildi. Gezire'nin pamuk tarımı için sulanması Sudan'a yeni bir gelir kaynağı sağladı. Hartum'daki Gordon kolejinde Sudan'ın seçkin tabakası yetişti.

Mısırlı milliyetçiler Sudan üstünde hak iddia etmeğe devam ettiler. Fakat İngilizlerin öncülüğünde hazırlanan 1948 Anayasasıyle bir Sudan meclisi kuruldu ve 1951'de Mısır kralı Faruk, Sudan kralı oldu. 1953'te güneyde patlak veren ayaklanma bastırıldı. 1 Ocak 1956'da, Sudan bağımsız bir cumhuriyet haline geldi. Mart 1958 seçimlerinde muhafazakâr parti Umma büyük bir zafer kazanarak 173 milletvekilinin 63'ünü çıkardı ve parti genel sekreteri Abdullah Halil tekrar başbakan seçildi. Fakat 17 kasım 1958'de, general İbrahim Abbud iktidarı ele geçirdi. Yeni rejim, Habeşistan (imparator Haile Selasiye'nin ziyareti [ocak 1960]) ve Mısır ile (general Abbud'un temmuz 1960'ta Kahire'yi ziyareti) iyi ilişkiler kurdu. Sudan, gerek A.B.D.'den gerek S.S.C.B.'den iktisadî yardım aldı. Fakat iç muhalefet gelişti ve Halil 1961'de tutuklandı (1962'de serbest bırakıldı). Kısmen hıristiyanlaşmış olan Hartum'un araplaştırma ve islâmlaştırma çabalarına karşı çıkan zencilerin yaşadığı Sudan'ın güney bölgelerinde gelişen anlaşmazlık çok daha ciddîydi. «Soudan African National Union» (Sudan Afrika Millî birliği) bu muhalefette önemli rol oynadı ve bazı unsurları bağımsızlık bile istediler. Rejimin bu mesele karşısında güçsüz kalması, iktisadî güçlükler ve yeni vergilerin konması, ekim 1964'te Hartum'da karışıklıklar çıkmasına yol açtı: Abbud, iktidarı Serel-Hatimül-Halife ile paylaşmağa razı olmak, sonunda da (15 kasım) iktidardan tamamıyle çekilmek zorunda kaldı. Yalnız kuzey bölgesinde yapılan nisan ve mayıs 1965 seçimlerini iki muhafazakâr teşkilât, Umma ve Birlikçi Millî parti (başkanı İsmail el-Ezherî) kazandı. Haziran'da Ahmed Mahcub başbakan, El-Ezherî cumhurbaşkanı oldu. Aralıkta güney halklarını tutan Komünist partisi kapatıldı ve on bir milletvekili meclisten çıkarıldı. Temmuz 1966'da Mahcub'un devrilmesi ve yerini Umma'nın başkanı Sadık el-Mehdî'nin alması, merkezî iktidarın kuvvetlenmeğe ve ekonominin sağlamlaşmağa başladığına işaretti. Fakat nisan 1967'de sekiz partinin (birlikçi millî parti dahil) bölgesel meclisler seçilmesini teklif etmesi ve bu tasarıya karşı olan Sadık el-Mehdî'nin mayıs 1967'de istifa etmesiyle, Mahcub tekrar iktidara geldi. Dışta, Sudan Büyük Britanya ile (Rodezya dolayısıyle aralık 1965'ten nisan 1966'ya kadar diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve çat asıllı 500 kişinin sınırdışı edilmesini isteyen Çat ile çatıştı.

Ancak Mahcub, kansız bir darbeyle 25 mayıs 1969'da iktidardan düşürüldü. Darbeyi düzenleyen ihtilâl konseyinin başkanı albay Cafer Muhammed el Numeyri idi. Aynı gün, Sudan Demokatik cumhuriyetinin kurulduğu bildirildi. İhtilâl konseyinin tek sivil üyesi olan Awadalla yeni rejimin ilk hükûmetini kurdu; Numeyri savunma bakanı olarak görev aldı. Awadalla, hürriyet ve sosyalizme giden bir yol takip edileceğini açıkladı. Yeni kabinede, Sudan Komünist partisine bağlı kimseler de görev aldı. 28 Ekim 1969'da kabinede değişiklikler yapıldı, ihtilâl konseyi başkanı Numeyri başbakanlığa getirildi. Bu değişiklikler, daha önce başlatılan ve Numeyri'nin desteklediği bir antikomünist kampanyadan sonra yapıldı. Ancak Numeyri sosyalist ülkelerle ilişkilerini sürdürdü. Kasım 1969'da Moskova'yı ziyaret etti ve sovyet yöneticileriyle bir ticaret anlaşması imzaladı. 16 Kasım 1970'te kabinede yeni değişiklikler oldu. Komünist partisinin mutedil kanadına yakınlığı bilinen üç bakanın kabinedeki ve ordudaki görevlerine son verildi. Bunların arasında zıraat bakanı binbaşı Haşim el Atta da vardı.

Numeyri'nin solculara karşı giriştiği sindirme hareketi huzursuzluğu daha da arttırdı. 19 Temmuz 1971'de, Haşim el Atta'nın liderliğindeki bir grup solcu subay darbeyle iktidarı ele geçirdiler.

Fakat duruma hâkim olamayan darbeciler Numeyri'ye bağlı birliklerin giriştiği karşı harekât sonunda tevkif edildiler. Darbeyi düzenleyenlerin önde gelenleri ve Komünist partisi sekreteri Abdül Kalik Mahcub idam edildi.

Ülkedeki sol grupların ortadan kaldırılmasından sonra 10 ekimde Numeyri cumhurbaşkanı seçildi. Yeni hükûmeti de Numeyri kurdu. Başarısız darbeden sonra sudan-moskova ilişkileri bozuldu; fakat yeni hükûmet Çin Halk cumhuriyetiyle dostluk kurdu.

Kurumlar

1955 Geçici anayasasıyle hükûmet etme yetkisi 5 üyelik bir komisyona verildi; bu

Foto. X (LAROUSSE)

komisyon milletvekilleri arasından kabineyi seçiyordu. 1958'de parlamento dağıtıldı ve gerek yürütme, gerek yasama yetkileri mareşal Abbud başkanlığındaki Silâhlı Kuvvetler Yüksek meclisine ve 7 yüksek subay ile 5 sivilden meydana gelen bir hükûmete verildi; siyasî partiler kapatıldı. (LM)

SUD arazileri, Cezayir Sahrası'nda Ayn-Sefra, Ohardya, Vahalar ve Tuggut topraklarını içine alan eski idare bölgesi. (L)

SUDATE i. (japonca k.). Kıyılarda yetiştirilen suyosunu tarlası; özellikle porphyra cinsinden olan bu yosunlar yenir. (L)

SUDATORİUM i. (*sudor*, ter'den lat. k.). Esk. Rom. Roma hamamlarında buhar banyosu yapılan bölüm. (L)

SUDBURY, Kanada'da (Ontario) şehir, Georgienne koyunun kuzeyinde, 80 000 nüf. Sudbury önemli bir madencilik merkezidir; dünya nikel üretiminin büyük kısmının yanı sıra bakır, altın, gümüş ve öbür değerli madenler (platin, paladyum) çıkarılır. (L)

SUDDHODANA («Katkısız Besin»), buddha Sakyamuni'nin babası ve başkenti küçük şehir Kapilavastu olan Sakya kabilesine bağlı *ksatriya* klanının başkanı. Gotama'nın brahman kolundan geldiği sanılır. Asıl karısı Maya veya Maya-Devi (Buddha'yı dünyaya getirdi), ikinci karısı da Maya'nın kızkardeşi Mahapracapati Gotami idi; Buddha'yı bu kadın yetiştirdi. Suddhodana, oğlunun çocukluk ve delikanlılık yıllarını iyi geçirmesi için elinden geleni yaptı, onu on altı yaşında evlendirdi, fakat baba evine gitmesini önleyemedi. (Bk. SAKYAMUNİ.) Sonra oğlu ona Buddha'cılığı kabul ettirdi. (L)

SUDE sıf. (fars. *süden*, sürmek, sürtmek'ten *süde*). *Esk.* Sürülmüş, sürtülmüş. || Dövülmüş, ezilmiş. || *Ruh-sude* (veya *su-de-ru*), yüz sürmüş: *En şanlı ekâbiri cihanın / Ruh-sude-i hâk-i âsitanın* (Muallim Naci). [M]

SUDERMANN (Hermann), alman yazarı (Matziken, Doğu Prusya 1857 - Berlin 1928). Eczacı kalfasıydı. Sonra eğitmenlik yaptı, ardından gazeteciliğe başladı. 1881-1882'de *Deutsches Reichsblatt* gazetesine girdi. Romanlar ve oyunlar yazmağa başladı. İlk romanları içinde *Der Katzensteg* (Kedi Yolu) [1889] gibi değerlileri olmakla beraber, *Tasa Kadın* (Frau Sorge) [1887] en başarılısıdır. Başlıca romanları: *Litvanya Hikâyeleri* (Litauische Geschichten) [1917], Bismarck zamanındaki aydınların dramını anlatan *Der Tolle Professor* (Deli Öğretmen) [1926]. Başlıca oyunları: *Namus* (Die Ehre) [1889], *Sodoms Ende* (Sodom'un Sonu) [1891], *Heimat* (Yurt) [1893], *Stein unter Steinen* (Taşlar Arasında Taş) [1905]. Sudermann'da tiyatro sanatı, kendini yer yer açıkça belli eden yetkin bir bilim haline gelmiştir. Onun eserlerinde gelenekler doğrulukla ve kesinlikle yansıtılır. Sudermann ekim 1914'te «Alman Aydınları bildirisi»ni kaleme alanlardandır. (L)

SUDETY, Bohemya kütlesinin doğu kenarının polca adı. Sudety'ler kuzeybatıdan güneydoğuya doğru Lousitz ve Karkonosze dağlarını (Bohemya dörtgeninin en yüksek dağları [1 603 m]), Klodsko havzasını çevreleyen Gory Sowie ve Gory Orlickie'yi ve bütünüyle çek topraklarında (1 490) uzanan Jesioniki'leri (Çekce Jeseniky) içine alır. Bütün bu dağlar sık ormanlarla kaplıdır; biçimleri Karkonosze dağı dışında basıktır. (L)

SUDG i. (ar. *şudġ*). *Esk.* Şakak. || Şakaklardan uzanan saç.

◆ **Sudgî** sıf. *Esk.* Şakakla ilgili, şakağa ait. || *Azm-i sudgî*, şakak kemiği. (M)

SUD idare bölgesi, Haiti cumhuriyetinde idare bölgesi, Güney yarımadasının ucunda; 850 000 nüf. (L)

SUDMEND blş. sıf. (fars. *süd* ve *-mend'*den *süd-mend*). *Esk.* Faydalı, kârlı, kazançlı: *Sudmend olmaz ederse şem ile pervane bahs* (Nabi). [M]

SUDOLABI blş. i. Bahç. Kuyudan su çıkarmağa yarayan çark. (Küçükleri elle çevrilir, çok büyükleri at, katır ve bazen de merkeplerle çalıştırılır. Küçükler evlere su almak için, büyükler bahçe ve tarla sulamak için kullanılır. Sudolapları, akarsuların bulunmadığı yerlerde kurulur.) [M]

SUDRA i. Irgatları, zanaatçıları ve her çeşit işçiyi kapsayan, son eski hint kastının üyesi.

— ANSİKL. *Sudra'*ların kurban törenlerinde görev almak ve Veda'nın dinî bilgilerini öğrenmek hakları yoktu. Okumalarına izin verilen kitaplar, sadece epik şiirler (*Ramayana* ve *Mahabharata*) ile *Purana'*lardı. Sudra düşük bir kimse sayılırdı; görevi üç üst kasta hizmet etmekti. (L)

SUDUR i. (ar. *şudūr*). *Esk.* Çıkma, olma. || *Sudur etmek*, çıkmak, olmak: *Ve «olmakla, bulunmakla» gibi bir rabıta döşenip ötekinin hiç lisanından sudur etmeyen birtakım ibareleri cebinden yazar...* (Ziya Paşa). [M]

SUDÛR çoğl. i. (ar. *şadr*, göğüs'ten *şudūr*). *Esk.* Göğüsler. || Sadrazamlar. || Kazaskerler. || *Sudûr-ı kirâm*, kazaskerler. || *Sudûr-ı nâs*, vezirler. (M)

SUE (Marie-Joseph, **Eugène** — denir), fransız romancısı (Paris 1804 - Annecy-le-Vieux 1857). Deniz kuvvetlerinde cerrah olarak çalıştı. Dört yıl durmadan yolculuk yaptı. Babasının ölümü üzerine büyük bir mirasa kondu, görevinden ayrıldı ve kendini edebiyata verdi. İlk eserlerinde denizcilik hatıraları yer alır: *Kernoch le Pirate* (Korsan Kernoch) [1830], *Plick et Plock* (1831), *Atar-Gull* (1831), *La Salamandre* (Semender) [2 cilt, 1832], *La Cucaratcha* (4 cilt, 1832-1834), *La Vigie de Koatven* (Koatven'in Gözcüsü) [1832]. Fakat az sonra kibar âlemleri canlandıran romanlar yazmağa başladı: *Latréaumont* (1837), *Arthur* (1838), *Le Marquis de Létorière* (Létorière Markisi) [1839], *Mathilde ou Mémoire d'une Jeune Femme* (Mathilde veya Bir Genç Kadının Hatıraları) [1841]. Birtakım sırları açığa vuran bu son romanı yüzünden Faubourg Saint-Germain'in ve kibar çevrelerin sevgisini kaybedince, moda olan demokratik düşüncelere yöneldi, ayak takımının hayatını ele aldı. *Journal des Débat'*da, 1842-1843 arasında yayımlanan *Les Mystères de Paris* (Paris Esrarı) adlı tefrika romanıyle birden büyük bir ün kazandı. Daha sonra *Contitutionnel'*de *Le Juif Errant* (Serseri Yahudi) [1844-1845] tefrika edildi. Bu eser de büyük bir ilgi uyandırınca, aynı türden romanları sıralamağa başladı: *Martin l'Enfant Trouvé* (Bulunmuş Çocuk Martin) [12 cilt, 1847], *Les Mystères du Peuple ou Histoire d'une Famille de Prolétaires à Travers les Âges* (Halkın Esrarı veya Bir Proleter Ailesinin Çağlar Boyunca Tarihi) [15 cilt, 1849-1856], *Les Misères des Enfants Trouvés* (Bulunmuş Çocukların Sefaleti) [14 cilt, 1851], *La Famille Jouffroy* (Jouffroy Ailesi) [7 cilt, 1854], *Les Secrets de l'Oreiller* (Yastığın Sakladığı Sırlar) [7 cilt, 1858]. Bundan başka, konusunu romanlarından aldığı birkaç dram yazdı.

Halk tarafından çok sevilen Eugène Sue 1848'de Paris'ten milletvekili seçildi. 1851 Hükûmet darbesinden sonra Annecy'ye çekilerek romanlarını yazmağa devam etti. Bu eserlerde, tumturaklı üslûbuna rağmen, devlet otoritesine kafa tutan çevrelerin sosyal adalet isteklerini, halkın sefaletini anlattı. (L)

SUECA, İspanya'da (Valencia ili) şehir, Jucar kıyısında, ırmağın Akdeniz'e döküldüğü yer yakınında; 20 300 nüf. Pazar yeri. Pirinç tarlaları. (L)

SUESS (Eduard), avusturyalı jeolog (Londra 1831-Viyana 1914). Viyana üniversitesinde ders verdi (1857); *Das Antliz der Erde* (Dünyanın Yüzü) [1883-1901] adlı eseri yeryüzü genel jeolojisi üstüne yazılmış ilk kitaptır; geniş kapsamlı olan bu anıtsal eser çok büyük etki yapmıştır. Suess ayrıca tektonik alanında, sapma ve önçukur kavramlarını ortaya attı. (L)

SUESSA AURUNCA. Esk. coğ. İtalya yarımadasında (Latium) şehir, Aurinci'lerin eski şehridir, *Aurunca'*nın yerine kuruldu, M.Ö. IV. yy.da Sidicini'ler tarafından yıkıldı, Latin kolonisi (M.Ö. 313), sonra municipium ve Augustus kolonisi haline geldi. Bugün *Sessa Aurunca*. (L)

SUESSİONLAR. Esk. coğ. Hâkimiyetini geniş bir bölgeye yayan ve Roma fethinden sonra II. Belçika eyaletine katılan galya halkı. Başkenti, *Augusta Suessionum* (Soissons) idi; İmparatorluk devrinde *Noviodunum* adını aldı. (L)

SUETONİUS (Caius - Tranquillus), latin tarihçisi (Ostia veya Hippone? M.S. 69'a doğr. -öl. 122-126 arasında veya 128). Asker bir tribunus'un oğluydu. Genç Plinius'un himayesinde, Roma'da okudu; bu arada sanıldığına göre dilbilgisi okuttu ve Hadrianus devrinde *ab epistulis* sekreter oldu. 122'de gözden düştü ve kendini tarih çalışmalarına verdi. İmparatorlara ait renkli hikâyelerle dolu *De Vitae Caesarum* (Sezarların Hayatı) adlı eseri günümüze kalmıştır. Suetonius, idare kademelerinden geçtiği için, sağlam bilgi kaynaklarına sahipti. Bununla beraber, anlattıklarından bazılarının gerçeğe uygunluğu şüphe götürür. Senatodaki soylulardan yana olduğu için, senatoya cephe alan imparatorları kötülemekten çekinmemiştir. Ancak küçük bir parçası elde bulunan *De Viris İllustribus* (Ünlü Adamlar) adlı eserinde canlı ayrıntılar yer alır. *De Vitae Caesarum'*u Ortaçağ edebiyatı bakımından büyük bir değer taşır. (L)

SUETONİUS PAULİNUS (Caius), romalı general (M.S. I. yy.). 42'de Moritanya Araplarına karşı bir sefer yaptı. Atlas dağlarını geçti ve bugünkü vad Ghir'e ulaştı. 59-61'de Bretagne'de Brigantlara karşı yapılan seferi başarıyle gerçekleştirdi; çeşitli ilkel toplulukları boyunduruk altına aldı; Mona'yı (Anglesey) işgal etti ve elindeki kuvvetin azlığına rağmen, Roma'ya karşı baş kaldırmış olan kraliçe Boudicca'nın isyanını bastırdı. (L)

SUF i. (ar. *şūf*). *Esk.* Yün. || Yün dokuma. (M)

SUF, Cezayir Sahrası'nda (Vahalar idare bögesi) bölge, Tuggurt ile şot el-Cerid arasında. İdare merkezi, *El-vad*. Suf'un hurma bahçeleri kuma oyulu çanaklarda yeraltı su örtüsüne kadar uzanır. Bölgede yeterli gelir kaynağı bulunmadığından halk özellikle Tunus ve Doğu Cezayir'deki madenlere göçmektedir. (L)

SUFAR i. (far. *sūfār*). *Esk.* Çok küçük delik, iğne deliği. || Ok gez'i. (M)

SUFAR, Lübnan'da, Lübnan dağında, Beyrut-Şam yolu üzerinde yazlık yer. (L)

SUFEYHA i. (ar. *şafḥa*, yüz, yüzey'den *şufeyḥa*). *Esk.* Levhacık.

— Anat. *Esk. Sufeyhai azmiye*, kemik levhacığı. (M)

SUFFE veya **SUFFA** i. (ar. *şuffe*). *Esk.* Sofa. || *Çemen-i suffe*, çimenli yer, çimenlik.

— Din. *Suffe ehli*, Medine'de Hz. Muhammed'in yaptırdığı mescide bitişik odalarda barınan ve onun toplantılarına katılan kimseler. (M)

SUFFECTUS i. (lat. k.). Esk. Rom. Cumhuriyet döneminde, iktidar süresini doldurmadan ölen konsülün yerine seçilen konsül. (İmparatorluk döneminde «suffectus» konsüller [iki, dört veya daha çok] tayin etmek âdet haline geldi. Bunlar bir yıl için seçilir, fakat aslî konsüllerden sonra, ancak birkaç ay görev yaparlardı.) [L]

SUFFES i. (lat. k.). Tar. Eski Kartaca'da yüksek hâkim. (Sanıldığına göre, iki kralın yerini tutan iki suffes, bir yıl için, büyük ailelerden seçilirdi; bunlar Kartaca tarihinde önemli rol oynardı, güçleri bazen devlet için tehlikeli olduğundan ordu kumandanlığı işine karıştırılmazlardı.) [L]

SUFFİBULUM i. (*sub*, altında ve *fibulum*, kopça'dan lat. k.). Esk. Rom. Vesta rahibelerinin tören sırasında başlarına sardıkları beyaz tül. (L)

SUFFOLK, Büyük Britanya'nın (İngiltere) güneydoğusunda idare bölümü. Kuzey Denizi kıyısında; kuzeyde Waveney, güneyde Stour ırmakları arasında, idare merkezi, *İspwich*. *West Suffolk* (130 000 nüf.) ve *East Suffolk* (342 700 nüf.) adlarıyle ikiye bölünmüştür. (L)

SUFFOLK (Charles BRANDON, birinci — dükü), ingiliz saray adamı (1484?-Guildford 1545). Henry VIII'in dostuydu; onun, Fransa kralı Louis XII'den dul kalan kızkardeşi Mary ile evlendi (1515). Çeşitli diplomatik görevler aldı; İngilizlerin Fransa'ya karşı giriştiği 1523 ve 1544 (Boulogne'-

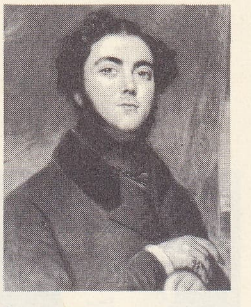

Eugène SUE
Lepaulle'ün eseri,
Carnavalet müzesi

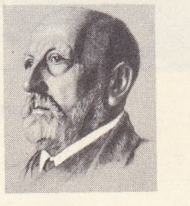

SUESS

suffragette
Mrs. Pankhurst
1913'te

SUFFREN
Houdon'un eseri
Aix müzesi
(Fransa)

Foto. Bulloz, «Monde illustré», Giraudon (LAROUSSE)

general SUHARTO

un zaptı) seferlerini yönetti. (L)

Suffolk atı, ingiliz koşum atı; eskiden dok ve madenlerde vagon çekme işinde kullanılırdı; özellikle İngiltere'nin güneydoğusunda yetiştirilir ve çiftliklerde koşum hayvanı olarak kullanılır. (L)

Suffolk koyunu, başı ve paçaları siyah ingiliz koyun ırkı. (Kasaplığa elverişli bir koyundur; soutdown ve norfolk ırklarının çaprazlanmasından türemiştir.) [L]

SUFFRAGETTE i. Büyük Britanya'da seçim kanununun değiştirilmesinden önce kadınlara oy hakkı tanınmasını savunan kadınlara verilen ad.

— ANSİKL. Çartizm* hareketi daha 1838'de kadınların oy hakkını savunmuş, Cobden ve Disraeli de aynı fikirde olduklarını açıklamışlardı. Ama kadınların oy kullanma mücadelesi John Stuart Mill'in parlamentoya seçilmesiyle (1865) başladı. Onun önderliğiyle birçok *suffragette* derneği kuruldu. Mrs. Pankhurst ile hareket bir çatışma halini aldı (1903): art arda mitingler yapıldı, Asquith'in karşı koyması şiddetli gösterilere ve birçok kimsenin tutuklanmasına yol açtı. Haziran 1917 kanunu, bir kısım kadınlara oy hakkı tanıyarak suffragette'leri bir ölçüde de olsa memnun etti. 2 Temmuz 1928'de hiç bir kısıtlama olmaksızın kadınlara oy hakkının tanınmasıyle suffragette hareketi sona erdi. (L)

SUFFREN DE SAİNT-TROPEZ (Pierre Andre DE), fransız amirali (Saint-Cannat şatosu, Aix-en-Provence yakınları 1726 - Paris 1788). Malta şövalyesiydi, önemli görevler aldı, fransız deniz kuvvetlerine (1734-1748) ve Malta şövalyelerine (1749-1754) hizmet etti, sonra krallık deniz kuvvetlerine döndü. Amerika Bağımsızlık savaşında amiral d'Estaing emrinde 1779'da görev aldı. Sonra filo kumandanı olarak kont Orves'in yerine geçti. Yeşil Burun açıklarında Johnston kumandasındaki bir ingiliz filosunu nisan 1781'de yendi. Düşmanı görünce hemen hücuma geçme taktiğiyle 1782-1783'te Hindistan sularında İngilizlere karşı birçok başarı kazanarak Fransa'nın müttefiki Haydar Ali'yi destekledi. Başarıları, astlarının anlayışsızlığı yüzünden sınırlı kaldı. 1784'te tümamiralliğe yükselen Suffren, Malta şövalyelerinin Fransa büyükelçisi oldu. (L)

SUFÎ i. Bk. SOFÎ.

SUFLE i. (fr. *souffler*'den). [Genellikle tiyatroda, bir oyuncuya] Seyircilere duyurmadan, unutulmuş bir sözü veya cümleyi hatırlatma. || *Sufle etmek,* rolünü unutan bir sahne sanatçısına unuttuğu kelimeyi veya cümleyi hatırlatmak. (M)

SUFLE i. (fr. *soufflée,* kabartılmış, şişirilmiş'ten). Mutf. Bir omlet çeşidi. (Bk. ANSİKL.) || Bir çeşit tatlı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mutf. *Sufle* şöyle yapılır: un, yağda kavrulur. İçine süt eklenir, mahallebi kıvamına gelinceye kadar pişirilir. İçine tuz ve rendelenmiş kaşarpeyniri konur. İyice karıştırılarak ateşten indirilir. İçine on yumurta sarısı, tek tek karıştırılarak katılır. Ayrıca bir kapta yumurta akı, tuzlu beyaz bir köpük haline gelinceye kadar çarpılır ve ilk karışımın içine atılır. Bu karışım, yağlanmış tepsiye dökülerek, orta ısıdaki fırında pişirilir.

● Su, un, şeker, yumurta, süt, fıstık (veya badem) ve pudra şekeriyle yapılır. Şeker, yumurta, süt ve az miktarda tuz bir yerde karıştırılarak kaynatılır ve üzerine karıştırarak un eklenir. Ateşten indirilir. Ayrı bir yerde yumurta beyazıyle şeker çırpılarak bu karışımın içine ilâve edilir. İsteğe göre içine, muz, portakal v.d. bir likör de konabilir. Bu karışım yağlanmış sufle kalıplarına dökülür. 170°C fırında pişirilir, üzerine pudra şekeri serpilir ve sıcak olarak sofraya çıkarılır. (M)

SUFLİON. Coğ. Bk. SOFULU.

SUFLÖR i. (fr. *souffleur*). Tiyatroda, rolünü unutan bir sanatçıya, unutuğu kelime veya cümleyi, seyircilere sezdirmeden hatırlatan kimse.

— ANSİKL. *Suflör,* tiyatroda, genellikle ön sahnenin döşemesine açılan bir delikte durur; deliğin üzerine, suflörün görünmemesi için, yalnız sahneye bakan yüzü açık bir çeşit sandık konmuştur. Böyle bir düzenin bulunmadığı tiyatrolarda suflör sahnenin kulisinde bulunur. Operalarda biri müzik, öteki sözler için iki suflör vardır.

◆ **Suflörlük** i. Suflörün yaptığı iş. (L)

SUFRET i. (ar. *şufret*). *Esk.* Sarılık, sarı renk. || Yüzün solukluğu. (M)

SUFRİYE i. (Ziyad bin *Asfer*'in adından ar. *şufriyye*). Tasav. Haricî mezhebinin kollarından biri. (ZİYADİYE de denir.)

— ANSİKL. *Sufriye* mezhebinin kurucusu Ziyad bin Asfer'dir. Bu mezhebe bağlananlar, 694'te Şebib bin Yezid eş-Şeybanî isyan ettiği zaman haricî hareketine katıldılar. Reisleri Salih bin Musarrih, haricîlerin başka bir kolu olan azrakîlerin düşüncelerine karşı çıktı. Sufrîler, Emevîlerin son zamanlarına doğru Dahhak isyanına da katıldılar. 770'te Kuzey Afrika bölgesinde bulunan sufrîler, buradaki abbasî valisi Ömer bin Hafs'ı öldürerek Sicilmasa şehrini aldılar; uzun bir süre bağımsız olarak yaşadılar. Daha çok kuzey afrika ülkelerinde yayılan Sufriye, zamanla Haricîliğin bir kolu olan İbadîliğin içinde eridi. (Bk. İBADİYE.) Sufrîye mezhebine göre soru sorulmadan düşmanlarla ailelerinin ve müşriklerin çocuklarının öldürülmesi doğru değildir. Zina, hırsızlık, iftira, kasten adam öldürme gibi had cezasını gerektiren fiilleri işleyenler kâfir ve müşrik değildir. Bunlara ancak zani, hırsız, iftiracı, katil adları verilebilir. Fakat had cezasını gerektirmeyen cürümleri işleyenler (namaz kılmamak, oruç tutmamak gibi) kâfirdirler. Sufrîler, «takiye»yi (mezhebe ait inançların gizli tutulması) redederler ve başka müslümanlara karşı savaştan kaçanları suçlamazlar. (M)

SUFUF çoğl. i. (ar. *şaff,* sıra'dan *şufūf*). *Esk.* Saflar, sıralar, diziler: *Ve küffar dahi tertib-i sufuf ettikte* (Naima). [M]

SUGA i. [?]. Denizc. *Suga bağı,* birlikte bağlanacak birkaç halatın birbiri üzerinden sıyrılıp akmasını önleyen veya halatları mümkün olduğu kadar sıkmağa yarayan bağ: *Civadırayı yatağına bağlamak için yapılan suga bağı.* || *Suga etmek,* bir uskuruyu sonuna kadar çevirip sıkıştırmak, herhangi bir şeyi sıkarak kilitlemek veya bir halatı mümkün olduğu kadar çekip bağlamak. || *Suga palangası,* kastanyolaya bağlanan ve kastanyolayı loçaya yaklaştırarak akan zinciri sıkıştırmak için kullanılan palanga. (ML)

Sugar act (*Şeker kanunu*), yabancı kaynaklı şekerleri bir ithal resmine bağlı tutan (1765) ve bu yüzden, Kuzey Amerika'nın ingiliz kolonlarının kızgınlığına yol açan kanun. (L)

SUGAVARA MİÇİZANE, japon siyaset adamı (845-903). Saraya kapılandı, imparator Uda'nın gözde adamları arasına girdi, 897'de bakanlığa getirildi, Tang sarayına japon elçilerinin gönderilmesini önledi. Japonya'da salt millî bir kültüre dönme hareketinin öncülerindendir. Fucivara naip ailesine cephe aldı ve onlar tarafından sürgüne gönderildi. TENCİN SAMA adıyle tanrılaştırıldı. (L)

SUGE i. Fildişi Kıyısı'nda yetişen büyük bir ağacın (*Parinarium* veya *Parinari Holstii*) kerestesi; doğramacılığa ve kaba marangozluğa elverişli bir odundur. (Gülgillerden.) [L]

SUGEÇİRMEZ bls. sıf. Yapısından dolayı su geçirmeyen veya suyu çekmeyen (kumaş, toprak v.b.): *Branda bezi sugeçirmez bir kumaştır.* (M)

SUGRA i. ve sıf. (ar. *şıgar,* küçüklük'ten *aşğar* > *şüğrā*). *Esk.* (Vücut ve yaş bakımından) Daha küçük veya en küçük: *İktiran eylese sugrasına kübra-yı adem* (Akif Paşa).

— Mant. *Esk.* Küçük önerme. (M)

SUGRİVAPİTHECUS i. Antropol. Himalaya bölgesindeki Sivalik tepelerinde bulunan, Üçüncü zamana ait fosil primat. (G. E. Lewis'e göre, bazı özellikleri bakımından insansılarla yakınlık göstermektedir.) [L]

SUGUR, Bizans imparatorluğuyle islâm devletleri arasındaki müstahkem sınır bölgesi. Halife Ömer zamanında Suriye ve El-Cezire fethedilince, islâm orduları Toros dağlarına dayanmıştı. Daha sonra Doğu Anadolu ve Azerbaycan da alınınca sınır bölgesi büyüdü. Tarsus'tan başlayarak Maraş, Malatya üstünden Erzurum'a kadar uzanan ve Sugur adı verilen bu sınır bölgesi, *Sugurüs Şamiye* ve *Sugurülcezeriye* adıyle ikiye ayrıldı. Bu sınır bölgesine yerleşen müslüman birlikleri, eski kale ve şehirlerde, müstahkem bir hat meydana getirdiler. Emevîler ve Abbasîler devrinde Bizans'a karşı yapılan seferlerin hareket üssü Sugur bölgesi oldu. İslâm imparatorluğunun çeşitli yerlerinden gelen gönüllü birlikler, Sugur şehirlerine yerleşerek savaşlara katıldılar. Emevîler devrinde Sugur şehirleri Suriye'deki ordugâh şehirlerine bağlıydı. Abbasîler devrinde büyüyen bu sınır bölgesi. Harun-ür-Reşid döneminde *Avasım* adıyle bağımsız bir idarî bölge haline getirildi. Sugur bölgesinin önemi uzun süre devam etti. 867'de Makedonya sülâlesi Bizans tahtını ele geçirerek islâm ülkelerine saldırıya geçti. Sugur şehirlerinin bizans hâkimiyetine girmesiyle bölge önemini kaybetti. (M)

SUĞDAK. Coğ. Bk. SUDAK.

SUĞLA gölü (veya **KARAVİRAN gölü**), Akdeniz bölgesinin Göller yöresinde daire biçimli göl; yüksl. 1 040 m; yüzölç. 136 km². Beyşehir gölünün gideğeni olan akarsu, normal olarak bu göle batıdan girip doğudan çıkarak, *Çarşamba suyu* adıyle Konya ovasına yönelir; fakat gideğenin, normalüstü kabarmalar dışında, göle girişi önlenerek sular gölün kuzey kenarını bağlayan bir kanala alınmış ve batıda Suğla gölü gideğene bağlanmıştır. Derinliği az olan göl, bazı ufak dereler ve güney kenarındaki kireçli dağların eteklerinde bulunan 9 kadar düdenden beslenir. Düdenlerin tıkanması veya fazlaca su getirmesi, göl düzeyinde önemli değişiklikler yaratır ve göl bazen balçıkla kaplı bir ova halini alır. (M)

SUHA i. Astron. *Esk.* Osmanlılarda küme yıldızlardan en küçüğü Benatün-Nâşı Sugra'ya verilen ad. (Az ışıklı olan bu yıldızı görenlerin gözlerinin keskinliğine inanılırdı.) [M]

SUHAC. Coğ. Bk. SOHAG.

SUHAN i. Bk. SÜHAN.

SUHAN i. (fars. *sūhān*). *Esk.* Törpü. || *Suhan-ı ruh,* ömür türpüsü: *Harekât-ı nâhemvarları mesabe-i suhan-ı ruh* (Fuzuli). [M]

SUHAR, Umman'da liman, Umman körfezi kıyısında; 7 500 nüf. Balıkçılık. Hurma ticareti. Umman'ın eski başkenti olan Suhar X. yy.da çok zenginleşmişti. (L)

SUHARTO, indonezyalı general ve siyaset adamı (Jogjakarta yakınları 1921). Holanda'ya karşı yapılan bağımsızlık savaşına (1945-1949) katıldı. 1960'ta kurmay başkan yardımcısı oldu, batı yeni gine kuvvetlerine kumanda etti (1962-1963). 30 Eylül 1965 hükûmet darbesi sırasında başkenti kuşatarak komployu (ekim 1965) başarısızlığa uğrattı.

Asilerin öldürdüğü general Yani'nin yerine, savaş bakanlığına ve genelkurmay başkanlığına getirildi (ekim 1965). Komünist partisi üyeleriyle komünist eğilimli kişileri vahşîce öldürttü. Ordunun baskısı ve sokak gösterileri sayesinde, başkan Sukarno'yu, iktidarı kendisine devretmek zorunda bıraktı (12 mart 1966), sonra orduya karşı bir sol cephe kurmağa çalışan Subandrio'yu bertaraf etti. Başkan Sukarno'ya bağlı olmayan bir hükûmetin başı (27 mart 1966) ve Kabine prezidiyumunun başkanı (25 temmuz 1966) olan Suharto, Sukarno'yu gözden düşürmek için sistemli bir propagandaya girişti. Parlamento (9 şubat 1967) ile Halk Danışma meclisi (12 mart 1967) Sukarno'nun unvan ve görevlerini kaldırınca, cumhurbaşkanı vekili oldu. İç meselelerle siyasî meseleleri (batılı yabancı sermayenin sağlanması, enflasyonu önlemek için sert tedbirler) ön plana aldı; buna karşılık dışta Malaysia ile aradaki gerginliği giderme (Bangkok antlaşması, 1 haziran 1966) ve Çin'in yönettiği komünist çabalarla mücadele yoluna gitti.

27 Mart 1968'de, beş yıl için ülkenin ikinci cumhurbaşkanı seçildi. Batı blokuna bağlı kalarak içte ve dışta antikomünist siyasetini sürdürdü. (LM)

SUHEN i. Bk. SÜHAN.

Foto. LAROUSSE

SUHL, Almanya'da (Doğu Almanya) şehir, idare bölümü merkezi, Thuringen Wald'da; 25 300 nüf. Turistik merkez. Otomobil ve bisiklet yapımı. Deri, kereste ve porselen sanayii. —*Suhl idare bölümü,* 545 400 nüf. (L)

SUHOMLİNOV (Vladimir Aleksandroviç), rus generali (1848-Berlin 1926). General Dragomirov'un himayesi sayesinde orduda yüksek kademelere geçti, 1905'te genelkurmay başkanı ve 1909'da savaş bakanı oldu. Entrikacı ve ahlâk kaygısından uzak bir kişiydi. Çevresine düşük ahlâklı adamlar topladı. Şaşılacak bir yeteneksizlik gösterdi, rus ordusunun 1914'te hazırlıksız durumda kalmasında büyük ölçüde payı oldu. 1914'te, bir fransız teknik misyonunun silâh sanayiini kurma teklifini reddetti. 1915'te çalışma arkadaşlarından birinin ihanetle suçlanması üzerine azledildi ve 1917'de geçici hükûmet tarafından müebbet hapse mahkûm edildi. 1918'de Sovyetler'in affına uğradı. Finlandiya'ya geçti, oradan Almanya'ya sığındı. 1924'te Almanya'da hatıralarını yayımladı. (L)

SUHOTAY, Tayland'da şehir, Yom ırmağı kıyısında il idare merkezi; 10 000 nüf.; burası XII. yy.da Khmerlerin Menam havzasında işgal ettikleri en ileri noktaydı ve Menam havzasına yerleşen Taylar'ın başlıca merkeziydi. Taylar, XIII. yy.ın ilk yarısında bağımsızlıklarını burada ilân ettiler ve Siyam'ın ilk çekirdeği burada kuruldu. Suhotay 50 km kuzeydeki kardeş Sawankalok şehriyle birlikte Orta Tayland'ın başlıca arkeolojik yeridir; XIII. - XIV. yy.dan kalma birçok dinî anıtın kalıntıları. (L)

SUHOVO-KOBIYLİN (Aleksandr Vasilyeviç), rus oyun yazarı (Moskova 1817-Beaulieu-sur-Mer, Alpes-Maritimes 1903). Zengin bir ailenin çocuğu idi. Beraberinde Moskova'ya götürdüğü Louis Simon Demanche adlı bir fransızın öldürülmesi olayına karıştı, daha sonra Alexandre Dumas fils'in karısı Nadejda Narişkina ile ilişki kurdu. Konusunu kişisel serüvenlerinden alan üç komedi yazdı: *Svad'ba Kriçinskogo* (Kriçinskiy'in Nikâhı) [1855], *Dyelo* (Dava) [1861], *Smert Taryelkina* (Taryelkin'in Ölümü) [1868]. (L)

SUHRE i. (ar. *suhre*). *Esk.* Maskara. || *Suhre-kâr,* maskaralık yapan kimse. || *Suhre-kârane,* maskaraca. (M)

SUHRİYE i. (ar. *sahr* veya *suhr,* alay etme'den *suhriyye*). *Esk.* Maskaralık, alay: *Sıfat-ı rezmini gûş edene suhriyye gelir* (Nedim). [M]

SUHTE sıf. (fars. *sūhten,* yanmak'tan *sūhte*). *Esk.* Yanmış, tutuşmuş, yanık. || —*Mec.* Bağrı yanık, kederli. || Kaybolmuş, harcanmış. || İ. Medrese öğrencisi, softa: *Sarfa sarf eylemeyip medreselerde ömrün / Geçinir bazı yobaz suhte de molla-yi sühan* (Sünbülzade Vehbi). || *Suhte-can,* ıstırap çeken, canı yanmış. || *Suhte-dil,* üzgün, kederli. || *Suhte-kevkeb* («yıldızı yanık»), şanssız. || *Suhte-pa,* koşmaktan ayağı şişmiş.

◆ **Suhtegân** çoğl. i. *Esk.* Medrese öğrencileri, softalar. (M)

SUHTEVAT çoğl. i. (fars. *sūhte* ve ar. *-āt* > *suhtevāt*). *Esk.* Softalar: *Olmaz hele suhtevat şair / Etmem o güruhu bahse dair* (Şeyh Galib). [M]

SUHUF çoğl. i. (ar. *şahîfe*'den *şuhūf*). *Esk.* Kitaplı peygamberlerin dışındaki bazı peygamberlere gelen kutsal buyruklar: *Hazret-i Şît'ten sonra peygamberlik İdris aleyhisselâma geldi ona dahi otuz suhuf nâzil oldu* (Cevdet Paşa). [M]

SUHUMİ, türk. **Suhumkale,** S.S.C.B.'de (Gürcistan) şehir. Abhaz muhtar cumhuriyetinin merkezi. Karadeniz kıyısında; 80 000 nüf. Bölgede çay, meyve (turunçgiller) yetiştirilir. Liman ve sayfiye yeri. Suhumi'de Türklerden kalma bir kale (1578) ve bir surun kalıntıları vardır.

— Tar. Şehir, M.Ö. VII. yy.da Miletoslu Yunanlılar tarafından, *Dioskurias* adıyle kuruldu. 1455'te Türklerin eline geçti; bugünkü adını aldı ve büyük bir kale pazarı oldu. XVIII. yy. sonlarında Kafkasya'ya karşı rus saldırılarının başlaması üzerine kale büyütüldü ve tahkim edildi. 1810'da Rusya'ya bağlandı. (M)

SUHUR çoğl. i. (ar. *şahr* veya *sahre,* büyük taş'tan *şuhūr*). *Esk.* Büyük taşlar, kayalar. || Tabiatta bulunan maden kütleleri.

— Jeol. *Esk. Suhuri bürkâniye* (veya *suhuri indifaiye*), volkanik taşlar. (M)

SUİ, Pakistan'da (Ketta ili) İndus vâdisinin batısında şehir. Tabiî gaz yatakları. Karaçi'ye ulaşan petrol boru hattı. (L)

SUİBRİĞİ blş. i. Bot. Bk. BARDAKAĞACI.

SUİBRİĞİGİLLER çoğl. blş. i. Bot. Bardakağaçları (Nepenthes distillatoria) ile benzeri cinsleri kapsayan bitki famılyası. Bk. BARDAKAĞACI. (L)

Suidas Lûgati, bizans devri yunan eseri (X. yy.). Eserin hangi anlamа geldiği bilinmeyen başlığının (*Suda*) zamanla değişikliğe uğraması yüzünden yazarının Suidas olduğu sanılmıştır. Kapsadığı 30 000 kelimeyle günümüze ulaşan en büyük yunanca lûgattir. Esere ikinci elden yapılan ilâveler (leksikografi, tarih, coğrafya maddeleri, biyografiler) dağınık ve çelişmeli olmakla birlikte, özellikle yazarları ve eserlerini tanıtmak yönünden oldukça faydalıdır. (LM)

SUİİSTİMAL blş. i. (ar. *sūʾ,* kötü, kötülük ve *istiʿmāl*'den fars. taml. *sūʾ-i istiʿmāl*). Kötüye kullanma: *Adamcağızın yüzünü böyle çeşit çarşısına çeviren şey düpedüz esrarın, işretin, ulvî suiistimallerin neticesi olan felçti* (A.H. Tanpınar). || *Suiistimal etmek,* kötüye kullanmak: *Bunların kâffesini, burada okuyarak, tahammülünüzü suiistimal etmekten, korkarım* (Atatürk). *Nihal, bak çocuğum, benim za'afımı suiistimal ediyorsunuz* (H.Z. Uşaklıgil).

— Huk. Bk. *Hakkın* KÖTÜ*'ye kullanılması.* (M)

SUİKAST veya **SUİKASD** blş. i. (ar. *sūʾ,* kötü, kötülük ve *ķaṣd*'dan fars. taml. *sūʾ-i ķaṣd*). Kötülük etmek veya cana kıymak için plan kurarak gizlice işe girişme: *Bir suikaste maruz kaldım zanneden Efruz Bey, hemen eğilmiş, kürsünün içine saklanmıştı* (Ömer Seyfeddin). || Bir devlet büyüğünü veya önemli bir kişiyi plan kurarak öldürme: *İttihat ve Terakki iktidara geldikten sonra, bu rejimin, bir sıra tedhişler ve suikastlerle yüz kızartıcı bir...* (Ş. S. Aydemir). || *Esk.* Kötü maksat: *Halbuki Cibril [...] gelip Benî Nadir'in suikasdini Resul-i Ekreme haber verdi* (Cevdet Paşa).

— Cz. huk. Bk. ANSIKL.

— Tar. Bk. ANSIKL.

— ANSİKL. Cz. huk. Türk Ceza kanununda *suikast* tanımlanmamıştır. Suikast sözü, genellikle devletin yüksek yöneticilerine ve çeşitli alanlardaki önemli kişilere karşı işlenen adam öldürme suçunu ifade eder. Türk Cz. kn. md. 156, cumhurbaşkanı hakkında suikastte bulunanların veya buna teşebbüs edenlerin idam cezasına çarptırılacaklarını, nakıs teşebbüs durumunda müebbet hapis cezası verileceğini belirtir. Bu duruma göre, suikast bağımsız bir suç değil, mağdurun sıfatı dolayısıyle özellik kazanan bir adam öldürme suçudur. Suikast, kasıtla işlenebilen bir suçtur. Yalnız, taammüd bulunması gerekli değildir. Suikast genellikle siyasî amaçla ve taammüdle yani önceden planlanarak yapılmakla birlikte, anî bir kızgınlık v.b. sebeplerle yapılabilir. Suikaste teşebbüs halini kanun iki ayrı şekilde cezalandırmıştır. Tam teşebbüs varsa, ceza idamdır. Hareketler tamamlanamadığı için teşebbüs yarım kalmışsa ceza müebbet hapistir Hazırlık hareketleri sırasında fail yakalanmışsa, Ceza kanununun öteki genel hükümlerine uyularak ceza verilir.

— Tar. Türk tarihinde devlet büyüklerine karşı düzenlenmiş başlıca suikastler şunlardır: Osmanlı hükümdarı Murad I (Hüdavendigâr) Kosova'da savaş alanında Miloş Obilic adındaki bir esir tarafından hançerlenerek öldürüldü (1389); sadrazam Sokullu Mehmed Paşa bir deli tarafından öldürüldü (12 ekim 1579); serasker Hüseyin Avni Paşa, hariciye nazırı Raşit Paşa ve aralarında yaverlerinin de bulunduğu 5 kişi Çerkez Hasan tarafından Mithat Paşanın Beyazıt'taki konağında tabancayle öldürüldü (16 haziran 1876); cuma namazından çıkan Abdülhamid II'ye ermeni komitacıları sonuca ulaşmayan bombalı suikast teşebbüsünde bulundular (21 temmuz 1905);

Bayezid II'ye **suikast** yapanın öldürülüşü («Hünername» adlı eserden)

sadrazam Mahmud Şevket Paşa, Beyazıt meydanında Topal Tevfik, Ziya, Nazmi, Şevki, Mehmed Ali, Abdullah, Safa ve Abdurrahman adlı kimseler tarafından tabancayle otomobili içinde öldürüldü (11 haziran 1913); Talât Paşa Berlin'de, Taylir-yan adındaki bir ermeni komitacı tarafından tabancayle öldürüldü (15 mart 1921); Cemal Paşa Tiflis'te ermeni olduğu sanılan bir komitacı tarafından öldürüldü (22 temmuz 1922); Mustafa Kemal Atatürk'e İzmir suikastini düzenleyenler yakalandı (16 haziran 1926); başbakan İsmet İnönü'ye Mesut Suna adındaki biri Ankara'da başbakanlık binası önünde otomobiline binerken tabancayle ateş etti (21 şubat 1964). [M]

SUİKO (554'e doğr. - 628), Japonya'yı fiilen yönetmiş olan ilk imparatoriçe (593-628). Yönetimi yeğeni veliaht prens ile naip Umayado'ya (Şotokutayşi) bıraktı. Her ikisi Buddha'cılığın yayılmasını destekledi. (L)

SUİNCİRKUŞU blş. i. Sırtı çizgili esmer, bazen külrengi, alt tarafı beyazımsı tüylü ötücü kuş.

— ANSIKL. *Suincirkuşu* (*Anthus spinoletta*) oldukça büyük boylu (17-18 sm) bir incirkuşudur; Kuzey yarımkürenin büyük bir kısmında soğuk bölgelerde yaşar. Kışın güneye iner, dere kenarlarında ve yüksek dağlarda barınır. (L)

SUİNİYET blş. i. (ar. *sūʾ,* kötü, kötülük ve *niyyet*'ten fars. taml. *sūʾ-i niyyet*). *Esk.* Niyet bozukluğu, kötü niyet.

— Huk. Bk. *Kötü* NİYET. (M)

SUİNTİLA, İspanya Vizigotlarının kralı (621-631). Recaredo II'yi devirerek tahta çıktı. Ologitis Vasconlarını hâkimiyeti altına aldı ve Algarve'yi ele geçirdi. Frank kralı Dagobert I'in desteklediği Sisenand tarafından tahtından indirildi. (L)

Su İşleri Genel müdürlüğü (DEVLET) [D.S.İ.], Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanlığına bağlı, katma bütçeli, tüzel kişiliği o-

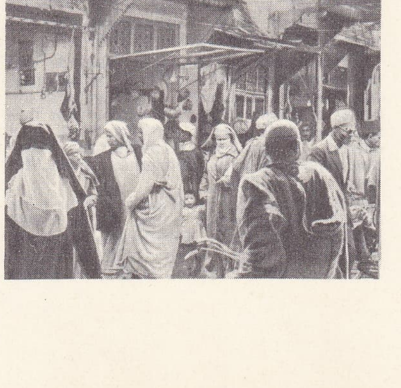

Marakeş'te (Fas) **suk**

lan 18.XII.1953 tarihli ve 6200 Sayılı kanunla kurulmuş (22.II.1954) genel müdürlük.
Kuruluş amaçları. Su kaynaklarını geliştirmek amacıyle, taşkın denetlenmesi, içme, kullanma ve sanayi suyu bağlanması, sulama ve drenaj, enerji üretimi, akarsu ve barajlar seyrüseferi, pis suların denetimi, akarsu ve göllerde balıkçılık ve avcılığın geliştirilmesi, turizm ve gezi yerlerinin kurulması, yerüstü ve yeraltı sularının zararlarını önlemek ve bunlardan çeşitli yönlerde yararlanmak.
Görevleri. Kuruluş amacı çerçevesinde, havza ve proje alanlarında, yeraltı ve yerüstü su kaynaklarından yararlanmak için su kaynaklarının geliştirme planlarını hazırlar; bu çalışmalar için gerekli verileri sağlamak amacıyle haritalar, gözlemler, inceleme ve araştırmalar yapar; istatistik bilgiler toplar ve bu çalışmaları yapan öteki dairelerden veriler sağlar. Ele alınan yatırım projelerinin planlarında öngörülen tesisleri (kasaba ve şehirlere içme suyu, kullanma suyu ve kanalizasyon tesisleri dışında) kurar; bu amaçla tesislerle ilgili inşaat projelerini hazırlar, hazırlanmış projeleri inceler ve onaylar; inşaatın tamamlanması için idarece yapılması gereken bütün işleri yapar; yapılan tesislerden gerçek ve tüzel kişilere devredilmeyenleri, çalıştırma, bakım ve onarımını da yaparak işletir, kuruluş amacı ve görevlerinin gerektirdiği bilimsel ve teknolojik araştırmaları yapar.

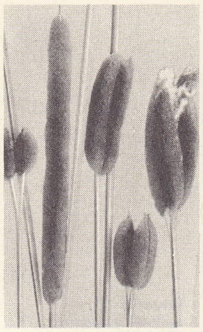
sukamışı

Genel Müdürlük Merkez teşkilâtı, genel müdür, genel müdür yardımcısı ve Büro müdürlüğünden meydana gelir.
Danışma birimleri: Danışmanlık, Müşavir ve Murakıplar kurulu; Hukukî danışmanlık; Hukuk müşavirliği; Savunma sekreterliği; Yabancı Müşavirler kurulu.
Esas birimler: suların zararlarını önlemek ve bunlardan çeşitli yönlerde yararlanmak üzere su kaynaklarının ve havzalarının geliştirilmesiyle ilgili yatırım projelerini planlamak, havza etütleri ve amenajman planlaması yapmak; çeşitli ölçekli harita, profil, enkesit ve öteki profil işlerini yapmak; millî ve milletlerarası su hukuku araştırmalarında bulunmak, enerji pazarı ve sistemleriyle ilgili işleri, mühendislik jeolojisi ve malzeme etütlerini, toprak muhafaza incelemelerini yapmakla görevli Etüt ve Plan dairesi; barajların dışında sulama ve drenaj, kurutma, akarsuların ıslahı tesisleri, regülatörler ve sulama kanalları üzerindeki priz, sel geçidi v.b. tesisler yapan ve yaptıran Proje ve İnşaat dairesi; barajlar, göletler, hidroelektrik tesisler, salt tesisleri v.b. için projeler hazırlayan ve bunların yapımını denetleyen Barajlar ve Hidroelektrik Santrallar dairesi; hidrojeolojik ve jeofizik etütler, haritalar ve envanterler yapan, işletme, içme suyu sağlanması, drenaj, yapı, temel, rasat ve bu konularla ilgili eğitimi yapan Yeraltı Suları dairesi; inşaat ve su yapıları ve iş makineleri, ulaştırma, harita, büro, tarım kazı makineleri için piyasa araştırmaları yapan, yapımı gereken makine ve teçhizatın resimlerini hazırlayan ve imalâtı denetleyen Makine ve İkmal dairesi; barajlar, hidroelektrik tesisleri, sulama-kurutma ve drenaj tesisleri, taşkın denetimi ve ıslah tesislerinin, bina onarım ve tesisatını işletmek üzere devralan İşletme ve Bakım dairesi; su yollarının envanteri üstünden su yapı araştırmaları yapmak; akarsular, nehir ağızları ve limanları, akarsular üzerinde baraj v.d. tesislerin belirli ölçekte modelleri ve model araştırmalarını yapmakla görevli Araştırma dairesi; son nüfus sayımında nüfusu 100 000'den fazla olan şehirlerin içme, kullanma ve sanayi suyunu temizletmek ve şehirlere ait su tarifelerini tespit etmekle görevli İçme Suyu, Kanalizasyon ve Suların Kirlenmesini Kontrol dairesi.

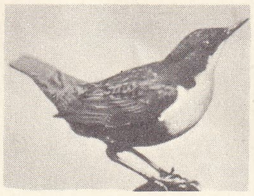
sukaratavuğu

Yardımcı birimler: Devlet Su işlerinde hizmet görenlerin eğitim plan ve programlarını, kurslar, seminerler ve toplantıları düzenleyen Teknik Eğitim ve Standartlar dairesi; personel işlerini yürüten İdarî İşler dairesi; Su İşleri Genel müdürlüğü katma bütçe gelir sorumlu saymanlığı yapan Muhasebe müdürlüğü.
Genel müdürlüğün 13 bölgeye ayrılan taşra teşkilâtı şunlardır: 1. bölge: Bursa (bölge merkezi), Balıkesir, Çanakkale, İstanbul, Kocaeli; 2. bölge: İzmir (bölge merkezi), Aydın, Denizli, Manisa, Muğla; 3. bölge: Eskişehir (bölge merkezi), Bilecik, Bolu, Kütahya, Sakarya; 4. bölge: Konya (bölge merkezi), Afyon, Niğde; 5. bölge: Ankara (bölge merkezi), Çankırı, Kastamonu, Çorum, Zonguldak; 6. bölge: Adana (bölge merkezi), Gaziantep, Hatay, İçel, Maraş; 7. bölge: Samsun (bölge merkezi), Amasya, Giresun, Ordu, Sinop, Tokat; 8. bölge: Erzurum (bölge merkezi), Ağrı, Artvin, Erzincan, Gümüşhane, Kars, Rize, Trabzon; 9. bölge: Elazığ (bölge merkezi), Adıyaman, Bingöl, Malatya, Tunceli; 10. bölge: Diyarbakır (bölge merkezi), Bitlis, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Van; 11. bölge: Edirne (bölge merkezi), Kırklareli, Tekirdağ; 12. bölge: Kayseri (bölge merkezi), Kırşehir, Nevşehir, Sıvas, Yozgat; 13. bölge: Antalya (bölge merkezi), Burdur, Isparta. (M)

SUİTA, Japonya'da şehir, Honşu'nun güneyinde (Osaka ili); 79 600 nüf. Damıtma yerleri ve bira fabrikaları. Antimuan metalürjisi. (L)

SUİZAN blş. i. (ar. *sūᵓ*, kötü, kötülük ve *zann*'dan fars. taml. *sūᵓ-i ẓann*). *Esk.* Şüphe, kötü sanı: *Aksini isbat edemedikçe bir tarafı suizan altında bulundurmak ve böyle ifade etmek doğru değildir* (Atatürk). [M]

SUK i. (ar. *sūḳ*). Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde kurulan panayırlara ve pazarlara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Esk.* Pazar, pazar yeri, çarşı: *Kâlây-ı maarif satılır suklarında / Bazar-ı hüner maden-i ilm ü ulemadır* (Nedim). || Meydan. || *Suk-i sultanî*, mezat yeri.
— ANSİKL. Bu panayırlar daha çok yol kavşaklarında ve tarafsız bölgelerde kurulurdu. Panayır zamanlarında arap kabileleri arasındaki savaşlar dururdu. İslâmlıktan önce bu gibi panayır yerleri bir çeşit ibadet yeriydi; fakat Mekke'nin önemi İslâmlıkla artınca, panayırların bu özelliği kayboldu. Çeşitli arap kabileleri panayır zamanları tarafsız bir yerde ve savaşın yasak olduğu zamanlarda biraraya gelir; aralarında süre gelen bazı anlaşmazlıkları hallederlerdi. Arabistan'daki *suk*'lar arasında en önemlisi Ukaz'da kurulan panayırdı (*Sukku* ukaz*). İslâm fetihlerinin genişlemesi sonucu Hindistan ticaret yolu ele geçirilince, ticarî bakımdan, mahallî pazarlar önemini kaybetti. Şehirler büyüyüp zanaatkârlar çoğaldıkça suklar da çoğaldı ve eskiden olduğu gibi çeşitli malların değil, yalnız bir çeşit malın satıldığı çarşılar halini aldı. Her zanaat grubu kâğıtçılar, ayakkabıcılar v.b. çarşısı gibi, ayrı bir çarşıda toplandı. Ayrıca eskiden olduğu gibi senede bir defa olmak üzere değil, daha kısa zaman aralıklarıyle veya devamlı faaliyet göstermeğe başladılar. (M)

SUK (Josef), çek bestecisi (Krakow 1874-Benesov, Prag yakınları 1935). Prag konservatuvarında Bennewitz ve Dvorak'tan ders gördü; 1922'de aynı okula öğretmen oldu. Sonra kızıyle evlendiği Dvorak'ın etkisinden kurtularak, çağdaş müzik yeniliklerinden yararlandı. Başlıca eserleri: *Asrael* senfonisi (1906), programlı bir süit (*Ein Sommersmarchen*, 1907), iki yaylılar dörtlüsü, bir senfonik şiir (*Zrani*) ve *Epilog* (1923), birçok piyano parçası. (L)

SUKA i. (ar. *sūḳ*, çarşı'dan *ṣūḳā*). *Esk.* Çarşı adamı, esnaf: *Ve sukadan bakkal ve sair zimmilere sermaye verip halka eksik satırmaya sebep olduğundan...* (Naima). [M]

SUKABAĞI blş. i. Kurutulup içi boşaltıldıktan sonra su kabı olarak kullanılan, alt tarafı şişkin, şişe biçimindeki kabak çeşitlerine verilen ad. (L)

SUKABUMİ, İndonezya'da şehir, Cava adasının batısında; 71 500 nüf. Sayfiye yeri. Pamuk iplikhaneleri. (L)

SUK-AHRAS, Cezayir'de (Annaba idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Mecerda'nın yukarı vâdisi yakınında; 35 470 nüf. Aziz Augustinus'un doğduğu yer olan eski roma sitesi *Thagaste*'nin kalıntıları. Bağlarla ve küçük madencilik merkezleriyle çevrili ticaret merkezi. Demiryolu kavşağı. —*Suk Ahras idare çevresi,* 108 238 nüf. (L)

SUKAMIŞI blş. i. Sürüngen çotuklu, dipten yapraklı, çokyıllık otsu bitki. (İlmî adı *typha*. Sukamışıgillerden.)
— ANSİKL. *Sukamışları* derelerin ve daimî sulak yerlerin kenarlarında yetişen bitkilerdir. Başak şeklindeki toplu çiçekleri evlerde süs olarak vazolara konur. (L)

SUKAMIŞIGİLLER blş. çoğl. i. Birçenekli, çiçekli su bitkileri familyası. (Başlıca cinsi: *sukamışı*. Fluviales takımından.) [L]

SUKARATAVUĞU blş. i. Kalın gövdeli, çok kısa kuyruklu ötücü kuş; sırtı esmer, gerdanı ve karnı beyazdır.
— ANSİKL. *Sukaratavuğu* (*Cinclus cinclus*) ötücü kuşların en çok sucul olanıdır, yiyeceğini suda arar; en hızlı akıntılara bile kolaylıkla dalar çıkar. Çok kocaman olan yuvası bazen bir çağlayanın altında bulunur. Hayvan yuvasına ulaşmak için suyu delerek geçer. Dünyanın çeşitli bölgelerinde, dağlardaki akarsu boylarında rastlanır. Sukaratavuğugillerin örnek tipi. (L)

SUKARNO (Ahmed), indonezyalı devlet adamı (Surabaya, Cava 1901 - Cakarta 1970). Mühendisti. Milliyetçi partiyi kurdu ve başına geçti (1927). Hollandalılar tarafından hapsedildi (1929-1932), daha sonra Flores'e sürüldü. Japonlar tarafından serbest bırakılınca (1942), onlarla anlaştı. İndonezya cumhuriyetini ilân etti (ağustos 1945) ve cumhurbaşkanı oldu. Aralık 1948'de yeniden tutuklandı. Az sonra görevine döndü. Komünistleri hükûmete aldı (1957), fakat milhafeti frenleyemedi. 1957 ve 1960'ta iki suikastten kurtuldu. Sumatra'daki bağımsızlık hareketleriyle mücadele etmek zorunda kaldı. Kurucu meclisin dağıtılmasından ve Temsilciler meclisi görevlerinin kısılmasından sonra, «güdümlü demokrasi» (1957-1959) adı altında yavaş yavaş bir çeşit diktatörlük yönetimi kurdu ve 1959'da yapılması gereken seçimleri süresiz olarak erteledi. Cakarta'yı milletlerarası antiemperyalizmin başkenti haline sokmak ve ihtilâlci Güneydoğu Asya'nın yönetimini eline geçirmek amacıyle, sömürgeciliğe karşı mücadele anlayışına dayanan bir dış siyaset uygulamağa başladı. Böylece Hollandalıları, Batı Yeni Gine'yi, İndonezya'yı terk etmek zorunda bıraktı (1963) ve Malaysia federasyonunu bir yeni-sömürgecilik kuruluşu olmakla suçladı (1963). Ülkesini Birleşmiş Milletler teşkilâtından çıkardı (ocak 1965). Buna karşılık Malaysia teşkilâta kabul edildi.
Bu siyaseti ile halkın sevgisini kazandı. Bu sebepten ordunun muhalefetine pek önem vermedi ve iktidarı bütünüyle eline alarak (1960) kendini süresiz başkan seçtirdi (1963). Ordunun etkisine karşı denge kurmak için, İndonezya Komünist partisinin desteğini sağlamağa çalıştı. Bu siyasetin gelişmesi, komünist kaynaklı bir hükûmet darbesinin (30 eylül 1965) başarısızlığa uğraması ve onu izleyen baskılarla durdu. Sukarno, denge siyasetinin başlıca desteğini kaybetti ve kaderini ordunun eline bırakmak, çin taraftarı siyasetini değiştirmek ve Malaysia'ya karşı hücumlarını durdurmak zorunda kaldı. Subandrio tarafından yürütülen ve bir sol kuvvet cephesi kurma amacı güden siyaseti karşısında ordu, doğrudan doğruya iktidarı almağa karar verdi.
Başkan Sukarno'nun İndonezya halkı arasında uyandırdığı sevgi, iktidarı yavaş yavaş elden kaçırmasına engel olmadı. 12 Mart 1966'da ordu baskısı ve sokak gösterileri karşısında bütün yetkilerini general Suharto'ya bırakmak zorunda kaldı. Aşırı solcu olduğu ileri sürülen dışişleri bakanı Subandrio'yu feda etti (18 mart), sonra Subandrio'nun yerini Malik'in aldığı ve Suharto'nun yönettiği bir hükûmeti kabul etti (27 mart). Halk Danışma meclisi 5 temmuz 1966'da onun süreksiz başkanlığını kaldırdı. Sistemli bir yıpratma kampanyası, parlamentoya (9 şubat 1967) ve Halk Danışma kongresine (12 mart) onun görev ve unvanlarını alma imkânını verdi. (L)

SUKARNOPURA, esk. **Hollandia.** Batı Yeni Gine'nin başkenti, adanın kuzey kıyısında; 36 500 nüf. Ticaret limanı. (L)

SUKAS (TEL), Suriye kıyısında yer, Ceble'ye 6 km uzaklıkta; 1959'dan beri P. J. Riis yönetiminde bir danimarka arkeoloji heyeti burada araştırmalar yapmaktadır. Taş devrinden beri yerleşilen bu tel Fenike devrinde (sistemli olarak Yunanlılara ve ticaret işletmelerine düşman oldukları sanılırdı), M.Ö. VIII. yy.dan sonra bir yunan ticaret merkezinin kurulduğunu orta-

Foto. LAROUSSE

ya koyduğu için önemlidir. Burada yaşayan ionia asıllı yunan halkı, 700'e doğru bir tapınak bile yapmıştı. Tapınağın 550'ye doğru yıkılması ve yerine bir fenike tapınağının kurulması, yunan ticaret merkezinin de ortadan kalktığını gösterir. (L)

SUKAT çoğl. i. (ar. *sāķī*'den *suķāt*). *Esk.* Sakiler, içki dağıtanlar. (M)

SUKATA i. (ar. *sıķt*, düşme'den *suķāta*). *Esk.* Döküntü, artık. || Atılacak, değersiz şey. || *Sukata-çîn*, kırıntı, döküntü toplayan. || *Sukata-har*, kırıntı, döküntü ve artık yiyen. (M)

SUKBE i. (ar. *şuķbe*). *Esk.* Delik.

— Anat. *Esk.* Küçük delik. || *Sukbei fıkariye*, omur deliği. (M)

SUK EL-ARBA, Tunus'ta şehir, il idare merkezi, Mecerda'nın kıyısında, Dakrla ovasında; 6 569 nüf. Önemli tahıl tarımı merkezi. — 8 km batısında roma şehri *Bulla* Regia*'nın çok önemli kalıntıları. — *Suk el-Arba ili*, 196 100 nüf. (L)

SUK EL-ARBA (GARBÎ), Fas'ta (Rabat ili) şehir; 11 600 nüf. Pazar yeri. (L)

SUK EL-HEMİS, Kuzey Tunus'ta (Suk el-Arba ili) köy, Mecerda ırmağı kıyısında, Merja vâdisinde; 3 100 nüf. Tahıl üretim merkezi. — Yakınında, Romalılardan kalma yıkıntılar ve kurşun madenleri. (L)

SUKEŞŞÜYUH, Irak'ta şehir. Fırat'ın sağ kıyısındadır. Nasiriye'nin güneydoğusunda, Basra'dan 140 km uzaklıkta. Şehir, nehir boyunca uzanan hurma fidanlıkları ortasındadır. Sukeşşüyuh, XVIII. yy.ın ilk yarısında Müntefik Arapları birliğinin bir pazarı (*suk*) olarak kuruldu. Buraya dört saatlik uzaklıkta arap birliğinin en büyük şeyhinin Kutüşşüyuh adı verilen oturma yeri bulunuyordu. XVIII. yy. sonuna doğru şehir toprak bir surla çevriliydi. XIX. yy. başında burada 1 000 aile oturuyor ve Basra, Bombay, Buşir ile ticaret yapıyordu. XIX. yy. sonuna doğru nüfusunun 2 250'si sünnî, 9 770'i şiî idi. Sukeşşüyuh, türk yönetiminde, Müntefik sancağında aynı adı taşıyan bir kaza merkeziydi. (M)

Su Kızı (*Undine*), Friedrich de la Motte-Fouqué'nin hikâyesi (1811). Eserde şövalye Stauffenberg'in hikâyesi anlatılır. Yazar, bu ortaçağ efsanesini su perileri ve balık adamlar gibi yeni buluşlarla zenginleştirmiştir. Ana tema, Elbe nehrinde yaşayan bir su perisinin bir insanla evliliğidir. Kocasının ihaneti yüzünden bu evlilik bozulur. Fouqué, Paracelsus'un su hayvanları konusundaki bir eserinden ilham aldığı bu hikâyede psikolojik motiflere geniş yer verir. Eserin önemi, şiirli havasından ileri gelir. (M)

SUKÎ sıf. (ar. *sūķ*, çarşı'dan *suķî*). *Esk.* Çarşı ile ilgili. || Sıf ve i. Çarşılı, çarşıda çalışan (kimse): *Sukîler gibi şeraif-i insaniyetten münselih olmuş olur* (Naima). [M]

SUKKUR, Batı Pakistan'da şehir, Sind bölgesinde (Hairpur ili). İndus'un kıyısında; 77 000 nüf. Çeşitli sanayi (çeltik fabrikaları, makine yapımı, kimya sanayii). 1961'de ortaya çıkarılan Paleolitikten kalma sit. — İndus üzerinde, şehrin aşağı kesiminde yer alan *Sukkur barajı* buğday, pirinç, süpürgeotu ve pamuk yetiştirilen 2 milyon hektar toprağın sulanmasını sağlayacak kadar su toplar. (L)

Sukku Ukaz, İslâmlıktan önce Hicaz bölgesinde, Ukaz'da kurulan panayır. Haram aylarda (zilkade, zilhicce, muharrem ve receb) çeşitli bölgelerden gelen Araplar hurma ağaçlarının gölgelerinde çadırlar kurarak alışveriş yaparladı. Bu panayıra İran ve Suriye'den gelen tacirler de katılırdı. Ukaz panayırı zilkade ayının başında kurulur ve yirmi gün devam ederdi. Panayır süresince halkın ilgisini çekmek için şiir ve hitabet yarışmaları yapılır, arap edebiyatının en seçkin şair ve hatipleri bu panayırlarda kendilerini halka tanıtma imkânını bulurlardı. Ukaz panayırı İslâmlıktan sonra eski önemini kaybetti, 746'da Ukaz'ın tahribinden sonra burada panayır da kurulamadı. (M)

SUKLAR, Kenya'da Rudolf gölünün yakınında yaşayan nilotik menşeli kabile. Suklar göçebe halinde yaşar, sığır ve keçi çobanlığı yaparlar. Erkekleri tamamen çıplak yaşar, kadınları ise bir keçi derisi örtünür. Erkekler saçlarını uzatır ve üzerine, ensede düz bir şapka meydana getirecek şekilde mavi ve beyaz çamur koyarlar. Alt dudaklarını deldirir, deliğe tütün dolu küçük bir tüp yerleştirir ve bütün gün bu tütünü emerler. (L)

SUKMANA i. Polonya köylülerinin giydiği tünik. (Kollu, çok renkli ve çok süslü uzun bir tüniktir.) [L]

SUKSELAİNEN (Väinö Johannes), finlandiyalı siyaset adamı (Helsinki 1906). Turku üniversitesinde (1945-1947) ve Helsinki Sosyal Bilimler okulunda (1947-1954) iktisat dersleri verdi. 1945-1964 Arasında Çiftçi partisinin başkanlığını yaptı, bu partiyi 1948'den sonra parlamentoda temsil etti. 1950-1951 Arasında ve 1954'te maliye bakanı oldu. Mayıs-ekim 1957 ve ocak 1959 temmuz 1961 arasında başbakanlık yaptı. Mart 1970 genel seçiminde seçilemedi. (LM)

SUKUB çoğl. i. (ar. *şaķb* veya *suķb*, delik, delme'den *şuķūb*). *Esk.* Delikler. || Delmeler, delinmeler. (M)

SUKUF çoğl. i. (ar. *saķf*'tan *suķūf*). *Esk.* Damlar, tavanlar, çatılar. || *Sukuf-ı büyut*, evlerin damları. || *Sukuf-ı münakkaşa*, süslü tavanlar. (M)

SUKUK çoğl. i. (ar. *şakk*, yazılı belge'den *şukūk*). *Esk.* Şeriat mahkemesince verilen hüccetler. (M)

SUKUMALAR, Tanganyika'da Mwanza eyaletinde yaşayan bantu kabilesi. Yaklaşık olarak 570 000 nüf. (L)

SUKURBAĞASIGİLLER çoğl. bls. i. Sukurbağalarını kapsayan amfibyum familyası. (Firmisternia grubundan olan bu kurbağalarda sağrı omurlarının uçları geniş değildir. Esas sukurbağası [rana] ile yakın cinsleri [dendrobates, rhacophorus, trichobatrachus v.b.] bu familyadandır.) [L]

SUKUT i. (ar. *sıķt*'tan *suķūt*). *Esk.* Düşme, aşağı inme: *Gâh bir harf sukutiyle kılar nadiri nar / Gâh bir nokta kusuriyle gözü kör eyler* (Fuzuli). *Mekteplerin, camilerin, kışlaların, birden devrildiğini, gulgule-i sukutunu işitmemek için mi gözlerini kapıyor, kulaklarını tıkıyorlardı?* (A. H. Müftüoğlu). || Büyük bir mevkiden ayrılmak zorunda kalma. || Yaprakların dökülmesi. || *Sukut etmek*, düşmek: *Hakikaten 2 Teşrinievvelde Ferit Paşa kabinesi sukut etmiş bulunuyordu* (Atatürk). || *Sukut-ı ahlâk*, ahlâk bozukluğu.

— DEY. *Sukut-ı hayal* (*hayal kırıklığı*). Bk. HAYAL.

— Huk. *Sukutu hak.* Bk. HAK *düşürücü süre.* || *Borcun sukutu* (borcun sona ermesi), edimi yerine getirme zorunluğunun hukuken ortadan kalkması. Bk. ANSİKL. — Tıp. *Esk. Sarkma*, organlardan birinin normal yerinden aşağıya doğru kayması. || Ana karnındaki çocuğun düşmesi.

— ANSİKL. Huk. *Borcun sukutu*, borç ilişkisinden doğan edimi yerine getirme zorunluğunun sona ermesidir. Bu sebeple, buna *borcun sona ermesi* de denilebilir. Bu, borç ilişkisinin sona ermesinden farklı bir kavramdır. Genel olarak borç ilişkisinin sona ermesi, bu ilişkiden doğan borcun sukutu sonucunu doğurursa da tersi de olabilir; yani, borç ilişkisi sona erdiği halde, borç devam edebilir. Meselâ, kira sözleşmesi sona erse bile işlemiş ve ödenmemiş olan kira bedelini verme borcu devam eder. Bunun tersine, ödenmiş olsa bile, borç ilişkisi devam edebilir. Meselâ, işlemiş olan kira bedeli ödenince buna ilişkin borç sona erer; fakat, borç ilişkisi devam eder. Borç ilişkisinin sukut etmesi ise, her özel borç ilişkisi tipine göre ayrı bir sebebe dayanır. Borcun sukutu sebepleri Borçlar kanununda şu şekilde sıralanmıştır: 1. yenileme (alacaklı ve borçlu sıfatlarının birleşmesi) [bk. ALACAK]; 2. imkânsızlık; 3. takas; 4. zamanaşımı. Bunlara, kanunda düzenlenmemiş olan ibra da eklenmelidir. Borcun sukutuyle alacağa bağlı yan haklar da sona erer. (Kefalet ve rehin haklarının sona ermesi gibi.) Burada gayrımenkul rehni yönünden bir özellik vardır: gayrımenkul rehninin sona ermesi için terkin gerekir. Ancak alacak hakkının sona ermesinden sonra, gayrımenkul rehninin devamı teorik bir önem taşır. Var olmayan bir borç bu rehin için paraya çevrilemez. Borcun sukutuyle yan haklar da sona ereceğine ilişkin başka bir istisnaya da konkordatoda rastlanır. Burada da teminatlar devam eder. Asıl borç sukut edince, faiz de işlemez. Bunun gibi, kural olarak faizi isteme hakkı da, bu hak saklı tutulmamışsa, sona erer. Ancak, alacaklı, faiz ödemeden ana parayı kabul etmek zorunda olmadığı için, bu sonucun pratik bir önemi yoktur; çünkü alacaklı, verilen parayı faize mahsup eder ve böylece asıl borç sukut etmez. Başka bir özelliğe de cezaî şart halinde rastlanır. Alacaklının cezaî şartı isteme hakkının devam edebilmesi için, asıl edimin ifası halinde, bu istemini saklı tutması gerekir. Cezaî şart isteminin saklı tutulmadan ifanın kabul edilmesi halinde, cezaî şart sukut eder. (M)

SUKÜRE bls. i. Yeryüzünün denizlerden oluşan kısmı. *Eşanl.* HİDROSFER. (L)

SULA veya **SOELA takımadaları,** Molük dağlarında (İndonezya) adalar grubu, Celebes'in doğusunda; 20 000 nüf. Balıkçılık. (L)

SULAK sıf. (*sulamak*'tan *sula-k*). Bol suyu olan, su bulunan (yer): *Yüzünüzü şimale çevirirseniz sağdaki yüksek tepelerin ardında çöl ve bu çölün gayet sulak bir vahasında Şam vardır* (R. H. Karay). || İ. Kuşların su içmesi için içine su konulan kap.

◆ **Sulaklık** i. Sulak olma hali. (M)

SULAKYURT, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Ankara ili) ilçe merkezi; 2 087 nüf. (1970). Kırıkkale'nin 48 km kuzeyinde; yüksl. 810 m. 1960'tan beri ilçe merkezi; Ankara ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanı. — *Sulakyurt ilçesi*, 741 km^2; 16 394 nüf. (1970). Tek bucak; 27 köy. Tahıl zıraati, tiftik keçisi üretimi. (M)

SULAMA i. (*sulamak*'tan *sula-ma*). Sulamak işi: *Çiçekleri sulamayı unutmuş.* || Bir bölgeyi çeşitli yollarla sulayarak kuraklıktan kurtarma.

— Coğ. Bk. ANSİKL.

— Gıda sanay. Konservecilikte, içine daha önce meyve veya sebze konmuş olan kutulara sıcak sıkma suyu doldurma işlemi.

— Zır. Bk. ANSİKL. || *Sulama kanalı*, bir bahçede veya tarlada açılan bir çeşit kanal; toprak tarafından emilen su bu kanaldan geçer. || *Topraksız sulama*, topraksız bitki yetiştirme ve sulama usulü; besleyici eriyik, bitkilerin bulunduğu katı zeminin 5-6 sm altına kadar günde birkaç defa akıtılıp doldurulur.

— ANSİKL. *Sulama* en eski (Mezopotamya ve Mısır) tarım tekniklerinden biridir. Hedefi bir tarımın verimini artırmak veya yağışların düzensiz olduğu bölgelerde hasatın düzenliliğini sağlamak, kurak mevsimde tarım yapmayı ve çorak toprakları işlemeyi sağlamak, nispeten kurak yerlerde çok su isteyen tarımların yapılabilmesine imkân vermektir. Sulama, kurak mevsimin uzunluğuna veya dağıtılacak suların bolluğuna göre mevsimlik veya daimî olabilir. Sulanan bölgeler oldukça yüksek enlemler arasında (A.B.D.'nin kuzeybatısı, Ukrayna'nın güneyi ve Aral-Hazar çöküntüsünden, Afrika veya Avustralya'nın güneyine kadar) uzanır.

Kurak mevsimi olmayan Ekvator bölgesinin başlıca özelliği sulama yapılmamasıdır; bununla birlikte Sumatra'nın güneyinde ve Cava'da sulama yapılır. Kuzey Amerika'da sulanan topraklar 15 milyon hektarı bulur (Meksika, Florida, özellikle Kaliforniya). Mısır, 4 milyon hektar sulanan toprakla dünyanın en büyük vahasıdır.

Sulanan alanların büyük kısmı muson Asyası'ndadır: Hindistan'da 28 milyon, Çin'de 45 milyon, Çinhindi'nde 9 milyon, Japonya'da 3 milyon hektar. Pirinç başlıca sulama tarımıdır. Sahra vahalarında tahıllar ve meyve ağaçları (en meşhuru hurma palmiyesi) birarada yetiştirilir: Hindistan'da pirinç, jüt, tahıl, yağ çıkarılan bitkiler ve pamuk birarada ekilir.

Sulama usulleri çoktur: ilk grup, suların yerçekimiyle akıtılmasına ve biriktirilmesine dayanır: ırmak sularının saptırılması bir kanal ağıyle yapılır; az çok önemli bir baraj inşası taşkın sularının kullanımını yaygınlaştırır; ayrıca yeraltı örtülerinin su-

SUKARNO

SUKSELAİNEN

Foto. İndonezya büyükelçiliği (LAROUSSE)

ları da yeraltı galerileriyle akaçlanır (Fas Sahrası *foggara*'ları). İkinci sulama teknikleri grubu, suyun yükseltilmesine dayanır: yükseltilen su bir, ırmak, bir kanal veya bir yeraltı örtüsünden çekilir. Bir hayvanın veya akım gücünün hareket ettirdiği bostan çarkı usulü İspanya, Kuzey Afrika ve Uzakdoğu'da yaygındır. Ayrıca kuyularda su yükseltmek için çeşitli metotlar vardır.

Sulama önemli hafriyat çalışmaları gerektirir: setler, taraçalar, bentler v.b. Ayrıca toprağın verimliliğini korumak için de birçok çalışma yapılır.

— Zır. Sulamanın amacı, yağmurların yetersizliğini telâfi etmek, toprağı mil ve faydalı elementlerle zenginleştirmek, zararlı olan maddeleri (deniz tuzu) bertaraf etmek, istisnaî olarak da bazı böcekleri (filoksera) yok etmektir. Sulamada kullanılan sular havalandırılmalı, soğuk ve çok kalkerli sular kullanılmamalıdır.

Su, taşırma, şişirme, sızdırma suretiyle verilir. Taşırma veya akıtmayle verildiğinde, geldiği kanalın bir veya iki kenarında su taşırılır (tabiî çayırlar). Sulanan arazinin alt kısmına veya tavaların birleştiği yere, suyun fazlasını gideren kanalları açılır. Şişirme ile sulamada, sulanacak arazinin etrafı, suyu bir müddet tutabilecek setlerle çevrilir; suyu belirli yükseklikte tutabilmek için, arazinin hemen hemen düz olması gerekir (çeltik tarlaları ve bağlar). Sızdırma usulü sulamada, toprak geçirgen olmalı, ocak veya tavalar açılmalıdır; su, ocakları ve tavaları ayıran oluklara getirilmelidir. Püskürtme ile sulmada, su yağmur şeklinde püskürtülür. Bu en iyi usuldür fakat, pahalı tesisler (basınç altında su veren su boruları ve püskürtme âletleri) ister. (LM)

SULAMAÇ i. (*sulamak*'tan *sula-maç*). *Yeni.* Caddeleri sulamakta kullanılan ve su dolu bir haznesi bulunan motorlu araç, arazöz. (M)

SULAMAK geçl. f. (*su*'dan *su-la-mak*). [Bir şeye] Su vermek: *Rakım dükkânı kapayınca geliyor, bahçeyi suluyor* (H. E. Adıvar). *İlerdeki çiçekleri sulayan adamın avuçlarında alâimi sema* (S. F. Abasıyanık). || [Hayvan için] Su içmesini sağlamak, suvarmak: *Atları da suladılar, yola düzüldüler* (M. Ş. Esendal). || *Argo.* (Parayı) vermek, ödemek: *Bir günde elli lirayı suladık.* (M)

SULANDIRICI sıf. ve i. (*sulandırmak*'tan *sulandır-ıcı*). Sulanmayı sağlayan.

— Sağ. ve Ted. Cerahati sulandırmak için kullanılan maddelere denir.

— ANSİKL. Ted. Hemolitik streptokok kültürlerinde bulunan streptodornaz adlı enzim, yapısına giren elemanlardan biri olan dezoksiribonükleik asidi hidrolize uğratarak cerahatı sulandırabilir. Müzmin irinleşmelerin, irinli zatülcenbin tedavisinde kullanılır ve *sulandırıcı*'ların en önemlisidir. Streptokinazın da buna benzer özellikleri vardır. (LM)

SULANDIRMA i. (*sulandırmak*'tan *sulandır-ma*). Su katma.

— Malzeme. Nemli yolla çimento yapımında, kil ve tebeşiri su içinde asılı haline getirme. || Henüz taze olan bir harca, bir betona su katma. (LM)

SULANDIRMAK geçl. f. (*sulanmak*'tan *sulan-dır-mak*). Sulanmasını sağlamak, sulu hale gelmesine yol açmak. || Su veya başka bir sıvıyle bir şeyin yoğunluğunu azaltmak: *Boyayı sulandırmak.*

— Kim. Seyreltmek. *Esk.* Temdit etmek. (M)

SULANMA i. (*sulanmak*'tan *sulan-ma*). Bazı cisimlerin havanın nemini soğurarak çözünme özelliği.

— ANSİKL. Nemli havanın etkisinde kalan bazı katı cisimler, bu havanın içindeki su buharını yavaş yavaş soğurarak sıvılaşır. Eskiden sulanan bir maddenin bozunduğu sanılırdı; eski kimyacılar, havanın nemini sıvı hale dönüşünceye kadar soğurmuş olan potasyum karbonata, *bozunmuş tartar yağı* derlerdi. Bu *sulanma,* katı cismin suya karşı büyük bir ilgi göstermesinden ileri gelir; ayrıştırma basıncı normal sıcaklıklarda atmosferdeki su buharının ortalama basıncından düşüktür; nihayet suyun soğurulması doymamış bir sulu çözeltinin oluşumuna yol açar ve bu çözeltinin buhar basıncı atmosferdeki su buharı basıncını dengeler. (L)

SULANMAK dönşl. f. (*sulamak*'tan *sula-n-mak*). Sulu bir hal almak: *Yoğurt sulanmış.* || Suyu çoğalarak daha az yoğun hale gelmek. || Islanmak: *Gözleri sulandığı için etrafını pek iyi seçemiyordu* (B. Felek). || *Argo.* Lâubalileşmek, sululuk etmek. || Edilg. f. Sulamak eylemine konu olmak: *Bahçe sulandı.* || Geçl. f. *Argo.* Bir şeye olan istek ve imrenişi açıkça belli etmek.

— DEY. *Ağzı sulanmak,* imrenmek. (M)

SULATMAK ettrg. f. (*sulamak*'tan *sula-t-mak*). Sulamak eylemini yaptırmak. (M)

SULAWESİ i. Leng. Sulawesi (Celebes) adalarında konuşulan indonezya öbeğinden dil. (L)

SULAWESİ veya **SULAVESİ**, esk. **Celebes,** İndonezya'da ada; batıda Makassar boğazı, kuzeyde Sulawesi denizi, doğuda Molük ve Banda denizleri, güneyde Flores denizliye sınırlıdır; 189 000 km^2; 6 650 000 nüf. İdare merkezi, *Makassar* ve *Menado.* Ada iç kısımdaki bir kütleden ayrılan dört uzun yarımadayı kapsar; bunlar doğuda, çok derin denizaltı çukurları olan (Tomini körfezinde 3 700 m) Tomini, Tdo ve Bone körfezleriyle birbirinden ayrılır. Çok engebeli olan yarımadalar (Rantemario dağında yaklaşık olarak 3 700 m) birinci zaman kütlelerini, kıvrımlı sıradağları ve granitli Üçüncü zaman kütlelerini kapsar. Düzleşmiş olan bu küme, düşey hareketlerle yükselmiş ve büyük fay sarplıklarıyle yarılmıştır. Birçok bölgede bazaltlı ve volkanik tüllü yaylalar uzanır; doğu ve güney uçta volkanik Makassar ve Merado kütleleri yükselir. Adada devamlı olarak şiddetli depremler kaydedilir; ekvatorun altında bulunduğundan iklimi sıcak ve yağışlıdır (ortalama 22°C - 32°C); ama bölmeli yüzey şekilleri iklim farklarını artırır ve birçok mahallî iklim değişikliğine yol açar. Yağışlar sık bir ormanın 300 m'den yükseğe tırmandığı, kuzeyde her mevsimde düşer. Tek ağaçları, santal ağaçları ve antiaris toxicaria'dan meydana gelen bu ormanlarda çeşitli keseliler ve benzeri hayvanlar yaşar. Güneyde daha düzensiz olan yağışlar, Makassar'da aralık-mart ayları arasında (kuzeydoğu musonu dönemi) toplanır; orman bu kesimde yerini alçak bölgelerde savan'a bırakır. Sulavesi'nin yüzey şekilleri bakımından parçalanmışlığı, halkın değişik lehçeler konuşan birçok topluluğa ayrılmasına yol açmıştır. En ilkel halk Toracalar (bazıları kesin zenci çizgileri taşıyan 600 000 kişi) adanın merkezinde yerleşmiştir. Malezya asıllı en gelişmiş ve en faal halklar, çok değişik bölgelerde yaşar. Makassar yarımadasında yaşayan Makassarlar ve Buginesler animist geleneklerini korur, kazıklar üzerine kurulmuş köylerde yaşar, pirinç, mısır ve sagu ağacı yetiştirirler. Yüzyıllardan beri deniz ticaretiyle uğraşan Buginesler, bütün İndonezya adalarının limanlarında koloniler kurmuşlardır. Adanın kuzeydoğu ucundaki Minahasunlar, kahve tarımıyle geçinir. Sulavesi'den hindistancevizi, kapok, devşirme ürünleri (rotin, kopal, reané) ve avcılık ürünleri ihraç edilir. Yeraltında önemli demir ve nikel filizi yatakları vardır.

— Tar. Adayı XVI. yy. başında bulan (1512) Portekizliler, 1525'te ilk kaleyi kurdular ve Makassar sultanıyle anlaşarak ticaretlerini geliştirdiler; sultan hem İngilizleri, hem Portekizlileri destekledi. Fakat sultanı yenen Hollandalılar merkezde bir ticaret antreposu kurdular (1607) ve 1667'de Banga antlaşmasıyle sultanın topraklarını Hollanda Doğu Hindistan şirketine bırakmasını sağladılar. Fakat Sulawesi ancak XX. yy.da kesinlikle Hollanda'nın kontroluna girdi. İkinci Dünya savaşında Japonlar tarafından işgal edilen ada, 1950'de İndonezya cumhuriyetine katıldı. (L)

SULB i. Bk. SULP.

SULB sıf. (ar. *şulb*). *Esk.* Sert, katı. || *Mec.* Duygusallığı olmayan. (M)

SULBÎ sıf. (ar. *şulb*'den *şulbî*). *Esk.* Omurga ile ilgili. || Birinin dölünden, neslinden gelen (oğul).

◆ **Sulbiye** sıf. *Esk.* Sulbî'nin dişili.

— Huk. *Esk.* Çocuğun babası veya onun hısımlarıyle olan bağı. (Sulb «döl» anlamına geldiği için sulbiye de bir kimseyle çocuğu arasındaki bağı gösterir.) [M]

SULBİYET i. (ar. *şulb,* katılık'tan *şulbiyyet*). *Esk.* Katılık, sertlik. || Cisimlerin katı hali. || *Mec.* Duygusuzluk. (M)

SULDOSAVE, Mozambik'in güney kısmında il, Save ırmağının güneyinde, 1 253 000 nüf. İdare merkezi, *İnhambane.* (L)

SULDUS veya **SULDUZ,** türk. **Tamgalık,** bir moğol boyu. XIII. yy. başlarında Moğolistan'da Onon ırmağı kıyılarında yaşayan kabile, Timuçin'in başa geçmesinden önce ona karşı yapılan hareketlere katıldı. Bir süre sonra Suldus beylerinden Sorkanşira, Timuçin'e yardım etti. Timuçin'in Cengiz adıyle hükümdar olmasından sonra (1206), Suldus boyu ona katıldı. Cengiz de kendine yardım eden bu boyun mensuplarını önemli görevlere getirdi. Sorkanşira soyundan gelen Sodo Noyan'ın oğulları, Hulâgu ile İran'a geldiler. İlhanlı ordusunun sağ kolunu meydana getiren suldus boyundan Sodo Noyan'ın torunu Malik, İran'ı ele geçirdi (1272). Malik'in oğlu Çoban Noyan, Olcaytu devrinde Anadolu'da çıkan Sülemiş isyanını bastırdı (1299); Ebu Said başa geçtiği zaman ona naiplik yaptı. Sonra Anadolulu'da ayaklanan oğlunun isyanını bastırdı; fakat ailesinden bazılarının bu tür davranışları yüzünden gözden düşen Çoban, Herat'a kaçtı ve orada öldürüldü (1327), kızı Bağdad Hatun idam ettirildi. Çoban'ın oğlu Temürtaş Mısır'a kaçtı ve orada Nâsır tarafından idam ettirildi (728). Temürtaş'ın oğlu Hasan Kuçak 1337-1343 yılları arasında Tebriz, Rey, Sultaniye taraflarında hüküm sürdü. Ondan sonra başa geçen kardeşi Melik Eşref, kıpçak hükümdarı Canı Beg tarafından öldürüldü (1355), bazı Özbek şecerelerinde, 92 özbek boyu arasında adı geçen Sulduslar, XVI. yy. başlarında Türkistan'da şeybanî birlikleri içerisinde yer aldılar. Suldus boyu son olarak Fergana'da Altın Kül'de, Hive'de, Nukuz'da ve ayrıca Save ve Rey şehirlerinde toplu olarak yaşadı. (M)

SULEHA çoğl. i. (ar. *şulḥ*'tan *şâliḥ* > *şuleḥâ*). *Esk.* Günah işlemeyen, iyi niyetli kimseler: *Suleha silkine ilhak buyur* (Hakanî). [M]

SULEYB veya **SULEBE,** Orta Arabistan'da ve yöresinde yaşayan arap kabilesi. Kabilenin nereden geldiği ve soyu kesin olarak bilinmiyor. Samî ırkından olan Arapların kendilerini bunlardan üstün görmeleri ve onların kadınlarıyle evlenmemeleri göz önüne alınırsa Suleyblerin samî olmaması gerekir. Bazı yazarlar onların çingene, bazıları da hamî ırkından olduklarını kabul ederler. Arap edebiyatında Suleybler, *Zaarif* adıyle anılırlar. Arap yarımadasının orta ve kuzey bölgelerinde, El-Cezire, Suriye, Filistin, Ürdün topraklarında göçebe olarak yaşarlar. Çok dağınık olan kabile, avcılık ve el işleriyle uğraşır. Suleyb, üç kabileye ayrılır. Bunlar da kendi aralarında küçük ailelere bölünür. Oturdukları bölgelere göre de, Çöl Suleybleri, Filistin Suleybleri küçük kabilesi ve Ürdün-Suriye-Mısır Suleybleri adıyle anılırlar. Hıristiyan geleneklerine inanan kabile XIX. yy.dan sonra Müslümanlığı benimsemeğe başladı. (M)

SULEYHİLER, Yemen'de hükümdar sülâlesi (1038-1168): ALİ BIN MUHAMMED BIN EL-SULEYHÎ (öl. 1081), sülâlenin kurucusudur. Hemdan kabilesinin Haşid kolunun Yam dalından olan Ali, bir süre Yemen, Taif ve Serat bölgesinden kalkan hac kafilelerine reislik etti. Yemen'de İmamiye adlı mezhebi yaymak, fatımî yönetimini yerleştirmek için harekete geçti. Sana'nın batısında Haraz dağının Mesar tepesinde bir kale yaptırarak adamlarını buraya yerleştirdi. Ressi imamları ve Yafurîler ile savaşarak onları yendi ve Sana'yı alarak Suleyhîlerin merkezi yaptı (1049). Aden hâkiminin yardımıyle habeş valisi Necah'ı zehirlettikten sonra Zebid şehrini ele geçirdi (1060). Aden'i ve Mekke'den Hadramut'a kadar bütün Yemen'i alan (1063) Ali bin Muhammed'in nüfuzu genişledi. Mekke hâkimlerini tayin etmek ve Kâbe'ye örtü göndermek gibi önemli görevleri de üstüne aldı. Fatımî halifesi Mustansır, abbasî ha-

lifelerini tutan Mekke emîrini şehirden çıkarması için Ali bin Muhammed'e bir emir yolladı (1081). Ali, Sana'da oğlu Mükerrem Ahmed'i bırakarak yola çıktı. Yolda, Necah'ın oğlu Said kumandasında 5 000 habeş askerin baskınına uğradı ve yapılan savaşta öldürüldü (1081); — MÜKERREM AHMED (öl. 1091), babasının öcünü almak için Zebid'e bir sefer düzenledi; yapılan savaşta Necah'ın oğlu Said'i ve habeş ordusunu yendi (1083). Said, bir sandalla Dehlak adasına sığındı. Mükerrem Ahmed, ele geçirdiği Tihame'ye dayısı Esad bin Şehab'ı vali tayin etti. Sana'da dinarülmelikî adı verilen bir para bastırdı (1086). Zebid'e geri dönen Said, Suleyhîlerin valisi Esad bin Şihâb'ı şehirden çıkararak buraya tekrar hâkim oldu (1087). Bir yıl sonra şehir tekrar Suleyhîlerin eline geçti ve Said öldürüldü; — SEBA BİN AHMED (öl. 1099). Mükerrem'in erkek çocuğu olmadığı için dâilik makamına akrabası Seba bin Ahmed geçti. Bu sırada Hemdanîler Sana'yı ele geçirdiler; — MUFADDAL BİN EB'İL BEREKET (öl. 1111), Seba bin Ahmed'in yerine geçti. Zebid'e ve Aden'e seferler yaptı. Takar kalesine yerleşti; burada çıkan bir isyan sırasında öldü. Bundan sonra 1119'a kadar Yemen'de karışıklıklar hüküm sürdü. Mısır'dan Fatımîler tarafından gönderilen Ali bin İbrahim Yemen'de düzeni sağladı. Yönetimi Mükerrem'in dul karısı SEYYİDE'nin (öl. 1138) elinden almak istedi. Seyyide, kendisine bağlı emîrler tarafından desteklendiği için Ali bin İbrahim bu teşebbüsünden vaz geçti (1126). Halife onu Mısır'a çağırdı. Yolda rakiplerinin eline esir düşen Ali bin İbrahim bindirildiği geminin batırılmasıyle öldü (1126). Yemen'in başına Mısır fatımî halifesi tarafından Zeri'ler soyundan Seba bin Ebil Suud getirildi. Seyyide öldükten sonra dâilik görevi onun vasiyeti üzerine MANSUR BİN MUFADDAL'a verildi. Onun, ölümü üzerine yerine geçen oğlu AHMED BİN MANSUR'dan (öl. 1166) sonra Suleyhîler saltanatı yıkıldı. (M)

SULFATA veya **SULFATO** i. (ital. *sulfato*). Tıp. *Halk dili.* Kinin sülfatına ve kininin öteki tuzlarına verilen genel ad. (M)

SULH i. (ar. *ṣulḥ*). Barış: *Fakat istiklâl-i tammımızı temin etmeyecek olan bu gibi sulhler ve itilâflarla milletimiz hiç bir vakit hayatına ve sükûnete mazhar olmayacaktır* (Atatürk). *Harbin ne olduğunu ve sulhun değerini bilmek, hem yurtta, hem cihanda sulhu istemek, Atatürk'ün Türk zihniyetine kazandırdığı bir Atatürk sulhü, bir ruh dengesidir* (Ş. S. Aydemir). || —*Esk.* Uyuşma, uzlaşma. || Rahatlık, huzur. || *Sulh-âmiz,* barıştıran. || *Sulh etmek,* barışmak.

— DEY. *Sulh olmak,* uzlaşmak, anlaşmaya varmak.

— Huk. *Sulh hâkimi,* sulh mahkemelerinde görevli olan hâkim. || *Sulh mahkemesi.* Bk. GÖREV. || *Sulh sözleşmesi,* tarafların karşılıklı fedakârlıkta bulunarak aralarındaki çekişmeye son verdikleri sözleşme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Tarafların *sulh sözleşmesi* yapabilmeleri için, daha önce aralarında başka bir sözleşmenin bulunması ve bu sözleşmeden dolayı aralarında bir çekişme veya bir tereddüt olması gerekir. Sulh sözleşmesi, iki tarafa borç yükleyen bir sözleşmedir. Burada iki taraf da karşılıklı olarak belirli fedakârlıkta bulunma borcu altına girer. Böylece taraflar ya aralarındaki sözleşmeden doğan çekişmeye veya yine bu sözleşmeden doğan tereddütlü duruma son verirler. Tereddüt durumu, tarafların aralarındaki hukukî ilişkinin varlığı veya kapsamı hakkında şüpheye düşmeleri halinde ortaya çıkar. Sulh, taraflarm kendi aralarında anlaşmalarını sağladığı için oldukça ekonomik bir yoldur. Bu sebeple hâkim, önüne gelen bir davada tarafları sulh olmağa teşvik eder (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 213). Sulh sözleşmesi mahkeme önünde veya dışında yapılabilir. Mahkeme dışında yapılan sulh sözleşmesini taraflardan biri davada ileri sürecek olursa bunu ispat etmesi gerekir. Her iki taraf da, dava açıldıktan sonra mahkeme dışında sulh sözleşmesi yaparlar ve bunu mahkemeye bildirirlerse, bu durum zapta geçirilir. Böylece mahkeme dışı olan sulh, mahkeme önünde yapılmış duruma gelir. Mahkeme önünde yapılan sulhta taraflar mahkemede sulh olacaklarını belirtirler. Bu beyan zapta geçirilir ve taraflara okunduktan sonra onlara imzalatılır. Keşif sırasında yapılan sulh sözleşmesi de, mahkeme önünde yapılmış sayılır. Vekilin sulh sözleşmesi yapabilmesi için vekâletnamesinde özel yetkinin bulunması gerekir. Sulh sözleşmesi hiç bir şekle bağlı değildir. Ancak sulh, gayrımenkullere ilişkinse ve mahkeme dışında yapılıyorsa, resmî şekle uyulması gerekir. Sulh ile birlikte dava sona erer. Mahkeme sadece sulh anlaşmasını tespit eder. Hâkim sulh sözleşmesinde mahkeme masraflarını hangi tarafın yükleneceğine ilişkin bir hüküm yoksa taraflara bunun üstünde anlaşmaları için bir süre verir. Taraflar bu süre içinde anlaşmayacak olurlarsa, mahkeme masrafları, feragat ettikleri oranda taraflar arasında paylaştırılır. Mahkeme önünde yapılan sulh, ilâm hükmündedir. Sulh, her maddî hukuk sözleşmesi olduğu için sözleşmelere ilişkin genel hükümlere bağlıdır. Meselâ hata, hile veya ikrah sebebiyle sulh sözleşmesi ortadan kaldırılabilir.

◆ **Sulhen** veya **sulhan** zf. *Esk.* Barış yoluyle, uzlaşarak. (M)

SULHÇU sıf. (*sulh*'tan *sulh-çu*). *Esk.* Barış taraftarı olan, barışçı. (M)

SULHÎ sıf. (ar. *ṣulḥ*'tan *ṣulḥî*). *Esk.* Barışla ilgili, barışa ait. || İ. [*Sulhi* şeklinde] Erkek adı.

◆ **Sulhiye** sıf. *Esk.* Sulhî'nin dişili: *Garbî Trakya bir muahede-i sulhiye ile vaktiyle terk edilmiş bir kıt'a-i vatandır* (Atatürk). || İ. Savaştan barışa geçilmesi dolayısıyle yazılan şiir. || Kadın adı. (M)

SULHNAME blş. i. (ar. *ṣulḥ* ve fars. *nâme*'den *ṣulḥ-nâme*). *Esk.* İki taraf arasında varılan barış şartlarının yazıldığı kâğıt. (M)

SULHPERVER blş. sıf. (ar. *ṣulḥ* ve fars. *perver*'den *ṣulḥ-perver*). *Esk.* Barış taraftarı, barışçı. (M)

Sulh ve Selâmeti Osmaniye fırkası, türk siyasî partisi. Osmanlı Sulh ve Selâmet cemiyetiyle Selâmeti Osmaniye fırkasının birleşmesi sonucu İstanbul'da kuruldu (1919). Kurucu ve yöneticileri: Fazıl Efendi (ulemadan), Mehmed Ali (İstanbul polis müdürü), Hüseyin Hakkı Bey, Ferid Paşa, Yahya Adnan Paşa, İsmail Hakkı Paşa (eski Amasya mebusu). İttihat ve Terakki'ye karşı olan bu siyasî kuruluş mütareke döneminde önem kazandı. İstanbul'dan başka çeşitli illerde şubeler açtı. İtilâfçıları destekledi. Wilson prensiplerinin Osmanlı devletinde de uygulanmasını isteyen fırka, Meclisi Mebusanın feshedilmesinden sonra kapandı (1919). [M]

SULİ, Yunanistan'da (Epir) bölge, İoannina yakınında, Mavropotamos'a (Akheron) hâkim bir yayla üzerinde. Arnavutlar, XVIII. yy. sonunda burada birçok köy kurdular; en büyük köy *Suli* (genellikle *Kako-Suli* denir), 1803'te Tepedelenli Ali Paşanın kovduğu bu topluluğun başkentiydi. (L)

SULİNA, Romanya'da şehir, Dobruca'da, Karadeniz kıyısında, Tuna nehrinin «Sulina» deltası denen deltasının bir kolu ağzında, denizkulaklarının ortasında; 6 000 nüf. Galati'nin ön limanı ve canlı balıkçılık merkezi. — *Sulina kolu,* ırmak sularının ancak yüzde 15'ini denize akıtmasına rağmen, gemilerin en rahat girebildiği koludur. (L)

SULKY [salki] i. (ing. k.). İki tekerlek üzerine oturtulmuş kasasız bir şasiden meydana gelen hafif araba. (Atlı araba yarışlarında kullanılan sulky'nın tekerlekleri eskiden kauçuktan yapılır, çivilerle tutturulurdu. Çok çeşitli sulky'ler vardır.) [L]

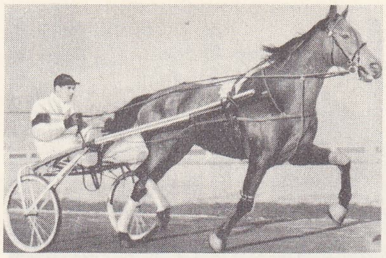

sulky

SULLA (Lucius Cornelius), romalı general ve siyaset adamı (M.Ö. 138 - Cumae 78). Aristokrat asıllıydı, fakat serveti azdı (*gens Cornelia*), gençliğini savurganlık içinde geçirdi, ama aynı zamanda sıkı bir öğrenim gördü, güçlü bir helen kültürü edindi. Konduğu büyük miras sayesinde, 107'de kendini 106 için quaestor seçtirdi. Afrika'ya Marius'un yanına gitti, Mauritania kralı Bochus Jugurtha'yı kendisine teslim zorunda bıraktı (105) ve ona malî yardımlarda bulundu. Böylece Sulla, Roma'da büyük sayıda taraftar buldu. Marius'un legatus'u oldu (104 ve 103), Germenlere karşı mücadele ederek nüfuzunu artırdı. 98 Yılında, 97 yılı için praetor, sonra Kilikya'da propraetor oldu, korsanlarla mücadele etti, kral Ariobarzanes'i Kappadokia tahtına oturtmak için müdahalede bulundu, sonunda Parth'larla ilk ittifakı yaptı.

Oligarşinin başı olan Sulla, önce vali (89), sonra konsül (88) oldu ve «Sosyal savaş» sırasında kesin bir rol oynadı. Caecilia Metella ile evlenerek aristokrasinin desteğini kazanınca (ekim 89), Roma'ya karşı savaşan Mithridates ile dövüşecek ordunun kumandanlığını senatodan aldı (88), bu kazançlı göreve göz diken Marius ile anlaşmazlığa düştü. Marius, halk savunucusu hatip P. Culpicius'un desteğiyle, kumandanlığını kanunsuz yoldan elinden alınca, Sulla, Campania ordusunun başında Roma'yı aldı (Subura yağması) ve kendi yasasını kabul ettirdi, öte yandan senato tarafından kanun dışı edilen Marius kaçtı.

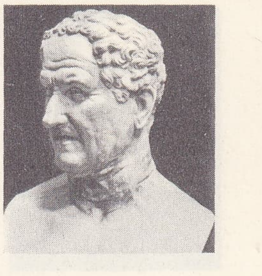

SULLA
Vatikan müzesi

Sulla, kanun yetkisini yalnız senatoya veren, senato üyelerinin sayısını artırıp borçları azaltan anayasal kanunların çıkmasını sağladıktan sonra Yunanistan'a gitti. Tesalya ile Boioti'yi işgal etti (87 ilkbaharı), Atina'yı kuşatarak zaptetti (1 mart 86), Pontus'lu Mithridates'in ordusunu Khaironeia'da, sonra Orkhomenos'ta (86 sonbaharı) yendi, Asya eyaletini geri aldı, Bithynia ve Kappadokia'yı kurtardı ve onu yetmiş gemi ile 2 000 talent vermek zorunda bıraktı (85). Efes'e yerleşen Sulla (85-84 kışı), Asya eyaletini yeni bir düzene bağladı, kendine bağlı kalan şehirleri mükâfatlandırdı, başkaldıranları cezalandırdı, sonra Atina'ya (84 ilkbaharı), oradan da Euboia'ya (84 yazı) gitti, Yunanistan'ı yağma etti, kendisine bağlı kalan lejyonlarla, 87'de Roma'yı yeniden işgal eden ve şeflerinin ölümünden (13 ocak 86) sonra da orada kalan Marius taraftarlarının elinden şehri almak üzere Dyrrakhium'dan Brindisi'ye geçti (83 ilkbaharı). Metellus ile genç Pompeius'un desteğini sağladıysa da, konsül Cn. Papirius Carbo ile Genç Marius kumandasındaki Samnit'lerle Marius taraftarlarına yenildi. Fakat Sacriportus'ta galip gelerek (82) Roma'ya girdi, Etruria'yı işgal etti ve Collina Porta savaşında (1 kasım 82) başkenti kesin olarak kontrolu altına aldı; böylece Roma'nın tek hâkimi oldu. *Lex Valeria* (82) sayesinde «yasa ve anayasa koyma yetkisi», yani sınırsız bir diktatörlük elde etti. Senatonun onayıyle Marius'un taraftarlarını sürdürdü, bunların Roma sokaklarına asılan listesine birçok şövalye ile zengin adamın adlarını da ekledi (82 sonbaharı-haziran 81), dostlarıyle eski askerlerinin yararına mallarına elkoydu (3 000'den çok kurban). Serbest bırakılan köleler (10 000 *cornelii*), Sulla taraftarlarının sayısını artırdı. Öte yandan *Lex Cornelia de maiestate* sayesinde, muhtemel bir muhalefete karşı kendini güvenlik altına aldı. Bu kanun, kamu düzenini bozan her suçluyu ölüm cezasına çarptırmakta idi. Böylece, cumhuriyet çerçevesi içine fiilî bir monarşi sokan Sulla, 81'den sonra kurumlarda geniş bir reform hareketine girişti. Kendisine düşman olan şövalyelik düzenini, Asya eyaletinden vergi almak ve senatörlere verdiği adlî yetkiyi kaldırmakla zayıflattı; tribunusların erteleme vetosunu ve yasama hakkını ellerinden aldı. Böylece, plebisit teklifleri, ancak senatonun önceden alınacak izni ile halka sunulabiliyordu. Sonunda, halk tribunuslarının

Foto. Fagu, Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

Louis Henri **SULLIVAN** Chicago «Auditorium»u

magistratus'luğa yükselmesini engelleyerek onların kaliteli kişiler arasından seçilmesini önledi. Sürgün ve savaşlar yüzünden üye sayısı azalan senato bu tedbirlerden açıkça yararlandı. Çünkü üye sayısı 300'den 600'e çıkarıldı. Bunların 300'ünü Sulla tayin etti. 300'ü de atlılar sınıfından seçildi. Aristokrasiyi dolaylı olarak zayıflatan Sulla, magistratus'luğu kaldırmak veya magistratus'ların sayısını azaltmak; quaestor'ların sayısını 12'den 20'ye, magistratus'larınkini 6'dan 8'e çıkarmak suretiyle, iktidarına fiilen son verdi. Yeni konsüllerin temmuzda, yani göreve girişlerinden altı ay önce seçilmesi, görevdeki konsüllerin otoritesini azalttı, meslekte ilerleme yavaşladı (konsüllüğe geçiş yaşı kırk ikiye çıkarıldı).

SULLY François Quesnel'in eseri, Condé müzesi, Chantilly (Fransa)

Kesin reform olarak, sivil magistratus'larla askerî magistratus'ları birbirinden tamamıyle ayırdı, eyaletlerin yönetimiyle ordu kumandanlıklarını praetor'ların ve konsüllerin elinden alarak, özellikle propreator'lara ve prokonsüllere verdi; bunların sayısı artık eyaletlerin sayısına (10) eşit oluyordu.

Böylece, Sulla'nın imparatorluğu bir defa daha kurduğu söylenebilir. Eski Roma kralları gibi önünde yirmi dört liktörün ardında yürüyen, doğu tarzında bir muhafız birliği tarafından korunarak *Urbs*'ta yürüyen Sulla, resimlerini taşıyan altın paralar bastırarak ve 82 kasımından sonra kendini *Felix* («mutlu») ilân ederek kutsallaştırmış oldu.

SULLY PRUDHOMME

Sulla, gelenekleri gözeten dinî reformlara da girişti: yanan Capitolinum'un yeniden yaptırılması, Sibylla kitaplarının yeniden yazılması ve *pontifex maximus*'un tayininin seçimle yapılması, yüksek papaz sayısının artırılması (8'den 15'e) ve kâhin sayısının çoğaltılması (9'dan 15'e). Hukuk alanında, cezaları ağırlaştırarak ceza hukukunu açıklığa kavuşturdu, ahlâksızlığa ve lükse karşı tedbirleri arttırdı. Bundan başka, iktisadî ve sosyal tedbirlerle halkın rahatını sağlamağa çalıştı: fiyatların zorunlu olarak indirilmesi, borçların hafifletilmesi, Roma ve İtalya'da bayındırlık işlerinin düzenlenmesi ve eski düşman toprakları üzerinde (Latium, Campania, Etruria v.b.) yerleşmiş olan 120 000 eski askerin yararına askerî kolonilerin kurulması.

Ne var ki, Sulla'nın «otorite»ye dayanan yönetimi hoşnutsuzlukların artmasına yol açtı ve bu, asillerle Pompeius'un Sulla'ya karşı birleşmesiyle etkinlik kazandı. Roscius Amerinus'un öldürülmesi (eylül 81), Sulla'nın durumunu zorlaştırdı: Sulla, senatoya Pompeius'a zafer törenleri yaptırma iznini vermek zorunda kaldı, sonra eski dostu Lepidus'un çetin bir seçim kampanyası sonunda konsüllüğü hileyle almasına razı oldu.

Gerek senatonun kararları önünde boyun eğmek, gerek iç savaşa yeniden başlamak zorunda kalan Sulla birden iktidarı bırakarak istifa etti (temmuz 79) ve Cumae'ye çekildi. Lepidus'u geçici olarak senatoya bağlayan birliğin bozulduğu günlerde öldü (78). [L]

SULLA (Lucius Cornelius Faustus), Sulla L. Cornelius'un oğlu (öl. M.Ö. 46). Pompeius'tan yana çıktı, Pharsalia'da mücadele etti, Thapsus'ta ele geçirildi ve Sezar'ın emriyle öldürüldü. (L)

SULLA (Publius Cornelius), romalı konsül (öl. M.Ö. 45), diktatörün yeğeni olduğu sanılır. Sezar taraftarıydı. Konsüllüğe adaylığını koydu, entrika çevirdiği bahanesiyle seçim iptal edildi (66). Catilina'ya karşı girişilen komploya katıldı. Pharsalia'da Sezar taraftarlarının sağ kanadına kumanda etti. (L)

SULLİVAN (Harry Stack), amerikalı psikiyatri uzmanı (Norwich, New York 1892 - Paris 1949). Psikiyatriyi «kişiliğin özelliklerinin ve kişilerarası ilişkilerin bilimsel yoldan incelenmesi» şeklinde tanımladı ve «psikiyatri çalışma alanının toplumsal psikoloji alanıyle hemen hemen aynı olduğu» sonucuna vardı. Sullivan psikiyatrinin alanını, toplum hayatının dışında kalan kişilerde görülen akıl hastalıklarının tedavisi ve iyileştirilmesinden çok daha öteye götürmeğe çalıştı. Sigmund Freud'un *libido* nazariyesine karşı çıkarak kişisel özelliklerin gelişmesinde başlıca etkenin kişilerarası ilişkiler olduğunu ileri sürdü. Sullivan zaman zaman Karen Horney ve Erich Fromm'un temsil ettiği «kültür okulu»ndan sayıldıysa da, biyoloji incelemelerinin önemi üstünde durdu ve özellikle Adolf Meyer'in kişiliğin gelişmesini açıklayan psikobiyoloji teorisinden etkilendi. Washington psikiyatri okulu ve New York City'deki William Alanson White psikiyatri okulu Sullivan'ın düşüncesini benimsemiştir. (M)

SULLİVAN (John Lawrence), amerikan ağır siklet boksörü (Boston, Massachusetts 1858-West Abington, Massachusetts 1918). 16 Yaşında ortaokulu bitirdi, lehimcilik yaptı. 15 Yaşında boksa başladı. Ezici bir kuvveti vardı. 7 Şubat 1882'de Amerika şampiyonu Paddy Ryan'ı dokuzuncu raundda yendi. On yıl Amerika şampiyonu, üç yıl da Dünya şampiyonu oldu. Sonra, kendini içkiye verdi ve 1892'de, James Corbett'e yenilerek şampiyonluğu kaybetti. (M)

SULLİVAN (Louis Henri), amerikalı mimar (Boston 1856-Chicago 1924). Çıraklığını Chicago'da, ilk gökdelenin mimarı W. Le Baron Jenney'nin yanında yaptı. Öğrenimine Paris'te Güzel Sanatlar okulunda, Vaudremer'in atelyesinde devam etti (1874). İtalya'ya gitti, sonra Chicago'da mühendis Dankmar Adler ile ortak oldu. Bu şehirde birlikte yaptıkları binaların en önemlisi akustiğe elverişli parabolik tavanı ve eğri çatısıyle 6 bin kişilik Auditorium'dur. Yine ikisi birlikte. 1890'da, Saint-Louis'de Wainwright Building (modern tekniklerin ilk defa uygulanışı) adlı gökdeleni yaptılar. Sullivan, tek başına, 1899-1904 arasında Chicago'da orantıları bakımından bütünlük ve yetkinlik şaheseri sayılan Carson, Pirie Scott and Co. mağazalarını yaptı. Bu onun son eseridir, çünkü Sullivan kısa zamanda ayyaşlığa ve yoksulluğa düştü. (L)

SULLİVAN (sir Arthur Seymour), ingiliz bestecisi (Londra 1842-ay.y. 1900). Bütün müzik türlerinde, şaşılacak bir verimlilikle eserler besteledi. Özellikle operetleriyle tanındı (*Prenses İda. Mikado, Ruddigore, Gondolcular* v.b.). [L]

SULLY (James), ingiliz psikoloğu (Bridgwater 1842-Richmond 1923). 1892'de University college'ta (Londra) zihin ve mantık felsefesi okuttu (Grote kürsüsü). Başlıca eserleri: *Sensation and Intuition* (Duyum ve Sezgi) [1874], *Pessimism: a History and a Criticism* (Karamsarlık: Tarihi ve Tenkidi) [1877], *The Human Mind* (İnsan Aklı) [1892]. Etkileri altında kaldığı Fechner, Helmotz, Wundt gibi Sully de, psikolojiyi, fizyolojik olayların ışığında incelerdi ama sanat, eğitim ve sosyal ilerleme meselelerine de özel bir yer ayırdı. (L)

SULLY (Maximilien DE BETHUNE, DE ROSNY baronu, DE — dükü), fransız devlet adamı, Henri IV'ün bakanı (Rosny-sur-Seine, Mantes yakınları 1560 - Villebon, Beauce 1641). Soylu bir protestan köylü ailesinin çocuğuydu, Paris'te okudu, orada Saint-Barthélemy katliamından kıl payıyle kurtuldu (1572); Hollanda'da Anjou dükünün emrindeki protestan ordusunda (1576), sonra Henri de Navarre'ın emrinde dövüştü. Henri IV adıyle Fransa tahtına geçen Henri de Navarre, Sully'yi Maliye konseyine çağırdı (1596). Vergilerin toplanmasında gösterdiği titizlik, Amiens kuşatmasında (1597) oynadığı rol, Nantes fermanının (1598) başlattığı barışçı siyasetin desteklemesi Sully'ye kralın güvenini kazandırdı ve maliye bakanı olarak (1001) tasarladığı reformları uygulamasına imkân verdi: vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi, yirmi yıl öncesinden itibaren verilmiş bütün soyluluk unvanlarının kaldırılması (1598), maliye ve hukuk görevlilerinin krala ödediği yıllık ücretin tespiti (1604). Bu siyaset sayesinde borçlar kısmen azaldı, özel kişilerle subaylara verilmiş hazine mülkleri kurtarıldı (1607-1609) ve iktisadî kalkınmayı destekleyen denk bir bütçe kurulabildi. Sully, ayrıca ulaşım meselesini ele aldı (1599), yol ve köprüler yaptırdı, ırmaklarda, kanallarda (Briare kanalı) gidiş gelişi düzenledi, büyük bir kâr sağlayan iç gümrükleri muhafaza etti. Olivier de Serres'i ve onun *Theâtre Agriculture*'ünü (Tarım Alanı) [1600] destekleyen Sully, bütün zenginliklerin kaynağı olarak toprağı görür («Çiftçilik ve meracılık Fransa'nın iki memesidir»), mübadeleden yana olsa da denizaşırı kuruluşları verimli saymazdı. Tahkimat başgörevlisi (1599), kraliçenin muhafızlarının kumandanı ve Bastille'in başkumandanı (1602) olarak önemli bir mühimmat deposu yaptırdı ve sınırları tahkim etti. Mantes, Jargeau (1602) ve Poitou (1604) valiliğine tayin edildi, Meclis başkanlığına (1605) getirildi. Henri IV'ün öldürülmesi (1610) ve Marie de Médicis'nin çevresini saran katolik ve ispanya taraftarlarının iktidara gelmesiyle Sully de gözden düştü. Maliye bakanlığından çekilmek zorunda kaldı (26 ocak 1611), Saumur Protestan meclisinde naibeye karşı cephe aldı (25 mayıs). fakat Loudun barışından (3 mayıs 1616) sonra hükûmeti destekledi. Montauban (1621) ve La Rochelle (1627-1628) protestanlarını yatıştırmağa çalıştı, ama sonuç alamadı. Henrichemont'a çekildi, iktidarı acı acı tenkit etti. Sully-sur-Loire'daki şatosunda *Mémoires des Sages et Royales Oeconomies d'Estat de Henry le Grand*'ı (Büyük Henri Devrinin İktisadî Hayatından Hatıralar) [1638] yazdı, bu eserde Büyük Henri'yi Richelieu'nün öncüsü ve bir «büyük amaç»ın adamı olarak gösterir. Bu amaç, görünüşte Türklere, fakat aslında Habsburg'lara karşı on beş devletin katıldığı bir Avrupa cumhuriyetinin kurulmasıydı. (L)

SULLY PRUDHOMME (René François Armand PRUDHOMME, —denir), fransız şairi (Paris 1839-Châtenay-Malabry 1907). Creusot fabrikasında mühendis olarak çalıştı, hukuk öğrenimi yapmak üzere buradan ayrıldı, sonra kendini tamamıyle şiire verdi. 1865'te *Stances et Poèmes* (Kıtalar ve Şiirler) adlı ilk kitabını çıkardı, ardından şu eserleri yayımladı: *Les Épreuves* (Çileler) [1866], *Les Solitudes* (Yalnızlıklar) [1869], *İmpressisons de la Guerre* (Savaş İzlenimleri) [1870], *Les Destins* (Alın Yazıları) [1872], *Les Vaines Tendresses* (Boşa Giden Sevgiler) [1875], *La Justice* (Adalet) [1878], *Le Bonheur* (Mutluluk) [1888]. Xavier de Ricart'ın *L'Art* dergisinde ve *Parnasse Contemporain*'de çıkan şiirleriyle parnasse'çıların plastik sanat anlayışını aştı. Prudhomme, içtenliğin, yalnızlığın, kırık ve yaralı bir kalpte anlatılmaz olanın şairidir. Felsefî şiirlerinde, didaktik manzume yazma tehlikesine düşmekten ve nesir havasına bürünmekten çekinmeyerek zihnî bunalımları, evrimciliğin çağdaş insana getirdiği meseleleri, kendini adamağa varan bir ahlâkı arayışını dile getirir. Mensur eserleri: *De l'Epxression dans les Beaux-arts* (Güzel Sanatlarda Anlatım) [1883], Ch. Richet ile birlikte yazdığı *Le Problème des Causes Finales* (Sonuçsal Sebepler Meselesi) [1902], *La Vraie Religion selon Pascal* (Pascal'a Göre Gerçek Din) [1905]. 1901'de Nobel Edebiyat ödülünü aldı. (L)

SULMONA, İtalya'da şehir, Abruzzi bölgesinde (Aquila ili), Yukarı Pescara ırmağının kazdığı geniş bir çanakta (Sulmona vâdisi); 24 000 nüf. Bir demiryolu kavşağı olan şehir, Roma-Adriya denizi yoluna hâkimdir. Roman üslûbunda (barok üslûbunda yeniden inşa edilmiştir) katedral; XV. - XVIII. yy.dan kalma saray. Besin sanayii. Dökümcülük. Ovidius burada doğdu. (L)

SULP veya **SULB** i. (ar. *şulb*). *Esk.* Belkemiği, omurga. || *Mec.* Döl, nesil, zürriyet: *Onun doğurduğu çocuk sizin sulbünüzden hasıl olmalıdır* (Vâ-Nû). *Hiç razı*

Foto. U.S.İ.S., Giraudon, Petit (LAROUSSE)

değilim ben bu kaderden / Birlikte doğmuşuz sulb-i pederden (Âşık Veysel). [M]

SULPİCİA, romalı iki kadın şairin adı. Biri, Valerius Messala Corvinus'un yeğeni ve Tibullus'un *«Elejiler»* adlı III. kitabında, Ceriathus Melus'a ithaf edilen 6 aşk mektubunun yazarıdır. — Öbürü, Domitianus devrinde yergili şiirler yazdı. (L)

SULPİCİUS QUİRİNİUS (Publius), romalı konsül (öl. Lanuvium M.S. 21). M.Ö. 19'da Afrika'da göçebelerin çıkardığı karışıklıkları bastırdı. M.Ö. 12'de konsül oldu, Taurus'ları yendi, zafer töreniyle karşılandı. Augustus'un torunu Sezar'ın öğretmeni ve danışmanı oldu. Suriye valiliğine getirildi, İsa'nın doğduğu sıralarda Yahudilerin sayımını yaptı. Vulgata'da adı CYRINUS olarak geçer. (L)

SULPİCİUS RUFUS (Publius), romalı siyaset adamı (M.Ö. 124-Laurentius yakınları 87). 88'de tribunus oldu. Parlak bir hatipti. Marius'un tarafını tuttu. Sulla'nın adamları tarafından öldürüldü. (L)

SULPİCİUS RUFUS (Servius), romalı hukukçu (M.Ö. 105 ? - 43). Dostu Cicero'nun yanında pek zayıf bir hatip kaldığını görerek, kendini hukuk bilimine verdi. Cicero, büyük hatiplere ayırdığı *Brutus* adlı eserinde ona da birkaç sayfa ayırmıştı. Sulpicius, M.Ö. 55'te praetor, 51'de konsül oldu. İç savaşta Sezar'ın tarafını tuttu ve Akhaia'ya prokonsül oldu (46). [L]

SULPİCİUS SEVERUS, hıristiyan yazarı (Akitanya'da 360'a doğr. -öl. 420'ye doğr.). Avukattı. Karısı ölünce, Béziers yakınlarındaki Primuliacum'da keşiş oldu (399'a doğr.). Başlıca eserleri: *Vita Martini* (Aziz Martinus'un Hayatı) [397'ye doğr.], mektuplar, *Chronicorum Libri Duo* (Kronikler, İkinci Kitap) adlı bir kronik (bu eserde yaratılıştan 400 tarihine kadarki olaylar anlatılır). [L]

SUL PONTİCELLO zf. («küçük köprünün üstünde» anlamında ital. k.ler). Müz. İcracıya eşiğin dibinde çalması gerektiğini bildirmek üzere bir yaylı çalgı partisinin üzerine yazılır. (L)

SULTA i. (ar. *sulṭ* baskı'dan *sulṭa*). Yaptırma, yasaklama gücü veya hakkı. *Eşanl.* OTORİTE. *Yeni.* Yetke. (M)

SULTAN i. (ar. *sult* ve *selāṭet*'ten *sulṭān*). Teşk. Hükümdar, padişah: *Sultanlarla, halifelerle idare olunmuş ve olunan memleketlerde vatan için, millet için en büyük tehlike, sultanların ve halifelerin düşmanlar tarafından satın alınmalarıdır* (Atatürk). [Bk. ANSİKL.] || Osmanlı padişahlarının anne, kızkardeş ve kız çocuklarına verilen unvan. (*Sultan efendi* veya *sultan hatun* da denir.) || *Sultan kethüdası*, Osmanlılarda, padişah ve şehzadelerin evlendirilen kızlarının dairelerindeki işlerini gören kimse. (Bu görev yaşlı ve dindar kimselere verilirdi. Sultan kethüdası memur olduğu yerin gelir ve giderleriyle ilgilenir, resmî dairelerdeki işlerini de izlerlerdi. Saltanatın sonuna kadar bu görev devam etti.)

— DEY. *Sultanım!*, sevgiliye karşı kullanılan iltifat sözü: *Gözüm canım efendim, sevdiğim, devletlû sultanım* (Fuzuli).

— *Esk. Sultan-ı çerh* (veya *sultan-ı encüm*), güneş. || *Sultan-ı Dervişan*, Hz. Muhammed. || *Sultan-ı Rum*, osmanlı padişahı.

— Tasav. Bazı bektaşî büyüklerine verilen ad.

— Mim. *Esk. Sultan sarayları*, İstanbul'da kadın efendiler (hanım sultan) için yapılan saraylar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. *Sultan* unvanı daha çok sünnî hükümdarlar tarafından kullanıldı. Osmanlı hükümdarları devletin ilk zamanlarında bey unvanını kullandılar. Sultan unvanını resmen ilk kullanan Yıldırım Bayezid'e bu unvan, Niğbolu Meydan savaşından sonra Abbasî halifesi tarafından verildi. Sultan unvanı İran'da vali anlamında kullanıldığı için, Osmanlılar Şark vilâyetlerindeki beylere, Kırım hanı ve hanzadelerine sultan unvanıyle fermanlar gönderirlerdi. Padişahların kız ve erkek çocukları, anneleri ve kadınları için de sultan unvanı kullanılırdı.

— Mim. *Esk.* Genellikle ahşap olan *Sultan sarayları*, yangın ve depremler yüzünden bugüne kalmadı, Sultanahmet'te (Atmeydanı) hipodromun kemerleri üzerine inşa edilen İbrahim Paşanın hanımına (Kanunî'nin kızkardeşi) ve Süleymaniye camiinin alt tarafında Siyavuş Paşanın hanımına ait saraylar bu yapılara örnek olarak gösterilebilir. Bu ikinci sarayın 300 odalı, şahnişinli, birçok hücreli, yedi hamamlı ve güzel manzaralı olduğu bilinir. Mimar Sinan'ın eseri olan bu yapı 1660'ta yandı. Bunlardan başka Pertev Paşa (Vefa meydanında) kaptanıderya Sinan Paşa (Atmeydanında) ve Nevşehirli İbrahim Paşa (hanımı Fatma Sultan için, Babıâli karşısında), Sütlüce, Üsküdar v.b. saraylar da bu tür yapılardır. Mimar Kirkor Balyan tarafından Arnavutköy'de Akıntıburnu'nda ve Defterdar'da mimar Garabet Balyan tarafından Eyüp'te (çifte saray) yapılan saraylar da önemlidir. (M)

SULTANÂBÂD, Arak (İran) şehrinin eski adı. Bölgede el tezgâhlarında dokunan halıların bugün de sultanâbâd adı verilir. (L)

SULTANAHMET. Bk. ATMEYDANI.

Sultanahmet camii, Mavicami de denir, İstanbul'da Sultanahmet meydanında cami. Ahmed I adına Sedefkâr Mehmed Ağa tarafından yapıldı (1609-1616). Caminin önü ve iki yanı, geniş bir dış avlu ile çevrilidir. Çevresi pencereli bir duvarla kuşatılan bu dış avluya, üçü cephede olmak üzere sekiz kapıdan girilir. Caminin iki ayrı kareye yakın planı vardır. Birinci (öndeki) kare (iç avlu) 26 tane granit mermer ve porfir sütuna oturtulan 30 kubbeyle çevrilidir. Mermer döşemeli olan avluda çevresinde altı mermer sütun bulunan bir şadırvan vardır. Şadırvan kemerleri, kabartmalı olarak rumî geçmelerle; köşebentleri de kabartma lâle ve karanfil motifleriyle süslüdür. İç avluya, biri cepheden, ikisi yandan merdivenle çıkılan üç kapıdan girilir. Bu kapılar ve cümle kapısı bronzdandır. İkinci kare (caminin harem kısmı) 64 × 72 m ölçülerinde bir alanı kaplar ve çapı 24 m, yüksekliği 43 m olan bir orta kubbeyle örtülüdür. Bu kubbe, dört büyük filayağı üzerine binen dört büyük kemere pandantiflerle oturur; 5 m çapında olan bu ayaklar, aşağıdan yukarıya doğru yivlidir. Bu yivler ayaklara yumuşak bir görünüş sağlar. Üçer eksadra ile genişletilen sivri kemerli dört yarım kubbe, caminin içine büyük bir hacim verir. Aşağıdan yukarıya beş sıra olarak istiflenen 260 yuvarlak kemerli pencere, yapıya büyük bir hafiflik ve hiç bir camide görülmeyen bir ışık sağlar. Caminin sol köşesinde hünkâr mahfeli yer alır. Mozaik ve yeşim süslemeli mihrabı, sedefli kapısı, türkuvaz üzerine altın yaldızla yazılı çinileri, süsleme bakımından büyük bir değer taşır. Mahfelin oyma ve kabartma işlemleri, mermer korkulukları taş işçiliğinin en güzel örnekleri arasındadır. Mahfelin yanında Ahmed I'in bir çilehanesi (itikâf köşesi) bulunur. Hünkâr mahfelinin camiden ve Kasrı Hümayundan da girişi vardır. Mahfelin altındaki ahşap tavan da süsleme bakımından zengindir.

Caminin duvarları XVI. yy. sonuyle XVII. yy. başlarına ait çini panolarla kaplıdır. İnşaat defterlerine göre, burada 21 043 çini kullanıldı. Çinilerdeki motifler sayılamayacak kadar çoktur. Camideki yazılar devrin ünlü hattatlarından Ahmed Gubarî tarafından yazıldı. Sedef işleri mimarın kendisi tarafından yapıldı. Zamanla bozulan kalem işleri, gene de eski özelliklerini korur. Caminin, diğerlerinde görülmeyen özelliklerinden biri de altı minareli oluşudur. Ana kapının iki tarafında yer alan minareler ikişer şerefeli, köşelerde yer alanlar üçer şerefelidir. Cami, bu altı minare ve kubbesiyle, Ayasofya'nın ağırlığı karşısında, hafifliğin ve inceliğin başarılı bir örneğidir. Cami, Sultan Ahmed'in türbesi, misafirhane, imaret, medrese, dârüşşifa, çarşı gibi yapıların merkezi durumundaydı. Atmeydanı'nın (Sultanahmet) bir ucunda yer alan bu binalar, sonradan ortadan kaldırıldı. Caminin sol tarafında bulunan Kasrı Hümayun da yandı. (M)

Sultanbeyazıt camii, Amasya'da Bayezid II tarafından yaptırılan cami (1486). Bina iki büyük, altı küçük kubbeyle örtülüdür. Birinci büyük kubbenin merkezinden geçen eksen üzerinde iki tane masif dört köşe ayak' vardır. Kubbeli yan bölmeler orta mekâna açılır. Son cemat yeri beş bölmedir. Caminin iki minaresi vardır. (M)

Sultanbeyazıt camii, Edirne'de, Bayezid II tarfından mimar Hayreddin'e yaptırılan cami (1484-1488). Bir şadırvan avlusu, kubbeli dört köşe bir harem, bunun iki yanında birer tabhane ve iki minareden meydana gelir. Enine yedi, boyuna altı kubbesi bulunan revaklı şadırvan avlusu dikdörtgen planlıdır. Biri cephenin merkezinde, ötekileri yanlarda üç kapısı vardır. Kare planlı olan tabhaneler şadırvan avlusuyle büyük kubbeli namaz yerinin köşelerine yerleştirilmiştir. Harem kısmı yirmi köşeli bir kasnak üzerine oturmuş bir kubbeyle örtülüdür. (M)

SULTANDAĞI, esk. **İshaklı,** İç Anadolu bölgesinde (Afyon ili) ilçe merkezi kasaba; 6 803 nüf. (1970). Sultandağlarının kuzeydoğu eteklerindedir; yüksl. 2 200 m. Afyon - Konya karayolu buradan geçer. Ayrıca Haydarpaşa - Konya demiryolu üzerinde de istasyonu vardır. 1958'den beri ilçe merkezidir. — *Sultandağı ilçesi,* 709 km²; 22 660 nüf. (1970); tek bucak; 11 köy. Tahıl ziraati, hayvancılık, koyun üretimi. (M)

SULTAN dağları, İç Anadolu ile Akdeniz bölgesinin Göller yöresi arasında sınır

SULPİCİUS RUFUS
roma sikkesi
(M.Ö. 43)
Cabinet des Médailles, Paris

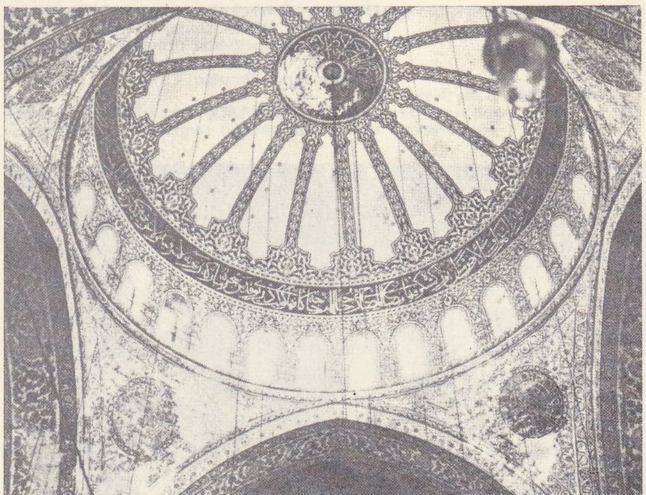

Sultanahmet camii'nin iç görünüşü

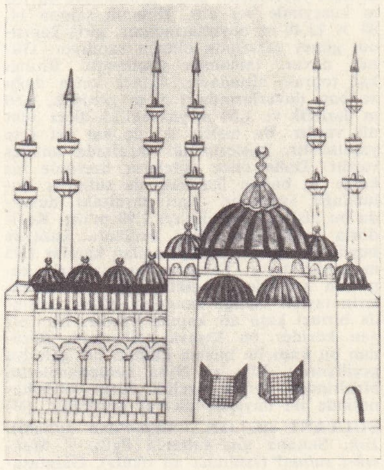

Sultanahmet camii'nin minyatürü («Türkische Miniaturen Album» adlı kitaptan)

Foto. B.N. (LAROUSSE) ; MEYDAN

Sultanahmet camii

meydana getiren, kuzeybatı - güneydoğu doğrultulu dağ sırası. Sultan dağları, kuzey ucunda Eber gölünü (yüksl. 967 m) kapsayan geniş bir ova üzerinde birden yükselir ve burada en yüksek doruğu bulunur (*Topraktepe,* 2 580 m). Buradan güneydoğuya doğru, genellikle 1 800 m üstünde, yer yer 2 000 m'yi aşan doruklar taşır (*Hacıalabaz dağı* 2 340 m, *Kızıltepe* 2 210 m, *Karadağ* 2 115 m), Konya-Beyşehir yolunun geçtiği alçalma alanında sona erer ve buradan Erenler ve Alacadağ volkanik kütlesine geçilir. Uzunluğu 100 km'yi geçen Sultan dağları doğudaki Akşehir-Ilgın düzlükleri ve batıdaki Yalvaç-Şarkikaraağaç ovaları arasında bir duvar gibi yükselir; ancak orta kesiminden Akşehir'i, Yalvaç - Şarkikaraağaç'a bağlayan önemli yolla geçilir. Doğu eteği önündeki gölleri (Akşehir, Çavuşçu) besleyen birçok akarsu iner ve özellikle doğu eteği boyunca sık dizilmiş köy ve kasabalardan meydana gelen yoğun bir yerleşme şeridi görülür. Sultan dağlarının temel yapısında birinci zaman yereyi geniş bir yer tutar (Karbon devri kalker ve şistleri); bunun üstünde de ikinci zaman kalkerleri oturur. Dağların yamacındaki orman örtüsü yer yer büyük ölçüde harap olmuş, çalılaşmış, yer yer ortadan kalkmıştır. (M)

SULTANHAMAMI, İstanbul'da (Eminönü merkez bucağı) semt. Adı Sultan hamamından (veya Hacıküçük hamamı) gelir. Bu kesimde ticarethaneler, iş hanları ve atelyeler yer alır. Gündüz, şehrin en kalabalık semtlerinden biridir. (M)

Sultan hamamı, Konya'da Selçuklular devrine ait hamam. XII. yy.a aittir. Kimin tarafından yaptırıldığı bilinmiyor. Erkek ve kadınlar için iki ayrı bölümü bulunan bir çifte hamamdır. Kadınlar hamamı, erkekler hamamının güney tarafındadır. Erkekler bölümü, soyunma, yıkanma yeri ve keçecilerin keçe dövme yerinden meydana gelir. Soyunma yeri, kenarları 12 m olan bir kare şeklindedir. Tabanı mermer döşeli olan bu yerin ortasında bir havuz vardır. Soyunma yerinden soğukluğa, oradan da sıcaklığa girilir. Sekiz köşeli olan sıcaklığın ortasında düz bir göbektaşı ve çevresinde halvetler vardır. Burası, kubbeye açılmış küçük ve yuvarlak beş pencereden ışık alır. Hamamın sağ kısmı keçecilere aittir. Yapım ve plan bakımından İstanbul'dakilere benzemeyen bu bina, Konya'nın tipik hamamlarındandır. Kadınlar kısmı da aynı biçimde, fakat daha geniştir. (M)

SULTANHANI, İç Anadolu bölgesinde (Konya bölümü, Niğde ili Aksaray ilçesi) bucak; 16 034 nüf. (1965); 4 köy; 2 kasaba (Sultanhanı ve Eskil). — *Bucak merkezi* (*Sultanhanı* kasabası), 4 116 nüf. (1965). Konya'yı Aksaray üzerinden Nevşehir'e bağlayan yol üzerinde; yüksl. 1 070 m. İl merkezine 73 km uzaklıktadır. Önemli bir selçuklu hanı. (M)

Sultan hanı, Konya-Aksaray yolu üzerinde han. Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad I tarafından yaptırıldı (1229). Geçirdiği bir yangından sonra Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından onartıldı ve genişletildi (1276). Uzunlamasına birbirine bitişik iki yapı blokundan meydana gelmiştir. Arkadaki blok daha dardır. Ön yapının doğu duvarı ortasındaki ince süslemelerle bezeli, mermer bir kapıdan uzun bir dehlize, buradan da hanın avlusuna geçilir. Avlunun sağ tarafında yan yana bölmelere ayrılmış açık bir revak, ortada küçük bir mescit, sol tarafta da yolculara ait odalar yer alır. Mescit dört köşelidir; buraya dış taraftan bir merdivenle girilir. Mihrap, iç içe iki hücreden meydana gelmiştir. Avlunun sonunda basık kemerli ve süslü bir kapıdan hanın hayvan ve eşyaya ayrılmış olan ikinci yapısına geçilir. Sekizer sütunla dört nefe ayrılan bu kısmın ortasında sekiz kemerli bir kasnağa oturmuş üzeri açık bir kubbe bulunur. Neflerin üzeri beşik tonozlarla örtülüdür. 118 m boyunda 37 m eninde olan han, kırma taştan örülmüş, kesme taşla kaplanmıştır. (M)

Sultan hanı, Kayseri-Sıvas yolunun 50. km'sinde han. Alâeddin Keykubad I tarafından yaptırıldı (1232-1236). Hanın taç kapısından bir aralığa ve oradan dörtgen bir meydana girilir. Meydanın ortasında mescit vardır. Avlunun doğu ve batı yönlerinde yedi gözlü birer revak bulunur. Doğu taraftakiler arabalık ve ahırdır. Batı tarafta bulunan revakın yanında beşik kemer tonozlu büyük odalar vardır. Kapı geçidinin iki yanında bekçilere ve han yöneticilerine ait kubbeli odalar yer alır. Yolcular avlunun güney tarafındaki büyük binada yatarlardı. Burası, üstü kemer tonozlu iki yan ve bir orta nefle, üç kısma ayrılmıştır. Kubbeler 1,25 m kalınlığında 24 ayak üzerine oturur. Merkezî kısımda, köşe bingileri üzerinde kubbeli bir ışık feneri yapılmıştır. Binanın bugün harap durumunda olan taç kapısı, dörtgen bir çerçeve içine yapılmış büyük sivri bir kemer şeklindedir. (M)

Sultanhasan medresesi, Kahire'de Memlûklulara ait medrese. Sultan Hasan tarafından yaptırıldı (1356). 8 000 m²'lik eğimli bir yüzey üzerinde kurulmuştur. Merdivenlerle ulaşılan revaklı bir kapıdan dirsekli bir dehlize, buradan da bir koridorla kuzey eyvanın sağında ve solundaki yollardan avluya varılır. Avlu kare şeklindedir. Kenarlarının ortasında sivri beşik tonozlu birer eyvan vardır; ötekilerden daha derin ve geniş olan doğu eyvanı mescittir. Mescidin mihrabı mermerdendir; iki yanında ince başlıklı sütunlar yer alır. Mozaik kaplı duvarları, ayetten bir friz çevreler. Mihrabın sağında ve solunda bulunan birer kapıdan Sultan Hasan'ın gömülü bulunduğu kubbeli salona girilir. Kubbenin yüksekliği 55 m'dir. Eyvanın ortasında, kısa sütunlar üzerinde yükselen müezzin mahfeli vardır. Boyutları eşit olan öteki eyvanlar binanın dört köşesinde birer küçük avlu çevresinde sıralanır. Bu eyvanlar hücrelere bölünmüştür. Hücrelerde öğrenciler ders görürler. Yan eyvanların sağ ve solundaki dört kapıdan hücrelere ve abdest alma yerlerine geçilir. (M)

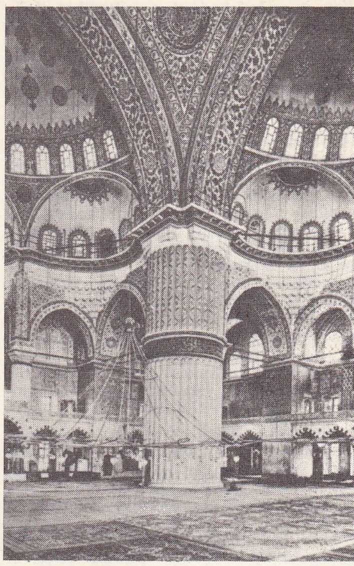

Sultanahmet camii'nin iç süslemeleri
(«Die Kunst Des Islam» adlı kitaptan)

SULTAN HATUN, Germiyanoğlu Ali Beyin kızı. Şehzade Bayezid ile evlendi (1381). Çeyiz olarak germiyanoğulları topraklarının bir bölümü, bu arada Simav ve Tavşanlı Osmanlılara verildi. (M)

SULTANHİSAR, Ege bölgesinde (Aydın ili) ilçe merkezi kasaba; 4 025 nüf. (1970). Malgaç dağının güneyinde eğimli bir yüzey üzerinde; yüksl. 80 m. İl merkezine 24 km uzaklıktadır. İzmir-Denizli karayolu önünden geçer. Ayrıca İzmir-Afyon demiryolu üzerinde de istasyonu vardır. 1958'den beri ilçe merkezidir. Tarihî Nysa harabeleri. — *Sultanhisar ilçesi,* 267 km²; 19 470 nüf. (1970). Merkez ve Atça bucakları; 12 köy. Pamuk, tütün, portakal. (M)

SULTANHİSAR'da (Nysa) romalılara ait Bouleterion

Sultanhisar (Nysa) kütüphanesi, Anadolu'da Karia bölgesindeki Nysa şehrinde kütüphane. Efes'teki Celsus kütüphanesiyle aynı tipte yapılmıştır. Şehir gymnasium'un 150 m kuzeyinde yer alır. Binanın salonu 14,80 × 13,40 m boyutlarındadır, giriş kapısının güney tarafında olduğu sanılıyor. Güney duvarı tamamen yıkılmıştır. Birinci kat toprak altındadır. İkinci katın doğu ve batı duvarlarında 1,20 m genişlik, 0,60 m derinlik ve 1,80 m yükseklikte üçer adet niş vardır. Bu nişler, iki üç kat üst üste yapılmıştır. Nişlerin iki tarafında anteler vardır. Daha önce antelerin üzerinde bir kaide ve bunun üzerinde de sütunlar bulunduğu sanılıyor. Batı taraftaki duvarda bu nişlerin derinlikleri 1,90 m'dir. Koridorla salon arasındaki bağlantı, kuzeyde bugün de vardır. Salona açılan kapılar 1,05 m genişliktedir. Eskiden basamaklarla kapıların seviyelerine çıkılıyordu. Merdivenlerin taştan olduğu sanılıyor. Güney nişinde birinci kata ait kapılar vardır. Dar bir yan koridor bu kapıya açılıyordu. Buradan bu kapı ile birinci kattaki bir galeriye geçiliyordu. Efes ve Nysa kütüphanelerini birbirinden ayıran özellik; Efes kütüphanesinde iki duvarda da raf olmasıdır. (M)

SULTANÎ sıf. (ar. *sulṭān*'dan *sulṭānī*). *Esk.* Sultana ait, sultanla ilgili. || *Mekteb-i sultanî* («sultana ait okul»), Galatasaray lisesi.

— DEY. *Sultanî tembel,* aşırı derecede tembel (kimse).

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

◆ i. Eğ. *Esk.* Meşrutiyetten sonra (1908) idadîlerden daha geniş programla meydana getirilen okullara verilen ad (Cumhuriyet devrinde bu ad «lise»ye çevrildi): *Sultanîde çok Arapça, Farsça okuduk ama, bu dillerden bana bir fayda yok* (S. Kocagöz). || Çekirdeksiz bir üzüm çeşidi.

— Kâğıtç. *Esk.* Osmanlı devletinde Anadolu ve İstanbul'da yapılan değerli bir kâğıt türü.

— Mus. *Sultanî bûselik,* türk musikisinde birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Sultanî cedit,* türk musikisinde birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Sultanî hüzzam,* türk musikisinde birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Sultanî ırak,* türk musikisinde üç yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Sultanî neva,* türk musikisinde eski birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Sultanî segâh,* türk musikisinde bir yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Sultanî yegâh,* türk musikisinde şed makamlardan biri. Bk. ANSİKL.

— Nümism. Mısır, Trablus, Tunus ve Cezayir darphanelerinde basılan osmanlı altınlarına verilen ad. (Mehmed IV devrinde Trablusgarp'te sultanînin yarısı *nısfiye* adıyle basıldı.)

— ANSİKL. Mus. *Sultanî cedit,* şedaraban ve ferahnüma makamlarının karışık olarak kullanılmasından meydana gelmiştir. Şedaraban ile yegâh *-re* perdesinde kalır. Bu perde aynı zamanda ferahnümanın da durağıdır. Güçlüler, birinci derecede şedaraban güçlüsü olan dügâh *-la,* ikinci derecede ferahnüma güçlüsü olan rast *-sol'*dur. Donanıma, şedaraban makamının *si* ve *mi* bakıye bemolleri (♭) ile *la* ve *do* bakıye diyezleri (♯) konulur. Ferahnüma için nota içinde bu dört arıza bekar yapılarak *si* ve *mi* küçük mücennep bemolleri (♭) kullanılır. Sultanî cedit makamı Udî Cemil Bey tarafından düzenlendi. Udî Cemil Beyin bir *Peşrev'*i ile *Saz Semaisi* bu makama örnek olarak gösterilebilir.

● *Sultanî ırak,* ısfahan ve ırak dizilerinin birbirine katılmasından meydana gelmiştir. Seyri: ısfahan makamının dizisiyle başlanılarak bu dizide gezinildikten sonra, ırak makamının dizisine geçilir ve ısfahan gibi dügâh-*la* perdesinde karar verilir. Arada geçici geçkiler yapılmasına engel yoktur. Sultanî ırak makamı inici-çıkıcıdır. Donanıma *si* koma bemolü (♭) ile *la* bakıye diyezi (♯) işaretleri konulur. Öteki değişiklikler ezgi arasında yapılır. Güçlüler, birinci derecede ısfahanın durağı ve ırakın güçlüsü olan dügâh-*la,* ikinci derecede ise ısfahanın güçlüsü olan neva-*re* perdeleridir.

Hüseyin Sadeddin Arel'in iki *Durak'*ı, *Gazel'*i, *Peşrev'*i (Devri Kebir) ve iki *Saz Semaisi;* Kantemiroğlu'nun *Devr-i Kebir Peşrev'*i ile *Saz Semaisi,* Abdülhalim Ağanın *Zencir Beste'*si ile *Ağır Semai'*si ve Mehmed Ağanın *Nim-Devir Bestesi* ile *Yürük Semai'*si bu makama örnek olarak gösterilebilir.

● *Sultanî neva,* neva makamıyle rast beşlisinden meydana gelmiştir. Seyri çıkıcıdır. Rast beşlisi çıkıcı bir şekilde icra edilerek, tiz durağı olan neva (*re*) perdesinde karar verilir. Güçlü, makamın bileşimindeki her iki dizinin de durağı olan dügâh-*la* perdesidir. Donanıma neva arızaları olan *si* koma bemolü (♭) ile *la* bakıye diyezi (♯) konulur. İlk arıza rast beşlisinde de ortaktır. Bu makama örnek olarak Kantemiroğlu'nun bir *Aksak Semai'*si gösterilebilir.

● *Sultanî segâh,* segâh ve müstear ile şedaraban makamlarının birleşmesinden meydana gelmiştir. Seyri, genellikle inicidir. Şedaraban ile yegâh-*re* perdesinde kalır. Bu perde, öteki iki makamın da güçlüsüdür. Güçlüler, ilk iki makamın durağı olan segâh-*si* koma bemol (♭), ikinci derecede ise şedarabanın güçlüsü olan dügâh-*la* perdesidir. Donanıma segâhın arızaları olan *si* ve *mi* koma bemolleri (♭) ile *la* bakıye diyezi (♯) konulur. Segâhın *la* bakıye diyezi (♯), müstearın *do* bakıye diyezi (♯) nota içinde kullanılır. Şedaraban için donanım değiştirilerek *si* ve *mi* bekarlaştırıldıktan sonra *si* ve *mi* bakıye bemolleri (♭) ve *do* bakıye diyezi (♯) eklenir. *Fa* bakıye diyezi (♯) ortaktır. Aziz Dedenin *Saz Semaisi;* Etem Efendinin *Düyek Peşrev'*i ve *Saz Semaisi, Zencir* ve *Darbeyn* besteleriyle *Ağır Aksak* ve *Yürük Aksak* ve *Yürük Semai'*leri, 6 tane *Şarkı'*sı bu makama örnek olarak gösterilebilir.

● *Sultanî yegâh,* birbuçuk yüzyıl kadar önce Dede Efendi tarafından Mahmud II'ye sunuldu ve makamın adı padişahla ilgili olarak verildi. Sultanî yegâh, buselik makamının yegâh-*re* perdesindeki şeddidir. Batı dizisinde *re* minörün karşılığıdır. Seyri genellikle inicidir. Güçlüsü, beşinci derece olan dügâh-*la* perdesidir. Donanıma *si* küçük mücennep bemolü (♭) konur. Yedenin *do* bakıye diyezi (♯) nota içinde gösterilir. Bu dizide, buselikte olduğu gibi nisebi şerifeden 9 tanesi, yani bütünü vardır. Bu yüzden dizi mülâyimdir. Orta sekizlideki sesleri, tizden peste doğru; neva, nim hicaz, kürdî, dügâh, rast, acemaşiran, hüseynî aşiran, yegâh düzenindedir. Dede Efendinin *Zencir* ve *Hafif Beste'*leriyle, *Aksak* ve *Nakış Yürük Semai'*lerden mürekkep faslı (bu fasıl, Mahmud II'ye ithaf edilmiştir), Hüseyin Sadeddin Arel'in *Âyin-i Şerif'*i, 3 durak'ı, 2 ilâhi'si, bu makama örnek olarak gösterilebilir.

◆ **Sultaniye** sıf. *Esk.* Sultanî'nin dişili. || *Mekâtib-i sultaniye,* sultan okulları, sultana ait okullar, liseler. (M)

SULTAN İSA. Bk. İSA ÇELEBİ.

SULTAN İSHAK, Sultan Sohak da denir, halife Ali ve evlâdına bağlananların kutsal saydıkları tarikat büyüğü. Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Gerçekten yaşayıp yaşamadığı da bilinmiyor. Ali'nin Tanrı olduğuna inananlar (Ali allahîler), XIV. yy.-da, Zagres dağları çevresinde yaşadığını söylerler. Şeyh İsî ve Hasan Beg Calâ Hatunun kızı Hatun Dâyira'nın oğlu olduğu ileri sürülür. Ancak bu kişilerin de kim oldukları, hangi yıllarda ve nerede yaşadıkları bilinmez. Ali allahîlerin inancına göre Sultan İshak'ın buyruğu altında Benyamin, Davud, Mustafa Devdan ve Pir Mûsi adlı dört melek vardır. Sultan İshak, Tanrı'nın insan biçiminde yeryüzüne inişi olarak yorumlanır. *Kutbname* adı verilen türkçe ilâhi, Sultan İshak'ın Güranî diye bilinen iran ağzıyle konuştuğunu, mezarının Sirvan kıyısında olduğunu bildirir. (M)

Sultaniye kaplıcaları ve içmesi, Muğla ili Köyceğiz ilçesine bağlı Sultaniye köyü sınırları içinde kaplıcalar (Kapniç) ve içme. Köyceğiz gölü kıyısında ve ölemez dağının eteklerinde. Kapniç kaplıcasıyle içme'-nin arası 25 km. Kaynaklara göre Sultaniye kaplıcaları, M.Ö. 100'de işletiliyordu. Bizanslılar zamanında genişletildi. Bu eski kuruluşlar bugün gölün içindedir. Kapniç kaplıcası sol havuzunun kaynağı, radyoaktivitesi çok yüksek şifalı bir sudur. İçme ve kaplıcalardaki konaklama kuruluşlarının toplam yatak kapasitesi 300 kadardır. Yardımcı kuruluş olarak bir lokanta ile bir gazino vardır. Tedavi kuruluşları, iki genel havuz ve sıra banyolarıyle, içme yerleridir. İçme ve kaplıcaların grubu aynı olan şifalı suları sodyumlu, magnezyumlu, kalsiyumlu, klorürlü, sülfatlı, sülfürlü ve rodonludur. Kaplıca kaynaklarının sıcaklığı 39°C; radyoaktivitesi çok kuvvetlidir; 5,72 ile 20 milimikro curie arasında değişir. PH değerleri 6,8-7 arasındadır. İçme kaynaklarının sıcaklığı 28°C, radyoaktivitesi 0,83 milimikro curie, değeri 7'dir. (M)

Sultaniye mesiri, Beykoz yöresinde bir gezi yeri. XVI. yy.a kadar, burada, içinde küçük bir ada olan geniş, fakat sığ ve bataklık bir körfez vardı. Kanunî Sultan Süleyman bu körfezi doldurtarak, ağaçlandırdı. Burada bir köşk ve çeşmeli, havuzlu bir bahçe yaptırdı. Söylentiye göre, o devirde buraya Kanunî'nin hasekisi olan Hançerli Sultanın adı verildi. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre, burada Murad III devrinde (1574 - 1575), Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından İran'dan getirtilen malzemeyle yapılmış bir köşk vardı. Köşke, Azerbaycan'ın büyük bir şehri olan Sultaniye'nin adı verildi. Ahmed III devrinde de (1703-1730) ilgi gören Sultaniye mesiri ve kasrı daha sonra boş bırakıldı. Selim III devrinde (1789-1807) burası Bostancı ocağı oldu. Sultaniye çayırındaki nişan taşlarını burada nişan talimleri yaptıran Selim III diktirdi. (M)

Sultanköy yeraltı mezarı, Marmara Ereğlisi'nin 7 km kuzey doğusunda Sultanköy'de, denizden 300 - 350 m kadar yüksekte olan mezar. R. Duyuran tarafından incelendi. 65-95 m genişliğindeki bir dış kapıdan 7 basamakla dromos'a inilir. 257 sm genişliğindeki dromos'un tavanı sivri tonoz şeklindedir. Dromos'tan sonra gelen mezar 267 sm boyutunda bir kare plan gösterir, zemini taş döşeli, tavanı manastır kubbelidir. Duvarı zeminden 144 sm yüksekliğe kadar mermer levhalarla kaplanmıştır. Diğer kısımları alçı ile sıvalıdır. Mezar odası, kubbe şekli bakımından Karia'daki Orakbükümü mezar odasına, dromos da merdivenli biçimiyle Regium nekropolündeki Bizans devrine ait hipoje'ye benzer. (M)

SULTANLIK i. (*sultan*'dan *sultan-lık*). Padişahlık. || Sultanın yönetiminde bulunan ülke. || *Mec.* Güzel bir şeye ulaşma, ergi. *Bekârlık sultanlıktır. Esk.* Mazhariyet. (M)

Sultanmahmut türbesi, İstanbul'da Divanyolu'nda türbe. Mahmud II'ye aittir (1840). Ampir üslûbundadır. Sekiz köşeli bir planı olan türbenin her cephesinde geniş ve yüksek dört pencere vardır. Bütün cephe, mermer kaplamadır. Kubbenin içi, alçı kabartmalarla süslüdür. Ortada bir avize yer alır. Caddeye bakan uzun bir haziresi ve bir sebili vardır. Türbenin hizmetkârlara ait odalarından biri de türbe haline getirilmiştir. Türbede, Mahmud II, Abdülaziz ve Abdülhamid II'nin, ayrıca 140 kadar kişinin mezarı vardır. (M)

Sultanmehmet camii veya **Çelebisultanmehmet camii,** Yunanistan'da Dimetoka'-da, Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılan (1420) cami. Mimarı İvaz Paşadır. Dokuz bölümden meydana gelen merkezî kubbeli bir camidir. Üç bölmeli son cemaat yerinin yanları açıktır. Her üç bölme de kubbelidir. Çapı 12 m kadar olan merkezî kubbe, dört ayağa oturur. Dış duvarlarla ayaklar arasında kalan alan, köşelerde çapraz tonoz, yanlarda beşik tonozla örtülüdür. Camide görülen simetrik mimarî, orta kubbenin merkezine doğru dört yönden gelişen piramidal bir kütle meydana getirir.

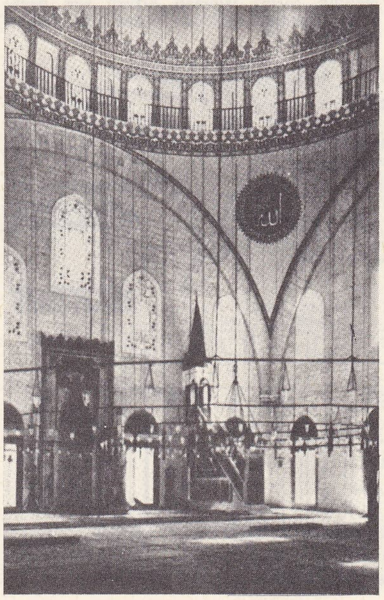

Sultanselim camii iç süslemeleri («İstanbul Camileri» adlı kitaptan)

Kubbeli orta mekân, tonozlu bölmeleriyle ilk devir osmanlı mimarîsine uygun olarak parçalıdır. (M)

SULTANMUT. Bk. DOĞANSU.

SULTANÖNÜ, İç Anadolu'nun Marmara bölgesine komşu olan ve Eskişehir dolaylarını kapsayan kesime eskiden verilen ad. Osmanlı devletinin idarî kuruluşunda, merkezi Eskişehir olan sancak, bu adı taşıyordu. Bu kesim Selçuklu devleti devrinde uçbeyleri tarafından korunan bir sınır kesimi olarak sayılıyordu. Kaynaklar, bu toprakların selçuklu hükümdarları tarafından Osman Beye, belki daha önce Ertuğrul Gazi'ye verildiğini yazar; bazıları da Osmanlılar tarafından Germiyanlılardan alındığını söyler. Sultanönü adının ilk şekli *Sultanhöyüğü* idi. XIX. yy.da bu ad bırakıldı; Meşrutiyet devrinde Eskişehir sancağı oldu. (M)

SULTANSAZLIĞI, İç Anadolu'da Erciyas dağının güneybatısındaki alçalma alanının en çukur yerini kaplayan bataklık. Develi ile Yeşilhisar arasında yer alır. Özellikle güneyden gelen sularla beslenir, yazın kurur. Suların en çok kaldığı kesim kuzeybatıdadır (Kurbağalıgöl). Develi - Kayseri yolu, Sultansazlığı'nın kuzey kenarından geçer. (M)

Sultanselim camii, Şam'da cami, Selim I tarafından yaptırıldı (1516). Cami, pandantiflere dayalı bir kubbeyle örtülüdür. Önünde üç kemerli ve küçük kubbeyle kapatılmış bir son cemaat yeri ve bunun çevresinde üç yandan sütunlara dayanan, önde yedi, yanlarda üçer kemerli, eğimli bir çatı ile örtülü revak vardır. Caminin kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerinde iki ince minare yer alır. Öndeki avlunun sağında ve solunda semer kemerli on ikişer küçük kubbeyle örtülü revaklara açılan altışar hücre vardır. Bu hücrelerin pencere alınlıkları çinilerle kaplıdır. Sütun başlıkları üçgenlere bölünmüştür. Batıda ayrıca küçük bir mescit bulunur. (M)

Sultanselim camii ve türbesi, İstanbul'da Yavuzselim semtinde cami. Kitabesinde Selim I'in emriyle yapıldığı yazılıdır; fakat Kanunî Sultan Süleyman tarafından, babası adına, mimar Acem Ali'ye yaptırıldı (1522). Cami kare planlıdır. Kasnağı, pencereli ve dört duvara dayanan bir kubbeyle örtülüdür. İki yanında dokuzar kubbeli bölümler yer alır. Caminin önünde kare planlı bir avlu ve bunun ortasında bir şadırvan vardır. Avlu, 18 sütunlu 22 kubbeyle çevrilidir. Caminin tek şerefeli çifte minaresi vardır. — Türbe, Selim I'in ölümünden üç yıl sonra yaptırıldı (1523). *Yavuzsultanselim türbesi* de denir. Cami mihrabının önünde yer alır. Tek kubbelidir. Kalem işleri ve çini panolarla süslüdür. Selim I'in sandukasının çevresi sedef işlemelidir. Sırma işlemeli örtüsü son devre aittir. Sanduka üstünde Selim I'in kaftanı da vardır. (M)

sulu ayırıcı

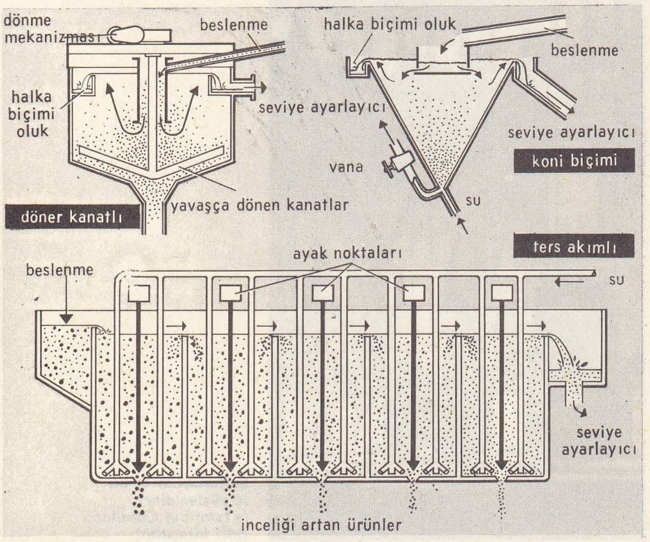

Sultansencer türbesi, Horasan'da Merv şehrinde türbe. İran Selçuklularının son hükümdarı Sencer adına yaptırıldı (1157). Selçuklu türbe mimarîsinin en güzel örneklerindendir; 17 m çapındaki kubbesiyle o zamana kadar yapılmış, kubbesi en yüksek türbedir. Yapının bugün yıkılmış olan dış kubbesi firuze renkli, sırlı tuğla ile kaplıydı. Tromplar üzerine oturan bu kubbe kaburgalarla örtülerek zenginleştirilmiş ve köşelerde geometrik tuğla süslemeli payelerle desteklenmiştir. İç mekân çok sadedir ve kare planlıdır. (M)

SULTAN SÜLEYMAN. Bk. SÜLEYMAN I, *Kanunî.*

SULTANÜDDEVLE (Ebu Şuca bin Behaüddevle, Deylemî), Büveyhîlerden Irak ve Fars emîri (öl. Şiraz 1025). Babasının ölümünden sonra emîr oldu (1012). Kardeşi Kirman valisi Ebul Fevaris isyan etti, Şiraz'a kadar ilerledi; yenilince (1018) Batiha hâkimi Muhezzibüddevle'nin yanına kaçtı. Sonra Sultanüddevle'nin hâkimiyetini kabul etti (1019). Türkler tarafından sevilmeyen Irak valisi İbni Sehlan'ın Batiha hâkimi Şerabî'nin yanına sığınması üzerine Sultanüddevle ona da savaş açtı ve yendi. Ancak ordusunun, kardeşi Müşerrifüddevle'yi tutması üzerine Irak valiliğini ona bırakmak zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra Sultanüddevle İbni Sehlan'ı vezir tayin ederek Müşerrifüddevle üstüne gönderdi. İbni Sehlan'ı yenen Müşerrifüddevle şehinşah unvanını aldı ve Sultanüddevle'nin adını hutbeden kaldırdı. Ahvaz'daki deylemli taraftarlarına güvenen Sultanüddevle kardeşiyle yaptığı antlaşma (1022) üzerine Fars ve Kirman'ı yönetimi altına aldı. (M)

SULTANÜL ULEMA. Bk. BAHAEDDİN VELED.

SULTAN VELED (Bahaeddin Muhammed), türk şairi ve mevlevî tarikatının kurucusu (Konya, Karaman 1226 - ay.y. 1312). Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin büyük oğlu. İran'ın Belh şehrinden Anadolu'ya göçerek Konya'ya yerleşen Sultanül Ulema Bahaeddin Veled'in torunudur. Annesi, Şerafeddin Lala Semerkandî'nin kızı Gevher Hatundur. Sultan Veled, bazı kaynakların bildirdiğine göre, önce babasından öğrenim gördü. Sonra kardeşi Alâeddin ile Şam'a gönderildi, orada bir süre medresede okudu, arap dilini ve edebiyatını, islâm bilimlerini öğrendi. Anadolu'ya dönüşünde daha çok tasavvuf konuları üstünde çalışmağa başladı. Babasının düzenlediği toplantılara katıldı. Birçok bilginle tanıştı, bu arada Konya'ya gelen çağın ünlü bilgini Burhaneddin Muhakkik Tirmizî'den yararlandı. Bir süre babasıyla birlikte Şemseddin Tebrizî'nin hizmetinde bulundu. Bütün bunlar onun tasavvuf alanında gelişmesine, bilgi edinmesine yardımcı oldu. Şeyh Salâhaddin Zerkubî, Hüsameddin Çelebi, Kerimüddin Bektemür gibi, babasının yakın dostlarının görüşlerinden, düşüncelerinden yararlandı. Ayrıca İran edebiyatı üstünde çalıştı, kendinden önce gelen İran şairlerinin, mutasavvıflarının eserlerini inceledi. Bu arada babasının düşüncelerini çevrede yaymağa çalıştı. Babasının ölümünden sonra yerine geçmeyi kabul etmedi; ancak, Hüsameddin Çelebi (postnişinliği 1274-1284), Kerimüddin Bektemür (postnişinliği 1281-1291) gibi babasının yakınları ölünce postnişin oldu (1291). Sultan Veled, öz ve anlayış bakımından babasının açtığı çığıra bir yenilik getirmedi. Yalnız onun izinden yürüdü; onun düşünce ve görüşlerini yeniden ele alarak yorumlamakla, daha geniş bir alana yaydı. Babasının düzenlediği özel toplantılara, semalara kesin bir biçim kazandırdı. Mevlevî tarikatının genel kurallarını, törenlerini ve ilkelerini belirli bir düzene bağladı. Tarikatın belli bir görüşe bağlanmasını, törenlerin, semaların belli ölçülere göre yapılmasını sağladı. Kısa bir süre içinde bilgisi ve şairliğiyle Mevlevîliği geliştirdi. Moğol emîrlerinden İrincin Noyin ve Apuşka Noyin, selçuklu sultanı Gıyaseddin Mesud ile yakın ilişkiler kurdu. Mevlevîliğin yayılması için çevre illere halifeler, görevliler gönderdi. Sultan Veled'in biri tarikat kurucusu, öteki şair ve mutasavvıf olmak üzere iki ayrı yanı vardır. Tarikat kurucusu olarak bir düzen adamıdır, yapıcıdır. Belli bir anlayışa, belirli bir bakış ve görüş açısına sahiptir. Bu konuda düşünceleri düzenlidir. Her davranışında babasının izinden yürüdüğü, onun düşüncelerini gerçekleştirdiği görülür. Şair ve mutasavvıf olarak Sultan Veled'in yeni, yaratıcı bir yanı yoktur. Mensur ve manzum eserlerinde görülen bütün fikirler, kavramlar, mazmunlar babasının eserlerinde vardır. Bu konuda, Mevlânâ'dan ayrılan yanı eserlerinde özellikle şiirlerinde fazla türkçe kelime kullanması, bir divançe tutacak kadar türkçe şiir yazmasıdır.

Mevlânâ'da olduğu gibi Sultan Veled'e göre de bu dünya geçicidir, insan evrende bir konuktur. Gerçek olan Tanrı'dır, tanrısal ülkedir. İnsan oradan geldi, sonunda oraya dönecektir. İnsanda öz olan, değer taşıyan ölümsüz bir ruh vardır. Ruh, insanda tanrısal bir varlıktır. Beden onun için geçici bir kafes, bir zindandır. Tanrı insanda dile gelir. İnsan, tanrısal niteliklerle, tanrısal özlerle donatılan, özünde ölümsüzlük bulu-

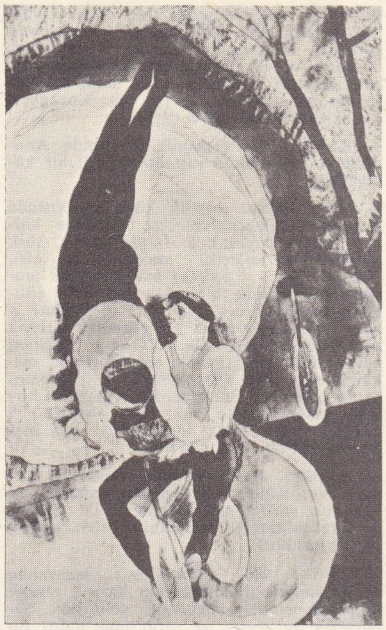

suluboya: Charles Demuth'un «Akrobatlar»ı

suluboya: «Cehennem Kapısı Üstündeki Yazıt», William Blake tarafından, Daute'nin «Cehennem»inin resimlemesi

Foto. Encyclopedia Americana

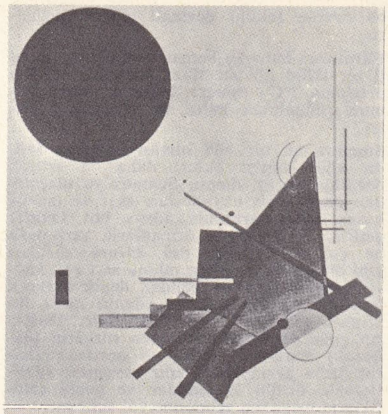

suluboya: «Siyah Çember» Variliy Kandinskiy'in eseri

nan bir varlıktır. Evrenle insanın yapısı birdir. Her ikisi de toprak, hava, ateş, su gibi dört ilkeden (anasırı erbaa) kuruludur. Bütün eylemlerin, işlemlerin yaratıcısı Tanrı'dır. Tanrı, evrende görünüş alanına çıkar. Evrenin oluşu bir tanrısal görünüş yüzündendir. Evren Tanrı'da, Tanrı evrendedir. Tanrı'nın dışında bağımsız, kendi kendine var olan bir evren yoktur. Değişik türde varlıklar yalnız görünüştedir. Gerçekte birlik (vahdet) vardır, çokluk (kesret) aldatıcı bir görünüştür.

İnsan, tanrısal gerçeğe akılla değil aşkla, sezgiyle ulaşır. İnsan bu derin sezgiyle Tanrı'yı bir bütün olarak, bir ışık (nur) niteliğinde kendi özünde, gönlünde görür. İnsanın kendini bilmesi Tanrı'yı bilmesi, Tanrı'yı bilmesi kendini bulmasıdır. Sultan Veled'in bu konuda, Mevlânâ gibi, Senaî ve Attar'ın derin etkisi altında kaldığı görülür.

Sultan Veled'in şiirlerinde derinlik, güçlü bir şiir özü yoktur. O, şiirde daha çok biçimci ve bir düşüncenin yayıcısı durumundadır. Dili akıcı ve yumuşak değildir. Türkçe şiirleri sığ ve kusurludur; ahlâkî öğütleri kapsar, öğretici niteliktedir. Bunların türk edebiyatı bakımından önemi o çağın dil özelliklerini yansıtan örnekler oluşlarındadır. Sultan Veled, kaside, gazel, rubaî, kıta, mesnevî gibi iran edebiyatının bütün nazım türlerinde eser verdi. Bu alanda daha çok babasının eserlerini, onların düzen ve biçimini örnek aldı. Mevlânâ gibi onun da şiirlerinde rumca kelimeler vardır. Başlıca eserleri: türkçe ve farsça şiirlerinin toplandığı *Divan;* mensur yazılarını kapsayan *Maarif* (Bilgiler) [türkçe tercümesi, 1949]; *Mesnevî-i Veledî der Beyan-i Esrar-ı Ehadî* (Birlik Sırlarının Açıklanışı Üstüne Veled'in Mesnevîsi); *Rebabname* (Rübab Kitabı); *İbtidaname* (Başlangıç Kitabı); *İntihaname* (Bitiş Kitabı). [M]

Sultan Veled makamı, mevlevî tekkelerinde, meydanı şerifteki kırmızı postun adı. (Mevlevîler, meydanı şerif denilen yerde toplanırlar. Burada biri beyaz biri kırmızı iki post vardır. Beyaz posta *Ateşbâzı Veli makamı,* kırmızı posta da *Sultan Veled makamı* denir. Törenlerde meydanı şerife gelen şeyh bu kırmızı posta otururdu.) [M]

SULTANZADE blş. i. (ar. *sulṭān* ve fars. *-zāde*'den *sulṭān-zāde*). *Esk.* Osmanlı devletinde saltanat hanedanına mensup kadınlardan doğan erkek çocuk. (Hanedandan olan kadınlara sultan denildiği için, bunlardan doğan çocuklara sultanzade denirdi.) [M]

SULU sıf. (*su*'dan *su-lu*). İçinde su bulunan: *Sulu yemekler.* || Suyu çok olan: *Sulu armut. Sulu portakal.* || Sulandırılmış, içine su katılmış: *Sulu süt.* || *Argo.* Yersiz ve hoş olmayan şakalar yapan, özellikle kadınlara karşı lâubali davranan (kimse). || *Sulu boya.* Bk. SULUBOYA. || *Sulu sepken.* Bk. SULUSEPKEN.

— DEY. *Sulu göz* (veya *gözlü*), çok çabuk ağlayan kimseler için kullanılır.

— Kim. Eritici maddenin su olduğunu belirtmek üzere bir çözelti için kullanılır: *Sulu potasyum hidroksit çözeltisi.* || Su ile birleşmiş olan. *Eşanl.* HİDRATLI.

— Mad. oc. *Sulu ayırıcı,* suyun içinde asıltı halinde bulunan ince ürünleri büyüklüklerine göre sınıflandırmağa yarayan ve cevher yıkama yerlerinde kullanılan cihaz. Bk. ANSİKL.

— Meteorol. *Sulu göktaşı.* Bk. HİDROMETEOR.

— ANSİKL. *Sulu ayırıcı*'nın alt kısmında toplanan ürünler bir masa üzerinde yıkanır; beraberinde taşıdığı ince cevherle birlikte sulu ayırıcıdan taşan su, cevherleri en ince ürünlerine kadar ayıran bir sonraki ayırıcıya gider. Sulu ayırıcıların ilkesi, «*yıkama kasası*» ilkesinin aynıdır, fakat sıvı dolaşımı daha düzgündür. (LM)

SULU. Bk. JOLO.

SULU veya **JOLO takımadaları,** Filipinler'e bağlı adalar, Borneo ile Mindanao arasında güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanır, Sulu denizini Celebes denizinden ayırır; 418 000 nüf. (Negritolar, Tegaller ve müslüman Morolar.) İdare merkezi takımadaların en büyük adası Tolo'daki *Tolo* şehri olan bu volkanik veya mercan asıllı, kıyıları girintili çıkıntılı adalar yağışlı ve verimlidir. Dağları ormanlarla, kıyı ovaları ve vâdileri pirinç tarlaları, hindistancevizi çiftlikleri, manyoka ve şekerkamışı tarlalarıyle örtülüdür. Kıyıda inci istiridyesi avcılığı çok canlıdır. Eskiden korsan barınağı olan bu adalar gemicileri uzun süre korkutmuştur.

— *Sulu denizi,* Borneo ile Filipinler arasında uzanır; Çin denizinden Palauan adası ve Kalamyan adalarıyle, Celebes denizinden ise Mindanao adasının batı yarımadasıyle ayrılır; en derin yeri 5 600 m. (L)

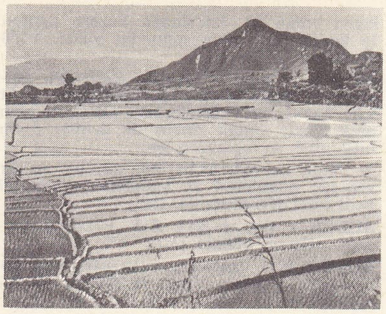

Toba gölü yakınında pirinç tarlaları

SUMATRA

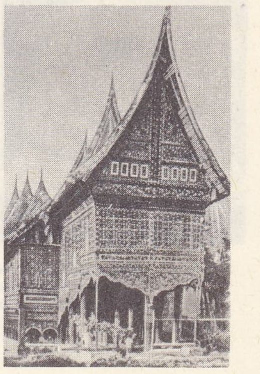

Bataks evi

SULUBOYA blş. i. Res. Su ile karıştırılarak kullanılan bir boya çeşidi. (Bk. ANSİKL.) || Sıf. Bu boya ile yapılmış olan: *Sokak üç renkli suluboya bir levha gibi; saçakların arasından görünen koyu patlıcan gök, beyaz ay, siyah evler* (H.E. Adıvar). *Öğle yemeğinden sonra, odamda Munise'nin suluboya bir resmini yapmağa uğraşıyordum* (R.N. Güntekin).

— ANSİKL. Res. *Suluboya,* sulandırılmış boya ile kâğıt veya mukavva üstüne yapılmış bir resim. Renklerinin saydamlığını yitiren guvaştan farklı olarak, suluboya yalaması saydam kalır. Suluboya resimde, kâğıdın beyazlığı, renkler arasında sezilir ve açık renkler olduğu gibi kalır. Suluboya ile guvaşı birleştirmek için bazı çabalar gösterilmiştir. Bunlara «guvaşlı suluboya» adı verilir. Suluboyalar berraktır ve çabuk bozulur. Fakat buna karşılık onlarda bir tazelik vardır ve hızla yapılmaları mümkündür. Turner, Bonington ve Fielding kardeşler suluboya sanatını Fransa'ya getirmişlerdir. Romantik ressamların çoğu (Géricault, Decamps, Eugène Lami ve özellikle Delacroix) suluboya resimler yapmışlardır. Hayvanları eserlerine konu eden ressam ve heykeltıraş Barye dışında, Barbizon okulunun manzara uzmanı resamları, yağlıboyayı suluboyaya tercih etmişlerdir. Fakat izlenimciler, gelip geçici izlenimleri tespit etmek için akıcı olan ve çabukluk sağlayan suluboyadan geniş ölçüde faydalanmışlardır. Önceleri Bonington'un oynadığı öncülük rolünü, o sıralarda Jongkind oynamıştır. Monet'nin öğretmeni olan Eugène Boudin, daha sonraları Seurat, Signac ve Cross gibi yeni-izlenimciler ve kendi çağımızda Dunoyer de Segonzac suluboya resmin ustalarıdır. (LM)

SULUCA. Bk. SULUOVA.

Suluca Karahöyük. Bk. HACIBEKTAŞ.

SULUÇAM, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Ağrı ili, Doğubeyazıt ilçesi) bucak; 8 347 nüf. (1965); 17 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Musun*), 666 nüf. (1965). Doğubeyazıt'ı Karaköse'ye bağ-

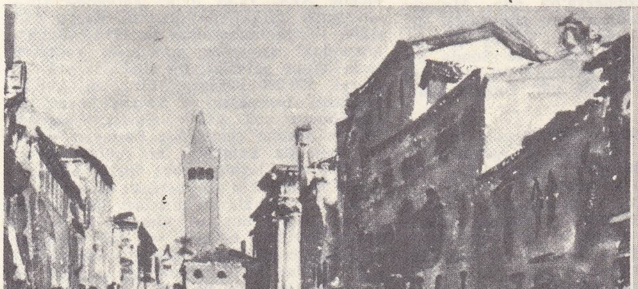

suluboya: John Singer Sargent'ın «Venedik Kanalı» adlı tablosu

ingiliz ressamı J.M.W. Turner'dan Kuzeydoğu İtalya'dan bir manzara

Foto. musée de l'Homme (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

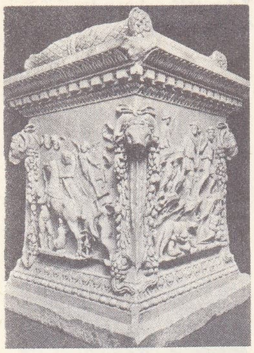
Ostia'da bulunan Mars **sunağı** Millî müze, Roma

layan yolun 23. km'sinden kuzeye ayrılan 16 km'lik bir yolun sonunda; yüksl. 1 750 m. (M)

SULUK i. (*su*'dan *su-luk*). *Halk dili*. Kafesteki kuşlara su verilen ufak kap. || At v.b. hayvanların gemlerinin altına takılan ufak zincir (*suluk zinciri* de denir). || Su birikintisi, su toplanmış yer.

— Patol. Bebeklerin başında görülen ve yer yer saç dökülmesi ve kabartılarla kendini belli eden deri hastalığı. (ML)

SULÛK i. (ar. *ṣuᶜlūḳ*). *Esk*. Fakir. || Serseri. || Hırsız, dilenci. (M)

SULULUK i. (*sulu*'dan *sulu-luk*). Sulu olma hali. || *Argo*. Yesiz ve lâubali davranış. (M)

SULUSARAY, Tokat ilinde (İç Anadolu ile Karadeniz bölgelerini ayıran sınır kesimi, Artova ilçesi) bucak; 13 939 nüf. (1965); 23 köy. — *Bucak merkezi,* 1 740 nüf. Yeşilırmak'ın kollarından Çekerek suyu üzerinde; yüksl. 1 100 m. (M)

SULUSEPKEN blş zf. ve sıf. [Kar için] Yağmurla karışık bir şekilde yağan: *Pencereye baktı. Sulusepken kar yağıyordu. İçi ürperdi* (Kemal Tahir). [M]

SULUOVA, esk. **Suluca,** Karadeniz bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Amasya ili) ilçe merkezi küçük şehir; 14 772 nüf. (1970). Suluova adı verilen ovanın doğu kenarında; Samsun-Sıvas kara ve demiryolu üzerindedir; yüksl. 490 m. 1958'den beri ilçe merkezi. Amasya Şeker fabrikası buradadır. — *Suluova ilçesi,* 465 km², 29 074 nüf. (1970); tek bucak; 41 köy. Çeşitli meyvecilik, şeker pancarı ekimi. (M)

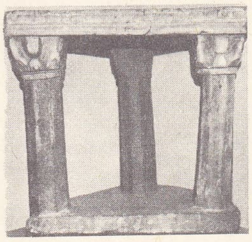
yarı dairesel biçimde hıristiyan **sunağı** Viyana müzesi

SULYOTLAR, Arnavutluk'un çamlık tarafında ve Yanya'nın 45 km güneybatısında, dağlık bir yerde bulunan Suli kasabası halkına verilen ad. Suli halkı (Sulyotlar), hıristiyan arnavuttur. Osmanlılar zamanında çevrelerindeki halkla birlikte silâh taşımak hakkına sahip ve savaşlarda devletin askerî saflarında savaşmakla yükümlüydüler. Çok cesur ve şahsî hukuklarını koruyabilen bir toplum olan Sulyotlar, zaman zaman devlete baş kaldırıyorlardı. XVIII. yy. sonunda, Tepedelenli Ali Paşa zamanında, kendi kendilerini yöneten birçok köye dağılmış 500'den çok aileyi kapsıyordu. 1790'da Rusların kışkırtması üzerine ayaklandılar. Tepedelenli Ali Paşanın üstlerine gönderdiği kuvvetleri yendiler. 1792'de aynı başarıyı tekrarladılar. 1800 ve 1802'de Tepedelenli Ali Paşaya karşı başarıyle direndiler. Fakat sonra sayı üstünlüğü karşısında yenildiler ve 1803'te sürgün edildiler; aralarından birçoğu önce Parga'ya, sonra da Korfu'ya sığındı. Ali Paşa Babıâli'ye karşı ayaklanınca, yardıma çağırdığı Sulyotlar, bağımsızlık savaşına faal bir şekilde katıldılar. Yunan isyanında önemli bir rol oynadılar (1821); fakat 1822'de Suli'de teslim olmak zorunda kaldılar. (LM)

Afrodisias'tan roma devrine ait **sunak**

SULZBACH - SAAR, Almanya'da şehir, Saar bölgesinde; 23 650 nüf. Maden kömürü ocakları. Kok fabrikaları. Kimya sanayii. Cam fabrikaları. (L)

SULZBERGER (Arthur), amerikalı işadamı ve gazeteci (New York 1891-ay.y. 1968). Columbia üniversitesinde okudu, 1917'de *New York Times*'in genel yayın yöneticisi Adolphe Ochs'un kızıyle evlendi, 1919'dan sonra kayınbabasının başlıca çalışma arkadaşı oldu, 1935'te onun yerine geçti ve yayın işini üstüne aldı. «Sadece dogmalarla yetinilemeyeceğine» inandığı için, bütün dünyadaki çeşitli olayları açıklamağa çalıştı. *New York Times*'i siyasî ve iktisadî alanda milletlerarası işbirliğinin serbest kürsüsü haline getirdi. (L)

SULZER (Johann Georg), isviçreli fizikçi ve filozof (Winterthur 1720 - Berlin 1779). Berlin üniversitesine matematik profesörü olarak tayin edildi (1747), almanca ve fransızca birçok eser yazdı. Mermilerin hareketine karşı havanın ve akışkanların gösterdiği direnç ile ilgili denemeleri (1755) ve dile değdirilen iki madenin bıraktığı tat üstüne gözlemleri (1763) anılmağa değer. (L)

Sulzer kardeşler, 1834'te Winterthur'da (İsviçre) Johann Jakop Sulzer tarafından kurulan makine yapımı ve dökümhane şirketi. Bu şirket, 1840'ta mekanik ilerlemeler sayesinde dokuma sanayiinde atılım yaptı. 1841'de Winterthur lisesinin yapımında ilk defa buharla ısıtma imkânını buldu. 1903'te buhar türbinleri ve Dizel motorları yapımına girişti. 1930'da, dünya şantiyelerinde yapılan gemilerin üçte birine, Winterthur'da veya yabancı lisans altında imal edilen Sulzer motorları takılıyordu. Sulzer grubunun bütün dünyada birçok şubesi vardır. (L)

SUM i. (ar. *ṣūm*). *Esk*. Sarımsak. (M)

SUM çoğl. i. (ar. *aṣamm*'dan *ṣumm*). *Esk*. Sağırlar. (M)

SUMUHALLEBİSİ blş. i. Bk. MAHALLEBİ.

SUMAK i. (ar. *ṣummāḳ*'tan *ṣumāḳ*). Bot. Bk. SOMAK.

SUMAROKOV (Aleksandr Petroviç), rus yazarı (Lappeenranta, Finlandiya 1718-Moskova 1777). Günlük konuları işleyen birçok şiir, hiciv ve fabl yazdı. Rus tiyatrosuna klasik dram türünü getirdi. *Trudolyubivaya Pçela* (Çalışkan Arı) adlı dergiyi yayımladı (1759). İlk piyesi *Horyev* (1747), ilk rus tiyatrosunun açılışında oynandı. Başlıca eserleri: *Vıyşeslav* (1768), *Dmitriy Samozvanets* (Sahte Dimitri) [1771], *Mstislav* (1774), *Opekun* (Vasi) [1768], *Pustaya Ssora* (Gereksiz Kavga) [1769], *Rogonosets po Voobrajeniyu* (Kendini Boynuzlu Zanneden Adam) [1772]. (ML)

SUMATAR. Bk. YARDIMCI.

SUMATRA, İndonezya'da ada, Malezya yarımadasının batısında ve güneyinde; doğuda Malakka boğazı ve Güney Çin denizi, güneyde Cava denizi ve Sunda boğazı, batıda Hint okyanusuyle sınırlıdır; 473 606 km²; 15 739 636 nüf. Başlıca şehri, *Palembang*.

● *Coğrafya*. Sumatra, Sunda adalarının en büyüğüdür. Bu dar (400 km genişlik) ve uzun (kuzeybatıdan güneydoğuya doğru 1 750 km) ada, şeklini ve yönelimini Sunda adalarının güney yayından almıştır. Yakınında derin bir denizaltı çukurunun uzandığı batı kıyısına dağlık bir iç bölge hâkimdir. Barisan dağları, Tebeşir devrinde başlayan granit karışmaları ve kıvrılmalar sonucunda meydana gelmiştir. Adada tektonik hareketler hâlâ devam eder, depremler olur, Kerintei (adanın en yüksek noktası) [3 801 m] ve Merapi (2 891 m) yanardağları lavlar püskürtür. Sıradağlarla volkanların tıkadığı faylı koridorlar arasındaki aşınma yaylaları, kolayca geçit veren yollar ve köylerin toplandığı ince tarım alanlarıdır. Dağların doğu yamacının eteğinde Büyük Sumatra ovası uzanır. Malakka boğazına doğru akan ırmaklar, taşmaları sırasında yön değiştirerek, alüvyon tümsekleri ve deltalar meydana getirerek bu ovanın şeklini devamlı olarak değiştirir.

Ekvatorda bulunan Sumatra'da ağır ve nemli bir iklim hüküm sürer; sıcaklık farkları ortalama 2°C'ı aşmaz; dağların yamaç kısmını çoğunlukla kalın sis tabakaları gizler.

Sumatra'nın bir ada olması yağışları (yılda 4 500 mm'yi bulur) daha da artırır: özellikle güney alizesi, Sumatra'ya ulaşmadan önce geniş okyanusları aşar ve mayıs-kasım ayları arasında adaya bol yağmur getirir. İklim büyük ormanların yetişmesine çok elverişlidir; dev kâfuru ağaçları gibi dipterocarpace'lar, odunu sert çok yüksek ağaçlar (abanoz, sandal, demir orman), ficuslar, pandanuslar ve adanın doğu kıyısında mangrovlar ile karışıktır. Dağların doğu yamaçlarından inen rüzgârın (*bohorok*) kurutucu etkisi ve ormanı yakarak tarla açma usulü cılız savanlar, eğreltiotuyle örtülü fundalıklar ve geniş çamlıkların meydana gelmesine yol açmıştır.

Yüzölçümü bakımından İndonezya'nın hemen hemen üçte birini meydana getiren Sumatra'da ülke nüfusunun ancak sekizde biri barınır. Balta girmemiş ormanlarda orangutanlar, makiler, dev kuşlar, vahşî memeliler (kaplanlar ve panterler, filler, çift boynuzlu gergedanlar) yaşar; Malezyalıların gelmesinden önce adada yaşayan birkaç Vedda topluluğu bu düşman ortam içine dağılmıştır. Yoksul ve gereğince işletilmeyen savanlar da çok kalabalık değildir. Yoğunluğun fazla olduğu bölgeler azdır: İndonezya'nın Hindistan'a dönük burun kısmı olan ve Ortaçağdan beri Araplarla ticaret yapan Atjeh yarımadasında yoğunluk km²'ye 150 kişiyi aşar. Çok eski bir tarihten beri Bataklarla Menangkabauların yaşadıkları dağlarda nüfus çok daha yoğundur; Menangkabaular Malezya, Seylan ve Güney Hindistan'a göçer ve büyük kısmı tarlalarda çalışan Cavalıların ve Bagan Siapiapi bölgesinde ticaret, odunculuk ve balıkçılık yapan Çinlilerin yaşadığı ovaya veya doğu tepelerine yanaşmazlar.

Kabileler halinde gruplaşmış olarak yaşayan Bataklarla Atjeh'te yaşayan Gajo'lar, orman yakarak (*ladang*) açtıkları tarlalarda gezgin tarım yaparlarsa da, hem az verim alır, hem de toprağı yıpratırlar. Buna karşılık Atjeh ovaları ile tepelerindeki köylerin ve Menankabau bölgesinin çevresindeki toprak taraçalar halinde düzenlenerek veya alçak duvarlar ve su bentleriyle bölünerek sulama ile pirinç yetiştirmeğe elverişli hale getirilmiştir. Sulamasız tarım da yapılır. Şekerkamışı, mısır, manyoka ve yerfıstığı küçük aile çiftliklerinde yetiştirilir. Atjeh'in karanfil, hindistancevizi ve karabiberi, Araplarla ticaretten miras kalmıştır; son zamanlarda bunlara yeni tarımlar da eklenmiştir: yaylaların volkanik topraklarında kahve ve tütün, 1 000 m'ye yakın yüksek yamaçlarda kauçuk, bataklık bölgelerde sebze.

Fakat bu yeni tarım ürünleri önce büyük ölçüde XIX. yy.ın ikinci yarısında kurulan geniş çiftliklerde denendi. Doğu ovasında Pangkalanbrandan ile Tandjungbalai arasındaki ormanlar tamamıyle yakılarak tarla haline getirildi; bu çiftlikler yaklaşık olarak 500 000 hektarlık bir alanı kaplar. Volkanik topraklar ve Süveyş kanalı denizyolunun çok yakın olması, bölgenin, 1865'te Medan çevresinde başlayan ve kısa zamanda kalabalık bir nüfusu çeken (km²'ye 200 kişiden çok) hızlı kalkınmasında önemli bir rol oynadı. Çok verimli volkanik topraklarda girişilen Deli tütünü tarımı, hemen başarıya ulaştı. XX. yy. başında kurulan kauçuk ve yağ palmiyesi çiftlikleri bugün Medan'ın batısında ve özellikle Medan ile Tandjunbalai arasında tütün çiftliklerinden üç kat büyük bir alanı kaplar. Susam ve çay, Toba gölüyle Pemantang Siantar arasındaki tepelerin yamaçlarında ekilir. Aynı bölgede ve Sunda boğazı yakınındaki Lampong'da kahve yetiştirmeğe başlanmıştır. Sumatra'nın tarım işletmeleri ekonomisi tropik dünyanın en gösterişli ve ilgi çekici başarılarından biridir.

Sanayi, tarım kadar gelişmemiştir: Ombilin ile Bukitasem'de kömür ocakları, Aru körfezi (Atjeh) ile Palambang'ın iç kısmında petrol kuyuları, Lampong'da da altın. Su-

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

matra Cava'dan geri kalmış olmasına karşılık, boş ve yeterince işletilmeyen bölgeleri İndonezya'nın fazla kalabalık adalarından gelen göçmenleri barındırabilecek özelliktedir. Borneo'dan daha açık bir bölge olan Sumatra, İndonezya'nın geleceği için umut verici bir kaynaktır.

● *Tarih.* Asya kıtasına en yakın İndonezya adası olan Sumatra'ya, Mezolitikten sonra kıtadan gelen halklar yerleşmiş ve takımadaların geri kalan kısımlarında olduğu gibi, «indonezyalı» denen ırk karışımı ortaya çıkmıştı. Çok erken bir tarihte gemiciliğe alışan Sumatralılar adada altın, değerli kereste ve karabiber aramağa gelen Hintli ve Çinlilerle ilişkiye girdiler. Miladın ilk yüzyıllarında Hint-Malezya krallıkları kuruldu ve bunların yönetici sınıfı, hindistan medeniyetini benimseyerek hindu dinini veya Buddha'cılığın bir şeklini kabul etti. Sumatra'nın merkezinde kurulan Malayu krallığından (VII. yy.ın ilk yarısı) sonra, Srivicaya talasokrasisi doğu kıyısından yararlanmağa başladı; bu kıyı, müslüman tacirlerin (Araplar, İranlılar, Hintliler), Çin'e gitmek için geçmeğe başladıkları sırada, Malakka ve Sunda boğazlarını kontrol imkânını sağladı. Cavalı Sailendra hanedanının eline geçen (IX. yy.) Srivicaya, Cava krallıklarıyle mücadele etti (992 ve 1006 seferleri) ve Kola Hint krallığının hücumlarına (1025-1068) uğradı. Haliçlerin dolmasıyle gerilemeğe başladığı sanılan büyük krallık, XIII. yy. sonunda Siyamlılarla Cavalıların akınları arasında kalarak ortadan kalktı.

Hindistan tacirlerinin etkisiyle islâm dini XIII. yy.dan sonra adada yayılmağa başladı; yalnız, ağırlık merkezi XIV. yy.da doğu kıyısından Menangkabau'ya kayan Malayu devleti, hindu kültürünü korudu. Cava Macapahit krallığının metbuluğunu kabul etmek zorunda kalan (XIV. yy.) Sumatra devletlerine imparator Yong-lo devrinde (1403-1424) çin donanması seferler yaptı. XVI. yy. başında Macapahit krallığının parçalanması sona erince, adanın çeşitli bölgeleri Malakka, Cambi, Palembang ve Atjeh sultanlıkları arasında paylaşıldı. Portekizliler Malakka'ya yerleştiler (1511), sonra da karabiber satın almak üzere Atjeh'te, Pase'de bir ticaret acentası kurdular. Fakat Sumatra'nın başlıca devleti haline gelen Atjeh sultanlığının kovduğu Portekizliler (1524) Sumatra ve Baros kolonileriyle yetinmek zorunda kaldılar; Atjeh sultanlığı Hollandalıları (1601), sonra da İngilizleri iyi karşıladı, Hollandalıların Malakka'yı ele geçirmelerine (1641) yardım etti, sonra da iki yüzyıl boyunca onlarla sinsi bir mücadeleye girişti. Kısa süre sonra Palembang ve Padang'a yerleşen (1666) Hollanda Doğu Hindistan şirketi, karabiber ticaretini tekeline aldı ve Sumatra devletlerine metbuluğunu kabul ettirerek ingiliz şirketine yalnız Bangkahulu ticaret acentasını bıraktı. Britanyalılar (bk. RAFFLES), Fransız devrimi ve İmparatorluk savaşlarından yararlanarak hollanda kolonilerini işgal ettiler ve ancak 1815'ten sonra kesinlikle geri verdiler. Sumatra XX. yy.da Hollanda Hindistanı'nın en zengin adası haline geldi. Menangkabau'lar fazla kalabalıklaşan bölgelerinden göçmeğe devam ederken, adaya getirilen Cavalılar Lampung dolaylarına yerleştiler ve 1910'dan sonra büyük önem kazanan petrol işletmelerine (bk. ROYAL-DUTCH SHELL) ve çiftliklere gerekli el emeğini sağladılar.

İndonezya takımadaları ihracatının üçte ikisini sağlayan Sumatra şiddetli çekişmelere yol açtı. Japon işgalinden (nisan 1942 - ağustos 1945) sonra, Hollandalılar tekrar adaya yerleşmeğe kalkıştılar; en zengin bölgelerden ikisi muhtar devletler haline gelerek (Doğu Sumatra [ekim 1947], başkenti Medan; Güney Sumatra [ağustos 1948], başkenti Palembang) 1950'de İndonezya cumhuriyetine katıldılar. Sonra muhtariyet adına isyanlar patlak verdi. Dârül islâm ile Daud Beureuh, Atjeh'teki müslümanların bağnazlığından yararlanarak burada İndonezya müslüman cumhuriyetini kurdularsa da (1953), devlet kısa süre sonra bir gerilla teşkilâtı haline geldi. 1956 Sonunda başlayan bir albaylar hareketi Syafruddin Prawiranegra başkanlığında ayrı bir hükûmetin kurulmasıyle sonuçlandı (şubat 1958); fakat millî ordu bu hükûmetin başkenti Petang'ı alarak (17 nisan 1958) ayaklanmanın yayılmasını önledi. Bk. İNDONEZYA. (L)

Sumatra seferi, Osmanlı devletinin Sumatra adasına yaptığı (1569) sefer. Hint okyanusunda Kanunî devrinde başlayan Osmanlı-Portekiz mücadelesi Selim II devrinde de sürdü. Seydi Ali Reisten sonra Süveyş kaptanlığı Kurdoğlu Hızır Reise verildi. Portekizliler Hint okyanusu adalarını ele geçirerek bu adalarda bulunan küçük müslüman devletlerini ortadan kaldırmağa başladılar. Bu adalardaki hükûmetler içinde en kuvvetlisi Açe (veya Açın) islâm devletiydi; Sumatra adasıyle Malaka yarımadası bu devlete bağlıydı. Portekizlilerin buraları almak istemeleri üzerine, Açe hükümdarı Sultan Alâeddin'in Osmanlı imparatorluğundan yardım isteği kabul edildi. Kurdoğlu Hızır Reis, 19'u kadırga olmak üzere 20'den fazla gemiyle Açe devletine yardımla görevlendirildi; fakat Yemen'de imam Mufahhar'ın isyanı üzerine Kurdoğlu, Yemen'e gönderildi. Açe devletine yardım yapılamadı. Askerî yardım yerine iki gemiyle sanatkârlar ve savaş malzemesi yollandı (1569). [M]

Sumba, İndonezya'da ada, küçük Sunda adaları grubunda, Hint okyanusunda, *Sumba boğazı* ile ayrıldığı Flores'in güneybatısında; 11 082 km²; 182 000 nüf. (Malezyalılar ve Papular). Başlıca şehri, *Waingapu.* Sunda'ların en güney yayında bulunan ada dağlıktır (yüksl. 1 225 m). Uzun kuraklık devreleri olan Sumba, geniş palmiye savanlarıyle kaplıdır; sulanan ovalarında pirinç yetiştirilir; öbür kesimlerde mısır, ekmekağacı, pamuk ve tütün başlıca tarım ürünleridir. At ve sığır yetiştiriciliği de gelişmiştir. (L)

SUMBAVA, İndonezya'da ada, Küçük Sunda adaları grubunda, Lombok adasının doğusunda; kuzeyde Flores denizi, güneyde Hint okyanusuyle sınırlıdır; 14 500 km²; 315 000 nüf. Başlıca şehri: *Raba.* Sunda'ların çizdiği ana yayda bulunan ada, dağlık ve volkaniktir; 1815'te Tambora dağının (yüksl. 2 851 m) püskürmesi çok şiddetli olmuştur. Pirinç tarlaları; mısır, pamuk ve tütün işletmeleri. At ve sığır yetiştiriciliği. (L)

SUMEDANG, İndonezya'da şehir, Cava'nın batısında, Preanger dağlarında; 12 500 nüf. Tarım pazarı (pirinç, çay, kauçuk). [L]

SUMEN i. (fr. *sous-main*). Yazı masalarının üzerinde bulundurulan ve üzerinde yazı yazılan deri kaplı el altlığı: *Odalarında abajurlu masa lambası, sumen ve papyebuvar gibi birçok lüks eşya bulunan bu otele* (R. N. Güntekin). [M]

SUMENEP, Madura adasında (İndonezya) şehir; 17 800 nüf. Tuz ticareti. El sanatları (deri, altın ve gümüş). [L]

SUMERCİMEĞİ blş. i. Su bitkisi; yazın su üzerinde yüzer; mercimek biçimindeki yaprakları su üzerinde yeşil örtüler meydana getirir. (İlmî adı *lemna.* Sumercimeğigillerden.) [L]

SUMERCİMEĞİGİLLER çoğl. blş i. Suda yüzen, yaprakları mercimeğe benzeyen ve suyu yeşil bir halı gibi örten bitkiler familyası. (Spadiciflorae takımından.)

— ANSİKL. *Sumercimeğigiller*'in çiçekleri, çıplak ve bireşeylidir. Erkek çiçeğin, bir erkeklik organı, dişi çiçeğin ise bir meyveyaprağı vardır. Familyanın iki cinsi vardır: sumercimeği ve wolfia. (L)

SUMERMERİ blş. i. Kaymaktaşı, albatr. (M)

SUMEYL bin HÂTİM, arap kumandanı (öl. Kurtuba 759). Kerbelâ'da Hüseyin'i öldüren Şamr bin Zi Cevşen Kûfî'nin torunu. Şamr ailesi, şiîlerin düşmanca tutumları yüzünden Kûfe'yi terk ederek Kınnesrin'de yerleşti. Sumeyl, emevî halifesi Hişam bin Abdülmalik tarafından gönderilen bir orduyle birlikte Kuzey Afrika'ya gitti. Daha sonra İspanya'ya yerleşti, kısa zamanda; Kurtuba'da (Cordoba) yaşayan Keysîlerin reisi oldu. Kendisine hakaret eden Kurtuba valisi Ebül Hattar'a isyan hazırladı. Lahmîleri ve Cüzamîleri de kendi tarafına çekti. Bu ordunun başına Sevabe bin Seleme'yi geçirdi. Ebül Hattar'ı yenen Sevabe, Kurtuba valisi oldu. Onun ölümünden sonra Sumeyl, kendi adamlarından Yusuf bin Abdurrahman Fikri'yi vali seçtirdi; kendisi de Saragosa nahiyesi kumandanı oldu (749). İspanya Emevî halifeliğinin kurucusu Abdurrahman ile dostluk kurdu; fakat Yusuf bin Abdurrahman Fikri ile halife Abdurrahman arasında anlaşmazlık çıkınca, Yusuf'un tarafını tuttu, Kurtuba yakınında yapılan savaşta Yusuf, Abdurrahman'a yenilerek kaçtı. Sumeyl esir düştü. Yusuf, yaptığı ikinci savaşı da kaybetti ve Tuleytula (Toledo) yakınında öldürüldü. Onun suç ortağı sayılan Sumeyl de Abdurrahman'ın emriyle boğduruldu. (M)

SUMGAYT, S.S.C.B.'de şehir, Apşeron yarımadasının kuzey kıyısında, Bakû'nun kuzeyinde; 104 000 nüf. Kimya ve metalürji sanayii. (L)

SUMIY, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Harkov'un kuzeybatısında, Psyol kıyısında, büyük ölçüde buğday ve şeker pancarı tarımı yapılan bir bölgede; 97 000 nüf. Şeker sanayii. (L)

SUMMAN, fr. **Summam,** Vad Sahil* veya *Sahil Summam*'ın aşağı çığırının adı, Cezayir'de Büyük Kabiliye ile Baborlar Kabiliyesi veya Küçük Kabiliye arasında.

— Tar. 24 Ağustos 1956'dan itibaren bölgede Cezayir'in çeşitli kesimlerinden gelen temsilciler (ayaklanmanın tamamını temsil ediyorlardı) toplandı. Bir çeşit devrim yasası hazırlandı: bu yasa ülkenin tam bağımsızlığını ve ekonominin emekçiler ve fellâhlar lehine değiştirilmesini istiyordu. Bütün ülkeyi kapsayan bir «siyasî-idarî teşkilât» kuruldu; ülke 6 *vilâyet*'e bölündü; bunlar da aralarında *mıntaka, nahiye* ve *kısım*'lara ayrılıyordu. Millî kurtuluş ordusu kesinlikle teşkilâtlandı ve muvazzaflar (mücahit) ile yedekler arasında ayrım yapıldı; ayrıca 34 üyeli bir Millet meclisi seçildi; bu meclis Aban, Bin Mehdi, Belkasım, Kerim, Bin Hedda ve Dahlet'ten meydana gelen bir bağdaştırma ve yürütme komitesini işbaşına getirdi. (L)

SUMMANUS, Roma'da gece şimşeklerinin tanrısı. Kapitol'de bir heykeli, Roma'da Circus Maximus mahallesinde ayrı bir tapınağı vardı. (L)

SUMNER (James Batcheller), amerikan biyokimya uzmanı (Canton, Massachusetts 1887-Buffalo 1955). Harvard üniversitesinde okudu, 1929'da İthaca'da Cornell üniversitesi biyokimya profesörlüğüne getirildi. 1947'den sonra bu üniversitenin enzimler kimyası laboratuvarını yönetti. Protidik maddeler konusunda uzmandı. Bazı diyastazların, özellikle üreaz'ın billûrlaşabildiğini ispatladı. W.M. Stanley ve J.H. Northrop ile birlikte 1946 Nobel kimya ödülünü paylaştı. (L)

SUMU-ABUM, ilk Babil sülâlesinin kurucusu (M.Ö. 1830'a doğru-1530). [L]

SUMUHALLEBİSİ blş. i. Bk. MAHALLEBİ.

SUMUL i. (ar. *şumûl*). *Esk.* Kuruluk, katılık, diklik. || *Sumul-ı meyyitî,* ölünün katılığı. (M)

SUMUT i. (ar. *şumût*). *Esk.* Sessiz olma, susma. (M)

SUN i. (ar. *şunᶜ*). *Esk.* Yapma, yapış. || İş, eser: *Mahlûkların ne hoştur Allah / Kim der ki bu sun'a boştur Allah* (Abdülhak Hâmid). || *Sun-i bedî,* güzel eser. || *Sun-i beşer,* insan eseri. || *Sun-ullah,* Tanrı'nın kudreti. Erkek adı. (M)

SUNA i. (esk. türk. k.). Erkek ördek. || Kadın adı.

— DEY. *Suna gibi,* uzun boylu ve yakışıklı kimseler için kullanılır. (M)

SUNAK i. (*sunmak*'tan *sun-ak*). Tapınaklarda, kurban kesmek, günlük yakmak ve dinî tören yapmak için kullanılan yüksekçe taş masa.

— ANSİKL. Arkeol. *Babil sunakları.* Çağımıza kadar gelen en eski sümer sunağı El-Ubeyd tapınağının girişinde bulunanıdır. Bu sunak dört köşe bir kaide üzerinde birkaç sıra tuğladan meydana gelir ve üst kısmının ortasında Tanrı'nın sembolü bulunur. Botta tarafından Asur'da Sargon sarayında bulunan bir sümer sunağı bugün Louvre müzesindedir.

● *Drüid sunakları.* Bu isim yanlışlıkla Drüid'lerle hiç bir ilgisi olmayan ve daha

sunergisi

SUNG ÇİNG-LİNG

SUNG MEY-LİNG

erken bir çağdan kalma dolmen kalıntılarına verilmiştir.

● *Grek ve romen sunakları,* başlangıçta sadece toprak veya taş birikintileriydi; fakat çok geçmeden, taştan, mermerden veya tuğladan yapılmış çeşitli boyda ve şekillerde sabit sunaklar yapımına geçildi. Bunlar bazen temelli, basamaklı, oyulmuş kabartmalarla süslenmiş gerçek anıtlardı. (Bk. BERGAMA, *Büyük sunak.*) Roma sunaklarında yeni bir unsura rastlanmaz. Romalıların evlerinde, atriumda ev tanrılarının sunağı bulunurdu. Bu sunağın yerini bazen küçük kulübe şeklinde inşa edilmiş bir yer veya bir duvar oyuğu alırdı. (Bk. POMPEİ.) Roma'da inşa edilen Roma ve Augustus sunakları etrafında eyalet toplantıları yapılırdı.

● *Hıristiyan sunakları.* İlk hıristiyan sunakları, San Giovanni'nin Laterano kilisesinde saklanan «Aziz Petrus masası» gibi basit masalardı. Hıristiyanlar katakomplara sığınmağa başladıkları zaman missa âyini taştan sunaklar veya bir din kurbanının mezarı üstünde yapılmağa başladı. O zaman mezarın üstüne küçük bir masa oturtulurdu. Constantinus devrinden itibaren kiliseler daha çok bir din kurbanının mezarı üzerine inşa edildi. O çevrede din kurbanı mezarı yoksa, bir azizin kalıntıları sunağın altında küçük bir mahzene yerleştirilirdi. V. yy.da sunaklarda zengin süsleme unsurları görülür. Rönesansta, XVII. ve XVIII. yy.larda sunaklar mimarînin geçirdiği bütün değişikliklere uydu. İlk yüzyıllarda sunak *presbyterium*'un ortasında bulunurdu ve rahibin yüzü halka dönük olurdu. Doğu kiliselerinde yalnız bir sunak bulunurdu. Protestanlarda da çok sade bir tek sunak («communio sofrası») vardır.

● *Mısır sunakları.* Bunlar genellikle «içki masaları»dır. Üzerlerinde vazolar, ekmek sepetleri, meyve, sebze, kuş v.b. motifleri bulunur.

● *Yahudî sunakları.* Kanlı kurbanlar için inşa edilen taştan sunaklar. Kenan sitelerinde bulunmuştur. İsrailliler önceleri kaba taştan sunaklar kullanırlardı. Bunların örnekleri Ebal dağında bulundu. Kudüs tapınağında kullanılan sunaklar üstüne bilgiler, bunlar hakkında tam bir fikir edinmeğe yeterli değildir. (LM)

SUNAK, lat. **Ara,** Akrep'in kuyruğunun altında yer alan, güney gökküresinin küçük takımyıldızı. En parlağı 2,8 kadir olan dokuz temel yıldız kapsar. (L)

SUNAM. Esk. coğ. Filistin'de şehir, Moreh dağı yakınında. İncil'deki birçok olay burada geçer. Davut'un nikâhsız karısı Abisag (İncil'de adı Sunamlı diye geçer) burada doğdu. Bugün *Sulam* köyü. (L)

SUNAM'LI sıf. ve i. Sunam'la ilgili olan, Sunam şehrinde yaşayan veya doğan. (M)

SU-NAN i. Aşçılık. Çinlilerin iştahla yedikleri deniz kırlangıç kuşunun yuvası. (L)

SUNAR (Mustafa), **Kemanî Eyyubî,** türk bestecisi (İstanbul 1881-ay.y. 1959). Eniştesi Üsküdarlı Bestenigâr Ziya Beyin teşvikiyle küçük yaşta keman çalmağa başladı. Santurî İshak Efendiden ilk keman derslerini aldı. Daha sonra Kemanî Tatyos, Kemanî Ağa, Kemanî Memduh gibi devrin ünlü icracılarıyle Bolahenk Nuri Bey, İsmail Hakkı Beyden usul ve nazariyat dersleri aldı. Bahriye Nezareti Muhasebe kaleminde çalıştı. Çeşitli okullarda musiki öğretmenliği yaptı (1923-1945). Sonra, İstanbul Konservatuvarı İcra heyetine girerek yalnız musikiyle uğraştı. Besteleri: altı *Saz Semaisi* (üçü kürdîli hicazkâr, ikisi sultanîyegâh, biri mahur); tahir buselik *Longa; Hicaz Peşrev* ve *Nişaburek Peşrev.* Ayrıca ilâhi, şarkı ve marş türünde eserleri vardır. (M)

SUNAY (Cevdet), türk kumandanı ve devlet adamı; Türkiye'nin beşinci cumhurbaşkanı (Trabzon 1899). Kuleli Askerî lisesinde öğrenciyken Birinci Dünya savaşı dolayısiyle talimgâha gönderildi (1917); topçu zabit namzedi olarak göreve başladı. Aynı yıl zabit vekili oldu. Kudüs muharebelerinde yararlık gösterdi (1918). Bu savaşta, Filistin-Türkeren mevziinin Ablaktepe kesiminde yaralandı ve İngilizlere esir düştü (1918); Mısır'da babasıyle birlikte bir yıl esir kaldı. Mülâzım olarak Türkiye'ye döndükten kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşaya bağlı birliklerde görev aldı (1 şubat 1920); Güney cephesine gönderildi. Katıldığı Maraş-Gaziantep savaşlarında, fransız kuvvetlerine karşı çarpıştı (1921). Güney cephesinde durumun düzelmesinden sonra Batı cephesine gönderildi; burada Eskişehir ve Sakarya muharebelerine katıldı. Büyük taarruzda ve Başkumandanlık Meydan muharebesinde görev aldı. İzmir'e kadar devam eden takipte ve İzmir'in kurtarılması harekâtında bulundu. Kurtuluş savaşından sonra yüzbaşı olarak Harp okuluna devam etti (1925-1926). Topçu Atış okulunu (1927), Harp akademisini (1930) bitirdi; 1943'te albay, 1949'da tuğgeneral oldu. Genelkurmay Harekât dairesi başkanlığı (1950), 33. Tümen (1953) ve 9. Kolordu kumandanlığı (1955), ikinci defa Genelkurmay Harekât dairesi başkanlığı (1957) görevlerinde bulundu ve 1958'de orgeneralliğe yükselerek genelkurmay ikinci başkanlığına tayin edildi. 27 Mayıs devriminden sonra (1960) önce Kara kuvvetleri kumandanlığına, aynı yılın ağustosunda da genelkurmay başkanlığına getirildi. Temmuz 1965'te 65 yaşını aştığı halde, Bakanlar kurulu kararıyle bir yıl daha göreve devam etti. 14 Mart 1966'da emekli olunca Cumhuriyet senatosu kontenjan üyeliğine getirildi (16 mart 1966); 28 mart 1966'da cumhurbaşkanı seçildi.

Eserleri: *Geri Hizmet Harp Oyunu* (1946); *Stratejik Harp Oyunu* (1948); *Tabiye Dersleri* (1949). [M]

SUNBURY-ON-THAMES veya **SUNBURY,** Londra'nın güneybatı bölgesinde (Middlesex) mesken merkezi, Thames'in sol kıyısında; 33 400 nüf. (L)

SUND. Bk. ÖRESUND.

SUNDA, Knilu vâdisinde (Kongo Brazzaville cumhuriyeti) yer. Burada 110 m yükseklikte bir baraj kurulması tasarlandı; barajın meydana getireceği gölün yüzölçümü 2 000 km²'yi bulacak ve saatte 8 milyar kW enerji üretecek bir hidroelektrik santralını besleyecektir. (M)

SUNDA boğazı, Sumatra'yı Cava'dan ayıran ve Cava deniziyle Hint okyanusunu birbirine bağlayan deniz kolu; uzunluğu: 170 km; genişliği: 25-110 km., derinliği: 100-1 500 m. Ümit burnu yoluyle Uzakdoğunun Avrupa'ya açılan kapısı olan Sunda boğazı, Singapur'un kurulmasından ve Süveyş kanalının açılmasından sonra, faaliyetinin büyük kısmını Malakka boğazına devretmiştir. (L)

SUNDA denizi, Flores denizinin eski adı. (L)

SUNDALILAR, Cava'da halk. Adanın ilk halkı idiler. Bir kısmı Sumatra'ya göç etti. (L)

SUNDARBANS, Hindistan'da ve Doğu Pakistan'da tabiî bölge, Ganj deltasının güney kesiminde ve Bengal körfezinin kıyısında; yaklş. 30 000 km²; başlıca şehri, *Hulna* (Pakistan). Bölgenin büyük kısmı geniş, bataklık bir ormanla kaplıdır. Mangrov, palmiye, pandanus ve ebegümecigillerden meydana gelen bu ormandaki ebegümecigillerden *sundri* (*Heritiera littoralis*) bölgeye adını vermiştir. Kamışlıklar, savanlar ve dikenli bitkilerden meydana gelmiş bir çalılık kısmen ormanın içine sokulur, deltanın doğusunda da ormanı kuşatır. Hooghly ve Meghna ırmaklarının suları, deniz sularına karışarak, alüvyon tümseklerini birbirinden ayırır, yatak değiştirir ve özellikle büyük fırtınalarda deltayı kaplar. Burası, vahşî hayvanların (kaplan, yaban mandası, timsahlar, kobra ve piton yılanları) yaşadığı küçük pirinç tarlaları, hindistancevizi ve areka ağaçlarıyle çevrili sıtmalık bir bölgedir. (L)

SUNDA takımadaları, Hollanda Hindistanı'nda adalar; Malakka yarımadasını Molük adalarına kadar uzatır. Başlıca adaları: Cava ve Sumatra. (L)

SUNDBYBERG, İsveç'te (Stockholm) şehir, başkentin kuzeybatı varoşu, Ulusunda gölünün kıyısında; 27 200 nüf. Mesken şehri. Makine yapımı. Kablo ve elektrik malzemesi fabrikaları. Plastik madde yapımında kullanılan makineler. (L)

SUNDERLAND, Büyük Britanya'da (Durham) liman şehri, Wear ırmağının ağzında; 218 970 nüf. Tersaneler ve donanma için malzeme yapımı. Maden kömürü ocakları. Kâğıt fabrikaları. Cam fabrikaları. Konfeksiyon. (L)

SUNDERLAND (Charles SPENCER, üçüncü — kontu), ingiliz siyaset adamı (1674 - Londra 1722), Z. Sunderland kontu Robert Spencer'in oğlu. Marlborough'ların damadı olan Sunderland, gözü yükseklerde olan ve ahlâk kurallarını hiçe sayan bir siyaset adamıydı. Çıkarları uğruna Whig cuntasına bağlandı ve bakan oldu (1706-1710). Toryler tarafından devrilince, Hannover partisine geçti, 1715'te hükümette görev aldı, Stanhope ile bir olup Walpole'e karşı entrikalar çevirdi. 1718'de Maliye bakanı oldu. Güney deniz kumpanyası rezaletine adı karıştı. Mahkûm olmaktan güç belâ kurtuldu ve istifa etti (1721). [L]

SUNDERLAND (Robert SPENCER, ikinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (Paris 1640 -Althorp, Northamptonshire 1702). 1679'da devlet bakanı oldu. Oates olayından sonra protestanlara yanaştı, bu sebeple 1681'de işine son verildi. 1683'te affedildi, James II'nin saltanatı sırasında nüfuzu arttı, dışişleri bakanı oldu. O sırada Louis XIV'ten de maaş alıyordu. 1688'de ihtiyatlı davranarak Willem van Nassau'ya bağlandı, bakan ve yeni kralın özel danışmanı oldu (1691-1697). [L]

SUNDEVED, alm. **Sundewitt,** Danimarka'da yarımada Jutland'ın güneydoğusunda. (L)

SUNDGAU, Fransa'da Alsace'ın güneyinde (Haut-Rhin idare bölgesi) küçük bölge, Belfort gediğinin doğusunda. Sundgau, kalkerli topraklarda ve Ren'in taşıdığı buzultaş killerinde şekillenmiş bir tepeler bölgesidir. Vâdiler nemli otlaklarla, iki ırmak arasındaki toprak ise ormanlarla örtülüdür. Sığır yetiştiriciliğinin gelişmesine yol açan yemlik bitki tarımı, geleneksel çeşitli tarımın gerilemesine sebep olmuştur.

— Tar. Germen asıllı olan Sundgau terimi, Karolenjler zamanında önce bir kontluğun (*Gau*) güney kesimini, sonra özellikle Yukarı Alsace bölgesini belirtiyordu; Habsburg hanedanı bölgeyi landgraf olduktan sonra topraklarına kattı (XII.yy. sonu). Korkusuz Charles, Alsace'a hâkim olmayı tasarladığından Tirol dükü Sigismund'un Sundgau'yu kendine bırakmasını sağladı (Saint-Omer antlaşması, 1469). Fakat Sigismund, halkın, Bourgogne'lu Peter von Hagenbach'ın koyduğu vergilerden bunalarak ayaklanmasından yararlandı ve araziyi geri aldı (1474); bölge, Fransa'ya bırakıldığı tarihe kadar (Münster antlaşması, 1648), Avusturya hanedanının mülküydü. (L)

Sundgau keçisi, Alp keçileri grubundan siyah tüylü keçi; bacakları açık renktedir. (*Alsace keçisi* de denir.) (L)

SUNDİATA (öl. 1255), Keita hanedanından Manding kralı Nare Fa Maghan'ın on ikinci ve en küçük oğlu. Sosso imparatoru Sumanguru Kante, kral Keita'nın çocuklarını öldürtürken (1230), Sundiata kaçmayı başardı. Bir ordu toplayarak başkent Diariba'ya girdi (1234). Kulikoro yakınlarında Sumanguru'nun ordusuyle karşılaştı. Sumanguru öldürüldü (1235). Sundiata bu zaferle Gana'yı ele geçirdi, başkent Kumbi-Saleh'i yağma etti. (L)

SUNDMAN (Karl Fritiof), finlandiyalı astronom ve matematikçi (doğ. Kaskö 1873). Pulkovo, Göttingen, Paris, Münih ve Leipzig rasathanelerinde çalıştıktan sonra Helsinki üniversitesinde ders verdi (1918) ve kendini bütünüyle gök mekaniğiyle ilgili teorik araştırmalara adadı: küçük gezegenlerdeki pertürbasyonlar ile bu gezegenleri incelemek için bir makine tasladı, yerçekiminin yayılma hızı ve üç cisim problemi. (M)

SUNDSVALL, İsveç'te (Vasternorrland), liman şehri, Botten körfezi kıyısında; 63 595 nüf. Kereste ihraç limanı. Büyük kereste ve selüloz sanayii merkezi. Makine yapımı. (L)

SUNDTİT i. (özel ad L. *Sundt*'tan fr. *sundtite*). Miner. Gümüş ve kurşun antimonyo sülfür. *Eşanl.* ANDORİT. (L)

Foto. LAROUSSE

SUNDURMA i. (*sundurmak*'tan *sundurma*). Mim. Yağmurdan, güneşten korumak için kapı ve pencerelerin üst tarafına yapılan, desteklerle tutturulan, yere doğru eğimli geniş siper (küçüğüne *saçak* adı verilir): *Havuzun üstünü, bir kısım kolları küçük kulübenin sundurmasına dağılan bir üzüm asması gölgeler* (Ş. S. Aydemir).

— Dy. Vagon ve lokomotifleri barındırmak için yapılmış üstü kapalı yer. || *Yuvarlak sundurma,* hepsi aynı merkezde birleşen yelpaze şeklindeki yollardan ve bu yolların her birine lokomotiflerin girmesini sağlayacak döner bir köprüden meydana gelen daire veya yarım daire biçiminde yapı.

◆ Sıf. Sundurma şeklinde olan, sundurma vazifesi gören.

— İnş. *Sundurma çatı,* mahya kirişiyle bir duvara dayanan ve alt kısmı direkler üzerine yerleştirilen tek eğimli küçük çatı. (M)

SUNDURMAK geçl. f. (*sunmak*'tan *sundur-mak*). İleri sürmek, uzatmak, sondurmak. || Ettrg. f. Sunmasını sağlamak, verdirmek. (M)

SUN-DZI, M. Ö. VI. yy.da yaşamış çinli askerlik nazariyecisi; savaş konusunda Çin'de en eski inceleme kitabı olan *Sun -Dzı Ping Fa*'nın yazarıdır. Eserdeki 82 makaleden yalnız 13'ü günümüze kalmıştır. Bu eserin mançu diline çevrilmiş örneği XIX. yy. sonlarında Fransızcaya çevrildi. Savaşın siyasî ve psikolojik özellikleri, kumandanlığın rolü, düşman taraftaki ayrılık ve anlaşmazlıklardan yararlanma gibi konuları inceleyen Sun-Dzı doktrini askerlik alanında çin ve japon görüşlerinin kaynağıdır. (L)

Sun-Dzı, çince yazılmış askerî inceleme eserlerinin en eskisi; yazarı, Vu devletinin hizmetinde çalışmış olan subay Sun-Dzı'dır (VI. yy.). [L]

SUNERGİSİ blş. i. Çokyıllık, zehirli otsu bitki. (Düğünçiçeğigillerden.)

— ANSİKL. *Sunergisi* (caltha) almaşık yapraklı, kocaman sarı çiçekli bir bitkidir; yaprakları, dibi kın şeklinde olan bir sapla gövdeye bağlanır. Sunergisi bataklık yerlerde yetişir; bahçıvanlıkta tarh kenarlarını süslemeğe yarar. (L)

SUNG, 960-1280 arasında hüküm süren Çin hanedanı. Bk. ÇİN. (L)

SUNG, Şanghay'da yerleşmiş olan çinli aile. Ailenin Protestanlığı kabul eden A.B.D.'de okuyan üyeleri çağdaş çin tarihinde önemli roller oynadılar: — **Sung Çing-ling** (Hai - nan 1890), Sung Tzı-Vin'in kızkardeşi. Sun Yat - Sen'in sekreteriydi; onunla evlendi (1914); dul kalınca (1925), Guomindang'ın sol kanadına geçerek ailesinin tutumuna ters düşen bir görüşe yöneldi. Barış ve insan hakları lehinde propaganda yapmak amacıyle dünyayı dolaştı, 1951'de Stalin Barış ödülünü aldı. Komünizmi benimsedi, nisan 1949, nisan 1959 ve ocak 1965'te Çin Halk cumhuriyetinde cumhurbaşkanı yardımcılığına seçildi; — **Sung Mey-ling** (Şanghay 1901), öncekilerin kızkardeşi. Çankayşek ile 1927'de evlendi. 1930'da Yaşama meclisi üyesi oldu. Kadın kuruluşlarında çalıştı; 1946'da, Guomindang'ın Yürütme kurulu üyeliğine seçildi. (L)

SUNG (SUNG TZI-VIN), çinli devlet adamı (Şanghay 1894). Şanghay'da, A.B.D.'de Vanderbilt. Harvard ve Columbia üniversitelerinde okudu, Çin'e dönmeden önce bir süre New York bankalarında çalıştı. 1923'te Kanton'daki hükûmetin ingiliz sekreteri oldu, ertesi yıl Merkez bankası yöneticiliğine getirildi. Kanton'daki millî hükûmette (1925-1927), Nanking'de (1928-1933) maliye bakanlığı, başbakan yardımcılığı (1928-1931 ve 1932-1933) yaptı. Bu görevleri sırasında Çin hükûmetini daha sağlam bir temele oturtmak için batı maliyeciliğini örnek alan bir millî bütçe sistemi kurdu, kullanılan paraları tek bir birime bağladı, sağlam bir bankacılık sistemi ortaya koydu, iç gümrük engellerinin bazılarını kaldırdı. 1933 Yazında Londra'daki Dünya Ekonomi konferansına Çin'in başdelegesi olarak katıldı. Çin'e döndükten sonra bakanlık görevinden ayrıldı, Çin Kalkınma ve Maliye şirketini kurdu. Bu şirketin amacı japon kapitalistleriyle boy ölçüşmek üzere Çin'deki sanayi kuruluşlarının gelişmesini hızlandırmaktı. 1936'da Çin bankasını teşkilâtlandırdı. Bu bankanın müdürlüğünü yaptığı sıralarda Japon savaşının masrafını karşılamak üzere İngiltere ve A.B.D.'den yardım alma konusunu görüştü. Bu tarihlerde kendini en ünlü dünya maliyecilerinden biri olarak kabul ettirmişti. 1941 Aralığında Washington'dayken Çin dışişleri bakanlığına tayin edildi, bu sıfatla A.B.D.'yi 1943'te yeniden ziyaret etti, Müttefiklerarası Quebec konferansına katıldı. 1944 Şubatında Çin bankası yöneticiliğinden istifa etti.. Aynı yılın aralığında dışişleri bakanlığı görevine ek olarak, kendisine Yunan Yürütücü kurulu başkanlığı görevi verildi. Bu dönemde Çin hükûmetinde Çankayşek'ten sonra ikinci sırayı tutuyordu. 1945 Nisanında Birleşmiş Milletlerin, Milletlerarası Teşkilâtlanma konferansına katılmak üzere Çin heyeti başkanı olarak San Francisco'ya gitti. Temmuzda Stalin ile görüşmek üzere Moskova'yı ziyaret etti. Aynı ay içinde dışişleri bakanlığından ayrıldı, Çin'in dört hükûmet bankası arasında koordinasyon sağlayan bir kuruluşun ikinci başkanlığına getirildi. Fakat antienflasyonist programının başarıya ulaşamaması üstüne 1 mart 1947'de başkanlıktan istifa etti. Altı ay sonra Guang-dung valiliğine tayin edildi. Eyaletin komünist orduları tarafından işgal edilmesi üstüne 21 ocak 1949'da istifa etti ve A.B.D.'ye gitti. (M)

SUNGAİGERUNG, Palembang'ın varoşu, Sumatra adasında (İndonezya). Petrol rafinerileri. (L)

SUNGARİ, çince **Sung-hua-kiang,** Çin'de ırmak, Amur'un kolu (sağ kıyı), Kuzeydoğu Çin ovasının kuzey kesimini sular, Kilin ve Harbin şehirlerinden geçer, Küçük Kingan'dan gelen Nun-ni ırmağını alır ve Sovyet Uzakdoğusu'na kolayca ulaşmayı sağlayan alçak bir eşikle Amur'a kavuşur; 1 800 km. (L)

SUNG ÇİNG-LİNG, çinli kadın siyasetçi (Hainan adası, Guang-dung 1890), Sun Yat-Sen'in dul karısı. Guomingtang merkezî yürütme komitesine üye oldu (1926). Yıllarca S.S.C.B. ile ittifak yapmanın gerekli olduğunu savunan Guomintang akımının önderliğini yaptı. Çin Halk cumhuriyeti kurulunca (1949), önce başkan yardımcılığına, sonra da (1950) başkanlığa getirildi. 1951'de Stalin ödülünü aldı. (M)

SUNG-HUA-KİANG, Sungari'nin çince adı. (L)

SUNG-KİANG, Çin'de eski il, bugün Heylung-kiang'a katılmıştır. (L)

SUNGU i. (*sunmak*'tan *sun-gu*). *Yeni.* Bir büyüğe sunulan armağan. *Esk.* Takdime.

— Din. Bir tanrıya veya bir tapınağa yapılan bağış.

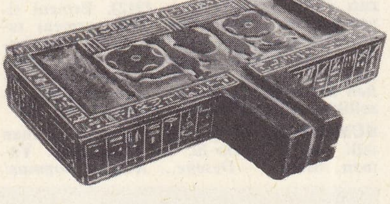

mısırlılarda bazalttan yapılma sungu masası
Louvre müzesi, Paris

— ANSİKL. *Esk.* Doğu dinleri. Eski mezopotamya dinlerinde tanrılara verilen sunguların büyük bir yeri ve önemi vardı. Tanrılara adanan yiyecekler ve içecekler, tanrılara sunulmak üzere tapınaklardaki keşişlere verilirdi. Bu sunguların nasıl verildiği Uruk'ta bulunan 1 m boyundaki kireç bir küpün (Cemdet Nasr, M.Ö. IV. binyılın sonu) üzerindeki alçak kabartmalarda görülebilir: tapınağın içerisindeki büyük kaplar ağzına kadar tahılla doludur; bir alt sırada çıplak sungu taşıyıcılar görülür; daha alt sırada ise büyükbaş hayvanları ve başaklarla temsil edilen toprak ürünleri yer alır. Kazılar sırasında çeşitli sungu kapları ortaya çıkarılmıştır. Bunların çoğu yayık ağızlı, büyük çanaklardır. Değerli taşlar üzerine yapılan kazıma resimlerde en çok rastlanan sungu örneği kucağına aldığı buzağıyı tanrıya götüren adam resmidir. Başka bir sungu örneği de çıplak bir keşişin sunaklara konulmuş birtakım bitkilere ibrikle su dökmesidir. Ninova'daki bir asur alçak kabartmasında (British museum) kral Asurbanipal'in (M. Ö. VII.yy.) avda öldürdüğü dört aslanın üzerine bir sıvı döktüğü ve bu aslanları tanrılara sunduğu görülür. (LM)

SUNGU (İhsan), türk fikir adamı (? 1883-Ankara 1946). Ceza reisi Hüseyin Yahya Efendinin oğlu. Mercan idadîsinde okudu. Mülkiye mektebini bitirdi (1904). Teçhizatı Askeriye nezaretinde çalıştı. Washington elçiliği üçüncü kâtipliğine tayin edildi (1907). 1909'da İstanbul'a döndü. Çeşitli okullarda ve Yüksek Öğretmen okulunda pedagoji öğretmenliği yaptı (1924). Millî Eğitim Bakanlık müsteşarlığına tayin edildi (1939). Türk Tarih kurumu ve Türk Dil kurumu üyesiydi. (M)

SUNGUR i. (esk. türk. *şunkar*'dan). Zool. Akdoğan. (M)

SUNGURBEY (İsmet), türk hukukçusu (İstanbul 1928). İstanbul üniversitesi Hukuk fakültesini bitirdi (1949). Aynı fakülteye profesör oldu (1963). Eserleri: hukuk alanındaki araştırmalar: *Borç İkrarı ve Borç Vaadi* (1957); *Kişisel Hakların Tapu Kütüğüne Şerhi* (1963); *Medenî Hukuk Eleştirileri* (3 cilt, 1963-1970); *Acemoğlu'nun Tapulama Kanunu, Eşya Hukukunun Meseleleri Adlı Kitapları ve Serozan'ın Hukukçuluk Metodu Üstüne Notlar* (1971); *Medenî Kanun Öntasarısının Nesneler Hukukunun Eleştirisi* (1972). Lûgat ve açıklamalı yasalar: *Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü* (1966); *Açıklamalı Medenî Kanun ve Borçlar Kanunu* (1959-1968). Türk kültür tarihiyle ilgili çalışmalar: Ord. Prof. Ebül'ulâ Mardin'in *Huzur Dersleri* adlı eserinin 2. ve 3 ciltlerinin önsöz ve eklerle yayımlanması (1966); Halil bin İsmail bin Şeyh Bedreddin Mahmud'un *Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Menakıbı*'nın yayımı (1967) [Abdülbaki Gölpınarlı ile birlikte]. (M)

Sungurbey camii, Niğde'de cami. Emîr Seyfeddin Sungur Bey tarafından yaptırıldı (1335). Bina dörtgen bir plan üzerine kesme taşlardan yapılmıştır. İçi üçer ayakla üç sahına ayrılmıştır. Orta sahın yan sahınlardan daha geniştir. Ayakların araları kemerlerle bağlanmış ve üzerleri tonozla örtülmüştür. Mihrabın sol tarafındaki duvara bitişik bir türbe ve onun yanında minare yer alır. Bu duvarda mahfile çıkan merdivenler vardır. Karaman devri binaları arasında oymaları ve süslemesi bakımından önemli bir yer tutar. (M)

SUNGURLU, Çorum ilinde (İç Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesim) ilçe merkezi şehir; 17 244 nüf. (1970). Delice-ırmak'a sağdan karışan Budaközü adlı suyun sağ tarafında; Çorum'u Ankara'ya bağlayan yolun 70. km'si üzerinde.

— *Sungurlu ilçesi* 2 604 km^2; 91 199 nüf. (1970). Merkez ve Boğazkale bucakları; 129 köy. Bağcılık, meyvecilik, hayvancılık. Tekel idaresine ait tuzlalar. (M)

SUNÎ sıf. (ar. *ṣunᶜ*'dan *ṣunᶜî*). Yapma, uydurma: *Girlandın sunî çiçek ve yaprakları vardı* (Ş.S. Aydemir). *İstanbul'da yazılan lisan tabiî bir dil değil, Esperanto gibi sunî bir dildir* (Ziya Gökalp). *Yeni.* Yapay.

— Astron. *Sunî ufuk,* bir civa kabının yüzeyinde meydana getirilen ufuk; yıldızlar bu ufuk yüzeyindeki yansıma yardımıyle gözlemlenir. (Denizde sekstantla yapılan gözlemlerde olduğu gibi, yıldızların ufuk çemberine göre gözlenmesi de aynı sonuçları verir.)

— Astronotik. *Sunî peyk. Eşanl. Yapma* UYDU.

— Balıkç. *Sunî böcek,* balıkçıların yem olarak kullandığı kanatlı böcek şeklinde zoka. (Sineğe benzesin diye oltaya takılan tüylerle bu çeşit sunî böcek aynı şey değildir.)

— Kim. *Sunî ürünler.* Bk. ANSİKL.

— Magnetizma. *Sunî mıknatıs, tabiî mıknatıs*'a karşılık, mıknatıslanmış çelik parça. *Eşanl.* YAPMA MIKNATIS.

Foto. LAROUSSE

SUN YAT-SEN

suoku

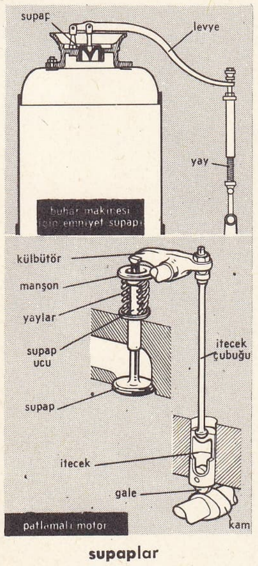

supaplar

— Zootekn. *Sunî ayıklanma,* ırkları değiştirmek veya ıslah etmek amacıyle damızlık seçimi. (Bk. ANSİKL.) || *Sunî dölleme,* canlı hayvanlarda toplanan veya hayvan kesildikten sonra alınan tohumun dişi hayvanların döl yollarına konulması için uygulanan teknik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. Kimyada, genellikle, toprak altında oldukları gibi bulunan ve bunları ganglarından ayırmak için sadece fiziksel veya mekanik işlemlerin gerektiği *tabiî ürünler*'e karşılık, *sunî ürünler* kimyasal veya metalürjik bir işlem, bir ayrışma, bir indirgeme-yükseltgeme işlemi sonucu elde edilir. Meselâ, kükürt tabiî bir ürün, sülfürik asit ise sunî bir üründür.

— Zootekn. *Sunî ayıklanma* veya damızlık seçimi, hayvan üreticisinin, üreme özelliği, bir standarda veya tipe uygunluk bakımından hayvanların kalıtsal yeteneğini istediği gibi ıslah etmek için başvurduğu usullerden biridir. Üretici değişik ayıklanma metotları uygulayabilir: *Fenotipik ayıklanma* metodunda hayvanın dış görünüşü ve özel performansı önemlidir. *Soy ağacına göre ayıklanma*'da hayvanın anababa soyu ve kardeşleri göz önüne alınır. *Yavruya göre ayıklanma*'da hayvanın dölü ve yavruları göz önüne alınır. Birinci metot sık sık kötü sonuç verebilir, çünkü damızlık hayvan kendindeki bütün özellikleri her zaman yavrularına aktarmaz. Soy ağacına göre ayıklanma bir önceki metoda göre daha iyi sonuç verir, çünkü damızlık hayvan atalarından gelme karma özellikleri yavrularına geçirir. Pratikte dişi hayvanlar için kullanılabilecek tek metot budur. Fakat, en iyi sonuç veren ayıklanma metodu yavruya göre ayıklanmadır. Bu metot, çok sayıda hayvanın incelenmesini gerektirdiğinden ancak erkek hayvanlara uygulanabilir.

Ayıklamayı sağlam temellere oturtmak için, hangi metot söz konusu olursa olsun, hayvanlarla ilgili özelliklerin iyice bilinmesi ve bunların soy kütüğüne kaydedilmesi gerektir.

Çeşitli tür, ırk ve bireylere ait özellikler (üreme kontrolları, gelişme, süt verimi, et değeri, yumurtlama kontrolları v.b.) sunî ayıklanmanın temelini teşkil eder. Üretici, bu sonuçlara ve kontrollara dayanarak, ama özelliklerin iktisadî önemini ve sonraki nesillere aktarılabilme imkânlarını da göz önüne alarak hayvanlarını sunî ayıklanma ile ıslaha çalışır.

● *Sunî dölleme,* esası çok eskiden beri bilinen konudur. Arapların, ta XIV. yy. dan beri kısrağa sunî dölleme uyguladıkları söylenir. İlk sunî döllemeyi Spellanzani köpekte denedi ve 1780'de Pavia'da tam anlamıyle normal köpek yavrularının dünyaya gelmesini sağladı. Ama bu ilk ciddî deneyden sonra bütün bir yüzyıl bu usul bir daha denenmedi; ancak XIX.yy. ın sonlarına doğru, özellikle Fransa'da Repiquet tarafından yeni deneylere girişildi. Fakat bu konuda en önemli incelemeler Birinci Dünya savaşından önce Rusya'da yapıldı. Rus araştırıcıların (İvanov, Milavanov) çalışmaları bu konudaki bilgilerimizi büyük ölçüde ilerletti ve bu dölleme metodunun çeşitli türde evcil hayvanlara pratik şartlar altında uygulanmasını mümkün kıldı.

Günümüzde, özellikle sığırlarda, bütün ülkeler için sunî dölleme yaygın, bir uygulama haline gelmiştir. Fransa'da geniş çapta ilk sunî dölleme 1946'da gerçekleştirildi ve 10 000 inek sünî olarak döllendi. 1958'de 3 milyondan fazla inek döllendi. Bu iki sayı karşılaştırılırsa, hayvan yetiştiricilerine büyük avantajlar sağlayan bu uygulamanın hızla yayıldığı apaçık görülür. Bu sayede, nispeten ucuza yüksek kaliteli tohum elde edilmekte ve canlı hayvanların ortalama kalitesi hızla düzelmektedir. Ayrıca, çiftleşme ortadan kalktığı için çeşitli zührevî hastalıkların yayılması da önlenmektedir. Sunî dölleme, sığırlara şu şekilde uygulanır: belirli merkezlerde yeter sayıda çok yüksek kaliteli boğa beslenir; boğalardan muntazaman tohum alınır. Bunun için, boğa bir ineğin (veya inek şeklinde bir kuklanın, hattâ başka bir boğanın) üzerine bindirilir; boğa cinsî temasa hazırlandığı anda, kamışı «sunî dölyolu» denen lastikten bir kılıfa sokulur; hayvan tohumunu bu kılıfa boşaltır. Tohum alınır alınmaz, spermanın döllenme gücünü koruyan (1/20 ilâ 1/100 oranında eriyik halinde) özel karışımlarla inceltilir. İnceltilmiş tohum, bir ineği dölleyecek kadar dozlara ayrıldıktan sonra soğukta muhafaza edilir. Genellikle özel küçük silindirlere konulan bu dozlar, tohumun alınmasını izleyen iki veya üç gün içinde kullanılır. Sunî dölleme, ineğin üreme yoluna gerekli dozda sperma eriyiği koymakla sağlanır. Bu işlemde, içi oyuk uzun bir tüpten ibaret bir sonda kullanılır; sonda, dölyolundan geçirilerek dölyatağı boynuna kadar sokulur. Sondanın arka ucunda bir tohumlama tabancası bulunur; tabanca sondada bulunan tohumu son damlasına kadar dölyatağına akıtmağa yarar. Bazı hallerde, tohumu saklama ısısı karbon karı ile —79°C'a düşürülür; tohum bu şekilde yıllarca saklanabilir. Genellikle çok değerli boğaların tohumlarına uygulanan bu saklama tekniği sayesinde, boğanın ölümünden yıllarca sonra onun tohumuyle sunî dölleme yapılabilir.

◆ **Sunîlik** i. Yapma, uydurma olma hali: *Ahmet Haşim'in dilinin sunîliği, yapmalığı, nasıl söyliyeyim? tabiîdir* (N. Ataç).

◆ **Suniye** sıf. *Esk.* Sunî'nin dişili. (LM)

SUNİON burnu. Bk. KAVOKOLONES.

SUNLİGHT [sanlayt] i. («güneş ışığı» anlamında ing. k.). Filim çekimlerinde kullanılan kuvvetli lamba. (L)

SUNMAK geçl. f. (esk. türk. k.). [Bir büyüğe veya nezaket gereği olarak bir kimseye] Bir şey vermek, takdim etmek, yollamak veya göndermek: *Gelibolulu Yazıcızade, ünlü Muhammediye adlı kitabını bitirince getirdi, mürşidi Hacı Bayram Veliye sundu* (N. Araz). *Size her hafta bu satırları sunarken anlattığımın bir gerçek vaka olduğunu söylemeyi unutmam* (B. Felek). *Hürmet ve sevgilerini sunmak.*

◆ **Sunulmak** geçz. f. Sunmak eylemine konu olmak: *Fakat bu iki rapor tamamen hazırlandı ve ilk olarak özet rapor alâkalılara sunuldu* (Ş.S. Aydemir). [M]

SUNTA i. (*sunî* ve *tahta*'dan *sun-ta*). Talaş ve yonganın preste bastırılıp sıkıştırılmasıyle yapılan ve doğramacılıkta kereste yerine kullanılan bir çeşit tahta. (M)

SUNTIRAÇ veya **SUNTIRAŞ** i. (fars. *sümtırāş*'tan). Nalbantların, nallanacak hayvanın tırnağını keserken kullandıkları keskin âlet. (Kesici bir ağzı, kıvrık kenarları vardır; sapsız kılıç biçimindedir.)

— Saraçl. Gövdesi U şeklinde, ucu kıvrık ve keskin olan ve deriler üzerinde yiv açmağa yarayan madenî âlet. (ML)

SUNTUKYAN (Kapriel), ermeni oyun yazarı (Tiflis 1825 - ay.y. 1912). Ermeni tiyatrosunun kurucusudur. Tiflis ermeni tacirlerinin çevresini anlatan ve kısa zamanda büyük başarı kazanan bir töre komedisi türü yarattı. Başlıca oyunları: *Bir Kurban Daha* (1870), *Sönen Ocaklar* (1873), özellikle şaheseri sayılan *Bebo* (1871). [L]

SUNTURLU sıf. (*santur,* değnekle çalınan telli saz > *santur-lu,* debdebeli'den). Yaman, berbat: *—Desene... Rezalet kopmuş! —Hem de sunturlusu!...* (Ahmed Rasim). *Sunturlu küfür.* (M)

SUNU i. (*sunmak*'tan *sun-u*). *Yeni.* Malını piyasaya sürme. (*Eşanl.* ARZ.) || *Sunu ve istem,* arz ve talep. (M)

SUNUF çoğl. i. (ar. *ṣınf*'tan *ṣunūf*). *Esk.* Sınıflar. || *Sunuf-ı âliye,* yüksek sınıflar. (M)

SUNULLAH EFENDİ, türk din adamı (İskilip 1552-İstanbul 1612). Kazasker İskilipli Cafer Efendinin oğlu. Ebussuud Efendiden ders aldı. Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulundu. Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yaptı; emekliye ayrıldı. Mehmed III tahta geçince tekrar göreve çağrılarak şeyhülislâm oldu. Yemişçi Hasan Paşa ile geçinemediği için tekrar emekliye ayrıldı. Ahmed I devrinde ikinci defa şeyhülislâmlığa getirildi. *Keşşaf Tefsiri*'ne bir *Haşiye*'si (ek) ve bazı kitaplara talikatı (açıklayıcı ntlar) vardır. (M)

SUNUŞ i. (*sunmak*'tan *sun-uş*). Sunmak eylemi. || Büyüklere söylenen söz. *Eşanl.* MARUZAT. (M)

SUN'UTAKSİR blş. i. (ar. *ṣunᶜ* ve *taḳṣīr*'den *ṣunᶜū taḳṣīr*). *Esk.* Yanlış iş yapma, zarar verecek şekilde ihmal etme. (M)

SUNYANİ, Gana'da yer, Brong-Ahafo bölgesinin idare merkezi, Kumassi'nin kuzeybatısında; 12 186 nüf. (L)

SUN YAT-SEN, Sûn Vın diye anılır, Çin devlet adamı (Hsiang-şan, Guang-dung 1866 - Pekin 1925). Honolulu, Hongkong ve Kanton'da okudu. Makao'da hekim oldu ve Protestanlığı benimsedi. 1894'-te, Çin'i Kalkındırma derneğini kurdu. Gizli Triad'lar derneğine girdi. Batı'ya gitti (1895). Orada, partisi önce Devrimciler birliği (1908), sonra da cumhuriyeti kurmak ve yurdu yabancılardan kurtarmak amacıyle kurulan Guomindang haline geldi. İhtilâl Vu-Çang'da patlak verdi (ekim 1911). Sun Yat-sen, denizyoluyle ŞanŞghay'a gitti (aralık), Nanking'de cumhurbaşkanı seçildi, fakat gerçek bir askerî güce sahip olmadığı için yerini Yûen Şikay'a bırakmak zorunda kaldı (şubat 1912). Kısa zamanda onunla ilişkisini kesti, önce Şanghay'da, sonra da Kanton'da (1918), «*Halk için üç ilke*» adlı programı benimseyen bir ayrılık taraftarı hükûmeti kurdu; bu ilkeler şunlardı: başka devletlerle olan ve eşitliğe dayanmayan antlaşmaların feshi, demokrasi ve iktisadî ilerleme. Memlekette hüküm süren anarşi, onu Japonya'ya kaçmak zorunda bıraktı (1921). Batılılardan malî yardım istedi, fakat çabası sonuç vermeyince, Sovyetler'den sermaye ve teknisyen sağladı. Marksizmin iktidara geçmesi halinde, millî bağımsızlığın başta geleceğine dair teminat almak suretiyle partisine komünistleri kabul etti (ocak 1923). 1 Ocak 1924'te, Guomindang'ın Kanton'daki ilk kongresinde Sun Yatsen programını sundu. Kuvvetlerinin üstünlüğü, propagandasının etkinliği ile Tukiun'da tutundu ve Çang Tzo-lin'in desteği sayesinde, Pekin'de büyük gösterilerle karşılandı (ocak 1925). Çok geçmeden öldü ve Vang Ging-ves'e eserinin üç safhada bitirilmesini isteyen bir vasiyetname bıraktı: askerî fetih, Guomindang'ın diktatörlüğü ve bir anayasa çıkarılması. Bu programı bacanağı Çankayşek ele aldı, fakat sonra değiştirdi. Eylem adamından çok

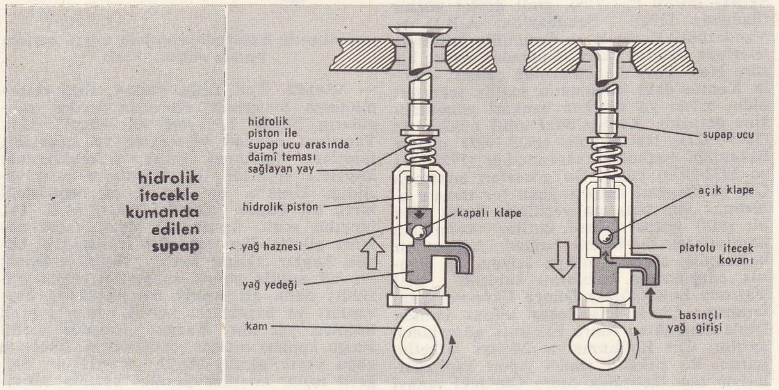

hidrolik itecekle kumanda edilen supap

Foto. News Agency (LAROUSSE)

nazariyeci («kâğıt'tan kaplan») olan, kitlelerden çok seçkin tabakanın değer verdiği Sun Yat-sen'e çağdaş Çin'in babası gözüyle bakılır. (L)

SUNYER Y MIRO (Joaquin), ispanyol ressamı (Sitges 1875-öl. 1956). 1893'ten 1911'e kadar Paris'te çalıştı, sonra Barcelona yakınlarındaki Sitges'e yerleşti. Halk hayatından ve Paris balolarından sahneler çizdi (Madrid, Bilbao, Barcelona müzeleri) ve Jehan Rictus'un *Yoksulun Kendi Kendine Konuşmaları* adlı eserini resimledi. (L)

SUOKU blş. i. Yaprakları suya gömülü olup olmadığına göre değişik şekil gösteren çokyıllık su bitkisi. (Susinirotugillerden.)

— ANSİKL. *Suoku*'nun çiçekleri beyaz veya kırmızımsıdır; bazı türleri havuzlarda, bazıları akvaryumlarda yetiştirilir (*Sagittaria natans, S. graminea* v.b.). [L]

SUOKUGİLLER çoğl. blş. i. Bot. *Eşanl.* SUSİNİROTUGİLLER.

Suomenlinna, isveç dilinde *Sveaborg*, 1748'de isveçli mühendis Ehrensvärd tarafından Helsinki limanının giriş yerinde yedi küçük takımadalarda yapılan kale. Bu kale «Kuzeyin Cebeltarık»ı adıyle ün kazanmıştı. Fakat 1808'de Rusların eline düştü. 1855'te fransız-ingiliz filosu tarafından yakıldı, daha sonra surları yıkılarak müze haline getirildi. (L)

SUOMİ i. Leng. Fincenin fincedeki ismi. (L)

SUOMİ, Finlandiya'nın fince adı. (L)

SUOMUSSALMİ, Finlandiya'da (Oulu ili) şehir; 15 600 nüf. İdare merkezi, *Suomussalmi*. Rus-Fin savaşı sırasında Suomussalmi'de kanlı çarpışmalar oldu (aralık 1939-ocak 1940) ve rus hücumu Ladoga gölünün kuzeyinde finlandiyalı general Siilasvuo tarafından durduruldu. (L)

SUÖRÜMCEĞİ blş. i. Su altında kendi ördüğü ipekten kese içinde yaşayan örümcek; bu keseyi su yüzünden, karın tüylerine yapışık olarak getirdiği hava kabarcıklarıyle doldurur, (*Argyroneta aquatica* türü Orta ve Güney Avrupa'da yaşar. Suörümceğigiller familyasının örnek tipi.) [L]

SUÖRÜMCEĞİGİLLER çoğl. blş. i. Suörümcekleriyle *atax, arrenura* v.b. yakın cinsleri kapsayan suörümcekleri familyası. (Bunlar suda çeşitli böceklerin üstünde veya yumuşakçaların solungaçlarında asalak yaşayan çok küçük su böcekleridir.) [L]

SUP i. Bk. SUPANGLEZ.

SUPAN (Alexander), alman coğrafyacısı (İnnichen, Tirol 1847-Breslau [bugün Wroclaw] 1920). Czernowitz (Tchernovtsy) ve Gotha üniversitelerinde ders verdi: *Petermans Mitteilungen*'in müdürlüğünü yaptı. Meslek hayatını Breslau'da profesörlük yaparak tamamladı. Eserleri: *Grundzüge der Physischen Erdkunde* (Fiziksel Coğrafyanın İlkeleri) [1884], *Österreich-Ungarn* (Avusturya-Macaristan) [1889], *Die Territoriale Entwicklung der Europaischer Kolonien* (Avrupa Sömürgelerinin Toprak Bakımından Gelişmesi) [1906], *Leitlinien der Allgemeinen Politischen Geographie* (Siyasî Coğrafyanın Anahatları) [1918] v.b. (L)

SUPANGLEZ veya **SUP** i. (fr. *soupe-anglaise*). Mutf. Çikolata ile yapılan bir çeşit tatlı. (M)

SUPAP i. (fr. *soupape*). Mekan. Bir yay yardımıyle gergin tutulan ve yatağının düzlemine dik olarak yaptığı gidip gelme hareketiyle bir akışkanın geçişini ayarlamağa yarayan küçük kapak. (Bk. ANSİKL.) || *Emme supapı*, bir hazne veya depoda, dışarıya açılan bir yarık veya delikten meydana gelen yardımcı tertibat. || *Emniyet supapı*, buhar kazanı gibi basınçlı bir kaba takılan ve kabın içindeki basınç belli bir sınırı aştığı zaman otomatik olarak açılarak patlamayı veya herhangi bir arızayı önleyen supap.

— Elektr. Bir devreye yerleştirildiği zaman, belirli şartlar altında akımın yalnız bir yönde geçmesini sağlayan ve böylece alternatif akımları doğrultmağa yarayan düzenek. || *Civa buharlı supap*, sıvı katotlu ve arklı supap. || *Elektrikli supap*, tek yönlü bir veya birkaç elektrik devresi bulunan ve bir fizik ünitesi meydana getiren düzenek. || *Elektronik supap*, bir elektron lambasından meydana gelen elektrikli supap. || *Gazlı supap*, içindeki gaz veya buharın iyonlaşmasıyle çalışan elektronik supap. || *Havasız supap*, iyonlaşma etkilerini hiçe indirmek için havası iyice boşaltılmış elektronik supap. || *Termoiyonik supap*, sıcak katotlu iyonlaşma supapı.

— Müz. Orgun somye kısmını meydana getiren oynak parçalardan biri. (Her deliğin karşısında yaylı bir supap bulunur; tuşun kalkık veya inik oluşuna göre oyuk tıkanır veya açılır, böylece somye içindeki sıkışık hava ses sütununda titreşim meydana getirir.)

— Teknol. *Emniyet supapı*, kuyu açmada, fışkırmaları önlemek için sonda borusuna takılan özel supap.

— ANSİKL. Mekan. İlke olarak bir *supap*, kendi dış çapından biraz daha küçük çaplı bir yatak üzerine oturan ve çapı yatağın çapından büyük olduğu için o kısmı kapatan silindir biçiminde bir parçadır. Bu parça, yatağının düzlemine dik olarak yaptığı gidip gelme hareketiyle kendisine paralel olarak yukarı kalkar ve böylece akışkanın geçmesini sağlar. Supapın kalkışı, akışkanın alt yüzüne yaptığı basınçla sağlanıyorsa supap *otomatik*'tir; eğer açılma ve kapanma veya bunlardan yalnız biri, bir mekanizma yardımıyle ayarlanıyorsa buna *desmodromik kalkışlı* supap denir. Bir motorda, supapın kalkışına daima bir mekanizma ile kumanda edilir. Kapanma sırasında supapın yeniden yatağı üzerine oturması da, genellikle eşmerkezli yayların germe kuvvetiyle sağlanır. Supaplar, ya başları yukarıya gelecek şekilde silindirin kenarına yerleştirilir (*yandan supaplar* veya *şapel supaplar*), ya da başları aşağıya gelecek şekilde silindir kafasının üstüne takılır (*üstten supaplar*). Bu ikinci yerleştirme şekli, yüksek randımanlı motor silindirlerinin yapımına imkân verir. (L)

SUPARA i. (fars. *sipāre*, Kur'an'ın her bir cüzü'nden). Eğ. *Esk.* Osmanlı devletinde okul kitaplarının genel adı. (Elifbaya [alfabe] «elifba suparası», amme cüzüne «amme suparası» denirdi. Arap ülkelerinde suparaya *kesri hemze, sükûnı dat* ve *idbade*, İran'da *kesr, meddi sin* ve *sipare* denirdi.) [M]

SUPER-CANNES. Bk. CANNES.

SU PERİLERİ mit. Bk. NAİS.

SUPERİOR, A.B.D.'de (Wisconsin) liman şehri, Fond du Lac koyu (Superior gölü) kıyısında, Duluth'un (Minnesota) karşısında; 35 300 nüf. İşlek liman. Makine yapımı ve tersaneler; besin sanayii. (L)

SUPERİOR gölü, ing. **Lake Superior,** Amerika'da Büyük Göller'in en batıda olanı, Kanada ile A.B.D. arasında; yüzölçümü bakımından dünyanın en büyük gölüdür: 82 380 km²; en derin yeri 397 m. 183 m yükseltideki göl, kanada «kalkanı»nın güneyinde genişler ve Sault Sainte Marie'de Huron gölüne bağlandığı Sainte Marie ırmağına kavuşur. Buzul devri asıllı olan gölün uzunluğu 600 km, genişliği 260 km'dir. İçinde çok bol balık bulunan suları kışın buz tutar ama altı yedi ay boyunca gemi ulaşımı çok işlektir. Batı kıyıları boyunca çok zengin bir demir filizi yatağı vardır; bu yatak göl üzerindeki trafiği önemli ölçüde besler. (L)

SUPERİUS i. (lat. k.). Bir ses topluluğunun, çoğunlukla soprano söylenen en tiz parti. (L)

SUPERLATİVUS. Bk. ENÜSTÜNLÜK.

SUPERVİA (Conchita), ispanyol kadın şarkıcı (Barcelona 1894-Londra 1936). İnceye doğru olağanüstü yükselen mezzo sesiyle seçkin bir Rossini yorumlayıcısı oldu. (L)

SUPERVİELLE (Jules), fransız şairi ve yazarı (Montevideo, Uruguay 1884-Paris 1960). Paris'te okudu, sonra uzun süre Uruguay'da oturdu. Leforgue'un ve Valéry Larbaud'nun etkisinde kaldı. Şiire, kafiye ve ritim bakımından geleneksel kurallardan ayrılmakla başladı. Bununla beraber, düzenli mısralı şiirler de yazdı. Romanlarında, daha çok büyük hikâyelerinde, ince bir alay ve tatlı bir fantezi havası sezilir. Başlıca şiir kitapları: *Comme des Voiliers* (Yelkenliler Gibi) [1910], *Paysages, les Poèmes de l'Humour Triste* (1919), *Débarcaères* (İskeleler) [1922], *Gravitations* (1925), *Le Forçat Innocent* (Suçsuz Kürek Mahkûmu) [1930], *Les Amis Inconnes* (Bilinmeyen Dostlar) [1934], *La Fable du Monde* (Dünya'nın Masalı) [1938] (bu şiirlerden bazıları, özellikle *Tristesse de Dieu* derin yankılar uyandırdı), *Les Pormes de la France Malheureuse* (Felâkete Uğrayan Fransa Şiirleri) [1941], *Poèmes 1939-1945* (Şiirler 1939-1945) [1946], *Oublieuse Mémoire* (Unutkan Hafıza) [1949], *Naissances* (Doğumlar) [1951], *les Corp Tragique* (Trajik Beden) [1959]. Başlıca büyük hikâyeleri: *L'Homme de la Pampa* (Pampa İnsanı) [1923], *Le Voleur d'Enfants* (Çocuk Hırsızı) [1926], *Le Survivant* (Ölmeden Arta Kalan) [1928], *L'Enfant de la Haute Mer* (Açık Deniz Çocuğu) [1931], *L'Arche de Noé* (Nuh'un Gemisi) [1938], *Le Jeune Homme du Dimanche et des Autres Jours* (Pazarları ve Öteki Günlerdeki Genç Adam) [1955]. Tiyatro eserleri: *La Belle au Bois* (Ormandaki Güzel) [Peri Masalı, 1923], Darius Milhaud'nun bestelediği 3 perdelik piyes *Bolivar* (1936), *Shéhérazade* (Şehrazad) [1949], *Robinson* (1949). [L]

SUPERVİELLE

SUPHANALLAH ünl. Bk. SÜBHANALLAH.

Suphipaşa konağı, İstanbul'da Horhor yokuşunda Abdüllâtif* Suphi Paşanın konağı. Suphi Paşa, Horhor'da sadaret kethüdası Hadi Efendinin 40 odalı ve 20 bin m² arazi üzerinde geniş bir bahçe içindeki konağını satın aldı, sonra bu konağa ek olarak bahçede sekiz odalı yeni bir bina (selâmlık) yaptırdı. İlk ahşap konak 1845'te yandı; yerine 1854'te bugünkü taş konak, harem dairesi olarak yaptırıldı. Taş konağın üst kat tavanları yaldızlıdır, bir salonu kubbeyle örtülüdür. Konağın mimarîsinde, o devir türk sanatına hâkim olan yabancı italyan ve fransız etkilerin (Türk Ampir devri) izleri görülür. Bugün konağın harem kısmı durmaktadır, selâmlık yanmıştır. Konağın bir ara ilkokul olarak kullanılan yaverler dairesi harap olmuş, ahırlar tamamen ortadan kalkmıştır. Suphi Paşanın ölümünden sonra en küçük oğlu Hamdullah Suphi (Tanrıöver*) konağın sahibi oldu. Hamdullah Suphi Tanrıöver, 1950'den sonra Türk ocakları tekrar açılınca, konakta Türk ocaklarının merkezini kurdu. Onun ölümünden sonra vârislerine kalan Suphipaşa konağı İstanbul üniversitesi tarafından satın alındı (1970). Bugün rektörlük binası olarak kullanılmaktadır. (M)

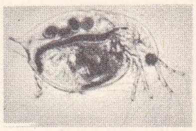

supiresi

SUPİLO (Frano), hırvat siyaset adamı (Dubrovnik 1870 - Londra 1917). Gazeteciydi. Rijeka'da çıkan *Novi List*'de Yugoslavya davasını savundu. Rijeka antlaşmasının bozulmasında Trumbiç ile işbirliği yaptı (1905). Sürgündeki Yugoslav komitesine üye oldu (1915). Müttefikler tarafından Dalmaçya'da İtalya'ya birtakım imtiyazlar tanınmasına karşı çıktı ve tam anlamıyle federalist bir Yugoslavya'nın kurulması düşüncesini savundu. (L)

SUPİNATOR sıf. ve i. (lat. k.; *supinatus*, sırtüstü yatmış'tan). Anat. Kolu dışa doğru döndüren iki kasa denir: *Uzun ve kısa supinator*.

— ANSİKL. *Uzun supinator kas*, dirseğin ve önkolun dış yüzünde bulunur; önkolu, tamamen içe dönük olduğu zaman dışa döndürür ve kol üzerinde bükülmesini sağlar. *Kısa supinator kas* önkolun üst kısmında bulunan geniş bir kastır; döner kemiğin üst kısmını sarar ve önkolun içe dönmesini sağlar. (L)

SUPİNUM i. Leng. Latin fiil sistemindeki bazı yapılarda mastar görevi yapan isim biçimi. (Meselâ: *venio anditum*, şimdi dinledi.)

— ANSİKL. *Supinum*, fiilin *-tu* sonekli bir isim biçimidir. Yalnız üç biçimde supinum'a rastlanır: *-um* ile yapılan supinum (akkuzatif), *-ui* ile yapılan supinum (datif) ve *-u* ile yapılan supinum (ablatif). *um* ile yapılan supinum (birinci supinum da denir), hareket fiilleriyle amaç bildiren akkuzatif olarak kullanılır (*eo lusum*). Çok az fiilin *-u* (veya *-ui*) ile yapılan supinumu (ikinci supinum denir) vardır ve bu supinum bazı sıfatlar (facilis dictu) veya ba-

Foto. LAROUSSE

Louis SUQUET

zı isimlerle (*nefes est dictu*) kullanılır. (L)

SUPİRESİ i. Tatlı sularda yaşayan kabuklu hayvan; şişkin kabuğunun arka ucunda iki diken bulunur. (Supiresinin beş çift göğüs ayağı vardır; dördüncü çift beşinciden hayli aralıktır. Supirelerinin kurutulmuşu veya ufalanmışı akvaryum balıklarına yem olarak verilir. Kendisini yiyen hayvanlara [özellikle flamanlara] pembe bir renk verir. Solungaçayaklıların supiresigiller familyasından. *Subiti* de denir.) [L]

SUPPARUM i. (*sub*, alt ve *parare*, perdahlamak'tan lat. k.). Esk. Rom. Şekli iyi bilinmeyen kadın elbisesi. || Üçgen biçiminde küçük gemi yelkeni; kare biçiminde büyük yelkenin üzerine bağlanırdı. (L)

SUPPE (Franz VON), belçika asıllı avusturyalı besteci (Spalata 1819-Viyana 1895). Viyana konservatuvarında okudu, Donizetti'nin öğütlerinden yararlandı, Viyana'da Josephstadt ve Presburg orkestralarını, yine Viyana'da An der Wien ve Leopoldstadt tiyatrolarının orkestralarını yönetti (1865). Otuz kadar operet, iki yüze yakın vodvil (*Falcı, Maça Kızı, Frans Schubert* v.b.), bir büyük tören missası, bir requiem, bir senfoni, lied'ler, uvertürler (*Şair ve Köylü*) besteledi. (L)

SUPPLİCATİO i. (lat. k.). Esk. Rom. Roma senatosunun önemli durumlarda emrettiği kamu duası. (L)

Suppliciis (DE). Bk. VERRİNAE.

Suprasl yazıtı, XIX. yy.da Suprasl'da bulunan, kiril alfabesiyle yazılmış, XI. yy.a ait eski islavca el yazması; 285 sayfadır. Bir kısmı Lyublyana'da, bir kısmı Varşova'da, bir kısmı da Leningrad'da bulunan Suprasl yazıtında azizlerin hayatı ve ahlâk dersleri yer alır. (L)

SUPYA i. (yun. *sepia* > *supia'dan*). Mürekkep balığı. (M)

SUQUET (Louis), fransız mühendisi (Dijon 1873 - Pothières, Cote-d'Or 1959). Marne'ı Saône ile birleştiren kanalın inşası, Ourcq kanalının büyütülmesi, Pantin limanının yapılması, Genne villiers limanının planının çizilmesi, su hazneleriyle Seine nehrinin debisinin düzenlenmesi onun eseridir. (L)

SUR i. (ar. *sūr*). *Esk.* Şehrin etrafına çevrilen duvar, kale duvarı: *Aşıp da surunu şehrin atınca birkaç adım* (M. Â. Ersoy). *Vakit gelmiş, surlar açılmış, fetih, Akşemseddin Sultanın bildirdiği vakitte olmuştu* (N. Araz). || *Dahili sur*, şehir içi. || *Harici sur*, şehir dışı.

— ANSİKL. Tar. *Sur*'lar bir savunma unsuru olarak uzun süre kullanıldı ve topun ortaya çıkmasıyle önemini kaybetti. Anadolu'da ilk sur örneği Hacılar* I. kat kalkolitik yerleşmesinde görülür. Bu sur 2,5 m kalınlığındadır ve kerpiçten yapılmıştır. Kerpiç, yapım kolaylığı ve darbelere karşı

Topkapı surları, İstanbul

Assos harabelerinden surlar, Çanakkale

dayanıklı oluşu yüzünden uzun süre sur yapımında kullanıldı. Bu tip surların dayanıklılığını sağlamak için iç ve dış yüzler arası toprak, küçük taş (mıcır) doldurulur, taş temelle birleşimi de tahta hatıllarla sağlanırdı. Sonraları kerpiç yerine taş ve mermer surlar yapılmağa başlandı. Surlarda, saldırıların çok etkilendiği kapıların önemi büyüktür. Bilinen en eski sur kapıları duvarların, bir aralık bırakılarak bindirildiği yerde yapılandır. Savaş araçlarının gelişmesi sonucu, bu tip girişlerin düşman orduları karşısında zayıf kaldığı görüldü ve kapıların iki yanına birer kule yapılarak tahkimattaki zayıflık ortadan kaldırıldı; böylece sur kapıları anıtsal bir görünüş kazandı. Kapıların kanatları kalın ve sağlam ağaçtan yapılır, üzeri demir veya bakır levhalarla kaplanırdı. Bazılarında bu kanatların önüne, yukarıdan aşağıya düşen parmaklıklar konulurdu. Surlarda genellikle çift kapı bulunur; öndeki küçük, arkadaki büyük olan bu kapılar, düşmanı içeriye alarak yok etmeğe yarardı. Kapıların iki yanında daire, kare, çokgen biçimli kuleler yer alırdı. Surların önemli başka unsuru kulelerdir. Bunlar sur üzerinde belirli aralıklarla veya surun takip ettiği yolun stratejik önemine göre gereken yerlere inşa edilirdi. Ayrıca surlar üzerinde bir kişinin yürüyebileceği genişlikte kuleler arası bağlantıyı sağlayan, seğirdim* yolları bulunurdu. Helenistik ve Roma devirlerinde surlar, savunmanın yanı sıra şehri süsleyen bir unsur olarak ele alınmağa başlandı. Bu dönemde surlar, taş ve mermerleri çeşitli geometrik şekillerde yontmak veya aralarına değişik renkte taş koymakla yapılırdı. Anadolu'da bugün kısmen ayakta duran surların birçoğu Roma devrinden kalmadır. Bu devir surları üzerine Bizans, Selçuk ve Osmanlılar ekler yaptılar. Roma devri surlarına ait en iyi örnekler Antalya (Helenistik devirde inşa edildi. Roma devrinde ekler yapıldı, Bizanslılar ise ikinci bir sur ve hendekle çevirdiler); Edirne (Roma imparatoru Hadrianus [hük. M.Ö. 117-138] devrinde yapılmış olan surlardan bugün çok az kalıntı vardır); Ankara surlarının (yapım tarihi ve biçimi hakkında fazla bilgi yoktur; M.Ö. II yy.dan itibaren varlığı bilinir; İznik surlarının yapımına Geç Roma devrinde başlandı. Bizans devrine ait en önemli sur İstanbul'dadır. İstanbul'un ilk surları şehrin kuruluş tarihlerinde yapıldı (M.Ö. 657). Bu surlar Sirkeci yakınlarından başlayarak Sarayburnu ve Marmara kıyılarını takip eder; burnu dolaşarak bugünkü Sultanahmet camiinin deniz tarafından bugün Ayasofya'nın bulunduğu tepelere doğru ilerler ve Sarayburnu tepesini kısmen içine aldıktan sonra tekrar Sirkeci'de son bulur. Roma imparatoru Septimus Severus (hük. 193-211) Bizans'ı işgali sırasında bu surları tahrip etti. Sirkeci çevresinde bu ilk surlara ait parçalar son zamanlara kadar duruyordu (Abdülaziz [hük. 1861-1876] devrinde demiryolu yapılırken bu surlar da ortadan kaldırıldı). Septimus Severus, İstanbul'da bazı binalarla birlikte yine Sirkeci yakınlarından başlayan Sarayburnu'nu ve Sultanahmet meydanını içine aldıktan sonra karaya yönelerek Ayasofya yakınında son bulan bir sur yaptırdı. Daha sonra Büyük Constantinus (hük. 306-337) Marmara kıyısında Ahırkapı'dan başlayarak Samatya'ya kadar uzanan ve buradan karaya yönelen Cerrahpaşa ve Fatih semtlerini içine aldıktan sonra Haliç'e uzanan ve Haliç'ten Sirkeci'ye kadar devam eden bir surla şehrir çevrildi. Teodosius II (hük. 408-450) devrinde 412 ve 418'de yapılan ve bugün de kısmen ayakta duran iki sıra halinde surlar yaptırdı. Bu surlar Samatya'ya kadar uzanan Constantinus surlarının bitiminden başlar; Yedikule'ye kadar uzanır ve oradan karaya yönelerek Ayvansaray-Balat üzerinden Haliç'te son bulur. Leon IV (hük. 775-780) devrinde Vlacherna sarayı yapılırken bu surların Ayvansaray ile Balat arasındaki kısmı yıktırıldı ve Herakleios (hük. 610-641) devrinde sarayı çevreleyen surlarla birleşerek Haliç'e uzandı. Theophilos (hük. 829-842) devrinde deprem sonucu harap olan surlar iki ay kadar kısa bir sürede onarıldı. Bizans kaynaklarına göre şehrin Osmanlılar tarafından harap edilen kısımları kara surlarının kuşatılması sırasında acele olarak onarıldı; fakat bu onarımları gösteren kitabeler yoktur. Şehrin osmanlı yönetimindeki ilk onarımı Bayezid II (hük. 1481-1512) devrinde (1509) bir depremden sonra yapıldı. Bu onarımı gösteren kitabeler Edirnekapı ve Silivrikapı'dadır. Murad IV'ün Revan seferi sırasında Bayram Paşa surların dış yüzlerini badana ettirdi ve bazı yerlerde de onarımlar yaptırdı (1635). Edirnekapı'da bu onarımla ilgili bir kitabe vardır. Yedikule kapısında da Ahmed III devrinde bazı onarmaları gösteren bir kitabe yer alır. Bu kısımda en son onarım 1766 depreminden sonra Hacı Mehmed Ağa tarafından yaptırıldı. Marmara kıyısı boyunca uzanan surlara daha fazla önem verilmişti. 1635'te Bayram Paşa bu kısmı badana ettirerek onartmış, ayrıca Sarayburnu ile Yedikule arasında sura bitişik bütün ev ve konakları yıktırarak 15 m genişliğinde bir yol yaptırmıştı. Bu yol İbrahim (hük. 1640-1648) zamanında şiddetli bir fırtınada çöktü. 1656'da Bozcaada ve Limnos'un işgali haberinin alınması üzerine sadrazam Boynueğri Mehmed Paşa surları badana ettirdi; Ahırkapı ile Yedikule arasında burçlar üzerinde inşa edilen evleri yıktırdı. 1719 Depreminde harap olan Marmara surlarında Ahmed III ve İbrahim Paşa büyük ölçüde bir onarım yaptırdılar (1722). Bu onarımın kitabeleri Ahırkapı ve Narlıkapı üzerindedir. İstanbul surlarının yalnız kara kısmının uzunluğu 6 806 m'dir. Edirnekapı yakınlarından Vlacherna sarayının çevresine kadar gelen kısımda kalınlığı iki metre, yüksekliği 22 m olan bir iç sur ve

Foto. X (LAROUSSE) ; *Hürriyet arşivi* (MEYDAN)

bu surdan 24 m uzaklıkta 4 m kalınlığında 7 m yüksekliğinde dış sur vardı; dış surun 6 m ilerisinde de 7 m derinliğinde ve 20 m genişliğinde bir su çukuru vardı. Bu çukurun iç kenarı iki metre yüksekliğinde bir duvarla sınırlanmıştı. Ayrıca iç sur 27 m yüksekliğinde, dış sur ise 16 m yüksekliğinde kulelerle takviye edilmişti. Deniz surları da tam kıyıda yapıldığı için gemilerin yanaşmasına imkân vermiyordu. Sura açılan 46 kapıdan şehre girilirdi. Bizans devrinde yapılan önemli bir sur da Kayseri'dedir. İstanbul surlarıyle aynı dönemde yapıldığı bilinen bu surlardan bazı kısımlar bugünde ayaktadır. Amasra, Karadeniz Ereğlisi ve Diyarbakır'da da Bizans devrine ait sur kalıntıları vardır. Diyarbakır surları, Roma temelleri üzerine inşa edildi. Osmanlılar devrinde onarıldı ve bazı değişikliklere uğradı. İslâmlık devrinde yapılan en önemli surlar Bağdat şehrindedir. Doğusu Dicle ırmağı, diğer yönleri ise XI. yy.da yapılan surlarla çevrilmiştir. Osmanlılar da ele geçirdikleri ülkelerde hazır buldukları Bizans, Selçuk ve Beylikler devrinden kalma surları onararak kullandılar. Ayrıca, stratejik yerlerde de surlar inşa ettiler. Bunun en güzel örneklerinden biri İstanbul'da Fatih devrinde yapılan Suri Sultanî'dir (Sultan Suru). Ahırkapı'dan Haliç surlarına doğru uzanır ve 1 400 m uzunluğundadır. (ML)

SUR i. (fars. *sūr*). *Esk.* Düğün: *Sıhhat sonu dert olmasa vuslat sonu hicran / Nuş âhiri nîş olmasa sur âhiri matem* (Ruhî). || Ziyafet.

— Tar. *Suri hümayun,* Osmanlı devletinde padişah çocuklarının sünnetleri veya kızlarının evlenmeleri dolayısıyle yapılan düğün töreni. (Bu düğünler birkaç gün sürerdi. İçlerinde kırk gün kırk gece sürenleri de vardı. Bunların en ünlüsü Murad III'ün oğlu Mehmed III için yapılan düğündü.) [M]

SUR i. (ar. *ṣūr*). *Esk.* Boynuzdan yapılan bir çalgı türü, boru, nefir. (Uzun boynuzlardan yapılan surları kalender dervişler yanlarında taşır ve gerektiği zaman çalarlardı.)

— Din. *Surı İsrafil,* İsrafil'in kıyamet günü üfleyerek ölüleri dirilteceğine inanılan boru. Bk. İSRAFİL. (M)

SUR Esk. coğ. Fenike'de şehir. M.Ö. III. binde kıyıya yakın bir küçük ada üzerinde kuruldu. Şehir, önceleri Tell-el-Amarna devrinde Sidon'un faal ve zengin bir sömürgesiydi. Mısır ile ittifak kurarak Sidon'un vesayetinden kurtuldu (M.Ö. XIV. yy.). Mykenai donanmasının, Hititlerin ve Mısır'ın «denizden gelen insanlar»ın istilâsıyle (M.Ö. 1200'e doğr.) ortadan silinmesi üzerine güney Fenike limanlarını hâkimiyeti altına aldı. Lübnan kerestelerinin sevk edildiği ve Şam üzerinden veya Kızıldeniz yoluyle Doğu Asya veya Doğu Afrika'nın ürünlerini Batı'ya taşıyan kervanların uğradığı Sur, Sicilya, İspanya, Afrika ve Akdeniz'e yayılan Fenikelilerin hareket üssü oldu. Kurduğu başlıca merkez bir değerli maden (gümüş, kalay) kaynağı olan Cadis yolu üzerinde Kartaca'dır (M.Ö. 814-813). Mübadeleye dayanan ticarî faaliyeti Sur'da verimli bir sanayinin (firfiri, yünlü kumaş tekeli; deniz firfirinden çıkarılan erguvanî boyarmadde; gemi inşaatı) gelişmesine ve şehrin hızla kalkınmasına yol açtı.

M.Ö. X. yy.da İbranîler Surlulara başvurarak Kudüs'te yaptıracakları Hazreti Süleyman tapınağı için gerekli kereste ve doğramacıları kral Hiram I'den (969-935) istediler. Kan dökücü Melkart âyinlerine uzun süre bağlı kaldıkları halde yine de çok ileri bir seviyeye ulaşan, tahtın babadan oğula geçtiği bir monarşi sistemiyle yönetilen Surlular M.Ö. IX. yy.ın ilk yarısında rakipleri Sidon'a hâkimiyetlerini kabul ettirdiler. Bununla birlikte Sur'un asur kralı Asur-Nasirpal II'ye (883-859) haraç ödeyecek duruma düşmesi de bu döneme rastlar. Bu baskıdan kurtulabilmek için Sur Yehuda ülkesi ve Mısır ile ittifak kurmak için çaba gösterdi, fakat yine de Salmanasar III'e (858-824) haraç olarak gemiler vermekten ve Adad-Nirari III (810-782) tarafından da ilhak edilmekten kurtulamadı. Ayaklanmaya yeltendiği için Sanherib tarafından işgal edilen (701-700), firavun Taharka'yı desteklediği için Asarhaddon'un (672-671) ve Asurbanipal'in (668-667) istilâsına uğrayan Sur, uzun bir direnmeden sonra M.Ö. 573'te Babil kralı Nabukodonosor II'nin hâkimiyetine girdi. Bu yenilgilerin temelinden sarstığı, cumhuriyetçi yönetim düzeninin benimsenmesiyle sonuçlanan iç çatışmaların yıprattığı şehir, Sidon'u destekleyen pers fütuhatından sonra ikinci sınıf fenike sitelerinin sırasına düştü. Buna rağmen, yine de bütün gücünü kaybetmemişti; gerçekten de Sidon ve Rodos'un bütün savaş gemilerini seferber eden (M.Ö. 332), ayrıca şehrin limanına bir de mendirek yaptırmak zorunda kalan İskender'i yedi ay süreyle oyalayabildi; bunun sonucunda da Lagid'ler ile Selefkîlerin göz diktikleri zengin (kumaş ve cam), bağımsız bir site durumuna yükseldi. Fakat tahminen M.Ö. 200'e doğru kesinlikle Selefkilerin eline geçti.

M.Ö. 83'te ermeni Tigran'ın istilâsına uğrayan, M.Ö. 64'te Roma imparatorluğuna bağlanan, Septimus Severus tarafından da bir roma sömürgesi haline getirilen Sur, felsefe araştırmalarının merkezi oldu (Surlu Maksimos ve Porphyrios). Fakat yine de istilâdan kurtulamadı: 638'de Araplar tarafından, 1089'da Selçuklular tarafından, 1124'te de haçlılar tarafından işgal edildi. Haçlılara yaptıkları yardımdan dolayı şehrin üçte biri kendilerine verilen Venedikliler Sur'u kalkındırmak için büyük bir çaba gösterdiler. Ticareti teşvik ettiler ve şehri zengin bir tarım (bağcılık) ve sanayi (seramik, camcılık, ipekçilik) bölgesinin merkezi haline getirdiler. Monferrato'lu Conrado'nun başarıyle savunduğu (1187) şehir, ancak 1291'de Mısır Memlûklarının eline geçti, XVII. yy.ın başında Fahreddin'in şehri kalkındırmak için gösterdiği çabaya rağmen eski öneme bir daha kavuşamadı, güney kıyısındaki limanı da sular altında kaldı. (L)

SUR, Lübnan'da şehir, Akdeniz kıyısında, Sayda ve Akkâ arasında; 9 500 nüf. Tarım pazarı ve balıkçılık limanı. (L)

SUR, Umman'da liman şehri, Umman körfezi kıyısında. Avcılık ve hurma ticareti. (L)

SUR, bir afgan kabilesi. Bu kabilenin anayurdu, Afganistan'ın dağlık bir bölgesi olan Roh'tur. Bunlar, Lodi kabilesinin küçük bir kolunu meydana getirirler. Surlular, Behlül Lodi'nin Delhi tahtına çıkışı üzerine Hindistan'a gittiler. Başlarında İbrahim Han bulunuyordu. İbrahim Hanın torunlarından Ferid, Hindistan'da Delhi sultanı Hümayun'u yenerek, Delhi ve Agra'da Sur hanedanını kurdu. Kısa bir süre içinde büyük güç kazandı; fakat ölümünden (1545) sonra halefleri arasında mücadeleler oldu. Yerine geçen oğlu Selim Şah, kardeşiyle savaşarak bütün kuvvetini kaybetti. Selim Şahın ölümü üzerine, bütün aile birbiriyle savaşa başladı. Hanedanın mensupları çeşitli bölgelerde hükümdarlıklarını ilân ettiler. Akrabalar arasındaki savaşlar sonucu zayıfladılar ve yerli racalar kuvvetlendi. Sur hanedanının Hindistan'daki kısa hâkimiyetine, Cunhanlı hükümdarı Hümayun son verdi (1567). [M]

SURA i. (Hindistan'ın dokumacılık merkezi olan *Surate* şehrinin adı > fr. *surah*'tan). Yumuşak ve ince, bir çeşit ipekli kumaş. (M)

SURA, S.S.C.B.'de ırmak, Volga'nın kolu; 864 km. Volga yükseltilerinden (Volga ırmağına 100 km kadar uzakta) doğar ve ırmaktan ayrılarak uzakta kuzeye doğru yeniden birleşir. (L)

SURABAYA, İndonezya'da şehir, Cava adasında, Kali Mas'ın ağzında, Madura'yı Cava'dan ayıran *Surabaya boğazı*'nın kenarında; 1 008 000 nüf. İndonezya'nın en önemli limanı olan Surabaya, Kali Mas ve Aşağı Solo havzalarının çeşitli ürünlerini toplar: şehrin başlıca gelir kaynağı olan şeker, kahve, palmiye yağı, baharat, tabak, kauçuk, tek ağacı kerestesi, tezgâhlar ve işlenmiş ürünler ithal edilir. Bu mübadeleler birçok sanayi kolunun kurulmasına yol açmıştır; metalürji (tezgâhlar, tersaneler), elektrik malzemesi, kimya ürünleri, petrol arıtılması, dokumacılık, camcılık, deri işlemeciliği. Eski ticaret merkezinin surları arasına sıkışmış olan eski şehir, bugün kuzeyde ırmak boyunca denize doğru uzanan kesimde bir banliyödür; modern Tancungperak limanı ve Ucung deniz üssü bu kesimde kurulmuştur. (L)

SURAH i. (ar. *ṣurāḫ*). *Esk.* Çığlık, imdat sesi, feryat. (M)

SURAH i. (fars. *sūrāḫ, ṣūrāḫ*). *Esk.* Delik. (M)

SURAHANI, S.S.C.B.'de (Azerbaycan) yer, Apşeron yarımadasında, Bakû'nun doğusunda, büyük petrol alanları yakınında; 19 300 nüf. Şehirdeki «Ateşe tapanlar» manastır ve tapınağını XVIII. yy.da ve XIX. yy. başında hindu ve brahman hacıları ziyaret ederdi. Petrol şirketleri ve metalürji sanayii. (L)

SURCOUF
Antoine Maurin'in eseri

SURAKARTA, esk. **Solo,** İndonezya'da şehir, Cava'nın iç kısmında; 451 000 nüf; Surakarta bir demiryolu kavşağı ve şehirde toplanan ürünleri (şeker, pirinç, manyoka, deri) işleyen canlı bir ticaret merkezidir. Pamuklu kumaşlar. Makine malzemesi.

— Tar. Surakarta eski Mataram krallığının başkentidir. 1746-1757 İç savaşı sona erdiği sırada (1755 antlaşması) Solo, Susuhunan sultanı Pakubuvana I ve vârislerinin merkezi oldu. (L)

SURAT i. (ar. *ṣūret*'ten). *Teklz.* Yüz, çehre: *İki buçukluk bir banknotu da onun suratına çarptı* (Kemal Tahir). *Beni görmek için suratlarını camlara yapıştırıyorlardı* (R. N. Güntekin). || Asık yüzlülük, somurtkanlık: *Sert bir suratla cevap verdi* (R.H. Karay). *Bu adamın bu suratını çekemiyorum.*

— ÇEŞ. DEY. *Surat (veya suratını) asmak.* Bk. ASMAK. || *Surat bir karış,* suratını asmış, somurtkan, öfkeli: *Müdürün odasından surat bir karış dışarı çıktı.* || *Surat düşkünü,* çirkin yüzlü: *Bir çingene karısı vardı, surat düşkünü ama şeytan mı şeytan...* (H.E. Adıvar). || *Surat etmek,* birine karşı küskün bir tavır takınmak: *Bilemedim, iki gün surat etti* (M.Ş. Esendal). || *Surat (yüz) mahkeme duvarı.* Bk. YÜZ. || *Surata bak süngüye davran,* çirkin yüzlü veya somurtkan kimselere söylenir. || *Suratı asık,* yüzünü asıp hırçın ve huysuz bir tavır takınmış olan: *Cennet yolcularının suratları asık, kalpleri elem içinde ...* (H.E. Adıvar). || *Suratı değişmek,* davranışları sertleşmek. || *Suratı kasap süngeriyle silinmiş,* utanmak, sıkılmak bilmeyen kimseler için kullanılır. || *Suratını (veya yüzünü) buruşturmak (ekşitmek).* Bk. YÜZ. *Suratından düşen bin parça (olur),* hırçın ve somurtkan kimseler için söylenir. (M)

SURAT, Hindistan'da (Gucerat) liman şehri, Kambay körfezi kıyısında, Tapti'nin ağzı yakınında; 349 384 nüf. XVI. yy.da bir portekiz üssü olan Surat, 1612'de Hollandalıların (1616) ve Fransızların da (1668) ticaret merkezleri kurabildikleri bir ingiliz sömürgesi haline geldi. Şehrin nüfusu o tarihte 800 000 kişiydi ve tanınmış kumaşlar dokuyordu. Bugün ancak el sanatları sanayii ile pamuk ve ipek iplikçiliği kalmıştır. (L)

Surat antlaşması, İngilizlerin Hindistan'da Surat limanında marata liderlerinden Ragunat Rao ile yaptıkları antlaşma (1775). Bu antlaşma ile Ragunat Rao, Salset adasıyle Basseyn limanını İngilizlere verdi; buna karşılık İngilizler rakipleriyle yaptığı mücadelede 2 500 kişilik bir kuvvetle ona yardım etmeyi kabul ettiler. (M)

SURATİ i. Manda sütünden yapılan bir tür hint peyniri; başka bir adı *panir*'dir. (L)

SURATLI sıf. (*surat*'tan *surat-lı*). Somurtkan, yüzü gülmeyen.

SUR
eski şehir

Foto. LAROUSSE

— DEY. *Maymun suratlı.* Bk. MAYMUN. (M)

SURATSIZ sıf. (*surat'dan surat-sız*). Somurtkan: *Suratsızdı, gülmezdi, imamın akidesinin biricik timsali gibiydi* (H.E. Adıvar). || Gösterişsiz, çirkin. || Huysuz, aksi.

◆ **Suratsızlık** i. Somurtkanlık, huysuzluk. (M)

SURBİTON, Londra'nın güneybatı bölgesinde (Surrey) şehir, Thames'in sağ kıyısında; 62 950 nüf. Makine yapımı. (L)

SURCOUF (Robert), fransız denizcisi (Saint-Malo 1773 - ay.y. 1827). Ticaret gemisi kaptanıydı, Bourbon adasındaki çiftçilere zenci köleler sağladı. Hint denizinde korsanlık yaparak İngilizleri büyük zarara uğrattı. İmparatorluğun yıkılmasından sonra, Fransa'nın en zengin armatörlerinden biri oldu. (L)

SURDİN i. (ital. *sordina*'dan fr. *sourdine*). Müz. Bazı müzik âletlerinin sesini hafifletmeğe yarayan tahta parçası: *Odanın içinde boğuk, surdinle çalınan bir keman sesi gibi...* (Ercümend Ekrem).

— ANSİKL. Müz. Sesin şiddeti *surdin*'in ağırlığı ve yapıldığı malzemeye göre değişir; yaylı sazlar için ahşap, fildişi veya madenîdir; âletin köprüsü üzerine yerleştirilir ve âletin kasasının titreşimlerini tutar; borulu saz ve trompetler için olanları karton veya ahşap bir koni şeklindedir ve âletin genişleyen kısmında kayar. Monteverdi'den beri surdinler nefesli sazlarda kullanılmıştır. Lully, *Armide* operasında Reaud'nun rüyasına katılması için yaylı orkestrasında onları kullanmış, Beethoven *Fidelio*'da (hapishane sahnesi), Weber *Oberon*'da, Berlioz *Faust'un Lânetlenmesi*'nde (Sylphe'lerin valsi) faydalanmıştır. Wagner ve R. Strauss surdin sayesinde nüans kazandırmışlardır. Günümüzde kullanılması yaygınlaşmıştır.

SURE i. (ar. *süre*). *Esk.* Kur'an'ın yüz on dört bölümünün her biri: *Ömer, yazı okumak bilirdi; Tâhâ suresini okumağa başladı* (Cevdet Paşa). *Fakat onların da hiç biri namaz surelerini yanlışsız okuyamadı* (Ş.S. Aydemir).

— ANSİKL. Din. Önceleri Kur'an'ın indirilen her bölümüne *sure* deniyordu. Sonraları, değişik adlar altında toplanan ayetler topluluğuna sure adı verildi. Kur'an'da bulunan 114 sureden her birinin ayrı bir adı vardır. Bazı surelerin birden fazla adı olur. Bazen de iki veya ikiden fazla sureye ortak bir ad verilmiştir (Bakara ve Âl-i İmran surelerine Ez Zahravan, Felâk ve Nâş surelerine de Muavvizetan denmesi gibi). Surelerin içinde geçen ayetlerin sayısı eşit değildir. En uzun sure 286 ayetli Bakara suresi, en kısa sureler de üçer ayetli Nasr, Asr ve Kevser sureleridir. Sureler indirildikleri yere göre de sınıflandırılır. Mekke'de indirilen surelere *mekkî*, Medine'de indirilen surelere de *medenî* denilir. Mekke ve Medine'nin dışında indirilen sureler *seferî* sayılır. Başka bir görüşe göre Hicretten sonra indirilen sureler «medenî»dir. (M)

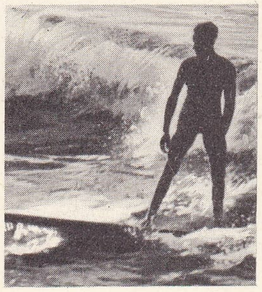
surf

SÛRE, alm. **Sauer,** Kuzeybatı Avrupa'da ırmak, Moselle'in (sol kıyı) kolu; 173 km. Hautes Fagnes'den (Belçika Lüksemburg'u) doğar, Esch-sur-Sûre, Diekirch, Echternach'ı sular ve Trier yukarısında son bulur. (L)

SUR EL-GOZLAN, esk. fr. **Aumale,** Cezayir'de idare çevresi (Medye idare bölgesi) merkezi, Biban sıradağlarının güney eteğinde; 13 493 nüf. Eskiçağdaki *Auzia* şehrinin ve eski bir türk kalesinin yerinde kurulan şehir, bugün bir ticaret merkezidir. —*İdare çevresi,* 155 213 nüf. (L)

SURENA i. (?). Tar. Parth'larda (ve daha sonra Sasanîlerde) kraldan sonraki en yüksek görevlinin taşıdığı unvan. || Klasik tarihçilerin Carres'te Crassus'u yenen generali unvanıyle belirtmek için (M.Ö. 53) kullandıkları ad. (Bu durumda büyük harfle yazılır.) [L]

SURESNES, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Saint-Denis idare çevresi) komün, Paris'in batı banliyösünde, Sen'in kıyısında, Valerien dağı eteğinde; 40 151 nüf. Amerikan mezarlığında Birinci Dünya savaşında ölen 1 200 askerin mezarları. Uçak ve otomobil yapımı. Dökümhaneler. Kazancılık. Radyo alıcıları. Parfüm ve ecza malzemesi fabrikaları. (L)

SURET i. (ar. *şûret*). Görünüş, biçim, şekil: *Bu nice haldir ki, dedi, biz size mazlum suretinde geldik, siz bize zalim suretinde görünürsünüz* (N. Araz). *Ki biriz bunlarunla hilkatde / Elde ayakta şekl ü suretde* (Şeyhî). || Bir yazının kopyası, nüsha: *Rapor, birlikte yazılmıştır. Suretini bilâhara takdim ederiz* (Atatürk). *Diplomanın sureti.* || Tarz, yol: *Bu hususu, yalnız garba değil, hattâ vatandaşlarımıza da ehemmiyetli bir surette ihtar etmek lüzumunu hissediyorum* (Atatürk). *Bu noktalarda artık herkesin aynı surette düşündüğü görülüyor* (Ziya Gökalp). || *Suret almak* (veya *çıkarmak*), [bir belgenin] kopyasını çıkarmak. || *Suret değiştirmek,* görünüş, biçim değiştirmek. || *Suretine girmek,* (bir şeyin) şekline, görünüşüne, kılığına girmek.

— ÇEŞ. DEY. *Suret-i haktan görünmek,* içtenlikle davranır gibi görünmek, temiz yürekli görünmeğe çalışmak. || *Sireti surετine uymaz.* Bk. SİRET.

— *Esk.* Yüz, surat, çehre: *Ey Şinasi içimi havf-ı ilâhî dağlar / Suretim gerçi güler kalp gözüm kan ağlar* (Şinasi). || Resim: *Yolda Amâlika'dan bir kavmin yurduna uğradılar. Gördüler ki, öküz suretine tapıyorlar* (Cevdet Paşa). || *Suret yazmak,* resim yapmak. || *Suret-bend* (veya *suretger*), ressam, resimci. || *Suret-nüma,* meydana gelen, belli olan, görünen. || *Suret-perest,* şekle önem veren, şekilci. Putperest. || *Suret-pezir* (veya *suret-yâb*), meydana çıkan, biçimlenen. || *Suret uğrusu,* iki yüzlü. || *Suret-i hal,* içinde bulunulan anın durumu. || *Suret-i husul,* meydan geliş tarzı. || *Suret-i katiyede* (veya *suret-i mutlakada*), kesinlikle, asla. || *Suret-i mahsusada,* özel olarak, özellikle. || *Suret-i suud,* yükselme tarzı, yükseliş şekli. || *Suret-i tesviye,* (bir meselenin) çözüm yolu, hal çaresi.

— Din. Bk. ANSİKL.

— Fels. İslâm felsefesinde varlığın görünen yanına, beş duygu ile algılanan yönüne verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Folk. Halk arasında insan yüzüne verilen ad. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Bir tablonun, sanatçısı veya onun gözetimi altında başka biri tarafından yapılmış benzeri. (Suret, eserin aslına göre, boyut, doku veya çizgi bakımından bazı farklar gösterebilir.)

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Esk.* Hazineden ödenecek paranın miktarını gösteren ve alacaklıya verilen belge. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Esk.* Pay.

— Muhas. Bir muhasebe defterinin kısaltılmış şekli: *Bir hesabın suretini çıkarmak.*

|| Tacirin muhabirine veya komisyoncunun kendisine emir veren firmaya gönderdiği hesap projesi.

— Tasav. İlâhî varlığın görünüş alanına çıkışı; insan duygularına, insan gönlüne verilişi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. Bütün eski dinlerde, tanrıların, tanrısal bir nitelik taşıdığına inanılan varlıkların değişik amaçlarla tasvirleri çizilir, heykelleri yapılır ve bunlar evlerde veya tapınaklarda saklanırdı. İnsanlar, kendi elleriyle yaptıkları bu *suret*'lere taparlar, onların birtakım gizli güçler, insanın ruhu üstünde etki yapacak nitelikler taşıdıklarına inanırlardı. Tapınaklar suretlerle süslenirdi. Bazen insanlar da vücutlarının değişik yerlerine, ellerine, yüzlerine tasvirler çizdirirlerdi. İslâm dininin doğuşuna kadar bütün dinlerde, özellikle Hıristiyanlıkta büyük bir önem taşıyan suret, Hz. Muhammed tarafından kesin olarak yasaklandı. İslâm dinine göre ruhu olan varlıklardan (insanların, hayvanların) hiç birinin sureti çizilemez. Suret «canlı bir varlığın benzerini yapmak» anlamına gelir. Oysa, islâm dinine göre canlı ve cansız bütün varlıkların benzerini yapmak, yani yaratmak yalnız Tanrı'nın işidir. Bu yüzden insanlar tarafından yapılan bütün suretler yasaklandı. Suret yapmanın yasaklanmasında başlıca sebep, İslâmlığın doğuşu sırasında mekke ve medine halkının, eski putlarına, onların suretlerine tapmakta devam edişleridir. Kâbe'deki putların kırılışından sonra bazı puta tapıcılar, evlerinde putların suretlerini saklamağa, onlara bir tanrıymış gibi tapmağa başlamışlardı. Bunun üzerine Hz. Muhammed açık hükümler getirerek suret yapmanın Allah'a ortak koşmak (şirk) olduğunu bildirdi. Bütün bu yasaklara, ağır cezalara karşılık islâm dünyasında suret yapmanın önü alınamadı. Özellikle çin ve hint etkisi altında kalan, eski anadolu, mısır, mezopotamya, yunan ve roma kültürünün ürünlerinden yararlanan çevrelerde (msl. İran'da) yalnız hayvanların değil, on iki imamın bile suretleri çizildi. Birçok mutasavvıf, şeyh, ermiş, büyük sanatçı ve hükümdarın suretleri yapıldı. Sureti yasaklayan mezhepler arasında hanefî mezhebi başta geliyordu. Şiîlerde suret yasak değildi. Bektaşî, melamî, mevlevî ve hurufîlerde de suret yasaklanmamıştı.

— Fels. *Esk.* Her varlık biri *zat* biri de *suret* olmak üzere iki yönlüdür. Zat varlığın özü, suret ise onun dışa vuran benzeri, görünüş alanına çıkışıdır. Suret, belli ve sınırlı ölçüler içinde zatı (asıl, öz) yansıtır. Her zatın bir sureti vardır. Bazı filozoflara göre gerçek olan görünüştür, onun arkasında bilinmeyen bir başka varlık yoktur. Özellikle maddeci filozoflar bu inancı savunurlar. Onların dışında, bütün islâm filozofları varlığı zat ve suretten kurulu, görünen

SURIYE: Halep'in büyük meydanında sık sık görülen geleneksel taşıt araçları

Foto. Keystone (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

ve görünmeyen, bilinen ve bilinmeyen bir bütün sayarlar.

— Folk. Halk arasında suretleri ençok yapılanlar *Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin, Leylâ ile Mecnun* gibi edebiyata geçen halk masalları ve aşk hikâyelerindeki kişilerdir. Alevî ve bektaşîlerde daha çok Ali, Hasan ve Hüseyin'in suretleri yapılır. Ali'nin ve Ömer'in yaptığı cenkleri gösteren suretler de vardır.

— Huk. Noterlik kanununa göre, noter tarafından düzenlenen iş kâğıtlarının aslı, noterlik dairesinde saklanır. İlgililere, kanunî temsilci veya vekillerine yahut mirasçılarına, istekleri üzerine sadece bir *suret* (örnek) verilir. Şu var ki, yapılan işlem bir vasiyetname ise vasiyetnamenin Medenî kanunun hükümlerine göre açılması gerçekleşmedikçe, bunun sureti, vasiyetçiden veya onun noterlikten onaylı bir vekâletname ile özel olarak yetkili kıldığı vekilinden başkasına verilemez. Bu kişilerin dışında kalanlara suret verilmesi, noterin bağlı bulunduğu asliye hukuk veya münferit sulh hâkiminin iznine bağlıdır. Öte yandan, ilgili, noter dairesine getirdiği her türlü kâğıdın tamamının veya bir kısmının suretinin çıkarılmasını isteyebilir. Bu durumda noter, aslındaki şekli koruyarak kâğıttaki yazının tamamını veya istenilen kısmını aynen yazar ve iş sahibine dilediği kadar suret verir. Çıkarılan suretlerden biri, ilgiliye imza ettirilerek dairede saklanır. Suretin fotokopi ve benzeri usullerle çıkarılması da mümkündür. Sureti istenen kâğıt, yabancı dilde yazılmışsa önce Türkçeye çevrilir ve çıkarılan her surete türkçe tercümesi iliştirilir.

— Mal. *Esk.* Suret, bir alacaklıya ait olan ve birden ödenmesi gereken paraya karşılık verilirdi. Birden fazla alacaklıya ait borçlar taksitle ödenecekse *sergi* verilirdi. (Bk. SERGİ.) İkinci Meşrutiyetten sonra bu usul kaldırıldı.

— Tasav. Tanrı, bir suret (görünen) olarak evrende bulunan bütün varlık türlerinde yansır. Görünen de, gören de zat ve suret' olan da Tanrı'dır. Onun dışında bir varlık yoktur. Bu yüzden suret güzel bir şeydir. Bir mutasavvıf, bir sanatçı, bir şair, bir nakkaş Tanrı'yı gönlünde, iç dünyasında nasıl görürse, suretini de öyle düşünür. (M)

SURETA zf. (ar. *şûret*'ten *şûretâ*). *Esk.* Görünüşe göre, görünüşte. || Yalandan. (M)

SURF [sörf] i. Salon dansı; ritmi rock and roll ritmine yakındır; hareketleri, aynı adı taşıyan ve 1964'te A.B.D.'den Avrupa'ya yayılan su sporunun hareketlerine benzer. (L)

SURF veya **SURFİNG** [sörfin] veya **SURF-RİDİNG** [sörf veya sörf- rayding] i. (ing. k.). Polinezyalılara has deniz sporu: sporcu bir tahta üzerinde dalgalara doğru ilerler, sonra da tahta ile kıyıya sürüklenir. (L)

SURF-CASTİNG [sörfkasting] i. (ing. *surf*, dalganın çarpıp geri dönmesi ve *casting*, fırlatmak). Dalgalı denizde olta ile balık avı.

— ANSİKL. Bu çeşit balık avı kumsallarda olabileceği gibi, denize çıkıntısı olan herhangi bir yerde de yapılabilir. Ucuna kurşun bağlı üç iğneli bir olta, makaralı olta kamışıyla elden geldiğince uzağa fırlatılır; iğnelere solucan, balık, mürekkep balığı v.b. parçaları yem olarak takılır. Olta atıldıktan sonra kamış kuma saplanır. Balığın takıldığı, ipin titremesinden ve makaraya sarılmasından anlaşılır. Kamışı ele alan balık avcısı, balığı yakalayarak karaya çıkarır. Bu usulle, kıyıdan atılan olta mesafesine kadar yaklaşan bütün balıklar avlanabilir. (L)

SURGUÇYOV (İlya Dmitriyeviç), rus yazarı (doğ. 1881). Gerçekçi bir yazardı. Özelikle *Gubernator* (Vali) [1912] adlı hikâyesi ve *Osenniye Skripki* (Sonbahar Kemanları) [1915'te sahneye kondu] adlı Çehov türündeki dramıyle tanındı. Devrimden sonra Rusya'yı terk etti. (Daha sonraki çalışmaları hakkında elde bilgi yoktur.) [M]

SURHAN DERYA, S.S.C.B.'de ırmak *Amuderya*'nın kolu; Özbekistan'ın güneyinde, Hisar dağlarından doğar ve Termez vahasını sular. (L)

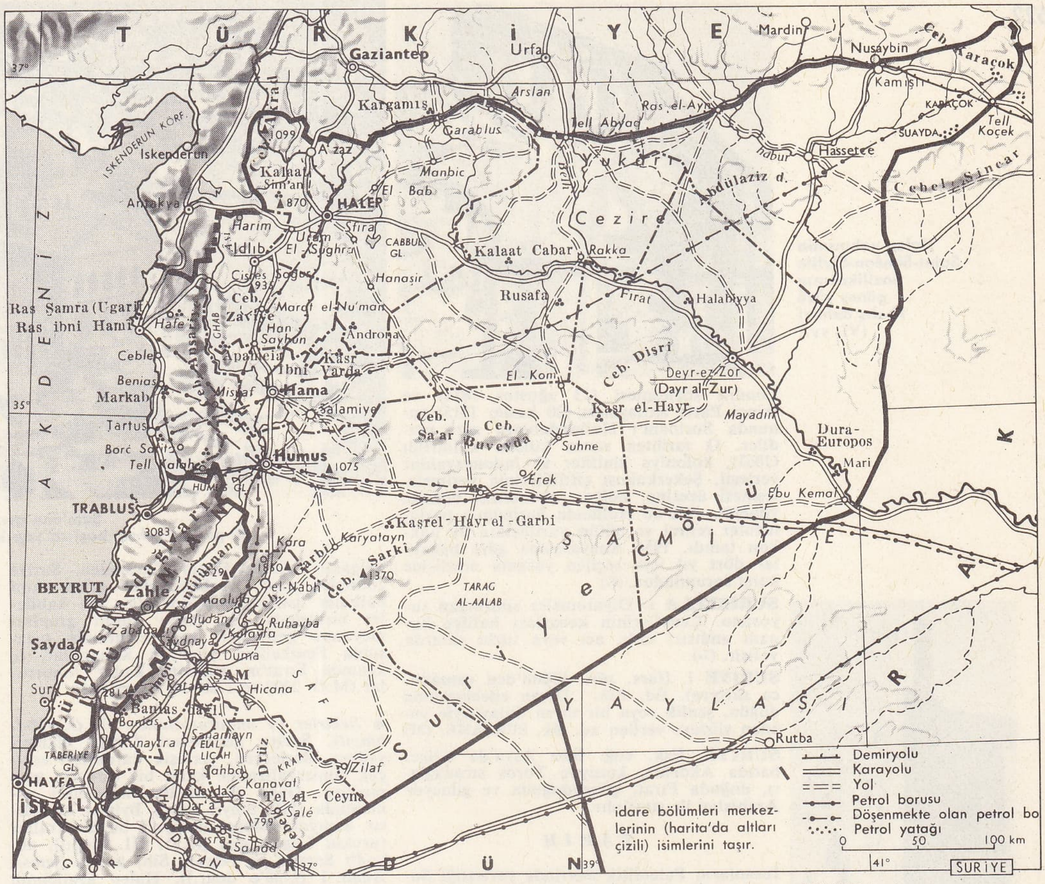

SURİYE haritası

SURİ sıf. (ar. *şûret*'ten *şûrî*). *Esk.* Görünüşle ilgili. || İçten olmayan, yapmacık.

— Mant. *Esk.* Biçimsel. (M)

SURİCATA i. Güney Afrika'da bulunan mangust. (*Suricata suricata* küçük kemirgenlerle, böceklerle beslenen ve birçoğu birarada yaşayan bir hayvandır. Etçiller takımının miskkedisigiller familyasındandır.) [L]

SURİKOV (İvan Zaharoviç), rus şairi (Novosyolova, Yaroslav 1841 - Moskova 1880). 1878'de yayımladığı, ses uyumu bakımından zengin ve köy özlemiyle dolu şiirleri (*Yarko Solntse Svetit* [Güneş Işıldıyor], 1872; *Letom* [Yaz Mevsiminde], 1874), şehirlerdeki proletarya sınıfının güç şartlar altında geçen hayatını dile getirir (*Pesnya Sirotıy* [Yetimin Şarkısı], 1870; *Detstvo* [Çocukluk], 1871; *Şveyka* [Küçük Terzi], 1873 v.b.). Şiirlerinden bazıları P. İ. Çaykovski, C.A. Cui (Kyui) v.d. tarafından müziğe aktarılmıştır. (M)

SURİMONO i. (japonca k.). Resimli ve gravürlü küçük yaprak. (XIX. yy.ın başlarına doğru, bazı bayramlarda veya yıl dönümlerinde, japon sanatçıları bu yaprakların kopyelerini çaycı derneklerinin üyelerine verirlerdi.) [L]

SURİNAM, Surinam'da ırmak, Wilhelmina dağlarından iner. Paranaribo yakınında Atlas okyanusuna dökülür. (L)

SURİNAM veya **HOLLANDA GUYANASI,** Güney Amerika'da Hollanda arazisi, Atlas okyanusu kıyısında, doğuda Fransız Guyanası ile İngiliz Guyanası arasında; 142 800 km², 324 211 nüf. (37 000 zenci ve kızılderili kabile halinde ormanlarda yaşar). Başkenti, *Paramaribo* (123 000 nüf.).

● *Coğrafya.* Ülke toprakları yaşlı Guyana sıradağlarının Birinci zamandan kalma billûrlu kayalarında yontulmuş geniş aşınma düzlükleridir; başlıca engebeler kıyı ırmaklarıyle Corentyne'ın kolları arasında (1 000 m'den yüksek) uzanan Wilhelmina dağlarındadır. Ekvator ikliminin hüküm sürdüğü ülkede güneşin başucundan geçişinde iki yağmur maksimumu görülür. Hemen bütün arazi ormanlarla kaplıdır.

Tarım kıyı ovalarında toplanır, başlıca ihracat ürünü olan pirincin yanı sıra turunçgiller (portakal ve greyfurt), şekerkamışı, kahve yetiştirilir. Orman işletmeciliği önemli bir gelir kaynağıdır; altın işletmeciliği ise bugün ikinci plandadır. Buna karşılık Surinam ırmağının aşağı çığırı boyunca boksit üretimi büyük ölçüde gelişmiştir ve Surinam S.S.C.B.'nin yanı sıra bugün dünyanın ikinci boksit üreticisidir (1966'da 5 Mt'a yakın); maden filizinin büyük kısmı dış ticaretin önemli kısmının yapıldığı A.B.D.'ye ihraç edilir.

● *Tarih.* Bölgeye yerleşen ilk avrupalılar lord Willoughby'nin getirdiği (1650) Barbados kolonlarıydı. Hollandalılar, Breda barış antlaşmasıyle (1667) Kuzey Amerika'da bıraktıkları Yeni Hollanda'ya karşılık Westminster antlaşmasıyle (1674) bu koloniyi aldılar. Kozmopolit olan halk (ingilizler, marranlar, hollandalılar, almanlar, fransızlar) şekerkamışı yetiştirerek geçiniyordu. Fransız devrimi ve imparatorluk savaşları sırasında (1799-1802 ve 1804-1816) hollanda kolonilerini işgal eden ingilizler,

SURİYE
Salmanasar'da Yehu'nun haraççıları (bir alçak kabartmanın detayı)
British museum, Londra

Foto. Giraudon (*LAROUSSE*)

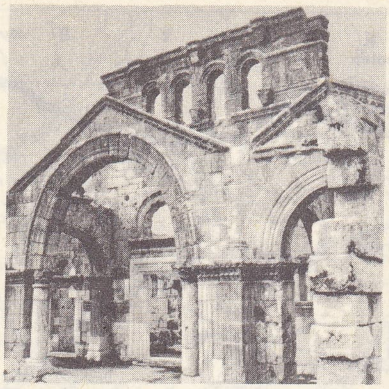

Halep yakınında Saint-Siméon-Stylite bazilikasının güneş yüzü ve dış dehlizi (VI. yy.)

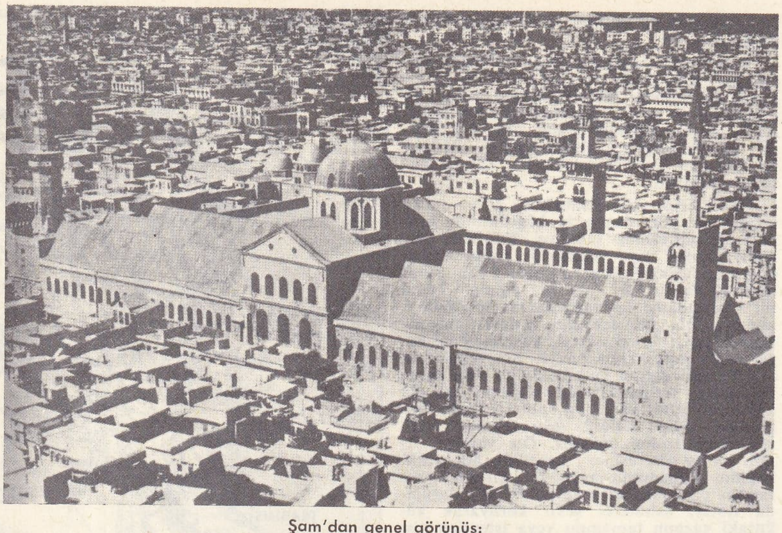

Şam'dan genel görünüş: ön planda şehrin başlıca yapılarından biri olan Büyük cami

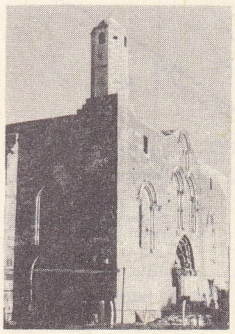

Tartus bazilikası (XII.-XIII. yy.)

Londra sözleşmesi (13 ağustos 1814) ve ikinci Paris antlaşması (20 kasım 1815) sonunda Surinam'ı Hollandalılara geri verdiler. O tarihten sonra kölelik kaldırıldı (1863), koloniye hintliler ve indonezyalılar yerleşti. Şekerkamışı çiftliklerinin verimsizleşmesi üzerine, bölge ekonomisi boksite yöneldi. 1950'de Hollanda Surinam'a parlamenter rejimi ve bütün yurttaşlara oy hakkını tanıdı. 1954 Anayasasına göre bakanlar dört yıl için seçilen yasama meclisine karşı sorumludur. (L)

SURİRELLA i. Diyatomeler sınıfından suyosunu. Çenetlerinin kenarları hafifçe kanadı andırır; tatlı, acı veya tuzlu sularda yetişir. (L)

SURİYE i. (fars. *sūr,* düğün'den osmanlıca *sūriyye*). Ed. *Esk.* Divan edebiyatında düğün, şenlik veya bir tören dolayısıyle yazılan şiirlere verilen ad. Bk. SURNAME. (M)

SURİYE. Esk. coğ. Batı Asya'da bölge; batıda Akdeniz, kuzeyde Toros sıradağları, doğuda Fırat, güneydoğuda ve güneyde Arabistan ile sınırlıdır.

TARİH

İnsanların Paleolitik devrinde yerleştiği Suriye'de Tarihöncesinde birçok medeniyet gelişti; fakat Neolitikten sonra bu medeniyetler Susiane ve Sümer ülkesi medeniyetlerinin türevidir. Tarih devrinde, Mısır, Mezopotamya, Anadolu ve Arabistan arasında bir geçit bölgesi olan ülke, topraklarını özellikle de stratejik bölgelerini ve gemi yapımına elverişli ağaçlarla örtülü dağlarını (Lübnan, Amanos) ele geçirmek için birbiriyle çekişen bu büyük kültür birliklerinin etkisinde kaldı. Bölgenin coğrafî bütünlüğü yoktur: sarp ve karmaşık engebelerin birbirinden ayırdığı, küçük tarım birlikleri, kıyı ovaları, dağlık taraçalar veya iç kısımlardaki çöküntülerin her biri, el sanatlarıyle ve kıyı ile geçit yollarından yararlanan ticaretle geçinen şehirler çevresinde gelişmiş küçük bir devletçikti. Geniş bir bozkırlar şeritinin çektiği göçebe çoban kabileleri önce şehirleri haraca bağladılar, sonra yerleşerek yeni şehirler kurdular. Daha M.Ö. IV. binyılda Jericho, Eriha, Şam, Megiddo, Ugarit (Re's Şemra), Byblos (Cubeyl) önemli sitelerdi. İlk yazılı belgeler (III. binyıl), arka arkaya dalgalar halinde Edom ülkesinden, Suriye çölünden veya Arabistan'dan gelen samî halkının üstünlüğünü doğrular; bu kabileler birbirinden az farklı kültür grupları meydana getirdiler: kıyı bölgesinin ortasında Fenikeliler, güneyde Kenanlılar, iç kısımda Fırat'ın ötelerine kadar Amurrular (M.Ö. 2000 ve 1700) ve Aramîler.

şövalyelerin karakı

● *Şehirler ve imparatorluklar (M.Ö. III-I. binyıl).* Suriye göçebeleri komşu ülkeleri yağma ederlerken, yerleşik kardeşleri eskiçağ emperyalizmine karşı bir direnişe geçmediler. Daha II. Sülâle firavunları zamanında (III. binyıl başı), Byblos bir Mısır üssüydü. Mezopotamyalı büyük krallar (uruklu Lugalzagizi [M.Ö. III. binyıl], akkadlı Sargon ve Naram Sin, asurlu Şems-i Adad I [1700'e doğr.]), Halep krallığının bir süre için büyük bir devlet sayıldığı Suriye'nin kuzeyine hâkim olmağa çalıştılar. XII. Sülâle firavunları (1970-1850 arası), Kenan ülkesinin güneyini, Asyalıların Delta'ya sızmasını durdurmak için bir sınır eyaleti haline getirdiler. Hint-Avrupalıların (Eti) Hatti ve Hurrilere hâkimiyetlerini kabul ettirerek Suriye'ye taşması (II. binyıl başları), ülkedeki halkların huzursuzluğunu artırdı; bu halklardan Hiksoslar, 1730-1700'e doğru Mısır'ı işgal ettiler. Mısır'ı kurtaran XVIII. Sülâle firavunları, istilâcıları Asya'ya kadar kovaladılar ve Mitanni Hurrileriyle çatıştılar. Tutmes I (1530-1520) Fırat'a ulaştı. Tutmes III (1483-1450) Suriye şehirlerinin çoğuna Mısır himayesini kabul ettirdi. Ülkenin kuzeyi, bölgeyi Hititlere karşı koruyacak olan Mitanni'de kaldı. Mısır ile Mitanni arasındaki anlaşmazlığın 1400'e doğru sona ermesinden ve Suriye'nin kuzeyinin hitit kralı Suppiluliuma (1382-1341) tarafından işgalinden sonra (Mitanni, Hititlerin metbuluğunu kabul etti), hitit krallarıyle firavunlar arasında uzun süre devam eden savaşlar (1347-1300, 1294-1271'e doğr.) başladı. Ramses II, Asur'un genişlemesini önleyebilmek için Suriye'yi Hititlerle paylaştı (1278 barışı). Fakat Suriye'deki bütün siyasî yapılar, istilâlar sırasında yıkıldı. Batı'dan gelen ve uzun süredir Suriye kıyılarına uğrayan «deniz halkları» bölgeden yoğun şeritler halinde geçerek Mısır'a gereksiz yere saldırdılar (M.Ö. 1200'e doğr.) ve arkalarında Filistinliler gibi savaşçı kabileler bıraktılar. Mitanni üstündeki himayesini Asur'a kaptıran Hatti krallığı (1190'a doğr.) bu halklar tarafından yıkıldıktan sonra «yeni hitit» prensliklери halinde (Halep, Hama, Kargamış [Cerablus]) yaşadı; sonunda bu prensliklerde samî kültürü hâkim oldu. XIII. yy.dan sonra çölden gelen samî asıllı Aramîler ve İbranîler kültür bölgelerine yerleşerek, başlıcaları Kudüs (ibranî Yuda ve İsrail krallıkları) ve Şam (Aramî krallığı) olan devletler kurdular (XI-X.yy.). Fenike limanları gibi (Sur, Sayda, Byblos), bu yeni krallıklar da ticaretten ve Mısır'ın devamlı olarak gerilemesinden yararlandılar. Bu krallıkların zenginliğinden haset duyan Asurlular önce yağma akınları yaptılar, sonra IX. yy.da suriye şehirlerini vergiye bağlamağa çalıştılar; Asur gelişmesi, Şam krallığının direnmesi ve Urartu'nun (Ermeniye) gelişmesiyle sınırlandıysa da, gerçek bir fetih ve âsileri sürgün etme siyaseti uygulayan Tiglatpileser III (745-727) zamanında Arpad (782'den önce), Şam (732), İsrail (722-721), Hama (720), Kargamış (717), Adrod (Bugün Aşdod) [711], Sayda (678'e doğr.) krallıkları yıkıldı; Asurlular suriyeli tebaalarını ayaklanmaya kışkırtan Mısırlıların entrikalarına son vermek için Nil vâdisini işgal ettiler (671-663).

Asur'un bu geçici başarısından sonra, Sais firavunları Asurluların zayıflamasından faydalanarak 850'den sonra Filistin'e saldırdılar; iskit istilâsından sonra (626'ya doğr.), firavun Nekao II can çekişmekte olan Asur'un (Ninova'nın düşmesi, 612) Suriye üstündeki hâkimiyetine son vermek isteyince Kargamış'ta Babil kralı Nabukodonosor II'ye yenildi (605); Nabukodonosor bütün ülkeyi muhafaza etti ve Mısır ile müttefik hükümdar sülâlelerini (yahudi sülâlesi gibi) yok etti (587). Keyhüsrev'in Babil'i almasıyle (539), Filistin ve Kıbrıs'ın da katıldığı Suriye bir satraplık haline getirildi; Persler yerli prensliklere dokunmadılar ve ülkeden göçmüş olanların (Ya-

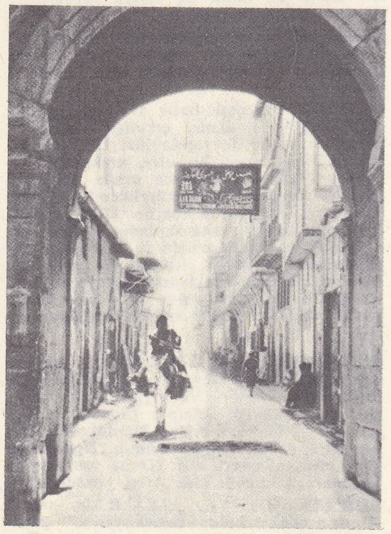

Şam'ın başlıca sokaklarından biri

Foto. Viollet. Mathieu-Atlas (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

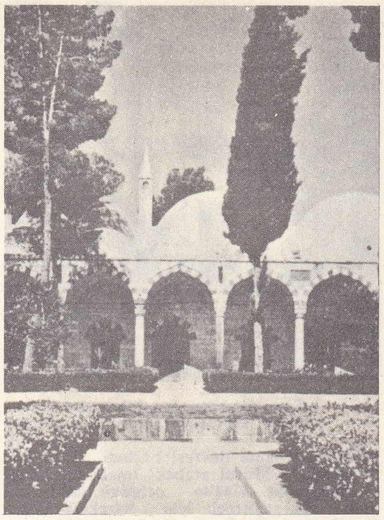

Şam'daki Süleymaniye camiinde bir grup derviş hücresi

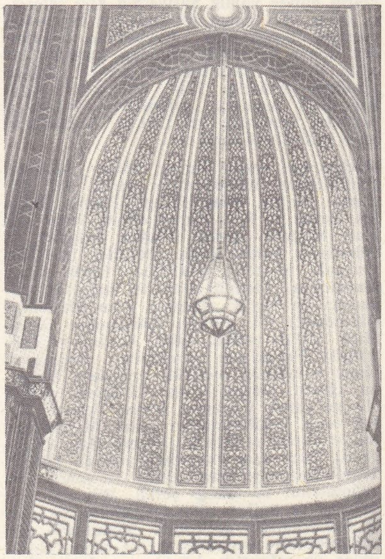

Şam'daki Suriye parlamento binasının iç kısmında tipik bir arap süslemesi

hudiler gibi) dönmesine izin verdiler. Donanmasını sağladığı pers kralı için önemli olan Fenike, Artakserkses III'ün Sayda'yı yıkmasına kadar (334) Mısırlıların ve Kıbrıslıların isyanlarıyle çalkalandı.

● *Helenizm ve samî kalıntıları (M.Ö. IV-VII. yy.).* Arabistan ve uzakdoğu ürünlerini akdeniz limanlarına kadar kervanlarla taşıyan ticaret akımlarının cezbettiği Yunanlıların medeniyeti Fenike ve Filistin'e damgasını vurdu ve Aramcayı geriletti. Sur'un direnmesini kıran (332), İskender'in işgal ettiği satraplık, yunan dünyasının büyük merkezlerinden biri haline geldi. Diadokhos'ların savaş alanı olan ülke M. Ö. II. yy.a kadar «Çukur Suriye»yi (kabaca, ülkenin güneyi) işgal eden Lagid'lerle, başkentlerini Antakya'da kuran Selefkiler arasında çekişmelere yol açtı; Selefkiler sonunda Mısır hâkimiyetine son vererek, başlıca kaynaklarını, o zamanlar «Syria» adı verilen (modernlerin Selefki devletine verdikleri «Suriye krallığı» adı buradan gelir) ve Fırat ile Akdeniz arasında uzanan bölgelerden sağladılar. Helen kültürünü yayan, kurdukları şehirlere (Antakya [Antiokheia], Hama [Epiphaneia], Silifke [Seleukeia], Lazkiye [Laodikeia] v. b.) veya yerli şehirlerine cömertçe muhtar *polis* statüsü tanıyan Selefkiler, teokratik prensliklerle (özellikle Yahudilerinki ile) uğraşmak zorunda kaldılar; sülâlenin iç kavgaları krallığın parçalanmasını ve yeni bir göçebe saldırısını (Araplar) kolaylaştırdı; Araplar Petra (Elbetra), Damaskos (Şam), Emesa (Hıms), Khalkis (Lübnan) v.b.de prenslikler kurdular.

M. Ö. 85'te Suriye'yi ele geçiren Ermeniye kralı Tigran ve M. Ö. 64'te ülkeyi işgal eden Pompeius, Selefki hanedanını ortadan kaldırdılar. Pompeius, Parth'ları Fırat kıyılarında durdurarak «Suriye Roma eyaleti»ni kurdu (M.Ö. 64-63); M. Ö. 27'de imparatorluk eyaleti olan Suriye doğuda bir metbu prenslikler şeridiyle destekleniyordu; bu prenslikler imparatorlar tarafından yavaş yavaş ilhak edildi (Kommagene, M. S. 72; Lübnan'da Khalkis krallığı, M. S. 92); son prensikleri (Şam ve Nabat Arabistanı) Trajanus birleştirdi (M. S. 106). Yalnız, yahudi topluluğunun giriştiği kanlı savaşlar sonucunda, Suriye'den ayrı bir eyalet (Yahudiye veya Suriye-Filistin) kuruldu ve başına vali olarak bir legatus getirildi (M.S. 70-71). Petra (Elbetra), Bostra (Busra - Eski Şam), Damaskos (Şam), Palmyra (Tedmür) veya Antiokheia'da (Antakya) toplanan ve bu şehirlerden Gazza (Gazze), Ptolemais (Akkâ), Berytos (Beyrut) veya Arados'a (Arad) sevk edilen uzakdoğu ticaretinin gelişmesinden yararlanan Suriye, Roma dünyasının en zengin bölgelerinden biriydi: Akdeniz ticaretini ele geçiren tacirleri, ülkelerinde ihracata dönük el sanatlarını (Fenike'nin erguvan boyası ve camı, ipekli ve keten kumaşlar) ve tarımı (şarap ve meyve) geliştirdiler. Şehirler, o devrin yunan üslûbunda yapılmış dev anıtlarla süslendi. O tarihte Suriye'nin orijinalliği Samî veya Hurrilerden miras kalan ve birçok romalıyı hayran bırakan dinleriydi. Severus'lar zamanında (193-235), Roma hükûmetine yol gösterenler Emesa (Hıms) başrahibinin kızlarıydı (bk. ELAGABALUS). Beyrut'un hukuk okulu, hukukçu Papinianus ve Ulpianus, hicivci Lukianos, filozof Porphyrios ve Iamblikhos, 198'e doğru *Gœle Syria* ve *Pholnice Syria* adıyle ikiye ayrılan imparatorluk Suriye'sinin kültür zenginliğini ortaya koyar.

Yahudiye'de ortaya çıkan Hıristiyanlık da, IV. yy.da, Roma'da resmî putperestliğin yerini aldı. Fırat kıyılarında Sasanî krallığının ortaya çıkması (226-227), Suriye için büyük bir tehlikeydi. Persleri durdurmayı başaran (261) Palmyra prensleri, kervan sitesini yıkan (272-273) imparator Aurelianus'un müdahalesine kadar Suriye'ye hâkim oldular. Eyaleti istilâlara karşı korumak için, Hadrianus'tan itibaren, imparatorlar bir *«limes»* inşa ettirdiler, sonra Diocletianus'tan itibaren Doğu diyosezine (merkezi, Antakya) katılan imparatorluğun büyük Suriye eyaletini parçaladılar; IV. yy.dan sonra, imparatorluk Suriye çölünün korunmasında Gassanîlerden yararlandı. Eyalet III. ve IV. yy.lardaki iktisadî buhranları kısa süre içinde atlattı ve ipekböceği yetiştiriciliğinin başlaması Berytos (Beyrut) ve Tyros'taki (Sur) ipek sanayiini daha da geliştirdi. Bizans zamanında (235-476) eski aramî kültürü yeniden canlandı; Yunanca, Süryanîce karşısında gerilediyse de, Bizans Suriyesi her iki dili de kullanan birçok yazarın vatanıydı. Kudüs ve Antakya patrikliklerinin Kilisenin ilk günlerini hatırlattıkları bu eski hıristiyan toprakları, Antakya, Urfa (Edessa) ve Nizip (Nisibis) okulları, rahipleri (Aziz Sabbas), çilekeş ve stylit'leri (Aziz Symeon) ile meşhurdu. IV.-VII. yy. arası Mesihî doktrinin hazırlanmasına faal olarak katıldı. İstanbul'daki bölgesel muhalefet anlayışının desteklediği dinî tutku, âyinlerde Süryanîceyi kullanan sapkın kiliselerin başarısını açıklar. V. yy.da Antakya doktrininden doğan Nesturîlik özellikle Fırat'ın doğusunda benimsendi; fakat Antakya patriği Severos'un, Jean de Tella'nın. Yakubî kilisesinin kurucusu Yakup Baradai'nin savunduğu monofizizm o tarihten itibaren Melkî kilisesinin ve Suriye tarzı âyin usulüne bağlı katolikler olan Lübnan Marunilerinin temsil ettiği Ortodoksluğu yendi; anlaşmazlığa Herakleios I'in karışması Mesihî dogma'nın yeni bir tanımı olan monotelizmin gelişmesiyle sonuçlandı.

● *İslâm dönemi.* Hz. Muhammed, sağlığında Suriye'nin fethini düşünmüş ve bunun için bir ordu hazırlamıştı; fakat bu düşüncesini gerçekleştirme imkânını bulamadı. Ebubekir halife olunca Suriye'nin fethine karar verdi ve Medine'de bir ordu toplayarak 634 başlarında Suriye'ye hareket etti. Başkumandanlığa Halid bin Velid getirildi. İslâm ordusu dört koldan Suriye'ye girdi. Bizans kumandanı Sergius yenilgiye uğratılarak öldürüldü. Bunun üzerine Bizans imparatoru Herakleios topladığı büyük bir orduyle Suriye'ye geldi. İslâm kuvvetleri 634 temmuzunda Ürdün ırmağının kollarından olan Yermuk üzerinde bizans ordusuyle karşılaştı. Yapılan kanlı savaşı kazanan islâm ordusu kuzeye doğru yürüyüşüne devam etti ve mart 635'te Şam önlerine geldi. Kısa bir kuşatmadan sonra şehir alındı. Herakleios topladığı ikinci bir orduyu deniz yoluyle tekrar müslümanların üstüne gönderdi. İki ordu Kudüs yakınındaki Ecnadin'de karşılaştı. 636'da yapılan savaşı da kaybeden Bizanslılar, Suriye'yi islâm hâkimiyetine bırakmak zorunda kaldılar. Bundan sonra islâm birlikleri hiç bir direnmeyle karşılaşmadan, iki yıl içinde bütün Suriye şehirlerini ele geçirdiler. 638'de halife Ömer, Kudüs'e gelerek Suriye'nin teşkilâtlandırılması hakkında yapılan toplantıya başkanlık etti. Suriye bir eyalet haline getirildi ve valiliğine de Yezid bin Ebi Süfyan tayin edildi. Ayrıca bazı ordugâh şehirleri kurularak askerî birlikler yerleştirildi. 639'daki veba salgını Suriye'de büyük zarara yol açtı. Vali Yezid bu salgında öldü ve yerine kardeşi Muaviye tayin edildi. Halife Osman'ın öldürülmesi üzerine müslümanlar arasında iç mücadele başladı. Muaviye, Suriye'deki orduya dayanarak Ali'ye karşı, Osman'ın katillerini isteme bahanesiyle harekete geçti. Ali ile Muaviye arasındaki Sıffin savaşında bir sonuç elde edilemedi. Bunu hakem olayı takip etti. Muaviye, Ali'nin bir haricî tarafından 661'de öldürülmesi üzerine halife ilân edildi. Muaviye ile birlikte Emevîler halifeliği ele geçirdiler. Devlet merkezi Medine'den Şam'a nakledildi. Böylece Suriye islâm dünyası içinde en önemli yeri aldı. İslâm devleti bundan sonra Arabistan Bedevîleri yerine Suriye'de daha önce yerleşmiş olan yerli Araplara dayandı. Buna ilk tepki, Muaviye II'nin 684'te bir veba salgınında ölümü üzerine, Abdullah bin Zubeyr'in Medine'de halife ilân edilmesiyle gösterildi. Birçok vilâyet onun halifeliğini tanıdı. Suriye'de

suriyeli bir genç kız rubap adı verilen çalgıyı çalarken

Ramazan Paşa 1926'daki dürzî isyanının liderlerinden biri «Illustration»dan

Kasr bin Vardan'ın roma devri kalıntıları

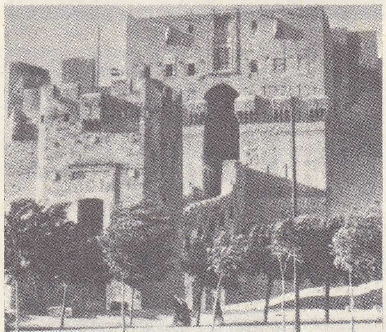

Halep kalesi

Foto. Scato, Merle-Rapho (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

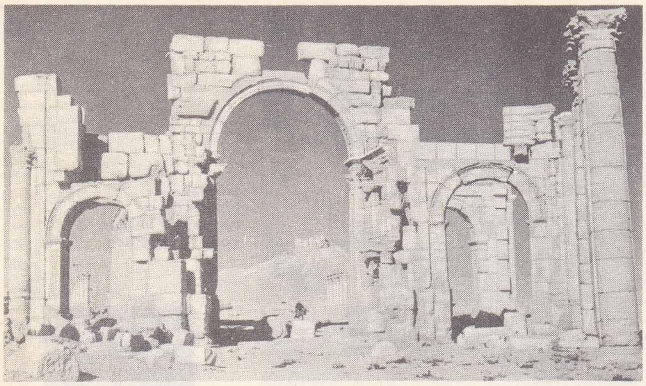

Palmyra'nın
büyük zafer takı

Kays kabilesi Abdullah'ın tarafına geçti. Kaysîler 684'te yapılan Merci Rahit savaşında yenildiler. Suriye'de emevî nüfuzu tekrar kuvvetlendi. Halife Abdülmelik çetin mücadelelerden sonra Abdullah bin Zubeyr'i ortadan kaldırdı; Suriye islâm dünyasındaki eski üstünlüğünü elde etti; fakat emevî halifelerinin arap olmayanlara karşı güttükleri siyaset kendilerine karşı birçok isyanın çıkmasına sebep oldu. Son emevî halifesi Mervan bin Muhammed, merkezi Şam'dan Harran'a nakledince Suriye'nin de güvenini kaybetti. Bu karışıklıklar içinde Abbasîler, Horasan'da bir isyan hazırladılar. İsyan kısa süre içinde başarıya ulaştı. Ebül Abbas Seffah Kûfe'de halife ilân edildi. Büyük Zap suyu kıyısındaki savaşı kaybeden Mervan, Mısır'a kaçtı (750) ve orada yakalanarak idam edildi. Halifeliğin merkezi Suriye'den Irak'a alındı.

Emevîler devrinde Suriye, siyasî, iktisadî ve kültürel yönlerden çok gelişti. Fetihler sonucunda ele geçirilen ganimetin çoğu Suriye'de toplandı. Ticaret çok gelişti; Suriye limanlarından Avrupa'nın çeşitli ülkelerine mal gönderilmeğe başlandı. Orta Asya ve Çin'den gelen mallar, Suriye pazarlarında satılıyor veya başka yerlere gönderiliyordu. Zıraat da ilerlemişti. Düşünce alanında, daha çok şiir ve dinî bilimler konusunda gelişmeler oldu. Maddî refahın yükselmesi sonucunda imar işlerine girişildi; başta Şam olmak üzere birçok şehirde saray ve camiler yapıldı. Şam'daki ünlü Ümeyye camii, Kudüs'teki Kubbetüssahra, Lût gölü kenarındaki Kuseyri Amra sarayı, Kasrülhayr, Ürdün ırmağının doğusundaki Muşetta sarayı ve Kasrüttûba, Suriye'de yapılan önemli eserlerdir.

Abbasîlerin iktidara gelmesi ve devlet merkezinin Bağdat'a nakledilmesi üzerine, Suriye bir eyalet oldu ve Abbasîlere karşı bazı isyanlar çıktı. İlk isyan 809-813 arasında oldu ve bastırıldı. Bunu 847'de Mubarkaa isyanı takip etti. Abbasî halifelerinden Mehdî ve Harun-ür-reşid devirlerinde Bizans savaşları dolayısıyle Kuzey Suriye'de Sugur ve Avasım adı verilen askerî garnizonlar kuvvetlendirildi. Halife Mütevekkil 847'de Şam'a gelerek şehri kendine merkez yapmak istedi; fakat, orduda büyük bir nüfuz sahibi olan türk kumandanları buna karşı çıktı. Abbasî devletinin zayıflaması ve eyaletlerde yeni devletlerin ortaya çıkması üzerine, Mısır'da bağımsızlıklarını kazanmış olan Tolunoğulları ve sonra İhşidîler Suriye'ye hâkim oldular (878-905); fakat bu bölgenin durumunda bir değişiklik meydana gelmedi. Suriye İhşidîlerden sonra, Hamdanîlerin eline geçti (905-977). Daha ziyade Bizans savaşlarıyle meşgul olan Hamdanîler devrinde Suriye'de bilim çok gelişti. Çeşitli bölgelerden bilginler gelerek Seyfüddevle'nin himayesinde çalışmalar yaptılar. Hamdanîlerin yıkılmasından sonra Suriye'yi ele geçiren Mısır fatımî halifeleri devrinde (977-1098), bölgede sürekli karışıklıklar çıktı. Mahallî emîrler bağımsızlıklarını ilân ettiler. Abbasî devletinin zayıflaması ve eyaletlerde küçük devletlerin ortaya çıkması üzerine, Bizans karşı saldırıya geçti. Bizans imparatorlarından Nikephoros Phokas, Tsimiskes ve Basileios II birçok Suriye şehrini müslümanlardan geri aldılar.

XI. yy.ın ikinci yarısında Büyük Selçuklu imparatorluğu orduları bir yandan Anadolu'ya diğer yandan da Suriye'ye akınlara başladılar. Büyük bir türkmen topluluğunun başında bulunan Atsız, Malazgirt savaşından sonra Suriye'ye girdi; Remle, Kudüs, Akkâ, Sur ve Trablusşam'ı aldı. 1076'da Şam'ı da ele geçirdi. Melikşah tarafından Suriye'ye gönderilen Melik Tutuş, Atsız'ı ortadan kaldırarak bütün Suriye'ye hâkim oldu (1078). Tutuş, 1095'te Sultan Berkyaruk ile yaptığı savaşta ölünce, Suriye selçukluları ikiye ayrıldı. Bundan sonra bölgede tam bir karışıklık hüküm sürmeğe başladı. 3 Haziran 1098'de Haçlılar, Antakya'yı alarak Suriye'ye girdiler. 40 000 Kişilik bir ordu ile güneye hareket eden haçlı kumandanı Godefroi IV de Bouillogne 1099'da Kudüs'ü ele geçirdi ve burada bir krallık kurdu. Suriye'nin kıyı bölgelerine ve kuzeyindeki bazı şehirlere hâkim olan Haçlılar, Suriye'nin iç kısımlarına karşı girişilen akınlarda kesin bir başarı elde edemediler. Haçlılar Suriye ve çevresinde dört feodal devlet kurdular: 1. Urfa kontluğu; 2. Antakya prensliği; 3. Trablus kontluğu; 4. Kudüs krallığı. Kudüs kralı Baudouin II'nin ölümünden (1131) sonra haçlı devletlerinin çökme devresi başladı. Önce Urfa kontluğu Musul atabeki İmadeddin Zengi tarafından 1144'te ortadan kaldırıldı. Şam'ı ele geçirmek için harekete geçen Kudüs kralı Baudouin III başarı elde edemedi. 1187'de Kudüs Salâhaddin Eyyubî tarafından ele geçirildi. Bundan sonra, haçlıların elinde yalnız Suriye'nin kıyı şehirleri kaldı. III. Haçlı seferleri de bir sonuç vermedi. Salâhaddin Eyyubî'nin ölümünden sonra Suriye'de yeniden karışıklıklar çıktı. Bundan yararlanmak isteyen haçlılar yenilgiye uğradılar (1244). Suriye'deki haçlı kalıntıları memlûk sultanları tarafından ortadan kaldırıldı ve 1291'de Suriye'deki haçlı hâkimiyeti sona erdi.

Şam: Emevîler camii önünde
Jupiter tapınağının kalıntıları

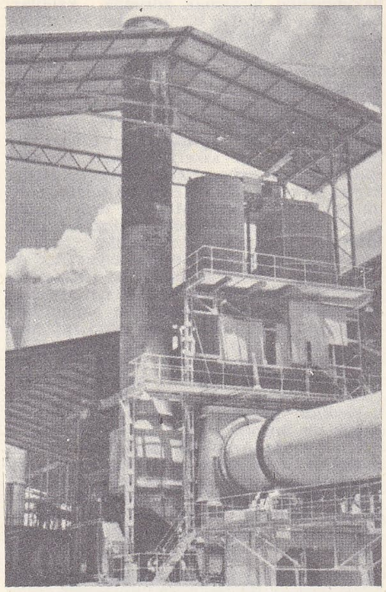

Şam yakınlarında
bir çimento fabrikası

Haçlılardan sonra Suriye, Mısır Memlûk sultanlığının hâkimiyetine girdi. Bu dönemde Suriye, Şam, Halep, Hama, Trablus, Safed ve El - Kerak olmak üzere altı idarî bölgeye ayrıldı. Dağlık bölgeler de Dürzîlerin elinde kaldı. Dürzîler 1293-1305 arasında isyanlar çıkardılar; fakat sonuç alamadılar. Memlûkların bu sıralarda doğudaki en büyük rakipleri İran Moğolları (İlhanlılar) idi. İlhanlı hükümdarı Gazan Han, 1299'da ermeni, gürcü kralları ve Kıbrıs'taki Frankların yardımını sağlayarak Hıms yakınında memlûk ordusunu bozguna uğrattı. Gazan Hanın birlikleri Şam'ı ele geçirerek Gazze'ye kadar ilerledi; fakat onun çekilmesinden sonra Memlûklar, tekrar Suriye'ye girdiler. Gazan Han, Fırat'ı geçti; fakat Şam yakınında yenildi. 1401'de Timur Suriye'ye girdi. Halep ve sonra Şam yağmalandı ve tahrip edildi. Bilginler, sanatçılar ve halkın silâh taşıyabilenleri, zorla Semerkand'a götürüldü. Timur'un geri çekilmesinden sonra Suriye'de salgın hastalıklar ve eşkıyalık, büyük zararlara sebep oldu.

Memlûklar zamanında Suriye ile Avrupa arasında ticarî ilişkiler kuruldu. Suriye limanları yeniden canlılık kazandı; fakat kültür ve mimarî alanında önemli bir gelişme olmadı. XVI. yy. başlarında Suriye'deki memlûk yönetimi bozuldu. Halk, vali ve memurların baskısından şikâyete başladı. Bu sıralarda osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim, Çaldıran'da Safevîleri yenmişti ve Suriye'ye yürümeğe hazırlanıyordu. Memlûk sultanı Kansu Gavri (Kansuh el - Gurî) osmanlı ordusunun Suriye'ye girmesine engel olmak için harekete geçti. İ-

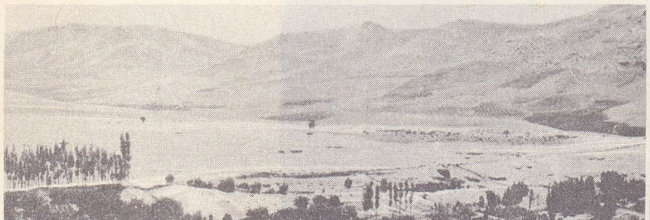

Şam
ve Humus
arasında
Ayn-Tin
kasabası

Halep

Foto. Viollet (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

MERKEZ SİNİR SİSTEMİ

OMURİLİK SİNİRLERİ VE OTONOM SİNİR SİSTEMİ

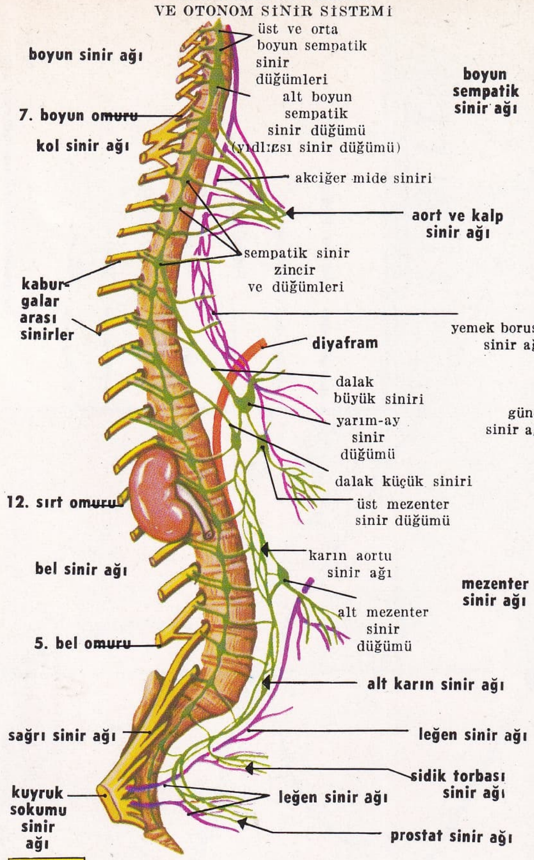

omurilik sinirleri (duyu ve hareket)
sempatik sinirler (zincir ve ağ)
parasempatik sinirler (akciğer-mide ve leğen)

KAFA SİNİRLERİ

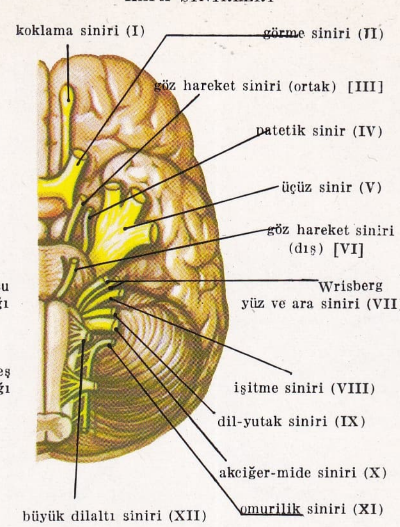

GÖRME YOLLARI

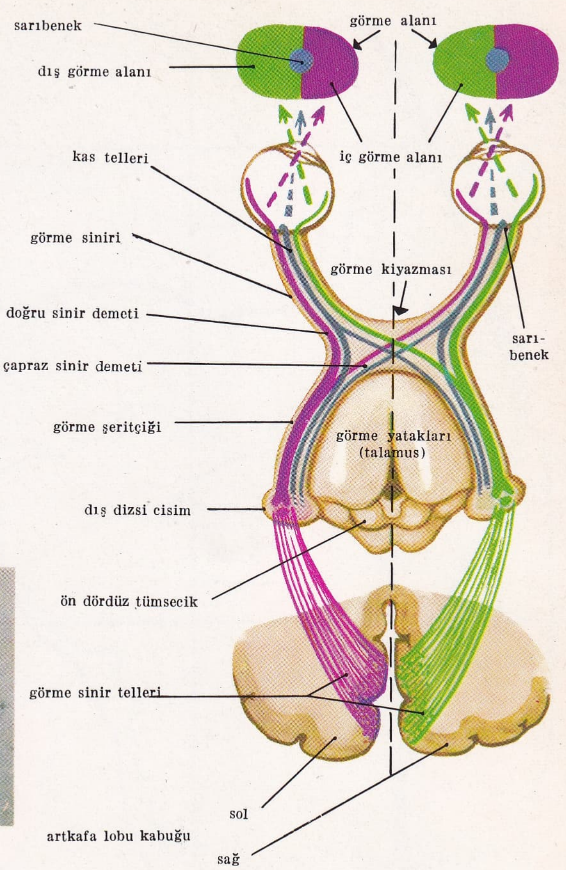

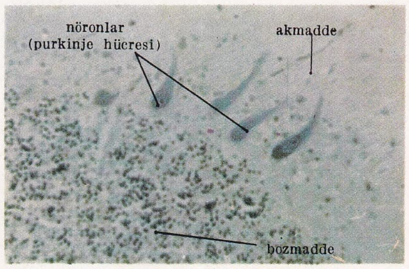

mikrofoto. (X 1000)

beyin dokubilimi

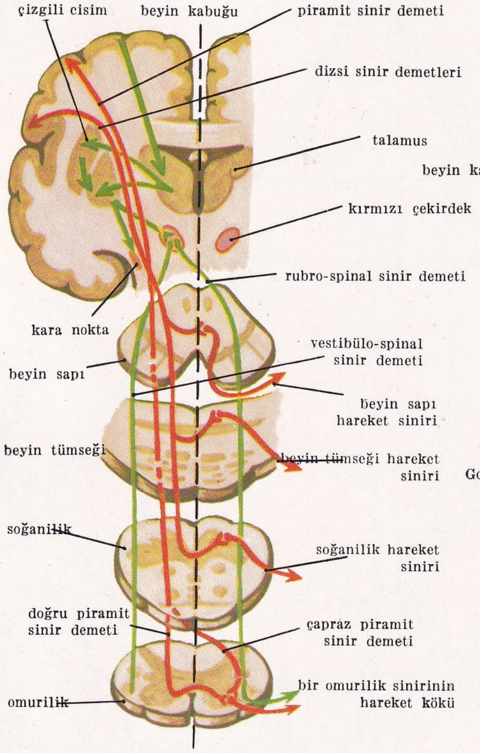

HAREKET SİNİRLERİ

esas veya piramit sinirler
ek veya piramit dışı sinirler

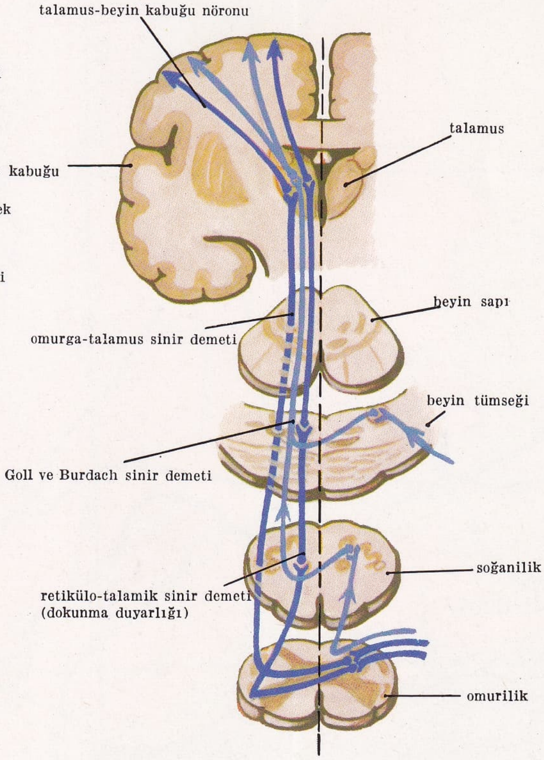

DUYU SİNİRLERİ

BEYİNCİK SİNİR YOLLARI

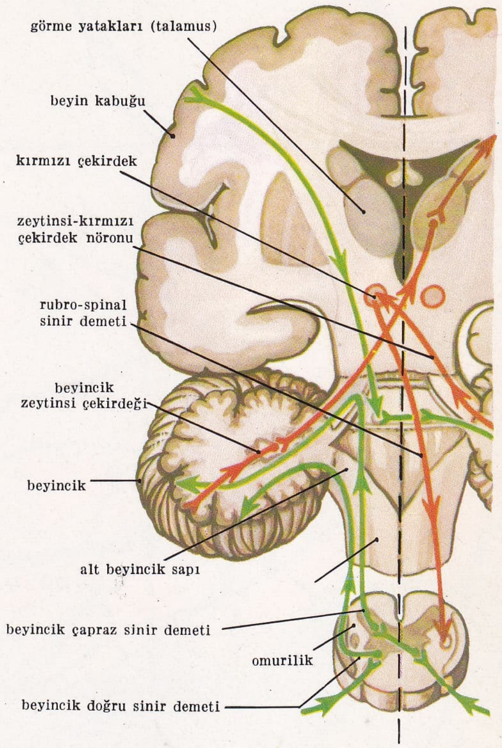

getirici sinir telleri
götürücü sinir telleri

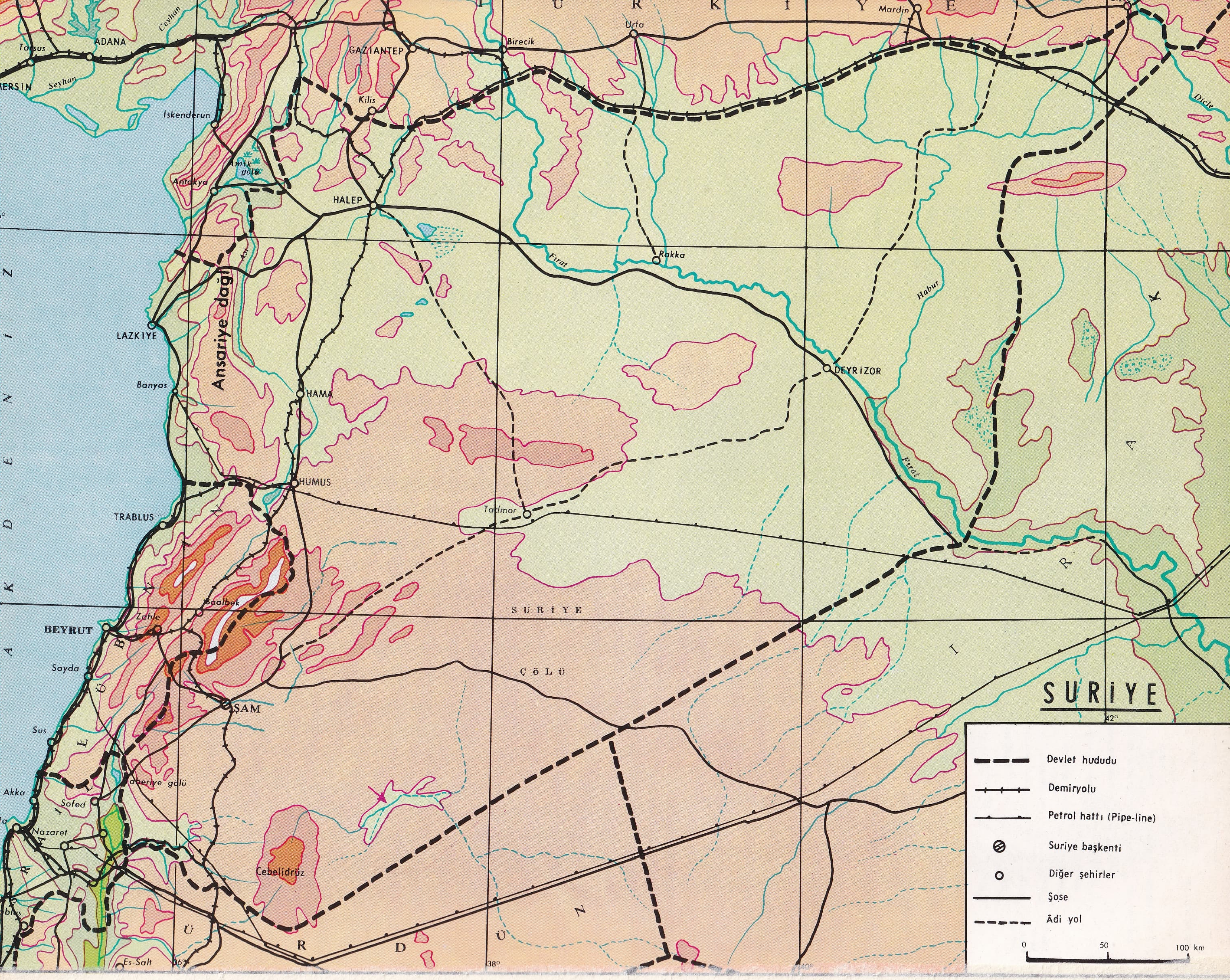
SURİYE
Devlet hududu
Demiryolu
Petrol hattı (Pipe-line)
Suriye başkenti
Diğer şehirler
Şose
Âdi yol
0
50
100 km
TÜRKİYE
IRAK
ÜRDÜN
AKDENİZ
SURİYE
ÇÖLÜ
Ansariye dağı
Tarsus
ADANA
Ceyhan
Seyhan
MERSİN
İskenderun
Antakya
Amik gölü
GAZİANTEP
Kilis
Birecik
Urfa
Mardin
Dicle
HALEP
Rakka
Fırat
Habur
DEYRİZOR
LAZKİYE
Banyas
HAMA
HUMUS
Tadmor
TRABLUS
BEYRUT
Zahle
Baalbek
Sayda
ŞAM
Sus
Akka
Safed
Taberiye gölü
Nazaret
Cebelidrüz
Es-Salt
42°
38°

ki ordu Halep yakınında Merci Dabık'ta karşılaştı (1516). Yapılan savaşta mısır ordusu yenildi ve Kansu Gavri öldü. Halep, Şam ve öteki Suriye şehirleri, osmanlı yönetimine geçti. Türkler başlangıçta Suriye'deki memlûk yönetim sistemini olduğu gibi bıraktılar. Halep dışında, bölgenin yönetimi, Memlûkların Şam naibi olan Gazalî'ye verildi. Gazalî, Yavuz Sultan Selim'in ölümünden sonra (1520) kendisini Meliküleşref unvanıyle sultan ilân etti; fakat kısa süre içinde yakalanarak idam edildi.

XVI. yy.ın sonlarına doğru Suriye'de Şam, Trablus ve Halep eyaletleri kuruldu. Bu idarî bölünme, bazı küçük değişikliklerle XVIII. yy.ın ortalarına kadar devam etti; fakat osmanlı paşaları doğrudan doğruya önemli şehirlerle, bunların çevresini yönettiler. Ülkenin öteki bölümleri eskiden olduğu gibi türkmen, dürzî ve nuseyrî emîrlerinin nüfuzları altında kaldı. Bunlardan dürzî emîri Fahreddin, uzun süre (1583 - 1635) Suriye'ye bağlı Lübnan sancağına hâkim oldu. XVIII. yy. sonlarında bedevî şeyhlerinden Tahir Ömer, Akkâ'yı aldı ve burada tahkimat yaptırdı (1768-1774). Osmanlı - Rus savaşında Akdeniz'e giren rus donanmasının desteğini sağladı. Tahir Ömer'in isyanı, Akkâ'nın alınması ve kendisinin öldürülmesiyle son buldu (1775). Akkâ, Cezzar Ahmed Paşanın yönetimine verildi. Ahmed Paşa, Akkâ'yı kuşatan Napolyon Bonapart'ı geri çekilmek zorunda bıraktı (1799) ve uzun süre Suriye'de dilediği gibi hüküm sürdü (1775-1804). Cezzar Ahmed Paşanın ölümünden sonra, Lübnan emîri Beşir, Suriye işlerinde nüfuz sahibi oldu. Bu sıralarda avrupalıların kışkırtmaları üzerine yerli hıristiyanlar ayaklandılar. Bu karışıklıklardan yararlanmak isteyen Mehmed Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşayı modern bir orduyle Suriye'ye gönderdi. Akkâ, sonra Hıms, İbrahim Paşanın eline geçti; 1833'te yapılan anlaşma uyarınca Suriye, Mehmed Ali Paşaya bırakıldı. Bununla birlikte Mehmed Ali Paşa yönetimine karşı Suriye ve Lübnan'da isyanlar çıktı. İngiltere, Mehmed Ali Paşaya karşı Osmanlı devletini destekledi. İbrahim Paşa, Suriye'den çekildi (1840). Tanzimat ve Islahat fermanlarının hıristiyan tebaaya bazı haklar tanıması, Suriye'de karışıklıklar çıkmasına sebep oldu. Müslüman dürzîler hıristiyan marunilere tecavüze başladılar. Hıristiyanlarla müslümanlar arasında birçok kanlı çarpışmalar oldu. Hıristiyanlara karşı olan bu hareketler kısa zamanda Şam'a da sıçradı. Bu durum Napoléon III'ün avrupa devletleriyle anlaşarak general Beaufort d'Hautpoul emrinde 6 000 kişilik bir kolorduyu Beyrut'a göndermesine sebep oldu. Fakat olayları yatıştıramadığı için Babıâli tarafından sınırsız yetkilerle Suriye'ye gönderilen Fuad Paşanın kesin tutumu, olayda suçlu olanların hemen cezalandırılmaları Fransızlara yapacak bir iş bırakmadı. İngiltere de Babıâli'yi destekleyince fransız ordusu 1861 haziranında Lübnan'dan çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı devleti Birinci Dünya savaşına katılınca Cemal Paşa Suriye'nin yönetimiyle görevlendirildi. Savaş sırasında Suriyeliler, osmanlı ordularına karşı çıktılar. Birinci Dünya savaşından yenik çıkan Osmanlı devleti Suriye'yi bırakmak zorunda kaldı.

Müslüman sayısı kadar hıristiyan da bulunan bir *«Büyük Lübnan»* devleti, Suriye'den kesinlikle ayrıldı (1 eylül 1920); fakat öbür kısımlardaki siyasî parçalanma devam ediyordu; milliyetçi baskıya karşı koyamayan Fransa, mahallî muhtariyetleri yavaş yavaş daraltmaya kabul etti. Eylül 1920'de kurulan Halep ve Şam devletleri, önce Suriye federasyonu (haziran 1922), sonra da Suriye'de biraraya getirildi (1 ocak 1925). Eylül 1920'de kurulan ve sırasıyle «Alevîler toprağı» (1920), «Alevîler devleti» (1922), «Lazkiye hükûmeti» (1930) adı verilen Alevîler bölgesinin ve Dürzîler bölgesi (cebel Druz Muhtar hükûmeti, 1922), muhtariyetlerinin daraltılmasına rağmen, 1936'ya, sonra da 1941'e kadar devam ettiler. Kuzeybatıdaki türk azınlığını desteklemek için önce Halep'e, sonra da Suriye'ye bağımlı olan İskenderun sancağına sınırlı bir muhtariyet tanındı. Bütün bu topraklarda, fransız yöneticilerinin hâkimiyetini engellemeyen bir temsilî rejim uygulandı (1922 - 1923). 1925'te yüksek - komiser general Sarrail, cebel Druz'da (cebelüd Druz) patlak veren (temmuz 1925) sonra Şam'a yayılan (ağustos-ekim 1925) ve ancak 1927'de bastırılan bir isyanla mücadele etti. Yüksek komiser Ponsot (1926-1933) ve Martel (1933-1936), sıkı bir şekilde kontrol ettikleri parlamenterizmi kurdular: Kurucu meclis (1928-1930), anayasanın oylanması (1930), Teşrîî meclis (1932), cumhurbaşkanı Mehmed Ali Abed'in seçilmesi (1932). Millî Blok yönetiminde yeniden başlayan milliyetçi çalkantı (ocak - şubat 1936), Martel'in bir delegasyonun Paris'e gitmesine müsaade etmesiyle sonuçlandı ve görüşmeler sonunda bir antlaşma (Viénot anlaşmaları, 9 eylül 1936) imzalandı: üç yıllık bir geçiş döneminden sonra Birleşik Suriye'ye bağımsızlık tanınacak ve yirmi beş yıllık bir Fransız-Suriye ittifakı yapılacaktı. Fakat, Suriye parlamentosunun onayladığı bu metin, Fransız parlamentosuna getirilmedi ve Suriye kamuoyu Fransa'nın İskenderun sancağını Türkiye'ye bırakmasına (29 haziran 1939) büyük tepki gösterdi. Suriye yetkililerinin istifalarından sonra, yüksek komiser Puaux (1939-1940) bütün sivil yetkileri eline aldı; askerî yetkiler ise eylül 1939'dan mayıs 1940'a kadar Doğu Akdeniz Müttefik kuvvetleri başkumandanı general Weygand tarafından uygulandı. Weygand'ın yerine getirilen Mittelhauser ve yüksek komiser Puaux 28 haziran 1940 mütarekesini kabul ettiler. Vichy hükûmeti, yüksek komiser olarak önce Jean Chiappe'i (25 kasım), sonra da general Dentz'i tayin etti. Amiral Darlan Büyük Britanya'ya karşı Irak isyanını destekleyen alman uçaklarının Suriye havaalanlarına konmasına izin verdi (6 mayıs 1941). Bu olay general Catroux kumandasındaki hür fransız kuvvetlerinin desteklediği ingiliz birliklerinin müdahalesine bahane oldu (8 haziran). Temmuzda, general Dentz, Saint-Jean-d'Acre'da teslim olma belgesini imzaladı ve 32 000 fransızla birlikte Fransa'ya döndü. Eylülde, Fransa'nın Ortadoğu'daki genel temsilcisi Catroux, Suriye'nin bağımsızlığını ilân etti; Lazkiye ve cebel Druz hükûmetleri Suriye cumhuriyetine katıldılar (26 ocak 1942); anayasal düzen 1943'te yeniden kuruldu ve aralık ayında Catroux, mandanın 1 ocak 1944'te kaldırılmasını öngören bir antlaşma imzaladı. Fakat, müttefik kuvvetlerinin işgalindeki Suriye, İkinci Dünya savaşının sonuna kadar bir fransız-ingiliz kondominyumu altında kaldı. Büyük Britanya, Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'ü kapsayacak bir Büyük Suriye krallığı kurarak başına haşimî Abdullah'ı getirmeyi tasarlıyordu. Mayıs 1945'te yüksek komiser general Beynet, Suriye makamlarıyla bir antlaşma imzalamağa uğraştıysa da başaramadı. Fransız takviye kuvvetlerinin gelişi, Şam'da şehrin bombalanmasıyle (29 mayıs 1945) bastırılabilen bir milliyetçi çalkantıya yol açtı. Duruma müdahale eden İngilizler fransız askerlerini kışlalarına dönmeğe, sonra da Suriye'yi boşaltmağa zorladılar (haziran 1945 - nisan 1946). Bk. SURİYE CUMHURİYETİ.

GÜZEL SANATLAR

● *Kaynakları.* En eski devirlerden beri her biri kendi damgasını vuran istilâcıların gelip geçtiği bölgede bir suriye sanatından söz etmek güçtür. Hama, Mişrefe (Katna) ve Açana'da yapılan kazılarda M. Ö. III. binyıl sonuna kadar olan buluntular Mezopotamya ile büyük benzerlikler gösterir. II. binyılda, kompozit bir sanat doğmasına yol açan mısır, babil, hitanari, hitit akımları birbirini takip etti. I. binyılda, Kuzey Suriye saraylarının planı *«Bit hilâni»*nin prototipine, ingiliz arkeoloğu Woolley'in kral Yarim-Lim'in (M. Ö. XVIII. yy.) ve kral Nikmepa'nın (XV. yy.) saraylarını ortaya çıkardığı Açana'da rastlanır. *«Bit hilâni»*de geniş salona, önünde bir peron bulunan ve iki veya üç sütunlu bir cephe kapısından girilen daha küçük bir salondan geçilir. Yarim-Lim'in sarayında güzel heykeller ortaya çıkarıldı: kralın portresi olduğu sanılan bir insan başı. Mişrefe'deki tunç bir figürün de (tanrının başında boynuzlu bir kavuk vardır) gösterdiği gibi, özellikle maden işlemeciliğinde mitanni etkisi II. binyılın ikinci yarısında ortaya çıkar. Aynı etki mısır unsurlarıyle birlikte M. Ö. 1200 yıllarına kadar çok karakteristik üslûpta yapılmış silindir biçimi mühürlerde de görülür. Kullanılan madde hemen hep hematit'tir. Üslûplaştırılmış kutsal ağaç, arma kartal, pençeler, saç örgüsü gibi süsleme motifleri, dinî veya mitolojik sahneleri çevreler. Boyalı topraktan eşyada da aynı motifler görülür. M. Ö. 1200 ile yaklaşık olarak 900 arasındaki karanlık bir devreden sonra Asur'un hâkimiyetine giren Suriye'de hitit, asur, fenike, ege ve kıbrıs etkilerinin bir çeşit senteziyle karşılaşılır. Bk. MARİ.

Şam'da hastahane

SURİYE arması

● *Yunan - Roma devri.* M. Ö. IV. yy.da Büyük İskender'in Yakındoğu'yu fethiyle başlayan Helenistik devirde Suriye'ye getirilen yunan-roma kültürünün önemli kalıntılarına Palmyra ve Dura-Europos (Salihiye) gibi kervancı şehirlerinde rastlanır. Roma fethiyle, yunanlaştırma yeniden başlar. Gelişmesini yüzyıllar süren bir zenginliğin desteklediği mimarî'ye, yunan-roma üslûbu hâkim olur. Bu dönem düzgün planlı, kenarında tetrapylos'ta kesişen veya dev kemerlerle birbirine bağlanan sütun sıraları uzanan geniş caddeli şehirler devridir; bu formül, eski doğu başkentlerinde (Şam), eski Makedonya sömürgelerinde (Antakya [Antiokheia], Beroia [Halep], Apameia [yıkıntıları Kalat-el Mudik'te], Laodikeia [Lazkiye], Gerasa [bugün yeri Cerah-Ürdün]) veya yeni şehirlerde de (Palmyra [Tedmür], Heliupolis [Baalbek]) uygulandı. Çok büyük avlulu tapınakların yanına imparatorluk mimarîsine has yapılar (su kemerleri; tiyatrolar, nymphaion'lar) inşa edildi; özellikle Baalbek'te düzen ve süsleme ayrıntılarından imparatorluk başkentinden gelme etkiler ortaya çıkarıldı. II. yy.da, hemen her yerde, bir çeşit roma-suriye üslûbuna rastlanır (Lübnan, Anti-lübnan ve Havran tapınakları, Palmyra'daki binalar). Batı yapı usullerine tercih edilen, büyük çapta yontma taş kullanımıyle helenistik teknik ve plan hazırlanmasında doğu geleneklerî muhafaza edilmiştir. Bu çok zengin verimliliğin, parlak son dönem (IV. yy. - VI. yy.) kalıntıları Kuzey Suriye'nin (Halep bölgesi) veya Güney Suriye'nin (Havran) «ölü şehirler»inde dinî veya sivil yapılarda muhafaza edilmiştir.

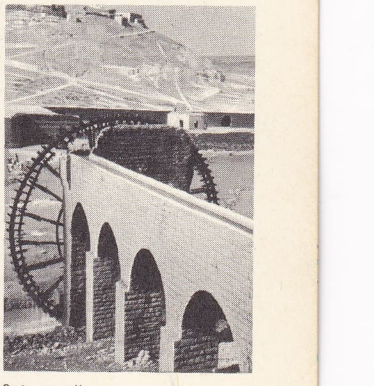

Âsi ırmağı üzerinde su çarkı

Heykel atelyelerinin daha az canlı ve daha az orijinal olduğu sanılır. Şehirlerde, yunan - roma üslûbunda basmakalıp mermer işlerine rastlanır, ülkenin iç kısmında ise, yine yunan-roma sanatından mülhem fakat halk veya taşra üslûbunda işlenmeğe elverişsiz mahallî bazalttan yapılmış eserler görülür. Sınır bölgelerinde, Palmyra'da ve sınırlar ötesinde Dura-Europos'ta, katı kurallara dönerek yunan-roma sanatının temel ilkelerinden ayrılan bir sanat hüküm sürer (ayırıcı özelliği: Lange kanunu). Bu sanat resme de hâkimdir. En ilgi çekici eserler Dura-Europos'tadır.

Çinicilikte yunan-roma üslûbu büyük ölçüde ağır basar. Antakya'da ortaya çıkarılan az rastlanır zenginlik ve çeşitlilikte bir bütün, Roma imparatorluğunun en önemli bütünlerinden biridir. Yunan-Roma Suriyesi'nde özellikle bütün Fenike şehirlerindeki geleneksel camcılık başta olmak üzere,

SURİYE: Baniyas'da pompalama istasyonu

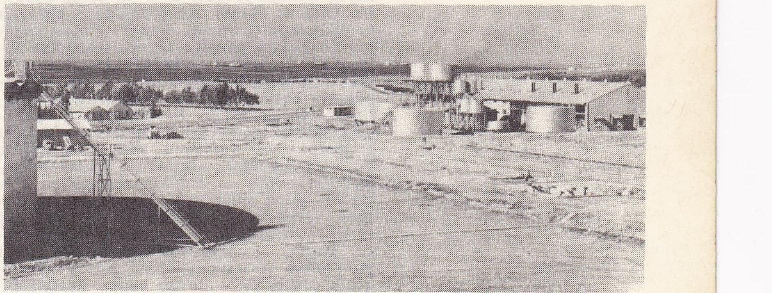

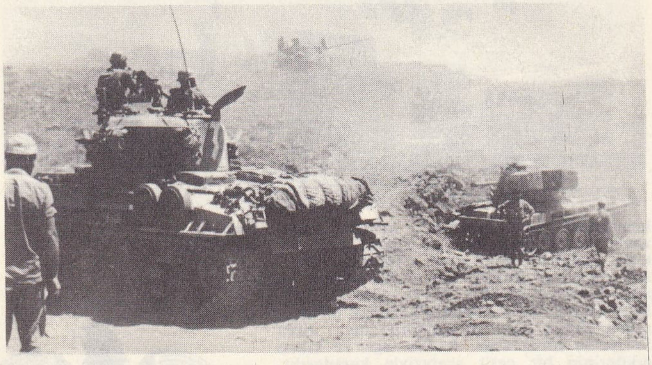

1967 İsrail-Arap çatışmasında zırhlı birliklerin savaşı

Yusuf Zuvayyin

SURİYE

bazı küçük sanatlar da gelişti. Aynı şey, kuyumculuk, gümüşçülük, ağaç ve fildişi oymacılığı için de söylenebilir. Üzerleri zengin figürlerle süslü tören mihverleri önemlidir.

- *Müslüman Suriye.* Bk. İSLÂM *sanatı.*
- *Latin Suriye.* Bk. DOĞU LATİN DEVLETLERİ.

— Leng. *Suriye dili,* Suriye'de 4 milyondan fazla insan tarafından konuşulan arap lehçesi. (LM)

SURİYE cumhuriyeti, Batı Asya'da devlet; 184 500 km²; 5 450 000 nüf. Başkenti *Şam* (Damas) [562 900 nüf.] Başlıca Şehirleri: *Halep* (547 000 nüf.), *Humus* (182 000 nüf.). *Hama* (131 500 nüf.), *Lazkiye* (78 500 nüf.), *Deyr-el-Zor.*

COĞRAFYA

Bölgesel coğrafya

Kuzeyde Türkiye, doğuda Irak, güneyde Ürdün, güneybatıda İsrail ve Lübnan ile sınırlı olan Suriye, yaklaşık olarak 150 km uzunluğunda bir kıyı bölgesiyle Akdeniz'e açılır; kıyı ile ülkenin geri kalan kısmı arasında yer alan çifte sıradağlar kıyı bölgesine ulaşmayı güçleştirir. Akdeniz kıyısı kenarında cebel Ensariye veya yazın sıcak ve nemli, kışın yağışlı, ilkbahar ve sonbaharda da Akdeniz sağanaklarıyle sulanan küçük ovalar uzanır. Meyveliklerin ve bahçelerin yanı sıra küçük tahıl, tütün ve pamuk tarlalarıyle örtülü olan bu zengin çeşitli tarım bölgesinde nüfus yoğundur. Batıda cebel Ensariye ve doğuda cebel Zaviye, Âsi ırmağının suladığı kuzey-güney doğrultusunda uzanan Gab hendeğine dik faylar ve tepelerle hâkimdir. Gab, Doğu Afrika'dan Toroslar'a kadar devam eden büyük kırıklar çizgisinin son çöküntüsüdür. Âsi ırmağıyle kollarının debisi çok yüksek *noria*'ları çevirebilecek ve sulama kanallariyle bir vahalar dizisini besleyebilecek kadar bol ve düzenlidir. Cebel Zaviye (935 m) ve daha güneyde Antilübnanlar (2 629 m) ile Lübnan - Suriye sınırının yaslandığı Hermon dağları (2 814 m) yavaş yavaş Mezopotamya'ya ve arap yarımadasına doğru alçalan geniş kalker yaylalarının yüksek, kıvrımlı ve faylı kenarlarıdır.

Yılın büyük kısmında kupkuru vâdilerle kesilen ve yer yer çanaklar ve sıradağlarla (cebel Abdülaziz ve cebel Bişri) engebeli olan bu yaylalara ancak kışın az (yılda 200 mm'den az) ve düzensiz yağışlar düşer. Bu yaylaları kaplayan bozkırlar, doğuya gidildikçe çöl halini alır. Kuzeyde Cezire ve güneyde Şamiye'yi içine alan bu uçsuz bucaksız bölgede Suudî Arabistan'da kışlayan ve ilkbaharın sonunda Suriye çölünü kuşatan bozkırlara yönelen göçebe bedevîler dolaşır. Bu bedevîler yerleşik hayatı benimsemek üzeredir. Değerlendirme, özellikle, büyük bir buğday ve arpa üretimi bölgesi haline gelen Cezire'de çok ilerlemiştir. Şamiye sıradağlarının eteklerinde de birkaç vaha sıralanır. Âsi vadisinin yanı sıra dağlar ve bozkır ovaları arasındaki temas bölgeleri Suriye'nin en canlı kesimleridir: dağlardan gelen sular çok eskiden beri Kalamun vâdilerinin, Antilübnanlar'ın ve dağ etekleri eğintilerinin sulanmasında kullanılır. Hurma ağacı bulunmayan vahalar olan *guta*'larda yerleşik çiftçiler büyük bir özenle çeşitli besin tarımı yapar: zeytin, tahıl (buğday ve arpa), sebze, üzüm, kayısı, nar, incir, badem. Vahalar Suriye'de cebel Druz ve Havran gibi tahıl üreticisi olan volkanik topraklarda da uzanan «verimli hilâl»in en zengin kesimleridir.

İktisadî ve beşerî coğrafya

Tarım Suriye'nin başlıca faaliyetidir. Tahıl (buğday [6 320 000 kental], arpa [2 180 000 kental], darı), şeker pancarı (Âsi vadisi), kuru meyve (kayısı ve incir) ve zeytinyağı üretimiyle koyun (6 milyon başa yakın) ve keçi sürüleri (1 645 000 baş) özellikle mahallî tüketimi besler; Lazkiye'nin tütünü ve pamuğu ihraç edilir. Şehirlerde yaşayan toprak sahiplerinin ilgisizliği, yatırımların yetersizliği ve teknik ıslahın azlığı yüzünden uzun süre geri kalan tarım bugün Cezire ve Gab bölgelerinde gelişmektedir. 1958 Toprak reformunda arazilerin yüzde 60'ına el konmuş, yüz kadar da kooperatif kurulmuştu; fakat toprağın verimini arttırmak için gerekli teknik kadro meselesi bugün de çözülememiştir. Ortaçağ'da Şam'ı meşhur eden el sanatları (ipekliler, marokencilik, bakırcılık) çok gerilemekle birlikte, şehirlerde devam eder. Enerji kaynaklarının yetersizliği ve hammadde sıkıntısından modern sanayi hiç gelişmemiş, ancak tarım ürünlerini işleyen tesisler (zeytinyağı fabrikaları, şeker fabrikası [Humus], pamuklu ve ipekli kumaş fabrikaları) yapılmış, Şam ve Halep'teki çimento fabrikaları kurulmuştur. Ayrıca, Fırat üzerinde, Sovyet yardımiyle dev bir baraj ve önemli hidroelektrik tesisler yaptırmak için projeler hazırlanmıştır. Irak ve Ürdün ile Akdeniz limanları arasındaki ticareti kontrol altında tutmasına rağmen, Suriye, bundan beklenen kazancı sağlayamamaktadır. Lazkiye limanı, tesisleri büyütüldüğü halde, yerinin elverişsizliği yüzünden Suriye trafiğinin büyük kısmını Beyrut limanına kaptırmıştır. Şam - Halep demiryolu çok işlek değildir. Ulaşımın büyük kısmı karayoluyle yapılır. Suriye, Aramco ve Iraq Petroleum company'den de topraklarından geçen petrol boruları için tazminat alır. Irak petrolünün bir kısmı, Kerkük boru hattının son noktası olan Banyas limanından ihraç edilir. Suriye'nin Ortadoğu'daki merkezî konumu ve ulaşım şebekelerinin topraklarında birleşmesi, ülkenin siyasî önemini çok artırmıştır. Halkının çoğu sünnî müslümanlardan meydana gelen Suriye, Arap birliğinin ve İslâm birliği düşüncesinin en faal desteklerinden biridir. Ülkede ayrıca çok mutahassıp olmayan veya ayrı mezheplere bağlı olan ve bugün, sığındıkları dağlardan yavaş yavaş ovaya inmeğe başlayan müslümanlar (350 000 ensariye, 117 000 dürzî, 200 000 kürt) yaşar; sayıları yarım milyonu aşan hıristiyanların çoğu rum ortodoks ve ermeni gregoryendir. Çok değişik asıllı ve çeşitli geleneklere bağlı halkların meydana getirdiği bu mozaik, İran ve Anadolu yaylalarının kenarlarıyle Arabistan ve Suriye bozkırları arasında tabiî engel bulunmamasının kolaylaştırdığı ağır sızma hareketlerinin sonucudur.

TARİH

(Suriye cumhuriyetinin ilânından önceki devir için bk. SURİYE.) 1945-1946 Yıllarında fransız ve ingiliz birliklerinin ülkeyi boşaltması ile Suriye cumhuriyeti tam bir bağımsızlığa kavuştu. 27 Şubat 1945'te Mihver devletlerine savaş ilân etti ve hemen Birleşmiş Milletler teşkilâtına kabul edildi. Arap birliğinin kurucu üyesi olan (mart 1945) yeni cumhuriyet Filistin'de İsraillilere karşı cephe aldı (mayıs 1948). 1949 Nisanında yapılan Suriye-İsrail mütarekesi devamlı sınır olaylarının patlak vermesini önleyemedi. Alevîlerle Dürzîlerin tutumu, bağımsızlığın ilk zamanlarında Suriye hükûmetini tedirgin ettiyse de sanayileşme, büyük mülkiyetin gelişmesi ve bir aydınlar sınıfının kurulmasıyle ortaya çıkan sosyal bunalım çok daha ciddîydi. Ayrıca Londra'dan destek gören haşimî komşuları da Suriye'yi tehdit ediyordu. Haşimîler Büyük Suriye fikrinden vaz geçerek «verimli hilâl»i (Suriye-Irak birliği) gerçekleştirmek istiyor ve Suriye'de önemli bir kuvvet olan halk partisi tarafından destekleniyordu.

Haşimîlere düşman olan albay Hüsnü Zaim, cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli'yi devirdi (30 mart 1949); kısa bir diktatörlük devresinden sonra o da haşimî taraflısı albay Sami Hinnevi'nin emriyle devrildi ve öldürüldü (14 ağustos 1949). Sami Hinnevi de albay Edip Çiçekli tarafından devrildi (19 aralık 1949). Çiçekli, Halk partisinin gelişmesi üzerine meşru hükûmeti dağıttı (kasım 1951) ve önemli reformlara girişti; tek bir parti (Arap Kurtuluş hareketi) kurarak (ağustos 1952) kendini cumhurbaşkanı seçtirdi (temmuz 1953). Askerî bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra ülkeyi ırak ordusunun bir müdahalesinden kurtarmak için sürgüne gitmeyi kabul etti (şubat 1954). Haşim Bey el-Attasi cumhurbaşkanı oldu. Halit Azzam'ın bağımsızlar partisinin ve Ekrem Havranî'nin yönettiği Baas partisinin (Arap Rönesansı Sosyalist partisi) desteklediği Suriye genelkurmayı, haşimî taraftarlarını sindirdi. Haşimîler eylül 1954 seçimlerinde yenilgiye uğradılar. Şükrü el-Kuvvetli tekrar cumhurbaşkanı oldu. Şubat 1955'te Türkiye, Londra'nın arap dünyasını komünist tehlikesine karşı birleştirmeğe çalıştığı Bağdat paktına (24 şubat 1955) Suriye'nin katılmasını sağlamak için çalıştı. Türkiye başbakanı Menderes bu amaçla 14 ocak 1955'te Şam'ı ziyaret etti; fakat Suriye pakta katılmayı reddetti. Türkiye'nin protestosuna rağmen ekim 1955'te Mısır ve Suudî Arabistan ile bir askerî pakt yaptı. Şam, Süveyş buhranı sırasında Kahire'nin tarafını tuttu ve Londra ve Paris ile siyasî ilişkilerini kesti (kasım 1956). Albay Saraç'ın ortaya çıkardığı, Iraklılarca hazırlanmış komplolar (kasım 1956, ağustos 1957) muhalefetin ezilmesine vesile oldu. Fakat Baas sosyalistleri, Suriye komünistlerinin ön plana geçtiklerini görünce Mısır'a Suriye ile birleşme teklifinde bulundular. 1 Şubat 1958 antlaşmasıyle kurulan *Birleşik Arap cumhuriyeti* (B.A.C.) bir plebisitle onaylandı ve bu plebisitte Suriye'de oyların yüzde 99,98'i birlik lehine verildi, albay Nâsır yeni devletin başına geçti. İki suriyeli, başkan yardımcısı seçildi: Ekrem Havrani (Baas) ve Sabri Asali (milliyetçilerden). 13 Mart 1958'de kapatılan siyasî partilerin yerini Millî Birlik partisi aldı. İktisadî durumunu düzeltmeyi uman «Suriye eyaleti» kısa süre sonra hayal kırıklığına uğradı; toprak reformu (eylül 1958), bankaların ve sanayinin devletleştirilmesi, hâkim sınıfları gocundurmuştu.

28 Eylül 1961'de bir askerî ayaklanma sonucunda Suriye birlikten ayrılarak tekrar bağımsızlığına kavuştu; cumhurbaşkanı Nazim el-Kudsi'nin başbakanlığa getirdiği Maruf Devalibi (23 aralık 1961), bankalar ve sanayideki devletleştirmeyi de kaldırdı. Bu siyaset askerî bir hükûmet darbesine yol açtı (28 mart 1962). Birkaç gün süren kargaşalıktan sonra ordu iktidarı tekrar sivillere devretti ve Dr. Beşir el-Azmi hükûmeti kurdu (24 nisan 1962). Fakat 8 mart 1963'te Baas partisi iktidarı ele geçirdi ve malî kuruluşlar mayısta tekrar millîleştirildi. Hükûmet darbesinden kısa süre sonra Baas'ın «tarihî önder»lerinden Salâh el-Bitar, Nâsır taraftarı birlikçilerden ve Havranî'nin sosyalist ayrılıkçılarından meydana gelen bir hükûmet kurdu. Bir ihtilâl konseyinin vesayeti altında olan bu hükûmetin başkanlığına general Attasi getirildi. Nâsır'cılar bir darbe teşebbüsünden sonra elendi (18 temmuz). Öte yandan Irak'ta Baas'ın bertaraf edilmesi (kasım 1963), ekimde iki ülke arasında imzalanmış olan askerî ittifakı hükümsüz hale soktu ve Ortadoğu'da baas'çı bir eksen kurma ümitlerine son verdi. Irak Baas'ının bu bozgunu, başlıca yöneticileri, partinin kurucusu Aflak ve Bitar olan, «millî kumandanlık» ile «Suriye kumandanlığı» arasındaki gizli anlaşmazlığı artırdı. Aflak ve Bitar'ın «arap sosyalizmi»ne birçok suriyeli sosyal reformları gerçekleştiremeyecek bir «millî kuvvetler» birliği siyaseti gözüyle bakıyordu. Temmuz 1963'te İhtilâl konseyinin başına general Attasi'nin yerine bir «bölgeci» olan Emin el-Hafız getirildi; sonra millî partinin dördüncü kongresi sonunda hükûmeti yönetmeke görevlendirildi (13 kasım 1963). 1958'de başlanan tarım reformu, mülkiyet hakkı 200 hektarla (sulak yerler için 50 hektar) sınırlanarak hızlandırıldı. Bu tedbirler, dinî çevrelerin yanı sıra mülk sahiplerinin düşmanlığına yol açarken, nâsır'cılar da bazı ordu unsurlarının deste-

Foto. LAROUSSE

ğiyle birçok şehirde büyük kargaşalıklar çıkardılar. Hafız, bir Başkanlık konseyini öngören geçici bir anayasa hazırlattıktan (25 nisan 1964) ve bir süre başkanlığı üzerine aldıktan sonra, hükûmet yönetimini Bitar'a bıraktı (9 mayıs 1964). «Bölgeciler» veya yeni-baas'çıların muhalefeti sonunda istifa etmek zorunda kalan Bitar'dan sonra devlet reisi Hafız'ın başkanlığında yeni bir hükûmet kuruldu (ekim 1964). İlericilerin baskısı arttı; ülkenin sanayi sermayesinin yüzde 80'ini temsil eden 115 işletmenin millîleştirilmesi (ocak 1965) ve dış ticaretin devlet tekeline alınması toptancı tacirlerin, maliyecilerin ve serbest meslek sahiplerinin grevine yol açtı. Halk milisleriyle desteklenen ordu bu grevi kırdı. Baas'ın ikinci bölgesel kongresinde Bitar düşürüldü ve kesin anayasanın ilânına kadar yasamayı yürütmekle görevli yeni bir ihtilâl konseyi (95 üyeli) kuruldu: bunun üzerine Yusuf Zuvayyin bölgecilerin ağır bastığı bir hükûmet kurdu (23 eylül 1965); bunların en ılımlılarını Salih Cedid'in yönettiği aşırı radikaller bertaraf etti. Fakat rejimi destekleyenler günden güne azalıyordu: burjuvazinin düşmanlığına dinî unsurların düşmanlığı eklendi. Ilımlı bölgeciler general Hafız'ın etkisiyle «milliyetçiler»e yanaştı ve yeni bir kuvvet denemesine girişildi: araplararası yönetim, bölgesel yönetimi dağıtarak Zuvayyin'i istifa etmek zorunda bıraktı. Razzaz ve Hafız'ın teşvikiyle yeni bir hükûmet kuran Bitar sosyalizmi «millî arap çerçevesi»ne yerleştirerek rejimi doğru yola çekmek niyetinde olduğunu açıkladı. Devrim konseyi dağıtıldı ve bir kanun kuvvetinde kararnamelerle 135 üyeli bir Millî meclis kuruldu; aralarında liberallerin de bulunması, Baas partisinde siyasî ve ideolojik bölünmenin giderilmesine imkân bırakmıyordu. General Salih Cedid'in düzenlediği bir hükûmet darbesiyle iktidar tekrar «bölgeciler»in eline geçti (22 ve 23 şubat 1966); Zuvayyin, hükûmeti tekrar kurdu ve devlet başkanlığına Hafız'ın yerine Nureddin el-Attasi'yi getirdi. Hafız, Bitar ve Razzaz tevkif edildi. 25 Şubat 1966'da ilân edilen yeni geçici anayasa ile Baas'ın bölgesel idaresi devlete aktarıldı: artık Baas, devlet reisini, başbakanı ve bakanları seçme hakkına sahipti. Ayrıca parti, Beyrut'a sığınmış olan «tarihî şefler»le ilişkiyi kesti ve bu şeflerin «Millî Önderliği»ne karşı yeni-baas'çıların önderliğini ortaya attı.

Fakat yeni-baas'çılar da kendi aralarında marksçılar ve islâmiyetçiler, siyasî yönetimi bırakmak istemeyen askerler ile rejimi işçi sendikalarına dayandırmak isteyen askerler arasında bölünmüştü. Bu ayrılıklar eski «milliyetçiler»in uzaklaştırılmasından sonra daha da yaygınlaştı. Eski milliyetçiler iktidarı tekrar ele geçirmeğe çalıştılarsa da en ciddisi albay Hatum'unki olan (eylül 1966) birçok hükûmet darbesi başarısızlıkla sonuçlandı.

Ayrıca hükûmetin, «Müslüman Kardeşler» tarafından çıkartılan (mayıs 1967) grevlerin baskısıyle reddetmek zorunda kaldığı askerî bir derginin giriştiği dinsizlik propagandası durumu daha da karıştırıyordu. İsrail-Arap savaşı sırasında (haziran 1967) ülkede birlik yeniden sağlandıysa da, yöneticiler arasındaki anlaşmazlıklar, birçok kabine değişikliğine (en önemlisi eylül 1967'de) sebep oldu.

Suriye'nin «sola kayması»yle başlayan sermaye kaçmasından doğan zarar ülkeden göç eden eski varlıklıların mallarına elkonmasıyle karşılanamadı. Hükûmete katılan komünistlerin desteklediği rejim, sosyalist tedbirleri ve S.S.C.B. ile yakınlaşmayı arttırdı. S.S.C.B. ile imzalanan iktisadî anlaşma (nisan 1966) sayesinde Fırat üzerinde yapılacak olan bir barajın sulanabilecek toprak yüzölçümünü (558 000 hektar) iki kat artırması hesaplandı; ikinci bir antlaşma (eylül 1966) hidrokarbür yataklarının değerlendirilmesini sağlayacaktır. Bu iktisadî bağımsızlık siyaseti Iraq Petroleum company ile bir anlaşmazlığa yol açtı; Suriye'nin petrole karşılık aldığı paranın artırılması isteğini şirket mart 1967'de kabul etti.

İsrail devletine karşı olan düşmanlık, Suriye'ye diplomatik yalnızlıktan kurtulma imkânını sağladı: El-Fetih teşkilâtı komandolarının ülkede üslenmelerine izin verildi (bu yüzden Suriye, Güvenlik konseyi tarafından suçlandı [kasım 1966]). İki ülke arasındaki silâhlı çatışmalar, birkaç ay içinde arap devletleri arasındaki ayrılıkların çözülmesiyle (Mısır ile kasım 1966 askerî antlaşması) sonuçlandı. Kendini, öbür arap devletlerinden daha fazla tehdit altında gören Suriye, Mısır'ın Sina yarımadasında uğradığı yenilgiler sırasında, kendi birliklerini büyük ölçüde savaşa sürmekten kaçınarak sınırlarını savunmakla yetindi. 8 Haziran 1967 Mısır-İsrail ateşkesinden sonra (aynı gün Şam'da da kabul edildi), İsrail, kuvvetlerini Suriye sınırına yığdı ve çetin bir direnmeye rağmen Kunaytıra'yı aldı. Sovyet yardımı sayesinde askerî gücünü yeniden kuran Suriye, İsrâil'e şiddetle karşıdır; bu yüzden de Hartum konferansına (ağustos-eylül 1967) katılmayı reddetmiş ve bu konferansta alınan kararlara da karşı çıkmıştır. Ayrıca bazı arap devletlerinden özellikle Suriye, Mısır, Irak ve Cezayir'den İsraili desteklediği kabul edilen anglosakson devletlerine karşı ortak bir iktisadî siyasî boykota girişmesini istemektedir.

İsrail savaşından sonra da ülkenin yönetimini elinde tutan Baas partisi içindeki çekişmeler devam etti. Ekim 1968'de Yusuf Zuvayyin kabinesi çekildi. Yeni kabineyi devlet başkanı Nureddin Attasi kurdu. Yeni kabinede de savunma bakanı olan general Hafız el - Esad rejimin «kuvvetli adamı» oldu. Ancak Ürdün'de, eylül 1970'te ortaya çıkan iç savaştan sonra Suriye Baas partisi içindeki milliyetçiler ile ilericiler arasındaki çatışma yeni gelişmeler gösterdi. Milliyetçilerin lideri general Esad, Nureddin Attasi'yi görevlerinden uzaklaştırdı (13 kasım); cumhurbaşkanlığına Ahmed Hatip getirildi. 21 Kasımda Esad'ın kurduğu kabinede kuvvetli nâsır'cılar yer aldı. Bu arada Attasi ve diğer bazı liderler tevkif edildi. Esad'ın iktidara gelişi Moskova tarfından iyi karşılandı. Esad 1-3 şubat 1971'de Moskova'yı ziyaret etti. 16 Şubatta Şam'da geçici Anayasa ilân edildi. Bu Anayasa bir referandum ile yetkileri genişletilmiş bir cumhurbaşkanı seçilmesi ve bir Halk meclisi kurulmasını öngörüyordu. 173 Üyeli Mecliste başta Baas partisi olmak üzere diğer siyasî güçler temsil edildi. Geçici Anayasaya göre Esad cumhurbaşkanlığına seçildi (mart 1971). Hatip de meclis başkanlığına getirildi. Suriye, Mısır, Libya arasında devam eden görüşmeler sonuçlandı; Arap Cumhuriyetleri federasyonunun Anayasası üç ülkede yapılan referandumla kabul edildi. Sovyetler birliği ile ilişkiler daha da sağlamlaştırıldı.

Şubat 1972'de Şam'da bir iktisadî ve teknik yardım antlaşması imzalandı; bunu askerî işbirliği antlaşması takip etti (mayıs 1972). [LM]

SURİYE çölü, ar. **Badiyettüşşam,** Yakındoğu'da bölge. Tebeşir ve Eyosen devrinden kalma geniş bir kalker yaylasından meydana gelir; güneyde Madian dağları, batıda Ürdün çukuru, cebel Druz ve Antilübnan, kuzeyde Toros dağlarıyle çevrilidir. Suriye çölü dik eğimli bir şevle Mezopotamya ovalarına ve Arabistan'daki kumtaşlı Nübye yaylalarına hâkimdir. Burası Bekri gibi önülke sıradağcıklarıyle, kubbelerle ve çanaklarla (Halep havzası) engebeli olan bir ova veya *hamad*'dır. Çevreye doğru yayılan vâdilerle yarılmıştır; bunlar ölü veya bugünkü yağış ağılı (yılda 200 mm'nin altında) ve kalkerlerin geçirgenliği yüzünden yılda ancak birkaç ay sulanan vâdilerdir. Suların kalkerlerin altına sızması Irak el-Arabi'ye ve Arabistan yarımadasına doğru ağır ağır akan su örtüleri meydana getirir. Suriye çölünde vahalar çok azdır ve sıradağların eteğindedir (Palmyra). Ama bölge çölden çok bozkırı andırır. Göçebe bedevî kabileleri develeri ve koyun sürüleriyle birlikte, Nufud ile akarsular tarafından sulanan «verimli hilâl» arasında yer değiştirirler. Çölü, Suriye, Ürdün, Irak ve Arabistan arasında bölüştüren sınırlar bedevîlerin geleneksel yer değiştirmelerini engellemez. (L)

Suriye-Kilikya madalyası, bu ülkelerde 1918-1921'deki harekâta katılan fransız askerlerine verilmek üzere çıkarılmış fransız madalyası. Enlemesine mavi çizgili ve üzerinde LEVANT yazılı bir çengel bulunan beyaz şeritle takılır. (L)

Suriye savaşları, Suriye'de muhtelif devirlerde yapılan ve bu ülkenin mukadderatı ile ilgili olan savaşların belli başlıları şunlardır:

● *Birinci Dünya savaşı sırasında Osmanlı devletiyle ingiliz kuvvetleri arasında yapılan savaşlar.* Osmanlı devleti, Birinci Dünya savaşına girdikten sonra, türk ve alman kurmayları merkezî devletlerin yükünü hafifletmek amacıyle, Kafkasya'da Ruslara, Süveyş bölgesinde İngilizlere saldırılmasını öngören bir plan hazırladılar. Suriye ve Mısır'ı içine alan cephenin başına 4. Ordu kumandanı olarak bahriye nazırı Cemal Paşa getirildi. Bu cephede osmanlı harekâtı Osmanlı 8. Kolordusunun Süveyş kanalına yaptığı saldırıyle başladı (14 ocak 1915). Osmanlı ordusunun bu ilk kanal seferi, başarısızlıkla sonuçlandı. Osmanlı kuvvetleri Birüssebi ve Gazze bölgesinde toplandı. Osmanlı ordusu 16 temmuz 1916'da Süveyş kanalını almak için ikinci bir saldırıya geçti; fakat yine başarı elde edilemedi. İngilizler, 22 aralık 1916'da türk kuvvetlerine karşı saldırıya geçerek Elariş'i aldılar. 4. Ordu birlikleri Gazze-Şeria-Birüssebi hattında savunmaya çekilmek zorunda kaldı. Suriye cephesindeki bu teklikeli durum karşısında alman generali Falkenhayn kumandasındaki 7. Ordu, Suriye'ye gönderildi ve bu generalin kumandasında Yıldırım Orduları grubu kuruldu. İngiliz kuvvetleri 31 ekim 1917'de karadan ve denizden Gazze'ye karşı saldırıya geçtiler. Türk kuvvetleri, Birinci ve İkinci Gazze savaşlarında yenildi; türk hatları yarıldı. Türk birlikleri Kudüs-Yafa hattına çekilmek zorunda kaldı; fakat, ingiliz saldırısı devam etti. Yafa ve Kudüs, İngilizlerin eline geçti. Türk birlikleri, Kudüs'ün kuzeyine çekildi. Kudüs'ün, İngilizlerin eline geçmesi üzerine general Falkenhaya yıldırım orduları grup kumandanlığından alınarak yerine Liman von Sanders getirildi. 20 Eylül 1918'de Nasıra'daki yıldırım orduları grubu karargâhı İngilizlerin eline geçti. 21 Eylülde bu ordular Dera'ya çekilmek zorunda kaldı. Yalnız, Mustafa Kemal Paşa kumandasındaki 7. Ordu, ingiliz süvarilerinin Bisan'da durduruşya da, türk kuvvetlerinin çekilişi devam etti. 1 Ekim 1918'de Şam, İngilizlerin eline geçti. Bu yenilgiler üzerine Liman von Sanders kumandayı Mustafa Kemal Paşaya bırakarak Adana'ya çekildi. 3 Ekimde Baalbek İngilizlerin eline geçti. 14 Ekimde Fransız savaş gemileri Trablusşam ve İskenderun'a girdi. Bu sırada Emir Faysal yönetimindeki Araplar, her yerde türk kuvvetlerine karşı saldırıya geçmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa, Arapları bozguna uğratarak Halep'in kuzeyindeki mevzilere çekildi. 30 Ekim 1918'de Müttefikler ile Mondros mütarekesi imzalandığından bu bölgedeki savaşlar sona erdi.

● *1919-1920 Seferleri.* Londra antlaşmalarıyle (1916) Doğu'ya müdahale etme hakkını alan Fransa, Birinci Dünya savaşı sırasında Arvad adasını işgal etti ve sembolik bir birlikle Filistin'i İngilizlerin almasına katıldı. 15 Eylül 1919 milletlerarası antlaşması sonucunda Gouraud kumandasındaki bir fransız kuvveti, 1920'de Suriye ile birlikte fransız mandasına verilen Lübnan'da, Allenby'nin kuvvetlerinin yerini aldı. Savaş sırasında itilâf devletleri Mekke şerifi Hüseyin'in yardımını sağlamak maksadıyle, ona, Fransızların önceden elde etmiş oldukları imtiyazların devam etmesi şartıyle, bir arap devletleri birliği kurmağa söz vermişlerdi. Hüseyin'in oğlu Faysal bu sözlere dayanarak, bütün Suriye'yi emri altına almağa çalıştı ve Şam'da bir hükûmet kurdu. 7 Mart 1920'de toplanan Suriye kongresi, emîr Faysal'ı Suriye kralı ilân etti. Fakat Fransa'nın Suriye başkomiserliğine tayin edilen general Gouraud, 24 temmuz 1920'de Han Meyselun yanında Faysal'ın bedevîlerini dağıttı ve ertesi gün Şam'a girdi; Faysal kaçtı. Suriye 10 ağustos 1920'de Sevr antlaşmasının 94. maddesi ile Osmanlı devletinden ayrıldı.

● *Dürzî seferleri (1925-1926).* Faysal ve kardeşi Ürdün emîri Abdullah'ın Fransa'ya çıkardıkları birçok güçlükten sonra, 1925 temmuzunda cebel Druz'da genel bir ayaklanma patlak verdi. Suveyda'daki fransız garnizonu abluka edildi ve Dürzîler Havran'da yardıma gönderilen alayı yok ettiler. Suriye yüksek komiseri general Sarrail'in askerî yardımcısı Gamelin, Fransa'-

Suriye-Kilikya madalyası

SURLET DE CHOKIER
Simonan'ın eseri
Cabinet des Estampes, Paris

Surname-i Vehbi'den Cambaz, Topkapı Sarayı kütüphanesi

Foto. LAROUSSE ; N. Erkılıç (MEYDAN)

SURREY kontu
Holbein le Jeune'ün
eseri
Sao Paulo müzesi

SURVAGE
«Balıkçı» (1927)
Modern Sanat
Millî müzesi, Paris

dan gelen yardımlarla eylülde Suveyda'yı geri aldı, ertesi ay Şam'daki bir ayaklanmayı bastırdı ve kış mevsiminde bölgeye boyun eğdirdi. 1926'da cebel Druz'a boyun eğdirmeyi tamamladı. Suveyda'yı yeniden fethetti (nisan), Makran'da düzeni sağladı ve Salhad'a kadar ilerledi (haziran). Eylülde fransız-ingiliz antlaşmalarıyle Suriye-Ürdün sınırındaki polis meseleleri düzenlendi. Bu seferler sırasında Fransa, Özel Doğu birlikleri denen yerli askerî birlikleri kurdu; bunların kadrosu fransızlarla fransız askerî okullarını bitiren suriyeli ve lübnanlı subaylardan meydana geliyordu.

● *1941 Seferi.* 1939'da Özel Doğu birlikleri general Weygand emrindeki üç fransız tümenine bağlandı, Weygand'ın kuvvetlerine kısa süre sonra birçok polonya birliği katıldı. Fransız-ingiliz görüşmelerinde (Weygand - Wawel), o sırada Alman - Sovyet ittifakının baskısı altındaki Balkanlar'da muhtemel bir müttefik harekâtı tartışıldı. 1940 Ateşkesi sırasında Weygand'ın yerini alan Mittehauser, Petain hükûmetine sadık kaldı, ama birliklerinden bazı unsurlar (Polonyalılar) general de Gaulle'e katıldı; 1941'de Reşid Ali'nin Irak'ta İngilizlere karşı isyanını destekleyen Almanya, Suriye havaalanlarından (Halep) Luftwafle araçlarını transit geçirdi. Bu olay üzerine müdahale eden ingiliz kuvvetleri de de gaulle'cü unsurlarla 8 haziran 1941'de Suriye'ye hücum ettiler. Önce püskürtülen general Dentz kumandasındaki (Vichy'nin Beyrut yüksek komiseri) 45 000 kişi, Kınaytra ve Mereayun üstüne karşı hücuma geçti ama Şam ve Damur'u boşaltmak zorunda kaldı (27 haziran - 7 temmuz). Irak ve Ürdün'den gelen motorize ingiliz kuvvetleri (arap lejyonu) 17 haziranda Palmyra ve Deyr-üz Zor'u kuşatmıştı. 30 Haziranda polonya birlikleri ingiliz kumandasına geçti. 14 Temmuzda imzalanan Saint-Jean-d'Acre antlaşmasıyle Doğu Fransız ordusu ve hür fransa kuvvetlerini karşı karşıya getiren bu sefer sona erdi. (LM)

Suriye tanrıçası, Helenistik ve Roma dünyalarında Aştart veya Atargatis'e verilen ad. *Dea Syria* veya *Syra* şeklindeki latince adı *Diasura* şekline sokulmuştu. En ünlü tapınağı Suriye'deki Hierapolis'teydi. Lucianus bu anıtı, *De Dea Syria* adlı eserinde anlatır. Roma'da tanrıçanın anıtı Janiculus'un kuzey yamacındaydı (M.S. I. yy.). [L]

SURLET DE CHOKİER (Erasme, — baronu), belçikalı siyaset adamı (Liège 1769-Gingelom şatosu, Saint - Trond yakınları 1839). Aşağı Moselle yöneticisi (1797) ve Paris milletvekili (1812) oldu. États généraux'nun ikinci meclisinde temsilci olarak (1815) Hollanda'dan ayrılma isteklerini savundu, liberal katolik olarak Millî kongreye başkanlık etti (1830), Nemours dükünе krallık teklif etti (şubat 1831). Sonra naiplik yaptı ve aynı zamanda hükûmeti yönetti. Lebau tarafından hükûmet başkanlığına getirildi (şubat 1831). Naiplik yetkilerini temmuzda Léopold I'e bıraktı. (L)

SURMA, Hindistan (Assam) ve Doğu Pakistan'da ırmak, yaklş. 500 km. Manipur (Hindistan) dağlarından doğar, Pakistan'a girer ve Sylhet'i aşar; aşağı kesiminde *Kalni*, sonra *Meghna* adını alır. Meghna, Ganj'ın başlıca kolu ile Padma'nın birleştiği yerin aşağı kesiminde kalır. (L)

SURNA i. (fars. *sūrnā* veya *sūrnāy*). *Esk.* Zurna. || *Surna-zen,* zurnacı. (M)

SURNAME blş. i. (fars. *sūr,* düğün ve *nāme,* mektup, yazı'dan *sūr-nāme*). Ed. *Esk.* Divan edebiyatında şehzadelerin sünnet düğünleriyle hanım sultanların doğum ve evlenme törenlerini anlatan eserlere verilen ad.

— ANSİKL. Osmanlılarda sarayda yapılan doğum, sünnet ve evlenme törenleri XVI. yy.dan sonra ayrı bir edebî türün konusu olmağa başladı. XVI. yy. ile XIX. yy. arasında yazılan manzum, mensur, manzum mensur karışık *surname*'lerde, osmanlı toplumunun, özellikle saray ve çevresinin yaşama biçimi, zevk ve eğlence anlayışı, toplantıları, düğün ve törenleri anlatıldı. Bu eserler sultanlara, şaray ve devlet büyüklerine sunulurdu. Divan edebiyatındaki başlıca surnameler şunlardır: Nebi (öl. 1712), *Surname** adını taşıyan manzum eserinde 1675'te Mehmed IV'ün şehzadeleri için Edirne'de yapılan sünnet düğününü ve on beş gün süren şenlikleri anlatır. Seyyid Vehbi'nin (öl. 1736) aynı adı taşıyan mensur eserinde, Ahmed III'ün dört oğluyle beş bin fakir çocuğun sünnet düğünü, o devirde İstanbul'un gelenek, görenek ve eğlenceleri tasvir edilir. Haşmet'in (öl. 1768) *Vilâdetname* adıyle bilinen eserinde de Mustafa III'ün kızı Hibetullah Sultanın doğumu üzerine yapılan ve on gün on gece süren şenlik ve donanma anlatılır. (M)

Surname, divan şairi Nabi'nin (1642-1712), 1675'te Mehmed IV'ün şehzadeleri (Mehmed, Ahmed) için Edirne'de yapılan sünnet düğününü anlatan manzum eseri. 587 Beyitlik eserde şair; münacaat, naat ve padişaha övgüden sonra, düğün hazırlıklarını anlatır; sadrazamın ve öteki vezirlerin padişaha ve şehzadelere sundukları armağanları sıralar; sonra on beş gün süren düğünü, düğünde yapılan eğlenceleri tasvir eder ve eserini düğünün son günü yapılan at yarışlarını anlatarak bitirir. Padişahın emriyle yazılan bu eserde, şehzadelerin sünnet düğününden başka, Hatice Sultan ile Muhasip Mustafa Paşanın düğünleriyle ilgili beyitler de yer alır. Nabi, eserinde düğünü ayrıntılarına kadar anlatırken bölgesel özelliklerinin tasvirine de yer verir. Dil ve üslûbu, eserin bazı bölümlerinde ağır olmakla birlikte, genellikle açık ve akıcıdır. Eser, *Nabi'nin Surnamesi,* adıyle yayımlandı (1944). [M]

Surname-i Vehbi, Ahmed III'ün genç şehzadesinin sünnet düğünü dolayısıyle Şair Vehbi*nin yazdığı kitap (1720). Eserde Ahmed III'ün (1703 - 1730) önünde yapılan oyunlar, mehter takımının geçişi, gece eğlenceleri için yakılan ateş, esnaf loncalarının geçişi, seyyar tiyatro gösterileri, sal üzerinde yapılan cambazlıklar tasvir edilir. *Surname-i Vehbi*'nin birçok kopyası vardır. En önemlisi Levnî* tarafından yapılmıştır. (M)

SURNİA i. Her iki kıtanın kuzeyindeki ormanlarda yaşayan uzun kuyruklu siyah benekli esmer-beyaz baykuş. (*Surnia ulula* daha çok gündüz avlanan bir kuştur.) [L]

SURNİCULUS i. İndonezya - Malezya bölgelerinde yaşayan siyah tüylü **guguk** kuşu; asalak olarak yararlandığı kuşlardan birine benzediği için GUGUK - DRONGO da denir. (L)

SUROLAR, Doğu Sudan'da Nil-Habeş halkı. Habeşistan Kaffa'sının sınırında yaşarlar ve hayvancılıkla geçinirler. (L)

SURRA i. Hindistan'da, evcil hayvanlarda çok görülen hastalık; bu hastalığa develer ve filler de tutulur; sebebi, bir sinek tarafından taşınan bir tripanozomadır. (L)

SURRE veya **SÜRRE** i. (ar. *şurre*). *Esk.* Para çıkını, para kesesi.

— Folk. *Surre devesi,* gereğinden çok süslenen kadınlar için kullanılan bir deyim. (Surre alayı düzenlenirken, gösterişli bir deve seçilerek süslenir, donatılırdı. Bu yüzden, süslenmeye düşkün kadınlara surre devesi denirdi. Zamanla bu, bir deyim oldu.)

— İda. *Esk. Surre emini,* Osmanlılarda her yıl Haremeyn'e yollanan Surrei Hümayunun yönetimiyle görevli kimse. Bk. ANSİKL.

— Mal. — *Esk. Surre ihracı,* hac dolayısıyle İstanbul'dan Haremeyn'e surre yollanması. (Bu para Birinci Dünya savaşı başlayıncaya kadar gönderildi.) || *Surrei Hümayun,* hac dolayısıyle padişah tarafından Haremeyn'e yollanan para ve armağanlar. (Bu gelenek, Abbasîler zamanında başladı ve Osmanlı imparatorluğunun son yıllarına kadar sürdü. Bu armağanlar daha çok İstanbul'dan özel bir törenle gönderilirdi.)

— Nümism. *Surre altını,* Mahmud II'nin tahta çıkışının 15. ve 16. yıldönümlerinde basılan altın paralar. (Bunlara, birisinin üzerinde *darülhilâfetül aliye,* ötekisinin *darülhilâfetül seniye* ibareleri yazılı olduğundan, *darülhilâfe altını* da denirdi.)

— Teşk. tar. *Surre alayı,* Mekke ve Medine (Haremeyn) halkına dağıtılmak üzere gönderilen para (surrei hümayun) dolayısıyle düzenlenen özel birliğe verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İda. *Esk. Surre emini,* doğruluk ve dindarlıkla tanınmış yüksek rütbeli sivil, asker veya ilmiye sınıfından birisi olurdu. Surre alayıyle İstanbul'dan yola çıkar, Haremeyn'de emanetleri ilgililere dağıtır, hac farizasını yerine getirir ve İstanbul'a dönerdi. Bu görevin ödeneği az olduğundan, bu işleri gören kimse bazen cebinden masraf yapmak zorunda kalırdı. Birinci Dünya savaşından sonra bu görev kaldırıldı.

— Teşk. tar. Surrei Hümayun ilk defa Osmanlılarda Çelebi Mehmed zamanında gönderildi. Her yıl gönderilme geleneği, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı alışından sonra başladı. Surre alayının gidiş şekli zaman zaman değişti. Surre, 1864'e kadar deve ve katırlarla gönderilirdi. Bundan sonra denizden vapurla gönderilmeğe başlandı. Hicaz demiryolunun yapılmasından sonra trenle gönderildi. 1914'e kadar her yıl surre alayı düzenlenirdi. Surre alayı Dârüssaade ağasının yönetimi altında hazırlanırdı. Tören sırasında bulunması gerekenlere bir gün önceden dârüssaade ağası ve kethüda bey tarafından tezkireler yazılırdı. Surrei Hümayunun Topkapı sarayından çıkması bir gelenekti. Surrenin Üsküdar'a ulaşması için Kireçkapısı iskelesinde bir *çektiri* bulundurulması kaptanpaşaya bildirilirdi. Divanı Hümayun ve süslenmesi gereken başka yerlere halılar, perdeler döşenir, çadırlar kurulurdu. Davetliler, Dârüssaade odasında beklerler; ağa gelince, Mekke şerifine gönderilmesi gelenek olan mektup, ona teslim edilirdi. Bu namei hümayun daha önce sadrazamın huzurunda mühürlenirdi. Davetlilere ağa tarafından hilâtlar giydirilirdi. Bu sırada hazırlanan Surrei Hümayun defterlerini önce dârüssaade ağasının yazıcısı, sonra Haremeyn müfettişi mühürlerdi. Defterdar, kuyruklu sah işaretini koyar, nişancı da tuğra çekerdi. Sonra dârussaade ağası namei hümayunu alır ve Enderuna giderdi. Bu arada yemek yenir; padişah, yemekten sonra Divana gelir ve davetliler tarafından karşılanırdı. Burada harem ağalarının omuzlarında getirilen dolu meşin keselerle Surrei Hümayun defterleri ve Mekke emîrine yazılan namei hümayun padişahın gözü önünde kızlarağası tarafından surre eminine verilirdi. Bu sırada hilâtlar giydirilir, yer öpülürdü; bir taraftan da Kur'an okunur, surrenin yüklendiği mahmel devesi, ahır kethüdası; yedek deve de sekbanbaşı tarafından Kubbei Hümayun önünde gezdirilirdi. Surrenin yüklendiği deveyi bir süre de dârüssaade ağası dolaştırırdı. Mahmeli şerif develeri sıra ile Babı Hümayundan çıkar, Alay köşkü altında Hocapaşa, Bahçekapı yolundan Kireç iskelesine inerdi. Halk yol boyunca toplanırdı. Kireç iskelesinde tekrar dua edilerek Üsküdar'a geçilir ve alay oradan Hicaz'a yollanırdı. Surre alayının en gösterişlisi başta giden, donatılmış surre devesiydi. Surre alayını götürmekle görevlendirilen surre emini. Haremeyn'de, emanetleri ilgililere dağıttıktan ve hac görevini de yerine getirdikten sonra İstanbul'a dönerdi. Cumhuriyetin ilânından sonra bu gelenek kaldırıldı (1923). [M]

SURREY, Büyük Britanya'da idare bölgesi, Londra'nın güneyinde, North Downs'ın her iki yanında; 720 000 nüf. İdare merkezi, *Kingston-on-Thames.* (L)

SURREY (Henry HOWARD, kontu), ingiliz siyaset adamı ve şairi (1518'e doğr.- Londra 1547), Norfolk dükü ile Buckingham'ın kızı Elizabeth Stafford'un oğlu. 1536'da «Kutsal Yolculuk» (Pilgrimage of Grace) diye bilinen ayaklanmanın bastırılmasına katıldı. Fransa'ya karşı yapılan savaşlarda yararlılık gösterdi (1544-1546). Sonra babasının Katolikliği yeniden canlandırma çariyle vatana ihanet ile suçlandı ve idam e-

SUS

Foto. Girandon (LAROUSSE)

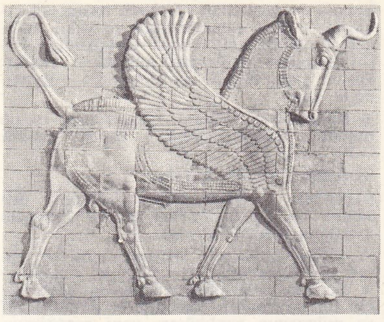

SUS: Akamanışlar sarayı alçak kabartması pişmiş tuğladan kanatlı boğa, Louvre müzesi, Paris

balarına yardımcı oldu. Henry VIII'in emdildi. 1557'de şiirleri The Wyat'ın şiirleri ile birlikte *Songs and Sonnets* (Şarkılar ve Soneler) adı altında yayımlandı. Surrey, Wyat'ın öğrencisiydi, fakat italyan sonesini ve Petrarca'nın deyişini, ingiliz dilinde ondan daha iyi kullandı. En iyi amorist şairlerden sayılır. Modern ingiliz şiirinin yaratıcılarındandır. (L)

SURTSEY (iskandinav mitolojisinde ateş devi *Surtur*'dan), 13 kasım 1963'te İzlanda'nın 30 km kadar güneybatısında denizde ortaya çıkan yanardağsı adacık. 1967 Haziranına kadar hemen hemen sürekli olarak lavların püskürdüğü adada çeşitli bilim kolları, özellikle biyocoğrafya (ilk bitki biçimlerinin yerleşmesi) açısından ilgi çekici gözlemler yapıldı. (L)

SURU, Mali cumhuriyetinde ırmak. Seno ovasında akan Suru, Kara Volta'nın hem kolu hem ayağıdır. Vâdisinde düzenleme çalışmalarına başlanmıştır. (L)

SURUÇ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Urfa ili) ilçe merkezi şehir; 15 281 nüf. (1970). || Merkezinin 45 km güneybatısında; yüksl. 510 m. Güney demiryolu üzerindeki Mürşitpınar istasyonuna 12 km uzaklıktadır. *Suruç ilçesi;* 799 km; 53 383 nüf. Merkez ve Mürşitpınar bucakları; 72 köy. Yağ, peynir, yün. Gelişme halinde bağcılık.

— Tar. Eski çağlarda varlığı bilinen Suruç, Romalılardan, İyaz bin Ganm tarafından alındı (639). XIX. yy.ın ikinci yarısında önemini kaybetti. Birinci Dünya savaşından sonra İngilizler, 1919'da Fransızlar tarafından işgal edildi. Fransız işgalinden sonra Türkiye'ye geçti. (M)

SURUF çoğl. i. (ar. *şarf*'tan *şurūf*). *Esk.* Gramerler. || Değişmeler, değişiklikler. (M)

SURUH çoğl. i. (ar. *şarḥ*, köşk'ten *şurūḥ*). *Esk.* Köşkler, yüksek binalar. (M)

SURUKUKU i. Orta Amerika'da yaşayan *Lachesis* cinsinden zehirli bir yılanın yerli adı. (L)

SURURÎ, türk saz şairi (XVI. yy.). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Divan edebiyatı tarzında da eserler yazdı. Bazı eserlerinde İmamîlik ve Hurufîlik inançlarını dile getirdi. Şah İsmail'in yanında öldü. (M)

SURURÎ, tiyatro sanatçıları yetiştirmiş bir türk ailesi: YUSUF (soyadı ERULUÇ) [İstanbul 1894-ay.y. 1970]. Liseyi bitirdikten sonra öğrenim için Avrupa'ya gitti. Birinci Dünya savaşının çıkması üzerine Türkiye'ye döndü (1914). İstanbul'da birçok operet topluluklarında oynadı; operetler, revüler yazdı. Bazı piyesleri adapte, bazılarını da tercüme etti. Süreyya Opereti, Halk Opereti, Muammer Karaca Opereti ve Raşit Rıza tiyatrosunda oynanan eserleri: operetler, *Gül Hanım, Kalamış Passiyonu, Emîr, Kadınlardan Bıktım, Gönül Belâsı, Büyük İkramiye* (Celâl Esad Arseven ile birlikte), *İçiçe, Yutmazoğlu, Yanık Efe.* Revüler: *Heykeller Konuşuyor, Benimsin, Canım* (Muammer Karaca ile birlikte), *Heykeller Canlanıyor.* —CELÂL (soyadı ERULUÇ) [İstanbul 1903-ay.y. 1972], öncekinin kardeşi. Gezginci bir operet topluluğunda Akhisar'da *Mon Bey* operetinde sahneye çıktı (1931). Muhlis Sabahattin, Halk, Cemal Sahir, Muammer Karaca operet topluluklarında çalıştı. İstanbul tiyatrosunun ortaklarındandı. —LÜTFULLAH (soyadı ERULUÇ), öncekinin kardeşi (İstanbul 1904-ay.y. 1968). Çeşitli operetlerde rol aldı. Halk operetinin bütün eserlerinde baş rol oynadı. Karısı Suzan, kardeşi Ali, kızı Gülriz'in sahnede yetişmeleri için çaba gösterdi. —SUZAN (İstanbul 1909-ay.y. 1932). Lütfullah Sururi'nin karısı. Sahneye ilk çıkan türk operet kadın sanatçılarındandı. Birçok operette baş rol oynadı. Adına, Kadıköy Süreyya sinemasında bir büst dikildi. —ALİ (İstanbul 1903-ay.y. 1972). Lütfullah Sururi'nin kardeşi. İstanbul Şehir tiyatrosunda *Beyaz Gömlekliler* oyununda sahneye çıktı (1931). Halk Opereti, Muamer Karaca ve İstanbul Opereti topluluklarında birçok operet ve oyunda rol aldı. İstanbul tiyatrosunun kurucuları arasına katıldı. —GÜLRİZ (soyadı CEZZAR) [İstanbul 1929], Suzan ve Lütfullah Sururi'nin kızı. İstanbul Şehir tiyatrosu çocuk oyunlarında sahneye çıktı (1942). Bir süre ayrılıktan sonra Muammer Karaca tiyatrosunun çeşitli oyunlarında rol aldı (1955). Dormen tiyatrosunda çalıştıktan sonra eşi Engin Cezzar ile birlikte Gülriz Sururi - Engin Cezzar tiyatro topluluğunu kurdu (1962). Rol aldığı başlıca oyunlardan özellikle *Sokak Kızı İrma; Keşanlı Ali Destanı* ile dikkati çekti. —ALEV (İstanbul 1933). Ali Sururi'nin karısı. Atillâ revü-operetinde sahneye çıktı (1945). Sonra Muammer Karaca ve İstanbul tiyatrosunda birçok oyun ve operette rol aldı. (M)

SURURÎ (Mustafa), türk şairi (Gelibolu ?-İstanbul 1561). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü, Kasımpaşa'da yeni açılan bir medresede müderrislikle görevlendirildi. Bir süre dünyadan elini eteğini çekti. Sonra, Kanunî Sultan Süleyman tarafından Şehzade Mustafa'nın hocalığına getirildi. Üç *Divan*'ı vardır. *Mesnevî*'yi, Sadi'nin *Gülistan* ve *Bustan* adlı eserlerini ve Hafız'ın *Divan*'ını yorumladı. (M)

SURURÎ ALİ PAŞA, türk devlet adamı (Alâiye ?-İzmir 1890). Edirne vali muavinliğinde bulundu. Daha sonra Mekke payesi ve Adliye nezareti memuru olarak Divanı İstinaf reisliğine getirildi. 1878'de İstanbul ve 1880'de Anadolu sadareti payesini aldı. Manisa mutasarrıfı (1884) sonra Trabzon valisi oldu. 1887'de Rütbei Vezaret makamına getirildi. 1888'de Konya valisi oldu. (M)

SURURÎ SEYİD OSMAN, türk şairi (Adana 1752-İstanbul 1814). Hafız Musa Efendinin oğlu. Adana'da medrese öğrenimi gördü; önceleri *Hüznî* mahlasıyle şiirler yazdı. 1779'da İstanbul'a geldi. *Sururî* mahlasını kullanmağa başladı. 1781'de kadılık göreviyle Anadolu'ya geçti, 1788 - 1790 Arasında Sünbülzade Vehbi'nin kethüdası olarak Eskizağra'da bulundu. Selim III tarafından kendisine yeni bir mansıb verildi ve 1797'de Yenipazar kadılığına getirildi. Kaside ve gazellerinde genellikle bir nazireci olan *Sururî* tarih düşürme konusunda ün kazandı. Bu alanda türk edebiyatının en başarılı şairi sayılır. Tarih düşürmede en önemsiz olaylardan bile yararlanan Sururî'de keskin bir alay ve eğlenme eğilimi vardır. Hiciv ve hezel türündeki gazellerinde *Havayî* mahlasını kullandı. Eserleri: *Divan; Hezeliyat; Mecmua'i Sururî* (Sururî'nin Dergisi). [M]

SURURÎ Silleli, türk saz şairi (Sille, Konya ?-İstanbul 1856). Konyalı Âşık Şemi'den saz öğrendi. Bir süre Konya'da kaldı, sonra İstanbul'a geldi. Şiirlerinde halk deyimlerine geniş yer verir. Akıcı ve yumuşak bir anlatışı vardır. Koşma türünü tercih etmiştir. (M)

SURVAGE (Léopold STURZVAGE, — denir), rus asıllı fransız ressamı (Moskova 1879). Moskova Güzel Sanatlar okuluna girmeden önce, piyano yapımcısı olan babasının atelyesinde marangozluk öğrendi. 1908'de Paris'e yerleşti ve 1911'de Bağımsız Ressamlar salonuna (kübistlerin salonu) girdi. 1917'de ilk özel sergisinin kataloğunda Guillaume Apollinaire imzasıyle bir tanıtma yazısı yer alıyordu. 1912'den sonra *Renkli Ahenk* adıyle yedi «senfoni» maketini yaptı (bunlardan 5 tanesi New York Modern Sanatlar müzesindedir). Bunların, nonfigüratif sanatın sinemaya girmesine yol açtığı sanılır. Léopold Survage süsleyici bölümlere ayırarak mekâna yeni bir anlam kazandırırken, eserlerinde düşünceye de büyük bir yer verdi. (*İkaros'un Düşüşü; İnsan Yarı Hayvan, Yarı Melek* v.b.). Paris Art Moderne müzesinde, Chicago Sanat kulübünde, Moskova Modern Sanatlar müzesinde, Kudüs müzelerinde, Atina, Cenova müzelerinde eserleri sergilendi. Liège Kongre sarayına büyük bir fresk (24 m × 5 m) yaptı (1959). Birçok eseri resimledi (Roch Grey'in *Kırmızı Şato*'su, Rimbaud'nun *Oeuvres Complètes*'i [bütün eserler] v.b.). Sergey Diaghilev'in rus baleleri için *Mavra*'nın (İgor Stravinskiy) dekorlarını ve elbise modellerini hazırladı. (L)

Surveyor, 30 mayıs 1966'da Amerikalılar

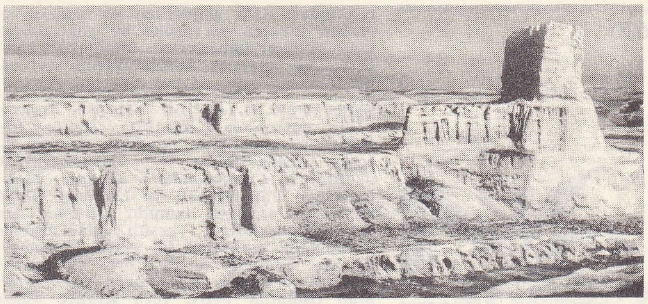

SUS sitesi

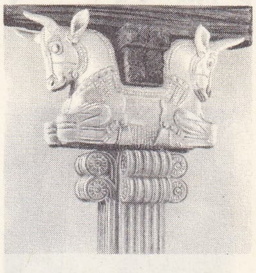

gri mermerden Apadana'nın sütun başlığı Louvre müzesi, Paris

mezarlıkta bulunmuş kupa, Louvre müzesi, Paris

kraliçe Napir-Asu Louvre müzesi, Paris

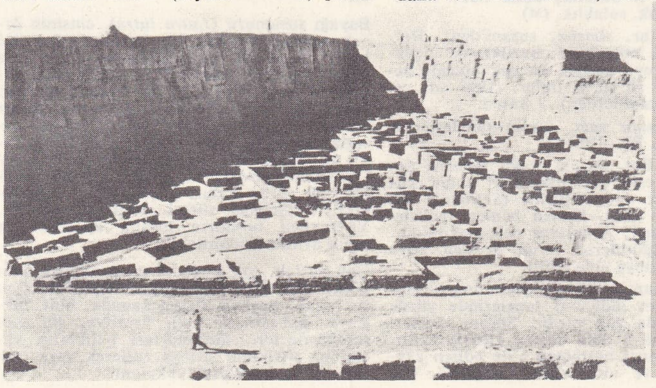

«Yün eğiren kadın» alçak kabartma Louvre müzesi, Paris

SUS kral şehrinin stragrafik şantiyesi

Foto. Viollet. Giraudon (LAROUSSE)

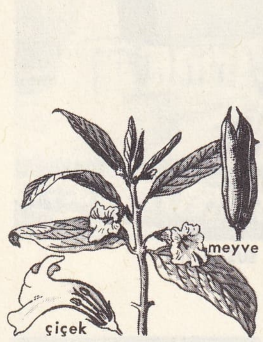

susam

susinirotu

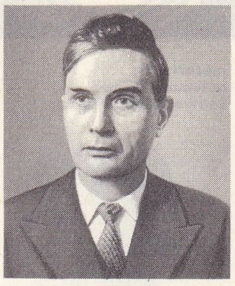

SUSLOV

tarafından Ay'a gönderilen ve haziran ayından itibaren yeryüzüne bu gökcismiyle ilgili bilimsel haberler ve fotoğraflar gönderen bir dizi ay laboratuvarına verilen ad. (L)

SURVİLLE (Laure DE BALZAC), fransız kadın edebiyatçı (1800-1871), Honoré de Balzac'ın kızkardeşi. Özellikle kardeşi üzerine yazdığı *Balzac, sa vie et ses Ouvres d'Après sa Correspondance* (Balzac, Mektuplarına Göre Hayatı ve Eserleri) [1858] adlı kısa yazısıyle tanındı. *Journal des Enfants* gazetesinde çeşitli adlar altında yayımladığı hikâyeleri iki ciltte toplanmıştır: *Le Compagnon du Foyer* (Yuvadaki Yoldaş) ve *La Fés des Nuages ou la Reine Mab* (Bulutlar Perisi veya Kraliçe Mab) [1854]. (L)

SURYA, Veda mitolojisinde güneş-tanrı. Çoğu zaman dört veya yedi atın çektiği bir arabada, başı haleli, elinde bir lotus ile tasvir edilir. İran asıllı olduğu sanılır; «kuzeyli» kıyafeti de bunu gösterir; bu kıyafette, çağdaş tasvirlere kadar süregelen tek unsur çizmelerdir. (L)

SURYAVAMSA, Brahma'cılığın, Güneş'in soyundan gelen efsanevî hanedanı. Hindistan'ın en ünlü ailelerinden bazıları bu hanedandan geldiklerini öne sürerler. Suryavamsa hanedanının Ayudhya'da hüküm süren, Güneş'in oğlu Manu Vaivasvata'nın oğlu İkşvaku'ya dayandığı sanılır. İkşvaku'nun büyük oğlu Vikukşi'den Ayudhya sülâlesi, Bithila'da hüküm süren küçük oğlu Nimi'den Sakya'lar çıktı. Buddha Sakyamuni, Sakya'lar ailesindendir. Telinga ülkesinde, Salukya'lar ve İkşvaku'lar da Suryavamsa'ya bağlanır. Daha başka efsanevî hanedanlar da vardır: ay hanedanı (Soma* veya Sandravamsa), yılan hanedanı (Nagavamsa) v.b. (L)

SURYAVARMAN, eski Kamboç krallarından ikisinin kullandığı ad: *Suryavarman I* (1002-1050) ve *Suryavarman II* (1113-1150'ye doğr.). Cenaze törenlerinin yapıldığı Angkor Vat tapınağının bulunduğu Şampa'yı bu ikinci kral ele geçirmişti. Yeni zamanın birçok kralı «güneşin koruduğu kimse» anlamına gelen bu adla anılır. (L)

SUS i. (fars. *sūs*). *Esk.* Güve. || Kurtçuk. (M)

SUS i. (ar. *sūs*). *Esk.* Meyankökü. (M)

SUS. Esk. coğ. Elam'da şehir; M.Ö. V. binyılda Kerha'nın (esk. *Khoaspes*) kenarında kuruldu ve ancak Arap devrinde terk edildi, Sümerler, Akkadlar, Babilliler ve Asurlular ile bazen iyi geçinen, bazen savaşan bir krallığın başkenti oldu. M.Ö. 640'a doğru Asurbanipal tarafından yıkılan Sus'a, daha sonra Akamanışlar yerleşti. Şehrin tuğladan yapılmış binaları, Yunanlıların «*Memnoneion*» adını verdikleri bir hisarı ve Dara'nın yaptırdığı bir sarayı (Taht-ı Cemşid) vardı. Antiokhos IV tarafından yağmalanan Sus'u Şahpur II tekrar inşa ettirdi. Eskiçağ yıkıntılarının yakınında «Danyal'ın türbesi» denen bir islâm anıtı yükselir.

Arkeoloji. Sus'da yalnız fransız arkeoloji heyetleri tarafından kazılar yapıldı. 1884-1886 Arası burada ilk kazıları yapan Dieulafoy ve karısı, buldukları Okçular frizini ve Akamanışlardan kalma bir sütun başlığını Louvre müzesine verdiler. Morgan'ın İran delegasyonu başkanlığına getirilmesinden (1897) sonra hızlanan kazılara ancak savaş yıllarında ara verildi. R. de Mecquenem ile R. Ghirshman, şarkiyatçıların yardımıyle 123 hektarlık bir alandaki höyükleri açtılar. Bulunan bir yeraltı mezarlığında El-Ubeyd devrinden (M.Ö. IV. binyıl) kalma boyalı vazolar (Louvre) ortaya çıkarıldı. Çok üslûplaştırılmış olan süslemelerde hayvan ve bazen insan tasvirleri görülür, fakat motiflerde git gide soyutlaşmaya doğru bir eğilim belirir. Her ne kadar İran yaylasında ve Mezopotamya'da bu seramiklere çok rastlanırsa da, hiç bir yerde Sus'daki kadar olgun sanat örnekleri bulunmamıştır. Louvre'da, Elam krallarının Mezopotamya şehirlerinden savaş ganimeti olarak getirdikleri başka anıtlar da vardır: Naram-Sin sunağı, Maniştusu piramidi, Hammurabi kanunu (ilk defa 1902'de P. Scheil tarafından çevrildi). II. binyılda Sus, Elam tarihinin parlak bir

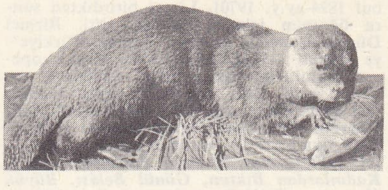

susamuru

çağında hüküm süren kral Untaş-Gal-in karısı kraliçe Napir-Asu'nun tunç heykelinde de görüldüğü gibi, maden işçiliğinde önemli bir merkezdi. Sırlı tuğladan Okçular frizi Dara'nın sarayında yer alıyordu; saraydaki kabul salonunun yüzölçümü bir hektardı; tavanı taşıyan sütunların yüksekliği 20 m'yi buluyordu; 2'şer metrelik sütun başlıkları boğa protome'leriyle süslenmişti. (L)

SUS veya **SUSE,** Doğu Tunus'ta liman şehri, Hammamat körfezinin kıyısında; 48 200 nüf. Sus'un yerinde önce bir kartaca, sonra da bir roma şehri (*Hadrumetum*) kurulmuştu. III. yy. sonunda şehir Byzacium ilinin merkezi oldu. IX. yy.da Aglebiler (El Egalibe) sülâlesi Magrıp'taki en eski islâm anıtlarından olan **ribat**'ı (tahkimli tekke) kurdurdu ve şehri Sicilya seferlerinin hareket üssü haline getirdi. Sus Ortaçağda önemli bir ticaret limanıydı. Bugün demiryoluyle Kafsa bölgesine bağlanan limandan fosfat, yağ, halfa, yün ve Manastır'da çıkarılan tuz ihraç edilir. Yakınında hamam ve eski bir tiyatro kalıntıları, önemli hıristiyan yeraltı- mezarlıkları (II.-III. yy.). — *Sus sahili*'nde eski büyük köyler ve zeytinlikler (4 milyon ağaç) vardır. (L)

SUS (VAD), Güney Fas'ta ırmak, *vad Tifnut* adıyle Büyük Atlas'ta cebel Tubkal'ın eteğinden doğar, Sus ovasına girdikten sonra birçok kaynakla beslenerek ovanın sulanmasını sağlar. (Bazen bütün Güney Fas bölgesine «Sus» adı verilir.) [L]

SUSA, İtalya'da komün, Piemonte'de (Torino ili), Dvero Ripario'nun yukarı vâdisinde, 5 900 nüf. Şehir Mont-Cenis ve Mont -Genèvre karayollarının kavşağındadır. XI. yy.dan kalma katedral. Augustus takı (M. Ö. IX. yy.).

— Tar. Eskiden Cottia Alpleri'nin merkezi olan Susa (Seguiso) XIII. yy.dan sonra Savoia'ya bağlandı. Kızılsakal Friedrich I'in yaktığı şehri (1174), Fransızlar aldılar (1690 1704), surlarını yıktılar (1798) ve Po idare bölgesinin bir ilçesi haline getirdiler. (L)

SUSA geçidi, Alpler'de boğaz; 500 m yüksl. Susa geçidinin tarihte önemli bir rolü olmuştur: Romalıların buradan geçirdikleri karayolu, İtalya'yı Güneydoğu Galya'ya bağlıyordu. Louis XIII ve Richelieu İsviçrelilerle imparatorluk kuvvetlerini bu geçitte geri püskürttü (1629). [L]

SUSAK sıf. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Susamış olan, susayan. || Aptal, salak. || İ. İçi oyulmuş su kabağından yapılan veya ağaçtan oyularak meydan getirilen maşrapa.

— ÇEŞ. DEY. *Susak ağızlı,* anlamsız, boş konuşan; düşüncesiz, patavatsız (kimse). || *Susak burunlu,* biçimsiz ve iri burnu olan (kimse).

◆ **Susaklık** i. Susamış olma hali, susuzluk. || Aptallık, salaklık. (M)

SUSAM i. (ar. *simsim,* susam'dan). Bot. Beyaz çiçekli otsu bitki; bazılarında çiçekler kırmızı veya sarıyle karışık alacalı beyazdır; boyu 60 sm'yi bulur. (İlmî adı *sesamum.* Susamgillerden). || Susen.

— Mutf. *Susam yağı,* susam tanelerinden çıkarılan yağ. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Susam,* yağlı taneleri nedeniyle çok eski çağlardan beri ekilir; süs bitkisi olarak da yetiştirilir (*Sesamum indicum*). Yağı tatlı, hemen hemen renksizdir, güç acılaşır, Araplarca çok makbuldür. Tohumları öğütülerek *tahin* denilen koyu ve yağlı bir sübye elde edilir.

— Mutf. Susam bitkisinin (Sesamum orientale, sesamum indicum) tanelerinde yüzde 50-55 oranında yağ vardır. Susam taneleri normal olarak 3 defa basınç altında ezilir. Birinci ve ikinci basınçtan elde edilen yağlar, berrak ve altın sarısı renginde, hoş kokulu ve lezzetlidir. Üçüncü basınçtan çıkarılan yağlar sabunculukta ve yakıt maddeleri olarak kullanmağa elverişlidir. Düşük nitelikte yağlardan mürekkep yapılır. Susam yağı, tuvalet malzemesinin bileşimine de girer.

◆ **Susamlı** sıf. Susamı olan, içinde susam bulunan: *Susamlı simit. Susamlı çörek.* (LM)

SUSAM. Coğ. Bk. SISAM.

SUSAMA i. (*susamak*'tan *susa-ma*). Susamak işi; içme ihtiyacı ve bu ihtiyacın meydana getirdiği duyum.

— ANSİKL. Fizyol. *Susama,* ağız ve yutak boşluklarının kuruluğuna ve dolayısıyle tükürük salgısının azalmasına bağlı genel bir duyumdur; kandaki ve dokulardaki su miktarının azaldığına, yani organizmanın suya ihtiyacı olduğuna işarettir.

Susama, açlıktan ve uykudan daha vaz geçilmez bir ihtiyaçtır, çünkü organlarda organik koloitlerin ıslanmasına, dışarı atılacak artıkların erimesine yeterli miktarda su bulunmadan vücutta hiç bir görev, hiç bir metabolizma meydana gelemez.

Organizmadaki suyun azalmasına yol açan bütün sebepler susamaya sebep olur. Bu sebeplerin bir kısmı fizyolojik, bir kısmı istisnaî veya marazîdir. Fizyolojik olanlar arasında sidik çıkarma, terleme ve akciğerlerden su buharının atılması başta gelir. Diğer sebepler arasında da şunlar sayılabilir: bol ter boşalmasına sebep olan fazla sıcaklık, şiddetli kas çalışması, ateş, müshil kullanma, ishaller, kusmalar, teobromin ve sidik söktürcüler gibi bazı ilâçlar ve nihayet diyabet gibi hastalıklar. (L)

SUSAMAK geçz. f. (esk. türk. *suvsamak*'tan). Susuzluk duymak, su istemek: *Fakat değnekten atım nerde / Kardeşim su versin ona, susamış* (F. H. Dağlarca). *Derinden gelen bir su çağıltısına koşan susamış geyikler gibi* (A. H. Tanpınar). || *Mec.* Çok arzu etmek, ihtiyaç duymak: *Bunların bilgiye susamış ruhlarını doyurmak için...* (Ş. S. Aydemir).

— ÇEŞ. DEY. *Kana susamak.* Bk. KAN. || *Kanına susamak.* Bk. KAN. (M)

SUSAMGİLLER çoğl. i. Bot. Susam ve pedalium gibi bitkileri kapsayan küçük bir familya. Bk. PEDALİACEAE. (M)

SUSAMSI sıf. (*susam*'dan *susam-sı*). Susama benzeyen, susamı andıran.

— Anat. *Susamsı kemikler,* bazı kirişlerin içinde, el veya ayak eklemleri çevresinde bulunan bazı küçük kemikler. (Sayıları değişiktir.) [L]

SUSAMURLARI çoğl. blş. i. Sansargillerden etçil memeliler oymağı; susamuru, deniz susamuru, jotamotherium (üçüncü zaman fosili) gibi hayvanları kapsar. (L)

SUSAMURU blş. i. Zool. Dere, ırmak ve göl kenarlarında yaşayan, balıkla beslenen etçil yüzücü hayvan. (Sansargillerden.)

— ANSİKL. *Susamuru*'nun gövdesi uzun, kalın ve basık, bacakları kısa ve kuvvetlidir. Başı geniş ve yassı, burun kısmı küt, gözleri küçük ve fırlak, kulakları kısa, yuvarlak, ayakları uzun beş parmaklı ve perdelidir. Tabanı kısmen kıllı olmakla beraber tüm tabanıyle yere basar. Gövdesinden daha kısa olan kuyruğu dipten itibaren yassıdır.

Bayağı susamuru (*Lutra lutra*), cinsinin örnek tipidir. Karada zor hareket eder. İki kapılı olan ini, içi daima kuru ve otla döşeli bir çeşit kule biçimindedir. Dişi susamuru mart veya nisanda, burada üç dört yavru doğurur ve büyütür. Susamuru yalnız geceleri avlanır. Varlığı yalnız yaptığı zararlardan değil, ayak izlerinde, bıraktığı artık ve dışkılardan da anlaşılır. Avrupa susamurunun gövdesi 80 sm'yi bulur; kuyruk uzunluğu 40 sm'yi bulur. Dişisi biraz daha ufaktır. Gebelik süresi altmış üç gündür. Yavruyken tutulursa insana alışabilir ve balık avında kullanılabilir.

Çok parlak, çok sıcak ve uzun ömürlü olan kürkü çok değerlidir. Diğer türleri de aynı işe yarar. Başlıca türleri kanada, hint, malezya, habeşistan, kap, brezilya, şili v.b. susamurlarıdır. Susamurları balıkların vücuduna sitrikinin şırınga edilerek veya tahta tuzaklar kurularak yakalanır.

Foto. LAROUSSE

Deniz susamuru (*Enhydra lutris*), avrupa susamurundan iki kat daha büyüktür. Çok nadir olan bu susamuru Kamçatka kıyılarında, Alötiyen adalarında ve Kuzey Amerika'da yaşar. Postu siyahımsı, parlak ve bilinenlerin içinde en pahalı olanıdır. Bunun hemen tamamı ipek gibi yumuşak kıllardan ibarettir.

— Deric. *Dere susamuru*'nun postu biraz kızıla çalar koyu esmerdir. *Deniz susamuru*'nunki ise gümüşü kestane rengindedir ve çok yumuşak tüylüdür. Bunun kürküne hemen hemen rastlanılmıyor. Kürkçülükte bunun yerini kulaklı otarinin kestane rengindeki sert kılı, açık kestane renginde kıvırcık koyu hav tüylü postu aldı. Susamurunun postu birçok işlemden (deri içyağının sıyrılması, hav tüylerinin elektrikle fırçalanması, parlak siyah veya kahverengine boyanması, derinin terbiye edilmesi v.b.) geçirildikten sonra manto, ceket ve kol yeni yapımında kullanılır. Bering denizinde yaşayan kürklük otariye *alaska susamuru*, güney denizlerindekine ise *kap susamuru* denir. (L)

SUSAMURUGİLLER çoğl. blş. i. Zool. Bk. SANSARGİLLER.

SUSANİN (İvan Osipoviç), rus halk kahramanı (öl. 1613). Kostroma'lı bir köylü idi, polonyalı çetecilerin kaçırmak istediği genç çar Mihail'i kurtarmak için kendini feda etti. Bu hikâye Glinka'nın *Çar İçin Hayat* adlı operasına ilham kaynağı oldu. (L)

SUSANMAK geçz. f. (*susamak*'tan *susa-n-mak*). [Herhangi bir kimse için] Susamak: *Sıcak havalarda susanır.* (M)

SUSANNİT i. (fr. *susannite*). Miner. Tabiî kurşun sülfokarbonat; İskoçya'daki *Susanna* maden ocağında bulunur. (L)

SUSANOO, japon mitolojisinde fırtınanın kişileşmiş şekli sayılan tanrı; İzanagi'nin oğlu. Kızkardeşi Güneş tanrıçası Amaterasu'nun malikânelerini yakıp yıktı ve gökyüzünden kovularak İzumo eyaletine sürüldü, orada yedi başlı Yılan'la mücadele etmek zorunda kaldı. (L)

SUSARİON, yunan komedi şairi (Megaris M.Ö. VI. yy.). M.Ö. 570 yıllarında tanındı. Sanıldığına göre, ilk manzum komedinin yazarıdır. (L)

SUSARMISAĞI blş. i. Bot. Kurtluca. (M)

SUSATMAK geçl. f. (*susamak*'tan *susa-t-mak*). Susuzluk vermek, susuz bırakmak: *Bu tuzlu çörekler beni çok susattı.* || *Mec.* Güçlük çıkarmak, güçlük vermek. (M)

SUSATO (Tilman), müzik basımevi sahibi ve besteci (Köln XV. yy. sonu - Anvers 1561'den sonra). Anvers'e göç etti, 1529'da, Notre-Dame kilisesinde çalgıcılık yaptı. 1543'te, önce ortaklaşa, sonra yalnız başına bir müzik yayınevi kurdu ve yönetti; ölümünden sonra oğluna geçen yayınevi 1564'e kadar sürdü. Rönesans çağının çok tutulan bir yayıncısıydı, on dört kitap fransız şarkısı (1543-1555); Josquin, Janequin, Créquillon, Manchicourt gibi bestecilerin eserlerini, iki kitap flaman şarkısı (1551), bir kitap dans müziği (1551) yayımladı. Kendisi de birkaç fransız veya flaman şarkısı bestelemişti. (L)

SUSE. Bk. SUS.

SUSEN i. (fars. *süsen*). *Esk.* Süsen: *Yazıldı katre-i şebnem serapa berk-i susende* (Nef'i). [M]

SÛSEN. Arkeol. Huzistan'da bulunan harabeler. Bu harabeler Huzistan'da Yukarı Kanun ve Dizful yakınlarında, Luristan ve Bahtiyarî kabilelerinin toprakları üzerindedir. H. Rawlinson tarafından bulunan (1836) harabeler, Layard tarafından incelenerek birinin Perslerden, ötekinin de Sasanîlerden kaldığı anlaşıldı (1841). Karun ırmağının sağ kıyısı üzerinde, 3 km genişlikteki bir alanda Lurların *Virane Mal* dedikleri yontulmamış taştan bir kalıntı yığını vardır. Bunlar bir sasanî şehrinin harabeleridir. Virane Mal'dan biraz uzakta, kuzeydoğudaki tepelerin eteğinde Danyal'ın türbesi vardır. Sus'taki Küçük Danyal türbesine karşılık, buraya Büyük Danyal türbesi adı verilir. Rawlinson, Danyal'ın Sûsen'deki makamının, ön tarafında büyük bir su havuzu bulunan ve beyaz kütleli mermerden yapılmış bir bina olduğunu yazar. Bu havuzdaki balıklar, halk tarafından kutsal sayılırdı. Layard bu türbeyi balçıktan bir bina olarak kabul eder. Rawlinson'a göre, Danyal'ın türbesinin yakınında çivi yazılı bir kitabe, büyük bir mermer taş ve birçok kırık levha vardır. Karun ırmağı, Virane Mal harabelerinin altındaki büyük uçurumların arasındadır. Kayaların birbirinden uzaklaştığı yerde, taşlardan kabaca yontularak meydana gelen ve Lurlar tarafından *Mescidi Süleyman* denilen bir bina bulunur. Bu binada kitabe yoktur. Irmağın aktığı doğrultuda Suseni Surh Ab (Kırmızı Su Suseni) adlı eski bir yerleşme vardır. Karun'un sol kıyısında Gilgird dağları yer alır. Bu dağların eteğinde bir sasanî kalesi olan Gilgird'in harabeleri vardır. Rawlinson, Gilgird kalesini Sasanî devletinin en tanınmış hapishanesi sayar. Arap coğrafyacısı Yakut, bu kaleyi Kilicird (Kerpiç Kale) adıyle belirtir. (M)

SUSENİYE i. (fars. *süsen*'den *osmanlıca süseniyye*). Bot. *Esk.* Süsengiller. (M)

SUSİANE. Esk. coğ. Pers imparatorluğunda eyalet; İran yaylasının güneybatısındaki basamakları içine alır, güneyi Basra körfezi kıyısında uzanır. Elam imparatorluğunun merkezi olan şehir, Pers imparatorluğunda bir satraplık haline getirildi, sonra Suriye'ye (Selefkiler'e), Parth'lara geçti. VIII. yy.-da Araplarin eline geçince *Huzistan* adını aldı. Zambakları ve atlarıyle tanınmıştı. (L)

SUSİNEĞİ blş. i. Durgun sularda yaşayan oval gövdeli büyük böcek. (Kınkanatlılardan *hydrophilidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Susineğinin* (*hydrophilus*) sırt tarafı kambur, alt tarafı karinalı, göğüs kısmı sivri, rengi parlak, yeşilimsi siyahtır. Yetişkinleri bitkiyle beslenir, fakat kurtçukları etçildir; dişileri yumurtalarını ipeksi bir kundağa sarılı olarak yumurtlar. *Esmer susineği* (*Hydrophilus* veya *Hydrous piceus*) bataklıklarda yaygındır. (L)

SUSİNİROTU blş. i. Suda yaşayan, göllerde ve durgun sularda çok yaygın olan bitki. (İlmî adı *Alisma*. Susinirotugiller familyasının örnek bitkisi.) [L]

SUSİNİROTUGİLLER çoğl. blş. i. Suda yaşayan birçenekli bitkiler familyası. (İlmî adı *Alismacede*.)

— ANSİKL. *Susinirotugiller* bataklık ve sulu yerlerde yetişen çokyıllık bitkilerdir. Rozet şeklinde, saplı ve tabanları kınlı çiçekleri vardır. En tanınmış türleri susinirotu ve suoku'dur. (L)

SUSKUN sıf. (*susmak*'tan *sus-kun*). Az konuşmayı huy edinmiş olan. *Esk.* Sükûti. (M)

SUSLOV (Mihail Andreyeviç), sovyet siyaset adamı (Şakovskoye 1902). İktisat okudu. 1921'de Komünist partisine girdi. Moskova üniversitesinde ders verdi ve Komünist partisi içinde yükselerek 1931'den itibaren önemli bir rol oynadı. 1933-1934'te Ural'da yapılan «temizlik hareketi»ni yönetti. İkinci Dünya savaşında Kafkas ülkesinde çete savaşları düzenledi. Zaferden sonra marx'çı teoride uzmanlaştı ve Litvanya Merkez komitesinin başına getirildi (1944). 1947'de Komünist Partisi Merkez komitesi sekreteri oldu. 1948'de Kominform'da İdanov'un yerini aldı, sonra *Pravda*'nın başyazarı (1949-1950) ve Prezidyum (1966'dan sonra Politbüro) üyesi oldu (1952). S.S.C.B. Yüksek şûrasına milletvekili seçildi. Kruşçev görevinden uzaklaştırıldıktan (ekim 1964) sonra Suslov'un parti yönetim kurulundaki durumu sağlamlaştı. Suslov, S.S.C.B. Komünist partisi genel sekreteri başyardımcısıdır. (LM)

SUSMA i. (*susmak*'tan *sus-ma*). Susmak işi.

— Fonet. Fonemler bütününün söylenmesi sırasındaki anlamlı durgu.

— Huk. *Susma hakkı*, soruşturma sırasında, sanığın ceza yönünden aleyhine sonuç doğuracak sorulara cevap vermeme hakkı.

— Müz. Sesin uzun veya kısa bir süre için kesilmesi; bu kesmeyi belirtmek için kullanılan işaret. (Temsil ettiği ses süresinin karşıt olarak eşiti olan susma, nota sayısı kadar yani yedi işaretle anlatılır: birlik susma, ikilik susma, dörtlük susma, sekizlik susma, on altılık susma, otuz ikilik susma, altmış dörtlük susma. Bu susma işaretleri birlik susma [dördüncü çizginin altına] ve ikilik susma [üçüncü çizginin üstüne] dışında dizinin herhangi bir yerine konabilir. Birlik notayı birlik susma, ikilik notayı ikilik susma, dörtlük notayı dörtlük susma, çengelli notayı sekizlik susma, iki çengelli notayı on altılık susma, üç çengelli notayı otuz ikilik susma, dört çengelli notayı altmış dörtlük susma karşılar. Ölçü birimi ne olursa olsun her susma ile geçen ölçü bir birlik susma ile belirtilir. Susmaların aralarındaki orantılar notaların birbiriyle olan orantılarına eşittir; her susma işareti kendinden önce gelen işaretin yarı değerinde kendinden sonra gelenin ise iki misli değerindedir.)

— Psikiyatr. Bk. ANSİKL.

— Radyotek. Bir jeneratörde salınımların durması. || Bağlanan istasyon yayınının, alıcıda meydana gelen bir arıza sebebiyle alınamaması. || *Susma bölgesi*, bir yayının hiç alınmadığı veya çok zor alındığı bölge. (Elektromagnetik dalgaların yayılma özellikleri yüzünden, bazı şartlar altında bir istasyonun yayınları verici yakınında alınamadığı halde çok uzaklarda rahatlıkla dinlenebilir.)

— ANSİKL. Psikiyatr. *Susma*, dil merkezleriyle konuşmağa yarayan organların hiç bir bozukluk göstermediği durumlarda ortaya çıkar. Susma, afazi ve dilsizlikle karıştırılmamalıdır. Susmanın sebepleri çoktur: 1. bilerek, çıkar sağlamak için olabilir (hastalık taklidi yapanlar); 2. heyecanlı kimselerde herhangi bir engellemeden olabilir; 3. özellikle ağır psikiyatri bozukluklarının (şizofreni, uyuşuk melankoli, zihin bozukluğu, pitiatizm, ağır bunama) belirtisi olabilir. (L)

SUSMA i. İşl. Sarma tekniğiyle yapılan bir işleme türü.

— ANSİKL. İşl. *Susma*'nın esası sarmadır. İşlemeye çeşitli geometrik şekiller verilerek sarma yapılır. İğnenin ilk çıktığı noktanın bir iplik yanında batırılarak aralarında kumaşın yalnız bir ipliği bulunan uzunlu kısalı sıracıklar meydana getirilmiş olur. (L)

SUSMAK geçz. f. Konuşmasını kesmek veya konuşmaktan kaçınmak: *Susunuz dedi, çok yavaş konuşmalıyız, duyabilirler* (A. H. Tanpınar). *Mektuplar birer birer yanarken karşımızda ölmek üzere olan bir insan varmış gibi susuyorduk* (R. N. Güntekin). || *Teşm. yol.* Sesi veya gürültüyü kesmek, artık ses ve gürültü çıkarmaz olmak: *Katıldığımız kafile çayırlığa varınca, her tarafta dövülen davullar, çalınan zurnalar sustu.* (Ş. S. Aydemir). *Anlatır dallara rüya kuşlar, / Dallar ondan dolayı susmuşlar* (Cenab Şahabeddin). || *Mec.* Etkisini göstermez olmak, tepki göstermemek: *Adaletin sustuğu yerde haksızlık başlar.*

— DEY. *Sus payı*, bir sırrı başkalarına söylememesi veya bir şeye razı olması için birine verilen para v.b., susmalık.

◆ **Susma** i. Susmak eylemi. (M)

SUSMALIK i. ve sıf. (*susma*'dan *susmalık*). *Yeni.* Sus payı. *Esk.* Hakkı sükût. (M)

SUSMAR i. (fars. *süsmār*). *Esk.* Kertenkele. (M)

SUSPANSUVAR i. (fr. *suspensoir*'dan). Tıp. Erbezi torbasını ve içindekileri asılı tutmağa yarayan sargı, haya askısı. (L)

SUSPENSE [söspins] i. (ing. k.). Bir filimde veya edebî eserde anlatılan olayın bir an durdurularak, seyircinin, dinleyicinin veya okuyucunun sonradan ne olacağı heyecanı içinde bekletildiği zaman. (L)

SUSPUS blş. zf. (*susmak* ve *pusmak*'tan). [Yalnız *suspus olmak* şeklinde kullanılır]. *Suspus olmak. Teklz.* Susmak, sinmek, sesini çıkarmaz olmak. (M)

SUSQUEHANNA, A.B.D.'de (New York Pennsylvania) Atlas okyanusuna dökülen ırmak; 750 km. Başlıca iki kolu Apalaşlar'ın kuzeyinden doğar, Harrisburg'un yukarı kesiminde birleşir. Irmak Chesapeake körfezinde sona erer. (L)

SUSSEX, Aelle (veya Ela) [477-514 ?] ta-

SU ŞI

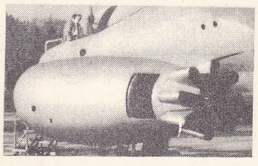

susturucu (teknol.)

sutavuğu

sutopu

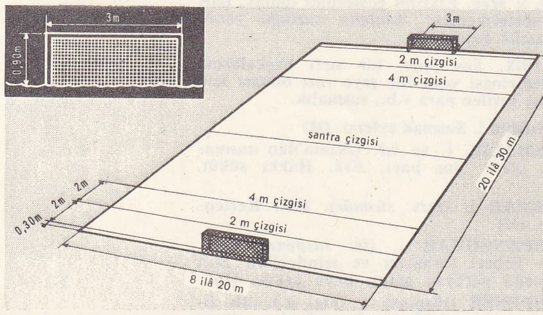

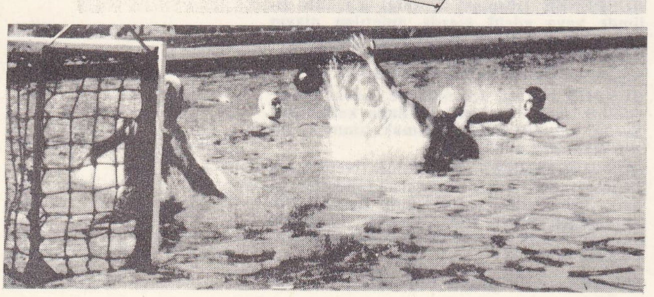

rafından kurulan sakson krallığı; merkezi *Cesseceaster* (Chichester) ili. 823'te Wessex'e bağımlı bir krallık haline geldi. (L)

SUSSEX, Büyük Britanya'nın güneydoğusunda idare bölgesi, Manş kıyısında; kuzeyde Kent ve Surrey, batıda Hampshire idare bölgeleriyle sınırlıdır. *Batı Sussex* (merkezi *Chichester*) [411 255 nüf.] ve *Doğu Sussex* (merkezi, *Lewes*) [664 670 nüf.] diye ikiye bölünmüştür. Weald antiklinal'inin güney bölümünde uzanan Sussex Güney Down'larını içine alır. Güzel meşeleriyle meşhur olan ormanlık Sussex'ta aynı zamanda koyun (özellikle Doğu Sussex) ve sütçül inek yetiştirilir, meyve, arpa, tahıl ve pancar ekilir. (L)

Sussex tavuğu, ingiliz tavuk ırkı. (Bol yem yiyen, iri ve ağır gövdeli bir tavuktur; yumurtası bol, eti lezzetlidir.) [L]

SUSTA i. (ital. *su sta!* veya *sta su!*, ayağa kalk'tan). [Köpek için] Arka ayakları üzerinde durma. || *Susta durmak,* [köpek için] arka ayakları üzerinde durmak. *Mec.* Korktuğu bir kimsenin karşısında saygılı ve çekingen olmak. || *Sustaya kalkmak,* [köpek için] susta durmak. (M)

SUSTA i. («yay, zemberek» anlamında yun. k.). Emniyet yayı, yay: *Çakının sustasına basmak.*

— Dy. *Susta askısı,* bir demiryolu taşıtının ağırlığını taşıyan sustaların uçlarını ikişer ikişer birleştiren ve bir nokta etrafında oynayabilen yatay olarak yerleştirilmiş madenî parça: *Susta askısının görevi tenderin, makinenin v.b. bütün yükünü dingil başlıkları üzerine eşit olarak dağıtmaktır.* || *Cer sustası,* cer kancasının (sürekli cerde cer çubuğunun) tespit açıklığıyla kuvvetin uygulandığı şasi ara kirişi arasına yerleştirilen susta.

— İnş. *Kilit sustası,* bazı kilitlerde, kilit dilinin altına yerleştirilen ve dil kuyruğunun alt tarafına konan pimlerin girmesi için üzerinde kertikler bulunan madenî parça. (LM)

SUSTALI sıf. (*susta*'dan *susta-lı*). Sustası olan, sustası bulunan. || *Sustalı çakı,* sustasına parmakla basılınca birden kesici kısmı ortaya çıkan bir çeşit büyük çakı.

◆ İ. Sustalı çakı: *Ömer, elinde başkasının avuçlarından alınmış bir sustalı ile ayağa kalktı* (S. F. Abasıyanık). *Sustalıyı götürdü, yeşil sandığına, bohçaların arasına sakladı* (Orhan Kemal). [M]

SUSTEN geçidi, Alpler'de geçit, İsviçre'de, Heuberg ile Sustenspitz arasında; 2 262 m. Birçok tünelle bu geçidi aşan karayolu, Aare vâdisini Reuss vâdisine bağlar ve Grimsel'e uğramadan Bern'den Gothard'a gitmeğe imkân verir. Geçit özellikle turistik bakımdan önemlidir. (L)

SUSTERMAN (Joost), flaman ressamı (Anvers 1597-Floransa 1681). 1616'da Paris'e gitti ve orada Genç F. Pourbus ile tanıştı. Daha sonra Floransa'da (1621) büyük dukalık sarayı ressamlığına getirildi. Dinî ve alegorik tablolar yaptı. Ama, asıl ününün Medici'lerin şatafatlı portreleriyle (Uffizi, Pitti) kazandı. Birçok saray tarafından (Viyana, Parma, Piacenza, Milano, Ferrara, Roma) kısa süreler için portre ressamlığına çağrıldı. (M)

SUSTURMAK geçl. f. (*susmak*'tan *sus-turmak*). Susmasına yol açmak, konuşmasını önlemek: *Kurbağaları nasıl susturduğunu düşünüyordum* (Ömer Seyfeddin). *Ağlayan çocuğu susturmak.* || Verdiği karşılıkla veya yaptığı bir hareketle karşısındakini konuşamaz hale getirmek: *Mahallelinin en mutaassıbını susturmak kabil olurdu* (Ahmed Rasim). *Kürsüye çıktığı zaman kendisine itiraz edenleri birer birer susturdu. Esk.* İlzam etmek.

◆ **Susturulmak** edilg. f. Konuşması önlenmek. || Aldığı karşılıkla veya hareketle konuşamaz duruma getirilmek. (M)

SUSTURUCU sıf (*susturmak*'tan *sustur-ucu*). Susturan, suşmasına sebep olan: *Haşim bu susturucu cevabım üzerine düşünceye daldı* (R. H. Karay).

◆ İ. Teknol. Patlamalı veya tepkili bir motorda, yanmış gazların dışarıya atılmasından doğan gürültüyü önleyen düzenek. (Bk. EGZOS.) || Ateşli bir silâhın patlama gürültüsünü azaltan düzenek: *Susturucu takılmış bir tabanca.*

— Saatç. Bir çalar saatte, tokmağın zile vurmasını önleyen yay. (LM)

SUSUK i. Ganj yunus balığının bir başka adı. (L)

SUSULAR, Batı Afrika'da zenci halk. Büyük Mandinger grubundandır. Eskiden Futa-Calon'da otururlardı. Pöller ile Malinkeler tarafından buradan kovuldular. Bugün bölgenin batı ve güneyinde yaşarlar ve bir sudan dili konuşurlar. (L)

SUSURLU ırmağı, esk. **Makestos,** Marmara denizine dökülen en büyük akarsu; uzunluğu 321 km. Doğu-batı doğrultulu yukarı çığırına *Simav çayı* denilen bu akarsuyun adı, orta çığırındaki *Susurluk* şehrinden gelir. Ana kol olan Simav çayı ile Ulubat gölünden geçen ve ırmağa aşağı çığırında katılan iki önemli kolun (Kocasu ve Emet çayı) meydana getirdiği Kirmasti suyu, İçbatı Anadolu yaylası üzerindeki dağlardan (Murat dağı, Şaphane dağı, Akdağ v.b.) doğar. Soldan aldığı Kocaçay'da Karesi yöresinin güneyinden (Madra dağı) doğar, Manyas gölünden geçerek yine aşağı çığırında ırmağa katılır. Asıl ırmaksa Sındırgı kuzeyinde sert bir dirsekle kuzeye döner ve Balıkesir ovasının doğu kenarından geçer. Irmak havzası yukarı ve orta kesimlerinde engebelidir. Akarsu bu yereyden birdenbire Karacabey ovasına çıkar. Rejimi düzensiz olan ve bazen çok şiddetli kabartılarla ovaya zarar veren ırmağın çığırı yer yer toprak setlerle korunur. Susurlu ırmağı Marmara denizine ulaşmadan önce Güney Marmara dağları arasında Karacabey boğazından geçer ve burada sağdan Bursa'nın Nilüfer çayını alır. (M)

SUSURLUK, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili) ilçe merkezi. küçük şehir; 12 357 nüf. (1970). Balıkesir-Bursa karayclu ve İzmir-Bandırma demiryolu üzerinde. Demiryolu istasyonunda yüksl. 38 m; tepe üstüne doğru yayılan mahallerde 40 m. Şeker fabrikası. — *Susurluk ilçesi:* 601 km²; 40 139 nüf. (1970). Merkez, Göbel ve Ömerköy; 47 köy. Buğday, şeker pancarı, pamuk, tütün. (M)

SUSUZ sıf. (*su*'dan *su-suz*). Suyu bulunmayan, suyu olmayan: *Çaya indim çay susuz / Mahmur gözler uykusuz* (Türkü). *Susuz çeşme.* || Kurak geçen, yağmursuz: *Susuz bir yaz.* || İçecek su bulamamış, susamış olan: *Tam üç günden beri susuzdu.* || Zf. Su olmadan: *Susuz yaşamak.* || *Susuz bırakmak,* su vermemek.

◆ **Susuzluk** i. Susuz olma hali, kuraklık: *Tarlalar susuzluktan kavruldu.* || İçecek su bulamamış olma hali: *Susuzluktan ölmek.* (M)

SUSUZ, esk. **Cilavuz,** Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum-Kars bölümü, Kars ili) ilçe merkezi kasaba; 3 557 nüf. (1970). İl merkezinin 26 km kuzeyinde; yüksl. 1 740 m. 1959'dan beri ilçe merkezidir. — *Susuz ilçesi,* 645 km²; 23 908 nüf. (1970). Tek bucak; 29 köy. Hayvancılık, tahıl zıraati. (M)

SUSUZ dağlar, Güneydoğu Anadolu'da Urfa'nın kuzeydoğusunda yer alan basık sırtlar; yüksl. 812 m. Yapısında suyu geçiren eyosen kalkerleri vardır ve Karacadağ'ın lav örtüsü buraya kadar gelir. Bitki örtüsü çok cılızdır. (M)

Susuzhan, Antalya-Burdur yolunda Susuz köyünde Selçuklular devrine ait han (XIII. yy.). Dikdörtgen planlıdır. Kapı, geometrik arabesklerle süslüdür. Üst kısmındaki boşluk, mukarnaslarla doldurulmuştur ve sivri kemerlidir. Girişin iki yanında mihraba benzeyen iki girinti vardır. Bu girinti kemerlerinin kilit noktasının hizasında bir ejder, kemerin üstünde sağ ve solda melek kabartmaları yer alır. Melek ve ejder kabartmaları, hanı kötülüklerden koruma amacıyle yapılmıştır. Hanın iç kısmı, yüksekliği 13,60 m olan bir kubbeyle örtülüdür. (M)

SUSUZMÜSELLİM, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Tekirdağ ili, Hayrabolu ilçesi) bucak; 161 253 nüf. (1965); 20 köy. — *Bucak merkezi,* 618 nüf. (1965). Hayrabolu -Malkara yolunun 8. km'sinde; doğuya ayrılan 7 km'lik bir yolun sonunda; yüksl. 110 m. (M)

Susuz Yaz, Metin Erksan tarafından yönetilen türk filmi (1963). Konusunu Necati Cumalı'nın *Susuz Yaz* adlı hikâyesinden alır: Urla'nın Bademler köyünde, sulama meselesi yüzünden Hasan Kocabaş, komşusu Veli Sarı'yı vurur; kardeşi Osman suçu üzerine alarak hapse girer. Ancak Hasan, Osman'ın öldüğünü söyleyerek karısı Bahar ile ilişki kurar. Hasan, af kanunuyle hapisten çıkan Osman'ı yaralarsa da Bahar tarafından öldürülür. Susuz Yaz 1964 Berlin Filim şenliğinde *Altın Ayı* ödülünü (büyük ödül) kazandı. (M)

SUSÜLÜNÜ bls. i. Asya'nın tropikal bölgelerinde yaşayan su kuşu. (İlmî adı *Porphyrio porphyrio.* Sutavuğugillerden.) [L]

SUŞAK, Yugoslavya'da (Hırvatistan), Rijeka'ya bağlı şehir. (L)

SUŞEHRİ, Sıvas ilinde (Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesim) ilçe merkezi küçük şehir; 10 069 nüf. (1970). Endires ovası adı verilen bir düzlüğün batı kenarında; yüksl. 950 m. Sıvas'ı Şebinkarahisar üzerinden Giresun'a bağlayan yol buradan geçer. Sıvas ilindeki ilçe merkezleri arasında Divriği'den sonra en fazla nüfuslu olanıdır.

— *Suşehri ilçesi* (1 665 km²; 61 008 nüf. [1970]). Merkez, Akıncılar, Gökçekent ve Gölova bucakları; 137 köy. Buğday, arpa, şekerpancarı. (M)

SUŞERİDİ bls. i. Bot. Sukamışıgiller'den su bitkisi.

— ANSİKL. *Suşeridi (sparmanium)* şerit gibi uzun yapraklı, sarımsı yeşil çiçekli bir su bitkisidir; derelerin ve bataklık yerlerin kıyısında süs için yetiştirilir. Çotuğu parçalara ayrılıp daldırılarak çoğaltılır. (L)

SU ŞI veya **SU DUNG-PO,** konfuçius'çu çinli edebiyatçı (1036-1101). Vang An-Şı'nın başlattığı siyasî ve toplumsal reform hareketine karşı çıktı ve sonunda sarayı terk etmek zorunda kaldı, Hangcou'da hâkim oldu. Daha sonra yeniden itibar kazandı ama, bir defa daha sürüldü. Aynı zamanda büyük bir şairdi; gerçekle rüyanın birbirine karıştığı *Kırmızı Yalıyar* adlı eseri ünlüdür. Manzumeleri öbür eserlerinin niteliklerini taşır: kolaylık, yer yer büyük ilham zenginliği. (L)

SU ŞUNG i. Çok değerli ve makbul çin çayı. (L)

SUT i. Kim. Bk. SUD.

SUTAŞI i. (macarca *sujtas* > fr. *soutache'tan*). Bazı elbiselerin yaka, kol, cep v.b. yerlerinin kenarlarını süslemekte kullanılan işlemeli şerit, suyolu. (M)

SUTAŞI bls. i. Bk. PAMUKTAŞI.

SUTAVUĞU bls. i. Boyları 25-30 sm arasında değişen gri, esmer ve kızıl karışımı çeşitli tonda, benekli veya çizgili tüyleri

Foto. Rolls-Royce (LAROUSSE)

olan ve böğründe genellikle belirgin çizgiler görülen bir grup kuşa verilen ad. (Sutavuğugillerden.)

— ANSİKL. *Sutavuğu*'nun (*Fulica atra*) gövdesi yandan basık, gagası ve kuyruğu kısadır; bacakları orta uzunlukta, parmakları uzundur. Dünyanın her tarafında nemli ve bataklık yerlerde yaşar. En yaygın türü suyelvesi (*Rallus aquaticus*) uzun gagalı bir kuştur; su bitkilerinin arasına saklanarak gözden ırak bir hayat sürer. Kızıl sutavuğu (*Crex crex*) su kenarlarından çok nemli çayırlarda bulunur.

— Avc. Sutavuğu avında köpeğe ihtiyaç vardır; köpek, kuşu zor da olsa kaldırır; kuşun koşması iyi, fakat uçması ağır olduğu için kolay nişan alınır. Vurulmayan sutavuğu biraz öteye konar. En iyi av mevsimi temmuz ortalarından eylül sonuna kadardır. (L)

SUTAVUĞUGİLLER çoğl. blş. i. Suyelvelerini, sutavuklarını ve susülünlerini kapsayan kuşlar familyası. (Sutavukları takımından.) [L]

SUTAVUKLARI çoğl. blş. i. Bk. RALLİFORMES.

SUTER (Hermann), isviçreli orkestra yöneticisi ve bestecisi (Kaiserstuhl 1870-Basel 1926). Sanat hayatı Zürich ile Basel arasında geçti. Ustası Hans Huber ile birlikte romantizm sonrası döneminin en üstün alman bestecilerinden sayılır. Richard Strauss'un etkisine rağmen, müziği İsviçre'ye has bir özellik taşır. En önemli eseri *Laudi di san Francesco*'dan (Aziz Francesco'ya Övgüler) [1924] başka, yaylılar için 3 dörtlü, yaylılar için bir altılı, bir senfoni, Goethe'nin bir metni üstüne (*Die Erste Walpurgisnacht* [İlk Walpurgis gecesi]) keman için bir konçerto, sahne müziği (*Saint-Jacques-sur-la-Brise*), koro eserleri besteledi. (L)

SUTER (Robert), isviçreli besteci (Sankt-Gallen 1919). Basel konservatuvarında ders verdi. Lirik eserler (*Der Fremde Baron* [Yabancı Baron], 1952), orkestra için bir *İmpromptu* (1957), yaylılar için bir süit, bir piyano konçertosu, koro eserleri, üfleme çalgılar beşlisi için *Etütler* besteledi. (L)

SUTERAZİSİ blş. i. Bayınd. Basınçla su dağıtımında depo vazifesi gören ve suyun basıncını azaltarak boruların patlamasını önleyen yüksek kule. (LM)

SUTERESİ blş. i. Bot. Bk. TERE.

SUTERMEİSTER (Heinrich), isviçreli besteci (Feuerthalen, Schaffhausen yakınları 1910). Paris'te edebiyat okuduktan sonra, 1931'de, Courvoisier ve Geierhaas'tan, Münih'te ise Hans Pfitzner'den ders gördü. Lirik müziğe karşı olan yetenekleri sayesinde Carl Orff ve Werner Egk gibi ünlü bestecilerin desteğini sağladı. Orkestra ve çalgılar için birçok eser, missa'lar, kantat'lar yazdı, daha çok operalarıyle tanındı: *Romeo ve Juliet* (Dresden, 1940), Shakespeare'in *Fırtına*'sından *Sihirli Ada* (Dresden, 1942), *Niobe* (Zürich, 1946), Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'sından *Raskolnikov* (Stockholm, 1948), *Kara Örümcek* (Sankt-Gallen 1949). Yakın zamanlarda, lirik *Titus Feuerfuchs* (1958), *Seraphine veya Eczacı Kız* (1960), *Das Gespenst von Canterville* (Canterville'daki Hortlak) [1964] ve ses müziği alanında *Der Berner Totentanz* (1961), *Der Papagei aus Cuba* (Kübalı Papağan) [1962], *Das Hohelied* (Ulu Şarkı) [1961] gibi eserler besteledi. (L)

SUTESPİHBÖCEĞİ blş. i. Amfipodlar takımından kabuklu hayvan; birçok türü denizde, bir kısmı tatlısularda yaşar. (Sutespihböceğinin kabuğu ince, başı ilk göğüs halkasına bitişiktir; gözler pek gelişmemiştir. Karın halkalarının son iki çifti, fazla gelişmiş kuluçka cebi halini almıştır. Böğrü üzerinde yüzer veya sürünerek ilerler.) [L]

SUTHERLAND, Büyük Britanya'da idare bölümü, İskoçya'nın kuzeybatı ucunda; 13 500 nüf. İdare merkezi, *Golspie*. (L)

SUTHERLAND (Graham), ingiliz ressamı (Londra 1903). Londra üniversitesinin bir şubesi olan Goldsmith's School of Art'a devam etti. Önce ofortçu ve kitap resimleyicisi olarak tanındı. 1935'te, ışığın berraklığıyle üstünde derin bir etki bırakan Pembrokeshire'a yaptığı bir yolculuktan sonra resimle uğraşmağa başladı. Gerçeküstücülük akımına bağlanan Sutherland *Somerset Maugham*'ın bir portresini de yapmıştır (Tate gallery, 1949). İki kıtanın bellibaşlı resmî koleksiyonlarında eserleri vardır. (L)

SUTHERLAND (Joan), avustralyalı kadın şarkıcı (Sydney 1926). Sanat hayatına 1947'de başladı, 1952'de Londra'da Covent Garden'a girdi. 1959'da yorumladığı Lucia di Lammermoor, milletlerarası sanat hayatının başlangıç noktası oldu. Aynı yıl Paris'te, Milano Scala tiyatrosunda, 1961'de New York Metropolitan operasında sahneye çıktı, daha sonra Viyana, Glyndebourne festivallerine katıldı. Maria Callas'tan sonra o da romantik devrin unutulmuş italyan operalarını diriltmek için çaba gösterdi, Händel'in eserlerine öncelik tanıdı. (L)

SUTHORA i. Esmer tüylü, uzun kuyruklu, küçük (10 sm) ötücü kuş; Çin'de ve Himalaya'da yaşar. (*Paradoxornithidae* familyasından.) [L]

SUTOPU blş. i. Rakip kaleye gol atma amacıyle su içinde oynanan oyun.

— ANSİKL. Zamanımızdan iki yüzyıl önce İngiltere'de *sutopu*'na benzer bir oyun oynanırdı. Bu oyunda, boş fıçılar üzerine ata biner gibi oturan oyuncular, kürek şeklindeki tahta ile hareket ederler ve topa vururlardı. Zamanımızda sutopu, yedişer yüzücüden meydan gelen iki takım arasında oynanır. Dikdörtgen şeklindeki normal sutopu sahasının uzunluğu 30 m, genişliği 20 m, su derinliği en az 1,80 m'dir. Su seviyesinden 0,90 m yükseklikteki kalenin genişliği 3 m'dir. Topun çevresi 0,68 - 0,71 m; ağırlığı 400-450 gr olmalıdır. On dört dakikalık oyun, aralarda üç dakika mola verilen yedişer dakikalık iki devrede oynanır. Yüzücüler kravl yüzerek topu rakip kaleye doğru sürerler. Oyuncu marke edildiğinde topu takım arkadaşlarından birine veya elle rakip kaleye atar.

Türkiye'ye sutopunun girişi 1908-1910 yıllarına rastlar. İngilizlerin Moda ve Kalamış kıyılarında kendi aralarında yaptıkları sutopu maçlarını, Fenerbahçelilerin sutopu faaliyeti izledi (1912). 1931'de Büyükdere'de açılan havuzda sutopu gelişmeğe başladı. Macaristan'dan getirtilen antrenör Tegethof, düzenli sutopu faaliyetinin kurucusu oldu. 1934'te Türkiye Sutopu Millî takımını kurdu. İlk Sutopu Millî takımında Naili Moran, Safvan Serim, Mehdi, Halil Dalhan, Beykozlu Adnan, Orhan Saka ve Suat Erler yer alıyordu. 1937'de İstanbul'da Macaristan'a karşı ilk millî maç oynandı. 1940'larda sutopu bir duraklama dönemine girdi. Sonra, Galatasaray ve İstanbul Yüzme İhtisas kulübünün İstanbul'da, Adana Demirspor'un da Adana'daki faaliyetleriyle Türkiye'de sutopu yeniden canlandı. Adana Demirspor takımı, uzun yıllar Türkiye sutopu şampiyonluğunu korudu. (ML)

Sutor, ne supra crepidam («kunduracı, ayakkabıdan yukarı çıkma» anlamında lat. k.ler.). İstanköylü (Kos) ünlü ressam Apelles tarafından, tablolarından birindeki bir ayakkabıyı tenkit eden, ama arkasından başka tenkitler de sıralamak isteyen bir kunduracıya söylenmiştir. (Plinius, *Tabiat Bilgisi*, 35-36). [Bu söz türkçede «çizmeden yukarı çıkma» şeklindedir.] (LM)

SUTRA i. («yönetici ip» anlamında sanskritçe k.). Sanskritçe manzum inceleme. (Bu incelemede ibadet, ahlâk, felsefe ve gündelik hayatla ilgili kurallar kısa ve özlü deyişler halinde sunulmuştur.) || Cayna'cılarda ve buddha'cılarda vaız, dogmatik açıklama. (L)

SUTRİ, İtalya'da şehir, Latium'da (Viterbo ili), Roma'nın 49 km kuzeyinde; 3 200 nüf. Eskiçağdaki *Sutrium* şehri olan Sutri, M.Ö. 390'da Romalılar tarafından alındı. M.Ö. 383'te bir latin kolonisi, Etruria'ya karşı bir hücum üssü ve Augustus kolonisiydi (*Conjunsta Julia Surrina*). Surlar, Roma devrinden kalma amfiteatr, hıristiyanlar tarafından kullanılmış etrüsk yeraltı mezarlığı, roman üslûbunda katedral ve Modanna del Parto. Sutri'de birçok konsil toplanmıştı (1046-1059). Eugene IV, Sutri ve Nepi piskoposluklarını 1435'te birleştirdi. (L)

SUTSOS, Epir asıllı Fener'li aile; bu ailenin başlıca üyeleri: — MİKHAİL, Eflak başkapı kethüdalığında ve Divanı Hümayun tercümanlığında bulundu. Eflak (1783-1786; 1791-1793; 1801-1802) ve Boğdan voyvodalığına tayin edildi (1793-1794); —MİHAİL (İstanbul 1792 - Atina 1864), Boğdan prensi (1819); Filiki Eterya (Philiki Hetaireia) ayaklanmasına katıldı. Aleksandr İpsilanti ile işbirliği yaptı, Aleksandr onunla anlaşarak 3 000 kişiyle Yaş'a girdi. Daha sonra Avusturya'ya sürüldü (1821-1825), Fransa ve Türkiye'de elçilik yaptı, Epir ile Tesalya ayaklanmasına (1854) öncülük etti; —ALEKSANDROS, Eflak prensi (1812 - 1821), milliyetçilere karşı olduğu için kendisini zehirlediler; —ALEKSANDROS, şair (İstanbul 1803-İzmir 1863), bağımsızlık için savaştı. Şiirler, komediler, mizahî yazılar yazdı. Eserleri: *Historia tis Ellinikis Epanastaseos* (Yunan İhtilâli Tarihi) [1829], bir şiir derlemesi, *Panorama tis Ellados* (Yunanistan'ın Panoraması) ve kral Othon'a karşı bir saldırı olan *Periplanemenos* (Serseri) [1839]; —PANAGİOTİS, şair (İstanbul 1806-Atina 1868), şair Aleksandros'un kardeşi, lirik piyes ve trajediler yazarı olarak tanındı: *Euthymios Blakhabas* (1839) ve *Agnostos* (Meçhul Adam) [1840] v.b. Yazılarında hükûmet ve kralla alay ettiği için birçok kere hapsedildi. (LM)

SUTTER (Jules —, Toussaint DE), belçikalı besteci (Gand 1889). Abendroth'un öğrencisiydi. Roma birincilik ödülünü aldı (1919), Ostende orkestra ve konservatuvarını, sonra da Gand konservatuvarını yönetti. Senfonik şiirler (*Bir Çocuğun Ölümü Üstüne Parça, Senfonik Çeşitlemeler*), bir oratoryo (*Vlaaderen aan Zee*), iki kantat, bir senfoni, bir opera (*Maya*) besteledi. (L)

SUTTNER (Bertha KİNSKY, — baronesi), avusturyalı kadın edebiyatçı (Prag 1843-Viyana 1914). Avusturya imparatorunun mabeyincisi feldmareşal kont Kinsky'nin kızıydı. Özellikle barışçı eğilimdeki romanı *Die Waffen Nieder* (Silâhlar Aşağı) [1889] ile tanındı. Bu romanıyle 1905 Nobel Barış ödülünü kazandı. (L)

SUTTON (Thomas), ingiliz hayırseveri (Snaith, Lincolnshire 1532-Hackney 1611). 1570'ten 1594'e kadar krallığın kuzeyinde topçu kontrolcusu idi. 1611'de bir hastahane haline getirmek amacıyle, bugün hâlâ Londra'da bulunan ünlü Charterhouse'ı satın aldı. Kendisi de oraya gömüldü. (L)

SUTTON AND CREAM, Londra (Surrey) bölgesinde mesken merkezi; 78 970 nüf. (L)

SUTTON COLDFİELD, Birmingham'ın (Büyük Britanya, Warwickshire) kuzey banliyösünde şehir; 72 150 nüf. (L)

SUTTON HOO, Büyük Britanya'da (Suffolk) yer, Woodbridge yakınında. 1939'da bulunan arkeoloji hazinesinde bir anglosakson kralının mezarı olan gemi (M.S. 650-660'a doğr.) ve iskandinav üslûbunda değerli eşya çıkarıldı. (L)

SUTTON-İN-ASHFİELD, Büyük Britanya'da (Nottinghamshire) şehir, Nottingham'ın kuzeyinde, Sherwood ormanı kenarında; 40 438 nüf. XIII. yy.dan kalma onarılmış kilise. Maden kömürü ocakları. Tuhafiyecilik. (L)

SUTU i. (ar. *suṭūᶜ*). *Esk.* Toz, koku, ışık gibi şeylerin havada yayılıp belli olması. || Yükselme, yukarı çıkma. (M)

SUTUH çoğl. i. (ar. *saṭḥ*, yüzey'den *sutūh*). *Esk.* Yüzeyler, satıhlar.

— Mat. *Esk. Sutuhı yesariye,* açılmayan yüzeyler. (M)

SUTUR çoğl. i. (ar. *saṭr*, satır'dan *suṭūr*). *Esk.* Satırlar: *Saf çekse ne dem sutur-ı hattın / Ey safder-i rezmgâh-ı mânâ* (Nef'i). [M]

SUTYEN veya **SÜTYEN** i. (fr. *soutien - gorge*'dan). Kıyf. Çeşitli kumaşlardan (dantel, saten, naylon v.b.) yapılan ve göğüsleri dik tutmağa yarayan kadın iç çamaşırı. || *Mideli sutyen,* göğsü ve karnı, iyice toplayıp saran, askısız ve kolsuz elbise altına giyilen bir tür korse. (LM)

SUTZKEVER (Abraham), yiddiş dilinde yazan israilli yazar (Smorgon, Vilnius yakınları 1913). Çocukluğunu Sibirya'da ge-

SUTTERMANS
Christian de Valdemar'ın portresi
Uffizi, Floransa

SUUD ibni ABDÜLAZİZ

Foto. LAROUSSE

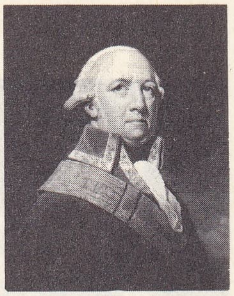

SUVOROV
Goed'in eseri
Kalişev'den
Cabinet des Estampes,
Paris

Suvorov nişanı

suymanga

çirdikten sonra, 1935'te, «Genç Vilna» yazarlar grubunun başkanı oldu (*Yılbaşı Şarkıları*, 1940). 1943'te, Vilna yahudi mahallesinden kaçmayı başardı ve ertesi yıl Moskova Antifaşist komitesine delege oldu. 1947'de İsrail'e yerleşti. Baudelaire ile Cyprian Norwid'in etkisinde kaldı. Çağdaş dünyanın dramını lirik bir dille vermeğe çalışmaktadır (*Kale*, 1946; *Yahudi sokağı*, 1948; *Ateş arabası*, 1952; *Güvercine Kaside*, 1955; *Vaha*, 1960; *Manevî Toprak*, 1961). [L]

SUUBET i. (ar. *ṣaᶜb*, zor'dan *ṣuᶜūbet*). *Esk.* Zorluk, güçlük, çetinlik: *Erbab-ı istihkaka taksiminde suubet görülmekle toptan müzayedeye çıkarıldı* (Cevdet Paşa).

— Patol. *Esk. Suubeti telaffuz*, dil tutukluğu, telaffuzda güçlük çekme, anartri. (M)

SUUD çoğl. i. (ar. *saᶜd*, mübarek'ten *suᶜūd*). *Esk.* Mübarek sayılan (yıldızlar): *Göründü tâli-i âlemde itilâ-yi suud / Bulundu baht-i memalikte irtika-yi küşad* (Nabi). [M]

SUUD i. (ar. *ṣuᶜūd*). *Esk.* Yukarı çıkma, yükselme, tırmanma: *Hasta bir nağme, bîmecâl-i suud* (Tevfik Fikret). || *Suud etmek*, yukarı çıkmak, yükselmek, tırmanmak. (M)

SUUD (Mehmed). Bk. YAVSI.

SUUD bin ABDÜLAZİZ, vahhabî emîri (öl. 1914), Necid emîri Abdülaziz'in oğlu. Babası tarafından ordu kumandanı tayin edildi. Babasının ölümü üzerine Vahhabîlerin başına geçti, Mekke'yi, sonra Medine'yi ele geçirdi. Bütün çöl araplarını Deriye'de topladı ve kendini hükümdar ilân etti. Mekke ve Medine'deki türbeleri tahrip etti. Mısır valisi Mehmed Ali Paşanın, oğlu Ahmed Tosun Paşa kumandasında gönderdiği bir orduya yenildi. (M)

SUUDÎ ARABİSTAN. Bk. ARABİSTAN.

SUUD ibni ABDÜLAZİZ, Suudî Arabistan emîri (Kuveyt 1902), Abdülaziz ibni Suud'un oğlu ve halefi. Çok muhafazakâr bir yönetimle arap sosyalizminin gelişmesine karşı koydu. Büyük petrol gelirlerine rağmen, aşırı masrafları yüzünden Suudî Arabistan ekonomisini güç duruma soktu. Bu yüzden kardeşi prens Faysal iktidara elkoydu (22 mart 1958). Faysal'ın sert yönetiminin uyandırdığı hoşnutsuzluk Suud'un yeniden krallığın yönetimini ele almasına ve Nâsır'a karşı mücadeleye girişmesine (1962 mayısındaki Müslüman birliği kurma tasarısı, Yemen kralcılarının desteklenmesi v.b.) yol açtı. Buna rağmen iç ve dış muhalifleri işbirliği yapınca yeniden, fakat derece derece, bütün iktidarı kardeşi Faysal'a bırakmak zorunda kaldı. Sonunda bakanlar kurulu kararıyle tahtı kardeşine bıraktı (2 kasım 1964). Yurdundan sürgün edilen eski emîr, Nâsır'ın izniyle Kahire'ye yerleşti. (L)

SUUT i. (ar. *suᶜūṭ*). *Esk.* Enfiye. (M)

SUVA, Japonya'da (Nagano ili) göl. Honşu adasında, Matsumoto'nun 25 km güneyinde. Ilıcalar. Dinlenme ve kış sporları (patinaj) merkezi. (L)

SUVA, Britanya'ya bağlı Fici adalarının başkenti ve başlıca limanı, Viti Levu'nun güneydoğu kıyısında, 37 400 nüf. Büyük Okyanus'un batısını denetlemekle görevli Britanya Yüksek komiserliğinin merkezi. (L)

SUVAN (TEL EL—), Irak'ta yer, Samerra'nın 10 km güneyinde. 1964-1965'te Iraklılar tarafından yapılan kazılarda M.Ö. 6000 -5000'den kalma tabakalar ortaya çıkarıldı, en yeni tabakada, surlarla çevrili bir şehir bulundu. (L)

SUVARE veya **SUARE** i. (fr. *soirée*). Akşam yemeğinden sonra eğlenmek için dost ve arkadaşlar arasında yapılan toplantı: *Geç vakit suvarenin verileceği bilyeye konağa gittik* (F. R. Atay). *Suvareye davet etmek. Danslı suvare.* || Gece vakti yapılan sinema, tiyatro v.b. seansı: *Bu gece suvarede oyun yok. Zt.* MATİNE. (M)

SUVARIM i. (*suvarmak*'tan *suvar-ı-m*). Sulamak için bir defada verilen su miktarı. (M)

SUVARLI, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Adıyaman ili, Besni ilçesi) bucak; 6 708 nüf. (1965); 8 köy. — *Bucak merkezi*, 2 739 nüf. (1965). Besni'nin güneybatısında; yüksl. 1 000 m. İlçe merkezine uzaklığı 62 km'dir. (M)

SUVARMAK geçl. f. (esk. türk. *suvamak*, sulamak'tan *suva-r-mak*). [Hayvana] Su içirmek, su vermek. (M)

SUVAT i. (esk. türk. *suvamak*, sulamak'tan *suva-t*). Hayvan sulamağa yarayan yer. (M)

SUVÉE (Joesph Benoît), flaman ressamı (Brugge 1743-Roma 1807), 1771'de Roma ödülünü kazandı ve 1792'de Roma'daki Fransız akademisinin müdürü oldu. Fakat bazı olaylar yola çıkmasını önledi. 1794'te Saint -Lazare'da hapsedildi. 9-Thermidor'dan sonra serbest bırakıldı. André Chénier'nin bilinen tek portresini yaptı. 1801'de Akademinin yeniden kuruluşu sırasında bu kurumun müdürlüğüne getirildi. Louvre'de *Amiral Coligny'nin Ölümü* ve Bruge'de *Desenin Kaynağı* adlı eserleri bulunmaktadır. (L)

SUVER çoğl. i. (ar. *ṣūret*'ten *ṣuver*). *Esk.* Suretler, şekiller. || *Suver-i âlem*, yeryüzünde görünen şekiller ve durumlar, yaratıkların görünüşleri. || *Suver-i kabîha*, müstehcen resimler. (M)

SUVEYDA, Suriye'de şehir, il idare merkezi, cebel Druz'un batısında; 16 800 nüf. Romalılardan kalma yıkıntılar. Petrol yatakları. — *Suveyda ili* (esk. *cebel Druz ili*), cebel Druz üzerinde uzanır; 144 600 nüf.

— Ask. tar. Cebel Druz ayaklanması sırasında bir fransız birliği burada bir kuşatmaya karşı koydu (temmuz-eylül 1925); bu kuşatma sırasında tarihte ilk olarak uçaklarla ikmal yapılan garnizonu, general Gamelin'in alayı kurtardı. Yiyecek sıkıntısı yüzünden boşaltılan şehri, Fransızlar ancak 1926 haziranında geri alabildiler. Bk. SURİYE. (L)

SUVLA limanı, Gelibolu yarımadasının batısında, Ege denizi kıyısında, Büyükkemikli ve Küçükkemikli burunları arasında, alçak kıyılı sığ bir koy. *Anafarta liman* da denir, fakat Büyükanafarta ve Küçükanafarta adlarını taşıyan köyler 7 ve 6 km içeridedir. Suvla limanı, kara tarafından sığ Suvla gölünden (veya Tuzla gölü) bir kum setiyle ayrılır.

— Tar. Suvla limanı çevresinde, Çanakkale savaşlarının ikinci safhasında çetin çarpışmalar oldu; 6/7 ağustos 1915 gecesinde buraya çıkartılan general Stopford'un kumandasındaki ingiliz 9. Kolordusu 9 ağustos sabahı albay Mustafa Kemal'in giriştiği karşı saldırı ile başarısızlığa uğradı. (M)

SUVON, Kore'de (Güney Kore) şehir, Seul'un güneyinde; 53 000 nüf. (L)

SUVOROV (Aleksandr Vasilyeviç, kont, sonra knyaz), rus generali (Moskova 1729 - Petersburg 1800). Yediyıl savaşında yararlık gösterdi, albay (1762), sonra tuğgeneral oldu. 1768'den 1772'ye kadar Polonya'ya karşı savaşta önemli bir rol oynadı ve tümgeneralliğe yükseldi. 1773-1774'te Türklere karşı birçok zafer kazandı. Rusya'ya dönüşünde (1775) Pugaçov kıtalarının son döküntülerini yok etti. 1786'da Kırım valisi oldu. Türklere karşı yeniden açılan Kinburn ve Oçakov savaşlarında başarı kazandı (1787-1788). Fokşani'de (temmuz 1789) parlak bir zafer elde etti ve İzmail kasabasını zaptederek halkını kılıctan geçirdi. 1794'te Polonya'ya gönderildi, Prag halkını asıp kestikten sonra Varşova'yı zaptetti. Katerina II kendisini feldmareşalliğe yükseltti. İkinci koalisyon sırasında, Avusturyalıların tavsiyeleri üzerine Pavel I tarafından Fransızları İtalya'dan atmakla görevli ordunun başına getirildi. 27 Nisan 1799'da Milano'ya girdi, Macdonald'a karşı Trebbia zaferini (17-19 haziran) ve Joubert'e karşı Novi zaferini (15 ağustos) kazandı. Fransızların İsviçre'deki kıtalarının gerisine düşmek için Sankt-Gothard yoluyle İtalya'dan ayrıldı (11 eylül). Zürich'te Korsakov ve Hotze'u yenen Fransızları (25-27 eylül 1799) alt edemeyince Avusturya'ya çekilmek zorunda kaldı (Ilanz, 7 ekim). İmparator Franz II ile arası açıldığından Pavel I kendisini kıtalarıyle birlikte Rusya'ya çağırdı (3 ekim). Rusya'ya dönüşünden biraz sonra öldü. (L)

Suvorov nişanı, 1942'de generaller ve yüksek rütbeli subaylar için kurulan sovyet askerî nişanı. Üç sınıfı vardır. Ortasında portakal rengi ipliği bulunan şeridi yeşildir. Kenarları turuncudur. (L)

SUWALKİ, Polonya'da (Bialystok voyvodalığı) şehir; 13 700 nüf. Tahta işçiliği. Besin sanayii. (L)

SUY i. Bk. SÜ.

SUY, 589-618 arasında hüküm süren ve Çin'de birliği sağlayan sülâle. Başkenti, *Çang-an*. (L)

SUYALI sıf. [?]. Denizc. Baş tarafı, su kesiminden üst güverteye kadar, ileri doğru çıkık ve eğimli olan gemiler için kullanılır. (İlk madenî teknelerde bulunmayan suyalı baş, modern gemilerde, özellikle uçak gemilerinde çok görülür.) [L]

SUYILANI, lat. **Hydra**, Karga, Kupa, Sekstant ve Yengeç takımyıldızları altında, bu takımyıldızlar ile Erboğa ve Argo arasında çok geniş bir yer kaplayan güney gökküresi takımyıldızı. (Bk. GÖKYÜZÜ.) *Alfard* denen en parlak yıldızı veya α Suyılanı, 2,2 kadirdendir. (L)

SUYILANIGİLLER çoğl. bls. i. Zool. Bk. KOBRAGİLLER.

SUYMANGA i. Çok küçük cüsseli, erkekleri daima gözalıcı parlak ve sık madenî yansımalı bir grup ötücü kuşa verilen genel ad. (Suymangalara *nektaremengiller* de denir; bunlarda gaga ince, uzun ve eğri, dil borumsu ve çataldır; bu sayede çiçeklerden balözü [nektar] emebilirler; yuvaları sarkık kese şeklindedir. [Bk. KUŞLAR *levhası*.] Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşar. Parlak madenî renklerinden dolayı bunlara yanlış olarak «kolibri» de denir.) [L]

SUY-NİNG, Çin'de (Sıçuan) şehir, Çengdu'nun doğusunda; Tropikal bitkiler (şekerkamışı, pirinç, pamuk) yetiştirilen bir bölgenin ticaret merkezidir. — Yakınında petrol yatakları ve tuzlalar. (L)

SUYOLCU bls. i. Teknol. Su yollarına bakmakla görevli kimse.

— ANSİKL. Teşk. tar. Kanunî Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a bentlerle su getirildi. Su yollarının bakımı, onarımı ve korunması için, *suyolcu* adı verilen kimseler görevlendirildi. Bunların özel bir ocağı vardı. Görevleri babadan oğula geçerdi. Şehrin her bölgesinde ayrı suyolcuları vardı. Ellerinde geniş su yolu haritaları bulunan bu görevliler kaçak su alınmasına da engel olurlardı. Suyolcular, kendi bölgelerinde bulunan ev ve hamamlardan aylık ve onarım parası alırlardı. Suyolcuların çeşitli semtlerde koğuşları vardı. Bu koğuşlarda nöbet tutar ve su konusunda kendilerine baş vuranların dileklerini yerine getirirlerdi. Yeniçeri ocağının değişik ağa bölüklerinde, saray bahçelerine ve şehre gelen suların geçtiği yolları korumakla görevli kimselere de suyolcu denirdi. Bunların emrinde Acemi ocağından alınan yardımcılar vardı. (M)

SUYOLCUBAŞI bls. i. Teşk. tar. Osmanlı devletinde su işlerine bakan kimseye verilen ad. (Şehremininin [belediye reisi] emrinde çalışan bu görevli, Enderun hazinesinden parası verilerek yaptırılan çeşmelere de bakar, bozulanları onartarak düzenli akmalarını sağlardı.) [M]

SUYOLU bls. i. Bir kâğıdın dokusunda bulunan ve ancak ışığa tutulduğu zaman görülebilen çizgi, yazı veya resim. (*Eşanl.* FİLİGRAN.) || Sutaşı.

— Oyun. Kâğıt üzerine birtakım noktalar koyup sonra aralarını çizgilerle birleştirerek oynanan bir çocuk oyunu.

— Teşk. tar. *Suyolu nazırı*, dergâhı mualla çavuşlarından seçilen görevli. (Suyolunda çalışmak için devşirme, Acemioğlanlarından nefer toplardı.) [M]

SUYONCASI bls. i. Köksaplı, tacı beyaz

Foto. LAROUSSE

salkım çiçekli, çokyıllık otsu bitki. (İlmî adı: *Menyanthes.* Suyoncasıgillerin örnek tipi. Bazan centiyangillere de bağlanır.)

— ANSİKL. *Suyoncası*'nın, hepsi suda yetişen pek az türü vardır. Bunlardan asıl suyoncası (*Menyanthes trifoliata*) Avrupa ve Kuzey Amerika'da çok yaygındır; havuzlarda süs için yetiştirilir.

— Eczc. Suyoncasının yaprakları kuvvetlendirici, acı ateş düşürücü ve iskorbütü önleyici olduğu için bazı şurupların bileşimine girer. (L)

SUYOSUNLARI çoğl. bIş. i. Bot. Denizlerde, tatlı ve durgun sularda, daha çok su yüzeyinde yaşayan, yaprak veya tel şeklinde tallı bitkiler alt şubesi; yeşil suyosunları (*chlorophyceae*), esmer suyosunları (*phaeophyceae*), kırmızı suyosunları (*rhodophyceae*) ve mavi suyosunları (*cyanophyceae*) diye başlıca dört sınıfa ayrılır. *Eşanl.* ALGLER. Bk. SUYOSUNU. (L)

SUYOSUNU bIş. i. Tallı bitkiler şubesinden, genellikle suda yaşayan klorofilli bitki. *Eşanl.* ALG.

— ANSİKL. Bot. Suyosunları suda yetişen bitkilerdir; bazıları tatlısuda, fakat çoğu denizde, kıyılarda bulunur. Bazılarında tal bir hücreli (msl. *öglena*), fakat çoğunda tel şeklinde (*spirogyra*), şerit halinde (msl. *ulva*), yahut basit veya dallı yaprak biçiminde (msl. *füküs*) ve çok hücrelidir. Bazılarında çok bezekli silisten bir kabuk bulunur (*diyatome*). Bir kısmı (*lithothamnion*) çevresine kalker salgılayarak gerçek kayalar meydana getirir. Birtakımı (*noctiluca*) ışık saçarak denizi fosforışıl yapar. Suyosunları, üstün yapılı bitkiler gibi hücrelerinde klorofil, yani yeşil pigment bulunmasıyle diğer tallı bitkilerden ayrılır. Ayrıca bunlarda, değişik oranda olmakla beraber başka pigmentler de bulunur ve buna göre suyosunları yeşil, esmer, kırmızı ve mavi suyosunları diye sınıflara ayrılır:

yeşil suyosunları'nda klorofil fazladır (tatlı sularda yaşayan birçok yosunlar, deniz yosunlarının üst katları) [msl. *spyrogyra, ulva*];

esmer suyosunları'nda fükoksantin fazladır (deniz yosunlarının orta katları) [msl. füküs, laminarya];

kırmızı suyosunları'nda fikoeritrin baskındır (deniz yosunlarının alt katları ve kimisi renksiz bazı tatlı su yosunları);

mavi suyosunları'nda klorofil büyük ölçüde fikosiyaninle karışıktır; bu yosunlar bakterilerle ortak özellikler gösterir.

Suyosunlarında üreme eşeysiz olabileceği gibi eşeyli de olabilir (füküslerde kirpikli bir anterozoitle bir oosferin birleşmesinden bir döllenmiş yumurta oluşur).

Suyosunlarının kullanılması. Suyosunları oldukça değişik alanlarda kullanılır: tarım, sanayi, tedavi ve özellikle besin alanlarında. Avrupa'nın kuzeyindeki kıyı ülkelerinde, suyosunlarından gübre olarak yararlanılır. *Goemon* ve *varek* denilen birçok füküs ve laminarya türü denizden toplanır; suyu sıkılan bu yosunlar yığın yapılır, gübre olarak kullanılmadan önce biraz kurumağa ve mayalanarak yanmaya bırakılır. İçinden geçirilen hava ile iyice kurutulan bu suyosunlarından potas, soda ve iyot elde edilir. Tatlı su ile yıkandıktan sonra kurutulan goemen şilte ve yastık kılıflarına doldurulabileceği gibi bir kısım sanayi ürünleri için hammedde olur (iplik ve kumaşların apresi için müsilaj), yiyecek olarak (jöle, krema, turta, goemon ekmeği) veya tedavi amacıyle kullanılır. Kurutulup sertleştirilen laminarya talı bıçak sapı yapmağa yarar. Fosil diyatomelerin silisli çenetlerinden tripoli elde edilir. Aljin elde etmek için suyosununu işleyen daha başka önemli sanayi kolları da vardır.

Suyosunlarından *Chondrus crispus, gracilaria, gigartina, halydris* v.b.'nin, tıbbî niteliklerinden ötürü eskiden eczacılıkta çok önemli bir yeri vardı; *alsidium* şimdi bile «korsika yosunu» adıyle solucan düşürücü olarak kullanılır. Su emerek şişme niteliğinden dolayı bazı suyosunları, fistüllü yaraları genişletmek amacıyle cerrahîde kullanılır.

Ulvalar salata gibi yenir. İskoçya'da, İrlanda'da, Galler ülkesinde *himanthalia*'dan «yosun ekmeği» (*laver bread*) yapılır. Birinci Dünya savaşı sırasında, suyosunlarından at yemi yapmak için başarılı deneylere girişilmişti. Bununla beraber, suyosunlarının bazı avrupa milletlerince besin olarak kullanılması bir istisna olarak kaldı. Fakat Uzakdoğu'da, özellikle Çin'de, Japonya'da, Hawaii adalarında ve Avustralya'nın diğer kıyı bölgelerinde durum Avrupa'daki gibi değildir; buralarda suyosunları besin bakımından büyük bir önem taşır. Suyosunlarının birçok türü doğrudan doğruya taze olarak yenir. Kimisinden bitkisel «kola» çıkarılır; bunların en iyi bilineni bakteriyoloji alanında kullanılan *agar-agar*'dır. Bazı suyosunları (*gelidium*) da *kanten* yapımına yarar; kanten Japonya'da birçok millî yemeğin (tatlılar, pastalar, çorbalar, salçalar) bileşimine girer. Bu aynı kanten millî içki olan sake'yi durultmağa, kumaşları aprelemėğe, kağıtları yapıştırmağa veya cilâlamağa da yarar. Japonya'da kanten veya *kombu* yapmak için 500'den fazla fabrika çalışır; çeşitli laminaryalardan çıkarılan kombu da japonların çok yaygın bir yiyeceğidir. *Porphyra*'nın japoncası olan *amanori* veya *asakusanori* Japonya'nın alçak kıyılarındaki geniş tarlalarda yetiştirilir. Türkiye'de kuru fasulye, A.B.D.'de sandviç ne kadar harcıâlem bir yiyecekse Japonya'da da yıkanıp, kurutulup, doğranıp, ustaca hazırlanan bu yosunlardan yapılan *suşi* de o derece yaygın bir yiyecektir.

— Paleobot. *Fosil suyosunları* özellikle kalkerli jeolojide büyük bir önem taşır. Çepeçevre sifonlu suyosunları (*cymopolia, acetobularia, acicularia, clypema, bonetella*) birinci sırayı alır. Bunların birikimi bazen çok kalın tabakalar meydana getirir (Triyas, İkinci zaman tabakaları). Eskiden bunlar polipöbekleri veya foraminifer fosilleriyle karıştırılırdı. Yeşil suyosunları gibi bazı kırmızı suyosunları (*lithothamnium, lithophyllum* v.b.) ve diyatomeler de jeolojide önemli rol oynar. (L)

SUYS (Tieleman Franciscus), belçikalı mimar (Ostende 1783 - Munken, Brugge yakınları 1861). Percier'nin öğrencisiydi. 1812'de mimarlık büyük ödülünü kazandı. Roma'dan dönüşünde Amsterdam'a yerleşerek Mimarlık akademisini kurdu. Sonra Brüksel'e yerleşti ve Léopold I'in mimarı oldu. Saint - Joseph kilisesini, Arenberg konağını, Cazaux pavyonunu, Anvers kapısını yaptı. (L)

SUYUK i. (esk. türk. *suvuk*'tan). *Yeni.* Fizyol. Organizmanın sıvı kısmı. *Esk.* Hılt.

— ANSİKL. *Suyuk*'lar (kan, lenf) organizmadaki bütün hücreler için bir yaşama ortamıdır; içinde daima büyük oranda su, başta sodyum klorür olmak üzere madensel tuzlar, değişik oranda ve eriyik halinde koloidal maddeler (pratitler, lipitler, glüsitler v.b.) bulunur. Ayrıca, kanda ve lenfte olduğu gibi asıltı halinde şekilli elemanlar bulunabilir. Zaten asıl suyuk bu ikisi, yani kan ve lenftir. Fakat salgılandıktan sonra dışarı atılması gereken mukus, safra, irin gibi maddeler de aynı ifade edilir. (LM)

SUYUKÇULUK i. (*suyuk* > *suyuk-çu*'dan *suyuk-çu-luk*). Tıp. Organizmadaki hastalık belirtilerini suyukların bozukluğuna bağlayan tıp öğretisi.

— ANSİKL. Bu öğretinin kurucusu olan Galenos dört ayrı suyuğun varlığını kabul ederdi: kan, lenf, safra, sümük. Ona göre hastalıklar, bunların çokluğundan veya bozulmasından ileri gelir. Uzun zaman kabul edilen *suyukçuluk* XVIII. yy.da Pinel ve Broussais ile ortadan kalkmıştır. (L)

SUY - YUEN, İç Moğolistan'da bölge. XX. yy.da Çinliler tarafından Moğolistan'dan ayrıldı ve çinlileştirilmek üzere muhtar bir il haline getirildi. Yeni rejim tarafından yeniden İç Moğolistan muhtar bölgesi topraklarına katıldı. Bk. BOZKIR *sanatı.* (L)

SUZ i. (fars. *sūhten*, yanmak'tan *sūz*). *Esk.* Yanma, tutuşma, alevlenme, sıcaklık. || Dert, acı, ıztırap. || *Suz-i dil*, gönül ateşi, acı, ıstırap. || *Suz-i ciğer*, bağrı yanıklık. || *Suz ü güdaz*, yanıp yakılma: *Kesildi bir aralık inleyen âvaz / Ne oldu arşa kadar yükselen o suz u güdaz?* (M. Â. Ersoy). [M]

—SUZ ek. (fars. *sūhten*, yakmak, yanmak'tan *-sūz*). *Esk.* «Yakan, yanan» anlamıyle kelimelere eklenir ve bileşik sıfatlar meydana getirir. || *Can-suz*, canı yakan. || *Ciğer-suz*, bağır yakan. || *Dil-suz*, gönül yakan. || *Hânüman-suz*, ev yakan, ocak yıkan. (M)

SUZAN sıf. (fars. *sūhten*, yanmak, yakmak'tan *sūzān*). *Esk.* Yanan, yanıcı: *Yandıkça oldu suzan kalb-i şer-fişânım* (Şarkı). || Yakan, yakıcı: *Çölde şemsin şu'a-i suzanı / Yakarak gözlerinde elvanı* (Tevfik Fikret). || İ. Kadın adı. (M)

SUZAN veya **ŞUŞAN,** Danyal kitabının ek bölümünde hikâyesi anlatılan yahudi kadın. İki ihtiyar hâkim Suzan'ı çıplak yıkanırken görürler, ona tutulurlar ve bunu kendisine itiraf ederler. Reddedilince Suzan'ı suçüstü zina halinde yakaladıklarını ileri sürerler. Suzan ölüme mahkûm edilir, ama Danyal adlı bir çocuk ihtiyarların yalan söylediklerini ispat ederek Suzan'ı kurtarır. İhtiyarlar taşlanarak öldürülür. Bu olay Babil esareti sırasında geçer.

— İkonogr. Suzan'ın yıkanma sahnesi, hıristiyan sanatının çok eski bir tema'sıdır ve ruh temizliğiyle insanın kurtuluşunu temsil eder (Arles'da IV. yy.dan kalma sanduka; Lothar işlemeli süs taşı, British museum). Fakat XVI. yy.dan itibaren ressamlar bu konuyu, çıplak kadın vücudunu çizmek için bahane ettiler; bu tablolarda Suzan iki ihtiyar tarafından gözetlenirken veya sarkıntılığa uğrarken görülür (Tintoretto, Louvre ve Viyana; Rembrandt, La Haye ve Berlin). [L]

SUZANNET (Constant Pierre, — kontu), Vendée'li lider (Château de la Chardière, Poitou 1772 - Rocheservière 1815). Quiberon felâketinden kaçarak kurtuldu (1795), 1799'da geri döndü, Joux kalesine hapsedildi. Almanya'ya kaçtı (1804-1807). Yüzgün'de Vendée'de kralın komiseriyken, marki de La Rochejaquelein'in yerine geçti. İngilizler tarafından iyi desteklenmediği için, umutsuz bir çarpışmada öldü. (L)

SUZDAL, S.S.C.B.'de şehir, Moskova'nın kuzeydoğusunda, Klyazma ırmağının kolu olan Nerl ırmağı kıyısında; 8 800 nüf. Adını, Rusya'nın kuruluşunda önemli rol oynayan bir prensliğe (bk. SUZDALYA) vermiştir. Kremlin'in surları (XI. - XII. yy.) arkasında, freskleri (XIII. - XVII. yy.) ve tunç kapılarıyle (XIII. yy.) meşhur Rojdestvenskiy Sobor katedrali (1222'de inşa edildi, 1529'da yeniden yapıldı). XVI. - XVII. yy.dan kalma Başpiskoposluk sarayı. Rizpolojenskiy manastırı (1207); on iki kule ile çevrili (XVII. yy.) Spasso-Yevfimyevskiy manastırı (1352), 1766-1905 arasında kale haline getirilmiştir. (L)

SUZDALYA, Moskova devletinin çekirdeği olan rus prensliği. Suzdal, Rostov, Vladimir ve Yukarı Volga bölgesini içine alıyordu. Novgorod'lu ve Kiev'li kolonlar X. yy.dan sonra buraya yerleştiler. Rostov-Suzdal prensliği (sonradan Vladimir-Suzdal), 1125'te Yuriy Dolgorukiy tarafından kuruldu ve Kiev'in nispeten gerilemesiyle Novgorod ve Volga Bulgarları arasındaki önemli ticarî konumu sayesinde gelişti, Suzdal'da kurulan Moskova devleti topraklarına (XIV. yy. sonunda) katıldı.

— G. santl. XII. yy. Vladimiro - Suzdal mimarîsi Kiev mimarîsinden kesinlikle ayrılır. Dört köşeli bir plan üzerine kurulu olan küçükçe kiliselerin kubbeleri vardır, fakat çan kuleleri yoktur. Bu kiliselerin başlıca özelliği plastik dekorasyonların zen-

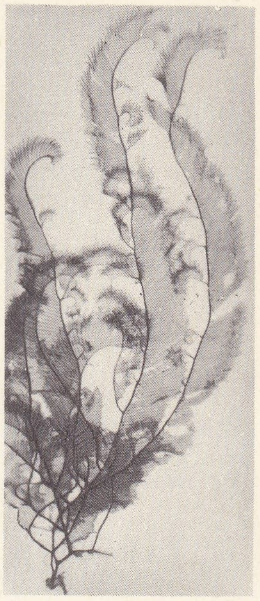

suyosunu

«Suzan ve İki İhtiyar» Rembrandt'ın eseri Berlin müzesi

Foto. Bruckmann (LAROUSSE)

ginliğinden ileri gelir. Bu çeşit oyma ve kabartmaların eski rus sanatında hiç yeri yoktu. Oysa XIII. yy.da bu dekorasyon motifleri dört bir yana yayıldı; özellikle Yuryev - Polskiy'de bir kısmı Bizans fildişilerinden ve işlemeli kumaşlarından, bir kısmı sasanî kuyumculuğundan alınan sayısız motifler, kıvrık dallar, girişik süsler, çiçek biçimleri, boyalı kuşlar ve canavarlar, arap saçı gibi birbirine karışır. Suzdal'da yabancı mimarların çalıştığını kanıtlayan belgeler bulunmuştur. Vladimir'de Uspenskiy katedralini yaptırmak için prens Andrey Bogolyubskiy, her ülkeden ustalar getirtmişti. Suzdal sanatının batıdan değil de Kafkas'tan, daha doğrusu Transkafkasya'dan geldiğini ileri sürenler, kanıt olarak Transkafkasya arasındaki üslûp birliğini gösterirler. (L)

SUZEN i. (fars. *sūzen*). *Esk.* İğne: *Envardan ibrişimle suzen-i rahmet* (Nabi). || *Suzen-bâl* (veya *suzen-per*), kanadının tüyleri iğne biçiminde, dik ve düz olan (kuş). || *Suzen-dan,* iğne kutusu, iğnedanlık. || *Süzen-ger,* iğneci, iğne yapan. || *Çeşm-i suzen,* iğne gözü, iğne deliği.

— Din. *Suzeni İsa* («İsa'nın iğnesi»), İsa'nın cübbesinde bulunduğuna ve onun güneşten daha yükseğe çıkmamasını sağladığına inanılan bir iğne. (M)

SUZENÎ i. Bk. SÜZENÎ.

SUZİDİL blş. i. (fars. *sūhten* > *süz,* yakan ve *dil*'den *süz-i dil*). Mus. Türk musikisinde şed makamlardan biri.

— ANSİKL. Mus. *Suzidil* adı ilk defa Abdülhalim Ağa tarafından iki yüzyıl kadar önce kullanıldı. Suzidil, zengûle dizisinin hüseynî aşiran *mi* perdesindeki şeddidir. Seyri, genellikle inicidir. Güçlüsü, beşinci derecede olan buselik *si* perdesidir. Zengûle dizisi gibi nisebi şerifeden 7 tanesine sahip olduğu için mülâyimdir. H. S. Arel'in *Âyin-i Şerif*'i, *Durak*'ı, 2 *ilâhi*'si, Zekâi Dedenin *Âyin-i Şerif*'i ve *İlâhi*'si, Dede Efendinin *Durak*'ı ve *İlâhi*'si, Aşkî'nin, Hoca Fehmi Efendinin *İlâhi*'leri; Edhem Efendinin *Longa*'sı, H. S. Arel'in *Oyun Havası*, Hakkı Beyin *Askerî İttihad-ı Anâsır Marşı* (düyek) bu makama örnek olarak gösterilebilir. (M)

SUZİDİLARA blş. i. (fars. *sūhten* > *süz,* yakan, *dil* ve *ārāsten* > *ārā,* süsleyen'den *süz-i dil-ārā*). Mus. Türk musikisinde birleşik makamlardan biri.

— ANSİKL. Mus. *Suzidilara* makamının düzeni, nigâr makamının aynıdır. Nigâr makamı bir süre kullanıldıktan sonra unutuldu. Selim III tarafından suzidilara adıyle yeniden düzenlendi. Suzidilara, çargâh ile şeddi olan mahurdan meydana gelir. Seyri, inici-çıkıcıdır, çargâh veya mahur makamlarından biriyle başlanır; suzidilarada gezinildikten sonra ötekine geçilerek dolaşılır ve mahur makamının durağı olan rast perdesinde karar verilir. Bu çerçeve içinde başka geçici geçkiler yapılmasına engel yoktur. Güçlüsü, birinci derecede çargâhın durağı olan çargâh-*do* perdesi, ikinci derecede ise mahurun güçlüsü olan neva-*re* perdesidir. Donanıma mahurun arızası olan *fa* küçük mücennep diyezi (♯) konulur ve çargâh için bu perde nota içinde bekar yapılır. Bazı besteciler suzidilarada hüseynî geçkisi yapmışlardır; fakat bu geçki makamın bileşiminde yoktur. Sultan Selim III'ün *Âyin-i Şerif*'i, *Ağır Düyek Peşrev*'i (3 hane), *Darbeyn* ve *Hafif Beste*'leriyle *Aksak* ve *Nakış Yürük Semai*'lerden müteşekkil faslı, *Saz Semaisi* (3 hane), Ahmed Ağanın *Peşrev*'i, Cemil Beyin *Saz Semaisi*, Zekâi Dedenin 2 ilâhisi bu makama örnek olarak gösterilebilir. (M)

SUZİNAK blş. sıf. (fars. *sūhten* > *süz,* yakan ve *-nāk* ekinden *süz-nāk* > *süzināk*). *Esk.* Yakan, yakıcı. || Dokunaklı.

— Mus. Türk musikisinin basit makamlarından biri. (Bk. ANSİKL.) || *Zengûleli suzinak,* durakta yeden olarak dügâh perdesinin yerine zengûle kullanıldığı zengûle makamının rast perdesindeki şeddi, hicazkâr makamını andıran makam.

— ANSİKL. *Suzinak,* basit makamların en yenisidir. 1780'de meydana getirildi. Bu makam, rast beşlisiyle hicaz dörtlüsünden meydana gelir. Seyri inici-çıkıcıdır. Dizinin aralıkları pestten tize T K S T — S A S düzenindedir. Beşliyle dörtlünün birleştiği beşinci derece güçlü görevi yapar. Makamın asıl yeri ve durağı rast perdesidir. Bu duruma göre güçlü neva-*re*'dir. Orta sekizlideki sesleri, pestten tize doğru şöyledir: rast, dügâh, segâh, çargâh, nevâ, hisar, evç ve gerdaniye. Bu dizide nisebi şerifeden 7 tane bulunduğu için mülâyim sayılır. H. S. Arel'in *Âyin*'i ile 3 *Durak*'ı ve 2 *İlâhi*'si; Zekâi Dedenin *Âyin*'i, 7 *İlâhi*'si 3 *Şuğul*'ü, Haşim Beyin *Âyin*'i; Mesut Efendinin Musullu Osman Efendinin, Şeyh Mehmed Dedenin *İlâhi*'leri; Emin Ağanın *Devr-i Kebir,* Kanunî Arif Beyin *Devr-i Kebir,* Tatyos'un *Çenber,* Suphi Ezgi'nin *Devr-i Kebir,* Etem Efendinin *Devr-i Kebir Peşrev*'leri; Zekâî Dedenin *Hafif Kâr*'ı, *Zencir* ve *Lenk Fahte Beste*'leri ile *Yürük Semai*'si bu makama örnek olarak gösterilebilir. (M)

SUZİŞ i. (fars. *sūhten,* yanmak, yakmak'tan *sūziş*). *Esk.* Yanma, yakma, yanış. || İztırap, acı: *Ya Rab o ne suziş ol ne sözdür / Surette eğerçi sade düzdür* (Ziya Paşa). *Sen ağla bende bütün suzişimle giryefeşan* (Tevfik Fikret). || *Suziş-i nihan,* içten yanma, gizli yanma, yürek yanması.

◆ **Suzişli** sıf. *Esk.* Yanık, acıklı, dokunaklı: *Ateş-i firak-ı Nebevî ile dağıdar ve hazin olup o kadar suzişli ve müessir bir ezân verdi ki...* (Cevdet Paşa). [M]

SUZUKA, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Mie ili), İse koyu kıyısında; 77 000 nüf. İpek ve pirinç pazarı. Sayfiye yeri. (L)

SUZURİBAKO i. (japonca k.). Özenle süslenmiş odun veya laktan yazı takımı. (L)

SUZZARA, İtalya'da komün, Lombardia'da (Mantova ili), Po'nun sağ kıyısında, 15 800 nüf. (L)

SÜ i. (esk. türk. k.). *Esk.* Asker, ordu. (M)

SÜAL i. Bk. SUAL.

SÜB i. (ar. *sebʿ*, yedi'den *sübʿ*). *Esk.* Yedide bir. (M)

SÜBAÎ sıf. (ar. *sebʿ,* yedi'den *sübāʿī*). *Esk.* Yedi harfli (kelime). || Yedi parçalı. (M)

SÜBAT i. (ar. *sübāt*). *Esk.* Uyku: *Dün nigeh-bâniydi milyonlarca zî-ruhun sübat* (M. Â. Ersoy). || *Sübat-ı gaflet,* gaflet uykusu: *Dide-i candan sübat-ı gafleti def et* (Nergisî).

— Tıp. *Esk.* Derin uyku, koma, letarji. (M)

SÜBATLANTİK sıf. (fr. *subatlantique*'ten). Jeol. *Sübatlantik devir,* ılıman Avrupa'da kayın, köknar, gürgen ormanının yaygınlaştığı devir; özellikle M.Ö. 600 ile M.S. 1300 yılları arasında uzanan devir. (L)

SÜBBUH i. (ar. *Sübbūḥ*). *Esk.* Tanrı: *Tevhidi sever o hâlik-ur-ruh / Birdir bir o bî-niyaz Sübbuh* (Muallim Naci). [M]

SÜBEK i. (ar. *seybek*'ten [?]). Bazı yerlerde beşiğe yatırılan çocukların apış arasına yerleştirilen ve çocuğa yattığı yerde çiş edebilme imkânını sağlayan şişe; sidiği bir kaba akıtmağa yarayan boru.

— DEY. *Küçül de sübeğe* (veya *beşiğe*) *gir,* yaşını olduğundan küçük göstermeğe çalışan, yaşının küçük olduğunu iddia eden kimselere karşı alay yollu kullanılır. (M)

SÜBEREN i. (fr. *subérène*). Kim. Formülü C_7H_{12} olan siklenik hidrokarbon; 114°C'ta kaynar, süberolün su kaybetmesiyle elde edilir. *Eşanl.* SİKLOHEPTEN. (L)

SÜBERİK sıf. (fr. *subérique*). Kim. Formülü $HOCO—(CH_2)_6—CO_2H$ olan diasit için kullanılır; mantarın nitrik asitle yükseltgenmesinden meydana gelir. *Eşanl.* OKTANDİOYİK.

— ANSİKL. *Süberik asit,* keneotu yağı, balina yağı, oleik asit veya keten yağının nitrik asitle yükseltgenmesinden elde edilir. 140°C'ta ergiyen ve kaynar suda çözünen tabletler halinde billûrlaşır; düşük basınç altında damıtılır. Baryum hidroksitle ısıtılınca heksan ve karbon dioksit vererek ayrışır; kalsiyum tuzunun damıtılmasıyle süberon elde edilir. (L)

SÜBERİN i. (fr. *subérine*). Bk. MANTARÖZÜ.

SÜBEROL i. (fr. *subéral*). $C_7H_{16}OH$ formülünde olan sikloheptanolün çok kullanılan adı; 184°C'ta kaynar, süberonun hidrojenlenmesiyle elde edilir. (L)

SÜBERON i. (fr. *subérone*). Kim. Formülü $C_7H_{12}O$ olan siklanik keton; sikloheptandan türer, 180°C'ta kaynar ve kalsiyum süberatın kuru kuruya damıtmasından elde edilir. (Nane kokusundadır; indirgenerek süberol verir ve yükseltgenler etkisiyle pimelik aside dönüşür.) *Eşanl.* SİKLOHEPTANON. (L)

SÜBHA i. (ar. *subḥa*). *Esk.* Doksan dokuzlu tespih: *Bütün bu kafilenin dest-i ıztırabında / Siyehdâne-i eyyâmı sübha-i ömrüm* (Cenab Şahabeddin). || Tespih tanesi. || *Sübha-dar,* tespihli: *Gösterir dest-i sübha-dariyle / Gösterir bir likâ-yı handanı* (Tevfik Fikret). || *Sübha-gerd* (veya *subhagerdan*), tespih devreden. || *Sübha-keş* (veya *sübha-şümar*), tespih çeken. || *Sübha-i tesbih,* tespih tanesi. || *Sübha-i zâkir,* zikreden kimsenin tespihi. (M)

SÜBHAN i. (ar. *subḥān*'dan). *Esk.* Tanrı. || Tanrı'nın büyüklüğünü ve temizliğini tekrarlama, «sübhanallah» deme.

◆ **Sübhanî** sıf. *Esk.* Tanrı ile ilgili: *Göreyim bin ziyayi sübhanî / Gezeyim ravza ravza ekvanı* (A. Ekrem Bolayır).

◆ **Sübhaniyet** i. *Esk.* Kutsallık. (M)

SÜBHANALLAH veya **SÜPHANALLAH** veya **SUPHANALLAH** ünl. (ar. *subḥān* ve *allah*'tan *subḥān-allah*). «Her türlü kusur, ayıp ve eksikliklerden ve insanlığa ait vasıflardan Allah'ı uzakta tutarım, arınmış sayarım» anlamında şaşkınlık belirtmek için kullanılır: *Bey: — Suphallah! Reşit Bey ne oldu yahu? diye, mühendisi soruyor* (B. Felek). [M]

SÜBHANE ünl. (ar. *subḥānehu*'dan). *Esk.* «Tanrı'nın temizliğine inanırım» anlamında kullanılır. (M)

SÜBJEKTİF sıf. (fr. *subjektif*). Öznel: *Derine inmeyen belirsiz ve sübjektif manalar* (Ş. S. Aydemir). *Demek ki, felsefenin bir safhası sübjektiftir* (Ziya Gökalp).

— Huk. *Sübjektif hüsniniyet.* Bk. İYİ NİYET. (M)

SÜBJEKTİVİZM i. (fr. *subjectivisme*'den). Fels. Öznelcilik: *Felsefenin esası objektivizme müstenit bir sübjektivizmdir* (Ziya Gökalp). Bk. ÖZNELCİLİK. (M)

SÜBLATİF i. (fr. *sublatif*'ten). Leng. Finugur dillerinde bir önceki hareketi belirten hal. (L)

SÜBLİME i. (fr. *sublimé*). Süblimleştirme yoluyle elde edilen ürün. || *Aşındırıcı süblime,* civa II klorür $HgCl_2$. Bk. CİVA.

— ANSİKL. Eczc. *Aşındırıcı süblime,* antiseptik, asalak öldürücü bir maddedir; frengiye karşı da etkilidir. Fakat zehirli ve yakıcı oluşundan ötürü artık hemen hiç kullanılmıyor. Suda binde bir'lik çözeltisi «Van Swieten sıvısı» adıyle tanınır. Eskiden tartarik asit ilâve edilip çivitle boyandıktan sonra, döl yoluna zerk edilirdi. (L)

SÜBLİMLEŞME i. (*süblimleşmek*'ten *süblimleş-me*). Kim. Doğrudan doğruya katı halden gaz haline geçme.

— Jeol. Bk. ANSİKL.

— Sim. Felsefî anlamıyle, mutlak arınma.

— ANSİKL. Jeol. Toprak altından gaz halinde yükselen maddeler, toprağın çatlamış yerlerinde (yükselim damarları) veya yanardağ dışında süblimleşme etkisiyle çökelir; faaliyet devreleri dışında yanardağlar, fümerollerin (Vulcano, Puzzuoli solfotarı) ağızlarına billûrlaşmış kükürt çökeltir. (LM)

SÜBLİMLEŞMEK geçz. f. (*süblime*'den *süblime-le-ş-mek* > *süblim-le-ş-mek*). Kim. Sıvı halden geçmeksizin, doğrudan doğruya katı halden gaz haline dönüşmek. (M)

SÜBLİMLEŞTİRME i. (*süblimleştirmek*'ten *süblimleştir-me*). Bir cismi doğrudan doğruya katı halden gaz haline getirmeğe dayanan işlem. (Bk. ANSİKL.) || Bazı katı cisimleri ısıtarak buharlaştırdıktan sonra soğutma yoluyle yeniden katı halde elde etmeğe dayanan özel damıtma usulü.

— ANSİKL. Fiz. İyot, kâfur, arsenik anhidrit v.b. çok kolay süblimleşen maddelerdir. İşlem sırasında çıkan buharlar, soğuyarak billûrlaşır. *Süblimleştirme,* çoğu zaman maddelerin arıtılmasına yarayan bir işlemdir. (L)

SÜBLİMLEŞTİRMEK geçl. f. (*süblimleş-*

mek'ten *süblimleş-tir-mek*). Fiz. Bir cismi doğrudan doğruya katı halden gaz haline dönüştürmek. (L)

SÜBSİDANS i. (fr. *subsidence*). Jeol. Bir bölgenin ve özellikle bir tortul havzasının sürekli veya kesikli olarak alçalması. (Binlerce yıl süren bu alçalma, çökellerin yığışmasına eşlik eder.)

— ANSİKL. İzostazi sebebiyle üst üste yığılan çökellerin ağırlığı havza tabanının büyük ölçüde çökmesi için yeterlidir. Ama bu olay yeryuvarlağının başka yerlerini ve iç kesimlerini etkileyen alçalma hareketlerini şiddetlendirir. Nispeten ince bir su dilimi altındaki yığışma, çok daha kalın bir tortul tabakası ve tabakaların düzenli olarak nöbetleşmesi yalnız *sübsidans* ile açıklanabilir. Jeosenklinallerin sübsidansların en çok meydana geldiği yerlerdir. (L)

SÜBSTANTİF sıf. (fr. *substantif*). Kim. *Sübstantif boyarmaddeler*, önceden mordanlanmamış pamuğu boyayabilen boyarmaddeler. Bk. BOYARMADDE. (L)

SÜBUR i. (ar. *şübūr*). *Esk.* Tahrip edilme, harap olma, mahvolma. || Bir kaybın sıkıntısını çekme, sıkıntı, yokluk sıkıntısı. (M)

SÜBUT i. (ar. *şübūt*). *Esk.* Sabit olma, gerçekleşme, şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya çıkma. || *Sübut bulmak*, gerçekleşmek, sabit olmak: *Dava sübut bulmaz olunca güvah mest* (Şeyh Galip).

◆ **Sübutet** i. *Esk.* Sağlamlık, cesaret. || Güvenilir durumda olma.

◆ **Sübutî** sıf. *Esk.* Olumlu, doğru, gerçek. (M)

SÜBUT çoğl. i. (ar. *sebt*, cumartesi'den *sübūt*). *Esk.* Cumartesi günleri, cumartesiler. (M)

SÜBÜDEY veya **SÜBÖTEY**, moğolca **Sübü(g)etey**, Cengiz Hanın moğol generali (1186-1246). At üzerinde yaptığı seferlerle tanındı. Yine ünlü bir moğol kumandanı olan Cebe Nuyan ile birlikte batıya kaçan son Harizmşah Muhammed'i takip ederek onu Nişapur'da yendi (18 nisan 1220); Kazvin'i aldı. Cüveynî*, Sübüdey ve Cebe'nin Horasan'a geldikleri zaman, burada bulunan 70 000 evlik türkmenin batıya kaçtıklarını anlatır. Osmanlıların atası olan Kayıların da bunlar arasında bulunmaları muhtemeldir. Sübüdey, sırasıyle Kafkas ve Güney Rusya'yı (1220 - 1222), sonra 1236-1242 arasında Kama, Velga ülkelerini, Ukrayna Rusyası'nı ve Macaristan'ı (Bela IV'e karşı kazandığı Sayo zaferi, 1241) yakıp yıktı. Göyük Han zamanında Çin'e gönderildi. (M)

SÜBÜL çoğl. i. (ar. *sebîl*, yol'dan *sübül*). Yollar, caddeler. || *Hâdi-s-sübül* (veya *hâdi-i sübül*), yol gösteren: *Çıkaran doğruya hadi-i sübüldür / Kim ki bir raha gider ol rehi şahrah bilir* (İzzet Molla). «Hayır ve şerri gösteren», Hz. Muhammed. (M)

SÜBVANSİYON i. (fr. *subvention*). Bk. ÖDENEK.

SÜBYAN i. Bk. SIBYAN.

SÜBYANCILIK i. (*sübyan* > *sübyancı*'dan *sübyancı-lık*). Psikopatol. Cinsel ilginin çocuklara yönelmesi şeklindeki sapıklık. (Çoğu zaman sadizm belirtileriyle birlikte görülür: saldırganlık, ırza geçme, livata. Duygusal yönde gelişmemiş geri zekâlılarla bozuk ahlâklı psikopatlarda olur.) [L]

SÜBYE i. (ital. *zuppa*, çorba'dan). Mutf. Badem içi, kavun çekirdeği v.b.'den elde edilen boza kıvamındaki beyaz bulamaç. (Sübyesi çıkarılacak badem veya çekirdek, birkaç defa dövülerek iyice ezilir. Arada su ile karıştırılır ve süzülerek keşkül v.b. tatlılara katılır. Bazen şekerle karıştırılarak yenir.)

— Denizc. *Sübye palanga*, tek dilli bir makara veya radansadan geçirilen ve çok kuvvet kullanılmasına lüzum göstermeyen herhangi bir şeyi daha yüksek yere hisa etmek için kullanılan ince ip.

— Res. *Sübye vernik*, bir eriyikten meydana geleceği yerde, sübyeli bir maddeyle meydana gelen vernik. (ML)

SÜCUD i. Bk. SÜCUT.

SÜCUF çoğl. i. (ar. *secf*, perde'den *sücūf*). *Esk.* Perdeler, örtüler. (M)

SÜCUL çoğl. i. (ar. *secl*, kova'dan *sücūl*). *Esk.* İçine su konmuş büyük kovalar. (M)

SÜCUN çoğl. i. (ar. *sicn*, hapishane'den *sücūn*). *Esk.* Zindanlar, hapishaneler. (M)

SÜCUT veya **SÜCUD** i. (ar. *sücūd*). *Esk.* Secdeye varma, secde etme: *Beş vakit namaz evkat-ı muayyenesinde rüku ve sücudu itmam ederek...* (Cevdet Paşa). || *Sücut etmek* (veya *sücuda varmak*), namaz kılarken veya başka bir sebeple yüzünü yere sürmek: *Kimdir ki kaşlarını görüp etmeye sücud* (Muhibbî). [M]

SÜCÜLLÜ, Akdeniz bölgesinde (Göller yöresi, Isparta ili, Yalvaç ilçesi, merkez bucağı) kasaba; 4 260 nüf. (1965). [M]

SÜDASÎ sıf. (ar. *sâdis*, altı'dan *südâsî*). *Esk.* Altılı, altı bölümden veya unsurdan meydana gelmiş. || Altı harfli (kelime).

— Bot. *Esk. Südâsî-yl-büzûr*, altı tohumlu (bitki). || *Südasî-ül-vüreykat*, altı yapraklı (çiçek).

— Mat. *Esk. Südasî-ül-adlâ*, altı kenarlı. || *Südasî-ül-vücûh*, altı yüzlü. (M)

SÜDDE i. (ar. *sudde*). *Esk.* Kapı. || Eşik. || *Südde-i devlet-meab*, padişahın kapısı.

— Biyol. *Esk.* Vücudun bir kısmında görülen tutukluk. (M)

SÜDED çoğl. i. (ar. *sudde*, kapı'dan *süded*). *Esk.* Kapılar, eşikler. (M)

SÜDETLER, coğrafî ve tarihî terim. Coğrafya'da Bohemya dörtgeninin Karkonosze'ler veya Dev dağlarıyle Moravya kapısı arasındaki kısmını ifade eder. Bu terimi özellikle polonyalı coğrafyacılar kullanır. Tarihî anlamda bu terimi, Bohemya Almanları kendilerini Çekoslovakya'da oturan öbür halklardan ayırmak için kullandılar.

● *Tarih.* Bohemya sınırında almanca konuşan Südetler, 1919'da Almanya'ya katılmak istediler ama istekleri gerçekleşmedi. Hitler'in desteğiyle isteklerini yenilediler ve 1933'te Henlein tarafından kurulan Alman Südetler partisi, mayıs 1935 seçimlerinde başarı kazanınca, programı Henlein tarafından «Karlovy Vary»nin 8 noktasında belirtilen bir federal devlet kurulmasını istedi ve mayıs 1938 belediye seçimlerinden (alman oylarının yüzde 70'i) sonra, Hitler tarafından desteklendi. Fransa ve İngiltere'nin baskısına rağmen Prag, muhtariyeti vermeyi reddetti (21 mayıs) ve kısmî seferberlik ilân etti; bunu bahane eden Hitler, askerî bir harekât hazırladı. 1925 Fransız-çek askerî paktı ve 1935 Prag-Moskova-Paris karşılıklı yardım antlaşması dolayısıyle durum gergindi; bu yüzden ingiliz başbakanı Chamberlain, Fransa aracılığıyle Çekler ve Südetler arasında bir görüşme yapılmasını kabul ettirdi, bu işle de lord Runcinam görevlendirildi (ağustos 1938). Prag hükûmet başkanı Hodza ile Henlein arasındaki görüşmeler yarıda kaldı (14 eylül) ve Südetler Reich'a katılmak istediler. Chamberlain, Berchtesgaden'e giderek Hitler ile buluştu ve Almanların yüzde 50'den çok olduğu bölgelerin Almanya'ya bağlanmasını destekleyeceğini bildirdi (15 eylül). Paris ve Londra bu konuda Prag'a tekliflerde bulundular. Hodza kendini temize çıkarmak için, Fransa'nın savaş anında müdahale etmeyeceğini bildirmesini sağladıktan sonra boyun eğdi (21 eylül) ve istifa etti. Godesberg'de yeniden Hitler ile buluşan (22-24 eylül) Chamberlain, Hitler'in daha geniş ve çek sınırlarını aşan toprak isteğiyle karşılaştı. Prag genel seferberlik ilân etti ve 26 eylülde Hitler, 28 eylüle kadar mühlet tanıyan bir ültimatom verdi. İngiltere Fransa'yı destekleyeceğini bildirdiğinden savaş tehlikesi başgöstermişti; ama Chamberlain Roma'da Ciano'ya baskı yaparak Mussolini'yi Münih konferansına (29-30 eylül) katılmağa razı etti. Hitler'in istekleri bir plebisit yapılması şartıyle kabul edildi; ama 1 ekimde Almanya harekete geçti ve Çekoslovakya'dan 3 milyon kişinin oturduğu 300 000 km^2 toprak ilhak etti. Çekoslovakya 1945'te Sâdetler bölgesini geri aldığı zaman, burada ancak 300 000 alman kalmıştı (1955'te 165 000 südet). [L]

SÜDREMEK geçz. f. (esk. türk. k.). *Esk.* Sarhoş olmak. (M)

SÜDÜS i. (ar. *sâdis*, altı'dan *süds* > *südüs*). *Esk.* Altıda bir. (M)

SÜE (Louis), fransız mimarı, dekoratörü ve ressamı (Bordeaux 1875). Güzel Sanatlar Yüksekokulu Mimarlık bölümünde okudu. Ressam olarak, eserlerini önce bağımsız sanatçılar salonunda sergiledi. 1912'de *Fransız atelyesi*'ni kurdu. Paul Poiret ile birlikte çalıştı, Jaulmes ve André Mare ile birlikte 1919'da, Zafer şenlikleri sırasında, Maillot kapısından Champs Elysées kavşağına uzanan zafer yoluna yaptığı süslemelerle tanındı. 1920'de André Mare ile birlikte fransız sanatları ortaklığını kurdu. Birçok mimarî eser ve dekorasyon yaptı, bütün bunlarda klasik mimarlık kanun ve teknikleriyle modern zevki uzlaştırma çabası gösterdi. 1939'dan 1944'e kadar İstanbul Güzel Sanatlar akademisi profesörlüğünde bulundu. Comédie Française, Opéra, Bordeaux'daki Büyük Tiyatronun dekorlarını yaptı. 1952'de Paris şehri Güzel Sanatlar Büyük ödülünü kazandı. (L)

SÜET i. (fr. *suède*, İsveç'ten). İç kısmı, yani et kısmı dışa getirilerek kullanılan eldiven derisi. || Sıf. Süetten yapılmış: *Süet ayakkabı. Süet ceket.* (LM)

SÜEVLER, lat. **Suevi**. Esk. coğ. Elbe'nin ötesinde yaşayan Germania halklarına verilen ad. Başlangıçta göçebe olan Süevler geniş bir kabileler topluluğuydu. Tacitus, germen halklarının büyük bir kısmını bu ad altında toplar. Kuzey Almanya'da yerleştikleri, M.Ö. 72'den sonra güneye doğru yayıldıkları ve M.Ö. 58'de Ren'e ulaştıkları sanılır. Galya'yı istilâ teşebbüsleri Sezar tarafından Belfort yakınında püskürtülen (58) Süevler, Maroboduus'un kurduğu imparatorluğa katıldılar, özellikle Ren, Schwaben ve Tuna arasında yerleştiler (Schwaben veya Süevler ülkesi), V. yy. başında Galya'yı aşarak İspanya'ya geçtiler. 409'da Hermerich'in kumandasında Galicia'da bir krallık kuran Süevlerin bu krallığını vizigot kralı Liuvigild 585'te ortadan kaldırdı. (L)

SÜFEHA çoğl. i. (ar. *sefîh*'ten *süfehâ*). *Esk.* Sefihler: *Hakkımda ne derlerse o güne süfehanın / Asar-ı tabiatlarına kim nazar eyler* (Nefi). [M]

SÜFELÂ çoğl. i. (ar. *sefîl*'den *süfelâ*). *Esk.* Sefiller. (M)

SÜFERA çoğl. i. (ar. *sefîr*'den *süferâ*). *Esk.* Sefirler, elçiler: *Bura hükûmetinin vaziyet-i hukukiyesine ve alâkadar devletler süferasının burada bulunmasına binaen...* (Atatürk). *Bilhassa emniyet-i şahane mevzuubahs olursa süferayı bile falakaya çekmekten çekinmem* (H. E. Adıvar). *Süfera-yi ecnebiye*, yabancı devlet elçileri. || *Reis-üs-süfera*, bir memlekette bulunan elçilerin en kıdemlisi. (M)

SÜFL i. (ar. *şüfl*). *Esk.* Tortu, çöküntü. || *Süfl-i şerab*, şarap tortusu.

◆ **Süflî** sıf. *Esk.* Tortu ve çöküntü ile ilgili. || İ. Çıkartı.

◆ **Süfliye** sıf. *Esk.* Süflî'nin dişili.

— Tıp. *Esk. Hummayi süfliye*, çıkartının bağırsaklarda emilmesi sonucu ortaya çıkan sıtma, ateş, nöbet. (M)

SÜFLÂ sıf. (ar. *sefâlet* > *esfel*'den *süflâ*). *Esk.* Çok, en aşağı olan. (M)

SÜFLÎ sıf. (ar. *süfl*'den *süflî*). Aşağı, altta bulunan. || Alçak, âdi, bayağı: *Amerika'da bulunan büyük bir ekseriyet için, İtalyanlar küçük bir ayak tüccarı, Rum şüpheli bir lokantacı, Fransız süflî bir berberdir* (F. R. Atay). || Kıyafeti kötü olan, hırpani.

◆ **Süflîlik** i. Süflî olma hali.

◆ **Süfliyat** çoğl. i. *Esk.* Süflî şeyler.

◆ **Süfliyet** i. *Esk.* Süflîlik.

◆ **Süfliyîn** çoğl. i. *Esk.* Düzensiz kalabalık, ayak takımı. (M)

SÜFLİLEŞMEK geçz. f. (*süflî*'den *süflîle-ş-mek*). Aşağılık bir hal almak. || Kötü, pis bir kılığa bürünmek. (M)

SÜFLİYEYN ikil i. (ar. *süflî*'den *süfliyeyn*). Astron. *Esk.* Merkür ve Venüs gezegenleri. (M)

SÜFTE sıf. (fars. *süften*, delmek'ten *süfte*). *Esk.* Delik, delinmiş. || *Süfte-gûş*, kulağı delik. *Mec.* Kul, köle. || *Dürr-i süfte*, delinmiş inci. (M)

SÜFTECE i. Bk. SEFTECE.

SÜFÛN çoğl. i. (ar. *sefîne*, gemi'den *süfün*). *Esk.* Gemiler. (M)

SÜFYAN ÜS SEVRÎ, arap kelâmcısı (Kûfe 714-?, 778). İlk hadis bilgisini babasından aldı. Devlet yönetiminde kendisine verilen görevi kabul etmeyince yurdundan ayrılmak zorunda kaldı ve Irak'a gitti. Sonra Yemen'e geçti. Ticaretle uğraştı. Özellikle hadis konusunda çalışarak hadisleri topladı. Süfyan'ın bu alanda en önemli kaynaklardan biri olduğu ve bütün eserlerini ölürken yaktırdığı söylenir. Topladığı hadislerin bir kısmı onu kaynak alanlar tarafından ezbere söylenerek bugüne kadar gelmiştir. Arap kaynakları Süfyan'ın *Camiü'l-Kebir* (Büyük Hadis Dergisi); *Kitabü'l-Faraiz* (Farizalar Kitabı) gibi eserlerinin bulunduğunu, ancak bunların bugüne kalmadığını bildirir. (M)

SÜGUR çoğl. i. (ar. *sağr*, ağız, geçit'ten *şüğür*). *Esk.* Düşmanın saldırabileceği geçit yerleri, sınırlar: *Harac-ı memleketi cibayet ve hudut ve süguru, Dihistan Türkleriyle seddeyledi* (Cevdet Paşa). [M]

SÜGVAR sıf. (fars. *sügvār* veya *sūgvār*). *Esk.* Matemli, kederli, acılı: *Mesrur ederdi sügvarı / Mahmur ederdi huşyarı* (Şeyh Galib).

◆ **Sügvarî** i. *Esk.* Matem, üzüntü. (M)

SÜHA i. (ar. *sühā*). Astron. *Esk.* Büyükayı yıldız kümesinin en küçük yıldızı: *Kaşların arasın etmişti Huda / Evc-i eflâk-i şeriatte Süha* (Hakanî). || Erkek adı. (M)

SÜHAN veya **SUHAN** veya **SUHEN** i. (fars. *suhan*). *Esk.* Söz, lakırdı: *Meydan-ı sühande yoğiken sen gibi bir er / Bir şair-i Rum oldu sana şimdi beraber* (Ziya Paşa). || *Sühan-aferin,* söz yaratıcı, usta şair. || *Suhan-ârâ,* düzgün söz söyleyen: *Nüktesenc ü suhanârâ vü maaniperver / Kıtapiray ü gazelgûy ü kaside perdaz* (Nef'i). || *Sühan-çin,* dedikoducu. || *Sühan-dân* (veya *sühan-şinas*), güzel söz söylemeyi bilen: *Aceb şair-i pak-i azb-ül-beyan / Suhandan-i sihr-aferini zaman* (İzzet Molla). || *Sühan-fehm,* güzel sözden anlayan, sözün değerini bilen. || *Sühan-i gaibî,* görülmeyen dünyadan haber veren söz, gelecekten haber veren söz. || *Sühan-ı gılafi,* anlaşılmaz dil. || *Sühan-gû,* söz söyleyen. || *Sühan-perdaz,* güzel, sanatlı söz söyleyen (şair veya yazar): *Hususa ol sühan-perdaz üstâdım ki eş'ârım / Yazar müşkilpesendan-ı cihan evrak-ı can üzre* (Nef'i). || *Sühan-perver,* güzel söz söylemesini iyi bilen: *Tuti gibi hoş nükteler öğretti dahanın / Baki gibi üstâd-ı sühan-pervere edna* (Baki). || *Sühan-pira,* süslü söz söyleyen: *Aferin pir-i hoş-tab ü sühan piraya* (Nabi). || *Sühan-rân,* güzel söyleyen, konuşan. || *Sühan-senc,* ölçülü konuşan: *Olsaydı birinde bir sühansenc / Elbette ayan olurdu ol genc* (Fuzuli). || *Sühan-sera,* ahenkli söz söyleyen (şair). || *Sühan-ver,* fasih, düzgün ve güzel söz söyleyen (şair veya yazar): *Refikam idi bir suhanver kişi / Bana mahrem olsun mu ya her kişi?* (İzzet Molla). || *Sühan-za,* kelime yaratan. || *Sühan-i zinde,* çok güzel, parlak bir konuşma.

— Tasav. İlham veya kutsal buyruk. (M)

SÜHAR i. (ar. *sühār*). *Esk.* Uykusuzluk, geceleri uyuyamama. (M)

SÜHEYL i. (ar. *süheyl*). *Esk.* Güney yarımkürede yer alan parlak yıldız (*Conopus*). || Erkek adı.

— Astron. *Esk. Süheyli Huzzar,* Sefinei Nuh ile Süheyli Rakkas arasına çekilen çizgi üzerinde yer alan ve Sefinei Nuh'a yakın olan yıldızlar. || *Süheyli Mahlef,* Sefinei Nuh ile Süheyli Rakkas arasından geçen çizgi üzerinde yer alan ve Süheyli Huzzar'dan daha uzakta kalan yıldızlar. || *Süheyli Rakkas,* Sefinei Nuh ile Süheyli Mahlef'ten geçen çizgi üzerinde yer alan ve Süheyli Mahlef'ten sonra gelen yıldızlar. || *Süheyli Yemanî,* Sefinei Nuh ile Recülü Yesarı Cevza arasına çekilen hat üzerinde yer alan ve Sefinei Nuh'tan sonra gelen yıldıza verilen ad. (Eski bir inanca göre Yemen'de çıkan akik taşı rengini ondan alırdı.) [M]

SÜHEYLÂ i. (ar. *süheylā*). *Esk.* İyi huylu kadın. || Kadın adı. (M)

SÜHEYLÎ, (Ahmed bin Hemdem), türk şairi ve tarihçisi (XVII. yy. ortaları). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü, Kahire'de divan kâtipliği görevinde bulundu. Daha çok tarih alanında çalıştı. Eserlerini, osmanlı tarih yazıcılığı geleneğine göre yazdı. Bu eserler efsane ve masallarla doludur. Sade bir dille yazılan şiirleri başarılı değildir. Eserleri: *Durretu'l-Yetime Fi Evsaf Mısru'l-Kadime* (Eski Mısır'ın Nitelikleri Hakkında Kabuğundan Çıkarılmış İnci); *Acaibu'l-Müessir ve Garaibu'l-Nevadir* (Etkileyici Tuhaflıklar ve Az Bulunur Gariplikler); *Nevadir-i Süheyli* (Süheyl'in Seçkinleri). [M]

SÜHREVERDÎ (Şahabeddin Ebü'l Fütuh Yahya), iranlı filozof (Sühreverd 1155-Halep 1191). Hayatının ilk yılları hakkında yeterli bilgi yoktur. Bir süre Sühreverd'de okuduktan sonra Meraga'ya giderek Mecduddin Cilî'den öğrenim gördü. Sonra Isfahan'da kaldı. Fıkıh ve tasavvuf konularında çalıştı. Kaynaklara göre orada, zamanın ünlü bilginlerinden din öğrenimi gördü. Bir ara dünyadan el etek çekerek riyazete daldı. Daha sonra felsefeyle uğraştı. Kendinden önceki islâm filozoflarının ve islâm dünyasında bilinen ilkçağ filozoflarının eserlerini okudu. Okuma ve inceleme amacıyle Anadolu ve Suriye'ye geziler yaptı. Eyyubî hükümdarlarıyle yakın ilişkiler kurdu. Düşüncelerine karşı çıkanların kışkırtmaları sonucu idam edildi.

Sühreverdî, islâm dünyasında İşrakiye (aydınlatma) adı verilen felsefe çığırının kurucusudur. Düşünceleri eski İran inançları, şiî görüşleri ve yeni-elflatun'cu felsefe ilkelerinin karışımı sonucu ortaya çıkan bir birleşimdir. Sühreverdî'ye göre bilgi, ancak derin bir sezişle, insan gönlünde uyanan güçlü bir duyuşla elde edilir. Hakikat, bir nur (ışık) olarak insan gönlüne doğar. O, keşf ile (duyuş, seziş) kavranır. Varlık bir nurdur (ışık). Sühreverdî bu konuda, kaynağını Eflatun'da bulan, Plotinos tarafından yeni bir yorumla geliştirilen yeni-eflatun'cu felsefenin etkisi altındadır. Bu yüzden düşüncelerinde daha çok metafiziğe kaydığı, tabiatüstü sayılan bir varlık anlayışını savunduğu görülür. Sühreverdî, ortaya attığı görüşlerle, daha çok tasavvuf alanında çalışanları etkiledi; onun nur (ışık) anlayışı sonraları tasavvuf açısından değerlendirildi. Eserleri: *Nur Heykelleri* (Kitabu'l Heyakilü'n-Nur); *Kitabu'l-Meşâri ve'l-Mutârahat* (Düşünce Yolları ve Arınmalar Kitabı); *Kitabu'l-Telvihatu'l-Levhiye ve'l Arşiye* (Gökyüzü Katlarının Açıklanmaları Kitabı); *Kitabü'l-Mukavemât* (Direnişler Kitabı); *Kitabul'l-Lemehât fi'l-Hakaik* (Hakikatlere Bakışlar Kitabı); *Hikmetü'l-İşrak* (Aydınlatma Felsefesi). [M]

SÜHREVERDİYE i. (Abdülkadir *Sühreverdî* ve Şihabüddin Ebu Hafs Ömer *Sühreverdî*'nin adlarından ar. *sühreverdiyye*). Tasav. Kadiriye tarikatının kollarından biri. (Abdülkadir Sühreverdî [öl. 1168] ve Şihabüddin Ebu Hafs Ömer Sühreverdî [1145 - 1234] tarafından kurulan tarikat daha çok Bağdat, Afganistan ve Hindistan bölgelerinde yayıldı. Celâliye, Cemaliye, Halvetiye, Ruşeniye, Safeviye ve Zeyniye adlarını taşıyan altı kolu vardır. Halvetiyenin, bütün inanç ve törelerini benimser.) [M]

SÜHULET i. (ar. *sühület*). *Esk.* Kolaylık: *Aydın, Konya, Bursa, Karesi mıntıkalarının sühulet-i irtibatı nokta-i nazarından tedbirler alınıyordu* (Atatürk). || Kolaylık sağlayan araç. || Yumuşaklık, yavaşlık, naziklik. || Paraca kolaylık. || Elverişli ortam. || *Sühulet-bahş,* kolaylık sağlayan, kolaylık veren, kolayca kullanılabilen.

◆ **Sühuletle** zf. *Esk.* Kolaylıkla, kolayca: *Bu yazıların manası ve bu mütalâalardan maksat ne olduğu sühuletle anlaşılmaktadır* (Atatürk). [M]

SÜHUNET i. (ar. *sühūnet*). *Esk.* Sıcaklık: *Sanki sühunet-i tabîiyelerini bürudet-i hariciye taz'if eder* (Cenab Şahabeddin). [M]

SÜİNTİN i. (fr. *suint*, yapağı yağı'ndan fr. *suintine*). Yapağıların yıkandığı asitli sularda yüzen yağların damıtılmasıyle elde edilen sarı madde. (Süintin, lanolin üretiminde ve derilerin güderilenmesinde kullanılır.) [L]

SÜİT i. (lat. *sequi*, takip etmek'ten halk lat. *sequita* > fr. *suite*). Müz. Aynı tonda yazılmış çalgı parçaları dizisi.

— ANSİKL. Müz. Dans *süit*'lerinden söz eden en eski belgeler XIII. yy.dan kalmadır; o zamanlar *nota* (şarkı ile söylenen süit) veya *estampida* (çalgılı süit) adını taşırdı, bu dans biçimlerinin her biri ikişer defa çalınan *puncta* (bölüm) dizisinden kuruluydu. Kimi zaman *Isabelle, Belicha* gibi adları verilen bu danslara viyola veya gayda ile eşlik edilirdi. XIV. yy.ın başında Domenico da Piacenza'nın bir elyazmasında söylenmek veya çalınmak için 15 dans bulunuyordu. Ölçü değişiklikleri (ikişerli, üçerli) işaretlerle belirtilmişti; fakat her parça, bir önce veya bir sonra gelenle, adımların ağırlık veya hafifliklerine ve müzik ritimlerinin yorumlanışına göre zıtlık yaratacak şekilde düzenlenirdi.

XIV. yy.'da, artık aynı eser içinde sesle veya çalgı ile yorumlanan bölümlerin birbirini izlediği bu parçalar çok tutuldu; d'Attaignant'nın derlemeleri (1529, 1530, 1531) bu şekilde kurulmuştur; bu derlemelerde klavye için, lavta için, çalgı toplulukları için yazılmış ikili veya dizi halinde parçalar bulunurdu: *pavane-gaillarde, pavane - saltarelle, basse-dance;* gerçek birer süit taslağı olan bu parçalara *Magdalena, la Rote* gibi adlar verilirdi. Thoinot Arbeau, XIV. yy. sonunda base-dance'ın eksiksiz bir nazariyesini kurmuştu. Bu süitler şarkı ile söylenebilirse de daha çok flüt, obua. keman, epinet gibi âletlerle çalınırdı. Branle danslarına gelince, bunların birbirini izleyen dört teması genellikle çalgılarla yorumlanırdı; bu temalar birbirinin eşi veya benzeri olur, ancak ritim ve tempolarında fark bulunurdu: çifte branle, basit fakat hızlı branle, 3 zamanlı neşeli branle, Bourgogne branle'ı, hafif tempolu branle. Branle'ların çıktıkları bölgelerin adlarını taşımasına karşılık, danslar *Anthoinette, Neşenizi Bulacaksınız* v.b. başlıklarla ayırt edilirdi. *Il Ballerino* (Balerin) adlı kitabında M.F. Caroso, sonata kelimesiyle çalgılı dans dizilerini belirtmektedir; bu danslar, bölümleri değişik ritimlerle az çok bozulan tek bir temaya dayanır. Besteciler (Petrucci, Castegliono, Bianchini, Adrian Le Roy) XVI. yy.da meydana getirdikleri eserlerde bu düzeni benimsemişlerdir. XVII. yy.ın başında bölüm değişiklikleri özelikle İtalyanlarda (Monteverdi, Trabaci) *canzone*'lere ve öbür çalgılı müzik biçimerine de girmeğe başladı. Süitin kesin bir biçim alması Frescobaldi ile başlar: her dansın tonu; o dansın tema'sına göre değişir; birbirini izleyen danslarda yalnız değişik koreografik ritimlere yetinilemez, aynı zamanda çeşitli yazı metotları da (sürekli bas, çeşitleme, eşlikli melodi, çokseslilik) kullanılırdı. Frescobaldi'nin ölümünden sonra Almanya'da, İngiltere'de, İspanya'da, özellikle Fransa ve İtalya'da içlerinde danslar ve gerçek birer «süit» niteliğinde çalgı parçaları bulunan birçok derleme yayımlandı. Bu tarihten itibaren «süit» adı, XVII. ve XVIII. yy.da ne prelüd, ne *ricercare* (*fugato*) ne de çeşitleme karakterinde olan her çalgı için yazılmış esere uygulanmağa başlandı (*partita, sonata, parça* «süit» anlamına gelen terimlerdi). Bu türde, Louis ve François Couperin, Lebègue, d'Anglebert, M. Marais, Clérambault, Ch. Mouton gibi besteciler Fransa'da önde gelenlerdendir. Artık kesin bir biçime giren süit şeması şu şekilde gelişiyordu: A teması «esas ton» denen belli bir tonalitede ortaya konuyor, bu tema gelişe gelişe dominant veya bağdaş majör tona ulaşıyor (tekrar çizgileri de bu noktada bulunuyordu), yeni tonalitede tekrar açıklanan A teması esas temaya dönüşüyordu (ikişerli biçim). XVIII. yy.da doruğuna ulaşan süit biçimi genellikle bir prelüt, esas parça olan bir allemande, bir sarabanda, bir courant, bir gig'den meydana geliyordu. Başka danslar da kullanıldı: siciliano, menuet, gavot, passe-pied, cigaudon, bourlée, burlani, lur, kanari, gig, fransız rondosu, chaconne, passacaglia. İlk zamanlarda biçimi bozuk olan, bağlantısız akorlardan meydana gelen süit zamanla Torelli, Vitali, Corelli gibi sanatçılar sayesinde zarif bir eser haline geldi. 1700'e doğru tek temalı, sonra iki temalı sonat meydana çıktı ve süit'e koşut olarak Bach'ın, Händel'in, Rameau'nun, Scarlatti'nin elinde gelişmeğe başladı. XVIII. yy.da üstünlüğü ele geçiren sonat, süit'te bulunan ağır bölümleri, menuet'yi ve final'i de kendi içine aldı. XIX. yy. sonunda süit,

Lachner, Raff (orkestra, keman ve orkestra, viyolonsel ve orkestra v.b. süitleri), A. de Castillon (piyano süitleri), V. d'Indy (*«re» Süiti*, 1886), Boelmann (*Gotik Süit*, 1895), Debussy (*Piyano Süiti*), Roussel (*Piyano Süiti* ve *Orkestra İçin «fa» Süiti*), Fl. Schmitt (*Süite sans Esprit de Suite*, 1938) v.b. bestecilerle yeni bir hamle yaptı. (L)

SÜJE i. (lat. *subjectum*, tabi olan'dan > fr. *sujet*). Konu.

— Dilbil. Özne.

— Müz. Konu.

— Psikol. Özne, denek. (M)

SÜKALÂ çoğl. i. (ar. *ṣıklet*, ağırlık'tan *ṣaḳîl* > *süḳalâ'*). *Esk.* Ağır olan şeyler. || Kabalar, çirkinler: *Gerdun-i dûn bizi sükalâdan şümar eder / Takvim-i itibarda mahzurlardanız* (Nabi). [M]

SÜKÂRA çoğl. i. (ar. *sekrân*, sarhoş'tan *sükârâ*). *Esk.* Sarhoşlar. (M)

SÜKKÂN çoğl. i. (ar. *sâkin*'den *sükkân*). *Esk.* İkamet edenler, oturanlar: *Zanneder sükkân-i keştî sahil-i derya yürür* (Ragıb Paşa). || *Sükkân-i belde*, şehir sakinleri. || *Sükkân-i hane*, ev sakinleri. || *Sükkân-i semavat ü zemin*, göklerin ve yeryüzünün sakinleri. (M)

SÜKKER i. (ar. *sükker*). *Esk.* Şeker: *Huyu melekten yukarı / Kendisi kızlar sükkeri* (Karacaoğlan). || *Mec.* Şeker gibi tatlı olan her şey. || *Sükker-i inab*, glikoz. || *Sükker-i mükerrer*, nöbet şekeri.

— Tıp. *Esk. Tebevvüli sükker*, şekerin idrar yoluyle çıkması. || *Mıkyası sükker*, bir sıvının içindeki şekeri ölçmek için kullanılan âlet.

◆ **Sükkerî** sıf. *Esk.* Şekerle ilgili. || Şekerden yapılma, şeker cinsinden olan. || *Sükeri(y)-üt-tabia*, şeker özelliklerini taşıyan. || *Sükkeri(y)-ül-manzara*, şeker görünüşünde olan. (M)

SÜKKERÎ, Ebu Said Hasan — denir, arap dilbilgini (? 827-?888). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur; nerede ve nasıl bir öğrenim gördüğü bilinmiyor. Bazı kaynaklar onun emevî kumandanlarından Muhalleb bin Ebu Sufra'nın soyundan geldiğini, Azd Oman kabilesinin Atik kolundan olduğunu bildirir. Eserlerinin incelenmesinden arap edebiyatı ve arap dili konusunda çalışmalar yaptığı anlaşılıyor. Basra'da zamanın ünlü bilginlerinden Ebu Hatim Silistanî'den büyük ölçüde yararlandığı söylenir. Sükkerî, kendinden önce gelen ve zamanında yaşayan arap şairlerinin eserlerinden bir antoloji düzenledi. Bu kitap, bugün arap edebiyatıyle uğraşanların başvurduğu ana kaynaklardan biridir. Günümüze kadar gelmeyen, bugün yalnız adı bilinen bazı lûgatler de yazdı. Eski arap kaynakları bu eserlerin büyük bir değer taşıdığını bildirir. Günümüze kalan eserleri dilbilgisi konularını işlemekle birlikte adları bitki ve hayvanlarla ilgilidir. Eserleri: *Kitabü'l-Vuhûş* (Yırtıcı Hayvanlar Kitabı); *Kitabü'n-Nebât* (Bitki Kitabı); *Kitabü'l-Menâhil ve'l-Kurâ* (Köyler ve Hurmalıklar Kitabı). [M]

SÜKLÜM PÜKLÜM bls. zf. Suçluymuş gibi utanarak ve başı önünde olarak: *Kışla beraber bir çoğu süklüm püklüm, bir sürü kötü hatıralar, itiyatlar kazanmış dönerlerdi* (S. F. Abasıyanık). [M]

SÜKNA i. (ar. *sükûnet*'ten *süknâ*). *Esk.* Oturulan, ikamet edilen yer: *Bu sükna-yi beşerden başka her yer sabit ü sair / Avalim serteser ancak benim cilvemledir dair* (Abdülhak Hâmid). || *Kabil-i sükna*, oturulabilir.

— Huk. *Sükna hakkı*, bir kimseye, bir binada veya onun belirli bir kısmında oturma yetkisi veren hak. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Sükna hakkı* bir intifa hakkıdır, kiradan farklı olarak bir aynî haktır. Hak sahibinin şahsına bağlıdır. Hak sahibi tarafından devredilemeyeceği gibi, mirasçılara da geçmez. Kullanılması bile başkalarına devredilemez. Bu bakımdan diğer intifa haklarından ayrılır. Diğer intifa haklarının kullanılmasının başkasına devri mümkündür, sükna hakkında bu imkân da yoktur. Sükna hakkı, bir kimsenin oturma ihtiyacını karşılayan haktır. Bu sebeple, bağ, bahçe, fabrika ve büro gibi yerler üstünde kurulamaz. Hakkın kapsamı kural olarak, hak sahibinin ihtiyaçlarına göre tayin edilir. Hak başkasına devredilemez, hak sahibi söz konusu olan yerde ev halkıyle birlikte oturabilir. Ne var ki hakkı tanıyan kimse bunu yasaklayabilir. Bu halde sükna hakkı sahibi, söz konusu olan yerde tek başına oturmak zorunda kalır. Sükna hakkı, bir binanın belirli bir bölümü üstünde tanınmışsa hak sahibi, binanın müşterek kullanmaya mahsus yerlerinden, meselâ asansöründen veya çamaşırlıktan da yararlanır. Sükna hakkına konu olan yerlerin korunmasına ilişkin yapılacak masraflara kimin katlanacağı meselesinde ikil bir ayırım yapılabilir. Sükna hakkı sahibi, oturmasına tahsis edilen yerin tamamından bağımsız olarak yararlanmaktaysa, yapılması gerekli alelâde masraflara da katlanır. Önemli tamirlere ilişkin masraflar malik tarafından karşılanır. Buna karşılık sükna hakkı sahibi oturmasına tahsis edilen yerden bağımsız olarak değil de malikle birlikte yararlanmaktaysa, masraflar ister önemli olsun, ister alelade, bütünüyle malik tarafından karşılanır. Sükna hakkı ivazlı veya ivazsız olabilir. Taraflar anlaşmalarına göre hakkı bir bedel karşılığı tanıyabilecekleri gibi, hiç bir ivaz olmadan, yani bedelsiz de kabul edebilirler. Bir aynî hak olan sükna hakkının geçerli olarak kurulabilmesi için resmî şekilde yapılmalı ve tapuya tescil edilmelidir. Hakkın bir vasiyetname veya miras sözleşmesiyle de tanınması mümkündür. Sükna hakkı, ya hak sahibinin hayatı boyu tanınır veya belirli bir süre için hak sahibinin hayatı boyu tanınmışsa onun ölümüyle, belirli bir müddet için tanınmışsa, müddetin geçmesiyle sona erer. (M)

SÜKRAZ i. (fr. *sucrase*). Biyokim. Bağırsak özsuyunda ve çeşitli bitkilerde bulunan enzim. (Sükraz, sakarozu glikoz ve levüloza ayrıştıran bir enzimdir.) *Eşanl.* İNVERTAZ, SAKARAZ. (L)

SÜKROL i. (fr. *sucrol*). Kim. *Eşanl.* DÜLSİN.

SÜKSE i. (fr. *succès*). Başarı. || *Sükse yapmak*, başarı elde etmek, başarı kazanmak. İlgi çekmek, beğenilmek: *Sinema kovboyuna benzeyen delikanlının bu hareketi dehşetli sükse yapıyor* (R. N. Güntekin). [M]

SÜKSİN i. (fr. *succin*). *Eşanl.* KEHRİBAR.

SÜKSİNAMİT i. (fr. *succinamide*). Kim. İki şekilde bulunan süksinik diamit: bunlardan simetrik olanının formülü NH_2 — CO — $(CH_2)_2$ — CO — NH_2'dir ve 242°C'ta ergir, süksinik eterin sulu amonyak çözeltisiyle işlenmesinden elde edilir; disimetrik olan diğerinin formülü

$$\begin{array}{l} CH_2—C(NH_2)_2 \\ \quad | \qquad\qquad >O \\ CH_2—CO \end{array}$$

'dur ve 90°C'ta ergir; süksinil klorürün derişik amonyak çözeltisiyle işlenmesi sırasında simetrik süksinamitle birlikte meydana gelir. (L)

SÜKSİNEİNLER çoğl. i. (fr. *succinéines*'den). Kim. Süksinik anhidridin aminofenoller veya fenollerle yoğunlaşmasından elde edilen boyarmaddeler. (Rodaminlere ve ftaleinlere benzer; dietil - meta-amino-fenol kullanarak rodamin S elde edilir.) [L]

SÜKSİNİK sıf. (fr. *succinique*). Kim. Süksin (kehribar) içinde keşfedilen ve diasitlerin ilk basamağını meydana getiren bir asit için kullanılır. *Eşanl.* BÜTANDİOİK.

— ANSİKL. Formülü HOCO — $(CH_2)_2$ — COOH olan *süksinik asit*, kehribardan başka linyitte, bazı bitkilerde (zehirli marul, kırlangıçotu), yeşil üzümde, hayvanların vücutlarında (dananın timus bezinde, sığır dalağında, üründe v.b.) bulunur. Amonyum tartarat veya kalsiyum malatın mayalanmasıyle elde edilebilir. Sınaî sentezi asetilen ve formolden yapılır.

Alkolde normal, sıcak suda çok çözünen monoklinal billûrlar şeklinde billûrlaşır. 185°C'ta erir, kısmen anhidrite dönüşerek 235°C'ta kaynar. İki tuz ve ester serisi veren bir diasittir. Alkali *süksinat*'lar suda çözünür ve elektrolizde ayrışarak etilen verir; nötür etil süksinat 216°C'ta kaynar ve sodyum eşliğinde süksinilsüksinik ester meydana getirir. Süksinik asit, ftalik asitle büyük benzerlikler gösterir. 120°C'ta eriyen, 261°C'ta kaynayan beyaz, katı bir anhidrit verir; bu da amonyakla süksinimide dönüşür ve aminofenollerle rodaminlere benzeyen süksineinler*i meydana getirir. (L)

SÜKSİNİL i. (fr. *succinyle*). Kim. Formülü $C_4H_4O_2$ olan iki değerli kök; süksinik asitten iki hidroksil grubunun giderilmesiyle türer. (Formülü $C_4H_4O_2Cl_2$ olan *süksinil klorür* iki şekilde tepkir: simetrik Cl—CO—C_2H_4—CO—Cl ve dissimetrik

$$\begin{array}{l} CH_2—CCl_2 \diagdown \\ \quad | \qquad\qquad\quad O, \\ CH_2—CO \diagup \end{array}$$

192°C'ta kaynayan bir sıvıdır, süksinik asidin fosfor pentaklorürle veya tiyonil klorürle işlenmesinden elde edilir.) [L]

SÜKSİNİLSÜKSİNİK sıf. (fr. *succinylsuccinique*). Kim. Az kararlı bir asit ve esteri için kullanılır; etil süksinat'ın sodyumla işlenmesinden elde edilir.

— ANSİKL. Formülü

$$HOCO—CH\begin{array}{l} \diagup CH_2—CO \diagdown \\ \diagdown CO—CH_2 \diagup \end{array}CH—CO_2H,$$

olan *süksinilsüksinik asit*, bir sikloheksandion'dan türeyen bir diasittir. *Süksinilsüksinik ester*, açık yeşil renkli prizmalar halinde billûrlaşır; 126°C'ta ergir. β — ketonik esterlerin özelliklerini taşır. (L)

SÜKSİNİMİT i. (fr. *succinimide*). Kim. Formülü

$$\begin{array}{l} CH_2—CO \diagdown \\ \quad | \qquad\qquad NH, \\ CH_2—CO \diagup \end{array}$$

olan süksinik imit; 126°C'ta ergir, 288°C'ta kaynar; süksinik anhidridin amonyak gazı akımında ısıtılmasıyle elde edilir. (Azota bağlanmış hidrojen atomu asit özelliği taşır ve yerine bir alkali maden geçebilir; ayrıca bromla da ornatılabilir, meydana gelen N—bromosüksinimit bir bromlama etkenidir. Çinko tozu süksinimid'i pirol'a indirger.) [L]

SÜKSİNİT i. (fr. *succinite*). Miner. Kehribar sarısı renginde, tanecikli grena çeşidi. || Kehribar çeşidi olan fosil reçine. (L)

SÜKUB çoğl. i. (ar. *ṣaḳb*, delik'ten *ṣüḳûb*). *Esk.* Delikler. (M)

SÜKÛN i. (ar. *sükûn*). *Esk.* Hareketsizlik, durgunluk: *Sesler, gürültüler tamamiyle kesilip otel, sükûnuna dönünceye kadar kendime gelemedim* (R. N. Güntekin). *Serviliklerde sükûn, yolda sükûn, evde sükûn / Bu taraf sanki bu halkıyle ezelden meskûn* (Yahya Kemal). *Fena bir şey yapıyorlarmış gibi derin bir sükûn içinde kapıdan çıktılar* (Ömer Seyfeddin). || Rahat, huzur, dirlik: *Artık Şems'in zaten elinde olmayan sükûn ve kararı büsbütün elden gitmişti* (N. Araz). *Köye dönerken ruhu sükûna kavuşmuştu* (S. F. Abasıyanık). || Dinme, kesilme. || Durma, kımıldamama. || *Sükûn -gâh*, dinlenme yeri, huzur bulma yeri. || *Sükûn-perver*, rahatlatıcı, dinlendirici, huzur verici. || *Sükûn-i dem*, soğukkanlılık. || *Sükûn-i mutadî*, her zamanki alışılmış hareketsizlik. || *Sükûn ü hab*, hareketsizlik ve uyku.

— DEY. *Sükûn bulmak*, sakinleşmek, huzura ermek, rahatlamak: *Biraz duruldu, sükûn buldu: — Ben Edirne'yi severim, merhum pederin de hoşuna giderdi, dedi* (F. R. Atay).

— Gram. *Esk.* Bir harfin harekesiz okunması, harekesiz olması, kendisinden sonra ünlü bulunmaması. (M)

SÜKÛNET i. (ar. *sükûn*'dan osmanlıca *sükûnet*). Durgunluk, hareketsizlik: *Savcının güleryüze ve iyi dileklerle bildirdiği haberi sükûnetle dinledim* (Ş. S. Aydemir). *Annem bu felâketi hiç umulmadık bir sükûnetle karşılamış* (A. H. Tanpınar). *Muavin, hiç sükûnetini bozmadan: — Buraya gel Cemile, dedi* (R. N. Güntekin). || Rahat, huzur: *Akşama doğru içime bir sükûnet geldi* (A. H. Tanpınar). *İçine bir sükûnet, yü-*

kral SÜLEYMAN heykelinin detayı N. - D. de Corbeil'den Louvre müzesi, Paris

reğine bir ferahlık gelmişti (S. Kocagöz). || Dinme, durma, yatışma. || *Sükûnet-bahş,* rahatlatıcı, dinlendirici, huzur veren. || *Sükûnet-gâh,* dinlenme, huzur bulma yeri. *Mec.* Mezar. || *Sükûnet-perver,* rahatlatıcı, dinlendirici. || *Sükûnet-yab,* durgunlaşan, yatışan, huzura eren, sakinleşen.

— DEY. *Sükûnet bulmak,* sakinleşmek, huzura kavuşmak; yatışmak.

◆ **Sükûnetli** sıf. *Esk.* Durgun, hareketsiz. *Eşanl.* SAKİN. (M)

SÜKÛT i. (ar. *sükūt*). *Esk.* Susma, konuşmama, söz söylememe; sessizlik: *Birinci defa olarak Nihal sükûtu bozarak: — İşitiyor musunuz? dedi* (H. Z. Uşaklıgil). *Kısa bir sükûttan sonra ağır ağır söze başladı* (R. N. Güntekin). *İkimizin üzerine bir ağır sükût çöküyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Sükût etmek,* susmak: *Hacı Hüseyin efendi sükût ediyordu* (M. Ş. Esendal). || *Sükûtperest,* susmayı seven, susan. || *Sükût-ı istifham,* sorgu sessizliği.

— ÇEŞ. DEY. *Sükûtla geçiştirmek,* söylenmesi gereken bir noktaya hiç değinmeden konuşmasını sürdürmek, bir konuya bile bile hiç değinmemek. || *Sükût hakkı,* birine bir sırrı saklaması için verilen para v.b., sus payı: *Ya sükût hakkımı verirsiniz, ya o eski kiraz ağacı hikâyesi bu gece sofrada canlanır* (R. N. Güntekin). [M]

SÜKÛTÎ sıf. (ar. *sükūt*'tan *sükūtî*). *Esk.* Az konuşan, suskun, sessiz (kimse): *Cemal Çavuş hep o sükûtî ve anlayışlı tavrıyle karşısındakini süzüyordu* (Sabahattin Ali). || İ. Erkek adı. (M)

SÜKÛTÎ İBRAHİM EFENDİ, türk hattatı (öl. İstanbul 1834). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kimlerde yazı meşk ettiği de bilinmiyor. Abdülhamid I'in kızı Esma Sultanın saray bekçisiydi. Sülüs yazıda zamanının en ünlü hattatlarından sayılır. Karagümrük'te Sultan Mustafa'nın annesi tarafından yaptırılan çeşmenin kitabesi onundur. (M)

SÜLÂF veya **SÜLÂFE** i. (ar. *sülâf* veya *sülâfe*). *Esk.* Şarap: *Sâkî kanı ol sülâfe-i nâmağşuş* (Nabi). || Meyve suyu. || Herhangi bir şeyin en güzel tarafı. (M)

SÜLÂLE i. (ar. *sülâle*). Soy sop: *Zulüm bezirgânlarının sülâlesinden sülâlesine, insanlar eziyet edecek olan ta en son zalime dayandı* (H. E. Adıvar).

— Esk. *Sülâle-i tâhire,* Hz. Muhammed'in sülâlesine verilen ad. (M)

SÜLAMA veya **SÜLAMİ** i. (ar. *selm*'den *sülâmî* veya *sülâmâ*). Anat. *Esk.* El ve parmakları meydana getiren kemiklerin her biri.

◆ **Sülâmiyat** çoğl. i. *Esk.* El ve parmak kemikleri. (M)

SÜLASİ sıf. ve i. (ar. *selâşe*'den *şülâsî*). *Esk.* Üç şeyden meydana gelen, üçlü. || *Sülâsiür-re's,* üç başlı (hayvan).

— Bot. *Esk. Sülâsiül ezhar,* bir sapta üç çiçek bulunan (bitki).

— Dilbil. Arapçada kökü üç aslî harften meydana gelen kelimelere verilen ad: *ilm* (ayın, lam, mim); *fakr* (fe, kaf, ve) gibi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dilbil. *Sülâsî*'ler mücerret ve mezidünfih (mezidat) olmak üzere ikiye ayrılır. Sülâsî mücerret kelimeler görülen geçmiş zaman kipinin tekil 3. şahıslarında zait harf bulunmayan, sadece üç aslî harften meydana gelen kelimelerdir. Mezidünfih kelimelerde ise, belirli kurallara göre getirilmiş zait harfler vardır. Türkçede Arapçanın fiilleri değil mastarları kullanıldığı için eski türk gramerlerinde mücerret ve mezidünfih mastarlara geniş yer verilmiştir. Mücerret sülâsî mastarların, bir kısmı sadece kökün aslî harflerini taşıyan, bir kısmında ise zait harfler bulunan, kırka yakın vezni vardır. Bunların hepsi Osmanlıcada kullanılmıştır. Bellibaşlıları şunlardır: fa'l (*darb*), fi'l (*ilm*), fu'l (*şükr*), fa'al (*taleb*), fi'al (*kiber*), fa'let (*rağbet*), fi'let (*mihnet*), fu'let (*sohbet*), fuul (*sükût*), fuulet (*rütûbet*), faal (*cevab*), fial (*firar*), fual (*sual*), faalet (*cehalet*), fialet (*ziyaret*), fi'lân (*vicdan*), fu'lan (*şükran*), faalân (*heyecan*).

Sülâsî mezidünfih mastarların bab adı verilen 12 kıyasî vezni vardır. Bunlardan üçü Osmanlıcada kullanılmamıştır. Görülen geçmiş zaman tekil 3. şahsı dört harf olanlar if'al (*idhal*-duhul'den), tef'îl (*tezyîd*-ziyade'den) ve müfaalettir (*muhasemet*-husumet'ten). Geçmiş zamanı 5 harfli olanlar infial (*inkişaf-keşf*'ten), iftial (*iktidar*-kudret'ten), if'ilal (*ihmirar*-humret'ten), tefe'ül (*teessür* -esr'den) ve tefâüldür (*tevazün*-vezn'den). Görülen geçmiş zaman tekil 3. şahsı 6 harfli olan mezidünfih mastar istif'aldir (*istihsal*-husul'den).

Sülâsî mücerret mastarlar semaîdir, işitilerek öğrenilir. Mezidünfih mastarlar ise kıyasîdir, kurala bağlıdır. Mezidünfih mastarlar mücerret mastarları ettirgen, işteş, dönüşlü v.b. hale koyarlar. (M)

SÜLEYMAN, *Kur'an*'da adı geçen peygamberlerden biri; *İncil*'de sözü edilen İsrail kralı (M.Ö. 970'e doğr.-931'e doğr.). *Kur'an*'ın birçok ayetinde genellikle Süleyman peygambere verilen kuvvet, kudret, ilâhî nimetler, mülk ve saltanattan söz edilir. Genellikle, Süleyman peygamberin hayatıyle ilgili ayrıntılı bütün bilgiler Kutsal Kitap'ın anlattıklarına dayanır. *Kur'an*'a göre Süleyman, Davud peygamberin oğludur. («Biz Davud'a oğlu Süleyman'ı ihsan ettik. Süleyman ne güzel kuldu». Saad suresi, 30). Küçük yaştan kendisine ilim verildi. Çobansız olan bazı hayvanlar, birinin tarlasına girerek ekinini yediği zaman ortaya çıkan meseleyi Süleyman, Allah'ın kendisine bildirdiği şekilde çözdü (Enbiya suresi 78-79). Süleyman babasının ölümünden sonra ona vâris oldu (Neml suresi, 16). Allah ona da vahiy gönderdi (Nisa suresi, 163). Süleyman'a da babası Davud gibi hem saltanat, hem de peygamberlik verildi. (Bk. DAVUD.) Bazı ilimlerin yanında kuşların dili de öğretildi («Dedi ki, 'Ey insanlar! bize kuşların dili öğretildi.'» Neml suresi, 16). Rüzgâr da onun emrine verildi (Saad suresi, 36). Süleyman peygamber istediği zaman rüzgârın onu «feyz ve bereketli bir yere akıp götürdüğü» anlatılır. *Kur'an* yorumcuları bu feyz ve bereketli yerin Şam olduğunu ileri sürerler. Rüzgârın bir günde bir aylık yol aldığı da bildirilir (Sebe suresi, 12). Cinler de Süleyman peygamberin emrine verildi. Bunlar Süleyman peygamberin her istediğini yerine getirirlerdi («Önünde Rabbinin izniyle iş gören bazı cinler de vardı. İçlerinden kim bizim emrimizden ayrılıp saparsa ona çılgın azabtan tattırırdık. O, kalelerden, heykellerden, büyük havuzlar gibi çanaklardan, sabit kazanlardan ne dilerse kendisine yaparlardı». Sebe suresi, 12-13). Süleyman peygamber ayrıca dilediği zaman cinlerden, insanlardan, kuşlardan ordular toplardı (Neml suresi, 17). Bir keresinde ordusuyle giderken Hüdhüd kuşu bir süre kayboldu ve Seba ülkesinde Belkıs adlı bir kadın hükümdarın bulunduğu haberini getirdi. (Bk. HÜDHÜD.) *Kur'an*'da Süleyman peygamberin hüdhüd aracılığıyle Seba melikesi Belkıs'ı Allah'a iman etmeğe çağırması, Belkıs'ın tahtıyle birlikte göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir sürede Süleyman peygamberin yanına getirilmesi, Belkıs'ın Allah'a iman ettiğini açıklaması ve Süleyman peygamberin onu sırçadan yapılmış bir köşkte kabul etmesi ayrıntılarıyle anlatılır. Süleyman peygamberin imtihan edildiği de bildirilir. Fakat imtihanın niteliği ve sebebiyle ilgili bilgi verilmez (Saad suresi, 34). Süleyman peygamberin imtihanıyle ilgili olaylar (cinlerden birinin onun kılığına girmesi, yüzüğünü çalması, yüzüğünü bir balığın yutması v.b.) islâm kaynaklarında görülmez. *Kur'an* yorumcuları bu imtihanın, Süleyman'ın büyük bir hastalığa yakalanması, inşallah demediği için sakat bir oğlunun doğması anlamına geldiği görüşünü ileri sürerler.

Süleyman peygamberin ne kadar yaşadığı ve kaç yaşında öldüğü *Kur'an*'da belirtilmez. Yalnız öldüğü zaman, asasına dayalı bir durumda olduğu için, emrinde çalışan cinlerin onun ölümünden haberleri olmadığı, ancak bir ağaç kurdunun asayı kemirerek kırmasından sonra Süleyman peygamberin yere düşmesiyle öldüğünü anladıkları bildirilir (Sebe suresi, 14). Peygamberler tarihiyle ilgili eserlerde (*Kısası Enbiya*), Süleyman peygamberin hayatının *Kur'an*'da geçmeyen bazı yönleri aydınlatılır. Bu eserlerin bildirdiğine göre, Süleyman peygamber on iki yaşında babasının yerine geçti. Babasının vasiyetini yerine getirmek için ölümünden sonra Mescidi Aksa'nın yapımına başladı ve bunu yedi yılda tamamladı. *İncil*'e göre, Davud ile Batşeba'nın oğluydu. Firavunun kızıyle evlendi, Sur kralı Hiram I ile birleşti ve devletini büyük bir monarşi haline getirmeğe çalıştı. Mısır'a Kilikya atları ve Suriye'ye Mısır savaş arabaları satıyordu. Ezion Geber'de, Akabe körfezinde, bakır tasfiyehaneleri kurdu. Meydana getirdiği donanmayı, Ophir ülkesinin zenginliklerini keşfetmek üzere, Kızıldeniz'den yola çıkardı; Seba kraliçesini de, belki ticarî bir amaçla ziyaret etti. Büyük Meggida ahırlarını, ambarlar ve hepsinden önemlisi Kudüs tapınağı ile krallık sarayını inşa ettirdi. Bir çocuğu paylaşamayan iki kadın arasındaki anlaşmazlığı halleden ünlü yargılaması Süleyman'ın bilgeliğinin işareti olarak anlatılır. Süleyman birçok şiir kitabı yazdı ve Kutsal Kitap'ın bazı bölümlerinin (Meseller, Neşideler Neşidesi) yazarları (Süleyman'ın düzmece mezmurlarını göz önüne almaksızın) hayalî olarak onun adına sığınırlar. *Kudüs*'te on üç yılda tamamlanan büyük bir hükûmet sarayı yaptırdı. Bir yıl sonra Seba melikesi Belkıs'ı sarayına çağırdı. Kısa süre içinde birçok hükümdar onun kuvvet ve kudretine boyun eğmek zorunda kaldı. 40 Yıl saltanat sürdükten sonra öldü. Ölümünden sonra devleti bölündü. Bundan başkenti Kudüs olan Yahuda devletiyle, başkenti önce Nablus, sonraları Samiriye olan Beni İsrail devleti doğdu.

— Ed. Türk edebiyatında Süleyman peygamberle ilgili birçok kıssayı konu edinen beyitlere rastlanır. Divan şairleri Süleyman peygamberin kudretli yüzüğüne (Mührü Süleyman) sık sık telmih yollu işaretlerde bulunurlar. Kuvvet ve kudret örneği olarak ele alınan Süleyman peygamberin, rüzgârlara ve cinlere hükmetmesi de işlenir. Süleyman peygamberle, karınca, Saba melikesi ve hüdhüd arasında geçen olaylarda anlatılır.

— İkonogr. Süleyman, Ortaçağda kiliselerin ve katedrallerin büyük kapısında sık sık işlenen bir konu idi (Chartres, Le Mans, Strasbourg, Corbeil). Hâkimlere örnek olarak gösterilen «Süleymanın Yargısı» IV. yy.da oymalı bir sandıkta (San Milano, Nazaro kilisesi), kabartmalarda (Amiens, Reims, Rouen, Auxerre ve Venedik'te Dukalar sarayı) Raffaello'nun atelyesinin tabloları arasında (Vatikan), Valentino'nun, Poussin'in, Rubens'in, Giordano'nun, J. Fr. De Troy'un, Sébastien Bourdon'un (Louvre) resimlerinde görülür. (ML)

SÜLEYMAN I Kanunî, Muhteşem, Kanunî Sultan Süleyman denir, türk padişahı (Trabzon 1494-Zigetvar 1566), Yavuz Sultan Selim'in oğlu; annesi Hafsa* Sultandır. Osmanlı kaynaklarında kanunkoyuculuğu sebebiyle *Kanunî,* batı kaynaklarda *Magnificent, Magnifique, Grand Turc, Der Prächtige* unvanlarıyle geçer. Süleyman, babasının sancakbeyliği sırasında Trabzon'da doğdu (1494). İlk öğrenimini burada yaptı. 15 Yaşında Karahisar sancakbeyi tayin edildi. Ancak amcası şehzade Ahmed'in itirazı üzerine Bolu sancakbeyliğine getirildi. Sonra da Kefe'ye nakledildi (1509). Babası padişah olup da kardeşleriyle mücadele ettiği sırada kaymakam olarak İstanbul'da kaldı. Sonra da Saruhan sancakbeyliğine gönderildi (1513). Çaldıran ve Mısır seferleri sırasında Edirne'de Rumeli'yi korumakla görevlendirildi. Babasının ölümü üzerine osmanlı tahtına çıktı (1520).

Süleyman I'in cülus yılında Şam beylerbeyi Canberdi Gazalî isyan etti. Son Mısır Memlûk sultanı Tumanbay'ın kumandanlarından olan Gazalî, Melikül-Eşref unvanıyle hükümdarlığını ilân etti; Halep üstüne yürüdü. Şam'ı ele geçirdi, Dürzîleri ve Mısır valisi Hayır Beyi de isyana davet etti. İsyanın bastırılmasına 3. vezir Ferhad Paşa memur edildi. Anadolu, Rum, Karaman beylerbeyleri ve Dulkadır Beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey yardımla görevlendirildiler. Ali Bey, âsileri yenerek Halep'i kurtardı. Şam'a çekilen Canberdi, Ferhad Paşa tarafından Mastaba'da kesin yenilgiye uğratıldı ve öldürüldü. Şam beylerbeyliğine Anadolu beylerbeyi Ayas Paşa getirildi. Canberdi Gazalî isyanından sonra Kanunî Macar krallığına karşı sefer açılmasına karar verdi. Bu sırada bazı sınır olayları, Behram Çavuş'un Macarlar tarafından öldürülmesi, iki devlet

Kanunî Sultan Süleyman,
Top. Sar. Müz. Padişah Portreleri galerisi

Süleyman II'nin tuğrası
Top. Sar. Müz. Arşiv dairesi

Kanunî Sultan Süleyman'ın türbesi İstanbul ▼

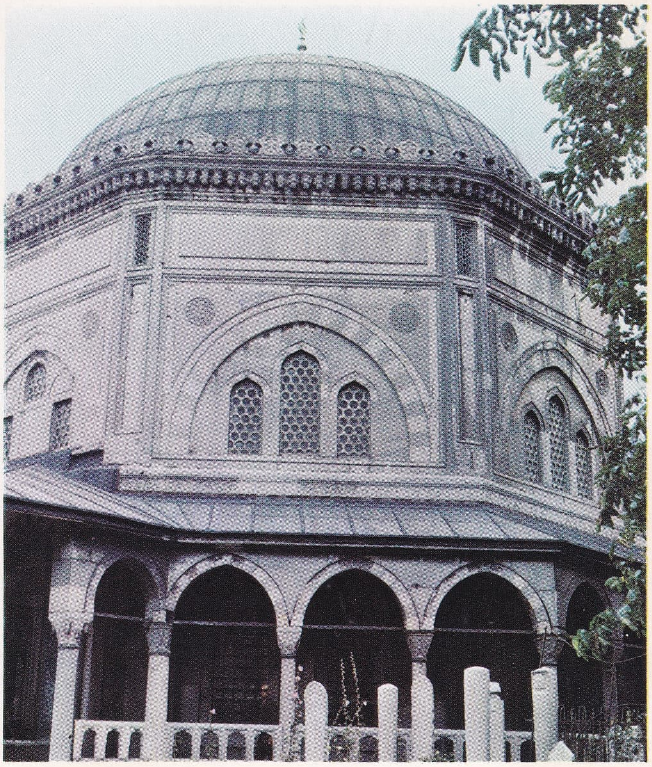

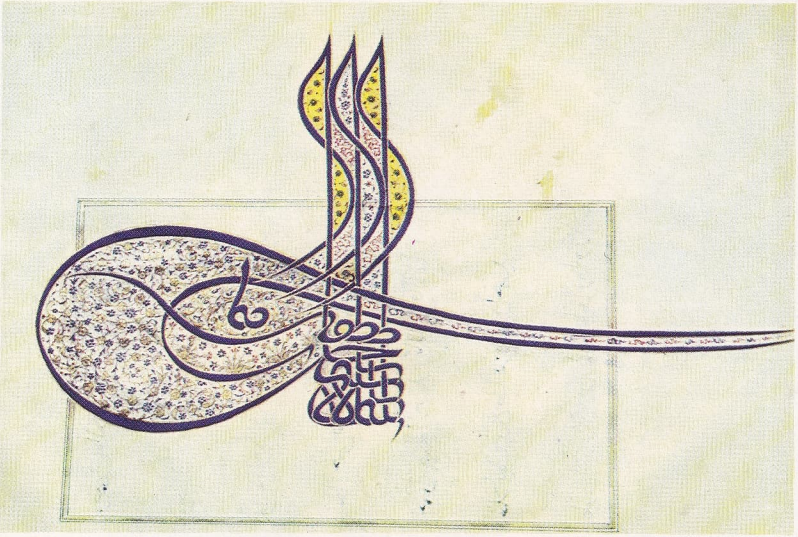

Kanunî Sultan Süleyman'ın tuğrası
Top. Sar. Müz. Arşiv dariesi

Foto. M. Erkmen, N. Erkılıç (MEYDAN)

Kanunî Sultan SÜLEYMAN

avda (Hayat Tarih Mecmuası)

(Lokman'ın Kıyafeti İnsaniye fi Şemaili Osmaniye adlı eserinden), Üniversite Merkez kütp., İstanbul

savaşta (Hayat Tarih Mecmuası) ▼

Silsilename'den

Foto. M. Erkmen, N. Erkılıç (MEYDAN)

arasındaki ilişkileri bozdu. Gerekli savaş hazırlıklarından sonra, Sofya'ya varıldı. Sınır kumandanlarıyle yapılan savaş meclisinde, sadrazam Pîri Mehmed Paşa Belgrad'ın alınması teklifinde bulundu. Çünkü burası Macaristan fethi için önemli bir yerdi. Vezir Ahmed Paşanın itirazı üzerine önce Böğürdelen (Şabaç), Zemlin (Zimany) ve başka kaleler alındı. Bir ay süren Belgrad kuşatması sonunda şehir Osmanlılara teslim oldu (1521). Belgrad'ın alınmasından sonra Venedik ile 30 maddelik bir antlaşma yapıldı (1521). Buna göre Venediklilere ticaret serbestliği ve güvenliği tanındı; 3 yılda bir değiştirilmek üzere İstanbul'da bir balyos bulundurma hakkı verildi. Bir hıristiyan tarikatı olan Saint Jean d'Hospitaliers şövalyelerinin elinde bulunan Rodos, Osmanlıların öteden beri ele geçirmek istedikleri bir yerdi. Süleyman I, Belgrad'ın alınmasından sonra Rodos işini ele aldı. Şövalyelerin, Osmanlıların akdeniz ticaretini sekteye uğratması, hacı gemilerine saldırmaları, Mısır memlûklarına ve Canberdi Gazalî'ye yardımları Rodos'un alınmasını gerekli kılıyordu, 2. vezir Mustafa Paşa ile denizci Kurdoğlu Muslihüddin Reis, padişahı Rodos'un alınması için teşvik ediyorlardı. Kanunî tarikat başkanı (Grand-Mâitre) Villier de l'Isl Adam'a mektup yazarak şövalyeleri itaate davet etti. Daha sonra da 2. vezir Pustafa Paşayı, Rodos'un alınması için serdar tayin etti. Donanma, 1522 haziranında yola çıktı. Kanunî de Marmaris'ten Rodos'a geçti, kalenin kuşatılmasını yönetti. Aralık 1522'de Rodos kalesi teslim oldu. Şövalyelerden ve yerli halktan isteyenler kaleyi terk etti. Rodos halkına 5 yıl vergi bağışıklığı verildi. Padişah Rodos'un idaresi ve korunması için gerekli tedbirleri aldı. Kurdoğlu Muslihüddin Reis'i sancakbeyi tayin etti.

Ayrıca Bodrum, Tahtalı kaleleriyle İstanköy ve Sömbeki adaları alındı. Rodos'un ele geçirilmesinden sonra sadrazam Pîri Mehmed Paşa emekli oldu. Kurallara aykırı olarak Kanunî'nin hasodabaşı İbrahim Ağa, veziriazamlığa getirildi (1523). Sadrazam olması gereken ikinci vezir Ahmed Paşa da karışık durumda olan Mısır valiliğine gönderildi. Ağustos 1523 tarihinde Mısır'a varan Ahmed Paşa, eski memlûk beyleriyle birleşti. Bazı yerleri işgal etti. Kendisini hükümdar ilân etti. Kendi adına hutbe okutup, para bastırdı. Eski memlûk teşkilâtını yeniden kurdu. Yardım için papaya ve şövalyelere başvurdu. Kahire kalesini ele geçirdi (ocak 1524). Ahmed Paşa, bu hareketleri üzerine hain ilân edildi. Ahmed Paşanın yanında bulunan ve padişaha sadık olan Kadızade Mehmed Bey. İskenderiye'ye kaçan Ahmed Paşayı bir çarpışmada yakalayıp öldürdü. Ancak Mısır'da karışıklıklar devam ettiğinden, sadrazam İbrahim Paşa, düzenli bir yönetim kurmak ve karışıklıkları yatıştırmak için Mısır'a gönderildi. İbrahim Paşa Mısır'da gerekli tedbirleri aldı. Memlûklu kanunlarıyle bağdaşan yeni kanunlar kondu. Hadım Süleyman Paşa Mısır'a tayin edildi. İbrahim Paşanın İstanbul'a dönüşünden sonra Macaristan seferi için hazırlıklara başlandı. Hudut olayları Belgrad'ın alınmasından sonra da devam ediyordu. Hüsrev, Sinan ve Bâli beyler devamlı olarak Macaristan'a akınlarda bulunuyordu. Macaristan seferi için önce sadrazam İbrahim Paşa gönderildi. Arkadan padişah da 100 bin kişilik kuvvetle hareket etti (nisan 1526). Üç ayda Belgrad'a varıldı. Salankamen ve Petervaradin kaleleri alındı. Osmanlıların ilerleyişi karşısında kral Lajoş II savaşa hazırlandı. Avrupa'dan yardım istedi. Osmanlı ordusu köprü kurarak Drava nehrini geçti. Asıl hedefin Macaristan başkenti Budin olduğu ilân edildi. 29 Ağustosta türk ordusu Mohaç'ta göründü; ordunun ağırlıkları geride bırakıldı. 50 000 Kişilik macar süvari kuvvetini topların önüne çekmek, sonra da yandan, geriden vurmak için bir plan hazırlandı ve plan başarıyle uygulandı. Merkeze saldıran macar süvarileri top ateşiyle yok edildi. Kral Lajoş ve bellibaşlı macar kumandanları öldü. Mohaç zaferinden sonra, Budin'e varıldı. Budin kalesi anahtarları padişaha sunuldu. Dönüşte Segedin ve bazı kaleler alındı. Aman dileyen bazı halk İstanbul ve Selânik'e gönderildi. Bu arada Erdel voyvodası Zapolya Janos'a macar kralı seçileceği vaadedildi. Süleyman I, 1526 sonlarında zaferle İstanbul'a döndü. Mohaç seferi sırasında Anadolu'da arazi tahriri ve vergi meselelerinden dolayı isyanlar çıktı. Bozok Türkmenleri, Süğlün Koca, oğlu Şah Veli ve Baba Zünnun adlı kimselerin idaresinde isyan ettiler. Asiler Karaman beylerbeyi Hurrem Paşayı yendiler. İsyan daha sonra Rum beylerbeyi Hüseyin Paşa ve Diyarbakır beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından bastırıldı. Elebaşılar ve Baba Zünnun öldürüldü (1527). Daha sonra Adana tarafında Kara İsalu aşiretinden Şah Halife, Kalender Şah adlı kimselerin başkanlığında isyanlar çıktı. Şah Halife isyanını Ramazanoğlu Pirî Bey bastırdı. Kalender Şah isyanını bastırmağa ise sadrazam İbrahim Paşa gönderildi. İbrahim Paşa, Kalender Şah kuvvetlerini yendi ve kendisini öldürttü (1527). Mohaç zaferinden sonra, Macaristan krallığı için Osmanlı devletiyle Habsburg hanedanı arasında çekişme başladı. Kanunî'nin macar tahtı için adav gösterdiği Zapolya Janos'a karşılık, bu krallıkta Habsburg hanedanından Viyana arşidükü Ferdinand da hak iddia ediyordu. Zapolya, Kanunî'nin desteğiyle macar kralı seçildi. Ancak iki rakip arasında mücadele başladı. Ferdinand Macaristan'a girip (1527), rakibini yendi. Budin Ferdinand'ın eline geçti. Zapolya Kanunî'den yardım istedi. Böylece Avusturya'ya karşı bir sefer açılması kaçınılmaz hale geldi. Kanunî 200 000 kişilik ordu ve 300 topla yola çıktı (10 mayıs 1529). Zapolya ve bazı macar beyleri Kanunî'yi karşıladılar.

Budin tekrar alındı. Bâli Beyin ele geçirdiği macar krallık tacı törenle Zapolya'ya giydirildi. Budin'den sonra Estergon (Gran) kalesi kuşatıldı. Viyana üstüne yüründü (eylül 1529) ve Birinci Viyana kuşatması başladı. (Bk. VİYANA KUŞATMASI I. II.) Şehre yapılan birkaç saldırı başarılı olmayınca havanın soğuması, hayvan ve insan kaybı, erzakın azlığı dolayısıyle kuşatmanın kaldırılmasına karar verildi. Viyana kuşatmasından sonra Ferdinand, Macaristan krallığı için tekrar Kanunî'ye başvurdu. Teklifi bu defa da kabul edilmedi. Buna karşılık Zapolya da Macaristan'a hâkim olamadı. Bazı macar beyleri Ferdinand ile birleşti. Zapolya isyan eden Zigetvar banının isyanını bastırmakla uğraşırken, Ferdinand Budin üstüne yürüdü. Estergon, Vişegrad ve Vaç'ı aldıktan sonra Budin'i kuşattı. Bosna ve Semendre beylerinin yardım göndermesiyle Ferdinand geri çekilmek zorunda kaldı. Budin'in kuşatılması duyulunca Kanunî savaşa karar verdi. Nisan 1532 tarihinde 100 000'den fazla bir kuvvetle yola çıktı. Şarlken'in, Macaristan krallığının Ferdinand'a verilmesi halinde senede 100 000 duka vergi verileceği hakkındaki teklifi kabul edilmedi. Macaristan'a giren osmanlı ordusuna Egeszeg ve Siklos kaleleri barış yoluyle teslim oldu. Belovar, Berzence kaleleri savaşla alındı. Fakat bu seferde kale fethinden çok Ferdinand'ın yurdunu tahrip ve onun Zapolya'nın krallığını tanımasını temin fikri hâkimdi. Osmanlı ordusu çeşitli büyüklükte 15 kale aldı. Viyana yolunu açan Köszeg (Güns) kalesi üç hafta kuşatmadan sonra alındı. Kanunî'nin imparatoru bir meydan savaşına zorlamak isteğine rağmen Şarlken buna yanaşamadı. Ordu, eylül 1532'de Belgrad'a, mart 1533'te İstanbul'a döndü. Ferdinand, Macar krallığını elde edeceğinden ümidini kestiği için yeni bir elçilik heyetiyle anlaşma teklif etti. O sırada İran ile bir savaş tehlikesi belirdiğinden Ferdinand'ın barış isteği kabul edilerek Macaristan Zapolya ve Ferdinand arasında taksim edildi. Ferdinand kendi elinde kalan yerler için vergi vermeyi kabul etti (1533). Avusturya ile anlaşma yapılınca Kanunî dikkatini doğuya çevirdi. Sünnî bir hükümdar olarak, şiî İran'a karşı mücadeleyi dinî bir görev sayıyordu. Safevî beylerinden Ulama Hanın osmanlılara ve osmanlılara bağlı Bitlis Beye, Şeref Hanın İran'a sığınması gerginliği arttırdı. Bu sırada İranlıların Bağdat valisi Zülfikâr Han, Bağdat'ın anahtarlarını Kanunî'ye gönderdi, ancak şah, Zülfikâr'ı öldürttü. Ulama Han da, Şeref Hanla yaptığı savaşta onu yendi (1533). Bütün bu sınır olayları üzerine sadrazam İbrahim Paşa serdarlıkla İran seferine gönderildi (1533). Sultan Süleyman kışı İstanbul'da geçirdi. Haziran 1534'te sefere çıktı. 3-5 Aylık yolculuktan sonra Tebriz-Hoy arasında İbrahim Paşa ile birleşti. Gilân hâkimi Melikü'l-Muzaffer, padişaha bağlılığını bildirdi.

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN
soldan sağa, gençliğini tasvir eden yağlıboya tablo; atüstünde, H. Edworh'un yağlıboya tablosu, Londra; yaşlılık portresi («Kanunî Armağanı» adlı kitaptan»)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Bağdat'a hareket edildi, Derbend, Kasrışirin, Hemedan yolundan Bağdat'a varıldı. Bağdat kumandanı Tekeli Mehmed Han, osmanlılar gelmeden şehri terk etti. Bağdat karşı koymadan ele geçti (aralık 1534). Kanunî Bağdat'ta kaldığı sürece yeni bir tahrir yaptırdı. İmam-ı azam, Abdülkadir Gilânî gibi din büyükleri için mezarlar ve türbeler yaptırdı. Venedik ve Viyana'ya zafernameler gönderdi. Bu sırada Azerbaycan'a gelen Şah Tahmasp Tebriz'e gelip, Ulama Hanı kaçırmış, o da Van'a sığınmıştı. Süleyman bunu duyunca Bağdat'tan hareket etti. Merâga'dan sonra Sadâbâd'a ve Tebriz'e varıldı (temmuz 1535). Ağustos 1535'te Tebriz'den yola çıkarak Erciş, Van, Diyarbakır, Halep, Antakya, Adana, Konya üzerinden 1536 başlarında İstanbul'a dönüldü. Kanunî Tebriz'den dönerken yolda fransız kralı François I'in Kanunî'ye gönderdiği elçi Jean de la Forest padişahı Şarlken'e karşı savaş açmağa teşvik etmek, Fransa'nın Doğu'daki ticaret imtiyazının devamını sağlamak için yanına geldi. Padişahla İstanbul'a dönen elçi, istediklerini bir ahitnameyle elde etmeyi başardı. 1536 Tarihli bu anlaşma kapitülasyonların başlangıcı olduğu kadar, fransız nüfuzunun Doğu'da üç yüzyıldan fazla sürmesini sağlaması bakımından çok önemlidir. Irakeyn seferinden sonra 14 seneden beri sadrazam olan İbrahim Paşa idam edildi (1536), yerine Ayas Mehmed Paşa tayin edildi. Kanunî, İran seferine çıkmadan önce Barbaros'u osmanlı devlete hizmetine almış, ona Hayreddin unvanıyle birlikte Cezayir beylerbeyliğini vermiş ve kaptanıderya tayin etmişti. Barbaros İstanbul'da büyük bir donanma meydana getirmişti. Kanunî İran seferine çıkarken Barbaros da İtalya sahillerini vurmuştu. Irakeyn seferinden dönen Kanunî, Barbaros'u Pulya (Otranto) sahillerini vurmakla görevlendirdi. 1537 Mayısında Kanunî de karadan hareket etti. Lutfi Paşa kumandasında Pulya (Puglia) yakasına asker çıkarıldı. Otranto ele geçti. Korfu adası kuşatıldı, ama kış mevsiminin yaklaşması üzerine kuşatma kaldırıldı. Korfu kuşatması devam ederken Barbaros Venediklilere ait Sica, Patmos, Naksos adalarını aldı. Kanunî Korfu seferinden döndükten sonra, Boğdan seferine çıktı (1538). 1527'den beri voyvoda olan Petru Rareş'in Erdel'e saldırması ve Osmanlı devletinin himayesinde olan Macaristan kralı Zapolya aleyhine Ferdinand ile gizli görüşmeler yapması üzerine Kanunî Boğdan seferine karar verdi (1538). İsakçı'da kurulan köprüden Boğdan'a girildi. Yaş ve Boğdan'ın merkezi Suceava alındı. Stefan Lacusta yeni voyvoda seçildi. Kanunî yeni voyvodaya Kili'nin, Akkerman'ın ve Bender şehri kalelerinin yapılmalarını emretti. Kili ve Akkerman birer sancak oldu. Boğdan'da yeniden karışıklıklar çıktığından bir süre sonra eski voyvoda Petru yeniden voyvoda oldu. Kanunî'nin Boğdan seferi sırasında Barbaros Hayreddin Paşa, Preveze'de Andrea Doria kumandasında bulunan hıristiyan donanmasını yendi (1538). Akdeniz'de osmanlı deniz üstünlüğü kesinleşti. 1538 Yılının üçüncü büyük olayı Mısır valisi Hadım Süleyman Paşanın Kızıldeniz'den başlayarak Hindistan'a kadar uzanan ve Hint seferi denilen seferidir. Portekizlilerin Hint okyanusundaki faaliyetleri, Gucerat hükümdarı Bahadır Şahın Kanunî'den yardım istemesine sebep oldu. Süleyman Paşa, Aden'den hareketle Gucerat sahillerine vardı. Bazı portekiz kalelerini aldı. Diu kalesini kuşattı. Fakat bu sırada Osmanlılardan yardım isteyen Bahadır Şah öldü ve yerine geçen Mahmud III, Portekizlilerle anlaşarak Osmanlılara yardım etmediğinden kuşatma kaldırıldı (1539). Macaristan ve Avusturya işleri 1540 yılında yeniden alevlendi. Zapolya'nın ölümü ile macar krallık tahtına yeni doğan oğlu Sigismund çıkarıldı. Ferdinand ve Şarlken Sigismund'un krallığını kabul etmeyerek Budin'i kuşattılar. Bu durum Kanunî'yi yeni bir sefere zorladı. Rumeli beylerbeyi ve 3. vezir Sokullu Mehmed Paşa acele olarak Budin'nin yardımına gönderildi. 1541'de Kanunî, Budin'e hareket etti. Belgrad'dayken Budin'in kurtarıldığı haberi geldi. Tuna'da bulunan Kasım Bey idaresindeki ince donanma Peşte kalesini aldı. Budin bir türk kalesi haline getirildi. Zapolya'nın elindeki Macaristan, osmanlı idaresine bağlandı. 12 Sancaklı Budin beylerbeyliği kuruldu. Zapolya'nın oğlu Sigismund'a, büyüyünce macar krallığının verileceği bildirildi ve Erdel'e gönderildi (1541). Kanunî Budin'den döndükten sonra Ferdinand Peşte'yi kuşattıysa da Budin beylerbeyi Yahya Paşa oğlu Bali Beyin savunması karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Yeni bir sefere hazırlanan Kanunî, kışı Edirne'de geçirdi. 1543'te yeni bir Macaristan seferine çıktı. Valpe Sikloş ve Peçuy kalelerini ele geçirdi. Sonra da eski macar krallarının merkezi olan Estergon kuşatıldı ve alındı. Bir sancak haline kondu. Daha sonra da İstolni Belgrad kalesi alındı (1543). Kanunî Estergon* seferindeyken Barbaros Hayreddin Paşa da Fransa kralı François I'e yardım için Şarlken'in elinde bulunan Nis'i (Nice) kuşattı. Estergon seferinden sonra Avusturya barış istedi. Kanunî Fransa'nın savaş teşviklerine rağmen, anlaşmayı uygun gördü. Avusturya'nın Osmanlı devletine senede 30 000 duka vergi ödemesi şartıyle 5 yıllık bir barış antlaşması imzaladı. Avusturya ile barış antlaşmasından sonra Şah İsmail'in oğlu Şirvan valisi Elkas Mirza ağabeyi olan İran şahı Tahmasp'a isyan ederek Osmanlılara sığındı. Bu olay İran'a savaş açılmasına sebep oldu (1548). Tebriz üçüncü defa alındı. İran'a geçmiş olan Van dokuz günlük kuşatma sonunda geri alındı. Osmanlıların bu başarılarından dolayı Şah Tahmasp, meydan savaşına cesaret edemedi. Elkas Mirza, Isfahan tarafına akına gönderildi. Kanunî Diyarbakır üstünden Halep'e geldi. Ancak Tahmasp'ın osmanlı orduları çekildikten sonra saldırıya geçmesi üzerine kış Halep'te geçirildi; 1549 baharında İranlılarla işbirliği yapan Gürcülere karşı seferler yapıldı. Erzurum beylerbeyi, Gürcistan'da bazı kaleler elde etti ve Kanunî İstanbul'a döndü (1549). Şah Tahmasp 1552 yılında osmanlı ordusunu Erdel meseleleriyle uğraşmasından, padişahın da Edirne'de bulunmasından yararlanarak Van, Ahlat, Adilcevaz bölgelerine saldırdı, Erciş kalesini kuşattı. Şahın bu saldırılarına karşı sadrazam Rüstem Paşa serdar tayin edilerek İran üstüne gönderildi. Fakat, Rüstem Paşa şehzade Mustafa'nın isyan etmek üzere olduğunu bildirince, Kanunî de sefere çıktı (ağustos 1553). Oğlu Mustafa'yı Konya Ereğlisi'nde boğdurdu (1553). Kışı Halep'te geçiren padişah, 1554 baharında Diyarbakır, Erzurum, Kars yoluyle İran'a geçti. İran Şahına bir mektup yazarak onu savaşa davet etti. Buna rağmen Şah, Kanunî ile bir savaşa girişmeye cesaret edemedi. Revan, Karabağ, Nahçivan bölgeleri ele geçirildi ve geri dönüldü. Kanunî dönüşte Erzurum'dayken Tahmasp'ın elçisi barış anlaşması teklif etti. Amasya'da 1555'te yapılan anlaşmaya göre Tebriz, Doğu Anadolu, Irakı Arap Osmanlılarda kaldı. Kanunî 1555 yılı başlarında İstanbul'a döndü. Şehzade Mustafa'nın idamı ve şehzade Cihangir'in ölümü üzerine Kanunî'nin Hürrem Sultandan doğan Bayezid ve Selim adında iki şehzadesi hayatta kaldı. Bu iki şehzade de çok geçmeden birbirleriyle saltanat mücadelesine başladı. Özellikle Bayezid bu konuda hırslı görünüyordu. Kanunî iki oğlu arasında bir çatışmayı önlemek için Bayezid'i Kütahya sancakbeyliğinden alarak Amasya sancakbeyliğine tayin etti. Buna rağmen Bayezid etrafına büyük bir ordu toplamaktan geri durmadı. Kanunî, Pertev Paşayı Bayezid'e, Sokullu Mehmed Paşayı da Selim'e nasihatçı olarak gönderdi; bir çatışmayı önlemek istedi. Bayezid'in emellerinden vaz geçmediğini görünce Selim'i destekledi. Anadolu beylerbeyini ve bazı sancakbeylerini ona yardım etmekle görevlendirdi. Selim'e asker toplaması için 600 000 akçe verdi. Kanunî ayrıca müftü Ebussuud efendiden Bayezid ve etrafındakilerin öldürülmesinin şer'an uygun olduğu hakkında bir fetva aldı. İki kardeş arasında Konya'da yapılan savaşı Bayezid kaybetti ve İran'a sığındı. Bayezid, Kanunî ve Şah Tahmasp arasındaki birçok yazışmadan sonra Osmanlılara teslim edildi ve öldürüldü, böylece Selim osmanlı tahtının tek vârisi olarak kaldı. 1562'de Avusturya ile 8 yıl süren bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Avusturya Erdel'den tamamıyle elçekti ve yılda 30 000 duka vergi vermeyi kabul etti. 1565'te Osmanlı devletinin Akdeniz'deki hâkimiyetinin tamamlanması için Malta adasının alınmasına teşebbüs edildi. Mustafa Paşa serdar, Piyale Paşa kaptanıderya olarak Malta'yı almakla görevlendirildi. Osmanlı donanmasında Turgut Reis de bulunuyordu. Malta kuşatması başarısızlıkla sona erdi. Turgut Reis kuşatma sırasında öldü (1565). 1564'te Avusturya imparatoru Ferdinand'ın ölümüyle yerine geçen Maximilien I'in Avusturya'nın Osmanlılara ödemesi gereken vergiyi ödememesi ve Osmanlıların himayesindeki Erdel kralı Janos Sigismond'un Avusturya elinde bulunan Erdel topraklarını geri almak istemesi, Avusturya ile Osmanlılar arasında anlaşmazlık çıkmasına sebep oldu. Yeni sadrazam Sokullu savaşa taraftardı. Kanunî, mayıs 1566'da on üçüncü ve son seferi olan Zigetvar* seferine çıktı. Çok sağlam bir kale olan Zigetvar kuşatıldı. Kuşatma uzun sürdü. Birçok saldırı yapıldı. Kale 7 Eylül 1566'da alındı. Hasta olan Sultan Süleyman kalenin alındığını göremeden, kuşatmanın son günü öldü. Sokullu Mehmed Paşa ölümünü ordudan gizledi. Oğlu Selim'e haber gönderdi. Padişahın ölümü ancak Selim Belgrad'a gelince orduya bildirildi. Cesedi İstanbul'a getirilip Süleymaniye camiinin avlusuna gömüldü. Kanunî'nin 46 yıl süren saltanatı sırasında Osmanlı devleti dünyanın en güçlü devleti durumuna geldi. Osmanlı devletinin birçok kurumu yeni esaslara bağlandı. İstanbul'da Süleymaniye camii ve külliyesi, Şehzade camii. Mihrümah Sultan camii, Üsküdar camii ve külliyesi, Hasekisultan camii, medrese ve dârüşşifası, İstanbul'a su getiren tesisler, Büyükçekmece köprüsü gibi eserlerden başka, türbesi yanında bir cami ve imaret yapıldı. Şeyh Abdülkadir Gilânî türbesi ve camii tamir edildi. Konya'da Mevlânâ türbesi yakınlarında iki minareli bir cami, Seyitgazi kasabasında Seyit Battalgazi türbesi, yakınlarında bir tekke, cami, medrese ve imaret, Şam'da bir cami, medrese, imaret ve mektep yapıldı. (→ Bibliyo.) [M]

SÜLEYMAN II, türk padişahı (İstanbul 1642 - Edirne 1690). Sultan İbrahim'in ikinci oğlu. Büyük kardeşi Mehmed IV'ün saltanatı zamanında kırk yıl sarayda gözaltında tutularak kafes* hayatı yaşadı. Mehmed IV'ün ordu tarafından tahttan indirilmesi üzerine padişah oldu (1687). Padişahlığının ilk zamanları Kapıkulu ocaklarının çıkardığı karışıklıklar içinde geçti. Tahta çıktığı sırada, İkinci Viyana kuşatmasıyle (1683) başlayan savaşlar devam ediyordu. İstanbul'daki karışıklıklar serhatlerde de etkisini gösterdi. Eğri, Lıpva (Lıpa) kaleleri Avusturyalılar (1687); Yunanistan'da Thebai (İstefe), Bosna'da Knin kaleleri Venedikliler tarafından alındı (1688). Avusturyalılar Sava nehrini geçerek Belgrad'ı kuşattılar. Belgrad ve Niş Avusturyalıların eline geçti. Süleyman II Sofya'ya geldi. Bu yenilgiler devam ederken Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa sadarete getirildi. Fazıl Mustafa Paşanın çabasıyle Niş ve Belgrad, Avusturya'dan geri alındı. Avusturyalılar Tuna ve Sava nehirlerinin öte tarafına atıldı. Süleyman II, bu savaşlar devam ederken öldü. Na'şı İstanbul'a getirildi. Kanunî Sultan Süleyman türbesine gömüldü. (M)

SÜLEYMAN Basralı, suriyeli yazar (XII. yy.). Başlıca eserleri: *Arı'nın Kitabı* ve kozmografya eseri *Gökyüzü ile Yeryüzü Biçimi Kitabı.* (M)

SÜLEYMAN BEY, Saruhanoğulları beyliğinin kurucusu Saruhan Beyin oğlu (öl. Küçükçekmece 1345). Saruhan beyliğinin kuruluşu sırasında babası Saruhan Beye yardımcı oldu. 1336'da Cenevizlilere esir düştü. Foça'ya götürüldü. İmparator Andronik Palaiologos III, Aydınoğlu Umur Bey ve Saruhan Beyin baskılarıyle kurtuldu. Saruhan Bey, Umur Beyle anlaştığından Aydınoğullarıyle birlikte yapılan seferlere Süleyman Bey memur edildi. Umur Bey ve Süleyman Bey Mora'ya büyük bir donanma ile gittiler. Pek çok ganimet ve esir aldılar. 1334'te Umur Bey, dostu Kantakuzen'e yardıma gideceği zaman, Süleyman Bey de 20 000 kişilik kuvvetle ona katıldı. Rumeli'ye birlikte geçtiler. Kantakuzen'in aleyhtarlarıyle çarpıştılar. İstanbul üstüne yürüdüler. Süleyman Bey İstanbul önlerinden Rumeli'ye dönerken Küçükçekmece'de hummadan öldü. Manisa'ya gömüldü. (M)

SÜLEYMAN BEY, Karesi hükümdarı Demirhan'ın oğlu (XIV. yy.). Babasının sağlığında Çanakkale bölgesini yönetti. Bu bölgede Karesioğulları beyliğinin Osmanlılar tarafından alınmasından sonra bir süre daha beylik yaptı. Bizans kumandanlarından Batas'ın (Vatatzes) kızıyle evlendi. Bizanslıların saltanat mücadelelerine karışarak Kantakuzen'i destekledi. (M)

SÜLEYMAN BEY, Dulkadıroğulları beyi (öl. 1454). Nasirüddin Mehmed Beyin oğlu. Babasının sağlığında Maraş, Malatya ve Kayseri valiliklerinde bulundu, 1436'da Kayseri'yi eline geçiren Karamanoğlu İbrahim Beye karşı yardım istemek üzere Murad II'ye gönderildi. Murad II, Dulkadır beyine yardım etti ve Kayseri'yi geri almasını sağladı. Süleyman Bey, babasının ölümü üzerine Dulkadıroğulları beyliğinin başına geçti (1442); babasının siyasetine sadık kalarak, Osmanlılar ve Memlûklar ile dost geçindi, kızı Sittî Hatunu Murad II'nin oğlu Şehzade Mehmed ile (1449), öteki kızını da Memlûklu sultanı Melik - Zahir Çakmak ile evlendirdi. Süleyman Beyin Malatya'da Zamantı kalesi yakınında 1439'da yapılan bir mescid ve zaviyesi vardır. (M)

SÜLEYMAN BEY I (Seyfeddin), Eşrefoğulları beyliğinin kurucusu (öl. 1302). Anadolu selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev III zamanında Selçukluların sınır beylerindendi. Gıyaseddin'in öldürülmesinden sonra (1283) selçuklu tahtına geçen Gıyaseddin Mesud'a karşı geldi, Beyşehir'e çekildi. Bir süre sonra Mesud ile anlaştı. Mesud'un kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'ın kardeşiyle mücadelesinde, Süleyman Bey Mesud'a yardım etti. (M)

SÜLEYMAN BEY II veya **SÜLEYMAN ŞAH,** Eşrefoğulları beyi (öl. 1326), Mübarizüddin Mehmed Beyin oğlu. İlhanlıların, Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmak isteyen valisi Timurtaş tarafından öldürüldü. Süleyman Bey II'nin ölümüyle Eşrefoğulları beyliği ortadan kalktı. (M)

SÜLEYMAN BEY (Seyfüddin), Karaman beyi (öl. 1361). Halil Beyin oğlu. Larende (Karaman) emîri olduğu sırada beyliğin başına geçti (1356). Sıvas emîri Eretnaoğlu Mehmed Bey, karaman emîrlerine bir suikast düzenleterek onu öldürttü ((1361). [M]

SÜLEYMAN bin Abdülmelik, emevî halifesi (öl. Merci Dabık 717). Babası Abdülmelik'in sağlığında ağabeyi Velid ile birlikte veliahtlığa getirildi. Abdülmelik'in ölümünden sonra halife olan Velid, Süleyman'ı veliahtlıktan atmak için çalışmalara başladı. Emevî valilerinden Haccac bin Yusuf ve Kuteybe bin Müslim'in yardımlarını elde etti ve Remle'de bulunan Süleyman'ın üstüne yürüyeceği sırada öldü. Süleyman, dostu olan Yezid bin Muhalleb ile birlikte Şam'a giderek halife oldu (715). Horasan valisi Kuteybe'yi azletti. Kuteybe isyan ettiyse de kendi askerleri tarafından öldürüldü. Horasan valiliğine Yezid bin Muhalleb getirildi. Süleyman'ın Irak valisi tayin ettiği Yezid, Gürcistan ve Taberistan üstüne seferler yaptı. Süleyman devrinin en önemli olayı Kostantiniye'nin (İstanbul) Araplar tarafından kuşatılması oldu. Mesleme bin Abdülmelik'in idare ettiği bu kuşatma sonuç vermedi. Süleyman islâm kuvvetlerinin İstanbul önünden çekildiği sırada öldü. (M)

SÜLEYMAN bin SÜRAD, sahabeden (? 595 - Ayn-ül-Verde 685). Asıl adı Yesar'dır. Süleyman adı, İslâmlığı kabul ettikten sonra Hz. Muhammed tarafından verildi. Müslümanlar yeni alınan ülkelere yerleşme başlayınca Süleyman bin Sürad da Kûfe'ye yerleşti. Cemel ve Sıffin savaşlarında Ali bin Ebu Talib'in tarafını tuttu. Muaviye'nin ölümü üzerine (680), Ali bin Ebu Talib'in oğlu Hüseyin'i halife olarak tanıdığını bildirdi ve taraftarlarıyle birlikte onu Kûfe'ye çağırdı; fakat Kûfe yakınlarına kadar gelen Hüseyin'in, Yezid bin Muaviye'nin kuvvetleri tarafından Kerbelâ'da şehit edilmesine karşı bir tepki göstermedi ve söz verdiği yardımı gönderemedi. Kerbelâ olayından sonra büyük pişmanlık duyan, Hüseyin'in katillerini öldürmedikçe işledikleri suçun affedilmeyeceğini düşünerek tövbe eden ve öç almak için ant içen Süleyman bin Sürad ve taraftarlarına Tevvabin («tövbe edenler») dendi. Kısa bir süre içinde kalabalık bir taraftar toplayan bu topluluk, Süleyman'ı kumandan seçti. Süleyman, yakın bölgelerdeki şiî mezhebine bağlı toplulukların reisleriyle anlaştı ve emevî yönetime karşı ayaklanmak için hazırlıklara başladı. Fakat Yezid'in ölümünden sonra ortaya çıkan şiddet hareketlerinde Süleyman, taraftarlarının ölçülü davranmalarını isteyince korkaklıkla suçlandı; taraftarlarından bir kısmı halife Ali adına ortaya çıkan Muhtarüssakafi ile birleşti. (Bk. MUHTARÜSSAKAFİ.) Süleyman, düşmanlarına karşı harekete geçmek için, taraftarlarını Kûfe yakınlarındaki Nuhayle'de topladı (684); 5 000 kişilik bir orduyle Kerbelâ'ya geldi ve 24 saat ordusuyle burada kalarak Hüseyin'in mezarı başında tövbe ve istiğfarda bulundu. Sonra yürüyüşe devam ederek Hüseyin bin Nümeyr kumandasındaki 12 000 kişilik emevî ordusuyle Aynül Verde'de karşılaştı. Süleyman, savaş sırasında atılan bir okla vurularak öldü. (M)

SÜLEYMANCILIK i. (*Süleyman* Hilmi Tunahan'ın adından). Tasav. Sünnî tarikatlardan birinin adı.

— ANSIKL. *Süleymancılık,* Romanya'dan, göçmen olarak, Türkiyeye gelen Türklerden nakşibendî şeyhi *Süleyman* Hilmi Tunahan* (1888 - 1959) tarafından kuruldu. Nakşıbendî tarikatının bütün düşünce ve inançlarını olduğu gibi benimseyen Süleymancılığın esası ibadettir. Bu tarikata göre bütün gerçeklerin kaynağı Kur'an'dır. İnsan her davranışında Kur'an hükümlerine, sünnî inançlarına bağlı kalmalıdır. Süleymancılık, Kur'an dışında hiç bir kanun ve kural tanımaz. Devlet yönetimi, mahkemeler ve bütün devlet kurumları Kur'an hükümlerine göre düzenlenmeli, kadınlar Kur'an'dan başka bir şey okumamalıdır. Nikâh, şeriat kurallarına göre olmalı; yeni harfler ve şapka atılmalıdır. Şer'î bir yönetimin kurulması için çalışan Süleymancılık özellikle 1950'den sonra Anadolu'nun batı illerinde, daha çok göçmenler arasında yayıldı. (M)

SÜLEYMAN ÇELEBİ. Bk. EMİR SÜLEYMAN.

SÜLEYMAN ÇELEBİ, Süleyman Dede denir, türk şairi (Bursa ? - ay.y. 1422). Murad I'in vezirlerinden Ahmed Paşanın oğlu. Süleyman Çelebi'nin nasıl bir öğrenim gördüğü bilinmiyor. Bazı kaynaklardan, Yıldırım Bayezid'in imamı ve Emir Sultan'ın müridi olduğu anlaşılıyor. Süleyman Çelebi, bir süre de Edirne'de Şehzade Süleyman'ın sarayında imamlık etti. Süleyman Çelebi'nin edebiyat tarihindeki önemi, 1409'da yazdığı *Mevlit** yüzündendir. Zamanına göre akıcı ve kolay anlaşılır bir dili, duyguları birtakım sanat oyunlarına kaçmadan anlatan bir söyleyişi vardır. Din duygularını, Hz. Muhammed'e karşı duyulan sevgi ve saygıyı şiirleştiren Süleyman Çelebi, şehirli ve köylü bütün halk tarafından tutuldu. Kendinden sonra gelen birçok şairi etkiledi. Onun izinden yürüyenler, ona özenerek yeni «mevlit»ler yazdılar. Ancak bunların hiç biri dil, duyuş ve söyleyiş bakımından Süleyman Çelebi'ninki kadar etkili olmadı. Eseri: *Vesiletü'n-Necat* (Kurtuluş Yolu) [Mevlit]. (M)

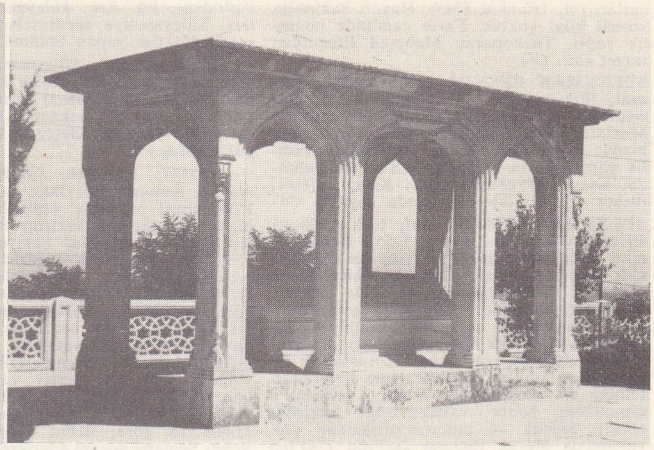

Süleymançelebi türbesi (Bursa)

Süleymançelebi türbesi, Bursa'da Süleyman Çelebi'ye (öl. 1422) ait türbe. Önceleri Bursa Ulu camiinin avlusunda bulunan kabri, yol geçtiği için buradan alınarak Çekirge semtini Bursa'ya bağlayan yolun güney kenarında yapılan türbeye taşındı (1953). Türbe küfeki taşından yapılmıştır, etrafı açıktır. Çatı her iki tarafta dört sütuna dayanır. Sütunlar birbirlerine ortada yuvarlak, kenarlarda ise sivri kemerlerle bağlanır. Türbenin ortasında Süleyman Çelebi'nin kapak kenarları işlemeli lahti yer alır. (M)

SÜLEYMAN dağları, batı Pakistan'da İndus ovalarına hâkim dağ kütlesi. Kirthar dağlarının kuzeyinde ve Safid Kûh'un güneyinde. Güneyden kuzeye 350 km uzunluğundadır; en yüksek yeri *Tahtı Süleyman*'da 3624 m. (L)

SÜLEYMAN ebu Rebi Mevlâ, Fas sultanı (öl. Marakeş 1822). Gençliğini Sicilmase'de geçirdi. Babasının ölümü üzerine (1790) tahta geçen kardeşi Yezid'e bağlı kaldı. Yezid bir savaş sırasında ölünce (1792) hükümdar oldu (1792). Kendine karşı silâha sarılan kardeşi Mevlâ Mesleme'yi yendi. Hacı kervanlarını yağma eden ve Ucde'de oturan Engad kabilesi üstüne yürüdü. Bu sırada Marakeş'teki Havz'da hâkimiyet kuran diğer kardeşi Mevlâ Hişam üstüne başarısız bir sefer yaptı (1793). Fas'ın kuzeybatısında oturan kabileler Zeytan kumandasında isyan edince (1794) onlar üstüne yürüdü. Yenilen Zeytan, affolunarak tekrar kabilesini idareye gönderildi. Marakeş'teki Mevlâ Hişam'ın emri altındaki kabileler arasında çıkan anlaşmazlıktan faydalanılarak Şaviye ve Ezemmur alındı. Marakeş'e girdiği sırada Mevlâ Hişam şehirden kaçtı. Ona bağlı kabilelerin (Havz, Deyr, Sus, Haha) hepsi Süleyman'ın hâkimiyetini tanıdı (1796). Bir yıl sonra da Türklerin elinden Cezayir'deki Ucde'yi aldı. 1798'den 1811'e kadar yakın kabileleri kendine bağlamak için çeşitli seferler yaptı. Orta Atlas berberî kabilelerinden Gervan ve Eyt kabilelerinin isyanına karşı yapılan sefer Süleyman'ın yenilgisiyle sonuçlandı (1812). Hıristiyanlara hububat satılmasını yasakladığı halde buna uymayan Galiye kabilesi üstüne yürüdü. Rif'e girerek şehri yaktı ve halkını öldürdü (1814). Kabileler üstüne yaptığı devamlı seferler ve başarılara rağmen onları itaat altına alamadı. Orta Atlas Şenhacelerinin, Süleyman'ın idaresini reddetmesi üzerine bu kabilelere karşı savaşa çıkan sultan, savaş sırasında esir edildi, ordusu yenildi (1819). Sonradan serbest bırakılmasına rağmen bu yenilgi onu gözden düşürdü. Ülkesinde kendisine karşı ihtilâller başgösterdi. Marakeş'te bulunduğu sırada Vedaye kabilesi Fas'ı yağma etti. Fas halkı Berberîlerle anlaşarak kendilerine Mevlâ İbrahim'i sultan seçtiler. İbrahim Tatvan'da anî olarak ölünce Fas sultanlığına Mevlâ Said getirildi. Bunun zamanında Süleyman Fas'ı kuşattı (1822). Şehri ele geçirerek düzeni yeniden sağladı. Marakeş yakınındaki arap kabilesi Şeraride üstüne bir sefer yaptı. Marakeş'e dönüşünde öldü. (M)

SÜLEYMAN EFENDİ Damatzade, türk

Foto. MEYDAN

hattatı (öl. İstanbul 1743). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Fatih camiinde imamlık yaptı. Tozkoparan Mehmed Efendiden icazet aldı. (M)

SÜLEYMAN EFENDİ Hayatizade, Damat, türk hekimi (öl. İstanbul 1716). Düzenli bir tıp öğrenimi gördü. Hayatizade Mustafa Fevzi Efendiden ders aldı; onun kızıyle evlendi. Bursa ve İstanbul'da kadılık yaptı. Hassa hekimliği görevinde bulundu. Eseri: *Akrabadin* (Özet Kitap) [eser, türkçe tıp klasikleri arasında sayılır]. (M)

SÜLEYMAN EFENDİ İzzî, türk tarihçisi ve şairi (İstanbul ? - ay.y. 1755). İlköğrenimini babasından gördü; ayrıca özel dersler aldı. Nesih ve sülüs yazılarını, hattat Hoca Mehmed Rasim'den öğrendi. Kale tezkireciliğine tayin edildi. Belgrad'ın geri alınması için yapılan savaşları osmanlı karargâhından izleyerek Karaçelebizade Abdülaziz Efendinin *Süleymanname*'sini istinsah etti ve beş varaklık bir makaleyle Belgrad'ın fethine ait gözlemlerini ekledi. İstanbul'a döndükten sonra vakanüvisliğe getirildi (1745). Şairlik ve mutasavvıflığından çok vakanüvis olarak tanınan İzzî'nin 1744'ten 1752 sonuna kadar olan olayları içine alan *Tarih*'i İstanbul'da 2 cilt olarak basıldı (1785). Bazı makale ve risaleleri de vardır. (M)

SÜLEYMAN EFENDİ Köstendilli, türk şairi ve mutasavvıfı (öl. Köstendil 1913). Doğduğu yerde öğrenim gördü. İstanbul'a gelerek medreseyi bitirdikten sonra Köstendil'e döndü. Nakşibendî şeyhi Ali Sami Efendiden el aldı. Din ve tasavvuf konularında geniş ölçüde çalışmalar yaptı. Şiirlerinde divan geleneğini sürdürür. Dili ağır, anlatımı karışıktır. Eserleri: *Bahrü'l-Vilâye* (Velilik Denizi); *Zübde-i Nefahatü'l-Üns* (Nefahatü'l-Üns özeti); *Tarih-i Köstendil* (Köstendil Tarihi); *Nikâtü'l Hikem* (Bilgeliklerin Nükteleri); *Divan; Mecmuaü'l-Esrar* (Sırların Toplandığı Yer); *Lemaatü'l-Nakşbend* (Nakşıbendin Pırıltıları). [M]

SÜLEYMAN EFENDİ Şemdanizade, türk tarihçisi (Tokat ? - İstanbul 1779). Şemdanizade Mehmed Ağanın oğlu. Çeşitli yerlerde mahkeme kâtipliği yaptı. Eseri: *Mürî-üt-Tevarih* (Tarihleri Gösteren). Bu eser, Kâtip Çelebi'nin *Takvim-üt-Tevarih* (Tarihlerin Takvimi) adlı eserinin zeylidir. (M)

SÜLEYMAN FAİK PAŞA. Bk. FAİK PAŞA.

Süleyman'ın Meselleri. Din. Tevrat'ta, Süleyman peygamber (M.Ö. X. yy.) tarafından söylenen sözlerin bulunduğu bölüm. Kısa cümlelerle anlatılan bu meseller birer öğüt niteliğindedir. Süleyman'ın Tanrı tarafından insanlara doğru yolu göstermesi için gönderildiğini, insanların iyiliksever, doğru, ahlâklı, saygılı, birbirine karşı yardımcı olmalarını anlatır. Mesellerin bazıları vezinsiz bir şiir havası taşır. Bazısı birer özdeyiş ve Tanrı buyruğu olarak yorumlanır. Meseller genellikle yahudi kavminin, o zamanki komşularının sapkın davranışlardan vaz geçmeleri, bütün kötülükleri bırakmaları için söylenmiştir. Bazı meseller ise Süleyman peygamberin başından geçen olayları, onlar karşısındaki tutum ve davranışlarını anlatır. Mesellerin birçoğu sonradan İncil'e geçti. Hıristiyanlar tarafından birer ahlâkî özdeyiş olarak benimsendi. Süleyman'ın Meselleri müslümanlar arasında da geniş ilgi gördü. Birçoklarının Kur'an hükümlerine uyduğu öne sürüldü. (M)

Süleyman'ın Mezmurları, sanıldığına göre, M.Ö. I. yy.da ibranîce olarak yazılmış, doğrulukları şüpheli on sekiz mezmura verilen ad. Bunlar roma hâkimiyetinin başlarında Yahudiliğin Ferîsîlik eğilimini yansıtır. Bu mezmurlar günümüze, ancak yunanca bir kopya ve bu kopyadan yapılmış süryanîce bir tercüme ile gelmiştir. (L)

SÜLEYMANÎ sıf. (*Süleyman* adından ar. *süleymânî*). *Esk.* Süleyman ile ilgili, Süleyman'a ait.

◆ İ. G. santl. Tezhip, hat, minyatür yapmakta kullanılan bir kâğıt çeşidi. || Kemer tokası v.b. yapmakta kullanılan değerli taş, akik.

— Kim. Arsenik, süblime. (M)

SÜLEYMANİYE i. (*Süleyman* adından ar. *süleymâniyye,* Süleyman'a ait, Süleyman'la ilgili'den). Eğ. *Esk. Süleymaniye tetimmeleri,* Süleymaniye medreselerinin orta dereceli öğretim yapan bölümü. Bk. ANSİKL.

— Ev eşyası. *Esk. Süleymaniye küpü,* Osmanlılarda musluklu büyük küplere verilen ad. (Terkos su şebekesi kurulmadan önce İstanbul'da el yüz yıkamak ve içme suyunu soğuk tutmak amacıyle bu tür küpler kullanılırdı.)

— ANSİKL. Eğ. *Esk. Süleymaniye tetimmeleri.* Kanunî Süleyman tarafından 1549-1556 yılları arasında yaptırılan ve yüksek öğrenime öğrenci hazırlayan Süleymaniye tetimmelerine Musılai Süleymaniye de denirdi. Bunlar, Fatih medreselerinin tetimmelerinin aynıydı. Tetimmeler, iptidaî hariç ve iptidaî dahil derecesindeydi. İptidaî hariç ile medrese öğrenimine başlanır, bunu bitirenler daha üst derecede olan sahna geçirilirdi. Süleymaniye camiinin çevresinde bulunan tetimmelerde öğrencilerin yatması için ayrı yerler vardı. Yemekler imaretlerde yenirdi. Günde iki defa yemek verilirdi. Tetimme medreselerini bitirenler arzularına göre, Sahnı Süleymaniye veya Sahnı Semana devam ederlerdi. (M)

SÜLEYMANİYE, İstanbul'da (Eminönü ilçesi, Beyazıt bucağı) semt. Adını, XVI. yy'da Kanunî Sultan Süleyman adına Mimar Sinan tarafından yapılan Süleymaniye camiinden alır. Süleymaniye semti, sırtı az engebeli, kuzeyde Haliç'e doğru yokuşlarla inilen bir tepe üzerinde yayılır. Sonradan genişletilmiş birkaç cadde dışında, sokakları dar ve dönemeçli olan Süleymaniye'de, geçen devirlerde yangınlardan arta kalmış olan ahşap evler yerine beton apartmanlar yapılmaktadır. (M)

SÜLEYMANİYE, Irak'ta şehir, il idare merkezi. Zagros dağlarında; 35 350 nüf. Pazar yeri. Halıcılık.

— Tar. Osmanlı devrinde önce Bağdat eyaletinin, daha sonra Musul vilâyetinin içinde sancak merkeziydi. Yörede oturan ve Baban denilen aşiret reislerinden biri 1784'e doğru Tanca vâdisi kenarında, kendisine merkez yaptığı bir şehir kurdu ve buraya, 1780-1802 arasında Bağdat valiliğinde bulunmuş olan Büyük *Süleyman* Paşanın adını verdi. Birinci Dünya savaşı sonunda (13 kasım 1918) İngilizler tarafından işgal edilen yörede Kürtler, İngiltere ve Arap yönetimine karşı isyan ettiler ve bu durum, Kuzey Irak'a son yıllarda bir çeşit muhtariyet verilinceye kadar sürdü.

— *Süleymaniye ili,* 316 700 nüf. (ML)

Süleymaniye camii, İstanbul'da Süleymaniye semtinde cami. Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle Mimar Sinan tarafından 1550-1557 yılları arasında inşa edildi. Klasik osmanlı mimarîsinin en büyük eserlerinden biri olan bu cami, Mimar Sinan'ın ikinci önemli camisidir. Yapımına 60 yaşında başlamış olduğu bu camiyi Sinan, kalfalık eseri olarak sayar. Boğaz ve Haliç'e hâkim bir tepe üzerinde yer alan cami, çevresindeki binalarla birlikte büyük bir külliye halindedir (bk. SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ). Bu külliye, İstanbul'da Fatih külliyesinden sonra kurulmuş ikinci büyük külliyedir. Külliyenin merkezini meydana getiren caminin planı, biri avlu öteki esas cami olmak üzere iki kareden meydana gelen bir dikdörtgen biçimindedir. İç avlunun, biri ön cephede ve ortada, ötekiler yan cephelerde olmak üzere üç kapısı vardır. Orta kapı, anıtsal ve yüksek bir taç kapı şeklindedir; kitabeleri, stalaktitleri ve yarım sütunlarıyle tek başına mimarî bir eser sayılabilir. Bu ilgi çekici kapının iki yanında, üçer sırada 12 pencere ve odalar vardır. Dikdörtgen planlı iç avlunun zemini mermer döşelidir; bu avluyu 28 mermer ve pembe granit sütuna oturan sivri kemerli, 28 kubbeli bir revak çevirir. Revak sütunlarının stalaktitli başlıklarının uyumlu ve oranlı bir görünüşü vardır. Revak kubbelerinde geç devirlerdeki onarımlar sırasında yapılmış olan barok üslûplu kalem işleri görülür. Avlu kısmının en önemli süslemesi, son cemaat yerindeki 10 pencerenin üzerinde bulunan çini dekorlardır. Hepsi aynı üslûpta ve aynı motiflerle yapılmış panolar şeklinde olan bu çiniler, XVI. yy.ın en güzel örnekleridir. Özellikle panoların köşelerindeki üçgenlerde görülen kırmızı renk, bu dönemin en güzel mercan kırmızısıdır. Bu panolarda yer alan ve Kur'andan alınmış ayetlerden meydana getirilen yazılar da devrin ünlü hattatı Karahisarlı Hasan Efendi tarafından yazılmıştır. Avlunun ortasında yer alan dikdörtgen planlı mermer şadırvan, oymaları ve bronz şebekeleri bakımından ilgi çekicidir. Avlunun dört köşesinde dört minare vardır. Bunlardan avlunun ön cephesinde iki köşede olanlar kısa ve ikişer şerefeli, cami tarafında bulunan öteki ikisi ise daha uzun ve üçer şerefelidir. Mimar Sinan, bu dört minareyle Kanunî Sultan Süleyman'ın fetihten sonraki dördüncü padişah, dört minaredeki 10 şerefeyle Osmanlı padişahlarının onuncusu olduğunu ifade etmiştir. Bu minarelerin ilgi çekici bir özelliği de aynı boyda olmamalarıdır. Mimar Sinan, kubbeye yakın olan minareleri uzun, ötekileri kısa yapmakla camiye, piramit şeklinde bir görünüş kazandırmıştır. Minarelerin gövdesi yivlidir, yivlerin araları oyma süslerle doldurulmuştur. Avludan camiye cephede ve yanlarda bulunan kapılardan girilir. Bütün olarak düzgün kesme taştan inşa edilmiş olan cami, üç sahınlıdır ve kareye yakın bir plan gösterir; 63 × 68 m boyutlarında olan iç kısmın üzerinde, yerden yüksekliği 53 m olan 25,5 m çapında büyük bir merkezî kubbe örter. Dört büyük kalın payeye oturan bir merkezî kubbenin geçişi, düz pandantiflerle sağlanmıştır. Kasnağında yuvarlak kemerli otuz iki pencere vardır. Kubbe kasnağındaki bu pencerelerle cami duvarlarındaki öteki pencereler iç kısma büyük bir aydınlık kazandırır. Kubbenin açılma kuvvetini karşılamak için mihrap ve ana kapı yönünde merkezî kubbenin iki yanına birer yarım kubbe yapılmış ve bunların da yanlara açılma kuvvetini karşılamak için merkezî kubbeyi taşıyan dört büyük payeden, kuzey ve güney yanlarda bulunanlar birer kemerle birleştirilerek içleri pencereli ayna duvarlarıyle doldurulmuştur. Bu ayna duvarları, payelerin arasında bulunan çok büyük ikişer sütun taşır. Bu sütunlardan biri İskenderiye'den, biri Baalbek'ten, biri de Topkapı sarayı yakınından; dördüncüsü Kıztaşı'ndan getirilmiştir. Payeler arasına yapılan bu kemerli sistem, ayrıca yine kemerlerle yan duvarlara bağlanmıştır. Böylece Mimar Sinan, aynı şekilde bir merkezî kubbeyle yanındaki iki yarım kubbesi olan Ayasofya'daki yanlara açılmayı önlemek üzere yapılan takviye payandalarının dıştan görünen ağır durumunu burada gözden saklamayı başarmıştır. Yan neflerin üzeri, çapları birbirine eşit olmayan beş kubbeyle örtülüdür. Caminin bütün bu kısımlarıyle çok kalabalık bir cemaatin toplu olarak ibadet edeceği geniş ve ferah bir mekân vardır. Caminin içine girilince ilk göze çarpan da bu geniş mekân ve kubbenin yüksekliğidir. Mimar Sinan bu camide mimarî bütünlüğün ve geniş mekânın yanı sıra akustik durumu da düşünmüş ve bunu başarmıştır. Camide büyük kubbenin bir tarafında çıkan hafif bir ses, öteki taraftan duyulur. Akustik düşünülerek, bütün kubbeler, çift kubbe şeklinde yapılmıştır; merkezî kubbeye, ağızları içeriye doğru açık durumda ve derinlikleri 50 m, ağızları 5 m olan 64 küp yerleştirilmiştir. Bu küpler ayrıca küçük kubbelerin köşelerine ve stalaktitlerin altına da konulmuştur. Bunlardan başka caminin zemininde de sesi yansıtmaya yarayan tuğladan boşluklar vardır. Caminin hava değiştirme düzeni de ilgi çekicidir. Cümle kapısının içeri açılan kısmında, üstte bulunan küçük bir odanın altında dört pencereyle içeriye ve dışarıya doğru dörder küçük menfez vardır. Hepsi birden açılınca meydana gelen hava akımı caminin havasını çabuk ve kolaylıkla temizler.

Caminin mimarîsi kadar, Klasik devrin en güzel örneklerini taşıyan süslemesi de son derece önemlidir. Caminin içinde ilk göze çarpan süsleme, mihraptaki çini dekorudur. Bu çiniler, motifleri, renkleri ve teknikleri bakımından XVI. yy. osmanlı çinilerinin en güzel örnekleridir. Mihrabı çeviren ve üst kısımda duvarları kaplayan çinilerde, büyük birer daire içine ve lâcivert zemin üzerine beyaz renkte çok düzgün istif edilmiş nesih yazıyle Elham suresi, köşelerde ve üstte beyaz zemin üzerine çok renkli olarak nar çiçeği, rumiler ve öteki çiçeklerden meydana gelen bir

dekor görülür. Bu çini dekorun ortasında, mermer mihrap yükselir. Mihrap, iki yanda iki kabartma oluklu ve stalaktit kaideli sütunlarla tek parça olarak yapılmıştır, stalaktitler altın yaldızlıdır. Ayrıca mihrabın yanındaki alemlerin boşluğunda ve mihrabın iç kısmında altın yaldızla yazılmış yazılar yer alır. Mihrap duvarlarında, üst pencerelerdeki renkli camlardan sadece üstten ikisinin sonradan yapıldığı anaşılır. Mihrap kadar güzel işlenmiş olan mimberin köşeleri ve stalaktitli kısımları kabartma olarak süslenmiştir. Hünkâr mahfili de mermer işçiliği bakımından önemlidir. Özellikle, mahfili çeviren kafes şeklindeki mermer şebeke ilgi çekicidir. Caminin süsleme özellikleri içinde yazılar ve cümle kapılarıyle pencere kanatlarında görülen oymacılık, fildişi ve sedef kakma örnekleri, devrin üslûbunu yansıtan eserlerdir. (M)

Süleymaniye külliyesi, İstanbul'da Süleymaniye semtinde külliye. Kanunî Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldı (1554 - 1557). Külliyenin merkezini Süleymaniye camii meydana getirir (bk. SÜLEYMANİYE CAMİİ). Caminin çevresinde dârüttıp, medreseler, dârülkurra, sıbyan mektebi, hamam, imaret, bimarhane ve çarşı gibi sosyal yapılar yer alır. Bu yapıların cami çevresinde ustaca düzenlenişi, Mimar Sinan'ın şehircilik anlayışını gösterir.

1. *Dârüttıp* (tıp öğrenimi yapılan medrese). Doğusunda Tiryaki çarşısı, kuzeyinde Şifahane sokağı, batısında Kanunî medresesi sokağı bulunan Tıp medresesinin güneyinde Sani medresesi vardır ve bu yönü Sani medresesi ile bağlantılı ve kapalıdır. Dârüttıp, mimarlık bakımından öteki medreselerden ve yapılardan başka bir özelliktedir. Külliyenin en küçük yapılarından birisidir ve tek bir çizgi üzerine kurulmuştur. Arazinin camiye doğru inen hafif eğiminden yararlanılarak iki katlı yapılmıştır. Alt katında 10 dükkân vardır. Bugün, bu dükkânların ön yüzleri örülerek, yapının bütününü kullanan İstanbul Belediyesi Süleymaniye Sağlık merkezine bağlanmıştır. Üst katta tıp öğrencileri için yapılmış 11 hücre ve bir dershane yer alır. Camiye bakan hücrelerin önünde, bir galeri, kuzey dipteki dershaneye bağlanır. Tıp öğrencilerinin teorik dersleri burada gördükleri, uygulama için de Şifahane sokağı üzerindeki Dârüşşifa ve Bimarhaneye gittikleri söylenir. Arkadaki geniş bahçede bugün Süleymaniye doğumevi vardır. Yapının bugünkü genel durumu sağlamdır.

2. *Evvel medresesi* ve *Sani medresesi* (Çifteler medresesi de denir). Evvel ve Sani medreseleri ile Tıp medresesi, cami yönünden bakılınca tek bir kitle izlenimini verir. Bu yüz boydan boya Tıp medresesinden Mektebi Sıbyan'a kadar iki katlı olarak yapılmıştır. Alt katta sırayle dükkânlar vardır. Bunlardan bazısı çift gözlüdür. Sivri kemerli bu dükkânlarda kahveler, küçük aşevleriyle bazı işyerleri yerleşmiştir. Üst katta belli aralık ve belli ölçülerde dikdörtgen pencereler sıralanmıştır. Böylelikle iç mekânın aydınlığı sağlanmış ve dış yüzdeki kitlesel ağırlık hafifletilmiştir. Medresenin üstü Mektebi Sıbyanın büyük dershane kubbesiyle birlikte kurşun kaplı 22 kubbeyle örtülüdür. Yazlık dershane bölmelerinin dışındaki kubbelerin yanlarında bacalar yerleştirilmiştir. Aşağıdan bakılınca bu kubbelerle bacalar, uyumlu bir biçimde görülür.

Medreseleri birbirinden dar bir yol ayırır. (Ayşe Kadın Hamamı sokağı). Medreselerin karşılıklı giriş kapıları da bu sokaktadır. Sani medresesinin kapısından girince sağdan, caminin bulunduğu yöne doğru dar bir koridor açılır. Burası medreseyi dışarıdan ayırır. Bu çifte medreselerin ikisi de açık avlulu medrese örneğine uygun olarak yapılmıştır; 24×21 m boyutlu bir avlunun kuzeyinde ve güneyinde altışar sütunlu ve kubbeli revaklar, bu revakların arkasında medrese öğrencilerinin her türlü ihtiyacını karşılamak için yapılmış kubbeli ve ocaklı hücreler vardır. Doğu yönünde yazlık dershaneler ve yanlarında hücreler yer alır. Batıya bakan yüzleri üstünde büyük ve yüksek kubbeli kışlık dershaneler yerleştirilmiştir. Bu dershanelerin arkasında yüksek çevre duvarlı bahçeler vardır. Bu bahçelerden meşrutalarda oturan müderrisler yararlanırlardı. Bugün Evvel ve Sani medreseleri üzerinde Süleymaniye kütüphanesi yer alır. (Bk. SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ.)

3. *Sıbyan mektebi* (ilkokul). Evvel medresesinin güneydoğu köşesine yapılmıştır. Dikdörtgen bir plan üstüne oturtulmuş olan bu yapının üstü iki büyük kubbeyle örtülüdür. Batıdaki kubbe yazlık dershanenin üstünü örter. Yazlık dershanenin iki yanı kubbe kasnağına kadar yükselen sivri kemerle açılmıştır. Yalnız çevresinde korkuluklar vardır. Kışlık dershaneye küçük bir kapıdan girilir. Bu mekâna, yukarıdan (alçı pencerelerle) ve aşağıdan da diktörtgen pencerelerle yeterli ışık gelir. Mektebi Sıbyanın ayrı bir avlusu vardır. Bugün burada Süleymaniye Çocuk kütüphanesi yer alır. (Bk. SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ.) Giriş kapısı, Hesap Çeşmesi sokağı üzerindedir.

4. *Râbi medresesi* ve *Salis medresesi* (Çifte medreseler). Süleymaniye camiinin geniş dış avlusunun doğu yanı Haliç'e ve Boğaz'a bakar. Buradan aşağıya doğru inen alan üzerinde yapılmış olan Râbi ve Salis medreselerinin genel planları, kareye çok yakın dikdörtgen biçimindedir. Bunlar tek bir kitle içinde birleştirilmişlerdir. Bu medreseler de açık avlulu medrese örneğine uygun olarak yapılmıştır. Eğimli bir avlunun dört yanında hücreler ve önlerinde revaklar vardır. Batı yönde, iç avluya doğru gelişen birer dershanesi vardır. Kuzeydeki ve güneydeki hücrelerle önlerindeki revaklar, doğu yüzündeki hücre revaklarının önüne kadar basamaklı bir biçimde iner. Medreselerin kuzey, doğu ve güney yüzlerinde yedişer hücre sıralanmıştır. Hücrelerin önündeki teras biçimindeki sivri kemerli revakların çevresinde taştan korkuluklar vardır. İki medresenin arasında bir boşluk bırakılmıştır. Karşılıklı sıralardaki hücrelerin camları bu boşluğa açılır. Medreselere, Mimar Sinan'ın türbesi önünden başlayarak Süleymaniye hamamına kadar uzanan Mimarsinan caddesinden girilir. Salis medresesi Türk ve İslâm Eserleri müzesinin bir deposu olarak kullanılmaktadır. Râbi ve Salis medreselerindeki öğretim ve eğitim düzeni Evvel ve Sani medreselerindekine benziyordu.

5. *Mülâzımlar medresesi.* Râbi ve Salis medreselerinin Haliç'e bakan yüzünde ve alt katında kurulmuştur; 70 m kadar uzunluğunda bir yüzeyde yapılmıştır. 18 Yuvarlak kemerli hücrelerin birer kapısı, ikişer penceresi vardır. Bugün terkedilmiş durumdadır.

6. *Dârülhadis.* Mimarsinan caddesinin güneydoğu uzantısı üzerinde kurulmuştur. Bu medresede öğrenime katılabilmek için, öteki medreseleri bitirmiş olmak gerekliydi. Dârülhadis medresesi tek bir kanat üzerine yapılmıştır; bu yüzden ötekilerde olduğu gibi iç avlusu yoktur. Yapıldığı alanın eğimli oluşundan yararlanılarak iki katlı kurulmuştur. Mimarsinan caddesine bakan arka yüzünde ve alt katta 18 tane yuvarlak kemerli dükkân vardır. Bu dükkânlarda bugün daha çok alüminyum eşya yapımcıları çalışmaktadır. Bunların üstünde medrese hücrelerinin arka pencereleri yer alır. Medresenin ön yüzü Süleymaniye camiinin arka avlusu ve haziresi yönüne dönüktür. Medresenin avlusu caminin çevre duvarları gibi demir parmaklıklı pencerelerle bölünmüş bir duvarla örtülüdür; 75 m uzunluğundaki revakı örme sütunlar tutar. Sütunlar sivri kemerlerle birbirine bağlıdır. Bu uzunlamasına revakın arkasında yirmi tane öğrenci hücresi sıralanmıştır. Hücreler, içeriden kuvvetli, dışarıdan tek eğimli bir çatıyle örtülüdür. Son onarımlar sırasında elde bir belge bulunmadığından, bu çatı, yabancıların yaptıkları gravürler örnek alınarak bu biçimde yapılmıştır.

7. *Süleymaniye hamamı* veya *Dökmeciler hamamı.* Süleymaniye külliyesinin güneydoğu köşesinde, Mimarsinan caddesinin alt yanında Dökmecilerhamamı sokağı ile Dökmeciler sokağı arasındadır. Dökmecilerhamamı sokağı üzerindeki yüzü yamuk olmasına karşılık, genel düzeni ve kuruluşu bakımından dikdörtgen bir plan içindedir. Büyük kubbenin altındaki sıcaklıkla daha küçük kubbenin altındaki soğukluk ve öteki bölmeler yıkılmıştır. Bir süre pamuk deposu, sonra dokuma fabrikası olarak kullanılan Dökmeciler hamamı bugün de bir depo gibi kullanılmaktadır.

8. *Dârüşşifa* veya *Bimarhane.* Süleymaniye külliyesinin kuzey kanadında yer alan ve tek kitle izlenimi veren üç ayrı yapıdan en batıdakidir. Yapının genel planı kareye yakındır. Kuzeybatı köşesindeki hamamı ve dış avlusunun bulunduğu alan bir dik üçgen biçimindedir. Dârüşşifa bugünkü anlamıyle bir akıl hastahanesi olarak kullanılıyordu. Burada hastalara çeşitli ilâçlardan başka psikolojik iyileştirme usullerinin de uygulandığı söylenir. Kareye yakın bir plani olan yapıya Şifahane sokağındaki kapısından girilir. Genel görünüşü bakımından külliyedeki öteki medreselere benzemekle birlikte burada iki iç avlu vardır. Birinci avlu daha küçüktür. Dört yanı sütunlar üstüne oturan sivri kemerli ve revaklıdır. Dış giriş kapısının karşısına gelen büyük bir kapıdan inilerek büyük avluya geçilir. Büyük avlunun dört yanı küçük avluda görülen biçimde revaklarla örtülüdür. Yalnız burasının doğu, kuzey ve batı yönlerinde odalar vardır. Bimarhaneye bugün Askerî matbaa yerleşmiştir.

9. *Dârüzziyafet* veya *İmaret.* İçinde Dârüşşifanın da yer aldığı üçlü yapının ortada olanıdır. Bugün Türk İslâm Eserleri müzesi olarak kullanılmaktadır. İmarethane ile Bimarhane arasından dar ve dik bir yokuş iner; bu yol Dârüşşifa caddesi, Tiryaki çarşısının aşağıdaki İmaret sokağına bağlar. İmaret de bu sokaklar arasındadır. İ-

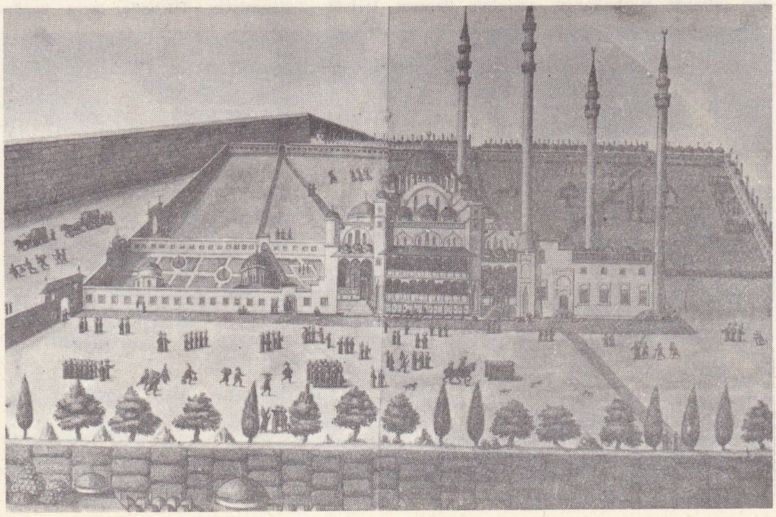

XVI. yy.da Süleymaniye camii ve külliyesi (M. And arşivi)

Foto. MEYDAN

Süleymaniye camii

Süleymaniye camii'nin içten görünüşü («Die Kunst Des İslam» adlı kitaptan)

maretin doğusunda Taphane vardır ve bu iki yapı birbiriyle bağlantılıdır. Dikdörtgen bir plan üzerine kurulmuş olan İmarethaneye, Şifahane caddesindeki ana kapısından birkaç basamak merdivenle inilir. Ortada havuzlu bir avlu, çevresindeki kareye yakın bir alan üzerinde sivri kemerli revaklar, onların arkasında koğuşlar ve odalar sıralanmıştır. Bugün bu odalarda ve koğuşlarda yazı, tezhip, minytür ve cilt sanatlarının çeşitli örnekleri tarih sırasına göre sergilenmiştir. Öteki koğuşlarda halı ve kilim koleksiyonlarıyle, çini ve bakır eşya örnekleri sergilenmiştir. Kuzey revaklarının bulunduğu yerden Süleymaniye camiinin minareleri görülür.

10. *Tophane.* Üçlü yapının kuzeydoğu ucundadır. Yapının kuzeyinde İmaret sokağı, Vefa caddesi ile birleşir, doğusunda Mimarsinan caddesi, güneyinde Şifahane caddesi vardır. Taphane, bu külliyede kullanılacak erzağın saklandığı yer, yemeklerin pişirildiği bir aşevi olarak bilinir. Bununla birlikte bugün bu durumu açıklayan izler görülmez. Dikdörtgen bir plan üzerine kurulmuş olan Taphaneye, Şifahane caddesindeki ana kapısından girilir. Çevre duvarlarının ve yapının beden duvarlarının üzerinde birer kapısı vardır. Burada da, ortada sakin bir avlu bırakılmış, çevresinde yüksek sütunlu ve kemerli revaklar yer almıştır. Orta avlunun tabanı düzenli taşlarla kaplanmıştır; ortaya doğru, su akıntısı için hafif eğim verilmiştir. Ortada fıskiyeli ve sade bir havuz vardır. Avlunun kuzeyinde, doğusunda ve batısında yüksek kubbeli eyvanlar açılmıştır. Giriş kapısının iki yanında ikişer, karşıdaki eyvanın iki yanında üçer; doğuya ve batıya bakan eyvanların yanlarında da dörder oda bulunur. Son yıllarda Başbakanlık arşivinin deposu olarak kullanılmaktadır. Taphanenin kuzey revaklarının altından da Süleymaniye camiinin minareleri görülür.

Bu üçlü yapı kitlesinin altında birçok mekânlar yer alır. Özellikle Bimarhanenin altındaki bölmelerde ve katlarda çeşitli yapımcıların dükkânları vardır.

11. *Dârülkurra.* Süleymaniye camiinin arkasındaki hazireyi çeviren duvarlarının güneye bakan yüzünün ortasındadır. Kare bir plan üzerine kurulmuş Dârülhadis tek kubbelidir. Kubbesi beden duvarlarının üzerine oturur. Karşılıklı iki merdivenle buraya dışarıdan girilir. Duvarlarında ikişer pencere yer alır. İçi oldukça aydınlıktır. Burada Kur'an'ı, yedi kıraat ve on rivayet içinde okuyan üstat hafızlar çalışırlardı. Bugün burada Camilere Hizmet başkanlığı ve Süleymaniye Merkez Kur'an kursu bulunmaktadır.

12. *Kanunî Sultan Süleyman türbesi.* Süleymaniye camiinin arka avlusundaki hazirenin orta çizgisi üzerinde, mihrabın arkasına gelen bir yerdedir. Sekiz köşeli bir plan üzerine kurulmuş olan bu türbenin Mimar Sinan'ın eseri olmadığı, bunun daha sonra Kanunî'nin oğlu Selim II'nin izniyle yaptırıldığı söylenir. Türbeye, doğuya bakan yüzünden girilir. Giriş kapısının, dışındaki bütün yüzlerde ikişer pencere açılmıştır. Kubbe kasnağının altında ve her yüzeyde yarım çember biçiminde sivri kemerli bir alan içine yerleştirilen üçer alçı pencere iç mekânı aydınlatır. Türbenin dışında ana yapının çizgisine paralel bir biçimde sütunlu bir revak türbeyi gezenlerin kolayca içeriyi görmesini sağlar. Türbenin içindeki yüzeyler XVI. yy. iznik çinileriyle süslenmiştir. Türbede, orta yerde sade bir sandıka içinde Kanunî Süleyman yatar.

13. *Hurremsultan türbesi.* Bk. HURREMSULTAN TÜRBESİ.

14. *Mimar Sinan türbesi.* Fetva yokuşu ile Mimarsinan caddesinin birleştiği köşede mermer taşlarla kaplı bir sebilin arkasında haziresi vardır. Mimar Sinan buradaki mezarda yatar. Bu sebil ve mezarın Sinan tarafından yapıldığı kesin değildir. Verilen bilgiye göre burası, çevredeki halkın su ihtiyacını karşılamak amacıyle Murat III tarafından yaptırılmış ve külliyenin bir ucuna eklenmiştir.

15. *Hesap çeşmesi.* Tiryaki çarşısının güney batı ucunda ve orta yerde bir çeşme yer alır. Bu çeşmenin adının «Hesap çeşmesi» olmasının iki ayrı sebebi olduğu söylenir; bir söylentiye göre külliyenin yapımı sırasında burada yüksekçe bir yere çıkan Mimar Sinan belirli zamanlarda yanında çalıştırdığı ustalara yevmiyelerini dağıtmış; bir başka söylentiye göre de Bozdoğan su kemerlerinden bu yöne ayrılan bir kol, suyu bu çeşmeye kadar getirir ve Külliyenin bütün suları buradan hesaplı bir şekilde çevreye yayılırmış. (M)

Süleymaniye kütüphanesi, Süleymaniye külliyesi içinde genel kitaplık. Süleymaniye kütüphanesi ilk olarak 1752'de, Mahmud I'in sadrazamı Köse Mustafa Bahir Paşa tarafından, Süleymaniye camiinin içinde, sağda, galerilerin altındaki sütunların arası bir bronz şebekeyle bölünerek kuruldu. Cumhuriyetin ilânından sonra medreseler kapatılınca, Süleymaniye külliyesi için-

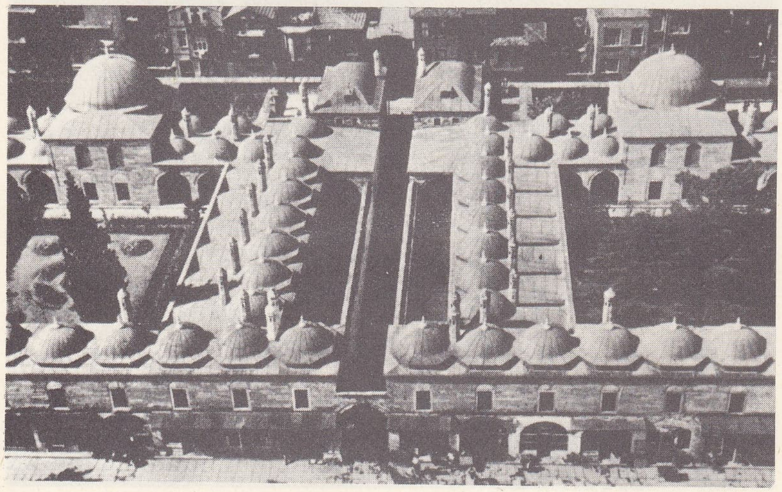
Süleymaniye camii'nin türbesi

Süleymaniye camii'nin portali

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

deki «Sani medresesi»nde yeniden kurulacak olan «Süleymaniye Umumî kütüphanesi» kuruldu. Daha önce «Türk Etnografya müzesi» olarak düzenlenen bu medreseden başka «Evvel medresesi» de kütüphaneye bırakıldı. Evvel medresesinin güneydoğu köşesindeki «Mektebi Sıbyan» da «Çocuk kütüphanesi» olarak düzenlendi ve 1955'te açıldı. Süleymaniye külliyesinin en önemli yapıları Süleymaniye kütüphanesine verildikten sonra, İstanbul'un çok yerinde, dağınık ve bakımsız bir durumda bulunan yüze yakın vakıf kütüphanesi buraya getirildi. Bugün «Türkiye Yazmalar merkezi» olarak geliştirilen Süleymaniye kütüphanesinde 93 ayrı vakıf kütüphanesi biraraya getirilmiştir. Yeniden onarılarak kitaplar için en elverişli bir duruma getirilen medrese odalarında saklanmakta olan yazmaların toplamı 63 724, eski harfli basma kitapların sayısı 31 810'dur. Toplam kitap varlığı 95 534'tür. Kitaplar depolarda vakıfının daha önceden koyduğu düzen ve sıraya göre yan yana bulundurulmaktadır. Vakıfın sıra numaraları da olduğu gibi bırakılmıştır. Kütüphanede mikrofilim ve fotokopi bölümü bulunduğu gibi, eski kitapların onarım ve bakım merkezi de yer alır. Süleymaniye kütüphanesinin 1, 2, 3 ve 4. bölümleri Sani medresesi içinde, 5 ve 6. bölümler de Evvel medresesi içinde kurulmuştur. Sani medresesinin dershane bölümü bugün araştırıcılar için okuma odası olarak kullanılmaktadır. Evvel medresesinin büyük dershanesi de kitap sergi yeri olarak düzenlenmiştir. (M)

Süleymaniye medresesi, İstanbul'da Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan medreseye verilen ad. Süleymaniye külliyesi içinde yer alır. (Bk. SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ.) [M]

SÜLEYMANLI, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Maraş ili, merkez ilçesi) bucak; 7 498 nüf. (1965); 10 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Zeytin*), 1 006 nüf. Maraş-Göksun yolunun 35. km'sine 18 km'lik bir yolla bağlıdır. Ceyhan ırmağına karışan Zeytin deresi vâdisinde; yüksl. 940 m. (M)

Süleyman mabedi, Kudüs'te, Süleyman peygamber (M.Ö. X. yy.) tarafından veya onun adına yaptırılan mabet. Ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmiyor. Ancak, zaman zaman onarıldı, ibadethane olarak kullanıldı. Bazı kaynaklar bunun Süleyman peygamberin sarayı olduğunu, bazısı ise doğrudan doğruya ibadethane olarak yapıldığını ileri sürer. Hıristiyanlığın doğuşundan sonra mabet yıkıldı, son kalıntıları da haçlılar tarafından ortadan kaldırıldı (XI. yy.). Bugün bütün tektanrıcı dinler tarafından kutsal bir yer sayılan Süleyman mabedinin temel duvarlarından kalan bir bölüm Yahudilerce Ağlama* duvarı adı altında ziyaret edilir. (M)

SÜLEYMAN MEHRİ (Ahmed), arap yazarı (XVI. yy.ın ilk yarısı), Güney Arabistan'da yaşayan Mahara kabilesindendir. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Eserlerinin incelenmesinden denizcilik konularında çalıştığı anlaşılıyor. Eserleri: *Kitab-Tuhfet el-Fuhul* (Üstün Kimselerin Armağanı Kitabı); *Ümdet ü'l-Mehriye fi Zapt el-Ulûm-u Bahriye* (Deniz İlimlerinin Öğrenimi Hakkında Mehri'nin Koyduğu İlke); *Kitab ü'l-Minhac'ül-Fahir fi ilmel-Bahr il-Zâhir* (Taşan Denizlerle İlgili Bilim Hakkında Övünülecek Kılavuz Kitabı); *Kitab-ı Şerh-i Tuhfet el-Fuhul fi Temhid-il-Usul* (Kuralların Yayılışı Hakkında Üstün Kimselerin Armağanının Şerhi Kitabı). [M]

SÜLEYMAN NAHİFİ. Bk. NAHİFİ.

Süleymanname, Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) Kefe'deki valiliği zamanından başlayarak padişahlığını, yaptığı savaş ve fetihleri konu edinen eserlere verilen ad. Özellikle Kanunî devrinde yaşayan ve onunla birlikte seferlere katılan yazarların kaleme aldıkları *Süleymanname*'ler, Kanunî'ye övgüyle ilgili manzum veya mensur kısımların dışında sağlam tarihî ve edebî eserlerdir. Bu devrin olaylarına ışık tutarlar. En tanınmış *Süleymanname*'ler ve müellifleri şunlardır: 1.Mahremî (öl. 1535). Kanunî'nin tahta çıktığı tarihten Irakeyn seferine (1534-1535) kadar geçen olayları manzum olarak tasvir eder; 2. Hakî. Niğde kadısı olduğu sırada Kanunî'nin yanında sefere katılan yazar, Nahçivan, Revan savaşlarını, Isfahan, Şirvan ve Van taraflarını mensur olarak tasvir eder; 3. Karaçelebizade Abdülaziz (öl. 1658). Süslü bir dille Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanat devrini anlatır; 4. Tebrizli Şahî bin Kasım Çelebi (öl. 1538). Eserinde Kanunî devrindeki olaylardan bahseder; 5. Celâlzade Salih (öl. 1565). *Selimname* veya *Tarih-i Sultan Süleyman* adıyle yazdığı eserinde 1529'a kadar geçen olayları içine alır; 7. Bostan. Bir adı da *Gazavat-ı Sultan Süleyman* olan eserinde 1520 - 1539 yılları arasındaki olayları geniş bir şekilde anlatır; 8. Eyyubî. *Süleymanname* veya *Menakıb-ı Sultan Süleyman Han* adlı eserinde Kanunî'nin Belgrad seferinden başlayarak Rodos, Budin, Peç, Almar v.d. seferlerini anlatır; 1 495 beyitlik manzum bir eserdir; 9. Celâlzade Mustafa (öl. 1567). *Tabakat-ül-Memalik ve Derecat-ül - Mesalik* adlı eserinde Kanunî'nin tahta çıkışından başlayarak devrindeki savaşları anlattığından *Süleymanname* olarak kabul edilebilir. Kanunî'nin 1548 Seferini ağdalı bir üslûpla tasvir eden bir eserle *Gazavat-ı Sultan Süleyman-ı Kanunî*'nin yazarları bilinmemektedir. (M)

SÜLEYMAN NAZİF, türk şairi ve yazarı (Diyarbakır 1870 - İstanbul 1927). Şair ve tarihçi Said Paşanın oğlu. Özel öğrenim gördü. Ziya Paşa ile Namık Kemal'in etkisi altında kaldı. 1897'de Paris'e kaçtı. Dönüşünde, Abdülhamid II tarafından, vilâyet mektupçuluğu göreviyle Bursa'ya sürgün gönderildi. 1908 Meşrutiyetinden sonra, Ebüzziya Tevfik ile *Tasvir-i Efkâr* gazetesini çıkardı. 1909'da Basra, 1910'da Kastamonu, 1911'de Trabzon, 1913'te Musul, 1914'te Bağdat valiliklerinde bulundu. 1915'te görevinden ayrılarak İstanbul'da yazı hayatına devam etti. İstanbul'un işgali sırasında (1918) *Hadisat* gazetesinde yazdığı *Kara Bir Gün* adlı makalesi üzerine kurşuna dizilme tehlikesi geçirdi. Bir ara Malta'ya sürüldü (1920). Sürgünden dönünce yeniden gazeteciliğe başladı. *Resimli Gazete*'de makaleler yazdı. Süleyman Nazif, daha çok Namık Kemal ve Tanzimat edebiyatı geleneğini sürdüren bir yazardır. Dili ağır ve ağdalıydı. Osmanlıcayı ve Osmanlılığa bağlı değerleri savundu. Türkçenin Arapça ve Farsçanın yardımı olmadan insan düşüncelerini, duygularını anlatmağa yeterli olmadığı görüşünü ortaya attı. Kurtuluş savaşından sonra Cumhuriyete, batılılaşmaya ve yapılan bütün yeniliklere karşı çıktı. Ziya Gökalp'in türkçülüğünü acı bir dille yerdi. Eserleri: *Gizli Figanlar* (şiirler, 1906); *Malta Geceleri* (nesirle karışık şiirler, 1924); *Batarya ile Ateş* (nesirler, 1918); *Mehmed Âkif* (inceleme, 1924); *Fuzuli* (inceleme, 1926); *İki Dost* (inceleme, 1926). [→ Bibliyo.] (M)

SÜLEYMAN NESİP. Bk. SÜLEYMANPAŞAZADE SAMİ BEY.

SÜLEYMAN NUMAN PAŞA, türk hekimi (İstanbul 1868 - ay.y. 1925). Askerî Tıbbiyeyi hekim yüzbaşısı olarak bitirdi (1889). Aynı okulda muallim muavinliği yaptı. 1892'de ihtisasını bitirerek Askerî Tıbbiyeye müderris oldu. Birinci Dünya savaşında paşalığa yükselerek ordu sıhhiye reisliği yaptı. Savaş sonunda İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü (1918). 1923-1924 Yılları arasında Gureba hastahanesinde başhekimlik yaptı. (M)

SÜLEYMAN PAŞA, Orhan Gazi'nin büyük oğlu (öl. Bolayır 1357). Annesi Yarhisar tekfurunun kızı Nilüfer Hatundur. Süleyman Paşanın hayatının büyük kısmı hakkında bilgi yoktur. Önce, Gerede'yi yönetmekle görevlendirildi. İznik'in (1330) ve İzmit'in (1338) alınışında önemli rol oynadı. Taraklı Yenicesi, Göynük, Mudurnu kendisine tımar olarak verildi. Kumandasındaki kuvvetlerle, Aydıncık (Edincik), Biga ve Lapseki'yi aldı. Makedonya'yı ele geçiren ve Selânik'i kuşatan sırp kralı Stefan Duşan'a karşı Bizans imparatoru İoannes Kantakuzenos Orhan Beyden yardım isteyince, Süleyman Paşa 10 000 kişilik bir kuvvetle Rumeli'ye geçti. Bizans kuvvetlerinin de yardımıyle Selânik'i Sırplardan kurtardı. Süleyman Paşa 1352'de Kantakuzenos'a yardım için Evrenos Bey ve Hacı İlbey, Ece Bey, Gazi Fazıl Bey gibi emîrlerle ikinci defa Rumeli'ye geçti. Bulgarları Dimetoka'da yendi. Edirne'de iç kaleye sığınan Kantakuzenos'un oğlu Matthaios Kantakuzenos'u kurtardı. Gelibolu'da Çimbi kalesi Osmanlıların eline geçti. Süleyman Paşa, Çimbi kalesinde bir miktar asker bırakarak Biga'ya döndü. 1354'te Gelibolu kalesini ve Tekirdağ'a kadar olan Marmara kıyılarını ele geçirdi. Anadolu'dan getirilen türk halkını kalelere yerleştirdi. Kasabalara subaşıları tayin etti. Fakat Kantakuzenos Orhan Beye başvurarak Süleyman Bey tarafından alınan kalelerin bırakılmasını istedi. Kaleler onarılmış olduğu için, para karşılığı bizanslılara geri verildi. Süleyman Paşa Rumeli'den döndükten sonra Ankara'ya bir sefer düzenledi ve şehri aldı. Bir süre sonra Kantakuzenos imparatorluktan çekildi. Oğlu Matthaios'un İoannes V karşısında yenilgiye uğramasından yararlanmak isteyen Osmanlılar, Rumeli'de Bizanslılara geri verilmiş olan yerleri yeniden ele geçirmek için harekete geçtiler. Süleyman Paşa 1356'da, Karesi emîrlerinden Ece, Gazi Fazıl, Evranos Beylerle birlikte kuvvetli bir donanma ile Çimbi'ye geçti. Çimbi tekrar ele geçirildi. Ayosolonia, Od Köklük, Examil kaleleri alındı. Yakub Ece ve Gazi Fazıl, Gelibolu tekfurunu yendiler. Bu iki kumandan Gelibolu ve Çanakkale'yi almağa çalışırken Süleyman Paşa Bolayır'ı ele geçirdi ve burayı üs yaptı. Hayrabolu'ya kuvvet gönderdi. Fetihlere engel olmak isteyen Konurhisarı tekfuru yenildi ve esir edildi. Hacı İlbey, Keşan'ı aldı. Türk kuvvetleri Malkara, İpsala ve Dimetoka'ya kadar akınlar yaptılar. Süleyman Paşa, Meriç kıyısındaki Firecek hisarını aldı. Bu başarılardan sonra Gelibolu tekfuru, kaleyi Süleyman Paşaya teslim etti (1357). Süleyman Paşa fethedilen yerlerde imar faaliyetine girişti. Anadolu'dan getirdiği Türkleri buralara yerleştirdi. Bizans imparatoru İoannes V, Rumeli'deki Osmanlı fetihlerini kabul etmek zorunda kaldı. Süleyman Paşa Bolayır ile Seydikavağı arasında avlanırken atından düşerek öldü. Türbesi, Bolayır'da kendi yaptırdığı imaretin yanındadır. (M)

SÜLEYMAN PAŞA I (Şücaeddin), Candaroğulları beyliğinin 2. beyi (XIII. - XIV. yy.) Şemseddin Yaman Candar'ın oğlu. Şemseddin Candar'ın ölümü üzerine bey oldu. Kastamonu'nun eski hâkimi Muzafferüddin Yavlak Arslan'ın oğlu Hüsameddin Mahmud, Kastamonu'yu işgal etti. Süleyman Paşa, Eflâni'ye çekildi, 1309'da Kastamonu'ya anî baskın yaptı. Mahmud Beyi öldürdü. Kastamonu'yu tekrar merkez yaptı. 1335 Yılına kadar İlhanlıların hâkimiyetini tanıdı. İlhanlılar adına para kestirdi. Emîr Çoban Anadolu'ya gelince ona sadakatini bildirdi ve bu durumdan yararlandı; sınırlarını genişletmeyi başardı. Sinop hâkimi Pervaneoğlu Gazi Çelebi'nin ölümü (1322) üzerine Sinop'u beyliğine kattı. Taraklı Borlu denilen Safranbol'u elde edildi. Ebu Said Han ölünce (1335), İlhanlıların saltanat mücadelesinden yararlandı. Bağımsızlığını ilân etti. Süleyman Paşa son devirlerinde küçük oğlu Çoban'ı veliaht yaptı. Sinop beyi olan büyük oğlu İbrahim, Çoban'ın veliahtlığını tanımadı. Kastamonu'yu ele geçirdi ve hükümdar oldu (1339). [M]

SÜLEYMAN PAŞA II, Candaroğulları beyi kötürüm Bayezid'in oğlu (öl. 1391)). Babası Bayezid Bey, idareyi en sevdiği oğlu İskender'e vermeğe kalkınca Süleyman Paşa, kardeşini öldürdü. Osmanlı hükümdarı, Murad I'den yardım istedi; osmanlı kuvvetleriyle Kastamonu'yu ele geçirdi. Babasını kaçırttı (1338). Fakat Sultan Murad, Süleyman Paşayı hapsetti. Kastamonu'yu osmanlı ükesine kattı. Süleyman Paşa hapisten kaçtı. Osmanlılar Kastamonu'dan çekilmek zorunda kaldı. Kötürüm Bayezid Kastamonu'yu aldı. Süleyman Paşa tekrar Osmanlılara başvurdu, onların yardımıyle Kastamonu'yu yeniden aldı (1384). Babası Bayezid Bey az sonra öldü (1385), Osmanlıların yardımıyle beyliğini ele geçiren Süleyman Paşa II, Osmanlılarla dostça geçindi. Birinci Kosova savaşında ve Bayezid'in ilk yıllarında Osmanlılara bağlı kaldı. Öbür Anadolu beyliklerinin Osmanlılar tarafından ortadan kaldırıldığını görünce, Sıvas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed ile anlaştı. Osmanlı hükümdarı Bayezid, iki müttefikin birleşmelerine fırsat vermeden Süleyman

SÜLEYMAN NAZİF

Foto. MEYDAN

Paşayı yendi. Süleyman Paşa savaşta öldü (1391). Kastamonu ve Çankırı Osmanlılara geçti. (M)

SÜLEYMAN PAŞA (Hüsnü), türk kumandanı ve yazarı (İstanbul 1838 - Bağdat 1892). Bir şekercinin oğlu olan Süleyman Paşa Harbiyeyi bitirince (1859), Yenipazar (Bosna), Hersek ve İşkodra'da subaylık yaptı. Girit isyanının bastırılmasındaki başarısından dolayı kaymakamlığa (1872), ertesi yıl mirlivalığa terfi etti, askerî okullar nazırı oldu ve bu okulların yönetmeliğinde önemli değişiklikler yaptı. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde önemli payı olan Süleyman Paşa, Abdülhamid II devrinde Bosna-Hersek kumandanı tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı (1876). Karadağ isyanını bastırdı. 1877-1878 Osmanlı - Rus savaşında Şıpka geçidinde Rusları yenilgiye uğrattı ve Şıpka Kahramanı olarak tanındı. Sonra Tuna ve Balkan orduları başkumandanlığına tayin edildi. Savaş sonunda uğranılan yenilgi bahane edilerek Abdülhamid II tarafından mahkemeye verildi, rütbeleri geri alındı ve Bağdat'a sürüldü. Bağdat'ta 14 yıl sürgün kaldı. Türk devletleri tarihinin okul kitaplarında yer almasını ve okutulmasını sağlayan Süleyman Paşa, Tanzimat döneminin büyük türkçüleri arasında yer aldı. Tarih anlayışını dil alanında da uyguladı; Türklerin dilinin, Osmanlıca değil türk dili olduğunu savundu. Başlıca eserleri: *Mebâniü'l-İnşa* (Edebî Bilgiler Kitabı) [1854]; *Tarih-i Âlem* (1874); *İlm-i Sarf-ı Türkî* (Türkçe Gramer Bilgisi Kitabı) [1876]. (M)

SÜLEYMAN PAŞA Büyük, türk devlet adamı (öl. Bağdat 1761). Bağdat Kölemen ocağının kurucusudur. Bağdat valisi Ahmed Paşanın azatlı kölesi ve damadıydı; efendisinin ölümünden sonra Basra valiliğine getirildi. Görevine ek olarak Bağdat valiliği verildi. Bağdat'ta 12 yıl süren valiliği sırasında şehirde 1831'e kadar süren bir kölemen yönetimi kurdu. (M)

Süleymanpaşa camii, Bolayır'da cami. Orhan Gazi devrinde Süleyman Paşa tarafından yaptırıldı. Basit dikdörtgen planlıdır. Ön ve arka duvarlar, yan duvarlardan daha kalındır. Kapı geçidi, iç ve dışta iki ayağa oturan biri sivri öteki basık iki kemerle örtülüdür. Cami altta sekiz, üstte altı pencereyle aydınlanır. Mihrap taştandır ve oymalarla süslüdür. Çatı ve minarenin üst kısmı sonradan yenilendi. (M)

Süleymanpaşa camii, Dedeağaç'a 27 km uzakta, Meriç nehrinin sağında Ferecik'te cami. Orhan Gazi tarafından oğlu Süleyman Paşa adına kiliseden camiye çevrildi. Minaresi sol tarafındadır. Kapısının üzerindeki kitabeden minarenin sonradan ilâve edildiği anlaşılmaktadır (1525-1526). Caminin kubbeleri kurşun kaplamadır. (M)

SÜLEYMAN PAŞA Hadım. Bk. HADIM SÜLEYMAN PAŞA.

Süleymanpaşa hamamı. Bk. GÖYNÜKSÜLEYMANPAŞA HAMAMI.

Süleymanpaşa hamamı. Bk. PAŞAHAMAMI veya ORTAPAZAR HAMAMI.

SÜLEYMAN PAŞA Koca, türk devlet adamı (Malatya ? - İstanbul 1687). Küçük yaşta İbrahimpaşa sarayına alındı. Daha sonra Topkapı sarayında Enderun'a girdi, tülbent ağası oldu, has odaya geçti. Silâhtar oldu. Vezirlik rütbesiyle Divanı Hümayuna girdi. Sıvas (1644) ve Erzurum valisi oldu. Sakız muhafızlığında bulundu. İstanbul'a dönerek ikinci defa divana girdi. Sultan İbrahim'in küçük yaştaki kızı Ayşe Sultan ile nikâhlandı. 1655'te sadrazamlığa getirildi. Sadrazamlığı 6 ay sürdü, azledilerek Bosna valiliğine tayin edildi (1656). İki yıl sonra İstanbul kaymakamı oldu. İstanbul kaymakamı bulunduğu sırada İstanbul'da çıkan ve 28 000 evin yanmasına sebep olan bir yangın yüzünden azledilerek Özi valiliğine gönderildi. 1665'te ikinci defa İstanbul kaymakamı oldu. Bu defaki kaymakamlığında da Galata önlerinde bir kalyonla, Topkapı sarayında harem kısmı yandı. Bunun üzerine kaymakamlıktan da azledilerek kubbe vezirliğine getirildi. Kubbe vezirliğinden ikinci defa Erzurum valiliğine tayin edildi. Erzurum valiliğinden emekli oldu. (M)

Süleymanpaşa medresesi, İznik'te Osmanlı hükümdarı Orhan Beyin oğlu Süleyman Paşa (öl. 1357) tarafından yaptırılan medrese. Geniş kemerlerle çevrilmiş yüksek bir revakı, on bir hücresi ve bir dershanesi vardır. Hücrelerden biri ayrı bir dehlizle dershaneye bağlanır. Her hücrede revaka açılan bir kapı, ocak ve pencere vardır. Medresenin duvarları moloz taşından, revakın kemer kısımları üç tuğla bir kesme taşla örülmüştür. Medrese, bugün harap durumdadır. (M)

Süleymanpaşa medresesi ve türbesi, Yenişehir'de Süleyman Paşa (öl. 1357) tarafından yaptırılmış olan medrese ve türbe. Medrese moloz taşla örülmüştür. 1930'da yıktırıldı. Türbe sekiz köşeli sağır kubbelidir. Altta üç pencere ve kapı yer alır. Duvarlar düzgün kesme taş ve iki sıra tuğla ile örülmüştür. Kapıda ufak bir tak vardır. Süleyman Paşa Bolayır'da anî olarak öldüğünden buraya gömülemedi. (M)

Süleymanpaşa türbesi («İlk Osmanlı Mimarisi» adlı kitaptan)

SÜLEYMAN PAŞA Sarı, türk devlet adamı (Hersek - Prepolye ? - İstanbul 1687). Saray helvacılarındandı, padişahın musahiplerinden dilsiz Tavşan Ağanın hizmetine girdi. Çavuşbaşı (1669) ve Fazıl Ahmed Paşanın kethüdası oldu. Fazıl Ahmed Paşanın ölümünden sonra büyük imrahor (1676) ve vezirlikle sadaret kaymakamlığına getirildi (1684). Bir süre sonra da Lehistan cephesi serdarı oldu. Burada Lehlileri başarıyle püskürttü. 1685'te de sadrazam tayin edildi. Sadrazamlığında serdarıekrem olarak Avusturya cephesinde bulundu. Budin'in Avusturyalılar eline düşmesine (1686) engel olamadı ve Şikloş'ta Avusturyalılara yenildi (1687). Kapıkulu ocakları sadrazam aleyhine ayaklandı. Siyavuş Paşa sadrazamlığa getirildi. Süleyman Paşa İstanbul'a kaçarak mührü hümayunu padişaha verdi. Birkaç gün sonra da padişah tarafından boğduruldu. (M)

SÜLEYMAN PAŞA Silâhtar, türk devlet adamı (öl. Rodos 1715). Dârüssaade ağası Yusuf Ağanın kölesi. Yusuf Ağa tarafından sarayda yetiştirildi. Ahmed III zamanında silâhtar oldu, sonra vezirlikle Halep valiliğine tayin edildi 1705). Eğriboz muhafızlığıyle, Kıbrıs valiliğinde bulundu, nişancı oldu (1709). Nişancılıktan sadrazamlığa getirildi (1712). Kısa bir zaman sonra azledilerek kaptanıderyalığa tayin edildi (1713). Girit valiliğine getirildi. Girit'ten Rodos'a nakledildi ve burada öldürüldü. (M)

SÜLEYMANPAŞAZADE SAMİ BEY, türk şairi ve eğitimcisi (İstanbul, 1866 - ay.y. 1917). Askerî okullar nazırı müşir Süleyman Hüsnü Paşanın oğlu. Ortaöğretimden sonra mülkiyeyi bitirdi (1889). Bursa ve Bağdat idadîleri müdürlüğüyle Bursa ve Rodos Maarif müdürlüğünde bulundu. Abdülhamid II, babasını Bağdat'a sürdüğünden, bir süre İstanbul'a gelemedi. Meşrutiyetten (1908) sonra İstanbul Maarif müdürlüğü, Maarif nezareti ilk tedrisat ve yüksek tedrisat müdürlüğünde bulundu. Son görevi Tercüme heyeti üyeliğiydi. İlk şiirini 1883'te yayımlayan Sami Bey sonra servetifünun'culara katıldı. Tevfik Fikret'in etkisinde kaldı ve onun temalarını kullanarak şiirler yazdı. Şiirlerinde SÜLEYMAN NESİP takma adını kullandı. Şiirleri, yazı ve konferansları ölümünden sonra *Süleymanpaşazade Sami Bey* adlı bir anma kitabında yayımlandı (1918). Eseri: *İlm-i Terbiye-i Etfal* (Pedagoji Bilimi) [1907]; Fröbel ve Pestalozi usullerine ait bir tercümesi vardır. (M)

SÜLEYMAN RÜŞDİ EFENDİ, türk matematikçisi (Söğüt 1813 - İstanbul 1898). Babası Mehmed Efendiden özel öğrenim gördü. Aydın'da Hüseyin Efendiden astronomi ve matematik okudu. Takvim konusunda çalışmalar yaptı. Sonra İstanbul'a geldi. Aynı zamanda hattat olan Süleyman Rüşdî Efendi, 30 kadar mushaf yazdı. Eseri: *Takvim-i Dâim* (Sürekli Takvim); *Ruzname* (Gündem). [M]

SÜLEYMAN SELİM EFENDİ, türk şehzadesi (İstanbul 1861 - ay.y. 1909). Abdülmecid'in oğlu. Annesi Serfiraz kadındır. (M)

SÜLEYMAN SUDİ EFENDİ, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1896). Trabzonlu bir ailedendir. Maliye kaleminden yetişti. Trabzon ve Suriye defterdarlığı, varidat muhasebeciliği, darphane müdürlüğü yaptı. Son görevi Maliye meclisi azalığıydı (1896). *Defteri Muktesit* (Ekonomi Defteri) adlı bir eseri vardır. (M)

SÜLEYMANŞAH, Aydınoğlu Mübarizüddin Mehmed Beyin oğlu (öl. Tire 1349). Babasının sağlığında Tire'yi yönetti. Kardeşi Umur Bey ile geçinemediği için kayınpederi Menteşeoğlu Şücaüddin Orhan Beyin yanına gitti. Babasının ölümünden sonra ülkesine döndü ve Umur Bey devrinde de Tire'yi yönetmeğe devam etti. Menteşeoğlu Şücaüddin Orhan Beyin kızından Yakup Bey adında bir oğlu oldu. Süleymanşah, Tire'de İbni Melek medresesi avlusundaki türbesinde gömülüdür. (M)

SÜLEYMAN ŞAH (1646 - Isfahan 1694), İran şahı (1667-1694). Onun hükümdarlık döneminde ilk İran - Rus anlaşmazlığı baş gösterdi. Ayrıca, İran, Özbekler ve Hollandalıların da saldırısına uğradı ve bakan Ali Han tarafından savunuldu. Süleyman Şah batılı büyükelçileri çok iyi karşıladı. (L)

SÜLEYMAN ŞAH Kaya Alpoğlu, Osmanlıların atası, Ertuğrul Beyin babası, Osman I'in dedesi (XII. - XIII. yy.). Osmanlıların bağlı oldukları Kayı boyu, Selçuklular ile birlikte Anadolu'ya gelerek Ahlat bölgesine yerleşti. (Bk. KAYILAR.) XIII. yy. başlarında Ahlat'ın, Eyyubîlerin eline geçmesi, sonra da Celâleddin Harizmşah'ın bu bölgeyi istilâsı üzerine, Kayıların başında bulunan Süleyman Şah, boyu ile birlikte, güneye inerek, yine Kayı boyundan olan Mardin Artukluların maiyetine girdi. (Bk. *Mardin* ARTUKOĞULLARI.) Câber'e giderken Fırat'ta boğuldu ve Câber kalesinin eteğinde bir kümbete gömüldü. (Bk. TÜRK MEZAR'I.) Süleyman Şahın ölümünden sonra Kayı boyunun başında bulunan 4 oğlundan Sungur Tekin ile Gündoğdu eski yurtlarına döndü; Dündar ve Ertuğrul da, kendilerine yeni bir yurt aramak üzere, Pasin ovasıyle Sürmeliçukur yörelerine gittiler. Bk. OSMANLI DEVLETİ. (M)

SÜLEYMAN ŞAH Kutalmışoğlu, Anadolu Türk Selçuklu devletinin kurucusu ve ilk sultanı (öl. Halep yakınları, Ayn Seylem - 1086). Selçuk Beyin oğlu olan Arslan Yabgu'nun torunu ve Kutalmış'ın oğlu. Kutalmış, önce Tuğrul Beye karşı taht mücadelesine girişti. Sonra Alp Arslan ile yaptığı savaşta öldü. Kardeşi Resul Tigin ile oğlu Süleyman, Alp Arslan'a esir düştü. Süleyman ve kardeşlerinin Anadolu'ya gelişleri Alp Arslan'ın ölümünden ve Melikşah'ın tahta çıkmasından sonra oldu. 1074 Yılında Şökli adlı türk beyi Suriye'de fetihler yaparken diğer bir bey olan Atsız ile bozuştu. Süleyman'dan yardım istedi. Atsız, Şökli ile Süleyman'ı yendi. Süleyman ile kardeşi Mansur Anadolu'ya geçtiler. Bu sırada Anadolu'da bulunan selçuklu kumandanlarından Artuk Beyin İran'a dönüşü ve ülkede bir selçuklu şehzade veya büyük bir türkmen beyinin bulunmayışı, Anadolu'daki türkmen gruplarının Süleyman'ın çevresinde toplanmalarına sebep oldu. Süleyman kısa zamanda, Konya'yı, Gevâle kalesini ve İznik'i ele geçirdi (1075). Süleyman, Bizans'ın iç mücadelelerinden yararlanarak topraklarını genişletmek imkânını buldu. Bizans'taki saltanat mücadelelerine karıştı. Anadolu'daki bizans ordusu kumandanı Botaniates, onun yardımıyle imparator oldu. Türk askerleri Üsküdar'a kadar geldiler. Sultanlık davası ile ortaya atılan Kutalmışoğullarının, Anadolu'da bir devlet kurma çabaları, Melikşah'ı kuşkulandırdı. Merkeziyetçi bir idare kurmak için onları itaate almak veya ortadan kaldırmak istedi. Melikşah, Emîr Porsuk'u Anadolu'ya gönderek Süleyman ve kardeşlerinin hâkimiyetini kırmak, onları buyruğu altına almak istedi. Porsuk'un İznik'e kadar uzanan seferi, Anadolu'nun büyük bir kısmının geçici olarak Melikşah'a bağlanmasına sebep oldu; 50 şehirde hutbe, Melikşah adına okundu, fakat Süleyman, Porsuk'a karşı Bizans ile anlaşarak onu geri çekilmeğe mecbur etti.

Böylece Melikşah'a karşı bağımsızlığını korudu. Bu arada Süleyman, Anadolu'daki durumunu kuvvetlendirdikten sonra Botaniates'e karşı, tahtı ele geçirmek isteyen Melissenos ile anlaştı. Melissenos Frigya ve Galatia'daki bazı yerleri Süleyman'a verdi. Bunun üzerine Botaniates Anadolu'ya bir ordu gönderdi (1080). İznik'i kuşatan bu

Foto. MEYDAN

ordu, Süleyman ve Melissenos kuvvetlerinin gelişiyle kuşatmayı bırakıp kaçtı. Türk ordusu Kadıköy'e gelip yerleşti. Fakat Melissenos'dan önce davranan Aleksios Komnenos, Bizans imparatorluğunu elde etti (1081). Bu durum Türklerin Anadolu'da henüz ele geçmeyen yerleri almalarını kolaylaştırdı. Marmara ve Karadeniz kıyıları işgal edildi. Aleksios, Süleyman Şah ile anlaşmağa mecbur kaldı (1081). Süleyman, Drakon suyuna çekilmek şartıyle bütün Anadolu'ya sahip oldu. Bu arada Bağdat halifesi sancak göndererek onu emîr ve sultan ilân etti. Melikşah da, Konya, Aksaray, Kayseri ve öbür bütün anadolu şehirlerini Süleyman'a bıraktığına dair bir ferman gönderdi. Süleyman Şah Bizans ile 1081 Antlaşmasını yaptıktan sonra Kilikya'da kurulmuş olan ermeni prensliği üstüne yürüdü (1082). Tarsus, Adana, Manisa ve Anazarbay'ı aldı. Antakya da alındı (13 aralık 1084); bir süre sonra da şehrin kalesi teslim oldu. Süleyman Şahın Marmara kıyılarında Antakya'ya kadar uzanan bölgeye hâkim olması Büyük Selçuklular ve onlara bağlı küçük devletlerle Süleyman Şahın arasını açtı. İlk anlaşmazlık, Süleyman ile Büyük Selçuklulara bağlı Diyarbekir'deki mervanî emîri Şerefüddevle Müslim ile oldu. Antakya hıristiyanlar elindeyken bu şehirden vergi alan Müslim'in, bu vergiyi Süleyman'dan istemesi ilk çatışmalara yol açtı. Amik ovasında yapılan savaşta Müslim öldürüldü. Süleyman ona bağlı olan Halep'e yürüdü. Halep hâkimi, Süleyman'ı oyalarken Melikşah'tan ve Şam meliki olan Melikşah'ın kardeşi Tutuş'tan yardım istedi. Tutuş Şam'a doğru yola çıktı. İki ordu Halep yakınında Ayn Seylem'de karşılaştı (5 haziran 1086). Bazı Türkmenlerin Tutuş tarafına geçişi Süleyman Şahın bozulmasına yol açtı. Rivayetlere göre intihar etti veya şehit düştü. Veziri Hasan Bin Tahir ve birçok askeri de esir oldu. (M)

SÜLEYMAN ŞAH Rükneddin, Anadolu selçuklu sultanı Kılıç Aslan II'nin oğlu (öl. 1204). Kılıç Arslan II, ölümünden önce memleketini 11 oğlu arasında böldüğü zaman Süleyman Şah'a da Tokat ve havalisi verildi. Babasının sağlığında diğer kardeşleriyle saltanat mücadelesine girişti. Yine bu devrede Üçüncü Haçlı seferi dolayısıyle Anadolu'dan geçen alman imparatoru Kızılsakal Friedrich ile mücadele etti. Sultan Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine (1192) başlayan taht kavgalarına katılmayan Süleyman Şah Bizans'a karşı akınlar yaptı ve Samsun'u aldı. Kardeşi Melikşah ölünce o da saltanat mücadelesine katıldı. Diğer kardeşlerini yendikten sonra Konya'da bulunan Keyhüsrev üstüne yürüdü ve şehri kuşattı (1196). Uzun bir kuşatmadan sonra Konya, Süleyman Şah'ın eline geçti. Kendisi de Anadolu selçuklu sultanı oldu ve babasının ölümüyle bozulan birliği tekrar kurdu. Babasının ölümünden faydalanarak ermeni Levon II'nin ele geçirdiği Ereğli'yi geri aldı ve Ermenileri Torosların ötesine attı (1199). 1201'de Malatya'yı ele geçirerek sınırlarını Fırat boylarına kadar genişletti. Sonra da Elbistan, Erzincan ve Divriği'yi ele geçirdi. Kraliçe Tamara'nın idaresinde batıya, Türklerin hâkim oldukları bölgelere doğru genişleyen Gürcüler Erzurum'u kuşattılar, Kars'ı ele geçirdiler. Rükneddin Süleyman Şah 1201'de Erzurum'u geri aldı, ertesi yıl Gürcüler üstüne yürüdü. Selçuklu ordusu Sarıkamış yakınlarında dinlenirken Gürcülerin baskınına uğrayarak yenildi. Süleyman Şahın ordugâhı Gürcülerin eline geçti. Süleyman Şah İkinci Gürcistan seferine çıkmadan önce kardeşi Mesud'un elinde bulunan Ankara'yı almak istedi. Ankara kuşatıldı. Mesud kardeşi ile anlaşarak Ankara'yı ona teslim etti (1204). Ankara'nın alınmasından beş gün sonra da Süleyman Şah bir bağırsak hastalığı sonucu öldü. (M)

SÜLEYMAN ŞAH, Şahçelebi — denir, Germiyanoğulları beyi (öl. Kula 1388). 1363'te Germiyanoğulları beyliğinin başına geçti. Karamanoğlu Alâeddin Beyin saldırısına uğrayan Hamidoğlu Hüsameddin İlyas Beye yardım etti. Karamanoğullarının saldırılarından korunmak için kızını osmanlı hükümdarı Murad I'in oğlu Yıldırım Bayezid ile evlendirdi. Kızının çeyizi olarak Kütahya, Tavşanlı, Simav, Eğrigöz (Emet) bölgelerini Osmanlılara terk etti; kendisi Kula'ya çekildi (1378). Süleyman Bey, beyliği süresince bilim adamlarını korudu. Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa, Süleyman Şahın emriyle *Merzbanname* adlı farsça eseri Türkçeye çevirdi. Ahmedi, *İskendername* adlı eserini onun adına yazdı. Kula'da Gürhane medresesi Süleyman Şah tarafından yaptırıldı. (M)

SÜLEYMAN ül ASKERÎ, türk kumandanı (öl. Basra 1914). 1905'te Harbiyeyi erkânıharp yüzbaşı olarak bitirdi. Manastır'da 1908 Devrimini yapan subaylar arasında bulundu. 1909'da Bağdat vilâyeti jandarma teşkilâtını düzenlemekle görevlendirildi. 1912'de Bingazi ve çevresi kumandanlığı erkânıharp reisliğine ve aynı yıl içinde X. Kolordu erkânıharp reisliğine getirildi. Bir yıl sonra tekrar Bağdat'a giderek Jandarma mektebi muallimi oldu ve binbaşılığa yükseltildi. 1914'te kaymakam (albay) rütbesiyle valiliğine ve Basra fırkası kumandanlığına tayin edildi. Birinci Dünya savaşı üzerine, Basra güneyinde Şattülarap'ın Basra körfezine döküldüğü Fav noktasına İngilizler asker çıkarınca, bu cephenin kumandanlığını üstüne aldı. Yerli Arapların ihanetleri sonunda yenilgiye uğrayacağını anlayınca intihar etti. (M)

SÜLEYMAN ül BUSTANÎ, arap yazarı (Lübnan 1856 - New York 1925). Öğrenimini Beyrut, Mısır, İran ve Bağdat'ta yaptı. İstanbul'a geldi (1893). Bir gazete kurarak yönetimini Ubeydullah Beye bıraktı. İttihat ve Terakki cemiyeti tarafından Beyrut mebusluğuna seçildi (1908). Âyan azalığı, âyan reis vekilliği yaptı. Ticaret ve nafıa nazırlığına getirildi (1914). *İlyada*'yı Arapçaya çevirdi. (M)

SÜLEYM bin MANSUR, arap kabilesi. Kays kabilesinin en büyük kollarından biridir. Süleymliler, VI. yy.da Necd ve Hicaz sınırı arasındaki verimli bölgede yaşadılar. Bu bölge, Medine yoluna, Necd ve Basra körfezi bölgesine giriş yeriydi. Önemli bir ticaret yolu üzerinde yaşadıkları için, Süleymliler, Medine Musevîleri gibi mekkeli tacirler tarafından da dost olarak kabul edildiler. Bunların altın, gümüş v.b. toprakaltı servetleri Mekkeliler tarafından işletildi. Zamar adlı bir göktaşını kutsal sayan Süleymliler, İslâmlığın ilk dönemlerinde Hz. Muhammed'e düşmanca davrandılar. Sonra İslâmlığı kabul ettiler (630). Mekke'nin fethine ve Huneyn savaşına katıldılar. Halife Ebubekir zamanında topraklarındaki maden ocakları geliştirildi. Sonra, halife Osman'ın tarafını tuttular. Onun öldürülmesinden (656) sonra da Muaviye'ye bağlı kaldılar. Muaviye hac yolu boyunda ve zengin topraklarda oturan bu kabileyle bir anlaşma yaparak onların madenlerinden devlet hazinesi için büyük ölçüde gelir sağladı. Muaviye'nin ölümünden sonra Süleymliler, onun halefi Mervan I'i tanımadılar; öteki halife Abdullah bin Zübeyr'in tarafını tuttular. İslâm fetihleri sırasında El-Cezire'nin batısına (Diyar Muzar) yerleştiler. 727'de süleymli 100 aile Mısır'a göçtü. Fatımî halifeleri zamanında Süleymliler hacı kervanlarına saldırdılar. Onlardan kurtulmak isteyen halife Mustansır, Süleymlileri Kuzey Afrika'nın fethine gönderdi. (M)

SÜLFADİAZİN i. (fr. *sulfadiazine*). Eczc. Para-amino-fenil-sülfamido-pirimidin'in kısa adı; bakterilerin çoğuna (verem basili hariç) karşı kullanılan bir sülfamittir. (L)

SÜLFAGUANİDİN i. (fr. *sulfaguanidine*). Eczc. Para-amino-fenil-sülfonil-guanidin'in kısa adı; bağırsak mikroorganizmaları üzerinde etki gösteren bir sülfamittir. (Çok az çözünür, sidikle dışarı atılmaz ve bağırsakta çok yavaş emilir.) [L]

SÜLFAKRİZOİDİN i. (fr. *sulfachrysoïdine*). Eczc. Diamio-sülfamidokarboksibenzen'in kısa adı. (Sülfamit ile bir azo boyarmaddesinden meydana gelir. İlk kullanılan kimyasal antibiyotiktir; bakterisit etkisinin önceleri boyarmadde çekirdeğinden ileri geldiği sanılıyordu; fakat bu etki gerçekte sülfamit grubundan ileri gelmektedir) [L]

SÜLFAMİDOBENZOİK sıf. (fr. *sulfamidobenzoïque*). Kim.

$$HOCO — C_6H_4 — SO_2NH_2$$

formülünde olan asitler için kullanılır; 153°C'ta ergiyen orto izomeri, sakarin'in (benzoik sülfamit) hidratlaşma ürünüdür. (L)

SÜLFAMİK sıf. (fr. *sulfamique*). Formülü NH_2—SO_3H olan billûrlaşmış bir asit için kullanılır; suda az çözünür, 205°C'ta ergir; amonyak gazının kükürt triokside etkimesiyle meydana gelir. *Eşanl.* SÜLFAMİNİK, AMİDOSÜLFONİK, PİROSÜLFAMİK. (L)

SÜLFAMİT i. (fr. *sulfamide*'den). Kim. Formülü $SO_2(NH_2)_2$ olan bileşik; 91°C'ta ergiyen, suda az çözünen büyük billûrlar meydana getirir ve amonyak gazının sülfüril klorüre etkimesiyle elde edilir. || Prototipi benzen sülfamit C_6H_5—SO_2—NH_2 olan ve sülfonik asitlerin meydan getirdikleri amitlerin genel adı.

— Bakteriyol. *Sülfamit direnci,* aynı kökten gelen bazı mikrop tür veya ırklarının sülfamitlerin etkisine karşı az veya çok duyarsız hale gelmesi.

— Eczc. Bk. ANSİKL. || *Rötar sülfamit,* uzun süreli etkisi olan ve aynı oranda vücuttan yavaş atılan sülfamit. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Eczc. *Sülfamit* terimi, antibiyotik özellikleri olan ve içinde bir sülfamit grubu (sülfonik asitten türeyen amit) bulunan maddeler için kullanılır. Fakat daha geniş anlamda, sülfamit grubu yerine bir sülfon, sülfoksit, tiyosülfon v.b. grubu konmuş antibiyotik maddeleri de ifade eder.

Sülfamitlerin tedavide kullanılması azotlu bir bileşik olan sülfakrizoidinin mikrop öldürücü niteliğinin anlaşılmasıyle başlar. Bu bileşik, molekülün aktif grubu olarak bilinen p-amino-fenil-sülfamit'i organizmada açığa çıkarır. Bundan sonra yapılan araştırmalarla pek çok sülfamit bulunmuştur. Bu kadar çok ve çeşitli sülfamide ihtiyaç duyulmasının sebebi, sülfamitlerden çoğunun ancak belli mikroplara etkili olması ve bazı mikropların sülfamitlere karşı zamanla direnç kazanmasıdır (sülfamit direnci).

Şeker düşürücü sülfamitler. Daha 1942'de, Montpellier okulu bir sülfamit türevinin şeker düşürücü etkisini bulmuştu; ama kandaki şeker oranını azaltan birçok sülfamit türevi ancak 1954'ten sonra tedavide kullanılmağa başlandı. Bu ilâçlar şeker hastalarının yaşayışını değiştirdi ve bu insanları ensülin şırıngalarının esiri olmaktan kurtardı. (Bk. ŞEKER HASTALIĞI.) Şeker düşürücü sülfamitler şunlardır: *glibütilamit* (N. sülfanil 1—N'—bütil-karbamit), glibütyazol (para-amino-benzen-sülfamido-2 tertiobütil-5 tia-1 diyazol 3-4), ve N (*sülfonil parametilene-benzen*) —N'—N bütilüre. Bu ilâçlar piyasada çeşitli biçimlerde satılır.

● *Rötar sülfamit*'ler klasik sülfamitler kadar hızlı soğurulur ve vücuda yayılır. Bunlar iki çeşittir: *tam rötar sülfamitler:* sülfametoksipiridiyazin, sülfamimetoksin, sülfametoksidiyazin v.b.; *Yarı rötar sülfamitler,* yani vücuttan hızlı atılan klasik sülfamitlerle rötar sülfamitler arasında yer alan sülfamitler: sülfazomizol, sülfametoksanol v.b.

(Bunların plazma proteinlerine yapışması, rötar sülfamitlere göre zayıf ise de dokulara yayılması kuvvetlidir.)

Rötar sülfamitler de, klasik sülfamitler gibi bakteriyostatik olduğundan pek çok mikrop çeşidi üzerinde önleyici etki gösterir. (L)

SÜLFANİLAMİT i. (fr. *sulfanilamide*'den). Eczc. Para-amino-fenilsülfamit'in kısa adı; kullanılan ilk sülfamitlerden biridir. (Streptokok ve gonokok'a karşı etkindir. Mikroorganizmaların bu maddeye karşı kazandığı direnç yüzünden bugün hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.) [L]

SÜLFANİLİK sıf. (fr. *sulfanilique*). Kim. Formülü NH_2—C_6H_4—SO_3H olan bir asit için kullanılır; anilin'in parasülfonlu türevidir. *Eşanl.* PARA-AMİNOBENZEN SÜLFONİK.

— ANSİKL. 1845'te Gerhardt tarafından anilin'in sülfonlanması sırasında keşfedilen *sülfanilik asit,* anilin asit sülfat'ın ısı etkisiyle yer değişimine uğramasından elde edilir. Soğuk suda az çözünen ve iki mol su kapsayan billûrlar meydana getirir. Sanayide azo boyarmaddelerin üretiminde çok kullanılır. (L)

SÜLFANİLİT i. (fr. *sulfanilide*'den). Kim. Formülü $SO_2(NH—C_6H_5)_2$ olan bileşik; sülfat asidinin dianilidin'i meydana getirir; suda, alkolde, alkali çözeltilerde çözünür ve potasyum fenil sülfamidat'ın fosfor pentaklorürle işlenmesinden elde edilir. (L)

SÜLFANTİMONİK sıf. (fr. *sulfantimonique*). Kim. *Sülfantimonik asit,* antimon pentasülfüre yanlış olarak verilen ad. (L)

SÜLFANTİMONYÖZ sıf. (fr. *sulfantimonieux*'den). Kim. *Sülfantimonyöz asit,* antimon trisülfüre yanlış olarak verilen ad. (L)

SÜLFARSENİK sıf. (fr. *sulfarsénique*). Kim. *Sülfarsenik asit,* arsenik trisülfüre yanlış olarak verilen ad. (L)

SÜLFARSENYÖZ sıf. (fr. *sulfarsénieux*'den). Kim. *Sülfarsenyöz asit,* arsenik disülfüre yanlış olarak verilen ad. (L)

SÜLFASİT i. (fr. *sulfacide*'den). Kim. Kükürtün oksijenle tamamen veya kısmen ornatılmasıyle bir oksitten türeyen bileşik. *Eşanl.* TİYOASİT. (L)

SÜLFAT i. (fr. *sulfate*). Kim. Sülfürik asidin tuzu veya esteri.

— ANSİKL. Kim. *Sülfat*'lar, maden sülfatlar, inorganik köklü sülfatlar ve organik sülfatlar şeklinde sınıflandırılır.

1. *Maden sülfatlar.* Bunlar da kendi aralarında nötür sülfatlar, asit sülfatlar veya bisülfatlar, bazik sülfatlar, çift sülfatlar ve pirosülfatlar diye ayrılır.

Sülfürik asit H_2SO_4 bir diasit olduğu için, alkalilerle birleşerek, $NaHSO_4$ gibi asit sülfatları ve Na_2SO_4 gibi nötür sülfatları verir. Sülfatlar çoğu zaman hidratlı, genellikle billûrsu katılardır; baryum ve kurşun sülfat dışında hepsi suda çözünür. Nötür alkali sülfatlar ayrışmadan buharlaşır, diğerleri kükürt dioksit, oksit veya maden halinde ayrışır; bütün sülfatlar karbonla indirgenebilir.

Baryum sülfatın çözünmezliği, sülfatların ve sülfürik asidin tanınmasında ve tartısal doz tayininde kullanılır.

Sülfatlar, sülfürik asidin bir maden, bir oksit veya bir karbonat üzerine etkimesiyle hazırlanır; ayrıca tabiî bir sülfürün kavrulmasıyle de elde edilebilir.

Sülfatlardan çoğunun geniş bir uygulama alanı vardır: kalsiyum tuzu alçıyı, baryum tuzu sabit beyaz boyayı meydana getirir; çinko ve demir sülfatlar dezenfektan olarak, bakır ve nikel sülfat galvanoplastide kullanılır; zıraatçılar, potasyum ve amonyum sülfatları gübre olarak, bakır sülfatı ise asma çubuklarının hastalıklarına karşı kullanırlar; tıpta alkali ve magnezyum sülfatların (Epsom tuzu, Sedlitz tuzu), çinko sülfatın v.b. çeşitli uygulamaları vardır.

Asit sülfatlar (veya bisülfatlar), ısı etkisiyle ayrışarak pirosülfatlar verir.

Çift sülfatların başlıcaları, ya alüminyum (Al) yerine demir, krom ve manganezin de geçebildiği K_2SO_4, $Al_2(SO_4)_3$, $24H_2O$ tipi *şaplar* serisinden ya da magnezyum (Mg) yerine çinko, demir ve nikelin geçebildiği K_2SO_4, $MgSO_4$, $6H_2O$ tipi *karmaşık magnezyum* tuzları serisindendir; her iki seride de potasyumun (K) yerini rübidyum, sezyum veya amonyum alabilir.

2. *İnorganik köklü sülfatlar.* SO_4 iki değerli bir köktür ve tek değerli iki grubu kendine bağlayabilir; bu şekilde elde edilen bileşikler arasında en tanınmışı nitrozil asit sülfat'tır.

$NaHSO_4$; bu sülfat suile ayrışır ve bazen sülfürik asit üretimi sırasında kurşun odalarda billûrlaşır.

3. *Organik sülfatlar.* Bu grup, sülfürik asidin organik bir bazla birleşmesinden meydana gelen tuzları (kinin sülfat ve tıpta kullanılan öbür alkaloit sülfatlar) ve alkollerden elde edilen esterleri (mono etil sülfat veya sülfovinik asit $C_2H_5HSO_4$) kapsar.

— Eczc. *Sülfat*'ların eczacılıkta kullanılan türleri ve pozolojileri, söz konusu tuzlardan her birine tekabül eden maddelerde ayrı ayrı anlatılmıştır. (L)

SÜLFATLAMA i. (*sülfat* > *sülfatlamak*'tan *sülfatla-ma*). Zır. Mantar hastalıklarına karşı mücadele amacıyle bitkilere bakır sülfat veya demir sülfat püskürtme veya bitkileri bu maddelere bulama işlemi. Bk. ANSİKL.

— Şarapçılık. Bağ bozumunda üzümlere kalsiyum sülfat katılması (alçılama).

— ANSİKL. Zır. *Sülfatlama*'nın amacı, bağların toprak dışında kalan kısımlarını bakır sülfatla ve genel olarak her çeşit bakır tuzuyle sıvayarak mildiyu hastalığının önüne geçmektir. (L)

SÜLFATLANMA i. (*sülfat* > *sülfatlanmak*'tan *sülfatlan-ma*). Elektr. Bir akümülatörün levhaları üzerinde bir kurşun sülfat tabakasının meydana gelmesi.

— ANSİKL. Bir akümülatörün boşalması sırasında normal olarak meydana gelen sülfat tabakasının, doldurma sırasında kaybolması gerekir. Akümülatör uzun süre kullanılmazsa *sülfatlanma* çoğalır, yani sülfat tabakası kalınlaşır; bu da direnci arttırır ve akümülatörün sığasını azaltır; kısacası sülfatlanma yüzünden akümülatör kullanılmayacak hale gelebilir. Bu tehlikeyi önlemek için, levhalar sodyum hidroksitle yıkanır ve asit yerine damıtık su konarak akümülatör uzun süre şarjda tutulur. (L)

SÜLFATLAŞMA i. (*sülfat* > *sülfatlaşmak*'tan *sülfatlaş-ma*). Miner. Tabiî maden sülfürlerin hava ve su temasıyle yavaş yavaş sülfat haline dönüşmesi. (L)

SÜLFHİDRAT i. (fr. *sulfhydrate*). Kim. Sülfürlerin ve özellikle asit sülfürlerin eski adı. (L)

SÜLFHİDRİK sıf. (fr. *sulfhydrique*). Kim. *Eşanl.* HİDROSÜLFÜRİK.

SÜLFHİDRİL i. (fr. *sulfhydryle*). Kim. Tek değerli —SH kökü; hidroksil —OH köküne benzer ve tiyollerde (tiyoalkoller) bulunur. (L)

SÜLFHİDRİLLİ sıf. (*sülfhidril*'den *sülfhidril-li*). Kim. Yapısında sülfhidril kökü bulunan. (L)

SÜLFHİDRİZM i. (fr. *sulfhydrisme*'den). Kükürtlü hidrojenin yol açtığı meslek zehirlenmesi. Bk. HİDROSÜLFÜRİK *asit.* (L)

SÜLFHİDROMETRİ i. (fr. *sulfhydrométrie*). Kim. Kükürtlü hidrojenin, özellikle suların bileşimindeki kükürtlü hidrojenin hacimsel doz tayini.

— ANSİKL. *Sülfhidrometri,* hidrosüfürik asit çözeltisine dökülen titre edilmiş iyot çözeltisinin, kükürtlü hidrojenin ortamdan tamamen yok olmasından sonra nişastayı maviye boyaması özelliğine dayanır. Kükürt oranı, kullanılan iyodun metre küpüne göre bulunur. (L)

SÜLFİMİTLER çoğl. i. (fr. *sulfhimides*'den). Kim. Bir sülfamit fonksiyonuyle bir asit fonksiyonu arasından bir molekül su ayrılmasıyle meydana gelen bileşikler. (Benzoik sülfimit, ticarî sakarindir.) [L]

SÜLFİNDİGOTİK sıf. (fr. *sulfindigotique*). Kim. Sülfürik asidin indigo'ya etkimesiyle meydana gelen sülfonlu bir asit için kullanılır; mavi renkli amorf bir kütledir, suda çok çözünür, tuzlarına *sülfindigotatlar* denir; özellikle potasyum sülfindigotat, *çözünür indigo* (çivit boyası) adı altında boyacılıkta kullanılır. (L)

SÜLFİNİK sıf. (fr. *sulfinique*). Kim. Genel formülü $R—SO_2H$ olan asitler için kullanılır; meselâ etilsülfinik asitte $C_2H_5SO_2H$ oduğu gibi, R bir alkil veya aril kökünü gösterir. (Bu maddeler çok çabuk yükseltgenir ve sülfonik asitler vermeğe yatkındır.) [L]

SÜLFİNİL i. (fr. *sulfinyle*). Kim. Katyon rolü oynayabilen SO köküne verilen ad. (L)

SÜLFİNONLAR çoğl. i. (fr. *sulfinones*'den). Kim. Genel formülü R—SO—R′ olan bileşikler sınıfı; R ve R′ aynı veya değişik karbonlu köklerdir; sülfinonlar, kendilerine tekabül eden R—S—R′ genel formülündeki tiyoeterlerin yükseltgenmesiyle elde edilir. *Eşanl.* SÜLFOKSİTLER. (L)

SÜLFİT i. (fr. *sulfite*). Kim. Sülfüröz asidin tuzu.

— ANSİKL. Kim. Normal sülfüröz asit H_2SO_3 iki tuz serisi verir; meselâ, sodyum hidroksitle birleşerek hidrojen sülfit (*asit sülfit*) veya *bisülfit* $NaHSO_3$ ve *nötür sülfit* Na_2SO_3. Ayrıca pirosülfüröz asidin $H_2S_2O_5$, meselâ, sodyum tuzu $Na_2S_2O_5$ gibi tuzları da bilinmektedir; bu tuza ticarette *metabisülfit* denir.

Başlıca sülfitler, suda çözünen alkali sülfitlerdir. Türedikleri asidin indirgeyici özelliklerini taşır ve bu yüzden kâğıt hamurunun yapımında, çamaşır yıkamada, fotoğrafçılıkta izhar banyosunun yükseltgenmesini önlemekte kullanılır. Sülfitler kükürtle kaynatıldığında hiposülfitleri verir; asitlerle karışınca kükürt dioksit yaymasından ve yükseltgenen çözeltideki sülfattan tanınır. Aldehitlerle birleşerek, aldehitlerin arıtılmasında ve tabiî esanslardan aldehitik parfümlerin çıkarılmasında kullanılan billûrsu bileşikler verir. Sülfitler, genellikle, kükürt dioksitin bazlara veya karbonatlara etkimesiyle elde edilir. (L)

SÜLFİTLEME i. (*sülfit* > *sülfitlemek*'ten *sülfitle-me*). Şurupları kükürt dioksitle temizleme usulü. Bk. ANSİKL.

— Pirotekni. Tolit üretiminde, ham ürünün sodyum sülfit çözeltisiyle işlenerek temizlenmesi.

— ANSİKL. Şarapçılık. Üzüm, elma veya armut şırasına kükürt dioksit katmak için, ya katı haldeki potasyum metabisülfit, ya çelik tüpler içindeki sıvılaşmış kükürt dioksit, ya da kükürtün yanmasıyle elde edilen ve özel bir cihaz yardımıyle verilen gaz halindeki kükürt dioksit kullanılır. *Sülfitleme,* beyaz şarap yapımında şırayı durultmak, mayaları ayırmak ve zararlı mikropları önlemek imkânı verir; tatlı şarap yapımında ise mayalanmayı durdurmağa, şarapların oksitlenmesini önlemeğe ve şarap yapımında kullanılan malzemeyi dezenfekte etmeğe yarar. (L)

SÜLF(O)—. Kim., lat. *sulfur,* kükürt kelimesinden türeyen ve bir bileşikte kükürt veya bir sülfür kökü bulunduğunu belirten önek. (L)

SÜLFOANTİMONYÜR i. (fr. *sulfo-antimoniure*). Kim. Bir antimonyür ile bir sülfürün verdiği karmaşk bileşik. *Eşanl.* ANTİMONYOSÜLFÜR. (L)

SÜLFOARSENİK sıf. (fr. *sulfo-arsénique*). Kim. Arsenik asitteki oksijenin yerine kükürtün geçmesiyle türeyen H_3AsS_4 formülündeki asit için kullanılır. (L)

SÜLFOARSENYÜR i. (fr. *sülfo-arséniure*). Kim. Bir sülfür ile bir arsenyürün verdiği karmaşık bileşik: *Demir sülfoarsenyür Fe AsS. Eşanl.* ARSENYOSÜLFÜR. (L)

SÜLFOBORÜR i. (fr. *sulfoborure*). Kim. Bir sülfür ile bir borürün verdiği karmaşık bileşik. (L)

SÜLFOGAYAKOL i. (fr. *sulfogaïacol*). Eczc. Potasyum gayakosülfonat'ın kısa adı; gayakol'ün yerine kullanılır, kokusuzdur ve suda çözünür. (Solunum yolları antiseptiğidir, zehirli değildir, özellikle şurup şeklinde kullanılır.) [L]

SÜLFOHALİT i. (fr. *sulfohalite*). Miner. Tabiî sodyum klorosülfat. (L)

SÜLFOHİDROKLORİK blş. sıf. (önek *sülfo* ve *hidroklorik*'ten). Kim. Formülü HSO_3Cl olan asit için kullanılır; sülfürik asidin ilk asit klorürüdür. *Eşanl.* SÜLFÜRİK KLORHİDRİN. (L)

SÜLFOİHTİYOLAT i. (fr. *sulfo-ichtyolate*). *Amonyum sülfoihtiyolat. Eşanl.* İHTİYOLAMONYUM.

SÜLFOİYODÜR i. (fr. *sulfo-iodure*). Kim. Bir sülfür ile bir iyodürün verdiği karmaşık bileşik. (L)

SÜLFOKAMFORİK sıf. (fr. *sulfocamphorique*). Kim. Formülü $C_8H_{12}(CO_2H)SO_3H$, $3H_2O$ olan bir asit için kullanılır; 160°C'ta ergir; sülfürik asidin kamforik aside etkimesiyle elde edilir. (L)

SÜLFOKARBONAT i. (fr. *sulfocarbonate*). Kim. Sülfokarbonik asidin tuzu. *Eşanl.* TİYOKARBONAT. (L)

SÜLFOKARBONİK sıf. (fr. *sulfocarbonique*). Kim. Formülü H_2CS_3 olan bir asit için kullanılır. *Eşanl.* TİYOKARBONİK. (L)

SÜLFOKLORÜR i. (fr. *sulfochlorure*). Kim Sülfohidroklorik asidin tuzu. || Kükürt, klor ve başka bir element kapsayan bileşiklerin genel adı. (L)

SÜLFOKROMİK sıf. (fr. *sulfochromique*). Kim. Kromik asit (veya potasyum bikro-

mat) ile sülfürik asit karışımı için söylenir; sülfokromik karışım, çoğu zaman yükseltgen olarak kullanılır. (L)

SÜLFOKSİLAT i. (fr. *sulfoxylate*). Kim. Formülü $NaHSO_2$ olan bileşik; sodyum hidrosülfitin hidrolizinden elde edilir. (Formol ile birleşerek, boya sanayiinde *Rongalit* adı altında aşındırıcı olarak kullanılan $NaHSO_2$, HCHO formülünde bir katılma bileşiği [*sülfoksalat formaldehit*] verir.) [L]

SÜLFOKSİTLER çoğl. i. (fr. *sulfoxydes'*-ten). Kim. *Eşanl.* SÜLFİNONLAR.

SÜLFOMANGANİK sıf. (fr. *sulfomanganique*). Kim. Yükseltgen olarak kullanılan sülfürik asit ile potasyum permanganat karışımı için söylenir. (L)

SÜLFOMETİLİK sıf. (fr. *sulfométhylique*). Kim. Formülü $CH_3—SO_3H$ olan mono metil sülfat için yanlış olarak kullanılır; sülfürik asidin metil alkole etkimesiyle elde edilir. *Eşanl.* MONOMETİLİK SÜLFAT. (L)

SÜLFONALON i. (fr. *sulfonalone*). Eczc. Dietilsülfondimetil-metan'ın kısa adı. (Uyutucu etkisi olan *sülfonaller* grubunun ilk basamağıdır. Vücuttan çok yavaş atıldıkları için bu maddeler hemen hemen hiç kullanılmaz.) [L]

SÜLFONİL i. fr. *sufonyle*). Kim. *Eşanl.* SÜLFÜRİL.

SÜLFONİTRAT bļş. i. (önek. *sülfo* ve *nitrat*'tan). Kim. Bir sülfat ile bir nitratın verdiği karmaşık bileşik. (L)

SÜLFONİTRİK sıf. (fr. *sulfonitrique*). Kim. Derişik nitrik asit ile sülfürik asitten meydana gelen bir karışım için kullanılır; bu karışım, nitrik eterlerin ve nitrolu türevlerin (nitrobenzen, nitrobenzen, nitroselüloz v.b.) hazırlanmasında işe yarar. (L)

SÜLFONLAMA i. (*sülfonlamak*'tan *sülfon-la-ma*). Kim. Sülfonlu* türevler hazırlama. (L)

SÜLFONLAMAK geçl. f. (*sülfon*'dan *sül-fon-la-mak*). Kim. Sülfonlama işleminden geçirmek. (L)

SÜLFONLAR çoğl. i. (fr. *sulfones*'dan). Kim. Genel formülü $R—SO_2—R'$ olan bileşikler sınıfı; R ve R' aynı veya değişik karbonlu kökleri gösterir; sülfonlar, kendilerine tekabül eden sülfürlü bileşiklerin, tiyoeterlerin, sülfinonların yükseltgenmesiyle elde edilir. (Sülfon fonksiyonu, farazî bir bieşik olan *süfonal*'de bulunur.) [L]

SÜLFONLU sıf. (*sülfon*'dan *sülfon-lu*). Kim. Bileşiminde tek değerli $—SO_2—OH$ kökü bulunan organik türevler için kullanılır; bunlara SÜLFONİK ASİTLER de denir.

— ANSİKL. Nitrolu türevler gibi *sülfonlu türevler* de, aromatik seride kolaylıkla meydana gelir ve SO_3H kökü, hidrojen atomuyle yer değiştirerek çekirdek üzerine bağlanır. *Sülfonlama* denen işlem, işlemin türüne göre az çok derişik olan sülfürik asit fazlasının madde üzerine etkimesiyle, bazen de, hidrokarbonlar için, anhidrit (oleum) katılmasıyle yapılır. Sülfonik asitler ve bütün tuzları genellikle suda çözünür. Sülfürik asit fazlasından ayırmak için asit karışımı kireç sütüyle işlenir, az önce eriyen sülfat süzülür ve sodyum karbonat çözeltisine ölçülü miktarda katılır. Çözelti halindeki alkali sülfonat ile kalsiyum karbonat çökeltisi elde edilir.

Alkali sülfonatların üretimi sanayileşmiştir, çünkü bu maddeler sodyum hidroksitle eritilerek fenollerin elde edilmesini sağlar. Bazı ilâçlar ve boyarmaddeler, çözünür hale getirmek amacıyle sülfonlanır. Sülfonik asitler süfüröz esterlerin izomerleridir; fakat SO_3H kökü, molekülün geri kalan kısmına birincilerde kükürt atomuyle, ikincilerde ise oksijen atomuyle bağlanır. (L)

SÜLFONYUM i. (fr. *sulfonium*). Kim. Az çok ornatılmış oksonyum* iyonuna tekabül eden, fakat oksijen atomu yerine bir kükürt atomu kapsayan tek değerli iyon.

— ANSİKL. Ancak *üçüncül sülfonyum* iyonları $(R)_3S$ bilinir. Sülfonyum iyodürler (R_3S^+, I^-), hidroiyodik eterin (RI) tiyoeter (R—S—R) üstüne katılmasıyle meydana tekabül eden ve en önemlisi H_2SO_4 tuzlarının etkisiyle tekabül ettikleri asitlerin *sülfonyum tuzları*'na dönüşen, tam olarak billûrlaşmış katılardır. Sulu çözeltilerinin gümüş oksitle işlenmesinde bir *sülfonyum bazı* $(R)_3S^+$, OH^- açığa çıkar; bu madde, nem kaparak bozulan çok yakıcı ve bazik bir katıdır; en zayıf asitlerle bile sülfonyum tuzları meydana getirir ve bu sebeple potasyum hidroksite çok benzer. Fakat bu sülfonyum bazları ısıda çok az kararlıdır. (L)

SÜLFORİSİNAT i. (fr. *sulforicinate*). Kim. *Soayum sülforisinat*, sülfürik asidin, keneotu yağı üstüne uzun süre etki etmesi ve sodyum hidroksitle nötürleştirilmesinden elde edilen koyu sarı renkte, şurup kıvamında sıvı. (L)

SÜLFOSELENYÜR i. (fr. *sulfoséléniure*). Kim. Bir sülfür ile bir selenyürün verdiği karmaşık bileşik. *Eşanl.* SELENYOSÜLFÜR. (L)

SÜLFOSİYANAT i. (fr. *sulfocyanate*). Kim. Sülfosiyanik asidin tuzu veya esteri. *Eşanl.* RODANAT, TİYOSİYANAT.

— ANSİKL. Eczc. *Alil sülfosiyanat*, hardalın yakıcı maddesidir. Sentezle hazırlanmı ve sunî hardal esansını meydana getirir. (L)

SÜLFOSİYANİK sıf. (fr. *sulhocyanique*). Kim. Formülü N≡C—S—H olan bir asit için kullanılır; oksijenin yerini kükürtün almasıyle siyanik asitten ayırt edilir. *Eşanl.* İZOTİYOSİYANİK, RODANİK, SÜLFOHİDROSİYANİK, TİYOSİYANİK.

— ANSİKL. *Sülfosiyanik asit*, sülfürik asidin sülfürik potasyum tuzuna etkimesiyle elde edilir. Soğutulduktan sonra 5°C'ta ergiyen sarı renkli bir sıvıdır. Kolayca polimerleşir. *Alkali sülfosiyatlar*, kendilerine tekabül eden siyanürlerin kükürtle ergitilmesinden elde edilir. Çözeltileri demir III tuzlarıyle karakteristik bir kırmızı renk verir. *Amonyum sülfosiyanat* karbon sülfürün alkollü amonyakla ısıtılmasından elde edilir ve 150°C'ta ergir. 180°C'a doğru tiyoüre vererek ayrışır.

Süljosiyanik anhidrit veya *siyanojen sülfür* $(NC)_2S$, 65°C'ta ergiyen bir katıdır ve siyanojen iyodürün gümüş sülfosiyanata etkimesiyle meydana gelir.

İzosülfosiyanik asit S—C—N—H serbest elde edilememiştir. Eterleri senevolleri meydana getirir. (L)

SÜLFOSİYANOJEN i. (fr. *sulfocyanogène*). Kim. Formülü $(CNS)_2$ olan gaz halindeki bileşik. *Eşanl.* RODAN. (L)

SÜLFOSİYANÜR i. (fr. *sulfocyanure*). Kim. *Eşanl.* SÜLFOSİYANAT.

SÜLFOVİNAT i. (fr. *sulfovinate*). Etilsülfürik asit veya sülfovinik asidin tuzu. (Sodyum sülfovinat'ın, 15 ile 25 gr'lık dozlarda müshil olarak sodyum sülfat yerine kullanılması teklif edilmiştir.) [L]

SÜLFOVİNİK sıf. (fr. *sulfovinique*). Kim. Formülü $HO—SO_2OC_2H_5$ olan bir asit için yanlış olarak kullanılır; sülfürik asitin etil alkole etkimesiyle meydana gelir ve sülfürik asidin monoetil esterini oluşturur. *Eşanl.* ETİLSÜLFÜRİK, MONOETİLSÜLFAT. (L)

SÜLFÜR i. (lat. *sulfur*, kükürt'ten fr. *sulfure*). Kim. Kükürtün başka bir maddeyle birleşmesinden meydana gelen bileşik. || Hidrosülfürik asidin tuzu: *Gümüş sülfür*.

— ANSİKL. Kim. *Sülfür*'ler, kükürtle birleşen elementlerin cinsine göre ametal sülfürler, maden sülfürler ve organik sülfürler diye üçe ayrılır.

Ametal sülfürler, fosfor, arsenik, karbon ve bordan meydana gelir; bileşimleri genellikle kendilerine tekabül eden oksijenli bileşiklerin yapısına benzer. Meselâ karbon* sülfür CS_2, karbon dioksidi CO_2 andırır.

Maden sülfürler'in başlıcaları hidrosülfürik asidin H_2S tuzlarıdır. H_2S alkalilerle NaHS gibi asit ve Na_2S gibi nötür sülfürler verir. Sülfürler yarı saydam, renkli, maden parlaklığında, kolayca ergiyen billûrsu katılardır; yalnız alkali ve toprak alkali sülfürler suda çözünür. Asitler kükürtlü hidrojeni açığa çıkararak birçok sülfürü ayrıştırır. Alkali sülfür çözeltileri soğukta hava temasıyle yükseltgenir ve meydana gelen kükürt, sülfürleri, Na_2S_5, $(NH_4)_2S_2$ gibi *polisülfürler* haline dönüştürür. Diğer sülfürler ısıyle yükseltgenince orta sıcaklıklarda sülfatları, daha yüksek sıcaklıklarda kükürt dioksit ile maden oksitleri verir. Metalürjide bu tepkimelerden, tabiî sülfürlerin daha kolay işlenen oksitler haline dönüştürülmesinde yararlanılır. Klor, sülfürleri kükürt açığa çıkararak ayrıştırır.

Analizde, çözünmüş tuzların madenlerini tanımak için, sülfürlerin özelliklerinden ve madenlerle verdiği değişik renklerden yararlanılır; bu amaçla, gaz halinde kükürtlü hidrojen ve amonyum sülfür kullanılır. Böylece asitte çözünmeyen, suda çözünmeyen ve suda çözünen sülfürler ayırt edilir:
1. asitlerde çözünmeyen sülfürlerin bazıları amonyum sülfürde çözünür; bazıları da çözünmez. Çözünenler şunlardır: altın ve platin sülfürler siyah; arsenik trisülfür sarı; antimon sülfürler turuncu; kalay II sülfür kahverengi; kalay IV sülfür sarı. Amonyum sülfürde çözünmeyenler de şunlardır: kadmiyum sülfür sarı; kurşun, bakır, civa ve gümüş sülfürler siyah;

2. suda çözünmeyen fakat asiterde çözünen süfürer şunlardır: çinko sülfür beyaz; manganez sülfür pembe; demir, nikel ve kobalt sülfürler siyah;

3. suda çözünen süfürler ise şunlardır: alkali ve toprak alkali sülfürler renksiz. Tabiatta birçok maden sülfür bulunur ve önemli cevherleri meydana getirir: pirit, galen, blend, kalkopirit, sinabr v.b. Diğer sülfürler, kükürtün madene veya maden okside, kükürtlü hidrojenin bazlara veya tuzlara etkimesinden, sülfatların karbonla indirgemesinden sunî olarak üretilir.

Bazı sülfürler (alkali sülfürler) tıpta, bazıları da (alkali sülfürler, arsenik sülfür) kıl dökücü olarak kullanılır.

Organik sülfürler fenol veya alkol esterleridir; en önemlileri: iki klorlu türevi iperit gazını meydana getiren etil sülfür $(C_2H_5)_2S$, alil sülfür veya sarmısak esansıdır. C_2H_5SH gibi asit sülfürler, oksijenin yerine bir kükürt atomunun geçtiği alkoller olarak kabul edilir ve «tiyoller» veya «merkaptanlar» adını alır. (L)

SÜLFÜRİK sıf. (fr. *sulfurique*). Kim. Kükürt trioksit SO_3 (sülfürik anhidrit) ile buna tekabül eden ve en önemlisi H_2SO_4 olan asitler için kullanılır. *Eşanl.* ZAÇ YAĞI.

— ANSİKL. İpek görünüşünde saydam billûrlar halinde bulunan *sülfürik anhidrit*, 1824'te Bussy tarafından elde edildi. 17°C'ta erir, 45°C'ta kaynar. Isıtılınca oksijen ve kükürt dioksit gazı vererek ayrışır. Su ile şiddetli bir tepkimeyle birleşerek sülfürik asit verir. Sanayide kükürt dioksitin katalitik yükseltgenmesiyle, oleum üretimi için hazırlanır. Laboratuvarda bir pirosülfatın damıtılmasıyle elde edilebilir.

Sülfürik asit'in H_2SO_4 XIII. yy.da simyacılar tarafından bilindiği sanılıyorsa da ilk sınaî üretimi 1746'da yapıldı. Kurşun odalar usulüyle üretimi 1873'ten itibaren gelişti ve bu amaçla pirit kullanıldı; temas usulü 1901'de Winckler tarafından keşfedildi.

● *Özellikleri*. Saf sülfürik asit H_2SO_4, şurup kıvamında, renksiz kokusuz, 10°C'ta katılaşan bir sıvıdır. Isıtılınca 290°C'ta kaynamağa başlar, fakat bu sıcaklıkta da ayrışır; kaynama sırasında hafifçe seyreltikleşen sıvı, içinde yüzde 98 saf asit bulunan ve 320° C'ta kaynayan bir azeotrop karışım haline dönüşür. Bu yoğun karışım ticarî sülfürik asittir; yoğunluğu 1,84 ve 66° B'dir. Suda çözünerek büyük bir ısı açığa çıkarır, bu sebeple suyu aside değil de asidi suya dökmek gerekir. Suya duyduğu bu kimyasal ilgi sebebiyle sülfürik asit gazları kurutmakta kullanılır.

Sulu çözeltilerde çeşitli hidratlar, özellikle H_2SO_4,H_2O asidi billûrlaştırılabilir.

Sülfürik asit SO_3 anhidritini çözebilir ve normal asitten H_2SO_4 daha çok anhidrit kapsayan bir ürün verir. Organik tozların yanması sebebiyle genellikle esmer renk alan bu yağımsı sıvılara *oleumlar* adı verilir. Oleumlar havada tüter ve genellikle *pirosülfürik asit* $H_2S_2O_7$ billûrlarını çökeltir; pirosülfürik asit 36° C'ta eriyen renksiz bir katıdır.

Sülfürik asidin kaynama sıcaklığında anhidritine ve suya ayrıştığını görmüştük; daha yüksek sıcaklıklarda anhidriti de oksijen ve kükürt dioksit halinde ayrışır. Ayrıca, derişik ve sıcak asit, hidrojen, kükürt,

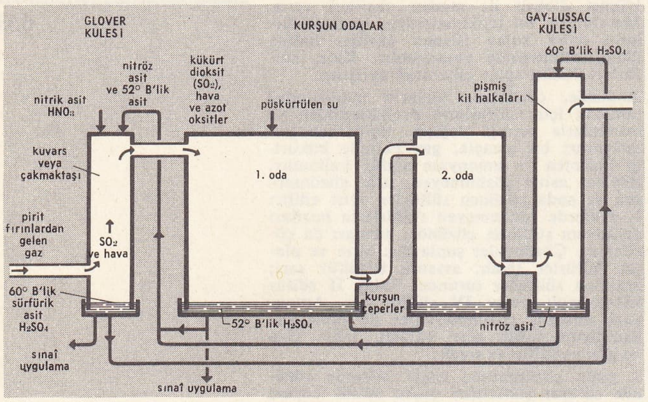

sülfürik asitin elde edilişi

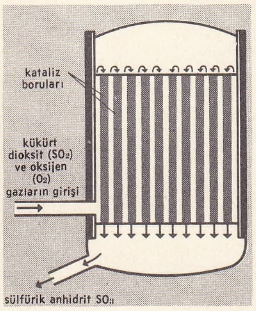

sülfürik anhidritin elde edilişi

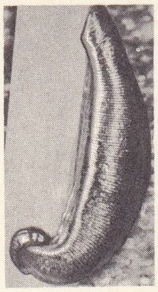

sülük

karbon ve birçok maden (msl. bakır) tarafından kükürt dioksit halinde indirgenir ve aynı zamanda sülfatları verir:

$$2H_2SO_4 + Cu \rightarrow SO_2 + CuSO_4 + 2H_2O.$$

Sülfürik asit iki değerli kuvvetli bir asittir. Alkalilere, meselâ sodyum hidrokside etkiyerek bir asit sülfat veya bisülfat $NaHSO_4$ ile bir nötür sülfat Na_2SO_4 verir. Klorürler, nitratlar, fosfatlar, karbonatlar gibi tuzların çoğuna etkiyerek, kendinden daha zayıf veya daha uçucu asitleri açığa çıkarır. Altın ve platin hariç bütün madenlere etki eder. Seyreltik asit, soğukta yalnız çinko veya demir gibi kolayca oksitlenebilen madenler üzerine etkir; tepkime sonunda bir sülfat meydana gelir ve hidrojen açığa çıkar. Bakır, civa ve gümüşe ise ancak sıcakta derişik asit etki edebilir; derişik asit bir yükseltgen rolü oynar ve kükürt dioksit açığa çıkar; kurşun, sülfürik asit etkisine karşı çok dayanıklıdır.

Organik maddeler karşısında sülfürik asidin tutumu çok değişiktir. Karbonhidratlar üzerine su giderici olarak etki eder; tahtayı, şekeri ve deriyi kömürleştirir; etil alkolü etilene veya etil oksite, formik asidi karbon monokside dönüştürür. Organik bazlara ve alkollere bir asit gibi etki ederek, alkollerle monoetil sülfat $C_2H_5HSO_4$ gibi eterler verir. Benzenik hidrokarbonlar ve türevleriyle olaya girdiğinde, SO_3H kökü bir hidrojen atomunun yerine geçer ve sülfonlama tepkimeleri meydana gelir; elde edilen bu sülfonlu türevler kolayca fenollere dönüştürülebildiği için çok önemlidir.

Sülfürik asidin tanınmasında ve doz tayininde, baryum tuzunun çözünmezliğinden yararlanılır.

● *Elde edilişi.* Sülfürik asit üretimi kimya sanayiinin en önemli işlemlerinden biridir; üretim için iki usul uygulanır.

Kurşun odalar usulü'nde âdi asitler hazırlanır. İşlem, kükürt dioksit gazının su eşliğinde hava ile yükseltgenmesi ilkesine dayanır; tepkime, azot oksitlerin katalizleyici etkisiyle hızlandırılır:

$$SO_2 + \frac{1}{2}O_2 + H_2O \rightarrow H_2SO_4.$$

Kataliz etkisiyle, sonradan ortamdan giderilen nitrozil sülfat asidi $NOHSO_4$ gibi ara ürünler meydana gelir.

Kükürt dioksit piritlerin veya blend'in kavrulması, bazen kükürtün yakılması veya jipsin ayrışmasıyle hazırlanır. İçinde kükürt dioksit bulunan gaz karışımı, tozu süzüldükten ve yeteri kadar hava katıldıktan sonra, silisli tuğlalar ve kurşunla astarlanmış 8-10 m yüksekliğindeki Glover kulelerine gönderilir. Kulenin üstünden, içinde nitrolanmış maddeler bulunan sülfürik asit akar (bu asit Gay-Lussac kulesinden gelir). Asit Glover kulesinde derişir, gazlar soğur ve kendisini sürükleyen azot oksitlerle birleşir. Bu gazlar, otojen kaynağıyle eklenmiş kurşun levhalardan meydana gelen, birkaç bin metre küp hacmindeki geniş odalara gönderilir; gazlarla birlikte odalara sıcak su püskürtülür. Bu odalarda seyreltik bir asit meydana gelir ve yavaş yavaş derişerek odanın döşemelerinde akmağa başlar. Böylece kükürt dioksit tamamen dönüşmüş olur, fakat odanın gaz atmosferinde bulunan azot oksitlerin toplanarak Glover kulesine gönderilmesi gerekir. Gay-Lussac kulesinin görevi, kurşun odalardan çıkan gazları toplamaktır; bu, Glover kulesine benzeyen, daha dar ve yüksek bir kuledir; Glover kulesinin dibinden alınan derişik sülfürik asit Gay-Lussac kulesinin üst kısmından boşaltılır; nitrolanmış bileşikler burada çözünür ve alt taraftan toplanan karışım Glover kulesinin üst kısmından akıtılır.

İşlemlerin sonunda, kurşunlu odaların alt kısmından 52°B'lik, Glover kulesinden de 60°B'lik asit toplanır. Bu çözeltiler ısıtılarak deriştirilebilir; bu amaçla, Glover kulelerine benzeyen ve içinden 1000°C'a kadar ısıtılmış sıcak gaz geçen Gaillard kuleleri kullanılır. Azeotrop karışımın 66°B'lik derişikliği hiç bir zaman aşlamaz.

Temas usulü ile üretimin asıl amacı, oleumlaı denen daha yoğun asitleri hazırlamaktır. Kükürt dioksit gaz halinde yükseltgenir:

$$SO_2 + \frac{1}{2}O_2 \rightarrow SO_3.$$

Yüksek sıcaklıkta tersinir olan bu tepkime, meydana gelen kükürt trioksidin ayrışmaması için orta sıcaklıkta (400-450°C) yapılmalıdır. Bu amaçla eskiden platin katalizör kullanılıyordu, günümüzde de vanadyum anhidrit kullanılır. Pirit fırınlarından çıkan gazlar, kataliz tüplerine girmeden önce, tozlarından ve bazı yabancı maddelerden, özellikle katalizörü bozacak arsenik anhidritten dikkatle ayrılmalıdır. Meydana gelen sülfürik anhidrit buharları su ile değil de, bu buharları oleum haline dönüştüren 66°B'lik sülfürik asitle soğurulur.

● *Uygulama alanları.* Sülfürik asit kimya sanayiinin temel ürünüdür. Uygulama alanları pek çoktur. Birçok asidin (hidroklorik, nitrik, fosforik, asetik asit v.b.), sülfatın (sodyum, amonyum, demir, bakır, alüminyum sülfat), şapların, süper fosfatlar ile boyarmaddelerin, plastiklerin, patlayıcıların, parfümlerin, ilâçların, sunî elyaf için kullanılan birçok organik maddenin üretiminde kullanılır. Ayrıca, özel yakıtların, gazyağının ve yağların içinde bulunan yabancı maddeleri katran halinde ayırarak bu yakıtların rafine edilmesinde de kullanılır. Nişasta'nın şekerleştirilmesiyle glikoz ve alkol üretiminde, madenlerin temizlenmesinde, parşömen kâğıdı ve cilâ yapımında, hayvansal artıkların yok edilmesinde de faydalanılır. Bundan başka, akümülatörlerde elektrolit vazifesi görür. (L)

SÜLFÜRİL i. (fr. *sulfuryle*). Kim. Sülfürik asitteki hidroksil köklerinin giderilmesiyle türeyen ve iki değerli bir kök rolü oynayan kükürt dioksite verilen ad. (Sülfüril klorür S_2Cl_2 dumanlı bir sıvıdır, 70° C'ta kaynar; kuru kükürt dioksit gazı ile kuru klorun aktif kömür eşliğinde birleşmesinden elde edilir; sülfürik asidin klorürüdür.) [L]

SÜLFÜRİMETRE i. (lat. *sulfur*, kükürt ve yun. *metron*, ölçme > fr. *sulfurimètre*'den). Teknol. Bir maddedeki kükürt oranını otomatik olarak tayin etmek için kullanılan âlet. (Sülfürimetre, petrol rafinerilerinin laboratuvarlarında kullanılır, sanayide ise üretimin ayarlanması ve kontrolü için süreki analizleyici olarak işe yarar.) [L]

SÜLFÜRİT i. (fr. *sulfuride*). Kim. Kükürde benzeyen elementerlerin genel adı. (L)

SÜLFÜRLEME i. (*sülfürlemek*'ten *sülfürleme*). Kim. Kükürtle birleştirmek için yapılan işlem.

— Bağc. Bk. KÜKÜRTLEME. (L)

SÜLFÜRLEMEK geçl. f. (*sülfür*'den *sülfür-le-mek*). Kim. Kükürtle birleştirmek: *Bakırı sülfürlemek.*

— Bağc. Bk. KÜKÜRTLEMEK. (L)

SÜLFÜRÖZ sıf. (fr. *sulfureux*). Kim. Formülü SO_2 olan anhidrit ile buna tekabül eden asit için kullanılır; sülfüröz asit H_2SO_3, suda eriyen süfüröz anhidridin bir denge kuruluncaya kadar su ile birleşmesinden meydana gelir:

$$H_2O + SO_2 \rightleftarrows H_2SO_3.$$

(Zayıf bir asittir, tuzlarına *sülfit* denir. İki değerli bir asit olduğu için iki çeşit tuz verir: msl. bir nötür tuz olan *sodyum sülfit* Na_2SO_3 ile bir asit tuz olan *sodyum bisülfit* [*sodyum hidrojen sülfit*] $NaHSO_3$.) [M]

SÜLHAFA i. (ar. *sülḥafā*). *Esk.* Kaplumbağa. || *Sülhafa-i azb*, tatlı suda yaşayan kaplumbağa. || *Sülhafa-i bahriye*, deniz kaplumbağası. || *Sülhafa-i berriye*, kara kaplumbağası. || *Sülhafa-i mezragiye*, bataklık yerlerde veya nehir ve göl kenarında yaşayan, kara kaplumbağasına benzeyen bir cins kaplumbağa. (M)

SÜLHAFİYE i. (ar. *sülḥafā*'dan *sülḥafiyye*). Zool. *Esk.* Kaplumbağalar takımı. (M)

SÜLİNE i. (yun. *sulina* veya *sulena*'dan). Zool. Denizçakısı da denilen ikiçenetli yumuşakça. (İlmî adı *solen.*) [M]

SÜLLÂF çoğl. i. (ar. *selef* > *sâlif*, geçmiş olan'dan *süllâf*). *Esk.* Selefler, önceden gelip geçmiş olanlar. (M)

SÜLLE i. (ar. *şülle*). *Esk.* İnsan kalabalığı, insan topluluğu. || *Lâ-yüferriku beyn-es-sülle ve's-selle*, koyun sürüsünü insan kalabalığından ayırt edemeyecek kadar aptal olan kimseler için kullanılır. (M)

SÜLLEM i. (ar. *süllem*). *Esk.* Merdiven.

— Anat. *Esk.* Kulağın içinde bulunan merdiven şeklindeki boşluk. (M)

SÜLLER, Ege bölgesinde (Denizli ili, Çal ilçesi, merkez bucağı) kasaba; 3 102 nüf. (1965). [M]

SÜLME i. (ar. *şülme*). *Esk.* Gedik. || Çatlak. (M)

SÜLOĞLU, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Edirne ili, Merkez ilçesi) bucak; 11 451 nüf. (1965); 12 köy. — *Bucak merkezi*, 2 115 nüf. (1965). Ergene ırmağına kuzeyden karışan Süloğlu deresinin vâdisinde; yüksl. 150 m. Edirne'ye uzaklığı 34 km'dir. (M)

SÜLTAM i. (fr. *sultame*). Kim. Bir γ-aminosülfonik asidin çevrimsel amidi; laktamalara benzer. (L)

SÜLTON i. (fr. *sultone*). Kim. Bir γ-hidroksisülfonik asidin, çevrimsel eteri; laktonlara benzer. (L)

SÜLÛC çoğl. i. (ar. *şelc*, kar'dan *şülûc*). *Esk.* Karlar. (M)

SÜLÛK i. (ar. *silk*'ten *sülûk*). *Esk.* Bir yola girme, bir yol tutma. || Bir tarikata girme. || Bir gruba katılma. || *Sülûk etmek*, bir işe veya tarikata girmek. || *Ehl-i sülûk*. Bk. EMİZ. || *Erbab-ı sülûk*. Bk. ERBAP.

— ANSİKL. Tasav. Bir şeyhin yönetimi altında yetişerek, derece derece yükselmeyi gerektiren işleme başlamaya, tasavvuf dilinde *sülûk* denir. Sülûk, insanın kendini bir bütünlük içinde Tanrı'ya vermesiyle başlar. Tarikata sülûk eden (giren) sâlik, manevî âlemde gerekli aşamalardan geçerek Tanrı'ya ulaşır, gönlünde tanrı nurunu görür. Sülûkta gönülle inanma, kendini Tanrı'ya verme, şeyhe teslim olma gereği vardır. (M)

SÜLÜĞEN i. Bk. SÜLYEN.

SÜLÜK i. (fars. *zelū* veya *zelūk*'tan). Zool. Denizde veya tatlı sularda yaşayan kan emici halkalı solucan: *Birinci katta sülük beslenen büyük kavanoz; / Onun yanında, kan almak için, beş on boynuz* (M.Â. Ersoy). Bk. ANSİKL.

— DEY. *Sülük gibi*, yapışkan, sırnaşık (kimse).

— Bot. Asma, sarmaşık v.b.nin gövde veya dallarında biten ve çevreye tutunmalarını sağlayan ince, uzun filiz, asma bıyığı.

— ANSİKL. Zool. *Sülük* (*Hirudo medicinalis*) dıştan belli olmamakla beraber halkalı bir solucandır; her iki ucunda da çekmen bulunur; tatlı sularda yüzer, sürünür veya bir yere tutunarak yaşar. Ön taraftaki çekmenin ortasında bir ağız yer alır; ağız çevresinde boynuzsu maddeden, dişli üç dudak bulunur. Tükürüğünde kanın pıhtılaşmasını önleyici bir madde vardır (hirudin). Vücudundaki yirmi iki sindirim kesesi sayesinde bir defada ağırlığının sekiz katı kan emebilir. Yiyeceksiz bir yere kapatılırsa sülük en az dört ay aç yaşayabilir.

— Folk. Halk arasında kanla ilgili olduğu sanılan bazı hastalıkların tedavisinde sü-

Foto. LAROUSSE

lük'ten yararlanılır. Durgun sularda, dere kıyılarında, yosunlu yerlerde yaşayan sülükler daha çok mayıs ve eylül aylarında yakalanır. İçinde su bulunan özel şişelere konulur. Mayasıl, kaşıntılı hastalık ve benzeri durumlarda damarların deriye en yakın olduğu kol, bacak gibi yerlere sülük tutturulur. Sülük kan emerek şişmeye başlar. Kan aldırma yeterli görülünce sülük tutulduğu yerden çekilir; yoksa kan emerek şişer ve çatlar.

Sülük tutmak eski çağlardan kalma bazı inançların sonucudur. İnsan gövdesine giren bazı yabancı güçlerin kanda yaşadığı, onunla gövdenin her yanına dağıldığı inancı vardı. Eski Mısırlılar çıldıran, ileri geri konuşan, inançlara karşı çıkan kimselerin başına cinlerin girdiğine inanırlar ve bunları kurtarmak için kafatasının üst bölümünü kaldırır, cinleri kovarak tekrar yerli yerine oturturlardı. Hasta bazen ölür, bazen kurtulurdu. Hastalık gövdenin başka yerlerinde olursa oralara da sülük tutulur, bazan bıçakla damar kesilir, kan akıtılırdı. Bugün Anadolu'da sülükle tedavi oldukça yaygındır. (LM)

SÜLÜKÇÜ i. (*sülük*'ten *sülük-çü*). Sülük tutan veya satan kimse. || Sülükle kan almayı meslek edinmiş kimse. (M)

SÜLÜKÇÜLÜK i. (*sülük*'ten *sülükçü-lük*). Sülükleri yetiştirmek ve üretmek sanatı. (L)

SÜLÜKLER i. Zool. Bk. HÜRUDİNEA.

SÜLÜKLÜ sıf. Sülüğü bol (yer). || Çok sülük çıkaran veya dallarında sülük bulunan: *Asmalar sülüklü bitkilerdir.* (L)

SÜLÜKLÜ, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, Yunak ilçesi) bucak, 9 745 nüf. (1965); 13 köy. — *Bucak merkezi*, 862 nüf. (1965). Yunak-Cihanbeyli yolunun 57. km'si üzerinde, yüksl. 990 m. (M)

Sülüklü höyüğü. Arkeol. Konya Aksaray'ının 52 km batısında ve Sultanhan yönünde bulunan höyük. Yüksekliği 3-4 m, çapı 70-80 m'dir. Burhan Tezcan tarafından 1951'de yapılan araştırmada, tepenin yüzeyinden Frig, Roma v.d. devirlere ait çanak çömlek toplandı. (M)

SÜLÜKSÜ sıf. (*sülük*'ten *sülük-sü*). Sülüğü andıran, sülüğe benzer.

— Anat. *Sülüksü ağ*, kadında yumurtalık, erkekte erbezi toplardamarlarının başlangıç dallarının meydana getirdiği toplardamar ağı. (LM)

SÜLÜMEN i. (ar. *süleymanî*, süblime'den). Aksülimen. || *Tatlı sülümen*, kalomel. (M)

SÜLÜN i. (esk. türk. *süglün* veya *sülgün*'den). Zool. Tavukgillerden, uzun kuyruklu kuş: *Aselban'ın geceden daha siyah saçları, yıldızlardan daha parlak bakışları, yaseminden beyaz teni, sülünlere haset ettirecek edalı yürüyüşü vardı* (A.H. Tanpınar). Bk. ANSIKL.

— DEY. *Sülün gibi*, boylu boslu ve salınarak yürüyen (kimse).

— Mutf. Bk. ANSIKL. || *Sülün budu dolması*, kemikleri çıkarılmış ve içleri doldurulmuş sülün budundan yapılan yemek. Bk. ANSIKL.

— ANSIKL. Zool. Tavukgillerden genellikle büyük boylu ve erkekleri çok süslü kuşlara *sülün* denir. Bu bakımdan orman tavukları, tavuslar da birer sülündür. Sülünler uzun kuyruklular ve kısa kuyruklular diye iki gruba ayrılır: uzun kuyruklular arasında asıl sülünler (*phasianus*) yaldızlı sülünler (*chrysolophus*), gümüşî sülünler (*gennaeus*) ve kulaklı sülünler (*crossoptilon*) yer alır; kısa kuyruklular ise tragopanlar, lophophorlar ve pucrasia'lardır. Erkeklerde tüyler daima madenî yansımalı ve göz alıcı renktedir; bunların başında kırmızı veya mavi bir ibik bulunur; çiftleşme mevsimi gösterileri sırasında ibik iyice irileşir (*lobiophasianus*); ayaklarında bir veya birkaç mahmuz bulunur. Dişiler mat renkli ve mahmuzsuzdur. (Bk. KUŞLAR *levhası*.) Sülünler Asya ve Malezya'nın ılıman ve tropikal bölgelerinin yerli kuşlarıdır; bir kısmı dağlarda, hattâ çok yükseklerde yaşar (*ithagina*).

Bazı sülünler, hiç değilse üreme mevsimi dışında sürüler halinde yaşar, bir kısmı çifter çifter dolaşır, bazıları ise yalnız bulunur. Hepsi yerde yaşar, ama geceleri ağaçlara tüner. Yuva yere yapılır, çok basittir; içine 4-20 yumurta konur. Avrupa bölgelerinde yaygın olan sülün, Asya'nın büyük bir kısmında yaygın olan bayağı sülün (*Phasianus colchicus*) çeşitli ırkların bir karışımıdır. Bu karışım ve âdeta yarı evcil üretim yüzünden sülünlerin tüylerinde önemli derecede çeşitlenme görülür. Başlıca türleri, halkalı sülün (*Phasianus torquata*), altın sülün (*Chrysolopus pictus*), gümüş sülün (*Gennaeus nyctemerus*) v.b.

— Avc. Sülün genellikle ormanlarda bulunur; bununla beraber yiyecek elde etmek için anızlara ve tarlalara girer, fakat daima sabahın erken saatlerini veya ikindi sıralarını seçer. O zaman köpekli avcılarca kolay yakalanır; çünkü erkek sülün uçmağa yeltenmez, saklanır. Ormanda sülün avlamak daha güç ve tehlikelidir.

— Mutf. *Sülün*'ü pişirme anında yolmak gerekir, çünkü tüyleri ete hoş bir koku verir. Ama eti çok bekletilirse sağlığa zararlıdır. Sülün tencerede krema ile kızartılarak domalan mantarıyla, lahana ile, lahana turşusuyle ve çeşitli başka usullerle pişirilir.

● *Sülün budu dolması* yapmak için önce sülünün tüyleri yolunur; içi temizlendikten sonra iki but gövdeden çıkarılır. Yalnız ayak kemiği derisinin üzerinde bırakılır, öteki kemikler keskin bir bıçakla kesilerek alınır. Butlar, deri zedelenmeden hafifçe dövülür. Sülünün katısı, karaciğeri ve yüreği bir kaşık yağla kavrulduktan sonra ince ince kıyılır. İçine kıyılmış sosis, yumurta, maydanoz, kekik, tuz ve karabiber katılır. Bu karışım sülünün butlarına doldurulur ve açık uçları dikilir. Butlar önce kızartılır, sonra et suyu ve şarap katılarak hafif ateşte pişirilir. Dilim dilim kesilerek servis yapılır. (ML)

SÜLÜNGİLLER çoğl. i. Tavuklar takımından kuş familyası; sülünler, yaban tavukları, tavus kuşları v.b. ile birlikte bıldırcın, keklik ve turaç gibi öncekilerden daha küçük, erkeği ve dişisi renkçe daha benzer olan kuşları kapsar. (L)

SÜLÜNLÜK i. (*sülün*'den *sülün-lük*). Sülünlerin üretildiği ve yetiştirildiği yer.

— ANSIKL. *Sülünlük* olarak yüz kuş için yarım hektarlık bir alan seçilir; yer yer kalın ve sık çalılarla kaplı olan bu alanın çevresi 2 m yüksekliğinde kafes teliyle çevrilir. Damızlık sülünler (dört beş dişiye bir erkek) çiftleşmeleri için ağılımsı bir yere konur. Yumurtalar her gün toplanır; tabiî veya sunî kuluçkaya konur; kuluçka süresi 24 gündür. Sülün civcivleri karınca yumurtaları, sinek kurtçukları, pişmiş yumurta, ekmek, kenevir tohumu gibi yemlerle beslenir. Sülün civcivleri, tavuk civcivleri gibi altı yedi haftalık oluncaya kadar kuluçka ana makinelerinde de bakılabilir. Şimdi sülün yavrularını beslemek için yukarıda sayılan yemlerin yerini özel olarak hazırlanmış yemler almıştır. (L)

SÜLÜS i. (ar. *sülüs*). *Esk.* Üçte bir.

— Hat. Bir yazı çeşidi. Bk. ANSIKL.

— Nümism. Sikkenin üçte bir değerindeki madenî paraya verilen ad. (Emevî halifelerinden Velid I'in [705-715] bastırdığı altın sülüslerin ağırlıkları 1,385-1,410 gr ve çapları 13-14 mm idi. Ömer bin Abdülaziz devrinde [717-720] basılan altın sülüslerin ağırlıkları 1,300-1,405 gr ve çapları 12-13 mm arasındaydı. Yezid II de aynı büyüklükte sülüsler bastırdı.)

— ANSIKL. Hat. *Sülüs*, bütün islâm yazılarının kaynağı olan *kûfî* adlı yazıdan doğdu. Hatla ilgili eserlere göre sülüs, Abbasîler devrinde (X. yy.da) İbni Mukle tarafından kûfî yazının ıslah edilmesiyle meydana geldi. XI. yy.da bağdatlı bir arap hattatı olan İbni Bevvab bu yazıyı geliştirdi. Sülüse Abbasîlerin son halifesi Mustasım Billah'ın saray hattatı Yakutı Mustasımî (XIII. yy.) son biçimini verdi. Yakut'tan sonra gelen hattatlar onun yolunda yürüdüler. Daha sonra, türk ve iran sülüs yazı biçimi doğdu. XIII. yy.dan sonra yazı bir koldan Anadolu'da bir koldan da İran'da gelişmeğe başladı. Türkiye'de, Fatih devrinde yetişen Şeyh Hamdullah (1429-1520), bu yazıya geometrik bir biçim vererek yeni bir çığır açtı. Türk hattatı Hafız Osman (1642-1698), sülüs yazıyı daha da geliştirdi. Bu tarihten sonra sülüs ve nesih yazıda Hafız Osman'ın izinden yüründü. İran'da sülüs yazı aşağı yukarı Yakut tarzında devam etti. Sülüs, levha yazılmasında kullanılır; iri olarak yazılırsa *celî sülüs* veya *sülüs celîsi* adını alır ve tarihî binalarda, kitabelerde kullanılır. Son devrin eseri olan İstanbul'daki Şişli camiinin yazıları Hamid Aytaç tarafından celî sülüsle yazıldı. (M)

sülün

SÜLÜSAN ikil i. (ar. *sülüs*, üçte bir'den *sülüsān*). *Esk.* Üç kısımdan ikisi, üçte iki. (M)

SÜLVAN veya **SÜLVANE** i. (ar. *sülvān*, *sülvāne*). *Esk.* Kalbe ferahlık verdiğine inanılan esans. || İç açıcı ilâç. (M)

SÜLVANİT i. (fr. *sulvanite*). Miner. Tabiî bakır ve vanadyum sülfür. (L)

SÜLVİNİT i. (fr. *sulvinite*). Temel maddesi metil klorüsülfat olan ve Birinci Dünya savaşında kullanılan savaş gazı. (L)

SÜLYEN veya **SÜLÜGEN** i. Boyacılık. Yaklaşık olarak yüzde 80 kurşun ortoplumbat (Pb_3O_4) ile yüzde 20 kurşun monooksit'ten (PbO) meydana gelen kırmızı turuncu renkte pigment.

— ANSIKL. Boyacılık. Pire yangınından sonra Plinius tarafından bulunan *sülyen*, uzun süre, ergimiş kurşunun bir hava akımında yükseltgenmesiyle sınaî olarak üretildi. Çok yoğun ve zehirli, örtme gücü de çok yüksek olan sülyen, pas önleyici astar boyların hazırlanmasında kullanılır. Önceleri yağlı bağlayıcılara katılan bu pigment, bugün daha çok, çabuk kuruyan sunî bağlayıcılı boyaların (alkitli reçineler, klorlu kauçuk, vinil reçineleri) bileşimine girer. Sülyenin pası önleyici özelliği, yağ asitleriyle birleşerek sikatif yağlar ve kurşun sabunları meydana getirmesine dayanır; bu maddeler de, sülyenli yağlı boya tabakalarını sertleştirir ve su geçirmez hale getirir. Anotta polarma meydana getiren sülyen, bazen katottaki polarlaşmayı önleyici bir rol oynar; bu da paslanma önleyici etkisini ortadan kaldırabilir. Çok farklı yapıda ve nitelikteki pigmentlere de yanlış olarak «sülyen» adı verilir (demir sülyeni, alüminyum sülyeni, titan sülyeni). [L]

SÜM i. (fars. *süm*). *Esk.* Dört ayaklı hayvanların tırnağı, toynak: *Süm-i esbinde mîh-i zer kıyas eyler Süreyya'yı* (Nedim). [M]

SÜM'A i. (ar. *sem*ᶜ, işitme'den *süm*ᶜ*a*). *Esk.* Başkalarına gösteriş olsun diye, başkalarının işitmesi için yapılan davranış, iş. (M)

sümbül

SÜMBÜL veya **SÜNBÜL** i. (fars. *sünbül*). Bot. Genellikle süs için yetiştirilen çok gösterişli, soğanlı bitki (ilmî adı *hyacinthus*; zambakgillerden): *Sünbüller perişan, güller kan ağlar / Şeyda bülbül terk edeli bu bağı* (Bayburtlu Zihnî). || *Yaban sümbülü*, kedinanesi. || —*Esk. Sünbül-i hataî*, melekotu. || *Sünbül-i müzekker*, tırtılsı. || *Sünbül-i rumî* (veya *sünbül-i hindî*), kediotu. || *Sünbül-i teber*. Bk. SÜMBÜLTEBER.

—*Esk.* Güzellerin saçının kıvrımı. || *Sünbül-zar*, sümbül bahçesi. || *Sünbül-i sîrâb*, taze, yeni açmış sünbül. || *Sünbül-i ter*, yanakta beliren ince tüy, ayva tüyü.

— ANSIKL. *Sümbül*, soğanlı ve otsu bir bitkidir. Yaprakları az çok uzun, çiçekleri ana sapın ucunda basit salkım şeklindedir. Sümbül beğenilen bir süs bitkisidir, görünüşü çok güzel, renkleri değişik ve parlak, kokusu keskindir; erken çiçek açar. Doğu sümbülünün (*Hyacinthus orientalis*) pek çok çeşidi vardır. Açık havada yerde ve-

Foto. LAROUSSE

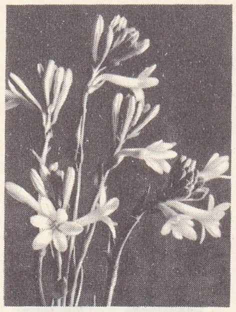

sümbülteber

SÜMERLER

kaymak taşından Varka vazosu, Bağdat müzesi

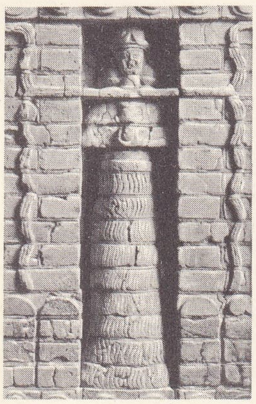

Uruk'da Karaindas tapınağının duvar süslemesi Berlin müzesi

Tello'da bulunan rahip Dudu'nun alçak kabartması Louvre müzesi, Paris

ya evlerde saksılarda yetiştirilir. Topraktan çıkarılan soğanı, dinlenme devresi süresince, 25°C'a yakın ısıda tutmak uygun olur. (LM)

SÜMBÜL dağı, Doğu Anadolu'nun Hakkâri bölümünde, il merkezinin güneydoğusunda dağ; 3 740 m. Yapısında şist, kireçtaşı, volkanik ve plütonik oluşumlar bulunan bu dağ, Cilo dağı kütlesinin batı ucunu meydana getirir ve batıda Zap vâdisine dik yamaçla iner. (M)

SÜMBÜLÎ veya **SÜNBÜLÎ** sıf. (fars. *sünbül*'den *sünbülî*). Yağmursuz, fakat kapalı ve bulutlu (hava): *Sünbülî bir hava ki mest-i rükût / Duruyorken muhit-i nâmahdut* (Tevfik Fikret).

◆ **i.** G. santl. Bir yazı tarzı. (M)

SÜMBÜLTEBER bls. i. (fars. *sünbül* ve *teber* > *sünbül-i teber*'den). Süs bitkisi; özellikle iki çeşidi çok yaygındır. (İlmî adı *polianthes*. Güzelhatunçiçeğigillerden.)

— ANSIKL. *Sümbülteber* Akdeniz dolaylarında çok görülür. Bahçelerde hem koku çıkarılmak, hem kesilip vazolara konmak için yetiştirildiği gibi evlerde saksı bitkisi olarak da aranan bir çiçektir. Sümbülteberin soğanı ancak bir defa çiçek açar. (L)

SÜMEK i. *Halk dili.* Temizlenip tarandıktan sonra eğrilmek üzere şekil verilmiş yün topağı. (M)

SÜMER. Esk. coğ. Aşağı Mezopotamya'da Basra körfezi yakınlarında bölge. (M)

Sümerbank, tüzel kişiliği ve özel kanununda belirtilen sınırlar içinde muhtariyeti olan; sorumluluğu sermayesiyle sınırlı; sermayesinin tamamı devlete ait; iktisadî alanda ticarî esaslara göre faaliyet göstermek üzere; özel hukuka tabi; Sanayi bakanlığına bağlı iktisadî devlet teşekkülü (kuruluş 1933). Verimlilik ve kârlılık ilkelerini göz önünde tutarak imalât sanayii kurar, işletmecilik yapar, sınaî mamulleri pazarlar; bankacılık işleriyle meşgul olur; kurulması veya genişletilmesi ülke ekonomisine yararlı yatırımlara katılır; tesis ve işletmelerinin ihtiyacı olan hammaddeleri ve teçhizatı iç ve dış pazarlardan sağlar; üretimiyle ilgili dağıtım ve satış şebekesi kurar.

Kurumun merkez teşkilâtı, Yönetim kurulu, Genel müdürlük, Danışma kurulu, Teknik Danışma kurulu, Eğitim kurulu, Disiplin kurulu, Reklâm ve Propaganda kurulu, Kredi kurulu birimlerinden meydana gelir. Danışma birimleri: müşavirler, Teftiş ve Kontrol müdürlüğü, Hukuk müşavirliği, Araştırma ve Planlama müdürlüğü. Esas birimler: Yünlü, Pamuklu ve Kimya Sanayii müdürlükleri, Kimya ve Tekstil Proje müdürlükleri, Bankacılık ve Kredi İşleri müdürlüğü, Satınalma müdürlüğü, İştirakler müdürlüğü. Yardımcı birimler de şu kısımlardan meydana gelir: İnşaat, Makine ve Enerji, Tesis, Personel, Genel Muhasabe, Eğitim, Sosyal İşler. Konjonktür ve Neşriyat, Personel Seferberliği, Ana Görevler Seferberliği, Sivil Savunma, İstatistik Daire müdürlükleri.

Sümerbank 1972'de Alım ve Satım müessesesi ile buna bağlı 217 mağazaya; 22 banka şubesine; 21 sınaî müessese ve fabrikaya (Merinos Yünlü Sanayi müessesesi, Halıcılık müessesesi, Bakırköy Pamuklu Sanayii müessesesi, Ereğli Pamuklu Sanayii müessesesi, Kayseri Pamuklu Sanayii müessesesi [Kayseri, Adana, Maraş bez fabrikaları], Malatya Pamuklu Sanayi müessesesi [Malatya, Erzincan Bez fabrikaları], İzmir Basma Sanayii müessesesi [İzmir, Denizli Bez fabrikaları], Nazilli Basma Sanayii müessesesi, Eskişehir Basma Sanayii müessesesi, Pamuk Satınalma ve Çırçır Fabrikaları müessesesi, Beykoz Deri ve Kundura Sanayii müessesesi, Gemlik Sunî İpek ve Viskoz Mamulleri Sanayii müessesesi, Taşköprü Kendir Sanayii müessesesi, Sıvas Çimento Sanayii müessesesi, Ateş Tuğlası Sanayii müessesesi, Yıldız Porselen Sanayii müessesesi, Yarımca Porselen, Seramik ve Çini Sanayii müessesesi [Yarımca, Bozüyük Seramik fabrikaları], Konya Krom, Magnezit, Tuğla Sanayii müessesesi [Konya Krom, Kütahya Tuğla fabrikaları] ve Bolu Sunî Tahta Sanayii müessesesi, Ordu Soya Sanayii müessesesine sahiptir.

Sümerbank'ın ortaklıkları da şu kurumları kapsar: Merkez bankası, Emlâk Kredi bankası, Halk bankası, Ticaret bankası, Vakıflar bankası, Bağcılar bankası, İşçi Kredi bankası, Güven Türk Anonim Sigorta şirketi, Adıyaman Pamuklu Dokuma sanayii, Antalya Pamuklu Dokuma sanayii, Aydın Tekstil ve Nebatî Yağlar Sanayii işletmesi, Balıkesir Pamuklu Dokuma sanayii, Bergama Pamuk ipliği ve Dokuma sanayii, Karaman İplik ve Dokuma sanayii, Nevşehir Pamuklu Dokuma sanayii, Manisa Pamuklu Mensucat, Azot sanayii, Mensucat Boyaları sanayii, Salihli Palamut ve Valeks sanayii, Sentetik İplik fabrikaları, BASF Kimya sanayii, Soda sanayii, Türkiye Çimento sanayii, Ankara Çimento sanayii, Türkiye Şeker fabrikaları, Kütahya Şeker fabrikası, Türkiye Petrolleri A. O., Mannesman-Sümerbank Boru endüstrisi, GİMA, Umumî mağazalar, Türkiye Yapağı ve Tiftik, Kepez Meyve Sebze İstihsal A.Ş., Seramik Hammadde sanayii.

Atatürk, **Sümerbank** tesislerinin açılış töreninde

Sümerbank genel müdürlük binası

Cumhuriyet döneminde sınaî ve iktisadî kalkınmanın devlet eliyle gerçekleştirilmesi ve bu yoldan düzenli kuruluşlar meydana getirilmesi uygun görülerek mevcut ve hazırlanacak planlara göre kurulacak tesisleri bünyesinde toplayacak bir kuruluş olarak önce Türkiye Sanayi ve Maadin bankası kuruldu (1925). Osmanlı imparatorluğundan devralınan bazı tesisler bu yeni kuruluşa bağlandı: Beykoz Deri fabrikası (1810), Beykoz Kundura fabrikası (1884), Defterdar (Feshane) Yünlü fabrikası (1836), Bakırköy Bez fabrikası (1850). Bir süre sonra Sanayi ve Maadin bankasının daha verimli çalışabilmesi amacıyle kuruluş, iki kısma ayrıldı: 1. Devlet Sanayi ofisi; 2. Türkiye Sanayi Kredi bankası. Sümerbank 1933'te bu iki kurumun birleştirilmesiyle ortaya çıktı ve bunlara bağlı tesis ve fabrikalar da Sümerbank'a devredildi. Başlangıçta kuruluşun sermayesi 20 000 000 liraydı ve tesisleri de şunlardı: Bakırköy Bez fabrikası, Defterdar ve Hereke dokuma fabrikaları, Beykoz Deri ve Kundura fabrikaları, Uşak Şeker fabrikası, Tosya Çeltik fabrikası, Unkapanı'nda bir değirmen. Aynı yıl (1933) 10 yeni tesise ortak olan Sümerbank bankacılık ve sigortacılık alanında faaliyete geçti.

Sümerbank tesisleri. **1.** Yünlü tesisleri; a) Bursa Sümerbank Merinos Yünlü Sanayi müessesesi. *Bursa Merinos fabrikası;* Kamgarn iplik ve dokuma kısımlarından meydana gelen kuruluş, iktisadî devlet teşekkülü olarak 2 şubat 1938'de işletmeye açıldı. Başlangıçta, 17 000 kamgarn iğiyle, sadece iplik fabrikası olarak çalışmağa başladı. 1944'te 50 dokuma tezgâhı eklenerek geniş-

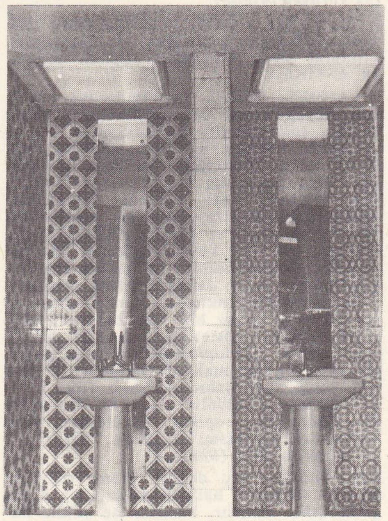

Yarımca mamulleri

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

Hereke ipekli dokumaları

letildi. Bugün fabrika, 37 560 kamgarn iğî ve 261 dokuma tezgâhıyle çalışır. Yıllık üretimi 2 785 t iplik, 3 077 900 m dokumadır. Kuruluşun 1968'de kumaş ihracatı 500 000 m olarak hesaplandı; b) Sümerbank Yünlü Sanayii müessesesi (Eyüp, İstanbul). *Diyarbakır fabrikası*, 24 nisan 1954'te işletmeye açıldı. Sümerbank tarafından kurulan bu fabrikanın işletilmesi, *Sümerbank Defterdar Yünlü Sanayii müessesesi*'ne verildi. Bu kurum 1955'te *Sümerbank Yünlü Sanayii müessesesi* adını aldı. Fabrikanın iğ sayısı 1 080, dokuma tezgâhı sayısı 40'tır. Yıllık üretimi 390 t kalın yün ipliği ve 459 000 m mamul kaba yünlü dokumadır. *Bünyan fabrikası*, Sanayi ve Maadin Bankasının da iştirakiyle, 6 kasım 1927'de Bünyan'da, Kayseri ve çevresi halı ipliği ihtiyacını karşılamak amacıyle *Kayseri-Bünyan Halı İpliği fabrikası T.A.Ş.* adıyle kuruldu. 1928-de kapatıldı. 1933'te yeniden açıldı. Fabrika 1 mayıs 1934'te Sümerbank'a bağlandı. İdarî bağlılıkta çeşitli değişikliklere uğrayan fabrika, 1955'te yünlü müessesesine devredildi. Fabrikanın iğ sayısı 1 088, dokuma tezgâhı sayısı 30'dur. Yıllık üretimi, 429 t kalın yün ipliği, 429 000 m battaniye ve kaba yünlüdür. *Defterdar fabrikası* (İstanbul), 1836'da fes yapımı amacıyle Kadırga'da açıldı; 1839'da Defterdar'a nakledildi. 1851'de bir buhar makinesiyle tarak ve vargel makineleri ve dokuma tezgâhlarıyle fabrika makineleştirildi. 1865'te yandı; 1868'de Abdülaziz tarafından yeniden kuruldu. 1913'te İzmit'teki Çulhane fabrikasının bazı tezgâhlarıyle güçlendirildi. Cumhuriyetin ilânından sonra Türkiye Sanayi ve Maadin bankasına, daha sonra Devlet sanayi ofisine bağlandı; fabrikanın yönetimi, önce bu dönemde kurulan *Feshane Mensucat T.A.Ş.*'ye, daha sonra Sümerbank'a verildi (11 temmuz 1933). 1968'de fabrikanın iğ sayısı 7 436, tezgâh sayısı 173, yıllık üretimi 2 785 t iplik, 2 351 428 m dokumaydı. *Hereke fabrikası*, 1843'te 50 pamuklu, 25 ipekli canfes tezgâhıyle işletmeye açıldı. Sonraki yıllarda, halı (1891), çuha, şayak ve iplik (1902), fes (1905) daireleri faaliyete geçti. Fabrika Sanayi ve Maadin bankasına devredilince, dokuma dairesi 103 tezgâha çıkarıldı. 11 Temmuz 1933'te Sümerbank'a devredildi, 1934'te ipekli döşemecilik imalâtı kaldırıldı, 1935'te battaniye imalâtı Defterdar fabrikasına verildi. 1968'de iğ sayısı 2 950, tezgâh sayısı 112, yıllık üretimi 253 t iplik, 1 356 666 m dokumaydı. Hereke fabrikası yünlü dokuma, ipekli ve halı imal eder;

2. pamuklu tesisleri: a) Sümerbank Bakırköy Pamuklu Sanayii müessesesi (İstanbul). *Bakırköy Bez fabrikası* (İstanbul), halk arasında *Basmahane* olarak adlandırılan bu kuruluş, 1850'de el dokumacılığı ve el basmacılığı yapılmak üzere, özel sektör tarafından kuruldu. 1860'ta Hazinei Hassa'ya, 1867'de Harbiye Nezareti Levazımatı Askeriye dairesine, 1921'de Harbiye Nezareti Askerî Fabrikaları Umum müdürlüğüne, 1925'te Sanayi ve Maadin bankasına, 1932'de Sanayi ofisine ve 11 temmuz 1933'te Sümerbank'a devredildi. Çeşitli tarihlerde genişletilen fabrika, 25 904 iğ ve 505 dokuma tezgâhıyle çalışır. Yıllık üretimi 4 773 t iplik, 19 514 600 m bez ve 31 milyar atkıdır; b) Ereğli Pamuklu Sanayii müessesesi. *Ereğli Bez fabrikası*, 4 nisan 1937'de işletmeye açıldı. Türkiye'de ince dokuma yapan tek fabrikadır. 1968'de iğ sayısı 18 400, tezgâh sayısı 388, yıllık üretimi 1 698 t iplik, 8 555 324 m dokumaydı. Fabrikanın 1969'daki üretimi, 2 914 t iplik, 18 465 000 m ham bez ve 12 674 000 m mamul bezdir, iplik yapımının 410 000 kg'ı iç piyasaya satıldı ve kalan kısmı ham bez yapımında kullanıldı. Aynı yıl kuruluş 238 000 m ham bez ihraç etti; c) Eskişehir Basma Sanayii müessesesi. *Eskişehir Basma fabrikası*; fabrikanın yapımına özel teşebbüs tarafından kurulan *Eskişehir Basma Sanayii T.A.Ş.* tarafından başlandı (1957). Bu şirket, 1963'te feshedilerek yönetimi Sümerbank'a devredildi; 1968'de *Sümerbank Eskişehir Basma sanayii müessesesi* adını aldı. Fabrika da tamamlanarak 31 mart 1966'da faaliyete geçirildi; ç) Sümerbank İzmir Basma Sanayii müessesesi. *İzmir Bez fabrikası*, çekirdeğini *Halkapınar Bez fabrikası* (1947) meydana getirir. 1953'te fabrikanın iplik ve dokuma işletmeleri, 1954'te basma işletmesi faaliyete geçirildi. Fabrikanın 1968 üretimi, 504 699 t iplik, 42 822 368 m mamul bezdi. *Denizli Bez Fabrikası*, 1953'te işletmeye açıldı. Fabrikanın kapasitesi 1964'te arttırıldı. İmal edilen ipliğin yüzde 35-40'ı ham bez yapımında kullanılır, yüzde 15'i ihraç edilir ve kalanı çile, paket ve bobin halinde iç piyasada tüketilir. Yapılan ham bezler, basma işlemi uygulanmak üzere İzmir Basma Sanayii müessesesine gönderilir. Fabrikanın 1968 yapımı, 4 878 t iplik ve 17 386 000 m ham bezdir; d) Sümerbank Malatya Pamuklu Sanayii müessesesi. *Malatya Pamuklu fabrikası*, Sümerbank, Ziraat bankası ve İş bankasının katılmasiyle, Malatya Bez ve İplik Fabrikası T.A.Ş. adı altında kuruldu (eylül 1939). 1946'da Sümerbank'a devredildi. İğ sayısı 26 000, tezgâh sayısı 704'tür. Yıllık üretimi, 3 792 t iplik, 19 724 400 m dokumadır. *Erzincan Bez fabrikası*, 1954'te işletmeye açıldı. Sadece, şeker ve tohum torbalığı olarak kullanılan ham bez yapar. Yıllık üretimi 1 853 t iplik, 10 497 600 m dokumadır; e) Kayseri Pamuklu Sanayii müessesesi. *Kayseri Bez fabrikası*, 1935'te işletmeye açıldı. Sümerbank'ın kurduğu ilk fabrikadır. 35 880 pamuklu iği ve 1 205 dokuma tezgâhıyle çalışan fabrikanın 1969 üretimi 6 952 t iplik, 51 919 000 m pamuklu bezdir. *Maraş Pamuklu fabrikası*, 1965'te üretime başladı. Yıllık üretimi 200 t iplik, 3 milyon m ham bezdir. *Adana Bez fabrikası*, 1885'te Tripani kardeşler tarafından kuruldu. 1922'de devletleştirilerek kiraya verildi. 1927'de Ziraat bankası tarafından satın alındı, 1937'de Malatya şirketine devredildi ve 1946'da Sümerbank tarafından satın alındı. 10 000 İplik iği ve 340 dokuma tezgâhıyle çalışır, yılda 14 milyon m bez üretir; f) Nazilli Basma Sanayii müessesesi. *Nazilli Basma fabrikası*, Türkiye'nin ilk basma fabrikasıdır. Devlet tarafından kuruldu (9 ekim 1938). Kapasitesi, 3 186 000 kg pamuk ipliği, 26 834 000 m ham bez ve 30 000 000 m mamul basmadır;

3. Sunî elyaf ve iplik tesisleri. *Gemlik Sung İpek ve Viskon Mamulleri Sanayii müessesesi*, 1 şubat 1938'de işletmeye açıldı. Bir süre doğrudan doğruya Sümerbank'a bağlı olarak yönetildi. 1941'de Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları müessesine bağlandı ve bu kuruluşun 1 haziran 1949'da kapatılması üzerine, işletme, Sümerbank Sung İpek ve Viskon Mamulleri Sanayii müessesesine verildi. Fabrikaya eklenen tesislerden *Viskon fabrikası* 1950'de *Selon fabrikası* da 1952'de işletmeye açıldı. Fabrikanın yardımcı hammaddelerinden olan karbon sülfürü üretmek amacıyle aynı yerde bir de karbon sülfür fabrikası kuruldu (1952). Fabrika 1970'te toplam değeri 32 734 000 lira olan 400 t reyon, 1 200 t viskon, 200 t selon ve 940 t karbon sülfür üretti.

4. Halı Sanayii. *Isparta Halıcılık Sanayii müessesesi*, Yünlü Sanayii müessesesinden ayrılan Isparta Halı İpliği fabrikasıyle, Hereke fabrikasının halıcılık kısmı birleştirilerek Ankara'da kuruldu (1966). 1967'de merkez işletme tesislerinin bulunduğu Isparta'ya taşındı.

Isparta Halı fabrikası, kapasitesi, 958 iğ ile yaklaşık olarak 400 t halı ipliği ve 2 600 el halı tezgâhıyle, 61 460 m halıdır.

Sümerbank'ın iştiraki olan tekstil fabrikaları: *Bergama Pamuk ipliği ve Dokuma Sanayii T.A.Ş.* 1954'te kurulan şirketin ilk sermayesi 6 miyon TL. idi. 1961'de 35 milyon TL. ye çıkarılan sermayenin yüzde 72,4'-ü Sümerbank'a aittir. Şirketin fabrikasında 12 000 pamuklu iği, 144 adet çeşitli tip dokuma tezgâhı vardır. Fabrika yılda 627 t pamuk ipliğiyle, 3,2 milyon m mamul bez imal eder; *Karaman İplik ve Pamuklu Mensucat T.A.Ş.* Sümerbank, Ziraat bankası, T. Vakıflar bankası, İş bankası, Emlâk ve Kredi bankası ve gerçek ve tüzel kişilerin sermayeleriyle Karaman'da kuruldu (1967). Sermayesi 1969 sonunda 70 milyon TL.ye çıkarılan şirket özel bir sözleşmeyle Sümerbank tarafından yönetilir. Sümerbank'ın sermaye hissesi yüzde 96,9'dur. Fabrika bugün dokuma kısmını tamamen kapatmış ve sadece iplik üretimine hız vermiştir. Ortalama 4 250 t iplik üretir. *Antalya Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş.*, Bakanlar kurulunun 25 nisan 1055 tarih ve 4/4984 sayılı kararına göre kuruldu. Sermayesi 1963'te 80 milyona çıkarıldı. Sümerbank'ın şirketteki hissesi yüzde 81,63'tür. İmalâtı, pamuklu ekose, pijamalık, mendillik, yazlık v.d. tip pamuklu dokumaları kapsar. Şirketin üretimi 1969'da 1 429 539 kg değişik numarada iplik ve 5 601 028 m değişik tip kumaştır; *Adıyaman Pamuklu İplik ve Dokuma Fabrikaları T.A.Ş.* (Pamuklu Dokuma Sanayii T.A.Ş.), 1956'da Adıyaman il merkezinde, bir anonim şirket olarak kuruldu ve 1967'-

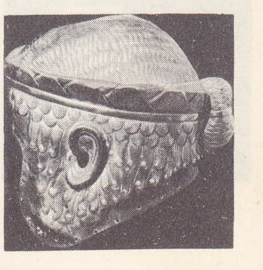

prens Mes-Kalamdug'un miğferi Ur kazıları

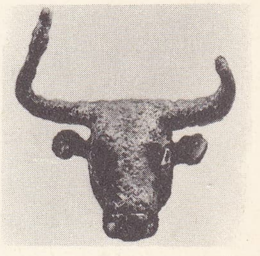

Ur kral mezarlarında bulunan bronz boğa başı Louvre müzesi Paris

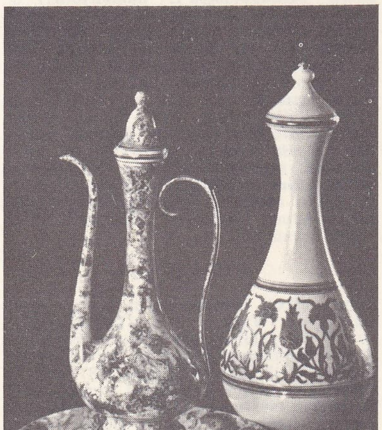

Yıldız porselen mamulleri

Sümerbank Taşköprü'de sicim imalâtı

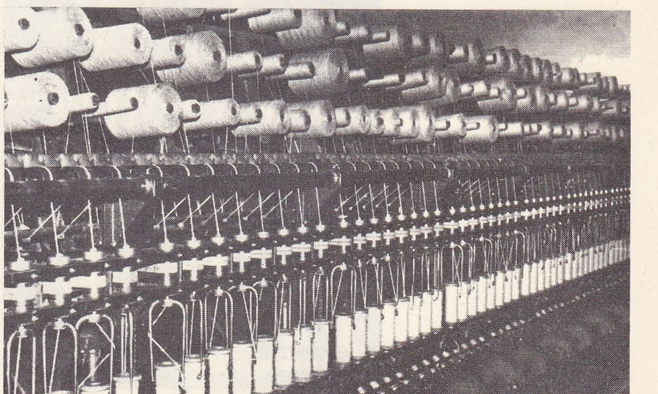

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

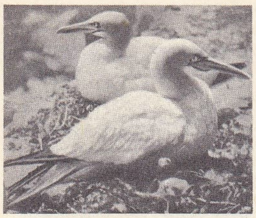

sümsük kuşu

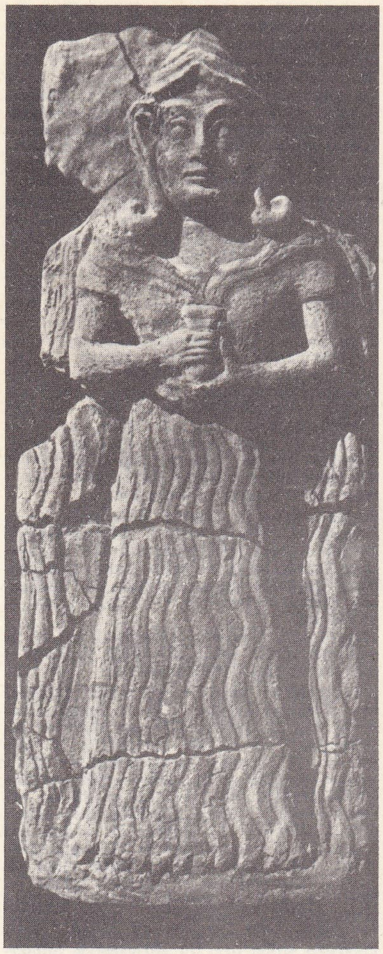

Ur'da bulunmuş bir kabartma

de işletmeye açıldı. Sermayesinin yüzde 99,3'-ü Sümerbank'a aittir. Şirket, Sümerbank tarafından yönetilir. Fabrikanın 1969 üretimi ortalama 2 134 tondur. 1969'da fabrikada 54 kişi çalışıyordu; *Nevşehir Pamuklu Dokuma Sanayii A.Ş.*, 1957'de kurulan şirket 1967'de elindeki bütün yetkileri Sümerbank'a devretti. Nevşehir fabrikası 1968'-

Gudea heykeli,
Tello («Sumer» adlı kitaptan)

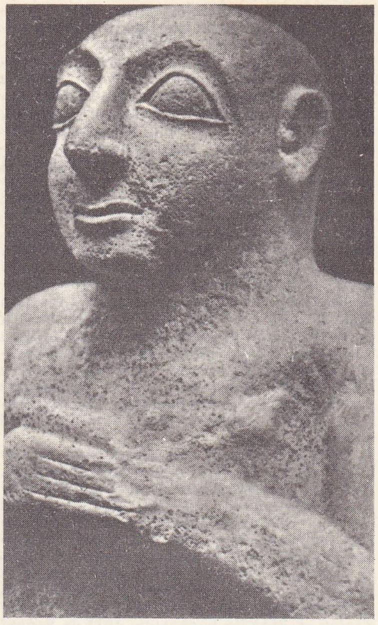

Kur-Lil'in heykeli, Londra

de normal çalışmaya girdi. Şirket sermayesinin yüzde 98,75'i Sümerbank'a aittir. Fabrika 17 600 pamuklu iğiyle yılda 3 000 000 kg. pamuk ipliği üretir. *Manisa Pamuklu Mensucat A.Ş.* Sermayesinin yüzde 84,45'i Sümerbank'a aittir. Şirket sermayesi 1961'-de 65 milyon liraya çıkarıldı. Fabrika 1960'-ta açıldı. 21 056 iğ ve 238 tezgâhla çalışır; yılda 1 130 000 kg iplik, 5 250 000 m ham bez üretir. (M)

SÜMERCE i. (*sümer*'den *Sümer-ce*). Basra körfezinden Babil'in güneyine kadar uzanan bölgede konuşulan ve çivi yazısıyle yazılan eski dil. (L)

SÜMERLER, IV. Binyılın ikinci yarısında Aşağı Mezopotamya'da yaşayan kavim.

Tarih

M.Ö. IV. binyılın ikinci yarısına tarihlenen ve Ur, Kiş, Uruk gibi Aşağı Mezopotamya'nın çeşitli yerlerinde, Cemdet Nasr kültürüne ait eserler veren tabakaların üzerinde yer alan Cemdet Nasr kültüründen daha üstün ve oldukça değişik bir kültür varlığı bulunduğu tespit edildi. Bu kültürde yazılı belgelerin çok olduğu ve bunlarda birtakım kral adlarının belirtildiği görüldü. İlk sülâler çağı veya «Arkaik Sümer Medeniyeti çağı» denen bu devirde, birtakım küçük şehir devletleri ortaya çıktı. Bir şehir ve çevresindeki topraklardan meydana gelen bu şehir devletlerinin başında, *Patesi* veya *Ensi* adını taşıyan rahip krallar vardı. Patesi'ler tanrının yeryüzündeki temsilcisiydi ve tanrı adına şehri yönetirlerdi.

Sümer ülkesinde bugüne kadar araştırılmış şehirler, Uruk, Kiş, Eridu, Lagaş ve Nippur'dur. Büyüden ilham alan törenleri zengin olan sümer dini, her şehirde hüküm süren tanrılara saygı gösterirdi. Ziggurat adı verilen tapınak, saraydan daha etkili bir merkezdi. Ülkenin iktisadî yaşayışı zigguratın çevresinde oluşuyordu. Sümerler, medeniyetlerini komşularına ve özellikle Akkadlara aktardılar. Aşağı Mezopotamya'da Sümerler ile karışan Akkadlar, kuzeyde (Akkadlar ülkesi) çoğunlukta, güneyde (Sümer ülkesi) azınlıktaydılar. Bugüne kadar yapılan arkeolojik araştırmalar çeşitli site ve devirlerle ilgilidir; bu yüzden sümer tarihinin başları (M. Ö. 3500-2900'e doğr.) efsaneden güçlükle ayırt edilir. III. Kiş sülâlesinden Meşilim, bilinen ilk krallar arasındadır.

Eannatum'un hükümdarlığı sırasında Lagaş şehri, bir efsane şehri olmaktan çıkarak Umma şehri ile çatıştı. M.Ö. 2750 (?) sıra-

Nabukodonosor'un kudurrusu
(«Sumer» adlı kitaptan)

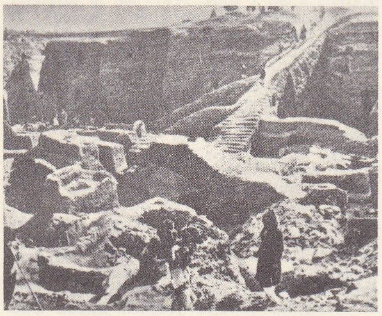

Ur'da yapılan kazılardan biri

larında Umma ve Uruk kralı Lugalzagizi, Lagaş'ı ele geçirdi; şehri yıkarak ilk Mezopotamya imparatorluğunu kurdu; fakat imparatorluğu kısa süre sonra, samî ırkından akkadlı Sargon'un eline geçti. Akkad hanedanının devrilmesinden ve Sümer ülkesinin Gutiler tarafından işgal edilmesinden sonra hâkimiyet tekrar Uruk ve Lagaş gibi Sümer şehirlerine geçti: Gudea devri. Mezopotamya'yı hâkimiyetleri altında tutan III. Ur hanedanı kralları Amurruların sızmasını önleyemediler. Sümer şehirleri, İsin ve Larsa'nın yabancı asıllı hanedanlarıyle (II. binyıl) tarihî bir rol oynamağa devam ettilerse de, Sümerce artık ölü bir dildi ve köklü bir şekilde samîleştirilmiş olan Sümer ülkesi, Basra körfezinin çamurla dolması yüzünden «Deniz ülkesi» adıyle (M. Ö. 1650'-den sonra) aramî göçebelerinin ve âsilerin barınağı haline gelmişti; fakat Mezopotamya'ya hâkim olanların hepsi tarafından kabul edilen Sümer medeniyeti Helenistik devre kadar devam etti.

Arkeoloji

Sümer ülkesi 1849'da İngiliz Loftus (özellikle Uruk [Warka] ile Ur [Tell Mugheir]) ve 1854'te İngiltere'nin Basra konsolosu Taylor tarafından keşfedildi. Bir sümer höyüğündeki ilk sistemli kazılar 1877'den itibaren Fransa'nın Basra'daki konsolosu E. de Sarzec tarafından yapıldı. Tello'da (eski Lagaş) birçok eski eser ve Gudea heykelleri (III. binyıl) ortaya çıkarıldı (Louvre). 1901'de Sarzec ölünce onu, dört inceleme gezisi yapan C. Cros (1903-1909), rahip Genouillac (1929-1931) ve şantiyeyi kesinlikle kapatan A. Parrot izlediler.
1889'da Pennsylvania üniversitesi, Niffer'e (eski Nippur) bir heyet gönderdi. 1900'e kadar her devirden kalma on binlerce tab-

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

TATLI SUYOSUNLARI
DİATOMELER
(500 defa büyütülmüş)
Cyctotella comta
Nitzschia acicularis
Tabellaria floculosa
Volvoks aureus
(50 defa büyütülmüş)
Eudorina elegans
(175 defa büyütülmüş)
kavuşur suyosunları
(100 defa büyütülmüş)
batrachospermum
(10 defa büyütülmüş)
DENİZ YOSUNLARI
Fucus platycarpus
Cadophora pellucida
Heterosiphonia
Dictyota dichotoma
Gelidium latifilum
Padina pavonia
Chondrus crispus
Laminaria flexicaulis
(1,50 - 3 m)
Ceramium rubrum
Sargassum bacciferum
Ascophyllum nodosum
Ulva lactuca
Callmenia reniformis
Porphyra umbilicus
Enteromorpha intestinalis
Rhodymenia polmata
Chorda filum
(0,20-4 m)
Laminarya saccharina
(2 - 3 m)
Codium bursa
M. Bory

siyah taştan adak steli, Erken Sümer devri, Nippur

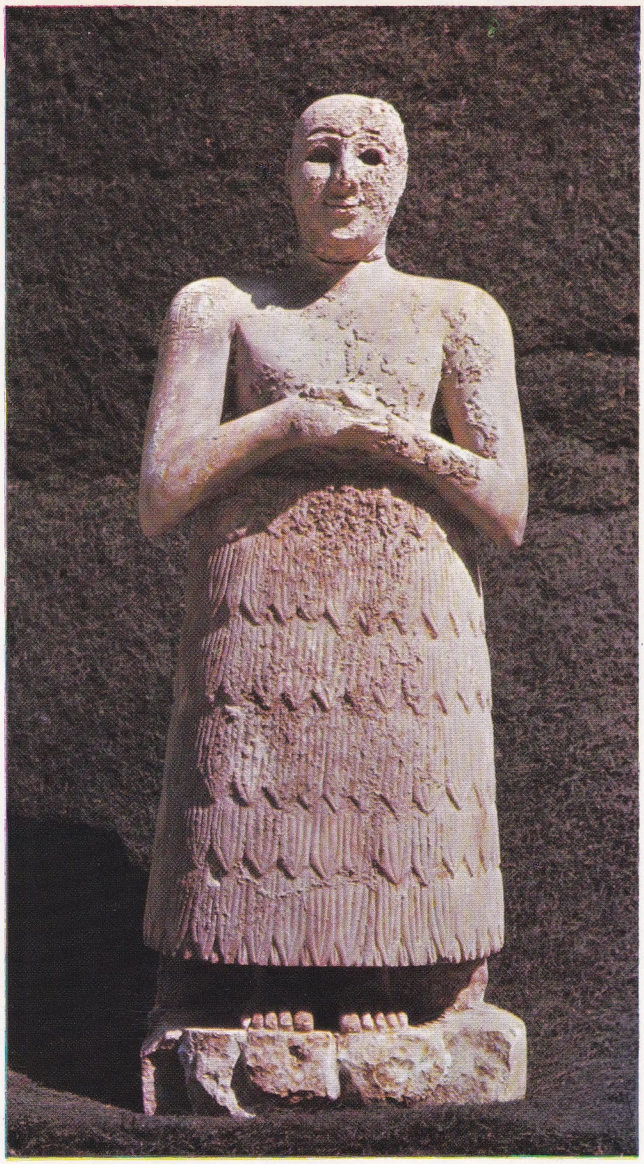

Lugaldalu, Erhanedan devri, Tello

Pişmiş toprak üzerinde Emmerhar ve Aratta destanı, Nippur

bronzdan çivi tanrısı, Gudea devri (M. Ö. III. binyıl), Tello

SÜMER SANATI

Istanbul Arkeoloji müzesi

silindir mühür, Erken Sümer devri

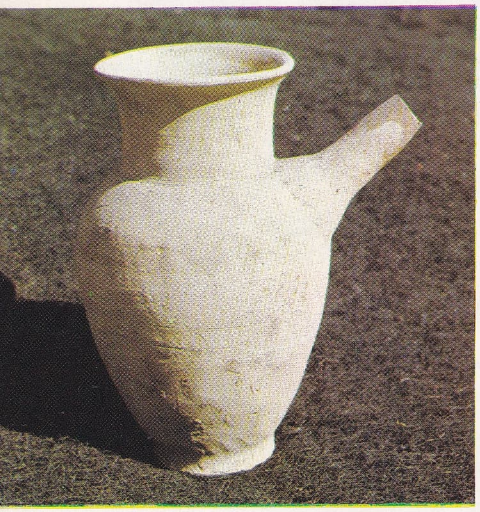

emzikli kap

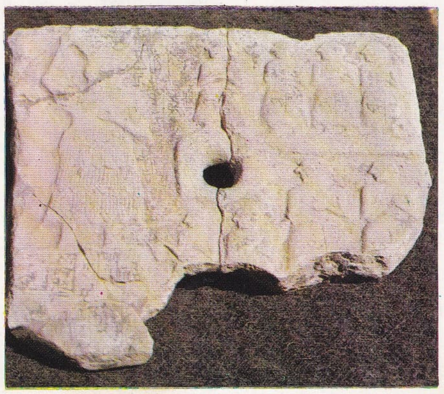

kalkerden Akbabalar steli, Erhanedan devri, Tello

boya kutusu, Cemdet Nasr devri, Fara

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

let, tanrı Enlil'e adanmış bir tapınak, bir ziggurat, bir saray ve mezarlar ortaya çıkarıldı. Elli yıl sonra aynı üniversitenin, Chicago Doğu enstitüsünün de katıldığı yeni kazılarında III. Ur hanedanından kalma bir tapınak meydana çıkarıldı.

Fara'da (Eski Shuruppak) bir alman heyetinin başındaki Koldewey (1902-1903) ile Pennsylvania üniversitesi hesabına çalışan (1931) E. Schmidt, Cemdet-Nasr döneminden kalma belgeler topladılar. Bu belgeler arasında özellikle «Fara okulu» denen ilgi çekici bir üslûpta yapılmış, III. Ur hanedanından kalma yuvarlak mühürler önemlidir.

Amerikalıların Abad (Bismya) [1903-1904], Fransızların Larsa (Senker) [1933] ve önce İngilizlerin, sonra Iraklıların Eridu (Abu-Sharain) kazıları da sayılabilir. British museum'un başlattığı (1918'den sonra) ve Pennsylvania üniversitesinin de katıldığı (1922-1934) kazılarda eski bir Ur şehri olan Tel Mugheir'de R. Campbell Thompson, R. Hall ve sir L. Woolley (1922-1934), ziggguratı, III. hanedandan kalma birçok tapınağı ve I. hanedandan kalma kral mezarları ile birlikte şehrin kutsal surunu ortaya çıkardılar; bunlar, III. binyılı bütün parlaklığıyla gösteren anıtlar ve metinlerdir. Aynı araştırmacılar Ubeyd'de süslü duvarları ve heykelleri olan bir tapınak da buldular. Toplanan çanak çömleğe bu yerleşmenin adı verildi.

Almanların Warka'da yaptığı kazılarla (1912-1913, 1928-1939, sonra 1954) bulunan eski Uruk şehri en önemli sümer sitlerinden biridir. Jordan ve Lanzen'ın sınırlarını ortaya çıkardıkları ve kazılar yaptıkları kutsal bölgelerde, en arkaik devirlerden Selefkiler devrine kadar üç bin yıllık bir yerleşme dönemini kaplayan bütün devirler temsil edilir.

Güzel sanatlar

Sümerler Aşağı Mezopotamya'da yaklaşık olarak M.Ö. V. binden III. binyıla kadar süren bir medeniyet kurdular ve geliştirdiler. Bunlar, ülkenin ilk halkı olmasalar da, sonradan çivi yazısı halini alan ve M.Ö. I. binyıla kadar bütün Yakındoğu'nun ifade aracı olan yazıyı onlar icat ettiler. Yer yer katılığa kaçan sanat eserlerinde, bir birliğe varmayı ve eserleri sağlam bir geleneğe dayandırmayı bildiler. Fakat bu gelenekçilik, Cemdet-Nasr devrinden kalma Uruklu kadın başı veya çok usta bir gravürü olan herhangi bir silindir-mühürde olduğu gibi katı kurallardan sıyrılmış eserler vermeyi de başardı. Sümerler mimaride taş sıkıntısını, çiğ veya pişmiş tuğla kullanarak çözümlediler. Bütün yapılarda tuğla kullandılar; taşı, heykelciliğe ayırdılar. Sümer mimarîsinde üç dönem vardır: 1. başlangıçtan yazının ortaya çıkışına kadar süren ve Cemdet-Nasr dönemine rastlayan devir (M.Ö. 5000-2800); 2. Er Hanedan veya Patesi'ler devri (M.Ö. 2800-2500); 3. Lagaşlı Gudea ile III. Ur hanedanının (M.Ö. 2300-2000) saltanat düzenini kapsayan Yeni Sümer devri. En eski mimarî eser, Eridu'da, birbiri ardına en az on sekiz defa yıkılarak yeniden yapılan bir tapınaktır. En eski yapı tek odalıdır; sonradan ek odalarla çevrilmiştir. Uruk'taki bazı tapınaklar, renk renk pişmiş toprak konilerden meydana gelen mozaiklerle süslüydü. Elle yapılmış, krem rengi fon üzerine kahverengi geometrik motiflerle süslü ilk seramik de yine Eridu'da bulundu. Bu seramik, Kuzey Mezopotamya'da Samerra, Tell Halaf ve Arpaçiya'da bulunan seramiklere çok benzer. Geometrik dekorun hâkim olduğu Ubeyd devrinde şekiller daha çok çeşitlenir.

Pişmiş kilden küçük heykel taslaklarının (bereket tanrıçaları, hayvanlar) yanı sıra, Uruk'ta bulunan, Cemdet-Nasr devrinden kalma, kadın başı ilgi çekicidir. Uruk'ta aynı devirde yarım kabartma tekniğinin de geliştiği, aslan avını temsil eden bir dikilitaşla üzerinde bir âyin töreni kazılı olan dinî bir vazodan anlaşılıyor.

Bu devirden kalan (daha önceki devirden yalnız kil üzerindeki izleri kalmıştır) silindir biçimi mühürler de aynı gerçekçiliği yansıtır. Bu, taş üstüne oymacılık eserleri, yakındoğu medeniyeti tarihi için çok değerlidir. Mühür kazıcıları, kabartma veya heykel oymacılarının her zaman ulaşamadıkları bir ustalığa eriştiler. Dinî sahnelerin yanı sıra her devrin hayatını temsil eden sahneler de ilgi çekicidir. Tarihî devrin başladığı sırada şehirleri yöneten kralların, tanrıların gerçek naipleri olan rahiplerdi. Bu devir, birbirleri üstüne hâkim olmak isteyen sümer şehirleri arasında bir mücadele devridir. Tello (Lagaş), yüz yıl kadar önce, E. de Sarzec'ın ortaya çıkardığı ilk sümer merkezidir. Bu devrin özelliğini yansıtan başka şehirler de bulunmuştur: Dicle'nin kolu Diyala vâdisi boyunca Tell Asmar (Hassunna), Hafaje, Tel Agrab, Kuzey Mezopotamya'da Asur, Orta Fırat'ta Mari; Aşağı Mezopotamya'da Tello dolaylarında Ubeyd, Ur, Nippur. Tapınaklar yüksek bir düzlük üzerine kurulmuştur. Dindarlar, ellerini kavuşturmuş dua eder halde taştan küçük heykellerle temsil edilmiştir. Yontulmuş levhalar dinî sahneleri gösterir. Bu dönem, Ur'un «kral mezarları» devridir: prens veya yüksek rütbeli bir memurun zengin eşyaları bulunan mezarı, yakınlarının mezarlarıyle çevrilidir.

Er Hanedan çağı medeniyeti, bütün sümer ülkesini işgal eden ve ordularıyle Elam'dan Akdeniz'e uzanarak Akkad imparatorluğunu kuran samî asılı Akkadlı Sargon'un iktidarı ele geçirdiği 2500'den kısa süre sonra sona erer.

İki yüzyıl sonra, samî hanedanının, Guti'lerin saldırılarıyle yıkılmasından yararlanan Sümerler tekrar iktidara geçtiler. Bu dönemde Lagaş (Tello) Patesi'leri yeniden gelişti. Bunların en önemlileri Gudea ve oğlu Ur-Ningirsu'dur. Gudea'nın, şehrin çeşitli tapınaklarına koydurduğu heykellerin sayısı yirmiyi geçer.

Bunlardan bugün Louvre müzesinde bulunan on heykel ve diyoritten yapılmış iki baş bu devir üstüne değerli bilgiler vermektedir. Bunlarda bacak kemikleri kısadır; baş, omuzlar arasına gömülmüştür. Hükümdar ister ayakta, ister oturur durumda olsun, elleri kavuşmuştur. Oğlu Ur-Ningirsu daha ince ve uzundur. «Eşarplı Kadın» adı verilen büst de (Louvre) aynı şehirden gelmedir. Ur'da prens Ur-Nammu III. Ur hanedanını kurdu ve birçok dinî bina yaptırdı. Düz bir alanda üst üste ve boyları gittikçe küçülen yapılardan meydana gelen ziggurat bunlardan biridir. Son platformun üzerinde, gökyüzü ile toprak arasında gerçek bir bağlantı olan, tanrı heykelinin yerleştirildiği küçük bir kutsal oda vardır. Ur ziggguratı bugün de toprak bir yuvayı kaplayan pişmiş tuğlalardan yapılmış gösterişli bir bloktur. Ur-Nammu'nun yaptırdığı 3 m yüksekliğinde bir dikilitaş, yapılışının çeşitli dönemlerini temsil eden kısımlara bölünmüştür: Philadelphia müzesinde bu taşın güzel parçaları vardır. Aynı hanedandan kral Şulgi ile Bur-Sin'in yeraltı mezarlığı, pişmiş tuğladan yapılmış cumbalı kubbenin örttüğü ölü odalarını da kapsıyordu. Yeni Sümer devri taş oymacılığında, tanrıya sunma tema'sı işlenmiştir: koruyucu bir tanrı, dindarı elinden tutarak büyük tanrı veya tanrıçaya götürürken, arkalarında ikinci derecede bir tanrıça dileklerde bulunur. Sümerliler bakır, altın, gümüş, sonra da tunç kullandılar. Heykelcilikte, ağaçtan bir iskeleti madenî levhalarla örterlerdi. Er hanedanı devrinden kalma Ur kral mezarlarından altın bir sofra takımı, çeşitli süs eşyası ve silâhlar çıkarıldı.

Tello'da bulunan Lagaş patesi'si Entemena'nın gümüş vazosu, aynı dönemin maden sanatının güzel bir örneğidir. Yeni Sümer sanatı devrinde binaların temellerine sivri bir uçla biten birçok küçük bakır heykel gömülmüştü.

Sümerlere ait bütün yerlerde, kaba bir şekilde yapılmış birçok küçük kil heykel, çıplak tanrıça tasvirleri ve hayvan başları da çok sayıda bulunur.

Sümerliler, bütün panolarda kemik veya fildişi pul kakma tekniğini de kullanıyorlardı. Bunların en ünlü örneği olan Ur Standardı, iki yüzlü ve çok şeritli bir çeşit kutudur. (LM)

SÜMKÜRMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Burunda biriken sümüğü kuvvetli bir nefesle dışarı atmak.

◆ **Sümkürtmek** geçl. f. Sümkürmesini sağlamak. (M)

SÜMMAK i. (ar. *sümmāķ*). *Esk.* Somak. (M)

SÜMMANİ Narmanlı, türk şairi (Erzurum, Narman 1862-ay.y. 1915). Asıl adı **Hüseyin**'dir. Kasımoğulları ailesinden Hasan'ın oğludur. Çocukluğu, köyünde çobanlıkla geçti. Babasının yardımıyle Erzurum'da saz öğrendi. Kafkas şehirlerini gezdi, Kırım'a gitti. Birçok saz şairiyle atıştı. Çoğu koşma türünde olan şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. Şiirlerinde halk deyimleri geniş bir yer tutar. Açık bir söyleyişi vardır. (M)

SÜMME zf. (ar. *şümme*). *Esk.* Sonra. || Tekrar ve tekrar.

— DEY. *Hâşâ sümme hâşâ*. Bk. HÂŞÂ. (M)

SÜMMEK veya **SÖMMEK** geçl. f. (esk. türk. *sömmek*). *Esk.* [Hayvan yavruları için] Başı veya burnuyle hafifçe vura vura anasının memesini emmek. || Hoyratça, kaba bir şekilde itmek. (M)

SÜMMETTEDARİK sıf. ve zf. (ar. *şümme*, sonra ve *tedārük*'ten *sümme't-tedārük* > *sümme't-tedārik*). *Esk.* Son anda düşünülen veya yapılan. (M)

SÜMRARE bls. i. (fars. *süm*, toynak ve *pāre*, parça'dan *süm-pāre*). *Esk.* Zımpara. (M)

SÜMRE veya **SÜMRET** i. (ar. *sümre, sümret*). *Esk.* Esmerlik, karayağızlık. (M)

SÜMSÜK sıf. (*sümmek*'ten *süm-sük*). Uyuşukça davranan, aptal, miskin.

◆ **Sümsüklük** i. Sümsük olma hali, miskince davranma. (M)

SÜMSÜK i. İri sivri gagalı, kısa bacaklı çok büyük deniz kuşu; gövdesi tüm beyaz veya yer yer kahverengi beyaz, kanatları veya kuyruğu siyah, genelikle göz alıcı parlak renkli, dört parmağının arası da perdelidir. (Leyleksiler takımının sümsükgiller familyasından.)

— ANSİKL. Bütün denizlerde rastlanan *sümsük*'ler çok yüksekten balıkların üstüne dikine inerek avlanır. Kayalıklara toplu halde yuva yapar. Kuzey Atlantik'te bulunan sümsük (*Sula Bassana*), kanadının ucu siyah beyaz gövdeli bir kuştur; yavruları ise beyaz benekli esmer olur. Diğer bir türü de kırmızı ayaklı sümsüktür (*S. piscator*). [L]

SÜMSÜKGİLLER çoğl. i. Leyleksiler takımından sümsük kuşlarını (*sula*) kapsayan familya. (L)

SÜMTER i. *Halk dili.* Bir çeşit buğday. (M)

SÜMUM çoğl. i. (ar. *semm*, zehir'den *sümûm*). *Esk.* Zehirler. (M)

SÜMUT çoğl. i. (ar. *simāt*'tan *sümūt*). *Esk.* Üzerine yemek konmak üzere yayılan şeyler, sofralar. || Sıralar, diziler, saflar. (M)

SÜMÜK i. (esk. türk. k.). Biyol. Burun boşluklarından ve bronşlardan gelen yapışkan sıvı.

— Fizyol. Mukozalardan salgılanan yapışkan sıvı. (Sümüğün içinde epitelyum hücreleri, mikroplar, tozlar ve su bulunur; suyun az veya çok oluşuna göre sümük akıcı veya iplik gibi uzayıcı bir yapı gösterir; kuruyunca az çok kalın ve yapışkan bir kabuk halini alır.)

— Tıp. *Ak sümük*, bazı hastalıklarda veya bazı hallerde mukozalardan salgılanan ve yumurta akına benzeyen açık renkli sıvı. (Dölyatağı boynundaki salgı ve bezlerinden salgılanan ve ay hali devresinin on dördüncü günü en yüksek derecesini bulan ak sümük spermatozoitlerin dölyatağına doğru ilerlemesini kolaylaştırır. Bu salgı bezlerinin iltihaplanması kısırlığa sebep olabilir.)

◆ **Sümüklü** sıf. Sümüğü olan. || Durmadan burnundan sümük akan. (LM)

SÜMÜKDOKU blş. i. Biyol. Bk. MUKOZA.

SÜMÜKLÜBÖCEK blş. i. Akciğerli, karından bacaklı, otçul ve kabuksuz yer yumuşakçası. (İlmî adı *limax*. *Limacidae* familyasından.)

— ANSİKL. Sümüklüböceğin gövdesi uzundur; ön tarafında iç içe çizgili serbest bir kalkan ve bunun altında saklı, çok küçük,

SÜNGER

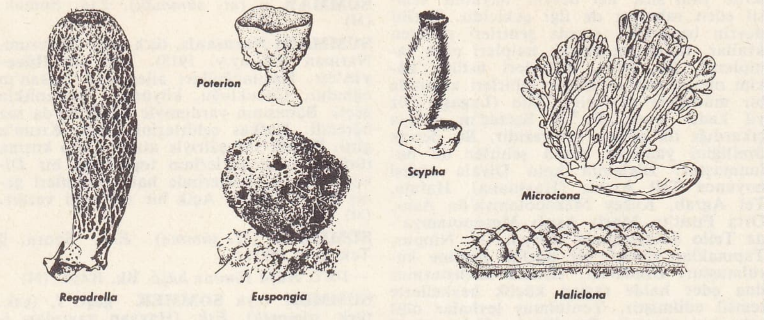

Phylum Porifer Şube süngerler. Sınıf kalkerli süngerler: Scypha (Sikon da denir), Sınıf silisli- oonge. Class Demospongia süngerler: Regadrella, camlı sünger. Sınıf keratinlisüngerler: Poterion, Neptün ge. sepeti; Euspongia, banyo süngeri; Microciona Haliclona, kabuklu sünger

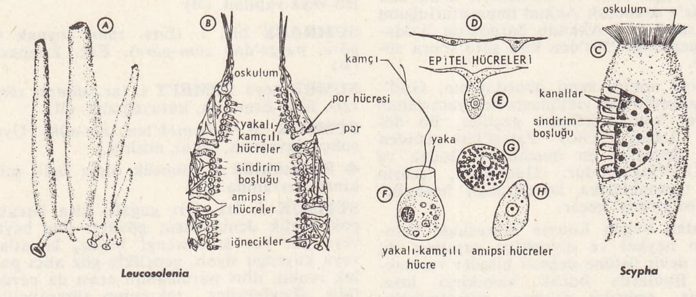

Structure of sim entire individual Basit süngerlerin yapısı. (A) Leucosolenia, küçük bir koloni. (B) Leucosolenia, ly. (C) Scypha, vücudun üst kısmından alınan büyütülmüş kesit. (C) Scypha, çeperinin bir kısmı kesilmiş bütün bir sünger. (D)—(H) sünger hücreleri.

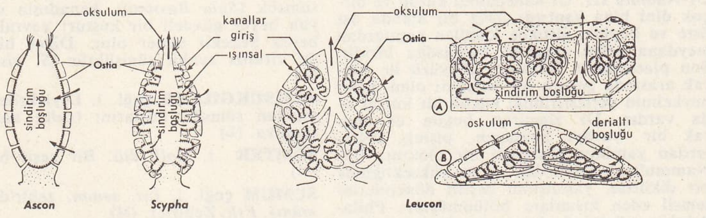

Canal system heavy black Süngerlerde kanal sistemi. Kesit görüntüleri epitelyum ince çizgiler; mezanşim, noktalı yerler; yakalı-kamçılı hücrelerin olduğu yerler, koyu siyah; oklar su akımının yönünü gösterir. (A) Bir kabuklu sünger parçası. (B) Tatlısu süngeri. h collar cells,

Source: Storer, T. I., and Usinger, R. L., "General Zoology," 3d ed., McGraw-Hill Book Company, Inc. (N. Y. 1957)

sünger

yassı ve sarmal bir kabuk bulunur. Kuzey yarımkürenin soğuk ve ılıman ülkelerinde yaygındır (bazı türleri Güney yarımküre iklimine alıştırılmıştır); Miyosenden beri fosiline raslanır. *Sümüklüböcek*'ler nemli yerlerde, mağaralarda, bitkisel kırıntılar arasında yaşar, çürümekte olan hayvansal ve bitkisel besinler ve taze yapraklarla beslenir. Tarım alanlarında, özellikle sebze bahçelerinde bazen ciddî zararlara sebep olur. (L)

SÜMÜKSÜ sıf. (*sümük*'ten *sümük-sü*). Anat. Sümükle ilgili, sümük özelliğinde olan. || *Sümüksü çukur*, temel kemiğinin beyin tarafındaki yüzünün ortasındaki çukur. || *Sümüksü bez. Eşanl.* HİPOFİZ. || *Sümüksü zar*, burun boşluklarını yutağa kadar kaplayan mukoza: *Sümüksü zar koku alma merkezidir.* (L)

SÜMÜN i. (ar. *şemān*, sekiz'den *şümn* > *şümün*). *Esk.* Sekizde bir.

— Nümism. *Esk.* Osmanlı devletinde XVII. yy. ortalarında çok çıkarılan bozuk para. (Kuruşun sekizde biri değerindeydi.)

— Santl. *Esk.* Kâmil adı verilen iri boydaki kâğıdın sekize bölünmesiyle meydana gelen kağıtlar. || Elyazması kitapların bu boyda kağıtlardan meydan gelenlerine verilen ad. (M)

SÜMÜV i. (ar. *semā*'dan *sümüvv*). *Esk.* Yücelik, yükseklik: *Uluvv-i ahlâkının, sümüvv-i cenabının en büyük delili bana olan muamelesidir* (Ahmed Mithad). [M]

SÜNAÎ sıf. (ar. *işneyn*, iki'den *sünā'ī*). *Esk.* İki kısımdan meydana gelen, ikili.

— Bot. *Esk. Sünai(y)ül mesken*, iki evcikli.

— Fels. *Esk.* İkincil.

— Gram. *Esk.* Aslî harfi iki olan (kelime).

◆ **Sünaiye** i. Fels. *Esk.* İkicilik, düalizm. (M)

SÜNBÜK i. (ar. *sünbük*). *Esk.* Toynak, toynağın uç tarafı. || Herhangi bir şeyin ucu. (M)

SÜNBÜL i. Bk. SÜMBÜL.

SÜNBÜLÂT çoğl. i. (ar. *sünbüle*'den *sünbülāt*). *Esk.* Başaklar. (M)

SÜNBÜLE i. (ar. *sünbül*'den *sünbüle*). *Esk.* Başak: *Babanın kanını emen bu toprak şimdi babanın cisim ve ruhundan yabancı açlıklara sünbüle-i gıda hazırlıyor* (Cenab Şahabeddin).

— Ast. *Esk.* On iki burçtan dokuzuncusu, Başak burcu. (Sünbüle, yıldızları başak biçiminde olduğu için bu adı aldı. Güneş, 22 Ağustos - 21 Eylül arasında bu burçta bulunur. Bazı eski halk inançlarına göre, bu burçta doğanlar akıllı, düzenli ve soğukkanlı olurlar.)

— Mus. Türk musikisinin birleşik makamlarından biri. (Bk. ANSİKL.) || *Sünbüle perdesi*, türk musikisinin tiz sekizlide 20. perdesi. || — *Esk. Sünbülei kadim*, türk musikisinin birleşik makamlardan biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) || *Sünbüle nihavend*, türk musikisinin birleşik makamlarından biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.)

— Santl. *Esk.* Osmanlılarda başak biçiminde yapılan motiflere verilen ad. (Ortaçağda ve Rönesans döneminde Avrupa'da madenden, fayanstan ve topraktan başak biçimli süslemeler yapılırdı.)

— ANSİKL. Mus. *Sünbüle*, acem perdesindeki çargâh dizisinden ve dügâh perdesindeki Sabâ dizisinden birer parçanın eklenmesiyle meydana gelir. Seyri inicidir. Acem perdeşindeki çargâh dizisinden alınan seslerde dolaştıktan sonra dügâh perdesindeki sabâ dizisinin seslerine geçilir ve bununla dügâhta karar verilir. Arada başka geçici geçkiler yapılmasına engel yoktur. Donanıma *si* koma bemolü (♭) ile *re* bakıye bemolü (♭) konulur. Öteki perde değişiklikleri ezgi içinde yapılır. Sünbüle makamına son yüzyılda *muhayyer sünbüle* adı verildi; fakat, Muhayyer sünbüle makamının Selim III tarafından meydana getirildiği sünbüle makamının daha eski dönemlerden kaldığı ve bu iki makam arasında küçük de olsa fark bulunduğu, III. Selim devrinde (1789-1809) yaşamış olan mevlevî şeyhi Abdülbaki Nasır Dedenin *Tetkik ve Tahkik* adlı eserinden anlaşılır. Kutbi Nayi Osman Dedenin *Devrikebir Peşrev*'i ile Zurnazen İbrahim Ağanın *Saz Semaisi* bu makama örnek olarak gösterilebilir. (M)

SÜNBÜLÎ sıf. Bk. SÜMBÜLÎ.

SÜNBÜLÎ sıf. (*Sünbül* Sinan'ın adından osmanlıca *sünbülī*). Tasav. Halvetiye tarikatının Sünbül Sinan Efendi koluna bağlı olan (derviş). [M]

SÜNBÜLİYE i. (Şeyh Zeyneddin Yusuf *Sünbül* Sinan'ın adından osmanlıca *sünbüliyye*). Tasav. Halvetiye tarikatına bağlı Cemaliyenin kolu. (Şeyh Zeyneddin Yusuf Sünbül Sinan [öl. 1529] tarafından kurulan tarikat, Halvetiyeden yalnız ad bakımından ayrılır, âdap ve erkânı hemen hemen onun aynıdır. Sünbüliye tarikatı daha çok İstanbul'da yayıldı. Pir makamı olan Kocamustafapaşa'daki tekkeden başka İstanbul'un çeşitli semtlerinde bu tarikatın tekkeleri vardı.) [M]

SÜNBÜL SİNAN EFENDİ (Şeyh Sinaneddin Yusuf — denir), türk şairi ve mutasavvıfı. (öl. İstanbul 1529). Sünbülî tarikatının kurucusu. Önce din bilimlerini öğrendi. Çağın ünlü bilginlerinden olan Efdalzade'den ders gördü. Sonra tasavvuf inancına bağlandı. Mısır'a giderek Çelebi Halife'nin hizmetinde bulundu, ondan el aldı. Çelebi Halife'nin ölmesi üzerine İstanbul'a geldi. Tasavvuf konularını işleyen şiirleri vardır. Eserleri: *Risaletü'l-Etvâr* (Davranışlar Risalesi); *Tahkikiyye* (İnceleme). [M]

SÜNBÜLZADE VEHBİ (Mehmed), türk şairi (Maraş 1719 - İstanbul 1809). Maraş'ta medrese öğrenimi gördükten sonra İstanbul'a geldi. Bir süre müderrislik yaptı. Sonra Rumeli'de kadılıkla görevlendirildi. Kendisini koruyan bazı devlet büyüklerinin yardımıyla hacegân oldu (1768). Abdülhamid I tarafından elçi olarak İran'a, Kerim Han Zend'e gönderildi. Orada Kerim Han ile dostluk kurdu ve iran edebiyatını yakından tanıdı. İran'daki görevi bitince Bağdat'a gitti. Bağdat valisi Ömer Paşa ile arası açılınca görevinden alındı. Bir süre boşta kaldı, sıkıntılı günler geçirdi. Sonra, yeniden kadılıkla görevlendirildi. Rodos kadılığına, daha sonra Silistre naipliğine getirildi (1788); Zagreb kadısı oldu. Orada evi ve çalıştığı mahkeme Tatarlar tarafından basıldı; Sünbülzade tutuklandı. Bunun üzerine Selim III'e bir kasideyle durumu bildirdi; fakat görevinden alındı. *Divan*'ını Selim III'e sununca bir-

sünger avcısı

çok ihsanlar aldı, Manisa ve Siroz kadılıklarıyle görevlendirildi. Son görevi olan Manastır kadılığından ayrılınca İstanbul'a geldi.

Sünbülzade, divan edebiyatının her türünde eser veren, kendinden önce gelen divan şairlerinin yolunu izleyen, onların kavramlarını kullanan bir şairdir. Kaside, gazel, kıta, rubaî, mesnevî gibi türlerde yazdığı şiirlerinin toplandığı *Külliyat*'ında divan şiirinin bütün kavram ve deyimleri yer alır. Eserlerinde birçok deyim ve atasözü vardır. Kendinden önce gelen şiir geleneğine aşırı ölçüde bağlıdır. Şiirde yeni, özellikle türkçe kelime ve kavramların kullanılmasına karşıdır. Ona göre, Arapça ve Farsça olmadan türkçe şiir yazılamaz. Divan edebiyatında, türk halk şiirinin, halk dilinin karşısına çıkan, onlara *Sühan Kasidesi*'nde ağır bir dille saldıran Sünbülzade'nin eserlerinde arapça, farsça kavramlar ve terkipler geniş yer tutar. Lûgat dalında da çalışmaları vardır. Eserleri: *Divan; Lütfiye-i Vehbi* (Vehbi'nin Bağışı) [bu eser oğlu Lütfullah'a öğüt vermek ve hayatta tutacağı yolu göstermek amacıyle yazıldı]; *Nuhbe-i Vehbi* (Vehbi'nin Seçtiği) [arapça-türkçe manzum lûgat]; *Tuhfe-i Vehbi* (Vehbi'nin Armağanı) [Farsça-Türkçe lûgat, manzum]; *Şevkengiz* (Şevk Saçan). [M]

SÜNDİKEN dağları, İç Anadolu'nun Yukarı Sakarya bölümünü, Batı Karadeniz bölümünden ayıran dağ sırası. Doğu-batı doğrultulu olan bu dağlar Porsuk ve Sakarya vâdilerini ayırır, bu vâdilere kendi doğrultusunu verir ve güneyde yerini Eskişehir ovasına bırakır. En yüksek yeri, orta kesiminde *Sündiken tepesi* (1 770 m) ve bunun batısında *Taştepe*'dir (1 685 m). Batıda yükselti 1 500 m'nin altına düşer (Eskişehir kuzeyinde *Bozdağ*, 1 371 m). Doğu kesiminde çam ormanları (karaçam) bulunan dağlar çok yerde ağaç örtüsünü kaybetmiştir. Sündiken dağlarının yapısında birinci zaman şist ve kireçtaşları, gnays v.b. metamorfik şistler ve yeşil kayaçlar geniş yer tutar. (M)

SÜNDÜS i. (ar. *sündüs*). Din. Bir meleğin adı. (Kur'an'da ve hadislerde adı geçmeyen Sündüs'ten sadece Süleyman Çelebi, *Mevlid*'inde bahseder. Hakkında fazla bilgi yoktur.)

— Dokumc. Atkısında veya çözgüsünde altın ve gümüş tellerin de bulunduğu bir tür ipekli kumaş. (Bugün kullanılan brokarlara benzeyen sündüsün çiçeklilerine, *dibayı münakkaş* denirdi. Dokumacılığın nazik atlas türü içinde sayılan sündüsle elbise ve kaftan yapılırdı.) [M]

SÜNDÜSÎ sıf. (ar. *sündüs*'ten *sündüsî*). *Esk* Sündüsten yapılmış. || Sündüse benzeyen.

◆ **İ.** Kıyf. *Esk.* Osmanlı devletinde sündüs adlı ipekli kumaştan yapılan elbise. (M)

SÜNE i. (esk. türk. k.). Boz toprak renginde, esmer benekli tombul böcek; buğdaylar başak bağladığı sırada tanelere danır. (İlmî adı *Eurigaster integriceps.* Yarımkanatlılar alttakımından.)

— ANSİKL. *Süne* 11-12 mm uzunluğunda tıknaz gövdeli bir böcektir; kışı yüksek yerlerde, yaylalarda yaprakların ve bitki kırıntılarının altında geçirir. İlkbaharda ovalara iner; yumurtalarını, 12-14'ü birarada olmak üzere iki sıra halinde yaprakların alt yüzüne bırakır; bir dişi 150-180 yumurta yapar: yumurtadan çıkan böcekler sütlü taneleri emerek mahveder. Mayıs sonlarına doğru ergin hale gelen böcekler, topluca uçarak 200 km'lik bir alan içinde, kışı geçirmek üzere yüksek yerlere çekilir.

Süne 1928'den beri Güneydoğu Anadolu'da ekinlere çok zarar vermekte ve bu yüzden süne ile geniş ölçüde mücadele yapılmaktadır. (M)

SÜNEN çoğl. i. (ar. *sünnet*'ten *sünen*). Din. Sünnetler. || *Sünen-i* (veya *sünnet-i*) *seniye*, Hz. Muhammed'in yaptığı kutsal işler. (M)

SÜNEPE sıf. Kılıksız, miskin, uyuşuk: *Yaşlıca, sünepe tavırlı bir adam...* (Sabahattin Ali).

◆ **Sünepelik** i. Sünepe olma hali: *Şimdi karşıdaki hülya bozucu, alelâde bir şey ... Bozuk olması da sünepelik vermiş* (R.H. Karay). [M]

SÜNGER i. (yun. *sphongari*'den). Zool. Sularda (genellikle denizlerde) bir yere tutunarak koloni halinde yaşayan çokhücreli ilkel hayvan. (Bk. ANSİKL.) || Aynı hayvanın, çeşitli temizlik ve tuvalet işlerinde kullanılan boynuzsu maddeden yumuşak ve esnek iskeleti. || *Tatlı su süngeri*, tatlı sularda yaşayan sünger. (Hem yumurta ile, hem tomurcuklanma ile çoğalır; tomurcuk sonbaharda ana süngerden ayrılarak suyun dibine düşer, ilkbaharda yeni bir sünger meydana getirir. Taşlara veya köklere tutunarak gelişen tatlı su süngeri yazın değirmi, yumuşak, yeşil veya esmer plakalar şeklinde görülür; kışın ortadan kaybolur.)

— ÇEŞ. DEY. *(Bir şeyin üzerinden) Sünger geçirmek*, bir şeyi hiç olmamış gibi kabul etmek. || *Sünger gibi*, pek yumuşak. Koparılması veya kesilmesi güç: *sünger gibi bir et.*

— Denizc. *Sünger kayığı*, sünger çıkarmakta kullanılan akdeniz tipi küçük yelkenli tekne.

— Elektrokim. Süngerimsi elektrolitik tortu.

— Kim. *Platin süngeri*, amonyum kloroplatinatın kavrulmasıyle elde edilen ve önemli katalitik özelliği olan süngerimsi platin.

— ANSİKL. Zool. *Sünger* çokhücreli hayvanların en ilkel olanlarındandır. Vücut yapısında gerçek doku ve organlar bulunmaz; ağzı, iç organları, sinir sistemi yoktur. Evrim ve yapı bakımından, çokhücrelilerden ziyade birhücrelilere yakınlık gösterir.

Sünger suda yaşayan bir hayvandır. 5 000 Kadar türü vardır; bunların 150 kadarı tatlı sularda, geri kalanı denizlerde yaşar. Basit bir sünger, tabanı yere yapışık küçük bir tüpe benzer; tabanın tam karşısında «oskulum» denilen bir delik bulunur; burası sindirim boşluğuna giren suların ve sindirilmeyen maddelerin dışarı atıldığı yerdir. Ayrıca süngerin çeperlerinde «por» denilen birtakım delikler bulunur. Besinler su ile beraber buradan vücut boşluğuna girer. Besin parçacıkları vücut boşluğunu saran içderideki yakalı ve kamçılı hücreler tarafından yakalanarak sindirilir. Süngerlerin 1 mm'den 180 sm'ye kadar değişik büyüklükte türleri vardır; tatlı sularda yaşayanlar genellikle küçktür.

Süngerin vücudu yumuşaktır; vücuda desteklik eden iskeleti ise iğneciklerden, tellerden veya boynuzsu maddeden oluşur. İskeletlerinin yapısına göre süngerler başlıca üç gruba ayrılır: *kalkerli süngerler (calcarea)*, denizlerde bulunur; boyları 15 sm'den büyük değildir; iskeletleri 1,3 veya 4 sıra kalsiyum karbonat iğneciklerinden ibarettir. *Silisli süngerler* (*hexactinellida*) [Bunlara *camsı süngerler* de denir.] denizlerde 200-1200 m derinlikte bulunur; iskeletleri tüle benzer düzgün bir kafes teşkil eden 6 sıralı silis iğneciklerden meydana gelir. *Keratinli süngerler (cornacuspogia)* denizlerde ve tatlı sularda bulunur, iskeletleri sponjin denen keratin tellerinden oluşur. Tuvalet süngeri de denilen tabiî sünger, bu hayvanların bazı türlerinin (*Euspongia officinalis* ve *Hippospongiolequina*) iskeletinden ibarettir. Sponjin tellerinin arasında çok ince kum tanecikleri bulunur. Temizlemede eşyayı silen ve parlatan bu kumlardır.

Süngerleri sünger avcısı denen dalgıçlar denizden çıkarır. Çıkarılan süngerler bir süre çürümeğe bırakılır. Sonra suda ayakla çiğnenir, daha sonra, asitli su ile yabancı maddelerden arıtılıp ağartılır. Bugün yılda milyonlarca sünger avlanıp satılmaktadır. Sıcak denizlerin kıyılarında oturanlar için sünger önemli bir ticaret maddesidir. Dünyanın en zengin sünger bölgesi Meksika körfezindeki Florida kıyılarıdır. Türkiye'nin güneybatı, Akdeniz'in Tunus ve Traglusgarp kıyılarında da önemli miktarda sünger çıkarılır. Türkiye'de 1968 yılında elde edilen sünger 27 907 kg'dır.

Akdenizdeki bellibaşlı sünger satış merkezleri Venedik, Sfax ve Marsilya'dadır. Akdeniz'in bazı yerlerinde sünger yetiştirilmek istenmiş, ama sunî sünger tarlaları henüz ticarî bir hacim kazanmamıştır. Zaten günümüzde tabiî süngerlerin yerini giderek sunî süngerler almaktadır. Onun için tabiî sünger ticareti günden güne azalmaktadır.

«Sünnet» Mantegna'nın eseri, detay Uffizi, Floransa

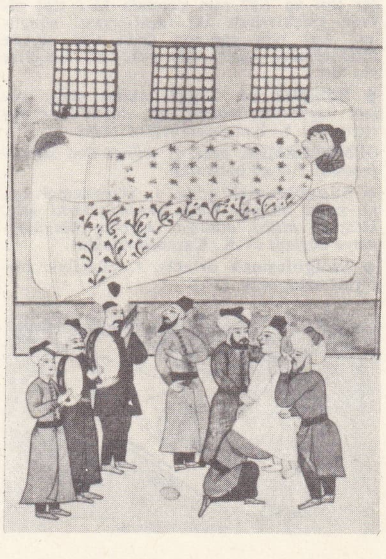

bir sünnet minyatürü («Türkisches Miniaturen Albüm» adlı kitaptan)

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi, N. Erkılıç (MEYDAN)

— Eczc. Usulüne göre temizlenerek sterilize edilen süngerler eskiden cerrahîde, boşlukları genişletmek için kullanılırdı.

◆ **Süngerli** sıf. Süngerle döşenmiş veya süngerden yapılmış olan. (LM)

SÜNGERCİ i. (*sünger*'den *sünger-ci*). Sünger avcısı. || Sünger alıp satan kimse. (M)

SÜNGERCİLİK i. (*süngerci*'den *süngercilik*). Sünger avcılığı. || Sünger alım satımıyle uğraşma. (M)

SÜNGERDOKU blş. i. Bot. Yaprağın alt tarafında bulunan seyrek hücreli, gözenekli ve az klorofilli özekdoku. Gaz alışverişi bu doku yoluyle sağlanır. (M)

SÜNGERLER çoğl. i. İlkel hayvanlar şubesi. Bk. SÜNGER. (M)

SÜNGERSİ sıf. (*sünger*'den *sünger-si*). Sünger gibi gözenekli olan, süngere benzeyen.

— Dokubil. *Süngersi kemik*, kısa kemiklerin tümünü ve uzun kemiklerin uçlarını meydana getiren doku. (ML)

SÜNGERTAŞI blş. i. Madenleri ve fildişini parlatmakta kullanılan, çok gözenekli ve pürüzlü, hafif, sert bir yanardağ feldispatı. (M)

SÜNGÜ i. (esk. türk. k.). Tüfeğin namlusuna takılan küçük sivri bir kılıç şeklinde delici silâh: *Bizim ve bütün memleket ve milletin bugün, yegâne vazifesi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle tardetmektir* (Atatürk). *Kılıçların, süngülerin parıltısından güneş görünmeyecekti* (Ş.S. Aydemir). || — *Esk.* Omurga. || Mezarların başına dikilen sırık.

— ÇEŞ. DEY. *Süngüsü düşük*, sağlığı bozulmuş. Yenik, başarısızlığa uğramış. Ataklığını, hareketliliğini kaybetmiş. || *Süngüsü depreşmesin*, ölmüş bir kimsenin aleyhinde konuşulurken söylenir.

— ANSİKL. Sil. *Süngü*'nün, Batı Pireneler'de yaşayan Basklar tarafından 1640'ta icat edildiği sanılır. Basklar, cephanelerin tükenmesi üzerine hançerlerini alaybozanlarının ucuna tespit ederek kullanmışlardı. İngiltere'de «Krallık topçusu» adı verilen alay 1670'te ilk defa olarak kovanlı süngüyle silâhlandırıldı. Bu süngü, kovanlı ve namlusunun dirsekli olması sayesinde tüfeğe aynı zamanda ateş edebilme imkânı da sağlıyordu.

Süngü osmanlı ordusuna XVII. yy. ortalarında yeniçerilerin avrupa ordularında olduğu gibi silâhlandırılması kararlaştırıldıktan sonra girdi. Bazı ortalara bu silâhlar verildi; fakat, zamanla bırakıldı. XVIII. yy. sonlarında Mustafa III devrinde (1774) kurulan sürat topçusu erlerine süngülü tüfek verilerek, yeniden kullanılmağa başlandı; fakat yeniçerileri, süngülü tüfekle silâhlandırmak ve talim yaptırmak mümkün olmadı. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra kurulan modern orduda süngülü tüfek kullanıldı. Bugün orduda 7,9 mm çapında mavzer tipi ve 7,62 mm çapında M-1 tipi piyade tüfeklerinde iki tarafı yassı süngüler; 7,62 mm çapında G-14 tipi piyade tüfeklerinde, konik şiş şeklinde süngüler yer alır.

◆ **Süngülü** sıf. Süngü takmış olan: *Sokak kapısının önünde, bir süngülü er duruyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). [LM]

SÜNGÜLEMEK geçl. f. (*süngü*'den *süngü-le-mek*). Süngü batırmak.

◆ **Süngülenmek** edilg. f. Süngülemek işine konu olmak: *Gene geçen seferki gibi, kitaplar altüst olmaya, eşyalar süngülenmeye başladı* (Y.K. Karaosmanoğlu).

◆ **Süngüleşmek** ortaklş. f. Süngüyle birbirine saldırmak. (M)

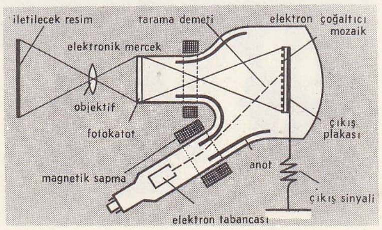

süperinoskop

SÜNME i. (*sünmek*'ten *sün-me*). Sünmek eylemi.

— Jeol. Tektonik olaylar etkisiyle tabakaların ve fosillerin uzayarak incelmesi. (Sündükleri açıkça anlaşılan trilobitler, ammonitler vardır. Bazı şistlerin ısıyı değişik ölçüde iletmeleri de bir sünme belirtisidir. Bu sünme, tabakaların bütünüyle ortadan kalkmasına kadar varabilir [*sünmüş kıvrımlar*].)

— Petr. *Sünme deneyi*, bir bitümün esnekliğini tayin etmek için yapılan deney. (25°C'ta tutulan bitüme, dakikada 5 sm'lik bir hız verilir ve kopma anındaki uzama santimetre cinsinden ölçülür.) [LM]

SÜNMEK geçz. f. (esk. türk. k.). [Kumaş için] Yıpranarak dokuması seyrekleşmek. || Kopmadan uzamak, gerilmek. (M)

SÜNNET i. (ar. *sünnet*). Hz. Muhammed'in, müslümanlar tarafından uyulması gerekli sayılan davranışları ve şu veya bu konuda söylemiş olduğu sözlerin tümü: *Vallahi onlar çoktan beri Allah'ın evamirini ve Resulünün sünnetini ihmal etmişlerdir* (Cevdet Paşa). *Peygamberimizin sünneti üzere toprağa verin* (N. Araz). (Bk. ANSİKL. *Din bölümü*.) || (Erkek çocukta) Üreme organının ucunda bulunan derinin çepeçevre kesilmesi. (*Sünnet*, sünnet derisinin tümünün veya bir parçasının kesilmesidir; timosizin tedavisi için tatbik edilir. Tehlikesiz bir cerrahî müdahaledir.) || *Sünnet etmek*, (erkek çocukta) üreme organının ucundaki deriyi çepeçevre kesmek. || *Sünnet olmak*, sünnet edilmek.

— *Esk. Sünnet-i gayr-ı müekkede*, Hz. Muhammed'in, namazda uzun okuma, ikindi ve yatsı namazlarının ilk sünnetleri v.b. gibi çok defa yerine getirip bazen de yapmadığı sünnet. || *Sünnet-i müekkede*, Hz. Muhammed'in hemen daima yerine getirdiği, yapılmasını gerekli gördüğü sünnetler. || *Sünnet-i* (veya *sünen-i*) *seniye*. Bk. SÜNEN. || *Sünnet-ullah*, Tanrı'nın koyduğu nizam. || *Ehl-i sünnet*. Bk. EHİL.

— Anat. *Sünnet derisi*, kamışın haşefesini örten deri kıvrımı. Bk. ANSİKL.

— Folk. *Sünnet çocuğu*, sünnet edilmiş veya edilecek olan çocuk. || *Sünnet düğünü*, erkek çocukların sünnet edilmeleri dolayısıyle yapılan düğün. (Bk. ANSİKL.) || *Sünnet takkesi*, sünnet olan çocukların giydiği başlık.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Sünnet derisi*, kamış derisinin devamıdır. Bu deri kıvrımının, kamış sertleştiği zaman haşefenin dışarı çıkabilmesini mümkün kılan bir deliği vardır. Eğer bu delik çok darsa, fimosis vardır. Sünnet derisinin boyutları epeyi değişiktir; fakat daima haşefenin alt yüzüne gemcik denilen bir kıvrım ile bağlıdır.

— Din. Kur'anda *sünnet-ullah* (Tanrı'nın sünneti) adıyle anılan sünnet, «tanrı yolu» anlamına gelir; genellikle Hz. Muhammed'in koyduğu kurallar ve müslümanlara gösterdiği yol demektir. İbadet bakımından sünnet, farz olan namazlardan önce veya sonra kılınan namazdır. Şeriat hükümlerine göre zorunlu olmayan, yalnız Allah rızası için kılınan nafile namazlar da sünnet sayılır. Kur'an'ın dışında kalan dinî konularda sünnet, başvurulması gereken ikinci ana kaynak niteliğindedir. Hz. Muhamed'in izinden yürümek diye tanımlanan sünnet, üçe ayrılır: *sünneti kavliye, sünneti fiiliye, sünneti takririye*. Birincisi Hz. Muhammed'in söylediklerini, buyruklarını yerine getirmek, onlara göre davranmak; ikincisi, yaptıklarını yapmak; üçüncüsü de Hz. Muhammed tarafından, bir müslümanın davranışının uygun görülmesi, yasaklanmaması sonucu ortaya çıkan kurallara uyulmasıdır.

Hz. Muhammed'in üç tür fiili sünnet sayılmaz: günlük, olağan ve tabiî fiilleri (esnemesi, uyuması, yemek yemesi v.b.); Hz. Muhammed ile ilişkisi tespit edilmemiş fiil ve sözler de sünnet değildir. Üçüncüsü de Hz. Muhammed'in belli bir olay karşısında birden çok çözüm yollarından en iyisini seçmediği durumlardır. Fıkıh deyimiyle buna *zelle* veya *terki evlâ* denir. Bunlara hatalı fiiller denemez; çünkü peygamber hata işlemez. Hz. Muhammed'in sözleri de (hadis), «sözlü sünnet» anlamındadır.

— Etnogr. Dar çerçeveli toplumlarda, özellikle zenci Afrika'da, sünnet'in («hıtan») büyük bir önemi vardır. Gençlerin topluma kabul edilmesi için yapılan kutsal törenlerdeki çeşitli uygulamalar (yiyecek ve elbise seçimi, içki veya su serpme, rakslar, öğütler v.b.) arasında sünnet genellikle başta gelir. Tören halka açıktır ve çoğunlukla, evlenmeden de daha önemli sayılan, bütün topluluğun katıldığı bir bayramdır. Sünneti, basit bir sağlık tedbiri olarak değil de, bir erkeklik, mertlik denemesi diye yorumlamak daha doğru olur; cinsiyet organlarının kutsallığı ve kanın akması bu işlemin önemini ve değerini artırır. Sünnet, yeni bir neslin erkekler arasına katılmasıyle topluma yeni bir güç kazandırır.

— Folk. *Sünnet düğünü*. İslâm dinine göre, bütün erkek çocukların, bülûğa ermeden önce sünnet edilmeleri, bu işlem sırasında dua edilmesi, Kur'an okunması, çocuğa Tanrı'dan iman sağlamlığı dilenmesi gereklidir. Bütün islâm ülkelerinde çocuklar tek tek veya toplu olarak sünnet edilir. Sünnetin daha çok üç, beş, yedi, dokuz gibi tek yaşlarda yapılmasına dikkat edilirdi; sünnet düğünü ailenin malî durumuna göre düzenlenir. Şeriat ilkelerinin bir bütün olarak uygulandığı koyu sünnî ülke ve çevrelerde çalgı, oyun yasak olduğu için sünnetler dualar okunarak yapılır. Anadolu'da, genellikle bütün sünnetlerde ya düğün düzenlenir veya küçük ölçüde eğlenceler, şenlikler yapılır. Düğüne sünnetten birkaç gün önce başlanır, çocuk sünnet olurken çalgılar çalınır, oldu da bitti maşallah gibi tekerlemeler, gürültüyle tekrarlanırdı. Bunlar daha çok çocuğu eğlendirmek, ona acı duyurmamak içindir. Sünnet edilecek çocuğun yatacağı oda bir gelin odası gibi süslenir, döşenir; yatağının başucuna genellikle işlemeli bir mahfaza içinde Kur'an asılır. Etrafa güzel kokular serpilir. Ortaya şekerler, şekerlemeler konur. Eskiden sünneti daha çok hocalar yaptıkları için işe Kur'an okumakla başlanırdı. Hocaya bir havlu, bir kalıp sabun, bir kutu şeker vermek değişmez bir gelenekti. Bunların yerine çevrenin göreneklerine göre başka şeyler de verilirdi. Eskiden zenginler altın, daha fakirler gümüş para verirlerdi. Sünnet olan çocuğa, düğün sırasında bahçe, tarla, dükkân, ev, altın ve eşya gibi şeylerin vaat edilmesi geleneği vardı. Düğünde, ailenin durumuna göre çocuk sırmalı, işlemeli başlık, ipekli, yakası kurdeleli entari giyer, bazılarının başlıklarına veya omuzlarına altından «Maşallah» asılır. Önce sünnet olana, sonra konuklara, gülsuyu karışımlı kokulu şerbet sunulur. Düğüne gelenlerin sünnet olana hediye getirmesi veya para vermesi de bir gelenek niteliğindedir. Sünnet düğünlerinde kurban kesme geleneği de vardı. Kurban, ailenin malî durumuna göre koyun, sığır, deve olabilirdi. Saraylarda şehzadeler için ünlü sünnet düğünleri düzenlenmiştir. Sarayda düzenlenen düğünlerin en büyükleri Murad III ve Ahmed III devirlerinde yapıldı. Edebiyata konu olan *suriye** ve *surname** denen eserlerin yazılmasına yol açan bu saray düğünleri kırk gün kırk gece sürdü. Bugün bazen Kızılay, bazen başka kurumlar tarafından birçok çocuğun sünneti toplu olarak yaptırılır; özel düğün salonlarında geniş ölçüde eğlenceler, düğünler düzenlenir.

— Tar. Sünnet, çok eski zamanlardan beri, Yahudiler, müslümanlar ve birçok Afrika halkı tarafından uygulanagelmiştir. Yahudilerin inancına göre, Yahve, bu âdeti, İbrahim ile bağdaşmasının görünür bir işareti olmak üzere koymuştu.

Sünneti bir sağlık tedbiri olarak yorumlayan ilk tarihçi Herodotes'dir. Fakat, hiç değilse bazı ırklarda, sünnetin, delikanlıların topluma kabul edildiklerini belirtmek için yapıldığı ileri sürülebilir. Bir görüşe göre de, sünnet, bir çeşit kurban törenidir: bu törende, kişi, hayatını borçlu olduğu tanrısına, gövdesinin tümünü değil, bir parçasını kurban eder. Birtakım bilginlere göre, sünnet âdeti cinsel zevki artırmak isteğinden doğmuş, ya da, Philon'un ileri sürdüğüne göre, cinsel günahlardan vazgeçmenin sembolü olarak ortaya çıkmıştır.

Yahudilerde, bütün erkek çocuklarını sünnet ettirmek Tanrı buyruğudur; bugün de, her yahudi ailesi, erkek çocuğunu doğu-

süpürgeci

munun sekizinci gününde sünnet ettirir. Hıristiyanlarda sünneti farz sayan tek kilise Habeşistan kilisesidir.

Sünnet, İslâm dininin doğuşundan sonra, müslümanlar arasında yerine getirilmesi gereken bir görev niteliği kazandı. Bugün bütün müslümanlarla, islâm dinini sonradan kabul edenler (dönmeler hangi yaşta olursa olsun) sünneti uygular. Sünnet Hz. Muhammedin yaptığını yapmak, gittiği yolda gitmek anlamına da geldiği için, Araplar arasında Türklerdeki anlamında kullanılmaz. Araplar buna «hitan» derler. Ancak hitanın kesin bir görev olarak yerine getirilmesi de Hz. Muhammed tarafından öngörüldü. Nasıl, ne biçimde yapılacağı eski geleneklere göre düzene kondu. Müslümanlar arasında yalnız erkek çocuklara uygulanan sünnet (hitan) genellikle bir yaşından büluğ çağına kadar olan bir süre içinde yapılır. Sünnet edilmeyen bir çocuğun müslümanlığı pek kabul edilmez. Sünnet sırasında kesilip atılan parça hemen toprağa gömülür. Bugün eski geleneklere bağlı, şeriat kurallarını uygulayan çevrelerde sünnet (hitan) gene bir din görevi niteliğindedir. (M)

SÜNNETÇİ i. (*sünnet*'ten *sünnet-çi*). Sünnet yapan kimse. (M)

SÜNNETÇİLİK i. (*sünnetçi*'den *sünnetçi-lik*). Sünnetçinin yaptığı iş. (M)

SÜNNETLEMEK geçl. f. (*sünnet*'ten *sünnet-le-mek*). *Halk dili.* (Bir kaptaki yemeği) Sıyırırcasına yiyip bitirmek. (M)

SÜNNETLİ sıf. (*sünnet*'ten *sünnet-li*). Sünnet edilmiş. (M)

SÜNNETSİZ sıf. (*sünnet*'ten *sünnet-siz*). Sünnet edilmemiş. (M)

SÜNNÎ sıf. ve i. (ar. *sünnet*'ten *sünnî*). Din. Sünnet ehlinden olan (kimse): *Sünnî imamları ile Şiî ahundları çarşıları kapattırarak, arkalarına cemaatlerini katarak büyük mescidin önüne toplandılar* (Ş. S. Aydemir). *İtikatte olan bidatler için sünnî padişahlar nice cenkler ve kıtaller ettiler, müfit olmadı* (Kâtip Çelebi). || *Sünnî mezhepleri.* Bk. EHL-i *sünnet.* MEZHEP. SÜNNÎLİK.

◆ **Sünniye** sıf. *Esk.* Sünnî'nin dişili. (M)

SÜNNÎLİK i. (*sünnî*'den *sünnî-lik*). Din. sünnî mezhebi; müslümanlığın *Kur'an*'a kesin olarak bağlı ve Hz. Muhammed'in yaptıklarının, söylediklerinin dışına çıkmayan kolu.

— ANSİKL. İslâm dini, Tanrı tarafından peygamberlikle görevlendirilen Hz. Muhammed'e gönderilen vahiylerin açıklanışıyla başladı. Bu vahiyler birer tanrı buyruğudur. İslâm dinine göre Hz. Muhammed tarafından bildirilen, yapılan, birer inanç varlığı olarak ileri sürülen bütün eylemleri, görevleri yapmağa, tutum ve davranışları benimsemeğe *sünnîlik* veya *sünnet* denir. (Bk. SÜNNET.) Sünnet, Hz. Muhammed'e bir peygamber olarak gönderilen ilk vahiy'in insanlara bildirilmesi ve onun uygalanmasını istediği ilkeleri benimsemekle başladı. Peygamberin yaptığını görerek, söylediğini duyarak yapma, benimseme, sünnetin ilk bölümüdür. Bunları ilk benimseyenler ve yapanlar Hz. Muhammed'e iman eden, onun yanında bulunan, onunla konuşup görüşenlerdir (sahabe). İslâmiyetin başka ülkelere de yayılmasından sonra Hz. Muhammed'i görmek, onunla konuşmak olanağı kalmadı. Yalnız yaptıklarını, söylediklerini başkalarından duyarak, görerek yapma yolu açıldı. Sünnîlik Kur'an'a, Hz. Muhammed'in yaptıklarına ve söylediklerine dayanan bir inanç sistemi haline geldi. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan birtakım meselelerin çözümünde *Kur'an* ve hadislerde açık, herkesin anlayabileceği kadar seçik bir hüküm bulunmazsa en yetkili kimselerin yorumlarına başvurulur. Sünnîliğin temel kurallarından biri olan bu yola *icmai ümmet* (yetkili bir kurulun toplanarak uygun gördüğünü yapmak), *ictihatı fukaha* (islâm hukukçularının uygun gördükleri, anlaştıkları bir konuda gerekeni yapmak) denir. Bunların dışında herhangi bir güçlüğün giderilmesi için yukarıda adı geçen kurumların hiç birine başvurma imkânı yoksa bilgisine, imanına, islâm dini konusundaki yetkisine güvenilen bir kimseye danışma yolu vardır. O da yoksa, insanın kendi vicdanına uyması gereği vardır. Ancak bunların hangisi olursa olsun yapılması, uyulması için insanın islâm dini kurallarına göre sünnî olması gerekir.

Sünnîliğin ana ilkeleri. 1. *Kur'an,* hadis ve Hz. Muhammed'in bütün tutumlarına inanma, onları benimseme; 2. islâm dininin bütün inanç düzenine ve kurallarına (beş şarta) tam bir iman ile bağlanma; 3. imanını diliyle, gönlüyle ikrar etme; 4. inandığını herhangi bir çıkar ve karşılık beklemeden, Tanrı buyruğu olarak yapma; 5. şeriat denen ve müslümanlar arasındaki karşılıklı davranışları düzenleyen kurallar bütününe uyma; 6. islâm dininin Allaha, peygambere, âhirete, kıyamet gününe, meleklere, Allah tarafından gönderilen kitaplara (dört kitaba [Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an]), onların hak olduğuna inanma. Ancak, *Kur'an*'dan önce indirilen üç kitap sonradan birtakım değişikliklere uğradı. Sünnîliğe göre bu ilk üç kitabın asılları kayboldu, bu yüzden *Kur'an* hepsinin özü ve en güzeli, en olgunu olarak indirildi; 7. Hz. Muhammed'in bütün peygamberlerin en yetkini, en üstünü ve son peygamber olduğuna inanmak.

Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Sünnîlikle ilgili, onun ana ilkelerine dayanan dört büyük mezhep doğdu. İslâm dininin, Kur'an ve hadislerin temel kurallarında birleşen bu mezhepler, bazı ayetlerin ve hadislerin yorumunda, fiil-i nebi'nin uygulanışında birbirinden ayrılır. Bazıları Hz. Muhammed'in bütün eylemlerini, önce yapıp sonradan değiştirişlerini de olduğu gibi kabul eder ve uygular. Bazısı ise ibadet ve icraat konusunda en son tutumunu örnek olarak alır. Bu dört mezhep kurucularının adlarıyle anılan Hanefî, Şafiî, Malikî ve Hanberîdir ve dördü de sünnîdir. *Kur'an* ve hadislere dayanır. Sünnîlik islâm dinine temel olarak, ibadet kurumlarını alır. Bunlar da namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hac etmek ve kurban kesmektir. Ancak bunların uygulanışında *Kur'an* ve hadislerce konulan birtakım kurallar vardır. Bu genel kuralların başında insanın sağlığı, malî durumu, içinde bulunduğu ortamın siyasî niteliği gelir. Malî durumu bozuk olan hacca gidemez, kurban kesemez, sağlığı yerinde olmayan namaz kılamaz, oruç tutamaz. Bütün bunlar islâm dinince düzenlenen ve Hz. Muhammed tarafından uygun görülen davranış örneklerine göre yapılır. Savaşırken namaz kılınmaz, oruç tutulmaz, hacca gidilmez, zekat verilmez.

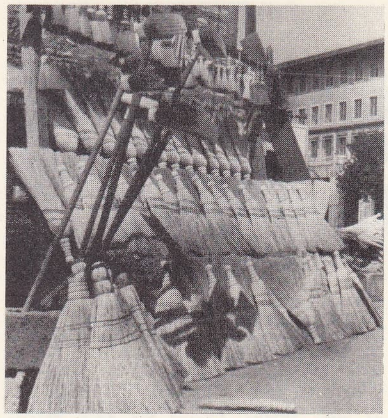

süpürge

İbadet kurumlarının başında beş vakit namaz gelir. Namazın sünnîlikte zamanları belli, süreleri kesindir. Sünnîlik, namazı sünnet ve farz olmak üzere ikiye ayırır. Farz Tanrı tarafından emredilen buyruklar, sünnet ise Hz. Muhammed'in yaptığını yapmağa dayanan namazdır. Ancak namaz konusunda, onun edasında dört mezhebin de sünnî olmalarına karşılık, görüşleri ayrıdır. Şafiî mezhebinden olanlarla Hanefî mezhebinden olanların namaz kılışları birbirine pek uymaz. Bu dört ana mezhebin dışında gene Sünnîliğin genel kurallarını benimseyen ikinci derecede kimi yalnız imana, kimi yalnız akla dayanan mezhepler vardır. Bunlar sünnîliğin ikinci kolları sayılan ilk mezhepler arasındadır. İlk üçü Eseriye, Matüridiye, Eş'ariye adını alır. Onlardan sonra gene Sünnîliğe dayanan üç mezhep daha vardır: Vahhabiye, Ahmediye, Mehdiye. Sünnîliğin dışında kalan ve islâm dininin temel görüşlerini ayrı bir açıdan yorumlayarak sünnîlikten ayrılan bütün mezheplerin topladığı büyük bölüm Şiîlik veya Şia adını alır. (M)

SÜNUH i. (ar. *sinh*'ten *sünūh*). *Esk.* Bilgi yönünden sağlam ve emin olma, iyice bilme. (M)

SÜNUH i. (ar. *sünūh*). *Esk.* Akla gelme. || Çıkma, sâdır olma. || *Şeref-sünuh,* «şerefle akla gelen», eskiden büyüklere hitap etme şekillerinden biri.

◆ **Sünuhat** çoğl. i. *Esk.* Akla gelen şeyler. (M)

SÜNUSÎ (Sidi Muhammed bin Ali), Sünusiye tarikatının kurucusu (Torş, Cezayir 1791-Çağbub 1859). Öğrenimini ülkesinde yaptı. Ebu Ras ve Belgandua gibi çağının ünlü bilginlerinden tefsir, hadis, fıkıh

bir sürek avının çeşitli evreleri

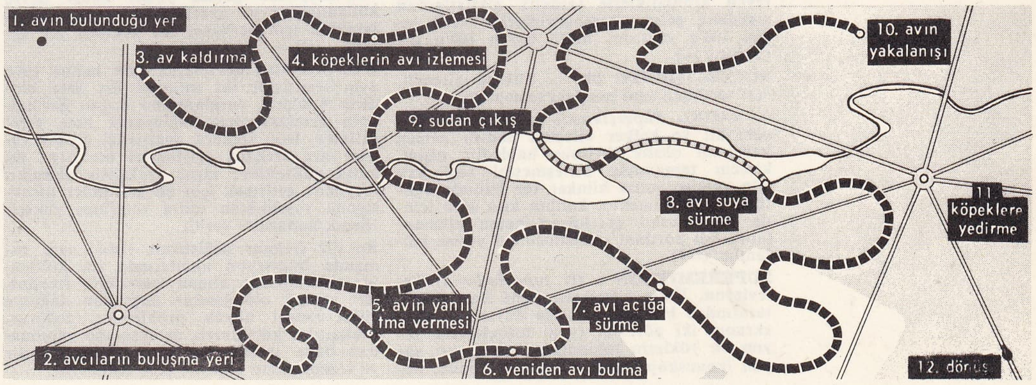

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

«Sürek Avı» François Desportes'un eseri

dersleri aldı. Tasavvuf konuları üstünde çalıştı. Mekke'de bulunduğu süre içinde ünlü mutasavvıfların toplantılarına katıldı. Bir süre sonra Mısır'a gitti. Mısırlı bilginlerle geçinemediği için tekrar Mekke'ye döndü. Burada mutasavvıf Ahmed bin İdris Fassi ile tanıştı. Onunla birlikte Sobia'ya gitti. 1835'te Ahmed bin İdris ölünce onun müritlerinin bir kısmı Sünusî'ye, bir kısmı da Şidi Mirganî'ye uydular. Böylece Ahmediye veya İdrisiye tarikatı iki kola ayrıldı. Sünusî 1837'de tarikatının ilk zaviyesini Ebu Kubeys dağının üzerinde kurdu. 1843'te Mekke'den ayrıldı. Önce Bingazi'ye, sonra da Beyza adlı zaviyesini kurduğu Cebeli Ahdar'a geldi. Birkaç yıl içinde bu bölgede, Tripolitain, Marmarique ve Fezzan'da çok sayıda sünusî zaviyesi kuruldu. Kısa bir süre içinde Sünusiyeye bağlı olanlar Cağbub'a kadar yayıldılar. Ufak bir köy olan Cağbub, sünusîlerin merkezi durumuna geldi. Sünusî ölünce yerine oğlu Şeyh Muhammed Mehmedî geçti. (M)

SÜPARE blş. i. Bk. SIPARE.

SÜPER—, lat. *super*, üstünde'den alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

SÜPER i. Petr. SÜPERBENZİN'in kısaltması.

SÜPERAERODİNAMİK i. (fr. *superaérodynamique*). Çok yükseklerde rastlanan seyreltik gazların akışını inceleyen bilim. (L)

SÜPERALAŞIM blş. i. Aşınmaya ve 800° C'tan yüksek sıcaklıklarda akmaya karşı yüksek bir direnç gösteren, ateşe dayanıklı karmaşık alaşım.

— ANSİKL. Üç tür *sjperalaşım* vardır:

1. *demirli süperalaşımlar*, yüzde 15-20 krom, yüzde 12-30 nikel, yüzde 10-25 kobalt, ayrıca tungsten ve titan kapsar; ısıl işlem sonucunda, alaşımı sertleştiren karbürler çökelir ve austenitli bir yapı elde edilir;
2. *nikelli süperalaşımlar*, genellikle yüzde 5'ten az demir, yüzde 20 krom, yüzde 2-3 titan, yüzde 1 alüminyum ve yüzde 15'e kadar kobalt kapsar; özellikle türboreaktörlerin türbin kanatçıklarının yapımında kullanılır (bk. NIMONİK, HASTELLOY);
3. *kobaltlı süperalaşımlar* doğrudan dökümle elde edilir ve yüzde 0,3 karbon, yüzde 25-30 krom, yüzde 2 nikel, yüzde 5 molibden, yüzde 2-3 demir kapsar; Stellit* tipi alaşımlardan türeyen bu karmaşık süperalaşımların bileşiminde tungsten veya tantal da bulunabilir. (L)

SÜPERBENZİN blş. i. Petr. Yüksek nitelikte benzin. (Katalitik reformingden türeyen aromatiklerle sentetik alkilatlardan meydana gelen süperbenzinlerin oktan indisi 100'e yaklaşır, hattâ bazen 100'ü geçebilir.) [L]

SÜPERÇİMENTO blş. i. Yüksek dirençli, serî sertleşen sunî portlant çimentosu.

— ANSİKL. *Süperçimento*'da, pişimden önceki kil ve kalker bileşimi hemen hemen kalsiyum oksite doymuş haldedir; pişim, kirecin tamamıyle birleşmesini sağlamak için yapılır, sonra klinker toz halinde öğütülür. Süperçimento, kalıbın kısa süre içinde sökülmesini gerektiren beton elemanlarda âdi portlant çimentosunun yerine kullanılır. (LM)

SÜPEREMİTRON i. (fr. *superémitron*). Televizyon. Fransız fizikçisi René Barthélemy tarafından bulunan ve ışığa duyarlı mozaik ekranın iki görevini (yani fotoelektrik yayım ve yüklerin toplanması) ayrı ayrı yapan ikonoskop çeşidi. (Süperemitronda, iletilecek optik görüntü, geniş açılı bir objektif yardımıyle saydam, homogen ve ışığa duyarlı bir ekran üzerinde meydana getirilir.) [L]

SÜPERESİF i. (fr. *superessif*). Leng. Finugur dillerinde üstte bulunan şeyin durumunu belirten hal. (L)

SÜPERFANTOM i. (fr. *superfantôme*). Telekom. İki taraflı bağlantı sağlamağa yarayan «dörtlü» telgraf donatım sistemi. (İki ve dört «dörtlü» süperfantomlar vardır.) [L]

SÜPERFİNİSYON i. (fr. *superfinition*). Bitirme işlemi (taşlama*) uygulanmış madenî bir yüzey üzerinde, takımın etkisinden doğan amorf haldeki yüzeysel maden tabakasını kaldırma işlemi.

— ANSİKL. *Süperfinisyon*, işlenecek yüzey üzerine belirli bir basınçla sürtünen taşlama taşlarıyle yapılır ve yüzeyin her noktasının eşit şekilde aşınmaya uğraması için bu taşlara parçaya göre bağıl bir hareket verilir. Isınmayı önlemek için kesme sıvısı kullanmak ve yüzeyi sürekli olarak temizlemek gerekir. Bu işlem hemen hemen bütün pürüzlerin giderilmesine, dolayısıyle aşınmayı önemli derecede azaltmağa ve verilen alıştırma ne kadar duyarlı olursa olsun gerekli toleransların göz önünde tutulmasına imkân verir. (L)

SÜPERFOSFAT i. (fr. *superphosphate*). Kim. Tabiî trikalsiyum fosfatın sülfürik asitle işlenmesinden elde edilen ve gübre olarak kullanılan ürün. (L)

SÜPERHETERODİN i. ve sıf. (lat. *super*, üstünde, yun. *heteros*, başka ve *dynamis*, kuvvet'ten fr. *superhétérodyne*). Radyotek. Antende meydana gelen elektrik salınımlarının, farklı frekanstaki yerel bir osilatörün (heterodin) salınımlarıyle üst üste bindiği radyo alıcısı; böylece, vuru olayına dayanarak, «ara frekans» denilen genellikle daha düşük ve sabit frekansta salınımlar elde edilir; bu salınımlar kolayca yükseltilip süzülebilir. *Eşanl.* FREKANS DEĞİŞTİRİCİ.

— ANSİKL. 1917'de Lucien Lévy adında bir fransızın bulduğu *süperheterodin*, seçiciliği, yüksek duyarlığı ve ayarlama kolaylığı yüzünden bugün bütün dünyada kullanılır. Bir alıcının gücü alçak frekansta yükseltmeye bağlı olduğu halde, duyarlık* ve seçicilik*, yüksek frekansa yükseltme katlarının kazancı ve bant genişliğiyle belirlenir. Eskiden dolaysız çalışan yükseltme devrelerinde duyarlık ve seçiciliğin artışı, frekans yükseltme katlarının giriş ve çıkışları arasındaki parazit kuplajlardan doğan anî salınım olayıyle sınırlıydı. Ayrıca katların sayısı arttıkça, bir yayın aranırken bu katlardan her birinin ayrı ayrı ayarlanması güçlük doğuruyordu. Bütün bu güçlükler süperheterodinlerle yenilmiştir. Bu cihazda yüksek kazançlı bir yükseltmeden önce, frekansı ne olursa olsun alınan işaretlere yüksek frekanslı yerel bir osilatörün gerilimleri ile vuru uygulanarak sabit ve bu iki frekansın farkına eşit frekanslı işaretler haline getirilir. Bu ara veya orta frekans, alınan işaretlerinkinden genellikle daha düşüktür (455 kHz). Lambalı veya transistörlü, bir veya birçok katlı yükselteçlerde ara frekanslı işaretler kolayca yükseltilir. Akortları sabit olduğundan istenen seçiciliği sağlamak amacıyle bant filtresinden meydana gelmiş yeteri kadar devre kullanılabilir ve ayarları bir defada yapılabildiği için herhangi bir güçlüğe yol açmaz.

Bazı özel alıcı devrelerde aynı lamba veya aynı transistör iki salınımı üst üste bindirip bunların vurularından doğan gerilimlerin deteksiyonunu sağlayarak hem yerel osilatör, hem frekans değiştirici görevi yapar; ara frekans gerilimleri bir veya iki katta yükseltilir; alçak frekanslı akımları meydana getirmek için bu gerilimler deteksiyonu yapıldıktan sonra yeterince yükseltilerek hoparlöre verilir.

Bu tür frekans değiştirme ilkesi aynı zamanda televizyon alıcılarında da kullanılır; televizyonda alınan işaretlerin frekansları yüksek olduğundan doğrudan doğruya yükseltilmesi büyük problemler doğurur. Frekanslar küçültülerek, deteksiyonu yapılmadan önce işaretler kolayca yükseltilebilir ve videofrekans akımlar elde edilir. (L)

SÜPERİKONOSKOP i. (fr. *supericonoscope*). Televizyon. İkonoskop ve görüntü analizleyicisinden yararlanarak yapılan ve bugün televizyon stüdyolarında pek kullanılmayan kamera tüpü. (L)

SÜPERMALLOY i. (tes. edil. ad). Bir nikel (yüzde 79), demir (yüzde 16) ve molibden (yüzde 5) alaşımının ticarî adı; magnetik özellikleri için kullanılır. (L)

SÜPERNOVA i. (fr. *supernova*). Astron. Bk. ÜSTNOVA.

SÜPERPOLİAMİN i. (fr. *superpolyamine*). Kim. Yapısı

$$NH_2 - (CH_2)_n - NH - (CH_2)_n ... NH - (CH_2)_n - NH_2$$

şeklinde olan büyük moleküllü bileşiklerin genel adı; amonyağın polimetilen halojenürlerine etkimesinde, başka maddelerle birlikte elde edilir. *Eşanl.* AZAKARBAN. (L)

SÜPERPOLİAMİT i. (fr. *superpolyamide'*-den). Kim. Büyük moleküllü sentetik kimyasal madde; bir diasidin bir diaminle veya bir aminoasidin kendi üzerinde yoğunlaşmasından elde edilir.

— ANSİKL. *Süperpoliamit* ısıya çok dayanıklıdır ve sterilizasyon işleminden geçirilebilir. Başlıca iki türü vardır: Nylon ve Rilsan. Bir fransız icadı olan Rilsan, su geçirmeyen ince tabakaların yapımında kullanılır. (L)

SÜPERPOLİETİLEN i. (fr. *superpolyéthylène*). Düşük sıcaklık ve basınçta hazırlanmış polietilen; molekül ağırlığı, dayanıklılığı ve ergime noktası, yumuşak yapılı âdi polietilenden daha yüksektir. (L)

SÜPERPRODÜKSİYON i. (fr. *superproduction*). Sine. Bk. ÜSTÜNYAPIM.

SÜPERSONİK sıf. (fr. *supersonique*). Bk. SESÜSTÜ.

SÜPERTEPKİ blş. i. Radyotek. 1922'de Amstrong tarafından tasarlanan ve teorinin tepkiden beklediği verimi yükselttiği, hattâ bu sınırı aştığı için bu adla anılan radyo yayınları alma usulü.

— ANSİKL. Radyotek. Belli bir pozitif direnç gösteren bir devreye, tepki yoluyle negatif bir direnç vermeğe dayanan bu usul yalnız kısa dalgalara uygulanabilir. *Süpertepki*, titreşimlerin meydana gelmesi için gerekli sınırın üstünde bir tepkiyle duyar hale getirilen ve yüksek frekanslı bir elektromotor kuvvetini barındıran bir devrenin duyarlığından yararlanır. Titreşimlerin önceden meydana gelmesi, devrenin direncini pozitif değere getirerek anî titreşimlerin doğmasına karşı koyan alçak frekanslı (duyulmaması için 20 000 Hz'den yüksek) yerel bir titreşimin etkisiyle önlenir. (L)

SÜPERUÇANKALE blş. i. Ask. havc. 1943 ile 1953 arasında Boeing tarafından 4 250 adet yapılmış B-29 ve B-50 ağır bombardıman* uçaklarına verilen ad. Bk. UÇANKALE. (L)

SÜPERVİZYON i. (fr. *supervision*). Sine. Yapımcısının tam itimadını kazanmamış tecrübesiz birinin veya bir yönetmenin yaptığı işin, tecrübeli yönetmen tarafından kontrolu. (L)

SÜPHANALLAH ünl. Bk. SÜBHANALLAH.

SÜPHAN dağı, Doğu Anadolu'da Van gölünün kuzey kenarı üstünde yükselen sönmüş volkan; yüksl. 4 058 m (eski haritalarda 4 434 m). Yapısında andezit ve bazaltların hâkim bulunduğu Süphan dağı, Dördüncü zamanın periglasyal devresinde son etkinliklerini gösterdi. Başlıca doruğunun güneybatısında, çapı 400 m'ye varan bir krater çukuru, bunun içinde kalır; buradaki buzul dili, bu düzeyin 200 m aşağısına kadar sarkar. Adilcevaz kasabası, dağın güneyinde göl kenarında yer alır ve burada Ağrı'ya yönelen yol dağın doğu yamaçlarını boylar. Süphan dağı cılız bir bozkırla kaplıdır. (M)

SÜPOZİTUVAR i. (fr. *suppositoire*). Bk. FİTİL.

SÜPRA—, lat. *supra*, üzerinde'den alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

SÜPRADİVERJANT sıf. (fr. *supradivergent*'dan). Paralel yatay eksenler etrafında ve dolanımlarının üst yarısında uçları birbirinden uzaklaşacak şekilde ters yöne

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

dönen iki parça için kullanılır: *Süpradiverjant pervaneler.* (L)

SÜPRAKONVERJANT sıf. (fr. *supraconvergent*'dan). Paralel yatay eksenler etrafında ve dolanımlarının üst yarısında uçları birbirine yaklaşacak şekilde ters yöne dönen iki parça için kullanılır: *Süprakonverjant pervaneler.* (L)

SÜPRÜNTÜ i. (*süpürmek* > *süpür-ü-n-tü*'den). Bir yeri süpürdükten sonra ortaya çıkan veya bir yerde birikmiş toz ve çöp yığını: *Kâh küçük çocuklardan biri, süprüntülerin arasından kemirecek bir şey bulup çıkarır...* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Mec.* Bayağı ve aşağılık şey veya kimse. (M)

SÜPRÜNTÜCÜ i. (*süprüntü*'den *süprüntü-cü*). Bir yerdeki süprüntüleri temizleyen kimse. || *Mec.* Her zaman kötü şeyler alan veya satan kimse. (M)

SÜPRÜNTÜLÜK i. (*süprüntü*'den *süprüntü-lük*). Süprüntülerin atıldığı yer, çöplük. (M)

SÜPÜRDE sıf. (fars. *sipürden* veya *süpürden*, teslim etmek, tamamlamak'tan *süpürde*). *Esk.* Ismarlanmış. || Teslim olunmuş, bırakılmış. (M)

SÜPÜRGE i. (esk. türk. *süpürgü*'den). Süpürmeğe yarayan âlet: *Bihter elinde küçük bir tüy süpürge ile duvardaki levhaların tozunu alıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Çalı süpürgesi.* Bk. ÇALI. || *Elektrik süpürgesi.* Bk. ELEKTRİK.

— ÇEŞ. DEY. *Sokak süpürgesi.* Bk. SOKAK. || *Saçını süpürge etmek.* Bk. SAÇ.

— Folk. *Süpürgeye iğne batırmak,* sık sık gelen aynı misafirin uzun süre oturmaması için yapılan sihir. (Bunun için süpürgeye iğne batırılarak kapı arkasına asılırdı.)

— ANSİKL. *Süpürge*'ler çeşitli maddelerden yapılır: domuz kılı, yaban domuzu kılı gibi hayvan kıllarından; ayrık otu, hindistancevizi, kayın ağacı dalı, pirinç sapı, hint darısı, çalı gibi bitkisel maddelerden veya sentetik maddelerden; dallardan yapılmış süpürgeler, özellikle de çalı süpürgeleri toprak yerlerin, saptan yapılmış olanlar ise taş, tahta ve beton yerlerin süprülmesine elverişlidir.
İpek, kıl, naylondan yapılmış olup üzerlerine bez sarılmış süpürgelerle saçaklı süpürgeler, daha çok cilâlı veya vernikli parkelerin süpürülmesine yaramaktadır. Otomatik süpürgelerde, silindir biçiminde fırçalar vardır; bu fırçalar dönerken tozu alır ve süpürgeye yerleştirilen bir kutuya savurur. (LM)

SÜPÜRGECİ i. (*süpürge*'den *süpürge-ci*). Süpürge yapan veya satan kimse. (M)

SÜPÜRGECİK i. (*süpürge*'den *süpürge-cik*). Eklemli hayvanların çeşitli bacaklarında bulunan ve sert kıllardan meydana gelen küçük fırça. (Örümceklerin birçoğunda, ayaklarda, zehir çengellerinde veya çene parçalarında süpürgecik bulunur.) [L]

SÜPÜRGEDARISI bİş. i. Bot. Çiçek saplarından süpürge yapılan otsu bitki; sıcak bölgelerde yetişir. (İlmî adı *Sorghum saccharatum.* Buğdaygillerden.) [L]

SÜPÜRGELİK i. (*süpürge*'den *süpürge-lik*). İnş. Döşemenin duvarla birleşme yerini gizlemek için duvar veya bölme ayağı boyunca düşey olarak yerleştirilen tahta kuşak: *Genellikle süpürgeliğin yüksekliği 11 sm, genişliği 18 mm'dir.* || Duvardan belli uzaklıkta, döşeme üzerine yerleştirilmiş çubuklardan meydana gelen ve mobilyaların duvara sürtünmesini önleyen eleman. (LM)

SÜPÜRGEOTU bİş. i. Bot. Bk. FUNDA.

SÜPÜRME i. (*süpürmek*'ten *süpür-me*). Süpürmek eylemi.

— Mekan. İçten yanmalı bir motorda, yanma gazlarının tamamen dışarı atılıp yerini taze havanın aldığı yanma fazı.

— ANSİKL. Mekan. İki zamanlı bir motorda *süpürme,* piston kursunun sonuna geldiği zaman yanmış gazların genleştikten sonra silindirden dışarı atılmasını sağlayan işlemdir. Bu işlem, dağıtım ayarını yaptıktan sonra emme ve egzos delikleriyle sağlanır; gereğinde hafif sıkıştırılmış hava ile aşırı besleyen bir düzenekten de yararlanılır. Bir dizel motorunda süpürme işini sıkıştırılmış temiz hava yüklenir; bu hava, sıkıştırma devresinin sonunda yanma havası vazifesini de görür. İki zamanlı patlamalı bir motorda, süpürme için hava-benzin buharı karışımından faydalanılır; bu yüzden bir miktar yakıt kaybıyle kırşılaşılır. (L)

SÜPÜRMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Bir şeyin veya bir yerin üstündeki toz, toprak ve çerçöp gibi şeyleri, süpürge, fırça v.b. ile temizlemek: *O şu odayı süpürmeyi bile beceremez* (H. R. Gürpınar). *Sabahtan akşama kadar sokak süpüreceksin* (R. N. Güntekin). || —*Mec.* Çıkarıp atmak, kovmak: *Bütün millet işbu tarik-i azm ve mücahedesinde her türlü mevanii, muhakkak ve mutlaka kırıp süpürecektir* (Atatürk). *Yanında binlerce kurbanlık ile / Süpürdü düşmanı basdı dayağı* (Âşık Veysel). || Bitirmek, tüketmek.

— DEY. *Silip süpürmek.* Bk. SİLMEK.

◆ **Süpürülmek** veya **süpürülmek** edilg. f. Süpürmek işine konu olmak: *Eski devrin kıymet hükümleri süpürülmüştü* (Ş. S. Aydemir). *Bari bir gün önce süpürülsün de orada bir şey var diye kimseyi aldatmasın* (N. Ataç).

◆ **Süpürtmek** ettrg. f. Süpürmek işini yaptırmak. (M)

SÜPÜRÜCÜ i. (*süpürmek*'ten *süpür-ü-cü*). Teknol. Yolların süpürülmesine yarayan makine.

— ANSİKL. Teknol. *Mekanik süpürücü*'nün, piasava saplarıyle donatılmış ve çöpleri aynı tarafa atacak şekilde eğik olarak monte edilmiş bir silindiri vardır; bu silindir taşıtın dingili tarafından çalıştırılır ve bir küçük kolla indirilip kaldırılır. Büyük şehirlerde süpürücü aynı zamanda arazöz vazifesi de görür. (L)

SÜR i. (ar. *sürr*). Anat. *Esk.* Bebeğin kesilmiş göbeği.

◆ **Sürrî** sıf. *Esk.* Göbeğe ait, göbekle ilgili. (M)

SÜR— ek. (lat. *super* > fr. *sur-*). «Üstünde, üzerinde» anlamına gelen ve genellikle üstünlüğü belirten önek. (L)

SÜRA i. (ar. *süre*'den fr. *surah*). Tekst. İlk defa Hindistan'da dokunan, yumuşak ve hafif bir çeşit ipekli kumaş. (L)

SÜRADİK i. (ar. *sürādik*). *Esk.* Tente, çadır. || Saray perdesi, ev veya çadırın önüne çekilen perde.

— Dilbil. Bu kelime farsça *çar (çehar), -tâk* > *çardak*'tan, Arapça'ya geçmiş olan *serdak*'ın çoğuludur.

◆ **Süradikat** çoğl. i. *Esk.* Çadırlar. || Saray perdeleri. (M)

SÜRAG i. (fars. *surāğ*). *Esk.* İz, işaret, eser.

— Dilbil. Bu kelime eskiden *sormak*'tan *sorak* > *sorağ* şekliyle Türkçeden Farsçaya geçmiş Türkçede kullanıştan düşmüştür. (M)

SÜRAHİ i. (ar. *şarāhat* > *şurāhî*'den). Su şişesi olarak kullanılan uzun boylu kap: *Bakışlarını ayırmağa gelmez / Sürahi bozalır sonra suyundan* (C. S. Tarancı). *Lûtfeyle saki nazı ko, mey sun ki kalmaz böyle bu / Dolsun sürahi vü sebu, boş durmasın peymane hem* (Nef'i). [M]

SÜRASTARYA i. (fr. *surestaries*'den). Tarafların açık veya zımnî anlaşmasına göre, taşıyanın astarya süresinin dolmasından sonra yükün yüklenmesi için ücret karşılığı beklediği süre.

— ANSİKL. *Sürastarya süresi,* yüklemenin astarya süresi içinde bitmemesi halinde tanınan bir ek süredir. Astarya süresinden farklı olarak ücretlidir. Sürastarya süresinin ne zaman başlayacağı yönünden, sözleşmede bir astarya süresinin belirtilmiş olup olmadığından hareket etmek gerekir. Sözleşmede yükleme süresi belirtilmişse, sürastarya süresi, bu sürenin bitmesiyle kendiliğinden işlemeğe başlar. Sözleşmede astarya süresi belirtilmemişse, sürastarya süresinin başlayabilmesi için, taşıyanın, yükleme süresinin bitmiş olduğunu veya belli bir tarihte bitmiş sayılacağını ihbar etmesi gerekir. Bu halde sürastarya süresi, yükleme süresinin bitmiş sayılacağı günün ertesi günü işlemeğe başlar. Süre, sözleşmede belirtilmemişse, astarya süresinin yarısı kadardır. Buna karşılık yükleme ve boşaltma süresi olarak birlikte bir tek süre kabul edilmişse, sürastarya bu sürenin dörtte biri eşittir. (M)

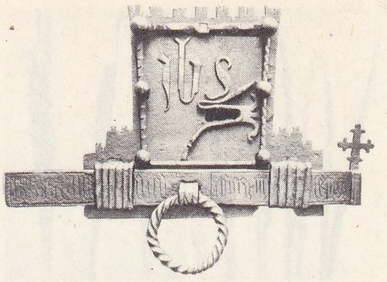

dövme demirden gotik **sürgü** Cluny müzesi, Fransa

SÜRAT veya **SÜR'AT** i. (ar. *sür'at*). Çabukluk, hızlılık, hız: *Mesele bunu görüp kabul etmektedir. Bu sizin hareketlerinize, lâzım olan sürati verir* (M. Ş. Esendal). *Kazandığım parayı bir makina süratiyle derhal hesaplıyor* (A. H. Tanpınar). || *Sürat katarı,* sürat postası, ekspres (tren).

— *Esk. Sür'at-i infial,* çok çabuk gücenme, çabuk darılma. || *Sür'at-i intikal,* çabuk anlama, kavrama çabukluğu. || *Sür'at-i mümkine,* mümkün olan çabukluk. || *Sür'at-i seyr,* gidiş hızı.

— Ask. tar. *Sürat topçuları,* Mustafa III zamanında Topçu ocağına bağlı olarak kurulan yeni bir topçu sınıfı (1774). Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Sürat ölçü hattı,* uçları iki kerterizle kesin olarak belirtilen ve karada çok doğru olarak ölçülen mesafe. (Gemiler bu ölçü hattı üzerinde seyrederek hat boyunca geçen zamanı ölçer, bundan da kendi hızlarını tayin ederler. Bu işleme *«gemi sürat ölçme hattında deneme yaptı»* veya *«sürat ölçme hattında seyir etti»* denir.)

— Spor. *Sürat koşucusu,* kısa mesafe koşucusu. || *Sürat yarışı,* pist üzerinde yapılan kısa mesafe koşusu. (Atletizmde sürat koşuları, 100 m, 200 m, 400 m'dir. Bisiklet sürat yarışları genellikle 1 000 m üzerinden yapılır.)

— ANSİKL. Ask. tar. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında, osmanlı ordularının geriliği ve güçsüzlüğü anlaşılınca, osmanlı silâhlı kuvvetlerini bir düzene sokmak gerektiği görüldü. Fransa'dan Obert adlı bir topçu uzmanının başkanlığında bir topçular heyeti getirtilerek, Topçu ocağına bağlı *sürat topçuları* kuruldu. Kuruluş sırasında sürat topçularının sayısı 250 kadardı. Yeşil ceket ve mavi şalvar giyerlerdi. Bunlara, Kâğıthane'de kışlalar ve talim yerleri yapıldı. Sürat topçuları Mustafa III ölünce kaldırıldı. Obert memleketine döndü. 1782 Yılında Hamid Paşa sadrazam olunca Obert'i getirtti ve sürat topçularını yeniden kurdurdu; sayıları 250'den 2 000'e çıkarıldı, Tophane'de yeni kışlalar yapıldı ve yeni bir kanunname hazırlandı. Bu kanunnameye göre sürat topçuları beyaz çuhadan yeşil püsküllü başlık giyecekler, 15 akçe gündelik alacaklar ve evlenmeyecekler; sürekli olarak kışlalarda yatacaklar, haftada üç gün Beyoğlu ve Kâğıthane'de talim yapacaklardı. Üç yıl hizmet gören sürat topçularının gündelikleri 20 akçeye çıkarılacaktı. Sürat topçularından yaşlananlar 30 akçe gündelikle emekli olacak, savaşta yaralananlara 40 akçe verilecekti. Sürat topçuları içinde mesleklerinde ilerleye-

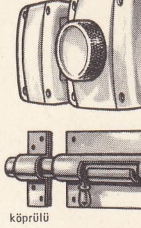

sürgüler

sürgüler

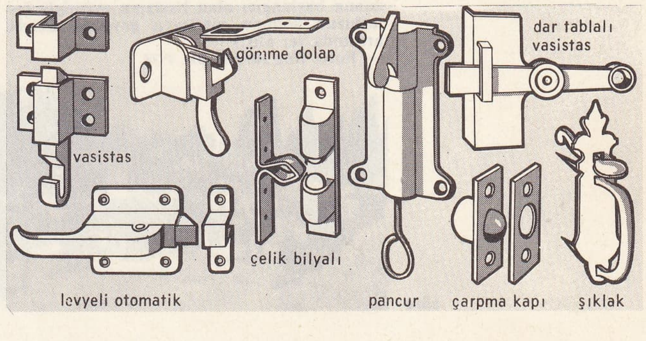

soldan sağa; arpa sürme'si; buğday sürme'si

rek, dakikada sekiz-on gülle atan topçular vardı.

◆ **Süratle** zf. Çabucak, çabuk, hızla: *Feride, süratle geri çekilerek, şaşkın şaşkın: —Enişte, ne diyorsunuz? dedi* (R. N. Güntekin).

◆ **Süratli** sıf. Çabuk hareket eden, çabuk işleyen (şey). || Hızlı: *İçerde süratli bazı tıpırtılar olmuş ve sonra birdenbire kesilmişti* (Sabahattin Ali). [M]

SÜRATÇİ i. (*sürat*'ten *sürat-çi*). Sürat toplarına bakan ocak.

— Ask. *Esk. Süratçi nazırı,* Osmanlı devletinde Yeniçeri Topçu ocağından ayrı olarak yalnız sürat toplarını kullanmak amacıyle kurulan Sürat topçuları ocağının başında bulunan görevli. || *Süratçi neferatı,* Osmanlı devletinde Sürat topçuları ocağında görevli olan topçulara verilen ad. (Süratçi ocağı, Yeniçeri Topçu ocağıyle birleşince süratçi neferatı da Yeniçeri ocağına bağlandı.) [M]

SÜRB i. (ar. *sürb*). *Esk.* Kurşun madeni. (M)

SÜRBE i. (ar. *sürbe*). *Esk.* Sürü. || Kalabalık, küme. (M)

SÜRÇ i. (*sürçmek*'ten). Sürçme. *Esk.* Zühul.

— DEY. *Sürçü lisan* (veya *sürç-i lisan*), «ağızdan yanlışlıkla çıkan söz, dil sürçmesi» anlamında kullanılır. (M)

SÜRÇMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Yanlış bir adım atıp dengesini bozmak: *Atın ayağı sürçmek.* || *Mec.* Yanılmak, hata yapmak: *Dili sürçmek.*

◆ **Sürçtürmek** geçl. f. Sürçmesine sebep olmak. (M)

SÜRDÜRMELİ i. (*sürdürmek* > *sürdürme*'den *sürdürme-li*). Leng. Bazı dillerde, gelişmesi ve süresi açısından ele alınan bir eylemi belirtmek için kullanılan fiil biçimi. (L)

SÜRE i. (*sürmek*'ten *sür-e*). Bir olayın belli iki noktası (başlangıç ve son) arasında geçen zaman parçası: *Âşar memuru köye geldiği gün onu ilk karşılayanlardan biri Salih Ağa oldu. Bir süre baş başa konuştular* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Yolculuk süresi. On beş günlük bir süre. Eşanl.* MÜDDET.

— Dy. *Bekleme süresi,* bir trenin, aktarma yapacağı başka bir trenle buluşmak için bir aktarma istasyonunda beklemesi öngörülen süre.

— Fonet. Fonem veya fonem grubunu etkileyen zaman birimi: *Ünlünün süresi.* Fonem telaffuzunun ikinci evresi; bu evre sırasında ses organları, bu fonemin çıkarılması için almaları gerekli olan durumu muhafaza eder. (Bu evre, fonem telaffuzunun başlangıcı olan başlama evresiyle telaffuzun sonunu niteleyen gevşeme evresi arasında yer alır.)

— Foto. *Poz süresi.* Bk. POZ.

— Huk. Bk. MEHİL. || *Süreye bağlı hak,* süre devam ettikçe var olan hak. (Bk. ANSİKL.) || *Hak düşürücü süre,* geçmesiyle hakkın düşmesi sonucunu doğuran süre. (Bk. ANSİKL.) || *Zamanaşımı süresi.* Bk. ZAMANAŞIMI.

— Müz. Bir sesin, bir notanın veya bir es'in tutulması gereken zaman bölümü; bu süre, parçanın hızına ve ölçülerine göre değişir. (DEĞER de denir.)

Birbirinin eşi olan notaları (ses ve akorları) bağlayarak belirsiz bir zaman için uzatma. (Orkestra için notalamada, kimi zaman armonik [pedal] olan sürelerin amacı, orkestra çalgılarının değişik tınılarını birbirine bağlamak ve kaynaştırmaktır; meselâ korno süreleri, tahta ve telli çalgılar arasında, piyanoda pedaldan elde edildiği gibi bir geçit sağlar.)

— ANSİKL. Huk. *Süreye bağlı hak,* kanun, bir hakkın kullanılmasını baştan itibaren bir süreye bağlamıştır. Ancak taraflar da anlaşarak bir hakkın kullanılmasını bir süreye bağlayabilirler. Burada zaman hakkın ölçüsü olmaktadır. Süre devam ettikçe hak da vardır. Hakkın devam ediyor sayılması için hak sahibinin herhangi bir harekette bulunması gerekmez. O hiç bir harekette bulunmasa, hakkını kullanmasa bile, süre sona erinceye kadar hakkı devam eder ve sürenin sona ermesiyle birlikte hakkı da ortadan kalkar. Meselâ intifa hakkı süreye bağlı bir haktır. Bu hak, hak sahibi yaşadığı sürece devam eder ve ölmesiyle birlikte sona erer. Zira ölümle birlikte hakkın süresi sona ermiştir.

● *Hak düşürücü süre,* hakkın belirli bir süre içinde kullanılması gerekir. Hak sahibi, o hak için tanınan sürede belli bir davranışta bulunmak zorundadır. Bu davranışı konulan süre içinde yapmasa hakkı sona erer. Süreye bağlı haktan farkı şudur: süreye bağlı hakta, hak sahibinin herhangi bir harekette bulunması gerekmez. Süre devam ettiği müddetçe, hak sahibi hiç bir harekette bulunmasa bile hak devam eder. Hak sahibinin hakkının devam edebilmesi için, onun konulan süre içinde belirli bir harekette bulunması şarttır. Bu hareketi yapmayacak olursa hakkı sona erer. Şu halde hakkın devam etmesi konulan süre içinde belirli bir harekette bulunmağa bağlıdır. Meselâ zina sebebiyle boşanma davası, fiili öğrenmeden itibaren altı ay içinde açılmak gerekir. Hak sahibi bu müddet içinde hareketsiz kalacak olursa, altı ayın geçmesiyle hakkı sona erer. Zira ortada hak düşürücü süre kalmamıştır. Hak düşürücü süre kural olarak yenilik doğuran haklarda söz konusu olur. Hak düşürücü sürenin geçmesiyle birlikte hak kendiliğinden sona erer. Bu durumu hâkim resen göz önünde bulundurur. Bu sebeple, hâkim, önüne gelen bir davada hak düşürücü sürenin bulunduğunu görecek olursa, zamanaşımından farklı olarak tarafların bunu ileri sürmesini beklemeyip, resen hareket eder ve davayı reddeder. (ML)

SÜREÇ i. (*sürmek*'ten *sür-eç*). *Yeni.* Aralarında birlik olan veya belli bir düzen içinde tekrarlanan kesiksiz olay veya eylemler dizisi; ilerleme, gelişme: *Bir hastalığın, bir iktisadî krizin süreci. Esk.* Vetire.

— Patol. Bir hastalığın, bir görev bozukluğunun veya lezyonun seyrini meydana getiren olayların tümü. (LM)

SÜREDURAN blş. sıf. Süredurum halinde bulunan. (M)

SÜREDURUM blş. i. Mekan. ve Fiz. Maddede varolan ve cisimlerin durma veya hareket hallerini kendiliklerinden değiştirememesine yol açan özellik. Bk. EYLEMSİZLİK. (L)

SÜREGELMEK geçz. blş. f. (*sürmek* ve *gelmek*'ten). Başlangıcından beri aynı şekilde sürmek. (M)

SÜREĞEN sıf. (*sürmek* > *sür-egen*'den). *Yeni.* Ne kadar devam edeceği belli olmaksızın sürüp giden. *Eşanl.* MÜZMİN. (M)

SÜREĞENLEŞMEK geçz. f. (*süreğen*'den *süreğen-le-ş-mek*). Süreğen duruma girmek. *Eşanl.* MÜZMİNLEŞMEK. (M)

SÜREK i. (*sürmek*'ten *sür-ek*). Devam eden, süren zaman. || İçinde pek çok hayvanın bulunduğu sürü. || Sıf. Hızlı giden.

— Avc. *Sürek avı,* birçok avcının, genellikle at üzerinde ve avı kuşatarak uygulandığı avlanma türü. || *Sürek tatar,* hızlı giden haberci. || *Köpekli sürek avı,* geyik, karaca, yaban domuzu, tavşan, tilki v.b. yaban hayvanını köpeklerle sürerek avlama. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Avc. *Ormanda sürek avı*'nda avcılar önceden belli bir hat boyunca yerleşir. Ellerinde sopalar bulunan sürücüler, büyük bir sessizlik içinde belirtilen yerlere giderler. İşaret verilir verilmez sürücüler çalılara vura vura yürüyüşe geçer. Sürücüler, av hayvanının kaçabileceği büyük aralıklar bırakmaktan sakınarak aralarındaki mesafeye dikkat etmelidir. *Ova sürek avları* orman sürek avlarından yalnız arazinin durumuna göre farklılık gösterir. *Kazan sürek avı*'nda geniş bir ova, avcı kordonu altına alınır ve avcılar ortaya doğru yürür. *İpli sürek avı*'nda üzerine çıngırak veya kâğıt parçaları bağlanmış uzun ipler kullanılır. Sürücüler, ipleri uçlarından tutarak ovayı tarar, şaşkına dönen av hayvanı kaçar ve biraz sonra avcıların ateş alanına girer.

Yürüyerek yapılan sürek avlarında (düz ve çember şekillerinde) avcılar ve sürücüler beraberce yürür. Eski, büyük, birkaç günlük sürek avları, yarım daire şeklinde yapılırdı ve amacı, av hayvanını ucu V şeklinde bir sopa yardımıyle, «havuz» denen, geçilmez çitlerden yapılmış kapalı bir yere sokmaktı. Bu türlü avlar bazı ülkelerde (Amerika, Seylan, Hindistan, İskoçya) hâlâ yapılmaktadır.

● *Köpekli sürek avı,* tecrübeli personel, eğitilmiş at ve köpekler gerektirir. Ormandan anlayan, av köpeğini idare etmesini bilen uşaklar av hayvanının nerede olduğunu ayak izlerinden, davranışlarından anlar; ava saldırmak ve peşinden koşmak için yedekleriyle beraber iyi bir köpek sürüsü şarttır. Sürek avı eski kralların eğlencediydi. (LM)

SÜREKLİ sıf. (*sürek*'ten *sürek-li*). Süreği çok olan, aralıksız, kesintisiz süren: *Cumhuriyet basınında, ilk sürekli parti kavgası bu iki gazetede olmuştur* (Y. Z. Ortaç).

— Bot. Normal olarak bir veya iki yıllık olduğu halde uzun süre yaşayabilen bitkilere denir. || Çokyıllık bitkilerde kışın canlı kalan bitki kısımlarına da denir: *köksaplar, soğanlar, yumrular sürekli organlardır.*

— Dy. *Sürekli güç,* motorlar, daha önceden yalıtkanlara göre tespit edilmiş sıcaklık derecesini (genellikle 120°C) aşacak kadar kızmamak şartıyle bir elektrik lokomotifinin kesiksiz olarak sağlayabileceği güç.

— Dilbil. *Sürekli ünsüz,* ciğerlerden gelen havanın, ses yolundaki engellerden birine çarpmasıyle meydana gelen ve sürekli ses veren ünsüz: *b, c, d, g gibi ünsüzler sürekli ünsüzlerdir.* Bk. ANSİKL.

— Fiz. *Sürekli hareket.* Bk. ANSİKL.

— Huk. *Sürekli borç,* kesintisiz bir fiille ifa edilecek edimlere konu olan borç. (Bir evi kiracıya sürekli olarak kiralamayı taahhüt eden ev sahibi, böyle bir borç altına girmiştir.)

— Leng. Fonolojide, akustik bakımından ses ile susma arasında sert geçiş bulunmamasıyle, telaffuz bakımından ise ses cihazından kapanmanın (kapantılılar) ve / veya hızla açılmanın veya vuruların (sürekli akıcılar) bulunmamasıyle nitelenen ayırıcı özelliğe denir. *Zt.* SÜREKSİZ.

— Mat. *Sürekli fonksiyon,* değişkenlerin yeteri kadar küçük değişimleri için, isten-

sürü

Foto. Vincent (LAROUSSE) ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

SÜRÜNGENLER
mamba
piton
suyılanı
kobra
boa yılanı
çıngıraklı yılan
boynuzlu engerek
engerek
mercansı yılan
(Elaps fulvialis)
yunanistan
kaplumbağası
deniz kaplumbağası
(Dermochelys coriacea
bataklık kaplumbağası
dudaklı kaplumbağa
dev kaplumbağa
c.broutin.

bukalemun
draco
duvar kertenkelesi
yeşil kertenkele
geko
dikenkuyruklu agama
timsah
kayman
gavial

diği kadar az değişebilen fonksiyon. (Bk. SÜREKLİLİK.) || *Sürekli kesir.* Bk. KESİR. || *Bir aralıkta sürekli fonksiyon,* bu aralığın her noktasında sürekli olan fonksiyon. || *Bir aralıkta düzgün sürekli fonksiyon,* her pozitif ε sayısına, aralığın her *a* değeri için, $|x-a|<\eta$ olmak şartıyle $|f(x)-f(a)|<\varepsilon$ olacak şekilde, *x*'e bağlı olmayan pozitif bir η sayısını eşlik ettirme imkânı veren $y=f(x)$ fonksiyonu. (Bu tanım bir önceki tanımdan daha kısıtlayıcıdır, çünkü bütün aralık içinde uygun olan bir η sayısını tanıma sokmaktadır.) || *Bir bölgede sürekli fonksiyon,* bu bölgenin her noktasında sürekli olan fonksiyon. || *Bir noktada sürekli fonksiyon,* değişkenin bir *a* değeri için, ne kadar küçük olursa olsun her pozitif ε sayısına, $|x-a|<\eta$ olmak şartıyle $|f(x)-f(a)|<\varepsilon$ bağıntısını doğrulayan pozitif bir η sayısını eşlik ettirme imkânı veren $y=f(x)$ fonksiyonu. || *İki değişkenli sürekli fonksiyon,* $x=a$ ve $y=b$ için, $|x-a|<\eta$ ve $|y-b|<\eta$ şartları bulunduğu zaman, her pozitif ε sayısına

$$|f(x, y)-f(a, b)|<\varepsilon$$

bağıntısını doğrulayan pozitif bir η sayısını eşlik ettirme imkânı veren $f(x, y)$ fonksiyonu.

— Mekan. *Sürekli hareket.* Bk. HAREKET.

— Müz. *Sürekli bas.* Bk. BAS.

— Patol. *Sürekli ateş,* aralıklı olarak yükselip alçalma yerine, bitimine kadar inmeden, hafiflemeden uzayan ateş. || *Sürekli sebepler,* etkisi bütün hastalık boyunca süren sebepler.

— Pirotekni. *Sürekli patlayıcı,* sıvı oksijenli patlayıcılar hariç her türlü patlayıcı madde. (Sıvı oksijenli patlayıcılar ömrü sınırlıdır, çünkü bir fişekteki oksijen 15 ile 40 dakika arasında buharlaşarak uçabilir.)

— Zootekn. *Sürekli çaprazlama,* belli bir ırktan olan bir hayvan topluluğunda, bu ırkın başka bir ırka dönüşmesi için uygulanan özel çaprazlama şekli.

— ANSİKL. Fiz. *Sürekli hareket.* İki tür sürekli hareket vardır: hiç bir enerji sarf etmeksizin iş yapan, fakat eşdeğerlik ilkesine göre imkânsızlaşan sürekli hareket ve homogen bir sistemin kendiliğinden heterogen bir sistem halini aldığı, Carnot ilkesine uymayan sürekli hareket.

◆ İ. Fiz. Birinden öbürüne sürekli olarak geçilebilen elemanlar topluluğu. *Eşanl.* KONTİNUUM.

— Mat. *Süreklinin kuvveti,* bir doğru parçasının noktalarının cümlesi gibi bazı cümle türlerindeki kuvvet tipi. (Bk. ANSİKL.) || *Çizgisel sürekli,* bir doğrunun noktalarının veya bir başlangıç ve pozitif bir yön seçildikten sonra bu noktalardan karşılık apsisleri sağlayan gerçek sayıların cümlesi. || *Uzay - zaman süreklisi,* bağıllık teorisinde, dört boyutlu uzay (dördüncü boyut «zaman»dır). [Bu kavram, evren için birleştirici bir teori kurmak amacıyle Einstein tarafından ortaya atılmıştır.]

— ANSİKL. Mat. *Süreklinin kuvveti,* bir doğrunun noktalarının cümlesine de benzetilebilen R gerçek sayılar cümlesinde karşımıza çıkar. Her doğru parçasında, ne kadar küçük olursa olsun, süreklinin kuvveti vardır. Sayılabilir bir cümlenin sayma sayısı alef sıfır olduğuna göre, süreklinin sayma sayısına «alef bir» denir; kuvveti bu ikisi arasında bulunan cümlelerin bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Aynı şekilde bir düzlemin noktalarının cümlesinde (R^2 çarpımı), bir uzayın noktalarının cümlesinde (R^3 çarpımı) *n* boyutlu bir uzayın noktalarının cümlesinde (R^n çarpımı) yine süreklinin kuvveti karşımıza çıkar. (LM)

SÜREKLİLİK i. (*sürekli*'den *sürekli-lik*). Sürekli olma hali: *Sanki süreklilik dediğimiz, yıldızlardan örülmüş, zincir birdenbire kopmuş...* (A. H. Tanpınar).

— Cerr. *Süreklilik içinde kesme,* etlerin kesilmesinden sonra kemiğin testereyle kesilmesi, bitişiklik içine kesme karşıtıdır.

— Fels. *Süreklilik ilkesi.* Bk. ANSİKL.

— Fiz. *Sıvı ve gaz halinin sürekliliği.* Bk. ANSİKL.

— Mat. Bk. ANSİKL. || *Süreklilik aksiyomu veya Cantor-Dedekind aksiyomu.* Bk. CANTOR-DEDEKIND AKSİYOMU.

— Oftalmoloji. *Optik süreklilik,* uyarma ortadan kalktıktan sonra da ışık duyusunun onda bir saniye kadar uzaması.

— Patol. Sürekli hastalıkların özelliği.

— Pirotekni. *Balistik süreklilik,* balistik özellikleri zamanla değişmeyen bir barutun niteliği. (Bazen aynı anlamda kullanılan «balistik kararlılık» deyimi, daha çok bir merminin mermiyolu üzerindeki mekanik kararlılığını belirtir. Balistik sürekliliği olmayan bir barut, eskidikçe daha şiddetli olursa «balistik değişme»ye uğramış denir.)

— Zootekn. *Süreklilik katsayısı,* bir ineğin süt veriminin eksilme evresinde, süt üretiminin azalmasını gösteren katsayı.

— ANSİKL. Fels. *Süreklilik ilkesi,* varlıklardaki değişmelerin duyulmaz derecelerle gerçekleştiğini ve varlıklar kademeleşmesinin sürekli bir seri olduğunu ileri sürer. Bu ilke Leibniz felsefesinde büyük rol oynar. Herbert Spencer'in anladığı biçimde evrim nazariyesi, varlıklar ve olguların kademeleşmesinde eksiksiz bir süreklilik olduğunu ileri sürer. Bu süreklilik homogenden homogen olmayana, basitten bileşiğe ve genel olarak alt düzeyedekinden üst düzeydekine geçişte kendini gösterir. Süreklilik görüşüne karşı çıkanların sayısı kabarıktır. Bunlardan Renouvier sözü edilen kişilerin nazariyelerine karşı süreksizlik görüşünü ortaya koydu. Ayrıca, diyalektiği ve diyalektik sıçrama kavramını benimsemiş filozoflar da süreklilik görüşüne karşı çıktılar.

— Fiz. *Sıvı ve gaz halinin sürekliliği.* Dönüşüm sırasında kritik sıcaklığı aşmak şartıyle, maddenin özelliklerinde süreksiz bir değişme olmadan sıvı halden gaz haline veya gaz halinden sıvı hale geçmek mümkündür. (Bilindiği gibi, kritik nokta şartlarında sıvı halle gaz hali arasında özdeşlik vardır.)

— Mat. Bilimlerde *süreklilik* kavramı, dört farklı olguya ve sonuç olarak dört farklı fikre dayanır:

1. *büyüklüklerin sürekliliği.* Bu kavram, tabiatta bir sürü eşyanın taşıdığı niteliğin bir sonucudur; meselâ, bir kapta bulunan su kütlesi, sürekli bir büyüklüktür; çünkü bu suyun, sürekli bir şekilde ve farkına varılmadan artma veya azalma özelliği vardır, ayrıca sonsuz ara hallerden geçmeden, bir halden başka bir hale, buna ne kadar yakın olursa olsun geçemez. Geometrik büyüklükler (uzunluklar, açılar, alanlar, hacimler) ve meselâ hız, direnç v.b. gibi mekanikte göz önüne alınan büyüklükler süreklidir;

2. *birlikte süreklilik.* Fiziksel etki sebeplere uygulanan bu süreklilik, fizikçinin, kimyacının, tabiat bilgininin v.b. temel varsayımıdır; çünkü, sebep herhangi bir değişime uğramadıkça bir etkinin görülebilir şekilde değişebileceği düşünülemez;

3. *fonksiyonların sürekliliği.* Cebirde, istenildiği kadar küçük verilen pozitif bir ε sayısına, $|h|<\eta$ eşitsizliği

$$|f(x_0+h)-f(x_0)|<\varepsilon$$

eşitsizliğini zorunlu kılacak şekilde pozitif bir η sayısı tekabül ettirilebilirse, *x* gerçek değişkeninin bir $f(x)$ fonksiyonu, kendi tanım bölgesinin bir x_0 noktasında süreklidir denir. Bir fonksiyonun bir (a, b) aralığında sürekli olması için, bu aralığın her noktasında yukarıdaki anlamda sürekli olması gerekir. η sayısı, göz önüne alınan özel x_0 değerine bağlı değilse, süreklilik için *düzgün*'dür denir; bir aralıkta sürekli her fonksiyonun bu aralıkta düzgün sürekli olduğu ispat edilebilir;

4. *şekillerin tasarı veya metrik bağıntılarının sürekliliği.* Aynı olayın birbirini izleyen evreleriyle ilgili cebirsel bağıntıların temel formları içinde gösterdiği ve incelenecek meselenin temel veya ikinci derecede bazı elemanları denemek için geçici olarak kaldırılsa bile varlığını koruyan *devamlılık* bu ifadeyle belirtilir. Şekillerin tasarı veya metrik bağıntılarının bu devamlılık ilkesini Poncelet ortaya koydu ve *Traitédes Propriétés Projectives des Figures* (Şekillerin İzdüşümsel Özellikleri Üstüne İnceleme Kitabı) adlı eserinde bu konuyu işledi. Poncelet, bir şekle ait bu bağıntıların, şeklin mümkün bütün durumlarına uygulanabileceğini kabul eder; yalnız bir tümevarım metodu meydana getiren bu ilke, ele alınan şeklin bağıntı veya bağıntılarının, şeklin bütün konumları için geçerli bir tanıma elverişli olduğunu belirtir. (LM)

SÜREKSİZ sıf. (*sürek*'ten *sürek-siz*). Az süren, geçici: *Her kımıldandıkça köksüz asabiyetler, süreksiz ümitler, yersiz inançlar çürümüş yosunlar gibi kollarıma ve vücuduma sarılıyor...* (A. H. Tanpınar).

— Dilbil. *Süreksiz ünsüz,* ciğerlerden gelen havanın ağız boşluğundaki engellerden birine çarpmasıyle meydana gelen ve süreksiz ses veren ünsüz: *p, t, ç, k, f, s, ş, h sesleri süreksiz ünsüzlerdendir.* Bk. ÜNSÜZ.

— Mat. *Süreksiz fonksiyon,* sürekli olmayan fonksiyon. Bk. SÜREKLİLİK. (ML)

SÜREKSİZLİK i. (*süreksiz*'den *süreksizlik*). Süreksiz olma hali.

— İstat. Bir istatistik veriler topluluğunda rastlanan kesikli olma vasfı.

— Mat. *Süreksizlik noktası,* bir (a,b) aralığında tanımlanmış bir $y = f(x)$ fonksiyonu için, bu aralık içinde fonksiyonun sürekli olmadığı x_0 değeri. || *Bir fonksiyonun süreksizliği.* Bk. SÜREKLİLİK. || *Birinci türden süreksizlik noktası,* pozitif ve sıfıra yaklaşan bir ε sayısı gözönüne alındığında, $f(x_0+\varepsilon)$ ve $f(x_0-\varepsilon)$ niceliklerinden birincisi (sağdan limit) $f(x_0+0)$ ile, ikincisi (soldan limit) $f(x_0-0)$ ile gösterilecek şekilde bir limite yaklaştığına göre x_0 değeri. [Eğer bu iki limit eşitse, $f(x_0)$ niceliği bu limitlerin ortak değerinden farklı olduğu için süreksizlik vardır, bu halde $f(x_0)$ değiştirilerek süreklilik yeniden kurulabilir. Limitler farklı ve $f(x_0)$ bunların aritmetik ortalaması olursa, *süreksizlik noktası düzgündür* denir.] || *İkinci türden süreksizlik noktası,* $f(x_0+\varepsilon)$ ve $f(x_0-\varepsilon)$ niceliklerinden en az birinin hiç bir limite yaklaşmadığı x_0 değeri. (LM)

SÜRELİ sıf. (*süre*'den *süre-li*). Belirli aralıklarla çıkan: *Süreli yayın. Esk.* Mevkut. (M)

SÜRELSAN (İsmail Baha), türk bestecisi ve müzikoloğu (Bursa 1912). İlk, orta ve lise tahsilini Bursa'da yaptı. Ankara Üniversitesi Zıraat fakültesini bitirdi. Zıraat müdürlüğü, Zıraat bakanlığı şube müdürlüğü ve müfettişliği yaptı. Zıraî Donatım kurumu başmüşavirliği yaptı. Eserleri daha çok klasik tarzda ve şarkı türündedir. (M)

SÜRER çoğl. i. (ar. *sürre,* göbek'ten *sürer*). *Esk.* Göbekler. (M)

SÜRERLİK i. (*sürmek*'ten *sür-er* > *sürerlik*). Sürüp gitme durumu.

— Dilbil. *Sürerlik fiili,* devamlılık kavramı veren fiil (Türkçede bu kavram, herhangi bir fiilin -e'li bağ-fiili ile *durmak, kalmak* ve bazen de *görmek* fiillerinden birinin kullanılmasıyle elde edilir): *Yapadurmak (yap-a-durmak), uyuyakalmak (uyu-y-a-kalmak), uzaıagörmek (uzat-a-görmek)* v.b. (M)

SÜRESİZ sıf. (*süre*'den *süre-siz*). Süresi belli olmayan: *Süresiz tatil.* || Zf. Süresi belli olmayarak: *Gazete süresiz kapatıldı.* (M)

SÜREYYA i. (ar. *süreyyâ*). Astron. *Esk.* Ülker (*Ikd-ı süreyya* da denir): *Ebr-i nisanı açık türbene çatsam da tavan / Yedi kandilli süreyyayı uzatsam oradan* (M. Â. Ersoy). *Bulaydı ger bununla zîb ü zînet gerden-i zühre / Felekde zannederdi seyreden Ikd-ı süreyyadır* (Nef'i). || *Süreyya burcu.* Küçük ve Büyükayı denilen yedi yıldızdan meydana gelen yıldız topluluklarına verilen ad. (Sevr burcuna yakın olan bu yıldız topluluklarına *Mirfakı Süreyya* veya *Menasili Süreyya* da denirdi.)

— Bot. *Esk.* Sarısabır. (M)

SÜREYYA BEY (Mehmed), türk yazarı (İstanbul 1845 - ay.y. 1909). Dârülmaarif rüştiyesini bitirdi. Babıâli Tercüme odasına girdi (1863). *Ceride-i Havadis* gazetesinin yazı kurulunda çalıştı. Meclisi Maarif üyesi oldu (1886). Osmanlı devleti ileıigelenleri-

nin biyografilerini, devlet kuruluşlarındaki değişme ve gelişmeleri inceledi. Osmanlı devletinin kuruluşundan 1899'a kadar yetişen osmanlı hanedanı mensuplarının, devlet adamlarının, bilginlerin ve sanatçıların biyografileri ve eserleri üstünde çalıştı. Eserleri: *Nuhbetü'l-Vakayi* (Olayların En Seçkini), *Sicill-i Osmanî* (Osmanlıların Hayatları). [M]

SÜREYYA İSFENDİYARÎ, Prenses denir, eski İran melikesi (Isfahan 1932). İran'ın tanınmış bir ailesine mensuptur; babası Halil İsfendiyarî, annesi almandır. Öğrenimini Almanya'da yaptı. 1951'de Şah Rıza Pehlevî'nin ikinci karısı ve İran melikesi oldu. 1958'de ayrıldılar, Avrupa'da yerleşti. (M)

SÜREYYA PAŞA (Mustafa), türk devlet adamı (İstanbul 1825 - Sıvas 1879). Gümrükçü Osman Paşanın oğlu. İlk öğreniminden sonra Babıâli'de Mazbata odasına girdi, Âmedi odasına memur oldu (1849). Paris elçiliği başkâtipliğine getirildi. Rumeli payesiyle Kudüs mutasarrıfı oldu. Sonra Halep (1863), Aydın (1866) ve Bursa valiliklerine tayin edildi. Şûrayı Devlet Dahiliye dairesi reisi oldu. İkinci defa Halep (1871). Aydın, Ankara (1877) ve Sıvas valiliklerinde bulundu (1878). [M]

Süreyyapaşa Mensucat fabrikası, Süreyya İlmen* (Paşa) tarafından İstanbul'da Balat'ta kuruldu (1916). Kurtuluş savaşı içinde ordu için, el tezgâhlarında dokunan fanila, çorap ve şayak imalâtında kullanılan yün iplikleri, bu fabrikadan sağlandı. Cumhuriyetten sonra genişletilen (1925) tesis, Süreyyapaşa Mensucat fabrikası adı altında üretime devam etti. 1943'ten sonra adı *Adalet Mensucat fabrikası* oldu. (M)

SÜRFAKTİF i. (fr. *surfactif*). Fiz. kim. Sulu çözeltisi, sıvı ile katı fazın değme yüzeylerinde ana çözeltinin kütlesinden daha derişik olan madde. (Sürfaktifler temizleme işlemlerinde kullanılır.) [ML]

SÜRFE i. (fars. *sürfe*). *Esk.* Öksürük. (M)

SÜRFE i. (ar. *sürfe*). Biyol. *Esk.* Kurtçuk, tırtıl. (M)

SÜRFİLE i. (fr. *surfil*'den). Terz. Bir kumaşın tarazlanmaması için kenarına yapılan seyrek ve çapraz dikiş. || *Sürfile makası*. Bk. ZİKZAKLI *makas*. (M)

SÜRGENDOKU bİş. i. (*sürmek* > *sür-gen* ve *doku*'dan). Bot. Birbirine iyice yanaşık, çok kenarlı hücrelerden meydana gelen ve durmadan bölünerek çoğalan genç doku. *Eşanl.* MERİSTEM.

— ANSİKL. Sürgendoku kök ve sap ucunda, bir de tomurcuklarda bulunur; bu dokunun hücrelerinden biri (eğreltiotlarında) veya birçoğu (üstün bitkilerde) durmadan bölünerek çoğalır; bitkilerde üstderi, kabuk, merkez silindir ve özek gibi organların bütün dokuları sürgendokudan meydana gelir. İkincil sürgen dokular ise odun-soymuk ve mantar-felloderm tabakaları meydana getirir. (L)

SÜRGİT bİş. zf. *Yeni.* Sonsuz olarak, sonsuza kadar: *Ama hiç birini sürgit ordu düzeni içinde tutamazsınız* (Kemal Tahir). *Eşanl.* İLELEBET. (M)

SÜRGÜ i. (*sürmek*'ten *sür-gü*). Kapının sağlamca kapanması için arkasına yatay olarak yerleştirilen demir veya ağaç kol: *Sürgünün çekildiği duyuldu. Kanat ağır ağır açıldı* (Kemal Tahir). || Yol, tarla, toprak dam v.b. yerlerde toprağı bastırmağa veya düzleştirmeğe yarayan taştan veya ağaç kütüğünden yapılmış silindir. (*Eşanl.* YUVAK, LOG.) || Sıvayı düzleştirmekte kullanılan büyük mala.

— Dy. Bir demiryolunda makas dillerini tespit etmeğe yarayan ve dillerin yana doğru kaymasını önleyen âlet.

— Jeomorfol. *Buzul sürgüsü*, bir buzul vâdisini tıkayan ve vâdiyi bölümlere ayıran enine kayaç seti. (Sürgüler biçimlerine göre ikiye ayrılır: *topuklu sürgü* [tekneyi keser] ve *basamaklı sürgü* [dik yamaçlı vâdide basamaklar meydana getirir]. Genellikle buzul sonrası ırmaklar, sürgülerde vâdinin çeşitli su yollarını birbirine bağlayan derin boğazlar oyar.) Bk. BUZUL.

— Müz. Trombonun sabit kısmındaki paralel boruların istendiği kadar içine sokup çıkarıldığı içi boş silindirimsi segman; böylelikle tireşim halinde bulunan hava sütununun uzatılması veya kısaltılması sonucu seslerin yüksekliği değiştirilir.

— Sil. Eski silâhlarda bulunan ve merminin hareketi sırasında, mekanizma ile namlu mücefini birbirine doğru iten kapama düzeneğinin parçası. || *Sürgü açma*, bir ateşli silâhı doldurmak için, merminin hareketi sırasında mekanizma ile namlu mücefini kilitleyen sürgüyü çekme. || *Sürgü kolu*, tüfeklerde fişeği sürerek kovanı boşaltan kol.

— Teknol. Çoğu zaman taksimatlı bir çubuk üzerinde veya bir cetvelin, bir kumpasın ortasına açılmış bir oluk içinde kayabilen sivri uç veya küçük lama.

— Telekom. Hughes âletinin hareketli parçası.

— Zır. Tapan. || Toprak sürüldükten sonra toprak topaklarını ezmeğe yarayan tırmık. (LM)

SÜRGÜ, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Malatya ili, Doğanşehir ilçesi) bucak; 10 526 nüf. (1965); 7 köy. — *Bucak merkezi* (*Sürgü* kasabası), 3 394 nüf. (1965). *Sürgü* deresinin vâdisinde; yüksl. 1 330 m. İlçe merkezine uzaklığı 12 km. (M)

Sürgü barajı, Malatya ilinde, Doğanşehir ilçesine bağlı Sürgü bucağının 8 km kuzeybatısında, Sürgü çayı üzerinde, kaya ve toprak dolgu tipinde inşa edilmiş sulama barajı (açılışı 1968). Barajın temelden yüksekliği 59,10 m; talveg'den yüksekliği 57,10 m; kret uzunluğu 736 m; dolgu hacmi 1 222 000 m^3; ölü hacmi 10 000 000 m^3; faydalı hacmi 60 930 000 m^3; drenaj alanı 271 km^2; buradan yararlanılarak sulanacak arazi genişliği 21 358 hektar olarak hesaplandı. Tesis 32 485 000 TL.ye mal oldu. (M)

SÜRGÜCÜ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Mardin ili, Savur ilçesi), bucak; 11 902 nüf. (1965); 14 köy. — *Bucak merkezi*, 1 934 nüf. İlçe merkezinin 21 km batısında; yüksl. 820 m. (M)

SÜRGÜLEME i. (*sürgülemek*'ten *sürgüleme*). Sürgülemek eylemi; sürgüyle kilitleme.

— Dy. Bir makası, bir işareti, bir kumanda elemanını kımıldamayacak şekilde kilitleme. (LM)

SÜRGÜLEMEK geçl. f. (*sürgü*'den *sürgü-le-mek*). Sürgü sürerek kapamak: *Kapıları sürgülemişlerdi. Fakat* [...] *pencere açık bırakıldığı için dışarı atlamak bana bir saniyelik iş oldu* (R. N. Güntekin). || Sürgü ile bastırarak düzeltmek, sürgü yardımıyle düzleştirmek. (M)

SÜRGÜLÜ sıf. (*sürgü*'den *sürgü-lü*). Sürgüsü olan, sürgüsü bulunan: *Sürgülü kapı. Sürgülü pencere.* || Bir sürgü ile sıkıca kapatılmış, sürgüsü itilmiş, sürgülenmiş: *Büyük bir kol demiri ile arkasından sürgülü kapı.* (M)

SÜRGÜN i. (*sürmek*'ten *sür-gün*). Ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturmağa zorlanan kimse: *Bir lokmanın ardında dolaşır haftalarca / Sürgün gibi gezersin kendi Anadolunu!* (F. N. Çamlıbel). *Meğer Kastamonu vilâyetinde sürgünler açlıktan hükûmet konağına saldırmışlar* (Kemal Tahir). *Esk.* Menfî. || Bu şekilde cezalandırılmak eylemi ve bu eylemin sonucu: *Suriye'de derlerdi ki, eğer Cemal Paşa birisiyle görüştüğü zaman burnunu kaşırsa sürgün düşünüyor, sakalını karıştırırsa, affedip etmemeyi düşünüyor, demektir* (F.R. Atay). *Esk.* Nefiy. (Bk. ANSİKL. *Huk bölümü.*) || Bir kimsenin sürüldüğü yer, sürgün yeri: *Tevfik oturur oturmaz sürgünde geçen hasret ve gurbet yıllarını anlatmağa başladı* (H. E. Adıvar). *Niyazi, bizim Nuh Beyin yıllarca sürgünlerde dolaşmış bir Cöntürk olduğunu öğrenince hemen sokulmuş, biraz yoklamış* (Kemal Tahir). *Esk.* Menfa. || İshal. || *Sürgün etmek*, sürgüne göndermek.

— ÇEŞ. DEY. *Sürgün evi vurgun evi*, «sürgüne giden bir kimsenin evi ölü evi kadar kederlidir» anlamında söylenir. || *Sürgüne göndermek*, sürgün etmek, sürmek.

— Avc. *Sürgün avı*, sürek avı.

— Balıkç. *Sürgün ağı*, büyük salma ağı, deniz dibini tarayan, torba biçimi ağ.

— Bot. ve Zır. Ağaçlarda yan veya uyur tomurcuklardan çıkan yapraklı filiz. (Ağaçların çotuğundan çıkan sürgünlere *dip sürgünü*, gövde ve dallardan çıkan sürgünlere *sap sürgünü* denir.) || Bazı bitkilerden alınan ve yeni bir bitki elde etmek için kullanılan köklü veya köksüz filiz. (Bk. ANSİKL.) || *Deli sürgün*, lahananın sapından çıkan filizlere verilen ad. || *Kısa sürgün*, çam yapraklarının dibinde bulunan ve yaprakları dallara bağlayan zarsı küçük kın.

— ANSİKL. Bot. ve Zır. Dip kısmı iyi gelişmişse ve üzerinde birkaç yaprak varsa *sürgün* iyidir. Sürgünü en iyi meyve veren çotuklardan almalıdır. Dikmeden önce sürgünün üzerindeki büyük yapraklar koparılır ve dip kısmı bıçakla budanarak tazelenir. Bitkiler sürgünle hem çabuk ürer, hem de istenilen çeşide daha çok benzer.

— Huk. Devletler hukuku, millî kanunların çoğunda bulunan sürgün cezasına izin verir. Uyruğu olduğu devlet tarafından sürülen kişilere barınma hakkı vermek veya bu hakkı reddetmek, tamamen devletlere kalmış bir şeydir.

Sürgün, Türk Ceza kanununda hürriyeti tahdit eden cezalar arasında yer almaktaydı. Ancak 1965 yılında, Cezaların İnfazı Hakkındaki kanunun geçici ikinci maddesi «Türk Ceza kanunu ile hususî kanunlarda yazılı sürgün cezaları kaldırılmıştır» diyerek bu cezayı kaldırdı. Eskiden sürgün, kanunun 18. maddesinde düzenlenmiş bulunmaktaydı. Buna göre, sürgün cezası cürmün işlendiği ve cürümden zarar gören şahıslar mahkûmun ikamet ettiği kazalardan en aşağı 500 kilometre uzakta bulunan ve nüfusu on binden az ve polis teşkilâtı olan ve mahkeme ilâmında yazılı kaza merkezlerinde, mahkûmun ikamete mecbur tutulmasından ibaretti. Kanun bazı durumların varlığı halinde sürgün yerinin değiştirilebileceğini de öngörmüştü.

— Tar. Yunanistan'da, sürgün, bazen bir iç savaşta zafer kazanmış bir parti tarafından bir sınıf vatandaşın genel olarak yurt dışına çıkartılması şeklinde, bazen de, özellikle Atina'da, tehlikeli sayılan bir vatandaşa karşı alınmış bir ihtiyat tedbiri olarak uygulanırdı. Roma'da, Cumhuriyet döneminde, dinî nitelik taşıyan «su ve ateş yasağı», kişiyi bilfiil ülkeden ayrılmak zorunda bırakırdı. İmparatorluk devrinde, zorunlu ikamet ve sürgün cezaları uygulandı. Bunlar, medenî haklarını da kaybedilmesine yol açıyordu. Tiberius zamanında, bâtıl inançlara saplanıp bunları uygulamakla suçlanan 4 000 azat edilmiş köle, Sardunya'ya sürülmüştü. (ML)

SÜRH i. ve sıf. (fars. *sürh*). *Esk.* Kırmızı, kızıl. || Kırmızı mürekkep.

— G. santl. *Esk.* Kitaplarda bab ve fasıl başlıklarına kırmızı mürekkeple yazılan yazı. (Bab ve fasıl başlıkları ateş kırmızısı mürekkeple yazılırsa *madenî sürh* denirdi. Sürh bulunan kitapların sayfalarına siyah mavi veya altın sarısı *cedvel* çekilirdi.)

◆ **Sürhî** i. *Esk.* Kırmızılık: *Ne âl etti aceb neşe-i şarab sana / Ki surhî-i mey olur perde-i hicâb sana* (Ziya Paşa). || *Sürhî-i hicab*, utangaçlıktan doğan kırmızılık. (M)

SÜRHAB bİş. i. (fars *sürh*, kırmızı ve *âb*, su'dan *sürh-âb*). *Esk.* Kırmızı sıvı, kırmızı su. || Allık. || Kan. || Şarap: *Şehidanî-i islâmla Mısır hamreng-i sürhab oldukta mı dünya mamur ü âbadan idi?* (Veysî). || *Mec.* Keder, gözyaşı.

◆ **Sürhabî** sıf. *Esk.* Kırmızı su renginde. || İ. Kırmızı ördek. (M)

SÜRHSER bİş. i. (fars. *sürh*, kırmızı ve *ser*, baş'tan *sürh-ser*). *Esk.* Kızılbaş. || Bİş. sıf. Kırmızı başlı. (M)

SÜRJEKSİYON i. (fr. *surjektion*). Mat. Bir E cümlesini, tamamen kaplayacak şekilde bir F cümlesi üzerine uygulama. (ÜZERİNE BİREBİR UYGULAMA da denir.) [L]

SÜRJEKTİF sıf. (fr. *surjectif*). Mat. Bir E cümlesinin bir E' cümlesi üzerine, E'nin elemanlarının görüntüleri E' cümlesini tamamen kaplayacak şekilde uygulanması için kullanılır. (E''nün her elemanının en

az bir aslı vardır, birçok aslı da bulunabilir.) [L]

SÜRKONTR i. (fr. *surcontre*). Briçte kontr çekilen tarafın bazen verdiği cevap. Bk. BRİÇ. (L)

SÜRLİN A i. (fr. *surlyn A*). İyonomer* polietilen'in ticarî adı. (L)

SÜRM i. (ar. *sürm*). Anat. *Esk.* Kalınbağırsağın alt tarafı. || *Nezf-i sürm,* basur. (M)

SÜRME i. (*sürmek*'ten *sür-me*). Sürmek işi. || Kilit tablasının bir ucundan öbür ucuna kadar uzanan dikdörtgen prizma veya silindir biçiminde bir dili olan özel kilit: *Bir gece Mıstığın oda kapısı vuruldu. Kalktı, sürmeyi çekti, açtı. Baktı ki ortağı...* (Ömer Seyfeddin). [*Eşanl.* SÜRGÜ. TIRKAZ.] || Masa, dolap v.b.nin çekilerek açılan gözü, çekmecesi. || *Emniyet sürmesi* (veya *sürgüsü*), dışardan bir anahtarla, içerden bir düğmeyle açılan, tek taraftan veya her iki taraftan bir emniyet düzeneğiyle hareket etirilen büyük bir dili olan sürme.

— Bot. Çeşitli bitkilerde, özellikle tahıllarda hastalık yapan mantar (ustilago) ve bu mantarın sebep olduğu hastalık. *Eşanl.* RASTIK.

— Ciltc. Eskiden, bir cildin kilidini bağlayan zincir şerit.

— Diş. cerr. *Diş sürmesi,* dişlerin diş çukurları dışına çıkması. *Eşanl.* DİŞ *çıkarma.*

— Oyun. (Satrançta) Hamle.

— Zır. Pulluk veya sabanla toprağı işleme. || *Derin sürme,* derine giden özel bir pullukla, alt toprağı üste çıkarmadan yerinde karıştırma. || *Sığ sürme,* yüzden sürme, yabanî otların yok edilmesi için kökleme pulluğuyle yapılan yüzeysel sürme.

— ANSİKL. Bot. *Sürme* taneleri karartarak başak biçiminin bozulmasına ve sonunda tanelerin yok olmasına sebep olan ilkel bir mantardır. Birçok türü vardır: *Ustilago tritici* buğdayda, *U. nuda* ve *U. hordei* arpada, *U. avenae* yulafta, *U. maydis* mısırda sürme hastalığı yapar; sürme mantarı, başaklanma sırasında sporlanarak siyah bir toz halinde kavuzların, kavuzcukların ve çiçeklerin içini doldurur. Bu sporlar rüzgârla dağılarak mantarın ve dolayısıyle hastalığın yayılmasını sağlar. Tanelerin civalı ilâçlarla dezenfekte edilmesi bazı sürmelere karşı faydalıdır. Arpa ve buğday sürmelerinde tohumları önce 30°C'lık suda birsaat, sonra 50-52° C'lık suda birkaç dakika tutulması gereklidir.

◆ Sıf. Sürülerek kullanılan: *Sürme kapı. Sürme pencere.*

— Denizc. *Sürme civadıra,* yelken açılacağı zaman dışarı uzatılacak biçimde yapılmış civadıra. || *Sürme iskele,* vapurlara yolcuların girip çıkması için iskeleyle vapur arasına uzatılan enli tahta. —Gemilerde borda iskeleleri kulanılamayacak kadar yüklü olduğu zaman küpeştelerden rıhtıma uzatılan, genellikle iki yanı korkuluklu enli tahta.

— İnş. *Sürme kilit,* bir düğmeyle hareket ettirilen ve kapı kasasının üzerindeki sabit bir köprüye oturan bir dilden meydana gelmiş basit kilit.

— Santl. *Esk. Sürme altın,* kitap veya herhangi bir eşya üzerine tek kat olarak sürülen altın. (İnce olduğu için pek tutulmazdı.) [LM]

SÜRME i. (fars. k.). Kirpik diplerine sürülen siyah toz: *Vaktiyle kına satarken şimdi tırnak cilâsı satıyor, sürme yerine rimel diye acayip bir göz karası sürüyordu* (B. Felek). *Yüzünde düzgün, allık, sürme, birbirine girmiş, gözlerinden çenesine uzanan iki müsavi siyah, kırmızı, beyaz yol var* (H.E. Adıvar). || *Sürme mili,* sürme kalemi.

— DEY. *Sürme çekmek,* gözleri sürme ile boyamak: *O arpa suyu içmiş, rastık çekmiş, sürme çekmiş. Düzgün sürmüştü* (Ahmed Rasim). *Hattâ, dün elinde yanmış bir kibrit ucu da yakaladım. Gizli gizli, gözüne sürme çekmeğe çalışıyordu* (R.N. Güntekin).

— *Esk. Sürme-çub,* göze sürme çekmek için kullanılan mil. || *Sürme-keş,* sürme çeken, sürme çekici. || *Sürme-i dünbaledar,* göz ucunun dış kısmına rastlayan küçük bir sürme çizgisi. || *Sürme-i hâkbin,* yeryüzünün derinliklerini görebilme imkânını sağlayan efsanevî sürme. || *Sürme-i hifa,* görülmezliği sağlayan sürme. || *Sürme-i Süleyman,* Süleyman'ın bütün gizli şeyleri görmesine yarayan sürme. Yeryüzünün gizli hazinelerini görmeyi sağlayan sürme.

— Bot. Genellikle tahıllarda görülen mantar çeşidinden bir hastalık.

— Kim. *Sürme taşı,* antimon.

◆ **Sürmeli** sıf. Sürmesi olan, sürme çekilmiş: *Kaşlar, alından şakaklara, sürmeli gözler kirpiklerden yana doğru akmıştı* (Y. Z. Ortaç). *Boyalı dudakları, sürmeli gözlerine rağmen çökmüştü* (Orhan Kemal). [M]

SÜRMEDAN i. (fars. *sürme* ve *-dān* eki'nden *sürme-dān*). Santl. *Esk.* Ağaç veya kemikten yapılan ve içine sürme konulan kap. (*Sürmedan,* osmanlı hanedanından olan kadınlar için genellikle altın veya gümüşten yapılırdı. Sürmedan kapağının iç tarafında sürme çekmeğe yarayan bir mil bulunurdu.) [M]

SÜRMEK geçl. f. (esk. türk. k.). [At, araba v.b. için] Kullanılıp yürütmek, idare etmek: *Bu sefer atını Balıkesir tarafına sürüyordu* (Sabahattin Âli). *Araba, kamyon sürmek.* || İleri doğru itmek, hareket ettirmek: *Çantayı kapadı. Karyolanın altına sürdü* (S. Kocagöz). *Bir şeyler yermiş gibi görünürdü. Fakat bütün olanını benim önüme sürerdi* (Ş.S. Aydemir). || Dokundurmak, değdirmek: *Bırak da, biraz önünde yüzümü, gözümü topraklara süreyim, Allahıma hamd edeyim* (Namık Kemal). *Halbuki askerden döndüğümden beri elimi saate sürmemiştim* (A. H. Tanpınar). || Bir yüzey üzerine yapışacak biçimde bir şeyi ince bir tabaka halinde yaymak: *Ekmeğe reçel sürmek. Yüzüne krem sürmek.* || [Sıvı bir maddeyi] Bir yüzey üzerine dökmek veya serpmek: *—Yoksa koku sürdüğümden de mi şüphe ediyorsun?* (S.F. Abasıyanık). *Kolonya sürmek. Alkol sürmek.* || Pulluk veya sabanla toprağı işlemek: *Tarlayı sürmek.* || — *Teşm. yol.* Yönetip yürütmek, önüne katıp götürmek, sevk etmek: *Hayatlarını develerin yürüyüşüne uyduran şu Kırgız Bayları kervanlarını nerelere sürecekler* (Ş.S. Aydemir). *Koyunları otlağa sürmek.* || Oturduğu ülke veya yerden ayırıp başka bir ülke veya yerde oturmağa mahkûm etmek: *Mütareke'de İngilizler onu Malta'ya sürdüler* (Y. Z. Ortaç). *Beni asarlar veya sürerler, hapise koyarlar. Kendim için bu yüzden hiç endişem yok. Ama senin için çok üzülüyorum* (S. Kocagöz). || Kovmak, kovalamak, çıkartıp atmak: *Orası harbin ilk günlerinde Rus ordusunun Pomeranya'dan esir edip buralara kadar sürdüğü bir sivil Alman ailesinin eviydi* (R.H. Karay). || [Mal için] Piyasaya çıkarmak, satışa arzetmek: *Böylece olmayan mallar yerine olanları sürmeğe alışan çırağa bir gün bir müşteri gelip soruyor* (B. Felek). *Yazlık kumaşları piyasaya sürmek.* || [Para için] Tedavüle çıkarmak: *Yeni yüz liralıkları piyasaya sürmek.* || Piyasaya çıkarmak: *Kalp para sürmek.* || Yaşamak, gün geçirmek: *Cananla gezdiğim kıyılar, sürdüğüm hayat* (Yahya Kemal). || Geçz. f. Devam etmek: *Bugün de sürmekte olan yaylacılık hayatının yankıları Karacaoğlan'ın şiirlerinde bütün sevimliliğiyle yaşamaktadır* (Cahit Öztelli). || [...] lık zaman almak: *Hüseyin'le arkadaşlığımız iki sene sürdü* (R.N. Güntekin). *Oradan çiftliğe uzanmam kırk dakika sürer* (R.H. Karay). || Bitmek, yeşermek, filiz ve yaprak vermek: *Dibinden kesilen ağaç bu yıl yeniden sürdü. Buğdaylar sürüyor.* || İshal olmak: *İçi, karnı sürmek.*

— ÇEŞ. DEY. *Hüküm sürmek.* Bk. HÜKÜM. || *İleri sürmek.* Bk. İLERİ. || *Kara sürmek.* Bk. KARA. || *Öne sürmek.* Bk. ÖN. || *Sür gitsin,* «oluruna bırak, aldırma, varsın öyle olsun!» anlamında söylenir. || *Yüz sürmek.* Bk. YÜZ.

— Oyun. *Taş sürmek,* damada veya satrançta bir taşı ileri sürmek. || *Dominoda taş sürmek,* daha önce konulan taşın aynından koymak.

◆ **Sürdürmek** ettrg. f. Sürmek eylemini yaptırmak: *Yerlere cilâ sürdürmek. Duvarlara boya sürdürmek.* || Geçl. f. (Bir şey veya durumun) Sürmesini sağlamak: *Afyon Karahisar doğusuna alınan birliklerimizin artçıları düşmana ağır kayıp veren savaşlarını sürdürüyorlar* (Kemal Tahir).

◆ **Sürülmek** edilg. f. Sürmek eylemine konu olmak: *Tüfeklere mermiler sürülmüş, emniyetler açılmıştı* (S. Kocagöz). [ML]

SÜRMELEMEK geçl. f. (*sürme*'den *sürme-le-mek*). Sürmeyi çekerek kapamak: *Odasına girerek kapısını sürmeledi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

SÜRMELİ sıf. (*sürme*'den *sürme-li*). Sürmesi olan: *Sürmeli masa.* || Sürmelenmiş, kapatılıp sürmesi sürülmüş: *Sürmeli kapı.* (M)

SÜRMELİK i. (*sürme*'den *sürme-lik*). Sürme konulan küçük kap, sürme hokkası.

— Mobl. Üzerinde bir mobilya çekmecesinin çalıştığı iç kiriş. (M)

SÜRMEMANTARLARI çoğl. bls. i. Üstün yapılı bitkilerde sürme hastalığına sebep olan bazitli asalak mantarlar takımı. (Bu mantarlar önbazitlerle çoğalır; önbazitler çimlenerek önmiselyumları verir, bunlar da yan taraflarından tomurcuklar çıkarır, sporidileri meydana getirir ve döllenmeyi sağlar. Sürmemantarlarının bin kadar türü bilinir; önbazitlerin siyah rengi yüzünden bu mantarlara *rastık* da denir.) [L]

SÜRMEMANTARIGİLLER çoğl. bls. i. Bot. Sürmemantarları takımından mantar familyası; başlıca cinsi sürmemantarıdır (ustilago). [L]

SÜRMENAJ i. (fr. *surmenage*). Patol. Organların aşırı yorgunluğundan doğan hastalık belirtilerinin tümü.

— ANSİKL. *Sürmenaj* çeşitli organların çalışması sırasında ortaya çıkan zararlı maddeler dinlenme sırasında tamamen dışarı atılamadığı zaman meydana gelir. Artıkların birikmesi suyukların tepkimelerini değiştirir (asidoz), dokuları bozarak yaşama dayanıklığını azaltır. Sürmenaj kaslarda veya zihinde olabilir. (L)

SÜRMENE, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Trabzon ili) ilçe merkezi kasaba; 5 908 nüf. (1970). Trabzon'u Sürmene'ye bağlayan kıyı yolu üzerinde, yaklaşık olarak her iki merkeze eşit uzaklıkta kurulmuştur. Adı geçen yol kasabanın ortasından geçer. — *Sürmene ilçesi,* 473 km; 48 667 nüf. (1970). Merkez, Köprübaşı ve Küçükdere bucakları; 47 köy, fındık, çay. (M)

SÜRPRİZ i. (fr. *surprise*). Beklenmedik olması bakımından insanı şaşırtan sevindirici veya üzücü şey: *Hoş bir sürpriz. Kötü bir sürpriz.* || Beklemediği bir anda birini sevindirme: *Zira, Velit, ona, sürpriz yapmak istemiş. Alâkadar olduğu kızı buraya davet ettiğini söylememişti* (Vâ-Nû). [M]

SÜRRAK çoğl. i. (ar. *sārik,* hırsız'dan *sürrāk*). Hırsızlar: *Han Yunus kalesi ki harab ve me'va-yi sürrak olmuş idi.* (Naima). [M]

SÜRRAT çoğl. i. (ar. *sürre*'den *sürrāt*). *Esk.* Göbekler. (M)

SÜRRE i. (ar. *sürre*). *Esk.* Göbek: *Surre-i Bathadan ol dem kim doğum mihr-i kemal / Kâinatı garka-i envar-ı iman eyledi* (Nedim). || Sıf. Erkeğin hoşuna giden (kadın). || *Sürre-i bâtına,* iç göbek.

◆ **Sürrevî** sıf. *Esk.* Göbekle ilgili. [M]

SÜRRE i. Bk. SURRE.

SÜRREALİST sıf. ve i. (fr. *surréaliste*). Gerçeküstücü. (M)

SÜRREALİZM i. (fr. *surréalisme*). Bk. GERÇEKÜSTÜCÜLÜK.

SÜRRENALEKTOMİ i. (fr. *surrénalectomie*). Bk. BÖBREKÜSTÜ BEZİ *çıkarılması.*

SÜRRENALİT i. (fr. *surrénalite*). Bk. BÖBREKÜSTÜ BEZİ *iltihabı.*

SÜRRENALOM i. (fr. *surrénalome*). Patol. Böbreküstü bezi uru. (L)

SÜRSAT i. Mal. *Esk.* Osmanlı devletinde Tanzimat döneminden önce savaştaki ordu için halktan alınan hayvan, buğday, arpa,

mısır, yulaf gibi erzak. (Ordugâha yakın yerler, mıntıkalara ayrılır ve buralara ordunun ihtiyacı olan maddeleri sağlamakla görevli bir memur gönderilirdi. *Sürsat* olarak alınan maddelerin ücretinin bir kısmı peşin ödenirdi. Bu bedelin hiç ödenmediği de olurdu. Sürsat, Tanzimat döneminde kaldırıldı.) || *Sürsat belediyesi,* savaş zamanlarında halktan sürsat adıyle alınan zahireye ödenen para. (Sürsat olarak para alındığı da olurdu.) || *Sürsat memuru,* sürsat toplamakla görevli memur. (Osmanlı devletinde savaş zamanlarında ordugâha yakın mıntıkaların her birinde bir tane sürsat memuru bulunurdu.) || *Sürsat zahiresi,* Osmanlı devletinde savaş zamanlarında halktan toplanan buğdaygillere verilen ad. (Bu zahireye karşılık ilk zamanlarda, zahire bedelinin bir kısmı ödenir, bir kısmı için de senet verilirdi.) [M]

SÜRTME i. (*sürtmek*'ten *sürt-me*). *Sürtmek* eylemi.

— Balıkç. *Sürtme ağı,* açık denizlerde iki gemi tarafından sürüklenerek kullanılan, iki kollu ve geniş torbalı balık ağı. Bk. TROL.

— Camc. Aralarına bir miktar zımpara tozu döktükten sonra iki camı üst üste koyarak ovup parlatma.

— Deric. Derilere biçim vermek için zımpara taşında çekerek işleme.

— Elektr. *Sürtme elektriği,* sürtünme sonucunda meydana gelen elektrik. (Uygun olarak seçilmiş iki cismin birbirine sürtüldüğü zaman elektrik ürettikleri deneylerle ispat edilmiştir: sürtülen cisimlerden biri pozitif, öbürü negatif elektrik yüklenir.)

— Müz. İki melodi partisinin majör veya minör aralıkla duyulmalarından meydana gelen etki. (Sürtme, daha çok bir «gecikme» sırasında meydana gelir.) [LM]

SÜRTMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Bir şeyi bastırarak diğer bir şey üzerinden geçirmek: *Cemal ellerini hızlı hızlı birbirine sürttü* (S.F. Abasıyanık). *Omuzunu duvara sürtmek.* || Geçz. f. *Mec.* Orada burada başıboş gezmek: *İstanbul sokaklarında sürter dururdu* (H.E. Adıvar). *İşsiz güçsüz, şurada burada sürtüyorlar* (Kemal Tahir).

— DEY. *Sürt Allah sürt* (veya *kerim*). *Teklz.* Hiç bir sonuç sağlamadan başıboş dolaşıp zaman öldürmeyi anlatmak için kullanılır. (M)

SÜRTÜK sıf. (*sürtmek*'ten *sürt-ü-k*). Vaktini, orada burada başıboş dolaşarak geçiren (kadın). || İ. Âdi kadın, fahişe.

◆ **Sürtüklük** i. Sürtük olma hali. (M)

SÜRTÜLMEK edilg. f. (*sürtmek*'ten *sürt-ü-l-mek*). Sürtmek eylemine konu olmak. (M)

SÜRTÜNME i. (*sürtmek*'ten *sürtün-me*). Sürtünmek eylemi; sürtünen bir cismin yaptığı basınç.

— Akışkanlar mekan. Bir akışkanın bir boru içindeki akışı sırasında, mekanik enerjinin ısıya dönüşerek değersizlenmesine yol açan sebeplerin tümü. || *Sürtünme kaybı,* boru içinde akan bir akışkanın mekanik enerjisinin ısıya dönüşerek değersizlenmesi. || *Sürtünme kuvveti,* bir cismin bir akışkan içindeki hareketine karşı koyan kuvvet. (*Eşanl.* DİRENÇ.) [Bk. ANSİKL.] || *Bir borunun iki kesiti arasında sürtünme kaybı,* ısıya dönüşerek değersizlenen mekanik güç miktarının, akışkanın debisine bölümü. (Hidrolikte sürtünme kaybı, ağırlık birimi başına iş birimleri cinsinden ifade edilir; belli bir uzunlukta homogendir ve *yük kaybı* adını alır. Aerolikte, akışın hacimsel kütlesi sabit olursa, sürtme kaybı hacim birimi başına iş birimleri cinsinden ifade edilir ve belli bir basınçta homogendir.)

— Jeol. *Sürtünme breşi,* ufalanma ve sürtünme tarafından izlenen başka kayaçların kopmasıyle oluşan, tabiî bir çimento ile tutturulmuş, ezilmiş ve ufalanmış parçalardan meydana gelen kayaç. (Bu işlemden geçen granitli kayaçların özel bir yapısı vardır: granit billûrları tırtıllı kenarlıdır ve çizikli (veya yarıklıdır. Bazen de bu pı]. Sürtünme breşlerine özellikle sürüklenim örtülerinin tabanında rastlanır.) || *Sürtünme yüzeyi,* iki arazi keseğinin birbirine oranla sürtünerek yer değiştirdiği kırık yüzeyi. (Bazen sürtünme yüzeyi dümdüz ve çizikli veya yarıklıdır. Bazen de bu yüzeyde bir sürtünme breşine rastlanır.) Bk. KAYMA.

— Mekan. Birbirine değen iki yüzeyden birinin, öbürünün bağıl hareketine karşı gösterdiği direnç. (Sürtünme olaylarından, özellikle debriyajda ve hareketlerin iletiminde yararlanılır.) || *Sürtünme katsayısı,* sürtünmeyi yenmek için teğetsel olarak uygulanması gereken dik basıncın kesri. || *Kayma sürtünmesi* veya *birinci türden sürtünme,* başka bir cismin üzerinde kayan bir cismin sürtünmesi. || *Yuvarlanma sürtünmesi* veya *ikinci türden sürtünme,* başka bir cisim üzerinde dönen veya yuvarlanan bir cismin sürtünmesi. (Bk. ANSİKL.)

— Metal. *Sürtünme deneyi,* bazı metalürji ürünlerinin aşınmaya karşı direncini incelemeğe yarayan deneylerin tümü. || *İç sürtünme,* billûrlarda veya atom topluluklarında meydana gelen ve katı cisimlerin tamamıyle esnek şekil değişimlerini bozan fizikokimyasal nitelikte olayların tümü. (Esnekliği ortadan kaldıran iç sürtünme, titreşimlerin katı cisimlerdeki sönümünü açıklar.)

— Meteorol. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Sürtünme bandı,* kayma veya yuvarlanma sürtünmesiyle karşı karşıya kalan bir parçanın aşınmasını önlemek için üzerine geçirilen ve gerektiğinde çıkarılabilen kısım: *Elektrikli lokomotiflerin pantograflarında sürtünme bandı genellikle bakırdan yapılır.* AŞINMA BANDI da denir.

— ANSİKL. Akışkanlar mekan. *Sürtünme kuvveti,* akışkan içinde hareket eden bir cisim için zararlı bir kuvvettir; havacılıkta uçağın gövde kesitini küçülterek, biçimlerini inceltip uzatarak, yüzeylerini parlatarak bu kuvvetin azaltılmasına çalışılır. Havanın sıkışabilirlilik bölgesine girildiğinde, sürtünme katsayısı Cx, bir miktar azalıp sesüstü rejimde kararlı hale gelmeden önce anî bir artışa uğrar.

— Mekan. Birbirine değen iki katı cisim, denge ve durma haline göre sürekli veya değişken bir şekil değişimi gösterir. Bunun sonucunda molekül titreşimleri, dolayısıyle enerjinin bir kısmını yutan ısı ve elektrik meydana gelir. Bu olaylar *sürtünme* kuvvetinin hesaplanmasında göz önüne alınır. Bu sürtünme kuvveti, birbirine değen her elemanda gelişen teğetsel bir kuvvettir.

İki katı cismin birbirine göre yer değiştirmesi, bir *öteleme*'ye veya *kayma*'ya ortak teğet düzleminde bulunan bir eksen etrafında *dönme* veya *yuvarlanma*'ya, bu teğet düzlemine dik bir eksen etrafında *eksenel dönme* hareketine yol açar. Coulomb'un ilk deneylerini (1781) general Morin tamamlamıştır. Durma halinde kayma sürtünmesi: 1. temas eden yüzeylerin genişliğine bağlı değildir. 2. yüzeylerin cinsine bağlıdır; 3. dik tepki veya basınçla orantılıdır.

Belirli iki katı cismin sürtünme kuvvetiyle dik tepki arasında bulunan sabit oran, *sürtünme katsayısı*'nı verir. Tanjantı sürtünme katsayısına eşit olan dar açı *sürtünme açısı*'dır ve belirli iki katı cisim için sabittir.

Hareket halindeki sürtünme, katı cisimlerin temas noktasına, bağıl hıza ters yönde uygulanan bir kuvvettir ve ilk hareket anındaki sürtünmeden daha küçüktür.

Yuvarlanma sürtünmesi kayma sürtünmesinden daha azdır ve ikincisi yanında ihmal edilebilir. Bu sürtünme temas halindeki cisimlerin cinsine bağlıdır, kuvvete bağlı değildir. Leauté (1876) tarafından incelenen eksenel dönme sürtünmesi ise, kayma sürtünmesi ve iki cismin küçük temas yüzeyinin çevresiyle orantılıdır.

İmalâtçılar yatak ve bileziklerde kayma yerine yuvarlanma sürtünmesini tercih ederler.

Sürtünme genellikle zararlıdır; bazen hareket imkânını bile ortadan kaldırır. Bu tehlikeyi önlemek için yağlama tek çaredir. Bununla birlikte, çoğu zaman sürtünmenin yararlı bir rol oynadığı da olur. Vidaların, kamaların gevşemesini önler, kavramaların, frenlerin, sürtünme tekerleklerinin, kayışların çalışmasını sağlar. Bazı mekanizmalarda tersinirliğin önüne geçer.

Bir sıvının bir katı cisim üzerindeki sürtünmesi, iki katının sürtünme kanunlarına zıt kanunlara bağlıdır; bu kanunlar, kanatçıklı regülatörlerde görülen gazların sürtünmesi için de geçerlidir.

— Meteorol. Atmosferin alt tabakalarının yer yüzeyine sürtünmesi, akıntıların yavaşlamasına ve sola doğru sapmasına yol açar (bk. RÜZGÂR). Bu iki sürecin etkileri çok önemlidir: 1. akıntıların yavaşlaması, kıtalar üzerinde 2 veya 3 km'ye doğru, yani hızlı hareket eden yüksek tabakaların yavaşlamış alt hava tabakalarına değdiği yerde bir *terslenme* yaratır; 2. jeostrofik rüzgârın düşük basınç alanlarına doğru sapması, kıtalar üzerindeki etki merkezlerinin hızla zayıflamasına yol açar (bk. ANTİSİKLON ve DÜŞÜK *basınç*); 3. deniz rüzgârlarının yavaşlaması, hava kütlelerinin yavaş yavaş *bozulmasına* ve *hareketsizleşme*'sine sebep olur. Bk. KARA *iklimi*. (LM)

SÜRTÜNMEK geçz. f. (esk. türk. k.). Geçerken değmek, sürünmek: *Duvara sürtünmek.* || *Mec. Halk dili.* Kavga etmek için sebep aramak. (M)

SÜRTÜŞMEK ortaklş. f. (esk. türk. k.). Birbirine sürtünmek.

◆ **Sürtüşme** i. Sürtüşmek eylemi. || *Mec.* Anlaşmazlık: *Aralarında sürtüşme çıkmış.*

◆ **Sürtüştürmek** geçl. f. İki şeyi birbirine sürtmek: *İlk insanlar, iki odun parçasını sürtüştürerek ateşi buldular.* (M)

SÜRTÜŞMELİ sıf. ve i. (*sürtüşme*'den *sürtüşme-li*). Fonet. Havanın dudaklara ve dişlere sürtüşmesiyle telaffuz edilen ünsüzler için kullanılır. (DARALMALI, SOLUKLU veya SÜREKLİ de denir; kapantılı ve süreksizlerle karşıtlaşır.) [L]

SÜRUB çoğl. i. (ar. *şerb,* içyağı; azarlama'dan *sürūb*). *Esk.* İçyağları. || Azarlamalar, çekiştirmeler. (M)

SÜRUC çoğl. i. (ar. *serc,* eyer'den *sürūc*). *Esk.* Eyerler. (M)

SÜRUD i. (fars. *sürūd*). *Esk.* Şarkı, türkü, nağme: *Sürud-gû* (veya *sürud-sera*), şarkıcı. Şair. || *Sürud-i hezar,* bülbül nağmesi. (M)

SÜRUR i. (ar. *surūr*). *Esk.* Sevinç: *Sabiha hanım, biraz evvel büyükanne olmak süruru ile siması parlayan bir kadının...* (H. Z. Uşaklıgil). *Ey gözlerin nûru, gönüllerin sürûru* (Sinan Paşa). || *Dar-üs-sürur,* sevinç evi, sevinçli yer.

◆ **Sürurî** sıf. *Esk.* Sevinçle ilgili. || Neşeli. || İ. Erkek adı. (M)

SÜRURÎ Meddah, türk meddahı (İstanbul ? - ay.y. 1934). Askerî Baytar mektebini bitirdi. Bir süre resmî görevde bulunduktan sonra istifa etti. Öğrenciliğinde İsmet ve Aşkî Efendilerden meddahlık sanatını öğrendi. Resmî hizmetten ayrıldıktan sonra hususî konaklarda meddahlığa başladı. 1900'den ölümüne kadar İstanbul'da kahvehanelerde meddahlık yaptı. Özellikle rumelili ve arapkirli taklitlerindeki başarısıyle tanındı. (M)

SÜRURÎ MUSLİHİDDİN MUSTAFA, türk bilgini (Gelibolu 1491-İstanbul 1562). Medrese öğrenimi gördü, ilmiye mesleğine girdi. Fenarizade Muhiddin Efendiden icazet aldı. Fenarizade'nin İstanbul kadılığı ve Anadolu kazaskerliği sırasında onun bab naipliği ve tezkirecilik hizmetinde bulundu. Gelibolu'da Sarıcapaşa medresesinde, Piripaşa zaviyesinde (1527), sonra Kasımpaşa medresesinde müderrislik yaptı (1538). 1548'de Kanunî'nin Van seferine çıkışı sırasında şehzade Mustafa'ya hocalık etti. Tefsir, hadis, fıkıh, mantık, ilmi nücum, tıp ve edebiyat gibi çeşitli konular üstünde çalıştı. *Mesnevî, Hafız Divanı* ve Sadinin *Gülistan* adlı eserini yorumladı. Eserleri: *Divan, Bahrü'l-Maarif* (Bilgiler Denizi). [M]

SÜRUŞ i. (fars. *sürūş*). *Esk.* Melek. || (Tanrı'dan haber getiren) Cebrail. (M)

SÜRÜ i. (esk. türk. *sürüg*'den). Evcil hayvanlar topluluğu: *Bir köy ağasıyken Millet Meclisinde mebus oluşunu, taşlı tarlaların*

sulu tarla, sulu tarlaların da birer çiftlik haline gelişini ve dağda sıra sıra davar sürülerinin dolaşmasını kâfi görmezdi (Ş. S. Aydemir). *İnek sürüsü. Kaz sürüsü.* || Bir insanın muhafazası altındaki hayvanların tümü: *Gerçi, bazı akşamlar onun, uzak tepelerden sürüsüyle beraber köye dönüşünü seyrettiğim olurdu* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Değil mi ki sürüm susuzluktan kurtulacak, değil mi ki sen beni duydun, rahmet hazneni benden esirgemedin, artık bu can bana lâzım değil!* (N. Araz). || Belli bir amaçla (satış, sağım, kesim v.b.) ayrılmış hayvanların tümü: *Bir sürüde elli baş hayvan var.* || Birarada yaşayan hayvanlar topluluğu: *Zalim kış rüzgârlarının soyduğu ağaç üzerinde kül rengi manzarayı bekleyen siyah karga sürüleri...* (A. H. Tanpınar). *Karınca sürüsü.* || *Teşm. yol.* Düzensiz insan topluluğu: *Bu zavallı sürü için ne merhamet, ne hukuk; / Yalnız bir sert bakışlı göz, yalnız ağır bir yumruk* (M. E. Yurdakul).

— ÇEŞ. DEY. *Sürüden ayrılmak* (*ayrılmamak*), herkesin yaptığını yapmak (yapmamak), çoğunluğa aykırı bir yol tutmak (tutmamak). || *Sürüsüne bereket. Argo.* Çok sayıda, pek çok. || *Bir sürü.* Bk. BIR.

— Ask. *Esk.* Osmanlı devletinde devşirme olarak toplanan hıristiyan çocuklarının yüzer veya iki yüzer kişilik birlikleri. (Sürüler, sürücü ve muhafızlar tarafından devlet merkezine getirilirdi. Devşirmelere, kaçmalarını ve değiştirilmelerini önlemek amacıyle kızıl aba kumaştan elbise ve sivri yeşil külâh giydirilirdi.) || *Sürü gelmek,* Osmanlı devletinde devşirme sürülerinin devlet merkezine ulaşması. (Devşirme kafilelerine «sürü» denildiği için, bu sürülerin devlet merkezine varmasına da sürü gelmek denirdi.)

— Psikol. ve Sosyol. *Sürü içgüdüsü,* bazı soyologlara göre bireyleri kalabalık halde biraraya gelmeğe veya aynı davranışta bulunmağa iten eğilim.

◆ **Sürü sürü** zf. Sürü halinde, pek çok: *İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı; / Kuşlar geçiyor, derken; / Yükseklerden, sürü sürü çığlık çığlık* (O.V. Kanık). *Renault fabrikalarını gezerken, bir Fransız subayının, avludaki sürü sürü tank yavrularını göstererek söylediklerini de işitir gibi oldum* (F. R. Atay). [ML]

SÜRÜCÜ i. (*sürmek*'ten *sür-ücü*). At, beygir, deve v.b. yük hayvanlarını veya bu hayvanların çektiği arabayı süren kimse: *Atını komutana veren Ali gibi, araba sürücüsü sakallı göçmenle beraber yürüyecekti* (Kemal Tahir).

— Ask. *Esk.* Osmanlı devletinde devşirmeleri devlet merkezine getiren görevlilere verilen ad. (Sürücülerin görevleri devşirmelerden kurulu sürülerin sayısı azalmadan ve değişmeden devlet merkezine ulaşmalarını sağlamaktır. Sürücülere bu görevleri sırasında muhafızlar yardım ederdi.)

— Avc. Sürek avında, av hayvanlarını, gerili bir ağ veya avcılara doğru çevirmek ve yöneltmekle görevli kimse.

— Zır. Orak makinesinde yatay bir eksen çevresinde dönen ve tahılı bıçaklara doğru iten kanat. (Sürücüler genellikle 6 kanatlıdır. Başak kaldıran sürücülerin üzerinde ayrıca sabit veya ayar edilebilen taraklar vardır; bunlar mahsulü yatık olan tarlaların hasadında büyük kolaylık sağlar.) [LM]

SÜRÜCÜL sıf. (*sürü*'den *sürü-cül*). *Yeni.* Toplu olarak yaşayan. (M)

SÜRÜCÜLÜK i. (*sürücü*'den *sürücü-lük*). Sürücünün yaptığı iş. (M)

SÜRÜKLEMEK geçl. f. (*sürmek*'ten *sür-ü-k-le-mek*). [Bir şeyi] Yerden kaldırmaksızın iterek veya çekerek beraberinde götürmek: *Sabahları yataktan kaldırmak için, bacağından sürüklemek lâzımdı* (H.E. Adıvar). || (Birini) Gereksiz olarak beraberinde getirmek veya götürmek: *Bekâr zabit, dokuz yaşında bir kız çocuğunu peşine takıp da, dağ taş sürükleyemezdi* (R.N. Güntekin). *Her gittiği yere arkadaşını da sürüklüyor.* || *Teşm. yol.* İstekli olup olmadığına bakmadan birini beraberinde götürmek, birlikte gitmeğe veya bir işi yapmağa zorlamak: *Kendi kendime yemin ettim ki, yarın uyanır uyanmaz Mişel'i ellerinden tutarak bir köşeye sürükleyeceğim, akşamki söylediklerimin yalan olduğunu ona anlatacağım* (R.N. Güntekin). *—Haydi artık gidelim Rabia Hanım. Şevket ağa onu âdeta elinden tuttu, sürükledi* (H.E. Adıvar). || *Mec.* Kandırarak, etki veya telkinle genel olarak kötü bir yöne sevketmek: *Çok kere ufak bir mesele için bütün mahalleyi diğer bir mahalle ile döğüşe sürüklediği olurdu* (Sabahattin Ali).

◆ **Sürükleme** i. Kim. Önceden toz haline getirilen bir karışımın bileşenlerini bir su akımının taşıyıcı etkisiyle ayırma. (Böylece bir ilşemle, bir cevher gangından ayrılabilir.)

◆ **Sürükletmek** ettrg. f. Sürüklemek eylemini yaptırmak. (ML)

SÜRÜKLENME i. (*sürüklenmek*'ten *sürüklen-me*). Sürüklenmek işi.

— Havc. Bir uçağın, hareket doğrultusuna eğik gelen bir rüzgârın etkisiyle gerçek yönünden ayrılarak yol açısını değiştirmesi.

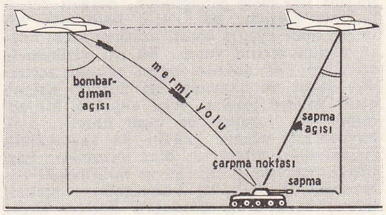

(Rüzgâr önden eserse yalnız uçağın hızını değiştirir. Eğik eserse, yol açısının uçağın tuttuğu yandan ayrılmasına sebep olur. Rüzgâr soldan geliyorsa sürüklenme *pozitif,* sağdan geliyorsa *negatif*'tir.) || İyice sönmediği için rüzgâr tarafından savrulan bir balonun, sepetini yerde sürükleyerek inişe geçtiği an.

— Termik. *Su sürüklenmesi,* buhar kazanlarında, buhar çekişine kapılan su damlacıklarının kazanın çıkışına doğru sürüklenmesi.

— ANSIKL. Termik. *Su sürüklenmesi,* buhar makinelerinin randımanını düşürür, hattâ türbin kanatçıkları veya kazan boruları gibi bazı organlar için tehlikeli olabilir. Bu olaya, kazanlarda genellikle suların işlenmesi için kullanılan bazların yaptığı köpükler sebep olur ve köpük önleyici etkenlerle giderilir. Köpüklerle sürüklenen su damlacıkları genellikle kızdırıcıda buharlaşır; fakat tuzlar, kızdırıcıda ve türbin kanatçıkları üzerinde birikerek tehlike yaratır. Su sürüklenmesi, buharlaşma yüzdesiyle birlikte artar. Bunu önlemek için buhar kurutucuları, buhar yıkayıcıları ve santrifüjlü ayırıcılar kullanılır. (L)

SÜRÜKLENMEK edilg. f. (*sürüklemek*'ten *sürükle-n-mek*). Sürüklemek eylemine konu olmak: *Sonra, bu son dünya harbinde, sayısız cephelerde harbe sürüklenen milyonlar ve milyonlarca insanın hikâyesi vardı* (Ş.S. Aydemir). *Tahtaların üstünde sürüklenen terlikler kapıya yaklaştı* (Sabahattin Ali). *Dökülen yapraklar rüzgârla yerlerde sürükleniyor.* || Dönşl. f. Kendi kendini sürüklemek: *Mehtap sularda sizinle beraber sürüklenir* (A.Ş. Hisar). *Evvelâ hava fişeklerinin atıldığı yere sürüklendim* (Ş. S. Aydemir). || Geçz. f. [İş için] Gereksiz gecikmelere uğramak: *Bu miras davası, beş yıl mahkemede sürüklendi.*

— Denizc. (Kıyıya yakın bir yerde demirlenmiş bir sandal için) Dalgayı bordadan almak ve karaya vurmak. || (Herhangi bir sebep yüzünden hareket edemeyen bir tekne için) Akıntı ve rüzgârların etkisi altında gelişigüzel dolaşmak. || *Rüzgâr altına, karaya sürüklenmek,* bir geminin rüzgâr veya kara yönünde sürüklenmesi.

◆ **Sürüklendirmek** geçl. f. Sürüklenmesine yol açmak. (ML)

SÜRÜM i. (*sürmek*'ten *sür-ü-m*). Bir malın alınır satılır veya bir paranın geçerli durumda olması: *Eline bir fikir geçti mi, gazeteci sürümünü düşünür: Ya bunu yaydığım için bir sayı düşersem?* (F.R. Atay). [M]

SÜRÜMEK geçl. f. (*sürmek*'ten *sür-ü-mek*). [Bir şeyi] Yerden kaldırmaksızın çeke çeke götürmek, sürüklemek: *Herifin doksan beş okkalık gövdesini kolayca sürüdü* (Kemal Tahir). *Ölmüş bir köpeği kuyruğundan tutup sürümek. Eteklerini yerlerde sürümek.* || *Teşm. yol.* (Bir şeyi) Peşine takarak kendisiyle birlikte alıp gitmek, başka yere götürmek: *Diyar diyar beni aldı / Sürüdü gönlüm sürüdü* (Âşık Veysel).

— DEY. *Ayağını sürümek.* Bk. AYAK. (M)

SÜRÜMLÜ sıf. (*sürüm*'den *sürüm-lü*). Sürümü çok olan (mal): *Bir gün, o yılların en güzel, en sürümlü gazetesi Vakit'te Ömer'in bir hikâyesi çıktı* (Y. Z. Ortaç). [M]

SÜRÜM SÜRÜM zf. [Yalnız *sürüm sürüm sürünmek* şeklinde kullanılır.] *Sürüm sürüm sürünmek,* perişan olmak, yoksulluk çekmek: *Sürüm sürüm sürünün tez zamanda, alçaklar!* (M. Â. Ersoy). [M]

SÜRÜMSÜZ sıf. (*sürüm*'den *sürüm-süz*). Sürümü olmayan (mal). [M]

SÜRÜNCEME i. (*sürünmek*'ten *sürün-ceme*). Bir işin sonuçlanıncaya kadar gereksiz yere uğradığı gecikmelerin tümü.

— ÇEŞ. DEY. *Sürüncemede bırakmak,* [bir işi] gereksiz yere geciktirip uzatmak: *İhtiyarlar delikanlıların iyi çalışmadıklarından, işleri sürüncemede bıraktıklarından, bugünkü işi yarına bırakmanın kötülüklerinden bahsediyorlardı* (S. F. Abasıyanık). || *Sürüncemede kalmak,* [iş için] boş yere gecikip uzamak: *Özür dilerim. Sürüncemede kalmış bazı işler var, onları kovalıyorum* (Kemal Tahir). [M]

SÜRÜNGEN sıf. (*sürünmek*'ten *sürün-gen*). Bot. Yere yatay olarak uzanan sap ve köklere denir.

— Zool. Sürünen; karnının üstünde sürüklenen: *Sürüngen hayvan.* (L)

SÜRÜNGENLER çoğl. i. Omurgalıların beş sınıfından biri; şimdiki kertenkeleleri, yılanları, kaplumbağa ve timsahları kapsar; fakat İkinci zamanda yaşamış çok büyük ve değişik boy ve şekildeki sürüngen hayvanlar da bu sınıfa girer.

— ANSIKL. *Sürüngenler* suda veya karada yaşayan omurgalı hayvanlardır; fakat doğdukları andan itibaren her iki halde de akciğerleriyle ve hava ile solunurlar. Kuşların ve memelilerin tersine, bunlar kurbağalar ve balıklar gibi değişken ısılıdır; üzerleri pullarla, pulsu plakalarla veya baga ile kaplıdır. Pullar boynuzsu maddedendir ve birbirine bitişiktir; balık pullarından da çok farklıdır. Bu hayvanlar büyüyebilmek için pullu deriyi değiştirmek veya büyütmek zorundadır. (Bk. DERİ *değiştirme.*) Derileri kurudur. Sadece kertenkelelerde kalça kısmında, timsahlarda dışkılık yakınında birkaç salgı bezi bulunur. Şimdiki sürüngenlerin bacakları kısa ve basittir, hattâ bazılarında bacak yoktur. İster bacaklı, ister bacaksız olsun hepsi az çok yere sürünerek hareket eder (sürünme). Buna karşılık İkinci zamanda yaşamış sürüngenlerde bacaklar çok gelişmiştir; bu hayvanlar yürüyebilir, koşabilir, sıçrayabilir (iguanodon), yüzebilir (ichtyosaurus), hattâ uçabilirdi (pterodactylus).

Kuşlarınkine benzer bir gaga taşıyan kaplumbağalar hariç, sürüngenlerin hepsi dişlidir. Dişler timsahlarda diş çukurlarına gömülü, kertenkele ve yılanlarda ise çenelere yapışıktır. Yılanlarda dişlerden bazıları zehir dişine dönüşmüştür.

Sürüngenlerde dışkılık vardır; dışkı, sidik ve eşeysel ürünler buraya dökülür. Akciğerler az çok parçalı yarım bölmelere ayrılmış torba halindedir. Yılanlarda bir tek akciğer vardır. Kertenkele, yılan ve kaplumbağaların yüreği bir karıncık, iki kulakçıktan meydana gelir. Timsahlarınki dört bölmelidir. Her iki durumda da iki aort yayı vardır; bunlar yüreğin arka tarafında birleşerek aort atardamarlarını meydana getirir. Alyuvarlar elips biçiminde, çekirdekli ve her iki taraftan içbükeydir. Sinir sisteminde beyincik son derece küçüktür. Sürüngenlerde cinsler daima ayrıdır; erkeklerde bir veya iki çiftleşme organı bulunur. Döllenme içeride olur. Yumurtalar ya öylece yumurtlanır veya hayvanın karnında açılır. Embriyon bir amniyos sıvısınca korunur ve kuşlarla memelilerde olduğu gibi bir alantoyitle solunur.

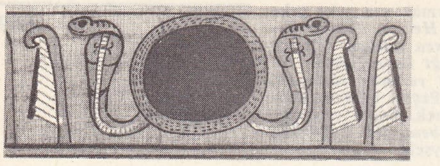

mısır

yunan

iskandinavya

yunan

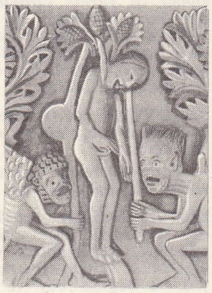

roma

süsler

gotik

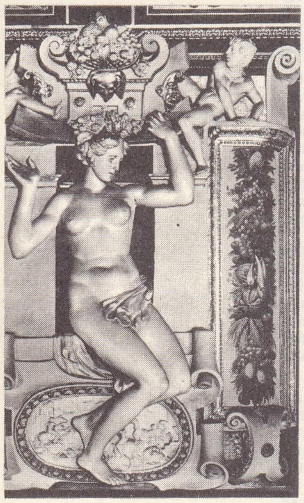

rönesans

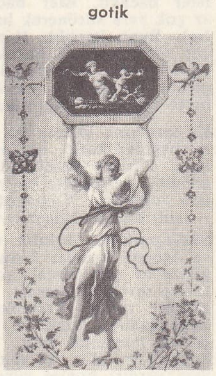

louis

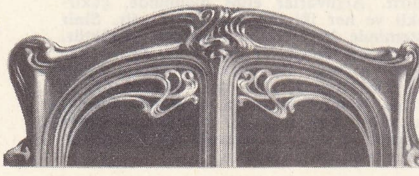

modern stil

Sürüngenler sınıfı beş yaşayan takıma (kertenkeleler, yılanlar, timsahlar, kaplumbağalar, rhynchocephalus'lar) ve çoğu İkinci zamanda yaşamış birçok fosil takıma ayrılır (teromorflar, dinozorlar, pterozorlar, ihtiyozorlar v.b.). [L]

SÜRÜNME i. (*sürünmek*'ten *sürün-me*). Sürünmek eylemi.

— Zool. Genellikle uzun gövdeli bir hayvanın, bacakların yardımı olmaksızın katı bir yüzeyde ilerlemesi.

— ANSİKL. Zool. *Sürünme* son derece değişik şekiller gösterebilir; aynı hayvan bu hareket şekillerini aynı anda veya art arda kullanabilir: 1. omurgasızlarda, vücudun uzunluğu değişebildiğinden, her vücut bölütünün sıra ile uzaması ve kısalmasıyle dosdoğru bir ilerleme görülür. Bu gibi hayvanlarda kısalma dalgası, vücudun dayanma yüzeyinde arkadan öne doğru yol alır (salyangoz, yersolucanı) veya bütün vücut şekil değiştirir (sülük); 2. omurgalılarda, omurga vücut uzunluğunun değişmesini imkânsız kıldığından, dalgalı bir ilerleme görülür; her vücut bölütünün bir böğrü önce kasılıp sonra uzarken öteki böğrü bunun tersini yapar. Bu tip sürünmede vücudun her noktası başın geçtiği yerlerden geçer ve hayvanın izi düzgün dalgalı olur. Sadece pütürle veya engebeli bir zeminde işe yarayan bu çeşit hareket aynı hayvanlara yüzme imkânı da sağlayabilir (yılanbalığı, yılan); 3. özel durumlar: bazı büyük yılanlar (boa), karın tarafındaki enlemesine pullara ve kaburgaların serbest ucuna dayanarak dosdoğru ilerler. Diğer bir kısmı (cerastes), toprağı süpürerek yan yan ilerler. Denizde yaşayan solucanlardan nereyis, omurgalılar gibi dalgalı hareket eder. Buna karşılık her bir yanda dizili üyelere (kırkayak) veya kirpiklere (sivri tatlı su salyangozu) dayanarak yer değiştirme ve tırtılların hareketi sürünme şekilleri arasında sayılmamalıdır. (L)

SÜRÜNMEK geçz. f. (*sürmek*'ten *sür-ü-n-mek*). Kendini, özellikle karnı üzerinde sürüyerek ilerlemek: *İçimize tekrar emniyet geldikten sonra, karnımız üstünde sürünerek Nil'e, sonra öteki sahile geçtik* (F. R. Atay). *Yüksek tepelerde hem yılana, hem kuşa rastlayabilirsiniz, fakat biri sürünerek, öteki uçarak yükselmiştir* (Cenab Şahabeddin). || Bir şeye dokunarak geçmek veya geçerken dokunmak: *Duvara sürünerek ilerliyordu.* || *Mec.* Yoksulluk ve çaresizlik içinde yaşamak: *Yetmiş dokuz yaşına kadar öylece sürünmüş, öldüğünü bile duymadım* (R. H. Karay). *Gençliğinde işe gitmez erinir / Kocalıkta şurda burda sürünür* (Âşık Veysel). || Geçl. f. Kendi üzerine sürmek: *Koku sürünmek.* || Edilg. f. Sürünmek işine konu olmak: *Mantonun ucu·yerlerde sürünüyor.*

◆ **Süründürmek** geçl. f. Sürünmek işini yaptırmak. (M)

SÜRÜR çoğl. i. (ar. *serîr*, taht'tan *sürûr*). *Esk.* Tahtlar. (M)

SÜRÜR i. Kim. Kırmızı civa oksit. (M)

SÜRÜSEPET bls. zf. *Teklz.* Hep birlikte, topluca: *Sürüsepet eğlenmeye gittiler.* (M)

SÜRÜŞMEK ortaklş. f. (*sürmek*'ten *sür-ü-ş-mek*). Birbirine sürmek.

◆ **Sürüştürmek** ettrg. f. (İki şeyi birbirine) Hafif hafif ve sürekli olarak sürmek, yavaş yavaş ve ovarak sürmek. (M)

SÜRÜTME i. (*sürütmek*'ten *sürüt-me*). Balıkç. Deniz dibini taramağa yarar demir çerçeveli ağ. || Deniz içinde çekilerek balık avlamakta kullanılan bir çeşit olta. (M)

SÜRÜTMEK ettrg. f. (*sürümek*'ten *sürü-t-mek*). Sürümek eylemini yaptırmak, sürükletmek: *Kızağa binerek kendini sürütmek.* (M)

SÜRYANİCE sıf. ve i. (ar. *Suriye*'den *süryanî* > *Süryanîce*). Leng. Kuzey Mezopotamya'da konuşulmuş eski samî dili. || *Yeni Süryanîce*, Rezaye gölü kıyılarında oturan halkların konuştuğu dil.

— ANSİKL. *Süryanîce*, samî dillerinin Aramca öbeğine girer. Doğu Aramcadan gelen bu dil, gerçekte, Suriye hıristiyanlarının klasik dili haline gelen Edessa şehrinin lehçesiydi.

Hıristiyanlıktan önce konuşulan ve yazılan Süryanîce ancak M.S. II. yy.dan itibaren önem kazandı: *Peschitta* denen İncil tercümesi, Badresane ve oğlu Harmonius'un ilâhileri ve felsefe kitapları, Edessa yakınlarındaki hıristiyanlar tarafından kilise dili olarak kabul edildi ve Yahudiler ile hıristiyanlar arasında «pagan» kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılan «aramca» kelimesinden kaçınmak için «Süryanîce» adını aldı. Daha sonra, Yunancanın ardından, Doğu Roma imparatorluğunun en önemli dili oldu ve misyonerler aracılığıyle Çin'e kadar girdi (iki dilli Si-ngan-fu yazıtı bunu tanıtlar).

III. yy.dan VII.yy.a kadar, özellikle ilâhiyatla uğraşan ama yunan felsefî ve ilmî geleneklerinin de mirasçısı olan zengin bir edebiyat oluştu.

Zaten yunanca etkisi, birçok yunanca terim aktaran ve Yunancanın cümle yapısını örnekseyen dilde de görülür.

V. yy.daki ilâhiyat tartışmaları Süryanî kilisesini iki rakip gruba ayırdı: Roma imparatorluğu tebaası olan monofizit Jakobitler ve Pers imparatorluğuna göçen Nesturîler. Bu bölünme, dil alanına da yansıdı. VII. yy.da Süryanîce, Aramcanın alan kazanması ve günlük kullanımda Süryanîcenin yerini almasıyle litürji dili haline gelince nesturî ve jakobit gramercileri noktaünlüleri kullanarak İncil'in geleneksel okunuşunu kesinleştirdiler. Bu ünlüleşme iki grubun telaffuzunda farklılaşmaların doğmasına yol açtı. Batı Süryanîcedeki (*a*) ve (*ô*)yu nesturîlerin dilinde (*ô*) ve (*ou*) karşılar. En eski telaffuz biçimi batı telaffuzudur. Daha sonra bu iki sistem bir karışım halinde birleşmiştir.

Süryanîce, arap fetihlerinden sonra yunan medeniyeti kalıtlarını Araplara aktaran bir kültür dili olarak XIII. yy.a kadar yaşadı. Süryanîce bugün bile doğu hıristiyanlarının kutsal dilidir ve Asya'daki bazı bölgelerin lehçelerinde canlı bir dil biçimi olarak devam eder.

Süryanî yazısı palmyra dili aracılığıyle aram yazısından türemiştir; iki tipi vardır: eski biçim *estranguelo* («yuvarlak») ve işlek yazı *serto* («yazı»). Maniciler süryanî yazısını kabul ettiler ve bu yazıyı Çin Türkistanı'na kadar soktular. Moğollar hâlâ süryanî alfabesinden türemiş bir alfabe kullanmaktadırlar.

● *Yeni Süryanîce*, Edessa'da konuşulmuş dilin çağdaşı olan bir süryanî lehçesinden türemiştir. Amerikalı misyonerler bu lehçeyi edebiyat dili haline getirmeyi başarmışlardır. Yeni Süryanîce, Edessa'da konuşulmuş eski ağızdaki atılmış biçimleri (sebep geçmiş zamanı gibi) muhafaza eder; buna karşılık Süryanîcedeki birçok biçimi yitirmiştir. Melodili bir ses sistemi Yeni Süryanîcenin başlıca özelliğidir. Kelime hazinesinde birçok türkçe, kürtçe veya arapça kelime vardır. (L)

Süryanîler, Türkiye'de Midyat, Gaziantep, Mardin ve Diyarbakır bölgelerinde; Suriye'de ise Şam'da yaşayan samî ırkından hıristiyan bir topluluk. Bugün Süryanî adı özel bir unsuru değil, ancak bir mezhebi temsil eder. Süryanîler, Suriyeli Aramîlerdir. Bunlar, havarilerden Şemun Petrus (St. Pierre) ve arkadaşı Thomas'ın telkinleriyle Hıristiyanlığı kabul ederek Aramîlerden ayrıldılar ve Süryanî (Suriyeli) adı altında yeni bir mezhep kurdular (M. S. 38). İlk hıristiyan topluluğu olmalarından dolayı da kendilerine *Süryanî-i Kadîm* (Eski Süryanîler) adı verildi; ilk dinî merkezleri de Antakya'dır. Sonradan komşuları olan başka topluluklar bu mezhebe katılınca aynı adı kabul ederek kendilerini Süryanî saydılar. Bugün Hindistan'daki Süryanî kilisesinin mensupları da süryanî sayılır.

Süryanîlik I. yy.da bütün Suriye'ye yayıldı; sonra Urfa ve dolaylarına geçti. Urfa, zamanla Süryanîliğin genel gültür beşiği ve kaynağı oldu. Daha sonra Diyarbakır'a yayılarak bu bölgede gelişti ve Süryanî topluluğunun patriklik merkezi oldu. Süryanîler, mezheplerini Anadolu ve Mezopotamya (Elcezire) sınırları dışına çıkararak batı ülkelerine ve Roma'ya kadar uzattılar; İstanbul'da, Antakya patrikliğine bağlı Süryanî piskoposluğu kuruldu. Pomaklar, bu piskoposluğu Antakya'ya rakip ola-

Foto. LAROUSSE

rak patrikliğe yükseltmek için çalıştılar. Bununla birlikte, ilk anlaşmazlık M.S. 451'de Kadıköy (Khalkedon) dinî toplantısında ortaya çıktı; fakat, 518'e kadar Antakya Süryanî patrikliği tek olarak kaldı. Aynı tarihte Bizanslılar, İstanbul'daki Bizans ortodoks kilisesini tanıyarak, Antakya patriklik merkezinden ve kilisesinden ayrıldılar; ayrıca, Antakya Süryanî-i Kadîm kilisesine karşı sıkı tedbirler alarak onları tehdit ve baskı altında tuttular. Bu yüzden Süryanîler, merkezlerini kaybederek gezici duruma geldiler. Arap fetihleri sırasında müslümanlarla işbirliği yaparak tekrar Antakya'ya döndüler. Ancak sonradan yeni baskılarla karşılaştıkları için çeşitli yerlere dağıldılar; Halep, Harran, Rakka, Urfa ve Kınnesrin'de bulunan manastırlarda geçici merkezler kurdular; 969'da patrik Yuhanna VIII zamanında Malatya'da yerleştiler. Fakat 1058'de Melkît (krallığa mensup) Rum ortodokslarının saldırıları yüzünden Diyarbakır'a gittiler. Diyarbakır'da sürekli merkez kuran Süryanî-i Kadîm patrikliğinin başında bulunan Patrik Diyonnosiyos Yahya VI Diyarbakır'da ve Mardin ilinin doğusunda bu dağın eteğinde bulunan Deyruzzafaran'da (Zâfaran manastırı) yaşadı. Ondan sonra gelen patrikler de aynı bölgede oturdular ve 1293'te 86. patrik İgnatios bin Vehib V devrinde sürekli olarak bu manastıra yerleştiler. 1932'ye kadar bu manastırda kalan patriklik merkezi, bu tarihte Humus metropoliti musullu Afrem Barsom I'in patrikliği sırasında Şam'a nakledildi. Bugünkü Süryanî-i Kadîm topluluğunun patriği Yakup III'tür. Dinî merkezi, Suriye'nin başkenti olan Şam'dır. 1782'de kurallara aykırı olarak, patrik tayin edilen Halepli Mihayel Carve, kongreye katılmayan piskoposlar tarafından reddedilince, Suriye'ye giderek misyonerlerle anlaştı ve onların aracılığıyla Roma kilisesine katıldı; Süryanî-i Kadîm kilisesinden ayrılan Süryanîlere ve kiliselerine papa tarafından patrik tayin edildi. Bunlara Katolik Süryanîler denir. Fakat Osmanlı devleti başlangıçta bu ayrılığı tanımadı, 1845'te sayılarını resmen tespit ederek Katolik Süryanîler adıyle onayladı. Katolik Süryanîler bu tarihten itibaren bir kilise olarak tanınmış oldular. Bugün Türkiye'de Katolik Süryanîlerin ruhanî reisliğini yapan türk uyruklu Yusuf Sağ'dır. Bu mezhebin merkezi, Mardin'de Meryemana kilisesidir.

● *Süryanî edebiyatı*. Suriyeli hıristiyanların, XIV. yy.da Arapça üstün bir duruma gelinceye kadar Süryanîce yazdıkları edebiyat. Süryanî edebiyatı, bugün asılları kaybolmuş olan Yunanca Hıristiyanlık kitaplarının tercümelerini yapması bakımından önemlidir. Ayrıca bu edebiyat, eski yunan bilgileriyle islâm dünyası arasında aracı olması bakımından da önem taşır. Suriye, Mezopotamya ve İran'daki hıristiyan topluluklarının kültür faaliyetleriyle Süryanîce, bütün öteki aramî edebiyatlarından daha zengin özellikler taşır. Süryanîce yazıtlar Hindistan ve Çin'e kadar uzanır. Kuzeyde Türkistan'da bu dilden yazıtlara rastlanmıştır. Süryanîce edebiyat eserleri, tarihî olaylardan büyük ölçüde etkilendi. V. yy.ın ortasındaki din anlaşmazlıkları Suriyeli hıristiyanlarla Bizans imparatorluğunun hıristiyanlarını ve Batı dünyasını ayırdı. İslâmlık kuvvetlenince, özellikle Abbasîler döneminde hıristiyanlar büyük ölçüde etkilendiler ve Arapça yaygın bir duruma gelince suriyeli birçok yazar hem Arapça hem de Süryanîce yazdı. Özellikle Kutsal Kitap'tan etkilenen süryanî edebiyatı, Tevrat ve İncil'in çeşitli şekillerini ortaya koydu.

Süryanîcenin ilk ilâhi yazarları olan Bardesanes (Bar Daysan) [II. yy.] ve Aswana'nın (IV. yy.) eserleri bugüne kadar gelmedi. Ephraem Syrus'un eserleri (IV. yy.) süryanî şiirinin benzeri olmayan örnekleridir. Syrus, memra ve madrasa adı verilen iki şiir biçimi kullandı. Memra, kulağı bir şarkı gibi değil, konuşma dili gibi etkileyen vezinli bir şiir tarzıdır. Madrasa da, daha hünerli bir bestedir; koro tarafından söylenir. Batı Süryanîlerinin en güçlü şairi Suruçlu Mai Yakup'tur. Doğu Süryanîlerinin de (Nesturîler) Narsai adlı şairleri memralarıyle ün kazandı (VI. yy.). XIII. yy.da Nizipli Abdişo Bar Beriha «Cennet Bahçesi» adlı eserinde 50 tane vezinli vaızı biraraya getirdi.

Yunanca birçok hıristiyanlık eseri de Süryanîceye çevrildi. Bu alanda V. yy.da «mütercim» unvanıyle anılan Hiba ile Proba ve Kumi ün kazandı. Ayrıca Aristoteles ve birçok eski yunan filozofu, tıp ve bilim yazarlarıyle birlikte Süryanîceye çevrildi. Bu eserler islâm medeniyetinde de önem kazandı; Yunancadan Arapçaya çeviri yapmak, Süryanîceden Arapçaya çevirmekten daha güç olduğu için, islâm yazarları Süryanîce eserlerden yararlandılar.

İlk Süryanî tarih eseri 507'de urfalı bir keşiş tarafından yazıldı; 497-507 arasındaki olayları kapsar. Tel Mahre'li Dionysios 582-842 yıllarını kapsayan 16 kitaplık bir tarih yazdı. Bugüne bu eserin çok az bir kısmı kalmıştır. Ayrıca çok büyük bir kronolojik eser (21 kitap) yazan patrik Mikhael I (öl. 1199) ile arap edebiyatı için de önemli sayılan Bar-Hebraeus sayılabilir. Tarih yazarlarının bir kısmı, aynı zamanda dinî eserler de verdiler.

Eski Yunanca birçok dinî kanun kitabı da Süryanîceye çevrildi. Ayrıca, bizans imparatorları Constantinus I, Theodosius I ve Leon I'in iradelerini kapsayan bir Suriye-Roma kanunlar kitabının süryanîce tercümesi yapıldı. Böylece Suriyeliler, geleneklerini, Yunanlılardan aldıkları esaslar üstüne kurdular; fakat kendi özelliklerini de korudular.

Felsefede Reşaynalı Sergius (öl. 536), Aristoteles ve Porphyrios'un eserlerini Süryanîceye çevirdiği gibi kendisi de kitaplar yazdı. Bunların en önemlisi Aristoteles mantığı üstüne yazdığı eseridir. Severios Sabuht da Aristoteles'in kuralları hakkında bir risale yazdı. Arapların piskoposu Athanasios Gevergios da Aristoteles'in *Organon*'u ve öteki eserleri üstüne yorumları kapsayan eserler verdi.

Dionysios Thraks'ın yunan dilbilgisini çevirmesinden sonra bu konuda çalışmalar yoğunlaştı. Batı Süryanîleri arasında Urfalı Yakup'un çalışmalarının da bu alanda katkısı oldu. Dilbilgisi konusunda en üstün eserleri Bar-Hebraeus verdi. Doğu Suriye bölümünde Hüneyn (öl. 876) ve başkalarından sonra Yuhanna bar Zobi değerli çalışmalar yaptı. IX. yy.da Urfalı Eyüp felsefe ve tabiî bilimler üstüne ansiklopediler yazdı. Bu konuda Yakup bar Şakko da eserler verdi (öl. 1241). Batı suriyeli Severios Sabuht, astronomide süryanîlerin en önemli temsilcisidir. Süryanîler tıpta Yunanlılardan çok şey öğrendiler. Yunanca yüzlerce tıp kitabı Sergius tarafından Süryanîceye çevrildi. Huain de bu konuda çeviriler yaptı. Ayrıca tıp üstüne Reşaynalı Sergius, Simeon Taibuteh ve Hüneyn orijinal eserler verdiler.

X. yy.ın sonlarına doğru halifeliğin zayıflayarak çözülmesinin yarattığı karışık ortam, edebiyat çalışmalarının üzerinde olumsuz etkiler yaptı. XIV. yy.daki moğol istilâsı da Suriye hıristiyanlığına büyük bir yıkım getirdiği gibi süryanî edebiyatının da sona ermesine sebep oldu. Bundan sonra süryanî edebiyatı önemsiz sayılan bir ölçüde devam etti.

Süryanî edebiyatı Batı ülkelerinde geniş incelemelere konu olmuştur. Özellikle Kutsal Kitap üzerinde çalışanlar ilk ve orijinal metinlerin araştırılmasıyle ilgili olarak süryanîce çevirilerden yararlanmaktadırlar. Samî dillerinde ve eski yunanca yazılan birçok asıl metin kaybolduğu için bu çeviriler, özellikle son yıllarda Kutsal Kitap'ın ilk şekli hakkında yeni görüşlere ışık tutmaktadır. Süryanîce eserler sonraları başta Latince olmak üzere İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi birçok batı diline çevrildi. (M)

SÜS i. Süsleyen, süslemeğe yarayan şey: *Uzakta acayip süsleri içinde sahte Mübarek bizi hayretle süzüyor gibiydi* (A. H. Tanpınar). *Üstünde süsleri az bir cepken* (S.F. Abasıyanık). || Süsleme veya süslenme işi, sanatı: *Süse düşkün.* || *Mec.* Güzelleştiren şey: *Gurur kadının süsüdür.* || Üslûbu süslemeğe yarayan şey, ifade titizliği: *Divan şairleri, şiirlerinde, anlamdan daha çok, süse önem vermişlerdir.* || Lüks sayılabilecek şey: *Kendimizi aldatmıyalım, düşünceye öyle büyük bir değer verdiğimiz yoktur, hayattu bir süs, bir eğlencedir, olsa da olur, olmasa da...* (N. Ataç).

— ÇEŞ. DEY. *Süs püs,* (küçümseyici anlamda) süs. || (*Kendine veya başka bir şeye*) [...] *Süsü vermek,* gerçekte öyle olmadığı halde kendini veya bir şeyi [...] şeklinde göstermek.

— Etnogr. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Bir kompozisyonda esas konuyu bozmadan çıkarılabilecek yardımcı unsur. Bk. ANSİKL.

— Müz. Melodinin bazı aralıklarını veya notalarını süsleyen ve zenginleştiren nota kümesi. Bk. ANSİKL.

— Rom. tar. *Konsüllük süslemeleri,* senatoda konsüller arasında yer almak ve müzakerelere katılmak hakkını veren şeref payesi. || *Zafer süslemeleri,* zafer törenine hak kazananların giydiği kaput ve taç.

— Teknol. Oyulmuş veya dökülmüş bütün parçalar.

— ANSİKL. Etnogr. *Süs* sadece kadınlara göre değildir; Avustralya halkları arasında

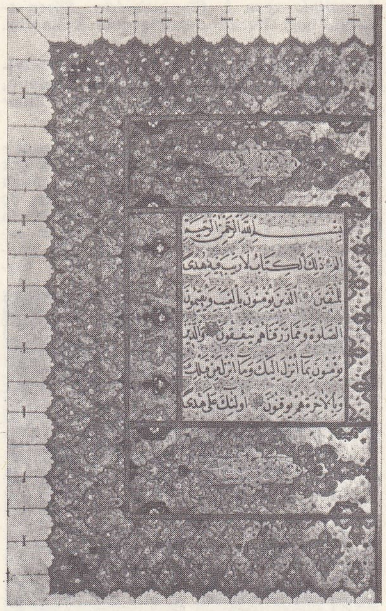

XV. yy.dan bir süsleme
(«Türk El Sanatları» adlı kitaptan)

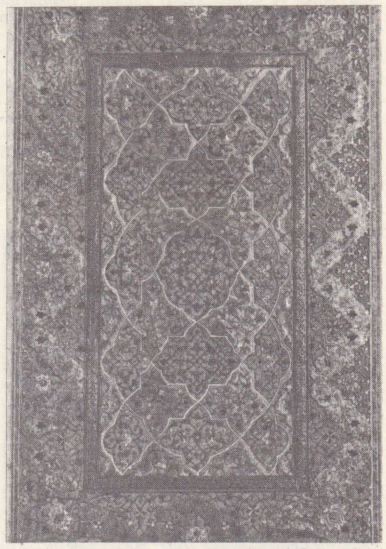

XV. yy.dan bir süsleme
(«Türk El Sanatları» adlı kitaptan)

Foto. MEYDAN

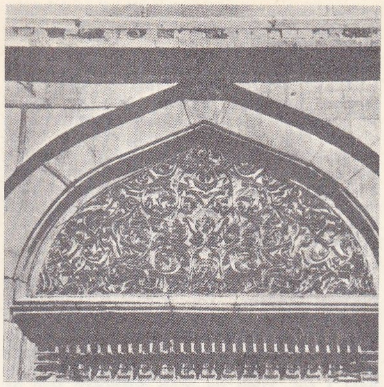

solda, XVI.yy. çini süslemeler, sağda, taş işleri

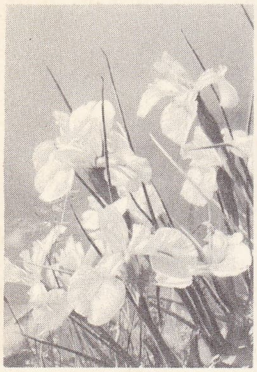

süsen

kadın, erkekten çok daha az süslenir. Süs eşyası tabiî (çiçek, tüy v.b.) veya yapma olabilir, bazen vücuda takılır, bazen de delikler açılarak geçirilir (buruna veya kulak memesine geçirilen değnekler, tıpalar, pandantifler); Çat bölgesinde yaşayan Sara kadınları dudaklarında tahta tabaklar taşırlar. Takılan süs eşyası ise yüzük, bilezik, gerdanlık, kemik gibi şeylerdir; çok zaman madenden yapıldığı gibi kıymetli taştan yapılanları da vardır. Günümüzde yalnız Pigmeler süs eşyasından habersizdirler. Doğrudan doğruya vücuda uygulanan dövmeler veya sakatlamalar daha çok kozmetik alanına girer.

— Müz. Çağdaş müzik teorilerinde ancak birkaç süsten söz edilir: basamak (appoggiature), kümecik (gruppetto), tril, mordan gibi belirli olanlar, bir de icracının doğaçtan çalması gereken kadans veya taç (org noktası). Doğrudan doğruya icracının zevkine bırakılan bu süslerin nasıl yapılacağını gösteren hiç bir işaret yoktur: icracı ya gam parçalarından yararlanır, ya uzun bir notayı daha kısa sürelere böler (küçültmeler, yarımlamalar v.b.) ya da, kendi zevk ve yeteneklerine göre başka herhangi bir yolu seçer. Besteci tarafından yazılan ve uyulması gereken süsleme işaretlerinin sayı ve biçimleri üstünde bugünkü müzik bilginleri bir anlaşmaya varmış değillerdir. Süslerin başlıcaları şunlardır: *tril, circolo mezzo, mordan* (kapma), *schleifer, vurgu, kaydırma, bağlama, düşüş, aprejleme* v.b. Süsleri belirten adlar ülkelere göre değişir. En çok kullanılan işaret, yerine ve zamanına göre tril, mordan, bağlama veya circolo mezzo'yu belirten küçük bir haçtır. Bu bakımdan, eski bir eseri basmak veya icra etmek, süslerden doğan birçok meselenin çözümlenmesini gerektirir. Birçok klavsenci ve orgcu kendi süsleme listelerini yayımlamışlarsa da kemancılar ve ses için müzik yazan besteciler bunu ihmal etmişlerdir. Fransız okulunun bestecisi tarafından belirtilen işaretlere uymasına karşılık, İtalyanlar süs seçimini icracıya bırakmışlar, Almanlar ise her iki sistemden de yararlanmışlardır. Nazariyede, eşlik eden partilerin kesinlikle yazılı notaya uyması zorunluğu vardır; süslerin sadece solo parti tarafından kullanılması hoşgörülür. Yanlış yerleştirilmiş süsler bir müzik bölümünün anlamını bozabilir.

— Santl. Genellikle herhangi bir eşyayı süsleyen ve güzelleştiren şeye süs denir. Fakat süsler de ülkelere ve çağlara göre değiştikleri için arkeologlara ve meraklılara ipucu olabilir. Meselâ papirüs sapları, lotus tomurcukları, kanatlı küre gibi bazı süsler, üzerinde bulundukları eşyanın Mısır kaynaklı veya Mısır ile ilgili olduğunu ortaya koyar. Yunanlılar, üslûplaştırılmış bir kenger yaprağı ve hayalî yapraklardan yapılmış kıvrımları süs olarak benimsemişlerdi. Garip hayvan şekillerinin insan şekilleriyle karışması iskandinav milletlerinin, İrlandalıların ve Romalıların süsleme özelliğidir. XIII. yy. gotik süslerinde, tabiî bitkiler ön planda gelir, sütun başlıklarında ve galerilerde görülür. Rönesansta da bitkiler kullanılmış, fakat bu alanda herhangi bir yenilik yapılmamıştır. Romalıların üslûplaştırdıkları kenger yaprağı ön planda gelir ve insan ile hayvan şekilleri kıvrık dal biçiminde süslemelere karışır. (LM)

SÜSEN i. (fars. *süsen*'den). Bot. Soğanlı veya köksaplı çokyıllık bitki; pek çok melez çeşidi süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Süsengillerin örnek tipi.)

— ANSİKL. Bot. *Süsen*'ler basit saplı veya sapları az dallı bitkilerdir. Yaprakları kınlı ve iki sıralıdır. Çiçekleri iri, kokulu ve güzel görünüşlüdür. Ilıman bölgelerde yetişir. Bazı türleri şunlardır: büyük, sarı çiçekli bataklık süseni (*İris pseudacorus*), pis kokulu süsen (*İ. foetidissima*), melez süsen (*İ. spuria*), cüce süsen (*İ. pumila*) v.b. Eskiden hekimlikte kullanılan süsenin köksapı güzel kokar; bundan süsen esansı elde edilir. Süsen esansı için en uygun tür *İ. pallida* veya *İ. Floreutina*'dır. Süsen esansı, bazı burun damlalarında kullanılır. (L)

SÜSENGİLLER çoğl. i. Bir çenekli bitkiler familyası. (Yumru veya soğan köksaplı, çokyıllık ot veya ağaççıkları kapsar. Zambaklar takımı.)

— ANSİKL. *Süsengiller*'in çiçekleri genellikle düzgün ve göz alıcı renktedir. Çiçek çanağı, taç yaprağına benzer üç çanak yaprağından meydana gelir; aynı renkte üç tane taç yaprağı vardır. Çanak yaprakların karşısında, dışa dönük üç tane erkek organ bulunur. Çiçeğin ortasında, taç yaprağına benzeyen üç yaprakçık daha vardır, erkek organlarının başaklarını saran bu yaprakçıklar yassılarak genişlemiş tepeciklerdir; erkek organların tam karşısında üç meyve yaprağından oluşma alt durumlu bir yumurtalık yükselir; her meyve yaprağının üzerinde iki sıra yumurtalık bulunur. Meyvesi üç çenet halinde açılan bir kapsül şeklindedir. (L)

SÜSEPTANS i. (fr. *susceptance*). Elektr. Devreden geçen akımın gerilime dik bileşeninin, devre ucundaki gerilime bölümü. (L)

SÜSLEME i. (*süslemek*'ten *süsle-me*). Süsleri yerleştirme tarzı veya sanatı: *Ustaca bir süsleme.*

— G. santl. *Süsleme sanatları,* bir binayı veya eşyayı, kullanılış amacı yanında, göze daha güzel göstermek için çeşitli türlerde yapılan estetik çalışmaların genel adı. Bk. ANSİKL.

— Mutf. Bir yemek üstüne baharat, maydanoz, salata, kuzu mantarı v.b. dizerek özel bir çeşni, hoş bir görünüş verme. || *Bir sofrayı süsleme,* sofrada tabakların kenarına yapraklar, çiçekler dizme.

— Müz. Bir melodiyi bezemeğe yarayan her türlü dekoratif katkıyı belirten terim. (Bk. ANSİKL.) || İçinde bulundukları müzik cümlesini süslemek veya değiştirmek için özel işaretlerle veya «notacıklarla» belirtilen notalar veya nota kümelerine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. G. santl. *Süsleme sanatları* genellikle iki açıdan ele alınabilir. 1. mimarîyle birlikte yürütülenler ve mimarînin bir parçası olanlar; 2. çeşitli konulara uygulanan ve bağımsız olarak yürütülenler. Birinci türe, taş, mermer, tahta oymacılığı, çini, seramik, mozaik, duvar ve tavan nakışları, duvar resimleri v.b.; ikinci türe, minyatür, tezhib, hat sanatı, ciltçilik, mermer işlemeciliği, sedefçilik, halı, kilim v.b. türden dokumacılık, ebru, kumaş, işlemecilik, camcılık, deri işlemeciliği, kaşıkçılık v.b. sanatlar gibi. Mimarîyle beraber yürütülen süsleme sanatları: a) iç mimarî sanatları; b) dış mimarî sanatları olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bu türlü ayrımlar, aslında bir kesinlik ifade etmez, sadece konuyu inceleme bakımından işe yarar. Çünkü, meselâ, oymacılık sanatı aynı zamanda hem iç mimarînin (tahta oymalar), hem dış mimarînin (mermer ve taş oymalar) konusu olabilir. Türk süsleme sanatlarında önemli olan, ortak motiflerin, çeşitli süsleme dallarında, uygulandıkları konunun özelliklerine göre kullanılmasıdır. Meselâ geometrik motifler, bitkisel motifler veya *hat* ile süsleme; aynı zamanda taş, çini, kumaş, kâğıt, dokuma, maden üzerinde tekrarlanmış; kullanıldığı maddenin özelliklerine göre üslûp ve ifade değişiklikleriyle uygulanmıştır. Süsleme sanatlarının Türkler bakımından çok eski bir geçmişi vardır. Çeşitli konularda yapılan araştırmalar, kazılar ve bunlardan elde edilen kalıntılar, bu sanatların köklerinin orta asya medeniyetine dayandığını gösterir. Anadolu'da süsleme sanatları en yüksek seviyesini XIV.-XVIII. yy.da bulmuştur. XV. yy.dan itibaren hattat, müzehhip, nakkaş, mücellit, oymacı v.b. sanatçılardan dikkati çekenler saray tarafından himaye görüyor ve özellikle Enderun, bu sanatçıların yetişme merkezi oluyordu. Türk - İslâm sanatlarında, yaptığı esere imza koyma geleneği yerleşmediğinden bunları kimin yaptığı her zaman bilinmiyordu. Eserler üslûp bakımından gösterdikleri özelliklere göre sınıflandırılıyor, yapıcıları buna göre tahmin ediliyordu. Buna rağmen, konusunun ustası olan sanatçıların (özellikle hattatları müzehhip ve minyatürcülerin) adları bu güne kadar gelmiştir. Bunun yanında, kemik, boynuz, fildişi üzerine yaptığı oymalarla, Sakallı Dilsiz Ali Bey, Beykoz cam işlerinin ustası mevlevî Mehmed Dede gibi, adları bilinen fakat kimlikleri hakkında herhangi bir belge olmayan pek çok sanatçı da vardır.

— Müz. Gerek halk şarkısı, gerek opera şarkısı, aynı melodiyi hiç bir zaman aynı şekilde söylemez; ellerinde olmayarak birincisi melodinin gidişini değiştirir, ikincisi birçok çeşitleme yapar. Gregoryen şarkılarında (nömalar), bizans müziğinde (hipostaslar) v.b. süreyle ilişkisi

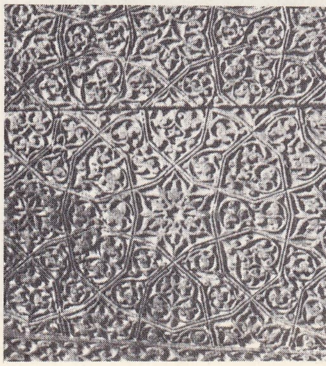

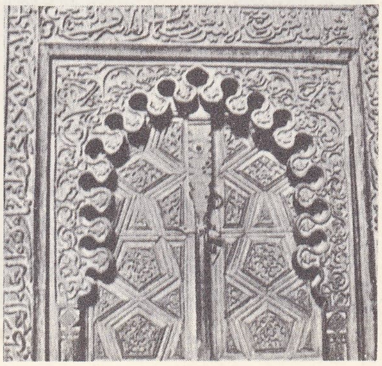

süsleme iki tahta oyma işi («Türk El Sanatları» adlı kitaptan)

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

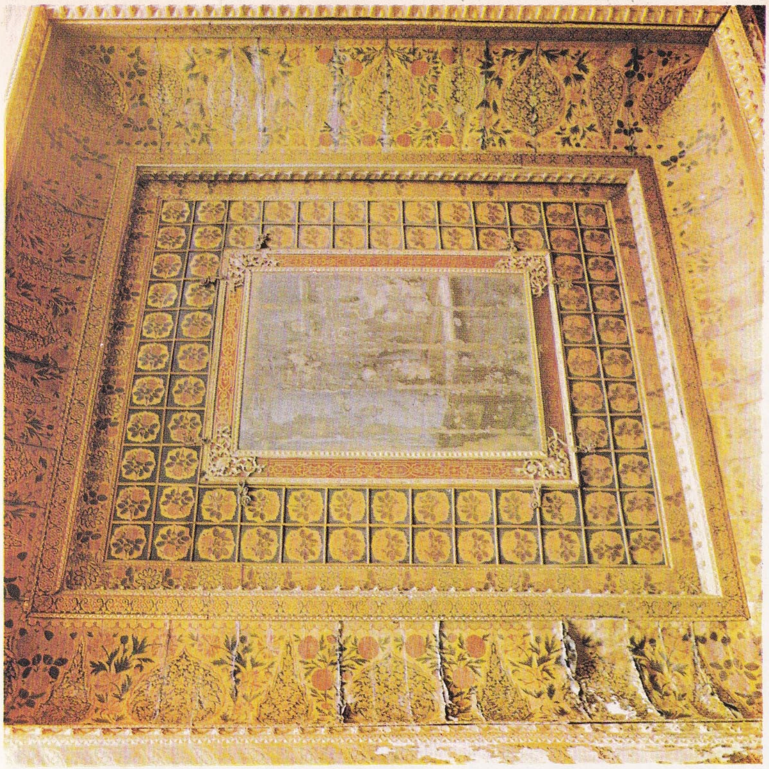

tavan süslemeleri (Harem dairesi, Murad III'ün odası, Top. Sar. müz.)

oyma süslemeli mermer fıskiye, Yeşilcami (1424), Bursa

kitap süslemeleri, Firdevsî'nin Şehname'si, Türk ve İslâm Eserleri müzesi, İstanbul

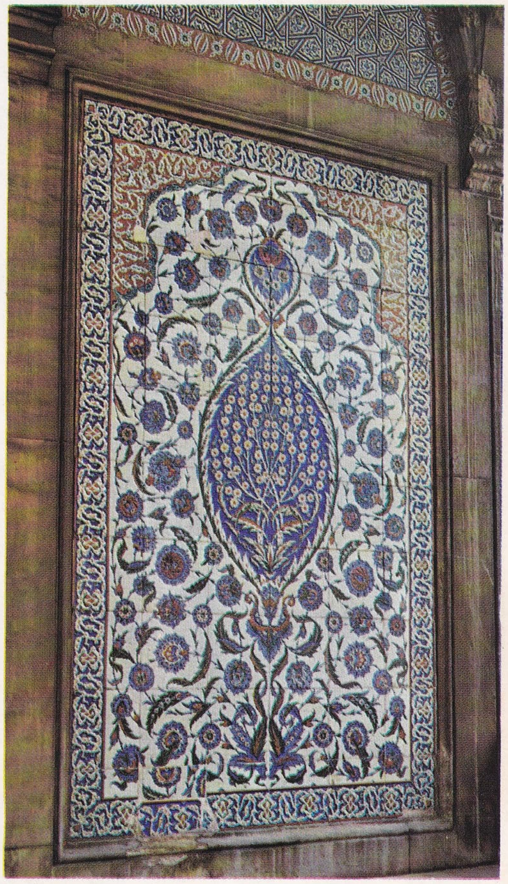

çini pano, Selim II türbesi, İstanbul

Foto. E. Maraşlıoğlu, N. Erkılıç (MEYDAN)

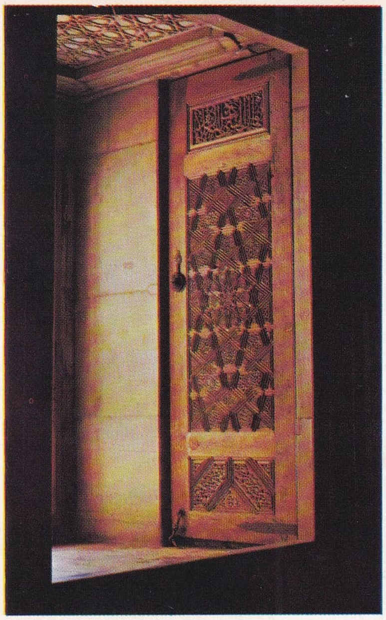
1.

2.

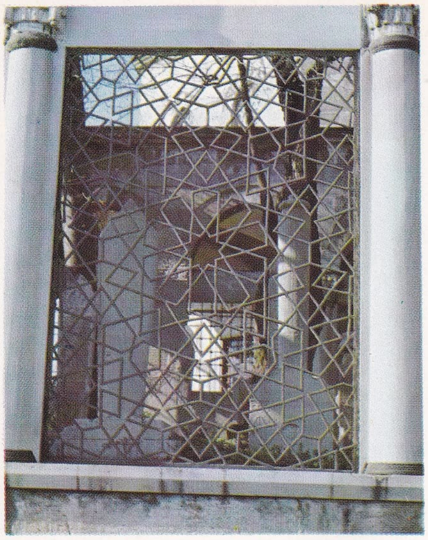
3.

SÜSLEME SANATLARI

1. pencere kanatları, Yeşilcami (1424), Bursa; 2. minyatürler, Silsilename; 3. şebeke, Amcazade Hüseyinpaşa medresesi, İstanbul; 4. ebru, cilt içi kâğıdı; 5. elmaslı fincan zarfı, Top. Sar, müz.; 6. sedefli Kur'an mahfazası (XVIII. yy.), Türk ve İslâm Eserleri müzesi, İstanbul; 7. çeşitli taş ve motiflerle süslü el aynaları, Top. Sar. müz.; 8. el işlemeli peşkir (XIX. yy.)

Foto. M. Erkmen, N. Erkılıç, S. Karamanî H. Gürsel (MEYDAN)

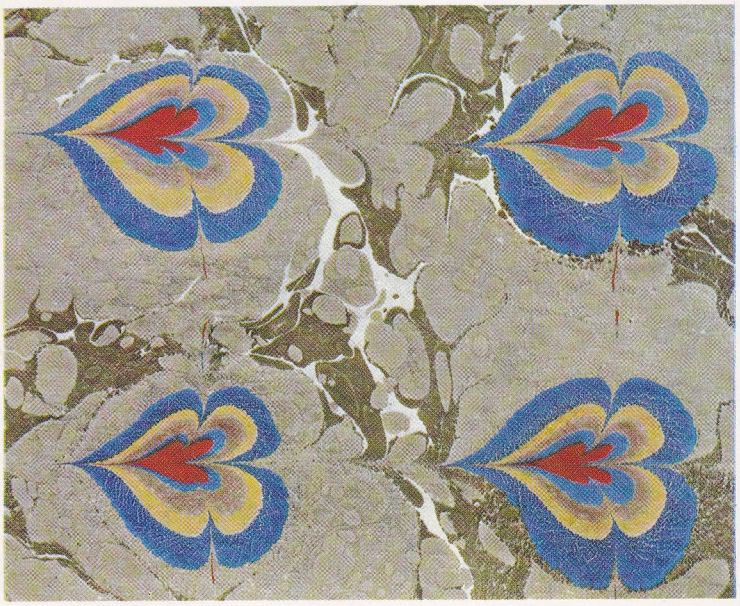
4.

5.

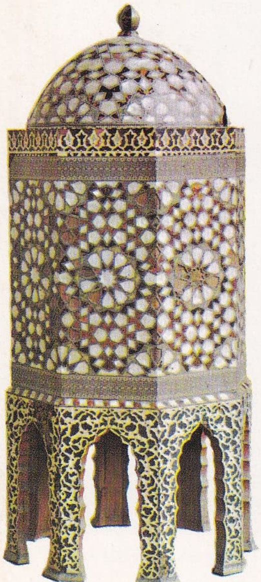
6.

7.

8.

olmayan, melodiyi kıvraklaştıran ve güzelleştiren işaretler vardır. Bu süslemeler iki biçimde uygulanır: icracı kendi araç ve yeteneklerine uygun her şeyi yapar, yalnız melodinin önemli yerlerini duyurmağa, çalgı veya sesi iyice değerlendirmeğe dikkat eder. Bu, italyan *bel canto* okulunun, XVIII. yy. büyük kemancılarının (Corelli, Tartini, Nardini v.b.) uyguladığı metottur; aynı metot islâm sanatı tarafından da benimsenmiştir. Bu şekildeki icralar sanatçının zevk ve bilgisine göre değiştiği için eski İtalyan'ların operalarını nasıl yorumladıklarını bilmeğe imkân kalmamıştır. İkinci uygulama şekli, üslûp, hattâ zevk bakımından büyük hatalara yol açmamak için birtakım geleneksel işaretlere başvurmaktır. İtalyanların aksine Fransızlar ve Almanlar bu ikinci yolu seçmişler ve icracıdan istedikleri süslemeleri belirtmişlerdir. Corelli, Tartini gibi sanatçıların eserlerindeki aşırı süslemeleri düşününce (bu süslemelerin kullanıldığına dair elimizde kesin belgeler vardır) üç ve dört çengelli notaların yığıldığı bir largo'nun ne duruma geldiğini tahmin etmek kolaydır; nitekim Bach, Vivaldi'nin bir *largo cantabile*'sini bütün süslemelerinden sıyırarak tertemiz, katıksız bir eser haline getirmiştir. Bu gibi süslemeler sadece solo partiye ayrılmıştı. XIX. yy. başlarında bu uygulamaları yıkan opera oldu: Lully'nin isteyip de bir türlü yapamadığını Rossini gerçekleştirerek süslemelerini bütünüyle kendi yazdı; bugün zaman zaman ve olduğu gibi yazılan süslemeler (*tril, kümecik, kaydırma*) keyfe göre yorumlamağa elverişli değildir; oysa XVI. ve XVII. yy. partisyonları icracının büyük çapta işbirliğini gerektirir; parçayı çalacak müzikçinin aynı zamanda geniş bilgisi ve tecrübesi olmalıdır; ancak bu şartlar altında süslemeler bir anlam taşıyabilir.

● XVII. ve XVIII. yy.ın en çok kullanılan süslemeleri, titreme, *kadans* (bugünkü tril); duble, *gruppetto, mordan, kaydırma* (uzun basamak), lavta, klavsen ve org'a has arpejleme (basit veya figürlü), *dengeleme* (bugünün vibrato'su). Süslemeler alanında büyük bir kargaşalık hüküm sürüyordu, zira birçok besteci aynı işarete değişik anlamlar veriyor ve özel işaretler kullanıyorlardı. Nöma notalamasında (Ortaçağ), kullanılan tremula, quilisma, plica, Alleluia'nın vokalizleri ve bazı melodik küçük çizgiler süslemelerin atalarıdır. Rönesansta İtalya'da şarkıcılar okudukları havaları *geçit, özenti, koloratur* v.b. gibi süslemelerle dolduruyorlardı. Fransızlar daha çok eksiltmeler'i kullanırlar. Denis Gaultier, Charles Mouton, Nivers, d'Anglebert, François Couperin, Lully süslemelerdeki bu kargaşalığa başkaldırdılar, beri yandan lavta ve klavsenciler eserleri için süsleme listeleri hazırladılar. İngilizlerin *graces* adını verdikleri süslemeleri Fransızlarınkinden değişik ve daha az sayıdadır. J.—S. Bach süslemeleri ölçülü bir şekilde kullanır ve kimi zaman notaları tam olarak yazardı. XIX. yy.da sadece tril, mordan, kümecik (gruppetto), uzun veya kısa kaydırma (alla breve veya değil) adı verilen süslemeler kaldı. Chopin bu süslemelerden gerçek birer ustalık çizgileri meydana getirdi, Schumann'ın kullandığı anlamlı kümecikler bir süre sonra Wagner'de görüldü. (LM)

SÜSLEMECİ i. (*süsleme*'den *süsleme-ci*). Süsleme işiyle uğraşan kimse. Bk. DEKORATÖR. (M)

SÜSLEMECİLİK i. (*süslemeci*'den *süslemeci-lik*). Süsleme sanatı. (M)

SÜSLEMEK geçl. f. (*süs*'ten *süs-le-mek*). Bazı ilâvelerle daha güzel, daha gösterişli bir hale gelmesini sağlamak: *Onu baştan aşağı gelin telleriyle süslerdik* (Ş. S. Aydemir). *Civarını fıstık çamlarından bir orman süsler* (R.H. Karay). || Üslûp oyunları yaparak güzelleştirmek: *Kompozisyonu güzel tasvirlerle süslemek.* || *Mec.* Birinin kusurlarını uzun uzun yüzüne vurmak.

— DEY. *Süsleyip püslemek*, özen göstererek süslemek.

◆ **Süsletmek** ettrg. f. Süslemek eylemini yaptırmak. (M)

SÜSLENMEK dönşl. f. (*süslemek*'ten *süs-le-n-mek*). Kendini süslemek: *Sandığından yeni elbiseler çıkararak süslendi* (R. N. Güntekin). *İki genç giyindiler, süslendiler* (M. Ş. Esendal). || Edilg. f. Süslemek eylemine konu olmak: *Her türlü çiçekle kırlar süslenir / Yeşil yaprak giyer dumanlı dağlar* (Âşık Veysel).

◆ **Süslendirmek** geçl. f. Süslenmesini sağlamak. (M)

SÜSLÜ sıf. (*süs*'ten *süs-lü*). Süsü olan, süslenmiş: *Evlerin her tarafı son derece temiz ve süslü bir hale konulur* (Ziya Gökalp). *Sokak, gittiği yere kadar, bu bayraklarla süslüydü* (Kemal Tahir). *Süslü bir anlatım.* || Sıf. ve i. *Teklz.* Süslenmeğe meraklı, süs düşkünü (kimse).

— DEY. *Süslü püslü*, incelikle ve emekle süslenmiş olan, çok süslü. (M)

SÜSMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Boynuzu ile vurmak, tos vurmak. (M)

SÜSMAYER (Franz Xaver), avusturyalı besteci (Schwenenstadt 1766-Viyana 1803). Salieri'nin öğrencisiydi, Mozart ile dostluk kurdu, onun yarım kalan *Requiem*'ini tamamladı. Az çok bir değeri olan bir orkestra yöneticisi ve besteciydi; birçok opera-buffa, çalgı için parçalar, dinî eserler besteledi. (L)

SÜSPANSİYON i. (fr. *suspension*). Fiz. Bk. ASILTI.

— Mekan. Yolun düzgün olmamasından ileri gelen sarsıntıları hafifletmeğe yarayan ve bir taşıtın ağırlığını dingillere aktaran yay (makas), dengelik v.b. organların tümü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. Bir taşıtta *süspansiyon*'un görevi, bir yandan arabanın ağırlığını yerdeki çeşitli dayanma noktaları arasında dağıtmak, öte yandan izlenen yolunun düzgün olmaması sebebiyle taşıtlarda meydana gelen sarsıntıları hafifletmek ve ancak ivmesiyle genliği ilk sarsıntı hareketlerinin ivme ve genliğine oranla iyice azalmış olan hafif sarsıntı hareketlerini taşıttaki yüke veya yolculara iletmektir. Süspansiyonda daha çok yaprak yaylardan yararlanılır. Önceleri yaprak yaylar kullanılıyordu; sonra, daha az yer kapladığı ve süspansiyonda büyük bir esneklik sağladığı için helisel yaylar kullanılmağa başladı. Ancak, bunlar sarsıntıyı azaltmadığından, amortisörler veya paralel bağlı yaprak yaylarla takviye etmek gerekir.

● Bir otomobilde, süspansiyon donanımı seri halde bağlı iki grup elemandan meydana gelir: lastik tekerlekler ve yaylar. Süspansiyonun bugün lastik tekerleklerle sağlanan ilk çarkı önceleri bilinmiyordu. Başlangıçta kauçuk bandajlar kullanıldı, XIX. yy. sonunda ise, sıkıştırılmış hava dolu ilkel lastik tipi bunun yerini aldı. Daha sonraları bu lastik tekerlek, koruyucu dış lastik ve içinde hava bulunan bir iç lastik olarak iki parça halinde yapılmağa başlandı. İç lastiği bulunmayan «Tübles» lastik, bu ilk şeklin bugünkü şartlara uygunlanmış biçimidir.

Süspansiyonun ikinci elemanı olan yayların en eski biçimi yaprak yaylardır. Bunların uçları şasiye, bazen bir «yay kolu»yle doğrudan doğruya, bazen de bir «yay küpesi»yle dolaylı olarak bağlanır. Yay küpesi yerine çoğu zaman bir «silentbloc» da konmuş olabilir. Aynı şekilde, biri gövdenin, öbürü şasiye tekerlek mesnedi arasındaki bağlama kolunun dayanağı olan iki yay küveti arasına takılmış helisel yay da kullanılır. Bu düzenekte, salınımlar dash-pot* ilkesine göre yapılmış hidrolik amortisörlerle önlenir.

En son yapılan modern taşıtlarda, süspansiyonun ikinci elemanı olarak yay yerine sıkıştırılmış hava kullanılmaktadır. Böylece, yüke göre değişen bir bükülgenlik elde edilir ve şasinin yerden belli bir yükseklikte kalması sağlanır. Sanayi taşıtları için, bir kompresörle basınç yapılmış akışkanlar kullanılır. Bazı turizm arabalarında ise hidropnömatik sistemden yararlanılır. Burada rol oynayan etken bir akışkan, genellikle bir yağdır ve motora bağlı bir pompa ile kumanda edilir. «Taban dengeleyici» adı verilen yağ basıncılı hidrolik bir sistem, amortisör görevi görür ve yere olan uzaklığın değişmemesini sağlar.

Ayrıca esnekliği sağlamak için, burulma halinde çalışan gömülmüş bir çubuğun esnekliğinden yararlanılır; ancak bunun yerleştirilmesi çok daha karışıktır.

● Bir motosiklette, süspansiyonun ikinci elemanının esnek sistemi helisel bir yaydır; bazen de bir burulma çubuğu veya üst üste tabakalar halinde dizilmiş kauçuk halkalar kullanılır. Önde, süspansiyon yayını ve genellikle çift etki gösteren hidrolik amortisörü içine alan teleskopik iki borudan meydana gelmiş bir çatal bulunur. Arkada bu çatal kızakla birleştikten sonra esnek kola takılır. Böylece bir üçgen meydana getiren çatal, vites kutusunun çıkış yerinde kadro tabanına bağlanır. Süspansiyon yayları, anî kalkış ve anî duruş tepkilerinin, aynı zamanda arka tekerlek sarsıntılarını önleyen bağlantı aksının yanından esnek kola eklenebilir.

● Demiryolu taşıtlarında en basit süspansiyon, dingilli vagonlarda görülen türdendir. Bir yaprak yayın orta köprüsü, dingil kutusu yatağına dayanır ve yük, «süspansiyon kelepçesi» aracılığıyla vagon şasisinden yaylara iletilir. Bu kelepçe bir yandan yayın ana yaprak deliğine, öte yandan bir «süspansiyon ayağı»nın alt kısmına bağlanmıştır. Bugün daha çok vagonun yola iyice yerleşmesini sağlayan «iki kelepçeli» süspansiyon kullanılmaktadır. Bazı ağır vagonlar basit yapılı bojiler üzerine yerleştirilir. Her biri iki veya üç dingilli bojilerle donatılmış bir yolcu vagonu, bojinin ana traversine bağlı olan boji göbeği yan oturma parçaları aracılığıyla boji üzerine oturur. Bojinin şasisine, küçük biyelerle bir «oynar travers» asılmıştır; boji göbeği ve oturma parçalarını alan ana travers, çoğu zaman takviye edilmiş yaprak yaydan meydana gelen ikinci kat süspansiyon aracılığıyla bunun üzerine dayanır. Yeni tip bojilerde süspansiyonun iki elemanı, çoğu zaman amortisörlerle desteklenmiş helisel yaylarla, bazen de burulma çubuklarıyle sağlamlaştırılmıştır.

Bir lokomotif, dingillerine pek çok noktada oturur. n dingili bir lokomotifte süspansiyon yayları bağımsızsa, yoldan $2n$ bağımsız tepki gelecektir. Bu durumda, $2n$ noktada bir süspansiyon elde edilir. Yükleri en iyi şekilde bütün noktalara dağıtabilmek için, uzunlamasına dengelikler yardımıyle bütün motris dingiller aralarında yanlamasına birleştirilir; bundan başka, bazen enlemesine dengelikler de yerleştirilir. Bu şekilde, üç, dört veya beş noktada süspansiyona alınmış makineler elde edilir.

Çok uzun olan makinelerde, motris dingillerden başka belli sayıda taşıyıcı dingiller de vardır. Bu dingiller, gerek bir tek dingil (bisseller), gerek iki dingil (bojiler) taşıyan bağımsız küçük şasiler üzerine yerleştirilmiştir. Bu yön verici elemanların süspansiyon sisteminde çoğu zaman, lokomotifin dönemeçlere girişini kolaylaştırmak ve doğrusal hatta dönüşünü sağlamak için geri getirici bir kuvvet öngörülür. (L)

SÜSPANSOYİT i. (fr. *suspensoïde*'den). Kim. LİYOFOB KOLOİT de denen koloidal çözelti. (Ültramikroskopla incelenebilir ve uygun bir ayıraç, meselâ bir altın solü katılarak pelteleşebilir. «Süspansoyit», anlam bakımından «emülsoyit»in karşıtıdır.) [L]

SÜSSEKSİT i. (fr. *sussexite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum ve mangenez borat. (L)

SÜSSÜZ sıf. (*süs*'ten *süs-süz*). Süslenmemiş, süsü olmayan. || Gösterişsiz. (M)

SÜST sıf. (fars. *süst*). *Esk.* Gevşek, zayıf, sağlam olmayan: *Temkinimi belâ-yi muhabbetle kılma süst* (Fuzuli). || Yavaş, ihmalkâr, tembel. || Yumuşak. || Boş, anlamsız, değersiz (kelime). || *Süst-azm*, iradesi zayıf. || *Süst-baht*, şanssız. || *Süst-endam*, vücutça zayıf. || *Süst-pay*, yavaş yürüyen. || *Süst-peyman*, sözünde durmayan.

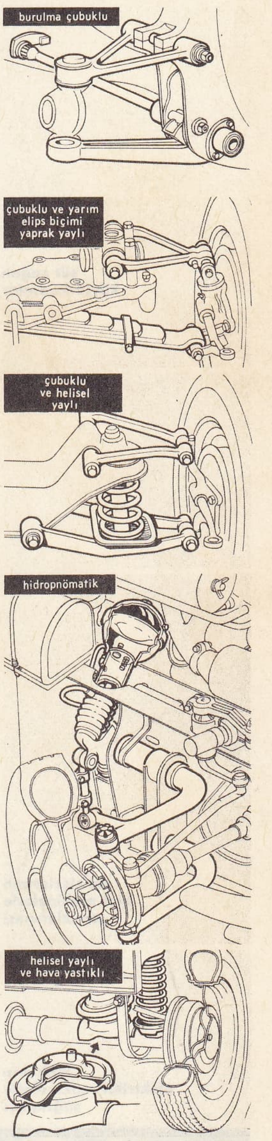

süspansiyonlar (oto.)

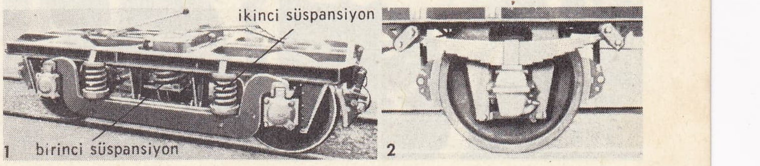

süspansiyonlar (dy.)
1. yolcu vagonu;
2. marşandiz vagonu

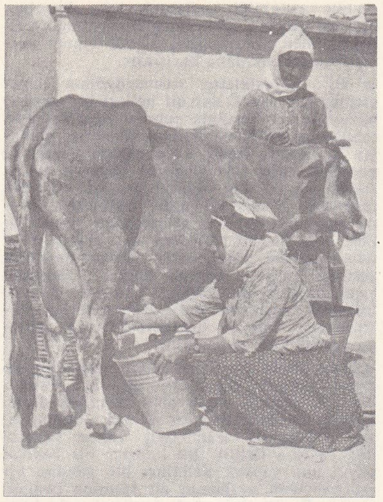

süt sağan köylü kadınlar

◆ **Süstî** i. *Esk.* Gevşeklik: *Süstî-i sulh içinde çürüyenler az değildir* (Cenab Şahabeddin). || Yavaşlık. || Değersizlik. (M)

SÜT i. (esk. türk. k.). Kadının ve memeli dişi hayvanların memelerindeki bezler tarafından salgılanan tatlımsı beyaz sıvı: — *Molla, bizim hocanıma İstanbul simidiyle beraber süt getiriver* (R. N. Güntekin). *Kırmızı anaların esmer ve vahşi memelerinden süt emen çocuklar için yaban ormanın hiç bir esrarı yoktur* (F. R. Atay). || *Teşm. yol.* Süte benzeyen her türlü sıvı: *Badem sütü. Hindistancevizi sütü.* || *Argo.* Benzin, mazot. || *Süt ana* (veya *anne*). Bk. SÜTANA. || *Süt baba.* Bk. SÜTBABA. || *Süt banyosu,* eski çağlarda ünlü kadınların güzelliklerini korumak için özellikle eşek sütü içinde yaptıkları söylenen banyo. || *Süt başı.* Bk. SÜTBAŞI. || *Süt camı,* bir cins venedik buzlu camı. || *Süt kardeş.* Bk. SÜTKARDEŞ. || *Süt kızı.* Bk. SÜTKIZI. || *Süt kürü,* mide hastalıkları sebebiyle veya zayıflamak için belli bir süre sadece süt içerek yapılan diyet. || *Süt mısırı,* içi henüz katılaşmamış çok taze mısır. || *Süt nine.* Bk. SÜTNİNE. || *Süt oğul.* Bk. SÜTOĞUL. || *Süt ölçer.* Bk. SÜTÖLÇER. || *Süt suyu,* kesilmiş sütün kesmiğinden ayrılan suyu. || *Ana sütü,* annenin kendi sütü.

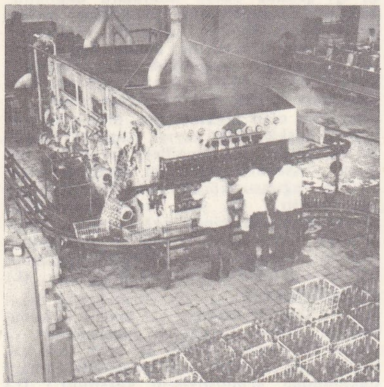

süt şişelerinin özel makinelerle temizlenmesi

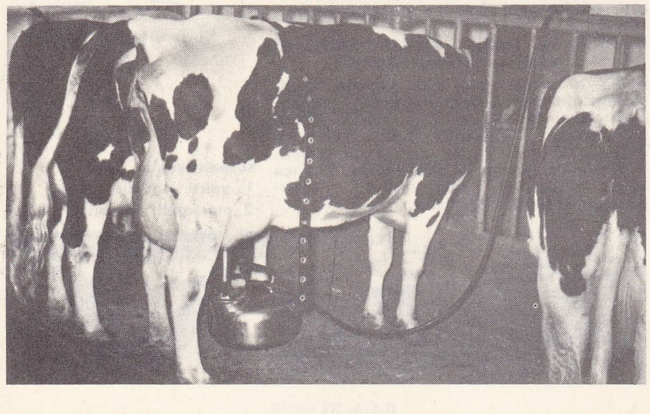

ineklerin elektrikli makinelerle sağılması

— ÇEŞ. DEY. *Süt beyaz.* Bk. SÜTBEYAZ. || *Süt çalması,* hamile kalan bir annenin sütünün emzirdiği çocuğuna dokunması. || *Süt çekmek,* süt akrabalığından dolayı bir hususta birbirine benzemek. || *Süt çocuğu,* sütle beslenen çocuk. *Mec.* Tecrübesiz, dayanıksız, nazlı kimse. || *Süt dökmüş kedi gibi,* suçunu bilerek, bundan utanıp sesini çıkarmayan kimsenin halini anlatmak için kullanılır. || *Süt düğümlenmesi* (veya *bağlanması*), bebek herhangi bir sebeple emmediği zaman sütün içerde kalması ve bu yüzden memenin sertleşip ağrıması. || *Süt emzirmek,* [anne veya sütanne] bebeğe kendi göğsünden süt vermek. || *Süt gibi,* çok beyaz ve temiz. || *Süt kırı.* Bk. SÜTKIRI. || *Süt kuzusu,* bebek. Çok nazlı büyütülmüş kimse. || *Süt liman.* Bk. SÜTLİMAN. || *Süt mavisi,* maviye çalan beyaz. || *Süt vermek,* emzirmek: *Hanım süt verecekse, ben de can veririm!* (Namık Kemal). || *Süt vurgunu,* hamile kalan annesinin sütünü emen ve bu sütten hasta olan bebek. || *Süt yaymak,* yağ çıkarmak için sütbaşını yayıkta dövmek. || *Süt yüzü,* kaynamış sütün üzerindeki ince kaymak tabakası. || *Sütten ağzı yanmak,* bir olaydan gerekli dersi alarak ondan sonra daha tedbirli ve uyanık olmak. || *Sütten kesmek,* bebeği emzirmeye son vermek. || *Sütü bozuk,* kötü soydan gelme, karaktersiz, aşağılık kimse. || *Sütü kesilmek,* [anne için] göğsünden artık süt gelmemek. || *Sütü temiz* (veya *temiz süt emmiş*), soylu, karakter sahibi kimse: *Nuri Efendi: «Bu kaymakam sütü temiz bir insana benzemez ama, bu sefer bir iyi tarafına rastgeldi herhalde!» diyerek başını salladı* (Sabahattin Ali). || (*Birinin*) *Sütüne bırakmak* (veya *havale etmek*), (bir meseleyi) bir kimsenin insanlığına bırakmak, onun namus ve şerefinden beklemek. || *Sütüne kalmak,* insanlığına bırakmak. || *Sütünü helâl etmemek,* [anne için] evlâdının bazı olumsuz davranışlarını görerek bir manevî hesaplaşma yaparak onu borçlu çıkarmak. || *Ağzı süt kokmak.* Bk. AĞIZ. || *Anasının ak sütü gibi helâl etmek,* karşılıksız olarak bağışlamak. || *Anasından emdiği süt burnundan fitil fitil gelmek.* Bk. ANA. || *Kuş sütü.* Bk. KUŞSÜTÜ.

— Anat. *Süt borusu,* memede sütü taşıyan, dışarıya götüren boru. || *Süt dişi.* Bk. SÜTDİŞİ. || *Süt taşır kanallar,* meme bezlerinin salgılama kanalları.

— Bot. Bazı bitkilerin çeşitli organlarında bulunan beyaz renkli özsu. || *Süt ağacı.* Bk. SÜTAĞACI. || *Süt damarı,* içinde lateks bulunan damar (bir veya çok hücreden meydana gelen bu damarlar uzun ve dallı olduğu gibi, birbiriyle ağızlaşabilir de): *Hindiba, sütleğen, kauçuk ağacı, süt damarı olan bitkilerdir.* || *Süt otu.* Bk. SÜTOTU. || *Bitki sütü,* süt görünüşünde özsu. || *Süt veren bitkiler,* marul, haşhaş gibi, içinde bol miktarda sütsü bir sıvı, yani lateks bulunan bitkiler. || *Hindistancevizi sütü,* hindistancevizi tahumunun olgunlaşmadan önceki besidokusu.

— Eczc. Şırınga edilmek için sterilize edilmiş ve sulandırılmış süt; kasa veya damara şırınga edilerek şok sağlamak için kullanılır (proteinoterapi); dermatoloji ve parfümeride kullanılan süt görünüşündeki emülsiyonlara da «süt» denir (badem sütü, salatalık sütü, lanolin sütü v.b.)

— Fizyol. *Süt gelmesi,* sütün memelere dolması. (Süt gelmesi, doğumdan 48 saat sonra, bazen daha geç olur. Memelerin şişmesi, sertleşmesi [bazen çok sert ve ağrılı] gibi lokal belirtiler ve huzursuzluk, susama, nabzın hızlanması, hafif ateş yükselmesi gibi genel işaretlerle belirir.)

— Fizyol. ve Gıda sanay. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. ve Sağ. *Süt verme,* emzirme, süt verme işi. Bk. ANSİKL.

— Gıda sanay. *Süt fabrikası,* gerek tabiî haliyle tüketilmesi, gerek süt ürünlerinin (tereyağı, peynir, konsantre süt v.b.) hazırlanması için sütün işlendiği fabrika. || *Aromatize süt,* önceden hazırlanıp sterilize edilmiş, kreması alınmış veya kremalı, şekerli veya şekersiz, içerisine tabiî aromatik maddeler katılmış süt (çikolatalı, kakaolu sütler). || *Homogen süt,* homogenleştirme cihazından geçirilip yağ yuvarcıkları ufaltılmış süt. (Homogenleşmiş sütün kaymağı yüze çıkmaz.) || *İnsan* veya *ana sütü benzeri,* kadın sütüne benzetmek için içine laktoz katılıp kazeini azaltılmak suretiyle bileşimi değiştirilen inek sütü. || *Konsantre süt,* sütteki suyun yaklaşık olarak yüzde 65'i çıkarıldıktan sonra elde edilen yoğunlaşmış süt; içine su katılarak eski haline getirilebilir. (Konsantre süt yapmak için kullanılan süt çok taze olmalıdır; süt önce yüksek ısıda tutulur, sonra havasız bir buharlaştırıcıda konsantre edilir, homogenleştirilir, soğutulur; sıkı sıkıya kapalı madenî kutulara konulur; ısıtılarak sterilize edilir.) || *Mayalı aromatize süt,* tamyağlı veya kreması az çok alınmış süte süt tozu, şeker ve aromatik bir madde (çikolata, kahve, karamela v.b.) katmak suretiyle elde edilen besin; bu karışım 20 ilâ 30 dakika süreyle 95° C'ta ısıtılır, sonra 40°C'ta soğutulur, içine, yaklaşık olarak yarım saatte pıhtılaştıracak miktarda maya katılır. (Yoğurdunkine benzer ambalajlarda satılır. Çok daha az asitli olduğundan tadı yoğurdunkinden farklıdır.) || *Pastörize süt,* sterilize edilerek bütün âdi ve patojen mikropları yok edilmiş süt. (Süt şişelerde sterilize edilir; sterilizasyon sayesinde, aromatize sütlü meşrubat da hazırlanabilir.) || *Şekerli konsantre süt,* oldukça fazla miktarda şeker katılarak şurup kıvamında koyulaştırılmış süt. (İtina ile seçilen süt önce ısıtılır, içine yüzde 17-18 oranında şeker katılır, tek veya çok kademeli havasız bir cihazda yaklaşık olarak 55°C sıcaklıkta suyun buharlaşması sağlanır; soğutulduktan sonra otomatik makinelerle, el değmeden kutulara, fıçılara veya tüplere doldurulur.) || *Yağ katılmış süt,* önceden kreması alınmış ve sonra başka bir maddeyle tekrar yağlandırılmış süt (bu madde meselâ kaba yonca unu, hayvanî veya bitkisel yağ emülsiyonu [içyağı], lesitin vitaminler v.b. olabilir); bu süt sadece hayvanların beslenmesinde kullanılır. (Kurutulduktan sonra satışa çıkarılır.)

— Hayvc. *Ağız sütü.* Bk. AĞIZ.

— Kadın - doğum. ve Jinekol. *Süt borusu iltihabı,* süt kanallarında meydan gelen iltihap. (Bk. ANSİKL.) || *Süt taşması,* emzikli kadının memesinden çok bol miktarda süt akması. (Süt taşmasını tedavi etmek güçtür; en iyi çare memeleri uzun süre sarıp sıkmak ve az sıvılı bir besin rejimi uygulamaktır. Hormon tedavisi daha çabuk sonuç verir.)

— Kim. *Süt asidi.* Bk. LAKTİK *asit.* || *Süt şekeri,* laktoz.

— Mutf. *Süt danası,* yeni doğmuş inek yavrusuna verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Süt kebabı,* etleri süt içinde haşlayıp, sonra kızartarak yapılan bir çeşit kebap. || *Süt kesmiği.* Bk. KESMİK. || *Süt kuzusu,* kuzuya anne sütüyle beslendiği sürece verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Süt tatlıları,* sütle yapılan (sütlâç, mahallebi, keşkül, kazandibi, tavukgöğsü) tatlılar. || *Süt tozu,* özel usullerle kurutularak toz haline getirilen, kapalı kutular içinde satılan ve sulandırılarak kullanılan süt. || *Badem sütü,* kremalara v.b. güzel koku vermek için kullanılan badem emülsiyonu. || *Hurma sütü,* hurma ağacı yapraklarının dip kısmını suda tutmakla elde edilen beyaz tatlı ve hoş likör. || *Tavuk sütü,* pudra şeker ve yumurta sarısıyle vurulmuş kaynar süt. (Bu şekilde hazırlanmış süt nezle, kırıklık ve boğaz ağrılarının tedavisinde kullanılır, ferahlatıcı ve terleticidir.)

— Sağ. *Süt merkezi,* ana sütü toplama ve dağıtma merkezi. Bk. ANSİKL.

— Ted. *Süt perhizi,* besin olarak sadece sütün kullanılması. || *Süt humması,* yeni lohusaların hafif ateşi. (*Süt sıtması* da denir.) || *Süt yapıcı,* emziren kadında süt salgısını başlatan, kolaylaştıran veya artıran ilâç veya maddelere denir: *Süt yapıcı ilâç. Bir süt yapıcı.* Bk. ANSİKL.

— Vet. *Süt taşması.* Bk. ANSİKL.

— Zool. Erkek balığın tohumu.

— Zootekn. *Süt kontrolu,* bir ineğin veya bir koyunun tam süt verimi döneminde süt verimi yeteneğini tayin etmek için uygulanan usullerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Süt*

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

pınarı, inekte, ön meme damarlarının vücudun içine girdiği delikler. || *Süt verimi*, evcil hayvanlarda, bir doğumdan öteki doğuma kadar geçen zaman içinde dişi hayvandan elde edilen süt miktarı. || *Sütten kesilme*, süt salgısının durması. (İneklerde madenî tuz kaybını telâfi etmek için gebeliğin son iki ayında sütten kesilme gereklidir.)

— ANSİKL. Fizyol. ve Gıda sanay. Gebeliğin sonlarına doğru meme bezleri ağız sütü salgılar, fakat asıl süt salgısı (*süt gelmesi*) ancak doğumdan kırk sekiz ilâ altmış saat sonra başlar. Günlük süt miktarı emzirmenin devresine göre değişir: ilk günler birkaç gram olan süt, kadında yedi sekiz ay sonra 1 litreye kadar yükselir.

Bileşim. Süt, maviye veya sarıya çalan, saydam olmayan, özel kokulu, hafif tatlı beyaz bir sıvıdır; yoğunluğu 1,028 ile 1,035 arasında değişir. Sütte üç protein bulunur: *kazein, laktalbümin* ve *laktoglobülin*. Son ikisi sıcakta pıhtılaşır, kaynamış sütün yüzeyinde bir kaymak meydana getirir. Sütte aynı zamanda zerreler halinde tereyağı, şeker, madensel tuzlar ve birçok vitamin bulunur.

Kullanılış. Süt veren dişilerden elde edilen sütun büyük bir kısmı doğrudan doğruya tüketilir, fakat inek, koyun, keçi sütlerinin büyük bir kısmı yağ ve peynir yapımında kullanılır. Özel mayalarla (yoğurt, maya v.b.) çoğu zaman bağırsak hastalıklarında kullanılır. *Kefir* ve *kımız*, sütün mayalanmasıyle elde edilen içkilerdir. Sanayide, sütten kazein (plastik madde olarak kullanılır), laktoz ve laktik asit elde edilir. Bk. GALALİT.

Süt muayenesi ve tahlili. Sütün yoğunluğu sütölçerle ölçülür; yağ miktarı yağölçerle, kazein miktarı tartı ile anlaşılır; şeker miktarı polarimetreyle veya Fehling eriyiğinin indirgemesiyle; madensel tuzlar kuru maddenin yakılmasıyle ölçülür.

Sütte hile. Süte bazen hile yapılır. En sık yapılanı, yağını almaktır; bundan sonra su katmak ve nihayet nişasta ve fekül v.b. karıştırmak gelir.

Sütün hastalık yapacak şekilde bozulması. Süt, çeşitli şekillerde bozulabilir: yağ mayalarının etkisiyle zamanından önce pıhtılaşabilir. İçinde memelerden gelme kan bulunabilir. Acılık ve fena koku hayvanın beslenmesinden veya meme başlarının hastalığından ileri gelebilir. Âdi hastalık mikropları bulunabilir ve bunlardan korunmak için sadece uzun zaman sütü kaynatarak sterilize etmek gerekir. İçinde bulunan tüberküloz basilleri hasta hayvanların meydana çıkarılmasını sağlayan *tüberkülinizasyon* ile yok edilir.

Sütün tüketimi ve saklanması. Süt tazeyken tüketilmelidir, yoksa çabuk bozulur. Özel cihazlarda 75°C'ta yarım saat kadar ısıtıldıktan sonra (pastörizasyon), kırk sekiz saat saklanabilir; 75°C'ta canlı mikroplar ölür, fakat mayalarla mikrop tohumlarına bir şey olmaz; *sterilizasyon*'da (110°C'ta on dakika otoklavda ısıtmak) durum aynı değildir. Bu sıcaklıkta bütün mayalar ve mikrop tohumları ölür, fakat aynı zamanda, özellikle vitaminlerin de tahribiyle, süt, besleyici özelliğinden bir kısmını kaybeder.

Süttozu veya *kurusüt*. Düşük basınç altında ve 50°C'tan aşağı sıcaklıkta ısıtılan süt buharlaşma yoluyle suyunu kaybeder, katılaşır; toz haline getirilen bu kuru sütte bütün besleyici maddeler ve vitaminlerin bir kısmı vardır. Kurutma, sütü dönen sıcak bir tepsiye ince tabaklar halinde yaymak (Hatmaker usulü) veya sıcak bir hava akımının içine küçük damlacıklar halinde püskürtmek (atiomizasyon veya spray usulü) suretiyle sağlanır. Birinci usulle, sadece yağsız süt tozu hazırlanır, oysa atomizasyon ile yağlı süt de kurutulabilir. Süt tozu itina ile ambalajlanmalı (tercihan durgun atmosfer altında hava geçirmeyen kutulara konmalı), nemden, oksijenden ve ışıktan korunacak şekilde saklanmalıdır. Yeniden suda eritilen süt tozundan normal bir süt elde edilir. Şeker katılırsa, süt kolay erir ve meme çocuklarının beslenmesinde kullanılabilir Birinci yaş için, süt tozundaki yağın bir kısmı çıkarılır; buna *yarım yağlı süt* denir; yarım yağlı süt tozu sulandırılınca pratik olarak kadın sütünün tıpatıp benzeri bir süt meydana gelir.

Eşek sütü. Kadın sütüne benzerliği ve çok kolay sindirilmesi ilmî çalışmalarla ortaya konduktan sonra tedavi alanında önem kazanmıştır.

— Fizyol. ve Sağ. *Süt verme*, yeni doğmuş çocukların beslenme şeklidir. Çocuğun fizyolojik durumuna göre 6 hafta ile 3 ay arasında çocuğa sadece süt verilir. İki süt verme arasında 3 saatlik bir ara olmalıdır. Genel olarak 24 saat içinde, biri gece olmak üzere 7 defa süt verme, ilk zamanlarda yeterlidir. Bu sayı sonra yavaş yavaş azaltılır. Her süt vermede ve 24 saatte lüzumlu olan süt miktarları:

yaş	bir süt vermedeki miktar (gram)	süt verme sayısı	24 saatlik toplam miktar (gram)
2 gün	20	7	140
3 »	30	7	210
4 »	40	7	280
5 »	50	7	350
6 »	60	7	420
8 »	80	7	560
15 »	100	6	600
1 ay	110	6	660
2 ay	120	6	720
3 »	130	6	780
4 »	140	6	840
5 »	180	5	900
6-10 ay	200-230	5	1 000-1 150.

6 Ay sonra çocuğun ihtiyacına göre, 4 defa biberonla, 1 defa bulamaç halinde olmak üzere toplam olarak 24 saatte 1 250 - 1 300 gr. Süt verme *annenin emzirmesi* ile veya *sunî* şekilde olur. Anne sütünün yetersiz veya bozuk olduğu hallerde sunî ve *karışık* süt verme uygulanır. Çocuğun durumu zayıfsa (hasta veya nekahat hali) ve anne sütü yetmiyorsa bir sütanne bulmalıdır.

Annenin emzirmesi. Çocuğa mümkün mertebe *annenin süt vermesi* tercih edilmelidir, çünkü anne sütü tam çocuğa göredir, yani çocuğun ihtiyaçlarına uygundur. Anne sütünün sindirimi kolay ve mükemmeldir, küçük çocuğun mikroplu hastalıklara karşı direncini artırdığı kabul edilir.

Süt verme anne için de faydalıdır, dölyatağının büzülmesini kolaylaştırır. Buna karşılık kötü şartlar memede enfeksiyon yapabilir. Genel durumu bozuk, kalp hastası, veremli, diyabetli, ruh hastası olan kadınların süt vermesi sakıncalıdır.

Doğumdan 3-6 gün sonra süt gelmeğe başlar. Doğum sonunda hormonal bir mekanizma süt salgılanmasını başlatır ve meme ucunun emilmesi bunu devam ettirir. Bu da doğumdan sonra ikinci günden itibaren çocuğa meme verilmesini gerektirir. Meme temizliğine dikkat edilmesi şarttır. Meme verme müddeti 5-10 dakikayı geçmemelidir. Uzun süre emzirme memede enfeksiyona yol açabilecek çatlaklara sebep olur. Gündüz her üç buçuk saatte bir meme verilir. Çocuğun ağırlığı 2 500 gr'dan azsa geceleri de bir kere süt verilir. Süt veren anne, sütün tadını değiştirecek yiyecek ve ilâçlardan sakınmalıdır. Memeden kesme yavaş yavaş olmalı, 4. ayda başlamalı ve normal bir çocukta 9 ayda tamamlanmalıdır.

Sunî süt verme'de hayvan sütleri kullanılır. Bu usule ancak anne sütü yetersiz olduğu zaman başvurmalıdır. En çok inek, keçi ve eşek sütü kullanılır. Anne sütüne en yakın olanı eşek sütüdür; fakat bu hayvanın sütü güç bulunur ve senenin son aylarına doğru kesilir. Keçi sütü daha boldur, ama o da her zaman bulunmaz. Bu yüzden en çok inek sütü kullanılır. Bileşimi dolayısıyle, inek sütünü kaynamış su, madensuyu veya kaynamış tahıl suyu ile sulandırmak gerektir. Kullanılmadan evvel süt kaynatılmalıdır. Biberon kullanılıyorsa, kauçuk meme mikropsuz olmalı ve çok temiz tutulmalıdır (kaynamış su içinde). Mümkün olur olmaz çocuğa süt, aynı şekilde temiz tutulan kaşık veya bardakla verilmelidir. Yaşı ne olursa olsun çocuğa, 700 gr'dan fazla saf inek sütü verilmemelidir. Biberon sayısı ve miktarı anne sütünde olduğu şekilde (yukarıdaki tabloda belirtildiği gibi) hesaplanmalıdır. Piyasada süt tozu veya konsantre sütler vardır. Bunların temiz tutulabilme ve steril olarak hazırlanabilme imkânları vardır. Ayrıca bunlar, sütü anne sütününkine benzer olacak şekilde değiştirmeğe yarar. Bu şekilde süt verirken çok dikkatli olmalıdır. Aksi halde ciddî, hattâ çok ağır kazalar olabilir (toksikoz).

Karışık süt verme'de anne sütü miktar bakımından yetersiz olduğu zaman hayvan sütüyle tamamlanır. Ya her meme verişte eksik kalan miktar (çocuğun memeden önce ve sonra tartılmasıyle anlaşılır) tamamlanır veya annenin meme veriş sayısını azaltıp, bunların yerine biberon verilir (en basit metot). Karışık süt verme, sunî süt verme kadar büyük dikkat ister, ama birçok durumda onun yerine tercih edilmelidir.

— Kadın-doğum ve Jinekol. *Süt borusu iltihabı*, emzirmede meydana gelen meme komplikasyonlarının ilk evresidir. Klinik bakımdan, sütte irin görülmesiyle belirir; bu durumda, ana sütü yeni doğan çocuğun beslenmesine elverişli olmaz. Sütle dolup tıkanmasını önlemek için memeyi süt çekici cihazla boşaltmak ve antibiyotikler vermekle tedavi edilir.

— Mutf. Haziran ve eylül arası kesilen 2-3 aylık *süt danası*'nın eti lezzetli olur. Süt danasının açık pembe renkte olan eti beyaz etlere girer. Kemikleri yumuşak, kırmızı bir zarla kaplıdır. Sığıra oranla daha yağsız-

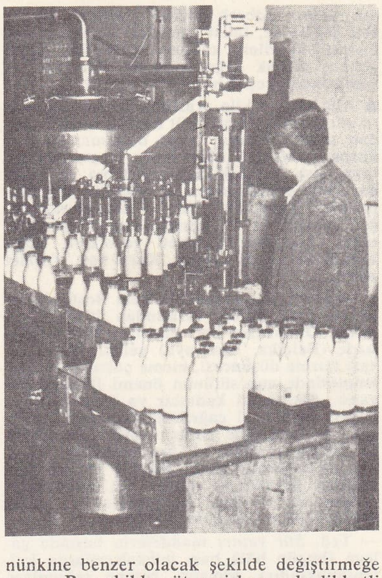

pastörize edilen sütlerin özel şişelere depolanması

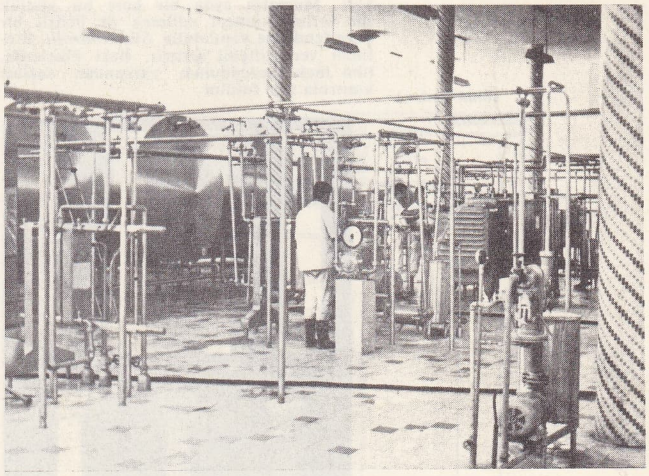

el değmeden hazırlanan bir süt tesisi

kadın sütü ile bazı hayvan sütlerinin bileşimi

	su	kuru hülâsa	protein	yağ	şeker	kül
kadın	88,1	11,9	1,3	3,6	6,8	0,2
inek	87,3	12,7	3,4	3,8	4,7	0,8
koyun	83,4	16,6	5,4	6,2	4,2	0,8
keçi	87,3	12,7	3,6	4,1	4,2	0,8

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

dır, yalnız böbrek çevresi yağlıdır. Besleyici değeri az, fakat sindirimi kolaydır. Süt danası but, fileto, kaburga, omuz-kol, göğüs ve baş olarak değerlendirilir. Etin bu kısımlarından çeşitli yemekler yapılır.

● Ağırlığı 4-7 kilo arasında değişen kuzulara *süt kuzusu*, denir. Süt kuzusu ocak başından mayıs sonuna kadar bulunur; eti çok körpe ve lezzetli olur. Kuru ateşte (ızgara, tava, şiş) 3-4 dakikada; haşlama ve fırında, 45-60 dakika arasında pişebilir. Eti, but, pirzola, fileto, kol, baş ve döş olarak değerlendirilir ve bu kısımlardan şiş, pirzola, rosto, haşlama, terbiyeli yemekler, kâğıt kebabı ve güveç yapılır. Kuzu başı, fırında pişirilir.

— Sağ. *Süt merkezleri* ilk defa Bostonlu bir hekim olan Talbot tarafından 1910'da kuruldu. O tarihten beri özellikle başka ülkelerde (Belçika, Almanya) gelişti. Süt merkezi kurma düşüncesi, meme çocuğunun beslenmesinde ana sütünün önemi ilkesine dayanır. Süt verici kadınlar ya toplu (radyo, basın) veya özel çağrılarla bulunur; bunların sütü evlerinde alınır, kontroldan geçirilir, sterilize edilir ve buzdolabında saklanır. Çocuklarını kendi sütüyle emzirmeyen analara perakende satılır. Süt merkezleri, çocuklarda ölümün azalmasına ve küçük çocukların gelişmesine hizmet eder.

sütleğen

— Ted. *Süt yapıcı* maddelerin başında galega (bugün hâlâ bazı müstahzarlarda kullanılmaktadır), kimyon, rezene tohumları, anason gelir. Şimdi bunların sarı cisim yerine sarı cisim hormonu lütein (veya progesteron), süt yapımını uyaran hipofiz hormonu prolaktin kullanılmaktadır. Fakat bütün bu uyarıcılar ancak genel durumları emzirme yorgunluğuna dayanabilecek olan kadınlara verilebilir. Lütein, ineklerin sütünü arttırmak amacıyle veteriner hekimlikte de kullanılır.

— Vet. Bazen yeteri kadar yavru bırakılmazsa dişi kedi ve köpeklerde *süt taşması*'na rastlanır. Bazı damızlık kısraklarda da görülür. Çok süt veren ineklerde de olabilir. Süt taşması bazen meme iltihabıyle birlikte görülür, memeler kızarır. Hayvan zahmetle yürür.

Döllenmemiş dişilerde (köpek, kedi, hattâ kısrak) yavrulamaları gerektiği devrede bazen memelerde şişkinlik ve süt akışı görülür. Bu akışı durdurmak için genellikle memeleri bir defa boşaltmak yeterlidir.

Süt taşmasının tedavi yolu hayvanı sık sık sağmaktır; eğer memeler fazla duyarlıysa, yumuşatıcı ve sıcak kompresler tavsiye edilir.

— Zootekn. Bir ineğin süt verme bakımından değerini tam olarak anlamak için hayvanın günlük verimini kontrol etmek uygun olur. Mamafih ayda bir kere bir günlük süt verimi kontrol edilerek de belirli bir değerlendirme yapılabilir. *Süt kontrolu*, üretimin verimliliğini arttırır. Bazı ülkelerde, tüm inek mevcudunun yarısından fazlası kontrola tabi tutulur.

sütun (mim.)

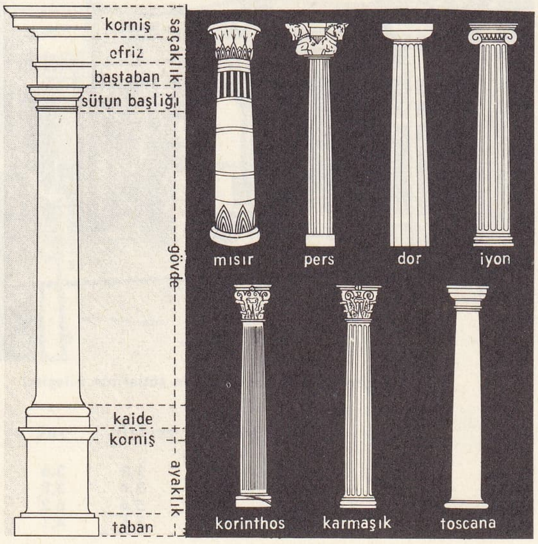

● *Türkiye'de*, hayvancılık kesimi içinde süt üretiminin değeri yüzde 25,2, miktarı 4 344 000 t'dur (1970). Bu miktar, 1970'te sayısı 5 421 302 olan ineklerle öteki süt hayvanlarından elde edildi. Aynı yıl, doğuran inek sayısı 3 523 846, sağılan inek sayısı ise 3 306 954 idi. Üretilen sütün, kaynaklar bakımından dağılımı şöyledir (t olarak): inek 3 135 000 (yüzde 72,1), koyun 585 000 (yüzde 13,5), kılkeçisi 302 000 (yüzde 7), tiftik keçisi 48 000 (yüzde 1,1), manda 274 000 (yüzde 6,3). Bu verim üzerinden toplam inek sayısı bakımından hayvan başına düşen miktar yılda 580, doğuran inek başına düşen 888, sağılan inek başına düşen 949 kg'dır. Teknolojik yetersizlik ve işletmeciliğin ilkelliği yüzünden yıllık süt üretiminin yüzde 70'i ilk altı ayda, geri kalan yüzde 30'u da kış aylarında elde edilir. 1970'te yılda kişi başına düşen süt miktarı yaklaşık olarak 120 kg'dır; bunun tüketim şekilleri de şöyledir (yüzde olarak): içilen süt 36,24; yoğurt 28,50; fire 15, beyaz peynir 10,60, kaşar ve öteki peynirler 6; tereyağ 2,70; kaymak 0,50; pastörize süt 0,31; süt tozu 0,15. 1970'te süt üretiminde başlıca kaynağı meydana getiren inekler ırk bakımından şöyle sıralanabilir: safkan ve melez esmer ırk 291 124, siyah Talaca 50 418, Jersey 50 914, yerli kara 1 983 112, boz 474 364, doğuanadolu kırmızısı 861 987, güneyanadolu kırmızısı 204 925, karışık 1 504 411. Sağmal hayvan sayısına göre çok düşük olan süt verimini arttırmak için 1971'de Tarım bakanlığı ve Ziraat bankası tarafından uygulanacak bir *entansif süt üretimi projesi* hazırlandı. 1972-1974 Yılları arasında gerçekleştirilmesi kararlaştırılan, iç ve dış ödemeleri bakımından 25 900 000 dolara mal olacak proje için Türkiye 4 bölgeye ayrıldı: 1- Adana bölgesi (Adana, İçel, Hatay); 2- İzmir bölgesi (İzmir, Aydın, Manisa); 3- İstanbul bölgesi (İstanbul, Edirne, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ); 4- Ankara bölgesi (Ankara, Konya). Proje çerçevesi içinde Dünya Kalkınma bankasına üye ülkelerden üç yılda 1 000 tane esmer ırk, 3 350 tane siyah-alaca ırk damızlık hayvan getirilmesi, bunların, seçilen yerlerde kurulacak 20, 30, 40, 50, 60 ineklik işletmelere dağıtılması; modern besleme ve süt üretimi metotlarının uygulanacağı bu işletmelerden yılda 27 000 t kaliteli süt ve 1 500 t kaliteli sığır eti; 2 100 baş damızlık sığır elde edilmesi öngörüldü ve Dünya Kalkınma Bankası Milletlerarası Kalkınma birliğinden sağlanan krediyle projenin uygulanmasına başlandı. (LM)

SÜTAĞACI bls. i. Bot. Güney Amerika ormanlarında yetişen ve beyaz bir süt veren büyük ağaç. (İlmî adı *pratinera* veya *galactodendron*. Isırgangillerden). Bk. PRATİNERA. (L)

SÜTANA veya **SÜTANNE** bls. i. Çocuğu emziren yabancı kadın. (M)

SÜTBABA bls. i. Sütannenin kocası. (M)

SÜTBAŞI bls. i. Kaynatılmış sütün yüzünde biriken kaymak tabakası. (M)

SÜTBEYAZ bls. sıf. Bembeyaz: *Sütbeyaz duvarlarda, çivilerin gölgesi; / Artık ne bir çıtırtı, ne de bir ayak sesi* (N. F. Kısakürek). [M]

SÜTÇÜ i. (*süt*'ten *süt-çü*). Süt satan kimse: *Kalfa sütçüye, sütlaç, muhallebi falan yapacağını söylüyor* (Kemal Tahir).

— DEY. *Sütçü beygiri gibi*. Bk. BEYGİR. (M)

SÜTÇÜ İMAM, Hacı İmam da denir, Türk Kurtuluş savaşı kahramanı (Maraş 1874-?). Maraş'ta sütçü dükkânı vardı. Aynı zamanda dükkânının karşısındaki camide imamlık yapıyordu. Maraş şehri İngilizler tarafından işgal edildi ve bir süre sonra da şehir Fransızlara bırakıldı (1919). Maraş halkı bu işgale karşı çıktı. 31 Ekim 1919 günü hamamdan evine dönmekte olan üç türk kadını ve bunların yanında bulunan küçük bir çocuk üç ermeni askerinin saldırısına uğradı. Ermeni askerlerden birinin kadının peçesini açmak istemesi üzerine, çocuk kendisini askerin ayakları arasına attı. Bu sırada kahvede oturan türk gençleri kadının yardımına koşmak üzere kahveden fırladılar. Sütçü İmam, dükkânının önünde olan bu olayı görünce ermeni askerini öldürdü. Öteki askerler karargâhlarına kaçtılar; Sütçü İmam da Ahır dağına çıktı. İşgalciler Sütçü İmamı aradılar, bulamayınca yakaladıkları akrabalarına işkence yaptılar; dayısının akrabalarını, oğlu Kadiz'i pusu kurarak öldürdüler. Sütçü İmam, Türklerin Maraş'a genel saldırısına kadar dağdan inmedi. (M)

SÜTÇÜLER, Akdeniz bölgesinde (Göller yöresi, Isparta ili) ilçe merkezi kasaba; 3 147 nüf. (1970). Isparta'nın 92 km güneydoğusunda dağlık bir kesimde kurulmuştur. Yol durumunun elverişsizliğ yüzünden gelişmemiştir. Isparta ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. 1938'den beri ilçe merkezidir. — *Sütçüler ilçesi*, 1 288 km²; 21 340 nüf. (1970). Merkez ve Kasımlar bucakları; 28 köy. Hayvan ve orman ürünleri. (M)

SÜTÇÜLÜK i. (*sütçü*'den *sütçü-lük*). Süt satan kimsenin yaptığı iş. || Sütten yoğurt, peynir, tereyağı v.b. ürünler elde etme işi. (M)

SÜTDİŞİ bls. i. Çocuklarda, ilk çıkan ve genellikle yedi yaşında düşmeğe başlayan dişlerin tümüne verilen ad. (M)

Süt Endüstrisi kurumu (TÜRKİYE) [Kısaltması SEK] süt sanayiini geliştirmek, bu konuda özel kesime örnek ve öncü olmak, sütçülük bölgelerinde gerekli süt işleme tesislerini kurmak, tarım kooperatifleriyle ilgili teşebbüslerde bulunmak üzere, Tarım bakanlığına bağlı olarak ve sermayesinin tamamı devlet tarafından karşılanarak kurulmuş (1963) özel hukuk hükümlerine tabi iktisadî devlet teşekkülü. Kurum, amacına uygun olarak Türkiye'de ve yurt dışında gerekli araştırmaları yapar, teknik ve idarî personel yetiştirilmesini sağlar, süt üretimini arttırmak amacıyle kurslar açar, yayın yapar, ürettiği süt mamullerini satmak için pazarlar kurar, lüzum gördüğü yerlerde tesisler meydana getirir. Kurumun merkez teşkilâtı, dört kişilik Yönetim kurulu, bir genel müdür, iki genel müdür yardımcısı, Hukuk müşavirliği, Teknik ve İdarî Müşavirler kurulu, Teftiş kurulu ve Savunma sekreterliğinden meydana gelir. Esas birimler, süt ve mamulleri işletmelerinin kuruluş yer ve imkânlarını, bunların işleyiş şekillerini, kurulmuş tesislerin ihtiyaçlarını tespit eden ve projeleri hazırlayan İmalât ve İstihsal Şubesi müdürlüğü; makine ve malzeme etütlerini, teknik hesapları ve montaj işlerini yapan ve yaptıran Makine Tesisat ve Malzeme Şubesi müdürlüğü; tesislerin kurulmasıyle meşgul olan İnşaat ve Gayrimenkuller Şubesi müdürlüğü; süt sanayiinin gelişmesi konusunda sosyal, iktisadî ve teknik araştırmaları yürüten Etüt ve Planlama Şubesi müdürlüğü; alım, satım, nakliyat ve depolama işlerini düzenleyen Ticaret Şubesi müdürlüğüdür. Yardımcı birimler: Genel Muhasebe şubesi, İdarî İşler şubesi, Tanıtma ve Yayın şubesi müdürlükleri ile raportörlüktür. Kurumun Adana, İstanbul, İzmir ve Kars'ta süt ve mamulleri fabrikaları vardır. (M)

SÜTKARDEŞ bls. i. Bir kadının emzirdiği çocuklardan birinin diğerine göre durumu: — *«Yahya Efendi Hazretleri» dedi «Çok büyük, çok kuvvetli bir zat idi. Kanunî Sultan Süleyman'ın sütkardeşiydi»* (N. Araz). [M]

SÜTKIRI bls. sıf. [At için] Beyaz renkte olan. (M)

SÜTKIZI bls. i. Bir kadının kendi çocuğu olmadığı halde emzirdiği ve kocasıyle birlikte evlât olarak benimsediği kız çocuk. (M)

SÜTLAÇ i. (*sütlü* ve *aş*'tan). Mutf. Pirinç, süt ve şekerden yapılan bir çeşit tatlı. (Bk. ANSIKL.) || *Fırında sütlaç*, piştikten sonra fırına konularak üzeri kızartılan sütlaç.

— ANSIKL. Mutf. *Sütlaç*, şekerli süte, bir miktar haşlanmış pirinç ve nişasta katılarak ve kaynarken devamlı karıştırılarak yapılır. Bazen nişasta veya pirinçunu yerine pirinçten elde edilen sübye konur. Köylerde, şeker yerine tuz konularak yapılan ve sıcak yemek olarak yenen sütlaç türü de vardır. (M)

SÜTLAÇ, Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde (Afyon ili, Dinar ilçesi, merkez bucağı) köy. 814 nüf. (1965). Afyon - Aydın demiryolu üzerinde istasyon, Çivril'e giden 31 km'lik demiryolu buradan ayrılır. (M)

SÜTLEĞEN i. (esk. türk. *sünglegen*'den). Bot. Süt gibi beyaz ve zehirli bir özsu çıkaran çiçekli bitki; çiçekleri genellikle şemsiye durumundadır ve pek çok türü vardır. (İlmî adı *euphorbia*. Sütleğengillerden.)

Foto. LAROUSSE

— Zool. Bütün böcekleri birkaç gün içinde mahvedebilen ipek böceği hastalığı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Sütleğen*'ler, beyaz bir lateks çıkaran otsu veya odunsu bitkilerdir. Sıcak ülkelerde yetişen bazı sütleğenler kaktüs görünüşündedir (kaktüsümsü sütleğen); Afrika ve Hindistan'da yetişen *şifalı sütleğen* bunlardan biridir; bu bitkinin kol kalınlığındaki sapı 1-2 m yüksekliğindedir ve yaprakları diken halini almıştır. Sütleğenlerden bazıları etli yapraklı bitkiler olarak sıcak veya ılık limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bir türünün (*Euphorbia lathyris*) tohumları müshil olarak kullanılır.

— Zool. Sütleğene tutulmuş ipekböceği tırtılları şişmanlığını kaybeder, hareketsizleşir, çalılardan sarkarak siyahlaşır ve ölür. Hastalık üretimin sonuna doğru daha sık görülür, hattâ koza devresinde bile olabilir. Sütleğenin birbirine bağlı birçok sebebi vardır: şiddetli hastalık yapan bir bakteri (*Bacillus cereus alesti*), kötü havalandırma şartları yüzünden kısmî boğulma, böceklerin yataklığında mayalanma ve çeşitli beslenme bozuklukları. Önleyici tedbir olarak bütün eşyanın önceden dezenfekte edilmesi ve odanın havalandırılması gereklidir. (L)

SÜTLEĞENGİLLER çoğl. i. Çiçekleri değişik renkte ve bireşeyli olan ot, ağaç veya çalı şeklinde bitkiler familyası. (Sütleğenler takımından.)

— ANSİKL. *Sütleğengiller*'in içinde uzayıp giden ve son derece dallanan borucuklarda genellikle lateks (sütsü sıvı) bulunur; bitki kırıldığı zaman bu sıvı akar. Yaprakları daima yalın, genellikle basit, bazen kulakcıklıdır. Kauçuk, keneotu, manyok v.b. bu familyadandır. (L)

SÜTLEĞENLER çoğl. i. Sütleğengillerden başka, şimşirgiller ve *callitrichaceae* gibi yakın familyaları da kapsayan çiçekli bitkiler takımı. (L)

SÜTLENME i. (*sütlenmek*'ten *sütlen-me*). Fizyol. Süt oluşumu ve salgılanması. (L)

SÜTLENMEK geçz. f. (*süt*'ten *süt-le-n-mek*). Sütlü hale gelmek. (M)

SÜTLİMAN blş. zf. ve sıf. Durgun, sakin: *Deniz bugün sütliman.* || *Mec.* Gürültüsüz, olaysız, yatışmış: *Vâsıf ve Necati Beylerin fikirlerine iştirak ederim. Memleket sütliman değildir* (Atatürk).

— DEY. *Ortalık sütliman olmak*, sakinleşmek, yatışmak: *Ortalık bir dakikada sütliman olmuştu* (R. N. Güntekin). [M]

SÜTLÜ sıf. (*süt*'ten *süt-lü*). Süt karıştırılarak yapılmış, içinde süt bulunan: *İkbal Hanımla karşı karşıya oturdular, sütlü kahvelerini içtiler* (H. E. Adıvar). *Sütlü çikolata.* || Süt veren, sağmal: *Sütlü inek.*

— DEY. *Etliye sütlüye karışmamak.* Bk. ETLİ.

— Bot. Süte benzeyen bir sıvı salgılayan (bitki). || Taneleri olgunlaşıp kartlaşmamış, yumuşak taneli (mısır, buğday v.b.). [M]

SÜTLÜCE i. (*sütlü*'den *sütlü-ce*). Bot. Düğünçiçeği. (*Sütlüce otu* da denir.) [M]

SÜTLÜCE, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Tunceli ili, merkez ilçesi) bucak; 4 030 nüf. (1965); 11 köy. — *Bucak merkezi* (*Tüllük köyü*), 375 nüf. (1965); il merkezinin 13 km kuzeyinde; yüksl. 1 300 m. (M)

Sütlüce camii (veya **Mahmutçavuş camii**), İstanbul'da Sütlüce'de cami. Kızlarağası Mahmud Ağa tarafından yaptırıldı (1538). Duvarları kesme taş ve tuğladan, çatısı ahşap, minaresi soldadır. 1889'da Tophane nazırı Seyyid Paşa tarafından onartıldı. (M)

Sütlücetekkesi mescidi (veya **Hasırcızadetekkesi mescidi**), İstanbul'da Sütlüce'de mescit. Mahmud II tarafından yaptırıldı (1863). Tekkesinde semahanesi olan mescit ahşaptır. (M)

SÜTLÜOK i. Çok yapraklı ve az çok etli yatay gövdeli bitki; çiçekler doğrudan doğruya gövdeden çıkar; deniz kıyısındaki otlaklarda pek yaygındır. (İlmî adı *glaux*, Çuhaçiçeğigillerden.) [L]

SÜTNİNE blş. i. Bir bebeği emzirmesi için para ile tutulan kadın: *Sofaya çıktım. Sütninemi gördüm. O da aynı teessürle ağlıyordu* (Ahmed Rasim). *Bu muhteşem yalının hanımı, mabeyincinin sütninesi İkbal hanımdı* (H. E. Adıvar). [M]

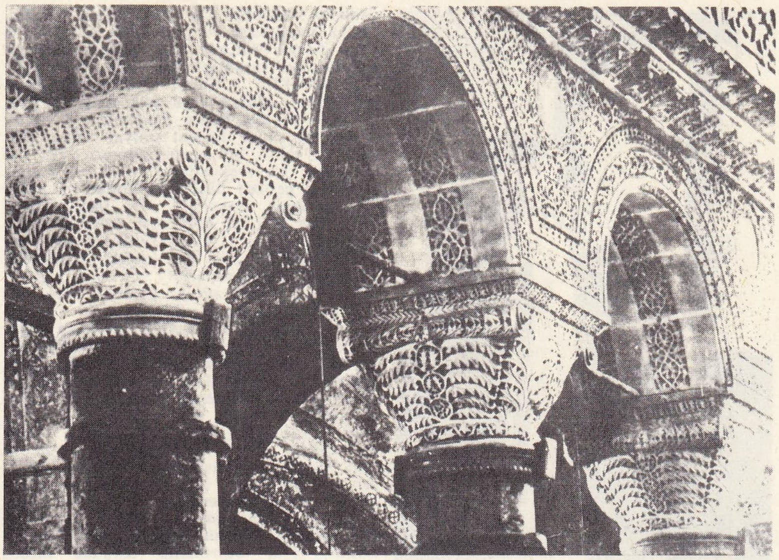

sütun başlıkları

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

SÜTOĞUL blş. i. Bir kadının kendi çocuğu olmadığı halde emzirdiği ve kocasıyle birlikte oğul olarak benimsediği erkek çocuk: *Fakat İhsan, zannederim, Paşa'nın bir şeyi oluyor. — Karısının yeğeni ve sütoğlu* (R. N. Güntekin). [M]

SÜTOTU blş. i. Bir veya çokyıllık, odunsu veya otsu bitki (Sütotugillerden.)

— Eczc. *Virginia Sütotu* (Virginia poligala), Kanada ve Karolina'da yetişen *Polygala senega*'nın baş tarafı şekilsiz ve düğümlü olan köküdür; esmer, sarıya veya kırmızıya çalar bir renkte; kokusu bulantı verici ve irkilticidir. Bronşit hastalığında balgam söktürücü olarak kullanılır. Yüksek dozda kusturucudur.

— ANSİKL. Kır yerlerde *sütotu*'nun birçok türüne rastlanır; bayağı sütotu (*Polygala vulgaris*) basit ince saplı, çok dar yapraklı güzel bir bitkidir. Gevşek salkım durumunda olan çiçekleri kırmızı, beyaz veya mavi olur. (L)

SÜTOTUGİLLER çoğl. blş. i. İkiçenekli, ayrı taçyapraklı çiçekli bitikler familyası; genellikle almaşık yapraklı, düzensiz erdişi çiçekli, bazıları sarılgan gövdeli ot ve çalıları kapsar. (Bu familyadaki bitkilerin birbirine yakınlığı çok tartışmalıdır, fakat şimdi hepsi panindales takımından sayılır.) [L]

SÜTÖLÇER blş. i. Sütün yoğunluğunu ölçmeğe yarayan âlet. (M)

SÜTRE i. (ar. *setr*, örtme'den *sütre*). *Esk.* Örtü, perde: «*Yarına kadar!*» *vâdine karşı işve ve naz ile titreyen göğsüne hafif bir sütre çeken âfak*... (H. Z. Uzaklıgil). *Çekti mazisine bir sütre-i nisyan, pür-nur* (Tevfik Fikret). || *Sütre-i beyza*, beyaz örtü, perde. || *Sütre-i hadra*, yeşil örtü, perde.

— Ask. *Sütreden faydalanarak alev örtme*, ateş etmekte olan bir bataryanın toplarının alevleri düşman ışık ölçmesi tarafından batarya mevziinin kestirilmesine yol açar, buna engel olmak üzere toplar için gerekli alev yükseltisi sütreden faydalanılarak örtülür. || *Sütrelerden faydalanarak ayakta veya yatarak ilerlemek*, bir engelin öte tarafında bulunan bir gözetleyiciye görününceye kadar o engelin gerisinden ayakta veya yatarak ilerlemek. || *Sütrelerden faydalanma*, kendi hareketlerini düşman gözünden ve mümkünse ateşinden saklamak üzere tabiî (arazi engebeleri) veya sunî (siperler) sütrelerden faydalanmak sanatı. || *Bir tahkimli tesiste sütreden faydalanma, sütre yüzeyi.* Bk. ANSİKL. || *Taretini sütreden çıkararak bir tankı ilerletmek*, tankı sadece tareti sütrenin öte tarafından görülecek biçimde ilerletmek, böylece tank, gövdesi saklanmış olarak ateş eder.

— Din. Namaz kılınan yerin önüne konulan küçük set. (Kırda veya açık bir yerde namaz kılanların önünden insan veya hayvan geçmesi sonucu namazlarının bozulmasını önlemek amacıyle sütre dikilir. Bunun için 40-45 sm yüksekliğinde bir değnek veya en az aynı yükseklikte herhangi bir şey kullanılır. Osmanlı ve öteki islâm devletlerinde, savaş zamanında sütre olarak kılıçtan yararlanılırdı.)

— ANSİKL. Ask. Tahkimatta *sütre*'lerden faydalanmak eskiden çok önemliydi, gerçekten, istihkâm siperleri yeter derecede yükseltilerek savunanların düşmanın gözünden ve ateşinden korunmasına çalışılırdı, bu maksatla bir sütre yüzeyi belirlenirdi; bu yüzey, düşmanın işgal edebileceği en yüksek noktalardan ve tahkimli tesisin en yüksek noktalarından geçerdi. Bu yüzeyin altında kalan bütün noktalar görerek atışa karşı saklı durumda kalırdı; ancak bunlar, oldukça açık yükseliş açılarıyle yapılan atışlara karşı saklı değildi. Sütre, modern silâhların ateş kudreti savunanları gömme

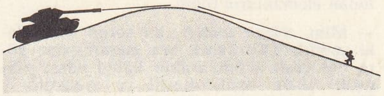

siperlere girmeğe ve toprak üstü tahkimli tesislerden vaz geçmeğe sevk ettiğinden beri değerini epeyce kaybetmiştir. (LM)

SÜTSÜZ sıf. (*süt*'ten *süt-süz*). İçinde süt bulunmayan, süt katılmadan yapılmış. || Sağmal olmayan, az süt veren: *Sütsüz inek.* || Sert ve kart olan: *Sütsüz mısır.* || Sıf. ve i. *Mec.* Soysuz, sütü bozuk (kimse).

◆ **Sütsüzlük** i. Sütsüz olma, sütü bulunmama hali. || *Mec.* Kötü soydan gelme, sütü bozuk olma hali. (M)

SÜTUDE sıf. (fars. *sütūden*, övmek'ten *sütūde*). *Esk.* Övülmüş. || Övülmeğe değer: *Sütude necl-i necibiydi Sami Paşanın* (Recaizade Ekrem). || *Sütude-sıfat* (veya *sütude-şiyem*), iyi nitelikli, iyi karakterli.

◆ **Sütudegî** i. *Esk.* Övülmüş veya övülmeye değer olma hali. (M)

SÜTUH sıf. (fars. *sütūh*). *Esk.* Yorgun. || Sıkıntılı. || Beceriksiz, şaşkın. (M)

SÜTUN i. yun. *stylos* > fars. *sütun*). Herhangi bir maddeden yapılan, üstünde «sütun başlığı» denen çıkıntılı bir kısım bulunan, genellikle bir kaideye, bazen doğrudan doğruya yere dayalı silindir biçiminde düşey destek: *Şöyle bir baktı mı insan, kapının heyetine, / Evvelâ her iki yandan oluyor çehre-nümun; / Mütenazır iki mihrâb, iki âzade sütun* (M. Â. Ersoy). *Fakat ben, kapının dışındaki sütunların arasına sokulurdum. Gelen gidenleri seyrederdim* (Ş.S. Aydemir). [Bk. ANSİKL. *Mim. bölümü.*] || *Teşm. yol.* Silindir biçiminde dayanak: *Bir dolabın cephesindeki küçük süsleme sütunları.* Oldukça yükseğe çıkan ve

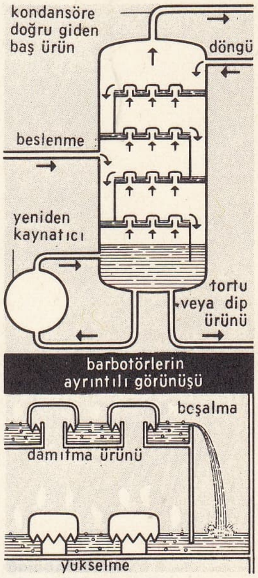

tablalı sütun
(teknol.)

Didima Apollon tapınağı sütunları, Söke, Aydın

az çok silindir biçiminde olan şey: *Filhakika müthiş bir homurtu içinde çöken duvarların arasından fırlayan büyük, muazzam, devkârî bir alev sütunu herşeyin bittiğini gösteriyordu* (A.H. Tanpınar). *Duman, su sütunu.* || Düşey olarak yerleştirilen birbiri üzerine gelen şeyler dizisi: *Rakam sütunu.* || Bir sayfada paralel iki çizgiyle diklemesine ayrılmış bölüm: *Listeyi iki sütuna ayırmak.* || Bir sayfada dikine bir bölüm meydana getiren satırlar dizisi: *Bütün o sözler Tanin sütunlarında İttihat ve Terakki'ye riyakârlık içinmiş* (F.R. Atay). *Ankara'da Hâkimiyeti Milliye gazetesi «İtilâf kuvvetlerinin İstanbul'daki Rezaletleri» diye bir olaylar sütunu açmış* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Fiz. Bir boruda veya düşey bir kapta bulunan sıvı: *Barometre sütunu.*

— Mat. İki girişli bir tabloda (determinant, matris v.b.) aynı düşey üzerinde bulunan elemanların tümü.

— Mim. *Sütun aralığı,* iki sütun arasındaki açıklık. (Vitruvius, ara mesafelerine göre beş çeşit sütun aralığı kabul eder: piknosil, sistil, östil, diastil ve areostil.) || *Sütun başlığı,* bir mimarî desteğin (sütun, yarım sütun, dörtköşe direk), tepesinde bir kemer ayağını veya bir baştabanı taşımaya yarayan yayvan unsur. (Bk. ANSİKL.) || *Sütun çanaklığı.* Bk. ÇANAKLIK. || *Sütun gövdesi,* sütunun kaide ve başlığı arasında bulunan bölümü. (Sütun gövdesi tek parçadansa *monolit,* üst üste gelen silindirlerden yapılmışsa *parçalı* adını alır; *doğru* veya *burma* sütunlar da vardır. Süsleme bakımından sütunlar *düz* veya *oluklu*dur.) [Bk. ANSİKL.] || *Sütun incelmesi,* sütun gövdesinin, dipten veya yüksekliğinin üçte birinden başlığa doğru daralması. || *Sütun sekisi,* bir sütun dizisini taşıyan altlık. (Bir sütunun sekisi bir korniş silmesi veya üst silmeden, bir etek silmesi veya alt kenarı meydana getiren düşey çıkıntıdan ve altlık gövdesinden oluşur.) || *Ara sütun,* yarısı veya üçte biri iki dört köşe ayak arasında bulunan sütun. || *Ayrık sütun,* tonoz yüklerini taşımak için bir ayağın köşelerine yerleşmiş sütuncuklarla birlikte yapılan sütun. || *Burma sütun,* gövdesi vida gibi yivli olan sütun. || *Büyük sütun başlığı,* duvar desteğinin iki duvara rastlayan köşesindeki sütun başlığı; bu sütun başlığı her iki duvarın biçimine de uygun düşer. || *Çifte sütun,* ikişer ikişer ve birbirlerine çok yakın olarak dikilmiş sütunlar. || *Dayama, gömme sütun* veya *yarım sütun,* kısmen duvar içine gömülmüş sütun. || *Döner sütun,* ekseni etrafında döndürülebildiği sürece duvarların paralelliğini gösteren ve yapıların belli yerlerine konulan sütun. || *İğ sütun,* ortası şişkin sütun. || *Köşe sütun başlığı,* saçak bedeninin bir kısmını taşıyan başlık. || *Küme sütunlar,* aynı oturtmalık üstünde ikiden daha çok sayıda sütunun birleştirilmesiyle meydana gelen toplu sütunlar. || *Mahmuz sütun,* Romalıların bir deniz zaferinden sonra, gövdesinde gemi pruvaları bulunan sütunları taklit ederek yaptıkları sütun. || *Merdivenli sütun,* anıtsal sütunların çoğunda olduğu gibi iskelesi olan sütun. || *Öbek sütun,* tek ayak üzerinde birden çok gövdeli sütun. || *Rüstik sütun,* gövdesi yontma taşlarla kabartılı olarak yapılan sütun. || *Silme sütun başlığı,* basit silmelerden meydana gelen sütun başlığı. || *Toscana, dor, ion, korinthos, kompozit sütun.* (*Beş klasik sütun başlığı düzeni.*) Bk. ANSİKL. || *Triglif sütun başlığı,* triglifin üst kısmında bulunan başlık. || *Yarım sütun, bağlı sütun, dayalı sütun, yapışık sütun,* bir duvar veya ayağın içine bir kısmıyle gömülmüş sütun. || *Yerleşik sütun,* gövdesinin üçte biri veya yarısı iki yarım ayak arasına yerleşmiş olan sütun. || *Yivli sütun,* gövdesi boylamasına oluklu sütun.

— Süs. santl. Rönesans'tan itibaren *sütun* süsleme sanatlarının en çok kullanılan unsurlarından biridir. Ev eşyalarında ya destek olarak (masa, iskemle ayakları, karyola köşeleri v.b.) veya bir süsleme unsuru olarak (yazıhane veya dolapların ön cephesi, ayna çerçevesi v.b.) önemli bir yeri vardır. Minyatür sanatında da İncil'in çeşitli bölümlerini birbirinden ayırmak için veya gravürleri çerçevelemek, duvar halılarını bölümlere ayırmak için sütun motifine başvurulmuştur.

— Tar. *Zafer sütunları.* Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Damıtma sütunu,* sürekli çalışan bir damıtma* cihazının ana organı. || *Yıkama sütunu.* Bk. KULE. *Sanay. bölümü.* || *Bir Tablalı sütun,* petrol rafinerilerinde ve diğer sanayilerde ayrımsal damıtma için kullanılan cihaz. (*Eşanl.* KULE.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mim. Kesiti silindir biçiminde olan *sütun,* çatı veya herhangi bir üst yapı elemanın taşımak için dikilen desteklerden gelmiş olabilir. Her milletin mimarîsinde sütun kullanılmıştır. Taş sütun, ağaç veya bronz kenetlerle tutturulmuş birkaç parçadan meydana gelmiş *parçalı,* tek parça olarak yaptırılmışsa monolit adını alır. Sütun başlıca üç kısımdan meydana gelir: sütunun sağlamca oturmasını sağlayan *kaide;* boyutları bütünün direncini belirten *gövde;* sütunun üstündeki yapıya oturak olan, hem de kemer veya düz atkının kavisli veya yatay biçimi ile sütun gövdesinin düşey yönü arasında bir geçiş olan *sütun başlığı.* Sütun gövdesi düz, burmalı veya burmasız yivli; kabartmalı, sarkıtmalı, silindir görünüşünü bazen küp şeklinde taşlarla süslü olabilir. Ayrıca alçak kabartmalarla (zafer sütunları), yazıtlarla, kadırga pruvalarıyle (mahmuzlu sütunlar) bezenmiş sütunlar da vardır. Durumları bakımından da sütunlar birbirinden ayrık, çift, birbirine dayalı, yapışık, köşeye yerleştirilmiş olabilir.

Genellikle monolit olan Mısır sütunlarının çok değişik tipleri vardır. Çan biçimi (Sekkare) sütunun gövdesi düz, yer yer yazıtlarla süslü başlığı da açılmış bir papirüs çiçeği biçimindedir; kaidesi su yapraklarından bir çelenk görünüşündedir. Parmak biçimli sütunun (Sekkare'de Unes tapınağı) gövdesi düz, kaidesi daire şeklindedir, hurma dallarından bir demet halinde sona erer. Monostil sütunun düz gövdesinin tepesinde bir kapalı papirüs çiçeği biçiminde bir başlığı vardır. Lotus ve papirüs biçimli sütunların gövdeleri deste'yi andırır. Bunlardan ilki (Abusis) kesitli yarım daire biçiminde 4 veya 6 lotus sapından, meydana gelir; beş sarımlı bir bağ ile birbirine tutturulan bu sapların tepesindeki yarı açılmış lotus çiçekleri sütun başlığı görevini görür; papirüs biçimindeki sütunlar ise (Luksor) kesiti üçgen biçiminde papirüs saplarından meydana gelir: aşağıya doğru genişleyen bu sapların tepeleri gene papirüs çiçeği biçimindedir. Hathor sütun düz gövdeli ve yuvarlak kaidelidir. Hathor'un başı üzerinde duran zar biçiminde bir taştan meydana gelen sütun başlığı genel çizgileriyle yunanlıların Tanrıça Seistron dedikleri çalgıyı andırır. Ahşap mimarîden gelme kazık sütunun (Karnak) gövdesi silindir, başlığı da çan biçimindedir. Protodorik sütunda (Sekkare) dor düzeninin ilk biçimi görülür: yivli veya çok genli olan gövdesi yuvarlak bir kaideye oturur ve tepesinde de bir başlık tablası taşır.

Mezopotamya'da erken çağlardan beri bilinen sütun dayanak veya destek olarak pek az kullanılır, sadece bir süs değeri taşırdı (yapışık yarım sütunlar); tuğla veya palmiye odunundan yapılan gövdesi mozaikler veya madenî levhalarla bezenmişti (Kursâbâd). Asur'da tahta gövde soğan biçiminde taş bir kaideye oturtulmuştu; sütunlar çoğu zaman dörtlü gruplar halinde birleştirilmişti (Lagaş). Hititlerde oyuğuna tahta gövdeden yerleştirildiği taş kaidenin üzerine hayvan şekilleri veya kıvrık dallar oyulmuştu (Zincirli). Bu biçimdeki taş kaideli tahta sütuna Filistin'de de rastlanır (ay sütunları).

İran'da Haşimîler devrinde klasik anlamıyle tam bir düzen* kurulmuştu. Dört köşe veya çan biçiminde kaide, boyu 20 m'ye kadar varabilen yivli gövde, dolamalarla süslü haç biçiminde bir blokun üstüne oturtulmuş boğa veya grifon başlarından meydana gelen sütun başlığı. Ayrıca Kıbrıs'taki küçük hurma dalı sütun başlığı da ilgi çekicidir.

Sütunun biçim ve ölçü bakımından kesin kurallara bağlanması yunan mimarîsinin eseridir. Bununla birlikte, tek tip bir yunan sütunundan söz edilemez. Yükseklik ile çap, ana doğruların şişkinliği (antasis), eksenin eğikliği, yivlerin derinliği ve sayı-

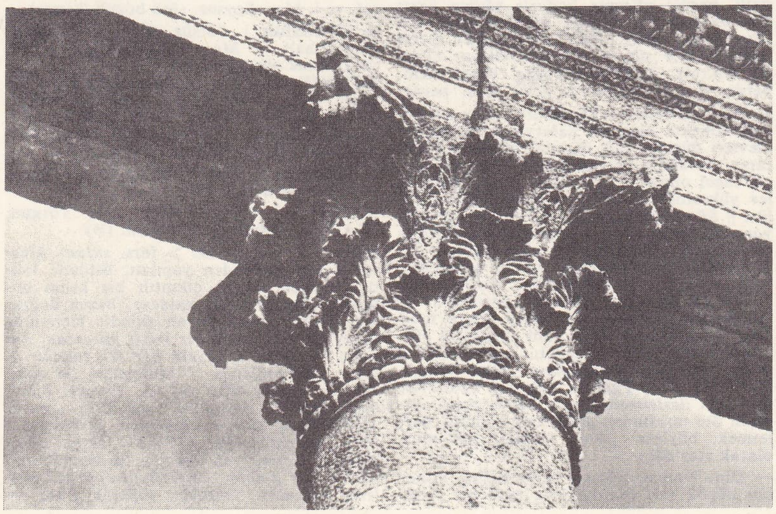

Jüpiter tapınağı sütun başlıklarından detay, İçel

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

sı, süslemelerin işlenmesi ve sütunların çaplarıyle cephe genişliği arasındaki orana göre değişen aralıklarla sıralanması bakımından yunan sütunu çok çeşitlidir.

Roma mimarîsi yunan düzenlerinde ufak tefek değişiklikler yaparak Toscana düzeni ile karmaşık düzeni ortaya attı; Vitruvius'un kesin kurallara bağladığı bu düzenler Rönesans'tan itibaren Palladio tarafından bütün Batı'ya tanıtıldı. Klasik çağ mimarları bazen bu sütunların gövdelerini halkalar, küp biçiminde taşlar, çeşitli kabartmalar ve burmalarla süslediler. Bizans mimarîsinde çok sık rastlanan sütun İslâm medeniyeti ve sanatı tarafından da benimsenmiş, İran ve Hindistan'da çok kullanılmıştır.

● *Sütun başlığı,* Klasik mimarîde sütun başlıklarının şekil ve süsleri, çeşitli düzenleri belirleyen niteliklerdir. Sütun başlığı, üzerinde bir sütun tablası veya bir abakus bulunan bir başlık sepetinden meydana gelir ve sütun gövdesinin bir parçası sayılan tepe bileziğinin üzerine oturtulmuştur.
—*Mısır sütun başlığı.* Eski Mısır'da kullanılan çeşitli başlık tipleri şunlardır: *çan, lotus* veya *açılmış papirüs* sütun başlığı, *açılmış lotus çiçeği,* yani tersine dönmüş çan biçimindedir (Sekkare'deki Ceser tapınağı); *kapalı lotus* sütun başlığı, soğan biçimindedir (Luksor'da Amenofis III tapınağı); *palmiye* veya *pençe sütun başlığı,* yukarıya doğru genişleyen palmiye dalı biçimindedir (Sekkare'deki Unes tapınağı): *hathor sütun başlığı,* kadın başlarıyle süslüdür (Tentyris'teki Hathor tapınağı); *protodorik sütun* başlığı, sade silmeli bir başlıktır; Ptolemaios devrinde ortaya çıkan *kompozit sütun başlığı,* çeşitli bitki biçimleriyle süslüdür (Karnak'taki Ptah tapınağı); kıpti devrine ait olan sütun başlıkları ise düz yapraklarla bezenmiştir.

— *Kıbrıs sütun başlığı,* bir temele oturtulmuş üçgeni çevreleyen başlık kıvrımlarından meydana gelir. Bu sütun başlığına, Kıbrıs'ta II. binyıldan kalma yapılarda rastlanır (Megiddo).

— *Pers sütun başlığı.* En ünsüsü Louvre müzesindedir ve Sus şehrindeki Artakserkses sarayında bulunmuştur: kıvrımlı haç biçimindeki bir subasman üzerine yerleştirilmiş iki boğa başı arasında kalan boşluktan tavan kirişleri geçer. Boğanın yerini bazen at ya da grifonun aldığı görülür.

— *Girit sütun başlığı.* Bir tam kaval üzerine oturan ve dört köşe bir abakus taşıyan yuvarlak bir sütun başlığıdır. Mykenai devrinde bu başlık dor düzenine oldukça yaklaşmıştır.

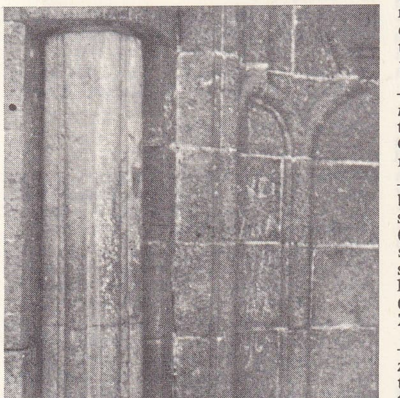

bir binanın paralelliğini kontrol etmek için kullanılan döner **sütun**, Ulucami, Diyarbakır

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

Korinthos başlıklı **sütunlar**, İçel

— *Beş klasik başlık düzeni. Dor* sütun başlığı bir çanak, bir yarımkaval veya kalın, düz ve dört köşe bir tabladan meydana gelir (Atina'daki Parthenon tapınağı). Daha süslü olan *ion* sütun başlığı çevresi tepe bileziğinden daha geniş olan iki kıvrım dolamasıyle dikkati çeker (Atina'da Athena Nike tapınağı). Kallimakhos'un bulduğu *korinthos* sütun başlığı, her tarafından kenger yaprakları çıkan bir çiçek sepetini andırır. Bu başlık tipinde üç sıra kenger otu üst üste dizilir, en üst sıra birbirine dolanmış yapraklar biçimindedir. Sütun tablasının içbükey yanları halka bezeklerle süslüdür. (Atina'daki Zeus tapınağı). Toscana sütun başlığı, dorik sütun başlığından doğmuştur ama boyutları daha büyüktür (Vulci sütun başlığı). *Kompozit* sütun başlığı, üzerinde iki sıra kenger yaprağı bulunan korinthos düzenindeki bir başlık sepetine oturtulmuş bir ion sütun başlığından meydana gelir (Laterano kilisesi vaftiz yerinin eski sütunları).

— *Bizans sütun başlıkları.* Batı'da olduğu gibi Doğu'da da Konstantinos devrinden sonra eski biçimler ağır ağır değişmeğe başladı. Korinthos sütun başlığı yavaş yavaş şekil değiştirerek tepesi kesilmiş ve ters dönmüş bir piramit biçimini aldı. Piramitin yüzeyi alçak kabartmalarla süslüdür (Ayasofya) ve çoğu zaman üzerinde ters dönmüş ve kesik ikinci bir piramit vardır (Ravenna'daki San Vitale).

— *Merovenj veya karolenj sütun başlıkları.* Korinthos sütun başlıklarının kaba birer taklididir (Orléans'daki Saint-Aignan ile Grenoble'daki Saint-Laurent kilisesi yeraltı mezarlığı).

— *Roman sütun başlığı.* Korinthos sütun başlığından doğan Roman sütun başlığı kısa zamanda son ve kesin şekline kavuştu (XII. yy.). Heybetli bir görünüşte olan bu sütun başlığı, insan ve hayvan şekilleriyle süslüdür. Bazen de mitoloji veya günlük hayattan alınma sahnelerle bezenmiştir. (Milano'da Sant'Ambrogio, Verona'da San Zeno).

— *Gotik sütun başlığı.* Gotik devrin ilk zamanlarındaki sütun başlıkları kancalı sütun başlıklarıdır (Saint-Denis). Başlangıçtaki oturaklı hali, bu sütunlara birçok kemer yüklenmesini kolaylaştırdı. Ama 1250'den itibaren taşıyıcı olarak her yere bir sütun başlığı yerleştirilmeğe başlandı. Çiçek süslemeleri en sade çiçek biçimlerinden en karmaşık biçimlere yöneldi. XIV. yy.da sütun başlığı, yaprak biçimi dar bir bilezikten başka bir şey değildir. XV. yy. başlarında da ayrıntılar kaybolmuştur.

— *Rönesans sütun başlığı,* eskiçağ ve italyan sanatının etkisiyle klasik biçimlerin boyutları değişti ve çeşitli süs motifleriyle özel bir görünüm kazandı.

— *Fransız sütun başlığı.* XVII. yy.dan itibaren eski düzenlere dönüldü. Bununla birlikte, Lebrun ve Colbert, bir fransız sütun başlığı yaratmağa çalıştılar ve bu sütun başlığını Versailles sarayının aynalı galerisinde kullandılar. Bu Kompozit sütun başlığında çevresinde iki horoz bulunan bir zambak figürü vardı, tablası da bir Apollon başıyle süslüydü.

— *İslâm ve türk sütun başlığı,* başlangıçta bizans veya korinthos sütun başlıklarının etkisinde kaldı (Büyük Kurtuba camii). Hattâ çan biçimine rastlanırsa da islâm sütun başlığı tipi XIII. - XIV. yy.da belirdi. Kurdelelerle süslü, dip tarafı dar bir silindir şeklinde, geniş bir sepet görünüşündedir (Fas'taki Ebû İnaniye medresesi). Selçuklular, anıtlarında sütun başlıklarını düzenlerken yunan, bizans ve iran mimarîlerinin etkisinde kaldılar. Osmanlı mimarisi, üslûp bakımından bu etkilerden kurtuldu. Osmanlı mimarîsinde sütun başlıkları kemerlere dayanıyor ve bu bağlantı noktasında çıkıntılı bir meşhurlar (mukarnas, stalaktit) sistemi meydana getiriyordu. Böylece sütunlar, üstlerine verilen ağırlığı, teknik esaslara daha uygun bir ölçüde taşıyordu. Osmanlı mimarîsinde iki çeşit sütun başlığı vardı: 1. şataflı (baklava biçimli motifleri olan) sütun başlığı; 2. mu-

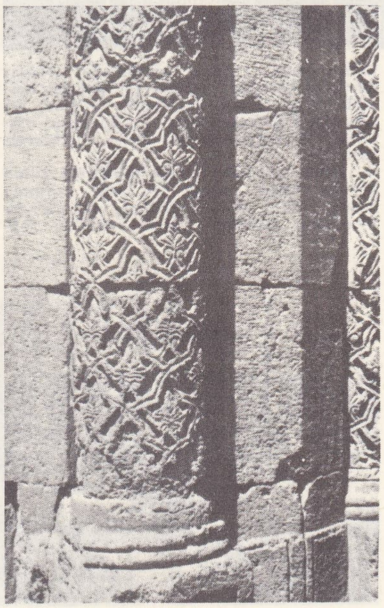

Çifteminare medresesi'nin taş **sütunları**, Erzurum

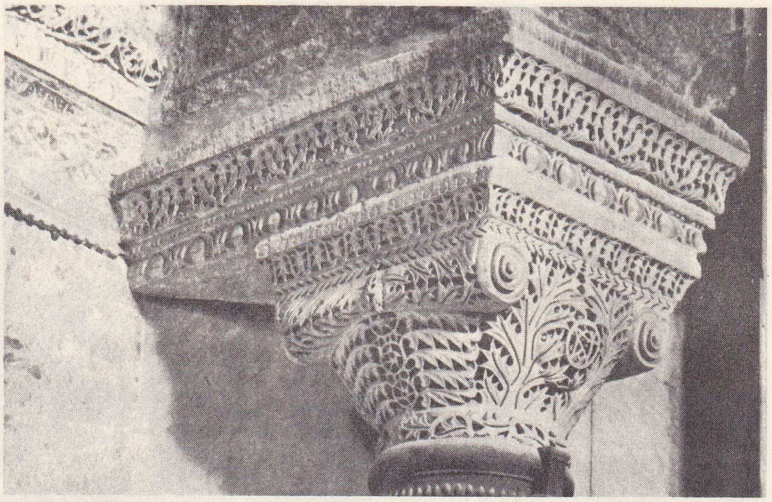

Ayasofya **sütun** başlığı İstanbul

karnas*lı sütun başlığı. Sütunun ve başlığın yapıldığı taşın cinsine göre bu iki üslûptan biri seçiliyordu. Şataflı sütun başlıkları önce erken osmanlı mimarîsinde (Bursa anıtları) kullanıldı. Mimar Kemaleddin, Beyazıt camiinde bu üslûbu geliştirdi. Mukarnaslı sütun başlıkları da gelişmiş osmanlı mimarîsinin en önemli elemanlarından biri oldu.
— *Hint sütun başlığı.* Ellora'da sütun başlıkları yassı küreler şeklindedir. Bunlar dörtköşe tablalara oturan sayvanlarla desteklenmiştir. Diğer bölgelerde sayvanın yerini zincir halkaları almıştır. Bu sütun başlıklarında hayvan veya insan figürlerine rastlanır.

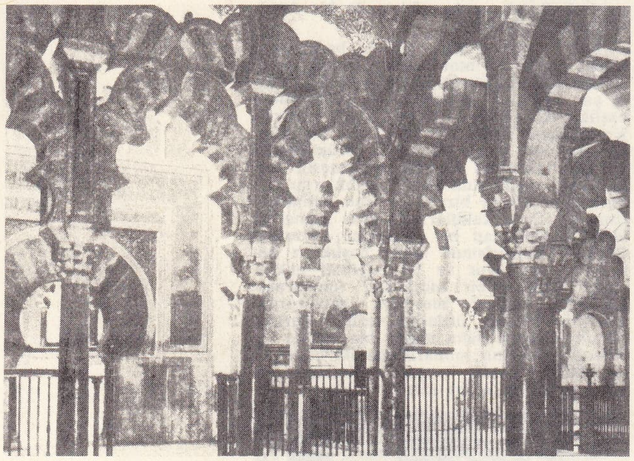

Kurtuba camii **sütunları**

● *Sütun gövdesi.* Klasik mimarîde sütun gövdesi sütun başlığı ile kaide arasında kalan yerdir. Sütun gövdesi tam silindir biçiminde değildir; çevresi yukarıya doğru altıda bir oranında daralır; aşağıdan yukarıya doğru sütun yüksekliğinin üçte birinde şişerek en büyük çapına ulaşır. Yuvarlak, dört köşe veya sekiz köşeli olabilen sütun gövdesinin yüzeyi düz, ayrıntıları pahlı veya olukludur.
Modern mimarîde çelik veya benotarme sütunların orantıları klasik mimarînin genellikle taştan yapılan sütunlarından çok daha incedir.

— Tar. *Zafer sütunları,* Roma'da kısa zamanda büyük millî olayların hatırasına sütunlar dikmek bir gelenek haline geldi. Bunların kaynağını belki de Yunanlıların üzerine heykel diktikleri direklerde aramak gerekir. Cumhuriyet devrinde dikilmiş olan sütunların boyutları küçüktü: C. Maenius sütunları (Latium savaşları), C. Duilius sütunları (I. Pön savaşı) veya Roma'nın denizlerdeki ilk zaferini kutlamak için *Comitium*'da dikilen gemi mahmuzu (rostum) ile süslü gaga şeklindeki sütun, Minucius, Sezar sütunları, İmparatorluk devrinde dev boyutlu sütunlar dikildi. İmparatorun Daç'lara karşı kazandığı zaferleri anmak için 113'te dikilen Trajanus sütunu, 29 m yüksekliğindedir; 2,50 m çapında on sekiz beyaz mermer kasnaktan meydana gelir (başlık ve heykeliyle birlikte bütün yüksekliği 42,40 m). Trajanus'un küllerinin bulunduğu kaide yazı ve ganimetlerle süslüdür. Kesintisiz bir alçak-kabartma (2 500 figür, 200 m), çevresinde yirmi dört kere dolanarak bütün sütun gövdesini kaplar. Bergama kabartmalarından ilham alınarak yapılmış olan bu eserler ikonografya bakımından çok önemli bir belgedir. Bir iç merdivenle sütunun dor üslûbundaki başlığına kadar çıkılır; bir iç merdivenle sütunun heykeli kaldırılmış, yerine Aziz Petrus'un heykeli dikilmiştir. Mars alanında Dindar Antoninus'un hatırasına dikilmiş olan *Antoninus sütunu* 23 m boyundaydı ve 1705'te Monte Citorio'da bulundu. Düz granit gövdesinin tepesinde Antoninus'un heykeli vardı. Kaidesi ise üzerinde bir yazıtın ve üç alçak-kabartmanın (Antoninus ile Faustina'nın Yücelmesi) bulunduğu bir yazı ve üç kabartma ile süslü küp biçiminde beyaz mermerden, küp biçiminde bir beyaz mermer blokuydu. Bu sütundan günümüze sadece kaidesi kalmıştır (Vatikan).

Apollon **sütunları**

Marcus Aurelius sütunu (Piazza Colonna'da), Marcus Aurelius'un Germenler ve Sarmatlara karşı kazandığı zaferlerin hatırasına Antoninus forumunda senato tarafından 180'e doğru dikilmişti (28 blok beyaz mermer, 30 m'ye yakın yükseklik). Trajanus sütunundan ilham alınarak yapılmış olan savaş sahneleri sütunun gövdesine işlenmişti; eskiden başlığına Marcus Aurelius'un heykeli oturtulmuştu. 1589'da bu heykelin yerine Aziz Paulus heykeli konmuştur.

Phocas sütunu, Bizans imparatoru Phocas adına 608'de dikilmiştir ve Forum'un son eski anıtıdır.

Roma'nın dışında bulunan sütunlar 1719'da depremle yıkılan *Theodosius sütunu* veya *Arcadius sütunu* ile Pompeius tarafından Diocletianus şerefine İskenderiye'de dikilmiş *Pompeius sütunu*'dur.

Çağımızda da anıt sütunlar yapılmaktadır. Başlıcaları şunlardır: Paris'te, 1 ekim 1803'te Vendôme alanına dikilen *Austerlitz* veya *Büyük Ordu sütunu;* Bastille alanında, temmuz 1830 ihtilâlinin hatırasına dikilen *Temmuz sütunu;* Londra'da 1667 yangınının hatırasına dikilen Monument (yüksl. 61 m); Marlborough'un hatırasına dikilen *Blenheim Park sütunu* (İngiltere); Aleksandr I adına Leningrad'da dikilen *Aleksandr sütunu.*

— Teknol. *Bir tablalı sütun*'daki tablalardan her biri, inen sıvı ile çıkan gazları birbirine iyice karıştırır; gaz başlığından geçen buharların kabarcıklar halinde ayrılması gerekir. Tabla sayısı 10 ile 30 arasında değişir, hattâ istenen ayırmaya göre 50'ye ulaşabilir. Sütunun çapı ise işlemin miktarına göre değişir ve metrelerce olabilir. (LM)

SÜTUNCUK i. (*sütun*'dan *sütun-cuk*). Gövdesi genellikle klasik sütunlardan daha uzun olan küçük sütun. (Gotik katedrallerde, küçük sütunlar, tonozun kemerlerini taşımak için duvarlara veya ayaklara dayanır.) [L]

SÜTUR çoğl. i. (ar. *sitr,* örtü'den *sütūr*). *Esk.* Örtüler, perdeler. (M)

SÜTUR i. (fars. *sütūr*). *Esk.* Katır ve at gibi binek ve yük hayvanı: *Ganaim-i düşmenan ile süturlarını pür-dâr ettiler* (Hoca Sadeddin).

◆ **Süturban** blş. i. *Esk.* Seyis, hayvan bakıcısı.

◆ **Süturdan** blş. i. *Esk.* Ahır. (M)

SÜTÜRDE sıf. (fars. *sütürden,* tıraş etmek'ten *sütürde*). *Esk.* Tıraş edilmiş, kesilmiş, yontulmuş. (M)

SÜTÜRE i. (fars. *sütürden,* tıraş etmek'ten *sütüre*). *Esk.* Ustura: *Sütüreyle ızarın mühreletmiş ol büt-i nev-hat* (Nabi). [M]

SÜTÜRG sıf. (fars. k.). *Esk.* Büyük, iri, muazzam. || Kuvvetli. || Kızgın, kavgacı, öfkeli. (M)

SÜTYEN i. Bk. SUTYEN.

SÜUL i. (ar. *süᶜūl*). *Esk.* Et beni. (M)

SÜVAR i. (fars. *süvār*). *Esk.* Bir binek hayvanına, özellikle ata binmiş kimse: *Ruhî, süvâr-i arsa-i aşkız eğerçi biz / Amma ki şehsüvârın önünde piyadeyiz* (Ruhi). [M]

—SÜVAR ek. (fars. *-süvār*). *Esk.* «Binen, binici» anlamıyle bileşik sıfatlar yapar: *Esbsüvar,* ata binen. || *Ester-süvar,* katıra binen. || *Üşdür-süvar,* deveye binen. (M)

SÜVARİ i. (fars. *süvārī*). Atlı: *Yolun döndüğü yerde bir süvarinin kaybolduğunu ve bunun Şakir'e benzediğini gördü* (Sabahattin Ali). *Çocukluğumda süvarinin atını oradan nasıl indirdiğini düşünmüştüm* (S. F. Abasıyanık). || Gemi kaptanı: *Cemil [...] Hamidiye kruvazörünün ünlü süvarisi, eski Bahriye Nazırı Rauf Beyin «Teşkilâtı Mahsusamız» sözüne dalmıştı* (Kemal Tahir). || Atlı asker: *Yusuf, sen arkadaşlarını, bir manga süvari ile makinelinin birini al* (S. Kocagöz). *Jandarmalardan başka askerler, piyadeler, süvariler, topçular işe karışırlar* (Ş. S. Aydemir). || *Süvari alayı,* atlı askerlerden meydana gelen alay. || *Süvari polisi,* atlı polis.

— Ask. tar. *Süvari sınıfı,* hareket ve manevra kabiliyeti üstün, atlı hücum yapan

Foto. MEYDAN

veya attan inerek bir piyade gibi savaşan askerî sınıf. Bk. ANSİKL.

— Din. *Vahiy süvarileri,* İncil'de Aziz Yuhanna'nın tasvir ettiği melekler; bunlar Tanrı'nın intikamını almakla görevlidirler. Dört tanedirler; Zafer'i, Savaş'ı, Yargı'yı ve Ölüm'ü temsil ederler.

— Fiz. Duyarlı bir terazi oku üzerine, bir dış kaldıraçla konabilen ve konumu dengeyi sağlamak için gerekli miligram sayısını veren, bir santigram ağırlığında platinden kıvrık tel.

— Mal. *Esk. Süvari mukabele kalemi,* Osmanlı devletinde kapıkulu süvarilerinin ve saray ağalarının maaş defterini denetleyen kalem. (Maaş defterleri her kuruluşun kendi kalemi tarafından hazırlanır ve kopyası maliyeye gönderilirdi. Süvari mukabele kalemi, Maliyeye gönderilen maaş defteri kopyasıyle bu kalemde tutulan kayıtları karşılaştırırdı.)

— Teşk. tar. *Süvari kaptan,* Osmanlı devletinde kapudane, patrona ve riyaleden sonra gelen kaptan rütbesi. (Süvari kaptan, terfi edince riyale veya liman reisi olurdu. Devlet gemilerinde kaptanlık yapardı. Yardımcısına mülâzım kaptan denirdi. Bunların gemilerine fener takma yetkileri vardı.)

— ANSİKL. Ask. Tar. Osmanlı devletinden önceki Türklerin orduları, *süvari* birlikleri olarak kurulmuştu. Eski Türkler, süvari sınıfının, uzak mesafeleri aşmak için hızından, savaşlarda hareket ve manevra kabiliyetinden yararlanarak fetihlerini, süvari birlikleriyle yaptılar. Osmanlı devletinde önceleri, savaşa katılan kuvvetlerin hemen hepsi süvariydi. Geri hizmet ve öteki yardımcı hizmetler için ayrılanlar, piyade olarak görev yaparlar, fakat bir yerden bir yere atlarıyle veya arabalarıyle giderlerdi. Zamanla taktik ihtiyaçların ortaya koyduğu zorunluk ve kalabalık ordulara yeteri kadar at bulma güçlüğü yüzünden, ordunun bir kısmı piyade olarak düzenlendi, fakat büyük kısmı süvari olarak kaldı. Osmanlı ordusunda süvari teşkilâtı yeniçerilerin kaldırılmasına kadar olan devrede, yerli kulu ve kapıkulu* süvari teşkilâtı olarak iki bölüme ayrılmıştı.

Yerli kulu süvari teşkilâtı; atlı aşiret kuvvetleri, müsellemler, tımarlı süvariler, deliler*, gönüllü*ler, levent*ler ve akıncı*lardan meydana gelirdi. Osman I devrinde askerî kuvvet olarak yalnız aşiret kuvvetleri (milisler) vardı. Orhan Beyin ilk zamanlarında da, aşiret kuvvetlerinden yine yararlanıldı; fakat bunlar kale savaşlarında işe yaramadıkları için, muvazzaf (müsellem-yaya) teşkilâtı kuruldu. Atlı aşiret kuvvetleri, yerini zamanla tımarlı süvarilere ve akıncılara bıraktı.

1826'da Asakiri Mansurei Muhammediye'nin kurulmasıyle birlikte süvari teşkilâtı da Avrupa ordularındaki süvari sınıfına benzer şekilde düzenlendi; fakat 1828'de Rus savaşı başladığı için, teşkilât geliştirilemedi ve bu savaşta eyalet süvarilerinden yararlanıldı. 1829'da yeni birlikler kurulmağa çalışılmış ise de 1884'e kadar *Mahiyeli Süvari alayı* adıyle toplamı 1 400 kişi olan iki süvari alayı kurulabildi. 1839'da Mansure süvari alaylarının sayısı 15'i buldu. Her alayda 1 600 süvari vardı. 1843'te çıkarılan bir kanunla osmanlı ordusu, fransız ve prusya ordularının teşkilâtı göz önüne alınarak, yeniden düzenlendi ve süvariler, bağımsız alaylar halinde kuruldu. 1877 Osmanlı-Rus savaşından sonra Almanya'dan getirtilen uzmanların teklifiyle, ordulardaki beşer bölüklü olan süvari alayları ikişer ikişer birleştirilerek, süvari tugayları ve bir orduda bulunan üç süvari tugayı birleştirilerek, tümenler meydana getirildi. Böylece orduların kuruluşunda bulunan süvari alayları bağımsız durumdan çıkarılarak, tugay ve tümenler halinde teşkilâtlandı. 1881'de Nizamiye ordusunda bölüklerinin toplamı 165, Jandarma teşkilâtında 205 idi. 1890'da yapılan askerî düzenlemede, doğu vilâyetlerindeki aşiret halkından, *Hamidiye süvari alayları* kuruldu. İkinci Meşrutiyetten sonra, Birinci Süvari tümenine beş bölüklü *Ertuğrul Süvari alayı* verildi. Ayrıca, süvari tümenlerinin kuruluşuna, dörder toplu üçer süvari bataryasından kurulu bir süvari topçu taburu eklendi. Süvari topçu taburları barışta, ordu topçu tümeninin emrindeydi.

Birinci Dünya savaşında, yüksek nitelikli silâhlar karşısında büyük hedef teşkil eden süvari sınıfı önemini kaybetmeğe başladı. Bununla beraber İkinci Dünya savaşından sonra ortadan kalkarak yerini zırhlı ve motorlu birliklere bıraktı.

Türk Silâhlı kuvvetlerinde son süvari birlikleri, 1959'da kaldırıldı. (ML)

SÜVARİ (Adnan), türk futbol antrenörü (İzmir 1926). Futbola İzmir'de başladı. Göztepe kulübünde on yıl oynadı. İzmir karmasında yer aldı. İzmir Yüksek Ekonomi-Ticaret okulunda basketbol oynadı. Okulu bitirdikten sonra tekstil mühendisliği öğrenimi yaptı. Bu yıllarda Londra'da açılan antrenör kurslarına katıldı. Türkiye'ye döndükten sonra Göztepe kulübüne antrenör oldu. 1960'tan sonra bu takımı çalıştırdı; 1966'da Türk Millî Futbol takımına antrenör oldu. Üç yıl iki görevi birlikte yürüttü. 1970'te antrenörlüğü bıraktı. (M)

SÜVARİLİK i. (*süvari*'den *süvari-lik*). Süvari olma hali. || Atlı askerlik. || Gemi kaptanlığı. (M)

SÜVE i. (esk. türk. *söbi,* uzun ve sivri şey'den). Söve. (M)

SÜVER çoğl.- i. (ar. *sûre*'den *süver*). *Esk.* Sureler. (M)

SÜVETER i. (ing. *to sweat,* terlemek > *sweater*'dan). Genellikle altına bluz veya gömlek giyilen kazak: *Sonra elini göğsüne götürdü, yeni süveterini gösterdi: — Bunu bana o ördü...* (A. H. Tanpınar). [M]

SÜVEYDA i. (ar. *sevād,* siyah'tan *süveydā*). *Esk.* Kalbin ortasında bulunduğu varsayılan küçük siyah benek. || Kalpteki gizli günah.

— Bot. *Esk.* Besidoku. || Besiözü. (M)

SÜVEYDE veya **SUVAYDA,** Güney Suriye'nin Havran yöresinde bir şehir; 18 700 nüf. Havran volkanik kütlesinin batı eteğinde yer alır. Burası osmanlı hâkimiyeti döneminde, XIX. yy. sonunda Suriye vilâyetine bağlı olarak kuruldu ve Havran sancağına merkez oldu. Birinci Dünya savaşından sonra fransız denetimi altında kurulan Cebel Druz idarî bölgesinin de merkezi oldu. Bugün Suriye cumhuriyeti içinde bir idarî bölüm (muhafızlık) merkezidir. (M)

SÜVEYDİYE. Bk. SAMANDAĞ.

SÜVEYK i. (ar. *sāk* veya *sāke,* bitkilerin sap kısmı'ndan *süveyk*). Bot. *Esk.* Sapçık. (M)

SÜVEYŞ, Mısır'da şehir, Kızıldeniz kıyısında, Süveyş körfezinin sonunda, Okyanuslararası kanalın ağzında; 264 098 nüf. Süveyş öteden beri Mısır ile Kızıldeniz arasındaki ilişkilerin kilit noktasıydı. Ama limanına yanaşmak (kayıklar dışında) imkânsızdır. Kanal şirketi bugün karaya bağlanmış olan bir adacık üzerinde Tevfik limanını kurmuş, Mısır devleti ise kıyıda İbrahim limanını düzenlemiştir. Bu limanda petrol rafinerileri, bir gübre fabrikası v.b. vardır. Cidde'ye ve hac şehirlerine gidecek yolcular, Kahire'ye kara ve demiryoluyle bağlı olan bu limandan hareket ederler.

— Tar. Süveyş şehrinin yerinde eski mısır harabelerine rastlanır. Ptolemaios'lar zamanında Süveyş'in bulunduğu yerde yeni bir şehir kuruldu, roma ve bizans hâkimiyetinden sonra Arapların eline geçti. Ortaçağda Süveyş bir ticaret transit merkeziydi. Avrupa'yı Hindistan'a bağlayan denizyollarının keşfine kadar bu durumunu korudu. Osmanlılar Mısır'ı ele geçirince Selim I, Süveyş'te bir deniz üssü kurdu. Bir Sues suyu, kemerlerle şehre getirildi. Süveyş kanalının açılmasından sonra Süveyş, Mısır'ın büyük şehirlerinden biri oldu. (LM)

Süveyş kanalı, Doğu Akdeniz ile Kızıldeniz'i Mısır toprakları arasından birbirine bağlayan kanal. Kuzeyde Port Said ve güneyde Süveyş arasında 161 km. 1859-1869'da fransız F. de Lesseps tarafından açıldı.

● *Tarih.* Süveyş kıstağında sefere elverişli bir su yolu kurmak için ilk denemeler Eskiçağda yapıldı, firavun Nekao zamanında M.Ö. 600'e doğru Nil, Timsah gölü ve Kızıldeniz arasında bir kanal açılmağa başlandı. Ptolemaios II zamanında, M.Ö. III. yy.da bitirilen bu kanal daha sonraki yıllarda dönem dönem kullanıldı. 776'da tamamıyle bırakıldı. Osmanlılar XVI. ve XVIII. yy.larda Kızıldeniz ile Akdeniz arasında bir kanal açılması üzerinde durdular; fakat bu düşünceler gerçekleşmedi. Kanal düşüncesi XIX. yy.da yeniden ele alındı. Napolyon seferine katılan Lepère, İskenderiye-Süveyş arasında açılacak bir kanal tasarladı, bu tasarıyı Mehmed Ali Paşanın hizmetindeki fransız mühendisi Limand de Bellefonds daha düz bir hat haline getirdi ve Fransa'nın İskenderiye konsolosu Lessepsplam onayladı. Saint-Simon'cuların (Talabot, Stephenson, Negrelli von Moldebbe) kurduğu inceleme kurulu 1848 devrimiyle ortadan kalktı. Mısır hıdivliğine Lesseps'in dostu olan Said Paşanın çıkması (1854) tasarıyı kesinleştirdi, Said Paşa, kanalın açılmasına izin verdi. 200 Milyon frank sermayeli Evrensel Süveyş Deniz Kanalı şirketi kuruldu ve önce 30 kasım 1854, sonra da 5 ocak 1856 fermanlarıyle açılıştan itibaren 99 yıllık imtiyaz aldı. Kârlar (ton ve yolcu başına geçiş ücreti) yüzde 75'i şirketin, yüzde 15'i Mısır'ın ve yüzde 10'u kurucuların olmak üzere bölüşülecekti. Fransızlar 20 000'den çok hisse senedi aldılar. Çalışmalara 1859 nisanında başlandı ama Hindistan yolu için endişelenen İngiltere durdurulmasını istedi. Lesseps Said'in desteğine güvenerek (20 000 ücretsiz işçi vermişti) bu isteğe aldırmadı. Said Paşadan sonra Mısır hıdivliğine İsmail Paşanın geçişi (1863) İngiltere'nin Mısır'ın bağımlı olduğu padişah aracılığıyle çalışmaları durdurtmasını sağladı. Babıâli, kanalın açılışını durdurdu ve Mısır hıdivinin kanalın açılması için verdiği imtiyazı tasdik etmedi: 1. Fransa ve İngiltere aralarında anlaşmadıkça Mısır hıdivinin verdiği imtiyaz tasdik edilemez; 2. Karadeniz ve Akdeniz boğazları hakkındaki hükümler kanal için de kabul edilmedikçe kanalın açılmasına izin verilmez; 3. Osmanlı devletinde angarya yasak edildiğinden kanalın açılması için hiç kimse angarya usulüyle çalıştırılamaz. Napolyon III'ün işçilere ücret ödenmesi ve makine kullanılması öğüdü, çalışmaların yeniden başlamasına ve Babıâlinin bu hususta gereken izni vermesine yol açtı (19 mart 1866 fermanı). Ek masraflar yeni hisse senetleriyle karşılandı ve kanal 17 kasım 1869'da imparatoriçe Eugéne tarafından açıldı. Başlangıçta işletilmesi güç oldu, nerdeyse fiyasko ile sonuçlanacaktı (1872). Para sıkıntısı çeken İsmail Paşanın hisse senetlerini İngiliz hükûmetine satmasıyle İngiltere başlıca hissedar oldu (kasım 1875) ve bu olay Britanya'nın sonunda Mısır'a yerleşmesine yol açtı (1882); kanal gerek barış, gerek savaşta her ülkenin askerî ve ticarî gemilerine açık olacaktı.

Süveyş kanalı o tarihten sonra çok büyük iktisadî rol oynadı: Londra-Bombay yolunu yüzde 44 kısaltıyordu, üstelik İki Dünya savaşı sırasında stratejik rolü önemliydi. 1915 ve 1916'da iki defa kanalı korumak için Filistin'i fethetmeğe girişen İngilizlere karşı türk-alman harekâtının hedefi oldu. Büyük Britanya, Süveyş kanalından geçen gemilerinin ve petrol ikmalinin güvenini sağlamak için İki Dünya savaşı arasında Yakındoğu'nun yeni devletleriyle (Irak, Ürdün v.b.) askerî ittifaklar yapma siyaseti uyguladı ve deniz üsleri kurmağa çalıştı. İkinci Dünya savaşı sırasında kanal Rommel'in Libya'daki hücumu sırasında Almanların da hedefi oldu; ama 1942'de Montgomery'nin El-Alameyn'deki direnişi bu harekât alanından bütün tehlikeyi uzaklaştırdı. 1945'ten sonra Mısır 1936 antlaşmasının yeniden gözden geçirilmesini istedi; 1954'te imzalanan antlaşma, 7 yıl sonra yedi ay içinde ingiliz birliklerinin çekilmesini ve savaş anında kanal üslerinin İngiltere'nin hizmetine verilmesini öngörüyordu (bu antlaşma 1957'de Mısır'da bozuldu). Son İngiliz askeri kanalı 1956'da terk etti. Kanalın 26 temmuz 1956'da Nâsır tarafından devletleştirilmesi birkaç ay sonra İsrail ile Mısır arasında bir çatışmaya yol açtı. Fransa ve İngiltere kanalın Port Said'den El-Kantara'ya (hariç) uzanan kuzey kısmını askerî işgal altına alarak müdahale ettiler. Bu harekât S.S.C.B.'nin ve özellikle A.B.D.'nin şiddetli muhalefetine yol açtı. Bu devletler bir ateşkes (kasım) uygulattılar ve kanaldaki fransız-ingiliz birliklerinin yerine Birleşmiş Milletler teşkilâtının örgütlediği milletlerarası bir polis kuvveti yerleştiler. Harekât sırasında tıkanan kanal, altı ay milletlerarası trafiğe kapalı kaldı. Bk. İSRAİL-ARAP SAVAŞLARI.

Süveyş kanalı, Üçüncü İsrail - Arap savaşından (haziran 1967) sonra yeniden kapatıl-

sütuncuk
(XII. yy.)

Foto. LAROUSSE

türk süvarileri Adapazarı'nda yapılan gösterilerde (1960)

30 ağustos'ta süvari birliği

dı. O tarihten beri ateşkes sınırıdır. Bu kıyılarda birçok karışıklık oldu; en ciddîleri Mısırlıların bir köprü başını muhafaza ettikleri Fuat limanının doğu kıyısındaki kuzey uçta ortaya çıktı. Buradaki iki petrol rafinerisi (B.A.C.'nin tasfiye kapasitesinin yüzde 80'i) İsrailliler tarafından topa tutularak (Port Said açıklarında Eliaht destroyerinin batırılmasından sonra) yakıldı. Kanalda trafiğin kesilmesi dünya fret'lerinde oldukça önemli bir çoğalmaya (özellikle petrol) yol açtı ve Mısır'a giren yabancı dövizleri büyük ölçüde azalttı. Bununla birlikte Mısırlılar 1968'de kanalın yeniden sefere açılması için gerekli çalışmalara giriştiler.

● *Durumu ve iktisadî rolü.* Kanalın hemen hemen düz olan yolu hem kıstağın düşük yükseltisinden, hem de önemli tuzlu göllerden (Ballah, Timsah, Amer) yararlanır. Kanalda alavere havuzu yoktur, eni 80-150 m arasında değişir ve su kesimi 11,25 metrelik gemilere açıktır. Başlangıçta 49 saatte aşılırdı, bugün 11 saatte aşılır. Gemiler karşılaşma güçlüklerini önlemek için konvoy halinde ilerlemek şartıyle gece gündüz geçebilir. Kanalı boylu boyunca bir demiryolu izler. Yol boyunca birçok askerî tesis ve 13 gar veya istasyon vardır; kıyılarında birçok şehir gelişmiştir: Süveyş ve Tevfik limanı, (Kızıldeniz ağzında), yolun yarısında İsmailiye, Akdeniz ağzında Fuat limanı ve Port Said.

Yıllık trafik bugün 140 milyon ton malı aşar. Halen trafiğin yüzde 20'sini sağlayan ingiliz bandıralı gemiler kanalı kullananlar arasında başta gelir. Onları Liberya, Fransa, Norveç, Hollanda ve İtalya bandıralı gemiler izler. Ortadoğu'da çıkarılan petrolü doğrudan doğruya Akdeniz'e ulaştıran boru hatlarının rekabetine rağmen petrol bugün tek başına toplam mal trafiğinin üçte ikiye yakınını temsil eder. Hint okyanusu ve Büyük Okyanus kıyısındaki ülkelerden gelen hammaddelerin (petrol, demir filizi, dokuma elyafı ve yağ çıkarılan bitkiler) önemi de Kızıldeniz'den Akdeniz'e doğru geçişin ters yönlü geçişten ağır basmasını sağlar. (LM)

SÜVEYŞ kıstağı, Kuzeydoğu Afrika'yı (Mısır) Ön Asya'ya bağlayan toprak şeridi; Alt pliyosenden beri Akdeniz'i Kızıldeniz'den ayırır. 120 km genişliğinde çakıllı ve kumlu engebesiz bir kıstaktır; hem Akdeniz yakınında, hem de Kızıldeniz kıyılarında kenarında iyi dolmamış denizkulakları uzanır. Bir kısmını Amer ve Timsah gölleri örter. 1869'dan beri Süveyş kanalı, Akdeniz ile Hint okyanusu arasında deniz bağlantısını sağlamaktadır. (L)

SÜVEYŞ körfezi, Kızıldeniz'i kuzeyde sona erdiren iki körfezden en batıda olanı; Mısır'ı Sina yarımadasından ayırır. Girişte boyu 302 km, eni 56 km'dir; genişliği yavaş yavaş 23 km'ye düşer. *Süveyş kanalı* buradan başlar. (L)

SÜVÜM sıf. (fars. *se* veya *si*, üç'ten *seyyüm* > *sevvüm* > *süvüm*). *Esk.* Üçüncü. (M)

SÜYEK i. Ted. Kırık veya çıkık kolu veya bacağı oynamaz hale getirmek yahut belli bir durumda tutmak amacıyle üzerine bez sarılıp kola veya bacağa bağlanan düz, demir, tahta, mukavva v.b. parçası.

— Müz. Kemanın alt ve üst kapaklarını birleştiren ve böylece çalgının kenarını meydana getiren ince küçük tahta levhacıkların her biri. (Süyekler çoğunlukla akağaçtan yapılır; kalınlığı 2 mm'dir. Kemanın biçimini alması için süyekler sıcak demirle bükülür ve dört köşesinden pekleştirilir. Süyekler iki ucundan «besleme takozu» denen tahta bloklara dayanır.) [L]

SÜYEKLEMEK geçl. f. (*süyek*'ten *süyekle-mek*). Cerr. Süyeklerle bağlamak: *Kırık bir kol veya bacağı süyeklemek.* (L)

SÜYUF çoğl. i. (ar. *seyf*, kılıç'tan *süyûf*). *Esk.* Kılıçlar: *Teslim-i süyuf ederdi a'dâ* (Muallim Naci). || *Süyuf-i meslûl,* kınından çekilmiş olan kılıçlar. || *Bakiyet-üs-süyuf,* savaştan ölmeden kurtulanlar. (M)

SÜYUL çoğl. i. (ar. *seyl*, sel'den *süyûl*). *Esk.* Seller: *Süyul-i ateş ü hun dalga dalga çalkalanıyor* (Tevfik Fikret). [M]

SÜYUTÎ (Celâleddin), arap yazarı (Kahire 1445-ay.y. 1505), şafiî fıkıh bilginlerinden Kemaleddin Ebu Bekr'in oğlu. Devrinin tanınmış bilginlerinden ders ve icazet aldı. Yemen, Hicaz, Şam gibi birçok şehri ve ülkeyi dolaştı. 1466'da Camiüsseyhunî'de fıkıh dersleri vermeğe başladı. Bir süre sonra Şam naibi Berkuk'un Kahire'de bulunan türbesinin şeyhliğine tayin edildi. 1486'da halife Mütevekkil Âlallah'ın emriyle Baybarsiye hânkâhı şeyhi oldu. 1497'de bu görevden azledilince Ravza'daki evine çekildi. Eserleri: *Kitabü'd-Dürri'l-Mensur fi't-Tefsiri'l-Me'sur* (Me'sur Tefsiri Hakkında Saçılmış İnciler Kitabı); *Lübabü'n-Nukul fi Esbabi'n-Nüzul* (Ayetlerin İndiriliş Sebeplerini Gösteren Nakillerin Özleri); *Tefsirü'l-Celâleyn* (Celâleyn Tefsiri); *El-İtkan fi Umumi'l-Kur'an* (Kur'an İlimlerini Sağlamlaştırma); *Cami'üs-Sagir* (Seçme Hadisler Mecmuası); *El-Leali'l-Masnua fi Ahadisi'l-Mevdua* (Uydurma Hadisler Hakkında Yapma İnciler); *El-Muzhır fi Ulumi'l-Luga* (Arap Dilbilgisi); *El-Ahbarü'l-Merviye fi Sebebi Vazi'l-Arabiye* (Arap Dilinin Kuruluşu Hakkında Söylentiler); *Tarihü'l-Hülefâ* (Halifelerin Tarihi); *Hüsnü'l-Muhadara fi Ahbari Mısır ve Kahire* (Mısır ve Kahire Hakkında Haberler). [M]

SÜYÜM i. *Halk dili.* İplik sapı. (M)

SÜZEBOLU. Bk. SOZOPOLIS.

SÜZEK i. (*süzmek*'ten *süz-ek*). Süzecek şey, süzme aracı.

— Zır. *Süzek boruları,* sulamada, çok sulak toprak yüzeyinden belirli bir derinliğe ve toprağın tabiî eğimine göre konan ve fazla gelen suyu toplayıcı borulara sevketme görevi yapan borular. (LM)

SÜZENÎ veya **SUZENÎ** i. (fars. *süzen,* iğne > *süzenî,* iğne ile ilgili'den). İşl. Bir çeşit kasnak işi. (Üzerine motif çizilmiş bez, kasnağa gerilir. İğne veya tığla kasnağın altındaki iplikler veya yünler başparmak yardımıyle üstten çekilir. İşleme motifin sınırı içinde bir zincir halinde sürdürülür. Bu tip işleme daha çok büyük parçalarda [yorgan yüzü, bohça v.b.] kullanılır. Süzenî, iğneyle işlendiği için bu adı aldı.) [M]

Süzgeciyusufyazıcı mescidi (veya **Fenerkapısı mescidi**), İstanbul'da Fenerkapısı'nda mescit. Fatih devrinde yapıldı. XVIII. yy.da Yusuf Yazıcı tarafından onarıldı ve ilâveler yapıldı. Kâgirdir. Minare ilk devre aittir. (M)

SÜZGEÇ i. (*süzmek*'ten *süz-geç*). Sıvıları süzmeğe yarayan âlet.

— Bahç. Sulama kovasının ucuna takılan ve suyun yağmur gibi akmasını sağlayan, yuvarlak, üstü küçük delikli madenî parça.

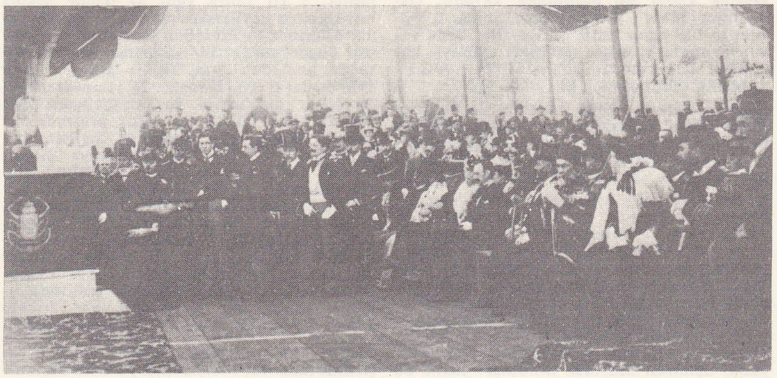

1899 yılında, Süveyş kanalının açılışının otuzuncu, Ferdinand de Lesseps'in ölümünün birinci yılında yapılan törene katılanlar: sağda, Lesseps'in eşi, yanında, Gazi Ahmed Muhtar Paşa

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

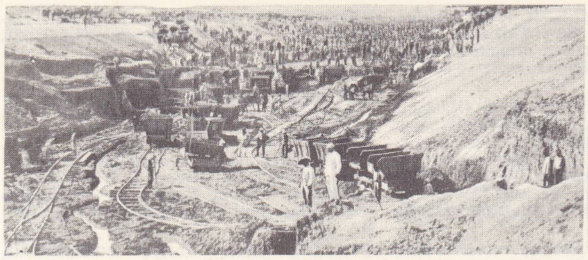

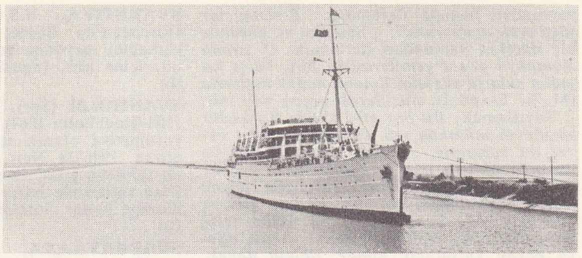

Süveyş kanalı solda, kanalı açma çalışmaları (1859-1869); sağda, bir gemi kanaldan geçerken (1963)

— Mikrobiyol. *Süzgeçten geçen virüs,* en ince süzgeçlerden geçebilen ve ancak elektronik mikroskopla görülebilen mikrop.

— Petr. *Süzgeçli boru,* kuyu çeperlerini yıkmadan bir tabakanın işletilmesini sağlayan üzerine delikler veya yarıklar açılmış boru.

— Tekst. Katlama veya bobin makinelerinde bulunan ve iplik üzerindeki kalınlıkları temizleyen iplik temizleme bıçağı. (Modern makinelerde bu işlem elektronik süzgeçlerle yapılır ve iplik, otomatik olarak bu süzgeçler kanalıyla kesilerek temizlenir.)

◆ **Süzgeçli** sıf. Süzgeci olan. (LM)

SÜZGEÇGAGALILAR bls. çoğl. i. Eski sınıflamada ördek, kaz, flaman gibi perdeayaklı kuşları kapsayan alttakım. (L)

SÜZGÜ i. (*süzmek*'ten *süz-gü*). Süzgeç. (M)

SÜZGÜN sıf. (*süzmek*'ten *süz-gün*). Halsizleşmiş, zayıflamış: *Süzgün yüzünde ölmeye mahkûm hastalarda görülen renksiz, nazik, şeffaf bir beyazlık vardı* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Süzgün bakış,* üst göz kapakları hafifçe aşağıya düşmüş olarak bakıldığı zamanki bakış. || *Süzgün göz,* bu şekilde bakan göz: *Ağzında sallanan sigarasının mini mini bulutlarına süzgün gözlerle dalmış düşünüyor* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Süzgünlük** i. Süzgün olma hali: *Sonra ağır bir süzgünlükle gözlerini kapayarak elini uzattı* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

SÜZME i. (*süzmek*'ten *süz-me*). Süzmek işi. || Sıf. Süzgeçten geçirilmiş: *Süzme şurup.* || Süzülerek elde edilmiş: *Süzme bal.* || İ. *Argo.* Kötü, aşağılık (kimse). || *Süzme yoğurt,* bir torbaya konulup süzülen yoğurt: *—Yağımız var, sayende ... Nane otumuz var, iyisinden, süzme yoğurdumuz var ki ...* (Kemal Tahir).

— Arıcılık. *Bal süzme,* balı petekten ayırmak için yapılan işlem. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. *Süzme galerisi,* bir akarsuyun çığırına paralel olarak uzanan derin yarma; sular, akarsu ile bu yarma arasında olduğu gibi bırakılmış toprak tabakalarından geçerek temizlendikten sonra, yarmanın çeperlerinden sızarak içeri akar.

— Sağ. koruma. *Suyu süzme,* suyu ince delikli veya gözenekli maddelerden geçirerek katı maddelerden temizleme. Bk. ANSİKL.

— Zır. sanay. Peynir imalinde, telemeyi peynir suyundan ayırma işlemi.

— ANSİKL. Arıcılık. *Bal süzme* elle veya makine ile yapılır; elle süzmede önce peteğin üzerindeki ince balmumu tabakası sıyrılır; petek, altında bal toplama kabı bulunan bir eleğin üzerine konur; bal kendiliğinden sızar, süzülür. Makine ile süzmede, çerçeveli petekler bal süzme makinesine konur; makinenin kolu hızla çevrilir; bal merkezkaç kuvvetinin etkisiyle petekten ayrılarak bir haznede toplanır. Bu usul peteklerin bozulmasını önler; aynı peteklerin tekrar kullanılmasını ve baldan tasarruf edilmesini sağlar; çünkü arıların, yeni petek yapmak için çok miktarda bal yemesi gereklidir.

— Sağ. koruma. *Suyu süzme.* Kum yataklarda yapılan *yavaş süzme,* filtrenin yüzeyinde oluşan ve patojen mikropları yok eden misroskopik su yosunlarından meydana gelen «biyolojik perde» ile gerçekleştirilir.

Çabuk süzme'de bu biyolojik metot kullanılmaz; suya alüminyum sülfat katılarak yabancı maddeler ve mikroplar pelte halinde çökeltilir ve filtrede tutulur.

Süzme *Chamberland filtresi*'yle su dağıtım musluğunda da yapılabilir; burada su, debisi saatte 3-4 litre olan bir porselen süzgeçten geçirilerek temizlenir.

Sınaî süzme yeterli bir temizlik sağlamaz; bu bakımdan kimyasal bir sterilizasyon gereklidir; bu da klor veya ozonla yapılır.

— Teknol. Süzme, gerek bir pres filtre üzerine parafini toplamak; gerek bir vakumlu tambur filtrede renk giderici toprağı tutmak için, yağların arıtılmasında başlıca işlemdir. Ayrıca uçak benzinlerini ve reaktör yakıtlarını çok dikkatli süzmek gerekir. (LM)

SÜZMEK geçl. f. (esk. türk. k.). Bir sıvıyı içindeki katı maddelerden ayırmak: *Suyu süzmek. Sütü süzmek. Şarabı süzmek.* || Bir sıvı içindeki katı veya tortulu maddeleri ayırmak: *Pirinci süzmek. Nişastayı süzmek.* || Gözleriyle dikkatle incelemek, inceleyerek bakmak: *Sen anlıyan bir gözle süzersin uzun uzun / Yabancı bir şehirde bir kadın heykelini* (F. N. Çamlıbel). *Önünde yatana hayretle gözlerini dikti, sonra daha yaklaşarak onu yakından süzdü* (Sabahattin Ali). || [Gözler için] Baygın ve anlamlı bir şekilde bakmak: *Karşıma geçmiş de gözünü süzer / Sanki Seyranî'nin bağrını eğer* (Seyranî). *—Küçük kara gözlerini süzerek gülüyordu: —«Kaynanam beni seviyor derim de inanmazlar»* (Kemal Tahir).

— Gıda sanay. Sıvı yağı kâğıt süzgeçten geçirerek parlak bir görünüş almasını sağlamak.

— Teknol. Su ile yağ gibi birbirine karışmayan iki maddeyi ayırmak.

— Zır. sanay. *Peyniri süzmek,* peynir yapılırken telemenin suyunu ayırıp almak.

◆ **Süzdürmek** ettrg. f. Süzmek eylemini yaptırmak. (ML)

SÜZÜCÜ sıf. (*süzmek*'ten *süz-ücü*). Süzme niteliği bulunan. (M)

SÜZÜLME i. (*süzülmek*'ten *süzül-me*). Bir kuşun kanat vurmadan yaptığı uçuş; Bir uçağın motorunu rölantiye alarak veya durdurarak yaptığı uçuş. SÜZÜLEREK UÇUŞ veya PLANÖR UÇUŞU da denir.

— ANSİKL. Havc. *Süzülme*'de, uçağın havada tutunabilmesi için yeterli bir hıza varması ve inişe geçmesi gerekir. Bu uçuş biçimi, yelken uçuşuyle karıştırılmamalıdır: yelken uçuşunda, uçağa önceden bir hız verilmesi gerektiği gibi, cihazın uçuş yüksekliğini koruması ve hattâ irtifa kazanması için yükselen bir hava akımının bulunması da zorunludur. Süzülerek iniş, motor rejiminin zayıf veya sıfır olmasına, uçağın yük ve tipine göre belli bir açı altında yapılır. «Sürtünme kuvveti» ne kadar az olursa bu açı o kadar küçük tutulur. Oranı çok büyük olan itme/sürtünme uçaklar çok uzun süre süzülerek uçabilir. (L)

SÜZÜLMEK edilg. f. (*süzmek*'ten *süz-ü-l-mek*). Süzmek eylemine konu olmak: *Yavaş yavaş süzülen bal.* || Geçz. f. [Kuş için] Kanatları gerili olarak, görünür bir hareket

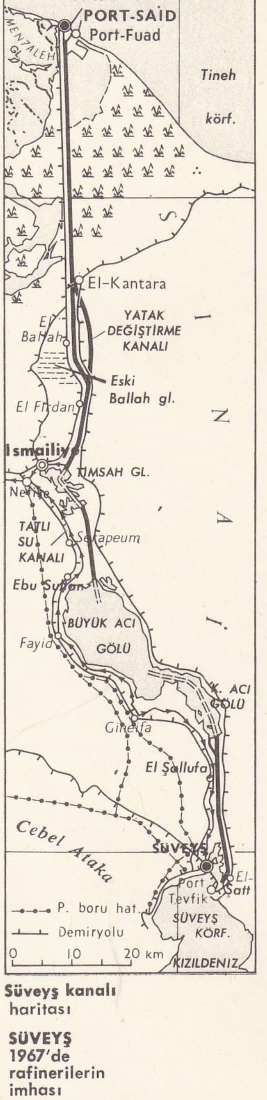

Süveyş kanalı haritası

1956'da ingilizlerle fransızların Süveyş saldırısı sırasında tahribe uğrayan Port Said

SÜVEYŞ 1967'de rafinerilerin imhası

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

yapmadan havada ilerlemek: *Kırlangıçlar süzülerek uçuyorlardı.* || Sessizce ve görünür bir hareket yapmadan ilerlemek: *O sırada Romanya posta gemilerinden biri, karşı kıyıdan sularla süzülüp limana doğru iniyordu* (M. Ş. Esendal). *Süzülerek geçen yelkenli.* || Zayıflamak: *Bu beş gün içinde bu kadar süzülmek mümkün mü idi? Yoksa daha evvel mi sararmış, zayıflamış idi de hergün yanında olduğu için farkedilememiş miydi?* (H. Z. Uşaklıgil). *Yedi sekiz gün içinde kızcağız süzülmüş, solmuş, gözleri çukura kaçmıştı* (M. Ş. Esendal). || [Göz için] Baygınlaşmak, mahmurlaşmak: *Artık odaya çöken karanlığın içinde, dalgın dalgın, gözleri süzüldü, bahçenin çiçeklerine, çimenlerine baktı* (H. Z. Uşaklıgil). || Hafif salınarak ve kurularak yürümek veya nazlı bir eda ile kurulmak: *Gelin gibi süzülmek.* (M)

SÜZÜNTÜ i. (*süzmek*'ten *süz-ü-n-tü*). Süzme veya süzülme sonucu elde edilen tortu. (M)

SVABİT i. (fr. *svabite*). Miner. Flüorlu tabiî kalsiyum arsenyat. (L)

SVADEŞİZM i. (sanskritçe *sva*, onunki ve *desa*, ülke'den fr. *svadestisme*). Tar. Hindistan'da milliyetçi hareket; ingiliz mallarını boykot etmek ve böylece hint el sanatlarının gelişmesine imkân sağlamak amacıyle Bombay'da başlatılmıştır. (Sonra Bengal'e yayıldı [1905].) [L]

SVALBARD, Kuzey Buz denizinde norveç toprakları, Norveç ve Grönland arasında; Spitzberg takımadalarını, takımadaların doğusundaki Kvitöya, Kral Karl ve Hope adalarını ve Bean adasını (74°26′ kuzey enlemi) içine alır; 62 050 km²; 3 600 nüf. (2 700'ü sovyet rusyalı).

— Tar. 1194'te Norveçlilerin bulduğu sanılan, 1596'da Barents tarafından kesinlikle keşfedilen Svâlbard'a balina avcıları sık sık uğrardı. Phipps (1773) ve Scoresby (1820) tarafından taranan Spitzberg adası, Martin Corway tarafından incelendi (1897). Norveç, Danimarka, İsveç ve Rusya'nın hak iddia ettikleri Svalbard, Oslo'da yapılan (1910) ve sonuç vermeyen ilk konferanstan sonra Paris antlaşmasıyle Norveç hâkimiyetine verildi ve 1925'te Norveç tarafından ilhak edildi. 1941'de Anglosaksonlar tarafından işgal edildikten sonra, Norveç'e geri verildi. Norveç, Svalbard'da üç kömür madeninin sahibi olan S.S.C.B.'nin statüyü yeniden gözden geçirme teklifini reddetti (1947). [L]

SVANBERGİT i. (isveçli kimyacı L. F. *Svanberg*'in adı > fr. *svanbergite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve stronsiyum sülfat ve fosfat. (L)

SVANETÇE i. Leng. Gürcüceye benzeyen kafkas dili, Svanetiya'da 15 000 dağlı tarafından konuşulur. (L)

SVANETİYA, S.S.C.B.'de dağlık bölge, Gürcistan'da, Büyük Batı Kafkas'ın güney yamacını meydana getiren ormanlık doruk-ları içine alır. İnguri havzasında: 4 000 m. (L)

SVANHOLM (Set), isveçli tenor (Västeras 1904-Stockholm 1964). Daha 1937'de Wagner yorumcusu olarak tanındı. 1942'de Bayreuth'ta, 1946'da New York Metropolitan'ında sahneye çıktı. Özellikle Tristan ve Siegfried rollerinde başarı kazandı. 1956'dan ölümüne kadar Stockholm operasını yönetti. (L)

SVAPPAVAARA, İsveç'te (Norrbotten) yer, Laponya'da, Kiruna'nın güneydoğusunda. Demir filizi. (L)

SVARABHAKTİ i. («ünlü harf parçası» anlamında sanskritçe k.). Leng. Bir ünsüz grubu içinde ikincil bir ünlünün gelişmesi. (L)

SVARAJ'CILIK i. (sanskritçe *sva*, kendinin ve *raj*, hükûmet'ten). Tar. Hintlilerin siyasî hürriyetini savunan teoriye verilen ad. (L)

SVARGA i. Brahman cennetlerinin genel adı. (L)

SVAROG, islav mitolojisinde gökyüzünü temsil eden tanrı. Güneş'in ve Ateş'in babasıdır. (L)

SVARTİSEN, Norveç'in kuzeyinde (Nordland) buzul, kutup dairesi yakınında. (L)

SVARTÖ, İsveç'te (Norrbotten) yer, Lulla yakınında, Botten körfezi kıyısında. Yeni maden limanı (demir ihracatı). [L]

SVASTİKA i. («mutlu hayat» anlamında sanskritçe k.). Menşei çok tartışmalı, gamalı haç biçiminde işaret; M.Ö. 4000'e doğru Batı Asya'da ortaya çıktı; Yunanistan ve İtalya'ya geçti, oradan Orta Avrupa ve Bask ülkesine yayıldı; daha sonra Hindistan ve Uzakdoğu'da yaygınlaştı; Musevî ve müslümanlar tarafından hiç benimsenmedi. (Belki de Güneş veya ateş'in sembolüydü. Jahn [1778-1852] svastikayı alman gençliğine toplanma işareti olarak verdi. Sonra baltıklı ve avusturyalı yahudi düşmanlarının amblemi oldu. Hitler 1897-1898 yılları arasında Lambach'taki küçük okulunda svastika'yı hıristiyanlık simgeleriyle karışmış olarak tanıdı, 1920'den sonra da bu işareti ırkçı düşüncelerinin sembolü yaptı, taraftarlarının kırmızı kolçaklarına işletti ve daha sonra III. Reich'ın bayrağı yaptı.) [L]

SVATOPLUK (830'a doğr.-894), Büyük Moravya kralı (870'e doğr.-894). Amcası Rastislav'ı tahttan indirip Germen Ludwig'e teslim ettikten sonra (870'e doğr.). Onun yerine geçti. Germen vesayetinden kurtuldu (871), Roma'nın himayesine girdi ve krallığını büyük ölçüde genişletti; ama ölümünden az sonra Büyük Moravya yıkıldı. (L)

SVAY RİENG, Kamboç'ta şehir, aynı adlı ilin idare merkezi, Batı Vaico kıyısında, Vietnam sınırı yakınında; 11 317 nüf. Damıtma yeri. — *Svay Rieng ili*, 289 132 nüf. (L)

SVAZİLAND. Bk. SWAZİLAND.

SVAZİLER veya **SWAZİLER,** Güney Afrika'da ngoni grubundan zenci halk. (L)

SVEABORG. Bk. SUOMENLINNA.

SVEALAND, İsveç'in orta kısmı; Dalarna'yı, Malar gölü çevresinde orta İsveç ovalarını ve kuzeyde Vanern ve Vattern göllerini içine alır. Stockholm bu bölgededir. (L)

SVEÇİNA (Anna Sofiya SOYMONOVA), rus kadın edebiyatçı (Moskova 1782-Paris 1857). Kendisinden yirmi beş yaş büyük general Sveçin ile evlendi (1799), mistik düşüncelere yöneldi. 1817'de Fransa'ya gitti. Joseph de Maistre, Montalembert ve Falloux'yu salonuna kabul etti. Lacordaire ile mektuplaştı. Sağlığında eser yayımlamadı, ama vasiyetlerini yerine getiren kont Falloux mektuplarını ve risalelerini topladı ve bir kısmını yayımlattı. (L)

SVEDBERG (Theodor), isveçli kimyacı (Valbo 1884). Uppsala, Groningen, Harvard ve Oxford'da okudu; 1912'de Uppsala üniversitesinde fizikokimya profesörü oldu, 1923'te Wisconsin üniversitesinde ders verdi. Koloitler, yüksek molekül ağırlıklı çözeltiler ve maddenin yapısı üstüne çalışmalarıyle, 1926 Nobel Kimya ödülünü kazandı. (L)

SVEN I veya **SVEND Tveskaegg** («keçi sakal») [960'a doğr.-Gainsborough 1014], Danimarka kralı (968-1014). Babası Harald II'nin yerine tahta çıktı, Kilise'yi korudu, ticareti geliştirdi ve büyük topraklar fethetti. Vikinglerin geleneğini yeniden ele alarak sağlam bir şekilde İngiltere'ye ayak basmayı başardı (1013); fakat fetih tamamlanınca orada öldü. (L)

SVEN II veya **SVEND Estridsson** (1018'e doğr.-öl. 1076), Danimarka kralı (1047-1076), Büyük Knud'un kızkardeşi Estrid'in oğlu. Daha Magnus I'in hükümdarlığında Danimarka'yı yönetti, onun ölümü üzerine kral seçildi. İki defa İngiltere'yi fethetmeğe kalkıştı, fakat başaramadı. Hükümdarlığı sırasında kiliseyi teşkilâtlandırdı ve para bastırdı; Roskilde'yi başkent yaptı. (L)

SVEN III veya **SVEND** (1125'e doğr.-Viborg yakınları 1157), Danimarka kralı (1147-1157). Jyland'ın kral seçtiği Knud III Magnusson'dan kurtuldu, sonra 1155'te tahtı Valdemar ile bölüşmek zorunda kaldı. Rakiplerini öldürmeğe kalkıştıktan sonra kendisi de öldürüldü. (L)

SVENDBORG, Danimarka'da şehir, *Svendborg amt*'ının idare merkezi, Fionie adasında; 23 800 nüf. Sayfiye merkezi. Tersaneler. —*Svendborg amt'ı*, 150 350 nüf. (L)

SVENDSEN (Johan), norveçli besteci (Christiania 1840 - Kopenhag 1911). Leipzig konservatuvarını bitirdi; keman virtüozu ve orkestra yöneticisi olarak uzun süre Paris, Londra ve Roma'da yaşadı; sonra Kopenhag Krallık orkestrası yöneticiliğine tayin edildi. C. Nielsen'in eserlerini bu dönemde tanıttı. Besteci olarak XIX. yy.ın en büyük norveçli senfonicisi sayılır. En geleneksel romantik tarzı, canlı bir folklorla birleştirdi. İki senfoni, dört norveç rapsodisi, bir senfonik şiir, keman, viyolonsel konçertoları, uvertürler besteledi; ayrıca, Bach, Schumann, Schubert v.b.'nin eserlerini orkestraladı. (L)

SVENSSON (Sven), isveçli besteci ve müzikolog (Västeras 1899). Uppsala Müzik okulunu kurdu, koro ve orkestra için önemli eserler, ayrıca bir konçerto grosso, yaylılar için iki dörtlü v.b. besteledi. Armoni ve irticalen çalış üstüne kitaplar yazdı ve Roman'ın eserlerini bastırdı. (L)

SVERDLOVSK, esk. **Yekaterinburg,** S.S.C.B.'de şehir; 1721'de Ural'ın doğu yamacında ve Merkezî Ural geçitlerinin ağzında, önemli bir madencilik idare bölümünün ortasında kuruldu; 1 026 000 nüf. Çelik metalürji ve kimya sanayii. Uralmaş tesislerinde ağır sanayi tezgâhları yapımı. Şehir adını rus devrimcisi Yakov Mihayloviç *Sverdlov*'dan (1885-1919) almıştır. Nikolay II ve ailesi 16-17 temmuz 1918 gecesi burada öldürüldü. (L)

SÜVEYŞ ile Port Said arasında bulunan ve 1956 ingiliz-fransız saldırısı sırasında yıkılan köprü

Foto Hürriyet arşivi (MEYDAN)

SVERDRUP (Harold Ulrick), norveçli meteoroloji ve okyanusbilim uzmanı (Sogndal 1888-Oslo 1957). 1919-1920 ve 1922-1924 Arasında Amundsen'in kuzey seferlerine katıldı. Kaliforniya üniversitesinde Scripps Okyanusbilim enstitüsünün başına getirildi, sonra 1948'den itibaren Norveç Kutup enstitüsü müdürlüğü ve Oslo üniversitesinde (1949) profesörlük yaptı. Denizler ve buz tutmuş alanlarla atmosfer arasında enerji alışverişi, okyanuslar, dalgalar ve ölü denizler üstüne önemli çalışmaları vardır. (L)

SVERDRUP (Johan), norveçli siyaset adamı (Jarlsberg şatosu 1816-Christiania 1892). 1851'de milletvekili seçildi, Radikal Köylü partisini kurdu, Storting'de başkanlık yaptı (1871-1884), parlamenter rejim için mücadele etti, Oskar II'ye karşı kralın veto hakkını kaldıran bir kanun çıkarttı. Başbakanlığa getirildi (1884-1889); ılımlılığını beğenmeyen radikallerin muhalefeti üzerine istifa etti. (L)

SVERDRUP (Otto), norveçli denizci ve kâşif (Bindal, Helgoland 1854-Oslo 1930). Avrupa'nın kuzey denizlerine ve Grönland'a yaptığı yolculuklar sayesinde Nansen tarafından *Fram* gemisine kaptan seçildi; Nansen'in kuzey kutbuna doğru hareketinden sonra gemiyi hasara uğratmadan Tromsu'ya getirdi (1896). 1898'de *Fram* ile Smith boğazı yoluyle kutba ulaşmak için yola çıktı ve Parry adasının doğu bölümünde önemli keşifler yaptı. Bu yolculuğun hikâyesini yayımladı. (L)

SVERDRUP adaları, Kanada Arktik takımadalarının bir kısmı (Kuzeybatı toprağı); başlıca adaları: Axel Heiberg, Ellef Ringnes ve Amund Rignes. (L)

SVERKER I Büyük (öl. Alvastra 1156), İsveç kralı (1130'a doğr.-1156). Folkung'ların iktidara gelmesine kadar (1250) devam eden bir hanedan kurdu; fakat bu hanedanın birçok üyesi iktidarı kendileriyle çekişen Erik'ler hanedanı üyelerine kaptırdı. Kilise'ye çok iyi davranan Everker, papanın bir elçisini kabul etti (1152) ve ülkeye ilk manastırların (Alvastra, 1143; Nydala, 1144; Varnhem, 1150'ye doğr.) kurucuları olan Citeaux rahiplerini çağırdı. (L)

SVERKER II Küçük (öl. Gestilren 1210), İsveç kralı (1196-1208). 1200'de Kilise'ye bir imtiyaz şart'ı verdi. 1208'de Erik Knutsson tarafından krallığından kovuldu, tekrar tahta çıkmağa çalıştıysa da başaramadı. (L)

SVERRE Sigurdsson (1151-Bergen 1202), Norveç kralı (1180-1202). Faeröerne adalarında yetişti, 1177'de Norveç kralı unvanını almak istedi ve Nidaros'ta (Trondheim) kendini kral olarak tanıttı. Mahallî idareyi yeniden teşkilâtlandırdı ve krallık «saga»larını kaleme aldırdı; ama piskoposluğun şiddetli muhalefetiyle karşılaştı. (L)

SVETAMBARA i. (*beyazlar giyinmiş* anlamında sanskritçe k.). Cayna dininin iki mezhebinden birinin üyelerine verilen ad. (L)

SVETLA (MUZAKOVA, **Karolina** — denir), çek kadın edebiyatçı (Prag 1830 - ay.y. 1899). Konusunu genellikle halkın yaşayışından alan birçok roman ve hikâye yazdı: *Vesnicky Roman* (Köyde Bir Roman) [1867]; *Kriz u Potoka* (Pınarın Başındaki Haç) [1868]; *Krseby z Jeştedi* (Jeşted Dağlarından Manzaralar) [1880]. Çocuklar için de kitaplar yazdı ve Bohemya'da kadın hakları için mücadele etti. 1888'de *Upominky'*-yi (Hatıralar) yayımladı. (L)

SVETOSLAV TERTER, Todor - Svetoslav da denir, Bulgaristan çarı (öl. 1321), Georgi Terter I'in oğlu. Tatar şef Çaka'ya karşı mücadele ederek babasından kalan tahtı ele geçirdi (1301), böylece Bulgaristan'da Tatarların yönetimine son verdi. Bizans'tan yardım gören Mihail Asen'e karşı tahtını koruduktan sonra Bizans'a savaş açtı (1308) ve Andronikhos II'yi Bulgaristan'ın fethettiği ülkeleri tanımağa zorladı. Ölürken tahtı oğlu Georgi II Terter'e bıraktı. (M)

SVEVO (Ettore SCHMITZ, **İtalo** — denir), italyan romancısı (Trieste 1861-Motta di Livenza 1928). Asıl mesleği mühendislikti; romanlarının önemi, ilk olarak 1927'de dostu James Joyce tarafından keşfedildi. *Una Vita* (Bir Hayat) [1892], *Senilità* (İhtiyarlık) [1898]; *La Coscienza di Zeno* (Zeno'nun Vicdanı) [1923] ve ölümünden sonra yayımlanan *La Novela del Buon Vechio e della Bella Fanciulla* (İyi Kalpli İhtiyar ile Güzel Kız Çocuğunun Hikâyesi) [1929] adlı eserlerinde, acı bir alaycılık ve derin bir psikoloji, büyük ihtiraslarla dolu fakat onları gerçekleştirme yeteneğinden yoksun, duraksamalı, çekingen, çapraşık mizaçlı kahramanlar yer alır. (L)

SVİATOVİT, Baltık İslavlarında savaş tanrısı. Başlıca tapınağı Rügen adasında (Arkona) idi; her biri dört ayrı yöne bakan dört başlı olarak, elinde şarap dolu bir boğa boynuzuyle temsil edilirdi. Kehanetleri olağanüstü bir saygıyle karşılanırdı. (L)

SVİDRYGİELLO veya **SWİDRYGİELLO** (1370'e doğr. -öl. 1452), Polonya kralı Wladislaw Jagellon'un kardeşi. Polonya'ya karşı töton şövalyeleriyle anlaştı ve Witold ölünce (1430) Litvanya'da tahtı zorla ele geçirdi. Tötonların Wilkomierz'de bozguna uğramasından (1435) sonra Polonya'ya boyun eğmek ve tahtı Zygmunt'a bırakmak zorunda kaldı. (L)

SVİNG i. (ing. *swing*). Müz. Caza has bir ritim dalgalanması; sving, müzik cümlesinin belirli bir şekilde kurulmasından, vurguların tipik bir biçimde dağılışından ve icrada hem canlı, hem de gevşek bir biçimde yerleştirilmesinden doğar. (Ritim çalgılarının, vurguyu ölçünün çift zamanlarına, tek zamanlarına veya her dört zamanına düşürmesine göre değişik tipte svingler elde edilir. Sving, daha çok 1930'dan sonra, tek bir çalgının üslûbu olmaktan çıkmış, bir topluluğun bütün elemanlarınca benimsenmiş ve bir sürü sving orkestrasının doğmasına sebep olmuştur. *Swing music,* İkinci Dünya savaşını izleyen dönemin cazına verilen addır. Bu okulun ustaları arasında, Louis Armstrong'u ve Count Basie, Teddy Wilson, Benny Goodman, Roy Eldrige, Lionel Hampton, Lester Young v.b. saymak gerekir.

— Spor. Boksta düz olarak ileri fırlatılan kolun, dörtte bir daire çizerek sağdan sola veya soldan sağa doğru savrulmasıyle vurulan yumruk. || Golfta oyuncunun topa vurmak için yaptığı hareket. (LM)

SVİNHUFVUD (Pehr Evind), finlandiyalı hukukçu ve devlet adamı (Sääksmäki 1861 - Luumäki 1944). 1907'de milletvekili seçildi, 1913'te meclis başkanı oldu, ülkenin ruslaştırılmasına karşı mücadele etti, Sibirya'ya sürüldü (1914). 1917 Devriminden sonra serbest bırakılarak senato başkanı oldu ve Finlandiya'nın bağımsızlığını ilân etti (aralık 1917). Mayıs 1918'de Naipliğe getirilince, Finlandiya tacını Hessen prensi Friedrich-Karl'a teklif etti (ekim 1918); ama bu tasarısının başarısızlığa uğraması üzerine istifa etti. 1930'da başbakan, 1931-1937 arasında cumhurbaşkanı oldu. Uzlaşmaya yanaşmayan bir muhafazakârdı. Sosyal demokratların kabineye alınmalarına karşı çıktı, ama ülkede hem siyasî düzeni, hem de iktisadî refahı sağladı. (L)

SVİR, Rusya'nın kuzeybatısında ırmak; Onega gölünü Ladoga gölüne bağlar ve Mariinskaya Sucohodnaya Sistema tarafından kullanılır; 222 km. (L)

SVİŞTOV. Bk. ZIŞTOVI.

SVOBODA (Františ̌ek Xaver), çek yazarı (Mnisek 1860-Prag 1943). İki ciltlik *Basne'*-yi (Şiirler) [1883-1885] yayımladıktan sonra yazdığı birçok töre romanında başarılı bir ruhbilimci olduğunu ortaya koydu: *Rozkvet* (Çiçeklerin Açılması) [6 cilt, 1898]; *Reka* (Irmak) [4 cilt, 1908] v.b. Oyun yazarı olarak Suvoboda *Smer Zivota* (Hayatın Akışı) [1892] ve *Rezklad* (Çözülüş) [1893] ile çek sahnesine gerçekçiliği ilk getirenlerden biridir. (L)

SVOBODA (Josef), çek sahneye koyucusu (Çaslav 1920). 1948'de Prag Millî tiyatrosunda baş dekoratör oldu. 1953'ten beri desinatörler, mimarlar, mühendisler ve elektronik uzmanlarından kurulu bir kadronun başındadır. Bu kadroyle dram anlatımı üstüne araştırmalara girişti, mekân düzeniyle plastik anlatımı bağdaştırdı. Laterna Magika'sında, çeşitli sahne düzenlemeleriyle (döner sahneler, filim, sinemaskop, aydınlatma) «tüm tiyatro»ya varmak için denemelere girişti. (L)

SVOBODA (Ludvik), çek devlet adamı (Moravia, 25 kasım 1895). Bir çiftçinin oğludur. Birinci Dünya savaşında Avusturya-Macaristan ordusunda görev aldı. Ruslar tarafına geçerek rus ordusundaki çek alayına katıldı. Çekoslovak cumhuriyeti kurulunca ülkesine döndü (1920). 1938 Münih buhranına kadar çek ordusunda görev yaptı. İkinci Dünya savaşı çıkınca Polonya'ya geçerek Polonya ordusundaki çek birliğini kurdu. Polonya'nın yenilgisi üzerine Sovyetler birliğine geçti. Almanların Rusya'yı işgali sırasında sovyet ordusunda çek tugayını kurdu. Savaştan sonra Çekoslovakya savunma bakanı oldu. 1948'de komünistler iktidara gelince görevinde kaldı ve Komünist partisine katıldı. Kısa bir süre başbakanlık yaptı. 1950'lerde Stalinci temizlik sırasında bir süre hapsedildi. Serbest bırakılınca bir kolektif çiftlikte görev aldı. Daha sonra Gottwald Askerî akademisinin başına getirildi. 1959'da emekli oldu. 28 Mart 1968'de Cumhurbaşkanı seçilen Svoboda aynı yıl Varşova paktı ülkelerinin Çekoslovakya'ya müdahalesiyle sonuçlanan olaylardan sonra da görevinde kaldı. (M)

SVOBODNIY, esk. **Alekseyevsk,** S.S.C.-B.'de şehir, Transsibirya hattı üzerinde, Blagoveşçensk'in kuzeyinde; 57 500 nüf. Metalürji ve besin sanayii. (L)

SVOBODOVA (Ruzena), çek kadın romancı (Mikulov 1868-Prag 1920), Františ̌ek Xaver Svoboda'nın karısı. Romanlarında ve hikâyelerinde özellikle kadını ve çocuğu inceledi: *Kumlu Bir Arazide* [1895]; *Pretizeny Klas* (Çok Ağır Bir Başak [1896]; *Zamotana Vlakna* (Dolaşmış İpler) [1898]; *Milenky* (Âşık Kadınlar) [1902]; *Plmeny a Plamenky* (Alevler ve Kıvılcımlar) [1905]; *Marne Lasky* (Karşılıksız Aşklar) [1907]; *Çerny, Myslivci* (Siyah Avcılar) [1908]. (L)

SVOLVAER, Norveç'te liman, Austvagöy adasında (Lofoten takımadaları); 3 600 nüf. Balıkçılık merkezi. Konservecilik. Gemi yapımı ve onarımı. (L)

SVORONOS (Ioannis), yunanlı nümismat (Mykonos 1863-Atina 1922). Postolakas'ın yerine Atina Sikke ve Madalya müzesi yönetmeni oldu. 1918'de Atina üniversitesi nümismatik profesörü tayin edildi. Girit nümismatiği üstüne *Arkhaia Nomismatiki tis Kritis* (Girit'in Arkaik Nümismatiği), Ptolemaios'lar devletinin nümismatiği üstüne de *Ta Nomismata tu Kratus ton Ptolemaion* adlı eserleri yazdı. *Milletlerarası Nümismatik Arkeolojisi* dergisini kurdu. (L)

Sv. Vladimir nişanı, 1872'de konan rus nişanı; askerî ve sivil hizmetleri değerlendiren, veraset yoluyle soyluluk veren bu nişanın dört rütbesi vardır. Kenarları siyah yollu kırmızı şeritle takılır. 1917'de kaldırıldı. (L)

SVYATOPOLK I (980'e doğr.-1019), Kiev büyük knyaz'ı (1015-1016; 1018-1019). [L]

SVYATOPOLK II (1050-1113), Kiev büyük knyaz'ı (1093-1113). [L]

SVYATOSLAV (öl. 972), büyük Kiev knyaz'ı (964-972), Ryurik'in torunu. Bir varyag şefinden çok bir rus hükümdarı gibi davrandı. Kiev Rusyası'nın doğusundaki bozkırları içine alan Hazar devletine son verdi ve ilk peçenek istilâsına karşı koy-

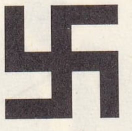

svastika

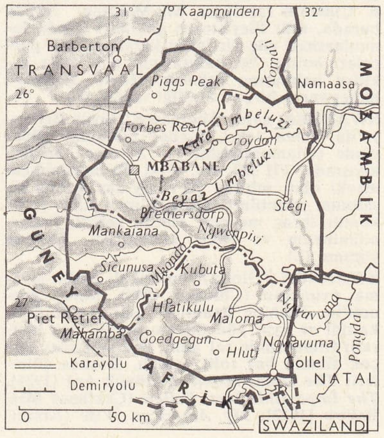

SVAZİLAND (veya **SWAZİLAND**) haritası

Galiçya yakınında bulunan SVİATOVİT heykeli

SVINHUFVUD

du. Balkanlar'da, Bizans imparatorluğuyle çatıştı, Pereyaslavets'te (Silistre) yenildi ve ordusuyle geri çekildiği sırada öldürüldü. (L)

SWADOS (Harvey), amerikalı yazar (Buffalo 1920). Dünyadaki kötülüğü kendine dert edindi ve modern dünyadaki ahlâk bozukluğunun insanlıktan uzaklaştırılmasını dile getirmekle birlikte toplumun gelecekte yenileşip düzeleceğine olan inancını belirtti. Eserleri: *Out Went the Candle* (Mum Söndü) [1955]; *On the Line* (Sırasında) [1957]; *False Coin* (Sahte Para) [1959]; *A Radical's America* (Bir Radikalin Amerikası) [1962]; *The Will* (Vasiyetname) [1963]. (L)

SWAEN (Michiel DE). Bk. DE SWAEN.

SWAİNSONİA i. Tüysü yapraklı, kırmızımsı salkım çiçekli, dip kısmı odunsu bitki; Avustralya ve Yeni Zelanda'da yetişir; altı türü bahçelerin sıcak köşelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

SWAKOPMUND, Afrika'nın güneybatısında liman şehri, *Swakop* ırmağının ağzında; 2 900 nüf. Windhoek'e doğru giden bir demiryolunun sonunda bulunduğu halde liman çamurla dolduğu için sefere kapatılmış ve yerini Walvis Bay almıştır. (L)

SWAMMERDAM (Jan), hollandalı tabiat bilgini (Amsterdam 1637-ay.y. - 1680). Tıp doktoru oldu, özellikle anatomi ve böcek bilimiyle ilgili incelemeler yaptı. Tohumların önceden var olduğu veya yumurta ile dölden geçtiği teorisine inanmakla beraber, böceklerin geçirdiği başkalaşmayı rasyonel bir şekilde açıklamağa çalıştı. Antoinette Bourignon'un etkisiyle bilimsel incelemelerden vaz geçti ve yayımlanmamış eserlerini yaktı. Başlıca eserleri: *De Respiratione Usuque Pulmonum* (Akciğer Solunumu) [1667], *Allgemeene Verhandeling van Bloedeloose Dieris* (Kansız Hayvancıkların Genel Tarihi) [1669], *Biblia Naturae. sive Historia İnsectorum in Certas Classes Redacta* (Böcekler Genel Tarihi) [1737-1738] (yarım kalan bu eseri Thévenot tamamladı). [L]

SWAN (sir Joseph Wilson), ingiliz kimyacısı (Sunderland 1828-Warlingham 1914). Daha 1845 yılında bir filamanlı elektrik lambası yapmayı tasarladı, fakat tam bir hava boşluğu elde edemediği için amacını ancak 1878'de, yani Edison'dan bir yıl önce, kömürleşmiş bir mukavva filamanıyle gerçekleştirebildi. Daha sonra Edison ile işbirliği yaptı ve 1888'de tantal filamanlı lambayı buldu. Ayrıca fotoğrafçılıkla uğraştı, bir kolodyum imalâthanesi kurdu, karbon kâğıdını (1862) ve bromürlü kâğıdı (1879), petek levhalı kurşun akülerini icat etti. (L)

SWANEVELT (VAN). Bk. VAN SWANEVELT.

SWANLAND, Avustralya'nın batı ucu, Swan ırmağı tarafından sulanır. (L)

SWANN'LARIN SEMTİNDEN. Bk. A LA RECHERCE DU TEMPS PERDU.

SWAN RİVER («Kuğu ırmağı»), Batı Avustralya'da ırmak, Perth'den geçer ve Fremantle'de Hint okyanusuna dökülür. 500 km. (L)

SWANSCOMBE, İngiltere'de (Kent) şehir, Gravesend'in batısında; 8 800 nüf. Metalürji. Çimento fabrikası. M. Marston 1935'te burada, eski Pleyistosen çakılları içinde tanımlanması güç bir insan kafatası fosili parçaları buldu; bu kafatasının çok daha eskiden kalmasına rağmen, *Homo Sapiens*'i haber veren birçok özelliği vardır. (L)

SWANSEA, galce **Abertawe,** Büyük Britanya'da liman şehri, Galler ülkesinin güneyinde (Glamorganshire), *Swansea körfezi* kıyısında, 171 320 nüf. Eski bir müstahkem mevki olan şehirde XIV. yy.dan kalma bir şatonun yıkıntıları vardır. Liman XIX. yy.da kömür ihraç merkezi olarak gelişti. Kalay, alüminyum ve bakır metalürjisi. Makine yapımı. (L)

SWANSON (Gloria), amerikalı kadın sinema oyuncusu (Chicago 1898). Mack Sennett'in «Bathing Beauties» adlı topluluğuna katıldı ve aynı yönetmenin çeşitli kısa metrajlı filimlerinde rol aldı. 1932'ye kadar birçok filmde baş rolü oynadı. Başlıca filimleri: *The Great Moment* (Büyük An) [1921], *The Impossible Mrs. Bellew* (Çekilmez Mrs. Bellew [1922]; *My American Wife* (Amerikalı Karım); *Bluebeard's Eighth Wife* (Mavi Sakalın Sekizinci Karısı); *Zaza* (1923); *Madame Sans-Gene* (1925); *Queen Kelly* (Kraliçe Kely) [1930]. 1932'de İngiltere'de, Eailing'e filim stüdyoları kurdu. 1941'de *Father Takes a Wife* (Babam Evleniyor) adlı filimle tekrar perdede göründü. 1950'de Hollywood'da, *Sunset Boulevard* adlı filimde bir sessiz sinema yıldızının hayatını canlandırdı. (L)

SWART (Charles Roberts) güney afrikalı siyaset adamı (Winburg, Orange 1894). Yüce divan avukatı, Milliyetçi parti başkanı (1940), eğitim ve adalet bakanı (1948), başbakan yardımcısı (1954), genel vali (1960) oldu. Bağımsız Güney Afrika cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı seçildi (mayıs 1961). 31 Mayıs 1967'de görev süresinin dolmasına bir yıl kala istifa etti; yerine J. E. Donges geçti. (L)

SWART (Pieter DE), hollandalı mimar (Breda 1709-öl. 1773). Paris'te Jacques François Blondel'in atelyesinde yetişti. 1747'de Stathouder Willem onu kendine mimar tayin etti. Swart, La Haye'de 1757'de Protestan kilisesini, sonra Anthony Patras'ın malikânesini (sonradan krallık sarayı [Voorhout] oldu) ve Nassau sarayını (Weilburg) [bugün krallık tiyatrosu] yaptı. Krallık kütüphanesi de onun eseridir. (L)

SWARTH (Helene), hollandalı kadın şair (Amsterdam 1859-Velp 1941). İlk iki şiir derlemesini fransızca yazdı: *Fleurs de Reve* (Düş Çiçekleri) [1879] ve *Printanières* (Bahar Şiirleri). Sonra Hollanda diliyle yurt özlemi, yalnızlık ve hüzün dolu lirik bir eser yayımladı. Özellikle soneleri çok arı bir dille yazılmıştır. (L)

SWART van Groningen (Jan), hollandalı ressam ve gravürcü (Groningen 1500'e doğr. -Anvers 1553'e doğr.). Bilinen birkaç resminde (*Karanfil Tutan Adam Portresi* [Louvre]; *Kahin Kralların Tapınması* [Anvers]) ve gravürlerinde (Holbein üslûbunda) maniyerizmi gerçekçiliğe bağlar. (L)

SWARTZİA i. Amerika ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişen orman ağacı.

— ANSİKL. Amerika'da «fereol» denen kereste swartzia'nın çeşitli türlerinden (*Swartzia Benthamiana, S. leiocalycina, S. tomentosa*) elde edilir. Amerika'da yetişen diğer türlerinden de (*S. elegans* ve *S. nitens* [perobinha], *S. provacensis* [boko], *polyphylla* ve *S. remiger* [paleudu]), gene kereste elde edilir. (L)

SWAZİLAND veya **SVAZİLAND,** Güney Afrika'da Britanya himayesi, Transvaal, Natal ve Mozambik arasında, 17 364 km²; 410 000 nüf. Merkezi, *Mbabane* (8 400 nüf.). Bu ülke Hint okyanusuna doğru büyük ölçüde alçalan bir yaylalar disizinden meydana gelir. Gelir kaynakları her şeyden önce tarıma dayanır: hayvancılık, pamuk deneme tarımı. Kuzeyde birkaç kalay, özellikle amyant madeni işletilir. Amyant üretimi 1963'ten beri yüzde 20 artarak 35 000 tonu geçmiştir. Ülkenin batısındaki Ngvenya'da 1964'ten beri bir demir yatağı işletilir. Üretim demiryolu aracılığıyle ihracat limanı Lourenço-Marques'e taşınır.

● *Tarih.* XVIII. yy. sonunda Pongola ırmağı kuzeyinde yerleşen bantu topluluğu Swaziler, 1820 de Zulular tarafından dağa püskürtüldü; Sobhuza zamanında (1815 - 1836) krallık oldu ve kral Msvati zamanında (1836-1868) en parlak dönemini yaşadı; daimî bir ordu kurdu. Beyazlarla iyi geçinen Swaziler, önce Transvaalin sonra Büyük Britanya'nın himayesine girdiler. Britanya bölgenin yönetimini Güney Afrika yüksek komiserine bıraktı (1906). Bu görevi 1961'den beri Güney Afrika cumhuriyetindeki İngiltere elçisi yürütür. Bir meclis Avrupalıların haklarını, bir Swazi millî meclisi ise hükûmet nezdinde yerlilerin haklarını temsil eder. 1960'ta eşit sayıda avrupalı ve afrikalı üyeden meydana gelen bir yasama meclisi kuruldu ve 20 haziran 1961'e kadar görevine devam etti. Swaziland'a 24 nisan 1967'de içişlerinde muhtariyet tanındı; 1968'de Ngwane adlı bağımsız bir devlet olacaktı. 1967 Genel seçimlerinde, meşrutî kral Sobhuza II'nin partisi İmbokodvo Millî Hareket partisi, yasama meclisine 24 milletvekili soktu. 6 Milletvekili kral kontenjanından tayin edildi. Oyların yüzde 20'sini elde eden muhalefet, Güney Afrika ile yakın ilişkiler kurulmasını istemektedir. Başbakanlığına 1967 nisanında Makhosini Diamini'nin tayin edildiği Swaziland «her vatandaşa eşit davranılacak ve ırkçılık güdülmeyecek bir devlet olmak» istemektedir. (L)

SWEATİNG-SYSTEM [svitinsistım] i. (*to sweat,* terlemek'ten ing. k.). İşçilerin işverenler tarafından sömürülmesi. (Çalışma süresi aşırı, ücret düşük ve işyeri sağlığa elverişsizse veya bu şartlardan yalnız ikisi yerine getirilmişse, sweating-system var demektir.) [L]

SWEDENBORG (Emanuel), isveçli bilgin (Stockholm 1688-Londra 1772), Jesper Swedenborg'un oğlu. Felsefe doktoru oldu (1710), bütün Avrupa'yı dolaştı. Uppsala'ya dönüşünde (1715) *Daedalus Hyperboreus* adlı bir dergi çıkararak geniş bilgisini ortaya koydu. Krallık maden kolejine tayin edildi, soyluluk unvanı aldı ve birçok büyük işle görevlendirildi. Maden, fizik, astronomi çalışmalarıyle ilgili ilmî eserler yayımladı (*Opera Philosophica et Mineralia* [Felsefe ve Mineraloji ile İlgili Eserler], 1734; *Oeconomia Regni Animalis* [Ruhlar Âleminde İktisat], 1740). Sonra bilimden mistisizme kaydı. 1743'ten sonra akılla kavranamayacak, gözle görülemeyecek bir hayaller âlemine daldı. Ortaya attığı doktrine göre, görünmeyen bir melekler ve şeytanlar dünyası görünen dünyayı sürekli olarak etkiler (*Arcena Caelestia* [Göğün Esrarı], 1749; *De Cultu et Amore Dei* [Tanrı Sevgisi ve Tapınma], 1745; *De Nova Hierosolyma* [Yeni Kudüs], 1758). Luther'ciliği benimsedi, hıristiyan dogmalarını çok kişisel bir açıdan yorumladı: özellikle çarmıha gerilmeyi günahların ödenmesi değil, bir arınma ve şeytanın gücüne karşı bir zafer olarak kabul eder. İngiltere'de, bağımsız mezhepler halinde teşkilâtlanan ve «Yeni Kudüs kilisesi» adı altında toplanan pek çok çömezi olmuştur. (L)

SWEELİNCK (Jan Pieterszoon), hollandalı besteci ve orgcu (Deventer 1562-Amsterdam 1621). Mattheson'un eserinde, Sweelinck'in Zarlino'nun öğrencisi olduğu ileri sürülürse de, bunun bir efsane olduğu bugün anlaşılmıştır. Sweelinck, İtalya'ya gitmeden de italyan müziğini pekâlâ tanıyabilirdi: o tarihte İtalya'da yazılan *ricercare* veya *toccata*'lar basılı veya elyazması olarak bütün Avrupa'da dolaşıyordu. Aynı şekilde, Hollanda'da çok yaygın olan ingiliz virginalcilerinin eserleri de, besteciye, halk şarkılarında ve başka parçalarında görüldüğü gibi ayrıntıları inceden inceye işleme anlayışını aşılamıştı. Amsterdam'da, Oude Kerk'te kırk yıl kadar orgculuk yapan Sweelinck, Jacob Obrecht'in yanı sıra Hollanda'nın en büyük bestecisidir. Dehasını, özellikle Rönesans sonları org parçalarında ortaya koydu; bu parçalar, kendisinden önce gelen italyan ve ingiliz bestecilerin org eserlerinin bir sentezidir ve Rönesans sonları org sanatı tarihinde bir dönüm noktasıdır. «Fanteziler'i», özellikle ülkeye Jacob Buus tarafından sokulan ve Gabrieli tarafından işlenen tek temalı *ricercare* geleneğini füg sanatıyle bağdaştırdığı fanteziler Sweelinck'in ne kadar güçlü bir kişiliği olduğunu ortaya koyar; Sweelinck'in ustalığı değişik tempolarda tekrarladığı (artırarak veya eksilterek) temayı yeni yeni kontrapunto çeşitlemeleriyle geliştirmesidir. Önemli bir yer tutan ve «yankı tarzında fanteziler»in katıksız *ricercare*'ler veya *toccata*'larla yan yana bulunduğu org eserlerinin yanı sıra, geleneksel polifoni üslûbunu kullandığı birçok ses eseri (fransız şarkıları, madrigaller, «fransız ve italyan kafiyeleri», fransız metinleri üstüne mezmurlar, düğün müzikleri, latince sözler üstüne *cantiones sacrae* [kutsal şarkılar]) besteledi. Eğitimci olarak Sweelinck birçok çömez yetiştirdi (parlayan öğrencilerinden biri Samuel Scheidt'tır). Eserlerinde ara sıra rastlanan ve insanı hayal kırıklığına uğratan kuruluk bu öğretim eğilimine bağlanabilir; biçim kaygısı yer yer ilham tazeliğinin zararına gelişmiştir. *Bütün Eserleri,* Max Seiffert'in yönetimi altında Hollanda Müzikoloji derneği tarafından yayımlanmıştır. — Büyük oğlu DİCK (Amsterdam 1591-öl. 1652), orgcu, babasının yerine Amsterdam'da Oude Kerk'in orgçusu oldu. Yazdığı iki parça,

Foto. LAROUSSE

kendisinin bastırdığı, 4 sesli *Halk Şarkılarının Yedinci Kitabı*'nda çıktı. (L)

SWEEPSTAKE [svipsteyk] i. (ing. k.). At yarışlarında sonucu ganyanların belirteceği yarışa katılacak atların kura ile seçilmesi. (L)

SWEERTS (Michiel), hollandalı ressam ve gravürcü (Brüksel 1624-Goa 1664). Roma'da uzun süre, Caravaggio'nun etkisinde eserler yaptı, 1661'de Doğu'ya gitti. Tema olarak basit insanlarla ilgili hayat sahnelerini seçmesi yönünden Le Nain'e yaklaşır, bu yüzden eserlerinden bazılarının Le Nain'e mal edildiği olur: *Han İçi* (Münih), *Dama Oyuncusu* (Amsterdam), *Müsrif Çocuk* (La Haye). [L]

SWEET (Henry), ingiliz filoloğu (Londra 1845-Oxford 1912). Başlıca eserleri: *A New English Grammar* (Yeni İngiliz Grameri) [1892-1898]; *The History of Language* (Dil Tarihi) [1900]; *The Sounds of Engilish* (İngilizcedeki Sesler) [1908]. (L)

SWERTİA i. Yüksekliği hemen hemen 1 m'yi bulan, gösterişli çokyıllık otsu bitki; tabiî olarak bataklıklarda yetişir; bazen havuzların kenarında toplu halde yetiştirilir. (Centiyangilerden.) [L]

SWEYNHEİM (Konrad), alman basımcısı (XV. yy.). Çıraklığını Gutenberg'in atelyesinde yaptığı sanılır. 1467'ye doğru Arnold Pannartz ile birlikte Roma'ya yerleşti ve ilk olarak, sonradan «romen harfi» adı verilen yuvarlak basım harfini kullandı. 1473'te, Ptolemaios'un *Kozmografya* adlı eserindeki haritaların gravürlerini hazırladı. (L)

SWIDNICA, alm. **Schweidnitz**, Polonya'da (Wroclaw voyvodalığı) şehir, Bystrzyca kıyısında; 36 900 nüf. Çalgı yapımı. Seramik sanayii. Eldiven fabrikaları. (L)

SWİDRYGİELLO. Bk. SVİDRYGİELLO.

SWİETEN (Gerard VAN). Bk. VAN SWİETEN.

SWİFT (Johanthan), irlandalı yazar (Dublin 1667-ay.y. 1745). Küçük yaşta babasını kaybetti, amcaları tarafından büyütüldü (Godwin ve Dryden William Swift). Dublin'de Trinity college'ta ilâhiyat okumağa başladı. 1689'da annesinin uzak akrabalarından sir William Temple adında birinin sekreteri oldu. Onun çevresinde birçok önemli kimseyle tanıştı. Siyaset alanındaki sağlam görüşleri ile kral William III'ün dikkatini çekti. Swift bu dönemde şiire heves etti ve birtakım od'lar yazdı. Daha serbest kalmak için İrlanda'ya döndü, anglikan kilisesine girdi (1695) ve Belfast yakınındaki Kilroot arpalığını elde etti. Ama çok geçmeden Mocr park'a (Surrey) sir William Temple'ın yanına döndü, koruyucusunun ölümüne kadar (1699) burada kaldı. Burada yazdığı *The Battle of the Books*'u (Kitapların Savaşı) [1696-1704] adlı eserde eskilerle yenilerin tartışmasında eski klasiklerin tarafını tuttu ve Wotton ile Bentley'e karşı William Temple'ı savundu. Daha sonra yazdığı *The Tale of a Tub* (Bir Fıçının Hikâyesi) [1704] adlı eserinde piskoposluk kilisesinden yana çıktı. Moor park'ta Esther Johnson adlı genç bir kızla tanıştı ve onda uzun süren bir hayranlık uyandırdı. Ona yazdığı mektupları, ölümünden sonra yayımlandı. 1766-1768 Arasında *Journal to Stella* (Stella'ya Günlük) adıyle yayımlandı. Temple'ın ölümünden sonra lord *Berkeley* tarafından Meath idare bölümünde Laracor bucağı yöneticiliğine getirildi. Daha sonraki yıllarda, Robert Boyle'un dinî sohbetlerine karşı *A Meditation Upon a Broomstick* (Bir Süpürge Sapı Üstüne Düşünceler) [1705'e doğr.-1710] adlı sert bir parodi; *Baucis ve Philemon* (1707) adlı bir şiir; *Argument Against Abolishing Christianity*'yi (Hıristiyanlığın Yürürlükten Kaldırılması Üstüne Bir Kanıt) [1708] adlı bir eser ve *Cadenus and Vanessa*'yı (1726'da yayımladı) yazdı. Bununla beraber mevki hırsı, siyasî tutumunu bütünüyle değiştirmesine yol açtı. Önce kaleminin bütün gücüyle Whig'leri destekledi, sonra iktidara gelen Tory'lere yöneldi. 1708'den itibaren İSAAC BİCKERSTAFF takma adıyle (bu adı Steel de kullandı) siyasî eserler yayımladı. *The Conduct of the Allies* (Müttefiklerin Tutumu) [1711] adlı yergisi büyük yankılar uyandırdı. 1713'de Dublin'de Saint Patric kilisesi başkanlığına getirildi. Ama kilise hiyerarşisinde daha fazla yükselemeyeceğini ve piskopos olamayacağını çabucak anladı. 1724'te Swift'ten sert yergi yazılarından biri olan *Drapier's Letters*'i (Kumaşçının Mektupları) yayımladı; bu eserde, ağırlığı resmî değerine oranla düşük olan yeni bir paranın piyasaya sürülmesine şiddetle karşı çıktı. 1726'da yalnız o devrin ingiliz toplumunu değil bütün medenî dünyayı şiddetle yeren şaheseri *Guliver'in Seyahatleri*'ni (Gulliver's Travels) yayımladı. Eser kısa zamanda büyük ün kazandı. Bu sırada Swift yaşlanmış ve hırçınlaşmıştı; 1728'de karısı Stella'nın ölümü Swift'e büyük darbe oldu. Daha sonra şu eserleri yazdı: *A Modest Proposal for Preventing the Children of Poor People in Ireland From Being A Burden to Their Parents or the Country and for Making Them Beneficial to the Public* (İrlanda'daki Yoksul Halkın Çocuklarının Ailelerine veya Ülkeye Yük Olmalarını Önlemek ve Onların Topluma Yararlı Olmalarını Sağlamak İçin Bir Küçük Teklif) [1729]; *Verses on the Death of Dr. Swift* (Dr. Swift'in Ölümü Üstüne Şiirler) [1731]; *Rhapsody on Poetry* (Şiir Üstüne Rapsodi) [1733]; *Polite Conversation* (Kibarca Konuşmalar) [1738]; *Driections to Servants* (Hizmetçilere Emirler) [1745]. Swift son yıllarını kötü şartlar içinde geçirdi. (L)

SWİFT (Lewis), amerikalı astronom (Clarkson, New York 1820-ay.y. 1913). 1838'de Clarkson akademisini bitirdi. New York'ta, Rochester'da, kendi teleskopunu yaptı ve gözlemlere başladı. Gökyüzünde yıllarca kuyrukluyıldız aradı, sonunda 1862'de önemli bir kuyrukluyıldız buldu. 1869'da tam bir güneş tutulmasını izledi ve bundan değerli sonuçlar çıkardı. 1877-1879 arasında başka kuyrukluyıldızlar keşfetti ve bu hizmetlerinden dolayı Viyana'daki İmparatorluk Bilimler akademisinden madalya aldı. 1882'de Warner rasathanesi yöneticiliği görevini yüklendi, daha sonra Kaliforniya'da Echo dağındaki Lowe rasathanesinde çalışmağa başladı. Rochester'da 900, Echo dağında 300 nebula tespit etti. Ayrıca, bir düzine kadar kuyrukluyıldız keşfetti. *Lessons in Astronomy* (Astronomi Dersleri) [1888] adlı bir kitabı vardır. (M)

Swift and company, A.B.D.'de, 1885'te G.F. Swift (1839-1903) tarafından kurulan ve önemli besin işleriyle uğraşan şirket. Süt, et ve sebze için 113 hayvan yetiştirme merkezine, 55 et konserve fabrikasına, 33 hayvansal ve bitkisel besin ve sınaî yağ işletmesine sahip şirket bir bütün olarak çalışır. Ayrıca hayvan yemi ve fosfatlı gübreler üretir. Swift'in pek çok dağıtım şubesi vardır. (L)

SWİNBURNE (Algernon Charles), ingiliz şairi (Londra 1837-ay.y. 1909). Babası amiraldi. Eton'da okudu ve sağlam bir klasik kültür edindi. Oxford üniversitesinde Raffaello öncesi akımın kurucusu Dante Gabriel Rossetti ile dostluk kurdu. Bilgili ve verimli bir şairdi. Yazarlığa iki tarihî dramla başladı: *The Queen Mother* (Ana Kraliçe) ve *Rosamond* (1860). Bu eserlerinin hiç ilgi çekmemesine rağmen daha birçok dram yazdı: *Chastelard* (1865), *Bothwell* (1874), *Mary Stuart* (1881), *Marino Faliero* (1885), *Locrine* (1887), *The Sisters* (Kızkardeşler) [1892], *Rosamond, Queen of the Lombards* (Lombard'lar Kraliçesi Rosamond) [1899] v.b. Ama büyük şairliğe, konusunu Eskiçağdan alan bir tragedya ile ulaştı: *Atalanta in Calydon* (Atalanta Kalydon'da) [1865]. Gene Eskiça... ilham alan *Erechtheus* (1876) adlı tra...dyası pek başarılı olmadı. 1866'da *Poem... and Ballads* (Şiirler ve Baladlar) adlı eseri büyük bir başarıya ulaştı. 1878 ve 1889'da *Poems and Balads*'ın (Şiirler ve Baladlar) iki dizisini yayımladı. Ayrıca hürriyetçi ve insancı idealini dile getirmeğe çalıştı. Siyasî nitelik taşıyan şiirleri arasında şunlar sayılabilir: İtalya'nın bağımsızlık mücadelesini anlatan *A Song of Italy* (İtalya Şarkısı) [1867], *Siena* (1868), *Songs before Sunrise* (Şafak Şarkıları) [1871] *Ode on the Proclamation of the French Republic* (Fransız Cumhuriyetinin İlânı Üstüne Od) [1870]. Gerek Shakespeare, Ben Jonson, Chapman, Hugo, Charlotte Bronte üstüne yayımladığı denemeleri, gerek çağının büyük yazarlarından ve edebiyat olaylarından ilham alarak yazdığı şiirleriyle derin ve yer yer coşkun bir tenkitçi olduğunu da ortaya koydu.

Swinburn, şiirlerine insancı ve çok tanrılı bir felsefeyi yansıtmasına kişinin ve milletlerin hürriyetini savunmasına rağmen, orijinalliğini ve dehasını özden çok biçime borçludur. İngiliz şairlerinin hiç biri ingiliz mısraının imkânlarını, zenginliklerini, onun kadar çeşitlilik, güç ve başarılye değerlendirememiştir. Swinburne bir mısra ustasıdır: ahengi ritmiyle okuyucuyu sürüklediği gibi, kendi de şiirinin sarhoşluğuna kapılır, zaman zaman düzensizliğe ve ölçüsüzlüğe düşer. Fakat Swinburne'ün eserleri arasında, ingiliz şiirinin, en saf mücevherleri sayılan gerçek şaheserlere de rastlanır. (L)

SWİNDON, Büyük Britanya'da (Wiltshire) şehir, Marlborough Downs'ın eteğinde; 91 700 nüf. Önemli demiryolu merkezi. Lokomotif ve vagon, uçak, radyo yapımı. Tütüncülük. Konfeksiyon. (L)

SWİNTON AND PENDLEBURY, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Manchester'in kuzeybatı banliyösünde; 40 450 nüf. Maden kömürü ocakları. Dokuma (pamuk) sanayii. Elektrik malzemesi. (L)

SYAGRİUS (Afranius), galya-romalı önder (430'a doğr. - 486). Babası Egidius'un ölümünden sonra Galya'da Romalılara kalan toprakları yönetti (464-486). Franklar, yüz yıl sonra, ona «Romalıların kralı» adını verdiler. Gerçek bir krallık bulunmadığı için Galya'da Roma iktidarının son temsilcisi olan Syagrius, mutlak iktidarı elinde tutuyordu. Clovis'in saldırısına uğradı, Soissons savaşını (486) kaybetti, vizigot kralı Alarik II'ye sığındı ve onun tarafından Clovis'e teslim edildi. (L)

SYAGRUS i. Amazon kıyılarında yetişen ve hindistancevizine benzeyen palmiye. (Birçok türü sıcak limonluklarda süs için yetiştirilir.) [L]

SYBARİS. Esk. coğ. İtalya yarımadasında (Bruttium) yunan şehri, *Sybaris* ırmağının (bugün Coscile) Krathis ırmağıyle (bugün Crati) birleştiği yerde, Tarento körfezinin kıyısında. M.Ö. 720'de Elikeli Akalarla Troizen'li İonlar tarafından kurulan ve ticaretle zenginleşen Sybaris, Büyük Yunanistan'ın en güçlü sitelerinden biriydi. Fakat aşırı zenginlik, halkını (*Sybaris'liler*) yozlaştırdı ve çeşitli tutkulara sürükledi. Oligarkların (*oligarkhes*) kovulmasından ve Kroton'a sığınmasından sonra, Krotonlular M.Ö. 510'da Sybaris'in büyük kısmını yakıp yıktılar. Halk, Sybaris'in kolonileri Laos (Leukania) ve Skidros'a (İtalya) kaçtı. Daha sonra atinalı kolonlar şehri, biraz ötede, *Thurioi* adıyle yeniden kurdular. Elektronik araçlardan yararlanan amerikalı arkeologlar 1964'te şehrin yerini kesinlikle tespit ettiler; kalıntılar deniz seviyesinin 4,50 m altında olduğu için, çok pahalıya mal olacak kazılardan sayılmıştır. Eskiçağda verimli olduğu sanılan bölge, bugün ıssızdır ve iklimi sağlığa zararlıdır. (L)

SYBARİSLİ sıf. ve i. Sybaris'te oturan veya bu şehirden olan.

— ANSİKL. *Sybarisli*'ler, yeni zevkler icat edenlere armağanlar ve beratlar verirlerdi. Tantanalı, cömert bir hayat süren yurttaşlara birtakım imtiyazlar tanırlardı. Sabahları erken uyanmamak için şehirden bütün horozları ve çok gürültü çıkaran zanaatçıları uzaklaştırmışlardı. Sybarisliler, ayrıca güzel nükteye ve şaklabanlıklara da meraklıydılar. (L)

SYBEL (Heinrich VON), alman tarihçisi (Düsseldorf 1817 - Marburg 1895). Ranke'nin çömeziydi. Berlin Devlet arşivleri yöneticiliğine tayin edildi, sonra Bilimler akademisi üyesi oldu. Fredrich II'nin siyasî mektuplarını yayımladı, *Historische Zeitschrift* (1859) dergisini ve Roma Alman okulunu kurdu. Tarafsızlığı tartışma götüren eserler yayımladı. *Geschichte der Revolutionszeit 1789-1795* (1789-1795 Devrim Dönemi Tarihi) [5 cilt, 1853-1870]; *Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I* (Wilhelm I Tarafından Alman İmparatorluğunun Kuruluşu) [7 cilt, 1889-1894]. Aynı zamanda Prusya'dan millî-liberal milletvekili seçildi (1862-1864) ve Reichstag'a girdi (1874-1880). [L]

Charles Roberts
SWART

SWEELİNCK
Joan Müller'in
gravürü

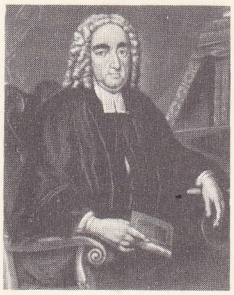

SWİFT
Markham'dan
Cabinet des Estampes,
Paris

Foto. LAROUSSE

SYBERG (Christian Frederik Vilhelm Heinrich, **Fritz** —denir), danimarkalı ressam (Faaborg, Fyn 1862 - Kerteminde, Fyn 1939). Faaborg'ta, P.S. Hansen'den ders gördü, sonra Kopenhag akademisine devam etti. Çeşitli ülkelere ve bu arada İtalya'ya (1910 - 1913) gitti. Eserlerinde (manzaralar, portreler, konusunu günlük hayattan alan tablolar, süslemeler), Fyn sanatçılarının (P.S. Hansen ve oğlu P.M. Hansen v.b.) özelliği olan gerçekçiliğe bağlı kaldı. P.M. Hansen'in kızkardeşi ressam Anna (çiçek resimleri yapardı) ile evlenen Syberg'in, Kopenhag'daki Devlet müzesi ve Hirschprung koleksiyonunda, Faaborg'da, Stockholm Millî müzesinde v.b. eserleri vardır. (M)

SWİNBURNE

SYCALİS i. Kanaryaya benzer küçük boylu (10 sm) kuş; tüylerinin büyük bir kısmı yeşilimsi ve sarıdır; Orta ve Güney Amerika'da yaşar. En tanınmış türü kuşçularda çok bulunan *Sycalis flaveola*'dır. (İspinozgilerden.) [L]

SYCOMORUS i. (yun. *sykon*, incir ve *moron*, olgun'dan). Bot. Firavun incirinin (*Ficus sycomorus*) ilmî tür adı. (Çok faydalı bir meyve ağacıdır.) [L]

SYDENHAM, Londra'nın güney banliyösünde (kent) kasaba; 1851 Sergisi için inşa edilen ve 1936'da yanan Creystal Palace buradaydı. (L)

SYDENHAM (Thomas), ingiliz hekimi (Wynford Eagle, Dorsetshire 1624 - Londra 1689), lakabı İNGİLTERELİ HİPPOKRATES. Oxford ve Cambridge'te okudu, sonra Londra'ya yerleşti, orada büyük ün kazandı. Özel bir afyon tertibi hazırladı. «Sydenham lavdanomu»nun «Sydenham beyaz kaynatması»nın formülünü buldu. Bütün eserleri 1685'te Londra'da yayımlandı. Gut hastalığıyla ilgili büyük bir inceleme yazdı; kendisi de bu hastalığa tutulmuştu. (L)

Sydenham hastalığı veya **koresi.** Bk. KORE.

SYDNEY, Avustralya'da şehir, Yeni Güney Galler eyaletinin merkezi; 2 712 600 nüf. Sydney 1788'de yüzbaşı Arthur Philipp'in kurduğu ilk kürek mahkûmları (*convicts*) kampının çevresinde gelişti. Konumu çok elverişliydi; derin ve dallı Port Jackson körfezi büyük bir limanın gelişmesine imkân verdi. Bugün Sydney Avustralya'nın en büyük ihracat (yün, et, buğday v.b.) ve ithalât (mamul eşya, pamuklular, makineler v.b.) limanıdır; aynı zamanda da Amerika'ya ve Avrupa'ya sefer yapan birçok deniz ve havayolunun başlangıç noktasıdır. Şehir birbirinden çok farklı birçok semte bölünür; ilk çekirdeğin yerinde bugün birbirine paralel dar sokakları (Pitt Street, George Street, York Street) ve farklı üslûpta büyük binalarıyle ticaret merkezi uzanır. Mesken semtleriyle varoşlar ölçüsüz bir şekilde yayılmaktadır, çünkü Avustralyalılar İngilizlerin bahçeli küçük ev zevkini benimsemişlerdir (Randwick, Petersham, Waverley, Marrickville, Redfern v.b. semtleri). Port Jackson'u aşan büyük bir köprü, birçok küçük geminin de işlediği körfezin kuzey kıyısıyle bağlantıyı sağlar. Kıyıda meşhur kumsallar (Bondi) sıralanır. Sydney yavaş yavaş bir sanayi merkezi haline gelmektedir; fabrikalar özellikle güney (Botany Bay) ve batı (Parramatta) varoşlarında toplanır; dokumacılık, otomobil yapımı, metalürji, besin sanayii, plastik maddeler yapımı. Şehir 1901-1927 arası Avustralya Commonwealth'inin başkentiydi. (L)

SYDNEY, Kanada'da şehir, Cap-Breton adasında (Nova-Scotia); 33 600 nüf. Adanın en büyük limanı. Demir-çelik sanayii. Kömür itenim merkezi. Tersaneler. Makine ve kimya sanayii. (L)

SYEDRA. Esk. coğ. Anadolu'da Kilikya bölgesinde şehir. M. S. III. yy.a ait yazılı kaynaklara göre, şehir Sedra çayı ve Sedra köyü yakınlarında bir tepe üzerinde yer alıyordu. Bölgede ayrıntılı ve sistematik kazılar henüz yapılmadığından Syedra hakkında fazla bilgi yoktur. Şehrin, Roma imparatoru Tiberius'tan Gallienus devrine kadar basılmış ve üzerinde Syedreon yazılı bulunan sikkeleri ele geçirildi. (M)

SYENE (mısır dilindeki *Suanit* veya *Sueni*'nin yunanca biçimi). Esk. coğ. Teb'de Mısır şehri, Nübye sınırı yakınında. Önce Elephantine'nin basit bir varoşu olan Syene, firavunlar zamanında Sait döneminden sonra önemli bir askerî karakol haline geldi ve önemi Makedonyalılar ve Romalılar devrinde de devam etti. Arap fethinden sonra *Assuan* adıyle aynı rolü oynuyordu. Şehrin yakınında ünlü pembe granit (syenit denir) ocakları işletilirdi. Şehrin yengeç dönencesinin güneyinde olduğu sanıldı ve birçok hesaplamada hareket noktası olarak kabul edildi (Eratosthenes). [L]

SYEVERNAYA ZEMLİA («Kuzey Toprağı»), S.S.C.B.'de Arktik takımadaları, Taynir yarımadasının kuzeyinde; 78° ve 82° kuzey enlemleri arasında; 36 700 km². Takımadalar, kara denizini Laptev denizinden ayırır; Vilkitskiy boğazından (adaları Çelyuskin burnundan ayırır) takımadaların en kuzey ucu Arktiçeskiy burnuna kadar yay şeklinde uzanan kütle görünüşlü adalardan meydana gelir. Güneydoğudan kuzeybatıya doğru başlıca adaları şunlardır: birbirlerinden Çokalski boğazıyle ayrılan Bolşevik ve Ekim Devrimi (Oktyabrskaya Revolyutsiya) adaları; Ekim Devrimi adasından Kızılordu boğazıyle ayrılan Komsomolets adası. En kuzeydeki adalar bir buz zırhıyle örtülüdür. Yalnız Bolşevik adası

SYDNEY doğudaki banliyöleri bağlayan kara yolları

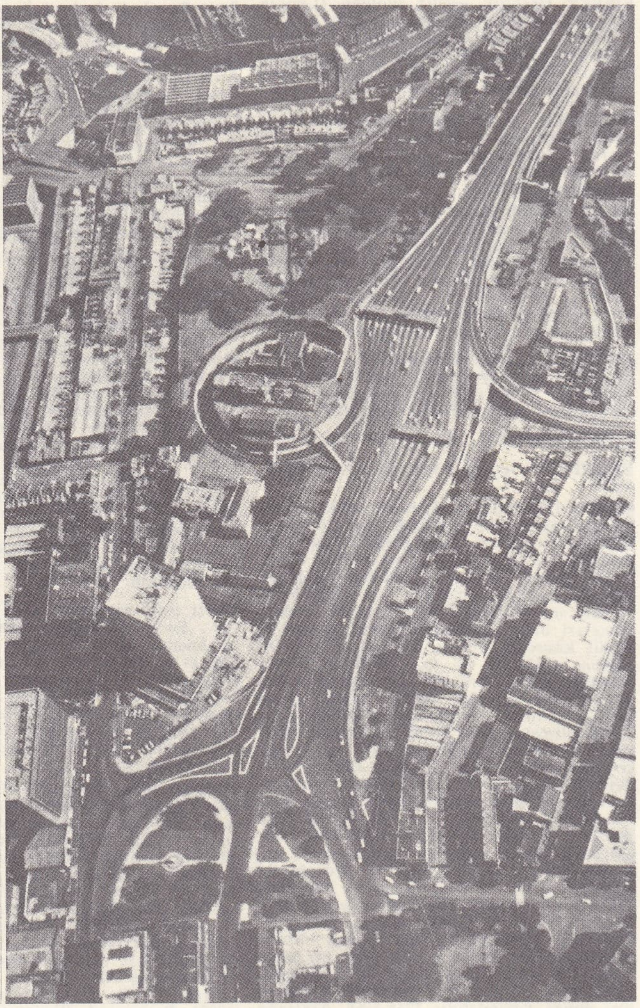

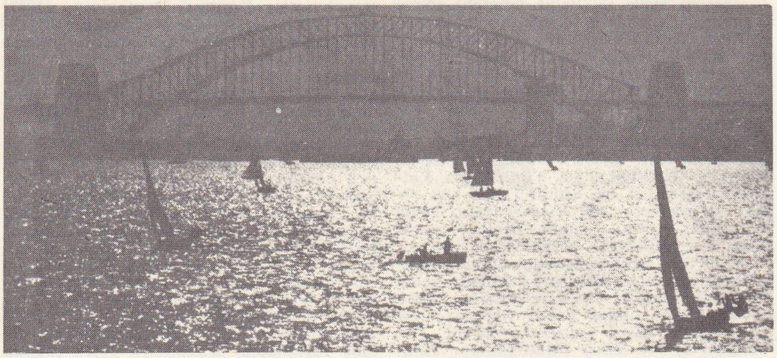

SYDNEY: liman köprüsünden bir görünüş

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

denizden birkaç yüz metre yüksekte taşlık bir yayla meydana getirir ve ancak kısmen buzla örtülüdür. (L)

SYEVEROURALSK, S.S.C.B.'de şehir, Kuzey Ural'ın doğu yamacında, Maden (demir, manganez, bakır, asbest, altın) bakımından çok zengin bir bölgede; 24 300 nüf. Demirsiz madenler dökümhaneleri. (L)

SYEVERTSOV (Nikolay Alekseyeviç), rus kâşifi (Voronej valiliği 1827 - İkonets'te boğuldu 1885). 1857'den itibaren Orta Asya'da coğrafya, zooloji ve botanik çalışmaları yaptı. Özellikle, Tien Şan dağlarının batı ucunda bulunan ve Akdeniz, Himalaya ve Doğu Sibirya'ya hayvan türlerinin yayıldığı önemli bir merkez olan bir kütle üstünde çalıştı. 1876-1877 Arasında Syevertsov, Sibirya'nın güney sınırları boyunca uzanan Alp bölgelerini tarayan Potanin'e eşlik etti, kısa süre Pamir'in iç kısmına girdi. (L)

SYEVERYANİN (İgor), rus dekadan sembolist şairi **İgor Vasilyeviç**'in takma adı (1887-1941). «Egofütürist» olduğunu öne sürdü. Çağının tenkitçileri ve halkı tarafından çok beğenilen şiirleri, günümüzde yalnızca dili ve yeni kelimeleri kullanmakta gösterdiği ustalık yönünden değer taşır: *Gromokipyaşçiy Kubok* (Gök Gürültüsünün Kaynayan Çeşmesi) [1913]; *Ananasy v Şampanskom* (Şampanyadaki Ananaslar) [1915]; *Victoria Regis* (Kralın Zaferi) [1915]. Devrimden sonra Rusya dışına göç etti. (M)

SYKOMANTİA i. Cevabı istenen soruların incir yaprağına yazılması şeklinde uygulanan kehanet. (Yaprak ne kadar geç solarsa, cevap o kadar olumlu sayılırdı.) [L]

SYKOPHANTES i. («incirlerin gizlice ihracatını haber veren kişi» anlamında yun. k.). Atina'da ve diğer bazı sitelerde meslekten muhbirlere verilen ad.

— ANSİKL. Atina'da suçluları meydana çıkarmakla görevli bir kamu kuruluşu bulunmadığı için, onları herhangi bir kimse ihbar edebilirdi; bazıları bunu meslek edinmişti, çünkü kanun onlara, mahkûmun mallarının beşte birini veriyordu. İhbar edilmek korkusu içinde yaşayan bütün zenginler adaletin taraf tuttuğunu bildikleri için, *sykophantes*'lerin şantajına boyun eğiyordu. Sykophantes'lerin hepsi birbirine benzerdi: kimi şantajla geçinir, kimi siyasî adaletsizlikleri ihbar eder, kimi de yurtseverlik adına Atina'nın müttefikleriyle uğraşırlardı. (L)

SYLEPTA i. Tırtılı pamuğa zarar veren ve Afrika - Asya'da yaşayan kelebek. (İlmî adı *Sylepta derogata*. Pulkanatlıların *pyralidae* familyasından.) [L]

SYLHET, Doğu Pakistan'da (Çittagong ili) şehir, Surma kıyısında, Dakka'nın 200 km kadar kuzeydoğusunda; 32 800 nüf. Çay, pamuk ve kereste üreten bir bölgenin sanayi ve ticaret merkezi. Makine ve elektrik malzemesi tesisleri. Havaalanı. (L)

SYLLİS i. Bütün denizlerde yaygın gezgin çok kıllı solucan; ilgi çekici yönü epitoki yoluyle çoğalmasıdır. (*Syllidae* familyasının örnek tipi.) [L]

SYLLOGEİS çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Bule ve ekklesia oturumlarından önce halkı toplamakla görevli atinalı otuz yüksek devlet memuru. (M.Ö. 403-402'de demokratik restorasyon hareketinden sonra, Otuzların tiranlığı sırasında kamu hazinesinden çalınan malların envanterini yapmak amacıyle syllogeis'ler tayin edildi.) [L]

SYLOW (Peter Ludvig Mejdell), norveçli matematikçi (Cristiania 1832 - ay.y. 1918). Lise öğretmeniydi. 1897'de Cristiania üniversitesinde profesör oldu. Sonlu gruplar üstüne yaptığı araştırmalarla (1872) tanındı ve sonlu gruplar teorisinin temeli sayılan bir teorem buldu; kendi adıyle anılan bu teoreme göre, eğer *pt* (Sylow altgrupları) *n*'yi bölen *p*'den önceki sayının en büyük kuvveti ise, *n* grubu içinde *pt* altgrupları var demektir; Sylow bu altgrupların önemli özelliklerini de ortaya koymuştur. (M)

Sylphide (LA), iki perdelik bale; libretto: A. Nourrit (Charles Nodier'nin bir hikâyesinden); müzik: J. Schneitzhöffer; dekor: Ciceri; kostüm: Eugène Lamy; koreografi: Philippe Taglioni. İlk defa 1832'de Kırallık Müzik akademisinde (Paris Opéra'sı) temsil edildi. Baş rolde Maria Taglioni (Sylphide) vardı. Bu bale *Beyaz Bale* türünün ilkidir. Beyaz muslinden yapılma tütü bu bale ile ortaya çıkmıştır. (L)

Sylphides (LES), bir perdelik bale; müzik: Chopin; koreografi: Michel Fokine; dekor ve kostümler: A. Benois. İlk defa, Serge de Diaghilev'in Rus Bale topluluğu tarafından 1909'da Châtelet tiyatrosunda temsil edildi; dans edenlerin bellibaşlıları: A. Pavlova, Tamara Karsovina, V. Nijinskiy. (L)

SYLPHUS i. (lat. k.). Tabiatüstü erkek yaratık; kelt ve germen ırklarının inanışına göre, gaipler âleminde cin ve peri arasında bir yer tutardı. (Paracelsus, var olduklarını farz ettiği ilkel ruhlara bu adı verirdi.) [L]

SYLT, Kuzey Denizi'nde alman adası, Schleswig - Holstein kıyısının kenarında; karaya demiryolunun geçtiği Hindenburg - Damm setiyle bağlıdır; 93,5 km²; 21 500 nüf. Batı kıyısında Westerland sayfiye yeri ve güneyinde Hornüm limanı. (L)

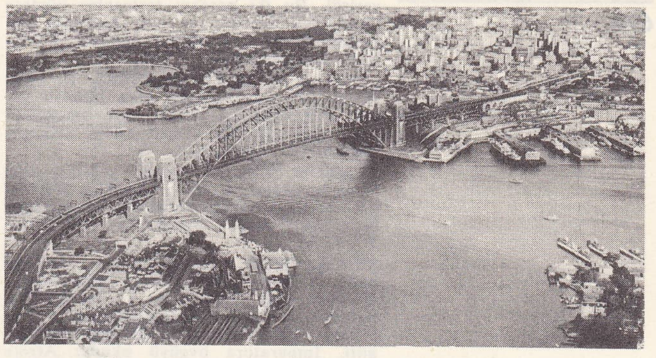

SYDNEY (Avustralya)

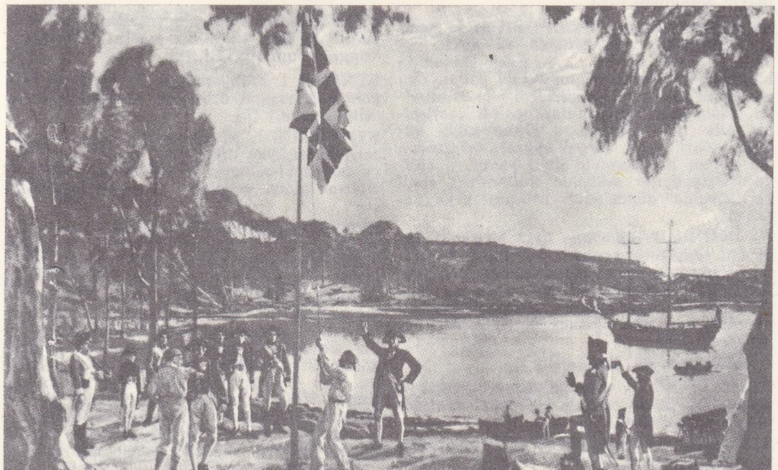

SYDNEY: «Avustralya'nın Kuruluşu» 26 ocak 1788'de Sydney koyunda ingiliz bayrağının açılması

SYLVESTER (James Joseph), ingiliz matematikçisi (Londra 1814 - ay.y. 1897). Saint John's college ve Cambridge'te okudu. Cambridge'te dostluk kurduğu Arthur Cayley ile birlikte birçok araştırmada bulundu. Önce dostu Arthur gibi Londra'da avukatlık yaptı (1845-1855), sonra Woolwich Askerî okulunda (1855-1870), Baltimore'da John Hopkins üniversitesinde (1870-1883) ve Oxford'da (1883-1897) matematik dersleri verdi. 1855'te Londra'da *Quaterly Journal*, 1878'de Baltimore'da *American Journal of Mathematics* adlı dergileri kurdu. Özellikle yüksek cebirle ilgilenerek ikinci dereceden şekilleri değişmezler teorisini inceledi. Ayrıca asal sayılar, sayıların dağılımı, diferansiyel geometri ve diferansiyel denklemlerle ilgili araştırmalar yaptı. (L)

Sylvester eylemsizlik kanunu, eğer ikinci dereceden bir şekil karelere ayrılabiliyorsa, + işaretlerle — işaretlerin sayılarının mümkün olan bütün ayrılmalar için değişmediğini ifade eden kural. (L)

Sylvester usulü, kolları ritmik olarak kaldırarak ve indirerek akciğerlerde soluk alma ve vermeyi gerçekleştirmeğe dayanan sunî solunum metodu. (L)

Sylvestre Bonnard'ın Cinayeti (*Crime de Sylvestre Bonnard*), A. France'ın romanı (1881). Romanın kahramanı Bonnard adlı bir Enstitü üyesidir; Bonnard bilgin, iyiliksever, meraklı, şüpheci, biraz da saf bir kişidir. Yazar onun bu özelliklerini alaya alır. A. France bu eseriyle çok sayıda okuyucu kazandı. (L)

«la Sylphide» Marie-Sophie Taglioni'nin bronz heykelciği Opera müzesi, Paris

SYLVİA (Rhéa). Rom. tar. Bk. RHEA SİLVİA.

Sylvia veya la Nymphe de Diane, bale, 2 perde ve 3 tablo; Tasso'nun bir çoban dramı olan *Aminta*'sından uyarlanmıştır. Libretto: Jules Barbier ve baron Reinach; müzik: Léo Delibes; koreografi: Mérante. 1876'da Paris Opéra'sında temsil edildi. Bir «yıldız balerin» için düşünülmüş olan bu eseri ilk oynayan Rita Sangalli'dir. Serge Lifar, 1941'de, eseri Brianchon'un dekotları ve yeni bir koreografiyle yeniden ele aldı. (L)

SYLVİUS, Aineias ve Lavinia'nın oğlu. Babasının ölümünden sonra dünyaya geldi. Askanios'tan sonra Alba Longa kralı oldu. Adı, soyundan gelenlere verildi. (L)

SYLVİUS, fransız hekimi. Bk. DUBOİS (Jacques). [L]

Sylvius (KANALI, YARIĞI, KARINCIĞI ve DÖRTGEN KASI). *Sylvius kanalı*, beynin üçüncü ve dördüncü karıncıklarını birleştiren kanal. || *Sylvius yarığı*, beynin alt ve dış yüzünde alın lobu ile parietal lobu birbirinden ayıran yarık. || *Sylvius karıncığı*, beşinci karıncık (bölme karıncığı). || *Sylvius dörtgen kası*, ayak tabanında bulunan kas. (Adını dörtgen şeklinde olmasından alır. Topuk kemiğinin büyük tümseği üzerine yapışır ve parmaklardaki uzun bükücü kasın kirişinde son bulur.) [L]

SYMAETHUS. Esk. coğ. Sicilya'da ırmak, İon denizine dökülür. Bugün *Simeto* ve aşağı çığırında, *Giarretta*. (L)

SYMBOLON i. Esk. Yun. Ev sahibiyle konuğu arasında tanışma işareti. (Her biri bir nesnenin yarısını alır ve onu çocuklarına

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

verirdi. Bu iki parçayı taşıyanlar böylece birbirlerini tanırlar ve eski karşılıklı yakınlığı ortaya koyarlardı. Benzeri Romalılarda da vardı.) [L]

SYMEON O METAPHRASTES, X. yy.ın ikinci yarısında yaşamış olan bizanslı yazar, aziz hayatları yazarı veya derlemecisiydi. Eskiçağ'daki hemen bütün azizlerin hayatını aktarmıştır. (L)

SYMEON Seth, XII. yy.da yaşamış olan bizanslı memur ve yazar. Aleksios Komnenos'un sekreteriydi, Doğu'dan ilham alan bir roman yazdı: «*Stephanitis kai İkhnelatis*». (L)

SYMMACHUS (Quintus Aurelius), romalı hatip ve devlet adamı (Roma 340'a doğr. - öl. 410'a doğr.). Köklü bir ailedendir. Çok kültürlüydü. Quaestor ve praetor oldu. İmparator Valentinianus I ile Ren seferine gitti. İmparatora övgüyü okudu. Afrika prokonsülü oldu. Geleneğe sıkı sıkıya bağlı bir soyluydu, pagan reaksiyon hareketinin başına geçti. Ünlü bir çatışmada Ambrosius ile karşı karşıya geldi. Ambrosius senato salonuna konmuş olan Zafer sunağını kaldırtmayı başardı. Buna rağmen Symmachus 384'te Roma valisi, 391'de konsül oldu. Yazılarında yapmacıklı bir incelik vardır. Yönetimiyle ilgili *Relationes*'i (Raporlar), Genç Plinius'u taklit ederek yazdığı mektupları, nutuklarından parçalar kaldı. (L)

SYMMACHUS Aziz (Sardinya 450'ye doğ. - Roma 514), papa (498-514). Anastasius II'nin ölümünde, sardinyalı diyakos Symmachus ile başdiyakos Laurentius aynı zamanda papalığa seçilmişlerdi. Ostrogot kralı Teodorich, Symmachus'un papalığını onayladı; fakat karışıklıklar uzun süre devam etti. Papa, dört yıl (501-505) San Pietro'dan ayrılamadı. Symmachus rakibinden kurtulduktan sonra kendisini hayır işlerine adadı. (L)

SYMMAKHİA i. (yun. *syn,* ile ve *makhe,* savaş'tan yun. k.). Esk. Yun. İki devlet arasında imzalanan savunma ittifakı. || Federal devletler birliği.

— ANSİKL. *Symmakhia* antlaşmasında, müttefiklerin dost ve düşmanlarının aynı olması, tek başlarına barış ve savaş yapmamaları öngörülüyordu. İki devlet çoğunlukla, birbirinin anayasasını korumayı teminat altına alırdı. Symmakhia'nın son şekli, Helenistik çağdaki «birlikler»dir. (L)

SYMMORİA i. Esk. Yun. Atina'da bazı âyinlerin masrafını karşılamak ve bazı vergiler için avans vermek zorunda olan zengin yurttaşlar topluluğu.

— ANSİKL. M. Ö. 378-377'den sonra, emperyalizmin gelişmesiyle devlet hizmetlerinin de artması üzerine, bütün vergi yükümlüleri yaklaşık olarak yüz kadar *symmoria*'ya ayrıldı. Bu bölünmede, kişi bakımından değil, vergi ödeme kabiliyeti bakımından gruplar arasında eşitlik gözetiliyordu. En zengin yurttaşlar devlete vergiyi (*eisphora*) avans olarak vermekle yükümlüydü. Devlet böylece vergi toplama işlemlerinden kurtulma imkânını bulmuştu. 357-356'da symmoria'lar sistemi trierrakhia'ya da (trierres adı verilen üç çifte savaş gemisini donatma ve ona kumanda etme yükümlülüğü) uygulandı. 340'ta Demosthenes'in çabalarıyla symmoria sistemi ıslah edildi. (L)

SYMONDS (Jonh Addington), ingiliz şairi ve tarihçisi (Bristol 1840 - Roma 1893). Uzun süre İtalya'da yaşadı. Güzel sanatlar ve edebiyat konularını kapsayan *The Renaissance in İtaly* (İtalya'da Rönesans) [7 cilt, 1875 - 1886] adlı bir eser yazdı. Ayrıca *Shakespeare's Predecessors in the English Drama* (İngiliz Tiyatrosunda Shakespeare'in Öncüleri) [1884] adlı bir kitap yayımladı. (L)

SYMONS (Arthur), ingiliz şairi ve edebiyat tenkitçisi (Galler 1865 - Wittersham, Kent 1945). Shakespeare'i yayımladı (1884-1886), sonra *Athenaeum* (1891), *The Saturday Review* (1894), *The Savoy* (1896) dergilerini yayımladı. İngiliz sembolist şairlerinin en iyilerindendir: *Days and Nights* (Günler ve Geceler) [1889], *Love's Cruelty* (Aşkın Sertliği) [1923]. Öbür eserleri: *The Symbolist Movement in Literature* (Edebiyatta Sembolist Hareket) [1899], *The Romantic Movement in English Poetry* (İngiliz Şiirinde Romantik Hareket) [1909]. Baudelaire'i ve D'Annunzio'yu çevirdi. (L)

SYMPHALANGUS i. Jibon cinsinden maymun türü (*Symphalangus syndactylus*). [L]

SYMPHONİA i. Tropikal Amerika ve Afrika'da yetişen karşıt yapraklı ağaç. (*Guttiferaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Symphonia Gabonensis,* Tropikal Afrika'da yetişir; bunun külrengi kabuğu plaka halinde çıkarılır, sarı-esmer odunu marangozlukta kullanılır. (L)

SYMPHORİCARPOS i. Kuzey Amerika, Meksika ve Çin'de yetişen dayanıklı süs bitkisi. (*Symphoricarpos orbicularis, S. albus, S. microphyllus* bahçelerde yetiştirilir. Hanımeligillerden.) [L]

SYMPHORİNA i. Küçük beyaz veya pembe çiçekli ağaççık; meyveleri etli, beyaz veya kırmızıdır. (Çit bitkisi olarak kullanılır. Hanımeligillerden.) [L]

SYMPHOSİUS, latin şairi, M.S. IV. yy. sonlarına doğru şiirler yazdı. Her biri altı heceli mısralardan meydana gelen yüz bilmece derlemesi bugüne kaldı. (L)

SYMPHYACANTHA çoğl. i. Işınlılardan birhücreliler takımı. (Merkezî kapsülü bulunmayan bu hayvanların protoplazmadan ibaret vücudu iki tabaka halindeki jelatinimsi bir kılıfla kaplıdır; iskeleti ortada birleşen ışınsal dizili, bazen yıldıza benzer şekilde yirmi iğnecikten meydana gelir. Takım üç familyaya, dokuz cinse ayrılır.) [L]

SYMPHYANDRA i. Çançiçeğigillerden beyaz veya sarımsı beyaz büyük çiçekli bitki; Girit'te ve Kafkasya'da yetişir. (*Symphyandra pendula* tarh kenarlarını süslemek için pek elverişlidir.) [L]

SYMPHYLA çoğl. i. Çokayaklılardan kuyruklu türleri kapsayan çok küçük bir takım. (Bu grubun ilgi çeken yönü en ilkel kanatsız böceklerle [protura, diplura ve collembola] olan benzerliğidir.) [L]

SYMPHYTA çoğl. i. Karın kısmının dip tarafı şişkin ve sapsız olan zarkanatlı böcekler alttakımı. (Bunların ayaklı kurtçukları bitkiyle beslenir ve bazen çok zararlı olur. Testere sinekleri ile sirex'ler bu alttakımdandır. *Zt.* APOCRİTA.) [L]

SYMPHYTUM i. Sapları ve yaprakları tüylerle (türlere göre yumuşak veya sert) dolu çokyıllık bitki. (Karışık renkte çiçekleri olan *Symphytum officinale* süs bitkisi olarak yetiştirilir. Genellikle sulu çayırlarda biter. Hodangillerden.) [L]

SYMPOSİARKHOS i. (*symposion,* şölen ve *arkhos,* şef'ten yun. k.). Esk. Yun. Bir symposion'un başkanı; symposiarkhos ya kura ile veya davetliler tarafından seçilirdi. (Davetlilerin diledikleri gibi içmelerini sağlamakla görevliydi.) [L]

SYMPOSİON veya **SYMPOSİUM** i. [sempozion] (yun. *syn,* birlikte ve *posis,* içme'den yun. ve lat. k.). Eski Yunan'da bir şölenin veya ziyafetin ikinci yarısı. (Bu yarıda misafirler içki içerlerdi.) || Eflatun'un, Ksenophon'un, Plutarkhos'un eserlerinin adı (türk. *Şölen*). || Daha genel anlamda, art arda birçok yazar tarafından ele alınan bir konuyle ilgili yayın. || (Bugün *simpozyum* şeklinde kullanılır.) Belli bir konuda düzenlenen oturum veya seminer.

— ANSİKL. *Symposion,* Eski Yunanlılarda akşam yemeğinin sonunda yer alırdı ve toplum hayatının temel unsurlarından biriydi. Her yaştan erkekler symposion'da biraraya gelir neşeli konuşmalar, şarkılar, danslar, oyunlar, her çeşit eğlence arasında bol bol içerlerdi. (L)

Symposium. Bk. CAESARES.

SYNAGELES i. Avrupa'da ve Avrupa ya yakın bölgelerde yaygın örümcek. (*Salticidae* familyasından.) [L]

SYNAGRA i. Sıcak ülkelerde yalnız yaşayan yaban arısı; yuvasını evlerde yoğrulmuş topraktan yapar, yavrularını tırtılla besler. (Zarkanatlıların *eumenidae* familyasından.) [L]

SYNALLAX i. Kahverengimsi tüylü küçük ötücü kuş; Güney Amerika'da yaşar ve ağaçların arasında çok iri yuvalar yapar. (*Furnariidae* familyasından.) [L]

SYNANCİA i. Dikenleri zehirli, çirkin görünüşlü sığilli balık; Hint ve Pasifik okyanuslarında yaşar. (İskorpitgillerden.) [L]

SYNANTHERALES çoğl. i. İkiçenekli, ayrı taçyapraklı, alt yumurtalıklı çiçekli bitkiler takımı; biricik familyası bileşikgillerdendir. (Bunlarda erkek organlar birbirine bitişerek bir boru şeklini alır, dişicik borusu bunun ortasından geçerek yükselir.) [L]

SYNAPTA çoğl. i. Sürüngen, kazıcı, suborusuz türleri kapsayan denizhıyarları grubu; bazen çok derinlerde bulunur; kabuklarında çapa şeklinde dikilgen katı uzantılar yer alır. (L)

SYNAPTURA i. Yanyüzergillerden sol yanına yatık duran balık; sıcak denizlerde yaşar. (L)

SYNASCİDİACEA çoğl. i. Tulumlular sınıfından, bir yere tutunarak koloni halinde yaşayan ve tomurcuklanarak çoğalan hayvanlar takımı. (Bunlar ayrıca türün yayılmasına yarayan yumurtalarla da çoğalır. Botrylla gibi tipik bir kolonide, bireyler ortak bir dışkılığın etrafında toplaşır, her birinin ağız kısmı belirli olur. Hepsi denizde yaşar.) [L]

SYNASPİSMOS i. (*syn,* birlikte ve *aspis,* kalkan'dan yun. k.). Esk. Yun. Askerlerin kalkanlarını birbirine bitiştirerek ilerledikleri yürüyüş biçimi veya savaş düzeni. (L)

SYNCALİPTAS i. Sert ve sık kıllı, siyah renkli yuvarlak küçük böcek; kumlu yerlerde yaşar. (Kınkanatlıların *byrrhidae* familyasından.) [L]

SYNCARİDAE çoğl. i. Malacostraca takımından kabuklu hayvanlar grubu. (Tam kabuğu bulunmayan ve tatlı sularda yaşayan bu hayvanlar genel görünüş bakımından karidese benzer.) [L]

SYNCHYTRİUM i. Archimycetes grubundan basit mantar. (*Synchytrium endobioticum* patates siğiline sebep olur, yumruların üzerinde bazen çok iri urların oluşumuna yol açar. *Synchytriaceae* familyasının örnek tipi.) [L]

Cyncom, Amerikalılar tarafından uzaya fırlatılan bir dizi senkron* telekomünikasyon uydusuna verilen ad. 1963 ve 1964'te atılan bu uyduların ağırlığı yaklaşık olarak 70 kg'dı. Adları, *syn*chrone (senkron) ve *com*munication (haberleşme) kelimelerinden alınmıştır. (L)

SYNDİNİUM i. Akdeniz'de enginlerde bulunan kopepodların vücut boşluğunda asalak yaşayan birhücreli kamçılı hayvan. (L)

SYNEDRİON i. (*syn,* birlikte ve *edra,* kürsü'den «kurul» anlamında yun. k.). Esk. tar. Hakları sınırlı meclis; komite. || Özellikle, Atina'da, M.Ö. IV. yy.da Areopagos ve Konfederasyon meclisi. || Yahudilerin Sanhedrin'i. (L)

SYNEDROS i. (*syn,* ile ve *edra,* kürsü'den yun. k.). Esk. Yun. Bir meclisin üyesi, bir kongrede milletvekili. (L)

SYNEMA i. Dünyanın sıcak ve ılıman bölgelerinde yaygın örümcek. (*Thomisidae* familyasından.) [L]

SYNERGUS i. Mazı böceği. (Bitkilerin üzerinde yaşayan diğer mazı böceklerinin veya başka böceklerin meydana getirdiği mazıların içinde gelişir.) [Zarkanatlılardan.] (L)

SYNESİOS, Kyrene'li yunan hatibi, şairi ve filozofu, Ptolemais piskoposu (Kyrene 370'e doğr. - öl. 415'e doğr.). Önceleri pagandı. İskenderiye'de filozof Hypatia'nın derslerini izledi (390-395). Yeniden Kyrene'ye yerleşti ve 395-399 arasında Atina'ya bir yolculuk yaptı. 399'da Kyrene'den, elçilik göreviyle imparator Arcadius'un yanına gönderildi ve 402'ye kadar İstanbul'da kaldı. Kısa bir süre için Kyrene'ye döndükten sonra 403'te İskenderiye'ye yerleşti ve hıristiyan bir kadınla evlendi; 405'te tekrar Kyrene'ye gitti, büyük bir çiftliğin başına geçti, çöldeki göçebelere ve imparatorluk yönetiminin sömürülerine karşı direnişi teşkilâtlandırdı. Barbar akınlarında malı mülkü yağma edilince, birçok da amansız düşmanı olduğu için, Ptolemais'e kaçmak zorunda kaldı. Orada, 411'de kendine rağmen piskopos seçildi. Kadınını ve yeni eflatuncu inançlarını muhafaza etmek şartını koştu. Eserleri: *Dion e Peri tes Kath'eauton*

Diagoges (Dion veya Kendi Davranışları Üstüne), *Phalakras Engomion* (Dazlığa Methiye), *Aigyptios e Peri Pronoias Logoi Dyo* (Mısırlı veya İnayet Üstüne İki Nutuk), *Peri Enypnion* (Rüyalar Üstüne), *Pros Paionion Hyper tu Doru Astrolabiu Logos* (Astrolab Hediyesi Üstüne Paionios'a Hitaben Nutuk), *İki Homeli, Nutuklar* (iki cilt); dor lehçesiyle on şiir (*İlâhiler*). Bu eserlerinin içinde ilgi çekici olanı, çağının olaylarıyle ilgili kesin bilgiler veren (156 kadar) *Mektuplar*'dır. (L)

SYNGAMUS i. Zool. Genellikle kuşlarda, nadiren memelilerde asalak yaşayan ipsi solucan. (Erkek solucan sürekli olarak, kendisinden iri olan dişisine bağlıdır. Bu solucan çifti, üzerinde yaşadıkları konakta singamoz belirtilerine sebep olur. *Strogylidae* familyasından.) [L]

Syngamus hastalığı. Vet. Bir asalak kurdun (*Syngamus trachealis*) kuşların soluk borusuna yerleşmesiyle meydana gelen hastalık.

— ANSİKL Vet. *Syngamus* hastalığı. özellikle ilkbaharda civcivlerde, piliçlerde, hindi yavrularında, sülün ve keklik yavrularında görülür.

Soluk borusu bu asalakla dolan kuşlarda esneme ve nefes darlığı nöbetleri görülür; hasta hayvanlar boğularak ölebilir. (L)

SYNGE (John Millington), irlandalı tiyatro yazarı (Rathfarnham, Dublin yakınları 1871 - Dublin 1909). Uzun yıllar Avrupa'da, özellikle, Paris'te yaşadıktan sonra, İrlanda'ya dönerek Aran adalarına yerleşti (1898). W. B. Yeats'in öğütlerine uyarak, konularını irlandalıların hayatından aldı; ülkesinin halk şiirlerinden ilham alarak gündelik gerçeği yalın olarak dile getirdi. İrlandalıların görüşlerini en saf İngilizceyle yansıttı. Gerçekçiliği ve şiir dolu dili dublin halkını etkiledi. Başlıca eserleri: *Derenin Gölgesinde* (In the Shadow of the Glen) [1903], *Denize Giden Atlılar* (Riders to the Sea) [1904, basılışı 1905], *The Well of the Saints* (Azizler Çeşmesi) [1905], *Babayiğit* (The Playboy of the Western World) [1907], *Deirdre of the Sorrows* (Kederli Deirdre) [1910], *The Tinker's Wedding* (Kalaycının Düğünü) [1910], *The Aran Islands* (Aran Adalılar) [1907]. Synge, yalnız modern irlanda edebiyatının kurucularından biri olmakla kalmayıp, tiyatro eserleriyle ülkesinin dışında da büyük ün kazandı. (L)

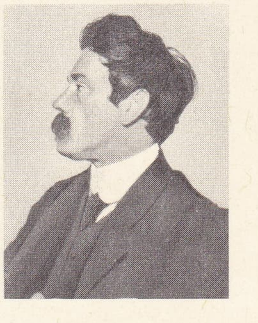

J. M. SYNGE

SYNGE (Richard Laurence Millington), ingiliz kimyacısı (Liverpool 1914). Cambridge üniversitesini bitirdi. Üniversitenin kimyasal araştırma laboratuarlarında çalıştı, oradan Leeds yün sanayii laboratuarlarına geçti. Canlı hücrelerde proteinlerin aminoasitlerini ayırmak için, 1944'te, A.J.P. Martin ile birlikte kâğıt kromatografisini icat etti. Her iki bilgin, 1952 Nobel Kimya ödülünü kazandılar. (L)

SYNKELLOS (Georgios), bizanslı kronikçi (VIII. - IX. yy.). İstanbul patriği Tarasios'un sekreteriydi. Patriğin ölümünden sonra Manastıra kapanarak *Ekloge Khronographias* (Kronik Derlemesi) adı altında dünyanın yaratılışından imparator Diocletianus (M. S. 284) devrine kadar geçen zamanın tarihini yazdı. İskenderiye kronolojisini kaynak olarak kullandı. (L)

SYNNADA. Esk. coğ. Küçük Asya'da (Frigya) şehir, daha Eskiçağda meşhur olan bir mermer ocağının bulunduğu bir ovanın merkezinde. Bugünkü *Afyonkarahisar* yakınındaydı. (L)

SYNODONTES i. Afrika'nın tropikal bölgelerinde yaşayan ve ağzının çevresinde birçok uzantı bulunan kemikli balık. (Bu cinsin bir türü sırtüstü yüzdüğü için sırtı renksizdir. Yayınbalığıgillerden.) [L]

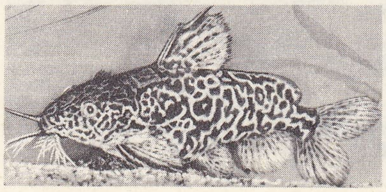

synodontes

SYNODOS i. (yun. k.). Esk. Yun. Kültür, ticaret ve din adamlarının her türlü toplantısı. || Helenistik çağda, Akhaia ve Aitolia birlikleri federal topluluğu. (L)

SYNOİKİA çoğl. i. Esk. Yun. Her yıl Atina'da, 16 hekatombaion'da (temmuz - ağustos) Atina sitesinin kuruluş ve iskân edilişinin hatırasına ve Athena Polias (Şehrin Koruyucusu) şerefine kutlanan bayramlar. (Bu bayramlar Panathenaia'nın habercisiydi. Bu sırada kansız adaklar yapılırdı.) [L]

SYNOİKİSMOS i. (yun. *syn*, birlikte ve *oikismos*, iskân'dan). Esk. Yun. ve Rom. Köylüler arasında hak eşitliği sağlayarak, birleşmiş dinî ve siyasî kurumlar meydana getirerek birçok köyün bir site halinde toplanması. (Bu birleşme özellikle Yunanistan'da oldu [M.Ö. X. yy.da, daha kesin olarak M.Ö. VIII. yy.da Atina, M.Ö. V. yy.da Mantineia] Roma'da buna benzer bir süreç yedi tepe köylerinin kaynaşmasıyle sonuçlanmıştır.) [L]

SYNOTUS i. Avrupa, Afrika ve Güney Asya'da bulunan koyu esmer yarasa; boyu orta, kanat açıklığı 250 mm'dir; örnek türü geniş kaba kulaklı yarasadır (*Barbastellus barbastellus*); kışı meskûn yerlerde geçirir. (Yassıburunluyarasagillerden.) [L]

Syntipas, batı edebiyatında *Yedi Bilge Efsanesi* diye bilinen hindistan veya iran kaynaklı ve farsça *Sendbadname* (bugün *Kıssai Heft Vezir* [Yedi Vezirin Hikâyesi]) adlı ve İslâmlıktan önceye ait destanın bizans tercümesi (XII. yy.) [L]

SYNTOMİS i. Sıcak ülkelerde yaşayan ve zarkanatlı bir böceğe benzeyen kelebek. (*Syntomis* [*Amata*] *phegea* Avrupa'nın güneyinde kekik ve lavantaçiçeği üzerinde yaşar. Pulkanatlılardan *syntomidae* veya *amatidae* familyasının örnek tipi.) [L]

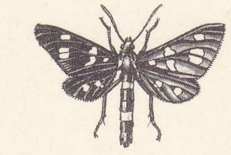

syntomis

SYNZİPHOSURA çoğl. i. Gövdesi üç parçalı fosil kılıçkuyruklar takımı. (L)

Syökkulan, Kore'nin güneydoğu kıyısında, Kyongju'nun kuzeyinde tapınak. Yapma mağara biçimindeki bu tapınak, heykeltıraş Tang'ın değerli eserleriyle süslüdür. (L)

SYPHAX, Batı Numidia'da yaşayan Massaisyli'lerin kralı (öl. Roma M. Ö. 203 veya 202). Ülkesini yunanlılaştırmağa çalıştı. Önce Kartacalılara karşı Romalılarla ittifak yaptı. Sophonisba ile evlendi. Rakibi Masinessa Romalılara yanaşınca, karısının etkisiyle, Kartacalıların tarafını tuttu. Scipio'ya yenildi ve esir düştü. (L)

SYRA veya **SYROS.** Kyklades takımadalarından yunan adası; 86 km²; 34 000 nüf. İdare merkezi doğu kıyısında *Hermupolis.* Takımadaların ortasında dağlık bir adadır. Zeytin; bağcılık; balıkçılık. (LM)

SYRACUSE, A.B.D.'de (New York) şehir, Onondaga gölünün güneydoğu ucunda ve Erie-New York kanalıyle Oswego kanallarının kavşağında; 216 000 nüf. Üniversite. Metalürji. Otomobil ve tarım makineleri yapımı. Camcılık. Yakındaki tuz yataklarından beslenen kimya sanayii. (L)

SYRAKUSAİ. Bk. SIRACUSA.

SYRİAM, Birmanya'da liman şehri, Rangoon ırmağının sağ kıyısında, Pegu ırmağıyle kavuştuğu yerde; 15 100 nüf. M. Ö. VI. yy.da kurulan Syriam, uzun süre Birmanya'nın en büyük limanı oldu ve XVII. yy.-da Portekizliler, sonra da Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar tarafından ticaret acentası olarak kullanıldı. Şehir, XVIII. yy.da genel güvenliğin bozulmasından zarar gördü ve Rangoon lehine terk edildi; fakat XIX. yy. sonunda başkentin sanayi eki haline geldi. Bir boru hattıyle bağlı olduğu Yenangyaung yatağının petrolünü işleyen rafineri. (L)

SYRİANOS, yunan filozofu (İskenderiye 380'e doğr. - Atina 438'e doğr.). Atina'da yeni-eflatun'cu Plutarkhos'un derslerini izledi, 431'de hocasının yerine Atina okulunun başına geçti. Öğrencileri arasında Proklos'un da bulunduğu Syrianos'a göre, töz'ün (cevher) beş derecesi vardır: her şeyin üstünde ve ötesinde olan töz; anlaşılır veya tanrısal âlem; biri tanrılara benzeyen, öteki maddeye gömülü iki türü ile ruh ve son olarak, madde, yani, cisimsel tözler. Syrianos'tan, Aristoteles metafiziğini tenkit ederek yorumlayan bir eser ile retorikçi Hermogenes'in iki inceleme eserini yorumlayan bir kitap kalmıştır. (L)

SYRİNGOPORA i. Paleont. Birinci zamanda yaşamış fabulata grubundan polip öbeği. (L)

SYRİNKS. Yun. mit. Arkadia'lı peri. Pan tarafından kovalanınca tanrılar onu kamış haline getirdiler. Pan bu kamışlarla *Pan'ın flütü* denilen çoban kavalını yaparak avundu. (L)

SYRLİN (Jörg), **Büyük** denir, alman ince marangoz ve heykeltıraşı (Ulm 1425'e doğr. - ay.y. 1491). Ulm katedralinin koltuklarını yaptı. —Oğlu JÖRG, **Küçük** denir (Ulm 1455'e doğr. - ay.y. 1521'den sonra). Aynı üslûpta eserler verdi. (L)

SYRMATİCUS i. Çok uzun kuyruklu, yaldızlı sarı, kızılca kırmızı veya mavi-siyah tüylü sülün; Birmanya'dan Japonya'ya kadar bulunur. Bilinen beş türünden *Syrmaticus Reevesi* genellikle süs kuşu olarak beslenir. (L)

SYRNİUM i. Bir baykuş grubunun eski cins adı (örnek tipi: *alaca baykuş*). [L]

SYROKOMLA (Wladyslaw). Bk. KONDRATOWICZ (Ludwik).

SYROVY (Jan), çek generali (Trebic, Moravya 1888 - Hlohovec, Slovakya 1957 ?). 1915'te rus ordusunda subaydı. 1918-1919'da Sibirya'da Kızılordu ile çarpışan çek birliklerine kumanda etti. 1926-1933 Arasında çek ordusunun genelkurmay başkanı, 1934-1938 arasında müfettiş oldu. 1938'de, Çekoslovakya'ya Münih antlaşmalarını kabul ettirmek için hükûmet başkanlığına getirildi. Bu yüzden 1945'te yirmi yıl hapse mahkûm edildi. Hapishanede öldüğü sanılmaktadır. (L)

SYRPHİDAE çoğl. i. Kısaduyargalı ortoraf sinekler familyası; *syrphus, volucelles, eristales* ve yakın türleri kapsar. (Bunların kurtçukları vücut yapısı, yaşama ve beslenme tarzı bakımından ilgi çekicidir.) [L]

SYRPHUS i. Kurtçuğu bitki bitleriyle beslenen sinek. (*Syrphus pyrastri* beyaz benekli siyahtır. Kısaduyargalı ortoraf sineklerin *syrphidae* familyasından.) [L]

SYRRHAPTES i. Zool. Bk. BAĞIRTLAKKUŞU.

SYSSİTİA çoğl. i. (*syn*, birlikte ve *sitos*, gıda'dan yun. k.). Girit ve Isparta'da her gün yurttaşların topluca yedikleri yemek. (Isparta'da bu yemekte, *homoioi* [akranlar] her akşam biraraya gelir, bir masada on beşer kişi otururlardı. Çorbadan her kişi belli bir ölçüde alırdı [krallar iki porsiyon]; akranlar paylarına düşen masrafı aydan aya aynî olarak öderlerdi. Girit'te ortak yemek, dost toplulukları ortamında [hetaireia'lar] yenirdi. Gençler ayrı yerde yerler ve daha az pay alırlardı.) [L]

System of Logic (*Mantık Sistemi*), John Stuart Mill'in ampirik mantığın elkitabı sayılan eseri (1843). Mantık'ı bir kanıtlama bilimi olarak ele alan Mill, tümevarımı tasımın kurallarına benzeyen kurallar ve şemalara bağlamak istemiştir. Mantık'ın konusu «gerçek» olduğuna göre, genel kavramlar özetleyici formüllerden başka şeyler değildir. Muhakemenin temeli, tikelden tikele gidecek şekilde çıkarsama yapmaktır. Tümevarım, nedensellik bağıntılarını kavramayı veya ortaya çıkarmayı sağlayan usullere indirgenebilir. Neden ise değişirliği olmayan ve şarta bağlı bulunmayan bir önertidir. Bu bağıntılar, çok ünlü olan uygunluk, ayrım, beraber değişme ve tortu metotlarıyle bulunur. Tümdengelim, karmaşık olguları, kanunların çapraşık etkisiyle kestirme veya açıklama imkânını sağlar. (L)

SYSTROPHİA i. Brezilya, Bolivya, Ekvador ve Peru'da bulunan salyangoz. (*Systrophiidae* familyasının örnek tipi). [L]

SYSTROPHİİDAE çoğl. i. Akciğerli karındanbacaklı yumuşakçalar familyası; Güney ve Orta Amerika'da yaşar; *systrophia, happia, miradiscops* v.b. cinslerini kapsar. (L)

SYUN-DZI, çinli filozof (M. Ö. 300'e doğr. - öl. 230'a doğr.). Eseri klasik sayılmayan, fakat yeni yeni gelişmeğe başlayan Konfuçius'çuluğu, daha genç bir çağdaşı olduğu Mencius'dan çok etkilediği söylenebilir. İlk konfuçius'çu bilginlerden sayılan birçok öğrencisi, klasikleri aktarmakla ve yorumlamakla uğraştılar. (L)

Foto. LAROUSSE

SYZYGİUM i. Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde yetişen ve elliden fazla türü bulunan bitki cinsi. (Karanfil ağacı [*Syzygium aromaticum* veya *Eugenia caryophyllata* veya *Caryophyllus aromaticus*] bunun bir türü sayılır. Mersingillerden.) [L]

SZABELSKİ (Boleslaw), polonyalı besteci (Radoryz, Lukow yakınları 1896). Aynı zamanda orgcu olan sanatçı, Szymanowski'nin öğrencisidir. Katowice konservatuvarında ders verdi. Dört senfoni (1926, 1934, 1951, 1957), orkestra eserleri (uvertür, süit, konçerto grosso), piyano için bir konçerto ve iki konçertino, koro eserleri (*Poenat Bohaterski* [Kahramanlık Şiiri] 1952; *Magnificat*, 1942), yaylılar için iki dörtlü ve on çalgı için *Vecizeler 9* (1962) besteledi. (L)

SZABO (Dezso), macar yazarı (Kolozsvar 1879 - Budapeşte 1945). İki ciltlik *Sürüklenen Köy* (Az Elsodort Folu) [1919] adlı romanı ile tanındı. Bu romanda Erdel'de savaştan zarar gören bir macar köyünün mücadelesini gerçekçi bir dille anlattı. Öbür eserleri: *Csodalatos Elet* (Mucize Dolu Hayat) [1921]; *Ölj!* (Öldürün!) [1921]; *Segitseg!* (İmdat!) [1925]; *Karacsony Kolozsvart* (Kolozsvar'da Noel) [1932]; *Az Egesz Latohator* (Tüm Ufuk) [1939]; *Miert?* (Niçin?) [1939]. (L)

SZABO (Ferenc), macar bestecisi (Budapeşte 1902), Kodaly'nin öğrencisi. Budapeşte akademisi öğretmenliğine ve müdürlüğüne (1958) getirildi. Eserlerinde mahallî folklordan ilham alır. Bir bale, senfonik eserler, oda orkestrası için bir süit, bir kantat (*Lenin Meghalt* [Lenin Öldü], 1932), bir oratoryo ve oda müziği eserleri besteledi. (L)

SZABO (Karoly), macar tarihçisi ve bibliyografyacısı (Köröstarcsa, Macaristan 1824 - Cluj 1890). Macar Bilimler akademisi üyesiydi. Kolozsvar (Cluj) üniversitesinde ders verdi (1872). *Magyarorszag Törtenetenek Forrasai* (Macar Tarihinin Kaynakları) [1860-1864] adlı dört ciltlik önemli bir eser yazdı. (M)

SZABO (Lörincz), macar şairi (Miskole 1900 - Budapeşte 1957). Gençlik eserleri (*Kaliban*, 1923; *Satan Müremekei* [Şeytanın Şaheserleri], 1926) kurulu düzene karşı isyanını dile getirir. *Ayrı Barış*'ta (1936), isyan yerini hayal kırıklığına, insan değerleri ve mantığına karşı duyduğu mantıklı şüpheye bırakır. *Tücsökzene* (Ağustosböceklerinin Şarkısı) [1947] sarsıcı ve duygulandırıcı içtenlikte bir şiirsel otobiyografidir. Sone çevrimi *Yirmialtıncı Yıl*'da (1957), trajik bir şekilde sonuçlanan bir aşkın hatırasından ilham alan şair, Baudelaire ve Villon'u Macarcaya çevirmiştir. (L)

SZABOLCS - SZATMAR idare bölgesi, Macaristan'ın kuzeydoğu ucunda idare bölgesi; 5 936 km^2, 592 000 nüf. Merkezi, *Nyiregyhaza*. (L)

SZAJBELYİT i. (macar K. *Szajbelyi*'nin adından fr. *szajbelyite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum borat; az miktarda demir oksit de kapsar, Macaristan'da bulunur. (L)

SZAKASİTS (Arpad), macar siyaset adamı (Budapeşte 1888). Duvarcıydı, sendika hareketi sırasında kendine bir yol çizdi ve Bela Kun'un kısa süren yönetiminde oldukça önemli görevler aldı. Horty'nin yönetimi sırasında üç yıl hapsedilen Szakasits, daha sonra sosyal Demokrat parti genel sekreteri (1926-1928 ve 1939) oldu. 1945'te meclis başkan yardımcılığına getirildi; partisini Komünist partiyle birleştirerek, meydana getirdiği yeni İşçi partisinin (1948) başına geçti. Z. Tildy'nin istifasından sonra cumhurbaşkanı (1948-1952) seçildi. (M)

SZCZECİN limanı

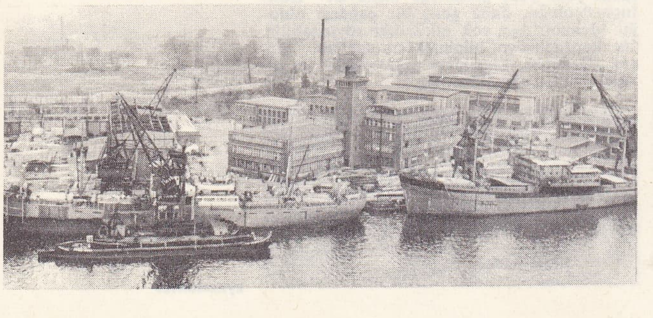

SZALASİ (Ferenc), macar siyaset adamı (Kassa 1897 - Budapeşte 1946). Faşist eğilimli Oklu Haç partisini yönetti, 1944 ekiminde Almanların desteğiyle «millî şef» ilân edildi ve ülkede terör havası estirdi. Savaştan sonra savaş suçlusu olarak ölüm cezasına çarptırılarak idam edildi. (L)

SZALAY (Laszlo), macar tarihçisi (Budapeşte 1813 - Salzburg 1864). Avukattı. Milletvekili (1843) seçildi, Kossuth'un yerine *Pesti Hirlap*'ın yazı işleri müdürü oldu. Frankfurt parlamentosu'nda (1848), sonra da Paris ve Londra'da Macaristan'ı temsil etti. *Magyararszag Törtenete* (Macaristan Tarihi) [6 cilt, 1851-1862] adlı bir eser yazdı. (L)

SZALOWSKİ (Antoni), polonyalı besteci (Varşova 1907), Sikorski ve N. Boulanger'nin öğrencisi. Senfonik eserler (çeşitlemeler, uvertürler, bir senfoni, *Partita*), baleler, konçertolar (piyano, keman, flüt), dörtlüler, sonatlar besteledi. (L)

SZAOS. Bk. SOMEŞ.

SZAMOSUJVAR. Bk. GHERLA.

SZANİAWSKİ (Jozef Kalasanty), polonyalı siyaset adamı ve yazar (Kalwaria Zebrzydowska 1764 - Lwow 1843). 1794'te Polonya'da ve 1797-1801'de Fransa'da Cumhuriyetçiler derneği temsilcisi olarak büyük çaba gösterdi. Yeni felsefe terimleri bulmağa çalıştı ve bu konudaki yazılarıyle Polonya'da Kant felsefesinin yayılmasına katkıda bulundu. Varşova Büyük düklüğünde yüksek görevler aldı (1806-1811); sonra prens Adam Czartoryski ile gizli bir topluluk kurdu (1813). Viyana kongresi çalışmalarına katıldı (1814-1815), Polonya krallığı liberal anayasasının hazırlanmasına katkıda bulundu (1815). 1820'den sonra Ruslara yanaştı. (L)

SZAPOLYA veya **SZAPOLYAİ** veya **ZAPOLYA,** sloven asıllı macar ailesi. — ETİENNE (Stefan Bathory) [öl. 1499], Matyas I Corvinus'un subayı oldu. Erdel voyvodalığına getirildi. Polonya kralı Casimir IV'ün oğluyle ve Türklerle savaştı, 1479'da türk akıncılarını Kenger - Mezoe ovasında yendi; Avusturya'yı ele geçirdi (1481-1485) ve oraya vali oldu. Matyas'ın ölümü üzerine tacı Ladislas Jagellon'a verdirdi (1490). Kızı, Polonya kralı ve Ladislas'ın kardeşi Zsigismond ile evlendi. — JANOS*, Macaristan kralı (1487-1500), Etienne'nin oğlu. Erdel voyvodalığı yaptı, sonra osmanlı hâkimiyetinde macar kralı oldu. — JANOS* ZSIGISMOND, Macaristan kralı (hük. 1559 -1571). Bir süre babasına halef oldu; ondan sonra Erdel (Transylvania) hanlığına getirildi. Osmanlı kaynaklarında kendisinden *Yanaşoğlu İstefan, Kraloğlu* gibi ad ve unvanlarla söz edilir. (M)

SZARZYNSKİ (Mikolaj Sep—). Bk. SEP - SZARZYNSKİ.

SZASZ (Karoly), macar şairi ve yazarı (Nagyenyed 1829 - Budapeşte 1905). 1848 Kurtuluş savaşında çarpıştıktan sonra, sırasıyle rahip, profesör, milletvekili, yüksekögretim müdürü ve Budapeşte protestan piskoposu oldu. Şiirler (1861 ve 1883) dışında dramlar, manzum destanlar, edebî denemeler (*Dünya Edebiyatında Büyük Efsaneler*, 1882) yazdı. Fakat gerçek başarısını mütercim olarak kazandı; manzum olarak *Niebelungen Şarkıları*'nı (1868), ayrıca Shakespeare'in, Molière'in, Dante'nin, Goethe'nin, Schiller'in, Tennyson'un, Byron'ın, V. Hugo'nun ve Lamartine'in eserlerini Macarcaya çevirdi. (L)

SZCZAWNİCA, Polonya'da (Krakow voyvodalığı) ılıca merkezi, Dunajec ırmağı kıyısında, Karpat dağlarının eteğinde, Çekoslovak sınırı yakınında. Radyoaktif madensuyu kaynakları. (L)

SZCZAWNO ZDROJ, alm. **Bad Salzbrunn,** Polonya'da (Wroclaw voyvodalığı) şehir, Walbrzych'in kuzeyinde; 10 400 nüf. (L)

SZCZECİN, alm. **Stettin,** Polonya'da liman şehri ve voyvodalık idare merkezi, Odra ırmağının ağzı kıyısında; 335 400 nüf. Stettin, Polonya'nın tarihî şehirlerinden biridir ve ilk Polonya devletini kuran Piast'ların şatosu buradadır. Çok elverişli bir liman olmasına rağmen şehirden Almanlar pek az yararlanabildiler. Odra ırmağının burada açıldığı ria, gelgitin pek hissedilmediği yirmi kilometre boyunca sakin ve derin su kesimleriyle uzanır. Liman Odra kıyısında, eski şehrin yukarı ve aşağı kesiminde kurulmuştur. Sağ kıyıda, halici Dabie gölünden ayıran ovada, havuzlar kazılmıştır. Burada bir açık liman ve Çekoslovakya'ya bırakılmış bir mendirek vardır. Kömür, sıvı gaz, maden filizi, tahıl ve kereste yükleme ve boşaltımı için iyi donatılmış olan, «genel emtia» için üzeri kapalı antrepoları bulunan Stettin'in yıllık trafik kapasitesi 5 milyon tonun üstündedir. Burası aynı zamanda da çeşitli tesisleri özellikle şehrin aşağı kesiminde halicin sol kıyısında kurulmuş olan bir sanayi limanıdır: dökümhaneler, çimento fabrikaları, süperfosfat, kâğıt ve sentetik elyaf fabrikaları, Swinousjscie bir kömür ön limanı ve bir balıkçılık limanıdır (balık konservesi fabrikaları). — *Szczecin voyvodalığı*, Aşağı Odra vâdisinde ve Batı Pomeranya'da uzanır; 779 000 nüf.

— Tar. Wend balıkçılarının küçük bir köyü olan Szczecin XII. yy.da bir alman kolonisi haline geldi. Pomeranya düklerinin başkenti olunca bir «şart»a kavuştu (1243); sonra Hansa birliğine katıldı (1360) ve Reformu kabul etti (1523). Danimarka ile İsveç arasındaki 1570 barışı, burada imzalandı. Gustaf - Adolf tarafından işgal edilen (1630) şehir, İsveç'e bırakıldı (1648), Brandenburg seçici prensi tarafından alındı (1677), İsveç'e geri verildi (1679), sonra, Stockholm barışıyle Prusya'ya bırakıldı (1720). General Lasalle'ın Jena savaşından sonra (1806) kolayca ele geçirdiği şehir, 1813'e kadar Fransızlarda kaldı. Tekrar Prusya'ya geçince, bir açık liman kurulmasından (1898) ve Berlin'e bağlandığı kanal'ın açılmasından (1914) yararlandı. Szczecin, Rokosovskiy kumandasındaki Ruslar tarafından ele geçirildi ve bombardımanlarla yarısına yakını yıkıldı (26 nisan 1945). Potsdam antlaşmalarıyle Polonya'ya bırakılan şehrin alman asıllı halkı, Almanya'ya gönderildi. (L)

SZCZECİNEK, alm. **Neustettin,** Polonya'da şehir, Pomorze'de (Koszalin voyvodalığı), Wielimie gölü kıyısında; 20 300 nüf. (L)

SZECHENYİ (Istvan), **Sarvar** kontu, **Büyük Macar** denir, macar siyaset adamı (Viyana 1791 - Döbling 1860). Habsburg'ların hizmetinde subaylık (1808-1815) yaptı; milletvekili oldu (1825-1827), Macar bilimler akademisinin kuruluş masraflarını karşıladı. Liberal bir aristokrattı; Kossuth'un demokratik programına karşı çıktı ve *Politikai Programm Töredekek* (Siyasî Programlardan Seçmeler) [1830] adlı eserinde ortaya koyduğu program doğrultusunda iktisadî gelişmenin gerçekleşmesine çalıştı. Tuna'da buharlı gemi işletmek üzere bir şirket kurdu; Budapeşte asma köprüsünü yaptırdı. 1832'de köleliğin kaldırıldığını ilân etti, ama Avusturya ile ilişkilerin kesilmesine karşı koydu. Birinci Batthyany hükûmetinde bakan oldu (mart 1848), fakat Viyana ile ayrılıktan sonra istifa etti. (L)

SZECHENYİT i. (İ. *Szechenyi*'nin adından fr. *széchényite*). Miner. Sodyumlu amfibol çeşidi olan tabiî silikat. (L)

SZECSEN Temerin'li (Miklos, — kontu), Macar diplomatı (Roma 1857 - Gyöngyösszentkereszt 1926). İlk Dışişleri bakanlığı birinci genel müdürü (1897), Papalık hükûmeti elçisi (1901) oldu. Paris'te elçilik yaptı (1911-1914), Macar Devlet Adamları kamarasına üye seçildi (1916). [M]

SZEGED, türk. **Segedin,** Macaristan'da şehir, Tisza ırmağı kıyısında, ırmağın Maros ile kavuştuğu yerin karşısında; 116 090 nüf. Üniversite. Szeged, merkezi güzel mimarî ve şehircilik eserlerinden meydana gelen bir idare şehridir. Çevresindeki yarı kırlık kesimlerin ötesinde, son zamanlarda yapılan fabrikalar yakınında yeni semtler kurulmuştur. Geleneksel tarım sanayiinin yanı sıra, pamuk iplikhaneleri ve dokuma fabrikaları gelişmiştir.

— Tar. Moğollar tarafından yıkılan (1241)

Foto. LAROUSSE

şehir, kral Bela IV'ten belediye imtiyazları elde etti ve serbest şehir oldu (1498). Osmanlılarla Macar krallığı arasında Szeged antlaşması bu şehirde imzalandı. (Bk. SZEGED ANTLAŞMASI.) Belgrad'ın zaptından sonra burası da Osmanlılar tarafından alındı (1526), İkinci Viyana kuşatmasıyle başlayan savaşlar sırasında elden çıktı (1687). Kossuth burasını kendisine geçici başkent yaptı (temmuz 1849). Şehir 1879'da Tisza ırmağının taşmasıyle kısmen yıkıldı. (L)

Szeged antlaşması veya **Segedin antlaşması,** Belgrad'ın Osmanlılar tarafından kuşatılmasıyle başlayan savaşlara son vermek üzere, Osmanlı devletiyle Macaristan krallığı arasında yapılan antlaşma (12 temmuz 1444). Evrenosoğlu Ali Beyin yönettiği Belgrad kuşatması, sonuçsuz kalınca (1441), Osmanlılar 1444'e kadar Hunyadi Janoş'un saldırılarına karşı koymak zorunda kaldılar. Hunyadi, önce Hermanstadt'ta (Erdel) osmanlı ordusunun başında bulunan Mezid Beyi öldürdü; osmanlı askerlerini Tuna'nın doğusuna sürdükten sonra, akınlarını Eflak'a kadar uzattı; Rumeli beylerbeyi Kula Şahin Paşa kumandasındaki osmanlı ordusunu Vasag'da yendi (1442). 1443'te Macar kralı Ladislas IV, papanın vekilinin ve batılı şövalyelerin katıldığı bir haçlı ordusunun başında, önce Niş, sonra da İzladi Derbendi'ndeki osmanlı kuvvetlerini bozguna uğrattı. Haçlı ordusu Bulgaristan ve Trakya ovalarına hâkim oldu. Öte yandan Karamanoğlu İbrahim Bey, Macarları ve Sırpları desteklemek için Orta Anadolu'da saldırıya geçti; fakat başarılı olamadı. Haçlılar, Murad II ile Yalvaç (Yalowacz) yakınlarında yaptıkları savaşı kaybederek çekilmek zorunda kaldılar. Ordusunu yeniden düzenlemek isteyen Murad II, macar kralı Ladislas IV'e barış teklif etti. Bir yandan osmanlı ordularının direnmesi, öbür yandan kışın Balkanlar'daki şiddeti karşısında Ladislav IV, Murad II'nin teklifini kabul etti. Szegedin şehrine giden osmanlı delegeleri Macarlar ile on yıl süreli bir antlaşma yaptılar. Osmanlılar için çok ağır olan bu antlaşma uyarınca türk yönetiminde bulunan Semendire ve öteki bazı şehirler Sırbistan'a geri verildi; Georgy Brankoviç'in krallığı onaylandı; rehine tutulan iki oğlu geri gönderildi; Vlad Drakul'a geri verilen Eflak üstünde Macaristan'ın yüksek hâkimiyeti kabul edildi; veziriazam Çandarlı Halil Paşanın kardeşi olan Damat Mahmud Çelebi'nin fidyesi olarak Macaristan'a 70 bin duka altını ödendi. Szegedin antlaşmasından sonra Murad II, tahtı henüz 12 yaşında olan oğlu Mehmed'e bırakarak Manisa'ya çekildi. Bu durumdan yararlanmak isteyen Macarlar, papanın da kışkırtmasıyle kısa bir süre sonra Szegedin antlaşmasını bozdular ve Varna'da Osmanlılara savaş açtılar (11 kasım 1444), fakat savaş aleyhlerine döndü. Antlaşmayı bozan Ladislas IV, Türkler tarafından öldürüldü. (M)

SZEKELY (Bertalan), macar ressamı (Kolozsvar 1835 - Matyasföld, Budapeşte yakınları 1910). Ülkesinin tarihî dönemlerini canlandıran eserleri, Macaristan'ın başlıca müzelerinde yer alır. (L)

SZEKELY (Endre), macar bestecisi (Budapeşte 1912). Budapeşte Halk tiyatrosu yönetmenliği ve Bale Bartok derneğinde sekreterlik yaptı. Bir operet, bir kantat, bir oratoryo, birçok koro parçası, oda ve piyano müziği besteledi. (L)

SZEKELYUDVARHELY. Bk. ODORHEI.

SZEKESFEHERVAR (alm. Stuhlweissenburg, islavca, Stolni Beligrad, türk, İstolni Belgrad), esk. **Albe Royale,** Macaristan'da şehir, Fejer ilinin idare merkezi, Bakony dağlarıyle Vertes arasındaki geçitlerin ağzında; 67 829 nüf. Bir din ve idare merkezi olan şehirde, XVIII. yy.dan kalma güzel anıtlar (katedral ve kiliseler, belediye sarayı, saraylar v.b.) vardır. Ayrıca şehir Bakony dağlarındaki linyit ve boksit yataklarının ve Vertes kütlesinin yakınlığı sayesinde günden güne sanayileşmektedir (makine, dokuma ve elektrik sanayii).

— Tar. Macaristan'ın ilk kralları gibi Saint-Jean katedralinde gömülü olan Aziz İstvan tarafından kurulan Szekesfehervar, Arpad'ların taç giydikleri şehir haline geldi. Türklerin eline geçti (1543) ve bir sancak merkezi yapılarak Budin beylerbeyliğine bağlandı. Mercoeur dükü tarafından alındıysa da (1601) bir yıl sonra tekrar Osmanlıların eline geçti (1602) ve 1688'de kesinlikle Osmanlıların eline geçti. İkinci Dünya savaşı sonunda (ocak - mart 1945) Macaristan'daki alman cephesinin Budapeşte ile Balaton arasındaki en güçlü noktası olan şehirde, şiddetli çarpışmalar ve birçok alman karşı hücumu yapıldı. Kızılordu 20 mart 1945'te şehre girdi. Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI. (L)

SZEKFÜ (Gyula), macar tarihçisi (Szekesfehervar 1883 - Budapeşte 1955). *Rakoczi Sürgünde* (1913) adlı bir eser yazdıktan sonra, Budapeşte'de profesör oldu (1925; *1458'den 1914'e kadar Macaristan Tarihi*'ni (Homen ile birlikte, 1928-1934) ve *Gabor Bethlen*'i (1929) yayımladı. Sovyet işgali sırasında Macaristan'ın Moskova büyükelçisiydi; Macar Halk Cumhuriyeti Başkanlık konseyi üyeliği yaptı. (L)

SZEKSZARD, Macaristan'da şehir, Tolna idare bölgesinin merkezi, Pecs'in kuzeydoğusunda; 22 629 nüf. Bağcılık. (L)

SZELENYİ (İstvan), macar bestecisi (Zvolen 1904), Kodaly'nin öğrencisi. Piyano çaldı, müzik tenkitleri yazdı; lirik eserler, bir senfoni, ses eserleri, oda müziği ve birçok piyano parçası besteledi. (L)

SZELİGOWSKİ (Tadösz), polonyalı besteci (Lwow 1896 - Poznan 1963). Jachimecki ve N. Boulanger'nin öğrencisiydi. Önce Vilnius (1932-1941), sonra Poznan (1950-1963) konservatuvarlarında ders verdi. Operalar (*Krakatuk,* 1955), baleler, senfonik eserler, konçertolar (klarinet, piyano), koro eserleri, kantatlar, oda müziği ve bir *Laudate Omnes Gentes* (1960) besteledi. (L)

SZELL (György), macar asıllı amerikan orkestra yöneticisi (Budapeşte 1897). Strasbourg, Prag, Darmstadt, Düsseldorf, Berlin'de orkestra yöneticiliği yaptı. 1940'ta A.B.D.'ye yerleşti, New York orkestrasını ve Cleveland orkestrasını (1946'dan sonra) yönetti. (L)

SZELL (Kalman), macar siyaset adamı (Gosztony 1845 - Ratot 1915). Deak'ın arkadaşıydı. Maliye bakanı (1875-1878) oldu, Viyana ile, Macaristan lehine bir iktisadî anlaşma yaptı (1878); İskonto bankası müdürü, başbakan (1899-1903) oldu. Viyana ile yapılan antlaşmayı 1902'de yeniledi. (L)

SZEMERE (Bertalan), macar siyaset adamı (Vatta 1812-Peşte 1869). 1848-1849 Macar devriminin ve bağımsızlık savaşının yöneticilerindendi. 1848 Nisan-eylül arasında içişleri bakanlığı, 1849 mayıs - 13 ağustos arasında (Vilagos'un teslim tarihi) meclis başkanlığı ve içişleri bakanlığı yaptı. Bağımsızlık savaşının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine göç ederek 1865'e kadar yurt dışında yaşadı. (L)

SZEMERE (Pal), macar şairi ve edebiyat tenkitçisi (Peczel 1785 - ay.y. 1861). F. Kazinczy'nin kültür çevresindendi. *Elet es Literatura* (Hayat ve Edebiyat) ve *Muzarion* adlı dergilerde çalıştı. Bu dergilerde şiirlerini (*Hat Szonett* [Altı Sone], 1811; *Aratas* [Hasat], 1848) ve tenkitlerini (*Felelet a Mondolatra* [Mondolat'a Cevap], F. Kölcsey ile birlikte, 1815) yayımladı. (M)

SZENCİ (Molnar Albert), macar yazarı (Szencz, Pozsony 1574 - Transilvanya 1633). Uzun süre yabancı ülkelerde kaldıktan sonra din reformunu benimseyerek yazdığı *Psalterium Ungaricum* (Macar Mezmurlar Dergisi) [1607] adlı eser, kısa sürede, macar protestan kilisesinin resmî şarkı kitabı haline geldi. Ayrıca Calvin'in *İnstitutio Christianae Religionis* (Hıristiyan Dininin Kurumları) adlı eserini Macarcaya (*A Keresztyeni Religiora es İgaz Hitre Valo Tanitas*) çevirdi (1624). 1604'te, macarca - latince ve latince - macarca bir lûgat hazırladı; daha sonraki baskılarda lûgate yunanca kelimeler de eklendi. (M)

SZENTENDRE, Macaristan'da kasaba, Tuna'nın sağ kıyısında, Budapeşte'nin yukarısında; 10 300 nüf. Eski bir roma kolonisi olan kasaba bugün turistik bir merkezdir. Szentendre, adını Tuna üzerindeki büyük adaya (Nagymaros ile ırmağın Budapeşte girişi arasındaki dirseğinde) vermiştir. (L)

SZENTES, Macaristan'da (Csongrad idare bölgesi) şehir, Körös ırmağının bir kolu kıyısında, ırmağın Tisza ile kavuştuğu yerin aşağısında; 34 000 nüf. Pamuk tarımı ve tohum seçimi deneme istasyonu. (L)

SZENTGOTTHARD, türk. **Sengotar,** Macaristan'da kasaba, Avusturya sınırında, Feistritz ve Raba ırmaklarının kavşağında; 4 000 nüf. Jean de Coligny'nin kumandasındaki 5 000 fransızın takviye ettiği Montecuccoli yönetiminde imparatorluk kuvvetleri Köprülü Fazıl Ahmed paşa kumandasında osmanlı kuvvetlerini burada yendiler (1 ağustos 1664). Bk. KÖPRÜLÜ FAZIL AHMED PAŞA. (LM)

SZECHENYİ
Doby'nin gravürü

SZENT-GYÖRGYİ (Albert), macar biyokimyacısı (Budapeşte 1893). Budapeşte Tıp fakültesini bitirdikten sonra, Pressburg, Prag, Berlin, Hamburg, Leiden ve Groningen üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. Szeged (1931) ve Budapeşte üniversitelerinde (1945) tıbbî ve organik kimya profesörü oldu. 1947'de A.B.D.'ye göç etti. Organizmanın kimyasal reaksiyonları ve adale büzülmesi üstüne incelemeler yaptı. C vitaminini, yani askorbik asidi bularak 1937 Nobel Kimya ödülünü aldı. (L)

SZEPTYCKİ (Stanislaw, kont), polonyalı general (Galiçya'da 1867 - öl. 1940). 1914'te 2. Avusturya - Macaristan kolordusunun kurmay başkanıydı, Pilsudski'nin Polonya lejyonundan alınarak 1916'da bir tugayın başına getirildi. 1919 - 1920 Arasında Litvanya ve Beyaz Rusya'daki sovyet kıtalarına karşı yapılan harekâtı yönetti. 1923'te savaş bakanı, sonra ordu müfettişi oldu. Pilsudski ile şiddetli anlaşmazlıkları 1926'da ordudan ayrılmasına yol açtı. (L)

SZENT-GYÖRGYİ

SZERB (Antal), macar yazarı (Budapeşte 1901 - Balf 1945). Deneme ve romanlar yazdı, tercümeler yaptı. *Nyugat* (Batı) adlı edebî dergi çevresinde toplanan gruba bağlıydı. İkinci Dünya savaşının sonuna doğru Hitler taraftarlarınca öldürüldü. Başlıca eserleri: *Macar Edebiyatı Tarihi* (1934), *Dünya Edebiyatı Tarihi* (1941) ve XX. yy. batı romanını inceleyen *Sıradan Günler ve Mucizeler* adlı denemeler (1936). [L]

SZERİNG (Henryk), polonya asıllı meksikalı kemancı (Varşova 1918), C. Flesch, J. Thibaud, N. Boulanger ve M. Ponce'un öğrencisi. Meksika üniversitesinde öğretmenlik yapmakta ve milletlerarası virtüoz olarak meslek hayatına devam etmektedir. (L)

SZERVANSZKY (Endre), macar bestecisi (Kisteteny 1911). Aynı zamanda klarnetçiydi. Budapeşte Müzik akademisinde öğretmenlik yaptı. Mahallî folklordan ilham alarak bestelediği başlıca eserleri şunlardır: bir senfoni, iki orkestra süiti, bir konçerto, altı *Parça,* orkestra için *Divertimento*'lar, bir flüt konçertosu, kantatlar ve koro eserleri, iki keman için *Hafif Parçalar,* 25 halk şarkısı, oda ve piyano müziği. (L)

SZİGETİ (Jozsef), macar asıllı kemancı (Budapeşte 1892). İlk konserini on üç yaşında verdi. Önce Cenevre'de, sonra Paris'te yaşadı; 1939'da A.B.D.'ye yerleşti. Bartok, Ravel, Stravinskiy ve Prokofyev gibi çağdaş bestecilerin en tanınmış yorumcularındandır. (L)

SZİGETİ (Jozsef), macar tiyatro yazarı ve oyuncusu (Veszprem 1822 - Budapeşte 1902). Meslek hayatına 1841'de taşra tiyatrolarında başladı. 1844'te Budapeşte Millî tiyatrosuna girerek 1895'e kadar çalıştı. Halk tipi komedilerinden çoğu, özellikle *İhtiyar Fantassin ile Asker Oğlu* (1855); *Gececi Kunduracı* (1856), *Köylüler* (1858) ve *Şeref Sözü* (1858) büyük başarı kazandı. (L)

SZİGLİGETİ (Jozsef SZATMARY, **Ede** — denir), macar tiyatro oyuncusu ve yazarı (Varadolaszi 1814 - Budapeşte 1878). Budapeşte tiyatrosunda sahneye çıktı, sonra oyun yazmağa başlayarak 1840'ta *Rozsa* (Gül) adlı komedisiyle Akademi Büyük ödülünü kazandı (bu ödülü on beş defa daha aldı). Yüz on dört oyun yazan Szigligeti, Macaristan'da halk dramının yaratıcısıdır. Halk oyunları (*Szökött Katona* [Kaçak], 1843; *Ket Pisztoly* [Çifte Tabanca], 1844; *Cigany* [Çingene], 1853), komediler (*Liliomfi,* 1849; *Evliliğin Üç Emri,* 1850; *A Mamma* [Ana], 1857; *Kadınlar Hükûmeti,* 1862) ve trajediler (*Gritti,* 1845, *Paul Beldi,*

SZIGLİGETİ

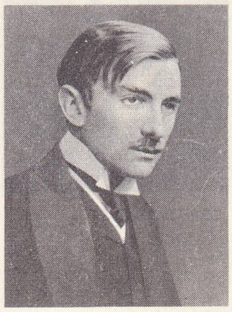

SZYMANOWSKİ

1857; *A. Tronkereso* [Taht Talibi], 1868) yazdı. (L)

SZİLAGYİ (Sandor), macar tarihçisi (Kolozsvar 1827 - Budapeşte 1899). Macaristan Tarih derneğini kurdu. *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae* (Transilvanya Tarihi) [21 cilt, 1875-1899] ve «Macar-Türk Kaynakları Derlemesi» (1862-1871) adlı incelemeleriyle Erdel konusunda uzmanlaştı. Büyük *A Magyar Nemzet Törtenete*'nin (Macar Millî Tarihi) [10 cilt, 1895-1899] yayımını başlattı. (L)

SZİLARD (Leo), macar asıllı amerikan fizikçisi (Budapeşte 1898 - La Jolla San Diego, Kaliforniya 1964). Berlin'de okudu, 1935'te Oxford üniversitesine geçti. 1937'de A.B.D.'ye gitti ve Chicago üniversitesinde profesör oldu. Gamma ışınlarının berilyum üstündeki tepkimesini gerçekleştirdi (nötron üretmek için bazen bu tepkimeden yararlanılır). Szilard, uranyumun fisyonunun incelenmesinde ve ilk atom pilinin yapımında Fermi ile çalıştı. (L)

Szilard - Chalmers metodu. Nükl. Atom sayısında değişme olmadığı zaman, radyoaktif bir elementi ışımaya tutulmuş hedeften kimyasal yolla ayırma metodu (meselâ bir nötron yakalayarak). Bu metot, radyoaktif elementin oluştuğu nükleer tepkime sırasında, radyoaktif atomların molekülden kopması ve ışımaya tutulmuş maddenin kimyasal yapısından farklı bir şekilde maddeden ayrılabilmesi olayına dayanır. (L)

Szilard olayı, nükleer bir tepkime sonucu meydana gelen radyoaktif bir atomla, bu atomun ait olduğu molekül arasındaki kimyasal bağın kopması; bu kopma, meydana gelen radoaktif izotopu, tepkimeye katılan ilk üründen kimyasal yolla ve kısmen ayırabilmeyi sağlar. (*Szilard-Chalmers metodu* bu olayı dayanır.) [L]

SZİNNYEİ (Jozsef), macar dilbilimcisi (Bratislava 1857 - Budapeşte 1943). Kolozsvar'da, macar dili ve edebiyatı (1886), sonra Budapeşte'de ural-altay dilleri (1893'ten itibaren) profesörü oldu. Yazdığı birçok eser arasında *Ungarische Sprachlehre* (Macar Dilbilimi) [1912] ve *Finnisch - Ugrische Sprachwissenschaft* (Fin-Ugur Dilbilimi) [1910 ve 1922] sayılabilir. (M)

SZİNYEİ MERSE (Pal), macar ressamı (Szinye - Ujfalu 1845 - Jernye 1902). Önce Nagyvarad'da L. Mezey'den, sonra Münih'te W. Diez ile K. Th. Piloty'den ders aldı. Münih'te, aynı zamanda, W. Leibl, G. Max ve A. Böcklin ile yakınlık kurdu. Bu sıralarda yaptığı manzaralar, renklerdeki izlenimci canlılık bakımından en güzel eserleridir. (M)

SZİTNYAİ (Zoltan), macar yazarı (Selmacbanya 1894). Kötümser romanlar yazdı: *Bolondok Tornya* (Deliler Kulesi) [1928]; *Elni Akarok* (Yaşamak İstiyorum) [1929]; *Aranykarika* (Altın Çember) [1931]; *Öt Testver* (Beş Kardeş) [1934], *Tanc* (Dans) [1938]; *Asszonyka* (Küçük Hanım) [1940]. (M)

SZLACHTA i. Polonya'da XIII. yy.dan itibaren prenslerin kendi topraklarına yerleştirdikleri şövalye soylu sınıfına verilen ad. (*Magnat*'lar denen büyük soylu sınıfından aşağı sayılan szlachta sınıfı krallığın zayıflamasından yararlanarak [XII. - XIV. yy.] günden güne önem kazandı, Jagellon'lardan birçok imtiyaz kopardı [XV. yy.] ve *liberum veto*'yu kullanarak devlet çarkını kendi çıkarlarına döndürdü.) Bk. POLONYA. (L)

SZMİCKİT i. (fr. *szmickite*). Miner. Hidratlı tabiî manganez sülfat. (L)

SZOBER (Stanislaw), polonyalı filolog (Varşova 1871 - ay.y. 1937). Varşova üniversitesinde ders verdi. Leh yazısı üstüne bir inceleme, bir çağdaş lehçe grameri, bir *Doğru Telaffuz Lûgati* (1938) yazdı (bu eseri, yeniden gözden geçirerek 1948'de *Doğru Lehçe Lûgati* başlığı altında tekrar yayımlandı.). [L]

SZOLNOK, Macaristan'da şehir, idare bölgesi merkezi, Tisza kıyısında; 59 010 nüf. Teknik üniversite (demiryolu). Besin sanayii. Kimya sanayii. Makine ve mobilya fabrikaları. Görgey kumandasındaki Macarlar, mart 1849'da Windischgraetz kumandasında Avusturyalıları burada yendiler. — *Szolnok idare bölgesi;* 5 571 km^2, 465 000 nüf. (L)

SZOMBATHELY, Macaristan'da şehir, Vas idare bölgesinin merkezi, Avusturya sınırı yakınında; 60 487 nüf. Barok üslûbunda katedral. Romalılardan kalma yıkıntılar. Besin sanayii (şeker fabrikaları). Deri (ayakkabı) ve kumaş sanayii. (L)

SZONDİ (Lipot), macar psikoloğu (Nitra 1893). 1944'ten beri Zürich'tedir. Adını taşıyan yansıtmalı bir test hazırladı. Eserleri: *Schicksalanalyse* (Alınyazısının Analizi) [1944], *Experimentelle Triebdiagnostik* (Deneysel Metotla İçgüdü Teşhisi) [1947]. (L)

Szondi testi, Szondi'nin ortaya attığı yansıtmalı test. Bu test, saf tipten seçilmiş birtakım akıl hastalarına ait 8'er fotoğraflı altı diziden meydana gelir. Testin uygulanmasında denekten istenen şey, her dizi içinden, en çok beğendiği 2 fotoğrafı ve en az beğendiği 2 fotoğrafı seçmesidir. Her dizide, esas olarak alınan sekiz tip görülür: bu tiplerin her biri, bir içtepinin temsilcisidir. Fotoğraflar, aşağıdaki tipleri belirtir: 1. bir homoseksüel ve bir sadik (bu dizi, kişiliğin cinsel vektörünü belirtir); 2. bir saralı ve bir histerik (bu dizi, yüksek şiddet derecesi taşıyan vektörü ortaya koyar); 3. bir katatonik ve bir paranoyak (bu dizi, şizofreni vektörünü gösterir); 4. bir ruhî çökkün ve bir manyak (bu dizi siklotimik vektörü ortaya koyar). Denek tarafından seçilmeyen fotoğraflar, aslında, gerçek alanında, deneğin tatmin edilmiş içtepilerini temsil eder. Olumlu bir seçme ise, denekteki mukabil içtepinin varlığını gösterir. Bu içtepi, gerçekleşmeye elverişlidir. Bir fotoğrafın denek tarafından reddedilmesine gelince, bu tutum, denekteki ya bastırılmış bir içtepiyi ya da karşıt içtepinin kuvvetini gösterir. İçtepiler arasındaki dinamik bağlaşmaların incelenmesi yoluyle hastanın gerek belirtileri, gerek savunma mekanizmaları tasvir edilebilir.

Szondi'nin dayandığı varsayım şudur: hayat, birçok önemli seçmemizin birbirini izlemesidir. Biz, yaşayışımızda dostlarımızı, uğraşılarımızı, hattâ kişilik özelliklerimizle nevrozumuzu da seçeriz. Ancak bu seçmeler, çoğu zaman, bilinçdışımızda meydana gelir. Bundan dolayı da, biz bu seçmeleri yapmaya, sanki dışarıdan zorlanmış sanırız. Fotoğrafların seçimi, bütün bu hayatî seçmeleri adetâ özetler. Bu seçmeler benliğimizin derin içtepilerini yansıtır, hattâ «aile bilinçdışı»na kadar ulaşır. Szondi'ye göre, bu «aile bilinçdışı» Jung'un kolektif bilinçdışı ile Freud'un tasvir ettiği kişisel bilinçdışı arasında, tam ortada yer alır. (L)

SZOPİENİCE, Polonya'da şehir, Yukarı Silezya'da (Katowice voyvodalığı), Katowice'nin doğusunda; 53 000 nüf. Şehir, Sosnowec yerleşme bölgesinin sınırları içindedir. Kömür madenleri ve demirsiz madenler (çinko). [L]

SZÖNY, Macaristan'da (Komarom idare bölgesi) kasaba, Komarom yakınında, Valentinianus I'in öldüğü eski *Brigetio* şehrinin yerinde; 4 600 nüf. Boru hattıyle doğrudan doğruya Lispe yataklarına bağlanan büyük petrol rafinerileri. (L)

SZTALİNVAROS. Bk. DUNAUJVAROS.

SZYMANOWSKİ (Karol), polonyalı bestecı (Tymoszowka 1882 - Lozan 1937). 1906 - 1908 Arasında Berlin ve Leipzig'te yaşadı; Wagner, Reger ve Strauss'un eserlerini inceledi; birinci senfonisinde bu bestecilerin etkisi görülür. Ses, solo ve orkestra için *Penthesilea* adlı senfonik şiirini İtalya'da yazdı. *Hagith* operasında yine Strauss'un etkisi sezilirse de, *Krol Roger* operasında (1924) kişisel bir anlatıma kavuşmuştur. Viyana'da bulunduğu sırada Debussy ve Stravinsky'in eserlerini keşfetti ve yalnız ses ve piyano için *Liebeslieder des Hafis*'i (Hafız'ın Aşk Şarkıları) bu ilhamla yazdı. Yurduna yerleşerek birçok eser verdi: bir keman konçertosu, bir piyano konçertosu, *Metopes, Üç Şiir, Masken* (üç parça), bir piyano sonatı, yaylılar için bir dörtlü, lied'ler, *3. Senfoni.* Millî balesi *Harnasia*'da ülkesinin folklorundan yararlandı. Ayrıca polca bir metin üstüne bir *Stabat Mater,* bir *Veni Creator* besteledi. 1926'da Varşova konservatuvarı yönetmenliğine getirildi; bir konçertante senfoni ve iki keman konçertosu yazdı. O tarihten sonra hastalığı yüzünden çalışmalarına uzun süre ara vermek zorunda kaldı. Szymanowski'nin eserleri, Chopin ve R. Strauss gibi romantizmin iki uç sınırında gelişen, oldukça zengin, kişisel bir sentezdir. (L)

SZYMONOWİC (Szymon), polonyalı şair (Lwow 1558 - Czerniecin 1629). Krakow akademisini bitirdi. İtalya'da, Casaubon ve Scaliger'i kendine hayran bırakan bir kültür kazandı. Krallık kançıları Zamoyski'nin bir hümanistler akademisi kurmasına yardım etti (1601). Papa Clemens VIII'in latince eserlerinden ötürü «saray şairi» unvanını verdiği Szymonowic'in *Sielanki*'si (İdiller) [1614] polonya şiirinin en güzel eserlerinden biridir. (L)

Foto. LAROUSSE

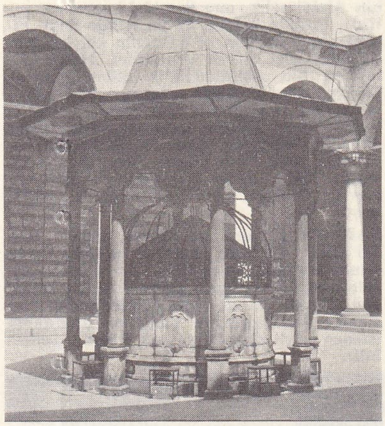

Beyazıt camii şadırvanı, İstanbul

Ulucamii şadırvanı, Diyarbakır

Ş i. Türk afabesinin yirmi üçüncü (*şe*), osmanlı alfabesinin on altıncı (*şın*) harfi. || Katı, sızmalı, titreşimsiz dişeti ünsüzü. || Sıralama ve sınıflandırmada sayı yerinde kullanıldığı zaman 22'yi (veya 23'ü) gösterir. || Ebced hesabında 300 sayısının karşılığı.

— ANSİKL. leng. *Harfin tarihi.* Göktürk (orhon) alfabesinde sadece kelime sonunda kullanılan bir *ş* harfi vardır. Uygur yazısında *s* ve *ş* ünsüzleri aynı işaretle gösterilmiştir. Mani alfabesinde bir *ş* harfine yer verilmiştir. Türk Brahmi yazısında *şa* (damak tepesi) hecesinden başka hece sonu *ş* (-*ş*) harfi görülür. Passe-pa yazısında hece değerleri farklı (moğolca: *şa*, çince: *şe*) bir işaret kullanılmıştır. Osmanlıcada şe sesini göstermek için arap alfabesindeki *şın* harfi kullanıldı. Latin harflerini kullanan Türkiye Türkçesinde bir *şe* harfi vardır.

● *Fonetik* (ses bilgisi). *Ş* sesi; katı, sızmalı ve titreşimsiz bir dişeti ünsüzüdür. Türkçede *ş* ünsüzü, ön seste az bulunur: *şaşmak, şiş, şişmek* v.b. Ayrıca yansımalarla (onomatope) *şu* zamiri ve türevlerinde görülür: *şap şup, şar şar, şıp şıp* v.b.; *şu, şuna, şunu, şunda, şundan, şunca, şöyle, şimdi* v.b. Türkçe kelimelerde *ş* ünsüzü, iç ve son seste sık görülür: *aşırı, beşiz, deşmek, işlem; baş, kış, yokuş, görmüş, yanmış* v.b. Türkçede kullanılan yabancı kelimeler arasında da ön, iç ve son seslerinde *ş* ünsüzü bulunan örneklere rastlanabilir: *şahıs, şantör, şehlâ, şilep, şömine, şüphe; çarşaf, eşkıya, işaret, işporta, paraşüt; çilekeş, fuhuş, korniş, kreş, peşkeş, revanş* v.b. İlk hecesinde *ş* ünsüzü bulunan bazı kelimelerde ön sesin düşmesiyle *ş* ünsüzü, ön ses durumuna geçer; *uş* + *imdi* > *şimdi*, *uş* + *ol* > *şol*, gibi. Anadolu ağızlarında, bazı yabancı kelimelerde *s* sesi uzak benzeşmeyle *ş* olur: şose > *şoşa*, *şemsiye* > *şemşiye* v.b. Yabancı kelimelerdeki son ses *j*, anadolu ağızlarında *ş* veya *ç* olarak söylenir: *garaj* > *garaş* / *garaç*, *plaj* > *pılaş* / *pılaç*, *viraj* > *viraş* / *viraç* v.b. Bunun yanında yine bazı ağızlarda *ç* ünsüzü, *ş* veya *j* olarak telaffuz edilir: *geçmek* > *geşmek* / *gejmek; içlik* > *işlik* / *ijlik; kaçmak* > *kaşmak* / *kajmak* v.b.

Türkiye Türkçesi dışındaki türk lehçelerinde de *ş* ünsüzüyle ilgili birtakım ses değişmeleri görülür. Türk lehçelerinde ön sesteki *ş* ünsüzünün aslî olmadığı, *s*, *ç* ve *c* ünsüzlerinden geldiği biliniyor. Genel Türkçedeki *ç* ve *s* ünsüzleri, bazı türk lehçelerinde *ş*'ye dönüşmüştür. Kırgızca örnekler; *şağıl* (çakıl), *şıbak* (sıva), *şor* (çorak) v.b. Altayca örnekler: *üş* (avuç), *agaştar* (ağaçlar) v.b. Çuvaşça örnekler; *şıv* (su) [>*sub*], *şımı* (kemik) [<*sünük*], *şurı* (sarı) [<*sarıg*], *eşe* (sıcak) [<*ısıg*] v.b. Altaycada iç sesteki *ş*'ler, özellikle iki ünlü arasında kaldığı zaman *j*'ye dönüşür: *kajık* (kaşık), *kiji* (kişi), *tüjür-* (düşür-) v.b. Genel Türkçedeki *ş*'ler bazı türk lehçelerinde *s* olarak geçer: Koybalca ve Kargasça örnekler; *bas* (baş), *sis* (şiş), *t'âs* (yaş) v.b. Yakutça örnekler; *bies* (beş), *kuyas* (güneş) [<*kuyaş*], *tas* (dış) [<*taş*] v.b. Koybalcada *ş* ünsüzü iki ünlü arasında kaldığı zaman *z* olur: *azera* (aşırı), *izik* (eşik), *kizi* (kişi) v.b. Genel Türkçedeki *ş*'ler Yakutçada *h* olarak geçer: *aha-* (yemek yemek) [<*aşa-*], *ihit-* (işit-), *kihi* (kişi) v.b. Genel Türkçedeki *ş* sesi Çuvaşçada iki fonetik değişme geçirmiştir: **1.** *ş*>*l* değişmesi: *hel* (kış), *s'ul* (yaş), *çul* (taş) v.b.; **2.** *ş*>*j* değişmesi: *ajak* (eşek), *tejer-* (düşür-), *yejel* (yeşil) [<*yaşıl*] v.b. (Bk. L ve J harfleri.) Genel Türkçedeki bazı ön ses *t*'ler, Çuvaşçada *ş* olur: *şel* (diş) [<*tiş*], *şım-* (don-) [<*ton-*] v.b. (M)

ŞA ünl. Eskiden, sporcular tarafından «ya-

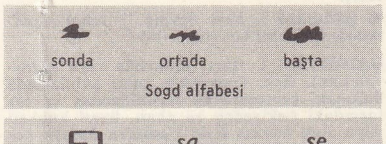

Sogd alfabesi

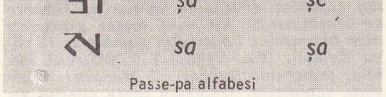

Passe-pa alfabesi

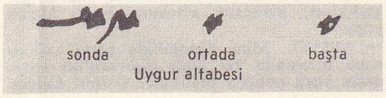

Uygur alfabesi

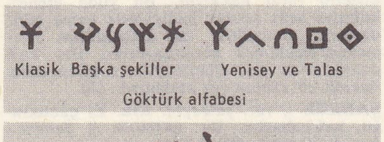

Göktürk alfabesi

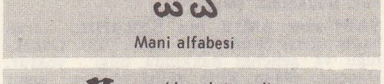

Mani alfabesi

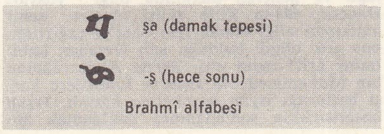

Brahmî alfabesi

Foto: N. Erkılıç (MEYDAN)

şa» veya «yaşasın» yerine üç kere tekrarlanarak söylenilen alkış sözü. (Bugün aynı amaçla «sağol» sözü kullanılır.) [M]

ŞAB i. (ar. *şaᶜb*). *Esk.* Halk; kabile (arap kabilesi). || Bir şeyin parçası. || Bölünmüş, parçalanmış şey. || Kafatasında çatlaklık. || Kızıldeniz'den çıkan dallı budaklı taş. (M)

ŞAB i. (fars. *şāb*). *Esk.* Şap. || *Şab-ı rumî,* bir çeşit biber. (M)

ŞÂB sıf. ve i. (ar. *şebāb,* gençlik'ten *şābb*). *Esk.* Genç, delikanlı. || *Şabb-ı emred,* sakalsız genç, sakalı çıkmamış delikanlı. || *Şeyh ü şâb,* yaşlı ve genç. (M)

şabbat «le Grand Bouc» Goya'nın eseri (1798), Galdiano müzesi, Madrid

ŞABAC, Yugoslavya'da (Sırbistan) şehir, Sava kıyısında; 19 000 nüf. Sur kalıntıları. Besin ve kimya sanayii. (L)

ŞABAKA, «Habeş» denen XXV. Sülâleden Mısır hükümdarı (M. Ö. 716-701). Delta'ya boyun eğdirerek selefi ve kardeşi Piankhy'nin eserini tamamladı, ama Asurluların Filistin'e doğru ilerlemesi karşısında Asya siyasetinde çekimser davrandı. Bayındırlık çalışmalarını destekleyerek Mısır tapınaklarının surlarını onarttı ve özellikle Teb'de tapınaklar yaptırdı. (L)

ŞABAN i. (ar. *şaᶜbān*). *Esk.* Kamer takviminin sekizinci ayı, üç ayların ikincisi. || Erkek adı. || *Argo.* Aptal, saf, şaşkın.

— ANSİKL. Takvim. *Şaban* ayının İslâm dinine göre oruç ayı olan ramazandan önce geldiği için ayrı bir önemi vardır. Bu ay, islâm dininin doğuşundan önceki dönemlerde de Araplar arasında, önemli aylardan biri sayılıyordu. Cahiliye çağında kullanılan şemsî (güneş) takvime göre şaban ayı, yaz mevsimine geliyordu. Birçok din töreni, ölülerin ruhu için dualar bu ayda yapılırdı. Hz. Muhammed, islâm dinini yaymağa başladığı yıllarda, bu ayın eski kutsallığına bağlı kaldı. Onu islâm inançlarına göre değerlendirerek nafile orucunu şaban ayında tutmağa başladı. Bazı kavimlerde, özellikle Hindistan ve Pakistan halkları arasında şabanın 14. gecesi ölüler için dua edilir, adaklar sunulur, yoksullara yiyecek, içecek dağıtılır. Fas'ta şaban ayının son gününde *şabane* denilen özel bir şenlik düzenlenir. (M)

ŞABAN el-MELİKÜL EŞREF. Bk. EŞREF (Melik El-).

ŞABAN el-MELİKÜL KÂMİL, memlûk sultanı (hük. 1345-1346). Melikünnâsır Muhammed'in oğlu. Kardeşi Meliküssalih İsmail'in ölümünden sonra sultan oldu (1345). Kısa süren saltanatında memuriyetleri para karşılığında satmakla tanındı. Memlûk emîrleri, onun aleyhine dönünce, kardeşlerinden ikisini ve emîrlerinden bazılarını öldürttü; fakat, emîrler tarafından öldürüldü. (M)

şadi («Türkische Gewänder» adlı kitaptan)

ŞABAN-I VELİ, Şabaniyei Halvetiye tarikatının kurucusu (Kastamonu ? - İstanbul, 1568). İlköğrenimini Kastamonu'da yaptıktan sonra, İstanbul'a geldi. Burada başladığı medrese öğrenimini yarım bıraktı. Memleketine dönerken, Bolu'da Halvetiye'nin kollarından Cemaliye tarikatının halifelerinden Hayreddin Tokadî'ye kapılandı. On iki yıl zikir ve murakabeyle eğitildi. Sonra şeyhi tarafından Kastamonu'ya gönderildi. Kastamonu'da Seyid Yahya Şirvanî'nin halifelerinden Seyid Sünnetî Efendinin dergâhında erbain çıkardı. Bir süre sonra da bu tekkenin şeyhi oldu. Hakkında, halifelerinden Ömer Fuadî tarafından derlenen bir *Menakıbname* vardır (Kastamonu, 1876). [M]

ŞABANİ veya **SHABANİ,** Güney Rodezya'da köy, Gvelo'nun güneyinde; 8 900 nüf. Amyant madeni. (L)

ŞABANİYEİHALVETİYE blş. i. (kurucusu *Şaban-ı* Veli'nin adı > ar. *şaᶜbāniyye* ve *ẖalvetiyye*'den fars. taml. *şaᶜbāniyye-i ẖalvetiyye*). Tasav. Halvetiye tarikatına bağlı Cemaliyenin kollarından biri. (Kurucusu Şeyh Şaban-ı Veli'dir [öl. 1568]. Halvetiye tarikatının bütün inanç ve ilkelerini kapsar. Zikir ve ibadete büyük önem verir. Zikirleri toplu olarak yapar.) [M]

ŞABAN KÂMİ EFENDİ Âmidî, türk şairi (Diyarbakır ? - ay.y. 1883). Medrese öğrenimi gördü. Mısır'a gitti. İbrahim Bacurî'den icazet aldı. Tasavvuf yoluna girdi. Tasavvuf konularında divan geleneğini sürdüren şiirleri ve mektupları vardır. Eserleri: *Divan; Münşeat* (Nesirler); *Mevlid* (iki ayrı kitap). [M]

ŞABAN NAKŞİBENDİ, türk mutasavvıfı (Mudurnu, ? - İstanbul 1594). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Emîrbuharî zaviyesine kapanarak dünyadan el etek çekti. Eserleri: *Kaza ve Kader* (arapça); *Meratibü's-Sülûk ve Keşf* (Tarikata Girme Aşamaları ve Gizli Olanı Bilme). [M]

ŞABANÖZÜ, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Çankırı ili) ilçe merkezi; 2 465 nüf. (1970). İl Merkezinin 43 km güneybatısında; yüksl. 1 090 m. 1944'tenberi ilçe merkezidir. Tuğla ocakları, toprak kap yapımevleri. — *Şabanözü ilçesi,* 590 km²; 16 301 nüf. (1970). Tek bucak; 25 köy. Tahıl zıraatı, hayvancılık, bağcılık. (M)

ŞABAN ŞİFAHİ Ayaşlı, türk hekimi (Ayaş ? - İstanbul 1704). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Bir süre Süleymaniye tıp medreselerinde müderrislik yaptı. Çocuk hastalıkları ve doğum konularında, özellikle çocuğun ana karnında gelişmesi, doğuşu, doğumla ilgili olaylar, rahim hastalıkları ve tedavileri üzerinde çalıştı. Doğum ve çocuk hastalıklarıyle ilgili yazılar yazdı. En önemli eseri: *Tedbirü'l Mevlûd'*dur (Doğum Bilgisi). [M]

ŞABAŞ i. (fars. *şād bāş,* şen ol!'dan *şābāş*). *Esk.* Beğenme, aferin deme. || Ünl. Aferin! || *Şabaş-han,* aferin diyen, alkışlayan.

◆ **Şabaşî** i. *Esk.* Alkışlama, aferin deme. (M)

ŞABAŞİYE, Basra ve Ahsa bölgesinde bir karmatî topluluğunun adı. Bu topluluk, başkanlığı babadan oğula geçen Benu Şabaş şeyhleri tarafından yönetilirdi. Bu aileden olan ve Dürzîlerin kendi dinlerinden saydıkları Ebül Hasan Ali (öl. 1094) ile oğlu Selilü'l Berekât, Basra'da Büveyhî emîrliğinin vezirlerindendi. (M)

ŞABATAKA, «Habeş» denen XXV. Sülâleden Mısır hükümdarı Şabaka'nın yeğeni ve halefi. (L)

ŞABBAT i. (ibranîce k.). Musa yasasına göre, Yahudilerin dinlenmek zorunda oldukları haftanın yedinci günü. (Bk. ANSİKL.) || Erkek veya kadın büyücülerin şeytanın başkanlığında yaptıkları gece toplantısı. || *Şabbat yılı.* Bk. ANSİKL. || *Şabbat yolu,* Yahudilerin şabbat günü evlerinden uzaklaşabilecekleri mesafe.

— ANSİKL. Din tar. *Şabbat* dinlenmesi On Emir'in hükümlerinden biridir: «Altı gün çalışacaksın [....], ama yedinci gün Tanrı'na ayrılmış olan dinlenme günüdür» (Göç, XX, 9-10). Şabbat, çalışan insanın kuvvet toplayabilmesi için ve Tanrı'nın Yaratılış'tan sonra bir gün dinlenmesi örnek alınarak konmuştur. Bu yasak, köle veya bir hür kişilerin çalışmasını önlüyordu: din hukuku bu amaçla, çok kesin bir yasak listesi ortaya koydu. Yahudi halkı da bu yasaklara titizlikle uydu. Eskiden şabbata uymamak ölümle cezalandırılırdı. İncil'in bir çok yerinde İsa'nın şabbata uyanlara karşı çıktığı görülür. İsa'nın dirilişinden sonra havariler bu diriliş gününü Tanrı'nın günü (*dies dominica,* pazar) haline getirerek Musa'nın şabbat'ına has yükümlerin birçoğunu bu güne aktardılar.

● *Şabbat yılı.* Musevî yasası, her yedi yılda bir yılı tarım çalışmalarını durdurarak kutsallaştırmayı emrediyordu. Şabbat yılı bir nadas yılıydı; yabanî meyveler fakirlerin tabiî hakkıydı. Bu yılda efendi, kölesini azat ederek hediyelerle evine göndermek, alacaklılar da alacaklarını istemeden beklemek zorundaydılar. Her kırk dokuz yılda bir, «jübile yılı» denilen daha önemli bir şabbat yılı kutlanırdı. (L)

ŞABEZE i. (ar. *şaᶜbeze*). *Esk.* El çabukluğu, hokkabazlık. Bk. ŞUBEDE. || *Şabeze-baz,* hokkabaz. (M)

ŞABİ ebu ÂMİR bin ŞERAHİL, arap hadis râvisi (Kûfe 641 - ay.y. 728). Çocukluğu ve gençliği hakkında bilgi yoktur. Haccac, 694'te Kûfe valisi olunca şehir hakkında bilgi almak için Şabi'yi çağırttığı, onu çok bilgili bulduğu için Hemdan kabilesine ârif* tayin etti. 700'de Abdurrahman bin Muhammed bin Eşas'ın Emevîlere karşı başlattığı isyan hareketine katıldı. İsyan başarısızlıkla sonuçlanınca saklanmak zorunda kaldı. Suçunu bağışlatmak için Kuteybe bin Müslim'in Horasan'a gidecek ordusuna gönüllü yazıldı; sonra da onun kâtibi oldu. Fakat Haccac, kendisine gönderilen bir mektubun Şabi tarafından yazıldığını anlayınca onu çağırttı. Şabi, Haccac'ın huzurunda suçunu kabul ederek, af diledi ve Haccac da suçunu bağışladı. Şabi'nin ününü duyan halife Süleyman bin Abdülmelik, onu Şam'daki sarayına getirtti. Burada kaldığı üç yıl içinde Şabi, bizans imparatoruna ve halifenin kardeşi Abdülaziz'e elçi olarak gönderildi. Halife Süleyman bin Abdülmelik'in ölümü üzerine Kûfe'ye döndü. Hadis araştırmacıları Şabi'yi, sözüne inanılır bir râvi olarak kabul ederler. Onun 500'den fazla sahabeden hadis dinlediği biliniyor. Şabi'nin öğrencileri arasında, ünlü fıkıh bilgini Ebu Hanife de vardır. Şabi, hadis rivayetiyle birlikte Emevîler tarihine ait birçok bilgi de nakletmiştir. (M)

ŞABLON i. (alm. *schablone,* örnek, model'den). Üzerinde harfler, şekiller veya semboller bulunan madenî veya plastik cetvel; harf ve şekillerin çevre çizgileri kalem ucu girecek şekilde oyuk yapıldığından, desinatör bu çizgilerde kalemini gezdirerek istenen şekli düzgün olarak kâğıda geçirebilir.

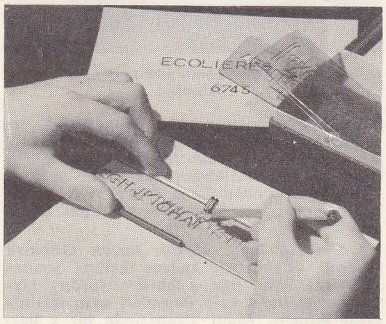

— Bayınd. Bir karayolunun, bir şeyin, herhangi bir toprak tesviyesinin enine eğimini kontrol etmeğe yarayan tahta veya madenî profil. || Bir kara veya demiryolunun, bir kanalın enine profili; kartondan kesilerek çıkarılan bu profil, yapılacak kâra veya demiryolunu, açılacak kanalı çizebilmek için bir projenin enine profili üzerine yatırılarak kullanılır. (LM)

ŞAD sıf. (fars. *şād*). *Esk.* Sevinçli, neşeli. || *Şad olmak,* sevinmek: *Cem bezm-i camı kurduğu gün şad olun dedi* (Yahya Kemal). *Ruhu şad olsun.* || *Şad-behr,* sevinçli durum. || *Şad-dil,* gönlü sevinçli, neşeli. || *Şad-hab,* uykusu iyi olan. Dinlendirici uyku. || *Şad-kâm,* sevinçli: *Şad-kâm olsun safalarla hemişe hatırın* (Nedim). || *Şad-merg,* aşırı sevinçten ölme.

◆ **Şadlık** i. *Esk.* Sevinçlilik.

◆ **Şadnâk** sıf. *Esk.* Sevinçli. (M)

ŞADAN sıf. (fars. *şād*'dan *şādān*). *Esk.* Keyifli, sevinçli: *Kamis-i Yusuf'u hamil, mübeşşer ü şadan* (Tevfik Fikret). || İ. Kadın ve erkek adı. (M)

ŞADIMAN veya **ŞADMAN** sıf. (fars. *şād*'dan *şādmān*). *Esk.* Sevinçli, memnun: *Yaradılmış cümle oldu şadman / Gam gidüp âlem yeniden buldu can* (Süleyman Çelebi).

◆ **Şadmanî** i. *Esk.* Sevinç. || *İzhar-ı şadmanî,* sevincini belirtme. (M)

ŞADIRVAN i. (fars. *şādurbān* veya *şādurvān*'dan). *Esk.* Genellikle cami avlularında bulunan, çevresindeki musluklardan ve ortasındaki fıskiyeden su akan, üzeri kubbeli veya açık havuz: *Eski Camiden bakiye kalan şadırvan avlusunun mimarisi, Türklük ve Müslümanlık iliklerine kadar geçmemiş olan bir mimar tarafından yapılamaz* (Yahya Kemal). [Bk. ANSİKL.] || *Şadırvan külâhı,* şadırvanın kubbesi. || *Manastır şadırvanı,* rahiplerin, yemekten sonra ellerini yıkadıkları, manastır avlusuna bağlı küçük yapı.

— ANSİKL. Mim. Genellikle cami avlularının ortasında yer alan *şadırvan*'lar kare, daire veya çokgen planlıdır. Üstleri kurşun

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

kaplama geniş saçaklı bir dam ile örtülüdür. Yüksek kenarlı havuz biçiminde bir su haznesi çevresinde belirli aralıklarla musluklar yer alır. Suyun kirlenmemesi için hazne duvarının üzeri madenî parmaklık veya oymalı mermer levhalarla kaplıdır. Muslukların önünde şadırvan çevresini dolanan tahtadan, oturma yerleri vardır. (M)

ŞADÎ i. (fars. *şād*'dan *şâdî*). *Esk.* Sevinçlilik, sevinç: *Mihneti kendüye zevk etmedir âlemde hüner / Gam ü şadî-i felek böyle gelir, böyle gider* (Koca Ragıb Paşa). || [*Şadi* şeklinde] Erkek adı. || *Mürde-i şadî,* sevincinden ölen. (M)

ŞADÎ i. (ar. *şedā*'dan *şādî*). *Esk.* Mahkeme mübaşiri.

— Teşk. tar. Acemi ocağından olanlara verilen ad. (*Torba oğlanları* da denirdi.) [M]

ŞADÎ. Bk. FİKRET ŞADİ.

ŞADMAN sıf. Bk. ŞADIMAN.

ŞADR (İvan Dimitriyeviç İVANOV, — denir), sovyet heykeltraşı (Şadrinsk yakınları 1887 - öl. 1941). Paris'te (1910-1911) ve Roma'da (1911-1912) kaldı. İlk eserlerinde insancı bir anlayış ve sembolik özellikler göze çarpar (*Dünya Acıları Anıtı* projesi, 1914-1917). Omsk'ta (1919-1921) Karl Marx'ın, Liebknecht'in, Rosa Luxemburg'un büstlerini yaptı. Heykelleri (*Ekinci, Kızılordu Askeri, Köylü, İşçi*) büyük ilgi gördü (1922). 1924'ten itibaren Lenin'in hayatını bir dizi büstle özetledi. Ayrıca, «Zemo - Avçalskaya» hidroelektrik santralındaki *Lenin* (1927) ve Moskova'daki *Maksim Gorki* anıtlarını yaptı. (L)

ŞADRİNSK, Batı Sibirya'da (S.S.C.B.) şehir, Tobol'un kolu olan İret ırmağı kıyısında; 52 000 nüf. Besin sanayii ve makine yapımı. (L)

ŞAFAK i. (ar. *şafaḳ*). Güneş doğmadan az önce ufukta beliren aydınlık: — *Biraz uyuyayım şafağa doğru yola çıkarız. Tanyeri ağarmağa başlarken beni mutlaka uyandır, dedim* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— ÇEŞ. DEY. *Şafak atmak.* Bk. ATMAK. || *Şafak sökmek.* Bk. SÖKMEK.

— *Esk.* Güneş battıktan sonra bir süre devam eden aydınlık. || *Şafak-âlud,* şafak renginde, kırmızı. || *Şafak-gûn,* şafak renkli, kızıl. || *Şafak-nümun,* şafak yeri gibi kızıl renkte olan. (M)

ŞAFARJİK (Pavel Josef), çek dilbilimcisi ve arkeoloğu (Kobeliarovo, Slovakya 1795 - Prag 1861). Basın sansürcüsü (1837), sonra Prag Üniversitesi kütüphanesi yöneticisi (1841) oldu; bu üniversitede kendisi için bir İslav Filolojisi kürsüsü kuruldu (1848), fakat ertesi yıl bu kürsüden ayrıldı. Başlıca eserleri: başlangıcından M. S. X. yy.a kadar islav medeniyetini inceleyen *İslav Eskiçağı* (1937); *Güney İslav Edebiyatı Tarihi* (1864-1865) ve çekçe üstüne eserler. Şafarjik, islav kültürüyle ilgili inceelemeleri başlatanlardan biridir. (L)

ŞAFÎ sıf. (ar. *şifā*'dan *şāfî*). *Esk.* Şifa verici, hastalığı iyileştiren. || Tatmin eden, inandıran. || *Cevab-ı şafî,* tatmin edici karşılık: *Resul-i Ekrem, her kimi himaye ederse biz de onu himaye etmeğe mecburuz, yollu bir söz söylemeleriyle hiç birinden bir cevab-ı şafî alamadı* (Cevdet Paşa). || *Deva-i şafî,* iyi eden ilâç.

◆ **Şafiye** sıf. *Esk.* Şafî'nin dişili. || *Edviye-i şafiye,* iyi eden ilâçlar. (M)

ŞÂFÎ sıf. (ar. *şefāᶜat*'ten *şāfiᶜ*). *Esk.* Şefaat eden, suçlu kimsenin bağışlanmasını sağlamak için araya giren. || *Şâfi-i ruz-i ceza* («ceza günü şefaat eden»), Hz. Muhammed. || *Şâfi-i yevm-i arasat* («arasat gününde şefaat eden»), Hz. Muhammed. (M)

ŞAFÎ i. (*şafiî*'den). Şafiî kelimesinin halk dilinde aldığı şekil.

— ÇEŞ. DEY. *Şafî köpeği gibi titremek,* çok titremek. || *Şafî köpeğine dönmek,* yüzü kir ve pislik içinde olmak. || *Şafî köpeği yalasa temizlenmez* (veya *doymaz*), çok kirli, pislik içinde olan şeyler için kullanılır. (M)

ŞAFİÎ i. (İmam-ı *Şafiî*'nin adından ar. *şāfiᶜî*). *Esk.* Şafiîlik mezhebinden olan kimse. (*Şafiiyyü'l-mezhep* de denir.)

◆ **Şafiiye** i. *Esk.* Şafiîlik. (M)

ŞAFİÎ (İmam Ebu Abdullah Muhammed bin İdris), şafiî mezhebinin kurucusu (Gazne 767 - Fustat 820). Kureyş kabilesindendir. Hz. Muhammed ile uzaktan akrabalığı vardır. Çocukluğu Mekke'de geçti. Bir süre çöl bedevîlerinin arasında kalarak eski arap şiirini öğrendi. Mekke'de ilk hocaları Müslim-üz-Zinci ve Süfyan bin Uyeyne idi. Yirmi yaşında Medine'ye gitti ve Mâlik bin Enes'ten hadis öğrendi. Onun ölümü üzerine (796) Medine'den ayrılarak Yemen'e gitti; bir süre devlet hizmetinde çalıştı. Burada bulunan alevîlerle ilişki kurmak ve zeydî imamı Yahya bin Abdullah'a biat etmekle suçlandı; tutuklanarak Rakka'da halife Harun-ür-Reşid'in huzuruna çıkarıldı. Halife, Şafiî'yi bağışladı. Şafiî Rakka'da ünlü hanefî fıkıh bilginlerinden Muhammed bin Hasan Şeybanî ile tanıştı. Bir süre yanında bulunarak bilgisinden ve görüşlerinden yararlandı. 804'te Mısır'a gitti ve uzunca bir süre kalarak ders verdikten sonra 811'de Bağdat'a döndü. 814'te tekrar Mısır'a, bir ara Mekke'ye gitti. Şafiî'nin fıkıh ilminin kurucusu olduğu kabul edilir. Bu alandaki görüşlerini *Risale* adlı kitabında topladı. Öğrencileri, yazı ve derslerini sonradan *Kitabü'l-Um* (Ana Kitap) adlı yedi ciltlik bir eserde topladılar. Bunlardan başka *Kitabu Vasiyyet-üş-Şafiî* (Şafiî'nin Vasiyet Kitabı); *Kitabu Fıkhu'l-Ekber* (En Büyük Fıkıh Kitabı) adlarında iki eseri daha vardır. (M)

ŞAFİÎLİK i. (*şafiî*'den *şafiî-lik*). Ehlisünnet denilen dört islâm mezhebinden biri.

— ANSİKL. *Şafiîlik,* Ebu Abdullah Muhammed bin İdris Şafiî* (767-820) tarafından kuruldu. Daha çok, Mısır, İran, Irak, Endonezya adaları, Seylan, Çin Hindi ve Avustralya müslümanları arasında yayıldı. Anadolu'nun doğusunda, Dağıstan'da ve Orta Asya'nın bazı bölgelerinde de bu mezhebe bağlı kimseler vardır. Şafiî mezhebinin Mısır ve yöresindeki hâkimiyeti Fatımîlerin yıkılmasından sonra, Eyyubîlerin yönetimi ele almasıyle başlar. Kölemenler devrinde Sultan Zahir Baybars, dört mezhepten de kadılar tayin etti; fakat, Şafiîlik yine hâkimiyetini korudu. Osmanlılar ve Mehmed Ali Paşa yönetimi devirlerinde resmî mezhep olarak hanefî mezhebi kabul edildi; şafiî mezhebi de halk arasında devam etti. Şafiî mezhebinin kurallarını, meshebin kurucusu İdris Şafiî çeşitli eserlerinde açıkladı. Şafiî'nin, eserlerinde, kurduğu mezheple ilgili değişik görüşler ileri sürdüğü görülür. Bu yüzden mezhepler tarihiyle uğraşan bilginler, şafiî mezhebini iki devreye ayırırlar: 1. Şafiî'nin Bağdat'ta yaydığı mezhep; bu dönemde *Er-Risale* (Risale) ve *El-Mebsut* (Açıklanmış) adlı eserlerini yazdı. Öğrencileri tarafından *Kitabü'l-Üm'*de (Ana Kitap) toplanan derslerini verdi; 2. Şafiî'nin Mısır'da yaydığı mezhep. Şafiî, 814'te Mısır'a gelince daha önce yazdığı kitaplarını gözden geçirdi, bazı kısımlarını değiştirdi. Mısır'da yazdığı eserlerinde eski görüşlerinin bazılarından vaz geçti; hanefî mezhebinin birçok görüşlerini benimsedi. *El - Üm* adlı eserinde, şafiî fıkhının beş kaynağı olduğu açıklanır. Bu ayrıma göre islâm hukukunun en önemli iki kaynağı «kitap» (*Kur'an-ı Kerim*) ve «sünnet»tir. Öteki kaynaklar, bu iki ana kaynağa dayanan icma sahibinin sözleri ve kıyastır. İmam Şafiî, islâm hukukunun kaynaklarından olan *istihsan*'ı (bir şeyin kanıtlanması için belge bulma) bir delil olarak kabul etmez. İmam Şafiî'ye göre halifenin Kureyş kabilesinden olması gerekir. Halifeliğin sahih olması için biatın önceden yapılması gerekli değildir. Kureyş'ten bir kimse zorla halifeliği eline geçirse ve adaletle hareket etse, halk da ona biatı kabul etse, o kimse meşru bir halife sayılır. İmam Şafiî'ye göre Hulefayı Raşidîn beştir. Beşinci halife Ömer bin Abdülaziz'dir. Şafiî, başlangıçta bir bakıma islâm felsefesi niteliği taşıyan kelâma karşıydı. Bunu mezhebinin akıl ilkelerine değil de, imana dayanması yüzünden yapıyordu. İmam Şafiî, Allah'ın ahrette görülebileceğini ve *Kur'an-ı Kerim*'in mahlûk olamayacağını kabul eder. Ona göre iman, tasdik ve amelden meydana gelir. İman, amelin azlığı veya çokluğuna göre eksilir veya artar. İmam Şafiî'nin esaslarını düzenli bir şekilde tespit ettiği şafiî mezhebi daha sonra öğrencileri tarafından yayıldı. Sonraki yüzyıllarda bu mezhebin esaslarını benimseyen ve savunan birçok ünlü bilgin yetişti: Nesaî (öl. 915); Eşarî (öl. 935); Maverdî (öl. 1058); Şirazî (öl. 1083; Gazzalî (öl. 1111); Rafiî (öl. 1226); Nevevî (öl. 1278) v.b. (→ Bibliyo). [M]

ŞAFİROV (Pyotr Pavloviç), rus devlet adamı (1669 - 1739). Büyük Petro'nun çocukluk arkadaşıydı. Çarın Avrupa yolculuklarına katıldı. Dış siyaset alanında yetenekli bir danışmandı. Çarın İstanbul elçisi oldu. 1711'de felâketle son bulan Prut seferinden sonra Türklerle barış görüşmeleri yaptı. Büyük Petro onu, Ukrayna'dan topraklar vererek mükâfatlandırdı. Çarın gözde adamlarından, Şafirov'u kıskanan Mençikov onu ölüme mahkûm ettirmeyi başardı. Cezası hafifletilen Şafirov Sibirya'ya sürgün edildi. Affa uğrayınca Novgorod'a yerleşti. Büyük Petro ölünce, Katerina I onu sürgünden çağırdı (1725). *İsveç Savaşı Üstüne Nutuk* adlı eserinin yazılmasında Büyük Petro'nun katkısı olduğu sanılır. (L)

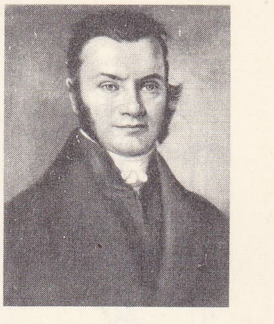

ŞAFARJİK

ŞAFT i. (ing. *shaft*). Motorun hareketini çeşitli organlara ileten mil. || *Teşm. yol.* Otomobilde, vites kutusuyle diferansiyel arasındaki ana transmisyon mili.

— Denizc. Gemi makinelerinin çevrimsel hareketini pervaneye ileten parça. (Şaft, yüksek dereceli dövme çelikten kolonlar halinde yapılır ve makineyle pervane arasındaki uzaklığa göre değişen sayıda birbirine eklenmiş parçalardan meydana gelir). || *Şaft braketi,* çift pervaneli gemilerde pervane şaftlarının uçlarını taşıyan, armut biçiminde dökülmüş parça. || *Şaft göbeği,* pervane şaftının geçmesi için kıç bodoslamanın ön kısmında açılan delik. || *Şaft kovanı,* pervane şaftının geçirilmesi için kıç bodoslamaya açılan deliğin içine yerleştirilen kovan. || *Şaft tüneli* veya *şaft yolu,* makine dairesinde şaft kovanına kadar bütün şaft boyunca uzanan ve bir insanın rahatça yürüyebileceği yükseklikte, su geçirmez geçit. || *Krank şaftı,* makinenin alternatif hareketini çevrimsel harekete dönüştüren krankların bağlı olduğu parça. || *Pervane şaftı* veya *kuyruk şaftı,* pervanenin bağlı olduğu parçaların en gerisinde bulunan parça. || *Sırast şaftı,* pervanenin güdümünü tekneye aktaran ve sırast yatağı içinde dönen parça. (ML)

ŞAFUL i. (yun. *skaphi,* tekne'den). İçine bal konulan küçük tahta tekne. (M)

ŞAGAF i. Bk. ŞEGAF.

ŞAGAL i. (fars. *şaġāl*). *Esk.* Çakal. (M)

ŞAGAL. Bk. CHAGALL.

ŞAGALAR, Tanzaniya'da (Moşi idare bölümü) bantu kabilesi; yaklş. 145 000 nüf. (L)

ŞAGER-BAZAR, Habur ırmağının yukarı vâdisinde sit, eski bir kuzey mezopotamya şehrini içine alır. Burada bulunan çivi yazılı tabletler (1934-1937) şehrin M. Ö. II. binyılda at yetiştiriciliğiyle uğraşılan önemli bir tarım merkezi olduğunu ortaya koymuş ve ortaya çıkarılan Tarihöncesinden kalma on bir, tarih döneminden kalma beş tabaka, birçok seramik eşyanın tarihlendirilmesini sağlamıştır. (L)

ŞAGİL sıf. (ar. *şuġl,* iş'ten *şāġil*). *Esk.* Meşgul eden. || Yer tutan, işgal eden. || Meşgul, işi olan, işgal edilen. (M)

ŞAGİRD i. Bk. ŞAKİRT.

ŞAH veya **ŞEH** i. (fars. *şah* veya *şeh*). Padişah, hükümdar; özellikle İran ve Afgan hükümdarı. (Bk. ANSİKL.) || —*Esk. Şah-ı encüm,* güneş. || *Şah-ı geda-nihad,* kibirsiz hükümdar. || *Şah-ı Kerbelâ* («Kerbelâ şahı»), Hüseyin. || *Şah-ı Kevneyn* («iki cihanın şahı»), Hz. Muhammed. || *Şah-ı Merdan* («mert kimselerin şahı»), halife Ali. || *Şah-ı Risalet,* Hz. Muhammed. || *Şah-ı velâyet* (veya *şah-ı Zülfikar*). halife Ali.

— ÇEŞ. DEY. *Şah iken şahbaz olmak,* çirkinliği veya içinde bulunduğu kötü durumu gittikçe artan kimseler için alay yollu kullanılır. || *Ben şahımı bu kadar severim,* «bundan fazla fedakârlık yapamam, daha fazlasını göze alamam» anlamında kullanılır.

— Anat. *Şah damarı.* Bk. ŞAHDAMARI.

— Ed. *Esk.* Özellikle iran ve divan edebi-

Foto. LAROUSSE

yatında sevgiliye verilen ad. (Bütün güzellikleri varlığında toplayan sevgili, insan gönüllerini buyruğu altına aldığı için *şah*'tır.)

— Oyun. Satranç'ta en önemli taş.

— ANSİKL. Tar. Tarihte ilk defa İran'ın Akamanış denen hükümdar ailesi tarafından kullanılan *şah* unvanı, hüküm sürmek anlamına gelen *hşay* veya *hşayasiya* kökünden türemiştir. Bir ülkeyi yöneten, o zamanın din inançlarına göre elinde tanrısal yetkiler bulunan kimse demektir. Eski İran hükümdarları kelimeyi bu anlamda kullanıyordu. Zamanla kelime birtakım değişikliklere uğrayarak şah biçimine girdi. Şah kelimesini bugünkü anlamda tanımlayan, eski İran'da hükümdarlara verilen bir unvan olduğunu ileri sürerek şiire sokan iran şairi Firdevsî'dir. Eski iran tarihini, masallarını konu edinen eserine *Şehname** adını veren Firdevsî'den sonra şah kelimesi bütün islâm ülkelerine yayıldı. X. yy.dan sonra bütün iran hükümdarlarına şah dendi. İran'da şiî mezhebinin benimsenişinden sonra şah kelimesi bir din kavramı niteliği de kazandı. Devletin başında bulunan hükümdar, hem siyasî, hem dinî yetkileri elinde bulundurduğu için şah kelimesi iki anlamda kullanılmağa başlandı. Bugün İran'da Pers imparatorluğunun kurucusu Büyük Dâra'dan (M. Ö. 535) son hükümdara kadar gelen bütün devlet başkanlarına şah unvanı verilir.

— Tasav. Özellikle şiî mezhebine bağlanan, Ali ve Oniki imama karşı sevgi ve saygı duyan tarikatlarda halife Ali ve ondan sonra gelen bütün tarikat ulularına verilen ad. (Şiîler Ali'den sonra en büyük *şah* olarak, Şah İsmail de denen İsmail Safevî'yi [öl. 1524] tanırlar. Osmanlı devleti sınırları içinde bulunan bütün bektaşî ve kızılbaşlar şah denince, Şah İsmail'i anlarlar. Ayrıca Tanrı'ya da şah denir. Bazı mutasavvıflara göre bütün evrenlerin yöneticisi, yaratıcısı durumunda olan, bütün varlık türlerinde görünüş alanına çıkan tanrı Şah veya Şahı Mutlaktır. Gönül, şahın kutsal makamıdır.)

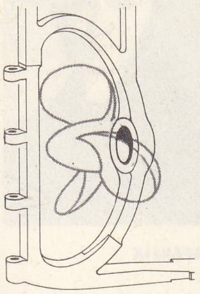

şaft göbeği

◆ Sıf. ve i. En güzel, üstün, mükemmel. (şey).

— Ed. *Esk. Şah beyit* (*şah beyt*), divan edebiyatında, bir şiirin en güzel beyti. (Şah beyit, gazel, kaside v.b. gibi divan edebiyatı nazım şekillerinin fikir, duygu ve biçim açısından en olgun beytidir. Gazelde *beytülgazel,* kasidede *beytülkasid* adını alır.)

◆ **Şahan** çoğl. i. *Esk.* Şahlar. (M)

ŞAH i. (fars. *şāḫ*). *Esk.* Dal, budak, filiz. || Geyik v.b.nin boynuzu. || Saç lülesi, büklüm, kıvrım. || Parça. || Kadeh. || Alın. || *Şah-ı âhu,* ceylân boynuzu. || *Şah-ı gül,* gül dalı. Geyiğin çatallı boynuzu.

— Mus. Türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || Türk musikisinde, diyapazon *la*'sını *si* kabul eden âhenk. (M)

ŞAH i. Atın, ön ayaklarını yerden kesenek arka ayakları üzerinde durması. || *Şaha kalkmak,* [at için] ön ayaklarını havaya kaldırarak kısa bir süre arka ayaklarının üstünde durmak, şahlanmak: *Atı şaha kalkmış, ayağının altında toplar, tüfekler, bacağı kolu kopmuş insanlar...* (Ömer Seyfeddin). [M]

ŞAHA i. (fars. *şāḫe*, dal > *şāḫā*). *Esk.* İki dişli çatal. || Boyunduruk. (M)

ŞAHABEDDİN SÜLEYMAN, türk yazarı (İstanbul 1885 - İsviçre 1921). Mülkiye mektebini bitirdi. Vefa idadîsinde ve İstanbul sultanîsinde edebiyat öğretmenliği yaptı. *Serveti Fünun* dergisi çevresinde birleşen Fecri Âti topluluğu içinde, piyes, hikâye, tenkit ve edebiyat tarihi türlerinde eserler verdi. Eserleri: *Kösem Sultan; Ben Başka* (oyun, 1909-1910) [Tahsin Nahit ile birlikte]; *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* (Âşık Paşadan Edebiyatı Cedide yazarlarına kadar gelen edebiyat tarihi); *Fırtına* (1910) [oyun ve bir hikâye]; *Malûmat-ı Edebiye* (Köprülüzade Mehmed Fuat [Fuat Köprülü] ile birlikte, 2 cilt. I. cilt 1910); *Çıkmaz Sokak* (1912) [oyun]; *Yeni Osmanlı Edebiyatı Tarihi* (1914) [Köprülüzade Mehmed Fuat ile birlikte]. (M)

ŞAHADET veya **ŞEHADET** i. (ar. *şehādet*). *Esk.* Şahitlik, tanıklık. || Yüce bir ülkü uğrunda ölme, şehitlik. || Bir şeyin doğruluğuna inanma. || İşaret, iz. || *Şahadet âlemi* (veya *âlem-i şahadet*), gözle görülen varlıkların bulunduğu alan. || *Şahadet etmek,* herhangi bir konuda bilinen ve görülen şeyleri olduğu gibi söylemek: *Her ne zaman ondan bahis açılsa ahlâkı hakkında iyi şehadet ederdi* (Ahmed Rasim). || *Şahadet parmağı.* Bk. PARMAK. || *Şehadete nail olmak,* yüce bir ülkü uğrunda ölme şerefine ulaşmak. || *Şehedet-i zûr,* yalancı şahitlik etme veya yalan yere yemin etme.

— Din. *Şehadet* (veya *kelime-i şehadet*) *getirmek.* Bk. KELİME. || *Şehadet mertebesi,* şehit olma şerefi, şehitlik rütbesi.

— Huk. Dava ile ilgili bilgisi olan ve taraf dışında kalan kimsenin, mahkeme önünde yapmış olduğu beyan. (*Eşanl.* TANIKLIK.) [Bk. ANSİKL.] || *Şahadetle ispat yasağı,* belirli durumların şahitle ispat edilememesi. (Bk. ANSİKL.) || *Esk. Naklî şahadet,* davalının gıyabında görülen davalarda, davacı tarafından gösterilen ve bulundukları yerde dinlenen tanıkların beyanları. (Bu beyanlar kitabı hükmî ile davaya bakan hâkime gönderilirdi. Bu yüzden «kitabı hükmî»ye naklî şahadet de denir.)

— ANSİKL. Din. İslâm dini, tanrının birliğine, Kur'an'a, onun bildirdiği peygamberlere, şeriatın uygun gördüğü şartlara inanan müslümanın, bu ilkelerden (islâm dini kurallarından) biri yolunda ölmesini *şahadet* sayar. Şahadete ulaşan kimseye şehit denir. Şahadet, ölmezlik yolu olduğu için, şehitler ölümsüz sayılır. Onlar hakkında «öldü» kelimesi söylenmez.

— Huk. Bir duruşmada taraflar kendi davalarıyle ilgili olarak şahadette bulunamaz. Şahadet zayıf bir delildir. Şahidin olayı tamamen hatırında tutması ve bunu gerçeğe uygun olarak aktarması oldukça güç bir durumdur. Ayrıca kişinin her hangi bir sebeple gerçeğe uygun olmayan şahadette bulunması da mümkündür. Bu sebeple şahadet kesin değil, takdirî bir delildir. Hâkim şahadeti olduğu gibi kabul etmez; diğer durumları da gözönünde tutarak vicdanî değerlendirme sonunda karara varır. Kural olarak dava ile ilgisi bulunan ve mahkemece şahadette bulunmak üzere çağrılan herkes mahkeme önünde bildiklerini açıklamak zorundadır. Ancak belirli hallerde şahadetten kaçınma mümkündür (bk. ŞAHİT). Şahadetin konusu maddî olaylardır. Bu sebeple şahit, şahitlik sırasında kişisel kanaatini açıklayamaz.

● *Şahadetle ispat yasağı.* Kanun, şahadeti zayıf bir delil olarak kabul ettiği için, belirli olayların şahitle ispat edilmesini yasaklar. Medenî Usul Hukukuna göre, değeri elli liradan yüksek olan hukukî işlemlerin şahitle ispat edilmesi yasaklanmıştır. Bu gibi işlemlerin senetle ispatı gerekir. Senedin resmî veya adî senet olması ispat yönünden hiç bir fark doğurmaz. Ana kural, elli liradan yukarı olan hukukî işlemlerde şahadetin yasak olmasıdır ama kanun aşağıda sayılı durumlarda bir istisna getirmiştir: 1. yakın akrabalık. Kanun yakın akrabalar arasında yapılan işlemlerde, senet alınmasında bir manevî imkânsızlık görür ve işlemin değeri ne kadar yüksek olursa olsun şahadeti ispata izin verir. Aralarında şahadete izin verilen hısımlar; usul ve füru, kardeşler, karı ve koca, damat ve gelinle kayınpeder ve kayınvalidedir; 2. haksız fiilden doğan tazminat davaları. Bu durumda bir hukukî işlem olmadığı ve senet elde edilmesi imkânsız bulunduğu için, şahadetle ispat yasağının dışına çıkılır. Kanun, sadece haksız fiilden doğan tazminat dâvalarından söz ettiği için, sözleşmenin ihlâlinden doğan tazminat davaları bu istisnanın dışında kalır. Yâni, sözleşmenin ihlâlinden doğan tazminat dâvalarında da yine şahadetli ispat yasağı yürür; 3. senet elde edilmesinin imkânsız ya da çok güç olduğu haller. Yangın, deniz kazası, düşman istilâsı ve buna benzer hallerde, kanun, senet elde etmenin imkânsız veya çok güç olacağından hareket ederek, bu gibi olayların varlığı halinde, senedin yerine yine şahadeti kabul eder. Bu durumlarda maddî imkânsızlık bulunduğu için şahadete yer verilmiştir; 4. senede bağlanması yaygın olmayan işlemler. Bazı işlemler, halin icabı veya iki tarafın durumuna göre senede bağlanmayabilir. Meselâ köylüler arasında yapılan işlemlerde tarafların birbirlerine senet vermemesi, sadece bir el sıkma ile işlemin kurulmuş sayılması yaygındır. Bunun gibi, meselâ, hasta teyzesine bakan bir yeğenin, bu bakım dolayısıyle yapmış olduğu masraflar için senet almasına halin icabı izin vermez. Bu sebeple bu gibi durumlarda, senet elde edilmediği için, taraflar, aralarındaki işlemi yine şahadetle ispat edebilirler. Bu şekilde senede bağlanmamanın yaygın olup olmadığı ve şahadete izin verilip verilmeyeceği yargıç tarafından değerlendirilir; 5. sözleşmelerde hata, hile ve ikrah iddiaları. Bu gibi durumların varlığı halinde de şahadete izin verilir. Zaten olayın bizzat kendisi senet temin edilmesine imkân vermemektedir; 6. senedin kaybolması. Anî bir olay veya zorunlu bir sebep sonucu senet gerçek sahibinin elinden kaybolursa, hukukî işlem için şahadet imkânı vadır. Ancak bu halde şahadete başvurabilmek için, senedin kaybolduğunu iddia eden kimsenin, olay hakkında kanaat verici deliller ileri sürmesi gerekir. Meselâ, senedin bir yangında yandığının iddia edilmesi halinde yangın olayının isbatı lâzımdır Ayrıca senedin kaybolduğunu iddia eden kimsenin, söz konusu işlem için başlangıçta senet alındığını da ispat etmesi gerekir Bunun gibi, senet bir resmî memura tevdi edilmiş ve onun nezdinde kaybolmuşsa yine, ispat söz konusudur; 7. yazılı beyyine başlangıcı. Yazılı beyyine başlangıcının bulunduğu hallerde de senetle ispat edilmesi gereken bir husus-ta, şahadete baş vurulması imkânı vardır.

Şahadetle ispat yasağı, bir de senede karşı söz konusu olabilir. Bir hususun senetle ispat edilmesi gerekiyorsa ve senet ileri sürülmüşse, artık karşı taraf senedi hükümsüz hale getirmek için şahadete baş vuramaz. Onun da durumun aksini senetle ispat etmesi gerekir. Ancak bu kuralın da istisnaları vardır. Bu istisnalar şu şekilde sıralanabilir: 1. senedin hüküm ve kuvvetini zayıflatacak karşı hukukî işlem için (yangın, deniz kazası ve düşman istilâsı ile buna benzer sebepler) senet elde edilmesi imkânı yoksa, senedin aksi, şahadetle ispat edilebilir; 2. sözleşmelerdeki hata, hile ve ikrah iddiası. Bu durum için de senede karşı şahadetin ileri sürülmesi imkânı vardır; 3. yazılı beyyine başlangıcının bulunması; 4. senedin hüküm ve kuvvetini düşürecek olan karşı işlem için bir senet alınmış fakat bu senet sonradan kaybedilmişse, yine şahadete baş vurulması imkânı vardır. Görüldüğü gibi, senede karşı, şahadetle ispat yasağının istisnaları, şahadetle ispat yasağının istisnalarına oranla daha dar tutulmuştur. Ceza Usul hukukunda, şahadet, Medenî Usul hukukuna oranla daha önemli rol oynar. Zira maddî olaylar, ceza hukukunda daha önemli yer alır. Ancak burada da, şahadet, sadece görülen olaylara ilişkindir, yoksa şahide, şahsî kanaati sorulamaz. Ceza Usul Hukukunda da hâkim, şahadeti, vicdanî olarak değerlendirir. Şahadetten önce, şahide adı, işi, ikametgâhı sorulur. Bunun dışında hâkim gerekli görürse, şahadete ne dereceye kadar itimat edilebileceğini anlamak için başka sorular, özellikle maznunla şahit arasındaki ilişkilerle ilgili sorular da sorabilir. Sonra hâkim, davayı anlatır ve şahidi, bildiği hususlarda şahadette bulunmaya davet eder. Şahadet sırasında, şahidin sözü kesilmez. Önce şahide yemin ettirilir. Şahidin yeniden şahadette bulunmasının gerektiği hallerde, hâkim şahide evvelki yeminini hatırlatmakla yetinir. Şahadet bittikten sonra, şahit yeniden yemin eder. Yemin şekilleri Hukuk Usulü ile Ceza Usulünde farklıdır. Hukuk Usulüne göre, şahadetten önce verilecek yemin şöyledir. Hâkim şahide sorar: «şahit sıfatıyle sorulan suallere verdiğimiz cevapların hakikate muhalif olmadığına ve meşhudat ve malumatınızdan bir şey saklamadığınıza Allahınız ve namusunuz üzerine yemin ediyor musunuz?» Bunun üzerine şahit, «Allahım ve namusum üzerine yemin ediyorum» der. Ceza Usul hukukunda ise şahadetten evvel verilecek yemin şöyledir: «Bir şey saklamaksızın ve bir şey katmaksızın kimseden korkmayarak, bir tesire kapılmayarak bildiğimi namusum ve vicdanım üzerine dosdoğru söyleyeceğime yemin ederim.» Şahadetten sonra ise verilecek yemin

şöyledir: «Bir şey saklamaksızın, bir şey katmaksızın, kimseden korkmayarak, bir tesire kapılmayarak bildiğimi namusum ve vicdanım üzerine dosdoğru söylediğime yemin ederim.» Yemin verilirken, mahkemede bulunan herkes ayağa kalkar. Medenî Usul hukukunda yemin verilmesi, ancak hâkim tarafından veya taraflardan birinin istemi üzerine söz konusu olur ve şahadetten sonra yaptırılır. Taraflar veya taraf vekilleri hâkim vasıtasıyle şahide sual sorabilirler, yoksa doğrudan doğruya soramazlar. Şahadet sözlü olarak yapılır. Şahit yazılı not kullanamaz. Ancak şahit, bazı sayı veya tarihlerin hatırlanması yönünden yazılara bakmak zorunda olduğunu belirtirse, hâkim ya derhal yazılarına bakmasını emreder veya celseyi başka bir güne bırakır. Bunun gibi, hâkim, söz konusu bilginin belirli bir süre içinde yazılı olarak mahkemeye verilmesine karar da verebilir. Şahadette bulunmanın zorunlu olduğu hallerde, şahit, şahadetten kaçınacak olursa, belirli para cezasıyle; dava başka bir güne atılmışsa masrafları mahkûm edilir. Şahadetten kaçınmakta israr edilmesi halinde ise hapis ile tazyik edilir.

● *İslâm hukuku*'nda şahadet, şeriatın belirlediği kurallara göre olur. Tanığın olayı gözüyle görmesi, duyması gerekir. Deliler, küçük çocuklar, aklî dengesi bozuk yaşlılar şahadet edemez. İki kadın, ancak bir erkek şahit yerine geçer. Birbirini tutmayan şahadetler bâtıl sayılır. Onların ayrı bir cezası vardır. (M)

ŞAHADETNAME blş. i. (ar. *şahādet* ve fars. *nāme*'den *şahādet-nāme*). Eğ. *Esk.* Diploma: *İlk okuma yazma öğrenen çobanın şahadetnamesi ve mükâfatı olarak, kendi makinamla fotoğrafını çektim* (Ş. S. Aydemir).

— İda. *Esk.* Bir kimsenin, özel bir kurumun veya resmî bir dairenin bir durumu onaylamak için düzenlediği belge. (Şahadetnameler, düzenleniş amacına göre çeşitli adlar alırdı: *hüsnühal şahadetnamesi* [iyi hal kâğıdı], *menşe şahadetnamesi* [çıkış belgesi]). [M]

ŞAH ÂLEM, gurkanlı hükümdarlarından ikisinin adı: — ŞAH ÂLEM I (Muhammed Muazzam), Âlemgir I'in ikinci oğlu (1643 - 1712). Raca Rup Sing'in kızıyle evlendi. Babasının sağlığında Dekan subedarı tayin edildi, vaktini av ve eğlencede geçirdiğinden azledildi, bir süre sonra tekrar Dekan subedarı oldu (1667). Kutupşahlar devletinin elinde olan Gülkende şehrinin kuşatmasında, Kutupşahlar ile gizlice haberleştiği için babası tarafından hapsedildi (1687). 1695'te affedildi; önce Agra'ya, sonra da Kâbil'e subedar oldu (1696). Babasının ölümünden sonra tahta geçen kardeşi Muhammed Âzam'a, devletin aralarında ikiye bölünmesini teklif etti. Teklifi kabul edilmeyince isyan etti. Dolpur'da Çaçav dolaylarında yapılan savaşta kardeşini öldürdü. **Bahadır Şah** adıyle Gurkanlı tahtına çıktı (1707). İsyan eden kardeşi Kâm Bahş'ı yendikten sonra Racputlara karşı savaş açtı. Bu arada Sikhiler ayaklandı. Bahadır Şah Racputlarla barış yaparak Sikhiler üstüne yürüdü ve Sikhilerin elinde olan Lohgarh kalesini ald; — ŞAH ÂLEM II, Âlemgir II'nin oğlu (hük. 1761 - 1806). Marataları yenen Afganistan hükümdarı Ahmed Şah Abdalî, Âlemgir II'nin oğlu Ali Gevher'i, Şah Âlem adıyle hükümdar yaptı. Şah Âlem hükümdar olduktan sonra Maratalar ile savaştı, onları yendi. İngilizlerle de yaptığı savaşta yenildi. 1765-1771 Yıllarında İngilizlerin himayesinde bulunan Allahâbâd'da oturdu. Bengal, Bihar ve Orisa'nın vergilerini toplama hakkını İngilizlere verdi. İngilizler de buna karşılık, her yıl Şah Âlem II'ye 2 600 000 rupi ödemeyi kabul ettiler. Şah Âlem 1771'de Allahâbâd'dan kaçarak Delhi'de Maratalara sığındı. Marata önderi Madu Rao'nun ölümüyle Maratalar arasında karışıklık çıkınca, Şah Âlem'in kumandanı Necef Han, Marataların eline geçen bazı yerleri aldı. Necef Han ve oğlu Efrasyab Han ölünce Şah Âlem yeniden Marataların hâkimiyetini kabul etti. Puna'daki Marata önderini «vekili mutlak», yine Maratalardan olan Mahadaci Sindia'yı onun naibi ilân etti. Maratalar Racputlara yenilince (1787), Şah Âlem tahttan indirildi, yerine şehzade Bidar Baht getirildi (1788). Şah Âlem'in gözlerine mil çekildi. Maratalar, Racputları yenince Şah Âlem II, ikinci defa tahta geçirildi (1789). 1803'te İngilizler Marataları yenerek Delhi'ye girdi; Gurkanlı devleti ve Şah Âlem, ingiliz hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. İngilizler, Şah Âlem'e, Delhi ve dolaylarının vergisiyle, ayda 90 000 rupi ödenek verdiler. Bu durum ömrünün sonuna kadar sürdü. AFİTAB mahlâsıyle şiirler yazan Şah Âlem II'nin bir *Divan*'ı vardır. (M)

ŞAH ÂLİCAH (Muhammed Âzam), gurkanlı hükümdarı (1653-1707). Âzam Assan bölgesinde oturan soylu hintlilerden bir kızla evlendirildi (1668). Babası tarafından Bicapur'u almakla görevlendirildi. Önce Gucerat, sonra da Malva subedarı tayin edildi. Babasının ölümünden sonra tahta geçti (1707). Kardeşi Şah Âlem I'in devleti ikiye bölme teklifini kabul etmedi, Dolpur'a yakın olan Cacav dolaylarında kardeşiyle yaptığı savaşta iki oğluyle birlikte öldürüldü. (M)

ŞAHAMET i. (ar. *şahm*, yağ'dan *şahāmet*). *Esk.* Yağlılık, şişmanlık. (M)

ŞAHAN, Korikos kontu, XIV. yy. ermeni prensi. Ermeniye kralı Levon VI'nın damadı. Bu hükümdarın Memlûklar tarafından işgal edilen topraklarını savundu. Teslim olmak zorunda kalan Şahan ile Levon Mısır'a götürüldü (1375). Şahan kaçmayı başardı, Castilla kralı Joan I'in yanına gitti, onun sayesinde Levon VI'nın serbest bırakılmasını sağladı. Şahan Fransa'ya gitti ve orada öldü. (L)

ŞAHANE sıf. (fars. *şāh*'tan *şāhāne*). Bir hükümdara yakışabilecek durumda olan, pek mükemmel, çok güzel: *Vapurun üst çıkış sahanlığının ağzına iskemleleri attık, oturduk .. Şahane bir durum* (B. Felek). || *Esk.* Şaha ait, şahla ilgili. || *Zat-ı şahane.* Bk. ZAT. (M)

ŞAHAP i. Bk. ŞİHAB.

ŞAHAP (Fuat), lübnanlı subay ve siyaset adamı (Gazir, Beyrut yakınları 1903). Marunî hıristiyanlarındandı; orduya girdi, Şam Askerî okulunda ve Paris Harp akademisinde okudu. Lübnan ordusu kurulunca başkumandanlığa getirildi (1946), aynı zamanda başbakan, içişleri bakanı ve millî savunma bakanı oldu. Samî Sulh hükûmetiyle, Mısır'ın Arap birliği siyasetine yakın bir siyaset lehinde mücadele eden Raşit Keramî'nin çatışmasıyle meydana gelen iç savaşa son vermek üzere, 1958 temmuzunda Lübnan cumhuriyeti başkanlığına seçildi. Eylül 1958'de başbakanlığı sünnîlerin başı Raşid Keramî'ye bıraktı. Hıristiyanların şiddetli tepkisi karşısında devlet başkanı, ikisi sünnî, ikisi marunî, dört üyeden meydana gelen bir birlik hükûmeti kurmak zorunda kaldı (bu hükûmetin iki başkanı, devrim önderi Raşid Keramî ile karşıdevrim önderi Pierre Gemayel idi). 30-31 Aralık 1961'de Sosyal Halk partisinin hükûmet darbesini bastırdı. Eylül 1964'te Charles Helou, Fuat Şahap'ın yerine cumhurbaşkan oldu. (L)

ŞAHBAL i. Bk. ŞEHBAL.

ŞAHBAZ veya **ŞEHBAZ** i. (fars. *şāh, şeh* ve *bāz*, doğan'dan *şāh-bāz* veya *şeh-bāz*). *Esk.* Bir cins iri ve gösterişli akdoğan. || Sıf. *Mec.* Yiğit, cesur, kahraman (kimse): *Bunlar serbaz ve şehbaz olup iki üç kişiden yılmayanlara ...* (Ahmed Rasim).

— DEY. *Şah iken şahbaz olmak.* Bk. ŞAH.

ŞAHBENDER blş. i. Bk. ŞEHBENDER.

ŞAHBUDAK BEY, Dulkadıroğulları beyi (öl. 1489). Süleyman Beyin oğlu. Kardeşi Melik Arslan'ı öldürterek bey oldu; fakat, Dulgadır aşireti onun beyliğini kabul etmeyince yerini öteki kardeşi Rüstem Beye bırakarak Mısır'a kaçtı. Rüstem Bey de, Osmanlıların yardımını sağlayan Şehsuvar Bey tarafından beylikten indirildi. Şahbudak, Şehsuvar Beyin Memlûklular tarafından öldürülmesinden sonra, tekrar Dulkadıroğulları beyliğinin başına geçti (1472). Beylikte uzun zaman kalamadı. Mehmed II'nin yardımını sağlayan kardeşi Alâüddevle tarafından beylikten indirildi. 1489'da Bayezid II'nin yardımıyle tekrar beyliği ele geçirmeğe çalıştı; fakat Alâüddevle tarafından yenilgiye uğratıldı ve teslim edildiği Memlûklular tarafından öldürüldü. (M)

ŞAH CİHAN, Hindistan'da kurulmuş olan Gurkanlı devleti hükümdarı (1592-1666). Cihangir'in oğlu. Asıl adı **Hürrem**'dir. Ercümend Banu (Mümtaz Mahal) ile evlendi. 1616'da Marataların karışıklıklar çıkardıkları Dekkan'da görevlendirildi. Bir yıl içinde Dekkan'da barışı sağladı. Bu başarıları yüzünden Cihangir, kendisine «Şah Cihan» unvanını verdi. 1620'de ikinci Dekkan seferine çıktı. Bu sefer sırasında ağabeyi Hüsrev'i öldürttü. 1622'de İran safevî hükümdarı Şah Abbas, Kandehar üstüne yürüyünce, Cihangir, oğlu Şah Cihan'ı Dekkan'dan geri çağırdı; fakat Şah Cihan, bazı şartlar ileri sürerek babasının çağrısına hemen uymadı. Bunun üzerine babasıyle arası açıldı ve isyan etti. Dört yıl süren mücadelelerde devamlı olarak yenilen Şah Cihan, babasından af dilemek zorunda kaldı ve bazı şartlarla affedildi. Cihangir 1627'de ölünce Şah Cihan ile Şehriyar adında kardeşi kaldı. Babasının ölümü sırasında Şah Cihan, merkezden uzakta bulunuyordu. Adamlarından Asaf Han, Şehriyar'ı ortadan kaldırınca Şah Cihan, gurkanlı tahtına çıktı. 1628'de Özbek hükümdarı İmam Kulu, Cihangir'in ölümü ve taht mücadelesinden yararlanarak, kardeşi Nezir Muhammed'i Kâbil üstüne gönderdi. Muhammed, Hindukuş geçitlerini aşarak Kâbil'i kuşattı, fakat büyük bir gurkanlı ordusunun yaklaşması üzerine geri çekildi. Şah Cihan, bundan sonra batı komşularıyle barış içinde yaşama siyasetini izledi; böylece içerdeki ayaklanmaları bastırmak ve Hindistan işleriyle uğraşmak imkânını kazandı. 1629'da isyan eden Bundelkent racasını ve Afgan beylerinden Han Cihan Ludi'yi ortadan kaldırdı. Bundan sonra Gurkanlı devletinin aleyhinde harekete geçen Nizamşahlar devletiyle mücadeleye girişti. 1630'da gurkanlı orduları, Devletâbâd'ı kuşattı; fakat ülkede hüküm süren kıtlık yüzünden kuşatmaya devam edilemedi. Şah Cihan'ın gittikçe güçlenmesi, Âdilşahlar ve Kutubşahları, Nizamşahlar ile birleşmeğe zorladı. Buna rağmen, 1631'de önemli bir kale olan Darur'u ele geçiren Şah Cihan'ın ordusu, üç koldan Nizamşahlar ülkesine girdi; Nizamşahlar devleti Şah Cihan'ın hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Bundan sonra Şah Cihan, Asaf Han kumandasındaki bir orduyu Âdilşahlar'a karşı gönderdi. Asaf Han, Bicapur'u kuşatmasına rağmen kıtlık yüzünden bir başarı kazanamadan geri döndü. 1632'de Nizamşahlar, tekrar Gurkanlılara karşı harekete geçtiler. Bunun üzerine Şah Cihan başkumandan Mehabet Hanı Nizamşahların başkenti Devletâbâd'a gönderdi. Mehabet Han, üç aylık bir kuşatmadan sonra bu şehri ele geçirdi ve Nizamşahlar devletini ortadan kaldırdı (1633). Hindistan'ın en kuvvetli devleti Gurkanlılar oldu. Daha sonra Âdilşahlar ve Kutupşahlar da Şah Cihan'ın hâkimiyetini tanıdılar.

Şah Cihan, Hindistan'ın yerli devletleriyle mücadeleye girişti. 1632'de Bengal'in bazı kıyı şehirlerini ele geçiren Portekizlileri yendi. 1637'de Tibet'e karşı başarılı bir sefer yapılarak, bu bölge de haraca bağlandı. Şah Cihan 1636'da osmanlı padişahı Murad IV'e bir elçi heyeti göndererek, İran'a karşı bir ittifak yapmak istedi. Osmanlı - İran savaşlarından yararlanarak İranlıların elinde olan Kandehar'ı geri almak için harekete geçti. 1638'de Gurkanlı ordusu Kandehar'a girdi. Osmanlılar ile Kasrışirin antlaşması imzalanınca, Kandehar'ı geri almak için büyük bir iran ordusu Gurkanlılar üstüne yürüdü. Şah Cihan da oğlu Daraşukuk kumandasında bir ordu gönderdi; fakat bu sırada Şah Safi'nin ölümü, çatışmayı önledi. Kandehar'ın geri alınmasından sonra Şah Cihan, Maveraünnehir'i ve Timur'un başşehri Semerkand'ı ele geçirmek için harekete geçti. Bu sırada Özbek hükümdarı ihtiyar İmam Kulu tahttan ayrılmış ve yerine Nezir Muhammed geçmişti. 1645'te Şah Cihan'ın ordusu, oğlu Muradbahş kumandasında kuzeye doğru harekete etti. 1646 İlkbaharında Hindukuş geçitlerini aşan gurkanlı ordusu, Bedahşan bölgesini aldı. Nezir Muhammed Gurkanlılara karşı bir başarı sağlayamadı. Belh, Muradbahş'ın eline geçti. Düzenli birliklerle gurkanlı ordusuna karşı dayanamayacaklarını anlayan Özbekler, başladıkları çete savaşlarında başarı kazanınca iki devlet arasında barış yapıldı. Belh ve

Bedahşan tekrar Özbeklere bırakıldı. Şah Cihan'ın Özbeklerle yaptığı savaşlarda yıprandığını anlayan İran hükümdarı Şah Abbas II, 1648'de Kandehar'ı aldı. Şah Cihan, Kandehar'ı geri almak için üç sefer yaptıysa da başarı sağlayamadı. Bu başarısızlıklar Hindistan'da Gurkanlı devletinin otoritesini sarstı. Âdilşahlar ve Kutulşahlar, Gurkanlılara karşı harekete geçtiler. Şah Cihan, Dekkan işlerini düzeltmek için oğlu Evrengzib'i görevlendirdi. Evrengzib, Dekkan'da gurkanlı hâkimiyetini tekrar kurduktan sonra, Kutubşahlar üstüne yürüdü; onların merkezi olan Haydarâbâd'ı aldı (1656). Bu başarı üzerine Kutubşahlar barışa razı oldular. Evrengzib, harekâtına devam ederek Âdilşahları da tekrar kendisine bağladı.

Şah Cihan'ın Darasükûh, Şuca, Evrengzib ve Muradbahş adlarında dört oğlu vardı. Bunlar babalarından sonra hükümdar olmak için çalışıyorlardı. 1657'de Şah Cihan hastalanınca oğulları arasındaki rekabet ortaya çıktı. Dârâ Şûkûh, veliaht tayin edilmesine rağmen halk ve devlet ilerigelenleri tarafından sevilmiyordu. Şehzadeler arasındaki mücadele Evrengzib'in tahtı ele geçirmesiyle sonuçlandı (1658). Evrengzib tahta geçtikten sonra babasını Ağra sarayında tutukladı. Şah Cihan, ölümüne kadar burada yaşadı. (M)

ŞAH CİHAN II, Hindistan'da gurkanlı hükümdarı (hük. 1719). Bahadır Şahın oğlu Refiüşşan'ın oğlu. Ağabeyi Refiüddecerat'ın yerine tahta çıktı. Kısa bir süre sonra öldü. (M)

Şahcihanâbâd, Gurkanlı devleti hükümdarı *Şah Cihan*'ın (hük. 1628 - 1658) Delhi'de kendi adına yaptırdığı mahalle, Firuzâbâd'ın kuzey kısmını da içine alan ve Dinpenah (veya Şirşah) şehrinin kuzeyinde bulunan bölgede kurulmuştur. Avrupalı gezginler, Şahcihanâbâd'ın çok geniş ve düzenli iki caddesinden bahsederler. Bu iki büyük caddenin kesiştiği noktada *Cami Mescid* adını taşıyan Delhi'nin en büyük camii bulunmaktadır. Hükümdar çok defa cuma namazını orada kılar ve camiye büyük bir törenle giderdi. Şah Cihan mahallenin yapılışı için 400 000 rupi harcadı. (M)

ŞAHCİHANPUR, Hindistan'da (Uttar Pradeş) şehir, Lucknow'un kuzeybatısında; 117 700 nüf. Tarım pazarı. Besin (şeker ve içki fabrikaları) ve kimya sanayii. (L)

ŞAHDAMARI blş. i. (fars. *şāh* ve türk. *damar*'dan). Anat. Kanı başa ve yüze götüren aort dallarına denir. || *Şahdamarı cisimciği,* ana şahdamarının ikiye ayrıldığı noktada, şahdamarı sinir ağına bağlı küçük sinir organı. (Şahdamarı cisimciği atardamar basıncının ayarlanmasında önemli bir rol oynar; burada teşhisi ve ameliyatla çıkarılması güç urlar oluşabilir.) || *Şahdamarı delikleri,* aynı yolun delikleri. || *Şahdamarı kanalı,* şahdamarının kafatasına girmesini sağlayan iki kıvrımlı kemik yolu. || *Şahdamarı oluğu,* boyunda, sternokleidomastoyidin arkasında, dıştan iç boyun toplardamarının, arkadan akciğer mide sinirinin, içten ana şahdamarı (alttan) ve iç şahdamarının (yukarıdan) geçtiği boşluk. || *Şahdamarı siniri,* üst boyun sempatik sinir düğümü dalı; iç şahdamarının arkasından yukarı doğru çıkar ve onun etrafında *şahdamarı sinirağı*'nı meydana getirir. (Bu sinir ve sinirağı boyun sempatiğine baş sempatiğine bağlar.)

şahdamarı sistemi

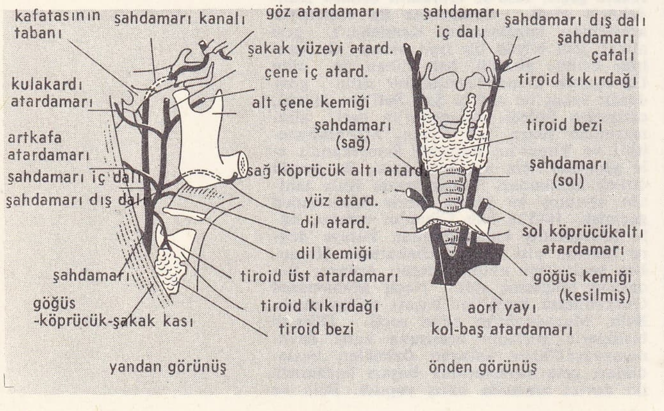

— DEY. *(Birine) Şahdamarından yakın olmak,* çok samimî dostu olmak.

— ANSİKL. Anat. *Şahdamarı* denen atardamarlar her iki tarafta üçer tanedir: ana, iç ve dış.

Sağ ana şahdamarı kol-baş atardamarının göğüsten çıktığı yerden doğar. Sol ana şahdamarı doğrudan doğruya aort kemerinden çıkar. Her iki ana şahdamarı hemen hemen dikine olarak tiroit kıkırdağının üst kenarına kadar ilerler. Bu yol boyunca iç boyun toplardamarı ve akciğer mide siniri ile beraber gider; tümünü sternokleidomastoyit örter. Ana şahdamarı hiç bir yan dal vermez. İki uç damara ayrılır: iç ve dış şahdamarı.

Dış şahdamarı'nın yan dalları (üst tiroit, dil, yüz, yükselen yutak, artkafa, kulakardı atardamarları) ve uç dalları (yüzeysel şakak, üstçene atardamarları) ile yüzün büyük bir kısmını kanla besler. *İç şahdamarı* önce ana şahdamarının yolu boyunca ilerler, sonra şahdamarı kanalından geçerek kafatasına girer, kovuk sinüs içinde yoluna devam eder ve dört uç dala ayrılır: ön beyin atardamarı, birleştirici arka atardamar, ön damartabaka atardamarı ve orta beyin atardamarı. İç şahdamarının önemli yan dalı bir tanedir: *göz atardamarı.* Bu şekilde iç şahdamarı tümbeyin atardamarlarının büyük kısmını rahatça besler.

— Patol. Şahdamarlarında çok ağır sonuçlar verebilecek yaralar ve öteki atardamarlarda görülen atardamar ve atar-toplardamar anevrizmaları meydana gelebilir.

Şahdamarı yaralanmaları, dış şahdamarınkiler hariç, çok tehlikelidir. Kanamadan başka ağır sinirsel bozukluklar önlemek için damar, kan akımını sağlayacak şekilde dikilmelidir. (L)

ŞAHDANE blş. i. (fars. *şāh* ve *dāne*'den *şāh-dāne*). *Esk.* İri ve parlak inci. || Kenevir tohumu. (M)

ŞAHDAR sıf. (fars. *şāḫ,* boynuz, dal ve *dāşten* > *-dār*'dan *şāḫ-dār*). *Esk.* Boynuzu olan. || Dallı, budaklı. (M)

ŞAHDARU blş. i. (fars. *şāh* ve *dārū,* ilâç'tan *şāh-dārū*). *Esk.* Şarap. (M)

ŞAHENŞAH veya **ŞAHENŞEH** blş. i. (fars. *şāh-ı şāhān* > *şāhān-şāh*'tan *şāhen-şāh, şāhen-şeh*). *Esk.* Şehinşah.

◆ **Şahenşahî** veya **şahenşehî** blş. i. *Esk.* Ulu hükümdarlık. (M)

ŞAHESER blş. i. (fars. *şāh* ve ar. *eşer*'den *şāh-eşer*). Üstün nitelikte, yüksek değerde olan eser: *Şehzade Mehmet türbesi ayrı bir şaheserdir* (Yahya Kemal). *On üç operasından on biri durmaksızın oynanmıştır ve sekizi dünyanın sayılı dram ve musikî şaheserleri arasındadır* (F. R. Atay). || Sıf. Üstün değerde, üstün nitelikli: *Şaheser bir tablo.* (M)

ŞAHIM veya **ŞAHM** i. (ar. *şaḥm*). *Esk.* İçyağı.

— Kim. *Esk.* Katı yağ, donyağı. || *Şahmı madenî,* mineral yağ. (M)

ŞAHIS veya **ŞAHS** i. (ar. *şaḫṣ*). Kişi: *Şahsın istidadı lütf-i peykerinden bellidir / Kimya-yı kabiliyet cevherinden bellidir* (Nailî). || Birinin varlığı, vücudu, hayatı.

— Dilbil. Çekimli fiillerde ve zamirlerde, konuşan, dinleyen ve hakkında konuşulana verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Şahıs eki.* Bk. EK. || *Şahıs zamiri.* Bk. ZAMİR.

— Huk. *Şahıs varlığı.* Bk. HAK. || *Şahısta hata.* Bk. *Esaslı* HATA. || *Şahsa bağlı hak.* Bk. HAK. || *Şahsın hukuku,* konusu, şahsiyetin başlangıcı, şahısların ehliyeti, hısımlık, ikametgâh, şahsiyetin korunması, ad ve şahsiyetin sona ermesi olan hukuk dalı. (*Şahsî haklar* da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Hakikî şahıs,* hukuk yönünden sağ ve tam doğan kişi. (Bk. ŞAHSİYET.) || *Hükmî şahıs.* Bk. ŞAHSİYET. TÜZEL KİŞİ. || — *Esk. Şahsı manevî,* tüzel kişi. || *Şahsı salis,* üçüncü şahıs, davada tarafsız kalan (kimse).

— ANSİKL. Dilbil. Fiillerin gösterdiği hareketler, nesnelerin faaliyetleri, onların oluş ve kılışlarıdır. Fiil kök ve gövdeleri kullanılırken daima nesnelere bağlanır. Hareketi yapan şahsın hangi nesne olduğunu belirtmek için fiil dışında ayrıca o nesnenin adını kullanmak gerekir. Fiil içinde nesne, ancak *şahıs* halinde ifade edilir. Fiiller kök veya gövde halinde değil kipler haline girerek şahıslara bağlanır. Çünkü bu hareketi yapan şahıs, onu mücerret halde değil, bir şekil içinde ortaya çıkarır. Fiil kiplerinin çekimleri şahıs ekleriyle yapılır. (Bk. EK.) Şahıs, fiil kiplerinin çekimli şekilleriyle ifade edilir (FİİL *çekimi*). Bütün varlıklar üç şahıs altında toplanır. Bunlardan birincisi *konuşan,* ikincisi *dinleyen,* üçüncüsü *adı geçen*'dir. Bunlara gramerde, *birinci şahıs, ikinci şahıs, üçüncü şahıs* denir. Konuşan, dinleyen, adı geçen tek bir varlık ise birinci, ikinci, üçüncü şahsı; birden fazla varlık ise çokluk birinci, ikinci, üçüncü şahsı meydana getirir. Teklik ve çokluk olarak iki birinci şahıs, iki ikinci şahıs, iki üçüncü şahıs olmak üzere altı şahıs vardır: konuşan, dinleyen, adı geçen, konuşanlar, dinleyenler, adı geçenler. Bu şahıslar şahıs zamirleriyle karşılanır. Bk. ZAMİR.

— Huk. *Şahsın hukuku,* Medenî kanunun birinci kitabında düzenlenmiştir. Burada şahsın, doğumundan ölümüne kadar olan şahsî durumuyle, şahsî durumlara ilişkin sicilleri düzenlenir. Şahsın hukuku, konu olarak sadece hakikî şahısları değil, kişi veya mal topluluklarından meydana gelen hukukî şahısları da içine alır. Medenî kanun, şahsın hukukunu, ayrı bir kitap içinde bağımsız olarak düzenlemiş, diğer bazı medenî kanunlar gibi, buna genel bölümün içinde yer vermemiştir. Şahsın hukukuna hâkim olan ilkeler şunlardır: 1. eşitlik; 2. hürriyet; 3. kişiliğe saygı; 4. kişiliğin korunması; 5. sosyal karakter ve sosyal düzen. İki bab içinde düzenlenmiş olan şahsın hukukunun sistematiği şöyledir: Birinci bab: Hakikî Şahıslar. Bu babda iki fasıl vardır. Birinci fasıl «Şahsiyet» başlığı adını taşır ve şahsiyet, şahsiyetin korunması ve şahsiyetin başlangıç ve sona ermesini düzenler. «Ahvali Şahsiyet Sicil Kayıtları» adını taşıyan ikinci fasıl ise, şahsiyet sicillerine ilişkin genel hükümleri doğum ve ölüm sicillerini düzenler. İkinci babın başlığı «Hükmî Şahıslar»dır ve üç fasıldan oluşmaktadır. Bu babda, artık gerçek kişiler değil de, bir mal topluluğu veya şahıs topluluğundan meydana gelen hükmî şahsiyeti, hükmî şahısların hak ve fiil ehliyetini, ikametgâhlarını, şahsiyetin sona ermesini ve kamu tüzel kişileriyle ortaklıklara ilişkin belirli hükümler kapsar. İkinci fasıl dernekleri (cemiyetler) düzenler. Sırası ile derneğin kuruluşu, teşkilâtı, dernek üyeliğini, derneklerin sona ermesini ele alır. Üçüncü fasıl ise vakıfları düzenlemektedir. Bu hükümler 1967 tarihli ve 903 sayılı Vakıflar kanunuyle oldukça değiştirilmiştir. Burada da, vakfın kuruluşu, teşkilâtı, teftişi, idare ve gayede değişiklik, malların değiştirilmesi, vakfın gelirleri ve sona ermesi incelenir.

Şahsın hukuku, Medenî kanunun 7 ile 81/B maddeleri arasında yer alır. Bunun dışında, Soyadı kanunu, Soyadı tüzüğü, Sicilli Nüfus kanunu ve onun yerini almak üzere çıkarılan Nüfus kanunu, Cemiyetler kanunu, Sendikalar kanunu ve Vakıflar kanununda da bu hukuk dalına ilişkin hükümler vardır. Anayasa'da kişilik ve kişiliğin korunmasına ilişkin olarak bulunan hükümler de şahsın hukuku, özellikle, şahsın korunması ve gelişmesi yönünden önemlidir. (M)

ŞAHIS sıf. (ar. *şaḫṣ,* belirtme'den *şāḫıṣ*). *Esk.* Belirten. || Topometri (yer ölçme) işlemlerinde kullanılan, dereceli ve işaretli sopa. (M)

ŞAHI ZİNDE (Kasım ibni Abbas), Hz. Muhammed'in yeğeni olduğu söylenen arap (öl. Semerkand 672). Bir söylentiye göre hakkında gerçekle bağdaşmayan birtakım masallar uyduruldu. İslâm dinini yaymak için Semerkand yakınlarında bir mağaraya çekildi. Başka bir söylentiye göre de başını kendi keserek eline aldı, sonra bir mağaraya girerek ortadan kayboldu. Kaybolduğu yerde bir türbe yapıldı. Zamanla bu türbe ve çevresi kutsal bir ziyaret yeri sayıldı. (M)

ŞAHÎ sıf. (fars. *şâh*'tan *şâhî*). *Esk.* Şahla ilgili.

◆ i. Şahlık. || Bir çeşit kumaş.

— Mutf. Yumurta ve nişasta ile yapılan bir çeşit helva.

— Nümism. Eski İran parası; para birimi kıran'ın 1/20'si değerindeydi. Bk. ANSİKL.

— Sil. *Esk. Şahî top,* osmanlı ordusunda kullanılan bir top cinsi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Nümism. İran'da kullanılan *şahî,* XVI. yy.dan sonra, İranlılarla ilişkilerin artması üzerine osmanlı ülkesinde de kullanılmağa başladı. Önceleri imparatorluğun, Azerbaycan şehirleriyle kasabalarında, Arabistan ve Mısır bölgelerinde basıldı. Sonra akçe karşılığı değeri yüksek olduğu için halk tarafından ilgi görünce Anadolu'da da kullanılmağa başlandı. Böylece imparatorluğun her tarafına yayıldı. İran'a komşu bölgelerde Basra, Bağdat, Halep, Diyarbekir, Gümüşhane ve Van darphanelerinde basıldı. 1513 Yılında gümüş sikke olarak *şahî*'nin değeri 6,5 akçe, ağırlığı 1 miskaldi (4 608 gr), Selim II zamanında Âmid'de basılan şahînin yürürlükten çekilerek yerine selimî adıyle yeni bir sikke kesilmesine karar verildiyse de şahî ortadan kalkmadı. 1538 Yıllarına doğru Erzurum, Âmid, Bağdat ve Halep taraflarında basılan ayarı bozuk sikkeler yüzünden şahînin değeri 8 akçeye kadar yükseldi. 1589-1592'de Tebriz beylerbeyi Cafer Paşanın şahîyi yarı ayar ve yarı değerde basması üzerine, halk arasında önemini kaybetti. Merkezde ise XVII. yy.da da değerini korudu. Sultan İbrahim zamanında 10 akçe ve bir dirhem ağırlığında gümüş *İbrahim şahîleri* basıldı. Bu yüzyıldan sonra yavaş yavaş ortadan kalktı. İran'da XVII. ve XVIII. yy.larda şahî gümüş sikkelerin en küçüğüydü. Feth Ali Şah (1797-1834) zamanındaki para düzenlenmesinde 20 şahî ancak yeni gümüş para olan bir krana eşitti. Nasreddin Şah zamanında (1848-1896) bakırdan 2 ve 2,5 şahîlik sikkeler basıldı.

— Sil. *Esk.* Mehmed II'nin İstanbulu almak için döktürdüğü büyük top, *şahî* adını taşıyordu. Bu topun namlusu 91,5 sm idi. 1 596,6 kg ağırlığındaki güllesini 1 200 m uzaklığa atıyordu. Osmanlı ordusunda daha sonra kullanılan büyük toplara da şahî adı verildi. (M)

ŞAHÎ, türk saz şairi (XVI. yy.). Diyarbakır'da doğdu. Şah İsmail'in yanında bulundu. Yavuz Sultan Selim zamanında İstanbul'a geldi. Şahî, şiirlerinde âşıkane bir anlatımla kızılbaşlığı işledi. Nefesleri ve öteki şiirleri, mecmualarda dağınık durumdadır. (M)

ŞAHİD i. Bk. ŞAHİT.

ŞAHİD i. (fars. *şâhid*). *Esk.* Sevgili (güzel kadın veya yakışıklı delikanlı): *Kısmet olıcak arif ü rinde mey ü şahid/Tesbih ile seccade verilmiş sana zahid* (Nermî). || *Şahidbaz,* kulampara. || *Şahid-bazî,* kulamparalık. || *Şahid-i bazar,* fahişe. || *Şahid-i devran,* herkesçe sevilen ve bilinen güzel. || *Şahid-i ziba,* güzel sevgili. (M)

ŞAHİDE i. (ar. *şühûd*'dan *şâhide*). *Esk.* Mezarların baş ve ayak ucuna, dikine yerleştirilen, üzerinde yazı ve çeşitli motifler bulunan taşlar. (M)

ŞAHİDÎ İBRAHİM DEDE türk şairi ve mutasavvıfı (Muğla ?-ay.y. 1550). Muğla'da öğrenim gördü. Afyonkarahisar'a giderek Sultan Divanî dergâhına kapılandı. Mevlevî tarikatına girdi. Muğla'ya dönünce Mevlevî tekkesine şeyh oldu. Tasavvuf konularında çalıştı. Mevlevî tarikatının ileri gelenlerinden olan Şahidî divan edebiyatının her türünde, düşüncelerini yansıtan şiirler yazdı. Bütün şiirleri tasavvuf kavramlarıyle örülüdür. Eserleri: *Gülşen-i Esrar* (Surların Gülbahçesi); *Gülşen-i Tevhid* (Gülbahçesi); *Gülşen-i Vahdet* (Varlık Birliğinin Gülbahçesi); *Divan.* (M)

ŞAHİK sıf. (ar. *şuhûk,* yükseklik'ten *şâhik*). *Esk.* Yüksek, yüce (dağ, yapı v.b.). [M]

ŞAHİKA i. (ar. *şuhûk,* yükseklik'ten *şâhika*). *Esk.* Doruk, zirve: *Yatağından az çok endişenâk bir nazarla şahlika-i hayatın inişini ve yokuşunu aylarca takip etti* (Cenab Şahabeddin). || Dağın tepesi, doruk: *Mai gözlerini dalların arasından kaplı bir şahika gibi görülen bulut parçasına dikmiş* (Tevfik Fikret). [M]

ŞAHİN i. (fars. *şâhîn*). Zool. Oldukça büyük boylu (55-60 sm), benekli veya çizgili esmer tüylü, genellikle çok değişken karakterli yırtıcı kuş; gagası ve bacakları nispeten zayıf, kanatları ve kuyruğu geniştir.

— DEY. *Şahin bakışlı,* sert ve keskin bakışlı kimseler için kullanılır.

— Binic. *Şahin binişi,* ata, kuşlarını genellikle sağ yumrukları üstünde taşıyan şahinciler gibi, sağ ayağını üzengiye basarak binme.

— Teşk. tar. *Şahincibaşı.* Bk. ŞİKAR *ağaları.*

— ANSİKL. *Şahin*'in yeryüzünde yaygın pek çok türü vardır. *Bayağı şahin* (Buteo buteo) büyük ölçüde küçük kemirgenleri tükettiği için korunması gerekli bir kuştur. Bir yere tüneyip avını uzun süre sabırla beklediği için, haksız yere alıklıkla nitelenir. Yuvasını büyük ağaçlara veya kayalıklara yapar. *Paçalı şahin* (B. lagopus) daha çok kuzey bölgelerde bulunur; kışın güneye göçer. *Kızıl şahin* (B. rufinus) Kuzey Afrika, Güneydoğu Avrupa, Ön Asya ve Orta Asya'da bulunur. (LM)

şahin

ŞAHİN, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Tekirdağ ili, Malkara ilçesi) bucak; 14 324 nüf. (1965); 23 köy. —*Bucak merkezi,* 578 nüf. (1965). Malkara'nın 17 km kuzeyinde; yüksl. 240 m. (M)

ŞAHİN BEY (Mehmed Said), türk kuvayı milliyecisi (Gaziantep 1890 [?]-ay.y. 1920). Babası genç yaşta öldüğü için amcası tarafından büyütüldü. Rüştiye öğrenimini yarıda bıraktı ve deri işlerinde çalıştı. Birinci Dünya savaşında Yemen cephesinde gösterdiği yararlıklardan dolayı zabit sınıfına alındı. 1918'e kadar bütün arap cephelerinde savaştı. Mondros mütarekesinden sonra Antep ve yörelerini işgal eden Fransızlara karşı Kuvayı Milliye teşkilâtının kurulması görevini üstüne aldı. Bölgede direnen küçük toplulukları bir merkezde topladı. Antep bölgesi kuvayı milliye kumandanı oldu. Bu kuvvetlerle Antep-Kilis yolunda faaliyet gösterdi. Bu sırada Antep'teki fransız işgalcilerine erzak ve malzeme getiren 150 arabalık bir fransız konvoyunu Kızılburun'da pusuya düşürdü. Konvoy geri çekilmek zorunda kaldı. Bu olay üzerine şehirdeki fransız garnizonu açlık tehlikesiyle karşılaştı. Antepliler, şehirlerini kurtarabilmek için genel taarruz hazırlıklarına başladılar. Kilis-Antep arasında irtibat sağlamak isteyen Fransızların üç piyade alayı, iki yüz süvari, bir topçu bataryası, dört tank ve birçok ağır makineliyle Kilis'ten yola çıktığını öğrenen Şahin Bey ve müfrezesi Kızılburun'da pusu kurdu. Fransızların kuvvetli oluşu, oynak bir strateji uygulanmasını gerektiriyordu. Şahin Bey, Fransızların üstün ateş gücü karşısında geri çekildi ve Kertil yamaçlarına yerleşti, fakat buradan da çekilmek zorunda kaldı ve Bostancık Değirmeni'nde mevzilendi. Burada cephenin bir yanında Karayılan ve arkadaşları, ortada Şahin Bey ve müfrezesi, öte yanında Boynooğlu Memiş'in kuvvetleri yer almıştı. Fransız birliklerinin yoğun ateşi karşısında iki kanattaki kuvvetler geri çekilince, Şahin Bey yalnız kaldı. Bu durum üzerine arkadaşları onu da geri çekilmeğe zorladılar; fakat Şahin Bey tek başına Elmalı köprüsünde son kurşununu harcadı ve orada süngüyle öldürüldü. (M)

ŞAHİNCİ i. (*şahin*'den *şahin-ci*). Teşk. tar. Padişahların avlandıkları şahinleri besleyen ve üreten görevlilere verilen ad. (M)

ŞAHİNCİYAN çoğl. i. (*şahinci*'den osmanlıca *şâhinci-y-ân*). Şahin yetiştirenler.

— Teşk. tar. *Şahinciyanı hassa,* sarayda av için padişaha şahin yetiştiren ve padişahla birlikte avlanmağa giden görevlilere verilen ad. (M)

ŞAHİNER (Çetin), türk atleti (Ankara 1934). Atletizme Ankara'da başladı (1954). Türkiye yüksek atlama rekorunu 1,92 m ve aynı yıl 1,98 m'ye çıkardı (1956). İki yıl sonra 2 m'yi aşan ilk türk sporcusu oldu (2,02 m). 110 m engelli koşuda Türkiye rekoru kırdı (14,5). Atletizmi 1968'de bıraktı. (M)

ŞAHİN GİRAY, Kırım hanı (öl. Rodos 1785). Topal Ahmed Giray'ın oğlu. Kırım'ın Ruslar tarafından işgalinden sonra Kırım hanı olan Sahib Giray zamanında kalgay oldu (1772). Kırımlılarla Ruslar arasında bir anlaşma imzalamak için Petersburg'a gitti. Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasını teklif eden Rusların isteğini kabul ederek bir senet imzaladı. 1774'e kadar Rusya'da kaldı 1777'de Kırım hanı oldu. Rus taraftarı olduğu için Kırımlılarla anlaşamadı. Kırım'dan kaçarak Ruslara sığınmak zorunda kaldı (1778). Kırım ilerigelenleri Şahin Giray'ın yerine Bahadır Giray'ı Kırım hanı seçtiler. Fakat rus generali Potemkin, Kırım'a asker çıkardı. Şahin Giray tekrar han oldu. Bahadır Giray hapsedildi. Aynalıkavak* tenkihnamesinden sonra Osmanlı devleti Şahin Giray'a bir menşur yolladı ve hanlığını resmen tasdik etti (1779). Şahin Giray Kırım'ın Ruslar tarafından işgaline kadar hanlıkta kaldı. Kırım'ın işgalinden sonra Ruslar kendisine 800 000 ruble maaş bağlayarak hanlıktan indirdiler (1783) ve 2 000 kişi kadar maiyetiyle Voronej kasabasına yerleştirdiler. Şahin Giray bu durumda osmanlı devleti topraklarına sığındı; Rodos'a gönderildi ve orada boğduruldu. (M)

ŞAHİNGİRAY MEHMED REŞİD BEY. Bk. REŞİD BEY *Şahingiray* (Mehmed).

ŞAHİN PAŞA Kula, türk kumandanı ve devlet adamı (XV. yy.). Murad II zamanında Rumeli beylerbeyliğine getirildi. Mezid Beyin Hermanstad'da Macarlara yenilgisinin intikamını almak için 80 000 kişilik bir ordunun başında Macarlara karşı çıktı; fakat Vazag'da yenildi. (M)

şahin başlı Horus
Louvre müzesi, Paris

ŞAHİN PAŞA Lala, türk kumandanı (öl. 1375). Ailesi hakkında kesin bilgi yoktur. Babasının adının Abdülmuin olduğu biliniyor. Şehzade Murad'a (Murad I) lalalık ettiği için Lala Şahin Paşa olarak tanınır. Şehzade Murad padişah olunca, Lala Şahin Paşa da beylerbeyi oldu (1362). Lüleburgaz'da toplanan Savaş divanı, Lala Şahin Paşayı Edirne'nin alınmasıyle görevlendirdi. Şahin Paşa, Babaeski yakınındaki Sazlıdere'de bulgar ve rum kuvvetlerini bozguna uğrattı ve Edirne'yi (1363), daha sonra Filibe ve Zagra'yı aldı. Edirne'nin Osmanlılar tarafından alınması, Balkanlar'daki hıristiyan devletlerini harekete geçirdi. Osmanlılara karşı bir haçlı ordusu hazırlandı. Papanın teşvikiyle macar kralı da bu sefere katıldı. Haçlı kuvvetlerinin amacı Edirne'yi geri almaktı; bu sırada Edirne'de bulunan Lala Şahin Paşa durumu Bursa'daki padişaha bildirdi ve Hacı İlbeyi kumandasında bir keşif birliğini, düşmanın durumunu öğrenmek için, ileri gönderdi. Hacı İlbeyi, Meriç'i geçen düşman kuvvetlerini Sırpsındığı'nda bir baskınla yendi (1364). Hacı İlbeyi'ni, bu başarısını çekemeyen Lala Şahin Paşanın zehirleterek öldürttüğü ileri sürülür. 1371'de bulgar kralı Şişman'ı Samakov'da yenen Lala Şahin Paşa, Çatalca ve çevresinin fethini tamamladı. Firecik kalesini aldı. Şahin Paşa Bursa'da medrese, Mustafakemalpaşa'da (Kirmasti) cami ve zaviye yaptırdı ve bunlar için vakıflar kurdu. (M)

ŞAHİNŞAH bls. i. Bk. ŞEHİNŞAH.

ŞAHİNYAN (Oksen), ermeni asıllı türk tiyatro oyuncusu (öl. İstanbul 1963). Genç yaşta Mınakyan tiyatrosunda sahneye çıktı (1904). Çeşitli topluluklarda çalıştı ve kendi adına topluluk kurdu (1904-1928). Naşit'in tiyatrosunda rejisörlük yaptı (1928). Oynadığı başlıca eserler: *Paris Fukarası; Demirhane Müdürü; Ekmekçi Kadın; Kantocu Kız; Tereza; Peçeli Kadın; Kara Bıçak; İki Yavrucak.* (M)

ŞAH İSMAİL, İran'da Safevî devletinin kurucusu (1487 - 1524). Erdebil ve çevresinde birçok taraftarı olan Şeyh Haydar'ın ve Halime Begüm'ün (Uzun Hasan'ın kızı) oğlu. Şeyh Haydar, Şirvan hükümdarı Ferruh Yesar ve ona yardım eden akkoyunlu hükümdarı Yakub Beye karşı yaptığı savaşta öldü (1488). Şah İsmail ve kardeşleri, dayıları Yakub Bey tarafından kurtarılarak Şiraz'a gönderildiler. Şiraz valisi onları İstahr kalesine hapsetti. Üç yıl bu kalede tutuklu kalan Şah İsmail ve kardeş-

Foto. LAROUSSE

ŞAH İSMAİL
Cabinet des Estampes, Paris

leri, 1490'da Yakub Beyin ölümü üzerine ortaya çıkan taht kavgalarında, onların nüfuzundan yararlanmak isteyen Yakub Beyin oğlu Rüstem Bey tarafından hapisten çıkarıldılar. Rüstem Bey, kardeşi Baysunkur ile yaptığı taht kavgalarında Şah İsmail'in ağabeyi Sultan Ali'den yararlandı. Fakat bir süre sonra, Sultan Ali'nin güçlendiğini görünce, onu ve kardeşi İsmail'i öldürtmek istedi. Bunu haber alan Sultan Ali, kardeşiyle birlikte Erdebil'e kaçmağa çalıştıysa da, yolda Rüstem Bey ile yaptığı savaşta öldürüldü. Kardeşi İsmail, Erdebil'e kaçmayı başardı. İsmail bir süre Erdebil bölgesinde saklanarak Rüstem Bey'in takibinden kurtuldu. Şah İsmail, Rüstem Beyin öldürülmesinden sonra (1497) ortaya çıktı ve dedesi Uzun Hasan'ın bıraktığı devletin başına geçmek için çalışmağa başladı. Çevresinde toplanan müritleriyle Erdebil'i ele geçirdi (1500); sonra da babasının katili Ferruh Yesar'ın üstüne yürüdü. Yapılan savaşta Ferruh Yesar öldürüldü. Sonra Bakû'yu ele geçiren Şah İsmail, 1502'de Akkoyunlu hükümdarı Elvend Beyi Nahçivan yakınında yenerek ülkesinin bir kısmını ele geçirdi. Buradan Tebriz'e giderek taç giydi ve *şah* unvanını aldı. 1502 Kışını Tebriz'de geçiren Şah İsmail, ilkbaharda Fars ve Irakı Acem hükümdarı Murad Beyi yenerek Şiraz'ı aldı. Kâzerûn'da sunnî bilginlerin hepsini kılıçtan geçirtti. Bundan sonra, sıra ile Firuzkûh, Yezd, Isfahan ve Kazvin şehirlerini aldı. 1507'de Dulkadıroğlu Alâüddevle'yi yendikten sonra, Erciş, Ahlat ve Bitlis'i alarak Elbistan'a kadar ilerledi. Diyarbakır ve çevresinin alınmasını Muhammed Han Ustaçlu'ya bıraktı. Sonra Bağdat üstüne yürüdü ve şehre girdi. Her yerde olduğu gibi sunnî halka karşı kötü davrandı ve binlerce kişi öldürttü. Böylece Irak'ı kendisine bağladı. Kısa zamanda devletinin sınırlarını genişleten Şah İsmail, iki güçlü rakiple karşı karşıya geldi. Bunlar doğuda Özbekler, batıda Osmanlılardı. Şah İsmail'in kuvvetlenmesinden korkan Özbek hanı Muhammed Han Şeybanî 1509'da Horasan'a girdi. Horasan'ı terk etmeleri için Özbeklere elçi gönderen Şah İsmail, bir sonuç alamayınca Horasan üstüne yürüdü. Merv yakınında Murgab suyu kenarında yapılan savaşta, Muhammed Han yenildi ve öldürüldü. Şah İsmail, bundan sonra Anadolu'ya gönderdiği müritlerinin aracılığıyle Anadolu'daki Alevîleri teşkilâtlandırmağa ve Anadolu'da geniş bir şiî propagandasına başladı. Anadolu'da, giydikleri kırmızı başlıklardan dolayı «kızılbaş» adı verilen Şah İsmail taraftarlarının sayısı kısa zamanda arttı. Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelesinin yoğun olduğu bir sırada Şah İsmail'in Anadolu'ya gönderdiği Nur Ali Halife, kendisine katılan Türkmen süvarileriyle Tokat'a girdi ve burada Şah İsmail adına hutbe okuttu; Antalya taraflarında faaliyette bulunan Şahkulu da isyan etti. (Bk. ŞAHKULU.) Yavuz Sultan Selim tahta geçince, şehzadeler meselesini çözümledi ve Anadolu'daki Şah İsmail taraftarlarına karşı harekete geçti. Bunlardan büyük bir kısmı tutuklandı veya öldürüldü. Kaçabilenler de Şah İsmail'e sığındılar. Anadolu'daki Şah İsmail taraftarlarını ortadan kaldıran Yavuz Selim, Şah İsmail ile savaş hazırlığına başladı. Özbek hanı Ubeyd'e bir mektup göndererek onu, babasının öcünü almağa çağırdı. Ubeyd Han verdiği cevapta, osmanlı ordusu şah üstüne yürürse, kendisinin de harekete geçeceğini bildirdi.

Hazırlıklarını tamamlayan Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'e yazdığı mektuplarla onu savaşa çağırdı. 23 Ağustos 1515'te Çaldıran ovasında yapılan savaşta, Şah İsmail yenildi. Çaldıran yenilgisi Şah İsmail için bir dönüm noktası oldu. Osmanlı hükümdarı ile barış yapmak istediyse de kabul edilmedi. Özbekler tekrar Horasan'ı ele geçirdiler. Bu durumu kabul etmek zorunda kalan Şah İsmail, 1517'de Şirvan hükümdarı Şeyh Şah ile barış yaptı. Günlerini içki içmekle geçiren Şah İsmail, eski cesaretini kaybetti. Son yıllarını ayrı ayrı şehirlerde geçirdi. Ölümünden sonra Erdebil'de Şeyh Safiyüddin'in yanına gömüldü. Şah İsmail, *Hatayî* mahlasıyle türkçe tasavvuf şiirleri yazdı. Coşkun bir duygu ve sağlam bir dille yazılan bu şiirler arasında, türk halk şiiri geleneğini devam ettiren ilâhiler dikkati çeker. Şah İsmail'in şiirleri, Anadolu ve İran kızılbaşlarının din törenlerinde sazla söylenirdi. *Divan*'ında halk edebiyatı yolundaki şiirlerinden başka, didaktik ve lirik gazelleri de vardır. Halife Ali hakkındaki övgüleri türkçe *Dahname*'dedir. Ayrıca didaktik bir *Nasihatname*'si vardır. (M)

ŞAHİT veya **ŞAHİD** i. ve sıf. (ar. *şehâdet*'ten *şâhid*). Bir şeyi gören (kimse). [*Eşanl.* TANIK.]: *Vilâyet karşısındaki jandarma dairesinde kurulan sıkıyönetim mahkemesine şahit çağırdılar* (Y.Z. Ortaç). || Bir akdin yapılmasında birinin yanında hazır bulunan kimse: *Nikâh töreninde kanunen iki şahit gerektir.* || Doğrulayıcı şey, tanıt: *Bir hatıra yoktur o güzel günlere şahit* (Tevfik Fikret). || —*Esk.* «Tanrı'nın birliğine, emir ve yasaklarına tanıklık eden «Hz. Muhammed.»

— ÇEŞ. DEY. (*Bir şeye*) *Şahit olmak,* herhangi bir olayı görmek. (Bir olaya) Sahne olmak: *Bu yuvalar, Brezilya tarihini dolduran dahilî harplere şahit olmuşlardır* (F. R. Atay). || *Şahit göstermek,* bir kimseden şahitlik yapmasını istemek. || *Şahit tutmak,* genellikle bir çıkar karşılığında şahitlik yapmasını istemek. Şahitlikle görevlendirmek. || *Şahit yazmak,* şahitlik yapmak için adını (adresini) yazmak. || *Allah (Tanrı) şahit (şahidimdir),* söylenen şeyin doğruluğuna başkalarını inandırmak için kullanılır.

— Din. İslâm dinine göre bir olayı gören, onun oluşu, gelişmesi hakkında görgüye dayanan bilgisi bulunan kimse. Bk. ANSİKL.

— Huk. Dava ile ilgili bir olay hakkında dava dışında kendisinin edinmiş olduğu bilgiyi mahkemede bildiren kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Esk.* Bk. ANSİKL. || *Şahidi âdil,* bildiğini, gördüğünü eksiksiz ve doğru olarak anlatan tanık. || *Şahidi ayn,* görgü tanığı. || *Şahidi hal,* bir olaya tanık olan kimse. || *Şahidi zur,* yalancı tanık. || *Şahit listesi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. İslâm dininin doğuşundan sonra müminler arasında veya başka dinden olanlarla müminler arasında çıkan anlaşmazlıkları bir sonuca bağlamak, çekişmeyi gidermek ve kimin haklı olduğunu ortaya çıkarmak için şahidin bilgisine başvurulurdu. İlk *şahit*'ler Hz. Muhammed zamanında onun hakemliğindeki duruşmalarda dinlendi. İslâm dini, şahitin mümin olmasını, imanı kesinlik kazanmış kimselerden, doğruluğu, namusluluğu herkesçe kabul edilenlerden seçilmesini gerekli kılar. İki kadın ancak bir erkek şahit yerine geçer. Yalancı, ikiyüzlü, çıkarına düşkün, imanından şüphe edilen kimselerden şahit olmaz. Deliler, sarhoşlar, küçük çocuklar şahit olarak dinlenmez. Dört halife devrinde şahitler, *Kur'an* ve hadislerle belirtilen kurallara göre dinlendi. Daha sonra şeriat kurallarını uyarınca kurulan şer'î mahkemelerde şahit mahkemenin bir parçası olarak ele alındı. Türkiye'de, Medenî kanun kabul edilinceye kadar (1926) şahitler şeriat kurallarınca dinlenirdi. Sonra laik mahkemelerin kurulması üzerine dine dayanan şahitlik kaldırıldı.

— Huk. *Şahit,* dava hakkında bilgisi olan üçüncü kişidir. Başka bir deyimle, dava hakkında, taraflar dışında bilgisi olan kimsedir. Bu sebeple de taraflar veya onların vekili, şahit olamazlar. Şahit, ancak kanunun, delil serbestliği tanıdığı durumlarda dinlenir. (Bk. DELİL, SENET.). Şahit ifadesi, kesin delil değildir; takdirî delillerdendir. Şahidin belirli durumlarda şahitlik yapmaktan çekinme hakkı vardır. Bu durumlar, Medenî Usul kanununa göre şunlardır: 1. iki taraftan birinin nişanlısı; 2. aralarında evlilik bağı sona ermiş olsa bile, iki taraftan birinin karı veya kocası; 3. belirli derecelerdeki hısımlar; 4. memurluğu veya sanatı gereği bir kimsenin sırrını bilenler (ancak sır sahibi razı olursa, bu kimseler şahitlik yapmak zorundadırlar); 5. kendisine veya belirli derecedeki hısımlara şahitlik sonucu bir malî zararı gelecek kimseler; 6. kendisinin veya belirli derecedeki hısımlarının şahitlik sonucu kişilikleri ihlâl edilecek veya ceza takibine uğrayacak olan kimseler. Belirli kişiler de, ancak izinle tanıklık yapabilir. Devlet hizmetinde bulunan kimseler, meslek sırları bakımından hizmetten ayrıldıtan sonra bile ancak yetkili merciin iznini aldıktan sonra şahitlik yapabilirler. İzin verecek merci; milletvekilleri için meclis, bakanlar için cumhurbaşkanı ve öteki memurlar için de bağlı bulundukları bakandır. Şahitlikten kaçınma hakkı olan kimse bunu mahkemeye bildirmek zorundadır. Kaçınma sebebi hakkında hâkim tarafları dinledikten sonra karar verir. Bunun dışında kalan kimseler, şahitlik yapmak zorundadırlar. Şahitlik için gelmeyen veya geldiği halde şahitlikten kaçınan kimseye para cezası verilir ve ayrıca, celsenin talik edilmesi için yapılan masraflar ona yüklenir. Şahidin mahkemeye gelmesi için belirli masraflar yapması gerekiyorsa, bunun peşin olarak şahide ödenmesi gereklidir. Kural olarak şahit davanın görüldüğü mahkemede dinlenir. Bunun için de şahide bir davetiye gönderilmesi gereklidir. Ancak taraf, isterse davetiye gönderilmeden şahidini mahkemeye birlikte getirebilir. Şahidin davaya bakan mahkemenin görev alanı dışında oturması halinde, istinabe suretiyle dinlenmesine karar verilebilir. Hastalık veya sakatlık yüzünden mahkemeye gelemeyen şahit, ikametgâhında dinlenir. Şahidin olayın geçtiği yerde dinlenmesinde, davanın aydınlanması yönünden gerek varsa, olay yerinde dinleme de mümkündür. Şahitler ayrı ayrı dinlenir. Gerekirse yüzleştirilebilirler. Şahidi sorguya çekecek olan kimse hâkimdir. Taraflar veya vekilleri şahide sorulmasını istedikleri hususları hâkimin aracılığıyle sorabilirler. Hâkim sorguya başlamadan önce, şahidin kimliğini tespit eder. Sorgunun sonunda hâkim gerekli görürse veya taraflardan biri isterse şahide beyanlarının doğruluğu hakkında yemin ettirilir. Şahit yemin vermekten kaçınırsa bu durum zapta geçirilir. Belirli kimseler yemin verilmeden dinlenir. Bu kimseler şunlardır: 1. on beş yaşını doldurmamış olanlar; 2. yeminin önemini anlayamayacak derecede akıl hastası veya aklı zayıf olanlar; 3. ceza süreleri içinde kamu haklarından mahrum edilmiş olanlar; 4. şahitlikten çekinme hakkı olduğu halde bu haklarını kullanmamış olanlar; 5. taraflardan birinin davayı kazanmasında hukukî çıkarı olanlar; 6. şahitlikleri sırasında iki taraftan birinin evinde veya ticarethanesinde bakılan veya çalışanlar. Şahidin beyanı zapta geçirilir; kendisine okunur ve imza ettirilir. Şahidin yalan söylediği veya bir çıkar karşılığı şahitlik yaptığı anlaşılacak olursa, hâkim, hakkında zabıt düzenler ve ceza davası açılması için zaptı savcılığa yollar. Şahit beyanları kesin delil değildir. Hâkim, bu beyanları kendisi değerlendirir ve gerekli gördüğü zaman bu beyanların aksine karar verebileceği gibi başka incelemelerin yapılmasına da karar verebilir. Bunun dışında taraflar da şahidin gerçek beyanda bulunmadığını veya çıkar karşılığı şahitlik ettiğini ispat ederek beyanın göz önünde tutulmasını sağlayabilirler.

● Şahit göstereceğini ileri süren taraf, şahitlerin ad ve adreslerinin yazılı olduğu bir listeyi, yani *şahit listesi*'ni mahkemeye verir. Tarafların vermiş oldukları şahit listesi kesindir. Bu listede adı bulunmayan kişilerin sonradan yeni bir liste verilerek dinlenmesi istenemez. Yani ikinci şahit listesi verme yasağı vardır. Ancak bu tek liste verme zorunluğu, aynı olay içindir. Olayların değişik olması halinde, yeni şahit listesi verilebilir (msl. birinci liste A olayının ispatı için ise, şahti dinletecek olan taraf yine aynı A olayı için yeni bir liste veremez, fakat taraf, B olayı için şahit dinletmek istiyorsa, bu olayla ilgili bir şahit listesi verebilir). Şahit listesinde adı bulunmayan kimselerin şahit olarak dinlenmesine imkân yoktur. Şahit ancak şahadetle ispat imkânının bulunduğu hallerde dinlenebilir. Kanunun kesin delillerle ispat edilmesini istediği hususlarda kural olarak şahit dinletilmesine imkân yoktur. Bu hallerde şahadetle ispat yasağı kuralı yürür. Ancak şahadetle ispat yasağı kuralının istisnası olarak belirtilen hallerde, kanunî delillerin yerine yine şahit dinletme imkânı vardır. (Bk. SENET, ŞAHA-

Foto. LAROUSSE

DET.) Hâkim şahidin yalan söylediğini veya bir çıkar elde ederek şahadette bulunduğunu anlayacak olursa, derhal bir zabıt tutar ve bu zaptı savcılığa verir. Aynı şey, yalan şahadete teşvik eden kimseler için de söz konusudur. Savcılık her ikisi hakkında da cezaî takibata girişir. (Bk. *Yalan* YEMİN.) Şahit Türkçe bilmiyorsa, tercüman aracılığıyle şahitlikte bulunur. Okuma ve yazma bilen sağır ve dilsiz şahitler yazılı beyanda bulunurlar. Bu gibi kimseler okuma ve yazma bilmiyorlarsa, işaretlerinden anlayan bir bilirkişi aracılığıyle dinlenirler.

● *Esk.* Üç tür şahit vardır: 1. *şahidi asl,* karşı taraf veya vekili bulunmaksızın, davacının davası hakkında bildiklerini, gördüklerini anlatan kimse (sadece gördüklerini anlatan şahide, *asla şahidi rüyet* [görgü şahidi] denirdi); 2. *şahidi fer,* şahidi aslın, tanıklığında, bilgi ve görgüsü olduğunu bildirdiği tanık; 3. *şahadete şahit,* özür ve engeli sebebiyle hâkim önüne çıkıp tanıklık edemeyen «şahidi asl»ın bilgi ve görgüsünü onun yerine ve ona atfen hâkim önünde aktaran şahit. (M)

ŞAHİTLİK i. (*şahit*'ten *şahit-lik*). Şahit olma hali. (*Eşanl.* TANIKLIK.) *Esk.* Şahadet. || *Şahitlik etmek,* mahkemede şahit olarak ifade vermek. (M)

ŞAHKULU BABA TEKELİ, Şahkulu isyanının elebaşısı (Teke, ?-Sıvas 1511). Babası Hasan Halife ile birlikte İran'a giderek Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın hizmetine girdi. Sonra memleketi olan Teke'ye döndü. Antalya'da Yalınlı köyü yakınlarında bir mağaraya çekilerek ibadetle ve Şiîlik propagandasıyle uğraştı; büyük ün kazandı. Bayezid II kendisine her yıl 6 000 - 7 000 akçe gönderirdi. Anadolu'da şehzadeler mücadelesinden ve Teke sancağı tımarlı sipahilerinin huzursuzluklarından yararlanarak çok sayıda taraftar kazandı ve isyan etti. Sadrazam Hadım Ali Paşa ile yaptığı savaşta öldü. Bk. ŞAHKULU İSYANI. (M)

Şahkulu isyanı, Bayezid II zamanında Anadolu şiîlerinin Osmanlı devletine karşı çıkardıkları isyan. Şah İsmail, İran'da Safevî devletinin temellerini attıktan sonra Anadolu'da da yoğun bir şiî propagandasına girişti. Bu propaganda sonunda birçok anadolu türkmen aşireti İran'a göç ettiği gibi, Şah İsmail'in halifeleri de Anadolu'ya yerleşerek Şah İsmail'in propagandasını yapmağa başladılar. Bunlardan Şahkulu Baba Tekeli Teke yöresinde birçok taraftar kazandı. Bu sıralarda Teke sancağında birçok sipahinin tımarı elinden alınmış, gerçekte tımara hak kazanmamış olan kimselere verilmişti. Durumlarından hoşnut olmayan Teke sancağı sipahilerinin birçoğu Şahkulu'na taraftar oldular. Şahkulu, Teke sancağında durumunu kuvvetlendirdikten sonra kendi düşüncelerini yaymak için adamlarından bazılarını Siroz'a, Selânik'e, Zagra Yenicesi'ne, Filibe'ye gönderdi. Şahkulu, taraftarlarını çoğalttıktan sonra, Bayezid II'nin oğulları arasındaki saltanat mücadelelerini fırsat bilerek isyan etti. Önce Antalya'dan Manisa'ya gitmekte olan şehzade Korkud'a saldırdı. Şahkulu'nun isyanı haber alınınca Antalya subaşısı Hasan Bey ile Korkud'un defterdarı, 3 000 kişiyle Şahkulu'na karşı çıktılarsa da yenilerek Antalya kalesine çekilmek zorunda kaldılar. Bu başarı Şahkulu'nun taraftarlarını çoğalttı. Teke ilinde birçok köy ve kasaba Şahkulu'nun eline geçti. Burada Şahkulu Anadolu beylerbeyi Karagöz Paşanın gönderdiği askerleri yenerek Burdur'a baskın yaptı (1511). Eline geçen yerlere beylerbeyi ve subaşılar tayin etmeğe başladı. Bu sırada taraftarlarının sayısı 20 000'i bulmuştu. Şahkulu bundan sonra Kütahya üzerine yürüdü. Kütahya önünde Anadolu beylerbeyi Karagöz Paşa ile yaptığı savaşta önce yenildiyse de, Karagöz Paşanın askerlerinin yağmaya başlamalarından yararlanarak savaşı kazandı ve Karagöz Paşayı esir ederek öldürttü. Şehzade Korkud'un gönderdiği Hasan Ağa kumandasındaki ikinci bir orduyu da yenerek Bursa üzerine yürüdü. Bu durum karşısında sadrazam Hadım Ali Paşa 8 000 kapıkulu askeriyle Şahkulu üzerine hareket etti. Bu seferin başka bir amacı da şehzade Ahmed'i tahta çıkarmaktı. Şahkulu ve taraftarları Karaman yolu üzerinde Kızılkaya boğazında savunmaya çekilmişlerdi. Hadım Ali Paşa, Kızılkaya boğazında onları kuşatarak yardım almamalarını sağladı. Bu sırada şehzade Ahmed, yeniçerilerden kendine biat etmelerini istedi; yeniçerilerin bu teklifi kabul etmemeleri üzerine savaş alanını bırakarak sancağına çekildi. Osmanlı ordusunun zayıflamasından yararlanan Şahkulu da Sıvas'a doğru çekilmeyi başardı; fakat Hadım Ali Paşa 500 yeniçeriyle onu takip etti. Hadım Ali Paşa ile âsiler arasında ikinci savaş Sıvas yakınındaki Gedikhan'da oldu. Savaşta Hadım Ali Paşa ve Şahkulu yaralanarak öldüklerinden iki taraf kuvvetleri de dağıldı. Âsiler İran'a doğru çekilmeğe başladılar. Yolda bir iran kervanını soyduklarından İran'a vardıkları zaman âsilerin ilerigelenleri Şah İsmail tarafından öldürtüldü; birçoğu da iran birliklerinin içine dağıldı. (→ Bibliyo.) [M]

Şahkulu mescidi, İstanbul'da Beyoğlu semtinde mescit. Mehmed III'ün nedimlerinden Mehmed Çelebi tarafından yaptırıldı (XVII. yy.). Duvarları kâgir, çatısı ahşap olan mescidin minaresi sağdadır. 1874'te Şeyh Ataullah Efendi tarafından onartıldı. (M)

ŞAHLANMAK geçz. f. (*şah*'tan *şah-la-n-mak*). [At için] Şaha kalkmak. || *Mec.* Birdenbire hiddetlenip veya coşup ortaya atılmak: *Meselâ doktor meşrutiyetten mi bahsetti, tamam! Şair hemen şahlanırdı* (Ş. S. Aydemir). [M]

ŞAHLIK i. (*şah*'tan *şahlık*). Şah olma hali. (M)

ŞAHM i. Bk. ŞAHIM.

ŞAH MAHMUD Nişapurî, iranlı hattat (Nişapur, ?- Meşhed 1564). Gençliğinde Şah Tahmasp I'e sığındı, onun tarafından yetiştirildi. Tezkerelere göre Şah Mahmud, yazıyı Abdi Nişapurî ve Ali Meşhedî'den öğrendi. Sonra Meşhed'e giderek orada yazı yazmağa devam etti. Birçok öğrenci yetiştirdi. *Zerrin Kalem* diye ün sağlayan Şah Mahmud ince tâlik yazıda ustaydı. Şah Mahmud'un sayısız eseri arasında ince tâlikle yazdığı *Hamse-i Nizamî* en güzelidir. Bu eser British museum'dadır. (M)

ŞAHMANİŞ, bugün **Bolacan,** Van gölünün güneybatı kıyısında, Reşadiye koyunun güney kenarı yakınında köy; 436 nüf. (1965). Bitlis ili, Tatvan ilçesi, Reşadiye bucağında. Dolaylarında petrole rastlanmıştır. (M)

Şahmaran kalesi. Bk. YILANLI KALE.

ŞAHMATOV (Aleksey Aleksendroviç), rus dilbilimcisi (Saratov yakınları 1864 - Petrograd 1920). Fortunatov'un öğrencisiydi, özellikle rus dili tarihini ve eski rus edebiyatını inceledi: «Rus Dili Tarihinin En Eski Dönemi Üstüne Deneme» (1915), ölümünden sonra yayımlanan «Rus Dili Sentaksı» (1925-1927). [L]

ŞAHME i. (ar. *şaḥm*'dan *şaḥme*). *Esk.* Bir parça iç yağ. (M)

Şahmelekpaşa camii, Edirne'de cami. Şah Melek Paşa tarafından yaptırıldı (1429). Tek kubbeli, kesme taş ve tuğla duvarlıdır. Kapı, mihrap ekseninin sol tarafındadır. Minaresi Balkan savaşında yıkıldı. Alt kat pencereleri boyunca duvarlar çiniyle kaplıdır. Bu çiniler, Bursa'daki Yeşilcami ve türbesinde görülen çinilerle aynıdır. Rutubet ve bakımsızlıktan çiniler dökülmüş, mihrap çinileri üzerine sonradan geometrik motifli bir alçı tabakası sıvanmıştır. (M)

ŞAHMERDAN blş. i. (fars. *şāh* ve ar. *verdāne* > *merdāne*'den *şāh-merdāne* > *şāh-merdān*). Mekan. Vurucu ağızlığının (çekiç) mekanik olarak yükselmesi ve kendi ağırlığıyle düşmesi sonucunda dövme işlemi yapan makine. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. Bir yapının temel kazıklarını toprağa çakmak için kullanılan düzenek.

— Teknol. Bir mekanizma yardımıyle çalışan büyük demirci çekici. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. Özellikle ıstampalama işlemlerinde kullanılan *şahmerdan,* alt kısmında bir zımba bulunan bir ağırlıktan (çekiç) meydana gelir. Düşen ağırlık sıkıştırılmış hava veya buharla çalışan bir piston, ya da sürtünme ile (kayış) kaldırılır. Ağırlığı en çok 15 ton olan çekicin kursu 800 ile 1 200 mm arasında değişir. Faydalı iş, ıstampalanacak parçaya zımbanın çarptığı anda kütlenin sahip olduğu kinetik enerjiye bağlıdır.

— Teknol. *Şahmerdan, örs*'ü taşıyan ve darbe soğurucu esnek temellerle yere oturan bir *taban* (düşen kütle ağırlığının on katı) ve *tabla*'yı taşıyan bir veya birçok sütun ayaktan meydana gelir; tabla *silindir*'i, *düşen ağırlığı* (veya çekiç) ve *kumanda mekanizmaları*'nı taşır. Düşen ağırlık pistona bir çubukla bağlanmıştır ve kalın bir çubukla veya kızaklarla kılavuzlanır. Ağırlığı çok değişiktir; küçük şahmerdanlarda birkaç kilogram olan düşen ağırlık Bethlehem şahmerdanında (A.B.D.) 125 tonu bulur.

Buharlı şahmerdan'da, düşen ağırlık buhar gücüyle kaldırılır; ağırlığın düşüşü serbesttir; ancak çift etkili şahmerdanlarda düşme hızını ve dolayısıyle darbe gücünü arttırmak için buhardan faydalanılır. Silindirde buhar dağıtımı düzlem veya silindir biçiminde çekmecelerle yapılır.

Buharlı tipe benzeyen *sıkıştırılmış havalı şahmerdan*'da, buhar yerine, bir dağıtım şebekesi veya bir kompresörle sağlanan sıkıştırılmış hava kullanılır. Bu tip şahmerdanın çalışma sınırı çok geniştir.

Pnömatik şahmerdan'da sıkıştırılmış hava şahmerdana bağlı bir mekanizma ile elde edilir. Pek ağır olmayan bu makinelerde düşen ağırlık nadiren bir tonu aşar, fakat vurma hızları çok yüksektir.

Karşılıklı vuruşlu şahmerdan'da, düşen ağırlık bir mekanizma yardımıyle altlığa bağlanmıştır; bu mekanizma, ağırlık düşerken, altlığa aşağıdan yukarı doğru düşey bir hareket verir. Bu tip şahmerdanlar yalnız ıstampalama işlemlerinde kullanılır.

Şahmerdanlar demirhanede, özellikle dövme, çekme ve her türlü şekil verme işlemlerinde kullanılır. Istampalama işlemlerinde özel şahmerdanlardan yararlanılır. Bu türlerde öbürlerinden farklı olarak, düşme sırasında ağırlıkla kaldırma sistemi arasında hiç bir bağlantı yoktur.

Sanayide çok büyük şahmerdanlar kullanılır; ilk buharlı şahmerdan 1842'de Creusot'da Bourdon tarafından yapılmıştır. Günümüzde düşen ağırlıklar 15 ile 20 arasında değişir. Büyük parçalar ise dövme preslerinde işlenir. (LM)

ŞAH-MİR (Şemseddin), Keşmir'in ilk islâm hükümdarı (öl. Keşmir 1349). Keşmir'e 1315'te geldi. Burada yerleşerek hindu racası Simhadeva'nın güvenini kazandı. Tibetli Rinçana'nın Keşmir'i ele geçirmesinden sonra onun veziri oldu. Rinçana'yı etkisi altına alarak onu müslüman yaptı. Rinçana'nın ölümünden sonra halefi Adnideva zamanında da vezirlik görevinde kaldı. Sarayda nüfuzu gittikçe arttı. Adnideva ölünce iktidarı ele geçiren karısı Kota ile mücadele etti. Onu kendisiyle evlenmeğe mecbur etti. Böylece Keşmir tahtını ele geçirdi. Kendi adına hutbe okuttu. Keşmir halkını İslâmiyeti kabule zorladı. Çakk ve Makarî kabilelerini, ülkesindeki diğer kabilelerden üstün tutarak onları orduve sivil yönetimin başında önemli görevlere getirdi. Ölümünden sonra yerine oğlu Çemşid geçti. (M)

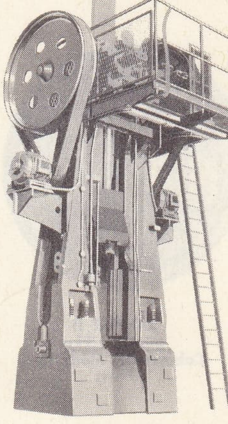
şahmerdan (mekan.)

şahmerdanlar (bayınd.)

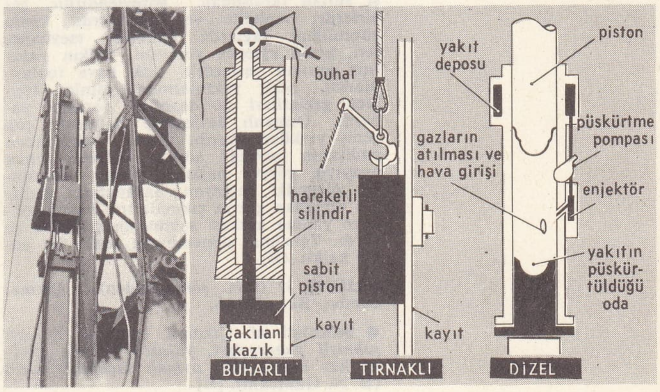

Foto. LAROUSSE

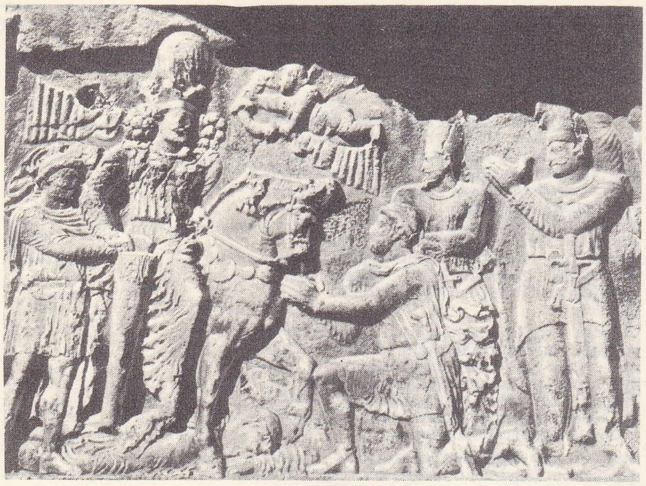

ŞAHPUR I'in önünde diz çöken imparator Velerianus'u tasvir eden alçak kabartma (Bicapur'da)

ŞAHPUR II gümüş sikke Cabinet des Médailles, Paris

ŞAH MUHAMMED bin ABD MUHAMMED, iranlı mutasavvıf (Bedahşan-Rustak 1854 - Lahor 1660). Hindistan'a gitti ve Lahor'a yerleşti (1615). Burada veli Miyan Mir'in müridi oldu. Sonra bazen Lahor'da, bazen Keşmir'de yaşadı. Hint-türk imparatoru Şah Cihan'ın oğlu Dara Şikûh'u kendine mürit edindi. Şah Cihan devrinde dinden çıkmakla suçlanarak ölüme mahkûm edildi, sonra bağışlandı. Eseri: *Tefsir-i Şah* (Şah Yorumu). [M]

ŞAHNAME bls. i. Bk. ŞEHNAME.

ŞAHNE i. (ar. *şahne*). Teşk. tar. Eskiden şehirde emniyet sağlamak için çalışanlara verilen unvan, emniyet memuru: *Bir gez açılmasın ser-i hum yoksa kim bakar / Ferman-ı okla şahne-i şehrin yasağına* (Nabi). *Cam-ı emeli, kırmadan ol şahne-i Tebriz / Mümkündür ede bade-i hunin ile lebriz* (Abdülhak Hâmid). [Bk. ANSİKL.] || Vergi toplayan görevli.

— *Esk.* *Şahne-i bazar,* pazar yerindeki zabıta memuru. || *Şahne-i çeharüm* («dördüncü kanun düzenleyici»), Hz. Muhammed. || *Şahne-i çeharüm - hisar,* güneş. İsa peygamber. || *Şahne-i çeharüm kitab* («dördüncü kitabın sahibi»), Hz. Muhammed. || *Şahne-i deryayı ışk* («aşk denizinin bekçisi»), Hz. Muhammed. || *Şahne-i gavga-i kıyamet* («kıyamet gününün emniyet ve adaletini sağlamakla görevli»), Hz. Muhammed. || *Şahne-i iklim-i adl ü dad* («adalet ülkesinin emniyetini sağlayan»), halife Ömer. || *Şahne-i kişver-i sıdk,* halife Ebubekir. || *Şahne-i mülk-i haya,* halife Osman. || *Şahne-i Necef,* halife Ali. || *Şahne-i şeb,* gece bekçisi. || *Şahne-i şeb ü seher,* Hz. Muhammed.

— Astron. *Şahnei pencüm hisar,* Merih gezegeni.

— ANSİKL. Moğollarda, sonra Selçuklularla İlhanlılarda, daha sonra da Osmanlılarda şehirlerin asayişi *şahne*'ler tarafından sağlanırdı. Osmanlılarda şahnenin başka bir adı da *subaşı* idi. Subaşı sultan tarafından görevlendirilir, şehirlerde, mahalle ve sokaklarda kamu güvenliğini sağlardı. Şahneler meyhaneleri, genel eğlence yerlerini, halkın yararına ayrılan yerlerdeki açık hava toplantılarını, şehir yakınlarında yapılan topluca gezintileri de denetler, gereğini yapardı. Osmanlı devletinde şahnenin çok geniş yetkileri vardı. Görev bakımından padişahın buyruğu altında bulunur, onun onayıyle göreve başlardı. Saray çevresinde güvenliği sağlayan, saraylıların tedirgin olmadan geziye çıkmalarına bakan, onların yanına herkesi sokmayan şahneler de vardı. Tanzimat döneminden sonra bu görev kalktı. (M)

ŞAHNİŞ i. (fars. *şâhnişîn*'den). Çıkma, cumba. Bk. CUMBA.

◆ **Şahnişli** sıf. Çıkmalı, cumbalı: *Yüksek şahnişli pencereleri, yıllarca kuruya çürüye kav halini alan oymalı saçakları vardı* (R. N. Güntekin). [M]

ŞAHNİŞİN veya **ŞEHNİŞİN** bls. i. (fars. *şâh* veya *şeh* ve *nişesten,* oturmak'tan *nişîn* > *şâh-nişîn* veya *şeh-nişîn*). *Esk.* Odanın dışarıya doğru kapalı bir balkon biçiminde uzanan kısmı: *Nihad bey şehnişinde başlayan cümlesini tekrar ederek: «Büyük haber!» dedi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

ŞA-HO, Kuzeydoğu Çin'de (Mançurya) ırmak, Liao-ho'nun alt kolu. Kuropatkin'in 10-18 ekim 1904'te bu ırmak kıyılarında yaptığı kesin sonuç vermeyen muharebeler, Port-Arthur'u ablukadan kurtarmak için yapılan son deneme oldu ve Ruslar Mukden'e çekildiler. Bk. RUS-JAPON SAVAŞI. (L)

ŞAHOVSKOY, Ryurik sülâlesinden rus prens ailesi; bu aile Yaroslav prensi Konstantin Gleboviç'e dayanır. Başlıca temsilcileri: — GREGORİY PETROVİÇ, ilk sahte Dimitriy'in en önde gelen adamıydı, efendisinin ölümünden sonra çeşitli ayaklanmaları kışkırttı. 1607'de sürgüne gönderildi, Polonyalılar tarafından kurtarıldı ve ikinci Dimitriy lehine onlarla çarpıştı. Ne zaman ve nasıl öldüğü bilinmez; — JAKOV PETROVİÇ (1705-1777), senatör oldu, önemli görevler aldı, Ukrayna'da rus elçiliği yaptı, hetman Danyel Apostol'un ölümünden sonra (1734), bu ülkenin gerçek efendisi oldu ve buranın ruslaştırılmasına dört elle sarıldı. Hatıraları 1810'da yayımlandı; — ALEKSANDR ALEKSANDROVİÇ, tiyatro yazarı (Bezraboty, Smolensk ili 1777 - Moskova 1846). Petersburg ve Moskova tiyatrolarını başarıyle yönetti. 1808'de Rusya'da ilk tiyatro dergisini kurdu ve bugün unutulmuş birçok piyes, vodvil, komedi ve trajedi yazdı. (L)

ŞAHPER bls. i. Bk. ŞEHPER.

ŞAHPUR veya **BİŞAVUR** veya **TAVVAC,** İran'da (VI. eyalet) nehir. Kaynağını Kûhistan dağlık bölgesinden alır. Nehri Ratin, Cirra (veya Carşik) ve İhşin kollarını alarak Cenabi ve Mandistan arasında Basra körfezine dökülür. Eskiçağda Granis adı verilen Şapur kıyısında, başkent sayılan Tacke şehri yer alıyordu. (Ortaçağdaki Tavvac.) Bir ticaret merkezi ve *tavvariye* denilen kumaşlarıyle ünlü olan şehir XII. yy.da yıkıldı. (ML)

ŞAHPUR, İran'da (VI. eyalet) Basra körfezi kıyısında liman şehri. İran'ı baştanbaşa geçen demiryolunun hatbaşıdır. 1942'den 1944'e kadar S.S.C.B.'ye amerikan askerî malzemesi gönderilen yol üzerinde önemli bir merkezdi. Petrokimya sanayii (sunî gübre).

— Tar. Şehir, sasanî hükümdarı Şahpur I tarafından kuruldu. Savaşlarda ele geçen esirlerin yerleştirildiği bir merkez oldu, 637'de müslümanların eline geçti. 646'da Fars'ta Araplara karşı çıkarılan isyan, Şahpur'dan yönetildi. Bu isyan bastırıldı, fakat Şapur halkı barışı tekrar bozdu. İsyanı bastırmak için Şahpur'a gönderilen arap kumandanı Musa Eşarî ile Osman bin Ebil As, Şahpur'u yeniden islâm hâkimiyeti altına aldı. Şahpur şehri X. yy.da çökmeğe başladı. Büveyhî hanedanı sona erince, şehir bir kürt kabilesi olan Şebankarelerin reisi Ebu Sad bin Muhammed tarafından tahrip edildi. Selçuklular tarafından yeniden onarıldıysa da, sonraları bir harabe haline geldi ve yıkıldı. (ML)

ŞAHPUR I, İran Sasanî hükümdarı (241-272). Ardeşir I'in oğlu. Roma'ya karşı babasının hükümdarlığı sırasında başlamış olan mücadeleyi sürdürdü. 241'de Antakya'ya kadar ilerledi; ertesi yıl imparator Gordianus III tarafından bozguna uğratıldı. Buna rağmen Arap Philippe, Ermeniye ve Mezopotamya'nın Şahpur I'e ait olduğunu kabul eden bir antlaşmayı imzaladı. Şahpur I, 253'te Romaya bağlı kral Tiridate II'yi Ermeniye'den kovdu ve yerine kendisine bağlı bir prens getirdi; 260'ta Edessa yakınında, imparator Valerianus'u esir etti. Antakya'yı (Antiochia), Tarsus (Tarsos) ve Kayseri'yi (Cappadocia Caesarea) alarak yağmaladı. Bununla birlikte Şahpur, Suriye ile Küçük Asya'yı ele geçirmekten ve Fırat'ı aşmaktan vaz geçmek zorunda kaldı. Sonra Tedmür (Palmyra) prensi Odenatus tarafından yenilgiye uğratıldı. Sus yakınında, Beth Lapat'ın eski yerinde Cundişapur şehrini kurdu ve eski Ktesiphon üzerinde, tuğladan yapılan ve renkli mozaiklerle kaplı *Tak-ı Kisra* adlı kabul sarayı yaptırdı. Bu saray, eski Doğunun en ilgi çekici anıtlarından biri olarak kabul edilir. Sarayı süsleyen ipekten duvar kaplamaları, III. yy. pers sanatı çalışmalarının en güzel örnekleriydi. Bunların modelleri Çin'e kadar birçok ülkede taklit edildi. Şahpur'un hükümdarlığı sırasında Mani hıristiyanlıkla Zerdüşt dininin düalizmini uyuşturarak evrensel bir din olmak üzere Maniciliği kurmağa çalıştı; bu konuda hükümdarın desteğini sağladı. Şahpur I'in yerine oğlu Hürmüz I geçti. (M)

ŞAHPUR II veya **ŞAPUR II,** Sasanî hükümdarı (310-379). Kendisi doğmadan önce babası Ormizd II öldü. Konstantinos I hıristiyanlığı kabul ederken (325), Sasanî imparatorluğu gitgide daha sıkı bağlarla zerdüştçülüğe bağlanıyordu. Şahpur II, 325 yılında ulusal bir din meclisi topladı ve Avesta'nın metnini kesinlikle tespit etti. Ondan sonra Doğu ile Batı Roma arasındaki mücadele dinî bir karakter aldı. Zerdüştçü din çevreleri tarafından baskı altında tutulan sasanî hıristiyanları, Roma'ya bağlı bir koruyucu imiş gibi döndüler. Bu da sasanî rahiplerinin genel bir zulüm yapmaları sonucunu verdi. (340-379 sıraları). Konstantinos'un ölümünden (338) bir yıl sonra iki imparatorluk arasında savaş patladı; savaşın sebebi, 288'den 301'e kadar hıristiyan olan Ermeniye'yi ele geçirmekti. Şahpur II, Nisibis'i (Nizip) kuşattı (340), Ermeniye'ye kendisine bağlı bir kralı yerleştirdi ve imparator Konstantinos II ile bir mütareke imzaladı. Mücadele kısa zamanda tekrar başladı, çeşitli sonuçlar verdi; 363'te imparator Julianus, Ktesiphon'a kadar İran'ın içine girdi, fakat ordusunda yorgunluk başladı ve halefi Jovianus'u kendisi öldürttü, İan ile acele bir barış imzaladı, Diocletianus ve Galerius tarafından zaptedilmiş Dicle ötesi beş eyaleti İran'a bıraktı: Singara ve Nisibis ile Kuzeydoğu Mezopotamya. Ayrıca Roma'nın Ermeniye'nin üzerindeki taleplerinden de vazgeçti. 368'de imparator Valens, Afganistan'da Kuşanlar ile tutuşmuş olan Şahpur II'nin sıkışık durumundan yararlanarak kendine bağlı bir prensi Ermeniye'ye yerleştirmeyi denedi, fakat Ermenilerle anlaşamadı. Şahpur II'nin yerine kayınbiraderi Ardeşir II, ondan sonra da oğlu Şahpur III geçti. (L)

ŞAHPUR III veya **ŞAPUR III,** Sasanî hükümdarı (383-388). Şahpur II'nin oğlu. Roma imparatoru Theodorus I ile barış imzaladı ve asillerle yaptığı kavgalarla gücünü kaybedince Ermeniye'nin bağımsızlığını tanıdı. Bir asker ayaklanması sırasında öldü ve yerine kardeşi Behram IV geçti. (L)

ŞAHRAH veya **ŞEHRAH** bls. i. (fars. *şâh* veya *şeh* ve *râh, yol*'dan *şâh-râh* veya *şehrâh*). *Esk.* Ana cadde, ana yol. || *Şehrah-ı terakki,* ilerlemenin büyük ve geniş yolu. (M)

ŞAHRBARAZ veya **ŞAHRVARAZ,** iranlı general (öl. M. S. 629). 622'de Herakleios'a Ermeniye'de yenilince Kappadokia'yı ve Pontos'u boşaltmak zorunda kaldı. 624'te Van gölü yakınlarında bir baskınla ona tekrar yenildi. 626'da İstanbul'u Avarların kuşatmasından yararlanarak Khalkedon'a kadar ilerledi. Avarlardan kurtulan Herakleios, İran imparatorluğunun merkezine girdi. Şahrbaraz Kappadokia'ya çekildi, sonra Gülşehir'de (Arabissos - Arapsun) Herakleios ile yaptığı bir görüşmede (629) Bizans topraklarını boşaltacağına söz verdi ve İran tahtını ele geçirme cesareti buldu. Genç Ardaşir III'ü tahttan indirdi, onun yerine geçti, fakat iki ay sonra öldürüldü. (L)

ŞAHREM ŞAHREM bls. zf. Sık ve derince yarıklar halinde. (M)

ŞAHREG veya **ŞEHREG** bls. i. (fars. *şâh* veya *şeh* ve *reg,* damar'dan *şâh-reg* veya *şeh-reg*). *Esk.* Büyük damar, şahdamar. (M)

ŞAHRUD veya **ŞEHRUD** bls. i. (fars. *şâh* veya *şeh* ve *rûd,* nehir'den *şâh-rûd*). *Esk.* Büyük nehir.

— Mus. Lut denen çalgının bas teli. (M)

ŞAHRUD, İran'ın kuzeybatısında, Hazar denizine dökülen Kızılözen ırmağı havzasındaki iki akarsu ve iki bölge adı. *Akarsular:* **1.** Elburz dağlarından doğar. Kazvin'e bağlı Rubdar idarî bölümünde, biri Talikan tepelerinden, öteki Nasr ve Talikan

Foto. LAROUSSE

dağlarından gelen iki akarsu kolunu alır. Mencil'de Kızılözen'e katılır. İkinci Şahrud'dan daha büyüktür. Gemi işletmeye elverişsizdir. Suları, çevre topraklarını sulamada kullanılır. Bu ırmağın kıyısındaki başlıca şehir kalıntıları Mencil yakınlarında Laushan, Berenzini, Jirandey ve Hasan Sabbah'ın kalesi Alamut'tur; **2.** Şal tepelerinden doğar. Bu yüzden *Şal suyu* adıyle de anılır. Şal şehrinden geçer, doğuya doğru bir süre Kızılözen'e paralel akar. Berinda bölgesinde güneybatıya döner, Sinna ile Miyansaray arasında Kızılözen'e karışır. *Bölgeler*: **1.** Taliş kazaları içindeki idarî bölüm. Küçük Şehrud havzasında, ılıman iklimli ve verimli toprakları vardır. Halkı şafiî mezhebindendir; **2.** Horasan'ın doğusunda Esterâbâd eyaleti sınırı yakınında ve Bistam'ın güneyinde ticarî merkezdir. (M)

ŞAHRUDÎ. Bk. BISTÂMÎ (Alâeddin Ali bin Bedreddin Muhammed).

ŞAHRUH MİRZA, Timur'un oğlu ve Timurlu hanedanının ikinci hükümdarı (Semerkand 1337-Fişâverd 1447). Çocuk yaşta devlet yönetiminde önemli görevlerde bulundu. 1392'de Kal'ai Sefid'in kuşatmasına katıldı ve askerî kabiliyetini ortaya koydu. 1394'te Semerkand ve çevresinin valiliğine tayin edildi. Üç yıl sonra Horasan, Sistan ve Mazenderan bölgelerinin valiliği de Şahruh'a verildi. Bu sırada babasının İran, Suriye ve Anadolu'ya yaptığı seferlere katıldı, Halep kuşatmasında ve Ankara savaşında (1402) bulundu. Babasının ölümü üzerine hükümdar oldu (1405). Kardeşleri önceleri onu hükümdar olarak tanıdılar; fakat, kısa bir süre sonra kardeşlerinden Halil Sultan, Semerkand'ı ele geçirdi. Şahruh onun üstüne yürüdü, Semerkand'ı aldı ve Halil Sultanı affetti. Bu ilk isyanın bastırılmasına rağmen, ülkede birliği sağlayamadı. Celâyirliler ve Karakoyunlular Bağdat ve Azerbaycan'ı aldılar. İskender adlı birisi, kuvvet ve kudret sahibi oldu. Şahruh, İskender'in üstüne yürüdü ve onu yenerek Irakı Acem'i, oğlu Uluğ Beyin yönetimine verdi. 1407'de Mazenderan, kesin olarak ele geçirildi. Ertesi yıl Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf Şahruh'un kardeşi Miranşah'ı öldürttü. 1408'de Belh'e bir sefer yapılarak, burada isyan etmiş olan Pir Ali Taz öldürüldü. Şahruh Sistan'ı ele geçirdi. 1409'da Maveraünnehir'deki karışıklıklar bastırıldı; fakat Harizm'de Tatarlar karışıklık çıkardılar ve üstlerine gönderilen kuvvetleri yendiler. Bunun üzerine Harizm'e karşı harekete geçen Şahruh bu bölgeyi de kendine bağladı. 1415'te Isfahan'da isyan eden İskender yenildi ve gözlerine mil çekildi. Bir yıl sonra da Şiraz'ı eline geçirmiş olan Baykara Mirza üstüne bir sefer yapıldı; Baykara yenildi ve Hindistan'a sürüldü. Şahruh 1420'de Kara Yusuf'a karşı sefere çıktıysa da savaş başlayacağı sırada Kara Yusuf öldü ve ordusu dağıldı. 21 Şubat 1427'de Herat Ulucamiinde Şahruh'a karşı başarısız bir suikast yapıldı. 1429'da İskender, kardeşi Cihanşah ile birlikte tekrar isyan etti. Altı yıl süren mücadeleden sonra Cihanşah, Şahruh'a bağlandı; İskender de yakalanarak öldürüldü. Şahruh, son yıllarını barış içinde geçirdi, ölümünden sonra yerine oğlu Uluğ Bey geçti. (M)

ŞAHS i. Bk. ŞAHIS.

ŞAHSAR i. (fars. *şâh*, dal ve *sâr*, ek'ten *şâh-sâr*). *Esk.* Dallı budaklı ağaç. || Orman, koru gibi ağaçlık yer: *Müfekkirem o zaman bir nihale benzer ki / Alil ü raşenüma şahsar-ı bîberki* (Tevfik Fikret). [M]

ŞAHSEN veya **ŞAHSAN** zf. (ar. *şahş*'tan *şahşan*). Bizzat, kendi (kendim, kendin...): *Hattâ onun bu kaderi yaşaması için harbe şahsen karışması da şart değildir* (Ş. S. Aydemir). || Tanışmadan, uzaktan görerek: *Şahsen tanımak.* (M)

ŞAHSEVEN veya **ŞAHISEVEN** veya **ŞAHISEVENLER,** İran'da birçok türk boy ve topluluğunun adı. Bu topluluklar, İran şahlarının zaman zaman çıkan isyanlar üzerine Safevî hanedanına taraftar olan türkmen boylarını, Şahseven adı altında teşkilâtlandırması üzerine ortaya çıktı. İlk olarak Şah Abbas'ın babası Şah Muhammed Hüdabende, 1581 ve 1584 isyanları sırasında Şahseven sözünü ortaya atarak türkmen boylarını kendi tarafına çağırdı. Şah Abbas'ın ilk saltanat yıllarında (1587) türk hassa askerleri, vezir Murşid Kulı Hanın baskısına karşı ayaklandılar. Şah, kendine bağlı olan boyları çevresine topladı. İsyan eden askerler öldürüldü. Bu yeni topluluk, Şah Abbas'ın çabasıyle büyüdü; 100 000 aileyi buldu. Şahsevenlere katılan büyük topluluklar arasında Tekelü boyu da vardı. Şahsevenlerden kurulan yeni askerî sınıflar (kullar, tüfekçi) hassa askerlerinin nüfuzuna son verdiler. Başlıca şahseven toplulukları şunlardır:

● *Erdebil Şahsevenleri.* Bunlar da öteki Şahsevenler gibi şiî mezhebindendir. Türkçenin azerî lehçesiyle konuşurlar. Şah Abbas I'in izniyle başkanları Yunsur Paşa kumandasında 3 300 aile halinde Anadolu'dan Erdebil'e geldiler. Sünnî olan Yunsur Paşa, Şah Abbas'ın etkisiyle Şiîliği kabul etti. Evi, Erdebil oymakları tarafından ocak sayılır ve onun üzerine yemin edilir. Erdebil Şahsevenleri üç boya ayrılır: *Yunsur Paşa* boyu, Yunsur Paşa soyundan gelen başkanların adını taşıyan şu oymakları içine alır: Saru Han, Koca Beg, Bend Ali Beg, Pulad Beg, Demir Beg, Kuzad Beg v.b.; *Kurd Beg* soyundan gelen oymaklar (Taliş, Mikailü, Halifelü, Muganlu, Ödüllü, Muradlu, Zargar); *Yunsur Bey* zamanında gelen, fakat ondan ayrı olan iki boy. a) İnallu (İnanlu, İmanlu) ile bunun şu oymakları: Pir Eyvatlu, Keleş, Kur, Abbaslu, Geyiklu, Yurtçı; b) Begdili ile oymakları: Acırlu, Hoca Hocalu, Yedi Oymak, Kubadlu, Çahırlu, Arablu.

Erdebil'e yerleşen Yunsur Paşadan sonra yerine Saru Han geçti. Bunun soyundan gelenlerden Berd Han, Nadir Şahın seferlerine katıldı. Berd Handan sonra, onun oğulları arasındaki anlaşmazlık yüzünden Şahsevenler ikiye ayrıldı. Erdebil kolu, Nazar Ali Hanın soyuna ve Mihşin kolu da Küçük Hanın soyuna bağlandı. 1728 - 1732 Yılları arasında bir kısım göçebe Şahsevenler, Rusların hâkimiyeti altına girdi. 1813'ten sonra bu oymakların otlaklarının büyük kısmı Rusların eline geçti. 1884'te Rusların eline geçen otlaklardan bu boyların yararlanması yasak edildi. Bu yüzden iran - rus sınırında birçok olay çıktı. Rıza Han 1923'te Şahsevenleri silâhsızlandırmayı başardı. 1914'te Erdebil idarî bölgesinde 12 oymak ve 6 000 ocaktan fazla şahseven bulunuyordu. Bunların birçoğu yerleşik hayata geçmişti.

● *Save Şahsevenleri,* iki boydan meydana gelir: a) Bağdadî boyu. Şah Abbas I zamanında Şiraz'dan gelerek Save ile Kum arasına yerleşti. 14 Ocaktan kuruludur (Döğer, Karakoyunlu, Sulduz v.d.); b) İnallu boyu, Mugan'dan Save'ye gelen bir topluluktur.

Bunların dışında Fars, Hamse, Kabil, Keşmir bölgelerinde de Şahsevenler vardır. (M)

ŞAHSÎ i. (ar. *şahş*'tan *şahşî*). Şahsa ait, kişisel, özlük: *Ben, bu gerçeğe acı şahsî tecrübelerden geçerek varmış bir adam değilim* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Fakat curnallar tamamıyle şahsî mahiyetteydi* (F. R. Atay). *Şahsî eşya.*

— Dilbil. *Esk. Zamiri şahsî,* şahıs zamiri.

— Huk. *Şahsî dava.* Bk. DAVA. || *Şahsî edim,* borçlunun kendisinin yapmak zorunda kaldığı edim. (Bk. ANSİKL.) || *Şahsî hal,* bir şahsı diğerinden ayırmağa ve toplum içindeki yerini tayine yarayan, şahsa sıkı surette bağlı niteliklerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Şahsî hal sicilleri,* şahsın şahsî hallerinin kayıt edildiği siciller. (Bk. ANSİKL.) || *Şahsî halefiyet,* bir hukukî ilişkide, ilişkinin taraflarından birinin yerini alan kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Şahsî irtifaklar,* belirli bir kimsenin lehine kurulan irtifak hakkı. (Bk. ANSİKL.) || *Şahsî kusur,* idare hukukunda, idare ajanlarının, hizmet dışında kalan veya hizmetten ayrılabilen kusurlarına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Şahsî mal,* mal birliğinde, karı ve kocaya ait ve birliğe dahil olan mallar. (Bk. ANSİKL.) || *Şahsî sonuçlarıyle babalık davası.* Bk. BABALIK. || *Şahsî teminat,* üçüncü kişinin, borcun ifa edileceğini borçluya temin etmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Şahsî teşebbüs,* özel teşebbüs.

— ANSİKL. Huk. *Şahsî edim*'de borçlunun şahsının ve şahsî kabiliyetlerinin önemli payı vardır. Alacaklı, borç ilişkisine, sırf borçluda bulunan belirli nitelikler için girmiştir ve bu sebeple, edimin, borçlunun kendisi tarafından yerine getirilmesini ister. Meselâ portresini yaptırmak üzere bir ressama başvuran alacaklı, sırf onun belirli kabiliyetleri için bu ilişkiye girmiştir ve bu sebeple de borcun sadece onun tarafından yerine getirilmesini ister. Ayrıca edim de, niteliği gereği, başka bir kimse tarafından yerine getirilemez. Borçlunun kişiliğinin ve şahsî kabiliyetlerinin payı olmadığı edimler şahsî edim değildir ve borçlu yerine başkası tarafından da yerine getirilebilir. Meselâ bir para borcu, şahsî bir edim olmadığı için, borçlu yerine başka bir kişi tarafından da yerine getirilebilir. Ancak taraflar anlaşarak, şahsî niteliği olmayan bir edimi, şahsî edim haline getirebilir. Bu durumda artık borcu, borçludan başka bir kimse yerine getiremez. Şahsî edimlerde, borçlunun, borcun edimini başka bir kimseye yaptırması, borcun ihlâlidir. Bunun gibi, borçlunun borcunu ifa edemeyecek duruma gelmesi de, imkânsızlık yaratır ve bu imkânsızlık sonucu borcu sona erer veya borçlunun kusuru varsa tazminat borcu doğar.

● *Şahsî hal.* Üç türlü *şahsî hal* vardır: 1. ferdî hal. Bu gruptaki haller, kişilerin niteliklerini sadece kendi özü bakımından belirtir. Doğum, ölüm, ad, yaş ve ikametgâh bu hallere örnek olarak gösterilebilir; 2. aile hali. Bu hal ile belirtilen şey, kişinin kan bağı ve evlilik bağıyle olan ilişkileridir. Kişinin, evli, dul veya boşanmış olması gibi, onun belirli kimselerle olan hısımlık bağı bu hallerin konusunu teşkil eder. Evlâtlık bağı da aile halinin içine girer; 3. siyasî hal. Kişinin içinde bulunduğu toplum ile ilişkisini gösteren haldir. Vatandaşlık, hemşehrilik veya mahkûmiyet gibi haller kişinin siyasî halinin türlerini gösterir.

● *Şahsî hal sicilleri,* kişinin belirli hallerinin yazılması için tutulan kütüklerdir. Bu kütükler resmîdir ve devlet organları tarafından yürütülür. Medenî kanun üç türlü şahsî hal sicili belirtir. Bunlar, doğum, ölüm ve evlenme sicilleridir. Ancak bugün Türkiye'de tek şahsî hal sicili tutulmaktadır; bu da Sicilli Nüfus kanununun belirttiği nüfus kütüğüdür. Şahsın hallerine ilişkin olan bütün kayıtlar bu kütüğe yapılır.

Her hal için ayrı bir sütun vardır ve o hale ilişkin kayıtlar bu sütuna yazılır. Kişiler, şahsî hallerine ilişkin ve kütüğe kayıt edilmesi gerekli olan hususları belirli süreler içinde nüfus memurluklarına bildirmek zorundadır. Meselâ, doğumların bir ay, ölümlerin ise on gün içinde bildirilmesi gerekir. Gaiplik kararının ise hâkim tarafından nüfus memuruna bildirilmesi gerekir. Bk. NÜFUS, ÖLÜM, DOĞUM.

● *Şahsî halefiyet,* kanunda belirtilen durumlarda söz konusu olur. Meselâ bir borcu yerine getiren kefil, alacaklıya halef olur. Böylece, alacaklıya ait olan haklar kefile geçer. Bölünemeyen bir borcun müşterek borçlularından biri borcun tamamını öderse, fazla ödediği miktar için alacaklıya halef olur ve öteki borçlulara rücu eder. Mirasçılar da, miras bırakanın halefleridir (ayrıca bk. HALEFİYET, MİRAS).

● *Şahsî irtifaklar,* kişiye bağlı olan sınırlı ve aynî haklardır. Bu haktan yalnız lehine kurulan kimse belirli bir süre veya hayatı boyunca yararlanır. Şahsî irtifaklar, kişinin ölmesiyle sona erer. Miras yoluyle mirasçılara geçmez ve başkasına devredilemez. Ancak bu devredilememe, hak yönündendir. Belirli bazı şahsî irtifak haklarında, hakkın kendisi değil de, hakkın kullanılmasının başkasına devredilmesi mümkündür. Meselâ, şahsî irtifaklardan olan intifa hakkının kullanılması başkasına devredilebilir. Buna karşılık yine şahsî irtifak haklarından olan sükna hakkının kullanılmasının devredilmesi de mümkün değildir. Bunun yanında şahsî irtifak haklarının bağımsız ve sürekli haklar olarak kullanılmaları da mümkündür. İnşaat hakkı ile kaynak hakkı, buna örnek olarak gösterilebilir. Bu şekilde kurulan şahsî irtifaklar, aksi kararlaştırılmadıkça, başkasına geçebilir. Şahsî irtifak hakkı, hak sahibine, söz konusu şeyden yararlanma ve onu kullanma hakkı verir. Şahsî irtifaklar

yanında, karma irtifak adı verilen başka bir irtifak türü vardır; bu tip irtifaklar hem kişi, hem de gayrımenkul lehine kurulabilir. Bir arsa üzerinde kurulan nişan veya talim hakları bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu irtifaklar, aksi kararlaştırılmış olmadıkça başkasına devredilemezler.

● İdare tarafından yürütülen hizmetlerin araçlarından biri durumundaki ajanlar ve özellikle memurlar, bu durumları sebebiyle idare tarafından kişilere verilen zararlardan dolayı, kural olarak sorumlu tutulmaz. Zararı doğuran *şahsî kusur,* hizmetin kuruluşundan, işleyişinden, usul ve icaplarından ileri geliyorsa, bu hizmetleri yürüten ajanların sorumlu tutulmamaları gerekir. Nitekim Devlet Memurları kanunu da, kişilerin, kamu hukukuna tabi görevlerle ilgili olarak uğradıkları zararlardan ötürü, bu görevleri yerine getiren personel aleyhine değil, ilgili kurum aleyhine dava açabileceklerini belirtir. Personel, fiilî görevin yerine getirilmesi sınırlarını aşmışsa, meselâ kasıtlı bir hareketi, suçu veya ağır bir ihmali varsa, bu takdirde zarar görenin yalnız kişi aleyhine adliye mahkemesinde dava açma imkânı vardır. Şahsî kusurun bulunması, hizmet kusuru sebebiyle idarenin sorumlu tutulmasına engel değildir. İdare asıl sorumlu olarak zararın tamamını karşıladıktan sonra, genel esaslar uyarınca kusurlu ajanına, kusuru oranında rücu edebilir.

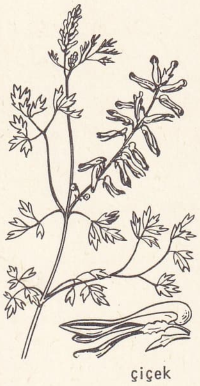

çiçek

sahtere

● Evlenme sonucu karı ve koca mal rejimi olarak mal birliğini kabul edebilirler. Bu rejimin kabul edilmesi halinde karı ve kocaya ait olan ve birliğe dahil edilen mallara *şahsî mal* adı verilir. Şahsî mallar dört türlü olabilir: 1. evlenmenin yapılması sırasında eşlere ait olan mallar; 2. evlenme sırasında eşlerin miras yoluyle veya ivazsız olarak elde ettikleri mallar; 3. evliliğin devamı sırasında eşlerden birine ait olan herhangi bir malın yerine gelen şeyler (meselâ kadına ait dikiş makinesinin satılıp parası ile bir radyonun alınması halinde, radyo dikiş makinesinin yerini alır ve kadının şahsî malı olur); 4. şahsî mallara ait bir şeyin satılmasından elde edilen para. Bu satımdan elde edilen semen fazlalığı da yine şahsî mal kime aitse onun olur. Şahsî malların mülkiyeti, mal kime aitse onda kalır. Ancak mal birliğinde, idare ve intifada (bk. MAL *birliği*) birlik bulunduğu için bu mallar koca tarafından idare edilir ve bunlardan elde edilen intifa da kocaya ait olur. Yani malın medenî ve tabiî semereleri kocanındır. Bu idare ve intifa yetkisi yalnız evliliğin olağan ihtiyaçları yönündendir. Olağan durumları aşan harcamalar için, kocanın karısının iznini alması gerekir. Mal rejiminin tasfiyesi halinde, mallarda meydana gelmiş olan artmanın 2/3'ü kocaya, 1/3'ü de karı veya onun füruuna verilir.

● *Şahsî teminat.* Bir borç için verilecek teminat, aynî veya şahsî olur. Aynî teminat da bir borcun yerine getirilmemesi halinde alacaklıyı tatmin etmek üzere bir menkûl, gayrımenkul veya bir hak üzerinde rehin hakkı burulur. Şahsî teminatta, bir üçüncü kişi, borcun yerine getirileceğini şahsen temin eder. Borçlu, borcunu elde edemezse doğrudan doğruya temin eden kimseye başvurabilir. İşte buna şahsî teminat denilmektedir. Bu tür teminatın başta gelen şekli kefalettir. Kefil, borcun yerine getirileceğini şahsen temin etmektedir. Borçlu borcun yerine getirilmemesi halinde kefile başvurarak borcun yerine getirilmesini ister. Ayrıca garanti taahhüdü de bu tür şahsî teminatlar arasında sayılabilir. Burada da garanti edilen sonucun elde edilememesi halinde, alacaklı doğrudan doğruya garanti edene başvurarak zararının karşılanmasını ister.

◆ **Şahsiye** sıf. *Esk.* Şahsî'nin dişili. || *Menafi-i şahsiye,* kişisel çıkarlar. (M)

ŞAHSİYAT çoğl. i. (ar. *şaḫsiyye* ve *şaḫşiyyet*'ten *şaḫşiyyāt*). *Esk.* Şahsa ait işler. || Birisinin şahsı ve davranışlarıyle ilgili sözler. || Kişilikler, şahsiyetler.

— ÇEŞ. DEY. *Şahsiyata dökmek,* asıl meseleden ayrılıp kişi üzerinde durmak. || *Şahsiyata dökülmek,* üstünde durulan meselelerin bir kenara bırakılarak olumsuz yönleriyle kişilerin hedef alındığını belirtir. (M)

ŞAHSİYET i. (ar. *şaḫş*'tan *şaḫşiyyet*). Kişilik: *Anladım sende kendi benliğimi / Oldu şahsiyetim seninle tamam* (Faik Ali Bey). || Kişi; yüksek ve değerli kişi: *Aksi halde vekâletlerde şahsiyetler değiştikçe, program ve bunu yapacak şahsiyetler de az çok değişmekten kurtulamayacaktır* (Atatürk). *Bektaş Velî, bütün kayıtlardan azade bir şahsiyetti* (N. Araz).

— DEY. *Yüksek şahsiyet,* değerli kişi.

— Psikiyatr. *Şahsiyet bozuklukları.* Bk. ANSİKL.

— Huk. *Şahsiyet,* şahıslara tanınan hak sahibi olabilme ve borç altına girebilme durumu. (Bk. ANSİKL.) || *Şahsiyet hakları,* şahsın, hayatının, sağlığının, vücut tamlığının ve toplum içindeki durumunun korunmasına yarayan haklar. (Bk. ANSİKL.) || *Esk. Şahsiyeti hükmiye,* tüzel kişilik.

— ANSİKL. Huk. Hukuken hak sahibi olan varlıklara *şahıs;* hak sahibi olabilme ehliyetine *şahsiyet* adı verilir. Hak sahibi olabilmek için şahsiyetin başlamış ve sona ermemiş olması gerekir. Modern hukuk sistemlerindeki hakikî şahıs olarak her insanın ve hükmî şahıs olarak kabul edilen her şahıs veya mal topluluğunun bir şahsiyeti vardır. Eski hukuklarda durum bu şekilde değildi. Meselâ roma hukukunda köle olan kişiler hukukî yönden şahsiyete sahip değildi. Onlar mal sayılmaktaydı. Bunun gibi, müebbet hapis cezasına çarptırılmış olan şahısların da bütün hakları ellerinden alınır, hak sahibi olmaktan yoksun bırakılırlardı. Bunun sonucu olarak da şahıs olma nitelikleri sona ererdi. Bugün sağ doğan kimse, ölümüne veya ölüme eşit sayılan bir durumun gerçekleşmesine kadar şahsiyet sahibidir. Kanunlara buna aykırı bir hüküm konulamaz. Şahsiyet gerçek kişilerde kural olarak tam ve sağ doğum ile başlar. Tam doğum çocuğun ana rahmi dışında, anasından bağımsız olarak yaşamağa başlamış olması demektir. Bu yaşamanın süresinin hiç bir önemi yoktur. Çocuk anasından ayrıldıktan sonra bir dakika yaşamış ve ondan sonra ölmüş olsa bile yine şahsiyet kazanır. Ne var ki bu şahsiyet onun bir dakika sonra ölümüyle sona erer. Çocuğun tam doğmuş sayılması için göbek kordonunun kesilmiş olmasını arayan eski görüş bugün bırakılmıştır. Doğumun tam olup olmadığı tıp bilimi kurallarına göre tespit edilir. Şahsiyetin başlamış sayılmasının ikinci şartı çocuğun sağ olarak doğmasıdır. Bundan kasıt, çocuğun kısa bir süre için bile olsa anasından bağımsız olarak yaşamış olmasıdır. Tam doğumda belirtildiği gibi, bu yaşama süresinin hiç bir önemi yoktur. Burada aranan şey, çocukta tabiî yaşama belirtilerinin bulunmasıdır. Kalbin bir an için atması, çocuğun ağlaması, bir harekette bulunması onun sağ olarak doğduğunun kabulü için yeterlidir. 1950 Tarihli toplantısında Dünya Sağlık teşkilâtı da sağ doğumun ölçüsü olarak nefes alıp verme ve kalp atışını kabul etti. Sağ doğumun varlığı için yaşama kabiliyetinin bulunması aranmaz. Bu sebeple, meselâ yapışık olarak doğan ikizler, yaşama kabiliyetleri olması bile, sağ olarak doğmaları şartıyle şahsiyet kazanır. Bunun gibi, hilkat garibesi denilen, insana benzemeyen şekillerde doğanlar bile şahsiyet kazanır. Alman Medenî kanununun gerekçesinde belirtildiği gibi, insandan üreyen ve doğan her şey insan sayılır ve şahsiyet kazanır. Şahsiyetin kazanılmasında kural, çocuğun tam ve sağ olarak doğması olmakla beraber, Medenî kanun belirli hallerde, şahsiyetin geriye etkili olması halini de kabul eder. Bu bir cenin için söz konusudur. Cenin sağ ve tam olarak doğmak şartıyle ana rahmine düştüğü andan itibaren hak ehliyeti kazanır, yani şahsiyet sahibi olur. Buna göre, şahsiyet ceninin tam ve sağ olarak doğması şartıyle, ana rahmine düştüğü ana kadar geri gider. Bu geriye gitme anı, ananın cinsî münasebette bulunduğu an değil, ceninin ana rahmine düştüğü andır. Burada dikkat edilecek nokta, ceninin şahsiyetini sağ ve tam doğum ile birlikte kazanması; doğumdan önce şahsiyete sahip olmamasıdır. Diğer bir deyişle, kişiliği, yani hak ehliyetini doğumla birlikte kazanır ve bu kazanma geçmişe etkili olarak hüküm doğurmağa başlar.

Hükmî şahısların şahsiyet kazanabilmesine gelince; dernekler yönünden, serbest kuruluş sistemi kabul edilir. Buna göre, tüzükte hükmî şahsiyet olma iradesinin açıklanmasıyle birlikte dernek, hiç bir başka işlem aranmaksızın şahsiyet kazanır. (Bk. CEMİYET.) Vakıflar, vakfı kuranın ikametgâhının bulunduğu yerdeki asliye mahkemesinde tutulan sicile tescil edilerek hükmî şahsiyet kazanır. Aynı şekilde kolektif ve komandit ortaklıkların hükmî şahsiyet kazanabilmesi için de ticaret siciline tescil edilmeleri gerekir. Aynı durum diğer ticaret ortaklıkları yönünden hükmî şahsîyetin kazanılmasında izin sisteminin yürüdüğünü savunan yazarlar da vardır. Sendikalar tüzükleriyle, ilk genel kurul toplantısına kadar idareyle görevli kimselerin ad ve soyadlarını, ikametgâh ve mesleklerini mahallin en büyük mülkî âmirine bir makbuz karşılığında vererek hükmî şahsiyet kazanır. Siyasî partiler de tüzüklerini İçişleri bakanlığına vermek suretiyle hükmî şahsiyet kazanır. Esnaf ve küçük sanatkârlar derneklerinin hükmî şahsiyet kazanmaları yönünden oldukça ilgi çekici bir sistem yürürlüktedir. Buna göre, dernek gerekli belgeleri Ticaret bakanlığına yollar. Bakanlık iki ay içinde olumlu veya olumsuz bir cevap vermezse, dernek hükmî şahsiyet kazanır. Hükmî şahsiyetin amacı ahlâk ve âdaba aykırıyse, şahsiyet kazanamaz. Hakikî şahısların şahsiyeti, ölüm kararı ve gaiplikle sona erer. Tüzel kişilerdeyse, sürenin dolması, fesih, infisah ve amacın elde edilmesi gibi sebepler şahsiyeti sona erdirir.

● *Şahsiyet hakları,* mutlak haklardır. Bu sebeple tecavüz eden herkese karşı ileri sürülebilir. Şahsiyet hakları miras yoluyle başkasına geçmez, kişi hayattayken bunları başkasına devredemez ve feragat edemez. Hattâ bu hakların ahlâk ve âdaba aykırı olarak sınırlandırılması da yasaktır. Şahsiyet haklarının önemlileri şu şekilde sıralanabilir: 1. *hayat.* Anayasanın da belirtmiş olduğu gibi herkes yaşama hakkına sahiptir. Bu sebeple hayata karşı yapılacak olan tecavüzleri kişi devlet eliyle önletebileceği gibi, meşru müdafaa yoluyle kendisi de önleyebilir. Bunun gibi, hayata yapılan tecavüzler için tazminat davası açılabilir. Ayrıca Ceza kanunu da adam öldürmeyi cezalandırmıştır. Hayat üzerinde hiç bir şekilde tasarrufta bulunulamaz. İyileşmesi kabil olmayan bir hastanın acılarına son vermek amacıyle onun öldürülmesi bile, şahsiyet hakkına tecavüz teşkil eder ve hukukî müeyyideyle karşılanır; 2. *vücut tamlığı.* Şahıs, bedeni üstünde de mutlak bir hakka sahiptir. Vücut tamlığına yapılacak herhangi bir tecavüz, şahsiyet haklarının ihlâli, ceza kanunu yönünden de suç sayılır. Kural, şahsın vücudu üzerinde hiç bir müdahale yapmamaktır. Ancak belirli hallerde yapılan müdahalenin şahsiyet hakkına aykırı olmadığını kabul etmek de gerekir. Bu, özellikle tıbbî müdahalede güdülen amaç ahlâk ve âdaba aykırı olmadığı gibi, daha yüksek bir amacın elde edilmesine hizmet etmektedir. Ancak bu gibi müdahalelerin yapılabilmesi için kural olarak, hastanın veya veli veya vasisinin iznine ihtiyaç vardır. Müdahalenin çok gerekli olduğu ve söz konusu kişinin izin veremeyecek durumda bulunduğu hallerde izin alınmadan da tıbbî müdahale yapılabilir. Bunun gibi, toplum çıkarlarının gerektirdiği hallerde de kişinin izin vermesi aranmaz. (Salgın bir hastalık için belirli bir bölgede yapılacak aşılar v.b. hallerde olduğu gibi.) Tıbbî müdahale sağlığın kazanılmasına değil de deneme veya kazanç elde etme amacıyle yapılıyorsa, onun tıbbî olması niteliği, şahsiyet hakkına tecavüz sayılmasını ortadan kaldırmaz. Zira bu durum ahlâk, âdap ve kamu düzenine aykırıdır. Şahsın ölümüyle birlikte vücudu üstündeki şahsiyet hakkı sona ermekle beraber, ceset yine de hukukun himayesi altındadır. Meselâ ölenin cesedi üstünde yakınlarının rızası olmaksızın tıbbî denemeler yapılamaz (bk. CESET); 3. *özel hayat.* Şahsın özel hayatına başkalarının girmesi, onun özel hayatına ilişkin sırların açıklanması, özel hayatın ihlâlini teşkil eder ve şahsiyet hakkı olarak korunur. Şahsın özel hayatının gizliliği Anayasa ile de korunmuştur. Bu sebeple, şahsın rızası olmaksızın, ancak mahkeme kararıyle belirli hallerde kişilerin özel hayat sahalarına

girilebilir. Kamu düzeninin gerektirdiği hallerde hâkim yerine, kanunla yetkili kılınan kimselerin izni aranır. Aynı şekilde mesken dokunulmazlığı da özel hayatın korunmasının bir türüdür; 4. *haberleşme*. Bir kimsenin mektuplarının rızası olmadan başkası tarafından okunması ve yayımlanması şahsiyet hakkına tecavüzdür. Anayasa'ya göre haberleşmenin gizliliği esastır. Başkasının sırlarının kendi rızası olmaksızın açıklanması ve okunması Ceza kanununda da suç sayılır. Bir kimsenin meslek ve sanatına ilişkin sırların da kendi rızası olmaksızın açıklanması şahsiyete tecavüzdür; 5. *şeref ve haysiyet*. Şeref ve haysiyet bir kimsenin toplum içindeki değeridir. Bu sebeple bunlar şahsiyet haklarından sayılır ve korunur. Hakkında iftira veya yanlış söylentiler çıkarılan yahut hakaret edilen kimsenin şahsiyet hakkına tecavüz edilmiş olur. Bu tecavüz sonucu kişi tazminat isteyebileceği gibi, fiil Ceza kanununa göre suç sayılıyorsa, bu yönden de fiili yapan kimse cezalandırılır; 6. *hürriyetler*. Kişinin, şahsî, iktisadî, siyasî, din ve vicdan hürriyetleri gibi hürriyetler de şahsiyet hakkıdır. Bu hürriyetler sadece özel hukukla değil, Anayasa ile de korunmuştur (bk. HÜRRİYET); 8. *resim*. Şahısların resimleri üstünde de mutlak hakları vardır. Rızaları olmadan resimlerinin yayımlanması, şahsiyet hakkına tecavüz teşkil eder. Burada belirli kişiler yönünden bir ayırım yapmak gerekir. Topluma mal olmuş kişilerin resimlerinin kullanılması, onların rızası olmasa bile şahsiyete tecavüz teşkil etmez. Tanınmış bir siyaset adamının resmi, onun rızası olmaksızın da yayımlanabilir. Ancak topluma mal olmuş kişilerin özel hayatlarının resimlerinin yayımlanması da şahsiyete tecavüz sayılır. Meselâ topluma mal olan kişinin yatak odasındaki bir resmi, rızası olmadan yayımlanırsa bu, şahsiyete tecavüzdür (bk. FOTOĞRAF); 9. son olarak, *kişilerin adları* üstünde de şahsiyet hakları vardır. Bk. AD.

Şahsiyet ve dolayısıyle şahsiyet hakları kanun tarafından korunur. Bu korunma iki yolla olur: şahsiyetin bizzat şahsın kendine karşı korunması ve şahsiyetin üçüncü kişilere karşı korunması.

1. Şahsiyetin bizzat şahsın kendine karşı korunmasıyle güdülen amaç, şahsın zor durumlarda şahsiyetine ilişkin haklarından vaz geçmesini ve kişiliğini kaybetmesini önlemektir. Koruma üç alanda kendini gösterir: a) hak ehliyeti yönünden koruma. Hak ehliyeti bütün insanlara ve belirli sınırlar içinde bütün hükmî şahıslara tanınır. Bu sebeple hiç kimse hak ehliyetinden tamamen veya kısmen vaz geçemez. Meselâ bir kimse hiç bir zaman mal sahibi olmayacağını veya asla evlenmeyeceğini taahhüt edemez. Bu şekildeki bir taahhüt kesin olarak hükümsüzdür; b) fiil ehliyeti yönünden koruma. Hiç kimse kendi fiili ile hak elde etmeyeceği ya da borç altına girmeyeceği taahhüdünde bulunamaz. Bu şekildeki bir taahhüt de kesin olarak hükümsüzdür; c) hürriyetler bakımından koruma. Hiç kimse, hürriyetini başkasına devredemez ve hürriyetini ahlâk ve âdaba aykırı bir surette sınırlayamaz. Meselâ bir kimsenin başkasına köle olacağına ilişkin olarak yapacağı taahhüt kesin olarak hükümsüzdür. Bunun gibi, bir kimsenin ölünceye kadar belirli bir kişinin emri altında çalışacağına ilişkin taahhüdü de kesin olarak hükümsüzdür. Zira böyle bir taahhüt, ahlâk ve âdaba aykırıdır. Hürriyetlerin sınırlanmasında dikkat edilecek nokta bu sınırlamanın ahlâk ve âdaba aykırı olmasıdır. Ahlâk ve âdaba aykırı olmayan sınırlamalar şahsiyet hakkının ihlâli olmaz.

2. Şahsiyetin üçüncü kişilere karşı korunması. Burada artık şahsiyet dışarıdan başka kişilerden gelen tecavüzlere karşı korunmaktadır. Bu koruma 4 yolla olur: a) önleme davası (içtinap davası). Bu dava şahsiyet haklarına yapılması kuvvetle muhtemel haksız bir tecavüzü önlemek amacıyle açılır. Dikkat edilecek nokta; burada tecavüz daha yapılmamıştır; fakat yapılması tehlikesi kuvvetle mevcuttur. Davanın açılabilmesi için, tecavüzde bulunacak kişinin kusurlu olması aranmaz; b) durdurma (men) davası. Bu dava şahsiyet haklarına bir haksız tecavüz yapılması ve bunun hâlâ devam etmesi halinde açılır. Amacı, yapılan tecavüzün durdurulmasıdır. Bu davanın açılabilmesi için tecavüz eden kimsenin kusurlu olması aranmaz. Tecavüz sona ermişse, artık durdurma davası açılamaz. Bu halde açılacak dava failin kusurlu olması halinde tazminat davasıdır; c) tespit davası. Bu halde yapılmış veya ileride yapılacak bir tecavüzün şahsiyet haklarını ihlâl edecek nitelikte olmasının tespiti için açılır. Bu davanın açılabilmesi için de kusur aranmaz; ç) tazminat davaları. Tazminat davası iki türlü olur: *maddî* ve *manevî* tazminat davaları. Bu davaların açılabilmesi için şahsiyet hakkına tecavüz edilen kimsenin bir maddî veya manevî zarara uğraması gereklidir. Bunun yanında şahsiyeti koruyan öbür davalardan farklı olarak, tecavüzde bulunan kişinin kusurlu olması şarttır. Bk. TAZMİNAT.

— Psikiyatr. *Şahsiyet bozuklukları*. Ribot'nun etkisiyle yerleşen bu terim, çok değişik patolojik formları belirler: 1) zihinsel etkinliğin hemen her zaman karşılıklı olarak birbirini yok sayan simültane ve bağımsız merkezlerinin formasyonu (simültane kişilikler veya kişilik bölünmesi); 2) almaşık kişilikler; 3) kendi bedeninin tabiatı üstüne yanılmalar; 4) sosyal ben üzerine yanılmalar. Beyin kabuğunun değişik bölgelerinin gövrevdeşliğinde kesinti, gizli çelişkiler veya birden ortaya çıkan karakter değişmeleri, amnezi ve paraamnezi, hemen her zaman bu sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan akıl ve irade zayıflaması şahsiyet bozukluklarının başlıca sebepleridir.

◆ **Şahsiyetli** sıf. Şahsiyet sahibi.

◆ **Şahsiyetsiz** sıf. Şahsiyeti olmayan. (ML)

Şahsultan camii, İstanbul'da Davutpaşa semtinde cami. Selim I'in kızı Şah Sultan tarafından yaptırıldı (1528). Duvarları kesme taştan, minaresi tuğladan, mimberi ahşaptır. Harap duruma gelen cami 1953'te onarıldı. (M)

Şahsultan camii, İstanbul'da Eyüp semtinde cami. Selim I'in kızı Şah Sultan tarafından yaptırıldı (1555). Sonradan harap duruma gelen cami, Mustafa III devrinde onarıldı. 1953'te Anıtlar derneği tarafından eski planında ayrı bir biçimde yeniden yaptırıldı. (M)

ŞAHSÜVAR veya **ŞEHSÜVAR** blş. i. (fars. *şāh* veya *şeh* ve *süvār*, binici'den *şāh-süvār* veya *şeh-süvār*). *Esk.* İyi, usta binici. (M)

ŞAH ŞÜCA (Celâleddin bin Muhammed), Fars, Kirman ve çevresinde hüküm süren Muzafferî devletinin hükümdarı (öl. Şiraz 1384). Babası Muhammed tahttan indirilerek Kalei Sefid'e hapsedilince başa geçti (1358). Bir süre sonra Muhammed, Kalei Sefid'i ele geçirerek Şah Şüca'ya karşı cephe aldı. Baba ile oğul arasındaki mücadeleler 1364'te Muhammed'in ölümüyle sona erdi. Tahtı ele geçiren Şah Şüca, Yezd dolaylarına akınlarda bulunan kardeşi Şah Mahmud'u Isfahan'da kuşattı ve ona hâkimiyetini kabul ettirdi. Bir süre sonra Tebriz hâkimi Celâyirli Üveys ile anlaşan Mahmud, Şah Şüca'nın hâkim olduğu topraklara yeniden akınlara başladı. Şiraz'ı ele geçirdi, fakat, kısa bir süre sonra burayı, Şah Şüca'ya geri vermek zorunda kaldı (1366). Abbasî halifesinin hâkimiyetini tanıyan Şah Şüca, kardeşi Mahmud'un ölümünden sonra Isfahan şehrini eline geçirdi. Hâkimiyetini Azerbaycan'a kadar yaymak istedi. Bu amaçla, Tebriz hâkimi Üveys'in halefi Hüseyin üstüne yürüdü ve Kazvin'i aldı. Sonra Tebriz'i kuşatarak ele geçirdi. Şiraz'a geri dönmesi üzerine Tebriz tekrar Hüseyin'in eline geçti. İki devlet adamı arasında bir anlaşma yapıldıysa da barış uzun sürmedi, Hüseyin'in emîrlerinden Âdil Ağanın (Sarik Âdil) Muzafferî ülkesine akın yapmak istediğini duyan Şah Şüca, ondan önce davrandı ve Sultaniye üstüne yürüdü. Yolda Sarik Âdil'in baskınına uğradı, fakat onu geri çekilmek zorunda bıraktı. Sultaniye'yi kuşattı ve ele geçirdi. Bu sırada Tebriz tahtına, Hüseyin'i öldüren kardeşi Ahmed Şah geçti. Ahmed Şah, kendine isyan eden kardeşi Bayezid'e karşı Şah Şüca'dan yardım istedi. Bayezid'in elinde bulunan Sultaniye'yi alan Şah Şüca, buraya kendi adamlarını yerleştirdi. Şiraz'a geri dönünce şehir, Ahmed Şahın eline geçti. Timur'un yaklaşması üzerine Şah Şüca, onunla iyi geçindi ve değerli hediyeler gönderdi; kısa bir süre sonra da öldü. (M)

ŞAHTERE blş. i. (fars. *şāh* ve *tere*'den *şāh-tere*). Bot. Tarlalarda ve yol kenarlarında yetişen bitki. (İlmî adı *fumaria*. Şahteregillerden.)

— ANSİKL. *Şahtere* düzensiz küçük çiçekli, parçalı yapraklı, gök mavisi renginde bir bitkidir; çiçeklerin rengi türlere göre değişir (koyu firfiri, siyahımsı, pembe v.b.). Elli kadar türü vardır; içinde fumarin denen bir alkaloit ve fumarik asit bulunduğundan acı ve kan arındırıcı nitelikler taşır. Şahtere (*F. officinalis*) ile bir şurup ve hulâsa hazırlanır. (LM)

ŞAHTEREGİLLER çoğl. blş. i. Ayrı taç yapraklı, iki çenekli bitkiler familyası. (Gelincikler veya rheeadales takımından.)

— ANSİKL. *Şahteregiller* düzensiz çiçekli, otsu bitkilerdir; tohumlarında etli bir besidokusu bulunur. Şahteregillerin gelincikgillerle çok büyük yakınlık ve benzerliği vardır. (L)

ŞAHTERİCİYE i. (ar. *şāhteric*, şahtere'den *şahtericiyye*). Bot. *Esk.* Şahteregiller. (M)

ŞAHTIY, S.S.C.B.'de şehir, Donbass'ın doğu kesiminde; 196 000 nüf. Kömür ocakları ve ek sanayiler. Burada (Doğu Pamir) bir tarihöncesi mağarasının (4 200 m yükseltide) Yontma Taş devrinden veya Cilalı Taş devrinin başından kaldığı sanılır. (L)

ŞAHTUR i. (ar. *şahtūr*). Denizc. *Esk.* İnce donanma gemilerinden biri. («İskandinavya»dan büyük, «cekelve»den küçüktü.) || Teknesi çok ince tahtadan yapılmış, üzeri ziftle örtülü sivri kayık. (Teknesine mehuf adı verilen bu tür kayıklarla ırmaklarda taşıma yapılırdı.) [M]

ŞAH-TURANGA i. İlkel satranç oyununun adı. (VI. yy. sonlarına doğru çıkan bu oyun dört kişi arasında oynanırdı.) [M]

ŞAHUR i. (fars. *şāhūr*). *Esk.* Tandır, fırın. (M)

Şah ü Geda, Taşlıcalı Yahya* Beyin (öl. 1582) hamsesinin üçüncü mesnevîsi. Geda (kul) unvanını taşıyan bilgin bir şairin şah (padişah) unvanını taşıyan Ahmed adlı gence beslediği sevgiyi konu edinir. Bu sevginin maddî nitelikten kurtularak tanrısal nitelik kazanmasını anlatır. Halk deyimlerinin geniş ölçüde yer aldığı sade bir türkçeyle yazılan eserde XVI.yy. İstanbul yaşayışına ait sahneler canlandırılır; Ayasofya, Atmeydanı gibi semtler ayrıntılarıyle tasvir edilir. (M)

ŞAHVAR blş. sıf. Bk. ŞEHVAR.

ŞAHZADE blş. i. Bk. ŞEHZADE.

ŞAH ZAMAN, Afganistan hükümdarı (hük. 1793-1803). Timur Şahın oğlu. Babasının ölümü üzerine kardeşleri Hümayun ve Mahmud'u yenerek tahta geçti (1793). 1795'te Hindistan'a ilk seferini yaptı. Hasan Abdal ve Rohtos bölgelerini aldı. Maratalar ile savaşan gurkanlı hükümdarı Şah Âlem II'nin yardım istemesi üzerine Hindistan'a gitti. Fakat İran şahı Ağa Muhammed Hanın Afganistan'a karşı düşmanca bir tavır takınması ve kardeşi Mahmud'un Ağa Muhammed Hana güvenerek isyan etmesi üzerine Afganistan'a dönmek zorunda kadı. Mahmud'un isyanını bastırdı, İran ile barış yaptı. 1797'de ikinci defa Hindistan'a girdi, Lahor'u aldı, Marataları yendi. Kardeşi Mahmud'un tekrar isyan etmesi üzerine Afganistan'a döndü. Mahmud'u yenerek, şehzade Kayser'i Herat'a vali yaptı. İran'da Ağa Muhammed Hanın ölümüyle meydana gelen karışıklıklardan yararlanarak Meşhed'i aldı. Yeniden Hindistan'a saldırıya geçti. Fakat Mahmud, yeni iran şahı Feth Ali Şahtan aldığı kuvvetlerle Herat üstüne yürüyünce, Afganistan'a dönmek zorunda kaldı ve Mahmud'u bozguna uğrattı. Lahor'u yeniden ele geçirdi; buradaki afganlı valiyi öldürmüş olan Sikhiler ile savaştı. Afganistan'daki büyük kabile reislerinin birçoğu, İran'da bulunan şehzade Mahmud ile birleşerek, Şah Zaman'ı tahttan indirdiler ve şehzade

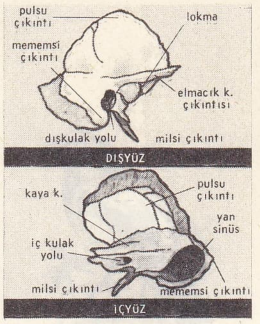

şakak kemiği

Mahmud'u Afganistan hükümdarı yaptılar. (M)

ŞAİBE i. (ar. *şevb*'den *şā'ibe*). *Esk.* Leke, kir. || Kusur, eksiklik, noksan, ayıp. || Şüphe. || Kötü eser, iz. || *Şaibe-dar,* lekelenmiş, kirlenmiş, lekeli.

— Astron. *Esk. Şaibei şemsiye,* Güneş'teki kara lekeler.

◆ **Şaibeli** sıf. Kusuru, şüphe çeken bir tarafı olan. (M)

ŞAİK sıf. (ar. *şevk*'ten *şā'ik*). *Esk.* Şevkli, istekli, hevesli.

◆ **Şaikane** zf. *Esk.* İstekli bir şekilde, şevkle: *Zavallı âleme pek şaikane aldanıyor* (Tevfik Fikret). [M]

ŞAİK sıf. (ar. *şevk,* diken'den *şā'ik*). *Esk.* Dikenli. (M)

şakayık

ŞAİR i. (ar. *şi'r*'den *şā'ir*). Şiir yazan veya söyleyen kimse: *Âşık Ömer, Dertli, Karacaoğlan gibi şairler, halkın sevgili şairleridir* (Ziya Gökalp). *Bugün bazı şairlerimiz var: az çok farsça biliyorlar* (N. Ataç). [*Eşanl.* OZAN.] || *Mec.* Geniş bir hayali, soylu düşünceleri olan kimse: *Şair ruhlu. Şair yaradılışlı.* || *—Esk. Şair-i azam,* şairlerin en büyüğü. || *Elmâ-nâ fi batni'ş-şair.* Bk. BATIN.

— ED. TELM. ***Aldanma ki şair sözü elbette yalandır.*** Fuzuli'nin bu ünlü mısraı, şairin gerçeğe değil de hayale yer verdiğini belirtir ve genellikle bir sanatçıya, karşısındakini herhangi bir konuda aldatma teşebbüsünde bulunduğu zaman hatırlatılır.

— ANSİKL. Din. ve Ed. *Şair*'in bir sanat adamı olarak ortaya çıktığı çağ kesinlikle bilinmiyor. Ancak elde bulunan yazılı belgeler, özellikle eski medeniyetlerle ilgili kazılar sonucu elde edilen buluntular, M.Ö. en az 3000 yıllarında şairlerin bulunduğunu, şiir söylediklerini ortaya koyuyor. Bu eski buluntulara göre şair, başlangıçta tapınaklarda belli görevleri olan, din törenlerinde belli ölçülere göre manzum parçalar, daha çok dualar okuyan kimsedir. Eski Babil, Sümer ve komşu Mezopotamya halkları arasında Mısır'da, Hindistan'da, Anadolu'da şair din adamlarının iki ayrı görevi vardı: biri din törenlerinde manzum parçalar okumak, ikincisi de büyü denen işlemin yapılmasını, etkisinin daha geniş olmasını sağlamak için ölçülü, uyumlu sözler söylemek. Araplarda gerek Cahiliye çağında, gerek ondan önceki dönemlerde şairin bir cin, bir gizli güç tarafından kendisine büyüleyici, insanı etkileyici sözler getiren kimse olduğuna inanılır, bu sözlerde birtakım iyilik ve kötülük özlerinin bulunduğu sanılırdı. Şair insanı kolayca etkisi altına alan, onu büyülü sözlerle gizlilikler ülkesine götüren, ruhlarla, cinlerle konuşturan kimse olarak nitelenirdi. Cahiliye çağı şairleri kabilelerinin başarılarını, üstünlüklerini, yiğitliklerini, övünç verecek niteliklerini şiirlerinde anlattılar. İslâm dininin doğuş yıllarında eski gelenekleri, inançları sürdüren, onlara bağlı kalan, şiirleriyle islâm dinine, Hz. Muhammed'e karşı çıkan, bazen onu yeren şairler olduğu için şiir de, şair de yerildi. İnsanları aldatan, büyüleyen, cinlerle yakınlık kuran, şeytanla bağlantıları olan bir kimse diye nitelendi. Kur'an'da şairler sapık, büyücü, insanları kötü yola götürücü sayılıyordu: «Şairlere gelince, onlara da sapıklar uyarlar. Onların her alanda gerçekten aşırılığa kaçtıklarını, yapmayacakları şeyleri yapar göründüklerini, söylediklerini görmedin mi?» (Şuara suresi: 224, 225, 226). Peygamberlerin buyurduklarını, Tanrı adına söylediklerini kabul etmeyen, eski dinlerinden dönmeyen kimselerin öncüleri, yol göstericileri bütün peygamberleri şair saydılar. «Dediler: hayır, bunlar, saçma sapan rüyalardır. Hayır onu kendisi uydurmuştur. Hayır, o, bir şairdir» (Enbiya suresi: 5); «Biz ona şiir öğretmedik. Bu ona yakışmaz da» (Yasin suresi: 69). Kur'an şairi böyle niteleyince islâm dininin ilk yıllarında şair büyücü, sapkın, sihirbaz bir kimse olarak anlaşıldı. Bu anlam, eski çağlarda şairin tapınaklarda büyü yapan, sihirbazlık eden bir görevli olarak anlaşılması yüzündendir. Daha sonra, Hz. Muhammed'in çevresinde onu öven şairler yetişince bu inanç da değişti. Hz. Muhammed «öyle şiir vardır ki hikmettir, öyle beyan vardır ki sihirdir» diyerek şairi de, şiiri de övdü. Başka bir hadisinde de «benden sonra peygamberlik olaydı, onu hak yolunda giden şairlere verirdim» dedi.

şakrak

Hindistan'da şair, islâm dininin o bölgelerde yayılışına kadar, din duygularını, eski inançları işleyen, ilâhiler yazan bir kimse olarak saygı gördü. Manastırlarda rahipler duaları belli şiir ölçülerine göre düzenleyen, okuyan birer şair durumundaydı. İçlerinde büyük saygı gören şairler vardı. Şairin büyük önem kazandığı ülkelerin başında İran gelir. En eski çağlardan, islâm dininin doğuşuna kadar, İran'da şairin özel bir yeri ve değeri vardı. Şair sarayda bulunur, hükümdarın toplantılarına, savaşlarına, av birliklerine, gezilerine, eğlencelerine katılır, onun bütün yaptıklarını şiirle anlatır, överdi. Şair sarayda belli görevi olan bir kimseydi. M. Ö. VI. yy. sonlarından Ortaçağa kadar iran hükümdar saraylarında görevli şairler bulunduğu, hükümdar tarafından korunduğu bilinmektedir. İslâm dininin İran'da yayılışından sonra şairler ikiye ayrıldı. Eski inançlara, geleneklere bağlı kalanlar, eski şiir geleneğini sürdürenler ve islâm dinini benimseyerek eskiden kopanlar. Müslüman hükümdarlar birinciler saraylarına sokmadılar. Müslümanlığı benimseyen, islâm inançlarına göre şiir söyleyenleri korudular, onlara saraylarında önemli yerler, unvanlar verdiler. Özellikle Gazne saraylarında şairler büyük bir önem kazandı. Ancak bu dönemde de şair sultanların, devlet büyüklerinin başarılarını, kahramanlıklarını coşkun bir dille anlatan, öven bir sanatçı olarak değerlendirildi. İslâm ortaçağında üç türlü şairin yaşadığı görülür. Sultanların çevrelerinde toplanan, onlara övgüler düzen «kasideci» şairler (bunların eserleri kahramanlık konularını işler). İkincisi, sarayların dışında kalan, kendi inanç çevresinde yaşayan, içine kapanık, mistik görüşleri işleyen, gözlerini bu dünyanın dışında, ötesinde varsayılan bir evrene çeviren mutasavvıf şairler. Üçüncüsü kendi görüşlerini, aşklarını, özel duygu ve düşüncelerini işleyen kasidecilikten, tasavvuftan uzak, ancak arada bir o konulara da el atan şairler.

Bu üç şair örneği Ortaçağ boyunca bütün ülkelerde görüldü. Ortaçağın bitimine kadar gelen, bu üçüzlü şiir anlayışını sürdüren şairler, XVIII. ve XIX. yy.larda azalmağa başladı. Değişen dünya düzeni, yeni buluşlar, düşünce çığırları, yaşama şartları şairleri de etkiledi. Destanların özünü meydana getiren insanüstü kahramanlıkların yerini «millî ülkü» aldı. Din duyguları yavaş yavaş arkaya itilerek şair kendi yaşama gerçeklerini belli ölçüler içinde ve belli bir anlayışa, görüşe bağlı olarak şiirleştiren kimse oldu. Eflatun'un devlet düzeni içinde yer verilmeyen şair, bugün edebiyata bütünlük kazandıran yazı ürünlerinin başlıca yaratıcısı olarak değerlendirilir. Artık şairin kasideci, dinci, destancı, büyücü, sihirbaz gibi nitelikleri yoktur. Şair, kendi düşünce ortamında, belli konuları işleyen, düşünce ve görüşleri açıklayan, şiirleştiren bir sanat adamıdır. Onun saray veya devlet kurumları tarafından belirlenen resmî bir görevi yoktur.

◆ **Şairan** çoğl. i. *Esk.* Şairler, ozanlar.

◆ **Şairane** zf. ve sıf. Şaire yaraşır biçimde, şairce. (M)

ŞAİR i. (ar. *şa'ir*). *Esk.* Arpa. || *Hubz-ı şair,* arpa ekmeği.

— Teşk. tar. *Şair emini.* Bk. ARPA *emini.*

◆ **Şaire** i. *Esk.* Tek bir arpa tanesi.

— Patol. *Esk.* Arpacık. (M)

ŞAİRE i. (ar. *şā'ir*'den *şā'ire*). *Esk.* Kadın şair. (M)

Şair Evlenmesi, Şinasi'nin bir perdelik oyunu (1860). Önce *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde yayımlandı, sonra kitap olarak basıldı. *Şair Evlenmesi,* gençlerin birbirlerini görmeden, aracılarla evlenmesinin sakıncalarını anlatır. Genç bir şairin sevdiği kızla evlenmesi kararlaştırılmıştır; ailesi, sağdıç hanımın, yenge kadının ve imamın yardımlarıyle bir düzen kurarak, şaire sevdiği kız yerine onun çirkin, evde kalmış, huysuz ablasını nikâhlarlar. Şair, sevdiği kızdan başkasını istemediğini bildirir ama, düzeni kuran sağdıç hanım, imamla mahalle kahvesinde bulunan halka haber yollar ve onlar gelince, nikâhın artık bozulamayacağında direnirler. Durumu öğrenen şairin arkadaşları imama rüşvet yedirerek şairi kurtarırlar. *Şair Evlenmesi,* türk tiyatrosunun ilk eseridir. Ortaoyunu ve meddah hikâyeleri gibi mahallî sanatlardan yararlanarak, yeni bir gerçekçiliği başlatır. Piyes, abartmalı bir çizgiyle gelişir; şahıslardan çok genel tipler üstünde durur, şahıs adları onların temsil ettiği role uygundur. Şahıslar bağlı oldukları toplum katlarının gerektirdiği biçimde konuşurlar. Bu, yazarın, konuyu işlerken halkı göz önünde tuttuğunu gösterir. (M)

Şale köşkü

Şair Kanı (*Le Sang d'un Poète*), Jean Cocteau'nun yönettiği filim (1931). Gerçeküstücülüğün temalarını filimde kullanmaksızın gerçeküstücülüğün otomatik yazısını sinemaya aktarmak amacını güden şiirsel bir eserdir. *Şair Kanı*'nda arıtılmış bir incelik, üslûpçuluk ve Cocteau'nun bütün eserlerinde bulunan mitlerle bazı semboller görülür. (L)

ŞAİRLİK i. (*şair*'den *şair-lik*). Şair olma hali, ozanlık. (M)

ŞAK i. (onomatope). Enli ve düz bir şeyle vurulduğu zaman çıkan sesi anlatır. (M)

ŞAK i. (ar. *şakk*). *Esk.* Yarma, yarılma. || Yarık yer, çatlak. || Kırma. || *Şakk-ı şefe,* ağzını açma.

— Tıp. *Esk.* Atardamarlar veya sinirlerin geçtiği ince çatlak halinde olan yerler. || *Şakk-ı taht-el-cilt,* cilt altındaki yırtık, yara. || *Mütevellid bi'ş-şak,* ameliyatla doğmuş olan. || *Vilâdet bi'ş-şak,* ameliyatla doğma.

— Spor. *Şak kündesi.* Bk. KÜNDE. (M)

ŞAK sıf. (ar. *şakā*, zahmet, kötü durum'dan *şākk*). *Esk.* Zahmetli, eziyetli, sıkıntı veren.

◆ **Şakka** sıf. *Esk.* Şak'ın dişili. || *Amal-i şakka,* ıstırap verici davranışlar. || *Hidemat-ı şakka,* ağır ve kaba işler. (M)

ŞAKA i. (ital. *gioco,* oyun'dan [?]). Güldürmek, eğlendirmek amacıyle ve ciddiye alınmayacak biçimde yapılan hareket veya söylenen söz: *Bu kadar saf bir kadının, böyle hiç renk vermeden şaka etmesi, tabiî, hoşuma gidiyor, kahkahalarla gülüyordum* (R. N. Güntekin). *Şaka değil, pek ciddî söylüyorum* (H. R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Şaka gibi gelmek,* bir türlü inanamamak, bir şeyin olacağına ihtimal verememek. || *Şaka götürmemek,* [iş için] hafifsenmeye, dikkatsizliğe gelmemek. Şakadan hoşlanmamak. || *Şaka iken kaka olmak* (veya *şakayı kakaya çevirmek*). *Tekl.* Yapılan bir şakadan hoş olmayan bir sonuç çıkmak. || *Şaka kaldırmak,* şakaya dayanmak, şakaya katlanmak. ||*Şaka söylemek,* bir şeyi karşısındakine şaka yapmış olmak için söylemek: *Şaka söylüyorum sanmayın, sahi diyorum* (N. Ataç). || *Şaka yapmak,* şaka niteliği taşıyan bir şey yapmak veya söz söylemek: — *Büyük hanım kendine gel. Şaka yaptık, üzülme, gelinin o kıyafetle sokağa çıkmadı* (H. R. Gürpınar). || *Şakası yok,* işin hafife alınamayacağını, yoksa tehlikeli sonuçlar doğuracağını belirtmek amacıyle söylenir. || *Şakaya boğmak* (veya *şakaya bozmak*), ciddî olarak başlayan bir konuşmayı şakaya çevirmek. || *Şakaya gelmemek,* [insan için] şakaya dayanmamak. [İş için] Hafifsenmeğe, umursanmağa gelmemek. || *Şakaya getirmek,* ciddî bir şeye şaka görünümü vermek. || *Şakaya vurmak,* ciddî bir söz veya davranışı şaka yoluyle geçiştirmek. || *Eşek şakası.* Bk. EŞEK.

◆ **Şakadan** zf. Şaka olsun diye, şaka olarak.

◆ **Şaka maka** bls. zf. Şaka olarak. || *Şaka maka derken,* farkına varılmadan olan veya sıkıntı duymadan yapılan işler için kullanılır. (M)

Şaka, M. Cemil tarafından İstanbul'da haftalık olarak yayımlanan mizah dergisi (1909-1910). Dergide mizahî yazılar ve karikatürler yer aldı. Cumhuriyet döneminde de aynı adlı birkaç mizah dergisi yayımlandı; ancak bunların yayını çok kısa sürdü. (M)

ŞAKA. Bk. ÇAKA.

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ŞAKACI sıf. (*şaka*'dan *şaka-cı*). Şaka yapmaktan hoşlanan, şakalaşmayı seven (kimse): *Ha bakınız kötülüğü varsa iyiliği de vardır. Güler yüzlü, şakacı adamdır* (H. R. Gürpınar). *Bazı şakacı yolcular lüks kısma Lordlar kamarası, ötekine Avam Kamarası adını takmışlar* (R. N. Güntekin). *Tatlı, şakacı bir mizacı vardı* (Y. Z. Ortaç).

◆ **Şakacılık** i. Şakacı olma hali: *Ben Sabriye Hanımı görür görmez, şakacılığıyle başımıza böyle işler açacağını hemen kestirmiştim* (Kemal Tahir). [M]

ŞAKACIKTAN zf. (*şaka*'dan *şaka-cık-tan*). [Çocuk dilinde] Şaka olsun diye, şaka olarak, şakadan: *Şakacıktan ağlıyor gibi yapmak.* || Şaka yapıyormuş gibi görünerek, şakaymış gibi göstermeğe çalışarak: *Şakacıktan birini iyice hırpalamak.* || Şaka olarak yapmağa başlamışken, şaka filân derken: *Şakacıktan başlayan kavga birdenbire büyüdü.* (M)

ŞAKAİK i. Bk. ŞAKAYIK.

ŞAKAK i. Başın yan tarafında, alın, göz, yanak, kulak ve artkafa arasında kalan bölge. (Bk. ANSİKL.) || *Şakak atardamarları*, şakak bölgesindeki birçok atardamarın adı. (Bk. ANSİKL.) || *Şakak çukuru*, kafatasının yan taraflarındaki çukurluk. || *Alt ve üst şakak eğrileri*, parietal kemiğin dış yüzünde bulunan iç içe iki eğri. || *Şakak kası*, şakak çukurunda, çiğneme hareketine katılan ve telleri alt çenenin gagamsı çıkıntısına doğru uzanan kas. || *Şakak kemiği*, kafatasının alt yan tarafında parietal kemikle temelkemiği ve artkafa kemiği arasında bulunan kemik. || *Şakak-kol kası*, atlarda, başın tepesinden kolun alt ucuna kadar uzanan, boyundan ve omuzdan geçen kas.

— DEY. *Şakakları ağarmak*, şakaklarındaki saçları kırlaşmak.

— Böcekbil. Böceklerin başında gözle boyun arasında kalan bölge.

— Karşılaştırmalı anat. *Şakak-çene kemiği*, timsahlarda şakak kemiğinin pullu kısmı ile çene çıkıntısının meydana getirdiği kemik.

— Patol. *Şakak belirtisi*, damar sertliğinde şakak atardamarının sertleşmesi ve kıvrılarak genişlemesi.

— Vet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Şakak kemiği* vücutta iki tanedir; üç ayrı parçadan meydana gelir: *sedef parçası, timpan halkası* ve *kaya parçası*. *Sedef parçası* şakağın iskeletini teşkil eder ve dış yüzü üzerinde *elmacık çıkıntısı* bulunur; bunun altında altçenenin lokması ile eklemlenen *eklem çukuru* vardır; arka kısmında *mememsi parça* adını taşıyan koni biçiminde bir çıkıntı bulunur. *Kaya parçası* kemiğin alt iç kısmını teşkil eder; içinde orta kulak ile iç kulak vardır ve iç şahdamarıyle yüz siniri buradan geçer. Kaya parçasının altında bulunan *timpan halkası* ise kaya ile birleşerek dış kulak yolunu meydana getirir. Şakak bölgesine kan, *yüzeysel şakak atardamarı* ile arka ve ön *derin şakak atardamarları*'ndan gelir.

— Vet. Memeli hayvanlarda şakak kemiği insanınkinden daha dar, ama çok daha kalındır ve karşı taraftaki kemiğe, insanda bulunmayan sivri bir çıkıntıyle bağlıdır; şakak kası bütün yüzeyi boyunca bu kemiğe yapışır. Şakak kası insanınkinden çok daha kuvvetlidir ve çiğneme kası ile birlikte alt çeneyi kaldırmağa yarar. Çene kemiklerinin dönme merkezi çene eklemidir; hayvanlarda bunun önemi büyüktür. Şakağın önünde şakak kemiği çukuru bulunur; atta buna *göz çukuru* denir: at ne kadar zayıf veya ihtiyarsa, göz çukuru da o kadar derindir. (LM)

ŞAKAKÎ, türkleşmiş doğu kabilesi. Çeşitli bölgelerde dağınık olarak yaşarlar. Bir kısmı El-Cezire'de oturan dört savaşçı kabileden birini meydana getirir. Osmanlı imparatorluğu devrinde Şakakî'ler daha çok Halep vilâyetinin Kilis kazasında yaşadılar. Akkoyunlu devletinin yönetimi sırasında çeşitli bölgelere yayıldılar. Bir kısmı Maverai Kafkas sınırında ve Mugan'da göçebe olarak yaşadı. 1814'te Tebriz-Zencan yolu boyunca sıralanan şehirlerde ve Haştarud, Germarud, Miyana idarî bögeleriyle, Erdebil'de 50 000 kadar şakakî ailesi vardı. Şehzade Abbas Mirza'nın batılı bir anlayışla yeni kurduğu ordunun çekirdeğini bu kabile meydana getirdi. Türkçe konuşan Şakakîler Şahseven*ler ile yakın ilişkileri yüzünden şiî mezhebini kabul ettiler. XX. yy.da İran hükûmeti tarafından, Şakakîlerden dört alay meydana getirildi. (M)

ŞAKALAŞMAK ortaklş. f. (*şaka*'dan *şaka-la-ş-mak*). Karşılıklı şaka yapmak: *Akşamüstü Nusret'le biraz şakalaştım* (F. R. Atay). *Ancak o zaman yaşayan bu dost Osman Efendiyle konuşmuş, şakalaşmış, yemek yemişti...* (N. Araz). [M]

ŞAKAR (Âkif Şâkir), türk hekimi (İstanbul 1888 - ay.y. 1958). Dr. Şâkir Paşanın oğlu. İstanbul lisesi (1905) ve Dârülfünun Tıp fakültesini bitirdi (1910). Van Askerî hastahanesine operatör yardımcısı oldu (1911). Viyana Üniversitesi 1. Cerrahî Kliniği Kazazedeler istasyonu operatörlüğü (1912-1914), Sina çölünde Harp hastahanesi operatörlüğü (1914-1918) yaptı; esir düştü (1918). Üniversiteye girdi (1919), doçent oldu (1923). Hamburg üniversitesinde çalıştı (1927-1929). İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesine profesör (1932), ordinaryüs profesör oldu (1939). Valdebağ prevantoryumu danışmanlığında bulundu. İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesi Çocuk Cerrahîsi ve Ortopedi kliniği direktörlüğüne getirildi. Eserleri: *Çocuk Cerrahîsi ve Ortopedi; Spor Hastalıkları ve Tedavisi.* (M)

ŞAKASIZ zf. (*şaka*'dan *şaka-sız*). Şaka yapmaksızın, ciddî olarak. (M)

ŞAKAVET i. Bk. ŞEKAVET.

ŞAKAYIK veya **ŞAKAİK** i. (*şaḳîḳa*'dan *şaḳā'iḳ*, ortasından yarılmış şeyler'den). Bot. Bahçelerde yetiştirilen otsu veya odunsu bitki. (İlmî adı *paeonia;* düğünçiçeğigillerden.)

— ANSİKL. Bot. *Şakayık*'ın ilmî adı olan *paeonia*, yunan hekimi *Paeon*'dan gelir; Homeros'a göre bu tabip, Pluton'un Herakles'ten aldığı yarayı bu bitkiyle tedavi etmiştir.

Şakayık süs bitkisi olarak bahçelerde yetiştirilir. Çok yıllık birçok türü vardır; en yaygın türü bahçe şakayıkıdır (*Paeonia officinalis*). Bunun basit veya katmerli beyaz, pembe, kırmızı veya alaca çiçekli birçok çeşidi vardır. Çin şakayıklarının (*P. albiflora*) çiçekleri beyaz, sarı, pembe, kırmızı gibi çok değişik renkte olur, aynı zamanda çok güzel kokar.

Ağaç şakayıkı (*P. noutan*) odunsudur; gayet yavaş büyür, beyaz, pembemsi, pembe veya kırmızı renkte çok güzel çiçek açar. *Sarı şakayık* (*P. lutea*) ağaçsıdır; çiçekleri sarı, erkek organları taç şeklinde güzel ve büyüktür. Şakayıklar, kökten fışkıran sürgünlerle ürer; çok dayanıklıdır. Her türlü verimli toprakta ve bütün şartlarda yetişir. Tohumdan yetiştirilen bitkiler ancak 5-6 yıl sonra çiçek açar. (L)

ŞAKIMAK geçz. f. (onomatope *şak*'tan *şak-ı-mak*). [Genellikle bülbül v.b. ötücü kuşlar için] Ezgili sesler çıkarmak, ötmek. || *Teşm. yol.* [Şarkı, şiir v.b. için] Söylemek: *Hep aşkı, hep inançları, hep yurt sevgisini şakıyan şairler vardır; ben şair olsaydım ışığın verdiği hazları söyler, hep güneşe övgüler yazardım* (N. Ataç). [M]

ŞAKIRDAMAK geçz. f. (onomatope *şakır*'dan *şakır-da-mak*). Şakırtı çıkarmak: *Gergin derinin üstünde dolaşan parmakları ondan derin derin sesler koparıyor, ziller hafif hafif şakırdıyor* (H. E. Adıvar). *Bazan parmaklar iyi şakırdasın diye toprağa sürülüyor ve ağızlarından [...] yüksek perdeden bir nâra fırlıyordu* (Sabahattin Ali). *Bursa'da, bir eski cami avlusu, / Küçük şadırvanda şakırdayan su* (A. H. Tanpınar). || [Yağmur için] Şiddetle yağmak.

◆ **Şakırdatmak** geçl. f. Şakırtı çıkartmak: *Babam, kılıcını şakırdatarak yerinden fırladı, telâşla beni kolumdan yakaladı* (R. N. Güntekin). [M]

ŞAKIR ŞAKIR zf. (onomatope *şakır*'dan). Sürekli olarak yağan yağmurun veya ötüşen kuşların çıkardığı sesi anlatmak için kullanılır: *Birkaç gün sonra bir kuşluk vaktiydi: Şakır şakır yağmur yağıyordu* (Sabahattin Ali). *Şam'ın şakır şakır sularla yıkanan yemyeşil bir bahçesi ortasında şirin bir evde oturuyordu* (Vâ-Nû). [M]

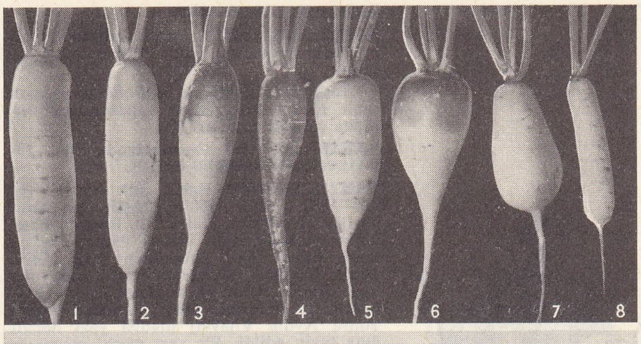

şalgamlar: 1. uzun; 2. uzun beyaz; 3. uzun sivri; 4. uzun siyah tatlı; 5. kışlık beyaz; 6. yuvarlak; 7. küt; 8. cüce beyaz

ŞALŞİUTLİKU
monoliti
Teotihuakan

ŞAKIRTI i. (onomatope *şakır*'dan *şakır-tı*). Şakırdayan şeyin çıkardığı ses: *Nal, araba ve demir şakırtıları yaklaşıyor...* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Mihanikî bir şakırtı ile sertçe işleyen birtakım âletler* (Orhan Kemal). [M]

ŞAKIT i. Zool. Bk. MURANA.

ŞAKİ sıf. (ar. *şeḳā* veya *şeḳāvet*'ten *şaḳī*). Haydut. || *Esk.* Kötülük yapan, günah işleyen. || Bahtsız, talihsiz.

◆ **Şakilik** i. Haydutluk. (M)

ŞÂKİ sıf. (ar. *şikāyet*'ten *şākī*). *Esk.* Şikâyet eden, şikâyetçi: *Muhammed İbn-i Mesleme, Hazret-i Sa'd-ı vech-i meşruh üzere tezkiye ettirdikten sonra şâkileri ile beraber Medine-i münevvereye getirdi* (Cevdet Paşa). [M]

Şaki İbrahim destanı, Ziya Gökalp'in manzum eseri (1908). Yazarın ilk eseridir. Millî aşireti reisi İbrahim Paşanın talan ve soygunlarını, buna tepki olmak üzere Diyarbakır halkının telgrafhaneyi işgal ederek saraya baskı yapmasını konu edinir. Gökalp'in de kahramanları arasında yer aldığı bu tarihî olay Diyarbakır'da vali Hasan Fehmi Bey zamanında meydana geldi. Halkın 11 gün süreyle telgrafhaneyi kapatmasında Ziya Gökalp'in de etkisi oldu; Mabeyne çekilen telgrafı Gökalp kaleme aldı. Avrupa'dan Çin'e ve Avustralya'ya kadar uzanan telgraf bağının bu olayla kesilmesi sarayı güç duruma düşürmüş, halkın isteğinin gerçekleşmesini sağlamıştı. Gökalp hece vezniyle yazdığı bu 355 mısralık eserinde hürriyet, kardeşlik, din ve mezhep farkını aramak gibi temalar üstünde durur. (M)

ŞAKİK i. (ar. *şaḳḳ*, ikiye ayrılma'dan *şaḳîḳ*). *Esk.* İkiye bölünmüş olan bir şeyin parçalarından her biri.

— Huk. *Esk.* Ana baba bir kardeş. (M)

ŞAKİKA i. (ar. *şaḳîḳ*'ten *şaḳîḳa*). *Esk.* Başın veya yüzün bir tarafında duyulan baş ağrısı, yarım baş ağrısı. || Çatlak, ortasından ikiye ayrılmış şey.

— Huk. *Esk.* Ana baba bir kızkardeş, öz kızkardeş. (Feraizde bunların mirasçılığı beş haldedir: *nısıf, sülüsan, usubeti müştereke, usubeti mahza, sukut.*) [M]

ŞAKİKİYE i. (ar. *şaḳîḳ*'ten *şaḳîḳiyye*). Bot. *Esk.* Düğünçiçeğigiller. (M)

ŞAKİLE i. (ar. *şekl*'den *şākile*). *Esk.* Tarikat, mezhep, yol. || Yaradılış, huy, tabiat. (M)

ŞAKİR sıf. (ar. *şükr*'den *şākir*). *Esk.* Şükreden, durumundan veya gördüğü iyilikten memnunluk duyan: *Her kim âşıktır cefa vü cevrine sabir geçinir / Yüz çevirmez her ne kim senden gele şakir geçinir* (Muhibbî). || İ. Erkek adı. (M)

ŞAKİR AĞA, Hacı İzzet, Tanburî, türk bestecisi (XV. yy.). Sermüezzini şehriyarî (padişahın müezzinbaşısı) ve musahip oldu. Murad II tarafından beğenildi; devrin ünlü bestecilerindendi. Ferahnak makamı Şakir Ağanın buluşudur. Günümüze kadar gelebilen bir *Kâr*, bir *Beste*'si, *Yürük Semai*'si ve 46 *Şarkı*'sı vardır. (M)

ŞAKİR AHMED PAŞA. Bk. AHMED ŞAKİR PAŞA.

Foto. LAROUSSE

Fyodor ŞALYAPİN
Boris Godunov
rolünde

ŞAKİRD i. Bk. ŞAKİRT.

ŞAKİRDAN çoğl. i. (fars. *şâgird* > *şâkird*'den *şakirdân*). *Esk.* Öğrenciler. || Çıraklar.

— Teşk. tar. *Şakirdanı ehli hiref*, sarayda «ehli hiref» adı verilen sanatkârların yanında çalışan çıraklar. (M)

ŞAKİR EFENDİ Feraizcizade. Bk. FERAİZCİZADE MEHMED ŞAKİR.

ŞAKİR EFENDİ Hacı, türk hattatı (İzmir 1865 - ay.y. 1905). Rüştiyeden sonra girdiği medresede Hafız Ali Haydar Efendiden yazı öğrendi. Sonra İstanbul'a gelerek hattat Ârif Efendiden ders gördü. İzmir Vilâyeti Muhasebe kaleminde memur olarak bulunurken *Hizmet* ve *Ahenk* gazeteleri matbaalarında hattatlık yaptı. Sonra Aydın Vilâyeti idadîsi yazı hocalığına tayin edildi. Bir yazı meşki mecmuası vardır. İzmir'deki Salepçioğlu camiinin içindeki sülüs levhaların bir kısmını Şakir Efendi yazdı. (M)

ŞAKİR PAŞA, türk kumandanı (İstanbul, ? - ?, 1903). Harbiyeden kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu (1868). Paris'teki Mektebi Osmanî'de öğrenimini ilerletti. Paris ataşemiliterliğinde bulundu. İstanbul'a döndükten sonra binbaşı oldu, müşirliğe yükseldi (1895). Abdülhamid II tarafından birkaç kere alman imparatoruyle görüşmek üzere görevlendirildi. İmparator Wilhelm II İstanbul'u ziyaret ettiği zaman kendisini karşıladı, Kudüs'te de mihmandarlığını yaptı. (M)

ŞAKİR PAŞA (Mehmed), türk kumandanı ve tarihçisi (Bursa 1853-Karahisar 1914). Karahisarlı miralay Asım Beyin oğlu, sadrazam Cevad Paşanın kardeşi, Halikarnas* Balıkçısı'nın, Fahrünnisa Zeyd, Aliye Berger*in babası; Şirin Devrim, Füreya*; Cem Kabaağaç, Nejat Devrim*in büyükbabası. Harbiye'yi kurmay yüzbaşı rütbesiyle bitirdi (1878). Çetine ve Roma ataşemiliterliklerinde, Girit'te Resmo kumandanlığında bulundu. Liva rütbesindeyken kardeşi sadrazam Cevad Paşanın başyaverliğini yaptı. Atina elçiliğine tayin edildi. Teftişi Askerî komisyonu üyesi oldu. Ferik rütbesindeyken kendi isteğiyle emekliye ayrıldı (1908). Bir süre Galatasaray'da ücretsiz tarih dersi verdi. Eserleri: *Yeni Osmanlı Tarihi* (beş ciltten ilk ikisi yayımlandı); *Tarihi İslâm ve Osmanî* (ders kitabı); *Salâhaddini Eyyubî* (iki ciltlik tarih kitabı); *Selâhaddini Eyyubî* (oyun). [M]

ŞAKİR PAŞA (Selim), türk hekimi (İstanbul 1847- ay.y. 1908). Askerî Tıbbiye'yi bitirdi (1870). Fizyoloji öğrenimi gördü. Türkiye'ye dönüşünde Askerî tıbbiyede fizyoloji hocalığına getirildi. Otuz yıl bu görevde bulundu. Eserleri: *Düsturu Hayatı Beşeriye* (İnsan Hayatının Formülü); *Ameliyathanei Fizyoloji* (Fizyoloji Ameliyathanesi). [M]

ŞAKİRT veya **ŞAKİRD** i. (fars. *şâgird*'den). *Esk.* Öğrenci: *İlm-i vahdette sebakdaşı imam-ı evliya / Hikmet-i ma'nide şakirdi hakim-i Gaznevî* (Nef'i). || Çırak, yamak.

— İda. *Esk.* Resmî dairelerde stajyerlere verilen ad. (Divanı Hümayun kalemi, Defterdarlık, Tersane v.b. kalemlere giren şakirtler, başarı derecelerine göre maaşa geçerlerdi. Bu usul İkinci Meşrutiyete kadar sürdü.)

— Teşk. tar. Sarayın Harem dairesine yeni alınan cariyelere verilen ad. (Bunlar çeşitli işlere bakan kalfa kadınların yanında bir çeşit staj görürlerdi.)

◆ **Şakirtlik** i. *Esk.* Öğrenci, çırak olma hali. || Çırağa verilen ücret. (M)

Şakkul kamer (*Ayın bölünmesi*), Hz. Muhammed'in mucizelerinden biri. *Kur'an*'a göre (Kamer, I) Mekke'de oldu. Hz. Muhammed'in Tanrı tarafından gönderilen peygamber olduğuna inanmayan mekkeli müşriklerin isteği üzerine, Hz. Muhammed bir parmak işaretiyle ayı iki parçaya ayırdı ve bir süre sonra tekrar birleştirdi (617). Fakat mekkeli müşrikler, bu olayın gerçek olmadığını, Hz. Muhammed'in sihir yaptığını ileri sürdüler. (M)

ŞAKLABAN sıf. (fars. *şâh* ve *levend* > *şâh-levend*'den [?]). Şakacı ve şen mizaçlı, güldürücü (kimse). || *Mec.* Dalkavuk.

◆ **Şaklabanlık** i. Şaklaban olma hali veya şaklabanca davranış: *Bu son cümle, perukârın şaklabanlığını ayakta dinleyen o yüzü gülmez Maksud'u bile güldürdü* (Ahmed Rasim). [M]

ŞAKLAMA (*şaklamak'tan şakla-ma*). Şaklamak eylemi.

— Fonet. Bazı afrika dillerinde ünsüz olarak kullanılan ve dilin damaktan anî bir hareketle ayrılmasıyle çıkan ses. (Birçok çeşidi vardır.)

— ANSİKL. Ciğerlerden hava çıkmaması, çift kapanma (biri dudaksı, öbürü değişken), bu şekilde meydana gelen ağız boşluğunda çok az hava bulunması, dışarıya doğru hava patlaması ve dudak kapanmasının gevşemesi *şaklama*'nın başlıca özellikleridir. (L)

ŞAKLAMAK geçz. f. (onomatope *şak*'tan *şak-la-mak*). Şak sesi çıkarmak: *Yağız atlar kişnedi, meşin kırbaç şakladı* (F.N. Çamlıbel). [M]

ŞAKLAMALI i. (*şaklamak* > *şaklama*'dan *şaklama-lı*). Fonet. Bazı tipleri afrika dillerinde görülen titreşimli ünsüz. (L)

ŞAKLATMAK geçl. f. (*şaklamak*'tan *şakla-t-mak*). Şak sesi çıkartmak: *Kamçıyı şaklatmak*. (M)

ŞAKLOVİTIY (Fyodor Leontiyeviç), Moskova naibesi Sofiya'nın (1782-1689) gözdesi. Hovanskiy'in idamından sonra, Sofiya onu Streltsıy milisi kumandanlığına getirdi (1682). Sofiya ile kardeşi Pyotr arasındaki anlaşmazlıkta her iki tarafın şüphesini üstüne çekti. Streltsıy Şaklovitıy'ın başını istediler. Çar'a karşı komplo hazırlamakla suçlandı, işkence edildi, başı kesildi (1689). [L]

ŞAKLOZ i. *Esk.* XVIII. yy.da osmanlı ordusunda kullanılan toplardan biri. (38,5 Kilo ağırlığında olan bu toplar arabalarla taşınırdı.) [M]

ŞAKMA i. Güney Afrika'da yaşayan şebek cinsinden maymun (*Papio porcarius*). [L]

ŞAKON i. (isp. *chacona* > fr. *chaconne*). Bk. CHACONNE.

ŞAKRAK sıf. (onomatope *şak*'tan *şakrak*). Sevinçli, keyifli, şen (ses): *Birden merdivenin aşağısında bir gürültüyle taze, şakrak bir kahkaha işittiler* (H.Z. Uşaklıgil). *Fakat bahçeyi en çok çınlatan Rabia'nın şakrak kahkahalarıydı* (H.E. Adıvar). || Böyle şen ve keyifli bir sesle konuşan, neşeli, hayat dolu (kimse): *Yalnız kalınca, o şakrak adam durgunlaşıverdi ansızın* (Y.Z. Ortaç). *Güneş güzel, ... hayat güzel ... bu sabah işim de yok... Şöyle bir şakrak arkadaş gelse de oturup hoşbeş etsek, diye hülyalandım* (B. Felek).

— DEY. *Şen şakrak*, çok neşeli.

◆ **Şakraklık** i. Şakrak olma hali: *Şu var ki sesinde hayal sukutuna uğramaktan ziyade çok memnun kalmış gibi bir şakraklık seziliyor* (R.H. Karay). [M]

ŞAKRAK i. Tüyleri esmer veya kahverengi, karnı pembe, kırmızı ve turuncu renklerle süslü kısa ve kalın gagalı ötücü kuş. (Serçegillerden.) || *Şakrak güvercin*, ince, uzun başlı, tepelikli güvercin ırkı.

— ANSİKL. *Şakrak*'ın anayurdu Asya'dır, ama Kuzey Avrupa'ya, Amerika'ya kadar yayılmışlardır. Pekçok cinsi ve türü bilinir. En tanınmış cinsleri *Pyrrhula* ve *Cargodacus*'tur. Erkek kuşların karnı parlak kırmızı, diğer tarafları esmer, siyah ve beyaz renklerdedir; dişi hayvanda renkler daha donuktur. Gözler açık kırmızı veya turuncu, ayak bilekleri koyu kırmızı ve çıplaktır. Şakrak güvercin renk bakımından şakrak kuşlarının aynıdır. Çok dayanıklı bir ırktır; güvercinliklerde kolayca yetiştirilebilir. (L)

ŞAKRAMAK geçz. f. (onomatope *şakır*'dan *şakır-a-mak* > *şakr-a-mak*). Şakır şakır ses çıkarmak, şakımak: *Biraz sonra koridorda iki kahkaha birden şakradı* (Y. Z. Ortaç). [M]

ŞAKŞAK i. (onomatope *şak*'tan). Alkış sesi. || *Teşm. yol.* Alkış, alkışlama.

— Temş. santl. Orta boy maşa biçiminde, bir yere vurulduğunda «şak, şak» diye ses çıkaran araç. (Bununla, orta oyununda pişekâr, kavukluya, hokkabazlar da çıraklarına vurur, seyircileri güldürürlerdi.) [M]

ŞAKŞAKÇI i. (*şakşak*'tan *şakşak-çı*). Bir kimseyi aşırı ve gözü kapalı bir şekilde överek başkalarına da beğendirmeğe çalışan kimse, alkışçı, dalkavuk.

— ANSİKL. Tiyatr. *Şakşakçı*, Neron'a ka-

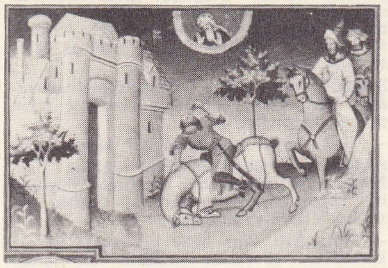
ŞAM şehri

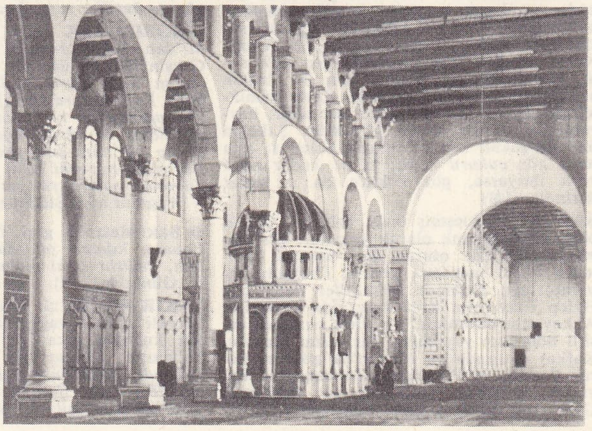
ŞAM
solda, Cebel Kasiyun;
sağda, Ümeyye camii
orta sahın
(Emevîler devri)

Foto. LAROUSSE

dar dayanır; Neron, amfiteatrda şarkı söylediği zaman kendini alkışlatmak için genç ve kuvvetli adamlardan 5 000 kişilik bir birlik kurdurmuştu. Eski zamanlardan beri tiyatrolarda şakşakçılar kullanılmıştır. Bunlar temsilleri canla başla alkışlarlar ve eser üzerine ilgi çekmeğe çalışırlardı. Ödenekli şakşakçıların yanında, belli sayıda bilet alan ve bu biletleri elden satan şakşakçılar da vardı. Para karşılığı alkış tutma usulû bugün büyük ölçüde bırakılmış da olsa, tamamen kalkmamıştır.

◆ **Şakşakçılık** i. Dalkavukluk. (M)

ŞAKŞAK dağı, Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat bölümünde, Karasu-Aras dağ sırasının bir elemanı; 3 057 m. İçinden Tuzlu suyunun geçtiği Çat ovası doğusunda yükselen bu dağ, kuzeydoğuda Ejder dağıyle (3 176 m) Erzurum güneyindeki Palandöken dağlarına bağlanır. (M)

ŞAKU i. Yaklaşık olarak 0,303 m değerinde eski japon uzunluk ölçüsü birimi. (L)

ŞAKUL i. (ar. *şāķūl*). *Esk.* Çekül. (M)

ŞAKULÎ sıf. (ar. *şāķūl*'den *şāķūlī*). *Esk.* Çekülle ilgili.

— Mat. *Esk.* Düşey. (M)

ŞAKULLEMEK geçl. f. (*şakul*'den *şakul-le-mek*). Çekülle düşey doğrultusunu ölçmek. || *Mec.* Yoklamak. (M)

ŞAKUNTALA. Bk. SAKUNTALA.

ŞAL i. (fars. *şāl*). Daha çok Hindistan'da dokunan, özel motifleri olan ve boyun atkısı, hırka, örtü v.b. şeyler yapmakta kullanılan bir çeşit değerli yün kumaş. || Kadınların omuzlarını örtmek için kullandıkları geniş atkı. || *Şal örneği,* üzerinde şallarda görülen motifler bulunan (kumaş, örtü, hırka v.b. şey): *Sırtımda şal örneği hırkamla köşe minderinin üzerinde durmadan ud çalıyordum* (R.N. Güntekin).

— Folk. *Şal bağlamak,* gelinlerin beline, babası, amcası v.d. büyükleri tarafından bir şal sarmak. Baba veya amca, şalı gelinin beline sararken: «— Babanın evinden diri çıktın, kocanın evinden ölü çıkarsın.» diye dua eder.

— ANSİKL. Dokumc. Eskiden Hint ve İran'da dokunan şallar en değerlileriydi. Eski belgelerde bu tür kumaşlara şalı keşmirî (keşmir şalı), şalı kâşanî de (kâşanî şalı) denirdi. Tosya ve Trablus şalları da değerli şallardandı. Şal genellikle çubuklu dokunurdu; horasan şalı, düz, çizgisiz veya serpme çiçekli olurdu. Bu tür kumaşlardan elbise, bohça, yorgan v.b. yapılırdı. (M)

ŞALAK i. *Halk dili.* Olgunlaşmamış karpuz. (M)

ŞALAKİ i. (fars. *şāl* ve yun. *-aki,* küçülme eki'nden). Dokumc. *Esk.* Şalı andıran, yünlü taklidi bir kumaş türü. (Şalakiden yorgan yüzü, ebise, hırka yapılırdı. *Buhurlu, çerkeziye, lâhoraki* gibi çeşitleri vardı.) [M]

ŞALAZ i. (yun. *khalaza,* dolu'dan fr. *chalase*). Biyol. Kuşlarda yumurta sarısının iki ucunda asılı bulunan ve bükülmüş gibi görünen jel şeklindeki albümin tellerine verilen ad. Yumurta, yumurta kanalında ilerlerken bir helezon çizdiği için bu teller bükük görünüştedir.) *Eşanl.* İÇGÖBEK. (L)

ŞALDA (Frantişek Xaver), çek estetikçisi ve edebiyat tenkitçisi (Liberec 1867-Prag 1937). Bir «*Modern Çek Edebiyatı*» (1909) adlı eser dışında, denemeler (*Boje o Zitrek* [Yarın İçin Mücadeleler], 1905; *Duşe a Dilo* [Ruh ve Eser], 1913), tenkit kitapları («*Shakespeare'in Dehası ve Eseri*», 1916; *Basnicka Osobnost Dantova* [Dante'nin Edebi Kişiliği], 1921; *J.A. Rimbaud, Kutsal Serseri,* 1930) yazdı. Dergilerde, son olarak da *Şalduw Zapisnik* (Şalda'nın Karnesi) adı dergide (1928'den itibaren) makaleler yayımladı. (L)

ŞALE i. (fr. *chalet*). İsviçre dağlarında küçük ev. (Kalas veya ağaç gövdeleriyle ağaç dallarından yapılır, düz çatısı tahta kiremitlerle örtülür.) || *Teşm. yol.* Kırlık yerlerde, kimi zaman çok konforlu olan villa tipi yapılar. (L)

Şale köşkü (YILDIZ) veya **Merasim köşkü,** Yıldız parkı (İstanbul) içinde köşk. Abdülhamid II (1876-1908) devrinde yaptırıldı. Yabancı devlet büyüklerinin ağırlandığı köşkün konukları arasında Almanya imparatoru Wilhelm ve eşi, İran şahı Rıza Pehlevî, İndonezya cumhurbaşkanı Ahmet Sukarno, Habeşistan imparatoru Haile Selasiye, Pakistan cumhurbaşkanı Eyüp Han sayılabilir. (M)

ŞALGAM i. (fars. *şelġam*'dan). Bot. Turpgiller familyasından kökü yenen bitki. (Bk. ANSİKL.) || Bu bitkinin kökü. || *Argo.* Aptal, enayi: *Şalgam kim oluyor? Amca Bey mi?* (H.R. Gürpınar).

— ANSİKL. *Şalgam* (*Brassica napus*) iki yıllık bir bitkidir. Genellikle yaprakları parçalı ve tüylü, kökü şişkin, çiçekleri sarıdır. Kökünün iri veya ufak, yassı, konimsi veya silindirimsi, kök boynunun beyaz, mor veya yeşil, kabuğunun beyaz, gri veya siyah, etinin beyaz veya sarı oluşuna göre çeşitlere ayrılır. Türkiye'de yetiştirilen çeşitler arasında basık ve yuvarlak olanlar makbuldür. Bunların eti yumuşak, tatlı ve lezzetlidir. Kabuğu yer yer pembe veya mor halkalı beyazdır. Şalgam ılık ve serin iklimde iyi yetişir; kumlu, süzek topraklardan hoşlanır. Ekim zamanı ilkbaharda mart, nisan, sonbaharda ağustos, eylül aylarıdır. Şalgam bazı ülkelerde hayvan yemi olarak kullanılır, özellikle domuzlara yedirilir; kokusu süte geçtiği için ineklere verilmez. Batı Avrupa'da patatesten önce en çok kullanılan sebzelerden biriydi. Şimdi yemek ve salatada garnitür olarak veya et sularına koku ve lezzet vermek için kullanılır. (LM)

ŞALGAMLIK i. (*şalgam*'dan *şalgam-lık*). Zır. Şalgam tarlası. (L)

ŞALGAMSI sıf. (*şalgam*'dan *şalgam-sı*). Şalgam biçiminde olan. (L)

ŞALİ i. (fars. *şāl*'dan *şālī*). Dokumc. Tiftikten dokunan ince kumaş. (Kaba ve seyrek dokunanlarından genellikle bayrak yapılırdı. En ünlü cinsi Ankara'da dokunan *ankara şalisi*'ydi.) [M]

ŞALLAK sıf. ve i. Çıplak.

— DEY. *Şallak mallak,* çırılçıplak. (M)

ŞALLUM, Kral Zekeriya'yı öldürdükten (M.Ö. 743) sonra İsrail tahtına geçen gasıp. Mısır ile Aramî devleti arasındaki ittifakı desteklediği sanılan Şallum, bir ay sonra Menahem tarafından öldürüldü. (L)

ŞALOPA i. (ital. *scialuppa*'dan). Denizc. *Esk.* Küçük boyda, ambarsız, on iki topu olan ve yelkenle hareket eden savaş gemisi. (Brikten küçük, ateş gemisinden büyüktür. 20 Zıra* boyunda ve iki direkliydi; sübye denilen iki düz yelkeni vardı. Şalopanın personel kadrosu bir reis, bir yelkenci, iki reis muavini, bir kâtip, bir çavuş, bir kılavuz, 5 humbaracı, 7 topçu ve 43 kalyoncudan meydana gelirdi.) [M]

ŞALPAZARI, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Trabzon ili, Vakfıkebir ilçesi) bucak; 18 751 nüf. (1965); 27 köy. — *Bucak merkezi* (*Kireç köyü*), 1 283 nüf. (1965). İlçe merkezinin 20 km güneybatısında; yüksl. 250 m. (M)

ŞALŞİUTLİKU, toltek asıllı akarsu tanrıçası; kaynaklara ve ırmaklara hükmederdi. Tlalok'un kızkardeşi veya karısıydı. Teotihuakan'daki monolitinde, başında büyük bir hotoz, üstünde işlemeli sade bir etek olan bir kadın şeklinde gerçekçi ve gösterişli bir tarzda canlandırılmıştır. (L)

ŞALTAK sıf. *Halk dili.* Kavgacı, gürültücü. (M)

ŞALTER i. (alm. *schalter*). Elektr. Önceden belirlenmiş şartlara göre otomatik olarak devreyi açan anahtar. || *Gerilimsiz şalter,* kendisini besleyen elektrik gerilimi ortadan kalktığı zaman çalışmağa başlayan şarter. || *Maksimum akımlı şalter,* devreden geçen akım belli bir değeri aştığı zaman çalışmağa başlayan şalter. (Bir akım transformatörü kullanmaksızın beslenen şaltere MAKSİMUM DOĞRU AKIMLI ŞARTER denir.) || *Minimum akımlı* veya *minimum gerilimli şalter,* devreden geçen akım veya kendisini besleyen gerilim önceden belirlenmiş bir değerin altına düştüğü zaman çalışmağa başlayan şalter.

— ANSİKL. Elektr. Bir *şalter*'de başlıca şu elemanlar vardır: 1. çok sağlam, madenî bir şasi; bu şasi, zayıf ve orta şiddette akımlar için profile çelikten, çok şiddetli alternatif akımlar için, Foucault akımlarının yol açacağı aşırı ısınmaları önlemek amacıyle profile düralüminden yapılır; 2. her biri ayrı bir bütün meydana getiren kutuplar. Bu bütün içinde şu parçalar bulunur: şasiye vidalanmış ve yalıtılmış düşey çubuklara bağlı sabit bir kısım; bir mil üzerine eklemlenmiş hareketli bir kafa; kıvılcım siperleri; bir devre kesici mekanizma; işaretleşmelere ve mekanizmayı kilitlemeğe yarayan yardımcı kontaklar. Şalterin kumandası elle veya otomatik olarak yapılabilir.

Akımı tamamıyle kesebilmek için, uzun süre yağ içine batırılmış şalterler kullanıldı. Bugün kuru şalterler tercih edilmektedir. Bunların çalışma ilkesi, termik ve mekanik darbelere karşı büyük bir direnç gösteren, ısıya dayanıklı maddelerden yapılmış yalıtkan levhalar arasından akım geçtiği anda elektrik devresinin açılmasıyle meydana gelen arkın soğutulmasına dayanır. Arkın kesilmesi sırasında açığa çıkan enerji, kesme odasını meydana getiren tuğlaları ısıtır ve devre anahtarını bir çeşit ısı akümülatörü haline getirir.

Kesme odasının alt kısmına yerleştirilmiş hareketli ve sabit kontaklar arasında doğan elektrik arkı kuvvetli bir elektromıknatısın ürettiği magnetik alanın etkisi altında kalır; magnetik alanın görevi, arkı düşey doğrultuda kesme odasına doğru yöneltmektedir. Ark odanın üst kısmına gelince, bu odayı meydana getiren özel seramik levhaların sağında ve solunda açılmış sıralı deliklerden geçen; sonra, nispeten dar bir alan kaplayarak, oldukça uzun bir yol boyunca zigzaglar halinde yayılır.

Elektrik arkından doğan kalori ile yalıtkan malzemenin özgül ısısı arasındaki alışveriş yüzeyi çok büyüktür. Aktif yalıtkanlar ısıya dayanıklıdır ve çok kısa bir süre için ısıyı toplar, sonra çevre ortamına verir; böylece levhaların kızması ve bozulması önlenir.

Şalterin ana kontakları genellikle yekpare gümüşten yapılır. Kıvılcım siperlerinin kontakları ise tungstenli bir alaşımdan hazırlanır. Ana kontakların elektrikle aşınmasını önlemek için, ana devre daima kıvılcım siperi üzerinde açılır.

Bir şalter tek kutuplu, iki, üç veya dört kutuplu olabilir ve her kutup otomatik bir açma organı taşır.

Bir şalter, *nominal gerilimi* (çalışabileceği en yüksek rejim gerilimi), *nominal akımı* (ısınma şartlarını tayin eden akım) ve *devre kesme gücü* (en ufak bir arıza yaratmadan ve kendisini tehlikeye atmadan bir şalterin özel bir gerilim altında kesebileceği kısa devre akımının en yüksek değeri) ile nitelenir. Ayrıca *ayar akımı* denilen ve modern cihazlarda normal değerinin 0,8 ile 1,2 katı arasında isteğe göre değiştirilebilen,

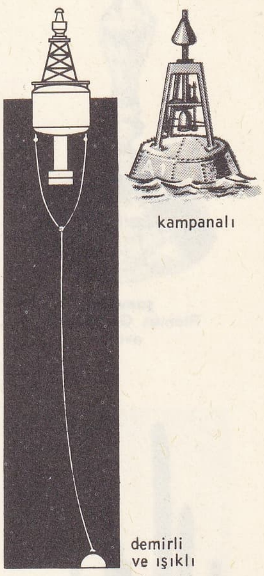

şamandıralar

şamandıralar
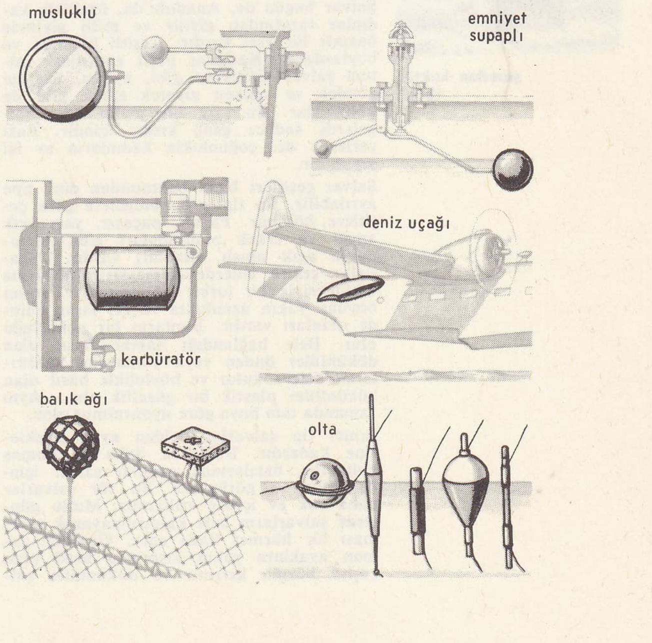

nominal akımdan daha düşük bir akımla çalışabilir. Bugün büyük dağıtım şebekelerinin şalterlerinde şu nitelikler bulunur: nominal gerilim 400 kilovolt; nominal akım 1 250 amper; devre kesme gücü 18 000 amper. (L)

ŞALUMO i. (fr. *chalumeau*). Teknol. Bk. HAMLAÇ.

ŞALÜMO i. (fr. *chalumeau*). Müz. Kır flütü ve obua'ya verilen ad. (Ortaçağda bu ad *şalemi* [fr. *chalemie*] şeklinde, genellikle konik bir obua türü ve sanıldığına göre ilkel bir klarnet için kullanılıyordu.) || Gayda'nın melodiyi çıkaran delikli konik borusu. || Klarnetin pes seslerini çıkaran perdeleri. (L)

şamdan
Thomas Germain'in eseri

ŞALVAR i. (fars. *şelvār*'dan). Kıyf. Genellikle bol ağlı, bele bir uçkurla bağlanan geniş üst donu: *Sana ayva gülü şalvar / Yaraşır ey gül-i bîhar* (Enderunlu Vasıf). || *Esk. Şalvar-bend,* uçkur.

— DEY. *Şalvar gibi,* çok bol pantolon için kullanılır.

— ANSİKL. Kıyf. Tarih belgelerine göre *şalvar*'ın çıkış yeri İran'dır. Arapların şalvarı İslâmlığın ilk dönemlerinde veya İran'ı ele geçirdikleri sırada gördükleri sanılıyor. Fakat bazı hadislerden anlaşıldığına göre Hz. Muhammed şalvar giyiyordu. Bir hadiste ilk şalvar giyenin İbrahim peygamber olduğu, başka bir hadiste Musa'nın şalvar giydiği anlatılır. Fakat bu bilgileri doğrulayan tarih belgeleri yoktur. Bütün hadislerde kadınların, topuklara kadar inen ve vücudu en iyi örten elbise olduğu için şalvar giymesi emredilir. Şalvar, çeşitli bölgelerde değişik şekilde görülür. Askerlerin giydiği dize kadar olanı, yere kadar döküleni de vardı. Abbasîler siyah, Fatımîler beyaz şalvar giyerlerdi. Kumaşı da değişik olurdu. İran'da ipek, Mısır'da beyaz mısır keteninden olanı değerli sayılırdı. Şalvar, doğuda tenin üzerine giyilir, önden açık değildir ve vücuda tikka (dikka) denen çok süslü, bazen de üzerinde beyitler işlenmiş bir kemerle tutturulurdu. Tikkaların iran ipeğinden olanları ve Ermeniyede yapılanları çok değerliydi. Bu tikkalar aynı zamanda, kadınların sevgilerini anlatmak için, sevgililerine gönderdikleri bir eşya idi. Şalvar, kullanışlı olması bakımından savaşçılar tarafından da kullanıldı. Emevî savaşçıları kaba bir kumaştan yapılan ve *seravil* denilen şalvar giyerlerdi. Ayrıca şalvar, hil'atın en önemli bir bölümüydü. Fütüvvet kuruluşlarında şalvar bir üniforma ve şeref elbisesiydi. Şalvar giydirme hakkı da çok az kişiye tanınırdı. Ayrıca bu kuruluşlarda bir üyenin esnaf derneğine alınışı sırasında da şalvar giyme töreni yapılırdı. Fütüvvetten başka çeşitli kuruluşlarda yapılan törenlerde de şalvar giyme geleneğine çok önem verilirdi.

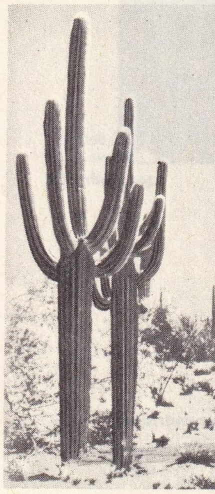

şamdan kaktüs
(bot.)

Şalvar bugün de, Anadolu'da, özellikle kadınlar tarafından giyilir ve millî giyimde önemli bir yeri vardır. Çeşitli biçimde ve boylardadır. Kadınlar peşli entarilerin altına şalvar giydikleri gibi, ayrıca, üzerine gömlek ve cepken giyerek elbise gibi de kullanırlar. Bu tarz bir giyim bazı bölgelerde sadece genç kızlar içindir. Bazı yerlerde de, çoğunlukla kadınların ev içi giyimidir.

Şalvar çeşitleri biçki bakımından dört tipe ayrılabilir. Bu tipler de bölgelere göre çeşitlere bölünür. Paçalı, paçasız, yarı açık apışlı ve erkek pantolonları gibi, tamamıyle açık apışlı, olanları vardır. Paçasızlar çeşitli enlerde kumaşların birbirine dikilmesiyle bir torba şeklinde olur. İnsan boyuna yakın uzunlukta ve iki insan eninde olanları vardır. Bunların bir uçkurluğu olur. Bele bağlandığı zaman hasıl olan döküntüler önden veya yanlardan kaldırılarak bele sokulur ve böylelikle hasıl olan büküntüler plastik bir güzellik alır. Aynı zamanda tam boya göre uydurulmuş olur.

İkinci tip şalvarlar belden ayak bileklerine kadardır. Bunlarda daha az kumaş kullanılır, bazılarında ayaklar şalvar içinde kalır ve görünmez. Bu tür şalvarlar daha çok ev içinde kullanılır. Mutlu günlerde şalvarların bele kaldırılmayarak sarkması bir hürmet ifade eder. Giyildiği zaman ayaklara yakın kısmında hasıl olan çeşitli büzgü, kıvrıntı ve döküntüler şalvara ayrıca bir güzellik verir. Bu iki tip şalvara eskiden şehir giyiminde daha çok rastlanırdı. Paçalı ve apış aralarına kadar açık olanlarını köylü kadınlar ve daha çok yörükler kullanır. Ata binmeğe ve zorlu işlere bu şalvarlar çok elverişli gelir. Şalvarlar çeşitli kumaşlardan (kadife, canfes, atlas, pazen, basma v.b.) yapılmıştır' Her bölgenin seçtiği kumaşlar ayrı ayrıdır. (M)

ŞALYAPİN (Fyodor), rus şarkıcısı (Kazan 1873-Paris-1938). Ailesi çiftçiydi. Kendi kendini yetiştirdi. Rusya'nın en büyük şarkıcısı ve çağımızın en büyük sanatçılarından biri oldu. Dâhi bir oyuncu idi. Operayı yapmacılıktan kurtardı ve gerçekçi oyun tarzını kabul ettirdi. Boris Godunov rolünde büyük başarı kazandı. Rus ve milletlerarası repertuvarlara, önemli bas ve bariton rollerinde, gerçekçi anlayışının damgasını vurdu. Massenet *Don Kişot*'u, Ravel *Don Kişot'un Dulcinea'ya Şarkıları*'nı onun için bestelediler. (L)

ŞAM i. (fars. *şām*). *Esk.* Akşam: *Zemine toz gibi rizandı ruh-ı esmer-i şam* (Tevfik Fikret). || *Şam-ı gariban* («garipler akşamı»), İmam Hüseyin'in öldürüldüğü akşam. *Mec.* Matem gecesi. || *Şam-ı muğber,* kederli, üzüntü dolu akşam. || *Şam ü seher,* akşam ve sabah.

◆ **Şamî** sıf. *Esk.* Akşam ile ilgili. (M)

ŞAM sıf. (ar. *şemm,* koklama'dan *şāmm*). *Esk.* Koklayan, koku alan.

◆ **Şamme** sıf. *Esk.* Şam'ın dişili. || *Kuvve-i şamme,* koku alma kuvveti ve duyusu. (M)

ŞAM, ar. **Dimaşk,** Suriye'nin başkenti, Barada kıyısında il idare merkezi, Anti-Lübnan'ın doğu yamacının kolu olan Cebel Kasiyun'un eteğinde; 556 200 nüf.

Şam, Suriye çölünün batı sınırında, Barada'dan çıkan kanalların suladığı bir vaha olan Rhuta'nın ortasında yer alır; kanallar, bahçeleri küçük tahıl tarlalarını, zeytinlikleri ve meyve bahçelerini sular. Bir kısmı ortadan kalkmış canlı *suk*'larının bazılarını muhafaza eden eski şehir, Mekke yolu üzerinde (Meydan semti), Bacada'nın kıyısında (El-Amara) güneye doğru, kuzeybatıya doğru (Salihiye) ve daha yakın bir tarihte de en güzel iskân semtlerinin bulunduğu (Ebu Rummel) batıya doğru gelişmiştir. Kılıç yapımı ve marokencilik hemen tamamıyle sona ermiştir. Ama eski şehirdeki ve Meydan semtindeki zanaatçılar hâlâ ipekli ve pamuklu kumaş, bornuz, halı, parfüm, bakır ve tahta eşya imal eder. Yakın bir tarihte şehirde bazı yeni sanayi tesisleri kurulmuştur: zeytinyağı fabrikası, çimento fabrikası, cam fabrikası, dokuma ve ayakkabı imalâthaneleri. Beyrut, Halep, Amman ve Bağdat arasında bir karayolu kavşağı olan ve demiryoluyle Halep ve Beyrut'a bağlanan Şam, çok önemli bir ticaret merkezidir. Emevîlerin eski başkenti olan şehir, İslâmiyetin kutsal şehirlerinden biridir ve öteden beri bir yeşillik denizi ortasında yükselen iki yüzden çok camiyle çöl bedevîlerini cezbetmiştir. — *Şam ili,* cebel Düruz dışında ülkenin bütün güney kesimini içine alır; 1 022 000 nüf.

● *Tarih.* Ön Asya'nın en eski şehirlerinden biri olan (ermenice *Dammeşek*) Şam'ın adı Tekvin'de geçer. Davut bir sefer yaparak şehri bir süre için İsrail krallığına bağlamıştı. Sonra mahallî bir sülâle kuruldu ve şehir sırasıyle Asurluların (733), İskender'in haleflerinin ve Romalıların eline geçti. Pompeius tarafından alınan şehir bazen Romalıların metbuluğu altında bir prenslik, bazen Suriye'ye bağlı bir il oldu ve M.S. II. yy.da kesinlikle Suriye'ye bağlandı. Aziz Paulus'un hıristiyanlaştırdığı Şam, kısa süre içinde bir piskoposluk merkezi haline geldi. Bizans zamanında Romalılarla Persler arasındaki savaşlardan büyük zarar gördü. Müslümanlarca ilk defa, Halid bin Velid'in kumanda ettiği müslüman ordusu tarafından alındı (635). Bizans imparatoru Herakleios'un kardeşi Theodoros kumandasındaki bir ordunun yaklaşması üzerine, Araplar şehri boşaltmak zorunda kaldılar. Bizans ordusu Yermuk'ta yenilince Şam, kesin olarak arap hâkimiyetine geçti (636). Şam eyaletinin merkezi oldu. Valiliğine de Yezid bin Ebi Süfyan getirildi. 661'de de Emevî imparatorluğunun merkezi oldu. Halife Velid Abdülmelik zamanında, şehirde, Emevî camii yapıldı. Hilâfetin Abbasîlere geçtiği sırada, şehrin surlarıyle birlikte, emevî halifelerinin türbeleri de yıkıldı. Abbasîler zamanında devlet merkezi Bağdat'a taşınınca, Şam, tekrar bir eyalet merkezi oldu. 878'de bütün Suriye ile birlikte Sam da Tolunoğullarının eline geçti. Tolunoğulları devletinin yıkılmasından sonra Şam'da İhşidoğulları, Fatımîler ve Karmatîler hâkim oldu. Fatımîler zamanında şehirde birçok karışıklık ve yangın çıktı. Bu yangınlardan birinde Emevî camii de yandı (1068). 1076'da Şam, selçuklu beylerinden Atsız'ın, onun ölümünden sonra, oğlu Dukak ile atabeki Tuğtekin'in eline geçti. Tuğtekin'in bir müddet sonra, yarım yüzyıl sürecek olan Böriler hanedanını kurdu. Bölerin hâkimiyetine Musul atabeki Nureddin son verdi. Nureddin bir taraftan Haçlılarla mücadele ederken bir yandan da Şam'da geniş bir imar hareketine girişti. Şehrin surlarını ve kapılarını yeniden yaptırdı; bir cami, bir saray, medrese inşa ettirdi. Nureddin'in ölümünden sonra Şam, Salâhaddin Eyyubî'nin, onun ölümünden sonra da muhtelif eyyubî sultanlarının eline geçti. Şam, bundan sonra kısa bir süre Moğolların, sonra da Memlûkların hâkimiyetine girdi. Memlûk sultanlarından Baybars, saltanatı sırasında uzun süre Şam'da oturdu; şehirde birçok yeni bina yaptırdı, şehrin surlarını tamir ettirdi. Şam, Kahire'den sonra Memlûkların ikinci büyük şehri oldu. Şam 1400'de Timur'un eline geçti, yağma edildi ve büyük bir kısmı yandı. Memlûk sultanı Kansu Gavri, Mercidabık'ta osmanlı sultanı Selim I'e yenilince, bütün Suriye gibi, Şam da Osmanlıların eline geçti. Osmanlı devleti idaresinde Canberdi Gazalî isyanı dışında, uzun zaman önemli olaylara sahne olmadı. Osmanlılar zamanında, şehirde birçok cami ve ticarî hayatın canlanması sebebiyle birçok han yapıldı. Şam 1832-1840 arasında Mısır valisi Mehmed Ali Paşa-nın idaresine geçti. 1840'ta tekrar Osmanlı idaresine döndü. Şam, bundan sonra hıristiyanlarla müslümanlar arasında birçok çatışmaya sahne oldu. 1869'da Süveyş kanalının açılması, şehrin iktisadî hayatını geriletti. 1918'de Şam, başlarında general Allenby'nin bulunduğu ingiliz-fransız-arap kuvvetleri tarafından Türklerden alındı. Fransa'nın karşı koymasına rağmen Ortadoğu'da büyük bir imparatorluk kurmak isteyen emîr Faysal'ın başkenti oldu. Lawrence'ın desteğiyle Faysal, 8 mart 1920'de, kendini Suriye kralı ilân ettirdi; ama nisanda yapılan San Remo konferansında, Suriye ve Lübnan, fransız himayesine bırakıldı. Faysal'a gönderilen bir ültimatomdan sonra, Gouraud yönetimindeki fransız kuvvetleri, 25 temmuz 1920'de şehre girdi. Suriye'nin başkenti Şam'da, 1925 ekiminde, cebel Druz seferi sırasında bir ayaklanma patlak verdi. 1941'de, Dentz'in orduları tarafından boşaltıldı ve Hür Fransız kuvvetleri garnizonunun merkezi oldu. Fransız kuvvetleri kesin olarak 16 nisan 1946'da şehri bırakıp çekildi. Bk. FİLİSTİN ve SURİYE.

● *Arkeoloji.* Emevî camiinin büyük avlusunda yapılan kazılar 1966'da, aramî çağına uzanan ilk Şam şehrinin kalıntılarını meydana çıkarmıştır. Bu kalıntılar, o zamana kadar sadece tarihî ve Kutsal Kitap'taki atıflarla bilinen bir şehrin ilk maddî kanıtıdır (2 m çapında bir sütun bloku). Bugün tespit edildiğine göre burada birbiri üstüne dört dinî yapı inşa edilmiştir: Suriye tanrısı Hadad'a yapılmış olan çok eski bir tapınak, imparator Theodosius'un eseri bir roma tapınağı, IV. yy.a ait bir kilise ve Emevî camii.

● *Güzel sanatlar.* İslâmiyetin ilk mimarî başarısı Şam'da gerçekleştirildi: Emevîler camii. Bu cami, binlerce yıldır dinî yapılar inşa edilen bir yerde inşa edildi. Halife Velid (705-715) 705'te Peribalos'un güney duvarı boyunca Büyük camiyi inşa ettirdi: dua salonu birbirine paralel üç sahından (hıristiyan bazilikasının etkileri görülür) meydana gelir; sahınların kenarlarında mihraplar yer alır ve ortaları, üzerinde kartal

Foto. Goldner (*LAROUSSE*)

kubbesi bulunan düşey bir çapraz sahınla bölünmüştür. Salonun kuzeyinde, iki yan girişin bulunduğu üç dehlizle çevrili dikdörtgen bir avlu uzanır. Caminin üç dörtgen minaresi vardır. Cami yüzyıllardır beş defa yanmasına rağmen, görünüşü çok güzeldir: avlu dehlizlerinde eski çinilerden birkaç kalıntı vardır.

Müslüman sanatının hazırlanmasında önemli rol oynayan Emevî camii dışında, Şam'da birçok tarihî anıt vardır. Maristan (hastahane) ve kurucunun mezarının bulunduğu Nuriye medresesi, Nureddin zamanından (1146-1174) kalmadır. Salâhaddin Eyyubî (1174-1193) ve halefleri zamanında şehirde birçok medrese inşa edildi; surlar ve hisarlar yapıldı. Moğolların yakıp yıktığı bu askerî yapıları Memlûklar (1260-1514) onardılar; Kasr el-Ablak denen bir saray ve Kahire camilerine benzeyen birçok cami yaptırdılar. Osmanlı hâkimiyeti zamanında türk sanatı etkisi ağır bastı. Yavuz Sultan Selim, Şam'da (1512-1520) Takiye medresesini inşa ettirdi.

— DEY. *Şam babası,* ailesi üstünde nüfuzu olmayan kimse. || *Ne şamın şekeri ne arabın yüzü.* Bk. ARAP.

— Bot. *Şam fıstığı.* Bk. ŞAMFISTIĞI.

— Dokumc. *Şam kumaşı,* Şam'da dokunan bir kumaş çeşidi.

— Kıyf. *Şam alacası,* yol yol desenli, ipekli veya pamuklu giyim eşyası. || *Şam hırkası,* içi pamuksuz olan kalınca bir astar üzerine ince çizgiler meydana gelecek şekilde iğne ile dikilen bol kollu uzun hırka.

— Mutf. *Şam baba.* Bk. ŞAMBABA. *Şam ekmeği,* Şam'da fodla biçiminde ve büyüklüğünde iyi cins buğdaydan yapılan ekmek. (İstanbul'da da küçük francala büyüklüğünde ekmeklere aynı ad verilirdi.) || *Şam işi,* Şam'da yapılan tatlı, reçel v.b. verilen ad.

— Sanat. *Şam tabanı,* bir çeşit âdi çelik.

— Sil. *Şam kılıcı,* Şam'da yapılan bir kılıç türü. (Eskiden yalnız Şam'da yapılan ve daha çok savaşlarda kullanılan bu kılıç, XIX. yy.dan sonra Avrupa'da da yapılmağa başlandı. Çok ince madenden yapılan bu kılıç keskinliğiyle ün kazanmıştı.) [ML]

ŞAMA veya **ŞEMA** i. (ar. *şemᶜ,* mum > *şemᶜa'*dan). Balmumu veya parafine batırılmış fitil.

— Zantl. *Esk.* Sarma ince fitil. (Şama, resmî mektup zarflarının üzerine yapıştırılan ve mühürlenen kırmızı balmumunu eritmekte kullanılırdı. Beyaz balmumundan yapılırdı.) [M]

ŞAMALI sıf. (*şama'*dan *şama-lı*). Şamadan yapılmış: *O, elini sigara kutusuna götürürken parmaklarının arasında bir şamalı kibrit parladı* (R.N. Güntekin). [M]

ŞAMAMA i. (ar. *şemm,* koklama > *şemmâme'*den). *Esk.* Güzel kokulu bir cins kavun. || *Mec.* Ufak tefek ve sevimli kimse. (*Şamama gibi* de denir.) [M]

ŞAMAN i. (tunguzca veya mançuca büyücü, kâhin). Şamanlık dininde din adamına verilen ad.

— ANSİKL. *Şaman,* babadan oğula geçme yoluyle din adamı olur. Şaman adayları genellikle çocukluk çağında birtakım sihirli durum ve davranışlarla kendini gösterir. Mesleği hakkındaki çeşitli bilgileri, yaşlı bir şamandan ders alarak öğrenir. Altay yöresindeki Türk halkları, şamana genellikle *kam* derler. Kırgız-Kazaklarda *baksa* veya *bakşı* unvanı kullanılır. Altaylılarda şamanlar *ak kam* ve *kara kam* olmak üzere ikiye ayrılır. Birinciler gökteki iyi ruhlarla, ikinciler ise yeraltındaki kötü ruhlarla ilişki kurar. Sibirya'da şamanlar âyin sırasında özel bir elbise giyer. Müzelerde yer alan örneklerinde 600 kadar parçadan meydana geldiği görülen şaman elbisesi zamanla sadeleşmiştir. Halklara ve bölgelere göre değişik olan şaman elbisesi şu parçalardan ibarettir: *başlık, cübbe, göğüslük, eldiven* ve yüksek konçlu *ayakkabı.* Cübbe, yer yer katır boncukları, çıngırdak ve temsilî birtakım madenî parçalar, çeşitli kürkler ve türlü varlıkları temsil eden irili ufaklı beneklerle donatılmıştır. Ayrıca koltuk altından başlayan ve arkadan eteklere kadar sarkan şerit parçaları ve başlığa geçirilen tüylerle şamanın görünüşü kuşu andırır. Bazı şamanlar başlarına geyik boynuzu takarlar. Şaman, bu kıyafetlerle kuş veya geyiğe benzeyen bir hayvanı temsil eder. Böylece şamanın kolaylıkla göğe uçmak veya yeraltındaki kötü ruhlarla savaşmak imkânını elde ettiğine inanılır. Sibirya'da şamanlar, tören sırasında yuvarlak veya yassıca büyük bir tefi andıran davul* da kullanırlar. Bunun içi ve dışı renkli resimler ve çeşitli temsilî şekillerle donatılmıştır. Âyin sırasında şaman, ruhları davulun içinde toplar. Davul, ruhlar âlemine giden şamanın bindiği at veya geyiği temsil eder. Davul tavşan, kakım veya samur ayağından yapılmış bir tokmakla çalınır. Âyin sırasında şaman, davulunu bu tokmakla «kırbaçlar».

Genellikle şamanlar gelecekten haber vermek, büyü ve efsun yapmak, ruhlara kurban sunmak gibi işler yaparlar. Fakat gerçek şaman, ancak kişisel veya sosyal birtakım meseleleri, herhangi bir şekilde ruhlarla temasa geçerek çözümler. Bu amaçla düzenlenen törende büyük bir cezbeye kapılan şaman, gökteki veya yeraltındaki ruhlar âlemine girer. Bazen de ruhlar, şamanın içine girerek zorluk gösteren konuların çözümlenmesi için ona ilham verirler. Şaman gerek gökteki, gerek yeraltındaki ruhlara giderken, çeşitli duraklardaki tanık olduğu sahneleri, törene katılanlara anlatır. Bu arada karşılaştığı birtakım zorlukları yenmek için aşırı bir güç harcadığı için kendinden geçer. (M)

ŞAMANDIRA i. (yun. *simadura,* işaret'ten). Denizc. Seyir işaretlerini taşımağa ve bir tehlikeyi, bir geçiş yolunu haber vermeğe yarayan yüzer cisim. (Bk. ANSİKL.) || *Şamandıra resmi,* limanlarda şamandıraya bağlanan gemiler tarafından ilgili liman kuruluşlarına ödenen ücret. || *Şamandıraya düşmek,* [şamandıraya bağlanmak üzere manevra yapan gemi için] akıntı, rüzgâr veya yanlış manevra sonucu şamandıraya çarpmak. || *Bağlama zinciri şamandırası,* dış limana gelen gemilerin bağlanması için, deniz dibine döşenmiş çapa ve zincirlerin ucuna tespit edilen şamandıra. || *Cankurtaran şamandırası,* denize düşen birinin boğulmasını önlemek için atılan değişik biçimde mantar şamandıra. || *Çanlı şamandıra.* Bk. ÇANLI. || *Demir şamandırası.* Bk. DEMİR. || *Dış liman şamandırası,* tahtadan yapılmış ve bir iskandil kurşunuyle demirlenmiş bir sehpa üzerine yerleştirilen küçük flamaların her biri; dış limanda geminin demir atacağı yeri gösterir. || *Düdüklü, çıngıraklı, kampanalı, diskli, kornalı v.b. şamandıra,* rüzgâr veya dalga hareketiyle etkilenerek bir tehlikeyi haber veren bir işaret (düdük, çıngırak, kampana, disk, korna v.b.) taşıyan şamandıra. || *Fener şamandırası.* Bk. FENER. || *Işıklı şamandıra,* bir feneri ve bu feneri günlerce besleyebilecek bir gaz deposu bulunan şamandıra. || *İşaret şamandırası.* Bk. İŞARET. || *Kanal şamandırası,* bir nehir üzerinde, taşıtların geçebileceği kanalı gösteren şamandıra. || *Kızak şamandırası,* gemi suya indirildikten sonra kızağı yüzdürmek için kullanılan şamandıra. || *Konik şamandıra,* bir çapanın, bir kablonun konumunu gösteren yapışık iki koni biçiminde demir şamandıra. || *Palamar şamandırası* veya *yuvarlak şamandıra,* tahta çember geçirilmiş, üzerinde gemilerin kendi zincirlerini kilitlediği bir halka bulunan büyük yuvarlak demir şamandıra. || *Parimalı şamandıra,* denize fundo edilen bir çapanın, bir torpilin veya herhangi bir cismin yerini göstermek için bir iple bu cisme bağlanarak atılan hafif şamandıra. || *Yanar şamandıra* veya *silas şamandıra,* üç kastanyola yatağı ve su ile temasta alevlenen kalsiyum fosfürlü yüzer bir diski bulunan özel cankurtaran şamandırası.

— Balıkç. İğneyi sabit seviyede tutmak ve ayrıca balığın vurduğunu anlayabilmek için oltaya takılan, hafif bir maddeden (mantar, balsa, tüy v.b.) yapılmış küçük parça.

— Havc. *Katamaran şamandıra,* bir deniz uçağının suya iniş ve kalkışını sağlamak için gövdesinin altına çift olarak tespit edilen, düz tabanlı uzun bir tekne biçiminde, ağaç veya hafif madenden yapılmış içi boş parçalardan her biri. (Hintlilerin katamaran* denilen ince uzun kayıklarına benzediği için bu ad verilmiştir.)

— Oto. *Karbüratör şamandırası,* karbüratör* haznesini sabit seviyede tutabilmek için, karbüratöre, yakıt veren valf iğnesinin hareketini ayarlayan silindir biçiminde, sızdırmaz hafif parça.

— Petr. *Yükleme şamandırası,* bazı bölgelerde, petrolün tankerlere yüklenmesi veya varış limanlarında boşaltılması için kullanılan şamandıra. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Denizc. *Şamandıra'*lar, sabit ve hareketli işaret tesisleriyle birlikte deniz işaretleşme araçlarını meydana getirir. Görevleri tehlikeyi belirtmek, geçitlerde kılavuzluk yapmak, gemilerin demir atacakları yeri göstermek ve buna benzer noktaları işaret etmektir. Tespit araçları gibi (çapa, iskandil kurşunu, demirleme ağırlıkları, demir külçesi) biçimleri de değişiktir (demir, ağaç veya mantardan yapılabilir). Gece görülmemek bir sakınca yaratırsa, şamandıralar ışıklandırılır veya düdük, kampana, korna gibi araçlarla donatılır; dalga hareketi veya rüzgâr etkisi bunlarda ses meydana getirir; rüzgâr ne kadar sert eserse ve dalgalar ne kadar iri olursa ses o kadar şiddetli olur. Deniz sporlarında (yelken ve motor yarışları), şamandıralar yarış sahasını sınırlamakta kullanılır; bunlara PARKUR İŞARETLERİ de denir.

Cankurtaran şamandıraları, insanın içinde kayarak hareket etmesi ve kollarıyle tutunması için dairesel veya taç biçiminde yapılır. Yapım malzemesi mantardır ve geçirimsiz hale getirilmiş bezle sarılır.

— Petr. *Yükleme şamandırası,* suyun içine döşenmiş bir veya birkaç boru şebekesiy-

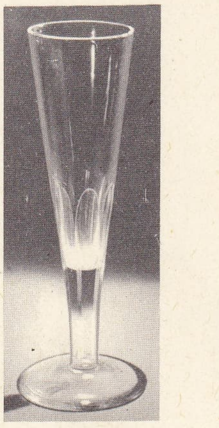

kristal
şampanya kadehi
XX. yy. başı

şampanya, soldan sağa: şarap tortusunun tapa üzerine çökeltilmesi işlemi; şişe boğazının boşaltılması (tapayı ve üzerindeki tortuyu çıkarmağa yarayan aygıt); düz ayarlama makinesi. Boğaz boşaltma yoluyle şişeden atılan tortunun yerine ham şarabda özdeş olan bir şarap yahut sık veya dömisek şampanya elde edileceğine göre içinde değişik dozda kamış şekeri bulunan şaraptan yapılmış bir likör ilâve edilir

Foto. LAROUSSE

ŞAMUN

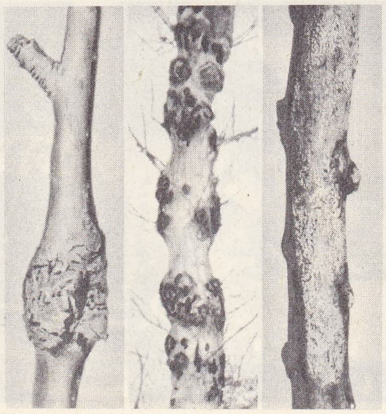
şankr (bitki hast.) soldan sağa: elma ağacında; kavak ağacında; erguvan ağacında

le karaya bağlanır ve bazen gerçek bir yüzer ada meydana getirir; bu yüzer tesiste çalışan personel karadan helikopterle taşınır. Ayrı bir petrol limanı kurmak zorunluluğunu ortadan kaldıran bu çözüm yolu, özellikle deniz altındaki yataklardan çıkarılan petrolün yüklenmesine tahsis edilir. Geleceğin süper tankerlerinde su kesimi 20 m'yi aşacağı için, bunların herhangi bir limana girmesi ve rıhtıma yanaşması imkânsız olduğundan böyle bir çözüm yolu düşünülmüştür.

— Teknol. Hidrolojide, bir akarsuyun akıntı yönüne bırakılan çok hafif bir şamandıra, akıntının hızın ölçmeğe yarar.

Denizcilikte, oldukça büyük boyutlardaki şamandıralar ışıklı işaretleri taşır; batık gemileri yüzdürmede ve yüzer köprülerin yapımında kullanılır.

Çeşitli sıvıların depo edildiği haznelerde, buhar kazanlarında v.b. sıvı seviyesini göstermek ve ayarlamak, bir sıvı seviyesiyle ifade edilen bazı büyüklükleri (basınç v.b.) tespit etmek bakımından şamandıraların geniş bir kullanım alanı vardır. Bir seviyeyi gösterebilmesi için, şamandıranın, dışarda taksimatlı bir levha önünde hareket eden bir ibreyle mekanik, elektrik veya magnetik bağlantısı olması ve kendi konumunu bu ibreye aktarabilmesi gerekir. Şamandıra bir alarm işaretini, özellikle kazandaki suyun azaldığını haber veren bir düdüğü de çalıştırabilir; su seviyesi inince, şamandıra buhar geçişini serbest bırakır ve bu buharla düdük çalmağa başlar.

Suyun giriş ve çıkış debisine bir şamandıra ile kumanda ederek seviye sabit tutulabilir. Bu tür cihazların en basiti klapeli şamandıralardır; bu klape, kaptaki su seviyesi çok yüksek (veya çok alçak) olduğu zaman su girişini (veya çıkışını) açar veya kapar. Daha gelişmiş öbür âletler röleyle çalışır. Çeşitli tipteki su boşaltma cihazlarının temel parçası bir şamandıradır. (L)

ŞAMANİZM i. (fr. *chamanisme*'den). Bk. ŞAMANLIK.

ŞAMANLIK i. (*şaman*'dan *şaman-lık*). Genellikle sibirya kavimlerinin dinî inanışlarına verilen ad.

— ANSİKL. XIII. yy.da avrupalı gezginlerin mançu-tunguz halklarından duydukları şaman kelimesi, sonradan Sibirya sihirbazlarına verilen bir ad olarak yaygınlaştı. Çok geniş bir alana dağılmış olan *şamanlık*, türk-moğol kültür tarihinde önemli bir yer tutar. Şamanlığın başlıca inançları ve özellikleri şunlardır: şaman inanışına göre, evren üç kısımdan meydana gelir; *gök, yeryüzü, yeraltı*. Aydınlık âlemi olan ve değişik katlardan meydana gelen gökte, en büyük ruh olan *Ülgen* (ulu) ile başta karısı ve çocukları olmak üzere, kendisine bağlı iyi ruhlar yaşar. Yeryüzü, insanoğlunun bulunduğu yerdir. Yeraltı ayrı katlar halindedir; burada korkunç *Erlik* (güçlü) ile çocukları ve öteki kötü ruhlar barınır. Şamanlar bütün âlemin iyi ve kötü ruhların etkisi altında bulunduğuna inanır. Ruhlarla ilişki kurmak gücü yalnız şamanda bulunur. Böylece şaman, ruhlarla insanlar arasında aracılık kuran kişidir. Şaman, ata veya akrabasının ruhlarından aldığı kuvvet ve ilhamla, iyi ruhların yararlı etkilerini sürdürmeğe veya yerine göre, kötü ruhların zararlı faaliyetlerini önlemeğe çalışır. Bu amaçla düzenlenen törenlerde şamanın, ruhlarla ilişki kurarak, onların kabile mensuplarının veya kabilenin isteklerini yerine getirmelerini sağlayabileceğine inanılır. Böyle zor bir işi ancak belirli yetenekleri olan kimselerin başarabileceği kabul edilmiştir. Bk. ŞAMAN.

XVIII.-XIX. yy.larda bazı araştırıcılar, şamanlığın, insanlığın en eski dinlerinden biri olduğunu ileri sürdüler. Bazı araştırıcılar da şamanlığı bir nevi büyücülük, kâhinlik olarak tanıttı. Altay yöresindeki araştırmalarıyle tanınan W. Radloff ve sonra Anohin şamanlığın sadece ural-altay halklarının dini olduğunu ileri sürdü. Şamanlığın kaynağı üstünde duran A. Ohlmarks'a göre bu inanış, gerçek anlamıyle bir din değildir; fakat, yayıldığı bölgelerde dinin yerine geçmiştir. W. Schmidt, tanrı düşüncesinin kaynağını araştırırken, şamanlığın gökteki ulu ruh Ülgen ile, yeraltının güçlü ruhu Erlik ve bunlara bağlı öteki ruhlara dayanan bir din olarak değerlendirir. Bazı araştırıcılar şamanlığın eski çağlarda güneydeki anaerkil kültürlerden doğduğunu, Buddha'cılık akımıyle kuzey halkları arasına yayıldığını ileri sürdüler. Sonraları, bu inanışın kaynağını araştıran Ohlmarks'a göre, aslı şiddetli bir cezbeye dayanan şamanlık, Kuzey Kutup bölgesinin, başta iklim olmak üzere, çeşitli ağır şartları içinde ortaya çıkarak gelişti ve sonra güneye yayılarak oradaki kültürler üstünde etkili oldu. Tarihî çağlarda bütün türk, moğol ve tunguz kavimlerinin bu inanışa bağlı olduğu anlaşılıyor. Sonradan Buddha'cılık, Hıristiyanlık ve İslâmlığı kabul eden bu halklarda eski inanışlarının izlerine rastlamak mümkündür. Çeşitli unsur ve belirtileriyle bugün artık şaman kültür dairesinden söz edilerek eski çin, hint, iran, indogermen ve iskit kültürlerinde de şaman bir tabakanın bulunduğu ileri sürülür. Bugün Asya'daki birçok türk, moğol ve tunguz halkından başka, Kutup bölgesindeki Laplar, Samoyetler, Koryaklar, Yeniseyliler, Eskimolar ve Mançular, Kuzey Çin ve Kore halklarıyle Kuzey Amerika yerli kabileleri, Grönland Eskimoları da şaman kültür dairesine girerler. (M)

ŞAMAR i. (Yüze) Açık elle vuruş: *Yediği tokadı eniştesine geri vermek maksadıyle bir şamar da o indirdi* (H. R. Gürpınar). *Aldırmasam, rezillenirdi. Kendini döğdürene kadar... İki şamar çekmekle savuşturamazsınız. Her yanları gümgök çürümeli ...* (Kemal Tahir). *Eşanl.* SİLLE. TOKAT.

— DEY. *Şamar oğlanı*, bütün can sıkıcı, kötü olayların sebebi sayılan, her kabahat üstüne atılan, hep suçlu görülen ve bu yüzden sık sık azarlanan kimse: *Karısının kocası mı, kaynanasının şamar oğlanı mı?* (B. Felek). [M]

ŞAMARLAMAK geçl. f. (*şamar*'dan *şamar-la-mak*). Şamar atmak, tokatlamak. (M)

ŞAMAŞ, Semit'lerde güneş tanrısının adı. Ona Elam, Mitanni, Kenan, Arabistan, Babil ve Asur'da tapılırdı. Sin ve Aştart ile bir yıldız üçlüsü meydana getiriyordu. Aynı zamanda adaleti yerine getirirdi. Çok zaman kanatlı bir çember biçiminde tasvir edilmiştir. (L)

ŞAMAŞ-ŞUM-UKİN (öl. Babil M.Ö. 648), Babil kralı (M.Ö. 668-648), Asurbanipal'in büyük kardeşi. Babası Asarhaddon Babil krallığını ona, Asur krallığını da Asurbanipal'e verdi. Şamaş-Şum-Ukin kendisine saldıran Elam kralını yendi, ama 652'de Kalde, Elam, Arabistan, Sina ve Suriye prenslerinin Asur'a karşı birleşmelerine ön ayak oldu. Babil'de kuşatılınca sarayını ateşe verdi, yanarak öldü (648). [L]

ŞAMAT çoğl. i. (ar. *şāme*'den *şāmāt*). *Esk.* Vücuttaki siyah noktalar, benler. (M)

ŞAMATA i. (ar. *şemātet*'den). Patırtı, gürültü, yaygara: *Zayıf asabı hiç bir zaman bu kadar kalabalığa, bu kadar şamataya maruz olmamıştı* (H.Z. Uşaklıgil). *Tevfik: —Rakım, lâzım gelen şamatayı yapmak için tefimiz yok, dedi* (H.E. Adıvar). [M]

ŞAM ATABEKLERİ. Bk. BÖRİLER.

ŞAMATACI sıf. (*şamata*'dan *şamata-cı*). Gürültü yapan, önemsiz meselelerden dolayı bağırıp çağıran: *Bu şamatacıların, palavracıların [...] zararları yalnız kendi partilerine!* (F.R. Atay). [M]

ŞAMAZİT i. (Fransa'da yer adı Saint *Chamas*'dan fr. *chamasite*). Miner. Nikelli göktaşı demiri. (L)

ŞAMBABA bls. i. Mutf. Bir çeşit hamur tatlısı. (Bk. BABA *tatlısı*.) [L]

ŞAMBALA i. Leng. Tanganyika'da konuşulan bantu dili. (L)

ŞAMBAYAT, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Adıyaman ili, Besni ilçesi) bucak; 5 850 nüf. (1965); 7 köy. — *Bucak merkezi*, 2 023 nüf. (1965). İlçe merkezinin 20 km doğusunda, Besni'yi Adıyaman'a bağlayan yol üzerinde; yükselti 630 m. (M)

ŞAMBELLAN i. (fr. *chambellan*). Bir prensin iç hizmetleriyle ilgili bütün görevleri yüklenen saray subayı. (L)

ŞAMCEBEL Umman'ın en yüksek yeri. Maskat'ın batısındaki yüksek bölgededir; yüksl. 3 010 m. (M)

ŞAMDAN i. (ar. *şemᶜ*, mum ve fars. *-dān*, ek > *şemᶜ-dān*'dan). Aydınlanma. İçine mum yerleştirilen destek: *Camiin iç cephe duvarı boyunca insan boyunu aşan pirinç şamdanlar konulmuştu* (Ş.S. Aydemir). [Bk. ANSİKL.] || *Şamdan hokkası*, şamdanın tepesindeki oyuk kısma takılan madenî çember. (Yerinde dönebilen bu çember, gerektiğinde yerinden çıkartılır, biriken yağlar temizlendikten sonra tekrar takılırdı.) || *Şamdan külâhı*, şamdanlardaki mumu söndürmeğe yarayan araç. (*Mum külâhı* da denir. Ucu sivrice bir külâhı andırdığından bu ad verilirdi.) || *Şamdan pulu*, şamdanlara dikilen mumların eriyen kısımlarının biriktiği yer. (Ortasındaki oyuğa mum yerleştirilir, kenarları mum hokkasından taşkınca olur, maden veya camdan yapılır.) [*Damlalık* da denir.] || *Şamdan sofrası*, şamdanların konulduğu altlık. (Meşeden yapılır, yoksul evlerde yemek sofrası olarak da kullanılırdı.)

— Bot. *Şamdan kaktüsler*, silindirimsi veya köşeli, yassı, etli, kısa veya uzun, dik veya yatık, basit veya dallı, iğne demetleriyle kaplı gövdeleri, geceleyin açan büyük ve güzel çiçekleri olan kaktüslerin ortak adı. Bk. ANSİKL.

— Meyvc. *Şamdan şekli*, meyve ağaçlarında, bir eksenden meydana gelen ve budama ile sağlanan yassı espalye şekli. (İki ana kola bölünen gövde yatay yönde tutulur, sonra bu kolların uçları dikine yukarı yöneltilir. Kollardan çıkan ikinci dallar, çekirdekli meyve ağaçlarında 0,30 m, şeftalide 0,50 m aralıkla dik olarak büyür. Şamdan şekli vermek kolaydır; ancak ikinci dallar her zaman düzgün olmaz.)

— ANSİKL. Aydınlanma. *Şamdan* genellikle altın, gümüş, pirinç, bakır gibi madenlerden yapılırdı. Toprak, billûr, fayans, fildişi ve ağaçtan olanları da vardı. Bazılarına bir tek, bazılarına birden fazla mum dikilip yakılırdı. Boyları 20 sm ile birkaç metre arasında değişirdi. Üzerleri çeşitli motiflerle işlenir, ayetler hakkedilir, cami ve tekkelere vakfedilenlere vakıfın adı yazılırdı. Başlıca çeşitleri şunlardı: *el şamdanı, ayaklı şamdan, gümüş şamdan, toprak şamdan, pirinç şamdan, duvar şamdanı, kollu şamdan, kulplu şamdan* (el şamdanı), *uzun şamdan* (mum dikilen yerinden aşağısı uzun ve kaidesi geniş olan şamdan), *yedi kollu şamdan* (musevî şamdanı). Özellikle büyük camilerde, saray ve konaklarda kullanılan şamdanların sanat değeri taşıyanları vardı. Bunlar arasında Sultan Abdülmecid'in seksener okkalık altın ve pırlantalarla süslü bir çift şamdanı en ünlülerindendi. Elektrik lambaları çıktıktan sonra şamdan aydınlatıcı olarak kullanılmaz oldu; bugün şamdan demir, odun, cam gibi maddelerden yapılan bir süs eşyasıdır.

— Bot. *Şamdan kaktüsler*'in iki yüzden fazla türü vardır ve hepsi de Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişir; eskiden bunlar büyük *cereus* cinsine bağlanırdı, şimdi birçok küçük cinse ayrılır. Eskiden *cereus* cinsine bağlanan bellibaşlı türler şunlardır: *Cereus Peruvianus* (boyu 20 m'yi bulur);

Foto. LAROUSSE

C. giganteus (Kaliforniya'nın güneyindeki yaylalarda yetişir: boyu 15-16 m'yi bulur; meyveleri yenir); *C. speciossimus* (Meksika'da yetişir; genişliği 12 sm'yi geçer parlak firfiri kırmızı, içi gökkuşağı yansımalı çiçekleri çok güzeldir; gövdesi tırmanıcı ve çok dallıdır); *C. grandiflorus* (Güney Amerika'da yetişir; Avrupa'da sıcak limonluklarda yetiştirilir; dışı sarı, içi beyaz olan çiçekleri çok büyüktür; akşamları açar, geceleyin bir vanilya kokusu saçar, sabahleyin kapanır). [ML]

ŞAMDANCI i. (*şamdan*'dan *şamdan-cı*). Şamdan yapıp satan kimse.
— Teşk. tar. Eskiden sarayların ışıklandırma işleriyle uğraşan kimse. || *Şamdancıbaşı*, osmanlı saraylarında şamdanları yakıp söndürmek ve temizliğine bakmakla görevli olan kimselerin başı. (*Serşamdanî* de denirdi.) [M]

Şamdancı (*Le Chandelier*), A. de Musset'nin üç perdelik nesir oyunu (1835'te yayımlandı, 1848'de oynandı). Aptal bir noterin karısı olan Jacqueline'in, Clavaroche adlı atılgan ve kendini beğenmiş bir subay âşığı vardır. Subay, kocanın şüphesini gidermek için, Jacqueline'e bir «şamdancı» tutmasını teklif eder. Kadın, bu iş için uzun süredir kendisine âşık olan utangaç ve ateşli genç Fortunio'yu seçer, fakat Fortunio, güzel kadının gönlünde âşığın yerini alır. *Şamdancı*'dan *Fortunio* adlı müzikal bir komedi yapılmıştır (sözler Caillavet ve Flers; müzik: A. Messager) [1907]. (L)

ŞAMDANCI KARA İBO, türk güreşçisi (1861-1876). Abdülaziz devrinde saray başpehlivanı ve şamdancıbaşısı oldu. Huzur güreşleriyle ün kazandı. En mücadeleli güreşlerini Kel Aliço ile yaptı. (M)

ŞAMDANÎ i. (ar. *şemᶜ* ve fars. *-dān* eki > *şemᶜ-dān* > *şemᶜdānī*'den). Teşk. tar. Yeniçeri ocağında *Kârhanei Şamdanî* denilen, şamdan yapım yerlerinde çalışanlara verilen ad. || Saraylarda şamdanları yakıp söndürmekle görevli kimseler. (M)

ŞAME i. (fars. *şāme*). *Esk.* Başörtüsü. || *Şame-keş*, başını başörtüsü ile örtmüş olan. || *Şame-küşa* (veya *şame-güşa*), başörtüsünü açmış olan. (M)

ŞAME i. (ar. *şāme*). *Esk.* Ten üzerinde görülen siyah leke, ben. (M)

ŞAMFISTIĞI blş. i. Gaziantep'te yetişen bir fıstık çeşidi. (Eskiden Şam'a mal edildiği için bu adı almıştır.) Bk. ANTEPFISTIĞI.
— Mutf. Bk. ANSİKL. || *Şamfıstığı hoşafı*, bir tatlı çeşidi. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. *Şamfıstığı*, mutfakta genellikle dövülerek tatlı, baklava v.b. süslemekte kullanılır.

Şamıstığı hoşafı, şamfıstığının zarları temizlenir. Gülâp ve su ile karıştırılarak mermer havanda bulamaç haline gelinceye kadar dövülür. İçine şerbet katılarak beyaz badem şerbeti kıvamına gelinceye kadar karıştırılır. Kâselere dökülerek üzerlerine soyulmuş fıstık serpilir. Gerekirse çiçek suyu veya gülsu da dökülür. (M)

ŞAMGÂH i. (fars. *şām*, akşam ve *-gāh* ekinden *şām-gāh*). *Esk.* Akşam vakti. (M)

ŞAMÎ sıf. (*Şam* şehrinin adından ar. *şāmī*). *Esk.* Şam şehrinden olan. || Şam şehriyle ilgili.
— Sil. *Esk. Şamî çomak*, savaş aracı olarak kullanılan çomakların Şam'da yapılanlarına verilen ad. (M)

ŞAMİH sıf. (ar. *şemh*, yükseklik'ten *şāmiḫ*). *Esk.* Yüksek. || Kibirli.
◆ **Şamiha** sıf. *Esk.* Şamih'in dişili. || *Cibal-i şamiha*, yüksek dağlar. (M)

ŞAMİL sıf. (ar. *şeml*, içine alma'dan *şāmil*). *Esk.* [Bir şeyi] İçine alan, kapsayan: *Bu nota, esaslı olarak iki meseleye şamildi* (Atatürk). *Binihaye keremi âleme şamil mi değil / Yoksa âlemde kulu âleme dahil mi değil* (Şinasi). || İ. Erkek adı.
◆ **Şamile** sıf. *Esk.* Şamil'in dişili. || *Kuvvet-i şamile*, kendinde bulunan, içinde bulunan güç: *Ecanip dahi milletin kuvvet-i şamilesini ve niyet-i azimkâranesini...* (Atatürk). [M]

ŞAMİR (Moşe), israilli yazar (Safad 1921). Bir kibutz üyesiydi, sonra kurtuluş ordusuna subay oldu. Destan havası taşıyan gerçekçi eserlerinde, çağdaş İsrail'i, yeni bir toplumun çatışmalarını anlatır; *Etten Kemikten Bir Kral* adlı romanında ve *Işık Çocuklarının Savaşı* adlı dramında tarihî olaylardan ilham aldı. (L)

ŞAMİSEN i. Japon çalgıları arasında en yaygın olanı.
— ANSİKL. *Şamisen*, gitara benzer. Her iki yüzeyine kedi derisi gerilmiş dört köşe bir ötüm kasası ile ince uzun bir saptan meydana gelir; sapın ucundaki büyük kulaklara iliştirilen ve köprü aracılığıyla gerilen üç teli vardır. Fildişi bir mızrapla hem tellere, hem de ötüm kasasına vurularak, biri melodik, öteki vurma olmak üzere iki ses birden çıkarılır. Çalgıcı, bazen, aynı notayı gittikçe çabuklaştırır ve kuvvetlendirir, sonra ağırlaştırır ve hafifletir, bu sırada da gırtlak sesleri veya küçük haykırışlarla çalgısına eşlik eder. Çalınan parça boyunca akort birçok kere değişebilir. Çin'de ortaya çıkan ve önceleri yılan derisiyle kaplı olan şamisen, Japonya'ya 1560'ta girmiştir. Şiir, pandomima ve dansa eşlik eden bu çalgı, Kabuki tiyatrosunda önemli rol oynar. (L)

ŞAMİZADE MEHMED EFENDİ. Bk. MEHMED EFENDİ *Şamîzade*.

ŞAMKAR i. Kamboçya'da sel baskınına uğrayan arazilerde yapılan zıraata verilen ad. (L)

ŞAMLI, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili, merkez ilçesi) bucak; 11 326 nüf. (1965); 20 köy. — *Bucak merkezi*, 1 641 nüf. (1965). Balıkesir-Bursa yolunun 13. km'sinden kuzeybatıya ayrılan bir yolun 16. km'sinde; yüksl. 325 m. (M)

ŞAMMAR veya **ŞEMMER,** Suudî Arabistan'da aynı adı taşıyan yaylada ve El-Cezire'de yaşayan aşiret. Cebel Aca ile Selma'nın birbirine paralel dağ dizilerini içine alan Şammar yaylası Nufud'un (veya Nufuz) güneyinden başlar ve vad el-Rumme'ye kadar uzanır; Bedevîlerin yaşadığı, kervanlarla aşılan bir geçiş bölgesidir. Yerleşik bir azınlık dağların eteğindeki birkaç vahada (Hail gibi) hurma, arpa ve pamuk yetiştiriciliğiyle geçinir. Başlıca yerleşme merkezi olan Hail, cebel Aca ile cebel Selma arasındadır. 50 000 km^2; 200 000 nüf. Şammar aşireti bir güney arap kabilesi olan Tayyi'lerin en tanınmış kollarındandır. Bu aşiretin Necd'e ne zaman yerleştiği bilinmiyor. Düşmanları olan kuzey arap kabilelerinden Esed'in kolu Anezeliler ile aralarında çıkan savaş 150 yıldan fazla sürdü. Anezeliler bu savaşlarla Şammarları yıpratarak ikiye ayırmayı başardılar. Aşiretin büyük kısmı Fırat nehrini geçmek zorunda kaldı. İki şammar kabilesi de siyasî bakımdan ayrı zümreler meydana getirdi. El-Cezire'ye yerleşenler İbni Cerbe'ye bağlıdır ve göçebe olarak yaşarlar. Dolaştıkları bölgeler Dicle ve Fırat arasıdır. Deyrüzzor ve Nusaybin'de yoğun olarak bulunurlar. Vahhabî mezhebine bağlıdırlar. (M)

ŞAMMAY, yahudi bilgini (M.Ö. I. yy.). Hillel'in çağdaşı ve rakibiydi, metinleri titizlikle inceledi ve böylece Farisî'lere örnek oldu. (L)

ŞAMME i. (ar. *şemm*, koklama'dan *şamme*). *Esk.* Koku alma duyusu. (M)

ŞAMNAİL, Nasireddin, Yezidîlerin kutsal kitabı Mushaf-ı Reş'te adı geçen meleklerden biri. Yezidîler bunun yaratılışın altıncı günü olan cuma günü yaratıldığına inanırlar. (M)

ŞA-MO çölü. Bk. GOBİ.

ŞAMOT i. (alm. *schamotte*, pişmiş kilden). Malzeme. Ateşe dayanıklı malzeme yapımında özlük giderici olarak hamura katılan, önceden pişirilmiş kil. (Bk. KARO.) || Tuğla, kil ve aşırı silisyumlu kum karıştırılarak öğütülen, yüksek sıcaklıkta fırınlanan ve çelik döküm kalıplarının içine dökülmüş parçalar halinde kullanılan, 1 650°C'a kadar dayanıklı karışım. (L)

ŞAMPANYA i. (fr. *champagne*'dan). İçk. sanay. Beyaz ve köpüklü şarap: *Bir kapta, buz içinde şampanya şişeleri gördü* (H. R. Gürpınar). *Şampanya içmek.*
— DEY. *Şampanya patlatmak*, bir olayı veya kimseyi kutlamak için şampanya şişesini ses çıkartarak açmak.
— ANSİKL. İçk. sanay. *Şampanya* çok eski zamandan beri bilinen ve aranan bir içkidir. Ama şampanya sanayii ancak XVII. yy.ın sonlarına doğru ve ilkel tekniklerle başlamış ve gelişmiştir. Bugün Champagne bölgesindeki bağların toplam yüzölçümü 10 800 hektardır.

Bağbozumu ve şampanya yapımı. Kusurlu ve çürümüş taneler daha bağlardayken toplama anında seçilerek atılır, şampanya yapılacak ürüne katılmaz. İyi üzümler preslerden geçirilerek sıkılır. Şıralar, içinde kükürt fitili yakılmış büyük fıçılara veya küvlere konulur, 8 ile 24 saat kadar durulmak üzere bırakılır. Berraklaşan şıra aktarılarak mayalanma dairesine yerleştirilmiş 200 litrelik küçük fıçılarda mayalanmaya bırakılır. Alkol mayalanması bitince ilk aktarma yapılır. Bu fıçılardaki şaraplar arzuya, incelik ve koyuluğuna veya üzümlerin bölgelerine göre aralarında birbirleriyle karıştırılır. Bu karışım şampanya yapma ilminin esasını teşkil eder. Hangi cins şarapların birbirleriyle karıştırılacağını kestirmek çok zordur. Bu iş özel bir alışkanlık ister ve her cins şarabın iyice incelenmesini gerektirir. Şampanya yapımcıları, şampanya gönderecekleri memleketlerin bu konudaki isteklerini de hesaba katmak zorundadır.

Şubat ayında ikinci aktarma ve ikinci bir karıştırma yapılır. Şampanya olacak bu karışım albüminli bir maddeyle durultulur. İlkbaharda üçüncü ve son aktarma yapılır, sonra şampanya filtreden geçirilir, köpüklendirilmek üzere şişelere konurken içine kamış şekeriyle hazırlanan bir çeşit şurup ve seçme mayalardan yapılmış bir karışım katılır. Sonra şampanya özel olarak yaptırılmış ve 10 atmosfer basınca dayanabilir şişeler içerisine doldurulur, şişeler tapalanır, tapanın üzerine çembervari bir tel halka geçirilir; bu tel, mantarın fırlamasını önler. Bundan sonra şişeler 9-11C°'ta derin mahzenlere indirilerek mayalanmaya bırakılır. Bu mayalanma sırasında şampanya köpüğü meydana gelir. Şişeler içindeki tortunun mantar üzerinde toplanması için şişeler başaşağı konur ve zaman zaman çevrilmek suretiyle tortu oynatılır. Tortunun dışarı atılması için özel bir işlem yapılır; şişelerin mantarı usulünce çıkarılarak için-

ŞANGHAY
şehir planı

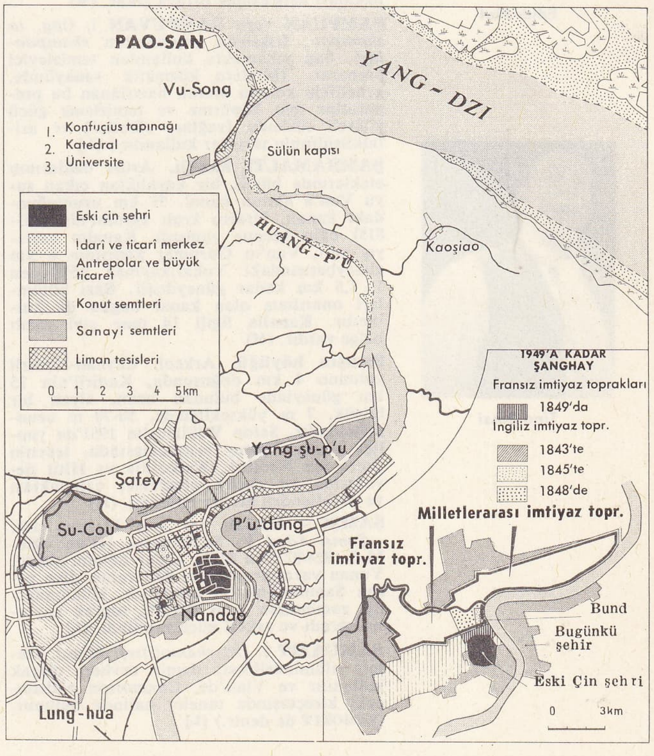

şanson

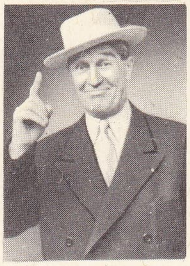
Maurice Chevalier

Edith Piaf

Tino Rossi

de meydana gelen basınçtan tapa üzerinde toplanmış olan çökuntü dışarı attırılır. Arzu edilen tiplere göre (sek, yarı sek, tatlı) şampanya içine kamış şekeri, yüksek kaliteli şarap, bazen de konyak karışımı bir şuruptan münasip miktarda katılır ve nihayet iyi cins şampanya mantarlarıyle şişeler özel mantar makineleri aracılığıyle dikkatlice kapatılır; üzerine şişeye yarım girmiş mantarı iyice bağlayacak tarzda bükülmüş bir tel geçirilir. Şişe süslü olarak etiketlenir. Etiket üzerinde müessesenin adı ile menşe garantisi olan «şampanya» kelimesi yazılıdır. Bu tipler dışında *roze şampanya* da yapılır. (LM)

ŞAMPİYON i. ve sıf. (lat. *campus,* alan'dan alm. *hampjo* > fr. *champion*). Millî veya milletlerarası bir müsabakada ilk dereceyi alan (kimse veya takım): *Yüzme şampiyonu. Güreş şampiyonu. Şampiyon takım.* (M)

ŞAMPİYONA i. (fr. *championnat*). Şampiyonluk. (M)

ŞAMPİYONLUK i. (*şampiyon*'dan *şampiyon-luk*). Şampiyon olma durumu. || Kazananı şampiyon ilân edilen spor müsabakası.

— ANSİKL. Spor dallarında *şampiyonluk* müsabakaları çeşitli sistemlerde yapılır. Futbolda profesyonel takımlar Türkiye şampiyonluğu (lig ve kupa), amatör takımlar ise Amatör Küme şampiyonluğu için tespit edilen fikstüre göre birbirleriyle karşılaşır. Her maçta galip gelen 2, beraberlikte taraflar 1'er puan alır; mağlûp olan puan alamaz. Şampiyonluk maçları sonunda en çok puan alan takım Türkiye şampiyonu olur. Basketbolda ise şampiyon, futbolda olduğu gibi veya gruplara ayrılan takımlardan grup birincisi olanlar arasında yapılan şampiyonluk finalleriyle belli olur. Tenis gibi diğer bazı spor dallarında «eleme müsabakaları» yapılır. Her maçın galibi diğer bir maçın galibiyle karşılaşır, mağlûplar elenir. Bu sistem finale kadar devam eder ve final maçını kazanan şampiyon olur. Atletizm (koşular), yüzme ve kürek sporlarında da aynı sistem uygulanır. Bisiklet sporunda ise, dallara ayrılan bisikletçiler arasından yapılan müsabakayı kazanan bisikletçi kendi dalının şampiyonu olur. Birçok spor dalında milletlerarası, Avrupa, Dünya şampiyonluğu müsabakaları yapılır. Olimpiyat şampiyonluğu ise belirli bir barajı aşan sporcuların katıldığı eleme ve final müsabakaları neticesinde ortaya çıkar. (M)

ŞAMPUAN veya **ŞAMPUVAN** i. (ing. *to shampoo,* friksiyon yapmak'tan *shampooing*). Saç yıkamakta kullanılan temizleyici preparat. (Modern kozmetik sanayiinde, genellikle kokulu olarak hazırlanan bu preparatlar için köpürme ve temizleme gücü yüksek sülfonlu [yağlar, alkoller] ve arilalkilsülfonlu türevler kullanılır.) [L]

ŞAMRAMALTI kanalı, Artos dağlarının eteklerinde büyük bir kayalıktan çıkan suyu Van'a akıtan kanal. 51 km uzunluğundaki kanalı, Urartu kralı İşpuini'nin (825-815) oğlu Menua yaptırdı. Kanalın başlayış yeri, Van'ın Gürpınar kapısının 6 km güneybatısındaki Yukarıkaymaz köyünden 1 - 1,5 km kadar güneydedir. Bazı bölümleri onarılmış olan kanal bugün de kullanılır. Kanalla ilgili 14 tane çivi yazılı belge vardır. (M)

Şamşın höyüğü. Arkeol. Ceyhan-Kadirli yolunun 4 km doğusunda, Kadirli'nin 25 km güneyinde bulunan uzun, alçak, bir höyük. 7 m yüksekliğinde, 50-70 m uzunluğundadır. Seton Williams'ın 1951'de yaptığı Kilikya yüzey araştırmasında, tepenin üzerinden Neolitik, Kalkolitik ve Hitit devirlerine ait çanak çömlekle, çakmaktaşı ve obsidienden âletler bulundu. (M)

ŞAMŞİ - ADAD, beş asur kralının adı. —*Şamşi-Adad V,* Salmanasar III'ün oğlu. M.Ö. 824/823'ten 810'a kadar hüküm sürdü. Yunan yazarlarında adı Semiramis diye geçen Sammuramat'ın kocasıydı. Hükümdarlığı zamanında Asur devleti, toprak kaybına uğradı ve askerî gücü zayıfladı. (L)

ŞAMUAZİT i. (fr. *shamoisite*). Miner. Demir alüminosilikat; demir cevheri olarak kullanılır ve Vlais'de, Chamoison vâdisindeki kireçtaşında taneler halinde bulunur. (ŞAMOZİT de denir.) [L]

ŞAMUN (Kâmil), lübnanlı siyaset adamı (Deyrülkamer 1899). Maruni hıristiyanlarındandır. Beyrut Katolik üniversitesinde okudu, sonra avukatlık yaptı, 1936'da milletvekili seçildi, bakan oldu, ama 1948'de cumhurbaşkanı El-Kuri'ye karşı muhalefeti yürütmek için istifa etti. 1952'de onun yerine geçti. 1958'de, kendisini manda rejimini kanunsuz olarak uzatmakla suçlayan müslümanların şiddetli muhalefetiyle karşılaştı. Bu anlaşmazlık iç savaşa yol açtı. Şemun öbür arap devletlerinin Lübnan'ın içişlerine karışmasını önlemek için amerikan kuvvetlerini yardıma çağırdı. Beyrut'a çıkan bu kuvvetlerin harekete geçmemesine rağmen Şemun isyancıları ezme konusunda general Şahap'a karar aldıramadı, manda yetkisi son bulduğu için cumhurbaşkanlığını ona bırakarak çekildi. Kâmil Şemun hatıralarını *Ortadoğu'da Buhran* adıyle, 1953'te Paris'te yayımladı. (L)

ŞAN i. (ar. *şe'n*'den). Şöhret, ün: *Şanınla senin dünyalar dolsun* (Ziya Paşa). *O, öyle bir köşede oturacak, şöhretten, şandan uzak yaşayabilecek bir tip değildi* (Ömer Seyfeddin). || Gösteriş. Büyüklük. || —*Esk.* Hal, durum. || Huy, karakter. || Hak. || Görev. || *Şan-ı insaf,* adalete, insafa yakışan şan. || *Zî-şan,* şöhretli, şanlı.

— ÇEŞ. DEY. *Şan olmak,* herkes tarafından duyulmak. || *Şan vermek,* ün salmak: *Bahçesine deniz havuz kazdırdı da dünyaya birden şan verdiydi...* (Kemal Tahir). || *Şanına düşmek* (veya *yakışmak*), birisinin büyüklüğüne, iyi karakterine uygun düşmek: *Aman efendim, hakikat her ne ise lâyıkıyle meydana çıkarın da, ona göre şanınıza düşeni işleyin* (Şinasi). ||*Şanına lâyık,* şöhretine, büyüklüğüne uygun. || *Şanından olmak,* (bir şeyi) birinin karakterinden, büyüklüğünden beklemek: *Affetmek büyüğün şanındandır.* (M)

ŞAN i. (lat. *cantus* > fr. *chant*). İnsan hançeresinden makamla çıkan ve perde farklarıyle çeşitli duyumlar uyandıran ses dizisi. (L)

ŞAN i. Yukarı Birmanya'daki Thai-ngai halklarını belirten birmanca kelime. || Şan eyaletinde ve Yunan'ın güneyinde konuşulan dil. (Thai ailesinden, tek heceli, çeşitli tonlu bir dildir; basitleştirilmiş birman yazısıyle yazılır.) [L]

ŞAN, Gök'e verilen bir kurbanla (*fong*) bağıntılı olarak Yer'e verilen kurbanın çince adı.

— ANSİKL. *Fong* ve *şan* kurbanlarının amacı, yeni bir hanedanın kurulduğunu ilân etmekti; ilk olarak M.Ö. 110'da Şan-dung'da, ilk Han'ların imparatoru Vu tarafından yapıldı; *fong* kurbanı Tai-Şan dağının tepesinde, *şan* kurbanı da eteğinde verildi. Bu çok masraflı kurban törenlerini Çin hükümdarlarının pek azı yaptırmıştır. (L)

ŞAN, Birmanya birliğinde eyalet; doğuda Çin, güneyde Tayland ile sınırlıdır; 158 217 km²; 1 700 000 nüf. Merkezi, *Laşio.* Şan bölgesi Şan yaylalarını içine alır; bunlar İravadi ve Sittang'ın ovalarının büyük bir fay sarplığıyle hâkim olduğu gnays kütleleridir. Çok arızalı olan bölge yalçın boğazlarla (en derinleri Salu boğazları) yarılıdır ve tek ağacı ormanlarıyle örtülüdür. Ormanlar ancak doruk çizgilerinde açılarak tarla haline getirilmiş, köyler de burada toplanmıştır. Büyük tay grubundan olan Şanlar, halkın büyük kısmını (yüzde 15) meydana getirir; bölgede ayrıca Birmanlar (yüzde 20), Palaunglar ve Vaslar (Mon grubundan indonezya halkları), Karenler ve Kaçinler yaşar. Halk pirinç, afyon, pamuk ve yağ çıkarılan bir bitki yetiştirir. Birmanya'nın en büyük iki gelir kaynağı Şan bölgeleri topraklarındadır: Mogok'ta çıkarılan değerli taşlar (yakut ve safir) ve Badvin'de çıkarılan, Namtu'da işlenen gümüşlü kurşun. Merkezî hükûmetin otoritesine şiddetle karşı koyan Şan bölgeleri, afyon yetiştiricisi, derebeyler ülkesi olarak kalmıştır. Afyon üretiminin büyük kısmı, birmanyalı âsilerin özellikle de eski çin milliyetçilerinin koruduğu Tayland'a sevk edilir. Bu yüzden bu bölgelerdeki gerillalara karşı çarpışan Birmanya birliklerine Çin Halk cumhuriyeti teknisyenleri yardım etmektedir. (L)

ŞANDEL i. (fr. *chandele*'den). Spor. Futbolda rakip kaleye doğru topu aşırtma. (M)

ŞANDELLEMEK geçl. f. (*şandel*'den *şandel-le-mek*). Spor. Şandel yapmak. (M)

ŞANDRA BOSE (Subhas). Bk. BOSE (Subhas Şandra).

ŞANDUNG, Doğu Çin'de il, Çin denizi kenarında; 140 000 km²; 48 877 000 nüf. Başkenti Tsi-nan (Şandung, «dağların doğusunda» [yani ilin batı sınırında yükselen kutsal Tay-şan doruğunun doğusunda] demektir). Şandung, kıyıları girintili çıkıntılı, dağlık ve kayalık bir yarımadadır. Ama ortalama yükseltinin oldukça düşük ve yüzey şekillerinin az inişli çıkışlı olması, yamaçlardaki sunî taraçaların büyük ölçüde genişletilmesine imkân vermiştir. Geniş Kiaocou koyuna açılan orta çöküntü, yarımadayı kuzeyden-güneye doğru keser; burası en kalabalık ve en faal (buğday, soya, gaoliang, hint darısı, patates, tütün) bölgedir. İlin batı kenarı, Kuzey Çin büyük ovasının bir kısmıdır; bu ova Aşağı Huangho'nun alüvyonlarıyle meydana gelmiştir (tahıl, pamuk, yerfıstığıgiller). Uzun süre çok yoksul yaşayan köy halkı eskiden özellikle kuzeydoğudaki üç ile göçerdi.

Şandung, kömür (isli kömür, antrasit, kok kömürü) [Dzı-bo], demirsiz madenler ve yüksek kapsamlı demir filizi (yüzde 55) bakımından zengindir. Bu durum Batılıları XIX.yy. sonunda çeşitli biçimler altında ilin liman ve demiryollarını ele geçirmeğe teşvik etmişti: Almanya Tsingdao'yu ve Tsingdao-Tsinan demiryolu hattını, İngiltere Ve-Hay-vey'i kontrolu altına almış, Yeng-tay ise (o tarihte Cı-fu) açık liman ilân edilmişti. (L)

ŞANE i. (fars. *şāne*). *Esk.* Tarak: *Zülfünü tarıyor şane-i elmas ile canan* (Cenab Şahabeddin). || *Şane-saz,* tarak yapan. || *Şane-zede,* saçları taranmış. || *Şane-zen,* baş tarayan. *Mec.* Zorlukları çözmesini bilen.
◆ **Şanedan** i. *Esk.* Tarak kutusu. (M)

ŞANG, Çin'de hüküm sürmüş hanedan (M. Ö. 1450'ye doğr.-1050). Tan tarafından kurulan Şang devleti, Hoang-ho ovasını içine alıyordu; merkezi Kuzeydoğu Honan bölgesindeydi. Bazı küçük şehir kalıntıları An-Yang kazılarıyle ortaya çıktı. Nanyang'ın mezarında bulunan vazolar, bronz sanatının doruğuna ulaştığını gösterir. Savaş arabaları kullanan Şang'lar güneyde yeni topraklar ele geçirdiler. Huay-ho ve Vey ırmağı havzalarındaki barbar ülkelerinde birçok yeni prenslik kurdular. Daha sonra art arda ayaklanmalarla bu hanedan ortadan kalktı, yerine Cou (Djou) sülâlesi geçti. (L)

ŞANG-ÇİU, ing. **Shangkiu,** Çin'de (Honan) şehir, Longhay demiryolu üzerinde; 134 400 nüf. Songların eski başkenti. Dokuma sanayii. (L)

ŞANGHAY, ing. **Shangai,** Çin'de (Kiangsu) liman şehri, Huang-pu'nun sol kıyısında, denize 19 km uzaklıkta, Yang-dzı'nın halicinin güneyinde; 10 700 000 nüf. Şehir çevresi doğrudan doğruya Pekin merkezî yönetimine bağlıdır. Eski pazar yeri; balıkçı ve kabotaj limanı. Şanghay, Nankin antlaşmasından (1842) sonra gelişti ve kısa süre sonra Çin'in milletlerarası ticaretinin yarısı buradan yapılmağa başlandı. Şehir önce milletlerarası imtiyaz bölgesi, sonra 1862-1946 arası bir fransız imtiyaz bölgesi oldu. İç karışıklıklar sırasında (1860, 1925, 1927) yabancı birlikler şehri savundu.

1842-1949 Arasında Şanghay bu çeşit bir tesise elverişsiz olan deltaması bir yarımada kurulmuş bir batı limanıydı. Yükseltme ve sağlamlaştırma çabalarına girişildi; limanı ırmak ve deniz basmasına karşı bir merkezden dağılan set koruyordu. Öte yandan Huang-pu halicinde derin geçitler açıldı. Şanghay'ın durumu bu büyük sunî düzenlemelere uygundu: çok önemli bir ticarî yol olan Yang-dzı ile akaçlanan iç kısım, Çin'in en canlı merkezlerindendi.

Eski çin şehri, ırmağın büklümünün yukarı kesiminde 1 km çapında bir merkez meydana getiriyordu; çevresinde yeni bir şehir gelişti: kuzeyde ve güneyde mahalle-

Foto. LAROUSSE

lerarası imtiyaz bölgesi; batıda fransız imtiyaz bölgesi. Bu yeni merkezler, kıtlıklar, su baskınları ve Tay-Pinglerin savaşları yüzünden köylerinden göçenlerle kalabalıklaştı. Şanghay böylece Çin'de avrupa ticaretinin merkezi haline geldi. Bu faaliyetin önemini hipodrom Su-cou ırmağı ve Çinli şehri arasındaki büyük, modern yapılardan meydana gelen semt yansıtır; ırmak kıyısındaki bulvarda idarî ve ticarî yapılar toplanmıştır. Pamuk ve ipek dışında sanayi, limanın dış ilişkilerine bağlıydı. Dokuma fabrikaları önde geliyordu: çin pamuk iplikhanelerinin yarısı burada kurulmuştu; Şanghay ülkenin birinci yün üreticisiydi (üretimin hammaddesi ithal ediliyordu); ama şehir aynı zamanda da dökmeleri ithal edilen bir metalürji (çelik fabrikaları, makine yapımı, tersaneler) merkeziydi.

1949'dan sonra dış ilişkilerin kesilmesine, ekonomisinin karaya doğru yönelmesine ve Formoza boğazındaki düşmanlıklara rağmen Şanghay devrim sırasındaki önemini muhafaza etti. İlk maddelerini (dokuma lifleri, demir filizi, dökme) dışarıdan değil ülkenin öbür kısımlarından getirtti. Sanayi potansiyeli Çin'in sanayileşmesine gerekli bazı temel maddelerin üretilmesini sağladı: makine, elektrik ve demiryolu malzemesi; baraj malzemesi, ecza ürünleri, kauçuk v.b. Şanghay bugün 200 milyon kişinin yaşadığı bir ırmak havzasının ağzıdır. Şehirde 1949'da sistemli bir siyasî, ahlâkî ve sosyal temizlik yapıldı; sanayide merkeziyetçilikten uzaklaşma siyaseti güdüldü. Ama 1958-1961 buhranı hükûmeti şehrin iktisadî kozlarından yararlanmağa yöneltince Şanghay tekrar çin hafif sanayi merkezi haline geldi. Ayrıca ağır sanayi tesisleri (termik santrallar, petrol rafinerileri, çelik fabrikaları, tezgâh yapımı, kimya) kuruldu. (L)

ŞANGIRDAMAK geçz. f. (onomatope *şangır*'dan *şangır-da-mak*). [Tabak, bardak v.b. için] Bir yere çarpıp kırılırken gürültülü ve çınlayıcı ses çıkarmak. (M)

ŞANGIR ŞUNGUR blş zf. (onomatope *şangır*'dan). Büyük bir şangırtı ile: *Öteki odanın bir iki camı şangır şungur kırıldı* (Ahmed Rasim). [M]

ŞANGIRTI i. (onomatope *şangır*'dan *şangır-tı*). Cam gibi bazı nesneler kırılırken çıkan ses: *Bir şangırtı, bir yıkılış...* (Ahmed Rasim). [M]

Şan Hay Cing (*Dağların ve Denizlerin Kutsal Kitabı*), eski çin eseri; geleneğe göre efsanevî kahraman Büyük Yu'ya mal edilir, fakat M.Ö.IV. yy.dan sonra kaleme alınmıştır. Birkaç defa elden geçirilen bu eser, eski Çin'in efsanevî bir coğrafyasıdır. Son on üç bölümü Çin sınırlarındaki ülkelere, ilk beş bölümü ise Çin ülkesiyle ilgilidir. Kitabın bütünü, Çin mitolojisi için birinci sınıf bir kaynaktır. (L)

ŞANİDAR mağarası, Irak'ın kuzeyinde Zagros dağlarında sit, 1960'ta burada son buzullaşmadan önceki bir yerleşmeyi ortaya koyan on bin parça bulundu ve 1957'de birçok neandertal adamının iskeleti bulundu.) [L]

ŞANİZADE. Bk. ATAULLAH EFENDİ *Şanizade.*

ŞANJAN sıf. (fr. *changeant*). Bk. JANJANLI.

ŞANJMAN i. Bk. ŞANZIMAN.

ŞANKR i. (lat. *cancer*, ülser'den fr. *chancre*). Tıp. Genellikle cinsel organlarda çıkan yaralara verilen ad: *Yumuşak şankr.* Bk. ANSİKL.

— Bitki hastalıkları. Çeşitli ağaçlara zarar veren hastalık. Bk. ANSİKL.

— Vet. Komşu kısımlara yayılma eğilimi gösteren yara, özellikle sakağıdan dolayı (atta) burun mukozasında meydana gelen yara. || *Kulak şankrı* veya *kulak kepçesi şankrı*, köpek veya kedide kulak kenarında görülen yara; çoğu zaman dışkulak yolundaki bir asalak hastalığı yüzünden hayvanın kulağını tırmıklamasından ileri gelir.

— ANSİKL. Tıp. *Şankr* kelimesi yalnız başına kesin bir anlam ifade etmediği için yanına mutlaka niteleyici bir kelime getirmek gerekir: *frengi, şarkrı, yumuşak şankr* gibi.

Frengi şankrı veya *sert şankr*, frenginin ilk belirtisidir. Virüs derideki bir lezyondan vücuda girer, yara bu giriş yerinde meydana gelir. Bunun için şankrın yeri değişik olabilir, ama çoğunlukla cinsel organlar üzerindedir. Bulaşmayı sağlayan temastan on beş ilâ otuz gün sonra ortaya çıkar. Hemen her zaman tek olan frengi şankrı düzgün şekillidir, gerçek bir yaradan çok yüzeysel bir aşınmaya benzer. Çapı birkaç milimetreden 2 sm'ye hattâ daha fazlaya ulaşabilir. Yaranın başlıca özelliği tabanının mukavva gibi sert olmasıdır. Yara az irinleşir, ağrısızdır; yara ile birlikte gene ağrısız ve iltihapsız bir lenf düğümü şişliği ortaya çıkar. Bk. FRENGİ.

Yumuşak şankr, kenarları girintili çıkıntılı, tepesi düz değirmi bir yaradır. Şankrın dibi düzensiz ve grimsi renktedir. Rahatlıkla yanlamasına ve derinlemesine ilerler. Bulaşmayı sağlayan temastan üç dört gün sonra meydana çıkar. Tabanı sert değildir. Yara ile birlikte ağrılı bir lenf düğümü şişliği görülür ve şişlik genellikle irinleşir. Yumuşak şankr bir kokobasilden ileri gelir.

Uyuz şankrı, uyuza tutulmuş kimselerde, kamış kılıfında görülen bir deri yarasıdır.

— Bitki hastalıkları. Ağaçların kütüklerinde ve dallarında görülen şankr bir çeşit yaradır. Yaranın ortası çukur, kenarları nedbe halkalarıyla çevrilidir. Hastalığa, gövdede açılan küçük bir yaradan giren asalaklar sebep olur. Elma şankrının sebebi askılı mantarlardan *Nectaria galligena*'dır. Şankrın üzerini bazı civalı ilâçlarla badana etmek hastalığı geçirir. (L)

ŞANLI sıf. (*şan*'dan *şan-lı*). Ünlü, tanınmış (kimse). || Büyük, muhteşem.

— ÇEŞ. DEY. *Şanlı şöhretli*, ihtişamlı ve etkileyici. || *Anlı şanlı*. Bk. ANLI. (M)

ŞANO i. (ital. *scena*'dan). Eski tiyatrolarda oyunun oynandığı yer: *Burası gezginci tiyatro kumpanyaları için bir şanosu olan alabildiğine büyük bir gazino üstünde galiba dört odalı bir palastı* (R. N. Güntekin). *Eşanl.* SAHNE. (M)

ŞA-NO-YU i. Japonya'da ev sahibi tarafından özel bir usulle hazırlanan çayı içmek üzere yapılan toplantı. (Toplantı, son derece sade, resimler ve çiçeklerle süslü küçücük bir köşkte yapılır.) [L]

ŞANRAMVE, Kenya'da Mombasa yakınında yer. Petrol rafinerisi. (L)

ŞANS i. (lat. *cedere*, düşmek'ten lat. *cadentia* > fr. *chance*). Talih.

— ÇEŞ. DEY. *Şans* (*şansı*) *dönmek*, şans (şansı) iyiye veya kötüye gitmek. || (*Bir şey*) *Şansa kalmak*, bir şeyin gerçekleşmesi için pek az ümit olmak. || *Şansı yaver gitmek*, şansı yardım etmek. (M)

ŞANSIZ sıf. (*şan*'dan *şan-sız*). *Halk dili.* Ünsüz. || Gösterişsiz. (M)

ŞANSİ, ing. **Shansi**, Kuzey Çin'de il, Huang-ho'nun yaptığı büyük kıvrımın doğusunda; 156 000 km²; 18 000 000 nüf. Merkezi Tay-yûen. (Şansi, «dağların batısında» [yani Şandung'un kutsal doruğu Tayşan dağının batısında] demektir.)

Şansi'nin büyük kısmını 1 000 - 1 500 m yükseltide engebeli yaylalar meydana getirir. Batıya doğru daha alçak Şansi bölgesine, doğuya doğru da Büyük Ova'ya hâkim olan bu yaylalar çoğunlukla lösle örtülüdür ve çok verimlidir (kış buğdayı, darı); sulamanın verimli tarım imkânı sağladığı (tahıl, dut ağaçları, sebze) Tay-yûen gibi havzalarla yarılıdır. Ama Şansi kuzeye doğru İç Moğolistan'ın «otlu alanlarına» kadar alçalır ve bu kesimde hayvancılık ağır basar.

Şansi'nin başlıca gelir kaynağı kömürdür. Başlıca madenler kuzeyde Da-tung'da, merkezde Yang - çûen ve Lu - an'da işletilir. Bu maden kaynakları yabancı yatırım gruplarını Şansi'yi demiryollarıyle donatmağa teşvik etmiştir; kuzey-güney yönlü anahat kuzeyde Da-tung'dan (Pekin-Pao-tou) güneyde Long-hay hattı üzerinde Tong-Guana kadar Tay-yûen'in ulaşımını sağlar. Tay-yûen, batı-doğu hattıyle, Pekin-Hankou hattı üzerindeki Şı-cia-cuang'a bağlıdır. (L)

ŞANSON i. (lat. *cantio, -onis*, şarkı söyleme'den fr. *chanson*). Ed. ve Müz. Kıta adı verilen ve şarkı gibi söylenen mısra dizisi; çoğu zaman bir nakaratla son bulan bölümlerden meydana gelir. || Bu tür şiirlere eşlik eden müzik. (LM)

ŞANSONİYE i. (fr. *chansonnier*). Fransa'da XII. - XIV. yy.da manzumeler, ahlâkî ve öğretici şiirler v.b. yazan şairlere karşı, şarkı yazan bütün şairlere (trubadur, truver) verilen ad. || Elyazması veya basılı şarkı derlemesi. || Şarkı yazan, söyleyen kimse. || Bugün Fransa'daki kaberelerde, bestelediği hicivli veya alaylı dörtlükleri söyleyen sanatçı. (L)

Faouet (Morbihan) yakınında Sainte-Barbe şapel'i gotik flamboyant (1489)

ŞANSÖLYE i. (fr. *chancelier*), Federal Alman cumhuriyetinde ve Avusturya'da hükûmet başkanı (alm. *Kanzler*).

— Tar. *Adalet şansölyesi*, eskiden Almanya'daki bazı devletlerde, en yüksek adalet görevlisine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Demir şansölye*, prens Bismarck'a takılan ad.

— ANSİKL. Tar. Ortaçağ Almanya'sında *şansölye*, baş şansölyenin (1044'ten itibaren Mainz başpiskoposu) itibarî otoritesi altında İmparatorluk kançılarlığının gerçek başkanıydı. Emrinde sekreterleri ve yazıcıları vardı; İmparatorluk hükûmetinde tayinleri yapar, bağışlarda bulunur, kişisel veya toplu dilekçeleri işleme koyardı. Makamının teknik nitelikleri dolayısıyle şansölye, imparatorluk siyasetinde köklü bir değişiklik olmadıkça görevinden alınmazdı. (L)

ŞANT i. (ing. *to shunt*, [su için] yatağını değiştirmek'ten *shunt*). Patol. ve Cerr. Atardamar ile toplardamarın doğrudan doğruya birleşmesi yüzünden bir organdaki kan dolaşımının yol değiştirmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. ve Cerr. Patolojik olarak *şant* olayı iki şekil gösterir:

1. kalp veya damarlarda şekil bozukluğu olduğu zaman, kan, bir kanal veya delik yoluyle doğrudan doğruya atardamar dolaşımından toplardamar dolaşımına veya bir atardamar dolaşımından başka bir atardamar dolaşımına (aort ile akciğer atardamarı arasında) geçer; buna benzer olaylar atar-toplardamar anevrizmalarına yol açan yaralanmalar sonucunda da görülebilir;

2. kan oturması olaylarında, organın bir parçası şant meydana getirir; organ içindeki kılcal damarlar genişleyerek kanı olduğu gibi geçirir. Sağlam kalan ve fonksiyonlarını sürdürebilen kısımlar böylece, normal kandan yoksun kalır. (Bu tip şant, özellikle akciğerlerde görülür. Bir tek loba hücum eden kan, iki akciğeri birden kansız bırakarak, ağır hematoz bozukluklarına sebep olabilir.)

Kalp ve damar cerrahîsinde, ameliyatlar sırasında, çalışılan bölgeyi kansız bırakmak amacıyle, kanın çeşitli dolaşım yollarında sun'î kalp akciğer aygıtlarıyle veya doğrudan doğruya şantlar meydana getirilir. (L)

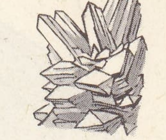

şap

ŞANT i. (ing. *shunt*). Malzeme. Dumanların geri dönmesini önleyecek şekilde birçok boruyu bir tek boru halinde birleştiren prefabrike duman borusu. (Bu boruların inşaatlarda kullanılmasıyle yerden büyük kazanç sağlanır). [L]

ŞANTAJ i. (fr. *chantage*). Birinden para sızdırmak amacıyle, sözle olgulara dayanarak skandal yaratacak açıklamalar yapma tehdidiyle yapılan ahlâk dışı baskı. || *Teşm. yol.* Birini istemediği bir davranışta bulunmağa zorlamak amacıyle, elverişli bir durumu ahlâka aykırı bir şekilde istismar etme, bir tehditte bulunmak eylemi.

— Huk. Bir kimseyi, onun namus, şeref ve haysiyetini ihlâl edecek veya itibarını kıracak, şöhret veya servetine zarar verebilecek bir hususu ifşa etmekle veya ifşa niteliğinde olmamakla birlikte bu yolda isnatlarda bulunmakla tehdit ederek bu kimseden para alma veya başka şekilde çıkar sağlama. (Türk Ceza kanununda şantaj adı altında bir suç düzenlenmemiştir. Ancak kanunun, Şahıs Hürriyeti Aleyhine Cürümler bölümünde, bir kimsenin şartlı olarak tehdit edilmesinin bir şekli olarak 192. maddede yukarıda belirtilen hüküm yer alır.) [M]

Foto. LAROUSSE

ŞANTAJCI i. (*şantaj*'dan *şantaj-cı*). Şantaj yapan kimse. (M)

ŞANTİÇ (Aleksa), sırp şairi (Mostar 1868-ay.y. 1924). Tiyatro oyunları arasında *Pod Maglom* (Sis İçinde) [1907] ve *Hasan-Aginica* (Hasan Ağanın Karısı) [1911] sayılabilir. Romantik lirik şiirlerinin konusunu genellikle millî folklor temalarından alır. (L)

ŞANTİYE i. (fr. *chantier*). Yapı malzemelerinin yığıldığı veya işlendiği yer. || Odun, kömür v.b. deposu. || İnşa halindeki ev, yapı. || Gemi tezgâhı.

— Dy. *Şantiye treni*, hat boyunca tamirat işinde çalışan personelin yatıp kalkması için ayrılan ve erzaklarını, malzemelerini, âletlerini barındıran tren.

— İnş. *Şantiye şefi*, bir inşaatta şantiyenin yönetiminden sorumlu olan teknik görevli. Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. İşletilen bir maden yatağında, kazı çalışmalarını takip ederek yatak boyunca devamlı yer değiştiren işyeri. (Maden şantiyeleri yapılan işin cinsine göre adlandırılır: *işletme şantiyeleri* [bu şantiyenin de *kazı* ve *doldurma şantiyeleri* gibi bölümleri vardır]; *galeri ilerleme şantiyeleri; galeri tahkimat* ve *tamir şantiyeleri* v.b.)

— ANSİKL. İnş. *Şantiye şefi*, büyük bina, yol, baraj gibi yapıların projelerine ve genel teknik esaslara uygun olarak yürütülmesinden sorumludur. İş güvenliğinin de sağlanmasını denetleyen şantiye şefi iş kazalarının önlenmesi için gerekli tedbirleri alır ve kaza olması halinde sorumlu tutulur. İhale usulüyle yürütülen işlerde müteahhidin idareye karşı teknik temsilcisidir. İnşaatla ilgili ölçüleri tespit ederek kontrol mühendisiyle birlikte gerekli defterlere (ataşman, yeşil defter v.b.) kaydetmek, günlük raporları düzenlemek de şantiye şefinin görevleri arasındadır. Şantiye şefi, inşaatın önemine göre yüksek mühendis, mühendis, tekniker olabilir. Bunlar mesleklerinde tecrübe kazanmış ve uzun süre şantiyede çalışmış kimselerden seçilir. (ML)

ŞAN-TOU veya **Swatow**, Çin'de (Guangdung) liman şehri; Han-Kiang havzasının ağzında; 280 000 nüf. Kabotaj. Şeker ve tropikal ürünler ticareti. (L)

ŞANTÖR i. (fr. *chanteur*). Erkek şarkıcı. (M)

ŞANTÖZ i. (fr. *chanteuse*). Kadın şarkıcı. (M)

ŞANTREL i. (fr. *chanterelle*). Müz. Telli ve saplı bir çalgının en tiz teli. (L)

ŞANTUG veya **ŞANTUNG** i. (Çin eyaleti *Şandung*'un adından). İlk defa Çin'de dokunan, iri örgülü ve genellikle kanallı armürlü bir çeşit ipekli kumaş. (L)

ŞANZIMAN veya **ŞANJMAN** i. (fr. *changement*'dan). Oto. *Eşanl.* VİTES KUTUSU. Bk. VİTES.

mareşal
ŞAPOŞNİKOV

ŞAO-GUAN. Bk. KIU-KIANG.

ŞAO-YANG, ing. **Shaoyang.** Çin'de (Hunan) şehir, Heng-yang'ın batı-kuzeybatısında; 117 700 nüf. Maden kömürü merkezi. (L)

ŞAP i. (ar. *şabb*'dan). Kim. Genel formülü M_2SO_4, $M'_2(SO_4)_3$, $24H_2O$ olan çift sülfatları belirtmek için kullanılan genel terim; bu formülde M, potasyum, rubidyum, sezyum veya amonyum gibi bir alkali madeni, M' üç değerli bir madeni (alüminyum, demir veya krom) gösterir. Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Şap gibi*, çok tuzlu. || *Şap gibi donmak* (veya *kalmak*), çok şaşırmak. || *Şap kesilmek*, tadı keskinleşmek. Korku veya şaşkınlıktan donup kalmak. || *Şapa oturmak. Teklz.* Çıkmaza girmek, güç durumda kalmak. || *Şapa sokmak*, güç duruma sokmak.

— Kuyumc. *Şap taşı*, Kızıldeniz'den çıkarılan, beyaza çalar renkte, dallı budaklı mercan çeşidi.

— Teknol. *Şap kayışı*, çok sağlam bir kayış çeşidi.

— Tekst. *Şap ipliği*. Bk. KAMÇIBAŞI.

— Tıp. *Şap hastalığı*. Bk. ANSİKL.

— Vet. *Şap hastalığı*, geviş getirenlerde ve domuzlarda pek küçük bir virüsün yol açtığı intanî ve çok bulaşıcı hastalık. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. Asıl *şap*,

$$K_2SO_4,\ Al_2(SO_4)_3,\ 24H_2O$$

formülündeki hidratlı potasyum ve alüminyum çift sülfatıdır. Kübik sistemden düzgün sekizyüzlüler halinde billûrlaşan, tatlı, astrenjan, renksiz bir katıdır; sıcakta soğuktakinden daha fazla çözünür. Isıtılınca, 91°C'ta kendi billûrlaşma suyunda erir; o anda soğumaya bırakılırsa, *kaya şapı* denen ve cama benzeyen bir şekil alır (eskiden bu şekliyle Suriye'de Rokka'dan çıkarılırdı). 91°C'tan sonra ısıtmaya devam edilirse, karabarak suyunu tamamen kaybeder ve *şap mantarı* denilen süngerimsi bir kütle haline geçer; elde edilen susuz tuz, *kavrulmuş şap*'tır.

Alümin'in boyarmaddeleri tespit etme özelliğine dayanarak şap, boyacılıkta mor danlayıcı olarak kullanılır. Çeşitli hayvansal maddelerin bozunmasına engel olduğu için, derilerin korunmasında işe yarar. Kâğıt hamurunun zamklanmasında, alçının sertleştirilmesinde de şaptan yararlanılır. Tıpta astrenjan ve yakıcı olarak kullanılır. Şap üretimi (İzmir'de) XV. yy.a kadar Suriye'lilerin tekelinde kalmıştı; 1275'ten itibaren Foça'daki madenlere elkoyan Cenevizliler XV. yy.dan sonra şapı İtalya'ya getirdiler. 1462'de Tolfa'da şap yataklarının bulunması, Papalık hükûmeti için önemli bir gelir kaynağı sağladı. Şap, sülfürik asidin saf killer üzerine etkimesiyle veya alünit'in hafifçe kavrulmasıyle elde edilir.

Şap, billûr şekilleri aynı olan, eşbiçimli ve aşağı yukarı hep aynı bileşimdeki hidratlı çift sülfatlar serisinin en önemli tipidir. Bellibaşlı türleri şunlardır: renksiz *amonyum şapı*, pembe renkli *demir şapı* ve mor renkli *krom şapı*.

— Tıp. Genel olarak *şap hastalığı*'nın insana da geçtiği kabul edilir. Bulaşma dış (hastalıklı hayvanlara dokunma) ve iç (hastalıklı ineklerin sütünü içme) yolla olur. Belirtiler (ateş, baş ağrısı v.b.) herhangi bir intanınkilerden farksızdır. İnsanda ayrıca ağız ve gırtlak bölgesinde, hattâ daha derinlerde aftlı yaralar meydana gelir. Korunmak için sütleri kaynatıp içmek, hastalıklı hayvanlara dokunmamak gerekir. Hastalık her zaman tam bir iyileşme ile son bulur, bazen bu iyileşme gecikir.

— Vet. *Şap hastalığı* ateşle başlar; daha sonra ağız mukozasında, tırnak aralarında ve meme üstünde kesecikli döküntüler belirir. Ölüm oranı düşüktür. Hastalığın sakıncası arıza bırakmasındadır. Hastalıktan sonra piyojen iltihaplar, süt azalması, şap astması, genel durumda bozulma görülebilir. Pahalı oluşu yüzünden hastalık önleyici aşı bir ülkedeki bütün hayvanlara birden uygulanamaz. İntan kaynağı zayıfsa, kaynak etrafında bir aşı çemberi kurmak yeterlidir; ama kaynak kuvvetliyse çember barajları hastalığı önlemeğe yetmez. En iyi korunma çaresi sağlık tedbirleri almaktır. Özellikle sağlam hayvanlarla hastalıklı hayvanlar arasında dolaylı veya dolaysız bütün ilişkileri kesmek gerektir (hastalığı hemen haber vermek, hasta hayvanları kesin olarak ayırmak, hayvan alışverişini, fuar, pazar ve panayırları yasak etmek). Salgının görüldüğü bölgede hastalığa yakalanmış hayvanları derhal ve sistemli olarak yok etmelidir; en iyi korunma yolu budur; bu usulü uygulayan çeşitli ülkelerde şap hastalığı artık görülmez olmuştur.

◆ **Şaplı** sıf. Bileşiminde şap olan

— Malzeme. *Şaplı alçı*, 600-700°C'a kadar pişirilmiş ince toz halinde alçıya şap emdirilerek elde edilen malzeme. (L)

ŞAP i. (onomatope). Öperken dudaklardan çıkan ses. (M)

ŞAPARAL i. (isp. *chaparral*). Meksika'da yetişen, mimozo ve kaktüsten ibaret dikenli bitki topluluğu. (L)

ŞAP denizi. Bk. KIZILDENİZ.

ŞAPEL i. (lat. *cappa*, başlık'tan fr. *chapelle*). Eskiden, vaftiz yeri ve mezarlığı olmayan, kutsal kalıntıların veya manastır, kilise, şato ve şehirlere ait değerli eşyanın muhafaza edildiği küçük kilise veya oratorium. || Bugün, genellikle, ruhanî çevre veya manastır kilisesinden farklı bir mihrabı olan dinî yapı. || Bir mesken veya eğitim kurumundaki tapınma yeri. || Bir kilisede, içinde mihrap bulunan ayrı bölüm. (L)

ŞAPHANE, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Kütahya ili, Gediz ilçesi) bucak; 8 319 nüf. (1965); 10 köy. — *Bucak merkezi* (*Şaphane* kasabası), 3 449 nüf. (1965). Gediz-Simav yolunun 35. km'sine 7 km'lik bir yolla bağlıdır. Kasaba aynı adı taşıyan dağın güneybatı eteklerinde kurulmuştur; yüksl. 1 000 m. (M)

ŞAPHANE dağı, İçbatı Anadolu'da Gediz (doğuda) ve Simav (batıda) arasında yükselen dağ kütlesi; Ulugedik tepesi, 2 120 m. Yapısında metamorfik şistler, yeşil kayaçlar, birinci zaman kireçtaşları (kısmen mermerleşmiş) hâkimdir. Dağ kütlesinin doğu ve güney kenarında önemli kırık çizgileri bulunur ve bunlar etkilerini dağın önündeki, ovada, bazen şiddetli depremlerle belli eder (1970 Gediz depremi). Ovanın tabanında neojen killi-kireçli yereyleri bulunur; genellikle yatay durumda olan bu tabakalar, dağa doğru kırıklı ve az çok dikleşmiş durumdadır. Dağın adı, güney eteğindeki Şaphane bucak merkezi dolaylarında işletilmiş olan şap yataklarından gelir. Yamaçlarında yer yer meşelikler ve doğu ve güney yamaçlarından inen sular Gediz ırmağını meydana getirerek Ege denizine, kuzey ve batısındaki sular da, Emet ve Simav çayları (Susurlu) aracılığıyle Marmara denizine gider. (M)

ŞAPIRDAMAK geçz. f. (onomatope *şapır*'dan *şapır-da-mak*). Öperken veya yemek

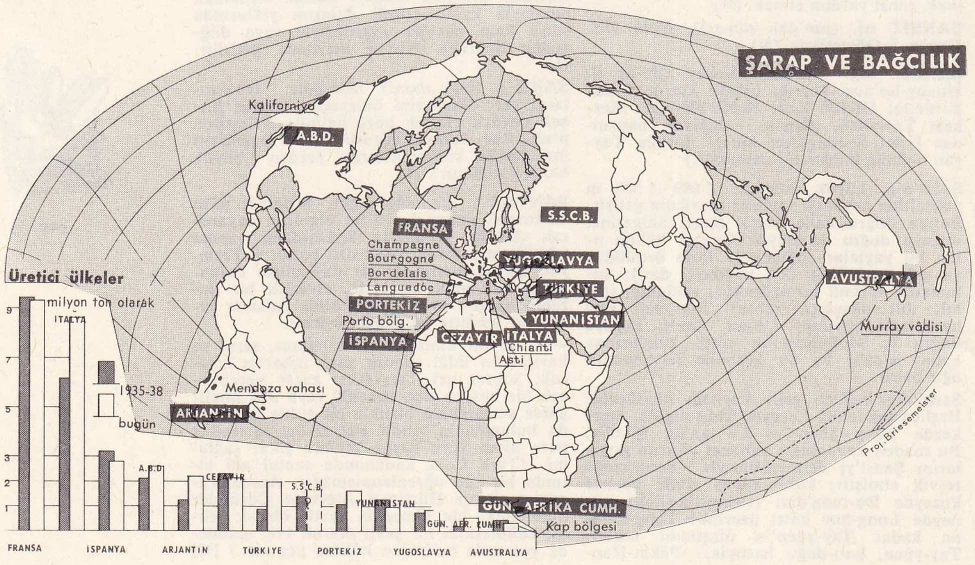

şarap ve bağlar

Foto. LAROUSSE

yerken dudaklardan şap diye ses çıkmak: *Rakım'ın ağzı o kadar şapırdıyordu ki...* (H. E. Adıvar).

◆ **Şapırdatmak** geçl. f. Şapırdamasına yol açmak: *Birayı sulu şeftali ısırır gibi şapırdatarak içiyor...* (B. Felek). [M]

ŞAPIR ŞAPIR zf. (onomatope *şapır*'dan). Ses çıkararak aceleyle yemek yemeyi veya üst üste öpmeyi anlatır: *İkisini de şapır şapır öpüyordu* (H. E. Adıvar). *Şapır şapır yedi.* (M)

ŞAPIR ŞUPUR bls. zf. (onomatope *şapır*'dan). Öperken veya yerken dudakların çıkardığı şap şap şeklindeki sesi anlatır: *Kendini tutmasa, onun boynuna sarılacak ve yanaklarını şapır şupur öpecekti* (Sabahattin Ali). *Buruşuk yanaklarından şapır şupur öptü* (H. E. Adıvar). [M]

ŞAPIRTI i. (onomatope *şapır*'dan *şapır-tı*). Şapırdama sesi: *Yüz binlerce öpücüğün şapırtısından hâsıl olan büyük bir şapırtı havayı sarıyordu* (Ömer Seyfeddin). [M]

ŞAPKA i. (lat. *cappelus, cappa*, şapka'dan). Keçe, hasır, fötr v.b. maddelerden çeşitli şekillerde yapılan; kadınlar veya erkekler tarafından sokağa çıkarken giyilen başlık: *Ben başımı sararım, siz de şapkanızı giyiniz* (R. H. Karay). *Her ayağa göre değil kunduram; / Bu kıravat ben bağladıkça güzeldir; / Bu şapkayı kimse böyle giyemez* (C. S. Tarancı).

— Bot. Bazitli bir mantarda sporlu üreme organlarını (lamel, borucuk, iğnecik) taşıyan ve genellikle sapın ucunda şapka biçiminde yer alan kısım. || Diğer bazı bitkilerde (msl. ciğeryosunları sınıfından *marchantia*) üreme organlarının tümüne verilen ad.

— Denizc. Gemi direklerinin tepelerine oturtulan yuvarlak tabla. (Sancak savlosu donatmak üzere şapkaların iki yanında sabit makaralar bulunur.)

— İnş. Rüzgâr vurmasına karşı baca duvarı üzerine yerleştirilen, pişmiş topraktan veya madenî boru ve külâh.

— Leng. Uzatma ve inceltme işaretinin ortak adı.

— Mekan. Çoğunlukla üzerini örttüğü parçaya cıvata veya vida ile tutturulan üst kısım: *Yatak, poyra, sehpa şapkası.*

— Tar. *Şapka devrimi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. *Şapka devrimi*, Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda, gerek genel kıyafette, gerek başa giyilen başlıklarda birlik yoktu. Atatürk 24 ağustos 1925'te Kastamonu'ya giderken başına, batılı kılığın tamamlayıcı bir parçası olan panama şapka giydi. Onun şapka giymesi, halk tarafından benimsendi. Atatürk, Kastamonu ve İnebolu'da söylediği nutuklarda, kıyafet birliğinin ve şapkanın gereğinden söz etti. Kastamonu'dan Ankara'ya dönüşünde, kendisini karşılamaya gelen halkın çoğu şapkalıydı. Ertesi gün, Atatürk'ün başkanlığında toplanan Bakanlar kurulu, bütün memurlar için şapka giyilmesini mecburî kıldı. Büyük Millet meclisi şapkanın bütün milletçe giyilmesi meselesini görüştü ve şapka kanununu kabul etti (25 kasım 1925). Bk. KIYAFET. (ML)

ŞAPKACI i. (*şapka*'dan *şapka-cı*). Şapka yapan veya satan kimse.

◆ **Şapkacılık** i. Şapkacının yaptığı iş. (M)

Şapkalar ve Takkeler, 1738-1772 arasında İsveç devlet meclislerinde iktidar için çekişen iki hizbe verilen ad. Başkanları Arvid Horn olan *Takkeler* (daha doğrusu *Gece Takkeleri*) Rusya'ya karşı barışçı ve temkinli bir siyaset gütmek taraftarıydılar. Daha genç unsurlardan meydana gelen *Şapkalar*, askerî zafer hayaliyle yaşıyor ve Rusların ele geçirdiği toprakları geri almak istiyorlardı. İktidar uzun süre bu iki hizip arasında el değiştirdi. sonunda Gustaf III (1772), bir hükûmet darbesiyle bu mücadeleye son verdi. (L)

ŞAPKALI sıf. ve i. (*şapka*'dan *şapka-lı*). Şapka giymiş olan: *İki şapkalı konuşarak türbenin içine girmişlerdi* (Ömer Seyfeddin).

— Leng. Üzerinde inceltme veya uzatma işareti olan (ünlü). [M]

ŞAPKALIK i. (*şapka*'dan *şapka-lık*). Şapka koymağa yarayan yer. || Sıf. Şapka yapmağa elverişli olan: *Şapkalık kumaş.* (M)

ŞAPKALIMANTARLAR bls. çoğl. i. Bk. BAZİTLİMANTARLAR.

ŞAPLAK i. (*şaplamak*'tan *şapla-k*). Şap sesi çıkaran tokat: *Fazladan enseme bir de şaplak çektiydi* (Kemal Tahir). [M]

ŞAPLAMA i. (*şaplamak*'tan *şapla-ma*). Tekst. Kumaşları şap veya alüminyum sülfat, daha sonra tebeşir banyolarından geçirerek alüminle mordanlama. (L)

ŞAPLAMAK geçz. f. (onomatope *şap*'tan *şap-la-mak*). Şap sesi çıkarmak. (M)

ŞAPLAMAK geçl. f. (*şap*'tan *şap-la-mak*). Şaplı su ile ıslatmak; özellikle alüminin sonradan dokunun gözeneklerinde çökelmesi için, bir kumaşa şap emdirmek. (L)

ŞAPLATMAK geçl. f. (*şaplamak*'tan *şapla-t-mak*). Şap sesi çıkartmak: *Sonra, bir karış sakallı yüzünden dört beş defa şaplatarak öptü* (S. F. Abasıyanık). || (Şap sesi çıkaracak şekilde) Tokat vurmak. (M)

ŞAPLEN i. Bir şapeli tam yetkiyle işleten papaz. Notre-Dame'ın şaplenleri. || Özel bir şapelde vaız veren papaz. (L)

ŞAPMANİT i. (fr. *chapmanit*). Miner. Hidratlı tabiî demir ve antimon silikatı. (L)

ŞAPOLYO (Enver Behnan), türk yazarı, gazetecisi (İstanbul 1900-ay.y. 1972). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü bitirdi. Kurtuluş savaşının ilk yıllarında Ankara'ya giderek *Öğüt, Yeni Gün* ve *Hâkimiyeti Milliye* gazetelerinde muhabirlik ve yazarlık yaptı. Çeşitli liselerde tarih öğretmenliği görevinde bulundu. Başlıca eserleri: *Ziya Gökalp ve İttihat Terakki ve Meşrutiyet Tarihi* (1943); *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi* (1944); *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (1950); *Kuvai Milliye Tarihi* (1958); *Mezhepler Tarihi* (1964). [M]

ŞAPOŞNİKOV (Boris Mihayloviç), sovyet mareşali (Zlatust, Ural 1882-Moskova 1945). Çarlık ordusu subaylarındandı, 1910'da Nikolayevskiy Harp akademisini bitirdi. Birinci Dünya savaşında Rus imparatorluğu genelkurmayında çalıştı, 1917'de albaylığa yükseldi. Sovyet rejimine bağlanarak, 1919-1921 arasında Kızılordu başkumandanı Kamenev'in kurmay başkanlığını yaptı, bu sıfatla, Kızılordu'nun iç savaşta zafer kazanmasını sağladı. Leningrad, daha sonra Moskova Askerî bölgesi kumandanlığına, az sonra da kurmay subay yetiştiren Frunze Harp akademisinin başına getirildi. 1929'da Komünist partisine girdi, bununla beraber askerî alandaki çalışmalarını sürdürdü, siyasete hiç karışmadı, Stalin'in 1937'de sovyet kumanda makamlarında yaptığı tasfiyenin dışında kaldı. 1937 Mayısında genelkurmay başkanlığına getirildi, kasım 1942'ye kadar bu makamda kaldı; bundan sonra, hastalığı aynı görevde kalmasına engel olduysa da, Stalin üstündeki etkisi sürüp gitti; ölümüne kadar onun askerî danışmanı olarak kaldı. 1940'ta mareşalliğe yükseldi. Almanya'ya karşı savaşın sevk ve idaresinde büyük bir rol oynadı. Üstün bir strateji uzmanı ve Clausevitz'in çömeziydi. Sovyet yüksek kumanda makamında etkisi büyük oldu. Jukov ile Vasiyevskiy'in öğretmeniydi. 1930'larda Stalin ile Molotov'un da, derslerini izledikleri sanılmaktadır. Askerî doktrinini çok iyi bildiği Almanya'ya düşmandı ve bir fransız-sovyet askerî antlaşmasına taraftardı. 1927-1929 Arasında yayımlanan ve S. S.C.B.'de klasik bir eser olarak kabul edilen *Mozg Armii* (Ordunun Beyni) adlı eserinde Avusturya-Macaristan genelkurmayının 1908-1916 arasındaki tarihini inceler, savaşın hazırlanmasında ve güdümünde kumanda makamlarının rolünü ve sorumluluklarını belirler. (L)

ŞAPPADAK zf. (onomatope *şap*'tan). *Teklz.* Ansızın. (M)

ŞAPRAK i. Binic. Eyer örtüsü. Bk. ÇAPRAK. (M)

ŞAPSUG'LAR, Kafkasya'nın kuzeyinde çerkez kabileleri. Çoğunlukla karadeniz topluluğunun en saf temsilcileri olarak kabul edilen Şapsug'ların başları ince uzun, boyları uzun, sakalları gür ve gözleri açık renklidir. (L)

ŞAPŞAL sıf. (yun. *sapsalos*, yumuşak, yıpranmış'tan). Üstüne başına özen göstermeyen. || Aptal, alık.

◆ **Şapşallık** i. Şapşal olma hali. || Şapşala yaraşır davranış. (M)

ŞAP ŞAP zf. (onomatope *şap*'tan). Üst üste yapılan öpüşü belirtmek için kullanılır. (M)

ŞAPUR, üç sasanî hükümdarının ortak adı. Bk. ŞAHPUR.

ŞAR i. (fars. *şār*). *Esk.* Şehir: *Nâgehan ol şar avardım / Ol- şarı yapılır gördüm / Ben dahi bile yapıldım / Taş ü toprak arasında* (Hacı Bayram Veli). [M]

ŞA'R i. (ar. *şa*ʿ*r*). *Esk.* Kıl. || *Şa'r-ı şarib*, bıyık kılı. (M)

ŞAR, i. Samanoğulları devletine bağlı Garçistan emîrlerinin unvanı. (Bu unvanı taşıyan ilk emîr, Ebu Nasr Muhammed bin Esed'dir.) [M]

—ŞAR, —ŞER, ek. Üleştirme sayı isimleri yapar: *altı-şar, iki-şer* gibi. Bk. — AR. (M)

ŞAR. Esk. coğ. Adana-Kayseri il sınırının birkaç kilometre güneyinde harabeler. Roma devrinde *Hierapolis* adıyle tanınan şehirdeki kalıntıların çoğu bu döneme aittir. Bunlar içinde en önemlisi bugün ancak kaveasından bazı yerleri ayakta kalan tiyatrodur. Ayrıca ana tanrıçaya ait olduğu ileri sürülen 6 × 3 m boyutlarında bir kapı (Alakapı) önemli bir kalıntıdır. Şehirde Bizans devrine ait bir kilise vardır. (M)

ŞARAB i. Bk. ŞARAP.

ŞARABDAR i. (ar. *şarāb* ve fars. *-dār*, eki'nden *şarāb-dār*). Teşk. tar. Şarap içilmesi günah sayılmayan doğu ülkelerinde hükümdarların ve devlet ilerigelenlerinin şaraplarını muhafaza eden ve gereğinde sunan görevli. (Osmanlılarda böyle bir unvan ve görev yoktu. Ancak padişahların müteferrikaları arasındaki cerrah, hakkâk, mücellit, meddah, hanende, okçular arasından biri bu görevi yerine getirirdi.) [M]

ŞARABÎ sıf. (ar. *şerāb* > *şarāb*'dan *şarābi*). *Esk.* Şarap renginde olan, kırmızı. (M)

ŞARABİYE i. (ar. *şarāb*'dan *şarābiyye*). Ed. Esk. Tanrı aşkının ifadesi için şarabın sembol olarak kullanıldığı tasavvuf şiirleri, (*Hamriye* de denir.) [M]

ŞARAKU (Sayto CUROBEİ, **Toşusay** — denir), japon gravürcüsü (öl. 1801). No oyuncusuydu; 1794'te gravür çalışmalarına yöneldi. Çizgilerinin yalınlığı, içaçıcı renkleri ve psikolojik derinliğiyle dikkati çeken 136 estampının hemen hepsi kabuki oyuncularının portreleridir. (L)

ŞARAMPOL i. (macarca k.). Karayollarının kenarında bulunan ve yol seviyesinden aşağıda kalan kısım: *Araba şarampole yuvarlandı.*

— Ask. Kazıklardan ve kazıklar üzerine sarılmış dikenli tellerden oluşan siper ve engel. (M)

ŞARÂNÎ, birkaç arap yazarının ortak adı: — EBÜL MEVAHİB ABDULVEHHAB bin AHMED, arap mutasavvıfı (?, 1492-Kahire 1566). Hayatının ilk yılları, nasıl ve nerede öğrenim gördüğü bilinmiyor. Geçimini dokumacılıkla sağladığı, bazı kaynaklarda yazılıdır. Sonradan şazeliye tarikatına girdi, kendini tasavvufa verdi. Bir süre dünyadan el etek çekti, eser yazmağa başladı. Eserlerinde hurafe niteliği taşıyan düşünceler, mistik inaçlar, Tanrı ve Hz. Muhammed ile yaptığını söylediği konuşmalar geniş bir yer tutar. Şarânî, düşüncelerinin kendisine Tanrı tarafından, meleklerle gönderildiğini ileri sürer, mistik anlayışı yüzünden, kısa zamanda ünü geniş bir çevreye yayıldı, birçok kimse düşüncelerini benimsedi. Eserlerinde yalnız tasavvuf konularını işler; insanın içine kapanması, dünya işlerinden el etek çekmesi sonucu gerçeğe ulaşabileceği görüşünü savunur. İnsanın gerçeğe ulaşmasında tanrı yardımının gerekli olduğunu ileri sürer. Eserleri: *El-Cevahir ve'd-Dürerü'l-Kübra* (Yüce İnciler ve Cevherleri); *Et-Tabakatu'l Kübra* (Yüce Tabakalar); *Sevatıu'l-Envaru'l-Kudsiye* (Kutsal Işıkların Yüceleri). — EBU MUHAMMED EL FAZL, arap hadisçisi, (VII. yy. başları). Hz. Muhammed zamanında Yemen'de görevli iranlı bir valiydi. Hadis konusunda çalışarak birçok hadis topladı. (M)

ŞARAP veya **ŞARAB** veya **ŞERAB** i. (ar. *şurb*, içme > *şerāb*, içecek'ten). Üzüm veya başka meyvelerin sularını belli usullerle mayalandırmakla elde edilen alkollü içki:

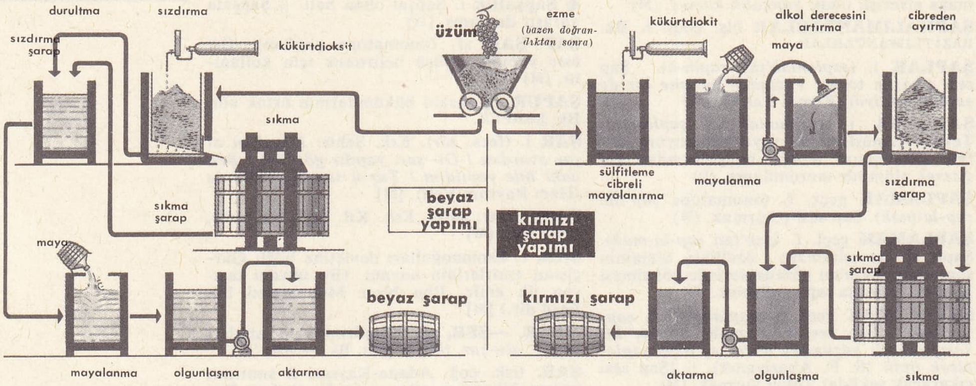

şarapçılık

Doktor Besançon sabahtan akşama kadar şarap içiniz demiyor (F. R. Atay). || *Şarap fıçısı,* şarap konulan fıçı. || *Şarap mahzeni,* şarap bulunan koyacakların saklandığı mahzen. || *Şarap kadehi,* şarap içmeğe mahsus ayaklı kadeh. || *Yıllanmış şarap,* pek eski şarap. || — *Esk. Şerab-aşam* (veya *şerab-har*), şarap içen. || *Şerab-hord,* şaraptan sarhoş olmuş. || *Şerab-ı bîgaş,* hilesiz şarap. || *Şerab-dar,* kilercibaşı. || *Şerab-ı engûr,* üzüm şarabı: *Yakut gibi şerab-ı engûr / Elmas gibi piyale-i nur* (Şeyh Galib). || *Şerab-ı ergavan (erguvan),* erguvan rengindeki şarap: *Gönlümü etti humar-ı aşk-ı canan sergiran / Sun peyapey sakiya cam-ı şerab-ı ergavan* (Üsküdarlı Hakkı). || *Şarab-ı kevser.* Bk. KEVSER. || *Şarab-ı nâb,* halis şarap. || *Şarab-ı nuhî,* çok eski şarap, bin yıllık şarap. || *Şerab-ı rummanî,* nar renginde olan şarap. || *Şerab-ı tahur,* şeriatçe içilmesi uygun görülen içki.

— İçki sanay. *Şarap renkölçeri,* bir şarabın renk şiddetini ölçmeğe yarayan âlet. || *Aromatik şarap,* şarapla hazırlanan aperatiflerin yapılmasında kullanılan şarap. (Vermut ve kınkınalı şaraplar bu kategoridendir.) || *Damla şarabı,* üzümlerin sıkılmasından önce akan şıradan veya mayalanma kabından akan şıradan elde edilen şarap. || *Köpüklü şarap,* kapalı kapta (veya şişede) geçirdiği ikinci bir alkol mayalanmasıyle tabiî olarak köpüren veya şampanya usulüne göre köpürtülen şarap. || *Likör şarabı,* taze üzüm şırasına alkol katılarak yapılan şarap. || *Pişmiş şarap,* şırası ısı ile yoğunlaştırılmış ve mayalanmaya terkedilmiş şarap. || *Pres şarabı,* üzümlerin veya mayalanmış cibrenin presle sıkılmasından çıkan şarap. || *Suni köpüklü şarap,* köpürmesi karbon dioksit gazı katılarak sağlanan şarap. || *Şeker şarabı,* mayalanmış ve sıkılmış cibreye şekerli su katılıp yeniden mayalandırma ile yapılan şarap. (Bu şaraplar satılmaz, aile içinde yapılıp kullanılır.) || *Tabiî tatlı şarap,* maylanma sırasında bütün şekeri alkole dönüşmeyen ve içine ayrıca alkol katılmayan şarap. || *Taze üzüm şarabı.* Bk. ANSİKL. || *Tortu şarabı,* tortuların süzülmesiyle elde edilen şarap (içilmez). || *Yüksek kaliteli şarap,* müşterisine kalite garantisi veren analizi ve tadı menşe sendikası tarafından denetlenen şarap.

— ÇEŞ. DEY. *Şarap gibi,* eskidikçe veya durdukça değer kazanan şeyler için kullanılır. || *Şarap rengi,* kırmızı.

— ANSİKL. Din. *Şarap,* islâm dininin doğuşundan bir süre sonra Hz. Muhammed tarafından görüldüğü söylenen bir iki olay dolayısıyle yasaklandı. *Kur'an*'ın bir iki yerinde geçen ve daha çok *hamr* olarak nitelenen şarap, sarhoşluk verici içkilerle birlikte yasaklandı. İslâm dünyasında şarabın yasaklanışına karşı çıkan tek mezhep Şiîliktir. Bu yüzden şiî mezhebine bağlı bütün tarikatlar ve Mevlevîliğin daha çok Ali'ye bağlanan kolu şarap içmeyi suç saymaz. İslâm dinine göre şarap içmek günahtır. Ancak Tanrı bütün suçları, günahları bağışlayıcı olduğu için şarap içenlerin de tövbelerini kabul eder. Şarap ayetle yasaklandığı için onun haram olmadığını bile bile söyleyerek içenler, ayeti inkâr ettiklerinden dolayı çok büyük ceza görürler, cehenneme atılırlar. Bu yüzden şeriatla yönetilen ülkelerde, özellikle Osmanlı devletinde padişahlar da içtiği halde şarap yasaklandı, içenler zaman zaman büyük cezalara çarptırıldı, meyhaneler kapatıldı. Osmanlı devletinde en büyük şarap yasağı Kanunî Sultan Süleyman ve Murad IV devirlerinde konuldu.

— Ed. Türk edebiyatında şarap, şairler tarfından en çok işlenen konulardan biridir. Divan ve halk edebiyatında şarap, iki ayrı anlamda kullanılır. Biri toplantılarda, eğlencelerde içilen gerçek şarap, öteki değişik tasarımları anlatmak için sembol olarak kullanılan şarap. İkinci anlamda şarap, değişik kavramları karşılamak için bir söz oyunu olarak kullanılır. Güzelin dudağı, sevgiliye kavuşmanın sevinci, aşk, gönülden duyulan yakınlık ve özlem, şarap kavramıyle dile getirilir. Birçok divan şairi şarap içtiğini gizlemek için onu bir sembol olarak değerlendirdiğini, gerçek şarapla ilgili olmadığını ileri sürer. Bu anlayış, türk edebiyatına iran edebiyatından geçtiği için şarapla ilgili bütün kavramlar, iran edebiyatındaki anlamlarıyle kullanılıyordu. Divan ve halk edebiyatında tasavvuf dışı kalan şairlerin hepsi şarabı gerçek anlamıyle şiire geçirmiştir. Bk. MEY.

— Huk. Şarap, İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Hakkında kanun hükümlerine göre, devlet tekeli dışında tutulmuştur. Yine aynı kanun, tıbbî şaraplar dışında kalan her türlü şarap ithal ve satışının Tekel idaresi tarafından da yapılabileceğini belirtmektedir. Bu suretle serbest bırakılan şarap kavramına, her türlü şarap girmektedir. Ancak, tekel dışı bırakılmış bulunmakla beraber şarapçılık faaliyeti üstünde devletin, Tekel Genel müdürlüğü ve ilgili bakanlıklar aracılığıyle yürüttüğü bir denetim vardır. Ayrıca, şarapların tahlil ve değerlendirilmesi konusundaki metotların birleştirilmesine dair milletlerarası sözleşmeye Türkiye de, bir kanunla katılmıştır. Bu anlaşmanın başlıca amacı, şarap kalitelerinin denetlenmesidir. Türkiye'de, şaraplık üzüm bağı yetiştireceklere kredi verilebilmesi için 16 haziran 1947 tarihli ve 5098 sayılı bir kanun çıkarılmış ve bu suretle şarapçılık teşvik edilmiştir.

— İçki sanay. *Taze üzüm şarabı.* Şarap kırmızı, pembe (roze) veya beyaz renkte olur; Şıranın mayalanmasıyle elde edilir. (Bk. ŞARAPÇILIK.) Bundan 150 yıl önce, şarabın asit, alkol, özüt, tartar, koku ve boya gibi altı maddeden meydan geldiği sanılıyordu. Oysa bugün şarabın içinde yaklaşık olarak iki yüz madde bulunmuştur: organik asitler (tartarik, sitrik, malik, laktik, süksinik, asetik asitler); şekerler (glikoz, früktoz, pentozlar); alkoller (en önemlileri etilik alkol ve gliserol); etil asetat, başka esterler ve asetaldehit gibi uçucu bileşenler; inorganik maddeler (sülfatlar, klorürler, fosfatlar, potasyum, kalsiyum v.b.); şaraba renk veren ve tadını büyük ölçüde etkileyen (tanen) fenollü bileşikler; azotlu maddeler (amonyak ve proteinler); pektinler; zamkla ve vitaminler (özellikle B grubu vitaminleri).

Şarabın tadını belirtmek için birçok özel terim kullanılır. İlk bakışta, şarap duru, canlı ve parlak renkte olmalıdır; kokladığı zaman, üzümden ve mayalanmadan gelen hoş koku ile eskimeden gelen hoş koku ayrılabilmelidir. Tadıldığı zaman önce şarabın genel yapısı, inceliği hakkında bir fikir edinilir: şarap dolgun, etli, dolu, dengeli, zarif v.b., yahut aksine cılız, ince, zayıf, âdi v.b. olur. Sonra şarabın tatlılığı ve sertliği gelir: şarap özlü, yuvarlak, akıcı, kadife gibi, yağlı veya aksine ekşi, ham, sert, buruk, batıcı, ısırıcı olur. Nihayet alkol derecesi gelir: şarap sinirli, çarpıcı, sıcak, kuvvetli veya tersine düz, yumuşak, soğuk olur.

Şarabın tadında bozukluklar olabilir. Bunlar üzümden, şarabın konduğu kaplardan (mantar, fıçı, odun, küf, maden tadı), şaraptaki kimyasal veya mikrobik (ekşime, sirkeleşme) bozulmalardan ileri gelir.

● *Dünya üretimi.* 250 Milyon hektolitredir. Fransa, 60 milyon hektolitre ile başta gelmekte, İtalya (55), İspanya (20), Kuzey Afrika (özellikle Cezayir) Fransa'yı izlemektedir. Yunanistan, Yugoslavya, Portekiz, Macaristan, Avusturya ve Batı Almanya, ikinci sırada gelen memleketlerdir. A.B.D.'de (Kaliforniya), özellikle güneydeki yumuşak iklimli bölgelerde bağcılığı geliştirmek için büyük çabalar sarfedilmektedir. Şili'de üretim, 3 milyon hektolitreyi geçer. Arjantin'de üretim 7 milyondan 15 milyon hektolitreye, Güney Afrika cumhuriyetinde 1 milyondan 3 milyon hektolitreye, Avustralya'da 800 binden 1 milyon 400 bin hektolitreye yükseldi. Şarap en çok Akdeniz bölgesi ülkelerinde tüketilir.

Dünya şarap üretimi 1968 yılında 280 milyon hektolitrenin üstündeydi, bu üretimin 200 milyondan fazlası da Avrupa'ya aitti. Dünyada en çok şarap üreten ülkeler sırasıyle şunlardır: Fransa ve İtalya (her biri 60-70 milyon hektolitre), ispanya (25), Arjantin ve S.S.C.B. (20), Portekiz ve A.B.D. (15), Cezayir (12), Romanya, Yugoslavya, Federal Almanya, Şili, Macaristan, Güney Afrika, Bulgaristan.

● *Türkiye*'de yüksek alkollü içkilerin üretimi Tekel idaresine verildiği halde, şarap üretimi, 4250 sayılı İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı kanunuyle serbest bırakıldı. Bu alanda Tekel ile birlikte özel kuruluşlar da çalışmağa başladı. Kanunda şarap üretimi için konulan kayıtlara göre kendi ürünlerinden, kendi ihtiyaçları için yılda 500 litreye kadar şarap yapanlar, serbest bırakıldı. Buna karşılık yılda 300 000 litre ve daha fazla şarap üretecek olanların Gümrük ve Tekel, Sağlık ve Tarım bakanlıklarının denetimine bağlanması ön görüldü. Kanunda çeşitli şarapların tanımı ve ayrımı şöyle yapıldı: **1.** şarap, yalnız taze üzüm veya şırasının fermantasyonuyle elde edilen bir içkidir; **2.** meyve şarapları elma, armut, portakal gibi taze meyve sularının fermantasyonuyle elde edilen alkollü içkilerdir; **3.** sofra şarapları, bu esaslara göre imal edilmiş beyaz, pembe ve kırmızı renkli üç cinste toplanır. Tam fermantasyon geçirmiş sofra şarapları sek, kısmî bir fermantasyon geçirmiş olanlar dömisek grubuna girer. Bu tip şaraplarda alkol oranı +20°C sıcaklıkta, hacmen en az yüzde 10 (10 derece); şişeli olarak satılacak ambalajlı şaraplarda, dayanıklılığını sağlamak amacıyle, alkol oranı, aynı sıcaklıkta, hacmen en az yüzde 11 (11 derece) olmalıdır; **4.** köpüren şaraplar, tabiî veya sunî şekilde meydana gelmiş CO_2 gazıyle köpüren şaraplardır; **5.** tabiî tatlı şaraplar, kütük üzerinde veya kesildikten sonra üzümlerin fazla bekletilmesi ve saplarının zedelenmesiyle şeker oranı yükseltilmiş olan tanelerden elde edilir; **6.** çerez veya likör şarapları, üzüm şırasına alkol, mistel veya vakum pekmezi katılarak elde edilen ve en çok yüzde 17,5 alkolü olan şaraplardır; **7.** misteller, üzüm şırasına yüzde 16,5-17,5 arasında saf alkol katılmasıyle elde edilir; **8.** kokulu şaraplar, beyaz veya kırmızı şaraba çeşitli bitkisel maddelerin hulâsası ve saf alkol katılmasıyle elde edilen, alkol oranı yüzde 18-23 arasında değişen şaraplardır; **9.** tıbbî şaraplar, türk kodeksine göre içine gerekli ilâç katılmış olan şaraplardır.

Kanunda belirtilen bu kurallara uygun olarak Tekel idaresi Ankara, Çanakkale, Elazığ, Gaziantep, İzmir, Kalecik, Kırıkkale, Kırşehir, Kilis, Paşabahçe, Tekirdağ,

Tokat ve Ürgüp'te tesisler kurdu. Özel teşebbüs de sayıları 250'yi aşan küçük kuruluşlarda şarap üretimine devam etti. Bu imalâthanelerde, Türkiye'de üretilen üzümün yaklaşık olarak yüzde 2,5-3'ü şarap üretimi için kullanılır. İşlenen beyaz üzümlerden yüzde 65-70 şarap, yüzde 4 tortu, yüzde 31-26 cibre; kırmızı üzümlerden yüzde 70-75 şarap, yüzde 3 tortu, yüzde 27-22 cibre elde edilir. 1965'te Tekel idaresinin şarap üretimi 7 000 000, özel teşebbüsün üretimi de 22 000 000 litre oldu; 1971'de toplam olarak 70 000 000 litre şarap üretildi.

● *Şaraba alkol katmak* iki türlü olur: 1. hilesiz alkol katmak, likör şarapları, tabiî tatlı şarap, vermut, iştah açıcı ilâç v.b. yapmak amacıyle yapılan bir işlemdir; 2. hileli alkol katmak, şaraba su eklemek veya âdi şarapların alkol derecesini yükseltmek amacıyle başvurulan hileli bir yoldur.

— Tar. Şarap çok eski çağlardan beri bilinir. İbranîler üzüm yetiştirirlerdi; Yunanlılar ve Romalılar ünü bugüne kadar gelen şaraplar yaptılar. Özellikle Sakız, İstanköy, Methyne, Midilli, Karia, Tesalya, Frigya, Trakya şarapları makbuldü. Romalılar da çok beğenilen şaraplar yaparlardı. Bu şaraplar çok özel bir şekilde hazırlanır, ateşte pişirildikten sonra koku verici bitkiler (meyve veya çiçek) veya uzun süre saklanabilmesini sağlayan maddeler (çam sakızı, reçine, bal v.b.) katılırdı. Üzümlerinin özelliği ve tatlılığı, bağlarının bolluğu ve zenginliği dolayısıyle birçok tarihçi Türkiye'yi şarabın ilk üretildiği yerler arasında sayar; Türkiye'de şarap üretiminin tarihi M.Ö. 2000 yılına kadar götürülür. Kazılarda ele geçirilen ve M.Ö. XVIII. ve XVII. yy.a ait olan bazı kapların, şarap içiminde veya saklanmasında kullanıldığı kabul edilir. Ancak, Türklerin İslâmlığı kabul etmesinden sonra bu dinin şarabı yasaklaması dolayısıyle Türkiye'de şarapçılık gerilemeğe başladı. XV. yy.dan sonra dinî baskı daha ağırlaştı. Tanzimattan sonra gevşeme görüldü. Özellikle azınlıkların bu işle uğraşmalarına göz yumuldu. 1884-1900 Arasında bazı avrupa ülkelerinde bağların flokseradan büyük zarar görmesi, Türkiye'de şarapçılığın gelişmesine yardım etti ve hızla yükselen bir şarap ihracatı başladı (1900'de 4 000 000 litre, 1903'te 7 000 000 litre). Balkan ve İkinci Dünya savaşları, şarap ihracatını yavaşlattı; Kurtuluş savaşından sonra, bağların geniş ölçüde tahrip edilmesi sonucu, 1928-1929'da Türkiye'de 301 üreticinin 2 682 000 litre olan üretimi, 1947'de 44 000 000 litreye (yüzde 67 özel teşebbüs, yüzde 33 Tekel) yükseldi.

— Tasav. Tasavvuf edebiyatında şarap, Tanrı'ya karşı duyulan derin sevgiyi, gönül coşkunluğunu yaratan bir eğilim anlamına gelir. ***Şarabı ledün*** (gönül şarabı), ***şarabı ilâhî*** (tanrı şarabı), ***şarabı vasl*** (sevgiliye kavuşma şarabı), ***şarabı aşk*** (aşk şarabı), ***şarabı vahdet*** (birlik şarabı) gibi birçok anlamı olan şarap, coşkunluk, sevgi, içtenduyulan yakınlık, sevgiliye (Tanrı'ya) karşı duyulan özlem gibi anlamları ihtiva eder. Şarap, «Tanrı» anlamına da gelir. Şarabı bir tasavvuf kavramı olarak önce iran şairleri kullandı. Bk. MEY. (LM)

ŞARAPÇI i. (*şarap*'tan *şarap-çı*). Şarap yapıp satan kimse. || *Teklz.* Şaraba düşkün olan, çok şarap içen kimse. (M)

ŞARAPÇILIK i. (*şarapçı*'dan *şarapçı-lık*). Üzümü şarap haline getirmek için uygulanan tekniklerin tümü. || Şarap satıcılığı. || *Teklz.* Şaraba düşkünlük.

— ANSİKL. Uzun zaman, tecrübe ve geleneğe bağlı kalan *şarapçılık,* Pasteur'ün çalışmalarından sonra bilime dayanan, bilimsel gelişmeleri izleyen bir meslek oldu. Bağbozumundan sonra üzüm mahzene getirilir; burada, elde edilmek istenen şarabın çeşidine (kırmızı, beyaz veya pembe) göre çeşitli işlemlerden geçirilir. Şarapçılık işlemleri üçe ayrılabilir: mekanik işleme, mayalanma, şarabın saklanması ve eskitilmesi.

Mekanik işlemenin amacı katı madde (sap, kabuk, çekirdek) ile sıvı (şıra) arasındaki alışverişi kolaylaştırmak veya tersine azaltmak yahut yok etmektir. Bunun için şu işlemler yapılır: ezme (taneleri patlatır); çöp ayırma (taneyi saplardan ayırır); süzme (sıkmadan önce damla damla süzülen şıra veya şarap toplanır); şıra veya şarap elde etmek üzere üzümü veya cibreyi sıkma.

Şıra, mayalanmadan önce, kanunun müsaade ettiği oranda şeker veya tartarik asit katılarak ıslah edilebilir. Alkol mayalanması ya sıkma ile elde edilen şırada (beyaz şarap) veya ezilmiş ve kendi şırası içinde bırakılmış üzümde (kırmızı şarap) meydana gelir. Mayalanmayı, şıraya katılan mayalar yapar. Şırayı zaman zaman alttan çekip üstten tekrar dökmek bu işi kolaylaştırır.

Alkol mayalanması genellikle iki safhada meydana gelir. Önce kuvvetli ve hızlı, aktarmadan sonra ise daha yavaş bir mayalanma olur; bu iki mayalanmayı bazen, üzümdeki malik asidi laktik aside çeviren bakteri mayalanması izler.

Mayalanma bitince, şarap tortudan ayrılmak için bir veya birkaç defa aktarılır. Ayrıca çeşitli işlemler yapılır: oksitlenmeyi önlemek için kaplar dolu tutulur; şarap harman yapılır, durultulur, filtreden geçirilir veya santrfüjlenir. Daha sonra tipine ve bünyesine göre şarap, bir süre eskitilir ve şişeye çekilir. Bazı şaraplar daha erken, hemen yapıldığı yıl içinde piyasaya çıkarılır, bazıları da fıçıda veya şişede yıllarca bırakılarak eskitilir. Kırmızı şarap yapımında, siyah üzümler ezilir, bir kaba doldurulur ve üzümün katı kısımları ilk mayalanma boyunca şıra içinde bırakılır. Sonra şarap süzülür ve geri kalan katı kısım sıkmaya verilir. Süzülmüş şarap ile sıkılmış şarap genellikle karıştırılır; böylece tamamlayıcı bir mayalanmanın meydana gelmesi sağlanır.

Beyaz şarap yapımında, beyaz veya siyah üzümler, bağbozumundan hemen sonra mahzene getirilir ve derhal ezilerek sıkılır. Şıra hafifçe sülfitlenir, gerekirse durultulur ve mayalanmaya bırakılır. Pembe şarap üretiminde birçok teknik kullanılır; çok koyu siyah üzümleri beyaz şarap usulüyle işleyerek veya açık renk üzümleri kırmızı şarap gibi işleyerek, fakat ezilmiş üzümü şıra içinde çok kısa zaman (24 saat) tutarak pembe şarap yapılabilir.

Şarapçılığın yan ürünleri şunlardır: cibre (mayalanma ve damıtma ile alkol elde edildikten sonra, gübre veya hayvan yemi olarak kullanılır); üzüm çekirdekleri (yağ çıkarılır); tartar macunu (tartarik asit çıkarmağa yarar); şarap tortusu (damıtılarak alkol çıkarılır).

● *Özel şarapların yapımı. Sek şarap,* şıra içindeki bütün şeker tamamen alkole dönüşmüş şaraptır.

Tatlı şarap yaparken şarapta bir miktar şeker kalması için, alkol mayalanmasını durdurmak gerektir; bu şaraplar, özellikle asma üzerinde bekletilerek kuruyacak hale gelmiş üzümlerle hasır üzerinde bekletilmiş üzümlerden imal edilir.

Mayalanma, şarabı aktarmak, birçok kere süzmek, içine kükürt dioksit veya alkol katmakla durdurulur, çünkü bu işlemler mayaları yok eder.

Köpüklü şaraplar, kendi kendine (şıra, kısmen mayalandırılır, çok kere durultularak şişeye çekilir; burada ikinci bir mayalanma başlar ve karbon dioksit açığa çıkar) veya şampanya metoduyle hazırlanır. Şampanya metodunda özenle hazırlanmış ve iyi seçilmiş kırmızı şarap içine, şeker ve maya zengin süzme şarap katılır ve karışım şişeye konur; mayalanma yeniden başlar ve karbon dioksit açığa çıkar.

Her iki halde maylanma (aylarca sürer) bittikten sonra şişeler mantarları üzerine ters konur ve tortunun tıkaç üzerine çökmesi sağlanır. Sonra özel bir metotla tortu çıkarılır ve şişeye azalan hacim kadar köpüklü şarap ilâve edilir. Bu tip şarap kapalı kapta da hazırlanabilir. Köpüğü sağlayan mayalanmadan sonra şarap şişeye doldurulup kapatılır. Bk. ŞAMPANYA. (L)

ŞARAPHANE blş. i. (ar. *şerāb* ve fars. *ḫāne*, ev > *şerāb-ḫāne*'den). *Esk.* Şarap yapılan yer. || Şarabın depo edildiği yer. || Meyhane. || Şarap konulan büyük fıçı. (M)

ŞARAPLI sıf. (*şarap*'tan *şarap-lı*). Şarap bulaşmış, şaraba batırılmış.

— Din. *Şaraplı ekmek,* Hıristiyanlıkta İsa'nın beden ve kanını temsil eden şaraba batırılmış ekmek. (ML)

ŞARAPNEL i. (mucidi olan ingiliz generali Henry *Shrapnel*'in [1761-1842] adından). İçi misket dolu top mermisi; *Şarapneller bu uçakların önünde ardında beyaz çiçek demetleri açmaktaydı* (Ş. S. Aydemir). *Cemil'in omuzundaki eski şarapnel yarası sızlamağa başlamıştı* (Kemal Tahir). [M]

ŞARBON i. (fr. *charbon*). Tıp ve Vet. Çeşitli hayvanlarda, özellikle koyun ve sığırda görülen, deri veya mukoza yoluyle insana bulaşan, bulaştığı yerde çıban meydana getiren tehlikeli hastalık. *Eşanl.* KARAKABARCIK, KARAYANIK, YANIKARA.

— ANSİKL. Tıp. ve Vet. *Şarbon* hayvan yetiştiren ülkelerde vaktiyle çok yaygın bir hastalıktı.

İlk defa Rayer ve Davaine 1850'de şarbondan ölmüş koyunların kanında bakteridi iplikçikleri buldular; Davaine, 1863'te, Pasteur'ün çalışmaları sayesinde bunların yan yana dizili bakteriler olduğunu ortaya çıkardı. Fakat bu mikropların rolü bakterilerin dayanıklı şekli olan sporlar bulunduktan sonra anlaşılabildi; sporlar, kurumaya, soğuğa hattâ 120°C'a kadar sıcaklığa dayanabilir; şarbondan ölmüş hayvanların gömüldüğü toprakta uzun zaman yaşayabilir. Solucanlar derinde bulunan sporları yüzeye çıkarır, bitkilere bulaştırır, bunları yiyen hayvanlar da hastalığa yakalanır.

Koyunlarda şarbon hemen her zaman bağırsaklarda, insanda ise çoğunlukla deride olur. Hayvansal ürünlere (deri, yün v.b.) bulaşmış olan sporlar, derideki en ufak bir yaradan insana geçebilir. Şarbondan ölmüş hayvanların gömüldüğü otlaklar gerçekten tehlikelidir, çünkü otların arasında yetişen dikenler hayvanların mukozalarını yaralayarak mikroplara giriş yolu açar. Sepicilik gibi bazı meslekler de hastalığın bulaşması bakımından özellikle tehlikelidir. Şarbon çoğu zaman habis bir çıbanla meydana çıkar. Çıban özellikle boyunda, yüzde, elde görülür; önce kaşıntılı kırmızı bir leke halindedir. Sonra karacıklı ve fiskeli bir leke şeklini alır, delinir ve üzeri sarı kabuk bağlar. Bir süre sonra kabuk siyahlaşır. Hastalığa «şarbon» (kömür) veya karakabarcık denmesinin sebebi budur. İlk kabarcığın çevresinde yeni kabarcıklar meydan gelebilir; lenf yolları iltihaplanır, ödem başlar, ateş yükselir, nabız düzenini kaybeder ve dalgınlık başlar. Hastalık iç organlarda ise kusma, kanlı ishal, morarma görülür; hastalık akciğerlerde ise siyahımsı gri ve kanlı balgam, soluk alma zorluğu (göğüs kafesinin alt kısmında sıkışıklık) ve morarma görülür. Pasteur'ün zamanına kadar hastalık dört ile oniki gün arasında evrimini tamamlar ve büyük oranda (yüzde kırk) ölümle sonuçlanırdı. Yeni tedaviler bu bulaşıcı hastalığın tehlikelerini çok azaltmıştır.

Moşe ŞARET

Pasteur, zayıflatılmış şarbon basili kültürleri ile bir aşı hazırladı ve bunu koyunların üzerinde deneyerek faydasını ispatladı (1881). O zamandan beri aşıdan yararlanılarak koyunlarda şarbondan ölüm oranı büyük ölçüde azaltıldı. Genellikle Pasteur aşısı on beş gün ara ile iki defada yapılır ve bu doz hayvanlara sağlam bir bağışıklık vermeğe yeter. Ayrıca spor bulaşmış otlaklarla ilgili tedbirler alarak, şarbondan ölen hayvan leşlerini yakarak yok etmek de gereklidir. Marchoux, aşılanmış tavşan ve koyundan yararlanarak bir serum hazırladı; bu serum özellikle habis çıbanın tedavisinde ilgi çekici sonuçlar verdi, fakat şarbonla kanı zehirlenen hayvanlara büyük etki göstermedi. Son zamanlarda iyice azalan vakalarda en iyi sonucu penisilin verir. Çünkü bu antibiyotik doğrudan doğruya mikroba tesir eder. (L)

ŞARCA, Korsanlar Kıyısı'nda (Trucial states) şehir ve prenslik, Basra körfezi kıyısında, Arabistan yarımadasının doğusunda; 3 000 nüf. Şarca limanının başlıca faaliyeti balıkçılık, inci istiridyesi avcılığı, sandal yapımı, hurma ve tahıl ticaretidir. (L)

ŞAR dağı, islavca **Şar planina,** Balkan yarımadasının orta kesiminde, Yugoslavya Makedonyası'nda bulunan yüksek dağ kütlesi; yüksekliği, Turçin (bugün Titov Vrh)

tepesinde 2 702 m'ye varır ve az yarılmış sırtı üzerinde 2 500 m'yi aşan başka tepeler de bulunur. Doğu yamacından inen sular Vardar ırmağı ile Ege denizine, batıdakiler de Drina suyu ile Adriya denizine gider. Güney eteğinde Tetova (Kalkandelen) ovası, kuzeybatısında da Prizren ovası (Metohya [Metohijce] ovasının uzantısı) yer alır. Yoğun bir örtü meydana getiren ormanlar, zamanla seyrekleşmiştir. Dağın yapısında eski şist ve kireçtaşları hâkimdir. (M)

ŞARDON i. (fr. *chardon*). En çok Güney Fransa'da yetişen ve yünlü veya pamuklu kumaşlar için yapılmış apre makinelerinde kullanılan bir çeşit devedikeni.

— Tekst. *Şardon makinesi,* apre işlemlerinde, kumaşın yüzünü havlandırmak için kullanılan makine. (Bk. ANSİKL.) || *Madenî şardon,* şardon makinelerinde, şardon dikenlerinin yerine kullanılan madenî iğneciklerden meydana gelmiş donatım.

— ANSİKL. *Şardon makineleri,* donatım malzemesinin cinsine göre bitkisel veya madenî olmak üzere iki tiptir. Bitkisel tipte, hav çıkarıcı olarak «şardon» denilen bir cins devedikeni kullanılır. Madenî şardon makinesi, ince madenî uçlarla donatılmış bir dizi küçük silindir taşıyan büyük bir tamburdan meydana gelir. Bütün bu silindirler döner ve işlenecek kumaş bunlara temas ederek kayar; madenî uçlar kumaşın elemanlarından birine (genellikle az bükülmüş olan atkı ipliklerine) etki ederek kumaş yüzüne tüylü bir görünüş verir. Şardon makinesi yün kumaşların aprelenmesinde başlıca rolü oynar; ayrıca bazı pamuk kumaşların işlenmesinde de kullanılır. (L)

ŞARDONLAMA i. Tekst. Bir kumaşı daha tüylü hale getirmek ve daha yumuşak bir tutum vermek amacıyle yüzünden aprelemе. || Bir örgüyü daha tüylü hale getirmek için, liflerini madenî şardonlarla açma. (L)

ŞARET (Moşe ŞERTOK, **Moşe** — denir), israilli siyaset adamı (Kherson 1894 - Kudüs 1965). Ukraynalıydı. 1906'da Osmanlı Filistini'nde bir yahudi koloni köyüne göçmen olarak yerleşti. Sonra Yafa'nın bir dış mahallesinde bir süre kaldı, daha sonra İstanbul üniversitesinde hukuk öğrenimine başladı, fakat savaş yüzünden öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Birinci Dünya savaşı sırasında tercüman subay olarak osmanlı ordusuna girdi. Savaştan sonra Londra'da İktisadî ve Siyasî Bilimler okulunda okudu. 1925'te *Davar* gazetesi başyazarı, 1931'de Yahudi Ajansı Siyasî bölüm sekreteri, sonra da yöneticisi (1933) oldu. İkinci Dünya savaşında Britanya ordusunda Yahudi tugayının asker toplama kampanyasını yönetti, sonra da Birleşmiş Milletler teşkilâtındaki Yahudi ajansının delegasyon başkanı oldu (1947). İsrail bağımsızlık anlaşmasını imzaladı, az sonra Knesset milletvekili seçildi (1948-1965), yeni devletin dışişleri bakanı (mayıs 1948 - haziran 1956), ardından Ben Gurion'un ilk istifasından sonra başbakan (1953-1955) oldu. Milletlerarası Siyonist Yürütme kurulu başkanlığına getirildi (1956-1965). [L]

ŞARIK sıf. (ar. *şarḳ*'tan *şārıḳ*). *Esk.* Doğan ve parlayan, parlak: *Şevahıktan doğan bir hande-i şarıkla zulmetler / Perişan bir bulut halinde titrerken bevadide* (Tevfik Fikret). || *Necm-i şarık,* parlak yıldız.

◆ **Şarıka** sıf. *Esk.* Şarık'ın dişili. || *Nücum-ı şarıka,* parlayan yıldızlar. (M)

ŞARIKA i. (ar. *şārıḳ*'tan *şārıḳa*). *Esk.* Parıltı, ışık, aydınlık. (M)

ŞARILDAMAK geçz. f. (*şarıl*'dan *şarıl-damak*). Sesle ve bol bol akmak. (M)

ŞARIL ŞARIL sıf. ve zf. (onomatope). Suyun gür ve sesli olarak aktığını belirtir: *Bilinmez bir menbadan akan şarıl şarıl su sesleri duyuyorum* (S. F. Abasıyanık). *Sonsuz serinliği vücudumuza, / Şarıl şarıl, suların* (F. H. Dağlarca). [M]

ŞARILTI i. (*şarıl*'dan *şarıl-tı*). Şarıldayan şeyin çıkardığı ses: *Irmağın şarıltısı.* (M)

ŞA'RÎ sıf. (ar. *şaʿr,* kıl'dan *şaʿrî*). *Esk.* Kılla ilgili, kıl biçiminde olan.

— Fiz. *Esk.* Kılcal. (M)

ŞÂRİ sıf. (ar. *şerʿ*'den *şāriʿ*). *Esk.* Kanun koyan. || Şeriat sahibi (Hz. Muhammed). [Bu sıfat Tanrı için de kullanılabilir.] (M)

ŞÂRİB sıf. (ar. *şurb,* içme'den *şārib*). *Esk.* İçen. || *Şarib-ül-leben,* süt içen. || *Şarib-ülleylü ve'n-nehar,* gece gündüz içen, alkolik: *Firkatin eşkimi şarab edeli / Şarib-ül-leylü ve'n-nehar oldum* (Muallim Naci). [M]

ŞARİD sıf. (ar. *şerd* veya *şürūd,* kaçma, kontroldan çıkma'dan *şārid*). *Esk.* Kaçmış, başıboş dolaşan (hayvan). || Çok tutulmuş, beğenilmiş (şiir). || Aykırı, sapmış. (M)

ŞARİH sıf. ve i. (ar. *şerḥ*'ten *şāriḥ*). *Esk.* Bir kitaba şerh, açımlama yazan (kimse). || (Bir yazı veya konuyu) şerh eden, açımlayan (kimse). [M]

ŞARİHÜLMENARZADE AHMED EFENDİ. Bk. AHMED EFENDİ *Şarihülmenarzade.*

ŞARİ ırmağı, Ekvator Afrikası'nda ırmak; Kongo, Nil ve Çat gölünü ayıran yaylada doğar; 1 200 km. Merkezî Afrika cumhuriyetinde büyük bir ovada ağır ağır kuzeybatıya doğru akan Şari, Logane'yi alır (sağ kıyı) ve bataklık bir delta ile Çat gölünün güney kıyısına ulaşır. 1897'de gezgin Emile Gentil tarafından keşfedilmiştir. — *Şari - Bagirmi ili* (Çat cumhuriyeti) 285 900 nüf. Merkezi, *Fort-Lamy.* (L)

ŞARİKÂR, Afganistan'da şehir, Parvan ilinin idare merkezi, Kâbil'in kuzeyinde; 20 000 nüf. Sulanan verimli bir tarım bölgesinin (Semt'i Şamali) idare merkezi olan Şarikâr, küçük metalürji atelyelerini besleyen bir dökümevinin kurulmasından ve bölgede grafit yatakları aranmasına başlanmasından beri gelişmektedir. (L)

ŞA'RİYE i. (ar. *şaʿr,* kıl'dan > *şaʿriyye*). *Esk.* Şehriye. (M)

ŞA'RİYE sıf. (*şaʿri*'den *şaʿriyye*). *Esk.* Kılla ilgili, kıl gibi.

— Anat. *Esk. Cümle-i şa'riye,* kan damarlarının arasında bulunan ince damarlar. || *Eviye-i şa'riye,* kılcal damarlar. (M)

ŞA'RİYET i. (ar. *şaʿr, kıl*'dan osmanlıca *şaʿriyyet*). *Esk.* Kılcallık. (M)

ŞARJ i. (fr. *charger,* yüklemek, doldurmak'tan *charge*). Doldurma.

— DEY. *Şarj etmek. Argo.* Anlamağa, kavramağa başlamak: *Nihayet kafası şarj etti.*

— Elektr. Bir yerde elektrik yükü biriktirme işlemi: *Bir Leiden şişesinin şarjı.* || *Şarj edici,* bir akümülatör bataryasını şarj etmeğe yarayan cihaz. (Doğru akım için kullanılan şarj ediciler, bir anahtar, bir reosta ve bir kontrol âletinden meydana gelir; alternatif akım için, yukarıda sayılanlardan başka bir de redresöre ihtiyaç vardır.) || *Şarj etmek,* bir yerde elektrik yükü biriktirmek: *Bir Leiden şişesini, bir akümülatör bataryasını şarj etmek.* || *Bir akümülatörün şarjı,* bir akümülatörden, boşalma akımının ters yönünde bir akım geçirme işlemi.

— Oto. *Şarj dinamosu.* Bk. DİNAMO. || *Şarj etme,* motorun aküden çektiği elektrik miktarını, aküyü şarj dinamosu ile besleyerek karşılamak.

— Spor. Futbol ve benzeri spor karşılaşmalarında, bir oyuncunun rakip oyunculardan birine karşı giriştiği çarpma, yüklenme hareketi. (Her spor dalına özgü şarj kuralları vardır. Genel olarak topa eliyle hâkim olan oyuncuya arkadan yapılmadığı takdirde nizamî sayılır.) [LM]

ŞARJÖMAN i. (fr. *chargement,* yükleme'den). Mad. cc. Zonguldak havzasında kömürün oluktan akıtılarak gemilere yüklendiği yere verilen ad. (Sarjöman terimi, çevredeki kömürlerin fransız şirketi tarafından işletildiği dönemden kalmıştır.) [M]

ŞARJÖR i. (fr. *chargeur*). Sil. Otomatik silâhlarda belli sayıda (5, 15, 25, 250) fişek taşıyan ve bu fişekleri namlu haznesinin hemen yanından arka arkaya silâha süren düzenek. (Çeşitli tipte şarjörler vardır; bazıları, sadece fişekleri muhafaza etmeğe yarayan basit bir fişeklikten başka bir şey değildir; bazıları da namlunun kuyruğuna tespit edilmiştir.) *Halk dilinde.* CARCUR veya JARJÖR. || Av veya savaş fişeklerinin doldurulmasında kullanılan âlet. || *Şarjör kutusu,* otomatik bir silâhın mekanizma mahfazası üzerine tespit edilen ve art arda namlu haznesine sürülecek belirli sayıda fişeği biraraya toplayan madenî kutu: *1924-1929 Hafif makineli tüfeğin şarjör kutusunda 25 fişek bulunur.* || *Şarjör şeridi,* bir tüfeğin fişek haznesini daha çabuk doldurmak imkânı veren ve üzerinde 3 veya 5 fişek bulunan madenî şerit. (Şarjör şeridi silâhın içine sokulmaz.) [L]

ŞARK i. (ar. *şarḳ*). Doğu: *13 eylül 1921 günü Sakarya nehrinin şarkında düşman ordusundan eser kalmadı* (Atatürk). *İstersek garp neşesini, istersek şark hüznünü size en mahrem incelikleriyle...* (A. Ş. Hisar).

— Coğ. *Esk. Şark-ı cenubî,* güneydoğu. || *Şark-ı karib,* Yakındoğu. || *Şark-ı şimalî,* kuzeydoğu.

— Patol. *Şark çıbanı.* Bk. ÇIBAN.

— Tütünc. *Şark tütünü,* özellikle Türkiye ve Yunanistan'da yetişen nikotini az sigara yapımı için aranan tütün çeşitleri. (M)

ŞARKADAK zf. (onomatope). Düz ve sertçe bir yüzeye enli bir şeyle vurulduğu zaman çıkan sesi anlatır: *Şarkadak tokat vurmak.* (M)

ŞARKAN zf. (ar. *şarḳ*'tan *şarḳan*). *Esk.* Doğu tarafından, doğu yönünden. (M)

Şark Dram kumpanyası, İstanbul'da kurulan türk tiyatro topluluğu (1909). Erenköy'de temsiller verdi. Kadrosunda şu sanatçılar yer aldı: Burhaneddin Tepsi*, Otello Kâmil, Behzat Butak, Sepetçi Ali Rıza. 2 Ağustos 1909'da Muhsin Ertuğrul, *Şarlok Holmes* oyununda ilk olarak bu toplulukta uşak rolüyle sahneye çıktı. Trablusgarp savaşı üstüne topluluk çalışmalarına bir süre ara verdi (1911). Bir yıl sonra kadrosuna Fehim Efendiyi de alarak çalışmalarına yeniden başladı. Daha sonra (1914) Kınar Hanım, Nıvart Hanım, Ulvi, Ahsen, Cemil, Esad, Nadir Baba gibi oyuncular da kadroya katıldı. (M)

ŞARKI i. (ar. *şarḳ* > *şarḳî,* doğuya ait, doğu ile ilgili'den [?]). İnsanın çıkardığı ve tonlama değişiklikleriyle çeşitli duygular uyandıran ahenkli sesler dizisi. || —*Teşm. yol.* Melodi, parça: *Banjo çalayım, Amerikan şarkıları söyliyeyim* (A.H. Tanpınar). || Nağme: *Denizin, kuşların şarkısı.* || *Şarkı söylemek,* insan için ahenkli sesler çıkarmak, ırlamak: *Kendi kendime şarkılar söylüyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Ed. Divan edebiyatında, bestelenmek üzere yazılan manzume. Bk. ANSİKL.

— Mus. Türk musikisinde bir tür. (Bk. ANSİKL.) || Genel olarak yüksek sanat değeri olmayan, anlaşılması kolay, küçük yapıda sözlü musiki eseri. (Batı musikisinde, lied* formuna yakın bir şekildir, okul şarkıları, çocuk şarkıları gibi.) [Bk. ANSİKL.] || *Esk.* Türkmenler tarafından çalınan bir çalgı.

— Müz. Belirli bir şemaya dayanmadan ses veya çalgı için bestelenen parçalara verilen ad. (Ravel, *İbranî Şarkıları;* Honegger, *Sevinç Şarkısı,* orkestra için; Dallapiccola, *Hapishane Şarkıları.*) || *Gregoryen şarkı.* Bk. GREGORYEN. || *Halk şarkısı,* köy topluluklarında söylenen veya halkın hafızasında hâlâ yaşamakta olan şarkı. || *Koro şarkısı* veya *koral şarkı,* koro ile söylenen şarkı. || *Polifonik şarkı,* din dışı sözler üstüne düzenlenmiş çoksesli kompozisyon.

— ANSİKL. Ed. *Şarkı,* sözleri edebî kurallara uygun olarak yazılan, bir sanatçı tarafından sanat kurallarına göre bestelenen nazım türüdür. Dil, vezin ve öz bakımından geleneğe bağlı kalır. Biçim olarak kıtalar halindedir. Kıtalar, bir veya iki mısralık nakaratla birbirine bağlanır. Kafiye örgüsü, aaab (veya çoğunlukla abab), cccb, dddb veya aaaa, bbba, ccca'dır. Nakarat iki mısra olduğu zaman, aaaaa, bbbaa, cccaa şekline girer. Şarkının dili, halkın kolayca anlayacağı nitelikte değildir; şive özelliklerine yer verilmez. Kafiye, türküde olduğundan daha önemlidir. Şarkı, halk edebiyatında yoktur. Şarkı yazan bazı halk şairleri varsa da, bunlar divan edebiyatı ölçülerini kullandılar. Divanında şarkı bulunan ilk şair Nazim'dir (öl. 1695). Şarkı Ahmed III devrinde (1703-1730) sevilen bir

nazım şekli oldu. Nedim ve Enderunlu Vasıf, şarkı türünün en başarılı örneklerini verdiler.

— Mus. Selim II devrinden itibaren ilgi gören şarkı formu neoklasik dönem sonunda Hacı Arif Beyin çalışmalarıyla büyük bir önem kazandı. Şarkılar, genellikle küçük usullerle ölçülür. Son yüzyılda büyük usullerden yalnız *evsat** şarkı için kullanıldı. Daha önce başka büyük usuller kullanılmışsa da evsatdan başka, bir büyük usulle ölçülmüş şarkı örneği bugüne kalmadı. Lenk fahte ve frenkçin gibi küçük usuller şarkı formunda kullanılmamıştır. Bugüne kalan 9 000 kadar şarkıda en çok kullanılan usuller aksak ve bütün mertebeleri, curcuna, aksak semai v.d. mertebeleri, düyek ve mertebeleri, sengin semai, devrihindî ve ağır mertebesi, türk aksağı, sofyan (bazen ağır ve yürük mertebeleri), semai, müsemmen, evsat ve yürük mertebesi, şarkı devri revanı ve ağır mertebesi, nim sofyandır. En az kullanılmış olan ölçüler de aksak evferi, curcuna evferi, raks aksağı, oynak ve devri turan usulleridir. Şarkı, bu usulleri kullanma özelliğiyle öteki bestelerden ayrılır. 25 Çeşit şarkı şekli tespit edilmiştir. Bunlar başlıca şu gruplarda incelenir: **1.** *murabba* (4 mısralı) *şarkı*. Bugün bilinen şarkıların büyük çoğunluğu bu şekildedir. Bu şarkıda ilk mısraa *zaman*, üçüncüsüne *miyan*, ikincisiyle dördüncüsüne de *nakarat* denir. (Nakarat, öteki şekillerdeki mülâzime karşılığıdır.) Miyan, büyük ve uzun süreli geçkinin yapıldığı kısımdır; **2.** *mukammes şarkı*, iki türdür: a) dördüncü mısraı nakarat olanlarda, bu mısra son mısraya bağlıdır ve onunla birlikte kurulmuştur. Bu şekilde, son iki mısra birbiri ardından okunduktan sonra tekrar ikisi birlikte söylenir; b) dördüncü mısraı miyan olanlarda, bu mısra üçüncü miyan mısraına bağlıdır ve geçkilidir. Nakaratın kuruluşuyle ilgisi yoktur; fakat ilk şekildeki gibi, üçüncü mısra ile birlikte tekrarlanmaz; önce üçüncü mısra iki defa söylenir, sonra aynı tarzı uygulamak için dördüncü mısraya geçilir; **3.** *müseddes şarkı*, iki türdür: a) ilk dört mısraı murabba şarkıda olduğu gibidir: beşinci mısrada başka bir miyan açılır, son mısra da nakarat olur; b) yine ilk dört mısra murabba şarkıdaki gibidir. Beşinci mısrada usul geçkisi yapılarak miyan açılır ve bu usul genellikle şarkının usulünden daha yürük olur. Altıncı mısra, miyanın devamı gibi, aynı usulde bestelenir; yalnız bu son mısraın ikinci okunuşunda eski usule dönülür. Bu mısra, ikinci ve dördüncü mısralar gibi nakarat olur; **4.** *müsemmen şarkı*, genellikle iki şekildedir: a) ilk dört mısra murabba şarkıda olduğu gibidir; ikinci ve beşinci mısra başka bir miyan, altıncısı nakarat, yedincisi başka bir miyan, sekizincisi de yine nakarat olur. Arif Beyin *Büyük Meyhane* denilen uşşak aksak şarkısı bu şekle örnektir; b) ilk dört mısra yine murabba şarkıda olduğu gibidir, beşinci mısrada usul değişir ve bu usul sekizinci mısraya kadar devam eder. Fakat bu mısraın ilk dört mısra ile ilgisi yoktur; ikinci bir zemin gibidir; altıncı mısra da böyledir; bunlarla ilgisi olmayan bir nakarat meydana getirir. Yedinci mısra da ikinci bir miyandır. Altıncı mısraın bestesi olan son mısra ikinci nakaratın tekrarıdır. Yalnız bu son sekizinci mısraın ikinci tekrarında ilk dört mısraın usulüne ve ikinci ve dördüncü mısraların bestesine dönülür. Bu şekil, aynı konuda iki ayrı şarkı gibi olduğundan çok ilgi çekicidir. Yalnız, son mısraın ikinci tekrarında birinci kısımla, yani ilk dört mısra ile ilgi kurulmuş olur. Yine Arif Beyin *Küçük Meyhane* denilen devrihindîmuhayyer şarkısı bu şekle örnektir. Bazı müsemmen şarkılarda serbest planlar kullanılmıştır; **5.** öteki şekiller: Hacı Arif Beyin ekolü dışındaki şarkılar için belirli planlar vermek zordur. Çeşitli serbest şekiller kullanılmıştır. Yalnız Mustafa Çavuşun bugün bilinen 45 şarkısında bile birbirine benzemeyen planların kullanılmış olduğu görülür.

Şarkıda saz parçaları. Şarkılarda genellikle aranağme denilen bir saz kısmı vardır. Bu saz parçası şarkının usulünde, üslûbunda hattâ ezgisinde olabilir. Aranağme, şarkının kıtaları arasında; ayrıca, makama ve ezgiye kulakları hazırlamak çin başta ve girişte çalınır. Aranağme, genellikle şarkıyı tamamlar. Şarkıda bazen aranağmeden başka saz parçaları da bulunabilir. Bu parçalar genellikle ezgi, makam ve usul değişiklikleri belirtmek için kullanılır.

Şarkıda terennüm. Şarkı, genellikle terennümsüz olur ve bu özelliğiyle terennümlü büyük şekiller olan beste ve semailerden ayrılır. Fakat şarkının terennümsüz olması bir kural değildir. Beste ve semailerdeki kadar uzun olmamakla birlikte, şarkılarda da kısa terennümler olabilir. Bu terennümlerin en çok kullanılanı *of* terennümüdür.

Bugün bilinen on bin kadar şarkı vardır. Bunların büyük çoğunluğunun sanat değeri yoktur. Ünlü şarkı bestecilerinden Ethem Efendinin 255, Arif Beyin 345, Bimen Şen'in 216, Ahmed Efendinin 272, Lemi Atlı'nın 162, Şevki Beyin 153, Rıfat Beyin 141, İ. Hakkı Beyin 129, Şeyh Ethem Efendinin 81, H. S. Arel'in 78, Dede Efendinin 74, Dr. Suphi Ezgi'nin 69, Faik Beyin 67, Nikoğos Ağanın 48, Rakım Elkutlu'nun 47 şarkısı vardır.

— Müz. İyi bir ses tekniğine ulaşmak için ortada henüz kesin kurallar bulunmamasına rağmen şarkı, en eski çağlardan itibaren ilgi gördü (Sant Agostino, *Müzik Üstüne*, V. yy.). XI. yy.da, Guido d'Arezzo, sesin genişliğine yönelerek şarkı öğretimini kolaylaştırdı; bundan sonra Hieronymus de Moraiva ve Johannes de Muris (XIII. yy.) gibi nazariyeciler tını ve ses-perdeleri ile ilgili bazı temel ilkeleri belirlediler. Kısa zamanda İtalyanlar, ses icrasında üstün bir duruma geldiler ve XVI. yy.da avrupa kiliselerindeki korobaşlarının çoğu İtalyandı. XVII. ve XVIII. yy.da italyan opera şarkıcıları da aynı başarıyı elde etti. XVII. yy. başından itibaren Giulio Caccini, sesin mükemmel çıkarılmasının ve iyi bir solunumun gerekliliği üstünde durdu; daha sonra şarkı öğretimi, özellikle pratik bir niteliğe büründü ve XVII. yy. sonralarına doğru Pierfrancesco Tosi, sesin terbiyesi, ses tekniği v.b. ile ilgili dersler vermeğe başladı. Böylece zamanın ünlü şarkıcıları güzel şarkı söylemenin bütün sırlarını öğrendiler.

Fransa'da vokal sanat, ilk defa XVII. yy.-da rahip Mersenne tarafından *Harmonie Universelle* (Evrensel Uyum) [1636] ve Bacilly (1668) tarafından *Points Curieux sur l'Art de bien Chanter* (İyi Şarkı Söyleme Sanatında Önemli Noktalar) adlı eserlerde incelendi ve bu iki eserde şarkıcıların bilmesi gereken ilkeler açıkça belirlendi: güzel ses, eğilim ve zekâ, kulak; mübalâğa, gösteriş ve retorik ikinci planda tutulurordu. Bu durumda, Fransızların şarkı anlayışı İtalyanlarınkine ters düşüyordu, çünkü İtalyanlar Fransızların asıl önem verdikleri ilkeleri ikinci plana itmişlerdi. XVIII. yy. sonlarına doğru ilkeler değişti; Paris konservatuvarı profesörleri tarafından hazırlanan bir şarkı metodu (1803), italyan gelenekleriyle grand opera'nın yeni yönelimlerini uzlaştırmağa çalıştı. Fakat Meyerbeer'in ve Duprez ile Nourrit gibi ünlü şarkıcıların etkisiyle, sesin yayılması ve sesin gücü nitelikleri, ifade etkilerine tercih edildi. Bilimsel görüşleri olan şarkıcı Manuel Garcia, *Traité de l'Art du Chant* (Şarkı Sanatı Ders Kitabı) [1847] ve sonra *Observations Physiologiques sur la Voix Humaine* (İnsan Sesi Üstüne Fizyolojik Gözlemler) [1880] adlı eserlerinde, şarkının kökü müziğe dayanan kuralları ile meselenin bilimsel bir görünüşünü bağdaştırdığı gerçekten mantıklı bir metot ortaya attı. Günümüzde birçok müzik adamı, sesin meydana gelmesi olayının meselelerini hâlâ derinlemesine incelemekte ama profesörlerin görevini hafifletmemektedir; fakat eski metotların esasları, günümüzde bile, şarkı eğitiminin temelini meydana getirmektedir.

●*Koro şarkısı.* Eskiçağ ve Ortaçağdan beri birarada söylenen şarkı, önemli bir sosyal kurum olarak kabul edildi. Rönesansta bu sanat biçimine daha da fazla değer verildi. Dinî ve dindışı repertuvar, missaları, motetleri, kantatları, oratoryoları, dinî koro şarkılarını, madrigalleri, popüler ve çoksesli şarkıları içine alarak yüzyıldan yüzyıla genişledi. Koro şarkısının yorumu, güçlükler ortaya çıkardı ve koro şeflerinin ve iyi bir teorik bilgiye sahip icracıların uzun ve sabırlı bir şekilde çalışmalarını gerektirdi. (ML)

ŞARKICI i. (*şarkı*'dan *şarkı-cı*). Şarkı söyleyen, şarkı söylemekte usta veya mesleği şarkı söylemek olan kimse. (M)

Şarkı Karîb Çerkezleri Temini Hukuk cemiyeti, Türkiye'de yaşayan çerkez azınlığından küçük bir grubun İzmir'de kurduğu siyasî cemiyet (ekim 1921). Kurucuları arasında, Bağ Talustan, Bazadoğ Sait, Kavaca Hüseyin, Neçoku Hasan, Brau Sait, Berzek Tahir, Bağ Rıfat, Ancuk İsa Nuri, Harunüreşid Efendi, Maan Ali, Şahap el-Hasan, Bağ Kâmil, Lampez Yakup, Hafız Sait, Çule Aslan, Bağ Osman, Çule İbrahim, Çiyo Kâzım, Maan Şirin, Açofit Sami, Pasav Reşid vardı. Cemiyet, Kurtuluş savaşını desteklemiyor, Batı Anadolu'da yunan hâkimiyeti altında Çerkezlerin bir millet olarak tanınmasını istiyordu; ayrıca, yapılacak bir barışta, Çerkezlerin uğradığı zararların Türk hükûmetince ödenmesi gerektiği görüşünü savunuyordu. Çerkez Ethem tarafını tutan ve çerkez asıllı türklerce de desteklenmeyen bu siyasî topluluk, Kurtuluş savaşının kazanılması sonunda dağıldı. (M)

ŞARKIŞLA, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Sıvas ili) ilçe merkezi kasaba; 8 229 nüf. (1970). Sıvas'ın güneybatısında, Sıvas - Kayseri kara ve demiryolu üzerinde. Alçıtaşından küçük bir tepenin yamacındadır; yüksl. 1 180 m. — *Şarkışla ilçesi*, 2 619 km²; 62 512 nüf. (1970). Merkez, Akçakışla, Altınyayla, Ortaköy bucakları; 115 köy. Tarla ziraati, hayvancılık, sulak kesimlerde çeşitli meyveler. (M)

ŞARKÎ sıf. (ar. *şark*'tan *şarkî*). *Esk.* Doğu ile, doğu ülkeleriyle ilgili.

— Coğ. *Esk. Cenub-i şarkî*, güneydoğu. || *Şimal-i şarkî*, kuzeydoğu.

◆ **Şarkiye** sıf. *Esk.* Şarkî'nin dişili. || *Elsine-i şarkiye*, doğu dilleri. (M)

ŞARKÎ, Hindistanda Cevnpur'da hüküm süren bir hanedan (1399-1500): — MELİK SERVERÎ (öl. 1399), Tuğluk devleti beylerindendi. Son Tuğluk hükümdarı Mahmud, Delhi'nin doğusunda ayaklanan hinduların isyanını bastırmakla Serverî'yi görevlendirdi ve ona «Melikuş-şark» unvanını verdi. Serverî, Cevnpur'a yerleşti ve topraklarını genişletti; — MELİK KARANFİL (öl. 1402). Melik Serverî'nin evlâtlığı. *Mübarekşah* unvanını aldı. Bağımsızlığını ilân etti ve kendi adına para bastırdı; — İBRAHİM ŞAH (öl. 1436), Melik Karanfil'in kardeşi. Kanevç'i ele geçirdi ve Delhi üstüne yürüdü; fakat Gucerat hükümdarının Tuğluk sultanına yardım etmesi üzerine şehri alamadan geri döndü. Cevnpur'da Atala camiini yaptırdı; — MAHMUD ŞAH (öl. 1457) Malva hükümdarı Kolaç'a karşı savaştı. Sonra Delhi'yi ele geçirmek istedi; fakat Behlûl Lodi'nin elinden şehri alamadı. Behlûl Lodi ile savaşlar devam ederken öldü; — MUHAMMED ŞAH, Mahmud Şahın oğlu. Babasının ölümünden sonra hükümdar oldu; fakat, kısa bir süre sonra tahttan indirildi; — HÜSEYİN ŞAH (öl. 1500), Mahmud Şahın oğlu. Saltanatının ilk yıllarında Behlûl Lodi ile barış yaptı; sonra, Orisa racasının üstüne yürüdü. Raca haraç vermeyi kabul etti. Hüseyin Şah, 1473'te Delhi üstüne yürüdü. Cemne ırmağı kıyısında Behlûl Lodi ile yaptığı savaşı kaybetti. Behlûl Lodi, Cevnpur'u alınca Hüseyin Şah Bengal'e sığındı ve orada öldü. (M)

ŞARKÎ (CEBEL EL—), Antilübnanlar'ın mahallî adı. — Güney Suriye'de Şam'ın kuzeydoğusunda dağ. (L)

Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk cemiyeti, Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgalini protesto etmek ve Millî Mücadeleyi planlamak için Erzurum'da kurulan (24 ağustos 1919) türk siyasî derneği. Kurucuları: Mustafa Kemal (Atatürk), Rauf Bey (Orbay), Servet ve Eyübzade İzzet Beyler (eski Trabzon mebusları), Sadullah Bey (eski Bitlis mebusu), Raif (eski Erzurum mebusu), Şeyh Feyzi Efendi (Nakşî şeyhi), Bekir Sami Bey (eski Beyrut valisi), Hacı

şarpi

Musa Bey (Mutki aşireti reisi). Cevat Beyin (Dursunoğlu) Süleyman Nazif Beye bağlı olarak İstanbul'da kurulan Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuk cemiyetinin Erzurum'da açtığı şube, sonradan İstanbul'daki cemiyetten ayrıldı ve bağımsız duruma gelerek Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir Paşa, Rauf Bey gibi Millî Mücadeleyi benimsemiş liderleri arasına aldı. Cemiyet, iki amacın gerçekleşmesine çalıştı: 1. özellikle doğu illerinde teşkilâtlanmak; 2. Sıvas'ta genel bir kongre toplamak. Bu iki konu için Kars Millî Şûra hükûmetiyle sıkı işbirliği yapıldı. Trabzon Muhafazai Hukuk cemiyetinin, bu cemiyete katılması sağlandı. Alaşehir kongresine bir müdafaai hukuk mesajı yollandı. Cemiyet, Sıvas kongresinde alınan bir kararla Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyetinin Erzurum şubesi oldu. (M)

ŞARKÎKARAAĞAÇ, Akdeniz bölgesinde (Göller yöresi, Isparta ili) ilçe merkezi kasaba; 4 790 nüf. (1970). Sultan dağlarının batı eteklerinde; yüksl. 1 181 m. Sultan dağlarını aşan bir yolla Akşehir ve Beyşehir üzerinden Konya'ya, Eğridir üzerinden de il merkezi Isparta'ya bağlanır. — *Şarkîkaraağaç ilçesi,* 1 233 nüf. (1970). Merkez, Yenişar, Bademli bucakları; 30 köy. Tahıl, baklagiller, keten. (M)

Şarkî Trakya cemiyeti. Bk. TRAKYA PAŞAELİ HEYETİ OSMANİYESİ.

ŞARKİYAT çoğl. i. (ar. *şarḳıyye*'den *şarḳıyyāt* > *şarḳiyyāt*). Doğu ülkelerinin kültürüyle uğraşan bilim dallarının tümü.

— ANSİKL. *Şarkiyat,* etnografya, tarih, coğrafya, filoloji, edebiyat, bilim tarihi gibi araştırma alanlarını kapsar. Bu araştırmalar doğu ülkeleriyle ilgili bilgilerin artmasıyle birlikte daha ayrıntılı uzmanlık alanlarına ayrılır. Ortaçağda bilim adamları yalnız iki doğu dilini belirlerdi: İbranîce, özellikle de Arapça. İbranîcenin insanlığın ilk dili olduğuna inanılıyordu. Arapçadan batı dillerine ilk yapılan tercümeler İbni Sina, İbni Rüşd gibi bilginlerin eserleri oldu. Bu kaynaklar üstündeki ilk çalışmalara X.yy.da başlandı. Salerno'da (İtalya) arapça tıp kitaplarının tercümeleri yapıldı; XII.yy.da italyan Gherurdo Cremonese (1114-1187), Toledo'da bir tercüme kurulunun başında çalıştı; Robert of Chester, Harizmî'den yaptığı tercüme yanında Hermanus Dalmata ile birlikte meydana getirdiği ilk latince *Kur'an* tercümesiyle tanındı. Protestanlık, bu mezhebi benimseyenleri İbranîce, kalde dili ve Süryanîceyi öğrenmeye teşvik etti. 1622'de Hıristiyanlığın yayılması amacını güden Collegium pro Fide Profoganda'da doğu dilleri öğretimi başladı. O tarihten sonra misyonerler doğu incelemeleri bakımından değerli belgeler sağladılar. XVII.yy.da cizvitler batı dünyasına Çin ve Japon dil ve medeniyetlerini tanıttılar. Colbert, doğu için tercüman yetiştirmek amacını taşıyan Dil okulunu kurdu. Türkçe ve Farsça öğrenilmeğe başlandı; doğu masalları moda oldu (Galland'ın *Binbir Gece Masalları* tercümesi; *İran Mektupları* v.b...). Hindistan'ın fethi Sanskritçenin keşfedilmesine yol açtı. XVIII.yy.ın son bölümünde Anquetil-Duperron Zendce ve Pehlevîceyi keşfetti. 1795'te Paris'te Ecole des Langues Orientales Vivantes (Yaşayan Doğu Dilleri okulu) açıldı.

Bu okulun kurucusu Sylvestre de Sacy, bütün batı ülkelerinden öğrenime gelen şarkiyatçıların yetişmesine yardımcı oldu. Berlin'de (Seminer für Orientalische Sprachen, 1887), Londra'da (School of Oriental Studien, 1906) açılan okullar, şarkiyat araştırmalarının gelişmesini sağladı. Rusya'da (Kazan, 1804; Petersburg, 1854; daha sonra: Bakû, Moskova, Taşkent v.d.), Amerika'da (Harvard, Columbia, Chicago v.d.) şarkiyat fakülte ve enstitüleri kuruldu.

Türkiye'de İstanbul Dârülfünununda başlayan şarkiyat araştırmaları (Fuad Köprülü, Hüseyin Daniş, Kilisli Rifat v.d.), İstanbul ve Ankara üniversitelerindeki fakültelerde (Abdülbaki Gölpınarlı, Ahmet Ateş, Tahsin Yazıcı v.d.) sürdürüldü 1940'ta «Leyden basımı» esas tutularak düzeltme ve eklemelerle çevrilmesine başlanan *İslâm Ansiklopedisi* (Encyclopedie de L'İslam), Türkiye'deki şarkiyat çalışmalarının sonuçlarını yansıtır. Fransa'da *Journal Asiatique* (Asya Gazetesi) ve *Syria* yalnız şarkiyatla uğraşan dergilerdir. Leiden'de yayımlanan *Bibliotheca Orientalis* (Doğu kütüphanesi) şarkiyat alanında yayımlanan ilgi çekici eserler üstüne inceleme yazılarına yer verir. Paris'teki Yaşayan Doğu Dilleri okulu, konuşulan başlıca doğu ve islav dillerini öğretir. Guimet ve Cernuschi müzeleri ise Orta Asya, İran ve Uzakdoğu ile ilgili eski eserler konusunda uzmanlaşmıştır. Asya ülkelerinin dünya dengesindeki öneminin giderek artması bilimsel araştırma ve öğretimde doğu ülkeleri dil ve medeniyetinin incelenmesini destekledi. Alman F. Wüstenfeld, Ahlwardt, Wellhausen, Nöldke, Bergstraesser, G.L. Flügel, Von Hammer-Purgstall, Brockelmann, Ritter, rus baron Rosen, Kraçkovski, F. Buhl, Barthold; fransız Reinaud, De Slane, René Basset, H. Masse, J. Deny, Carra de Vaux, L. Massignon; ingiliz S.W. Lane, sir Thomas Arnold, Margoliouth, R. A. Nicholson, H.A.B. Gibb, Edward G. Browne, sir Danison Ross; hollandalı Snouck-Hurgronije, Goeje, R. Dozy; macar Goldziher; italyan Caetani, İ. Guidi, Michel Angello Guidi; amerikalı John Maynard, K. Cragg, D.B. Macdonald v.d. şarkiyat alanındaki araştırmalarıyle tanındı. (M)

◆ **Şarkiyatçı** i. Şarkiyatla uğraşan bilim adamı. (M)

ŞARKİYATÇI i. (*şarkiyat*'tan *şarkiyat-çı*). Doğu ülkelerini, dillerini, sanatlarını v.b. inceleyen bilim adamı. (L)

ŞARKİYE, Mısır'da il, Aşağı Mısır'da (Delta'nın doğusunda [şark] bulunduğu için bu adla anılır); 1 821 000 nüf. Merkezi, *Zekazik.*

— Tar. *Şarkiye eyaleti,* Fatımîler zamanında 452 şehir ve köyü içine alıyordu. Hazineye de yılda 694 121 dinar getiren bu eyaletin durumunda Eyyubîler zamanında bir değişiklik olmadı. 1315'te memlûk sultanı Melikünnâsır Muhammed'in devrinde yapılan bir arazi tahriri sırasında Şarkiye eyaletinin güney kısmı Kelyubiye adıyle ayrı bir idarî bölüm oldu. Bu değişiklikten sonra eyalet, 380 köy ve şehri içine alıyordu; geliri de 1 411 875 dinardı. Merkezi Bilbays olan eyaletin 1897'de nüfusu 749 130 oldu. Bu dönemde Şarkiye 393 şehir ve köyü içine alıyordu. XX. yy. başlarında Şarkiye eyaleti altı idarî bölüme ayrıldı; 1. Bilbays; 2. Fakuş; 3. Hihiya; 4. Kefri Sahr; 5. Minaül Kamh; 6. Zekazik. 1960'ta 1 821 000 nüfusu olan eyaletin merkezi Zekazik idi. (M)

ŞARKİYUN çoğl. i. (ar. *şarḳî*'den *şarḳıyyūn*). *Esk.* Doğu ülkelerinde yaşayanlar, doğu halkı. (M)

ŞARKLI i. ve sıf. (*şark*'tan *şark-lı*). Doğulu (kimse): *Biz gerçi, bir hayli bakımdan Osmanlı şarklısı değiliz* (F. R. Atay). *Hem bakalım, bu ilk fenalık sizin gördüğünüz gibi mi? Biz şarklıyız, onlar garplı* (M. Ş. Esendal).

◆ **Şarklılık** i. Doğulu olma hali. || Doğulunun düşünme ve yaşama tarzı, zihniyeti. (M)

Şark meselesi, Avrupa diplomasisinde Osmanlı imparatorluğunun ortadan kaldırılması ihtimalinin yarattığı mesele (Question d'Orient). Aslında Şark meselesi Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan çok daha önce ortaya çıktı. Her devirde, Boğazların, Şattülarap'ın, Toros sıradağlarının ve Süveyş kıstağının stratejik önemi ve Balkanlar'daki, Anadolu'daki, Yakındoğu'daki bazı bölgelerin iktisadî önemi, büyük devletleri, bunları tek başına kontrolu altına almağa sevk etti. Sırasıyle Yunanlılar ve Persler (M. Ö. VI.-IV. yy.), roma ve helen monarşileri (M.Ö. III.-I. yy.), Roma imparatorluğu ve Persler (M.S. I.-VII. yy.), Bizans imparatorluğu ve müslüman devletler VII.-VIII. yy.) üç kıtanın kavşağında bulunan bu ülkelere sahip olmak için çekişmişlerdi. Fakat, Şark meselesi, bütün şiddetiyle ancak XVIII. yy.dan sonra ortaya çıktı. İki faktör meseleyi daha da tehlikeli hale getirdi: bütün Ortadoğu'yu ve Avrupa'nın güneydoğusunu işgal eden, fakat bu işgali hiç bir vakit işgal edilmiş ülkelerde konaklamış bir ordu durumundan öteye gitmemiş ve hıristiyan cemaatlerin yaşamasına karışmamış olan Osmanlı imparatorluğunun zayıflaması; Osmanlı imparatorluğunun ortadan kalkmasını menfaatlerine uygun bulan, fakat birbirlerini ve Büyük Britanya'nın osmanlı ülkesine girmesine karşı olan Habsburg'larla Rusya'nın Doğu üstündeki isteklerinin, paralel bir şekilde artması. Gerçekten Habsburg'lar, Tuna üzerinde vapur seferlerine nehrin ağzına kadar tek başlarına hâkim olmak istiyorlardı; ayrıca imparatorluklarındaki islavların Osmanlı imparatorluğunun hâkimiyeti altında yaşayan ve bağımsızlık isteyen ırkdaşlarını örnek almasından çekinerek Osmanlı imparatorluğu İslavlarını da hâkimiyetleri altına almayı tasarlıyorlardı. Bu istekler, İstanbul ve Çanakkale boğazlarını alarak veya hiç değilse, Osmanlı imparatorluğuna himayelerini kabul ettirip, kendilerini osmanlı tebaası islavlarla ortodoksların hamisi olarak onaylatarak Karadeniz'de kapalı donanmalarına Akdeniz'e çıkış kapısı sağlamak isteyen çarlarınkiyle bağdaşamayacak şekilde çatışıyordu. Hindistan yolunun emniyetini sağlamak için Babıâli'nin zafından istifade eden Büyük Britanya ise Akdeniz'in tek hâkimi olarak kalmak ve böylece Rusya'nın bu denize sızmasını engellemek istiyordu. Bu üç devletin birbiriyle çelişen istekleri, Osmanlı imparatorluğunun 1920'ye kadar yaşamasına yardım etti; ama bir yandan da yüzyıl boyunca hiç birinin yararlı bir sonuç alamadığı birçok çatışmaya yol açan tehlikeli bir durumun devam etmesine sebep oldu.

Osmanlıların zayıflamasından ilk olarak Avusturya yararlanmak istedi; Macaristan'ı bağımsızlığa kavuşturduktan sonra (Karlofça barışı, 1699), Tuna kıyısındaki İslavların yaşadığı bölgeleri ilhak etti (Pasarofça barışı, 1718). Rusya ise Karadeniz'e ulaştı (Küçük Kaynarca antlaşması, 1774), Kırım hanlığını (1783), Yedisan'ı (Yaş barışı, 1792), Besarabya'yı (Bükreş antlaşması, 1812) ilhak etti.

XVIII. yy.da ticaretin gelişmesi üzerine Fransa ve İngiltere de osmanlı kıyılarına göz dikti; ama Fransızlar Mısır'ı sömürgeleştirmeyi denerken (1798-1801) İngilizler sadece ticaret serbestisi istemekle yetindiler. XVIII. yy.da Balkanlar'daki hıristiyan halkların millî hareketleri meseleyi daha da karıştırdı. Karadağ 1719'da fiilen bağımsız hale geldi. Sırbistan muhtariyet, Yunanistan bağımsızlık kazandı (1830), ama bunlar Osmanlı hâkimiyetinde bulunan ırkdaşlarını kurtarmak isteyebilecek yarı bağımsız devletlerdi. Büyük devletler, güçsüz Osmanlı devletinin parçalanmamış halde kalmasını, içlerinden birinin işine yarayabilecek ayaklanmaları desteklemeye tercih ettikleri için bu istekleri teşvik etmediler. Osmanlı imparatorluğuna reformlar yapılmasını öğütlemekle yetindiler. 1830 ve 1840'ta Fransa dışında hepsi Kavalalı Mehmed Ali Paşaya karşı padişahı tuttular; Fransa ve İngiltere rus gelişmesini önlemek için Kırım savaşını yaptılar (1854-1855). Ama Osmanlı imparatorluğunun gerilemesi hızlandı; Eflak ve Boğdan 1859'da birleşerek 1867'de Romanya'yı meydana getirdi. Balkanlardaki ayaklanmalar (1876) 1877-1878 Türk-Rus savaşına yol açtı; yenilen Osmanlı imparatorluğu büyük devletler tarafından bir defa daha kurtarıldı; büyük devletler Bosna - Hersek'i (Avusturya-Macaristan) ve Kıbrıs'ı (Büyük Britanya) aldıktan sonra imparatorlığun gerilemesini sınırladılar (Berlin antlaşması, 1878); bağımsızlık verilen Sırbistan ve Romanya ile Karadağ büyütüldü; bir bulgar prensliği kuruldu (1885'te Rumeli'yi ilhak etti), milliyetçi Jöntürk hareketi (1908), yeni ayaklanmalara ve Birinci Balkan savaşına (bk. BALKAN HARBİ) yol açtı. 1913 Antlaşmalarıyle Osmanlı imparatorluğunun elinde sadece Boğazlar bölgesi kaldı. Lozan antlaşmasıyle sonuçlanan Kurtuluş savaşı sonunda Türkiye cumhuriyeti kuruldu; fakat Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasından doğan balkan ve arap devletleri çatışmalarıyle Avrupa'yı devamlı olarak genel bir savaş tehdidi altında tuttular. Birinci Dünya savaşı ertesinde Habsburg imparatorluğunun parçalanması ve Rusya'nın bir süre için güçsüzleşmesi Şark meselesini geçici olarak Büyük Britanya lehine çözdü. Bununla beraber, kısa süre sonra, özellikle

Fransızların Suriye'yi manda altına alması (1920) fransız-ingiliz çatışmalarına yol açtığı için meseleyi bütün keskinliğiyle tekrar ortaya çıkardı; anlaşmazlıklar Fransa'nın Suriye'yi boşaltmasıyle (1946) bir kere daha İngiltere lehine çözüldü. Ama önce Irak'ta, sonra Yakındoğu'nun öbür ülkelerinde petrol bulunması bu toprakları tekrar milletlerarası rekabetlerin savaş alanı haline getirdi. Ayrıca İsrail devletinin kurulması bütün islâm devletlerinin ona karşı birleşmesine yol açtı ve S.S.C.B. propaganda ve mahallî komünist partileri aracılığıyle hiç değilse ideolojik ve iktisadî açıdan bu bölgeye tekrar el atmayı deneyerek Çarlık Rusyası'nın genişleme tasarılarını devam ettirdi. Kısacası Şark meselesi hâlâ devam etmektedir ve büyük çatışmalara yol açabilir. (M)

Şark Operet heyeti, Muhlis Sabahattin Ezgi* tarafından kurulan operet topluluğu (1928). Kadrosunda şu sanatçılar vardı: Fikriye, Suzan, Nıvart, Faik, Cemal Sahir, Muammer Karaca. Topluluk ilk olarak *Gençlik Aşısı* adlı opereti oynadı. Daha sonra eski operetlerden bazıları tekrarlandı ve operet, kurulduğu sezon kapandı (5 mayıs 1928). [M]

Şark ordusu. Ask. tar. Güneydoğu Avrupa'da harekâtta bulunmuş seferî kuvvetlere (fransız askerî birlikleri) 1854'te verilen Şark ordusu adı, 1915'te Çanakkale harekâtına katılan fransız kuvvetleri için de kullanıldı. 1916 Ağustosunda general Sarrail kumandasında Makedonya'da çarpışan tümenler de Fransız Şark ordusu adını aldı; 1918 taarruzu sırasında bu ordunun mevcudu 210 bin kadardı. 29 Eylül mütarekesinden sonra bu kuvvetler Macaristan ordusu, Tuna ordusu ve İstanbul işgal kuvveti birliklerini meydana getirdi. Bk. MAKEDONYA SAVAŞLARI. (L)

ŞARKÖY, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Tekirdağ ili) ilçe merkezi kasaba; 4 428 nüf. (1970). Marmara denizinin kıyısında küçük bir koyun kenarında; Tekirdağ - Malkara yolunun 49. km'sinden güneye ayrılan 38 km'lik bir yolun yanındadır. Tekirdağ ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. Şarapçılık. — *Şarköy ilçesi,* 481 km²; 20 950 nüf. (1970). Merkez ve Mürefte bucakları; 36 köy. Bağcılık, zeytincilik, ayçiçeği. (M)

Şark tiyatrosu, İstanbul'da bugünkü Tokatlıyan hanının yerinde bulunan *Café Oriental* adlı gazinoda oyunlar veren tiyatro topluluğu. Meryem Kuliler, Kirkor Hurdacıyan, Abraham Narinyan, Kirkor Frengyan, Rupen Hüseyinciyan tarafından kuruldu (14 aralık 1861). Kadrosunda şu sanatçılar yer aldı: Mardiros Manakyan, Tomas Fasulyacıyan, Sedefçiyan, Ekşiyan, Magakyan, Bedros, Agop Vartovyan, Ohannes Acemyan, Serope Benliyan, Davit Triyans, Çeraçi, Liçeçi, Bezirciyan, Agavni, Yebrus Gümrükçüyan. Topluluğun rejisörü Asti adında bir italyandı. Oynanan başlıca eserler: *İki Ahbap Çavuşlar; Funçinella; Ancelo Malipiyeri; Lükreç Borjiya; Haydutlar; Francesca da Rimini; Rober - Eşkıya Reisi; Değirmencinin Kızı; Kral Eğleniyor; Gemici Bertram.* Tiyatroda oyunlardan bazıları Ermenice, bazıları Türkçe oynandı. Bina, sonra *Alcazar de Bizanse* adıyla cambazhane olarak işletildi (1868). Yeniden tiyatro binası oldu, 1874'e kadar temsiller verdi. (M)

ŞARKÜTERİ i. (fr. *charcuterie*). Suçuk, pastırma, salam, sosis v.b. yiyecekler satılan dükkân.

— ANSİKL. *Şarküteri* mamulleri ev kadınına büyük kolaylık sağlar; çünkü bunlar çerezler, kızartmalar v.b. hazır yemeklerdir, fakat çabuk bozulur; bu yüzden herhangi bir mayalanmayı önlemek için taze yenmeleri veya kuru saklanmaları gerekir. (L)

ŞARLAMAK geçz. f. (onomatope *şar*'dan *şar-la-mak*). Şarıldamak. (M)

ŞARLATAN i. ve sıf. (ital. *ciarlatano* > fr. *charlatan*). Mallarını veya kendi bilgi ve niteliklerini överek saf insanları dolandıran kimse: *Bizi hemen iki seneden beri aldatan bu şarlatanı nihayet işte böyle cürmü meşhut halinde yakaladım* (Ömer Seyfeddin). *Kelimenin de tadını alırdı, kafiyenin de ... Adı şarlatan bir şöhretle kanatlanmadıysa, edebiyatın siyasetini yapmadığı içindir* (Y. Z. Ortaç). [M]

ŞARLATANLIK i. (*şarlatan*'dan *şalatanlık*). Şarlatan olma hali, şarlatanca davranış: *Şarlatanlıklardan* [...] *dolambaçlı işlerden kaçınırdı* (Vâ - Nû). [M]

ŞARLKEN. Bk. KARL V.

Şarlo, Charlie Chaplin'in yarattığı sinema kişisi. *Şarlo* adı, 1915'te, fransız sinemasının ilk günlerinde, yapımcı ve dağıtımcı Jacques Haik tarafından ortaya atıldı. Bu tip, Chaplin'in, bir ingiliz soylusunu canlandırdığı ilk filmi *Ekmek Davası*'nda (Making a Living) [1914] henüz yoktu; ikinci filmi *Kid Auto Races at Venice*'te (Venedik'te Çocuk Otomobil Yarışları) ortaya çıktı, yavaş yavaş Keystone filimlerinde gelişti ve Mutual şirketinin filimlerinde son şeklini aldı.

Şarlo, çok az konuşabilen, her türlü cambazlığa yatkın, ama en yüce insanî duyguları da ortaya koyabilen bir çeşit kukladır. Özelliklerini meydana getiren melon şapkası, bambu sopası, bol ve yamalı pantolonu, dar ceketi, yamalı pabuçları ve kısa bıyıklarıyle büyük üne kavuşan Şarlo tipi, aynı zamanda iyilikseverliği, kurnazlığı, duygusallığı ve kadere boyun eğen insanı temsil eder. Bu tipi Chaplin *Parisli Kadın, Monsieur Verdoux, Sahne Işıkları, New York'ta Bir Kral, Hong Kong'lu Kontes* dışında hemen bütün filimlerinde canlandırdıysa da, Chaplin ile Şarlo'yu birbirine karıştırmak çok yanlış olur. (ML)

ŞARLOT i. (fr. *charlotte*). Eskiden Fransa'da kadınların ve çocukların giydiği şapka; kenarı büzgülü esnek bir bere şeklindeydi. (L)

ŞARMUTİYEN sıf. ve i. (fr. *charmouthien*). Jeol. Liyasın, Lotarenjiyen ile Toarsiyen arasında kalan katı. (L)

ŞARON, İsrail devletinde kıyı ovası, Karmel dağında Mısır sınırına kadar 100 km boyunca uzanır; bostanlar ve bağlarla yer yer kesilen büyük bir turunçgil ve çeşitli meyve ağaçları bahçesi olan Şaron, İsrail'in en kalabalık (km²'ye 500 kişi) bölgesidir. (L)

ŞARPİ i. (ing. *sharp*'tan fr. *sharpie*). Denizc. Üç köşe yelken açılan iki direkli amerikan (Conecticut kıyıları) balıkçı teknesi. || Bu balıkçı teknesinden örnek alınarak yapılmış, altı düz, bordası su hattında keskin olarak kıvrık, salma omurgalı spor ve yarış teknesi. (Tekneye bu biçimin verilmesindeki amaç, özellikle teknenin inşasını kolaylaştırmak, dolayısıyle maliyet fiyatını düşürmektir. Tekne, kontrplak gibi geniş yüzeyli levhalardan yapılabilir.)

— ANSİKL. Spor. *Şarpi*, milletlerarası bir sınıftır. 1931'den beri yelken sporunda kullanılır. Uzunluğu 5,99 m, genişliği 1,43 m, ağırlığı ise 230 kg'dır. Tek direkli ve iki yelkenlidir. Yelkenlerin toplamı 12-14'm²'dir. Dümen yekesi hilâl biçimindedir. İki kişilik bir teknedir ve sınıf işareti «12» sayısıdır. (M)

ŞARRUKİN. Bk. SARGON.

ŞAR ŞAR zf. (onomatope *şar*'dan). Şarıl şarıl. (M)

ŞART i. (ar. *şart*). İnsanların veya nesnelerin bağlı bulunduğu dış durum veya olgu: *Başarının şartları.* || Elverişli veya elverişsiz durum: *Demek ki kendi şartlarımız içinde bir demokrasi kuracağız* (F.R. Atay). *İyi şartlar içinde bulunmak.* || Temel veya gerekli özellik, husus: *Tarih, vasiyetnamenin şartlarından biridir. Yeni.* Koşul. || Gelecekte yer alan, gerçekleşip gerçekleşmeyeceği şüpheli olay; bir sözleşmede veya bir taraflı işlemde yer alan hüküm. (Bk. ANSİKL. *Huk. böl.*) || *Şart olmak,* gerekmek, kaçınılmaz bir duruma girmek: *Hülâsa, hepsi çalışmak, yorulmak isteyecek / Fakat çalışmak için önce şart olan: İstek* (M.Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Şart etmek,* «şart olsun» diyerek yemin etmek. *Esk.* Şart koşmak, bir koşula bağlamak: *Zülfikâr, hizmetine mükâfat beni istedi. Sana haber vermemeyi şart etti* (Namık Kemal). *Oğlu Abdullah [...] dahi mücerret rey vermek üzere bu meclise memur edip, hilâfete intihab olunmamasını şart etti* (Cevdet Paşa). || *Şart koşmak* (veya *koymak*), şart olarak öne sürmek: *Anladığıma göre sen, burada yaşamayı şart koşmuşsun* (H.E. Adıvar). || *Şart olsun,* «öyle değilse, bu dediğim gibi olmazsa veya öyle yapmazsam karım benden boşanmış sayılsın» anlamına söylenir: *Bugün de göndermezsek, şart olsun hepimizi kurşuna dizerler! Şimdilik bunu böyle alalım!* (Kemal Tahir). || *Şart şurt tanımamak. Tekl z.* Hiç bir şarta bağlanmadan hareket etmek. || *Şarta bağlamak* (*bağlanmak*), bir şart ile sınırlandırmak (sınırlandırılmak). || *Şu şartlar altında,* bu durumda.

— *Esk. Şart-ı âzam,* mutlaka yerine getirilmesi gereken şart. || *Be-an-şart ki,* şu şartla ki; ancak.

— Biyol. *Yaşama şartları,* organizmalar üstünde etki gösteren dış şartların tümü. Bk. ANSİKL.

— Dilbil. *Şart bileşik zamanı,* şart kavramı veren zaman (*Dilek-şart* da denir). [Bk. ANSİKL.] || *Şart eki,* şartlı bileşik cümle kuran ek. (Türkçede şart eki *-sa, -se*'dir.)

— Fiz. *Normal şartlar,* 0°C sıcaklık ve 76 sm yüksekliğinde civa sütununun basıncı.

— Huk. *Şart teorisi,* hukuka aykırı sonucu, o olmaksızın meydana gelemeyeceği kendinden önceki her olay ile illiyet bağı içinde gören teori. || *Şarta bağlı hukukî işlem,* hukukî etkisinin şarta bağlanmış olduğu işlem. (Bk. ANSİKL.) || *Bozucu* (*infisahî*) *şart,* gerçekleşmesi hukukî işlemi hükümden düşüren şart. (Bk. ANSİKL.) || *Geciktirici* (*tâlikî*) *şart,* gerçekleşmesi işlemin hüküm doğurmasını sağlayan şart. (Bk. ANSİKL.) || *Kanunî şart,* bir hukukî işlemin geçerli olması için, kanunun aradığı unsurlar.

— *Esk.* Doğrudan doğruya etkili olmamasına rağmen, bir kuralın oluşunda varlığı gerekli sayılan unsur. (Meselâ nikâhta kural, tarafların rızaları ve şahitlerin beyanlarıdır. Rıza nikâhın illetidir, evliliğin kuruluşunda doğrudan doğruya etkilidir. Tanıkların bulunması da gerekir; ancak bu gereklilik, rıza gibi doğrudan nikâhla ilgili olmamakla birlikte tanıklar bulunmadan yapılan nikâh hukukça geçerli olmaz, çünkü şartlarından birisi gerçekleşmemiştir.) || Bir kişinin veya tarafların geçerli irade açıklamalarını hukukça belgeleyen yazı. (Bu yazılara, ispatlayıcı gücü dolayısıyle *şart* denmiştir. Yazıların düzenlenme metotlarını öğreten ilme de ilmi şürut denir.) || *Şartı bâtıl,* hukukça geçerli olmayan şart. (Faydasız, gereksiz ve anlamsız akit şartları, niteliklerinden ötürü bâtıl sayılır. Özellikle vakıfnamede, vakfın amacına aykırı ve yararsız şartlar, vakıf tarafından konulmuş olmasına rağmen bâtıldır.) || *Şartı caiz,* bir akitte, özellikle bey akdinde, tarafların öngördükleri ve akdin mahiyetine, emredici kurallara aykırı düşmeyen geçerli şartlar. (Rüiyet muhayerliğiyle satışta mebinin görülmesi şartı bu niteliktedir.) || *Şartı lağıv,* akitte, özellikle bey akdinde, tarafların öngördükleri ve akdin özüne etkili olmayan, yararsız ve zararsız kayıtlar. (Meselâ yeşil mobilya ile döşenmemesi şartıyle bir evin satılması geçerlidir, fakat mobilya konusundaki şart zararsız ve yararsız olduğu için lağıvdır, yürürlüğü yoktur.) || *Şartı müfsit,* akitte (özellikle bey akdinde), akdin gereğinden olmayan, hukukça olumlu sayılmayan, taraflardan yalnız birine yarar sağlayan şart. (Bu şart, öngörüldüğü akdi hükümsüz kılar. Meselâ pazar günleri satıcının binmesi şartıyle yapılan araba satışı, bu şart yüzünden fasittir.) || *Şartı müteariz,* vakfiyede, birbirine karşıt anlamlı şartlar. (Bu şartların hepsinin birlikte yorumlanması mümkün olmazsa, sonraki şart, öncekini geçersiz kılar.) || *Şartı müteahhir,* vakfiyedeki müteariz şartlardan sonra yer alan şart. (Bu şart, kural olarak önceki şartları geçersiz kılar.) || *Şartı mütekaddim* veya *şartı evvel,* vakıfnamedeki müteariz şartlardan birincisi. (Bu şart, sonuncu şart tarafından çözümlenir. Müteahhir şart da, bu şartı geçersiz kılar.) || *Şartı nâsih,* vakfiyedeki müteariz şartlardan sonuncusu. (Bu şart öteki şartları ortadan kaldırır.) || *Şartı sani,* vakfiyedeki müteariz şartın ikincisi. (Bu şart, ilk şartın geçerliliğini ortadan kaldırır.) || *Şartı sarih,* vakfiyede birbirine atıf yapılarak kullanılan deyimlerden hemen sonra yer alan

ve onların anlamını açıklayan kayıt. («Çocuğuma, torunuma ve neslime vakfettim» şeklindeki vakıfta «neslime» bir şartı sarihtir. Vakfın erkek çocuğa, erkek toruna ve bunların erkek çocuklarına yapıldığını gösterir.) || *Şartı takyidî,* sözleşmedeki edimlerden birini belli bir olayın gerçekleşmesine bağlayan şart. (Genellikle bu şart «şartıyle», «takdirde», «üzere» sözleriyle belirtilir. Meselâ «hava açık olduğu takdirde gösteri yapmayı kabul ediyorum» gibi bir sözleşmede, gösteri yapma havanın açık olmasıyle kayıtlanmıştır.) || *Şartı vâkıf,* vâkıfın, vakıfnamede açıkladığı niyet. (Bk. ANSİKL.) || *Şartın külle infisahı,* vakıfnamede, vakıftan biri için belirtilen bir niteliğin, aynı niteliği taşıyan ötekiler için de geçerli olması. (Meselâ «kütüphanemi hukukçu çocuğuma, onun çocuklarına ve torunlarına vakfettim» şeklindeki vakıfta çocuğun, torunların ve torun çocuklarının sadece hukukçu olanları vakıftan yararlanabilecektir. Çünkü çocuk hakkındaki hukukçu olma şartı, ötekilerde de aranacaktır.)

— Mant. ve Mat. Çözülmesi istenen problemin verilenleriyle bilinmeyenleri arasında bulunan bağıntı veya denklem. (Bu denklemlerin hepsi çözülürse, problemin gerektirdiği çözümler elde edilir.) || *Gerek ve yeter şart,* koşulduğunda göz önünde tutulan sonucu elde etmeyi, kaldırıldığında bu sonucu vermemeyi zorunlu kılan şart. (Bir şartın her sağlanışında bir nesne varsa, bu *yeter* bir şart, her sağlanmayışında bir nesne yoksa, *gerek* şart olur.)

— ANSİKL. Biyol. *Elverişli şartlar,* organizmaya niteliklerini ortaya koymak, çalışmak ve özümlemek imkânı veren şartlardır. Elverişsiz olan şartlarsa, tersine, organizmaların niteliklerini belirtmelerine engel olan şartlardır. Eğer şartlar hayatla bağdaşmazsa (bir zehirle öldürülen hücrenin durumu) organizma ölür. Şartlar sadece elverişsizse yaşama süreci yavaşlayabilir, yani fizyolojik fonksiyonlar gizlice devam eder, fakat yavaş yavaş değişikliklere yol açar: meselâ bir tohumdaki yedek maddelerin bozulması, çimlenme gücünün sürekliliğiyle bağdaşmaz. Elverişsiz şartlar şiddetlenirse fonksiyonlar tamamen duraklayabilir; o zaman tohumda hayat uyur durumdadır.

Bitkiler ve hayvanlar (rotatorlar, tardigradlar) durgun hayat yaşarken geçici bir süre için su kaybına dayanabilir; sonra tekrar aktif hayata geçer, yani yeniden canlılık kazanırlar.

— Dilbil. *Şart bileşik zamanı,* dilek kiplerinden biridir. Türkçede şart bileşik zamanı, yalın zamanlı bir fiile, ek fiilin *-se* (< *ise*) eki (şart eki) getirilmesiyle kurulur. Şart ekiyle kurulan cümleye de *şartlı bileşik cümle* denir. Şartlı bileşik cümlede bir temel cümlecik, bir de şartlı yan cümlecik bulunur: *İşinizi bitirdiyseniz, biraz dinlenebilirsiniz.* Bu cümlede «biraz dinlenebilirsiniz» temel cümlecik, «işinizi bitirdiyseniz» şartlı yan cümleciktir. Örnekte de görüldüğü gibi, şartlı yan cümle yalnız başına genellikle kesin bir hüküm taşımaz.

Şartlı bileşik zamanı kuran şart eki bugün Türkiye Türkçesinde *-sa, se*'dir; çekimi de şöyledir: *bak-sa-m, bak-sa-n, bak-sa, bak-sa-k, bak-sa-nız, bak-sa-lar; yürü-se-m, yürü-se-n, yürü-se, yürü-sek, yürü-se-niz, yürü-se-ler.* Şart eki Eski Türkçede *-sar, -ser* biçimindeydi; sonraki dönemlerde (Batı Türkçesinde) ekin *r*'si düştü ve ek *-sa, -se* biçimine girdi. Ekin Eski Türkçedeki çekimi de farklıydı: *bol-sar-men* (olsam), *bol-sar-sen* (olsan), *bol-sar-ol* (olsa), *bol-sar-biz* (olsak), *bol-sar-siz* (olsanız), *bol-sar-olar* (olsalar) gibi. Şart biçimi, bazen istek, dilek anlamı da taşır; bu durumda şart biçimi, çekimli fiil olarak kullanılır: *Bu sınav iyi geçse!. Gelsene* (<*gel-se-n-e*); *durmasanıza* (<*durma-sa-nız-a*) gibi hitaplı şart biçimlerinde de istek ve emir anlatımı sezilir.

— Huk. *Şart* sözünün değişik anlamları vardır. Meselâ şart, içinde bulunulan durumu belirtir. Diğer bir anlamıyle bir işlemin kurucu unsurlarını belirtir. Buna «kanunî şart» da denir. Meselâ evlenmenin şartları denince bu anlamdaki şart söz konusudur. Şartın diğer bir anlamı da bir sözleşmede taraflarca kararlaştırılan hususlardır. Buna da, sözleşme şartı, sözleşme kaydı veya çok kullanılmamakla beraber, *claus* da denilir. Gerçek hukukî anlamıyle şart, tarafların, bir hukukî işlemin sonuç doğurmasını veya doğurduğu sonuçların sona ermesini bağladıkları; ileride meydana geleceği şüpheli olaydır. Meselâ, bir memurun Ankara'ya tayin edilmesi şartıyle bir kira sözleşmesi yapması halinde bu anlamda şart vardır. Bir sözleşmeye şart olarak konulan hususun geçerli olabilmesi için şu unsurların bulunması gerekir: 1. işlemin mukadderatı tamamen şarta bağlanmış olmalıdır. Yani işlemin sonuç doğurması veya doğurduğu sonuçların sona ermesi tamamen bu şarta bağlı olmalıdır; 2. şart hukuka, ahlâka ve adaba aykırı olmamalıdır. Şartın, ahlâk, adap veya hukuka aykırı olması halinde işlemin tamamı geçersiz olur; 3. şart, gerçekleşmesi şüpheli bir olay olmalıdır. Burada aranan şey, şart olarak ileri sürülen olayın, gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin bilinmemesidir. Eğer olayın gerçekleşeceği veya gerçekleşmeyeceği kesin olarak bilinmekteyse o zaman şarttan söz edilemez, «ecelden» söz edilir. Olayın hukuken veya fiilen gerçekleşmesi imkânsızsa, o zaman imkânsız bir şart söz konusudur, bu da şart değildir; 4. olayın gelecekte meydana gelmesi. Geçmişte veya halen var olan bir olay şart olarak ileri sürülemez; 5. şartı taraflar serbest iradeleriyle tayin etmelidirler. Hukukî işlemin geçerli olması veya sona ermesi kanun tarafından belirli şartlara bağlanmışsa, bu halde, gerçek anlamıyle bir şart değil, kanunî bir şart vardır; 6. işlemin şarta bağlanabilen işlemlerden olması. Bazı işlemler nitelikleri icabı şarta bağlanamaz. Meselâ evlenme şarta bağlanması mümkün olmayan bir işlemdir. Bunun gibi mirasın reddinin de kural olarak kayıtsız ve şartsız yapılması gereklidir. Bu gibi şart kabul etmeyen işlemlerin şarta bağlı olarak yapılması, kural olarak, bütün işlemin geçersiz olması sonucunu doğurur.

● *Şart teorisi.* Bu teori, haksız fiillerde illiyet bağını açıklamağa çalışan teorilerden biridir. Buna göre, haksız fiilin işlenmesi, zararın meydana gelmesi için şart idiyse, fiil ile zarar arasında illiyet bağı vardır. Diğer bir deyişle, bu teoriye göre, her zaman kendisini doğuran olaya zorunlu olarak illiyet bağıyle bağlıdır. Ancak bu teori fiil ile en uzak zararlar arasında bile zorunlu bir illiyet bağı kurduğu için, adalete aykırı olmaktadır. Bu sebeple de illiyet bağının açıklanmasında yardımcı olamaz. Zira bu şart teorisi kabul edilecek olursa, fail hiç sorumlu olmaması gereken sonuçlardan da sorumlu olacaktır. Meselâ bir şoför, çiğnediği kimseye verdiği zarar yanında, olayı görüp ve kalbi zayıf olduğu için orada derhal ölen bir kimsenin de ölümünden sorumlu tutulacaktır. Çünkü, şart teorisine göre, kaza olmasaydı, kalbi zayıf olan kişi de ölmeyecekti. O halde kaza ile kalbi zayıf kimsenin ölümü arasında bir illiyet bağı vardır. İşte bu sakıncaları sebebiyledir ki, taraftarlarınca bile bazı noktalardan sınırlanmak istenen şart teorisi illiyet bağını açıklamağa yetmez. Bugün illiyet bağı hâkim görüş tarafından uygun illiyet teorisi ile açıklanmaktadır. Bk. İLLİYET.

● *Şarta bağlı hukukî işlem.* Hukukî işlemlerde şartın sonuçlarının ne olacağı şartın türüne göre incelenmelidir: işlemin *geciktirici* şarta bağlanmış olması halinde, işlemin hukukî sonuçları şartın gerçekleşmesine kadar askıdadır. Tarafların hakları bekleme durumundadır. Bu halde şarta bağlı borçtan söz edilir. Alacaklının hakkı şarta bağlı alacak, borçlunun borcu ise, şarta bağlı borçtur. Ancak yapılan hukukî işlem, tarafları bağlamaktadır. Diğer bir deyişle taraflar arasında geçerli bir hukukî işlem kurulmuştur ve taraflar kanunla bağlıdır. Ne var ki şart gerçekleşmedikçe işlem, hüküm (hukukî sonuç) doğurmamaktadır. Taraflar arasında bağlayıcı bir sözleşmenin bulunması, şarta bağlı alacaklının iflâs masasına katılabilmesinde, borcun konusunun korunması için gerekli olan tedbirlerin alınmasını isteyebilmesinde, şarta bağlı alacağın ve borçlu şart gerçekleşinceye kadar borcun ifasına engel olacak her çeşit davranıştan kaçınmak zorundadır. Alacaklı da alacağının tehlikeye düştüğünü görecek olursa, tıpkı şarta bağlı olmayan bir alacağı varmış gibi gerekli olan tedbirleri alabilir. Geciktirici şarta bağlı bir alacağın konusu üstünde borçlu tasarruf işlemleri yapamaz. Yapacak olursa, bu işlemler, şarta bağlı olan alacağı ihlâl ettiği oranda hükümsüzdür. Geciktirici şarta bağlı olan işlemlerde henüz ifa edilmesi gereken bir borç bulunmadığı için şartın gerçekleşmesine kadar zamanaşımı işlemez. Geciktirici şarta bağlı borç, başka bir borç ile takas edilemez. Geciktirici şartın gerçekleşmesinden önce alacaklının bir talep hakkı doğmadığı için, ifayı isteyemez. Bunun gibi, borçlu da alacaklının rızası olmaksızın geciktirici şarta bağlı olan bir borcu, şartın gerçekleşmesinden önce ifa edemez. Buna karşılık işlem bozucu şarta bağlanmışsa; hukukî sonuçlar, sözleşmenin yapılmasından itibaren derhal doğar. Burada şartın gerçekleşmesi hukukî işlemin hükümlerinin sona ermesi sonucunu doğurur. Alacaklı, şartın gerçekleşmesiyle edimi geri vermek zorunda kalacağından, bu durumu göz önünde bulundurarak borçlunun aleyhine olacak davranışlardan kaçınmak zorundadır. Şart, şart koşulan olayın fiilen gerçekleşmesiyle yerine gelmiş sayılır. Ancak bazı durumlarda şartın hükmî gerçekleşmesinden söz edilir. Taraflardan biri şartın gerçekleşmesine iyi niyet kurallarına aykırı olarak engel olursa, bu halde, şart fiilen gerçekleşmemiş olmasına rağmen gerçekleşmiş sayılır. Taraflardan birinin bir fiili veya hareketi şart koşulmuşsa, bu hareket veya fiilin bizzat söz konusu tarafça yerine getirilmesi gerekir. Üçüncü kişinin bu fiili yapması, şartın gerçekleşmiş sayılması için yeterli değildir. Ancak bu kuralın bir istisnası vardır. Bu istisnaya göre, şart olarak bir fiil veya hareketi kararlaştırılan taraf bu fiil veya hareketi yapmadan ölecek olursa, mirasçısı onun yerine geçer ve şartı o gerçekleştirir. Şartın gerçekleşmesi zamanı için taraflar bir süre koymuş olabilirler. Meselâ 10 mayısa kadar yağmur yağmasının şart edilmesinde olduğu gibi. Taraflar herhangi bir süre kararlaştırmamışsalar, şart her zaman gerçekleşebileceği için tarafların süresiz olarak beklemeleri tehlikesi vardır. Bu durumda dürüstlük kuralına göre bir süre hesaplanır ve bu süre içinde şart gerçekleşmezse, taraflar artık beklemekten kurtulurlar. Şart gerçekleşince hükümlerini kendiliğinden doğurmağa başlar. Şart geciktiriciyse, işlemin hukukî sonuçları kendiliğinden doğarken, bozucu ise, yürürlükte olan hükümler kendiliğinden sona erer. Kural olarak şart geçmişe etkili değildir. Gerçekleştiği andan itibaren hükümlerini doğurmağa başlar. Ancak taraflar bu kuralın aksini belirterek, şartın geçmişe etkili olacağını kabul edebilirler. Şartın gerçekleşmesinden önce, borcun konusu olan şey, alacaklıya teslim edilmişse, şartın gerçekleşmesine kadar geçen süre içindeki semereler de yine alacaklıya ait olur. Buna karşılık şart gerçekleşmeden önce edim alacaklıya teslim edilmemişse şartın gerçekleşmesine kadar geçen devre içindeki semereler borçluya aittir. Hasar ise, kusurun bulunmaması şartıyle her zaman borçluya aittir.

● *Bozucu şart.* Buna *infisahî şart* da denilmektedir. Bir işlem bozucu şarta bağlanmışsa, kurulmasıyle birlikte, hüküm ifade etmeğe başlar. Şartın gerçekleşmesiyle gerçekleşmiş olan hukukî sonuçlar sona erer. Bu halde, şart hüküm ifade etmekte

Foto. Vagner (LAROUSSE)

elektronik şaryo (taşıma)

olan bir işlemin sona ermesi için konulmuştur. Meselâ, bir memurun Ankara'ya tayin edilmesi halinde kira sözleşmesinin sona ereceğine ilişkin olarak konulan şart böyle bozucu bir şarttır. Zira Ankara'ya tayinle birlikte, o ana kadar hüküm doğurmakta olan sözleşme de sona erecektir. Şartın gerçekleşmesiyle birlikte taraflar birbirlerinden almış oldukları şeyleri geri vermek borcu altına girerler. Alınan şeyler aynen mevcutsa, aynen, aynen mevcut değilse, sebepsiz zenginleşme hükümlerine göre geri verilir. Konulmuş olan bozucu şartın hiç gerçekleşmeyeceği anlaşılırsa, işlem sanki şartsızmış gibi hüküm ifade eder. Böylece şartsız, normal bir işlemin sonuçlarını doğurur.

● *Geciktirici şart*. Buna *tâlikî şart* da denilmektedir. Geciktirici şarta bağlı olarak yapılan bir işlem, ancak kararlaştırılan şart gerçekleştirildikten sonra hukukî sonuç doğurur. Meselâ bir öğrenciye öğrenim yapmakta olduğu fakülteyi bitirmesi şartıyle yirmi bin lira bağışlanması halinde, bir geciktirici şart vardır. İşlem ancak öğrencinin fakülteyi bitirmesi halinde hukukî sonuç doğuracak, yani yirmi bin lirayı ödeme borcu ancak o zaman doğacaktır. Tarafların kararlaştırmış oldukları şartın geciktirici mi yoksa bozucu mu olduğu kesin olarak anlaşılmıyorsa, bunun geciktirici şart olduğu karinesi vardır. Ancak bu karinenin aksinin ispatı mümkündür. Geciktirici şarta bağlı olarak yapılan bir işlem için faiz ön görülmüşse, bu, şartın gerçekleşmesi anından itibaren işlemeğe başlar. Aynı şekilde zamanaşımı da ancak şartın gerçekleşmesiyle işler. Satım sözleşmesinde hasar ancak geciktirici şartın gerçekleşmesiyle birlikte alacaklıya geçer. Geciktirici şart hiç gerçekleşmezse, işlem hiç yapılmamış sayılır. Bu sebeple de taraflar daha önce birbirlerinden bir şey almışsalar bunu geri vermek borcu altına girerler. Bunun gibi, geciktirici şarta bağlı işlem için verilmiş olan rehin, kefalet gibi yan (fer'î) haklar da kendiliğinden ortadan kalkar.

Kanunun yapmış olduğu geciktirici ve bozucu şart ayırımı yanında öğretide şu ayırım yapılmaktadır: 1. *tesadüfî şart*. Meydana gelmesi tesadüfe veya bir üçüncü kişinin iradesine bağlı olan şart; 2. *iradî şart*. Meydana gelmesi taraflardan birinin iradesine bağlı olan şart; 3. *karmaşık şart*. Meydana gelmesi taraflardan birinin iradesiyle birlikte aynı zamanda tesadüfe bağlı olan şart; 4. *müspet şart*. Şart bir olayın meydana gelmesi ise, müspettir; 5. *menfi şart*. Bir olayın meydana gelmemesinin şart edildiği hallerde menfî şarttan söz edilir.

— *Esk. Şartı vâkıf,* dönülmemek üzere ortaya konulmalıdır. Vakfın oluşumu, hıyarî şarta elverişli değildir. Vâkıfın niyetinin hemen hüküm ifade edici nitelikte bulunması gerekir; niyet acele gerçekleşmesi muhtemel bir olaya bağlanamaz. Vâkıf, vakfı kurarken, niyetinden bir süre sonra caymayı veya belirli bir olayın gerçekleşmesinde, vakıftan dönmeyi de öngöremez. Buna *tebit* denir. Malikî mezhebinin anlayışına göre vakıfta tebit yoktur, vakıf infisahî şartla kurulabilir.

— Mat. Geometride *şart kelimesi* genellikle *eleman* anlamında kullanılır. Geometrik bir şekli belirlemek için belli sayıda eleman veya şart gerekir. Meselâ bir üçgen üç kenarı, üç yüksekliği v.b. ile tanımlanır: bu yüzden «üçgen üç şartla belirlenir» denir. Bir düzlemde bir doğruyu belirlemek için iki nokta veya iki şart zorunludur. Bir daire için üç, bir parabol için dört, bir elips veya hiperbol için de beş şart yeterlidir. Aynı şekilde, bir düzlem için üç, bir küre için dört, ikinci dereceden herhangi bir yüzey için dokuz şarta ihtiyaç vardır.
Verilen türden bir düzlem eğriyi veya yüzeyi belirlemek için gerekli nokta ve şart sayısı, bunların en genel denklemine giren bağımsız sabitlerin sayısı kadardır: çünkü her şart, bu şartlar arasında bir bağıntı verir.

◆ **Şartınca** zf. Gerektiği şekilde, gerektiği gibi. (M)

ŞART i. (yun. *khartes*, kâğıt'tan lat. *carta, cartula* > fr. *charte*). Belli haklar tanıyan veya menfaatlerin düzenlenmesini sağlayan resmî yazı. || *Mec.* Kanun, temel kural.

— Anayasa huk. Anayasanın üzerinde temellendiği hükümdar buyrultusu. || Bir ülkenin anayasa kanunları. (L)

ŞARTÎ sıf. (ar. *şarṭ*'tan *şarṭî*). *Esk.* Şartla ilgili, şartlı. (M)

ŞARTİYE sıf. (*şarṭî*'den *şarṭiyye*). *Esk.* Şartla ilgili.

— Gram. *Esk. Sigai şartiye*, şart kipi. || *Cümlei şartiye*, şart cümlesi. (M)

ŞARTLAMAK geçl. f. (*şart*'tan *şart-lamak*). Din yasaları gereğince kirli sayılan elbise veya kapları en az üç kere sudan geçirip yıkamak. (M)

ŞARTLANDIRMA i. (*şartlandırmak*'tan *şartlandır-ma*). Deneysel psikol. Hayvanda veya insanda, şartlandırılmış bağlantılarla yeni bir davranışın kurulması. Bk. ANSİKL.

— Tıp. Şartlı refleksler yoluyle insan ve hayvanda yeni bir davranış yaratılması.

— ANSİKL. Bugün, klasik *şartlandırma* denince, ya bir refleksin ya da, daha genel olarak, bir şartlandırılmış tepkinin, Pavlov tekniğine benzer bir teknikle kurulması kastedilir. Bu teknik daima, şartlandırılmamış bir tepkiyle şartlandırılmamış bir uyartının daha önceden bulunmasına dayanır. Demek ki, gerçekleştirilen temel değişiklik nötür bir uyartının, şartlandırılmamış uyartısıyle, art arda sunulduğunda tepkiyi meydana getirmeğe elverişli hale gelmesidir.

Miller ve Konorski'nin (1928), Skinner'in (1935) ve Hilgard ile Marguis'nin (1940) çalışmalarından bu yana, yukarıda sözü geçen süreçten, ikinci bir şartlandırma tipi iyice ayırt edildi. Bu ikinci şartlandırma tipine, *enstrümantal* adı verilir; bazen de, İngilizce *operant* dendiği olur. Bu şartlandırma tipi, tepkinin sıklığı, kuvveti veya hızında meydana gelen bir değişmeye dayanır. Bu değişme ise, adına «kuvvetlendirici» denen ve tepkiyi izleyen belirli bir olayın etkisiyle ortaya çıkar. Araştırmacıların çoğuna göre, her iki şartlandırma tipi arasındaki

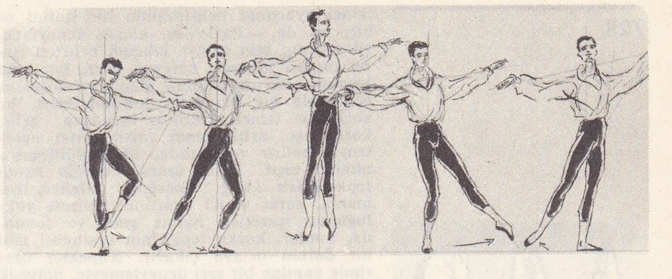

şase (koreografi)

esaslı fark, durumun çeşitli unsurları arasında kurulan bağlantılara tabidir: nitekim klasik şartlandırmada, kuvvetlendirici (veya şartlandırılmamış) uyartının belirmesi, bu uyartının işareti olan şartlandırılmış uyartının daha önceden belirmesine bağlıyken, enstrümantal şartlandırmada, bu belirme, şartlandırılmış tepkinin kişi veya denek tarafından icra edilmesine tabidir.
Genellikle kabul edilen görüş, her iki tip şartlandırmada, şartlandırılabilen tepkilerin, aynı türden tepkiler olmadığını ve daha kesin söylemek gerekirse, iradeli davranışları haber veren enstrümantal şartlandırmanın, yaşatkan sinir sisteminin yönettiği tepkilere ilişemediğini öne sürer. Ama bu görüşün doğru olmadığı ileri sürülmüştür. Miller (1966), bu amaçla, ortaya birçok deneysel sonuç koydu. Bu deneylerde damar devindirici tepkiler, kalp atışının artması veya azalması, kalınbağırsak kasılmalarının çoğalması veya azalması gibi durumların, bunların ardından bir kuvvetlendiricinin verilmesiyle elde edildikleri ve sadece klasik şartlandırılma ile sağlanmadıkları görülmüştür. Bu sonuçların hepsi, fareler üzerinde yapılan deneylerden elde edilmiştir. Ancak söz konusu iki şartlandırma tipi arasında yapılan ayırt etme, gene bunların arasında derin bir birlik olup olmadığı meselesinin aydınlatılmasını gerektirmiştir. Birlik bulunduğunu ileri süren varsayıma göre, klasik şartlandırma, temel olayı meydana getirir; ikinci ise, bunun bir türevidir. Bu mesele, «kaçınma» durumları dolayısıyle deneysel yoldan ele alınmıştır. Kaçınma durumlarında meselâ ses gibi, nötür bir uyartı, denek için, acı veya zarar verici bir olaydan (meselâ bir elektriksel uyarma) önce sunulur. Eğer denek, uygun tepkide bulunursa, zararlı olay belirmez. Bu durumda, enstümantal davranışın acı verici uyartının yoğun olması nispetinde çabuk geliştiğini, kuvvetli ve istikrarlı olduğunu deney göstermiştir. Birçok araştırıcı (Miller, 1948; Mowrer, 1960), bu yolla yerleştirilmiş kaçınma davranışının, ikili, hattâ üçlü bir süreç üstünde temellendiği fikrini işlemişlerdir: Bunlara göre önce şartlandırılmış bir korku gelişir; ilk uyartı,

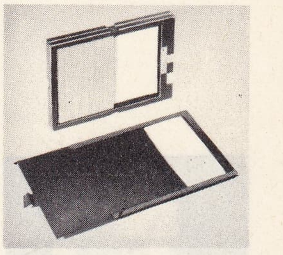

şasi (foto.)

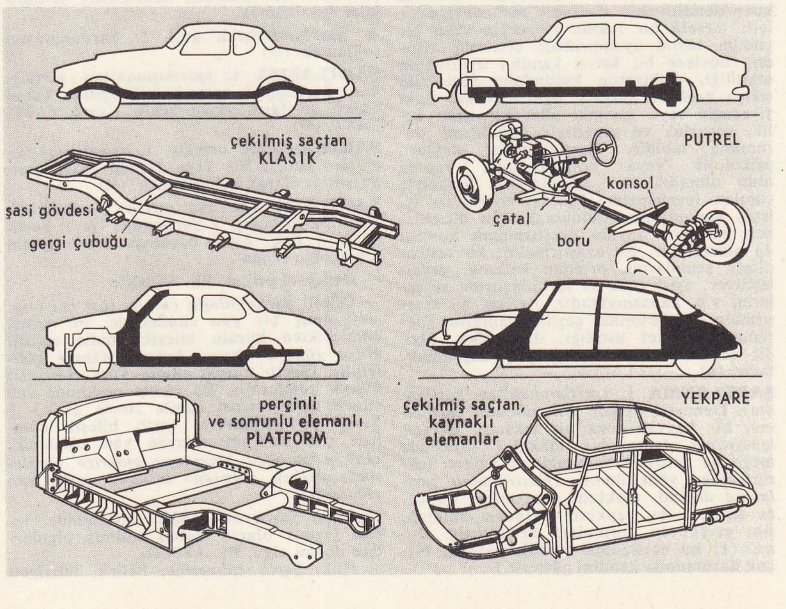

otomobil şasileri (mekan.)

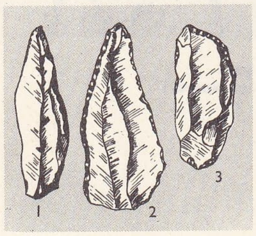

şatelperonyen
1, 2. Chatelperron ucu; 3. şatelperonyen'in gelişmesi

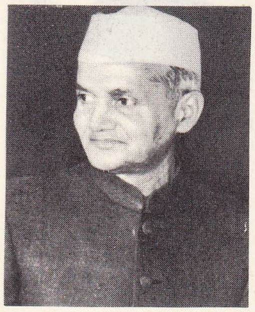

ŞASTRİ

ikinci uyartının belirmesinin bir işareti olur; bu da, Pavlov'un klasik deneyinde, zil sesinin, etin ortaya çıkışını belirten işaret olması tarzında cereyan eder. İşte, asıl kaçınma davranışı adını alan davranışın ve genellikle bir hareketin kurulabilmesi, bu korkunun temeli üzerinde meydana gelir; korku ise, artık kendi şartlandırıcı uyartısıyle belirir ve burada, bir «güdülenme» niteliği taşır. Daha sonra, deneğin kendi tepkisinden aldığı kinestezik bilgiler, zamanla, zarar verici uyartının belirme yokluğunun işaretleri haline gelir ve sonunda, bunlar, korku tepkisinin kesilmesi gibi bir durum ortaya çıkarır. Köpekler üzerinde yapılan bir seri deneylemeyle, Soltysik ve çalışma arkadaşları, korku durumunun işaretçisi olarak kalp atışının çabuklaşmasını kullanmak yoluyle, kaçınma davranışının gerek kurulmasına, gerek sürdürülmesine değgin çeşitli süreçleri analiz etmeyi başardılar (1960). Böylece kaçınma davranışının, kendinden daha ilkel üç öğrenmenin bileşmesi ve etkileşmesine dayandığı ortaya çıktı. Bu analizin, genel bir kapsamı olduğunu ve öteki enstrümantal şartlandırmalara da uygulanabileceğini düşünmek yanlış olmaz.

Şartlandırmanın noröfizyolojik açıdan incelenmesi şu son yıllar boyunca yeni olaylar ve yeni araçlarla zenginleşti. Nitekim, ister insanda, kafatasının dışında, ister hayvanda, beynin içerisine yerleştirilmiş elektrotlar aracılığıyle elde edilmiş birçok gözlem şu gerçeği ortaya çıkarmıştır: kendi elektrofizyolojik izleyicileriyle beliren çeşitli beyin faaliyetlerinin, bu faaliyetlerden önce nötür bir uyartı verilmek yoluyle klasik bir şartlandırılmasını gerçekleştirmek mümkündür.

Ama bazı elektrofizyolojik vasıtalar yoluyle, birtakım enstrümantal şartlandırma olayları da elde edilebilmiştir. Nitekim Olds ve Milner'in (1954) temel deneyinden sonra yapılan birçok araştırma, şu hususu ortaya çıkardı: hayvan beyninin belli bir bölgesinde yer almış bulunan çeşitli noktalar, beyin içine konmuş elektrotlar sayesinde, elektriksel olarak uyarılınca, bazı hareket davranışları için pozitif veya negatif bir kuvvetlendirme sağlayabilirler. Bundan başka, uygun bir cihaz tertibatı yardımıyle bir fare, meselâ, bir kola basmak yoluyle kendi beynine, düşük voltajlı bir elektrik cereyanı yöneltebilirse, hayvanın bu kola, gitgide artan bir sıklıkla basmağa koyulduğu ve genellikle de, kol üzerinde, yüksek bir basma orantısına ulaştığı görülür. Demek ki, şartlandırma teriminin anlamı, dar ve bilimsel temelden yoksun birtakım anlayışların şartlandırmaya yüklediği mekanist ve kimi zaman da kötüleyici muhtevayı aşmaktadır. İşte bu sonuçlar, kuvvetlendirmenin nörofizyolojik özü lehinde tanıklık etmektedir. Burada, kuvvetlendirmenin davranış üstündeki etkileri, meselâ bir lokma yiyeceğin veya bir yudum suyun uyandıracağı etkilerin aynıdır. Böylece bu kendi kendini uyarmanın etkililiği, elektrotun bulunduğu yere sıkı sıkıya bağlıdır. Ayrıca, aynı etkililik, tıpkı yiyeceğin veya suyunki gibi, hayvanın açlık, susuzluk ve genellikle güdülenme durumuna tabidir. Şartlandırma olayları, psikolojik veya nörofizyolojik yapıda olup olmadıklarını aydınlatmak amacıyle yapılan incelemeler dışında, uydukları işleyiş kanunlarının bulunması için düzenlenen pek çok sayıda araştırmanın konusu da olmaktadır. Bu araştırmalar, kuvvetlendirme şemalarını, ortadan kalkma, genelleştirme, ayırt etme ve farklılaştırma süreçlerini v.b. kapsamaktadır. Ayrıca, bu araştırmalar, psikolojinin çeşitli alanlarını (öğrenme, hareket ustalığı, duygunluk, algı, dil ve hattâ fikir faaliyetleri) kapsamaktadır. (L)

ŞARTLANMA i. (*şartlanmak*'tan *şartlanma*). Deneysel psikol. *Enstrümanlı şartlanma*, bir hayvan veya bir insanın, *kuvvetlendirilme* denen bir mükâfat sayesinde meydana getirilen herhangi bir tepkiyi tekrarlamağa yöneltilmesi. (*Enstrümanlı şartlanma* deyimi, tepkinin arkasından bir ceza gelirse, bu tepkinin ortadan kalkmasını gerektiren durumları da belirtir. Demek ki bu şartlanma günlük hayatın birçok durumunda kendini gösterir.)

— ANSİKL. Skinner, hayvanlarda *enstrümanlı şartlanma*'yı şu şekilde inceledi: aç bir fare, bir kutu içine konur. Bu kutuda, harekete geçirildiği zaman yiyecek dağıtan bir kaldıraç veya kol vardır. Kutuda bulunan fare, başlangıçta, düzensiz bir faaliyet gösterir ve ancak bir süre sonra, kaldıracı kazara harekete geçirerek, yiyeceğe kavuşur (bu kuvvetlendirmedir). Farenin faaliyeti, daha sonra, bu mekanizma üzerinde yavaş yavaş toplanır. Yani, fare, yiyeceğin elde edilmesi için gerekli hareketleri hızla öğrenir. Demek ki tepki, artık, şartlandırılmıştır. Skinner ayrıca, tepkilerin ritmini (meselâ kaldıracı harekete geçirmek), kuvvetlendirmelerin ritmine göre ayarlamanın mümkün olduğunu göstermiştir. Kuvvetlendirme, söz gelişi beş dakikada bir yapılıyorsa, hayvan, tepkilerini son dakika içinde yoğunlaştırır (kuvvetlendirmesiz fasıla). Enstrümanlı kuvvetlendirmede, olumlu kuvvetlendirmenin (*mükâfat*) veya olumsuz kuvvetlendirmenin (*ceza*) hayvanın tepkisini izlemesi önemlidir. İlk tepki, rasgele olur. (Bununla beraber bu tepki, hayvanın davranış repertuvarına dahildir ve ele alınan durumda «ortaya çıkarılması» gereklidir.) Tepki, kuvvetlendirme ile olan bağlantısı dolayısıyle tespit edilmiştir ve kuvvetlendirmeyi sağlamağa yarayan bir «enstrüman» yani «âlettir», «enstrümanlı şartlanma» adı da, buradan gelir). Oysa Pavlov'cu veya klasik şartlanmada, şartlı tepki uygulanmış veya uygulanmamış olsun, şartsız uyartı her durumda verilir. Enstrümanlı şartlanma yoluyle elde edilen şartlı tepki, bir ihtiyacın (açlık veya acıdan kaçınmak gibi) varlığına dayanılarak geliştirildiği halde, kuvvetlendirme bir ihtiyacı gidermeğe yarar. Dört enstrümanlı şartlanma usulü vardır: **1.** bir mükâfatın izlediği tepki; **2.** bir cezanın izlediği tepki; **3.** olumlu bir kuvvetlendirme meydana getiren tepki yokluğu; **4.** olumsuz bir kuvvetlendirmeyi durduran veya ondan kaçınmayı mümkün kılan tepki. Enstrümanlı şartlanma, özellikle hayvanda incelenmiştir. Benzer bir durum içine konan insan ise, bu durumu çözülecek bir problem olarak görmeğe eğilimlidir ve bundan ötürü, zekâsını kullanır. İnsan için enstrümanlı şartlanma, ancak, deneğin, tepkiyi, kuvvetlendirmeyi ve şartlı uyartıyı birbirine bağlayan ilişkinin bilincine varmadığı zaman söz konusu olabilir. Bu yüzden enstrümanlı şartlanma, özellikle çocuklarda incelenir. Skinner'in hayvanlar için kullandığı düzeneğe benzer düzenekler kullanan bazı psikologlar, bu düzeneği çocuklara uygun hale getirerek enstrümanlı şartlanmanın çocukta, hayvandaki şartlanma kanunlarına uyduğunu ortaya koymuşlardır. (L)

ŞARTLANMAK dönşl. f. (*şartlamak*'tan *şartla-n-mak*). Tepkileri, davranışları, düşünceleri v.b. önceden belirlenmiş şartlara göre uyarlanmak.

◆ **Şartlandırmak** geçl. f. Şartlanmasını sağlamak. (M)

ŞARTLAŞMA i. (*şartlaşmak*'tan *şartlaşma*). Şartlaşmak eylemi. || Karşılıklı kabul edilen şartların yazılı şekli. *Eşanl.* ŞARTNAME. (M)

ŞARTLAŞMAK ortaklş. f. (*şartlamak*'tan *şartla-ş-mak*). Bir veya birden fazla şartı karşılıklı olarak kabul etmek. (M)

ŞARTLI sıf. (*şart*'tan *şart-lı*). Şarta bağlı olan: *Şartlı bağış*. || Şartlanmış (şey): *Şartlı kafa*. || *Esk.* Eşini boşamak üzere yemin etmiş olan (koca).

— Deneysel psikol. Bk. ANSİKL.

— Dilbil. *Şartlı bileşik cümle*, şart eki (*-sa, -se*) almış bir yan cümlecikle, bir temel cümlecikten kurulu bileşik cümle çeşidi: *Hava güneşli olursa, kırlara pikniğe gidilebilir.* (Şartlı bileşik cümle Türkçenin aslî bileşik cümlesidir. Bu cümle çeşidinde yan cümle önce, temel cümle sonra gelir.) || *Şartlı yan cümlecik*, şartlı bileşik cümlede şart kavramı taşıyan yan cümlecik: *«Erken gelirsen sinemaya gideriz» cümlesinde «erken gelirsen» bölümü şartlı yan cümleciktir.*

— Fels. *Şartlı olgu*, Kant sisteminde, temel şartlar olarak kabul edilmiş olgulardan doğan olgu. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Şartlı salıverme*, belirli, hürriyeti bağlayıcı cezalara mahkûm olan kimselerin belirli şartların gerçekleşmesi halinde, şarta bağlı olarak salıverilmeleri. Bk. ANSİKL.

— Mant. *Şartlı tasım*, büyük önermesi şartlı önerme olan tasım; örnek: «Tanrı var olmasaydı, kusurlu olacaktı. Tanrı yetkindir. Öyleyce Tanrı vardır.» (Bu tasım, Tanrı'nın varlığının «ontolojik kanıtı»nı meydana getirir.)

— Psikol. *Şartlı refleks*. Bk. REFLEKS. || *Şartlı uyartı*, şartlı refleksi meydana getiren uyartı.

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Şartlı tepki*, modern yazarların, *şartlı refleks* terimine tercih ettikleri ve kullandıkları terim. Şartlandırılması mümkün faaliyetler, refleksin fizyolojik kısıtlı olan, fizyolojik determinizmini gitgide daha fazla aştığı için, bu yeni deyim tercih ediliyor. (Özellikle, enstrümanlı şartlandırma, çeşitli karmaşık cevapların meydana getirilmesine imkân vermektedir. Çünkü bu şartlandırmanın kendiliğinden ortaya çıkması ihtimali pek azdır. Meselâ Skinner, bir güvercini, tek bir gaga vuruşuyle, bir topu hareket ettirecek hale getirmişti. Bu başarıyı sağlamak için, Skinner, topun karşısına konan güvercine topa doğru her harekete geçişinde bir yiyecek tanesi veriyordu. Böylece, yiyecek tanelerinin birbirini izlemesi, yani kuvvetlendirmeler yoluyle, Skinner, aslında, hayvanın reflekslerini tespitten çok daha geniş bir davranışı şartlandırabilmişti. Bununla beraber şartlandırılmış tepkiler gene de şartlı reflekslerin özelliklerini taşır. Çünkü, şartlandırılmış tepkiler, dış dünyanın belirli uyartılarına karşı organizmanın verdiği cevaplardır ve aynı kanunlara göre ortaya çıkarlar.)

— Fels. *Şartlı*'nın şarta olan bağıntısı, Kant sisteminde, neden-sonuç ilişkisinin yerini almıştır. Kant'ta şart, nedensellikten daha genel ve daha bulanıktır; daha sonraki bir olgunun meydana gelebilmesi için zorunlu olan her öncülü ifade eder. Demek ki, herhangi bir şey, sonucu olmadığı halde başka bir şey tarafından şartlanabilir.

— Huk. *Şartlı salıverme* kurumu, cezalarını çekerken iyi hal gösteren mahkûmların yeniden topluma kazandırılmaları için kabul edilen bir usuldür. Buna göre, şartlı salıvermeden önce, geçici hürriyeti bağlayıcı cezadan mahkûm olan kimseler yararlanır. Bunun yanında müebbet hapse mahkûm olmuş kimselerin de belirli bir süre sonra bu usulden yararlanması imkânı vardır. Şartlı salıvermeden yararlanacak kimseler, geçici hürriyeti bağlayıcı cezaya çarpılmışlarsa, cezalarının 2/3'ünü; müebbet hapse mahkûm edilmişlerse, cezanın 24 yılını doldurmuş olmaları gerekir. Ayrıca, bu sürelerin iyi hal ile geçmiş olması aranır. Sürenin iyi hal ile geçtiğini, mahkûmun bulunduğu cezaevi idaresi değerlendirir. Cezaevi idaresi, durumu gerekçeli olarak mahkemeye bildirir ve şartlı salıvermenin uygulanmasını ister. Mahkeme, cezaevinin vermiş olduğu mütalaayı kabul ederse şartlı salıvermeye karar verir ve karar hemen yerine getirilir. Mahkeme, şartlı salıvermeyi kabul etmeyecek olursa, bunu gerekçeli olarak bildirir. Mahkemenin şartlı salıverilmenin reddine ilişkin kararına karşı, hükümlü, vekili veya kanunî mümessiliyle Cumhuriyet savcısı tarafından acele itiraz yoluna başvurulabilir. Belirli mahkûmlar hakkında şartlı salıverme kurumu uygulanamaz. Bu hükümlüler şunlardır: 1. cezası 30 günü aşmayan ve 65 yaşını doldurarak sağlık durumları yüzünden, cezalarını bir cezavinde çekemeyecek durumda oldukları, doktor raporuyle onaylanmış olduğu için cezalarını oturdukları yerde çekenler; 2. hükümlülük süreleri 30 günü aşmayan ve cezalarını cuma günleri en geç saat 19'da cezaevine girmek pazar günü çıkmak suretiyle çekenler; 3. üç ayı geçmeyen hapis cezasına mahkûm olan, serbestçe çalışan ve akşamları cezaevine girerek sabahları çıkanlar. Şartlı salıverilmelerine 15 gün kalmış olan mahkûmlara, çıktıkları zaman çalışacakları işi bulmaları için izin verilebilir. Şartlı salıverilen kimse, 15 gün içinde nerede ikamet edeceğini bildirmek zorundadır. Ayrıca, kendisine verilen talimata uygun hare-

Foto. Camera-Press (LAROUSSE)

ket etmek zorundadır. Meselâ, her gün veya haftanın belirli günlerinde karakola giderek imza etme gibi. Ayrıca, belirli durumlarda, ilgili makamlar, şartlı salıverme süresi içinde belirli bir yerde ikamet etme zorunluğunu da yükleyebilir. Şartlı olarak salıverilen kimse, bunun şartlarını yerine getirmezse veya yeniden suç işleyecek olursa, cezaevine alınır ve cezasını kaldığı yerden çekmeğe devam eder. (ML)

ŞARTNAME blş. i. (ar. *şarṭ* ve fars. *nâme*'den *şarṭ-nâme*). Huk. Satın alma, satma, yaptırma, keşfettirme, kiralama ve bunlara benzer işleri gerçekleştirmek isteyen dairelerin düzenledikleri, yapılacak sözleşmenin temel kurallarını, özel ve teknik şartlarını önceden tespit eden sözleşme taslağı. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Nitelik şartnamesi*, gemi inşaatında, bir vapur işletme şirketinin teknik servisi tarafından yaptırılarak, geminin karakteristiklerini, oturma, yatma yerlerinin ayrıntılarını, kullanılması gereken malzemeyi, ölçüleri, örnekleri v.b. belirtmek üzere hazırlanan tafsilâtlı durum listesi. (Bu şartname, gemiyi yapacak tersaneye verilir ve tersane buna uymak zorundadır. Güverte ve makine nitelik şartnamesi vardır.)

— ANSİKL. Huk. *Şartname*'ler, esas itibarıyle, Arttırma, Eksiltme ve İhale kanununa bağlı olan, genel, katma ve özel bütçeli idareler namına yapılacak satın alma, satma, keşfettirme gibi işler için önceden hazırlanır. Bu işlerin gerektirdiği taahhüdün niteliğine göre konulacak özel ve fennî şartlardan başka, genel olarak şu hususları da kapsar: taahhüdün ilgili olduğu maddelerin miktar ve vasıfları; gayrımenkul satış ve kiralanmasında gayrımenkulün yeri ve hududu; satın alınacak eşyanın yerli malı olup olmayacağı ve yaptırılacak hizmetler için yalnız yerli araç kullanılıp, kullanılamayacağı; taahhüdün başlangıç süresi, süresinde tamamlayamama veya taahhüdü yerine getirememe halinde verilecek cezalar; taahhüdün yapılacağı yer, teslim ve tesellüm suretleri; taahhüt bedelinin ödeme tarzı ve yeri; geçici ve kesin teminat miktarı; ihaleyi yapan dairelerin taşıdığı haklar. İhalelerden önce ilân yapılırken, şartnamelerin bedelli veya bedelsiz olarak nereden alınacağı belirtilir. İlân yapıldıktan sonra ise, şartnamelerde, öngörülen fiyata tesir edecek şeylerle, model, plan ve diğer bağlı kâğıtlar üzerinde bir değişiklik yapılamaz. Değişiklik mutlaka gerekiyorsa durum bir tutanakla tespit olunarak evvelce yapılmış olan ilânlar yok sayılır ve yeniden ilân yoluna gidilir. (M)

ŞARTRÖZLÜLER çoğl. i. (manastır adı Büyük *Chartreuse*'den). Aziz Bruno tarikatından rahip ve rahibeler.

— ANSİKL. *Şartrözlüler* tarikatı 1084'te Grenoble yakınlarında, Büyük Chartreuse'de Aziz Bruno ile altı arkadaşı tarafından kuruldu. Kuralları Benediktin tarikatınınkiyle aynıdır, fakat özel âdetleri vardır. Şartrözlüler ortak bir avluya açılan ayrı hücrelerde yaşarlar ve ibadet için bir araya gelirler. Hayatları, çilecilikle ortak manastır hayatının karışımıdır: sürekli imsak ve sessizlik. Tarikatın bir de kadınlar kolu vardır. (L)

ŞARTSIZ sıf. (*şart*'tan *şart-sız*). Şarta bağlı olmayan. || *Özellikle*. Felsefede, herhangi bir kısıtlayıcı şarta boyun eğmeyen.

— DEY. *Kayıtsız şartsız*. Bk. KAYITSIZ.

— Din. Şartlanmamış (şey).

— Psikofizyol. *Şartsız tepki*, doğuştan gelme özgül tepki; her zaman şartsız uyarının uygulanmasıyle meydana gelir. || *Şartsız uyarı*, organizma üstündeki fizyolojik etkisiyle her çeşit şartlanmadan bağımsız olarak daima tepki meydana getiren uyarı.

◆ Sıf. ve i. Bir kişinin, bir partinin kararlarına tartışmasız başeğen kişi.

◆ İ. Ahl. Kant ahlâkında, bütün görece terimleri doğrulayan ve birleştiren mutlak terim. (LM)

ŞARYO i. (fr. *chariot*). Büro. Daktilo makinesinin kâğıt takılan ve tuşlara vuruldukça ilerleyen kısmı: *Satır bittiği zaman şaryo elle veya elektrik kumandasıyle geri getirilir.*

— Ask. havc. Bazı av uçaklarının kalkışını sağlayan fırlatma düzeneği. (KATAPULT de denir.) Bk. ANSİKL.

— Camc. *Sehpalı şaryo*, cam fabrikalarında kullanılan ve tekerlekler üzerinde taşınan demir levha. || *Kerpetenli şaryo*, ergimiş cam dolu kapları fırına sokup çıkarmağa yarayan âlet.

— Mad. oc. Bir eğik düzlem boyunca arabaların taşınmasını sağlayan küçük vagon.

— Taşıma. *Elektronik şaryo*, traktördeki iki indükleme bobiniyle yüksek frekanslı bir akımın geçtiği toprağa bağlı bir telden meydana gelen bir sistemle elektronik olarak yönetilen ve bir bataryanın beslediği elektrik motoruyle çalışan çekme veya çekme-taşıma şaryosu. Bk. ANSİKL.

— Telekom. Hughes cihazında iletme elemanı.

— Tiyat. Tekerlekler veya raylar üzerinde gidip gelen ve yatay olarak hareket eden dekorları taşıyan düzenek.

— ANSİKL. Ask. havc. Uçağın performansını azaltan ağır iniş takımları yerine, bazı yapımcılar, av uçaklarını yerden kalkar kalkmaz ayrılan *şaryo*'lar üzerinde havalandırmayı ve kızaklı iniş takımları üzerine iniş yaptırmayı düşündüler; böylece uçakların iniş mesafeleri kısaldı ve herhangi bir piste inebilmeleri sağlandı. Bu usulü ilk defa, «Arado» 234 A uçaklarıyle Almanlar denedi; fransızlar S.E. 5000 «Baroudeur» av uçağıyle, Amerikalılar birçok uçak tipiyle, füzelerle donatılmış şaryo üzerinden kalkış denemeleri yaptılar. Bu usul oldukça masraflıdır; fakat pahalı ve saldırılara uğrayabilen beton pistleri gerektirmez.

— Taşıma. *Elektronik şaryo* 2 tonluk bir yükü çekebilir. Bir emniyet düzeneğiyle veya hazırlanmış bir programa göre elle kumanda edilerek durdurulabilir. Makas otomatiktir ve parkurlar daima uzatılabilir. Böyle bir cihaz, sabit bir devre izleyen fasılalı yüklemeler için çok elverişlidir; çünkü sürücü personel gerektirmez. Buna karşılık oldukça dayanıksızdır ve bataryasının her gün doldurulması gerekir. (L)

ŞASE i. (fr. *sachet*'den). Küçük kese: *Bir şase çay*. || Kâğıttan, parfüm emdirilmiş bir çeşit para çantası. (L)

ŞASE i. (fr. *chassé*). Koreografi. Bir bacağın açık pozisyonlardan herhangi birine kaydırılması ve ardından, bedenin bütün ağırlığını çekerek bükülmesi şeklinde dans adımı. (Bu adım her iki bacak üzerinde hafif bir sıçrama ile devam eder; sağ ayağın bulunduğu yere sol ayakla basarak düşülür, bu sırada sağ bacak ikinci bir adıma başlamak için bükülmek üzere başlangıçtaki yöne kaydırılır.) [L]

ŞASE - KRUVAZE i. (fr. *chassé - croisé*). Eski kadril hareketlerinden biri. (İki çift yüz yüze bakarak birbirine paralel durumda dans eder: erkekler sağ taraftan eşlerinin arkasından geçerken, kadınlar da sol taraftan erkeklerin önüne geçer. Şase-kruvaze bir tek çift tarafından da yapılabilir.) [L]

ŞASİ i. (fr. *châssis*). Foto. *Negatif şasisi*, bir fotoğraf makinesinin arkasına takılabilen, bir veya iki fotoğraf camı alabilen yassı, ışık geçirmez kutu. (Bir şasi kanadı, fotoğraf çekileceği zaman duyar tabakanın yüzünü açmağa yarar.) || *Pnömatik şasi*, kenarları cam üzerine sıkıştırılan şasi kanadının yerinde şerit yaylar bulunan ve cam ile bez kaplı kauçuk tabakası arasındaki havayı boşaltarak çalışan şasi. || *Stereoskopi şasisi*, stereoskopik bir makineyle alınmış iki negatifi birbirinden ayırmadan, temas yoluyle kopya etmeğe yarayan bir çeşit pres şasi. || *Sürgü şasi*, bir projeksiyon makinesinde resimleri perdede art arda göstermeğe yarayan, bir oluk içine yerleştirilmiş kızaklı düzenek. || *Pres şasi*, klişenin oturacağı ve onu tutan bir camın yerleşeceği lambalı bir çerçeveden meydana gelen ve temas yoluyle kopya çıkarmağa yarayan şasi. (Mafsallı bir kanat, duyar kâğıdın klişe üzerine düzgün bir şekilde ve vida veya yay basıncıyle uygulanmasını sağlar.)

— G. santl. Heykelcilikte önceden kabası alınmış bir taş veya mermer blokuna alçıdan yapılmış örneği nakletmek için kullanılan âlet. (Çoğu zaman işçilere emanet edilen heykel yapımı işinde heykelin alçıdan yapılma örneğe tıpatıp uyması için gereken ölçülere dikkat edilir.)

— Oto. ve Mekan. Mekanik bir bütünün (makine veya taşıt) çeşitli organlarını taşıyan ve birleştirilmiş parçalardan meydana gelen rijit iskelet. —Bir otomobilde, karoseri dışında kalan mekanizmanın tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Şasi gövdesi*, bir şasinin gerek profile çelikten, gerek kıvrılmış veya kaynaklı saçdan yapılan boy parçası: *Şasi gövdeleri germe çubuklarıyle çift olarak birleştirilir.* || *Putrel şasi*, arabanın kasasını ve ana organlarını taşıyan kirişlerin bağlandığı büyük kesitli merkezî bir borudan meydana gelen şasi. || *Yekpare şasi*, karoseriyi ve şasiyi bir tek yapıda toplayan bütün.

— Tiyat. Dekor unsuru. (Şasiler, üzerlerine dekordan bölümler çizilen hareketli panolardır. Bazıları, başka dekor bütünü unsurlar dışında, kulislere açılan yerleri veya fonu maskeler.)

— ANSİKL. Oto. ve Mekan. Bir otomobilde *şasi*, çelikten veya yüksek dirençli hafif alaşımlardan yapılır. Süspansiyon aracılığıyle tekerlekler üzerinde oturarak karoseriyi olduğu kadar, motoru ve ona bağlı organları taşır; enlemesine ara kirişlerle bağlanmış iki ana koldan meydana gelen bir dikdörtgen biçimindedir; köşe destekleriyle sağlamlaştırılan ara kirişler bağlama kuşağı vazifesini görür. Eskiden yapılan açık biçimli ana kollar ve ara kirişler yerine, bugün, dikdörtgen kesitli kasalar meydana getirmek için, bir taban üzerine elektrik kaynağıyle kaynatılmış U biçiminde elemanlar konmuştur. Bükülme ve burulmaya karşı olan direnç çok önemlidir ve şasi pratik olarak yol darbeleri sonucunda şekil değiştirmez.

Demiryolu taşıtlarında şasi, tekerlek dizisi üzerine oturan ve bir lokomotifin kazanını ve ek donanımlarını veya bir otomotrisin, bir arabanın, bir vagonun kasasını taşıyan çelikten dikdörtgen bir çatı biçimindedir. (L)

ŞAST veya **ŞEST** i. (fars. *şast* veya *şest*). *Esk.* Başparmak.

— Sil. *Esk.* Okçulukta yayın çekildiği kısım. || Yayı çekmek için başparmağa takılan yüzük. (M)

ŞAST veya **ŞEST** sıf. (fars. *şest*). *Esk.* Altmış. (M)

ŞASTRA i. (hintçe k.). Eski Hindistan'da âyin usulleri dışında bütün inceleme kitapları için kullanılan terim; sonraları Şastra adı yalnız kanun kitaplarına veya *Dharma-Şastra*'lara verildi. (Bu kitapların en ünlüsü *Marava-Dharma Şastra* veya «Manu kanunları derlemesi» XX. yy.a kadar hint hukukunun temeliydi.) [L]

ŞASTRİ (Lal Bahadur), hintli siyaset adamı (Mughal Saray, Benares idare bölümü 1904 - Taşkent 1966). 1921'de işbirliğine karşı koyma hareketine katıldı. İngilizler tarafından hapsedildi. Kendisine ŞASTRİ («kutsal eserler uzmanı») lakabının takılmasına yol açan dinî bir eğitim gördükten sonra Kongre partisine katıldı ve birkaç kere daha hapsedildi. Kongre partisinin genel sekreteri olarak 1952 seçimlerinin kazanılmasında büyük payı oldu. Milletvekili seçildi. Demiryolları ve Ulaştırma bakanlığı (1952 - 1956), Ticaret ve Sanayi bakanlığı (1957 - 1961) ve İçişleri bakanlığına (1961 - 1963) getirildi. Bakan olarak mart 1963'te Nepal'e gitti. O sırada Çin, Nepal üzerinde hak iddia ediyordu. Sandalyesiz bakanlığa getirilen (ocak 1964) ve uzlaştırıcı tutumuyle tanınan Şastri, Kongre tarafından oybirliğiyle Nehru'nun yerine Başbakan ve Dışişleri bakanlığına getirildi (haziran 1964). Temmuzdan sonra Dışişleri bakanlığından ayrıldı. Kıtlık, Madras'da çıkan ciddî dil anlaşmazlıkları, beş yıllık planın uygulanmasını zorlaştıran döviz sıkıntısı, Çin ve Pakistan ile sınır çarpışmaları Şastri'yi güç durumda bıraktı. Hindistan'ın Nepal, Birmanya ve Seylan ile ilişkilerini yoluna koydu ve Çin'in Hindistan sınırlarıyle ilgili isteklerine karşı direndi.

şâtır
(«Türkische Gewänder» adlı kitaptan)

Foto. MEYDAN

ŞATO

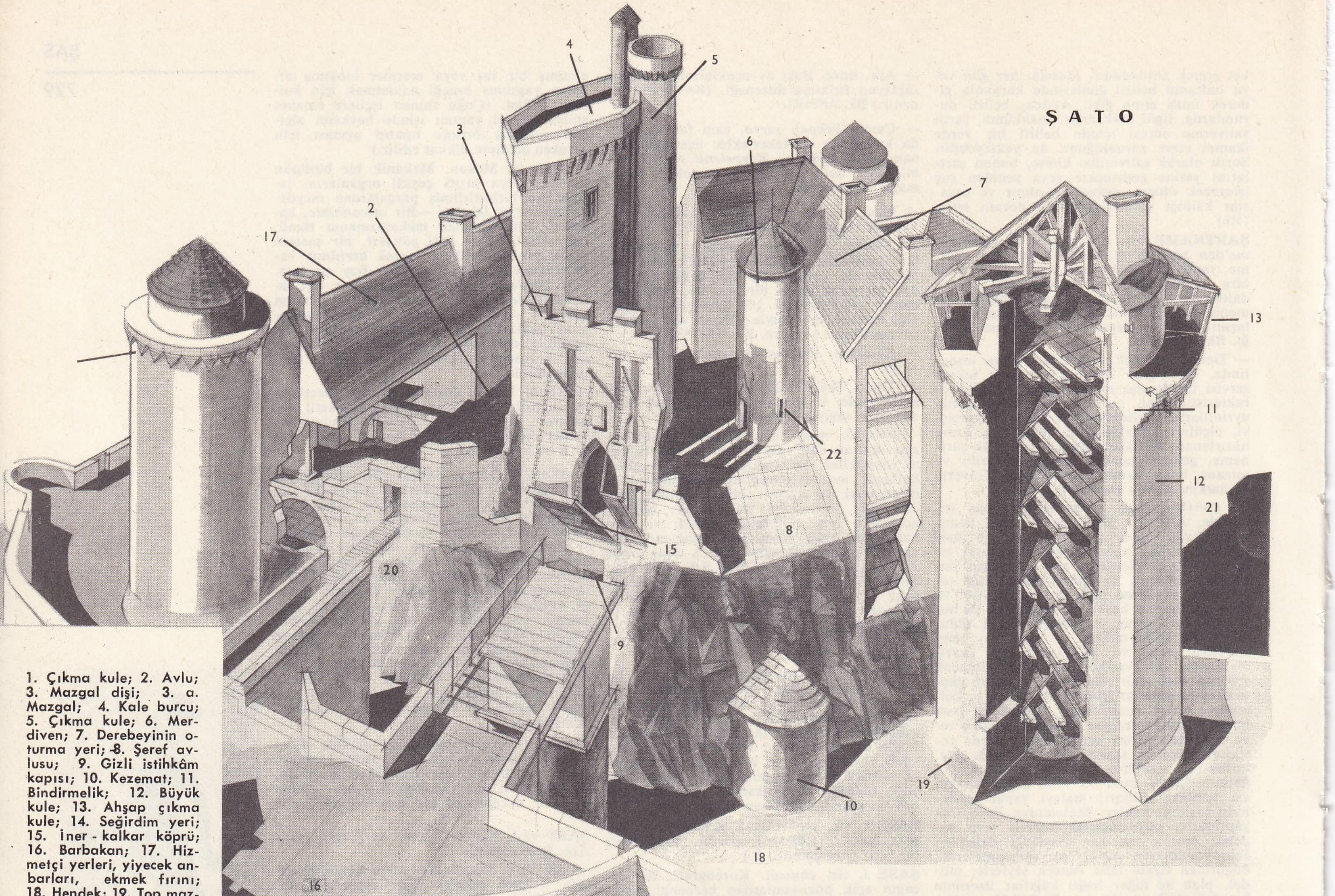

1. Çıkma kule; 2. Avlu; 3. Mazgal dişi; 3. a. Mazgal; 4. Kale burcu; 5. Çıkma kule; 6. Merdiven; 7. Derebeyinin oturma yeri; 8. Şeref avlusu; 9. Gizli istihkâm kapısı; 10. Kezemat; 11. Bindirmelik; 12. Büyük kule; 13. Ahşap çıkma kule; 14. Seğirdim yeri; 15. İner - kalkar köprü; 16. Barbakan; 17. Hizmetçi yerleri, yiyecek anbarları, ekmek fırını; 18. Hendek; 19. Top mazgalı; 20. Avluya girişi sağlayan iner - kalkar köprü; 21. Tahkimli mevzi sahası; 22. Dar mazgal.

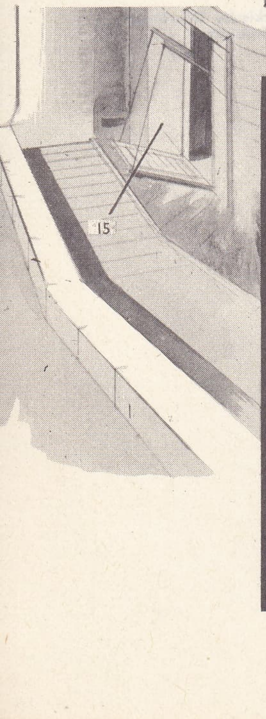

TAHKİMLİ ŞATO. Toprak kaymalarından kaçınmak amacıyle genellikle kayalar üstüne kurulan tahkimli şatolar bulundukları yerin doğal savunma olanaklarından da yararlanırlar. Yukarıda şeması görülen Bonaguil şatosu (Fransa) bir dirseğin ucuna kurulmuştur ve bu çeşit mimarînin karakteristik bir örneğidir. Şato, geleneksel savunma ilkelerinden yararlanmakla birlikte, ön kısımdaki tahkimli alan topçu kuvvetlerine ayrılmıştır. Yanlarda büyük kuleler yer alır. Bu kulelerden birinin yüksekliği 30 m'ye, taban çeperlerinin kalınlığı ise 5 m'ye ulaşır. Bazı kulelerin dip kısımlarında yer alan mazgal delikleri ikinci savunma hattı üzerinde çıkıntılı bir siper meydana getirir. Bu siperler sayesinde bir yandan düşmanın surlara yaklaşması önlenirken, bir yandan da şatoyu çevreleyen hendeklere ateş açılabiliyordu. Şatonun bir bölümünden diğer bir bölümüne geçiş yeraltı geçitleri sayesinde kolaylıkla gerçekleşiyordu. Yeraltı geçitlerinin büyük bir kısmı kayaların oyulmasıyla meydana gelmiştir. Aynı merkeze bağlı üç savunma hattı ortak bir eksen üstünde yayılır: kule (kale burcu), üçüncü savunma hattı, kumanda ve gözetleme merkezi. İkinci hat şatonun kendisi, birinci hat ise mazgal delikleri ve burçlarıyle ön kısımdır. Bu iki hat arasında yer alan ve içinde su bulunmayan bir hendek sistemi sayesinde şatonun savunma gücü artmaktadır.

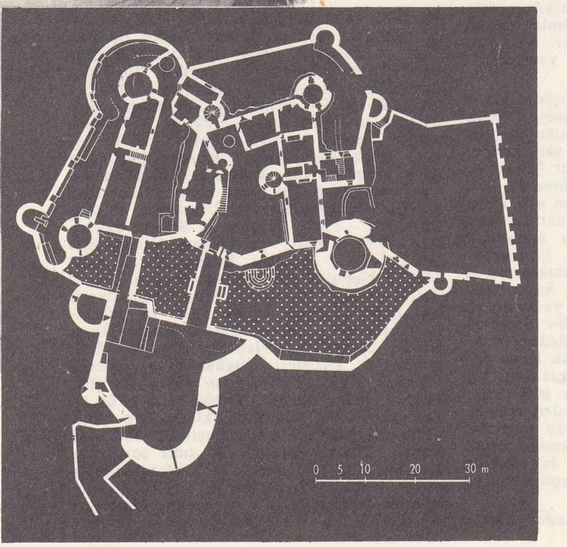

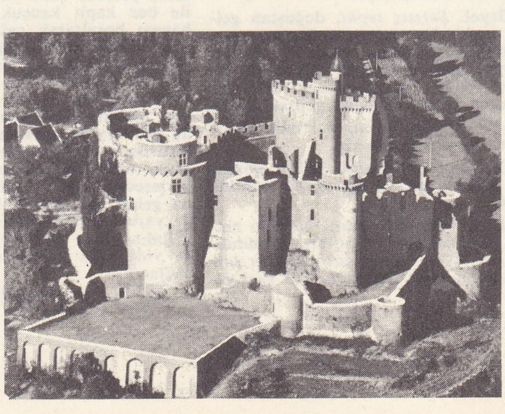

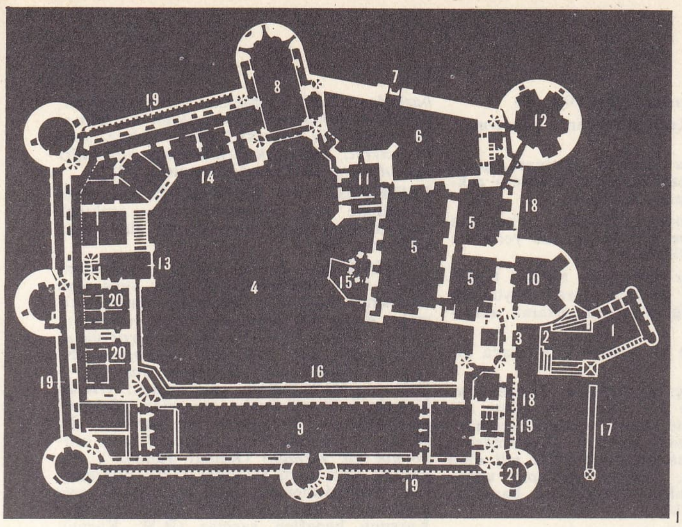

1

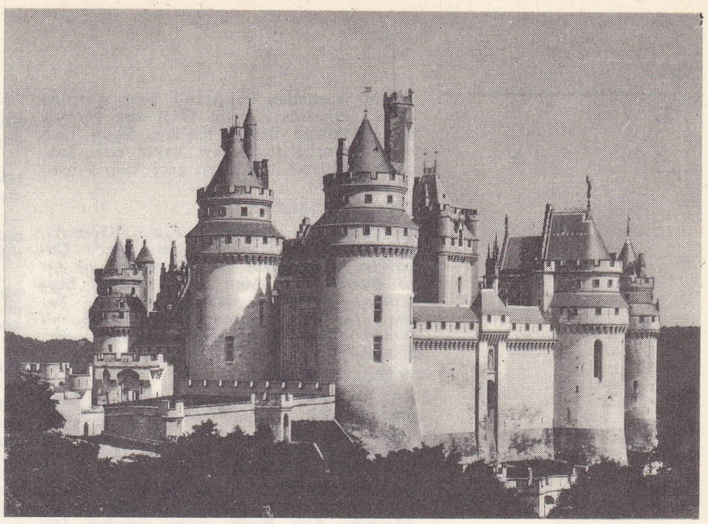

2

1, 2. Pierrefonds şatosu. 1392'de inşasına başlandı, 1400'de bitirildi, XIX. yy.da Viollet-le-Duc tarafından kısmen restore edildi. (1. Küçük şato; 2. Küçük istihkâm kapısı; 3. İner - kalkar köprü ve giriş kapısı; 4. Şeref avlusu; 5. Kale burcu ve yan kuleleri [10 ve 11]; 6. Gereç avlusu; 7. Gizli istihkâm kapısı; 8. Şapel; 9. Büyük salon; 12. Oturma odaları; 13. Kule; 14. Araba hangarı ve buzhane; 15. Gizli istihkâm kapısı merdiveni; 16. Kapalı dehliz; 17. Ön savunma yeri; 18. Hendek; 19. Çevre yolu; 20. Ziyaretçi daireleri; 21. Zindan kulesi.)

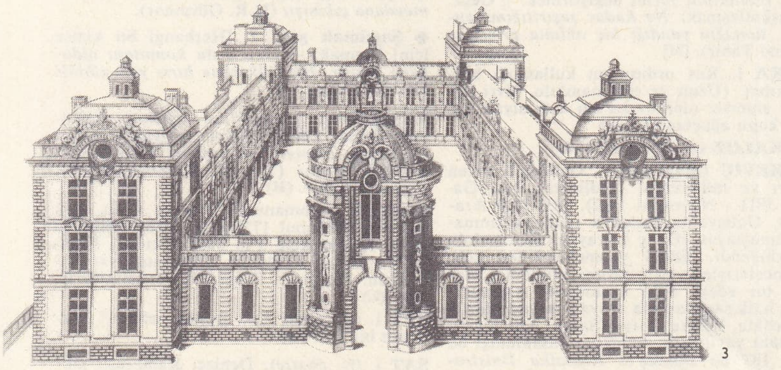

3

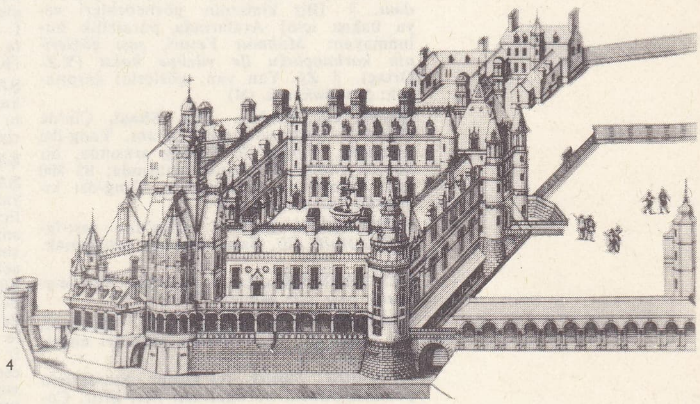

4

3. Androuet du Cerceau tarafınan inşa edilen zarif ve ölçülü Verneuil şatosu, fransız rönesansının en güzel eserlerinden biridir. 4. Louis XIII'ün krallığı sırasında, Pierre Fain tarafından inşa edilen Gaillon (Eure) şatosu, merkez avlusu, örtülü galerileri ve köşeli kuleleriyle, Normandiya'da Rönesans başlangıcını belirten italyan özelliğini gösterir.

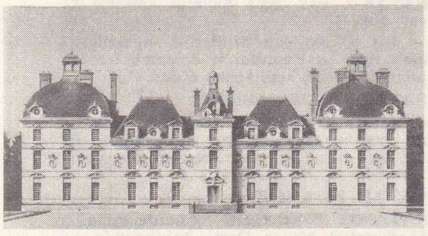

6

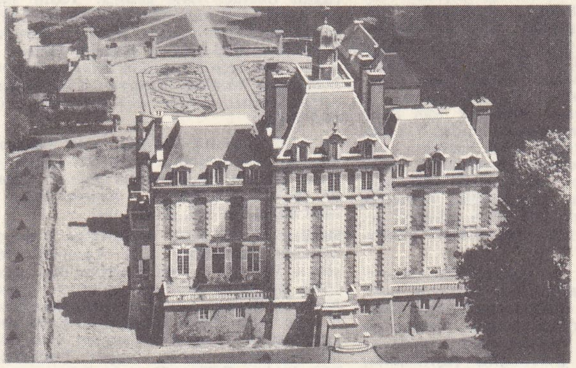

5

5. Balleroy şatosu 1626 ile 1636 yılları arasında François Mansard tarafından inşa edildi. Çok sade bir bina olan bu şato Louis XIII stilinin en güzel örneğidir. 6. Klasik stildeki Cheverny şatosu mükemmel bir derebeyi konutudur. 1634'te bitirilen şato, dar ve yüksek bir ana bina ile, iki kanatla ana binaya bağlanmış kubbeli iki yan binadan meydana gelir.

7

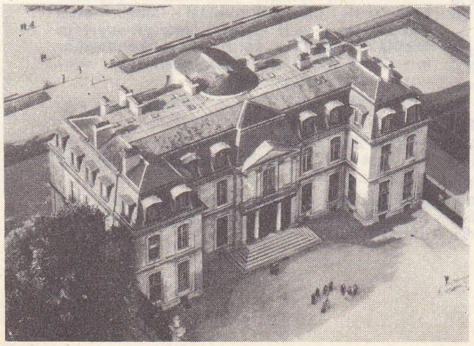

7. Champs şatosu 1703 ile 1707 yılları arasında, Pierre Boulet tarafından maliyeci Bourvalais için inşa edildi. Ek binalar ile ahırları gizleyen revaklarla çevrili şeref avlusunun önünde bir ronpuan ve kuranglez yer alır; 8. François de Coligny tarafından eski bir derebeyi kalesi üzerine inşa edilen Tanlay şatosu Michel Particelli tarafından tamamlandı. Ana bina, pahlı iki küçük ve güzel merdiven kulesiyle iki kanada bağlanmıştır. Ana binadan daha alçak ve gönyeli olarak inşa edilen kanatlar kubbeli yuvarlak bir kuleyle sona erer.

8

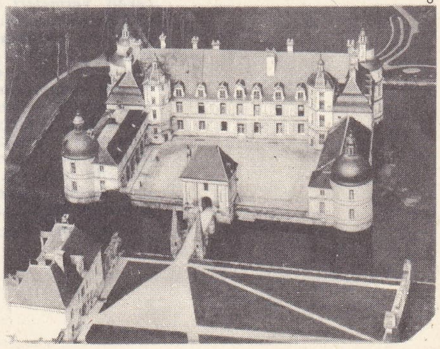

Keşmir yüzünden Pakistan'a karşı girişilen savaşa (ağustos - eylül 1965) son vermek için, Pakistan devlet başkanı Eyüb Han ile Taşkent'te buluşmayı kabul etti. Taşkent bildirisini imzaladığı gece kalp krizinden öldü. (L)

ŞAŞ. Bk. TAŞKENT.

ŞAŞAA i. (ar. *şuʿāʿ*'dan *şaʿşaʿā*). Gösteriş, tantana: *Efruz Beyin şaşaası içinde Çapakçurlu, Mamayof gibi en büyük, en dahi Bucaklıların namı söndü* (Ömer Seyfeddin). || *Esk.* Parlaklık, parıltı. || *Şaşaa-bahş*, parıltı veren: *Ruh şaşaa-bahş-i mihr-i enver / Meh bab-ı letafetinde çaker* (Nabi).

◆ **Şaşaalı** sıf. Gösterişli. (M)

ŞAŞAADAR blş. sıf. (ar. *şaʿşaʿa* ve fars. *dāşten*, sahip olmak'tan *-dār* > *şaʿşaʿa-dār*). *Esk.* Parıltılı, parlak, gösterişli: *Nuru olmuştu o şem'in her bar / Cirm-i hurşit gibi şaşaadar* (Hakanî). [M]

ŞAŞAAPAŞ blş. sıf. (ar. *şaʿşaʿa* ve fars. *pāşiden*, serpmek, saçmak'tan *-pāş* > *şaʿşaʿa-pāş*). *Esk.* Parıltı saçan, parıltılı. (M)

ŞAŞALAMAK geçz. f. (*şaşmak*'tan *şaş-a-la-mak*). Şaşkınlığa düşmek, şaşkınca davranmak, şaşırmak: *Ben şaşalamıştım. İkinci sofada başörtülü iki ihtiyar kadın durmuş amcamı istikbal ediyorlardı* (Ahmed Rasim). [M]

ŞAŞI sıf. ve i. (esk. türk. k.). [İnsan için] Gözleri aynı doğrultuda olmayan: *Şaşı adam.* || [Bir kimsenin gözbebekleri veya bakışı için] Aralarında paralellik bulunmayan: *Mahmut Yesari, şaşı gözlerinin korkunçluğu ile yüzüne baktı* (Y.Z. Ortaç). || *Zf.* Yan yan, gözlerini çarpıtarak: *Şaşı bakmak.* (M)

ŞA-ŞI, esk. **Şa-hsi**, ing. **Shasi**, Çin'de (Hu-pey) şehir ve ırmak limanı, Yang-dzı kıyısında, Vuhan ile Yiçang arasında, bir pamuk tarımı bölgesinin ortasında; 85 800 nüf. Pamuk ve tahıl pazarı. Yang-dzı kıyısında hazne baraj. (L)

ŞAŞILAMAK geçz. f. (*şaşı*'dan *şaşı-la-mak*). *Halk dili.* Şaşı bakmak, şaşılaşmak. (M)

ŞAŞILAŞMAK geçz. f. (*şaşı*'dan *şaşı-la-ş-mak*). Şaşı hale gelmek. (M)

ŞAŞILIK i. (*şaşı*'dan *şaşı-lık*). Oftalmol. Bir cisme iki gözle birden bakmayı engelleyen sakatlık.

— ANSİKL. *Şaşılık*, iki gözün eksenlerinin paralelliğindeki bozukluktan ileri gelir. Çoğu zaman eksenler içe doğru (yakınsak şaşılık) veya dışa doğru (ıraksak şaşılık) sapmıştır. Şaşılık az veya çok belirli, sapma da az veya çok büyük olabilir. Hemen her zaman küçük yaşta meydana çıkar ve görme yeteneğini oldukça azaltır. İki gözün beraberce hareket edebildiği şaşılıkla (en sık görüleni bu şekildir), felçli şaşılığı birbirinden ayırmak gerekir. Şaşılığın tedavisi tabiatına göre değişiktir. Travmalardan veya intanlardan ileri gelme felçli şaşılıklar, çoğu zaman kendi kendine veya ilâçla iyileşir. Şaşılık tedavi ile düzelmezse, o zaman göz sapmasını gidermek için felçli kası ameliyat etmek düşünülebilir. İki gözün beraberce hareket ettiği şaşılıkta, önce görme bozukluğunu düzeltmek, sonra gerekiyorsa görme eksikliğini gidermek, görme eksenlerinin paralelliğini sağlamak için ameliyat etmek, çift gözle görmeyi geliştirmek için de göz jimnastikleri yaptırmak gerekir. (L)

ŞAŞIRMAK geçl. f. (*şaşmak*'tan *şaş-ı-r-mak*). Bir işin neresinden başlayıp nasıl sürdürüleceğini ve nasıl sonuçlandırılacağını bilemeyecek duruma gelmek, içinden çıkamamak: *İşin en mühim noktalarında ne cevap vermeleri gerektiğini şaşıracaklar* (H. R. Gürpınar). *Ne yapacağımı şaşırarak gözlerimi gözlerinden kaçırdım* (R.N. Güntekin). || Doğru, gerçek ve gerekli olanı ayırt edemeyecek duruma gelmek: *Karanlık basmış olduğundan yollarını şaşırdılar. Sulara düştüler, bataklara saplandılar* (Cevdet Paşa). || Geçz. f. Ne yapmak ve nasıl davranmak gerektiğini kestirememek: *Birdenbire beni görünce nasıl şaşırdı! Benzi kül gibi oldu* (A. H. Tanpınar). *Salâhattin bey, hattâ Şahinde onu bu halde görünce şaşırdılar* (Sabahattin Ali).

— ÇEŞ. DEY. *Pusulayı şaşırmak.* Bk. PUSULA. || *Yolunu şaşırmak.* Bk. YOL. (M)

ŞAŞIRTMA i. (*şaşırtmak*'tan *şaşırt-ma*). Şaşırtma eylemi.

— Ask. *Şaşırtma hareketi*, düşmanı, genel hücumun yapılacağı araziden uzaklara çekmek amacıyle yapılan hareket.

— Bahç. ve Ormanc. Fidanlıkta tohumdan elde edilen körpe fidanların esas yerlerine dikilmesi. Bk. ANSİKL.

— Hücre bil. Bir doku veya bakteri kültüründen ufak bir parçayı alarak büyümeğe devam edebileceği yeni bir ortama aktarma usulü.

— Zır. Fidanları bir yerden alıp başka bir yere dikme.

— ANSİKL. Bahç. ve Ormanc. *Şaşırtma usulü*, tohumların çok küçük bir alana (fidanlık) ekilmesine, sonra bunların seçilmesine ve daha geniş alanlara aktarılmasına imkân verir. Esas itibarıyle kökü etli olan bitkilere (havuç, şalgam) şaşırtma uygulanmaz. Ormancılıkta ise sık sık başvurulan bir usuldür. (L)

ŞAŞIRTMACA i. (*şaşırtma*'dan *şaşırtmaca*). Şaşırtmak için yapılan oyun. (M)

ŞAŞIRTMAK ettrg. f. (*şaşırmak*'tan *şa-şır-t-mak*). Şaşırmasına yol açmak: *Bu işin gözümün önünde olması beni çok şaşırttı* (A.H. Tanpınar). || Yanıltmak: *Sen burda durup beni şaşırtırsın. Billah çıkar giderim* (R.N. Güntekin). || Daha iyi yetişmelerini sağlamak amacıyle, ağaç veya çiçek fidelerinin yerini değiştirmek. || Geçz. f. Şaşkınlaşmak: *Ne kadar şaşırttığımı anla ki, konağın yandığı hiç aklıma gelmiyor* (Kemal Tahir). [M]

ŞAŞKA i. Rus ordusunun kullandığı kafkas kılıcı. (Uzun ve eğri namlulu, sivri uçlu ve sipersiz olan şaşka'nın kını siyah deriyle kaplı ağaçtandır.) [L]

ŞAŞKALOZ sıf. Bk. ŞAŞKOLOZ.

ŞAŞKEVİÇ (Markiyan), Galiçya'lı ruten yazarı ve milliyetçisi (Pidlissya, Batı Galiçya 1811 - Novosilki 1842). 1830-1840 Arasında, Galiçya'da Rutenya millî kalkınmasını amaçlayan «Genç Ukrayna» hareketinin şeflerindendi. Edebî yeteneklerinden çok, düşünceleriyle yurttaşlarını etkiledi. Modern bir edebî dilin unsurlarını deyimlerde ve halk şarkılarında arayan arkadaşlarıyle birlikte, 1834'te *Zorya* (Şafak) adlı bir şiir kitabı yayımladı; sansürün yasakladığı bu eser, 1837'de Bükreş'te *Russalka Dnistrovaya* (Dniester Perisi) adıyle basıldı. Avusturya hükûmeti bu eserin yayımlanmasına 1848'de izin verdi. Şaşkeviç, ince duygularla besli lirik şiirler yazdı, ayrıca Polonya edebiyatından tercümeler yaptı. (L)

ŞAŞKIN sıf. (*şaşmak*'tan *şaş-kın*). Düşünceleri dağılmış, hayrete düşmüş, ne yapacağını bilemez hale gelmiş: *Yusuf şaşkın bir halde doğruldu* (Sabahattin Ali). *Vesime'yi kaybettiklerinden şaşkın vaziyetteydi biçareler...* (Vâ-Nû). || Budala, akılsız, sersem: *«Sen bize bir şaşkın adam gönderdin. Hakimane hareket edemiyor* (Cevdet Paşa). *«Atsız matsız nereye, hey şaşkınlar!..* (Kemal Tahir).

— DEY. *Şaşkına dönmek*, ne yapacağını bilmez hale gelmek, hayret içinde kalmak: *Zavallı büyük anem şakına dönmüştü* (R. N. Güntekin). *Konya halkı şaşkına dönmüştü* (N. Araz). [M]

Şaşkın (*L'Étourdi*), Molière'in 5 perdelik manzum komedisi; önce Lyon'da (1655), sonra Paris'te Petit-Bourbon'da (kasım 1658) oynandı. Molière, oyunun konusunu Niccolo Barbieri'nin *İnavvertito*'sundan almış ve buna Luigi Groto'nun *Emili*'sinden ve Fornaris'in *Angelica*'sından bazı unsurlar eklemiştir. Lélie, ihtiyar Truffaldin'in kölesi olan Célie adlı genç kızı sever. Uşağı Mascarille, genç kızı kaçırmak ve efendisine vermek için birçok hile tasarlar; ama şaşkın, daha doğrusu olaylardan habersiz Lélie, bu tasarıları her defasında suya düşürür. (→ Bibliyo.) [L]

ŞAŞKINLAŞMAK dönlş. f. (*şaşkın*'dan *şaşkın-la-ş-mak*). Şaşkın bir duruma girmek, şaşkınca davranmağa başlamak. (M)

ŞAŞKINLIK i. (*şaşkın*'dan *şaşkın-lık*). Şaşkın olma hali veya şaşkınca davranma: *Kuzenim o kadar tuhaf bir şaşkınlıkla bakıyordu ki, kendimi tutamadım, gülmeğe başladım* (R.N. Güntekin). *Arap Maksut, üst üste yutkunarak şaşkınlıktan kurtulmağa çalışıyordu* (Kemal Tahir). *Yalnız, sanki hayret, şaşkınlık içindeymiş gibi ağzı açık duruyordu* (S.F. Abasıyanık). [M]

ŞAŞKOLOZ veya **ŞAŞKALOZ** sıf. *Argo.* Genellikle şaşı kimselere veya şaşkınca davrananlara karşı hakaret ve alay yollu kullanılır. (M)

ŞAŞMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Beklenmedik veya umulmadık bir olay veya olgu karşısında şaşkınlık geçirmek, hayret etmek: *Anası bile onun bu kadar coşmasına şaştı...* (Sabahattin Ali). *Nasıl oluyor da alınmıyorlar, ben asıl ona şaşıyorum* (N. Ataç). || Şaşırmak: *Günlerini şaşmak.* || Geçz. f. Yadırgamak, garipsemek: *Günün birinde, ona ait başka mezarlar, türbeler, makamlar da bulunursa hiç şaşmam* (N. Araz). *—Amerika'lılara kızılderili gibi geliyorsak hiç şaşmam* (Kemal Tahir). || (Olumsuz veya soru şekliyle) Gidiş doğrultusunu değiştirmemek veya dönmemek, vaz geçmemek: *Hem de öyle nişancıdır ki...* Kurşunu hedeften şaşmaz (R.H. Karay). *«Bırakmam» dedi, gene bildiğinden şaşmadı* (M.Ş. Eşendal).

— ÇEŞ. DEY. *Şaşa kalmak* (veya *şaşıp kalmak*), derin bir şaşkınlığa düşmek, çok şaşırmak. || *Şaşacak* (veya *şaşılacak*) *şey*, alışılmışın dışında olan ve yadırganan (şey veya durum): *Ne kadar şaşılacak bir şey olursa olsun, Mürebbiyenin üçünü birden içeriye aldığı şüphe götürmeyecek şekilde meydana çıkmıştı* (H.R. Gürpınar).

◆ **Şaşılmak** geçz. f. [Herhangi bir kimse için] Şaşmak: *—Nasıl ordu komutanı olduğuna şaşılır. Hiç yükselme hırsı yok gibidir* (Kemal Tahir). [M]

ŞAŞMAZ sıf. (*şaşmak*'tan *şaş-maz*). Yanılmaz, kesin: *Edebî kültürün ve edebî zevkin en büyük alâmeti, en şaşmaz mihenk taşı edebiyatsızlıktır* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Şaşmaz ölçüler.* (M)

ŞAŞYAN (Emmanuel), ermeni asıllı türk doktoru (İstanbul 1775-ay.y. 1858). Mahmud II ve Abdülmecid I'in özel doktoru. İstanbul'da ilk tıp okulunun açılmasına yardımcı oldu. Derslerin Fransızca verilmesini istedi. (L)

ŞAT i. (ar. *şaṭṭ*). *Esk.* Büyük nehir. || Dicle'nin bir adı. (M)

ŞAT i. (fr. *chatte*). Denizc. Kamarası, motoru ve dümeni olmayan, saçtan yapılmış tekne. (Bu tekneler ikili veya dörtlü gruplar halinde yedekte çekilir.) || Liman içinde, gemilerle kıyı arasında yük taşımakta kullanılan güverteli duba. (Şat, İzmir limanında kullanılan bir terimdir.) [ML]

ŞAT i. (ar. *şāt*). *Esk.* Koyun. (M)

ŞATAF i. *Esk.* Eğik biçimde kesilmiş kenar, pah.

— İnş. Çinko çatı örtülerini sağlamlaştırmak veya su sızıntılarını önlemek için yapılan çok geniş açılı kırma dişler. (L)

ŞATAFAT i. Süs, gösteriş.

◆ **Şatafatlı** sıf. Süslü, gösterişli: *İstasyonda karşılamışlar, oteline götürmüşler, Belediyede kendisine pek şatafatlı bir ziyafet vermişler* (F. R. Atay). [M]

ŞATAK. Bk. ÇATAK.

ŞATAMİT i. (yer adı *Chatham*'dan fr. *chathamite*). Miner. Demir bakımından zengin kloantit çeşidi. (L)

ŞATELPERONYEN sıf. ve i. (fr. *châtelperronien*). Tar. öncesi, Arkeol. Yeni veya Üst paleolitiğin başlangıcını gösteren tarihöncesi sanayiye denir.

— ANSİKL. Dikine yontmalarla yapılmış eğri sırtlı bir çakmaktaşı laması olan *Chatelperron ucu* (Allier) *şatelperonyen*'in özelliğini meydana getirir. Son buzullaşmanın ikinci soğuk dönemine rastlar ve *orinyasyen*'den önce gelir. (L)

ŞATHİYAT çoğl. i. (ar. *şaṭḥiyye*'den *şaṭḥiyyāt*). Ed. *Esk.* Alaylı hikâye.

— Ed. Bk. ŞATHİYE. || *Şathiyyat-ı sofiyane*, tasavvuf konularını işleyen şathiyelere verilen ad. (M)

ŞATHİYE i. (ar. *şaṭy*, dal budak salma'dan Ed. *Esk.* Güldürücü, eğlenceli, alaylı nitelikte şiir türü.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Bazı düşüncelerin, yergiye, aşırı saçmalığa, bayağılığa kaçmadan ince ve alaylı bir dille işlendiği şiire *şathiye* denir. Şathiye, islâm dünyasında, önce Arapların Cahiliye çağında, daha çok Muallaka şairleri zamanında ortaya çıktı. Sonradan türk ve arap ülkelerine, İran'a yayıldı. Tasavvuf alanına girdi. Şathiyenin din dışı, dine karşı olması, yalnız tasavvuf kavramlarıyle düzenlenmesi gerekmez. Tasavvuf kavramlarını ihtiva eden, belli tasavvuf konularını oldukça alaylı, güldürücü bir dille işleyen şathiyeler olduğu gibi, din ve tasavvufla ilgili olmayan, yalnız güldürme, eğlenme, alaya alma amacını güden şathiyeler de vardır. Türk edebiyatında bir düşünceyi eğlendirici, ince alay edici bir dille söyleyenlerin başında Yunus Emre, Kaygusuz Abdal gelir. Hatayî, Viranî, Sürurî, Harabî gibi divan ve halk edebiyatı geleneğini yan yana sürdüren şairlerde, özellikle bektaşî edebiyatında şathiye yaygındır. (M)

ŞATIH veya **ŞATH** i. (ar. *şatḥ*). *Esk.* Çılgınlık anında söylenen saçma sözler.

— Ed. *Esk.* Bk. ŞATHIYE. (M)

ŞATIİYE i. (ar. *şaty*, dal budak salma'dan osmanlıca *şâṭıʾiyye*). Zool. *Esk.* Uzunbacaklılar. (M)

ŞATIR sıf. (ar. *şeṭâret*'ten *şâṭır*). *Esk.* Neşeli, hayat dolu, keyifli, şen: *Sokağa çıkınca halkı, gelenleri, geçenleri o kadar şen, o kadar şâtır gördü ki...* (Ömer Seyfeddin).

— DEY. *Şen şâtır*, neşeli, şakrak.

— Teşk. tar. Tören ve alaylarda, padişahın yanında ve solakların önünde yürüyen görevliler. (Bk. ANSİKL.) || *Şâtır başı*, şâtırların amirine verilen ad.

— ANSİKL. *Şâtır*'lar dibadan elbise giyerler, murassa kemer kuşanırlardı; 1666'dan sonra da bellerine pala takmağa başladılar. Bunlar, ellerinde *teber* denilen bir balta taşırlardı. Şâtırlar da peykler gibi çok hızlı koşarlardı. Şâtırlar XVII. yy.ın ilk yarısında kaldırıldıysa da, bir süre sonra yeniden kuruldu.

◆ İ. Teşk. tar. Büyük bir kimsenin atı yanında gitmekle görevli kimse. (M)

ŞATİ i. Amerika yaban kedisi (*Felis mitis*). *Eşanl.* OSELOT. (L)

ŞATİBE, İspanya'nın doğusunda Valencia eyaletinde şehir; 19 900 nüf. (1950). Bugün JATİVA. Şehir, Romalılar devrinde *Saetabis* adını taşıdı. Ortaçağda kâğıt imalâthaneleriyle ün kazandı. Bütün İspanya ve Mısır'a kâğıt ihraç etti. İspanya'daki islâm hâkimiyeti döneminde bir askerî bölge haline getirildi ve nüfusu arttı. XI. yy.da Valencia ile birlikte, islav asıllı Mubarek ve Muzaffer ile Abdülaziz tarafından yönetildi. Tuleytula (Toledo) hükümdarı Kadir, Valencia'yı ele geçirdikten sonra Şatibe'ye bir sefer yaptı, fakat şehri alamadı. Lerida, Denia ve Tortosa'ya hükmeden Hudi hükümdarı Munzir bin Muktedir, şehre bir süre hâkim oldu. Zellaha savaşından sonra murabıt hükümdarı Yusuf bin Taşfin Şatibe'yi ele geçirdi. Şehir sonra Aragon kralı Jaime I tarafından alındı (1240) ve müslümanlar şehirden çıkarıldı (1247). [M]

ŞATİBÎ (Ebu Muhammedül Kasım bin Ferruh), arap yazarı (Şatibe 1144 - Şam 1194). Bir süre doğduğu yerde okudu. Daha çok din konularında çalışmalar yaptı. Bir aralık Şatibe camiinde vaizlikle görevlendirildi. Sonra Valencia'ya giderek, zamanın tanınmış bilginlerinden fıkıh ve hadis dersi aldı; bu alanlarda çağına göre önemli sayılan çalışmalar yaptı. Şatibî, arap edebiyatındaki yerini nesirdeki ustalığı, anlatımındaki kesin ve özlü söyleyişiyle kazandı. Arap edebiyatında «müsecca» denilen secili nesrin en başarılı örneklerini Şatibî'nin verdiği söylenir. Şiir de yazan Şatibî'nin şiir dili oldukça ağır ve ağdalıdır. Şiirlerinde kavram oyunlarına, birkaç anlamlı kelimelere, değişik şekilde söylenebilecek sözlere geniş yer verdiği görülür. Bu yüzden bazı şiirlerinden kesin bir anlam çıkarmak güçtür. Eserleri: *Hırzu'l-Amanı ve Vechu't-Tahanin* (Güvenlik Sığınağı ve Başeğme Yolu); *Akıletu Atrabu'l-Kasaid fi Esne'l Mekasid* (Amaçların Yüceliği Konusunda Kasidelerin Oyunlarını Bilenler). [M]

ŞATİM sıf. (ar. *şetm*, sövüp sayma'dan *şâtim*). *Esk.* Sürekli küfreden, sövüp sayan. (M)

ŞATİYEN sıf. ve i. (eski bir halk ismi *şat-lar*'dan fr. *şattiyen*). Oligosen sistemi katlarından en yenisine denir (meselâ Kassel'deki deniz menşeli kumlar). [Şattiyenin Akitaniyen, belki de Üst stampiyen ile çağdaş olduğu sanılır.] (L)

ŞAT'LAR. Esk. coğ. Tunus kıyılarında yaşayan Germen halkı. Savaşçı ve oldukça disiplinli bir halk olan Şat'lar, Romalılarla sık sık savaştılar. M.S. III. yy.dan sonra adları geçmez oldu. (L)

ŞATO i. (lat. *castellum*, kale'den fr. *château*). Senyör veya kral konutu: *Birgün Rus Çarı, Peterhof şatosunun parkında, koncasız bir gülün başında bir nöbetçi görür* (F.R. Atay). || Etrafı hendek, sur ve kulelerle çevrilmiş, derebeylik konutu. (Bu anlamda HİSAR veya DEREBEYİ ŞATOSU da denir.)

— ANSİKL. Ortaçağın sonuna kadar *şato* ya bir büyük senyörün ya da bir hükümdarın tahkimli konutuydu. *Hisar* veya *derebeylik şatosu* denen bu tür şatoların bir senyörlüğün merkezi oldukları için derebeylik düzeninde önemli rolleri vardı; eski monarşinin idarî ve hukukî bölümü olan *châtellenie* bu şatonun çevresinde toplanırdı. Şatolar ya kırlık bir yerde ya da bir iskân bölgesinde yapılırdı. Ortaçağ'dan sonra şato bir prensin, bir derebeyinin veya zengin bir kimsenin kırdaki yazlık konutu haline geldi.

● *Fransa.* Fransız şatosu daha çok ülkenin kuzey bölgesinde X. yy.da norman istilâlarından sonra gelişti. Ovadaki şatolar, en basit şekliyle, genellikle etrafı çitler ve iner kalkar bir köprüyle aşılan hendeklerle çevrili bir küçük burçtan meydana gelirdi. Şatoların gelişmesinde en önemli aşamalardan biri XI. ve özellikle XII. yy.da ahşabın yerini taşın almasıdır: tahta çitler kaldırıldı ve yer yer kulelere bağlanan surlar yapıldı. Şato halkı artık burçta değil ayrı dairelerde oturuyordu. Çevre halkının gereğinde sığınabilmesi için surların içinde ayrı bölmeler (*kanatlar*) düşünüldü. Bazı bölgelerde burcun hiç bir görevi kalmadı ve yerini kuleye bıraktı.

XII. yy. ortasıyle XIV. yy.da yapılan bu şatoların en önemlileri Louvre, Coucy, Vincennes v.b.dir.

XV. ve XVI. yy.da şatolar daha sevimli olmağa başladı. Bunların en önemlileri Loire şatoları ile Paris bölgesindeki Fontainebleau şatolarıdır.

XVII. ve XVIII. yy.larda ise şatolar gitgide köşke benzedi ve küçüldü (Petit-Trianon, Bagatalle v.b.).

● *İngiltere.* İngiltere'de de Fransa'da olduğu gibi pek çok şato vardır. Gelişmeleri de aşağı yukarı aynı dönemlere rastlar. Büyük değişikliklere uğrayan Windsor, Galler ülkesindeki Carnarvon, Kenilworth, Beaumaris güzel tahkimatlı şato örneklerıdir. İtalyan etkisi özellikle Hampton Court'da görülür. Şatoların altın çağı, Fransa'dakinin tersine, kırları terk etmeyen soyluların lüks ikametgâhlarının yapıldığı XVII. ve XVIII. yy.lardır.

● *Almanya.* İki şato çeşidinin kullanılma amaçları arasındaki ayırım dilde de kendini gösterir: ortaçağ kalesi için *burg*, öbür şatolar için *schloss* kelimesi kullanılır.

Almanya'nın bir özelliği olan romantik burg'lara daha çok Ren vâdisinde ve Thüringen'de rastlanır. En ilgi çekici şatolardan biri töton şövalyelerinin tuğla şatolarıdır: Kudüs'ü ele geçirmek için bir haçlı seferine girişen bu şövalyeler islavlara hücum etmeğe karar vermiş ve Doğu'da gördükleri Bizans tahkimatlarının etkisinde kalmışlardı. Almanya'nın en ünlü harabeleri Heidelberg şatosunun yıkıntılarıdır. Çeşitli dönemlerde yapılan binalardan meydana gelen bu bütünde rönesans üslûbu ağır basar. XVIII. yy.da her bir ayrı bir saraya sahip olmak isteyen küçük derebeyleri birçok şato yaptırdılar: Prusya'da Sans-Souci, Bavyera'da Nymphenburg, Avusturya'da Schönbrunn.

● *İspanya.* Bizans şatolarının etkisi, müslüman istilâsı dolayısıyle daha IX. yy.dan itibaren İspanya'da görülür. Duero ırmağının bir kıyısı müslümanların, öbür kıyısı da hıristiyanların karşı karşıya diktikleri şatolarla doludur. Magrıplılar tarafından XV. yy.da yapılan ünlü şatolardan biri Coca şatosudur.

Karl V. Granada'daki Elhamra'nın üzerine italyan tarzı bir şato yaptırmağa başlamıştı. İtalya'dan gelen iki ispanyol (Toledo'lu Juan Bautista ile Juan de Herrera) Felipe II'nin emriyle dünyanın en garip ikametgâhını yaptılar: aynı zamanda hem şato, hem saray, hem manastır, hem de mezarlık olan Escorial. Daha sonraları ispanyol monarşisi fransız modasının etkisinde kaldı (La Granja şatosu).

● *İtalya.* Soyluların şehirlerde oturduğu Batı ülkelerine göre derebeyliğin daha az geliştiği İtalya'da Ortaçağ'dan kalma şato çok azdır ve bu şatoların ülkedeki dağılımı da düzensizdir. Şatosu en bol bölge anarşinin ağır bastığı Latium ve normanların yerini alan Hohenstaufenlerin birçok şato yaptırdıkları Puglia'dır. Puglia'daki şatolar arasında Friedrich II'nin şaheseri sayılan Castel del Monte ve Magrıplı muhafızların kaldığı Lucera kışlası sayılabilir. Quattrocento prenslerinin ünlü şehir ikametgâhları, şato değil birer saraydır.

Rönesans döneminde hümanist kültürün etkisiyle İtalya'da bir şato tarzı doğdu: bir kır evi olan ve hiç bir dönemde tahkim edilmeyen villa. Mimar Palladio ile öğrencileri, Vicenza ile Venetia'da sayısız villalar yaptılar. Bu villaların bazıları boyut bakımından şatolardan da büyüktür ve XVIII. yy.da İngiltere ve Fransa'daki kır evlerinin çoğu bu villaların uslûbunda yapılmıştır. (L)

Şato (*Das Schloss*), Franz Kafka'nın romanı (1926). Bir yabancı, bir köye gider, esrarlı ve ulaşılmaz görünen bir şatoya varmak ister. Çok yavaş gelişen olay bir hayli karışıktır. Yer ve kişiler gerçek dışı ve sisli bir hava içinde gibidir. İnce sembollerle dokunan bu roman, derin ve mistik anlamı ile Kafka'nın dünyasını en iyi yansıtan eserlerinden biridir. (→ Bibliyo.) [L]

ŞATOBRİYAN i. (fr. *chateaubriand*). Sığır filetosundan kesilmiş kalın biftek. (L)

ŞATR i. (ar. *şaṭr*). *Esk.* Yarım, bir şeyin yarısı. || Bölüm. || Yön, taraf. || Mısra. (M)

ŞATTARİYE i. (Abdullah *Şattar*'ın adından). Tasav. Işkıye tarikatının kollarından biri. (XV. yy. başlarında Hindistan'da kuruldu. Hindistan, Cava, Sumatra ülkelerinde yaygındır. Özel zikr ve ibadet törenleri vardır. Kurucusu Abdullah Şattar'ın ölümünden sonra [1415 veya 1428] adı geçen ülkelerde hızla yayıldı. İslâm inançlarına sıkı sıkıya bağlanan şattarîlerin özel tekkeleri vardır.) [M]

ŞATTISGARHİ i. Leng. Doğu hindî lehçesi; Madhya Prades eyaletinin güneydoğusunda, yaklaşık olarak 5 milyon kişi tarafından konuşulur ve devanagari harfleriyle yazılır. (L)

ŞATTÜLARAP, Fırat ile Dicle ırmaklarının birleşmesiyle meydana gelen ve Basra körfezine dökülen akarsu. Uzunluğu 145 km, genişliği 1 200 m kadardır. Fırat ve Dicle'nin Germet Ali bölgesinde birleşmesiyle meydana gelen Şattülarap, Karun ve onun kolların içine alır. İki tarafındaki düz topraklar, med ve cezir olayından dolayı alüvyonlarla kaplıdır. Çok verimli olan bu topraklarda, hurma ağaçları yetişir. Fao yakınından denize dökülür. Irmağın getirdiği alüvyonlarla her 1 000 yılda, denizden 30 km yer kazanılır. (M)

ŞATTÜLEDHEM veya **ŞATTÜLAZEYM,** Dicle'nin Irak'tan aldığı kol. Cebel Hamrin'in doğusundaki dağlardan doğan birkaç kolun birleşmesiyle meydana gelir. Bu kolların en önemlileri, Kerkük'ün kuzeyinde birçok derenin birleşmesiyle meydana gelen Kerkük çayı (Karasu, Kaza çayı) ve Tauk suyudur. Bu iki kolun birleşmesiyle Şattülazeym meydana gelir. Şattüledhem, Cebel Hamrin'de karlar eridiği zaman akan Diyele (Narin veya Narit) suyu ile birleşir ve dağlardan geçer; Irak ovası içinde güneye doğru akar; Dicle ile birleşir. Sıcak aylarda suları kurur. (M)

Aleksey Viktoroviç ŞÇUSOV Lenin'in mozolesi, Moskova

şebboy

ŞAURASENİ i. Leng. Batı hindu ve pencap dillerinin kaynağı olan ve maharastri'ye benzeyen prakrit dili. (L)

ŞÂVER ebu ŞÜCA MÜCİRÜDDİN bin NİZAR, fatımî veziri (öl. Kahire 1169). İlk zamanlar fatımî veziri Melik Salih Talaî bîn Ruzzik'in hizmetinde bulundu. Talaî tarafından Yukarı Mısır valiliğine tayin edildi. Bu görevden, babasından sonra Fatımî devleti veziri olan Talaî'nin oğlu Ruzzik tarafından azledildi. Bu sebeple isyan etti. İlk savaşta Ruzzik'e yenilerek Güney Mısır'a çekildi. Burada etrafına büyük bir kuvvet topladı. Kahire'ye girdi ve Ruzzik'i öldürdü (1162). Fatımî devleti vezirliğine tayin edildi; fatımî kumandanlarından Dirgâm bin Âmir isyan edince azledildi. Nureddin Mahmud bin Zengi'ye sığındı. Mısır'ın yıllık gelirinin üçte birini Nureddin'e vermek şartıyle ondan yardımcı kuvvetler aldı. Şâver başında Eseüddin Şirkuh'un bulunduğu Nureddin'in kuvvetleriyle Dirgâm'ı yendi ve vezirliği yeniden ele geçirdi. Şâver, Nureddin'e verdiği sözü tutmadığı gibi, Şirkuh kumandasındaki Nureddin'in ordusunu Mısır'dan çıkarabilmek için Kudüs kralı Amaury'den yardım istedi. Amaury ve Şâver, Şirkuh'u Bilbays'da kuşattılar. Şirkuh burada 3 ay dayandı, sonunda haçlılarla, her iki tarafın Mısır'ı terk etmesi şartıyle anlaştı. Böylece Şâver Mısır'ın tek hâkimi oldu; fakat Nureddin, Mısır'ı almak için tekrar herekete geçti. Bunun üzerine Şâver Amaury'den yardım istedi. Nureddin'in Şirkuh kumandasındaki ordusuyle haçlı ordusu Orta Mısır'da Eşmuneyn'de karşılaştı. Yapılan savaşı Şirkuh kazandı. Şâver ve Amaury Kahire'ye çekildiler, Şirkuh da İskenderiye'yi ele geçirdi. Şâver ve Amaury İskenderiye'yi karadan ve denizden kuşatınca, Şirkuh İskenderiye'de yeğeni Salâhaddin'i bırakarak Yukarı Mısır'a çekildi. Sonra Salâhadin'in zor durumda kaldığını öğrenince, Şâver'den ve Amaury'den barış istedi. Amaury de Kahire'de küçük bir muhafız birliği bırakarak Mısır'dan ayrıldı. Haçlıların Kahire'ye gelmesi halk tarafından tepkiyle karşılandı. Bu durumda Şâver, Haçlıları Mısır'dan çıkarmak için tekrar Nureddin'e başvurmak zorunda kaldı; fakat Haçlılar Nureddin'den önce davranarak Mısır'a kuvvet sokup Bilbays'ı ve Tanis'i aldılar ve burada büyük bir katliam oldu. Bu durumda fatımî halifesi Azid, Nureddin'e başvurarak Mısır'ın üçte birini ve kumandanlarına dirlik vermeyi teklif etti. Nureddin, Şirkuh kumandasında 8 000 atlıdan meydana gelen bir orduyu Mısır'a gönderdi. Şâver, Şirkuh'un kuvvetleriyle Haçlıları savaştırmayı denediyse de başaramadı. Amaury, Şirkuh'un ordusuyle başa çıkamayacağını anladığı için Mısır'dan çekildi. Şirkuh Kahire'ye girdi ve Şâver öldürüldü. (M)

ŞAVÎ (Ebül Abbas Ahmed bin Muhammed) faslı veli (öl. Siyac 1605). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Keramet gösterdiği, bu yüzden halk tarafından tutulduğu bazı kaynaklar tarafından bildirilir. Düşüncelerini yaymak için kurduğu zaviye, bugün de bir ziyaret yeridir. Şavî, dünyadan el etek çekmeyi, kendini Tanrı'ya vermeyi, bütün günlerini zikir ve ibadetle geçirmeyi öğütler. Düşünceleri ve bazı fıkraları sonradan bir mecmuada toplandı: *Mutemedu'l-Ravi fi Menakıb Veliyullah Seyyid Ahmedu'ş-Şavî* (Tanrı Ermişi Seyyid Ahmed Ravi'nin Menkıbeleri Hakkında Güvenilir Söylentiler). [M]

ŞAVİBETOL i. (fr. *chavibetol*). Kim. Bir alil difenolün

$$CH_2{=}CH - CH_2 - C_6H_3(OCH_3)OH$$

formülündeki metil eteri; betel esansında rastlanır. (L)

ŞAVİKOL i. (fr. *chavicol*). Kim. Formülü $CH_2{=}CH{-}CH_2 - C_6H_4 - OH$ olan para-alilfenolün kısa adı; betel esansında bulunur. (L)

ŞAVİYA, Batı Fas'ta bölge; batıda Atlas okyanusu, güneyde Um er Rebia, kuzeydoğuda ise Zaerler yaylasıyle sınırlıdır; iç kısımda Meseta'nın güneyindeki kalkerli yaylaları içine alır. Güneydoğuda, «Fosfatlar yaylası» da denen *Yukarı Şaviya* uzanır; buradaki henüz toprağa sağlam bir şekilde yerleşmemiş halk, çadırları ve koyun sürüleriyle göçebelik eder ve biraz arpa yetiştirir.

Settat, Vad-Zem ve Boucad büyük tahıl ve koyun pazarlarıdır; fosfat yatakları Huribga işletme merkezinin kurulmasına imkân vermiştir. Bu kesim, kuzeybatıda Settat yarıyle sınırlıdır.

● *Aşağı Şaviya*, «meseta»nın peneplenleşmiş eski tabakasından meydana gelir; küçük kalıntı kütleleri (*Shur*) yükselen yeni tortullarla örtülüdür. Yerleşmeye elverişsiz kıyının kenarında kumlu Sahil tepeleri uzanır; tepelerin yerini iç kısma doğru toprağı genellikle verimli olan Uba kıyı ovası alır. Bu bölgede göçebeler oldukça yakın bir tarihte toprağa yerleşmiş ve eskiden çobanlık yapan Şaviyalar tahıl tarımıyle uğraşmağa başlamışlardır. Casablanca ile Fedela'nın art ülkesinde tarım büyük ölçüde gelişmiştir; kıyıdaki bostanların yerini iç kısma doğru büyük tahıl işletmeleri alır. Bu kesimde nüfus yoğunluğu yüksektir (km²'ye 60-100 kişi). [L]

ŞAVİYE, Magrıp'ta yaşayan afrikalı (berberî) topluluklara arapların verdiği ad. Büyük topluluklar halinde Atlas dağları eteklerinde otururlar. Koyun yetiştirdikleri için Araplar tarafından küçümsenirler. Bu kabileler arasında Araplara karışarak araplaşan Zeneta ve Huvare kabilesi önceden Trablus ile Barka sınırında oturuyordu. Araplar tarafından devamlı ezilen kabile sonraları bütün Magrıp'a yayıldı. Her gittikleri yerde Araplar tarafından kovulan, vergilerin ağırlığıyle güçlerini ve bağımsızlıklarını kaybeden kabile, koyunculuk yapmağa başladığı için kendilerine Şaviye adı verildi. Zeneta kabilesi de göçebe olarak yazın Gedamis ile Susul Aksa arasında yaylaya çıkar, kışın çölde ve hayvanlarıyle çadırlarda yaşar. —Şaviye adıyle anılan öteki iki topluluk ise Fas'ta, Tamasnalar; Cezayir'de, Avraslardır. *Tamasnalar*, Ummur Rabi ırmağının aşağı bölgesinde kuzeydoğudan küçük Fezale limanına kadar uzanan geniş ve verimli topraklarda otururlar. Tamasna Şaviyeleri, merinî hükümdarları tarafından buraya yerleştirilen Baraguatalar ile, Muvahhidiler sultanı Yakubul Mansur'un İfrikiye'den buraya yerleştirdiği Araplar ile karışmış olan Zeneta ve Havvarelerin kaynaşmasıyle ortaya çıktı. Berberî asıllı olan Tamasna Şaviyelerinin en önemli kabileleri Zeneta, Medyune, Mzab, Melile, Zyayde ve Ulad Bû Zi'gilerdir. Avras Şaviyeleri, Constantine idarî bölgesinin güneyinde Batra ile Biskra arasındaki Avraş sıradağlarında otururlar ve berberî lehçesiyle konuşurlar. (M)

ŞAVK i. (ar. *şevḳ*'ten). *Halk dili.* Işık, gün ışığı. (M)

ŞAVŞAT veya **YENİKÖY**. Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Artvin ili) ilçe merkezi kasaba; 3 212 nüf. (1970). İl merkezinin 77 km doğusunda; yüksl. 1 260 m. Şavşat'tan doğuya doğru devam eden karayolu, Ardahan üzerinden Kars'a ulaşır. —*Şavşat ilçesi*, 1 317 km²; 48 669 nüf. (1970). Merkez, Meydancık ve Veliköy bucakları içinde 62 köy. Hayvancılık ve ziraat. (M)

ŞAVT i. (ar. *şavṭ*). *Esk.* Koşma, bir şeyin etrafında bir defa koşma. || *Şavt-i bâtıl*, bir delikten girerek karşıdaki duvara vuran ve etrafında dönüyormuş gibi görünen güneş ışığı.

— Din. Kâbe'nin etrafında, Haceriesved'den başlayıp yine Haceriesved'de bitmek üzere koşarak yapılan yedi tavaftan her biri. (M)

ŞAVTELİ (Yoan), XII. yy. ermeni şairi. Gürcistan krallarının sarayında yaşadı. Rahip olduğu söylenirse de hayatı üstüne çok az şey bilinmektedir. Kraliçe Tamar (1184-1213) ve kocası David'e adadığı yüz altı od'u vardır. (L)

ŞAVUL i. *Halk dili.* Şakul. (M)

ŞAVULLAMAK geçl. f. (*şavul*'dan *şavulla-mak*). *Halk dili.* Şakullemek. || (Bir işi) Çabucak ve özenmeden yapmak. (M)

ŞAVYA i. Leng. Şavya'ların konuştuğu berberîce ağzı. (L)

ŞAYA. Bk. İŞAYA.

ŞAYAK i. (yun. *sagiaki*'den). Kaba bir şekilde dokunmuş, dimi çeşidinden dayanıklı yünlü kumaş. || Sıf. Bu kumaştan yapılmış: *Sola döndüm, 'odanın eski şayak perdesini / Aralarken kulağım duydu fakirin sesini* (M.A. Ersoy). *Şayak pantolon.*

— ANSİKL. Dokumc. *Şayak*, iplikleri köşeden köşeye ve çuhadan daha seyrek olarak dokunur. Lâcivert veya siyah renktedir. Kaba örgülü olmakla birlikte sıcak tuttuğundan son zamanlara kadar, özellikle köylüler ve bazı kasaba esnafı arasında ceket ve pantalon yapımında kullanılırdı. Bugün şayak yapımı azalmıştır. (M)

ŞAYAN sıf. (fars. *şāyesten*, lâyık, münasip olmak'tan *şāyān*). *Esk.* Uygun, lâyık: *Devlete verdi nizam-ı taze re'y-i enveri / Herkesi irgürdü lûtfü rütbe-i şayanına* (Nedim). *Halbuki bir baba daima sevilir, hürmete şayan görülür* (A. H. Tanpınar). || *Şayan-ı hayret* (veya *hayrete şayan*), şaşılacak (şey). || *Şayan-i sena*, övgüye lâyık. || *Şayan-ı takdir*, takdir edilmeğe değer.

— DEY. *Dikkate şayan* (veya *şayan-ı dikkat*). Bk. DİKKAT.

◆ **Şayanter** sıf. *Esk.* Daha uygun, en uygun olan. (M)

ŞAYBANİLER, Orta Asya'da özbek hanedanı (1500 - 1599), Şaybanî Han tarafından kuruldu. Şaybanîlerin toprakları bütün eski Maveraünnehir'i kapsıyordu. Önce Semerkand olan başkentleri, sonra, çok önemli bir şehir haline gelen, resim ve mimarlık okulu, âbideleri ve sanayisiyle ün kazanan Buhara'ya nakledildi. Şaybanî Handan sonra hüküm süren prensler ailenin başka bir kolundandı. (L)

ŞAYESTE sıf. (fars. *şāyesten*, yakışmak, uygun olmak'tan *şāyeste*). *Esk.* Yakışır, uygun.

◆ **Şayestegî** i. *Esk.* Uygunluk, yakışma. (M)

ŞAYET veya **ŞAYED** edat. (fars. *şāyesten*, münasip, lâyık olmak'tan *şāyed*). Ola ki, belki, eğer: *Şayet gitmeyecek olursanız haber verin.* (M)

ŞAYGÂN veya **ŞAYEGÂN** sıf. (fars. *şāygān*). *Esk.* Uygun, lâyık, yakışır. || Bol, çok. || *Genc-i şaygân*, eski İran hükümdarı Hüsrevi Perviz'in hazinelerinden biri.

— Ed. *Esk.* Aynı anlamdaki hecelerin hafiye olarak tekrarlanmasına verilen ad. Bir kafiye özelliğidir. Genel olarak farsça çoğul eki olan «an» ile yapılan kelime kafiyelerin çok kullanılması kusur sayılırdı) [M]

ŞAYGÂNİ i. (fars. *şāygān*'dan *şāygānī*). *Esk.* Uygunluk. || Bolluk. (M)

ŞAYİ sıf. (ar. *şüyūʿ*, duyulma, yayılma'dan *şāyiʿ*). *Esk.* Yayılmış ve herkesçe işitilmiş: *Bu sözler bir kere şayi oldu mu, mahallenin en mutaassıbını susturmak kabil olurdu* (Ahmed Rasim). || Bir şeyin her noktasıyle ilgisi bulunan.

— Huk. *Şayi hisse*, müşterek mülkiyette maliklerden her birine ait olan mülkiyet payının, şeyin tamamına yaygın bulunduğunu belirten deyim. (Bk. ANSİKL.) || *Şayi hissenin devri* (*telmiki*), müşterek maliklerden birinin şey üstündeki payını üçüncü bir kişiye devretmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Şayi hisse*, müşterek mülkiyetler pay sahiplerinin söz konusu mal üstünde payları oranında hakları vardır. Meselâ A, B ve C bir arsada müşterek malikse her birinin payı, arsa üstündeki mülkiyetin üçte biridir; yani bunlar, arsa üstündeki mülkiyete üçte bir oranında pay sahibidirler. Ancak bu pay sahipliği arsanın belirli kısımlarında değildir. Ona üç eşit parçaya bölünmemiştir ve maliklerin her biri yani (A, B ve C) bu parçalardan birine malik değildir. Öyle olsaydı, üç ayrı arsa üç ayrı kişisel mülkiyet söz konusu olurdu. Hepsinin mülkiyet payları bütün arsa üstünde yaygın, yani şayidir. Her biri arsanın her kısmında 1/3 arasında maliktirler; payları arsa üstünde bölünmüş değildir; sadece mülkiyete ne oranda katıldıklarını gösterir.

● *Şayi hissenin devri* (*temliki*). Müşterek mülkiyette, pay sahibi, payını üçüncü kişilere devredebilir. Bu yönden, pay sahibinde tek başına malik olan kimsenin hak-

Foto. LAROUSSE

ları vardır. Burada devredilen, şayi hissedir. Başka bir deyimle, payın devri, şayi hissenin devri sonucunu doğurur. Devralan da, payı dolayısıyle şayi hisseyi devralmıştır. Meselâ, A, bir gayrımenkul üstündeki 1/3 müşterek mülkiyet payını devredince, 1/3 pay sahibi olur; yani şeyin tamamına yaygın bir mülkiyet payı elde eder. Pay sahibi şayi hissesini devretmek için öteki paydaşların rızasını almak zorunda değildir. Ancak öteki pay sahipleri kanunî şüfa* haklarını kullanacak devredilen payın alıcı üçüncü kişi yerine kendilerine geçmesini elde edebilirler. Pay sahibi, payına belirli bir oranında devredebilir. Meselâ A, B ve C'nin 1/3'ü oranında malik oldukları bir gayrımenkul üstündeki payının yarısını A, Ü'ye devredebilir. Bu durumda, B ve C, 1/3'er oranında hak sahibi; devir sonucu A ve Ü 1/6'şar oranında pay sahibi olurlar. A, 1/3 şayi hissesinin yarısını devrettiği için şayi hissesi de 1/6 düşer. Aynı şekilde Ü de 1/6 pay devraldığı için onun da şayi hissesi 1/6 olur. (M)

ŞAYİA i. (ar. *şāyiᶜ*'den *şāyiᶜa*). *Esk.* Yayılmış haber, yaygın söylenti: *Hâmid Beyin tebdili şayiası henüz tahakkuk etmedi* (Atatürk). *Bu şayialar yapma şeylerdir. Gizlice ortaya atılıyor* (Cevdet Paşa). || *Hisse-i şayia.* Bk. HISSEİŞAYİA.

◆ **Şayiat** çoğl. i. *Esk.* Şayialar. (M)

ŞAYİAN zf. (ar. *şayi*'den *şayi'an*). *Esk.* Herkesçe duyularak. || Müşterek.

— Huk. *Şayian tasarruf.* Bk. *Müşterek* MÜLKİYET. (M)

ŞAYKA i. (rusça ve macarca *şayka*, çete'den). Denizc. *Esk.* İnce donanma ve nehir gemilerinin bir çeşidi. (Kancabaştan büyük, iskampavyadan küçüktü. Altı düzdü ve büyük bir kayık biçimindeydi; 20-50 savaşçı alırdı, üç topu vardı. Osmanlılar tarafından kıyıların korunmasında kullanılırdı. Kazaklar da aynı adı taşıyan gemileriyle Karadeniz'de korsanlık yaparlardı.) || *Şayka topu*, şaykalarda kullanılan küçük çaplı top. (Küçük, orta ve büyük şayka topu olmak üzere üç türü vardı. Bunlar kale kuşatmalarında ve kale savunmalarında kullanılırdı.) [M]

ŞAYUG (Yehuda), XI. yy.da yaşamış ibranî gramercisi; aslen Fas'lıdır. İlk olarak ibranîce gramer kurallarını derledi. Bu sebepten ona İBRANÎ GRAMERCİLERİNİN PRENSİ adı verilmiştir. Arapça yazdıktan sonra ibranîceye çevirdiği eserleri ilk İncil çeviricilerine kaynak oldu. (L)

ŞAZ sıf. (ar. *şezz*, kuralın dışına çıkma'dan *şāzz*). *Esk.* Kurallara uymayan, kuralların dışına çıkan. || Nadiren kullanılan.

◆ **Şazze** sıf. *Esk.* Şazz'ın dişili. || *Kelimat-ı şazze*, kural dışı kelimeler. (M)

ŞAZAR (Şneor Zalman RUBAŞOV, **Zalman** — denir), israilli tarihçi ve siyaset adamı (Mir, Beyaz Rusya 1890). 15 Yaşındayken bir siyonist teşkilâta girdi, pogrom'lara karşı savunma gruplarını teşkilâtlandırdı. Petersburg'da okudu, sonra alman üniversitelerine girdi, son olarak Filistin'e yerleşti (1924), *Davar* gazetesini yönetti (1931-1933), Sosyalist Enternasyonal'de Çalışma federasyonu daimî üyesi oldu. Mapai milletvekilliği (1949-1957), eğitim ve kültür bakanlığı, Yahudi ajansı ikinci başkanlığı yaptı. 1963'te cumhurbaşkanı seçildi. 26 Mart 1968'de beş yıl için yeniden cumhurbaşkanı seçildi. (LM)

ŞAZELİYE i. (kurucusu *Abdullah-üş-Şazelî*'nin adı'ndan ar. *şāzeliyye*). Tasav. Ebul Hasan Ali bin Abdullah Şazili tarafından kurulan sünnî tarikatlardan biri.

— ANSİKL. Tasav. Sünnî inançlarını benimseyen ve şeriat kurallarına dayanan *şazeliye* tarikatı, XII. yy. sonlarında kuruldu. İslâm dininin bütün ibadet kurumlarını olduğu gibi uygular. Sesli zikre önem verir. Bütün zikirler toplu olarak şeyhin yönetimi altında yapılır. Şazeliye inancına göre, ibadetin özü zikirdir. İnsan zikirle, imanı güçlendirir. Zikre dalan insan, derin bir coşkunluğa kapılarak Tanrı'ya yaklaşır. Şazeliye tarikatı kısa bir süre içinde gelişerek, on yedi kadar kola ayrıldı. Şazeliye tarikatının, İstanbul'un değişik semtlerinde tekkeleri vardı. (M)

ŞAZELLİT i. fr. *chazellite*). Miner. Bir berthierit çeşidi. (L)

ŞAZİLÎ veya **ŞAZELÎ** (Ebu'l Hasan Ali bin Abdullah) arap mutasavvıfı (Gemara, Septe veya Şazila 1197 - Humeysire 1258). Şazeliye tarikatının kurucusu. Genç yaşında kendini tasavvufa verdi. Devrin ünlü sofîlerinden Muhammed bin Ali bin Hirzihim ve Abdüsselâm bin Maşiş'in toplantılarına katıldı, düşüncelerinden yararlandı. Bir süre sonra, tarikatını yaymak için Tunus bölgesine gitti. Halk üstünde büyük etkisi olduğu için devlet yöneticilerinden korkarak oradan kaçtı. İskenderiye'ye sığındı. Halk arasında çok sevilen Şazilî'nin türbesi önemli ziyaret yerlerinden biridir. Daha çok tevhid inancına önem veren Şazilî, müritlerine devamlı ibadeti öğütler. Şazilî'nin çeşitli dualarını biraraya toplayan mecmuaları vardır. (M)

ŞÇALİF (Louis), rus dansçısı ve koreografı (Odessa 1876 - New York 1948). Çarlık okulunda okudu, ilk solo dansını 1893'te Glinka'nın *Çar İçin Hayat* operasında oynadı. Aynı yıl dansçı sıfatını aldı. Odessa bale akademisinde başasistanlık yaptı. Danslar düzenledi ve *XVI. yy.da Bir Rus Evlenmesi*'nde tek başına dans etti. Rus opera topluluğunun başına geçti (1897) ve Olga Samarova'nın yönettiği balede oynadı; 1903'te Odessa'da kendi bale okulunu açtı ve 1904-1905 arasında da New York Metropolitan operasında çalıştı. New York'ta açtığı bir okulda öğretmenlik yaptı. Dans üstüne kitaplar ve birçok bale librettosu yayımladı. (L)

ŞÇAPOV (Afanasiy Prokofyeviç), rus tarihçisi (1830-1876). Kazan üniversitesinde profesör oldu (1860-1861). Bezdnensk köyü isyanında ölenleri anmak için İrkutsk'ta yaptığı bir konuşmadan dolayı tutuklandı ve sürgüne gönderildi. Eserlerinde köylü sınıfına üstün bir yer verdi. Devrimci demokratların ve halkçı (narodniki) rus yazarlarının etkisinde kaldı. (L)

ŞÇEDRİN (Feodosiy Fyodoroviç), rus heykeltıraşı (1751-1825). Semyon Fyodoroviç Şçedrin'in kardeşi. Petersburg akademisinde N. Gillet'den, Paris'te Allegrain'den ders gördü. Petersburg'a dönüşünde Donanma kumandanlığının (Leningrad) giriş kapısı için, o zamanın en güzel dekoratif heykelleri arasında sayılan iki heykel grubu (*Gökküre Taşıyan Karyatitler*) yaptı. (L)

ŞÇEDRİN (Semyon Fyodoroviç), rus ressamı (1745-1804). Petersburg akademisinde okudu. Casanova ile birlikte çalışmak için Paris'e gitti. İtalya'yı gezdi (1769-1776). Petersburg'a dönüşünde akademi profesörü oldu; sonra saray ressamlığına getirildi. Başlıca eserleri: *Petersburg Dolaylarından Manzara, Petrodvorets Sarayından Görünüş* (Rus müzesi, Leningrad). [L]

ŞÇEDRİN (Silvester Feodoseyiç), rus ressamı (Petersburg 1791 - Sorrento 1830). Feodosiy Fyodoroviç Şçedrin'in oğlu. Petersburg akademisinde okudu, 1818'den sonra Roma ve Napoli'de yaşadı. Rus gerçekçi manzara resimlerinin öncüsü sayılır (*Yeni Roma, Napoli'de Mehtap, Sorrento'dan Görünüş* [Rus müzesi, Leningrad]). [L]

ŞÇEDROVSKİY (İgnatiy Stepanoviç), rus ressamı ve litografı (Litvanya 1815 - öl. 1870). *Rus Halkının Hayatından Sahneler* adlı litografya albümü en ünlü eseridir. (L)

ŞÇEPAN MALİ, Küçük Şçepan denir, arnavut serüvenci (öl. 1774). Soyu belli değildir. Bir kısmı Venedik, öbürleri Rusya tarafından desteklenen karadağlı aileler arasındaki rekabetten yararlandı; Rusya kralı Pyotr III olduğunu ileri sürerek 1766'da iktidarı ele geçirdi. Karadağ'ı ustalıkla yönetti, bir türk istilâsını püskürttü ve 1774'te öldürüldü. (L)

ŞÇEPKİN (Mihail Semyonoviç), rus tiyatro oyuncusu (Kursk yakınları 1788 - Yalta 1863). Gerçekçi rus tiyatrosunun kurucusu sayılır. İlk defa 1823'te Moskova'da sahneye çıktı. Moskova «entelicansiya»sının yorumcusuydu. Griboyedov ve Gogol'ün komedilerindeki oyunu ile rus tiyatro sanatının hareket noktasını belirtti. Fakat natüralizmini Molière, Schiller ve Shakespeare'in oyunlarında da ortaya koydu. Bununla beraber Ostrovskiy'in değerini anlayamadı. Elli yıllık bir tiyatro çalışmasından sonra 1855'te sahneden çekildi. (M)

ŞÇERBA (Lev Vladimiroviç), sovyet dilbilimcisi (1880-1944). Sovyet akademisi üyesi oldu (1943). İslav dilleri ve rumence genel dilbilimi uzmanıydı. Eserleri: *Nicelik ve Nitelik Açısından Rusça Ünlüleri* (1912), *Fonetika Frantsuzskogo Yazıyka* (Fransızca Fonetiği) [1937], *Russko-Frantsuzskiy Slovar* (Rusça-Fransızca Lûgat) v.b. (L)

ŞÇERBAKOV (Aleksandr Sergeyeviç), sovyet siyaset adamı (Ruza, Moskova bölgesi 1901 - öl. 1945). Bir işçinin oğluydu, 1918'de Komünist partisine üye oldu. Üniversiteyi bitirdi. Merkez komitesine girdi, 1939'da sekreter oldu. İkinci Dünya savaşında Kızılordu'nun siyasî yönetimiyle görevlendirildi. Moskova'nın savunmasında büyük rol oynadı ve bu çabasıyle «general» rütbesi aldı. Rıybinsk şehrine 1948-1958 arasına *Şçerbakov* adı verilmişti. (L)

ŞÇERBAKOV (Dmitriy İvanoviç), sovyet jeoloğu (doğ. 1893). Sovyet Orta Asyası'na, Sibirya ve Karelya'ya birçok bilimsel sefer düzenledi. S.S.C.B. Bilimler akademisi üyesidir. (L)

ŞÇERBATOV (Mihail Mihayloviç, — prensi), rus tarihçisi (1733-1790). Zamanının görüşlerine karşıydı. *İstoriya Rossiyskaya ot Drevneyşih Vremen* (En Eski Zamanlardan Bu Yana Rusya Tarihi) adlı bir eseri ve *O Povrejdenii Nravov v Rossii* (Rusya'da Göreneklerin Bozuluşu Üstüne) [1858'de basılabildi] adlı bir denemesi vardır. (L)

ŞÇOHOLİV (Yakov), rusça **Şçyogolev**, ukraynalı lirik şair (1824-1898). Harkov üniversitesinde okudu ve özellikle Kostomarov'un etkisinde kaldı. Rus yönetiminin koyduğu sansür ve yaptığı zulümler yüzünden çok eser veremedi. Yayımladığı iki şiir kitabı (*Vorsklo*, 1883 ve *Slobojanşçina veya Doğu Ukrayna* [Slobojan'lar, haraç ve angarya dışında tutulan köylüler], 1898) büyük ilgi gördü. (L)

ŞÇORS (Nikolay Aleksandroviç), rus subayı (Snovsk, Çernigov bölgesi 1895 - Korosten 1919). Alman işgaline karşı mücadeleye girişerek, önce partizanlardan bir müfreze, sonra Ukrayna'da Kızılordu'dan bir birlik kurdu. Aynı zamanda, Bogunskiy «Şerefli alayı»na kumanda etti. (L)

ŞÇUKİN (İvan). Bk. MOSKOVA *Doğu Sanatları müzesi.*

ŞÇUKİN (Stepan Semyonoviç), rus ressamı (1758-1828). Petersburg akademisinde D. G. Levitskiy'den ders gördü (1776-1782), Paris'te J. - B. Suvée'nin atelyesinde devam etti (1782-1786). 1797'de akademi üyesi, 1798'de Petersburg akademisinde profesör oldu. Leningrad müzesinde ve Moskova Tretyakov galerisinde portreleri vardır. (L)

ŞÇUKO (Vladimir Alekseyeviç), sovyet mimarı (Tambov 1878 - öl. 1939). Petersburg akademisinde L. N. Benois'dan ders gördü; Yunanistan'a, İtalya'ya ve İstanbul'a yolculuk yaptı (1905-1907). İlk önemli yapıları 1907-1910 arasındaki eserleridir (Roma Milletlerarası Sergisinde Rus pavyonu). 1916'dan sonra Leningrad'da V.G. Gelfreyh ile birlikte çalıştı (*Smolniy Anıtsal Kapısı*; Moskova'da Lenin kitaplığı). Yeniden İtalya'da (1934), sonra Paris ve Londra'da kaldı. Tiyatro dekorculuğu da yaptı

şebeke maketi
1. hat mobilyaları ölçü âletleri;
2. makine odası

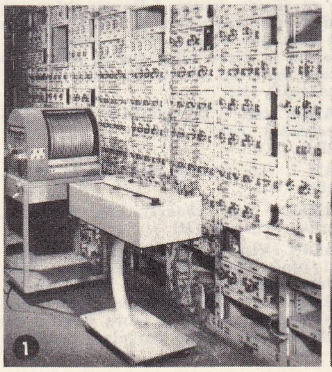
1

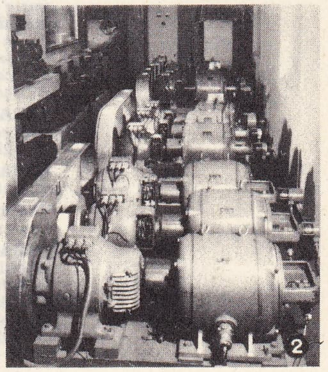
2

Foto. LAROUSSE

(*Boris Godunov*, Malıy tiyatrosu, Moskova, 1937). [L]

ŞÇUSOV (Aleksey Viktoroviç), sovyet mimarı (Kişinev 1873 - Moskova 1949). Akademi üyesi seçildi (1910), Moskova Tarım sergisinin başmimarlığı (1922-1923), Tretyakov galerisi müdürlüğü (1926-1929) yaptı; Moskova, Novgorod ve Pskov'un yeniden kurulmasında katkısı büyük oldu. Moskova'da Kazan garı (1913-1926), eski rus üslûbunda Lenin mozolesi (1924-1930), Moskova oteli (L. S. Savelyev ile birlikte, 1935), Moskvoretskiy köprüsü (1936-1938), Tiflis'te Marksizm-Leninizm enstitüsü (1938), Taşkent operası (1947) onun eseridir. (L)

ŞEAİR çoğl. i. (ar. *şaʿîre*, âdet'ten *şeʿâʾir*). *Esk.* Âdetler, töreler: *Velhasıl, şeair-i milliyetten mümkün olduğu kadar sıyrılmak* (Recaizade Ekrem).

— Huk. *Esk. Şeairi vakf*, vakfın amacına uygun işleyebilmesi için gerekli araçlar ve görevliler. (Bir yapının mescit olarak kullanılabilmesi için, halı, kilim, ışıklandırma, ısıtma, su gibi gereçlere ve imam, hatip, müezzin gibi görevlilere ihtiyaç vardır. Bunların hepsine birden *şeairi vakf* denir.) [M]

ŞEAMET i. (ar. *şevm*'den *şeʾâmet*). *Esk.* Uğursuzluk: *Bir devr-i şeamet*. Yine *çiğnendi yeminler* (Tevfik Fikret).

◆ **Şeametli** sıf. *Esk.* Uğursuz: *Nice günler bu şeametli ölüm* (Yahya Kemal). [M]

ŞEAT, Kanatlıat*ın β yıldızına veya β *Pegasus*'a verilen ad. Kadiri 2,6. Tayf örneği M 2. Bu yıldız Pegasus Karesi'nin açılarından birini meydana getirir. (L)

ŞEB i. (fars. *şeb*). *Esk.* Gece: *Bu şeb dedikleri şeyin de gamlı haleti vardır / Ki ruh-ı şaire tesir eder, sükuneti vardır* (A. Ekrem Bolayır). *Belki bu şeb bizde o yâr bulunur / Başı yastıktayken duyar bulunur* (Seyranî). || *Şeb-ara*, geceyi süsleyen. || *Şeb-aviz*. Bk. ŞEBAVİZ. || *Şeb-diz*. Bk. ŞEBDİZ. || *Şeb-efruz*, geceyi aydınlatan. || *Şeb-gerd*, gece bekçisi. Hırsız. Ay. || *Şeb-gir*, gece uyumayan. Kervan. Gece öten kuş. Sabahın erken saatleri. || *Şeb-gûn*, gece rengi, siyah. || *Şeb-hengam*, gece vakti. || *Şeb-hiz*, gece kalkıp iş yapan. || *Şeb-istan*. Bk. ŞEBİSTAN. || *Şeb-külâh*. Bk. ŞEBKÜLÂH. || *Şeb-nem*. Bk. ŞEBNEM. || *Şeb-pere*. Bk. ŞEBPERE. || *Şeb-reng*, gece rengi, siyah. || *Şeb-rev*. Bk. ŞEBREV. || *Şeb-tab*. Bk. ŞEBTAB. || *Şeb-ta-be-seher*, bütün gece, sabaha kadar. || *Şeb-zindedar*. Bk. ŞEBZİNDEDAR. || *Şeb-i aşk*, aşk gecesi. || *Şeb-i deycur*, çok karanlık gece: *Sevemem reng-i şeb-i deycuru / Var iken işte neharın nuru* (Enderunlu Fazıl). || *Şeb-i firak* (veya *şeb-i hicran*), ayrılık gecesi: *Görmemişti gülşen-i ayşım hazan-ı tefrika / Olmamıştı tîre eyyamım şeb-i hicran ile* (Fuzulî). || *Şeb-i matem*, matem gecesi. || *Şeb-i tarik*, karanlık gece. || *Şeb ü ruz*, gece ve gündüz.

— Ed. *Esk. Şebi yelda* (yılın en uzun gecesi), divan edebiyatında canlandırılan güzel kadın tipinin siyah saçını tanımlamak için kullanılır.

— Tasav. *Şebi arus* (gelin gecesi), mevlevîlerde, Mevlânâ'nın ölüm yıldönümü gecesinde yapılan törene verilen ad. Bk. *Şeb-i* ARUS. (M)

ŞEBAB veya **ŞEBABET** i. (ar. *şebâb*, *şebâbet*). *Esk.* Gençlik, tazelik: *Geçer şebabımızın en güzide eyyamı / Hayatı anlayarak atmadan bu evhamı* (M. Â. Ersoy). *Ondan başka vücudunu şakrak, çılgın Hollandalı'nın şebab ve neşve rayihasından mürekkep bir canlı hale ile muhat hissediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

ŞEBABİK çoğl. i. (ar. *şübbâke*, kafes, ağ'dan *şebâbîk*). *Esk.* Kafesler. || Ağlar, balık ağları. (M)

ŞEBAH i. (ar. *şebah*). *Esk.* Biçim, cüsse, görünüm. (M)

ŞEBAHET i. (ar. *şebâhet*). *Esk.* Benzeme, benzerlik, benzeyiş. (M)

ŞEBALİN (Vissarion Yakovleviç), rus müzikçisi (doğ. Omsk 1902). Moskova konservatuvarında beste dersleri gördü ve N. Myaskovskiy'in öğrencisi oldu. Tiyatro müziği, senfoniler, dörtlüler, koro eserleri, lirik oda müziği, piyano parçaları besteledi. (M)

ŞEBAN çoğl. i. (fars. *şeb*, gece'den *şebân*). *Esk.* Geceler.

◆ **Şebangâh** veya **şebangeh** i. *Esk.* Gece vakti: *Ol dem götür, ey bad-ı şebangâh / Benden ona bir âh!* (Cenab Şahabeddin). || Gecelenecek yer. || Zf. Geceleyin. (M)

ŞEB'AN sıf. (ar. *şibʿ*, doyma, tokluk'tan *şebʿân*). *Esk.* Doymuş, tok. (M)

ŞEBANE sıf. (fars. *şeb*, gece'den *şebâne*). *Esk.* Gece ile ilgili, gece olan: *Birer efsane-i şebane gibi / Söylerim hatırat-ı sevdamı* (Tevfik Fikret). || Geceden kalma, bayat. || *Şebane-ruz* (veya *şeban-ruz*), bir gece ve gündüz, 24 saat. (M)

ŞEBANKARE, İran'da kürt asıllı kabile. Kabilenin oturduğu yer aynı adı taşır. Fars, Kirman ve Basra körfeziyle çevrilidir. Merkezi Ig kalesidir ve Zerkan İstabanan, Burk, Tarum, Hayre, Neyriz, Kurm, Runuz, Lar- ve Derabgird idarî bölgelerine ayrılır.

Şebankare kabilesi, çobanlık yapan savaşçı bir kabiledir. Sasanîler hanedanından Ardaşir'in hattâ efsane kral Minuçehr'in soyundan geldiklerini savunurlar. İsmaillîler, Ramanîler, Karzuvler, Mesudler, Sakanler olmak üzere beş kola ayrılırlar.

İsmailî'ler Gazneli Mesud'a (1030-1040) cephe aldılar. Fakat Mesud'un kumandanı Taş Ferraş tarafından Isfahan'dan çıkarıldılar. Güneye çekilerek Büveyhîlerin topraklarına girdiler. Orada da tutunamayınca Derabgird bölgesine yerleştiler.

Karzuvî Şebankareleri, Büveyhî devletinin son zamanlarında Kazerun'u aldılar. Fakat bir süre sonra selçuklu atabeki Çavlı tarafından buradan çıkarıldılar. Firuzâbâd ve Şapur Hura'ya sahip olan mesudî emîri Amiruye Karzuvî reisi Ebu Sad tarafından idam edildi.

Ramanî Şebankareleri, tarihî bakımdan en önemli kabiledir. Reisleri Fuzluye, büveyhî hükümdarlarından Ebu Mansur'un (1055 - 1056) veziri Sahib Âdil'in hizmetinde bulundu. Sahib Âdil'in Ebu Mansur tarafından öldürülmesi üzerine ayaklanan Fazluye, Ebu Mansur ve annesi Seyyide'yi esir ederek ortadan kaldırdı ve Fars hükümdarı oldu (1056). Fakat, selçuklu sultanı Alparslan'ın kardeşi Kavurd'a yenilerek onun yönetimi altına girdi. Fars valisi tayin edildi. Bir süre sonra Selçuklulara isyan etti. Hurşah kalesinde Nizamülmülk tarafından kuşatıldı ve yakalanarak idam edildi (1071).

Kirman ve Fars ülkelerinde yaşayan Şebankareler, Irak Selçuklularının Fars atabeki olan Çavlı (öl. 1116) zamanında tekrar ortaya çıktılar. Emîrleri Hasan bin Mubariz Hüsrev, Çavlı'ya baş kaldırdı. Fakat Fars'ta Fesa ve Cehrem'i alan Çavlı onu kendisine bağladı. Uzun süre Irak Selçuklularına sadık kalan Şebankareler, vezir Nâsır bin Ali Dergizinî'nin baskısı yüzünden isyan ettiler. Selçuklu devletinin çöküşünden sonraki karışık dönemde Berdesir şehrini ele geçirerek Kirman'a hâkim oldular (1201). Kirman emîrlerinden Hürmüz Taceddin, Şebankarelerin üstüne yürüdü; Fars kuvvetleri kesin olarak Kirman'ı Şebankarelerden aldı. 1206'da Hülagu Ig'i tahrip etti ve Şebankare emîrini öldürdü. Şebankareler 1312'de Olcaytu Hana isyan ettiler. Bu isyan Muzafferîlerden Şerafeddin Muzaffer tarafından bastırıldı. 1355'te son şebankare hükümdarı Malik Ardaşir, Muzafferîlerden Mübariziddin'in emirlerine uymadı ve yapılan çarpışmada yenildi. Böylece Şebankareler Muzafferîlerin yönetimi altına girdi. (M)

Şebaot (ibranîce k.). Tanrının adına eklenince (*Yahve Şebaot* «Ordular Tanrısı») üç değişik anlama gelebilen terim; vaat edilmiş toprakların fethi sırasında israil orduları, yıldızlar, melekler. «Ordular tanrısı» bu durumda «gökyüzü tanrısı» ile eşanlamlıdır. (L)

ŞEBAT i. (ibranîce k.). Kronoloji. İbranî takvimine göre, kutsal yılın on birinci, yılın beşinci ayı. (L)

ŞEBAVİZ blş. i. (fars. *şeb*, gece ve *âvîhten*, asmak'tan *âvîz*, asan > *şebâvîz*, gece kendini asan, sarkıtan). *Esk.* Geceleyin baş aşağı sarkarak öttüğü söylenen İshak kuşu. (M)

ŞEBBOY i. (fars. *şeb*, gece ve *bûy*, koku > *şeb-bûy*'dan). Bot. Dik saplı süs bitkisi; çok değişik renkte güzel kokulu çiçekleri vardır. (İlmî adı *matthiola*. Turpgillerden.) || *Sarı şebboy*, az çok kahverengiyle karışık sarı çiçekli şebboy. (İlmî adı *Cheiranthus*. Turpgillerden.)

— ANSİKL. *Bahçe şebboyu* (*Matthiola incana* ve *M. Annua*), uzun ömürlü, çok yaygın bir bitkidir. Yetiştirilmesi pek fazla ihtimam istemez. Tohumla üretilir. İlkbaharda yastıklara ekilir, yazın şaşırtma yapılarak istenilen yere dikilir; yalnız, büyük soğuklarda limonluklara veya camekânlara alınır. Sarı şebboylar bir, iki veya çok yıllık bitkilerdir; çiçekleri sapların ucunda salkım halindedir. Ilıman bölgelerde on kadar türü yetişir. En iyi bilinen türü bayağı *sarı şebboy*'dur (*Cheiranthus cheiri*). [LM]

ŞEBÇERAĞ blş. i. (fars. *şeb*, gece ve *çerâğ*, parlayan > *şeb-çerâğ*, gece parlayan'dan). Bir çeşit değerli taş.

— İran mit. Geceleri çevreye ışık saçtığına inanılan bir çeşit cevher. (Efsaneye göre Gâvı bahr adındaki bir deniz hayvanı, geceleri otlamak için karaya çıktığı zaman şebçerağı da yanında getirir ve onun aydınlığında otlar.)

— Tasav. Bektaşî tekkelerinde on iki köşeli taş şeklindeki kandil. (Köşelerden her biri oniki imamdan birinin sembolü sayılırdı.) [M]

ŞEBDİZ blş. sıf. (fars. *şeb*, gece ve *dîz*, renk'ten *şeb-dîz*, gece renkli). *Esk.* Karayağız (at). || Blş. i. Eski İran hükümdarı Hüsrev Perviz'in atının adı. (Şebdiz öldüğü zaman hükümdar üzüntüden ağladı ve atını törenle gömdürdü.) [M]

ŞEBEH i. (ar. *şebeh*). *Esk.* Benzerlik, benzeyiş. (M)

ŞEBEK i. (ar. *şabbak*'dan). Üç yekpare direği bulunan, yelken veya kürekle seyir edebilen çok narin gemi; direklerine latin yelkenleri veya bir flok yelken açılır. (Şebekler berberî korsanlarının kullandığı teknelerdi.) [L]

ŞEBEK i. Afrika'da yaşayan uzun kuyruklu bazı maymunlara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Mec.* Çirkin ve yüzsüz kimse.

— ANSİKL. *Şebek*'ler üç cinstir: *papio*, *theropithecus* ve *mandrillus*. *Papio papio* parlak kızıl renklidir, Batı Afrika'da yaşar; *P. Hamadryas* külrengindedir, Habeşistan'da bulunur; *P. percarius* esmer- siyahtır, Güney Afrika'da görülür; *Theropithecus gelada* kısa kuyruklu, koyu esmer tüylüdür, göğsünde parlak kırmızı bir leke bulunur; *Mandrillus sphinx* parlak mavi yüzlü, kırmızı burunlu, mor kıçlıdır; *M. leucocephalus* esmer-siyah renkli, kısa kuyruklu, siyah burunludur. (LM)

ŞEBEK, Musul'da yaşayan bir topluluk. Bazı kaynaklar bu topluluğun kürt olduğunu, müslümanların bunlara avec (hileci) dedikleri yazar. Nüfusları 10 000 kadardır. Daha çok Alireş, Yengice, Hezne ve Tellâre köylerinde otururlardı. Komşuları olan Yezidîlerin bütün dinî toplantılarına katılır, onların kutsal saydıkları yerlere saygı gösterir, oraları belli günlerde, özel törenlerle ziyaret ederler. Bazı kaynaklar da bunların halife Ali'ye karşı derin bir sevgi duyduklarını, bağlılık gösterdiklerini bildirir. Şebekler bıyıklarını kesmez, yemeğe bulaşmaması için yukarı doğru kıvırırlar. Bacoran, Şarli gibi kolları olduğu bilinir. İslâm yazarları şebeklerin gizli törenlerini, bir mağarada toplandıklarını, toplantılarına kendilerinden olmayanları sokmadıklarını anlatırlarsa da bunların doğruluk derecesi belli değildir. Ancak halife Ali'ye olan sevgileri, Muharrem'in onuncu günü şiîler gibi özel törenler düzenledikleri, aşure pişirerek dağıttıkları gerçektir. Bütün dinî işleri yöneten ve yetkileri şahsında toplayan şeyhleri vardır. Bugün iran sınırlarında Türklerin oturdukları bölgelere yakın yerlerde yaşayan Şebekler, Şarliler ve Bacoranlar birden fazla kadınla evlenebilirler, boşanmayı da kabul ederler. Bacoranlar özellikle imam (peygamber) olarak İsmail'e saygı gösterirler. Onun kurban edilme olayını özel törenlerle anarlar. Bu törenlerde yumurta yenir. İsmail'e kurban olarak sunulan bu yumurtaları, bütün günahlarını açıklamayan ve söylemeyenler yiyemez. Bu törenlerde hıristiyan ve şiî inançlarının birbirine karıştığı, yeni bir inanç düzeninin ortaya çıktığı görülür. (M)

ŞEBEKE i. (ar. *şebeke*). Ağ. || Birbiri içine girmiş hatların bütünü: *Elektrik şebekesi, yol şebekesi.* || Birbiriyle bağlantılı ve gizli çalışan kimselerin tümü: *Casus şebekesi. Hırsız şebekesi.* || Izgara.

— Anat. *Esk. Şebeke-i ankebutiye* (veya *şebeke-i meşimiye*), beynin ağ şeklindeki zarı.

— Ask. *Yol şebekesi,* gerek cepheye paralel yolların ve gerek cepheye dikey yaklaşma yollarının tamamını belirten lojistik deyim. (Bir bölge üzerindeki ulaştırma işlerinin sağlanmasına imkân verir.)

— Dy. Bir demiryolu idaresine ait olan demiryollarının tümü: *TCDD şebekesi.*

— Eğ. Üniversite öğrencisinin kimlik kartı. (Öğrencinin taşıtlarda ve bazı eğlence yerlerinde indirimden yararlanmasını sağlar.)

— Elektr. Elektrik dağıtımını sağlayan, birbirine bağlı devrelerin tümü. || *Şebeke maketi,* belli bir ölçeğe göre küçültülmüş, sürekli ve geçici rejimde gerçek bir şebeke gibi çalışan ve bir elektrik şebekesinin çeşitli bölümlerinde etkin ve tepkin güç dağılımını, çeşitli senkron makinelerin dinamik kararlılık sınırlarını incelemeğe yarayan elektrik enerjisi interkoneksiyon ve iletim şebekesi modeli. (Bk. ANSİKL.) || *Bukle şebeke,* her noktası iki ayrı merkezden beslenebilen şebeke. || *Dağıtım şebekesi,* elektrik enerjisini tüketim yerlerine kadar ileten şebeke. || *Dört telli iki fazlı şebeke,* hatları bağımsız iki devre halinde dört iletkenden meydana gelen ve iki fazlı alternatif akım kaynağı ile beslenen şebeke. || *Dört telli üç fazlı şebeke,* hatları biri nötür olmak üzere dört iletkenden meydana gelen ve üç fazlı alternatif akım kaynağı ile beslenen şebeke. || *İki telli tek fazlı şebeke,* hatları iki iletkenden meydana gelen ve tek fazlı alternatif akım kaynağı ile beslenen şebeke. || *Merkez dağıtım şebekesi,* bir bölgenin çeşitli yerlerine elektrik dağıtmağa yarayan şebeke. || *Örgü şebeke,* her noktası ikiden daha çok merkezden beslenebilen şebeke. || *Tek yönlü beslenen şebeke,* her noktası ancak tek merkezden beslenebilen şebeke. || *Üç telli iki fazlı şebeke,* hatları biri nötür olmak üzere üç iletkenden meydana gelen ve iki fazlı alternatif akım kaynağı ile beslenen şebeke. || *Üç telli tek fazlı şebeke,* eşit gerilimli iki kısma bölünmüş tek fazlı alternatif akım kaynağı ile beslenen şebeke. (Şebekenin hatları üç iletkenden meydana gelir; ikisi kaynağın kutuplarına, üçüncüsü kaynağın iki kısmının ortak kutbuna bağlıdır.) || *Üç telli üç fazlı şebeke,* hatları üç iletkenden meydana gelen ve üç fazlı alternatif akım kaynağı ile beslenen şebeke.

— Gaz sanay. *Dağıtım şebekesi,* çıkış merkezinden başlayarak gazı nakletmeğe ve hat boyunca yerleşmiş abonelere dağıtmağa yarayan boruların tümü.

— Mim. Türbelerde pencere önünde, şadırvanlarda hazne etrafında yer alan parmaklığa verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Sosyal psikol. *Bildirişme şebekesi,* bir grubun içindeki bildirişme vasıtalarının tümü. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Belli sayıda bağımsız cihaz ve bunları birleştiren devrelerin meydana getirdiği bütün. (Bu cihazlar çok farklı nitelikte olabilirler: mekanik, elektrik, akustik v.b.)

— Telekom. *Hertz şebekesi,* Hertz dalgaları ile elde edilen telefon ve televizyon bağlantılarının tümü. || *Radyoelektrik şebekesi,* aynı kuruluşa bağlı veya aynı görevi yapan istasyonların tümü. || *Telefon şebekesi,* bir şehrin çeşitli abonelerini santrala bağlayan devrelerin tümü. (Şebekeler hava hattı, yeraltı hattı veya karmaşık olarak kurulabilir. Hava hattı şebekelerinde teller bir küçük kule, yeraltı şebekelerinde ise bağlantı buatları ile biraraya toplanırlar.) || *Telgraf şebekesi,* bir telgraf santralına bağlı hatların tümü.

— ANSİKL. Elektr. *Şebeke maketi.* Elektrik enerjisi iletiminin gelişmesi ve 1930'dan sonra gittikçe ülke çapında interkoneksiyon şebekelerinin ortaya çıkması belli bir şebekenin çeşitli kollarla etkin ve tepkin güçlerin dağılımını, faz ile toprak veya hatlar üzerinde fazlar arasında doğacak kısa devreler gibi ârızalar sırasında şebekedeki senkron makinelerin dinamik kararlılık sınırlarını çabuk ve etkili bir şekilde tespit etme çarelerinin araştırılmasına yol açtı. Bu problemlerin hesap yolu ile incelenmesi mümkündür. Fakat bunları tam çözmek için gerekli süre, şebekenin karmaşıklığı ile birlikte hızla artmaktadır, çünkü bu süre şebeke bölümleri sayısının karesi ile orantılıdır. Bundan dolayı hesap yerine ölçü usulünü getirecek bir şebeke modeli yapma düşüncesi doğdu. İlk *şebeke maketleri,* şebekenin sürekli rejimde çalışma niteliklerini veriyor, etkin ve tepkin güçlerin dağılımını inceleme imkânı sağlıyordu. «Alternatif akım hesap cetvelleri» adı verilen modeller yalnız dinamik kararlılık problemlerinin çözümü ile yetinmiyor, aynı zamanda şebekelerin elektrik denklemlerini çözme zorunluğunu ortadan kaldırarak büyük bir kolaylık sağlıyordu. Bir model yardımıyle dinamik kararlılık problemlerini çözmek için bir şebekenin sürekli ve geçici rejim halindeki niteliklerini yansıtan bir tesisat gereklidir. Bundan dolayı geçici rejim halinde bile gerçek şebekedeki senkron makinelerin homotetiği yani mekanik ve elektrik zaman sabiti aynı olan küçük senkron makineler kullanmalıdır. Ne var ki küçük bir makinenin zaman sabitleri büyük bir makineninkinden daha küçüktür. Bu durumun döner kısmın kinetik enerjisinin verilen güce oranının iki katını ifade eden ve makinenin rejim hızına geçme süresini belirten mekanik zaman sabiti bakımından pek önemi yoktur. Bu sakıncayı gidermek için arttırmak amacıyle mile ek bir volan takmak yeterlidir. Buna karşılık, elektrik zaman sabitleri, bir devrede toplanan elektromagnetik enerjinin, ısı olarak bu devrede harcanan elektrik gücüne oranının iki katına tekabül eder. Bu oranı arttırmak için demirden daha geçirgen veya bakırdan daha iyi iletken malzeme kullanmak gerekecektir; fakat böyle bir malzeme yoktur. Bundan dolayı büyük bir makinenin homotetiği olan küçük bir senkron makinenin yapım problemi uzun süre çözülememiştir. Nihayet Roger Robert adında bir fransız mühendisi, gözönüne alınan devreye, istenen zaman sabitini vermesi için göstermesi gereken dirence göre, bu devre direncinin soğuracağı artık gücü sağlayacak ek bir üreteç sokmayı düşündü. Böylece 100 000 kW'lık makinelere veya 1 milyon kilowat seviyesinde makine gruplarına homotetik olan birkaç kilowatlık küçük senkron makineler yapma imkânı bulunmuştur. Fransız elektrik kurumu, 12 küçük makine ve küçültülmüş bir şebekeden meydana gelen bir şebeke maketi kurmuştur; bu maketle fransız ve birçok yabancı ülke şebekesinin kararlılık problemleri incelenebilmektedir. Rusya enerji enstitüsü de büyük enerji iletim problemlerinin incelenmesi için bir şebeke maketi inşa etmiştir.

Birkaç yıldan beri hesap makinelerinin gelişmesiyle büyük elektrik şebekelerinin, kararlılık problemleri dahil bütün problemlerinin çözümü kolaylaşmıştır. Bir problemi hesap makinesinde inceleme süresi, bir şebeke maketi için gerekli süre kadardır. Fakat hesap makinesi daha başka problemlerin çözümünü de yapar, oysa şebeke maketi homotetik bir modelden başka bir şey değildir.

— Mim. Şebekeler binanın türüne göre tahta, taş veya demirden yapılırdı. Ahşap binalarda genellikle ağaçtan; kâgir binalarda demirden veya taştandır. Pencerelere konan demir şebekelerde, çubuklar yatay ve dikey olarak birbiri içinden geçerek kareler meydana getirir. Önemli binalarla, türbelerin pencerelerine konan şebekeler geometrik şekillerde poliponlar veya birbirine geçen daireler şeklindedir. Demir ve bronz şebekelerin bazılarının şekilleri barok üslûbundadır. Taş şebekeler, mermer oyularak yapılır; kalınca kıvrım dallı geometrik poliponlar şeklindedir. Bu tür şebekelere taş kürsüler, mimberler, merdiven, yan sofa şekilleri ve minare şerefelerinde rastlanır. Camilerin hünkâr mahfillerini ve maksurelerini ayırmak için bronzdan süslü şebekeler de yapılmıştır.

— Sosyal psikol. Bir *bildirişme şebekesinde,* grubun bütün faaliyeti, alınan ve gönderilen mesajlarla belirir ve grubun her üyesinin rolü, verişleri ve alışlarıyle ölçülür.

Bavelas, bildirişme şebekelerini grup davranışının değil, grup davranışını, kabul ettirilmiş şebekelerin belirlediğini ortaya koymuştur.

Flament da, 1958'de bir grup faaliyetinin yapısı ile grubun bildirişme şebekesi arasındaki ilişkiyi deneysel olarak gösterdi ve özellikle şu noktaları belirtti: 1. iş gruplarının verimi, «şebekenin değişmesiyle, geçici bir zaman için azalır (eğer bu değişme veya geçiş, yapısı iş organizasyonuna iyi tekabül eden bir şebekeden, daha az iyi olan bir şebekeye doğruysa)»; 2. «verim, şebekenin yapısı ile organizasyon arasındaki uygunluk ilişkilerinin bilincine varılmasıyle, devamlı olarak iyileşir»; 3. büyük ölçüde merkezî olan şebekelerde, iş organizasyonu, hem daha çabuk teşkilâtlanır hem de daha sağlam olur ve ayrıca iş hataları da azalır. (LM)

ŞEBEKÎ sıf. (ar. *şebeke,* ağ'dan *şebekî*). *Esk.* Ağ biçiminde olan.

— Anat. *Esk.* Ağsı.

— Süs. sanat. Kafes veya balık ağı biçiminde yapılan, tezhip, oyma v.b. süslemelerde kullanılan motifin adı. (M)

ŞEBELİ veya **ŞİBELİ,** Habeşistan ve Somali'de ırmak; yaklş. 1 900 km. Şebeli, merkezî kütleden doğar, önce kuzeydoğuya, sonra güneydoğuya ve güneye akar; Mogadisci yakınında bir dirsekle güneybatıya döner ve kıyı boyunca ilerledikten sonra Cuba'nın ağzı yakınında bataklıklarda kaybolur. (L)

ŞEBENGİZ blş. i. (fars. *şeb,* gece ve *engihten,* uyandırmak, uyanmak'tan *-engiz* > *şeb-engiz,* gece uyanık kalan). *Esk.* Yarasa. (M)

ŞEBGİR blş. sıf. (fars. *şeb,* gece ve *giriften,* tutmak'tan *-gir* > *şeb-gir,* geceyi tutan). *Esk.* Bütün gece uyanık kalan ve çalışan (kimse). || Blş. i. Sabahın çok erken saatlerinde yola çıkan kervan. || Bülbül, geceleri öten kuş. || Sabahın erken saatleri, sabah.

◆ **Şebgirî** blş. i. *Esk.* Geceleri uyayamama. (M)

ŞEBHAN blş. i. (fars. *şeb,* gece ve *h̲^{v}änden,* okumak, ötmek'ten *-h̲^{v}ān* > *şeb-h̲^{v}ān,* gece öten). *Esk.* Geceleri öten bir cins bülbül. (M)

ŞEBHANE blş. i. (fars. *şeb* ve *h̲āne*'den *şeb-h̲āne*). Yoksul kimselerin parasız olarak gece kalmaları için hayır sahipleri tarafından yaptırılan yerler. (M)

ŞEBHİZ sıf. (fars. *şeb,* gece ve *-hîz*'den *şeb-hîz*). *Esk.* Çalışmak veya ibadet etmek için gece kalkan: *Ebhar u sevahildeki bîhude sadalar / Vermez dil-i şebhizime ârâm* (Cenab Şahabeddin). [M]

ŞEBHUN blş. i. (fars. *şeb,* gece ve *h̲ūn,* kan'dan *şeb-h̲ūn*). Ask. *Esk.* Düşmanı avlamak için geceleri yapılan baskın. || Geceleri yapılan çapulculuk. (M)

ŞEBİB bin YEZİD, haricî reisi (Musul 646 Ahvaz, İran 697). El-Lesaf'tan Musul'a yerleşen bir aileden. Musul'da haricî reisi Salih bin Muserrah ile Haccac'ın kuvvetlerine karşı savaştı (695). Salih'in savaşta ölmesi üzerine ordunun kumandasını eline aldı ve geri çekilmeyi başardı. Ordusu küçük olduğu için her zaman kendine kolayca barınak bulan Şebib, emevî kuvvetlerine karşı yaptığı savaşta başarı kazandı. Ülkenin hıristiyan halkıyle iyi geçindi. Aneze ve Beni Şeyban kabileleriyle mücadele etti. Haccac'ın kendine karşı çıkardığı Kindî kumandasındaki orduyu yıprattı. Sonra başkumandan olan Said bin Mücellid'i yendi ve öldürdü. Kûfe önlerine kadar geldi. Şehri kuşattı. Sonra geri çekildi. Arkasından gönderilen Haccac'ın ordusunu Seylehun'da yendi. Medain şehri yakınlarına kadar geldi. Burada Haccac'ın üstüne gönderdiği orduları yendi. Kûfe'yi yeniden kuşattı. Bunun üzerine Haccac, halifeden yardım istedi. Halifenin Süfyan bin Abrel Kelbi kumandasında yolladığı suriyeli askerlerle Kûfe önlerinde savaşan Şebib yenildi ve Nehrevan'a çekildi. Buradan Kir-

man'a gitti. Kendisini takip eden Suriyelilerin yaklaşması üzerine Süfyan'a saldırmak için Ahvaz'a çekildi ve yapılan çarpışmada tekrar yenilerek kaçmak zorunda kaldı ve Duceyl nehrinden geçerken boğuldu. (M)

ŞEBİH i. (ar. *şibh*, benzeme'den *şebîh*). *Esk.* Bir şeyin benzeri, tıpkısı: *Lâlin şebîh-i gonce diyenler açıldılar / Sığmaz benim bu gûne büyük söz dehanıma* (Koca Ragıb Paşa). || İnsan resmi. || *Şebih yazmak,* insan resmi yapmak. (M)

ŞEBİNKARAHİSAR, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Giresun ili) ilçe merkezi küçük şehir; 10 213 nüf. (1970). İl merkezinin 111 km güneyinde, kalesinin bulunduğu tepenin eteklerinde yayılır. Şebinkarahisar'ı, Suşehri, Zara, Hafik üzerinden Sıvas'a ve Refahiye üzerinden Erzincan'a bağlayan yollar vardır. Şehir, adını İlkçağdan beri işletilen çevredeki şap yataklarından alır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, aynı adı taşıyan bir ilin merkeziydi. Sonra Giresun iline bağlı bir ilçe merkezi oldu. — *Şebinkarahisar ilçesi,* 1 378 km²; 30 554 nüf. (1970). Tek bucak içinde 54 köy. Buğday, bahçe ve sebze zıraati, şap çıkarılması. (M)

ŞEBİSTAN i. (fars. *şeb*, gece ve *-istân*'dan *şeb-istân*). *Esk.* Bir evin içinde kadınlara ait bölüm, harem dairesi. || Daire, oda. || Yatak odası. || Gece ibadeti yapılan yer. (M)

ŞEBKA, Cezayir Sahrası'nda (Vahalar idare bölgesi) kayalık ve verimsiz yayla; Mzab'ın kuzeydoğusunda. (L)

ŞEBKÜLAH blş. i. (fars. *şeb*, gece ve *külâh* > *şeb-külâh*). *Esk.* Gece takkesi, kavuk altına giyilen, kavuk çıkarılınca başta kalan külâh. (M)

ŞEBLİ, Cezayir'de (Cezayir idare bölgesi, Blida idare çevresi) komün, Mitica ovasında; 7 020 nüf. Meyve tarımı; tütün. (L)

ŞEBNEM blş. i. (fars. *şeb*, gece ve *nem* > *şeb-nem*, gece rutubeti). *Esk.* Çiy: *Kuşların zemzeme-i ezharı / Ağlatır şebnem ile ezharı* (Cenab Şahabeddin). || Kadın adı. (M)

ŞEBPERE blş. i. (fars. *şeb*, gece ve *perîden*, uçmak'tan *-per* veya *-pere* > *şeb-pere*, gece uçan). *Esk.* Yarasa. || *Mec.* Gözü kapalı, cahil, gafil. (M)

ŞEBREV blş. sıf. (fars. *şeb*, gece *ve reften*, gitmek'ten *-rev* > *şeb-rev*). *Esk.* Gece giden, gece yolculuk eden. || Gece ibadet eden. || Hırsız. || Blş. i. Gece bekçisi. (M)

ŞEBTAB blş. i. (fars. *şeb*, gece ve *tabiden*, parlamak'tan *-tâb* > *şeb-tâb*, gece parlayan). *Esk.* Ateşböceği: *Yakardı sem'a-i türbet başında bir şebtab* (Tevfik Fikret). [M]

ŞEBUYEV (Vasiliy Kuzmiç), rus ressamı (1777-1855). Roma'da okudu (1803-1807), Petersburg akademisinde öğretmen, daha sonra rektör (1842) oldu. Başlıca eserleri: *Emekli Memur Şvıykin* (1833). *İgolkin'in Marifeti* (1839), Leningrad rus müzesi). Güzel Sanatlar akademisinde toplantı salonunun tavanını resimledi. (L)

ŞEBÜSTERÎ (Sadeddin Mahmud), iranlı şair (Şebüster ?-ay.y. 1321). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak eserlerinin incelenmesinden islâm bilimlerini, arap ve iran edebiyatını, özellikle tasavvufu çok iyi bildiği anlaşılıyor. Zamanının ünlü emîrlerinden Hüseyin Herevî'nin sorduğu manzum sorulara verdiği manzum karşılıkları içine alan bin beyitlik *Gülşen-i Raz* adlı mesnevîsi tek şiir kitabıdır. Şebüsterî, iran edebiyatında tasavvuf konularını işleyen, tasavvufa derinlik kazandıran yazarlardan biri sayılır. Onun düşünceleri daha çok insan, evren ve bütün varlıkların Tanrı'dan gelişi, Tanrı'nın bütün evreni kuşattığı konusunda yoğunlaşır. Ona göre tek varlık Tanrı'dır, evren Tanrı'nın görünüşüdür. Görünen her şey Tanrı'dır. Varlık Tanrı, Tanrı varlıktır. Evren, Tanrı ve insan «bir»dir. Bütün değişiklikler bu «bir»in, ayrı ayrı nitelikler içinde, görünüş alanına çıkışı sonucudur. Şebüsterî varlık birliği (vahdet-i vücut) inancını savunur. Şiire çok sonra başlamakla birlikte, tek manzum eseri olan *Gülşen-i Raz*'da yer yer çoşkun bir söyleyiş, derinleşen, genişleyen bir duyuş görülür. Kendinden önce gelen iranlı şairler arasında en çok Sadi ve Attar'ın etkisi altında kalmış, kendinden sonra gelen birçok iran ve türk şairini de etkilemiştir. Anadolu'da özellikle mevlevîler üstünde açık bir etkisi vardır. *Gülşen-i Raz*'a birçok yorum, ek yazılmış, onun ele aldığı tasavvuf meseleleri üstünde çok durulmuştur. Başlıca eserleri: *Gülşen-i Raz* (Sırrın Gülbahçesi); *Şahidname* (Tanık Kitabı) [manzum]; *Hakku'l Yakıyn* (En Kesin Doğruyu Bilme) [mensur]. (M)

ŞEBVE, Güney Arabistan'da şehir. Bir himyerî şehri olan Şebve, ilk çağlarda *Sabota* adıyle biliniyordu. Himyerîler ile Mezhiclerin arasında uzun süren çarpışmalar döneminde şehir halkı Şebve'yi terk ederek ona yakın olan Şibva adlı yeni şehre yerleşti. Eski Şebve Arabistan, Hindistan ve Çin'den gelen malların Roma'ya taşındığı yol üzerindeydi. Günümüzde ticarî önemini kaybeden şehir, kuzeye üç kervan yoluyle bağlıdır. Şehre yakın Haydülmeleh denilen tuz dağında tuz üretilir. (M)

ŞEBZİNDEDAR blş. sıf. (fars. *şeb*, gece ve *zinde dâşten*, uyanık olarak geçirmek'ten *zinde-dâr* > *şeb-zinde-dâr*). *Esk.* Geceyi uyanık olarak geçiren, gece uyanık kalan: *Arzu-yı vasl ile şebzindedar olduklarım / Girye-i hasretle çeşm-i intizarım söylesin* (Nabi). || Geceleri iş yapan. || Geceleri ibadet eden. || Blş. i. Gece bekçisi. (M)

ŞEC i. (ar. *şecc*). *Esk.* Baş yarma, kırma.

— Huk. *Esk.* Baş ve yüz yaralama. (Yaralayana, hükûmet*i adl cezası uygulanır.) [M]

ŞECAAT i. (ar. *şecâ'at*). *Esk.* Yiğitlik, yüreklilik, cesaret: *O gün Ebû Dücâne'den zuhura gelen şecaat-ı fevkâlade, herkese hayret verdi* (Cevdet Paşa). *Şecaat arz ederken merd-i kıptî sirkatin söyler* (Koca Ragıp Paşa). [M]

ŞECCE i. (ar. *şecce*). *Esk.* Başta veya yüzde vurmakla meydana getirilen yara.

— Tıp. *Esk.* *Şeccei âmme*, beynin en üst zarının yırtılması. || *Şeccei bazıa*, derisi kesilen yara. || *Şeccei damia*, kan çıktığı halde cerahati akmayan yara. || *Şeccei damiye*, kanayan yara. || *Şeccei harısa*, deri yırtıldığı halde kan akmayan yara. || *Şeccei muvazzaha*, kemiği ortaya çıkıp görünen yara. || *Şeccei münakkale*, kemiğin kırılmasıyle birlikte yerinden oynayan yara. || *Şeccei mütelâhime*, deriyle birlikte eti de kesilmiş olan yara. || *Şeccei simhak*, kemik üzerindeki zar gibi ince olan deriye kadar yırtılan yara. (M)

ŞECEN i. (ar. k.). *Esk.* Dal, budak. || *Zûşecen*, dallı budaklı. (M)

ŞECER i. (ar. k.). *Esk.* Ağaç. || *Şecer-i ketira*, geven. || *Şecer-i laden*, laden ağacı. || *Şecer-i lisan-ı usfûr* «serçe dili ağacı», dişbudak ağacı. || *Şecer-i mişmiş*, kayısı ağacı. || *Şecer-i rumman*, nar ağacı. || *Şecer-i süleyman*, katran ağacı. || *Şecer-i temr*, hurma ağacı. || *Şecer-i tin*, incir ağacı. || *Şecer-ül bellût*, meşe ağacı. || *Şecer-ül-hub*, ekmekağacı. || *Şecer-ül-hür*, kavak ağacı. || *Şecer-ül-levz*, badem ağacı. || *Şecer-üs-sınar*, çınar ağacı. || *Şecer-ül-tuffah*, elma ağacı. (M)

ŞECERAT çoğl. i. (ar. *şecere*'den *şecerât*). *Esk.* Şecereler. (M)

ŞECERE i. (ar. *secere*'den *şecere*). Soyağacı, bir kişinin veya bir ailenin en uzak atasından başlayarak bütün kollarını belirten çizelge. (Bk. ANSİKL.) || — *Esk.* Tek bir ağaç. || *Şecere bilimi*, ailelerin menşeini ve dallarını araştıran bilim dalı; bir ailenin çeşitli kollarının dağıtım tablosu. Bk. ANSİKL.

— Anat. *Esk.* *Şecerei hayat*, hayat ağacı.

— Binic. Bir atın soyunun yazılı bulunduğu resmî belge.

— ANSİKL. *Şecere*, çok eskiden beri, özellikle saraylarda ve varlıklı çevrelerde düzenlenirdi. Bütün doğu milletlerinde şecere düzenleme geleneği vardı. İslâm dininin doğuşundan sonra müslümaniar arasında şecere düzenlemek, özellikle Hz. Muhammed'in soyundan gelenler için bir görev niteliği kazandı. Mezheplerde ve tarikatlarda da şecereler düzenlenir, tarikat ulularının soyundan gelenler soylarını genellikle Hz. Muhamed'e bağlar ve bununla kendilerine bir üstünlük sağlarlardı. Müslümanlarda şecereye kadınların alınması, soyu erkeğin yürüttüğü kabul edildiği için, o kadar büyük bir önem taşımıyordu. Bugün bazı ailelerde yine şecere düzenleme geleneği sürdürülür.

Özellikle batı ülkelerinde gelişen şecere bilimi, tarihî yararından başka, Ortaçağda Kilise kanunları bir dereceye kadar akraba olan kimselerin evlenmelerini yasaklayınca ve daha sonraları, bazı mevki ve rütbelere gelebilmek için adaylar belirli sayıda soyluluk belgesi göstermek zorunda kalınca, hukukî açıdan da yararlı oldu. XIII. yy.da aile adlarının ortaya çıkması (önceleri yalnız soylu ailelerin imtiyazıydı) şecere ağaçlarında ve şecere listelerinde kesinlik ve açıklık zorunluluğunu artırdı. Şecere veraset konusunda hakların tayini için de yararlı olmuştur.

Başlıca şecereciler arasında Fransa'da P. d'Hozier, P. Anselme, J. Le Laboureur, A. Lancelot, İngiltere'de Dogdale, Almanya'da İmhoff ve Hübner sayılabilir.

Seçimlerini kolaylaştırmak amacıyle bazı hayvanlar için de (köpek, kedi, at v.b.) şecere düzenlenir.

◆ **Şecerename** blş. i. *Esk.* Şecereyi belirten yazı veya kitap: *Şecerenamemiz ve daha başka kâğıtlar ve fermanlar Aksaray yangınında yandı* (R.N. Güntekin). [LM]

ŞECERECİ i. (*şecere*'den *şecere-ci*). Şecere tutan kimse. (M)

ŞECERELİ sıf. (*şecere*'den *şecere-li*). Şeceresi olan, şeceresi uzak atalarına kadar bilinen: *Bir Osmanlı şehzadesi, hülâsa şecereli bir asil* (R. H. Karay). [M]

ŞECERİSTAN blş. i. (ar. *şecer* ve fars. *-istân*'dan *şecer-istân*). *Esk.* Orman, koruluk gibi ağacı bol yer. (M)

ŞECERÜDDÜRR veya **ŞECERETÜDDÜR,** Eyyubîlerin türk asıllı kadın hükümdarı (öl. Kahire 1257). Meliküssalih Necmeddin'in türk asıllı cariyesiydi. Halil adı verilen bir erkek çocuk dünyaya getirince Meliküssalih Şecerüddürr'ü azat ederek nikâhladı. 1240'ta Meliküssalih Eyyubî tahtına geçince Şecerüddürr de Mısır melikesi oldu. Meliküssalih 1249'da Mansure'de öldü ve oğlu Turanşah «melikül muazzam» unvanıyle tahta çıktı. Turanşah, ilk iş olarak Fransızların üstüne yürüyerek onları yendi; kral Louis IX'u esir etti. Sonra, Turanşah ile Şecerüddürr'ün arası açıldı. Devlet ileri gelenleri tarafından da sevilmeyen Turanşah, 1250'de öldürüldü. Şecerüddürr Mısır hükümdarlığına getirildi ve Meliküssalih'in kölelerinden İzzeddin Aybeg de ona atabek tayin edildi. Şecerüddürr Fransa kralını, Dimyat'ı geri vermek ve 400 000 dinar fidye ödemek şartıyle serbest bıraktı. Halktan alınan vergileri hafifletti, bir kısmını kaldırdı. Ülkede güvenliği sağladı. Mısır halkı tarafından sevildiği halde, rakipleri, büyük bir devletin başında bir kadın bir hükümdarın bulunamayacağını ileri sürüyorlardı. Öldürülen Turanşah'ın adamları, halife Mustasım Billâh ile anlaştılar. Muhaliflerin başında Halep Eyyubîlerinden Melikünnâsır Yusuf vardı. Yapılan baskılar sonucu Şecerüddürr 31 temmuz 1250'de tahttan ayrılmak zorunda kaldı. Atabek Aybeg «Melikülmuiz» unvanıyle tahta geçti ve kısa bir süre sonra da Şecerüddürr ile evlendi. Fakat Şecerüddürr'ün devlet yönetimine etkisi devam ediyordu. Suriye Eyyubîleri Muzafferüddin Eşref'i hükümdar ilân edince, İzzeddin Aybeg, Suriye Eyyubîleriyle ve Mısır'da kendisine başkaldıranlarla mücadele etti; Eşref'i yakalayarak hapsetti. Fakat karısıyle arası açılmağa başladı. Şecerüddürr devlet işlerine karışıyordu. Hükümdara, eski karısını ve ondan olan oğlunu görmeyi yasak etti. Aybeg, Musul atabekinin kızıyle nişanlanınca, bu duruma çok kızan Şecerüddürr de Halep hükümdarı Melikünnâsır'a evlenme teklif ederek, onu Mısır tahtına çağırdı. Ancak bu teklifine cevap alamadı. Bunun üzerine Aybeg'i öldürttü. Şecerüddürr bu hareketten umduğu sonucu elde edemedi. Aybeg'e sadık Memlûklar, Aybek'in eski karısından olan oğlu Nureddin Ali'yi «Melikülmansur» unvanıyle hükümdar ilân ettiler. Cinayete katılanlar idam edildi. Şecerüddür, yeni hükümdarın annesi tarafından saraya çağırıldı ve öldürüldü. Cesedi günlerce sokaklarda kaldıktan sonra yaptırmış olduğu cami-

nin yanında bulunan türbesine gömüldü. (M)

ŞECİ sıf. (ar. *şecāʿat*, yüreklilik'ten *şeciʿ*). *Esk.* Cesur, yiğit. (M)

ŞECİC sıf. (ar. *şecc*, baş yarma'dan *şecic*). *Esk.* Başı yaralı olan. (M)

ŞED i. Bk. ŞET.

ŞEDAİD çoğl. i. (ar. *şedīde*'den *şedāʾid*). *Esk.* Büyük sıkıntılar, belâlar. (M)

ŞEDARABAN blş. i. (ar. *şedd* ve *arabān*'-dan). Mus. türk musikisinde bir şet makam. (*Şeddi araban* da denir.)

— ANSİKL. En az beş yüzyıllıktır. Zengüle makamının yegâh-*re* perdesi üstündeki şeddidir. Donanıma, *si* ve *mi* bakıye bemolleriyle *fa* ve *do* bakıye diyezleri konur. Seyri, genellikle inicidir. Niseb-i şerife adedi 7 olduğu için mülâyimdir. Orta sekizlideki sesleri, tizden peste doğru şöyledir: neva, nim-hicaz, dik kürdî, dügâh, rast, ırak, kaba hisar ve yegâh. Bu makamın bir sekizli tizine, yani neva perdesinde kalanına *araban* denir. (M)

Şedas, ardha-magadhi lehçesiyle yazılmış cayna'cı inceleme yazısı. (L)

ŞEDDAD, Yemen'deki Ad kavminin efsanevî hükümdarı. Büyük binalar, şehirler, su bentleri yaptırdı; *İrem* adıyle anılan bakımlı bahçesi ve köşküyle ün kazandı. Hud'un peygamberliğini tanımadığı için Cebrail tarafından kavmiyle birlikte yok edildi. (M)

ŞEDDADANE zf. (ar. *şeddād*'dan fars. *şeddādāne*). *Esk.* Şeddad'ın yaptığına uygun, Şeddad'ın yaptığı gibi. (M)

ŞEDDADÎ sıf. (*Şeddād*'dan ar. *şeddādī*). *Esk.* Şeddad'ın yapısı gibi sağlam ve büyük. (M)

ŞEDDADİLER, Beni Şeddâd da denir, Arran'da hüküm süren aile (952-1076): — sülâlenin kurucusu MUHAMMED BİN ŞEDDAD BİN KARTU, Azeybaycan'daki Musafiroğullarının yıkılışı sırasında kendisini Dabil hâkimi ilân etti (951). Bir süre sonra da Azerbaycan hükümdarı oldu; — oğlu EBÜL HASAN babasını Arran'da tahtından indirdi (970). Sekiz yıl kadar hüküm sürdü; — Ebül Hasan'dan sonra tahta kardeşi MERZUBAN geçti. — Merzuban'ı bir av sırasında öldüren kardeşi FAZL (öl. 1031) hükümdarlığı sırasında iyi yönetimiyle halka kendini sevdirdi. Saltanatı 47 yıl sürdü. Aras ırmağı üzerine bir köprü yaptırdı. — Fazl'dan sonra tahta sırasıyle oğlu EBÜL FETH MUSA (1031 - 1034), EBU HASAN ALİ NUŞİREVAN ve EBULESVAR ŞAVİR BİN FAZL geçtiler. Selçuklu sultanı Tuğrul Beye bağlanan Ebulesvar'ın ölümünden sonra (1067), yerine oğlu FAZL II Minucihr, hükümdar oldu. Onun ölümünden sonra Selçuklu sultanı Melikşah, Arran'ı ele geçirdi ve Şeddadîlerin hâkimiyetine son verdi (1075). Bu aileden gelen bazı kimseler Gence ve Ani'de XII. yy.a kadar valiliklerde bulundular. (M)

ŞEDDE i. (ar. *şedd*'den *şedde*). *Esk.* Arap harfleriyle yazılmış arapça veya farsça bir kelimede bir ünsüzün iki defa okunması gerektiğini belirten ve harfin üstüne konan işaret. (M)

ŞEDDELİ sıf. (*şedde*'den *şedde-li*). Üzerinde şedde bulunan veya yan yana iki defa okunan ünsüz harf.

— DEY. *Şeddeli eşek. Kaba.* Çok kabiliyetsiz ve kaba. (M)

ŞEDİDE i. (ar. *şiddet*'ten *şedīde*). *Esk.* Belâ, sıkıntı. (M)

ŞEDİR, Koltuk* takımyıldızının α yıldızına verilen ad. Kadiri 2,1 ile 2,6 arasında değişir. Tayf örneği K 0. (L)

ŞEDİT veya **ŞEDİD** sıf. (ar. *şiddet*'ten *şedīd*). *Esk.* Şiddetli, zorlu, yeğin: *Erkekler [...] ismetlerinden düşen kadınlar için, en şedit aşklar arasında bile, onlara bir zillet hissesi tefrik etmekten hali kalmazlar* (H. Z. Uşaklıgil). || Sıkı, katı.

◆ **Şedide** sıf. *Esk.* Şedid'in dişili. || *Zaruret-i şedide,* şiddetli ihtiyaç. (M)

ŞEERERİT i. (fr. *scheerérite*). Miner. İsviçre'de Utznach linyitlerinden çıkarılan fosil mum çeşidi. (L)

ŞEF i. (lat. *caput*, baş'tan fr. *chef*). Yöneten, yetki ve sorumluluğu olan kimse: *Ayrıca bir neşriyat müdürüne, bir kalem şefine, bir muamelât ve daire müdürüne muhtacız* (A. H. Tanpınar). *Atelye şefi.*

— Dy. *Depo şefi,* bir lokomotif deposunun teknik yönetiminden ve servislerin personel ile personele bağlı, malzeme arasında dağılımından sorumlu memur. || *Gar şefi,* bölge şefi bir mühendisle bir müfettişin emri altında bulunan ve bir gardaki bütün servislerin yönetiminden sorumlu olan memur. || *Sundurma şefi,* lokomotif ikmalleri (kömür, yağ, su) yapılan ve sundurma adını taşıyan küçük depoların şefi. || *Şube şefi,* yol servisine bağlı olarak çalışan ve bölgesindeki demiryolu bakımından sorumlu olan memur. || *Tren şefi* (veya *katar şefi*). Bk. ŞEFTREN.

— Müz. *Orkestra şefi,* bir topluluk gerektiren her çeşit eserin icrasını, konser veya operada yönetmekle görevli müzikçi. Bk. ANSİKL.

— Sosyal psikol. Sosyal psikoloji ile sosyoloji, gerek şef tiplerini gerek şeflerin bağlı bulundukları grupla olan ilişkilerini belirtmeğe çalışmıştır.

— Tar. *Ebedî şef,* Mustafa Kemal Atatürk'e ölümünden sonra verilen unvan. || *Millî şef,* İsmet İnönü'ye tek parti devrinde verilen unvan.

— ANSİKL. Müz. XVII. ve XVIII. yy.-larda orkestra *şef*'ine «ölçü vurucusu» adı verilirdi. İşi, zamanları belirtmek için yere bir sopayle vurmak veya partilerden birini kendi çalıyorsa, topluluğu keman çalarak veya klavsende veya orgda sürekli basları gerçekleştirerek yönetmekti. Orkestra şefi, yavaş yavaş icralar topluluğundan uzaklaştı, sonunda bir kürsüye çıkarak orkestrayı ayakta yönetmeğe başladı. Değnek 1810'a doğru kullanılmağa başlandı ve gitgide yaygınlaştı. İcranın iyi veya kötü oluşu çoğunlukla bu kılavuza bağlı olduğuna göre şefin derin bir müzik bilimine ve yanılmaz bir kulağa sahip olması gerekir.

— Sıf. Baş, yönetici durumunda bulunan. || *Şef garson,* lokanta v.b. yerlerde garsonların şefi, baş garson.

◆ **Şeflik** i. Şef olma hali. (ML)

ŞEF'A i. Bk. ŞÜF'A.

ŞEFAAT i. (ar. *şefʿāt*). Birinin suçunun bağışlanmasını veya dileklerinin yerine getirilmesini sağlamak için o kimseyle diğer şahıs arasında yapılan aracılık (kelime özellikle «Tanrı katında yapılan aracılık» anlamında kullanılır): *Peygamberimiz efendimizin ruz-i mahşerde cümlemize şefaatleri mevcuddur* (Şemseddin Sami). *Şefaatim üzere yere bırakıldığı zaman meczub ağlıyordu* (R. N. Güntekin). *Şefaat etmek.*

— TAR. TELM. ***Şefaat ya Resulullah!,*** Evliya Çelebi bir gece rüyasında Hz. Muhammed'i gördüğünü, ondan şefaat dilemek için *«şefaat ya Resulullah»* diyeceği yerde *«seyahat ya Resulullah»* dediğini, bu yüzden de sürekli seyahatler yaptığını anlatır. Bu telmih gerçek isteğini söyleyeceği yerde dil sürçmesiyle başka bir istekte bulunanlar için kullanılır.

— ANSİKL. Din. Kur'an'a göre *şefaat* Tanrı'dan gelir (Zümer suresi, 44). Başkaları, ancak Tanrı izin verirse şefaat edebilir (Bakara suresi, 255; Yunus suresi, 3). İslâm dininin kurallarına göre âhirette peygamberler, melekler, şehitler, veliler ve bilginler, öteki insanlara şefaat edebileceklerdir; ancak şefaat edilecek kimsenin Tanrı'ya şirk (ortak) koşmaması gereklidir. Müşriklere şefaat edilemez. (Bk. MÜŞRİK.) Büyük günah işleyenler de, şefaatten yararlabilir (Mutezile bu görüşü kabul etmez). Hadislerde, Hz. Muhammed'in şefaatiyle âhiret gününde birçok kimsenin affa uğrayacağı belirtilir. Bir hadiste de, mahşer günü toplanan müminlerin, günahlarının bağışlanması için şefaate bulunmak üzere sıra ile bütün peygamberlere başvuracakları, fakat bundan bir sonuç alamayacakları; bunun üzerine Hz. Muhammed'in huzuruna gelerek onun Allah'a yalvarması sonucu, birçok müminin bağışlanacağı anlatılır. (M)

ŞEFAATÇİ i. (*şefaat*'ten *şefaat-çi*). Birine şefaat eden, bir kimse için şefaatte bulunan kişi.

— İlâhiy. Hıristiyanlıkta, Tanrı ile insanlar arasında aracılık yapan herkese verilen unvan. (Eski Ahit'te Musa, Tanrı ile halkı arasında şefaatçi olarak gösterilir. «İbranîlere Mektup»a göre bu şefaatçilik, İsa'nın şefaatçiliğinin haber verilişidir. Katolik kilisesi Meryem'i her türlü bağışlamanın şefaatçisi sayar.) [M]

ŞEFAATLİ, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Yozgat ili) ilçe merkezi kasaba; 5 138 nüf. (1970). Yozgat'ın 66 km güneyinde; yüksl. 910 m. Kayseri demiryolu üzerinde istasyonu vardır. 1954'-ten beri ilçe merkezidir. — *Şefaatli ilçesi,* 833 km^2, 31 274 nüf. (1970). Tek bucak; 44 köy. Tarla zıraati, bağcılık, hayvancılık. (M)

ŞEFAKAT i. (ar. *şefakat*). *Esk.* Şefkat. || *Şefakat-nisar,* şefkatli. || *Şefakat-i übüvvet,* babalık şefkati. (M)

ŞEFE i. (ar. *şefe*). Dudak. || *Şefet-ül-erneb,* tavşan dudağı, yukarıdan aşağıya kadar yırtık olan dudak. || *Bintü'ş-şefe* («dudak kızı»), söz. || *Şakk-ı şefe,* ağız açma. || *Şakk-ı şefe etmek,* söz söylemek: *Müddeî ilâm-ı hale etmeden şakk-ı şefe / Fehmedüp kasd-ı derunun lûtfunu derkâr eder* (Enderunlu Vasıf). [M]

şeftali

ŞEFELA ovası, İsrail devletinde yüksek ova, Yahudiye'nin aşağısında, fakat kıyı ovasının yukarısında, Yarkon ile Mısır sınırı arasında; yüksl. 200-300 m. Kalkerli Yahudiye bayırlarının eteğinden fışkıran birçok kaynak sayesinde tahıl tarımı yapılır, zeytin ve badem ağaçları yetiştirilir. (L)

ŞEFETAN veya **ŞEFETEYN** ikil i. (ar. *şefe*'den *şefetān* veya *şefeteyn*). *Esk.* Alt ve üst dudak. (M)

ŞEFEVAT çoğl. i. (ar. *şefe*'den *şefevāt*). *Esk.* Dudaklar. (M)

ŞEFEVÎ sıf. (ar. *şefe*'den *şefevī*). *Esk.* Dudakla ilgili.

◆ **Şefeviye** sıf. Şefevî'nin dişili. || *Huruf-i şefeviye,* dudak harfleri (*m, b, f* gibi). [M]

ŞEFFAF sıf. (ar. *şeff*, ötesi görünme'den *şeffāf*). Saydam: *Şeffaf çoraba, uzun ökçeye, kısa eteğe katiyen izin vermiyordu* (H.R. Gürpınar). *Koyu zeytin yapraklarını bile şeffaf yapan bir aydınlık vardı* (Sabahattin Ali). || *Esk. Nîm-şeffaf,* yarı şeffaf, yarı saydam. (M)

ŞEFİ sıf. (ar. *şefāʿat*'ten *şefīʿ*). *Esk.* Bir suçun affedilmesi için aracılık eden, şefaatte bulunan. || *Şefi-i müznibin* (veya *şefi-i ruz-i ceza*) [«kıyamet gününde günahkârların affedilmesini Tanrı'dan isteyecek olan»], Hz. Muhammed. || *Şefi-ül-ümem* (veya *şefi-ül-vera*) [«insanlığa şefaat edecek olan»], Hz. Muhammed.

— Huk. *Esk.* Şüf'a hakkı sahibi. (Bunlar, ortak gayrımenkul mülkün paydaşları [müşarikler], gayrımenkul mülkünde şırb, şefe tarik hakkı gibi yararlanma hakları olan kimseler [halidler] ve gayrımenkul mülkün gerçek veya hükmen komşusu olan kimselerdir [cari mülâsıklar]. Birden çok şefi, hakkını kullanacak durumdaysa müşarikin hakkı halidinkine, bununki de cari mülâsıkınkine üstün tutulur.) [M]

ŞEFİF sıf. (ar. *şeff*, ötesi görünme'den *şefīf*). *Esk.* Saydam. (M)

ŞEFİK sıf. (ar. *şefakat*'tan *şefīk*). *Esk.* Şefkatli. *Yeni.* Sevecen. || İ. Erkek adı.

◆ **Şefika** sıf. Şefik'in dişili. || İ. Kadın adı. (M)

ŞEFİK ALİ PAŞA, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1867). Sadaret Mektubî kaleminde ve Âmedî odasında yetişti. Mabeyn kâtibi ve başkâtibi (1843), tersane nazırı ve evkaf nazırı oldu (1848, 1860, 1864). Hazinei hassa nazırlığına getirildi (1850). Tersane müsteşarı ve maliye nazırı oldu. Üçüncü defa evkaf nazırlığına getirildi; bu görevdeyken emekliye ayrıldı. (M)

ŞEFİK BEY (Mehmed), türk hattatı (İstanbul 1819-ay.y. 1880). Divanı Hümayuna memur olarak girdi, Ali Vasfi Efendiden, sonra Kazasker Mustafa Efendiden yazı dersleri aldı. 1835'te hacegânlık rütbesini aldı. 1845'te Hademei Hümayun'a yazı hocası oldu. Sultan Abdülmecid'in Sakız'da onarttığı caminin yazıları için bir süre orada kaldı. Eserleri: 2 Kur'an; 8 delaili hayrat; İstanbul üniversitesinin kapısı üzerindeki sülüs ve celî yazıları. (M)

ŞEFİK MEHMED, türk tarihçisi ve şairi

Foto. LAROUSSE

(öl. İstanbul 1715). Vezaret kâtipliği yaptı. Divanı Hümayunda hoca oldu. Karlofça barış görüşmeleri sırasında kâtiplikle görevlendirildi (1698). Bu sırada, Karlofça görüşmelerinde başdelege olan reisülküttap Rami Mehmed Paşa ile dostluk kurdu, onun sadrazamlığı sırasında vakanüvis oldu. Ahmed III'ün sadrazamı Damat Ali Paşa tarafından, küçük evkaf memurluğuna tayin edildi (1713). Ahmed III'ün tahta çıkışından (1703), Damat Ali Paşanın sadrazam oluşuna kadar (1713) geçen on yılın fetih ve savaşlarını içine alan bir tarih yazmakla görevlendirildi. Bu dönemi kapsayan *Şefikname* adlı bir tarih hazırladı; eser, Edirne veya Feyzullah Efendi vakasını da içine alır (1703). [Mahmud Celâleddin Paşanın açıklamasıyle yayımlandı]; öteki eserleri: *Emsal-i Arab ü Acem* (Arap ve Acem Atasözleri); *Divan.* (M)

ŞEFKAT i. (ar. *şefkat*). Acıma ve koruma duygusuyle karışık olan sevgi: *Lokantacı yanıbaşımızdan ayrılmıyor. Yarabbim, Halit Ayarcı'ya ne kadar şefkatle, sevgiyle bakıyor* (A.H. Tanpınar). *Kadını ve erkeği birbirinin refakat ve şefkatinden ayıran ve ikisinin arasında lüzumsuz bir mesafenin boşluğunu açan bu âdet* ... (A. Ş. Hisar). *Emine bir hemşire şefkatiyle, karanlığın içinden, ellerini bana doğru uzattı* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Yeni.* Sevecenlik.

— *Esk. Şefkat-kârane,* şefkat göstererek, acıyarak. || *Şefkat-nisar,* şefkat saçan, acıyan ve esirgeyen. (M)

ŞEFKATLİ sıf. (*şefkat*'ten *şefkat-li*). Şefkatle davranan, şefkat gösteren. *Eşanl.* MÜŞFİK. *Yeni.* Sevecen. (M)

Şefkat Nişanı Hümayunu veya **Şefkat nişanı,** yalnız kadınlara verilmek üzere Abdülhamid II tarafından çıkarılmış nişan (1878). Savaş, deprem, yangın, su baskını ve benzeri âfetlerde felâkete uğrayanlara yardım için çaba gösteren, cülus ve şehzade doğumları sırasında çocuk doğuran kadınlara verilirdi. Nişan, altından ve üç rütbeliydi. Beş köşe yıldız biçimindeki nişanın ortası göbekli ve üzeri güvez minelidir. Yıldızın köşelerinin dış açısında dokuzar ışınlı gümüş şubeler vardır. 1. ve 2. rütbeler yakut, 3. rütbe mineyle süslüdür. Nişanın tam ortasında Abdülhamid'in tuğrası vardır. Tuğra'yı çerçeveleyen çember üzerinde «İnsaniyet, Muavenet, Hamiyet» yazısı yer alır. 1. ve 2. rütbeden olanların şemsesi ve şubeleri gümüşten ve tamamıyle süslüdür. 1. Rütbesi altın kordonla boyuna asılır, öteki rütbeleri ayyıldızlı bir iğneyle göğüse takılırdı. Nişan, takılmamak şartıyle mirasçılara da geçerdi. (M)

ŞEFKATSİZ sıf. (*şefkat*'ten *şefkat-siz*). *Esk.* Şefkat duygusundan yoksun, katı yürekli. (M)

ŞEFLİK i. (*şef*'ten *şef-lik*). Şef olma hali. || Zenci Afrika'da siyasî kuruluş.

— ANSİKL. Bir korunma ihtiyacından doğan şefliğin menşei ataerkil bir hayat süren geniş ailedir. Sonradan aileye karışan yabancılarla *şeflik* genişledi. Şef başlangıçta bir büyücü veya dinadamıydı; meselâ Keybaların atası bir falcıydı; hükümdarlık sülâlesinin kurucusu Sundiata ve Sosso Sumanguru Kente mucizeleriyle ünlüdür.

Şeflik sisteminin gelişmiş şekliyle Avrupa'daki derebeylik sisteminin ilk hali arasında önemli benzerlikler vardır. Şefin çevresinde yakınları, müşterileri ve onunla her yere gitmeğe hazır hizmetçileri yer alır. Afrikalı şef, ortaçağ senyörü gibi, köy topraklarını kendi hesabına işlettirirdi. En gelişmiş haliyle şeflik genellikle serüvenci bir topluluğun önderi tarafından kurulan bir krallıktır. Bu krallıkta şeflik merkeziyetçilikten uzaktır ve şef en iyi ve en sadık savaşçılarına toprak (üstündeki insan ve hayvanlarla) bağışları yapar. Bu uygulama avrupalıların işgaline kadar sürmüştür. Bugün Zenci Afrika'da şeflik sosyal bir teşkilât halinde devam eder: süzeren, vasal, toprağa bağlı köleler. Kısacası avrupa fiefi gibi, afrika krallığı da toprak kölesinden hükümdara kadar çeşitli kademelerde himaye edenler ve edilenlerden meydana gelirdi. (L)

ŞEFŞAVEN, Kuzey Afrika'da Fas'ın kuzeybatısında Tetuan'ın 55 km güneyinde şehir.

— Tar. Şehir, İbni Cuma adıyle tanınan şerif Alemi Hasan bin Muhammed tarafından kuruldu (1472). İbni Cuma, Şefşaven'i Portekiz akınlarına karşı bir sığınak ve dayanma merkezi yapmak istedi; fakat bu isteğini gerçekleştiremeden öldürüldü. Fas vattasî sultanı Ebu Said, İbni Cuma'nın yerine şehrin emîrliğine, onun amcasının oğlu olan Şerif Ali bin Raşid'i getirdi. Raşid, Portekizliler ile başarılı savaşlar yaptı ve zaferlerine güvenerek Ebu Said'e başkaldırdı; fakat yenildi. Şerif sülâlesinden olduğu için affedilerek Şefşaven emîrliğinde bırakıldı, İbni Raşid, şehri geliştirdi; bir ticaret ve sanat merkezi haline getirdi. Ölümünden sonra şehrin başına İbrahim (öl. 1530), sonra da Muhammed adlı oğulları geçti. Fas'ta Vattasîlerin yerini alan Sadîler devrinde sadî sultanı Abdullah Galib Billâh buraya Muhammed bin Abdülkadir kumandasında bir ordu göndedi (1561). Şiddetli bir kuşatmadan sonra şehir Sadîlerin eline geçti. Şefşaven emîri, yakınlarıyle birlikte Medine'ye kaçtı. Şehirde kalan akrabaları Marakeş'e sürüldü. Sonra ticarî önemini kaybeden şehir Şofralıların hâkimiyeti altına girdi (1618); 1794'ten sonra da Tetuan paşaları tarafından yönetildi. Şefşaven, 1920'de Tetuan'dan gelen bir ispanyol ordusu tarafından alındı. İspanyollar 1924'te şehirden çıkmak zorunda kaldılar ve Şefşaven Rifflerin eline geçti. (M)

ŞEFTALİ i. (fars. *şeftālū*'dan). Ilıman bölgelerde yetişen meyve ağacı. (İlmî adı *Prunus persica.* Gülgillerden.) || Aynı ağacın meyvesi.

— ANSİKL. *Şeftali*'nin anayurdu Asya'dır. Ilıman ve sıcak ülkelerde bahçelerde yetiştirilir. Meyvelerin olgunlaşması için bol ışığa ve sıcaklığa ihtiyaç vardır. Türkiye'nin, özellikle Bursa ve dolaylarının iklim ve toprağı şeftali yetiştirilmesine çok elverişlidir. İklimi daha serin olan avrupa ülkelerinde, şeftali bahçelerinde dona karşı özel tedbirler alınır.

Şeftali bahçeleri aşılı fidanlarla kurulur. Fazla nemli topraklarda eriğe, kireçli topraklarda bademe, zengin topraklarda şeftaliye aşılı fidanlar kullanılır. İlk yıllarda terbiye ve şekil budamaları yapılır; ağaç şeklini almağa başladığı zaman kışın meyve budaması (kuru budama), yazın yeşil budama yapılır. Meyveler bir senelik dallarda oluşur.

A provitamini bakımından zengindir. Şeftaliler iki büyük gruba ayrılır: kabuğu havlı olanlar ve kabuğu düz olanlar (bunlar daha az makbuldür). Birincilerin eti beyaz, kırmızı veya sarı olur; bunların çekirdeğe yapışık olan ve olmayan çeşitleri vardır. Eti çekirdeğine yapışık olanlara *et şeftalisi* denir; bunlar pek makbul sayılmaz. Çekirdeği yapışık olmayanlara *yarma şeftali* denir.

Şeftali yaz ve sonbahar aylarında taze olarak yenir; ayrıca konserve veya meyve suyu halinde de tüketilir. Eskiden taze yeme müddeti kısayken, son yıllarda elde edilen yeni çeşitlerle taze yeme müddeti hazirandan ekim sonuna kadar süren uzun bir zamana (5 ay) çıkarılmıştır.

1970 Yılında Türkiye'deki şeftali ağaçlarının sayısı 6 363 000, şeftali üretimi ise 112 000 tondur.

— Eczc. Şeftali çiçeği eskiden hafif müshil ve solucan düşürücü olarak kullanılırdı. Çekirdeğinde, acı bademdekine benzeyen siyanogenetik bir heterozit bulunur.

— Mutf. Şeftalinin kompostosu, reçeli, şurubu, marmelatı yapılır. Pasta, jöle ve turtalarda garnitür olarak kullanılır. (LM)

ŞEFTALÛ i. (fars. *şeftālū*). *Esk.* Şeftali. || Öpücük: *Görse bir taze fidanveş hubru / Derdi vermez mi aceb şeftalû* (Sünbülzade Vehbi). [M]

ŞEFTREN i. (fr. *chef de train*'den). Dy. Bütün bir trenin yönetiminden sorumlu olan, personele emir verme yetkisine sahip görevli. (Baş furgonda ayrı bir yeri olan şeftren, ayrıca furgonundaki bagajların dağıtımından da sorumludur.) [L]

ŞEGAF veya **ŞAGAF** i. (ar. *şeġaf, şaġaf*). *Esk.* Derin sevgi, delicesine sevme. (M)

ŞEGAF veya **ŞAGAF** i. (ar. *şeġāf, şaġāf*). Anat. *Esk.* Kalp zarı. || *İltihab-ı şegaf,* kalp zarının iltihabı. || *Şegaf-i dahilî-i kalp,* kalbin iç zarı. || *Şegaf-i haricî-i kalp,* kalbin dış zarı. (M)

ŞEGAL i. (fars. *şeġāl*). *Esk.* Çakal. (M)

ŞEH i. Bk. ŞAH.

ŞEHA ünl. (fars. *şeh,* şah'tan *şehā*). *Esk.* «Ey şah, ey padişah!» anlamında hitap sözü: *Durmaz kafes-i tende şehâ mürg-i dil ü can* (Muhibbî). [M]

ŞEHABEDDİN AHMED BEY. Bk. AHMED BEY *Şehabeddin.*

ŞEHABEDDİN AHMED SİVASÎ, türk mutasavvıfı (Sıvas? - Ayaslug 1455). Sıvas'ta öğrenim gördü. Tasavvuf inancına bağlandı. Zeyniye tarikatı şeyhlerinden Muhammed Efendiye intisap etti. Bir süre sonra şeyhiyle Ayaslug'a göç ederek yerleşti. Şeyhinin ölümünden sonra onun yerine geçti. Eserleri: *Risaletü'n-Necat min Şerri's-Sıfat* (Birçok Kötülüklerden Kurtulma Risalesi); *Uyunü't-Tefasir* (Tefsirlerin Kaynakları); *Riyazü'l-Ezhar fi Celâili'l-Ebsar* (İyi Görüşlülerin Uluları İçin Çiçeklerin Bahçeleri). [M]

ŞEHABEDDİN MERCANÎ EFENDİ. Bk. MERCANÎ EFENDİ *Şehabeddin.*

ŞEHADE (Georges), fransızca yazan lübnanlı yazar (Beyrut 1910). Çok genç yaşta şiir yazmağa başladı: ilk derlemesi *Etincelles* (Kıvılcımlar) [1928], gerçeküstücülüğün etkisini yansıtır. Bu kitabı tümü bir derleme halinde toplanan birkaç ciltlik *Poésies* (Şiirler) izledi. Fakat Georges Şehade halkın sevgisini özellikle tiyatro oyunlarıyle kazandı: *Monsieur Bob'le* (1951); *La Soirée des Proverbes* (Atasözleri Gecesi) [1954]; *L'Histoire de Vasco* (Vasco'nun Hikâyesi) [1957]; *Le Voyage* (Seyahat) [1961]; *Les Violettes* (Menekşeler) [1960]; *L'Emigré de Brisbane* (Brisbane Göçmeni) [1967]; bunlar, üslûpları ve kişilerinin oldukça garip mizaçları yönünden şiirsel oyunlardır. (L)

ŞEHADET i. Bk. ŞAHADET.

ŞEHAMET i. (ar. *şehāmet*). *Esk.* Akılla beraber olan cesaret, yiğitlik: *Ey muazzez melike-i hevesat / Zir-i pâ-yi şehametinde hayat* (Tevfik Fikret).

◆ **Şehametli** sıf. *Esk.* Yiğit, cesur. (M)

ŞEHAMETLÛ sıf. (ar. *şehāmet*'ten osmanlıca *şehāmet-lû*). *Esk.* Kudretli.

— İda. *Esk.* Osmanlı padişahlarıyle doğu devletleri hükümdarları, özellikle İran hükümdarları arasında yapılan resmî yazışmalarda kullanılan unvanlardan biri. (M)

ŞEHARE, Güney Arabistan'da cebeli Şehare üzerinde bulunan şehir. Sana'nın başlıca müstahkem mevkilerindendir. 1630'da Yemen halkını Türklere karşı ayaklandıran Seyyidül Kasım başarı sağlayınca, Şehare'yi kendine merkez yaptı. Aynı zamanda doğduğu yer olan bu şehirde uzun süre yaşadı. Şehare, 1884'te Türklerin Yemen valisi İzzet Paşa tarafından alındıysa da bir süre sonra Türklerin elinden çıktı ve Türklere karşı isyan eden âsilerin merkezi oldu. (M)

ŞEHBA sıf. (ar. *şeheb* > *eşheb*'den *şehbā*). *Esk.* Kül renkli, akçıl, kır. || *Haleb-üş-şehba* («uzaktan kır renkli görünen»), Halep şehri. (M)

ŞEHBAL veya **ŞAHBAL** bls. i. (fars. *şeh* veya *şāh* ve *bāl,* kanat, tüy'den *şeh-bāl* veya *şāh-bāl*). *Esk.* Kuş kanadındaki en uzun tüy. || Kadın adı. (M)

ŞEHBAZ sıf. Bk. ŞAHBAZ.

ŞEHBENDER veya **ŞAHBENDER** bls. i. (fars. *şeh-bender* veya *şāh-bender*). *Esk.* Konsolos.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde ticaret nezaretinin kurulmasından önce, ticarî işleri yönetmek ve tacirler arasındaki anlaşmazlıkları gidermekle görevli kimse.

— ANSİKL. Teşk. tar. Mahmud II döneminde Osmanlı imparatorluğu içinde ticaret yapanlar ikiye ayrıldı. Müslüman olan tacirlere «Hayriye tüccarı», olmayanlara «Avrupa tüccarı» adı verildi. Yerli tacirin korunması için ayrıca bazı imtiyazlar tanındı. Hayriye tacirleri, aralarında çıkacak anlaşmazlıkları çözümleyecek birini seçerek, *şehbender* unvanı verdi. Şehbenderlik son-

raları, konsolos karşılığı olarak yabancı ülkelerde, devletin ve o yabancı ülkedeki ticaretle ilgilenen kimselerin çıkarlarını koruyan bir memurluk durumuna geldi. Şehbenderler; başşehbender, şehbender, şehbender vekili ve şehbender memuru olmak üzere dört sınıfa ayrılırdı. Şehbender adı İkinci Meşrutiyetten sonra kaldırılarak, yerine konsolos deyimi kullanıldı. (M)

ŞEHBENDERHANE blş. i. (fars. *şehbender* ve *-ẖāne*'den **şehbender-ẖāne*). *Esk.* Konsolosluk binası. (M)

ŞEHBENDERLİK i. (fars. *şehbender*'den osmanlıca *şehbender-lik*). *Esk.* Konsolosluk. (M)

ŞEHBENDERZADE AHMED HİLMİ. Bk. AHMED HİLMİ *Şehbenderzade.*

ŞEHBEYT blş. i. (fars. *şeh* ve ar. *beyt*'ten *şeh-beyt*). Bk. ŞAH.

ŞEHD i. (ar. *şehd*). *Esk.* Bal: *Birinde zehr-i hakikat, birinde şehd-i hayal* (Tevfik Fikret). [M]

ŞEHDAB blş. i. (ar. *şehd,* bal ve fars. *āb,* su'dan *şehd-āb*). *Esk.* Bal şerbeti. (M)

ŞEHDAMİZ blş. sıf. (ar. *şehd,* bal ve fars *āmiẖten,* katmak, karıştırmak'tan, *-āmiz* > *şehd-āmiz*). *Esk.* Bal ile karışık. || Bal katılmış gibi tatlı: *Halâvet-i şehdamiz-i hikmetten mezak-i bi-ihtimamı lezzet bulmaz* (Lâmiî). [M]

ŞEHDANE blş. i. (fars. *şeh* ve *dāne*'den *şeh-dāne*). *Esk.* Kenevir tohumu. || İri inci tanesi. (M)

ŞEHDİYE i. Denizc. Bk. ÇİTİHA.

ŞEHDKÂM blş. (ar. *şehd,* bal ve *kām,* ağız > *şehd-kām*). *Esk.* Tadı damağında kalmış. (M)

ŞEHENŞAH veya **ŞEHENŞEH** blş. i. (fars. *şāh-ı şāhān* > *şāhān-şāh*'tan *şehen-şāh, şehen-şeh*). Bk. ŞEHİNŞAH.

ŞEHEVAT çoğl. i. (ar. *şehvet*'ten *şehevāt*). *Esk.* Şehvetler, aşırı istekler. || *Şehevat-ı nefsaniye,* nefis düşkünlükleri. (M)

ŞEHEVÎ sıf. (ar. *şehvet*'ten *şehevi*). *Esk.* Şehvetle ilgili, kösnülük. (M)

ŞEHİD sıf. ve i. Bk. ŞEHİT.

Şehidiye medresesi, Mardin'de Artukoğullarından kalma medrese. Medresenin Melikküssaid Necmeddin Gazi (1239-1260) veya Necmeddin Gazi'nin halefi Nâsıreddin Artuk Arslan devrinde yapıldığı sanılır. Geçirdiği çeşitli değişiklikler yüzünden ilk biçimi kesin olarak bilinmiyor. İki katlı olan medreseye kuzeydeki bir kapıdan girilir. Kapı, sahınlıktan sekiz basamak aşağıda, üç dilimli, üç kemer üzerinde yükselen yarım kubbeli yüksek bir niş içerisinde yer alır. Kapıdan dar bir koridora, koridordan avluya, avlunun sağ tarafındaki kapıdan da binanın içindeki koridora geçilir. Uzun tarafı kuzey-güney doğrultusunda uzanan, 27 m × 13,80 m ölçülerindeki avlunun kuzeyinde toprak içine oyulmuş bir eyvan vardır. Sivri beşik tonozlu eyvanın duvarında süsleri bozulmuş bir çeşme yer alır. Bugün eyvanın ön yüzü duvarla kapatılmış, sarnıç haline getirilmiştir. Avlunun batısında beş gözlü bir bina vardır. Bu binanın kışlık dershane olduğu sanılıyor. Avlunun güneyinde cami yer alır. Minaresi 1916-1917 yıllarında yapılmıştır. Caminin doğusunda medreseye adını veren kırk şehitlerin yattığı türbe ve onun yanındaki dar bir alt geçitten girilen bir avlu daha vardır. (M)

ŞEHİK i. (ar. *şehḳa,* keskin çığlık'tan *şehiḳ*). *Esk.* Soluğu içeri alırken çıkan hıçkırık: *Fakat ağlayamıyor, boğazını tıkayan müz'iç bir şehik onu ağlamaktan menediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Dolaşır kâinat-ı naimeyi / Bir umumî şehik-i tenhaî* (Cenab Şahabeddin). || Soluk alma. (M)

ŞEHİM sıf. (ar. *şehāmet*'ten *şehim*). *Esk.* Yiğitçe, cesur. (M)

ŞEHİNŞAH veya **ŞEHİNŞEH** blş. i. (fars. *şāh-ı şāhān* > *şāhān-şāh*'tan *şehin-şāh, şehin-şeh*). Şahlar şahı. (İran hükümdarlarının unvanı.) [M]

ŞEHİNŞAH, Bayezid II'nin oğlu (1464-1511). Annesi Karamanoğullarından Nasuh Beyin kızı Hüsnişah Hatundur. Kardeşi Abdullah'ın ölümü üzerine, Karaman valiliğine tayin edildi. Babasının sağlığında öldü ve Bursa'da Murad II türbesi yakınlarına gömüldü. (M)

ŞEHİR veya **ŞEHR** i. (fars. *şehr*). Halkının çoğu ticaret, sanayi veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan yerleşme alanı: *Ben bir sınır şehrinde doğdum, evimiz bu şehrin en kenar mahallesindeydi* (Ş. S. Aydemir). *Dağlara, ovalara, şehirlere / Sevgilinin hülyalarına göre* (C. S. Tarancı). [Bk. ANSİKL. *Şehircilik bölümü.*] || — *Teşm. yol.* Şehir halkı: *Onu karşılamak için bütün şehir sokaklara dökülmüştü.* || Şehir hayatı: *Şehri köye tercih etmek.* || *Şehir dışı,* şehirden uzakta olan yer. || *Şehir meclisi,* belediye meclisi.

— *Esk. Şeh-r-ârâ,* şehri süsleyen, şehre güzellik veren. || *Şehr-âşûb,* ortalığı karıştıran fesada veren.

— Ask. *Açık şehir.* Bk. AÇIK.

— İda. *Esk. Şehir beyi,* bir şehrin yönetimiyle görevlendirilen kurulun başında bulunan ve şehir yönetiminden sorumlu olan kimselere verilen ad. || *Şehir kethüdası,* şehirlerde malî ve idarî işlere bakmakla görevlendirilen kimselerin unvanı. (Bk. ANSİKL.) || *Şehir naibi,* eyalet ve sancaklarda bulunan görevlilerden birinin adı. (Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin vekili durumunda olan bu görevlilere, arapça «vekil» anlamına gelen, naip denirdi. Bunlar, şehirlerde paşanın bulunduğu divanlara katılırdı. Osmanlı devletinde her şehrin kazasker vekili olarak görev yapan bir naibi vardı. Bu terim, bazen «kadı» anlamında da kullanılırdı.)

— Şehircilik. *Işıldayan şehir,* toprağın çok az bir kısmını örtecek şekilde (böylece toprak bahçeler ayrılabilmektedir) kazık temeller üstüne oturtulan ve güneşe göre belli bir yön verilmiş yüksek apartmanlardan meydana gelmiş şehir. || *Yeni şehir,* mesken ve ekonomi alanında gelişeceği öngörülen büyük yerleşme merkezlerinin çevresinde kurulan şehir. Bk. ANSİKL.

— Tar. *İmparatorluk şehirleri.* Almanya'da hiç bir derebeyin mülkü olmayan ve hükümdar olarak yalnız imparatoru tanıyan şehirler. (Fransız devrimi bu şehirler için öldürücü bir darbe oldu; 1803 alman siyasî tutanaklarına göe Napolyon, imparatorluk şehirlerinin çoğunu Ren'in sol kıyısındaki toprakları ellerinden alınan prenslere verdi; elli bir şehirden ancak altısı statüsünü korudu: Hamburg, Lübeck, Bremen, Frankfurt-am-Main, Nürnberg ve Augsburg. 1871 Alman imparatorluğunda serbest şehir olarak kalan Bremen, Hamburg ve Lübeck, Weimar cumhuriyetinde de hükümranlıklarını korudu; Hamburg ve Bremen 1949'da Bonn Federal cumhuriyetine geçti.) || *Serbest şehirler,* derebeyinin tebaası olmaktan çok metbuluğunu kabul eden ve kolektif bir senyörlük meydana getiren şehirler.

— ANSİKL. İda. *Esk. Şehir kethüdası,* daha çok halkla devlet arasındaki bağlantıları sağlamakla görevliydi. Başlangıçta «cemaat usulü» denilen genel vergilerin, cemaate bildirilmesi ve toplanması bunların görevleri arasındaydı. Şehir kethüdalığı, önce Kanunî Sultan Süleyman zamanında kuruldu. Sonra gittikçe bozulduğu, halkı tedirgin etmeğe başladığı görüldü. Başlangıçta yararlı olan şehir kethüdaları, zamanla kuvvetlendikleri, zenginleştikleri için halka baskı yapmağa başladılar. Bunun üzerine, önceleri tayinle gelen kethüdaların, halk tarafından seçilmesi yoluna gidildi. Bundan da olumlu bir sonuç alınamayınca, Mahmud II devrinde bu görev kaldırıldı. Şehir kethüdalığı bugünkü belediye başkanlığına benzer bir görev niteliğindeydi.

— Şehircilik. Şehir, tarım dışında işlerle uğraşan insanların toplanmasıyle meydana gelen iktisadî, demografik ve sosyolojik bir karmaşadır. Nüfusun yoğunluğu şehrin görevlerinin sonucudur ve şehrin genişliğiyle görünüşünü yaratır. Bulundukları ülkelerin ekonomi tipi, yerleri, tarihi ve faaliyetleri de şehirlerde birçok farklılaşmaya yol açar. Şehir tecrit edilmiş bir organizma değildir: şehir ve köy, ürün, hizmet ve insan mübadelesi yapar; ayrıca şehir bulunduğu bölgenin ilişkilerini sağlar ve ülkenin şehircilik şebekesinde yer alır. Böylece her şehir az çok geniş bir coğrafî alanın dolaşım akımlarına bağlıdır ve gelişmesi çoğunlukla konumuna, yani şehrin yerleştiği yerle fizikî coğrafyanın anahatları ve bulunduğu bölgenin ulaşım ağı arasındaki ilişkilere bağımlıdır. Şehrin kurulduğu yer, genişleme imkânlarını şartlandırır. Güvensizlik hüküm sürdükçe şehir, surlarıyle tanımlanır; fakat ender olarak bu surlar içinde kalır; surlar dışında önce varoşlar, sonra da modern ulaşım araçlarının (demiryolu, otomobil) doğurduğu banliyöler kurulur. Şehir, gelişmesini önleyecek veya çirkinleşmesine yol açacak her şeyi bu banliyöye atar.

Şehrin planı tarihini yansıtır. Toprağın eski bir tarihte köy tipi kullanılması (yollar, parselleme, köylerin yeri) genellikle çağdaş yapısında izler bırakmıştır. Çoğunlukla şehrin en eski kesimi olan merkez, oldukça eski bir görünüşü muhafaza eder (dar ve dolambaçlı yollar, eski evler); fakat öbür semtler birbirini izleyen dönemlerdeki iktidarların organizasyon, estetik ve itibar isteklerini yansıtabilir. Buna karşılık banliyönün gelişmesinde yönetici bir fikrin hâkim olması çok enderdir.

Bununla beraber, yeni ülkelerdeki bazı şehirler (tamamıyle yeniden kurulan şehirler veya siyasî bir isteğin sonucu olan şehirler) önceden tasarlanmış bir plana uygun olarak kurulmuştur. Şehri semtlere ayırma çalışmasına «şehir morfolojisi» adı verilir. Şehrin yapısının ve tarihinin sonucu olan bu semtler belli bir ölçüde muhtardır; görevleri ve ilişkileri farklıdır.

Tekniklerin ve ihtiyaçların gelişmesiyle şehirlerin düzenlenme ve donatılma meseleleri günden güne karmaşık bir hal almıştır; yollarla açık sahaların kamu malı olmasına karşılık, yapıların bulunduğu alanlar genellikle özel mülktür. Bu topraklar üstlerindeki yapılar, bu yapıların koruduğu veya temsil ettiği maddî olmayan haklar (alâmet, ticaret yeri, mağaza), sosyal alanın kesintili olmasına rağmen, faaliyet merkezlerinin bulunduğu yerle, yer değiştirilmeleriyle ve değişik sosyal sınıfların iskân alanlarıyle ilişkilerine göre, az çok, büyük değer artışları gösterir. Bu alışkanlıklar ve menfaatler, her türlü önemli değişmenin yüksek maliyeti, çok büyük bir hareketsizliğe yol açar.

Şehirlerin düzenleme ve teşkilâtlanma tekniği olan şehircilik bütün bu güçlüklerle karşılaşır. Ama bir şehrin çevresindeki henüz şehirleşmemiş boş bir arazi üzerinde yeni bir semt kurma güçlükleriyle eski bir semtin yeniden inşa veya yenilenmesi arasında hiç bir ortak ölçü yoktur. Gerçekten yeni bütün, çoğunlukla yetersiz bir şekilde donatılmıştır (ticarethanelerin seyrekliği, ortak ulaşım ve kamu hizmetlerinin yetersizliği). Bu yüzden şehirler çoğunlukla eklemeler halinde değişikliğe uğrar. Büyük şehirlerin genel yapısında ulaşım ağı, özellikle de bütün nüfusun faydalanabileceği ortak ulaşım ağı ağır basar. Uzun süre şehirciliğin yönetici ilkesi bölgeleştirme veya «zoning» yaratmak, yani semtlerin uzmanlaşmasını artırarak (idarî semtler, üniversite semtleri, ticaret, sanayi, iskân semtleri) şehir görevlerini dağıtmak olmuştur. Bu eğilim şehrin görevlerindeki karmaşıklığın gerektirdiği yer değişmeler dışında, oturulan yerle işyeri arasındaki gidiş gelişi artırabilir.

Gerçekten, şehir içi trafik çoğalmakta ve makineleştirilmektedir ve gelişmiş ülkelerdeki büyük şehirlerin en büyük meselelerinden biri trafik meseleleridir. Bu meseleler maliyetinin yüksekliğine rağmen büyük şehirlerin merkez kesimlerinde şehir planında değişikliklere yol açar ve açacaktır. Gerçekten başlıca faaliyet merkezlerine sunî şekilde yer değiştirtmek güçtür. Bu merkezlerin çekici kudreti, alışkanlıklar, toprağın değerinin yüksekliği, merkezlerin yoğun bir surette kullanılmasına ve çeşitli seviyelerde dikey şehirleşmeye yol açmaktadır.

Bu yüzden şehirler çoğunlukla eklemeler haleketlerin büyük şehirlerinde ortaya çıkar ve az gelişmiş ülkelerin küçük kasaba ve şehirlerinde henüz görülmez.

● *Yeni şehir.* Şehirleşmenin yeni biçimi olan yeni şehir, İkinci Dünya savaşından sonra İngiltere'de doğdu. Anarşik bir nüfus artışına ve mesken şartlarının kötüleşmesine (çok yüksek nüfus yoğunluğu, meskenlerin yetersizliği, çevre yetersizliği) karşı tepki olarak ortaya çıkan yeni şehir, başlangıçta XX. yy. başındaki ingiliz bahçe-site geleneğine

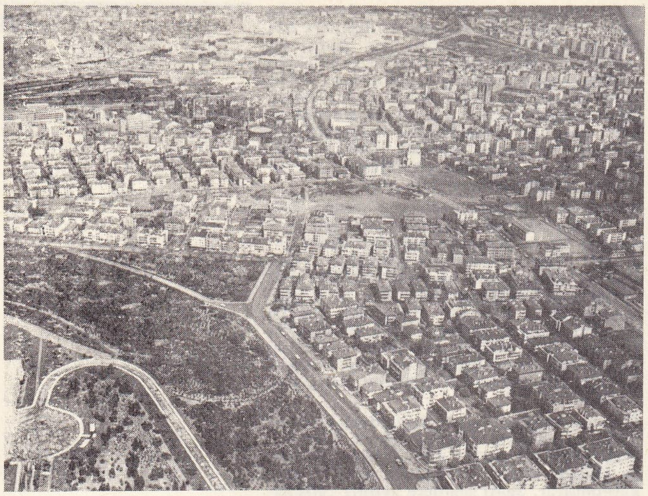

şehircilik Ankara

uydu (Letchworth, Welwyn Garden City). Ya tamamıyle yeniden yapılan veya küçük bir çekirdeğin genişletilmesiyle kurulan bu şehir, şehirleşmeyi özel olarak düzenlenmiş arazilere yöneltmek ve nüfusunun bir kısımını çektiği ara şehrin büyümesini frenlemek amacını güder. Bu ikinci hedef mevcut bir şehrin yakınında kurulmasını açıklar. Londra'ya 30-60 km uzaklıkta 9 şehir (Basildon, Bracknell, Crawley, Harlow, Hatfield, Hemel, Nempstead, Stevenage, Welwyn Garden City) ve Glasgow çevresinde iki şehir (East Kilbride, Cumbernauld) kurulmuştur. Yeni şehir 50 000-100 000 kişi barındıracak şekilde tasarlanmıştır. Bir ticarî ve idarî merkez çevresinde her biri 5 000-10 000 kişi barındıran birbirine yakın birimler halinde inşa edilir: her birimin ikinci derecede bir ticaret merkezi vardır ve evleri genellikle bitişik nizamdadır. Nüfusu yerinde tutmak için meskenlerle birlikte kurulan sanayi (genellikle hafif sanayi) mesken kuşaklarının uzağındadır. Şehrin hemen yarısını kaplayan bu kuşaklarda nüfus yoğunluğu hektar başına 60-200 kişi arasında değişir. Yüzde 40'ı tarım alanı olarak (çevrede) ayrılan arazinin genellikle yarısı yeşil sahadır. 1962'den sonra 200 000'den çok londralı yeni şehirlerde yerleşti. Bu başarı ve başka yerleşme merkezlerinin de yükünü azaltma isteği, yeni şehirlerin kurulmasını hızlandırdı (Birmingham yakınında Dawley ve Redditch, Liverpool yakınında Runoorn ve Skelmersdale, Manchester yakınında Chorley ve Warrington).

Fakat elverişli yerler bir gün gelip tükenecektir ve yeni şehirlerin yerini şimdiden yeni bir iskân biçimi olan *expanded town*'lar almaktadır. Bunlarda, büyük şehirlerin fazla nüfusunu çekmek için mevcut kasabaların öncelikle geliştirilmesi söz konusudur. Yirmiden çok şehir (Basingstoke, Luton, Swindon) başkente 100 km'lik bir çevre içinde 200 000'den çok londralıyı çekmiştir.

şehircilik

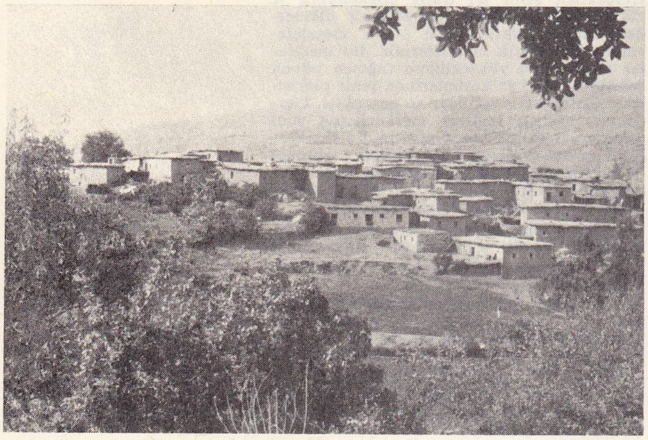

Bu konuda İngiltere tek örnek değildir; sanayileşmiş ve çok nüfuslu ülkelerde, büyük şehir nüfusunun ölçüsüz ve çoğunlukla anarşik bir şekilde artışını önlemek veya sınırlamak için yeni şehirler kurulması veya mevcut çekirdeklerin genişletilmesi gerekmektedir. (LM)

ŞEHİR sıf. (ar. *şöhret*'ten *şehîr*). *Esk.* Ünlü, ün kazanmış, tanınmış. (M)

ŞEHİR adası, Anadolu'nun güneybatı köşesinde, Kerme (İstanköy) körfezinin iç kesiminde, kıyıya yakın ada; 0,22 km². Burada Kedreai (Sideysi) kalıntıları vardır. (M)

ŞEHİRCİ sıf. (*şehir*'den *şehir-ci*). Şehircilikle uğraşan: *Şehirci mimar.*

◆ İ. Şehircilik uzmanı. || Şehrin, daha genel olarak her türlü yerleşme merkezlerinin düzenleme ve planlamasında ve teşmil yoluyle iktisadî ve sosyal planlamanın karşıtı olarak arazi planlamasında uzmanlaşmış olan teknisyen. (M)

ŞEHİRCİLİK i. (*şehirci*'den *şehirci-lik*). İnsan yerleşme merkezlerinin düzenlenmesi ve teşkilâtlandırılması. || Bir şehir alanında veya bir kırlıkta, çeşitli kuruluşları (meskenler, iş ve eğlence yerleri, ulaşım ve mübadele şebekeleri) hizmetlerin ve insanlar arasındaki ilişkilerin en rahat, en iktisadî ve en ahenkli biçimde yürütülmesini sağlayacak şekilde yerleştirme sanatı. || Bir şehirde mekânın kullanımını belediyenin denetlemesine imkân veren hukukî tasarrufların tümü.

— ANSİKL. *Şehircilik* terimi dile ancak XX. yy. başlarında girdi ama belirlediği disiplin her zaman ve her yerde yoğunlaşmaların gereklerine ve biçimlerine göre az veya çok kesinlikle varoldu.

Modern dünyada, sanayileşmenin ve ona bağlı karışıklıkların erkenden ortaya çıktığı ülkelerde sosyal reformcular, belediyeciler ve mimarlar daha baştan şehircilik araştırmalarına koyuldular; bu alanda İngiltere'de Unwin ve Geddes, Almanya'da ve Avusturya'da Josef Stübben ve Camillo Sitte, Fransa'da Tony Garnier ve Henri Prost önemli çalışmalar yaptılar. Başlangıçta şehirleşme sağlık korumanın bazı yanlarıyle, bazı yol ve mimarlık çalışmalarıyle karıştı, fakat kendi tekniklerini yavaş yavaş geliştirerek bir bileşim ve öngörü disiplini haline geldi. Le Corbusier'nin öncülük ettiği Milletlerarası Modern Mimarlık kongresinin başlarında kaleme alınan Atina Bildirisinin başarısı ve şehirciliği şehirle ilgili işlevlerin tahliline bağlamaktan ve bu çalışmalar için en uygun yapıları araştırmaktan gelir. Çağdaş şehircilik, şehirlerde yoğunlaşmanın ortaya koyduğu problemler karşısında yerleşme yerlerinin sakinliği, ilişkilerin çabuklaştırılması ve sosyal hayatın gelişmesi için çaba göstermektedir.

● *Türkiye'de* şehircilik konusunun hükûmet seviyesinde ele alınışı, 1924'te çıkarılan Köy kanunu ile başladı. Bu kanunda yerleşme birimleri «köy», «kasaba», «şehir» ve «büyük şehir» olarak sınıflandırıldı; sınıflamanın şehircilik yönünden gereklerini tespit için de, 1930'da Belediyeler kanunu çıkarıldı. 1925'te çıkarılan özel bir kanunla, Ankara belediyesine 4 000 000 m²'lik araziyi ucuz fiyatla istimlâk hakkı tanındı. 1928'de Ankara İmar müdürlüğü kuruldu ve başkentin, o tarihteki şehircilik görüşlerine uygun bir şekilde gelişmesini sağlamak amacıyle, milletlerarası bir yarışma açıldı; bu yarışmayı alman Prof. Dr. Hermann Jansen kazandı ve Ankara şehrinin planlarının hazırlanması görevi kendisine verildi. 1933'te yürürlüğe giren bir kanunla, beş yıllık planlamalar yapılması öngörüldü. 1957'de çıkarılan İmar kanunu ve 1958'de İmar bakanlığının kurulması, şehircilik çalışmalarının sonraki aşamaları oldu.

Şehircilik, bir uzmanlık konusu olarak 1935-1936 döneminde İstanbul üniversitesinde ele alındı ve bu dalda eğitime başlandı. 1938-1939 Döneminde Ankara'da Siyasal Bilgiler fakültesinde alman Prof. Ernst Reuter'in (öl. 1953) yönetiminde bir Şehircilik kürsüsü kuruldu; bu kürsü daha sonra enstitü oldu. Şehircilik, 1961-1962 döneminde Orta Doğu Teknik üniversitesinde kurulan bir fakülteyle ayrı bir uzmanlaşma dalı haline getirildi. Şehircilikle ilgili olarak, gerekli planları belediyeler hazırlar ve bunların gerçekleşmesi, İmar ve İskân bakanlığının onayına bağlıdır. İller bankası da şehir planlarının hazırlanması ve uygulanması konusunda belediyelere malî ve teknik yardım sağlar.

şehircilik: Hakkâri

— Huk. Türkiye'de şehirciliğin başta gelen hukukî araçlarından biri olan imar planlarına İmar kanununda (1957) ayrıntılı sayılabilecek bir şekilde yer verildi. Çeşitli kanun, kuruluş ve yönetmeliklerle şehircilik gelişmelerinin gerektirdiği düzenlemeler yapıldı. Bunların en önemlilerinden biri, imar ve yol istikamet planlarının düzenleniş tarzlarıyle, teknik şartlarla ve bu işleri yapacak uzmanlarda aranacak ehliyetle ilgili yönetmeliktir. Bu yönetmeliğe göre, imar planları, ülke, bölge ve şehir verilerine göre, mesken, çalışma, kültür ihtiyaçlarıyle ulaşım gibi şehirsel fonksiyonlar arasında bulunan ve sağlanabilecek olan imkânlar ölçüsünde, en iyi çözüm yollarını araştırmak, şehir halkına iyi yaşama düzeni ve şartları sağlamak amacını güder. İmar planları, devlet planında güdülen hedeflere ve bölge planı esaslarına göre hazırlanır. Ancak, şehrin kendine has yaşayış ve karakterine uygun bir planlamadan da vaz geçilemeyeceği kabul edilir. Bu yönetmelik, modern şehircilik anlayışına uygun olarak, sosyal ve kültürel tesislerin yapılmasını, ulaşım şebekelerinin kurulmasını, halkın güvenliğini, sağlığını ve tabiat güzelliklerinin korunmasını sağlayacak hükümler koymuştur. Türkiye'de şehirciliğin gelişmesini kolaylaştırmakla görevli İmar ve İskân bakanlığı, İller bankası ve belediyeler gibi kuruluşlar yanında, Gecekondu kanunu, imar tüzük ve yönetmelikleri kabul edilmiş, şehirlerin tarihî ve kültürel yönden korunabilmesi için gayrımenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek kurulu meydana getirilmiştir. (ML)

ŞEHİRLERARASI bfş. sıf. İki veya daha çok şehir arasında haberleşme veya ulaşım sağlayan: *Şehirlerarası telefon.* (M)

ŞEHİRLEŞME i. (*şehir* > *şehirleşmek*'ten *şehirleş-me*). Halkın şehir özelliğinde yerleşme merkezlerinde giderek daha yoğun bir şekilde toplanmasıyle yansıyan demografik olay.

— ANSİKL. *Şehirleşme*'nin özelliği, şehir nüfusunun bütün ülke nüfusundan fazla artması, sayılarının çoğalması ve alanlarının genişlemesidir. En büyük şehirlerin banli-

şehircilik: Maraş

Foto. Hürriyet arşivi, N. Erkılıç (MEYDAN)

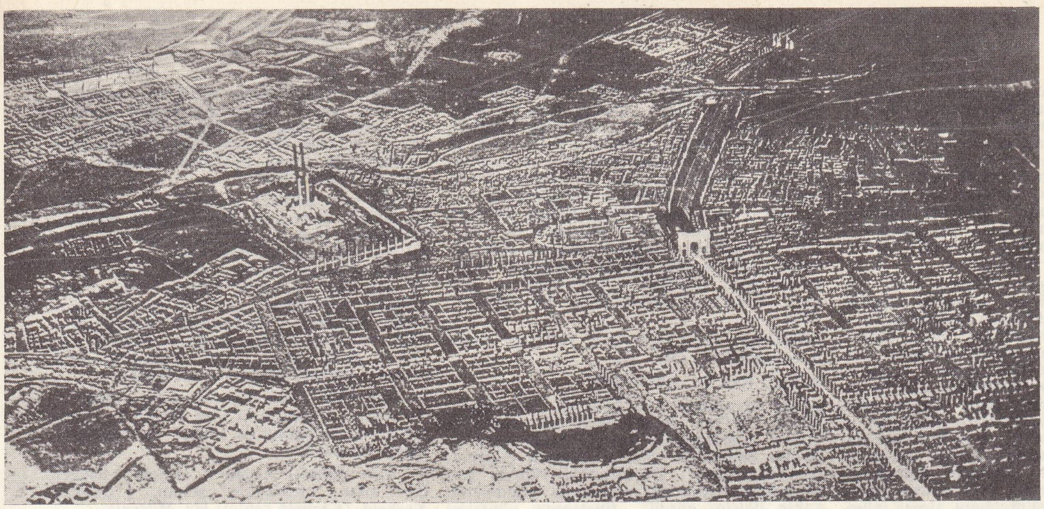

Şehirlerin ve kasabaların birçoğu önceden tasarlanmış bir plana göre inşa edilmemiştir. Bununla birlikte, en eski uygarlıklar günümüzde «şehircilik» adı verilen sanatı az çok sistemli bir şekilde uygulamışlardır. Bu uygarlıklarda, şehir sakinlerinin rahatı ve ulaştırma kolaylığı temel ilkedir. Fakat estetik düzen kaygıları da çoğu zaman buna ilâve edilir. İdeal roma şehri, bir kamp gibi, dama tahtası şeklinde düzenlenir; Timgat (Cezayir) buna örnek olarak gösterilebilir.

Klasik dönemde, şehir, etrafı saray veya konaklarla çevrilmiş geniş meydanların çevresinde gelişir; meydanın ortasında da kral veya prens heykeli yer alır. Tamamen simetrik olan bu düzenleme, mutlak monarşinin korumaya çalıştığı sosyal düzeni sembolize eder görünmektedir. Avrupa'daki büyük şehirlerde, bu tür şehir biçimlerinin birçok güzel örneği vardır. Nancy'de uyumlu bir bütün meydana getiren Carriere meydanı ile Stanislas meydanı, bunların en tipik olanlarından biridir.

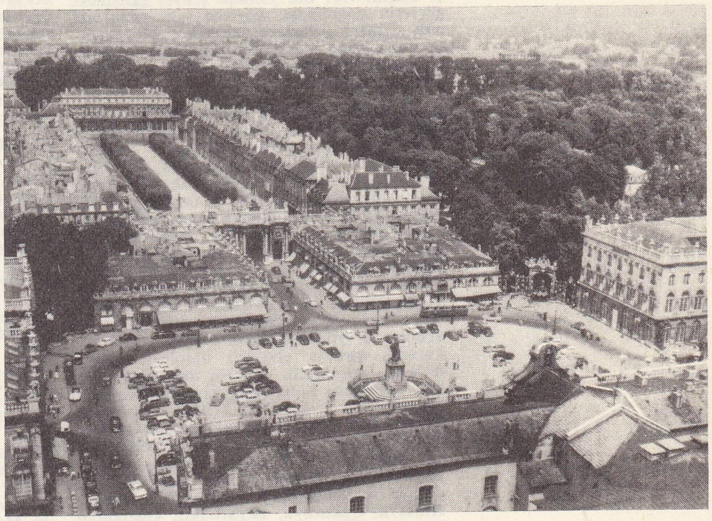

Ramatuelle (Var) şehrinin havadan görünüşü, Ortaçağ'da Provence'daki küçük bir şehrin başlıca özelliklerini göstermektedir. Bu, kale vazifesi gören surların koruduğu bir sığınaktır. Surların içinde gösterişsiz bir meydanın çevresinde iç içe geçmiş evler bulunur; meydanda bazen bir kule vardır. Dolambaçlı ve dar sokaklar şehrin açık deniz rüzgârından ve güneşten korunmasını sağlar.

XIX. yy.dan itibaren nüfusun şehirlerde hızla yoğunlaşmağa başlaması, XX. yy.da, bütün dünya için, modern yaşantının en önemli olaylarından biri haline gelmiştir. Bu yoğunlaşma, önceleri görgü yoluyle uygulanan şehirciliğin bilim halinde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çandigarh (Hindistan) veya Brasilia'da (Brezilya) olduğu gibi tamamen yeni şehirler kurulamadığı zaman, nüfusun belli bir yere yığılmasını önlemek üzere nâzım planlar hazırlanır. A.B.D.'de, değeri git gide artan arsalardan mümkün olduğu kadar yararlanma zorunluluğu yüzünden gökdelenler ortaya çıktı. Yayaların ve araçların trafik problemleri düz yolların ve Chicago'da olduğu gibi, iki katlı yolların yapılmasına yol açtı.

Foto. N.Y.T., U.S.İ.S. (LAROUSSE)

yöleri kısa süre içinde gelişir ve asıl şehirden daha çok insan barındırmağa başlar. Komşu küçük kasabalar ve köyler bu banliyönün sınırları içine girer ve ortaya bir yerleşme merkezi çıkar. Bu yerleşme merkezinde, birleşmeden önce de önemli sayılabilecek şehirler yer alıyorsa, bir ortaklaşa şehir söz konusudur. Yerleşme merkezi veya ortaklaşa şehir daha da genişlerse, bazı köylük bölgelerin de katıldığı bir *şehir bölgesi* meydana gelir.

Bir ülkenin şehirleşme derecesi şehir nüfusunun toplam nüfusa oranıyle ölçülür. Bu derece, şehir nüfusunu tanımlamak için kabul edilmiş istatistik ve idarî ölçülere göre değişir; kimi ülkelerde, şehir olabilmek asgarî bir nüfus sayısına bağlıdır, kimi yerde tarım dışı faaliyetin ağır bastığı yerleşme merkezleri şehir sayılır, kimi memleketlerde ise, idarî statü gözönüne alınır (meselâ Türkiye'de, il ve ilçe merkezlerinin belediye sınırları içinde kalan alanı şehirdir). Fakat, bunların dışında da ölçütler seçmek, meselâ esas olarak metre kare başına nüfus yoğunluğunu almak mümkündür. 1962'de Fransa'da şehirli nüfusu yüzde 61,7, Büyük Britanya'da yüzde 80, A.B.D.'de yüzde 70'ti. Türkiye'de ise bu oran yüzde 34 kadardır. Şehirleşme, ilk döneminde, sanayinin gelişmesine ve «üçüncü kesim» faaliyetlerine bağlı olduğu için büyük şehirler küçük şehirlerden daha çabuk büyür. Şehirleşme, halkın nüfus yapısında, bütün psikolojik ve sosyolojik davranışlarında (hayat tarzı, zamanı değerlendirme, beslenme rejimi v.b.) bir evrime yol açar ve çözümü güç meseleler ortaya koyar: su ikmali, kirli suların boşaltılması, şehir içi ulaşım v.b. Öte yandan şehrin gelişmesi, göçlerin çoğalması, köylere şehir konforunun girmesi, şehirlere yakın köy bölgelerinde şehirleşme sürecinin başlamasına ve bu bölgelerdeki şehir-köy karşıtlığının azalmasına yol açmaktadır.

● *Türkiye'de* 1927'de 13 648 270 olan nüfusun yüzde 16,4'ü, şehir kapsamına giren 10 000'den fazla nüfuslu yerlerde; geri kalanı kırsal bölgelerde yaşıyordu. Bu oran 1945'e kadar fazla bir değişiklik göstermedi ve bu tarihte şehir nüfusu oranı yüzde 18,3'e yükselebildi. İkinci Dünya savaşı sonlarında kırsal bölgelerden şehirlere doğru hızlı bir göçün başladığı görüldü. Bunun başlıca sebepleri şunlardı: **1.** savaş yıllarında değer kazanan bazı zıraî ürünlerin sağladığı kazançla küçük bir zümrenin daha iyi şartlarda yaşamayı seçmesi; **2.** nüfusun hızla artmasına (yılda yaklaşık olarak yüzde 2,9) karşılık zıraate elverişli alanların değişmemesi, miras v.b. yollarla toprakların küçük parçalara bölünmesi ve sahiplerini geçindirememesi; **3.** büyük şehirler çevresinde yavaş yavaş gelişmeğe başlayan sanayinin el emeği ihtiyacı. En önemli sebep olan toprak yetersizliği yüzünden meydana gelen iç göçlerin varış hedefi başlıca Marmara bölgesi ve bu bölge içinde İstanbul'du. Ankara, Antalya, Çukurova, Diyarbakır, Gaziantep, Van da öteki merkezleri meydana getiriyordu. Terk edilen yerlerin başında da Karadeniz, Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgeleri vardı. Şehirlerde yaşayan nüfus 1950'de yüzde 39,7'ye yükseldi; şehirleşme hızı da, nüfus artışının iki mislini aşacak şekilde, 1960 -1965 döneminde yüzde 5; 1965-1970 döneminde yüzde 6,2 olarak devam etti. Hızlı şehirleşmenin sonucu olarak 250 000'den fazla nüfuslu yerlerde yaşayanların genel nüfusa oranı 1950'de yüzde 39,7; 1960'ta 34,9; 1965'te yüzde 35,9; 1970'te yüzde 36,1 oldu. Şehirleşme hızıyle yerleşme yerlerinde gerekli altyapı kuruluşlarının paralel yürütülemeyişi yüzünden İkinci Dünya savaşı sonundan itibaren şehirleşmenin yan meselelerinden biri olarak gecekondu meselesi ortaya çıktı. Şehirleşmenin düzenli bir şekilde gelişebilmesi için 1928'de 1351 Sayılı kanunla Ankara için imar planı hazırlanması zorunluğu vardı. 1930'da çıkarılan 1580 Sayılı kanunla bu zorunluk bütün belediyelere de konuldu. Ayrıca belediyelerin yol ve imar kanunları çıkarıldı; 1958'de İmar ve İskân bakanlığı kuruldu. Ancak bu tedbirler de şehirleşmede düzenliliği sağlayamadı ve 1970'te İstanbul'daki gecekonduların sayısı 195 000'e (meskenlerin yüzde 40'ı), Ankara'dakilerin 150 000'e (meskenlerin yüzde 65'i), İzmir'dekilerin 60 000'e (meskenlerin yüzde 25'i), Adana'dakilerin 28 000'e (meskenlerin yüzde 49'u) ve bütün Türkiye'de de 433 800'e (meskenlerin yüzde 25'i) yükseldiği görüldü. Bu tarihte nüfusu 10 000'den fazla olan ve şehir sayılan yerleşme yerlerinin toplam sayısı ise 202'ye ulaşmıştı. Şehirleşme hızını büyük ölçüde değiştirecek bir durumun yaratılamaması halinde 1985'te nüfusu 250 000'i aşacak yerleşme yerleri arasında şu şehirlerin bulunacağı belirtildi: Adana, Ankara, Bursa, Diyarbakır, Elazığ, Eskişehir, Gaziantep, İçel, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Urfa. (→ Bibliyo.) [ML]

ŞEHİRLİ sıf. (*şehir*'den *şehir-li*). Şehir halkından olan. (M)

Şehirli Kız. Bk. ARLEZYEN.

Şehir tiyatrosu (İSTANBUL), Dârülbedayi*nin 1934'ten sonra aldığı ad. Önce İstanbul belediyesinin hayır kurumlarına ayırdığı ödenekten yardım görerek çalışmalarını sürdüren Dârülbedayi 1926'da vali Muhiddin Üstündağ zamanında belediyenin yakın ilgisini gördü; tiyatronun yönetimi Celâl Esat Beye (Arseven) verildi. Sanat yönetmenliği için de S.S.C.B.'de tiyatro eğitimi görerek yurda dönen Muhsin Ertuğrul seçildi. Sanatçılar da aylığa bağlandılar. 1930'da tiyatronun belediye bütçesinden belli bir ödenek alması öngörüldü, 1934'te kurum resmen İstanbul Şehir tiyatrosu olarak anılmağa başlandı. Tiyatronun başında bulunan Muhsin Ertuğrul, ilk zamanlarda seyirci ve her oyun için temsil sayısını artırma yolunda bir kampanyaya girişti. «3 Defadan 100 defaya» sloganı gerçekleştirildi. 1926'da «Hamlet» en çok 7 defa arka arkaya temsil edildi; bu sayı 1959'da aynı oyunun sahneye konuşunda 170'e çıktı. Bu başarıyı hızlandıran sebeplerden biri de Tepebaşı sahnesinde yeni bir sanat dalı olan operetler oynanmasıdır. İlk yıllarda Ekrem Reşid Rey ve Cemal Reşid Rey'in yazıp besteledikleri operetler seyirci ve ilgi sayısını arttırdı.

1971-1972 Mevsiminde İstanbul Şehir tiyatrolarının beş sahnesinde seyirci sayısı 310 000'di ve temsil başına ortalama 270 seyirci düşüyordu. 1935'te İstanbul Şehir tiyatrosu üç ayrı sahnede temsil veriyordu: Tepebaşı tiyatrosunda dram ve komedi, Fransız tiyatrosunda operet, yine Tepebaşında Asrî sinemada çocuk tiyatrosu. Bu sıralarda Tepebaşı tiyatrosunun her mevsim, bir Shakespeare temsiliyle açılma geleneği kuruluyordu. Molière, Goldoni, Schiller gibi klasiklerin yanı sıra Pirandello, Çehov, Shaw, Dostoyevski, Tolstoy, İbsen, Gorki'den çağdaş yazarlara kadar batı dünyasının birçok eseri de halka tanıtılıyordu. Bir süre sonra operetlere ve müzikli eserlere son verildi; bunların yerini hafif komediler ve vodviller aldı. 1952'de sanat işlerini yürütmek üzere Avusturya'dan Max Meinecke getirildi. Bu yıllarda İstanbul yakasında Eminönü Halkevi salonunda da temsiller veriliyordu. 1959'da Muhsin Ertuğrul tekrar kuruluşun başına getirildi ve yeni çalışma dönemi 1966'ya kadar sürdü. Muhsin Ertuğrul tiyatroyu halkın ayağına kadar götürmek amacıyle Kadıköy, Üsküdar, Fatih ve Zeytinburnu tiyatrolarını kurdu. Bunlardan Saraçhane başındaki Fatih tiyatrosu (1960) ve Doğancılar semtindeki Üsküdar tiyatrosu (1961) bugüne kadar gösterilerine devam etti; Zeytinburnu temsillerinden birkaç mevsim sonra vaz geçildi. Beyoğlu'ndaki İpek sineması Yeni Komedi tiyatrosu adıyle Şehir tiyatroları emrinde çalışmağa başladı. Kadıköy tiyatrosu da yer değiştirerek Halk Eğitim merkezinin geniş salonunda yerleşti. Tarihî bir değer taşıyan Tepebaşı tiyatrosu yanmadan (1970) birkaç yıl önce, eskiliği dolayısıyle fazla seyirci yükünü taşıyamayacağı görülerek temsillere kapatıldı. Bunun üzerine Harbiye'de İstanbul sergisi sırasında inşa edilmiş bir pavyondan büyük bir tiyatro yapıldı ve idare kısmı da buraya taşındı (1970). Bugün İstanbul Şehir tiyatrolarının temsil vermekte olduğu salonları şunlardır: Merkez Harbiye tiyatrosu (600 koltuk), Yeni Komedi tiyatrosu (743 koltuk) ve Kadıköy tiyatrosu (540 koltuk). İstanbul Şehir tiyatrolarının yıllık bütçesi on beş milyon lirayı bulmuştur. Kadrosunda 150 sanatçı vardır. Her yıl 15-18 eser sahneye konulur. Yaz aylarında Açıkhava tiyatrosunda verilmeğe başlanan temsiller, sonra Rumelihisarındaki açıkhava sahnesine aktarıldı. Kışın okulların açık olduğu aylarda Harbiye, Fatih ve Üsküdar sahnelerinde çocuk tiyatrosu temsilleri verilir. (→ Bibliyo.) [M]

ŞEHİT veya **ŞEHİD** sıf. ve i. (ar. *şehâdet*'ten *şehîd*). Kutsal bir ülke ve inanç yolunda savaşırken ölen kimse: *Kaybımız iki şehit iki yaralıdır. Bize daha çok zarar veremediler* (Kemal Tahir). || *Şehit olmak*, kutsal bir ülkü ve inanç uğruna savaşırken düşman tarafından vurularak ölmek: *Şehit benim babam... Çanakkalede şehit olmuş... Top götürmüş belden aşağısını* (Kemal Tahir). || *Şehit etmek*, (birini) kutsal bir ülkü ve inanç uğruna savaşırken öldürmek.

— ÇEŞ. DEY. *Şehit düşmek*, şehit olmak. || *Ya şehit, ya gazi*, eski türk töresinde annenin erkek çocuğuna ilk sütünü verirken söylediği dua sözü.

— *Esk. Şehid-i hançer-i müjgân*, hançer gibi olan kirpiklerin şehidi. || *Şehid-i Kerbelâ*, (Kerbelâ şehidi) Hz. Hüseyin.

— Din. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk. Şehidi hükmî*, suda boğularak (gârik), yangında yanarak (hârik), kimsesiz olarak (garip) veya bilimsel araştırma, deprem, salgın hastalık sırasında ölen müslüman kişi.

— ANSİKL. Din. *Şehid*. Hz. Muhammed, islâm dininin doğuş yıllarında dinin yayılması ve tutunması için ona karşı çıkanlarla, Müslüamnlığın gelişmesini önlemek isteyenlerle savaşmayı bir görev olarak niteledi. Din ve Tanrı yolunda ölmenin kutsal bir hareket olduğunu, böyle kimselerin Tanrı tarafından mükâfatlandırılacağını bildirdi. *Kur'an*'ın birçok yerinde şehit olmanın kutsal bir görev olduğu, şehitlerin Tanrı katına yükselen mutlu kimseler sayıldığı bildirilir. Şehitler için «öldü» sözünün kullanılmaması gerektiğini, onlar için «göklere yükseldiler» demenin doğru olacağını bildirir. Bu yüzden görev başında ölen şehitler, giyecekleriyle birlikte gömülür, yıkanmaz. İslâm dininin doğuşundan son çağlara kadar şehitlik dinî bir nitelik taşırdı. Sonraları anlamı genişledi. Vatan uğrunda savaşarak ölenlere de şehit dendi. Bugün, dinden çok vatan ve görev uğrunda ölenlere şehit denmektedir. (M)

ŞEHİTLİK i. (*şehit*'ten *şehit-lik*). Şehit olma hali: *On dört aydır atımı besledim / Hem gazilik hem şehitlik istedim* (Halk türküsü). *Şehitlik mertebesine erişmek*. || Şehit olan kimselerin gömüldüğü mezarlık. (M)

ŞEHİT NÂZIM BEY, türk kumandanı (Kayseri 1887 - Eskişehir 1921). İlk ve ortaöğrenimini Kayseri'de yaptı. Harbiyeyi erkânıharp yüzbaşı olarak bitirdi (1909). Çeşitli kıtalarda görev aldı. Balkan savaşına binbaşı rütbesiyle Doğu cephesinde katıldı (1912). Birinci Dünya savaşında Galiçya cephesinde tümen erkânıharp reisiydi. Kafkasya cephesinde Nuri Paşa kuvvetlerinde aynı göreve tayin edildi. Beyşehir Süvari alayı kumandanı olarak Kurtuluş savaşına katıldı (1919). Bolu ayaklanmasını bastırdı. 4. Tümen emrine girerek cephede çarpıştı. Miralaylığa yükseldi. Nasuhçal - Eskişehir savaşı sırasında Yumrutepe yakınlarında şehit oldu. (M)

ŞEHİTNUSRETBEY, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Urfa ili, Akçakale ilçesi) bucak; 5 063 nüf. (1965); 30 köy. — *Bucak merkezi*, eski *Nusretiye*; 137 nüf. (1965). Merkezi Urfa'ya bağlayan yolun 18. km'sinden batıya ayrılan 5 km'lik bir yolun sonundadır. Yüksl. 382 m. (M)

ŞEHİY sıf. (ar. *şehvet*, istek'ten *şehiyy*). *Esk.* İstek uyandıran, iştahlandıran.

◆ **Şehiye** sıf. *Esk.* Şehiy'in dişili: *Etbâ'ı ile nıam-i şehiyye tenavül ederler iken...* (Naima). || *Et'ıme-i şehiye*, iştahlandıran yemekler. (M)

ŞEHKA i. (ar. *şehka*). *Esk.* Hıçkırık, çığlık. || *Şehka-i bükâ*, ağlama hıçkırığı: *Sonra bir şehka-i bükâ olarak / Düşer ağuş-i leyl-i tarike* (Cenab Şahabeddin). [M]

ŞEHKÂR blş. i. (fars. *şeh*, şan ve *kâr*, iş'ten osmanlıca *şeh-kâr*). *Esk.* Büyük ve değerli eser, şaheser. (M)

mücevhercilikte kullanılan değerli TAŞLAR

Cartier Joaillier, Paris. Foto. LAROUSSE

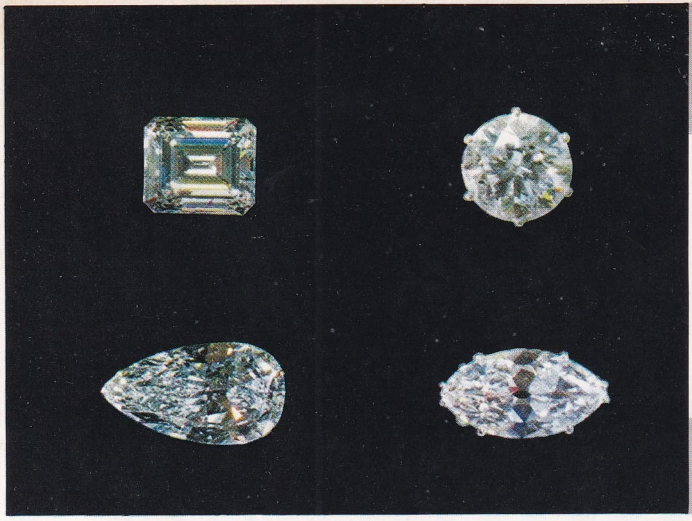

elmas (çeşitli yontma şekilleri)

zümrüt

yakut

gökyakut

değerli TAŞLAR

akik

amazonit

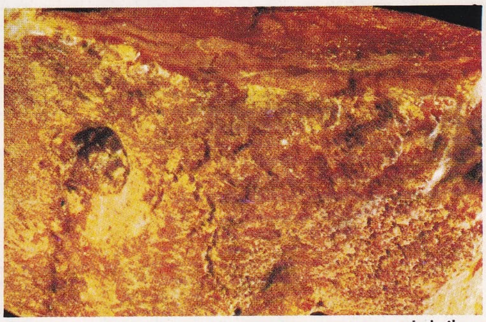

kehribar

ametist

beril

grena

kara kehribar

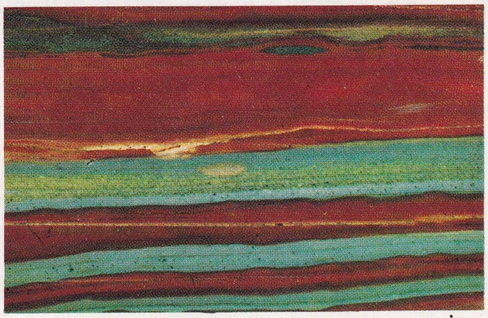

jasp

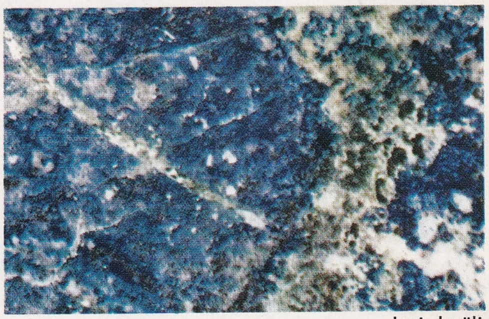

lapis-lazüli

turmalin

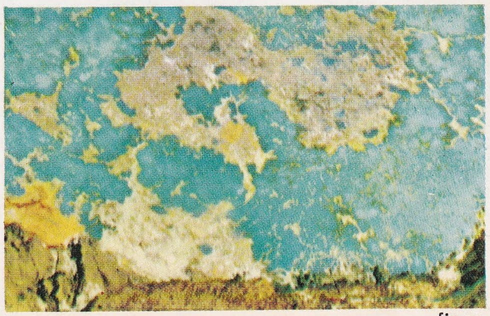

firuze

New York: Americana oteli
Foto. Serraillier - Rapho

Mexico: blok apartmanlar ve ön planda, aztek kalıntıları
Foto. Lawson-Rapho

Sao Paulo: Copan apartmanı
Foto. Lénars-Atlas-Photo

Tokyo: şehir otobanları *Foto. Shogakkan*

Basildon: «yeni bir şehir»
Foto. amb. de Grande-Bretagne

Moskova: Rossia oteli *Foto. Doisneau-Rapho*

ŞEHLÂ sıf. (ar. *şehl*'den *şehlā*). Çirkin görünüşlü olmayan, kusurlu sayılmayıp hoşa giden, hafifçe şaşı (göz): *Uzun boylu, zarif endamlı, esmer güzeli, gözleri iri, tatlı şehlâ* [...] *yürüyüşü cazibeli, giyinişi zevkli, ağır tavırlıydı* (Ahmed Rasim). *Şehlâ gözü nergis-i pür efsun / Ziba kaşı nergis üzreki nûn* (Fuzuli). || — *Esk.* Elâ gözlü (kadın). || Koyu mavi, elâ (göz). || *Ayn-ı şehlâ* (veya *çeşm-i şehlâ*), elâ göz. Hafifçe şaşı göz. (M)

ŞEHLÂGÖZ AHMED PAŞA. Bk. AHMED PAŞA *Şehlâgöz*.

ŞEHLEVEND bl. i. ve sıf. (fars. *şeh-levend*). *Esk.* Boylu boslu ve yiğit (kimse): *Kız oğlan nazı nazın şehlevend avazı avazın* (Nedim). [M]

ŞEHM sıf. (ar. *şehm*). *Esk.* Zeki, becerikli. || Yiğit, cesur. (M)

ŞEHNAME veya **ŞAHNAME** blş. i. (fars. *şâh* veya *şeh* ve *nâme*'den *şeh-nâme* veya *şâh-nâme*). *Esk.* Padişahların biyografisini manzum olarak anlatan edebî eser.

— ANSİKL. Ed. İlk defa iran şairleri tarafından kullanılan *şehname* deyimi, Firdevsî'nin aynı adlı eseri dolayısıyle önem kazandı. Şehnameler genellikle mesnevî türündedir. İran saraylarında sultanların yanında bulunan, bütün seferlerine ve gezilerine katılan, gördüklerini, duyduklarını övücü bir dille şiirleştirerek şehname yazmakla görevli şairler vardı. Sonradan Osmanlılar tarafından da benimsenen bu gelenek, saraylarda şehnameci adı verilen birtakım görevlilerin bulundurulmasına yol açtı; fakat, bunların yazdığı şehnameler her zaman manzum değildi. (M)

Şehname, iran şairi Firdevsî'nin, iran tarihini, efsaneleri konu edinerek yazdığı manzum eser. Mesnevî türünde ve 60 000 mısradır. Başlangıçtan X. yy.a kadar iran tarihini bir bütün olarak kapsayan eser dört ana bölüme ayrılır. Birinci ve ikinci bölümler iran tarihinin masallar çağıdır. Bu çağda yaşayan bütün kahramanlar efsanelerle tabiatüstü nitelikler kazanmış, insanüstü başarılar göstermiş yiğitlerdir. Üçüncü bölüm İran'ın yarı tarih, yarı masal çağını konu edinir. Bu bölümde tarihle masal birbirine karışmış, olaylar geniş hayal gücüyle zenginleştirilmiş, özellikle İranlılar ile Turanlılar arasında yapılan efsanevî savaşlarla donatılmıştır. Dördüncü bölüm, İran'ın bilinen gerçek tarihini konu edinir. Burada iran tarihi bir kahramanlar yuvası olarak nitelenir. Bütün savaşlar, başarılar insanüstü birer güce dayanır. Tarihte bilinen eski iran hükümdarından başlayarak Firdevsî'nin çağında yaşayan son hükümdara kadar bütün iran tarihi bir bütünlük içinde işlenir. Destanın en büyük ve en başarılı kahramanı Rüstem'dir. Rüstem, özellikle İran'ın bağımsızlığı ve yükselmesi yolunda yapılan bütün savaşlarda kendini gösterir. *Şehname*'de işlenen konularda iki ana düşünce vardır. Biri İran'ın bağımsızlığı, yapılan baskılardan, haksızlıklardan halkın kurtuluşu, zalimlerin haklı olanlar tarafından ezilişi; ikincisi doğruluk (adalet) duygusunun geliştirilmesidir. İran halkı, ülkeyi eline geçiren düşmanların, zalimlerin baskısından kurtulmak için Dahhak'ın kişiliğinde örnekleşen zulme karşı Gâve'nin varlığında biçimlenen bağımsızlık, baskıya karşı direnme duygusuyla harekete geçer. Yapılan kanlı çarpışmalar sonunda adalet zulme üstün gelir, Dahhak ortadan kaldırılır.

Firdevsî, eserinde daha çok İran'ın müslümanlar tarafından alınışından, eski iran kültürünün yok edilmeğe çalışılmasından dolayı duyduğu acıyı, üzüntüyü dile getirir. Bu amaçla eski iran dinine bağlı kahramanları insanüstü başarılar sağlayan varlıklar gibi göstererek şiire sokar. Eserde iran halkının dilinde yaşayan ve Firdevsî'nin çağına kadar söylenegelen bütün masallar sıralanır. Kahramanlıkla dolu olayların arasına aşk olayları sıkıştırılır; bazı coşkunluklar şiiri renklendirir. *Şehname*'nin edebiyat ve dil tarihi bakımından önemi daha büyüktür. Özellikle eski iran dilinde kullanılan ve Firdevsî'nin yaşadığı çağda unutulan dört yüz kadar eski kelime eserin dil bakımından bir değer kazanmasını sağlar. *Şehname*'de iran dilinde kullanılan kelimelerin büyük bir kısmı yer alır. Atasözleri, iran halk deyimleri, inançlar, gelenekler, alışkanlıklar, halk masalları, bazen bilmeceler eserin bütünlüğü içinde geniş bir yer kaplar. Aruzun *feûlün feûlün feûlün feul* ölçüsüyle yazılan *Şehname* üstünde birçok Doğu ve Batı bilgini incelemeler yapmış, onu değişik açılardan yorumlamıştır. Bütün dünya dillerine çevrilen *Şehname*'de birçok türkçe kelimenin de yer aldığı görülür.

Firdevsî eserini yazarken Gazne sultanı Mahmud'dan çok yardım görmüş, eseri bitirince ona sunmuştu. *Şehname* sonraki yüzyıllarda bütün islâm edebiyatını, özellikle türk divan edebiyatını geniş ölçüde etkiledi; destan türünün erişilmez bir örneği olarak değerlendirildi. (M)

ŞEHNAZ i. (fars. *şehnâz*). Mus. Türk musikisinin en eski birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Şehnaz büzürk,* türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Şehnaz hâverân,* türk musikisinde birleşik makamlardan biri. (Şehnaz ile ırak makamlarından meydana gelir. Irak ile ırak perdesinde kalır. Dellâlzade'nin ve Musullu Hafız Osman Efendinin *İlâhiler*'i bu makama örnek olarak gösterilebilir.) || *Şehnaz hicaz,* türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Şehnaz hüseynî,* türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Şehnaz ırak,* türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Şehnaz kûçek,* türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Şehnaz neva,* türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Şehnaz perdesi.* Bk. PERDE. || *Şehnaz rast,* türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Şehnaz rehavi,* türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Şehnaz uşşak,* türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Şehnaz zengüle,* türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.)

— ANSİKL. *Şehnaz* uzzal veya hicaz yahut hümayun makamına hüseynî şiran perdesine göçürülmüş bir hümayun dizisinin eklenmesinden oluşmuştur. Güçlüler, birinci derecede nevâ-*re,* ikinci derecede hüseynî-*mi* perdeleridir. Seyri karışık olmakla birlikte genellikle inicidir. Donanıma *si* bakıye bemolü, *fa* koma diyezi, *do* ve *sol* bakıye diyezleri konur. Şehnaz makamına örnek olarak H.S. Arel'in *Âyin*'i ve *Durak*'ı, Dede Efendi ve Zekâi Dede'nin *İlahîler*'i, Mahmud Efendinin *Durak*'ı gösterilebilir. (M)

ŞEHNİŞİN blş. i. Bk. ŞAHNİŞİN.

ŞEHPER veya **ŞAHPER** blş. i. (fars. *şeh* veya *şâh* ve *per,* tüy > *şeh-per* veya *şâh-per*). *Esk.* Kuş kanadındaki en uzun tüy: *Kurtulur pâ-yi tarab yerden o dem kim melekût / Yere gökten süzülüp halka-i şehperle döner* (Yahya Kemal).

— Kıyf. *Esk.* Kavuk veya sarıkların ön kısmına takılan kuş tüylerinin en büyüğü. (Kavuk veya sarıklara şehper takma geleneğinin başlangıcı, Selçuklulara kadar uzanır. İran mitolojisine göre, gölgesi başına düşeni, mutluluğa eriştiren hümâ kuşunu avlayanların dilekleri gerçekleşirdi. Kuş tüylerinin kavuklara bu yüzden takıldığı sanılıyor.) [ML]

ŞEHR i. Bk. ŞEHİR.

ŞEHR i. (ar. *şehr*). *Esk.* Otuz günlük zaman, ay. || Yeni ay. || *Şehr-i haram,* İslâm öncesindeki Arapların savaş yapmadıkları bir aylık süre. || *Şehr-i ramazan* (veya *şehr-i savm*), ramazan ayı. (M)

ŞEHRAH blş. i. Bk. ŞAHRAH.

ŞEHRÂYİN blş. i. (fars. *şehr,* şehir ve *âyîn,* tören, merasim'den *şehr-âyîn*). *Esk.* Şehri donatma, şenlik: *Her taraftan, Boğaz, o şehrâyin / Mavi Tunca'yla gür Fırat akmış* (Yahya Kemal).

— Tar. Bir olayı kutlama amacıyle şehrin belli yerlerini ışıklandırarak yapılan şenlik, donanma.

— ANSİKL. Tar. Eski Mısırlılarda, özellikle Firavunlar çağında, Babil ve Sümerlerde dinî amaçla *şehrâyin* yapılırdı. Gece ışıldaklarla tören düzenleme, tapınakların çevresinde şiirler, şarkılar okuyarak dolanma geleneği eski Anadolu'da, özellikle Hititlerde, onlardan sonra Lydia, Frigya, Bergama devletlerinde de vardı. Daha sonraki çağlarda bağbozumu sırasında yapılan Dionysos törenlerinde, Traklardaki Orpheus törenlerinde geceleri şehrâyin düzenleme, yağlar yakarak tapınakları aydınlatma geleneği yaygındı. M.Ö. VI. yy.da Atina'da, daha sonra Roma'da düzenlendi. Bunlar bazı büyük savaşların yıldönümlerinde tanrılar adına düzenlenirdi. İran'da ateşe tapanlar, Hintliler, Çinliler gene din törenleri yapar, geceleri ateşler yakar, şehrin belli yerlerini aydınlatır, dinî şarkılar okur, şehrâyin düzenlerlerdi. İslâm ülkelerine şehrâyin, eski İran'da ateşe tapanlardan geçti. Uzun süre ateşe tapan İranlıların yönetimi altında kalan islâm ülkeleri, bu geleneği benimseyerek, her yılın belli gecelerinde şehrâyin düzenlemeğe başladılar. İslâm ülkelerinde islâm dininin doğuşundan sonra yapılmağa başlanan şehrâyin dinî ve siyasî amaçla düzenleniyordu. Dinî nitelik taşıyan ilk şehrâyin Hz. Muhammed zamanında, onun Mekke'den Medine'ye göç ettiği sırada Medine halkı tarafından düzenlendi. Gece ışıklar yakarak, ilâhiler ve dualar okuyarak Hz. Muhammed'i karşılayan Medinelilerin bu hareketi, sonraki yıllarda bir din töreni niteliğini kazandı. Dinî bayramlarda, bazı kutsal günlerin yıldönümlerinde geceleri camileri, mescitleri, resmî yapıları, yolları ışıklarla donatmak, bazı yüksek yerlerde ateş yakmak bir gelenek oldu. Daha sonraki çağlarda Emevîler, Abbasîler zamanında şehrâyinler düzenlendi; halifelerin konakları ve ibadet yerleri geceleri ışıklandırıldı. Dualar ve Kur'an'dan sureler okundu. Osmanlı devletinin ilk ünlü ve büyük şehrâyini İstanbul kuşatması sırasında Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırıldı. Fetihten bir gece evvel surların etrafında ışıklar yakılarak yapılan bu şehrâyin tarihlere «mum donanması» adıyle geçti. Osmanlılar XV. ve XVI. yy.lardan sonra özellikle İstanbul, Edirne ve Bursa'da belirli yıldönümlerinde, cülus törenlerinin yapıldığı günlerin gecesinde, sünnet düğünlerinde, sarayluların (haseki ve cariye) evlenmelerinde şehrâyinler düzenlediler. Bunların dışında tekkelerde de bazı önemli sayılan geceler şehrâyinlerin düzenlendiği biliniyor. Siyasî amaçla düzenlenen şehrâyinler, daha çok ordular tarafından yapılırdı. Bunlar millî bayramlarda, büyük başarıların yıldönümlerinde düzenlenen, fener alayları denen ışıldaklı birliklerin caddelerde düzenli yürüyüşleriyle yapılan şehrâyinlerdir. Bu tür şehrâyinler denizde de, savaş gemilerini ışıklandırarak yapılırdı.

Bugün bütün dünya'da, daha çok millî amaçlarla, belli yıldönümlerinde ve bayramlarda şehrâyin düzenlenir. (M)

Şehrazat, bir perdelik bale; libretto: A. Benois. 1910'da Paris operasında Diaghilev'in Rus balesi tarafından temsil edildi; müzik Rimskiy - Korsakov; dekor Bakst; koreografi Fokin. Sindbad'ın deniz yolculuğunu ve gemisinin batışını dile getiren senfonik şiire, Alexandre Benois, *Binbir Gece Masalları* tarzında bir harem dramı uyguladı. (L)

Şehrazat Sultan, *Bin Bir Gece Masalları*'nın kahramanlarından biri. Derlemedeki masallar Şehrazat'ın ağzından anlatılır. (L)

ŞEHREG i. Bk. ŞAHREG.

ŞEHREMANETİ blş. i. İda. *Esk.* Osmanlı imparatorluğunda, bugünkü belediye zabıtası görevini yapan, şehrin temizlik ve güzelliğiyle ilgilenen mahallî idare. || Bugünkü belediye teşkilâtının Türkiye'de kurulan ilk şekli. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İda. *Esk.* Osmanlı devleti zamanında belediye işleri kadılar tarafından görülür, ihtisap* ağası ve öteki bazı memurlar da kendilerine yardım ederlerdi. Bu görev 1854'te kadınlardan alınarak İstanbul'da kurulan *Şehremaneti*'ne verildi. Şehremaneti terimi, İmparatorluğun, mimarbaşına yardım eden ve saraya ait bazı işleri gören memuruna verilen şehremini sözünden ge-

lir. Şehremaneti veya şehreminliği kurulmasından amaç, şehrin temizliğini sağlamak ve güvenliğini korumaktı. Bu teşkilât, bir şehreminin başkanlığında iki yardımcı ile İstanbul halkının ve esnafının ilerigelenlerinden kurulu karma bir şehir meclisinden meydana geliyordu. Sonradan bu kuruluşun şeklinde bazı değişiklikler yapıldı. 1867'de Beyoğlu'nda uygulanan belediye teşkilât ve usulü genişletildi. Sonra, yine şehremaneti adıyle Anadolu şehirlerinde belediyeler kuruldu. 1876 Tarihli kanunla her şehir ve kasabada belediye teşkilâtı kuruldu. 1912'de İstanbul için Dersaadet Teşkilâtı Belediye kanunu yürürlüğe konuldu. Bu kanunlara, 16 şubat 1340 (1924) ve 417 sayılı Ankara Şehremaneti kanunu eklendi. Kanuna göre, Ankara şehremini, Dahiliye vekâleti tarafından tayin ediliyordu. Ankara'nın yönetiminde de İstanbul örneği esas alındı. 3 Nisan 1930 tarihli ve 1580 sayılı Belediye kanunu, 23 eylül 1293 (1876) tarihli Dersaadet ve Vilâyet Belediye kanunlarıyle eklerini, 1328 (1912) tarihli Dersaadet Teşkilâtı Belediyesi Hakkındaki Kanunu Muvakkatı ve Ankara Şehremaneti Kanununu kaldırdı. (M)

şehzade
(«Türkische Gewänder» adlı kitaptan)

ŞEHREMİNİ bIş. i. İda. *Esk.* Osmanlı devletinde İstanbul'daki saraya ve devlete ait binaların bakımı ve onarımıyle uğraşan, ayrıca İstanbul'daki saraylara gerekli olan şeyleri satın alan görevli. (Bk. ANSİKL.) || Şehrenameti'nin başında olan kimseye verilen ad. (Bk. ŞEHREMANETİ.) || *Şehremini halifesi,* şehremininin maiyetinde bulunan görevlilerden biri. (Yazı işleriyle uğraşırdı.) || *Şehremini ruznamecisi,* şehreminin maiyetinde bulunan görevlilerden biri. (Hesap işlerine bakar ve bunlarla ilgili defterleri tutardı.)

— ANSİKL. *Şehremini,* Eski ve Yeni saraylarda görevli olanların maaşlarını verir, sarayların vekilharçlığını yapardı. Saraya ait taşıma ücretleri, saray arabalarının onarımı, sürre alayına gereken malzemenin sağlanması, Enderun için gerekli şeylerin satın alınması, saray mutfakları için urgan, muşamba ve keçelerin sağlanması da şehremininin görevleri arasındaydı. Eski saray için gerekli olan balta, kürek ve küfeler de şehremini tarafından sağlanırdı. XVI. yy. ortalarında osmanlı sınırları içine giren yabancı elçilerin, İstanbul'a kadar olan yol masrafları da, şehremini tarafından karşılanırdı. Fatih kanunnamesine göre şehremini, terfi edince defterdar olurdu. Törenlerde yeri defterdardan sonra, reisülküttaptan önce gelirdi. XVII. yy. ortalarında şehremini görevini yapabilmek için maliyeden 850 000 kuruşluk bir ödenek alırdı. 1831'de sarayın Enderun kısmında görevli olanların maaşlarını padişahlar kendi hazinelerinden (Cebi Hümayun hazinesi) ödemeğe başladıklarından, sarayın maaş işi, şehremininden alınarak hazine kethüdasına verildi. Şehreminleri çoğunlukla Divanı Hümayun hocalarından tayin edilirlerdi. Şehremini tayin edilen kimse, sadrazam huzurunda hil'at giyer, sonra saraya giderek dârüssaade ağası huzurunda ikinci bir kürk giyerdi. Şehreminlerinin emrinde bir malzeme ambarıyle ustalar, kalfalar ve şehremini ruznamecisiyle şehremini halifesi gibi memurlar bulunurdu. Devlete ve saraya ait binaların onarım ve bakımlarında, şehreminiyle mimarbaşı arasında anlaşmazlık çıktığından, 1831'de Ebniye-i Hassa eminliği kurularak şehreminliği kaldırıldı. (M)

ŞEHREMİNİ, İstanbul'da, doğuda Çapa, batıda Topkapı arasında semt. Millet caddesi, bu semtin başlıca eksenini meydana getirir. Ereğli mahallesinin çevresiyle, kısmen Melekhatun, Arpaemini, Denizabdal ve İbrahim Çavuş mahalleleri üzerinde yayılır. Genellikle küçük sanayi, ticaret ve memurlukla geçinen orta halli halk için bir oturma kesimidir. — *Şehremini bucağı,* İstanbul ilinde (Fatih ilçesi) bucak; 76 444 nüf. (1965). Batıda Vatan caddesi başlangıcından Silivrikapıya kadar surlara dayanır; kuzeyden Vatan caddesi, güneyden Hekimoğlualipaşa caddeleriyle sınırlıdır. (M)

Şehremini camii veya **Ereğli camii,** İstanbul'da Şehremini semtinde Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan cami. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmiyor. Bu semtte Konya Ereğli'sinden gelen halk oturduğu için Ereğli camii olarak da bilinir. Çeşitli onarımlar gören cami, 1950-1953 yıllarında değişik bir planda yeniden yapıldı. 1957'de yol açımı sırasında yıktırıldı. (M)

ŞEHRENGİZ i. (fars. *şehr,* şehir ve *engîz,* karıştıran'dan *şehr-engîz,* şehir karıştıran). Ed. *Esk.* Bir şehrin güzellerini ve güzelliklerini konu edinen eserlere verilen ad.

— ANSİKL. Bazen içine mensur bölümlerin de karıştırıldığı manzum *şehrengiz*'ler türk edebiyatında daha çok XVI. yy.dan sonra görülmeğe başlandı. Ondan önce şehrengizlerin yazıldığı ileri sürülürse de üstünde durulmağa değer bir eser yoktur. Şehrengizlerin genellikle iki ayrı konusu vardır. Birincisi, şehrin kız veya erkek güzelleri; ikincisi, şehrin tabiî kuruluşu, güzellikleri hoşa giden, insanın gönlünü açan yanları, gezi yerleri, eğlenceleridir. Şehrengizlere, genellikle güzellere gönül kaptırma ve bu yüzden dinî görevleri yerine getirememekten dolayı Tanrı'dan af dilemekle başlanır, bir münacata yer verilir. İkinci bölüm, eserin hangi sebeple yazıldığını anlatan, açıklayan kesimdir. Bu bölümde şair güzellerin, güzelliklerini beğendiği, konu edindiği şehri övmekle onun özelliklerini, başka şehirlere benzemeyen, onlardan üstün sayılan yanlarını sıralamakla başlar. Önce tanıdığı, bildiği güzelleri över, özelliklerini anlatır. Sonra güzelleri konu edinir, güzelliklerini açıklar. Bu bölümler, mesnevî türündedir ve 2-10 beyit arasında değişir. Bazen güzellerin adları sayılır, bazen de adları anılmadan tasvirleri yapılır. Şehrengizlerde güzelleri ırklarına göre sıralama geleneği de vardır (rum güzelleri, ermeni, gürcü, çerkes, boşnak güzelleri gibi). Şehrengizin son bölümüne *hatime* denir. Şair burada, övdüğü şehirde daha birçok güzelin bulunduğunu, ancak bunların hepsini tanıyamadığını açıklar. Bu tür eserler arasında, çevrenin özelliklerini, gelenek ve göreneklerini, halkının yaşayışını, inançlarını belirtenler de vardır. Türk edebiyatında en önemli şehrengizler, Mesihî'nin (öl. 1512) ve Zati'nin (öl. 1546) *Edirne;* Taşlıcalı Yahya'nın (öl. 1582) *İstanbul;* Lâmiî Çelebi'nin (öl. 1532) ve Âşık Çelebi'nin (öl. 1572) *Bursa* şehrengizleridir. (M)

ŞEHRÎ sıf. (fars. *şehr,* şehir'den *şehrî*). *Esk.* Şehirli. || İstanbullu. || *Mec.* Kibar, ince. (M)

ŞEHRÎ sıf. (ar. *şehr*'den *şehrî*). *Esk.* Ay ile ilgili, aylık.

◆ **Şehriye** i. *Esk.* Şehrî'nin dişili. || *Şehriye-i dekâkîn,* esnaftan aylık olarak alınan kazanç vergisi. (Tanzimattan sonra [1839] *temettü* [*kazanç*] *vergisi* adını aldı.) [M]

ŞEHRİR i. (fars. *şehrîr*). Takvim. İran'da 6. ayın adı. (*Şehrir,* öteki iran ayları gibi 30 gün çeker. Bu adın daha eski şekli *şehrirvar*'dır.) || Her iran ayının 4. günü. (Ay ve gün şehrirlerini birbirinden ayırmak için kelimenin sonuna mah [ay] veya ruz [gün] eklenir.) [M]

ŞEHRİRGÂN, İran takviminde hem ay, hem gün adının bir araya geldiği 4. şehrire verilen ad. Bk. ŞEHRİR. (M)

ŞEHRİSTAN bIş. i. (fars. *şehr* ve *-istân*'dan *şehr-istân*). *Esk.* Büyük şehir. (M)

ŞEHRİSTAN, İran'da birçok şehrin ortak adı. 1. *Şehristanı Yezdegerd.* Sasanî hükümdarı Yezdegerd II (438-457) tarafından Türklerin akınlarına karşı kuruldu ve onun başkenti oldu. Bugün Cürcân eyaleti içindedir. 2. Horasan'da şehir. Nasa (Nisa) şehri yakınında ve çöl kenarında olan şehir dokuma sanayii bakımından önemlidir. 3. Sistan'da köy. Ortaçağda Sistan eyaleti merkezi olan Zerenc şehri yakınlarındadır. Ayrıca, Hemedan, Fars ve Taberistan'da Şehristan adını taşıyan küçük köyler vardır. (M)

ŞEHRİSTANÎ (Ebul Feth Taceddin), iranlı din bilgini (Horasan, Şehristan 1076 - ay.y. 1153). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Eserlerinin incelenmesinden arap dili ve arap edebiyatı konularında, islâm tarihi alanında çalışmalar yaptığı anlaşılıyor. Bir süre Şehristan'da yaşayan, mantık, riyaziye, heyet bilimlerine ilgi duyan Şehristanî, sonradan Nişapur'a gitti. Orada Ali bin Ahmed Madinî'den hadis dersi aldı. Zamanının ünlü bilginlerinden yararlandı. Özellikle Ahmed bin Muhammed Hafî (öl. 1106), Ebu Nasr Abdurrahim (öl. 1120) adlı bilginlerden fıkıh, fıkıh usulü, Ebül Kasım Salman'dan (öl. 1118), kelâm, cedel, din felsefesi okudu. Sonra Harizm iline gitti. Orada da zamanın aklî ve naklî bilimler konusunda yetkili kimselerden ders aldı. Bütün bu bilgiler sonradan onunla ilgili kaynaklardan çıkarılıyorsa da kesin değildir. Ancak, Bağdat'a gittiği, Nizamiye medresesinde bir süre ders verdiği biliniyor. Daha sonra tekrar Horasan'a giden Şehristanî, selçuklu sultanı Sencer'ir veziri Ebül Kasım Muhammed'in hizmetine girdi. Burada on iki yıl kaldığı sanılıyor. Şehristanî, islâm dünyasında, ilk defa derli toplu bir din tarihi yazan kimse olarak tanınır. Değişik bilimler üstünde çalışmasına karşılık bütün gücünü din konularında yoğunlaştırdığı görülür. Yirmiye yakın eseri vardır. Bunlar genellikle tefsir, kelâm, mezhepler ve dinlerle ibadet konularını kapsar. Eserleri arasında en önemlileri dinler ve mezhepler tarihiyle ilgili olanıdır. *El-Milel ve'l-Nihal* (Dinler ve Mezhepler) adlı bu eserde, yazar, bütün islâm mezheplerini, onlardan doğan ayrı ayrı fırkaları, kolları, düşünce görüşlerini özetler, milletlerle fırkalar, inançlar ve mezhepler arasında görüş ve düşünüş ayrılıklarını, benzerliklerini anlatır. Bütün mezheplerin özelliklerini, o mezheplerle ilgili kaynaklardan aldığı yazılarla açıklar. Şehristanî'nin kitabındaki en önemli yenilik, kendinden önce ve sonra gelen bazı müslüman din tarihçileri ve yazarlarının yaptığı gibi, kendi düşüncelerini ortaya koymamasıdır. Mezheplerin aleyhinde veya lehinde, övücü, yerici düşünceler ileri sürmez. Olayları kendi bütünlükleri içinde inceler. Duygularının etkisi altında kalarak birtakım yargılarda bulunmaz. Bu yüzden koyu sünnî yazarlar, Şehristanî'nin bâtınî olduğunu, imamiye inancına bağlı bulunduğunu, Şiîlikle gizli ilgisi olduğunu ileri sürerek onu dine karşı gelmekle suçladılar. Onun tutumunu, din ve mezheplerle ilgili yazılarındaki gerçekçiliğini övenler de vardır. Şehristanî, *El - Milel ve'l-Nihal* adlı eserinde islâm dini ve mezhepleri dışında yahudi ve hıristiyan dinleriyle ilgili, özet niteliğinde bilgiler vermektedir. Mani, Mazdak, İrfaniye gibi islâm dinine, inançlarına büsbütün aykırı düşen putperest dinlerin de eserinde yer aldığı görülür. Bu gibi konuların geçtiği bölümlerde, Şehristanî yararlandığı kaynaklardan aldığı açıklayıcı bilgiye kendi düşünce ve görüşlerini katmaz, tarafsız kalmağa çalışır. Eserinde birçok filozofun düşüncelerinden de yararlandığı görülür. Eflatun'a ayırdığı özel bölümde onun «idea» öğretisini özetler. Ayrıca Pythagoras, Aristoteles, İbni Sina, Themistios gibi filozofların görüşlerini açıklamağa, özetlemeğe çalışır. Böylece dinlerle filozofların düşünceleri arasındaki birtakım yakınlıkları, kendi özel düşüncelerini söylemeksizin ortaya koyar. Şehristanî, din tarihi dışında kelâmla ilgili eserler de yazdı. Bunlarda da kendi çağına gelen kelâmla ilgili görüşleri özetledi. Bu eserinde mezheplerin amaçlarını, niteliklerini, kelâmla ilgili görüşlerini, dinle bağlantılı düşüncelerini sıralar, özetler. Onları sıralarken de gene tarafsız kalır. Eserleri: *El - Milel ve'l-Nihal* (Dinler ve Mezhepler), *Nihayetü'l - İkdam fi İlmi'l-Kelâm* (Kelâm İlmi Konusunda Çalışmanın Sonu), *El-Musarraat-ül-Felasife* (Filozofların Çatışmaları). [M]

ŞEHRİYAR bIş. i. (fars. *şehr,* şehir ve *yâr*'dan *şehr-i yâr*). *Esk.* Hükümdar, padişah: *Mısr'ın o şehriyarına benzer ki tıynetin / Öldürmedikçe vaslını etmezdi râyegân* (Tevfik Fikret).

◆ **Şehriyaran** çoğl. i. *Esk.* Hükümdarlar, padişahlar: *Firdevsî'nin şehriyaran-ı fürsü gezdirdiği...* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Şehriyarane** zf. *Esk.* Padişaha, hükümdara yakışacak şekilde.

◆ **Şehriyarî** sıf. *Esk.* Hükümdarla, padişahla ilgili. || i. Padişahlık, hükümdarlık. || *Damad-ı hazret-i şehriyarî,* padişahın, hükümdarın damadı.

◆ **Şehriyarlık** i. *Esk.* Hükümdarlık, padişahlık.

ŞEHRİYE i. (ar. *şa'r,* kıl > *şa'riyye,* kıla ait, kıl gibi ince olan'dan). Mutf. Çorba

Foto. MEYDAN

yapmakta kullanılan, çeşitli biçimlerde kesilerek kurutulmuş buğday unu hamuru; çorbalık makarna (hafifçe kavrulmuş olarak pirinç pilavının içersine de katılabilir. Şehriyeli pilav böylece hazırlanır): *Tel şehriye. Arpa şehriye. Yıldız şehriye.* || *Şehriye çorbası*, tel, yıldız veya arpa şehriyeyle yapılan bir çeşit çorba. (M)

ŞEHRİZOR. Tar. Asurlular zamanında Asurnasirpal devrinde Lullu halkının yaşadığı Zamua ilinin merkezi. Talût ve Davud'a ait efsanelerden anlaşıldığına göre, şehirde çok sayıda yahudi vardı. Sasanî yönetiminin devam ettiği sırada şehir Araplar tarafından alındı. Daha sonra yerinin sapalığı yüzünden âsilerin ve haricî topluluklarının sığındığı merkez oldu. Sayıca fazla olan kürtler, burada Hasanveyhi soyunu kurdular (1009-1042). XII. yy.da Türkmenler ile Zengi atabeklerinin eline geçti. Erbil atabeki Muzafferüddin Kökböri'nin merkezi oldu. 1226 Depreminde harap oldu. Sonra Ardilan soyunun hâkimiyeti altına girdi. 1639 Kasrışirin anlaşmasıyle Osmanlıların eline geçti. İstanbul'dan tayin edilen valiler tarafından yönetildi. XVIII. yy.-da Şehrizor eyaleti kuruldu. Bu eyalet Kerkük, Erbil, Köysancak, Karaçolan, Revanduz ve Harir sancaklarından meydana geliyordu. Baban reislerinin çıkardığı isyan sonucunda şehir onların hâkimiyeti altına girdi. 1867 İdarî islahatıyle Kerkük sancağına bağlandı. Birinci dünya savaşı sırasında Câf kabilesi reisleri olan Osman Paşa ile Mahmud Paşanın eline geçti. (M)

ŞEHRNAZ bļş. i. (fars. *şehr* ve *nāz*'dan *şehr-nāz*). Mus. Türk musikisindeki iki yüzyıllık mürekkep bir makam. (M)

ŞEHRUD i. Bk. ŞAHRUD.

ŞEHSUVAR BEY, Dulkadıroğulları beyi (öl. Kahire 1472). Süleyman Beyin oğlu. Melik Arslan'ın kardeşi Şah Budak tarafından öldürülünce (1465), Dulkadıroğulları beyliğinin başına, Memlûkların yardımıyle Şah Budak ve Rüstem Bey geçti. Osmanlı devletinin desteğini sağlayan Şehsuvar Bey, beyliği eline geçirdi (1467); Osmanlıların yardımıyle emîr Kulaksız kumandasındaki memlûk ordusunu yendi ve Darende'yi aldı (1468). Memlûklarla birlik olan Ramazanoğullarına karşı savaştı. Sonra, atabek Özbek kumandasındaki bir memlûk ordusunu yendi. Ramazanoğullarının elinde olan Payas ve Sis (Kozan) şehirlerini ele geçirdi; fakat emîr Yeşbey kumandasındaki memlûk ordusuna karşı koyamadı. Zamantı kalesine çekildi. Burada Memlûkluları esir oldu ve Kahire'ye götürülerek öldürüldü. (M)

ŞEHSUVAROĞLU (Bediî), türk hekimi ve yazarı (İstanbul 1914). Kabataş lisesini (1933), İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesini bitirdi (1939). Profesör oldu (1962). Eserleri: *Hac Yolu* (1948); *Farabî* (1950); *İstanbul'da Beş Yüz Yıllık Sağlık Hayatımız* (1953); *Ahmedî* (1954); *Türkiye Karantina Tarihine Giriş* (1957); *Anadolu'da Dokuz Asırlık Türk Tıp Tarihi* (1957); *Eczacılık Tarihi Dersleri* (1970). [M]

ŞEHSÜVAR i. Bk. ŞAHSÜVAR.

ŞEHTANE blş. i. Bk. ŞAHDANE.

ŞEHTEL (Franz), alman asıllı rus mimarı (1859-1926). Özellikle Moskova'da çalıştı. Başlıca eserleri: eski Morozov konağı (1896), Riabuşkin konağı (1900), Iaroslav garı (1903-1904). Moskova'daki Stroganov okulunda öğretmenlik (1896-1923) ve Moskova mimarlar derneğinin başkanlığını (1906-1922) yaptı. 1917'den sonra inşaat teşkilâtında etkin bir rol oynadı. (L)

ŞEHTİYE i. Denizc. *Esk.* Brik cinsinden iki direkli donanma gemisi. (*Şitye* de denir. Resmî belgelerde adı *şehtiyei brik* olarak geçerdi.) [M]

ŞEHVAN sıf. (ar. *şehvān*). *Esk.* Çok şehvetli, istekli. || Iştahlı. || Hırslı. || Aç. (M)

ŞEHVANÎ sıf. (ar. *şehvet* > *şehvān*'dan *şehvānî*). Şehvetle ilgili. || Sıf. ve i. Şehvete aşırı derecede düşkün olan (kimse).

◆ **Şehvaniye** i. *Esk.* Şehvanî'nin dişili. (M)

ŞEHVANİYET i. (ar. *şehvan*'dan *şehvāniyet*). *Esk.* Şehvetli olma hali, kösnülük. (M)

ŞEHVAR veya **ŞAHVAR** sıf. (fars. *şehvār* veya *şāh-vār*). *Esk.* Hükümdara uygun. || İ. Hükümdara yakışacak inci, iri taneli iyi cins inci. (M)

ŞEHVET i. (ar. *şehvet*). Cinsel istek: *Önünde, dudaklarının kenarında duran bu yarı açık enseden sıcak bir şehvet rayihası onun yüzünü yakıyor* (H. Z. Uşaklıgil). || Aşırı istek, arzu: *Kürekleri tutmanın şehveti avucunda* (Orhan Veli). || *Esk.* Nefis.

— ANSİKL. Din. İslâm dini insanlardaki sevişme duygusunu şeriat kurallarına uygun olarak serbest bırakmıştır. Kur'an ve hadislerle belirlenen ölçüler içinde insan nefsiyle (cinsel bakımdan) ilgili bütün ihtiyaçların giderilmesi, bu konuda Tanrı buyruklarına uyulması gereği vardır. *Şehvet*'te aşırılığa kaçmak, şeriatın koyduğu kurallar dışına çıkmak, zor ve baskıya başvurmak yasaktır. İslâm dini şehvet duygusunun giderilmesinde dişi ile erkeğin, dince gösterilen yolda giderek birleşmesini gerekli görür. Bunun dışında kalan bütün eylemler yasak ve haramdır.

— Tasav. Şehvet bazı mutasavvıflara göre insanın en aşırı sevgi coşkunluğu içinde Tanrı'ya yaklaşmasıdır. Yalnız Tanrı vardır, bütün evren Tanrı ile doludur, bütün insan eylemleri tanrısaldır diyen mutasavvıflara göre şehvet insanı Tanrı'ya götüren coşkunluk yoludur. Şehvete kapılan insan, yeryüzünde insan biçiminde görünüş alanına çıkan Tanrı ile birleşir. Muhiddin-i Arabî'ye göre Tanrı insana şehvet duygularının en taşkın zamanında, derin bir coşkunluk içinde görünür. Bundan dolayı sevişme insanı Tanrı'ya en yakın kılan bir eylemdir. (M)

Şehvet Çocuğu (*Il Piacere*), G. D'Annunzio'nun ilk romanı (1889). Şehvet Çocuğu'nda D'Annunzio'nun hemen bütün eserlerinde görülen meslekten âşık tipine rastlanır. Aşkı bir çeşit meslek sayan çapkın erkeğin tutkularına, kont Andrea Sperelli çok ince bir kültür ve ateşli bir duyarlık katar. Kendisini terkeden şehvetli güzel Elena'dan sonra duygulu ve namuslu Donna Maria'yı sever. Fakat Maria'nın kollarında bile Elena'nın ateşliliğini düşünür. D'Annunzio ateşli tutkuları hiç bir eserinde bu kitaptaki kadar saf ve korkusuzca anlatmamıştır. Ayrıca eserde yalancı bir estet mistikliğine yer verilmiş ve dinî semboller şaşırtıcı bir şekilde kullanılmıştır. (L)

ŞEHVETENGİZ blş. sıf. (ar. *şehvet* ve fars. *engihten*, uyandırmak'tan *-engiz* > *şehvet-engiz*). *Esk.* Şehvet, istek uyandıran. (M)

ŞEHVETLİ sıf. (*şehvet*'ten *şehvet-li*). Aşırı istekli, cinsel isteği fazla olan: *Gözleri şehvetli bir süzülüşle kapanıyor, dudakları kabarık duruyordu* (Ahmed Rasim). [M]

ŞEHVETPEREST blş. sıf. (ar. *şehvet* ve fars. *-perest*'ten *şehvet-perest*). *Esk.* Şehvete taparcasına düşkün, nefsine, isteklerine aşırı derecede düşkün: *Hatırlarım: Günlerden bir gün, dünyanın en şehvetperest insanı olmuştum* (S. F. Abasıyanık). [M]

ŞEHZADE veya **ŞAHZADE** blş. i. (fars. *şeh* veya *şāh* ve *zāde*, doğmuş'tan *şeh-zāde* veya *şāh-zāde*). Padişahın, hükümdarın oğlu: *Ha ben ha masaldaki o şehzade* (C. S. Tarancı). *Halbuki gerek Avrupa'da, gerek Mısır'da, evde büyük olan şehzade hükümdar olur* (Ziya Gökalp).

— Teşk. tar. *Şehzade hocası*, osmanlı şehzadelerinin eğitim ve öğretimiyle görevlendirilen kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Şehzade lalası*, osmanlı şehzadelerinin sancağa çıktıkları zaman maiyetlerine tayin edilen kimse. (Şehzade lalaları genel olarak tecrübeli ve padişahın güvenini kazanmış kimselerdi. Bunlar, şehzadelere devlet yönetimi ve askerlik hakkında bilgi verir, onların iyi bir hükümdar olarak yetişmelerine çalışırlardı.) || *Şehzade sancakları*, osmanlı hükümdarlarının oğulları tarafından idare edilen sancaklar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. Çelebi Mehmed devrine kadar «çelebi» adı verilen hükümdar çocuklarına, bu dönemden sonra *şehzade* denildi. Hükümdarın çocuğu dünyaya gelince, bu olay bir hattı hümayunla sadrazama bildirilir, devlet adamları saraya gelerek padişahı tebrik ederlerdi. Padişahın ilk oğlu doğunca başşehirde şenlikler yapılırdı. Yeni doğan şehzadenin bakımıyle «usta» denilen yirmi kadar genç kız görevlendirilirdi. Şehzade bir yaşına gelince, bakımı ve eğitimi için, başlalanın denetiminde üç lala verilirdi. Şehzade beş-altı yaşına gelince, onun ilköğrenimi için bir hoca tayin edilirdi. Şehzadelerin sünnet düğünleri de günlerce süren büyük bir törenle yapılırdı. On üç-on dört yaşına gelen şehzadeye, sarayda ayrı bir daire verilir, öğrenimi için kendisine özel hocalar ayrılırdı. Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde şehzadeler, oldukça serbest hareket ederlerdi. Öğrenimlerinin yanı sıra ata binmek, ok atmak, gürz kullanmak gibi çeşitli sporlarla uğraşırlar, maiyetleriyle kayık gezintilerine çıkarlardı. Mehmed III devrine kadar osmanlı şehzadeleri sancakbeyi olarak Anadolu'da bazı sancakların başına getirilir, burada devlet yönetimiyle ilgili bilgi ve tecrübe edinirlerdi. Sancak yönetimiyle görevlendirilen şehzadelere Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde *çelebi sultan* denirdi. Osmanlı şehzadeleri bazen sefere kumandan olarak yollanır veya devlet merkezinde babalarına vekâlet ederlerdi. Osmanlı imparatorluğunun ilk dönemlerinde şehzadelerin tahta çıkışı hakkında kesin bir kural yoktu. Bu yüzden XVI. yy. ortalarına kadar birçok şehzade, babalarına ve kardeşlerine karşı isyan etti. XVII. yy. başlarına kadar tahta çıkan padişahlar, bir isyana baştan engel olmak için kardeşlerini ve yeğenlerini öldürtürlerdi. Fatih kanunnamesi gereğince bu gelenek XVII. yy. başlarına kadar bütün padişahlar tarafından sürdürüldü. Mehmed III'ten sonra şehzadelerin sancağa çıkarılmaları ve öldürülmeleri geleneği kaldırıldı. Şehzadeler Topkapı sarayının Şimşirlik* dairesinde sıkı bir göz hapsinde yaşamağa başladılar. Şimşirliğe hapsedilen şehzadelerin her birinin on kadar cariyesi, hazine, kiler ve seferli koğuşundan olan birkaç ağası olurdu; fakat bunlarla bile görüşmeleri yasaktı. Hasta olan şehzadenin yanına hekimler, ancak padişahın izniyle girebilirlerdi. Şimşirliğe kapatılan şehzadenin eğitim ve öğrenimiyle de hemen hemen hiç ilgilenilmezdi. Bu yüzden XVII. yy.dan sonra osmanlı padişahları eğitim ve öğretim bakımından geri kaldılar. Şehzadelerin Şimşirlik dairesine hapsedilmeleri, XVIII. yy. son çeyreğine kadar sürdü. Mustafa III, oğlu şehzade Selim'in yetişmesi ve devlet işlerinde tecrübe sahibi olması için, teftiş ve gezilerinde onu da yanına aldı. Mustafa III'ten sonra padişah olan kardeşi Abdülhamid I de yeğenine geniş bir serbesti tanıdı. Selim III bu hürriyet havasından yararlanarak Fransa kralı Louis XVI ile mektuplaşma imkânı buldu. Selim III de yeğenleri şehzade Mustafa'ya ve Mahmud'a oldukça geniş bir serbesti tanıdı. Yalnız şehzade Mahmud, Mustafa IV'ün kısa süren saltanatında kısa bir süre Şimşirlik'te kaldı. Mahmud padişah olunca da oğullarının eğitimine gereken önemi verdi. Tanzimattan sonra şehzadelerin Şimşirlik'e hapsedilmeleri büsbütün kaldırıldı. Yalnız Abdülhamid II zamanında osmanlı şehzadeleri kendilerine ayrılan konaklarda sıkı bir göz hapsinde yaşadılar.
II. Meşrutiyetten sonra osmanlı şehzadelerinin eğitimine tekrar önem verildi, geniş bir serbesti tanındı.
Murad IV torunlarından Osman Fuad Efendi, Trablus'taki türk-italyan harbinde paşa rütbesiyle bu cephede italyanlara karşı savaştı. Şimşirlik dairesindeki şehzadelere, çocuk sahibi olmaları izni verilmezdi. Şimşirlikte şehzadeden dünyaya gelen çocuk öldürülürdü.

Kom-Ombo'da (Yukarı-Mısır) **şekerkamışlarının** aktarılması

XVIII.yy.da Antillerde **şeker** imalâthanesi ve **şekerkamışı** hasatı
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. X, Viollet, B.N. (LAROUSSE)

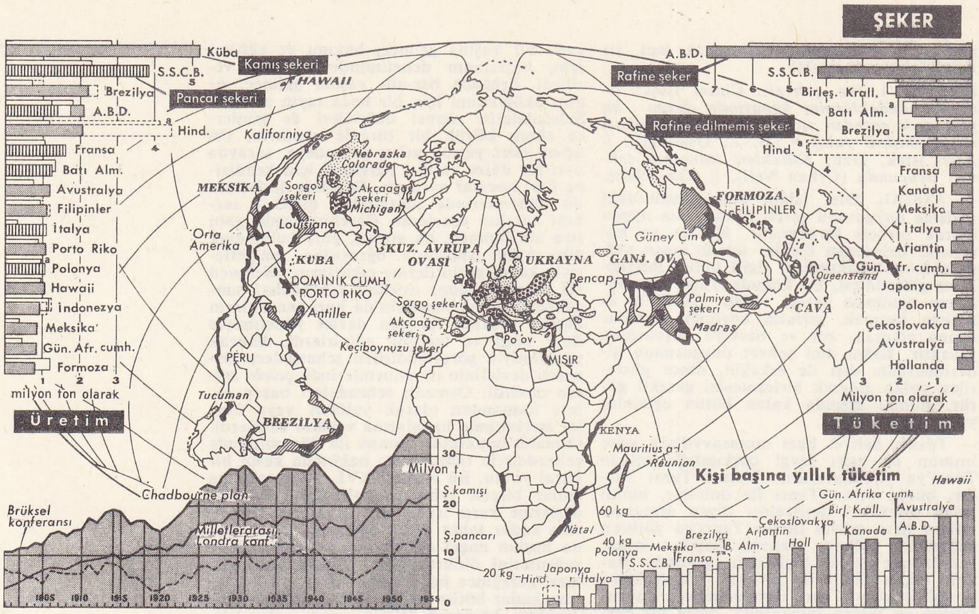

şeker

— Teşk. tar. *Şehzade hocası.* Osmanlı şehzadeleri beş yaşlarına gelince, kendilerine tayin edilen hocanın denetiminde öğremine başlarlardı. *Bed'i besmele* denilen törenle ileri gelen devlet adamlarının huzurunda şeyhülislâm tarafından elifba (alfabe), okutulurdu. Bu dersten sonra şehzade hocasının denetimindeki dersler, dârüssaade ağasının dairesinde başlardı. Şehzade, sancağa çıkınca hocası da onunla birlikte giderdi. Babası ölen şehzade Şimşirlik'te hapsedilince, hocanın görevi sona ererdi. Şimşirlikte şehzade, okuma yazma bilen bir cariyeden okuma yazma öğrenirdi. Şehzade padişah olursa, hocası da padişah hocası olurdu.

● *Şehzade sancakları.* XVI. yy. sonlarına kadar osmanlı hükümdarlarının oğulları sarayda ilköğrenimlerini yaptıktan sonra, devlet idaresi hakkındaki bilgi ve tecrübelerini arttırmak için bir sancağın başına, sancakbaşı olarak tayin edilirdi. Anadolu'daki şehzade sancakları Manisa, Konya, Kastamonu, Trabzon, Çankırı, Aydın, Amasya, Teke ve Kütahya idi. Anadolu dışındaki tek şehzade sancağı Kefe idi. Osmanlı şehzadelerinden Selim I babasına isyan ettiği zaman, kendisine kanuna aykırı olarak Rumeli'de Semendire sancakbeyliği verilmişti. Osmanlı şehzadeleri sancakbeyliğine tayin edildikleri zaman, *şehzade alayı* denilen büyük bir törenle İstanbul'dan sancaklarına yolcu edilirlerdi. Şehzadeler sancaklarına giderlerken, beraberlerinde kalabalık bir «kapı halkı» da götürürlerdi; bunlar arasında bir lala, silâhtar, kapıcıbaşı, mîri alem, imrahor, kapıağası, solak, peyk gibi görevliler bulunurdu. Ayrıca merkezdeki Divanı Hümayunun benzeri olan bir divan heyetiyle devrin ileri gelen bilim adamı, şair ve ediplerinden de bazı kimseleri beraberlerinde götürürlerdi. Sancağa çıkarılan şehzadelerin bir milyon akçe ile iki milyon akçe arasında değişen ödenekleri vardı. Şehzadeler sancaklarında bağımsız bir hükümdar gibi hareket ederler, tuğra çekerler, hüküm yazar, dirlik verirlerdi. Yalnız kendi adlarına para bastıramazlardı; ayrıca yaptıkları tayinleri ve verdikleri dirlikleri devlet merkezine bildirirlerdi. Osmanlı padişahları arasında sancağa çıkan ve sancağından gelerek tahta oturan son padişah Mehmed III (1595-1603) oldu. Mehmed III'ten sonra şehzadelerin sancağa çıkma âdeti kaldırıldı. (M)

ŞEHZADE AHMED, Bayezid II'nin oğlu (1465-1513). Amcası Şehzade Mustafa'nın kızı Nergişşah ile evlendi. Bayezid II padişah olunca Amasya sancakbeyliğine tayin edildi. Babası ve birçok devlet adamı, onun halef olmasını istiyordu. Fakat yeniçerilerin

şeker yapımı

şeker üretimi
1. sürekli işleme; 2. kireçleme kazanları; 3. inceltici filtre; 4. değirmenler; 5. şeker fabrikası holü; 6. pişirme kazanı; 7. karıştırıcı billûrlaştırıcı; 8. türbin

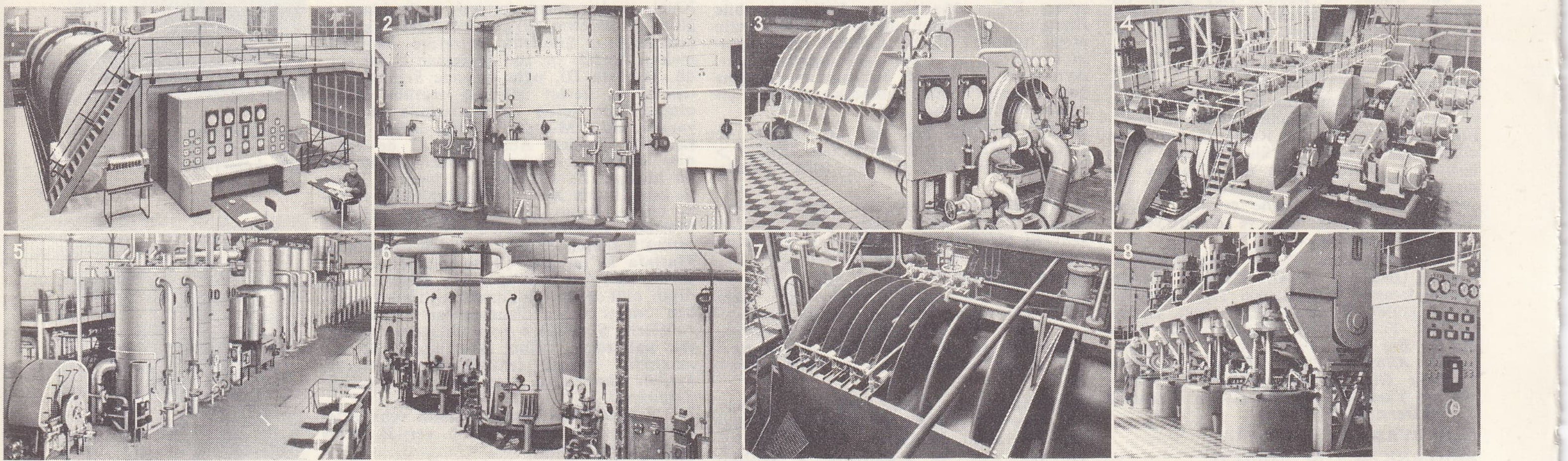

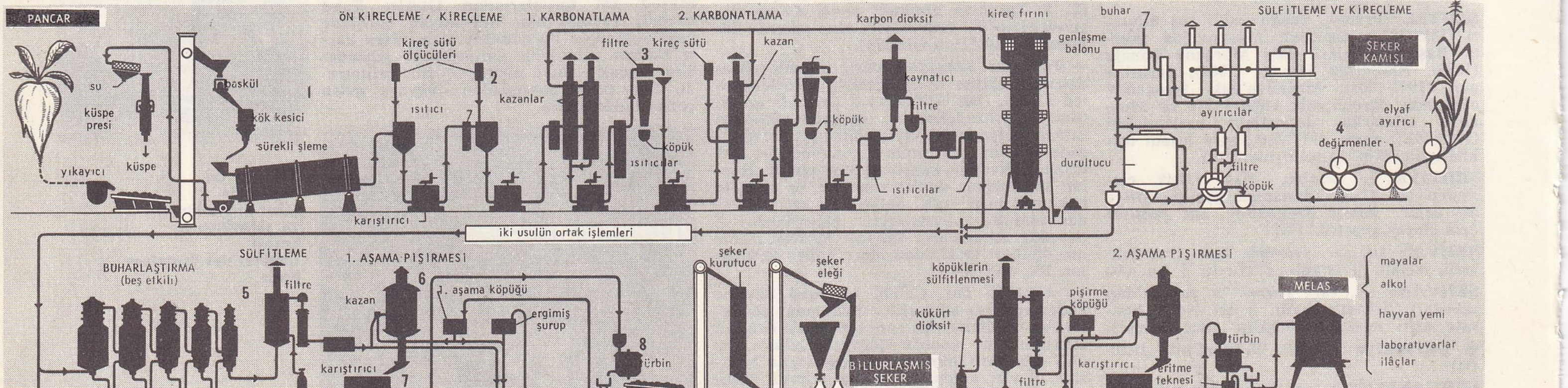

Foto. Fives-Lille (LAROUSSE)

şehzade Selim'e taraftar olması yüzünden tahta geçemedi. Selim ile Bursa Yenişehri'nde yaptığı savaşı kaybetti ve öldürüldü. (M)

Şehzadebaşı Fevziye Kıraathanesi tiyatrosu, İstanbul'da Şehzadebaşı'ndaki bir kahvehanede kurulan tiyatro (1931). Nurettin Şefkati, Vedat Örfi, Yaşar Nezihi (Özsoy), Ertuğrul Sadi (Tek), Raşid Rıza gibi sanatçılar tiyatronun kadrosunda yer aldı. Tiyatronun oynadığı bazı oyunlar: *Otello; Aktör Kini; Taş Parçası; Kurt Ağzında Kuzu.* (M)

Şehzade camii, İstanbul'da Şehzadebaşı semtinde cami. Şehzade Mehmed'in Saruhan valiliği sırasında ölümü (1543) üzerine, Mimar Sinan'a yaptırıldı (1543-1548). Mimar Sinan'ın ilk önemli eseri olan cami imaret, tabhane, medrese, mektep ve türbeden meydana gelen bir külliyenin en önemli kısmıdır. Cami, dış avlu, iç avlu ve asıl cami (harim) olmak üzere üç bölümden meydana gelir. Beş girişli olan dış avludan, biri cephede, ötekiler yanlarında üç kapıdan iç avluya girilir. İç avluyu 16 kubbeyle örtülü bir revak çevirir. Revakların dayandığı sütunlar mermer ve somakidir; beyaz ve siyah mermerden örülü sivri kemerlerle birbirine birleşir. Avlunun ortasında sekiz köşeli bir şadırvan yer alır. Cami, bir kenarı 38 m olan kare planlıdır. Üstü 18,42 m çapında, yerden kilit taşına kadar 37 m yükseklikte bir merkezî kubbeyle örtülüdür. Bu merkezî kubbenin dört tarafına birer yarım kubbe eklenerek daha geniş bir hacim elde edilmiştir. Bu dört yarım kubbede, iç taraftan dört büyük kemere, bu kemerler de üst kısımları yivlerle süslü sekiz köşeli dört filayağına dayanır. Bu yarım kubbeler de ikişer yarım kubbeyle genişletilmiştir. Yarım kubbelerin birbirlerine yaklaştıkları köşelerdeki dört buçuk kule, kemerlerin açılmasını önlemek için konulmuş ağırlıklardır. Böylece Mimar Sinan, bu camide ulu bir kubbe sistemine ulaşmıştır. Caminin haziresinde Şehzademehmet* türbesi ve onun solunda Rüstempaşa türbesi, sağında da Şehzademahmut türbesi vardır. Bunlar da Mimar Sinan'ın eseridir. Rüstempaşa türbesi sekiz köşeli, tek kubbeli ve önü revaklıdır. Ön cephede Murad II'nin kızı Haticesultan ile, Fatmasultan türbeleri vardır. Bu türbeler sekiz köşelidir, altı sütuna dayalı kemerler üzerinde oturan bir kubbeyle örtülüdür. Sekiz köşeli ve kubbeli olan İbrahimağa türbesi, Mimar Ahmed Ağa tarafından yapıldı. Kapısının iki tarafı geniş mermer kitabeler, yüksek kabartma çiçek ve yaprak motifleriyle süslüdür. Destarî Mustafapaşa türbesi, İbrahimpaşa türbesinin karşısındadır. Duvarları çinilerle süslüdür. (M)

ŞEHZADEGÂN çoğl. i. (fars. *şehzāde*'den *şehzāde-gān*). *Esk.* Şehzadeler.

— Eğ. *Esk. Şehzadegân mektebi,* Topkapı sarayında Osmanlı şehzadelerinin öğrenim gördükleri okul. (Okul, dârüssaade ağasının bulunduğu binanın üst katındaydı; okulun âmiri de dârüssaade ağasıydı. Bu okulda osmanlı şehzadelerine Kur'an okutulur, namaz sureleri ezberletilir ve yazı öğretilirdi. Şehzadeler okula, ilerigelen devlet adamlarının da katıldıkları bir törenle başlarlardı.) [M]

Şehzademehmet türbesi, Şehzade camiinin avlusunda Kanunî Sultan Süleyman tarafından, oğlu şehzade Mehmed adına yaptırılan türbe. Şehzade camiiyle aynı tarihte Mimar Sinan tarafından yapıldı (1543-1548). Türbenin sekiz köşeli bir planı vardır. Her cephesinde altlı üstlü pencereler yer alır. Cepheleri, birbirinden yarım sütunlar ayırır. Binanın dış cephesi, küfekî taşındandır. Türbede ayrıca yeşil ve pembe taşlar da kullanılmıştır. Pencere üstleri âyetlerle süslüdür. Kubbe eteğini aynalı bir taç kasnağı çevreler. Kubbesi dilimlidir. Türbe kapısının iki yanında çini panolar, üstünde de kitabesi yer alır. Türbenin içi kubbe kasnağına kadar, çeşitli renk ve desende çinilerle süslüdür. Ortada şehzade Mehmed'in sandukası yer alır. Bu sandukanın üzerinde fildişi kakma ve geometrik motiflerle süslü parmaklıklı ve kürsüye benzeyen bir çerçeve vardır. Şehzade Mehmed'in sağ tarafında şehzade Cihangir, solunda kızı Humaşah Hatun'un sandukaları yer alır. (M)

ŞEK i. (ar. *şekk*). *Esk.* Şüphe, zan, tereddüt, sanı. || *Bî-şek* (veya *bilâ-şek*), şüphesiz. || *Yevm-i şekk* (veya *yem-üş-şekk*), hilâlin görülmemesi sebebiyle ramazanın birinci günü olmasında tereddüt edilen gün.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Şek* karşısında, yani şüphe ve tereddüt edilen konularda, bunlar giderilinceye kadar ortada görünen ve bilinene göre karara varılır. Aksi ispatlanmadıkça şüphe ile bilinen veya görülen şey yok sayılamaz. (M)

ŞEKA i. (ar. *şeḳā*). *Esk.* Bedbahtlık, kutsuzluk. || Rezalet, alçaklık: *Bundan sonra halk arasında Firavun gibi su-i zan ve şeka mülâhazası rüsuh bulup yerleşti kaldı* (Kâtip Çelebi). [M]

Şekaik-ün-Numaniye, Taşköprülüzade* Ahmed Efendinin (1495-1561) biyografik eseri. Osmanlı devletinin kuruluşundan, 1558'e kadar geçen on padişah devrinde, Osmanlı ülkesinde yaşamış ulema, meşayih ve tarikat erbabının hayatları hakkında bilgi verir. Taşköprülüzade eserini 1558'de bitirdi. Devrin medrese dili Arapça ile yazılan Şekaik, yazarın sağlığında birçok kimse tarafından Türkçeye çevrildi. Eseri tercüme eden başlıca yazarlar şunlardır: Mutesibzade Hâkî Mehmed Efendi (yazarın zamanında ve mübadesiyle); Edirneli Mecdî. Sonradan esere Nevizade Ataî (öl. 1635) ve Şeyhî tarafından zeyl (ilâve) yazıldı. (M)

ŞEKÂİM çoğl. i. (ar. *şekime*'den *şekāim*). Dayanmalar. || Gemler. (M)

ŞEKÂK, Türkiye-İran sınırında yaşayan kürt kabilesi. İran'da Urmiye gölünün güneyinde yaşayan Şekâk kabilesinin en önemli toplulukları Kardar ve Delan ve Avdoilerdir. Avdoilerin ataları 1700 yıllarında Diyarbakır'dan gelerek Urmiye'ye yerleşti. Bilinen ilk büyük reisleri İsmail Ağadır (öl. 1816). Nazlıçay kıyısında (Urmiye'nin kuzeybatısında) kalesi ve türbesi vardır. Avşarlar tarafından ezilen kabile, reisleri Cafer Ağa yönetiminde kuzeydeki Çehrik'e yerleşti. Cafer Ağanın öldürülmesi üzerine, kardeşi İsmail (kürtçe Simko veya Simitko), Çehrik-Kotur sınırında İranlılar, Türkler ve Ruslara karşı başarılı savaşlar yaptı. İran hükûmetine karşı koyamayacağını anlayan Simko, 1922'de türk topraklarına kaçmak zorunda kaldı. (M)

ŞEKAVET veya **ŞAKAVET** i. (ar. *şekāvet*). *Esk.* Haydutluk, eşkıyalık. || Kötü iş yapma. || Kutsuzluk, bedbahtlık.

— Huk. Eşkıyalık etme, mal gaspetme, intikam alma, ev, köy ve işyerlerini basma, yakıp yıkma, adam ve hayvanları öldürme, yol kesme, adam soyma, adam kaldırma, silâh, dinamit, bomba atma v.b. fiillerle yurdun veya yörenin esenlik ve güvenliğini tek veya toplu olarak bozma. (356 Sayılı İzalei Şakavet kanunu ile Türk Cz. kn. md. 495 ve 503. Şakavet ile buna ilişkin cezaları düzenlemiştir.) [M]

ŞEKAYIK i. (ar. *şeḳāyıḳ*). *Esk.* Şakayık çiçeği. (M)

ŞEKEM. Esk. coğ. Samiriye'de Kenan şehri; Tel Balata'da, Garizim dağı ile Ebal dağı arasında, Nablus'un doğusunda bulundu. Şehre daha ilk peygamberler zamanında yerleşilmişti; Jeroboam babasının ölümünden sonraki din ayrılığı sırasında M. Ö. X. yy.da Şekem'i kendine başkent yaptı. Esirlik döneminden sonra şehir Samiryelilerin merkezi oldu. M.S. 67'de şehri yıktıran Vespasianus, daha batıda yeniden kurdurdu ve *Neapolis* adlı bir roma kolonisi haline getirdi. Bu ad Nablus şeklinde bugüne kadar geldi. Tel Balata, 1913-1926 arası alman heyetleri tarafından, sonra 1934'te ve özellikle 1956'da amerikalı arkeologlar tarafından kazıldı. Bu noktada bulunan ve yüksekliği yer yer 10 m'yi bulan müstahkem surları (çok büyük taşlardan) ve kapının M.Ö. XVIII. yy.dan kaldığı sanılır. Doğuda başka bir kapı, birinci sistemin iç kısmındaki ikinci bir savunma sistemine aittir ve kazıcılara göre XVI. yy.dan kalmadır. M.Ö. XVII. yy.dan kalma kalın duvarlı bir Kenan tapınağının yerine sonradan M.Ö. VIII. yy.da İsrail hükûmeti bir yiyecek ambarı kurdurdu. (L)

ŞEKER i. (esk. tük k. veya ar. *sükker*'den fars. *şeker*). Şekerkamışı ve şeker pancarından elde edilen, kendine has tatta, çok yaygın billûrsu besin. (Bk. ANSİKL. *Şekercilik böl.*) [*Eşanl.* SAKAROZ.] || Şekerle hazırlanmış bazı yiyeceklere verilen ad: *Ellerinde elma şekerleriyle, kuş şekerleriyle...* (Kemal Tahir). || Sıf. *Mec.* Sevimli, cana yakın, tatlı ve güzel. || *Bayram şekeri.* Bk. BAYRAM. || *Elma şekeri.* Bk. ELMA. || *Horoz şekeri.* Bk. HOROZ. || *Kelle şekeri.* Bk. KELLE. || *Kesme şeker.* Bk. KESMEŞEKER. || *Pudra şeker.* Bk. PUDRAŞEKER. || *Toz şeker.* Bk. TOZŞEKER.

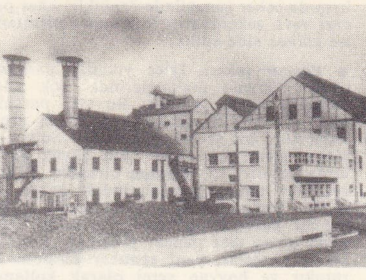

Eskişehir şeker fabrikası

— ÇEŞ. DEY. *Şeker gibi,* çok tatlı. Sevimli, güzel. || *Şekerim!* Çoğunlukla kadınlar arasında kullanılan teklifsiz bir seslenme sözcüğü.

— *Esk. Şeker-âb.* Bk. ŞEKERAB. || *Şeker-âviz,* lâtif, hoş (şey). Mevlevî dervişlerin başlarına sardığı gevşek sarık. || *Şeker-bâr.* Bk. ŞEKERBAR. || *Şeker-güftâr,* tatlı sözlü, şeker gibi tatlı konuşan. || *Şekerhâb.* Bk. ŞEKERHAB. || *Şekerhand* (veya *hande*). Bk. ŞEKERHANDE. || *Şeker-istan.* Bk. ŞEKERİSTAN. || *Şeker-kand,* meyve v.b.-den yapılan şeker, şekerleme. || *Şeker-leb.* Bk. ŞEKERLEB. || *Şeker-renk.* Bk. ŞEKERRENK. || *Şeker-riz.* Bk. ŞEKERRİZ. || *Şeker-şiken,* tatlı söz söyleyen. || *Şir ü şeker,* «süt ve şeker» uygun.

— Biyokim. ve Eczc. *Şeker asidi,* ilk olarak şekerin nitrik asitle işlenmesinden elde edilen oksalik asidin eski adı. || *Karaciğerde şeker, sidikte şeker, kanda şeker,* glükoz. || *Nişaşta şekeri, üzüm şekeri,* glükoz. || *Müshil şekeri,* portakalla koku verilmiş jalap sakarürü. || *Portakal şekeri,* portakal sakarürü.

— Bot. *Şeker kamışı.* Bk. ŞEKERKAMIŞI.

— Ev eşyası. *Şeker masası,* şekerlikteki kesme şeker tanelerini almaya yarayan maşa.

— Fizyopatol. ve Ted. *Şeker düşürücü,* kandaki şeker miktarını azaltabilen hastalık ve ilâçlara denir. Bk. HİPOGLİSEMİ.

— Jeomorfol. *Şeker kellesi,* yağışlı tropikal iklim bölgelerinde tepesi yuvarlaklaşmış granitli doruk.

— Kim. Kimyasal bileşimi sakaroza benzeyen maddeler. (*Eşanl.* GLÜSİT veya KARBONHİDRAT.) Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Şeker kestirmek,* şekeri suda kaynatıp kıvamlı hale getirmek.

— Örf ve Âdet. *Nişan şekeri.* Bk. NİŞAN.

— Şarapçılık. *Şıraya şeker katma,* mayalanmadan önce şıraya şeker ilâve etme. Bk. ANSİKL.

— Şekercilik. *Elma şekeri,* elma özsuyu ile elde edilen ve genellikle küçük yuvarlak çubuklar şeklinde satılan şeker. || *Esmer şeker,* melâsla kaplı billûrlardan meydana gelen az çok parlak şeker. || *Ham şeker,* rafine edilmemiş şeker. || *Kamış şekeri* veya *sakaroz,* birçok bitkide bulunan ve en çok şekerkamışından çıkartılan şeker. || *Nöbet şekeri,* şurubun yavaş yavaş buharlaşmasıyla elde edilen iri billûrlu şeker. || *Pişmiş şeker,* durultulmamış ilk şeker ürünü. || *Rafine şeker,* rafineri işlemlerinden geçirilen beyaz şeker. || *Süt şekeri,* memelilerin sütünde bulunan şekerli madde. (LAKTOZ veya LAKTİN de denir.)

— ANSİKL. Şekercilik. *Şeker* pek çok bitkide bulunur (şekerkamışı, şeker pancarı, patates, havuç, mısır, buğday, hint darısı, her çeşit meyve, bazı palmiyelerin ve akçaağacın besisuyu v.b.). Bazı ülkelerde (Kanada, A.B.D.) akçağaçtan da şeker yapı-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

lırsa da şeker sanayiinde özellikle şeker pancarı veya şekerkamışı kullanılır; nişastadan ise *glükoz* elde edilir.

● *Pancar şekeri.* İyice yıkanan pancarlar pancar kıyma makinelerinde çok küçük parçalar haline getirilir. Bu taze parçalar, 70°C ile 85°C arasında sıcak sudan geçirilerek sulu bir şerbet elde edilir. Sudan geçirme işlemi yan yana dizili büyük kazanlarda yapılır; su, kazanın birinden diğerine geçerken pancar parçalarındaki şeker suya geçer. Suyun girdiği uçtan şekeri alınmış pancar parçaları çıkarken, şerbetin çıktığı diğer uçtan taze pancar parçaları girer. Şekersiz parçalar, yani «pancar küspesi» kurutulur ve hayvan yemi olarak kullanılır. 100 kg pancardan 105 ilâ 115 litre şerbet elde edilir; 100 litre şerbette 12-17 kg şeker ve 1-2 kg şekersiz küspe bulunur, geri kalan kısım sudur. Şerbetteki küspenin bir kısmı koloidaldır, muhakkak giderilmesi gerekir. Bundan sonra ham şerbete bir miktar kireç katılır; kireçleme ham şerbetteki yabancı maddeleri dibe çökeltir. Şerbetin kolayca süzülmesini sağlayan çok ince bir kalsiyum karbonat çökeleği meydana getirmek için, şerbet, karbon dioksit gazıyle kısmen nötürleştirilir (karbonatlama). Sonra basınçlı filtrelerden geçirilerek içindeki yabancı maddelerden temizlenir. Kireç ve karbondioksit şeker fabrikasının yakınındaki bir kireç ocağından sağlanır; kireç taşları burada kok kömürüyle yakılır, açığa çıkan karbondioksit toplanır, kireçtaşı da sönmemiş kireç haline gelir. Daha sonraki kalsiyum karbonat çökeltilerini önlemek için, filtrelenmiş şerbet bazen iyon değiştiricilerle kireçten arıtılır.
Şerbet, buharlaştırma cihazlarında koyulaştırılır ve pişirme kazanlarında, vakum altında, 80°C'ta yeniden buharlaştırılır. Billûrlaşma burada başlar ve şurupla karışık şeker billûrlarından meydana gelen pişmiş kütle karıştırıcılara gönderilir. Billûrlaşma, soğutma ile devam eder. Billûrlar hafifçe çalkalanarak asıltı halinde kalır. Soğutulan pişmiş kütle, türbinlere gönderilir; bu türbinlerde, merkezkaç kuvvetinin etkisiyle, şeker billûrları ve su birbirinden ayrılır. Türbinden ayrılan sıvıya yeşil şurup denir. Su veya buharla yapılan hafif bir yıkama beyaz şeker elde etmeyi sağlar.
Gerek türbinlerden gelen şurup, gerekse yıkamadan elde edilen beyaz şurup, ikinci bir şeker üretimi için yeniden koyulaştırılır ve billûrlaştırılır. Billûrlaşmayan son şurup, *melas*'ı meydana getirir; melas, hayvan yemi, damıtma ve şekercilik sanayiinde, betain veya glütamik asit üretiminde hammadde olarak kullanılır; ayrıca mayalandırılarak melas ispirtosu elde edilir.
Billûrlaşmış şeker, bazen doğrudan doğruya kullanılırsa da (reçel ve şekerleme yapımı, şıraya şeker katma v.b.) çoğunlukla işlenmek üzere rafinelere gönderilir. Şeker burada arıtılır ve istenilen biçime sokulur.

● *Kamış şekeri.* Şekerkamışları değirmenlerde öğütülerek şeker şurubu elde edilir. Artıkları ocaklarda yakıt olarak kullanılır. Şerbet, çökeltme, durultma, süzme gibi çeşitli işlemlerden geçirilerek arıtılır. Böylece elde edilen berrak şerbet pancar şekeri üretiminde olduğu gibi işlenir.

Dünya şeker üretimi, 1965'te 60 Mt'a yakındı (yarısına yakın kısmı, şeker pancarından). S.S.C.B. dünyanın bir numaralı şeker üreticisidir (7,6 Mt); onu Küba (4,6 Mt), A.B.D. (4 Mt.) ve Brezilya (3,5 Mt.) izler. Avrupa'da en büyük üretici Fransa 2,3 Mt. şeker elde eder.

● *Türkiye*'de şeker sanayii kurma teşebbüsleri 1840'ta Arnavutköylü Dimitri Efendiye verilen imtiyazla başladı ve bunu diğerleri takip etti: Davudoğlu Karabet (1867), fenerler imtiyazı sahibi Michel Paşa (1879), Afyonlu Yusuf Bey (1897), Müşir Rauf Paşa (1899), bir alman ortaklığı olan Zenith şirketi (1917). Ancak bu imtiyazların hiç biri fiilî sonuç sağlayamadı. Kurtuluş savaşının bitiminde Uşak'ta Mollazade Nuri Ağa (Şeker), Uşak Terakkii Ziraat T.A.Ş.'yi kurarak ilk ciddî teşebüsü yaptı. Bu şirket 1925'te amacına ulaştı; bir çekoslovak firmasına kurdurulan ilk şeker fabrikası, 17 aralık 1926'da üretime başladı. Bu arada bazı bankaların katıldığı bir ortaklığın yaptırdığı Alpullu Şeker fabrikası da faaliyete geçmiş bulunuyordu (26 kasım 1926). Uşak şeker fabrikasının işletilmesinde karşılaşılan güçlükler sebebiyle bu tesis, önce Maadin bankasına (1931), sonra Devlet Sanayi ofisine (1933) ve aynı yıl Sümerbank'a devredildi. Bu arada hızla gelişmeğe başlayan pancar üretimi 4 728 t'dan (1926), 37 813 t'a (1933) yükseldi. 1933'te Eskişehir, 1934'te de Turhal şeker fabrikalarının kurulmasından sonra bu sanayiyi bünyesinde toplayacak olan Türkiye Şeker fabrikaları A.Ş. meydana getirildi. Daha sonra şirketin denetiminde yeni tesisler kuruldu. Şirketin doğrudan doğruya sahip bulunduğu 12 şeker fabrikasında 1971'de 3 564 403 t, yönetiminden sorumlu olduğu 5 özel şeker fabrikasında da 2 391 774 t pancar işlendi ve şirkete ait fabrikalarda 420 954 t kristal, 79 470 t küp, 500 425 t toz; özel fabrikalarda da 319 981 t kristal, 17 009 t küp, 366 991 t da toz şeker üretildi. Türkiye'de şeker ithalatı 1955'te durdu ve 1956'da 6 991 t ile ihracat başladı.

— Eczc. Şeker, «sakarole» adı altında toplanan birçok ilâcın (şurup, sakarür, pastil, tablet) temel maddesidir. Oksijen, hidrojen ve karbondan meydana gelen besinlerin en mükemmeli olarak kabul edilebilir; çünkü, bağırsak özsuyunda evirtildikten sonra tamamen kana geçer. Kas hareketleri için enerji sağlar ve bu nedenle kuvvete dayanan çalışmalarda, spor v.b. gibi hareketlerde yorgunluğu önlemek için tavsiye edilir.

— Kim. Kimyacılar, şekerler arasında genellikle *oz**ları ve basit *holosit*'leri sınıflandırır. Bu arada *it*'ler, *aldonik* asitler, ozon**lar, *poliozit**ler ve bazı *heterozit**ler de bu gruptandır.

— Şarapçılık. *Şıraya şeker katma* işlemi, şarapların alkol derecesini arttırmak için yapılır. Alkol derecesini 1°B çoğaltmak için şıranın her hektolitresine 1 700 kg kadar billûrlaşmış şeker katılır.

◆ **Şekerî** sıf. *Esk.* Şekerle ilgili, şekere ait.

◆ **Şekerîn** sıf. *Esk.* Tatlı, şekerli.

◆ **Şekersi** sıf. Şekere benzeyen, şeker gibi. (LM)

ŞEKER i. Patol. Kanda glikozun artması yüzünden sidikte şeker bulunması hali; çok su içme, çok yemek yeme ve çok işeme ile belirir. *Eşanl.* DIYABET.

— ANSİKL. *Şeker* en sık görülen metabolizma hastalıklarından biridir. Bu hastalığın esas belirtisi (değişmez ve karakteristik olmamakla beraber) *glikozüri*'dir (sidikte şeker bulunması). Bu belirtiyi 1674'te Willis buldu; 1846'da, Claude Bernard merkez sinir sistemini zedeleyerek glikozüri meydana getirdi. 1877'de Lancereaux, şeker hastalığının pankreas bozukluğundan ileri gelebileceğini gösterdi. 1889'da, Von Meuris ve Minkowski pankreası çıkarmak suretiyle şeker hastalığını meydana getirdiler. 1893'te Laguesse, şeker hastalığında yokluğu görülen maddenin, pankreastaki Langherhans adacıkları tarafından salgılandığını belirtti. Macleod bu maddeyi aradı; Banting ve Best 1922'de ensülini buldu; ensülinin bulunuşu, çoğu zaman öldürücü olan bu hastalığın sonucunu tamamen değiştirdi. O zamandan beri, ensülinde yenilikler yapıldı (gecikmeli ensülin) ve şeker düşürücü başka maddeler (sülfamitler) bulundu.
Şeker hastalığının esası, protein ve yağlarla beraber önemli bir enerji kaynağı olan glikozun kullanılmasındaki bir bozukluktur. Bu bozukluk bir sinir lezyonundan (hipotalamus, 4. karıncık, ön hipofizin fazla çalışması), hipertiroididen, hiperkortisizmden, ensülin-pankreas yetersizliğinden ve nihayet glikozun hücrelerde kullanılmasındaki bir bozukluktan ileri gelebilir. Soydan geçme bir etken (şeker hastalarının akrabalarında sık bulunan gizli bozukluklar) ve devamlı olarak fazla besin alma durumu hastalığın ortaya çıkmasını kolaylaştırır (şeker hastalığı sürekli az beslenme durumlarında nadiren görülür). Şeker hastalığı şu şekilde tarif edilebilir:
Glikoz kullanılmasında azalma olduğundan, vücutta şekeri ayarlayan sistem kan şekerini yükseltir. Kan şekeri, normal olarak litrede 1 gr'dır. Kan şekerinin yükselmesi, şekerin hücrelere girmesini sağlamak içindir. Böylece kan şekeri litrede 3 grama yükselir, hattâ daha da artabilir. Böylece glikozun böbrek yolu ile atılma eşiği aşılır (eşik 1,30 gr.dır) ve glikoz kaybı birkaç gr'dan birkaç yüz grama kadar değişir. Şeker kaybı önemli derecede ise fazla sidik çıkarmaya sebep olur; sidiğin fazlalaşması vücuttaki tuzların da azalmasına sebep olur (dezidratasyon). Bu yüzden, iştah ve su içme fazla olduğu halde, kilo kaybı başlar. Glikoz eksikliği belli bir dereceyi aşarsa, organizma artık glikoz yerine yağları ve proteinleri kullanmağa başlar; bu da kilo kaybına sebep olur; glikoz haline geçen bu maddelerin tamamen yakılmaması ve gene glikozüri'yi (sidikte glikoz kaybı) artırır. Bu dönüşüm organizmada kullanılamayacak kadar fazla keton oluşmasına sebep olur (ketoz). Keton gibi asit cisimlerin fazlalığı, asidoketoza yol açar. Asidoketoz, diyabet komasına kadar gidebilir. Özet olarak, hafif diyabetle ağır diyabet arasındaki fark, şeker metabolizmasındaki bozukluğun derecesinden ibarettir. Hafif şeker hastalığı tehlikesizdir, çünkü vücudu bitkinliğe götürmez. Hasta iyi yer ve içer, zayıflamaz, glisemi az çok yüksek, glikozüri değişik derecede ve mutedildir; hasta yorgun değildir, fakat şeker hastası olmayan aynı durumdaki şahıslara kıyasla enfeksiyona (stafilokoksi, tüberküloz) daha elverişlidir. Mikroplara karşı kullanılan modern ilâçlar, şeker hastalığının birdenbire ağırlaşması tehlikesini doğurabilecek mikroplu hastalıkların belirmesi ihtimalini çok azaltmıştır. Ayrıca, şeker hastalarında atardamar bozuklukları da (ateromatoz, arterit, arteritli gangren) görülebilir. Ağır şeker hastalığı ise, ensülin tedavisi yapılmazsa, büyük kilo kaybı, fazla sidik çıkarma, şiddetli poliüri, ketozüri, iştahsızlık, zayıflama, uyuklama hali gibi çeşitli bozukluklara ve nihayet komaya sebep olarak ölüme kadar götürür. Koma halinde, sidikte keton cisimleri belirir, kanda yedek alkali düşer ve asidoz başgösterir. Bu dönemde ölüm tehlikesi fazladır. Tedavi yukarda bahsettiğimiz fizyopatolojik verilere göre yapılır. Beslenme rejimi, tedavinin başlıca unsurudur. Gıda rejiminde aşağıda belirtilen hususlara riayet gerekir: besinler herhangi bir eksikliği önlemek için yeterli derecede çeşitli, ihtiyacı karşılayacak kadar bol olmalıdır (ihtiyaç, iştihaya göre değil, vücut ağırlığına göre ayaklanır), fazla yağ ihtiva etmemeli, dolayısıyle korbonhidratlar (glüsitler) lüzumundan fazla azaltılmamalıdır. Bununla beraber ilâç dozlarını artırmaya zorlayacak kadar fazla karbonhidrat da verilmemelidir. Bütün besinlerin tartılarak verilmesi yaşa ve vakaya bağlıdır. İlâç tedavisinde dikkat edilecek noktalar vardır: birçok şeker hastasına gerçekte etkisi olmayan ilâçlar verilmektedir. Hafif şeker hastalarında faydasız olan ve hastayı boşuna masrafa sokan bu ilâçlar, ağır hastalarda etkili ilâçların uygulanmasını geciktirme bakımından üstelik zararlı da olur. Tiroit hormonu ve kortikosürrenal hormonlar gibi çok etkili ilâçlar, glikoz metabolizmasını etkilediğinden, şeker hastaları üzerinde son derece dikkatli kullanılmalıdır. Bugün elimizde iki aktif ilâç vardır: ensülin ve bazı sülfamitler. Ensülin, protein tabiatında bir hormon olduğundan, sindirim yoluyle alındığında tahribe uğrar. Bu nedenle, vakaya göre uygun doz ve sıklıkta enjeksiyonlara lüzum vardır. Alışkanlık asla söz konusu değildir.
Ensülin kullanılması, bir ihtiyaca cevap verir, ihtiyaç yaratmaz. Sülfamitlerin ise, ensülinin aksine, sabit etkisi yoktur. Buna karşılık, ağız yoluyle alınabilmesi çok büyük bir avantajdır. Bu ilâçlarla orta şiddette şeker hastalığında denge sağlanabilir.
Sidikteki şekerin kontrolü lobaratuvarda miktar tayiniyle veya daha kolayı, yaklaşık olarak doğru sonuç veren basit reaktiflerle yapılır. Kan şekeri tayini için az kanla çalışan mikrometot veya daha fazla kanla çalışan makrometot kullanılır. Mikrometot, veya daha fazla kanla çalışan makrometot kullanılır. Mikrometot, bir gün içindeki glisemi değişmelerini takip etmemizi sağlar. (Şeker hastalığında kan şekeri çok değişir ve bu değişmeler glikozüri oranında olduğu gibi, şeker hastalığının ağırlık ölçüsü değildir.
Burada şeker hastalığının bazı özel şekillerini de işaret edelim:
Çocuk şeker hastalığı. Çocukluk yaşında,

büyüme dolayısıyle besin ihtiyacı fazladır. Bu sebeple hastalığı değişen ihtiyaçlara göre zahirî dalgalanmalar gösterir. Beslenme rejimi aşırı olmamakla beraber geniş olmalıdır; ensülin de günlük sidik şekeri dalgalanmalarını düzeltecek şekilde ayarlanmalıdır.

Asidoz nöbetli şeker hastalığı, âcil müdahaleyi gerektiren bir vakadır. Protit ve lipit alınması durdurulmalı, glüsitler, su ve tuz verilmeli, ensülin tedavisine başlanmalı veya başlanmış ensülin dozları yükseltilmelidir. Şeker hastası mutlaka denge halinde tutulabilir ve asidoz hali önlenebilir. Denge halinde olup olmadığı şu kriterlerle tayin edilir: normal vücut ağırlığı korunur, normal vücut faaliyetine imkân sağlanır, yeterli besin verilir, normal miktarda sidik çıkarma görülür, glikozüri ve kolesterolemi fazla yüksek olmaz.

Böbrekten gelen şeker hastalığının esas şeker hastalığıyle olan tek ortak tarafı, glikozüridir; bunda kan şekeri normal veya düşüktür. Bu hastalık böbrekte şekerin, bazen fosfor, kalsiyum, asitamin gibi diğer bazı maddelerin geri emilmesinin sebep olduğu bir bozukluktan ileri gelir.

— Vet. Hayvanlarda şeker hastalığı özellikle köpek, kedi ve maymunda görülür. Geviş getirenlerde ve tek parmaklılarda nadirdir. Tedavi, insandaki gibidir. (L)

ŞEKERAB blş. i. (fars. *şeker* ve *āb*'dan *şeker-āb*). *Esk.* İki kişi arasında başlayan dargınlık, soğukluk, kırgınlık: *Olmadı hergiz o la'l-i nayab / Hiç kimseyle cihanda şekerab* (Hakanî). [M]

ŞEKER AHMED PAŞA. Bk. AHMED PAŞA *Şeker*.

Şekerbank T.A.Ş., her türlü bankacılık işlemi ve esas mukavelesinde belirtilmiş ticarî faaliyetlerde bulunmak üzere, 99 yıl süreli olarak kurulmuş (1955), merkezi Ankara'da bulunan banka. Önce Pancar Kooperatifleri Bankası A.Ş. adıyle Eskişehir'de kuruldu (3 eylül 1953). Burada iki yıl faaliyet gösterdikten sonra, Bakanlar kurulunun 23 aralık 1955 tarihli kararıyle adı Şekerbank T.A.Ş. şeklinde değiştirildi ve merkezi Ankara'ya getirildi. 1958'de esas mukavelesinde yapılan değişikliklerle kurum, bugünkü durumuna geldi. Görevleri: bankacılık yapmak, sanayi, tarım ve madenlerle ilgili teşebbüs ve taahhütlere girişmek, bu alanlarda faaliyet gösteren kuruluşların tahvillerini ve hisse senetlerini satın almak; mümessillik, vekâlet, nakliyecilik, sigorta ve acentelik işleriyle uğraşmak; istikraz ve hazine tahvilleri, bonoları ve hisse senetleri alıp satmak; şeker fabrikalarına ortak olmak; pancar kooperatiflerinin ve ortaklarının şeker fabrikaları, bankalar ve başka şirketlerle olan kredi v.b. işlerinde aracılık etmek, Bankalar kanununun izin verdiği öteki işleri yapmak. (M)

ŞEKERBAR blş. sıf. (fars. *şeker* ve *bārīden*, yağmak'tan *-bār* > *şeker-bār*). *Esk.* Şeker yağdıran. || Tatlı ve lezzetli. (M)

ŞEKER bayramı, halk tarafından ramazan bayramına verilen ad. Bk. RAMAZAN BAYRAMI. (M)

ŞEKERCİ i. (*şeker*'den *şeker-ci*). Şeker veya şekerleme yapan veya satan kimse: *Annem durdu. Şekerciden hediye alacakmış!* (Ahmed Rasim). [M]

ŞEKERCİBOYASI blş. i. Şekerciboyasıgillerin örnek bitkisi. (İlmî adı: *phytolacca*).

— ANSİKL. *Şekerciboyası*, almaşık yapraklı ağaç veya ot şeklinde bir bitkidir. Küçük çiçekleri salkım durumundadır. Tropikal veya astropikal bölgelerde yirmi kadar türü bilinir. Kuzey Amerika'da yabanî olarak yetişen bir türü (*Phytolacca decandra*) *laka otu* adıyle bugün bütün Avrupa'da yetiştirilmektedir. Kökü müshil ve kusturucu olarak kullanılır. (L)

ŞEKERCİBOYASIGİLLER çoğl. blş. i. Çiçekleri taçsız ve üst yumurtalıklı olan ikiçenekli bitkiler familyası. (Centrospermales takımında, ıspanakgillerle karabuğdaygillere yakın bir yer tutar.)

— ANSİKL. *Şekerciboyasıgiller* ağaç, ağaçcık veya odunlu otsu bitkilerdir. Yaprakları ayrı, çiçekleri erdişi veya bireşeyli, çoğunlukla renkli, başak veya salkım durumundadır. Meyveleri üzümsü biçimdedir. (L)

ŞEKERCİLİK i. (*şekerci*'den *şekerci-lik*). Şeker veya şekerleme yapma veya satma işi.

— ANSİKL. *Şekercilik*, bu sanayinin temel maddesi olan şekerden her çeşit şekerleme yapma sanatıdır. Şekercilikte, her ne kadar çeşitli ürünler (süt, krema, çikolata, kahve, meyve, likör, şurup, reçel, bal v.b.) kullanılırsa da, şeker en önemli yeri tutar. Akide, şurup, reçel, meyve şekerlemeleri yapımında şekerin pişirilme derecesi, kıvamı (kabarma, billûrlaşma, kesilme, ağdalaşma), elde edilecek ürüne göre değişir ve şekercinin bunu çabuk değerlendirmesini bilmesi gerekir. Şekerci akideler, drajeler, çeşitli şekerlemeler (drops, karamelâ, badem şekeri, nane şekeri), fondanlar (yumuşak karamelâ, nüga, pralin) meyve şekerlemeleri, reçel ve mermelâtlar yapar.

Şekerleme yapımında şeker genellikle pişirilir ve kestirilir. Sonra yağlanmış özel kalıplara dökülür, dövülür, yayılır, yoğurulur ve parçalar halinde kesilir veya kalıplanır. Bugün draje, fondan v.b. gibi şekerlemeler genellikle makinelerle yapılır. (LM)

Şeker Fabrikaları A.Ş. (TÜRKİYE); her cins şeker fabrikası kurmak, bununla ilgili yan sanayii geliştirmek, şeker sanayiinin gerektirdiği zıraat işleriyle uğraşmak ve bu alanda faaliyet gösterenlere destek sağlamak üzere, Ticaret kanunu hükümlerine göre, ortaklık şeklinde kurulmuş (6 haziran 1935), Sanayi bakanlığına bağlı iktisadî devlet teşekkülü. Kuruluşun bir genel müdür ve üç yardımcısı bulunur. Üst kademe yetkili kurul, hissedarlar temsilcilerinin meydana getirdiği genel kuruldur. Şirketin bölge teşkilâtı 99 bölge şefliği ve 54 bölge şefi yardımcılığından meydana gelir. Genel müdürlüğe bağlı 11 şeker fabrikası vardır: *Alpullu, Ankara, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Kastamonu, Malatya, Susurluk, Turhal, Uşak.* Yönetimi genel müdürlüğe bağlı beş özel şeker fabrikası şunlardır: *Adapazarı, Amasya, Kayseri, Konya, Kütahya.* Eskişehir ve Turhal'daki ispirto tesisleriyle Ankara'daki Şeker Pancarı Araştırma ve gene Ankara'daki Şeker Teknoloji Araştırma enstitüleri ile İstanbul'daki Alım Satım İrtibat bürosu da yan sanayi geliştirme birimlerini meydana getirir.

Şirket; Adapazarı, Akşehir-Ilgın, Alpullu, Amasya, Ankara, Balıkesir-Bursa, Burdur-Isparta, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Kastamonu, Kayseri, Konya, Kütahya, Elazığ, Turhal, Uşak-Afyon bölgeleri pancar ekicileri istihsal kooperatiflerine ortaktır. Sermayesine katıldığı öteki kuruluşlar da şunlardır: Şekerbank, Şeker Sigorta, Yeni Çeltek Linyit işletmesi, Tohum Islah ve Üretme, Sanayi, Nakliyat, Mars Ticaret ve Sanayi, Pancar Ekicileri birliği, Kömür işletmeleri, Balıkesir Pamuklu Dokuma, Azot Sanayii, Yün İpliği Çuval ve Kanaviçe endüstrisi, Gıda ve İhtiyaç Maddeleri, Pancar Motör Sanayii, Pancar Ekicileri İstihsal kooperatifleri. (M)

ŞEKER GENC («şeker hazinesi») [Feridüddin Mes'ud], hintli mutasavvıf (?, 1173 - Ecvedhan [Pakpatan] 1265). Genç yaşında tasavvuf yolunu seçti. Kutbüddin Bahtiyar Kâki adlı bir hocaya kapılandı. Sonra kendi görüşlerini çevresinde toplananlara yaymağa başladı. Şeker Genc, riyazeti sever; dünya işlerinden el etek çekmenin, dünya malına önem vermemenin gereğine inanırdı. Ona göre insan kendi içine kapanır, çok az yer, özünü Tanrı sevgisiyle doldurursa kötülüklerden arınır. Türbesi her yıl muharrem ayının beşinde müslümanlarca ziyaret edilir. Sözleri ve düşünceleri, ölümünden sonra ünlü müritlerinden Bedreddin İshak tarafından toplandı: *Esraru'l-Evliya* (Velilerin Sırları) [M]

ŞEKERHAB blş. i. (fars. *şeker* ve *ḫ*ᵛ*āb*'dan *şeker-ḫ*ᵛ*āb*). *Esk.* Tatlı uyku. (M)

ŞEKERHANDE blş. i. (fars. *şeker* ve *ḫande*'den *şeker-ḫande*). *Esk.* Tatlı gülüş: *Bir şekerhandeyle bezm-i şevke cam ettin beni / Nim sun peymaneyi saki tamam ettin beni* (Nedim). [M]

ŞEKERİSTAN blş. i. (fars. *şeker* ve *-istān*'dan *şeker-istān*). *Esk.* Şekerkamışının yetiştiği yer. (M)

ŞEKERKAMIŞI blş. i. *Bot.* Özsuyundan şeker elde edilen bitki. (Buğdaygillerden.)

— ANSİKL. *Şekerkamışı*'nın (*Saccharum officinarum*) anayurdu belli değildir (Hindistan veya Hindistan'a yakın adalar olabilir). Muhtemelen Ortaçağ'da Araplar tarafından Mısır'a, Sicilya'ya ve Güney İspanya'ya sokuldu; sömürgelerde şeker üretimi bollaşınca buralarda artık şekerkamışı yetiştirilmez oldu. Kamış üretimi Mascareignes adalarında, Meksika ve Antiller'de v.b. yaygınlaştı. Şekerkamışı tarımı, şimdi şeker pancarı üretimi de çok yaygınlaştığı için ancak çok büyük ölçüde yapılırsa işe yarar. Şekerkamışı ancak çok sıcak bir iklimde, art arda nemli ve kurak hava olmasıyle mümkündür. Kamışlar, çiçek açtıktan üç ay kadar sonra olgunlaşır: o zaman kamış dipten kesilir; yaprakları ve üst uçları koparılıp atılır; sonra şeker fabrikalarına gönderilir. Bir hektardan 50-100 ton temiz kamış, bundan da 10-20 ton rafine şeker elde edilir. Kamışın yumuşak yaprakları hayvanlara verilir, saplarının küspesi ise yakacak veya gübre olarak kullanılır.

Türkiye'de Çukurova'da yetiştirilir; üretimi sınırlı olduğu için şeker sanayiinde kullanılmaz. Halk tarafından, tazeyken suyu emilir ve pekmezi yapılır. (LM)

ŞEKERLEB blş. sıf. (fars. *şeker* ve *leb*'den *şeker-leb*). *Esk.* Tatlı dudaklı. || Hoşsohbet. (M)

ŞEKERLEME i. (*şekerlemek*'ten *şekerleme*). Şekerlemek eylemi. || Şeker şerbeti içinde kaynatılarak üzeri şekerle kaplanan meyve v.b.: *Feride cevap vermiyor, hattâ dinlemiyor, şekerleme kutusunun altına bir kurşun kalemi parçasıyla şekiller çiziyor, bir şeyler karalıyordu* (R. N. Güntekin). *Üstadın, köpeğini şekerleme ile beslediği o yıllarda, biz insanlar, çayımızı kuru üzümle içiyorduk* (Y.Z. Ortaç). || *Mec.* Yatmaksızın uyunan tatlı ve kısa uyku. (M)

ŞEKERLEMEK geçl. f. (*şeker*'den *şeker-lemek*). Şekerle tatlandırmak. || İçine şeker katmak. (M)

ŞEKERLENMEK dönşl. f. (*şekerlemek*'ten *şekerle-n-mek*). [Şekerli eriyikler için] İçindeki şeker billûr haline gelip sudan ayrılmak: *Bal, reçel şekerlendi.* (M)

ŞEKERLEŞME i. (*şekerleşmek*'ten *şekerleş-me*). Nişastalı veya selülozlu maddelerin, enzimler veya inorganik asitler etkisiyle mayalanabilir şekerler haline dönüşmesi.

— ANSİKL. Nişastalı maddelerin *şekerleşme*'sini sağlamak için, en çok malt usulüne başvurulur. Bu usulde, buğdaygillerin yeşermesi sırasında oluşan amilazlar kullanılır: biracılıkta, bütün işlenen arpa önceden malt haline dönüştürülür; bu malt öğütülür, sonra su verilerek 60-75°C'ta ısıtılır; bu sıcaklıkta şekerleşme, yüzde 80 mayalaşabilen madde (maltoz, glikoz) ve yüzde 20 mayalaşamayan dekstrinler meydana getirir; sıcaklığı 60-65°C'ta tutarak maltoz bakımından zengin bir şıra elde edilir; sıcaklık 70-75°C'a yükseltilince daha fazla dekstrin oluşur. Süzülen şıra, bileşimindeki diyastazların giderilmesi ve dekstrinlerin hidrolizinin önlenmesi için kaynatılır.

Damıtma fabrikalarında, daha fazla alkol üretildiği için, şekerleşmenin mümkün olduğu kadar tam olması gerekir; büyük bir nişasta miktarı, mayalaşabilen şeker haline dönüştürülebilir. Genellikle, tohumlar ve patates, nişastanın su ile karışması için pişirilir; böylece elde edilen kola, büyük bir kap içine dökülür; ısıtılır ve karıştırılır; daha sonra içine malt sütü katılır; şekerleşme 61-63°C'ta iki saat süreyle meydana gelir; bundan sonra 20°C'ta hızla soğutulur. Amilaz pişirilmez ve alkol mayalanması sırasında dekstrinleri hidrolize uğratmağa devam eder. Damıtmacılıkta ve diğer maya sanayilerinde, şekerleşme dışardan getirilen enzimlerle de yapılır; bu enzimler bazı küflerden (*Aspergillus oryzae*) veya nişasta çözeltileri üzerinde (nişasta usulü) yetiştirilen seçilmiş küf kültürlerinden (*Mucor rouxii* veya *Rhizopus amylomyces*) üretilir. Bu mantarlar, ucuz olarak mükemmel bir randımanla şekerleşme meydana getirir.

İnorganik asitlerle (sülfürik ve hidroklorik asit) hidroliz, amilazlı maddelerle çalışıldığı zaman çok az kullanılır; bu usul selülozlu maddelere çok uygulanır; âdi sıcaklıkta derişik hidroklorik asit (Bergius usulü) veya yüksek sıcaklıkta ve basınç altında daha düşük bir randıman sağlayan fakat ilâve tesisler gerektirmeyen derişik bir asit

kullanılır. Asitlerle işleme usulünde şekerleşmiş şıra, mayalandırılmadan önce bir bazla (amonyak, sodyum hidroksit veya kalsiyum karbonat) nötürleştirilir. Bk. BİRA, DAMITMA, MAYALANMA. MALT *fabrikası*. (L)

ŞEKERLEŞMEK geçz. f. (*şekerlemek*'ten *şekerle-ş-mek*). Şekerlenmek. || *Mec.* [Bir kimse için] Güzel, sevimli bir hale gelmek, tatlılaşmak. (M)

ŞEKERLİ sıf. (*şeker*'den *şeker-li*). İçine şeker katılmış olan, içinde şeker bulunan: *Şekerli süt.* || Kendisinde şeker hastalığı olan (kimse). [M]

ŞEKERLİ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Urfa ili, Siverek ilçesi) bucak; 6 köy, 6 734 nüf. (1965). — *Bucak merkezi*, 1 186 nüf. (1965). Siverek'in 25 km güneyindedir. Yüksl. 775 m. (M)

ŞEKERLİK i. (*şeker*'den *şekerlik*). Şeker konulan kap. || Sıf. Şeker yapmağa elverişli: *Şekerlik pancar.*

— ANSİKL. *Şekerlik*'ler çeşitli maddelerden yapılır (tahta, altın, gümüş, kaplama, kristal, cam, plastik, hasır, ağaç dalı, porselen, seramik, maden v.d.). Türk evlerinde genellikle iki türlü şekerlik kullanılır: 1. misafir şekerliği; 2. gündelik şekerlik. Misafir şekerliğine özellikle kabul günlerinde, toplantılarda v.b. günlerde çikolata, bonbon v.b. şekerler konularak misafirlere sunulur. Bu gibi günlerde çay şekeri de (özellikle kesme şeker) ayrı bir misafir şekerliğinde verilir. Gündelik şekerlikte genellikle çay şekeri (toz veya kesme) saklanır. Şekerliklerin biçimleri çok çeşitlidir (üstten saplı, yandan saplı, sapsız, yuvarlak tas biçiminde, oval v.d.). [M]

ŞEKERPARE blş. i. (fars. *şeker* ve *pāre*, parça'dan *şeker-pāre*, şeker parçası). Çok tatlı bir kayısı çeşidi.

— İşl. Bir çeşit nakış.

— Mutf. Bir çeşit hamur tatlısı.

— ANSİKL. Mutf. *Şekerpare*'nin yapılışı: yağ ve pudra şekeri bir kabın içinde beyazlaşıncaya kadar karıştırılır. İçine yumurta, sonra limon kabuğu rendesi ve un katılarak yoğrulur. Hamurdan küçük parçalar koparılarak biçim verilir ve bir tepsiye yerleştirilir. Üstleri fındıkla süslenir. Fırına atılarak pembeleşinceye kadar pişirilir. Fırından çıkarılarak üzerine soğuk şerbet dökülür. (M)

ŞEKERRENK blş. sıf. (fars. *şeker* ve *reng*'den *şeker-reng*). *Mec.* İki kişi arasındaki dostluğun bozulmuş olduğunu belirtmek için kullanılır. || *Esk.* Sarıya çalar (renk). [M]

ŞEKERRİZ blş. sıf. (*fars.* şeker ve *rīhten*, dökmek, saçmak > *-rız*'den *şeker-rız*). *Esk.* Şeker saçan, çok tatlı: *Dil zinde-i feyz-i Şemsi Tebriz / Neypare-i hame-i şekerriz* (Şeyh Galip). [M]

ŞEKERSİZ sıf. (*şeker*'den *şeker-siz*). Şekeri olmayan: *Şekersiz çay, kahve.* || Şekeri, tadı az olan, az şekerli. (M)

ŞEKERŞİKEN blş. sıf. (fars. *şeker* ve *şikesten*, kırmak > *-şiken*'den *şeker-şiken*, şeker kıran). *Esk.* Tatlı söz söyleyen: *Dehenin tuti-i şekerşiken olsa ne aceb / Leb-i şirin ü hat-ı sebz ana bal ü perdir* (Baki). [M]

ŞEKEVAT çoğl. i. (ar. *şekve*, şikâyet'ten *şekevāt*). *Esk.* Şikâyetler. (M)

ŞEKİ veya **ŞEKKİ**, Güney Kafkasya'nın doğusunda Azerbaycan toprakları içinde bir bölge. Doğuda Gökçay, batıda Alazan (Kanık) çayı ile onun sol kolu olan Kaşka, kuzeyde Kafkas dağlarının güney yamaçları, güneyde Kura vâdisiyle çevrilidir. Bölge, ormanlar ve meyve bahçeleriyle örtülü yüksek vâdiler kısmı, ormanları kesilmiş boş yayla olan orta kısmı ve Kura'ya doğru inen verimli topraklar olmak üzere üç bölüme ayrılır.

● *Tarih.* Şeki, eskiçağda ayrı diller konuşan 26 kabilenin birarada yaşadığı Kafkasya Albania'sının bir parçasıydı. Müslümanların da bulunduğu bu bölgede, hıristiyanlar, uzun süre çoğunlukta kaldılar. Şeki, Şirvanşahların eline geçtiği zaman Gürcüler bölge üzerinde hak iddia ettiler. Gürcü kralı David burayı ele geçirdi (1117). Bunun üzerine Şirvanşah Feriburz, Şeki'yi geri almak isteyerek, Celâleddin Harizmşah'a başvurdu (1225) ve şehir Celâleddin'in eline geçti. Timur zamanında, Çağatay milletinin bir boyu olan Erlat aşiretinden Sidi Ali, Şeki valisiydi. Timur tarafından 1393'te görevinden uzaklaştırılan bu vali, Gürcülerle anlaştı; fakat bir çarpışmada öldü. Oğlu Sidi Ahmed, Şeki'de bulunan Şirvan emîrinin desteğiyle Erlat boyu başkanı ve Şeki valisi oldu. Safevîler devrinde Şeki, Şirvanşah soyundan gelen Hüseyin Beg tarafından yönetildi. Hüseyin Beg, Gürcülerin baskıları üzerine Şah İsmail'den yardım istedi; fakat, Kahetiye (Gürcü) kralı Levan I (1520-1574) ile yaptığı savaşta öldü. Şah Tahmasp, Hüseyin Begin oğlu Derviş Muhammed'i yenerek Şeki'yi İran'a bağladı. Osmanlılarla anlaşan Kahetiya kralı Aleksandr II, Şeki'yi ele geçirdi ve Osmanlılara verdi (1578). Şehir bir Osmanlı livası oldu. Bir süre sonra Güney Kafkasya'yı alan Safevîlerden Şah Abbas Gürcü prensi Aleksandr II'nin oğlu Konstantin Mirza'yı Şirvan'a vali tayin etti (1606). Şeki'deki Şahmîr Şah ona bağlandı. 1643'te Şeki yerli melik ve sultanların eline geçti. Abbas II devrinde Şeki sultanı, Areş hanına bağlandı (1647). Nadir Şah devrinde Şeki'nin yerli reisleri kendilerine Kurbanoğlu Hacı Çelebi'yi başkan seçerek, Nadir'in saldırılarına karşı koydular. Nadir'in ölümünden sonra (1747) Kafkasya'da çıkan karışıklıktan yararlanan Hacı Çelebi, Gürcistan'a akınlar yaptı ve gürcü kralını yendi. Hacı Çelebinin ölümünden sonra (1759) başa geçenler, bazen Derbent'teki komşularına, bazen de Karabağ'dakilerine dayanarak varlıklarını sürdürdüler. Bunlardan Hüseyin Hanın oğlu Muhammed Hasan Areş ve Kabalayı da topraklarına kattı. Muhammed Hasan'ın kardeşi Selim Han Şeki'yi ele geçirdi. Gelesen-Göresen'i kendine merkez yaparak Ruslara bağlandı (1808). Bir süre sonra onlara ödediği vergiyi vermedi ve isyan etti; Şeki 1813'te Rusların eline geçti ve ayrı bir eyalet haline getirildi (1819). Şeki toprakları Nuha ve Areş adıyle iki idarî bölüme ayrıldı (1846) Rusya'da 1917 Devrimiyle Şeki, Azerbaycan cumhuriyetine bağlandı. (M)

ŞEKİB veya **ŞİKİB** i. (fars. *şikib*). *Esk.* Sabır, tahammül, dayanma. || (Bugün *Şekip* şeklinde) Erkek adı. || *Nâ-şekib* (veya *nâ-şikib*), sabırsız. (M)

ŞEKİBA sıf. (fars. *şikîb*, *şekîb*, sabır'dan *şikîbā* > *şekîbā*). *Esk.* Sabırlı.

◆ **Şekibai** i. *Esk.* Sabırlılık. (M)

ŞEKİL veya **ŞEKL** i. (ar. *şekl*). Dış görünüş, biçim: *Masanın, kanepenin şekli.* || Bir konuyu açıklamağa yarayan resim: *Kitaptaki şekilleri dikkatle inceleyiniz.* || Bir kavramın, düşüncenin, olayın veya eylemin değişik oluş tarzı, tür, nevi, çeşit: *Yalnızlığın şekilleri vardır: Kimsesiz bir yerde yalnızlık; sosyete ve kalabalık içinde yalnızlık* (R. N. Güntekin). *Enerjinin şekilleri. Medeniyet şekilleri.* || Toplumsal bir bütünün teşkilâtlanış tarzı: *Hükûmet şekli. Yönetim şekli.* || Anlatım tarzı: *Edebî şekiller.* || Hareket etme, davranma tarzı; tarz, yol: *Salâhattin Bey de Yusuf'un bu şekilde hareket etmesine sinirlenmiş gibiydi* (Sabahattin Ali). *Sultan Divanî, Mevlevîliğin ikinci piri, ya da Mevlânâ'yı varlığında en yakın şekilde aksettiren bir ayna gibi görülüyordu* (N. Araz). || Olma tarzı; hal, durum: *Bakır tabiatta bileşik şekilde bulunur.* || *Şekil itibarıyle*, şekil olarak, usul bakımından. || *Şekil ve şemail*, görünüş. || *Şekle riayeten*, şekle bağlı olarak, şekle bağlı kalarak.

— ÇEŞ. DEY. *Şekil almak*, belli bir biçime girmek, şekillenmek: *O, bıyıklarının ucunun ne şekil aldığını görebilmek için dudaklarını büzüp cevap verdi* (R. N. Güntekin). || *Şekil vermek*, şekillendirmek, bir şekle girmesini sağlamak: *Fenerin yerden vuran aydınlığı, ona acayip bir şekil veriyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *(Bir) Şekle sokmak* (veya *koymak*), uygun bir şekle girmesini sağlamak: *Kümesi başka şekle sokmalı* (H. R. Gürpınar). *Başka bir şekle koymak her gün güzel yüzünü / Boyamak gözlerini bir siyah, bir maviye* (F. N. Çamlıbel). Şu veya bu şekilde bir sonuca ulaştırmak: *Kötü bir şekle sokmak.* || *Bir şekle girmek*, bir biçim almak. Şu veya bu şekilde sonuçlanmak. || (*Şu, bu, o*) *Şekilde*, (şu, bu, o) tarzda.

— *Esk.* Çehre, beniz, yüz. || Tasvir. || *Şekl-i irtisam*, çizilme şekli.

— Deneysel psikol. *Şeklin sabitliği*, bir nesnenin, ön-paralel düzey karşısındaki eğilmesi yüzünden, ağtabakasındaki imgenin bozulmasına rağmen, bir şeklin gerçek oranlarına yakın oranlarla algılamasını açıklayan nesne özelliği. (Bk. ANSİKL.) || *İyi şekil kanunu*, bir uyartılar kümelenmesinin, en istikrarlı ve geometrik bakımdan en basit şekle göre kendiliğinden düzenlendiğini belirten kanun. Bk. ANSİKL.

— Eczc. *İlâç şekli*, hastaya verilmek üzere hazırlanmış ilâcın durumu. (Bir ilâcın en iyi şekli, en iyi etkiyi sağlamak şartıyle en kolay alınabilecek şekildir. Bellibaşlı ilâç şekilleri toz, kaşe, komprime, granül, şurup, hap, içilmeğe ve şırınga edilmeğe elverişli ampul, fitil, merhem, pomat, aerosol v.b.dir.)

— Ed. Bir şiirin, mısralarının sayısına ve kafiyelerinin sıralanışına göre aldığı biçim.

— Fiz. *Lissajous şekilleri.* Bk. LİSSAJOUS *eğrileri*.

— Huk. Bir irade açıklamasının, kanunun veya tarafların kararlaştırmış oldukları kalıp içinde yapılması. (Bk. ANSİKL.) || *Şekle bağlı sözleşme.* Bk. ANSİKL. || *İradî şekil*, kanunen şekle bağlı olmayan bir işlemin tarafların iradeleriyle öngördükleri şekil. (Bk. ANSİKL.) || *İspat şekli*, hukukî işlemin geçerliği için değil de, ispatı için aranan şekil. (Bk. ANSİKL.) || *Kanunî şekil*, bir hukukî işlemin geçerliği için kanun tarafından konulmuş olan şekil. (Bk. ANSİKL.) || *Resmî şekil*, yetkili resmî mercilerce gerçekleştirilen şekil. (Bk. ANSİKL.) || *Sıhhat şekli*, bir hukukî işlemin geçerli olması için aranan şekil. (Bk. ANSİKL.) || *Yazılı şekil*, tarafların herhangi bir resmî merci önünde değil de, kendi aralarında gerçekleştirdikleri şekil. Bk. ANSİKL.

— İda. huk. Bir idarî işlemi meydana getiren iradenin oluşması, izharı ve tespiti için izlenen usul ve hazırlanan belgeler. Bk. ANSİKL.

— Mant. *Tasım şekilleri.* Bk. BİÇİM.

— Mat. Bazı matematiksel varlıkların gösterilmesine yarayan resim: *Geometride, bir ispatı kolaylaştırmak için genellikle bir şekilden yararlanılır.* || *Şekil değiştirme*, nokta nokta, bire bir ve sürekli bir tekabülle uzayın bir bölgesinden başka bir bölgesine geçiş. || *Şekil değiştirmek* [geometrik bir şekilden söz edilirken] sürekli olarak değişmek. (Analitik olarak bu değişme, bir eğrinin veya bir yüzeyin denklemlerindeki parametrelerin bir değişkene bağlı olduğunu düşünerek ifade edilir.)

— Mekan. *Hidrolik şekil verme*, saç veya levha halindeki malzemeyi istenen biçimdeki bir kalıp üzerine hidrolik basınçla uygulayarak şekil verme metodu. (Bk. ANSİKL.) || *Yüksek enerjiyle şekil verme*, saç veya levha halinde malzeme kullanarak ve çok hızlı bir enerji boşalımından yararlanarak madenî parçalara şekil verme metodu. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Şekil değişikliği*, işlenmemiş döküm parçalarında veya bazı ısıl işlemlerden sonra görülen ve gerek imalât hatalarına, gerek madenin uğradığı iç dönüşümlere, gerek işlemin yarattığı gerilimlere bağlı olarak meydana gelen değişiklik. DEFORMASYON da denir. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Şekil bozukluğu*, bir organın veya vücut parçasının normal biçiminden değişik olması. Çeşitli sebepler (atrofi veya hipertrofi, urlar, kasılmalar, nedbelerden ileri gelen çekilmeler, kırık ve çıkıklar) şekil bozukluğuna yol açabilir. Ayrıca şekil bozukluğu doğuştan da olabilir.

— Plast. mad. *Şekil verme*, cam elyafıyle sağlamlaştırılmış polyester reçineli malzemeden büyük boyutlu parçalar yapma metodu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Şeklin sabitliği*, Brunscwick indisine göre değerlendirilir. Bu sabitlik özne tarafından, gerçek şekille prespektif kurallarına göre görünmesi gereken şekil arasında kurulan bir uzlaşım sonucu meydana gelir. Şeklin sabitliği, hiç bir zaman kusursuz değildir. Bu, ağtabakadaki görüntünün oldukça önemli

bir rol oynadığını gösterir. Şeklin sabitliği, fenomenolojinin ilkelerine bağlanabilir. Bu ilkelere göre, nesnelerin iki çeşit algılanması vardır. Bunların biri, doğrudan doğruya ve düşünmesiz; ikincisi inşaya dayanan ve düşünmeli algılamadır. Algıladığımız nesne bu ikisi arasında yer alır. Şeklin sabitliği de bunu gösetrir.

● *İyi şekil kanunu.* En sabit şekil, değiştirilme, maskelenme ve araya girmelerin nedenlerine karşı koyabilen şekildir. Bundan dolayı, bu şekle *en dolgun şekil* adı verilir. Gestalt'çı görüşe göre, *iyi şekil kanunu* tıpkı yakınlık kanunu ve benzerlik kanunu gibi, algısal alanın nesnel niteliklerinden, algısal birimlerin türeyip ayrılmasını açıklar. Demek ki; 1. algılayan özne, bazı algıların kendi aralarında farklı algısal birimler (nesneler) meydana getirmek üzere, kendiliğinden gruplaştığını bilir; 2. bu algıların yeniden gruplanması, algılayan zihin için keyfî bir işlem değildir. Sözü geçen işlem, algılanan nesnelerle algılayan özne arasındaki ilişkiyle şartlanmıştır. Bu ilişkiye «algısal alan» adı verilir. Ayrıca, iyi şekil kanunu, öznenin, tüm alanı, en sabit biçimi ve en kusursuz simetriyi sağlayacak tarzda algılama eğilimi bakımından da geçerlidir. Bu kanun, organizmaya bağlı öznel faktörlere de uygulanır (algısal birimlerin türeyip ayrılması). Bu, algılama olayı meydana geldiği zaman, zihinsel yapılarla algısal yapılar arasındaki eşşekillilik ilkesidir (Köhler, Koffka, Brown, Voth). Bu ilkeye göre, beyinde meydana gelen fizyolojik şekilleniş hem nesneler âlemindeki şekillenişe, hem de görsel bilinç alanındaki şekillenişe benzerdir.

İyi şekil kanununun deneysel doğrulanması, özellikle, taşistoskopik görme şartları içinde yapılmıştır. Nitekim algılanmanın, mümkün olan en iyi şekle kendiliğinden yöneldiğini göstermek için, gestalt'çılar, Landolt halkası deneyini ileri sürerler. Bu halka, taşistoskopta tam bir daire, dolgun bir şekil olarak görülür.

Günümüzde, iyi şekil kanununu sadece algısal alt-bütünlerin iç şekillenişine uygulamak eğilimi ortaya çıkmıştır. Karmaşık algısal bir durum topyekûn dikkate alınırsa, gözlenen şekillerin üzerine çizilmiş bulunduğu kâğıdın üstüne yerleştirilmiş olduğu masadan, bir asimetri ilkesine göre ayrımlanması, yani türeyip ayrılması gerektiği ve iyi şekil kanununa göre ikinci derecedeki ayrımlanmaların ancak kâğıt sayfasının meydana getirdiği alt-bütünler içinde meydana gelebileceği görülür.

Bununla beraber iyi şekil kavramı, Piaget tarafından geniş ölçüde tenkit edildi. Piaget bu konuda, optik - geometrik yanılsamaların incelenmesine dayanır. Nitekim algılama, merkezleştirme etkilerinin gösterdiği gibi, en ilkel aşamasında bile şekil bozucu özellik taşır. Ayrıca algısal şekil bozuculuktan kurtulmuş gibi görünen şekiller (meselâ yatay çizgiler, kareler) aslında, birtakım karşılıklı şekil bozma dengelenişlerinin barındığı yerdir. Meselâ A 1 ve A 2 gibi iki yatay düz çizgi parçası eşit olarak algılanır (gerçekte eşit iseler). Bununla beraber eğer göz A 1 parçasının ortasına çevrilirse, A 1, A 2'ye oranla daha büyük görünecektir. Eğer A 2'nin ortasına bakılırsa, A 2, A 1'den daha büyük görünür. Bu şekil bozmaların sonucunda A 1 ile A 2 birbirine eşit görünürse, karşılıklı şekil bozmaları birbirini dengelemiş demektir. Öyleyse algısal şekil bozmaları, dengeleyici bir ayarlamanın ürünüdür. İyi şekiller, bütün şekil bozulmalarının birbirini dengelediği görüntülerdir. Dengeleyici ayarlama, görüntü tarafından hemen sağlanmaz; öznenin algısal dengesinin sonucudur ve görüntü sayesinde gerçekleşir. Öznenin algısal dengesi ise yaşla birlikte gelişir. (Meselâ iyi şekiller, yetişkinlere oranla çocukta daha az kendini gösterir.)

— Huk. *Şekil,* kanun bakımından veya taraflarca bir irade açıklaması için öngörülen kalıptır. Türk hukukunda, kural olarak, şekil serbestliği vardır. Yani hiç bir hukukî işlemin geçerliği için iradelerin belirli bir kalıp içinde açıklanması aranmaz. Ancak bazı işlemler yönünden kanun, şekil esasını arar. Bu halde işlemin belirli bir şekil kalıbına uyularak yapılması gerekir. Bunun gibi, taraflar da esasında şekle bağlı olmayan bir işlemin belirli bir şekilde yapılmasını şart edebilirler. Bu halde, işlem taraflarca kararlaştırılan şekle uyularak yapılmadıkça ve tarafların kararlaştırdığı şekil bir sıhhat değil de ispat şekli olmadıkça geçerlik kazanamaz. Şeklin birçok fayda ve zararı vardır. Faydalar şu şekilde sıralanabilir: 1. bir hukukî işlemin gerçekten istenip istenmediğinin anlaşılmasına yardım eder; 2. şekil sayesinde iradenin ciddiyeti daha kolay anlaşılır; 3. irade beyanlarına açıklık ve kesinlik sağlar; 4. tarafları düşünmeğe sevk eder. Bir kimse, sözle, kolay bir taahhüt altına girerken, bu taahhüdünü belirli bir şekle bağlı olarak yapması gerektiği zaman, işin ciddiyetini daha iyi anlar, düşünmek zorunda kalır; 5. şekil bir işlemin ispatını kolaylaştırır. Zararları ise şu şekilde sıralanabilir: 1. şekil, kuralı ne kadar kolay olursa olsun işlemin yapılmasını zorlaştırır. Taraflar şekli gerçekleştirmeğe üşenirler. Bu sebeple de iş hayatı yavaşlar; 2. şekle en ufak bir aykırılık gösteren işlem hükümsüz sayılır. Bir işlemin kanunda belirtilen şekle uyulmadan yapılması halinde, bu işlem kesin olarak hükümsüzdür. Bu işlem hiç bir sonuç doğurmaz. Taraflar işlemin hukukî bir sonuç doğurmasını istiyorlarsa, bunu yeniden şekle uygun olarak yapmak zorunda kalırlar. Bunun gibi, taraflar, birbirlerine bu şekle uymadan yaptıkları işlem için vermiş oldukları şeyleri geri alırlar. Bu geri alma ya bir istihkak davasına ya da sebepsiz zenginleşmeye dayanır, ancak, belirli hallerde şekle uyulmadığının ileri sürülmesi, hakkın kötüye kullanılması olabilir. Bu hallerde taraflardan birinin şekil eksikliğini ileri sürebilmesi, hakkın kötüye kullanılmasıyle sınırlanır ve sözleşme şekle uyulmamasıyle sonuçlanır. Meselâ şeklin gerçekleşmesine hileyle engel olan taraf, sonradan buna dayanarak işlemin kesinlikle hükümsüz olduğunu ileri süremez. Bunun gibi, belirli hallerde tahvili de şekil sebebiyle hükümsüzlüğe engel olur. Başka bir deyişle, bir hukukî işlem, şekle bağlı olduğu için geçerli saylmamakla birlikte, başka bir hukukî işlemin şartlarını gerçekleştirmekteyse, geçersiz işlemin yerini tahvil yoluyle geçerli olan işlem alır. Meselâ, gayrımenkul satımının tapu memuru önünde yapılması gerekir. Noter önünde ise ancak gayrımenkul satım vaadleri yapılabilir. İşte taraflar noter önünde bir satım sözleşmesi yapacak olurlarsa bu sözleşme satım sözleşmesi olarak geçersizdir; fakat bu sözleşmeyi, gayrımenkul satım vaadi olarak tahvil yoluyle ayakta tutmak imkânı vardır.

● *Şekle bağlı sözleşme.* Bir sözleşmenin, geçerli olarak yapılabilmesi için belirli bir şekle bağlanması gerekiyorsa bu sözleşme söz konusudur. Sözleşmenin geçerli olması ya taraflarca bir şekle bağlı tutulur veya kanun gereği sözleşme, şekle bağlıdır. İki durumda da geçerlilik şartı söz konusudur ve sözleşmenin hüküm doğurabilmesi için, söz konusu şekilde yapılması gerekir. Kanun, hangi sözleşmelerin, başka bir deyimle hangi hukukî işlemlerin şekle bağlı olduğunu göstermiştir. Meselâ evlenme ve sözlü vasiyetname, sözlü şekle bağlıdır. Resmî vasiyetname, gayrımenkuller üstündeki aynî haklara ilişkin sözleşmeler, gayrımenkul satış vaadi, vefa, iştira hakları, ölünceye kadar bakma sözleşmesi, vakıf kurma, evlâtlık sözleşmesi, mal rejimlerine ilişkin sözleşmeler kanunun aradığı resmî şekle örnek olarak gösterilebilir. Alacağın temliki, menkul bağışlama vaadi, ölünceye kadar irat sözleşmesi, kefalet sözleşmesi, el yazısıyle vasiyetname de âdi yazılı şeklin arandığı önemli hukukî işlemler arasındadır.

● *İradî şekil'*de, tarafların aralarında yapmakta oldukları işlem, kanun tarafından şekle bağlanmış değildir; fakat taraflar bunun iradeleriyle bir şekle bağlanmasını kararlaştırmışlardır. Meselâ, şekle bağlı olmayan bir kira sözleşmesinin, taraflarca şekle bağlı olarak yapılmasının kararlaştırılması halinde bir iradî şekil söz konusudur. Taraflar arasında böyle bir iradî şekil kararlaştırılmışsa, buna uyulmadıkça, hukukî işlem hüküm ifade etmez. Taraflar arasında kararlaştırılan şeklin bir sıhhat şekli olduğu asıldır. Bunun sıhhat şekli değil de, ispat şekli olduğunun ayrıca kararlaştırılması gerekir. Belirli hallerde, halin icabından da, taraflar arasındaki şeklin bir ispat şekli olduğu sonucuna varılabilir. Meselâ taraflar işlemin şekle bağlı olarak yapılmasını kararlaştırmış olmakla beraber, daha şekil gerçekleşmeden ifada bulunmuşsalar, söz konusu ifa, kararlaştırılan şeklin sıhhat şekli değil de ispat şekli olduğunu gösterir.

● *İspat şekli'*nde işlemin geçerli olması değil de, ispatı belirli bir şekle bağlanmıştır. Bu, özellikle usul hukukunda görülen bir durumdur. Usul hukukuna göre, elli liradan yukarı olan işlemlerin senet ile ispat edilmesi gerekir. Bunun gibi, bir senedin hüküm ve kuvvetini azaltan veya ortadan kaldıran bütün iddiaların da, senetle yapılması gerekir. İşte bu, ispat şeklidir ve söz konusu hallerde kural olarak yazılı delilden başka bir delil ileri sürülemez. (Bk. ŞAHADET. SENET.) İspat şeklinde, dikkat edilmesi gereken nokta, işlemin geçerliğinin bir şekle bağlı olmadığıdır. Ancak bunun ispat edilmesi bir şekle bağlıdır. Meselâ, menkul satımının geçerli olması için herhangi bir şekil aranmaz; fakat iş mahkemeye geldiği zaman taraflar, işlemi (elli liradan yukarı ise)

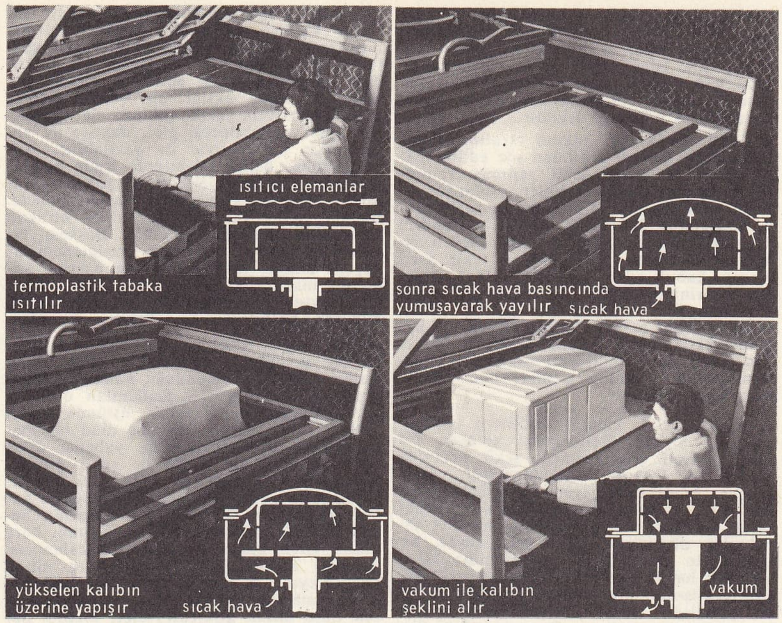

şekil verme

senetle ispat etmek zorunda kalırlar. İspat şekli, işlemin geçerliğiyle ilgilenmez. Bu sebeple ispat şekline bağlı olarak yapılmış bir işlem (msl. borç sözleşmesi), ispat için verilen senet kaybolsa bile, yine geçerli olarak kurulmuştur; fakat ispatı kural olarak mümkün değildir.

● Şekil, bir kanun hükmü tarafından öngörülmüşse *kanunî şekil*'den söz edilir. Yazılı şekil ve resmî şekil yanında kanunda belirtilen kanunî şekiller şunlardır: 1. *sözlü şekil*. Türk özel hukukunda sözlü şekle bağlanmış iki işlem vardır: evlenme* ve sözlü vasiyetname*; 2. *ilân*. Belirli işlemler yönünden ilân da bir şekil şartı olarak kabul edilir. Meselâ, bir işletmenin devrinin, gaiplik kararının ve hacir kararının ilân edilmesi gerekir; 3. *belirli sicillere tescil* şartının aranması da bir kanunî şekil olarak kabul edilebilir. Hayvan rehni sicili, mülkiyeti saklı tutma anlaşmalarının yazıldığı siciller, buna örnek olarak gösterilebilir.

● *Resmî şekil*, kanunî şekillerin başlıcalarından biridir. Belirtilmesi gereken bir husus, resmî şekille yazılı şekil arasında bir nitelik farkının bulunmadığıdır. Fark sadece, bunu düzenleyen kimsededir. Yazılı şekil taraflarca düzenlenirken, resmî şekil, kanunda belirtilmiş olan merciler tarafından düzenlenir. Türk hukukunda, bir işlem için resmî şekil öngörülmüş; fakat bu şekli hangi merciin gerçekleştireceği belirtilmemişse, bunu gerçekleştirmeğe noterler yetkilidir. Kanun, resmî şekli, gerek kamu düzeni, gerek taraflar arasındaki ilişki yönünden çok önemli olan işlemler için aramıştır; çünkü resmî memur, söz konusu işlemin önemi hakkında tarafların dikkatini çeker ve bu suretle onların düşüncesiz adım atmalarını engeller. Öte yandan resmî senetlerin ispat yönünden büyük önemi vardır. Kanun, resmî senetlere iki karineyle bağlanmıştır: a) aksi ispat edilmedikçe, senedin gerçekten resmî memur tarafından düzenlendiği kabul edilir; b) resmî senetlerde, aksi ispat edilinceye kadar, içinde yazılı olanların doğru olduğu kabul edilir. Hangi işlemlerin resmî şekilde yapılması gerektiği, kanunlarda belirtilmiştir. Bunların başında, gayrımenkuller üstündeki aynî haklara ilişkin sözleşmeler gelir. Gayrımenkuller üstündeki aynî haklara ilişkin sözleşmeler, tapu sicil memurları önünde yapılır. Sadece gayrımenkul satış vaatlerinin noter önünde yapılması imkânı da vardır. Miras hukukunda görülen resmî şekiller, resmî vasiyetnameyle miras sözleşmesidir. Bunlarda resmî şekli gerçekleştirecek makam, noter veya sulh hâkimidir. Yurt dışında ise, bu şekli gerçekleştirecek makam konsolosluklardır. Zira yurt dışında yapılacak resmî işlemlerde, konsolosluklar noter görevi de yaparlar. Şerh edilecek haklardan bazılarının da tapu memuru önünde resmî olarak yapılması gerekir. (Bk. ŞERH.) Evlenme sözleşmesini ise belediye reisleri veya onların yetkili kıldıkları kimseler gerçekleştirir. Bu görev, köylerde muhtarlara verilmiştir. Ayrıca bk. *şekle bağlı işlemler*.

ŞELEPİN

● *Sıhhat şekli* veya *geçerlik şekli*, aranan şekle uyulmaması halinde, söz konusu olan işlem gerçekleşmediği zaman ortaya çıkar. Meselâ, bir gayrımenkul satım sözleşmesinin geçerli olabilmesi için, tapu memuru önünde yapılması gerekir. Sözleşme bu şekilde yapılmazsa, geçerli olarak doğmaz. Zira tapu memuru önünde yapılma, sıhhat şeklidir. Kanunda şekil için konulmuş hükümler aksi belirtilmiş olmadıkça sıhhat şeklidir, ispat şekli değildir. Sıhhat şeklini, ispat şeklinden ayıran husus, sıhhat şekline bağlanmış bir işlemin bu şekle uyulmadan yapılması halinde geçerli olarak doğmasıdır. İspat şeklinde, işlemin geçerli olması için bir şekle uyulması gerekli değildir. Burada işlem bir şekle bağlı olmaksızın doğar; fakat ispatı için şekil aranır.

● Resmî şekille birlikte *yazılı şekil* veya *âdi yazılı şekil*, kanunî şeklin en önemlisidir. Yazılı şekilden anlaşılan, herhangi bir şekilde yazılmış ve altı borçlu tarafından imzalanmış olan senettir. Bunun hazırlanmasına, herhangi bir resmî merci katılmamış, şekli taraflar gerçekleştirmiştir. Buna *senet* de denilebilir. Senette iki unsur vardır; metin ve imza: **1.** metin, tarafların irade beyanının muhtevasını gösterir. Bu sebeple de herhangi bir tereddüte yer vermeyecek açıklıkta olması gerekir. Kanunda aksine bir hüküm bulunmadıkça, metnin yazılış şeklinin önemi yoktur. Elle yazılabileceği gibi, daktilo ile veya teksir makinesiyle de yazılabilir. Ancak kanun, belirli işlemlerde irade açıklamasında bulunan kimsenin el yazısını aramıştır. Meselâ, el yazısıyle vasiyetnamede, metnin muhakkak surette miras bırakan tarafından yazılması gerekir. Başkası tarafından yazılan el yazısı vasiyetnameler geçerli olmaz. Metnin şekliyle üzerine yazıldığı maddenin de önemi yoktur. Senet bir mektup şeklinde düzenlenebildiği gibi, kâğıttan başka bir şey üzerine de olur.

Ancak böyle alışılmış düzenleme şekillerinden ayrılınması, genellikle borç altına girme iradesinin bulunduğu hakkında ciddî şüpheler uyandırabilir. Kullanılan dilin ve yazı şeklinin de geçerlik üstünde etkisi yoktur. Eski yazıyle yazılmış olan bir metin geçerli olabileceği gibi, yabancı dilde yazılmış olan bir metin de şekli gerçekleştirebilir. Yargıtay da eski yazı ile yazılmış olan senetlerin geçerli olduğunu kabul etmektedir; **2.** imza, bir kimsenin beyan iradesini gösterir. Metnin altının, borç altına giren kimse tarafından imzalanması gerekir. Birden fazla kimse borç altına girmekteyse, o zaman bunların hepsinin imza atması gerekir. Taraflar karşılıklı olarak borç altına girmekteyseler, metnin her ikisi tarafından da imzalanması gerekir. Soyadı kanununa göre, imzada, önce öz adın, sonra soyadının yazılması gerekir. Ancak sadece öz ad veya soyadıyle atılan imzalar da geçerlidir. Hattâ takma ad veya lakap ile atılmış olan bir imza da geçerli olabilir. Önemli olan, metnin altına atılan imzanın, beyanda bulunan kişinin kimliğini açık olarak gösterebilmesi ve borç altına girme iradesinin ciddî olduğunu açıklayabilmesidir. İmzanın el yazısıyle atılması gereklidir. Bunun dışında imzanın bir âlet ile atılması, ancak çok miktarda kıymetli evrakın piyasaya çıkarılması halinde geçerlidir. Bir kimsenin sakatlık veya okuma yazma bilmemesi sebebiyle imza atamaması halinde, iki yoldan birine başvurulabilir: 1. el ile yapılmış ve usulüne uygun olarak onaylanmış bir işaret; 2. resmî bir şahadetname kullanmak. Bu ikinci durum ile ifade edilmek istenen şey şudur: imza atmasını bilmeyen kimse, resmî bir memur önünde, senedin içindekileri bildiğini ve bunun iradesine uygun olduğunu belirtir ve resmî memur da, bunu bir belgeyle tespit edip onaylar. Türkiye'de çok yaygın olan mühür kullanma, Medenî Usul kanununda düzenlenmiştir. Buna göre, okuma yazma bilmeyen kimse ancak ihtiyar heyeti ve orada tanınan iki kişi tarafından onaylanmış olması şartıyle, mühür kullanabilir. Körlerin imzası ise, iki durumdan birinin var olması şartıyle geçerlidir: 1. körün imzayı attığı zaman, belgenin muhtevasını bildiğinin ispatı; 2. imzanın resmen onaylanması. İmzanın temsilci tarafından atılması halinde, temsilci genellikle imzanın yanına temsilci ilişkisini gösteren bir ekde bulunur. Temsilci, temsil ettiği kimsenin imzasını atamaz. İmza, ilgili bulunduğu metni kural olarak kapamalıdır (örtmelidir). Bunun için imzanın kural olarak metnin sonuna atılması gerekir. Âdi yazılı şekilde tarih ve düzenleme yerinin gösterilmesi gerekli değildir. Ancak kanun, bazı işlemler yönünden düzenleme yeri ve tarihinin de bulunmasını şart koşar. Meselâ el yazısiyle vasiyetnamenin geçerli olabilmesi için, düzenleme yeri ve tarihinin de bulunması gerekir. Aynı durum çek, poliçe ve emre yazılı senette de söz konusudur. Şekle bağlı bir işlemin değiştirilmesinin de kural olarak şekle uygun yapılması gerekir. Ancak, tamamlayıcı nitelikteki hükümlerin konulmaması şartıyle, şekle uyulmadan değiştirmeler yapılabilir. Buna karşılık, sözleşmede esaslı değişiklik yapan durumlarda şekle uyulması gerekir. Aksi halde yapılan değişiklik geçerli olmaz. Şekle bağlı bir işlemin ortadan kaldırılmasına ilişkin işlemin de, şekle bağlı olup olmayacağı meselesine dair, kanunda bir hüküm bulunmamaktadır. Bu sebeple bazı yazarlar, bir hüküm bulunmamasından hareketle, şekle bağlı bir işlemi ortadan kaldıracak işlemin, hiç bir şekle bağlı olmaması fikrini savunurlarken, diğer bazı yazarlar bu halde de şekle uyulması gerektiği fikrindedirler. Bu şekilde bir sözleşmeyi ortadan kaldıran işleme, ibra denilmektedir. Bu ibra sözleşmesinin geçerliği şekle bağlı olmasa bile, ispat yönünden şekil aranacaktır. Zira Usul kanununa göre, senede bağlı bir işlemin hüküm ve kuvvetini azaltan işlemlerin de senetle ispat edilmesi gerekir.

— İda. huk. Şekil, usul kavramını da kapsayarak, idarî işlemlerin unsurlarından birini ifade eder. İrade hukuku, özel hukuktan daha geniş ve etkili bir biçimde, şekil ve usul unsuruna yer vermiştir. İdarî işlemlerin belli şekillere tabi olması, aslında, kişi hak ve hürriyetleri için de bir güvenlik demektir. İdarî işlemlerde kural, yazılı şekildir. Bazı istisnaî durumlardaki zabıta işlemleri dışında kural budur. Genel nitelikteki idarî işlemlerde şekil unsuru daha da önem kazanır. Tüzük ve yönetmelik *Resmî Gazete* ile ilân olunur. Tüzüklerin, ayrıca Danıştayın görüşü alındıktan sonra çıkarılması gerekir. Kurullarca alınan kararlarda, toplantı ve karar yeter sayılarının kanunlarda öngörülen şartlara uyması aranır. Aksi halde, alınan kararlar şekil unsuru bakımından sakat olur. Bununla birlikte her şekil ve usul sakatlığı iptal sonucu doğurmaz. Özellikle kişi hak ve hürriyetleri bakımından veya bir idarî işlemin varlığı açısından önem taşımayan basit şekil noksanları yüzünden iptal hükmü verilmemesi gerektiği genellikle kabul edilmektedir. Buna karşılık, bir disiplin işleminde, ilgilinin savunmasının alınmaması gibi önemli usul sakatlıkları, iptali zorunlu kılar. Bk. USUL.

— Mekan. *Hidrolik şekil verme*. Bu usulde sadece bir dişi kalıp kullanılır; erkek kalıp veya zımbanın yerini basınçlı bir sıvı (su veya yağ) almıştır. Zımbanın olmamasından başka, bu usulün bir üstünlüğü de, basıncı madenî saç üzerine daha düzgün olarak dağıtmasıdır; bu da klasik usullerdekinden daha büyük bir hızla daha karışık çekme işlemleri yapmak imkânı verir.

Bu usulün değişik bir şekli de *Guérin metodu*'dur; bu metotta kullanılan takım, madene oldukça büyük hidrostatik gerilimler vererek onu bir kalıp üzerine bastıran kauçuk bir bloktur.

● *Yüksek enerjiyle şekil verme*. Bu metodun çeşitli uygulamalarında, maden çok kısa bir süre için büyük bir kuvvetle sıkıştırılır. İşlem süresi daima saniyenin bir kesri kadar, hattâ bazen sadece birkaç milisaniyedir. Basınç yükseldiği zaman, madenlerin tel haline gelebilme özelliği artar, hattâ bazı kırılgan madenler bile bu özelliği kazanır. Ayrıca esnek sınır ve kopma direnci de büyür. Aynı şekilde, şekil değiştirme hızı artınca bazı durumlarda bir sınıra doğru yönelerek (çelik, alüminyum) tel haline gelebilme özelliği artar. Şekil değiştirme işlemlerinde basınçla işleme önemli bir rol oynar. Öte yandan bu usul çok iktisadîdir; gerçekten de başlangıçta büyük yatırımlar istemez, çünkü anî olarak açığa çıkan enerji çok ucuzdur ve kullanılan kalıplar çok basittir. Üstelik, büyük miktarda enerji kullanıldığı için, en büyük preslerin kabarisini bile aşan çok büyük parçalara şekil vermek mümkündür. Bu usulde kullanılan enerji şekilleri, bir elektrik boşalması, bir patlayıcı madde veya bir magnetik kuvvet alanıdır.

— *Elektrik boşalmasıyle şekil verme*. Bu usulde, suya daldırılmış iki elektrot arasında bir kondansatör bataryasının boşalması sırasında meydana gelen kıvılcım enerjisinden faydalanılır. Bu kıvılcım etkisiyle, suyun bir kısmı bir basınç dalgası meydana getirerek buharlaşır. Su, bu basınç dalgasını, kalıp üzerine uygulanacak profil yüzüne iletir.

— *Patlayıcı maddeyle şekil verme*. Daha çok sanayide, özellikle de havacılık sanayiinde gitgide kullanılan bu usul, klasik metotlarla çekilmesi zor ve tel haline gelme özelliği az olan malzemelere (özel çe-

Foto. LAROUSSE

likler, titan alaşımları, ısıya dayanıklı alaşımlar v.b.) uygulanır. Patlayıcı bir maddenin patlaması, büyük bir yerel basınçla önemli miktarda gaz açığa çıkarır; bu gaz sert alınlı bir çarpma dalgası doğurarak büyük bir hızla genleşir. Çarpma dalgası patlama noktasını çevreleyen ortam içinde ses hızıyle her yöne yayılır. Ayrıca, bu yüksek basınçlı gazın genleşmesi, başlangıçta patlama bölgesi yakınında bulunan her çeper üzerine bir itme etkisi yapar ve bu çeperin şekil değiştirmesini sağlar. Çarpma dalgasıyle beraber bu genleşmenin etkisi, presle çekme işleminde olduğu gibi, yavaş şekil değiştirmeyle elde edilenlerden daha üstün nitelikte kopmasız uzamalı şekil değiştirmeler meydana getirir. Verilen bir malzeme üstünde gerçekleştirilen etki şüphesiz niteliğe, ağırlığa, biçime ve kullanılan patlayıcı maddenin yerleştirilişine göre değişir. Ayrıca, patlayıcı maddeyi çevreleyen ortam da önemlidir. Eğer bu ortam hava ise genleşme hızı çok yüksek, fakat meydana gelen basınç çok düşüktür; ortam su ise genleşme hızı daha düşüktür, fakat basınç çok yüksektir. Bu genleşmenin malzeme üstüne yaptığı maksimum basınç patlayıcı malzemeyle şekil verilecek parçanın yüzeyini ayıran uzaklığa bağlıdır. Bu uzaklık ne kadar büyük olursa, maksimum basınç da şüphesiz o kadar küçük olur. Patlayıcı maddeyle şekil verme usulünde kullanılan malzeme nispeten basit ve ucuzdur. Takımlar az çok saç çekme tezgâhlarındakine benzer; bununla beraber çoğu zaman, sadece mümkün olan en ucuz malzemeden (beton, demir iskeletli plastik çelik v.b.) yapılmış bir kalıp kullanılır; çünkü zımbanın yerini, patlama ortamının genleşmesi almıştır. Bazı özel durumlarda, patlayıcı madde şekil verilecek malzemeyle temas edecek şekilde yerleştirilir. Bu durumda çok daha yüksek bir basınç sağlanır. Madenî levha ile temas halinde yerleştirilen yaprak biçimindeki patlayıcı maddeyle madenî kaplama gerçekleştirilebilir. Daha karışık geometrik biçim gösteren patlayıcı maddelerle parçalar delinebilir ve kesilebilir (bir füze kademesinin ayrılması).

Çoğu zaman, patlayıcı maddeyle şekil verme, işlenen malzemenin özelliklerini geliştirir. Kopma uzaması hemen hemen daima büyük ölçüde artar. Uzama sınırı genellikle düşer, bu da şekil vermeyi kolaylaştırır. Nihayet bazı durumlarda, elde edilen ürünlerin sertliği klasik usullerle şekil verilmiş ürünlerin sertliğinden epeyce yüksektir. Buna karşılık, üretim temposu nispeten düşüktür; bundan dolayı da bu usul yalnızca tek tek veya küçük seriler halinde yapılan parçalara şekil vermekte uygulanır.

— *Magnetik şekil verme.* Bu usulde, şekil verilecek olan magnetik bir saçın karşısına yerleştirilmiş yassı ve şekil değiştirebilen bir sarıma ,uygun bir elektrik akımı verilir. Magnetik bileşke kuvvetlerinin alanı, saç kalıbın üzerine dayanıncaya kadar saçın şeklini değiştirir.

— Metalürji. *Şekil değişikliği.* Bütün cisimler, en zayıf kuvvetlerin etkisiyle bile şekil değiştirir. Uygulanan kuvvetin şiddetine göre cisimler, kuvvet ortadan kalktığında ilk şekillerini alır (*esnek şekil değişikliği*) veya yeni şekillerini korurlar (*kalıcı şekil değişikliği*).

İnşaat malzemesi olarak kullanılan bütün cisimlerin, emniyet ve güvenlik bakımından, ancak uygulamada ihmal edilebilecek esnek bir şekil değişikliğine uğraması gerekir. Malzemenin direncini hesaplamak demek, belirli çalışma şartlarında (yapının dayanabileceği en ağır şartlar) meydana gelen şekil değişiklikleri esnek kalacak şekilde, bir yapıyı (makine veya bina) meydana getiren kısımların boyutlarını aramak demektir. Buna karşılık bazı sanayi işlemlerinde, esnek şekil değişikliği sınırı aşılarak kalıcı şekil değişikliği elde edilmeye çalışılır. Bu durum, çekme, dövme, sıvama ve kenetleme işlemleri için geçerlidir.

Bir kuvvet uygulanan bir cismin uğradığı şekil değişikliği ancak belli bir süre sonunda maksimum değerine ulaşır; madenin tel haline gelebilme özelliği ne kadar yüksekse bu süre o kadar uzundur.

— Plast. mad. Cam elyafıyle sağlamlaştırılmış polyesterlere şekil verme metotları çok değişiktir. *Tek kalıp metodu*'nda, ağaç veya hafif madenden bir kalıbın (erkek veya dişi) dibine dökülmüş cam dokunun üzerine 50°C'a kadar ısıtılmış reçine püskürtülür. Bu metot, çok kesin bir kalınlık toleransı istemeyen sandal ve radom gibi içi boş eşya yapımına çok elverişlidir. *Kauçuk torba ile şekil verme*'de, üfleyince balon gibi şişen kauçuk bir torba ve tahtadan veya alçıdan yapılmış bir kalıp kullanılır; bu kalıbın üzerine reçine emdirilmiş cam doku yayılır. Kauçuk torba kalıbın karşısına yerleştirilir ve ikinci bir kalıp (erkek veya dişi) vazifesi görür. Bu usulde daha düzgün kalınlıklar ve tek kalıp metoduna oranla daha hassas yüzeyler elde edilir. Torba metodu öbür reçineler, özellikle kontrplak yapımı için de uygulanır. *Vakum altında şekil verme*'de bir erkek kalıp ile kanallı bir dişi kalıp kullanılır; ikisinin arasına, dişi kalıpta kısmî bir vakum meydana getirecek şekilde, reçine emdirilmiş cam doku üflenir; cam elyafta bulunan hava vakum sebebiyle boşalır ve yerine reçine dolar. *Sarmalama metodu* plastik boru yapımında uygulanır. Reçineli cam doku, istenilen kalınlık elde edilinceye kadar bir malafa etrafında kalıplanır. Tek kalıp, kauçuk torba ve vakum metotları yaprak halinde termoplastik maddelere de (selüloz asetat, polivinilklorür v.b.) uygulanabilir.

İçi boş eşya yapımında kullanılan bir de *üfleme* metodu vardır. Bu metotta, vidalı veya hidrolik bir presle kapatılmış bir kalıbın veya bir tüpün etrafına sarılı iki termoplastik levhanın arasına basınçlı hava veya sıcak su gönderilir. Bu metot en çok polietilen şişelerin yapımında işe yarar. (LM)

ŞEKİLBİLGİSİ blş. i. Leng. Bk. MORFOLOJİ.

ŞEKİLBİLİM blş. i. Biyol. Bk. MORFOLOJİ.

ŞEKİLCİ sıf. (*şekil*'den *şekil-ci*). Bk. BİÇİMCİ.

ŞEKİLCİLİK i. (*şekilci*'den *şekilci-lik*). Bk. BİÇİMCİLİK.

ŞEKİLDEĞİŞİMCİLİK blş. i. Biyol. Dönüşümcülük. (M)

ŞEKİLDEĞİŞİMİ blş. i. Biyol. Dönüşüm. (M)

ŞEKİLDEŞ sıf. (*şekil*'den *şekil-deş*). *Yeni.* Şekil bakımından birbirinin aynı. (M)

ŞEKİLDEŞLİK i. (*şekildeş*'ten *şekildeş-lik*). *Yeni.* Şekildeş olma hali. (M)

ŞEKİLLENDİRMEK geçl. f. (*şekillenmek*'ten *şekillen-dir-mek*). Belirli bir biçime sokmak, biçim vermek: *Çamuru şekillendirmek.* (M)

ŞEKİLLENMEK geçz. f. (*şekil*'den *şekil-le-n-mek*). Belli bir şekil almak, biçimlenmek. (M)

ŞEKİLLEŞTİRMEK geçl. f. (*şekil*'den *şekil-le-ş-tir-mek*). İnsan bilimlerinde, özel bir akılyürütmeye, aynı türden ama farklı akılyürütmelerde geçerli olacak ve nispeten evrensel bir değer kazanmasını sağlayacak bir şekil vermek. (Bu şekil, sembolleştirmeyi ve matematik ifadeye başvurmayı gerektirir.)

— ANSİKL. Bir örnek olmak üzere Durkheim'ın intihar konusunda ileri sürdüğü şu akılyürütmeyi ele alalım: «Budalalık, intihara hazırlayıcı olmak şöyle dursun, tersine, intihardan koruyucu bir etkendir. Çünkü budalalar, şehirlere oranla köylerde çok daha fazla sayıda oldukları halde, intihar olaylarına köylerde daha az rastlanır» (*Le Suicide*, 1897). Bu akılyürütme, şu tarzda şekilleştirilebilmiştir (Boudon, *L'Analyse Mathematique des Faits Sociaux*, 1967): $(x\ y) = a\ (xy;\ t) + g\ (xt)\ (yt)$. Akılyürütmenin bu şekilleştirilmesinde, şunlar belirtiliyor: 1. x (yani intihar) ile y (yani budalalık) arasındaki birlikte değişme olumsuzdur; yani, başka bir deyimle, x ne kadar büyükse, y o kadar küçüktür veya kişi için kendini öldürme ihtimali ne kadar fazla ise, budala olma ihtimali o kadar azdır (bunun tersi de geçerlidir); 2. bununla beraber, budalalığın ihtiharı önlediği de söylenemez. Nitekim şehirde veya köyde oturma durumu t olunca bir yandan xt (yani, köylerde budalalar daha çoktur) ve yt (yani intiharlar, köylerde daha azdır); öte yandan xt (yani şehirlerde budalalar daha azdır) ve yt (şehirlerde intiharlar daha fazladır) elde edilir. Her iki durumda da (xt) (yt) sonucunun olumsuz olduğu görülüyor. (xy) sonucu için de durum aynıdır. Yani $a\ (xy,\ t)$ birlikte değişmelerin ortalaması, Durkheim'a göre (bu iddianın istatistik bakımdan doğrulanması gerekir) ilk (xy) birlikte değişiminden çok daha küçüktür. Durkheim'ın bu akılyürütmesi matematik bir ilişki biçiminde belirtilince, hem genelleşmekte hem de, şekilleştirilmesi dolayısıyle bir bakıma sağlamlaştırılmaktadır. Böylece, yaşanan yerin (t), intihar (x) ve budalalık (y) üstündeki eşzamanlı etkisini açıklamak mümkün oluyor. Şekilleştirme, bugün, sosyoloji, psikoloji, lengüistik v.b. «insan bilimleri»nin bu adı hak etmesini sağlayan temel etkenlerden biridir. (L)

ŞEKİLSİZ sıf. (*şekil*'den *şekil-siz*). Belirli bir şekli olmayan, bir biçimden yoksun bulunan (şey): *Mütecessis dalların arasını araştırırken şekilsiz bir şey dikkatinizi celbeder* (F.R. Atay). || Şekli çirkin. (M)

ŞEKİME i. (ar. *şekm*, güç, kuvvet'ten *şekime*). *Esk.* Gem. || Dayanma, direnme. || *Kaviy-üş-şekime* (veya *şedid-üş-şekime*), iyi dayanan. (M)

ŞEKİP Tokadizade, türk şairi (Tokat 1871 -İstanbul 1932), Şair Mehmed Nuri Efendinin oğlu. İzmir rüştiyesini bitirdi. Abdülhamid II tarafından, hürriyet taraftarı olduğu gerekçesiyle Bitlis'e sürüldü. İkinci Meşrutiyette Manisa'dan mebus seçildi (1908). Şiirleri eski tarzdadır. Ayrıca, çeşitli dergilerde felsefe ve tasavvufla ilgili yazıları yayımlandı. Oğlunun ölümü üzerine intihar etti. Eserleri: *Neşide-i Vicdan* (Vicdanın Şarkısı); *Derviş Sözleri; Reşahat* (Damlalar), *Huzur-i Hilkatte* (Yaratılışın Önünde), *Kalender Sözleri.* (M)

ŞEKKAZ i. (ar. *şekz*'den *şekkâz*). Esk. huk. Cinsel ilişkide duhulden önce boşalan kimse.

— ANSİKL. Esk. huk. Şekkazlık genellikle cinsel güçsüzlükten ileri geldiği için *şekkaz*, «innet» (cinsel güçsüzlük) sayılır. Bu yüzden karısı hâkime başvurarak ayrılıklarına karar verilmesini istiyebilir. Hâkim, önce kocaya tedavi olmasını söyler, kendisine bir yıllık süre tanınır, gerekirse tedavi süresini uzatabilir. Sonuç alınamazsa ayrılık kararı verir. Bu karar talâk hükmündedir. (M)

ŞEKKER i. (fars. *şekker*). *Esk.* Şeker.

— Dilbil. Eski şiirlerde *şeker* kelimesi genellikle kafiyeye uyabilmek için bu şekilde kullanılırdı. (M)

ŞEKKERİN sıf. (fars. *şekker*, şeker'den *şekkerîn*). *Esk.* Şeker gibi tatlı, şekerli: *Pistandaki şîr-i şekkerine / Fıtrat onu eylemiş fütade* (Muallim Naci). [M]

ŞEKKİ. Coğ. Bk. ŞEKİ.

ŞEKL i. Bk. ŞEKİL.

ŞEKLEN zf. (ar. *şekl*'den *şeklen*). *Esk.* Şekilce, şekil bakımından. (M)

ŞEKLÎ sıf. (ar. *şekl*'den *şeklî*). *Esk.* Şekille ilgili. *Yeni.* Biçimsel.

— Huk. *Şeklî suç.* Bk. NETİCE'*si harekete bitişik suç.* || *Şeklî hukuk,* ihlâl edilen bir hakkın, devlet eliyle yerine getirilmesinde, mahkemelerin uyması gereken şekil kurallarını gösteren hukuk dalı (Medenî usul hukuku, ceza usul hukuku gibi). || *Şeklî mânâda kesin hüküm.* Bk. KESİN *hüküm.* (M)

ŞEKLİYAT çoğl. i. (ar. *şeklî*'den *şekliyye* > *şekliyyât*). Leng. *Esk.* Morfoloji, şekil bilgisi. (M)

ŞEKM i. (ar. *şekm*). *Esk.* Sertlik. || Güç, kuvvet. (M)

ŞEKÖR i. (ing. *shaker*'dan). Kokteyli sallayıp karıştırmağa yarayan kapaklı kupa. (M)

ŞEKÛR sıf. (ar. *şükr*'den *şekûr*). *Esk.* Şükreden, Tanrı'nın verdiklerinden memnunluk duyan. || «İbadet edenleri, doğru yolda gidenleri mükâfatlandıran» Tanrı. (M)

ŞEKVA i. (ar. *şekvâ*). *Esk.* Şikâyet, yakınma: *Kimden kime şekva edeyim ben dahi şaştım* (Ziya Paşa). *Şekvarı dinledim, ezelî*

muztarip deniz (Yahya Kemal). || *Şekva-eser,* şikâyete sebep olan, şikâyet uyandıran.

◆ **Şekvacı** sıf. *Esk.* Şikâyetçi. (M)

ŞEKVE i. (ar. *şekve*). *Esk.* Şikâyet: *Öksüz dul ağızlardaki her şekve-i tali* (Tevfik Fikret). [M]

ŞEKVEKÂR sıf. (ar. *şekve* ve fars. *kār*'dan *şekve-kār*). *Esk.* Şikâyetçi, şikâyet eden, sızlanan: *İki âciz kadîd-i lerzende / İki mat'un -i şekvekâr-i hayat* (Tevfik Fikret). [M]

ŞEKVERİZ sıf. (ar. *şekve* ve fars. *-rîz,* döken'den *şekve-rîz*). *Esk.* Şikâyet eden, sızlanan: *Hazin nazarlarını etrafa şekverîz-i fütur* (Tevfik Fikret). [M]

ŞELÂLE i. (ar. *şellāle*'den). Büyük çağlayan, çavlan: *Tamamile açılmış pancurlardan dalgalanarak giren aydınlık [...] mai bir kayalıktan dökülen, döküldükçe köpüren beyaz bir şelâleye benziyordu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

ŞELEHOV, XVIII. yy.da yaşamış rus gemicisi. 1776'da Amerika'nın kuzeybatı kıyısına ayak bastı ve 1785'te Alaska'da ilk rus köyünü kurdu. (L)

ŞELEL i. (ar. *şell*'den *şelel*). *Esk.* Çolaklık.

— Anat. *Esk.* Gözün ağtabakasının en hassas noktası. || *Şeleli şem'î,* işitme beneği.

— Bot. *Esk.* *Şeleli intâşiye,* çimlenme beneği.

— Fizyol. *Esk.* Ciltte meydana gelen leke. || *Şeleli asfar,* sarı benek. (M)

ŞELENG veya **ŞELENK** i. (fars. *şeleng*). *Esk.* Hoplama, sıçrama, soytarılara yakışacak biçimde perende atma: *Heft seyyare rikabında peyk gibi şeleng* (Nef'i). [M]

ŞELEPİN (Aleksandr Nikolayeviç), sovyet siyaset adamı (Voronej 1918). Moskova üniversitesinde tarih ve felsefe okudu, 1952-1958 arasında Komsomol'un birinci sekreterliğini yaptı, Kazakistan gençlerinin işlenmemiş topraklarda çalışma kampanyasını hızlandırdı. Devlet güvenlik kurulu şefi (1958), Parti ve devlet denetleme kurulu başkanı (1961) oldu. 1964'te Parti merkez komitesi prezidyumu üyeliğine seçildi, aynı zamanda başbakan yardımcılığı görevini yüklendi. 1966'da tüketim malları sanayiinin geliştirilmesi ile görevlendirildi. 1967'de Sendikalar merkez konseyi başkanlığına getirildi. (L)

ŞELF i. (ing. *shelf*). Jeol. Raf biçiminde kaya. (M)

ŞELGUNOV (Nikolay Vasilyeviç), rus gazete yazarı ve devrimcisi (1824-Petersburg 1891). N. G. Çernişevski'nin mücadele arkadaşıydı. 1858-1859 Arasında yabancı ülkelere yaptığı bir gezi sırasında, A. Herzen ile tanıştı. Dönüşte, Çernişevski'nin *Sovremennik* (Çağdaş) adlı gazetesine girdi. Bu gazetede, 1861'de, «İngiltere'de ve Fransa'da Proletarya» adlı makalesini yayımladı; bu yazıda, F. Engels'in «İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu» adlı eserini özetliyordu. Aynı yıl, M. Mihaylov ile birlikte «Gelecek Nesle» adlı bir bildiri yazdı. 1862-1864 Arasında Petersburg'daki Petropavlovsk kalesinde hapis yattı, sonra Sibirya'ya sürüldü. (L)

ŞELGUNOV (Vasiliy Andreyeviç), rus devrimci (1861-1939). Petersburg'da maden işçisiydi, önce Lenin'in emrinde savaştı. 1910'da *Zvezda* (Yıldız), sonra *Pravda* gazetesinin kurucuları arasında yer aldı. Birçok defa tutuklandı, hapishanede kör oldu. 1917'de Petersburg, sonra Moskova'da Eski Bolşevikler derneğine katıldı. (L)

ŞELİA (CEBEL), Cezayir'in en yüksek tepesini taşıyan dağ, Avras kütlesinin kuzeyinde; 2 328 m. Güzel sedir ağacı ormanları. (L)

ŞELİF, Cezayir'in en uzun vad'ı; 700 km. Şelif yüksek yaylalarda iki cılız vad'ın (Tiaret bölgesinde doğan Nehr Vassel ve Cebel Amur'da doğan Vad Tuil) birleşmesiyle meydana gelir; Boghari boğazlarıyle Titteri dağlarını aşar ve batıya doğru sert bir dirsek yaparak Dehra ve Varsenis dağları arasında geniş Tel karığı yapısal çöküntüsüne girer. Şelif ovaları iki noktada bölgeyi baştan başa aşan kıvrımların etkisi altında boğulmuştur; bu ovalar Attaf ovasının doğusunda Afreville ve El-Asnam (Orléansville) ovalarından meydana gelir. Birçok kol almasına rağmen (Ruina, İsli, Fodda, Riv ve Mina vadları) Şelif'in debisi yüksek değildir. Akaçladığı ovalarda tarım büyük ölçüde gelişmiştir: tahıl, sulama ile yapılan tarımlar, turunçgil bahçeleri. (L)

ŞELLA, Fas'ta yer, Rabat'ın banliyösünde. Fas'ta Roma işgalinin uç noktalrından biri olan *Sala* kolonisinin kalıntıları. Maruni sultanlarının, kral mezarlığı haline getirdikleri (XII.-XIV. yy.) eski *ribat* (müstahkem manastır). [L]

ŞELLAK i. (ing. *shellac*). Bk. GOMALAK.

ŞELLAL, ar. **Şallal,** Yukarı Mısır'da (Assuan ili) yer, Assuan'ın güneyinde, Nil'in aşağı vâdisini izleyen demiryolunun son istasyonu. (L)

ŞELMO, Güneydoğu Anadolu'da (Siirt ili, Kozluk ilçesi, Bekirhan bucağı) köy; 521 nüf. (1965). Burada sondajlarla, önemli petrol yataklarına erişilerek işletmeye girişilmiştir. Bugün Ulaşlı. (M)

ŞELUDYAK (Fyodor), Don kazağı (öl. 1672). Stenka Razin'in yönettiği köylü savaşına (1667-1671) en etkin şekilde katılanlardandı. Vasiliy Us ile birlikte Astrahan (1670) ayaklanmasını yönetti. (L)

ŞELVAR i. (fars. *şelvār*). *Esk.* Şalvar. (M)

ŞEM i. (ar. *şemm*). *Esk.* Koklama, koku alma, koku duyma. || *Hiss-i şemm,* koku alma duyusu. (M)

ŞEM i. (ar. *şemʿ*). *Esk.* Mum: *Bezm-i aşk-ı yârda suzan olup manend-i şem / Suz-i dil arz eylerim giryan olup manend-i şem* (Nahifî). || Balmumu. || *Şem-i âlem-tab* (*şem-i felek, şem-i sabah* veya *şem-i seher*), güneş. || *Şem-i asel,* balmumu. || *Şem-i cihan-efruz* («dünyayı aydınlatan mum»), güzel sevgili: *Pertev-i ikbal ile şem-i cihan-efruzsun / Zevk-i didarındadır hasiyyet-i bad-ı bahar* (Fuzuli). || *Şem-i efruhte,* yanan mum. || *Şem-i ikbal,* şans, talih ışığı: *Ne kadar encümen efruz ise şem-i ikbal / Bestedir tar-i fetilinde yine reng-i zalâm* (Nabi). || *Şem-i ilâhî,* Kur'an. || *Şem-i kâfur* (veya *şem-i kâfurî*), kâfurdan yapılmış beyaz mum: *Gülistahında şeb encümle sünbülzar-ı pûr-ışebnem / Sebistanında hurşid-i seher bir şem-i kâfurî* (Nef'i). || *Şem-i külbe-i ahzan* («üzüntüler evinin mumu»), Yusuf peygamber. || *Şem-i küşte,* söndürülmüş mum. || *Şem-i meclis-âra,* bir toplantıya renk katan güzel. || *Şem-i şam-efruz,* geceyi aydınlatan güzel. || *Şem-i şeb-âra,* geceyi süsleyen ışık, güzel: *Bülbül bilir ol gonce-i rana kimi görse / Pervane sanır şem-i şeb-âra kimi görse* (Nabi). || *Şem-i şebistan,* gece mumu, gece kandili: *Pervanenin ki suzi-i dilin nakl eder saba / Bî-ihtiyar şem-i şebistanı ağlatır* (Riyazî). *Pâktır hakister-i Ruh-ül-Kudüs*'ten *dameni / Haclegâh-ı hüsnün ol şem-i şebistanın görün* (Nailî). [M]

ŞEMA i. (lat. *schema* > yun. *skhema,* oluş biçimi'nden fr. *schéma*). Bir şeklin ana çizgilerini gösteren desen. || *Mec.* Bir edebiyat eserinin, bir tasarının planı.

— Fels. Leibnitz'de, monadların özünü meydana getiren ve ayırt edilmelerini sağlayan temel ilke. || Kant sisteminde kategorilerle fenomenler arasında yer alan ve bir kavramı tasarlamamızı sağlayan imge. || *Hareket ettirici şema,* Bergson'a göre, imgelerin veya duyumların tümü.

— Mat. *Cebirsel şema,* aynı yapı ilkesi etrafında çok sayıda özelliği toparlayan şema.

— Psikol. *Beden şeması.* Bk. BEDEN.

— Psikogenetik. Öznenin eylemlerinde bazı düzenli tekrarları belirtmek için Piaget'in ileri sürdüğü kavram. Piaget, özellikle, bir eylem olarak başka durumlara uygulanabilen tekrarları göz önünde tutar. (Meselâ, hayatının ilk yılının sonuna doğru, çocuk, uzağında bulunan bir nesneyi kendisine yaklaştırmak için, *destek şeması*'nı kullanır: bir saat, yorgan üzerine konmuşsa, çocuk, saati alabilmek için yorganı kendine doğru çeker. Demek ki buradaki şema, bir kere keşfedildi mi, başka davranışlara da uygulanabilen bir araçtır.)

— Teknik res. *Açılmış şema,* her elektrik devresinin izlediği yolu mümkün olduğu kadar düz bir çizgi halinde gösterecek şekilde, her makinenin veya her cihazın çeşitli organlarını birbirinden ayrı ve uzak olarak çizen desen. || *Bağlantı şeması,* bir elektrik tesisatını veya tesisatın bir bölümünü, bütün çalışma devrelerinin yerini belirtecek şekilde gösteren desen. || *İlke şeması,* bir tesisin elemanlarını gösteren inceleme şeması. || *İnceleme* (veya *etüt*) *şeması,* bir tesisatın bütün cihazlarını, bu cihazların çalışmasında rolü olan bütün iletkenleri ve bütün mekanik bağlantıları gösteren, böylece tesisatın incelenmesini ve anlaşılmasını kolaylaştıran şema. || *İşleme şeması,* makinelerin çeşitli elemanlarını ve bu elemanların bağlantı devrelerini uzlaşmalı grafik sembollerle ve çeşitli elemanların çalışma karakteristiklerini belirtebilen matematik ifadelerle gösteren şema. || *Mimarî şema,* bir tesisatın veya bir tesisat grubunun mimarîsini, temel cihazların veya bunlara kumanda eden kontrol cihazlarının yerini ve bütün bu elemanlar arasındaki bağlantıları kabataslak gösteren desen. || *Uygulama* (veya *yapım*) *şeması,* cihaz gruplarını, cihazları veya cihaz parçalarını hatasız olarak gerçekleştirmeğe, monte etmeğe yarayan desen.

— ANSİKL. Psikogenetik. Duyu - hareket aşamasında bulunan çocuğun zekâ *şema*'ları, Piaget'ye göre pratik kavramlardır. Bu şemaların, şu iki ayırt edici özelliği vardır: *kaplamlar,* yani şemaların uygulandığı durumların tümü ve *içlemler,* yani çeşitli durumlara uygulanan davranışların ortak nitelikleri. Demek ki, şemalar, zihnî özümleme araçlarıdır. Bununla beraber, uygulandıkları durumun özelliklerine uyar, ayrıca birbirleriyle birleşir ve uzlaşabilirler. (LM)

ŞEMA i. Bk. ŞAMA.

ŞEMACILIK i. (*şema* > *şemacı*'dan *şemacı-lık*). Kant felsefesinde, ruh ile gerçek, «anlığın saf kavramları» ile duyum arasındaki ilişkileri açıklayan bölüm. (Şemacılığı mümkün kılan yeti, genel fikir ile belirli bir gerçek arasında bağlayıcı rol oynayan «hayalgücü»dür.) [L]

ŞEMAGER i. (ar. *şemʿa* ve fars. *-ger*'den *şemʿa-ger*). *Esk.* Mum yapan kimse, mumcu. (M)

ŞEMAGERAN çoğl. i. (*şemʾa-ger*'den *şemʿa-gerān*). *Esk.* Mum yapanlar.

— Teşk. tar. *Şemageranı hassa,* Osmanlı sarayında mum yapan görevliler. (Bu görev, XIX. y.dan sonra kaldırıldı.) [M]

ŞEMAHA, S.S.C.B.'de (Azerbaycan) şehir, Kafkas'ın eteğinde. Bağcılık merkezi. (L)

ŞEMAİL çoğl. i. (ar. *şemîle*'den *şemāʾil*). *Esk.* Bir kimsenin dış görünüşünün özellikleri: *Fena, fena kadınım ben!.. bakın şemailimle / Kadınlık olmada galip bütün hasailimle* (Abdülhak Hâmid). || Huy, tabiat, karakter. || *Şemail-i şerif,* Hz. Muhammed'in kutsal davranışları ve bunları konu edinen eser.

— Tasav. Güzellik ve büyüklüğün birleşmesi. (M)

ŞEMAİLNAME blş. i. (ar. *şemāʾil* ve fars. *nāme*'den *şemāʾil-nāme*). *Esk.* Bir kimsenin dış görünüşündeki özellikleri anlatan eser. (M)

ŞEMÂİM çoğl. i. (ar. *şemîme,* koku'dan *şemāʾim*). *Esk.* Kokular, güzel kokular. (M)

ŞEMALAŞTIRMAK i. (*şema*'dan *şema-la-ş-tır-mak*). Şema biçimine sokmak; genelleştirmek, basitleştirmek.

— Fels. Bir duyumu veya özel örneği genel bir kavrama bağlamak. (L)

ŞEMARİH çoğl. i. (ar. *şimrāh*'tan *şemārih*). *Esk.* Hurma veya asmanın budak ve salkımları. || Dağ tepeleri. (M)

ŞEMATET i. (ar. *şemātet*). *Esk.* Başkasının kötü durumuna sevinme. (M)

ŞEMATİK sıf. (fr. *schématique*). Bir nesne, organ v.b. şeyin genel düzenini gösteren: *Kulağın şematik kesiti.* || Anahatlarına indirgenmiş: *Bir öğretinin şematik anlatımı.* (M)

ŞEMBERA (Alois Vojtech), çek bilgini ve milliyetçisi (Vysoké-Myto 1807-Viyana 1882). Viyana üniversitesinde çek dili ve edebiyatı dersleri verdi (1850). Başlıca eserleri: *Çekoslavak Lehçebiliminin Temelleri* (1864), *Çek Dili ve Edebiyatı Tarihi.* (L)

ŞEMDİNLİ, esk. **Şemdinan,** Doğu Anadolu bölgesinde (Hakkâri bölümü, Hakkâri ili) ilçe merkezi; 1 264 nüf. (1970). Türkiye'-

nin güneydoğu ucuna en yakın ilçe merkezidir; yüksl. 1 400 m. Sınıra uzaklığı 30 km, il merkezine uzaklığı 132 km'dir. Bu yol, kışın genellikle kapalı kalır. Şemdinli, Hakkâri ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. —*Şemdinli ilçesi,* 1 652 km²; 11 611 nüf. (1970). Tek bucak; 21 köy. Buğday, arpa, hayvancılık.

— Tar. Şemdinli, adını Şemseddinli (XV. yy.) aşiretinden alır. Arap asıllı Şeyh Şemseddin, Şemmar aşireti tarafından yenilince Şemdinan dağlarına sığındı. Onun soyundan gelenler Stuni (Herki nahiyesi), Bitkâr, Harûnân (Humârû) ve Nehri'de yerleştiler. Bir kısmı Urmiye'ye giderek ayrı bir sülâle kurdu. Şemdinli, dağlık bir bölgede kurulmuş olduğu için, çevresindeki büyük devletlere karşı (Osmanlılar, İranlılar) uzun zaman bağımsızlığını korudu. Hanedanın kudretli şeyhi Ubeydullah zamanında (1870-1883) osmanlı ve iran kuvvetlerinin saldırısına uğradı ve uzun çarpışmalardan sonra ele geçirilen Ubeydullah Mekke'ye sürüldü. Şemdinli Birinci Dünya savaşından önce dört nahiyeye ayrıldı: Zerzân (merkez Nehri), Humârû (merkez Bembo), Herki (merkez Bitkâr) ve Girdi. Şemdinli'nin bugünkü güney sınırları Ankara antlaşmasıyle (1926) çizildi. (M)

ŞEM'İ sıf. (ar. *şem,* mum'dan *şem'î*). *Esk.* Mumla ilgili. || Mum cinsinden olan. || İ. ve sıf. Mum yapan veya satan (kimse). || İ. (*Şemi* şeklinde) Erkek adı. (M)

ŞEMİ, türk saz şairi (Konya 1772-ay.y. 1834). Konya'da öğrenim gördü. İstanbul'a gitti ve mevlevî tarikatına girdi. Konya'da su işleri ağalığı ve çarşı ağalığı görevlerinde bulundu. Şiirlerinde divan ve halk şairlerinin etkisi görülür. Divan şairlerine nazireler yazdı. Devrinde büyük ün kazanmasına karşılık, şiirleri çok başarılı değildir. Dili, divan edebiyatı diline yakındır. Şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. (M)

ŞEMİM sıf. (ar. *şemm,* koklama'dan *şemim*). *Esk.* Güzel kokan, iyi kokulu. || İ. Güzel koku: *Onun şemimi onun, Yusuf'un harareti bu* (Tevfik Fikret). || *Şemim-i cibal,* dağların hoş kokusu. || *Şemim-i kâkül,* kâkülün kokusu. (M)

ŞEMİME i. (ar. *şemm,* koklama'dan *şemîme*). *Esk.* Güzel koku. (M)

ŞEMİ MEHMED EFENDİ, türk şairi ve hattatı (öl. 1855). Uzun zaman Köstendil müftülüğünde bulundu. Eserleri: *Divan; Tuhfetu'l Hattâtin* (Hattatların Armağanı) [M]

ŞEMİ MEHMED EFENDİ, türk din adamı (Maraş 1808 - İstanbul 1880). Mahmutpaşa mahkemesi kâtibi ve Rumeli tezkirecisi oldu (1841). Maraş kadılığına tayin edildi. Mekke (1859), İstanbul (1863) ve Anadolu kazaskerliği payelerini aldı. Anadolu kazaskeri (1875) ve Rumeli kazasker vekili oldu (1878). *Esmarü't Tevarih* (Tarihin Meyveleri) adlı bir eseri vardır. (M)

ŞEMİR bin ZÜL CEVŞEN, Kerbelâ olayında Hüseyin'in öldürülmesine sebep olan kumandanlardan biri (VII. yy.). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Sıffin savaşında halife Ali'nin yanında dövüştüğü bilinir. İslâm tarihçilerine göre, Kerbelâ'da kuşatılmış olan Hüseyin ile emevî ordusunun kumandanı Ubeydullah anlaşmak üzereyken Şemir bu anlaşmanın yapılmasına karşı çıktı ve Kerbelâ* olayına sebep oldu. (M)

ŞEML i. (ar. *şeml*). *Esk.* İçine alma, kavrama. || Örtme, bürüme. || Topluluk. (M)

ŞEMLE i. (ar. *şeml*'den *şemle*). *Esk.* Baş örtüsü, sarık. || Elbise. (M)

ŞEMMAHİ (Ebu Sâkin Âmir), arap fıkıhçısı (öl. Trablus 1389). Medrese öğrenimi gördü. Zamanın ünlü şeyhlerinden Ebu Aziz bin İbrahim'e kapılandı. Bir süre Metiven'de oturdu. Orada müderrislik yaptı. Fıkıh alanında çalıştı. Cebel Nefuse halkı için öğretici nitelikte fıkıh dersleri yazdı. Eserleri: *Divan* (fıkıh konularını ihtiva eder, dört cilt); *Akide* (İnanç); *Kaside fil-l Ezmine* (Zamanlarla İlgili Yazı). [M]

ŞEMMAHİ (Ebül Abbas Ahmed), arap fıkıhçısı ve biyografi yazarı (öl. Trablus 1522). Fıkıh ve biyografi konularında çalıştı. Kendinden önce gelen bazı yazarların eserlerine yorumlar yazdı. Arap şair ve yazarlarının biyografilerini kapsayan eserler hazırladı. (M)

ŞEMMAME i. (ar. *şemm,* koklama'dan *şemmâme*). *Esk.* Hoş koku: *Feyz-i şeb-i kimya-eserden / Tesir-i şemmame-i seherden* (Fuzuli). || Yenilmeyen, fakat hoş kokusu olan bir cins kavun, şamama. (M)

ŞEMMAS i. (ar. *şemmâs*). *Esk.* Tepesi tıraşlı olan papaz. || Kilise kandilcisi.

◆ **Şemmaslık** i. *Esk.* Şemmas olma hali. (M)

ŞEMME i. (ar. *şemm*'den *şemme*). Bir defa koklama. || *Mec.* Çok az miktar: *Ruhum şehabelerden alır şemme-i türab* (Tevfik Fikret). [M]

ŞEMMER. Bk. ŞAMMAR.

ŞEMMİ sıf. (ar. *şemm,* koklama'dan *şemmî*). *Esk.* Koklama ile ilgili. (M)

ŞEMPANZE i. (afrika dillerinden birinden k.). Afrika'nın Atlantik tarafında bulunan kuyruksuz büyük maymun (erkeği 1,70 m, dişisi 1,30 m boyunda).

— ANSİKL. *Şempanze* (*Pan troglodytes* veya *P. satyrus*) hayvanların en akıllısıdır. Kulakları büyük, yüzü çıplak, beyaz veya siyahtır. Kolları dizlerine kadar sarkar. Ellerindeki ikinci parmak kemiğinin sırtına dayanarak dört ayak üzerinde yürür. Kaburgaları on üç çifttir. Çevik ve uzun boyludur; ormanlarda yaşar; yerde oynayarak koşar, sonra dallara tırmanır. Hayvanat bahçelerinde kolayca yetiştirilebilir; çok duygulu bir hayvandır. Şempanzeler Gine'de, Gambiya'da, Albert ve Victoria göllerine kadar ekvatoral Afrika ormanlarında yaşar. (İnsansılar grubunun darburunlu maymunlar alttakımından.) [L]

ŞEMS i. (ar. *şems*). *Esk.* Güneş. || *Şems-i füruzan* (*şems-i münir, şems-i rahşan* veya *şems-i dırahşan*), parlak güneş. || *Şems-i hakikat,* hakikat güneşi: *Görünmüyor bize şems-i hakikatin nuru / Fakat sehab-ı ayandır nikab şeklinde* (Abdülhak Hâmid). || *Şems ü kamer,* güneş ve ay. || *Ke'ş-şems,* güneş gibi. || *Ke'ş-şems fi vasat-in-nehar,* gün ortasındaki güneş gibi çok belirgin, besbelli, apaçık. || *Gurub-i şems,* güneşin batışı. || *Tulû-i şems,* güneşin doğuşu, yükselişi.

— Din. *Şems suresi,* Kur'an'ın XCI. suresi.

— Mus. *Şemsi cemal,* türk musikisinde birkaç yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.)

— Tasav. Bir ışık kaynağı olarak zevahir (görünüş) alanına çıkan Tanrı'nın adı. (Tanrı sınırsız, sonsuz bir nurdur. Bütün varlık evrenini kuşatır; fakat maddî olarak görünmez. Onun görünüş alanına çıkışı [tecelli edişi] nur denen ışık niteliğinde olur.) || *Şemsi münir,* Tanrı'nın parlayan, bütün evreni aydınlatan nuru. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Bazı mutasavvıflara göre Tanrı'nın kendisi de *şemsi münir*'dir. Dünyaya aydınlık saçan güneş onun sonsuzluk ülkesinden sonlu ve geçici olan âleme vuran bir yansımasıdır. Mutasavvıflar sevgiliye de şemsi münir derler. Ancak bu sevgiliden de Tanrı varlığını, Tanrı'ya karşı duyulan derin bağlılığını anlarlar. (M)

ŞEMSÂBÂD bls. i. (ar. *şems* ve fars. *âbâd*'dan *şems-âbâd*). *Esk.* Bol güneşli, günlük güneşlik yapı. (M)

ŞEMSE i. (ar. *şems*'ten *şemse*). *Esk.* Yazma kitapların cildine, baş sayfalarının üst kısmına, kumaşlara, kapı, pencere v.b. yerlere işlenen güneş biçimindeki motif.

— ANSİKL. *Şemse,* cildin kapağı üzerine yapılırdı. Başlıca çeşitleri şunlardı: 1. *üstten ayırma şemse* (zemin, cilt derisinin renginde bırakılır, kabartma motifler altınla bezenir); 2. *alttan ayırma şemse* (motiflerin zemini altınla bezenir, kabartma motifler derinin renginde bırakılır); 3. *mülevven şemse* (bezemeler cilt kapağında kullanılan deriden ayrı renkteki bir deriyle kaplanır); 4. *mülemma şemse* (zemin ve motifler yaldızlanır. Ancak, yaldızların renkleri birbirinden ayrıdır); 5. *soğuk semse* (yaldız kullanılmaz, motifler cilt derisinin rengindedir); 6. *müşebbek* (*katıa*) *şemse* (genellikle cildin iç kısmına yapılır. Deri, dantel gibi oyulur ve kabın içine yapıştırılır); 7. *yapıştırma şemse* (müşebbek şemsenin bir çeşididir. Aynı renkteki deriler yuvarlak veya oval biçimde kesilerek cilt derisinin üstüne yapıştırılır ve bunların üzerine motifler basılır); 8. *müsanna şemse* (deri üstüne değerli taşlar işlenir); 9. *zilbahar* (*kafes*) *şemse* (ya cildin göbek kısmına veya bütün yüzeye birtakım geometrik şekiller çizilerek yapılır). Bunların dışında zincirli, gömme, yekpare, parçalı şemseler de vardır. (M)

ŞEMSEDDİN (İbni Abdullah el-Semetrânî), malayalı yazar (1575-1630). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Eserlerinin incelenmesinden, tasavvuf alanında çalıştığı ve çağının önemli bir şeyhi olduğu anlaşılıyor. Şemseddin, bir ara siyasî olaylara karıştı; devlet büyükleriyle ilişki kurarak sünnî kabile reislerine karşı çıktı. Fetva makamına geçti. Verdiği bir fetva ile kendine karşı olan yazarların eserlerini yaktırdı. Eserleri: *Mir'atü'l-Mümin* (İmanlı Kişinin Aynası); *Mir'atü'l-Muhakkıkîn* (İnceleyenlerin Aynası). [M]

ŞEMSEDDİN AHMED PAŞA, türk devlet adamı (Aydın ?-Güzelhisar 1633). Divanı Hümayun kaleminden yetişti. Şehremini, Anadolu defterdarı, Şıkkı sani defterdarı oldu. Cigalazade* Sinan Paşanın serdarlığında İran cephesinde bulundu, vezirlik rütbesiyle Diyarbakır valiliğine tayin edildi, serdar kaymakamı oldu. Emekli olduktan sonra Güzelhisar'a yerleşti. (M)

ŞEMSEDDİN BEY, türk yazarı (İstanbul 1849-ay.y. 1894). Bazı devlet memurluklarında bulundu. Çeşitli gazetelerde yazı yazdı. Son görevi Karantina başkâtipliğiydi. Eseri: *Külliyat-ı Lûgat* (Genel Sözlük). [M]

ŞEMSEDDİN CÜVEYNİ. Bk. CÜVEYNÎ (Şemseddin Muhammed bin Muhammed).

ŞEMSEDDİN EFENDİ Kadızade. Bk. AHMED ŞEMSEDDİN EFENDİ *Kadızade.*

ŞEMSEDDİN FENARİ Molla. Bk. FENARÎ MEHMED ŞEMSEDDİN.

ŞEMSEDDİN İTAKİ Şirvanlı, türk tıp bilgini (XVII.yy. başları). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Bir eserinin önsözünden Murad IV devrinde yaşadığı anlaşılıyor. Şirvanlı, tıp alanında kendinden önce gelenlerin yolunda gitti, özellikle İbni Sina'nın eserlerini inceledi ve onun görüşlerini benimsedi. Hastalıkların teşhis ve tedavisinde İbni Sina'nın görüşlerini yansıtan, bazen onlara yenilerini ekleyen, deneye dayanan bir yol tuttu. Eseri: *Teşrih-ül-Ebdan ve Terceman-ı Kıbale-i Feylesofan* (Bedenlerin Anatomisi ve Filozofların Ebesinin Tercümanı). [M]

ŞEMSEDDİN KARAMANİ (Derviş Şemseddin Mahmud ibni Ahmed), Fatih devri bilim adamı. Ayasofya'nın ne şekilde ve kimler tarafından yapıldığını anlatan Farsçadan tercüme ettiği bir tarih eseriyle *İrşadun li-ulel-ilbâb ilâ Ma'rifetis-sevab* (Akıllı Kimselerin İyi Şeyleri Bilmeleri İçin İrşat) adlı dinî eseri vardır. (M)

ŞEMSEDDİN MEHMED Akşehirî, türk yazarı (Akşehir, ?-Medine 1338). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Günümüze kalan iki eserinden dini konuları üstünde çalıştığı anlaşılıyor. Bazı kaynaklar, kuzey afrika ülkelerini gezdiğini bildirir. Eserleri: *Cennet-ül-Firdevs* (Firdevs Cenneti), *Mensekü'l-Kasidi'z-Zâir* (Ziyaretten Ulağın Geçtiği Yol). [M]

ŞEMSEDDİN MEHMED BEY, Sahibataoğulları beyi (öl. 1297), Nusretüddin Hasan'ın oğlu. Germiyanoğulları ile savaştı. Germiyan kumandanı Bozguş Bahadır ile yaptığı savaşı kaybetti ve öldü. (M)

ŞEMSEDDİN MEHMED bin YUSUF, türk yazarı (Konya ?- Şam 1483). Bir süre Konya'da okudu. Şam'da medrese öğrenimi gördü. Zamanın ünlü bilginlerinden Taceddin Tebrizî'den ders aldı. Tarih ve din konularında çalışmalar yaptı. Eserleri: *Şerhu Telhisu'l-Miftah* (Miftah Özetinin Yorumu); *Şerhu Mecmau'l-Bahreyn* (Mecmau'l-Bahreyn Yorumu); *Kitabu Dürretü'l-Bihan* (Denizlerin Tek İncisi Kitabı); *İhtisaru Mufassalu'z-Zemahşerî* (Zemahşerî'nin «Mufassal»ını Özetleme). [M]

ŞEMSEDDİN MUHAMMED el-BEKRİ el-MISRİ, arap tarihçisi (Kahire ? - ay.y. 1650). Mısır ve Kahire'nin tarih ve topografyasına dair eserler yazdı. En önemlileri şunlardır: *Et-Tuhfetu'l-Behiye fi Temelluki'l-Osman ed-Diyare'l-Mısriyye* (Osman'ın [Selim I] Mısır Diyarını Alması Hakkında Güzel Hediye) [Selim'in Mısır'ı almasından 1628 yılına kadar gelen mısır

dişi şempanze

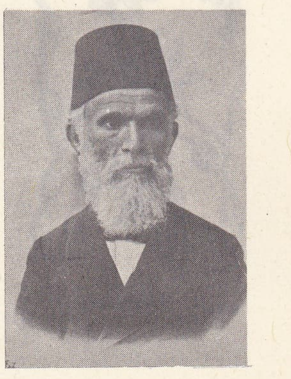

ŞEMSEDDİN SAMİ

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

şemsiye

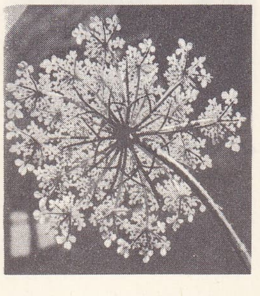

yabanî havucun şemsiye çiçeği

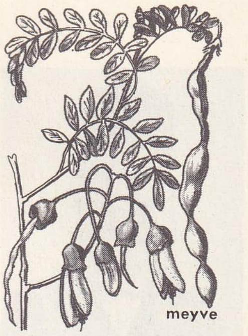

meyve

şemsiyeağacı

tarihi]; *Er-Ravzatu'z-Zekiye fi Vulatı Mısr vel-Kahire* (Mısır ve Kahire Valileri Hakkında Güzel Bahçe) [Mısır'ın ilk zamanlarından 1625'e kadar gelen tarihi; bu eserin 1645'e kadar 20 fasıldan oluşan *El-Kevâkibu's-saire fi Ahbarı Mısr vel-Kahire* (Mısır ve Kahire Tarihi Üstüne Aydınlatıcı Bilgiler) adında özeti vardır]. (M)

ŞEMSEDDİN MUHAMMED TEBRİZÎ (**Şemsi Tebrizî** [Tebrizli Şems] ve **Şemsi Perende** [Uçan Şems] de denir), Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin hayatını ve düşüncesini etkileyen mutasavvıf (Tebriz ? - Konya 1247). Melikdad oğlu Ali'nin oğlu. Kimya, astroloji, cebir, ilâhiyat, felsefe gibi bilimleri öğrendi. Ahi teşkilâtına mensup olduğu sanılan Ebubekri Tebrizî'nin müridi oldu. Tasavvuf yolunda ilerlemek, daha olgun bir şeyh aramak için, ünlü sofîlerin yaşadığı Irakı Acem, Bağdat, Şam, Halep, Erzurum, Sıvas, Kayseri gibi kültür merkezlerinde dolaştı. Bağdat'ta Evhadeddin Kirmanî ile görüştü; tasavvuf anlayışı şeriat çerçevesinde kalan Evhadeddin'in gerçeği dar bir çerçeve içinde gördüğünü kabul ederek yanından ayrıldı. Şam'da Muhiddin Arabî'nin toplantılarına katıldı. 1244'te geldiği Konya'da Mevlânâ Celâleddin Rumî ile karşılaştı; Mevlânâ'nın bilgi ve anlayış gücünün etkisinde kaldığı gibi kendisi de onun yaşama düzenini ve düşüncesini geniş ölçüde etkiledi. (Bk. CELÂLEDDİN RUMÎ.) Mevlânâ'nın Şemseddin Tebrizî ile tanıştıktan sonra medresedeki derslerini ve müritlerini ihmal etmesi Şemseddin'e düşmanlık beslenmesine yol açtı. Şemseddin bu yüzden Konya'dan ayrılarak Suriye'ye gitti (1245). Mevlânâ, oğlu Sultan Veled'i göndererek onu geri getirtti (1246); fakat çevresindekilerin öfkesini ve çekemezliğini üstünde topladığı için, aralarında Mevlânâ'nın ortanca oğlu Alâeddin Çelebi'nin de bulunduğu 7 kişilik bir topluluk tarafından öldürülerek bir kuyuya atıldığı söylendi. Buraya sonradan makamının bulunduğu bir zaviye yapıldı. Mevlânâ'nın düşüncesinin zenginleşmesine, sanatının olgunlaşmasına imkân veren, *Divan-ı Kebir* adlı eserinde ilham kaynağı olan Şemseddin Tebrizî'nin felsefe, kelâm, tefsir, tasavvuf konularındaki konuşmalarından derlenen bir eseri vardır: *Makalât* (Makaleler). Mevlevî tarikatının veled kolundan ayrılan ve aşkı, cezbeyi temsil eden bölümü Şemseddin'in adını taşır. (M)

ŞEMSEDDİN PAŞA, türk devlet adamı (Kafkasya, Ubih 1855-İstanbul 1917). Hacızade Osman Beyin oğlu. Küçük yaşta ailesiyle birlikte İstanbul'a geldi. Fatih ve Beşiktaş rüştiyelerinde okudu, Galatasaray sultanîsini ve Mülkiye mektebini bitirdi. Mabeyn kâtipliğiyle göreve başladı. Atina elçiliği başkâtipliği, Hariciye Şehbenderlik dairesi müdürlüğü, Bükreş (1892), Tahran (1894) elçisi oldu. Van valiliğine getirildi (1895). Yeniden Tahran'a elçi oldu. İran'da Türkiye'deki meşrutiyet akımını teşvik ettiği gerekçesiyle Abdülhamid II tarafından azledildi (1908). Meşrutiyet ilân edilince evkaf nazırı oldu. Trablusgarp'a «naibüssultan» unvanıyle nazır tayin edildi (1912). İtalyan savaşının çıkması üzerine İstanbul'a döndü. (M)

ŞEMSEDDİN SALİH, artuklu hükümdarı (öl. Mardin 1364). Babası Mardin artuklu emîri olan Melikül Mansur Necmeddin Gazi'nin ölümü üzerine Mardin hükümdarı oldu (1312). Doğuda Moğollar ve batıda Memlûklar gibi iki büyük devlet arasında bağımsızlığını korudu. (M)

ŞEMSEDDİN SAMİ, türk yazarı ve dilcisi (Fraşer, Yanya 1850-İstanbul 1904). Yanya'da Zossimaia Skoli adlı rum lisesini bitirdi (1868). Bir süre Yanya'da Mektubî kaleminde çalıştı. İstanbul'a yerleşti (1871), Matbuat kalemine girdi. Ebüzziya Tevfik'in çıkardığı *Sirac* gazetesinde çalıştı; *Hadika* gazetesinin yazı işlerini idare etti (1873). Trablusgarp'ta çıkan *Vilâyet* gazetesini yönetmekle görevlendirildi (1874). İstanbul'a dönünce (1875) bir süre gazetelerde çalıştı; 1876'da *Sabah* adlı bir gazete çıkardı. Cezayiri Bahri Sefid valiliğine tayin edilen Sava Paşanın mühürdarı olarak Rodos'a gitti (1877). Yanya'da rus seferi dolayısıyle Âbidin Paşanın başkanlığında kurulan Sevkiyatı Askeriye komisyonunda kâtip olarak çalıştı. İstanbul'a döndü; Mihran Efendinin çıkardığı *Terceman-ı Şark* adlı gazeteye yazar olarak girdi (1878). Yine onun kurduğu «Cep kütüphanesi» için küçük kitaplar hazırlandı. *Aile* (1879) ve *Hafta* (1880) dergilerini çıkardı. Mabeyinde kurulan Teftişi Askerî komisyonuna kâtip (1881), bir süre sonra da başkâtip oldu (1893). Hayatının sonuna kadar bu görevde kaldı. Son yıllarında Erenköy'deki köşkünde ikamete memur edildi.

Şemseddin Sami, bir yandan gazete ve dergilerde yazılarını sürdürürken, öbür yandan roman, tiyatro türünde eserler, dilbilgisi ve öğretici nitelikte kitaplar da yazdı. Türkçeden Fransızcaya ve Fransızcadan Türkçeye lûgat hazırladı. Osmanlıcanın en geniş ve en güvenilir lûgatini meydana getirdi. *Taaşşuk-*ı *Talât ve Fıtnat* (Talât ve Fıtnat'ın Sevişmeleri) [1872] adlı eseri türk edebiyatında roman türünün ilk örneği olarak kabul edilir. Romanda zorla yapılan evlenmenin kötü sonuçlar doğurduğu anlatılır. Konu gerçek hayattan alınmış, ama romantik bir anlayışla işlenmiştir. Eser, dil ve söyleyiş bakımından da kusurludur. Tiyatro eserleri: *Besa Yahut Ahde Vefa* (1875); *Seydi Yahya* (1875); *Gave* (1876). Tercümeleri: *Tarih-i Mücmel-i Fransa* (Fransa'nın Kısa Tarihi) [Madame de Saint Ouen'den, 1872]; *Sefiller* (Victor Hugo'dan, 1879); *Robinson* (Daniel de Foe'dan, 1885) v.d. Lûgatleri: *Kamus-ı Fransavî* (Fransızca Lûgat) [Fransızcadan Türkçeye, 2 cilt 1882]; *Kamus-ı Fransavî* (Fransızca Lûgat) [Türkçeden Fransızcaya, 1885]; *Kamus-ül*-*Alâm* (Tarih ve Coğrafya Lûgati) [6 cilt, 1888-1900]; *Kamus-ı Arabî* (Arapça Lûgat) [Arapçadan Türkçeye, 1898]; *Kamus*-ı *Türkî* (Türkçe Lûgat) [2 cilt, 1899-1900]. Dilbilgisi kitapları: *Arnavutça Gramer* (1886), *Yeni Usul Elifba-yı Türkî* (Yeni Usul Türkçe Alfabe) [1900]; *Nev-Usul Sarf-ı Türkî* (Yeni Usul Türkçe Sarf) [1900] v.d. Şemseddin Sami, Orhon yazıtlarını da Türkçeye çevirdi; *Kutadgu Bilig* (Kutlu Olma Bilgisi) gibi eski türk edebiyatı kaynak kitapları üstünde çalıştı; fakat bu konuda hazırladığı kitapları yayımlayamadı. Türkçenin sadeleşmesi konusu üstünde önemle durdu. (→ Bibliyo.) [M]

ŞEMSEDDİN SIVASÎ, Halvetiyenin kollarından Şemsiye tarikatının kurucusu (? 1520-Sıvas 1597). Küçük yaşta Amasya'ya giderek Amasyalı Muslihiddin ve Şirvanlı Mecdüddin'e kapılandı. İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Sahn müderrisliğine kadar yükseldi. Hacca gitti, tekrar İstanbul'a geldi. Tasavvuf inancına bağlandı. Eğri seferinde bulundu. Din ve tasavvuf konularında çalıştı. Daha çok hanefî mezhebiyle ilgili konular üstünde durdu. Edebiyatla uğraştı. Şiirleri kuru ve zahidanedir. Hayatının son yıllarında Sıvas'a yerleşti. Eserleri: *Menakıb-ı Çeharfyar-i Güzin* (Dört Seçkin Dostun Menkıbeleri); *Mevlid*. (M)

ŞEMSEDDİN YAMAN CANDAR, Candaroğulları beyliğinin kurucusu (XIII. - XIV. yy.). Selçuklu şehzadelerinden Rükneddin Kılıç Arslan, İlhanlıların Kastamonu valisi olan Muzafferüddin Yavlak Arslan ile birleşerek isyan ettiği zaman Şemseddin Yaman Candar onlara karşı çıktı; Rükneddin Kılıç Arslan'ın eline esir düşen selçuklu sultanı Gıyaseddin Mesud'u kurtardı ve Muzafferüddin Yavlak Arslan'ı öldürdü (1292). İlhanlı hükümdarı Keyhatu, Şemseddin Yaman Candar'ı Kastamonu valisi tayin etti. Şemseddin Yaman Candar, Kastamonu'yu Yavlak Arslan'ın oğlu Mehmed'in elinden alamadı, sadece Eflâni yörelerini ele geçirebildi. (M)

ŞEMSEDDİN ZİYA BEY, türk bestecisi (İstanbul 1883-ay.y. 1925), Mahmud Celâleddin Paşanın oğlu. Sarayda özel öğrenim gördü. İlk müzik derslerini annesinden aldı. Tanburî Cemil Beyden usul ve saz öğrendi. Elliden çok şarkı besteleyen Ziya Beyin eserlerinden ancak 24 şarkı ve bir marş kaldı. (M)

ŞEMS EFENDİ (Osman), türk şairi (İstanbul 1813-ay.y. 1893). Genç yaşında nakşibendî şeyhi İsmail Efendiye kapılandı. Sonra halvetî tarikatına girdi. Divan edebiyatı geleneğini sürdüren şiirler yazdı. Eserlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. (M)

ŞEMSÎ sıf. (ar. *şems*'ten *şemsî*). *Esk.* Güneşle ilgili. || **i.** (*Şemsi* şeklinde) Erkek adı.

— Kıyf. *Esk. Şemsî destegülü*, dervişlerin giydikleri kısa ve kolsuz hırka.

— Takvim. *Şemsî yıl.* İran'da kullanılan bir takvim yılı. Bk. ANSIKL.

— ANSIKL. Takvim. *Şemsî yıl*'ın ne zamandan beri kullanıldığı bilinmiyor. İran takvimi, güneşi esas almıştır. Yılda 12 ay vardır ve her ay 30 gündür. Ayrıca 5 gün eklemeyle yıl, 365 gün olur. Bu ek günler yılın sonuna katılır. Bu takvimin sabit başlangıcı yoktur. Yeni bir hükümdarla birlikte yeni bir yıl başlar ve devam eder. İran'ın müslümanlar tarafından alınmasından sonra da dinî konular dışında, yine şemsî yıl kullanıldı; bundan sonra, başlangıç olarak Hz. Muhammed'in hicreti kabul edildi ve bugüne kadar devam etti. Büyük selçuklu sultanı Melikşah bu takvimi ıslah ederek *celâlî takvimi*'ni meydana getirdi. Şemsî yılı milâdî tarihe çevirmek için, verilen şemsî yıla 621 sayısını eklemek gerekir.

◆ **Şemsiye** sıf. Güneş'e ait, Güneş'le ilgili. (M)

ŞEMSÎ AHMED EFENDİ, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1690). Divan kâtipliği ve bazı devlet memurluklarında bulundu. Frenk Mustafa Efendinin görevden alınması üzerine, 1688'de reisülküttap oldu. (M)

ŞEMSÎ AHMED PAŞA İsfendiyaroğlu, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1577). İsfendiyaroğulları hanedanından Kızıl Ahmed Beyin torunu, Mirza Paşanın oğlu. Selim I'in hizmetinde bulundu; avcıbaşı, bölükağası ve sipahiler ağası oldu. Şam (1551), Anadolu (1555) ve Rumeli beylerbeyliklerine tayin edildi ve vezirliğe yükseldi. (M)

ŞEMSİ EFENDİ Muallimzade, türk dinadamı (? 1543-İstanbul 1602). Selim II'nin hocası Muallimzade Ataullah efendinin oğlu. Babasından mülâzemet aldı. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Galata (1580), Bursa (1582, 1586), Edirne (1587) ve İstanbul (1592, 1595) kadılıklarında bulundu. Anadolu kazaskerliğine getirildi (1601). [M]

ŞEMSİ MOLLA Hekim, türk doktoru (İstanbul 1844-ay.y. 1894). Abdülhamid II'nin hekimbaşısı Cemaleddin Efendinin oğlu. Medrese öğreniminden sonra Askerî tıbbiyeye girdi. Tıb öğrenimini Fransa'da tamamlayarak doktor oldu. Türkiye'de askerî hekimlik yaptı. Rütbesi miralaylığa (albay) kadar yükseldi. Emekli olduktan sonra ilmiye sınıfına geçti. Şehremaneti meclisi üyesi oldu. (M)

Şemsipaşa camii, Üsküdar'da cami. İsfendiyaroğullarından vezir Şemsi Paşa tarafından yaptırıldı (1580). Kare planlıdır. Kubbesi sekiz köşeli bir kasnak üzerindedir. Vakıflar Genel müdürlüğünce son cemaat yeri ve minaresi yeniden yaptırıldı ve caminin içine kademeli bir secde yeri eklendi. Ahmed Şemsi Paşa (öl. 1580) cami yanında kare planlı tek kubbeli bir türbede gömülüdür. (M)

Şemsipaşa kasrı, İstanbul'da Üsküdar iskelesi yakınında kasır. Vezir Ahmed Paşa tarafından yaptırıldı ve Murad III'e hediye edildi. Mahmud II tarafından onartıldı (1817). 1861'de yandı. İç ve dış görünüşü yabancı ressamların çizdiği kroki ve resimlerden anlaşılır. (M)

ŞEMSİYE i. (ar. *şems*, güneş'ten *şemsî* > *şemsiyye*). Bir sapın üzerindeki esnek tellere gerilmiş, genellikle su geçirmez kumaştan meydana gelen, taşınabilir eşya: *Dirseklerini dizlerine dayadı, şemsiyesinin sapını ağzına aldı, tavla seyretmeğe başladı* (M. Ş. Esendal). *Genç kız da onu görmüş olacaktı ki, uzaktan şemsiyesini sallıyordu* (R. N. Güntekin). [Bk. ANSIKL.] || Şemsiye biçimindeki güneşlik: *Plaj, bahçe şemsiyesi.*

— Astron. *Manzumei şemsiye*, Güneş sistemi.

— Biyol. Medüzlerin gövdesindeki değirmi kısmı meydana getiren jelatinimsi veya boynuzsu maddeden saydam kütle. Bk. ANSIKL.

— Bot. Aynı noktadan çıkan eşit uzunluktaki sapçıkların ucunda bulunan çiçek topluluğuna verilen ad. Bk. ANSIKL.

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

— Camc. *Şemsiye camı,* Selçuk ve Artukoğulları devrinde yapılan cami ve medreselerde kullanılan nakışlı cam türü. (Genellikle yapının üst kısımlarında yer alır ve güneş ışınlarını kırmağa yarardı.)

— Denizc. *Şemsiye demiri,* şamandıraları yerlerine tespit etmekte kullanılan şemsiye biçimindeki demir.

— Dilbil. *Hurûf-ı şemsiye.* Bk. HURÛF.

— Takvim. *Esk. Senei şemsiye.* Bk. ŞEMSÎ *yıl.*

— ANSİKL. *Şemsiye* yerine önceleri kısa bir süre *matariye* kelimesi kullanıldı. Önceleri güneşe karşı kullanılan erkek şemsiyeleri beyaz, yağmur için olanları da siyah kumaştan yapılıyordu. Kadın şemsiyeleri ise renkli ve desenli kumaşlardan yapılabiliyordu. Şemsiyelerin hafif, ipekli kumaştan olanları makbuldü. Sapları genellikle bambu, kiraz ve gül ağacından yapılır, üzerine bazen altın bir bilezik geçirilerek bu bileziğe şemsiye sahibinin adı yazılırdı. XIX. yy. başlarında İstanbul'da genç erkeklerin sapları elmaslı, sırma saçaklı şemsiye kullanmaları moda oldu. Kadın şemsiyeleri de aynı yıllarda zengin dantel işlemelerle süslenir, ince ve uzunca olan sapları altın, gümüş ve değerli taşlarla işlenirdi. Kadın şemsiyelerinin saplarına kurdele takılırdı. Mesire yerlerinde kadınlar genellikle şemsiye taşır, bu aracı sevdikleri erkeklerle işaretleşmek için de kullanırlardı.

Türkiye'ye şemsiye, batılılaşma hareketleriyle birlikte girdi. İlk şemsiye kullanan osmanlı padişahı Sultan Mahmud II'dir. Mahmud II'nin murassa saplı bir şemsiyesini vapurla Gelibolu'ya yaptığı bir gezi sırasında denize düşürdüğü söylenir.

— Biyol. Medüzlerin şemsiyesi dışderiden oluşur ve hayvan yüzerken ritmik kasılmalar yapar. Şemsiyenin bellibaşlı iki şekli vardır: disk (şapka) şekli ve çan şekli. Disk şeklinde deniz ısırganlarında rastlanır; çan şekli ise diğer medüzlerde görülür; bunun alt tarafı gittikçe daralır (velum), ortası da delik olur.

— Bot. Şemsiye, ana çiçek sapının aynı noktasından çıkan ikinci derecede sapçıklara bağlı çiçeklerden oluşan bir bileşik çiçek durumudur. Işınsal dizili olan bu sapçıkların boyu nispeten kısadır; bunlar o şekilde sona erer ki, çiçekli uçları yan yana gelince düz veya hafifçe bombeli ve içbükey bir yüzey meydana getirir. Eğer ikinci derecede eksenler, ışınsal sapçıklar vermeden önce birkaç sapa ayrılırsa, bunların her birine de *şemsiyecik* denir. Genellikle ana şemsiyede sekiz bürgü yapraklı bir bürüm, şemsiyeciklerde ise birer bürümcük bulunur. Bir şemsiyede birçok şemsiyecik varsa ona *bileşik şemsiye;* aksi takdirde *basit şemsiye* denir. (LM)

ŞEMSİYE i. (Şeyh *Şemseddin* Sıvasî'nin adından osmanlıca *şemsiyye*). Tasav. Halvetiye tarikatının kollarından biri.

— ANSİKL. Kurucusu Şeyh Şemseddin Sıvasî'dir (öl. 1598). Önceleri tarikata *Sıvasiye* de denirdi; sonradan aynı tarikat mensuplarından Abdülahad Nuri Sıvasî'nin (öl. 1651) kurduğu kola *Sıvasiye* adı verildi. Şemsiye tarikatında halvet, riyazet ve mücahede önem kazandı. Bu tarikatta Halvetiyeden farklı olarak, zikirde, *esmaı seba* (La ilâhe illâllah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyum, Kahhar), Allah'ın öteki beş adı (Kadir, Kavî, Cebbar, Mâlik, Vedûd) eklenerek 12'ye çıkarıldı. Tarikatta Sülûk bu 12 adla yapılır. Şemsiye tarikatından olanlar, kendilerini halvetîlerden ayırmak için tepesine üç daire, bunların üstüne de bir düğme ekledikleri sarı çuhadan taç (külâh) giyerler. (M)

ŞEMSİYEAĞACI blş. i. Fasulyegillerden ağaç. (İlmî adı *sophora Japonica.)*

— ANSİKL. *Şemsiyeağacı,* Japonya'da pagodaların yanında yetiştirilen büyük bir ağaçtır; tepe kısmı değirmi, dallarının kabuğu yeşil ve mercimek biçiminde beneklidir. Akasya yaprağına benzeyen yaprakları parlak yeşildir ve ilk donlara kadar dökülmez. Sarıya yakın beyaz renkli salkım çiçekleri yazın geç açar. Badıçları ancak sıcak senelerde olgunlaşır ve birbirinden boğumlarla ayrılır; her badıçta 3-5 tohum bulunur. Sarımtırak esmer renkteki odunu, biraz dayanıksız olmakla beraber kolay işlenir ve iyi cilâ tutar. Batı avrupa şehirlerinden bazılarında caddelerin kenarlarında da bu ağaçlara rastlanır. (L)

ŞEMSİYECİ i. (*şemsiye*'den *şemsiye-ci*). Şemsiye yapan, satan veya onaran kimse. (M)

ŞEMSİYECİK i. (*şemsiye*'den *şemsiye-cik*). Bot. Bileşik şemsiye durumundaki çiçeklerde bulunan ikinci kademede şemsiye kısımlarından her biri. (L)

ŞEMSİYELİK i. (*şemsiye*'den *şemsiye-lik*). Şemsiye konulan veya bulunan yer. || Sıf. Şemsiye yapmağa yarayan (şey). [M]

ŞEMSİYELİLER çoğl. i. İki çenekli, çiçekli bitkiler takımı; maydanozgillerle onlara benzeyen alt yumurtalıklı bazı familyaları (sarmaşıkgiller, kızılcıkgiller) kapsar. (L)

ŞEMSPARE blş. i. (ar. *şems,* güneş ve fars. *päre,* parça'dan *şems-päre*). *Esk.* Güneş parçası. || Sıf. *Mec.* Çok parlak. (M)

ŞEMSSİPER blş. i. (ar. *şems,* güneş ve fars. *siper*'den *şems-siper*). *Esk.* Şapka siperi. Güneşlik. || Başı güneşten korumak için kullanılan beyaz bezden yapılmış başlık. (M)

ŞEMSÜDDEVLE (Ebu Tahir bin Fahrüddevle), Büveyhoğulları hükümdarı (XI.yy.), Fahrüddevle'nin oğlu. Babası ölünce, Büveyhoğulları tahtına 4 yaşındaki kardeşi Mecdüddevle, anneleri Seyyide'nin vesayetinde olmak üzere geçti. Şemsüddevle de Hemedan ve Kirmanşahan valiliğine gönderildi. Bir süre sonra Mecdüddevle annesini iktidardan uzaklaştırmak istedi. Seyyide, kürt şeyhi Bedr bin Hasanveyh'den yardım istedi. Bedr, Şemsüddevle ile birleşerek Rey üstüne yürüdü ve Mecdüddevle'yi esir etti. Şemsüddevle hükümdar oldu (1007). Bir yıl sonra Mecdüddevle hapisten çıkarılarak tekrar hükümdar olunca, Şemsüddevle Hemedan'a döndü. Bundan sonra 1014'te ölen Bedr'in topraklarını ele geçirdi. Fakat Büveyhoğulları tahtını ele geçiremedi. 1022'de yerini oğlu Semâüddevle'ye bıraktı. (M)

ŞEMSÜDDİN blş. i. (ar. *şems-üd-din*). *Esk.* Dinin güneşi. || İ. [*Şemsettin* şeklinde] Erkek adı. (M)

ŞEMSÜLMÜLK (Ebül Hasan Nasr bin İbrahim), Batı Karahanlıları hükümdarı (hük. 1068-1080). Selçuklular ile savaştı. Tırmiz'i aldı. Amuderya'ya geçerek Belh'e kadar ilerledi. Melikşah'ın Semerkand üstüne yürümesi üzerine barış istedi. Alparslan'ın kızı Ayşe ile evlendi. Buhara'da Şemsâbâd sarayını ve biri Harceng'de, öteki Ak Kotel'de olan iki ribat yaptırdı. (M)

ŞEMŞİR veya **ŞİMŞİR** blş. i. (fars. *şem,* tırnak ve *şir,* arslan > *şem-i şir* > *şemsir,* arslan tırnağı'ndan). *Esk.* Kılıç: *Çünkü vatan öyle bir galibin şemşiri veya bir kâtibin kalemiyle çizilen mevhum hatlardan ibaret değildir* (Namık Kemal). || *Şemşir-be-dest,* eli kılıçlı. || *Şemşir-ger* veya *şimşir-ger,* kılıç yapan kimse. || *Şemşir-zen* veya *şimşir-zen,* kılıçla vuran, kılıç çeken. || *Şimşir-baz,* kılıç oyunu yapan, iyi kılıç kullanan. || *Şemşir-i hindî,* Hindistan'da yapılan bir çeşit kılıç. || *Şemşir-i tâbdâr,* parlak kılıç. || *Şemşir-i zulm,* zulüm kılıcı: *Civanmerdân-ı milletle hazer gavgadan ey bîdâd / Erir şemşir-i Zulmün âteş-i hûn-i hamiyetten* (Namık Kemal). [M]

ŞEMŞİRGER i. (fars. *şemşir* ve *-ger*'den *şemşir-ger*). *Esk.* Kılıç yapan kimse. (M)

ŞEMŞİRGERAN çoğl. i. (fars. *şemşir* ve *-ger,* ekinden *şemşir-ger* > *şemşir-ger-ān*). *Esk.* Kılıç yapan kimseler.

— Teşk. tar. Osmanlı saraylarında «erbabı hiref» denilen zanaatkârlardan kılıç yapımıyle uğraşanlara verilen ad. (M)

ŞEMYAKA (Dmitriy Yuryeviç), Moskova'lı knyaz (1420-1453). Yuriy Galitskiy'in oğlu (Vasiliy I'in kardeşi). Babasının, eski töre gereğince taht üstündeki hakkını, yeni töreye göre (evlât ilkliği) tahta geçmiş olan Vasiliy II'ye (Vasiliy I'in oğlu) karşı savundu. Soyluların, din adamlarının ve halkın büyük kısmının karşı koymasına rağmen, kralı 1445'te yakalatıp gözlerini oydurdu; ama hemen sonra yenildi ve Vasiliy II kurtarıldı. Kendisine ve ailesine ait mallara el konması prenslere ait has sistemine ilk darbeyi vurdu ve bu sistem çarçabuk terkedildi. (L)

ŞEN sıf. (fars. *şen,* eda, cilve'den [?]). Yaşamaktan zevk aldığını davranışlarıyle başkalarına da belli eden, canlı, neşeli, sevinçli: *Yirmi dört, yirmi beş yaşlarında, güzelce, şen, şakacı bir kız* (R.N. Güntekin). *Süvari Yüzbaşısı Arif Bey içeri girdi. Bu şişman, daima şen, alaycı bir arkadaştır* (Ömer Seyfeddin). || Neşe veren, neşelendiren, eğlenceli: *Şen fıkralar. Şen sesler, şarkılar.* || Neşe belirtisi olan (şey): *Şen kahkahalar yükseliyorken evinizden / Bendim geçen ey sevgili sandalla denizden* (Yahya Kemal). *Şen davranışlar.* || *Esk.* Bayındır.

— ÇEŞ. DEY. *Şen şakrak.* Bk. ŞAKRAK. || *Şen şâtır.* Bk. ŞÂTIR. (M)

ŞE'N i. (ar. *şe'n*). *Esk.* **İş.** || Yeni durum. (M)

ŞEN i. Eskiçağda ölümsüzlüğü temsil eden mısır nazarlığı; kendi üstüne kıvrılmış, kesişen iki ucu bir bağla tutturulmuş bir bitki sapından meydana gelir. (L)

ŞEN (Bimen), türk bestecisi (Bursa 1872-İstanbul 1943). Ermeni asıllıdır. Müzik öğrenimi görmedi. Nota bilmeyen ve bir müzik âleti çalmayan sanatçının kabiliyeti ve duyuşu yüksekti. Bimen Şen, Hacı Arif Bey tarafından beğenildi ve onun ısrarıyle İstanbul'a yerleşti. Bugün de sevilen birçok şarkısı vardır. (M)

ŞENAAT i. (ar. *şenᶜ*'den *şenāᶜat*). *Esk.* İğrençlik, kötülük, alçaklık: *Ondan sonra tevali eden şenaatleriyle ne mal olduğu anlaşıldı* (Ahmed Rasim). *Bakınca kasd olunan gayenin şenaatine / Ne olsa çıldırır insan işin fecaatine* (M. Â. Ersoy). [M]

ŞENAR i. (ar. *şenār*). *Esk.* Çok büyük ayıp, utanç. (M)

ŞENAYİ çoğl. i. (ar. *şeniᶜa*'dan *şenāyiᶜ*). *Esk.* İğrenç, kötü işler. (M)

ŞENBİH i. (fars. *şenbih*). *Esk.* Gün. || Cumartesi: *Yevm-i cuma fikr-i şenbih ile telh ü pür-melâl geçmekle* (Nabi). || *Yek-şenbih,* pazar. || *Dü-şenbih,* pazartesi. || *Se-şenbih,* salı. || *Çar-şenbih,* çarşamba. || *Penc-şenbih,* perşembe. (M)

ŞENDERE i. Fıçı kaburgası. || Kaplama işinde kullanılan ince ve dar tahta.

— Zool. Tekir cinsinden balık. (M)

ŞENDİ, Sudan'da (Kuzey ili) şehir, Nil'in sağ kıyısında, Hartum'un aşağı kesiminde, 16 000 nüf. Eskiden bağımsız, küçük bir devletin başkenti ve Nübye ticaretinin başlıca antreposu (özellikle köle ticaretinde) olan şehir, sonradan dervişlerin bir kalesi haline geldi. Pamuklu kumaş imalâthaneleri. (L)

Şen Dul, F. Léhar'ın üç perdelik opereti. Libretto V. Leon ve L. Stein (H. Meilhac'ın *Allaché d'Ambassade* [Sefaret Ataşesi, 1861] adlı komedisinden ilham alarak). İlkin 1903'te Viyana'da temsil edildi. Operetin kahramanları bir bankerin Paris'te şatafatlı bir hayat süren dul karısıyle yoksul diplomat prens Danilo'dur. Her ikisinin de başından çeşitli olaylar geçer ve sonunda evlenmeğe karar verirler. Ritmi ve canlı kıvrak melodisiyle bu eser operet türünün şaheserlerinden biridir. (M)

ŞENELMEK geçz. f. (*şen*'den *şen-e-l-mek*). *Halk dili.* [Boş bir yer için] İnsanların yerleşmesiyle yurt haline gelmek. *Eşanl.* MESKÛN *olmak.* || [Bitki için] Gelişip büyümek, serpilmek. (M)

ŞENELTMEK geçl. f. (*şenelmek*'ten *şenel-t-mek*). *Halk dili.* [Boş bir yer için] İnsan yerleştirerek yurt haline getirmek. *Eşanl.* MESKÛN *kılmak.* (M)

ŞENFERA, Cahiliye devri arap şairi (öl. yaklş. 525). Şenfera (kalın dudaklı) şairin lakabıdır. Asıl adının Sabit bin Evsil-Ezdî veya Amr bin Malikil Ezdî yahut Amr bin Berrak olduğu söylenir. Şenfera, Benilivas kabilesindendi. Küçük yaşta Şebabe bin Fehm kabilesine esir düştü. Esir değiştirme sonucu Beni Seleman kabilesine verildi. Sonra Şebabe kabilesindeki eski efendilerine döndü. Şenfera'nın *Divan*'ı bugüne kadar gelmiştir. Şiir mecmualarında iki uzun şiiri vardır. Bunlardan biri *Lâmîyet-ül-Arap* (Lâm Kafiyesiyle Yazılmış Arap Kasidesi) adını taşır. Bu iki şiir, arap

edebiyatının en parlak örneklerinden sayılır ve bazı batı dillerine çevrilmiştir. (M)

ŞENG sf. (fars. *şeng*). *Esk.* Şen, şakrak, neşeli, kıvrak. || İ. Hırsız, haydut, eşkıya. (M)

ŞENGARET veya **ŞENGARE** i. (ar. *şenğaret* veya *şenğare*). *Esk.* Kötü huy, kötü huyluluk. (M)

ŞENGERF i. (fars. *şengerf*). *Esk.* Zincifre. (M)

ŞENÎ sıf. (ar. *şenʿ*'den *şenîʿ*). *Esk.* Kötü, iğrenç, utanç verici: *Demek ki ettiğin cinayeti müdriksin / Demek ki hayvandan şenî nev-i mühliksin* (Abdülhak Hâmid). || *Fi'l-i şenî* (veya *hareket-i şenî*), kötü, çirkin hareket. (M)

ŞE'NÎ sıf. (ar. *şeʾn*'den *şeʾnî*). Fels. *Esk.* Gerçek. (M)

ŞENİA i. (ar. *şenîʿ*'den *şenîʿa*). *Esk.* Çirkin, iğrenç iş: *Bu ne vicdangeza şenia, ne âr / Yere geç satvetinle ev serdar* (Tevfik Fikret). || Sıf. Kötü, iğrenç. (M)

ŞE'NİYET i. (ar. *şeʾn* > *şeʾnî*'den *şeʾniyyet*). Fels. *Esk.* Gerçek, gerçeklik: *Mefkûrelerinden hangisi daha ziyade şe'niyete muvafık olduğu münakaşa ediliyordu* (Ziya Gökalp). [M]

şerbetçiotu

ŞENKAYA, esk. **Örtülü,** Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum-Kars bölümü, Erzurum ili) ilçe merkezi kasaba; 3 154 nüf. (1970). İl merkezinin 177 km kuzeydoğusunda; yüksl. 1 800 m. 1946'dan beri ilçe merkezidir. — *Şenkaya ilçesi,* 1 466 km²; 36 991 nüf. (1970). Merkez, Akşar, Gaziler ve Kömürlü bucakları; 71 köy. Hayvancılık, ziraat. Kömürlü bucağında linyit yatakları. (M)

Şenkaya barajı, Erzurum ilinde, şehrin güneyinde, kaya dolgu tipinde yapılan sulama barajı (açılışı 1959). Barajın temelden yüksekliği 6 m; kret uzunluğu 190 m; dolgu hacmi 10 000 m³; faydalı hacmi 1 000 000 m³; buradan yararlanılarak sulanacak arazi genişliği 350 hektar olarak belirlendi. Baraj, 402 000 TL.ye mal oldu. (M)

ŞENKÖY, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Hatay ili, merkez ilçesi) bucak; 7 590 nüf. (1965); 9 köy. — *Bucak merkezi;* 1 924 nüf. (1965). Antakya-Yayladağı yolunun 23. km'sinden doğuya ayrılan 1 km'lik yolun sonundadır; yüksl. 720 m. (M)

ŞENLENMEK geçz. f. (*şen*'den *şen-le-n-mek*). Şen hale gelmek, neşelenmek, eğlenmek: *Anlattığı fıkralarla herkes şenlendi.* || Bayındır ve çekici hale gelmek: *Yedi ailenin ocağından ibaret olan Suluca Karahöyük köyü, kısa bir zaman zarfında şenlendi, gelişmeye başladı* (N. Araz). — *Çok güzel levha imiş! Doğrusu şenlendi oda!* (M. A. Ersoy).

◆ **Şenlendirmek** geçl. f. Şenlenmesini sağlamak: *Boşalan beş küçük işletmeyi beş yeni aileyle yeniden şenlendirmek zorundadır* (Kemal Tahir). [M]

ŞENLİK i. (*şen*'den *şen-lik*). Şen olma hali; şen olan kimsenin veya şeyin özelliği: *Feride'nin taşkın şenliği, onu böyle uzaktan görmekten başka bir şey istemiyor gibi görünen Kâmran'ın halim sakin bahtiyarlığı onlara biraz emniyet vermeğe başlamıştı* (R. N. Güntekin). *Ve şehrin şenliğine karşılık / Susar servileriyle mezarlık* (C. S. Tarancı). || Bir olayı, bir millî kahramanı kutlamak amacıyle halkı eğlendirmek için düzenlenen gösteriler, donanma: *Bu kalenin her halini bilirim. Onu güneş doğarken, güneş batarken, ay ışığında, [...] bayram, şenlik günlerinin uydurma ışık oyunları içinde görmüşümdür* (Ş. S. Aydemir). *Zeyniler'in, fakir, karanlık mektebi bugüne kadar, böyle bayram, böyle şenlik görmedi* (R. N. Güntekin). || Büyük bir şahsiyet, bir şehir, bir özel şahıs tarafından verilen ziyafet, balo v.b.: *Şenlik tertiplemek. Şenliğe çağrılmak.* || — *Halk dili.* Bir yerde oturan kimselerin tümü, nüfus: *Fabrika kurulduktan sonra kasabanın şenliği arttı.* || Bir yerin bayındır olması.

— DEY. *Şenlik görmemiş,* görgüsüz (kimse). [M]

ŞENLİKLİ sıf. (*şenlik*'ten *şenlik-li*). *Halk. dili.* Çok kimsenin oturduğu, kalabalık, bayındır (yer, ülke): *Şenlikli kasaba. Şenlikli şehir.* || Eğlenceli, neşeli, şen, canlı: *Bu maceradan üç gün sonra Rabia, konakta gözlerini kamaştıran şenlikli bir akşam geçirdi* (H. E. Adıvar). [M]

ŞENLİKSİZ sıf. (*şenlik*'ten *şenlik-siz*). *Halk dili.* Kimsenin oturmadığı veya az sayıda kimsenin yerleştiği, bayındır olmayan, ıssız, sessiz (yer, ülke): *Şenliksiz bir kasaba.* (M)

ŞENNAR i. (ar. *şennâr*). *Esk.* Utanç, büyük ayıp. (M)

ŞENOA (August), hırvat yazarı (Zagreb 1838-ay.y. 1881). Romantizmden hırvat gerçekçiliğine geçişin öncülüğünü yaptı. Eserleri ve çok değişik edebiyat ve sanat çalışmalarıyle Hırvatistan'da 1870 yıllarının edebî hayatında önemli bir rol oynadı. Birçok tarihî roman (*Seljaçka Buna* [Köylülerin Ayaklanması], 1877; *Diogenes, 1878*), çağdaş yaşayışla ilgili roman (*Prosjak Luka* [Dilenci Luka], *Branka*) ve küçük hikâyeler yazdı. (L)

ŞENOZAN (Şükrü Osman), türk bestecisi (İstanbul 1874-ay.y. 1957). Esas mesleği hekimlikti; çeşitli belediye ve hükûmet tabipliklerinde, İzmir Sağlık müdürlüğünde bulundu. Millet meclisinin beşinci döneminde Kastamonu milletvekili seçildi. Türk musikisini Zekâi Dede, Hafız Ahmed Bey, Kel Ali Bey ve İzmir'li Santoşikâri gibi ustalardan öğrendi. Şarkı formunda eserler besteledi. (M)

ŞENPAZAR, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Kastamonu ili, Cide ilçesi) bucak; 9 439 nüf. (1965); 26 köy. — *Bucak merkezi,* (*Kuztekke* köyü), 529 nüf. (1965). Cide - Azdevay yolunun 27. km'sine 13 km'lik bir yolla bağlıdır; yüksl. 660 m. (M)

ŞENSİ, ing. **Shen si,** Kuzey Çin'de il; 192 000 km²; 18 130 000 nüf. Merkezi, *Hsian.* (*Şensi* «geçitlerin batısında» demektir; Şansi kütlesini aşan geçitlerin batısındadır.) İlin güney kısmı kuzeybatı yönünde uzanan ve birbirinden kayalık Çin-ling setiyle ayrılan verimli Vey-şûy ve Han vâdilerinden meydana gelir. Kuzey kısmı lös yaylalarıyle örtülüdür. Huang-ho'nun öbür kıyısındaki Şansi yaylalarından daha alçak olan bu yaylalar daha çoraktır. Bölgede darı ve ilkbahar buğdayı tarımıyle koyun yetiştiriciliği pek verimli değildir; köyler çoğunlukla kalın lös tabakalarına oyulu mağaralarda kurulmuştur. Mao Çe-tung ve arkadaşları 1934 -1935'teki «Uzun yürüyüş»ten sonra bölgede, Yen-an'da yerleşmiş ve sonradan bütün Çin'i etkisi altına alan devrimci hareketi düzenlemişlerdi. Bölgede kısmen işletilen geniş maden kömürü, petrol ve tuz yatakları vardır (ilin kuzeyinde). 1949'dan sonra dokuma sanayii mahallî pamukla orantılı olarak gelişmiştir. Şehirler özellikle güneyde, büyük ticaret yolları üzerindedir. Kuzey daha çok köylüktür. Buradaki Çin seddinde, çin köylüleriyle moğol çobanları arasında çatışmalar olur. Bu yeni il, maden kaynaklarının işletilmesiyle gelişmektedir. (L)

ŞENYURT, Karadeniz bölgesinde (Erzurum ilinin Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Tortum ilçesi) bucak; 14 463 nüf. (1965); 15 köy. — *Bucak merkezi,* (*Uncular köyü*), 1 853 nüf. (1965). Tortum'un 26 km kuzeyinde; yüksl. 1 500 m. (M)

ŞENYURT, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Mardin ili, Kızıltepe ilçesi) bucak. — *Bucak merkezi,* esk. *Derbesiye,* 1 995 nüf. (1965). Kızıltepe'nin 14 km güneyinde; yüksl. 500 m. Güney demiryolu üzerindeki istasyonu, bu hattan Mardin demiryolunun ayrıldığı noktadır. (M)

ŞEOL i. (ibranîce k.). Eski Ahit'te ölü ruhlarının gittiği yer. (L)

ŞEPİLOV (Dmitriy Trofimoviç), sovyet devlet adamı (Aşkâbâd 1905), tarım uzmanı. Sovyetlerin tarım alanında kolektifleştirme çalışmalarına katıldı. İkinci Dünya savaşında Ukrayna siyasî komiserliğine getirildi, Kruşçev'in emrine girdi ve onun desteğiyle mesleğinde ilerledi. Aralık 1952'de, *Pravda*'nın başyazarı, 1954'te Yurttaşlık Konseyi Dışişleri komisyonu başkanı oldu; 1956'da, Dışişleri bakanlığında Molotov'un yerine geçti, Sovyetler'in ilerigelenleriyle birlikte Pekin'e (1954). Belgrad'a (1956) v.b. yerlere gitti, Süveyş ile ilgili Londra konferansında önemli bir rol oynadı: Arap birliğinin isteklerini destekledi, yakındoğu ülkelerine iktisadî yardım planının öncülüğünü yaptı. Şubat 1957'de Şepilov'un bakanlık görevleri Gromiko'ya verildi. Partiye karşı tutumundan ötürü Merkez komitesinden çıkarılan Şepilov, az sonra Frunze'deki Kırgızistan Fen akademisi müdürlüğüne getirildi. (L)

Şepsefa camii, İstanbul'da Unkapanı'nda cami. Abdülhamid I'in kadın efendilerinden Şepsefa Hatun tarafından yaptırıldı (1787). Barok üslûbundaki cami tek kubbelidir. Kubbe kasnağında pencereler vardır. Sütunlu olan son cemaat yerinin üzeri örtülüdür. Caminin solunda, klasik tarzda ve üzeri tonozlu bir mektep vardır. (M)

ŞEPTEL i. (lat. *capitale,* anamal'dan fr. *cheptel*). Bir ülkede, tarım işletmesinde bulunan hayvanların (canlı şeptel) ve araç-gereçlerin (cansız şeptel) tümü. (L)

ŞER sıf. ve i. (ar. *şerr*). *Esk.* Kötülük yapan (kimse). || Pek fena, en kötü. || *Şerrünnas,* insanların en kötüsü; en zararlı olanı. (M)

ŞER i. (ar. *şerr*). Kötülük, fenalık: *Allah'a hamd ederim ve ondan yardım isterim, nefislerimizin şerlerinden ve kötü amellerimizden Allah'a sığındık* (Cevdet Paşa).

— DEY. *Şerrine lânet,* kötü bir kimseyle uğraşmaktan artık vaz geçildiğini veya kaçınıldığını anlatmak için söylenir.

— *Esk.* Kavga, arabozukluğu, çekişme, bozuşma. || *Şerr ü fesad,* kötülük ve arabozukluk.

— Din. İslâm dinine göre iyilik anlamına gelen «hayır»ın karşıtı. || Dince yapılmaması gereken işler.

— ANSİKL. Din. *Şer* din bakımından ikiye ayrılır. Biri kavlî (sözle), diğeri fiilî (eylemle). Kavlî olan dince yasaklanan, söylenmemesi gerekenleri söylemek, kötü olarak nitelenen sözlerden kaçınmamak v.b.; fiilî olan gene yasaklanan işleri yapmak, davranışlarda bulunmaktır. Şer işleyen kimse ceza (mücazat), hayır işleyen kimse iyilik (mükâfat) görür. (M)

ŞER i. (ar. *şerʿ*). *Esk.* Şeriat: *Şer'in bu dört rükniyle bir muteber bina* (Fuzuli). || Geniş cadde, yol. || *Mec.* Kanun. || *Hâkimüş-şer,* şeriat mahkemesi başkanı, kadı. || *Şer'-i şerif,* islâm şeriatı. (M)

ŞERAFET i. (ar. *şerâfet*). *Esk.* Şereflilik. || Soyluluk. || Şeriflik, imam Hasan vasıtasıyle Hz. Muhammed soyundan gelme. || *Şerâfet-i Mekke-i Mükerreme,* Mekke şerifliği. (M)

ŞERAH. Bk. UZUNGÖL.

ŞERAİF çoğl. i. (ar. *şerîfe*'den *şerâʾif*). *Esk.* Mutlular. (M)

ŞERAİR çoğl. i. (ar. *şerîre,* kıvılcım'dan *şerâʾir*). *Esk.* Kıvılcımlar. (M)

ŞERAİT çoğl. i. (ar. *şart* > *şerîta*'dan *şerâʾit*). *Esk.* Şartlar, koşullar: *İki ordu arasındaki kuvvet, vesait ve şerait nispetsizliğinin başlıca bariz sebebi bundadır* (Atatürk).

— Huk. *Esk. Şeraiti istibdal,* vakfiyede öngörülmediği halde, vâkıfın şartlarının değiştirilmesini gerektiren durumlar. (Bk. ANSİKL.) *Şeraiti vakf,* vâkıfın vakıfnamede açıkladığı kurallar. Bk. ŞART'ı *vâkıf.*

— ANSİKL. *Huk. Esk.* Kural olarak şeriata aykırı olmadıkça vakfiyenin şartları değiştirilemez, ancak vakfiyede vâkıf bu yetkiyi kendisi için saklı tutmuş veya bunu mütevelliye bırakmışsa, ancak bir defa değiştirilebilir. Saklı yetki bulunmadığı halde vâkıfın belirttiği şartların değiştirilmesini gerekli kılan *şeraiti istibdal* şunlardır: 1. vakfın gelirlerinden yararlanmanın imkânsızlaşması; 2. vakfı onarmak için yeter gallenin bulunmaması; 3. ulülemrin emri ve hâkimin izniyle, vakıf karşılığında alınacak mülkün değerce vakıf akardan aşağı olmaması. Kira süresi dolmadıkça icarei sahiha ile kiralanmış vakıf akara, istibdal uygulanamaz. (M)

ŞER'AN zf. (ar. *şerʿ*'den *şerʿan*). *Esk.* Şeriatça, şeriat bakımından: *Hocaya sordular: «Gözümüzle görürsek şer'an boş düşer mi?» diye* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Şer'an ve kanunen,* şeriat ve kanun bakımından. (M)

Foto. LAROUSSE

ŞERARE i. (ar. *şerāre*). *Esk.* Kıvılcım: *Gözlerinde bir saadet şeraresiyle Nihal'e bakıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Şerare-figen* (veya *şerare-fiken*), kıvılcım saçan: *Yine mihr-i pür-âteş-i temmuz / Olarak muttasıl şerare-fiken* (Tevfik Fikret).

— Fiz. *Esk. Şerarei elektrikiye*, pozitif ve negatif elektriğin birbirine değmesi sonucu meydana gelen kıvılcım. (M)

ŞERARET i. (ar. *şerāret*). *Esk.* Kötülük, fenalık. (M)

ŞERASET i. (ar. *şerāset*). *Esk.* Kötü huyluluk, titizlik. || Geçimsizlik. (M)

ŞERAT i. (ar. *şeraṭ*). *Esk.* İşaret, iz, belirti. || Bir şeyin en aşağı, değersiz ve bayağı olanı. (M)

ŞERAYİ çoğl. i. (ar. *şerᶜ* > *şerīᶜat*'ten > *şerāiᶜ* > *şerāyiᶜ*). *Esk.* Şeriatler. || Şeriat hükümleri. || *Şerayi-i sâlife*, İslâmlıktan önceki peygamberlerin şeriatleri. (M)

ŞERAYİN çoğl. i. (ar. *şiryān*'dan *şerāyīn*). Anat. *Esk.* Atardamarlar. || *Şerayini harkafiye*, uyluk kemiğinin iç ve dış tarafından geçen siyah kan damarları. || *Şerayini kilyevî*, böbreklere kan getiren damarlar. || *Şerayini masarıkiye*, bağırsaklara kan getiren damarlar. || *Şerayini sübatiye*, şahdamarları. (M)

ŞERAZET i. (ar. *şerāzet*). *Esk.* Çok sert ve kuru olma. || Kabalık, haşinlik. (M)

ŞERAZİM çoğl. i. (ar. *şirẕime*, küçük topluluk'tan *şerāẕime*). *Esk.* Sayıca az olan kalabalıklar, küçük topluluklar. (M)

ŞERBET i. (ar. *şürb*'den *şerbet*). Meyve suyuna şeker karıştırılarak veya bala belli miktarda su katılarak yapılan içecek (şerbet, meyve suyuna şeker katılarak hazırlandığı gibi, şekerle kaynatılmış meyvelerin suyundan da yapılır. Ayrıca içine tarçın, karanfil v.d. hoş kokulu baharat da konulabilir): *Az sonra ev sahibi bana nar şerbeti getirdi* (N. Araz). || Belli zamanlarda misafirlere sunulan şekerli içecek: *Lohusa şerbeti. Mevlût şerbeti.* || Bazı katı maddelerin sulandırılmış şekli: *Kireç şerbeti. Gübre şerbeti.* || *Esk.* İlâç, genellikle müshil olarak kullanılan sıvı ilâç: *İstılahatı sever manasız / Şerbet ü hukne yapar eczasız* (Nabi).

— ÇEŞ. DEY. *Şerbet gibi*, [hava için] tatlı yumuşak. || *Ecel şerbeti içmek*, ölmek. || *Kan kusup kızılcık şerbeti içtim demek*. Bk. KAN. || *Nabza göre şerbet vermek*. Bk. NABIZ.

— Folk. *Şerbet içme*, nişan töreni. Bk. ANSİKL.

— Tasav. *Şerbet vermek*, bedevî tarikatında (Bedeviye) mürşit tarafından, tarikata girene sunulan şerbet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Folk. Anadolu düğün töreleri içinde *şerbet içme*, bir genç kızın nişanlandığının ertesi günü kız evinde yapılır. Davetlilere nişan haberi verilir ve ardından, yapılacak evliliğin tatlı bir düzeni olması için şerbet, peksimet v.b. şeyler ikram edilirdi. Genellikle evde yapılan nikâh törenlerinden sonra da şerbet içmek yerleşmiş bir âdetti.

— Tasav. Tarikata girerek şeyhe kapılanan (biat eden) cana, tarikatın gerektirdiği önbilgileri verme amacıyle birtakım uyarmalar (telkinler) yapılır. Gerekli yollar, davranışlar öğretilir. Canın durumuna, isteğine göre *şerbet* verilir. Bu şerbet, yedi türlüdür. Can, kendinden geçmek, derin bir coşkunluğa kapılmak isterse, şerbet, nefesle (okuyup üflemekle), sirke veya sütle; orta durumda bir coşkunluğa kapılmak isterse hurma, kara üzüm ve zebib (kuru incir veya kuru üzüm); çok az (edna) bir coşkunluk isterse, zeytinyağı ve su ile karışımlı şerbet verilirdi. Bu şerbetin yedi türlü nesneyle verilmesi, bu inancın çok eski çağlardan, 7'nin kutsal sayıldığı dönemlerden kaldığını gösterir. (M)

ŞERBETÇİ i. (*şerbet*'ten *şerbet-çi*). Şerbet yapan veya satan kimse: *Mütemadiyen girip çıkan müşterilerden başka ellerinde tepsilerle dolaşan kahveci ve şerbetçi çırakları...* (R. N. Güntekin). [M]

ŞERBETÇİLİK i. (*şerbetçi*'den *şetbetçilik*). Şerbet yapma ve satma işi. (M)

ŞERBETÇİOTU bls. i. Kozalakçıkları bira yapımında kullanılan tırmanıcı aromatik bitki.

— ANSİKL. *Şerbetçiotu*, çokyıllık, tırmanıcı, sarılgan bir bitkidir; yaprakları karşıt, saplı ve parçalı, çiçekleri bir eşeylidir. İki türü vardır: kullanılan türü, 2-5 yüksekliğindeki esas şerbetçiotudur (*humulus lupulus*); bunun dişi çiçekleri meyveye dönüştüğü zaman, yumurtası kozalakçıklar halini alır; kozalakçıkların üzeri lüpülin denilen acı ve kokulu sarı bir tozla kaplanır. Şerbetçiotu, bira yapımı için kuzey ülkelerinde yetiştirilen bir sanayi bitkisidir; iyi ürün alınmak için ılıman bir iklim, zengin toprak ve rüzgârdan korunaklı yer ister.

— Eczc. Şerbetçiotunun kozalakçıkları kaynatılarak elde edilen su, halk hekimliğinde kan arındırıcı olarak kullanılır. Lüpülin ise içindeki valeryanik asitten dolayı ağrı dindiricidir. (LM)

ŞERBETHANE blş. i. (ar. *şerbet* ve fars. *ḫāne*'den *şerbet-ḫāne*). Osmanlılar zamanında meyhanelere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Esk. Şerbethane gediği*, alkollü içki satma imtiyazı.

— ANSİKL. *Şerbethane*'ler gedikli* olurdu. Gediksiz meyhane açılmasına sonradan izin verildi. Şerbethanelerin en tanınmışları Balıkpazarı, Zındankapı, Asmaaltı, Mahmutpaşa, Kitapçılar, Topkapı, Balat, Tavukpazarı, İskenderboğazı, Gedikpaşa, Kumkapı, Yenikapı, Langa, Samatya, Yedikule, Karagümrük, Fener, Tekfursarayı, Cibali, Galata, Beyoğlu, Hasköy, Kadıköy semtlerindeydi. Şerbethaneler, kendilerini işleten ustaların adları veya dükkânın bir özelliğiyle (gümüş halkalı, havuzlu, asmalı v.b.) anılırdı. (M)

ŞERBETLEME i. (*şerbet* > *şerbet-le-mek*'ten *şerbetle-me*). Teknol. Sepi otu tabakaları arasında havuzda istif edilmiş derileri su veya sepi şerbetiyle örtme. (L)

ŞERBETLİ sıf. (*şerbet*'ten *şerbet-li*). Şerbeti olan, şerbet konulmuş. || Yılan v.b. zehirli hayvanların sokmalarından zarar görmeyen (kimse). || *Mec.* Kötü davranışlar veya işler yapmayı alışkanlık haline getirmiş olan, düzelmesi imkânsız (kimse): *Dayağa şerbetli. Yalana şerbetli.* (M)

ŞERBETLİK sıf. (*şerbet*'ten *şerbet-lik*). Şerbet yapmağa elverişli veya şerbet yapmak üzere ayrılmış olan: *Şerbetlik üzüm.* (M)

ŞERBETSİZ sıf. (*şerbet*'ten *şerbet-siz*). Şerbeti olmayan, şerbet konmamış. || Yılan v.b.nin sokmasından zarar gören, şerbetli olmayan. || Şerbet verilmemiş olan: *Şerbetsiz bir fidan.* (M)

ŞERCE, Arabistan'da üç yerin ortak adı: — *Şercet ül Karı's*, Yemen sahilinde liman. Gramer âlimi olan ve Kahire'de ders veren Siraceddin Abdüllatif el-Zebidi (öl. 1400) burada doğdu; — Mekke yakınında bir yer; Basra körfezinde Korsanlar sahilinde Olmman ile Bahreyn arasında liman. (M)

ŞERÇ veya **ŞERC** i. (ar. *şerc*). Anat. İnsanda ve hayvanların çoğunda gödenbağırsağının dışa açılan ve dışkıları atmağa yarayan deliği. *Eşanl.* ANUS.

— Cerr. *Sunî şerç*, dışkıların yolunu değiştirmek amacıyle bağırsağın bir parçasının deriyle ağızlaştırılması. Bk. ANSİKL.

— Embriyoloji. Bk. ANSİKL.

— Fiz. Bk. ANSİKL.

— Karşılaştırmalı anat. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. ve Patol. *Şerç* 1,5-2 sm boyunda, çok genişleyebilen bir kanaldır. Kuyruk sokumu kemiğinin önünde, kalçalar arası yarığın dibinde arka apışarasına açılır. Çevresi ışınsal çizgili kıvrımlarla doludur. Şercin etrafında *çift kas sistemi* vardır: bunlar dışkının dışarı çıkmasını önleyen iç ve dış büzgenkaslardır. Şerçin her iki tarafında, *serç kenarı* denilen iki yağlı bölge bulunur. Şerçte fistül, çatlak, apse ve urlar meydana gelebilir; en çok görülen hastalık ise basurdur.

— Cerr. *Suni şerç*. Bu müdahalede kullanılacak bağırsak parçası kıvrımbağırsak, onikiparmak bağırsağı veya kalınbağırsak olabilir. Duruma göre dışkı yolu kısmen veya tamamen değiştirilir. Sunî şerç daha aşağılarda yapılmış bir dikişi korumak için geçici veya özellikle gödenbağırsağının çıkarılmasından sonra temelli olabilir. Geçici olduğu zaman sunî şerçin iyileşmesi için ikinci bir ameliyata ihtiyaç vardır. Temelli olduğu zaman ise sunî şerç genellikle sol kalça çukurunda kaslar arasında yapılır; böyle bir şerç normal yaşamaya engel değildir, ama gene de hafif bir sakatlık bırakır.

— Embriyoloji. Dölütte sonradan şerç olacak bölge «ilkağız» adını alır ve organizmanın gelişmesinde çok önemli bir rol oynar.

— Fizyol. İnsanda ve sindirim kesesi olmayan diğer hayvanlarda besinler şerç sayesinde bir kanal boyunca ilerler. Şerçi olan canlılarda sindirim kanalı çeşitli bölütler halindedir; her bölütte sindirimin belirli bir evresi sağlanır, böylece besinlerin alınması daha kolay olur. Şerçi bulunmayan hayvanların ilkel ve küçük boylu oluşu bununla açıklanabilir.

— Karşılaştırmalı anat. Memeli hayvanlarda şerç insandaki gibidir. Ama misk kedisi, amerikan kokarcası gibi bazı hayvanlarda, şerçin etrafında çok gelişmiş bezler vardır, bunlar düşmanlarını uzaklaştırmağa yarayan keskin kokulu bir madde çıkarır.

Tekdeliklilerde (gagalımemeliler ve karıncayiyengiller) şerç, boşaltım ve üreme sistemi cıganlarının da açıldığı bir delikle birleşir. Kuşlarda, sürüngenlerde ve kurbağalarda da durum aynıdır. Balıklarda şerç genellikle eşeysel deliğinin önünde bulunur. Eklembacaklılarda, şerç genellikle karnın arka ucundadır; yumuşakçalarda ise ya boyun bölgesinin yakınında (kafadanbacaklılar), ya dışkının, cinsel ürünlerin ve «mürekkep»in çıktığı huni biçimindeki bir boşlukta veya solunum deliğinin yanında (karındanbacaklılar) bulunur; yahut da ağız ve şerç vücudun iki ucunda (yassısolungaçlılar) yer alır. Derisidikenlilerde şerç ağızdan ayrıdır ve şercin yeri sınıflandırmada önemli rol oynar, ama selenterelerin çoğunda sindirim organının sadece bir deliği vardır, buradan hem besinler girer, hem dışkı çıkar. (L)

ŞEREF i. (ar. *şeref*). İnsanın, kendi kendisini sayacak ve başkalarına da saydıracak biçimde hareket etmesini sağlayan manevî liyakat duygusu: *Şeref kazanmak. Şerefini korumak. Yeni.* Onur. || Erdem, gözüpeklik ve yetenekle kazanılmış iyi şöhret. || Övünç vesilesi olan şey: *Bu yeniliği besleyen tutumundan dolayı bundan sonra Doğu Akademisinin fikirlerini yayımlama şerefini kazandı* (H. R. Gürpınar). *Bu* [...] *ona yardımda bulunmak değil, bilâkis para verenler için bir şereftir* (F. R. Atay). *Toplantıyı açmak şerefi.* || Erkek adı. || *Şeref misafiri* (veya *konuğu*), bir toplantı, davet, balo v.b.ye çağırılan konuklar içinde kendisine ayrıcalık tanınan ve en fazla önem verilen kimse. || *Şeref salonu*, havaalanı terminali, saray v.b. büyük binalarda kral, başkan v.b. yüksek kişilerin bir süre oturması için hazırlanmış salon.

— *Esk. Şeref bulmak*, şeref kazanmak: *Bu cihetle enzar-ı kabailde Kureyş-i Mekke'nin itibarı kırıldı. Ehl-i İslâm ise pek çok şan ve şeref buldu* (Cevdet Paşa). || *Şeref-han*, şeref dileyen. Şeref sağlayan. || *Şeref-pezir*, şeref kazanan. || *Şeref-resan*, şeref ulaştıran, şeref eriştiren. || *Şeref-riz*, şeref veren. || *Şeref-sadır* (veya *şeref-sudur*), padişahın buyruğu için şerefle çıkan. || *Şeref-sanih* (veya *şeref-sünuh*), şerefle hatırlanan (padişah buyruğu). || *Şeref-tevarüd* (*şeref-varid*, *şeref-vasıl*, *şeref-vürud* veya *şeref-vusul*), şerefle gelen. || *Şeref-zahir* (veya (*şeref-zuhur*), mevki ve rütbenin verdiği, kazandırdığı şeref, büyüklük. || *Şeref-i zati*, insanın doğuştan sahip bulunduğu özelliklerden ve erdemlerden doğan şeref, büyüklük. || *Şeref-ül-mekân bilimekin*, «bir yerin şerefi orada oturana bağlıdır». || *Şeref-üd-din*, dinin şerefi. (*Şerafettin* şeklinde) Erkek adı.

— Ask. *Şeref kıtası*, devlet başkanlarının veya devlet ilerigelenlerinin, yüksek rütbeli kumandanların karşılanma ve uğurlanmalarında bir tabur veya bölükle bando ve boru takımından kurulu tören kıtası.

— Mus. *Şerefi hamidi*, şeref-nüma. || *Şe-*

ref-nüma, türk musikisinde birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.)

— ANSİKL. Ask. Askerî tören ve protokol talimatnamelerine göre, devlet başkanları için yapılacak karşılama ve uğurlama törenlerinde üç piyade bölüğünden meydana gelen bir tören taburu ve birinci sınıf bir bando takımı, *şeref kıtası* olarak görevlendirilir. Bu tür askerî törenlerde şeref kıtası kara, deniz ve hava kuvvetlerinden bu üç kuvvetin bulunmadığı garnizonlarda sadece garnizonda bulunan kuvvetlerden meydana gelir.

— Mus. *Şerefi hamidi,* Ser Müezzin Tevfik Bey tarafından düzenlendi, Abdülhamid II'ye sunuldu. Dr. Suphi Ezgi bu makamın adını *şeref-nüma* olarak değiştirdi. Hicaz ve aşiranda beyati, yegâhta rast makamlarından meydana gelir. Son makamla yegâh perdesinde durur. Güçlüleri, birinci derecede (hicazın durağı ve iki makamın da güçlüsü olan) dügâh-*la,* ikinci derecede ise (yegâhın sekizlisi bulunan) neva-*re* perdeleridir. H. S. Arel'in *Ayin-i Şerif*'i ve *Durak*'ı, Ferit Alnar'ın *Saz Semai*'si (Nu. 9), Dr. Suphi Ezgi'nin *Peşrev*'i ve *Saz Semai*'si bu makama örnek olarak gösterilebilir. (M)

Şerefâbâd sarayı, İstanbul'da Üsküdar'da Selimiye kışlası yakınında saray, Murad IV tarafından yaptırıldı. Kesin yapılış tarihi bilinmeyen Şerefâbâd sarayı, 1794'te yıkıldı. Mahmud II tarafından yeniden inşa edilen sarayın bugün izi yoktur. (M)

ŞEREF AYKUT. Bk. AYKUT (Şeref).

ŞEREFBAHŞA blş. sıf. (ar. *şeref* ve fars. *-bahşā,* veren'den *şeref-bahşā*). *Esk.* Şeref veren, şereflendiren. (M)

ŞEREF BEY (Ahmet Şerafettin, — denir), türk spor yöneticisi (İstanbul 1890-ay.y. 1933). Öğretmenlik yaptı, kısa bir süre futbol oynadı. Beşiktaş Jimnastik kulübünü geliştirdi ve *Şeref stadı* ile Akaretler'deki kulüp binasını kurdu. Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakı, Futbol federasyonu gibi kuruluşlarda çalıştı. Futbol hakemi olarak da tanındı. (M)

ŞEREFE veya **ŞÜRFE** i. (ar. *şerefe*). *Esk.* Minarede ezan okunan yer. || Surların üst kısmıyle bazı yapılarda görülen ve çoğu zaman süs olarak yapılan girintili, çıkıntılır yer.

— Mim. Minerallerde gövdeyi çepeçevre dolaşan, kenarları korkuluklu, ezan okumaya mahsus yer.

— ANSİKL. Mim. *Şerefe*'ler minare gövdelerinin bitiminde, gövdeden bir insanın dolaşabileceği kadar taşkınlıkta yapılır. Bir korkulukla çevrelenir. Korkuluklar caminin yapıldığı devrin üslûbuna göre oymalı taş parmaklıklar şeklindedir. Şerefenin gövdeyle birleştiği kısım mukarnaslarla süslüdür. Minarelerde şerefe sayısı caminin önemine göre değişir. Şerefeye cami içinden minareye açılan bir kapıya bağlı döner merdivenle çıkılır. Şerefe sayısının farklı olduğu camilerde her şerefeye ayrı merdivenle çıkılır. (M)

ŞEREFEDDİN (Muzaffer), İran'da kurulan Muzafferîler sülâlesinin kurucusu (öl. 1314). Bk. MUZAFFERÎLER. (M)

ŞEREFEDDİN ALİ YEZDİ, iranlı şair ve tarihçi (Yezd ? - Yezd [Taft] 1454). Öğrenimini yaptıktan sonra Timur'un oğlu Şahruh (1377-1447) ve torunu Fars valisi Mirza Ebül-Feth İbrahim Sultanın (öl. 1435) maiyetinde bulundu. Moğol hanı Yunus Han Uluğ Bey tarafından esir edilince Şerefeddin'i Şahruh bu gence hoca tayin etti. Irakı Acem valisi Mirza Sultan Muhammed'in çıkardığı isyana katıldığı gerekçesiyle Şahruh tarafından idama mahkûm edildiyse de Uluğ Beyin oğlu Mirza Abdüllatif babasının rasathane için ona ihtiyacı olduğunu ileri sürerek affedilmesini sağladı. Şerefeddin bir süre Semerkant'ta Uluğ Beyin yanında kaldı. Şahruh'un ölümü üzerine Yezd'e döndü. Taft köyünde kendi adıyle anılan Şerefiye medresesini yaptırdı ve burada öldü. Eserleri: *Zafername* (Timurlular tarihi) [Şahruh'un oğlu İbrahim Sultanın isteği üzerine yazdı]; *Münşeat* (vesikalar mecmuası). Ayrıca Yunus Hana ithafen yazdığı şiirleri de vardır. (M)

ŞEREFEDDİN KÜRDİ, türk tarihçisi (Tebriz, ?-İstanbul 1640). Tebriz'de öğrenim gördü. İstanbul'a gelerek medresede okudu. Üsküdar kadısı oldu. Tarih alanında çalıştı. Eserleri: *Enfesü'l-Ahbar* (Haberlerin En Güzeli); *Hilkat* (Yaratılış); *Mülûk-i Fars* (Acem Sultanları); *Mülûk-ı Moğol* (Moğol Sultanları); *Emîr Timur; Âl-i Osman* (Osmanlı Hanedanı). [M]

ŞEREFEDDİN PAŞA (Hüseyin), türk askeri ve matematikçisi (öl. Kandiye 1896). Harbiyeden erkânıharp yüzbaşı olarak mezun oldu (1877). Nafıa meclis üyeliğinde, Erkânıharp şube müdürlüğünde bulundu. Girit Jandarma Tensik komisyonu reisi oldu ve orada öldü. Eserleri: *Faiz-i Mürekkebe Dair Cedveller* (Birleşik Faiz Cetvelleri); *Hesâbat-ı Maliye* (Maliye Hesapları). [M]

ŞEREFEFZÂ blş. sıf. (ar. *şeref* ve fars. *-efzā,* artıran'dan *şeref-efzā*). *Esk.* Şeref artıran, onur veren. (M)

ŞEREF HAN, Osmanlılara bağlı Bitlis hâkimi (Kerehrud 1543-Bitlis 1604). Bitlis'ten ayrılarak Şah Tahmasp I'in hizmetine giren Şemseddin Beyin oğlu. 12 Yaşında, Şah Tahmasp tarafından Şirvan'da Saliyan ve Mahmudâbâd beyliğine, daha sonra Ruzegî aşireti beyliğine getirildi. İki yıl Kazvin'de şahın hizmetinde bulundu, Gilân'ın korunmasıyle görevlendirildi. İsmail II'nin tahta çıkmasından sonra Ekrad beylerbeyi oldu. Kazvin'de oturarak Kürdistan, Luristan, Güran kürt beylerini yönetti. Şah İsmail II ile arası açılınca, Nahçivan hâkimliğine getirilerek Kazvin'den uzaklaştırıldı. Bunun üzerine Osmanlı devletine başvurarak atalarının yurdu olan Bitlis sancağının verilmesini istedi. O sıralarda İran ile barış halinde olan Osmanlı devleti tarafından isteği kabul edilmedi. Osmanlı - İran savaşı başlayınca, Bitlis sancağına ek olarak Muş nahiyesi de onun yönetimine verildi. 1597'de Bitlis'in yönetimini oğlu Şemseddin Beye bıraktı. Ömrünün sonuna kadar *Şerefname* (Şeref Kitabı) adlı eserini yazmakla uğraştı. (M)

ŞEREFHANE, İran Azerbaycan'ında (Doğu Azerbaycan eyaleti), Urmiye gölünün kuzeydoğu kıyısı yakınında yer. Bir süre Tahran-Tebriz demiryolunun bitim noktasıydı. Van-Tebriz demiryolunun 1971'de tamamlanması üzerine burası bir ara istasyon durumuna geçti. (M)

ŞEREF HANIM, türk şairi (İstanbul 1809 - ay.y. 1861), Şeyhülislâm Aşir Efendi ailesinden şair Nebil Beyin kızı. Şiirlerinden köklü bir eğitim gördüğü anlaşılır. Mevlevî tarikatındandı. Divan edebiyatı geleneğini sürdüren şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. (M)

ŞEREFİYE i. (ar. *şeref*'ten *şerefiyye*). Huk. İdare tarafından veya idarenin gözetim ve denetimi altında gerçekleştirilen bayındırlık işleri sebebiyle, bir yerde değeri artan gayrımenkullerden, artış oranında alınan bir çeşit resim, vergi. || Değerlenme resmi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Mevzuatta esas itibarıyle değerlenme resmî olarak belirtilen *şerefiye*'ler, kamulaştırma sebebiyle sokağın, belde bahçelerinin, meydan veya yeşil sahanın yüzüne çıkmak veya sokağa yüzü artmakla veya rıhtımlar, küçük limanlar, parklar, spor sahaları, vapur iskeleleri tesis ve inşa veya yüzünde bulunduğu yolların genişlemesi sebebiyle değerleri artan gayrımenkullerden, takdir edilecek eski rayiç değeriyle yeni rayiç değeri arasındaki farkın yarısı olarak alınır. Şerefiye bir idarî irtifak nevindendir. Vergi Usul hükümlerine göre değerlenme miktarı tespit olunur. Tespit edilen miktara karşı gayrımenkul sahipleri ve belediyeler yetkili vergi itiraz komisyonlarına itiraz edebilirler. Kesinleşen değerlenme borçları belediyelerin talebiyle duruşma yapılmaksızın mahkemece verilecek karar ve yazılacak müzekkere üzerine tapu dairesince o gayrımenkul siciline geçirilir. Böylece borç gayrımenkule sahip olacak herkese karşı dermeyan edilebilir bir duruma gelir. Tapu siciline geçirilen değerlenme resmî borcunu mal sahipleri kanunun öngördüğü süreler içinde, eşit taksitlerle ödeyebilirler. Ödenen miktarlar belediyelerce tapu dairelerine bildirilir ve sicillerine bu hususta da şerh verilir. Süresi gelmemiş olan taksitleri, peşin ödeme halinde yıllık faiz üzerinden bir indirim yapılır. Değerlenme resmi borcu yüzünden, bir tek arsası olan ve meskeni olmayan veya mesken sahibi olan kimselerin ellerindeki gayrımenkulü satmak zorunda kalmamaları için kanun özel hüküm koymuştur. Meskenlerle, meskeni bulunmayan ve birden fazla arsası olmayan arsa sahiplerinin imar planına göre birer evlik miktardaki arsaları değerlenme borcu için satılmaz. Ancak, malikleri tarafından böyle bir satış olmuşsa, satın alanlar şerefiyeyi bir defada ödemek zorundadır. Belediye Gelirleri kanunu, kamu hizmetlerine ve ihtiyaçlarına tahsis edilmiş binaların şerefiye resminden muaf olduğunu göstermek amacıyle «ibadethaneler, okullar, halkevleri, hastahaneler ve dispanserler değerlenme resminden müstesnadır» hükmünü koymuştur. (M)

ŞEREFİYE, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Sıvas ili, Zara ilçesi) bucak; 11 459 nüf. (1965); 30 köy; — *Bucak merkezi* (*Dereköy*), 174 nüf. (1965). Zara-Suşehri yolunun 32. km'si üzerinde; yüksl. 1 500 m. (M)

ŞEREFLENMEK dönşl. f. (*şeref*'ten *şeref-le-n-mek*). Şeref kazanmak, onurlanmak.

◆ **Şereflendirmek** geçl. f. Şeref kazandırmak, şeref vermek: *Bunun üzerine Tavus hanım Mevlânâ'nın kendisini şereflendirdiğini söyledi* (N. Araz). [M]

ŞEREFLİ sıf. (*şeref*'ten *şeref-li*). Şeref sahibi, saygıdeğer, namuslu, onurlu: *Elveda, ey şerefli yolcu! Hayat / Bir karış yol ...* (Tevfik Fikret). *İlerde itibarlı bir adam gibi, bu kasabada geçireceği rahat, şerefli hayatı düşüne düşüne giderken birdenbire bir tarlanın kenarında minimini sarı bir dağ gördü* (Ömer Seyfeddin). || Şeref veren: *Şerefli bir görev.* (M)

Şerefli çiftlik. Arkeol. Tekirdağ'ın yaklş. 20 km doğusunda, Yeni Çiftlik'in 10 km batısında arkeolojik yer. Yerleşme, Şerefli Çiftlik'in 400 m kuzeydoğusundadır. Kıyıya 750 m uzakta yer alan bu yerin 200 m genişliğinde olduğu tespit edildi. Yakınındaki küçük bir dere, vâdinin ortasından akar. Üzerinden D.H. French tarafından Truva I ile çağdaş çanak çömlek parçaları toplandı. (M)

ŞEREFLİKOÇHİSAR, İç Anadolu bölgesinde (Konya bölümü, Ankara ili) ilçe merkezi şehir; 18 054 nüf. (1970). Ankara'yı Aksaray üzerinden Adana'ya bağlayan yol üzerinde eğimli bir yereyde kurulmuştur; yüksl. 930-970 m. Tuz gölü kıyılarından 8-10 km uzaklıktadır. —*Şereflikoçhisar ilçesi,* 2 457 km², 77 133 nüf. (1970); Merkez ve Ağaçören (Panlı) bucakları; 97 köy. Tahıl zıraatı, hayvancılık. Tuz gölü kıyısındaki kaldırım tuzlarından tuz elde edilir. (M)

ŞEREFRESAN sıf. (ar. *şeref* ve fars. *-resān*'dan *şeref-resān*). *Esk.* Şerefli, onur veren. (M)

ŞEREFRİZ blş. sıf. (ar. *şeref* ve fars. *-rîz*'den *şeref-rîz*). *Esk.* Şeref saçan, şeref veren. (M)

ŞEREFSADIR blş. sıf. (ar. *şeref* ve *şādır,* çıkan'dan *şeref-şādır*). *Esk.* [Genellikle padişah buyruğu için] Şerefle çıkan. (M)

ŞEREFSİZ sıf. (*şeref*'ten *şeref-siz*). Şerefi olmayan veya şerefini koruyamayan, onursuz: *Şerefsiz bir adam.* (M)

ŞEREFSİZLİK i. (*şerefsiz*'den *şerefsiz-lik*). Şerefsiz olma veya şerefini koruyamama hali. (M)

Şeref stadı, İstanbul'da (Beşiktaş) stadyum. Çırağan sarayının yalı bahçesidir; 1932'de süresiz olarak Beşiktaş kulübüne kiralandı. Kulübün bir stad sahibi olmasında büyük hizmeti geçen Şeref* Beyin adıyle, 1934'te açıldı. Uzun yıllar İstanbul'un üç büyük stadyumundan biri (diğerleri Fenerbahçe ve Taksim) olarak kaldı. (M)

ŞEREFYAP veya **ŞEREFYAB** blş. sıf. (ar. *şeref* ve fars. *-yāb*'dan *şeref-yāb*). *Esk.* Şeref bulan, şeref kazanan (kimse). [M]

Şerefza veya **Şarapza hanı,** Alâiye ile Antalya arasında, Alâiye'den 15 km uzaklıkta, yüksekçe bir yerde Selçuklu devrine ait han. Gıyaseddin Keyhüsrev II devrinde (1236-1245) yaptırıldı. Bugün harap bir durumdadır. Planı selçuk devri hanla-

rından çok, bir kaleye benzer. Cephede kalelerin savunma kulelerini andıran çıkıntılı kalın ayaklar vardır. İçteki kemerlerine birer dayanak olan bu ayaklar, cepheyi on bölüme ayırır. Solda en uçtaki kısım bir mescittir. Bunun dışarıdan ayrı bir kapısı vardır. Basık kemerli olan bu kapının üzerine üç dilimli bir kemer yapılmıştır. Diğer dokuz bölümden ortadaki kısımda hanın kapısı vardır. Bu kapıdan hanın içine girilir; burası, boydan boya takviye kemerler ve tonozlarla örtülüdür. (M)

ŞEREH i. (ar. *şereh*). *Esk.* Aşırı hırs, açgözlülük. || Aşırı iştah, oburluk. || *Şereh-âlûd*, aşırı derecede haris. Aşırı derecede iştahlı, obur. (M)

ŞEREMET sıf. (fars. *şir-merd*, cesur'dan [?]). *Esk.* Edepsiz ve şamatacı (kimse). || Rahvan (at). [M]

ŞEREMETYEV, Moskova'ya yerleşmek için, XIV. yy.da Prusya'dan ayrılan Andrey Kobila'nın soyundan gelme büyük rus ailesi. Bu aile, XVI. yy.da askerî tarihte yer almağa başlar. —İVAN VASİLYEVİÇ, Korkunç İvan zamanında, Kırım Tatarlarıyle yapılan savaşa (1541) ve Kazan seferine (1552) katıldı. Ertesi yıl gözden düştü. Son günlerini bir manastırda geçirdi. — FYODOR İVANOVİÇ (öl. 1650), 1613'te, akrabası Mihail Romanov'un çar seçilmesinde büyük bir rol oynadı. 1634'te, Polonya ile Polonov antlaşmasını yaptı. —Ailenin en ünlü üyesi BORİS PETROVİÇ (1652-Moskova 1719), tarih bakımından, ilk rus mareşalidir. Azak önlerinde yararlık gösterdi (1695-1696). Narva'da savaştı (1700) ve İsveç generali Slipenbach'a karşı Erestfer (1701) ve Hummelshof (1702) zaferlerini kazandı ve eski rus şehirleri Yam ve Koporiya'yı yeniden ele geçirdi. Büyük Petro, onu feldmareşal yaptı. Poltava'da Rus merkezinin kumandanı oldu (1709), Prut savaşını yönetti (1711). *Krakow, Venedik, Roma ve Malta Seyahatnamesi* (1697-1699) adlı bir eser yazdı. (L)

ŞEREN (Turgay), türk futbolcusu (Ankara 1932). Spora Galatasaray lisesinde voleybol oynayarak başladı; sonra Galatasaray futbol takımının kalecisi (1948), İran maçıyle (1950) millî oldu. 1948-1949'dan 1967-1968 futbol mevsimi sonuna kadar 19 yıl, Galatasaray külübünde ve Millî takımda kalecilik yaptı. En çok (51) millî olan futbolcu unvanına erişti. 10 Yıl süreyle Galatasaray futbol takımının, 33 maçta da Millî takımın kaptanlığını yaptı. Futbolu bıraktıktan sonra antrenörlüğe başladı. (M)

ŞERER i. (ar. *şerâre* ve *şerere*, kıvılcım'dan *şerer*). *Esk.* Kıvılcımlar: *O alevler, o tûde tûde şerer / Şimdi efsürde bir avuç ahker* (Tevfik Fikret). || *Şerer-feşan* (veya *şerer-nâk*), kıvılcım saçan: *Yandıkça oldu sûzan kalb-i şerer-feşânım* (Şarkı). [M]

ŞERGİ (ŞOT EL—), Cezayir'de 150 km uzunluğunda, kapalı çöküntü, yüksek doğu yaylalarında. Kreider eşiği tarafından ayrılan iki havzayı içine alır; sarp kuzey kıyıları alçak güney kıyılarıyle zıtlaşır. Ozun ovalarının sulanmasında kullanılan çok büyük bir artezyen örtüsünün suları şot el-Şergi aracılığıyla buharlaşır. (L)

ŞERGİ (ZAHREZ), cezayir yüksek ovalarında bataklık çöküntü; Seba Rus sıradağları ile cebel Sahari arasında; Bu-Saada'nın batısında. (L)

ŞERGİL sıf. (*şergir*'den). Haşarı, yaramaz. (M)

ŞERGİR blş. sıf. (ar. *şerr* ve *-gir*, alan'dan *şerr-gir*). *Esk.* Âsi. || Saldırgan, kötü davranan. (M)

ŞERH i. (ar. *şerh*). *Esk.* Açma, yarma. || (Bir ibare veya kitabı) Açımlama, yorumlama. || Bir şeyi açıklamak üzere yazılmış kitap. || *Mec.* Açık açık ve ayrıntılı olarak anlatma. (*Eşanl.* İZAH. TAFSİL.) || *Şerh etmek*, açımlamak: *Falcı bunları birer birer şerh ederken sözler öyle bir hürmetkârane ile dinlenir...* (Cevdet Paşa). *Yine anladım ki bana meseleyi bizzat şerh etmek düşüyor* (Ahmed Rasim). — Huk. Tapu kütüğünün şerhler hanesine yapılan kayıtların tümüne verilen genel ad. (Bk. ANSİKL.) || *Muvakkat tescilin şerhi*. Bk. ANSİKL. || *Şahsî hakların şerhi*. Bk. ANSİKL. || *Tasarruf takyitlerinin şerhi*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Şerh*'ler genel olarak üç amaca hizmet eder: 1. belirli şahsî hakların kuvvetlendirilmesi; 2. malikin gayrımenkul üstündeki tasarruflarının sınırlandırılması; 3. kazanılmış veya kazanılacak aynî hakların korunması.

● *Muvakkat tescilin şerhi*, var olan ve çekişmeli olan veya ileride kazanılacak olan bir aynî hakkın kaybolmasının engellenmesine yarar. Muvakkat tescil şerhi şu hallerde söz konusu olmaktadır: **1.** bir aynî hakkın iddia edilmesi. Tapuda kayıtlı olan bir kişiye karşı, tapuda kayıtlı olmayan başka bir kişi aynî hak iddia edecek olursa, bu durum muvakkat tescil şerhi olarak kayıt edilir. Bu suretle, çekişme sona erinceye kadar, tapuda hak sahibi olarak gözüken kişinin gayrımenkulü başkasına devretmesi engellenmiş olur; **2.** belgelerin noksan olması. Bu sadece tasarruf yetkisini gösteren belgelerin noksan olması halinde söz konusu olan bir durumdur. Hukukî sebep var olup da tasarruf yetkisini gösteren belgelerde eksiklik olması halinde, tasarruf belgesi tamamlanıp gerçek tescil yapılıncaya kadar tapuya muvakkat tescil şerhi verilir; **3.** işçi ve müteahhitlerin kanunî ipotek haklarının muvakkat olarak tescilinin şerhi. Bir inşaat yapmış olan işçi ve müteahhitlerin iş sahiplerinden olan alacaklarının temini için tapuya ipotek hakkı tescil edilir. Ancak bu tescilin yapılabilmesi için, iş sahibinin borçlu olduğu miktarı kabul etmesi gerekir. Taraflar borçlu olunan miktar üstünde anlaşmamışlarsa, mahkemenin tescile karar vermesi için bu miktarın tam olarak tesbiti gerekir. Bu tespit yapılıncaya kadar muvakkat tescile gidilerek alacak hakkı sahiplerinin hakları korunmuş olur. Bu suretle işçilerin ipotek hakkı için öngörülen üç aylık süreyi kaçırarak haklarını kaybetmeleri engellenmiş olur. Muvakkat tescil ya tarafların muvafakiyetiyle veya mahkeme kararıyle şerh edilir. Mahkeme muvakkat tescilin şerhinin istenmesi halinde seri yargılama usulünü uygular. Hâkimin şerhe karar verebilmesi için, söz konusu olan iddiayı inanılabilir nitelikte görmesi gereklidir. Muvakkat olarak tescil edilen hak sonradan gerçek olarak kabul edilecek olursa, mahkemenin vereceği karar muvakkat tescilin şerhine karar verildiği andan itibaren hüküm ifade eder. Yani mahkemenin vermiş olduğu karar geçmişe etkili olur. Üstünde muvakkat tescil şerhi verilmiş olan bir gayrımenkul tedavülden kalkmaz; sadece üçüncü kişilerin iyi niyet idiaları, lehine muvakkat şerh verilen kimseye karşı hüküm ifade etmez. Ancak uygulamada durum aksine olmakta ve hâkim muvakkat tescilin şerhine karar verince, bununla gayrımenkul üstündeki her türlü tedavülü yasaklamaktadır.

● *Şahsî hakların şerhi*. Medenî kanun ve diğer kanunlarda belirtilen belirli bazı nispî haklar tapu kütüğüne şerh edilmek suretiyle kuvvetlendirilir. Bu suretle gayrımenkul üstünde kurulmuş olan bir nispî hak, şerh edildikten sonra, söz konusu gayrımenkulü kazanan yeni maliklere karşı ileri sürülebilir. Tapuya şerh edilebilecek olan nispî hakların neler olduğu kanunda belirtilmiştir. Bunun dışında kalan şahsî hakların tarafların anlaşmasıyle tapu kütüğüne şerh edilmesine imkân yoktur. Bu haklar şunlardır: 1. şüf'a hakkı; 2. iştira hakkı; 3. vefa hakkı; 4. adî kira ve ürün kirası; 5. ipotekte serbest dereceden yararlanma hakkı; 6. bağışlayan rücu hakkı; 7. gayrımenkul satış vaadi; 8. Kat Mülkiyeti kanununa göre, kütükte bağımsız bölüm olarak gösterilen bir yeri, sinema, tiyatro, gazino v.b. haline getirebilme hakkı. Bu kanunda yazılan şahsî hakların tapu kütüğüne şerh edilebilmesi için, bir şerh anlaşmasının yapılması gerekir. Bu şerh anlaşması resmî şekle bağlıdır. Bunun bir istisnası gayrımenkul satış vaadinde vardır. Buna göre, satış vaadi yapıldıktan sonra, şerh sözleşmesi yapılmaksızın, taraflardan birinin istemi üzerine sicile şerh yapılır. Resmî şeklin iki istisnası kira ve şüfa haklarındadır. Bu hakların şerhi için âdi yazılı şekil yeterlidir. Şahsî haklarda şerhin süresi kanunda belirtilmiştir. Azamî süre, şüf'a, iştira ve vefa haklarında on yıldır. Bu on yıllık azamî süre, taraflar arasındaki şerh anlaşmasında bir süre gösterilmemişse uygulanır. Şerh anlaşmasında bir süre tespit edilmişse, anlaşmada belirtilen süreye uyulur. Gayrımenkul satış vaadinin şerhinde ise, tarafların aksini belirtmemiş olmaları halinde azamî süre beş yıldır. Diğer şahsî haklarda, şerhe temel olan hak devam ettikçe, şerh de devam eder. Bağışlayana rücu hakkında ise, bir süre değil de, kendisine gayrımenkul bağışlanan kimsenin daha önce ölmesine ilişkin bir şart bulunmaktadır. Kütüğe şerh edilen şahsî hak bu karakterini korur; ancak söz konusu gayrımenkul üstünde şerhten sonra aynî hak kazanan kimselere karşı ileri sürülebilecek şekilde bir nispî kuvvet kazanır.

Şerhin konusu olan gayrımenkul üstünde hak kazanmamış olan kimseler için şerhin hiç bir etkisi yoktur. Onlara karşı yine malik hak sahibi olarak kalır. Meselâ üstünde bir şüf'a hakkı şerh edilmiş olan bir gayrımenkul üçüncü kişinin haksız fiili sonucu yanacak olsa, bu şerh hakkı, sahibine talep hakkı vermez. Zira haksız fiili işleyen kimse gayrımenkul üstünde hak kazanmış değildir. Ondan yine malik tazminat isteyebilir. Şerh, şerh edilen temel işlemin herhangi bir sebeple sona ermesiyle veya sürenin geçmesiyle sona erer. Bunun gibi, lehine şerh yapılan kimse söz konusu yeri elde edecek olursa yine şerh sona erer. Sürenin dolmasıyle şerhin sona ermesi halinde tapu sicil memuru şerhi doğrudan doğruya terkin eder. Bunun dışında kalan hallerde şerhin terkin edilebilmesi için lehine şerh yapılmış olan kişinin terkini istemesi gereklidir. İstem dışında mahkeme kararı da terkini için yeterlidir.

Turgay ŞEREN

● *Tasarruf takyitlerinin şerhi*. Belirli bazı hallerde şerh malikin kendi gayrımenkulü üstündeki tasarruf yetkisini sınırlamaya hizmet eder. Med. kn. md. 920'de şu hallerde tasarruf takyidi için şerh verilebileceği öngörülmektedir: **1.** çekişmeli hakların korunması: bunlar aynî haklar dışında kalan haklara dayanan ve gayrımenkule ilişkin sicilin hükümsüz kalması sonucu doğuracak olan haklardır. Meselâ, alacaklılardan mal kaçırmak amacıyle, bir mirasçının mirası reddetmesi veya alacaklıların reddin iptalini istemeleri halinde, hâkim, malın mirasçılar tarafından başkasına devredilmesini önlemek amacıyle böyle bir şerhin yapılmasına karar verebilir; **2.** bir icraî iddia zımnında alınmış olan kararlar: Bununla kastedilen şey şudur: gayrımenkul mülkiyetinin devrine ilişkin bir anlaşma yapılınca, borçlunun borcu, söz konusu gayrımenkul üstünde mülkiyeti devretmektir. Borçlu bu borcunu yerine getirmeyecek olursa, alıcı Med. kn. md. 642'ye dayanan ifa davasını açar. İşte bu davanın açılmasıyle birlikte hâkim, istem üzerine, halen malik olan borçlunun, dava esnasında gayrımenkulü başkasına devretmesine engel olmak için, tapu kütüğüne şerh verdirerek dava sonuna kadar alıcının zarar görmesini engellemiş olur. Bu surette, borçlunun yapacağı işlemler, alıcıya karşı hüküm ifade etmez. Diğer bir deyişle üçüncü kişi iyi niyet iddiasında bulunamaz; **3.** haciz ve iflâs kararıyle konkordato için verilen süre: haczin şerh verilmesiyle birlikte, gayrımenkulun malı haczedilen kimse tarafından üçüncü kişilere devredilmesi önlenmiş olur. İflâs halinde de, ticaret mahkemesinin iflâsın açılmasına ilişkin kararı, mahkeme tarafından tapu sicil memurluğuna bildirilir ve memur tarafından da tapuya şerh edilir. Aynı şekilde, konkordato için verilen iki aylık sürenin de tapu siciline şerh edilmesiyle, borçlunun tasarrufu sınırlanır; **4.** aile yurdu tesisi: bir gayrımenkul malikinin istemi ve hâkimin kararı ile, malikin ve ailesinin iaşe ve mesken ihtiyaçlarını karşılamak üzere aile yurdu haline getirilebilir. Bu şekilde aile yurdu haline getirilen bir gayrımenkul üstünde artık hiç bir aynî hak kurulamayacağı gibi, borç için de cebrî icra yoluyle satılamaz. Bu şekildeki aile yurdu da malikin arzusu üzerine tapu kütüğüne şerh edilir. Bu aile yurdu kural olarak malikin hayatı boyunca devam eder; 5. mirası namzede nakille mükellef mirasçı nasbı: miras bırakan fevkalade ikame» yoluyle biri önce diğeri de

sonra olmak üzere iki kişiyi mirasçı tayin edebilir. İlk mirasçı, belirli bir sürenin geçmesinden sonra mirası, art mirasçıya devretmek borcu altındadır. İkinci mirasçıya *namzet* adı verilir. İlk mirasçı, gayrımenkul kendisinde bulunduğu sürece bunu iyi niyetli bir üçüncü kişiye devrederek, namzet mirasçının, haklarını elde etmesine engel olabilir. Bu sebeple de namzet mirasçının haklarının teminat altına alınabilmesi için, durum tapu siciline şerh edilir ve ilk mirasçının tasarruf yetkisi sınırlanmış olur. Bunun sonucunda, üçüncü kişilerin gayrımenkul üstünde hak kazanmaları engellenerek, namzet mirasçının durumu kuvvetlendirilmiş olur. Bu şerhin verilebilmesi için sulh hâkimliğinin bu yoldaki kararını tapu sicil muhafızlığına bildirmesi gereklidir. (M)

ŞERHA i. (ar. *şerḥ*'ten *şerḥa*). *Esk.* Dilim, parça. || Yara.

◆ **Şerha şerha** zf. *Esk.* Dilim dilim, parça parça: *Sonra çatırdıyarak, son bir ihtizar feryadıyla şerha şerha yarılarak söndü* (H. Z. Uşaklıgil). *Silindi gitti Hilâlin şu anda belki izi / Zavallı Marmara'nın şerha şerha bağrından* (M.Â. Ersoy). [M]

ŞERHAN sıf. (ar. *şereh*, hırs'tan *şerhān*). *Esk.* Aşırı hırslı, açgözlü. (M)

ŞER'Î sıf. (ar. *şerᶜ*'den *şerᶜī*). *Esk.* Şeriatle ilgili.

— Mal. *Esk. Şer'î hasılat*, şer'iye mahkemelerinin resimleri. (Eskiden kadılar ve yanlarında çalışan kâtipler bu resimlerin bir kısmını kendileri alır, bir kısmını da merkezdeki kazaskerlere gönderirlerdi. İkinci Meşrutiyetten sonra bu usul kaldırılarak kadılar, kâtipler ve öteki ilmiye sınıfından olanlara devlet bütçesinden maaş bağlandı.)

— Metrol. *Esk. Şer'î dirhem*, orta boy arpa ağırlığındaki ölçü. (M)

ŞERİ i. (ing. *sherry*). İspanyolların *Jerez* diye tanınan beyaz şarabının bir çeşidine ingilizlerin verdiği ad. (L)

ŞERİA, Yakındoğu'da ırmak; 360 km. Hermon'un (Anti Lübnan) batı yamacından doğar, İsrail'e girer, Huleh gölünü aşar, Suriye-İsrail sınırını meydana getirerek Taberiye gölüne ulaşır. Sonra birçok menderes çizerek güneye doğru akar, İsrail-Ürdün sınırını çizer, Ürdün'e girer, tektonik Gor hendeğini (eni bazı yerlerde 20 km'yi bulur) akaçlar ve deniz seviyesinden 392 m aşağıda Lût gölüne ulaşır. Yarmuk ile birleştiği yerdeki hidroelektrik tesisin yararlandığı barajın inşasından (İsrail tarafından) beri Şeria'nın debisi çok düzenlidir. Irmağın sularının tuzluluğuna (yüzde otuz) rağmen İsrail sulamada yararlanmayı düşünmekteyse de Arap birliği bu tasarıya karşı koymaktadır. Vaftizci Yahya İsa'yı Ürdün ırmağında vaftiz etmişti. İsrail devletinin ırmaktan sulamada yararlanmasını önlemek amacıyle Arap devletleri 1964'te ırmağın yönünü değiştirmek için bir tasarı hazırladılar. Lübnan, Hasbani deresini Litani'ye doğru akıtacak ve Suriye ile ortak olarak Uzzani ırmağı üzerinde bir baraj inşa edecekti; Suriye de Baniyasi ırmağının sularını Yarmuk'a yöneltecek ve Yarmuk üzerinde Ürdün, büyük bir hazne-baraj inşa edecekti. 1965'te uygulanmağa başlanan bu proje birçok güçlükle karşılaştı: yalnız Litani'nin donatılması için Dünya bankasından sermaye alan Lübnan'ın çekimserliği; Şeria'nın sularının yüzde 50'sini sağlayan fakat hemen hemen tamamı İsrail topraklarında akan Dan ırmağının yolunu çevirmek imkânsızlığı; İsrail'in kesin muhalefeti, üstelik, İsrail'in Üçüncü İsrail - Arap savaşının (haziran 1967) sonunda Şeria ırmağına kadar Ürdün topraklarını işgal etmesi çalışmaların yarıda kesilmesine yol açtı. (L)

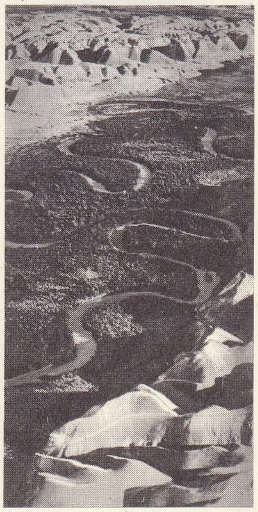

Lût gölünün yukarı kesimlerinde **ŞERİA**'nın kıvrımları

ŞERİA, Cezayir'de (Annaba idare bölgesi, Tebesa idare çevresi) komün, Nemenşa dağlarının kuzeyinde; 12 490 nüf. Ticaret merkezi. (L)

ŞERİAT i. (ar. *şerᶜ*'den *şerîᶜat*). *Kur'an*'daki ayetlerden, hadislerden çıkarılmış dinî esaslara dayanan müslümanlık yasası, islâm hukuku: *Cennet kahkaha ile gülerek: —Senin aklın şeriata da ermiyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Onlara şeriat ahkâmını tanzim ettireceğim* (A.H. Müftüoğlu). || *Esk.* Doğru yol. || Tanrı buyruğu. || *Şeriat-ı garra*, İslâm dini. || *Şeriat-ı İseviye*, (İsa peygamberin kullara ilettiği Tanrı buyruğu) İsa peygamberin şeriatı. || *Şeriat-ı islâmiye* (*şeriat-ı Muhammediye* veya *şeriat-ı Ahmediye*), İslâm şeriatı. || *Şeriat-ı Museviye*, (Musa peygamberin kullara ilettiği Tanrı buyruğu) Musa peygamberin şeriatı.

— ANSİKL. Din *Şeriat*, islâm dininin doğuşundan ve Kur'an ile hadislerin dünyayı, insan hayatını düzenleyici ilkeleri ortaya koymasından sonra düzenlenen dinî bir kurumdur. Ana konusu islâm dininin ileri sürdüğü genel kurallara göre müslümanların davranışlarını tespittir. İnsanla insan, insanla toplum, insanla Tanrı arasındaki bütün ilişkiler şeriatın kapsamı içindedir. Kur'an'da hüküm ve buyruk niteliği taşıyan ayetlerin yorumlanması (tefsir) Hz. Muhammed'in yine Kur'an hükümlerine dayanarak söylediği sözlerin (hadis) incelenmesi, şeriatın konusudur. Şeriat, fıkıh denen islâm hukuku ilkelerine göre çalışır. Şeriatın, genellikle iki ayrı konusu vardır. Biri dünya işleriyle uğraşan, insanların dünyada yaşayışlarıyle ilgili davranışlarını, tutumlarını düzenleyen bölümü; ikincisi yalnız imanla, âhiretle ilgili işlemleri kapsayan bölümdür. Bunlardan birincisine fıkıh denir. İslâm dininde dört mezhep ve her mezhebin de ayrı bir şeriat anlayışı vardır. Malikî, hanbelî, hanefî ve şafiî mezhepleri genel kurallar üstünde birleşir. Bazılarınca beşinci mezhep diye söylenen Şiîlik ise, bu konuda ayrı bir görüşü benimser; temel ilkelerde öteki dört mezhepten ayrılır. Dört mezhebin uyguladığı şeriat kuralları, genellikle hanefî fıkhına dayanır. Ancak bu mezheplerin dışında kalan birtakım düşünce çığırlarının şeriatla ilgili görüşleri büsbütün ayrıdır. Bütün sünnî mezheplere göre şeriatın temeli Kur'an, onun öngördüğü imandır. Düşüncelerini akıl ilkelerine dayayan mutezile akımına göre şeriatın özü insan aklıdır. İnsan aklıyle, akıl verileriyle bağdaşmayan bir şeriat gerçek değildir. İslâm dünyasında gerek dört mezhebin, gerek bu mezheplere dayanan veya onlardan ayrılan bütün düşünce akımlarının ayrı ayrı şeriat anlayışları vardır. Bu anlayışlar, şeriatı imana ve akla dayandıranlar olmak üzere iki büyük bölüme ayrılır. Şeriatı imana dayandıranlar için Kur'an ve hadislerin dışında şeriata temel olacak bir kaynak yoktur. Kur'an, tanrısal bir kanundur, bütün insan eylemlerinin, davranışlarının ona dayanması, bütün hukuk kurallarının, sosyal düzenlerin ona bağlanması, onun gösterdiği yolda gitmesi gerekir. Kur'an ve hadislerle bildirilen hükümler kesin olduğuna, hiç bir zaman değişmeyeceğine göre, şeriat kuralları da zaman üstüdür, genel geçerliği vardır ve değişmez, değiştirilemez. Zamanla ortaya çıkan yeni olaylar, buluşlar şeriata uymazsa benimsenmez veya uydurulamayacak nitelikteyse kesinlikle bırakılır. Bu görüşü savunanlar şeriatın değişmez kurallarına örnek olarak bütün ibadet kurumlarını (namaz, hac, oruç, zekât, kurban). Hz. Muhammed'in bilinen bütün fiillerini, değişik olaylar ve konular karşısındaki tutumunu gösterirler. Şeriatın *âdab* denen ahlâkla ilgili bölümüne de, Kur'an'da ve hadislerde ileri sürülen öğütleri, buyrukları örnek sayarlar. Borç, alacak, miras, ticaret, evlenme ve boşanma, hibe, anlaşma, evlât edinme, nafaka gibi insan ilişkilerinin toplandığı sosyal kurumların, şeriatın koyduğu ilkelere göre yürütülmesini isterler. Şeriatı akla dayandıran görüşü savunanlar da Kur'an ve hadislerde geçen kuralların, ilkelerin bile aklın ışığı altında ele alınmasını, akla uygun gelmeyenlerin bırakılmasını, uyanların benimsenmesini isterler. İmanla akıl bağdaşmadığı için, imanı aşan yeni buluşların, yeni ortaya çıkan olayların çözümlenmesinde akıl ilkelerine uymanın gereğini ileri sürerler. Şeriatın aklın ilkelerine göre düzenlenmesi görüşünü savunurlar. Bu konuda bazı sünnî fıkıhçılar da akıl yolunun gereğine inanırlar. Şeriatın böyle akıl ve iman ilkelerine dayalı bir kurum olarak yorumlanması islâm tarihinde uzun boylu tartışmalara yol açtı. Beşinci mezhep olan Şiîlik ise şeriatın *ukut* (akidler), *ahkâm* (bütün hukuk kuralları) gibi kurumlarını kendi görüşlerine aykırı bulduğu için benimsemedi. Bu görüş ayrılığı, şiî mezhebinin, kendi din anlayışına göre bir şeriat düzeni kurmasına yol açtı. Şiîler, hanefî fıkhına dayanan şeriat kurallarını şiî inançlarına göre değiştirerek yeni bir din kurumu ortaya koydular. Bugün İran'da uygulanan din düzeni budur. Öteki bütün islâm ülkelerinde (ilk dört mezhebe bağlı kalanlarda) hanefî fıkhına bağlanan şeriat düzeni uygulanır. Başlangıçtan XX. yy. başlarına kadar Osmanlı devletinde de uygulanan ve hanefî mezhebi anlayışına dayanan şeriat düzeni, laik devlet anlayışının benimsenmesi sonucu özel bir kanunla yürürlükten kaldırıldı (3 mart 1924).

ŞERİATÇI sıf. ve i. (*şeriat*'tan *şeriat-çı*). Şeriat yasalarının uygulanmasını isteyen (kimse), şeriat yanlısı.

— İda. *Esk.* Fetvahanelerde şeriatla ilgili hüküm ve kararları, yazılı belge durumuna getiren görevli. (Şeriatçı herhangi bir konuyle ilgili kararı [ahkâmı şer'iye] şer'î geleneklere uygun olarak yazan görevliydi. Şer'î işlemleri iyi bilir, verilen hükümleri fetva kurallarına uygun bir düzende yazardı.) [M]

ŞERİATÇILIK i. (*şeriatçı*'dan *şeriatçı-lık*). Laik kanunlar yerine şeriatın uygulanmasını isteme eğilimi veya şeriatçı olma hali.

— ANSİKL. *Şeriatçılık*, devletin sosyal, iktisadî, siyasî ve hukukî kurumlarını belirleyen kanun ve nizamları ortadan kaldırma, dinî esas ve prensiplere dayanan bir devlet kurma amacını güder. Anayasanın 2., 12., 19. maddeleri ile Türk Ceza kanununun 163. maddeleri şeriatçılığı hüküm altına alır. Cumhuriyet devrinde Halifeliğin kaldırılması, medreselerin kapatılması, Şer'iye ve Evkaf vekilliğinin kaldırılması, Medenî kanunun kabulü, devletin şeriat temeliyle bütün ilgilerini ortadan kaldırdı. İrtica olayları (Şeyh* Sait isyanı, Menemen olayı), ticanî (bk. TİCANÎLİK) ve nurcu (bk. NURCULUK) hareketleri, şeriatçılık temeline dayanır. Şeriatçılık propagandası yapan Millî* Nizam partisi, Anayasa mahkemesi tarafından kapatıldı (1971). [M]

ŞERİATULLAH FERAİZ, hintli mutasavvıf (XIX. yy. başları). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Hindistan'da, Feraiziye mezhebinin kurucusudur. Toprak mülkiyetini ortadan kaldıran, insanların yalnız emekleriyle geçinmesini, başkaları tarafından çalıştırılmanın doğru olmadığını savunan görüşleri, yoksul hintliler tarafından benimsenince ülkede karışıklıklar çıktı. Feraiz, yerleşmiş olduğu Navabari ilinden kovuldu. (M)

ŞERİF sıf. (ar. *şeref*'ten *şerīf*). *Esk.* Kutsal. || Soylu, yüksek. || İ. Erkek ve kadın adı.

— Din. Hz. Muhammed'in torunu Hasan'ın soyundan gelenlere ve Mekke emîrlerine verilen genel unvan. Bk. ANSİKL.

— Tar. Mekke valisi.

— ANSİKL. Din Başlangıçta soylu, yüksek anlamına gelen *şerif* kelimesi, sonradan Mekke'nin yönetimini elinde bulunduranların genel unvanı oldu. Mekke'nin yönetimi Hz. Muhammed'in torunu Hasan'ın soyundan gelenlerin eline geçince, şerif kelimesi, hem Mekke'yi yöneten emîrlere, hem de Hasan'ın soyundan gelenlere verilen bir unvan niteliği kazandı. Şerifler başlarına yeşil sarık sarardı. Zamanla bir görev durumuna gelen şeriflik başlangıçtan beri babadan oğula geçerdi. Bugün Hasan'ın soyundan gelenlere yine şerif denirse de Mekke şerifliği unvanı bırakıldı. Son Mekke şerifi olan Hüseyin, Birinci Dünya savaşından sonra emîrliği bırakarak kral unvanını aldı. (M)

ŞERİF i. (ing. *sheriff*). Büyük Britanya'da her kontlukta kralı temsil eden yönetici. || A.B.D.'de seçimle işbaşına gelen ve hukukî yetkisi sınırlı olan idarî memur.

— ANSİKL. Ortaçağda *şerif*, kralın sıkı kontrolu altında bir çeşit valiydi. Modern İngiltere'de şerif, idare bölümlerinde eskisi gibi kralı temsil etmeğe devam eder ve kanunlara saygı gösterilmesini sağlamakla görevlidir; bu sebepten birtakım idarî ve adlî yetkileri vardır. (L)

ŞERİF HALİL PAŞA, türk devlet adamı (öl. Bosna 1752). Defterhane'den yetişti. Tezkirei sani (1730), tezkirei evvel (1732), cizye muhasebecisi (1735) ve sadaret ket-

Foto. Kluger-Orient Press (*LAROUSSE*)

hüdası (1736-1743) oldu. Osmanlı-Rus - Avusturya savaşlarında Rumeli askeri sağ kol sürücüsüydü (1737). Savaştan sonra başmuhasebecilik (1739) ve defter eminliğinde bulundu. Vezirlik rütbesiyle Aydın, Trabzon (1746), İnebahtı, Belgrad (1748), Eğriboz ve Bosna (1751) valiliklerine getirildi. (M)

ŞERİF HASAN PAŞA Çelebizade, türk devlet adamı (öl. Şumnu 1791). Rusçuk âyanı Çelebi Süleyman Ağanın oğlu. Babasının ölümünden sonra kapıcıbaşı rütbesini aldı ve Rusçuk âyanlığına getirildi. 1768 - 1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında vezirlik rütbesiyle Rusçuk seraskeri oldu. Küçük Kaynarca antlaşmasından sonra Özi muhafızlığına getirildi; fakat bu göreve gitmediğinden Gümülcine, Rusçuk ve Selânik'te oturması emredildi. 1787 - 1792 Osmanlı - Rus-Avusturya savaşları başlayınca affedilerek, önce Misivri, bir süre sonra da Vidin ve Rahova muhafızı oldu. Serdarıekrem ve sadrazam Gazi Hasan Paşa öldüğü zaman, ordu kumandanları tarafından serdarıekrem kaymakamlığına getirildi. Selim III sadrazamlığa getirecek bir devlet adamı bulamayınca, şeyhülislâmın tavsiyesiyle Rumeli'de bulunan vezirlerin adlarını bir kâğıda yazarak, bunlar arasından kurayla sadrazam seçmeyi denedi. Kurada adı çıkan Hasan Paşa sadrazam oldu. Sadrazamlığının ilk aylarında Yergöğü'ye saldıran Avusturyalılar yenildi. Fakat Rusların Kili, İsmail, Tolçi, İsakçı gibi kaleleri almalarına engel olunamadı. Bu başarısızlıkları üzerine önce sadrazamlıktan azledildi, sonra da öldürüldü. (M)

ŞERİFÎ sıf. (ar. *şerîf*'ten *şerîfî*). Nümism. Yavuz Sultan Selim devrinde (1512-1520) altın sikkelere verilen ad.

— Nümism. Yavuz Sultan Selim Mısır'ı aldıktan (1517) sonra orada bastırdığı sikkeye, *şerifî* adını verdi ve bu ad sonraları yavaş yavaş yayıldı. Her yerde basılan bu sikkeler hemen hemen aynı büyüklükteydi. 1691'de bir şerifî altınının gerçek değeri 270 ve konulan değeri 360 akçeydi. Tarihçi Raşid'in verdiği bilgiye göre İstanbul'da basılan şerifî altınlarla Mısır'da basılanlar arasında dirhem ve ayarca bir fark bulunduğu halde, rayici eşit tutulduğundan tacirler İstanbul altınını Mısır v.d. yerlere götürdüklerinden elde bulunan halis altınlar gittikçe azaldı; buna karşılık ayarı düşük olan mısır altınları çoğaldı. Hükûmet bunu engellemek için darphanede öncekiler gibi aynı ölçü ve ayarda ve 300 akçeye eşdeğerli altınlar basılmasına karar verdi. Bu altınların ön yüzünde *sultanülbahreyn* (iki denizin sultanı) ve *hakanülbahreyn essultan İbnissultan* (iki denizin hakanı sultanın oğlu sultan); öteki yüzünde padişahın tuğrası ve altında *Azze nasrihu darebefi Kostantiniye* (Allah yardımcısı olsun, İstanbul'da basıldı) ve onun altında 1106 tarihi vardı. (M)

ŞERİFİLER, Fas'ta hüküm süren birkaç sülâlenin ortak adı. Kendilerinin Hz. Muhammed'in kızı Fatma'nın soyundan geldiklerini ileri sürerler. Bunların en önemlileri Sadîler* (1544-1654) ve Hasanîler sülâleleriydi. Hasanîler, Sadîlerin yıkılmasından sonra iktidara geldiler. Bu sülâleden gelen önemli hükümdarlar: Mevlay Reşid (1660-1672), Mevlay İsmail (1672-1729), Mevlay Muhammed (1757-1792), Mevlay Yezid (1792 - 1794), Mevlay Sliman (Süleyman) [1794-1822], Mevlay Hasan'dır (1873-1894). [M]

Şerifler yalısı, İstanbul, Emirgân'da yalı. XVIII. yy.ın sonlarında yaptırıldı. Karanfil bahçelerinden dolayı *Karanfilli yalı* diye de bilinir. İstanbul'un Rumeli yakasında en eski ve iç süsleme bakımından en dikkate değer yalıydı. Bugün yalının selâmlık kısmı ve avlusundaki havuz durmaktadır. Bu kalıntı Millî Eğitim bakanlığınca onartılmaktadır. (M)

ŞERİFLİK i. (*şerif*'ten *şerif-lik*). Şerif olma hali. || Bir şerif tarafından yönetilen ülke. (M)

ŞERİF MEHMED EFENDİ, türk din adamı (İstanbul 1552 - ay.y. 1631). Şeyhülislâm Zekeriya Efendiden mülâzamet aldı. Zekeriya Efendinin kazaskerliği sırasında, onun tezkireciliğini yaptı (1582). Çeşitli medreselerde müderrisliklerde bulundu. Süleymaniye müderrisiyken Halep kadılığına tayin edildi (1604). Galata (1606), Şam (1608), Mekke (1610), Edirne (1615), Mısır (1616) ve İstanbul (1618) kadılıklarında bulundu. 1619'da Anadolu kazaskerliğine getirildi. Rodosçuk (Tekirdağ) kazası arpalık verilerek emekliye ayrıldı (1621). Sâdâttan bir kadıyı dövdürdüğü için veziriazam Mere Hüseyin Paşaya karşı ayaklanan ve *Fatih camii vakası* denen olaya (7 haziran 1623), öteki ilmiye ricaliyle birlikte katıldı. Olayın bastırılmasından sonra, arpalıkları geri alındı ve Bursa'ya sürüldü. Murad IV'ün cülusunda affedildi ve arpalıkları geri verildi. İkinci defa Anadolu kazaskerliğine tayin edildi (1624). Nakibüleşraf ve dört ay sonra Rumeli kazaskeri oldu (1625). [M])

ŞERİF MEHMED PAŞA, türk devlet adamı (1748-1803). Arpacılar kâtibi (1771), ruznamçei sani, haremeyn muhasebecisi, defterdar mektupçusu, teşrifatçı, kethüda kâtibi (1779) ve ordu defterdarı oldu (1790). Baruthane nazırlığına (1792) ve başmuhasebeciliğe (1793) getirildi. 1794'te sadaret kethüdası oldu. 1798'de bu görevinden azledildi. Defter emini, rikabı hümayun defterdarı ve tersane emini oldu (1799). Mısır defterdarlığına getirildi (1801). Bir süre sonra bu görevinden alınarak Habeş valiliğine tayin edildi (1803). [M]

ŞERİF MEHMED PAŞA, türk devlet adamı (öl. 1823). Çıldır (1791), Maraş, Rakka, Halep (1797), Adana, Kars, Diyarbakır, Afyonkarahisar (1808) ve Trabzon (1809) valiliklerinde bulundu. Trabzon valisi olduğu sırada Karadeniz sahilleri seraskeri tayin edildi. 1821'de Kandiye muhafızlığına (1821), Girit isyanlarının başlaması üzerine de Girit ordusu kumandanlığına getirildi. (M)

ŞERİF MEHMED RAUF PAŞA, türk devlet adamı (İstanbul 1838 - ay.y. 1923), Bosna valisi Osman Şerif Paşanın oğlu. Özel öğretmenlerden eğitim gördü. İki yıl Paris'te kalarak öğrenimini geliştirdi. Dönüşünde Babıâli Tercüme odasında görev alarak devlet hizmetine girdi. Çeşitli yerlerde kaymakamlık ve mutasarrıflık yaptı. On iki yıl kadar Kudüs mutasarrıflığında bulunduktan sonra sırasıyle Beyrut, Bitlis, Elazığ, Suriye, Erzurum ve Selânik valiliklerinde bulundu. İkinci Meşrutiyetin ilk günlerinde İstanbul şehreminliğine getirildi. Halep ve İzmir valiliklerine tayin edildi. Tevfik Paşa kabinesinde 15 gün kadar dahiliye nazırlığı yaptı. Mısır fevkalâde komiseri oldu. Mısır'dan dönüşünde Şûrayı Devlet reisi ve Âyân üyeliğine getirildi. (M)

ŞERİF MUHİDDİN. Bk. TARGAN (Şerif Muhiddin.)

ŞERİF MUSA EFENDİ, osmanlı müftüsü ve yazarı (XVII. yy.). Kefeli'dir. Memleketinde müftülük yaptı ve Murad IV devrinde *Şemsü't-Tevarih* (Tarihlerin Güneşi) adında genel bir tarih yazdı. (M)

ŞERİF PAŞA, mısırlı devlet adamı (Kahire 1823 - Gratz, Avusturya 1887). Mısır'da askerî eğitim gördükten sonra Fransa'da Saint Cyr Askerî akademisinde okudu (1843 - 1845). Fransız ordusunda çalıştı. Mısır'a dönüşünde paşa oldu. Askerlikten ayrılarak dışişleri bakanı (1857), başbakan (1878-1879) oldu. Yeni bir anayasa hazırlattı; hıdiv Tevfik Paşa anayasayı kabul etmeyince istifa etti. 1881-1882 Yıllarında iki defa bükûmet başkanı oldu. İngilizlerin, Mısır'dan Sudan'ı boşaltma isteğine önce yanaşmadı; fakat bir süre sonra bu isteğe boyun eğmek zarunda kaldı ve istifa ederek görevinden ayrıldı (1884). [M]

ŞERİF PAŞA Buşerif, türk hariciyecisi (İstanbul 1865 - ?, 1944), Şûrayı Devlet reisi Kürt Said Paşanın oğlu. Galatasaray sultanisini bitirdi. Paris'te Saint Cyr Askerî akademisinde öğrenimini tamamladı. Türkiye'ye döndükten sonra saraya yaver oldu. Brüksel ve Paris ataşemiliterliklerine getirildi. Ferik rütbesiyle İsveç elçisi oldu (1893). İttihat ve Terakki yöneticileriyle arası açıldı. Türkçülük akımına karşı çıktı. Mahmud Şevket Paşa olayından sonra gıyaben idama mahkûm edildi. Hayatının son günlerini Mısır ve Paris'te, Mısırlı bir prenses olan eşiyle birlikte geçirdi. İbni Battuta'nın seyahatnamesini Arapçadan Türkçeye tercüme etti (1917). [M]

ŞERİF RADİ (Ebül Hasan Muhammed), arap şairi (Bağdat 970 - ay.y. 1015). Ana tarafından Hz. Muhammed'e bağlanır. Gençlik yılları ve nasıl bir öğrenim gördüğü bilinmiyor. Şiirlerinin incelenmesinden, kendinden önce gelen arap şairlerini incelediği, özellikle Cahiliye çağı edebiyatını iyi bildiği anlaşılıyor. Şerif'in şiirlerinde kendi özel hayatını yansıtan, başından geçenleri konu edinen bilgiler vardır. Bunlardan onun gerçekçi bir şair olduğu sonucu çıkıyor. Bazı şiirleri, kendi hastalıklarını, çektiği sıkıntıları, başından geçenleri, özel aile durumlarını konu edinir. Bütün şiirlerinin toplandığı büyükçe bir *Divan*'ı vardır. (M)

ŞERİHA i. (ar. *şerḥ*'ten *şerîha*). *Esk.* İnce et dilimi. || Vücuttan ayrılmış, fakat kopmamış et parçası. (M)

ŞERİK i. (ar. *şirket*'ten *şerîk*). *Esk.* Ortak: *Tevfik Efendi, Hüseyin Baha Efendi'nin şeriki imiş* (H. Z. Uşaklıgil). || Arkadaş. || *Şerik-i cürm,* suç ortağı.

— Huk. Bk. ORTAK.

◆ **Şerike** i. *Esk.* Şerik'in dişili.

◆ **Şeriklik** i. *Esk.* Ortaklık, arkadaşlık. (M)

ŞERİR sıf. (ar. *şerr*'den *şerîr*). *Esk.* Kötü, kötülükçü, fesatçı kimse: *Fısk u fücûr yolunda vesvese verir, insanı aldatır, şerir kimseleri ümniyeye düşürür* (Cevdet Paşa).

◆ **Şerirlik** i. *Esk.* Kötülükçülük. (M)

ŞERİŞÎ (Abbas Ahmed), endülüslü arap yazarı (öl. Şeriş 1222). Arap edebiyatı üstünde çalıştı. Eski arap şairlerinin şiirlerinden seçmeler yaptı. Kendinden önce gelen bazı arap yazarlarının eserlerine yorumlar yazdı. Bunlar arasında Haricî'nin *Makamat*'ına, El-Kali'nin *Nevadir*'ine, Zeccacî'nin *El-Cumel*'ine, Farisî'nin *El-İzah*'ına yazdığı yorumlar önemlidir. (M)

ŞERİT i. (ar. *şerît,* hurma lifinden örülmüş ip'ten [?]). Çeşitli maddelerden yapılmış olan dar, uzun, yassı dokuma parçası, bir çeşit ince ve dar kurdele: *Rabia, evvelâ kollarını, sonra yakasının sarı şeritlerini saydı, parmakları Bilâl'in çenesine dokundu* (H. E. Adıvar). *Tanıdığım bazı subaylar arasında kırmızı, beyaz şeritlerini koparıp atanlar ve madalya taşımamak için yemin edenlere sık sık rast gelmişimdir* (F. R. Atay). || *—Teşm. yol.* Herhangi bir maddenin şerit biçiminde dar, düz, ince ve uzun parçası: *Daktilo şeridi.* || Uzun yol: *Sahil şeridi.*

— Anat. Şekillerinden ötürü bazı organlara veya organ kısımlarına verilen ad. || *Görme şeritleri,* görme kiyazmasının arka açılarından çıkan beyaz kordonlar. || *Halkamsı şerit,* kalbin sağ karıncığının etsi çıkıntısı. || *İliopektineus şerit,* uyluk kemerinden kalça kemiğine uzanan ve dışta uyluk halkasını sınırlayan fibröz kalınlık. || *Kalınbağırsak şeritleri,* kalınbağırsak boyunca görülen bir santimetre enindeki kabarık kas. (Çıkan, enine ve inen kalınbağırsak üzerinde üçer tane olan bu şeritler, sigmamsı kalınbağırsakta iki tanedir.) || *Reil şeritleri.* Bk. REIL ŞERİTLERİ. || *Üst ve alt yarımay şeritleri,* diyafram üzerinde alt ana toplardamarın geçtiği deliği çevreleyen, telsel kas.

— Arıcılık. *Saç şerit,* kovanlarda çerçeve üst çıtalarının aynı aralıkla durmasını sağlamak için ön ve arka lamba üzerine çakılan saç parçası; kimi vakit demir telden de yapılır.

— Binic. *Mavi şerit,* İngiltere'de yapılan Epson derbisi ödülü.

— Bot. *Şerit yaprak,* dar ve uzun yaprak. || *Su şeridi.* Bk. SUŞERİDİ.

— Büro. Daktilo makinelerinde, yazıcı hesap makinelerinde, muhasebe veya kasa makinelerinde işaretlerin kâğıda çıkmasını sağlayan, yağlı mürekkep emdirilmiş kumaş (ipek, naylon veya pamuklu) veya karbon kâğıdından yapılma bant. (Baskı düzeneğiyle kâğıt arasına yerleştirilen bu şerit, her vuruşta otomatik olarak bir adım atlar.) || *Delikli şerit,* harf ve rakamların delikler halinde kaydedildiği kâğıt şerit. Bk. ANSİKL.

— Ciltc. *İşaret şeridi,* okuyucunun ilerde tekrar bulmak istediği sayfayı işaretleyebilmesi için, kitabın üst kenar şirazesi al-

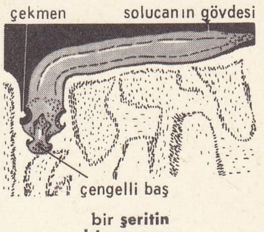

bir şeritin bir organın çeperine yerleşmesi

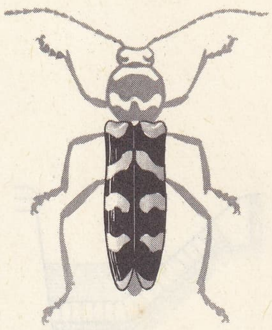

şeritli elitralar

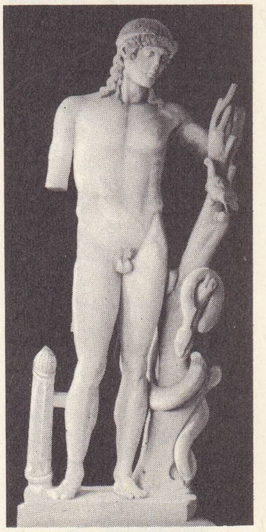

ŞERŞEL müzesi «Apollon»

Foto. LAROUSSE

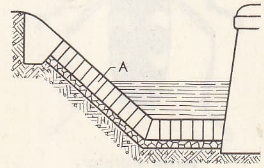

şev kaplama

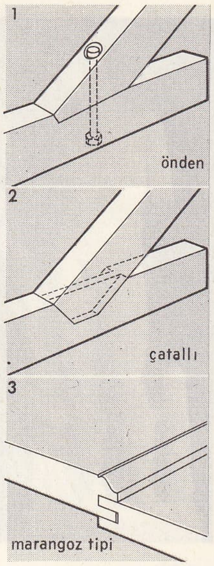

şev geçmeler

1. basit zıvana dilli; 2. çift zıvana dilli; 3. marangoz tipi şev geçme

tına, cildin sırtına tespit edilen ve forma içine katlanan şerit.

— Dy. *Koruma şeridi* (veya *otsuz şerit*), lokomotif kıvılcımlarından doğabilecek yangınların büyümesini ve yayılmasını önlemek için, bir demiryolu boyunca bitkileri sökerek hazırlanmış alan.

— Denizc. *Takviye şeridi, camadan şeridi,* yelkenleri takviye etmek veya camadan halatlarını tutturmak için yelkenlere dikilen ince ve uzun yelken bezi.

— Dokumc. Tekstil elyafının, iplik işlemleri sırasında sadece kendi sürtünmeleriyle birbirlerine tutunarak kurdele haline sokulmuş şekli. || Belirli genişlikte dokunmuş veya prese edilmiş tekstil iplik veya elyafından yapılan, teknikte veya süs olarak kullanılan bant. || *İğ şeridi,* sabit vargellerde veya büküm makinelerinde iğleri çevirmeğe yarayan kolan.

— Elektr. *Mikalı şerit,* kâğıt, pamuklu veya ipekli bez ya da cam üzerine mika levhacıkları yapıştırarak hazırlanan ve malzemeye gerekli mekanik direnci vermeğe yarayan esnek, yalıtkan şerit.

— Elektroakust. *Magnetik şerit,* magnetik bir oksit katılmış plastik maddeden yapılan ve bazı teyplerde sesleri kaydetmeğe yarayan şerit. MAGNETİK BANT da denir.

— Mat. Paralel iki doğru ile sınırlanan düzlem parçası: *İki şeritin arakesiti bir paralelkenardır.*

— Metalürji. *Şekil değiştirme şeridi,* heterojen şekil değişikliğine uğramış madenlerin yapısında mikroskopla görülebilen ince iz. || *Şerit yapı,* bileşenleri şerit halinde sıralanan ve mikroskopla görülebilen yapı. (Çelikler söz konusu olduğunda, ferrit şeritleri ferrit-perlit agregası içinde dağılır.)

— Oto. Sıkışarak fren* tamburu üzerine dayanan esnek lama. BANT da denir.

— Sine. *Ses şeridi,* sinema filimlerinde, üzerine seslerin kaydedildiği bobin.

— Tar. Mısırlıların mumyaların etrafına sardıkları sargılar. || İlkçağda rahiplerin ve kurbanların başlarını süsleyen sargı. Bk. ANSİKL.

— Zool. Bk. TENYA.

— ANSİKL. Büro. Harfleri ikili magnetik noktalar halinde kaydetmek isteniyorsa, *magnetik şerit,* verilerin bir ordinatöre giriş ve çıkışı için kullanılır. Magnetik şeritlerin kayıt yoğunluğu (santimetrede 80 harfe kadar), okuma ve kaydetme hızı (dakikada 900 000 harfe kadar), büyük kartoteksleri hızla düzenlemek, hesapları günü gününe tutmak ve çok iktisadî hafızalar elde etmek imkân verir.

— Tar. Yunanistan'da olduğu gibi Roma'da da insanların, anıtların, tapınakların süslenmesinde kullanılan şeritler dokunulmazlığın sembolüydü. Genellikle yünden yapılan bu şeritler beyaz, mavi veya erguvan renkli olurdu. Kutsal şeritlerin birçok çeşidi vardı, bunlar biçimlerine veya burma saçaklarına göre ayırt edilirdi. Rahip ve rahibeler başlarını, tanrı heykellerini, mihrapları ve kurbanları şeritlerle süslerlerdi. Yalvarıp yakaranlar ellerinde şeritler tutarlardı. Yunanlılarda atletlere de armağan olarak şerit verilirdi.

◆ Sıf. Şerit biçiminde olan: *Şerit metre.* (LM)

ŞERİTA i. (ar. *şart*'tan *şerîta*). *Esk.* Özel şart, anlaşma veya sözleşme maddelerinin her biri. (M)

ŞERİTÇİ sıf. ve i. (*şerit*'ten *şerit-çi*). Şerit yapan veya satan (kimse). [M]

ŞERİTÇİLİK i. (*şeritçi*'den *şeritçi-lik*). Sırma imal etme sanatı. || Sırmacının yaptığı ticaret. || Sırmacının çalışması. (M)

ŞERİTLEMEK geçl. f. (*şerit*'ten *şerit-lemek*). Şeritle süslemek, şerit geçirmek: *Elbisenin yaka ve kollarını şeritlemek.* (M)

ŞERİTLER çoğl. i. Şerit biçimindeki yassı solucanlar sınıfı. *Eşanl.* TENYALAR.

— ANSİKL. *Şeritler*'in vücudu erginken halka halkadır. Sindirim boruları yoktur. Çekmen veya çengelleriyle tutunarak insanlarda ve hayvanlarda asalak yaşar. Bir şerit, erginken konağının sindirim borusunda, kurtçukken diğer iç organlarda yaşar. Gelişmesi arakonaklarda olur ve az çok dolaşık bazı göçleri gerektirir. Dışarı atılan yumurtadan altı çengelli bir embriyon meydana gelir. Bu solucanların örneği şerittir (*tenya*). Şeritler sınıfı dört takıma ayrılır: *pseudophyllidea, tetraphylidea, cyclophyllidea* ve *tetrarhynchidea.* (L)

ŞERİTLİ sıf. (*şerit*'ten *şerit-li*). Zool. Düz veya dalgalı şerit şeklinde renkli kuşakları olan: *Şeritli elitralar.* (L)

ŞERİTSİ sıf. (*şerit*'ten *şerit-si*). Zool. Boylu boyunca aşağı yukarı aynı genişlikte olan dar kısımlar için söylenir: *Şeritsi elitra.* (L)

ŞERİYAT çoğl. i. (ar. *şer'î* > *şer'iyye*'den *şer'iyyât*). *Esk.* Şeriatla ilgili işler veya durumlar.

◆ **Şeriyatçı** i. ve sıf. *Esk.* Şeriatçı. (M)

ŞER'İYE sıf. (ar. *şer'*'den *şer'î* > *şer'iyye*). *Esk.* Şeriatle ilgili.

— Huk. *Esk. Şer'iye mahkemeleri* (veya *mahkeme-i şer'iye*), osmanlı devletinde fıkha göre hüküm veren, hukuk ve ceza davalarına bakan mahkemeler.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Osmanlı devletinde küçük kasabalara kadar uzanan ve şeriata dayanan bir yargı teşkilâtı vardı. Dinî teşkilât içinde yer alan yargı organları XIX. yy.a kadar değişmeden kaldı. (Bk. OSMANLI İMPARATORLUĞU. *Dinî teşkilât bölümü.*) *Şer'iye mahkemeleri* adı verilen yargı organlarında hukuk ve ceza davalarına tek bir yargılama usulü uygulanıyordu. Dış ticarî ilişkilerin ve ticarî nitelikteki davaların çoğalması üzerine yeni bir yargılama kanunu çıkarıldı. 1861 Tarihli Usuli Muhakemei Ticariye nizamnamesi adını taşıyan bu kanunun, 1806 tarihli Fransız Hukuk Yargılamaları Usulü kanunundan alınan bölümleri vardır. Daha sonra 1869 tarihli ve Divanı Ahkâmı Adliye Nizamnamei Dahili adlı nizamname yürürlüğe girdi. Bunun geçici maddesine göre, 1861 tarihli nizamnamede bulunan ve yeni nizamnamenin hükümlerine aykırı olmayan hükümler yürürlükte kalıyordu. 1871'de, Mehakimi Nizamiye Hakkında bir nizamname çıkarıldı. Bunun da sonuncu maddesi, kendisine aykırı olmayan, 1861 tarihli nizamname hükümlerinin hukukı âdiye davalarına uygulanabileceğini gösteriyordu. 1875'te mahkemeler teşkilâtı ve yargılama usulleri hakkında genel bir kanun çıkarıldı. Bu kanunun maddei mahsusasında, Usuli Muhakemei Ticariye nizamnamesinin bu kanuna aykırı olmayan hükümleri ve 123., 124. maddeleri kaldırıldı. Fakat bu nizamname, Meşrutiyet döneminde de karma mahkemeler kaldığı sürece uygulandı. 1875 Tarihli kanuna göre bidayet ve istinaf mahkemeleri birleşmişti.

Bunların üstünde ceza ve hukuk adıyle iki daireden oluşan bir Temyiz mahkemesi (yargıtay) vardı. 1882 Tarihli Maddei Nizamiye ile bu daireler, Fransız Temyiz mahkemesine uygun olarak Hukuk, Ceza ve İstida daireleri şeklinde üçe çıkarıldı. Önceleri, bu dairelerde altışar üye ve birer başkan vardı. Yalnız İstida dairesinde dört üye ve bir başkan bulunuyordu. Mecelle'de yargılama ile ilgili hükümler şer'î mahkemelerde pek uygulanmadı. 1875 Tarihli kanun, bazı usul konularında Mecelle'ye dayanıyordu. 1911'de Mecelle'nin özellikle usul hükümlerinde değişiklik yapan bir zeyl yayımlandı. Bunun da bazı maddeleri 1913 tarihli bir kanunla değiştirildi. Zeyl, davadan önce tarafların iddia ve savunmalarını yazılı olarak ve ispat araçlarıyle birlikte birbirlerine bildirmeleri kuralını koydu. 1875 Tarihli kanun, 1914 tarihli geçici kanunla değişikliğe uğradı. Bu geçici kanuna uygulama kanunuyle bazı hükümler eklendi. 1913 Tarihli Sulh Hâkimleri kanunu, sulh mahkemelerinde yargılama usullerini düzenledi. 1913'te Edirne'nin adlî teşkilâtı hakkında özel bir kanun çıkartıldı. 1913 Tarihinde çıkartılan Hükkâmı Şer ve Memurîni Şer'iye kanununa şer'iye mahkemelerindeki yargılama usulü hakkında hükümler konuldu. 1917'de Usuli Muhakemei Şeriye kararnamesi, yayımlandı. 1917 Tarihli kanunla bütün şer'iye mahkemeleri Meşihattan alınarak, Adliye nezaretine bağlandı; fakat bu mahkemeler eski yargılama usullerini bırakmadı. 1920 Tarihli, 4 Sayılı kanunla merkezi Sıvas olmak üzere Şer'iye, Hukuk ve İstida dairelerinden oluşan geçici bir temyiz heyeti kuruldu. Bir süre sonra çıkarılan 371 Sayılı kanunla bu heyetin görevine son verilerek Eskişehir'de aynı dairelerle bir sulh dairesinden oluşan bir temyiz mahkemesi kuruldu. 1924 Tarihli ve 469 Sayılı kanunla şer'iye mahkemeleri kaldırılarak adlî teşkilâtta köklü değişiklikler yapıldı. (M)

ŞERİYET i. (ar. *şer'*'den *şer'iyyet*). *Esk.* Şeriata uygun olma, şeriata uygunluk. (M)

Şer'iye ve Evkaf vekâleti, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinde Şeyhülislâmlık ile Evkaf nezaretinin birleştirilmesiyle meydana getirilen bakanlık. Türkiye cumhuriyetinin kurulması üzerine, imparatorluk kurumları tasfiye edilirken, önce Evkaf* nezareti, Şeyhülislâmlık ile birleştirildi. Böylece, dinî işlerle, vakıfların ve vakıflara bağlı eğitim kurumlarının işleri, bir bakanlık içinde toplandı. Cumhuriyet yönetiminin laik devlet ilkesini gerçekleştirme eğilimi, dinî işlerin, Diyanet İşleri reisliği eliyle yürütülmesi sonucunu doğurdu ve 429 sayılı kanunla Şer'iye ve Efkaf vekâleti kaldırıldı. Aynı kanun, Başbakanlığa bağlı bir Diyanet İşleri reisliği kuruyor, müftülerin bağlı olacakları merci olarak da bu makamı gösteriyordu. (Bk. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI.) Şer'iye ve Evkaf vekâletinin kaldırılmasıyle vekâlet veya özel vakıflarca yönetilen bütün medrese ve mekteplerin yönetim ve denetim meselesi ortaya çıkıyordu. Böyle bir aksaklığı ortadan kaldırmak ve laik devlet ve laik öğrenime yönelebilmek için 429 Sayılı kanunla aynı gün yürürlüğe giren 430 sayılı Tevhidi Tedrisat kanunu kabul edildi. Bu kanuna göre, Türkiye'deki bütün okullar gibi Şer'iye ve Evkaf vekâleti veya Vakıflar tarafından yönetilen bütün medrese ve okullar, Maarif vekâletine devredilerek ona bağlandı. (M)

ŞERKAVE, Fas'ta bir Murabıt topluluğu. Şerkave'nin Ebulcad'da (Boujad) bulunan zaviyesi, XVII. yy.da Fas'ın en büyük dinî ziyaret yerlerinden biri oldu. Topluluğun ilerigelenleri, Muhammed ebil Kasım, Muhammedu'l Muta, Muhammedu's Salih idi. (M)

ŞERLOK HOLMES. Bk. HOLMES.

ŞERM i. (fars. *şerm*). *Esk.* Utanma: *Gül susar şerm ederek bülbül-i şeyda söyler* (Yahya Kemal). || *Şerm-âlûd,* utangaç. || *Bi-şerm,* utanmaz. (M)

ŞERMARK (Abdurreşid Ali), somalili siyaset adamı (Layerteyna iii 1919). 1960-1964 Arasında başbakanlık yaptı, 1967 temmuzunda Demokratik Somali cumhuriyeti başkanı seçildi. (L)

ŞERMAUS i. (alm. *schermaus*). Tarla sıçanının (*Arvicola terrestris*) almanca adı. (Su kıyılarında, kuru yerlerde yaşar. İkiyaşayışlı tarla sıçanlarından daha soluk renklidir. İngiltere'den Kamçatka'ya kadar bulunur.) [L]

ŞERMENDE sıf. (fars. *şerm*'den *şermende*). *Esk.* Utangaç, mahçup. || Mahçup duruma düşen, utanılacak bir şey yapmış olan.

◆ **Şermendegî** i. *Esk.* Utangaçlık. || Mahçupluk. (M)

ŞERMGİN sıf. (fars. *şerm*'den *şerm-gin*). *Esk.* Utangaç. (M)

ŞERMNÂK sıf. (fars. *şerm*'den *şerm-nâk*). *Esk.* Utanmış, mahçup olmuş. (M)

ŞERMSAR sıf. (fars. *şerm*'den *şerm-sâr*). *Esk.* Utanmış, mahçup olmuş.

◆ **Şermsarî** i. *Esk.* Mahçupluk. (M)

ŞERPA'LAR, Nepal'de dağ halkı. Şerpalar dağcıların Himalaya'lara yaptıkları seferlerde kılavuz ve taşıyıcı olarak çalışırlar. (L)

ŞERRAH sıf. (ar. *şerh*'ten *şerrâh*). *Esk.* Yorum yapan, açıklayan. (M)

ŞERRAT (Ebu Abdullah Muhammed), faslı mutasavvıf (Fas 1626 - ay.y. 1697). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Tasavvuf alanında çalıştı. Kendinden önce birçok mutasavvıfın hayatıyle ilgili menkıbeleri topladı. Bu konudaki eserine bazı velilerin biyografilerini ekledi. Eseri: *Er-Ravzu'l Atıru'l-Enfas bi Ahbari's-Salihin min Ehl Fas* (Faslı Temiz İnsanlarla İlgili Bilgiler Konusundaki Esintilerin Güzel Kokular Saçan Bahçeleri). [M]

ŞERRÎ sıf. (ar. *şerr*'den *şerrî*). *Esk.* Kötülükle ilgili. (M)

ŞERSUF i. (ar. *şersûf*). Anat. *Esk.* Kaburga kemiklerinin ön uçlarında bulunan kıkırdak. (M)

ŞERŞEL, Cezayir'de (El Esnam [Orléansville] idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Miliana kütlesi yamacında; 17 899 nüf. Şehirde, eskiçağ şehri *Caesarea*'dan, 40 km uzunluğunda bir su kemeri, hamamlar ve bir amfiteatrın duvarları kalmıştır. Müzede çok güzel bir heykel ve çini koleksiyonu vardır; heykellerin başka bir kısmı (bu arada meşhur Venüs) Cezayir müzesindedir. Şerşel, kıyı ile dağ arasında uzanan bir bağcılık bölgesinin merkezidir. —*İdare çevresi*, 72 458 nüf.

● *Tarih.* Şehir, İlkçağda Fenikeliler tarafından kuruldu. Kartacalıların hâkimiyetine girdi. II. Pön savaşından sonra Mauritanya kralı Bocchus'un eline geçti ve haleflerinin merkezi oldu. M.Ö. 25'te Augustus tarafından Mauritanya tahtına geçirilen Juba II, şehri geliştirdi. Juba'nın yerine geçen Ptolemaios zamanında Mauritanya krallığıyle birlikte Şerşel de, Roma imparatorluğuna katıldı, Mauritanya eyaletinin merkezi olduysa da zamanla önemini kaybetti. Firmus isyanında (371) yıkıldı, V. yy.da Vandalların istilâsına uğradı. Yağma edilen şehir, bir süre sonra Bizanslıların eline geçti (535). VIII. yy.da Araplar tarafından alındı ve sırasıyle Muvahhidî, Abdülvadî, Merinî, Zeyyanî hanedanları şehre hâkim oldular. Şerşel, XVI. yy.da Kara Hasan adlı bir türk korsanı tarafından ele geçirildi; fakat Hasan, Oruç Reis tarafından öldürüldü ve şehir, Cezayir ile birlikte osmanlı yönetimine geçti. Bir süre sonra yerli kabileler tarafından işgal edildi. Osmanlılar 1528'de tekrar şehre hâkim, oldular. İspanyollar şehri kuşattılarsa da alamadılar (1531). Cezayir'in Fransa tarafından işgalinden sonra (1830) Şerşel Murabıt Gubrinî ailesinin eline geçti; fakat Beni Menaser'de yerleşen başka bir Murabıt ailesi olan Bramna, şehri hâkimiyeti altına aldı. Şerşelli korsanların bir fransız gemisine saldırması üzerine, fransız genel valisi Valee, Şerşel'i işgal etti (1840). Şerşel'de 21-22 ekim 1942'de A.B.D. generali Clark ile bakan Murphy ve fransız generali Mast, 8 kasımda Kuzey Afrika'ya yapılacak çıkarmayı hazırlamak için gizli bir görüşme yaptılar. (ML)

ŞERŞENYEVİÇ (Vadim Gabrielyeviç), rus şairi (1893 - 1942). Rusya'da «hayalcilik» akımının öncüsüdür; şiiri, bir tek şiir düşüncesine bağlanmayan «bir hayaller kataloğu» olarak kabul eder: *Loşad Kak Loşad* (At Gibi At) [1920]; *Kooperativy Veselya* (1922). Devrimden sonra Shakespeare, Corneille v.b.den çeviriler yaparak özellikle tiyatro alanında çalıştı. (M)

ŞERUB i. Bk. KERUBİ.

ŞERVUD (Vladimir Osipoviç), ingiliz asıllı rus mimarı, heykeltıraşı ve ressamı (1833 - 1897). Moskova Güzel Sanatlar akademisinde okudu, 1872'de Akademi üyesi oldu. A. Semyonov ile birlikte yaptığı Moskova Tarih müzesi (1875-1881), Plevne Kahramanları anıtı (1887) ve doktor N. Pirogov'un heykeli (1897) başlıca eserleridir. Şervud birçok portre ve büst de yaptı. — Oğlu LEONİD VLADİMİROVİÇ, rus heykeltıraşı (1871-1954), öğrenimini bitirdikten sonra Rodin ile çalışmak için Paris'e gitti (1899-1900), en ünlü eseri *Nöbetçi*'dir (1933). Ayrıca A. Radişçev (1918) ve A. Herzen (1919) gibi yazarların büstlerini yaptı. (L)

ŞERZE sıf. (ar. *şerze*). *Esk.* Kudurmuş. (M)

ŞEST i. Bk. ŞAST.

ŞESTOV (İsaakoviç ŞVARTSMAN, **Lev** — denir), rus filozofu (Kiev 1855 - Pars 1938). Kev ve Moskova'da okuduktan sonra Petersburg'a yerleşti. 1922'de sürgün edilince Paris'e sığındı, ölümüne kadar orada kaldı. Şestov, bilim, felsefe, akıl gibi insana özgü şeylerin Tanrı'da da bulunduğuna inananlara günahkâr ve kâfir gözüyle bakıyor, insanı, dünya işlerine kayıtsız kalan Tanrı'nın mutlak iradesine bağlıyor ve insan eyleminin değerini hiçe indiriyordu. Başlıca eserleri: *Dobro v Uçenii Tolstogo i Nietzsche* (Tolstoy ve Nietzsche'nin öğretisinde İyilik) [1900]; *Dostoevskiy i Nietzsche, Filosofiya Tragedii* (Dostoyevski ve Nietzsche, Trajedinin Felsefesi) [1903]; *Apofeoz Bespoçvennosti* (1905); *Velikiye Kanunıy* (Büyük Nöbet) [1912]; *Potestas Clavium* (1923); *Na Vesah Yova* (Eyub'un Adaleti) [1929]; *Kierkegaard et sa Philosophie Existentielle* (Kierkegaard ve Varoluşçu Felsefesi) [1936], *Athènes et Jerusalem* (Atina ve Kudüs) [1938]. (M)

ŞESTOVİTSIY, Rusya'da köy, Çernigov'un 16 km güneybatısında. Burada büyük bir tümülüs mezarlığı (kurganlar) ve Kuzey İslavlarının kurduğu bir şehrin kalıntıları (IX. - X. yy.) bulunmuştur. (L)

ŞEŞ sıf. (fars. k.). *Esk.* Altı (sayı): || *Şeş ü beş* (veya *şeş-beş*). Bk. ŞEŞBEŞ. || *Şeş-cihet*, altı yön (ön, arka, sağ, sol, yukarı ve aşağı). Her taraf, dünya. || *Şeş ü cihar* veya *şeş-cihar*). Bk. ŞEŞCİHAR. || *Şeş-der.* Bk. ŞEŞDER. || *Şeş ü dü.* Bk. ŞEŞİDÜ. || *Şeşhane.* Bk. ŞEŞHANE. || *Şeş-pa*, altı ayaklı. || *Şeş-per.* Bk. ŞEŞPER. || *Şeş-sad*, altı yüz. || *Şeş-sale*, altı yaşında, altı yıllık bir süresi olan. || *Şeş ü se.* Bk. ŞESÜSE. || *Şeş-ta.* Bk. ŞEŞTA. || *Şeş-tar.* Bk. ŞEŞTAR. || *Şeş ü yek.* Bk. ŞEŞYEK.

— ÇEŞ. DEY. *Şeşi beş görmek. Teklz.* Yanlış görmek. Şaşkına dönmek. || *Şeşi beş göstermek*, birisine gözü her şeyi ters görecek kadar sert vurmak.

— Astron. *Şeş-arus* (veya *şeş-bânû*), altı gelin, altı hanım. Merkür, Venüs, Dünya, Mars, Jüpiter ve Satürn gezegenleri. (M)

ŞEŞANK, libya asıllı beş Mısır kralının adı. XXII. ve XXIII. Manethon hanedanındandırlar. Aşağı Mısır'da, Bubastis'te, Tanis'te ve Menfis'te otururlardı. — ŞEŞANK I (950-929), usta bir siyasetçiydi, İsrail'de Süleyman krallığıyle Yahudiye krallığının ayrılmasını fırsat bilerek, 930'da İsrail'e bir sefer düzenledi. Kudüs'ü ve tapınağını yağma etti ve Celile'nin kuzey sınırına kadar ilerledi. Nüfuzu ölümünden sonra uzun süre Mısır'da ve bütün yakın Asya'da devam etti. Fakat, hükümdarlığı sırasında Gempaton ile Napata'da (Sudan'da), Tebliler tarafından Mısırlılara düşman bir krallık kuruldu. — ŞEŞANK II, hükümdarlığı bir yıl bile sürmedi (847'ye doğr.). — ŞEŞANK III (823-772), uzun süre saltanat sürdü ama güçlü bir yönetici değildi (büyük Teb rahipleriyle uyuşmazlıklar). Bubastis'te, kral unvanını, akrabası olan Libya prensi Pedubast ile paylaşmak zorunda kaldı. — ŞEŞANK IV (765'e doğr. ? - 725'e doğr. ?) ve ŞEŞANK V, aynı dönemde yaşamış, birbirlerine rakip krallardı, ama her ikisinin de fiilî otoriteleri yoktu; sonuncusu, 730'a doğru Sais prensi Tefnakht tarafından tahtından indirildi. (L)

ŞEŞAR (CEBEL), Sahra Atlası'nda sıradağlar, Avras ile Nemenşa dağları arasında. (L)

ŞEŞBEŞ blş. i. (fars. *şeş*, altı ve türk. *beş*'ten). Oyun. Tavla oyununda zarlardan birinin altılı, ötekinin beşli gelmesi: *Benim zar şeşbeşti. Söylesene Lazoğlu* (Kemal Tahir). [M]

ŞEŞCİHAR blş. i. (fars. *şeş*, altı ve *çehâr*, dört, *şeş-çehâr*'dan). Oyun. Tavla oyununda zarlardan birinin altılı, ötekinin dörtlü gelmesi. (M)

ŞEŞDER blş. i. (fars. *şeş*, altı ve *der*, kapı'dan *şeş-der*). *Esk.* Tavla oyununun tahtası. || *Mec.* Dünya. (*Şeşder-i fena* veya *şeşder-i teng* de denir.) [M]

ŞEŞGÂH blş. i. (fars. *şeş-gâh*). Mus. Türk musikisinde birkaç yüzyıl önce kullanılan ve bugüne örneği kalmamış mürekkep bir makam. (M)

ŞEŞHANE blş. i. (fars. *şeş*, altı ve *hâne*, ev > *şeş-hâne*). *Esk.* Bk. ŞİŞANE.

ŞEŞİDÜ blş. i. (fars. *şeş*, altı ve *dü*, iki'den *şeş ü dü* > *şeşidü*). Oyun. Tavla oyununda zarlardan birinin altı, diğerinin iki gelmesi. (M)

ŞEŞPER blş. i. (fars. *şeş*, altı ve *per*, tüy, kanat'tan > *şeş-per*). Sil. *Esk.* Altı dilimli topuz, «soğancık» denen savaş âleti: *Darbe-i şeşperle çıkan ka'kaa miğferlerden* (Tevfik Fikret). [M]

ŞEŞTAR i. (fars. *şeş*, altı ve *tār*, tel'den *şeş-tār*). Mus. *Esk.* Türk ve islâm musikisinde kullanılan ve sonradan yerini tambura bırakmış olan altı telli çalgı.

— ANSİKL. *Şeştar*'ın üç çeşidi vardır. Birincisinin gövdesi udun yarısı kadardır. Altı teli bazen tek, bazen çift olarak bağlanır. Bu yüzden üç telli saz gibi üç tel üzerinden akort edilir. Sapında perde bağları bulunur. İkincisinin gövdesi udunki kadardır. Telleri çift bağlanarak üç ses üzerinden akort edilir. Üçüncüsü, ikincisine benzer; ancak, üst kısmına kısa teller bağlanır. Teller çift çift düzenlendiğinden aslında otuz telli olan saz, on beş telliymiş gibi görünür. Mızrapla ve sapın üzerine parmakla basılarak kısa telden çıkarılan ses, uzun telden çıkarılan sese benzetilir. Kısa telin açık olarak çıkarttığı ses, uzun telin parmakla basıldıktan sonra çıkardığı sesle beraber duyulur. Daha çok, mevlevî âyinlerinde çalınır.

◆ **Şeştarî** i. Esk. Şeştar çalan kimse. (M)

ŞEŞTARÎ i. (fars. *şeştârî*). Dokumc. *Esk.* Hindistan, Şam gibi yerlerde dokunan yollu kumaşlardan biri. (Bu çeşit kumaşlardan erkek gömleği ve entari dikilirdi.) [M]

ŞEŞÜM sıf. (fars. *şeş*, altı'dan *şeşüm*). *Esk.* Altıncı. || *Mah-ı şeşüm*, altıncı ay. (M)

ŞEŞÜSE blş. i. (fars. *şeş*, altı ve *se*, üç'ten *şeş ü se*). Oyun. Tavla oyununda zarlardan birinin altı, diğerinin üç gelmesi. (M)

ŞEŞYEK blş. i. (fars. *şeş*, altı ve *yek*, bir'den *şeş ü yek* > *şeş-yek*). Oyun. Tavla oyununda zarlardan birinin altı, diğerinin bir gelmesi. (M)

ŞET i. (ar. *şett*). *Esk.* Dağınık, ayrı ayrı olma. (M)

ŞET i. (ing. *shed*, hangar). Kuzeye dönük dik eğimli yüzüne cam takılmış, daha hafif eğimli öbür yüzü saydamsız malzemeyle kaplanmış testere dişi biçiminde çatı tipi. (Şet çatılar tabiî ve düzgün ışıklandırma aranan sanayi yapılarında çok kullanılır.) [L]

ŞET veya **ŞED** i. (ar. *şedd*). *Esk.* Sıkarak bağlama, sıkma. || Sertleştirme, pekleştirme. || Bütün gücüyle koşma, atılma: *Korku, lâkin, azmi teyid eylemek icabeder: / Kurtulursun şedd-i rahl etmiş de gitmişsen eğer* (M. Â. Ersoy). || *Şedd-i nitak-ı himmet*, («himmet kuşağını kuşanma») işe sıkı sarılıp başlama. || *Şedd-i rihal*, yola çıkmak için hayvanın semerini bağlama, semerleme.

— Mus. Türk musikisinde bir diziyi bulunduğu yerden başka bir perdeye göçürme (nakletme) anlamında kullanılan terim. (Şet'te dizi aralıklarının değişmemesi esas tutulur. Her perde üzerine göçürme sağladığı için tercih edilmiştir. Eşit olmayan 24 aralıklı türk dizisinde her perde üzerine göçürme imkânı yoktur. Türk dizisi üzerinde en fazla 18 perdeye göçürme yapılabilir.) || *Şet makam*, mevkiinden başka yere göçürüldüğü zaman tını değişikliği dolayısıyle farklı etki yapan makam. (Şet makamlar, türk musikisi makamlarının ayrıldığı üç makam türünden biridir. Öteki iki makam türü [basit ve birleşik makamlar] gibi göçürüldüğü zaman aynı kalmaz. Şet makamları belirtmek için esas makamın hangi perde üzerine göçürüldüğünü söylemek yeter ise de (meselâ dügâhta rast gibi), türk musikisinde bir kısım şet makamlara, tını özelliklerinden ötürü ayrı isim verilmiştir. Asıl mevkii (durağı) çargâh-*do* perdesi olan çargâh makamının şetleri: acemaşiran (*fa*), mahur (*sol*). Asıl mevkii dügâh-*la* perdesi olan buselik makamının şetleri: sultanîyegâh (*re*), ruhnüvaz (*mi*), nihavend (*sol*). Asıl mevkii dügâh-*la* perdesi olan kürdî makamının şetleri: ferahnüma (*re*), aşkefza (*mi*), kürdilihicazkâr (*sol*). Asıl mevkii dügâh-*lâ* perdesi olan zengüle makamının şetleri: şedaraban (araban) suzidil (*mi*), evcârâ (*sol* bemol), hicazkâr ve zengüleli suzinak (*sol*). || *Şedd-i araban.* Bk. ŞEDARABAN.

— Tar. ve Tasav. Fütüvvet kuruluşlarında, bir kimsenin kendini tarikata, ahiliğe verdiğini, ona bağlandığını göstermek için sarındığı kuşak.

— ANSİKL. Tar. ve Tasav. Fütüvvet - ahi kuruluşlarında *şet* ve şalvarın özel bir önemi vardır. Sonradan bir efsane niteli-

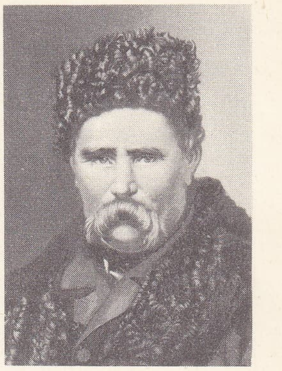

ŞEVÇENKO

Foto. LAROUSSE

ğine bürünen bir söylentiye göre, şet ve şalvarı Cebrail, Hz. Muhammed'e getirdi, o da bunları Ali'ye giydirdi. Bazı fütüvvetnamelerde Cebrail'in, şet ve şalvarı cennetten getirdiği anlatılır. Şet, bazı özellikleri olan kimselere bir törenle bağlanır. Müslüman olmayanlara, münafıklara, falcılara, büyücülere, ayyaşlara, yalancılara, hırsızlara, ihtikâr yapanlara, avcı, kasap ve carrahlara şet bağlanmaz.

Çeşitli mesleklerden olanlara değişik biçimlerde şet bağlanır. Meddahlara *şeddi elifî (şeddi rumîyan),* gazilere *şeddi kavsî (şeddi fahiran),* savaşlarda çadır kurup döşeyen ferraşlara *şeddi Süleymanî (şeddi hâdimân),* dervişlere *şeddi Yusufî (şeddi mısriyan),* şeyhlere *şeddi mihrabî (şeddi taziyn)* adı verilen şetler bağlanırdı. Fütüvvet - ahi teşkilâtının Seyfî koluna bağlı olanlara da şet yerine kılıç kuşatılırdı. Bu kola bağlı olanlar asker olmadıkları halde silâhlı gezerler ve savaşlara katılırlardı (Osmanlı devletinin kuruluşunda büyük hizmetleri geçen Alperenler bu kolun bir devamıdır.)

Şet bağlanırken yapılan tören, fütüvvetnamelerde bütün ayrıntılarıyle anlatılır. Bunlara göre kuruluşun ilerigelenlerinden nakib, ahilerin huzurunda kıbleye karşı ayakta durur ve «eüzü besmele» çektikten sonra: «Zinaya yaklaşmayın, çünkü o, şüphesiz bir hayasızlıktır, kötü bir yoldur. Allah'ın haram kıldığı cana, haklı bir sebep olmadıkça, kıymayın. Kim mazlum olarak öldürülürse biz onun velisine bir yetki vermişizdir. O da katlde israf etmesin, çünkü o, cidden yardıma yaraşır kılındı. Yetimin, erginlik çağına erişinceye kadar, malına yaklaşmayın. Meğer ki bu en iyi bir suretle ola. Bir de verdiğiniz sözü yerine getirin. Çünkü ahiden cayanlar sorumludur. Ölçtüğünüz vakit de ölçeği tam yapın, doğru teraziyle tartın. Bu hem daha hayırlıdır, hem sonucu dolayısıyle daha güzeldir. Senin için, hakkında bir bilgi hasıl olmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz, kalp; bunların her biri bundan sorumludur. Yeryüzünde büyük gönüllülükle, kendini beğenmişlikle yürüme; çünkü, ne kadar bassan arzı gerçekten yaramazsın, boyca da asla dağlara eremezsin, kötü olan bütün bunlar Rabbinin katında sevilmeyen şeylerdir. Bunlar Rabbinin sana bildirdiği hikmetlerdir. Allah ile birlikte başka bir Tanrı edinme ki sonra yerinmiş, kovulmuş olarak cehenneme atılırsın» (İsra suresi, 32-39) anlamındaki ayetleri okur. Hz. Muhammed'e ashabına ve ehli beytine selavat vererek halifeye, ülkenin padişahına dua ettikten sonra, «Yüce Tanrı suyu temiz yarattı, tuzu da, her şeyi oldurucu halk etti» diyerek «Şu tatlı ve susuzluğu gidericidir. Bu ise tuzlu ve acıdır» (Furkan suresi, 53) anlamına gelen ayeti okur, «Bunu ahid, borç ve söz verme alâmeti kıldı; Allah lânet etsin ahdini bozana» sözlerini ekler ve elindeki suya bir tutam tuz atar. Sonra toplantıda bulunanlara dönerek «Ey hazır bulunan ulular, bu talibi ragıb, cedde ulaşan fütüvvet şeddini kuşanmak ister ve sizinle, ulu Tanrı'ya tevessül eder, filânı şeyh edinmek diler» der; toplantıdakilerin onu arkadaşlığa kabul etmeleri üzerine sol yanında ayakta duran şet kuşatılacak kimseye, şeddi bağlar ve *şerbet* adı verilen tuzlu suyu içirir. Fütüvvet - ahi kuruluşunda şet kuşanan talibin karnının ve belinin haramdan, dilinin gıybet ve gereksiz sözlerden, elinin halkı incitmekten, ayağının Tanrı'nın razı olmayacağı yerlere gitmekten bağlanmış olduğu, cömertliğinin, eli açıklığının, alçak gönüllülüğün arttığı kabul edilir.

Fütüvvet - ahi kuruluşlarındaki şeddin Hz. Muhammed tarafından Ali'ye kuşatıldığı ve onun da, her biri bir sanatın piri olan 17 kişiye bu kuşağı bağladığı inancı, sonraları esnaf teşkilâtlarında ustaların yetiştirdikleri çırakların bellerine bir törenle şet yerini tutan bir peştemal kuşatmalarına yol açmıştır. (M)

ŞETA, Mısır'da Menzele gölünün batısında şehir. Araplar tarafından alınmadan önce bir piskoposluk merkeziydi. Araplar devrinde Bizanslıların denizyoluyle saldırılarını önlemekle görevlendirilen ordunun karargâhı oldu. Ortaçağ boyunca işlek bir sanayi şehriydi. Özellikle değerli kumaş yapımıyle (şetavî) ün kazandı. 1227'de Tenes'in Melik Kâmil tarafından tahribi sırasında, büyük hasara uğradı. Menzele gölünün suları çekilince bir liman şehri olmaktan çıktı. (M)

ŞETARET i. (ar. *şatr*'dan *şetāret*). *Esk.* Neşe, keyif, sevinç, şenlik: *Bütün vücudundan neş'eler, şetaretler, saadetler saçılıyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Şetaretli** sıf. *Esk.* Keyifli, neşeli: *Şu gördüğün / Zümrüt bakışlı, inci şetaretli kızcağız / kimdir bilir misin? Vatanın...* (Tevfik Fikret). [M]

ŞETEK. Bk. SARIKONAK.

ŞETERİ. Bk. DAĞYOLU.

ŞETİM veya **ŞETM** i. (ar. *şetm*). *Esk.* Sövme, küfretme. || *Şebb ü şetm,* sövüp sayma. || *Şetm ü darb etmek,* dövmek ve sövmek: *Bazıları, nâsı şetm ve darb ediyormuş diye ehl-i Medine bana haber verdi* (Cevdet Paşa). || *Şetm ü la'n etmek,* sövmek ve beddua etmek. || *Şetm-i galiz,* ağır küfür. (M)

ŞETİM sıf. (ar. *şetm,* sövme'den *şetîm*). *Esk.* Sövülmüş olan (kimse). || Kötü görünüşlü olan (kimse).

◆ **Şetîme** sıf. *Esk.* Şetîm'in dişili. || İ. Sövüş, sövgü: *Bir lâtife bir şetîme-i hakaret kadar kalbini incitir* (Cenab Şahabeddin).[M]

ŞETİT sıf. (ar. *şett,* dağınık olma'dan *şetît*). *Esk.* Dağınık.

◆ **Şetite** sıf. *Esk.* Şetit'in dişili. || *Eşya-yi şetite,* dağınık eşya. (M)

ŞETLAND i. (ing. *shetland*). İskoçya yünüyle dokunmuş kıvrak ve sert bir tür yün kumaş. (KUZU YÜNÜ de denir.) [L]

ŞETM i. Bk. ŞETİM.

ŞETTA sıf. (ar. *şett,* dağınık olma'dan *şetît* > *şettā*). *Esk.* Dağınık ve çeşitli şeylerden meydana gelen. || İ. Gazetelerin siyaset dışı konuları içine alan kısmı. || *Mevadd-i şetta,* çeşitli, değişik maddeler. || *Ulûm-ı şetta,* çeşitli bilimler: *Ederdi anda da ispat-i fazl ü ehliyet / Açılsa bahs birinden ulûm-ı şettanın* (Recaizade Ekrem).

— Dilbil. Kelime hem çoğul hem de tekildir. (M)

ŞETTAM sıf. (ar. *şetm,* sövme'den *şettām*). *Esk.* Çok küfreden, çok söven. (M)

ŞEV i. (fars. *şeb* > *şev*). *Esk.* Gece. (M)

ŞEV i. (fars. *şîb* > *şev*). *Esk.* İnişli yer. || Sıf. Eğik, meyilli.

— Ask. *Sur önü şevi,* tahkimli bir tesisin sur önündeki profilini belirten eğik yüzey. || *Piyade kademesi şevi,* tahkimli tesisin toprak dolgusuyle piyade kademesinin uygun olarak bitiştirilmesinden meydana gelen eğik yüzey.

— Bayınd. Kaymalara veya toprak hareketlerine uğrayabilecek bir şeyin hemen dibine veya kenarlarına yapılan kuru taş kaplama veya duvar. || *Şev kaplama,* bir yapıyı koruyan ve sulardan zarar görmesini önleyen veya bir yarma işleminde çıkan toprakların hendeğe tekrar dolmasına engel olan, kuru taşlardan örülmüş kaplama veya duvar. Bk. ANSİKL.

— Dy. Bir kara veya demiryolunun boy profilinde her iki yönde görülen eğim. (Şev, hareket yerinden daha yüksek bir noktaya çıkışı sağlıyorsa *rampa,* tersine olduğu zaman da *iniş* adını alır.)

— İnş. *Şev açmak,* kapı, pencere veya mazgal boşluğunu dışarıdan içeriye doğru genişletmek. || *Şev geçme,* iki parçası birbirine eğik olan üçgen prizma biçiminde geçme.

— Jeomorfol. Bir arazinin, bir yüzeyin geriye doğru ve tabanına göre eğimi. || Eğimli arazi. || *Döküntü şevi,* bir kaş eteğinde döküntülerin meydana getirdiği yığın. || *Tabiî şev,* uzun süre atmosferin etkilerine terk edilen arazinin yatay doğrultuya göre eğimi.

— Marang. Ahşap elemanlarından biri öbürü üzerinde çıkıntı yapan kinişli geçme.

— ANSİKL. Bayınd. *Şev kaplama*'lar genellikle doldurma şevlerini küçültmek veya devrilen ya da devrilebilecek hafriyat topraklarının şevlerini desteklemek için mesnet duvarı olarak kullanılır. Köprü kenarlarında da, su dalgalarının köprü ayaklarını tutan toprakları aşındırmasını ve ayaklara zarar vermesini önlemek için şev kaplamalar yapılır. (LM)

ŞEVAGIL veya **ŞEVAGİL** çoğl. i. (ar. *şuğl,* iş'ten *şağile,* meşgale'den *şevāğil*). *Esk.* Meşguliyetler, uğraşmalar. (M)

ŞEVAHİD çoğl. i. (ar. *şāhid,* tanık'tan *şevāhid*). *Esk.* Şahitler, tanıklar. || İspatlayıcı örnekler. (M)

ŞEVAHİK çoğl. i. (ar. *şāhiķa,* yüksek yer'den *şevāhiķ*). *Esk.* Yüksek yerler, dağ tepeleri: *Şevahikten kopan bir hande-i şârıkle zulmetler* (Tevfik Fikret). [M]

ŞEVAHİN çoğl. i. (fars. *şahîn*'den ar. *şevāhîn*). *Esk.* Şahinler. (M)

ŞEVAİ çoğl. i. (ar. *şāyi'*'den *şevāyi'*). *Esk.* Yayılmış olanlar. (M)

ŞEVAİB çoğl. i. (ar. *şā'ibe*'den *şevā'ib*). *Esk.* Lekeler, ayıplar, kusurlar. || Şüpheler. || Eserler, izler. (M)

ŞEVAİL çoğl. i. (ar. *şu'le* > *şā'ile,* alev'den *şevā'il*). *Esk.* Alevler. (M)

ŞEVAKİL çoğl. i. (ar. *şākile*'den *şevākil*). *Esk.* Tarikatler, mezhepler. || Meslekler. (M)

ŞEVAMİH çoğl. i. (ar. *şemh,* yükseklik > *şāmiha*'dan *şevāmih*). *Esk.* Yüksekler, yüksek tepeler. (M)

ŞEVAMİL çoğl. i. (ar. *şümûl* > *şāmil*'den *şevāmil*). *Esk.* Şamil olanlar, içine alanlar. (M)

ŞEVARIK çoğl. i. (ar. *şarķ,* güneş doğuşu > *şārıķa,* aydınlık'tan *şevārıķ*). *Esk.* Aydınlıklar. (M)

ŞEVARİ çoğl. i. (ar. *şer',* yol > *şāri',* yol'dan *şevāri'*). *Esk.* Caddeler, yollar: *Ezikka ve şevari ise paşanın fitilleri yanmış tüfenklileri ile mâlâmaldi* (Naima). [M]

ŞEVARİB çoğl. i. (ar. *şārib,* bıyık'tan *şevārib*). *Esk.* Bıyıklar. || *Ebû-şevarib,* pos bıyıklı kimseler için kullanılır. (M)

ŞEVARİD çoğl. i. (ar. *şerd,* dağılma > *şāride,* dağılmış'tan *şevārid*). *Esk.* Dağılmış, dağınık şeyler. (M)

Şevbek, Suriye'de bir kale. Kudüs kralı Baudouin I tarafından yaptırıldı. Dimaşk'dan Hicaz ve Mısır'a giden yollar üzerindeydi. 1189'da Salâhaddin Eyyubî tarafından Haçlılardan alındı. Zamanla terk edildi ve bir harabe haline geldi. (M)

ŞEVÇENKO (Taras), ukraynalı şair (Morintsiy, Kiev 1814 - Petersburg 1861). Serf ana babadan dünyaya geldi, küçük yaşta memleketini terk ederek Petersburg'a gitti ve Güzel Sanatlar okulunda resim öğrenimi yaptı. 1840'ta ukrayna diliyle bir şiir kitabı (*Kobzar* [Halk Şairi]) yayımladı ve büyük ün kazandı. Ukrayna'ya dönünce Kiev üniversitesine çağrıldı (1845), orada aşırı radikal bir tutumla toplumsal ve milliyetçi bir eyleme girişti. 1846'da «Kiril ve Metodiy» derneğinin kurulmasına önayak oldu; bu derneğin programında, serfliğin kaldırılması, tam bir toplumsal eşitlik ve islav ülkelerinin federal demokratik cumhuriyetler haline getirilmesi öngörülüyordu. Ertesi yıl dernek, Rus hükûmeti tarafından kapatıldı; üyeleri sürüldü veya askere alındı. Şevçenko, Orenburg'daki bir askerî birliğe gönderildi. Çar Aleksandr II 1857'de onu bağışladı. *Kobzar* dışındaki eserleri: *Kateryna, Naymıyçka* (Hizmetçi), *Mariya, Haydamah*'lar. İlhamını halktan alan bu eserleriyle Sevçenko ukrayna millî edebiyatının kurucusu sayılır. (L)

ŞEVÇİK (Otokar), çek kemancısı (Horazdovice 1852 - Pisek 1934). Salzburg Mozarteumu'nda (1870-1873), Viyana Halk operasında, Kiev orkestrasında çalıştı, Prag konservatuvarına ve Viyana Müzik akademisine öğretmen oldu, sonra Amerika'ya yerleşti (1922-1931). Keman tekniğindeki ustalığı, ona birçok öğrenci kazandırdı. Keman için alıştırma parçaları besteledi. (L)

ŞEVENDE sıf. (fars. *şüden,* olmak, gitmek'ten *şevende*). *Esk.* Olan, var olan. || Giden. (M)

ŞEVHER i. (fars. *şevher*). *Esk.* Koca. || *Şevher-dar,* evli (kadın). || *Şevher-dide,* koca görmüş, eskiden kocası olan kadın. (M)

ŞEVIYRYOV (Stepan Petroviç), rus yazarı ve gazetecisi (Saratov 1806 - Paris 1864). Edebiyat tarihçisiydi. *Moskovitjanin* (Mos-

kovalı) adlı dergiyi yönetti. İslav taraftarı akımların en belirgin temsilcilerindendir. (L)

ŞEVK i. (ar. *şevk*). Şiddetli istek, aşırı heves: *Ortadan ayrılmış, sımsıkı kumral başında iki ipek örgü kalın bir hâle gibi dolanmıştı. Artık aradığı ahengi, zaferi, şevki istediği gibi ifade edebilecek* (H. E. Adıvar). *Hüznümüz, şevkimiz, zaferlerimiz...* (Yahya Kemal).

— ÇEŞ. DEY. *Şevke gelmek*, hevesi artmak. || *Şevke getirmek*, canlandırmak: *Dehasının bizi bağlıyan, çoşturan ve şevke getiren kabiliyeti gelişmiş olsaydı, Hüseyin Rahmi ne olurdu, bilmiyorum* (F. R. Atay). || *Şevki kırılmak*, hevesi, isteği kalmamak.

— *Esk.* Sevinç, neşe. || Işık, parıltı. || *Şevkalûd.* Bk. ŞEVKALÛD. || *Şevk-âver*, isteklendiren, neşe veren. || *Şevk-âver-i derûn*, gönlü neşelendiren. || *Şevk-i dil*, gönül sevinci. || *Şevk-i hüsn*, güzelliğin doğurduğu neşe. || *Şevk-i suride*, perişan sevinç. || *Şevk ü tarab*, sevinç ve coşkunluk.

— Mus. *Şevk aver*, türk musikisinde birleşik makamlardan biri. || *Şevk efza*, türk musikisinde birleşik makamlardan biri. || *Şevk engiz*, türk musikisinde iki yüzyıllık birleşik makamlardan biri. (Bugüne örneği kalmamıştır.) || *Şevki cedid*, türk musikisinde *araban kürdî* makamının öteki adı. || *Şevki dil*, türk musikisinde birleşik makamlardan biri. || *Şevk u tarab*, türk musikisinde birleşik makamlardan biri.

— Psikol. *Esk. Şevk-i teheyyüç*, coşku.

— Tasav. Tanrı sevgisiyle coşma. || İnsan gönlünün Tanrı veya başka bir varlığa karşı duyduğu derin sevgiden dolayı aydınlanması. (M)

ŞEVK i. (ar. *şevk*). *Esk.* Diken. (M)

ŞEVKALÛD blş. sıf. (ar. *şevk* ve fars. *âlûden*, karıştırmak'tan *-âlûd* > *şevk-âlûd*). *Esk.* Neşeli, sevinçli, şevkli: *Onun fırakı olurken gözümde zehrefşan / Nasıl görür gözüm asar-i fecri şevkalûd* (Tevfik Fikret). [M]

ŞEVKBAHŞ blş. sıf. (ar. *şevk* ve fars. *bahşîden*, vermek, bağışlamak'tan *-bahş* > *şevk-bahş*). *Esk.* Şevk veren, neşelendiren. || Blş. i. Bir çeşit lâle. (M)

ŞEVKE i. (ar. *şevk*, diken'den *şevke*). *Esk.* Tek bir diken. || Dikenli bitki. || Diken biçiminde olan şey, âlet, silâh v.b. şeylerin ucu.

— Bot. *Esk.* Deve dikeni. (M)

ŞEVKEFZA KADIN, Abdülmecid'in hanımı (öl. İstanbul 1889). Şehzade Murad'ı (1840) ve Aliye Sultanı (1842) dünyaya getirdi. Murad V'in üç ay süren padişahlığında valide sultan oldu. (M)

ŞEVKENGİZ blş. sıf. (ar. *şevk* ve fars. *englîhten*, uyandırmak > *-engîz*'den *şevk-engîz*). *Esk.* Şevk veren, keyiflendiren, neşelendirici: *Ara sıra şevkengiz romanlar bulup...* (Recaizade Ekrem). [M]

ŞEVKERAN i. (fars. *şevkerân*). Bot. *Esk.* Baldıran otu. || *Şevkeran-ı mâî*, su rezenesi, küçük baldıran. (M)

ŞEVKET i. (ar. *şevket*). *Esk.* [Genellikle padişahlar için] Büyüklük, ululuk, heybet: *«Fer», nur, aydınlık manasınadır, süs, şan, şevket demesine de gelir* (R. H. Karay). || Erkek adı. || *Şevket-makrun* (veya *şevket-masir*), hükümdarla ilgili. Şahane, muazzam. || *Şevket-vaye*, hükümdara ait. || *Şevket ve iclâl* (veya *şevket ve ikbal*) *ile*, debdebe ve şerefle.

— Bot. *Esk. Şevketül-yahud*, salepgillerden, çiçeklerinin zarifliğiyle ünlü tekçenekli bitki.

◆ **Şevketli** veya **Şevketlû** sıf. *Esk.* «Büyüklük ve kudret sahibi» anlamında padişahlara verilen unvan. (M)

ŞEVKET EFENDİ, Sultan Abdülaziz'in oğlu (İstanbul 1872 - ay.y. 1899). Annesi Nesteren kadındır. Fatma Ruyinaz Hanım ile evlendi. Mehmed Cemaleddin Efendi adında bir oğlu oldu. (M)

ŞEVKETİYE, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili, Manyas ilçesi) bucak; 8 269 nüf. (1965); 9 köy. — *Bucak merkezi*, 925 nüf. (1965). İlçe merkezinin 18 km kuzeybatısında; yüksl. 160 m. (M)

ŞEVKETMEAB blş. sıf. ve i. (ar. *şevket* ve *me'âb*'dan *şevket-me'âb*). *Esk.* Şevketin, büyüklüğün bulunduğu yer (padişah için kullanılırdı): *Şevketmeab ikinize de selâm-ı şahanelerini gönderiyor* (H. E. Adıvar). || Padişaha bir hitap şekli. (M)

ŞEVKET MUSTAFA PAŞA, türk kumandanı (öl. Şam 1889). Harbiye'den mezun oldu (1858). Ferik rütbesiyle yedinci ordu kumandan vekilliğinde bulundu. Eserleri: *Tarih-i Harb* (Harp Tarihi) [3 cilt]; *Fenn-i Harb* (Harp Sanatı). [M]

ŞEVKETOTU blş. i. Çok büyük yapraklı, sarı çiçekli, tüylü bitki; yapraklarının alt tarafındaki damarlar beyazdır; kurak yerlerde yetişir. (İlmî adı *cnicus*. Bileşikgillerden.) [L]

ŞEVKET PAŞA, türk kumandanı (? 1843 - İşkodra 1873). Babası ölünce annesi, sadrazam Kıbrıslı Mehmed Paşa ile evlendi. Şevket Efendi sadrazamın, başka bir kadından olan kızıyle evlenerek damadı oldu. Harbiyeye padişah iradesiyle girdi. Erkânıharp binbaşısı rütbesiyle mezun oldu (1859). Bir süre Paris'te eğitim gördü. Kaymakam, miralay ve daha sonra da liva rütbesine yükseldi. Dârı Şûrayı Askerî üyeliğine getirildi. Askerî okullar ve Harbiye mektebi nazırı oldu (1873). Harbiyeyi ıslah amacıyle birçok öğrenciyi alaya çıkarttı. Aynı yıl İşkodra'ya vali ve kumandan oldu. Atıyle bir ırmağı geçmek isterken düşerek boğuldu. (M)

ŞEVKET PAŞA, türk kumandanı (öl. İstanbul 1911). Vezir Kato Hüseyin Paşanın oğlu. Harbiyeyi bitirdi (1859). Çeşitli görevlerde bulundu. Abdülaziz devrinde (1861 - 1876) liva rütbesiyle başmabeyincilik yaptı. Karadağ ayaklanmasında (1876), Osmanlı-Rus savaşında (1878) ve Plevne savunmasında yararlık gösterdi. Abdülhamid II, kendisini 5. Fırka kumandanı yaparak İstanbul'dan uzaklaştırdı. Kısa bir süre sonra da emekliye ayrıldı. 30 Yıl kadar Şam ve Beyrut'ta sürgünde kaldı. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra İstanbul'a dönerek Ayan meclisi üyesi oldu. (M)

ŞEVKET PAŞA (Mehmed), türk devlet adamı (İstanbul 1824 - ay.y. 1890). Mektebi İrfan'ı bitirdi. Maliye kaleminde göreve başladı. Bağdat, Erzurum, İzmir defterdarlıklarında, İzmir Rüsumat nazırlığında, Rüsumat Meclisi başkanlığında, Şûrayı Devlet üyeliğinde bulundu. Vezir rütbesine yükseldi (1880). Kâni Paşa ile birlikte gümrük nizamnamelerini hazırladı. (M)

ŞEVKETPENAH blş. sıf. ve i. (ar. *şevket* ve fars. *penâh*, sığınma, sığınılacak yer'den *şevket-penâh*). *Esk.* Şevketin, büyüklüğün bulunduğu yer (padişah için kullanılırdı). || Padişaha bir hitap şekli. (M)

ŞEVKET TURGUT PAŞA, türk kumandanı (İstanbul ? - ay.y. 1924). Harbiyeyi erkânıharp yüzbaşı rütbesiyle bitirdi. İkinci Meşrutiyette (1908) Kosova ordu kumandanıydı. Arnavutluk ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi. Balkan savaşında Trakya'da kolordu kumandanlığı yaptı. Romanya'da askerî delege olarak bulundu. Birinci Dünya savaşı ve mütareke yıllarında Damat Ferid Paşa kabinesinde Nafia ve Harbiye nazırıydı. Millî Mücadeleden yana olduğu için emekliye sevk edildi. (M)

ŞEVKÎ sıf. (ar. *şevk*'ten *şevkî*). *Esk.* Şevkle ilgili. || Neşeyle, şevkle dolu. || İ. (*Şevki* şeklinde) Erkek adı. (M)

ŞEVKÎ sıf. (ar. *şevk*, diken'den *şevkî*). *Esk.* Dikenle ilgili. || Diken biçiminde, dikensi.

— Anat. *Esk.* Omur. || *Mihver-i dimağîi şevkî*, beyin-omurilik ekseni. || *Nütüi şevkî*, omuriliği meydana getiren fıkraların yan ve ön taraflarındaki diken biçiminde olan çıkıntılar.

— Patol. *Esk. İltihabı muhhi şevkîi hâd*, azgın omurilik iltihabı. || *İltihabı sehayayi dimağîi şevkî* («beyin-omurilik zarlarının iltihabı»), menenjit.

◆ **Şevkiye** sıf. *Esk.* Şevkî'nin dişili.

— Anat. *Esk. Asâb-ı şevkiye*, omurların yan deliklerinden çıkıp vücuda yayılan sinirler. (M)

ŞEVKİ BEY (Hasan), türk hattatı ve şairi (İstanbul 1832 - ay.y. 1903). Mahmud II'nin rikabdarlarından Abdurrahman Beyin oğlu. 1892'de Hazinei Hümayun kethüdalığına tayin edildi. 1895'te rütbeyi balâ, birinci rütbe, mecidî, üçüncü rütbe ve osmanî nişanlarıyle, altın ve gümüş madalyalar aldı. Genellikle tâlik yazan Şevki Beyin en büyük tâlik levhası Üsküdar Validesultan camiindedir. Şair olan Şevki Beyin gazelleri *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlandı. (M)

ŞEVKİ BEY Hafız, türk bestecisi (İstanbul 1861 - ay.y. 1919). Hamâmizade İsmail* Dede ve Mustafa Ahmed Efendiden musiki dersi aldı. Gümrük nazırı Münir Paşa tarafından korundu. Besteleri vardır. (M)

ŞEVKİ EFENDİ (Mehmet), türk hattatı (Safranbolu 1853 - İstanbul 1948). Sıbyan mektebinde okurken yazıya başladı ve okulun hattatı Ahmed Efendiden sülüs ve nesih öğrendi. İstanbul'a geldi. Müneccimbaşı Tahir Efendinin kâtipliğinde bulundu (1871-1881). 1881'de Safranbolu'ya dönerek ilmiye icazetnamesi aldı. 1901'de yeniden İstanbul'a gelişinde, Beyazıt'ta açtığı dükkânda, isteyenlere Kur'an, en'am ve dua kitapları yazdı. 103 Kur'an yazmıştır. (M)

ŞEVKİ EFENDİ (Mehmed), türk hattatı (İstanbul 1783 - ay.y. 1864). Cebi Hümayun kâtibi oldu (1804). Hacegânlık rütbesini aldı (1823). Darphane müsteşarlığında, Evkafı Hümayun nazırlığında (1830), ticaret müsteşarlığında bulundu. Hattatlığı kimden öğrendiği bilinmiyor. Çeşitli yazılar yazan Şevki Efendi, ayrıca musiki, cilt ve tezhipte de ustaydı. (M)

ŞEVKİ EFENDİ (Mehmed), türk hattatı (Kastamonu 1828 - İstanbul 1887). Kastamonulu Ahmed Ağanın oğlu. İstanbul'da Aksaray'daki Sıbyan mektebinde okudu, Ragıppaşa kütüphanesi müdürü hattat Hulusi Efendi ile Hoca İshak Efendiden de ders aldı. 1848'de Babı Seraskerî Mektûbî kalemine memur oldu. Sonra, askerî okullarda yazı hocalığı yaptı. Abdülhamid II'nin şehzadelerine hat dersleri verdi. 1883'te Mecidî nişanı aldı. Şevki Efendi sülüs ve nesihte başarılıdır. (M)

ŞEVKİİ BİTLİSİ, türk şairi ve yazarı (XVI. yy. başları). Selim I zamanında yaşadığı biliniyor. Selim I devrine ait olayları konu edinen, manzum *Selimname* adlı eseriyle tanınır. (M)

ŞEVKİ PAŞA Haritacı, türk harita subayı (İstanbul 1866 - ay.y. 1927). Harbiyeyi bitirdi (1883), erkânıharp subayı oldu (1889). Yüzbaşı rütbesindeyken, yüksekteknik öğrenimi yapması için Fransa'ya gönderildi ve Askerî Mühendis yüksekokulunu bitirdi (1891), Fransız Ordusu Coğrafya dairesinde geodezi, astronomi stajı gördü. Türkiye haritaları için Bonn projeksiyonuna ait hesapları hazırladı. Harp Akademisi ve İstanbul Mühendis mektebinde geodezi öğretmenliği yaptı. Geodezik, astronomik ve topoğrafik ölçülerle ilgili hesap esaslarını tespit eden harita teknik yönetmeliklerini meydana getirdi. Korgeneral rütbesindeyken, yeni kurulan Harita Genel müdürlüğüne genel müdür oldu (1926). Eserleri: *Yüksek Geodezi* (1911); *On Senelik Haritacılık Hülâsai Tarihiyesi* (1918). [M]

ŞEVKİ PAŞA, Rusçuklu Mustafa — denir, türk haritacısı (Ruscuk ? - İstanbul 1912). Harbiyeden erkânıharp yüzbaşı olarak mezun oldu (1885). Bir süre askerî okullarda öğretmenlik yaptı. Askerlik konularında çalışmaları vardır. Eserleri, *İstikşâfât-ı Askeriye* (Askerî Keşifler); *Malzeme-i İnşaiye* (Yapı Malzemesi); *Amelî İlm-i Arz* (Deneysel Jeoloji); *Mükemmel Topoğrafya; Askerî Şimendöfer.* (M)

ŞEVKİ YUSUF EFENDİ, türk şairi (XV. yy. sonları ve XVI. başları). Bayezid II zamanında divan kâtipliği görevinde bulundu. Osmanlı tarihi üstünde çalıştı. Türkçe, arapça, farsça şiirleri vardır. Eserleri: *Divan; Tarih-i Âl-i Osman* (Osmanlı Sülâlesi Tarihi); *Avamil-i Farisî* (Farsçanın Dilbilgisi Kuralları). [M]

ŞEVVAL i. (ar. *şevvâl*). *Esk.* Kamer takviminde onuncu ay, bayram ayı (Şeker bayramıyle başlar): *Şevval geldi arzu-yi îd kalmadı / Esbab-ı şevka niyet-i tecdit kalmadı* (Nabi).

— ANSİKL. Takvim. *Esk. Şevval* ayının önemi ramazandan sonra gelen bir ay ol-

ması ve Şeker bayramının (Ramazan bayramının) bu ayın ilk üç gününde yapılmasıdır. Şevval ayının ilk üç günü bayramdır. Şevval ayının ilk günü oruç tutulmaz. İkinci ve üçüncü günü kaza veya nafile oruçlar tutulabilir. (M)

ŞEY i. (ar. *şey'*). Anlamı (madde, eşya, nesne, söz, olay, eylem v.b.) kendinden önceki veya sonraki kelimelerle ortaya çıkan belirsiz kelime: *Rica ederim, evimde olan şeyleri bilmez miyim?* (Kemal Tahir). || Çoğu defa asıl kelime veya ad bulunamayınca onun yerine kullanılan kelime: *Neydi o şey? Adı neydi?* || Canlı varlığın karşıtı olarak cansız varlık, nesne: *İnsanlar ve şeyler.* || *Esk. Lâ-şey.* Bk. LÂ.

— ÇEŞ. DEY. *Bir şey*, herhangi bir şey: *— Ben gidiyorum Nihal, sana İstanbul'dan bir şey getireyim mi?* (H. Z. Uşaklıgil). || *Bir şey değil*, «teşekkür ederim» karşılığında «değmez» anlamında söylenir. || *Bir şeydir oldu*, «oldu bir kere, yapılacak bir şey yok» anlamında kullanılır. || *Bir şeye* (veya *işe*) *yaramamak.* Bk. BİR. || *Bir şeyler*, «şu veya bu» anlamında söylenir: *Onun göründüğü her yerde, göklerin açılması, yerlerin yarılması, büyük ve azametli bir şeylerin olması lâzım gelirdi* (Ş. S. Aydemir).

— Huk. Bk. EŞYA.

— ANSİKL. Fels. *Şey* kelimesinin felsefede bellibaşlı iki anlamı vardır. Ahlâkî anlamda, şey, kişi'nin karşıtıdır. Kişi varoluşur ve varoluştuğunu bilir; şey ise kendi kendinin bilincinde değildir; kişi etkindir, şey edilgindir. Hür ve akla uygun irade demek olan kişi mutlak bir saygının konusu olmalıdır; her zaman bir kendinde erek olarak ele alınmalıdır ve hiç bir zaman basit bir araç olarak düşünülmeemlidir. Şey, bu manevî özelliklerden hiç birine sahip olmadığı için araçlar alanına dahildir. Bu ayırım Kant'ın ahlâkla ilgili kuralında özellikle belirgindir: «İnsanı, sende ve başkalarında, bir araç olarak değil bir amaç olarak ele alacak biçimde davran».

Metafizik anlamda şey kelimesi cevher'in eşanlamlısıdır. Descartes, ruh'u, düşünen şey, yani mahiyeti veya esas özelliği düşünmek olan cevher diye adlandırır. Madde, uzamlı bir şey'dir, yani mahiyeti ve esas özelliği uzam olan bir cevherdir. Kant felsefesinde ise, kendinde şey, fenomen'e karşıttır. Fenomen, öznenin nesneden edindiği tasavvurdur. Kendinde şey veya numen ise kendinde var olduğu haliyle nesnedir, yani öznenin nesneden edindiği tasavvurdan ve öznenin düşüncesinin bu tasavvura uyguladığı yasalardan bağımsız nesnedir.

Demek ki, Kant'a göre, kendinde şey, bizim için bilinemez olan bir şeydir; ancak öznenin duyarlığını harekete getirmek için zorunlu olması bakımından gerçekliğini açıkça ortaya koyar. (LM)

ŞEYATİN çoğl. i. (ar. *şeytân*'dan *şeyâtîn*). *Esk.* Şeytanlar. (M)

ŞEYB i. (ar. *şeyb*). *Esk.* Saç ve sakalın ağarması. || İhtiyarlık. (M)

ŞEYBA sıf. (ar. *şeyb*, saç ağarması'ndan *şeybâ'*). *Esk.* Beyaz saçlı (kadın). || İ. Ayın son gecesi. || Gelinin gerdek gecesi. (M)

ŞEYBANÎ (Abdullah Muhammed bin Hasan), arap fıkıhçısı (Vasıt 750 - Rey 805). İlköğrenimini Kûfe'de yaptı. Ebu Hanife'nin derslerine devam etti. Ayrıca devrinin ünlü bilginleri Süfyanı Seyrî, Evzaî, Malik bin Enes ve Ebu Yusuf'tan ders aldı. Kûfe camiinde verdiği derslerle ün kazandı. 796'da Rakka kadısı oldu. Bir süre sonra bu görevden azledildi. Harun-ür-Reşid'in Horasan gezisine katıldı. Horasan kadılığına tayin edildi. Şeybanî, hanefî mezhebinin önde gelen bilginlerindendi. Şafiî mezhebinin kurucusu imam Şafiî, Şeybanî'nin öğrencisidir. Eserleri: *Kitabu'l-Asl fi'l Füru* (Sonradan Gelenler Hakkında Önceden Gelenin Kitabı); *Kitabu'l-Camiu'l-Kebir* (Büyük Toplayanın Kitabı); *Kitabu'l-Asar* (Yapılan İşlerle ilgili Kitap). [M]

ŞEYBANÎ (Ebu Amr İshak bin Mirâr), arap dilbilgini (Kûfe 720 ?-? 828). Benî Şeybandan birinin azatlısı olduğu için, onun adıyle anılır. Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Kaynaklardaki bilgiler birbirini tutmaz. Şeybanî, daha çok kendinden önce gelen arap şair ve yazarlarının, özellikle şairlerin eserlerini, arapça sözleri topladı. Arap edebiyatı ve dili üstünde, kendinden sonra gelenleri etkileyecek nitelikte çalışmalar yaptı. Topladığı şiirlerde geçen kelimeler sonradan arap lûgatlerini hazırlayanlar ve arap edebiyatı tarihi üstünde çalışanlar için birer ana kaynak oldu. Çok sayıda eseri olduğu söylenirse de bunlardan bugüne kalanlar azdır. Ötekilerin varlığı, başka arap yazarlarının eserlerinde verilen bilgilerden, yapılan aktarmalardan anlaşılır. Eserleri: *Kitabu'l-Eş'aru'l-Kabail* (Kabilelerin Şiirler Kitabı); *Kitabu Halku'l-İnsan* (İnsanın Yaratılış Kitabı); *Kitabu'l-İbil* (Dişi Develer Kitabı); *Kitabu'l-Lûgat* (Lûgat Kitabı). [M]

ŞEYBANÎ (Ebu Nasr Fethullah Han), iran şairi (Kâşân 1830 - Tahran 1891). Önce askerî öğrenim, sonra medrese öğrenimi gördü. Türkmenler ile yapılan bir savaşta ölen babası Muhammed Kâzım Hanın yerine ailenin mallarını yönetmekle görevlendirildi. Sonra malların çoğu elinden alındı. Bir süre İstanbul'da kaldı; herkesten uzak, içine kapanık bir hayat yaşadı, kendini şiire ve tasavvufa verdi. Şiirleri eski iran edebiyatı geleneğini sürdürür ve daha çok düşünceye önem verir. Şiirinde uyumdan çok anlamın ağır bastığı görülür. Eserleri: *Durc-i Dürer* (İnciler Kutusu); *Müntehabat ül-Mecmua-i Beyanat-i Şeybanî* (Şeybanî'nin Bildirdiklerinden Derlenmiş Seçmeler); *Fethül - Zafer* (Başarı ve Açılış); *Genc-i Cevher* (Cevher Hazinesi); *Kâmrâniye* (Mutluluk). [M]

ŞEYBANÎ HAN (Ebül Feth Muhammed), özbek hanı (1451-1510). Şah Budak ile Ak Kuzi Begüm'ün oğlu. Babası, Moğolistan hanı Yunus tarafından öldürülünce Şeybanî, atabek Uygur Han, Emîr Karaun Bey ve Astarhan hanı Kasım tarafından himaye edildi. 1495'te Maveraünnehir'e girdi. Horasan'ı da içine alan bütün bölgeye hâkim oldu. Semerkand'ı ele geçirdi (1500). Şeybanîlerin tahtına geçti. Babur, Semerkand'ı geri aldı; fakat Şeybanî onu yenerek şehri yeniden ele geçirmeyi başardı. Sonra Taşkent bölgesini tahrip etti. Kıpçak hükümdarı Hüsrev Şahı yendi. Belh'i kuşattı ve aldı. Ceyhun ırmağını geçerek Timur soyunun elinde olan Herat'ı ele geçirdi. Timur soyundan olanlar takip edilerek, yakalananlar öldürüldü. 1510'da Şah İsmail'e bir mektup yazarak onu Sünnîliğe davet etti. Şah İsmail ile yaptığı savaşı kaybetti ve savaşta yaralanarak öldü. (M)

ŞEYBANİLER. Bk. ÖZBEKLER.

ŞEYBE i. (ar. *şeybe*). Din. Kâbe'nin temizliği ve bakımıyle uğraşanlara verilen genel ad.

— ANSİKL. «Beni Şeybe», »şeybaniyum» gibi değişik adlar da alan *şeybe*'nin görevi, Kâbe'nin temizlenmesi, çevresinin bakımı, hac zamanlarında gerekli işlerin yapılması, eski örtünün kaldırılarak yenisinin çekilmesi gibi yalnız Kâbe ile ilgili işlerdi. Zamanla şeybenin görevleri arasına Kâbe'de bulunan bütün kutsal eşyanın korunması, Kâbe'ye uzak ülkelerden, zenginlerden, devlet büyüklerinden gelen çeşitli hediyelerin, bağışların saklanması, gereğince kullanılması, temizliği, onarımı da girdi. Sık sık değiştirilen Kâbe örtüsünün eskisi, baş şeybe tarafından birçok parçaya bölünür. İşlemeli, sırmalı, öteki bölümlere oranla çok daha değerli sayılan kesimleri devlet büyüklerine, ilerigelenlere hediye edilir; geri kalan bölümler de isteyene para karşılığında verilmek üzere şeybenin çalıştırdığı dükkânlarda sergilenirdi. Şeybenin başında «şeyh» veya «zaim» denen bir görevli bulunur. Şeybeden olan bütün görevliler onun yönetim ve denetimi altındadır. Bu görevli Kâbe'de yapılması gereken bütün işlemlerden, hizmetlerden sorumludur. Zemzem kuyusu ve Mescidi Haram'ın bütünü, çevredeki kutsal yerler onların görevleri dışındadır. Bu görevler bugün de eskisi gibi devam eder. Ancak bazı kurallarda ve hacılarla ilgili işlemlerde birtakım yeni değişiklikler yapılmış, kolaylıklar sağlanmıştır. (M)

ŞEYBİYE i. (ar. *şeybe*'den *şeybiyye*). Bot. *Esk.* Likenler. (M)

ŞEYCİ sıf. (*şey*'den *şey-ci*). Şeyciliğe ilişkin veya şeycilikten yana olan. (L)

ŞEYCİLİK i. (*şeyci*'den *şeyci-lik*). Şeylerin varoluşunu veya tasvirini konu edinen felsefe. (L)

ŞEYDA sıf. (fars. *şeydâ*). *Esk.* Aşktan dolayı aklını kaybetmiş, çılgın: *Edebiyat ile hürriyete can versem de / Başka bir Namık-ı şeyda yetişir hâkimden* (Namık Kemal).

◆ **Şeydalık** i. *Esk.* Aşktan ileri gelen çılgınlık.

◆ **Şeydayî** i. *Esk.* Şeydalık. (M)

ŞEYDA (Molla Fethpur), iran şairi (Agra ? - Keşmir 1642). Hayatının ilk yılları hakkında kesin bilgi yoktur. Bir süre Hanı Hanan Mirza Abdurrahim'in arkadaşı oldu, onun toplantılarına katıldı. Sonra Cihangir'in oğlu Emîr Şehriyar'ın hizmetine girdi. Daha çok yergi (hiciv) türünde şiirler yazdı. Dili alaycı, yerici ve yer yer akıcıdır. Şiirlerinde halk deyimleri, yergileri geniş bir yer tutar. Kendinden sonra gelen ve yergi türünü benimseyen şairler üstünde geniş etkisi vardır. Eski iran şiirinin her türünde örnekler verdi. Şiirlerinin toplamı 100 000 beyit kadardır. Eserleri: *Devlet-i Bîdâr* (Açık Baht); *Kaside; Münazara* (Atışma). [M]

ŞEYENLER, Kuzey Amerika'da kızılderili halk. Sioux'lar tarafından püskürtülen Şeyenler Yukarı Missouri ile Superior gölü arasındaki yerlerini terk ederek güneybatıya doğru göçmek zorunda kaldılar. Başlangıçta tarımla geçinirken, bizon avcısı haline geldiler. XIX. yy. ortasında iki gruba bölündüler: bugün birinci grup Montana'daki bir rezervde, ikinci grup ise Oklahoma'daki bir rezervde yaşar. (L)

ŞEYH i. (ar. *şeyhûhat*'tan *şeyh*). Tasav. Tarikatın kurucusuna, bir tarikatta en yüksek mertebeye ulaşmış olan kimseye, tarikat büyüklerine veya tarikat kollarından birinin başında bulunan kimselere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || Tekke ve dergâhlarda tarikat şeyhlerinin oturdukları özel post.

— *Esk.* Yaşlı kimse, ihtiyar. || *Şeyh-i ekber* (veya *şeyh-ül ekber*), Muhiddin Arabî'nin unvanı. || *Şeyh-i necdî. Mec.* Şeytan. || *Şeyhü'l-islâm.* Bk. ŞEYHÜLİSLÂM.

— Huk. *Esk. Şeyhi fanî*, yaşlılığı yüzünden savaşma gücü kalmayan, karşı koyma yeteneğinden yoksun kişi. (Bir kimsenin *şeyhi fanî* sayılması için iradesinin, bilincinin yerinde olup olmadığına bakılmaz.)

— İda. *Esk. Şeyhül harem*, halife tarafından Mekke'de görevlendirilen memur. (*Şeyhül haremi nebevî* de denir. Eskiden hac yolu üzerinde olduğu için Şam valileri hakkında da bu deyim kullanılırdı.) || *Şeyhül vüzera*, vezirlerin en yaşlısı.

— Spor. *Esk. Şeyhül meydan*, Okçular tekkesini yönetenlerin başı. (*Binikiyüzcü şeyhi* de denirdi). Bk. ANSİKL.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Şeyhi imaret*, bir imareti yöneten, misafirleri karşılayıp ağırlayan; yoksul ve muhtaç kimselere gerekli yardımı yapan görevli.

— ANSİKL. Tasav. *Şeyh* mertebesine ulaşamayan kimse tekkenin yönetimini eline alamazdı. Tarikat töresi ve kurallarına göre, şeyhin gerek bilim, gerek derece bakımından bütün kademeleri geçmesi, adım adım yükselerek olgunlaşması, «kemale ermesi» gerekirdi. Genellikle tasavvufta şeyh, *şeyhüt tarikat*, yani Tanrı ile tarikatçılar arasında bir aracı durumundaydı. *Şeyhül irade*, tarikatta en yüksek durumdadır. İradesi, Tanrı iradesiyle karışarak kaynaşmıştır. Tarikata girenlere ilk yolu gösteren bu makamda oturan şeyhtir. Bunun tarikatın yöneticisi olan şeyhüt tarikat ile bir ilgisi yoktur; görevi ayrıdır. Yönetici değil, eğitici, yetiştiricidir. *Şeyhül iktida*, kendisine uyulması, gösterdiği yoldan gidilmesi gereken şeyhtir. Onun ardından gidilir, yaptıkları yapılır ve uygun görmediklerinden sakınılır. *Şeyhüt teberruk*, kendisinde uğur bulunduğu sanılan ve manevî gücünden yararlanılmak istenen kimsedir. *Şeyhül intisab*, bir müridin tarikata alınmasında aracı olan, kendisine tarikata

girmek için hizmet edilen, manevî gücünden yararlanılan kişidir. *Şeyhüt telkin,* her müride yapması gereken dersi, öğrenmesi gereken ilk bilgileri veren kimsedir. *Şeyhüt terbiye,* tarikata yeni girenlerin eğitimiyle uğraşır, onlara tarikat için gerekli kuralları öğretir.

— Spor. *Esk. Şeyhül meydan,* tasavvuftaki tekke şeyhleri gibi değildi; bugünkü spor kulübü başkanı durumundaydı. Önceleri Rikâbı Hümayun okçubaşısı, şeyhül meydan olurdu. Sonraları kemankeşlerin menzil sahibi olan ihtiyarları arasından seçilmeğe başlandı. Bu makamda hayat boyu kalınırdı. Tekkenin yönetiminde şeyhül meydanın geniş yetkileri vardı.

— Tar. *Şeyh unvanı,* Araplar arasında, «seyid» unvanıyle yan yana kullanılırdı. Seyid'e yaşlılığı, akıllılığı, aile üstünde etkisi, manevî gücü dolayısıyle şeyh adı verilirdi. Zamanla şeyh, ayrı bir terim, bir unvan niteliği kazandı; bir birliğin, bir topluluğun başında bulunan, onu yöneten kimseye şeyh dendi. IX. ve X. yy. larda islâm kavimleri içinde yönetimi ele geçirenler, bu unvanı almağa başladılar. X. yy.da Ebu Yezid, kendini «şeyhül müminin» olarak ilân etti. Medine valisi yalnız «şeyhül harem» unvanıyle anılmağa başlandı. Daha sonra bu unvan Kuzey Afrika'daki müslüman topluluklar arasında da yayıldı. Doğu müslümanları özellikle İran ve Anadolu halkı arasında başka bir anlamda kullanıldı. En büyük din görevlisine *şeyhülislâm** dendi. İdare işlerinde de bir şehrin belediye başkanına *şeyhülbeled** adı verildi. Ayrıca halk arasında, özellikle Tunus ve yörelerinde, kabile reislerine, çalgı eşliğinde kaside okuyan şairlere şeyh denir. (M)

ŞEYH (CEBEL EL—), Hermon'da zirve, Suriye ve Lübnan sınırında; kütlenin en yüksek noktasıdır; 2 814 m. (L)

ŞEYH ADİ bin MİSAFİR, yezidî dininin kurucusu (Balebek 1075-Şeyban, Laleş 1162). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Eserlerinin incelenmesinden iyi bir öğrenim gördüğü, din ve tasavvuf konularını çok iyi bildiği anlaşılıyor. Yezidîlerin kutsal kitabı sayılan *Kitab-ül-Celve*'yi Tanrı Şeyh Adi'ye göndermiş, o da kendisine inananlardan birine yazdırmıştır. Şeyh Adi bazı yezidîlere göre Tanrı durumundadır. Tanrı, onun biçimine girerek görünüş alanına çıkmıştır. Aynı zamanda şair olan Şeyh Adi, dinî düşüncelerini yansıtan öğretici, ahlâkî nitelikte şiirler yazmıştır. Mezarı bütün Yezidîlerce kutsal sayılır ve özel törenlerle ziyaret edilir. Şeyban'da bir tekkesi ve türbesi vardır. Eserleri: *İtikad-u Ehlü's-Sünne* (Sünnî İnancı); *Adab-ı Nefs* (İnsanın Uyması Gereken Kurallar); *Vesâyâ* (Öğütler). [M]

ŞEYHAN ikil. i. (ar. *şeyḫ*'ten *şeyḫān*). *Esk.* İki şeyh; hanefî bilginlerince imam Ebu Hanife ile imam Ebu Yusuf için kullanılır. (M)

Şeyh camii, Üsküdar'da cami. Divitçiler şeyhi Mustafa Efendi tarafından XVI. yy.-ın ikinci yarısında yaptırıldı. Duvarları kâgir, çatısı ahşap, minaresi taştandır. Haziresinde Mustafa Efendinin mezarı vardır. 1886'da bahriye nazırı Bahri Paşa tarafından onartıldı. (M)

ŞEYH CELÂL Bozoklu, Şah Veli, Anadolu'da isyancı türkmen dervişi (öl. Erzincan 1519). Bozok'un (bugün Yozgat) türkmen halkındandır. Turhal kasabasında bir mağaraya yerleşti ve mehdîliğini ilân etti. Osmanlı hâkimiyetine yeni geçmiş topraklar üzerindeki bir kısım Kızılbaşlar ile devlet yönetiminden memnun olmayan halkı çevresine topladı. 20 000 Kişilik bir kuvvetle, dünyaya düzen vereceğini ileri sürerek isyan etti ve bu çevreyi işgale başladı. Üzerine gönderilen Sıvas ve Karaman beylerbeylerini yenilgiye uğrattı. Rumeli beylerbeyi Ferhad Paşa ile Dulkadıroğullarından Maraş beyi Şehsuvarzade Ali Beyin kuvvetlerine karşı direnemeyeceğini anladığı için İran'a sığınmak istedi, fakat başaramadı. Erzincan ve Şarkikarahisar yöresinde, Akşehir'de meydana gelen bir savaşta, Ali Bey tarafından öldürüldü. Bu olaydan sonra, Anadolu'da çıkan mahallî isyanlar, onun adına nispetle *Celâlî* isyanları* adıyle anıldı. (M)

ŞEYH EBUBEKİR, Yezidîlerin kutsal kitabı *Kitab-ül- Cilve*'de adı geçen meleklerden birinin adı. Çarşamba günü yaratıldığına inanılır. (M)

Şeyhedebali ve **Malhatun türbeleri,** Bilecik'te Orhangazi camiinin yakınında dik bir kayalık üzerinde iki türbe. Orhan Gazi tarafından yaptırıldı (1362). Şeyhedebali türbesi, ortada bir mescit, bunun sağında üzeri kubbeli türbe, solunda biri küçük öteki büyük olan bitişik iki odadan meydana gelir. En solda da küçük bir kubbeyle örtülü, kare planlı Malhatun türbesi yer alır. Şeyhedebali türbesinde ana türbeye girişin sağında üç sanduka vardır. Mescit mihraplıdır; tavanı XIX. yy.da yapılmış ampir üslûbundadır. (M)

ŞEYHEYN ikil i. (ar. *şeyḫ*'ten *şeyḫeyn*). *Esk.* İki şeyh. || Halife Ömer ile Ebubekir'in ortak unvanı. || İmamı Âzam ile imam Yusuf'un ortak unvanı. (M)

Şeyhfazıl türbesi, Fergana'da Karahanlılara ait (XII. yy.) türbe, Muhammed bin Cezair adına üç katlı olarak yapılmıştır. 14 m yüksekliğindeki türbenin dıştan birinci katı kübik, ikinci katı sekizgen, üçüncü katı konik olarak görünür. Dış duvarlar sadedir. İçi zengin süslemeli ve mimarî şekle uygundur. Alt kısımda alçı süslemeler, ortada sağır kemerler ve kabartma kûfî yazı frizi vardır. En üstte tramplarin etrafı dilimli kemerlerle çevrelenmiştir. (M)

ŞEYH GALİB (Mehmed), türk şairi (İstanbul 1757 - ay.y. 1799). Babası Mustafa Reşid Efendi, annesi Emine Hatundur. Kuvvetli bir tasavvuf eğitimi içinde yetişen babası Mevlevîliğe ve Melâmiliğe bağlı şiirle de uğraşan kültürlü bir kişiydi. Galib'in dedesi Mehmed Efendi de mevlevî tarikatı aydınlarındandı. Galib ilköğrenimini babasından gördü. Hamdi adlı bir bilginden arapça okuduğu ve kendisine *Esad* mahlasını veren Süleyman Neşet'ten de (öl. 1807) öğrenimi sırasında faydalandığı bilinmektedir. Çok genç yaştayken güzlü bir şair ve geniş kültürlü bir aydın olarak tanındı. İlk şiirlerinde Esad mahlasını kullandı; bu adın başkalarınca da benimsendiğini görerek *Galib* adını kullanmağa başladı. Her iki mahlası birlikte de kullandığı görüldü. Henüz 24 yaşlarındayken divan sahibi olan şair, 26 yaşlarında türk edebiyatında mesnevî türünün en başarılı örneklerinden biri sayılan *Hüsn* ü Aşk* adlı eserini tamamladı (1783). Bir yıl sonra, Konya'da Mevlânâ dergâhında çileye girdi, fakat ayrılığına dayanamayan babasının isteği üzerine çilesini tamamlamadan İstanbul'a döndü; Yenikapı mevlevîhanesinde yeniden çileye girdikten sonra hücreye çıktı. Sütlüce'deki evinde 1791'e kadar ilimle ve eser yazmakla uğraştı. Bu tarihte Galata mevlevîhanesi şeyhliğine getirildi. Sekiz yıl kadar süren dergâh şeyhliği sırasında padişah Selim III (1789-1807), Valide Sultan ve padişahın hemşiresi Beyhan Sultanın yakınları arasında yer aldı. Bunun sonucu olarak Selim III ve Valide Sultan da harap bir durumda olan dergâhı ve Kasımpaşa mevlevîhanesini tamir ettirdi; mezarı, Galata mevlevihanesi avlusundaki türbededir.

Şeyh Galib'in *Divan*'ı ve *Hüsn ü Aşk*'ından başka *Şerh-i Cezire-i Mesnevî*'si (*Cezire-i Mesnevî* adlı Eserin Açıklaması) ile *Er - Risalet - Behiyye fî Tarikat - il - Mevleviye* (Mevlevî Tarikatı Hakkında Güzel Kitapçık) adlı eserleri vardır. Galib'in *Divan*'ının İstanbul kütüphanelerinde 18 nüshası olduğu bilinmektedir. Üniversite kütüphanesindeki 5531 numaralı elyazmasının, yazılma, tezhip ve ciltlenmesine Selim III'ün 3 000 altın harcadığı söylenir. Şeyh Galib'in *Divan*'ının tek basımı *Hüsn ü Aşk* ile birlikte, tâlik yazı ile ve taşbasması olarak Mısır'da yapıldı (1836). *Divan*'daki kaside ve gazellerinde hayalinin inceliği, dil ve anlatımının yeniliği, heyecan ve duygularının içtenliği dikkati çeker. *Hüsn* ü Aşk* adlı mesnevîsi, Galib'in büyük ününü kazandığı eseridir.

Şerh-i Cezire-i Mesnevî, Yusuf Sine-çâk'ın (öl. 1546), *Cezire-i Mesnevî*'sinin açıklamasıdır. *Er-Risalet-ül-Behiye fi Tarikat-il Mevleviye,* Köseç Ahmed Dedenin *Es-Sohbet-üs-Sâfiye* (Temiz Kişilerin Söyleşmesi) adlı arapça risalesine, yine arapça olarak yapılmış bir açıklamadır. Bunlardan başka Galib'in mevlevî şairleri hakkında bir tezkiresi olduğu söylenirse de, bu eser dervişlerinden Esrar Dede'ye (öl. 1797) verecek düzene sokulmasını ve tamamlanmasını istediği bir müsveddedir. Esrar Dede, Şeyh Galib'in *Tezkire-i Şuarâ-i Mevleviye*'sinin bir taslağı olan ve bazı mevlevî şairlerinden seçme şiirleri toplayan, bir kısmının şairleri hakkında bilgi veren müsveddeyi tamamlayıp düzenleyerek *Tezkire-i Şuara-yı Mevleviye*'yi (Mevlevî Şairlerinin Biyografileri) meydana getirdi.

Şeyh Galib, sebk-i hindî (hind üslûbu) adı verilen ince ve uzak çağrışımlara dayalı anlatım yolunun en başarılı örneğini vermiştir. Hayalinin zenginliği, üslûbunun inceliği, duygularının içtenliği ve sembollerinin özelliği bakımından klasik türk edebiyatının son büyük temsilcisidir. (→ Bibliyo.) [M]

ŞEYH HAMDULLAH, türk hattatı (Amasya 1429 - İstanbul 1519). Yalnız, gençlik yıllarının Amasya'da geçtiği, Abbasîlerin son döneminde yaşayan Yakutı Mustasımî'nin yazılarını incelediği, Bağdatlı Abdullah Sayrafî adlı bir hattatın yazılarından yararlandığı bilinir. Amasya'ya vali olarak gönderilen Şehzade Bayezid (Bayezid II) ile yakınlık kurdu, ona yazı dersi verdi. Bayezid tahta çıkınca İstanbul'a çağrıldı. Sühreverdiye ve Zeyniye tarikatlarına bağlıydı. Nesih ve sülüs yazı türünde bir çığır açan Şeyh Hamdullah'ın bazı eserleri Topkapı sarayı ve Ayasofya kütüphanelerindedir. Birçok Kur'an ve en'am'ı vardır. (M)

ŞEYHÎ (Yusuf), **Hekim Sinan** denir, türk şairi (Kütahya ? - ay.y. 1439). Türkmen soyundandır. Şair Ahmedî'den öğrenim gördü. İran'a gitti. Orada tıp, hikmet ve tasavvuf konularında çalıştı. Dönüşünde Ankara'ya uğrayarak Hacı Bayram Veli'ye kapılandı. Ondan *Şeyhî* takma adını aldı. Sonra Kütahya'ya yerleşti; bir attar dükkânı açarak hekimliğe başladı. Bu arada, Germiyanoğlu Yakub Beyin musahibi ve özel hekimi oldu; özel toplantılarına katıldı. Çelebi Mehmed ile ilişkiler kurdu. Hastalığında Çelebi Mehmed'i tedavi ederek, onun da özel hekimi oldu. Ayrıca Çelebi Mehmed'in kardeşi Emîr Süleyman ile de dostluk kurdu. Murad II'nin ilk saltanat yıllarında da padişahla iyi ilişkileri oldu. Germiyanoğlu Yakub Beyin ölümüne ağıt (mersiye) yazdı (1429). Çelebi Mehmed'in kendisine tımar olarak verdiği Tonkurlu köyüne giderken soyguncuların saldırısına uğraması üzerine yazdığı yerici, alaycı, güldürücü bir nitelik taşıyan *Harname* adlı mesnevîsiyle tanındı. Bu eserini Çelebi Sultan Mehmed'e sundu. Şiirlerinde birçok türkçe söz ve deyim olduğu için türk dili tarihi bakımından ayrı bir önemi vardır. Eserleri: *Divan; Harname* (Eşek Kitabı); *Hüsrev ü Şirin* (basılışı: 1963). [→ Bibliyo.] (M)

şeyh
(«Türkische Gewänder» adlı kitaptan)

ŞEYH İLÂHİİ NAKŞIBENDÎ (Abdullah İlâhîi Simavî), türk mutasavvıfı (Simav ? - Vardar Yenicesi 1490). Öğrenimini yapmak için İstanbul'a geldi ve Zeyrek medresesine yerleşti. Bir süre sonra Alâeddin Ali Tusî ile Horasan'a gitti. Semerkand'da Hace Ubeydullahı Ahtar'dan tasavvuf öğrenimi gördü. Kasrı Arifan'da Şahı Nakşıbend'in türbesinin bulunduğu yerde kaldı, sonra müritlerinden Ahmed Buharî ile Simav'a döndü. Kısa bir süre içinde Simav ve yöresinde ün kazandı. Ahmed Buharî'yi İstanbul'a gönderdi; kendisi Simav'da kaldı. Fatih'in ölümünden sonra, Kazasker Manisalı Çelebi'nin ricası üzerine İstanbul'a geldi ve tekrar Zeyrek medresesine yerleşti. Şeyh İlâhîi, kısa bir sürede Nakşıbendîliği geniş halk kütlesi arasında yaymayı başardı. Tekkesine devlet adamlarının yanında, Şeyh Muslihiddini Tavil, Lûtfullah Üskübî, Abid Çelebi gibi devrin ünlü bilginleri de devam ediyordu. Şeyh İlâhîi, bir süre sonra Vardar Yenicesi'ne gitti. Eserleri: *Şerh alâ Varidat-ı Kübra* («Varidat-ı Kübra Yorumu») [arapça]; *Şerh alâ Miftahu'l-Gayb* («Miftahu'l Gayb Yorumu») [arapça]; *Zadu'l-Müştakin* (İsteklilerin Yiyeceği); *Necatü'l-Ervah* (Ruhların Kurtuluşu); *Esrarname; Manzume-i Miraciyye* (Miraç Manzumesi); *Meslekü't-Talibin* (Taliplerin

Foto. MEYDAN

Yolu); *Fusulu'l-Vüsul* (Kavuşmaların Bölümleri). [M]

ŞEYHÎLER, Ahmed Ahsaî'nin (1744-1828) kelâm konusunda ileri sürdüğü görüşleri benimseyenlere verilen ad. Şeyhîler din ve hadisleri değişik nitelikte yorumlar. Onlara göre Allah, yeryüzünü oniki imam için yaratmıştır. Onlar olmasaydı hiç bir şey yaratılmayacaktı. Allah, gücünü onlar aracılığıyle gösterir. Allah, insan aklının sınırlarını aştığı için anlaşılamaz. Ancak en yüksek varlığın cevheri olan imamların aracılığıyle bilinebilir. İmamlar yaratılmışların en önünde gelirler. Şiî inancına çeşitli yönlerden karşıt olan Şeyhîlerin inancı, bâbî (bk. BÂBÎLER) mezhebinin doğmasına yol açtı. (M)

ŞEYHİYE i. (Abdülkadir bin Muhammed *Şeyhî*'nin adından ar. *şeyhiyye*). Tasav. Şaziliye tarikatının kollarından biri.

— ANSİKL. *Şeyhiye,* Ebubekir soyundan gelen Abdülkadir bin Muhammed Şeyhî (1544-1615) tarafından kuruldu. Tarikatın töreleri Şaziliye tarikatının aynıdır. Şeyhiye daha çok Cezayir'in güneyinde Fas yakınlarında yayıldı. XIX. yy.da ortaya çıkan Bû Amame, kendisinin Abdülkadir'in halefi olduğunu ileri sürdü; tarikat törelerini, bazı zikirler ve bir dua ekleyerek genişletti. (M)

ŞEYHLİ, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Samsun ili, Ladik ilçesi) bucak; 3 875 nüf.; 11 köy (1965). —*Bucak merkezi,* 817 nüf. (1965). Ladik - Taşova yolunun 15. km'sine 6 km'lik bir yolla bağlıdır; yüksl. 930 m. (M)

ŞEYHLİ gölü, Doğu Anadolu'da, Ağrı dağının güneybatı eteğinde, Doğubayazıt kuzeyindeki ovanın çukur bir yerini kaplayan küçük ve sığ bir tatlı su gölü. Fazla suyunu İran Azerbaycanı'nda Zengimar çayı ile Aras ırmağına gönderir. (M)

ŞEYHLİK i. (*şeyh*'ten *şeyh-lik*). Şeyh olma hali. (M)

Şeyhmalikmüeyyed camii, Kahire'de cami. Memlûk sultanı Müeyyed tarafından yaptırıldı (1420). Caminin üzeri kubbeyle örtülüdür; içi, ana kubbeye paralel üç sahna ayrılmıştır. Avlusu üç çifte galeriyle çevrilidir. Her iki uçta kubbeli iki türbe vardır. (M)

ŞEYHOĞLU Mustafa Cemalî, türk şairi (Germiyan 1340 - ?). Çağının bilgin ve şairleri arasında ün kazandı. Germiyanoğlu Süleyman Şahın isteği üzerine farsça *Merzbanname*'yi (Sınır Beyinin Serüveni) manzum olarak Türkçeye çevirdi. Gene Süleyman Şahın isteğiyle Keykâvus'un *Kabusname*'sini türkçeleştirdi. *Hurşit ü Ferahşad* adlı mesnevîsi (1387), divan edebiyatının ilk büyük manzum aşk hikâyesidir. Süleyman Şah için yazmağa başladığı bu eserini Süleyman Şahın ölümü üzerine Yıldırım Bayezid'e sundu. *Hurşid ü Ferahşad*'da İran hükümdarı Şah Siyavuş'un kızı Hurşid ile Magrıp sultanı Ferahşad'ın sevgi macerasını anlattı; sıkıntı ve fedakârlıktan sonra mutluluğa erişilebileceği düşüncesini savundu. Yerli hayata ait sahneleri sağlam bir dil ve üslûp içinde konu edindi. (M)

ŞEYH SAİD, Arap yarımadasında küçük fransız arazisi, Babülmendeb boğazı kıyısında, ingiliz adası Perim'in karşısında. Şeyh Said topraklarını Şeyh Ali Tabatt 1868'de Marsilya Rabaud-Bazin şirketine bıraktı. İstanbul antlaşmasında (1870) 1868 sözleşmesi ve fransız hakları onaylandı. Rabaud-Bazin şirketi, araziyi 1886'da Fransa'ya bıraktı. İstanbul antlaşmasının geçerliliğine İngiltere karşı çıktı. 1936'da Yemen imamının araziyi işgal ettirmesi Fransa hükûmetinin protestosuna yol açtı. (L)

ŞEYH SAİT (Mehmed), Şeyh Sait ayaklanmasının elebaşısı (Palu 1865-Diyarbakır 1925). Şeyh Mahmud'un oğlu. Medrese öğrenimi gördü. Palu'dan ayrılarak Erzurum'un Hınıs ilçesine yerleşti. Şeyh sıfatıyle halkın din duygularını sömürerek varlığını çoğalttı; birçok sürü sahibi oldu. Şavşan bucağındaki geniş ovalarda yetiştirdiği koyunları Suriye'ye sattı. Bu yüzden sık sık Halep'e gitti. Gezileri sırasında yol boyundaki aşiretler arasında geniş ün ve itibar sahibi oldu; kürt bağımsızlık hareketi taraftarlarıyle tanıştı ve bu amacı benimsedi. Oğlu Ali Rıza'yı birkaç defa İstanbul'a yollayarak oradaki kürtçülerle ilişki kurdu. Zaza kürtleri arasındaki otoritesini sağlamlaştırdı. Kendi adıyle anılan ayaklanmayı başlatarak yönetti. Yakalanarak Şark İstiklâl mahkemesine verildi (26 mayıs 1925). Öteki isyancılarla birlikte idam edildi. (M)

Şeyh Sait ayaklanması, Şeyh Sait tarafından Türkiye'nin doğu bölgesinin bir kesiminde çıkarılan isyan (1 şubat 1925-15 nisan 1925). Elazığ'ın Egil bucağının Piran köyünde saklanan mahkûmları aramağa gelen bir jandarma teğmeni kumandasındaki birliklere ateş açılmasıyle başladı. Ayaklanma hızla genişledi. Şeyh Sait'in emri üzerinde telefon ve telgraf hatları kesildi. İsyancı kuvvetler ilk olarak Genç vilâyetinin merkezi Drahni'yi ele geçirdiler (16 şubat). Şeyh Sait, kendisine katılan dört aşiretin kuvvetleriyle birlikte Çapakçur, Muş ve Diyarbakır cephelerini kurdu. İsyancı kuvvetler bir piyade alayını Diyarbakır'a doğru çekilmek zorunda bıraktı (19 şubat). Üç gün sonra hükûmet kuvvetlerinin yaptığı taarruz da başarısızlıkla sonuçlandı. Ayrıca âsiler yeni bir saldırıya geçerek aynı gün Hani'ye girdiler ve bir süvari alayını pusuya düşürerek esir aldılar. Elazığ, Muş gibi vilâyetlerde Şeyh Sait taraftarları bazı başarılar elde ederek yağma hareketlerine giriştiler. Şeyh Abdullah'ın yönetimindeki isyancılardan bir kısmı Muş cephesinde Varto'yu alarak Erzurum üstüne yürüdü. Şeyh Sait de emrindeki 5 000 kişilik kuvvetle dört koldan Diyarbakır'a saldırdı (7 mart). Bir yandan da bölge halkına «Halife sizi bekliyor. Hilâfetsiz müslümanlar olmaz. Hiç bir halife memleketten çıkarılmaz. Şiarımız dindir. Şimdiki hükûmet dinsizlik neşretmektedir. Şeriat isteyiniz. Kadınlar çıplaktır. Mekteplerde dinsizlik ilerliyor» şeklinde bildiriler dağıtıldı. Hükûmet kuvvetleri Diyarbakır'ı yerli halktan da yardım görerek şiddetle savundu ve isyancıları bozguna uğratarak takibe başladı (8 mart). 2 Mart 1925'te doğu illerinde ilân edilen seferberlik uyarınca hükûmet kuvvetlerinden büyük bir kısmı Diyarbakır'a geldi (9 mart). Bu tarihten itibaren hükûmet kuvvetleri geniş bir temizlik harekâtıyle birlikte âsilerin elindeki yerleri geri almağa başladı. Şeyh Sait, maiyetiyle birlikte Varto'nun güneyindeki Carpuh köprüsünde sıkıştırılarak yakalandı (15 Nisan). Şeyh Sait isyanını elaltından destekleyen Kürdistan Teali cemiyeti reisi eski Şûrayı Devlet reislerinden Seyit Abdülkadir de İstanbul'da ele geçirilerek 12 arkadaşıyle birlikte yargılanmak üzere Diyarbakır'a getirildi. Abdülkadir ve 5 arkadaşı yargılanarak, idam edildiler (27 mayıs). Yapılan kovuşturmada, isyancıların giydikleri yabancı asker üniformaları, üzerlerinde çıkan yabancı paralar, kullandıkları türk ordusuna ait olmayan yabancı silâh ve cephane ve bildirilerin Avrupa'da basılmış oluşu v.b. delillerden isyanın yabancı bir ülkeden (İngiltere) geniş destek gördüğü ortaya çıktı. Şeyh Sait ve 47 kişi Şark İstiklâl mahkemesi tarafından idama mahkûm edildi. Karar Diyarbakır'da Siverek kapısında yerine getirildi (29 haziran 1925). [M]

ŞEYH SİNAN RUMÎ Burdurî, türk mutasavvıfı (Burdur ? - ay.y. 1505). Medrese öğrenimi gördü. Bursa'da Ahmetpaşa medresesi müderrisliğinde bulundu. Eserleri: *Haşiye-yi Şerh-i Akaid* (Akaidin Yorumuna Ek); *Haşiye-yi Şerh-i Miftah* (Miftah Yorumuna Ek); *Haşiye-yi Tecvid* (Tecvid'e Ek); *Haşiye-yi Mutavvel* (Mutavvel'e Ek). [M]

Şeyh Şahabeddinsühreverdi külliyesi, Konya Ereğli'sinde külliye. Karamanoğlu Süleyman Beyin kızı Nasiha Hatun tarafından yaptırıldı (1391). Burada Sühreverdî tarikatından bir şeyh gömülü olduğu için bu adla anılır. Mescit, tekke, imaret, türbe ve bazı hücrelerden meydana gelen külliyeden bugün yalnız mescit, birinin üstü açık, öteki kubbeli olan iki türbeyle bahçesinde birkaç sütun kalmıştır. (M)

ŞEYH ŞAMİL, Dağıstanlı halk kahramanı ve lideri (Gimri, Dağıstan 1798 [?] Medine 1871), avar asıllıydı. Gençlik yıllarında, Ruslara karşı mücadele eden önderlerden Molla Muhammed'in yanında bulundu. Kafkas müslümanları arasında birliğin kurulması için şeriat hükümlerinin tam olarak uygulanmasını gerekli gördü. 1830'da Molla Muhammed ve Şamil, Avarların elinde olan Hunzak şehrine saldırıya geçtiler. Şehrin hâkimi Hacı Murad, Ruslardan yardım istedi. Rusların da gönderdiği yardım kuvvetleriyle Şeyh Şamil ve Molla Muhammed yenilgiye uğratıldı. 1831 ve 1932'de Hacı Murad'a karşı savaşlar sürdürüldü. Gimri önünde yapılan savaşta Molla Muhammed öldü (1832). Onun yerine Hamza Bey geçti, Hamza Bey de 1834'te Hacı Murad tarafından öldürülünce, Şamil imam seçildi. Bu sırada Ruslar Kafkasya'da birkaç koldan saldırıya geçtiler. Şamil, general İveliç'in ve general Fese'nin kumandasındaki birlikleri yendi ve Ruslar ile barış yapıldı. Bundan sonra, birçok kabile Şamil'in emrine girdi. Rus birlikleri dört büyük birlik halinde Şamil'e karşı yeniden harekete geçti. Şamil, kuvvetlerine Ahulğo'da toplanma emrini verdi. General Grabbe 13 000 kişiyle Şamil'in bulunduğu Ahulğo'yu kuşattı. İki ay kadar süren kanlı çarpışmalar sonunda yeniden barış yapıldı. Şamil'in oğlu Cemaleddin, rehin olarak Ruslara verildi. Şeyh Şamil, Grabbe'nin teslim olma teklifini kabul etmeyince, Ahulğo, Ruslar tarafından alındı. Şamil kaçmayı başardı. Avar hanı Hacı Murad, Şamil tarafına geçti. Ekinleri ateşe veren Ruslar, köyleri teslim olmağa zorladılar. Rusların bu hareketi karşısında, Şamil de gereken tedbirleri aldı. Yönetimi altındaki bölgeleri naipliklere ayırdı: beş naiplik, bir vilâyeti meydana getiriyordu. Vilâyetler, dinî ve siyasî gücü elinde bulunduran kumandanlar tarafından yönetiliyordu. Naipler vergileri topluyor ve adlî işleri yönetiyorlardı. Köylerde kadılar bulunuyordu. Daimî askerî birliklerin yanı sıra, 15'ten 50 yaşına kadar olan erkekler de askerî eğitim görüyorlardı. Şeyh Şamil'in yanında dindar ve cesur kişilerden meydana gelen muhafız birliği vardı. Bunların sayısı 1 000 kadardı. Silâhlar, İran ve Osmanlı devletinden alınıyordu, ayrıca Derbent yakınındaki Kubaçi'de bir silâh imalâthanesi vardı. Ruslar, bütün çabalarına rağmen olumlu bir sonuç elde edemeyince rus harbiye nazırı Çernışov, 1843 ilkbaharında Tiflis'e gönderildi. General Grabbe, Ahulğo'nun düşmesi üzerine Şamil'in kendisine merkez yaptığı Darğa'ya iki saldırı yaptı; fakat bu saldırılar büyük kayıplarla sonuçlandı. Grabbe görevinden alındı; Vorontsov, başkumandanlığa getirildi. Kafkasya'daki rus ordusu 160 000 kişiyi buluyordu. Vorontsov, 1845 yazında Darğa üstüne yürüdü. Şamil, üstüne gönderilen kuvvetlere karşı koyamayacağını anlayınca dağlara çekildi. Darğa'yı ele geçirmelerine rağmen, rus birlikleri dönüşte Şamil'in çeteleri tarafından oldukça hırpalandı. Vorontsov, Şamil'in kuvvetlerinin gizlendiği ormanları tahrip etti; fakat bu hareket de bir sonuç vermedi. Bu sırada Şamil ile anlaşamayan Hacı Murad, Ruslara sığınınca, Şamil'in kuvvetleri zayıfladı. Şeyh Şamil 1852'de Kabartay'ı (Kabarda) işgal etti; fakat, burada tutunamadı. Kırım savaşı başlayınca rus birlikleri azaldı. Şamil, Osmanlı devletinden yardım istediyse de bir sonuç alamadı. Kırım savaşı sürerken, iki gürcü prensesini esir alan Şamil, bunlarla, Rusların elinde esir olan oğlu Cemaleddin'i değiştirdi. Kırım savaşından sonra Ruslar, Kafkas harekâtına yeniden önem verdiler. Yeni çar Aleksandr II, Kafkasya orduları başkumandanlığına prens Baryatinskiy'i getirdi. Ruslar, İran ve Türkiye sınırlarını kontrol altına alarak, Şamil'in buralardan silâh ve cephane sağlamasını önlediler. Bunun üzerine Şamil de bir emirnameyle bütün müslümanlardan, kanlarının son damlasına kadar mücadele etmelerini istedi. Bütün hazinelerini de Andı dağlarının ortasında bulunan Ezan gölüne gömdürdü. Baryatinskiy ile birlikte Kafkasya'ya gelen ve bu bölgeyi iyi tanıyan general Milyutin, rus ordusunu beş kola ayırdı. İlk saldırı 1856'da Çeçenler üstüne yapıldı. Çeçenler, iki yıl kadar üstün rus kuvvetlerine dayandılar. Şeyh Şamil birçok savaştan sonra Vedeno kalesine çekildi. Çeçenistan'ın düşmesi, Şamil için büyük bir kayıp oldu. Ruslar, 7 000 kişinin savunduğu Vedeno'yu kuşattılar. Rus topçu ateşi altında eriyen

Şeyh ül-Beled
eski İmparatorluk
Kahire müzesi

Foto. LAROUSSE

Şamil kuvvetleri, dağlara çekildi. Şamil'in çevresinde kimse kalmadı. 30 Ağustos 1859'da Şamil'in son sığınağı olan Gunib kuşatıldı. Rusların, teslim olması için yaptığı teklifi reddeden Şamil, yanında bulunan 400 kişiyle karşı koymağa başladı. Fakat rus topçusu karşısında kuvvetlerinin çoğunu kaybederek 6 eylül 1859'da iki oğluyle birlikte Ruslara teslim olmak zorunda kaldı. Ruslar, Şeyh Şamil'e karşı iyi davrandılar. Şamil, çar Aleksandr II tarafından kabul edildi; 1869'a kadar Moskova yakınlarındaki Kaluga şehrinde oturdu. Hacca gitme izni alınca, Hicaz'a giderek Medine'ye yerleşti. (M)

ŞEYH ŞAMNAİL, Yezidîlerin kutsal kitabı *Kitab-ül-Cilve**de* adı geçen meleklerden biri. Salı günü yaratıldığına inanılır. (M)

ŞEYH ŞEMSEDDİN, Yezidîlerin kutsal kitabı olan *Kitab-ül-Cilve*'de adı geçen meleklerden biri. Cuma günü yaratıldığı söylenir. (M)

ŞEYHUHAT i. (ar. *şeyḫūḫat*). *Esk.* Şeyhlik. || Yaşlılık, ihtiyarlık. (M)

Şeyh ül-Beled, Mariette'in yaptığı kazılarda ortaya çıkarılan ağaçtan mısır heykeli (IV. Sülâle, Eski İmparatorluk). Çıkarıldığı köyün belediye başkanına (şeyh ül-beled) benzediği için ona bu ad verildi (Kahire müzesi). [L]

ŞEYHÜLEKBER. Bk. MUHİDDİN ARABÎ.

ŞEYHÜLİSLÂM blş. i. (ar. *şeyḫ* ve *islām*'dan taml. *şeyḫü'l-islām*). Teşk. tar. İslâm ülkelerinde bütün din kurumlarının başında bulunan en yüksek görevlilere, X. yy.ın ikinci yarısından sonra şeref mukabili olarak verilen genel unvan. (Bk. ANSİKL.) || *Şeyhülislâm arzı*, şeyhülislâmların padişahlara hitaben yazdıkları resmî yazı. Bk. ANSİKL.

— İda. *Esk. Şeyhülislâm kapısı*, şeyhülislâmların görev yaptıkları daire (*Dairei Meşihat* da denirdi). || *Şeyhülislâm tebdili*, şeyhülislâmların değiştirilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Şeyhülislâm telhisi*, şeyhülislâmın padişaha yazdığı telhis.*

— ANSİKL. Teşk. tar. *Şeyhülislâm* terimi yerine «müfti», «müftilenam», «esasülfudala», «sadrussudur», «müsnednişini fetva» gibi unvanların kullanıldığı da görülür. Bazı ülkelerde, özellikle Osmanlı devletinde en yüksek din görevlilerine daha çok şeyhülislâm dendiği gibi, hanbelî mezhebine bağlı şeyhler de bu unvanla anılıyordu. Memlûklar devrinde değişik konularda verdikleri fetvalarla ün kazanan fıkıh bilginlerine özellikle şafiî baş kadılarına şeyhülislâm denirdi. Böylece ilk dönemlerde şeyhülislâm unvanının bir görevde bulunan kimseye değil, islâm diniyle ilgili konularda büyük yetkisiyle tanınanlara da verildiği anlaşılıyordu. Fatih kanunnamelerinde kayıtlı bulunmasına rağmen, Osmanlılarda Şeyhülislâmlığın resmî bir makam niteliği kazanması Selim ve Kanunî devirlerinde oldu. İlk resmî şeyhülislâm Zembilli Ali Efendi (öl. 1525) ile Kemalpaşazade'dir (öl. 1534). Osmanlılarda Şeyhülislâmlık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinin üstünde bir makamdı. Şeyhülislâmı padişah tayin ederdi. Dinî bayramlarda, sultanın cenaze törenlerinde ve kılıç kuşanma törenlerinde, şeyhülislâmın özel bir yeri vardı. Zamanla padişahlar dinî konuların yanı sıra, savaş ilânı, yakınlarından birinin öldürülmesi ve benzeri siyasî konularda da şeyhülislâmlardan fetva aldılar. Kamuyu ilgilendiren veya önemi büyük olan fetvaları şeyhülislâm, günlük fetvaları da fetva emini denilen müftü veriyordu. Padişah tarafından tayin edilen kadı adaylarını belirtmek de şeyhülislâmın göreviydi; kanunların geçerliğini sağlayan fetvaları da, yine o veriyordu. XVI. yy.dan sonra şeyhülislâm deyiminin sınırları, kesinlik kazandı ve resmî bir görevde bulunan kimsenin makamıyle ilgili bir unvan oldu. Fetva makamında bulunan ve fetva verme yetkisi olan bütün müftülere, şeyhülislâm (müftilenam) denildi. Osmanlı devletinde, halifeliğin Türklere geçişinden sonra, şeyhülislâm unvanı yalnız din kurumlarının en yükseğinin başında bulunan görevliye verildi. Ancak, Osmanlıların sünnî mezhebinden olması dolayısıyle şeyhülislâm, sünnîlerden olurdu. Osmanlılarda şeyhülislâmlık makamına getirilecek kimsenin ilmiye sınıfından olması, değişik bilimsel aşamalardan geçmesi ve belirli görev kademelerinde yükselmesi gerekirdi. Osmanlı devletinin dışında kalan ve malikî, hanbelî, şafiî mezhebinden olan ülkelerdeki yüksek din görevlilerine de şeyhülislâm unvanı veriliyordu. Şiî mezhebine bağlı kimseler, bu dört mezhebin benimsendiği ülkelerde, şeyhülislâmlık görevine getirilmezdi. XIX. yy. başlarına kadar devlet içinde önemli bir yeri ve görevi olan şeyhülislâmların, zaman zaman siyasî ve iktisadî işlere de karıştıkları, birtakım isyanları, ayaklanmaları körükledikleri görüldü. Özellikle Osmanlı devletinde XVII. yy. başından XVIII. yy. sonlarına kadar şeyhülislâmlar bazen yetki sınırlarını aşarak, devletin siyasî bütünlüğünü sarsıcı nitelikteki hareketleri desteklediler. Başlangıçta yalnız din işleriyle ilgili olan Şeyhülislâmlık sonraları siyasî bir nitelik kazandı. Şeyhülislâma yardımcı olmak amacıyle kethüda, kâhya, telhisçi, mektupçu, fetva emini gibi görevliler verildi. Böylece fetva almak için başvurulacak *Babıfetva* (Fetva kapısı) kuruldu. XIX. yy.da hükûmet içinde yer almamakla birlikte bu kurum, nezaretlerle denk duruma geldi. 1876 Teşkilâtı Esasiye kanununun 27. maddesi uyarınca sadrazam ve şeyhülislâm padişah; nazırların da, sadrazam tarafından tayin edilmesi kabul edilince şeyhülislâm, nazırlardan da üstün bir yer kazandı. Osmanlı devletinde Fatih zamanında kurulan ve zamanla birçok değişikliğe uğrayan Şeyhülislâmlık kurumu, Cumhuriyetin ilânından sonra ortadan kaldırılarak dinle ilgili görevler Diyanet İşleri başkanlığına verildi.

● *Şeyhülislâm arzı*. Şeyhülislâmlar tayinler, bazı devlet işleri veya özel işler dolayısıyle padişaha arzda bulunurlardı. Tanzimattan sonra ilmiye sınıfı tayinleriyle ilgili arzları sadrazam ve şeyhülislâm birlikte yapmağa başladılar.

— İda. *Esk. Şeyhülislâm tebdili*, Tanzimattan önce çavuşbaşı aracılığıyle yapılırdı. Padişahın sevdiği bir şeyhülislâm görevinden alınırsa, bu durum kendisine reisülkittap tarafından bildirilirdi. Tanzimat (1839) ile İkinci Meşrutiyet (1908) yılları arasında ise nazırlar gibi, şeyhülislâmlar da Mabeyn başkitabetinden yazılan tezkireyle değiştirildi. Meşrutiyetten sonra kabineyle birlikte şeyhülislâmların da görevi son buluyor, fakat kurulan kabinelerde genellikle eski şeyhülislâma yeniden görev veriliyordu. (→ Bibliyo.) [M]

ŞEYHÜLİSLÂM YAHYA, türk şairi (İstanbul 1553-ay.y. 1644). Ankaralı Bayramzade şeyhülislâm Zekeriya Efendinin oğlu. Önce babasından öğrenim gördü, sonra Abdülcebbarzade Derviş Mehmed Efendinin derslerini dinledi. Medrese öğrenimi yaptı. İlmiye sınıfına geçti. Hacca gitti. Bazı medreselerde müderrislik görevinde bulundu. Sonra Halep, Şam, Mısır, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarına getirildi. Anadolu, sonra Rumeli kazaskeri oldu. Şeyhülislâmlığa getirildi. Bu görevde üç defa bulundu ve toplam olarak 18 yıl şeyhülislâmlık yaptı. Başta padişah Murad IV olmak üzere devlet ilerigelenleriyle yakın ilişkiler kurdu, onlardan ilgi ve saygı gördü. Sultan İbrahim zamanında, saraya giren Cinci Hocanın kışkırtmaları yüzünden durumu sarsıldı. Hastalanmasında bu olayın da etkisi olduğunu söyleyenler vardır. Yahya Efendi, Divan edebiyatının geçiş dönemi şairlerindendir. Daha çok gazel türünde başarılı olduğu, akıcı ve yumuşak bir dille şiir yazdığı görülür. Ahmed Paşa, Necati, Baki çizgisi üstünde yürüyen Yahya Efendinin şiiri, bazen fazla duygulu ve derin, bazen sığ fakat açık bir nitelik gösterir. Şiirlerinde İstanbul Türkçesi, konuşma diline yaklaşan bir söyleyiş, anlamla ses uyumunu bağdaştıran ince bir sanat işçiliği göze çarpar. Bir dinadamı olmasına karşılık, şiirlerinde bazen *âşıkane,* bazen *rindane*'dir. Din ve tasavvuf kavramları dışında, kendinden önce gelen divan şairlerinin kullandıkları bütün kavramları kullanır. Özellikle gazellerinde birçok halk deyiminin yanında atasözlerine de yer verir. Yahya Efendinin bir şair olarak divan edebiyatına getirdiği yenilik, dilinde ve açık söyleyişindedir. Rubaî veznivle yazdığı bir gazeli yenilik sayanlar varsa da, dış biçime dayanan bir tutum, özel bir gelişme ve yenileşme niteliği taşımaz. Bazı gazelleri halk şiirine yakın nitelikler gösterir. Kendinden sonra gelen şairler üstündeki etkisi XIX. yy. sonlarına kadar sürer. Yahya Efendinin bütün şiirleri bir *Divan*'da (basımı: 1918) toplandı. Şeyhülislâm Yahya ayrıca, Kemal Paşazadenin *Nigâristan*'ını Farsçadan Türkçeye çevirdi ve Muhsini Kayserî'nin *Feraiz Manzumesi*'ni yorumladı. (M)

ŞEYHÜL MAHMUDÎ (Melik Müeyyed Seyfeddin), Mısır memlûk hükümdarı (öl. 1427), çerkes asıllıdır. Köle olarak Kahire'ye getirildi ve Atabek Berkuk tarafından satın alındı. Berkuk 1382'de sultan olunca onu da muhafız alayına aldı. 1399'da bu alayın başına, bir yıl sonra da Trablusşam valiliğine getirildi. Dımaşk yakınında Timur ile yapılan savaşa birlik kumandanı olarak katılan Şeyhül Mahmudî, bu savaşta esir düştü; serbest bırakılınca tekrar eski görevine getirildi. Kısa bir süre sonra Dimaşk valisi oldu. Bu sıralarda Sultan Ferec ile valileri arasında meydana gelen sürekli mücadelelerde sultanın tarafını tuttu. 1412'de Sultan Ferec öldürüldüğü sırada Kahire valisi olan Şeyhül Mahmudî, emîrler tarafından hükümdar seçildi. Suriye'de bulunan valiler, hükümdarlığını tanımadılar. Mahmudî, oğlu İbrahim'i kuvvetli bir ordu ile Anadolu'ya gönderdi. Kayseri'ye kadar ilerleyen İbrahim, bu bölgeleri tekrar memlûk hâkimiyeti altına aldı. (M)

şeyhülislâm («Türkische Gewänder» adlı kitaptan)

Şeyhvefa camii, hamamı, medresesi ve **türbesi,** İstanbul'da Vefa'da cami, hamam, medrese ve türbe. Fatih vakfiyesine göre Şeyh Muslihiddin Vefa tarafından Fatih veya Bayezid II devrinde yaptırıldı. (M)

ŞEYHZADE blş. i. (ar. *şeyḫ* ve fars. *-zā-de*'den *şeyḫ-zāde*). Tasav. Tarikat şeyhinin oğluna verilen ad. (Bazı tarikatlarda şeyh öldükten sonra yerine doğrudan doğruya en büyük oğlu geçerdi. Bazılarında ise, şeyhin oğlu yetenekli değilse, tarikatın ilerigelenlerinden biri şeyh seçilirdi.) [M]

ŞEYÎ sıf. (ar. *şey*'den *şey'ī*). Fels. *Esk.* Nesnel.

◆ **Şeyiyet** i. Fels. *Esk.* Nesnellik. (M)

ŞEYİN (Aleksey Semyonoviç), rus boyarı (1662 - 1700). Petro I'in yakın arkadaşıydı, Kırım savaşlarına (1687-1689) katıldı, ikinci Azak seferinde (1696) başkumandan oldu, Kırım Tatarlarının büyük istilâlarını püskürttü (1697), *strelets*'lerin isyanını bastırdı (1698). [L]

ŞEYİN (Mihail Borisoviç), rus boyarı (öl. 1634). Smolensk voyvodası oldu (1608), orayı Polonyalılara karşı yirmi ay savundu (1609-1611). 1619'a kadar esarette kaldı, 1632'de ordu kumandanı oldu, Smolensk'i Polonya'dan geri almaya çalıştı. Teslim olmak zorunda kalınca, 1634'te, haksız yere vatana ihanetle suçlandı, idam edildi. (L)

ŞEYLEŞME i. (*şey* > *şeyleşmek*'ten *şeyleşme*). Fels. İnsanın hareketli, dinamik v.b. olan bir şeyi, sabit ve statik bir varlığa dönüştürme eğilimi. || İnsan faaliyetinin, «şey»e, «nesne»ye dönüşme eğilimi. (Kökü Hegel'de olan şeyleşme kavramı, bugün gerek bazı soyoloji okulları gerek J.P. Sartre tarafından kullanılmaktadır. Şeyleşmeye örnek olarak şu olgu verilebilir: insan emeği, ticaretin ve iktisadî mübadelenin etkisinde değişimlere uğrayarak bir emtia, yani kendine has bir değeri olan bağımsız bir nesne haline gelir. Bu değer, sözü geçen emtiayı, onu yaratan insanlara yabancı ve dış bir şey durumuna sokar. Bazı sosyologlar şu tür bir analizde, şeyleşmeye «fetişizm» adı verirler: insan davranışı, emek şeklini alınca [özellikle, ücrete tabi, yani satın alınan ve satılan emek olunca] şeyleşmeye yüz tutar, yani bu yazarlara göre, kendisini meydana getirmiş olana yabancı bir fetiş nesne şeklini almağa yönelir.) [L]

ŞEYN i. (ar. *şeyn*). *Esk.* Leke, ayıp, yüzkarası: *Gönder şu dalgalar yıkasın şeyn-i hilkati* (Tevfik Fikret). [M]

ŞEYPUR i. (fars. *şeypūr*). Mus. *Esk.* Savaşlarda çalınan tunç boru. (Aynı zamanda Mehterhane sazlarındandı. Çok ses çıkarır, sesi uzaktan duyulurdu.) [M]

ŞEYTAN i. (ibranîce *haşatan,* düşman veya rakip'ten ar. *şeyṭān*). Kur'an'da, Kutsal Kitap'ta, Hıristiyan ve Yahudilerin diğer

Foto. MEYDAN

din kitaplarında isyancı meleklerin, kötü ruhların başı olarak nitelenen varlık: *Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize? / Fikr-i kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize?* (M. Â. Ersoy). *Ama o, şeytanı çatlatacak bir gülüşle* (Y.Z. Ortaç). [Bk. ANSİKL. *Din bölümü.*] || Genel olarak kötü melek. || *Mec.* Kurnaz ve genellikle kötü kimse: *Nerdesin şeytanların baş papası? Bak sana konuk geldi* (Kemal Tahir). || *Teklz.* Akıllı ve yaramaz çocuk: *Vay şeytan vay! O yaşta nasıl çabucak karar veriyordu* (H. E. Adıvar).

— ÇEŞ. DEY. ***Şeytan aldatmak,*** şeytan tarafından kandırılmak, nefsine uymak. Düş azmak. || *Şeytan arabası.* Bk. ŞEYTANARABASI. || ***Şeytan azapta gerek,*** sevilmeyen, kızılan bir kimse zor bir durumda kaldığı, bir güçlüğe uğradığı zaman «o, buna lâyıktır» anlamında kullanılır. || ***Şeytan bezi,*** erkek elbisesi yapmakta kullanılan bir çeşit pamuklu kadife kumaş. || ***Şeytan çarpmış keçi yavrusu gibi titremek.*** *Halk dili.* Çok korkmak: *Ya, Sefer Ayısını görmesiyle şeytan çarpmış keçi yavrusu gibi titremesi neyin nesi?* (Kemal Tahir). || ***Şeytan çarşısı,*** büyücünün büyü yaptığı yer. Oyuncakçı dükkânı. Kötü bir kimsenin kötülük dolu kalbi. || ***Şeytan çekici,*** becerikli, çevik ve yaramaz çocuk. || ***Şeytan diyor ki,*** kötü bir şey yapmak isteyen bir kimsenin içinde duyduğu dürtüyü belirtmek için kullandığı söz: *Gül tenli, kor dudaklı, kömür gözlü, sürmeli / Şeytan diyor ki sarmalı, yüz kerre öpmeli* (Yahya Kemal). || ***Şeytan dürtmek,*** durup dururken, birdenbire yersiz ve kötü bir şey yapmak. [Çocuk için] Beklenmedik bir yaramazlık yapmak. || ***Şeytan gibi,*** çok zeki, kurnaz ve becerikli kimseler için söylenir. || ***Şeytan köstеği,*** atlara takılan çift köstek. || *Şeytan kulağına kurşun.* Bk. KULAK. || ***Şeytan oyunda gerek,*** «şeytan her zaman kötülük yapmak için fırsat bekler, olabilecek kötülüklerden sakın» anlamında kullanılır. || ***Şeytan tüyü olmak,*** bir kimsede, kendini sevimli, çekici yapan bir özellik bulunmak. ||***Şeytana külâhı*** (veya ***pabucu***) ***ters giydirmek,*** çok kurnaz ve becerikli olmak. || ***Şeytana parmak ısırtmak,*** çok kötü ve çirkin bir şey yapmak. || ***Şeytana uymak,*** kötü bir şey yapmak arzusuna kapılmak: *Kocası şeytana uyup baştan çıkmış avratlara sıcaklık muskası yazıyoruz* (Kemal Tahir). *Başını iki yana çevirerek: — Haydi şeytana uymayayım* (B. Felek). || || ***Şeytanı eşeğe ters bindirmek*** (veya ***şeytanı şişeye sokmak***), çok kurnaz ve becerikli olmak. || ***Şeytanın art ayağı*** (veya ***kıç bacağı***), yaramaz, zeki ve kurnaz çocuklar için kullanılır. || ***Şeytanın ayağını*** (veya ***bacağını***) ***kırmak,*** çok uzun bir süreden sonra bir şeyi yapmağa karar vermek. Talihsizliği, uğursuzluğu, aksiliği yenmek. || ***Şeytanın işi yok,*** «yalnız kötü talih yüzünden» anlamında kullanılır. || ***Şeytanın yattığı yeri bilmek,*** bilinmesi çok güç, akla gelmeyecek şeyleri bilmek. || ***Değirmen şeytanı,*** değirmende tahta oluktan akan buğdayları alıp aşağıdan yukarıya doğru çıkaran küçük kovalara verilen ad.

— Bot. *Şeytan saçı,* yabanketeni. || *Şeytan şalgamı.* Bk. ŞEYTANŞALGAMI. || *Şeytan tersi.* Bk. ŞEYTANTERSİ.

— Denizc. *Şeytan akıntısı,* İstanbul boğazında Rumelihisarı, Kandilli ve Akıntıburnu arasındaki kuvvetli akıntı. || *Şeytan çarmıhı.* Bk. KILAVUZ. *çarmıhı.* || *Şeytan kilidi,* gemilerde iki tel halatı birbirine ekleme işinde kullanılan donanım gereci. (İki tel halat yan yana getirilerek şeytan kilidinin içindeki oluğa yatırılır; sonra kilitteki karşılıklı iki somun sıkılarak ekleme yapılmış olur.)

— Din. *Şeytan taşlama.* Bk. ANSİKL.

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Şeytan eğrisi,* denklemi $y^4 - x^4 + ay^2 + bx^2 = 0$ olan eğri.

— Patol. *Şeytan sesi,* sistol zamanında kuvvetlen şiddetli sufl sesi. (Kansızlarda ve özellikle klorotiklerde sağ köprücük üstü çukuruna dayatılan steteskopla duyulur.)

— Tar. *Şeytan duvarı,* Germenlerin imparatorluğu istilâ etmesini önlemek için Romalıların yaptığı korunma duvarı *Limus raeticus*'a Almanların taktığı ad (Teufelsmauer).

— Tıp. *Şeytan tırnağı.* Bk. ŞEYTANTIRNAĞI.

— Zool. *Şeytan kuşu.* Bk. ŞEYTANKUŞU. || *Şeytan minaresi.* Bk. ŞEYTANMİNARESİ. || *Şeytan örümceği.* Bk. ŞEYTANÖRÜMCEĞİ.

— ANSİKL. *Kur'an*'a göre Allah, Âdem'i yaratınca meleklerin ona secde etmelerini emretti. Meleklerin hepsi bu emre uydu; yalnız şeytan, kendisinin ateşten, Âdem'in ise topraktan yaratıldığını ileri sürerek Allah'ın emrine karşı çıktı ve cennetten kovuldu. Bir süre sonra da Âdem ile Havva'yı aldatarak onların da çıkarılmalarına sebep oldu (Âraf suresi). [Bk. ÂDEM ve HAVVA.] Kur'an, şeytanın bu kötülükleri işledikten sonra Allah'tan, cezasının kıyamet gününe bırakılmasını istedi ve bu izni aldı. Şeytanın amacı kıyamet gününe kadar insanları saptırmak, doğru yoldan çıkarmaktı. Kur'an'ın birçok ayetinde şeytan, insanı aldatarak doğru yoldan uzaklaştıran, insanların arasına düşmanlık sokan, Allah'ı unutturan, kötü işleri süsleyerek iyi gösteren bir varlık olarak nitelenir. Onun ardından gidilmemesi, onun şerrinden Allah'a sığınılması öğütlenir.

● *Şeytan taşlama,* hac görevini yerine getiren müslümanların Mina adlı yerde Kurban bayramının birinci, ikinci ve üçüncü günleri yedişer taş atmalarına verilen ad. (Söylentiye göre İbrahim peygamber oğlu İsmail'i Allah için kurban etmeğe götürürken [bk. KURBAN] burada şeytan karşılarına çıktı; İbrahim peygamber de onu kovalamak için yerde bulduğu taşları ona attı. Hac sırasında şeytanın taşlanması, kaynağını bu olaydan alır [bk. HAC].)

— G. santl. Kötülük çok değişik biçimlerde temsil edilmiş (yılan, kurbağa, canavarlar, efsanevî hayvanlar v.b.) fakat hiç biri sanatçıların hayalini şeytan kadar etkilememiştir. Şeytanın en bilinen tipi XII. yy.a doğru kesinleşti: vücudu insan vücudunu andıran, tüylü, kulakları sivri, ayakları çatallı, boynuzlu ve uzun kuyruklu bir yaratık (Chartres kilisesinin vitrayları, Paris, Reims, Amiens katedrallerindeki yontmalar v.b.). Bazen kendisine benzer büyüklü küçüklü yoldaşları vardır. XVI. yy. şeytancılık uzmanı Jean Wier'e göre «hepsi iğrenç» 72 şeytan prensi ve 7 405 926 şeytan vardır. Şeytan Kıyamet günü, günah ve sevaplar tartılırken büyük rol oynar: Melâike Mikâil terazinin bir tablasına ruhları, öbürüne ruhların işlediği günahları koyar. Şeytan pençeleri ile günah kefesine asılır ve terazinin o tarafa eğilmesini ister (Paris, Bourges v.b.).

Şeytan, ayrıca sütun başlıklarına, alın tablalarına, kiliselerin arkalıklı iskemlelerine, kornişlere, oluk ağızlarına işlendi. Bunlar kâh insana benzetilir, kâh ölçüsüz bir hayal gücüyle canavar şeklinde gösterilir. Eski Ahit ve Yeni Ahit'teki bazı temalar, dinî efsanelerde de şeytan veya şeytanlar yer alır: isyancı meleklerin düşüşü (Albrecht Dürer'in Apokalipsis'i, 1498; Fontainebleau'da Fréminet'nin freskleri; Münih'te Rubens'in tablosu). Âdem ile Havva'nın şeytana uyması; Eyyub'un şeytana uyması; İsa'nın şeytana uyması, Kıyamet günü (Autun'un, Conques'ın, Bourges ve Paris katedrallerinin büyük kapıları; Stephan Lochner'ın, Van der Weyden'in eserleri; Albi'nin freski); Keşiş Théophile'in mucizesi (Souillac ve Notre Dame de Paris'nin kabartmaları); Aziz Antoine'ın şeytana uyması (Bruegel, Schongauer, Grunewald, Callot, Bosch ve Enson'un eserleri).

Bu arada Dürer'in bir tablosunu (*Şövalye, Ölüm ve Şeytan*), Teniers, Watteau de Lille, Bruegel d'Eufer, Salvator Rosa, Goya, Delacroix'nın (Goethe'nin *Faust*'u) büyücülükten ilham alan eserlerini anmak yerinde olur.

◆ **Şeytanca** zf. Şeytana yakışır bir şekilde: *Rengârenk ışıklar önünde şeytanca kıvrılışlarla oynayan ifritin bir bedeni bir de hürriyetinin tarihi vardır* (P. Safa). [ML]

ŞEYTANARABASI blş. i. Havada rüzgâra kapılarak uçuşan ince uzun tüylü tohumlara verilen ad. (M)

ŞEYTAN dağı, Anadolu'da iki dağ: — Doğu Karadeniz kıyı dağlarında, Rize-İspir arasında; Verçenik dağının güneybatısında; 3 250 m. Rize-İspir yolu bu dağın batısında yüksek bir geçitten aşar; — Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat bölümünde, Kiğı kasabasının kuzeydoğusunda yükselir. (M)

ŞEYTANET i. (ar. *şeyṭān*'dan *şeyṭanet*). *Esk.* Şeytanlık, kurnazlık: *Bilmiş ol ki sevilmek için sadakatten ziyade şeytanet lâzımdır* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Şeytanetkâr** blş. sıf. *Esk.* Şevtanlık, fesatçılık yapan.

◆ **Şeytanetkârane** blş. zf. *Esk.* Şeytanlıkla, hileyle. (M)

ŞEYTANÎ sıf. (ar. *şeyṭān*'dan *şeyṭānî*). Şeytana yaraşır: *Varlıklarını korumak için şeytanî bir zekâ ile uğraşıyorlardı* (Ş. S. Aydemir). || Şeytanla ilgili. (M)

Şeytan köprüsü, alm. **Stiebende Brücke,** İsviçre'de XIII. yy.da Reuas (Schöllen) boğazları üzerinde inşa edilen köprü. Göschenen ve Andermatt arasında trafiği sağlayarak Sankt Gothard geçitine girişi büyük ölçüde kolaylaştırdı ve Alpler'i aşan trafiğin büyük kısmını İsviçre'ye çevirdi. Bu köprüden geçen yolun gelişmesi İsviçre konfederasyonun kurulmasının temeli oldu; yolu kontrol eden Waldstatten vâdilerindeki çoban toplulukları birleşerek Uri kantonunu kurdular ve XIV. yy.dan sonra dağ kenarı şehirleriyle ittifak yaptılar (1332'de Luzern, 1351'de Zürich, 1358'de Bern ile). Geçit yolunu ele geçirmek için Avusturya, vâdileri fethetmeğe çalıştıysa da, sonunda konfederasyonun bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. (L)

ŞEYTANKULU. Bk. ŞAHKULU AYAKLANMASI.

ŞEYTANKUŞU blş. i. Zool. Büyük nalburunlu yarasanın (*Rhinolophus ferrum-equinum*) diğer adı. (L)

ŞEYTANLIK i. (*şeytan*'dan *şeytan-lık*). Şeytan olma hali, şeytanca davranma. || *Mec.* Kurnazlık, hile: *Bunun da Mösyö McFerlan'ın şeytanlığıyle kurulmuş bir dubara olduğu anlaşıldı* (H. R. Gürpınar). || ***Şeytanlık etmek,*** şeytanca bir davranışta bulunmak, kurnazca davranmak: *Ama kumandanı görür müsün! Bir şeytanlık etmese içi rahat etmez* (M. Ş. Esendal). [M]

ŞEYTANMİNARESİ blş. i. Bazı kabuklu deniz hayvanlarının koni biçimindeki kavkısı. (M)

ŞEYTANÖRÜMCEĞİ blş. i. Zool. Ördüğü ağı rüzgâra salarak onunla uzaklara gidebilen örümcek. (L)

ŞEYTANŞALGAMI blş. i. Kırmızı veya siyah meyveli, tırmanıcı çokyıllık bitki; çitlerde, çalılıklarda yetişir. (İlmî adı *bryonia.* Kabakgillerden.)

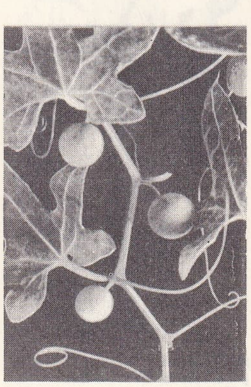
şeytanşalgamı

— ANSİKL. *Şeytanşalgamı*'nın çok iri, etli, hemen hemen tamamı nişastadan ibaret bir köksapı vardır; içinde biryonin denilen acı bir madde bulunur. Biryonin şiddetli bir müshildir. (L)

ŞEYTANTERSİ blş. i. Bot. Orta Asya'da ve Akdeniz bölgesinde yetişen pis kokulu bitki (ilmî adı *Ferula assafoetida.* Maydanozgillerden. *Eşanl.* BALDIRGAN.) || Aynı bitkiden elde edilen ve hekimlikte kullanılan reçineli zamk. (M)

ŞEYTANTIRNAĞI blş. i. Tırnağın yanında oluşan, rahatsız edici, sertleşip kalkmış üstderi. (M)

ŞEYTARACİYYE i. (ar. *şeyṭarac,* dişotu'ndan *şeyṭaraciyye*). *Esk.* Bot. Dişotugiller. (M)

ŞEYYAD i. ve sıf. (ar. *şeyd*'den *şeyyād*). *Esk.* Sıvacı. || Riyakâr, yüze gülen: *Âdab ile bas pâyini hâk-i der-i yâra / Ey Zahid-i şeyyad bu seccade değildir* (Bağdatlı Ruhî). || Helâk olan, kendini helâk eden.

— ANSİKL. Ed. ve Tasav. *Şeyyad,* XIII. ve XVI. yüzyıllar arasında Türkiye ve İran'da kullanılan bir terimdi. Kelimenin anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülür. Önceleri mevlevîler arasında «yüksek sesle manzume okuyan kimse» anlamına gelirken sonraları «yalancı ve serseri derviş» anlamına geldiği ileri sürülmüş ve şeyyad'ın batınî bir derviş topluluğunun adı olduğu kabul edilmiştir; fakat bazı araştırmacıların yaptığı incelemeler *şeyyad*'ın «sesini yükseltmek» anlamına gelen *şeyd* mastarından türediğini ve bir dinleyici topluluğu içinde yüksek sesle şiir okuyan, hikâye an-

Foto. LAROUSSE

latan kimse anlamına geldiğini ortaya koymuştur. (M)

ŞEYYAD HAMZA, türk şairi (XIII. yy.). Gezgin bir dervişti. Şiirlerini aruz ve hece vezniyle yazdı. Yunus Emre'den önce, ilk türkçe şiir yazanlardan biridir. İlk olarak Fuad Köprülü tarafından tanıtıldı (1922). Eski yazmalarda bulunan 11 şiiriyle *Yusuf ve Züleyha* mesnevîsi yayımlandı (1946). [M]

ŞEZLONG i. (fr. *chaise longue,* uzun sandalye'den). Uzanılabilecek şekilde yapılan ve üzerine döşeme yerine bez gerilen bir tür portatif koltuk: *Kapının önünde hasır sandalyeler... Şu mahud açılır kapanır ve bir türlü rahat edilmez keten şezlonglar..* (B. Felek). *Yatak odamın balkonundaki şezlonga uzanmıştım* (P. Safa). [M]

ŞEZRE i. (ar. *şezr*'den *şezre*). *Esk.* İşlenmemiş altın parçası. || Süs için kullanılan altın veya inci tanesi. (M)

Şhandogya-Upanişad, çok eski bir Upanişad metni; bir kısmı manzum olan bu metin Atman-Brahman özdeşliği konusunu işler. (L)

ŞI - BONG - NGA. Bk. NGO - TA - NGO - ÇÖ.

ŞI-DAO. Bk. ÇE-TAO.

ŞI-DZU, Çin toprakları üzerinde kurulmuş olan Moğol imparatorluğunun ilk hükümdarı Kubilay hana ölümünden sonra Çinliler tarafından verilen ad. (L)

ŞI HUANG-Dİ. Bk. ÇE HUANG-Dİ.

ŞIK sıf. (fr. *chic*'ten). Zarif, güzel (şey): *En güzide, en şık tuvaletlerin yanında en garip kıyafetler görülüyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Bundan başka yaptığımız şık evler manzarayı ihlâl edecek değildir* (F. R. Atay). || Zevkli ve modaya uygun giyinmiş (kimse): *Lâkin Nihal, bilir misin? Sen şık, hoş bir kız oluyorsun* (H. Z. Uşaklıgil). *Şık bir adam.* || *Mec.* Yerinde, uygun, oturaklı: *Şık bir cevap.* (M)

ŞIK i. (ar. *şıkk*). Bir konuda seçilebilecek yolların, alınabilecek kararların her biri: *Bir insana: kendi mahvolmakla, bütün dünyanın mahvolduğunu görmek şıklarından hangisini seçerdin? sorusunu sorunuz* (H. R. Gürpınar). || *Esk.* İkiye ayrılmış bir bütünün parçalarından her biri.

— DEY. *İki şıktan biri.* Bk. İKİ.

— Mant. *Üçüncü şıkkın imkânsızlığı,* özdeşlik ile çelişmezlik ilkelerinden çıkan ilke; üçüncü şıkkın imkânsızlığı şöyle açıklanır: «Çelişik iki önermeden, biri doğru, öteki yanlıştır; ortası yoktur.» (Bu ilke, tıpkı özdeşlik ve çelişmezlik ilkeleri gibi, klasik mantığın temellerinden biridir. Ancak diyalektik mantık ve «bütün şeyler, kendilerinde çelişkendir» diyen Hegel bu ilkeyi kabul etmez.)

— Tar. *Şıkkı evvel deftedarı.* Bk. DEFTERDARLIK || *Şıkkı rabi defterdarı.* Bk. DEFTERDARLIK.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Şıkkı evvel, şıkkı sani, şıkkı salis* (birinci malî bölge, ikinci malî bölge, üçüncü malî bölge), Osmanlı imparatorluğunda maliye yönetiminin ayrıldığı bölgelere verilen adlar. (Osmanlı maliye teşkilâtı, defterdarların yönetiminde şıkkı evvel [Avrupa kesiminde kalan bölge], şıkkı sani [Anadolu kesiminde kalan bölge], şıkkı salis [Macaristan, Mezopotamya, Suriye, Mısır, Arabistan'ı içine alan bölge] kesimlerine ayrılıyordu. Bk. [OSMANLI İMPARATORLUĞU (*Maliye bölümü*)], DEFTERDARLIK.) [ML]

ŞIKA-ŞIKİ i. Leng. Bihar ve Orissa'da, yaklaşık olarak 2,5 milyon kişi tarafından konuşulan Maithili alt lehçesi. (L)

ŞIKIRDAMAK geçz. f. (onomatope *şıkır*'dan *şıkır-da-mak*). Birbirine çarpan madenî paraların çıkardığı sese benzer bir ses çıkarmak.

◆ **Şıkırdatmak** geçl. f. Şıkırtılı ses çıkartmak. || Geçz. f. *Halk dili.* Birine para vermek gerektiğini şaka yollu anlatmak. (M)

ŞIKIR ŞIKIR zf. (onomatope *şıkır*'dan). Küçük maden parçalarının (para, zil v.b.) çıkardığı sesi anlatır.

— DEY. *Şıkır şıkır oynamak,* zil takıp, zevkle kırıla döküle oynamak: *Avanaklık edip şıkır şıkır oynamışım...* (Kemal Tahir). *Nerede ise kalkıp şıkır şıkır oynayacak...* (Y. Z. Ortaç). [M]

ŞIKIRTI i. (onomatope *şıkır*'dan *şıkır-tı*). Bir şeyin şıkırdarken çıkardığı ses: *Para şıkırtısı.* (M)

ŞIKKEYN ikil. i. (ar. *şıkk*'tan *şıkkeyn*). İki şık.

— Mal. *Esk. Şıkkeyn efendiler,* maliye nazırı (şıkkı evvel defterdarı) ve yardımcısına (şıkkı sani defterdarı) verilen ortak ad. (Bu deyim, Tanzimata kadar [1893] kullanıldı.) [M]

ŞIKLAŞMAK geçz. f. (*şık*'tan *şık-la-ş-mak*). Şık hale gelmek. (M)

ŞIKLIK i. (*şık*'tan *şık-lık*). Şık olma hali: — *Şık iş, şıklığı nispetinde kolay görünüyor* (H. R. Gürpınar). *Şıklığa meraklı bir asteğmen gibi tertemiz, pırıl pırıldı* (Kemal Tahir). [M]

ŞILIK sıf. (alm. *schlag,* sert bir kumaş'tan [?]). Kıyf. *Esk. Şılık fes.* Avusturya'da yapılan bir çeşit fes. (İçinde mukavva olduğundan öteki fesler gibi kalıplanması gerekmezdi.) [M]

ŞILLIK i. ve sıf. *Teklz.* Aşırı ve âdi bir şekilde süslenerek boyanmış bayağı kadın, sürtük: *Şıllığın biriydi. Evli barklı adamı ayarttı, işinden de etti...* (B. Felek). [M]

ŞILYAK (veya **ÇALGI**), lat. **Lyra,** Herkül ve Kuğu takımyıldızları arasında yer alan Kuzey gökküresi küçük takımyıldızı. Bu takımyıldızın başlıca yıldızı, gökyüzünün en parlak yıldızlarından biri olan 0,1 kadirden *Vega*'dır; ılım noktalarının devinmesi sonucu, Vega yaklaşık olarak 12 000 yıl sonra Kutup yıldızı olacaktır. Güneş uzayda, Vega yıldızının yakınındaki bir noktaya doğru hareket eder gibi görünür. (Bk. GÜNEREK.) Şılyak takımyıldızında, Vega'dan başka, M 57 dairesel bulutsusu bulunur; bu bulutsu bu tür gökcisimlerinin prototipidir. (Bk. YILDIZ.) *ε Lyra* bir dörtlü yıldızdır; çıplak gözle görülebilen her bileşeni tayfölçümüyle ikişer ikişer ayrılabilir. (L)

ŞIMARIK sıf. (*şımarmak*'tan *şımar-ı-k*). Şımartılmış, şımarmış: *Bu da İsmail gibi hiç gülmez. O derece ağır ve ciddî durur ki, ben karşısında kendimi bir şımarık çocuk gibi havaî ve hoppa bulurum* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Danstan sonra kâğıt fesin (çünkü fes şimdi Mısır'dan sonra Paris kabarelerinde tuhaf olmak için giyilir) içine yuvarlaklar ve serpintiler doldurmuş, şımarık bir tavırla herkesin yüzüne bir şey atıyor* (F. R. Atay).

◆ **Şımarıklık** i. Şımarık olma hali, şımarıkça davranış: *Öyle şımarıklıkları vardı ki, Nihal'i birden başka bir çocuk olmuş zannettirirdi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

ŞIMARMAK geçz. f. Fazla ilgi, zaaf ve hoşgörüden cesaret alarak yersiz ve aşırı davranışlarda bulunmak: *Son günlerde hayli şımardı. Çocuğun her dediği yapılırsa şımarır.*

◆ **Şımartılmak** edilg. f. Şımartmak eylemine konu olmak: *Evin en küçüğü olduğu için çok fazla şımartılmış.*

◆ **Şımartmak** geçl. f. Yüz vermek, şımarmasına yol açmak: *Beni, beklediği çocuğu yerine sever, şımartırmış* (Ş. S. Aydemir). [M]

ŞIN i. Dilbil. Arap alfabesinin on üçüncü, osmanlı alfabesinin on altıncı harfi, *ş*. (Şın harfi biçim bakımından *sin**e benzer; yalnız üzerinde üç nokta vardır. Şın, titreşimli bir diş-damak ünsüzüdür. Ebced hesabında 300 sayısının karşılığıdır. Osmanlıcada da hem yabancı hem de türkçe kelimelerde kullanılır.) [M]

ŞIN-DZUNG, Ming hanedanından Çin imparatoru; 1573-1620 arasında Van-li adıyle hüküm sürdü. (L)

ŞINGIL i. Büyük bir salkımı oluşturan ufak salkımların her birine verilen ad. (M)

ŞINGIRDAMAK geçz. f. (onomatope *şıngır*'dan *şıngır-da-mak*). [Küçük şeyler için] Şıngır diye ses çıkarmak, şangırdamak: *Fincanlar şıngırdadı.* (M)

ŞINGIR ŞINGIR zf. (onomatope *şıngır*'dan). Şıngır diye ses çıkararak. (M)

ŞINGIRTI i. (onomatope *şıngır*'dan *şıngır-tı*). Küçük şeylerin çıkardığı şangırtı sesi. (M)

ŞIN NUNG («Kutsal çiftçi»), çin masal tarihinin ünlü kişisi. Gelenek onu kral sülâlelerinden önce gelen Vu Di'lerden (Beş imparator) önce iktidarda bulunan *San Huang*'lardan (Üç imparator) biri olarak belirler. Şın Nung'a tarımı başlatan kişi gözüyle bakılır. İnsan vücutlu, öküz başlı olarak düşünülürdü. Çoğu zaman Çı Di («Kızıl hükümdar») veya Yen Di («Meşale hükümdar») ile bir tutulur. Şın Nung, tarla ateşinin tanrısıdır. Çiftçiler tarafından kutsanır. Ateş tanrısı olarak dökümcülerin, simyacıların, mutfakların ocaklarına uygun etkisiyle hüküm sürer. Hekimliğin babalarındandır. (L)

ŞIN-YANG, esk. **Mukden,** Kuzeydoğu Çin'de şehir, Liao-ning ilinin merkezi; 2 290 000 nüf.

Şın-Yang 1918-1928 arasında Cang Dzo-lin'in topraklarının, 1931-1945 arasında da Mancuguo Japon himayesinin başkentiydi. Bugün Kuzeydoğu Çin'in başlıca fikir ve ekonomi merkezi, aynı zamanda da An-şan ve Bın-çi çelik tesisleri tarafından beslenen canlı bir makine sanayii merkezidir. Şehirde başka sanayi kolları da gelişmiştir: dokuma ve kâğıt fabrikaları, kimya sanayii. Şın - Yang çeşitli dönemlerde gelişmiştir; idarî merkezin ve eski mançu sarayının doğusunda askerî semt yer alır; yeni şehir, 1905'ten sonra Japonların teşvikiyle eski şehrin batısında kurulmuştur; 1937'den sonra Japonların kurduğu sanayi ve işçi banliyösünde ağır ve hafif metalürji tesisleri toplanır. Şehir doğudan ve güneyden çevrili olduğu sanayi şehirlerinin iktisadî merkezidir. (L)

ŞIN-Yİ. Bk. ŞEN-Yİ.

ŞIP i. (onomatope). Su damlasının çıkardığı ses.

— ÇEŞ. DEY. *Şıp diye,* ansızın, beklenmeyen bir anda. || *Şıp sevdi.* Bk. ŞIPSEVDİ.

◆ **Şıp şıp** zf. Şıp sesi çıkararak: *Su şıp şıp damlıyor.* (M)

ŞIPIDIK veya **ŞIPITIK** i. (onomatope). Arkalığı ve ökçesi olmayan terlik. || *Papa şıpıtığı,* papaların giydiği pantufla; üzerinde nakışlı haç bulunur. (L)

ŞIPINİŞİ bls. sıf. *Halk dili.* Kolaylıkla ve çabucak yapılıveren. (M)

ŞIPIR ŞIPIR zf. (onomatope *şıpır*'dan). Hiç ara vermeksizin, damla damla akan su v.b.nin çıkardığı sesi anlatmak için kullanılır: *Sular şıpır şıpır damlıyor.* (M)

ŞIPITIK i. Bk. ŞIPIDIK.

ŞIPKA i. Denizc. Torpillere karşı kullanılan, halattan örülerek yapılmış ağ. (M)

ŞIPPADAK zf. (onomatope *şıp*'tan). *Halk. dili.* Beklenmedik bir zamanda, birdenbire. (M)

ŞIPSEVDİ bls. sıf. ve i. Görür görmez seven, âşık olan (kimse). [M]

ŞIPŞAK zf. Bk. ŞİPŞAK.

ŞIPŞAKÇI i. Bk. ŞİPŞAKÇI.

ŞIPŞIP i. (onomatope *şıp*'tan). Şıpıdık. || Sıf. Ökçesiz ve arkalıksız olan: *Şıpşıp terlik.* (M)

ŞIRA i. (fars. *şîre*'den). Henüz mayalanmamış üzüm suyu. || Bira imalinde öğütülmüş maltın sıcak su ile alınan şekerli özüne de şıra denir. || Benzerliği dolayısıyle, likör yapılan bazı meyve ve sebzelerin özlerine verilen ad: *Elma şırası.* || *Argo.* Süzme afyon.

— ANSİKL. Şarap ve pekmez yapımının hammaddesi olan *şıra,* bünyesinde birçok element bulunan bir sıvıdır, bu elementlerin bir kısmı mayalama sırasında değişir, diğerleri elde edilen şarapta aynen kalır. Sıraların yoğunluğu 1,05 - 1,13 arasında değişir, içinde yüzde 70-85 oranında su vardır; litrede 140-225 gr glikoz ve levüloz bulunur, bu şekerler alkole döner; organik asitler (sülfürik asit hesabıyle litrede 3-9 gram) serbest veya tuzlar halindedir, tartrik, elma asidi en önemlisidir. Bu sonuncu, yeşil üzümde olgun üzümünkünden daha çoktur; madenî tuzlar, başta potasyum, kalsiyum, magnezyum; sodyum ve eser halinde birçok başka element bulunur; bunlardan demir ve bakır kullanı-

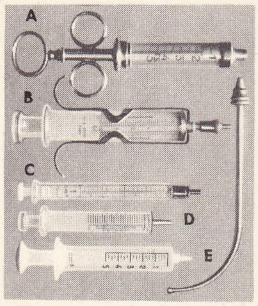

şırıngalar

A. damla şırıngası
B. lokal anestezi şırıngası
C. ensülin şırıngası
D. cam şırınga
E. plastik şırınga

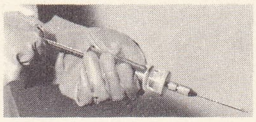

şırınga

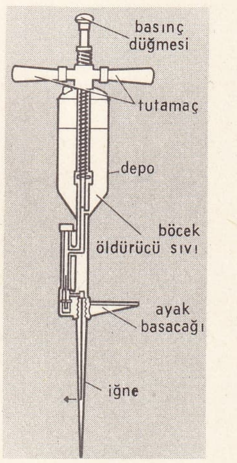

toprak şırıngası

lan şarapçılık âletlerinden şıraya geçer ve şarapta bozulmaya sebep olabilir; tanen, kırmızı şarapta beyaz şaraptakinden 10 defa daha fazladır, azotlu maddeleri pıhtılaştırıcı etki yapar; renk maddeleri, amonyak ve organik azotlu maddeler, kitleler, pektinler v.b. de şırada bulunur. Üzümlerin olgunluğunu tayin için göz kararı ve tecrübenin çok işe yaradığı bir gerçek ise de, bir üzümün tam olgunluğunu anlamak için şıranın şeker ve asit derecesini tespit etmek daha iyidir; bu suretle üzümün olgunluk derecesi belli olur. (L)

ŞIRACI i. (*şıra*'dan *şıra-cı*). Şıra yapan ve satan kimse. (M)

ŞIRAK i. (onomatope). Bir şey başka bir şeye birdenbire ve şiddetle çarptığı anda çıkan sert ve hışırtılı sesi anlatır.

◆ **Şırak şırak** zf. Bir şeyin başka bir şeye çarpmasından çıkan sert sesin devamlılığını anlatmak için kullanılır: *Deniz aynı şiddetiyle şırak / Şırak döğüp eziyor köhne teknenin şişkin / Siyah kaburgasını...* (Tevfik Fikret). [M]

ŞIRAKKADAK zf. (onomatope *şırak*'tan). *Halk dili.* Birdenbire, ansızın: *Şırakkadak düşüp bayılmak.* (M)

ŞIRALI sıf. (*şıra*'dan *şıra-lı*). Tadı ve suyu fazla: *Şıralı üzüm.* (M)

ŞIRAMERA veya **ŞULAMERA** i. (?). Balıkç. Dalyanlarda hazneyi kapamak için kullanılan ipler. (L)

ŞIRFINTI i. ve sıf. *Teklz.* Düşük seviyeli, aşağılık kadın: *Şekerciye hem para veriyor, hem yine mırıl mırıl söyleniyordu: — Pis şırfıntı! Aşifte!..* (Ahmed Rasim). — *Görürüz şırfıntı görürüz. — Elinden geleni arkana koyma* (H.R. Gürpınar). [M]

ŞIRILDAMAK geçz. f. (onomatope *şırıl*'dan *şırıl-da-mak*). [Su v.b. için] Akarken veya dökülürken şırıl şırıl ses çıkartmak, hafif bir şırıltıyle akmak.

◆ **Şırıldatmak** geçl. f. Şırıltıyle akmasını sağlamak, şırıl şırıl ses çıkarmak. (M)

ŞIRIL ŞIRIL zf. (onomatope *şırıl*'dan). Genellikle suyun azar azar ve devamlı akışını anlatmak için kullanılır: *Şırıl şırıl akan musluk.* (M)

ŞIRILTI i. (onomatope *şırıl*'dan *şırıl-tı*). Hafif hafif akan veya dökülen su v.b.nin çıkardığı ses: *Yalnız avlunun ortasındaki şadırvandan, gecenin sessizliğine taze bir su şırıltısının tatlı sesi hiç durmadan dağılırdı* (Ş. S. Aydemir). *Yağmur şırıltılarının ötesinde başlayan köpek ulumaları avludan avluya yaklaşınca hep birden dikilerek kulak verdiler* (Kemal Tahir). [M]

ŞIRINGA i. (esk. lat. *syringa;* yun. *syrings,* kaval, boru, sifon > ital. *siringa*'dan). Havayı veya sıvıları emmeğe veya itmeğe yarayan küçük pompa. || *Şırınga etmek,* bir maddeyi (gaz veya sıvı) gözenekli başka bir maddenin içine şırınga ile doldurmak: *Çürümez hale getirmek amacıyle tahtaya kreozot şırınga etmek.*

— Bağc. ve Meyvc. *Toprak şırıngası,* belirli miktarda böcek öldürücü veya verimi artırıcı sıvaları toprağa şırınga etmeğe yarayan âlet. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. Priz yapabilen bir harç şerbetini basınçla boşluklara sokarak bir alanı veya bir yapıyı sağlam veya su sızdırmaz hale getirme usulü. Bk. ANSİKL.

— Ted. ve Sağ. bil. Bir doku veya boşluğa basınçla sıvı doldurmağa yarayan âletlere verilen ad. (Şırıngalar organizmadan sıvı çekmeğe de yarar.) [Bk. ANSİKL.] || *Şırınga etmek,* Yaşayan veya ölü dokulara basınç altında sıvı vermek. (Bk. ANSİKL.) || *Armut şırınga,* ucunda bir kanül bulunan ve vücut boşluklarına (kulaklar, dölyatağı v.b.) bir sıvıyı sıkmağa yarayan bir çeşit kese. (Kanüllerin şekli kullanıldıkları yere göre değişir.)

— Tıp. *Şırınga patolojisi,* iyi sterilize edilmemiş şırınga ve iğnelerle aşılanmış mikroplardan ileri gelen hastalıklara Reilly ve Mallaret'in verdiği ad.

— ANSİKL. Bağc. ve Meyvc. *Toprak şırıngaları,* özellikle filokseraya karşı karbon sülfür kullanılması üzerine yaygınlaştı. Âletin genellikle bakırdan bir sıvı deposu, içi oluklu çelik bir iğnesi, iğnenin ise çelikten, irice bir ucu vardır; iğneyi toprağa batırmak için bir pedalı ve tutamakları bulunur. Basınç düğmesine basılınca istenildiği kadar sıvı toprağa girer. Bu âletler meyve ağaçlarına gübre vermek için de kullanılır; bu sayede ağacın dibini derin sürmeğe lüzum kalmaz, kökler de zedelenmekten kurtulur.

— Bayınd. Şırıngalar, genellikle birbirinden 3 ilâ 5 m aralıklı açılan delikler yardımıyle yapılır. Kayalık alanlarda genellikle saf çimento ile hazırlanmış şerbetler kullanılır. Kaya heterogen bir yapıya sahipse, her delmede, işlem, dengesiz sonuçlar elde etmeyecek şekilde, 4 ile 5 m'lik geçişlerle yapılır (yalnız önemli boşlukları doldurma). Duruma göre, delik tamamen delindikten sonra çıkarak (o zaman şırınga yapılan bölge bir boşluk içine alınmış olur) veya delme işlemi ilerledikçe inerek çalışılır, fakat bu durumda şırınga yapılan her deliği yeniden delmek gerekir. Alüvyonlu alanlarda, şırınga yapılırken deliğin içine boru salmak gerekir. Sonradan geri alabilmek için, boru, şırıngadaki şerbetin basınçla dağılmasından sonra supap görevi yapan plastik bir kılıfla veya kauçukla kaplanır. Şerbet, paletli veya körüklü karıştırıcılarda, bazen de hızlı dönen iki silindirli ve yüksek türbülanslı âletlerde hazırlanır. Hazırlanan şerbet çeşitli tipten pompalarla (diferansiyel pistonlu, zarlı, vidalı v.b.) veya sıkıştırılmış hava ile deliklere kontrollu bir basınç altında gönderilir. Çimento şerbetlerinden başka, süspansiyon halinde koloidal killer ve çimentoya tiksotropi özelliği gösteren killer (bentonit) veya çok ince kumlar katarak elde edilen ikili veya üçlü özel karışımlar da kullanılır. Aynı zamanda uçucu küllerden de faydalanılır. Bazı kumlar ve hattâ bazı kayalar çimento şerbetini reddeder; bu durumda, özellikle bir asit veya çok değerli bir tuz ile dondurulan sodyum silikat ile ağır madenli yükseltgeyici bir tuzla dondurulan lignosülfit kullanılır. Dondurma ya ikinci bir şırınga ile, ya da bir defada, bir priz geciktiriciyle sağlanır. Killi kumların ve şiltlerin işlenmesi için, polimerleşebilen organik monomerlerin meydana getirdiği yeni donucu çözeltiler kullanılmağa başlanmıştır. Bitümlü ürünler, bazen sıcak harçlar (boşlukların su dolaşımıyle işlenmesi, baraj ve kanallardaki çatlaklar) veya emülsiyonlar (kaba kumların su geçirmez hale getirilmesi) şeklinde kullanılır.

— Ted. ve Sağ. bil. İyi bir şırıngada aranacak nitelikler şunlardır: şırınga sterilize edilebilir olmalı, temizlenebilmesi için kolayca sökülüp takılabilmeli, hiç bir tarafından su sızdırmamalı, üzeri silinmeyecek şekilde ve doğru derecelendirilmiş olmalı, düz bir yere konduğu zaman yuvarlanmamalıdır. Şırınganın buzlu camdan veya madenden silindir şeklinde bir gövdesi ve bunun içinde gidip gelebilen bir pistonu vardır; bir ucunda çelikten, nikelden veya daha iyisi platinden bir musluk bulunur; bu musluğa iğne takılır. Pistonun şekli şırınganın tiplerine göre değişir, fakat hepsinin esası ilkel Pravaz şırıngasıdır. En çok kullanılan tip, tamamen kristal camdan yapılan şırıngadır; bunun pistonu, dereceli gövdenin içine sıkıca yerleşir. Şırıngaların hacmi 1 ilâ 100 cc ve daha fazladır.

● Şırınganın şekli kullanılacağı boşluklara veya kanallara göre çok değişiktir. Gözyaşı kanalları, burun kanalı, kulak, siyek, sidik torbası için çeşitli şırıngalar vardır. Dölyatağı ve göden için daha büyük kaplar kullanılır. Kabın yerleştirildiği yükseklikle sıvının akımı ve basıncı ayar edilir. Bundan başka bu çeşit kapların asepsisini sağlamak kolaydır. Ayrıca bir körük sistemiyle basıncı ayarlayan bir âlet de kullanılabilir.

● *Şırınga etmek,* bir kanala, derin bir yaraya, tabiî bir boşluğa (kulaklar, burun boşlukları, siyek, dölyatağı v.b.) herhangi bir dokuya, mikropları yok etmek ve asepsi sağlamak amacıyle basınçla ilâçlı veya antiseptik bir sıvı, hattâ bazen sırf kaynamış su doldurmaktır. Şırıngalar (deri altı, kas içi veya damar içi) ya tedavi amacıyle (anestezi, serum tedavisi, aşılama v.b.) veya teşhise yarayacak karakteristik tepkimeler meydana getirmek için (deri içine tüberkülin, melitin v.b. şırıngası) uygulanır. (L)

ŞIRLAĞAN i. (*şırlamak*'tan *şırla-gan* > *şırla-ğan*). Akıntı, akma.

◆ **Şırlağanlı** sıf. Akıntılı, akan: *Şırlağanlı göz. Şırlağanlı burun.* (M)

ŞIRLAĞAN i. (fars. *şîr,* özsüt ve *revgan,* yağ > *şîr-i revğan* > *şirevgen*'den). Susam yağı. (M)

ŞIRLAMA i. (*şırlamak*'tan *şırla-ma*). Şırlamak eylemi, gaz veya sıvının dar bir delikten, kanalizasyondan geçmesiyle meydana gelen ses.

— Fonet Ş ve J ünsüzlerinin telaffuzu. (LM)

ŞIRLAMAK geçz. f. (onomatope *şır*'dan *şır-la-mak*). [Su için] Şırıl şırıl ses çıkararak akmak.

— Fonet. Bir ıslıklıya şırlamalı bir ses vermek. (ML)

ŞIRLAMALI sıf. ve i. (*şırlama*'dan *şırla-ma-lı*). Fonet. Damaksı sürtüşmeli veya daralmalı ünsüzlerin özel bir kategorisine denir (telaffuzları, dilin geriye çekilmesiyle nitelenir; telaffuz sırasında dil ucu yukarı doğru kalkarken dişlerin arka kesiminde havanın geçmesi için bir boşluk bırakır): *J bir şırlamalıdır.*

— ANSİKL. Birçok *şırlamalı* çeşidi vardır: bazıları için dil ucu aşağıya doğru dönüktür (Güney Almanca'daki şırlamalılar); öbürleri içinse genellikle dil ucu yukarıya doğru yönelir (Kuzey Almanca'daki, İngilizce, Fransızca v.b.deki şırlamalılar). [L]

ŞIRPADAK zf. *Halk dili.* Şıppadak, birdenbire. (M)

ŞIVGIN i. *Halk dili.* [Ağaçlarda] Büyük sürgün, filiz. || Direk ve gemi sereni yapmakta kullanılan bir çeşit çam ağacı. (M)

ŞİA i. (ar. *şîᶜa*). Hz. Ali'nin tarafını tutanlar: *Ali'nin şîası dahi ona gelip biz, senin dostuna dost ve düşmanına düşmanız dediler* (Cevdet Paşa). || Şiîlik. || *Esk.* Taraftarlar ve yardımcılar topluluğu. Bk. ŞİİLİK.

— Dilbil. Kelime hem çoğul hem de tekildir. (M)

ŞİAB çoğl. i. (ar. *şiᶜb,* dar yol'dan *şiᶜâb*). *Esk.* Dar yollar, patikalar. (M)

ŞİAN çoğl. i. (ar. *şeᶜn,* iş'ten *şiᶜân*). *Esk.* İşler, yeni işler. (M)

ŞİAR i. (ar. *şiᶜr,* bilme, anlama, tanıma'dan *şiᶜâr*). *Esk.* İşaret, alâmet, belirti. || Ayırıcı özellik.

— Ask. Savaşta, askerlerin birbirlerini düşmandan ayırt edebilmek için kullandıkları parola, flama veya nişan.

— Din. Mekke'de hacı olmak için yapılan törenlerin biri veya tümü.

— Tic. (Bir malı veya kuruluşu benzerlerinden) Ayırıcı işaret. *Eşanl.* ALÂMETİ FARİKA. (M)

—ŞİAR sıf. (ar. *şiᶜr,* bilme, anlamadan *-şiᶜâr*). *Esk.* İsimlerin sonuna getirilerek «sahip olan» anlamında bileşik sıfatlar yapar; *Şöhret-şiar,* şöhret sahibi, şöhretli v.b. (M)

ŞİB i. (ar. *şiᶜb*). *Esk.* Dar yol, patika. || Küçük akarsu yatağı. || Oymak (kabile). [M]

ŞİB i. (ar. *şîb*). *Esk.* İniş, eğim. || Servette bir kayıp, servet kaybı. || *Şîb ü firaz,* iniş ve çıkış. (M)

ŞİB i. (ar. *şibᶜ*). *Esk.* Doyma, tokluk. || Bir defada açlığı gidermeğe yetecek yiyecek. (M)

ŞİB i. Bk. ŞIP.

ŞİBAK çoğl. i. (ar. *şebeke,* kafes'ten *şibâk*). *Esk.* Tuzaklar, kafesler, ağlar. (M)

ŞİBAM, Güney Arabistan'da üç şehrin ortak adı. — ŞİBAM HARAZ, San'a ve Menahe şehirlerinin güneybatısında ve yüksekliği 2 500 m'yi geçen Şibam dağının kayalık yamaçlarında bulunan bu şehir, 1871'de Türklerin eline geçti. Şehrin çevresi, ziraî bakımdan iyi işlenmiştir. Setler üzerinde tahıl ve kahve yetişir. — ŞİBAM KEVKEBAN, Cebel Sirvahb'ın (Cebel Zula) küçük bir çıkıntısının eteğinde yer alır. Kalesi harabe halinde olan şehir, Vadi Nebhan ile kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılır ve surla çevrilidir. Şehrin eski adı. *Yahbis* idi ve Zul Rumhayn'ın merkeziydi. Burada oturan Şibam bin Abdullah tarafından *Şibam* şeklinde değiştirildi. Sonra, Yas-

Foto. LAROUSSE

hum bin Bida bin Zu Havlan soyundan gelen Suheymlerin şehri oldu. Bu devirde şehre *Suheym* denirdi. —ŞİBAM, Hadramut'ta Vadi'l Kasr'ın en büyük şehirlerindendir. Başlıca sanat eserleri, Mukella sultanlığı zamanında yapılan camiyle *Cem'adarabdullah sarayı*'dır. Şebva halkı tarafından kurulduğu sanılan şehrin tarihi hakkında bilgi yoktur. (M)

ŞİBANE i. (fars. *şebāne*, bekçi'den). Denizc. *Esk.* Dicle ırmağında işleyen devlete ait taşıt araçlarında çalışan denizciler. Şibane'nin sayısı 1903'te 32 idi ve bunlar zaptiye taburuna kayıtlıydı. Aynı kuruluş, Basra ve Müntefik'te de vardı. Bu kuruluş İkinci Meşrutiyet'ten sonra (1908) kaldırıldı. (M)

ŞİBANOV (Mihail), rus ressamı (öl. 1789'dan sonra). G. Potemkin'in serflerinden bir ailenin çocuğuydu. 1787'de Katerina II (yolculuk kıyafetiyle) gözdesi A. Dimitriev Mamonov'un portrelerini yaptı (Rus müzesi, Leningrad). Köylü resimleri de çizdi: *Köylülerin Akşam Yemeği* (1774), *Evlenme Töreni Şenliği* (1777) [Tretiyakov galerisi, Moskova]. (L)

ŞİBARGAN, Afganistan'da (Mezar-ı Şerif) şehir, Türkistan'da; Şar-i Pul kıyısında; 10 000 nüf. Halı imalâtı. (L)

ŞİBBOLET i. («başak ve nehir» anlamında ibranîce k.). Yeftah zamanında galaad'lılar bu kelimeyi Efrem'lileri tanımak için kullanıyorlardı (Efrem'liler, şibbolet'i *sibboleth* diye telaffuz ederlerdi); galaad'lılar Efrem'lileri tanır tanımaz boğazlıyorlardı (Hâkimler, XII, 6). [L]

Şibe kurganı, Altay dağlarında, Şibe'de 1927'de bulunan kurgan. 45 m çapında, 2 m yüksekliğindedir. Kalaslardan yapılmış iki mezar odasından meydana gelir. Burada bulunan lakeli bir kaptan, kurganın M.Ö. 86 ile 48 yılları arasına ait olduğu anlaşıldı. Kurganda mumyalanmış cesetler, gem ve koşum takımları, ağaçtan ve altından yapılmış süs eşyası ve kemik kamalar ele geçirildi. Şibe kurganında bulunan iskeletler Pazırık kurganında olduğu gibi beyaz ırktandır. (M)

ŞİBENİK, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Adriya denizi kıyısında, Krka'nın ağzında; 21 000 nüf. XV. ve XVI. yy.dan kalma gotik üslûbunda katedral. Birçok saray ve kilise. Sanayi (alüminyum metalürjisi, dökümevleri, dokumacılık, un fabrikaları) ve ticaret (kiraz likörü) merkezi. Kereste ve boksit ihraç edilen liman. Yakınında Krka çağlayanları. (L)

ŞİBH i. (ar. *şibh*). *Esk.* Benzeyiş, benzeme, benzerlik. || Bir şeyin benzeri, eş, benzer: *Ey şibh ü şerikten münezzeh / Sırr-ı ezel ü ebetten âgeh* (Fuzuli). || Benzeyen, bir şeyle kendisi arasında benzerlik bulunan şey. || *Şibh-i isfenci*, süngersi.

— Anat. *Esk. Şibhi beşere*, üstderimsi. || *Şibhi cild*, cildimsi.

— Bot. *Esk. Şibhi cezrî*, köksü. || *Şibhi necliye*, buğdayımsılar.

— Coğ. *Esk. Şibhi cezire*, yarımada.

— Ed. *Esk. Şibhi hüsni talil*, bir olayın meydana gelişine, şiirsel olmasına rağmen kesin olmayan bir sebep gösterme.

— Fiz. *Esk. Şibhi zıl*, yarıgölge.

— Gram. *Esk. Şibhi cümle*, bir cümlenin anlamını tamamlayan ünlem.

— Huk. *Şibhi cürüm*, failin kusuru bulunmadığı veya fail haklı olduğu halde, tazminat borcunun doğmasına sebep olan hareketler. (Bu hareketlerin suça benzetilmeleri, tazminatı gerektirmelerinden ileri gelir. Fransız hukukunda bu terim, ihmal sonucu meydana gelen bir haksız fiili ifade eder. Türkiye'de, Borçlar kanununun 41. maddesine göre ihmal, kusurun bir türü olarak kabul edilir.)

— Jeol. *Esk. Şibhi billûrî*, billûrsu.

— Kim. *Esk. Şibhi kalevî*, alkaloit. || *Şibhi maden*, madensi.

— Mat. *Esk. Şibhi main*, eşkenar. || *Şibhi münharif*, yamuk.

— Zool. *Esk. Şibhi beşer* (veya *şibhi insaniye*), insanımsılar. (M)

ŞİBİN el-KOM, Mısır'da şehir, Aşağı Mısır'da, Menufiye ilinin idare merkezi; 55 000 nüf. Tarım pazarı. (L)

ŞİBİNİT i. (Kola yarımadasındaki *Chibine* dağlarının adından fr. *chibinite*). Miner. Ödiyalit, aejirin, sodyumlu amfibol kapsayan nefelinli siyenit çeşidi. (L)

ŞİBL i. (ar. *şibl*). *Esk.* Aslan yavrusu. (M)

ŞİBLÎ (Ebubekir Dulaf bin Cahdar), arap mutasavvıfı (Bağdat 861-ay.y. 945). Devlet dairelerinde çeşitli görevler aldı. Malikî mezhebinden olan Şiblî'nin tasavvuf konusunda yazılı eseri yoktur. Tasavvuf konularını işleyen bazı eserlerde onun düşüncelerinden söz edilir. (M)

ŞİBLÎ (Siraceddin Ebu Hafs), arap fıkıh bilgini (Şibliye, Maveraünnehir 1314 - Mısır 1371). Devrinin ünlü bilginlerinden hadis ve fıkıh okudu. 1340'ta Mısır'a gitti. Önce Cemaleddin Türkmen'in naibi, sonra kazasker oldu. 1368'de Cemaleddin Türkmen'in ölümü üzerine Mısır başkadılığına getirildi; ölümüne kadar bu görevde kaldı. Şiblî'nin fıkıh alanındaki eserlerinin çoğu, başkalarının kitaplarına birer yorum niteliğindedir: *Et-Tevşih* (Donatım); *Eş-Şamil fi'l-Fıkh* (Fıkıh Konusunda Kuşatıcı Olan). [M]

ŞİBLÎ NUMANÎ (Muhammed), hintli yazar ve tarihçi (Azamgarh 1857-Lahnau 1914). İslâm filozoflarının ve mutasavvıfların eserlerini inceledi ve hayatlarıyla ilgili eserler yazdı. Şiblî, daha çok biyografi alanında çalıştı. Eserleri: *El-Memun* (1887); *Siretu'n-Numan* (Numan'ın Hayatı) [1891]; *El-Cizye* (1891); *Kütübhane-i İskenderiye* (İskenderiye Kütüphanesi) [1891]; *Sefername* (Gezi Kitabı) [1893]; *El-Faruk* (1899); *El-Gazzalî* (1903); *İlmu'l-Kelâm* (Kelâm Bilimi) [1903]; *Muvazene-i Enis-ü Debir* (Enis ile Debir Arasında Denge) [1906]; *Şi'rü'l-Acem* (İran Şiiri) [1912]. (M)

ŞİBLİZADE AHMED ÇELEBİ. Bk. AHMED ŞİBLİZADE.

ŞİBLÜDDEVLE (Nâsır bin Salih bin Mirdas), Halep'te hüküm süren mirdanî hükümdarı (öl. 1035). Babası Salih'in ölümü üzerine kardeşi Simal ile birlikte Halep'e hâkim oldu. İki kardeş Bizans'ın Antakya valisi Spondilos'u yendiler. Bunun üzerine Bizans imparatoru Romanos III Argyros, büyük bir orduyle Halep'e yürüdü. Bu sırada Şiblüddevle, kardeşi Simal'i Halep'ten çıkararak şehre tek başına hâkim olduğundan, Simal de bazı arap kabilelerinin başında Halep'e yürüdü; fakat bizans tehlikesi üzerine iki kardeş anlaştılar. Bizanslılar ile savaşarak onları yendiler ve Halep önünden çekilmek zorunda bıraktılar. (M)

ŞİBR i. (ar. *şibr*). *Esk.* Karış.

— Astron. *Esk.* Bir derecelik yay. (M)

ŞİBŞA. Bk. ŞIPŞA.

ŞİBU i. (karaibce k.). Bot. Zamk ağacının (*Bursera gummifera*) mahallî adı. (L)

ŞİÇİ FUKUCİN, Japonların yedi mutluluk tanrısı. (L)

ŞİDAD çoğl. i. (ar. *şiddet* > *şedîd*'den *şidād*). *Esk.* Sertler, kuvvetliler, katılar. (M)

ŞİDDET i. (ar. *şedd*'den *şiddet*). Bir hareketin, bir olayın veya gücün derecesi: *Sesin, ışığın şiddeti.* (*Eşanl.* YEĞİNLİK.) || Bir şeyin, bir olayın yıkıcı kuvveti: *Kar, bir gün evvelki şiddetini kaybetmiş olmakla beraber hâlâ devam ediyordu* (R. N. Güntekin). *Tahta merdivenler, genç kadının bir an için dokunan adımlarının şiddetiyle, sallanıyor ve çatırdıyordu* (Sabahattin Ali). || Bir duygunun aşırılığı: *Heyecanının şiddetinden cümlenin alt tarafını bir türlü getiremeyip durur* (H. R. Gürpınar). || İnandırma veya uzlaşma yerine kaba kuvvet kullanma.

— ÇEŞ. DEY. *Şiddet göstermek*, sert hareket etmek, sert davranmak. || *Şiddete başvurmak*, kaba kuvvet kullanmak.

— *Esk. Şiddet-i hal*, durumun güçlüğü, şartların ağırlığı. Yoksulluk, yoksunluk. || *Şiddet-i sefalet*, yoksulluğun fazlalığı. || *Şiddet-i şehvet*, tutkunun şiddeti. || *Şiddet-i tazyik*, zorlamanın şiddeti.

— Akust. *Bir sesin şiddeti*, kuvvetli bir sesi zayıf sesten ayırt etmeyi sağlayan nitelik: *Bir sesin şiddeti ses titreşimlerinin genliğine bağlıdır.* Bk. ANSİKL.

— Biyol. *Gen şiddeti*, bir genin şiddetini, nüfuzunu ve ifade gücünü tayin eden iki parametrenin tümü. || *Özümleme şiddeti.* Bk. KLOROFİL. || *Solunum şiddeti.* Bk. SOLUNUM.

— Elektr. *Bir alternatif akımın etkin şiddeti.* Bk. ETKİN. || Bir elektrik akımının etkisini niteleyen büyüklük. Bk. ANSİKL.

— Fiz. *Bir kuvvet şiddeti*, bu kuvvetin yaptığı etki miktarı, bu kuvvetin ölçüsü; C.G.S. sisteminde kuvvet şiddeti birimi *din*'dir. || *Enerji şiddeti*, Watt / steradyan ile ifade edilen birim uzay açı başına ışık akısı. || *Yerçekimi şiddeti.* Bk. AĞIRLIK.

— Fonet. *Vurgu şiddeti*, bir fonemin veya fonem grubunun, bitişik fonem veya fonem gruplarından daha kuvvetli söylenmesi. (Vurgu şiddeti kuvvetli veya zayıf; çıkışlı veya inişli olabilir.)

— Kim. Bk. KUVVET.

— Magnetik. *Mıknatıslanma şiddeti.* Bk. MIKNATISLANMA.

— Müz. *Fizyolojik şiddet*, bir sesin yarattığı kuvvet duygusu. (Bu duygu sesin fizik şiddetiyle orantılı değil, öteki duygular gibi bu şiddetin logaritmasıyle orantılıdır. Bir solocuya orkestranın eşlik edebilmesi böylece mümkün olur.)

— Opt. *Işık şiddeti.* Bk. KANDELA.

— Psikol. *Esk. Şiddet-i havas*, beyinde, bütün duyumların merkezi olduğu sanılan bölümün çabuk kavrama özelliği, duyum keskinliği.

— ANSİKL. Akustik. Periyodik bir dalga için *şiddet*, bir periyot esnasında yüzeysel anî akustik gücün ortalama değeridir; desibel ile ifade edilen akustik şiddet düzeyi ses şiddetinin bilinen bir karşılaştırma şiddetine oranının ondalık logaritmasının 10 katına eşittir.

— Elektr. Doğru akımın şiddeti belli kesitte bir iletkenden geçen elektrik akımı miktarının, geçtiği zamana bölümü olarak tanımlanabilir: $i = q/t$ değişen bir akımın anî şiddeti elemanter elektrik miktarının sonsuz küçük zaman aralığına (bu zaman sıfıra yaklaştığında) bölümünün dq/dt limitidir.

Şiddetin resmî birimi amperdir. Şiddet, akımın elektromagnetik veya ısı etkilerinden yararlanan ampermetre ya da elektrodinamometrelerle ölçülür. (LM)

ŞİDDETLENMEK geçz. f. (*şiddet*'ten *şiddet-le-n-mek*). Daha şiddetli olmak, şiddeti gittikçe artmak: *Muharebe gittikçe şiddetlendi* (Cevdet Paşa). *Yağmur, rüzgâr şiddetlenmek.* (M)

ŞİDDETLİ sıf. (*şiddet*'ten *şiddet-li*). Önüne geçilmez bir kuvveti olan, zorlu: *Şiddetli bir kış vardı. İlkbahar gelip de karlar çözülünceye, yollar açılıncaya kadar orada kaldılar* (N. Araz). *Şiddetli bir yumruk.* || Üstün bir derecede olan, yoğun: *Yatmak zamanı gelip te bütün ev halkı odalarına çekilince zavallı ümitsiz âşıkı şiddetli bir heyecan aldı* (H. R. Gürpınar). *«Rabbim beni fukara sınıfından ayırma» diye söylenirken ilk defa Rabia'ya karşı şiddetli bir husumet hissetti* (H. E. Adıvar). || Sert, hızlı: *Rüzgâr, hem soğuk hem de emsali görülmedik surette şiddetli esmeğe başladı* (Cevdet Paşa).

— Huk. *Şiddetli geçimsizlik.* Bk. BOŞANMA. (M)

ŞİDDETÖLÇER bls. i. Nükl. Bir ışınımın şiddetini ölçmeğe yarayan dozimetre. (L)

ŞİF i. *Halk dili.* Pamuk kozası. (M)

ŞİFA i. (ar. *şifā*). Bedenî veya ruhî bir hastalığın son bulması: *Bu deva ve şifanın kaynağı aşktır, sevgidir* (N. Araz). *Derdinle bulur iken safa ben / Senden nasıl isterim şifa ben* (Abdülhak Hâmid). || Eski sağlığına yeniden kavuşma, onma: *Şifa bulmak.* || —*Esk. Şifa-yı âcil*, bir an önce sağlığa kavuşma. || *Şifa-yı sadr*, içi ferahlama: *Ağaların katlini işittiklerinde şifa-yı sadr hasıl ettiler* (Naima).

— ÇEŞ. DEY. *Şifa niyetine*, bir kimseye ilâç verilirken «iyi olması, fayda sağlaması dileğiyle» anlamında kullanılır. || *Şifa vermek*, iyi etmek, sağlığını yeniden kazandırmak. || *Şifalar olsun*, biri aksırdığı veya ilâç içtiği zaman söylenen iyi dilek sö-

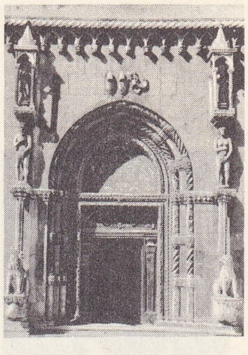

ŞİBENİK
Sveti Jakov katedralinin kapı sundurması

Foto. LAROUSSE

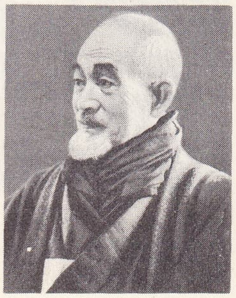

ŞİGA NAOYA

zü. || *Şifayı bulmak* (veya *kapmak*), sağlığı bozulmak, hastalanmak anlamında alay yollu söylenir. || *Âcil şifalar dilemek*, bir kimsenin bir an önce iyileşmesini dilemek. (M)

ŞİFABAHŞ blş. sıf. (ar. *şifâʼ* ve fars. *baḫşiden*, vermek, bağışlamak'tan *-baḫş* > *şifâʼ-baḫş*). *Esk.* Şifa veren, iyileştiren. (M)

ŞİFAH çoğl. i. (ar. *şefe*, dudak'tan *şifâh*). *Esk.* Dudaklar. (M)

ŞİFAHANE blş. i. (ar. *şifâʼ* ve fars. *ḫâne*'den *şifâʼ-ḫâne*). *Esk.* Hastahane. || Tımarhane. || *Şifahane-i mesturan*, kadın hastahanesi. (M)

ŞİFAHEN zf. (ar. *şifâh*'tan *şifâhen*). *Esk.* Sözle, ağızdan: *Ben, bu kısa taahhüdü kâfi görmedim, şifahen söylediği şâmil mânada değildi* (Atatürk). [M]

ŞİFAHÎ sıf. (ar. *şifâh*'tan > *şifahî*). *Esk.* Sözlü, ağızdan: *Kadınlar, ayrı oturmak şartiyle erkeklerle beraber konferans salonlarını dolduruyorlar, şifahî münakaşalara iştirak ediyorlardı* (P. Safa).

— Huk. *Şifahî vasiyetname.* Bk. *Sözlü* VASİYETNAME. || *Şifahî yargılama usulü.* Bk. YARGILAMA. (M)

ŞİFALI sıf. (*şifa*'dan *şifa-lı*). Şifa veren, sağlığa yararlı: *Şifalı su.* (M)

ŞİFAPEZİR blş. sıf. (ar. *şifâʼ* ve fars. *pezîruften*, kabul etmek'ten *-pezîr*, > *şifâʼ-pezîr*). *Esk.* İyileşebilecek durumda olan, onulur, tedavi edilebilir (hastalık). [M]

ŞİFARESAN blş. sıf. (ar. *şifâʼ* ve fars. *resânden*, yetiştirmek'ten *-resân* > *şifâʼ-resân*). *Esk.* Şifa veren, iyileştiren, iyi eden. (M)

ŞİFASAZ blş. sıf. (ar. *şifâʼ* ve fars. *sâḫten*, yapmak'tan *-sâz* > *şifâʼ-sâz*). *Esk.* İyi eden, iyileştiren. (M)

ŞİFAYAB blş. sıf. (ar. *şifâʼ* ve fars. *yâften*, bulmak'tan *-yâb* > *şifâʼ-yâb*). *Esk.* Şifa bulan. (M)

ŞİFLEMEK geçl. f. (*şif*'ten *şif-le-mek*). *Halk dili.* Pamuğu toplanacak hale geldikten sonra kozasından ayırmak. (M)

ŞİFNER (Anton Antonoviç), rus dilbilimcisi ve şarkiyatçısı (Tallinn 1817 - Petersburg 1879). Tibetçe öğrendikten sonra, Ural - Altay dillerini incelemeğe başladı, *Kalevala*'yı Rusçaya çevirdi (1852), Castre'nin *Kuzeye Geziler ve Araştırmalar*'ını bastırdı (1853 - 1862) ve bu bilim adamının ostyak, samoyed, tunguz dilleri üstüne derlediği belgeleri düzene koydu. *Petersburg Akademisi Muhtıraları*'nda Kafkas dillerini inceledi. (L)

ŞİFON i. (fr. *chiffon*). İplik ve ipekle dokunmuş, bürümcüğe benzeyen, şeffaf ve ince kumaş çeşidi. (M)

ŞİFONİYER i. (fr. *chiffonier*'den). Üst üste çekmeceleri olan çamaşır dolabı. (M)

ŞİFRE i. (ar. *sıfr*, sıfır > fr. *chiffre*'den). Bir telefon, telgraf, telsiz telefon v.b. mesajının açık metnini, görünüşte bu metinle hiç bir ilgisi olmayan, sonuç olarak düşman veya yabancılar kadar dost kişilerin de anlayamayacağı kriptogram denen başka bir metin haline getirmek için düşünülmüş çarelerin tümü: *Kumandan son şifreyi Baron otelinin alt salonunda ikisine de gösterdi* (F. R. Atay). *Definenin yerini biliyorum, tahminimden daha basit bir şekilde gizlenmiş, ama şifresini bilmeyen için bulmak imkânsızdır* (R. H. Karay). *Ben okuldan beri şifre kullanırım* (H. R. Gürpınar). || *Şifre anahtarı*, bir şifrede kullanılmış işaretlerin anlamlarını kapsayan liste. || *Şifre çözme* (veya *açma*), şifrelenmiş bir bilginin anlaşılmasını sağlayan veya önceden elektronik bir hesap makinesinde kayıtlı şifre bilgilerine göre kumanda işaretleri meydana getiren işlem. || *Şifre servisi*, bir bakanlığın (harp, dışişleri), şifreli mektuplaşmasını yürüten özel servis.

— Biyol. *Genetik şifre*, çokhücreli canlı varlıkların üreme hücreleriyle (veya birhücreli canlıların hücreleriyle) taşınan yapısal niteliklerin tümü; bu şifre çekirdekteki dezoksiribonükleik asit zincirlerinde saklıdır; bunlar dolaylı fakat şaşmaz bir şekilde bireyi, özgül ve bireysel biçimi ve fonksiyonlarıyle yapıp meydana getirir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Şifre*'yi çeşitli sistemlere göre hazırlamak mümkündür ama bütün şifreleme işlemleri iki ilkeye dayanır: *yer değiştirme* usulünde şifrelenecek mesajın temel parçaları alıkonularak, karıştırma yoluyle bunların sırası değiştirilir; *yerine koyma* usulünde ise bu temel parçaların yerine sıralarını bozmamakla beraber başka temel parçalar yerleştirilir; meselâ yazılı bir mesajda bu temel parçalar, semboller, harfler, harf grupları, rakamlar, rakam grupları v.b.dir. Bu ilkelerin uygulanması basit veya karma usullerle yapılır, bunlara *şifreleme usulleri* denir. Bu usullere göre basit yer değiştirme, çift yer değiştirme, kafes sistemi v.b. kullanılır. Yerine koymanın da çeşitli usulleri vardır: basit yerine koyma, kodlu yerine koyma, çift anahtarlı yerine koyma, karma ifadeli yerine koyma v.b. Şifrelenecek metinde değiştirilecek unsur olarak metnin herhangi bir birimi seçilebilir; meselâ yazılı mesajlarda bu birim harf, çift harf hattâ şifreleme kodlarında veya alfabelerinde olduğu gibi, kelime ve cümle parçası olabilir. *Şifreleme makineleri* (mekanik veya elektrikli) büyük bir hızla ve bazen de otomatik olarak şifreleme ve şifre açma işlemlerini yapmak üzere çift anahtarlı yerine koyma usulünden yararlanır. Haberleşenlerin kullandığı sözlü veya yazılı, uzlaşmalı işaretlere «anahtar» denir; bu anahtarların, şifreli mesajın herhangi bir değer taşıyabilmesi için gizli kalması şarttır.

— Biyol. Hücredeki nükleik asitlerin azotlu bazları ile, sentezlenmesini aynı nükleik asitlerin yönettiği aminoasitler arasındaki stereofonik ilişkiye «genetik şifre» denir; fakat şifre terimi burada birbirinden apayrı iki anlam taşır: biyoloji bilgini azotlu bazlarla aminoasitler arasındaki ilişkinin kanunlarını ortaya çıkardığı zaman bir şifre çözme işlemi yapar; embriyon hücresi, kendi nükleik asitlerinde «şifreli» bulunan genetik programı yerine getirerek farklılaşmış bir embriyon meydana getirdiği zaman gene bir şifre çözme işlemi yapar. Şifreleme işlemi (kazanılmış karakterlerin kromozom yapısına işlenmesi) ise Miçurin okulunun ampirik araştırmalarına rağmen çok tartışmalı, hiç değilse henüz bilinmeyen bir gerçektir. (L)

ŞİFRECİ i. (*şifre*'den *şifre-ci*). Kriptografide metinleri şifreleyen ve şifreleri çözen kimse. (L)

ŞİFRELEME i. (*şifrelemek*'ten *şifrele-me*). Anlaşılır bir metni «şifreli metin» (veya kriptogram) denen anlaşılmaz metin haline getirme işlemi. || *Hatta şifreleme*, haberleşme aracına bağlı şifreleme metodu. (Haberleşme aracı anlaşılır metni şifreler, gönderir: karşıdaki araç şifreyi alır ve hemen çözer.) || *İletim dışı* (veya *kaynakta*) *şifreleme*, haberleşme aracına bağlı olmayan şifreleme metodu. (Metin, önce herhangi bir usulle şifrelenir, sonra gönderilir.)

— Müz. Bk. RAKAMLAMA. (L)

ŞİFRELEMEK geçl. f. (*şifre*'den *şifre-lemek*). Şifreli hale getirmek.

— Leng. Harfler eklemek, harflerin yerlerini değiştirmek veya bazılarını atıp yerine başkalarını koymak suretiyle bir kelimenin şeklini bozarak gizlemek. (L)

ŞİFRELİ sıf. (*şifre*'den *şifre-li*). Şifre ile yazılmış: *İstanbul hâlâ cevap vermeyince şifreli telgrafla kolorduya tebliğ ve tekit ettim* (Atatürk). *Şifreli mektup.* || Şifresi olan, ancak şifresi çözülünce veya bulununca açılabilen: *Şifreli kasa. Şifreli kilit.*

— Telekom. *Şifreli telgraf*, içindeki metnin önce şifre haline getirildiği ve bu şifrenin çözülmesiyle anlaşılabilen telgraf. *Eşanl.* KODLU TELGRAF.

— ANSİKL. Telekom. Şifre kullanarak, meselâ bir cümleyi tek bir kelime ile ifade ederek bir metni kısaltmak, haberleşmede gizliliği sağlamak ve telgraf ücretini azaltmak mümkündür. Bütün ülkeler şifreli telgrafları kabul edemez; bazıları da yalnız birtakım şifreleri kabul ederler. (LM)

ŞİFTE sıf. (fars. *şifte*). *Esk.* Deli, kaçık. || Delicesine seven, tutkun: *Key şifte-i şikeste-tali / Efsus ki sayin oldu zayi* (Fuzuli). || *Şifte-dil*, gönül vermiş.

◆ **Şiftegî** i. *Esk.* Şuurunu kaybetmiş olma. || Tutkunluk, düşkünlük. (M)

ŞİFTİNG (ing. *shifting*). Deneysel psikol. Bir düşünüş tipinden ötekine geçiş. (Bu kabiliyet, özellikle, *çoklu sınıflama testleri*'nde yoklanır. *Şifting kabiliyeti*, deneğin zihin seviyesine bağlı olduğu gibi algılama alanıyle, bu alanın, sınıflandırılacak nesnelerce oluşturulan yapılanmasına da bağlıdır.)

— Denizc. *Gemi şiftingi*, bir geminin liman içinde bir yerden kaldırılarak başka bir yere yanaştırılması. || *Yük şiftingi*, yükün gemi içinde bir yerden başka bir yere taşınması veya açık denizde geminin dalgalarla kuvvetli yalpalara düşmesi sonucu ambardaki yükün bir taraftan öbür tarafa kayması. (LM)

ŞİGA, Japonya'da il, Honşu'nun güneyinde, Biva gölü çevresinde; 853 700 nüf. İdare merkezi, *Otsu.* (L)

ŞİGADZI (veya **JİGADZI**), Tibet'te şehir, Yukarı Brahmaputra vâdisinde, Hindistan-Tibet karayolu üzerinde; yaklş. 20 000 nüf. Manastır. Tarım pazarı. (L)

ŞİGA NAOYA, japon romancısı (Miyagi 1883). Tedirgin bir yaratılışı vardı; yavaş yavaş yatıştı ve sonunda hıristiyan diniyle ilişkisini kesti. Titiz üslûpçuluğuyle genç neslin çok benimsediği kısa romanlar yazdı: *Vakai* (Uzlaşma), *Han no Hanzay* (Hokkabazın Suçu) [1913] ve özellikle, iki bölüm halinde yayımlanan *Anya Koro* (Kara Gecedeki Yol) [1921-1937]. (L)

ŞİGAYEV (Maksim Grigoriyeviç), kazak asıllıydı (öl. 1775). Pugaçov ile silâh arkadaşlığı yaptı, Orenburg kuşatmasına katıldı. 1774'te Sakmarsk'da esir düştü ve isyanın öteki şefleriyle birlikte idam edildi. (L)

ŞİGEMİTSU (Mamuro), japon siyaset adamı (Oita 1887 - Yugavara 1957). Dışişleri bakanı yardımcısı (1933), Moskova (1936-1938) ve Londra'da (1938 - 1939) büyükelçi, Fransa'da (1942), sonra Vang Cing-vey (1939 - 1945) yönetimindeki Çin'de Japonya temsilcisi, Toco kabinesinde dışişleri bakanı (1943) oldu ve Japonya'nın Müttefiklere teslimini öngören antlaşmayı imzaladı (1945). Savaş suçlusu olarak yedi yıl hapse mahkûm edildi, 1952'de hakları geri verildi, siyasi hayata döndü ve muhafazakar partinin başına geçti. Bu parti, 1954'te Içiro Hatoyama'nın başkanlık ettiği liberalleriyle birleşerek demokrat partiyi kurdu. Yoşida düşünce, Şigimitsu iki Hatoyama'nın kurduğu iki kabinede dışişleri bakanı oldu. (1955). [M]

ŞİGO - MONOGATARİ, japon edebiyatında bir *otogi-zoşi* türü. (Muromaşi devrinden kalan bu halk hikâyelerinin kahramanları çoğu zaman delikanlılardır [*çigo*]; şigo-monogatari'lerde özel ilişkiler anlatılır.) [L]

ŞİĞİL veya **ŞİĞİR** i. (fars. *zihgir*, kemankeşlerin parmaklarına taktıkları yüzük gibi şey'den). *Esk.* Halka. || Halka biçimindeki taşsız yüzük. (M)

ŞİHAB veya **ŞAHAB** i. (ar. *şihâb*, *şahâb*). *Esk.* Alev, ateş parçası: *Ey asman-i turfenümadan edip şitab / Bir tarz-ı dilfirib ile sâkıt olan şihab* (Muallim Naci). || Akanyıldız, meteor. || [Bugün *Şahap* şeklinde] Erkek adı. || *Şihab-ı sâkıb*, çok parlak ateş parçası. || *Şihab-üd-din*, dinin ışığı. (Bugün *Şahabettin* veya *Şehabettin* şeklinde). Erkek adı. (M)

ŞİHABEDDİN (Ahmed bin Macid) arap denizcisi (XV. yy.). Denizci bir ailedendir. 1498'de Molindi'ye gelen Vasco de Gama'yı Kalkûta'ya götürmek üzere kılavuz oldu. Şihabeddin, Vasco de Gama'ya Hindistan yolunu gösterdi ve ona Hint okyanusunun akıntı ve rüzgârlarını gösteren bir de harita verdi. Seydi Ali Reis, *Muhit* adlı kitabını onun bazı eserlerinden yararlanarak yazdı. Eserleri: *Havıyatu'l-İhtisar fi Usul-i İlmi'l-Bihar* (Deniz İlminin Usulü Hakkında Basit Özetler); *Kitabü'l-Fevaid fi Usul-i İlmi'l-Bahr ve'l-Kavaid* (Deniz İlminin Usulü ve Kaideleri Hakkında Faydalar Kitabı). [M]

ŞİHABÜDDEVLE. Bk. MEVDUD.

ŞİHR, Şihr ve Mukella Kaayti sultanlığın-

Foto. LAROUSSE

da şehir, İngiliz Doğu Aden himaye bölgesinde, Umman denizi kıyısında; 12 500 nüf. Balıkçılık limanı. Tersaneler; dokuma tezgâhları.

Bir kum çölü ortasında bulunan ve toprak bir surla çevrili olan Şihr, eski devirlerde Hadramut'un en ünlü limanlarındandı. Moha, Aden, Maskat ve Basra ile ticaret yapılır, günlük ve amber ihraç edilirdi. Hayvancılık gelişmemişti. Halk için başlıca gıda ayıbalığıydı. Limanında bir demirleme yeri bulunmadığından, şehir, ticarî önemini zamanla kaybetti.

● *Tarih.* Gassanî Âmir bin Abdülvahhab'ın elinde olan şehir, X. yy. başında Bedr bin Tuverikul Kasirî tarafından alındı. Sonra Aden'den Maskat'a kadar kıyıları ele geçiren Portekizliler, Şihr'i de aldılar. Şehir 35 yıl Portekizlilerin elinde kaldı. Portekizliler Beni Kahtan tarafından şehirden çıkarıldılar. Böylece başlayan Kahtanî hâkimiyeti 55 yıl sonra, Muhammed bin Ahmed tarafından yıkıldı. Şihr sonra, Sultan Galib bin Muhsin ul Kasirî'nin eline geçti (1886). Bir yıl sonra da bütün kıyıyı alan Kaatiler, Şihr'i de kendi topraklarına kattılar. (ML)

ŞİÎ i. ve sıf. (ar. *şi'a*'dan *şi'î*). Halife Ali taraftarı, şiîlik mezhebinden olan (kimse). Bk. ŞİÎLİK. (M)

ŞİÎLİK i. (*şiî*'den *şiî-lik*). İslâm dininde Ali* bin Ebutalib'in nas* ve vasiyet* ile imam ve halife olduğunu, imametin ancak onun soyundan gelenlere ait olduğunu kabul eden inanç yolu.

— ANSİKL. *Şiîlik*, Hz. Muhammed'in ölümü üzerine Ali'nin ilk halife olmasını gerekli görenlerin bağlandığı siyasî bir akım olarak doğdu. Ali'nin öldürülmesi (661) ve Kerbelâ* olayından (680) sonra emevî idaresine karşı bir direnme hareketi olarak gelişti. Ehlibeyt* taraftarlarınca sünnî inançtan ayrılan bir mezhep durumuna getirildi.

Ali soyunun devlet ve din yönetimini elinde bulundurması için girişilen mücadele sonucunda Yemen'de bir şiî devleti kuruldu (901). X. yy.da Şiîlik, Irak ve İran'da hızla yayıldı. İran'da Zerrinkülâh Firuz Şah, Şiîliği geniş çevrelere yaydı (1174); torunlarından Safiyüddin (1252-1335), şiî inancını devlet yönetimine hâkim kılan Safevî hanedanının kurucusu oldu. (Bk. SAFEVÎLER.) Safiyüddin'in torunu Şeyh Cüneyd*den (öl. 1460) itibaren İran'ın yönetimine şiîler hâkim olmağa başladı; Şah* İsmail (öl. 1524) tarafından bu hâkimiyet, en geniş sınırlarına ulaştırıldı.

Şiîliğin başlıca kolları şunlardır: Ali'nin sağlığında meydana gelen kollar: 1. Şia-ı ulâ (ilk şiîler). Halifelik için Ali'ye yardım eden ashab* ve tabiîn*in bağlandığı inanç yoludur; 2. Usul-i şia (şiîlerin ayrıldığı üç kol): Mufaddıla (Ali'yi ashabdan üstün sayanlar), Sabbe ve Taberraiye (ashaba sövenler veya onlardan kendilerini uzak tutanlar). Galiye veya Müellihe (Ali'ye sevgide aşırılığa varanlar veya onu tanrılaştıranlar). Ali'nin ölümünden sonra gelişen Şiîlik kolları, Keysaniye*, Zeydiye*, İmamiye*, Galiye*dir.

Şiîliğin hemen bütün kollarında ortak olan temel inançlar şunlardır: halifelik, Allah emriyle Ali'ye verilmiştir; ancak onun soyundan gelenler halife sayılmalıdır. Ali soyundan gelenler (oniki* imam), kutsal bir kişilik taşır. Ali'yi sevenleri sevmek (tevella), onu sevmeyenleri sevmemek (teberra) gerekir. On ikinci imam olan Mehdî* ölmemiştir; yeniden Tanrı buyruğuyle dünyaya gelecek, bütün insanlara doğru yolu gösterecektir. Kûfe'de Ali'nin, Kerbelâ'da Hüseyin'in, Kâzımiye'de Musa Kâzım'ın, Samra'da Hasan-ül-Askerî'nin makamları kutsal yerlerdir.

Şiîlerin en kutsal günü muharrem ayının onuncu günüdür. Bu gün, Kerbelâ'da Hüseyin'in şehit edildiği gün olarak anılır. 10 Muharrem törenlerinin en büyüğü İran'da yapılan ve müşebbehe (benzetilen) adını taşıyan törendir.

Şiîler ibadet konusunda sünnîlerden ayrılır. Kur'an ve hadisleri benimser, Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanırlar; fakat fıkıh, tefsir, kelâm konularında sünnî görüşten uzaklaşırlar.

Şiîlik bugün islâm ülkelerinin birçoğunda yaygındır. En yaygın olduğu ülke ise İran'dır. Anadolu'nun bazı bölgelerinde, özellikle Doğu ve Orta Anadolu yörelerinde de değişmiş şekilleriyle yaşamaktadır. (M)

ŞİİR i. (ar. *şi'r*'den). Ed. Düzyazıya karşıt olarak mısralar sanatı; seslerin, ritimlerin, uyumların kaynaşmasıyle en güçlü duyguları, izlenimleri, heyecanları canlandırma ve telkin etme sanatı: *Şiir yazdım bunca senedir, / Ne buldum? / Eşkiyalık edeceğim bundan sonra* (O. V. Kanık). *Baki'nin Sultan Süleyman için söylediği mersiye, dilimizin en güzel şiirlerindendir* (N. Ataç). || *Mec.* Hayale, kalbe seslenen hatıra, duygu, heyecan uyandıran, dokunaklı, büyüleyici yön: *Hayır, bu harp, hayalimdeki harp değildi. Bu, belki bize talimgâhlarda öğrettikleri şeydi ama, bunun hiç bir şiiri, hayale hitap eden bir tarafı yoktu* (Ş. S. Aydemir). *Burada herkes kendi gönlünden olduğu kadar bu tabiatın içinden gelen bir şiiri dinler* (A. Ş. Hisar). || *Şiir defteri,* içinde çeşitli konularda yazılmış veya derlenmiş şiirler bulunan defter: *Ya kitaplarım, ya şiir defterim / Yanarım bakkal eline düşerse* (C. S. Tarancı).

— DEY. *Şiir gibi,* çok güzel, çok hoş v.b. anlamlarda kullanılır.

— Müz. *Senfonik şiir,* müzik eserinin tam anlaşılması için bilinmesi gerekli şiirsel bir veriden ilham alan serbest biçimli senfonik beste. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Şiir*'i açık seçik, sınırları belirli bir kavrama bağlamanın ne kadar zor olduğunu anlamak için yüzyıllar boyunca çeşitli yazarların bu konuda ileri sürdükleri görüşlere bir göz gezdirmek yeter. Bu görüşler karşılaştırılınca, şiir kavramının tek bir tanıma sığmadığı, çoğu birbiriyle çelişen yüzlerce tanım verilebileceği ortaya çıkar. Gerçekten de, «şiir» sözü, tenkitçilerin, düzyazı dışında kalan bir anlatım aracını belirtmek istedikleri zaman kolaylıkla kullandıkları ve kendisinden bekleneni açıkça verebilen bir terimdir. Fakat üstünde durmağa, özünü eşelemeğe kalkıştığımız anda ışıl ışıl ve kaypak parçalar halinde dağılıverir.

Eski çağlarda şiir kavramı nazım sanatından, tecvitten, prozodiden pek ayrılmazdı; bu da, şiirin müzikle aynı kaynaktan geldiğini gösteren kanıtlardan biridir. Meseleyi yalnız biçim açısından incelersek, şiirin, nesre karşıt olarak, seslerin uyuşmasına ve kulağa hoş gelecek biçimde akışmasına dayandığını, şarkıya benzediğini ve hayallerle örüldüğünü söyleyebiliriz; bu bakımdan şiir, gerçek nesneleri adlarıyle belirten, aralarındaki görünür bağıntıları belirten, eylemin amaç ve araçlarını gösteren mantık ve kullanım dilinden ayrılır. Dolayısıyle her şiirin, ne kadar türküleşirse türküleşsin, dil olarak, yani anlaşma aracı olarak nesre doğru bir kayması, kendisi de şiir gibi ritim ve benzetmelere başvurabilen nesrin de her zaman, şiir düzeyine yükselmesi imkânı vardır: Mehmet Emin Yurdakul'un bir şiiriyle Sait Faik'in bir hikâyesini karşılaştırırsak, birincisinin nesre ikincisinden çok daha yakın olduğu hemen görülür. Bundan şu sonucu çıkarabiliriz: şiiri şiir yapan nazım sanatı değildir; özünü başka yerde aramak gerekir.

Meseleyi tekrar biçim açısından ele alırsak, şiiri kolaylıkla birtakım türlere ayırabiliriz: konusunu tarih ve efsanelerden alan epik şiir veya destan; bir anlatıyı perdeler halinde sahnede canlandıran dramatik şiir; bir öğretiyi açıklayan öğretici şiir; duyguları dolaysız olarak yansıtan lirik şiir. Ne var ki, ilk üç şiir biçiminin katıksız olmadıkları ve sonuncusuna göre nesre daha kolaylıkla yönelebilecekleri ortadadır. Bir hikâyeyi anlatmak, bir olayı sahneye aktarmak, bir öğretiyi açıklamak şairden çok nesirciye uygun düşen bir mantığı ve nesnelliği gerektirir. İster epik, ister dramatik, ister öğretici olsun, şiirin düzyazıdan kurtulması sembollere ve müziğe yatkın anlatım yollarına başvurması ve duyguların yoğunluğuyle, yani lirizm ile gerçekleşebilir. Bu bakımdan, Leopardi'nin de belirttiği gibi, şiirin özü olarak lirizmi gösterebiliriz: Vergilius'un *Aeneas*'ı, Dante'nin *İlahî Komedya*'sı, Sophokles'in *Antigone*'si, Lucretius'un *De Natura Rerum*'u veya Pope'un felsefî manzumeleri, anlatının, eylemin türküye dönüştüğü, bir ahenge vardığı oranda şiir kapsamına girer. Demek ki, ne kadar dönüp dolaşsak gene aynı soru burada da karşımıza çıkıyor: şiir türküsü, şiir ahengi veya uyumu diye karşılamağa çalıştığımız gerçek nedir? Buna kısaca şu karşılığı verebiliriz: nesir alanına giren tasvir veya akılyürütmeye değil de, destanları saz eşliğinde okuyan eski halk şairlerinin müziğine dönük bir söz uyumu, telkin edici ve örneksemeli bir anlatım yolu. Rimbaud şairi «tasvirci ve öğretici yetilerin yokluğu» diye tanımlarken, temel bir noktaya dokunuyor, ama gene de biçim çerçevesinde kalıyordu: şair için önemli olan, şiirin doğmasına elverişli bir duruma, başka bir deyimle «şiir havası»na girmektir. Bu «şiir havası» Eflatun'a göre bir «coşkunluk» tanrısal bir vecd'dir: «Şair kanatlı ve kutsal bir yaratıktır, ilham gelmeden, kendinden geçmeden ve aklının sesini kısmadan yaratamaz.» Şiir bir kehanet gibidir, Tanrı'nın kelâmıdır. Dinlerin çoğunda şair bir peygamber olarak görünür, bir yüce varlığın sözcülüğünü eder. Hint filozoflarına göre, en yüce biçimiyle şiir, ermişlerin iç âlemidir: şair, tanrıça Sarasvati'nin inayetiyle Kelâm'ı anlayabilen kişidir. Mevlânâ ile Yunus Emre de şiirlerini Tanrı'dan aldıkları ilhamla söylediklerine inanıyorlardı. Bu görüş, yüzyıllar boyunca, şiir âlemiyle tasavvuf âlemini, şiir ile dini yaklaştırmağa yönelen bütün öğretilerin ve eserlerin noktasıdır: şairin coşkunluğunu «bize içimizde Tanrı'nın varlığını duyuran dinî duygu»ya benzeten Mme de Staël, «gerçek şair bir din adamıdır» diyen Novalis, şiiri duanın bir biçimi sayan Shelley, şairin tabiatüstü kuvvetlerden ilham aldığını söyleyen Ahmed Hâşim, dolaylı da olsa, hep bu görüşü sürdüren düşünürlerdir. Aristoteles ise, şiiri öyle pek yüce bir iş olarak görmez. Konusu ve türü ne olursa olsun şiir taklit sanatlarının bir dalıdır. Kaynağı, insanoğlunun, gördüğü her şeyi, hattâ en çirkinlerini bile tekrardan, taklitten hoşlanmasına yol açan içgüdüsüdür. Bütün yazarlar, sanatçılar bu bakımdan benzeşirler, yalnız konuları değişiktir: tarihçi olup bitenlerle ilgilenir, belirli bir gerçeği, belirli bir olayı, bir insanı ele alır, onu çözmeğe ve anlatmağa çalışır; şair ise, akla yakınlık sınırları içinde gerçeği taklit ederek olabilecek şeylerden söz eder; tarihe uygunluk, gerçeğe bağlı kalmak gibi basit kaygılardan sıyrılmış, daha felsefî ve daha genel bir gerçeğin ardına düşmüştür. Bu bakımdan meselâ masal tarihin manidar bir taklididir; her şiir de hayallerinin kaynağını tabiatta bulur, tabiatı akla yakın hayallerle yorumlamağa yönelir.

Genel olarak, işin ayrıntılarına girmezsek denebilir ki Aristoteles'in öğretisi, şiirin güzelliğini doğrunun, gerçeğin bir süsü ve genellenmesi diye tanımlamakla bütün klasik sanatların estetiğini etkilemiştir: klasik estetik, seçkin ve ortalama bir tabiatın, aşırılığı hesaba katmadığını belirtmek için «tabiî» diye nitelediği duyguların anlatımını şiirin alanı olarak ele alır. Nitekim Horatius şiir ile resim arasında yakınlık kurar ve Sanat perilerinin ülkesine aklının tutsağı olan insanoğlunun varamayacağını söyleyen Demokritos ile alay eder. Horatius'un yolundan şaşmayan Boileau da «Her şeyden önce aklı sevin!» diyerek şiire akıl yoluyle varılabileceğini, mantığın dışında şiir olamayacağını savunur. Buna karşılık, ilhamını tanrılardan alan, kutsal meşe yapraklarının titreşiminden, kâhin ocaklarının dumanından ahkâm çıkartan Eflatun'un şairi, düzenli ve akla yakın güzelliklere inat kahredici tutkularla, ölçüsüz ve vahşî tabiat görüntüleriyle beslenen romantizme dönüktür. Ne var ki, açıklık ve kesinlik bakımından edebiyat öğrencilerinin de, öğretmenlerinin de işine gelen bu ayırım, gerçeğe pek uygun düşüyor sayılamaz. Hemen hemen bütün klasik yazarlar ilhamın, ilhamlanmanın önemini ve gerekliliğini, akıl zoruyle kıstırılamayacak bir şeyin, bir «bilmem ne»nin şiirde bulunduğunu, şiiri şiir yapanın bu olduğunu teslim etmişler, romantikler de, insan yüreğinin en kuytu köşelerini kurcalar, karanlıkların esrarında

dolaşırken, tasvirci, renkli, dışa dönük ve resme yakın bir şiire de büsbütün sırt çevirmemiş, çoğu zaman fırtınalı doruklardan kaçmış, hepimizin bölüşebileceği, duyguları içini döken bir insanın saflığıyle anlatmışlardır. Klasik şiir ile romantik şiir arasındaki ayrılığı bir söyleyiş veya konu farkında değil, yaratıcının şiir karşısındaki tutumunda aramak daha doğru olur; klasik şair, şiir dilini apayrı bir dil diye ele alır, şiire metot ve çaba ile, ilhamı güderek, belirli bir yöne sürerek varılacağına ve şiirin, bu metotla yazılacak manzumeden doğacağına inanır; buna karşılık romantikler ve onların bu noktadaki görüşlerini benimseyen bazı sembolistler ile gerçeküstücüler şiiri duygunun ve bilinçaltının bir verisi sayar ve şiirin oluşmasında şaire pasif kalmaktan başka bir iş düşmeyeceğini ileri sürerler. Birinciler, yani klasikler, şairi her şeyden önce aklını kullanan bir yaratıcı olarak görürler; ikinciler, yani romantikler ise Keats'ın şu sözlerini benimsemişlerdir: «Şiir, bir ağacın yapraklanması gibi kendiliğinden gelmiyorsa, hiç gelmesin daha iyidir.»

Şiirin tanımlanmasını güçleştiren niyet, amaç ve araçların karmaşıklığı, çağdaş şiirde daha da artar. Şiirin özü üstünde, katıksız şiir üstünde hiç bir zaman son yüzyıldaki kadar söz söylenmemiş, tartışılmamıştır. Hemen bütün çağdaş yazarlar, söz birliği etmişcesine, şaire bir ayrıcalık tanımak, şiir alanını nesir alanından kesinlikle ayırmak, şiiri güzel bir söyleyişin ve bir zevk kaynağının ötesinde bir bilgi aracı, ermenin bir yolu olarak görmek isterler. Marc Eigeldinger 1945'teki bir yazısında şöyle diyordu: «Şiir günden güne metafiziğe yaklaşıyor, bir bilgi yolu oluyor ve varlığın köküne inmeyi tasarlıyor [...]. Evren kanunlarına karşı çıkmak ve insan zihninin sınırlarını aşmak şiirden beklenecek en tabiî şeydir. Metafizik bir ürpertiye kapılmayan, evrenin sırları karşısında bunalıma düşmeyen şiir, şiir değildir.» Alman romantiklerince ortaya atılan bu görüşün, son yüzyıl içinde, Baudelaire'den gerçeküstücülere kadar bütün şairleri etkilediği inkâr edilemez. Hiç şüphesiz bu gibi görüşler, insanlığa birçok şey kazandırmıştır. Fakat, bunun büsbütün zararlı olmadığı da söylenemez: sınırları itelene itelene şiir sonunda akıl dışına sürüklenmiş, okunması ve anlaşılması güçleşmiş, dolayısıyle de şair ile halk arasında derin bir uçurum açılmıştır. Kimi ülkelerde, meselâ Fransa'da bir Aragon, bir Eluard, kendilerini halktan koparan gerçeküstücülüğü silkeleyerek anlaşılırlığa ve duruluğa dönerlerken, kimi ülkelerde de tersine bir gelişme olmuş, şairler halkla kaynaşmayı bırakarak anlaşılmazlığa yönelmişlerdir. Ama, gelişme yönü ne olursa olsun, bugün için, bir çeşit tarikat diliyle yazılan şiirlere beylik manzumeler arasında, ses uyumunu ve akışmasını gözeten, doğru ve içten, bölüşülebilir duyguları yansıtan bir şiire rastlamak çok zordur. Yukarıda söylenenleri kısaca özetlemek ve bir senteze varmak istersek diyebiliriz ki şiirin doğmasına en elverişli durum, şairin, kendi kendinin ve dünyanın derinden bilincine varmasıdır. Şair ister klasikler gibi iç veya dış dünyayı uyumlu ve süslemeli bir anlatımla vermek istesin; ister, romantikler gibi coşkunluklar ve ürpertiler peşinde koşsun; ister Baudelaire gibi tabiattaki karşıtlıkların sırrını çözmeğe, Mallarmé gibi iradenin çilesini çekmeğe, Proust veya Bergson gibi katıksız sezgiyi yakalamağa, gerçeküstücüler gibi sözü bilinçaltına bırakmağa özensin; eğer bir şiir ortaya çıkmışsa, şairin en derin «benlik»i nesnelerin özü ile karşılaşmış ve günlük kullanımın aşındırdığı kelimelerden, izlenimlerin tazeliğine ve ele alınan nesnenin apayrılığına uygun yeni bir dil yaratılmış demektir. Görüşü ne olursa olsun şair, bütün yorumların dışında kalan el değmemiş bir dünyayı, o dünya ile birlikte de çocukluğun saflığını bulan insandır. Dünyasını benzetmeler ve örneksemelerle anlatması, konuşacağına türkü söylemesi, çeşitli uygulamalara sırt çevirip kendini hiç bir çıkar düşünmeden bir nesneye olanca içtenliğiyle vermesi, Sartre'ın sözünü ettiği «araç dil»den kaçınması, kısacası rüya ve moral alanını benimsemesi, şiirin dünyaya aykırı düştüğü anlamına gelmez; tersine, şiir dünyaya öylesine sarılmıştır ki, bilinegelen gerçekten uzaklaşması gerçeğin özüne varmak, birer kullanım aracı düzeyine indirdiğimiz nesnelerden, daha gerçek, daha özlü belirtiler koparabilmek içindir.

● *Türklerde. Dede Korkut Kitabı*'nda bazı cümle başlarında ses benzerliklerine rastlanır. Şiirde en çok kullanılan ses unsuru, mısranın son kelimesindeki kafiyedir. Saz ile irticalî olarak söylenilen halk şiirinde, genellikle ünsüz benzerliğine dayanan yarım kafiye kullanılır. Şiiri kâğıt üzerinde uzun uzun düşünerek yazan şairler, âdeta bıraktıkları çalgı sesini telâfi etmek ister gibi, kelimelerin sesine büyük ehemmiyet vermişler, çok çeşitli kafiyeler kullanmışlardır. Şiir şekilleri genellikle kafiyelerin belli aralıklarla kullanılış tarzına göre değişir. Halk şiirinde olduğu gibi divan şiirinde de muayyen şiirlerde kafiyelerin yeri belirlenmiştir. Batı edebiyatlarında kullanılan, edebiyatı cedide'ciler tarafından Türkçeye de uygulanan sone şeklinde, kafiyelerin yeri ve sayısı bellidir. Türk edebiyatında Cenab Şahabeddin ve Ahmed Hâşim, serbest müstezat adı verilen şiirlerinde fransız sembolistlerinin tutumunu benimsedi. Onlardan önce Abdülhak Hâmid vezinli, kafiyesiz; kafiyeli, vezinsiz şiirler yazmıştı. Ses unsurundan mısranın sadece ilk ve son kelimelerinde değil, mısra veya bütün şiiri dokuyan kelimelerin seslerinden de faydalanılması (aliterasyon) kafiye kadar çok kullanılan bir ahenk vasıtasıdır. Bazı şairler, kelimelerin sesleriyle konuları arasında bir benzerlik veya çağrışma ağı kurmağa çalışır (taklidî ahenk veya onomatope). Divan şairleri kelime ahengine büyük önem vermişlerdir. Eski edebiyatta nesirde de cümle sonlarında veya içlerinde ses bakımından benzer kelimeler kullanılmıştır (seci). Son çağ türk şiirinde kelimelerin seslerini çeşitli şekillerde kullanarak bir ahenk yaratan şairler arasında Tevfik Fikret, Yahya Kemal, Ahmed Hâşim, Nâzım Hikmet ve Cahit Sıtkı Tarancı yer alır. Orhan Veli, şiirde vezin, kafiye ve sesin önemli olmadığı tezini ileri sürmüş ve duyuları tespit eden son derecede sade şiirler yazmıştır.

Türk halk edebiyatında kullanılan hece vezninde hecelerin sayısı esas tutulur. Halk şiirinde hece vezninin âhenk unsurlarından olan durak*, Ahmed Muhip Dranas, Cahit Sıtkı gibi şairlerin hece vezniyle yazdıkları bazı şiirlerle kaldırılarak mısraya daha serbestçe dalgalanma imkânı verilmiştir. Türklerin kullandıkları ikinci vezin, Farslardan alarak kendi zevklerine uydurdukları aruz* veznidir. Arap ve fars dillerinin yapısına uygun olan bu vezinde hecelerin sadece sayısı değil, uzunluk ve kısalığı da göz önünde bulundurulur. Türkler arap ve fars vezinlerinin hepsini değil, kendi zevklerine en çok uyanları seçti. Bununla beraber yine de dil ile vezin arasında uyuşmazlık görüldü. İmale (kısa heceyi vezne uydurmak için uzatma) ve zihaf (uzun heceyi vezne uydurmak için kısaltma) adı verilen bu vezin aksaklıklarına türk şiirinde çok sık rastlanır. Tanzimattan sonra Tevfik Fikret, Yahya Kemal ve Mehmed Âkif, aruz veznine hâkim olmağa çalıştılar ve bunda başarı kazandılar. Türkçüler, aruz veznini yabancı sayarak hece veznini kullandılar. Batı'dan gelen serbest vezin ve vezinsiz şiir akımları karşısında klasik hece vezni gibi aruz vezni de eski değerlerini kaybetti. Çağdaş şairler kendilerini vezin, kafiye ve şekil bakımından tamamen serbest hissetmektedir. Aralarında hece ve aruzu eski şekillerde kullananlar da vardır. Modern şiirde klasik vezinlerin yerini, her şairin kendisine has ritm ölçüsü almıştır.

Tanzimattan sonra Batı edebiyatı örnek tutularak manzum tiyatrolar yazıldı. Şiirin en yaygın ve çeşitli şekli, ferdî duyguları ifade eden lirik türüdür. Lirik şiir, insanoğlunun bütün duygularını içine alır. Aşk, tabiat ve ölüm, lirik şiirin başlıca konularını teşkil eder. *Tabiatı öven şiirler* batı edebiyatında ayrı bir nevi olarak gelişti. Abdülhak Hâmid, batı etkisindeki şiirlerinde tabiat temine geniş yer verdi. Türk halk şiiri ve divan şiirlerine hâkim tem, aşktır. Ölüm de yaygın şiir temlerinden biridir. Şiir gerek halk, gerek divan edebiyatlarında alay, hiciv ve sadece güldürme maksadıyle de kullanıldı. Tanzimattan sonra Ziya Paşa, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmed Âkif, Nâzım Hikmet, Orhan Veli ve daha pek çok türk şairi, siyasî ve sosyal konuları ciddî veya alaylı bir şekilde ele aldı. Bu şairlerin duygu ve düşünceye büyük bir kesafet ve ifade gücü veren mısraları geniş kütlelere yayıldı. Şiir, öğretme maksadı ile kullanıldı (didaktik şiir).

— Müz. *Senfonik şiir,* genel olarak, art arda ve birbirine bağlı kısımlara bölünebilen bir tek hareket gerektirir. Bu türü Liszt'in yarattığı sanılır (*Dağda Duyulan,* 1849; *Tasso, Mazeppa, Hungaria, Hunların Savaşı* v.b.) Richard Strauss, temalarını efsaneden (*Don Juan, Til Eulenspiegel*), metafizikten (*Ölüm ve Başkalaşım*), otobiyografiden, tabiat duygusundan (*Alpler Senfonisi*) veya Nietzsche'nin eserlerinden (*Böyle Buyurdu Zerdüşt*) alarak onun izinden gitti. Rusya, Musorgskiy (*Çıplak Dağda Bir Gece*) ve Borodin (*Orta Asya Steplerinde*) ile islav ruhunun coşkularını; Rimskiy-Korsakov ile de (*Antar, Şehrazad*) Doğu'nun göz kamaştırıcı debdebesini zengin bir orkestrasyonla dile getirdi. Fransız bestecileri de senfonik şiiri, bazen C. Franck gibi romantik bir ruhla (*Lânetli Avcı*), bazen Saint-Sa Saëns (*Ölüm Dansı*) ve P. Dukas (*Sihirbaz Çırağı*) gibi yeni-klasik bir anlayışla veya Debussy (*Deniz*) gibi izlenimci bir eğilimle işlediler. Çağdaş müzik okulları da bu türü ele aldılar: Schönberg (*Nurlu Gece*). [LM]

Şiir ödülü (C.H.P.), Cumhuriyet Halk partisi tarafından sanatçıları teşvik amacıyle 1946 yılında verilen ödül. Cahit Sıtkı Tarancı *Otuzbeş Yaş* ile birinci, Attilâ İlhan *Cebbaroğlu Mehemmet* ile ikinci ve Fazıl Hüsnü Dağlarca *Çakır'ın Destanı* ile üçüncü oldu. (M)

Şiir Sanatı (*Ars Poetica*), Horatius'un *Epistolae* adlı eserinin ikinci kitabının üçüncü bölümü olan *Epistulae ad Pisones*'e (Pison'lara Mektup) ilk zamanlar yanlış olarak verilen ad. Horatius *Epistolae*'yi hayatının sonlarına doğru yazdı. Bu eserde, L. Calpurnius Piso Grugi ile iki oğluna seslenen şair, yazma sanatı ve özellikle tiyatro üstüne görüşlerini açıklamaktadır. Horatius, Aristoteles'in *Retorike* ve *Poetika*'sını, Boileau gibi bazı modern yazarların *Art Poétique* (Şiir Sanatı) ile ilgili eserlerini andıran öğretici bir eser meydana getirmek istememiştir. Bu, kurallarını, edebiyat tarihinin, daha önceki devrin yazarlarıyle (Plautus dahil) sert bir çatışmanın, şairin rolü üstüne ahlâkî öğütlerin birbirine karıştığı içten ve nükteli bir sohbettir. (→ Bibliyo.) [L]

ŞİTAKE i. Japonya'da, sebze olarak çürük meşe odununda yetiştirilen bazitli mantar. (L)

ŞİYET i. (ar. *şiʿi*'den *şiʿiyyet*). *Esk.* Şiîlik. (M)

ŞİK, islâm dininin doğuşundan önce yaşamış iki arap kâhininin ortak adı. — ŞİK, bazı söylentilere göre, Arapların ilk kâhinidir; hayatına birtakım efsaneler karışmıştır. Şik'in alnının ortasında, alnını ikiye ayıran bir gözü vardır. Daha çok eski Anadolu efsanelerinden *Kyklops* (Tepegöz) masalına benzeyen bu olayın, Araplara dışardan, başka milletlerden geldiği anlaşılır. Deccal*'ın, bu Şik'in soyundan veya ailesinden olduğunu söyleyenler de vardır. Şik, bir söylentiye göre Kafkasya'da içinden lavlar yükselen bir kayaya zincirle bağlandı. Bu efsane de Prometheus masalının Araplara geçmiş biçimidir. — YAŞKARÎ de Yemen meliklerinden Rebia bin Nasr'ın, Habeşlerin Yemen'i alacaklarını bildiren bir rüyasını yorumlamakla ün kazandı. Başta Kazvinî olmak üzere bazı arap yazarları bunların şeytan cinsinden varlıklar olduklarını ileri sürerler. (M)

ŞİKÂF i. (fars. *şikāften,* yırtmak, yarmak'tan *şikāf*). *Esk.* Yarık, yırtık, çatlak yer: *Gelmiş âguş-ı giribana şikâf-ı damen* (Nedim). || *Şikâf-ı divar,* duvar çatlağı, duvarın yarık yeri. || *Şikâf-ı came,* elbisenin yırtık yeri.

— G. santl. Özellikle elyazması kitaplarda

yaldız ve boya ile yapılan süs. (M)

—**ŞİKÂF** sıf. (fars. *şikāften*, yırtmak, yarmak'tan *-şikāf*). *Esk.* Kelimelerin sonuna eklenerek «yırtan, yaran» anlamıyle bileşik sıfatlar yapar: *san-şikâf* (veya *dil-şikâf*), gönlü yaran; *mû-şikâf*, kıl yaran. *Mec.* Dikkatli; *saf-şikâf*, saf yaran v.b. (M)

ŞİKÂFE i. (fars. *şikāfe*). *Esk.* Mızrap. || *Şikâfe-zen*, çalgıcı. (M)

ŞİKAK i. (ar. *şakḳ*, ayrılma'dan *şiḳāḳ*). *Esk.* Ayrılık, uyuşmazlık, anlaşmazlık: *Dahil-i memlekette, âsâr-ı nifak ve şikak nümma olması, müşkülâtın bir kat daha tezayüdünü müstelzim olmak itibariyle...* (Atatürk). [M]

ŞİKAN i. (fr. *chicane*'dan). Oyun. Briçte, oyunculardan birinde koz veya diğer renklerden birinden hiç kâğıt bulunmaması hali. (L)

ŞİKÂR i. (fars. *şikār*). *Esk.* Av. || Avlanan hayvan: *Gece karanlıklarından istifade ederek şikârını parçalayıp öldüren canavarlardan biri gibiydi; bağıracaktı* (H. Z. Uşaklıgil). || Düşmandan alınan şey, ganimet. || Çok nadir bulunan şey. || *Şikâr-ı suret*, görünüşe aldanma.

— Teşk. tar. *Şikâr ağaları*, osmanlı padişahlarının avlarda maiyetlerinde bulunan avcıların âmirleri olan çakırcıbaşı, şahincibaşı, atmacacıbaşı ve doğancıbaşıya verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Şikâr halkı*, osmanlı sarayına bağlı avcılara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Şikâr ağaları*'ndan çakırcıbaşı, şahincibaşı ve atmacacıbaşı, sarayın birûn halkından, doğancıbaşı da enderun halkındandı. Av sırasında padişaha en yakın olan doğancıbaşıydı. Emrinde 30-40 kadar doğancı vardı. Bunlar, saraydan çıkınca, XV. yy.da sancakbeyliğine, daha sonraları da beylerbeyliğine veya vezirlikle bir göreve tayin edilirlerdi. Çakırcıbaşı da saraydan çıktığında beylerbeyi olurdu. Onun yerine şahincibaşı, şahincibaşının yerine de atmacacıbaşı tayin edilirdi.

● *Şikâr halkı*'nı meydana getiren avcıların sayısı XVII. yy. başlarında 30 doğancı, 271 çakırcı, 276 şahinci, 45 atmacacı olmak üzere 622 idi. Ulufeli olan bu şikâr halkından başka, tımarlı ve vergiden muaf olan avcılar da vardı. Bunlar Anadolu'nun ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde bulunurlardı. Şikâr halkı yuvacı, yavrucu, götürücü, görünççü ve sayyad gibi adlarla anılırlardı. Yuvacı ve yavrucular yuvaları korurlar, kanatlanıncaya kadar yavrulara bakarlar ve bunları İstanbul'a getirerek avcıbaşıya teslim ederlerdi. Her yıl, Eflak ve Boğdan'dan doğancıbaşı aracılığıyle şahin getirilirdi. Saraya bağlı avcı teşkilâtı, Mahmud II zamanında kaldırıldı. (M)

ŞİKÂRGÂH i. (fars. *şikār*, av ve *-gāh*, ekinden *şikār-gāh*). *Esk.* Av yeri, avlak.

— ANSİKL. Tar. Osmanlı padişahları genellikle Kâğıthane, Istranca, Üsküdar ve Sarıyer çevresinde avlanırlardı. Padişah Avcı Mehmed ise *şikârgâh*'ını çoğunlukla Edirne'de kurardı. (M)

ŞİKÂRÎ sıf. (fars. *şikār*'dan *şikārî*). *Esk.* Avla ilgili. || Avcı. || Avlamada kullanılan. || İ. Doğan gibi av kuşu.

— Tar. Padişaha av sırasında hizmet eden kimse. (M)

ŞİKÂRÎ (Ahmed), türk tarihçisi ve şairi (öl. 1512). Şikârî mahlasını ailesinin ava olan merakı dolayısıyle aldı. Öğrenimi hakkında bilgi yoktur. *Yusuf ve Züleyha* hikâyesini manzum olarak yazmağa başladı; fakat tamamlayamadı. Şikârî, Karamanoğlu Ali Beyin şair Dehhanî'ye manzum ve farsça olarak yazdırdığı, Karamanoğullarının başlangıcından Yavuz Sultan Selim devrine kadar geçen devreyi içine alan tarihi, manzum olarak Türkçeye çevirdi. Bu eser *Karamanoğullarının Tarihi* adıyle 1949'da Konya'da yayımlandı. (M)

ŞİKÂRİSTAN i. (fars. *şikār*, av ve *-istān* ekinden *şikār-istān*). *Esk.* Av yeri, avlak: *Süzülmüş bir şikâra iki şehbaz ol iki ebru / Şikâristan-ı hüsnün gözleridir iki lâçini* (Hayalî). [M]

ŞİKÂRİYE i. (fars. *şikār*, av'dan osmanlıca *şikāriyye*). Ed. *Esk.* Padişahların avları dolayısıyle yazılan ve bu avları anlatan kaside. (M)

ŞİKARPUR, Batı Pakistan'da (Hairpur ili) şehir, Sind'in kuzeydoğusunda; 45 400 nüf. İndus vâdisini Bolan geçitleri aracılığıyle Afganistan'a bağlayan eski kervan yolu üzerinde ticaret merkezi. El sanatları (halı, kuyumculuk ve sepetçilik). Dokuma ve kimya sanayii. (L)

ŞİKÂYAT çoğl. i. (ar. *şikāyet*'ten *şikāyāt*). *Esk.* Şikâyetler: *Anlamazlar o tehevvür o şikâyât niçin / Dahl edenler sana feryād-ı mübāhātın için* (Tevfik Fikret). [M]

ŞİKÂYET i. (ar. *şikāyet*). Memnuniyetsizlik belirten söz veya yazı, yakınma, sızlanma: *Öyle ki, onunla birkaç saat konuştuktan, şikâyetlerini, tahlillerini* [...] *dinledikten sonra...* (A. H. Tanpınar). *Okuyucuların şikâyetleriyle o ilgileniyor.* || *Şikâyet etmek*, şikâyette bulunmak: *Hocayı hamamda soymuşlar, toplanıp döverler diye şikâyet edememiş* (F. R. Atay).

— Ask. Bk. ANSİKL.

— Huk. Kovuşturulmaları şikâyete bağlı olan suçlardan, suçtan zarar görenin, ceza davasının açılmasını istemesi. (Bk. ANSİKL.) || *Şikâyet hakkı*, yurttaşların, kendileriyle veya kamu ile ilgili şikâyetlerini, tek başlarına veya topluca yetkili makamlara ve T.B.M.M.'ye yazı ile başvurarak bildirme hakları. (Bk. DİLEKÇE.) || *Kovuşturulması şikâyete bağlı suç*, savcılıkça kovuşturmağa geçilebilmesi için, suçtan zarar görenin şikâyette bulunmasını gerektiren suç.

— İcra ve İflâs huk. İcra yoluyle yapılan takiplerde icra memuru (iflâs halinde, iflâs idaresi; konkordatoda konkordato komiseri) tarafından İcra ve İflâs kanunu hükümlerine göre yapılan bir işleme karşı, kanuna aykırı olması veya olaya uygun bulunmaması sebebiyle tanınan başvurma yolu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. Askerlikte *şikâyet* en yakın âmir aracılığıyle mertebe sırasına göre yapılır. Âmirin yüzüne karşı kendisinden şikâyette bulunulması yasaktır. Aynı zamanda âmirini şikâyet edeceğinden başkalarına söz etmek de suçtur. Şikâyetlerin işleme konulmasından sonra alınan hüküm ve tedbirlerden memnun olmayan şikâyetçi ve şikâyet edilen, mertebe sırasına uymak şartıyle daha üst âmirlere itirazda bulunabilir. Orduda toplu olarak şikâyet, Silâhlı Kuvvetler İç Hizmet kanun ve yönetmeliğine göre yasaktır.

— Huk. Ceza hukuku alanında, biri geniş öteki dar anlamda olmak üzere iki çeşit şikâyet söz konusudur. Her suçtan zarar gören kimsenin şikâyet hakkı vardır. Bu hak, Anayasa md. 62'de düzenlenmiş olan *dilekçe hakkı*'nın bir türü olarak teminata bağlanmıştır. Bir suçtan zarar gören kimsenin, yetkili makamlara yapabileceği bu şikâyet, genel anlamdadır. Dar anlamdaki şikâyet de, bu kovuşturulmaları şikâyete bağlı suçlarda, savcılığın kovuşturmağa geçebilmesi için, suçtan zarar gören kimsenin yaptığı şikâyettir. Bu çeşit suçlarda şikâyet şartı gerçekleşmedikçe ceza davası açılamaz. Kovuşturulmaları şikâyete bağlı suçlar istisnaî niteliktedir. Kovuşturmada kural, bir suçtan dolayı savcılığın resen kovuşturma yapmasıdır. Bazı istisnaî durumlarda, kanun, kamu çıkarından çok kişisel çıkarları ilgilendiren suçların kovuşturulmasını, zarar gören kişinin şikâyetine bağlamıştır. Buna karşılık suçlunun cezalandırılmasındaki toplumsal yararın daha çok olduğu suçlarda, kanun zarar gören kişinin şikâyetini aramaz, savcılığın resen kovuşturulmasını kabul eder. Ancak bazı durumlarda resen kovuşturulabilen bir suçun, kanunkoyucu tarafından şikâyete bağlanması da mümkündür. Yakın akrabalar arasındaki hırsızlık, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Şikâyet hakkının kullanılmasını, Ceza kanunu 6 aylık bir süreyle sınırlamıştır. Şikâyet, mahkemeye veya savcılığa yahut sulh hâkimliği, kolluk, valilik, kaymakamlık, bucak müdürlüğü makamlarına verilecek bir dilekçeyle yapılabileceği gibi, mahkemeye veya savcılığa sözle de şikâyette bulunulabilir. Bu durumda mahkeme veya savcılık şikâyetçinin beyanını tutanağa geçirir. Meşhut Suçların Muhakemesi kanununun uygulandığı durumlarda, kolluk makamlarına da sözle şikâyette bulunulabilir. Fiil hakkında kovuşturmaya geçme isteminde bulunulması, bütün faillerin kovuşturulmaları için yeterlidir. Şikâyetçinin suç faili olarak belirli bir kimseyi göstermesi gereği değildir. Şikâyetçinin, şikâyet ettiği fiilin hukukî niteliğinde yanılmış olması da önemli değildir. Şikâyet hakkı olan kimse, 6 aylık şikâyet süresi dolmadan bu hakkını kullanmayacağını beyan edebilir. Şikâyet hakkı sahibi bazı fiili ve hareketleriyle de bu iradesini açığa vurabilir. Bu iki durumda, şikâyet hakkından vaz geçme söz konusudur ve hak sahibi aynı fiil hakkında bir daha şikâyet hakkını kullanamaz. Yapılmış olan şikâyetin geri alınması da mümkündür. Şikâyetin geri alınması, iki taraflı bir işlem niteliğindedir. Bu yüzden, şikâyetin geri alınmasının hukukî sonuçlarını doğurabilmesi için sanık tarafından kabul edilmesi gerekir.

— İcra ve İflâs huk. Şikâyeti inceleyerek karara bağlama yetkisi icra tatbik merciine tanınmıştır. İstisna olarak kambiyo senetlerine has iflâs yoluyle takipte, ödeme emrine karşı şikâyetleri incelemek, iflâs davasına bakan ticaret mahkemesinin görevi içindedir. Şikâyetin, kanuna aykırı veya olaya uygun bulunmayan işlemin öğrenildiği tarihten itibaren yedi gün içinde yapılması şarttır. Bir hakkın yerine getirilmemesinden veya sebepsiz sürüncemede bırakılmasından dolayı her zaman şikâyete başvurulabilir. (M)

ŞİKÂYETÇİ i. (*şikâyet*'ten *şikâyet-çi*). Şikâyet eden, sızlanan: *Cihan savaşında her biri bir şeyden şikâyetçiydi. Hepsi devletin siyasetini tenkit ederdi* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Doğrusunu isterseniz kendi hesabıma bundan hiç de şikâyetçi değilim* (A. H. Tanpınar). [M]

ŞİKÂYETNAME blş. i. (ar. *şikāyet* ve fars. *nāme*'den *şikāyet-nāme*). *Esk.* Şikâyet mektubu.

— İda. *Esk.* Bir görevlinin yanlış ve kötü eylemleriyle davranışlarını ilgili ve yetkili makama bildiren yazı. (M)

Şikâyetname, Fuzulî'nin (1480?-1556), zamanın yönetiminden yakınan mensur eseri. Kanunî Sultan Süleyman'ın Bağdat fethinden (1534) bir süre sonra Fuzulî'ye evkaf gelirlerinden bağlanan aylık ödenmedi. Ödenek beratı kötü anlamda yorumlanarak, aylığın verilmesine engel olundu. Bunun üzerine derin bir üzüntüye kapılan Fuzulî, zamanın yönetim anlayışını, devlet kurumlarındaki görevlilerin tutumlarını, halka karşı davranışlarını yeren ve *Şikâyetname* adıyle bilinen eseri yazdı. «Selâm virdüm rüşvet değüldür deyü almadılar; Hüküm gösterdim faidesüzdür deyü mültefit olmadılar» diye başlayan eser, eski türk edebiyatında devlet kurumlarındaki bozukluğu, düzensizliği, görevlileri yermesi, gerçekleri dile getirmesi bakımından önemlidir. *Şikâyetname* kendi türünde tektir. Eserin Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebi'ye yazıldığı söylenir. (M)

ŞİKE i. (fr. *chiqué*). Spor. Danışıklı dövüş. (M)

ŞİKEM i. (fars. *şikem*). *Esk.* Karın. || *Şikem-derd*, karın ağrısı. || *Şikem-rev*, ishal. || *Ehl-i şikem* (veya *erbab-ı şikem*), sırf boğazını düşünenler: *Tecelli neş'esin ehl-i şikem idrâk kabil mi?* (Koca Ragıb Paşa). [M]

ŞİKEMBE i. (fars. k.). *Esk.* İşkembe. (M)

ŞİKEMBENDE blş. sıf. (fars. *şikem* ve *bende*'den *şikem-bende*, karnı'nın kölesi olan). *Esk.* Obur, boğazına düşkün. (M)

ŞİKEMPEREST blş. sıf. (fars. *şikem* ve *perestīden*, tapmak'tan *-perest* > *şikem-perest*). *Esk.* Boğazına düşkün. (M)

ŞİKEMPERVER blş. sıf. (fars. *şikem* ve *-perver*'den *şikem-perver*). *Esk.* Boğazına düşkün. (M)

ŞİKEN i. (fars. *şikesten*, kırmak'tan *şiken*).

Esk. Büklüm, kıvrım. || *Şiken-i kâkül,* saç kıvrımı. (M)

—ŞİKEN sıf. (fars. *şikesten,* kırmak'tan *-şiken*). *Esk.* «Kıran, kırıcı» anlamıyle isimlere eklenerek bileşik sıfatlar yapar: *büt-şiken,* put kıran; *dil-şiken,* gönül kıran; *hâtır-şiken,* hatır kırıcı; *haysiyet-şiken,* haysiyet kıran; *peyman-şiken,* sözünde, yemininde durmayan; *saf-şiken,* saf kıran, saf yaran; *sipeh-şiken,* bir orduyu kıran, orduyu yenen. (M)

ŞİKENC i. (fars. *şikenc*). *Esk.* Büklüm, kıvrım. || Hile, oyun, aldatmaca. || Melodi, nağme. || İşkence. || *Şikenc-i gîsû* (*şikenc-i turra* veya *şikenc-i zülf*), saç büklümü, saç kıvrımı: *Her bir şikenc-i turrada bin mübtelâsı var* (Nedim). [M]

ŞİKENCE i. (fars. *şikenciden,* işkence etmek'ten *şikence*). *Esk.* İşkence: *Metruk idi âlet-i şikence / Kullanmaz idi tüfek tabance* (Nabi). *Gâhi çekerim şikence-i gam / Gahi olurum belâya hemdem* (Fuzuli). [M]

ŞİKEST i. (fars. *şikesten,* kırmak, kırılmak'tan *şikest*). *Esk.* Kırma, kırılma. || Bozgun, yenilgi. || Sıf. Kırık, kırılmış. (M)

ŞİKESTE sıf. (fars. *şikesten,* kırmak, kırılmak'tan *şikeste*). *Esk.* Kırılmış, kırık: *Sanki âlem şikeste bir mir'at / İnkisarat-ı sayeriz-i memat* (Kemalzade Ekrem). || *Mec.* Yenilmiş, yenik düşmüş, bozguna uğramış. || Kırgın, gücenmiş, kederli, üzgün: *Bir eşek var idi zaif ü nizar / Yük elinden katı şikeste vü zar* (Şeyhî). || *Şikeste-bazu,* kolu kırılmış. *Mec.* Kuvveti kalmamış güçsüzleşmiş. Etkisi kalmamış. || *Şikeste-bend,* kırıkçı. Bir yarayı veya kırığı tedavi eden. Sargı bezi. || *Şikeste-pa,* ayağı kırılmış. || *Leşker-i şikeste,* yenilmiş bozguna uğramış asker.

◆ **İ.** Hat. Genellikle, harf kıvrımları yazı kurallarına uymayan, uçları ve bitişme yerleri kırık bir yazı türü,

◆ **Şikestegî** i. *Esk.* Kırıklık. *Mec.* Güceniklik. (M)

—ŞİKESTE ek. (fars. *şikesten,* kırmak, kırılmak'tan *-şikest*). *Esk.* İsimlere eklenerek «kırılmış, gücenmiş» anlamıyle bileşik sıfatlar yapar: *Hâtır-şikeste,* gücenmiş v.b. (M)

ŞİKESTEBAL bls. sıf. (fars. *şikesten,* kırmak'tan *şikeste* ve *bāl,* kanat > *şikeste-bāl*). *Esk.* Kanadı kırık. || *Mec.* Kederli, üzgün. (M)

ŞİKESTEBESTE bls. sıf. (fars. *şikesten,* kırmak'tan *şikeste,* kırık ve *besten,* bağlamak'tan *beste* > *şikeste-beste*). *Esk.* Kırık dökük, değersiz: *Yazdım ne ise şikestebeste / Malûm değil mi hal-i haste* (Ziya Paşa). [M]

ŞİKESTEDİL bls. sıf. (fars. *şikesten,* kırmak'tan *şikeste,* kırık ve *dil,* gönül > *şikeste-dil*). *Esk.* Üzgün, kederli. (M)

ŞİKESTEHAL bls. sıf. (fars. *şikesten,* kırmak'tan *şikeste,* kırık ve ar. *ḥāl* > *şikeste-ḥāl*). *Esk.* Kederli, durumu kötü. (M)

ŞİKESTEZEBAN bls. sıf. (fars. *şikesten,* kırmak'tan *şikeste,* kırık ve *zebān,* dil > *şikeste-zebān*). *Esk.* Peltek. || Ucu kırık (kalem). [M]

ŞİKİB i. Bk. ŞEKİB.

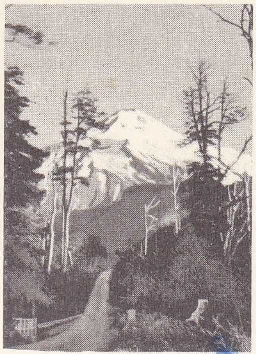

yanardağlar ve ormanlar bölgesi

ŞİLİ

Santiago

ŞİKKEN i. («iktidar görevlisi» anlamında japonca k.). Tar. Şogun vekili. (Bu görev ilk Kamakura şogunları tarafından ihdas edildi. [XII. yy.]. 1199'da bu görevi Hoco aldı ve babadan oğula geçer hale getirdi; daha sonra bunlar 1326'da şogun Minamoto'nun sarayında bu sıfatla yöneticilik yaptılar.) [L]

Şİ KO, çinli ressam (Çıng-du, Sıçuan X. yy.). 965'e doğru başkent Kayfong'a gitti. İmparator tarafından Hsiang-guo Su manastırına birkaç duvar resmi yapmakla görevlendirildi. Şi Ko, özellikle buddha ve tao dinlerine bağlı ünlü kişilerin resimlerini yaptı. Şi Ko'dan TŞEN tarikatı üyesi olan iki rahibi temsil eden bir tablo kaldı (Tokyo millî müzesi). Ona ait bir başka rahip portresi Cang Da-çien koleksiyonundadır. (L)

ŞİKOKU («Dört ada»), Japonya'nın dört büyük adasının en küçüğü; Honşu'dan kuzeyde Japon İç denizi ve doğuda Kii boğazı, Kyuşu'dan batıda Bungo boğazıyle ayrılır; güneyde Büyük Okyanus ile sınırlıdır; 18 777 km²; 4 245 000 nüf. Başlıca şehirleri: Matsuyama, Koçi, Tokuşima ve Takamatsu. Ada'da andezit konileriyle engebeli faylı bir billûrsu kütle (Japon İç denizine Hiuçi koyunu çevreleyen iki yarımada ile hâkimdir) ve güneyde çok daha geniş yer kaplayan kıvrılmış sıradağlar (en yüksek yeri: İşizuşi dağında 1 980 m) yükselir. Adanın ortasından geçen ve her iki engebeyi de etkileyen bir kırılma çizgisini doğuda Yoşino hendeği, batıda Matsuyama ovası belirtir. Enlemin (33-34° kuzey) ve deniz musonunun etkisiyle ılıman ve tropikal iklim florası birarada görülür. Pirinç, buğday, soya ve şekerkamışı tarımı, balıkçılığın yanı sıra halkın başlıca besin kaynağıdır; adada ayrıca çay, tütün ve ipekböceklerini beslemek için dut ağacı yetiştirilir. Portakal ve erik bahçelerinden elde edilen ürünün büyük kısmı ihraç edilir. Sanayi fazla gelişmemiştir: kereste ve çalılardan imal edilen kâğıt (güney dağlarında), Niihama yakınında Beşşi'de bakır madenleri, İmabari'de pamuk dokumacılığı. İmabari ve Koçi limanlarından kereste, kâğıt, taze, kuru veya konserve meyve ve deniz tuzu ihraç edilir. (L)

ŞİLE i. Bot. Bk. MERCANKÖŞK.

ŞİLE, Marmara bölgesinde (Çatalca-Kocaeli bölümü, İstanbul ili) ilçe merkezi kasaba; 3 282 nüf. (1970). Üsküdar'ın 71 km kuzeydoğusunda, Karadeniz kıyısının kayalık bir bölgesinde denizden yüksekte bulunan bir kesimde kurulmuştur. Kasabanın ana caddesi deniz kıyısına paraleldir. Bu caddeden merdivenlerle denize inilir. Kıyının geniş kumsallarla, irili ufaklı adalar ve ayrıca mağaralarla bezenmiş olması, Şile'nin turistik önemini artırmıştır. Kasabada el tezgâhlarında *şile bezi* dokunur ve bundan işlemeli gecelikler, bluzlar, gömlekler, peçeteler yapılır. — *Şile ilçesi,* 736 km²; 19 475 nüf. (1970). Merkez, Alacaklı, Teke ve Yeşilçay (Ağva) bucakları; 51 köy. Ziraat, balıkçılık, ormancılık, küçük el sanatları, turizm. (M)

ŞİLEİT i. (fr. *chiléite*). Miner. Tabiî kurşun ve bakır vanadat. (L)

ŞİLEM i. (ing. *slam,* ezmek'ten). Oyun. Briçte bir ekibin rakip ekibe en çok bir el vererek çıkarmayı taahhüt ettiği oyun. || *Şilem yapmak,* bu taahhütü gerçekleştirmek. (M)

ŞİLEP i. (alm. *schleppen,* çekmek, sürüklemek > *Schlepp*'ten [*schiff*]). Yük taşımağa yarayan gemi. (M)

ŞİLİ, isp. **Chile,** Latin Amerika'da devlet, Büyük Okyanus kıyısında; 741 767 km².; 8 567 000 nüf. Başkenti: *Santiago* (2 270 000 nüf.). Başlıca şehirleri: *Valparaiso* (278 000 nüf.), *Concepcion* (170 000 nüf.), *Vina del Mar* (131 500 nüf.), *Antofagasta* (107 800 nüf.), *Talcahuano* (102 300 nüf.), *Tenmaco* (76 500 nüf.), *Chillan* (73 100 nüf.), *Valdivia* (70 800 nüf.), *Rancagua* (61 200 nüf.). Şili toprakları 17° enleminden 56° güney enlemine kadar 4 200 km uzanırsa da, genişliği 350 km'yi geçmez. Ülke kuzeyde ve kuzeydoğuda Peru ve Bolivya ile sınırlıdır; Andlar'da su bölümü çizgisi genellikle do-

ŞİLİ haritası

Foto. Almasy (LAROUSSE)

ruk çizgisinin doğusunda kaldığı için Arjantin sınırını çizmek güç olmuştur. Şili'nin Antarktika'da da adaları ve adacıkları vardır ve Falkland adalarıyle Antarktika'nın bir kesimi üzerinde hak iddia etmektedir.

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* Andlar ülkesi olan Şili, görünüşleri kuzeyden güneye doğru değişen, uzunlamasına, üç ayrı unsurdan meydana gelir.

1. Doğuda merkezî cordillera, 27° enleme kadar yükselmiş bloklardan meydana gelen bir kütle görünüşündedir ve kapalı çöküntülere (Atacama'da *salar,* Punta Negra, Pedernales, Maricunga) hâkimdir; karlı ve kısmen buzullarla kaplı volkanik doruklar taşır: Llullaillaco (6 723 m), Aconcagua kütlesi (6 959 m). Boğazların yükseltisi 4 000 m'yi geçer. Santiago'nun güneyinde, yükseltiler alçalır ve çoğu göllerle örtülü buzul vâdileri, volkanik dağı (Tronador [3 554 m], Fitz Roy [3 440 m] veya Ateş Ülkesi'nin birçok faal yanardağı) yarar. Bu yanardağların birçoğu 1960'ta püskürmeğe başlamış ve depremlerle büyük zarara yol açmıştır. Güneyde, sayısı daha fazla olan buzullar, denize kadar iner; cordillera deniz üzerinde dar yarımadalar ve uzun adalar halinde parçalanır. Sıradağların genel yönelimi yükseltilerin arttığı Patagonya cordillera'sında güneydoğuya sapar. Şili'nin en uç noktası sayısız takımadalara bölünmüştür ve bunların arasında Macellan boğazı uzanır.
2. Şili'nin ikinci uzunlamasına bölgesi, tektonik bir alçaltı çizgisiyle, az çok devamlı bir çöküntüye tekabül eder. Bu çöküntünün kuzeyinde kurak *pampa*'lar (Tamarugal pampası), *salare*'ler ve rio Loa vâdisi yer alır. 27° ve 33° enlemler arasında, çöküntü birkaç vâdi parçasını kaplayan (Copiapo, Huasco, Elqui, Limari, İllapel ve Aconcagua rio'ları) birbirinden ayrı havzalardan meydana gelir; Santiago'dan sonra Maille ve Bio-Bio'nun geniş vâdilerini içine alan merkezî vâdi veya büyük Merkezî Şili vâdisi başlar. 40° Enleme doğru göllerle (*llanquihue*) örtülü olan çöküntü Puerto Montt'da Okyanus'a ulaşır.
3. Batıda, kıyı cordillera'sı yüzey şekillerinin üçüncü ve son uzunlamasına unsurudur. Kuzeye doğru, bu kıyı sıradağları devamlı olarak sisli (*camachanas*) bir yar halinde yükselir. Yükselti 1 500 m'yi çok ender geçer. Copiapo'nun güneyinde cordillera, yükseltisi Concepcion bölgesinde 1 000 m'nin altında olan, fakat Lebu yarımadasında ve Nahuelbuta cordillera'sında 1 500 m'yi aşan parçalanmış yaylalar halini alır. Kıyı cordillera'sı Chiloé adasında ve Chonos takımadalarında ortaya çıkan birbirinden ayrı uçlarla sona erer.

● *İklim ve bitki örtüsü.* Şili'de kıtaların batı cephelerine has iklim çeşitleri hüküm sürer: ülkenin en kuzeyinde iklim çöl iklimidir ve yalnız rio Loa devamlı olarak akar. Eski göller, çıkışı olmayan *bolsone*'ler haline getirilmiştir. Kuraklık değerli bir gübre olan guano'nun tabakalar halinde birikmesine ve nitrat kapsayan *caliche* kabuklarının meydana gelmesine yol açar. Merkezî Şili, Coquimbo'dan Concepcion'a kadar, yağışları kışın düşen (beş ayda yağışların yüzde 86'sını alan Santiago'da 360 mm) bir akdeniz iklimi bölgesidir. Bitki örtüsünün başlıca özelliği bir çeşit yozlaşmış maki (*mattoral*) meydana getiren ağaçsılar ve küçük dikenli ağaçlardır. Mahallî türler, okaliptusun ve avrupa ağaçlarının (çam, zeytin ve meyve ağaçları) karşısında, gerilemektedir. Akarsuların rejimi düzenli değildir: Andlar'ın çıkışında, büyük ölçüde alüvyon taşıyan sel suları akar. Güneye doğru yağışlar artar, hidrografya zenginleşir ve bitki örtüsü sıklaşır.

Bir iklim ve bitki sınırı olan Concepcion ile Bio-Bio'nun ötesinde, okyanus iklimi ve orman alanına girilir: Valdivia'da yılda ortalama 2 500 mm yağışa karşılık, kurak mevsim yoktur; kışın yapraklarını dökmeyen çok sık ılıman ormanda, yüksekliği 65 m'yi bulan ağaçlar vardır (araucaria çamları ve daha güneyde nothofagu'lar). Buzların ve karların sınırı güneye doğru inildikçe al-

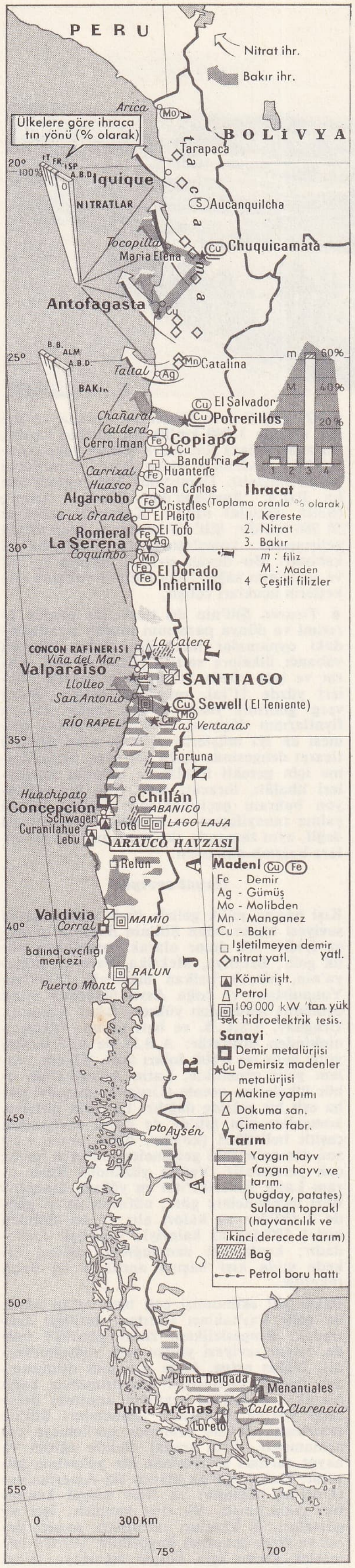

ŞİLİ (madenler)

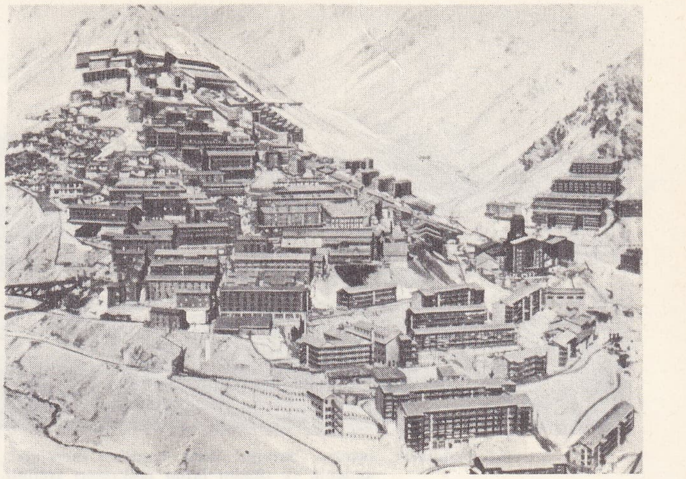

ŞİLİ And'larında Rancagua'nın yakınında El Teniente bakır madeni

çalır: Osorno yanardağında 1 600 m olan bu sınır, Ateş Ülkesi'nde 400 m'nin altına düşer ve burada, Patagonya'da olduğu gibi, soğuk ve rüzgâr ağaçları cılızlaştırır.

İklim bölgeleri, sıcaklık farklarından çok yağış bakımından ayrılır. Sıcaklık Horn burnundan Atacama çölüne doğru yükselirse de, ortalama sıcaklık 13° C'ı aşmaz ve yaz-kış sıcaklık farkları her yerde aynıdır. Gerçekten Şili, iklimi yumuşatan iki etki altındadır: güneyde kışın kıyılara ılık su kitleleri getiren büyük batı rüzgârlarının etkisi ve kuzeyde, yüzeye çıkan soğuk sularıyle ülkenin tropikal kesiminde hava sıcaklığını azaltan Humboldt akıntısının etkisi.

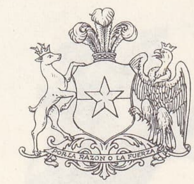

ŞİLİ arması

İktisadî ve beşerî coğrafya

● *Nüfus.* Ülkenin ilk halkı, balıkçılardı: kıyıda, *kjökkenmödding*'ler tipinde yığıntılara rastlanır. Mezarlarından da anlaşıldığı gibi X. yy.da epey kalabalık olan Atacama kızılderilileri ileri bir medeniyet seviyesine ulaşmışlardı (seramikler, yünlü kumaşlar, tunç ve gümüş madenciliği) ve sulama yoluyle tarım yaparlardı. Fakat ülkeyi doğudan gelen Diaguita'lar, Chincha'lar ve özellikle kuzeyden gelen İnkalar istilâ ettiler. Arjantin pampaları asıllı Araucan'lar, Şili'ye 1400'e doğru geldiler ve Bio-Bio ile Bueno arasındaki kırlara ve ormanlara yerleşerek tarım ve hayvan yetiştiriciliğiyle uğraştılar, İnkalara karşı koymayı da başardılar. Şili nüfusunun başlıca özelliği, yüzde 10'unun safkan kızılderili olması ve melezlerin çokluğudur (yüzde 65). İspanyollar 1536'da Almagro kumandasında Aconcagua vâdisine girdiler ve Pedro de Valdivia 1541'de Santiago'yu kurdu. İspanyol fethi, başarı ve yenilgileriyle, yüzyılın ikinci yarısında Macellan boğazına ulaştıysa da Araucan'ların ayaklanması sonucunda istilâcılar tekrar Bio-Bio'nun kuzeyine püskürtüldüler. Bu güney sınırı ancak XIX. yy. ortalarında değişti. Sömürge döneminde Şili, birkaç tarım işletmesiyle desteklenen, küçük altın işletmeleri merkeziydi; ayrıca peru madenleri için bir işçi deposu ve bir hayvancılık bölgesiydi. 1846'dan sonra ülkeye avrupalı göçmenler gelmeğe başladı; özellikle İspanyollar, Almanlar, İtalyanlar, Fransızlar, daha sonra Ruslar ve Yugoslavlar. Nüfusun hızla artmasına sebep (1854'te 1,4 milyon, 1900'de 2,9 milyon, 1920'de 3,7 milyon ve 1940'ta 5 milyon) göçlerden çok doğumların fazlalığıdır. Nüfus elli yıl içinde bir kat artmıştır; bu oran dünyanın en yüksek nüfus artışı oranlarından biridir. Amerikan kıtasının başka bölgelerinde olduğu gibi, şehirler geri kalmış köy bölgelerini büyük ölçüde etkiler; şehirlerin nüfusu, köy bölgeleri aleyhine hızla çoğalır. Başkentin nüfusu son yirmi yıl içinde yüzde 80 artmıştır; bu artış ve şehirleşme hareketi, çeşitli beslenme meselelerine yol açar. Şili nüfusunun yüzde 62'si (1940'ta yüzde 52) şehirlerde yaşamaktadır. Ülke nüfusunun dörtte biri Santiago'da toplanır.

● *Tarım.* Şili tarımı çeşitlidir: buğday, arpa, mısır, yulaf, pirinç, patates, millî yemek

bir araukan mezarlığında mezar taşları

Foto. Popper, Forbin (*LAROUSSE*)

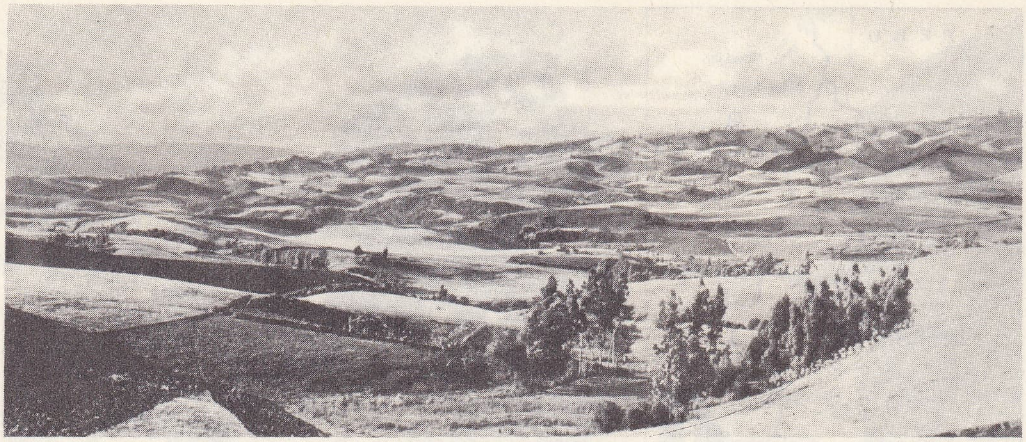

tarım alanları

fasulye, bezelye, ihraç maddesi mercimek, akdeniz ve ılıman iklim meyveleri (şeftali, erik, armut, kiraz), tropikal ve astropikal meyveler (avokatlar, turunçgiller) zeytinlikler ve özellikle bağlar (120 000 hektar); Santiago çevresinde güzel şaraplar yapılır. Okyanus iklimi bölgelerinde otlakların genişletilmesiyle sütçül hayvan yetiştiriciliği gelişmektedir. Tarımın modernleştirilmesinde dağlık ve kurak çevre ciddî engellere yol açar (ülke topraklarının ancak dörtte birinde tarım ve hayvancılık yapılabilmektedir). Büyük mülkler eskisi gibi geniş yüzeyleri kaplar ve teknik ilerlemeye karşı çıkar. Küçük toprak kiracısının (*inquilino*) kalkınmak için malî imkânları ve teknik bilgisi yeterli değildir. Bununla birlikte, geleneksel durum değişmeğe yüz tutmuştur ve Merkezî Vâdi'nin kuzeyi günden güne Kaliforniya'ya benzemektedir. Tarımdaki gelişmenin başlıca özelliği, sulamaya başvurulması, hayvan ve tohum seçiminin yapılması, tarımın ve tarım araçlarının çeşitlendirilmesi ve güneyde veya şehir banliyölerinde küçük mülkiyetin gelişmesidir.

Rancagua'da Bernardo O'Higgins anıtı

● *Sanayi*. Gümrük tarifelerinin himayesi ve 1939'da kurulan Corporacion de Fomento de la Produccion'un faaliyeti sayesinde sanayi, dünya savaşlarından yararlanarak hızla gelişti. Enerji kaynakları sınırlıdır: Concepcion ve Arauco'da üçüncü zaman kömürleri, Macellan ilinde linyit, Ateş Ülkesi'nde petrol kuyuları. Empresa Nacional de Electricidad büyük hidroelektrik çalışmalarına girişmiştir. Fakat kuraklık ve yükseltiler çalışmaları güçleştirir ve pahalılaştırır. İşçi ücretlerinin düşüklüğü değerli bir koz olmasına karşılık, işçi kitlesinin satınalma gücü zayıftır. Bugünkü sanayilerin çoğunluğu, şehir bölgelerinin ihtiyaçlarından doğmuştur (besin ürünleri, dokumalar, küçük âletler) ve ülkenin sanayi kapasitesinin yarısından çoğu Santiago'da toplanır. Daha önemli sanayilerde kurulmağa başlamıştır: kâğıt fabrikaları, bakır, şeker ve petrol rafinerileri, özellikle Huachipoto'da mahallî kömürden yararlanan ve El Tofo (Coquimbo ili) demirini işleyen demir-çelik merkezinin geliştirilmesi. Üretim (310 000 ton çelik) öbür Güney Amerika ülkelerine ihracat imkânını verir.

Diego de Almagro

● *Madenler*. Şili ekonomisi XIX. yy.da olduğu gibi, madenlerin işletilmesine dayanır. Kuzey çöllerinde çıkarılan iyodun önemi Birinci Dünya savaşından öncesine oranla azalmıştır ama Bethlehem Chile İron Mines company, demir filizlerini büyük ölçüde işletir. Bakır, amerikan şirketlerinin değerlendirdiği Chuquicamata, Potrerillos ve El Teniente'deki üç büyük madenle ülkenin başlıca gelir kaynağıdır. Şili hükûmeti Paipote'de (Copiapo'nun varoşu) küçük bir dökümhane yaptırmıştır. Ayrıca Şili Güney Amerika'nın üçüncü altın üreticisidir. Fakat maden üretiminin önemi, ülkeyi dünya tüketimindeki en küçük azalmalardan bile etkilenecek hale getirmiştir.

● *Ulaşım*. Ulaşım yolları çeşitli bölgelerin birliğini sağlamada önemli bir rol aynar. Çoğu devletin olan demiryolu şebekesinde (9 427 km) Puerto Montt'tan İquique'ya kadar uzanan 3 000 km'lik bir anahat vardır. Bu ana damara limanlara ulaşan veya Andlar'daki madenlere giden ikinci derecedeki hatlar bağlıdır. Demiryolu Antofagasta'dan La Paz'a, Santiago'dan Buenos Aires'e (Solta yoluyle) uzanır. Karayolu şebekesi 50 266 km'dir. Şili'nin konumu, denizciliğin gelişmesini kolaşlaştırmıştır (balıkçılık ve kabotaj). Bir devlet şirketi, ülkenin iç hava ulaşımını sağlar; dış hatlara yabancı şirketlerin uçakları çalışır.

● *Ticaret*. Şili'nin dış ticaretine maden üretimi ve dünya pazarının maden fiyatlarındaki oynamalar hâkimdir. Bakır ihracatı yabancı ülkelere satışın yüzde 64'ünü, nitrat ve iyot yüzde 21'ini, öbür maden filizleri yüzde 11'ini, meydana getirir. Bakır vergi gelirinin yüzde 14'ünü sağlar. Dünya fiyatlarının düşmesi ve stok meydana gelmesi en iyi müşterisi A.B.D. olan Şili'nin ticaret dengesinde açığa yol açar. Sanayileşme için gerekli ithalât ve tüketim maddeleri ithalâtı, ihracatı aşar. Şili, bir enflasyon buhranı geçirmektedir; bunun sebebi yalnız sanayileşme ve ücretlerin yükselmesi değil, aynı zamanda ekonomisinin dış pazarlara bağımlı olmasıdır.

Hayat seviyesi

Kişi başına yıllık gelirle ifade edilen hayat seviyesi bakımından Şili'nin durumu oldukça iyidir: 360 dolar olarak hesaplanan yıllık gelir, Brezilya, Meksika, Peru ve Bolivya'nın, birçok balkan ülkesinin (Türkiye, Yunanistan) ve çoğu Asya ülkesinin yıllık ortalama gelirinden yüksek, fakat Arjantin, Uruguay, S.S.C.B. ve batı avrupa ülkelerininkinden düşüktür: A.B.D.'de kişi başına yıllık gelir ise 2 000 doları aşar. Ülkede toplam gelir genellikle, Latin Amerika'nın öbür ülkelerine oranla (Uruguay dışında) daha eşit bir şekilde dağılır. Bununla birlikte, komşuları gibi Şili'de de hayat seviyesinin çeşitli belirtileri (konfor, ölüm oranı v.b.) son zamanlardaki gelişmelere rağmen henüz çok yetersizdir. Verem yüzünden ölüm oranı Latin Amerika'nın en yüksek oranıdır. Bazı incelemelere göre, nüfusun yarısı günde 2 400'den az kalori alır ve on şiliden biri 1 500'den az kaloriyle yaşamak zorundadır; kıyılarının uzunluğuna rağmen ülkede yılda kişi başına ancak 5 kg balık tüketilir.

Fakat şili ekonomisi çok hızlı artan nüfus ile gelir kaynakları (tarımın geriliği) arasındaki dengesizlikten zarar gördüğü halde, hayat seviyesi yıldan yıla yükselmektedir. Nüfus artışı, ölüm oranının düşmesinden (sağlık şartlarının düzeltilmesine bağlı olarak) ve doğum oranının anormal derecede yüksek olmasının sonucudur: Şili'de şehirleşme doğum oranında gerilemeye yol açmamıştır. Ama sosyal alanda eğitim ve hayat şartları seviyesinde bir yükselme görülür. Daha 1938'de ülkede iki Amerika'nın (Uruguay dışında) en ileri sosyal kanunları çıkarılmıştı. Bir dizi kanunla, işçi sigortaları, iş kazaları tazminatı, asgarî ücret ve fiyat denetimi öngörüldü. Ayrıca her meslek grubu için Sosyal sigortaya temel olan bir çeşit mecburî korporasyon (*caja*) kuruldu. *Caja*'lar aynı zamanda ödünç para verme kurumları ve ticaret bankaları rolü de oynamış ve sonunda uzun süredir ihmal edilen mesken meselesini ele almış, özellikle şehir işçisine yardımcı olmuş ve henüz çok düşük olan hayat seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmuştur. Ama hâlâ köylerde olduğu gibi şehirlerde de aşırı yoksullarla zenginler arasında büyük bir uçurum vardır. Santiago, iktisadî devrelerin ve sosyal kanunların dışında küçük işlerle veya sadaka ile geçinen insanlarla dolup taşar. Fakat bilgisizlik ve yoksulluğa karşı girişilen mücadelede tarım ve sanayii bugün de hâlâ etkileyen bir sömürge geçmişinin yarattığı engellerle karşılaşılmıştır. Şili ekonomisinin ve beşerî coğrafyasının son zamanlardaki gelişmesinin başlıca özelliği, bakır çıkarımının artmağa devam etmesi, bir toprak reformu denemesine girişilmesi, enflasyonun azalması (1964'ten sonra), nüfusun hızla çoğalması ve şehirleşmenin gelişmesidir. 1958-1964 Arasında bakır üretimi 540 000 tondan yaklaşık olarak 800 000 tona yükseldi (bununla beraber 1965'te 730 000 tona düştü). Eduardo Frei'nin iktidara gelmesiyle ülke ihracatının üçte ikisini karşılayan bakır üretiminin malî yapısında bazı değişiklikler yapıldı: üretimin büyük kısmını sağlayan kuzey amerika şirketleri (Anaconda Copper company ve Braden Copper company gibi) devlete hisse vermek zorunda kaldı. «Şili deneyi»nin hedefi ülkede işlenen kısmı gün geçtikçe çoğalan üretimi artırmaya daha elverişli görülen karma şirketler kurma yoluyle, Bolivya'da olduğu gibi, ülke ekonomisine ziyan veren hızlı bir millîleştirmeden kaçınmaktadır. İlk toprak reformu denemesine 1962 - 1963'te girişildi. Toprak sahiplerinin yüzde 4,3'ü, ekili toprakların yüzde 80'ini ellerinde tuttukları için işletme yapısı bakımından da kaçınılmaz olan bu reform henüz çok mütevazı sonuçlar vermiştir. Aile çiftlikleri ve köy merkezleri kurulmasına rağmen latifundia tipinde büyük mülklere henüz dokunulmamıştır. Yıllık enflasyon yüzdesi azaldı: 1964'ten önce yüzde 50 iken 1965'te yüzde 30'dan az. Bu sonuca, bazıları halkın hoş karşılamadığı tedbirlerle ulaşılmıştır: fiyat ve ücretlerin nispeten dondurulması, banka kredilerinin ve tedavüldeki paranın sınırlanması.

Yıllık nüfus artışı (yüzde 2'den biraz fazla) latin amerika ülkelerinin en düşüklerindendir. 1964'te doğum oranı binde 33 (1958'de binde 36), ölüm oranı ise binde 11,2'dir (1958'de binde 12,2). Bugün nüfusun yüzde 70'inden çoğu şehirlerde yaşar. Latin Amerika için çok yüksek olan bu oranın sebebi ülke nüfusunun dörtte birinin yaşamakta olduğu Santiago yerleşme bölgesinin olağanüstü önemidir.

Ticaret dengesi öteden beri bakır ihracatının değerine bağımlıdır ve 1964'ten beri ticaret bilançosunda fazlalık görülmektedir. Demir, ülkenin ikinci ihraç maddesidir. 1958'den sonra hızla artan demir üretimi 2,3 Mt'dan 1965'te 8 Mt'a yükseldi. Demir, Atacama ve Coquimbo eyaletlerinde çıkarılır. Başlıca demir yatağı 1961'den beri Vallenar dolaylarında (Algarroba) işletilmektedir. Öbür yeraltı kaynakları altın, gümüş, kömür ve petroldür. 1958'den sonra bir kat artarak 1965'te 2 milyon tona yaklaşan petrol üretimi ülke ihtiyacının yarısını karşılamaktadır.

Nüfus artışı yüzünden tarım üretiminin cinsi ve hacminde hiç bir değişme olmadığı için Şili günden güne daha çok besin ürünü ithal etmek zorundadır. Faal nüfusun yaklaşık olarak dörtte birini istihdam eden tarım, millî hasılanın küçük bir kısmını sağlar. Buna karşılık balıkçılık, balık unu fabrikalarında işlenen hamsi balıkları sayesinde hızla gelişmiştir. Tutulan balıkların toplamı 1958-1964 arasında 228 000 tondan 1 200 000 tona yükseldi (ama 1965'te 700 000 tona düştü). Kısmen Hauchipato Çelik fabrikasının beslediği imalât sanayii (metalürji ve dokuma) oldukça gelişmiştir. Bununla birlikte mamul maddeler ithalâtı toplam ithalâtın yarısından fazlasını temsil eder. 1965'te ithalâtın yüzde 35'i, ihracatın da üçte biri A.B.D. ile yapılmaktaydı.

Foto. Almasy, Şili üniversitesi, Viollet (LAROUSSE)

İthalâtın yüzde 20'si, ihracatın yüzde 30'u da Ortak pazarla yapılır. Kişi başına ortalama gelir 1967'de 500 dolar idi. Fakat, gelir dağılımı, eşit olmadığından nüfusun üçte ikisinin geliri yılda 250 dolardan azdır. Buna rağmen ülkede küçük bir orta sınıf meydana gelmiştir. Ekonomi henüz bütünüyle tek bir maddeye, yani bakıra bağlıdır; oysa, azgelişmiş ülkelerde kalkınma ancak üretimin çeşitlendirilmesiyle sağlanabilir. Şili bu işi yarı liberal bir anlaşıyla gerçekleştirmeğe çalışmaktadır. Devletin bakır işleyen fabrikalara daha fazla yardım etmesi gelişmeye gerekli yatırımlar sağlayacaktır. Kısmen ihracata dönük bir imalât sanayiinin doğması kaçınılmaz toprak reformunun sonuçlarını faal tarım nüfusu azlığının (toplam faal nüfusun yüzde 25'i) sınırlandıracağı bir ülkede özel bir önem kazanmaktadır.

TARİH

Şili'ye veya daha doğrusu, ülkenin çekirdeği olan büyük Merkez Vâdi'ye önce Araucan'lar yerleşmişti. Quichua'ların (XV. yy. ortası) ve İspanyolların (XVI. yy. başlangıcı) hücumuna uğrayan Araucan'lar birinci istilâyı ancak bugünkü Santiago eyaletinin güneyinde rio Rapel kıyısında durdurdular; ikinci istilâya ise XIX. yy. sonuna kadar direndiler.

Avrupalıların sızması 1535'te, Pizarro'nun Diego de Almagro'yu, Peru'dan hareket ederek Şili'yi fethetmekle görevlendirmesiyle başladı; 1536'da, Almagro, Copiapo'yu ve Coquimbo'yu işgal etti. 1540'ta Pizarro'nun Pedro de Valdivia kumandasında gönderdiği ikinci kuvvet Araucan'ları Bio-Bio'nun güneyine püskürterek Santiago (1541) ve Concepcion (1550) şehirlerini kurdu. Fakat Pedro de Valdivia, Tucapel'de öldürülünce (1533) kurduğu tesisler Araucan'ların Lautaro ve Caupalicon kumandasındaki genel isyanı sırasında yıkıldı. Lautaro 1557'de Mataquito savaşında öldürüldü. Caupolican ve Garcia Hurtado de Mendoza tarafından esir edildi. Mendoza durumu kısa süre için (1557 - 1561) düzelttiyse de, XVII. ve XVIII. yy.da ayaklanmalar (1654, 1723) birbirini kovaladı; 1724'te İspanya Araucan'ların bağımsızlığını fiilen tanıdıysa da kesin barış ancak 1773'te sağlanabildi.

İspanyollar fethettikleri bu bölgeye *Yeni Estramadura* adını vermişlerdi; burası uzun süre, uzaklığı sebebiyle İspanya'nın en yoksul sömürgesi olarak kaldı. Peru Genel valiliğine bağlı bir eyalet olan Şili, ancak 1778'de, ülkeyi hıristiyanlaştırmış olan cizvitlerin Carlos III'ün emriyle sınır dışı edilmelerinden birkaç yıl sonra, *Virreinato* genel valilik haline getirildi; modern medeniyetin etkileri ülkeye çok geç girebildi: Şili'de ilk üniversite 1756'da açıldı ve matbaa makinesi ancak XIX. yy. başında getirildi.

Ticareti bakımından sadece İspanya'ya bağlı olan (Lima'dan mecburî transit), birkaç büyük koloni ailesi kreoller veya yeni ispanyol göçmenler tarafından sömürülen Şili, coğrafî konumu yüzünden dünyanın öbür kısımlarıyle bağlantı kuramıyordu. Yalnız kıyıları ara sıra gerek kıyı açıklarındaki adalara yerleşmiş korsanların akınlarıyle, gerek hollandalı veya ingiliz (Drake) korsanların akınlarıyle tehdit ediliyordu. XVIII. yy. başlarında, İspanya Veraset savaşı sırasında ve Güney Amerika'nın maden zenginliklerini işletmek amacıyle, fransız armatörleri, gerek Concepcion'da, gerek Valparaiso'da, bütün güney denizlerinin trafiğini kontrol altına aldılar. Aslında bu limanlar, birer savaş noktası değil, Peru yolu üzerinde birer uğraktı, çünkü Şili'nin değerli madenleri o devirlerde pek işletilmiyordu. Zaten ülkede gelişen medeniyet, geniş *hacienda*'ların *encomienda* rejimi uyarınca işletilmesine dayanan bir tarım - çobanlık medeniyetiydi.

Bununla beraber, ispanyol işletme sistemi, nüfusun artmasıyle kendiliğinden çöktü; XVII. yy.da 100 000 kişi olan nüfus, XVIII. yy. sonunda yarım milyonu (300 000'i mestilo veya melez) bulmuştu. 1778'de Şilililere İspanya ile ticaret serbestliği tanındı ve 1788'de irlanda asıllı yeni vali Ambrosio O'Higgins (1788-1796), *encomienda* rejimini kaldırmağa karar verdi; karayolları (Santiago-Valparaiso) ve anıtlar yaptırdı; fikir gelişmesini destekledi. Şililerin İspanya'ya besledikleri düşmanlık, A.B.D.'de bağımsızlığın ilânı (1776), gizli kitaplar aracılığıyle fransız devrimci fikirlerinin ülkeye sızması ve İngilizlerin iktisadî ve askerî müdahaleleri, Şili'de milliyetçiliğin uyanmasına katkıda bulundu. İspanya kralı Carlos IV'ün Napolyon tarafından tahtından indirilmesi (1808), kamuoyunun ikiye bölünmesine rağmen (bir kısmı İspanya Fransızlar tarafından kesinlikle işgal edilirse Şili'nin bağımsız bir devlet haline getirilmesini, bir kısmı ise Bourbon'lar monarşisine sadık kalınmasını istiyordu), Şili'nin bağımsız bir devlet olmasına imkân verdi. Santiago belediye üyelerinin, Martinez de Rozas'ın ve Ambrosio'nun oğlu Bernardo O'Higgins'in öncülüğüyle kurulan hükûmet meclisi, Şili'yi fiilen bağımsız bir devlet haline getirdi (18 eylül 1810) ve ülkenin kapılarını milletlerarası ticarete açtı (şubat 1811). Peru genel valisinin gönderdiği ordu O'Higgins'in ve 1811'de kendini diktatör ilân eden genç şilili devrimci Jose Miguel Carrera'nın kumanda ettiği şilili isyancıları Rancagua'da yendi (1812) ve korkunç bir yıldırma kareketine girişti. Arjantin'e sığınan O'Higgins, kuvvetlerini San Martin'in kuvvetleriyle birleştirdi, onunla birlikte Andlar'ı aştı ve kralcıları Chacabuco'da (1817) ve Maipo'da (1818) yendi. İki kumandan oradan Peru'ya geçtiler ve Callao kumandasındaki İspanyol donanmasını teslim alan ingiliz amirali Cochrane'in yardımıyle Lima'yı ele geçirdiler (1821). Bu zaferden sonra kurulan Şili cumhuriyeti önemli maden kaynaklarının (bakır, nitrat) işletilmesi ve tarımın geliştirilmesi sayesinde iktisadî bakımdan hızla gelişti.

İlk cumhurbaşkanları O'Higgins (1818-1823) ve Freyre (1823-1826) idi. Kısa bir anarşi döneminden sonra, 25 mayıs 1833'te, general Joaquin Prieto'nun başkanlığında (1831 - 1841) muhafazakâr bir anayasa ilân edildi. Manuel Bulnes (1841-1851), İspanya'ya ülkenin tam bağımsızlığını tanıttı. Montt (1851-1861) iyi bir yöneticiydi: medenî kanunu çıkardı (1857), fakat ciddî bir iktisadî buhranla karşılaştı. Jose Joaquin Perez'in cumhurbaşkanlığı zamanında (1861-1871) Şili'nin, İspanya ile Peru arasındaki savaşa katılması, 1866'da Valparaiso'nun topa tutulmasına yol açtı. 1879'da, nitrat bakımından zengin olduğu anlaşılan Atacama çölü üstünde hak iddiaları Büyük Okyanus savaşına yol açtı; Şili'nin büyük çıkarlar elde ettiği bu savaş Peru ile Ancon antlaşmasının (1883) ve Bolivya ile süresiz bir mütarekenin (1884) imzalanmasıyle sonuçlandı. Şili, Tarapaca ilini ve on yıl için Tacna ve Arica idare bölümlerini aldı. Bu bölgelerin kaderi kesinlikle ancak 1929 antlaşmasıyle çizildi: Şili Tacna'yı geri verdi, fakat Arica'yı muhafaza etti. Bolivya ise, denize her türlü çıkış yolunu kaybediyordu; fakat Şili 1904'te masrafını kendi ödeyeceği La Paz-Arica demiryolunu döşemeyi kabul etti. 1886'da seçilen başkan Balmaceda, 1891'de görev süresinin sonuna gelmişken bir ayaklanma patlak verdi. Kongre, Anayasayı değiştirmeksizin bir meclis rejimi kurdu ve Jorge Montt'u cumhurbaşkanlığına seçti (1891-1896); Montt'tan sonra Frederico Errazuriz (1896-1901) ve German Riesco (1901-1906) başkan seçildiler. Riesco'nun başkanlığı sırasında, 25 kasım 1902'de İngiltere kralı Edward VII'nin hakemliği sayesinde Andlar sınırı konusunda Şili ile Arjantin arasındaki anlaşmazlık sona erdi; fakat 1955'te, iki ülke, özellikle kıtanın güneyindeki bazı sınır toprakları yüzünden hâlâ çatışıyorlardı; antarktika toprakları konusunda da hem kendi aralarında, hem Büyük Britanya ile anlaşmazlıklar devam ediyordu.

Pedro Montt (1901-1910), Ramon Barros Luco (1910-1915), J.L. Sanfuentes (1915-1920), Arturo Alessandri'nin (1920-1925) başkanlık dönemlerinde önemli bir değişiklik olmadı. Şili 1914-1918 Avrupa savaşı sırasında büyük bir hamle yaptı (nitrat ticareti). Fakat gerçek bir orta sınıfın bulunmadığı ülkede iş çevrelerinin entrikaları yüzünden hükûmet dengesi sağlanamadı. Ordunun müdahalesi sonucunda 1925 Anayasasıyle başkanlık rejimi tekrar kuruldu. Alessandri'nin üçüncü başkanlığından sonra (1932-1938), Halk cephesi, iktidara Pedro Aguirre Cerda'yı (1938-1942), Juan Antonio Rios'u (1942 -1946) ve ileri sosyal kanunlar çıkaran Gabriel Gonzalez Videla'yı (1946-1952) getirdi; Gonzalez, Güney Amerika'da eşi görülmemiş bir karar alarak komünist bakanları bile işbaşına getirdiyse de, kısa süre sonra şiddetle Komünist partisine karşı çıktı. Halefi Carlos İbanez del Campo (1952-1958) ülkenin içinde bulunduğu buhranı yenmeğe çalıştı. Eylül 1958'de yerine, sağcıların adayı Santiago senatörü Jorge Alessandri Rodriguez seçildi.

Maipo savaşı
ŞİLİ'nin bağımsızlığı
(5 nisan 1918)

Muhafazakâr Jorge Alessandri'nin sosyalist Allende'ye karşı güçlükle kazandığı zafer, hâlâ enflasyondan ve işsizlikten kurtulamamış olan ülkedeki siyasî ortamın nazikliğini ortaya koyar. J. Alessandri A.B.D.'nin geniş desteğiyle, özellikle sanayi ücretlilerine zarar veren sert bir programla ekonomiyi düzenlemeğe girişti. Buna rağmen, hâlâ bakır satışına bağımlı olan ekonomi, bir buhran geçirmektedir. Yeni kabul edilen para birimi escudo'nun, 1960'ta değeri üçte iki düştü. Ekonominin bu durumunun devam ettirdiği sosyal gerginlik. 1964 seçimlerinde yansıdı: Devrimci Halk cephesinde birleşen ve günden güne güçlenen sol tehlike karşısında, eski merkez partilerinin ve sağcı partileri hıristiyan-demokratların adayı Eduardo Frei'yi desteklediler ve Frei, Allende'ye karşı oyların yüzde 56'sını alarak seçildi: 7 mart 1965 seçimlerinde Frei'nin partisi meclise en çok milletvekili sokarak başarısını tamamladı. Bununla birlikte ocak 1967'de Senatoda sağ ve sol birleşerek Frei'yi engellediler ve onun Washington yolculuğuna karşı çıktılar. Nisan ayında yapılan belediye seçimlerinde hıristiyan-demokratların oyları azaldı. Frei'nin «Medeniyet içinde devrim» ilkesine dayanan çalışma programı, yapı reformlarını sürdürmeyi, özellikle bir toprak reformunu başlatmayı ve devletin bakır işletmesine katılmasını öngörmekteydi. İşçilerin hayat seviyesinin biraz yükselmesine rağmen, hıristiyan-demokrat hükûmet, solun şiddetli muhalefetiyle karşılaştı: bakır madenlerinde çalışan işçilerin grevleri 1966 şubat ve martında hemen de bir ayaklanma halini aldı. Dışta Şili, bir Latin Amerika ortak pazarı kurulmasına çalıştı ve A.B.D.'nin iktisadî nüfuzunu dengeleyebilmek için çeşitli ülkelerden, özellikle Fransa'dan iktisadî yardım almağa uğraşıyordu. Ne var ki, Frei iktidarına karşı, özellikle işçi ve köylü sınıflarının desteklediği ortak görüşler etrafında toplanan sol muhalefet gittikçe güçlendi. 2 Mart 1969'da, Millet Meclisi ve Senatonun yarısı için yapılan seçimlerde, Hıristiyan Demokrat parti sahip olduğu mutlak çoğunluğu yeniden elde edemedi. Sosyalist, Radikal ve Komünist partilerin tek cephede birleşmesi asıl sonucunu cumhurbaşkanlığı seçiminde gösterdi. 4 Eylül 1970'te yapılan seçimde Halk cephesinin adayı Salvador Allende, Hıristiyan Demokrat partinin resmî adayı Radomiro Tomic idi. Bağımsız olan Jorge Alessandri liberal ve muhafazakârlardan meydana gelen Millî parti ve iş çevreleri tarafından desteklendi. Allende diğer adaylardan fazla (yüzde 36,3) oy topladı; ancak Şili anayasasına göre

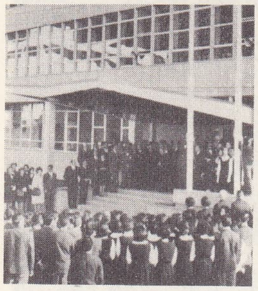

Santiago'da
Alyans fransız
lisesi

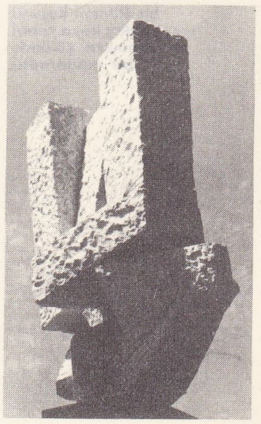

Marta Colvin: «Nef»

Foto. LAROUSSE

eylül 1964'te başkan seçilen Eduardo Frei

bir flaman kuşunu tasvir eden kaya resmi (Atamaca çölünde bir mağarada)

cumhurbaşkanı seçilebilmek için mutlak çoğunluğu elde etmek gerektiğinden son söz kongreye (Millet Meclisi ve Senato) bırakıldı. Halk cephesinin, çok partili sitemin, basın hürriyetinin, gizli ve serbest seçimin ve demokratik kurumların korunacağını bildirmesi üzerine kongrede hıristiyan demokratlar Allende'ye oy vererek cumhurbaşkanı seçilmesini sağladılar (4 ekim 1970). Daha sonra bu hususlar Anayasa teminatı altına alındı. Kongrenin kararından önce general René Schneider ordunun kongre kararına sadık kalacağını bildirmişti.

Allende iktidarı devrinde ilk hâdise, general Schneider'e yapılan suikast oldu (22 ekim); Schneider öldü; büyük bir komplonun ortaya çıkarıldığı açıklandı. Allende 30 ekimde, Sosyalist, Komünist partilerden ve Radikallerle diğer Halk cephesine bağlı gruplardan seçilen üyelerle ilk hükûmetini kurdu. Yeni hükûmet Küba'nın tanınmasına karar verdi (9 kasım). Daha sonra Çin Halk cumhuriyeti (ocak 1971), Arnavutluk (eylül 1971), Kuzey Kore ile de (ocak 1972) ilişkiler kuruldu. Anayasada kasım 1970'te yapılan değişikliklerle seçmen yaşı 18'e indirildi ve başkana, kongreyle anlaşmazlığa düşmesi halinde halkoyuna başvurma yetkisi verildi. Çünkü kongre üçte iki çoğunlukla başkanın icraatını engelleyebiliyordu. 4 Nisan 1971'de yapılan belediye seçimlerinde Halk cephesi oyların yüzde 49,7'sini aldı. Bankaların ve çeşitli sanayi dallarının devletleştirilmesini öngören Halk cephesi programı uygulanmağa başlandı. Ülke gelirinin büyük kısmını sağlayan bakır madenlerinin amerikan şirketlerinden devralınması temmuz 1971'de tamamlandı (Şili 1970'te bakır ihracatında dünyada ikinci, üretiminde dördüncü durumdaydı). Frei zamanında başlanan toprak reformuna devam edildi. Frei'nin altı yıllık iktidarında 30 000 köylüye 3 433 000 hektar arazi dağıtılmıştı. Allende hükûmetinin beş aylık yönetimi sırasında 1 075 000 hektar dağıtıldı. Toprak dağıtımı sırasında köylüleri kışkırtan aşırı solcu gruplar çeşitli olayların çıkmasına yol açtılar. Bu unsurlar Allende iktidarına karşı muhalefetlerini sürdürdüler.

Temmuz 1971'de, Valparaise ara seçiminde Hıristiyan Demokrat partinin Millî parti ile işbirliği yaptığını ileri süren yedi üyesi ayrılarak Hıristiyan Sol hareketini kurdular. Yeni parti Halk cephesini destekleyeceğini açıkladı. Bu arada Radikal partiden ayrılan altı milletvekili ve beş senatör de Bağımsız Radikal hareketini kurdular. Bağımsız radikaller, Radikal partinin sola kaydığını iddia ederek amaçlarının orta sınıfın çıkarlarını savunmak olduğunu bildirdiler.

Allende iktidarının ilk yılında (1971) ücretleri arttırıp fiyatları sabit tutmayı amaçlayan bir iktisadî siyaset güdüldü. İşçi ücretlerine yüzde 50'ye yakın bir zam yapıldı; 1970 yılında fiyat artışları yüzde 38 iken 17'ye düşürüldü; millî gelir artışı yüzde 1'den yüzde 7'ye çıkarıldı. 300 000 kişilik yeni iş yerleri açıldı ve işsizliğin yüzde 4'e düşürüldüğü öne sürüldü.

Ancak hızlı ücret artışı ve aşırı fiyat kontrolü tüketim mallarına olan talebi büyük ölçüde arttırdı. Üretim tüketimi karşılayamadığından darlıkla birlikte karaborsa başladı. Dışarıdan alınan borç 270 milyon dolardan 32 milyona düştü. Bunda bakır madenlerinin devletleştirilmesinden sonra Allende'ye cephe alan yabancı şirketler önemli rol oynadı. Dış etkenler ve ithalâtın iyice daralması büyük bir enflasyonla sonuçlandı; 1972 başlarında enflasyon yüzde 100'e ulaşmıştı. İktisadî hayattaki bu çalkantılara muhalif zümrelerin giriştikleri çeşitli direnme hareketleri eklendi. Esnaf dükkânlarını kapadı, kamyon sahipleri, çeşitli meslek kuruluşları geniş ölçüde grevlere giriştiler. 1972 Sonbaharında Şili bir iç savaşın eşiğinde görünüyordu.

EDEBİYAT

Sömürge devrinde fikir hareketleri için bk. ISPANYOLCA. Şili 1938-1952 arasında siyaseti sol parti programlarının etkisi altında kalan ender latin amerika ülkelerinden biridir. Bugünkü şili edebiyatında siyasî ve sosyal konuların ağır basması bu yüzdendir.

● *Şiir.* Şili şiiri, Camilo Henriquez (1768-1828), Bernardo Vera y Pintado (1780-1827) ve Andrés Bello (1781-1865) ile başlar; Bello, Venezuela'da doğmasına rağmen, Şili'de yaşadı ve güney amerika tabiatını ilk tanımlayanlardan biri oldu. XIX. yy. sonlarında, Ruben Dario'nun Şili'de yaşamasına rağmen ülkede büyük şair yetişmedi; XX. yy.da şiir sembolist eğilimli Francisco Contreras (1877-1932), uzun süre Paris'te yaşayan Vicente Huidobro (1893-1948), ateşli bir lirizmi sürdüren Pedro Prado (doğ. 1886) sayesinde büyük ölçüde gelişti. Fakat modern şili şiirinin gerçek temsilcileri Salvador Reyes (doğ. 1899), Nobel ödülünü kazanan kadın şair Gabriela Mistral (1889-1957) ve epik üslûbu, cüretli benzetmeleriyle toplumsal hak isteklerini dile getiren Pablo Neruda'dır (doğ. 1904). Pablo de Rokha (doğ. 1894), Juvencio Valle (doğ. 1900) gibi şairlerin toprağa ve yoksul insanlara gösterdiği sevgi, Rosameldel Valle (doğ. 1901) ve Julio Davrenechea'nın (doğ. 1910) eserlerinde kaygılı bir kader duygusuyle birleşir.

Şili'de Halk cephesinin kurulduğu yıl, başlıca yazarı Braulio Arenas (doğ. 1913) olan «*La Mandragora*» adlı gerçeküstücü bir dergi yayımlandı. Şiirdeki bu yeni dalga, çağdaş şairlerin bütün teknik araştırmalarına damgasını vurdu: Nicanon Parra'nın (doğ. 1914) kötümserliğini dile getirdiği «karşı şiirler»i, Miguel Artache'in (doğ. 1926) kendisini dindarlığa götüren ruhî bunalımları anlatan mistik mısraları, Efrain Barguero'nun (doğ. 1931) günlük yaşantılarına yer verdiği kitapları.

● *Roman.* Romanda usta bir gözlemci olan Alberto Blest-Gana (1830 - 1920) şili romantik hareketinin öncüsü sayılır. Sonra, Daniel Barros Grez (1834-1904), *Sub Terra* (1904) ve *Sub Sole* (1907) adındaki iki kitabında Zola'nın etkisinde kalmış olan Baldomero Lillo (1867-1923), Louis Orrego Luco (1866-1948), Januario Espinosa (1882 - 1946), Şili'de bölgesel hikâyeyi ilk geliştiren Rafael Maluenda (doğ. 1885), Maupassant'ı andıran Auguto d'Halmar (1880-1936), proleterlerin hayatını anlatan Victor Domingo Silva (doğ. 1882), *Un Perdido* adlı kitabında şili âdetlerini güçlü bir şekilde ifade eden Eduardo Barrios (1884-1950), *El Roto*'sunda başkentin yoksul mahallelerini gerçekçilikle tasvir eden Joaquin Edwards Bello (doğ. 1886), şiirsel hikâyeler yazarı Pedro Prado, Mariano Latorre (doğ. 1886), Guillermo Labarca (doğ. 1880) sayılabilir. Bundan sonraki neslin başlıca romancıları şunlardır: *Acı Bir Adamın Hatıraları, Yolunu Yitirmiş Bir Adamın Kendi Kendine Konuşmaları, Miguel Orozco'nun Trajedisi, Conventillo'nun Dul Karısı* adlı eserlerinde yoksul kişilerin hayatını anlatan Alberto Romeno (doğ. 1896), *Paralel 54*'te Ateş Ülkesi'ni anlatan Juan Marin (doğ. 1900) ve çoğunlukla Pio Baroja'yı andıran ve limanların havasını ince ve dokunaklı bir şekilde anlatan Salvador Reyes. Çağdaş romancılar arasında şunlar da sayılabilir: yoksulların hayatını anlatan Manuel Rojas (doğ. 1896, başlıca eseri [*Lanchas en la Bahia*]) ve Eugenio Gonzales (doğ. 1899), *Golfo de Penas*'ta güney denizlerini ve *Horn Burnu, Antarktika Fatihleri*'nde Patagonya'yı anlatan Francisco Coloane (doğ. 1910), köy hayatını anlatan Marta Brunet (doğ. 1901), Araucan Kızılderililerini anlatan Sautaro Yamvas (doğ. 1902), esrarlı ve umutsuz yaratıklarla dolu pampa ovalarını dile getiren Daniel Belmar (doğ. 1906) ve madencilerin hayatını işleyen Oscar Castro (1910-1947).

Tarih, antropoloji ve toplumbilimi edebiyatla karıştıran Benjamin Subercaseaux (doğ. 1902), Diego Munoz (doğ. 1903) ve Luis Enrique Delavo (doğ. 1907) ile gerçekçi roman sosyal meselelerin incelenmesine yöneldi. Gonzalo Drago (doğ. 1906) bakır madenlerinde çalışan işçilerin hayatını tasvir etti, Nicomedes Guzman (1914-1964), Volodia Teitelboim (doğ. 1916) ve Fernando Alegria (doğ. 1918) balıkçıların ve köylülerin hayatını sosyal haklar açısından ele aldılar. Bu gerçekçi edebiyatla birlikte, büyük ölçüde ingiliz-amerikan edebiyatına dayanan psikolojik bir roman türü gelişti: Maria Luise Bombal'dan (doğ. 1910) sonra, Luis Merino Reyes (doğ. 1915), Guillermo Atias (doğ. 1917) eserlerinde zevk düşkünü veya şair ruhlu insanları işlediler. «1950 Nesli» her şeyden önce iç dramları çözümlemek isteyen yazarlardan Jose Domoso [doğ. 1924] ve Claudio Giaconi [doğ. 1927] gibi) ve Jose Manuel Vergara (doğ. 1929) gibi avrupalı yazarların kötümserliğinin etkisi altında kalan romancılardan meydana geldi.

● *Tiyatro.* İsidora Aguirra (doğ. 1919) ve Fernando Debera'nın (doğ. 1921) örf ve âdet komedilerinin hâlâ tutulmasına karşılık tiyatro Egon Wolf (doğ. 1926) ve Sergio Vodanovric'in (doğ. 1927) eserleriyle sosyal gerçeğin dramatik tasvirine yönelmektedir. Luis Alberto Heiremans'ın (doğ. 1928) sembolik bir estetiğe sadık kalmasına karşılık Aljandro Lieveknig (doğ. 1935) daha çok amerikan tiyatrosunun şiddetini taklit eder.

● *Deneme, tenkit.* Edebî tenkit Hernan Diaz Arrietta (doğ. 1891), Arturo Torres-Rioseco (doğ. 1897), Herman del Solar (doğ. 1901), Raul Silva Castro (doğ. 1903) ve Ricardo Lateham'ın (1903-1965) eserleriyle parlak bir şekilde gelişmektedir.

● *Felsefe ve tarih.* Filozoflar ve denemeciler arasında Michelet ile Lamennais'nin dostu olan Francisco Bilbao (1823-1864), Armando Donoso (1887-1946), Enrique Molina Garmendia (doğ. 1871), ve *Ortak* adlı başarılı bir mizah romanı da yazan Luis David Cruz Ocampo (doğ. 1871) sayılabilir, Benjamin Vicuna Mackenna (1831-1886) Latin Amerika'nın hem en büyük tarihçisi, hem de en iyi nesir yazarlarındandır. Bu arada Luis Amunategui Aldunate (1828 - 1888) ve Diege Barros Arana'yı (1830-1907) da saymak gerekir.

GÜZEL SANATLAR

● *Arkeoloji.* 1960'a doğru Atacama çölünde Tarihöncesinden kalma kızılderili mezarlarında birçok seramik eşya ve mobilya ortaya çıkarıldı. Arkeolog Christian Spanni'nin bulduğu 10 000'den çok kayaya kazılmış gravür ve resim en parlak devrini M. Ö. X. yy.da yaşayan parlak bir medeniyetin kalıntılarıdır. Loa ırmağı kıyısında kayalık bir çıkıntıya inşa edilmiş Lasana hisarının kalıntıları da önemlidir.

● *Mimarî.* Gelişmekte olan mimarî, her şeyden önce depremleri göz önüne almak zorundadır. Concepcion üniversitesi ve Santiago Fransız lisesi, Gropius ve Le Corbusier'nin öğrencilerinden Emilio Duhart (doğ. 1917) tarafından yapılmıştır.

● *Resim ve heykel.* Modern sanat, koleksiyoncuların çokluğu ve yeni müzeler açılması sayesinde gelişti. Ressamlar arasında R. Matta (doğ. 1911) ve Enrique Zanartu (doğ. 1921) Paris okulundandır. Roberto Matte'nin tabloları Santiago Güzel Sanatlar sarayında sergilenmektedir. El Mulato Jil'in primitif sanata çok yakın eserleri, çağın başından beri Şili'de çok meşhurdur. Marta Colvin (doğ. 1910) Sao Paulo'da iki yılda bir düzenlenen sanat yarışmasında 1965 yılı heykel ödülünü kazanmıştır.

KURUMLAR

Şili, 18 ekim 1925 Anayasasıyle yönetilen bir cumhuriyettir. Yasama gücü, dört yıl için seçilen 147 üyeli Millet meclisi ile sekiz yıl için seçilen ve dört yılda bir yarısı yenilenen 45 üyeli bir Senatodan meydana gelen Millî kongrededir. Altı yıl için genel oyla seçilen cumhurbaşkanı veto hakkına sahiptir, ama üçte iki çoğunluk cumhurbaşkanı vetosuna karşı çıkacak olursa, iki meclis bu vetoyu dinlemeyebilir. Cumhurbaşkanına parlamento dışından seçilmiş 12 bakanlı bir kabine yardım eder. Bakanlar cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Şili cumhuriyeti illere, idare bölgelerine ve idare bölümlerine ayrılır. Her idare bölümü üç yıl için seçilen bir belediye meclisi tarafından yönetilir. [L]

ŞİLİN (alm. *schilling*). i. Avusturya'nın belli başlı para birimi. (100 Groschen değerindedir.) [L]

ŞİLİN i. (ing. *schilling*). İngiltere'de küçük para birimi. Liranın yirmide biri değerindedir.
— ANSİKL. *Şilin* on iki peni'ye bölünür.

Foto. LAROUSSE

Henry Tudor zamanında *testoon* (ital. *testone*'den) adıyle basıldı; 1603'te çıkarılan bir kararnameyle adı değiştirilerek *şilin* dendi. (L)

ŞİLKA, S.S.C.B.'de ırmak. Doğu Sibirya'da, Onon ve İngoda'nın birleşmesiyle oluşur, Argun ile birleştikten sonra Amur'u meydana getirir; 555 km. (L)

ŞİLLER i. (ing. *chiller*). Zır. sanay. Sürekli tereyağı yapımına elverişli goldenflow usulünde, yapımın ilk evresinde elde edilen yağlı madde içinde emülsiyon halinde bulunan suyu dondurarak billûrlaştırmak için kullanılan karıştırıcı - soğutucu makine. (L)

ŞİLLONG veya **SHİLLONG yaylası,** Hindistan'da tabiî bölge, Assam'ın batısında, Brahmaputra'nın dirseğinin güneydoğusunda ve Surma'nın kuzeyinde; yüksl. 1 350 m. Burası billûrlu ve şistli bir kayalar blokudur; güneyde kumtaşıyle kaplıdır; Dekkan'dan Aşağı Ganj ovasıyle ayrılır ve fay sarplıklarıyle sınırlıdır. Sık bir cengel ile kaplı olan güney yamaçları dünyanın en çok yağış alan bölgesidir. Mon-khmer veya tibeto-birman gruplarından anaerkil kabileler, gezgin tarım yapmak için yaylanın ormanlarını yakarak çalılığın genişlemesine yol açarlar. (L)

ŞİLLONG veya **SHİLLONG,** Hindistan'da şehir, Assam'ın başkenti, Shillong yaylasında; 102 400 nüf. Ticaret merkezi (pirinç, susam, portakal, pamuk). [L]

ŞİLLUKLAR veya **ŞİLUKLAR,** yeni habeş grubundan halk. Şilluklar Beyaz Nil'in sol kıyısında, Hartum ile Nil'in Sobat ile birleştiği yer arasındaki her iki kıyıda ve daha güneyde Bahr el-Cebel ile Aşağı Oma arasında yaşarlar; bazı hamî özellikleri taşıyan zencilerdir. Hayvancılıkla geçinen ve yuvarlak çatılı birbirine çok yakın kulübelerde yaşayan Şilluklar, XIV. yy.da bir devlet kurmuşlardı. XIX. yy. başında Mısır'ın hâkimiyetini kabul eden bu devlet, Müslümanlığı benimsemedi. Şillukların dili nil grubundandır. (L)

ŞİLO. Esk. coğ. Filistin'de (Efraim kabilesi) çok eski bir tarihte kurulan şehir. Samuel zamanına kadar İbranîlerin büyük dinî merkezlerinden biri olan şehirde, Samuel, rahip Eli'nin yanında gençlik yıllarını yaşadı. Bugün, *Seilun*. (L)

ŞİLOAH, Hizkiya zamanında (M. Ö. 700'e doğru) kayaya oyulan ve bugün hâlâ kullanılan 500 m'lik bir kanalla Ceyhun'un sularını toplayan havuz; Ofel'in güneybatı ucunda. İsa'nın doğuştan âmâ birinin gözlerini burada açtığına inanıldığından (Yuhanna IX) Siloe havuzu hıristiyanlar için kutsal bir yer haline gelmiştir. (L)

ŞİLT i. (alm. *schild* > ing. *shield*, kalkan, levha, plaka). Spor. Karşılaşma veya yarışmaları kazanan takıma veya kimseye armağan olarak verilen, üzerine gerekli isimler ve tarihler kazılmış kalkan biçimindeki madenî levha. (M)

ŞİLTE i. Üzerinde oturmak veya yatmak için kullanılan ve içi yün, pamuk, tüy v.b. maddeyle doldurulmuş döşek: *Misafir odalarında yer şilteleriyle yapılan yataklarda uyumağa alışıktılar* (A. Ş. Hisar). *Pencere her zaman kapalı durur, balkon parmaklığına hemen daima bir ufak çocuk şiltesi ile yorgan asılırdı* (R. N. Güntekin).

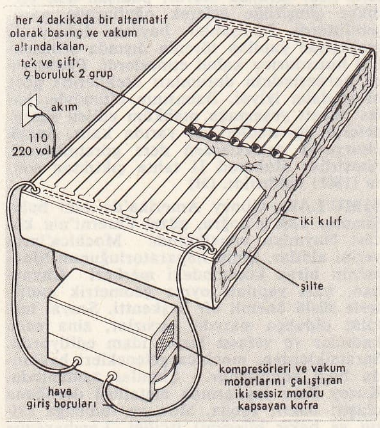

— Ted. *Bölmeli şilte*, gerektiğinde herhangi bir kısmı istenildiği kadar şişirilebilen havalı şilte. (Bölmeli şilteler, uzun süre yatakta yatmak zorunda kalan yaralı, felçli veya sakat kimselerde eskar meydana gelmesini önleme bakımından çok iyi sonuç verir.)

— ANSİKL. Mobilya. *Köpük şilte*, lateksten ve sentetik köpüklerden veya polieter köpüklerden yapılır; çeşitli kimsayal bileşenlerinin tepkimesiyle bir santimetrelik sıvı polieter, tabaka halinde 50 ile 70 santimetre köpük verir; bu köpük soğuduktan sonra yaprak halinde kesilir. Ayrıca hem köpük hem yay taşıyan yataklar da vardır. [LM]

ŞİLUKLAR. Bk. ŞİLLUKLAR.

ŞİMABARA, Kyuşu adasında (Japonya) yarımada. 1637'de burada Matsukara ve Terazava adlı daymyoların metbuu 37 000 kişi ayaklandı. Hıristiyan samuraylar yönetimindeki isyancılar 200 000 kişiden çok bir ordunun kuşatmasına iki aydan uzun süre direndiler ve ancak yiyecekleri ve cephaneleri tükenince teslim oldular. 14 Nisan 1638'de hepsi öldürüldü ve o tarihten sonra Hıristiyanlık Japonya'da teşkilâtlı bir din olmaktan çıktı. (L)

ŞİMAÇEK (Matej Anastasia), çek yazarı (Prag 1860-ay.y. 1913). Fabrika çevrelerini yakından inceledikten sonra 1884-1899 arasında *Svetozor*, sonra *Zvon* dergilerini yönetti. Şiir, tiyatro (ilgi çekici başarılar elde etti) ve özellikle roman (beş ciltlik *Edebiyat Fakültesi Öğrencisi Flipa Korinka'nın Günlüğü* [1893-1897]; *Svetla Minulosti* [Geçmişin Işıkları], 1900; *Laçna Srdce* [Aç Yürekler], 1904; *Chci Zit* [Yaşamak İstiyorum], 1908; bu eserler, yer yer toplumsal kaygıların görüldüğü güçlü bir gerçekçiliğe yazılmıştır) gibi birçok türde eser verdi. (L)

ŞİMAL i. (ar. *şimāl*). *Esk.* Kuzey: *Kendileri Çin'in şimalinden geliyorlardı* (A. H. Müftüoğlu). || *Esk.* Sol taraf. || *Şimal-i garbî*, kuzeybatı: *Bizim ordumuz, başlıca Eskişehir ve Şimal-i garbisinde İnönü mevaziinde ve Kütahya - Altıntaş havalisinde tekâsüf ettirilmişti* (Atatürk). || *Şimal-i şarkî*, kuzeydoğu.

— Din. *Eshabü'ş-şimal*, amel defterlerinin sol taraflarından verildiğine ve cehenneme gönderildiğine inanılan insanlar. (M)

ŞİMALEN zf. (ar. *şimāl*'den *şimālen* *Esk.* Kuzeyden, kuzey taraftan. (M)

ŞİMALÎ sıf. (ar. *şimāl*'den *şimālî*). *Esk.* Kuzeydeki, kuzey. *Yeni.* Kuzeysel. || *Kutb-ı şimalî*, kuzey kutbu. (M)

ŞİMANE, Japonya'da il, Honşu'nun güneyinde, Japon denizi kıyısında; 92 900 nüf. İdare merkezi, *Matsue*. (L)

ŞİMAZAKİ (Toson), Japon şairi ve romancısı (Nagano 1872-Tokyo 1943). 1893'te romantizmin organı *Bungakkai* dergisini kurdu; *Vakanaşu* (1897) adlı serbest şiir kitabıyle tanındı, çağdaş japon edebiyatında yeni bir çığır açan *Hakay* (Görevde Büyük Suç) [1906] romanıyle natüralist akımın başına geçti. 1913-1916 Arasında Fransa'da kaldı; Tokyo'ya dönüşünde idealizme karşı çıktı ve *Şinsei* (Yeni Hayat), *Araşi* (Fırtına), *Yoaka Mae* (Şafaktan önce) adlı eserleri yazdı. (L)

ŞİMBORAZİT i. (fr. *chimborazite*). Miner. Güney Amerika'da bulunan bir aragonit çeşidi. (L)

ŞİMDEN zf. (*şimdiden*'den). *Halk dili. Esk.* Şimdiden.

◆ **Şimdengeri** veya **şimdengerü** bls. zf. *Halk dili. Esk.* Bundan sonra, bundan böyle, şimdiden itibaren: *Derdim artar ondan yana / Öter bülbül yana yana / Gözüm çağlar şimdengerü* (Dadaloğlu). *Rûz ü şeb feryada âgaz eyleyim şimdengerü* (Kul Mehmed). [M]

ŞİMDİ zf. (*şu*, işaret sıfatı ve *imdi* > *şu imdi*'den). Şu anda, içinde bulunduğumuz zamanda: *Senin şimdi kaç liran var?* (S. F. Abasıyanık). *Aman şimdi aklıma geldi de yazıyorum* (B. Felek). || İçinde bulunduğumuz dönemde, bu dönemde: *Şimdi hürriyet var, diyorlar* (F. R. Atay). *Arabî şimdi kim okur artık?* (M. Â. Ersoy). || Az sonra, yakında: — *Hele bekle biraz da, görürüz... Şimdi komiser çağıracak* (B. Felek). *Oğlanın bugünlerde pek sağı solu yok. Şimdi geriye döner belki hokkayı birimizin kafasına fırlatır* (H. R. Gürpınar). *«Bilinecek tarafı yok, beyefendi, şimdi öğrenirsiniz!»* (Sabahattin Ali). || Artık, bundan böyle: *Hakkımda Farisî hicivler söyler, beni saray halkına maskara ederdi. Kim akıllı imiş, şimdi görsün* (H. E. Adıvar). — *Ne ise, şimdi onlar lâzım değil* (H. R. Gürpınar). *Geçen gün kavga ettik; şimdi benimle konuşmuyor.* || Az önce, biraz önce, demin: *Hanım da şimdi gitti* (Ahmed Rasim). *Babasının işe gitmek üzere şimdi evden çıktığını söyledi.* || Bir şey anlatır veya bir meseleden söz ederken yeni bir düşünceyi belirtmek için «buna göre, bu hale göre» anlamında kullanılır: *Ben söyleyeceğimi söyledim, şimdi siz ne isterseniz onu yapın. İşte ikmale kaldınız, şimdi bütün yaz çalışmak zorundasınız.* || *Şimdiye kadar* (*değin* veya *dek*), şu ana kadar, bugüne gelinceye dek. (M)

ŞİMDİCİK zf. (*şimdi*'den *şimdi-cik*). *Halk dili.* Hemen, şimdi, bu anda: — *A! A! Şuna da bakın, hele! Ne çabuk da Türkçe öğrenmiş! Sen mi öğretiverdin, hemen, şimdicik?* (R. H. Karay). *Peki, ne oldu şimdicik?* (Kemal Tahir). [M]

ŞİMDİDEN zf. (*şimdi*'den *şimdi-den*). İçinde bulunulan zamandan başlayarak, bu andan itibaren: — *Biliyor musun, Feride, beni bedbaht ediyorsun, dedi. Kendimi tutamadım:* — *Şimdiden mi? dedim* (R. N. Güntekin). *Bu izdivaç olmayacak, bunun için şimdiden her şeye karar verdim* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

ŞİMDİKİ sıf. (*şimdi*'den *şimdi-ki*). İçinde bulunulan anda olan veya yapılan, bu andaki, bu zamandaki: *Bir büyüğümüz geliyor da, ben şimdiki gardiyanları sıraya dizip, selâma durduramıyorum* (Kemal Tahir). *Bundan başka eski moralist'ler ile şimdikiler arasında büyük fark vardır* (H. R. Gürpınar).

— Dilbil. *Şimdiki zaman kipi*, bir fiilin belirttiği kavramın, içinde bulunulan zamanda başladığını ve devam etmekte olduğunu bildiren kip.

— ANSİKL. Dilbil. *Şimdiki zaman kipi*, durum ve konuya göre değişen dört zaman anlatımı verir: geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geçmiş zaman. Bugün Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman kipi, *-yor* ekiyle kurulur; çekiminde birinci tipteki şahıs eklerini alır: tekil: *al-ı-yor-um, al-ı-yor-sun, al-ı-yor*; çoğul: *al-ı-yor-uz, al-ı-yor-sunuz, al-ı-yorlar*. Batı Türkçesinden önce şimdiki zaman, *-a, -e* ekiyle kurulurdu. Eski Anadolu Türkçesinde de bir süre, şimdiki zaman ve geniş zaman anlatımında bu ek kullanıldı. Bu *-a, -e* eki, Batı Türkçesinde istek eki *-a, -e* (< *-ğay, -gey* [Eski Türkçedeki gelecek zaman]) ile karışmış ve şimdiki zaman eki kullanıştan düşmüştür; *-yor* eki ortaya çıkmadan önce geniş zaman eki ve geniş zamanlı bazı bileşik fiiller, şimdiki zaman anlatımı da vermişlerdir. *-yor* eki Batı Türkçesinde *yorı-mak* fiilinin geniş zamanlı biçiminden (*yorır*) ortaya çıkmıştır. Önceleri *al-a yorır, yaz-a yorır* v.b. fiil şekillerinde yardımcı fiil olarak yer alan *yorır*'ın, Osmanlıca döneminde son hecesinin düştüğü ve *-yor* biçiminde eklеştiği görülür. *-yor* eki, bugün de ünlü uyumu dışında kalan bir ektir. Bugün Türkiye Türkçesinde *-yor* eki dışında, şimdiki zaman anlatımı veren iki ek daha vardır: *-makta, mekte; -mada, -mede* (*bak-makta, sev-mekte; dur-mada, yürü-mede* v.b.). [M]

Camilo Henriquez

Vera y Pintado

ŞİLİ: yazarlar şairler ve romancılar

Andrés Bello

Eduardo Barrios

Pedro Prado

J.E. Bello

Gabriela Mistral

Foto. Şili büyükelçiliği, Keystone (LAROUSSE)

Alberto Romero

Manuel Rojas

Salvador Reyes

ŞİLİ: yazarlar romancılar, filozoflar tarihçiler

Juan Marin

Francisco Bilbao

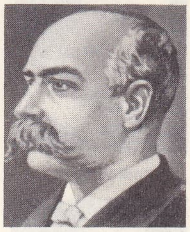

B. V. Mackenna

L. D. Cruz Ocampo

ŞİMDİLİK zf. (*şimdi*'den *şimdi-lik*). Şimdiki halde, içinde yaşanılan an için, şu duruma göre: *Sen şimdilik büyük babanın yanında kal, babanı istediğin zaman gider görürsün* (H. E. Adıvar). *Şimdilik hiç bir şey sezdirmemek, sakin ve cesur olmak lâzım* (R. N. Güntekin). — *Gidin, evinizde oturun; fakat hiç bir yere çıkmayacaksınız. Hiç kimse ile temas etmiyeceksiniz. Şimdilik bu kadar... dedi* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

Şimdi Sevişme Vakti, Sait Faik Abasıyanık'ın şiir kitabı (1953). Sait Faik'in çeşitli dergilerde yayımladığı 17 şiirini kapsar. Şiirler, Sait Faik'in hikâyelerine benzer bir yapıdadır ve yazarın hikâyelerindeki duyguların, dünya görüşünün, insan sevgisinin daha yoğun bir anlatım gücüyle söylenmiş biçimidir. (M)

ŞİME i. (ar. *şime*). *Esk.* Huy, karakter. (M)

ŞİMEİ, Bünyamin boyundan bir ibranî, Abşalom'dan kaçan Davud'a hakaret etti, Davud sonradan onu bağışladı. Davud peygamberin ölümünden sonra Süleyman peygamber Şimei'ye, evinden çıkmaması emrini verdi, fakat yasağa karşı geldiği için kafasını kestirdi. (L)

ŞİMENDİFER i. (fr. *chemin de fer*'den). Demiryolu: *Nitekim Ankara-Ereğli ve Keller - Diyarbekir şimendiferlerinin inşası için bir İsveç grubunun [...] fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle kabul ettik...* (Atatürk). || *Teşm. yol.* Tren: *Meraklı gözleri ovadan gelen şimendiferi takip eder* (F. R. Atay).

— Oyun. Bir çeşit bakara oyunu. Bk. BAKARA. (M)

ŞİMEON, Yakup peygamberle Lea'nın ikinci oğlu. Kızkardeşine yapılan bir saldırıdan çok şiddetli öç aldığı için, ölmekte olan patrik tarafından kınandı. Kutsal toprağın paylaşılmasında atası olduğu ve adını taşıyan kabileye, Yahuda kabilesinden alınan küçük ve çorak bir arazi geçti. Kabile çok geçmeden göçebe kabileleri arasında kayboldu. (L)

ŞİMEON Aziz (I. yy.), İncil'e göre, adaletli ve dindar bir ihtiyardı, Kutsal Ruh kendisine «Tanrı'nın Mesihi'ni dünya gözüyle görmeden ölümü görmeyeceğini» ilham etmişti. İsa'nın tapınağa götürüldüğü gün Şimeon da oraya gidip Çocuğu kolları arasına alıp; «Şimdi, Tanrım, sözüne uyarak Şimeon kuluna ebedî barışa ulaşma izni ver. Çünkü gözlerim senin selâmetini artık görmüş bulunuyor» diye başlayan ilâhiyi okuyarak ona gereken dinî saygıyı gösterdi (Luka İncili II, 25,35) —*Şimeon İlâhisi*'nin latince metninin başındaki *Nunc dimittis* kelimeleri, bir dileğin yerine gelmesi dolayısıyle sık sık okunurdu, hâlâ da okunur. (L)

ŞİMİ i. (ing. *shimmy*, titreşme). Oto. Taşıt hızının ancak belli bir değeri için, yön verici tekerleklerde meydana gelen bir dengesizlikle ortaya çıkan karmaşık hareketlerin tümü. (Bu olayın, büyük bir ihtimalle, tekerleklerin dinamik bakımdan kötü dengelenmesi sonucu ortaya çıktığı sanılır.) [L]

ŞİMİÇ (Antun Branko), hırvat şairi (Drinovci, Hersek 1898-Zagrep 1925). Gazeteci ve tenkitçiydi; şiirin gramerle olan saymaca bağlantılardan kurtarılması gerektiğini savundu. Şimiç, ölçülü ve özlü üslûbu ve melankolik ilhamıyle önemli bir şairdir. Başlıca eseri: *Preobrazenja* (Değişimler) [1920]. (M)

ŞİMİZ. Bk. OĞUZ.

ŞİMİZU, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Şizuoka ili), Tsuruga koyu kıyısında; 126 600 nüf. Limandan çay ve portakal ihraç edilir. (L)

ŞİMODATE, Japonya'da şehir, Honşu adasında (İbaraki ili); 52 400 nüf. Dokuma sanayii. (L)

ŞİMOGA, Hindistan'da (Maisur) şehir, Tunga ırmağı kıyısında; 63 800 nüf. Manganez metalürjisi. Bölgede krom filizi çıkarılır. (L)

ŞİMON BAR-GİORA, yahudi şefi (M.S. I. yy.). Topladığı askerî birlikle Kudüs'e yerleşti (69), öbür partizanlarla mücadele etti. (L)

ŞİMONİ (David SCHIONOVİTZ, — denir), israilli yazar (Rusya 1886 - Tel-Aviv 1956). 1909'da İsrail'e gitti, yahudi kolonilerinde işçilik ve bekçilik yaptı, sonra Tel-Aviv lisesini kurdu ve burada ders verdi. Özellikle, yahudi kolonileşmesinin ilk dönemiyle ilgili ibranîce şiirleriyle ünlüdür. (L)

ŞİMONOSEKİ, Japonya'da liman şehri, Honşu adasının güneybatı ucunda, Yamaguçi ilinin merkezi, Şimonoseki boğazı kıyısında; 247 000 nüf. Tsuşima boğazı ile İç Deniz (Seto Naykay) arasında elverişli bir yerde kurulan limanın S.S.C.B., Kore ve Çin ile düzenli ilişkileri vardır. Limandan, ülkenin iç kısmından gelen kömür, dokuma sanayii ürünleri, makineler ve balık konserveleri yüklenir. Düzenli bir şekilde gelişen şehirde tersaneler, çimento fabrikaları ve kimyasal ürün fabrikaları kurulmuştur. Şimonoseki Japonya'nın batı kıyılarındaki başlıca balıkçılık limanıdır. 1942'de açılan bir tünel, şehri Kyuşu adasına bağlar.

● *Tarih.* İmparator Komei 25 haziran 1863'te yabancıların ülkeden kovulmalarına karar verince Şoşu daymyo'sunun amerikan, fransız ve hollanda gemilerini topa tutturması (25 haziran - 11 temmuz), şehrin bu devletlerin gemileri tarafından bombardıman edilmesine yol açtı (16-20 temmuz). Çin - japon savaşından sonra, Li Hung-çang, kont İto ve vikont Mutsu arasında barış görüşmeleri burada yapıldı (19 mart - 17 nisan 1895). Çin, Kore'nin bağımsızlığını tanımayı, Japonya'ya Liaodung yarımadasını, Formoza'yı ve Pescadores adalarını bırakmayı, birçok limanını açmayı, Yang-dzı -kiang üzerinde Çungking ile Yi-çang arasında sefer serbestliği tanımayı ve 200 milyon taellik bir tazminat ödemeyi kabul etti. Antlaşma Çı-fu'da (Yen-tay) onaylandı (8 mayıs); fakat Rusya, Almanya ve Fransa'nın itirazları üzerine yeniden gözden geçirildi (8 kasım 1895): Japonya, 30 milyon taellik ek tazminat karşılığında Liaodung'u geri verdi. (L)

ŞİMONOVİÇ (David), ibranî şairi (doğ. Bobrujsk, Minsk 1886). 1911-1914 Arasında Almanya'da okudu; 1921'de Filistin'e göç etti; 1925'ten sonra, Tel Aviv'de ders verdi. Şiirlerinde, ilk Filistin fatihlerine duyduğu hayranlığı belirtir, ama doğduğu kuzey ülkelerinin manzaralarını da unutmaz. Şimonoviç'in eserleri dört ciltte toplanır: *Şirim* (Şarkılar) [1925]; *İdilliyyot* (İdiller) [1927]; *Poemot* (Şiirler) [1930]; *Şire Massa* (Seyahat Şiirleri) [1931]. Şimonoviç Rusçadan tercümeler de yaptı. (M)

ŞİMRAH i. (ar. *şimrāh*). *Esk.* Hurma, üzüm salkımı veya dalı. || Dağ tepesi. (M)

ŞİMŞAD i. (fars. *şimşād*). Bot. *Esk.* Şimşir ağacı: *Yürü ey serv-i serefraz yürü / Kadd-i bâlâna erişmez şimşad* (Baki). || Mec. Vücudu biçimli olan kimse. (M)

ŞİMŞEK i. Fiz. Bir fırtına sırasında elektrik boşalmasının yol açtığı ışık olaylarının tümü.

— ÇEŞ. DEY. *Şimşek gibi,* hızla geçen veya birdenbire oluşan şeyler için kullanılır: *O yüksek ve parlak zekâ alem-i edebiyatımızdan şimşek gibi geçti* (Cenab Şahabeddin). *Lâkin kalacak doğduğumuz toprağa bizden / Şimşek gibi bir hatıra nal seslerimizden!* (Yahya Kemal). || *Şimşek çakmak.* Bk. ÇAKMAK. || *Şimşekleri üstüne çekmek,* sert tenkitlere hedef olmak. || *Gözlerinde şimşek çakmak,* hiddetlenmek, kızmak.

— Astron. *Şimşek taşı,* havataşı.

— Denizc. *Şimşekli fener.* Bk. FENER.

— Giz. ilm. *Şimşek falı.* Etrüsklerde ve Romalılarda şimşekleri inceleyerek kehanette bulunma metodu.

— ANSİKL. Fiz. Düşey hareket eden bulutlar atmosferin çeşitli noktalarında büyük elektrik yüklerinin birikmesine yol açar (bk. ELEKTRİK). Bir bulutun tabanı ile yer arasındaki veya iki bulut arasındaki, ya da bir bulut içindeki boşalmalar *yıldırım* olayını meydana getirir. Yeryüzündeki bir nokta ile bir bulut arasında boşalma kıvılcımı çakınca, bu noktaya yıldırım düştü denir. *Şimşek* terimi yıldırımın ışıklı görünüşünü, *gökgürültüsü* de ışıkla birlikte çıkan gürültüyü belirtir.

Normal fotoğraf makineleriyle alınan şimşek fotoğrafları, birkaç özel şimşek biçiminin belirlenmesini sağladı: dallı, dolambaçlı v.b. Şimşeğin yapısı, günümüzde iki döner objektif ile sabit bir fotoğraf camı bulunan Boys fotoğraf makinesi sayesinde, iyice öğrenilmiştir. Bir şimşek 1/100 saniyelik aralıklarla kesilmiş kısmî boşalmalardan (3 ile 40) meydana gelir. Boşalmalar bulutla toprak arasında yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya ve inişli çıkışlıdır. Bu karmaşık yapı, gökgürültüsünün uzaklaşır veya yaklaşır gibi duyulmasını açıklar. Açığa çıkan enerji birkaç milyar joule'e ulaşır ve nesneleri buharlaştırmak, canlıları öldürmek gibi şiddetli etkiler gösterir.

◆ **Şimşekli** sıf. Yanıp sönerek işaret veren, anîden parlayan. (M)

ŞİMŞEKLENMEK geçz. f. (*şimşek*'ten *şimşek-le-n-mek*). Şimşek çakmak. (M)

ŞİMŞİR blş. i. Bk. ŞEMŞİR.

ŞİMŞİR i. (fars. *şimşād*'dan). Bot. Genellikle kireçli çorak yamaçlarda biten, çok sert sarı odunlu ağaçcık. (İlmî adı *Buxus sempervirens.* Şimşirgillerden.)

— DEY. *Kel başa şimşir tarak.* Bk. KEL.

— G. santl. *Esk. Şimşir kozak,* name keselerine bağlanan kozakların şimşir ağacından yapılanına verilen ad.

— ANSİKL. Bot. *Şimşir*'in boyu iklime göre değişir. Cüce şimşir bahçelerde kenar süsü olarak yetiştirilir. Bütün şimşir türlerinin keskin bir kokusu ve acı bir tadı vardır. Çok sıkı olan odunundan tavla taşı, müzik âleti, satranç taşı, küçük ev eşyası v.b. yapılır. Kafkasya ormanlarında yetişen şimşirler gravürcülükte kullanılır. (LM)

ŞİMŞİRGİLLER çoğl. i. Odunsu veya otsu bitkiler familyası. (Örnek tipi şimşirdir. Sütleğenler takımından). [L]

ŞİMŞİRLİK i. (*şimşir*'den *şimşir-lik*). Teşk. tar. Topkapı sarayında, babaları ölmüş olan şehzadelerin yaşadıkları yer. (*Kafes* de denir.)

— ANSİKL. *Şımşirlik,* hareme bitişik, 12 dairelik bir yerdi. Etrafını yüksek duvarlar ve şimşir ağaçları çevirirdi. Şehzadeler burada hücre mahkûmları gibi yaşarlar, kimseyle görüşmez, hattâ yazışamazlardı. Hasta olan şehzadenin yanına hekimler ancak padişahın izniyle girebilirlerdi. Şehzadelerin kendi aralarında da görüşmeleri yasaktı. Valideler (şehzadelerin anneleri) Eski sarayda oturur, padişah izin verdikçe şimşirliğe gelerek oğullarıyle görüşebilirlerdi. Padişahlar, bayram dolayısiyle mabeynde yapılan törenin dışında şehzadeleri huzurlarına kabul etmezlerdi. Padişahın öz kardeşlerinin durumları ötekilerine göre biraz daha iyiydi. Babasının ölümüyle, kafes hayatı yaşamağa mahkûm edilen şehzadelerin öğrenimleri de yarıda kalır, ancak okuryazar cariyelerden ders görebilirlerdi. Şimşirlik, Mahmud II tahta çıktıktan sonra (1808) kaldırıldı. (M)

ŞİMU'LAR, Güney Amerika'da eski halk. Şimular 1200'e doğru, güzel Ceterni'nin kocası Naymlap yönetiminde Mochica'ların yerini aldılar. Şimu imparatorluğunun Moche'nin biraz kuzeyindeki merkezi Chanchan, bazı yapıları oyma geometrik motiflerle süslü önemli bir başkentti. Sosyal teşkilât oldukça sıkıydı: hırsızlar, zina eden kadınlar ve vefasız kızlar idam ediliyordu. Seramiklerden, mochica gelenekleri hakkında bilgi edinilebilir. Şimular zamanında, Kuzey Peru kıyılarında metalürji doruğuna ulaştı: bakır, bronz, altın ve tumbaga (altın ve bakır bileşimi) işçiliği. Lambayeque yakınında bulunan îllimo hazinesinde firuze kakmalı birçok vazo ve üç put ortaya çı-

Foto. Şili büyükelçiliği (LAROUSSE)

karıldı. Şimular insanı dört yıldızın yarattığını ileri sürer, başlıca tanrıları Ay'a, beş yaşında çocuklar kurban ederlerdi. Güneş tarafından şekilleri değiştirilmiş Şimu atalarını temsil ettiğine inanılan bazı taşlara da saygı gösterirdi. Şimular XV. yy.da İnka imparatorluğuna katıldılar. (L)

ŞİMUNOVİÇ (Dinko), hırvat yazarı (Knin 1873 - Zagreb 1933). Küçük hikâyelerinde ve romanlarında, kapitalizmin yerleştiği ve köylünün eski dünyasını yıktığı Dalmaçya'daki değişikliği sıla hasreti kokan bir dille anlattı: bu yüzden eserlerinde, ilkel kuvvetin ve «tabiî» hayatın methiyesini yaparak «medenî» hayatla karşılaştırdı. (L)

ŞİMYOTAKSİ i. (yun. *khemeia*, kimya ve *taksis*, düzenleme, düzen'den fr. *chimiotaxie*). Biyol. Bk. KEMOTAKSİ. (M)

ŞİMYOTERAPİ i. (fr. *chimiothérapie*). Tıp. Bk. KİMYA *tedavisi*.

ŞİMYOTROPİZM i. (yun. *khemeia*, kimya ve *tropos*, yönelme, doğrultu > fr. *chimiotropisme*'den). Biyol. Bk. KİMYAYÖNELİM.

ŞİNA veya **ŞİNAB** i. (fars. *şinā* veya *şināb*). *Esk.* Yüzme, suda yüzme. (M)

ŞİNAH i. (fars. *şināh*). *Esk.* Yüzme, suda yüzme. || *Şinah etmek*, yüzmek: *Beşerin işte, pür-ümmid ü heves kıvranarak / Ka'r-ı tarında şinah ettiği girbad-ı üful* (Tevfik Fikret). [M]

ŞİNAHTE sıf. (fars. *şināhten*, tanımak'tan *şināhte*). *Esk.* Tanınmış, herkesçe bilinen. (M)

ŞİNAMPA i. Çürük toprağıyle kaplı sallardan meydana gelen yüzen bahçe. (Aztekler bunların üzerinde küçük ağaçlar ve çiçekler yetiştirirlerdi. Günümüzde Meksika göllerinde şinampalara rastlanır.) [L]

ŞİNANAY ünl. *Halk dili.* Bir olay veya durum karşısında duyulan sevinç ve kıvanç duygusunu belirtir. || Nakarat sözü. || *Argo.* «Yok!» anlamında kullanılır. || Sıf. Süslü, cicili bicili. (M)

ŞİNANO, Japonya'da (Honşu adası) Japon denizine dökülen ırmak; 370 km. Adanın merkezindeki Şinano yaylasından inen ırmak, Niigata'da denize ulaşır. Japonya'nın başlıca ırmaklarından biridir. (L)

ŞİNANTEKLER, Meksika'da kızılderili halk. 25 000 Kişi kadar kalan Şinantekler, Tuxtepec'in güneyindeki dağlarda yaşarlar. (L)

ŞİNAR i. (fars. *şinār*). *Esk.* Suda yüzme. (M)

—ŞİNAS sıf. (fars. *şināhten*, tanımak'tan *-şinās*). *Esk.* İsimlere eklenerek «tanıyan, anlayan, bilen» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Ahter-şinas*, müneccim; *hakikat-şinas*, gerçeklerden anlayan; *hak-şinas*, hak tanır, doğruyu bilen; *hatır-şinas*, hatır sayan; *kadir-şinas*, kıymet bilen; *kâr-şinas*, işten anlayan, uzman; *merdüm-şinas*, antropolog; *musiki-şinas*, musikiden anlayan, müzikolog; *tarih-şinas*, tarihten anlayan, tarihçi. (M)

ŞİNASİ (İbrahim, — denir), türk şairi ve yazarı (İstanbul 1826 - ay.y. 1871). 1828 Türk - Rus savaşında şehit düşen (1829) topçu yüzbaşısı Mehmed Ağanın oğlu. İlköğrenimini Tophane Feyziye mektebinde yaptı. Tophane Müşiriyeti kalemine memur olarak girdi. Burada İbrahim Efendi adlı bir memurdan eski doğu bilimleri ve Arapça, müslüman olduktan sonra Reşat Bey adını alan eski bir fransız subayından da (Châteauneuf) Fransızca öğrendi. 1849'da devlet hesabına maliye öğrenimi için Fransa'ya gönderildi. Dönüşünde bir süre aynı kalemde görev yaptı. Reşid Paşanın yardımıyle Meclisi Maarif üyeliğine getirildi (1855). Önce Agâh Efendi ile birlikte *Tercüman-ı Ahval* (1860), sonra tek başına *Tasvir-i Efkâr* (1826) gazetelerini çıkardı. Bu dönemde, Yusuf Kâmil Paşa, Subhi Paşa, Ahmed Vefik Paşa ile dost oldu; onların *Tasvir-i Efkâr*'a yazı yazmalarını sağladı. Namık Kemal ve genç neslin öteki yazarları gazeteye aynı yıl içinde katıldılar. Şinasi, kendi matbaasında bastığı kitaplarla bir kütüphane kurmağa çalıştı. Gazetede tefrika edilen yazılarıyle Fenelon'un *Télémaque* tercümesini, *Koçi Bey Risalesi*'ni bastı. 1863'te, gazetesinde, devlet işlerinin iyi yürümediğini yazdığı için Meclisi Maarif'teki görevine son verildi. İki yıl kadar İstanbul'da kalarak yalnız gazetesinin işleriyle uğraştıktan sonra, gazeteyi Namık Kemal'e bırakarak, Paris'e kaçtı (1865). Beş yıl kaldığı Paris'te özellikle dil konusuyle ilgilendi; Türkçenin büyük bir lûgatini hazırlamağa girişti. Lûgatçi Littré ve yazar Ernest Renan ile dostluk kurdu. Paris'teki Yeni Osmanlılar ile de görüştü; ancak siyasete girmekten kaçındı. 1870'te İstanbul'a döndü, matbaa işleriyle uğraştı. Bir yıl kadar sonra (13 eylül 1871) beyninde çıkan bir ur yüzünden öldü.

Şinasi, XIX. yy.ın ikinci yarısından sonra Batı'ya yönelmeğe başlayan yeni türk edebiyatının ilk ve en etkili temsilcisidir. Asıl kültürünün türk-islâm kaynaklı olmasına karşılık, Reşid Paşanın kendisini öğrenim için Paris'e gönderişi ve daha sonraki gidişi, Şinasi'nin Batı'daki düşünce metodunu ve edebiyat hareketlerini yerinde tanımasını sağladı. Şinasi'nin eserlerinde, doğu ve batı kültüründen gelen birçok özellik yan yana görülür. Kendisinden önce divan şiirinin ve klasik inşanın (nesir) sınırları içinde, yüksek zümrenin tekelinde kalan türk edebiyatında, tiyatro, tenkit, gazete makalesi, Batı'dan manzum tercüme gibi türlerle folklor çalışmaları, Şinasi ile başladı.

Şinasi şiirde yeni olmasa da yalın bir dil aradı; *Münacaat, İlâhi* gibi şiirlerinde aşırılığa kaçmayan sade bir türkçe kullandı. Yabancı kelime ve dilbilgisi şekillerini kullanmadan, «safi türkçe» kaydıyle bazı şiirler yazdı; yazı diliyle konuşma dilinin ortak olması görüşünü ortaya koydu. Şiirlerinde eski edebiyatın söz oyunlarını bıraktı. Eski nazım biçimleri içinde, yeni ve toplumsal bir öze yöneldi. Reşid Paşa için yazdığı kasidelerde, yeni bir insan ve dünya görüşünü ortaya koydu. Yeni kavramlar (medeniyet, hak, hukuk v.b.) getirdi. İnsanı, eski edebiyatta olduğunun tersine, kadercilik anlayışının dışına yöneltmeğe çalıştı (Nef'i'ye naziresi). Bağlı bulunduğu toplumun hayat düzeyini ilerilik sebeplerini kavramış bir şair olarak, heyecanlar yerine düşünceye önem verdiğinden, Reşid Paşa için yazdığı kasideler ve *Münacaat* dışındaki şiirleri kuru bir anlatım taşır.

Şinasi, nesirde bağ fiillerle uzayıp giden cümleyi, secilerden ve edebî süslerden kurtararak, düşünceyi ve anlaşılmayı ön plana aldı. Bunun için, çıplak ve topluma dönük düşüncelerle desteklenen bir nesir yapısı kurdu. Nesirde noktalama işaretlerini ilk kullanan da Şinasi oldu.

Şinasi'nin bütün çalışması, halkın uyanmasına yönelmişti; bu yüzden akılcı bir tutumla, gazete yazılarına önem verdi. Böylece toplumu bilgiyle donatmak, kendi meseleleriyle ilgilendirmek amacını güdüyordu. Bu amacı, Türkiye'de ilk defa ortaya koyduğu fıkra türündeki yazılarıyle gerçekleştirmeğe çalıştı. Yine aynı sebeple, gazete dilinin yalın olması konusu üstünde durdu.

Türkçe ilk tiyatro eserini, *Şair Evlenmesi* adıyle Şinasi yazdı. Bu eserle, Karagöz ve ortaoyunu tekniğinden yararlanarak ve kişilerini halk tabakasının çeşitli katlarından alarak türk tiyatrosu için olumlu bir başlangıç yaptı.

Edebiyat tenkidinin ilk olumlu örneklerini verdi. *Fatin Tezkiresi*'nin basımı için ileri sürdüğü planda, edebiyat tarihiyle ilgili ilk müspet teklifleri getirdi.

Batı şiirinden ilk tercümeleri yaptı ve bunları *Terceme-i Manzume* adlı eserinde topladı. La Fontaine, Lamartine, Racine ve Fenelon'dan çevirdiği şiirleri, asıllarıyle birlikte yayımlayarak, gençlerin fransızca çalışmalarına yardımcı olmak istedi. Şinasi'nin Türk edebiyatındaki önemi, birçok yeni düşünceyi ilk olarak ortaya atması ve bu yolda sonuna kadar çalışmasından dolayıdır. Eserleri: *Terceme-i Manzume* (fransızca adı; Extraits de Poésies et de Prose Traduits, en Vers du Français en Turc «Fransızcadan Türkçeye Manzum Olarak Çevrilen Şiir ve Nesir Örnekleri» [1859]); *Şair Evlenmesi* (oyun, 1860); *Müntahabat-ı Eş'ar* (Şiir Antolojisi, 1860); *Durub-ı Emsal-i Osmaniye* (Osmanlı Atasözleri, 1863); *Müntahabat-ı Tasvir-i Efkâr* (Tasvir-i Efkâr'dan Seçmeler, siyaset ve edebiyat yazıları, 3 cilt, 1885-1895). [→ Bibliyo.] (M)

ŞİNAVER sıf. (fars. *şināver*). *Esk.* Suda yüzen, yüzgeç, yüzücü: *Bahr-i aşk içre şinaver geçinenler ne bilir / Düşmese cah-ı zenehdamna girdab nedir* (Baki). [M]

ŞİNCAİ (Gheorghe), romen tarihçisi (Şamşud, Transilvanya 1754 - Seini 1816). Transilvanya rum katolik okullarına müdür oldu, sayılarını artırdığı bu okullarda millî ruhu geliştirdi. Başlıca eserleri: *Daçya - Rumencesinin Unsurları* (1780), ölümünden sonra yayımlanan *Hronica Romanilor* (Rumen Kroniği) [1853]. (L)

ŞİNE i. (fr. *chiné*). Çeşitli renk karışımları ve desenler elde edecek şekilde başka başka banyolardan geçirilmiş veya renk renk ipliklerle dokunmuş kumaş. (L)

ŞİNEL i. *Esk.* Kolsuz ve yakası kürklü bir çeşit kaput. (M)

ŞİNEV sıf. (fars. *şeniden* > *şiniden*, işitmek'ten *şenev* > *şinev*). *Esk.* İşiten, dinleyen. || *Dûr-şinev* («uzağı işiten»), telefon. (M)

ŞİNİD i. (fars. *şenīden* > *şinīden*, işitmek'ten *şenīd* > *şinīd*). *Esk.* İşitme, dinleme. || *Güft ü şinid*, söyleme ve dinleme, karşılıklı konuşma. (M)

ŞİNİDE sıf. (fars. *şenīden* > *şinīden*, işitmek'ten *şenīde* > *şinīde*). *Esk.* İşitilmiş, duyulmuş: *Hep o keşf-i raz-ı dil deheninden şinidedir* (Nailî). || *Nâ-şinide*, işitilmemiş, duyulmamış. || *Nev-şinide*, yeni işitilmiş, yeni duyulmuş. (M)

ŞİNİK i. (yun. *khoiniks*, bir tahıl ölçeği > *soiniki*'den). Metrol. Tahıl için kullanılan bir ölçek, tahıl ölçeği: *Hilmi Beyin altınlarını şinikle ölçtüğü söylenirdi* (Sabahattin Ali).

— ANSİKL. Biri sıvı ve tahıl, öteki vezinler ve kileler için kullanılan iki türlü *şinik* vardır. Birincisinde bir kile (hektolitre), on şinik (dekalitre); bir şinik (dekalitre), on ölçek (litre). İkincisinde bir İstanbul kilesi dört şinik, bir şinik iki kutu, bir kutu iki zarf karşılığıdır. Osmanlılar döneminde Rumeli'nde de kilenin dörtte birine şinik denirdi. İstanbul kilesiyle rumeli kilesi farklıydı. Rumeli kilesi 80 okka, dolayısıyle şinik 20 okkaydı. İstanbul kilesi de ortalama 20 okka geldiğinden, bir rumeli şiniği bir istanbul kilesi ağırlığındaydı.

◆ Sıf. Şiniğin alabileceği miktarda olan: *Sana orada, bir şinik arpa al da, atlara bir torba takayım dedim. Neye almadın?* (M. Ş. Esendal). [M]

ŞİNKOLOBVE, Kongo'da (Doğu Katanga) şehir, Kambove'nin güneyinde. Üretiminin büyük bir kısmını A.B.D.'ye ihraç eden peşblend madenleri (radyum ve uranyum). [L]

ŞİNKYO, Kore'nin millî dini, bütün Kuzeydoğu Asya'ya yayılan Şamanlığın bir kolu.

— ANSİKL. *Şinkyo* kültü tabiata ve tabiatı yöneten ruhlara ibadeti öngörür. Din görevlileri *mutang* denen rahibelerdir, bunlar ölülerin ruhlarına ibadet eder, insanlarla ölü ruhları arasında ilişki kurarlar. Şinkyo törenleri zarif bir şekilde süslenmiş tapınaklarda yapılır, tören usulü hemen hemen Buddha'cılıktakinin aynıdır. Konfuçius'çuluğun ve daha sonra Buddha'cılığın yarımadaya girmesiyle Şinkyo geriledi, bununla birlikte belli bir ölçüde itibarını korudu. 1893'te bir *mutang*'ın prenses rütbesine yükseltilmesi bunun bir delilidir. (L)

ŞİNRAN, buddha'cı japon rahibi (Kyoto 1173 - öl. 1262). Tenday tarikatının çömeziydi, dokuz yaşından beri bu tarikatın doktrinlerini inceledi, sonra amida'cı Codo tarikatına geçti («saf toprak» tarikatı) ve Honen'in çömezi oldu. Honen 1212'de ölünce «Codo Şinşu» («Gerçek Codo tarikatı») adıyle bilinen ayrı bir hareket başlattı. Bu hareket, Honen'in teorilerini daha ileriye götürüyordu: Şinran *nembutsu* uygulanmasını (Amida'nın adının durmadan tekrarlanması), öbür dinî yolların dışında, salt kurtuluşa ulaşmak için yeterli sayıyordu. Şinran, öteki tarikatların aleyhine yöneltti̇ği saldırılara rağmen, büyük etki yarattı, çünkü öğretileri yoksullara olduğu kadar zenginlere, cahillere olduğu kadar okumuşlara da hitap ediyordu. Tarikatı, 1272'de, bütün Japonya'nın en ünlü tapınaklarından biri olan Hongvan Ci (Kyoto) tapınağını kurdu. (L)

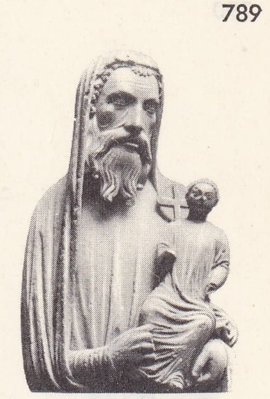

Aziz ŞİMEON
Reims katedrali
(Fransa)

şimşek

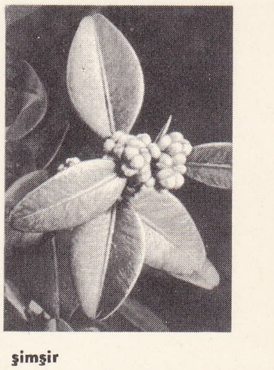

şimşir

Foto. LAROUSSE

şinto rahibi

Şinasi

ŞİNŞİLLA i. (isp. *chinche*, pis kokulu memeli [hayvan]'dan fr. *chinchilla*). Zool. Bk. ÇİNÇİLYA. || Sıf. Bu hayvanın postundan yapılmış (kürk v.b.). [L]

ŞİNTİLLANTE sıf. (ital. *scintillare*, kıvılcımlanmak'tan *scintillante*). Kıvılcımlı, parlak.
— Müz. Hafif, çabuk (parça). [L]

ŞİNTO i. («tanrıların yolu» anlamında japonca k.). Japonya'nın millî dini. *Eşanl.* ŞİNTOİZM.
— ANSİKL. *Şinto* deyimi, M. S. VI. yy.a doğru, ülkeye Buddha'cılık girmeğe başladığı zaman, eski japon animist dini için kullanıldı. Şinto'da tanrılar, tabiî güçlerin kişileştirilmiş şeklidir: Güneş (*Amaterasu*), Fırtına (*Susanovo*), Ay (*Tsukiyomi*) v.b. Bu dinde ataların ruhları da tanrı sayılır (*kami*). İlkel şinto törenleri özellikle yıkanıp temizenme ve arınmalara dayanırdı. VI. yy.dan sonra şinto diniyle Buddha'cılık arasındaki rekabet ve ilişkiler iki dini de geniş ölçüde değişikliğe uğrattı: buddha'cılar tanrılar topluluğuna şinto tanrılarını da kattılar ve şinto dininin tören usulleri-ni, Tanrı ilhamına götürebilen birer yol olarak kabul ettiler. Bazı filozoflar iki dinin tek bir gerçeği değişik olarak açıkladığını, aralarında başka ayrılık olmadığını öne sürdüler: bu senkretizm *ryobu-şıntu* olarak bilinir. Ancak XVII. yy.da yeni-şinto'cu mezhepler yabancı bir dinle her türlü yakınlaşmayı reddettiler; o tarihlerde Japonları etkisi altına alan milliyetçilik akımı, Japonya'nın ilkel kurumları üstündeki araştırmalara hız verdi ve XVIII. ve XIX. yy.larda millî bir dine dönüş doğrultusunda önemli bir hareket doğdu. Bu hareketin öncülüğünü yapan yazarlarla filozofların başlıcaları, Kamo Mabuçi (1697-1769), Motoori Norinaga (1730-1801) ve Hirata Atsutane'dir (1776-1843). Meyci hükûmeti, Şinto'yu tek devlet dini olarak tanıdı ve onu Buddha'cılıktan ayırmağa çalıştı. 1946'ya kadar, imparator-tanrıya tapınmak ve japon ırkının yüceliğine inanmakla nitelenen bu millî Şinto'culuk (*kokka şinto*) dinî olmaktan çok siyasî bir hareket niteliğindeydi. Şinto dininin günümüzde 100 000 tapınağı ve birkaç mezhebi vardır. Japonya'nın en eski ve en çok rağbet gören şinto tapınakları İse eyaletindedir. (L)

ŞİNUKLAR, Kuzey Amerika'da kızılderili halk; Aşağı Columbia kıyısında yaşardı. (L)

ŞİP veya **ŞİB** i. Dokumc. Çok ince gümüş tellerle işlenmiş bir çeşit ipekli kumaş. (Bu kumaştan giyim eşyası, yastık örtüsü v.b. yapılırdı.) [M]

ŞİPAL (Kâmuran), türk hikâyecisi (Adana 1926). İstanbul Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi (1955). Hikâyelerinde orta halli insanlar içinden seçtiği kişilerinin dış-iç yaşantıları arasındaki ilişkiyi anlatır. Eserleri: *Beyhan* (hikâyeler, 1962); *Çağdaş Alman Hikâyesi* (inceleme-antoloji, 1962); *Elbiseciler Çarşısı* (hikâyeler, 1946) [Sait Faik Ödülü, 1965]; *Büyük Yolculuk* (1969) [hikâyeler]; *Buhuru Meryem* (hikâyeler, 1971). [M]

ŞİPENDAL i. ve sıf. (ingiliz mobilyacısı Thomas *Chippendale*'in adından). İngiltere'de rokoko'nun bir gecikmeyle karşılığı olan ve ingiliz mobilyacısı Thomas Chippendale'in öncülüğünü yaptığı üslûp. || Bu üslûpta yapılan eşya için kullanılır. (L)

ŞİPKA, Bulgaristan'da şehir, Balkanlar'ın güney yamacında; 4 000 nüf. *Şipka geçidi,* dağı 1 333 m yükseklikte aşar. Türk-Rus savaşında (1877-1878) geçitte kanlı çarpışmalar oldu. İlk defa general Gurko kumandasındaki rus kuvvetleri geçide hâkim oldular. Süleyman Paşanın Şipka'yı Ruslardan almak için yaptığı teşebbüsler bir netice vermedi. Bk. BALKAN SEFERLERİ. (L)

ŞİPŞA i. ve sıf. Güney ve Orta Amerika'nın en önemli dil ailelerinden ve medeniyetlerinden birinin adı.
— ANSİKL. *Şipşa,* Güney Amerika'daki en önemli dillerden biridir. Kuzeyde Kosta Rika ve Nikaragua'ya kadar yayılır. Şipşa dili konuşan yerliler Kolombiya yüksek yaylasının hemen hemen bütününde ve Ekvador yüksek yaylasının bir bölümünde otururlar. Cordillera'nın doğu yamacında da (Orènoque ve Amazon'un yukarı kolları) şipşa dili konuşan kabilelere rastlanır. Şipşa dört öbeğe ayrılabilir: Tamank-Barbakoa, Dorask-Guaymi, Şipşa-Aruak, Paez. (L)

ŞİPŞAK veya **ŞIPŞAK** zf. (onomatope *şıp* ve *şak*'tan). *Argo.* Hemen, hemencecik, derhal, çabucak: *O zaman, yılların yorgunluğu çökmemişti omuzlarıma, sıkılmadan, bunalmadan şipşak okuyuveriyordum deste deste yazıları* (Y.Z. Ortaç). [M]

ŞİPŞAKÇI veya **ŞIPŞAKÇI** i. (*şipşak*'tan *şipşak-çı*). Sokakta, gelip geçenlerin fotoğrafını çeken ve kısa bir süre içinde hazırladığı bu fotoğrafları sahiplerine satan kimse. (LM)

ŞİPŞANDER i. (ing. *ship-chandler*'den). Denizc. Gemilere uğrak limanlarında her tür ihtiyaç maddesini, belirli bir komisyon karşılığında sağlayarak ticaret yapan kimse. (M)

ŞİR i. (fars. *şîr*). *Esk.* Aslan: *Şirler pençe-i kahrımda olurken lerzan / Beni bir gözleri ahuya zebun etti felek* (Yavuz Sultan Selim). || Sıf. *Mec.* Kahraman, cesur, yiğit, yürekli || *Şir ü Hurşid,* İran devletinin en büyük nişanı ve bayrağındaki sembol. || *Şir-i Hudâ* (*Şir-i Yezdan*), Halife Ali. || *Şir-i jiyan,* kükremiş, kızgın aslan. *Mec.* Cesur, kahraman kimse: *Kilâb-ı zulme kaldı gezdiğin nazende sahralar / Uyan ey yareli şir-i jiyan bu hab-ı gafletten* (Namık Kemal). || *Şir-i made,* dişi aslan. || *Şir-i ner,* erkek aslan. *Mec.* Çok cesur kimse: *Ol şehenşah-ı cihan şir-i ner-i Rahman kim / Gelmemiş zatı gibi âleme bir ferd-i ferid* (Kâzım Paşa).
— Astron. *Esk. Şiri asuman* (*şiri çerh, şiri felek* veya *şiri gerdun*), aslan burcu. || *Şiri sipihr,* aslan burcu. Güneş.
— Patol. *Esk. Şir-pençe.* Bk. ŞİRPENÇE.
◆ **Şirane** sıf. *Esk.* Aslanca, kahramanlık ve cesaretle yapılan: *Oturmuş ol şehenşah-i cihan şirane heybetle* (Nedim). || *Zf.* Kahramanlıkla, cesaretle. || Aslanca, aslancasına, aslana yakışır şekilde. || *Hamle-i şirane,* aslanca saldırış. (M)

ŞİR i. (fars. *şîr*). *Esk.* Süt. || *Şir-i mader,* ana sütü. || *Şir-i mürg,* kuş sütü. Hiç bulunmayan şey. (M)

ŞİR i. (ar. *şi'r*). *Esk.* Anlama, kavrama.
— Ed. *Esk.* Şiir. || *Şir-i şair,* mükemmel şiir. || *Aksam-ı şir,* mısra, beyit, gazel, kaside, rubaî v.b. gibi şiirin beyan yolları. (M)

ŞİRA i. (ar. *şirā'*). *Esk.* Satın alma, satın alınma. || Satma, satış. || *Bey ü şira,* alım satım.
— Huk. *Esk. Sevmi şira,* satıcı tarafından fiyat konulan bir malın muhayyer olarak satılması. (M)

ŞİRA i. (ar. *şirā'*). *Esk.* Yelken. || Bir müzik âletinin teli. || *Şira-küşa,* yelken açan. (M)

ŞİRA i. (ar. *şi'rā*). Astron. *Esk.* İki yıldız. || *Şi'ra-ül-yemanî* (veya *şi'ra-yı yemanî*), Büyük Köpek burcunun ve gökyüzünün en parlak yıldızı. || *Şirau'ş-şamî* (veya *şira-yı şamî*), Küçük Köpek burcunun en parlak yıldızı. (M)

ŞİRAKAVA (Yoşinori), japon generali (doğ. 1868-Şanghay 1932). Çin-Japon ve Rus-Japon savaşlarına katıldı. Savaş bakanlığında müsteşar (1922-1924), sonra savaş bakanı (1927) oldu. 1932'de Şanghay'da japon kuvvetlerine kumanda etti ve burada bir suikaste kurban gitti. (M)

ŞİRAKAVA TENNO (1053-1129), japon imparatoru (1073-1086). Bıkıp usanmadan Buddha'cılığı destekledi. *Yukaku* adıyle rahip oldu. (L)

ŞİR ALİ HAN, Afganistan kralı (öl. Belh 1879). Dost Muhammed Hanın oğlu. Kardeşi Gulam Haydar Hanın ölümü üzerine veliaht oldu (1858). Tahta geçişinden (1863) bir süre sonra kardeşleri isyan etti. Kardeşi Azam Hanı yendiyse de öteki kardeşi Efdal'e yenildi. Kâbil, Efdal Hanın eline geçti. Şîr Ali Han, Kandehar'a çekilmek zorunda kaldı. 1866'da Kâbil'i almak için harekete geçti; fakat Efdal Hanın oğlu Abdurrahman Hana yenilince Kandehar'ı kaybetti. Herat'ta vali olan oğlu Yakub Hanın yanına çekildi. Bu sırada Efdal Han öldü ve Afganistan krallığına Azam Han geçti. Bu saltanat değişikliğinden yararlanan Şir Han, 1868'de Kâbil'i alarak yeniden Afganistan kralı oldu; hükümdarlığı sırasında, silâh taşıma yasağı koydurdu: sokaklara gece bekçileri konulması, büyük memurlara tımar ve zeamet yerine hazineden belli bir ödenek verilmesi, 13 kişilik bir danışma kurulunun seçilmesi gibi bazı düzenlemeler yaptı. Ayrıca Kâbil'in kuzeyinde *Şirpur* adını verdiği yeni bir şehir yapımına girişti. Onun devrinde Afganistan'da rus ingiliz rekabeti gelişti. Sonunda, İngilizler, Afganistan'a savaş açtılar. Şir Ali Han Kâbil'den kaçmak zorunda kaldı ve savaş devam ederken öldü. (M)

ŞİRAN, esk. **Karaca,** Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Gümüşhane ili) ilçe merkezi; 2 838 nüf. (1970). Kelkit ırmağına karışan Şiran çayı vâdisinde; yüksl. 1 400 m. Gümüşhane ilindeki ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. — *Şiran ilçesi,* 992 km², 29 076 nüf. (1970). Tek bucak; 72 köy. Zıraat ve hayvancılık. (M)

ŞİRAR veya **ŞİRARE** i. (ar. *şirār, şirāre*). Bk. ŞERARE.

ŞİRAZ i. (İran'daki *Şiraz* şehrinden). Genellikle ŞIRAH da denilen asma çubuğu. (Aynı şehrin dolaylarında yapılan şaraba da «şiraz» adı verilir.) [L]

ŞİRAZ i. (fars. *şîrāz*). Mus. Türk musikisinin eski birleşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) || *Şiraz sünbüle,* türk musikisinin bileşik makamlarından biri. (Bugüne kalmış örneği yoktur.) [M]

ŞİRAZ, İran'da şehir, Fars (esk. Persis) eyaletinin merkezi, 1 585 m yüksl. Buşir'in 185 km kuzeydoğusunda; 215 000 nüf. Şairleri ve şarabıyle ünlü olan Şiraz hem tarihi, hem de geniş bulvarları, bahçeleri, türbeleri, camileri ve öbür anıtlarıyle çok turist çeken modern bir şehirdir (İran yaylasında ilk boru suyuna kavuşan Şiraz'dır). Aynı zamanda da İran'ın iki büyük şairinin (Sadi ve Hafız) doğum yeridir. (Bu iki şairin, sonradan gösterişli bir şekilde yenilenen bahçe içindeki türbeleri, Şiraz'ın kuzeyindedir.) Bir ticaret (halı, kilim) ve sanayi (çimento, şeker, gübre ve dokuma fabrikaları) merkezi olan şehirden kuzu derisi ihraç edilir. 1935'te bulunan yazılı tabletlere göre, M.Ö. 466'da Kserkses I, Persepolis'teki sarayının yapımında çalıştırmak üzere, Şiraz'dan işçiler getirtmişti; Şiraz önemini Selefkiler, Parth'lar ve Sasanîler zamanında da korudu ve XI. yy. ortalarında Araplar tarafından son defa yıkılıncaya kadar, kutsal İştakr şehrini de içine alarak genişledi. XIII. yy.da şehri alan Moğollar Yeni camii (1218), Abeş Hatun'u (son Atabek hükümdarının mezarı) ve Baghe-Taht kalesini inşa ettirdiler. 1387'de ve 1393'te Timur tarafından işgal edilen şehir, Mescit camii (894), Şah Çerag türbesi (1344-1349) ve büyük kütüphanesiyle Bağdat ile rekabet edebilecek bir müslüman merkezi haline geldi. Çok parlak geçen Safevîler devrinde (1501-1736), ünlü medrese (1615) ve Isfahan yolu üzerindeki cadde inşa edildi. Fakat 1724'te afgan istilâcılar ve 1744'te Afganları yenen Nadir Şah, şehri yağmaladılar. Büyük su baskınlarına (1630-1668), salgın hastalıklara, kıtlıklara ve depremlere (özellikle 1824-1853) rağmen eski şehrin büyük kısmı yıkılmadan kaldı. Eski başkentin kalıntıları ve Şiraz'ı başkent yapan hükümdar naibi Kerim Han Zend'in (1750-1779) inşa ettirdiği binalar (naibin türbesi, bugün müze olan sekizgen planlı köşkü; bugün hapishane olan Arg veya kale; naip çarşısı ve naip camii), batı surları Sa'di ve Dara caddeleriyle sınırlı olan eski şehirdedir. Zend ve Lutf Ali Zend adlı iki büyük cadde doğu-batı yönünde, eski şehirden yeni şehre doğru uzanır. Yeni şehirdeki önemli binalar arasında, İran kilisesi, ordu karargâhı, *Ostandari* adı verilen vali konağı, Namaze, Halili ve Hıristiyan hastahaneleri ve Pehlevî üniversitesi (1948) sayılabilir. Karayollarıyle Buşir, Isfahan ve Tahran ile Abadan, Hürramşehr ve Ahvaz gibi kuzeybatı şehirlerine bağlanan şehirden Isfahan ve Tahran'a günlük otobüs ve uçak seferleri yapılır. (M)

ŞİRAZE i. (fars. *şirāze*). Ciltc. Bir kitabın

Foto. LAROUSSE

cilde bağlandığı yerin iki ucuna konan ve sayfaları düzgün tutmağa yarayan ince örülmüş şerit: *Cildi kaba, şirazesi perişan bir kitap ile [...]* (Recaizade Ekrem). || *Düz şiraze,* derinin kenarı kendi üstüne dönerek meydana getirdiği şiraze. || *Lyon şirazesi,* bir cilt üzerinde deriyle kaplı şeritten meydana gelen şiraze. || *Mec.* Temel, düzen. || *Esk. Şiraze-gir,* şiraze yapılmağa uygun (kitap). || *Şiraze-keş,* ciltçi.

— ÇEŞ DEY. *Şirazeden çıkmak,* aklî dengesini kaybetmek. || *Şirazesi bozulmak* (veya *çıkmak*), [bir iş] eski düzenini kaybetmek, çığırından çıkmak.

— Spor. Pehlivan kispetinin paçası.

— ANSİKL. Ciltc. Başlangıçta, *şiraze* parşömen formalarını tutmada kullanılırdı. Günümüzdeki ciltlerde ise, sırt boyutunda kesilmiş muslin şeriti çevreleyen işlemelerden meydana gelir. Kitap kaplanmadan önce kumaş şerit, işlemeler kitap kenarından taşacak şekilde sırta yapıştırılır. (M)

ŞİRAZEBEND blş. sıf. (fars. *şirāze* ve *besten,* bağlamak'tan *bend,* bağlayan, bağlı > *şirāze-bend*). *Esk.* Şiraze ile bağlanmış. || Şiraze bağlayan. || *Mec.* Düzene koyan, düzen veren. (M)

ŞİRAZÎ (Ebül Hüseyn Abdülmelik), iran asıllı arap matematikçisi (XII. yy. ortaları). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Ele geçen eserlerinin incelenmesinden iyi bir matematikçi ve astronom olduğu, kendinden önce gelen arap ve yunan matematikçilerinin eserlerini incelediği anlaşılıyor. Şirazî, matematik alanında daha çok konikler üstünde çalıştı. Perge'li Apollonios'un koninin kesiti üstüne olan eserini arapça tercümesinden inceledi, bu konuda bazı yeni görüşler ileri sürdü. *Konika* (Mahrutat) diye bilinen bu eserin bir özetini yaptı. Ayrıca Ptolemaios'un *Almagest**inin bir özetini çıkardı. Eseri Farsçaya çevirdi. (M)

ŞİRAZÎ (İshak İbrahim), iranlı fıkıh bilgini (Firuzâbâd 1003 - Bağdat 1083). Şafiî mezhebinden olduğu için daha çok şafiî fıkhı alanında çalıştı. Önce Şiraz'da, sonra Bağdat'ta öğrenim gördü. Ebu Hâtim Kazvinî'den ders aldı. Nizamülmülk'ün Bağdat'ta kurduğu Nizamiye medresesinde müderrislik yaptı. Şafiî fıkhının kurucularından sayılan Şirazî bu konuda kendinden sonra gelenlerin başvurduğu kaynak eserler yazdı. Eserleri: ***Kitab-üt-Tenbih fi'l-Fıkh*** (Fıkıh Konusunda Uyarıcı Kitap); ***Kitab-ül-Muhazzab fi'l-Mazhab*** (Miras Taksimi Konusunda Örnek Kitap); ***Kitabu Tezkiret-ül-Mes'ulin*** (Sorularla İlgili Belgeler Kitabı); ***Tabakat-ül-Fukaha*** (Fıkıhçıların Biyografileri); ***Kitab-ül-Luma fi Usul-ül-Fıkh*** (Fıkıh Usulü Üstüne Kılavuz Kitap). [M]

ŞİRAZÎ (Kutbeddin), **Kutbeddin Allâme** denir, iranlı bilgin (Şiraz ? - Tebriz 1310). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Eserlerinden, daha çok tıp konularında ve tasavvuf alanında çalıştığı anlaşılıyor. Şirazî, başkalarının eserlerine yazdığı yorumlarla ün sağladı; özellikle İbni Sina'nın eserlerine yazdığı yorumlar (şerhler) kendinden sonra gelen ve bu konuda çalışanlar için kaynak oldu. Eserleri: ***Tuhfe-i Şahî*** (Şahın Armağanı); ***Şerh-i Külliyat-ı Kanun*** (Kanun Külliyatı Yorumu); ***Şerh-i Miftah-ul-Ulum*** (Bilimlerin Anahtarlarının Yorumu). [M]

ŞİRAZÎ (Sadreddin Muhammed bin İbrahim), iranlı felsefeci (Şiraz ? - Basra 1640). Önce Şiraz'da Şeyh Bahaî ile Mir Damad'dan öğrenim gördü. İslâm dini üstünde incelemeler yaptı. Çağının geleneğine uyarak edebiyat, tarih, mantık ve felsefe alanlarında çalıştı. Sonra, yalnız felsefeyle uğraştı. Kendinden önce gelen islâm filozoflarının eserlerini inceledi ve kendi düşüncelerini yansıtan bir görüşle yorumladı. Şirazî'ye göre evren «yaratılmış»tır. Çevremizi kuşatan bütün varlıklar Tanrı'dan bir ışık (nur) olarak görünüş alanına iner. Tanrı sonsuz ve sınırsız bir nur (ışık) kaynağı olduğu için sürekli olarak evrene ışık saçar. Bu ışık saçma, varlık türlerinin gerçekleşmesini (varoluşunu) sağlar. Bütün oluş ve varlık Tanrı'dan gelir. Şirazî, insan ruhunun birtakım aşamalardan geçerek olgunlaştığına ve böylece Tanrı'ya varacağına inanır. Eserleri: *El-Asfar-ül-Erbaa fil-Hikme* (Felsefe Üstüne Dört Kitap); *Kitabü'l-Meşair* (Duyular Kitabı); *Mefatih-ül-Gayb* (Gayb Anahtarları). [M]

ŞİRB i. (ar. *şirb*). Huk. *Esk.* Ekinleri ve hayvanları sulamak için sudan yararlanma. (Bk. ANSİKL.) || *Şirbi has,* ortak mülkteki su veya ırmaktan o mülkün paydaşlarının nöbetleşe yararlanması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Herkes başkalarına zarar vermemek şartıyle kamu malı olan sudan yararlanabilir. Ekinlerini sulamak için arklar açabilir. Ancak suyu taşırarak başkalarına zarar veremez. Kamu malı olan sudan herkes içme hakkına sahiptir. Buna *hakkı şefe* denir. Bu hakka dayanarak içmek ve kullanmak üzere herkes su alabilir, taşıyabilir. Büyük göl ve denizlerde herkesin hakkı yani şirb ve şefesi vardır. Mülk topraklarda akan sularda, mülk sahibinden başka kimselerin de hakkı şefesi vardır. Hayvanlarının çokluğu yüzünden suyu yeterli olmayan kimseler, mülk topraklardaki sularda hayvanlarını sulayabilir ve içmek için kapla su alabilirler.

● *Şirbi has.* Paydaş sayısı yüzden fazla olmayan ortak mülkteki su üstünde halidlerin şirbi hassı vardır. Hiç bir halid, ötekilerinin izni olmadıkça nöbetini değiştiremez; başkalarına devredemez; suyu, hakkı şirbi olmayanın toprağına yöneltemez. Halidler veya mirasçıları verdikleri izni sonradan geri alabilirler. Özel mülkteki sudan başkaları yararlanamaz ve bu topraklara giremez. Özel mülkün devri halinde üzerinde şirb hakkı olanların bu hakları sona ermez; ancak bunların şüfa hakları yoktur. Halidlerin kendi aralarındaki şüfa hakkı yönünden dereceleri vardır. Geçit hakkı sahibinin şüfası, su hakkı veya sulama hakkı sahibinin şüfasından sonra gelir. (M)

ŞİRBAN sıf. (fars. *şir,* aslan ve *-bān* ekinden *şir-bān*). *Esk.* Aslan bekçisi. (M)

ŞİRDAN i. (fars. *şır,* süt ve *-dān* ekinden *şır-dān*). *Esk.* İçinde süt saklanan kap. (M)

ŞİRDAR sıf. (fars. *şır,* süt ve *dāşten,* sahip olmak'tan *-dār* > *şır-dār*). *Esk.* Sütlü, süt veren. (M)

ŞİRDEN i. (fars. *şır,* süt ve *-dān* ekinden *şırdān* > *şirden*). Gevişgetiren hayvanlarda midenin dördüncü bölümü.

— ANSİKL. *Şirden,* hacim bakımından işkembe ile kırkbayır arasında sayılır ve kırkbayırın sağında yer alır; yem lokmaları kırkbayırdan şirdene geçer. Çeperleri çok kalın ve kırışıktır; mide kapısı ile onikiparmak bağırsağına bağlanır. Gevişgetiren hayvanlarda gelişip büyüyen ilk mide burasıdır, geviş getirme daha yokken, yani hayvan süt emerken yalnız bu mide vardır. Bunun düzensiz bir şekilde kırışık olan iç yüzü durmadan mide suyu ile ıslanır. Peynir yapanlar körpe dana, yani buzağı şirdenini peynir mayası yapmak için kullanırlar. (L)

ŞİRDİL blş. sıf. (fars. *şir,* aslan ve *dil,* yürek'ten *şir-dil*). *Esk.* Aslan yürekli, cesaretli. (M)

ŞİRE i. (fars. *şire*). *Esk.* Şıra. || *Şire-i engûr,* üzüm suyu, şarap: *Sanman bizi kim şire-i engûr ile mestiz* (Bağdatlı Ruhî). [M]

ŞİREN zf. (ar. *şi'r,* şiir'den *şi'ren*). *Esk.* Şiir şeklinde, şiir yoluyle. (M)

ŞİRGİR blş. sıf. (fars. *şir,* aslan ve *giriften,* tutmak'tan *-gir,* tutan > *şir-gir,* aslan tutan). *Esk.* Aslan tutacak kadar güçlü ve cesur olan. || Kafası içkiden dumanlı, yarı sarhoş, çakırkeyif. (M)

ŞİRHAR blş. sıf. (fars. *şır,* süt ve *ḫ*v*ār,* yiyen, içen'den *şır-ḫ*v*ār*). *Esk.* Süt içen, süt emen (bebek).

— Ask. *Esk.* Yeniçeri teşkilâtında Acemi ocağına alınmayan, süt çocuğu çağındaki (0-3 yaşında) esirler. (M)

ŞİRÎ sıf. (ar. *şi'r*'den *şi'rî*). *Esk.* Şiirle ilgili, şiirsel: *Edebî hayallerini ve şi'rî duygularını ifade edecek hususî kelimelere malik olması da lâzımdır* (Ziya Gökalp).

◆ **Şi'riye** sıf. *Esk.* Şi'rî'nin dişili. (M)

ŞİRİKİLER, XIII.-XV.yy. arası Panama'da ilkel halk topluluğu. Şirikiler özellikle taş eşya, koltuklar ve âyinlerde kullanılan heykelcikler, tören baltaları ve yeşim taşından gerdanlıklar bıraktılar. Yaşadıkları bölgede hayvanlarla (amerikan timsahları, kabuklu amerikan domuzları veya maymunlar) süslü birçok üç ayaklı vazo bulundu. Ayrıca Cocle'de bulunan çok güzel mücevherler (gerdanlıklar, değerli taşlarla süslü göğüslükler, çıngıraklar v.b.) kolombiya mücevherlerini andırır. (L)

Şirimertçavuş camii, İstanbul'da Aksaray semtinde cami. Selim I devri devlet adamlarından Şirimert Çavuş tarafından yaptırıldı (1504). Duvarları kâgir, çatısı ahşaptır. Birçok defa onarıldı. Haziresinde Şirimert Çavuşun (1514) ve kızı Kamerşah Hatunun (1513) tarihli, devrin yazı ve süslemeleriyle işlenmiş mezar taşları vardır. Cami, 1956'da açılan yol dolayısıyle yıktırıldı. (M)

ŞİRİN sıf. (fars. *şır,* süt > *şīrīn,* tatlı'dan). Sevimli, cana yakın, sempatik: *Emine, şirin, saf ve her şeyden evvel iyi insandı* (A. H. Tanpınar). *Çocuk da şirin bir oğlan... Kalktı, dolaştı. Ben nane şekeri verdim* (B. Felek). || Tatlı, hoş: *O akşam, bilseniz ne bahtiyardım, / Ömrümün en şirin bir gecesiydi!* (F. N. Çamlıbel).

— Esk. *Şirin-âvaz,* tatlı sesli. || *Şirin-güvar,* içimi güzel, hoş içimli. || *Şirin-güftar* (*şirin -kelâm* veya *şirin-sühan*), hoşsohbet. || *Şirin-tab,* yumuşak tabiatlı, sevimli.

— Mus. Türk musikisinde bir büyük usul. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Şirin,* Şeyh Abdülbâkî Dede tarafından düzenlendi. 44 Zamanlı ve 22 vuruşludur. Peşrev ve beste gibi şekillerde kullanılır. Çeşitli şekillerde konulmuş 11 tane sofyandan meydana gelir. Vuruşları şöyledir: düm (4 zamanlı kavi); te (1 nim kavi), ke (1 zayıf), te (1 nim kavi), ke (1 zayıf), düm (2 kavi), tek (2 nim kavi), tek (4 kavi), te (2 nim kavi), ke (2 zayıf), te (2 nim kavi), ke (2 zayıf), düm (2 kavi), te (1 nim kavi), ke (1 zayıf), düm (2 kavi), düm (2 nim kavi), tek (4 kavi), te (2 nim kavi), te (2 nim kavi), te (2 kavi), te (2 nim kavi). Bu usulden bugüne örnek kalmamıştır. (M)

ŞİRİN, *Husrev ile Şirin* ve *Ferhad ile Şirin* hikâyelerinin kadın kahramanı. *Şehname*'ye göre, Ermen hükümdarı Mehin Banu'nun kardeşinin kızıdır. Husrev, tahta geçmek için yaptığı mücadele sırasında Şirin'i görmüş ve âşık olmuştur. Hükümdar olduktan sonra avlanırken Şirin ile yeniden karşılaştı; Medayin'e götürerek evlendi. Husrev'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Şiruye, Şirin ile evlenmek istedi. Bunu kabul etmeyen Şirin, kocasının mezarı başında zehirle intihar etti. *Husrev ile Şirin* mesnevîlerinde hikâye, *Şehname*'ye uygun şekildedir. *Ferhad ile Şirin* hikâyesinde de Ferhad'ın Şirin'e aşkı ve kavuşmadan ölüşü anlatılır. (M)

ŞİRİNCEMAL blş. sıf. (fars. *şirin* ve ar. *cemāl*'den *şirin-cemāl*). *Esk.* Yüzü çok güzel (kimse). [M]

ŞİRİNEDA blş. sıf. (fars. *şirin* ve ar. *edā*'dan *şirin-edā*). *Esk.* Hareketleri göze hoş görünen. (M)

ŞİRİNÎ i. (fars. *şirin*'den *şirinî*). *Esk.* Tatlılık, sevimlilik. (M)

ŞİRİNKAM blş. sıf. (fars. *şirin* ve *kām,* damak'tan *şirin-kām*). *Esk.* Tadı damağında kalmış, tadını almış: *Samia gevher-i mazmunum ile nazende / Natıka lezzet-i güftarım ile şirinkâm* (Nef'i). [M]

ŞİRİNKÂR sıf. (fars. *şirin* ve *-kār*'dan *şirin-kār*). *Esk.* İyi, hoş davranan. (M)

ŞİRİNLİK i. (*şirin*'den *şirin-lik*). Şirin olma hali, sevimlilik: *Bir sivilce, bir ben, bir süs, belki de seksapeli arttıran bir damga, çoğu defa bir şirinlik muskasıdır* (R. H. Karay). [M]

ŞİRİNTER sıf. (fars. *şirin* ve *-ter* ekinden *şirin-ter*). *Esk.* Daha tatlı, daha sevimli. (M)

ŞİRİNZEBAN blş. sıf. (fars. *şirin* ve *zebān*'dan *şirin-zebān*). *Esk.* Tatlı dilli. (M)

ŞİRİSTAN i. (fars. *şir,* aslan ve *-istān,* ekinden *şir-istān*). *Esk.* Çok sayıda aslan bulunan yer. || Cesur insanların bulunduğu ülke. (M)

ŞİRK i. (ar. *şirk*). Din. Tanrı'ya ortak tanıma, Tanrı'nın birden fazla olduğuna i-

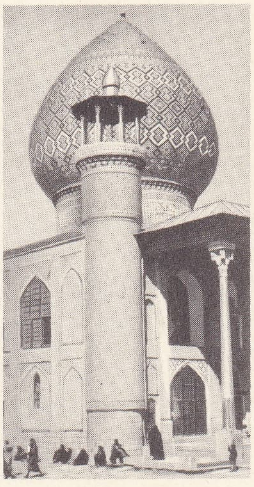

ŞİRAZ
Seyedmir Ahmed'in türbesi

Foto. LAROUSSE.

nanma: *Yok şirke eğerçi itibarı / Tevhide de yoktur iftikarı* (Muallim Naci). [Bk. ANSİKL.] || *(Tanrı'ya) Şirk koşmak,* Tanrı'nın birden fazla olduğunu söylemek.

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre, Allah birdir; benzeri, eşi, dengi yoktur. Bütün varlıkların, evrenin yaratıcısıdır. Onun dışında, ona benzer, onunla eş nitelikte bir varlık tanımak, Allah'tan başka bir varlığın kutsallığına, tanrısallığına inanmak bütün âlemlerin yaratıcısı ve yöneticisi (rabbül-âlemin) olan Allah'a *şirk* koşmak anlamına gelir. Şirk sözü, Hz. Muhammed, islâm dinini yaymağa başladığı zaman kendisine karşı çıkanlar için söylendi. Başlangıçta müslümanların sayısı pek azdı, Hz. Muhammed bütün düşüncelerini açıktan açığa söyleyemiyordu. Onun düşüncelerinin yayılmasını önlemek, eski dinlerin yasaklanmasına karşı çıkmak isteyenler her yerde ona engeller çıkarıyor, onun bir büyücü, eski inançlardan dönücü olduğunu ileri sürüyorlardı. Müslümanlar bunlara *müşrik* (şirk koşan) diyorlardı. Önce yalnız Hz. Muhammed'e karşı çıkanlara, eski dinlerinden dönmek istemeyenlere şirk koşucu (müşrik) deniyordu. Müslümanların sayısı artınca şirk kavramının sınırları da genişledi. İslâm dinini benimsemeyen, eski dinine bağlı kalan, Mekke'deki putlara tapan herkese müşrik (şirk koşucu) denmeğe başlandı. *Kur'an*'ın birçok yerinde geçen şirk kelimesi bazen müslüman olmayan bütün halklar, bazen de yalnız islâm dininin yayılmasını önlemek, Hz. Muhammed'i yalanlamak, ona karşı kötülük yapmak isteyenler için kullanılır. Bir ara Hz. Muhammed islâm dinine karşı çıkan bütün Mekke halkına şirk koşucu (müşrik) dedi. Sonra bu kelimeyi Yahudiler için kullandı. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, Dört halife döneminde şirkle suçlandırılan kimselerin sayısı daha da arttı. Son halife Ali'ye ve evlâdına karşı girişilen bütün hareketlere katılanlar Tanrı'ya şirk koşuculukla nitelendi. Şirk sözü zaman zaman başka dinler için de kullanıldı. Bugün müslümanlar, özellikle sünnîler arasında, şirk sözü hanefî, hanbelî, malikî ve şafiî mezhepleri dışında kalan mezhepler ve öteki dinler için söylenir. (M)

ŞİRKET i. (ar. *şirket*). Ticarî ortaklık. || *Esk.* Ortak olma hali: *Geceler azmettiğim ol maha sayem havfidir / Bir tarik ile kabul etmez muhabbet şirketi* (Fasih Dede).

— Denizc. *Şirket mukavelesi.* Bk. ORTAKLIK *sözleşmesi.* || *Klas şirket.* Bk. KLAS.

— Huk. Bk. ORTAKLIK. || *Şirket adı.* Bk. FİRMA. || *Şirketlerin birleşmesi,* birden fazla şirketin yeni bir şirket meydana getirecek şekilde birleşmesine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Âdi şirket,* iki veya daha çok sayıda kişinin, emek veya mallarını ortak bir amaca erişmek için birleştirdikleri ortaklık şekli. (Bk. ANSİKL.) || *Anonim şirket,* bir ticaret unvanı altında, iktisadî amaç ve konular için kurulan; sermayesi belirli ve paylara bölünmüş; ortaklarının sorumluluğu, yüklendikleri sermaye paylarıyle sınırlı ve ortaklık sıfatı paya göre belli olan; hak ehliyeti, işletme konusuyle sınırlı tüzel kişiliğe sahip ticaret ortaklığı. (Bk. ANSİKL.) || *Kolektif şirket.* Bk. KOLEKTİF. || *Komandit şirket.* Bk. KOMANDİT. || *Limited şirket.* Bk. LİMİTED.

— Huk. *Esk.* Bir şeyin birden çok kimseye ait olması, birden çok kişinin bir şeyden birlikte yararlanması. (Şirket deyimi, *şirket anlaşması, şirketi akd* anlamına da kullanılır. Ortak olunan şeye malî müşterek veya müşterekün fih, ortak olanlara da, şerik, müşterek veya müşârik denir.) || *Şirketi akd,* ortak kârı paylaşmak üzere en az iki kişinin kurduğu şirket. (Şirketi inan ve şirketi müfaveze olmak üzere iki türdür.) || *Şirketi amal,* en az iki kişinin emeklerini sermaye olarak birleştirerek kurdukları şirket. (Elde edilen kazanç, şerikler arasında bölüşülür. *Şirketi ebdan, şirketi sanayi, şirketi tekabül* de denir.) || *Şirketi ayn,* ortak yararlanmaya elverişli bir şeyin ortaklaşa edinilmesiyle ortaya çıkan şirket. (Üç odalı bir evin üç kişi tarafından satın alınması için kurulan şirket bu türdür. Yararlanma kısmen veya nöbetleşe olur. Bir evden, ortakların yararlanması, her ortak için kısmendir. Ortaklaşa alınan bir attan ise ortaklar nöbetleşe yararlanırlar.) || *Şirketi cebriye,* şeriklerin serbest iradeleriyle değil, kanunun hükmü veya hukuk düzeni gereği, bir fiil sonucu kurulan şirket. (Bu tür ortaklıkta şeriklerin iradesi rol oynamaz. Şirket, hukukça şeriklere kabul ettirilir. Ölüm durumuyle mirasçılar arasında, iki şeyin dış etkenlerle, irade dışı karışması veya birleşmesi halinde birleşen, karışan şeyde hakkı olanların paydaşlığı, şirketi cebriyedir.) || *Şirketi deyn,* birden çok kişinin, borçludan olan ortak alacakları dolayısıyle ortaya çıkan şirket. (Ortakların alacağına, *deyni müşterek* denir. Burada, şeriklerin alacaklılık sebebi aynıdır. Ortak maliklerin birlikte sattıkları malın semeni üstünde de alacakları ortak olduğu için, müşteri karşısında ortak satıcılar, şirketi deyn olur.) || *Şirketi ebdan,* şirketi amal. || *Şirketi emval,* birden çok kimsenin sermaye olarak koydukları belirli bir malı satarak kârını, aralarında öngördükleri oranda paylaşmak üzere kurdukları ortaklık. (Şirketi amal ile karşıt anlamlıdır.) || *Şirketi ibaha,* kimsenin mülkü olmayan ve bu yüzden herkesin serbestçe yararlanabileceği şeylerden kamunun ortaklaşa yararlanması. (Kırlardaki otlar, denizlerdeki ve göllerdeki balıklar, havada uçan kuşlar ve ormandaki vahşî hayvanlardan herkes yararlanabilir. Şirketi ibaha, bu ortak yararlanmayı ifade ettiği için bir şirketi akd değildir.) || *Şirketi ihtiyariye,* serbest iradeyle birden çok kişinin kurduğu ortaklık. (Şirketi cebriye ile karşıt anlamlıdır.) || *Şirketi inan,* ticaret yapma amacıyle kurulan şirket. (Birden çok kişi, eşdeğerde olması gerekmeyen sermaye paylarıyle ve ticaret yapma amacıyle bu şirketi kurarlar.) || *Şirketi mefalis,* şirketi vücuh. || *Şirketi mudarebe,* bir tarafın emek, öteki tarafın da sermaye koyarak kurdukları şirket. || *Şirketi muvazaa,* ortakların eşit oranda sermaye koydukları, tasarruf ve çıkarları eşit, her birinin ötekine vekil ve kefil oldukları şirket. || *Şirketi muzazea,* bir tarafın toprağını öteki tarafın da emeğini koymasıyle kurulan şirket. || *Şirketi mülk,* birden çok kişinin, ya serbest iradelerinin uyuşması veya kanun gereği olarak bir mülkteki ortaklığı. (Bu tür ortaklık şirketi cebriye niteliğinde olabilir.) || *Şirketi müfaveze,* ortaklarının sermaye paylarıyle katılma payları birbirine eşit olmak üzere kurulan şirket. (Ortaklara *müfavizin* denir. Bunların şirket işlemleri konusunda da eşit yetkiye sahip olup olmadıkları tartışmalıdır; İmam Yusuf'a göre tasarrufta eşitlik gerekli değildir. İmamı Azam ve İmamı Muhammed, aksi görüşü savunurlar. Bunlara göre, satılması şer'an caiz olmayan şeyi gayrımüslim ortağın satması mümkün olacağından, bir müslümanla gayrımüslim, şirketi müfaveze kuramazlar.) || *Şirketi sanayi,* şirketi amal. || *Şirketi tekabül,* şirketi amal. || *Şirketi vücuh,* birden çok kimsenin sermaye koymadan veresiye mal alıp peşin satarak kârını paylaşmak üzere kurdukları şirket. (Bu ortaklık, paydaşların karşılıklı güvenine dayanarak kurulmuştur. Sermayesi bulunmadığından, şirketi amalin bir türüdür. *Şirketi mefalis* de denir.)

— Mat. *Şirket kuralı.* Bk. ORTAKLIK *kuralı*

— ANSİKL. Huk. *Şirketlerin birleşmesi.* Ticaret şirketlerinin birleşmesi iki şekilde olabilir. 1. yeni bir ticaret şirketi kurarak birleşme gerçekleşince, birleşen şirketlerin tüzel kişilikleri sona erer. Bunların aktif ve pasifleriyle birlikte, yine tüzel kişiliği olan bir şirket kurulmuş olur; 2. katılma ile birleşmede; bir veya birden çok ticaret şirketi, başka bir ticaret şirketine katılır.

Birleşmeler, kural olarak aynı türden şirketler arasında olabilir. Kanun, belirli şirketleri birleşme yönünden aynı tür şirket olarak kabul etmiştir. Kolektif ve komandit şirketler, anonim ve sermayesi paylara bölünmüş olan komandit şirketler, birleşme yönünden aynı tür şirket sayılır. Birleşme kararı, ticaret sicilinde tescil ve ilân edilir. Birleşmenin hüküm doğurabilmesi için alacaklılara tanınan üç aylık sürenin itirazsız geçmiş olması, itiraz yapılmışsa bu itirazın reddedilmiş olması gerekir. Birleşme sonucu yeni bir şirket ortaya çıkmışsa, bunun ticaret siciline tescil edilmesi gerekir. Maddî hukuk yönünden, birleşmeyle birlikte sona eren şirket veya şirketlerin bütün hak ve borçları, katıldıkları veya yeni kurulan şirkete geçer.

● *Âdi şirket*'in ticaret ortaklıklarından en büyük farkı, tüzel kişiliği olmamasıdır. Âdi şirketin başlıca özellikleri şunlardır: **1.** birden çok kişinin bulunması; **2.** emek veya malların birleştirilmesi. Âdi şirketin önemli özelliklerinden biri de ortakların emek veya mallarını birleştirmeyi taahhüt etmeleridir. Âdi şirkete konulan paya, ortaklık payı veya hissesi denir. Ortaklık payı para, mal, emek veya iktisadî değeri olan herhangi bir şey olabilir; **3.** ortak amaç. Âdi şirketin kurulmuş sayılması için kanun, herhangi bir şekil şartı öngörmemiştir; ortakların şirkete koydukları katılma payı sonucu meydana gelen sermaye üzerinde, kural olarak iştirak halinde, mülkiyet hükümleri yürür; ortakların katılma payının birbirine eşit olması gerekmez. Ortaklardan birinin ölümü halinde, onun şirketteki payı mirasçılarına geçer. Buna karşılık, ortaklardan birinin bu sıfatını bir üçüncü kişiye devretmek istemesi halinde, bütün öteki ortakların bunu uygun görmesi gereklidir. Ancak ortaklar, şirket sözleşmesinde bu konuda çoğunluğun yeterli olacağına karar verebilirler. Âdi şirkete yeni bir ortağın alınması ve yeni bir şirket sözleşmesinin yapılması bütün ortakların razı olmasına bağlıdır. Âdi şirket, iktisadî bir amaç güttüğü için, ortakları kâr ve zarara katılırlar. Bütün ortaklar, kârdan yararlanır. Kâr ve zarara katılma oranları, şirket sözleşmesiyle serbestçe kararlaştırılabilir. Şirket sözleşmesinde buna ilişkin bir hüküm yoksa, ortaklar, şirkete koydukları sermaye göz önünde tutulmadan, kâr ve zarara eşit olarak katılırlar. Şirket kararları, sözleşmede aksine bir hüküm bulunmadıkça oy birliğiyle alınır. Şirketin yönetimi de kural olarak bütün ortaklara aittir. Ancak sözleşmeyle, yönetimin, ortaklardan bir veya birkaçına veya bir üçüncü kişiye bırakılması mümkündür.

Âdi şirket kurmuş olmanın tabiî bir sonucu da, ortaklar arasında rekabet yasağının bulunmasıdır. Ortaklardan hiç biri kendi hesabına şirkete zarar verecek işleri yapamaz. Âdi şirketin bir tüzel kişiliği yoktur. Bu yüzden, medenî hakları kullanma ve bunlardan yararlanma hakkı da söz konusu olamaz ve şirket aleyhine bir takibin yapılması için bütün ortakların hasım tutulması gerekir. Şirket lehine olan haklar, yönünden de durum aynıdır. Ancak ortaklardan birine temsil yetkisinin verilmesi halinde, bu ortağın tek başına hareket etmesi mümkündür. Âdi şirketin sona erme sebepleri şunlardır: 1. amacın sona ermesi; 2. sürenin dolması; 3. ortaklar kararı; 4. feshin ihbarı. Şirket belirli bir süre için kurulmuşsa, ortaklardan birinin feshin ihbarında bulunabilmesi için, bu hakkın sözleşmede saklı tutulmuş olması gerekir. Buna karşılık şirket, belirsiz süreli veya ortaklardan birinin hayatı boyu için kurulmuşsa, ortaklardan birinin feshin ihbarında bulunması için, sözleşmede bu hakkın tanınmış olması gerekmez. Sözleşmede böyle bir hüküm saklı tutulmamış olsa bile, bütün ortakların, feshin ihbarında bulunma hakları vardır; 5. ortaklardan birinin ölümü de kural olarak âdi şirketin sona erme sebebidir; 6. cebrî icra iflâs takibi; 7. haklı sebep. Haklı bir sebebin bulunması halinde hâkim, ortaklardan birinin istemi üzerine tasfiyeye karar verebilir. Tasfiyenin sonuçlandırılmasıyle şirket sona erer. Tasfiyenin ne şekilde ve kimin tarafından yapılacağına şirket sözleşmesiyle veya ortakların anlaşmasıyle karar verilir. Bu şekilde bir hüküm veya karar yoksa kanun hükümleri uygulanır.

● *Anonim şirket,* küçük sermayelerin değerlendirilmesi amacını güden bir şirket türüdür. Tek başına iktisadî gücü olmayan küçük sermayeler, bu şirkette birleşerek iktisadî bir güç haline gelir. Anonim şirketler, kanun tarafından yasaklanmamış olan her türlü iktisadî faaliyet için kurulabilir. Şirketin sermayesi paylara bölünmüş-

tür. Ancak her bir payın değeri 500 liradan aşağı olamaz ve pay değerleri yalnız 100 ve katı olarak artırılabilir. Anonim şirketler iki şekilde kurulabilir. 1. tedrici (Bk. TEDRİCÎ *kuruluş*); 2. anî. Anî kuruluşta, anonim şirketin paylarının tamamı, kurucular tarafından taahhüt edilir. Kurucu sayısı beşten az olamaz. Sözleşme yazılı olarak yapılmalı ve imzalar noterce onanmalıdır. Sözleşmede yer alacak hususlar Tic. kn. md. 279'da gösterilmiştir. Ana sermaye miktarı 500 000 liradan aşağı olamaz. Sözleşme hazırlanarak kurucular tarafından imza edildikten ve noter tarafından da onaylandıktan sonra, Ticaret bakanlığından izin almak gerekir. Bakanlık, kuruluş şartlarının bulunup bulunmadığını ve kurulan şirketin, ülkenin iktisadî şartlarına uygun olup olmadığını araştırır. Bakanlığın izin vermeyi reddetmesi halinde kurucular için Danıştaya başvurma imkânı vardır. İzin safhasını, ticaret mahkemesinin tasdik safhası izler. Mahkeme, kuruluş şartlarının varlığı ve emredici hükümlere aykırılık durumlarını inceler; eksiklik bulmaması halinde, tasdikler; tasdikten sonra anonim şirket, ticaret siciline tescil edilerek tüzel kişilik kazanır. Ayrıca, şirketin kurulduğu ilân edilir.

Anonim şirketin kanunî organları, genel kurulu, yönetim kurulu ve denetim kuruludur. Genel kurul devamlı bir organ değildir. Kanunun belirttiği durumlarda olağan ve olağanüstü olarak toplanır. Bir üst organ niteliğinde olan genel kurul, anonim ortaklığın bütün hayatına hâkimdir. Genel kurul olağan ve olağanüstü olmak üzere iki şekilde toplanır. Her hesap yılı sonunu izleyen üç ay içinde yapılması gerekli olan genel kurul toplantısı olağandır. Genel kurulu olağanüstü toplantıya çağırma yetkisi kural olarak yönetim kurulunundur. Bunun yanında murakıplar ve belirli durumlarda azınlıktaki pay sahiplerinin de genel kurulu olağanüstü toplantıya çağırma hakları vardır. Genel kurul toplantısı pay sahiplerine, toplantı gününden en az iki hafta önce gazeteyle ilân edilerek bildirilir. Bunun yanında, nama yazılı pay senedi sahipleriyle, paylarını daha önce şirkete vermiş ve ikametgâhlarını da bildirmiş olan pay sahiplerine taahhütlü mektup yazılır. Genel kurulda kural olarak gündemde yazılı olan konular görüşülür. Genel kurulun toplantı nisabı pay sahiplerinin sayısının dörtte biridir. Birinci toplantıda bu nisap elde edilemezse, edilemezse, ikinci toplantı yapılır ve bu toplantıda nisap aranmaz; katılan pay sahipleriyle toplantı yapılır. Ancak bazı durumlarda kanunla, bazı durumlarda da sözleşmeyle bu toplantı nisabı ağırlaştırılabilir. Genel kurulda karar nisabı, kural olarak orada bulunan pay sahiplerinin mutlak çoğunluğudur. Ancak kanun, belirli durumlar için ağırlaştırılmış nisap arar. Anonim şirketin ikinci kanunî organı yönetim kuruludur (idare meclisi). Yönetim kurulu en az üç üyeden meydana gelir. Üyeler en çok üç yıl için seçilebilir. Seçilen yönetim kurulu üyeleri tescil ve ilân edilir. Yönetim kurulunun görevleri şunlardır: 1. ortaklığın işlerini yürütme; 2. kanun veya sözleşmeyle belirtilen konularda pay sahipleriyle şirket arasındaki ilişkiyi düzenleme. Kural olarak, yönetim kurulu, yönetim yetkisini kurul halinde kullanır. Kurul, kendi arasından bir başkan seçerek onun başkanlığında toplanır. Toplantı nisabı, üye sayısının yarısından bir fazlası, karar nisabı da mutlak çoğunluktur. Aksine bir sözleşme bulunmadıkça, yönetim kurulu üyeleri her toplantı için belirli bir ücret alırlar. Buna *huzur hakkı* denir. Ancak, her toplantı için huzur hakkı ödenecek yerde, yönetim kurulu üyelerine belirli bir aylığın verilmesi de kararlaştırılabilir. Yönetim kurulu üyeleri, şirkete zarar vermeleri halinde sorumludurlar. Bu sorumluluk duruma göre müteselsil veya münferit olur. Yönetim kurulu üyeliği istifa, azil, iflâs, hacir altına alınma ve ağır hapis cezasıyle veya sahtekârlık, hırsızlık, emniyeti kötüye kullanma gibi suçlardan dolayı mahkûmiyetle sona erer.

Anonim ortaklığın üçüncü kanunî organı murakıplardır (denetim kurulu). Daimî bir organ olan denetim kurulunun görevi, şirket işlerini denetleme ve onlara nezaret etmedir. Murakıpların sayısı beşten fazla olamaz. Kural olarak murakıp olmak için pay sahibi olmak gereği yoktur. Murakıplar en çok üç yıl için seçilebilir. Seçilen murakıpların tescil ve ilânı zorunludur. Bunların kurul halinde ve tek başlarına olmak üzere iki türlü yetkileri vardır. Kurul halindeki yetkileri denetim raporunun hazırlanması ve belirli durumlarda murakıpların seçimi ve yönetim kurulunun çağırmaması halinde genel kurulu toplantıya çağırmaktır. Tek başlarına sahip oldukları yetkilerin başında denetleme görevi gelir. Denetleme işinde, önce altı ayda bir ortaklık defterlerinin incelenmesi gelir. Bunun yanında bütçe ve bilançoların incelenmesiyle ortaklığın kuruluşunda bir yolsuzluğun bulunup bulunmadığının incelenmesi de murakıpların görevidir. Murakıpların tek tek sahip oldukları ikinci yetki de yönetim kurulu üyelerinin yaptıkları işlerle tasfiye işlemlerine nezaret etmektir. Anonim şirketin sona erme sebepleri şunlardır: 1. sürenin sona ermesi; 2. ortaklığın amacının elde edilmesi; 3. şirketin amacının elde edilmesinin imkânsızlaşması; 4. şirket sermayesinin üçte ikisinin kaybı; 5. sözleşmede gösterilen sona erme sebeplerinden birinin ortaya çıkması; 6. şirketin iflâsı; 7. pay sahiplerinin beş kişiden aşağıya düşmesi; 8. genel kurulun feshe karar vermesi; 9. mahkemenin fesih kararı vermesi; 10. alacaklıların istemi. Sona erme sebeplerinden birinin ortaya çıkmasıyle şirket tasfiye haline girer. Şirketin tasfiye durumuna girmesiyle tüzel kişiliği sona ermez. Tüzel kişilik, tasfiye amacı sınırları içinde devam eder. Tüzel kişiliğin sona ermesi için tasfiye işlemleriyle buna bağlı öteki işlemlerin bitirilmesi gerekir. Tasfiye işlemleri, tasfiye memurları tarafından yapılır. Tasfiye memurlarının kim olacağı sözleşmede gösterilmemişse, genel kurul bunları belirtir. Belirli durumlarda tasfiye memurları mahkeme tarafından tayin edilir. Tasfiye memurları, tasfiyenin amacı için gerekli olan bütün yetkilere sahiptir. Bunlar, şirketin bir bilançosunu hazırlarlar ve malvarlığının defterini tutarlar. Defterde yazılı olan mallar paraya çevrilerek alacaklılara ödenir ve bundan geriye bir şey kalırsa, pay sahiplerine dağıtılır. Bütün bu işler bittikten sonra tasfiye memuru, şirketin sicilden silinmesi için başvurur ve sicilde yapılan terkin ile anonim şirket tüzel kişiliğini kaybederek sona erer. (→ Bibliyo.) [M]

ŞİRKÛH (Ebül Haris Esedüddin bin Şâzî), Salâhaddin Eyyubî'nin amcası (öl. Kahire 1169). Nureddin Mahmud Zengi'nin kumandanlarındandı. Kardeşi Eyyub, Tekrit'te Abbasîlerin valisi olduğu sırada Şirkûh, işlediği bir cinayetten dolayı Tekrit'ten ayrılarak Halep hükümdarı İmadeddin Zengi'nin, onun ölümünden sonra da İmadeddin'in oğlu Nureddin Mahmud'un hizmetine girdi. Dımaşk şehrini ele geçirdi. Bu hizmetine karşılık Nureddin Mahmud kendisine Hıms'ı ıkta olarak verdi. Fatımî veziri Şâver'in, Nureddin Mahmud'dan yardım istemesi üzerine Şirkûh yeğeni Salâhaddin ile birlikte Mısır'a gitti. Şâver'in rakibi olan Dırgam'ı yendi. Sonradan Şâver ile de arası açıldı; Kahire yakınlarında Şâver'i yenilgiye uğrattı. Şâver, haçlıları yardıma çağırınca Şirkûh Mısır'ı boşaltmak zorunda kaldı (1164). 1167'de ikinci defa Mısır'a girdi. Şâver'i ve haçlıları tekrar yendi; fakat Mısır'da tutunamadı ve Suriye'ye çekildi. 1169'da haçlılar Kahire'yi kuşatınca fatımî halifesi Azid, Şirkûh'tan yardım istedi. Şirkûh haçlıları Mısır'dan çekilmek zorunda bıraktı; Şâver'i öldürerek fatımî veziri olduysa da kısa bir süre sonra öldü. (M)

ŞİRMERD blş.sıf. (fars. *şîr*, aslan *ve merd*, erkek'ten *şîr-merd*). *Esk.* Aslan yürekli, gözüpek, cesur. || **1.** Yargılamayı hiçe sayan kutsal kişi.

◆ **Şirmerdan** çoğl. blş. i. *Esk.* Kahramanlar. || Kutsal kişiler. (M)

ŞIRNAK, Doğu Anadolu bölgesinde (Siirt ilinin Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesim) ilçe merkezi kasaba; 7 034 nüf. (1970). Siirt'in 105 km güneydoğusunda; yüksl. 1 350 m. Kasaba kendi il merkezinden başka, Ulutepe üzerinden Hakkâri'ye, Cizre üzerinden de Mardin'e bağlanır. — *Şırnak ilçesi* 1 715 km², 25 125 nüf. (1970); Merkez ve Kızılsu bucakları; 38 köy. Buğday, yağ, yün. (M)

ŞİROKY (Villiam), çek siyaset adamı (Bratislava 1902). Demiryolu memuruydu. Slovak Komünist partisi sekreteri oldu (1920). Milletvekili seçildi (1935). 1938'de Paris'e, daha sonra Moskova'ya sığındı. Macaristan'da saklandı, Spielberg'de tutuklandı ve hapsedildi (1942). 1945'te Slovak Komünist partisi başkanı oldu. Meclis başkan yardımcılığı yaptı, Çek Komünist partisiyle birleşmeyi sağladı (1948). Dışişleri bakanlığında (1950 -1953), meclis başkanlığında (1953) bulundu. 23 Eylül 1963'te siyasetten çekildi. (L)

ŞİROKY

ŞİRPENÇE blş. i. (fars. *şîr*, aslan ve *pence*, pençe'den *şîr-pence* > *şîr-pençe*, aslan pençesi). Patol. Derialtı hücre dokusunun ve yağ bezlerinin iltihabından ileri gelen şişkinlik, kızılyara.

— ANSİKL. Patol. *Şirpençe* bir çıban topluluğudur. Yara genel olarak sınırlı, sert, parlak, gergin, sıcak, dipte açık kırmızı, tepede morumsu renktedir. Şiddetli, devamlı, yakıcı ve sancıyan ağrılar yapar. Değişik bir süre sonunda (5-20 gün) deri çeşitli yerlerden delinir, yaradan kanlı bir irin ve çıban özü denilen ve etli boz bir madde çıkar. Şirpençenin hacmi güvercin yumurtası ile tavuk yumurtası arasında değişir; yara sınırlı kalabileceği gibi yaygınlaşıp genişleyebilir de. Genişlediği zaman çok tehlikelidir. İrinlenme, kangren, yaygın enfeksiyon yüzünden ölüme sürükleyebilir. Mikroplardan ileri gelen şirpençeyi stafilokoklar yapar. Pislik, deri tahrişleri, şeker hastalığı, alkolizm şirpençeye yol açabilir.

Tedavi, yara kesilip çıkarılmaksızın üzerine antibiyotik ve antistafilokok ilâçlar serpilerek yapılır. Ayrıca asıl hastalık etkenlerini, özellikle şeker hastalığını göz önünde tutmak gereklidir. (LM)

ŞİRRET sıf. (ar. *şirret*, şerirlik, kötülük'ten). Huysuz, geçimsiz, kavgacı, edepsiz, yaygaracı: *Recep Efendi, ondan çekiniyor, gizli gizli mavi lâtasının yakasını silkerek «Vay ne şirrettir o! Şunu bir atlatsam yok mu, tövbe olsun gözüm açılacak!» diyor* (R.N. Güntekin). [M]

ŞİRRETLİK i. (*şirret*'ten *şirret-lik*). Şirret olma hali: *Baygınlık falan değil, vallahi şirretliğinden dedi* (R. N. Güntekin). || Şirretçe davranma, edepsizlik: *Edâ Mürebbiyenin gösterdiği şirretlikten, odada kızın ithamına sebep olacak bir erkek bulunmadığını, içeride yalnız olduğunu anladı* (H. R. Gürpınar). [M]

ŞİRRİR sıf. (ar. *şerr*, kötülük'ten *şirrîr*). *Esk.* Çok kötü huylu. *Eşanl.* ŞERİR. (M)

ŞİR ŞAH (Feridüddin), Hindistan'da Sur devletinin kurucusu (öl. Kalincar 1545). Kuzey Hindistan'a yerleşmiş olan Afganlılardan Hasan Hanın oğlu. Öğrenimini tamamladıktan sonra Babur'un sarayına gönderildi; fakat Babur kendisine kötü davranınca kaçtı. Bihar'da Çunari kurganına yerleşti. Babur'un ölümünden sonra hükümdar olan oğlu Humayun, burayı kuşattı fakat, alamadan dönmek zorunda kaldı. Kuzey Hindistan'daki bütün Afganlılar Şir Şah çevresinde toplandı; fakat bunlar görünüşte Humayun'a bağlıydı. Şir Şah, sonra Bengal'e saldırdı ve Bengal sultanının birçok toprağını aldı. Şir Şah'ın kuvvetlenmesinden endişelenen Humayun, onun üstüne yürüdü; Şir Şah, Humayun ile savaşa girmekten kaçınarak barış istedi. Fakat Humayun, onun teklifini kabul etmedi ve Bengal'in merkezi olan Gaur'u aldı (1538). Humayun'un Gaur'dan dönüşünde Şir Şah onun yolunu kesti ve bir baskınla ordusunu yendi (1539). Bu zaferden sonra, «Es Sultanül Âdil» unvanını aldı. Humayun'un Bengal'de bırakmış olduğu orduyu da yendi. Böylece Sur devletini kurdu. Humayun ile Kanavç'ta yaptığı ikinci bir savaşı da kazandı (1540). Bu savaştan sonra bütün Kuzey Hindistan afgan hâkimiyetine geçti. Bundan sonra Racput hükümdarlarından Moldev ile çarpıştı, onu yenerek Racputları hâkimiyeti altına aldı (1544). Şir Şah, Kalincar kurganını kuşattığı sırada yaralandı ve öldü. (M)

Şiru Hurşit, 1808'de konan iran nişanı.

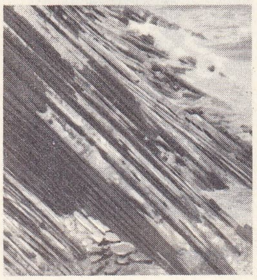

şist

Beş rütbelidir. Gümüş ışınlı bir yıldızın ortasında bir aslanın arkasından doğan güneş görülür. Yeşil şeritle takılır. (L)

ŞİRVAN, Kafkasya'nın doğusunda, Kura ırmağı ağzından Derbent'e kadar, Hazar denizi kıyısında uzanan yöre.

— Tar. Şirvan, XVI. yy. başlarında İran Safevîleri tarafından ele geçirilmeden önce, Şirvanşah hanlığına bağlıydı. Merkezi önce Şaberan, sonra Kuba ve Şamahi oldu. Bölgenin sünnî müslüman olan yerlileri, şiî Safevîlere karşı zaman zaman ayaklandılar ve Osmanlıları yardıma çağırdılar. 1578'de Şirvan, Osmanlılar tarafından ele geçirildi; merkezi Şamahi olan ve 14 sancağa ayrılan bir eyalet oldu. 1607'de İran hâkimiyetine geçen yöre, XVIII. yy.da rus saldırısına uğradı; fakat, 1724'te Osmanlılara bırakıldı. Sonra İranlıların eline geçti. Nadir Şahın ölümünden sonra mahallî beyliklere ayrıldı. Ruslar 1806'da Derbent ve Bakû'yu, 1820'de yörenin geri kalan kesimlerini ele geçirdiler. 1859'da Şamahi'nin bir depremle harap olması yüzünden, merkez, Bakû'ya geçti. 1918'de Türkler bir süre yöreyi işgal ettiler. S.S.C.B. yöreyi ele geçirdikten sona Şirvan adı kullanılmadı ve bölge Azerbaycan cumhuriyetine bağlandı. Petrolün işletilmesinden önce küçük bir kasaba olan Bakû'nun (1850'de 10 000 nüf.) çok büyümesine (1970'te 847 000 nüf.) karşı, Şamahi (rus. *Şemaha*) önemini kaybetti. (M)

ŞİRVAN, Doğu Anadolu bölgesinde (Siirt ilinin Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde) ilçe merkezi; 2 668 nüf. (1970). İl merkezinin 26 km kuzeyinde; yüksl. 1 300 m. — *Şirvan ilçesi* 1 015 km², 18 886 nüf. (1970); merkez, Cevizlik ve Özpınar (Hasras) bucakları; 51 köy. Hayvancılık, tahıl zıraati. (M)

ŞİRVANİZADE AHMED HULÛSİ. Bk. AHMED HULÛSİ EFENDİ *Şirvanîzade.*

ŞİRVANİZADE MEHMED RÜŞDİ PAŞA. Bk. MEHMED RÜŞDİ PAŞA *Şirvanîzade.*

ŞİRVANLI AHMED HAMDİ EFENDİ, türk bilgini (Şirvan 1831-İstanbul ? 1890). Medrese öğrenimi gördü. Müderris oldu. Encümeni Teftişte üyelik ve başkanlık yaptı. Meclisi Marife üye oldu (1887). Hindistan'a gönderildi (1887). Eserleri: *Makamat-ı Harirî Tercümesi* (Harirî'nin Hikâyelerinin Tercümesi); *Usul-ü Fıkıh* (Fıkıh Usulü); *Hülâsatu'l-Feraiz* (Feraiz Özeti); *Usul-ü Coğrafya* (Coğrafya Usulü); *Hindistan Seyahatnamesi.* (M)

ŞİRVANLI FETHULLAH. Bk. FETHULLAH *Şirvanlı.*

ŞİRVANLI MEHMED HALİS EFENDİ. Bk. MEHMED HALİS EFENDİ *Şirvanlı.*

ŞİRVANŞAH bls. i. (*Şirvān* ve fars. *şāh*'tan *Şirvān-şāh*). Şirvan hükümdarlarının unvanı. (Bu unvan Şirvan'da gerek İslâmlık öncesi, gerek İslâmlıktan sonra hüküm sürmüş olan çeşitli hanedanlara mensup hükümdarlar tarafından kullanıldı.) [M]

ŞİRYAN i. (ar. *şiryān*). Anat. *Esk.* Atardamar. || *Şiryanı âdudî,* pazıda bulunan damar. || *Şiryanı ebher,* kalpten vücuda temiz kanı dağıtan büyük atardamar. || *Şiryanı iklilî,* kalbi besleyen ve kırmızı kan taşıyan damar. || *Şiryanı kuberî,* bilek damarı. || *Şiryanı nazil,* aşağı inen atardamar. || *Şiryanı rievî,* akciğerlerin içine dağılmış olan ve kırmızı kanı ileten damar. || *Şiryanı said,* kalpten çıkan atardamar. || *Şiryanı subatî,* (boynun iki yanında bulunan) şahdamar. || *Şiryanı şezen,* soluk borusu. || *Şiryanı taht-et-terkova,* köprücük altındaki damar. || *Şiryanı veridî,* ciğer atardamarı. || *Şiryanı zülâkî,* mideye giden damarların hepsine verilen ad.

◆ **Şiryanî** sıf. *Esk.* Atardamarla ilgili, atardamara değgin. (M)

ŞİRZİME i. (ar. *şirzime*). *Esk.* Bir şeyin küçük bir parçası. || Sayıca az olan insan topluluğu. (M)

ŞİS veya **ŞİT,** Âdem ile Havva'nın üçüncü oğlu. Hâbil'in ölümünden beş yıl sonra doğdu. Âdem peygamber ölürken, onu kendisine vâris seçti; Tanrı'nın kendisine öğrettiklerini, Şis'e öğretti. Hâbil'in çocuğu olmadığı, Kâbil'inkiler de tufanda kaybolduğu için, insanların Şis'ten türediği söylenir. Kutsal Kitap'a göre Şis öldüğü zaman 912 yaşındaydı. Ebu Kubeys dağındaki mağarada babasının yanına gömüldü. Âdem'den sonra o peygamber oldu. Tanrı ona elli suhuf (sayfalar) indirdi (bk. KİTAP). Kâbe'yi ilk kuran Şis'tir. (M)

ŞİST i. (yun. *skhistos,* yarılmış'tan fr. *schiste*). Jeol. Kolayca lamalara ayrılabilen, yapraklı, silisli-alüminli tortul kayası. (Bk. ANSİKL.) || *Ampelitli şist,* kömür maddesi bakımından zengin şist. || *Billûrlu şistler.* Bk. BAŞKALAŞIM. || *Kömür ocağı şistleri,* kömür yatakları kapsayan şist. (Bk. KARBON DEVRİ. DİNANSİYEN. STEFANİYEN, VESTFALİYEN.) || *Serisitli şist,* hemen hemen bütünüyle sulu ve flüorlu mikadan meydana gelen parlak, yağlı şist.

— Mad. oc. *Şist döşeme işlemi,* maden ocağı galerilerinde, kömür tazlarıyle karışarak bu tozların normal şartlarda yanmasını engelleyen ince maden gereçlerinin galeri tabanını örtmesi. Bk. ANSİKL.

— Miner. Kömürle karışık bütün moloz maddenin ilmî adı. || *Ayıklama* veya *yıkama şisti,* ham kömürün ayıklanması veya yıkanmasıyle elde edilen yararsız gereç.

— Petr. *Şist yağı,* bütümlü şistten çıkarılan mineral yağ. (Bk. ANSİKL.) || *Bitümlü şist,* oksitlenmiş hidrokarbon bakımından zengin şist. (Bitümlü şiste toprak yüzeyinde rastlanır.) || *Bitümlü şist yatakları.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Jeol. *Şist*'ler, eni kalınlığından en az beş defa daha geniş olan yapraklara bölünür. Kimyasal bileşimleri killerle aynıdır, şistler, basınç etkisiyle yapraklı hale gelmiş ve sıkıştırılmış eski killerdir. Bazen şistlik katmanlanma ile çakışır (veya hemen hemen çakışır), bazen katmanlanmaya çok eğik düşer. Şistler Paleozoyikte çok yaygındır, ama daha yakın dönemde oluşmuş şistler de vardır.

— Mad. oc. *Şist döşeme işlemi,* kömür ocaklarında kömür tozu yangınlarının çıkmasını ve bu yangınların yayılmasını önler. Genellikle bütün galeriler şistle döşenir. Kömür tozuna karıştırılması gereken şist oranı, kömüre ve ocaktaki tehlikenin derecesine göre yüzde 55 ile 60 arasında değişir.

— Petr. *Şist yağı*'nın damıtımı özellikle İskoçya (XIX. yy. başında bu ülkede keşfedildi) ve Estonya'da yapılır. A.B.D.'de (Yukarı Colorado bölgesi) henüz işletilmeyen çok geniş şist yatakları vardır. Hammadde, 400-500°C'a kadar ısıtılır; bu sayede, yaklaşık olarak yüzde 10 oranında buhar halinde yağ ve kap içinde posa meydana getiren yüzde 6-8 karbon oluşur. Su buharı ilâve edilecek olursa işlem kolaylaşır. Sıkıştırılan ve derecelendirilen şist yağı, yaklaşık olarak yüzde 30 benzin, yüzde 40 hafif yağ, yüzde 25 motor yağı ve yüzde 5 poza veya şist katranı verir. Parafin alındıktan ve sülfürik asitle işlemden geçtikten sonra bu yağların kalitesi ham petrolden elde edilenlerinkinin seviyesine ulaşır. Petrol ürünlerinin az bulunduğu dönemlerde şist yağlarından yararlanılacaktır.

● *Bitümlü şist yatakları,* geçen yüzyılın başından beri İskoçya'da, daha sonra dünyanın çeşitli yerlerinde (özellikle Fransa'da Autun'da) işletilen petrolün hammaddesini meydana getirir. Bu üretim günümüzde ucuza mal olmuyorsa da, ham petrolü taşıma ücretinin düşmesi A.B.D.'de Green River'da (Wyoming-Colorado) ve Brezilya'da Parana'da bulunan büyük yataklar, bilinen klasik petrol rezervinin birkaç misline eşit olan stratejik bir hidrokarbon rezervi meydana getirir. Patlayıcı madde kullanarak kuyu açma, kavurma ve damıtma işlemleriyle yapılan şist yağı üretimi, ham petrol rezervlerinin yavaş yavaş tükenmesiyle yeniden verimli bir şekilde işletilmeğe başlanacaktır. Bununla beraber şist yağları, bitümlü kumların rekabetiyle karşılaşacaktır. (L)

ŞİSTLEŞMEK dönşl. f. (*şist*'ten *şist-le-ş-mek*). Mad. oc. Bir tabaka için, kömüre karışmış moloz oranının çok fazla olması yüzünden, kısmen işletilemez duruma gelmek. (L)

ŞİSTLİ sıf. (*şist*'ten *şist-li*). Şist gibi yapraklı: *Şistli kaya. Şistli yapı.* (L)

ŞİSTLİLİK i. (*şistli*'den *şistli-lik*). Jeol. Bazı kayalara özgü olan dilimlere ayrılarak biçimi alma hali: *Kayağantaşının şistliği.* || *Şistlik düzlemi,* bir şistli kayanın paralel lamalar halinde yarıldığı düzlem. (Bu düzlem bazen katmanlaşmaya paralel olur.) [L]

ŞİSTOVA (Nina), sovyet dansözü (Moskova 1931). 1942'de girdiği Bolşoy Bale okulunu 1951'de bitirdi. Bolşoy balesinde çalışmağa başladı, 1957'de solo dansçılığa yükseldi. Kuvvetli bir tekniğe sahipti, romantik repertuvarın bütün rollerini yorumladı, özellikle *Tunç Süvari*'deki Paraşa rolüyle dikkati çekti (1957). [L]

ŞİSTOZ i. (fr. *schistose*). Pnömoloji. Arduvaz tozlarının solunmasından ileri gelen akciğer hastalığı; çoğu zaman tüberkülozla birlikte görülür (şistotüberküloz). [L]

ŞİSTOZOM i. (fr. *schistosome*). Asalakbil. Memelilerle kuşların damarlarında yaşayan asalak; bilharziyoz veya şizostomiyaz denen hastalığa sebep olur. (L)

ŞİSTOZOMİYAZ i. (fr. *schistosomiase*). Bir şistozomun sebep olduğu hastalık. *Eş-anl.* BİLHARZİYOZ. (L)

ŞİŞ sıf. (esk. türk. k.). Şişmiş, kabarık, şişkin: *Yusuf içeri girince Şahinde'nin şiş gözlü suratıyle karşılaştı* (Sabahattin Ali). *Burnu gene o hafifçe şiş ve dağınık burun...* (R.N. Güntekin). || İ. (Vücutta) Şişmiş olan yer, şişlik. (M)

ŞİŞ i. (esk. türk. *şış*'tan). Demirden veya ağaçtan yapılmış, bir ucu sivri, bazen silâh gibi kullanılabilen ince uzun çubuk. || *Kebap şişi,* et parçalarını ateşte kızartmakta kullanılan madenden yapılmış şiş. || *Örgü şişi,* yün örmeğe yarayan, maden, kemik veya tahtadan yapılmış, ince veya kalın olabilen şiş.

— DEY. *Ne şiş yansın ne kebap,* her iki tarafı da memnun etmek isteyen, çekimser, kaypak düşünceli kimselerin davranış tarzını anlatmak için söylenir.

— Mutf. *Şiş çevirme düzeneği,* bir ağırlık veya bir yay aracılığıyle saat ibreleri yönünde dönen bir mekanizmanın veya bir elektrik motorunun yardımıyle bir kızartma şişini çevirmeğe yarayan düzenek. || *Şiş kebap,* ince şişlere karabiber ve domatesle birlikte dizilerek ateşte pişirilen kebap çeşidi. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Ocak şişi,* eğri veya düz sivri bir uçla biten madenî bir saptan yapılmış ateşi karıştırma âleti. (Bu deyim özellikle ev ocaklarında ateşi uyandırmak için yararlanılan küçük boylu âletler için kullanılır.)

— Zır. *Ot şişi,* bir ucunda bir parça yünün takılabildiği uzun demir şiş. (Büyük ot yığınlarının durumunu anlamak için kullanılır. Şiş vasıtasıyle yün parçası ot yığının ortasına sokulur ve birkaç saat sonra çıkarılır; yünün bozulma durumundan, ot yığınında mayalanma olup olmadığı anlaşılır.)

— ANSİKL. Mutf. *Şiş kebap,* budun tranş ve yumurtalık tarafından yapılır. Etin kolayca pişmesi için, bir süre, soğan, karabiber ve zeytinyağı karışımında bekletilir. Yabancıların türk yemekleri arasında en fazla itibar ettikleri et türlerinden biridir.

◆ Sıf. Şişe geçirilerek veya şişte pişirilmiş: *Şiş köfte.* (M)

ŞİŞANE veya **ŞİŞHANE** i. (fars. *şeş,* altı ve *hāne,* ev > *şeş-hāne*'den). Sil. *Esk.* Namlusunda altı tane yiv bulunan tüfek veya top.

— DEY. *Altı kaval üstü şişane.* Bk. ALT. (M)

ŞİŞA PANGMA. Bk. GOSAINTHAN.

ŞİŞE i. (*şişmek*'ten *şiş-e*). Sıvıların, özellikle de içkilerin konulduğu genellikle camdan yapılmış dar ağızlı uzun kap: *Yine zevrak-ı derunum kırılıp kenare düştü / Dayanır mı şişedir bu reh-i seng-zâre düştü* (Enderunî Vasıf). *Babasının başını eliyle biraz kaldırdı ve mantarını dişiyle çıkardığı şişeyi onun burnuna yaklaştırdı* (Sabahattin Ali). [Bk. ANSİKL. *Teknol. bölümü.*] || Lamba ve el fenerinde, fitil çevresine geçirilen cam koruyucu. || Sıf. (...) şişenin aldığı miktarda: *Bir başka gün, yine aynı sebeple her akşam severek, gülerek, konuşarak içtiği yarım şişe rakısından ayrıldı* (Y. Z. Ortaç). *Bir şişe bira.* || *Şişe çekmek,* ağrı dindirmek ama-

Foto. LAROUSSE

cıyle, içinde alev yakılarak havası seyreltilen özel bir şişeyi sırta yapıştırmak.

— Elektr. *Leiden* veya *leyde şişesi,* bir tür elektrik kondansatörü. Bk. ANSİKL.

— Kim. *Yıkama şişesi,* gazların temizlenmesinde kullanılan şişe.

— ANSİKL. Elektr. *Leiden şişesi.* 1745 Yılında Leiden'li üç bilgin, Van Musschenbroek, Allaman ve Cunoeus su dolu bir şişenin mantarından bir ucu sıvıya giren madenî bir çubuk geçirdiler. Bu çubuğun çengel biçimindeki öbür ucu bir elektrik makinesinin iletkenine bağlıydı. Şişeyi iletkenden ayırdıktan sonra, bilginlerden biri elini madenî çubuğa değdirince elektriğin çarptığını hissetti.

İngiliz Smeaton, şişenin dışı kalay tabakasıyle kaplandığı zaman çarpmanın daha şiddetli olduğunu gördü; kısa süre sonra Fransa'da rahip Nollet şişeye su yerine yaldız kâğıtları doldurmayı düşündü. Böylece bugünkü Leiden şişesi ortaya çıktı. Bu âleti yapmak için ince bir şişe alınır, dibinden başlayarak ağzına yakın bir noktaya kadar kalay tabakasıyle kaplanır. Bir ucu küre şeklinde son bulan madenî bir çubuk mantar tapadan geçerek içi yaldız kâğıtlarıyle dolu kapalı şişeye girer.

Leiden şişesinin çok kullanılan bir başka şekli de, içi ve dışı maden tabakasıyle kaplı, geniş ağızlı büyük cam bir şişedir. Tapaya geçirilen madenî çubuğun alt ucuna, şişenin iç çeperlerine değen birçok pirinç tel eklenmiştir. Franklin, Leiden şişesinin bir kondansatör olduğunu ispatlamıştır. Madenî çubuk ve yaldız kağıtları *iç armatürü* veya *kolektör* görevi yapar; şişe dışını kaplayan kalay tabakası ise *dış armatürü* veya *kondansör*'ü meydana getirir.

Leiden şişesini şarj etmek için, armatürlerinden biri elle tutulur ve öbürü bir elektrik makinesinin iletkenine bağlanır. Bu şişe bir kondansatör gibi hem çok ağır, hem anî olarak boşalabilir. Ağır boşalma, şişe yalıtıldıktan sonra elle veya bir iletkenle sıra ile armatürlerden her birine dokunularak gerçekleştirilir. Her temasta bir elektrik kıvılcımı çakar. Anî boşalma bir uyarıcı ile yapılır. Bk. KONDANSATÖR, UYARICI.

Leiden şişeleri batarya halinde gruplaştırılabilir.

— Teknol. Eskiden kalıp içine ağızla üflenerek elde edilen şişe, bugün, sanat niteliği taşıyanlar dışında, makineyle yapılmaktadır. Şişe makineleri camı alış usulüne göre iki sınıfa ayrılır: emmeli denilen birinci tip makineler (Owens makinesi) camı doğrudan doğruya fırından alır; ikinci tip makinelerde (Lynch, O'Neil ve Hyes makineleri) cam, *fider* denen dağıtıcı bir âletle gelir. Şişeye ilk kalıpta taslak haline getirilir, sonra ikinci bir kalıpta kesin biçimini alır.

Lynch makinelerinde 10 gramlık küçük şişelerden 2 litrelik büyük boylara kadar her tip şişe yapılır; bu makinelerin iş hacimleri litrelik boylar için yirmi dört saatte 20 000, çok küçük olanlar içinse 50 000 şişeye ulaşır. (LM)

ŞİŞE i. (türk. *şişe*'den fars. *şişe*). *Esk.* Cam, sırça, şişe. || *Şîşe-i haccam,* hacamat şişesi: *Dahi gelmez kelâl o nişter-i ser-tiz-i müjgâna / Felekler şîşe-i haccama kanlu yaşından* (Nedim). || *Şîşe-i hunab,* (Güneş'in batışı sırasında ufuktaki kızarıklıktan dolayı) Gökyüzü. || *Şîşe-i rindan,* kadeh: *Dökülen mey, kırılan şîşe-i rindan olsun* (Nedim). || *Şîşe-i saat,* kum saati. (M)

ŞİŞEBAZ bls. i. (fars. *şîşe* ve *-bâz,* oynayan'dan *şîşe-bâz*). Temş. santl. Şişelerle oyunlar gösteren kimse.

— ANSİKL. *Şişebaz,* bir testi üzerine dört ayaklı bir tahta koyar. Tahtanın üstüne, vazoyu andıran, içi su dolu yirmi şişe sıralar. Şişelerin üstüne bir tabla, tablanın üstüne de içi su dolu üç şişe yerleştirir ve testiyi kafasına koyarak dans etmeğe başlar. Dans sırasında başının üstündekilerden hiç biri devrilmez, şişelerden su dökülmez. (M)

ŞİŞECİ i. (*şişe*'den *şişe-ci*). Şişe alan veya satan kimse. (M)

ŞİŞEK i. (*şişmek*'ten *şiş-ek*). *Halk dili.* İkinci yaşında olan koyun. (M)

ŞİŞEKLEMLİLER çoğl. blş. i. Paleozool. Alt Eyosende yaşamış toynaklı memeli hayvanlar grubu. (Tabanıyle yere basan bu hayvanlarda ayaklar beş parmaklı, bilek kemikleri düzgün dizi halindedir; diş düzeni her türlü besinle beslenmeğe elverişlidir. Başlıca cinsleri: *phenacodus, tetraclaenodon.*) [L]

Şişe ve Cam Fabrikaları A. Ş. (TÜRKİYE), şişe ve cam sanayiinde faaliyet gösteren anonim şirket. Bakanlar kurulunun 17 şubat 1934 tarih ve 2/162 sayılı kararıyle kurulan şirketin kuruluş sermayesi 1 000 000 TL'dir ve sermayesinin tümü Türkiye İş bankası tarafından karşılanmıştır. İlk fabrika Paşabahçe'de, yılda 3 000 ton şişe ve ev eşyası yapmak üzere, 1 temmuz 1935'te işletmeye açıldı. Şirkete bağlı olan fabrikaların yıllık üretim kapasiteleri şöyledir: Paşabahçe (yılda 15 100 ton ev eşyası, 29 000 ton şişe, 300 ton kristal), Çayırova (82 500 ton pencere camı, 30 000 ton emprime ve telli cam, 1 000 ton duracam), Topkapı (45 000 ton şişe ve kavanoz), Teknik-cam (1 240 ton cam boru ve çubuk, 640 ton laboratuvar âleti), Çayırova fibrocam (3 600 000 m² cam elyaf). Şirketin sermayesi 1966'da 100 000 000 TL'ye çıkarıldı. Şirket 1971'de 6 177 ton düz cam, 270 ton emprime cam, 110 ton telli cam, 13 319 ton sınaî kap, 812 ton ev eşyası ve 1 ton fibrocam ihraç etti. (M)

ŞİŞHANE i. Bk. ŞİŞANE.

Şişhaneli Tüfek madalyası, osmanlı ordusu için yapılan Şişhane tüfeği (3 000 tane) dolayısıyle çıkarılan altın ve gümüş madalya (1862). Ön yüzünde Sultan Abdülaziz'in tuğrasıyle bunun üst kısmında yedi tane yıldız yer alır. Tuğranın sağ ve solu dalları aşağıda bir kurdeleyle bağlı birer defne dalıyle çevrilidir. Dalların altında birbirine çapraz bağlı ve içinde beşer ok bulunan iki sadak vardır. Arka yüzü *«Mehd-i Ulya-yı Saltanat-ı Seniye* (yüce saltanatın yüce beşiği) *tarafından Asakir-i Şahane için imal ettirilen üç bin aded Şişhane Tüfenginin Madalyasıdır»* yazısı yer alır. Bu yazının altında 1279 tarihi vardır. Kenarları tırtıllı olan madalyanın nizamname ve beratı yoktur. Altın madalya 35 mm ve 95 gr ağırlığında; binde 916,667 ayarındadır. Yazılar Abdülfettah Efendi, resim ve nakışları Mr. Robertson tarafından çizildi. (M)

ŞİŞİÇ (Ferdinand), hırvat tarihçisi (Vinkov 1859-öl. 1940). 1910'da T. Smičiklas'ın yerine Hırvat Tarihi kürsüsüne geçti. Başlıca eserleri: *Hrvatska Povijest* (Hırvat Tarihi) [3 cilt, 1906-1913]; *Povijest Hrvata u Vrijeme Narodnih Vladara* (Millî Hükümdarlar Çağında Hırvatistan Tarihi) [1925]; *Zara i Venecija od 1159 do 1247* (1159-1247 Arasında Zara ve Venedik) [1900]; *Die Schlacht bei Nikopolis 1396* (1396 Niğbolu Savaşı) [1889]. (M)

ŞİŞİNMEK dönşl. f. (*şişmek*'ten *şiş-i-n-mek*). Başkalarına yüksekten bakar gibi kibirli bir tavır takınmak, böbürlendiğini davranışlarıyle belli etmek.

— Böcek bil. Bazı böceklerin, kendilerine saldıranlara karşı başvurdukları savunma yolu. (Böcek hücuma uğrayınca dikleşir, şişinir, bütün uzantılarını ve eklentilerini, düşmanını korkutup ürkütecek tarzda yayarak vücudunu genişletir. Meselâ *malachius,* korktuğu zaman öngöğüs ve karın kısmının yan tarafından kırmızı kesecikler çıkartır.) [L]

ŞİŞİRMEK geçl. f. (*şişmek*'ten *şiş-i-r-mek*). Şişkin hale sokmak: *Bedevîler tulumlarını nefesle şişirip silâh ve esvaplarını koydular...* (F. R. Atay). || *Halk dili.* Abartmak. || — *Mec.* Kışkırtmak amacıyle birine üzüntüsünü veya kızgınlığını artıracak telkinler yapmak. || (Bir işi) Baştan savma yapmak. (Bir sözü veya yazıyı) Gereksiz katmalarla uzatmak. || — *Argo.* Bıçakla veya kesici bir âletle vurmak. || Bir işi aceleyle ve üstünkörü yapmak.

— Teknol. *Su ile şişirmek,* fıçıları sızdırmaması için su ile doldurup tahtalarını şişirmek.

◆ **Şişirilmek** edilg. f. Şişirmek işine konu olmak. (ML)

ŞİŞİRTMEK geçl. f. (*şişirmek*'ten *şişir-t-mek*). Şişirmek işini yaptırmak: *Otomobilinin lastiklerini şişirtmek. Deniz yatağını şişirtmek.* (M)

ŞİŞKEBAP blş. i. Bk. ŞİŞ.

ŞİŞKİN sıf. (*şişmek*'ten *şiş-kin*). Şişmiş, *şişirilmiş;* kabarık, kabarmış: *Şişkin pazılı bir adam.*

— Mim. *Şişkin sütun,* çapı dibinden itibaren yüksekliğinin üçte birine kadar artan, sonra tepesine kadar azalan sütun. (Bu şişmeye yunan arkeolojisinde, *antasis* denir). [ML]

ŞİŞKİN (İvan İvanoviç), rus ressamı (Elabuga 1832-öl. 1898). Gezginler grubundandı. Almanya'da, İsviçre'ye yolculuk yaptı, orman manzaraları çizdi. (L)

ŞİŞKİNLİK i. (*şişkin*'den *şişkin-lik*). Şişkin olma hali: *Balonun, topun şişkinliği.* || Kabarıklık, şişlik: *Yürürken ceketinin arka tarafında bir şişkinlik gözüme ilişti: İri bir tabanca taşıyordu* (R. H. Karay). *Ayaklarındaki şişkinlik yavaş yavaş geçiyor.* || Bağırsaklarda gaz birikmesinden dolayı karında meydana gelen şişme ve gerginlik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Şişkinlik,* sindirim bozukluklarında, inatçı kabızlıkta, peritonitlerde, bağırsak tıkanmalarında v.b. görülür. Karın şiş ve gergin olur, üzerine vurulduğu zaman davul sesi verir. Tedavi, sebebe göre değişir. (ML)

ŞİŞKO sıf. ve i. (*şişmek*'ten). «Şişman» anlamında alay yollu kullanılır: *Şişko çocuk.* (M)

ŞİŞKOV (Aleksandr Semyonoviç), rus tümamirali, devlet adamı ve yazarı (1754-Petersburg 1841). Bilimler akademisi başkanlığı ve 1824-1828 arasında millî eğitim bakanlığı yaptı. Rus klasisizm geleneğine bağlıydı ve *Rassujdenie o Starom i Novom Sloge Rossiyskogo Yazıyka* (Eski ve Yeni Rus Üslûbu Üstüne Konuşma) [1803] adlı eserinde bu akımı savunmağa çalıştı; Karamazin'e şiddetle karşı çıktı ve 1811'de Rus Dili Dostları derneğini kurdu. (L)

ŞİŞKOV (Vyaçeslav Yakovleviç), sovyet yazarı (Byejetsk, bugün Kalinin bölgesi 1873 -Moskova 1945). İlk eserlerinde Sibirya köylülerinin hayatını anlattı: *Tayga* (1916), *Çuyskiye Bıyli* (Çuskiy Ailesi) [1918]. Ancak *Ugryum-Reka* (Kara Irmak) [1933] ve *Yemelyan Pugaçov*'un (1938-1945) üç cildini yayımladıktan sonra tanındı. (L)

ŞİŞLEME i. (*şişlemek*'ten *şişle-me*). Şişlemek eylemi.

— Cerr. İlik boşluğuna madenî bir şiş sokarak kırık bir kemiğin iki parçasını birleştirmeğe dayanan tedavi metodu. (L)

ŞİŞLEMEK geçl. f. (*şiş*'ten *şiş-le-mek*). Şiş saplamak, batırmak. || *Argo.* Kama, çakı v.b. bir nesneyle yaralamak.

◆ **Şişlenmek** edilg. f. Şişlemek eylemine konu olmak. (ML)

ŞİŞLİ, İstanbul'da semt. Batıda Kâğıthane deresi ve doğuda Boğaziçi'ne doğru az çok derin vâdilerle yarılmış dik yamaçlar arasında yer alan, az engebeli bir yayla sırtıdır (sahanlık). Kuzeydoğuya doğru da Mecidiyeköy, Gayrettepe, Zincirlikuyu, Levent ve Etiler gibi, bugün hemen hemen kesintisiz uzayan yerleşme alanlarıyle devam eder. Dar anlamıyle Şişli, büyük ulaşım ekseni olan Halâskârgazi caddesinin kuzeydoğuda Büyükdere caddesine geçtiği ve kuzeybatıya doğru da Abidei Hürriyet caddesine açıldığı dikdörtgen şekilli Şişli meydanını (yükseltisi 120 m) çevreler; güneye doğru Bomonti, Osmanbey, Pangaltı ve Harbiye; güneydoğuda Teşvikiye, Nişantaşı ve Maçka; güneybatıda Feriköy ve Kurtuluş yerleşme alanlarıyle devam eder. Bugün İstanbul'un seçkin mağazaları, ayrıca eğlence yerleri, bankaları v.b. bulunur ve böylece geniş anlamıyle Şişli, artık gözde bir oturma semti ve çok canlı bir ticaret alanı durumundadır.

— *Şişli ilçesi,* 366 052 nüf. (1970). Önceleri Beyoğlu ilçesine bağlı bir bucak durumundaydı, 1954'te kuruldu. Bu nüfus içinde 252 649'u Şişli'ye, 110 594'ü ayrı bir belediyesi bulunan Kâğıthane'ye ve 3 693'ü de ilçeye bağlı tek muhtarlık olan Ayazağa'ya bağlıdır. (M)

Şişli camii, İstanbul'da Şişli semtinde cami. Askerî Motorlar Tamir mektebinin bulunduğu yerde Şişli Cami Yaptırma ve Yaşat-

ma derneği tarafından yaptırıldı (1945-1949). Planı, Vakıflar başmimarı Vasfi Egeli başkanlığında bir kurul tarafından klasik türk mimarî esaslarına göre çizildi. Cami köfeki taşındandır; iç ve dışı son hattatların yazılarıyle süslüdür. (M)

ŞİŞLİK i. (*şiş*'ten *şiş-lik*). Şiş olma hali. || Şişmiş olan yer.

— Vet. Atın parmak kemiklerinde meydana gelen yalancı ur.

— ANSİKL. Vet. *Şişlik,* atın parmak kemiği eklemlerinde veya üçüncü parmak kemiğinin yan kıkırdakları içinde meydana gelen yalancı urlara denir.

Kıkırdak içinde olmayan şişlikler, eklem bağının zorlanmasıyle ilgili kemik zarı iltihaplarından, ezilmelerden, parmak kemiği kırık ve çatlaklarından ileri gelir. Kıkırdak şişliklerine, genellikle berelerden sonra kıkırdaktan çıkan kalkerli sızıntı sebep olur. Bunlar, tırnağın yukarı kısmında bir çıkıntı meydana getirir, baskıyle ağrı verir, az veya çok bir topallamaya sebep olur. Şişlikler başlangıçta, tamamen kemikleşmeden önce durdurulabilir. geriletilebilir; bunun için eritici merhem kullanılır, hattâ dağlama yapılır. Daha sonra ağrıyı azaltmak için, toynağın şişliğe basınç yapan çeperi inceltilir ve tabana genişletici bir nal takılır. Ayak tabanı nevrotomisi ilk anda anî ve iyi sonuç verir gibi görünürse de her vakada tavsiye edilmez; çünkü ikincil lezyonlar ve ağır bozukluklar yapabilir. (L)

ön yüz

Şişhaneli Tüfek madalyası

arka yüz

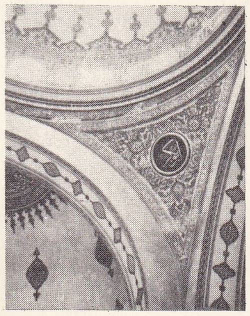

Şişli camii iç süslemeleri («İstanbul Camileri» adlı kitaptan)

ŞİŞMAN sıf. (*şişmek*'ten *şiş-man*). Gövdesinde aşırı derecede yağ toplanmış olan (kimse): *Bu şişman, esmer, fikri son derece mahdut bir beydi* (Ömer Seyfeddin). || «*İstanbul'un suyu ve havası bana hoş geldi; öyle ki şişman bir kişi oldum* (N. Araz). [M]

ŞİŞMANLAMAK geçz. f. (*şişman*'dan *şiş-man-la-mak*). Şişman hale gelmek, semirmek: — *Amma da değişmiş yahu! Şişmanlamış da... Genç de kalmış, diye söylendi... Hiç çocukluğuna benzemiyor* (B. Felek). *Ne kadar şişmanlamıştır kimbilir* (O. V. Kanık).

◆ **Şişmanlaşmak** geçz. f. Şişman hale gelmek, şişman olmak.

◆ **Şişmanlatmak** ettrg. f. Şişmanlamasını sağlamak, şişman hale getirmek: *Şimdi dört senedir onunla yaşıyordu. Dal gibi kızı şişmanlatmak için elinden geleni yapmıştı* (S. F. Abasıyanık). [M]

ŞİŞMANLAR, Bulgaristan'da krallık hanedanı (1323-1371) ve Tırnova prensliği (1371-1393). [L]

ŞİŞMANLIK i. (*şişman*'dan *şişman-lık*). Patol. Aşırı yağ toplanmasından dolayı vücudun şişkin görünmesi. Bk. ANSİKL.

— Vet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. *Şişmanlık,* vücutta hücre sayısının ve yedek enerji deposu olan yağ dokusunun aşırı derecede artmasına yol açan bir beslenme bozukluğunun belirtisidir. Durmadan yenilenmekte olan yağlar gerekirse şekerde ve bazı şartlar altında proteine dönüşebileceği gibi şeker ve protein de yağa dönüşebilir. Şişmanlık, belli bir dereceyi aştığı zaman ağır sakıncalar doğurur: hareket sisteminde bozukluğa (koksartroz, çeşitli ağrılar) nefes darlığına, bronş nezlesine, yozlaştırıcı damar hastalıklarına, damla ve şeker hastalığına, taş oluşmasına v.b. yol açabilir. Şişmanların az yaşadığı istatistiklerle ispatlanmış bir gerçektir. Şişmanlık bazı hormonların fazlalığına ve bir dereceye kadar bu hormonların yapısına bağlıdır. *Erkek tipi şişmanlık*'ta özellikle gövde kalınlaşır; bu çeşit şişmanlık kaba kaslı ve kıllı erkeklerde görülür. *Kadın tipi şişmanlık*'ta kalça ve memeler irileşir, karın büyümez, gövde yağlanır, butlar kalınlaşır; hastanın derisi ince ve kılsızdır. Bu tip şişmanlık daha çok kadınlarda ve hormon etkisi henüz belirli olmayan çocuklarda görülür. Böbreküstü bezi kabuğunun aşırı çalışması, gövdede ve yüzde hafif bir şişmanlığa sebep olur; kaslar zayıflar (protein katabolizması ve yağ anabolizmasından). Hipotiroidi ise sahici bir şişmanlığa değil, bazı kısımlarda miksödemli bir yağ birikimine sebep olur.

Şişmanlığa sebep olan temel etmenler soya çekim, bazı sinir hastalıkları ve besinlerin verdiği enerjiyle, kullanılan enerji arasındaki aşırı dengesizliktir.

Soya çekim, insanda bazı beslenme tiplerine göre yağlanmaya kısmî bir istidat yaratır. Buradaki durum bazı hayvan ve bitkilerde olduğu gibidir. Yağ biriktirme istidadı, sürekli az beslenme hallerinde ortaya çıkmaz. «Az gelişmiş» ülkelerde şişmanlık sadece imtiyazlılarda görülür ve bir zenginlik işaretidir. Soya çekim, bazı ailelerde geleneksel beslenme tarzıyle birleşince şişmanlığı daha da artırır. Şişmanlığa yol açan sinirsel etmenler, hipotalamustaki sinir merkezlerindeki, özellikle acıkmayı düzenleyen ve yedek besin birikimini ayarlayan merkezlerdeki organik bozukluklara bağlıdır. Bu durumda fazla yemek söz konusu değildir; çünkü doyma duygusu normalden daha yüksek bir seviyede elde edilir. Bazı duygusal sarsıntılar (yas, ayrılık v.b.), bazı sinir-hormon dengesizlikleri (düşük, gebelik, doğum) her zaman rastlanan örneklerdir. Sinir-hormon dengesizliği halinde bazı hastalıklarda (tüberküloz) olduğu gibi, aldatıcı aşırı beslenme eğilimi, hareketsizlikle birleşince şişmanlık meydana getirir veya şişmanlığı artırır. Hipotalamustaki bu ayarsızlık, erginlik veya menopoz gibi geçit devrelerinde de görülebilir.

Alınan besinlerle kullanılan enerji arasındaki dengesizlik bazen çok göze batıcıdır: meselâ, genç yaşında sporcu olan birinin, yaşı ilerlediği zaman oturarak çalışması ve eski yemek alışkanlıklarını sürdürmesi halinde durum budur. Yaygın oldukları için iki özel hali de bu arada saymak gerekir: «selülit» ve su birikmesi.

Su birikmesi: yağ dokusu ile kemik dokusu organizmada su bakımından en fakir olan dokulardır. Şişmanların çoğunda bir kilograma isabet eden su miktarı normal bir zayıfa göre daha azdır. Şişman bir kimse, herhangi bir insan gibi su ve tuz kaybederek (terleme, fazla sidik çıkarma) birkaç kilo verebilir. Fakat bu usul tek başına sürekli bir sonuç vermez; gerçek şişmanlıkta tuz ve su perhizi sadece aldatıcıdır.

Selülit. Genellikle kadınların derisinde, özellikle but kısmında derialtı dokusunun özel bir biçim almasıdır. Altderinin derin yüzü, içinde damar ve sinir bulunan katılgan bir bağ dokusuyle daha derin tabakalara bağlanır. Yağ tabakasının kalınlaşması bu dokuyu gerer, deriye özel bir renk ve düğümlü bir görünüş verir. Katılgan doku bağlarının yoğrularak koparılması, acı vermekle beraber selüliti yok eder.

Yemek rejimi. Bazı durumlar dışında, şişmanlığın enerji, yani beslenme yönü, sinir-hormon yönünden daha önemlidir. Birçok hastada olduğu gibi uzun süre uygulanmış rejimlerin etkisi bunu ispatlamağa yeter. En iyi rejim hastanın bir zarar görmeden uygulayabileceği rejimdir. Böyle bir rejim uygulanırken zevkler ve imkânlar göz önüne alınır. Metabolizmaya ve iştaha etki yapan çeşitli ilâçlar iyi birer yardımcı olmakla beraber ancak gerektiğinde ve uygun şekilde kullanılabilir. Bu alanda «önleme tedaviden iyidir»; yeni başlamış olan bir şişmanlığı önlemek, yerleşmiş bir şişmanlıkla savaşmaktan daha kolaydır.

— Vet. *Şişmanlık,* besiye çekilmiş bütün kasaplık hayvanların, özellikle bu amaçla ıslah edilmiş hayvanların normal durumudur. Çok iyi beslenmiş bazı köpeklerde, sürekli olarak ahırda tutulan iyi cins ineklerde ve daha nadir olarak bazı atlarda da aynı durum görülebilir. Bazı hallerde (yağlı kazlar, süt inekleri) yağlanmadan başka, bazı organlarda (yağlı karaciğer) yağ yozlaşması da olabilir. Şişmanlık tiroit, cinsiyet bezi veya hipofiz gibi iç salgı bezlerinin yetersizliğine de bağlanabilir. (L)

ŞİŞMARYOV (Vladimir Fyodoroviç), sovyet dilbilimcisi (1874 - Leningrad 1957). Leningrad üniversitesinde ders verdi; roman dilleri ve edebiyatları uzmanıydı; fransız dili ve edebiyatı üstüne birçok kitap yazdı. Başlıca eserleri: *Aşağı Ortaçağ Lirik Edebiyatı* (1911); *Clément Marot* (1915); *İspanya'daki Dillerin Tarihi Üstüne Deneme* (1914 ve 1941); *Fransız Dilinin Morfoloji Tarihi Üstüne* (1952). 1957'de Lenin ödülünü aldı. S.S.C.B. Bilimler akademisi üyesi oldu. (L)

ŞİŞME i. (*şişmek*'ten *şiş-me*). Şişmek eylemi.

— Bayınd. *Kil şişmesi,* içindeki su oranı artınca bazı killerde görülen hacim artması. (Bu özelliğin temellerde büyük sakıncaları vardır ve birçok aksaklığa yol açar. Buna karşılık, çok şişebilen killerde, bazı arazilerdeki boşlukları doldurmak ve geçirimsiz hale getirmek için betonit olarak kullanılır.)

— Kim. Koloidal maddelerin bazı sıvıları soğurarak hacimce büyümesi. (Bu olay, bir billûrsunun su içinde çözünmesine benzetilebilir.)

— Mad. oc. *Galeri duvarının veya tabanının şişmesi,* bir galeri tabanının arazinin basıncıyle bazen bir metreden daha fazla kabarması. (*Eşanl.* TABAN KABARMASI.) || *Şişme indisi,* bir kömürün iyi bir kok verip vermeyeceğini gösteren özellik: *Şişme indisi, laboratuvarda, analiz edilen kömürden elde edilen kok kalıntısının hacmine ve görünüşüne göre belirlenir.*

— Malzeme. Çimentonun sertleşirken kontrol edilebilecek şekilde hacmini genişletmesi. Bk. ANSİKL.

— Patol. Klinik olarak, sebebi söz konusu olmadan vücudun herhangi bir kısmındaki hacim büyümesine verilen genel ad. (Terim, çok zaman, gerçek bir şişme olan ur karşıtı olarak, iltihap olayından ötürü hacim büyümesi için kullanılır.)

— Patol. ve Vet. Anatomik elemanlarına bir sızıntının eklenmesi ve bir salgı birikintisi sonucu, bir dokunun veya bir organın hacminin artması. (Şişmede, hacim artışından başka, dokuda veya organda çoğu zaman kıvam ve renk değişikliklerine de sebep olur: *Karaciğer şişmesi* [karaciğer iltihabı], *meme şişmesi* [veya meme iltihabı].) || Midede veya bağırsaklarda gaz toplanması. *Eşanl.* TİMPANİZM.

— ANSİKL. Malzeme. Çimentonun sertleşirken şişebilmesi için çimentoya az miktarda kalsiyum sülfat katılır; böylece çimento kururken kaybettiği hacmi fazlasıyle geri alır. Bu malzemenin üstünlüğü bu çimentodan yapılmış betonun kendi kendine gerilim yapmasında, direnç ve esneklik modülünün yükselmesindedir. (LM)

ŞİŞMEK geçz. f. (esk. türk. k.). İçi hava veya gazla dolarak gerilmek: *En ufak rüzgârda şişen cübbesi, o önde ben arkasında, karışık ve yamalı kıyafetimle dolaşıyorduk* (A. H. Tanpınar). *Balon şişti.* || Bir şey emerek veya bir şeyle dolarak genişlemek: *Yağmur yağınca pencere çerçeveleri şişmiş.* || [Vücudun bir yeri için] İçine yabancı bir maddenin girmesiyle veya başka bir etkiyle gerilmek, kabarmak: *İhtiyar kadın, sabahın bu saatinde ağlamaktan şişmiş gözlerim, sararmış yüzümle beni görünce şaşırdı* (R. N. Güntekin). *Kolu şişmek.* || Çok yemek yiyerek rahatsızlık duymak. || *Halk dili.* Gururlanmak, kibirlenmek. || *Mec.* Koşamayacak veya yürüyemeyecek kadar yorulmak, soluk soluğa kalmak. || *Argo.* Bozulmak, mahçup olmak, utanmak. (M)

Şİ ŞUN-HSİANG (veya **Çİ ŞÛN-HSİANG**), çinli tiyatro yazarı (1279-1368). Çin tiyatro edebiyatının büyük önem kazandığı Yûen (Moğol) devrinin en ünlü oyun yazarlarından biridir. Başlıca eseri *Cao Şı Gulr*'dır (Cao Ailesinin Yetimi). [L]

ŞİT. Bk. ŞIS.

ŞİTA i. (ar. *şitā*). *Esk.* Kış: *Olmuştu bir şita bu gönüllerde mündemic* (Tevfik Fikret). [M]

ŞİTAB i. (fars. *şitābiden,* acele etmek'ten *şitāb*). *Esk.* Acele, çabukluk, seğirtme: *Şitabı titreterek sine-i taravetini / Pırıl pırıl uçuyor, muttasıl uçup gidiyor* (Tevfik Fikret). || *Şitab etmek,* acele etmek, çabuk olmak, seğirtmek. (M)

ŞİTABAN sıf. (fars. *şitābiden,* acele etmek'ten *şitābān*). *Esk.* Acele ile giden, acele eden, seğirten: *Şitaban ü pûşide-ser bir sabi* (Tevfik Fikret). || *Şitaban olmak,* acele etmek, acele ile gitmek. (M)

ŞİTAİ sıf. (ar. *şitā,* kış'tan *şitā'î*). *Esk.* Kış ile ilgili. (M)

ŞİTAİYE i. (ar. *şitāî*'den *şitāiyye*). Ed.

Foto. MEYDAN

Esk. Divan edebiyatında kış mevsimini konu edinen şiir. || Bir kasidenin kışı anlatan giriş bölümü. (M)

ŞİTEVÎ sıf. (ar. *şitâ*, kış'tan *şitevî*). *Esk.* Kış ile ilgili.

— Astron. *Esk. İnkılâb-ı şitevî.* Bk. İNKILÂP.

◆ **Şiteviye** sıf. *Esk.* Şitevî'nin dişili. (M)

ŞİVACİ, Maratlar imparatorluğunun kurucusu (1628-1680). Bijapur naibine karşı ayaklandı, sonra onunla birleşti (1662), imparator Evrengzib'in ordularına karşı başarılı seferler yaptı. Surat'ı iki kere ele geçirdi ve Gucerat'ı yağmaladı (1664-1669). Evrengzib'ten Dekkan'ın bir kısmını aldı. (L)

ŞİVACİ BONSLE, marata prensi (1627-1680), Marata hanedanının kurucusu. Siyasî doktrinini hindu kutsal kitaplarından alarak moğol hâkimiyetine karşı çıktı. Dağlılardan meydana gelen ve gerilla eğitimi gören ordusu, Hindistan'da Marataların askerî hâkimiyetinde başlıca rolü oynadı. (L)

ŞİVAZ i. (ar. *şivâz*). *Esk.* Dumansız ateş. || Susama. (M)

ŞİVE i. (fars. *şîve*). Söyleyiş: *Kadınları görür görmez çetrefil bir çerkes şivesile: —Buyrun hanımcığım! diye eğildi* (Ahmed Rasim). *Bu adam bir Ermeni şivesiyle konuşuyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). || —*Esk.* Naz, eda, cilve: *Nedir o işveler nedir / Nedir o şiveler nedir / Tegafülâne naz ile / Ki bu girişmeler nedir* (Tabi Mustafa Efendi). || *Şive-i dilber*, güzelin edası, nazı. || *Şive-i lisan*, dilin edası, tarzı. || *Şive-i reftar*, yürüyüşteki eda, yürüyüş tarzı. (M)

ŞİVEBAZ blş. sıf. (fars. *şîve* ve *bahten*, oynamak'tan *-bâz*, oynayan > *şîve-bâz*). *Esk.* Cilveli. (M)

ŞİVEGER sıf. (fars. *şîve*, cilve ve *-ger* ekinden *şîve-ger*). *Esk.* Cilveli, işveli. (M)

ŞİVEKÂR sıf. (fars. *şîve* ve *-kâr* ekinden *şîve-kâr*). *Esk.* Cilveli, işveli: *Ne serve bakmadadır şimdi gözlerim ne güle / O şivekâr bu kamette nevcivan olalı* (Yahya Kemal). [M]

ŞİVELİ sıf. (*şive*'den *şive-li*). *Esk.* Nazlı, edalı, işveli. || Sıf. ve zf. Anlatımı düzgün ve güzel: *Sarfeyleyip ana cümle tâbı / Pek şiveli yazmış ol kitabı* (Ziya Paşa). [M]

ŞİVEN i. (fars *şîven*). *Esk.* Yas, sızlanma.

◆ **Şivengâh** i. *Esk.* Yas, matem yeri. (M)

ŞİVENÜMA i. (fars. *şîve* ve *-nümâ*'dan *şîve-nümâ*). Mus. Türk musikisinin üç yüzyıllık birleşik makamlarından biri.

— ANSİKL. Mus. *Şivenüma*, saba ile ferahfezadan meydana gelir. Ferahfeza ile yegâh-*re* perdesinde kalır. Güçlüleri, birinci derecede, sabanın durağı ve sultaniyegâhın güçlüsü olan dügâh-*la*, ikinci derecede ise saba ile acemaşiranın güçlüleri olan çargâh-*do* perdeleridir. Donanıma sabanın *si* koma bemolü ile *re* bakıye bemolü konulur. Sabanın tiz *la* bakıye bemolü, ferahfezanın *si* bekar, *re* bekar, *si* küçük mücennep bemolü ve sultaniyegâhın *do* bakıye diyezi nota içinde gösterilir. Nayî Emin Dede'nin *Saz Semai*'si, Abdülhalim Ağa'nın *Devr-i Revan Bestesi* ile *Aksak* ve *Yürük Semai*'leri, H.S. Arel'in *Durak*'ı ve 3 *İlâhi*'si bu makama örnek olarak gösterilebilir. (M)

ŞİVESİZ sıf. (*şive*'den *şive-siz*). Söyleyişi bozuk. || Anlatımı kusurlu.

◆ **Şivesizlik** i. Şivesiz olma hali. (M)

ŞİYEM çoğl. i. (ar. *şîme*, huy'dan *şiyem*). *Esk.* Huylar. (M)

ŞİZ. Esk. coğ. Azerbaycan'da Urmiye gölünün güneydoğusunda şehir. Bugün, Tahtı Süleyman adı verilen harabeleri içine alır. Şehrin çevresi bir surla çevriliydi. Şehirde kutsal sayılan ve İran'daki bütün kutsal ateşlerin tutuşturulduğu büyük bir ateşkede vardı. Ateşin 700 yıldan beri kül bırakmadan yandığına inanılır. Ateşkede tapınağına İran hükümdarları zengin hediyeler sunarlardı. (M)

ŞİZO—, yun. *skhizein*, bölmek'ten alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

ŞİZOFAZİ i. (fr. *schizophasie*'den). Psikiyatr. Bazı erken bunama vakalarında görülen ağır konuşma bozukluğu.

— ANSİKL. *Şizofazi*'de konuşma, bir bilinen ve uydurulan kelimeler karışımıdır. Söylenen cümleler anlaşılmaz ve otomatik olarak çıkıyor duygusu verir. (L)

ŞİZOFREN i. (fr. *schizophrène*'den). Tıp. Şizofreniye tutulmuş kimse. (M)

ŞİZOFRENİ i. (yun. *skhizein*, yırtmak, bölmek ve *phren*, akıl > fr. *schizophrénie*'den). Psikiyatr. Ruhsal fonksiyonların dağılıp ayrışmasıyle beliren daha çok gençlerde görülen akıl ve ruh hastalığı. (Bk. ANSİKL.) || *Şizofreni öncesi*, kesin olmamakla beraber, şizofreniye doğru gelişme gösteren psikoz öncesi durum. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. ● *Tarihçe.* Şizofreni'nin ne zamandan beri inceleme konusu olduğu ve tanımlandığı nozoloji alanında tartışmalıdır. Geçen yüzyılın sonunda (1893-1899) Kraepelin şizofreni için «erken bunama» terimini ortaya atarken yetişkinlerde görülen üç ayrı psikiyatrik tabloyu biraraya getiriyordu: hebefreni (Hecker), katatoni (Kahlbaum), paranoyit bunama (Kraepelin). Bu üç hastalığın bir olduğunu Kraepelin şu kanıtlara dayandırır: hepsinde aynı temel belirti, yani duyarsızlık hali vardır; bu hastalıklar aynı insanda biraradа veya art arda görülür; hepsi bunamaya benzer bir sonuca ulaşır, yani ruhsal fonksiyonların dağılıp çözülmesiyle sonuçlanır. Daha sonra Zurich'li Bleuler (1911) asıl bozukluğun şizofreni, yani ruhsal fonksiyonların çözülmesi şeklinde bir düşünce bozukluğu olduğunu öne sürdü; ona göre bu bozukluk sonucunda hasta gerçeğe uyamaz, rüyaya benzer bir düşünme şekli ortaya çıkar ve içekapanışla sonuçlanır. Daha sonra Minkovski gerçek ile olan bağın kopmasını bir duygusal bozukluğa bağladı; temel bozukluğun içekapanış, bundan dolayı ortaya çıkan ikinci bozukluğun şizofreni olduğunu ileri süren Bleuler'in fikrini tersine çevirdi. Bazı hekimler, erginlerde ve genç yetişkinlerde görülen bu çeşit hastalıkların büyük bir kısmını kapsamak üzere, şizofreninin çerçevesini son derece genişlettiler. Sebebi bilinmediği sürece şizofreninin nozolojisi hakkındaki tartışmaların sonu gelmez.

● *Şizofreninin sebepleri.* Şizofreni'nin sebepleri hakkındaki araştırmalar, başlıca iki yola girmiştir: biri, şizofreniye sebep olan *organik* (genetik veya biyolojik) etkenleri, diğeri ise *psikodinamik* (ruhsal - duygusal ve sosyolojik) etmenleri araştırır.

● *Genetik araştırmalar.* Soydan geçme bir etmenin varlığı kabul edilmekteyse de nasıl geçtiği bilinmemektedir. Şizofreni hastalığı, genel nüfusa oranla şizofreni hastası bulunan ailelerde çok fazladır, ikizler üzerinde yapılan incelemeler, bir şizofrenden doğan tekyumurta ikizlerinin, ayrı yumurtadan olan ikizlere göre, daha büyük bir hastalanma ihtimali taşıdığını ortaya koymuştur. Gene yapılan araştırmalar bu hastaların ailelerinde, özellikle annelerinde, çeşitli ruhsal bozuklukları daha sık rastlandığını meydana çıkarmıştır.

● *Biyolojik* ve *somatik* (bedensel) *araştırmalar.* Bu araştırmalar, henüz izah edilemeyen bir karşılıklı bağıntı halini tespit imkânı vermiştir. Meselâ şizoyit zihin yapısına tekabül eden leptozom tip, şizofreni hastalığıyle bir bağıntı gösterir; bununla beraber, şizofrenlerin yüzde 50'si bu hastalığa yakalanmadan önce şizoyit şahsiyete sahip değildir. Fizyolojik araştırmaların sonuçları ise çoğunlukla olumsuzdur: elektroansefalogramda herhangi bir anormallik olmadığı gibi enzimlerde de bir bozukluk yoktur. Bununla beraber şizofrenide kimya tedavisinin (nöroleptikler) etki göstermemesi, şizofreninin biyokimyasal bir bozukluk olduğu görüşünün lehinde bir işarettir.

● *Psikogenetik araştırmalar.* Akıl bozukluklarının ruhsal sebeplere dayandığı varsayımından doğan bu araştırmalar, ilerde şizofren olması muhtemel çocukla annesi arasında, «ben»in oluşması sırasında cereyan eden ilişkileri incelemeğe yönelmiştir. Gerçekten, bazı araştırıcılar, şizofreninin, kişisel gelişmenin çok eski bir dönemine, yani geriye doğru bir gidiş olduğunu düşünüyorlar; onlara göre bu gerilemenin sebebi, «ben»in çok nazik olması ve annenin, çocuğun oluşması sırasında (birinci yılın sonunda) duygusal bakımdan uygunsuz ve düşmanca bir davranış göstermesidir. Çocuğa en büyük darbeyi vuran davranış belki de, sevgi kılığına bürünmüş bilinçdışı bir düşmanlık duygusudur.

● *Sosyolojik araştırmalar.* Bu araştırmalar, sosyal yalnızlık ve sosyoekonomik seviye gibi etmenlerin rolü üstünde durmuştur. (Şizofreni, fakir muhitlerde çok daha sık görülür.)

● *Klinik inceleme.* Belirtileri son derece çeşitli olan şizofrenide başlıca iki özellik göze çarpar: Bir taraftan düşüncenin akışı duraklar, terslik, stereotipi, maniyerizm v.b. belirtiler ortaya çıkar ve tam bir ruhsal çözülme belirir; böylece hastanın düşüncesi, duygunluğu, tavrı ve artık ahenkli bir bütün teşkil etmez; uyumsuzluk meydana gelir; diğer taraftan, hasta dış dünya ile ilişiğini keser; bunun sonucu olarak kayıtsızlık, ilgisizlik, hareketsizlik v.b. başgösterir. Bu bozukluklar daha başka belirtilerin katılmasıyle daha da artabilir: düzensiz hezeyanla birlikte zihin otomatizmi, katatoni v.b. ortaya çıkar. Şizofreni topluma karşı bir sürü harekete sebep olur; bu hareketler hastalığın başladığını gösteren işaretlerden biri olabilir.

● *Tedavi.* Vakaların çoğunda hastayı bir akıl hastahanesine yatırmak gerekir. Tedavinin en etkilisi, sismoterapi (elektroşok) veya ateş tedavisi ile birlikte veya tek başına uygulanan ensülin tedavisidir. Psikotrop (yatıştırıcı, nöroplejik) ilâçların tedavi alanında kullanılmağa başlanması, şizofrenlerin tedavisini ve sakinleştirilmesini çok kolaylaştırmıştır. Tedavi edilenlerden toplum içine veya mesleklerine dönenlerin sayısı yüzde 25'i geçmez.

● *Şizofreni öncesi.* Bu dönemde birbiri arkasından gelen iki evre görülür.

Önce şizoyit karakter gitgide belirli hale gelerek artar. Bu artma umursamazlık, pragmatizmden uzaklaşma, içe kapanıklığın ağırlaşması ile belli olur; aileye karşı bir düşmanlık baş gösterir. Bu evrede bazen hastalığın gelişmesi erginlik çağında tamamlanabilir.

Daha sonra, hastanın kişiliği gitgide nevrotik durumdan şizofreni durumuna geçer. Kişi hastalık sürecinin genişlemesine karşı nevrotik savunma mekanizmaları kullanır. Vakaların çoğunda, gizli şizofreni bu şekilde histeri görüntüsü alabilir (değişme belirtileri, katalepsi, sistematik amnezi) veya daha seyrek olarak, bir saplantı nevrozu yahut bir bunalım nevrozu şeklini alabilir. (L)

ŞİZOGAMİ i. (fr. *schizogamie*'den). Biyol. İkiye veya daha çok parçaya bölünerek eşeysiz çoğalma şekli.

— ANSİKL. Bazı çokkıllı halkalı solucanlarda (syllis) hayvanın arkasına doğru, eşey hücrelerinin göç ettiği bir bireyler zinciri oluşur. Bunlar ana solucandan ayrılarak eşeyli üremeyi sağlar. Solucanlardan kimisi erkek, kimisi dişi yavru meydana getirir. Şizogamiden epitoki'ye geçilir; epitokide başkalaşma geçirmiş olan eşey halkaları belirginleşmez. (L)

ŞİZOGENEZ i. (fr. *schizogenèse*'den). Biyol. Bazı çokkıllı ve azkıllı halkalı solucanlar ile türbelarlarda görülen, bölünme yoluyle eşeysiz üreme şekli.

— ANSİKL. Bu çeşit bölünmede, çoğalma bölgeleri, bölünme çizgisinin geçtiği belirli yerlerde oluşur. Her bölgede, öne doğru, öndeki bireyin son halkası, arkaya doğru ise arkadaki bireyin başı meydana gelir. Böylece belirli bir süre tek bir canlı gibi yaşayan bir hayvan zinciri oluşur. Sonra zincir parçalara ayrılarak her parça başlı başına bir varlık olur. (L)

ŞİZOGON sıf. (fr. *schizogone*'dan). Biyol. Ayrılık gösteren bazı karakterlere denir; buna göre cinsiyet hücreleri belli bir karakter taşıdığı halde, diğer hücreler bir başka karakter taşır. (Şizogon cinsiyet hücreleri ya *heterodinam*, ya da *homodinam* olabilir.) [L]

ŞİZOGONİ i. (fr. *schizogonie*'den). Biyol.

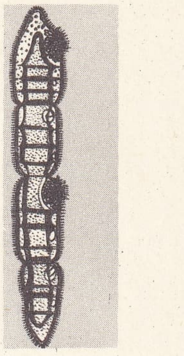

şizogenez

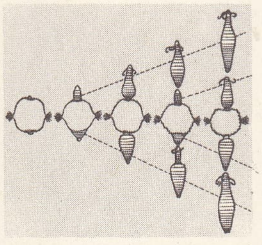

şizometamerlik

Sporlularla diğer bazı birhücrelilerde görülen karakteristik eşeysiz çoğalma süreci.

— ANSİKL. Bu çeşit çoğalmada, sitoplazma bölünmediği halde çekirdek ve hücre organitleri art arda birçok defa bölünür. Böylece birçok enerjitli bir organizma meydana gelir. Bir an gelir ki sitoplazma da içindeki çekirdek sayısınca parçaya ayrılır. Sporcularda meydana gelen her bir parçaya şizozoit denir. Bunlar *şizogoni* yoluyle eşeysiz çoğalır veya gametleri meydana getirir. (L)

ŞİZOGONİK sıf. (fr. *schizogonique*'den). Bazı birhücreli hayvanlarda, özellikle *Plasmodium malariae* (sıtma mikrobu) ve koksidilerde görülen almaşık döl çevriminin bir kısmına denir. (Sıtma mikrobunda şizogonik devre insanda, sporogonik devre ise sıtma sivrisineğinde geçer.) [L]

ŞİZOGRAFİ i. (fr. *schizographie*'den). Gerçek veya uydurma terimlerin dağınık bir şekilde sıralanması şeklindeki yazılı dil bozukluğu. (L)

ŞİZOLİT i. (fr. *schizolite*'ten). Miner. Tabiî silikat; pektolitin manganezli çeşididir. (L)

ŞİZOMANİ i. (fr. *schizomanie*'den). Psikiyatr. Şizofreninin hafif şekli.

— ANSİKL. *Şizomani*, zaman zaman belirli bir duruma uyamama, dayanılmaz bir içine kapanma eğilimi ve garip davranışlarla kendini belli eder. (L)

ŞİZOMETAMERLİK i. (fr. *schizométamérisme*'den). Biyol. Bazı çokkıllı ve azkıllı halkalı solucanlarda görülen, metamerik tomurcuklanma yoluyle eşeysiz üreme tarzı.

— ANSİKL. Bu çeşit bölünme tatlı sularda yaşayan bazı azkıllı halkalı solucanlarda (*lumbriculus*) ve bir kısım çokkıllı solucanlarda (*ctenodrilus, dodecaceria*) görülür. Solucan halka halka ayrılır ve böylece bir veya birçok yeni birey oluşur. (L)

ŞİZONEVROZ i. (fr. *schizonévrose*'dan). Psikopatol. *Eşanl.* ŞİZOZ.

ŞİZONT i. (fr. *schizonte*'dan). Sporlularda eşeysiz gelişmenin bir evresi. (Şizontlar bölünme yoluyle merozoitleri meydana getirir.) *Eşanl.* AGAMONT. (L)

ŞİZOPARAFAZİ i. (fr. *schizoparaphasie*'den). Psikopatol. Şizofrenide ortaya çıkan ve dil-konuşma bozukluğu şeklinde beliren ağır hastalık hali. (Hasta, çaba göstermesine rağmen yazdığını okuyamaz, söylediğini yazamaz. Oysa anatomik bakımdan konuşmayı sağlayan bütün organlar normal ve sağlamdır.) [L]

ŞİZOPROZOPİ i. (fr. *schizoprosopie*'den). Patol. Tavşandudağı yarığının yukarıya doğru uzaması sebebiyle yüzün önemli bir kısmının ikiye bölünmesi. (L)

ŞİZOSEFAL i. (fr. *schizocéphale*'den). Kafası diklemesine ikiye bölünmüş ucube. (L)

ŞİZOSEL i. (yun. *skhizein*, bölme ve *kele*, fıtık, ur > fr. *schizocoele*'den). Embriyol. Bireyoluş evrimi sırasında üstderi ile bağırsak arasındaki ortaderi bağ dokusunun içinde bir yarık oluşmasıyle meydana gelen genel vücut boşluğu. (L)

ŞİZOTİMİ i. (fr. *schizothymie*). Zayıf bir duygusal hayatı ve içe kapanma eğilimi olan, ama ruhsal bir bozukluk göstermeyen kimsenin zihin yapısı. (Şizotimi siklotiminin karşıtıdır; bir derece daha ilerisi şizoyit yapıdır.) [L]

ŞİZOYİT sıf. (fr. *schizoïde*'den). Psikiyatr. *Şizoyit yapı*, normal duruma yakın fakat şizofreniye elverişli zihin yapısı. (Şizotimik yapı normal mizaç ile şizofreni hastalığı arasında yer alır; özellikle duygusal alanda bir çiftdeğerlilik, dış dünya ile ilişkileri azaltan bir içe kapanıklık ve hayale dalma eğilimiyle kendini gösterir. Ama hastanın zihnen dağınık olmaması önemli bir noktadır. Şizoyit yapı *sikloyit* yapı veya *sintoni*'nin karşıtıdır.) [L]

ŞİZOZ i. (fr. *schizose*'dan). Psikopatol. Şizofreninin hafif ve az ilerleyen şekli. (*Eşanl.* ŞİZONEVROZ.) [Şizozlar, çok patolojik ve nevrotik bir yaşama tarzı olan şizoyit kimselerde görülür; «şizomani krizleri» denen psikotik bozukluklarla (somurtkanlık, inkârcılık, içe kapanış, aileye karşı gelme) ortaya çıkar; bu krizler kaybolduktan sonra nevrotik zemin hemen hiç bozulmamış olarak kalır. Şizozlar, tam bir zihin dağınıklığı hali olan şizofreniye kadar varmaz.] (L)

ŞİZUOKA, Japonya'da şehir, Honşu adasında, il idare merkezi, Sutuga körfezi kıyısı yakınında; 328 820 nüf. Millî çay pazarı. Alüminyum sanayii. Dokumacılık. Soya yağı fabrikaları. El sanatları (lake eşya, bambu eşya). Şehir ilk şogun'un ikametgâhıydı (1607). — *Şizuoka ili*, 2 650 430 nüf. (L)

ŞKLOVSKİY (Viktor Vladimiroviç), sovyet yazarı ve edebiyat tenkitçisi (doğ. 1893). İlk kitabı *Voskresenie Slova*'yı (Kelimenin Dirilişi) [1914] J. Baudouin de Courtenay etkisiyle yazdı. Savaş sırasında *rus biçimciliği**'nin öncülerinden biri oldu. Görüşlerinin çoğunu kısa polemik denemelerinde (*Rozanov*, [1921]; *Süvarinin Hareketi*, [1923]; *Coo, İli Pis'da ne o Ljubvi* [Edebiyat ve Sinema], 1823; *Tretja Fabrika* [Üçüncü Fabrika], 1926; *Gamburgskiy Sçet* [Hamburg Kontu] 1928) ve bütünüyle edebiyata adadığı bazı kitaplarda (en önemlisi *O Teorii Prozy*'dir [Nesir Nazariyeleri], 1925) ortaya koydu. Daha sonra bütünüyle hayalî eserler ve tarihî romanlar yazdı. 1950 Yıllarında yeniden edebiyat tenkitçiliğine döndü: *Dostoyevski Üstüne Lehte ve Alehte Notlar* (1957); *Edebî Nesir Üstüne* (1961). [L]

ŞKRETA (Karel), çek ressamı ve desinatörü (Prag 1610 - ay.y. 1674). Bologna'da Guido Reni'den ders gördü. Daha çok dinî kompozisyonlar yaptı. Bohemya'nın koruyucusu Aziz Venceslav'ı yücelten altı tabloluk çevrimi anılmağa değer. (L)

ŞLAM i. (alm. *Schlam*, balçık). Mad. oc. Kömürün yıkanması sırasında, su ile sürüklenen çok ince malzeme. || *Şlam eleği*, arasından şlamların geçtiği, hafifçe eğik veya sallantılı, çok ince elek.

— Metalürji. Cevherlerin kırma ve öğütülme işlemlerinden elde edilen çok ince ürün.

— ANSİKL. Mad. oc. Yüksek kül yüzdesi ve nemliliği sebebiyle *şlam* önemsiz bir yakıttır. Kullanılması için önce kurutulması gerekir. Şlam yüzdürme usulüyle temizlenir ve böylece yıkanmış ince kömürlerle (genellikle kok kömürüyle) karıştırılabilir.

— Metalürji. Şlamlar, üretilecek maden bakımından çok zengin olan taneciklerdi. Maden kısımları yoğunlaştırmak için, önce klasörlerden geçirilir, sonra da belirli bir kıvama getirilir. Ayrıca, bazı elektrolitik arıtma işlemleriyle de toplanır; saf olmayan bakırın işlendiği kapların dibine çökelen çamurlar, gümüş, altın ve platin gibi değerli madenleri ayırabilmek için işlenir. (L)

ŞLAMLI sıf. (*şlam*'dan *şlam-lı*). Mad. oc. Yapısında şlam bulunan: *Şlamlı su*. (L)

ŞLEJHAR (Josef Karel), çek romancısı (Vinohrady 1864 - ay.y. 1914). Kötülüğün çeşitli biçimleri kafasını kurcaladığı için önceleri acıklı eserler yazdı: *Kure Melancholik* (Hüzünlü Piliç) [1889]; *Dojmy z Prirody a Spolecnosti* (Tabiat ve Toplum İzlenimleri) [1894]; «Hayatın önemsemediği» (1895); sonra mistik eğilimlerden etkilendi: *Peklo* (Cehennem) [1905]; *Lipa* (Ihlamur) [1908]. (L)

ŞLESSELBURG. Bk. PETROKREPOST.

ŞLEZER (Boris DE), rus estetikçisi (Vitebsk 1881). 1921'de Paris'e yerleşti. 1923'te Skryabin ve 1929'da Stravinskiy üstüne iki eser yazdı. *Bach Müziğine Giriş* (1947) adlı bir eser yayımladı. H. Prunières'in *La Revue Musicale*'inde ve J. Rivière'in *La Nouvelle Revue Française*'inde yazıları çıktı. (L)

ŞLEZVİK. Bk. SCHLESWIG.

ŞLEZVİK-HOLŞTAYN. Bk. SCHLESWIG - HOLSTEIN.

ŞLOKA i. Her mısraı, sekiz hecelik iki yarım mısra kapsayan sanskrit beyiti. (L)

ŞLONSKY (Abraham), israili şair (Ukrayna 1900). 1913'te İsrail'e gitti; önce tarım işçisi oldu; 1917'de ilk ibranîce şiirlerini yayımladı. Birçok şiir kitabı yayımladı; *Hamlet, Kral Lear* ve *Tartuffe*'ü çevirdi. Çağdaş israil şiirinin öncüsü sayılmaktadır. (L)

ŞLOT i. (alm. *schlotte*'den). Tuzlalarda tuzlu suyu buharlaştıran fırınların dibinde, daha çok pişirme başlangıcında meydana gelen çökelti. (L)

ŞLOTLAMA i. (*şlotlamak*'tan *şlotla-ma*). Fırınlarda buharlaşma sırasında şlotun çökeltilip durulaşması için salamurayı kireç sütü katarak işleme. (L)

ŞLOTLAMAK geçl. f. (*şlot*'tan *şlot-lamak*). Çeşitli tuzlardan derişme ve çökelme yoluyle arıtıp daha saf bir sodyum klorür elde etmek için tuzlu suyu kaynatmak. (L)

ŞLÖH'LER, Fas'ın berberî halkı (masmuda). Şlöhler Yukarı ve Batı Antiatlaslar'da yaşarlar. Ağaç yetiştiren yerleşmiş köylülerdir. (L)

ŞMARİNOV (Dementiy Alekseyeviç), sovyet desinatörü (Kiev 1907). S.S.C.B. Güzel Sanatlar okulu üyesiydi. 1930'dan sonra biçimcilere karşı yürütülen mücadeleye katıldı. Puşkin, Lermontov, Tolstoy, Dostoyevski, Gorkiy gibi ünlü yazarların eserlerini resimledi, İkinci Dünya savaşından ilham alarak desenler yaptı. 1943 Stalin ödülünü aldı. (L)

ŞMELEV (İvan Sergeyeviç), rus yazarı (1875-1950). Devrimden sonra Paris'e göç etti. İlk hikâyeleri ve *Çelovek iz Restorana* (Garson) [1911] adlı romanı gerçekçidir; daha sonra gerçekçiliği bırakarak, biçim* araştırmalarına yöneldi ve kendi ruhunu incelemeğe çalıştı: *Neupivayemaya Çaşa* (Bitmeyen Kadeh) [1918-1919]; *Solntse Myortvık* (Ölülerin Güneşi) [1925]. Şmelyov Rusya dışında bulunduğu sıralarda bir dizi hikâyeden (*Pro Odnu Staruhu* [Bir İhtiyarcık İçin], 1927; *Svet Razuma* [Aklın Işığı] 1928 v.b.) başka bazı romanlar da yayımladı, bunlar arasında özellikle *Nyanya iz Moskvy* (Moskova'lı Dadı) [1936] sayılabilir. (M)

ŞMİDT (Otto Yuliyeviç), sovyet bilgini ve gezgini (1891 - öl. 1956). Moskova üniversitesinde ders verdi, Kuzey Buz denizine yapılan birçok seferi yönetti. 1937'de uçakla Kuzey kutbunu aştı ve Papanin ile arkadaşlarını bankize bıraktı. 1932-1939 Arasında Kuzey denizyolunu açtı ve yönetti. S.S.C.B. Bilimler akademisi başkan yardımcısı oldu (1932); aynı zamanda 62 ciltlik büyük Rus Ansiklopedisi'ni de yönetti. (L)

ŞMİDT (Pyotr Petroviç), rus subayı (1867 - Berezan adası 1906). Karadeniz filosunda yüzbaşıyken, kasım 1905'te Sivastopol'da deniz ve kara askerlerinin devrimci isyanının yöneticileri arasında yer aldı. Ölüm cezasına çarptırıldı ve 1906'da idam edildi. (L)

ŞMİLOVSKY (Alois Vojtech), çek romancısı (Mlada Boleslav 1837 - Leitomischl 1883). Şiirler yazdıktan sonra, roman ve hikâyelerle büyük ün kazandı: *Kmotr Rozumec* (Yoldaş Rozumec) [1872]; *Martin Oliva* (1874); *Uncu Kleophas* (1875); *Şafakta* (1875); *Procul Negotiis* (1881). Ağırbaşlı ve gerçekçi, yetenekli Şmilovsky, özellikle küçük kent çevrelerini konu aldı. (L)

ŞMİTS (Peteris), letonyalı şarkiyatçı ve etnolog (Rauna idare bölümü 1869 - Riga 1938). Başlıca eserleri: bir çince gramer (1920); *Letonya Masalları ve Efsaneleri* (10 cilt, 1925-1935). [L]

ŞNAVZER i. (alm. *schnauzer*). Grifonu andıran köpek çeşidi. (L)

ŞNEUR (Zalman), ibranî şairi (doğ. Sklov Mogilev 1887). Bialik ve Sh. Çerniçovskiy ile birlikte, yeni-ibranî edebiyatının en önemli kişilerinden biridir. Şneur edebî eserlerini ibranîce ve yiddişçe yazdı (şiirleri için birinci dili, nesirleri içinse ikinci dili tercih eder). Şneur, ilk eserlerinden beri şiir ilhamının bütün özelliklerini ortaya koydu; şehir medeniyetine karşı aydınlara yaraşır ve duygulu bir başkaldırma (içinde yaşadığı bayağı toplumdan söz ederken, bu başkaldırma son derece acı görünüşlere bürünür). İbranîce yazdığı başlıca eserleri: *Be-Harim* (Tepelerde) [1906]; *Hezyonot* (Hayaller) [1924]; Bialik ödülünü kazandığı *Pirke Yatar* (Ormanın Bölümleri) [1933]; *Le Yalde Yisrael* (İsrail'in Çocuklarına) [1930], *Vilna* (1923). *Gezamelte Schriften* (Bütün Eserleri) [1909] adı altında toplanan gençlik döneminde yazdığı yiddişçe eserlerin en önemlileri: *A Toit* (Bir Ölüm) [1909], bir-

çok dile çevrilen romanı *Noah Pandre*. (M)

ŞNORKEL i. (alm. *Schnorchel*). Dalmış bir denizaltının dizel motorlarıyle yol alabilmesi çin suyun yüzeyine diklemesine çıkarılabilen, sırasında da içeri alınabilen, 8-10 metre uzunluğunda ve 30-40 sm çapında boru.

— Spor. Başı su altında tutarak yüzmeyi sağlayan soluk alma borusu. (Şnorkel, alt ucunda yüzücünün dudaklarıyle dişleri arasında sıktığı bir emzik, üst ucunda da suyun girmesini önleyen bir düzeneğin bulunduğu kauçuk, maden veya plastikten yapılmış 50 ile 60 sm uzunluğunda bir borudur.) [L]

ŞOA, Habeşistan'da il, Habeş kütlesinin güney kısmında; 2 100 000 nüf. Merkezi, *Addis-Abeba*. Dört yüz yıldan çok, sırasıyle Habeşistan'a bağımlı, hâkim veya bağımsız bir devlet olan Şao sonunda Neeaşî imparatorluğunun merkezi haline geldi. Ülkeyi ilk ziyaret eden avrupalı, portekizli Covilha'dır. (L)

ŞOA'LILAR, bir kısmı Amharalar veya asıl Abissenlerden, bir kısmı da melez Abissenler ve Gallalar'dan (kibunlar da Amhara ve Zenci melezidirler) olan habeşistan halkı. Derileri oldukça koyu ve saçları kıvırcıktır. Hayvancılık ve çiftçilikle geçinen Şoa'lılar ağaçlandırmaya özellikle önem verirler. (L)

ŞOFAJ i. (fr. *chauffage*). Isıtma aracı veya ısıtma düzeni. (M)

ŞOFAR i. Eskiçağda yahudi âyinlerinde kullanılan üfleme çalgı.

— ANSİKL. *Şofar*, koç boynuzu veya aynı biçimde herhangi başka bir nesneden yapılma bir çeşit borudur; ucunda daima bir ağızlık bulunur. Yahudilerin Eskiçağdan beri kullandıkları bu çalgı her sinagogda, Büyük Af günü orucunun sona erdiğini bildirmeğe yarar. (L)

ŞOFBEN i. (fr. *chauffe-bain*). Havagazı, bütan gazı veya elektrikle çalışan ve dakikada 300 ile 400 militermi güçle anında sıcak su verebilen âlet.

— ANSİKL. Şebeke suyunu borulardan geçtiği anda ısıtan elektrikli şofbenlerin gücü 10 kW'ın altındadır. Bu şofbenler basınçsız veya serbest akışlı tipten, yani genleşmeli boru sistemi sayesinde, içi çevre havasıyle daima bağlantılı olan tiptendir; bu boru sisteminde, sıcak su çıkış borusu epeyce yer tutabilir. (L)

ŞOFÖR veya **ŞÖFÖR** i. (fr. *chauffeur*'den). Motorlu araç süren kimse: *Aşağıda bekleyen şoför daha fazla duramıyacağını söyleyip parasını istemese!* (R.H. Karay). [M]

Şoförler ve Otomobilciler federasyonu (TÜRKİYE), esnaf statüsünde olan motorlu araç sahiplerinin ve sürücülerinin çalışmalarını kolaylaştırmak ve gelişmelerini sağlamak amacıyle kurulmuş dernekleri bünyesinde toplayan, 507 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkârlar kanununa dayalı olarak meydana getirilmiş (1953) meslekî teşekkül. Başlangıçta Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki 50 derneğin teşebbüsüyle kurulan federasyonun üye dernek sayısı 1971'de 436'ya ve bu derneklere bağlı üye sayısı da yaklaşık olarak 500 000'e ulaştı. (M)

ŞOGUN i. («barbarlara karşı başkumandan» anlamında japonca k.). Eskiden, Aynulara karşı girişilen seferi yöneten japon kumandanı. || 1192-1867 Arasında Japonya'da askerî diktatörlere verilen ad.

— ANSİKL. Heiyan (Kyoto) döneminde (794-1185) imparator, şogun unvanını bir sefer boyunca verirdi. 1192'de Minamota klanının şefi Yoritomo şogun unvanını ömür boyu elde etti ve bir ölçüde vârislerine geçmesini sağladı. Japonya'da birbiri ardına üç şogun sülâlesi kuruldu: Minamotolar, Aşikagalar, Tokugavalar. (L)

ŞOK i. (ing. *shock*'tan). Patol. Travma, ameliyat, doğum veya zehirlenme gibi anî ve şiddetli bir olay karşısında organizmanın gösterdiği tepkinin başlangıcında beliren güçten düşürücü olayların tümü. Bk. ANSİKL.

— Havc. *Açılma şoku*, bir paraşütün açılması sonucunda doğan anî hız azalması. (Bu şok, insan vücudunun serbest düşüşteki iniş hızından [saniyede 50 ilâ 60 m], paraşütle iniş hızına geçişe [saniyede 6 ilâ 7 m] tekabül eder.)

— Mekan. Bir nesne veya bir mekanizmanın, genellikle bir gürültü, bir sarsıntı v. b. ile beliren anî hız değişimi. (Bazen tahrip edici etkilerinden veya bu etkilerin doğurduğu titreşimlerden yararlanılırsa da gürültü çıkaran şoklardan mümkün olduğu kadar kaçınılmalıdır, çünkü bunlar özellikle organların şekil değiştirmesini ve yorulmasını artırır ve makinelerin çalışmasını tehlikeli şekilde aksatabilir.)

— Psikiyatr. *Renk şoku*, Rorschach testi uygulanırken siyah levhalardan sonra, renkli levhalarla karşılaşınca çağrışımlarla ilgili olarak bir çeşit boşluk hissine kapılan hastanın aldığı yeni vaziyet. (Bu görüşü Rorschach'ın kendisi ileri sürmüştür. Ona göre renk şoku duygusal bir itilmedir; bu da renklerin algılanması ile duygusal hayat dinamiği arasındaki sıkı ilişkilerin varlığını ortaya koyar.)

— Psikol. *Heyecan şoku*, fizyolojik (sinir, dolaşım, solunum) dalgalanmalarla beliren şiddetli heyecan.

— Ted. *Tedavi şokları*, tedavi için meydana getirilen ve psikiyatride büyük önemi olan şoklar. (Bu çeşit şoklar sunî koma ve sara hallerine [ensülin tedavisi, elektrik şoku v.b.], bazen de ateş tedavisinde olduğu gibi suyukların bozulmasına ve ateşin yükselmesine yol açar.) || *Şoktan çıkarma*, bir hasta veya yaralıyı (bombardıman, ezilme, yanık) girdiği şok durumundan çıkarmak için çeşitli teknikler uygulama işlemi; her türlü ameliyat veya tedavi için bu ön müdahale şarttır.

— ANSİKL. Patol. ● *Tarihçe*. *Şok* hakkındaki ilk çalışmalar XIX. yy.ın başlangıcına rastlar. Şokun çeşitli patojenik yönlerini incelemek için emek veren bilginlerden Crile, Moon ve daha yenilerden Cournand, Selye ve Laborit ilk akla gelenlerdir.

● *Mekanizma*. Sebebi ve belirtileri ne olursa olsun şok, bir dolaşım yetmezliğinden, yani dolaşan kanla toplam damar hacmi arasındaki nispetsizlikten ileri gelir. Olayların çoğunda bu yetmezlik, dolaşan kan kitlesindeki azalmaya bağlıdır. Bunun en önemli sonucu dokuların oksijensiz kalmasıdır. Oksijensizliğin etkisi önce çevresel dokularda görülür, sonra beynin tabanındaki yaşatkan sinir merkezlerine kadar yayılır, burada lezyonlara sebep olur; bu lezyonlar sürekli hale gelirse artık yaşamak kabil olmaz.

Şokun ortaya çıkması. İki türlü şok vardır: anî beliren, başlangıçta şiddetli, görünüşte ağır, fakat sonucu nispeten tehlikesiz ve tedavisi kolay olan *ilk şok*; başlangıcı gizli, ortaya çıkışı geç olan ve daha sık görülen *ikincil şok*.

İkincil şok sinsice oluşur; teşhiste çoğu zaman içorgan lezyonları da ortaya çıkar; sonucu ağır, tedavisi güç ve umut kırıcıdır. İlk şokla ikincil şok arasında kelime farkı varsa da, bunları aynı olayın erken veya geç belirtileri olarak kabul eden görüş kuvvet kazanmaktadır. Aradaki fark, zorlamanın birdenbire oluşu ile organizmanın kullandığı savunma araçlarının değişikliğidir. Gerçekten de, şokun meydana çıkması için kişinin bünyece müsait olması çok önemlidir; yaşatkan sinir sistemiyle ilgili korku, ağrı, soğuk gibi eskiden beri bilinen etmenlerle dolaşım aygıtının uyum yetisi, içsalgı bezlerinin çalışması ve bunun üst sinir merkezleriyle ilişkisi gibi son zamanlarda ortaya çıkarılan etmenler hep birden şokun oluşmasında rol oynar. Ameliyat şokunda ise bunlara içorganlardaki (kalp, karaciğer, akciğer, böbrekler) herhangi bir bozukluğu ve ileri derecede beslenme zayıflığı veya enfeksiyon ihtimalini eklemek gerektir. Cerahî ameliyat da, ameliyat yapılan kısmı, meydana gelen kanamanın derecesine, özellikle kullanılan anestezi usulüne göre şokun belirmesini ve ağırlaşmasını az veya çok kolaylaştırır. Devamlı solunum kontrolu altında iyi uygulanan bir anestezi, gerektiğinde yapılan bir nefes borusu entübasyonu, ameliyat sonrası iyi bir bakım ve oksijen tedavisi şokun belirmesini büyük ölçüde önler.

● *Şokun belirtileri*. Sayısı pek çok, şiddeti değişik olan bu belirtiler, *beden belirtileri* ve *suyuk belirtileri* diye başlıca iki grupta toplanabilir. Beden belirtilerinin çoğu organ sistemleriyle ilgilidir: sinir sisteminde, bilinç yerinde olmakla beraber bir adinami şeklinde görülür; solunum kısa ve yüzeysel, sidik azdır; buna karşılık dolaşım sistemindeki belirtiler çok kuvvetlidir: kol ve bacaklarda soğuma, gödende ölçülen vücut sıcaklığında azalma, toplardamar basıncında düşüklük, dolaşım hızında yavaşlama, nabızda hızlanma ve hafifleme atardamar basıncında önce hafifleme (yani en yüksek basınçla en alçak basınç arasındaki farkta küçülme), sonra düşme görülür. Bu beden belirtilerinin tümüne bakılarak teşhis konabilir, şokun gidişi izlenebilir. Bununla beraber suyuk belirtileri ötekilerden daha önemlidir: kan hücrelerinde çoğalma ve bundan dolayı kanda yoğunlaşma, plazma elektrolitlerinde değişme, sodyum klorürde azalma, potasyumda ve fosfatlarda çoğalma, asidoz eğilimi, bazal metabolizmada düşüklük; kanda üre yükselmesi, toplam protein miktarında azalmaya yol açan bir azot metabolizması bozukluğu görülür ve nihayet kanda önce yükselen şeker miktarı düşerek sabitleşir.

● *Şokun çeşitleri*. Ameliyat şoku dışında birçok şok çeşidi vardır. Başlıcaları şunlardır: anafilaksi ve protein şoku; travma şoku; kanama şoku; yanık şoku; plevra ve akciğer şoku; had sinir hastalıkları şoku; kalpten, bulaşıcı hastalıklardan, böbreküstü bezlerinden ileri gelen şoklar.

● *Şokun patolojik anatomisi*. Böbreklerde ve kalpte önemsiz lezyonlar, karaciğerde ve sindirim kanalında tipik lezyonlar, beyin tabanında çok küçük lezyonlar görülür. İçsalgı bezlerinde: pankreas, timüs ve cinsel bezlerde hipoplaziye; hipofiz ön lobu, tiroit ve böbreküstü bezi kabuğunda hiperplaziye rastlanır.

● *Patojeni*. Değişik zamanlarda ve art arda birçok kuram ortaya atılmıştır:

1. dolaşım yetersizliği kuramı (şokun sonucu değil, *sebebi* olarak). Bu yetersizlik ya kılcal damarların aşırı geçirgenliğinden, ya lokal sıvı kaybından veya dolaşan kitlenin kötü dağılımından ileri gelir; 2. zehirlenme kuramı, şokun histamin ile potasyumdan ileri geldiğini kabul eder; 3. sinirsel kuram, «kötü uyartıların» sinir sistemini etkileyerek şok yaptırdığını öne sürer; 4. Moon'un devre kuramı, bundan önceki tek yönlü kuramların sentezini yapar ve her şok şekli için değişebilen bir fizyo-patolojik devre kavramına ulaşır. En akla yatkın kuram budur.

● *Tedavi*. Cerrahî müdahale hallerinde önleyici tedavi uygulanabilir; bu durumda, yukarıda söz konusu edilen hazırlayıcı ve ortaya çıkarıcı sebeplere elden geldiği kadar engel olunmaya çalışılır. Fakat bir defa ortaya çıkmış ve yerleşmiş olan şok mutlaka âcil bir tedaviye ihtiyaç gösterir. Hasta baş aşağı yatırılır; normal dolaşım tekrar elde edilmeğe çalışılır; oksijen verilir; sebep ortaya çıkarılmağa çalışılır ve sürekli kontrola devam edilir. Kan, plazma, büyük moleküllü eriyikler özellikle damar içine şırınga edilir; başlıca noradrenalin, neozinefrin gibi damar büzücüler kullanılır ve nihayet bazı durumlarda sunî hibernasyona baş vurulur. (L)

ŞOKALSKİY (Yuliy Mihayloviç), rus coğrafyacısı ve deniz subayı (Petersburg 1856 - Novoe Russkoe Slovo 1940). Denizcilik akademisinde (1910-1930) ve Leningrad üniversitesinde fizikî coğrafya dersleri verdi, Rus Coğrafya derneği başkanı oldu, okyanusbilim, meteoroloji ve kartografya ile uğraştı. En önemli eseri 1917'de yazdığı, ayrıntılı bir okyanusbilim incelemesidir. Rusya'nın yükselti haritasının (1: 2,5 milyon ölçekli) hazırlanmasında da çalıştı. Kara ve Laptev denizlerini Kuzey Buz denizine bağlayan ve Ekim Devrimi adalarıyle Bolşevik adalarını ayıran boğaz Şokalskiy'in adını taşır. (M)

ŞOKE sıf. (fr. *choqué*). [Yalnız *şoke etmek* ve *olmak* şekillerinde kullanılır], *Şoke etmek*, şaşırtmak, hoşa gitmeyecek birşey yapmak. || *Şoke olmak*, şaşırmak, hoşa gitmeyecek bir şeyle karşılaşmak. (M)

ŞOKOLA i. (fr. *chocolat*, çikolata'dan). Çikolata (veya kakao), şeker, su veya sütle yapılan içecek. (L)

ŞLONSKY

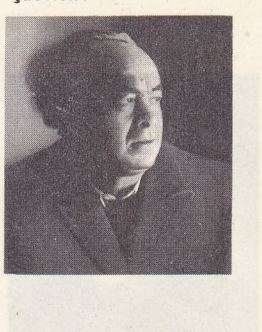

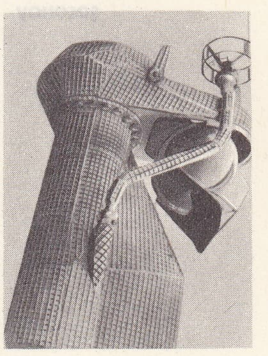

antiradarlı şnorkel

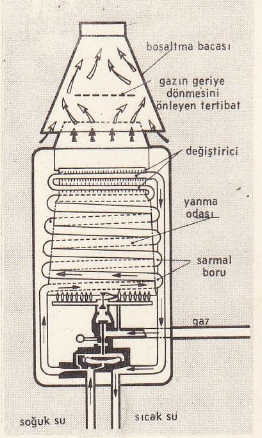

gazlı

şofben

elektrikli

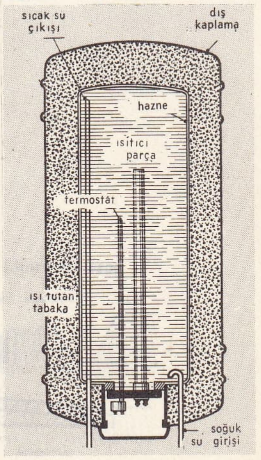

Foto. LAROUSSE

ŞOLOHOV

ŞOKTAV'LAR, Kuzey Amerika'da kızılderili halk; Şoktav'lar eskiden Mississippi ile Tombigbee nehirleri arasında yaşarlardı. XIX. yy.da çoğu Oklahoma'ya götürüldü; bugün amerikalılaşmışlardır. (L)

ŞOL sıf. (esk. türk. *uş*, gösterme edatı ve *ol* veya *şu* ve *ol*'dan). *Esk.* Şu: *Şol Muhammed mahbub ile / Çağırayım Mevlâm seni* (Yunus Emre). [M]

ŞOL i. Leng. Maya-kişe öbeğinden dil; Eskiden Tabasco ile Honduras (Orta Amerika) arasındaki alanda konuşulurdu. (L)

ŞOLAPUR, Hindistan'da (Maharaştra) şehir, Dekkan yaylasında, Bombay'ın güneydoğusunda; 337 500 nüf. Büyük pamuk pazarı. Dokuma ve makine sanayii. Sinema stüdyoları. (L)

ŞOLC (Vaclav), çek şairi (Sobotka 1838-ay.y. 1871). Yurtsever ve liberaldi; halkların, özellikle islav halklarının bağımsızlığı ülküsünü benimsedi. Bir tek derleme yayımladı: *Çuha Çiçekleri* (1868). Bu kitapta Petöfi ile Béranger'nin etkisi sezilirse de lirik ilham çeşitli biçimlerde belirir. (L)

ŞOLEM ALEYHEM (Şalom RABİNOVİÇ — denir), Yiddişçe yazan yahudi yazarı (Persyaslav, Ukrayna 1859 - New York 1916). Edebiyattaki «Barış içinde yaşayın» anlamına gelen takma adı Yahudilerin geleneksel bir selâm şeklidir. Orta Avrupa gettolarındaki hayat ve Amerika'ya göç eden Yahudilerin yaşantısı üstüne mizah dolu hikâyeler yazdı: *Sütçü Teyze* (veya *Anatevka* [*Damdaki Kemancı*]), *Tufan, Kayan Yıldız.* (L)

ŞOL'LAR, Orta Amerika'da kızılderili halk. Maya ailesinden olan Şol'lar bugün 25 000 kişi kadar kalmışlardır; Meksika'da Chiapas eyaletinde yaşarlar. (L)

ŞOLOHOV (Mihail Aleksandroviç), sovyet romancısı (Krujilin, Rostov 1905). Çok genç yaşta devrime katıldı, sonra 1928-1940 arasında *Ve Durgun Akardı Don*'u yazarak ün kazandı; Birinci Dünya savaşı öncesi ve sonrasında ve iç savaş sırasında Kazakların hayatını anlatan bu romanı Şolohov, Tolstoy'un *Harp ve Sulh*'ünü örnek alarak yazdı; yer yer lehçesel terimler de kapsayan eser, büyük başarı kazandı ve sovyet edebiyatının başlıca eserlerinden biri oldu. Şolohov daha sonra kolektifleşme üstüne mükemmel bir belge olan ama yarım kalan *Uyandırılmış Toprak*'ı (1932'de yayımladı; bu eserin devamından alınan bazı bölümler 1956'da yayımlandı. İkinci Dünya savaşı sırasında Şolohov bir romana başladı ama bu kitabı da bitiremedi: *Vatan İçin Savaştılar.* Savaş sırasında, ülkeleri için savaşanların dramlarını çizmeğe devam etti (*İnsan Kaderi,* 1957) ve 1960'ta kolektifleşme sonucu rus köylerindeki değişiklikleri anlatan büyük tablosunu (*Uyandırılmış Toprak*) tamamladı; 1965'te Nobel Edebiyat ödülünü aldı. (L)

ŞOLTA, Adriya denizinde yugoslav adası, Orta Dalmaçya'da; 7 300 nüf. Bağcılık. Zeytinlikler. Balıkçılık. Bal. (L)

ŞOM sıf. (ar. *şuᶜm*'dan). Uğursuz.
— DEY. *Şom ağızlı,* devamlı kötü şeylerden söz eden ve konuştuklarının gerçekleşmesinden korkulan (kimse): *Şom ağızlılar bu gece yıldız çarpacak diyorlar* (H. R. Gürpınar). *Çocukluğumda bize misafir gelen şom ağızlı hoca hanımın haber verdiği şeyler, galiba doğru çıkıyordu* (Ş. S. Aydemir). [M]

ŞOMBOL, Suriye'de tabiî bölge. Haman'ın doğusunda, Halep'in güneyinde. Anti Lübnan'dan ayrılan dağların kapattığı bir çanaklar topluluğundan meydana gelir. Şamiye'de yaşayan göçebe Anazalar yazın Şombol'a girerler; ama bölgede özellikle Mavali ve Hadidig kabilelerinin sürüleri otlar. (L)

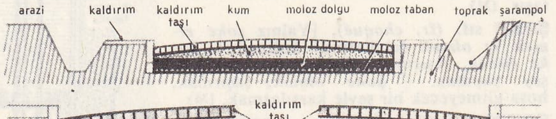

şose (bayınd.)

ŞOMU TENNO (699-756), japon imparatoru (724-748). Zamanında Gyogi, Dosen ve Ryoben adlı rahipler sayesinde Buddha'cılık büyük ölçüde gelişti. Nara'nın meşhur *Daibutsu*'su (Buddha'nın dev heykeli) bu dönemden kalmadır. Bk. ŞOSOİN. (L)

ŞOPİ'LER, Uganda'da yaşayan zenci asıllı kabile.

ŞORAN i. (ing. *short-range,* kısa mesafe, deyiminin kısaltması). Kumandalı iki işaret şamandırası kullanarak bir geminin veya bir uçağın mevkiini tayin etmesini sağlayan düzenek.
— ANSİKL. *Şoran,* kıyının iki noktasında bulunan kumandalı iki işaret şamandırasını çalıştırır. Bu şamandıraların açığından geçen ve onlara art arda mevkiini «soran» bir gemi, iki şamandıradan her birine olan uzaklığını öğrenir. Kumandalı şamandıralardan alınan «uzaklık ve konum» elemanlarına dayanarak çizilecek iki çemberin arakesiti geminin mevkiini kolayca verir. (L)

ŞORFA, Fas'ta Şerif kelimesinin çoğulu olan *Şurefa* kelimesinin karşılığı. Fas'ta Murabıtlar, Muvahhidler ve Merinîler hanedanlarının yıkılmasından sonra birçok şerif ailesi türedi. Bunların başlıcaları Hasanîler, İdrisîler, Cutiyun şorfası, Hammudiyun şorfası, Debbagiyun şorfası, Amgariyun şorfası, Kattaniyun şorfası, Ali bin Muhammed bin İdris'in soyu, Kadirîler, Sadiyun, Filâliyun, Husaynîler idi. (M)

ŞORİS (Louis), rus ressamı (Yekaterinoslav [bugün Dniepropetrovsk] 1795 - Veracruz'da katledildi 1828). Büyük deniz yolculuğunda (1815-1818) Otto von Kotzebue'ye eşlik etti, onun *Neue Reise um die Welt*'ini (Yeni Dünya Yolculuğu) resimledi; *Ilım Noktalarından Görünüşler ve Manzaralar* (1825) ile *Rusya İnsanının Şenlik ve Giyimiyle İlgili Derleme* adlı kitapları yayımladı. (L)

ŞORLAMAK geçz. f. (onomatope *şor*'dan *şor-la-mak*). [Su v.b. için] Şor şor diye ses çıkararak akmak. (M)

ŞORLAR, Abakan (veya Yenisey) Türklerine (bugün Hakaslar) bağlı türk boyu. Teles gölü ile Tom ırmağının çıktığı bölgedeki ormanlık dağlarda yaşarlar. Genellikle kıyılarında yerleştikleri ırmak adlarını kendi adları olarak kabul etmişlerdir: *Pısas-Kişi, Mıras-Kişi, Tom-Kişi* gibi. Şorların sayıları bugün yaklaşık olarak 20 000'dir. Geçimlerini büyük ölçüde avcılıkla sağlarlar.
— Leng. Şorların edebî yazı dili yoktur. Hakasçaya bağlı olan şor ağzı XIX. yy.ın ortasından sonra rus misyonerler tarafından araştırılmağa başlandı: N. P. Direnkova, *Şorskiy Folklor* (Şor Folkloru) [1940] adlı eserinde Şorların dilleri ve folkloruyle ilgili birçok malzemeyi topladı. Şor ağzı lûgati, özellikle avcılık ve av kültü bakımından çok zengindir. Şor ağzında ayrıca moğolca birçok unsur vardır. (M)

ŞORLOMİT i. (fr. *schorlomite*). Miner. Tabiî kalsiyum ve demir silikotitanat; titan kapsayan bir melanit grena çeşididir. (L)

ŞOROLOP zf. (onomatope). *Halk dili.* Açgözlü bir şekilde ve birdenbire yutmayı belirtmek için kullanılır. || İ. *Argo.* Yalan. (M)

ŞORT i. (ing. *short*). Spor yaparken giyilen kısa külot.
— Denizc. *Şort ton.* Bk. GEMİ *tonu.* (M)

ŞOSE i. (fr. *chaussée*). Bir yolun trafik için düzenlenen bölümü.
— ANSİKL. Modern bir *şose*'nin enine profili, yol ekseni üzerinde basık bir eğri ile birleşen iki düzlemden meydana gelir. Şose yapılırken önce *makta* hazırlanır, sonra şose *taban*'ını meydana getiren malzeme serilir.
Makta yolun geçeceği yerin özelliklerine göre değişir; arazi yeterince dayanıklıysa şosenin üst düzlemi için kabul edilen eğriliğe göre zemin düzeltilir; arazi dayanıklı değilse, yarma üzerine kum ve gevrek kireç tabakası serilir; bu temelin iyice sıkıştırılması şarttır; nihayet yer turbalı veya çamurlu ise, yolun çökmesini önlemek ve yükü geniş bir yüzeye yaymak için ahşap döşeme yapılır. Yer nemli ise uygun şekilde akaçlanır. Şose tabanının yapısı çok değişiktir. Bugün, kaldırım ve taşla döşenmiş, beton sıkıştırılmış asfalt, erimiş asfalt, tarmakadam v.b. ile kaplanmış şoseler vardır. (L)

ŞOSET i. (fr. *chaussette*). Kısa çorap. (M)

Şosoin, köşeli yontulmuş ağaç kütüklerinden yapılan kazık temeller üstünde duran köşk; Nara'nın Todayci tapınağı çevresinde XIII. yy. ortalarında, tapınağın açılış törenlerinde kullanılan eşya ile tapınağı yaptıran imparator Şomu'nun özel koleksiyonlarını saklamak amacıyle yapıldı. Burada toplanan eşya (paravanalar, maskeler, seramikler, kuyumculuk eşyası, mobilyalar, müzik araçları, kumaşlar v.b.) Tang çağının en ilgi çekici sanat eserleridir. (L)

ŞOSON i. (fr. *chausson*). Kumaş veya bükülgen deriden, genellikle düz topuklu, ayağı bütünüyle kaplayan ayakkabı.
— Koreografi. *Dans şosonları,* ince deri tabanlı, ucu içten kavileştirilmiş ipekten düz pabuç. (Dansçı, şerit bağları bileğinin etrafına sararak şosonların ayağından çıkmasını önler.) Bk. ANSİKL.
— Mutf. Hamuru rulo şeklinde iki kat sarılmış, arasına elma marmelatı, yemiş kompostosu veya reçel konmuş pasta.
— ANSİKL. Koreografi. *Dans şosonları,* saray ve Vestris balesi çağında bilinmiyordu. Danslar tamamen yerde yapıldığı ve büyük bir ustalık gerektirmediği için erkek ve kadın dansçılar yüksek topuklu papuçlarla dans ediyorlardı. Şosonlar, Direktuvar döneminde, Eskiçağı taklit eden sandallarla birlikte ortaya çıktı. Deriden daha esnek olan ipekten yapılan şoson, dönmeleri kolaylaştırarak *puant*'ları elverişli kıldı. (L)

ŞOSTAKOVİÇ (Dmitriy Dmitriyeviç), sovyet bestecisi (Petersburg 1906). Petersburg konservatuvarında Şteynberg ve Glazunov'dan ders gördü. Besteciliğinin ilk döneminde öncü eserler, bu arada piyano parçaları (*Aforizmalar,* 1927), baleler (*Altın Çağ,* 1930), senfoniler (*Ekim Senfonisi,* 1927; *Bir Mayıs,* 1931), operalar (*Burun* 1928; *Mtsensk'in Lady Macbeth*'i, 1934) besteledi; sonra, özellikle Jdanov'un raporundaki (1948) öğütlere uyarak, S.S.C.B.'nin sosyal ve tarihî bakımdan önemli olaylarını anlatan daha basit, biçimsel ve kişisel araştırmalardan uzak bir estetik benimsedi. Piyano müziği (24 prelüd ve füg, 1951) ve oda müziği türünde birkaç eser dışında, daha çok günlük hayatı yansıtan eserler, kantatlar, orkestra için büyük freskler (*Ormanların Şarkısı;* «Leningrad'dan» adı verilen 7. senfoni, 1941; 8. ve 9. senfoniler, 1945, 1946) ve birçok filim müziği besteledi. 1960'tan bu yana verdiği başlıca eserler: yaylılar için 7. dörtlü, op. 108, 8. dörtlü, op 110, «1917» olarak anılan 12. senfoni, op. 112 ile Yevtuşenko'nun şiirleri üstüne, bas, solo ve erkek korosu için 13. senfoni, op. 113. (L)

ŞOŞİDAY i. Kyoto'nun imparatorluk sarayında şogunun temsilcisi. (Bu görev 1515'e doğru Oda Nobunaga tarafından kondu ve Tokugava devrinde büyük önem kazandı.) [L]

ŞOŞONLAR, İdaho'da (A.B.D.) kızılderili kabilesi; kafatasları önden arkaya doğru uzuncadır. (L)

ŞOT i. (ar. *şâṭiᶜ*'den fr. *chott*). Kuzey Afrika'da sebhayı çevreleyen tuzlu toprak. (Terim genellikle sebhanın bulunduğu çöküntü için kullanılır.)
— ANSİKL. Tigri, Garbi, Şergi ve Hodna *Şot*'ları, Doğu Fas ve Batı Cezayir'deki yüksek yaylalardadır. Tunus'un ve Doğu Cezayir'in güneyinde şotlar çöküntüsü, Gabes körfezinden Avras'ın eteğine kadar 350 km boyunca uzanır; batıdan doğuya başlıca şotlar, Melrhir, Garsa ve Cerid'dir. (L)

ŞOTİK. Bk. YONCALI.

ŞOTOKU-TAYŞİ (572-621), Japonya imparatoru Yomei'nin ikinci oğlu **Umayado**'ya ölümünden sonra verilen unvan. 600-621 Arasında naiplik yaptı. Özellikle Buddha'cılığın yayılmasındaki çabasıyle japon tarihinin en büyük kişilerinden biri oldu. Şotoku -Tayşi, Çin'den ve Kore'den gelen bu dini Japonya'ya sokmakla, Japonya'yı Çin'in kültür yörüngesine iterek japon medeniyetinin ilerlemesine son derece büyük bir katkıda bulunmuş oldu. 604'te 17 maddelik bir kanun hazırladı; Buddha'cılıktan ilham alınarak meydana getirilen bu eser, bir ahlâk

Foto. LAROUSSE

öğütleri derlemesiydi; bu öğütler o devirdeki yöneticilere, yani takımadaların orta kısmına hâkim olan (o sırada Japonya henüz birliğini kurmamıştı) imparatorluk çevresine yöneltilmişti. Şotoku-Tayşi'nin din alanındaki çalışmaları daha çok ahlâkî ve felsefî nitelikteydi. O, bununla birlikte dışarıdan alınmış olan doktrinin maddî cephesini de ihmal etmiyordu: ilk buddha'cı tapınağı olan tanınmış Şitennoji tapınağının (Dört Gök Kralı tapınağı) yapılmasına 593'te başlandı; 624 sonlarında Japonya'da 46 tapınak ve manastır yapılmıştı, bunlarda 1 500 kadar rahip bulunmaktaydı. Şotoku-Tayşi din törenlerini de düzene soktu ve bunların zamanını belli eden bir takvim hazırladı. *Tennö-ki* ve *Koku-ki* adlı iki tarihî eseri yayımladıktan bir yıl sonra öldü. (L)

ŞOU, «ömür uzunluğu» anlamında çince kelime. Mutluluğun üç şeklinden biri sayılan ömür uzunluğu çoğu zaman kişileştirilmiş ve bir tanrı olarak kabul edilmiştir; başlıca sembolleri turna ile kaplumbağadır. Uzun ömürlülük, çoğu zaman şiş kafalı ve yüksek alınlı bir ihtiyar olarak temsil edilmiştir. (L)

ŞOU-SİN, Çin hükümdarı, Yen hanedanının son kralı (M.Ö. 1154 [?] - 1123 [?]). Ancak zalim, kaba ve sefih bir insan olarak sözü edilen mitler veya efsaneler yoluyle bilinir. Şou-Sin, Vın-Vang'a yenilince kendisini bir kulede yaktı. Genellikle gözdesi Ta-Ki ile birlikte tasvir edilir. (L)

ŞOV i. (ing. *show*). Varyete gösterisi. (Gösteri yalnız bir kişi tarafından yapılırsa, adına *one-man-show* denir.) [L]

ŞOVEN sıf. ve i. (fr. *chauvin*). Aşırı, yobazlık derecesinde milliyetçi olan (kimse): *İttihat ve Terakki, monarşik bir meşrutiyet rejimini Türkiye'de tesis için ortaya atılmış nasyonalist, hattâ şoven bir kliktir* (Ş. S. Aydemir). *Korkuyordu ki, hükûmet yine Genç Türklerin elinde kalmasın! Bunlar mağrur, cahil ve şoven idiler* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Şovenlik** i. Şoven olma hali veya şovence davranış. (ML)

ŞOVENİZM i. (fr. *chauvinisme*'den). Şoven olanların özelliği, tutumu: *Rusya'daki amelelerle köylüler, hep bu emperyalizmin yok edilmesi, büyük Rus şovenizminin mahvedilmesi için ayaklanmışlardı* (Ş. S. Aydemir). [M]

ŞOYO-DAYŞİ, japon buddha rahibi **Dogen**'e (1200-1253), ölümünden sonra verilen ad. 1223'te Çin'den dönünce, buddha ilkelerini öğretmekle başlayarak *zen* sezgici Buddha'cılığının yayıcılarından biri oldu. Hayatıyle, erdem ve sofuluk örneği olan Şoyo-Dayşi, duygulu bir şair olarak da tanınır. (L)

ŞÖFÖR i. Bk. ŞOFÖR.

ŞÖHRE sıf. (ar. *şühre*'den). *Esk.* Ünlü, çok tanınmış. || *Şöhre-i âfak*, dünyaca tanınmış. || *Şöhre-i şehr*, bütün bir şehirde ünü ağızdan ağıza dolaşan. (M)

ŞÖHRET i. (ar. *şehr*, yaymak'tan *şöhret*). Herkesçe tanınma, bilinme durumu. || Bir kimse veya şey hakkında halkın olumlu yargısı: *Onları İstanbul'un zevk hayatında tefevvuk mertebesine çıkaran hususî bir şöhret vardı ki sebepleri pek araştırılmaksızın herkesçe kabul olunmuştur* (H. Z. Uşaklıgil). *Fakat çok geçmeden Tevfik'in şöhreti tekrar mahalleyi çınlattı* (H.E. Adıvar). [*Eşanl.* ÜN.] || *Teşm. yol.* Tanınmış kimse: *Bu salonda hepsini ilk defa gördüğüm altı şöhret var* (Y. Z. Ortaç). *Hayır, ben eminim ki bahsettiğimiz hanımefendi birkaç gün içinde yepyeni bir şöhret olarak İstanbul'u fethedebilir* (A. H. Tanpınar). || Ad, san: *Lâkabı Zeyneddin, şöhreti Sümbül Sinan'dır* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY *Şöhret bulmak*, şöhrete ulaşmak: *Babası Pir Ali Aksarayî, aşkı, şevki ve bilgisiyle şöhret bulmuş bir şeyhti* (N. Araz). || *Şöhret kazanmak*, tanınmak: *Ben mevzilerin önünde demir tarlası diye şöhret kazanan toprakları dolaşıp sağlam mermi arayacaktım* (F.R. Atay). || *Şöhret sahibi*, şöhret kazanmış (kimse): *Şöhret sahibi imza güçlük çekmezdi eserine alıcı bulmakta* (Y.Z. Ortaç). || *Şöhret sarhoşu*, kazandığı şöhretin etkisiyle taşkın davranışlarda bulunan kimse. || *Şöhreti dünyayı tutmak*, çok tanınmak.

— *Esk. Şöhret-i kâzibe.* Bk. KÂZİBE.

— Ask. tar. *Şöhret defteri*, Yeniçeri ortalarına mensup olanların adları, doğdukları il ve aile unvanlarının (şöhretlerinin) kaydedildiği defter. (Orta kâtipleri tarafından tutulurdu.) [M]

ŞÖHRETGİR bls. sıf. (ar. *şöhret* veya fars. *-gîr*, alan'dan *şöhret-gîr*). *Esk.* Ünlü, ünü her tarafa yayılmış: *Kays'ı gör Mecnun iken âlemde şöhret-girdir* (Faizî). [M]

ŞÖHRETLİ sıf. (*şöhret*'ten *şöhret-li*). Herkesçe tanınmış, meşhur, ünlü: *Şöhretli bir ressam.*

— DEY. *Şanlı şöhretli*. Bk. ŞANLI. (M)

ŞÖHRETSİZ sıf. (*şöhret*'ten *şöhret-siz*). Meşhur olmayan, herkesçe tanınmamış. (M)

ŞÖHRETŞİAR bls. sıf. (ar. *şöhret* ve *şi'âr*'dan *şöhret-şi'âr*). *Esk.* Ünlü, şöhretli. (M)

ŞÖHRETYAB bls. sıf. (ar. *şöhret* ve fars. *yâften*, bulmak'tan *-yâb* > *şöhret-yâb*). *Esk.* Şöhret bulan. (M)

ŞÖLEEN sıf. ve i. (fr. *Cheles*'den [Seine-et-Marne'da şehir]). Tarihöncesi. Paleolitik devrin bir dönemi. (Abbé Breuil, Marne alüvyonları çevrebuzul olayının etkisi altında kaldığından Cheles'in *in situ* sanayi ihtiva etmediğini gösterdi. Alt paleolitik sanayiini göstermek için «Abecilyen» terimini uygun buldu.) [L]

ŞÖLEN i. (esk. türk. k.). Belli sayıda ve özellikle aynı topluluktan veya gruptan olan kimselerin eğlenmek yahut bir olayı kutlamak amacıyle biraraya gelip yedikleri yemek. *Eşanl.* ZİYAFET.

— İkonogr. Bk. ANSİKL.

— Sosyol. Din töreni niteliği taşıyan yemek toplantısı.

— Tar. Bk. TOY.

— ANSİKL. İkonogr. Şölen tasvirlerine sık rastlanır. Ortaçağ eserleri arasında *Berry Dükünün Şöleni* (*Dua Kitabı*, Chantilly) ve *İmparator Charles IV'ün Şöleni* (Fransa'nın Büyük Kronikleri, Bibliothèque Nationale, Paris) sayılabilir. XVII. yy.da Frans Halls'ın eseri, XIX. yy.da Thomas Couture'ün büyük yağlıboya resmi (*Gerileme Devri Romalıları*, Louvre) önemlidir. İncil'deki bazı yemekler de bir şölen şeklinde tasvir edilmiştir: Tintoretti'nin *Cena*'sı (Venedik), özellikle Veronese'nin ünlü üçlü topluluğu *Cana Düğünleri* adlı eseri (Louvre), *Simon'un Yemeği* (Louvre, Milano, Torino), *Levi'nin Yemeği* (Venedik). Bu arada Rembrandt (Londra), Pencz (Schwerin), Calabrese (Napoli), Monsu Desiderio (Poitiers) ve Verhaghen'in (Bruxelles) *Balthazar'ın Şöleni* adlı eserleri anılmağa değer. (ML)

Şölen (*Symposion*), Eflatun'un diyaloğu (M. Ö. 385'e doğr.). Şair Agathon'un dostlarına verdiği bir şölende, aşk ve estetik üstüne tartışılır, davetlilerin her biri, yani Phaidros, Pausanias, Eriksimakos, Aristophanes, Agathon, aşkı öven konuşmalar yaparlar, sırası gelince, Sokrates de söz alır ve konuşmasının büyük bir bölümünde, Mantinea rahibesi Diotime ile yaptığını ileri sürdüğü görüşmeleri açıklar. Ona göre, aşk özü gereği, güzelliğin aşkı ve güzellik içinde doğuş ve oluşmadır. Böylece, güzel vücutlardan güzel ruhlar, sonra insanoğlunun güzel eserlerine ve en sonunda eksiksiz tek ve ebedî güzelliğin kavranmasına geçer. Alkibiades'in Sokrates hakkındaki ince ve yüce bir övgüsüyle ideal aşk teorisi tamamlanır: kusursuz âşık, gerçek filozoftur. Eflatun, derin bir öğretiyi açıklarken, şölende hazır bulunanların ve özellikle Sokrates'in belirgin ve canlı bir portresini çizmekten ve kimi zaman yüceliğe ulaşan bir şiirini güzelliğini bütün diyalog boyunca sürdürmekten de geri kalmaz. (→ Bibliyo.) [L]

Şölen, Ksenophon'un diyaloğu (M.Ö. 365'e doğr.). Bu eserde Ksenophon'un, Eflatun'un *Şölen*'inden ilham aldığı sanılır. On kadar konuşmada, herkes ilgilendiği sanatı söyler ve över. Sokrates iki konuşma yapar, bunlardan biri sanatın değeri, öbürü aşk üstünedir. Bağlantısız kuruluşuna rağmen güzel ayrıntıları olan bu ince eser Eflatun'un *Şölen*'inden çok aşağı değerdedir. (→ Bibliyo.) [L]

ŞÖMİNE i. (fr. *cheminée*). İçinde çeşitli maksatlarla ateş yakılan önü açık ocak: *Ankara taşından şöminenin kemerli ağzı, sanki bir başka âleme açılan bir mağara dehlizinin tılsımlı derinliği gibiydi* (Ş. S. Aydemir).

— İnş. Bk. ANSİKL.

— Mim. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İnş. *Daire şöminesi* şu kısımlardan meydana gelir; ısıtılacak odanın zemin düzeyinde bir *ocak;* yanma gazlarını toplayıp almağa yarayan tersine dönük huni biçiminde bir *davlumbaz;* üzerine *yaşmak*'ın oturduğu iki *ayak*. Bu ayaklar mermer *pervaz*'larla kaplanmıştır. Bundan başka, pervazlarla aynı türde yatay bir kiriş veya atkı şöminenin yaşmağını gizleyerek ayaklar üzerine oturur; bunun üzerinde de bir mermer *tabla* yer alır. Nihayet ocağın dibinde dökme demirden bir levha vardır.

— Mim. Eskiçağ yapılarında çok az rastlanan *şömine*, tuğladan örülmüş, üzerine pişmiş toprak borular yerleştirilmiş kesik bir yarım elips biçimindeydi (Pompei). Bazen binaların alt kısımlarına yerleştirilen ve ısıyı duvarların içine yerleştirilmiş borularla yayan ocaklar gibi, tekerlekli ve tekerleksiz mangallar da XII. yy.dan sonra yerlerini üzerinde bir yaşmak bulunan, ocaklı sabit şöminelere bıraktı; bu şöminelerin duvara dayalı olanları dikdörtgen, salonun ortasında bulunanları daire biçimindeydi. XII.-XV. yy.lar arasında dekorasyon, mimarîye uyarak değişti. XVI. yy. şatolarında İtalya'da taş şömineler yapıldı ve ocağın boyutları küçüldü. XIX. yy.da çok yaygınlaşan şömine, günümüzde, genellikle tuğladan yapılır ve daha çok bir süs değeri taşır. (L)

ŞOSTAKOVİÇ

ŞÖMİZET i. (fr. *chemisette*). Erkekler ve erkek çocuklar için yapılan kısa kollu gömlek. || Modaya göre ince kumaştan yapılan kısa kollu, yakalı veya yakasız bol bluz. (Eskiden elbise altına giyilen ve açık yaka çevresini aşan işlemeli bir çeşit zıbın gömlek.) [L]

ŞÖMİZYE i. (fr. *chemisier*). Kadınların tayyörle giydikleri, plili veya plisiz klasik biçimde bluz. (Uzun kollu, bilekte büzülerek düz veya manşetli yapılmış, kalkık ve devrik yakalı, robalı veya sadece omuzdan pensli olabilir.) [L]

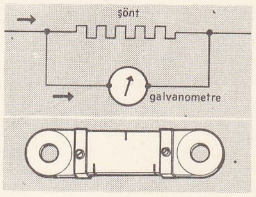

şönt

ŞÖNİT i. (fr. *schoenite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum ve potasyum sülfat. *Eşanl.* PİKROMERİT. (L)

ŞÖNT i. (ing. *to shunt*, saptırmak'tan). Elektr. Bir devreden akımın ancak bir kısmının geçmesini sağlayacak şekilde alınan kol. (Bk. ANSİKL.) || *Rezonanslı şönt*, redresörlü bir alt istasyonda doğrultulmuş akımın gerilim armoniklerini rezonans olayı ile soğurmak için kullanılan şönt.

— ANSİKL. Elektr. İ ölçülecek akımı, S *şönt*'ün ve R galvanometrenin direncini, *i* galvanometreden geçen akımı gösterirse,

$$İ = \frac{S+R}{S}\, i$$

bağıntısı elde edilir. İ'yi elde etmek için gözlemi yapılan *i* akımını *şöntün çarpma gücü* denilen sabit bir çarpanla çarpmak gerekir. Şöntler, galvanometrelerin, doğrudan doğruya ölçebildikleri akımdan çok farklı şiddetteki akımlar için de kullanılmasını sağlar.

Şönt'ten, ayrıca bir diferansiyel galvanometre ile birlikte, çok büyük veya çok küçük dirençleri ölçmede yararlanılır. (L)

ŞÖNTLEME i. Dy. Doğru akımlı bir elektrik lokomotifinde, motor indükleçlerinden bir kısmının şöntlenmesi, sabit besleme geriliminde aynı anda akıyı küçültüp şiddeti arttırarak hızı yükseltmek amacını güder. (L)

ŞÖPİT i. (fr. *schoepite*). Miner. Formülü 4 UO_3, 9 H_2O olan hidratlı tabiî uranyum oksit; sarı renklidir ve ortorombik sistemde billûrlaşır. (L)

ŞÖVALE i. (fr. *cheval*, at'tan *chevalet*). G. santl. Ressam sehpası. (M)

ŞÖVALMAN i. (fr. *chevalement*). Mad. oc. Bir kuyunun üzerine yerleştirilen ve istihsal kablolarının geçtiği makaraları takmağa yarayan madenî, nadiren de beton kule.

— ANSİKL. Mad. oc. *Şövalman*'ın en önem-

li kısımları istihsal makinelerinin çekme kuvvetini karşılayan *eğik ayaklar* ve kafeslerin dışarı çıkarılmasına yarayan kuyu üstüne yerleştirilmiş *baş ayak*'tır. Bazı şövalmanların yüksekliği 70 m'ye ulaşır. Çift istihsalli kuyularda kuyunun iki yanına iki makine yerleştirilmişse şövalman dört yan ayaklı *simetrik* olabilir. Sondajda manevra makaraları genellikle *direk* denen birçok yüksek şövalman üstüne takılır. (L)

ŞÖVALYE i. (fr. *cheval,* at'tan *chevalier*). Roma cumhuriyetinde üç sınıftan ikincisinin üyesi olan yurttaş. || Eski Isparta'da seçkin bir sınıf meydana getiren süvarilere verilen ad. || Ortaçağda şövalyelik sınıfına kabul edilen soylu. || Barondan bir derece aşağı aşamadan soylu. || *Şövalye yüzüğü,* iri, köşeli bir çeşit yüzük.

— Ed. *Şövalya romanı,* XII. ve XIII. yy. fransız saray edebiyatı veya destanlarındaki serüvenleri yeniden ele alan mensur eserlere verilen ad. || *Üzgün Yüzlü Şövalye,* Cervantes'in uzun, zayıf ve soluk yüzlü olarak tasvir ettiği Don Kişot'a verdiği ad.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. Geçmişte, şövalye adı süvari birliklerinde hizmet görenlere, daha sonraları da savaşa at üzerinde katılanlara veya toplumda şövalyelerinkiyle kıyaslanabilecek bir mevki kazanmış olanlara verilirdi.

● *Yunanistan'da şövalyeler.* Süvari olarak hizmet görecek yurttaşlar, genellikle imtiyazlı bir sınıftan seçilirdi. Yunancada *hippeis (şövalyeler)* deyimi hem süvari birliğini, hem oldukça yüksek bir sosyal sınıfı, hattâ Tesalya'da olduğu gibi, gerçek bir aristokrasiyi belirtirdi. Atina'da şövalyeler, Solon'dan sonra, en az 300 medimnos buğdaya eşit yıllık geliri olan ikinci sınıf yurttaşlardı; bir ata ve gereçlere sahip olmak zorundaydılar. Bununla birlikte, atlı sınıfın bütün üyeleri, süvari birliklerinde hizmet görmüyor, ağır teçhizatlı piyade de olabiliyorlardı.

● *Roma şövalyeleri.* Roma'da, senatörler sınıfından hemen sonra gelen süvariler, oynadıkları siyasî ve sosyal rol ile belirgin bir sınıf meydana getiriyordu. Şövalyeler önce süvaride hizmet görüyorlardı. Krallar devrinde, 600 kişiydiler ve altı centuria'ya ayrılmışlardı. Sayıları, Cumhuriyet başlarında üç katına çıktı. Censor'lar tarafından ve servet sahipleri arasından seçilirlerdi. Bu durum servetle orantılı bir vergi ödeme zorunluğunu ortaya çıkarıyordu. Roma hâkimiyetinin genişlemesi, askerî ve siyasî kadroları birbirinden ayırdı; süvari sınıfının devşirilmesi servetle ilgili herhangi bir şarta bağlı olmaktan çıkarıldı; bu arada, süvari sınıfının siyasî rolü belirlendi: Caius Gracchus, süvari sınıfını senatör sınıfına karşı çıkardı, sayı ve servetçe nüfuzlu olan bu sınıfı kendine bağlamağa çalıştı. Bu sınıf, senatörlere kapalı olan birçok kârlı mevkiye geçebiliyor, iktisadî hayatı yavaş yavaş eline geçiriyordu. Resmî statüleri yavaş yavaş kesinleşen şövalyeler senatörlerden sonra, tiyatro'da özel yerler (*Rex Roscia theatralis,* M.Ö. 67), bir ara da ağır ceza jürisine katılma imtiyazını elde ettiler; Augustus, kendilerine resmî bir soyluluk vererek, o tarihten sonra yöneticilerden çoğunun bu sınıftan seçilmesini sağladı. İmparator şövalye unvanını veriyor ve geri alabiliyordu. Şövalyeler, aldıkları ücrete göre üç sınıfa ayrılırlardı; ücret, işgal edilen makamla ilgili değildi. Şövalyeler bir altın halka takar, kısa bir pelerin, kırmızı ve dar bir şeritle çevrelenen elbiseler giyerlerdi. Lopercus'larınkine benzeyen dinî görevler de alırlardı. İmparator ailesinden prensler (gençlik prensleri) süvari düzeninde en yüksek mevkidekileri temsil ederlerdi.

● *Ortaçağ şövalyeleri.* Latince metinlerde *milites* deyimiyle belirlenen şövalyeler, yayalara karşıt olarak at üzerinde savaşan kimselerdi. Süvarilik kurulduktan sonra, şövalye kelimesi çok kesin bir anlam aldı. Zaten soylu ise, şövalyenin sosyal seviyesi süvariliğe girmekle değişmiyor, neyse o kalıyordu (kral veya küçük soylu veya en alt derecede savaşçı); fakat savaşçı sınıfına katılıyor ve rütbesinin gereklerini yerine getiriyordu. Derebeylik ordusu, fiilen, *constabularia*'nın bir flama etrafında toplanmış beş süvarisi gibi, küçük birliklere bölünmüş şövalyelerin varlığı üstüne kurulmuştur. Bunlar saldırıya geçer, manevra yapar, toparlanır, araziyi elinde tutar, tabur veya daha önemli birlikleri meydana getirirlerdi. Başlangıçta, şövalye bir senyörün yanında yaşayabilir ve beslenebilirdi. Her zaman soyluluğuna yaraşır biçimde yaşamak ve askerlik sanatına kendini adamak zorundaydı. Sonraları, şövalyeler, ancak toprak bağışıyle sağlanabilen belli bir gelire sahip olmuşlardır. Şövalye küçük veya büyük bir malikâneye sahip değilse gördüğü hizmet karşılığında, senyörden, paryalara işletebileceği ve geliriyle geçinebileceği bir *has arazi* alırdı. Başka bölgelerde, onu yaşatacak toprağın törelerle belirlenen bir önemi vardı; bu toprak anglonorman derebeyliğinin özelliklerinden biri olan *şövalyelik arazisi*'dir. İngiltere'ye Fatih William tarafından sokulan bu sistem, dük-kralın seferberlikte kaç savaşçıya bel bağlayabileceğini bilmesine imkân verirdi. Şövalye tımarı senyörleri, vasallarını kralın safında şahsen çarpıştırmak zorunluğundan kurtarıyor, buna karşılık krala da, derebeylik ordusundan çok daha esnek bir ücretli asker ordusu kurmak imkânını veriyordu. Şövalye tımarları usulü Bretagne'da uygulandı. XII. yy. sonlarında *Assise au Comte Geoffroy* (Geoffroy Kontu Mahkemesi) bunların bölünmelerini yasakladı. Fransa krallığında, askerî teşkilâtın temeli hâlâ şövalyelikti. Philippe Auguste, kendisine doğrudan doğruya bağlı vasallarının, özellikle etraflarında küçük birlikler halinde değişik sayıda savaşçı bulunduran şövalyelerinin kendisine ne kadar hizmet borçlu olduklarını inceden inceye hesaplatmıştı.

● *Şeref şövalyeleri.* XII. y.da *konak şövalyeleri, kral şövalyeleri* adı verilen şeref şövalyeleri, özel olarak krala bağlıydılar. Bunlara *hassa şövalyeleri* de denirdi. Kraliçenin ve büyük senyörlerin de kendi şövalyeleri vardı. XVI. yy.dan önce hiç kullanılmamış olan bu terimin turnuvalardaki şeref şövalyelerinden geldiği sanılır. XVII. yy.da «danışman» unvanıyle, Fransa başkanlık divanlarında şeref şövalyelikleri kuruldu. 1702'de Louis XIV her daireye (Büyük Meclis, Para dairesi, Hesap dairesi) iki şeref şövalyeliği koydurdu. Soyluluk unvanı sağlayan bu makamları esnaflar satın alabiliyordu. (LM)

ŞÖVALYELİK i. (*şövalye*'den *şövalye-lik*). Şövalyenin rütbesi, niteliği. || Soylular sınıfına bağlı askerî derebeylik kurumu. || *Mec.* «Kahramanlık, mertlik» anlamında küçümseme yollu kullanılır.

— Tar. Bk. ANSİKL. || *Şövalyelik tarikatı,* Ortaçağda askerlik, din veya sağlık hizmetleriyle ilgili birlik; başlangıçta, kutsal yerlerin savunması için kurulmuştu. || Bugün, bazı özel yetenekleri değerlendirmek için konmuş olan unvan. || *Şövalyelik vergisi,* büyük oğlunu şövalye yapan derebeyinin metbularından topladığı vergi. (Bu vergi, şövalyelik töreni giderlerinin karşılanmasını sağlıyordu.)

— ANSİKL. Tar. *Şövalyelik,* birçok askerî toplumda, özellikle İran'da rastlanan çok eski bir kuruluştur. Bu kuruluş, atlı savaşçılar kastıdır. Tacitus, eski Germenlerde genç savaşçının silâh kuşandığı bir törenden söz eder. Batı'da şövalyelik Ortaçağda oldukça önem kazandı. Önceleri soylulardan yani tüm savaşçılardan ve özellikle senyör tarafından beslenenlerden ayırt edilmezlerdi. Sonra, soylulardan ayrı bir duruma kavuştular. XI. yy.da genç soylu, şövalye sınıfına törenle alınırdı; bu tören sırasında kuvvet ve maharetini ispatlamak zorundaydı. Bu törende, müstakbel şövalye silâhlarını bir vasisinin elinden aldıktan ve ensesine ya da yanağına aynı vasinin indirdiği şiddetli yumruğu yedikten sonra atına biner, yol boyunca sıralanmış mankenleri mızrağıyle devirerek belli bir mesafeyi kat ederdi. Daha erken dönemlerde, şövalyeler arasında, apayrı bir ahlâk ve şeref anlayışı gelişti. Papa Johannes VIII, 878'de, dinsizlerle mücadeleyi şövalyeliğin bir şartı olarak kabul ettirmek istemişti. Fakat kilise, daha çok şövalyeliğe kabul törenlerine karışıyor ve bu töreni şövalyenin yaşayışına uydurmak zorunda olduğu sembolik bir ahlâk düzeni haline getirmek amacını güdüyordu. XIII. yy. sonlarında giriş töreni şövalyeliğin sadece bir aşaması halini aldı. Şövalyelik, şövalyeliği benimseyene ahlâkî görevler ve zorunluluklar yükler, şövalyenin dürüst, yiğit, sadık, kadına saygılı, zayıfları (dul, yetim) koruyan, dini ve kiliseyi savunan kişiler olması gerekirdi. Şövalyelik, zamanla kendini din uğruna mücadeleye adayan, Hıristiyanlığı, hıristiyan olmayanlara karşı savunan bir tarikat halini aldı. 1130-1250 Arasında, ilgi çekici bir gelişme oldu: tarikata şövalye olarak yalnız soylular alınıyor, soylu olmayanlar ancak çavuş olarak hizmet edebiliyordu. XII. yy. sonlarında mükemmel şövalye, dürüst, senyörüne ve yeminine bağlı, anlayışlı, iyi niyetli bir adamken (bunun örneği Henry II Plantagenet ile Aslan Yürekli Richard'ın soylu hizmetkârı William'dır) XIV. yy. sonlarında kendini gösterebilmek için her türlü çılgınlığı yapabilen, gerçeklerin dışında yaşayan efsanevî bir kahraman olup çıktı. Şövalyenin barış zamanındaki bütün işi lüks ve gösterişli eğlenceler halini alan yarışmalara katılmaktı.

Temiz ahlâklı olmak artık şövalyenin umurunda değildi; sevdiği kadın (bu kadın genellikle evlidir) uğruna en olmayacak serüvenlere atılmaktan başka bir düşüncesi yoktu. Nefse hâkimiyetin yerini beceriklilik ve açıkgözlük almıştı. XV. yy.ın sonuyle XVI. yy.ın başında artık şövalye denince akla kral François I'in temsil ettiği ince zevkli bir soylu geliyordu. Ama en ilgi çekici gelişmelerden biri, şövalyeliğin soylular sınıfıyle birleşmesi oldu. Gerçi, nazarî olarak şövalyelik gene de, usta bir savaşçı olduğunu ispat eden herkese açıktı. Fakat, savaşçılık eğitiminden yalnız soylular geçtiği için, başka sınıfların bu imtiyazdan yararlanması uygulamada hemen hemen imkânsızdı. Günümüzde ise şövalyelik, meselâ Napolyon I'in ihdas ettiği Legion d'Honneur gibi belli bir nişanı almış bir asker sınıfından başka bir şey değildir. (LM)

Şövalye, Ölüm ve Şeytan, Dürer'in bakır üzerine gravürü (1513). Dürer'in Vinci'den ilham aldığı bir at etüdünden hareket ettiği sanılır; ressam Erasmus'un *Enchirideon Militis Christiani*'sini (1503) hatırlayarak, ölümden ve şeytana uymaktan korkmayan hıristiyan şövalyesinin bir alegorisini yaptı. (L)

ŞÖYLE sıf. (*şu* ve *eyle* veya *ile*'den). Şunun gibi, şuna benzer: *Şöyle bir kalem istiyorum.* || Zf. Şu tarzda, şu şekilde: *Rauf Bey sözüne şöyle devam etti* (Atatürk). *Biraz sonra Vilâyet Meclisi azalarından bir zat şöyle söylüyordu* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Şöyle bir,* üstünde durmaksızın, rasgele: *Masayı şöyle bir sildi.* İyice, inceden inceye: *Ruyamı ona anlattığım zaman annemiz şöyle bir daldı* (N. Araz). || *Şöyle böyle,* tam değil de, tama yakın. Orta derecede: *Cemal Paşa almanca bilmez, fakat şöyle böyle fransızcası vardı* (F. A. Atay). || *Şöyle dursun,* bir şeyin gerçekleşmekten çok uzak bulunduğunu, ona bağlı daha basit bir şeyin bile gerçekleşemediğini belirtir: *Selâm vermek şöyle dursun, yüzüme bile bakmadı.*

◆ **Şöylece** zf. Şu şekilde, işte şöyle: *Eğer içlerinden birisi şöylece önüne bakıverseydi bizi görürdü* (Cevdet Paşa).

◆ **Şöylesine** zf. Çok fazla, aşırı bir şekilde. (M)

Şpilberk, Moravya'da, Brno yakınında kale. Habsburg'ların devlet hapishanesiydi (1742-1855). Buraya hapsedilenler arasında Silvio Pellico, Maroncelli, G. Pallavicino Trivulzio, Confalonieri v.b. sayılabilir. 1855'te kışla olan kale, sonra İtalyan Yurtseverleri müzesi (1925) haline getirildi. (L)

ŞPİR (Afrikan Aleksandroviç), rus filozofu (Herson idare bölgesi 1837-Cenevre 1890). Deniz subayıydı, istifa etti, Heidelberg'de okudu, yolculuklar yaptı, sonra İsviçre'ye yerleşti. Almanca eseri *Denken und Wirklichkeit* (Düşünce ve Gerçek) [1873] ile fransızca yazdığı *Esquisses de Philosophie Morale* (Ahlâk Felsefesi Taslakları) [ölümünden sonra yayımlandı, 1899] başlıca eserleridir. (L)

ŞRAMEK (Frana), çek romancı ve hikâyecisi (Sobotka 1877-Prag 1952). Başlıca e-

serleri: *Stribrny Vitr* (Gümüş Rüzgâr) [1910], *Telo* (İnsan Vücudu) [1919], *Zasnouci Vejak* (Şaşkın Asker) [1924], *Part* (Tuzak) [1931]. (L)

ŞRİVİCAYA, Hollanda Hindistanı'nda krallık. Başkentinin hiç değilse başlangıçta, Palembang'da olduğu sanılır. Sonradan hâkimiyetini yavaş yavaş Cava'nın batısına Sumatra ve Malezya yarımadasına kabul ettiren krallık, VII. yy.dan XIV. yy.a kadar yaşadı. IX.-XI. yy. arasında, Sailendra hanedanı tarafından yönetildi. XI. yy.da Şrivicaya'nın Cava'daki nüfuzu sarsıldı; sonra Karnatik Çola'larının metbuluğunu kabul etmek zorunda kaldı (1030-1070). XIII. yy.da krallık, Malezya yarımadasını Taylara, Cava'nın batısını Tumapel ve Macapahit krallarına kaptırdı. Tumapel ve Macapahitler, bütün Sumatra'ya vasiliklerini kabul ettirdiler ve 1377'de Şrivicaya krallığını ortadan kaldırdılar. (L)

ŞTAKENŞNEYDER (Andrey İvanoviç), alman asıllı rus mimarı (1802-1865). Svyatoy İsak (Petersburg) katedralinin yapımına katıldı, sonra Nikolay I'in sarayında çalıştı (1825). 1834'te Akademiye alındı. Aynı yıl Akademi profesörü oldu. Marinskiy sarayı (1839-1844, bugün Leningrad Sovyeti Yürütme kurul binası), Nikolayevskiy (1853-1861, bugün Çalışma sarayı) ve Novo-Mihaylovskiy sarayları (1858-1862) başlıca eserleridir. (L)

ŞTEFAN IV Büyük. Bk. STEFAN CEL MARE.

ŞTEFANİK (Milan Rastislav), çekoslovak generali (Myjava yakınları, Slovakya 1880-Bratislava yakınları 1919). Prag üniversitesinde okudu, 1904'te felsefe doktorası verdi, Paris'e gitti. Meudon rasathanesinde asistan oldu; Afrika, Amerika ve Okyanusya'da birçok bilimsel görevlerde bulundu ve fransız yurttaşı oldu. 1915'te orduya girdi, Masaryk'in yönettiği Çekoslovak kurtuluş hareketine katıldı. Fransız hükûmetiyle anlaşmazlığa düşen Masaryk tarafından, askerî ve siyasî görevlerle A.B.D., Rusya, İtalya v.b.ye gönderildi. 1918'de yeni Çekoslovak devletinin savaş bakanı oldu, bir uçak kazasında öldü. (L)

ŞTERNBERK, Çekoslovakya'da (Kuzey Moravya bölgesi) şehir, Olomouc'un kuzeyinde; 15 000 nüf. Saatçilik. (L)

ŞTİRBEİ (Barbu Dimitrie), Eflak prensi (Craiova 1799 - Nice 1869). Georghe Bibescu'nun kardeşi; kendisine servetini bırakan amcasının adını aldı. 1842-1848 Arasında Eflak prensi olan kardeşinin hizmetinde içişleri bakanlığı yaptı, sonra kardeşinin yerine geçti (1849). Rus istilâsından kaçtı (1853) ve 1854'te avusturya birlikleriyle beraber Bükreş'e girdi. 1856'da iktidarı bıraktı ve Fransa'ya çekildi (1859). [L]

ŞTİTNY (Tomaş, — şövalyesi), çek filozofu ve ilâhiyatçısı (Ştitne, Bohemya 1331'e doğr.-Prag 1401'e doğr.). XIV. yy.dan sonra, artık yalnız latince değil, millî dilde de, felsefî ve dinî nitelikteki en soyut konuları incelemekten korkmayan çek yazarlarının en ilgi çekicilerindendir. Çok sayıda yazısı bu arada özellikle *Reçi Besedny* (Sohbetler) ve çağdaşı Wyclif'in görüşlerine yakın görüşleri savunan *Reçi Nedelnj a Svateçni* (Pazar ve Bayram Günleri Söylevleri) adlı eseriyle, hus'çu hareketin öncülerinden biri ve eski çek nesrinin en büyük ustası oldu. (L)

ŞTOKAVCA i. Leng. Yugoslavca ağzı. Vuk Karadjiç'in Sırbistan'da ve Ljudevit Gaj'ın Hırvatistan'da yaptığı eylem sayesinde iki merkez (batıda Zagreb ve doğuda Belgrad) çevresinde, çok az kelime hazinesi farklarıyle Sırpların ve Hırvatların edebiyat dili haline geldi. (İsmi soru zamiri «ne?»den [Ştokavca *şto*] gelir. Çoğunlukla «sırp-hırvat» dili diye adlandırılan Ştokavca, üç biçimde ortaya çıkar: Ekavca, İkavca ve Çekavca. Birincisi dilin yayılma alanının doğusunda [Kuzey Sırbistan, Srem, Baçka ve Banat], ikincisi çeşitli bölgelerde [edebiyat ürünü vermeden ağız halinde gelişmiştir], sonuncusu batıda [Hırvatistan, Dalmaçya, Bosna, Hersek, Karadağ ve Güney Sırbistan'ın bir bölümü] yer alır. Örnek: «süt» ve «sütçü» kelimeleri ekavcada *mleko* ve *mlekar*, ikavcada *mliko* ve *mlikar* ve jekavcada *mlijeko* ve *mljekar*.) [Sırp-hırvat dilinde ŞTOKAVŞTİNA denir.] (L)

ŞTOLBA (Josef), çek yazarı (Hradac Kralove 1846-Vinohrady 1930). Özellikle bir komedi dizisiyle, *Terzi ile Kundura Tamircisi* (1870), *All Right* (1887); *Küçük Şehir Diplomatları* (1888) adlı komedileriyle tanınır. İlgi çekici gezi hatıraları da yazdı. (L)

ŞTOYSEL (Anatoliy Mihayloviç), rus generali (Petersburg 1848 - ay.y. 1915). 1900'de milletlerarası bir müfrezeye kumanda ederek katıldığı Çin seferinden sonra, 1904'te Port-Arthur'a mevki kumandanlığına getirildi. Uzun bir kuşatmadan sonra 2 ocak 1905'te 24 000 kişi ile teslim olmak zorunda kaldı. Ölüme mahkûm edildi. 1909'da affedildi. (L)

ŞTRAS i. Bk. STRAS.

ŞTRAYHGARN i. (alm. *streichgarn*). Tekst. *Eşanl.* TARANMAMIŞ YÜN. Bk. İPLİKÇİLİK.

ŞTROSMAJER (Josip Juraj), hırvat din adamı (Osijek 1815-Djakovo 1905). 1849'da Diakovo piskoposu oldu. Yugoslav birliği düşüncesini ortaya attı. Katoliklerle ortodoksları birbirlerine yaklaştırma yolunda çaba harcadı ve yugoslav hareketinin ocakları olan Zagreb akademisi (1867) ile Zagreb üniversitesini (1874) kurdu. *Monumenta Slavorum Meridionalium* (Güney İslavların Anıtları) adlı eserin yayımlanmasında Theiner'e yardım etti. Vatikan konsilinde, Papalığın yanılmazlığı görüşüne karşı geldi (1870). Papalığın yanılmazlığını ancak 1872'de benimsedi. (L)

Ştunda, XIX. yy. rus tarikatı; 1860'a doğru alman kolonları tarafından getirilen doktrinini, Ukrayna'da birçok kimse benimsedi. 1900 ile Birinci Dünya savaşı arasında bu doktrin önemli bir şekilde gelişti ve Rus hükûmeti bunu boş yere önlemeğe çalıştı. Hayalî komünizme dayanan Ştunda, sadece akıl çağında yapılan vaftiz törenini tanır. Dinî şarkılardan ve «incil çevreleri» denen toplantılarda okunan Kutsal Kitap'tan başka tapınma şeklini kabul etmez. (L)

ŞTUR (Ljudovit), slovak yazarı ve siyaset adamı (Uhrovec 1815-Modra 1856). Halle'de okudu, Presburg Protestan Papaz okulunda ders verdi. Etkisinden endişeye kapılan Macarlar tarafından bu görevinden uzaklaştırıldı. 1848'den sonra Modra'ya çekildi. Ştur, Çekçeden hayli farklı olan merkez lehçesini seçerek, slovak edebiyat dilini yarattı. Edebî eserleri dışında, *O Narodnich Pisnich a Povestech Plemen Slovanskych* (İslav Halk Şarkıları ve Masalları Üstüne) [1853] adlı bir inceleme yayımladı. (L)

ŞTURSA (Jan), çek heykeltıraşı (Nove Mesto, Moravya 1880-Prag 1925). Prag Güzel Sanatlar okulunda okudu, aynı okula profesör (1916) ve rektör oldu. Sanatı, Auguste Rodin'inkine yakındır. Münih, Prag, Venedik, Viyana müzelerinde eserleri vardır. (L)

ŞU zam. (esk. türk. k.). Yer veya konuşma bakımından biraz uzakça olan bir şey veya kimsenin yerini tutan işaret zamiri: *Celâlettin Arif Bey'in verdiği cevap şudur* (Atatürk). *Beni bu çirkin vazifeyi üstüme almağa sevkeden şu ki, zaten hasta olan bu içli kadının ölmesinden korkuyorum* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Şu bu,* herhangi bir kimse, bilinmeyen kimseler. || *Şu var ki,* fakat, ne yazık ki.

◆ Sıf. Yer, zaman veya konuşma bakımından biraz uzakta bulunan şey veya kimseyi gösteren işaret sıfatı: *Daha çabuk gelmesini istiyorsan, şu kanlı yanağından bir buse ver* (Ömer Seyfeddin). *Şu belâdan nasıl kurtulabileceklerini birbirlerine bakışlarıyle sorarak anlamaya uğraşıyorlardı* (H. R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Şu günlerde,* yakın bir zamanda. || *Şu kadar,* çokluk belirtir: *Şu kadar altın vermişler* (Kemal Tahir). || *Şu kadar ki,* ancak, bununla birlikte.

◆ **Şuna** zam. Şu zamirinin -e hali: *Şuna şamarı yetiştir oğlum!* (Kemal Tahir).

— DEY. *Şunda bunda,* herkeste.

◆ **Şunca** zam. Şu zamirinin eşitlik hali.

◆ **Şunda** zam. Şu zamirinin *-de* hali: *Şundaki çalıma bak.*

— DEY. *Şunda* bunda, herkeste.

◆ **Şundan** zam. Şu zamirinin *-den* hali: *Şundan bir tane de ben isterim.*

— DEY. *Şundan bundan.* Bk. BU.

◆ **Şunlar** zam. Şu zamirinin çoğul şekli.

◆ **Şunu** zam. Şu zamirinin *-i* hali: *Aman ağam anlat şunu bakalım* (B. Felek).

— DEY. *Şunu bunu,* belirsiz kimseleri: *Şunu bunu çekiştirmek, insanları sevmemek değildir ki* (N. Ataç).

◆ **Şunun** zam. Şu zamirinin *-in* hali.

— DEY. *Şunun şurası,* küçümseme, azımsama belirtir: *Şunun şurası, iki günlük yol.* (M)

ŞU veya **ŞUY** i. (fars. *şüsten,* yıkamak'tan *şū* veya *şūy*). *Esk.* Yıkama, arıtma. || *Şüst ü şu,* yıkama, temizleme. (M)

—ŞU veya **—ŞUY** sıf. (fars. *şüsten,* yıkamak'tan *-şū* veya *-şūy,* yıkayan). *Esk.* «Yıkayan, temizleyen» anlamlarıyle isimlere eklenerek genellikle sıfat olarak kullanılan bileşik kelimeler meydana getirir: *Came-şuy,* çamaşır yıkayan; *mürde-şuy,* ölü yıkayan v.b. (M)

ŞU i. Nümism. Eski japon gümüş parası. (L)

ŞU, Mısır'da hava tanrısı; kızkardeşi-karısı Tefnut ile, demiurgos Atum tarafından yaratılan, ilk ölümsüz tanrısal çifti meydana getirir. Geb (Toprak) ile Nut'u (Gök) ayırmak için aralarına girdiği sanılır; gök kubbenin dayanağıdır. Hava tanrısı olarak aynı zamanda hayat soluğunu (Orta İmparatorluk döneminden kalma lahitlerdeki yazıtlara göre) ve ışığı temsil ederdi. Şu'ya Leontopolis'te (bugün Tel-Mokdam) tapılırdı; kutsal hayvanı aslandı. (L)

ŞUA i. (ar. *şuʿāʿ*). *Esk.* Işın: *Şua-ı muhrikı altında, gündüzün, şemsin / Yanan alınlar için hayat olur lemsin* (M. Â. Ersoy). || *Hayt -üş-şua,* Güneş'in iplik biçimli ışınları.

— Mat. *Esk.* Vektör.

— Tıp. *Şua tedavisi,* elektrik, röntgen, radyum ve morötesi ışınlarıyle yapılan tedavi. (Bk. EFLÜV. GÜNEŞ *tedavisi,* ELEKTRİK *tedavisi,* RADYOTERAPİ. MORÖTESİ.) [M]

ŞUAB çoğl. i. (ar. *şuʿbe*'den *şuʿab*). *Esk.* Şubeler, dallar. (M)

ŞUABAT çoğl. i. (ar. *şuʿbe*'den *şuʿabāt*). *Esk.* Şubeler, dallar, kollar. (M)

ŞUAİ sıf. (ar. *şuʿāʿ*'dan *şuʿāʿī*). *Esk.* Işınla ilgili, ışın özelliği taşıyan.

— Mat. *Esk.* Vektörle ilgili. (M)

ŞUAİYE i. (ar. *şuʿāʿī*'den *şuʿāʿiyye*). Zool. *Esk.* Işınlılar. (M)

ŞUAN i. Birinci Fransız cumhuriyetine karşı silâha sarılan Maine, Brevague ve Normandia'daki krallık taraftarı köylülere verilen ad. (İlk şeflerinden biri olan Jean Cotterau'nun takma adı Jean *Chouan*'dan dolayı onlara bu ad verilmiştir.) [L]

Şuanların isyanı, Şuanların ayaklanması, savaşı.

— Tar. *Şuanların isyanı,* Vendée isyanıyle aynı zamana rastlamasına rağmen, bu iki ayaklanma birbiriyle karıştırılmamalıdır. Loire'ın kuzeyinde Bretagne'da, Normandiya'da, Maine'de, Anjou'da ve hattâ Touraine'de çarpışan Şuanlar hiç bir zaman Vendée'liler gibi gerçek ordular kuramadılar; küçük gruplar halinde hareket ettiler ve haydutluğa dönüşen bir partizanlar savaşı yaptılar. Şuan savaşının başlangıcı, Vendée ayaklanmasındaki gibi, devrimci meclislerin din siyasetine duyulan düşmanlığın yanı sıra, orduya 300 000 kişinin alınmasını emreden 24 şubat 1793 tarihli kanunun yol açtığı hoşnutsuzluktu. (Bk. VENDÉE.) Silâhlanan köylüler ormanlara ve yol kenarlarındaki hendeklere gizlendiler, içlerinden Jean Chouan denen Jean Cottereau ilk önderlerden biri oldu. Marquis de la Rouerie ile dostluk kurarak bölgenin soylularını kendi tarafına çekti; bu soylular hem para yardımı yaptılar, hem de şatolarında gizlenecek yerler hazırladılar. Şuanlar birbirini izleyen

ŞTEFANİK

ŞTROSMAJER
Cabinet des Estampes, Paris

Jan ŞTURSA
«Havva»
Münih müzesi

hükûmetlere on yıl kadar kafa tuttular. 1793'te Maine ve Bretagne Şuanları (Cottereau ve Cadoudal ile) Granville üstüne yürüyen Vendée ordusuyle birleştiler ve Savenay'de bozguna uğradılar; 1795'te içlerinden, Cadoudal'in Morbihan'dan topladığı 15 000 kişi, Quiberon'da göçmenlerin felâketle sonuçlanan teşebbüsüne katıldı.

Ekim 1795'te kont Louis de Frotté, hareketi Aşağı Normandiya'ya yaydı ve bütün yıl boyunca savaştı. 1796'da kısa bir süre için boyun eğdi. Şuanların isyanı, batıda müzmin bir şekil alarak 1800'e kadar devam etti ve İmparatorluk dönemine kadar belirtilerine rastlandı. 1800'de Vendée'nin boyun eğmesinden ve Normandiya'da Frotté'nin idamından sonra Şuanların isyanı sona erdi. İsyanı tekrar canlandırmağa çalışan Cadoudal'in toplayabildiği birkaç taraftar Paris'e gelerek, birinci konsüle karşı Saint - Nicaise sokağı suikastini düzenlediler. 1801 Konkordatosuyle ülkenin batısında barış sağlandı. (L)

ŞUARA çoğl. i. (ar. *şâʿir*'den *şuʿârâ*). *Esk.* Şairler: *Bazı şuara onun için mersiye yaptı, Ferezdak ise hicviye söyledi* (Cevdet Paşa). *Ol bir nice hemdem-i muvafık / Yani şuara-yı ruz-i sabık* (Fuzuli). || *Şuara meclisi*, şairler toplantısı. || *Şuarayı Cahiliye*, İslâm dininden önce Hicaz'da yaşayan arap şairleri. || *Şuara-yı muhdesun*, modern şairler.

— Astron. *Esk. Şuarayı yemanî*, Sirius.

— Ed. *Esk. Şuara tezkeresi.* Bk. TEZKERE.

◆ İ. Din. Kur'an'ın XXVI. suresi. (*Suretü'ş Şuara* da denir.) [M]

ŞUAYB, Kur'an'da adı geçen peygamberlerden biri. Salih ve Lût'tan sonra gelir. Kur'an'a göre Şuayb, önce Medyen halkına peygamber olarak gönderildi: onlardan Tanrı'nın birliğine inanmalarını, ölçü ve tartıda doğru davranmalarını ve yeryüzünde fesat çıkarmamalarını istedi (Hud suresi 84-85, Âraf suresi 85). Onlar, Şuayb'ın isteklerini yerine getirmedikleri gibi, Şuayb'ı ve ona inananları ülkelerinden çıkarmağa çalıştılar (Âraf suresi, 86-88). Şuayb, öğütlerinin fayda vermediğini görünce kavmine Tanrı tarafından bir felâket geleceğini söyledi. Kısa süre sonra büyük bir deprem, Şuayb'a inanmayanları yok etti. Sadece Şuayb ve ona inananlar kurtuldular (Hud suresi, 94). Kur'an, Şuayb'ın Medyen halkından sonra Eyke (Medyen yakınında ağaçlık bir bölge) halkına peygamber olarak gönderildiğini bildirir (Şuara suresi, 176-177). Şuayb onlara da Allah'ın birliğine inanmayı, doğru olmayı öğütledi. Fakat onlar, Şuayb'ı, büyülenmiş olduğunu söyleyerek yalancılıkla suçladılar (Şuara suresi, 179-186). Bunun üzerine buluttan yağan bir ateş, bütün Eyke halkını yok etti. Büyükannesi Lût peygamberin kızlarından biri olan Şuayb, Medyen kabilesi halkı ve kendisine iman eden başkalarıyle birlikte Mekke'ye gitti ve ölünceye kadar orada kaldı. Şuayb, Medyen'de bulunduğu sırada kızlarından birini Musa peygambere vermişti. (M)

ŞUB (Esfir İlyiniçna), rus kadın sinema montajcısı ve yönetmeni (doğ. 1894). Repertuvar parçalarıyle gerçekleştirilen montaj filmleri konusunda uzmanlaştı. Gerçekleştirdiği başlıca filimler: *Padeniye Dinastii Romanovıyh* (Romanov Hanedanının Yıkılışı) [1927]; *Nikolay II ve Tolstoy Devri Rusya'sı* (1928); *Sevodnya* (Bugün) [1930]; *Storona Sovyetov* (Sovyetler Ülkesi) [1937], *İspanya* (1939). [M]

ŞUBAN i. (fars. *şubân*). *Esk.* Çoban. || *Şuban-ı vâdi-i eymen*, Musa peygamber. (M)

ŞUBARA i. (islavca *shubara* [?]). Kıyf. *Esk.* Tepesi yuvarlak dilimli çuha kalpak. (Yeniçeriler zamanında süvari askerleri giyerlerdi. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra eşkinci zabitlerince de kullanıldı. Subaylar, bu kalpağın çevresine, rütbelerine göre çeşitli kumaşlar sararlardı.) [M]

ŞUBAT i. (süryanîce k.). Gregoryen takviminde yılın ikinci ayı: *Varlık dergisinin şubat sayısında okudum, Ahmet Hamdi Tanpınar şiir üzerine derin derin, büyük büyük sözler söylemiş* (N. Ataç).

— ANSİKL. Takvim. Süryanî takviminde *şubat,* yılın beşinci ayı idi. Bu ad, ikinci ibranî ayı *sebat*'tan alınmıştır. Miladî takvimde şubat 28 gündür, dört yılda bir (dört sayısıyle kesirsiz bölünen milâdî yıllarda) 29 gün çeker.

— Bahç. Şubat ayının ilk haftasından sonra Türkiye'de ve aynı iklim şartlarına sahip öteki ülkelerde ağaç dikme mevsimi başlar.

— Klimatoloji. Şubat başında Türkiye'de gün 10 saat 15 dakika, sonunda 11 saat 23 dakikadır. Ayın ilk on günü Türkiye genellikle en soğuk günlerini yaşar. Sık sık fırtına olur. Ayın sonlarına doğru leylekler gelmeğe başlar. Hayvanların çiftleşme mevsimi başlangıcı şubattır.

— Tar. Şubat ayı içinde türk tarihi bakımından önem taşıyan olaylar şunlardır: 1915 (5 *Şubat*), Sümmanî öldü. — 1921 (8 *Şubat*), Antep'e gazilik unvanı verildi. — 1621 (9 *Şubat*), İstanbul boğazı dondu. — 1934 (9 *Şubat*), Balkan antlaşması imzalandı. — 1920 (11 *Şubat*), Maraş düşman işgalinden kurtuldu. — 1918 (13 *Şubat*), Erzincan düşman işgalinden kurtuldu. — 1925 (16 *Şubat*), Türk Hava kurumu kuruldu. — 1926 (17 *Şubat*), Türk Medenî kanunu kabul edildi. — 1405 (18 *Şubat*), Timur öldü. — 1856 (18 *Şubat*), Islahat fermanı ilân edildi. — 1951 (18 *Şubat*), Türkiye NATO'ya girdi. — 1793 (24 *Şubat*), Nizamıcedit ordusu kuruldu. — 1918 (24 *Şubat*), Trabzon düşman işgalinden kurtuldu. — 1495 (25 *Şubat*), Cem Sultan öldü. — 1644 (27 *Şubat*), şeyhülislâm Yahya Efendi öldü. - 1884 (28 *Şubat*), Ömer Seyfeddin doğdu. (M)

Şubat 1917 devrimi, Rusya'da bolşevik devriminin başlarını belirleyen grevler ve ayaklanmalar. Bk. RUSYA. (L)

Şubat olayı (21/22), Harp okulu kumandanı Talât Aydemir*in başkanlığında, bazı subay ve birliklerce girişilen askerî müdahale teşebbüsüne (1962), basında ve halk arasında verilen ad.

1961 Genel seçimlerinden sonra siyasî hayatta beliren tedirginlik, bazı silâhlı kuvvet mensuplarının, şartların askerî bir müdahaleye elverişli olduğu düşüncesine kapılmalarına yol açtı. İstanbul'da, Harp Akademileri binasında toplanan (21 ekim 1961) ve aralarında bazı kuvvet kumandanları da bulunan yüksek rütbeli subaylarca imzalanan «21 Ekim protokolü», 25 ekimden geç kalmayacak bir askerî müdahaleyi öngörüyordu. Genelkurmay başkanının düzenlediği ve kuvvet kumandanlarıyle yüksek rütbeli subayların katıldığı bir toplantıda (19 ocak), Harp okulu kumandanı albay Talât Aydemir ile Jandarma okulu kumandanı albay Necati Ünsalan'ın ve diğer bazı subayların açıkça ve hararetle müdahaleye taraftar oldukları görüldü. İstanbul'da (Balmumcu, 9 şubat) gizlice toplanan 54 general ve albaydan 37'sinin, müdahalenin 28 şubata kadar gerçekleştirilmesine dair imzaladıkları protokola, albay Aydemir de sonradan katıldı. Hükûmet durumu öğrendi; vaz geçirme teşebbüsleri sonuç vermeyince tasfiye tedbirleri düşünüldü: Hava kuvvetleri 21 şubat gecesi alarm durumuna geçecekti. Kararı öğrenen Aydemir, 20 şubat gecesi Harp okuluna gidince, alarm o gece başlatıldı. Ankara'da, Meclis Muhafız taburu da alarma geçirilmişti. Harp okulu yakınındaki tank taburu ile binbaşı Fethi Gürcan kumandasındaki Cumhurbaşkanlığı Muhafız alayı süvari grubunun ise, hükûmet kuvvetlerine karşı alarm durumuna girdiği görüldü; bu tank birlikleri 21 şubat sabahı 2,30 sıralarında şehrin kenar mahallelerine kadar sokuldu. Aydemir, hareketle ilgisi olmadığını söylemekte direniyordu. 21 Şubat sabahı, genelkurmay, müdahaleci üç albaya (Aydemir, Atakan, Ünsalan) görevlerinin nakli kararını bildirdi. Aydemir, kararı kabul etmeyerek karşı şartlar öne sürdü ve Harp okuluna döndü. Bunun üzerine görevlerin baskın şeklinde devralınması kararlaştırıldı; nakledilecek albaylar Talât Aydemir, Dündar Seyhan, Necati Ünsalan, Emin Arat, Selçuk Atakan, Şükrü İlkin, İhsan Erkan ve Haldun Doran'dı. Aydemir, kararı 22 şubat sabahı öğrendi ve genelkurmay başkanı Sunay'a üç maddelik bir muhtıra göndererek karardan vaz geçilmesini, Hava kuvvetlerindeki alarm kumanda heyetine üniformalı olarak katılan M.B.K. üyelerinden Ataklı ve Tunçkanat'ın cezalandırılmasını, Kara kuvvetleri kumandanının durumunun da incelenmesini istedi. Daha sonra Harp okulunda, mezuniyet devresinde bulunan, asteğmen rütbesinde 600 öğrenciyle bir toplantı düzenledi ve onlara durumu anlattı. Bu arada Harp okulu kumandanlığına tayin edilen ve göreve başlamak üzere gelen general tutuklandı ve okulda alıkondu. Ayaklanma fiilen başlamıştı. Çubuk'taki 230. Piyade alayından ve Polatlı'daki topçu birliklerinden bazı kuvvetler karşı harekât için Ankara'ya getirildi, ancak bunlar ve Meclis Muhafız taburu da Aydemir'in emrine girdi. Harp okulu kumandanı bu durumdan da güç alarak, tayinlerin derhal durdurulmasını, ayrıca T.B.M.M.'nin derhal feshini istedi. Çankaya'da, cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in başkanlığında toplanan başbakan, parti liderleri ve genelkurmay başkanı ile kuvvet kumandanları, Aydemir'in isteklerine karşı çıkılmasına, cumhurbaşkanı, başbakan ve genelkurmay başkanının radyoda yatıştırıcı konuşmalar yapmalarına karar verdiler. Y. T.P. genel başkanı Ekrem Alican, aracı olarak Aydemir ile görüştü. Cumhurbaşkanı Mürted üssüne, başbakan İnönü ve parti liderleri de Hava Kuvvetleri karargâhına gittiler. Sözü geçenlerin Çankaya köşkünden ayrılmadan önce tutuklanmaları hususunda, binbaşı Fethi Gürcan'ın teklifini Aydemir uygun bulmamıştı. Cumhurbaşkanı ve genelkurmay başkanının radyodaki konuşmalarından sonra Aydemir'e bağlı birlikler Ankara radyosunun Etimesgut'taki verici istasyonunu ele geçirdiler ve yayın durdu. İnönü'nün konuşması, geç saatlerde, Esenboğa havaalanındaki verici vasıtasıyle yayınlanabildi.

Saat 01,00 sıralarında (22 şubat) Genelkurmay başkanlığından gönderilen bir heyet, Harp okulu kumandanına kan dökülmeden alarmı kaldırdığı takdirde harekete karışanlara ceza verilmeyeceğini bildirdi. Bu konuda İnönü'nün yazılı bir teminatı sağlandı. Aydemir'in tayinlerin durdurulması isteğini başbakan kabul etmedi. Aydemir'in razı edilmesi sonucu, saat 03,30'da alarm kaldırıldı ve 23 şubat günü Harp okulu tatil edilerek öğrenciler memleketlerine gönderildi. Aynı gün Kara, Deniz ve Hava kuvvetlerinden birer subay Talât Aydemir'i evinde tutuklayarak, Genelkurmay başkanlığına götürdüler. Tutuklanan Dündar Seyhan, Emin Arat ve Turgut Alpagut da 28 şubata kadar Genelkurmay'da nezaret altında bulunduruldu; bu süre içinde ayaklanmaya öncülük eden 21 subay emekliye sevkedildi (24 şubat), daha sonra emekliye ayrılanların sayısı 73'e yükseldi. Kara kuvvetleri kumandanı orgeneral Muhittin Onür bu arada istifa etti, ama istifası kabul edilmeyerek emekliye sevki uygun bulundu. 30 Nisan 1962 günü, 21-22 Şubat ayaklanmasına karışanların affı için hazırlanan kanun, 13 aleyhte, 3 çekinser oya karşı 297 oyla kabul edildi. Talât Aydemir'in affedilmelerine itiraz ederek Danıştay'da açtığı dava sonuçlanmadan, 20-21 Mayıs* olayı ayaklanma teşebbüsü meydana geldi. (→Bibliyo.) [M]

ŞUBE i. (ar. *şuʿbe*). Bir ana kuruma bağlı kurum veya bir bütünün bölünerek ve çeşitlenerek gelişen parçası: — *Hemen askerlik şubesine gidecektik. Tüfekleri alıp trene dönecektik* (Kemal Tahir). *Birinci şube. Banka şubesi.* || — *Esk.* Bölük, takım, kol: *Selem ise İran'dan bir şubenin dedesi değil, bütün Samîlerin müşterek ceddidir* (Ziya Gökalp). || Dal, budak.

— Dy. Yol ve işletme servisinin belli bir bölgesinde yönetim işlerini yüklenen daire.

— Huk. İç ilişkilerinde ve teşkilâtlanmasında merkeze bağlı, kendi çevresi ve yetki alanı içindeki dış ilişkilerinde ve faaliyetlerinde bağımsız olan ve merkezle aynı ticaret unvanını kullanan, aynı işi yapan, gerçek veya tüzel kişi tacirin bağımsız iş yerini meydana getiren birim. Bk. ANSİKL.

— Tab. Canlılar âleminin (hayvanlar, bitkiler) en büyük bölümlerinden biri: *Omurgalılar, hayvanlar âleminin, kapalı tohumlularsa bitkiler âleminin büyük birer şubesidir.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tab. Cuvier, 1812'de, hayvanları dört *şube*'ye ayırdı: omurgalılar, yumuşakçalar, eklemliler, ışınlılar. Az sonra 1817'-

Foto. LAROUSSE

de, Pyrama de Candolle, bitkileri hücresel çiçeksiz bitkiler, damarlı çiçeksiz bitkiler ve tohumlu bitkiler diye üç gruba ayırdı ve bu gruplar uzun süre birer şube sayıldı. Fakat hücrede bilim ve biyokimya alanında elde edilen ilerlemeler, türlerin soyoluşuna ilişkin teorilerdeki gelişme, basit yapılı gruplara duyulan ilgi sonucunda, daha önce aynı grupta toplanan canlılar arasında önemli derecede farklar bulunduğu anlaşıldı ve şubelerin sayısı çoğaltılarak yirmiyi buldu. Bunun üzerine, birçok şubeyi, daha üst kademede bir bütün içinde toplamak gerekti; tamamen soyoluşa dayanan bu bütüne «kol» veya «dal» adı verildi. Kara. bitkileri ile protostomia veya deuterostomia gruplarını kapsayan kol veya dal, aynı ortak soydan türediği sanılan canlıların hepsini ifade eder, oysa bu canlılar arasında kesin ve kolay açıklanabilir hiç bir ortak özellik yoktur. Aynı koldaki şubeler (kara yosunları, eğreltiler, çiçekli bitkiler) sadece yapılarındaki basitlik veya üstünlük derecesiyle birbirinden farklıdır. Soyağacındaki dalların her biri bir kol, her dalcık ise bir şubedir. Sadece pratik faydasından dolayı kullanılan şube kavramının artık hiç bir tutarlığı yoktur denebilir.

— Huk. Şube'nin özellikleri şunlardır: 1. şube, yönetim ve teşkilât bakımından merkeze bağlıdır. Buna göre, şubenin organizasyonu merkez tarafından yapılır; 2. şube, dış ilişkilerinde, kendi alanına giren yerde merkeze bağlı değildir. Merkez adına ve hesabına hareket ederek, onun adına borçlanır ve kazandırıcı işlemler yapar; 3. merkez ve şubenin faaliyet konuları arasında benzerlik bulunmalıdır. Konular arasında hiç bir ilişki yoksa, şubeden söz edilemez; 4. merkez ve şube, aynı tüzel veya gerçek kişi tacire ait olmalıdır; 5. şube ile merkezin ticaret unvanları aynı olmalıdır. Ancak şubenin unvanına, onun şube olduğunu gösteren eklerin yapılması gerekir; 6. muhasebe bakımından şubenin ayrı bir teşkilâtı vardır. Ancak bu bağımsız bir muhasebe değildir. Bütün hesaplar merkezde birleşir; 7. şube, işletme ve ticarî siyaset bakımından merkeze bağlıdır. Merkezin göstermiş olduğu hususlara uygun olarak faaliyet gösterir; 8. şube için ayrılan malların maliki merkezdir. Şube yönünden Ticaret kanunundaki hükümler şu şekilde sıralanabilir: 1. merkezi yabancı ülkede bulunan bir ticarî işletmenin şubesi, unvanında, merkezin yerini ve kendisinin şube olduğunu gösteren ekleri yapmak zorundadır; 2. her şubenin işlemleri için, o şubenin bulunduğu yerde de dava açılabilir; 3. ticarî mümessilin temsil yetkisi, şubenin faaliyet alanıyle sınırlandırılabilir; 4. şubenin borçlarından dolayı ifa yeri, şubenin bulunduğu yerdir.

Bankalar kanunu yönünden şube kavramı daha geniş bir alanı kapsar. Buna göre, banka şubesi, gerçek anlamdaki şubeyle ajans banka işi yapmak şartıyle, sabit ve seyyar bürolarla her tür mahallî teşkilâtı içine alır. Banka işlemleriyle uğraşma şartı, banka şubesi sayılmanın en önemli unsurudur. Banka şubesinin açılabilmesi için Maliye bakanlığının izni gerekir. Maliye bakanlığı, Ticaret bakanlığının onayını aldıktan sonra bu izni verir. Açılan bir şubenin faaliyete geçmesi için, Bakanlar kurulunca öngörülen asgarî sermayeye sahip olması gereklidir; yoksa hiç bir banka işlemi yapamaz; fakat Yargıtay Ticaret dairesi, banka şubesinin varlığından söz edebilmek için sermayenin tahsis edilmesini aramaz. (ML)

ŞUBEDE i. (fars. *şuᶜbede*). *Esk.* Hokkabazlık, el çabukluğu: *Ta hasıl ola maaş-i etfal / Bir şubededir bu gördüğüm hal* (Fuzuli). [M]

ŞUBEDEBAZ i. (fars. *şuᶜbede* ve *-bāz'*-dan *şuᶜbede-bāz*). Temş. santl. Çeşitli temaşa sanatlarının oyuncuları.

— ANSİKL. *Şubedebaz*'lar eskiden İstanbul'da lubiyat (oyuncu) kumpanyalarını meydana getirirlerdi. Oyuncular, 150-200 kişilik topluluklar halinde çalışır, toplulukların her birine *kol*, yöneticilere *kolbaşı* denirdi. Oyuncular şunlardı: çalgıcılar, rakkaslar, meddahlar, karagözcüler, mukallitler (taklitçiler), mudhikler, gözbağcı ve hokkabazlar. (M)

ŞUBERT (František Adolf), çek dram yazarı (Dobruşka, Bohemya 1849-Prag 1915). Prag Millî tiyatrosunu yönetti, dramlar ve komediler yazdı: *Jan Vyrava* (1886), *Dört Zavallı Duvarın Dramı* (1893). [L]

ŞUBİÇ, Bosna hükûmetini ele geçirmek için Kontromaniç'lerle mücadele eden dalmaçyalı aile. 1347'de *Zriny* adını aldı. (L)

ŞUBİN (Fyodor İvanoviç), rus heykeltıraşı (Arkangelski ili 1740-Petersburg 1805). Akademide Gillet'den ders gördü. Paris'e gönderildi, orada Pigalle'in etkisinde kaldı. Rusya'ya döndü, sefil bir hayat sürdü, yalnız portre yaptığı için diğer heykeltıraşlar tarafından küçümsendi. Şubin fizyonomisttir. Büstleri bazen Houdon'unkileri andırır. Başlıca eserleri: *Katerina II* (Ermitaj müzesi), *Potemkin*, *Rumyantsev-Zadunayskiy* (Moskova, Rumyantsev müzesi). [L]

ŞUBRA, Kahire'de (Mısır) sanayi semti, gar ile Rod-el-Farag arasında, Nil'in sağ kıyısında. (L)

Şu Cing (*Tarih Kitabı*), beş klasik çin kitabından biri. Başlangıçta bu eser, Konfuçius'un Çeu hanedanı arşivlerinden seçerek almış olabileceği tarihî ve siyasî metinleri kapsıyordu (M.Ö. XI.-VII. yy.). Bu metin, M.Ö. 213'te imparator Ts'in çe Huang-ti'nin kitapların yok edilmesiyle ilgili buyrultusundan sonra, Han'lar zamanında yeniden yazıldı. Ama, yalnız «Modern metin» denen bölüm aslına uygundur. M.Ö. IV. yy.dan kalma «Eski metinler»den parçalar adı verilen bölümler ise uydurmadır. (L)

ŞU EN-LAY. Bk. ÇU EN-LAY.

ŞUF'A i. Bk. ŞÜF'A.

ŞUFFLAY (Milan), hırvat tarihçisi ve edebiyatçısı (Lepoglava 1879-Zagreb 1931). Zagreb üniversitesinde (1908'den sonra) tarih dersleri verdi. Hırvat, Dalmaçya ve Arnavutluk tarihiyle ilgilendi. Sırp düşmanı ve macar dostuydu. 1920'de Belgrad hükûmeti tarafından iki buçuk yıl hapse mahkûm edildi. «Hırvat Devleti Hukuk partisi»ne girdi. Hırvatistan'ın bağımsızlık savaşında S. Radiç'i destekledi. Radiç öldürülünce, onun yerine geçtiyse de Şufflay da öldürüldü. Başlıca eseri: *Srbi i Arbanasi, Njihova Simbioza u Srednjem Vijeku* (Ortaçağda Sırplar ve Arnavutların Ortak Hayatı) [1925]. (M)

ŞUGL i. (ar. *şuġl*). *Esk.* İş, meşgul olunacak şey. || Dert.

— Mus. *Esk.* Türkler tarafından bestelenmiş arapça ilâhilere verilen ad. Zekâi Dede 36 *şugl* bestelemiştir.) [M]

ŞUGNAN, Amuderya'nın yukarısında bir bölge. Bugün, Şugnan'ın Amuderya ırmağının sol kıyısındaki bölümü, Afganistan'a, sağdaki kısmı da S.S.C.B.'ye aittir. Çoğunluğunu Taciklerin meydana getirdiği halkı, şiîlerin ismailî kolundandır ve Ağa Han'a (bugün Kerim Han) bağlıdır.

— Tar. VII. yy.da Şugnan'da, Çinliler tarafından Şe-ki-ni krallığı adı verilen bir hükümdarlık vardı. Bölge, 718'den sonra Taharistan hükümdarlığına bağlandı. Bir süre Bermekîlerin elinde kaldı. Şugnan'ın ateşe tapan halkının piri olan Ferhad Rev, Horasan İsmailî reisi tarafından gönderilen Seyyid Şah Meleng'e yenildi. Şah Meleng'in yerine 1266'da Şiraz'dan gelen Şah Hamus adlı bir dai geçti. Bunun soyundan gelenler Şugnan'da uzun süre hüküm sürdüler; bunlardan Şah Âmir Beg'in (XVIII. yy.) oğlu Şah Vanci Han, ismailî olmayanların hepsini Şugnan'dan çıkardı. Hâkimiyetini Bedahşan ve Citral'a kadar yaydı. Onun torunu Yusuf Ali Şah zamanında, Afganistan emîri Şir Ali Han, Şugnan'a saldırdı. Afganlılar 1882'de Şugnan'ı ellerine geçirince halkı Ruslardan yardım istedi. Yeşilgöl yakınında yapılan Rus-Afgan savaşından (1892) sonra afganlılar Amuderya'nın sağ kıyısını boşalttılar. Kuzey Şugnan, Buhara'ya bağlandı; fakat yönetim, zamanla Rus memurlarının eline geçti. Bölge, 1920'de sovyet kuvvetleri tarafından S.S.C. B. topraklarına katıldı. (M)

ŞU-GU-DİYEN. Bk. ÇU-KU-TİEN.

ŞUH sıf. ve i. (fars. *şūḫ*). Hareketleri serbest olan, neşeli, işveli (kadın): *Birgün olur cefadan o şuh-ı cihan geçer* (Ziya Paşa). *Olursa bari dilber böyle şuh ü nüktedan olsun* (Nedim). *Gelse ol şuh meclise, naz ü tegafül eylese* (Şarkı). || Açık saçık, terbiyesiz (kadın). || Şakrak, neşeli: *Şuh bir kahkaha.* || *Şuh-ı cefa-cu*, cefa eden güzel. || *Şuh-çeşm* (veya *şuh-ru*), utanmaz, küstah. || *Şuh-meşreb* (veya *şuh-tabiat*), açık meşrepli, şen, oynak. || *Şuh-zeban*, ağzına geleni söyleyen, küstah.

◆ **Şuhluk** i. Şuh olma hali. (M)

ŞUHÎ i. (fars. *şūḫ*'tan *şūḫī*). *Esk.* Şuhluk. (M)

ŞUHUM çoğl. i. (ar. *şaḥm*, içyağı'ndan *şuḥūm*). *Esk.* İçyağlar. (M)

ŞUHUS çoğl. i. (ar. *şaḫṣ*'tan *şuḫūṣ*). *Esk.* Şahıslar. (M)

ŞUHUT, Ege bölgesinde (İç batı Anadolu bölümü, Afyon ili) ilçe merkezi kasaba. 7 013 nüf. (1970). Afyon-Konya karayolunun 4. km'sinden güneye ayrılan yolun 29. km'si üzerinde; yüksl. 1 120 m. 1946'dan beri ilçe merkezidir. — *Şuhut ilçesi*, 1 182 km²; 36 755 nüf. (1970); tek bucak; 37 köy. Tahıl, şeker pancarı, hayvancılık, özellikle tiftik keçisi. (M)

ŞUKEYRİ (Ahmed), suudî arabistanlı siyaset adamı ve diplomat (Saint-Jean-d'Acre 1908). Avukattı. İsrail'e karşı girişilen savaşı körükledi (1948-1952). Birleşmiş Milletler teşkilâtıyle ilişkileri sürdürmekle görevli devlet bakanı oldu, sonra Suudî Arabistan'ı, 1963'e kadar bu teşkilâtta temsil etti. El-Fetih tedhiş teşkilâtının, sonra Filistin Kurtuluş teşkilâtının başkanı oldu. İsrail topraklarından gelmiş ve Gazze topraklarıyle Filistin Ürdünü'nde yerleşmiş olan arap mültecilerini teşkilâta alması üzerine kral Hüseyin ile arası açıldı ve komandolarının Ürdün topraklarından hareketle İsrail üstüne baskınlar yapmasını sürdürebilmek için, Amman'da bir rejim değişikliği öngördü. İki devlet adamı arasındaki ilişkiler 1966 temmuzunda kesildi. Mısır-İsrail bunalımının 1967 haziranında İsrail'e karşı birleşmiş bir cephe kurulmasına yol açmasıyle ve Şukeyri'nin Amman'a kral Hüseyin'in uçağıyle dönmesiyle ilişkiler yeniden kurulmuş oldu. Haziran 1964'te, arap yenilgisinin ertesinde, Filistin meselesinin tek taraflı olarak çözümüne karşı çıktı. 24 Eylül 1968'de Kahire'de yapılan toplantıda Filistin Kurtuluş teşkilâtının başkanlığından düşürüldü. (LM)

ŞUKKA i. (ar. *şaḳḳ*, yarılma, ayrılma'dan *şuḳḳa*). *Esk.* Kumaş veya kâğıt parçası, parça. || Küçük tezkere, not. (M)

ŞUKUK çoğl. i. (ar. *şaḳḳ*, yarılma, ayrılma'dan *şuḳūḳ*). *Esk.* Yarıklar, çatlak yerler. (M)

ŞULAMERA i. Bk. ŞIRAMERA.

ŞULE i. (ar. *şuᶜle*). *Esk.* Alev, yalım: *Giydikleri aftâb-ı temmuz / İçtikleri şu'le-i cihan-suz* (Şeyh Galib). || Işık, parıltı: *Tepede gurubun son bir şulesiyle kırmızı birer göz şeklinde parıldayan bir çift pencere...* (H. Z. Uşaklıgil). || Atlarda, beyaz tüylerden meydana gelen benek. || Kadın adı. || *Şule-bar.* Bk. ŞULEBAR. || *Şule-dar.* Bk. ŞULEDAR. || *Şule-gir.* Bk. ŞULEGİR. || *Şule-hiz*, ışık saçan, parıltılı. || *Şule-nüma*, Bk. ŞULENÜMA. || *Şule-perver.* Bk. ŞULEPERVER. || *Şule-puş.* Bk. ŞULEPUŞ. || *Şule-renk.* Bk. ŞULERENK. || *Şule-riz.* Bk. ŞULERİZ. || *Şule-ver.* Bk. ŞULEVER. || *Şule-zen*, ışıklı, parıltılı. || *Şule-i cevvale*, yanan bir odun parçasının havada çevrilmesiyle meydana gelen ateş çemberi. (M)

ŞULEBAR blş. sıf. (ar. *şuᶜle* ve fars. *-bār'*-dan *şuᶜle-bār*). *Esk.* Alev saçan; bol ışıklı. (M)

ŞULEDAR sıf. (ar. *şuᶜle* ve fars. *-dār*'dan *şuᶜle-dār*). *Esk.* Alevli. || Parlak. (M)

ŞULEGİR sıf. (ar. *şuᶜle* ve fars. *-gîr*'den *şuᶜle-gīr*). *Esk.* Alevlenen, tutuşan. (M)

ŞULEK (Stjepan), hırvat kemancısı ve bestecisi (Zagreb 1914). Zagreb akademisinde ders vermektedir. *Coriolan* adlı bir opera (1958), dört senfoni, yaylılar için konçertolar, piyano, keman, viyolonsel konçertoları besteledi. (L),

ŞULENÜMA sıf. (ar. *şuᶜle* ve fars. *-nümā'*-dan *şuᶜle-nümā*). *Esk.* Alevli; ışıklı, parlak: *Gözünde şulenüma mihr-i ateşin-i Irak* (Tevfik Fikret). [M]

ŞULEPERVER sıf. (ar. *şuᶜle* ve fars. *-per-*

şubat ayı
Amiens katedrali
(Fransa)

ŞUBİN
Katerina II'nin
büstü

ver'den *şuʿle-perver*). *Esk.* Işık veren, ışıklandıran. (M)

ŞULEPUŞ sıf. (ar. *şuʿle* ve fars. *-pûş*'tan *şuʿle-pûş*). *Esk.* Alevle kaplanmış alevler içinde kalmış. (M)

ŞULERENK blş. sıf. (ar. *şuʿle* ve fars. *reng*'den *şuʿle-reng* > *şuʿle-renk*). *Esk.* Alev renginde, alev renkli. (M)

ŞULERİZ sıf. (ar. *şuʿle* ve fars. *-rîz*'den *şuʿle-rîz*). *Esk.* Alev saçan, ışıldayan. (M)

ŞULEVER sıf. (ar. *şuʿle* ve fars. *-ver* ekinden *şuʿle-ver*). *Esk.* Yanan, alevlenen. (M)

ŞULİDE sıf. (fars. *şûlîden*, karma karışık olmak'tan *şûlîde*). *Esk.* Karma karışık. (M)

ŞUM sıf. (fars. *şûm*). *Esk.* Uğursuz. (M)

ŞUKEYRİ

ŞUMADİJA, yugoslavca **Şumadiya,** Yugoslavya'da (Batı Sırbistan) bölge; Tuna, Sava, Kolubara ve Batı Morava ırmakları arasında. Şumadija, Birinci zaman şistleri ve İkinci ve Üçüncü zaman kalkerleriyle örtülü eski topraklardan meydana gelir. Bölge Rudnik kütlesini (1 132 m) içine alır. XIX. yy.a kadar, sık meşe ve kayın ormanlarıyle kaplı olan Şumadija'ya (sırpça *şuma*, «orman» demektir) Sırbistan'ın güneyinden ve doğusundan gelen göçmenler yerleşerek ormanlarda tarlalar açtılar ve bölge, Türklere karşı sırp isyanlarının yuvası ve cephaneliği haline geldi. Köy ekonomisi domuz yetiştiriciliğine, mısır tarımına ve erik bahçelerine dayanır. Yerleşme dağınık, küçük köyler halindedir. (L)

ŞUMAVA, Çekoslovakya'da kütle; Bohemya dörtgeninin güneybatı kısmıdır. Kütle, alman yamacında Çeşky Les ile birleşir ve *Böhmerwald* adını alır. Çekoslovak kesiminde yükseltisi 1 380 m'yi aşmaz, fakat alman topraklarında 1 450 m'yi aşan iki doruk vardır. Bunlar Çeske Budejovice havzasına hâkim, yaşlı, ormanlık dağlardır. (L)

ŞUMNU, bugün **Şumen,** Bulgaristan'da şehir, idare bölgesi merkezi, Dobruca'nın kenarındaki havzalar ve tepeler bölgesinde; 41 700 nüf. XVII. yy.dan kalma cami. Kimya sanayii ve tarım ürünleri işlenmesi: un, tütün ve konserve fabrikaları, damıtma yerleri, otomobil yapımı.

— Tar. Şehir, son yüzyıllarda Rusya'ya karşı giriştiği savaşlarda osmanlı kuvvetlerinin önemli bir üs ve ordu kışlağı durumundaydı. 1809'da Şumnu'ya saldıran rus orduları püskürtüldü. 1829'da Tuna'yı geçen rus kuvvetleri, Şumnu'yu kuşattılarsa da ele geçiremediler. 1877-1878 Savaşlarında Rusların eline geçen Şumnu, 1898 Berlin antlaşmasıyle kurulan Bulgaristan prensliği sınırları içinde kaldı. — *Şumnu idare bölgesi*, 395 000 nüf. (ML)

ŞUMPERK, Çekoslovakya'da (Kuzey Moravya bölgesi) şehir, Desna vâdisinde, Olomouc'un kuzeyinde; 15 000 nüf. Bez ve ipekli kumaş yapımı. Sepicilik. (L)

ŞÛN, çin efsanelerinde *Vu Ti*'lerden (Beş Hükümdarlar) biri. Geleneğe göre, Yao'nun nazırıydı, ondan sonra tahta geçti, Büyük Yu'yu nazırlığa getirdi. Bilge bir kişi ve evlât sevgisinin timsali olarak tanınır. *Şû-King*'in ilk bölümlerinin çoğu Şûn efsanesine ayrılmıştır. (L)

ŞUN-CI, Tsing (Mançu) sülâlesinin ilk hükümdarı olan çin imparatoru Şı-di'nin (1638 -1661) saltanat dönemine (1644-1661) verilen ad. Bu dönem, Koxinga'ya ve Ming'lerin Güney Çin'e sığınan son taraftarlarına karşı girişilen mücadelelerle geçti. Çin takviminin, cizvit misyoneri Adam Schall'ın yardımıyle yenileştirilmesi ve ilk rus elçisinin Pekin'de kabul edilmesi (1656) bu döneme rastlar. (L)

ŞÛN-Dİ. Bk. ÇUEN-Tİ.

ŞUNE i. (ar. *şûnet*, tanelerin konduğu yer'den). Ambar. (M)

ŞUNŞO (Katsukava), japon ressamı ve gravürcüsü (Kaçigava 1726-Yedo [Bugün Tokyo] 1793). İtço'nun öğrencisi olduğu sanılır. «Halk okulu»na bağlıydı (*Ukiyo-e*). İlk olarak 1770'te kitap resimlemeğe başladı. Toti ustalarından daha ince bir üslûpla, özellikle tiyatrolardan sahneler ve oyuncu portreleri çizdi. (M)

ŞUPPİLULİUMA (M.Ö. 1382'ye doğr.-öl. 1341'e doğr.), hitit kralı. Saltanatı, özellikle Suriye'yi ele geçirmek için Mısır'a karşı giriştiği savaşlarla geçti. Amenofis IV ile yapılan bir antlaşma, Suriye'de mısır ve hitit nüfuz bölgelerini tespit etti. Mitanni kralı Tusratta'nın oğlu Mattivaza, babasının öldürülmesinden sonra (1370'e doğr.) Şuppiluliuma'nın yanına sığındı, kralın damadı oldu, kayınbabasının orduları Suriye'yi kırıp geçirirken, o da Asurluların himayesine girmiş olan Mitanni'yi yeniden ele geçirmek üzere yola çıktı. Mısır, Şuppiluliuma'nın oğullarından birini, Tutankhamon'un dul karısı ile evlendirmeğe kalkarak Hititlerle dostluk ilişkileri kurmayı düşündü. Fakat hitit prensi Mısır'a varır varmaz öldü. Şuppiluliuma, oğlunun öcünü almak için, Kuzey Suriye'deki bağımlı krallıkları ele geçirmeğe devam etti, bu krallıklara oğullarını yerleştirdi. (L)

ŞUR sıf. (fars. *şûrîden*'den *şûr*). *Esk.* Tuzlu, bitek olmayan (yer). || **1.** Gürültü, yaygara, karışıklık. || — *Esk. Şur-baht*, bahtsız, şanssız. || *Şur-çeşm*, nazarı değen, kıskanç. || *Şur-efgen*, kargaşalık çıkaran, ortalığı yaygaraya veren. || *Şur-engiz*, gürültü yapan. || *Şur-gâh*, kavga yeri, kargaşalık yeri. (M)

ŞURA i. (*şu*, işaret sıfatı ve *ara*'dan *şu-ara* > *şu-ra*). [Anlatana veya söyleyene göre biraz uzakta bulunan bir yeri belirtmek için kullanılır] Şu yer: —*Gelen geçen bize bakıyor... Yürüyelim!.. — Yoook, yürümiyelim... Şuraya girelim* (Ahmed Rasim). — *Kitabını konsolun üstüne koy da şuraya otur* (H. E. Adıvar).

— ÇEŞ. DEY. *Şurada burada* (veya *şurda burda*), birçok yerde, rasgele yerde: *Bina yepyeniydi. Şurada burada yeniliğin çörü çöpü, molozları görülüyordu* (Kemal Tahir). || *Şuradan buradan* (veya *şurdan burdan*), birçok yerden, rasgele yerden veya her şeyden, her konudan: *Bunları şurdan burdan dileniyor* (Kemal Tahir). *Şuradan buradan konuşmaya başladık* (B. Felek). || *Şuralarda*, şu taraflarda, şu civarda. || *Şuraya buraya*, birçok yere, rasgele yere: *Şuraya buraya bir zaman gittik geldik* (Kemal Tahir). [M]

ŞÛRA i. (ar. *şûrâ*). Bir konuyu konuşup tartışmak amacıyle yapılan toplantı, toplanma. || Bu toplantının yapıldığı yer, meclis.

— Din. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halife seçimi için ileri sürülen kurallardan biri. || Halife olacak kimseyi seçmeğe yetkili kurul. (İslâm dinine göre halife seçme yetkisi ve yeteneği olan kimseler toplanarak şûrayı meydana getirirdi. Şûraya katılan yetkililer halifeyi seçerdi. Ancak bu görüş halife seçiminde çıkan anlaşmazlıkları gidermeğe yetmedi. Özellikle Ali'yi tutanlar bu görüşe katılmadı.)

— Tar. *Şûrayı Saltanat*. Bk. SALTANAT *şûrası*. (M)

ŞURAB i. (fars. *şûr*, tuzlu ve *âb*, su'dan *şûr-âb*). *Esk.* Tuzlu, acı su. || *Mec.* Gözyaşı. (M)

ŞURACIK i. (*şura*'dan *şura-cık*). Yakında bulunan belirli bir yeri göstermek için söylenir: *Bak şuracığa kadar geldiler* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

ŞURALI sıf. (*şura*'dan *şura-lı*). Şu yerin halkından olan, şu yörede oturanlardan: *Şuralı olduğu söyleniyor.* || *Şuralı buralı*, çeşitli yerlerden olan: *Onu, şuralı buralı birçok insanla tanıştırdılar.* (M)

ŞURASI i. (*şura*'dan *şura-sı*). Şu yer: *Bir iki ay sonra şurası oyuk, burası çökük veya sarkık Ankara'ya döndü* (F. R. Atay). *Şurası onun en beğendiği yerdir.* || Şu önemli nokta, husus: *Şurasını söylemeden geçmemek gerekir. Şurasını unutmamalı.* (M)

ŞURAT çoğl. i. (ar. *şurṭa*, önde gidip düşmanla savaşan asker'den *şuraṭ*). Din. Haricîlerin bir koluna verilen ad.

— ANSİKL. Din. Dünyayı âhiret uğruna hiçe sayan, ölünceye kadar düşmanla savaşmayı göze alan kimselere VII. yy. ortalarından sonra *şurat* denmeğe başlandı. Nuheyle savaşında, Ali bin Ebu Talib'e karşı çıkan bu aşırı haricîlerin çoğu öldürüldü. Bunlar daha çok Arapların Rabia kabilesindendi. Aynı deyim bazı haricî fıkıhçılar için de kullanıldı. Şurat adı verilen topluluklar, bugün Filipin adalarında yaşayan müslümanlar arasında da vardır. (M)

Şûrayı Devlet, 1868'de idarî yargı ve danışma organı olarak kurulan ve bugünkü Danıştay'ın ilk şekli olan kurul. Bk. DANIŞTAY. (M)

ŞURE i. ve sıf. (fars. *şûrîden*, karıştırmak'tan *şûre*). *Esk.* Çorak, verimsiz (toprak). || Tuzlu (şey). || Güherçile. || *Şure-ger*, güherçile yapan. || *Şure-zar*, çorak yer. (M)

ŞURÎ i. (fars. *şûrî*). Mus. Türk musikisinde birleşik makamlardan biri. (Kantemiroğlu'nun *Saz Semaisi* bu makama örnek olarak gösterilebilir.) [M]

ŞURİDE sıf. (fars. *şûrîden*, karmakarışık olmak, çıldırmak'tan *şûrîde*). *Esk.* Karmakarışık duruma gelmiş, perişan: *Ey keman ebrusuna peyveste kurban olduğum / Zülf-i şuriden gamındandır perişan olduğum* (Ahmed Paşa). || Aşktan aklını kaçırmış, ümitsiz âşık: *Öyle şuride serim geçse hayalin dilden / Dolaşur payına sad bend-i belâyayı cünan* (Leskofçalı Galib). || *Şuride-baht*, kötü şanslı, talihsiz. || *Şuride-dil*, gönlü aşktan perişan: *Gel ey şuride-dil sevda demidir / Havalar mutedil sahra demidir* (Lamiî). || *Şuride-hal*, hali perişan olan. || *Şuride-hatır*, aklı karışmış olan.

◆ **Şuridegî** i. *Esk.* Karışıklık. || Aşktan aklını kaçırma. (M)

ŞURİSTAN i. (fars. *şûr*, tuzlu ve *-istân*'dan *şûr-istân*). *Esk.* Tuzlu yer, çorak yer. (M)

ŞURİŞ i. (fars. *şûriş*). *Esk.* Kargaşalık, karışıklık, ayaklanma: *Viranşehir havalisinde alevlenen şuriş ateşleri bütün memleketi yakıyor* (Atatürk). *Olurdu sahne-i hesti fezayı asayiş / Ne şuriş anda bulurdu zemin ne alayiş* (Abdülhak Hâmid).

◆ **Şurişgâh** i. *Esk.* Kargaşalık, karışıklık yeri. (M)

ŞURRAH çoğl. i. (ar. *şâriḥ*'ten *şurrâḥ*). *Esk.* Şerh edenler, edebî eserlere şerh yazanlar. (M)

ŞURTA i. (ar. *şurṭa*). *Esk.* Önde savaşan asker, çarkacı askeri. || Yelkene uygun rüzgâr: *Olcak şurta-i tevfik vezan sahilden* (Şinasi). || *Sahib-i şurta*, inzibat memuru.

— ANSİKL. Tar. *Şurta*, önceleri «bir eyalet veya şehrin din ve dünya işlerini düzenleyen vali» anlamında kullanıldı. Abbasîler devrinde genel düzeni sağlayan kimselere de bu ad verildi. Endülüs Emevîlerinde, Magrip ve Mısır Fatımîlerinde şurtanın, bir suçluyu elinde ispat belgesi olmadan da yakalamak ve cezalandırmak yetkisi vardı. Endülüs'te *büyük şurta* (eş şurtal kübra) ile *küçük şurta*'nın (eş şurtal suğra) görevleri ayrıydı. Küçük şurta, yalnız halk tabakasıyle uğraşır, büyük şurta da yüksek görevlerde bulunanların işledikleri suçları cezalandırırdı. (LM)

ŞURUP veya **ŞURUB** i. (ar. *şurb*, içmek'ten *şurûb*). İçinde bol şeker bulunan sıvı.

— Eczc. Eczanede hazırlanan ve kahve kaşığı ile aralıklı olarak içilen şekerli sıvı ilâç. Bk. ANSİKL.

— Mutf. Şekerle kaynatılarak hazırlanan meyve özsuyu.

— Sanay. Bk. ANSİKL.

— Şekercilik. Şeker fabrikalarındaki konsantre şeker pancarı suyu.

— ANSİKL. Eczc. *Şurup*'lar (sıvı sakaroleler), içinde yüksek miktarda şeker bulunan koyu sıvı kıvamda ilâçlardır; şeker, şurubun bozulmadan saklanmasını sağlar. Şurupların hazırlanmasında kullanılan şeker, şeker pancarından veya şekerkamışından elde edilen beyaz şeker, yani sakarozdur. Basit şurup, derişik bir şeker çözeltisidir, yoğunluğu 1,32'dir. Yumuşatıcı olarak veya bazı ilâçların hazırlanmasında kullanılır (kodein, eter, ferro iyodür, klor v.b. şurupları).

İçinde yağlı emülsiyon bulunan şuruplara *lauk* denir. Basit bir şurupta en başta etkili bir madde (madenî veya organik bir tuz, bir alkaloit, bir hulâsa, bir tentür v.b.), sonra eritici rol oynayan bir sıvı (damıtılmış âdi veya ilâçlı su, herhangi bir eriyik, kaynamış su v.b.), ayrıca koku ve lezzet verici aromatik bir madde (portakal çiçeği, tolü, nane, baldırıkara v.b.) bulunur. Çözünmeyen ilâçlar için (kermes, terpen v.b.) kitreli şurup ve lauk şeklinden istifade edilir. Kodekste birtakım şuruplar kayıtlıdır: *kuvvet şurubu* (tarçın tentürü, porta-

Foto. LAROUSSE

kal kabuğu şurubu v.b.) kuvvet verici ve uyarıcıdır; kusmayı önleyen *Rivier iksiri* iki ayrı şişe halinde verilir (nu. 1 kalevî şurup [sodyum bikarbonat, şeker şerbeti, damıtılmış su]; hastaya önce kalevî şuruptan bir kaşık içirilir, sonra asit şuruptan bir kaşık verilir, bu şekilde köpürme mide içinde meydana gelir); *Todd şurubu* (tarçın tentürü, 60 derecelik alkol, basit şerbet ve damıtılmış su) uyarıcıdır.

— Sanay. Şuruplar sıcak veya soğuk yapılabilir, iki türlüdür: *basit şurup* ve *bileşik şurup.* Kaynatılan şurupların derecesi Baume şurupölçerinde ölçülür: yazın, basit şurup için 30°B, bileşik şuruplar için 32°B; kışın, basit şuruplar için 29°B, bileşik şuruplar için 30°B olmalıdır; soğutuldukların da her birinin 4°B daha fazla olması gerekir.

Şurup yapımında, arıtılmış beyaz kesme veya toz şeker kullanılır; ayrıca bu şekerlerden birine glikoz da katılabilir. Şeker şurubu 30 ile 40°B'lik yoğun bir şeker çözeltisidir; bileşiminde yüzde 55-75 şeker bulunur. Pancardan veya şekerkamışından şeker yapılırken *ham şurup* denen bir ara ürün hazırlanır. Şeker rafinerilerinde beyaz şeker elde etmek için yeşil şuruplar işlenir. Şeker kullanan sanayiler için, glikoz şurupları ve evirtilmiş şeker şurupları satılır. (LM)

ŞURUPPAK. Coğ. Bk. FARA.

Şusonci, Hirazumi'de (Japonya), Tenday tarikatının tapınağı; kondo*su XII. yy. başlarında, Mutsu'da, Fucivara'larla akraba olduğunu öne süren bir klanın mozolesiydi; bu alçak bina sedef ve altın işlemeli lakeyle süslenmişti. (L)

ŞUŞA, S.S.C.B.'de (Azerbaycan) şehir, Kur yakınında. Karabağ hanlığının eski merkezi. (L)

ŞUŞAN. Bk. SUZAN.

ŞUŞE i. (fars. *şûşe*). *Esk.* Altın, gümüş v.b. külçesi. || Kum yığını. || Mezar taşı. (M)

ŞUT veya **ŞÜT** i. (ing. *shoot,* atış'tan). Futbolda topu kaleye sokmak için yapılan kuvvetli ve isabetli vuruş.

— DEY. *Şut* (veya *şüt*) *çekmek,* (kaleye doğru) topa ayakla vurmak. (ML)

Şut, bir rus masalı üstüne bale, 6 tablo; müzik: Prokofiev; koreografi: Slavinskiy ve Laryonov. İlk temsil Diaghilev'in Rus Bale topluluğu tarafından Paris, Gaîté-Lyrique tiyatrosunda verildi (1921). Diaghilev, tiyatro estetiğini belli bir romantizmin ve rus folklorunun etkilerinden kurtararak, daha ince bir avrupa esteteğine yaklaştırmak istiyordu; *Şut* bu devrenin özelliğidir. Konu tipik bir rus hikâyesidir. Şakacı Şut karısıyle anlaşarak kendisi gibi şakacı arkadaşlarının gözü önünde karısını yalancıktan öldürür, sonra sihirli bir kırbaçla diriltir. Arkadaşları şaşırır, kırbacı satın alırlar, amaçları kırbacın gücünü, diriltmek niyetiyle öldürdükleri karılarında denemektir. Oysa beklenen mucize olmaz. Şut'un kapısına dayanırlar. Şut korkusundan karısının kılığına girer, işlerin çatallaştığını gören karısı da ortadan kaybolur. (L)

ŞU-TEH. Bk. ÇU-TEH.

ŞUTÖR i. (ing. *to shoot,* atmak'tan *shootter*). Spor. Futbolda topa sert ve anî bir ayak darbesiyle vuran (şut atan) oyuncu. (Genellikle şutu kuvvetli ve golcü futbolcular için kullanılır.) [M]

ŞUTRUK NAHUNTE I, Elam kralı (M.Ö. XII. yy.). Babil'i zaptetti, Kral Zababaşum -iddin'e meydan okudu ve onu öldürdü, pek çok dikilitaşı ve heykeli beraberinde götürdü. Sus'ta bulunan bu eserlerin çoğu Louvre müzesindedir (Akkad kralı Sargon'un ve Naram Sin'in dikilitaşları, Maniştusu'nun dikilitaşı, Hammurabi kanunu). [L]

ŞUTRUK NAHUNTE II, Elam kralı (M. Ö. 717-700). Amcası Huban Nugaş'tan sonra tahta çıktı. Babil'in müttefikiydi. Sargon II'ye karşı Mèrodach Baladan'ı destekledi ve kaçmak zorunda kaldığı zaman Elam'da barındırdı. Bir ihtilâlle devrilince, dayısı Halluşu-İnşuşinak tarafından hapsettirildi. (L)

ŞUUB çoğl. i. (ar. *şaᶜb*'dan *şuᶜûb*). *Esk.* Halklar, topluluklar, cemaatler. || Kızılde-niz'den çıkarılan bir çeşit dallı budaklı taşlar. (M)

ŞUUBİYE i. (ar. *şaᶜb*'dan *şuᶜûb* > *şuᶜûbiyye*). Tar. Abbasîler devrinde, imparatorluk içindeki arap baskısına karşı çıkan ve Arapları küçümseyen siyasî bir akım.

— ANSİKL. Daha çok Emevîler zamanında başlayan arap üstünlüğü, Müslümanlığı benimseyen öteki milletler arasında bir milliyetçilik akımının doğmasına yol açtı. Abbasîler döneminde Müslümanlığı kabul eden milletlere karşı halifelerin gösterdiği yakınlık, bu akımı güçlendirdi. Horasanlılara dayanarak halife olan Memun devrinde, milliyetçilik akımı, *şuubiye* adıyle ortaya çıktı ve siyasî hayatta etkisini göstermeğe başladı. Şuubîler (bu akımı benimseyenler) Araplara karşı kendi gelenek ve göreneklerini, medeniyetlerini ve ırklarını açıkça savunmağa başladılar. Bu yüzden, zaman zaman çatışmalar oldu. (M)

ŞUUN çoğl. i. Bk. ŞÜUN.

ŞUUR i. (ar. *şiᶜr*'den *şuᶜûr*). *Esk.* Kişinin kendi varlığı ve davranışlarının farkına varma duyusu: *İnsanın varlık şeklini tayin eden şuuru değil, bilâkis şuurunu tayin eden sosyal varlığıdır* (P. Safa). *Yeni.* Bilinç. || Anlayış, kavrayış, akıl: *O zaman şuurumun yerinde olduğunu anladı, yanıma yaklaştı* (R.H. Karay).

— Psikanaliz. Freud'un ikinci teorisine göre şuurdışı sadece *bu*'nun değil, *ben*'in ve *üstben*'in de bazı psişik muhtevasına verilen ad. (Şuurdışı yapı ve sürecinin özelliği, zaman ve mekân kategorileri gibi ortak bilgi yapılarına sahip olmayışıdır; ama bu yapı ve süreç her türlü örgütlenmeden yoksun değildir. Burada işlemekte olan mekanizmalar yer değiştirme ve birikmedir. Şuurdışı, itimler ve içgüdüler gibi doğuştan gelme muhteva ile, içe itilen istekler gibi sonradan kazanılma istekler içeriğinden meydana gelir. Bk. BİLİNÇDIŞI.)

— Psikol. Bk. BİLİNÇ. || *Şuur alanı,* kişinin, belli bir andaki şuur muhtevası; bunun dışında kalana *şuurdışı* (bilinçdışı) veya *şuuraltı* (bilinçaltı) denir. || *Şuur öncesi,* kolayca şuurlu hale gelebilen, sonra tekrar kolayca şuuraltına kaçan süreçler. || Freud'un ilk ruhsal aygıt nazarîyesinde, boşalmayı önleme veya geciktirme görevi yapan aygıt. (M)

ŞUURALTI bls. i. Bk. BİLİNÇALTI.

ŞUURDIŞI bls. i. Bk. BİLİNÇDIŞI.

ŞUURLU sıf. (*şuur*'dan *şuur-lu*). Bilinçli: *Millî harsımızın şuurlu bir hale gelip yükselmesi ne gibi teşkilâtlara muhtaçtır?* (Ziya Gökalp).

— Huk. *Şuurlu taksir* veya *şuurlu ihmal,* failin, sonucu tahmin ve tasavvur etmesine rağmen, onu istememesi halinde söz konusu olan kusur.

— ANSİKL. Huk. *Şuurlu taksir* kavramı üstünde büyük tartışmalar vardır. Modern kanunlarda taksire yer verilmekle birlikte şuurlu taksir konusunda bir hüküm yoktur. Şuurlu taksir, belirli olmayan kaste yaklaşan, fakat ondan ayrılan bir kusurluluk biçimi olarak da dikkati çeker. Kastin varlığı halinde sonucun fail tarafından yalnızca tahmin edilmesi yeterli değildir; irade unsurunun da gerçekleşmesi, yani sonucun istenmesi gereklidir. Bu bakımdan şuurlu taksir, belirli olmayan kasttan ayrılan bir kavramdır. Çünkü şuurlu taksirde, failin, sonucu istemesi söz konusu olamaz; kalabalık bir saatte, bir anacaddede, failin arabasını normalin çok üstünde bir hızla sürmesi gibi. Bu durumda fail her an önüne çıkabilecek bir kimseye çarpabileceğini tahmin edebilir; fakat bunu istemez. Fail bu sonucu da istemiş olursa, onu bu durumda şuurlu taksirden değil, kasıttan dolayı sorumlu tutmak gerekir. (M)

ŞUURSUZ sıf. (*şuur*'dan *şuur-suz*). Bilinçsiz: *Kenan şuursuz bir cevap verdi: — Hiç...* (Ömer Seyfeddin). *Bir darağacı önünde gibi şuursuz, dilsiz, külçe halindeydim* (R. H. Karay). *Porsuk çayının akışı gibi şuursuz, faydasız ve hazin bir gidiş* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Huk. *Şuursuz ihmal,* bir haksız fiil veya suç işleyen kimsenin fiilinin hukuka aykırı sonuç doğuracağını önceden tahmin edememesi.

— ANSİKL. Huk. *Şuursuz ihmal*'de kişi, hukuka aykırı durumu önceden tahmin edememekle birlikte, durumun gerekli kıldığı dikkat ve özeni göstermiş olsaydı, ortaya çıkacak hukuka aykırı sonucu görebilecekti. Bu durumda ihmal, şuurlu ihmalden farklı olarak sonucu ortadan kaldırmak için gerekli tedbirleri almamak değildir; hukuka aykırı sonucu görebilmek için gerekli özeni göstermektir. Meselâ, pencereden bir şey sokağa atan kimsenin ihmali, şuursuz ihmaldir.

◆ **Şuursuzluk** i. *Esk.* Bilinçsiz olma hali, bilinçsizlik: *Issızlığın ve başıboşluğun bana verdiği bu şuursuzluğa yakın uyuşukluğun içine dala dala kendimden geçer giderim...* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

ŞUVALOV, rus ailesi, en önemli kişileri: — PYOTR İVANOVİÇ (öl. 1762), becerikli, fakat tasasız bir devlet adamıydı. Yelizaveta devrinde Rusya'nın iç yönetimine büyük ölçüde katkıda bulundu ve iktisadî hayatın canlanmasında payı oldu. Bir havan topu icat etti; bu topa onun adı verildi; — İVAN İVANOVİÇ (1737-1797), öncekinin kardeşi. Mihail Lomonosov'a yardım etti, 1755'te Moskova üniversitesinin kuruluşuna katıldı. Petersburg'da Güzel Sanatlar akademisini kurdu (1757) ve Rusya'ya Lagrenée ve Claude le Lorrain gibi ünlü ressamları getirtti; — ANDREY, Pyotr'un oğlu (Andrey Petroviç) [1743-1789], İmparatorluk konseyi üyesiydi. Madame du Deffand'ın salonuna devam etti ve filozoflarla yakınlık kurdu. Voltaire'e mal edilen *Epître à Ninon*'un (Ninon'a Mektup) yazarıdır; — ANDREY PETROVİÇ (1817-1876), çar Aleksandr II'nin güvendiği kişilerdendi. Toprak kölelerine hürriyet tanınmasına yardımcı oldu; — PAVEL ANDREYEVİÇ (1830 - Yalta 1908), Pyotr Andreyeviç'in kardeşi, Berlin büyükelçisi (1885) ve Varşova genel valisi (1895) oldu. (L)

ŞUVALOV (Pyotr Andreyeviç), rus diplomatı (Petersburg 1827 - ay.y. 1889). Orduya girdi, 30 yaşında generalliğe yükseldi. 1862'de İçişleri bakanlığında bir dairenin başına getirildi. Baltık eyaletleri valisi (1864 - 1866), Gizli İstihbarat servisi başkanı (1866) oldu. 1873'te özel elçilik göreviyle Londra'ya gönderildi ve Aleksandr II'nin kızıyle Edinburgh dükünün evlenmesi işini düzenledi. 1878'de Berlin kongresinde temsilciydi. İngiltere'deki elçiliği sırasında, Türk - Rus savaşı patlak verdikten sonra, İngiltere ile Rusya arasındaki dostça ilişkilerin bozulmamasında önemli bir rol oynadı. Şuvalov'a tanınan ayrıcalıklardan rahatsız olan prens Gorçakov onu Londra'dan geri çağırdı. Şuvalov bundan sonra amme hizmetinde çalışmadı. (M)

ŞUY i. (fars. *şûy*). *Esk.* Kadının eşi, koca. || *Şuy-dide,* koca görmüş, evlenmiş kadın. (M)

ŞUY i. Bk. ŞU.

—ŞUY sıf. Bk. —ŞU.

Şuy-hu Cuan Kıyısı, Ming hanedanı devrine ait çin halk romanı. Art arda yapılan baskıları sırasında uğradığı değişiklikler yazarlarının kimler olduğunu belirlemeğe imkân vermez. Bu mandarinlerin bozulmuş törelerini anlatan ve iyi rolü haydutlara veren atak bir eserdir. Edebî yönden, öbür Ming romanlarının çoğundan, özellikle *Üç Krallık* hikâyesinden üstündür. (L)

ŞUYSKİY, Romanov ailesinin kolu; XVI. ve XVII. yy.da saray devrimlerinde büyük bir rol oynayan Vladimir hükûmetine dayanır. İvan IV'ün çocukluğu süresince Şuyskiy'lerin etkileri ağır bastı. İvan IV'ten zulüm gördüler, o ölünce devlet yönetimindeki rollerini yeniden ele aldılar. — Vasiliy **Şuyskiy** «Kargaşalıklar Zamanı»ndan yararlanarak 1606-1610 arasında Rusya çarı oldu, gasıp Dimitri'nin düşüşünü sağladıktan sonra 19 mayıs 1606'da iktidara geçti. Moskovalı boyarların elinde oyuncak olan Şuyskiy, bunalım içindeki Rusya'nın parçalanmasını önleyemedi. Bu bunalım, çeşitli unsurlardan meydana geliyordu; kıtlıklardan ve kölelik bağlarının gelişmesinden doğan köylü ayaklanmaları; Dnieper bozkırlarından gelen Kazakların saldırısı; taşralı küçük soyluların Moskova soylu sınıfına karşı beslediği düşmanlık; nihayet Polonya akınları. Topraksız çar Şuyskiy'in gücü az sonra Moskova kapılarında yok ol-

du. Polonya ordusu, Moskova yakınlarında Tuşino'da, rus orta sınıfından insanları çevresinde toplamayı başaran (haziran 1607), ikinci sahte Dimitri (Haydut) adlı bir gasıbı destekledi. Moskova boyarları Vasiliy Şuyskiy'i 19 haziran 1610'da tahttan indirdiler. (L)

ŞÜBBAN çoğl. i. (ar. *şübb*, genç'ten *şübbān*). *Esk.* Gençler, delikanlılar: *Şübban-ı hevesnüma-yı tanzim / Etsin bu kitabı levh-i talim* (Ziya Paşa). || *Şübban-ı vatan*, vatan gençleri. (M)

ŞÜBEH çoğl. i. (ar. *şübhe*'den *şübeh*). *Esk.* Şüpheler.

ŞÜBHE i. Bk. ŞÜPHE.

ŞÜCA sıf. (ar. *şecāʿat*, yiğitlik'ten *şücāʿ*). *Esk.* Yiğit, cesur. || I. Bir çeşit yılan.

— Astron. *Esk.* Bir yıldız kümesi. *Eşanl.* HYDRA. (M)

ŞÜCA, Hindistan'da gurkanlı hükümdarı Şah Cihan'ın oğlu (XVII. yy.). Babasının sağlığında Bengal valiliği yaptı. Şah Cihan 1657'de hastalanınca, öteki oğlu Dara Şükûh'u veliaht yaptı. Bunun üzerine baş kaldıran Şüca kendini hükümdar ilân etti; fakat kardeşi Dara'nın gönderdiği orduya yenildi (1658). Bu olaylar sırasında Şah Cihan'ın üçüncü oğlu Evrengzib (Âlemgir I), babasını tahttan indirdi ve hükümdar oldu (1658). Âlemgir I, hükümdarlığının ilk yıllarında Şüca'yı Bengal valiliğinde bıraktıysa da Şüca, onun Dara Şükûh ile olan mücadelesinden yararlanarak topraklarını genişletmeğe başladı ve Âlemgir'e karşı düşmanca bir tavır takındı. Bu durumda Âlemgir Şüca üstüne bir ordu gönderdi ve onu Hecve'de yendi. Şüca bir süre daha savaşa devam ettiyse de bir başarı kazanamadı ve Arakan'a çekilerek izini kaybettirdi. (M)

ŞÜCAEDDİN İLYAS BEY. Bk. MENTEŞEOĞULLARI.

ŞÜCAEDDİN SÜLEYMAN PAŞA. Bk. SÜLEYMAN PAŞA (Şücaeddin).

ŞÜCAN çoğl. i. (ar. *şecīʿ*, yürekli'den *şücʿān*). *Esk.* Yürekliler, cesaretliler, yiğitler: *Talha İlm-i Ubeydullah dahi şücan-ı İslâmdan idi* (Cevdet Paşa). [M]

ŞÜCAÜDDİN İLYAS RUMÎ Dimetokalı, türk bilgini (öl. İstanbul 1504). Edirne'de müderrislik yaptı. Emekli olunca İstanbul'a yerleşti. Seyid Şerif Cürcanî'nin eserlerine şerh yazdı. Eseri: *Haşiye Alâ Haşiyetü'l-Hayâlî* (Hayâlînin Ekine Ek). [M]

ŞÜCAÜDDİN İNANÇ BEY, Denizli ve Ladik'te Germiyanoğullarına bağlı İnançoğullarının beyi (XIV. yy.). Germiyanoğullarından Ali Beyin oğlu. Sahibataoğullarından Germiyanoğlu Yakub I tarafından, Denizli ve Ladik dolaylarının yönetimiyle görevlendirildi. (M)

ŞÜCAÜDDİN ORHAN BEY. Bk. MENTEŞEOĞULLARI.

ŞÜCEA çoğl. i. (ar. *şecīʿ*, yürekli'den *şüceʿā*). *Esk.* Yürekliler, cesaretliler, yiğitler. (M)

ŞÜCUN çoğl. i. (ar. *şecen*, dal, budak'tan *şücūn*). *Esk.* Dallar, budaklar. || *Zû-şücun*, dallı budaklı. *Mec.* Karışık. (M)

ŞÜD i. (fars. *şüden*, gitmek, olmak'tan *şüd*). *Esk.* Hareket, gidiş, gitme. || *Mec.* Öldü. || *Âmed ü şüd.* Bk. ÂMED. (M)

ŞÜDE sıf. (fars. *şüden*, gitmek, olmak'tan *şüde*). *Esk.* Giden, gitmiş. || *Mec.* Ölmüş.

◆ **Şüdegân** çoğl. i. *Esk.* Gidenler, geçmişler. (M)

ŞÜF'A veya **ŞUF'A** i. (ar. *şefaʿat*'ten *şufʿa*). *Esk.* Satın alınmış bir malı, sahibine mal olduğu fiyata satın alma.

— Huk. *Şüf'a hakkı*, üçüncü kişiye satılan bir şeyi, öncelikle satın alma yetkisini veren hak. (Bk. ANSİKL.) || *Kanunî şüf'a hakkı*, müşterek mülkiyette, paydaşlardan birinin payını satması halinde, öteki paydaşların öncelikle satın alma yetkisi. (Bk. ANSİKL.) || *Sözleşmeden doğan şüf'a hakkı*, bir kimseye sözleşmeyle tanınan öncelikle satın alma yetkisi. Bk.ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Şüf'a hakkı*, bir kimseye bir menkul veya gayrımenkulün satılması halinde öncelikle satın alma yetkisini veren bir yenilik doğuran haktır. Şüf'a hakkına yol açan temel ilişki ya kanundan veya sözleşmeden doğar. Kanundan doğan şüf'a hakkı, müşterek mülkiyette söz konusudur. Kat mülkiyetinde şüf'a hakkı, özel olarak düzenlenmiştir. Bk. KAT *mülkiyeti*.

● *Kanunî şüf'a hakkı*, sadece müşterek mülkiyette söz konusudur. İştirak halinde mülkiyette paydaşın, payını satma yetkisi olmadığı için, şüf'a hakkı da söz konusu olamaz. Şüf'a hakkı, mülkiyetin kanunî sınırlamalarından biridir. Bu hakkın tanınmasının iki amacı vardır: 1. paydaşların arasına yabancı kimselerin girmesini engellemek; 2. müşterek mülkiyetten ferdî mülkiyete geçişi çabuklaştırmak. Kanunî şüf'a hakkı, eşyaya bağlı bir haktır. Paydaş, şüf'a hakkının sahibidir. Mülkiyetin kanunî sınırlamalarından biri olduğu için bu hakkın tapu kütüğüne tescil veya şerh edilmesi gerekli değildir. Payı devralan kimsenin borcu da, eşyaya bağlı bir borçtur. Çünkü bu borcun doğması için, gayrımenkulde pay kazanma gereklidir. Kanunî şüf'a hakkı, sözleşmeden doğan şüf'a hakkından farklı olarak sadece gayrımenkullerde söz konusudur. Paydaşlardan birinin şüf'a hakkını kullanabilmesi için, başka bir paydaşın, payını bir üçüncü kişiye satması gerekir. Paydaşlardan birine satımın yapılması halinde, öteki paydaşların şüf'a hakkı yoktur. Kat Mülkiyeti kanunu, paydaşlardan birinin kendisine ait olan katı üçüncü bir kişiye satması halinde, öteki paydaşların şüf'a hakkını kullanmasını yasaklar. Ancak, bağımsız bölmelerden biri üstünde müşterek mülkiyet varsa ve o bağımsız bölümün paydaşlarından biri, kendi payını satarsa, öteki paydaşlar, şüf'a haklarını kullanabilirler. Şüf'a hakkı birden fazla paydaş tarafından da aynı zamanda kullanılabilir. Bu durumda Yargıtaya göre, paydaşlar, şüf'a hakkını kullandıkları pay üstünde, payları oranında değil de, eşit oranda malik olurlar. Şüf'a hakkının kullanılmasına rağmen, şüf'a borçlusu, mülkiyeti devir borcunu yerine getirmeyecek olursa ona karşı Medenî kanunun 642. md.sine dayanılarak dava açılır. Şüf'a hakkı mülkiyetin kanunî sınırlamalarından biri olduğu için, bundan feragatin resmî şekilde yapılarak, tapu siciline tescil edilmesi gerekir. Bunun aksine, şüf'a hakkını bütünüyle ortadan kaldırmadan sadece belirli bir satışta kullanılmayacağının açıklanması herhangi bir şekle bağlı değildir. Ancak, Yargıtaya göre bu şekildeki, kullanmadan feragatler, ispat yönünden yazılı şekle bağlıdır.

● *Sözleşmeden doğan şüf'a hakkı.* Bu şüf'a hakkı, bir sözleşmeyle üçüncü kişilere bir menkul veya gayrımenkulün satılması halinde tercihen satın alma hakkı verir. Bu hak, belirtildiği gibi, genellikle bir sözleşmeden doğduğu halde, meselâ bir ölüme bağlı tasarruf gibi tek taraflı bir işlemden de doğabilir. Şüf'a hakkı, hak sahibi tarafından, malın satılması halinde, malike karşı kullanılır. Satıcı, şeyi satmakla birlikte daha mülkiyeti devretmemişse, şüf'a hakkı ona karşı; aksine, hem satım işlemini yapmış, hem de mülkiyeti devretmişse, şüf'a hakkı malik olan üçüncü kişiye karşı kullanılır. Vefa*, iştira* gibi hakların kurulması, resmî şekle bağlı tutulurken, şüf'a hakkında âdi yazılı şekille yetinilmesinin sebebi, bu hakkın genellikle kira sözleşmeleriyle birlikte yapılmasından ileri gelir. Şüf'a sözleşmesinde hakkın kullanılması şartlarıyle hak sahibinin ödemesi gereken bedelin gösterilmesi gerekli değildir. Bedel ve kullanma şartları sözleşmede gösterilmişse, hak sahibi hakkını bu şartlar altında kullanabilir. Şüf'a hakkının kullanılabilmesi için malikin, şeyi üçüncü kişiye satması gereklidir. İhtiyarî açık arttırma halinde de şüf'a hakkı kullanılabilir. Buna karşılık satım dışında kalan, mülkiyeti devre ilişkin öteki sözleşmelerde şüf'a hakkı kullanılamaz; bağışlama, ölünceye kadar bakma sözleşmesinin karşı edimi veya bir borcun yerine getirilmesi için mülkiyetin devredilmesi (datio in solutum) halinde olduğu gibi. Yenilik doğuran bir hak olan şüf'a hakkı, bir taraflı yöneltilmesi gerekli bir irade beyanıyle kullanılır. Bu beyan, bir şekle bağlı değildir ve şüf'a hakkının kullanılmış sayılması için de dava açılması gerekmez. İrade beyanı, şüf'a borçlusuna vardığı anda hüküm doğurur ve bu tek taraflı irade beyanıyle, satım ilişkisi kurulmuş olur. Borçlu, mülkiyete devir borcunu yerine getirmeyecek olursa, şüf'a hakkı sahibi 642. maddeye dayanarak dava açar ve mülkiyet, hâkimin kararıyle, tescili gerektirmeden alıcıya geçer. Ancak hâkimin, mülkiyetin geçmesine karaı vermesi için, bedelin depo edilmiş olması gerekir. Şüf'a hakkı bir gayrımenkule ilişkinse, satıcı, satım sözleşmesini yapınca bunu şüf'a hakkı sahibine bildirmesi gerekir. Böylece şüf'a hakkı, satın alan üçüncü kişilere karşı da ileri sürülebilir ve üçüncü kişi de mülkiyeti devir zorunluluğu altına girer. Bu şerh sonucu, şüf'a hakkı, eşyaya bağlı bir borç niteliğini kazanır. Şerhin süresi, taraflarca kararlaştırılır. Taraflar süre hakkında bir şey belirtmemişlerse, o zaman şerhin süresi on yıldır ve bu on yılın geçmesiyle şerh, etkisini kaybeder. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, on yılın geçmesiyle şüf'a hakkının sona ermemesidir. Sona eren sadece şerhin etkisidir.

Hak, bundan sonra şerhsiz olarak da devam edebilir (bu konu tartışmalıdır). Şüf'a hakkının kullanılması, bir aylık ve on yıllık süreye bağlı tutulmuştur. Bir aylık süre hak düşürücü süredir ve şüf'a hakkı sahibinin satışı öğrenmesinden itibaren işlemeğe başlar. On yıllık sürenin başlangıcı da, şerhin verildiği tarihtir. Bir aylık sürenin başlaması için aranan şart, tapu memuru önünde resmî satım işleminin tamamlandığı anın öğrenilmesidir. Satıcının satımı, şüf'a hakkı sahibine bildirme yükümlülüğü bulunduğu için, bir aylık sürenin başlangıcı, bu ihbarın yapılmasıyle başlar. Ancak satıcı, bu borcunu yerine getirmemişse, o zaman alıcının fiilen öğrendiği an, bir aylık sürenin başlangıcı olur. Satıcının şüf'a hakkını kullanabilmesi için, bu öğrenmenin şerhten itibaren geçecek on yıl içinde gerçekleşmesi gereklidir. On yılın sona ermesinden sonraki öğrenmelerde şüf'a hakkı artık kullanılamaz. (M)

ŞÜFEA çoğl. i. (ar. *şefīʿ*'den *şüfeʿā*). *Esk.* Şefaat edenler, şefaatçiler. (M)

ŞÜFRE i. (ar. *şüfre*). *Esk.* Yassı bıçak. || Kılıç ağzı. || Kirpiğin bittiği yer. (M)

ŞÜHEDA çoğl. i. (ar. *şehīd*'den *şühedā*). *Esk.* Şehitler: *Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra feda / Şüheda fışkıracak toprağı sıksan şüheda* (M. Â. Ersoy). *Meydan-ı muharebede düşüp kalanlar ile mercuh olup ba'dehu vefat eden şühedanın mecmuu on dört nefer olup...* (Cevdet Paşa). [M]

ŞÜHUD i. (ar. *şühūd*). *Esk.* Hazır bulunma ve tanık olma, görme: *Nazar-kamaştığı berkiyle bi-mecal-i şühud / Kalır ayaklarının ta ucunda gaşy-i sücud* (M. Â. Ersoy). || Görünür durumda olma, var olma. || *Âlem-i şühud* (veya *şühud âlemi*), bu dünya. || *Şühud ehli*, tanık olanlar. Mucize olarak her şeyi görebilen kutsal kişiler.

◆ **Şühudî** sıf. *Esk.* Görme, tanık olma ile ilgili.

— Dilbil. *Esk.* *Şühudî mazi* (veya *mazi-i şühudî*). Bk. MAZİ. (M)

ŞÜHUD çoğl. i. (ar. *şāhid*'den *şühūd*). *Esk.* Tanıklar. (M)

ŞÜHUR çoğl. i. (ar. *şehr*, ay'dan *şühūr*). *Esk.* Aylar: *Meşime-i şühurunda ne âfetler getirdiğini* (Cenab Şahabeddin).

— Takvim. *Esk.* *Şühuri selâse*, Hicrî takvimde birbirini izleyen recep, şaban, ramazan ayları. (*Üç aylar* da denir.)

— ANSİKL. Takvim. *Esk.* Müslümanlar arasında, *şühuri selâse* kutsal sayılır ve bu aylarda oruç tutulur, nafile namazı kılınır, zekât verilir, bazı dinî vecibeler yerine getirilir. Eskiden medrese öğrencileri bu aylarda, Kur'an okuyarak, teravih namazı kıldırarak sağladıkları para ve mallarla öğrenimlerini sürdürürlerdi. (M)

ŞÜKAT çoğl. i. (ar. *şākī*'den *şükāt*). *Esk.* Şikâyetçiler. (M)

ŞÜKR i. Bk. ŞÜKÜR.

ŞÜKRAN i. (ar. *şükr*'den *şükrān*). *Esk.* Teşekkür, memnunluk, gönül borcu: *Olsa olsa şükran duası olacak* (C. S. Tarancı). *Bir zamanlar o kadar revnak bulan bu topraklarla şiirli hatıralar arıyacak ve ona haklı bir şükran borcu ödeyecek* (F. R. Atay). [*Eşanl.* MİNNETTARLIK.] || Kadın ve erkek adı. (M)

ŞÜKRANE i. (ar. *şükr* > *şükrān*'dan *şükrāne*). *Esk.* Memnunluk, iyiliğin değerini bilme alâmeti: *Ve kudüm-i Nebaviye şükrane olarak onu Fahr-i Âlem hazretlerine arz eyledi* (Cevdet Paşa). *Şükrane almak üzere bu insan ü nimete / Tab'ın tenezzül etmiyor edna şu hizmete* (Abdülhak Hâhid). [M]

ŞÜKRANİYET i. (ar. *şükrān*'dan *şükrāniyyet*). *Esk.* Memnunluk. (M)

ŞÜKRAVİZ blş. i. (ar. *şükr* ve fars. *-āviz*'den *şükr-āviz*). Tasav. Tarikat ehlinin başına giydiği taca sarılan parça. (*Risale* de denirdi.) [M]

ŞÜKRETMEK geçl. blş. f. (ar. *şükr* ve türk. *etmek*'ten). Tanrı'ya minnet duygusunu ifade etmek: *Ah! İki dünyada beni Atâ'dan ayırmayan Rabbim! Bilmem, sana nasıl şükredeyim* (Namık Kemal). || Birine karşı minnet duymak, gönülden borçlu olmak: *Biz buna memnun olmalı ve şükretmeliyiz* (H. R. Gürpınar). [M]

ŞÜKRİİ BİTLİSİ, türk yazarı (XVI. yy.). Bitlis'in mahallî beylerindendi. Gençliğinde Herat ve Kîlân'ı dolaşarak, öğrenimini tamamladı. Dulkadır beyi Şahsuvaroğlu Ali Beye kapılandı ve onun teşvikiyle mesnevî tarzında türkçe manzum bir *Selimname** kaleme aldı. Şahsuvaroğlu Ali Beyin öldürülmesi üzerine, onun yerine getirilen Haliloğlu Koçi Beye kapılanan yazar, eserini onun anlattıklarına göre düzelterek yeniden yazdı. *Selimname* (veya *El-Futuhatu's-Selimiye*), Makbul İbrahim Paşanın aracılığıyle Kanunî'ye sunuldu. Kaynaklar, Kanunî'nin Belgrad (1521) ve Rodos (1522) seferlerine Şükrîi Bitlisî'nin de katıldığını bildirir. *Selimname*'yi, 1620'de çerkezler kâtibi Yusuf nesre çevirdi ve bazı beyitlerini de değiştirdi. Azmizade Mustafa (öl. 1622) ve 1627'de Cevrî, Bitlisî'nin *Selimname*'sini yeniden yazdı. (M)

ŞÜKRULLAH, türk yazarı, tarihçisi (?, 1388 - ?, 1464'ten sonra). 1409'da osmanlı sarayı hizmetine girdi. Murad II'nin büyük güvenini kazandı; önemli siyasî olaylarda elçilik görevinde bulundu: Karamanoğlu İbrahim Beye, Karakoyunlular beyi Cihanşah'a gönderildi. Murad II'nin isteği üzerine musiki eserleri yazdı. *Behcetü't-Tevarih* (Tarihlerin Güzelliği) [1459] adlı farsça eserini Mehmed II'nin sadrazamı Mahmud Paşa'ya ithaf etti. Coğrafya, astronomi, etnografya ve dinden de bahseden bu umumî tarih kitabında osmanlılarla ilgili olan bölüm özellikle 1407'den sonraki olaylar için ana kaynak sayılır. Şükrullah, *Menhecü'r-Reşad* (Olgunluk Yolu) [1460], *Camiü'd-Daavat* (Dualar Dergisi) [1464] gibi din kitapları da yazdı. (M)

ŞÜKRÜ BEY, türk maarif nazırı (öl. İzmir 1926). İstanbul Muallim mektebini bitirdi. Çeşitli öğretmenlik ve maarif müdürlüklerinde bulundu. İttihat ve Terakki cemiyetine girdi. İkinci Meşrutiyetin gerçekleşmesi için çalıştı. Siroz mutasarrıflığı ve Dahiliye vekâleti mektupçuluğu yaptı. 1913 - 1918 Yılları arasında maarif nazırıydı. Dârülfünun ve muallim mekteplerinin gelişmesi, kız okullarının açılması ve yararlı kitapların yayımlanması için çalıştı. Atatürk'e karşı düzenlenen İzmir suikastiyle ilgili görülerek idam edildi. (M)

ŞÜKRÜ BEY (Ahmed). Bk. AHMED ŞÜKRÜ BEY *Sağır*.

ŞÜKRÜ BEY (Ali), türk siyaset adamı (İstanbul 1883 - Ankara 1923). Rüştiyeyi bitirdikten sonra (1895), Mektebi Bahriyeye girdi. Burayı bahriye erkânıharbi rütbesiyle bitirdi (1899). Eğitimini İngiltere'de tamamlayarak donanmaya katıldı. Meşrutiyetin ilânından sonra (1908) Donanma Cemiyetinin kurulmasında emeği geçti. Cemiyet hesabına avrupa tezgâhlarına ısmarlanan *Reşitpaşa, Mithatpaşa* vapurlarıyle *Yâdigârı Millet* sınıfından dört torpido muhribini teslim aldı. Balkan savaşı sırasında donanmadan istifa etti (1912). Daha sonra bir basımevi açtı. Donanma cemiyetinin *Donanma* dergisinde denizcilik konusunda birçok makale yayımladı. Kurtuluş savaşına katılmak için Mehmed Âkif ile birlikte Anadolu'ya geçti. Erzurum ve Sıvas kongrelerine katıldı. İlk B.M.M.'ye Trabzon mebusu olarak girdi. İstanbul'daki basımevini Ankara'ya getirterek, *Tan* gazetesini çıkarmağa başladı. Mecliste İkinci grubun sözcülüğünü yaptı. Menni Müskirat kanununun çıkarılmasında önemli rol oynadı. Topal Osman tarafından öldürüldü. Mezarı Trabzon'da Boztepe'dedir. Eseri: *Pusula Hatası ve Tashihi* (1907) [bu eser bugün de Deniz lisesinde ders kitabı olarak okutulmaktadır]. (M)

ŞÜKRÜ BEY Kaptan, türk tarihçisi (İstanbul, ? - ay.y. 1910). Bahriye mektebini bitirdi (1877). Bir süre savaş gemilerinde görev yaptı. Bahriye mektebinde tarih ve devletler hukuku hocalığına getirildi. Tarihi Osmanî encümeni üyeliğinde bulundu. Daha çok denizcilik tarihi üstünde çalıştı. Eserleri: *Esfar-ı Bahriye-yi Osmaniye* (Osmanlı Deniz Savaşları); *Osmanlı Tarihi*; *Bahriyemizin Tarihçesi*; *Hukuk-ı Düvel-i Bahriye* ve *Merasim-i Teşrifat* (Deniz Devletleri Hukuku ve Protokol Törenleri). [M]

ŞÜKRÜ EFENDİ, türk deniz subayı (?, 1858 - ?, 1890). Bahriye mektebini bitirerek subay oldu (1875). Bahriye Fabrikası resimhanesinde görevlendirildi. Bahriye mektebinde matematik, fizik ve kimya dersleri verdi. Torpido yapımını öğrenmek üzere Avrupa'ya staja gitti (1886). Dönüşünde Torpido resimhanesi ve Torpido komisyonu üyeliğine tayin edildi. Yaptığı ilk torpidonun İzmit körfezindeki denemeleri başarılı oldu. İkinci bir torpido üstünde çalışırken rahatsızlanarak öldü. (M)

ŞÜKRÜ NAİLİ PAŞA. Bk. GÖKBERK (Şükrü Naili).

ŞÜKRÜ PAŞA (Ahmet — denir), türk matematikçisi (İstanbul, ?- ay.y. 1914). Harbiyeden erkânıharp yüzbaşısı olarak çıktı (1873). Askerî okullarda öğretmenlik yaptı. Harbiye ders nazırı oldu. Matematik, mimarlık ve topoğrafya konularında çalıştı. Eserleri: *Yollar ve Şimendiferler; Usul-i Keşf-i Mimarî* (Mimarlıkta Yeni Buluşlar Usulü); *Amelî ve Nazarî İlm-i Hesap* (Teorik ve Pratik Hesap Bilimi); *Mimari-i Âlî ve Âdî* (Yüksek Mimarlık ve Basit Mimarlık); *Muhtıra-i Tahdid-i Arazi* (Arazi Sınırlandırma Kılavuzu). [M]

ŞÜKRÜ PAŞA (Mehmed), türk kumandanı (Erzurum 1857 - İstanbul 1915). Mühendishane Harbiyesi topçu şubesini bitirdi (1879). Bir süre Almanya'da eğitim gördü. Türkiye'ye döndükten sonra Mühendishane'de dil ve topçuluk dersleri verdi. Dârüşşafakada matematik okuttu. Tanınmış matematikçi Salih Zeki Bey de onun öğrencileri arasındaydı. Saraya yaver oldu. Genç yaşta paşalığa (1893), Edirne'ye topçu kumandanı tayin edildikten sonra ferik ve birinci ferik rütbelerine yükseldi. İkinci Meşrutiyet öncesi günlerinde müşir oldu. Redif müfettişliği ve Çanakkale kumandanlığı görevlerinde bulundu. Balkan savaşı çıkınca Edirne müstahkem mevki kumandanlığına getirildi. Şehri altı ay savundu. Çıkan açlık yüzünden Edirne düştü ve Şükrü Paşa esir oldu. Bulgar kralı Ferdinand savunmada gösterdiği üstün başarıdan dolayı ona, kılıcını geri verdi. Yüz gün süren esirlikten sonra İstanbul'a döndü. Âyan üyeliğine seçildi. (M)

ŞÜKRÜ PAŞA (Mustafa), türk subayı (öl. İstanbul 1912). Mühendishanei Berrîi Hümayun'dan mezun oldu. Orduda istihkâm subayı olarak çalıştı. Eseri: *Müntehabat-ı Fünun* (Seçilmiş Fenler). [M]

ŞÜKÛFE i. (fars. *şükūfe*). *Esk.* Çiçek. || Meyve ağacının filizi. || Kadın adı. || *Şükûfe-zar*, ağaçları filizlenmiş olan, çiçeklerle dolu bahçe: *Şita geçer bahar olur / Zemin şükûfe-zar olur* (Tevfik Fikret).

— Süs. santl. Mushaflar ve yazma kitapların başlarına çiçek biçiminde yapılan süsleme. (Şükûfe, altın üzerine üstübeçle işlenirdi). || *Şükûfe üslûbu*, bu tür süsleme tarzına verilen ad. (M)

ŞÜKÛFEDAN blş. i. (fars. *şükūfe* ve *-dān*'dan *şükūfe-dān*). G. santl. İçine çiçek konulan sürahi biçimindeki vazo. (Toprak, porselen, çini, cam, çeşitli maden, gümüş ve altından yapılanları vardı.) [M]

ŞÜKÛFE NİHAL, türk şair ve yazarı (İstanbul 1896). Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümünü bitirdi (1919). Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı, 1953'te kendi isteğiyle öğretmenlikten ayrıldı. İlk şiirlerini aruzla yazan Şükûfe Nihal, daha sonra millî edebiyat akımını benimsedi, hece veznine geçti. Şiir kitapları: *Yıldızlar ve Gölgeler* (1919); *Hazan Rüzgârları* (1928); *Gayya* (1930); *Su* (1933); *Şile Yolları* (1935); *Sabah Kuşları* (1943); *Yerden Göğe* (1960). Öteki eserleri: *Tevekkülün Cezası* (hikâyeler, 1928); *Renksiz Istırap* (roman, 1928); *Yakut Kayalar* (roman, 1931); *Çöl Güneşi* (roman, 1933), *Finlandiya* (gezi notları, 1935); *Yalnız Dönüyorum* (roman, 1938); *Domaniç Dağlarının Yolcusu* (roman, 1946); *Çölde Sabah Oluyor* (roman, 1951). [M]

ŞÜKUH i. (fars. *şükūh*). *Esk.* Ululuk, azamet: *Akşam bütün fürug-i şükuhiyle bir cihan* (Tevfik Fikret). [M]

ŞÜKÛK çoğl. i. (ar. *şekk*'ten *şükūk*). *Esk.* Şüpheler: *Bütün şükûk o zaman karşısında devrildi* (Tevfik Fikret). [M]

ŞÜKÜFTE sıf. (fars. *şüküften*, [çiçek] açılmak'tan *şüküfte*). *Esk.* Açılmış (çiçek): *Ey ibtisam ile gûya, şüküfte ruh-i bahar* (Tevfik Fikret).

◆ **Şüküftegî** i. *Esk.* Açılmış olma durumu, açılma: *Bais-i şüküftegî-i gonce-i ikbal olur* (Nergisî). [M]

—ŞÜKÜFTE ek. (fars. *-şüküfte*). *Esk.* Bazı kelimelere «açılmış» anlamıyle eklenerek birleşik biçimler meydana getirir: *Naşüküfte*, açılmamış; *nev-şüküfte*, yeni açılmış. (M)

ŞÜKÜR veya **ŞÜKR** i. (ar. *şükr*). Gördüğü bir iyiliğe karşılık, Tanrı'ya duyduğu minneti dile getirme, memnunluğunu bildirip teşekkür etme: *Ben «Allahıma şükür bizim yerimiz hazır» diye öğünüyorum* (Kemal Tahir).

— ÇEŞ. DEY. *Çok şükür*, «Tanrı'ya şükürler olsun» anlamında kullanılır: *Birinin kayınpederliğinden, çok şükür kurtuldum* (H. R. Gürpınar). *Gözümüz aydın efendim, çok şükür muzafferiz, Çanakkale'yi kurtardık* (N. Araz). || *Şükrünü bilmek*, (bir iyiliğe karşılık) minnettarlık duymak.

— *Esk.* *Şükr-güzar*, şükreden, iyilik bilen. || *Şükr-güzarane*, iyilik bilir kimselere yakışır şekilde. || *Şükr-güzarî*, iyilik bilme, şükretme, iyiliğe karşı minnettarlığını dile getirme.

— Tasav. Bk. ANSİKL. || *Şükr-aviz*. Bk. ŞÜKRAVİZ. (M)

ŞÜMAR i. (fars. *şümār*). *Esk.* Sayı, hesap. || Hesaplama. || Bir hesabı alma veya verme. || Yargılanma, özellikle kıyamet günü hesap verme.

— Dilbil. Bu kelime «sayan» anlamıyle kelimelere eklenerek bileşik kelimeler yapar: *Hatve-şümar*, adım sayan; *lokma-şümar*, lokma sayan; *sitare-şümar*, yıldız sayan. Uykusu gelmeyen v.d. (M)

ŞÜMARENDE sıf. (fars. *şumürden*, saymak'tan *şümārende*). *Esk.* Sayan, sayıcı. (M)

ŞÜMARİDE sıf. (fars. *şumürden*, saymak'tan *şümāride*). *Esk.* Sayılmış, hesaplanmış. (M)

ŞÜMU çoğl. i. (ar. *şemᶜ*'den *şümūᶜ*). *Esk.* Mumlar. (M)

ŞÜMUL i. (ar. *şümūl*). *Esk.* İçine alma, kapsama.

— Mant. *Esk.* Kaplam. (M)

ŞÜMULLENDİRMEK geçl. f. (*şümul*'den *şümul-le-n-dir-mek*). [Bir şeyin] Kapsamını genişleterek genelleştirmek. (M)

ŞÜMULLÜ sıf. (*şümul*'den *şümul-lü*). *Esk.* Kapsamı geniş olan, birçok şeyi etkileyen veya içine alan: *Ancak keyfiyetin esaslı ve şümullü olması cümlemizce şayan-ı arzu olup bu da mehazir-i mesrudenin ref'ine çalışılmakla kabil olacağı maruzdur* (Atatürk). [M]

ŞÜMUS çoğl. i. (ar. *şems*'ten *şümūs*). *Esk.* Güneşler: *Senin yerinde olsaydım, bütün şümus-i garam / Zebun ü biârâm / Döner di piş-i igtirarımda* (Tevfik Fikret). [M]

ŞÜMÜRDE sıf. (fars. *şümürden*, saymak'tan *şümürde*). *Esk.* Sayılmış, hesap edilmiş. (M)

ŞÜPHE veya **ŞÜBHE** i. (ar. *şübhe*). Zihnin birçok düşünce arasında bir tercih yapmakta duraksaması: *Şimdi, kim bilir, hakkımda neler düşüneceksiniz, ne olmayacak şüphelere sahip olacaksınız?* (H. Z. Uşak-

lıgil). || Bir olayın gerçekliği, bir yargının doğruluğu hakkında kesin bir şey bilememe durumu: *Böyle bir zatın, er geç, azlolunacağına şüphe var mıydı?* (Atatürk). *Dünyayı ahlâksızlığın sardığında hiç şüphen olmasın* (Kemal Tahir). || Bir eylemin değerine, haklılığına dair karar verememe hali: *Sanırım ki bu yoldaki iyi niyetim ve hayır dileyen maksadım hiçbir şekilde şüpheyle karşılanmaz* (H. R. Gürpınar). [*Eşanl.* KUŞKU.] || Semavî bir dine inançsızlık duyma. || *Teşm. yol.* Dinî veya felsefî bir konuda karşılaşılan veya ortaya atılan güçlük. || *Şüphe etmek,* bir şeyi onaylayıp onaylamamak veya onun varlığını kabul edip etmemek hakkında kararsızlık geçirmek, duraksamak: *Bu hayalin kendisinden başka bir şey olmadığından şüphe edecekti* (H. Z. Uşaklıgil). *Fakat ertesi sabah sağ salim ayağa kalkacağınıza hiç şüphe etmeyin* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Şüphe bırakmak (bırakmamak),* duraksamaya yol açan bütün ihtimalleri ortadan kaldırmak (kaldırmamak). || *Şüphe götürmek,* şüpheli bir tarafı bulunmak. || *Şüphe kurdu,* insanı çok rahatsız eden şüphe: *Yüreğini şüphe kurdu kemirmek.* || *Şüphe yok (şüphe mi var?* veya *ona ne şüphe?*), «başka türlü olması imkânsız» anlamında onaylama sözü olarak kullanılır. || *Şüpheye düşmek,* şüphelenmek: *Onun davranışlarından şüpheye düşüyorum.* Şüpheli olmak: *Mısır'ı, Turan'ı bırak, Alman'ları Anadolu'dan çıkarabileceğimiz şüpheye düşmüştü* (Kemal Tahir).

— *Esk. Şüphedar,* şüphelenen, şüpheye düşen, işkilli.

— Fels. Kesin bilgi elde etmenin mümkün olduğunu kabul etmeyen filozofların öğretisi. || Kesin bilginin elde edilmesine kadar yargıyı askıda tutmak eylemi (*felsefî şüphe* veya *metotlu şüphe*). [Bk. ANSİKL.]

— Huk. *Esk.* Bir şeyin helâl veya haram olduğu hakkında kesin bir yargıya varılmaması durumu. || *Şüphei akd* veya *şüphei nikâh,* kocanın, tanıksız yapılan nikâhın geçerliği hakkındaki şüphesi. (Şüphei nikâha rağmen eşiyle cinsel ilişkide bulunan kocaya, had cezası yerine tazir cezası uygulanır.) || *Şüphei ibaha,* bir şeyin alınmasının şer'an haram olduğu hakkındaki şüphe. (Şüphei ibaha ile müstemen tarafından bir müslümanın malının veya bir müslüman tarafından müstemenin malının alınması, çalma niteliğinde olduğu halde, bu şüphe yüzünden faile haddi şirket yerine, tazir cezası uygulanır.)

— Psikiyatr. *Şüphe deliliği,* soru niteliğinde saplantıları biraraya getiren nevroz tipi. (Saplantının sıkıntı ve bunalım veren bir şekli olan şüphe deliliği, metafizik veya ahlâk problemlerine [vicdanlılık deliliği] veya sonsuz ve belirsiz doğrulamalara yol açan basit olaylara yönelebilir.)

— ANSİKL. Fels. *Şüphe,* yargının askıda tutulmasıdır. Bir kanıyı destekleyen nedenler, karşıt kanıyı destekleyen nedenlerle eşit değerde olunca veya bize eşit değerde görününce, bu nedenler arasında seçim yapamaz, ortada kalırız, yani şüphe ederiz. Şüphe sürekli (şüphecilerin şüphesi) veya geçici (düşüncenin vardığı geçici bir sonuç veya araştırma aracı) olabilir. Bu son durumda söz konusu olan şüphe, Descartes'ın uyguladığı ve öğütlediği *metotlu şüphe*'dir. Bu iki şüphe arasındaki bellibaşlı farkları Descartes da belirtmiştir. Şüpheciler, şüphe etmek için şüphe ederler; Descartes ise, ancak ve yalnız doğruya varmak için şüphe eder. Şüphecilerin şüphesi bir amaç, Descartes'ınki ise bir araç, yani bütün bilgilerini tartmak ve denemek için kullandığı bir metottur. Descartes, bunu *Metot Üzerine Konuşma*'da şöyle dile getirir: «İlk kural, hiç bir şeyi, bu şeyin apaçıkça doğru olduğunu bilmedikçe doğru olarak kabul etmemek ... ve zihnime, hiç bir şüpheye yol açmayacak şekilde açık ve seçikçe kendini kabul ettiren şeylerden başkasını yargılarıma almamaktı.» (ML)

ŞÜPHECİ sıf. ve i. (*şüphe*'den *şüphe-ci*). Her şeyde şüpheli bir taraf bulan veya gören, her şeyden şüphe eden: *Artık gece, gündüz, yorgunluk veya istirahat yoktu. Titiz ve şüpheci münekkitlere de lüzum yoktu* (Ş. S. Aydemir). *Ona inanmadığını şüpheci bakışlarıyla belli ediyordu.*

— Fels. Septik. (M)

ŞÜPHECİLİK i. (*şüpheci*'den *şüpheci-lik*). Fels. Özellikle metafizikte, olumlu veya olumsuz herhangi bir yargıda bulunmamaya dayanan öğreti. (Bk. ANSİKL.) || Yerleşmiş inançlara bağlanmayı reddeden herhangi bir kimsenin görüşü.

— ANSİKL. Fels. Şüphecilerin ataları çeşitli felsefe öğretilerinin çelişkileri karşısında gerçek ve doğru diye bir şeyin olmadığını ileri sürer (bk. PROTAGORAS ve GORGIAS), dolayısıyle olumluyu da, olumsuzu da fark gözetmeden savunabilen sofistlerdir. Şüpheciler ise yargı vermekten kaçınırlar. *Şüphecilik*'in yaratıcısı Elis'li Pyrrhon'un benimsediği tutum budur. Daha sonra Aenesidemos, Agrippa, Sextus Empiricus bu filozofun kanıtlarını biraraya getirdiler ve gerek duyumcu, gerek akılcı dogmacılığa karşı ileri sürdükleri kendi düşüncelerini de bunlara eklediler.

Modern zamanlarda şüphecilik Montaigne için bir vesile, Pascal ve Huet için hıristiyan inancını, Bayle için serbest düşünceyi destekleyen bir kanıt oldu. Descartes'ın «geçici şüphe»si ile bu şüpheciliğin ilgisi yoktur. Ama Hume'un, basit zihin alışkanlıklarına indirgediği ve bu yüzden fenomenler-üstü meselelerin anlaşılması yönünden bir değer taşımayan akıl ilkeleri üstüne yaptığı araştırmalar şüpheciliğin doğmasına yol açtı. Kant metafiziğinde, «inanç»ı «bilim»in yerine koyarak bu tür şüpheciliğe karşı çıktı.

Şüphecilik öznel'le nesnel'in, bilimle metafiziğin ayırt edilmesinde yararlı olmuştur. (LM)

ŞÜPHELENMEK geçz. f. (*şüphe*'den *şüp-he-le-n-mek*). Şüphe etmek, kuşkulanmak: *Fehamet Hanım, başka bir kadını sevdiğimden şüphelenmişti* (Kemal Tahir). *Bunun bir casus olmasından şüphelendim* (F. R. Atay). *Anası bu türlü gelişinden şüphelendi. Endişeli bir surette yüzüne baktı* (Ahmed Rasim).

◆ **Şüphelendirmek** geçl. f. Şüphelenmesine yol açmak, kuşkulandırmak. (M)

ŞÜPHELİ sıf. (*şüphe*'den *şüphe-li*). Şüphe ve kararsızlık yaratan: *Kadın şüpheli bir eda ile bana sordu: —Bezik oynayabilir misiniz?* (B. Felek). *Şüpheli davranışlar.* || İyi bilinmeyen, iyi tespit edilmemiş olan: *Şüpheli bir tarih.* || Kendisine güvenilmeyen: *Şüpheli dostlar. Şüpheli insanlar.* || Kendisinden herhangi bir konuda şüphe edilen (kimse). || İnanmayan, kötülük sezen, şüphe eden: *Şüpheli gözlerle karşısındakine baktı* (Sabahattin Ali). [M]

ŞÜPHESİZ sıf. (*şüphe*'den *şüphe-siz*). Şüpheli tarafı bulunmayan, şüphe götürmeyen, kesinlikle bilinen: *Sonuçları açıkça belli olmayan her prensibin ise anayasada bir belirsizlik unsuru olacağı şüphesizdi* (Ş. S. Aydemir). || Zf. Kesin olarak, kesinlikle, muhakkak: *Halam şüphesiz bize karşı çok büyük bir haksızlık etmişti* (A. H. Tanpınar). *Firdevs hanım şüphesiz böyle bir suale intizar ediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Bana doğruyu söyle deniz / Bir kasdın olacak şüphesiz / Kış yaz bu sahile çarpmaktan* (C. S. Tarancı). [M]

ŞÜRB i. (ar. *şürb*). *Esk.* İçme. || *Şürb-i hamr,* içki içme. || *Şürb-i müdam,* devamlı içme, sarhoşluk: *Bizler kadehde aks-i ruh-i yari görmüşüz / Bundandır işte lezzet-i şürb-i müdamımız* (Yahya Kemal). || *Şürb-i yahud,* gizlice şarap içme.

— Huk. *Esk. Şürbi hass,* bir akarsudan belirli kimselerin içebilme hakkı.

— Tıp. *Esk. Şürb-ül-habeş,* bağırsak kurtlarını dökmeğe yarayan bir ilâç. (M)

ŞÜREFA çoğl. i. (ar. *şeref*'ten *şerîf* > *şürefâ*). *Esk.* Şerifler. || Ali evlâdından Hüseyin vasıtasıyle Hz. Muhammed'in soyundan olanlara verilen ad. (M)

ŞÜREFA (ar. *şerîf*'ten *şürefâ*). Güney Oran ile Fas sınırı arasında yaşayan önemli bir Arap kabilesi. Modern silâhlı 8 000 - 10 000 binici çıkarabilir. (L)

ŞÜREFAT çoğl. i. (ar. *şerefe* veya *şürfe*'den *şürefât*). *Esk.* Şerefeler, minarelerde ezan okunan yerler. (M)

ŞÜREKA çoğl. i. (ar. *şerîk*'ten *şürekâ*). *Esk.* Ortaklar. (M)

ŞÜRFE i. (ar. *şürfe*). *Esk.* Şerefe. (M)

ŞÜRU i. (ar. *şürûᶜ*). *Esk.* (Bir işe) Başlama. || *Şürû etmek,* başlamak. (M)

ŞÜRUD i. (ar. *şürûd*). *Esk.* Kaçma. (M)

ŞÜRUH çoğl. i. (ar. *şerḥ*'ten *şürûḥ*). *Esk.* Şerhler, açıklamalar. (M)

ŞÜRUR çoğl. i. (ar. *şerr*'den *şürûr*). *Esk.* Şerler, kötülükler. (M)

ŞÜRUT çoğl. i. (ar. *şarṭ*'tan *şürûṭ*). *Esk.* Şartlar, koşullar. (M)

ŞÜST i. (fars. *şüsten,* yıkamak'tan *şüst*). *Esk.* Yıkama. || *Şüst i şû (şûy),* yıkama, temizleme. || *Şüst ü şû (şûy) etmek,* yıkayarak arıtmak. (M)

ŞÜSTE sıf. (fars. *şüsten,* yıkamak'tan *şüste*). *Esk.* Yıkanmış (kimse veya şey). || *Nâşüste,* yıkanmamış. (M)

ŞÜŞ i. (fars. *şüş*). *Esk.* Akciğer. || *Şüş-pistan,* memesi sarkık (yaşlı kadın).

◆ **Şüşî** sıf. *Esk.* Akciğerle ilgili. (M)

ŞÜŞTERÎ (Ebul Hasan Ali bin Abdullah), endülüslü şair (Vadi Aş 1203 - Dimyat 1269). Devrin bilginlerinden İbni Sureka'dan ders gördü. Medeniye tarikatına girdi. Rabat, Meknes ve Fas illerini gezdi. Eski arap edebiyatı geleneğini sürdüren şiirler yazdı. Mensur yazılarında Halk Arapçasını kullandı. Bu özelliğiyle, kendinden sonra gelenleri etkiledi. Eski arap dili üstünde çalışanlar için Şüşterî, başvurulan kaynaklardan biridir. Muvaşşak denen süslü, kelime oyunlarıyle dolu şiirler yazdı. Eseri: *Muvaşşahat* (Muvaşşahlar). [M]

ŞÜT i. Bk. ŞUT.

ŞÜTUM çoğl. i. (ar. *şetm,* küfür'den *şütûm*). *Esk.* Küfürler, sövmeler. || *Şütum-i galîza,* galiz küfürler, kaba sövmeler. (M)

ŞÜTÜR i. (fars. *şütür*). *Esk.* Deve. || *Şütür-ban,* deve sürücüsü, deveye bakan. || *Şütür-bar,* deve yükü. || *Şütür-beçe* (veya *şütür-peçe*), deve yavrusu. || *Şütür-dil,* korkak, deve yürekli, kinci. || *Şütür-gürbe* (deve ve kedi), iyi ve kötü, birbirine hiç uymayan iki şey: *Geh nakaya meyl etti, geh hirresine / Evza'ı şütür-gürbe idi Mecnunun* (Sabit). || *Şütür-hu* (veya *şütür-huy*), deve huylu, kinci. || *Şütür-kürre,* deve yavrusu. Kabarık dalga. || *Şütür-leb,* deve gibi sarkık dudağı olan. || *Şütür-mur,* büyük bir mitolojik karınca. || *Şütür-süvar,* deve binicisi. Uzun yola giden. || *Şütür-süvarî,* yolculuğu sebebiyle oruç tutmak zorunda olmama. || *Şütür-zühre,* korkak.

— Bot. *Esk. Şütür-gaz,* sinir ilâcı olarak kullanılan kötü kokulu bitki. Deve dikeni. || *Şütür-har,* deve dikeni. || *Şütür-giyah,* deve dikeni. || *Şütür-pa,* kekik otu.

— Zool. *Esk. Şütür-gav* (veya *şütür-gav-peleng*), zürafa. || *Şütür-mürg,* devekuşu.

◆ **Şütürî** i. *Esk.* Deve gibi davranışları olma, kincilik. (M)

ŞÜTÜRBANAN çoğl. i. (fars. *şütürbân*'dan *şütürbân-ân*). Teşk. tar. Has ahırdaki deve bakıcılarına verilen ad. (Çift hörgüçlü deve bakıcılarına *şütürbananı lök* denirdi.) || *Şütürbanan ortaları* (veya *cemaati şütürbanan*), yeniçeri ocağındaki deveci ortalarına verilen ad. (Yeniçeri ocağında 1. Cemaat ortasından [veya bölüğünden] 5. Ortaya kadar olan yayalara bu ad verilmişti. Bunlar yeniçeri ocağıyle birlikte kaldırıldı.) [M]

ŞÜTÜREK i. (fars. *şütür*'den *şütürek*). *Esk.* Küçük deve. || Çocuklara maskaralık yapmak için kendisini deveye benzeten kimse. || Dalga. (M)

ŞÜUN veya **ŞUUN** çoğl. i. (ar. *şe'n*'den *şü'ûn*). *Esk.* İşler, oluşlar: *Alıp da nakledivermek bütün tabiatten / Bütün tabiate hâkim şüun-ı kudretten* (M. Â. Ersoy). [M]

ŞÜYU i. (ar. *şüyûᶜ*). *Esk.* Herkesçe duyulma, yayılma: *Bu sözlerin şüyuu nâsın fesâd-ı efkârıma badî oldu* (Cevdet Paşa). || *Şüyu bulmak,* yayılmak, herkesçe duyularak dedikodu konusu olmak: *Hükmü bir günde mahallede şüyu bulur, akşam yemeğinde erkeklere sirayet ederek kahvede ağır ağır müzakereye konurdu* (Ahmed Rasim).

— Huk. Müşterek mülkiyette ortaklardan (paydaş) her birinin pay hakkının, mülkiyetin bütününe yaygın olması. (Bu paya *hissei şayia* denir.) || *Şüyui aslî,* müşterek mülkteki şayi mülkiyet halinin, paydaşlar a-

rasında başlangıçtan beri bulunması durumu. (Bağımsız malik, mal üstündeki hakkının yarısını bağışlarsa, ortak mülkiyetteki paydaşlık, şüyui aslî niteliğindedir.) || *Şüyui tarî,* bağımsız mülkiyetin kazanılmasından sonra ortaya çıkan bir sebeple, ortak mülkiyete dönüşmesiyle aldığı paydaşlık durumu. (Bütünü bağışlanan bir malın, bir payına, sonradan bir ortak çıkarak malı ele geçirirse, ortakları arasındaki hissei şayia, şüyui tarî olarak adlandırılır.) || *Şüyuun giderilmesi,* müşterek mülkiyette, paydaşlar arasında aynen paylaştırma (taksim) ile veya mülkiyet konusu şeyin satılarak bedelinin paylaştırılması yoluyle son verme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Şüyuun giderilmesi,* rıza ile veya kazaî yolla olur. Paydaşlar, rızalarıyle şüyuu gidermeleri halinde, aralarında buna ilişkin bir sözleşme yaparlar. Paydaşlar şüyuun giderilmesinde üç yoldan biri üstünde anlaşabilirler: 1. aynen taksim; 2. mülkiyet konusu şeyin pazarlık veya artırma şeklinde satılarak bedelinin paylaşılması; 3. mülkiyet konusu şeyin, paydaşlardan biri veya birkaçı tarafından iktisap edilmesi. Kanunun saymış olduğu bu yollardan başka bir yola başvurmak da mümkündür. Meselâ, müşterek mülkiyete konu olan yerin, başka bir şeyle trampa edilmesi de söz konusu olabilir. Şüyuun giderileceği şey, bir gayrımenkulse, sözleşmenin resmî şekilde yapılması gerekir. Tarafların müşterek mülkiyete nasıl son verileceği üstünde anlaşamamaları halinde şüyu, kazaî yolla (mahkeme kararıyle) sona erer. Şüyuun giderilmesi davası, sadece paydaşların taksim şekli üstünde anlaşamamaları halinde değil, taksim şekli üstünde anlaşmış olsalar bile sonradan paydaşlardan birinin taksime gitmemesi halinde de açılır. Hâkim, şüyuun giderilmesi davasının açılması halinde, taksim şeklini tespit etmekte bağımsız değildir. Hâkim, dava konusu şey aynen bölünebiliyorsa, aynen taksime; aynen bölünememe halinde satışa karar verebilir. Bunun yanında hâkim, satışa karar vermişse, satışı açık arttırma yoluyle yaptırmak zorundadır. Aynen taksime gidebilmek için gerçekleşmesi aranan şartlar şunlardır: 1. şey, paydaşların paylarına uygun olarak kısımlara ayrılabilmelidir; 2. bölünmeden sonra, bu parçaların bölünmüş olarak değerlerinin toplamının tamamın değerine oranla, önemli bir düşüklük göstermemelidir (bu değerlendirme objektif ölçülere göre yapılır); 3. bütün paydaşlar aynen taksimi reddetmiş veya aynen taksime gidilmeyeceğine ilişkin bir sözleşme yapmamış olmalıdırlar: 4. aynen taksim, kamu hukuku kurallarına göre yasaklanmış olmamalıdır.

Şüyuun aynen taksim şeklinde giderilmesi mümkünse hâkim, önce sehimleri (bölümleri [her paydaşa düşecek olan parça ve kısımlar]) somut olarak belirtir. Paylar eşitse, sehimler de eşit olacağı için, bunların paydaşlara taksiminde kur'a çekme usulüne başvurabilir. Uygulama, bu kura çekme usulünü zorunlu olarak benimsemiştir. Taksim edilen sehim eşdeğerde değilse, o zaman daha düşük değerdeki yeri alan paydaşa, öteki paydaşlar belirli bir ivaz* verirler. Böylece değer yönünden bir eşitlik sağlanmış olur. Şüyuun giderilmesi davası, herhengi bir paydaş tarafından istenebilir. Burada davalı öteki bütün paydaşlardır. Kural olarak, paydaşlar her zaman şüyuun giderilmesini isteyebilirler. Ancak belirli bazı durumlar için sınırlama vardır. Bu durumlar şunlardır: 1. taraflar bir sözleşmeyle (*idamei şüyu sözleşmesi*) şüyuun giderilmesi hakkını engellemişlerdir. Bu durumda, paydaşlar belirli bir süre için paylı durumun devamı üstünde anlaşmışlardır. Bu sözleşmenin süresi en çok 10 yıldır. Ancak bu 10 yıllık süre dolduktan sonra, paydaşların yeni bir sözleşme yapmalarına engel yoktur. Sözleşme sona ermeden paydaşlar şüyuun giderilmesini isteyemezler; 2. müşterek mülk devamlı bir amaca tahsis edilmiştir. Müşterek mülkiyetin konusu olan şey, devamlı bir amaca tahsis edilmişse, şüyuun giderilmesi istenemez. Meselâ bir arsanın paydaşlara garaj olarak hizmet etmesi için satın alınması halinde, devamlı bir amaca tahsis söz konusudur. Bunun gibi, komşu iki gayrımenkul arasındaki çit, parmaklık gibi sınırlar üstünde müşterek mülkiyet söz konusuysa, şüyuun giderilmesi istenemez; 3. zaman uygun değildir. Şüyuun giderilmesi, uygun olmayan bir zamanda da istenemez. Şeyin bölünmesi, paydaşların hepsi veya bir kısmı için ağır külfet ve önemli zarar verecekse, zaman uygun değildir. Meselâ ekim yapılmış ve daha hasat alınmamışsa, şüyuun giderilmesinin istenmesi için zaman uygun değildir. Bunun gibi, müşterek mülkiyete konu olan gayrımenkulün değerinin daha sonra çok yükseleceğinin, açık olduğu durumlarda şüyuun giderilmesinin hemen istenmesi yönünden zaman uygun değildir. Medenî kanunun, şüyuun giderilmesine ilişkin hükümleri genel hükümler olarak müşterek mülkiyete bağlı olan bütün yerlerde uygulanması gerekirse de, Kat Mülkiyeti kanunu bir istisna getirmiştir. Kat Mülkiyeti kn. md. 1'e göre, kat mülkiyetine bağlı olan yerlerde şüyuun giderilmesi (ortaklığa son verme) istenemez. Ancak, bu bağımsız bölüm üstünde birden fazla kimse müşterek malikse, bu bağımsız bölüm için şüyuun giderilmesi istenebilir. (M)

ŞÜYUH çoğl. i. (ar. *şeyh*'ten *şüyūh*). *Esk.* Şeyhler. || Yaşlılar. || Bir meslekte çok eski olanlar: ***Huzzardan biri ki şüyuh-i ulemadan idi*** (Naima). [M]

ŞÜZUR çoğl. i. (ar. *şezr* > *şezre,* altın parçası'ndan *şüzūr*). *Esk.* Madenden toplanan altın parçaları. || Süs şeklinde kullanılan altın ve inci parçaları. (M)

ŞÜZUZ i. (ar. *şüzūz*). *Esk.* [Genellikle kelime için] Genel bir kurala uymama, kural dışında kalma.

◆ **Şüzuzen** zf. *Esk.* Kurala uymayarak, kural dışı kalarak. (M)

ŞVATZİT i. Bk. SCHWATZİT.

ŞVERNİK (Nikolay Mihayloviç), sovyet devlet adamı (Petersburg 1888 - Moskova 1970). Maden sanayii işçisiydi, 1905'te Komünist partisine girdi, gizli bir iş için Petersburg'a ve başka şehirlere gönderildi, bu iş yüzünden sık sık tutuklandı. İç savaşta Kızılordu saflarında Doğu ve Güney cephelerinde siyasî komiserlik yaptı. 1925'ten sonra Komünist Partisi Merkez komitesine girdi, Maden Sanayii Sendikası Merkez komitesi başkanı (1929), Komünist Partisi Merkez Komitesi Siyasî bürosu yedek üyesi (1939-1952), S.S.C.B. Yüksek Sovyet Şûra başkanı (1946-1953), Sendikalar Merkez konseyi başkanı (mart 1953) oldu. 1956'da S.S.C.B. Komünist Partisi Parti Kontrol komitesi başkanı, 1962-1966 arasında partinin Merkezî komitesinde komisyon başkanı, 1957-1966 arasında da S.S.C.B. Komünist Partisi prezidyum üyesi oldu. Daha sonra Sovyetler Birliği Yüksek şûrasına milletvekili seçildi. (LM)

ŞWİERK, Polonya'da (Varşova voyvodalığı) yer. Nükleer araştırma merkezi. (L)

ŞWİETOCHLOWİCE, alm. **Schwientochlowitz,** Polonya'da şehir, Yukarı Silezya'da (Katowice voyvodalığı); 57 200 nüf. Maden kömürü ocakları. Ağır metalürji. (L)

ŞWİETOCHOWSKİ (Aleksander), polonyalı yazar (Stoczek, Lublin bölgesi 1849 - Varşova 1938). Sırasıyle filozof, denemeci, siyaset yazarı, romancı, oyun yazarı ve tarih yazarı oldu; birçok eserinde Varşova'daki pozitivist akıma öncülük etti (haftalık dergi *Prawda* [Gerçek] bu akımın organıydı). Tiyatro eserlerini WLADYSLAW OKONSKİ takma adıyle çıkarttı. Son olarak ***Historja Chlopow Polskich*** (Polonya Köylüleri Tarihi) [2 cilt, 1925-1928] ile *Nalecze* (Naleçler) [1929] adlı bir roman yayımladı. (L)

ŞWİNOUJŞCİE, alm. **Swinemünde,** Polonya'da şehir, Szczecin'in ön limanı, Szczecin demir yerini Baltık denizine bağlayan dar liman ağzının kıyısında; 9 000 nüf. Metalürji kuruluşları (gemi yapımı). Konservecilik (balık). [L]

ŞYAULYAY, S.S.C.B.'de (Litvanya) şehir; 51 000 nüf. Cumhuriyetin kuzeyinde önemli demiryolu merkezi. Dokuma, besin ve metalürji sanayii. (L)

ŞYUEN-HUA, ing. **Süanhwa,** Çin'de (Hopey) şehir, Pekin'in kuzeybatısında; 114 700 nüf. Yakınında Çahar demir filizi yatakları. (L)

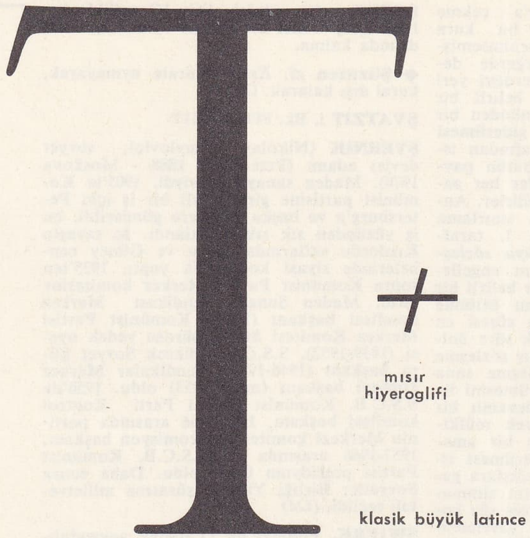

T i. Türk alfabesinin yirmi dördüncü, Osmanlı alfabesinin dördüncü (*te*) ve on dokuzuncu (*tı*) harfleri; *te.* || Katı, patlamalı, titreşimsiz diş ünsüzü. (Bk. ANSİKL. *Leng. bölümü.*) || Sıralama ve sınıflandırmada sayı yerine kullanıldığı zaman 23'ü (veya 24'ü) gösterir. || Ebced hesabında *te* 400, *tı* 9 sayılarının karşılığıdır.

— Büro. *T cetveli,* paralel doğrular çizmek için desinatörlerin kullandığı cetvel.

— Cerr. *T sargı,* T harfi biçiminde sargı.

— Elektron. *T filtre,* şeması T biçiminde olan, alçak veya yüksek frekansları geçiren filtre. (Seri bağlanmış iki özindükleme bobiniyle ortak noktalarında paralel olarak yerleştirilmiş bir kondansatörden meydana gelebilir. O zaman alçak frekansları geçiren bir filtre durumundadır. Seri bağlanmış iki kondansatörle paralel yerleştirilmiş bir özindükleme bobininden meydana gelmişse, yüksek frekans geçirici bir filtre elde edilir.)

— Havc. *T işareti,* yere yerleştirilen ve en büyük kolu iniş yönünü gösteren T biçiminde düzenek.

— İnş. *T borusu,* bir şebekenin ana borusuna talî boruları bağlamada kullanılan T şeklinde boru. || *T demiri, çift T demiri,* kesiti T veya çift T şeklinde olan ve inşaatta kullanılan demir. || *T köşebenti,* özellikle kapı ve pencere kasalarında geçmeleri sağlamlaştırmak için kullanılan madenî köşebent. || *Boşaltma T borusu,* borunun temizlenmesi için alt kolu açılabilen bir tapa ile kapatılmış T şeklinde boru.

— Kim. *T, trityum*'un sembolüdür.

— Metrol. **T,** *tera* önekinin sembolü. || **T,** magnetik indükleme ölçü birimi *tesla*'nın sembolü. || Sıra işareti alarak **T,** bir serinin yirminci nesnesini gösterir: *T evrak dolabı.* || ***t,*** kütle ölçü birimi *ton*'un sembolü.

— Mobl. *T masa,* bir ucunda enine bir parçası olan uzun masa.

— Müz. Orkestra partilerinde **T,** *tüm* (çalgılar) veya *tutti* demektir.

— ANSİKL. Leng. *Harfin tarihi.* Bu harfin fenike dilindeki ismi *tau* («işaret»). harfin ilk biçimine çok uygundur. En eski latin biçiminden bu yana harf, ancak birkaç üslûp değişikliğine uğradı. Aşağı İmparatorluk ve Merovenjler devri işlek yazılarında **T,** genellikle komşu harflerle birleşir; birleştirme bağlarından ikisi (*st* ve *ct*), daha sonraki yazılarda da yaşadı ve XVI. yy. da basılmış kitaplarda yer aldı.

Göktürk (orhon) alfabesinde iki tür *t* harfi kullanılmıştır: (*a*) *t,* (*e*) *t.* Uygur alfabesinde bir, Mani alfabesinde de iki *t* harfi görülür. Türk brahmi yazısı heceli (syllabique) olduğu için *ta, tha* heceleri ayrı işaretlerle gösterilmiştir, Sogd alfabesinde bir *t* harfi, passe-pa yazısında da hece değerleri farklı (moğolca: *ta, tha, ta, tsa, thsa, tsa;* çince: *tan, tha, ta, tsa, -, je*) 6 işaret vardır. Osmanlı alfabesinde *t* sesi, iki harfle belirtilmiştir: *te* (t), *tı* (t). *dal* (d) harfi de bazen *t* sesini vermek için kullanılmıştır. Latin harflerini kullanan Türkiye Türkçesinde bir *t* harfi vardır.

● *Fonetik* (ses bilgisi). *T* sesi, katı, patlamalı, titreşimsiz bir diş ünsüzüdür. Türkçede ön seste çok bulunur: *takılmak, tanık, tepki, tırnak, tüy, tüzük* v.d. Yansımalarda da (onomatope) *t* ile başlayan örnekler görülür: *tak tak, takır tukur, tık tık, tıkır tıkır* v.d. Bir ve daha çok heceli kelimelerin bir kısmının iç ve son sesinde *t* sesi vardır: *atkı, etkile, götürü, kutsal, yatsı; ot, bulut, dört, eşit, kanat, öğüt, yoğurt* v.d. Yabancı dillerden gelen kelimeler arasında da ön, iç ve son seslerinde *t* bulunan örneklere rastlanır: *tabela, tabiî, taç, taht, tango, tebrik, tetanos, türbe; antitez, atmosfer, çetrefil, destan, fatih, muhtıra, zıptiye; barbut, bizmut, cerahat, emniyet, kent, mükâfat, şefkat, trampet* v.d.

Yabancı dillerden gelen *d* ön sesli bazı kelimeler, Türkçede *t*'li olarak yazılır: *tane* (<fars. *dāne*), *tellâl* (<ar. *dellāl*), *tabak* (< ar. *debbağ*), *terzi* (< fars. *derzi*) v.d. Buna karşılık *t*'li bazı yabancı kelimeler de *d*'li olarak geçer: *tabl* (ar.) > *davul; tara* (ital.) > *dara; timone* (ital.) > *dümen* v.d. *T* sesi, bazı yabancı kelimelerde son seste düşer: *abdest* > *aptes, çift* > *çif, dost* > *dos, perdaht* > *perdah* v.d. (Bu *t* sesi düşmesine özellikle anadolu ağızlarında [kimi türkçe kelimelerde bile] sık rastlanır.) Ancak bu örneklerden bazılarında, ek aldıkları zaman *t* sesi yeniden ortaya çıkar: *çifti, dostu* örneklerinde görüldüğü gibi.

T sesi, iki ünlü arasında kaldığı zaman, genellikle titreşimlileşir: *adım* (< *at-ı-m*),

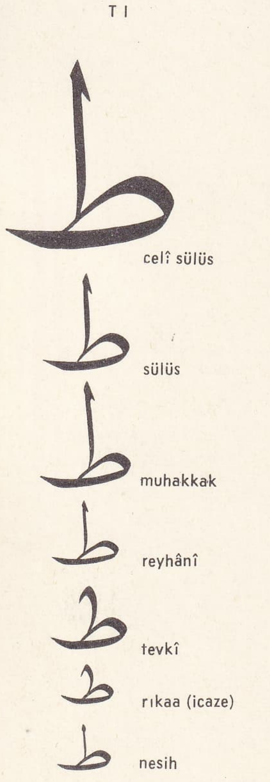

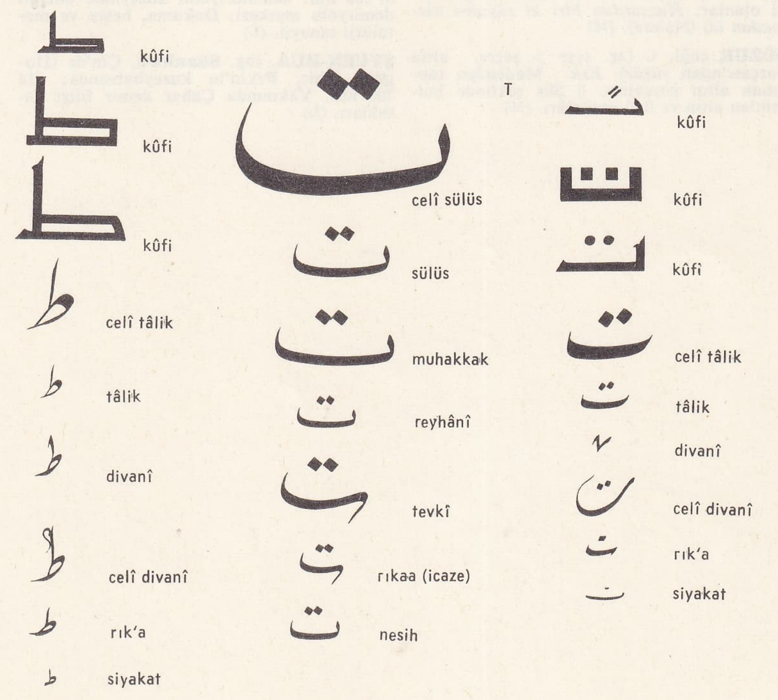

yudum (< *yut-u-m*) v.b. Ancak bazı örneklerde görüldüğü gibi, iki ünlü arasında kalmasına rağmen titreşimsizliğini korur: *batırmak, kötürüm, öğütüyor, yatırım* v.d. Türkçede çok heceli ve çift ünsüzle biten tek heceli fiil kök ve gövdelerinde *t* son sesi titreşimlileşmez: *gebertecek, okutuyor, uyutuyor, yırtar, yontuk* v.b. Bazı anadolu ağızlarında ve Azerîcede iç ve son ses *t*-nin titreşimlileştiği görülür: *aşdıh* (aştık), *ganad* (kanat), *bulutdan, gurd* (kurt) v.d. Yabancı kelimelerdeki, bazı iç ve son ses durumundaki *d*'lerin *t* yazılması bir imlâ (yazım) kuralı olarak yaygınlaşma yolundadır: *âhengdâr* > *ahenktar, idhâl* > *ithal, mikdâr* > *miktar, Muhammed* > *Mehmed* > *Mehmet, şâhid* > *şahit, taklîd* > *taklit* v.b.

T, ön seste Türkçenin aslî seslerinden biridir. Ana Türkçeden sonra birçok türk lehçesinde *t* ön sesi korunmuş veya *d*'ye dönüşmüştür. Altaycada: *terek* (kavak), *tiş* (diş), *tük* (tüy) v.d. Kırgızcada: *tarın-* (darıl-), *taştü* (taşlı), *tündük* (gecelik) v.d. Koybalcada: *tèl* (dil), *teger* (tanrı), *tohos* (dokuz) v.d. Çuvaşçada: *tarıh-* (içi sıkılmak), *tegen-* (tüken-), *tıhır* (dokuz), *tıpra* (toprak) v.d. Türkiye Türkçesinde *d* ön sesiyle başlayan birçok kelime, Ana Türkçede *t*'li idi: *tamga* > *damga, temir* > *demir, timek* > *demek, todmak* > *doymak, tokuz* > *dokuz* v.d. Azerîcede de Ana Türkçedeki ön ses *t, d* olarak geçer: *dadlı* (tatlı), *daş* (taş), *dovşan* (tavşan) [< tabışgan], *duz* (tuz) v.d.

Türk lehçelerinde *t* sesiyle ilgili birtakım ses değişmeleri dikkati çeker. Ana Türkçede bazı kelimelerdeki ön ses *t*, Çuvaşçada *ç* olmuştur: *çere* (diri) [< *tirig*], *çetre-* (titre-), *çul* (taş) v.b. Yine Çuvaşçada bazı yabancı kelimelerin ön sesteki *d*'leri *t*'ye dönüşmüştür: *tivlet* (< ar. *devlet*), *tert* (< fars. *dert*) v.b. Kırgızcada *l* sesi *d/t* nöbetleşmesi biçiminde değişir: *attü* (adlı) [< *atlığ*], *arıktık* (zayıflık, kuruluk) [< *arukluk*], *boruçta-* (borçlan-), *açtık* (açlık) v.d. Kırgızcada yabancı kelimelerdeki son ses *t* genellikle düşer: *dürüs* (< fars. *dürüst*), *darak* (ağaç) [< fars. *dıraht*] v.b. Bir iki türkçe örnekte de (*as* [*ast*], *üs* [üst]) *t*'nin düştüğü görülür.

Ana Türkçedeki iç ses *d*, sonradan bazı türk lehçelerinde *t,d,z,y,r* olarak değişmişti. Yakutçada, Ana Türkçedeki iç ses *d*, *t* olmuştur: *atah* (ayak) [< *adak*], *kıtı* (kıyı) [<*kıdığ*], *utuy-* (uyu-) [< *udı-*] v.b. Yakutçada bir de Ana Türkçedeki iç ses *s* ile son ses *ş* ve *z*'ler, *t*'ye dönüşmüştür: *iti* (ısı) [<*ısıg*], *itir-* (sarhoş olmak) [< *esir* veya *esri-*], *sıtlık* (yastık); *bıspıt* (biçmiş), *tonmut* (donmuş), *diebet* (demez), *otut* (otuz) v.d. (M)

TA veya **TE** i. (ar. *tā* > osmanlıca *te*). Dilbil. Arap alfabesinin üçüncü, osmanlı alfabesinin dördüncü harfi. (Bk. T.) || *Ta-i fevkaniye* (veya *ta-i müsennat*), iki noktalı te. || *Ta-i gird*, [kelime sonunda] yuvarlak te. || *Ta-i meftuha*, üstün (e) okunan te. || *Ta-i tavil*, uzun te.

— Ed. *Esk. Kasidei taiye*, kafiyeleri te harfi ile sona eren kaside. (M)

TA edat (fars. *tā*). Genellikle *dek, değin, kadar, beri* gibi edatlarla birlikte kullanılarak, bir iş, hareket, şey veya yerin başlangıcındaki veya bitimindeki en uç noktayı, veya noktalar arasındaki mesafe veya zamanın uzunluğunu abartmalı tarzda anlatmağa yarar: *Ta ezelden beri mest olmuş herkes, / Bir bakıma her şey mestane* (F. H. Dağlarca). || Kimi zaman, tek başına kullanıldığı vakit, cümlede aynı abartmalı sonsuzluk ve uzunluk ifadesini sağlar: *Ta derenin öbür tarafında kalan köye baktım* (Ömer Seyfeddin). *Dün akşam, ta köşe başından karşıladılar, ayaklarıma dolaşmaya başladılar...* (R. N. Güntekin). *İnanan için* [...] *doğruluğuna inandığı, doğruluğunu ta içinden duyduğu, öyle şakaya, yalana gelmeyen hakikatler vardır* (N. Ataç). || *Ta kendisi*, [biri için] o kimse, tastamam kendisi. || *Ta ki*, genellikle, «öyle ki, sonunda» anlamında kullanılır.

— *Esk.* Kadar, dek, değin; *ser-tâ-ser, sertâ-pa* v.b. *-be-* edatıyle birleşerek çeşitli kelimelere eklenir. Bk. TABE. (M)

TA i. (fars. *tā*). *Esk.* Kat, büklüm: *Yekta*, tek kat; *dü-ta*, iki büklüm; *kadd-ı düta*, yaşlılıktan beli bükülmüş, iki büklüm olmuş. || Tek olan (kimse veya şey). || Bir kitap yaprağı. || Bir müzik âletinin teli. || Bir şey eşiti. (M)

Ta, *Tantal*'ın kimyasal sembolü. (L)

TAAB i. (ar. *taʿab*). *Esk.* Yorgunluk: *Dermeyan ettiği mazeret taab-ı dimağî neticesi duçar olduğu daimî başağrısı idi* (Atatürk). || Sıkıntı, zahmet, eziyet. || *Taab-aver*, yorgunluğa aldırmama. || *İstihkar-ı taab*, yorgunluğa aldırmama.

— Tıp. *Esk.* Sinir zayıflığından dolayı vücudun çeşitli yerlerinde duyulan sancı. || *Taab-ül-ayn*, gözün yorulmasından ileri gelen görme zorluğu. (M)

TAABBÜD i. (ar. *ʿabd*'den *taʿabbüd). Esk.* İbadet etme, tapınma, kulluk etme. || *Taabbüd etmek*, ibadet etmek, tapınmak: *Ne bir ehl-i dünyaya ettim taabbüd / Ne bir ehl-i takvaya var intisabım* (Muallim Naci).

◆ **Taabbüdat** çoğl. i. *Esk.* Tapınmalar, ibadet etmeler. (M)

TAABBÜS i. (ar. *ʿabs*, surat asma'dan *taʿabbüs). Esk.* Surat asma, asık suratlılık gösterme.

◆ **Taabbüsat** çoğl. i. *Esk.* Surat asmalar. (M)

TAACCÜB i. (ar. *ʿaceb*'ten *taʿaccüb). Esk.* Şaşırma, şaşma: *Taaccübe şayan değil midir ki bizde yazı bilmek başka, kâtib olmak yine başkadır* (Ziya Paşa). *Onlar dahi mektubu alıp Resul-i Ekrem'e getirdiler. Açıldı. Hatib İbni Beltea tarafından olduğu görüldü. Fevkalâde hayret ve taaccübü mucib oldu* (Cevdet Paşa). || *Taaccüb etmek*, şaşmak, hayret etmek: *Bekir efendi, odaya döndüğü vakit onu bu halde görünce taaccüb etti* (M. Ş. Esendal). *Efendim size geldiğimize taaccüb etmeyiniz. Marifetlû zatları herkes arar...* (Ahmed Vefik Paşa). *Bihter hiç bir şey duymayarak* [...] *kocasını öpmüş ve sonra bu kadar kayıtsız kalışına taaccüb etmişti* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Taaccübkinan** zf. *Esk.* Şaşkınlıkla, şaşarak, şaşkın şaşkın. (M)

TAACCÜL i. (ar. *ʿacele*'den *taʿaccül). Esk.* Acele etme, telâş etme, acelecilik.

◆ **Taaccülât** çoğl. i. *Esk.* Acele etmeler, acelecilikler. (M)

TAADDİ i. (ar. *ʿadüvv*'den *taʿaddi). Esk.* Birinin hakkına tecavüz etme, saldırma: *Millet ve vatanımız hakkında reva görülen tecavüz ve taaddiler gayr-i kabil-i tahammül ve akb-ül-dereceye vasıl olmuştur* (Atatürk). *Şayet ki ola deyu taaddi / Temyizine etmedim tasaddi* (Ziya Paşa). || Zulmetme: *Zalimde taaddiye olan meyl nedendir? / Mazlum niçin olmada ondan müteneffir* (M. Â. Ersoy). || Bir yerden bir yere geçme.

— Din. Şeriat sınırlarını aşma.

— Gram. *Esk.* Fiilin geçişli olması.

— Huk. *Esk.* Vedia akdinde, vedia alanın, vediayı verenin izni olmadığı bir şeyi yapması. (Vediayı alan, ondan özel işlerinde yararlanırsa taaddi etmiş olur. Kira akdinde de kiraya verenin izni dışında kiracının kiralanandan yararlanması veya onu kira akdinde öngörülenin dışında kullanması ve bir hakka dayanmadan kiracının, kiralanan şeyi hapsetmesi de taaddidir.)

◆ **Taadiyat** çoğl. i. *Esk.* Zulümler, saldırmalar, tecavüzler: *Taaddiyat neticesini şifre ile Dersaadete yazmıştır* (Atatürk). [M]

TAADDÜT veya **TAADDÜD** i. (ar. *ʿadd*'dan *taʿaddüd). Esk.* Birden fazla olma, sayısı çoğalma: *Zat-ı ezelîde ne taaddüt ne tekessür / Bah-i ebedîde ne ziyade ve ne noksan* (Nev'î). || *Taaddüt etmek*, çoğalmak, sayıca artmak: *Moğol devrinde, hatunlar da taaddüt etmeğe başladı* (Ziya Gökalp). || *Taaddüd-i ilâh*, çoktanrıcılık.

— Huk. *Esk. Taaddüdü ezvac*, bir kadının aynı zamanda birden çok erkeği koca edinmesi. (İslâm dininde taaddüdü ezvac yasağı vardır [Nisa suresi, 24]. Hiç bir müslüman erkek, evli cariyeler dışında, kocalı kadınlarla nikâhlanamaz, bunlarla karıkoca hayatı yaşayamaz, cinsel ilişkide bulunamaz.) || *Taaddüdü zevcat*, bir erkeğin aynı zamanda birden çok kadına kocalık etmesi. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Esk. Taaddüdi basar*, bir şeyi sayıca olduğundan fazla görme.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* İslâmdan önce Araplar arasında *taaddüdü zevcat* yaygındı. Hicretten sonra bir kimsenin dörtten fazla kadınla evlenmesi yasaklandı. Dört kadınla evlenme de ayrıca sıkı kayıtlara bağlandı (eşlere karşı adaletle ve eşit olarak davranış, geceleri eşitlikle bölme, eşleri eşit besleme gibi). İslâm dini, taaddüdü zevcatı sınırlı olarak benimsedi, fakat ana kural tek kadınla evlenmedir. Zorunluk varsa (o da şartların gerçekleştirilmesiyle) dörde kadar kadınla evlenme ve sayısız cariye edinme imkânı vardır. (M)

TAAFFE (Eduard VON, — kontu), avusturyalı siyaset adamı (Viyana 1833-Ellischau, Bohemya 1895). Yukarı Avusturya valisi, içişleri bakanı, sonra savunma bakanı (1867) oldu, içişleri bakanlığı görevine dönmeden önce, hükûmette Auersperg'in yerini aldı (1868-1870). Başbakan seçilince (1879-1893) millî azınlıklar aristokrasisine dayanan federalist bir siyaset güttü, ama her türlü yola başvurdu. Çeklere yönetim ve adalette kendi dillerini kullanma, Prag üniversitesini ve bir millî tiyatro kurmak imkânını verdi. Slovenler dillerinin Almanca ile eşitliğini, Polonyalılar da bir Diyet ile bir Yürütme meclisi elde ettiler. Taaffe Almanların (Schönerer'in Alman Millî hareketi), sosyalistlerin (Victor Adler) ve sosyal hıristiyanların (K. Lueger) muhalefetine karşı koymak zorunda kaldı. Çözüm yolu olarak genel oy teklifini kimse hoş karşılamayınca çekilmek zorunda kaldı (1893). [L]

TAAFFÜF i. (ar. *ʿiffet*'ten *taʿaffüf). Esk* İffetli olma, ahlâka uygun olmayan işleri yapmaktan çekinme. || İffetli görünmeğe çalışma. (M)

TAAFFÜN i. (ar. *ʿafn*'dan *taʿaffün). Esk.* Bozulma, çürüme sonucu kokma, kokuşma. || *Taaffün etmek*, kokuşmak.

◆ **Taaffünat** çoğl. i. *Esk.* Kötü kokular. (M)

TAAHHÜT veya **TAAHHÜD** i. (ar. *ʿahd*'den *taʿahhüd). Esk.* Bir şeyi yapacağına dair söz verme, bir şeyi üstüne alma: *Fakat o akşam köyde babasına karşı girdiği manevî taahhüt, onu buraya bağlıyordu* (Sabahattin Ali). || Bir işi yapmak için resmî bir şekilde sözleşme: *Henüz hiçbir şey imza edilmemiş, hiçbir taahhüt alınmamıştır* (Atatürk). || Postaya verilen mektup v.b. şeylerin, gidecekleri yere herhangi bir yanlışlık veya kaybolma ihtimali bulunmadan ulaşmalarını sağlama. || *Taahhüt etmek*, yapacağına söz vermek, üstüne almak: *Hükûmeti Osmaniye bu usulü kabul etmeyi şimdiden taahhüt edecek* (Atatürk). || *Taahhüt senedi*, taahhüt kâğıdı, kontrat.

— Huk. Borç altına girme. || *Taahhüt işlemleri*, bir hakkı doğrudan doğruya etkilemeyen, sadece borç doğuran hukukî işlem. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Taahhüt işlemi*'ne *borçlandırıcı işlem* veya *iltizamî muamele* de denir. Bu işlem sonunda, ona katılan kimse veya kimseler yönünden sadece bir borç doğar; burada bir hakkın doğrudan doğruya etkilenmesi söz konusu değildir. Bir hakka doğrudan doğruya etki yapılıyorsa, bir taahhüt değil bir tasarruf veya harcama işlemi söz konusudur. (Bk. TASARRUF *işlemi.*)

◆ **Taahhüdat** çoğl. i. *Esk.* Yüklenilen işler, yapılacağına dair söz verilen şeyler.

◆ **Taahhütname** veya **taahhüdname** bls. i. *Esk.* Taahhüt kâğıdı; bir işi yapmağa söz verdiğini ve o işi üstüne aldığını gösteren resmî belge. (M)

TAAHHÜTLÜ sıf. (*taahhüt*'ten *taahhüt-lü*). Herhangi bir kaybolma veya yanlışlık ihtimali bulunmadan gideceği yere ulaşması sağlanan (mektup v.b.). *Yeni.* Bağıtlı. || **I.** *Argo.* Sağlam, güvenilir tabanca. || *Taahhütlü gitmek. Argo.* Polis tarafından tutuklanıp götürülmek. (M)

TAAKKUD i. (ar. *ʿakd*'dan *taʿakkud). Esk.* Düğümlenme, bağlanma. || Bir kontrat yapma.

— Tıp. *Esk. Taakkudı em'a*, bağırsak düğümlenmesi. || *Taakkudı mafsal*, bir mafsalın hareketinin güçleşmesi. (M)

TAAKKUL i. (ar. *ʿakl*'dan *taʿakkul). Esk.*

Göktürk alfabesi

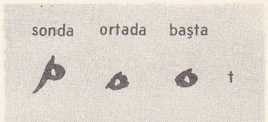

Uygur alfabesi

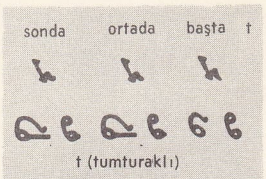

Mani alfabesi

Brahmî alfabesi

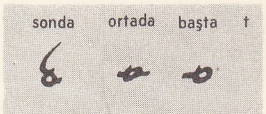

Sogd alfabesi

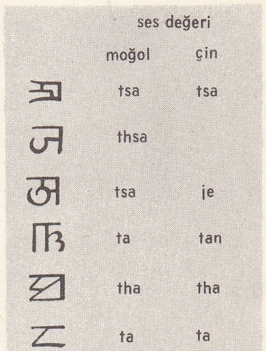

Passe-pa alfabesi

Akıl erdirme, anlama. || Hatırlama. || Akıllanma.

◆ **Taahkulât** çoğl. i. *Esk.* Akıl erdirmeler. (M)

TAAKKÜS i. (ar. *ʿaks*'ten *taʿakküs*). *Esk.* Tersine dönme, yansıma. (M)

TAAL i. Leng. Bk. AFRİKAANCA.

TAAL, Filipinler'de yanardağ, Luzon adasında, Taal gölünün ortasındaki bir adada; 2 240 m. Sık sık püsküren çok tehlikeli bir yanardağdır. (L)

TAALİ i. Bk. TEALİ.

TAALLİ i. (ar. *ʿulüvv*'dan *taʿallî*). *Esk.* Yükselme, yüksek olma, yükseklik, büyüklük.

◆ **Taalliyat** çoğl. i. *Esk.* Yükselmeler. (M)

TAALLÛK i. (ar. *ʿalaḳ*'tan *taʿalluḳ*). *Esk.* İlgili bulunma, ilgisi olma; ilişik, ilgi, bağ. || Asılı olma, asılma. || *Taallûk etmek,* ilgili bulunmak, ilgili olmak, ilgilendirmek: *Bizim ikimizin hayatlarına taallûk eden meselelerden bahsedemezdim* (Sabahattin Ali). *Her zaman Tevfiğe taallûk eden şeylerle alâkadar görünen bu dost kadın şimdi âdeta lâkayıt bir tavır almıştı* (H. E. Adıvar).

— Tasav. Dünya ile olan bağ, dünya ilgisi.

◆ **Taallûkat** çoğl. i. *Esk.* Akrabalar, yakınlar. || İlişikler, ilgiler. (M)

TAALLÜL i. (ar. *ʿillet*'ten *taʿallül*). *Esk.* Kendini hasta gösterme, bir işten kaçmak için hastalık gibi bir bahane uydurma. || *Taallül etmek,* bahane uydurmak: *Sen hem gelegör taallül etme / Ben muntazırım tegafül etme* (Fuzuli).

◆ **Taallülât** çoğl. i. *Esk.* İşten kaçınmalar. (M)

TAALLÜM i. (ar. *ʿilm*'den *taʿallüm*). *Esk.* Öğrenme: *İstanbul hayatı hakkında mektepte başlanan taallümü tevsi ve ikmal için istimali tercih etmiş idi* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Taallümat** çoğl. i. *Esk.* Öğrenmeler. (M)

TAALLÜN i. (ar. *ʿalen*'den *taʿallün*). *Esk.* Ortaya çıkma, açığa çıkma. (M)

TAAM i. (ar. *ṭaʿm*'dan *ṭaʿām*). *Esk.* Yemek, yiyecek: *Kaba ve bayağı taamlarını yedik ve katı rubalarını giydik* (Cevdet Paşa). || Yemek yeme. || *Taam etmek,* yemek yemek. || *Ba'd-et-taam,* yemekten sonra. || *Esna-yi taam,* yemek sırasında. || *Kabl-et-taam,* yemekten önce.

— Din. Bk. YEMEK. (M)

TAAMİYE i. (ar. *ṭaʿām*'dan *ṭaʿāmiyye*). Teşk. tar. Medrese, tekke ve hastahanelere ait vakfiyelerde misafirlere ve fakirlere yedirilen yemek, verilen erzak ve para.

— Ask. *Esk.* Savaş halinde veya olağanüstü durumlarda askerlere verilen iaşe bedeli. (M)

TAAMMİ i. (ar. *ʿamā*ʾ, körlük'ten *taʿammî*). *Esk.* Kendini kör gibi gösterme. (M)

TAAMMUK i. (ar. *ʿumḳ*'tan *taʿammuḳ*). *Esk.* Derinleşme. || Bir durum veya konunun derinliğine inme. || *Taammuk etmek* (*eylemek*), derinliğine inmek, her tarafını düşünmek: *Sathında taammuk eyler efkâr Ka'rında gulüv olur bedidar* (Abdülhak Hâmid).

◆ **Taammukat** çoğl. i. *Esk.* Derinleşmeler. || (Bir şeyin) Derinliğine inmeler. (M)

TAAMMÜD i. Bk. TAAMMÜT.

TAAMMÜDEN veya **TEAMMÜDEN** zf. (ar. *ʿamd*'den *taʿammüd* > *taʿammüden*). *Esk.* Önceden tasarlayarak, kasten, bile bile.

— Huk. Bk. TAAMMÜT. || *Esk. Taammüden cürm,* bile bile işlenen ve had veya tazir cezasını geciktiren suç. (M)

TAAMMÜDİ sıf. (ar. *ʿamd*'den *taʿammüd* > *taʿammüdî*). *Esk.* Kasten, bile bile yapılan. (M)

TAAMMÜM i. (ar. *ʿamm*'den *taʿammüm*). *Esk.* Genelleşme, yaygınlık kazanma. || *Taammüm etmek,* genelleşmek, yaygınlık kazanmak: *Taammüm etmesi lâzım maarifin mutlak / Okur yazarsa ahali, ne var yapılmıyacak* (M. Â. Ersoy). *Kader rıza felsefesi, kadınlar arasında zannedildiğinden ziyade taammüm etmiş bir tarz-ı telâkkidir* (Vâ - Nû). [M]

TAAMMÜT veya **TAAMÜD** i. (ar. *amd*'den *taʿammüd*). *Esk.* Bir işi veya suçu bile bile, tasarlayarak yapma.

— Huk. İşlenecek bir suçun daha önceden soğukkanlılıkla planlanması. (Taammüt, ağırlaştırıcı bir sebeptir. Meselâ taammmüden adam öldürme halinde verilecek ceza idamdır.) Bk. KASIT. (M)

TAAN i. (ar. *ṭaʿn,* sövme, çekiştirme'den *ṭaʿān*). Huk. *Esk.* Şahitliğin geçersizlik sebebi, şahitliğin geçerliğine veya şahitliğe engel sebep. (Lehine şahitlik edeceği kimseyle kan veya çıkar birliği yahut aleyhine şahitlik edeceği kimseyle uyuşmazlığı bulunmak şahidin kişiliğine taan'dır.) || *Taan etmek* (veya *taanda bulunmak*), şahitliğe veya şahitliğin geçerliliğine engel sebepleri ileri sürmek. (M)

TAÂN sıf. (ar. *ṭaʿn*'dan *ṭaʿān*). *Esk.* Çok söven, çok çekiştiren. (M)

TAANNAK (TEL), Celile'de (Meggido yakını) Kenan kasabası. Burada yapılan kazılarda, M. Ö. II. binyıldan kalıntılar ortaya çıkarıldı: çivi yazılı levhalar, dinî eşya, heykelcikler, çömlekler v.b. (L)

TAANNİ veya **TEANNİ** i. (ar. *ʿanā*'dan *taʿannî*). *Esk.* Çabalama, gayret etme, emek verme. || Birinin başına dert açma, başına bir dert gelmesine sebep olma. || Istırap verici dert, endişe, tasa. (M)

TAANNÜF i. (ar. *ʿunf*'tan *taʿannüf*). *Esk.* Çok fazla azarlama: *Olıcak baz-ı mecaliste duçar / Etme tevbih ü taannüf izhar* (Nabi). [M]

TAANNÜT veya **TAANNÜD** i. (ar. *ʿinād*'dan *taʿannüd*). *Esk.* İnat etme, ayak direme: *Ferit Paşa hükûmeti, taannüdünde devam ediyordu* (Atatürk). *Binaenaleyh, aksi karar vermekte taannüt göstermiyeceklerdi* (Vâ-Nû). [M]

TAANNÜT i. (ar. *ʿanet,* zor durumda kalma'dan *taʿannüt*). *Esk.* Başkasının hatasını bulmaya çalışma. || Eziyet etme. (M)

TAARRİ i. (ar. *ʿuryān*'dan *taʿarrî*). *Esk.* Çıplak olma, çıplaklık; soyunma. || Bir şeyden uzak olma. (M)

TAARRUB i. (ar. *ʿarab*'dan *taʿarrub*). *Esk.* Araplaşma, arap örf ve âdetini benimseme.

— Gram. *Esk.* Bir kelimenin arap diline girerek, Arapçanın kalıplarına uyması.

— Tıp. *Esk.* Hamile kadınların cildinde yer yer siyah lekeler türemesi. (M)

TAARRUK i. (ar. *ʿaraḳ*'tan *taʿarruḳ*). *Esk.* Terleme, ter çıkarma.

— Tıp. *Esk. Taarrukı dem,* gözenekten ter yerine kan çıkması. (M)

TAARRUS i. Bk. TAARRÜS.

TAARRUZ i. (ar. *ʿırż*'dan *taʿarruż*). Askerî kuvvetlerin düşman siperleri üstüne, bunları zapt etmek veya tahrip etmek amacıyle yaptığı ileri harekât, hücum, saldırma: *Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921'de ciddî olarak cephemize temas ve taarruza başladı* (Atatürk). *Cephede hayat, kendi tabiî seyrinde akmaya başladı. Bazen durgunluk günleri, bazen taarruzlar, karşı taarruzlar, ileri hareketler ve daima keşifler* (Ş. S. Aydemir). || Sataşma, takılma: *Edebiyata edepsizliği onlar soktu; / Yoksa din namına ahlâka taarruz yoktu* (M. Â. Ersoy). *Rabia ablanın kocası kim olursa olsun Sinekli Bakkal'da her türlü el ve dil taarruzundan masundu* (H. E. Adıvar). || *Teşm. yol.* Rakibi geriletme amacıyle yapılan ileri harekât: *Siyasî taarruz. Barış taarruzu.* || *Taarruz etmek,* saldırmak: *Refet Paşa da, düşmanın Aslıhanlar civarında bulunan bir alayına [...] üç piyade fırkası ve bir taburla taarruz etti* (Atatürk). *Bu ordu Bakû'ya taarruz edecektir* (Kemal Tahir). Sataşmak, takılmak: *O zaman Molla Güranî, «Bir kimsenin Sinan Paşa gibi şâhidi olursa ona taarruz etmek caiz değildir» demiş ve toplantıyı dağıtmıştır* (N. Araz). || *Taarruza geçmek,* hücum etmek, saldırmak.

— Ask. *Taarruz çıkış hattı,* taarruza girişecek birliklerin, emrolunan zamanda geçmeleri gereken sınıra verilen ad. || *Taarruz emri,* ast birliklerin görevlerini yapabilmeleri için, taarruz planından bilmeleri gereken hücumların açık ve kısa ifadesi. || *Taarruz hedefi,* taarruz sonunda ele geçirilmesi gereken önemli bir arazi, yer veya düşman kuvvetine verilen ad. || *Taarruz manevrası,* stratejik taarruz, yarma, kuşatma, stratejik çekilme ve karşı taarruz harekâtına verilen ad. || *Taarruz mevzii,* taarruz edecek hücum birliklerinin taarruz çıkış hattını geçmeden önce, işgal ettikleri örtülü ve gizlenmiş mevzi. || *Taarruz zamanı,* taarruz çıkış hattının en ilerideki birlikler tarafından geçileceği zamana verilen ad. || *Tali taarruz,* taarruza girişen kuvvetin ast birliklerinden bir kısmının, düşmanı mevziine bağlamak, kuvvet kaydırmasına, cephe değiştirmesine, yeni ihtiyat toplamasına engel olmak üzere yaptığı taarruza verilen ad.

◆ **Taarruzat** çoğl. i. *Esk.* Saldırmalar, hücum etmeler. || Sataşmalar, takılmalar.

◆ **Taarruzî** sıf. *Esk.* Taarruzla ilgili.

◆ **Taarruziye** sıf. *Esk.* Taarruzî'nin dişili. || *Hareket-i taarruziye,* saldırma hareketi. (M)

TAARRÜS veya **TAARRUS** i. (ar. *ʿaras,* hayranlık'tan *taʿarrüs*). *Esk.* Bir kocanın karısına sevgi göstermesi. (M)

TAARÜF veya **TEARÜF** i. (ar. *ʿirfān*'dan *taʿārüf*). *Esk.* Birbirini tanıma, tanışma. || Bir şeyi biliyormuş gibi görünmeğe çalışma, bilgiçlik taslama. (M)

TAASİNGE, Danimarka takımadalarında ada, Fionie adasının güneyinde; 70 km^2; 4 600 nüf. (L)

TASSİ i. (ar. *ʿiṣyān*'dan *taʿaṣṣî*). *Esk.* İsyan etme. (M)

TAASSUP veya **TAASSUB** i. (ar. *ʿaṣab*'dan *taʿaṣṣub*). Bir din, bir düşünce veya bir partiye aşırı derecede ve körü körüne bağlanma, bağnazlık: *Halbuki o zamana kadar bambaşka bir insan olarak yaşayan, silâhından ve taassubundan başka ölçüsü olmayan yaşlı insan için ilk bilgi inançları, onları yeniden dünyaya gelmiş kadar heyecanlandırır* (Ş. S. Aydemir). *Taassub ve şeriatçilik, doğrudan doğruya vicdan ve tefekkür hürriyetine karşı mücadele halindedir* (F. R. Atay). [*Eşanl.* FANATİZM.] || — *Esk.* Birine taraftarlık etmek. || Kendi din ve milletini son derece yücelterek başka dinden olanlara ve diğer milletlere düşmanlık gösterme. || *Taassub-kâr,* aşırı taassup gösteren. || *Taassub-karâne,* taassup gösterircesine. || *Taassub-kârî,* taassup gösterme. (M)

TAASSÜF i. (ar. *ʿasf*'dan *taʿassüf*). *Esk* Zulüm etme. || Doğru yoldan sapma.

◆ **Taassüfat** çoğl. i. *Esk.* Zulüm etmeler. || Doğru yoldan sapmalar. (M)

TAASSÜR i. (ar. *ʿusr*'den *taʿassür*). *Esk.* Güç ve çetin olma, güçleşme. (M)

TAAŞŞİ i. (ar. *ʿaşy*'den *taʿaşşî*). *Esk.* Akşam yemeği yeme. (M)

TAAŞŞUK i. (ar. *ʿışḳ*'tan *taʿaşşuḳ*). *Esk.* Âşık olma, gönül verme: *Herkes gibi var sende de ezvak-ı temayül / Bilsem ne demektir, bu taaşşuk, bu tahayyül?* (Abdülhak Hâmid). || *Taaşşuk etmek,* âşık olmak. (M)

Taaşşuk-i Talât ve Fitnat (*Talât ve Fitnat'ın Aşkı*), Şemsettin Sami'nin romanı (1872). Türk edebiyatında roman türünün ilk örneğidir.

Şemseddin Sami, bu eserinde, görmeden evlenmenin doğurduğu acı sonuçları ortaya koyarak, okurlarına bir ibret dersi vermek istemiştir. Eser, genellikle süssüz ve zamanına göre sade bir dille yazılmıştır. Kişilerin konuşmalarında şive taklidine yer verilmiştir. Yazar, bazı arapça ve türkçe kelimeleri konuşanın ağzından çıktığı şekilde yazmıştır. (M)

TAAT i. (ar. *ṭāʾat*). *Esk.* Tanrı'nın buyruklarına uyma, ibadet: *Halbuki siz taat üzeresiniz ve onlar isyan üzeredirler diyerek* ... (Cevdet Paşa). *Vardım seherî taat içün mescide nagâh / Gördüm oturur halka olup bir nice gümrah* (Bağdatlı Ruhi). || *Taatgüzin,* Tanrı'nın buyruklarına uymak isteyen.

◆ **Taatdar** blş. sıf. *Esk.* Dindar.

◆ **Taatdarî** blş. i. *Esk.* Tanrı'nın buyruklarına bağlı kalma, dindarlık.

◆ **Taatgâh** blş. i. *Esk.* İbadet yeri. (M)

TÂAT çoğl. i. (ar. *ṭāʿat*'tan *ṭāʿāt*). *Esk.* İbadetler: *Beyhude mi olsun ya sığındımsa*

Huda'ya / Hep hiçe mi gitsin ona tâât u sücudum (Abdülhak Hâmid). [M]

TAATTUF i. (ar. *ʿaṭf*'tan *taʿaṭṭuf*). *Esk.* Acıma, şefkat ve merhamet gösterme. || *Taattuf etmek,* acımak.

◆ **Taattufat** çoğl. i. *Esk.* Acımalar. (M)

TAATTUL i. (ar. *ʿaṭl* ve *ʿaṭalet*'ten *taʿaṭṭul*). *Esk.* İşsiz kalma. || Boş kalma, pasif kalma. (M)

TAATTUR i. (ar. *ʿıṭr*'dan *taʿaṭṭur*). *Esk.* Güzel kokma, güzel koku sürünme. (M)

TAATTUS i. (ar. *ʿaṭse*'den *taʿaṭṭus*). *Esk.* Aksırma, hapşırma. (M)

TAATTUŞ i. (ar. *ʿaṭş*'tan *taʿaṭṭuş*). *Esk.* Susama. || Kendini susamış veya çok istekli gibi gösterme. (M)

TAAVVUK i. (ar. *ʿavḳ*'tan *taʿavvuḳ*). *Esk.* Oyalanıp kalma, gecikme, geri kalma. (M)

TAAVVUZ i. (ar. *ʿivaż*'dan *taʿavvuż*). *Esk.* Bir şeye karşılık olarak başka bir şeyi alma, bedel olarak alma.

— Tıp. *Esk. Taavvuzı tams,* kadınların âdet görmesi. (M)

TAAVVÜC i. (ar. *ʿivec,* eğrilik'ten *taʿavvüc*). *Esk.* Eğri olma, eğrilme.

◆ **Taavvücat** çoğl. i. *Esk.* Eğrilmeler. (M)

TAAVVÜD i. (ar. *ʿādet* veya *ʿiyādet*'ten *taʿavvüd*). *Esk.* Âdet edinme. || Hasta ziyaretine gitme. (M)

TAAVVÜZ i. (ar. *ʿiyāẓ*'dan *taʿavvüẓ*). *Esk.* Sığınma, Allah'a sığınma: *Eyle taavvüz Ehad ü Vahide / Rah-i sefer seddola ta haside* (Nahifî). [M]

TAAYYÜN veya **TEAYYÜN** i. (ar. *ʿayn*'dan *taʿayyün*). *Esk.* Belli olma, meydana çıkma, belirme. || Belirli olma, sınırlı, diğerlerinden ayrılmış olma. || İlerigelen kimselerin arasına girme, hatırı sayılır duruma gelme. || *Taayyün etmek,* meydana çıkmak, belirmek: *Yirminci asrın orta yerinde, fertlerin, cemiyetlerin, devletlerin ve milletlerin hakları tamamiyle taayyün etmiş ümit olunurken bu korsan hücumu beklenilir miydi* (Ömer Seyfeddin).

— Huk. *Esk. Taayyüni sani,* ihale edilen işin hangi müteahhit tarafından yerine getirileceğinin anlaşılması. (İstisna akdine konu olan iş birden çok kimseye teklif edilmişse, aralarından birinin seçimiyle istisna akdinin yapılması için «sani»nin belirtilmesi şarttır. Akdin, ihaleye katılanlardan hangisiyle yapılacağının kararlaştırılması taayyünü sanidir.)

— Tasav. Varlık türlerinin ilk varlık olan Tanrı özünden çıkışı.

— ANSİKL Tasav. Tasavvuf düşüncesine göre Tanrı bütün evreni kuşatan, bütün varlık türlerinde değişik niteliklerde görünüş alanına çıkan bir varlıktır. Varlık türlerinin, oluşunun kaynağıdır. İnsan ancak Tanrı'nın niteliklerini düşünebilir. İlk varlık olan Tanrı'ya *taayyüni evvel* (ilk var olan, belirli olan) denir. Ondan sonra ikinci varlık türü olan ve *taayyüni sani* denen tanrısal nitelikler oluştu. Tanrı, niteliklerinden öncedir. Tanrı öz, nitelikler ilintidir. Fakat Tanrı, niteliklerinden ayrı düşünülemez. Onun öz varlığında (zatında) bütün nitelikler (sıfatlar) birlik ve bütünlük içindedir. Bu niteliklerin ilki Tanrı'nın tek oluşudur (ehad).

◆ **Taayyünat** çoğl. i. *Esk.* Belli olmalar, belirmeler. || Hatırı sayılır duruma girmeler, ilerigelenlerin arasına karışmalar. (M)

TAAYYÜŞ i. (ar. *ʿayş*'tan *taʿayyüş*). *Esk.* Yaşama, geçinme: *Halkın zaruretiyle taayyüş fena değil / Ancak gıdadır istenilen şey, gına değil* (Abdülhak Hâmid). *Kendisine ait olan emvalin ekserisini müstehaklarına sadaka edip kendi taayyüşü için pek az bir şey alıkordu* (Cevdet Paşa). || *Taayyüş etmek,* yaşamak, geçinmek: *Karpinçero avın derisini sararak ve etini yiyerek taayyüş eder* (F. R. Atay).

◆ **Taayyüşgâh** blş. i. *Esk.* Yaşama, geçinme yeri. (M)

TAAZUM i. (ar. *ʿaẓamet*'ten *taʿāẓum*). *Esk.* Gözünde büyüme, büyük görünme. (M)

TAAZZİ i. (ar. *ʿużv*'dan *taʿażżi*). *Esk.* Organlaşma, uzuvları ortaya çıkma. (M)

TAAZZUM i. (ar. *ʿaẓamet*'ten *taʿaẓẓum*). *Esk.* Başkalarından üstünmüş gibi davranma, başkalarına yüksekten bakma, kibirlenme: *Ben bu tavr-ı taazzumu çekemem* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Taazzumat** çoğl. i. *Esk.* Başkalarına yüksekten bakmalar, kibirlenmeler. (M)

TAAZZUV i. (ar. *ʿużvʾ*'dan osmanlıca *taʿażżuv*). *Esk.* Organlaşma, gelişme: *Salya, yahut yalan kusan bir ağız / Bir taazzuv ki kan, irin yalnız* (Tevfik Fikret). *O havalide teşkilâtın takviye ve taazzuvunu temin buyurduktan sonra Erzuruma teşriflerine şiddetle intizar olunur* (Atatürk). || *Taazzuv etmek,* gelişmek: *Bunun neticesi, kendi mahsusat-ı kavmiyesine sahip bir millet halinde taazzuv edememekliğimiz suretinde tahakkuk etti* (P. Safa). [M]

TAAZZÜB i. (ar. *ʿazeb*'den *taʿazzüb*). *Esk.* Bekâr kalma. (M)

TAAZZÜL i. (ar. *ʿazl*'dan *taʿazzül*). *Esk.* Kendini bir şeyden uzak tutma, çekinme. (M)

TAAZZÜR i. (ar. *ʿöẕr*'den *taʿaẕẕür*). *Esk.* Mazeret gösterme, özür bildirme. || Güçleşme, imkânsız hale gelme.

— Huk. *Esk. Taazzürü mânâ,* bir kelimenin lûgattekinden başka bir anlamda kullanılmasından doğan anlam değişikliği.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Taazzürü mânâ*'nın üç türü vardır: a) *taazzürü hakikî,* gerçek anlamın yorumlandığı zaman açıklanamayışı veya bunu anlatmanın çok güç oluşu. Evlât edinen bir kimsenin vasiyetnamesindeki «oğlum» sözü, evlâtlık anlamına yorumlanır; oysa gerçekten oğul evlâtlık değildir; b) *taazzürü şer'î,* gerçek anlamın, kanunda olduğundan başka türlü yorumlanması; c) *taazzürü örfî,* bir sözün halk arasında gerçek anlamı dışında kullanılması yüzünden bu anlamının ortadan kalkması. (M)

TAAZZÜZ i. (ar. *ʿizzet*'ten *taʿazzüz*). *Esk.* İtibar, değer kazanma. || (Kendini) Üstün ve ulu olarak görme. (M)

TAB i. (fars. *tāb*). *Esk.* Güç, kuvvet: *Sarf eyleyip ana cümle tabı / Pek şiveli yazmış ol kitabı* (Ziya Paşa). || Sıcaklık, hararet: *Tab-ı gamdan şule-i suzan olur ağzımda dil* (Nef'î). *Eşkimde böyle şu'le nedendir ki sen / Çün suz ü tab giryede pinhansen ey gönül* (Nedim). || Kıvrım, büklüm: *Bağlanıp zülf-i hezaran tabına / İbret oldum ah aşk erbabına* (Muallim Naci). *Ke'y sebze-i derdime veren ab / Ser-rişte-i tabdan açan tab* (Fuzuli). || Işık. pırıltı. || Acı, ıstırap: *Cür'ana vermezdi can her aşık-ı efsürde-dil / Olmasan tab -efken-i her hatır-ı bi-tab ü teng* (Nef'î). || Öfke. || Kılıcın keskinliği. || *Tab getirmek,* dayanabilmek. || *Tab-aver,* dayanan, takat getiren. || *Tab-i gîsu,* saç büklümü. || *Tab-ı hurşid,* Güneş'in sıcaklığı. || *Tab-ı zülf,* perçemin kıvrımı. || *Tab ü takat* (veya *tab ü tüvan*), güç, kuvvet, tahammül: *Sabr ile tab ü tüvanı kesilir / Tiğ-i ye's ile amanı kesilir* (Sünbülzade Vehbi). [M]

TAB i. Bk. TABI.

—**TAB** sıf. (fars. *tābīden,* parlamak, aydınlatmak'tan *-tāb*). *Esk.* «Parlayan, parlatan, aydınlatan» anlamlarıyle kelimelere eklenerek bileşik biçimler meydana getirir: *Âlemtab* (veya *cihan-tab*), dünyayı aydınlatan v.b. (M)

TABA sıf. ve i. (fr. *tabac*'tan). Tütünün rengine benzeyen kahverengi ile kızıl arası (renk). [M]

TABAAT i. (ar. *tabʿ*'dan *ṭabāʿat*). *Esk.* Kitap basma işi, basımcılık. (M)

TABABET i. (ar. *ṭıbb*'dan *ṭabābet*). *Esk.* Tıp bilimi, hekimlik: *Pastör nasıl tababeti değiştirmiş ise, Efruz Bey de şimdiye kadar bilinen tarihi öyle değiştirmişti* (Ömer Seyfeddin). *Tababette olan garip garip hünerini icra etmekten her gün ziyadesiyle kaçar bir özge adamdır* (Ahmed Vefik Paşa). [M]

TABAHAT i. (ar. *ṭabẖ,* yemek pişirme'den *ṭıbāẖat* > *ṭabāẖat*). *Esk.* Aşçılık: *Alman yemekleriyle Fransız tabahati bir örnek midir?* (A. H. Müftüoğlu). *Sadece Arap tabahatından yemeklerin menşelerinden filân bahsedildi* (Vâ-Nû). [M]

TABAİ. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia, Frigya ve Pisidia sınırlarında) şehir. Stephanos Byzantios'a göre şehir, Heros Tabos veya Marsyas tarafından kuruldu, adını da üzerine kurulduğu kayalıktan aldı. Aynı yazar, Lydia ve Karia'da da Tabai adlı iki şehirden daha söz eder. Lydia'daki Tabai şehri hakkında bilgi yoktur. Tabai'nin kuruluş efsanesi, bir Karia şehrine daha uygundur; çünkü Marsyas, Büyük Kibyra şehrini kuran Kibyras'ın oğluydu ve Kibyra'nın Lydia'dan çok Karia ile ilişkisi vardı. Şehrin adı ilk olarak M.S. 189'da Manius'un Romalılara karşı giriştiği bir seferde geçer. Tavas'ta bulunan bir yazıtta şehrin Mithridates I ile yapılan savaşta Romalılar tarafını tuttuğu ve bu yüzden Sulla tarafından mükâfatlandırıldığı yazılıdır. Hıristiyanlık devrinde şehir Karia bölgesi sınırları içindeydi. Tabai, Karia bölgesinin güneydoğusunda, bugünkü Tavas'ın olduğu yerdedir. (M)

TABAK i. (ar. *ṭabaḳ*). İçine yemek koymağa yarayan, ortası az çok çukur, kenarları yayvan kap: *Bir ara gençlerden biri eline bir tabak içinde biraz yiyecek tutuşturdu* (A. H. Tanpınar). *Masada, çeşitli cıgara paketleri, tabaklarda şekerler, küçük bir sürahi, iki de bardak duruyordu* (Kemal Tahir). || *Esk.* İnce kat, tabaka, yaprak.

— DEY. *Tabak gibi,* dümdüz ve açık (yer).

— ANSİKL. Ev eşyası. Tabağın, altın, gümüş, bakır, alüminyum, cam, kristal, porselen, plastik, tahtadan yapılan çeşitleri vardır. Son zamanlarda özellikle piknik için kullanılan kâğıt *tabak*'lar da yapılmaktadır. Tabaklar kullanılışına göre, düz yemek tabağı, çukur çorba tabağı, küçük, düz tatlı, meyve, pasta tabakları v.b. türlere ayrılır. Eski saray ve konaklarda kullanılmış olan altın ve gümüş tabaklar bugün süs ve ziynet eşyası olarak değerlendirilir. Bakır ve tahta tabaklar, içine desen yapılarak duvar süsü olarak kullanılır. (M)

TABAK i. (ar. *debbāġ*'tan). Derileri sepileyen kimse, sepici.

◆ **Tabaklık** i. Sepi, sepicilik. (M)

TABAKA i. (ar. *ṭabaḳa*). Bir yüzey üzerine, az veya çok kalın biçimde ve düzgün olarak yayılmış bulunan şey, kat: *Fakat gözlerini tekrar etrafta dolaştırırken, aşağıda mor bir duman tabakasıyle örtülmeye başlayan kasabayı gördü ve irkildi* (Sabahattin Ali). *Yağ tabakası. Toz tabakası.* || Genellikle dikdörtgen biçiminde büyük kâğıt parçası. || *—Mec.* Bir toplumda insanların asalet, mevki veya şöhret derecesine göre işgal ettiği yer. || Bu yerde bulunan insanlar topluluğu, sınıf, zümre: *Memleketimizde, gerek medeniyetçe, gerek pedagojice birbirine benzemeyen üç tabaka vardır: Halk, medreseliler, mektepliler* (Ziya Gökalp).

— Akışkanlar mekan. Bir akışkana göre bağıl hareket halindeki bir cismin yüzeyinin hemen yakınındaki ince ve yavaş akış bölgesi. (Bk. ANSİKL.) || *Sınır tabakanın emilmesi,* hava akım çizgilerini yakınlaştıran ve böylece aerodinamik akışı kolaylaştıran bir düşük basınç yardımıyle uçak reaktörlerinin hava giriş boruları yakınındaki sınır tabakayı ortadan kaldırma tekniği. || *Sınır tabakanın üflenmesi,* hava akım çizgilerinin akışını basitleştirmeye yarayan ve sınır tabaka içine hava veya gaz göndermeye dayanan aerodinamik metot.

— Anat. *Esk. Tabakai karniye,* saydam tabaka. (Deride) Korun tabakası. || *Tabakai kuzahiye,* iris. || *Tabakai meşimiye,* damar tabaka. || *Tabakai sulbe,* sert tabaka. || *Tabakai şebekiye,* ağtabaka.

— Astron. *Çeviren tabaka,* Güneş'in etrafında meydana gelen ve çok yüksek sıcaklıktaki maddelerin güneş tayfında siyah olarak görünmesine sebep olan buhar halindeki tabaka.

— Bayınd. Şose yapımında düzgün kalınlıkta serilen malzeme. || *Alt tabaka* veya *platform,* temel ve üst tabaka arasında kalan ara tabaka. || *Sıva tabakası,* bir kaplama yüzeyindeki gözenekleri kapatmağa yarayan ince sıva. || *Temel tabakası,* bir yolda, platform veya alt yapı üzerine serilen ve basıncı alt tabakaya ileten kısım. || *Üst tabaka,* tekerlek basıncını doğrudan doğruya alarak alt tabakalara ileten, yolun en üst kısmı.

— Bot. Özekli ağaç ve ağaççıklarda merkezden çevreye doğru art arda yer alan katlardan her biri: *Kesilen bir ağacın yaşı hal-*

çini tabak
(XV. yy.)

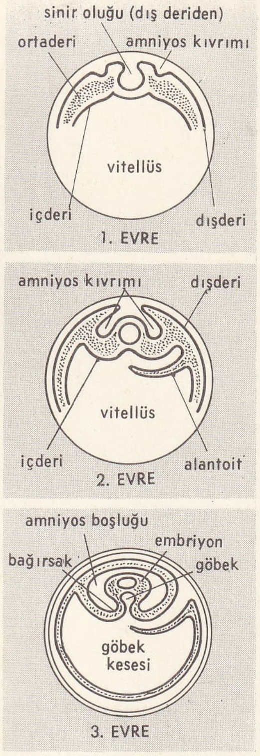

tabaka
(embriyol.)

ka tabakalar sayılarak anlaşılabilir. (Bk. YAŞ.) || *Besleyici tabaka,* başka bir dokuyu besleyen hücrelerden meydana gelen tabaka. || *Büyütken tabaka,* kök ve gövdede çepeçevre yer alan, bölünerek her iki yüzünde yeni hücreler meydana getiren hücre tabakası. (KAMBİYUM da denir.) [Merkez silindirin içindeki büyütken tabaka dış tarafta soymuk damarları, iç tarafta odun damarları meydana getirir; kabuğa yakın büyütken tabaka ise dışa doğru mantar dokusunu, içe doğru özek dokuyu meydana getirir. İkincil dokuların hepsi büyütken tabakadan oluşur.] || *Emici tüylü tabaka,* kök ucunun biraz yukarısında bulunan ve emici tüyleri taşıyan dış hücre tabakası. (Bu tabaka sonradan düşer ve yaşlı kısımlarda bunun yerini mantar tabakası alır.) || *Kabuk tabakası.* Bk. KABUK. || *Kütiküla tabakası.* Bk. DERİCİK. || *Mekanik tabaka,* iç yüzü odunlaşmış hücrelerden oluşan tabaka. (Dış yüz kalın olmadığı için kuruduğu zaman büzülür. Burası büzülünce dokuların, başçıkların, erkek organların ve eğreltilerdeki spor keselerinin yırtılmasını sağlar.) || *Mumsu tabaka,* bir kısım sap ve yapraklarda kütikülada üstderi hücrelerinin zarını kaplayan mum tabakası. (Mumsu tabaka bitkinin su ile ıslanmasını önler. Lahanada görülen tirşe renk bu mumsu tabakadan ileri gelir.) || *Odun tabakası.* Bk. ODUN. || *Sporlu tabaka,* hücreleri bölünerek sporları meydana getiren tabaka. || *—Esk. Tabakai mantariye,* mantar tabakası. || *Tabakai müvellide,* büyütken doku. || *Tabakai palisadiye,* palisat tabakası.

— Boyacılık. Boyasız veya boyalı bir yüzeye vurulan boya, vernik veya benzeri madde miktarı. (Boya bir âletle [fırça, merdane, tabanca] mümkün olduğu kadar düzgün bir şekilde vurulur vurulmaz ince bir tabaka meydana getirir, sonra bu kuruyarak sertleşir.) || *Yapıştırıcı tabaka* veya *apre tabakası,* kaplamanın yapışmasını sağlamak için yüzeye sürülen ergiyik veya emülsiyon halinde bitümlü sıvı madde. || *Bitirme tabakası,* dış ortamla temas halinde olan boya, vernik v.b. tabakası. || *Baskı tabakası,* soğurucu bir nesne üzerine doğrudan doğruya vurulan vernik, boya v.b. tabakası. || *Ara tabaka,* baskı tabakası veya bir başka tabaka üzerine vurulup, yeni bir ara tabaka veya bitirme tabakası kabul etmeğe elverişli vernik, boya v.b. tabakası. || *İlk tabaka,* emici olmayan bir yüzeye doğrudan doğruya uygulanan vernik, boya v.b. tabakası.

— Denizbil. *Derin yayıcı tabaka* (ing. *deep sea scattering layer* veya D.S.L.), okyanusların 300 veya 400 m derinliklerinde bulunan, sesten yararlanan iskandil âletlerinin kolayca kaydedebileceği kadar belirgin yankılar gönderen ve hattâ bazen denizin sığ olduğu kanısını uyandırabilen düzey. (Derin yayıcı tabaka, güneş batımından önce yüzeye yükselir ve geceleri kaybolur. Bu tabakanın, hayvan planktonları [özellikle *euphausidae* ailesinden kabuklular] tarafından meydana getirildiği sanılır.)

— Elektron. Bk. İNCE *tabaka.*

— Embriyol. Bk. ANSİKL.

— Jeol. Litoloji (*kil tabakası*) veya paleontoloji (*Nummulites laevigutus'lu tabaka*) bakımından kesintisiz ince çökelti düzlemi. (Birçok tabaka bir kat meydan getirir.) Bk. ANSİKL.

— Jeomorfol. *Tabaka basamağı,* bir yandan içbükey profilli ve dik yamaçlı bir şev'in, öte yandan ters yönde hafif eğilimli bir yaylanın meydana getirdiği engebe biçimi. (Şev, taban basamağının cephesini, yayla da ters kenarını meydana getirir.) Bk. ANSİKL.

— Matbaac. Belli boyutlarda kesilmiş baskı kâğıdı.

— Mekan. *Yağ tabakası,* yağlı bir maddenin meydana getirdiği ince zar.

— Metalürji. *Alçı tabaka,* mekanik dökümde kullanılan ve kalıbın mala yüzeyini yapmağa yarayan basit biçimli model plak.

— Nükl. Temel kuvanta sayısıyle belirlenen bir elektronun bulunduğu atom bölgesi. Bk. ATOM.

— Opt. *İnce tabakalar,* çeşitli maddelerin (madenler veya saydam maddeler) vakum altında buharlaştırılıp cam yüzeyine çökeltilmesiyle meydana gelen çok ince örtü. || *Yansımayı önleyici tabakalar.* Bk. ANSİKL.

— Pedol. Bileşimi, yapısı, fizik ve kimyasal görünüşü bakımından ayrı özellikler gösteren toprak katı. Bk. ANSİKL.

— Tekst. İpekböceğinden elde edilen kozada üst üste sarılmış ipek lifleri katmanı.

— ANSİKL. Akışkanlar mekan. Kavram olarak 1904'te Prandtl tarafından ortaya atılan ve bir çeşit zar kılıf olan *sınır tabaka,* varlığını akışkanın ağdalığından doğan sürtünmelere borçludur. Bu tabakada akışkanın bağıl hızı cismin yüzeyindeki sıfır değerinden serbest akışkanın sonlu değerine kadar hızla değişir.

Saatte 200 ile 700 km arasındaki hızlar için, bir uçak kanadında sınır tabakanın kalınlığı ancak birkaç milimetredir. Aerodinamikteki δ kalınlığı, hava hızının bozulmamış akımın v hızının yüzde 99'una eriştiği uzaklık olarak tanımlanır ve hücum kenarının mesafesiyle gittikçe artar. Uçak kanadı gibi profil verilmiş cisimlerde ilerlemeye karşı direncin en büyük kısmını meydana getiren sürtünme kuvvetlerinin geciktirici etkisi, sınır tabaka içinde kendini gösterir. Havanın ağdalığından ve yüzey durumundan doğan kanat sürtünmesinin büyük kısmına sınır tabaka yol açar. Bir sınır tabakada akışkanın akışı önce *laminer, geçiş noktası* denilen belirli bir noktanın ötesinde de *burgaçlı*'dır. Bir uçak kanadı üzerinde hücum kenarından az veya çok uzakta bir geçiş çizgisi vardır.

Özellikle bir engelin arkasında akış yönünde meydana gelen basınç artması halinde, sınır tabaka içindeki sürtünmeyle önceden yavaşlamış olan akışkan tanecikleri aynı zamanda gecikmeye uğrar ve hareketleri çeperin hemen yakınında tersine dönebilir. O zaman bir ayrılma meydana gelir. Cisim üzerindeki basınç dağılımı tamamen değişir ve bundan da ilerlemeye karşı koyan ek bir «şekil direnci» ortaya çıkar. Engelin arkasına profil verilerek bu direnç küçültülür.

Bu olay, bir uçak kanadı üzerinde ancak gelme açısı büyük olduğu zaman görülür. O zaman kanadın kaldırma gücü anîden azalır, uçak eğer yere yakınsa çok tehlikeli bir serbest düşüşe başlar. Ayrılmanın meydana gelmesi ya yarıklardan veya gözenekli bir çeperi bulunan bir elemandan yavaşlatılmış akışkanın emilmesiyle ya da akışkana ek bir enerjinin üflenmesiyle önlenir.

Sınır tabaka büyük hızların aerodinamiği üstünde önemli bir etki yapar. Farklı hava tabakalarının kendi aralarında ve uçak yüzeyiyle yaptıkları bütün ısı değişimlerinin merkezidir.

— Embriyol. *Embriyon tabakaları.* Çokhücrelilerde yumurtanın bölütlenmesiyle önce blastula meydana gelir; blastula da farklılaşarak birçok tabakadan ibaret gastrulayı oluşturur; gastrula üç tabakadır: dışderi, içderi, ortaderi (kordalılarda sırtipi ana maddesi). Sölomsuzlarda (süngerler, selentereler) bu tabakaların sayısı ikidir (dışderi, içderi). Embriyondaki her tabaka belli bir işe yarar ve belli organları verir. Dışderiden örtü dokusu, sinir sistemi, deri bezleri, omurgalılarda hipofizöncesi ve genellikle sindirim borusunun ön ve arka kısımları meydana gelir. İçderiden bağırsaklar ve eklentileri ve hava ile solunan omurgalılarda akciğerler oluşur. Ortaderi ve mezanşimden iskeletin kısımları, kaslar, kan, bağ dokusu, çıkartı organları meydana gelir. Organlardan birçoğunun kaynağı ise karmadır; meselâ derinin üstderi kısmı dışderiden, altderi kısmı ortaderiden meydana gelir.

— Jeomorfol. *Tabaka basamağı* engebesi, tortul havzalarda çok yaygın rastlanan bir biçimdir. Tabaka basamaklarına Fransa, Almanya (Suab Jürası), İngiltere (Londra havzası), A.B.D. (Büyük Göller'in güney bölgesi), Sahara (Hoggar'ın kenarı) v.b.de rastlanır.

Tabaka basamağı, belli jeolojik yapı (eğimli ve sertliği değişken arazi tabakaları) şartlarının sonucudur. Sert bir tabaka, cephenin ters yanına ve tepesine tekabül eder; yandaki yumuşak bir tabaka, aşındırma etkisi tarafından hızla aşındırılır ve basamak kenarında bir çöküntü oluşur.

Tabaka basamağının genel görünümü, içinde yer aldıkları bölgelerin jeolojik yapısının ana hatlarına göre değişir. Ayrıntılara inilecek olursa tabakaların yapısı, tabaka basamaklarının görünümlerini etkiler; sert kalın bir tabaka, kütle halinde, az yarılmış ve dikey bir duvar meydana getirir. Oysa, kolayca aşınan ince ve sert bir tabaka, çok küçük bir kaş ve cepheden ayrılmış birçok tanık tepeyle birlikte, çok zikzaklı bir taban basamağı çizgisi oluşturur.

Tabakaların eğimi, tabaka basamağının görünümünde önemli rol oynar: eğim fazla olduğu zaman sert tabaka kolay kolay kayşamaz, çünkü kapsadığı unsurların hareketi bu eğim tarafından engellenir. Tabaka basamağı, kalın sert bir tabaka tarafından meydana getirilen tabakanınkine benzer bir kütle çizgisi ortaya koyar. Zayıf tabakaların eğimi, çok ince ve sert bir tabaka kapsayan tabaka basamaklarınkine benzeyen girintili çıkıntılı çizgiler meydana getirir. Sert ve yumuşak tabakaların yakın nöbetleşmesi, çift tabaka basamağı meydana getirebilir: yamaç düzü cephenin sürekliliğini bozar.

Yapı arızaları, tabaka basamaklarının görünümünü karmaşıklaştırır: faylar cepheleri düzensiz olarak parçalar ve aynı sert tabakanın yeniden belirmesini sağlayarak ikinci bir tabaka basamağı meydana getirebilir.

Dikey eksenli dalgalanmalar, senklinal kesimlerde tabaka basamağında uzamalar meydana getirir; buralarda sert tabaka oturmamış olduğundan az aşınır. Tabaka basamağı engebeleri, nöbetleşe olarak sıralanan sert ve yumuşak tabakaları eğik kenarlar halinde parçalara ayırır. Bir hidrografya ağı, bu yüzeye yerleşir ve tabaka basamaklarını oluşturur. Klasik bir hidrografya dörtgeni meydan gelebilir. Uyumlu anasular, uyumlu delişlerle tabaka basamaklarını keserek tabakaların aflörmanlarına dikey olarak akan başlıca ırmaklar tarafından meydana getirilir. Uyumlu ırmakların kolu olan monoklinal engebe eteğindeki ırmaklar, tabakaların aflörman yönünü izler ve eteklerdeki çöküntülerde akar. Obsekan dereler, tabaka basamağı cephesini yarar ve uyumlu ırmaklara ters yönde ilerler. Uyumlu ırmaklara paralel bulunan tabaka basamağı çizgisine eğik olarak ilerleyen ırmaklar, tabaka basamağı cephesini yarmadan ters etekte akar.

Gerçekte bu konuma oldukça ender astlanır (meselâ, A.B.D.'nin güney kıyılarındaki ovada).

— Opt. Merceklerin özellikle fotoğraf objektiflerinin yüzeyini örten renkli *yansımayı önleyici tabakalar* yüzeylerin yansıtma gücünü azaltarak zararlı yansımaların önüne geçer. Bu tabakalar, yapısında, msl. magnezyum flüorür bulunan çok ince (1/10 mikron kadar) bir örtüden meydana gelir. Aynı zamanda, yansıtma gücü yüksek *ince tabakalar* da (aynalar) elde edilebilir; bunda izlenen yol ya bir maden tabakasını (alüminyum, gümüş v.b.) buharlaştırmak, ya da almaşık olarak bir büyük indis ve bir küçük indis gösteren çok ince saydam madde tabakalarını (çinko sülfür ve kriyolit) art arda buharlaştırmaktır. Aynı şekilde, iki madenî yüzey arasında saydam bir filim buharlaştırarak bir girişim filtresi elde edilebilir.

— Pedol. Pedoloji en başta tabakaların incelenmesine dayanır. Bir ana kaya katmanıyla karıştırılmaması gereken tabaka gerçekten de belirli bir evrim devresinin göstergesidir. Böylece meselâ bir toprak kesitinde yüzeye paralel olarak şeritler halinde yer alan humuslu, milli, birikintili tabakalar görülebilir. Pedologlar bu tabakaları birer harfle gösterirler: A harfi milli tabakayı, B harfi birikintili tabakayı, C harfi ana kaya ile üst tabakalar arasındaki bozuk tabakayı gösterir. (LM)

TABAKA i. (amerika yerlilerinin dilinden > isp. *tabaco,* ital. *tabacca*'dan). İçine tütün veya sigara konulan, cepte taşınabilen kutu: *O da yere inmiş, dinleniyor ve tabakasından cigara sarıyordu* (Ömer Seyfeddin). *«Babam görmeden tabakasından bir cigara aşırabilir misin?»* (S. Kocagöz). [M]

TABAKALANMA i. (*tabaka > tabakalanmak*'tan *tabakalan-ma*). Jeol. Tortul arazi tabakalarının düzenlenme şekli: *Çapraz tabakalanma.*

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

— Hidrografi. *Bozuk tabakalanma.* Bk. LAMİNER *akış.*

— Jeol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Jeol. Tortul yığınları ve bazı volkan fırlantıları, çoğunlukla yatay halde istiflenen katman birikintileri meydana getirir. Aynı yerde ve çağlar boyunca yer almış denizler, göller ve akarsular, tane boyu, sertlik, sıkılık v.b. bakımından farklar gösteren yığınların birikmesine yol açar; böylece *tabakalanma*'yı meydana getiren tabaka dizileri oluşur. Birbirini izleyen tabaka istifleri paralel olursa tabakalanmaya «uyumlu tabakalanma» adı verilir; ama, bazen yığınlarından önce kıvrımlanan veya yükselen tabakalar süpürücü etkiler yüzünden üst kesimi aşındırılmış, sonra yeniden yatay tortulla örtülmüştür: bu durumda «uyumsuz tabakalanma» ortaya çıkar. (L)

TABAKALARARASI sıf. Jeol. İki tabaka arasında bulunan. (L)

TABAKALI sıf. (*tabaka*'dan *tabaka-lı*). Tabakalardan meydana gelen.

— Jeol. *Tabakalı yanardağ,* lav tabakalarından veya lav ve kül tabakaları nöbetleşmesinden meydana gelen yanardağ.

— Sosyal psikol. *Tabakalı örnekleme,* tabakalar yardımıyle meydana getirilen örnekleme. (1. her tabakanın içinden *rasgele bir örnek* alınır; bu yolla alınan örnekler, aynı boyda olmalıdır; 2. her örneğin içindeki değişken üzerinde bir tahminde bulunulur; 3. tüm topluluk için geçerli olan değişken hakkında bir tahmin elde etmek için, her örneğin içinden alınan tahminler kendi aralarında birleştirilmelidir.) [LM]

TABAKAT çoğl. i. (ar. *tabaḳa*'dan *tabaḳāt*). *Esk.* Tabakalar, katlar. || İnsan kitleleri, sınıflar. || *İlm-i tabakat-ı arz* (veya *tabakat-ül-arz*), jeoloji. || *Tabakat-üs-sema,* gök tabakaları.

— Ed. *Esk.* Biyografi kitabı. (Bk. ANSİKL.) || *Tabakatül fukaha,* din bilginlerinin biyografilerini kapsayan eser. || *Tabakatüş şuara,* şairlerin biyografilerini kapsayan eser.

— ANSİKL. Ed. *Esk. Tabakat,* edebiyattan tasavvufa, matematikten tarihe, mimarlıktan taş işçiliğine kadar değişik meslek sahiplerinin, bilginlerinin ve sanatçıların hayatını anlatır. Tabakat kitapları önce Araplar tarafından yazılmağa başlandı. İlk tabakat kitapları daha çok soykütüğüne (nesep) dayanıyordu. Sonraları yalnız biyografi türünde eserler yazıldı. Zamanla tabakat kitapları mesleklere göre ayrı nitelikler kazandı. Günümüze kadar gelen en eski tabakat kitabı İbni Saad'ın *Kitabu-Tabakat-ül-Kebir* (Büyük Biyografiler Kitabı) adlı eseridir. Daha sonra yazılan tabakat kitapları genellikle şairleri, fıkıhçıları, tarihçileri, bilginleri, tarikat büyüklerini konu edindi. (M)

Takabat-ı Nâsırî, XIII.yy. tarihçilerinden Kadı Minhacüddin Ebu Umer ibni Siracüddin Cüzcânî'nin (öl. 1262'ye doğr.) eseri. (Yazılışı 1260.) Kuzey Hindistan'da türk hükümdarı Nâsırüddin Mahmud adına yazıldı. İslâm sülâlelerinin tarihini kapsayan kitap, 23 tabakaya (bölüm) ayrılır. Eser, İslâmlığın ilk dönemleri bakımından çok önemli değildir. Ancak, Harizmşahlar, Gurlular, Moğollar tarihi için büyük önem taşır. 1864'te Kalküta'da yayımlanan eser, 1881'de İngilizceye çevrildi. 1949'da Kâbil'de taş basması olarak 2 cilt halinde tekrar basıldı. (M)

Tabakat-ül-Memalik ve Derecat-ül-Mesalik (*Memleketlerin Tabakaları ve Yolların Dereceleri*), XVI. yy. türk devlet adamlarından Celâlzade Koca Nişancı Mustafa Çelebinin eseri. Eser, Osmanlı devletinde devlet teşkilâtı, ordu kuruluşu, sancaklar, kaleler, toprak ürünleri, madenler hakkında bilgi verir. 30 Tabaka (bölüm) halinde yazılmıştır. Kanunî devri olaylarını anlatır. (M)

TABAKÇE veya **TABAKÇA** i. (ar. *tabaḳ* ve fars. *-çe,* küçültme ekinden *tabaḳçe*). *Esk.* Küçük tabak. (M)

TABAKHANE bIş. i. (ar. *debġ,* sepicilik > *debbāġ* ve fars. *ḫāne* > *debbāġ-ḫāne*'den). Sepi yeri.

— DEY. *Tabakhaneye bok yetiştirmek.* Bk. BOK.

— ANSİKL. Deric. Meşin, kösele yapılmak için, koyun, sığır, manda ve keçi derilerinin işlendiği *tabakhane*'lerin ilk defa ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesinlikle bilinmiyor. Ancak hayvan derilerinin giyim eşyası olarak kullanılmasından çok sonra kurulduğu kabul edilir. Osmanlı devletinde genellikle hayvan yetişen her ilde bir veya birkaç tabakhane vardı. En büyük tabakhaneler İstanbul'daydı. (M)

TABAKHANE deresi, esk. *Eudon,* Aydın şehri içinden geçerek Büyükmenderes'e dökülen dere. (M)

TABAKLAMA i. (*tabaklamak*'tan *tabakla-ma*). Bk. SEPİLEME.

TABAKLAMAK geçl. f. (*tabak*'tan *tabakla-mak*). Deriye sepi yapmak, sepilemek. (M)

TABAKLIK i. (*tabak*'tan *tabak-lık*). Üst üste birkaç kat halinde yapılmış, tabak koymağa yarayan raf, tabak rafı. (M)

TABAKOMANİ i. (fr. *tabacomanie*). Aşırı tütün tiryakiliği. (L)

TABAL veya **TUBAL.** Esk. coğ. Yeni Hitit çağında, eski adı *Hatti* olan Halys'in (Kızılırmak) kıvrımı içinde kalan bölgeye verilen ad. Bölge halkının M.Ö. 1200'e doğru Hitit imparatorluğunu ortadan kaldıran Muşkiler ve Frigyalılarla aynı etnik gruptan oldukları sanılır. VII. yy.a doğru Anadolu'yu istilâ eden Kimbriler ve İskitlere karışarak ortadan kalktılar. (L)

TABALA. Esk. coğ. Anadolu'da (Lydia bölgesi) şehir. Sikkeler ve Bizans çağı kaynaklarından Tabala'nın ünlü bir Lydia şehri olduğu ve arazisinin Hermos (Gediz) ırmağına kadar uzandığı anlaşılıyor. Bu şehrin sikkeleri üzerinde sık sık Hermos ırmağının tasvirine rastlanır. Şehrin bugünkü *Davala* olduğu ileri sürülür; fakat burada eski bir yerleşme izi yoktur. Yalnız, Uşak yakınındaki Aktaş'ta Tabala'ya ait kabartmalarla süslü bir adak steli bulundu. (M)

TABALENOS. Tabala şehri tanrılarından birinin adı. Aktaş'ta bulunan bir yazıtta adı geçer. (M)

TABAN i. (esk. türk. k.). Ayağın alt yüzü: *Çok yürümekten tabanı ağrımak.* (Bk. ANSİKL. *Anat. bölümü.*) || Üstü kapalı bir yerin zemin kısmı: *Odanın tabanına muşamba döşediler.* (*Zt.* TAVAN.) || Bir şeyin yere dayanan kısmı; altı: *Ayakkabının tabanı delindi.*

— ÇEŞ DEY. *Taban patlatmak.* Bk. PATLATMAK. || *Taban tabana zıt,* birbirinin tamamıyle tersi olan, birbirine son derece aykırı: *Müjgân Abla, benim taban tabana zıddımdır* (R. N. Güntekin). || *Taban tepmek,* yaya olarak uzunca bir yolu yürümek: *«Biz akşama kadar taban tepelim, koca Beyrut'u arşınlayalım, efendi bir tek balıkla gelsin...»* (Orhan Kemal). || *Tabana kuvvet* (*kaçmak*). Bk. KUVVET. || *Tabanları* (veya *tabanı*) *kaldırmak. Teklz.* Koşarak yola düzülmek, kaçmak: *Bir de arkamızdan pat!.. pat!.. birinin koştuğunu duyduk: tabanları kaldırdık, kaldırdık ama benim sağ ayağım şiddetle burkuldu, kaldım ...* (Ahmed Rasim). || *Tabanları yağlamak,* uzak bir yere yaya olarak gitmek için hazırlanmak. «Hızlıca koşmak, kaçmak» anlamında alay yollu kullanılır.

— Anat. Vücudun bazı kısımlarının bağlanma noktası veya en geniş yeri: *Kafatasının tabanı.* || *Kalbin tabanı,* bu organın üst taraftaki geniş kısmı; büyük damarlar buradan çıkar.

— Ayakkabıcılık. Ayakkabının alt kısmını meydana getiren parçaların tümü. || *Taban forteçesi,* takviye etmek üzere bir taban köselesinin iç kısmına yerleştirilen kösele parçası. — Bir ayakkabıda, ökçenin veya tabanın bir kısmını tutturmak için kullanılan küçük kösele parçası.

— Bayınd. Bir yolun, şoşe ve asfalt gibi trafiğe ayrılmış yuvarlanma yüzeyini taşıyan alt yüzeyi. (Taban, arazi şevlerinden çıkarılan veya şevlere doldurulan toprağın ve yolun dış yüzeyinin arakesitiyle sınırlıdır.) || *Taban genişliği,* enine profilde, bir yolu oturtmak için gereken genişlik. || *Taban kirişi,* ahşap kemer köprülerde, doğrudan doğruya kemerin üzerine yerleştirilen ve kavrama veya direklerle yükü kemere iletmeğe yarayan yatay kalaslardan her biri.

— Coğ. Irmak yatağı. || *Taban karşısı,* yeryüzünün herhangi bir çapının iki ucundaki yerlerin birbirine göre durumu. (Bir noktada öğleyken taban karşısında geceyarısıdır. Ortaçağda taban karşısına inanılmıyordu. Kolomb seyahat tasarılarını güçlükle kabul ettirebildi.)

— Dy. Vignole tipi rayın, traversler üzerine oturmasını sağlayan düz kısmı. || *Kilometre tabanı,* tarifelerin belirlenmesinde esas olarak kabul edilen, ton, baş hesabı ve kilometre fiyatı. || *Kros tabanı, kızak tabanı,* krosun kızak üzerine sürtünen kısmı.

— Denizbil. Bir adayı çevreleyen ve derinliği 200 m'yi aşmayan kuşak.

— Denizc. Dikili duran elemanların yere basan kısmı. || *Taban saçı,* gemilerde, makine dairesinin çelik levhalarından meydana gelen döşemesi.

— Doğramc. *Taban kirişi,* kirişleri taşımak için duvar boyunca tespit edilmiş kiriş. — Döşeme kirişleri üzerine tespit edilmiş, perdahlanmış meşe kerestesi.

— Elektr. *Bir elektromıknatısın tabanı,* bir elektromıknatısın iki kutbunu birbirine yaklaştıran ve bu mıknatısın çekirdeğiyle birleşen demir parça.

— Elektron. Bir transistörün, genellikle kumanda elektrodu olarak kullanılan orta kısmı. (Bk. ANSİKL.) || Bazı transistörlerin hazırlanmasında gerekli olan N veya P bölgesini elde etmek için, çeşitli metotlarla içine yabancı madde katılan yarı iletken bir maden billûru.

— Geod. Uzunluğu kesin olarak doğrudan doğruya ölçülebilen ve nirengi, kadastro veya yüzey ölçümü işlemlerinde bilinen temel kenar olarak kabul edilen, hissedilir derecede yatay ve düz arazi parçası. *Eşanl.* BAZ. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Bir heykelin veya bir kuyumculuk eserinin oturtulduğu küçük düz kaide.

— İnş. *Taban ağacı* (*hatılı, kirişi* veya *oku*), boydan boya uzanan döşeme kerestesi. || *Taban aşığı,* bir çatıda bağlamaların alt uçlarının oturduğu yatay ahşap parça. || *Taban kirişi,* bir ahşap yapıda, her katta yatay olarak yerleştirilen, dikmelerle birleşen ve döşeme kirişlerini taşıyan ahşap parçalardan her biri. || *Taban savağı,* hazne ve sarnıçların içini temizlemek için diplerine açılan deliğe verilen ad. || *Taban tahtası,* döşeme tahtası veya döşeme olarak kullanılan tahta. || *Taban terazisi,* zeminin düzlüğünü kontrol etmek için kullanılan âlet; tesviye âleti. || *Taş taban,* yere dokunmaması için direğin altına konulan taş.

— Jeol. ve Coğ. Yer yer daha yeni tortul yığınlarıyle örtülen sağlam platformlar meydana getiren, genellikle billûrlu eski araziler bütünü. Bk. ANSİKL.

— Jeomorfol. *Taban açısı,* adatepe eteğinin başlıca özelliği sayılan belirgin eğim farklılaşması.

— Mad. oc. Bir galerinin alt kısmı. || *Taban kirişi,* galeride, kendisine dik olan birçok çerçeve boyunduruğunu olduğu kadar diğer kalasların uçlarını da taşıyan veya tahkim eden, yatay yerleştirilmiş kalın ağaç parçası. || *Taban sarması,* galeri zemine yerleştirilen ve üzerine öbür direkler konan yatay direk. || *Taban yolu,* bir yatağın henüz işletilmemiş kısmında açılan galeri; işletilmiş yerlerdeki yollara «dolgu yolu» denir.

— Mat. *Bir çokluğun tabanı,* çokluğun bütün vektörlerinin kendisinin çizgisel fonksiyonu olarak ifade edilmesini sağlayan çizgisel bağımsız vektörlerin cümlesi. || *Bir E vektör uzayının tabanı,* E'ye katılan bağımsız vektörlerden oluşmuş en büyük serbest aile. (Bk. ANSİKL.) || *Bir logaritma sisteminin tabanı.* Bk. LOGARİTMA. || *Bir sayılama sisteminin tabanı.* Bk. SAYILAMA. || *Bir üçgenin bir yamuğun, bir çokgenin*

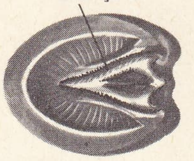

taban (zool. ve vet.)

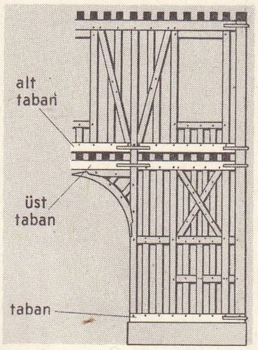

taban kirişleri (inş.)

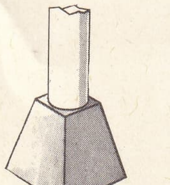

taban (inş.)

tabanı, bu şeklin en önemli sayılan kenarı.

— Mekan. *Taban açısı*, şekil verilen yüzeyle takımın kesici taban yüzü arasındaki dar açı. || *Taban yüzü*, takımın şekil verilen yüzeye temas eden yüzü.

— Mim. Bir sütuna, bir heykele veya bir büste destek görevi yapan, üstteki yükün yaptığı basıncı temellere aktarmak için üzeri düz veya silmeli kısım. (Taban, binada *subasman*, sütunlu tapınakta ise *stilobat* adını alır.)

— Sil. Bir tank gövdesinin alt kısmı. (Tankın tabanı, mürettebatı ve mekanik parçaları mayınların etkisine karşı korur. Tabanda genellikle insanın girmesine mahsus kapaklı bir delik bulunur.) || *Palet tabanı*, paletin yere temas ettiği düz kısım. || *Esk. Taban kılıç*, şam çeliğinden yapılmış kılıç.

— Teknol. Destek, dayanak veya büte vazifesi görmek ve eksenel yönde sabit bir konum vermek üzere silindir biçiminde madenî bir parçanın üzerine yerleştirilen şişkin kısım. || Yükün zemine daha iyi dağılması için payanda veya direk dibine yerleştirilen yatay ağaç parça. || Bir şahmerdanda, yan duvarları birbirine bağlayan ve vurucu kütlenin kumanda cihazı ile askı düzeneğini taşıyan kısım. || *Bireyiz tabanı*, ortasında bir mil yuvası bulunan ve marangozların bireyizi kullanırken göğüslerine dayadıkları yuvarlak madenî veya tahtadan parça. || *Fırın tabanı*, bir fırının üzerine ısıtılacak parçaların yerleştirildiği ısıya dayanıklı yatay kısmı. || *Esk. Taban demiri*, şam çeliği.

— Tic. *Taban fiyatı*. Bk. FİYAT.

— Vet. Bir hayvanın (at, eşek, geyik v.b.) toynağının alt kısmını meydana getiren boynuzsu tabaka. Bk. ANSİKL.

— Zır. Tarla ekildikten sonra üzerini örtmek ve toprağını bastırmak için yuvarlanan ağır taş. || *Taban tarla*, düz ve bitek tarla.

— Zool. ve Vet. *Taban çatalı*, atgillerde toynağının alt yüzünde, taban çukurunda bulunan yumuşak, elastikî, boynuzsu kısım.

— ANSİKL. Anat. *Taban aponevrozları* biri derinde, öteki yüzeyde olmak üzere iki tanedir; *taban atardamarları* da biri dışta, biri içte olmak üzere iki tanedir; ikisi de bacak arka atardamarının ikiye ayrılmasıyle meydana gelir. *Taban sinirleri*, biri içte, öteki dışta olmak üzere bacak arka sinirinin dallarıdır. *Taban ince kası*, ayaktaki çok uzun bir kastır, her zaman bulunmaz; nalınsı kas ile ikiz kas arasında bulunur; uyluğun dış yan kondilinden topuk kemiğine uzanır.

— Elektron. Bir transistörün *taban*'ı, bir triyot lambada ızgaranın yaptığı göreve benzer bir rol oynar. Bir transistörün kolektör-taban bağlantısı normal halde kapalıdır; fakat, tabana uygulanan bir gerilim taban-verici devresinde bir akımın doğmasına yol açarsa, bu bağlantı iletken hale gelir. Kolektör-verici akımı, taban-verici akımıyle belli sınırlar içinde orantılıdır.

— Geod. Geodezide ilk taban ölçümleri, tabanın uzunluğunca uç uca taşınan 4 m uzunluğunda iki madenli cetvellerle yapıldı (Borda metodu).

Bugün geodezide taban ölçümü, 10 kg'lık bir gerilmeye dayanabilen 24 m uzunluğunda bir *invar teli*'nden meydana gelmiş, uzunluğu tamamıyle sabit bir ölçeğin uçlarından art arda taşınmasıyle yapılır (Jüderin metodu). Çeşitli ölçüler, saplama - işaretlerle gösterilir, bu işaretler 24 m aralıkla gabaride yerleştirilmiş ve dikkatle hizalanmış sehpalara takılmıştır.

Tabanın uzunluğu, ölçü uzunluklarının toplamına eşittir. Bu uzunluk milyonda bir duyarlıkla ölçülebilir.

— Jeol. ve Coğ. ● *Genel Nitelikler. Taban* kavramı, yapısal bir kavramdır. Taban, binlerce kilometre kare uzunluğunda ve birçok evre geçirmiş bölgelerdir. Geçirdiği evreler: 1. genellikle granitleşmeye eşlik eden şiddetli bir kıvrımlanma; 2. uzun bir nispî durgunluk dönemi sırasında daha önceki engebeler hemen bütünüyle düzleşti ve birçok durumda aşındırma, granitleşme düzeyine ulaşıncaya kadar birkaç kilometre kalınlığındaki dilimleri kaldırdı; 3. bu şekilde oluşan taban, kısmen kara veya deniz tortularıyle örtüldü; 4. kıvrımlanma ve granitleşme sırasında kazandığı sağlamlıktan ötürü bu bütün, daha sonra ancak büyük kıvrımlı ve faylı bozulmalar geçirir.

Kıvrımlanma ve granitleşme, genellikle prekambriyende ve Birinci zamanda meydana geldi. Bu tür bir evrim, şüphesiz İkinci zamanda ve Üçüncü zamanın birinci yarısında da meydana gelebilirdi (ama bu durumda evrim, oldukça zayıf yüzeylerde ve eski tipik tabanlarınkine oranla daha küçük bir alanda oluşabilir). Tabanda billûrlu kayaların çoğunluğu meydana getirmesi, yalnız kıvrımlanmadan sonraki bu aşındırmaların önemiyle değil (bu yüzden çok derindeki sağlam kayalar yüzeye çıkmıştır), aynı zamanda daha önceki jeoloji zamanlarına oranla yüzeye daha yakın oluşan granitleşmeyle açıklanır.

Bununla birlikte, karalar büyük morfoyapısal birimlere bölünecek olursa terim, oldukça farklı iki anlamda kullanılır: 1. dar anlamıyle kelime, tabanın yüzeye çıktığı bölgeleri belirtir (çünkü, genellikle aşındırma, bir tortul örtüsünü kaldırır); 2. geniş anlamıyle, sıra ile tabanın yüzeye çıktığı ve örtü altında kaldığı bölgeleri belirtir (biçim bozulmalarının şekli komşu tabanınkisindedir).

Eski tabanları karşılayan en yaygın engebe tipi yayladır. Tabanın yüzeye çıktığı yerlerde *aşındırma yaylaları* oluşur; çünkü yapı buralarda, düz yüzeyleri etkileyemez.

● *Taban tipleri.* Eski tabanlar şu ölçütlere göre sınıflandırılabilir:

1. yükselmiş ve çökmüş birimlerin ortalama boyu. (Bu yüzden, Doğu Amerika ve özellikle Avrupa'daki *hersinyen* ve *kaledoniyen* tabanlarla eski *prekambriyen çağ* tabanlarını karşıtlaştırmak gerekir.)

2. Enlemlere göre tabanın konumu. (Morfojenez, bir yandan sıcak kuşağın prekambriyen eski tabanlarında bütünüyle farklı olan iklim sıralarının, öte yandan ise kuzey ve Antarktika iklimlerindeki eski tabanların etkisindedir.)

A. *Sıcak kuşağın eski tabanları.* Bunlar, karaların toplam yüzeyinde çok önemli bir yer tutar. Prekambriyen yapılarla Birinci zaman örtüleri arasındaki benzerlik çok fazladır; bu yüzden, bugün ayrılmış olan bu büyük birimlerin «Gondwana» adı verilen geniş bir karanın birbirinden ayrılmış parçaları olduğunu ileri süren varsayım ortaya atılabilir.

Bununla birlikte bu tabanlar, büyük biçim benzerlikleri gösterir ve aynı jeomorfoloji ailesine girer.

En göze çarpıcı özellik, hidrografya ağı tarafından az gençleştirilmiş veya hiç gençleştirilmemiş *inselbergli pediplenler*'in yayılması ve en alçak olanların henüz canlı biçimler meydana getirmesidir. Eski aşınım çevrimlerinin geniş yüzeylerde hâlâ etken olması şu sonuçlara yol açar:

a) gerileyici aşındırma horst'larının hiç değilse bir bölümünü koruyan her birimin çok geniş olması;

b) aşındırmayı azaltan çevresel dağ kıvrımlarının varlığı;

c) gerileyici aşındırmanın yavaşlığı.

Bu, özellikle tıkız kayaların yeryüzüne çıkışına bağlı olan çavlan ve çağlayanlar boyunca görülür.

Dar karst'ların bile, başlıca pedipleni yüzlerce metre etkileyen olgun, oturmuş vâdiler kapsaması bu çizgisel aşındırmanın durmasına yol açar. Eski pediplenler de gene bozulmadan kalmıştır; çünkü bunlar çoğunlukla, yerli kayadan daha sert demirli bir kalkanla örtülüdür.

Kornişli dikbayırlar, tortul örtünün yüzey şeklinde önemli rol oynar. Bu, yalnız tabaka basamağı engebeleri değil, aynı zamanda 40-50 kilometre boyunca sarplığını koruyarak gerileyen fay dikbayırlarıdır. Hersinyen çağdakinin tersine bu kornişli dikbayırlar, özellikle oldukça kuvarsitli kumtaşından meydana geldiği zaman, billûrlu kayalar içinde gelişen pediplenlerin yanında yükselir; billûrlu kayalar bu durumda yumuşak kaya görevi yapar (özellikle Kuzey Sahra Tasili'lerinde).

Tabanların iç kesimindeki tek düzeli yüzey şekilleri, *kenar kabartılar*'ın güçlü biçimleriyle karşıtlaşır (kenar kabartılarda vâdiler çağlayanlar halindedir). Yeni oluşanlarda (Arabistan'ın güneybatısı) yüzey şekli, ters fayların ve basit bükülmelerin nispî bir görüntüsüdür. Oysa Jüra devri başında şekillenen bir kabartı (Natal) birdenbire yükselir; bu durum birçok kapalı aşınım yüzeyinin oluşumunu açıklar.

B. *Kuzey ve Antarktika eski tabanları.* Bu eski tabanların aşınım yüzeylerinin gelişimi hiç değilse Üçüncü zamanın ortasından beri durmuştur. Grönland ve Antarktika'da taban, bir buzul takkesi altında saklıdır. Bu takkelerin oluşması yerkabuğunun biçimini bozar ve yerli kayanın açıkça görüldüğü kenar kabartıların kıvrımlanmasını çoğaltır. Kanada'da ve Fin-Sovyet kalkanlarında Dördüncü zaman buzul takkeleri derin bir iz bırakmıştır: pediplenler ve hattâ peneplenler bir tümsekler ve çanaklar karmaşası haline gelmiş, oysa buzun yüzeyde kalan tepeleri yalakların gelişmesi sonucunda sivrilmiştir.

C. *Avrupa'daki hersinyen taban.* Bu taban *horst*'lardan, çukurlardan ve her boyda çanaklardan (düzensiz olarak az derin bir denizle örtülüdür) meydana gelir.

— Mat. *Bir E vektör uzayının tabanı*, E'ye katılan bağımsız vektörlerden meydana gelir; bu uzayın öbür bütün vektörleri taban vektörlerinin çizgisel bir kombinezonudur ve bu kombinezonda katsayılar sistemi bir tek şekilde bulunabilir. Taban vektörlerinin sayısı sınırlı ise, bu sayıya, *E vektör uzayının boyutu* denir; bununla birlikte, vektör uzayının aksiyomatiğini sağlayan ve içinde sınırlı sayıda vektörle taban tanımlanamayan cümleler vardır; bunların boyutu «sonsuzdur» denir. *n* vektörden meydana gelen bir taban varsa, başka tabanlar da vardır; bu tabanlar aynı sayıda vektörden meydana gelir. Bundan dolayı E vektör uzayının boyut tanımı seçilen tabana bağlı değildir. *n* boyutlu bir uzay, üç boyutlu uzayın genelleştirilmiş basit bir biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

n Boyutlu bir uzayda, *tabiî taban* denilen özel bir $(\vec{e}_1, \vec{e}_2, \ldots, \vec{e}_i, \ldots, \vec{e}_n)$ tabanı bulunur; bu tabanda $\vec{e}_i$ vektörü öbür bileşenlerin hepsi sıfır olmak üzere *i*'nci sıradaki bileşeni olarak 1'i kabul eder; meselâ üç boyutlu geometride koordinat eksenlerini tanımlayan, $\vec{i}\ \vec{j},\ \vec{k}$ vektörleri buna örnek verilebilir.

Taban değişmesi. Bir $(\vec{u}_1, \vec{u}_2, \ldots, \vec{u}_n)$ tabanı verilirse,

$$\vec{v}_1 = a_{11}\vec{u}_1 + a_{12}\vec{u}_2 + \ldots\ldots + a_{1n}\vec{u}_n$$

$$\vec{v}_i = a_{i1}\vec{u}_1 + a_{i2}\vec{u}_2 + \ldots\ldots + a_{in}\vec{u}_n$$

$$\vec{v}_n = a_{n1}\vec{u}_1 + a_{n2}\vec{u}_2 + \ldots\ldots + a_{nn}\vec{u}_n$$

ile tanımlanan $(\vec{v}_1, \vec{v}_2, \ldots, \vec{v}_n)$ vektör ailesi, $[a_{ij}]$ katsayılar matrisi düzgün olmak şartıyle aynı şekilde bir taban meydana getirir. Bu taban değişimi problemi, bir vektör için, bu vektörün ilk sistemdeki

$x_1, x_2, \ldots, x_n$ bileşenlerini yeni sistemdeki $x'_1, x'_2, \ldots, x'_n$ bileşenlerine bağlayan bağıntıyı bulmaktır. Cevap matris hesabıyle elde edilir: elemanları $x_1, x_2, \ldots, x_n$ olan bir sütunlu matris X ile, elemanları $x'_1, x'_2, \ldots, x'_n$ olan bir sütunlu matris X' ile, yukarıda verilen katsayılar matrisinin transpozesi P ile gösterilirse, X = PX' eşitliği elde edilir; bu eşitlik, ikinci yanda gösterilen çarpım yapılarak gerçeklenebilir ve yenilerine göre eski bileşenleri verir. P matrisine *geçiş matrisi* denir. Ters yönde hesap için, P'nin ters matrisi p^{-1} ile gösterilirse $X' = p^{-1}X$ eşitliği elde edilir.

Önemli bir hal, geçiş matrisinin dikgen olma halidir (dikgen normlu taban değişmesi).

Bir vektör alt uzayının tabanı. n boyutlu bir E vektör uzayının her F alt uzayı içinde, $p \leqq n$ olmak üzere *p* vektörlü en büyük serbest bir aile bulunabilir. *p* sayısı F alt uzayının boyutudur. $p = n$ olursa, F alt uzayı E uzayı ile çakışır. Öbür hallerde, *p* vektör, E için tam olmayan bir taban meydana getirir; bu taban, *p* vektörle birlikte E'nin bir tabanını oluşturan *n-p* vektör tamamlar. *n—p* vektör, F ile arakesiti boş olan bir F' alt uzayının tabanıdır. F ile F' alt cümlelerine tümler cümleler adı verilir.

— Vet. Tabanda, çoğu kaza sonucu olan birçok rahatsızlıklar görülebilir: 1. iyi ayarlanmamış bir naldan veya bir taş parçasından ileri gelen eziklerin yaptığı tahriş; 2. nalbant'ın, sıcak nalı uzun süre tırnağa tatbik etmesi sonucu canlı taban dokularından meydana gelen tahriş; 3. yine sıcak naldan ileri gelen, ama daha ileri derecede yanık. (LM)

TAB'AN zf. (ar. *ṭabᶜ*'dan *tabᶜan*). *Esk.* Tabiatı, huyu bakımından: *Bu genç kız, tab'an, tıyneten doğruluğa çok maildi* (Vâ-Nû). || Yaradılıştan. (M)

TÂBÂN i. (fars. *tâbîden*, parlamak'tan *tâbân*). *Esk.* Parlak, parlayan, ışıklı, parıltısı olan: *Şöyle tâbân ü dirahşende idi / Mihr-i enver gibi tabende idi* (Hakanî). *Yalılar, dağlar, âsümana kadar / Bütün eşbah-i şeb celi, tâbân* (Tevfik Fikret). || *Mâh-i (meh-i) tâbân.* Bk. MÂH. || *Necm-i tâbân*, parlak yıldız. || *Ruy-i tâbân* (veya *vech-i tâbân*), parlak, güzel yüz. (M)

TABANCA i. (fars. *ṭabānçe*, el ayası > ar. *ṭabanca*). Tek kişi tarafından kullanılan, kısa ve hafif, geri tepmeli ateşli silâh: *Nihayet bir iki polis, ellerinde tabanca olduğu halde göründüler* (Ahmed Rasim). *Tabancasını masanın üstünden alıp belindeki kılıfına yerleştirdi* (S. Kocagöz). [Bk. ANSİKL.] || *Argo.* Rakı, şarap şişesi. || *Makineli tabanca.* Bk. MAKİNELİ. || *İşaret tabancası*, işaret fişekleri atmak için özel olarak yapılmış tabanca.

— *Esk.* Tokat, şamar.

— Boyacılık. Bir yüzeyi koruyucu veya süsleyici bir tabaka ile kaplamak için, basınçlı hava yardımıyle boya püskürtmeğe yarayan cihaz. *Eşanl.* PİSTOLE.

— G. santl. Kenarının çeşitli kısımlarında mümkün olduğu kadar değişik eğrilik yayları bulunan ve desinatörler tarafından çizgi çekmekte kullanılan eğri cetvel.

— Res. Koruyucu veya süsleyici olarak, boyayı veya verniği sıkıştırılmış hava ile küçük tanecikler halinde fışkırtan âlet.

— Spor. Atletizm, bisiklet gibi bazı sporlarda yarışın başladığını gösteren ateşli silâha verilen ad. (Yarışın dereceleri elektrikli kronometreyle tutuluyorsa, yarışın başladığını belirten tabancanın patlamasıyle kronometreler kendiliğinden işlemeğe başlar.)

— Teknol. Elde taşınabilir pnömatik çekiç: *Taş yontma kaleminin veya delgi matkabının üzerine vurmağa yarayan değişik ağırlıkta tabancalar vardır.*

— ANSİKL. Sil. Eski *tabanca*'ların çoğu, özellikle arap, yunan ve türk tabancaları, kabzalarındaki işlemeler ve namlularındaki oymalarla gerçek birer sanat eseridir. Zamanla tabancaların biçimindeki zariflik ikinci plana düştü ve balistik özellikler önem kazandı. XX. yy. başlarında, gazların basıncı altında namlusunun geri tepmesiyle çalışan şarjörlü *otomatik tabanca*'lar ortaya çıktı: brovning, lüger, barabellum ve kolt (kalibresi 11,43 mm; ağırlığı 1,25 kg). Doldurma kolaylığı ve sürati bakımından, Birinci Dünya savaşında bu tabancalar toplu tabancalara tercih edilmişti.

Toplu tabancalar (rovelver), küçük bir namlu arkasında 6 veya 8 fişek yataklı; tetiği çekildikçe kendi ekseni etrafında dönen ve her dönüşten sonra yeni bir fişeği ateşler. Bunların en iyileri ve tanınmış olanı amerikan yapımı olan *negant* tabancalarıdır. Toplu tabancalarda mermi bittikten sonra yeniden tabancanın topu üzerindeki fişek yataklarına 6 veya 8 merminin teker teker doldurulması gerekir. XX. yy.ın başında gazların basıncı altında namlunun geri tepmesiyle işleyen şarjörlü yarı otomatik ve otomatik tabancalar yapıldı. *Walter* denilen ve içine yine şarjörlü mermi yerleştirilen tabancalar yarı otomatiktir. Bu sebeple tetik çekildiği zaman birinci mermi ateşlenerek namluyu terk ettikten sonra kovanı dışarı atar ve yerine şarjördeki ikinci mermiyi yerleştirerek atışa hazırlar. Bu türde, alman yapımı *barabellum, mavzer* ve benzeriyle diğer devletlere ait *walter* ve *brovning* tabancaları ve yine fransız, ingiliz ve rus yapımı tabancalar gösterilebilir. Türk Silâhlı kuvvetlerinde, walter tipindeki *kırıkkale* tabancaları, isabetli atışı ve tutukluk yapmaması bakımından ün kazanmıştır. Tabancalar büyüklüklerine göre genellikle 6, 35 ile 7,75 ve 9 milimetre çaplarında yapılır. İşleyiş şekillerine göre: 1. otomatik tabancalar; 2. makineli tabancalar olmak üzere iki gruba ayrılır. Otomatik tabancalar, mermideki barut hakkının ateş sırasında meydana getirdiği barut gazının geri tepme hassasından faydalanılarak yapılmıştır. Bunların: 1. sabit; 2. oynar namlulu olan iki türü vardır. *drayze, brovning, şitayir, bergman* tabancaları sabit; *mavzer, kolt* ve *bayar* tabancaları oynar namluludur. Bu tabancaların hazneleri 6 veya 12 mermi alır, mermiler şarjörlüdür. İlk mermi elle doldurulur, tetik çekilerek ateş edildikten sonra gaz basıncıyle namlu geri gider, kapak açılır ve boş kovan dışarı atılır. Bu sırada boşalan hazneye şarjörden yeni bir fişek dolar ve tetik kurularak atışa hazır olur. Kullanılması basittir, nişan almak, tetik çekmek, hazne boşalınca dolu bir şarjör sürmekten ibarettir.

Otomatik tabancaların şarjörleri çeşitlidir, bazıları hazneye yapılan özel bir tertibatla fişek sayısı 32'ye çıkarılmıştır. Yine bazı tabancalarda, namluların nispeten daha uzun yapılması ve kabzasına kundak eklenmesi suretiyle omuza dayanarak tüfek gibi (200) metreye kadar isabetli atışlar yapmak imkânı vardır. Makineli tabancalar ise, makineli tüfeklerdeki işleme prensibine göre yapılmıştır. Bunların başlıca nitelikleri, daha hafif (4,5 kg kadar), taşınması kolay, kullanışlı, emniyetli ve cephanesinin hafifliğidir. Ancak otomatik tabancalara kıyasla menzili ve vuruş kuvvetiyle derinliğine ateş etkisi daha azdır. Yakın mesafelerden kullanılır. Şarjörü 23 fişek alır, ateş hızı dakikada 200 mermi kadardır. Silâhlı kuvvetlerde tabanca, taşıma kolaylığı ve çabuk davranma imkânıyle yakın muharebede kullanılmak üzere tüfek taşımayan subay, assubay ve erbaşlara verilir. Bunlar dışında, orduda kullanılan tenvir (aydınlatma) ve işaret tabancaları vardır. Bunlar, adlarından da anlaşılacağı üzere, geceleri aydınlatma ve birlikler arasında haberleşmeyi, yani işaretleşmeyi sağlamak için kullanılan, pirinçten yapılmış kaval (yivsiz) tabancalardır. Tetik çekilince fişeğin kapsülüne çarparak ateşlenir. Aydınlatma tabancalarının fişekleri ve namluları daha uzundur. Çünkü aydınlatma fişekleri, daha uzun mesafelerde kullanılmak üzere yapılmıştır. Işıkları beyazdır, işaret fişeklerinde kırmızı, mavi, beyaz, sarı gibi çeşitli renkler de bulunabilir. Tenvir fişekleri düzlüğüne 300 metre mesafeye kadar atılabilir ve 40 metre çapında bir arazi parçasını aydınlatır. Bunların fişeklerinin şemsiyelisi (paraşütlü); işaret fişeklerinin ise mavzer tüfeğiyle atılanları vardır. (LM)

TABANÇE i. (fars. *tabān* ve *-çe* küçültme ekinden *ṭabānçe*). *Esk.* El ayası, avuç içi. (M)

TABANİDAE çoğl. i. Büvelek, chrysops, pangonia gibi böcekleri kapsayan kısadu-yargalı ortoraf sinekler familyası. (L)

TAB'ANİYE i. (ar. *tabᶜān*'dan *tabᶜāniyye*). Fels. *Esk.* Natüralizm. *Yeni.* Doğalcılık. (M)

TABANKEŞ blş. sıf. (türk. *taban* ve fars. *-keş*, çeken'den). *Esk.* Yaya yürüyen. (M)

TABANSIZ sıf. (*taban*'dan *taban-sız*). Tabanı olmayan. || *Mec.* Korkak, cesaretsiz, yüreksiz, ödlek.

◆ **Tabansızlık** i. Tabansız olma hali. || *Mec.* Korkakça davranma, ödlek olma hali, cesaretsizlik. (M)

TABANVAY i. (*taban*'dan *tramvay*'a benzetilerek). [Yalnız «*tabanvayla gitmek*» sözünde geçer]. *Tabanvayla gitmek*, «yaya olarak gitmek, yürüye yürüye gitmek» anlamında şaka yollu kullanılır. (M)

TABARKA, Kuzey Tunus'ta (Suk el-Arba ili) komün, vad el-Kebir'in Akdenize döküldüğü yerde, Cezayir sınırı yakınında; 900 nüf. Balıkçılık limanı; mantar ihracatı. Eski Kartaca ve Roma ticaret acentası *Thabraca*'nın kalıntıları. (L)

TABARLY (Eric), fransız deniz subayı ve yelkencisi (Nantes 1931). 1964'te *Pen-Duick II* adlı yelkenli ile ikinci tek kişilik Atlas okyanusunu aşma yarışını kazandı. 1966'da Lorient'da 17,45 m uzunluğunda *Pen-Duick III* adlı yelkenliyi inşa ettirdi; 1967'de bu yatla (tayfaları arasında babası ve kardeşi de vardı) Avrupa'da ve özellikle Fastnet'te kaldırdığı bütün büyük yarışları kazandı. *Victoire en Solitaire* (Tek Başına Zafer) [1964] adlı bir kitap yayımladı. (L)

TABARNA. Bk. LABARNA.

TABASAKAN i. Leng. Derbent'in güneybatısında yaklaşık olarak 30 000 dağlı tarafından konuşulan kafkas dili. (L)

TABASBUS i. (ar. *başbaṣa*, köpeğin kuyruğunu sallaması'ndan *tabaṣbuṣ*). *Esk.* Yaltaklanma: *Ya en miskin bir tabasbusla baş eğerek, yahut da bir kenara çekilerek işin sonunu telâşsızca beklemek kudretini vermiştir* (Ş. S. Aydemir). || *Tabasbus etmek*, yaltaklanmak. || *Tabasbus-ı kelbane* (veya *tabasbus-i kelbî*), köpek gibi yaltaklanma. (M)

TABASCO, Meksika'da eyalet, Guatemala ile Meksico körfezi arasında; 25 337 km²; 546 300 nüf. Merkezi *Villa Hermosa.* Kakao, şekerkamışı, muz üretimi. Petrol ve gaz işletmesi. (L)

TABASSUR i. (ar. *başar*'dan *tabaṣṣur*). *Esk.* Göz açıklığı. || Dikkatle inceleyip esasını kavrama, ileriyi görme. (M)

TABAŞİR i. (sanskritçe k. > fars. *tebāşīr*, bambu şekeri'nden). Şekerkamışından tabiî olarak sızan şeker. || Hint kamışı (bambu) düğümlerinde oluşan silisli katı madde.

— Tıp. *Esk.* Ortaçağda Doğu'da çok kullanılan bir ilâç. (Tabaşir, hint kamışının [*Bambusa arundinaria*] boğumlarında meydana gelen ve içinde silisyum bulunan bir maddeden yapılırdı. Tabaşirin özü, bu bitkinin yakılmasıyle elde edilirdi. İlâcın hangi hastalıklara karşı kullanıldığı kesin olarak bilinmiyor.) [LM]

TABAVER blş. sıf. (fars. *tāb*, güç ve *āverden*, getirmek'ten *āver* > *tāb-āver*). *Esk.* Dayanıklı, dayanabilen, gücü yeten. || *Tabaver-i mukavemet*, karşı koyabilen. (M)

TABAYİ çoğl. i. (ar. *ṭabīᶜat*'ten *ṭabāyiᶜ*). *Esk.* Tabiatler, huylar, karakterler. || *Tabayi-i ahalî-i âlem*, dünya halkının tabiatleri, huyları. || *Tabayi-i zî-rûh*, insanların huyları. (M)

TABBAH i. (ar. *ṭabḫ*'tan *ṭabbāḫ*). Teşk. tar. İmaret, tekke, hastahane v.b. gibi kuruluşlarda çalışan aşçılara verilen ad. || *Tabbahini hassa*, saray aşçılarına verilen ad. (Saray aşçılarının bir kısmı saray ilerigelenlerinin, bir kısmı da padişahların yemeklerini pişirirdi.) [M]

TABBAL i. (ar. *tabl*'dan *tabbāl*). Teşk. tar. Mehterhane takımında davul çalanlara verilen ad. (Mehterhane takımında on altı tabbal bulunurdu.) [M]

TABDADE sıf. (fars. *tāb*, parıltı ve *dāden*, vermek'ten *-dāde*). *Esk.* Parlatılmış. || Alevlendirilmiş, ısıtılmış olan. (M)

TABDAR blş. sıf. (fars. *tāb* ve *dāşten*, sahip olmak, kendinde bulundurmak'tan *-dār* > *tāb-dār*). *Esk.* Parıltılı, parlak: *Bin şems-i tabdar ü hezaran meh-i münir / Yüz bin sevabit ü nice seyyare-i ayan* (Ziya Paşa). || Sıcak, yakıcı. || Kıvrımlı, büklümlü. || *Mec.* Kederli, üzüntülü, huzursuz. || *Didar-ı tabdar* (*ruhsar-ı tabdar, ruy-i tabdar* veya *vech-i tabdar*), parlak yüz, güzel yüz. || *Gisu-yı tabdar*, kıvrımlı saç. (M)

TABDİH sıf. (fars. *tāb* ve *dāden*, vermek'ten *-dih* > *tāb-dih*). *Esk.* Işık veren, parıldayan. || Sıcaklık veren. || Güç veren, kuvvetlendiren. || Kıvıran, büklüm yapan. || Blş. i. İplik bükücü. (M)

TABE i. (fars. *tābe*). *Esk.* Tava. || Saç.

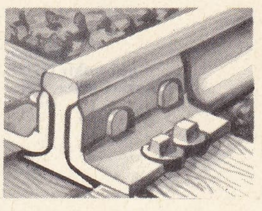

ray tabanı (dy.)

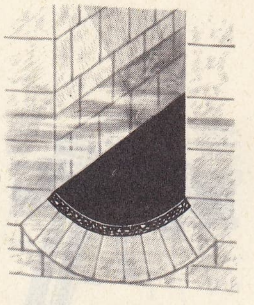

taban döşek

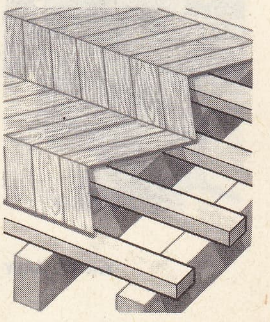

taban kirişleri (inş.)

tabanca
çakmaklı (1700)
Askerî müze, Paris

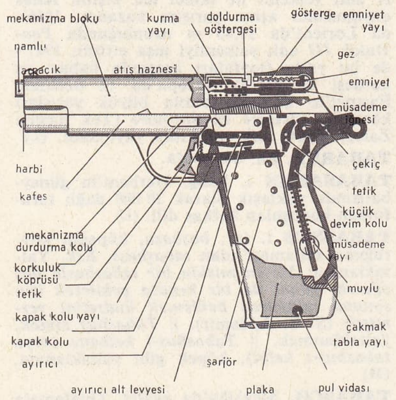

tabanca (sil.)

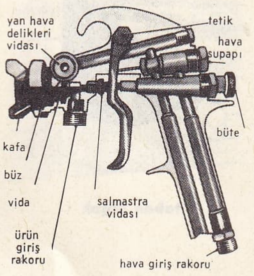

tabanca
(boyacılık)

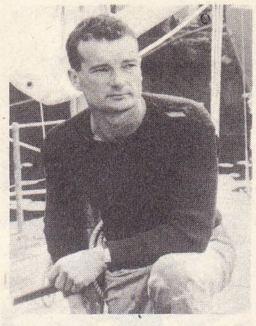

Eric TABARLY

|| Genişliği fazlaca olan düz yüzlü tuğla. || *Tabe-i tabdan*, bir pencerenin gözünü kapatacak kadar büyüklükte olan cam veya kumaş ve kâğıt perde. || *Tabe-i zer* («altın tava»), güneş. (M)

TABE blş. zf. (fars. *tā* ve *be* edatlarından *tā-be*). *Esk.* «-e kadar» anlamıyle kelimelerin başına eklenir: *Tabe-ebed*, ebediyete kadar: *Zindedir tabeebed âşık olan / Can feda eylemede sadık olan* (Sünbülzade Vehbi); *tabe-key*, ne zamana kadar: *Tabekey şerh-i tefasil-i ma'ani-i hikem / Nükte-i vahidedir gaye-i etvar-ı şühur* (Hersekli Arif Hikmet); *tabe-kıyamet*, kıyamete kadar; *tabe-mahşer*, mahşere kadar; *tabe-sabah*, sabaha kadar; *tabe-seher*, seher vaktine kadar: *Gösterir her nigehimde bana bir nakş-ı diğer / Kederimdin elem ü hüzn ile şeb tabe-seher* (Vasıf). [M]

TABEBUİA i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde özellikle Hollanda Guyanası'nda yetişen ağaç; derin parçalı yaprakları her yıl dökülür; çiçek çanağı çift dudaklı, meyvesi silindirimsi, tohumları kanatlıdır; tekoma'ya çok benzer. (*Bignoniaceae* familyasından.) [L]

TABEL veya **TABİL** i. (ar. *tābel, tābil*). *Esk.* Yemeklere konan bir çeşit bahar. (M)

TABELA i. (ital. *tabella*'dan). Üzerinde tanıtıcı, belirtici bir yazı, açıklama, işaret veya resim bulunan, tahta, saç v.b. den yapılma levha: *Sağımda, yüksek bir kapının üzerinde «Makam-ı Nezaret» diye bir tabela gözüme ilişti* (R.N. Güntekin). || Hastahane, yatılı okul, askerî birlik gibi topluca yemek verilen yerlerde günlük yemek için çıkarılan erzakın cinsini, miktarını gösteren çizelge. || Hastahanelerde hastanın günlük yemek ve ilâç ihtiyacının yazıldığı kâğıt.

— Huk. Dükkânlar, ticarî ve sınaî kurumlar v.b.nin kapılarına konulan, sahiplerinin ad ve soyadlarını, kurumları ve ilgili kimselerin işini gösteren levha.

— ANSİKL. Huk. İş yerlerinde, türkçe *tabela* kullanılması zorunludur. Türkçeden başka bir dil veya yazı kullanılmak istenirse, bunların genişliği ve puntoları, türkçe yazının yarısını geçemez ve türkçe kısmın altına yazılır. Tabelalardan, belediye meclislerince düzenlenecek tarifeye göre yıllık bir resim alınır. *Levha resmi* de denilen bu resim, Türkçeden başka dilde yazılan yazılarda iki misli olarak ödenir. Buna karşılık, gelir getirmeyen ve kamu hizmetine ayrılan resmî dairelerin kapılarındaki daire adlarını gösteren levhalardan resim alınmaz. (M)

TABELACI sıf. ve i. (*tabela*'dan *tabelacı*). Tabela yapan (kimse). [M]

TABELLİO i. (lat. *tabella*, levha'dan). Roma'da, akit ve kontratları kaleme almakla görevli hukukçu. (Başlangıçta bir çeşit halk yazıcıları olan tabellio'lar, Ulpianus zamanında devlet hizmetine girdiler. Forum'da çalışırlar, satır başına para alırlardı.) [L]

TABENDE sıf. (fars. *tābende*). *Esk.* Parlayan, ışık saçan. || *Tabende-izar*, parlak yanaklı.

◆ **Tabendegî** i. *Esk.* Parlaklık. (M)

TABERÎ (Ebu Cafer Muhammed bin Cerir el—), islâm tarihçisi ve hukukçusu (Amul, Taberistan, Mazenderan 838 - Bağdat 923). Bir vezirin oğlunun özel öğretmeniydi, Mısır'a yolculuk yaptı, Bağdat'ta ders verdi. *Peygamberler ve Krallar Tarihi* adlı büyük bir genel tarih ile bir Kur'an tefsiri yazdı. Eserleri: *Cimi-ül Beyan fi Tefsir-il Kur'an* (Kur'an'ın Tefsiri Konusunda Bildirilenlerin Derlemesi), *Ahbar-ur Rusul ve'l Mulûk* (Resuller ve Hükümdarlar Üstüne Bilgiler). [L]

TABERÎ (Ebül Tayyib Tahir bin Abdullah), şâfiî mezhebi fıkıhçısı (Amul 959 - Bağdat 1058). Öğrenimini Bağdat'ta tamamladıktan sonra hocalık yaptı ve Bağdat kadılığında bulundu. Eserleri: *Şerh-i Muhtasarü'l-Muzenî* (Muzenî'nin «Muhtasar» Adlı Eserinin Yorumu); *Ravzatü'l-Münteha* (En Yüce Bahçe). [M]

TABERİSTAN, İran'ın Mazenderan eyaletinin eski adı. Kuzeyde Hazar denizi, güneyde Elbruz dağları, doğuda ve batıda Gilan ile sınırlıdır. Bol ağaçlı, sulak ve verimli bir bölgedir.

● *Tarih.* Taberistan, islâmlar tarafından alınmadan önce İspehbaz adı verilen valiler tarafından yönetilirdi. Halife Osman devrinde buraya bir sefer yapıldıysa da başarı kazanılamadı (650). Emevî halifesi Muaviye'nin gönderdiği büyük bir ordu da yenilgiye uğradı. Süleyman bin Abdülmelik devrinde haraca bağlanan Taberistan, Abbasîler devrinde islâmların eline geçti. 862'de Ali'nin soyundan gelen Muhammed bin Zeyd, Taberistan'a hâkim oldu. Kurduğu Seydiler hanedanı, uzun süre bu yörede hüküm sürdü. IX. yy.ın sonlarında Samanoğullarının yönetimine giren Taberistan, daha sonra yerli aileler tarafından yönetildi. Bu aileler zamanla Gaznelilerin, Selçukluların, Harizmşahların ve Moğolların hâkimiyetini kabul ettiler. (M)

Taberî Tarihi, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir'in genel dünya tarihi. Eserin asıl adı *Tarihü'l Ümem ve'l-Mülûk*'tur (Milletler ve Hükümdarlar Tarihi). *Kitabü'l-Ahbarü'r-Resul ve'l-Mülûk* veya *Tarih-i Caferî* de denir. Eser, evrenin yaratılışından 914'e kadar olan dünya tarihini içine alır. İslâmlık öncesi arap ve iran tarihi hakkında bilgi verdikten sonra, islâm tarihine geçer. Taberî, İslâmlığın ilk devirlerini çok geniş olarak verir. Eser, kronolojik sıra göz önüne alınarak yazıldı. Sonra Samanoğulları vezirlerinden Ebu Ali Muhammed tarafından kısaltılarak Farsçaya çevrildi. *Tarihü'r-Resul ve'l-Mülûk* (Meliklerin ve Resullerin Tarihi) adıyle 1879-1898 arasında M.J. Goeje tarafından 16 cilt halinde basıldı. Bundan sonra Mısır ve Beyrut'ta tekrar yayımlanan eserin başlangıcından hicrî 22. yıla kadar olan kısmı Millî Eğitim Bakanlığı tarafından *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* adıyle türkçe tercümesi basıldı. (M)

TABERİYE, İsrail devletinde şehir, *Taberiye gölü*'nün batı kıyısında; 19 800 nüf. Konumunun ticarî değeri, Suriye ve Ürdün ile sınırlar kapatıldığı için bugün çok eksilmiştir. Radyoaktif sıcak su kaynakları.

● *Tarih.* Herdes Antipas, M.S. 26'ya doğru yağmaladığı bir yeraltı mezarlığının yerinde imparator Tiberius şerefine *Taberiye* şehrini kurdu. Bu yağma olayı yüzünden Yahudiler uzun süre buraya yerleşmediler ve Herodes, şehri Celile'de bir yunan merkezi haline getirdi. Kudüs'ün yıkılmasından sonra önemli bir yahudi din adamları okulu Taberiye'ye yerleşti; Mişna ve Gemara burada hazırlandı. İbranîce sesli harflerle notalama sistemi burada icat edildi. Taberiye 614'te İranlıların, 635'te müslümanların eline geçti. Haçlı seferleri sırasında, haçlı orduları tarafından alındı; Trablus kontu Raymond'un hâkimiyeti altına girdi. İki yüzyıl kadar Haçlıların elinde kaldı. 1187'de Salâhaddin Eyyubî tarafından ele geçirildi. 1240'ta tekrar hıristiyanların eline geçtiyse de 1247'de müslümanlar tarafından geri alındı. O tarihten sonra, sürekli olarak çeşitli müslüman devletlerinin hâkimiyeti altında kaldı. 1799'da kısa bir süre Napolyon birlikleri tarafından işgal edildi. (ML)

TABERİYE gölü, Filistin'de (İsrail) göl. Gor çukurunun en derin kısmında, deniz seviyesinden 200 m aşağıda; uzunluğu 20 km; eni 10 km. Şeria ırmağının aştığı gölü, kısmen tuzlu kaynaklar besler. Kıyıları boyunca birçok tarım kolonisinde üzüm, muz, turunçgil, hurma tarımı yapılır ve balık yetiştirilir. Suların bir kısmının tulumbalarla çekilerek Necef çölüne doğru gönderilmesi tasarlanmıştır.

— Din. tar. İsa, havarilerinden çoğunu göl balıkçılarından aldı: Petrus, Andre, Jacques, Jean. Onlarla birlikte birçok kere gölü aştı veya balığa çıktı. İncil'lerde anlatılan iki mucizevî balık avı bu gölde yapıldı. Gölün en tanınmış şehirleri şunlardı: Taberiye, Capharnaum, Beytsayda, Nasıriye, Magdala. (L)

TABERNACULUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Özellikle askerî birliklerin ordugâhta barınmasını sağlayan hafif askerî çadır. (L)

TABERNAEMONTANA i. Zakkumgillerden bitki; bazı türlerinden hekimlikte kullanılan bir süt elde edilir. (L)

TABERNAEMONTANUS (Jakob Theodor), alman hekimî ve botanikçisi (Berg-Zabern 1515-öl. 1590). Botanikle ilgili *Yeni Herbaryum* (1588) adlı eseri iki yüzyıl boyunca otorite sayıldı. (L)

TABES i. («vücuttan düşme, erime» anlamında lat. k.). Patol. Kas kuvveti yerinde olmakla beraber hareketlerde koordinasyon bulunmamasıyle belirli hastalık. (L)

TABESERAH (ar. *ṭayyib*'ten *ṭābe*, temiz olsun ve *ṣerā*, yer, toprak > *ṣerāhu* > *ṣerāh*, onun toprağı'ndan *ṭābe-ṣerāh*). *Esk.* «Toprağı temiz olsun» anlamında ölüler için edilen bir dua. (M)

TABETMEK geçl. blş. f. (ar. *tabʿ* ve türk. *etmek*'ten). [Bir yazı, resim veya eseri] Basmak. (M)

TABH i. (ar. *ṭabḫ*). *Esk.* Pişirme. || [İlâç] kaynatma, ateş üzerinde hazırlama. (M)

TABHANE blş. i. (fars. *tāb* ve *ḫāne*'den *tāb-ḫāne*). *Esk.* Soba, ocak v.b. ile ısıtılmış kış odası. || Dârüşşifaların yanında bulunan ve nekahat devresini geçirecek hastalar için yapılan binalara verilen ad. (*Tavhane* de denirdi.)

— ANSİKL. Taşradan iş bulmak için gelen yoksul kimseler, seyyahlar da *tabhane*'de kalırlardı. Yoksul kimseler buralarda yatıp kalkar, tabhanelerin yanında bulunan imarethanelerde yiyip içerlerdi. İstanbul'da ilk tabhane, Fatih Sultan Mehmed tarafından Fatih semtinde yaptırıldı. (M)

TABHANE blş. i. (ar. *ṭabʿ* ve fars. *ḫāne*'den *ṭabʿ-ḫāne*). *Esk.* Matbaa. (M)

TABHÎ sıf. (ar. *ṭabḫ*'tan *ṭabḫī*). *Esk.* Pişirmeyle ilgili. (M)

TABI veya **TAB'** i. (ar. *ṭabʿ*). *Esk.* Mizaç, tabiat, huy, karakter: *Tab'ında olur hilâf-ı âde / Gittikçe musaraat ziyade* (Ziya Paşa). *Bu onun tab'ında yoktu* (N. Araz). || Mühür, damga basma. || Kitap, dergi v.b. basma. || *Tab-ı ateşin* (veya *tab-ı ateşnak*), hiddetli, ateşli mizaç. || *Tab-ı şairane*, şairce yaradılış: *Hemişe dilber-i mevzun-hirama meyleyler / Belâya uğramısız tab-ı şairane ile* (Neylî).

◆ **Tab'a** i. *Esk.* Bir defa kitap, dergi v.b. basma. || *Tab'a-i ulâ*, birinci baskı. (M)

TABİ sıf. (ar. *tebʿ*'den *tābiʿ*). Bir şeye veya bir kimseye bağlı olan, onun hâkimiyetinde, emri altında veya hizmetinde bulunan: *Fakat Muazzez, bu sefer iki üç ay evvelki kadar kararsız ve annesine tabi değildi* (Sabahattin Ali). [*Eşanl.* BAĞIMLI.] || Bir şarta bağlı olan: *O zamanki düğünler, mevlût alayları, bayram alayları gibi bu geceler de hem bir merasime tabi idi, hem de neşeleri ve kapıları herkese açıktı* (A. Ş. Hisar). || *Tabi olmak*, bir şeye veya bir kimseye

Foto. LAROUSSE

olmak, onun hâkimiyeti, emri altında veya hizmetinde olmak: *Bırakımı Rim Papa'ya yani Roma Piskoposuna tabi oldular* (Cevdet Paşa). || *Esk. Tabi ve metbu,* tabi olan ve tabi olunan kimse.

— Din. Hz. Muhammed'i görmek ve onun sohbetlerine ermek şerefini kazanmış kimseleri görüp onlardan hadis dinlemiş olan. Bk. ANSİKL.

— Gram. *Esk.* Kendinden önceki kelimeye göre hareke alan (kelime). || *Tabi cümle,* bağımlı cümle.

— ANSİKL. Din. *Tabi*'nin çoğulu *tabiîn* veya *tabiun*'dur. Sahabeyi olduğu gibi, tabileri de hadis bilginleri tabakalara ayırmışlardır. Fakat yapılan sınıflamalarda tam bir anlaşma yoktur. Tabileri Müslim üç, İbni Sad dört, Hâkim Neysâburî ise on beş tabakaya ayırır. Hadis bilginlerine göre tabilerin en ünlüleri, Said ibni Müseyyeb, Uveysül Karanî, Hasanı Basri ve Ata ibni Ebi Rebah'dır. Hadis rivayetinde önemli bir rol oynayan tabileri, Hz. Muhammed «ümmetinin sahabeden sonra gelen en hayırlıları» olarak nitelendirmiştir. Hadis bilgisinde tabiînden bir veya birkaçıyla görüşen kimseler de *tebeî tabiîn* veya *etba-ı tabiîn* denir. (M)

TABİ sıf. (ar. *ṭabᶜ,* basmak'tan *ṭâbiᶜ*). Kitap basan veya bastıran. || İ. Basıcı. (M)

TABİAT i. (ar. *ṭâbᶜ*'dan *ṭabîᶜat*). Mevcut olan varlık ve şeylerin tümü: *Tabiatın harikaları.* || Fizikî dünya (kırlar, dağlar, denizler v.b.): *Bu ruhlar insan güzelliği kadar tabiat güzelliğini de duymasını ve sevmesini biliyorlardı* (A.Ş. Hisar). *Gençliğimde sevmezdim tabiatı* (N. Ataç). || (İnsandaki yaratıcı gücün karşıtı olarak) Yaratıcı, hareket sağlayıcı güç olarak kabul edilen etken: *İnsanın bütün felâketleri tabiata karşı gelmesindendir* (P. Safa). *Tabiat hiç bir şeyi boşuna yaratmaz.* (*Yeni.* Doğa.) || Bir varlığı, bir şeyi belirleyen özelliklerin tümü: *İnsan tabiatını tam manasıyle bildiğim için işte sizi sizden iyi tanımak iddiasında bulunuyorum* (H. R. Gürpınar). || Bir kimsenin eğilimlerinin, içgüdülerinin tümü, yaradılış, huy, alışkanlık: *Bende de öyle aksi bir tabiat var ki, bir defa başladım mı artık bitirmem!..* (M. Ş. Esendal). *Artık, onun tabiatını öğrenmiştim* (R.N. Güntekin). *Ne kadar tabiatınızı değiştirmişsiniz* (R.N. Güntekin). || Güzeli çirkinden ayırt edebilme yetisi, beğeni, zevk: *Tabiat sahibi bir kadın.* || Bir kimsenin büyük aptesini yapma kolaylığı veya güçlüğü. || *Tabiat edinmek,* (bir şeyi) alışkanlık haline getirmek. || *Tabiat kanunu,* insanın ve toplumun tabiatı üzerine temellendirilmiş davranış kuralları. || *Tabiat üstü.* Bk. TABİATÜSTÜ.

— *Esk. Tabiat-ı beşeriye,* insan tabiatı. || *Hüsn-i tabiat,* zevk güzelliği. || *Kanun-ı tabiat,* doğa kanunu.

— Fels. Bk. ANSİKL.

— Öğr. *Tabiat bilgisi,* ortaokullarda tabiatı ve tabiat olaylarını öğretmek için okutulan dersin adı. (Canlı ve cansız tabiatı; bitki, hayvan ve insan bedenini konu edinir. Bugün fizik, kimya dersleriyle birlikte, *Fen ve tabiat bilgisi* adı altında okutulmaktadır. [Bk. FEN.])

— Tab. *Tabiatın korunması.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fels. *Tabiat* kelimesi fizik, maddî evreni karşılayan bir terimdir ve başlıca şu anlamları taşır: 1. bir varlığın temel niteliklerinin tümü (bu anlamda, ilâhiyatta, Tanrı'nın tabiatından yani mahiyetinden söz edilir; çünkü Tanrı'nın yetkinlikleri, onun tabiatını meydana getirir); 2. bilimsel veya metafizik açıdan ele alınan maddî dünya; metafizik açıdan ele alınan tabiattan söz ederken, ileri sürülen görüşün idealist mi yoksa gerçekçi mi; maddeci mi yoksa spiritüalist mi olduğu açıklanmalıdır; 3. yaratılış; 4. insan çalışmasının ve ustalığının sonucu olmayan şeyler; 5. ferdin tabiî yanı.

Tabiat felsefesi, insan düşüncesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Felsefe bile, başlangıçta, evrensel bir bilim olarak görüldüğü için, bir tabiat felsefesi niteliği taşırdı. Bu tabiat felsefesi, İonia'da duyumcu, Yunanistan yarımadasında akılcı bir özellik kazandı. Sokrates, bu eğilime karşı gelerek, insanoğlunu çıkış noktası ve hattâ felsefî düşünüşün biricik konusu olarak ele aldı. Nitekim öğrencilerinden birçoğu da, tıpkı Sokrates gibi, fizik bilimlerin alanında felsefe yapmaktan kaçındılar. Eflatun, tabiat felsefesiyle de ilgilendi. Bu filozofun tabiat felsefesi tamamen metafiziktir ve soyut düşüncelere dayanır. Aristoteles, akıldan yardım gören gözlemler üstüne bağımsız bir fizik bilimi kurmağa çalıştı. Daha sonra, Epikuros Demokritos'un mekanist görüşlerini; stoa'cılar da Herakleitos'un dinamik anlayışını canlandırıp geliştirdiler. Yeni-eflatun'cular ise, bu alanda, tamamen soyut düşünceler ileri sürdüler. Ortaçağda da, tabiatın bilimsel açıdan incelenmesi ihmal edildi. Bu çağın felsefesi, Aristoteles'çiliğin, Eflatun'culuğun ve hıristiyan metafiziğinin karışımından ibaretti. Rönesans çağında, eski sistemler yeniden ortaya çıktı ve bunların yanı sıra, tabiat bilimsel açıdan incelenmeğe başladı. Francis Bacon, insan bilgisinin ve eyleminin tabiat üzerinde temellenmesi ve ona dayanması gerektiği üstünde durdu. Bacon şöyle diyordu: «Tabiatın hizmetkârı ve yorumcusu olan insanoğlu, deney ve düşünme yoluyle tabiat düzeninin sırlarını anladığı ölçüde eylemde bulunabilir ve bilgi edinebilir»; «Tabiata hâkim olmanın şartı ona boyun eğmektir». Descartes, Spinoza ve Leibniz'de, metafiziğe sıkıca bağlı olmak durumundan kurtulamayan deneysel bilim, zamanla bağımsızlık kazanmağa başladı ve bugünkü durumuna ulaştı. Böylece, çeşitli bilim dalları ortaya çıktı. XIX. yy.-da, özellikle Hegel ve Schelling felsefelerinde, a priori tabiat sistemlerinin ileri sürüldüğü görüldü. Ama tabiat fikri, yerini artık fizik evren kavramına bırakmıştı.

— Tab. *Tabiatın korunması* eskiden özellikle duygusal, felsefî ve dinî nitelikte bir kavramdı; günümüzde ise düşünürleri, iktisatçıları, tabiat bilginlerini ve tabiatın insanlık bakımından temsil ettiği değerlere bağlı kalan herkesi kaygılandıran bir meseledir. Tabiat, toprağı, suyu, favnası, florası, ormanı ile binyıllar boyu vahşî hayatı barındırmış, insanların çeşitli faaliyetine sahne olmuştur.

Tarihöncesi insan, bağrında doğduğu düşman dolu vahşî çevreyle savaşmak, giyinmek, beslenmek için avlanmak, tuzaklar kurmak, barınmak için ormanlarda kovuklar açmak, sonra oralarda tarım yapmak, sürü beslemek zorunda kaldı. Zekâsı ona efendilik görevini yüklüyordu; son söz onun oldu.

Gerçi Magdaleniyen çağından beri insan; mamut, perde burunlu gergedan gibi birkaç heybetli hayvan türünü ortadan kaldırmıştır, ama az sayıdaki tarihöncesi insanları ancak kendi hayatlarını tehdit eden düşmanları yok ediyor, zevk için öldürmüyordu.

Tabiattaki gruplaşmaların dağılması için küçücük sebepler yetiyor; avını öldüren ve yiyen bir böcek; asalak bir mantar; yıldırım; bir bitkinin (lantana, eichornia) veya yabancı bir hayvanın (tavşan, çin yengeci) ortaya çıkması veya çoğalması; faydalı diğer hayvanları öldüren böcek ilâçlarının kullanılması; askerî hareketler; ormandan tarla açmalar (bu tarlalar birkaç yıl içinde toprak aşınması yüzünden verimsizleşir); nihayet günümüzde, sıcak ülkelerde uygulanan tek kültürlü tarım; sanat eserleri; barajlar; ve özellikle kirpi, kurbağa gibi küçük omurgalıların kitle halinde ölümüne yol açan geniş otomobil yolları bu sebeplerden birkaçıdır.

Dengesizlik faktörleri arasında, insanın düşüncesizce yaptığı müdahaleler gittikçe fazlalaşmaktadır: bu sebepten iki bin yıldan beri, yeryüzünden 120 memeli hayvan türünün kaybolduğu hesap ediliyor; sadece XIX. yy.-da 70 tür yok olmuş, son 60 yıldan beri de bu sayıya 45 tür daha eklenmiştir; günümüzde 600 tür kaybolmak üzeredir. Daha müzde 600 tür kaybolmak üzeredir.

Flora başka yerde olduğu gibi Avrupa'da da büyük zararlara uğradı; zararın bir kısmına, ticarî amaçlarla, değerli bitki koleksiyonu yapan botanikçiler sebep oldu. Parsellemeler, taş ocakları, akaçlamalar, bataklıkların kurutulması, hendeklerin temizliği, kalkerli çimenlerin yakılması, evcil hayvanların etkisi, sürülerin yaylaya çıkarılması gibi olaylar, sıcak bölgelerde çıkan yangınların yaptığı yok edici etkiyi yapmaktadır. Kamuoyunun uyanışına, basının desteğine, bilimsel kurumların protestolarına rağmen akla yakın çarelerle zararları azaltmanın çok güç olduğu görülmektedir. Milletlerarası antlaşmalarla kabul edilmiş ve kanunlarda yer almış bazı hükümler kesin şekilde korunan (makimsiler, jenet, okapi, misk hayvanı) veya kısmen korunan (şempanze, colobus, zürafa, gnu, Clarke gazali, büyük kalao, akbalıkçıl) türleri avlamayı yasak eder. Ama gerçek koruma ancak hayvanların biyotopunu veya yaşadığı araziyi tümüyle korumakla olur.

Gerçekte, tabiatın korunması kavramı yeni değildir: Gabon'lu Mwiri'ler gibi «ilkel» denilen bazı topluluklar, av hayvanlarını ve bazı yararlı bitkileri muhafaza etmek amacıyle sınırlı bir kısım arazilerin korunmasındaki faydayı çok iyi anlamış ve bu işi bir din gibi uygulamışlardır. Daha Ortaçağda Polonya kralı, kunduz ile auerochs'u avlamayı, porsuk ağacını kesmeyi yasak etmişti. Fransa'da, 1861'den itibaren, Napolyon III, Fontainebleau ormanlarını korumağa başladı. 1872'de A.B.D.'de «bütün vatandaşların estetik, ahlâk ve spor isteklerini karşılamak için millet tarafından ayrılmış arazi» olarak Yellowstone Millî parkı açıldı. Hukuk yönünden de korunmuş olan bu yerler, koruma ve yetiştirme bölgeleri olmak üzere *millî parklar* (veya eğitim koruları) ile *tabiî koruma alanları*'nı kapsar.

◆ **Tabiatıyle** zf. Tabiî olarak, doğal bir şekilde: *Tabiatıyle ne bu Şerbetçibaşının, ne de Saliha Sultan'ın kim olduğunu hiç kimse merak etmiyordu* (A. H. Tanpınar). || Kendiliğinden. (LM)

TABİATLI sıf. (*tabiat*'tan *tabiat-lı*). [...] Yaradılışta olan: *Çocuğun ne kadar garip tabiatlı olduğunu bildiği için, fazla ısrardan çekiniyordu* (Sabahattin Ali). *Hırçın tabiatlı.* || Zevk sahibi. (M)

TABİATSIZ sıf. (*tabiat*'tan *tabiat-sız*). Zevk ve incelikten yoksun, kaba saba (kimse). || Aksi yaradılışlı, hırçın (kimse).

◆ **Tabiatsızlık** i. Tabiatsız olma hali. (M)

Tabiat Sistemi (*Système de la Nature*), baron d'Holbach'ın felsefî incelemesi (1770). Bu eserde evrenin materyalist açıdan açıklaması yapılmaktadır. Duyulur alanın sadece bir varoluşu vardır. Tanrı yoktur. Canlı varlıklar maddenin ve kanunlarının ürünüdür. Determinizm insanların eylemlerini yönetti; o aynı zamanda evrendeki bütün hareketleri yönetmektedir. Akılla temellendirilebilecek tek ahlâk, yararlılık ahlâkıdır. İkinci bölümde, d'Holbach, Tanrı konusunda fikirlerimizin menşeini ve değerini araştırır. Dünyada kötülük vardır, bu kötülük Tanrı'nın eseridir. «Bu dünyada kötülük olmasaydı [...] insan şeylerin bilinmeyen nedenlerini araştırma yolunda itkilere sahip olmayacaktı.» (L)

TABİATÜSTÜ bls. sıf. ve i. Doğaüstü: *Sevdiğimiz ve bize gösterdikleri tabiatüstü hayatı tabiî bulmağa çalıştığımız sinemalar...* (A. Ş. Hisar). [M]

TABİB i. Bk. TABİP.

TABİH sıf. (ar. *ṭabḫ*'tan *ṭâbiḫ*). *Esk.* Pişiren, aşçı.

— Tıp. *Esk.* Yüksek ateş yapan. || *Humma-yi tabih,* ateşli sıtma.

◆ **Tabiha** sıf. *Esk.* Tabih'in dişili. || İ. Öğle sıcağı. (M)

TABİİ sıf. (ar. *ṭabîᶜat*'tan *ṭabîᶜî*). Doğal: *Bu ilim, tabiî ilimlerden sayılır* (Ömer Seyfeddin). *Muavine de benimle beraber gülmeğe başlamıştı: — Hanımın tabiî rengi efendim, dedi* (R. N. Güntekin). *Tabiî güzellik. Tabiî kanunlar.* || Olağan, alışılmış, her zamanki: *Herhalde bu bahis ihtiyar kadının tabiî neşesini bozuyordu* (H. E. Adıvar). *Kâmil Bey Turhan'ın bugünkü şiddetinin tabiî olmadığına, biçarenin sinirlerinde, zihninde bir bozukluk bulunduğuna kail oldu* (A. H. Müftüoğlu). || Mantığa, sağduyuya, normal düzene uygun olan: *Ahmet Ferit, her şeyin sırayla ve tabiî bir şekilde olacağını haber verdi* (Vâ-Nû). *Alınacak cevap gelince derhal yazılacağı tabiîdir* (Atatürk). || Yapmacık veya taklit olmayan: *Tabiî bir konuşma.* || Yapmacıktan hoşlan-

mayan: *Annem tabiî bir kadın olsaydı, ben de normal bir hayata dönerdim. İçimde yetişen bu üç zıt kudretin arasında bir imtizaç, bir ahenk hâsıl olurdu* (H. E. Adıvar). || Hile karıştırılmamış, katıksız: *Tabiî yağ.*

— Ask. *Tabiî yan,* dış balistik yönünden merminin namludan çıktıktan sonra hava basıncı, merminin kendi ekseni etrafında dönmesi ve yer çekiminin yaptığı etkiler sonucu stardart doğrultudan çıkmasına verilen ad.

— Dilbil. *Tabiî sıra, mantıksal sıra, analitik sıra,* fikir sırasına uygun olan cümle kuruluşu.

— Gıda sanay. *Tabiî zeytinyağı,* soğuk presleme ile zeytinden çıkarılan yağ.

— Huk. *Tabiî borçlar,* alacaklı tarafından cebrî icra yoluyle zorlanamayan; fakat borçlu tarafından rıza ile yerine getirilmesi halinde geri istenemeyen borç. (Bk. ANSİKL.) || *Tabiî haklar,* insan tabiatından doğan, bu sebeple bütün insanlara has olan ve salt mantık açısından görülen haklar. (Bk. ANSİKL.) || *Tabiî hukuk,* belirli bir ülkede ve belirli bir devrede yürürlükte olan hukuk kurallarının üstünde yer aldığı, insan tabiatında saklı olduğu, toplumun o günkü meselelerine en uygun, en âdil çözümleri verdiği ileri sürülen, bu sebeple pozitif hukuk kuralları üstünde yöneltici bir rol oynaması kabul edilen hukuk. || *Tabiî kuvvetler.* (Bk. ANSİKL.) || *Tabiî nesep.* (Bk. *Evlilik içi* NESEP.) || *Tabiî semere.* Bk. SEMERE.

— Mat. *Tabiî logaritma. Eşanl.* NEPER LOGARİTMASI. || *Sayıların tabiî sırası,* ardışık tam sayılar dizisi. (Tabiî sayılar cümlesi N ile gösterilir.) || *Tabiî tamsayı,*

$$N = \{1, 2, 3, ..., n, ...\}$$

cümlesini meydana getiren sayılardan her biri. (N içinde tam bir sıra bağıntısı kurulabilir; bir bağıntıda 1 dışında her elemandan önce ve sonra gelen bir eleman bulunur. N içine bazen 0 da konur; bu halde yukarda belirtilen cümle N, 0 olur ve N ile de gösterilebilir.

— Müz. *Tabiî ses, tabiî nota,* herhangi bir değişime uğramamış nota. || *Tabiî dizi,* ayarlanarak yedirimli nota niteliğini almadan akustik kanunlara göre kurulmuş dizi. || *Bir üfleme çalgının tabiî sesi,* boru uzunluğunda bir değişiklik yapmadan sadece üfleme ile elde edilen ses. || *Tabiî korno, tabiî trompet,* bu çalgıların pistonsuz çeşitleri.

— ANSİKL. Huk. *Tabiî borç*'un varlığını açıklayan teorilerden biri, borç ile sorumluluk arasındaki farka dayanır. Bu anlayışa göre, tabiî borç, borçlunun sorumluluğunu kapsamaz; yani bu borçlarda sorumluluk unsuru yoktur. Bazı yazarlar da tabiî borcun hukuk anlamında bir borç olduğunu kabul etmezler. Buna göre, bir borçtan söz edebilmek için, bunun borçlu tarafından yerine getirilmemesi halinde alacaklı tarafından zorla yerine getirtilmesi imkânının bulunması gerekir. Aksi halde, bir hukukî borç yoktur. Ancak, bir ahlâkî borçtan söz edilebilir. Tabiî borçlar arasında, zamanaşımına uğramış borç, kumar ve bahis borcu, evlenme tellâllığından doğan borç ve ahlâki bir borcun yerine getirilmesi, en önemli olanlarıdır.

● *Tabiî haklar,* felsefî anlamıyle insan tabiatından doğan haklardır. Bu haklar, zaman ve mekâna bağlı olmadan, her zaman için vardır. Bazı dönemlerde, tabiî haklar, pozitif hukukun etkisi altında ikinci planda kaldıysa da, İkinci Dünya savaşı sırasında ve savaştan sonra, totaliter rejimlerin kişiliği ortadan kaldırma çabaları karşısında, yeniden önem kazandı. Bu durumuyle tabiî haklar, devredilmesi ve vaz geçilmesi mümkün olmayan temel hak ve hürriyetler olarak belirir. Bütün dünya tarafından böyle kabul edilen tabiî haklar, hukuk kavramının ahlâkî özünden kendiliğinden çıkarılır. 1961 Anayasası da «temel haklar» adı altında tabiî hakların büyük bir kısmını sayarak, bunları birer pozitif hukuk kuralı haline getirmiştir. (Bk. HÜRRİYET.) Bu haklar yönünden getirilen en önemli iki temel kural şudur: 1. ancak Anayasanın ruhuna uygun olarak, kanun hükmüyle sınırlanma; 2. haklardan yararlanmada eşitlik.

● *Tabiî kuvvetler,* kural olarak hukuk yönünden, bir hakkın konusu olamaz. Ancak istisnaî olarak, tabiî kuvvet üstünde bir hukukî iktidar kurma imkânı varsa, başka bir deyimle tabiî kuvvet, insanın iktidar alanı içindeyse ve onun mülkiyetine girebiliyorsa, tabiî kuvvetler bir hakkın konusu olabilir. Medenî kanun (md. 686) iki şartın gerçekleşmesi halinde, tabiî kuvvetleri menkul eşya olarak kabul etmiştir: 1. tabiî kuvvet, gayrımenkul mülkiyetine dahil olmamalıdır. Meselâ elektrik üretilen bir akarsu üzerinde bağımsız ve sürekli bir hak kurulmuş ve bu hak tapuya tescil edilmişse, tabiî kuvvet, gayrımenkul mülkiyetine girer ve menkul eşya sayılmaz; 2. tabiî kuvvet, temellüke elverişli olmalıdır. Başka bir deyimle, bu tabiî kuvvetin insan hâkimiyeti altına girebilmesi ve bunun yenilebilmesi gereklidir. Meselâ elektrik üstünde insan hâkimiyeti kurulabildiği için, elektrik, menkul mal sayılır.

◆ Zf. Elbette, doğal olarak, işin gereğince: *Tabiî şimdi bunlar gençliğe, ilme, fenne, hususile emriologie'ye büyük bir kıymet verecekler ve bizim gibi âlimleri, bu akşam bana yaptıkları gibi el üstünde gezdirecekler, mükâfatlar, paralar, maaşlar bahşedecekler di* (Ömer Seyfeddin). *Ve tabiî saat der demez evvelâ «Mübarek», sonra rahmetli Nuri Efendi, yani ikinci babam hatırıma geldi, sustum* (A. H. Tanpınar). [M]

TABİİLİK i. (*tabiî*'den *tabiî-lik*). Tabiî olma hali, doğallık: *Bu milliyet, millî vicdana malik olduktan sonra, artık uzun müddet tabiilik halinde kalamaz* (Ziya Gökalp). *Bu lâmbalar bahçenin tabiîliğini bozmuş.* (M)

TABİİN çoğl. i. (ar. *tâbiᶜ*'den *tâbiᶜîn*). *Esk.* Hz. Muhammed ve çevresindekileri görenleri görüp onlardan hadis dinlemiş olanlar. (Bk. TABİ. MUHADRAM.) || *Tebe-i tabiîn,* tabiînle karşılaşmış olan ve onların söylediği hadisleri nakleden. (*Etba-ı tabiîn* de denir.) [M]

TABİİYAT i. (ar. *tabᶜ* > *tabᶜiyye*'den *tabᶜiyyat*). *Esk.* Tabiatla ilgili bilimler, doğa bilimleri: *Araplar mantığı, felsefeyi tabiyat ve riyaziyatı Bizans'ta tercüme ettikleri gibi, belâgat, aruz, sarf ve nahiv gibi bediî lisanî ilimlerde de oradaki usulleri nümune ittihaz ettiler* (Ziya Gökalp). [M]

TABİİYE i. (ar. *tabᶜi*'den *tabᶜiyye*). *Esk.* Tabiat bilgisi, doğa tarihi.

— Fels. Doğalcılık.

◆ **Tabiiyeci** i. *Esk.* Tabiat bilgisi uzmanı veya öğretmeni. (M)

TABİİYET i. (ar. *tâbiᶜ*'den *tâbiᶜiyyet*). *Esk.* Bir şeye veya kimseye tabi olma, bağlı olma, bağımlılık: *Bihtere yine hep eski tabiiyet sadasiyle öyle fütursuz hitap edişleri vardı ki, genç kadını şaşırttı* (H. Z. Uşaklıgil). || Uyrukluk: *Fransız tabiiyetine girivermişler o zaman* (S. F. Abasıyanık). *Eski Türklerde bir il diğer illeri tabiiyeti altına aldığı zaman, onların siyasî teşkilâtını bozmazdı* (Ziya Gökalp).

— Huk. Bk. VATANDAŞLIK. || *Tabiiyetten iskat.* Bk. VATANDAŞLIK.

— İda. *Esk. Tabiiyet kalemi,* Osmanlı devleti sınırları içinde bulunan yabancıların kayıtlarını tutan resmî daire. (Hariciye nezaretine bağlıydı.) [M]

TABİİYET i. (ar. *tabiᶜ*'den *tabiᶜiyyet*). *Esk.* Tabiîlik: *Vak'anın şiiriyeti, tabiiyeti hepsini teshir ediyordu* (Ömer Seyfeddin). *Birden tavrında zarafet ve tabiiyetinden bir şey eksilmiş zannolunur* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TABİİYETSİZLİK i. (*tabiiyet* > *tabiiyetsiz*'den *tabiiyetsiz-lik*). Huk. Bk. VATANSIZLIK.

TABİİYUN çoğl. i. (ar. *tabiᶜi*'den *tabᶜiyyûn*). *Esk.* Tabiat bilimleriyle uğraşanlar. || Natüralistler. || *Tabiiyun mezhebi,* natüralizm. (M)

— Fels. İslâm düşüncesinde evrenin yaratılmadığını, kendinden var olduğunu ileri süren düşünce akımı. (Bu akıma göre bütün yaratıcı güçler tabiatın özünde vardır. Yaratılma zaman süreci içinde tabiatta sürekli bir oluş, ortaya çıkıştır. Tabiatı kendi dışında yöneten, onun üstünde olan bir güç yoktur. Tabiiyun islâm düşüncesinde evrenin yoktan var edildiğini, kendi dışında bulunan, iradeli yüce bir güç tarafından yönetildiğini ileri süren ve kaynağını *Kur'an* ile hadislerde bulan düşünce akımına karşıdır.) Bk. NATÜRALİZM. (ML)

TABİL i. Bk. TABEL.

TABİLİK i. (*tabi*'den *tabi-lik*). Tabi olma hali.

— Psikol. *Tabilik hezeyanı,* hastanın bütün benliğini birtakım gizli kuvvetlerin eline geçmiş gibi hissetmesine yol açan akıl hastalığı. (Bu, kötülüğe maruz kalma ve ele geçme duyguları hezeyanının bir şeklidir.) Bk. NEVROZ. (LM)

TABİ MUSTAFA EFENDİ, türk şair ve bestecisi (İstanbul 1700-ay.y. 1786). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Abdülhamid I'in müezzinbaşısı oldu. Şiir ve musiki konularında çalıştı. Şiirde Tabi takma adını kullandığı için bu adla ün kazandı. Günümüze otuz kadar bestesi kaldı. Bütün şiirlerinin toplandığ bir *Divan*'ı vardır. (M)

TABİNŞVETİ (öl. 1550), Birmanya kralı (hük. 1531-1550'ye doğr.). Kayınbiraderi Bayinnaung'un yardımıyle İravadi deltasını ele geçirdi (1535), 1541'de Pegu'da Aşağı Birmanya kralı, 1544'de Pagan'da Yukarı Birmanya kralı olarak taç giydi. 1546'da Pegu'da Birleşik Birmanya kralı olarak kutsandı. Siyam'a karşı giriştiği savaşta (1547-1548) Portekizlilerin yardımını sağladı (bu savaş XVI. yy.da Siyam ile Birmanya arasındaki savaşların ilkidir); ölümünden sonra yerine Bayinnaung geçti. (L)

TABİP veya **TABİB** i. (ar. *tıbb*'dan *tabîb*). *Esk.* Doktor, hekim: *Aşk derdiyle hoşem el çek ilâcımdan tabib / Kılma derman kim helâkim zehri dermanındadır* (Fuzuli). *Meclis-i kübrâya arz-ı hâlim var / Bakın ey tabibler ehl-i derde siz* (Karamanlı Gufrânî). || *Ser-tabib.* Bk. SERTABİP.

◆ **Tabiban** çoğl. i. *Esk.* Doktorlar, hekimler: *Baksa tabiban-ı cihan çareme / Çare bulunmaz bilirim yareme* (Şarkı). [M]

Tabipleri birliği (TÜRK), 6023 Sayılı kanunla kurulmuş (1953) bir meslek kuruluşu. Türkiye sınırları içinde meslek ve sanatlarını icraya yetkili olan, serbest veya resmî görev yapan sivil ve asker bütün hekim ve diş hekimleri Türk Tabipleri birliğinin üyesidir. Birliğin, kanunla belirtilen görevleri: halk sağlığına ve hastalara fedakârlık ve feragatle hizmeti ideal bilen meslek geleneklerini muhafaza ve geliştirmeğe çalışmak; üyelerinin maddî ve manevî hak ve çıkarlarını korumak ve bunları halkın ve devletin çıkarlarıyle en iyi şekilde denkleştirmeğe çalışmak; halk sağlığını korumak v.b.dir. Bu amaçları gerçekleştirmek için kurulan Türk Tabipleri birliği, 25 tabip odasının çalışmalarıyle görevini yürütür. (M)

Tabip odaları, sınırları içinde en az 100 tabip ve diş tabibi bulunan il merkezlerinde açılan, tabiplerin kayıtlı olmak zorunda bulundukları meslek kuruluşu. Bk. *Türk* TABİPLERİ BİRLİĞİ. (M)

TABİR i. (ar. *ᶜubûr*'dan *taᶜbîr*). İfade, deyiş, anlatım: *Bunun için, daha açık bir tabirle mecelle, ihtiyacımızı tatmin edecek ahkâmı muhtevî değildir demek iktiza eyler* (P. Safa). || Bir anlam ifade eden söz: *Artık bu tabirleri işitemiyecek kadar uzaklaşmıştı* (Ş. S. Aydemir). *Halkın gözünde «millî mefkûre» tabiri de, Büyük Harbin günlük edebiyatına dahil «zaferi nihaî» lâkırdısı gibi Mondros tabutunda boyluboyuna yatıyordu* (P. Safa). || Deyim: *Zaten, cinayet bundan başka bir şey midir? Bir adamın kanına girmek, bir kadının ırzına geçmek, bunlar hemen hemen eş mânalı tabirlerdir* (Y. K. Karaosmanoğlu). *«Şafak sökmek» tabirinde olduğu gibi* (Ziya Gökalp). || Terim: *Yapmakta olduğumuz kanunla «ahkâmı şer'iye» tabirinin bir münasebeti olmadığını anlatmaya çok çalışıldı* (Atatürk). *İlmî tabirlerim Efruz Beyin pek hoşuna gitti* (Ömer Seyfeddin). || Düş yorma, yorumlama: — *Eskiler de rüya tabirlerine çok ehemmiyet verirlerdi. Amma sizinki gibi değil...* (A.H. Tan-

pınar). || *Tabir etmek,* isimlendirmek, ad vermek, demek: *Ümera-yı Benî Ümeyye ise minberde Hazret-i Osman'a dua ettikten sonra Ebî Türâb'a sebbeyler ve Alevîlere Türâbîler tabir ederlerdi* (Cevdet Paşa). Görülen bir rüyayı yorumlamak, rüyanın neye yorulabileceğini söylemek: *Birinci Sultan Ahmet bir rüya gördü ki kimse tabir edemiyordu* (N. Araz).

— *Esk. Hüsn-i tabir,* terbiye ve edebe uygun olarak anlatma. || *Su-i tabir,* edep ve terbiyeye uygun olmayan sözle anlatma.

— Din. Bir rüyayı veya bir dinî ibareyi (hadis, ayet v.b.) yorumlama, açıklama.

— ANSİKL. Din. *Tabir* deyimi islâm dinine sonradan girdi. Eski İbranî dininde, Babillilerde ve Mısırlılarda rüya tabiri bir gelenek niteliğindeydi. Ancak bu tabirleri büyücüler, cinciler yaparlardı. Bunlar birer fal özelliği taşırdı. Hz. Muhammed rüya tabirine islâm dini anlayışına göre bir anlam verdi. Rüyaların tabirini kendisi yaptı. Rüyası tabir edilecek kimsenin din bakımından güvenilir, imanlı, özü sözü doğru bir kimse olması gereğini koydu. Bütün rüyalara güvenilmemesini ileri sürdü. Bu konuda eski dinlerde, özellikle musevî dininde bulunan bütün inançlar müslümanlarca benimsendi. İslâm dini Firavunun gördüğü bir rüyayı tabir eden Yusuf'u örnek alarak, tabir yeteneğinin bir tanrı vergisi olduğu görüşünü savundu. Fakat tabir bütün tek tanrıcı dinlere çok tanrıcı dinlerden geçti.

◆ **Tabirat** çoğl. i. *Esk.* Tabirler. (M)

TABİRNAME blş. i. (ar. *taᶜbîr* ve fars. *nâme*'den *taᶜbîr-nâme*). Düş yorumlarını ihtiva eden kitap: *O gün akşama kadar tabirnamelerden bahsettik* (A. H. Tanpınar).

— ANSİKL. *Tabirname*'lerin güzel resimli elyazmaları olduğu gibi basmaları da vardır. Doğu'da ve Batı'da özellikle eski dönemlerde rüya yorumuna (tabir) çok önem verilirdi. Bu yüzden, rüyada görülen olaylarla hayatta geçen veya geçeceği düşünülenler arasında bağlantı kurmak için tabirname yazmak özel bir çalışma alanı oldu. (M)

TABİSTAN i. (fars. *tâb,* sıcaklık ve *-istân* ekinden *tâb-istân*). *Esk.* Yaz mevsimi.

◆ **Tabistanî** sıf. *Esk.* Yazla ilgili, yazlık. (M)

TABİŞ i. (fars. *tâbîden,* parlamak'tan *tâbiş*). *Esk.* Parlayış, ışık, parıldayış. || Bir şeyin parlaması veya alevlenmesi sonucu ortaya çıkan sıcaklık. (M)

TABİŞGEH blş. i. (fars. *tâbiş* ve *-geh* ekinden *tâbiş-geh*). *Esk.* Parıltı yeri. (M)

TABİUN çoğl. i. (ar. *tâbiᶜ*'den *tâbiᶜûn*). *Esk.* Tabi olanlar. (M)

TABİYE i. (ar. *taᶜbiye*). *Esk.* Hazırlama, yerleştirme.

— Ask. Taktik. || *Tabiye-üc-ceyş,* taktik. || *Fen-i tabiyet-üc-ceyş,* taktik sanatı.

◆ **Tabiyeci** i. *Esk.* Taktik bilimiyle uğraşan kimse.

◆ **Tabiyeî** sıf. *Esk.* Tabiyeye ait, tabiyeyle ilgili. (M)

TABL i. (ar. *ṭabl*). *Esk.* Davul: *Verdi tablın serteser âlemler sıyt ü sada* (Muhibbi). || *Tabl-baz* (veya *tabl-zen*), davulcu.

— Anat. *Esk.* Kulak zarı.

— Teşk. tar. *Tablü alemi hassa,* padişahlara ait mehterhaneye verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Tablü alemi hassa mehterleri,* padişahlara ait mehterhanenin mehterlerine verilen ad. Bk. MEHTERHANE.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Tablü alemi hassa'*yı meydana getiren mehterler mehteranı tablü alem denirdi. Tablü alem mehterleri bayrak ve mehterhane takımları olmak üzere iki sınıftı. Bayrak ve sancakları taşıyan alem mehterleri, bir bölük halindeydiler; sayıları otuz, kırk kadardı. (Bunlara *alemdarânı hassa* da denirdi.) Muzika takımı altı bölüğe ayrılmıştı. Altmış iki, altmış üç kişiydi. Birinci bölük zurnacılardı. Bunların başlarına serzurnaî denirdi ve on altı kişiydiler. Mekkâreciler denilen çifte nara çalanlar sekiz, davulcular on altı, zilciler yedi, nefirîler (boru çalanlar) on bir veya on iki, kös çalanlar dört veya beş kişiydi. Bunlar en iyi çalgı çalan mehterler arasından seçilirdi. Tablü alem mehterlerinin tüm sayısı iki yüz kadardı. Hükümdarlara ait mehterhane on iki kattı. Yani her âletten on iki tane çalınırdı. Padişah sefere gidince, mehter takımı iki misline çıkartılırdı. Kös, yalnız padişah mehterlerinde bulunurdu. Vezir bulunmazdı. Hükümdar sefere gittiği zaman mehterhane saltanat sancaklarının arkasında bulunurdu. (M)

TABLA i. (lat. > ital. *tabula*'dan veya ar. *ṭabl*'dan). İçine genellikle yiyecek maddeleri konulan ve satıcıların kullandıkları tahtadan tepsi: *Hasara uğramış tablayı acele düzelten incircilerden biri ilk atlayanlardan oldu... Ben daha sonra çıktığım zaman Köprübaşında tablasını indirmiş, incir satarken gördüm* (B. Felek). *Simitçi tablası.* || Soba, mangal v.b. şeylerin altına konulan, madenden veya tahtadan yapılmış, tepsiye benzer altlık. || Bir şeyin geniş ve düz olan kısmı: *Kesilecek kâğıt yığınlarını makinenin demir tablasında düzeltir, bıçağın, altına sürer, sıkıştırır* (Orhan Kemal). *Çadır direğinin tablası.* || Yuvarlak, geniş ve düz olan şey, kurs: *Nişan tablası.* || Sigara külü silkelenen, sigara söndürülen maden, cam veya tahtadan küçük kap (*sigara tablası* veya *kül tablası* da denir): *Osman Ağa üstüste çektiği cigarayı tablaya bastırdı* (Kemal Tahir). *Rabia, zamanındaki bütün akranları gibi, beş yaşında tabla dökmeğe, kahve fincanı yıkamağa başladı* (H. E. Adıvar). *Kristal tabla.*

— Bot. *Balözü tablası,* bileşikgillerde yayvan olan çiçekliğin merkezî kısmı. (Bk. ANSİKL.) || *Yapışkan tabla,* bazı asalak bitkilerin (ökseotu) çimlenerek tutunmasına yarayan organ. (Aynı organ kayalara tutunan suyosunlarında da bulunur.)

— Dy. *Tekerlek tablası,* dolu tekerleklerde, göbeği janta bağlayan ince kısım.

— Doğramc. Kapılarda, lambirlerde, çerçevelerin arasındaki boşluklara, büyük kenarı yatay olacak şekilde yerleştirilen dikdörtgen pano. AYNA da denir.

— Fiz. Bir hava boşaltma makinesinde, üzerine havası boşaltılacak kapların yerleştirildiği düzlem yüzey.

— İnş. Bir sürgü kutusunu arkadan kapayan parça. || Bir kapının üzerine veya bir kilidin ön yüzüne takılan ve anahtarın girebilmesi için üzerine bir delik açılan madenî levha. || Sürgünün dilini, köprülü sürmeyi v.b. taşıyan madenî levha.

— Mad. oc. *Döner tabla,* «rotari» tipi büyük

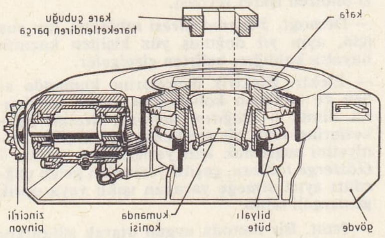

sondaj makinelerinde, tam ortasında dikdörtgen şeklinde bir delik bulunan dairesel tabla; bu deliğin içinden, sondaj çubuklarının üst kısmına vidalanmış kare kesitli bir çubuk geçer ve çubuk döndüğü zaman bütün sondaj çubuklarını da birlikte döndürür.

— Mekan. Bir takım tezgâhında, işlenecek parçanın bağlandığı kısım. (Seri imalatta markalama* zorunluluğunu ortadan kaldırmak için, küçük boyutlu parçalar genellikle tablaya tespit edilmiş bir parça bağlama düzeneği içine yerleştirilir.)

— Mim. *Sütun tablası,* sütun başlığının üst kısmı. || *Esk. Tabla taşı,* üzerine kitabe yazılan düz yüzeyli taş. (*Kitabe taşı* da denirdi.)

— Mobl. Bir dolap veya yazı masasının bir pervazla çerçevelenen üst kısmı.

— Opt. Bir mikroskobun tabanında, incelenecek nesneyi taşıyan cam lamelin tespit edildiği üst kısım.

— Saatçilik. Düzenli bir salınım hareketi yapan ve eşapmana bağlı olan parça. (Kol ve masa saatlerinde *tabla,* büyük duvar saatlerinde *kepçe* denir.) || *Tabla baskısı,* tablanın üst mihverini taşıyan, oldukça süslü bir tür saat çatısı. — Esk. saatlerde, hareket mekanizmasının bir kısmını örten oldukça süslü çatı. || *Dengeli tabla,* sıcaklık yüzünden uğradığı genleşme, karşı bir genleşmeyle dengelenen tabla. || *Yaylı tabla,* salınımları bir yayla düzenli hale getirilen tabla.

— Sil. *Dip tablası,* bir piyade veya topçu mermisinin alt kısmı. (Mermilerin menzilini uzatan basık ve kesik koni biçimindeki dip tablası, 1898'de D fişekleri ve 1915'te top mermileri için kabul edildi.)

— Tar. Tahtadan yapılmış yuvarlak tepsi. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Birçok yaprağın üst üste yapıştırılmasıyle meydana gelen ahşap pano. (Tabla yapma tekniği, modern iskeletlerde, kavisli koltuk, kayak takımları v.b. yapımında kullanılır.) || Bir takım tezgâhında, mekanik parçaları talaş darbelerinden korumağa yarayan saç parçası. || Demirhane ocağında ateş yakılan kısım. || *Yatay tabla.* Bk. LEMP.

— ANSİKL. Bot. Bileşikgillerin çiçeğinde, genellikle sarı renkte olan etli ve bezli kısma *balözü tablası* denir; burası çiçek çevresindeki herhangi bir organın değişikliğe uğramasıyle değil, doğrudan doğruya oluşur; balözü tablasından tatlı bir sıvı sızar. Balözü tablası genellikle erkek organlarla dişi organ arasında yer alır. Bazen bağımsız birçok yumrucuk halinde bulunur, taçyaprağı sayısına eşit olarak onlara karşıt (damkoroğu) veya onlarla almaşık (asma) bulunur; bazen yekpare bir kütle halinde birbakışımlı çiçeklerde iki yanlı olarak yer alır; bu hallerde ya çiçeğin arka kısmında (rezeda) ya da ön kısmında (ballıbaba) bulunur. Balözü tablası, balözü bezlerinin özgül bir şeklinden başka bir şey değildir; esas görevi ise şekerli madde depo etmektir: bitki, meyve ve tohum olgunlaşıncaya kadar bunu harcar. Bir balözü tablası bulunan ayrıtaçyapraklı bitkiler genellikle diskçiçekliler arasında yer alır.

Asmanın sülüklerinin ucunda bulunan ve bu tırmanıcı bitkilerin çengel gibi desteklerine yapışmasına yarayan kısımlara *sarılgan tabla* adı verilir.

— Tar. Osmanlı saraylarında yemekler tablaya konulur ve üstü bezle örtülerek başta taşınırdı. Şehzadelere, sultanlara, efendilere ve kıdemli kalfalara birer tabla yemek çıkarılırdı. Acemi cariyeler birkaç kişi toplanarak bir tabla başında sofra kurarlar ve birlikte yerlerdi. Yemek zamanı gelince harem ağaları anahtarla kapıyı açar, destur dedikten sonra, tablakârlar başlarında taşıdıkları tablaları herkesin dairesinin önüne bırakırlardı. Osmanlı saraylarında tabla usulü Mehmed V Reşad'ın hükümdar olmasından sonra kaldırıldı.

◆ Sıf. Tablaya benzeyen.

— Kıyf. *Esk. Tabla fes,* tepesi geniş fes. (Tabla fes, genellikle yaşlı esnaf tarafından giyilirdi. Önceleri saraylı kadınlar da tabla fes kullanırdı. Zamanla bunu yalnız yaşlı saraylılar giymeğe başladı. Genç saraylılar, ortasından ibrişim sarkıtılmış küçük fes giyerler ve bu fesi yemenilerine iliştirmeden efendilerinin huzuruna çıkamazlardı. Saraylılar fesi, Abdülaziz zamanında çıkardılar.) [ML]

TABLAKÂR sıf. ve i. (ar. *ṭabla* ve fars. *-kâr*'dan *ṭabla-kâr*). Tablasıyle satıcılık yapan kimse, seyyar satıcı.

— Teşk. tar. Matbahtan harem veya selâmlık dairesine, tabla ile yemek taşıyan görevli. (M)

TABLALI sıf. (*tabla*'dan *tabla-lı*). Tablası olan. || Tepesi geniş ve daire şeklinde olan: *Tablalı şapka.* (M)

TABLAT kütlesi, Cezayir'de dağ, Tel Atlası'nda; kuzeybatıda Mitica ovasına, güneydoğuda vad İsser'in yüksek vâdisine hâkimdir; 1 138 m. (L)

TABLATURA i. (lat. k.). Ortaçağ ile Rönesans arasında gerek çalgı, gerek çalgı ve ses polifoni partisyonlarında nota yazısı; tablaturanın özelliği sadece sesin notalanması ve öteki parti veya partilerin alfabe

harfleriyle veya rakamlarla belirtilmesidir.

— ANSİKL. Org için hazırlanmış, bilinen en eski *tablatura*'lar XIV. yy.dan kalmadır. XV. yy.da Faenza'nın tablaturası (italyan ve fransız eserlerinin aktarmaları), orgcu C. Paumann'ın *Fundamentum organisandi* adlı tablaturası (birbirini izleyen basların harflerle belirtilmesi; notalara uygulanan ek değiştirmeler) önemlidir. Tablaturalar germen ülkelerinde XVIII. yy.a kadar devam etti (notalar siyah, eşkenar dörtgenler beyaz), XVI. yy.da İtalyanlar, İngilizler ve Fransızlar org tablaturasını iki veya dört porte üzerine yazılmış partisyen olarak tanımlarlardı (bunlar normal notalı, ölçü çizgili veya Cabezon rakamlıydı). [L]

TABLDOT i. (fr. *table d'hôte*). Belli saatlerde verilen ve belli bir fiyata yenilen yemek. || Birçok kimsenin biraraya gelerek, kendilerine yemek pişirtmek için gerekli olan erzakı sağlayıp kurdukları ortaklık. (M)

TABLE koyu, ing. **Table Bay**, Güney Afrika cumhuriyetinin batı kıyısında (Kap ili) koy, adını yanıbaşında 1 200 m'ye yükselen düz zirveli Table dağından alır; Kap ili çevresinin güney kısmında uzanır. (L)

Table Ronde (LA), fransızca edebî dergi. Aralarında R. Aron, A. Camus, A. Malraux, Th. Maulnier, F. Mauriac, J. Paulhan ve J. Roy'un bulunduğu «bağımlı» bir grup yazar tarafından 1948'de kuruldu. Gerek kadrosu, gerek şekli bakımından birçok değişikliğe uğradı ve genç yazarların kroniklerine gittikçe daha fazla yer verildi. (L)

TABLET i. (fr. *tablette*). Yassı biçimde kalıplanmış yiyecek maddesi: *Çikolata tableti.*

— Din. *Ecdat tabletleri*, Çin'de ata ibadetinde, ölünün ruhu büyük oğlunun evindeki sunakta saygı gördüğü sürece ailenin ceddi sayılırdı; ruhun dik olarak bir kaideye tespit edilen tablette bulunduğu kabul edilir ve bu tablette ceddin adıyle doğum ve ölüm tarihi kayıtlı bulunurdu; ahfadı belirli zamanlarda ona adaklar sunardı.

— Eczc. Ağızda eritilerek kullanılan yassı ve değirmi hap. (Tabletlerde lokal etki sağlamak için az miktarda etkili madde [prokain, potasyum klorat, antibiyotikler v.b.] bulunur; tablet bal şekerli bir maddeden yapılır; basınçla şekil verilir.)

— Tar. Eski çağlarda ve Ortaçağda, üstüne kazı kalemiyle yazı yazılan küçük levha.

— ANSİKL. Tar. Fırınlanmış kilin bozulmaması sayesinde, Sümerler, Asurlular ve Babillilerden bize, M.Ö. IV. binyıl sonlarıyle Milât arasında çivi yazısıyle yazılmış yüzbinlerce tablet kaldı. Bütün edebiyat türleri (dinî metinler, muskalar, destanlar, iktisat, tarih, hukuk, matematik, astronomi metinleri, mektuplar v.b.) bize tablet biçiminde ulaşmıştır. En küçüklerinin boyutları 2-3 santim, en büyüklerininki de otuz santim kadar olan bu levhalar daha pişmemişken, ucu sivri kamışla harfler kazılırdı. Çivi yazısının başlangıç noktası budur. Metin, tabletin iki yüzüne yazıldıktan sonra levha fırında pişiriliyordu. Arkeoloji kazıları, bazıları ancak birkaç satırlık, bazıları da sıkışık satırlar halinde birkaç sütunu kapsayan bu belgelerden binlercesinin bulunduğu arşivleri (Mari) veya kitaplıkları (Ninova) gün ışığına çıkarmıştır.

Değerli maden ve fildişi tabletler, önemli olaylarda devletlerarası yazışmalarda kullanılırdı. Mezopotamya ve Anadolu devletlerinde tablet biçimleri değişiktir. Meselâ Hitit tabletlerinin ön yüzü düz, arka yüzü yuvarlak çıkıntılı ve el büyüklüğünde olurdu. Mezopotamya devletlerine ait tabletlerin iki yüzü de düz olur ve Hitit tabletlerinden büyüktür.

Roma'da, balmumu sıvanmış sert tahtadan yazı tabletleri bir kurdeleyle birleştirilir ve bozulmamaları için iki plaka arasına yerleştirilirdi. Ortaçağda da her boyda tablet kullanıldı. XV. yy.da kâğıt, birçok yerde tabletin yerini aldı; boyları küçültülen ve minyatürlerle süslenen bu tabletler artık sadece not almağa yarıyordu. XVII. yy.da, arduvaz, kurşun veya fildişi tabletler terk edildi, yerini not defterleri almağa başladı. (LM)

Tablet (THE), quaker mezhebine girerek mesleğin havariliğini yapmak isteyen Frederick Lucas'ın (1812-1855) 1840'ta Londra'da kurduğu katolik gazetesi; John Wallis'in yönetimini Waughan'a (sonradan kardinal oldu) bıraktığı (1868) gazete, Waughan'ın elinde İngiltere'nin başlıca haftalık gazetesi haline geldi. (L)

TABLHANE blş. i. (ar. *ṭabl*, davul ve fars. *ḫāne*'den *ṭabl-ḫāne*). Teşk. tar. Padişahın sarayında bulunan askerî bando. *Eşanl.* MEHTERHANE.

— ANSİKL. *Tablhane*, X. yy.da Abbasîler zamanında gelişti, hilâfet alâmetlerinden oldu. Selçuklular da tablhane usulünü aynen benimsediler. Selçuklularda hem hükümdarın, hem de hükümdara bağlı selçuklu prenslerinin tablhaneleri vardı. Osmanlılarda vezirlerin de kendilerine ait tablhaneleri vardı. Padişahın tablhanesi barış zamanında 16 zurna, 11 boru, 16 davul, 8 nakkare, 4 kös, 14 zilden meydana geliyordu. Bk. MEHTERHANE. (M)

TABLÎ sıf. (ar. *ṭabl*'dan *ṭablî*). *Esk.* Davulla ilgili.

— Anat. *Esk.* Kulak zarıyle ilgili. (M)

TABLİNUM i. (lat. k.). Esk. Rom. Roma evlerinde sıra sütunlar ile atrium'u ayıran oda. (Burada, ailenin arşivleri saklanırdı.) || *Eşanl.* TABULARIUM. (L)

TABLO i. (fr. *tableau*). Düz, sağlam ve taşınabilir bir altlık üzerine yapılmış resim. (Uygulanan tekniğe göre suluboya, yağlıboya ya da çeşitli sentetik boyalar kullanılır. Altlık, ya özel olarak hazırlanmış bir tahta ya da kasnağa gerilmiş bir tuvaldir; bakır, arduvaz v.b. metallerden yapılmış altlıklar da vardır. Oldukça değişik boyutta olan tablolar tarih, savaş tabloları, portre, manzara, natürmort v.b. diye konulara göre sınıflandırılır.) || Bütününü kavramak veya ayrıntılarını sıralamak gereken ve birbiriyle ilgili olan şey veya olayların metotlu anlatımı: *Kronolojik tablo.* || *Teşm. yol.* Ortada bulunan şeylerin topluca görünüşü, genel görünüm: *Ülkenin siyasal ve sosyal tablosu.* (*Eşanl.* MANZARA.) || *Mec.* Anlatım, tasvir: *Kurtuluş savaşında türk toplumunun tablosunu çizmek.* || *Çarpım tablosu*, çarpma cetveli.

— Bank. ve Bors. *Mürekkep faiz tablosu*, Péreire tarafından hazırlanmış olan ve mürekkep faizlerle yıllık faizler hesabı için kullanışlı olan tablolar.

— Dy. *Hız işaret tablosu*, makiniste özel bir yerden geçerken yapmak zorunda olduğu hızı bildiren işaret levhası.

— Demogr. *Yaşama süresi tabloları*, her yaş için, aynı yıl doğmuş yüz kişiden kaçının hayatta kaldığını belirten çizelgeler.

— Elektr. Elektrik devrelerine kumanda eden ve bunların kontrolunu yapan teçhizatın tümü. || *Dağıtım tablosu*, üretim merkezlerine veya alt merkezler akım çıkış emniyetini sağlamak için yerleştirilen tablo. || *Gösterge tablosu*, çeşitli yerlerden gelen çağrıları ayırt etmeğe yarayan ışıklı veya optik göstergeli tablo.

— İstat. Bir metoda uygun olarak sütunlara yerleştirilmiş rakam topluluğu. (Bu sütunlardan her biri, önemi rakamla ifade edilmiş olarak bazı şartlara göre değişen bir olguya veya bir fikre tekabül eder.) || *İki girişli tablo*, farklı zaman dönemlerinde (bir yıl içinde ya da yıllar süresince) meydana gelen bir olayın değişimlerini karşılaştırmağa yarayan çift girişli dikdörtgen tablo. || *Kontenjans tablosu*, bir ana kütlenin önce bir, sonra başka bir özelliğe göre dağılımını gösteren tablo.

— Mat. *Sayılar tablosu*, toplamlar ve farklar, Pascal'ın aritmetik üçgeni, matrisler v.b. tabloları gibi aritmetikte ve cebirde kullanılan sayı tablosu.

— Matbaac. Bazı maddelerin bir bakışta hepsi görülebilecek şekilde metotlu olarak yerleştirildiği levha: *Kronolojik tablo.*

— Oyun. Bir bakara masasının iki bölümünden her biri. || Oyuncuların para sürdükleri her bölüm.

— Pulc. *Tablo pulları*. Bk. ANSİKL.

— Sanay. *Kontrol tablosu* veya sadece *tablo*, bir makinenin, bir grup makinenin veya komple bir tesisin işletilmesine yarayan, otomatik veya otomatik olmayan ölçme, kontrol ve ayar cihazları aygıtlarının biraraya toplandığı tablo.

— Tiyat. Bir perdenin dekor değişikliğiyle belirlenen bölümü. || Bazı hareketsiz durumlarda, kişilerin sahnede toplaşması.

— ANSİKL. Pulc. *Türkiye*'de 1970'ten sonra tanınmış türk ressamlarının ünlü tabloları pul olarak basılmağa başlandı. Şeker Ahmed Paşa, Osman Hamdi, Avni Lifij, Nazmi Ziya, Ahmet Şekür, Ahmet Ragıp Bıçakçılar, Cemal gibi ressamların müzelerde bulunan tabloları esas renkleriyle basıldı. Tematik pullar grubuna giren tablo pulları kısa zamanda bütün dünyada büyük kıymet artışları gösterdi. Tablo pullarıyle yapılan bu koleksiyonlar bugün büyük değer taşımaktadır. Türkiye'de Cemil Filmer ve Orhan Arsan adına tablo pulları koleksiyonu vardır. (LM)

TABNAK blş. i. (fars. *tāb*, parıltı ve *-nāk* ekinden *tāb-nāk*). *Esk.* Parıltı, parlak. (M)

TABNİT, Sayda kralı, kral Eşmunnazar II'nin babası (M.Ö. IV. yy.). İcraatı hakkında bilgi yoktur. İstanbul Arkeoloji müzesinde teşhir edilen siyah renkli lahdi, kefene sarılmış bir mumya şeklindedir. Başı iri ve omuzlar içine gömülüdür. Çehrenin hatları mısır tipindedir. Omuz ve göğsü geniş bir gerdanlıkla örtülüdür. Gövdenin alt tarafını örten ve ayakların başlangıcına kadar uzanan çerçeve ile sınırlı hiyeroglif yazısı lahdin ilk sahibinin mısırlı general Peneftah olduğunu gösterir. Bunun altında sonradan lahdin Tabnit'e ait olduğunu ve lahde zarar verenlere beddua eden bir finike kitabesi kazınarak işlenmiştir. Lahdin içinde tahtaya bağlı olarak Tabnit'in mumyası vardır. (M)

TABOR, Çekoslovakya'da (Güney Bohemya bölgesi) şehir, Luznice kıyısında; 17 600 nüf. Makine atelyeleri. Tütün imalâtı. Tarım pazarı. Eski şehirden, surları ve dar sokakları kalmıştır. Gotik üslûbunda belediye binası. (Huss taraftarları müzesi.) Jan Hus taraftarları tarafından XV. yy.da kurulan Tabor şehri, çekoslovak dinî hareketinde büyük rol oynadı ve tabor'lulara adını verdi. (L)

TABORA, Tanzaniya'da şehir, yüksek yaylalarda, Western ilinin idare merkezi; 12 800 nüf. Dârüsselam ve Mvanza demiryollarının birleştiği yerde ticaret merkezi. (L)

TABOR dağı, ar. **Cebel Tur** veya **Tabur**, İsrail devletinde kalkerli dağ, Celile yaylasına hâkimdir. Ürdün ve Taberiye gölünün batısında; 585 m. Dağ Filistin'de birbirini izleyen bütün halklar tarafından tahkim edildi. 1217'de müslümanları Tabor dağında kuşatan haçlılar paniğe kapılarak dağıldılar. 1799 nisanında Bonaparte burada türk-arap ordusunu yendi. (L)

TABOR'LULAR çoğl. i. (*Tabor* şehrinin [Çekoslovakya] adından). Tar. Jan Zizka'nın çevresinde toplanan radikal Hus taraftarları.

— ANSİKL. Hus'çular, «Prag'ın Dört maddesi» dolayısıyle bölününce (1420), en aşırı unsurları, aynı yıl Tabor'da (adları buradan gelir) tarihî Kotnov veya Hradişte kalesi yakınında müstahkem ordugâhlarını kurdular. Ilımlılara karşı on dört maddelik bir bildiriyle gelenekleri, âyinleri, azizlerin anılmasını, din ulularının kemik, resim v.b. kalıntılarını saklamayı dine aykırı bulduklarını ilân ettiler. 1434'te, Lipany'de katoliklere ve ılımlı Hus taraftarlarına yenilen tabor'luların en aşırıları Kardeşler birliğine girdi. Bk. MORAVYALI ve HUS'ÇULAR. (L)

TABOUROT (Etienne), fransız şairi (Dijon 1549-ay.y. 1590), Jehan Tabourot'nun yeğeni. Dijon'da kral savcısıydı. Özellikle *Bigarrures* (Alaca Bulaca) [1572] ve *Touches* (Fırça Darbeleri) [1585] adlı eserleriyle tanınır. *Escraignes* (1614) adlı halk hikâyeleri derlemesi, o devrin Bourgogne halkının düşünce ve zevklerini yansıtır. (L)

TABOUROT (Jehan), fransız yazarı, THOINOT ARBEAU (Jehan Tabourot'nun anagramı) denir (Dijon 1520-Langres 1595). Langres'da rahiplik yaptı. *Orchésographie* (Orkesografi) [1588] adlı bir dans inceleme kitabıyle tanınır; bu eser, adımları birtakım işaretlerle belirterek, dans öğretimini kolaylaştırmak amacıyle yazılmıştır. (LM)

TABSIRA i. (ar. *başar*'dan *tabşıra*). *Esk.* İnsanın görüş ve anlayışını arttıran güç. (M)

Tabsıra, türk devlet adamı ve yazarı Âkif* Paşanın eseri. Mahmud II devrinde önemli görevler yapan ve 1835'te ilk hariciye nazırı olan Âkif Paşa, 1836'da avlanırken bir çocuğu öldüren gazeteci Churchill'in çıkardığı olay yüzünden görevinden uzaklaştırıldı. Bu harekette Pertev Paşanın da payı olduğu kanısındaydı. Pertev Paşanın bu olaydaki rolünü bütün ayrıntılarıyle ve kendi görüşüne göre anlatmak için bu eseri yazdı. Eser, bir mukaddime (başlangıç) ile sonuncusu eksik iki bölümden meydana gelir *Tabsıra,* dili ve üslûbuyle eski görüşten ayrılmış, sade nesre yönelmiş bir eserdir. A. Alrie, eseri Fransızcaya çevirdi. (M)

Tabsıra-i İbret (*İbret Alınacak olaylar*), Midhat* Paşanın hatıralarının 1. cildine verilen ad. İkinci Meşrutiyetin ilânından (1908) sonra, Midhat Paşanın oğlu Ali Haydar Midhat tarafından 2 ciltlik bir eser yayımlandı. İlk cildi meydana getiren *Tabsıra-i İbret,* üç kısımdır; birinci kısım Midhat Paşanın Taif'te yazdığı hatıraları ve siyasî hayatını kapsar. İkinci kısımdaki ek ve 3 bölümlük olan zeylde ise paşanın yazışmaları, kendisinden kalan belgeler ve ölümüyle ilgili tamamlayıcı bilgiler vardır. *Tabsıra-i İbret*'in özelliği Taif zindanında yazılmış olmasıdır; 2. cildi meydana getiren ve *Mir'at-ı Hayret* (Şaşma Aynası) adı verilen eserse, Ali Haydar Bey tarafından yazılmıştır ve Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin sebeplerini, Midhat Paşanın İzmir'de tutuklanmasını, Yıldız muhakemesini, Taif'e sürülüş ve ölümünü anlatır. *Tabsıra-ı İbret* ve *Mirat-ı Hayret,* İstanbul'da 1907'de basıldı. (M)

TABSİR veya **TEBSİR** i. (ar. *başar*'dan *tabşir, tebşir*). *Esk.* Açıklama. || *Mec.* Zihnine yerleştirme. || Dikkatli olmasını sağlama. (M)

TABU i. (polinezya dilinde *tapu,* kutsal'dan fr. *tabou*). Kutsal olduğu için dokunulmaması gereken bir eşyanın veya varlığın, yapılmaması gereken bir eylemin özelliği. || Dinî bakımdan ters veya yasak olan hareket, söz v.b. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Etnol. *Tabu*'luk bulaşıcıdır; tabu sayılan kimsenin (kral, rahip, büyücü, hasta, loğusa kadın v.b.) ayağının bastığı toprak da tabu olur. Kavramın dinî menşeli olduğu sanılmaktadır; hayatın başlıca olaylarının, tabiatüstü güç bahşedilmiş kimselerin, tuhaf şeylerin ve izah edilemeyen gösterilerin ilkel kavimlerde uyandırdığı korku ile karışık saygının belirtisidir. Bu yüzden, tabunun görevi koruyuculuktur. Tabunun ihlâl edilmesi, gökyüzünün gazabına uğrama sonucunu yaratır ve suçlu kadar suçlunun bağlı olduğu topluluk da bu gazabın kurbanı olabilir. Tabu kavramı sadece Polinezyalılara has değil, bütün animist kavimlerde ortaktır ve medenî toplumlarda bile izlerine rastlanır. Freud, tabuyu psikanalitik bir şekilde açıklamağa çalışmıştır. Tabular en az bir dinin olumlu yönleri kadar önemlidir: tabuyu dinin tanımı kabul edenler bile olmuştur. Çoğunlukla tabular bazı şartlara bağlıdır. Tek tek veya gruplar halinde, sürekli veya geçici (topluma giriş anında kaldırılan tabular dizisi) olabilir. Dokunma ile, konuşma ile veya düşünme ile ilgili bulunabilir. Çiğnenmiş bir tabu, işlenmiş bir günah demektir ve çoğunlukla, ilâhî cezayı önleme amacı güden bir kefaret âyini yapılmasını gerektirir.

— Leng. Dilbilim alanında tabu terimi, «ilkel» adı verilen topluluklarda ve hattâ bâtıl itikatlar veya utanma sebebiyle en medenî topluluklarda bile rastlanılan dil yasaklarını belirtmek için kullanılır. Bu yasaklar, söze mal edilen sihirli etkililik ve kelimenin belirttiği şeyi davet ettiği inancıyle açıklanır.

◆ Sıf. Böyle kutsal bir özelliği olan kimse veya şey için kullanılır: *Tabu bir yer.* || *Teklz.* Dokunulması, tenkit edilmesi, değiştirilmesi mümkün olmayan: *Tabu bir yönetmelik.* (LM)

TABULAR, Batı Afrika'da zenci halk. Fildişi Kıyısı'nda ve Liberya'da, Aşağı Cavally havzasında yaşayan Tabular, kru halkları grubundandır. (L)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Tabula rasa, Aristoteles'ten gelen ve zihni üzerine deneyi meydana getiren duyumların kaydolduğu bir levha veya edilgen bir madde olarak ifade eden deyim. (Zihnin bomboş bir levha olduğunu ileri süren görüş, ampirist bir teoridir ve hem doğuştancılığa, hem de rasyonalizme karşıttır. Rasyonalizme göre zihinde belli yatkınlıklar ve kategoriler; yani, her tür deneyden önce gelen bir bilgi vardır.) [L]

TABULARİUM i. (*tabula,* tablet'ten lat. k.). Esk. Rom. Roma'da Capitolium'un güneydoğusunda kamu arşivi. (L)

TABULARİUS. i. (lat. k.). Esk. Rom. Roma imparatorluğunda devlet arşivlerini muhafaza ile görevli sivil memurlara ve azat edilmiş kölelere verilen ad. (L)

TABULATA çoğl. i. Paleont. Birinci zamanda yaşamış polipöbekleri grubu; bireyleri arasında tabla şeklinde yatay bölmeler bulunduğu için bu ad («tablalılar») verilmiştir; bunlar pek çok resifin oluşumunda rol oynamıştır. (L)

TABULGA i. Bk. TAVULGA.

TABUR i. (esk. türk. *tapkur*'dan). Kara kuvvetleri muharip birlikleri içinde bölük veya batarya ile alay arasında birlik: *Bunları kurtarmak için taarruza geçen 29 uncu tabur çevrilme tehlikesini zorlukla atlattı* (Kemal Tahir). *Akşama doğru Pirbeliçeye geldiğim vakit tabur kumandanına «tekmil vermeğe» gidemeyecek kadar başım ağrıyordu* (Ömer Seyfeddin). [Bk. ANSİKL. *Ask. bölümü.*] || Düzgün sıralar halinde art arda dizilmiş insan topluluğu: *Öğrenci taburları.* || *Tabur kumanda yeri,* tabur kumandanının, taburun sevk ve idaresini sağlamak için bulunduğu yere verilen ad.

— Tar. *Esk.* Birbirlerine sırtlarını dönmüş dört diziden meydana gelen kare şeklinde asker, top v.b. topluluğu || *Kutsal tabur,* Thebai'de Gorgidas tarafından teşkil edilen, bakımları Hazine masraflarıyle yapılan ve birbirlerine birlikte olarak ya yenmek ya ölmek yeminiyle bağlı bulunan 300 soyludan kurulu kıta.

— ANSİKL. Ask. Piyade sınıfında *tabur,* temel taktik birliği, topçu sınıfında ise temel ateş destek birliğidir. Piyade taburları, karargâh ve destek bölüğü ile piyade bölüklerinden meydana gelir. Piyade taburları gerektiğinde, personel ve donatım bakımından küçük değişiklikler yapılarak mekanize motorize, anfibik, uçar birlik olarak da, muharebe edebilirler. Diğer muharip sınıfların tabur teşkilâtlarında kendi özel silâh ve araçlarından başka karargâh, muhabere, ikmal ve bakım, levazım, sıhiye birlikleri vardır. Piyade taburları, ateş ve manevra ile düşmana yaklaşmak, düşmanı imha ve esir etmek, ateş, yakın muharebe ve karşı taarruzla düşman taarruzlarını geri atmak, gerekli araziyi ele geçirmek ve elde bulundurmak, uygun şekilde donatıldığı hallerde, uzak keşif faaliyetlerinde bulunmak, yeteri kadar hava ulaştırma oranı sağlanır hava indirme hareketlerine, amfibik harekâtına katılmak gibi görevleri yaparlar. Mekanize piyade taburları, zırhlı ve motorize araçların verdiği koruma ve hareket imkânlarının dışında, genel olarak piyade taburununkine benzer görevleri yerine getirirler. (M)

TABURCU sıf. (*tabur*'dan *tabur-cu*). Hastahaneden çıkmasına karar verilmiş: *İyileşen hastalar taburcu edildi.* || *Argo.* Hapisten çıkmış. (M)

TABURE i. (fr. *tabouret*). Sırt ve kol dayayacak yeri olmayan iskemle: *Yanında, ufak bir tabure duruyordu* (Vâ-Nû). || *Piyano taburesi,* bir vida, bir dişli ve bir yay vasıtasıyle yükseltilip alçaltılabilen ve piyano çalarken oturulan arkalıksız iskemle. (M)

TABUT i. (ar. *tâbût*). Ölünün mezara götürülünceye kadar içine konduğu sandık: *Tabutumu taşıyacak üç beş dost; / Arkamdan ağlayacak bir kızcağız* (C. S. Tarancı). *En önde ve başlar üstünde bir tabut taşınıyordu. Bu tabuttan hafızamda kalan şey, üstüne serilen siyahımsı yeşil bir örtüdür* (Ş. S. Aydemir). || Yumurta koymağa yarayan uzun sandık.

— ANSİKL. Din. İslâmlığın başlangıcında, özellikle Hz. Muhammed devrinde, ölülerin mezara tabutsuz gömülmesi, kısa zamanda çürüyerek toprağa kavuşması, geldiği kaynağa daha kolayca dönmesi için, bunu engelleyecek araçların kullanılmasından kaçınılması geleneği vardı. Sonraları ölülerin *tabut*'la gömülmesi geleneği doğdu. Ancak şeriat kurallarına sıkı sıkıya bağlananlar, özellikle mutasavvıflar, tabutla gömülmeyi istemezler. Tabutun din bakımından ölüyü taşımaktan başka bir değeri, önemi yoktur. Müslümanlarda örtüden başka tabutu süsleyecek bir araç bulunmaz. Bazı yerlerde, cami veya mescitlerde gereğinde kullanılmak üzere hazır tabutlar bulundurulur. Onların ateşinde yemek pişirilmez, çamaşır yıkanmaz, yıkanmak için su ısıtılmaz.

◆ **Tabutluk** i. Cami avlusunda tabutların konduğu yer. || *Halk dili.* Ancak bir kişinin hareket etmeden ayakta durabileceği özel işkence bölmesi. (M)

TABÜLASYON i. (fr. *tabulation*). Büro. Tabülatörde, ancak bir grup delikli kartla ilgili toplamların ve işaretlerin basım şekli. (L)

TABÜLATÖR i. (fr. *tabulateur*). Büro. Tabülasyon yapmağa yarayan makine. (Bk. ANSİKL.) || Bir yazı makinesinde her satırda durulması gereken yerleri otomatik olarak bulan düzenek. || *Ondalık tabülatörü,* bir hesap makinesinde rakamları düşey süreler halinde sıralamağa yarayan düzenek.

— ANSİKL. *Tabülatör,* yalnız her kategoriye ait kartların sayımını yapmakla yetinmez, deliklerini de değerlendirir, bazı cebir hesaplarını yapar (toplama, çıkarma, hattâ bir tabülatör ve bir hesap makinesi bağlanırsa çarpma ve bölme), sonra kart üzerindeki hesapları veya hesap sonuçlarını basar, yani elle yapılmış olan hesap sonuçları tablosu'na uygun bir hesap meydana koyar. (L)

TABYA i. (ar. *taᶜbiye,* tertipleme'den). Ask. Stratejik veya taktik yönden önemli bir yerin savunulması için meydana getirilen tahkimli yer. || Burçların cephelerinin ilerisine konulan ve burçları örtme görevini yapmak üzere onlardan bir hendekle ayrılmış bulunan tahkimli tesis. || *Boynuz tabya,* burçlarla takviyeli tahkimatta çıkıntılı kısım. (ML)

TAC i. Bk. TAÇ.

TACAN i. (ing. *tac* [*tical*] *a* [*ir*] *n* [*avigation*] deyiminin kısaltması). Elektron. Çok yüksek frekanslı bantlarla çalışan ve uçaktan gelen soru sinyaline sinyallerle cevap veren radyo ile yönetme sistemi. (Bu sinyaller pilot kabinesindeki cihazlara alınır ve vericiye göre uçağın kesin konumunu belirtir. Ayrıca her tacan vericisi kendini tanıtmak için düzenli aralıklarla Morse işaretleri yayımlar.) [L]

TACANA, Guatemala'da yanardağ, Büyük Okyanus yanında yükselen volkanik kütlenin kuzeybatı ucunda. (L)

TACAVER i. (fars. *tāc* ve *āverden,* getir*mek*'ten *-āver* > *tāc-āver*). *Esk.* Taç sahibi, hükümdar.

◆ **Tacaverane** zf. *Esk.* Hükümdara, krala yakışır biçimde.

◆ **Tacaverî** sıf. *Esk.* Hükümdarla ilgili. || İ. Krallık, hükümdarlık. (M)

TACCA i. Bütün tropikal bölgelerde yaygın birçenekli, çiçekli bitki. (İki türü limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. *Tacca pinnatifida*'nın köklerinden bir çeşit tapyoka yapılır: *Tahiti ararotu* dedikleri budur. *Taccaceae* familyasından.) [L]

TACCA (Pietro), italyan heykeltıraşı (Carrara 1577 - Floransa 1640). Giambologna'nın öğrencisi ve yardımcısıydı; Floransa'da Cosimo I'in atlı heykelinin kabartmaları ve Ammannati tarafından Signoria alanına yapılan çeşmede Neptunus'u çevreleyen vahşî hayvanlarla su tanrıçaları onun eseridir. Giambologna onu Paris'te Pont-Neuf'e dikilecek olan Henri IV'ün heykelini tamamlamakla görevlendirdi. Öbür eserleri: Floransa'da Annunziata meydanı çeşmesi, Madrid'de İspanya kralı Felipe III'ün atlı

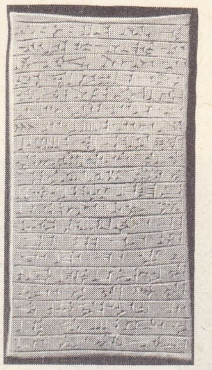

Korsabad'da (Asur) bulunan çivi yazılı altın tablet Louvre müzesi, Paris

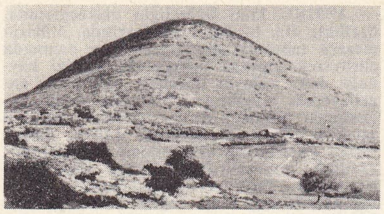
İsrail'de TABOR dağı

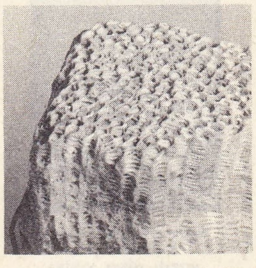
tabulata

tabure, (XVI. yy.) Dekoratif Sanatlar kütüphanesi, Paris

heykeli (şaheseri) ve Liverno'da Ferdinando I anıtı. (L)

TACDAR sıf. ve i. (fars. *tāc* ve *dāşten*, tutmak > *-dār* > *tāc-dār*, taç tutan'dan). *Esk.* Başında taç bulunan, hükümdar.

◆ **Tacdaran** çoğl. i. *Esk.* Başında taç bulunanlar, hükümdarlar. || *Tacdaran-ı zaman*, zamanın, devrin, taç giyenleri, hükümdarları.

◆ **Tacdarane** zf. *Esk.* Hükümdara yakışır bir biçimde, hükümdarca. (M)

TACDİH blş. sıf. ve i. (fars. *tāc* ve *dāden* vermek > *-dih* > *tāc-dih*, taç veren'den). *Esk.* *Taç* giydiren, hükümdar, prens. (M)

TACDUZ sıf. ve i. (fars. *tāc* ve *duhten*, dikmek > *-dūz* > *tāc-dūz*, taç diken'den). *Esk.* Derviş takkesi yapan (kimse). [M]

TACE i. (fars. *tāc* ve *-çe* küçültme ekinden *tāc-çe* > *tāce*). *Esk.* Küçük taç.

— Zool. *Esk.* Horoz ve kuş ibiği. (M)

Taceddinmesud (veya **Harzem**) **medresesi**, Kızıltepe (esk. Dunaysır) ilçesinin 8 km kuzeydoğusunda, Zerken suyu kıyısında medrese. Artuklu hükümdarı Melikül Mansur Nâsıreddin Artuk Arslan'ın (1201 - 1239) azadlı habeş kölesi Taceddin Mesud bin Abdullah tarafından yaptırıldı (1211). Medrese, ana hatlarıyle dikdörtgen planlı, avlulu bir yapıdır. Esas kütlenin güneyinde mescit, doğusunda giriş eyvanı, iki çıkıntı olarak, yapının dikdörtgen sınırları dışına taşar. Kesme taştan yapılmış giriş eyvanının dış kapısı sivri kemerli, dar ve yüksektir. Revakların arkasında enine üç, boyuna iki olmak üzere altı cami yer alır. Bunların üzerleri çapraz tonozlarla örtülüdür. Medresenin planı, yapılan değişikliklerle bugün başka bir biçim aldı. (M)

TACEK i. (fars. *tāc* ve *-ek*, küçültme ekinden *tāc-ek*). *Esk.* Küçük taç. (M)

TACET i. («susuyor» anlamında lat. k.). Müz. Çok uzatılan es; bütün parça boyunca veya parçanın sonuna kadar susmak gerektiğini belirten terim. (L)

TACFARİNAS, Afrika Numidialılarının, Tiberius zamanında giriştikleri ayaklanmaların önderi (Numidia -öl. Auzia M.S. 24). Roma ordusunda hizmet etti; ama askerden kaçarak M.S. 17'den sonra 8 yıl Musalamii'lerin başında bağımsızlık için savaştı. Prokonsül dolabella ile yaptığı savaşta öldü. (L)

TACGÂH blş. i. (fars. *tāc* ve *-gāh* ekinden *tāc-gāh*). *Esk.* Kraliyet sarayı. || Bu sarayın bulunduğu başkent. (M)

TACHAH sıf. ve i. (fars. *tāc* ve *ḫ*ᵛ*āsten*, istemek *-ḫāh* > *tāc-ḫāh*, taç isteyen'den). *Esk.* Taç iddiasında bulunan (hükümdar). [M]

TACHARDİA i. Asya'da çeşitli böceklerde yaşayan ve gomalak oluşumuna yolaçan kırmız böceği. (İlmî adı *Tachardia* veya *Carteria lacca.* Eşkanatlıların *coccidae* familyasından.) [L]

TACHEO— veya **TAKEO—**, yun. *takhus*, hızlı'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (L)

TACHEOCAMPHYLEA i. Korsika ve Sardinya'da bulunan iri salyangoz. (L)

TACHİNA i. Bombyx grubundan tırtıllarda çoğunlukla asalak yaşayan böcek. (İlmî adı *Tachina larvarum.* Kısa duyargalı sikloraf sineklerden *tachinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

TACHİNUS i. Çürümekte olan organik maddelerde yaşayan böcek. (Kınkanatlıların *staphylinidae* familyasından.) [L]

TACHİRA, Venezuela'nın batısında eyalet; 426 500 nüf. Merkezi, San Cristobal. (L)

TACHY— veya **TAKİ—** veya **TAŞİ—**, yun. *takhus*, hızlı'dan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

TACHYORYCTES i. Doğu Afrika'da bulunan böcekçil hayvan. (Habeşistan'da bunların yuvalarına 3 300 m yükseltilere kadar rastlanır. Körfaregillerden.) [L]

TACHYPUS i. Kumlu arazilerde çok görülen ağılı böcek. (İlmî adı *Tachypus flavipes.* Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

TACHYTES i. Yavrularını peygamberdevesi ve çekirge kurtçuklarıyle besleyen böcek. (Zarkanatlıların *sphegidae* familyasından.) [L]

Tacı haydarî, İran'da Safevî devletini kuran Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın giydiği tacın adı. Sonra iran şiîlerinin sembolü oldu. Şeyh Cüneyd Erdebilî'nin oğlu ve akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın akrabası olan Şeyh Haydar (?- 1488) İran'da inançlarını yayarken, 12 dilimli kızıl renkte bir külâh giyerdi. (12 Dilim, oniki imamı gösterir.) Şiîlerin açıklamalarına göre Şeyh Haydar rüyasında Ali'yi gördü. Ali ona on iki imama uymasını, on iki dilimli külâh giyerek halkı uyarmasını buyurdu; Şeyh Haydar da bu rüyadan sonra on iki dilimli taç giymeğe başladı ve kendine inananların da aynı tacı giymelerini emretti. (M)

TACİB i. (ar. *ᶜaceb*'den *taᶜcib*). *Esk.* Şaşırtma, hayrete düşürme. (M)

TÂCİ BEY, türk devlet adamı (XIV.- XV. yy.) Tâcizade Cafer Çelebi'nin babası. Bayezid II Amasya'da sancakbeyiyken onun lalalığında bulundu. Sonra da başdefterdarlığa getirildi (1502). [M]

TACİKÎ i. (*Tacik*'ten *tacik-î*). Tacikistan Sovyet cumhuriyetinin millî dili; yaklaşık olarak 1 milyondan fazla insan tarafından konuşulur.

— ANSİKL. Tacikler, uzun süre edebiyat dili olarak Klasik Farsçayı kullandılar. Yerel ağızlara dayanan modern dil, Farsçanın bağımsız evrim geçirmiş özel bir biçimidir. *Tacikî* geçen yüzyıldan beri oldukça zengin bir edebiyatın dili olmuştur ve bugün Kiril alfabesiyle yazılmaktadır. (LM)

TACİKİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ, rusça **Tadjikskaya S.S. R.**, S.S.C.B.'de federal cumhuriyet; yüksek Pamir dağlarını, dağların önünde Amuderya'nın kuzeyinde uzanan bölgenin bir kısmını, Pamir'den ve Hisar sıradağlarından ırmağa doğru inen akarsuların (Vahş ve Kafirnigan) havzalarını içine alır; 142 000 km²; 2 000 000 nüf. Başkenti, *Duşanbe.* Bu cumhuriyetin millî orijinalliği, halkının (Tacikler) eski Baktriana ve Sogdiana'da yaşayan hint-avrupa ırkların kolu olmasıdır.

Tacikistan yüksek dağlar ülkesidir: toprakların yarısının yükseltisi 4 000 m'den çok, ancak beşte birininki 1 000 m'nin altındadır. Doğu Tacikistan Pamir ile birleşir. Kuzeyde Komünizm tepesinin yükseltisi, çok büyük buzullarla (Fedçenko buzulu, 77 km) dolmuş vâdilerin üstünde 7 495 m'yi bulur. Güneyde daha kütlemsi olan yüzey şekilleri 4 000 m'yi aşan yüksek yaylalardan meydana gelir; bu yaylalar üzerindeki sıradağların yükseltisi 5 000 - 6 000 m'ye ulaşır. Hiç kalkmayan karların sınırı yaylaların yükseltisine yakındır. Yaz otlağı olarak yararlanılan yaylaların iklimi çok serttir: ocak ortalaması —8,—10°C arasındadır; en düşük mutlak sıcaklıklar —50°C'a kadar iner; yaz mevsiminde temmuz ortalaması 14°C'a kadar yükselir. Bütün Pamir'de buzulların örttüğü yüzeyin alanı 8 000 km²'yi aşar. Bölge Sicilya enleminde olduğu ve iklim Alplerinkinden çok daha kurak olduğu halde bu genişlik Fransız Alpleri buzullarından on altı kat çoktur. Ermine suları Pianc (Yukarı Amuderya'nın adı) ve Vahş'a doğru akar. Yukarı Pamir'in batı kenarı aşınma ile iyice yontulmuştur ve çok engebeli, gömülü vâdilerle yarılı Bedahşan bölgesini meydana getirir. Batı Tacikistan, Hisar sıradağları ile Amuderya arasında açık, geniş vâdilerden meydana gelir. Burada iklim, dağ iklimiyle Orta Asya yakınındaki vâdilerin iklimi arasında aracıdır. Su boldur; sulama çalışmalarıyle Vahş ve Kafirnigan vâdilerindeki tuzlu bozkırlar, sebze, meyve ağaçları, özellikle çeşitli ince ipekliler (hektar başına 8 kentale kadar ayıklanmış pamuk) üretilen ağaçlık vahalar haline getirilmiştir. (L)

TACİKLER, başlangıçta Arap, daha sonraları ise İranlı anlamına kullanılan bir kavim adı; *Tâzik, Tâjik* Kâşgarlı Mahmud'da *Tejik* biçiminde geçer. Kelime, İranlıların komşuları olan *Tayy* kabilesinin adından gelir. Muhtemelen Orta Asya'daki müslüman fatihler ilk zamanlar aynı adla anılmaktaydı. Türkler ise bu kelimeyi müslüman olanlar için kullandı. Yabancı kavimlerden daha çok İranlılarla temasta bulunan Türkler *Tacik* kelimesiyle iranlıları adlandırdı. Zamanla İranlılar da kendileri için Tacik adını kullandılar.

● *Tarih.* Tacik adını taşıyan etnik grup (Sakalar, Toharlar, Sogdlar, Baktrialılar v. b.), türk ve moğol hâkimiyeti altında yaşadı. İranlılarla Özbekler (XVI.-XVII. yy.), Afganistan ile Buhara ve Hokand hanlıkları (XVIII.-XIX. yy.) arasında çekişmeye yol açan Tacik ülkesinin büyük kısmı Rusya'ya geçti. Buhara'ya hâkimiyetlerini kabul ettiren (1868), Hokand'ı (1876), sonra Pamir'i (1895) alan Ruslar, Afganistanlılara ancak Amuderya'nın güneyindeki bölgeyi bıraktılar. Sovyet rejiminde, ırmağın kuzeyinde yaşayan Tacikler önce Türkistan ve Buhara cumhuriyetlerine katıldılar, sonra muhtar (1924) ve federe (1929) Tacikistan cumhuriyetini meydana getirdiler. (ML)

TACİL i. (ar. *ᶜacele*'den *taᶜcîl*). *Esk.* Acele ettirme, acele etme: *İskele memurunun bu tacili üzerine düdük de ötünce bilet külübesinin önünde müterakim halk parmaklıklı kapıya hücum eder* (H. R. Gürpınar). || Çabuklaştırma: *Emr-i devletlerinin tacili müsterhamdır* (Atatürk). *Vaktiyle olacak işin tacilinde faide yoktur* (Cevdet Paşa). || *Tacil etmek*, çabuklaştırmak, hızlandırmak: *İçtima etmiş olan Mecliste, ortaya atılan bir mesele de, bu şitabı tâcil edecek mahiyette idi* (Atatürk). *Uzakta ölen kıymetdar bir hastanın can çekişmesini duyarak, fakat bir kelime söylerse neticeyi tacil etmiş olacağından korkarak, hep onu düşünüyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

— Dilbil. *Esk.* *Tacil fiili*, tezlik* fiili.

◆ **Tacilât** çoğl. i. *Esk.* Çabuklaştırmalar, hızlandırmalar. || Acele ettirmeler. (M)

TACİM i. (ar. *ᶜacm*'den *taᶜcîm*). *Esk.* [Bir kelimeyi] Noktalama. (M)

TACİN i. (ar. *ᶜacn*'dan *taᶜcîn*). *Esk.* Yoğurma, hamur haline getirme. (M)

TACİR i. (ar. *ticâret*'ten *tâcir*). *Esk.* Ticaretle uğraşan kimse: *Babası, oğlunu bir tacir, bir iş adamı yapmak istiyordu* (A. H. Müftüoğlu). *Eşanl.* TÜCCAR.

— Huk. *Gerçek kişi tacir*, bir ticarî işletmeyi kısmen de olsa, kendi adına işleten kimse. (Bk. ANSİKL.) || *Tüzel kişi tacir*, ticaret ortaklıklarıyle bir ticarî işletme kuran dernekler veya kendi kuruluş kanunlarına göre özel hukuk hükümleri dairesinde idare edilmek yahut ticarî şekilde işletilmek üzere kamu tüzel kişilerince (devlet, il, belediye) kurulan kuruluşlar. Bk. ANSİKL.

— Tar. *Tacir-üs-sultanî* («sultanın taciri»), XIV. ve XV. yy.larda memlûk sultanları için Kafkaslar'dan özellikle Kırım'dan esir toplayarak Mısır'a sevk eden özel memurlara verilen ad.

— ANSİKL. ● *Gerçek kişi tacir.* Gerçek bir kişinin tacir sıfatını kazanabilmesi için, bir ticarî işletmeyi kısmen olsun kendi adına işletmesi şarttır. Bu sebeple bir ticarî işletmeyi adlarına yürütmeyen kimseler tacir sıfatını kazanamaz. Bazı hallerde bir ticarî işletmeyi fiilen işletmeye başlamamış olan kimse de tacir sayılır. Bunun için iki şarttan birinin gerçekleşmesi lazımdır: 1. bu ticarî işletmenin açıldığının her hangi bir şekilde ilân edilerek halka bildirilmiş olması; 2. ticarî işletmenin ticaret siciline kaydettirilmiş, ama fiilen işletmeye açılmamış olması. Kanun bazı kişilerin tacir olmalarını yasaklar. Bunların ayrıca izin almadan ticaret yapmaları yasaktır. Ancak bunlar gerekli şartları yerine getirmeden bir ticarî işletmeyi kendi adlarına işletecek o-

Foto. LAROUSSE

lurlarsa, Ticaret kanunu yönünden tacir sayılırlar. Aynı şey, bir meslekte faaliyet göstermesi, kocasının iznine bağlı olan kadın için de söz konusudur.

● *Tüzel kişi tacirler.* Bir tüzel kişinin tacir sıfatını kazanabilmesi için şu üç şarttan birinin gerçekleşmesi gerekir: 1. bir ticaret ortaklığı olmak; 2. amacına varmak için ticarî işletmeye sahip dernek olmak; 3. özel hukuk kurallarıyla yönetmelik veya ticarî bir şekilde işletilmek üzere kamu tüzel kişileri tarafından bir müessese olarak kurulmak. Gerçek kişi veya tüzel kişi olarak tacir olmanın sonuçları şunlardır: 1. ticaret unvanı seçmek ve kullanmak; 2. iflâsa tabî olmak; 3. ticarî defter tutma; 4. ticaret siciline kaydolma; 5. ticaret ve sanayi odalarına kaydolma; 6. basiretli bir işadamı gibi hareket; 7. ticarî, iş karinesinin doğması; 8. fatura ve teyit mektubu vermek (bk. FATURA, TEYİT *mektubu*); 9. ücret ve cezaî şartın indirilmesini isteyememek; 10. ticarî örf ve âdet, tacirlere mutlak olarak uygulanır.

Belirli hallerde ise, bazı hükümler, ancak iki tarafın da tacir olması halinde uygulanır. Bu haller şunlardır: 1. ihbar ve ihtarlar yazılı şekilde yapılır; 2. kısım kısım ifa edilecek satım sözleşmelerinde, bir ihtirazî kaydın ileri sürülmemesi halinde, borcun geri kalan kısmı ödenmezse, ancak bu geri kalan kısım için tazminat istenebilir; 3. ticarî alımsatımlarda alıcının temerrüdü ve ayıp ihbarları için konulmuş olan hükümler de ancak iki tarafın tacir olması halinde uygulanabilir (bk. AYIP, TEMERRÜT); 4. ticarî defterlerle ispat hükümleri de ancak iki tarafın tacir olması halinde uygulanır. Bk. TİCARÎ *defterler.* (M)

Tacirhane, İstanbul'da Mercan'da, sahtiyan* tacirlerinin loncalarının bulunduğu yer. İstanbul'da işlenen ve Rumeli ile Anadolu'dan gelen sahtiyan, meşin kösele ve öteki ayakkabı malzemeleri, resmi ödendikten sonra Tacirhane'ye getirilerek esnafa satılırdı. (M)

TACİTUS (Marcus Claudius) [Amiternum 200'e doğr. - Tarsus veya Tyana 276], Roma imparatoru (275-276). Büyük tarihçi Tacitus'un torunlarından olduğunu iddia ederdi. 273'te konsül oldu. Sert bir insandı; ordu senatonun Aurelianus yerine birini seçmesini isteyince imparator oldu. Adaletine ve Anadolu'da kazandığı zaferlere rağmen birkaç ay sonra askerleri tarafından öldürüldü. (L)

TACİTUS (Publius Cornelius), latin tarihçisi (M.S. 55'e doğr. - 120'ye doğr.). Hitabet sanatı okudu, Aper'in, Julius Secundus'un, belki de Quintilianus'un öğrencisi oldu, Genç Plinius ile dostluk kurdu. Galya asıllı olduğu sanılan bir senatör ailesindendi. Önemli görevlerde bulundu: quaestor, praetor (88), consul suffectus (97), Asya prokonsülü (110 - 113 arası). Britanya'da yararlık gösteren Cnaeus Julius Agricola'nın kızıyle evlendi (78'e doğr.). Ciddî bir insandı, genç yaşta hatip olarak büyük bir ün kazandı, daha sonra kendini tarihe verdi. *Dialogus de Oratoribus*'ta (Hatipler Diyaloğu) [bazı bilginler bu eseri onun yazmadığını ileri sürerler] çağının çeşitli hatiplerini konuşturur; bu hatipler, belâgat ile şiirin üstünlüklerini karşılaştırır ve belâgat sanatının gerilemesinin sebeplerini araştırırlar. Bretagne'daki askerî harekâtı konu alan *Agricola* (98'de yazdı) kayınpederinin tarihî bir övgüsü ve Domitianus'a karşı bir saldırıdır. Gene 98'e doğru yazdığı *Germaniae*de germenlerin örf ve âdetlerini başka kaynakların da doğruladığı bir kesinlikle inceledi. *Historiae* (Tarihler) adlı eserinden (Neron'dan Nerva'ya kadar) günümüze yalnız bazı parçalar kalmıştır: ilk dört kitap ile beşinci kitabın başı (yani 69-70 yılları). Daha sonra 115-117'ye doğru yazdığı *Annales**i Augustus'un ölümünden Neron'un düşüşüne kadar olan (önceki) dönemi kapsar. Bu eserden de, tam olarak veya kısmen, günümüze ancak I'den VI'ya ve XI'den XVI'ya kadar kitaplar kalmıştır. Tacitus eserini Augustus'un, Nerva'nın ve Trajanus'un hayatlarıyle tamamlamayı düşünüyordu, ama ömrü yetişmedi. Eserlerinin üslûbundaki sağlamlık durmadan artar. Tacius bir üslûp ustasıdır ve çalışmalarını hiç bir zaman yeterli görmez. Belgeleri titizlikle toplar, yararlandığı resmî arşivleri belirtir ve eski tarihçilerin eserlerine başvurur. Sözle aktarılan pek çok bilgi toplamış, dedikoduları bile not etmiş, ama öbür romalı tarihçilerin klasik hatasına düşerek kişilerine kendi yazdığı nutukları söyletmiştir. Gene birçok romalı tarihçi gibi hürriyetleri kısıtlayan imparatorluk boyunduruğuna razı olmayan senatörler sınıfının tasalarını eski çağların hürriyet ve erdemlerine karşı duyduğu özlemi dile getirerek yansıtmıştır. Tiberius ve Domitianus'u övmemiş ama, saltanat ile hürriyeti birarada yürütmeyi başaran Nerva'ya duyduğu yakınlığı belirtmiştir. Ahlâkçı olan Tacitus imparatorların ve saray halkının psikolojisini iyiden iyiye incelemiş ve insanların tutkuları üstüne yargılara varmıştı. Tacitus bu bakımdan Racine'e göre, Eskiçağın en iyi tasvir eden yazardır. (L)

TACİZ i. (ar. *ʿacz*'den *taʿcîz*). Canını sıkma, tedirgin etme: *İşine git! Hak tarafından ölüleri, dirileri tacize mi memur oldun?* (Namık Kemal). || *Esk.* Acze düşürme. || *Taciz etmek,* rahatsız etmek, sıkıntı vermek: *Kediler insanı eğlendirdikleri müddetçe pek iyidir, fakat taciz etmeye başlarlarsa...* (H. Z. Uşaklıgil).

— Ask. *Taciz ateşi,* düşman birliklerini tahrip veya tedirgin etmek, harekâtını engellemek amacıyle yapılan bir topçu ateşi. (Genellikle düşmanı baskı altında tutmak için yapılan ateşten daha hafif bir ateş türüdür.)

— Ask. Havc. *Taciz görevi,* teker teker veya kol halinde hareket eden ve bir kara hedefinin üzerinde sürekli olarak nöbet değiştiren uçaklarla havadan yapılan ateş etkisinin devamlılığını sağlamağa dayanan av tayyareciliği görevi.

— Huk. *Esk. Tacizi mükatep,* kölenin, mükatebe ile yüklendiği edimi yerine getirme gücünde olmadığını açıklaması. (Bu durumda köle, mükatebe şartları, mevlâ tarafından değiştirilmedikçe kölelikten kurtulamaz.)

◆ **Tacizat** çoğl. i. *Esk.* Tedirgin etmeler. (M)

TACİZADE CAFER ÇELEBİ, türk yazarı ve şairi (Amasya ?-? 1515). Şair ve hattat Taci Beyin oğlu. Medrese öğrenimi gördü. Yavuz Selim tahta geçince, İstanbul yakınlarındaki bazı kasaba kadılıklarını mansıbına ek olarak kendisine verdi. Tacizade'yi daima meclisinde bulundurarak, birçok meselede düşüncelerine başvurdu. Çaldıran seferinde Şah İsmail'e yazılan farsça mektupların bir kısmını Cafer Çelebi yazdı. Zaferden sonra gönderilen tethnameler de gene onun tarafından yazıldı. Şah İsmail'in, Çaldıran'da esir düşen karısı Taçlı Hanım ile evlendirildi. Anadolu kazaskeri oldu (13 ekim 1514). Sefer dönüşü askerin Karabağ ve Amasya'daki uygunsuz hareketlerini araştıran Yavuz Sultan Selim, bu harekete teşvikçi olarak karışan Cafer Çelebiyi öldürttü (18 ağustos 1515). Devrinde kudretli bir nesir yazarı olarak tanınan Cafer Çelebinin şiirleri arasında kasideleri başarılıdır. Eserleri: *Divan; Hevesname* (1493); *Mesnevî; Münşeat; Mahruse-i İstanbul Fetihnamesi* (İstanbul Şehri Fetihnamesi); *Enis-ül-Arifîn* (Ariflerin Dostu) tercümesi; *Kusnâme* (Davul Kitabı) [mizahî eseri]. Devrin tanınmış hattatları arasında sayılan Cafer Çelebinin İstanbul'da bir mescit ve medresesi, Bursa'da ve Simav'da bir mescidi vardır. (M)

TACİZADE SADİ ÇELEBİ, türk şairi (öl. 1516 ?). Tacizade Cafer Çelebinin kardeşi. Medrese öğrenimi gördü. Şahın müderrisliği görevinde bulundu. Kardeşi Cafer Çelebinin, Yavuz Sultan Selim tarafından idam ettirilmesi üzerine üzüntüye kapılarak söylediği bazı sözler yüzünden Mısır'a sürüldü, sonra bağışlandı. Sadi Çelebi, türkçe ve arapça olmak üzere iki dilde şiir ve münşeat yazdı. Arapça kasideleri başarılıdır. Bütün şiirleri divan edebiyatı türündedir. Gazellerinde din, tasavvuf ve aşk konularını işler. Eserleri: *Divan; Münşeat; Şerh-i Vikaye* (Vikaye Yorumu); *Şerh-i Miftah* (Miftah Yorumu). [M]

TACİZLİK i. (*taciz*'den *taciz-lik*). Tedirgin etme, tedirginlik verme. (M)

— ÇEŞ. DEY. *Tacizlik getirmek,* yakınmak. || *Tacizlik vermek,* tedirgin etmek, usandırmak. (M)

TACLOBAN, Filipinlerde liman şehri, San Pedro koyu kıyısında, San Juanico boğazının girişinde; 61 000 nüf. Abaka ve hindistancevizi içi ticareti. (L)

TACLU HATUN, Şah İsmail'in karısı. Osmanlı devletinin İran ile yaptığı Çaldıran savaşında (1514) Mesihpaşazade'nin eline esir düştü. Taclu hatun zırhlı askerî bir kıyafette at üstünde bulunuyordu. Esir düştüğünde üstünde son derece değerli mücevherler vardı. Özellikle bunların içinde çift salkımlı ve taşları çok iri *Lâl-i Böğrek* adı verilen tarihî elmas küpeden söz edilir. (M)

Tac Mahal, Agra'da Yamuna kıyılarında beyaz mermer türbe. Moğol imparatoru Şah Cihan (1628 - 1658) tarafından on dördüncü çocuklarını dünyaya getirirken ölen (1629) karısı Mümtaz Mahal'ın anısına yaptırıldı (1646-1653). Türbe selvi ve portakal ağaçları ve fıskiyeli havuzlarla süslü bir bahçe ortasındadır. İçi ve dışı beyaz mermer kaplamadır. İki kısım üzerinde oturur. Alt bölüm yerden 1,30 m yüksekliktedir. Ve üstünde yer alan ikinci kısımdan kırmızı kum taşı bir kuşakla ayrılmıştır. İkinci kısmın yüksekliği 6 m'dir. Bunun üzerinde de asıl türbe yer alır. Türbe kubbe kasnağına kadar 39 m yüksekliğinde ve kenarları kesik kare (sekizgen) plandadır. Kubbe ise kasnaktan tepeye kadar 36 m yükseklikte ve lotus çiçeği biçimindedir. İç duvarları beyaz mermere kakmalı somaki, lâcivert taş, akik ve firuze gibi kıymetli taşlarla yapılmış çiçek, demet ve siyah yazılarla süslüdür. Ortada yine sekizgen planlı 2 m yüksekliğinde oymalı mermer bir kafes (sanduka) yer alır.

Tac Mahal'in inşasında görülen ahenk yapının tek bir usta elinden çıktığını göstermekle beraber aslında birçok sanatkârın ortak eseridir. Planı yapan ve uygulayanın Osmanlı mimarı Muhammed İsa Efendi olduğu kabul edilir. Fakat bunun yanı sıra Veroneo Jeronimo gibi Venedikli v.b. yabancı ustalar çalışmıştır. (M)

TACNA, Peru'da şehir, idare bölgesi merkezi, Batı Cardillera'nın eteğinde; 27 500 nüf. Peru'nun en güney vahasında ticaret merkezi (üzüm, tütün pamuk, şekerkamışı). —*Tacna idare bölgesi,* 78 400 nüf.

— Tar. Arica gibi Peru'nun olan Tacna, Ancon antlaşmasıyle (1883) alındı. Lima antlaşmasıyle (21 şubat 1929), Tacna Peru'ya, Arica Şili'ye verildi. (L)

TACOMA, A.B.D.'de (Washington) liman şehri, Puget Sound'un (Büyük Okyanus) kollarından biri kıyısında; 148 000 nüf. Tahıl, kereste ve kürk ihracatı. Demir ve alüminyum metalürjisi; bakır ve kurşun dökümevleri. Kereste sanayii. (L)

TACONEO i. (*taconear,* topukla vurmak'tan isp. k.). Flamence dansında topukları vurarak tutulan ritm. (L)

TACORA, Andlarda yanardağ, Peru ve Şili sınırında; 5 930 m. Kükürt ocağı. Arica-La Paz demiryolu, volkanın eteğindeki boğazdan (4 100 m'den çok yüksl.) geçer. (L)

TACSONİA i. Tropikal Amerika'da yetişen bitki. (Çarkıfeleğe çok benzeyen bu bitkinin ondan biricik farkı çiçek çanağının uzun ve borumsu oluşudur. Pek çok türü limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.) [L]

TACUAREMBO, Uruguay'da şehir. Montevideo'nun kuzeyinde; 29 000 nüf. (L)

TACUBAYA, Mexico'nun varoşu. Rasathane. Coğrafya enstitüsü. (L)

TACUL doruğu, Fransa'da Mont Blanc (Yukarı Savoie) kütlesinin doruklarından biri, Buz denizine ve *Tacul buzulu*'na hâkimdir; 3 444 m. (L)

TACURA körfezi, Kuzeydoğu Afrika'da (Fransız Somalisi), Aden körfezine açılan körfez, Babülmendep boğazının güneyinde. Körfez'in ortasında Maşa ve Maskali adaları yer alır.

Kuzey kıyısında *Tacura limanı* (1 150 nüf.) beyaz camilerle dolu eski bir şehirdir. (L)

TACÜDDEVLE. Bk. TUTUŞ.

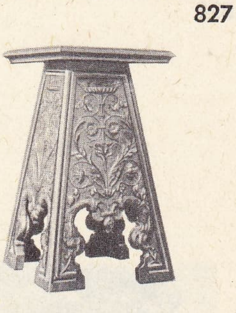

italyan **taburesi** (XVI. yy.)
Dekoratif Sanatlar kütüphanesi, Paris

modern **tabure**

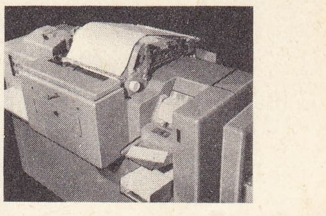

tabülatör

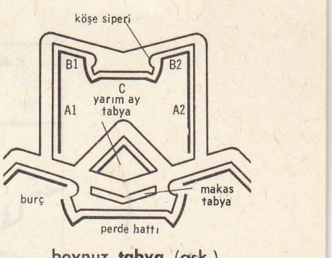

boynuz **tabya** (ask.)

TACCA
Felipe III'ün heykeli
Plaza Mayor, Madrid

Foto. X (LAROUSSE)

TACÜDDİN BEY, canik emîri (öl. 1386). Anadolu Selçuklu devletinin yıkılışı üzerine kurulan beyliklerinden biri de Canikoğulları beyliğidir. Merkezi Niksar olan bu beylik XIII. yy. ortalarında kuruldu. Beyliğin kurucusu olan Tacüddin, 1378'de canik emîriydi. Tacüddin Bey Kadı Burhaneddin ile mücadele etti. Trabzon rum imparatoru Aleksi III'ün kızı Evdoksiya ile evlendi. Ordu'da türkmen emîri Hacı Emirzade Süleyman Bey ile yaptığı bir savaşta yenildi ve öldü. Yerine oğlu Mahmud Bey geçti. (M)

TACÜDDİN HÜSEYİN Sahibataoğlu. Bk. SAHİBATAOĞULLARI.

TACÜDDİNOĞULLARI, XIII. yy.da kurulan Anadolu beyliklerinden biri. Anadolu Selçuklu devletinin dağılmasından sonra Samsun, Çarşamba ve Tokat dolaylarında kurulan beyliğin merkezi Niksar idi. Beyliğin kurucusu canik emîri Tacüddin Beydi. Tacüddin Beyin ölümü (1386) üzerine oğlu Mahmud Bey emîr oldu. Mahmud Bey ile kardeşi Alparslan beylik mücadelesine giriştiler. Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin, Alparslan'ı öldürttü. Mahmud Bey, Kadı Burhaneddin'in ölümünden sonra Sıvas ve Tokat şehirlerini hâkimiyeti altına aldı. Bundan sonra Mahmud Bey, Osmanlı devletinin hizmetine girdi. Çelebi Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa isyanında onun tarafını tuttu. Osmanlı hükümdarı Murad II'nin adamları tarafından öldürüldü (1423). Bu olaydan sonra, Alparslan'ın oğullarından Hasan Bey, Samsun, Çarşamba bölgesine çekilerek beyliğini sürdürdü. Hasan Beyin toprakları Lala Yörgüç Paşa tarafından osmanlı ülkesine katıldı. Hasan Bey, Edirne'ye Murad II'nin yanına gönderildi ve kendisine Rumeli'de bir sancakbeyliği verildi. (M)

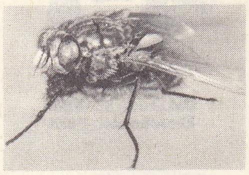
tachina

Tacülvezir medresesi, Konya'nın güneybatısında Ferhuniye mahallesinde medrese (1239). Kimin yaptırdığı bilinmiyor. Eyvanın kuzeyindeki türbe son yıllarda onarıldı. Sekizgen bir külâhın örttüğü sekiz köşeli türbede, Gıyaseddin Keyhüsrev II'nin vezirlerinden Taceddin Ahmed ve oğulları yatmaktadır. (M)

Tac'üt-Tevarih (*Tarihlerin Tacı*), Hoca Sadeddin Efendinin eseri. İki ciltir. Osmanlı devletinin kuruluşundan Yavuz Sultan Selim'in ölümüne kadar olan olayları kapsar. Kanunî devri olaylarıyla ilgili bölüme «Tac'üt-Tevarih zeyli» denilir. Hoca Sadeddin Efendinin tarih yazıcısı olmamasına rağmen bu eseri zamanına göre üslûp ve dil özelliği bakımından önemlidir. Kendinden sonra gelen kronikler Hoca Sadeddin'in eserinden yararlandı. Bu eser Avrupa'da büyük ilgi gördü. Berlin, Londra, Paris, Münih, Viyana, Oxford kütüphanelerinde de bulunan kitabın Türkiye'de yazma ve basma nüshaları, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe yazmalar kısmında, Topkapı sarayı Ahmed III kütüphanesi, Nuruosmaniye kütüphanesi ve Ayasofya kütüphanesinde vardır. (M)

TACVER blş. i. (fars. *tâc* ve *-ver* ekinden *tâc-ver*). *Esk.* Tacı olan, taç giyen kimse, padişah, hükümdar: *Bugün tacversin, vatanperver ol! / Vatanperver olmakta da server ol* (Abdülhak Hâmid). *Bir himmete kadir ki nice bî-ser ü pâyı / Bir demde murad etse şeh-i tacver eyler* (Nef'î). [M]

TAÇ veya **TAC** i. (fars. *tâc*). Asalet, iktidar, kuvvet veya hükümdarlık sembolü olarak başa giyilen, çoğunlukla mücevherle süslü madenî başlık: *Ayasofya'da yapılan ayinlerde, mantoları ve taçları mücevherden görünmez olması Bizans an'anesince zarurî imiş...* (Yahya Kemal). [Bk. ANSİKL. *Kıyf. ve G. santl. bölümü.*] || Süs veya üstünlük işareti olarak başa giyilen başlık: *Başına çiçeklerden yapılma bir taç koydular.* || *Teşm. yol.* Krallık: *Tahtlar, taçlar ve bütün zalimler yıkılacak* (Ş. S. Aydemir). || *Gelin tacı*, gelinin başına takılan kıymetli taşlarla bezenmiş süs.

— DEY. *Taç giymek*, tahta çıkmak: *Napolyon taç giydiği zaman, Fransız ihtilâli onbeş yaşında idi* (F.R. Atay).

— *Esk. Tac-bahş*, taç bağışlayan, taç veren. || *Tac-ı firuze*, gökyüzü. Keyhüsrev'in tacı. || *Tac-ı gerdun*, güneş. || *Tac-ı gül*, gülden yapılmış taç. || *Tac-ı ser*, baştacı. *Mec.* Kendisine son derece onur verilen (şey veya kimse). || *Tac-u serir*, taç ve taht. || *Tac-ı şem*, mum ışığı.

— Anat. Taç biçiminde görünen bazı organlara denir. *Eşanl.* KORONER. || *Taç atardamarı*, aortun başlangıcından hemen sonra doğan iki atardamar (kalbi kanla besler.). || *Taç büyük toplardamarı*, kalbi besleyen kanın büyük kısmını toplayan toplardamar. (Taç sinüsü denen bir şişkinlikle son bulur ve sağ kulakçığa açılır.) || *Alt ve üst taç atardamarları*, yüz atardamarının alt ve üst dudağa yayılan iki küçük dalı. || *Mide taç atardamarı*, çölyak atardamarın midenin küçük kıvrımına giden ve mideyi kanla besleyen dalı. || *Mide taç toplardamarı*, aynı adı taşıyan atardamara eşlik eden fakat çölyak atardamarın ilerisine geçerek kapı toplardamarına dökülen toplardamar. || *Esk. Tacüs sin*, diş tacı, kuron.

— Astron. *Güneş tacı*, Güneş'i çevreleyen çok yaygın ışıklı atmosfer; toplam aydınlatma gücü hemen hemen dolunay'ınkine yakın olduğundan çok güç gözlemlenir. Bk. ANSİKL.

— Bot. Çiçeğin dıştan ikinci halkasında bulunan yaprakların tümü: *Tacın yaprakların renkli olmasalar bile taçyaprağı denir.* Bk. ANSİKL. || *Taç yaprağı.* Bk. TAÇYAPRAĞI. || *Çiçek tacı*, çiçeklerde çanak yaprakları çevreleyen renkli yaprakçıklar.

— Ed. Kasidelerde makta beytine yakın bulunan ve şairin adı geçen beyite verilen ad. (*Taç beyit* de denir.) || *Esk. Tacı edhem*, istiğnanın sembolü.

— Hıristiyanlık. *Dikenli taç*, İsa'yı götüren askerler tarafından çevresine dikenler sarılan ve alay maksadıyle İsa'ya giydirilen taç. (Paris'teki Notre-Dame katedralinin hazinesinde saklanan bu tacın bütün dikenleri çeşitli kiliselere dağıtılmış, hazinede yalnız kamış bir örgü kalmıştır.) Bk. ANSİKL.

— Kıyf. ve G. santl. Bk. ANSİKL.

— Mim. *Taç kapı*, büyük binaların cephesini süsleyen anıtsal kapı. (Selçuklu ve osmanlı mimarîsinde bu tür kapılara çok önem verilirdi. Süleymaniye camiinin avluya bakan kapısı taç kapıdır.)

— Tar. Bk. DEMİR TAÇ. || *Aziz İstvan'ın tacı* veya *Kutsal Macaristan tacı.* Bk. ANSİKL.

— Tasav. Tarikat mensuplarının giydikleri başlığa verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Zool. Kuşların başında bulunan sorguç biçimindeki tüy.

— ANSİKL. Astron. *Güneş tacı*, Güneş* çevresinde parıldayan çok güzel bir hale görünüşündedir ve ancak Güneş tutulduğu zaman çıplak gözle seçilebilir. Tacın gözlemi günümüzde Lyot kronograf*ıyle yapılır. Tacın genişliği ve önemi güneş etkinlik çevriminin içinde bulunduğu devreye göre değişir.

Güneş tacının yapısı ve denge şartlarıyle (sıcaklık, basınç) ilgili fiziksel teoriler son yıllarda önemli gelişmeler gösterdi ve bazıları hâlâ gelişmektedir.

Güneş tacı üstündeki bilgiler, radyoastronomi* gözlemleri yardımıyle son yıllarda geniş ölçüde arttı. Dengesi her şeyden önce hidrostatik bir dengedir. Çok geniş bir sahaya yayılmıştır ve tam güneş tutulmaları sırasında Güneş'ten 10°'den daha fazla bir açıklığa kadar gözlenebilir. Böylece burç*-lar kuşağı ile birleşir. Güneş tacında, genellikle *K tacı* denen bir iç taç ile *F tacı* denen bir dış taç ayırt edilir. Birincisinde, 23 parlak çizgiden meydana gelen ve yutma çizgisi taşımayan sürekli bir tayf gözlenir; bu parlak çizgilerden yeşil olanı çok şiddetlidir (λ = 5 303 A°). Bu taçta, 1942'den sonra, çok ileri derecede iyonlaşma gösteren karakteristik demir ve nikel çizgileri tespit edilmiştir, bu olaydan, bir milyon dereceden yüksek bir sıcaklığın bulunduğu sonucu çıkarılır; çalkantı ve tesadüfî nitelikteki Doppler etkileri ile «kapatılan» güneş tayfı yutma çizgilerinin (*Fraunhofer** tayf çizgileri) kaybolması da bu sıcaklığı doğrular. F tacında, güneş ışığının, 1 μ'dan daha büyük çaplı tanecikler halinde yayınması sonucu meydana gelen ve normal Fraunhofer tayf çizgilerine özdeş olan bir tayf bulunur. Radyoastronomi gözlemleri bu verileri doğrular.

— Bot. *Taç* halka şeklinde dizili taçyapraklarından oluşur. Ama bazı bitkilerde taçyaprakları sarmal dizili olabilir (nilüfer). Genellikle renkli olan taç yeşil de olabilir (asma). Bazı bitki familyalarında ise bulunmaz (taçsızlar). Taçyaprakları dibe kadar birbirinden ayrı ise böyle taçlara *ayrıtaçyapraklı* (düğünçiçeği, bezelye), tersine taçyapraklarının dip kısmı birbirine bitişikse böyle taçlara da *bitişiktaçyapraklı* denir (hodan, tütün, ballıbaba, asma). Taçyaprakları bitişik olan tacın aşağı kısmına *boru*, üstteki serbest kısımlarına *aya* adı verilir. Boru ile ayayı ayıran kısma da *boğaz* denir. Taç bir eksene göre bakışımlı

TACİKİSTAN haritası

Foto. Jacques Six (LAROUSSE)

ise *düzenli* (düğünçiçeği, hodan, tütün), bir düzleme göre bakışımlı ise *düzensiz* (ballıbaba, bezelye) sıfatını alır. Katmerli denen bahçe çiçeklerinde taçlar birkaç sıra taçyaprağından meydana gelir. Msl. gül.

— İkonogr. ● *İmparatorların Taç Giymesi.* Bizanslılardan kalma bu fildişi eser (Paris, Cabinet des Médailles) Bizans imparatoru Romanos II ile karısına İsa'nın taç giydirmesini gösterir. Bari'de San Nicola kilisesinde buna benzer mineli bir plaka, Sicilya kralı Ruggerio'ya Aziz Nicolaus'un taç giydirişini temsil eder. Başpiskopos Siegfried von Eppstein'ın (XIII. yy.) Mainz katedralindeki anıtı, başpiskopos yanında duran iki imparatora taç giydirirken gösterir.

● *Dikenli taç.* İsa'nın acılarını anlatan bu tema, XIV. ve XV. yy.lardan sonra işlendi: Giotto (Arena di Padova), Fra Angelico (Floransa'da San Marco), Albert Bouts ve Hieronymus Bosch (National gallery). Almanya'da aynı konuyu Lyversberg Ustası ve Altdorfer (*Aziz Floran'ın Hayatı*'nı gösteren mihrap arkalığı) ele aldılar. Daha yeni ressamların eserleri arasında Tiziano'-nun *Dikenli Taç Giymiş İsa*'sı, Valentinus, Caravaggio ile Van Dyck'in tabloları ve modernler arasında Decamps'ın *Mahkeme Salonunda Hazreti İsa*'sı sayılabilir.

● *Meryemin taç giymesi.* Bu tema çeşitli şekillerde işlendi. Meryem'e bazen İsa, bazen melekler, bazen Tanrı, bazen Teslisteki üç kutsal varlık taç giydirir. Bu, Ortaçağda çok yaygın bir konudur: Paris, Laon, Senlis, Sens, Strasbourg, Chartres, Bourges, Reims, Rouen, Auxerre katedralleri. Aynı konu tezhipçiler, nakkaşlar ve fransız primitif ressamları tarafından da işlenmiştir. Enguerand Charonton'un tablosunda, Meryem'e Teslis'in kutsal varlıkları, Moulins'in tablosunda ise iki melek taç giydirir. Konu İtalya'da da bol bol işlenmiştir: Giotto (Arena da Padova), Fra Angelico (Floransa'da San Marco ve Louvre), Filippo Lippi (Floransa Güzel Sanatlar Akademisi), Botticelli (Uffizi), Bellini (Pesaro'-daki mihrap arkalığı), Crivelli (Brera), Raffaello (Vatikan), Veronese (Venedik), Almanya'da mihrap arkalıkları ustası İmhoff, *Meryem'in Taç Giymesi*'ni eserlerinin ağırlık noktası yapmışlardır. Tirol'lü Packer se konuyu iki defa işlemiştir: Sankt Wolfgang'daki heykel ve Münih'teki resim (Alte Pinakothek). El Greco, *Meryem'in Taç Giymesi*'ne mistik bir hava, Velasquez ise, eşsiz bir soyluluk kazandırır.

— Kıyf. ve G. santl. *Ön Asya.* Sümerlerde sihirli bir süs olan taç, basit bir şeritten yapılırdı, Elamlarda da aynı özellikleri taşır, Akkadlarda ise bir veya birçok sıra boynuzdan meydana gelirdi. Sus'un koruyucu cinlerinden biri üç çift boynuzlu bir taç giymiş olarak temsil edilmiştir. Boynuzlarla süslü silindir biçimi taçları tanrılar ve hitit kralları giyerlerdi. Sivri başlıklar din adamlarının özelliğidir. Uganit tanrılarının taçları da uzun ve sivridir. Asur tanrıları çifte taçlı olarak temsil edilir: yüksek tacın üstüne sarılan şeridin uçları omuzlara dökülür. Cinler boynuzlu taç giymiş olarak tasvir edilir. Pers krallarının taçlarını İskender, Makedonya tacı *kausia*'-nın etrafına, üzerine değerli taşlar yerleştirilmiş beyaz bir şerit geçirerek taklit etti. Böylece de kraliyet taçları değişmez bir şekil almağa başladı: az çok yüksek bir başlık ve altında madenî bir çember.

● *Mısır.* Mısır taçları altı çeşittir. *Beyaz taç* veya *yukarı mısır tacı*, bir çeşit yüksek takkeydi, yavaş yavaş daralır ve düğme şeklinde şişkin bir uçla sona erer, krallar tarafından giyilirdi. Başlangıçta hasırdan örülürdü, sonra kumaştan yapıldı; kralın başında Yukarı Mısır'ı temsil ederdi. *Kırmızı taç* veya *aşağı mısır tacı*, başın arka tarafından düşey bir kuyrukla devam eden hafifçe e-vaze bir havan şeklindeydi; bir unsur (madenî bir çubuk olduğu sanılır), arka uçtan başlayarak öne doğru iner ve başlığın ön kısmında bir kıvrımla sona erer. Aşağı Mısır kralının tacı olan kırmızı taç kralın başında delta bölgesini temsil ederdi. Hükümdardan başka tanrıça Neith de kırmızı taç giyerdi. *Pşent* veya *çifte taç*, Aşağı Mısır'ın kırmızı tacıyle, Yukarı Mısır'ın beyaz tacının üst üste konmasından meydana gelirdi; kralın başında Mısır'ın her iki bölümünün birliğini temsil ederdi. *Kepreş, mavi mihver* veya *mavi taç*, özellikle savaş ve av tasvirlerinde kral tarafından taşınırdı. Maviye boyanmış deriden yapıldığı sanılan bu taç, çiçek şeklinde birçok dairesel unsurla, ön kısmında da *uraeus* ile süslüydü, XI. Sülâle zamanında ortaya çıktı, ama Yeni imparatorluk zamanında yagınlaştı. *Nemes,* Mısır krallarının giydiği taçlardandır; alnı kuşatan, kulakların arkasından geçen ve alt uçları yuvarlak iki kanat halinde omuzlara düşen bir kumaştan meydana gelir; kumaş başın arkasından enseye doğru şişkinleşir, sonra sırta düşerek daralır. Başlığı alnında kraliyet u-raeus'uyle süslü bir şerit tutar. *Atef tacı* beyaz taç ve uzun tüylerle süslü bir başlığın birleşmesiyle meydana gelir. Tüyler beyaz tacın iki kenarına takılmıştır. Bu Osi-ris'in özel tacıdır.

● *Yunan ve Roma.* Taç Yunanlılarda ve Romalılarda çok yaygındı. Başlangıçta, dal ve çiçeklerden örülürdü; sonraları kıymetli taşlarla işli madenlerden ve özellikle altından yapıldı. Âyinlerde tanrı veya tanrıça, rahipler, dindarlar ve kurbanlar çiçekten taçlarla süslenirdi. Olimpiyat oyunlarının galipleri de taç giyerler, devletler büyük adamlarına veya gözde yabancılara bir saygı gösterisi olarak taç giydirirlerdi.

● *Ortaçağ ve Yeniçağ.* Muhafaza edilen en eski hükümdar veya prens taçları arasında, italyan demir tacı, Charlemagne'ın tacı denen ve alman imparatorlarının 1792'ye kadar kullandığı taç ve Macaristan kralı Aziz İstvan'ın tacı (XI. yy.) sayılabilir. Üç taçlı papalık başlığı XIV. yy.dan kalmadır. Tacı tulgaya yerleştirme durumu, giyenin soyluluk derecesini belirtir: papa üç taçlı bir başlık; hükümdarlar, ortası açık bir başlık üzerinde iki taç; krallar üzeri kapalı taç; dükler, sekiz çiçekli taç; markiler, altı çiçekle birlikte, her birinde yonca biçiminde üç inci bulunan iki gruptan meydana gelme bir taç; kontlar, dokuzu görünen, on altı incili bir taç; vikontlar, dört büyük ve dört küçük incili taç; baronlar, sarmal biçiminde incili taçlar giyerlerdi.

● *İslâm.* Sikkelerde, eski İran krallarının başında taç görülür. Arapça ve türkçe de taç kelimesine rastlanmasına rağmen kelimenin aslı farsçadır. Araplar, İslâmlıktan önce tacı tanıyorlardı. Çünkü İran hükümdarları kendilerine bağlı olan arap krallarına taç gönderirlerdi; fakat, arap devlet yönetiminde böyle bir gelenek bulunmadığı için Araplar, İslâmlıktan sonra da tacı kullanmadılar. Abbasîlerin iktidara gelmesiyle devlet teşkilâtında birçok kurum İranlılardan alındı ve bu arada taç da halifeler tarafından giyilmeğe başlandı. Bununla birlikte halife ve hükümdarlar, vali ve vezirlerine de taç gönderirlerdi. Taç, abbasî halifeleri tarafından kabul edilince öteki islâm devletleri tarafından da benimsenerek kullanılmağa başlandı. Osmanlı sultanları da başlangıçtan beri taç giyiyorlardı; fakat giydikleri ilk taçların biçimi bilinmiyor. Taç tarikat dervişleri tarafından kullanıldı ve böylece dinî bir anlam da kazandı.

— Tar. *Aziz İstvan'ın tacı* veya *Kutsal Macaristan tacı* (macarca *Szent Korona*). Tacın üst kısmı, Papa Silvester II tarafından ilk kral İstvan'a 1000 yılında «apostolik kral» unvanıyle gönderildi. Alt kısmı, Bizans imparatoru Mikhail VII Dukas tarafından kral Geza I'e 1073'te armağan edilmiştir. Macarların gözünde Kutsal taç sadece bir krallık amblemi değil, bir anlamda krallığın kendisiydi. Kutsal tacı neredeyse gerçek kişi sayarlardı. Tacın memurları, mülkleri, elinde bulunmaktadır. İkinci Dünya savaşında Avusturya'nın işgali sırasında Amerikalılar tacı burada saklı buldular.

— Tasav. Tasavvuf geleneği, taç giymenin Miraç* ile ilgisi bulunduğunu kabul eder. Cebrail'in Miraç'ta Hz. Muhammed'e birkaç terkli (dilimli), tepesi yayvan ve kubbemsi, üzerine çaprazlama sarık dolanmış bir taç giydirdiğine inanılır. Tarikatlarda rengi ve biçimi birbirinden ayrı taçlar vardır. Bu farklı renkler ve şekiller tarikat mensuplarınca değişik şekillerde açıklanır. (Tek dilimli tacın Allah'ın birliğini göstermesi, iki dilimli tacın dünya ve âhiret kaygısını bırakmayı işaret etmesi beş dilimli tacın beş vakit namazı, altı dilimli tacın imanın altı şartını göstermesi v.d.) [LM]

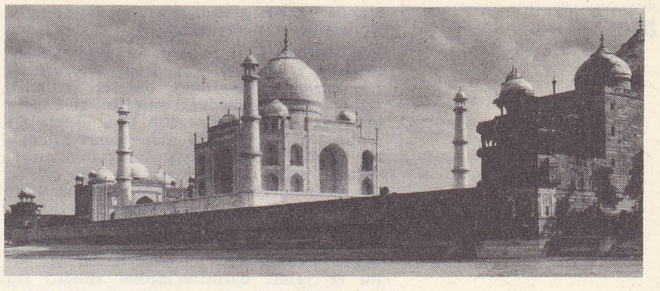

Tac Mahal

TAÇ i. (ing. *touch*'tan). Spor. Futbolda sahanın yer çizgileri dışından iki elle yapılan atış. || *Taç atmak,* rakip takım oyuncularından biri tarafından taça çıkarılan topu oyuna sokmak. (Taç atışını yapan oyuncunun sahaya dönük olması, iki elle tuttuğu topu baş üzerinden arkaya doğru tamamen geçirmesi ve çizgiye basmaması gerekir.) [M]

TAÇ, biri Güney gökküresinde, öteki Kuzey gökküresinde bulunan iki takımyıldıza verilen ad. Yay takımyıldızının altında bulunan *Güney tacı* (lat. *Corona Austrina*) İstanbul'-da ancak ufuk üzerinde görülebilir. Bu takımyıldız kadirleri 4 ile 5 arasında bulunan zayıf yıldızlardan meydana gelir.

Kuzey tacı (lat. *Corona Borealis*), Çoban, Yılan ve Herkül takımyıldızları arasında yer alır. En önemli yıldızı *İnci* 2,3 kadirdir; diğerleri daha az parlaktır. 1866'da, daha sonra 1946'da bu takımyıldızda *nova* denen, kısa sürekli bir yıldız ortaya çıktı; her iki olay sırasında *T Kuzey tacı* adı verilen bu yıldız 9. kadirden 2 ile 3 arasında bir kadire geçti. Bk. GÖKYÜZÜ. (L)

TAÇİBANA MOROE, japon siyaset adamı ve yazarı (VIII. yy.). İmparator Somu devrinde birkaç defa bakan oldu. VII. yy. sonu ile VIII. yy. başlarının eserlerini biraraya toplayan *Manyo-şu* (On Bin Çiçek Derlemesi) adlı şiir antolojisinin yapılmasına (VIII. yy.) katkıda bulunduğu sanılır. Büyük reformcu Şatokutayşi'nin soyundan gelen ünlü bir aristokrat ailedendi. (L)

TAÇİNG veya **DA ÇİNG,** Çin'de 1644-1912 arasında hüküm süren Mançu sülâlesinin çince adı. Bk. ÇİN. (L)

TAÇLANMAK geçz. f. (*taç*'tan *taç-la-n-mak*). Taç giymek. (M)

TAÇLI sıf. (*taç*'tan *taç-lı*). Tacı olan.
— Bot. Tacı olan çiçek veya bitkilere denir. (ML)

Taç olayı, Aiskhines'in Demosthenes'e karşı açtığı büyük siyasî dava (M.Ö. 330). Dava, her iki hatibin de, birinci sınıf birer savunma yapmalarına vesile oldu. Kheroneia savaşından (338) sonra Makedonya kralı Phillippos'un yıktığı Atina surlarını dokuz yurttaşı ile birlikte onarmakla görevlendirilen Demosthenes, bu işi kendi parasıyle yapmıştı. Dostu Ktesiphon, altın bir taç giydirilmesini teklif etti. Demosthenes'-in rakip ve düşmanı hatip Aiskhines, «Taç Üstüne Ktesiphon'a Karşı Nutuk»unda, Ktesiphon'u yasalara aykırı davranmakla suçladı. Demosthenes «Taç Üstüne Ktesiphon Lehine Nutuk»unda verdiği cevapta bir davayı kaybetmenin o davanın haksızlığına delil sayılamayacağını ana tema olarak işledi ve kendi siyasetini başarıyle savunarak davayı kazandı. Oyların beşte birini bile alamayan Aiskhines, kanuna göre 1 000 drahmilik bir cezaya çarptırıldı ve Rodos'a kaçtı. Nutuku Demosthenes'inki kadar başarılı olmamakla birlikte anlatımı parlak, canlı ve ustalıklıdır. (L)

TAÇSIZ sıf. (*taç*'tan *taç-sız*). Tacı olmayan.
— DEY. *Taçsız kral,* herhangi bir konuda büyük ün kazanmış kimseler için kullanılır.
— Bot. Taçyaprağı olmayan; çiçek kılıfı tek katlı olan: *Söğüdün çiçekleri taçsızdır.* (L)

TAÇSIZLAR çoğl. i. Bot. Tournefort'un sınıflandırmasına göre, çiçeğinde taç bulun-

Foto. Delius (LAROUSSE)

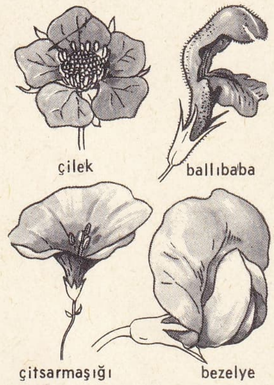

taçlar

düzenli düzensiz

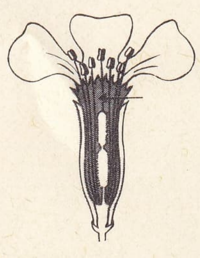
taçyaprağı

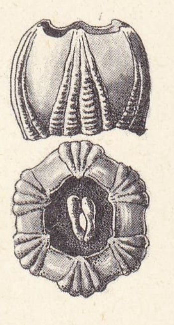
taçyaprağı (zool.)

mayan bitkiler grubu. (Karabuğdaygiller, ısırgangiller v.b. böyledir.) [L]

TAÇVARİ sıf. (fars. *tāç* ve *vārī*, ekinden *tāc-vārī* > *tāçvārī*). Esk. Rom. *Taçvarî altın* (*aurum coronarium*), önceleri müttefik veya yenilmiş milletlerin muzaffer bir romalı generale sundukları altın taç. (Sonraları taç'ın yerini bir vergi aldı. Constantinus'tan sonra, 235-476 arası Roma imparatorluğunda şehir soylularının altın veya gümüş olarak imparatora ödedikleri olağanüstü bir vergiye de bu ad verildi. Mutlu olaylar Sezar'ın, Augustus'un taç giyişi dolayısıyle zaman zaman kaldırılan bu gönüllü vergisi 364'te Valentinianus'un emriyle zorunlu oldu ve yalnız decurion'lardan alındı.) [L]

TAÇYAPRAĞI veya **TAÇYAPRAK** bls. i. Bot. Tacı meydana getiren küçük yapraklardan her biri.

— ANSIKL. Dar anlamda, *taçyaprakları* ancak çiçek çevresi değişik renkte çift sıra yapraklı olan bitkilerde, yani içekenekli kapalıtohumlularda bulunur. Bu gibi bitkilerde iç sırada bulunan yapraklara «taçyaprağı» denir. Taçyaprakları genellikle yeşil değil, göz alıcı renklidir; çiçekteki diğer kısımların hepsinden daha büyük ve çiçek açtığı zaman da ötekilere göre daha yaygındır. Taçyaprakları birbirine bağlı değilse ayrı taçyaprağı adını alır; birbirine az da olsa bitişikse bitişik taçyaprağı denir. Çiçek iki yanlı bakışımlı ise («düzensiz» veya zigomorf çiçekler), ışınsal bakışımdan en çok uzaklaşan kısım taçyapraklarıdır (fasulyegillerde taçyaprakları «bayrak», kanatçık ve «kayıkçık» adını alır). Taçyaprakları özellikle ayrı olduğu zaman, tozlaşma sona erer ermez dökülür; oysa çanakyaprakları gene yerindedir. Fakat haşhaş ve gelincikte yahut bazı düğünçiçeklerinde çanakyapraklarından ibaret kalır. Taçyaprağı tırnakçık denen daracık kısmıyle çiçekliğe tutunur. Taçyaprağının dış tarafında bir «mahmuz», iç tarafında «balözü» bulunabilir.

◆ **Taçyapraklı** bls. sıf. Bir veya birçok taçyaprağı olan. (L)

TADACCU veya **TAZACCU** i. (ar. *żuc*ᶜ, yan yatma, batma'dan *taḍaccu*ᶜ). *Esk.* Gerekenden az yapma, ihmal etme. (M)

TADACCUR veya **TAZACCUR** i. (ar. *ḍucret*'ten *taḍaccur*). *Esk.* Sıkılma, yüreği daralma. (M)

TADADU i. (ar. *ḍiᶜdaᶜ* veya *ḍaᶜdaᶜ*, çok küçük, aklı az'dan *taḍaᶜduᶜ*). *Esk.* Hakir olma. || Aklını kaybetme. || Alçak gönüllülük etme. (M)

TADAT veya **TADAD** i. (ar. *ᶜaded*, sayı'dan *taᶜdîd* > *taᶜdād*). *Esk.* Sayma, sayım, sayı: *Böylece bir müddet delik tadadıyle meşgul oldum* (B. Felek). || Bir bir söyleme, sayıp döküme: *Gece gündüz yürüdüm bulmak için Taşkent'i, / Geçtiğim yerleri tadada mahal yok şimdi* (M. Â. Ersoy). || *Tadat etmek*, saymak. || *Tadat-ı nakıs*, eksik sayım.

— Mat. *Esk. Tadad ve terkim*, sayılama. (M)

TADCİR i. (ar. *ḍucret*'ten *tadcîr*). *Esk.* Sıkıntı verme, can sıkma. (M)

TADDEİ (Giuseppe), italyan baritonu (Cenova 1916). Meslek hayatına 1936'da Roma'da başladı, 1946'da Viyana'ya yerleşti, Londra, Amerika (1947) ile Salzburg'da (1948) sahneye çıktı. Mozart ve Verdi'nin bestelerinin en iyi yorumlayan sanatçılarındandır. (L)

TADDEO Dİ BARTOLO (Taddeo BARTOLI, —denir), italyan ressamı (Siena 1362 - ay.y. 1422). Fresk ressamı. Özellikle Siena Belediye sarayında çalıştı (*Eskiçağ Ünlü Kişilerinin Portreleri* [1414] ve *Meryem'in Hayatından Sahneler* [1406-1408]). Öbür eserleri: *Meryem Azizlerle Birlikte* ve *Tebşir* (Siena Resim müzesi), *Meryem'in Urucu* (Montepulciano katedrali, 1401) ve bir triptik: *Meryem Azizlerle Birlikte* (Grenoble müzesi). [L]

TADEMAİT veya **TADEMAYT** yaylası, Cezayir Sahrası'nda bölge, Batı Büyük Erg'in güneyinde ve İn-Salah'ın kuzeyinde. Bu yayla, vad Mya'nın vâdisine doğru alçalan çok kurak kalkerli hamadalardan meydana gelir. (L)

TADIM i. (*tatmak* > *tat-ı-m*'dan). Tadına bakmak için bir şeyden ağıza alınan miktar.

— Biyol. Tat alma yetisi. *Esk.* Zaika. (M)

TADIMLIK sıf. (*tadım*'dan *tadım-lık*). Tadına bakmaya yetecek miktarda. || *Mec.* Pek az. (M)

TADİD i. (ar. *ᶜaded*'den *taᶜdîd*). *Esk.* Sayma, numaralama. || Hazırlama, kullanmaya hazır duruma getirme. (M)

TADİL i. (ar. *ᶜadl*, doğruluk'tan *taᶜdîl*). Düzeltme, doğrultma, sağlam bir duruma getirme: *Muamelâtını imkân nisbetinde tadile çalıştım. Fakat yine büyük bir fark göremedim* (Atatürk). *Fakat yeni bir elifbe isteyenlere karşı sadece tadil taraftarları ekseriyette idiler* (P. Safa). || Değiştirme, değişiklik: *O dahi fesih ve tadil, hukuku padişahidendir demiştir* (Atatürk). || *Tadil etmek*, değiştirmek, düzeltmek: *Mösyö, ben Atina'dan talimatla aldığım haberleri burada tadil ediyor da öyle neşrediyorum* (Yahya Kemal). *Şeker galiba acılığı tadil ettiği için derhal gene eski haline geldi* (Ahmed Rasim).

— Astron. *Tadili zaman*, düzensiz hareket eden hakikî Güneş ile düzenli hareket ettiğine inanılan hayalî Güneş arasında meydana gelen fark.

— Ed. *Tadil-mâ beyn-es-satreyn*, bir metne, anlamı değiştiren veya kuvvetlendiren kelime veya cümleler eklenmesi.

— Huk. *Esk.* Şahitlerin doğru şahitlik edecekleri konusunda, onları şahit olarak gösterenlerin mahkemeye verdikleri sözlü teminat.

— Med. huk. Yorumlama amacıyle, bir hukukî ahdin niteliğini veya anlamını değiştirmek.

— Vergi huk. Devletin vergi indirimi tanıdığı bazı maddelere (özellikle alkol), gerekince kullanılmalarını imkânsız hale getiren başka maddeler karıştırma.

◆ **Tadilât** çoğl. i. Düzeltmeler, değişiklikler: *Bugün bazı gazetelerde beyanname suretinin derc edilmiş olduğu gördüğünden tadilâta imkân kalmadı* (Atatürk).

— Dilbil. *Tadilât* kelimesi çoğul olduğu halde «değişiklik» anlamında tekil olarak da kullanılmıştır. (M)

TADİYE i. (ar. *ᶜadā* veya *ᶜadduvv*'dan *taᶜdiye*). *Esk.* Bir şeyden başka bir şey geçirme, tecavüz ettirme.

— Gram. *Esk.* Geçişsiz bir fiili geçişli yapma. || *Edatı tadiye*, geçişsiz bir fiilin geçişli hale gelmesini sağlayan edat. (M)

TADLA, Batı Fas'ta ova, Um-er-Rebia'nın orta çığırı tarafından aşılan eski bir göl çanağıdır. Orta Atlas'ın eteğinde tarım işletmeleriyle örtülü yeşillik bir *dir* uzanır; ama ovanın büyük kısmı bir koyun otlağıdır; komşu dağlardan inen sürüler kışı burada geçirir. Vad El-Abid üstündeki büyük Bin el-Vidan barajının suları, geniş alanların sulanmasını sağlar. (L)

TADLİL veya **TAZLİL** i. (ar. *żall* veya *ḍall*, doğru yoldan sapma'dan *taẓlîl* veya *taḍlîl*). *Esk.* Doğru yoldan saptırma, baştan çıkarma. || Hata yapmakla, doğru yoldan sapmakla suçlama. (M)

TADORNA i. Zool. Bk. AKKUŞAKLI ÖRDEK.

TAECON, ing. **Taejon,** Kore'de (Güney Kore) şehir, Seul'ün 135 km kadar güneydoğusunda; 315 100 nüf. Demiryolu kavşağı. Demiryolu malzemesi atelyesi. İpek ve deri sanayii. Bira fabrikası. Şehir Kore savaşı (1950 - 1951) sırasında büyük zarar gördü. —Yakınında ılıcalar. (L)

TAEGU, Kore'de (Güney Kore) şehir, Pusan'ın yaklaşık olarak 90 km kuzeyinde; 845 100 nüf. Tahıl ve tütün üreten bir tarım bölgesinin büyük ticaret merkezi. Dokuma (ipek iplikçiliği ve çırçır fabrikası) sanayii. Şehir, Kore savaşında, amerikan kuvvetlerinin ilk gerilemesi sırasında kuzey kore ordularına karşı Pusan'ın ileri savunma üssüydü (1950). [L]

TAEK (*T*ürk *A*tom *E*nerjisi *K*omisyonu'nun kısaltılmış adı), ülkenin refah seviyesini yükseltmek ve yüksek çıkarlarını korumak amacıyle, gerçekleştirilecek uygulamaları sağlamak için yapılacak bilimsel, iktisadî, teknik ve idarî çalışmaları birleştirmek, desteklemek ve denetlemek üzere 27 ağustos 1956 tarih ve 6821 Sayılı kanunla kurulan, Başbakanlığa bağlı komisyon. 10 Temmuz 1955'te Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti, A.B.D. ile atom enerjisinin barışçı ilkelerle kullanılması hakkındaki ilk antlaşmayı imzaladı ve 1956 bütçesinden bir reaktör araştırma ve eğitim kuruluşunun ilk giderlerini karşılamak üzere bir ödenek ayırdı. Devlet teşkilâtında bu özel projeyi gerçekleştirecek ayrı bir kuruluş bulunmadığı için, bu bütçe iki üniversite tarafından kurulan 8 kişilik bir komitenin emrine verildi. Bundan sonra devlet teşkilâtında bir atom enerjisi komisyonu kurulmak üzere faaliyete geçildi. 14 Ocak 1959 tarih ve 7190 Sayılı kanunla radyoizotopların her alanda denetim, üretim, ölçme ve dağıtımı için merkezler kurmak, işletmek TAEK'nin yetkisine verildi. (Bk. TR-I- RADYONÜKLİT.) [M]

TAEL i. Eski çin para birimi; iyang ile eşdeğerlidir. (SER de denir.)

— ANSIKL. Geleneksel uygulamalarda, değeri bölgelere göre değişen tael 10 miskal veya çyen'e; çyen, 10 fin veya kandarin'e, fin ise 10 kaç veya sapek'e bölünür. Avrupalılarla yapılan anlaşmalarda ya yuen veya çin doları ya da «meksika doları» yahut «meksika kuruşu» denilen 1 pesoluk meksika gümüş parası kullanılır. (L)

TAENİOCAMPA i. Tırtılken erik, meşe, ıhlamur v.b. üzerinde yaşayan kelebek. (İlmi adı *Taeniocampa* veya *Monima gothica*. Pulkanatlılardan.) [L]

TAENİOPTERİS i. Birinci ve ikinci zaman tabakalarında bulunan kurdele yapraklı fosil eğreltiotu. (L)

TAENİOPYGİA i. Avustralya'da yaşayan gri, kızıl, beyaz ve siyah renkli ötücü kuş (*Taeniopygia castanotis*). [L]

TAENİT i. (fr. *taenite*). Miner. Göktaşlarında bulunan nikelli demir çeşidi. (L)

TAEUBER-ARP (Sophie TAEUBER, —denir), isviçreli kadın ressam (Davos 1889 - Zürich 1943). Zürich Güzel Sanatlar okulunda ders verdi, Dada hareketine katıldı. 1922'de Arp ile evlendi. Paris'te, öncü sanat çevreleriyle ilişki kurarak geometri ritimlerinin ve rengin hâkim olduğu soyut eserler yaptı. (L)

TAFADDUL i. Bk. TAFAZZUL.

TAFAHHUS i. (ar. *faḥṣ*'tan *tafaḥḥuṣ*). *Esk.* Bir şeyin veya durumun içyüzünü araştırma: *Eğer tafahhus olursa hakikat-i eşya / Olur kuva-yı tabiatta sırr-ı Hak peyda* (Nazım Paşa). [M]

TAFALLA, İspanya'da şehir, Navarra'da (Pamplona ili), Aragon'un kolu olan Cidacos ırmağı kıyısında; 6 900 nüf. XIV. yy. sonunda Carlos III tarafından yaptırılan eski Navarra kralları sarayının kalıntıları. (L)

TAFARİ MAKONNEN. Bk. HAİLE SELASİYE I.

TAFATTUN i. (ar. *feṭānet*'ten *tafaṭṭun*). *Esk.* Anlama, sezme, farkına varma. (M)

TAFATTUR i. (ar. *fıṭr*'dan *tafaṭṭur*). *Esk.* İkiye ayrılma, yarılma. (M)

TAFAVA BALEVA (Ebubekir), nijeryalı devlet adamı (Tafava Baleva 1911'e doğr.- öl. 1966). Northern Peoples congress'in önderlerinden biriydi; federal ulaştırma bakanı (1954-1957), sonra federal başbakan (1957) oldu. 1963'te iktidarı başkan Azikive ile paylaştı. Nigerian National Democratic party ile muhafazakâr eğilimli bir koalisyon meydana getiren partisi, 1964 aralık seçimlerinde büyük başarı kazandı; ama Tafava Baleva, 1966 ocak ayında general İronsi'nin yaptığı hükûmet darbesi sonunda öldürüldü. (L)

TAFAZZUL veya **TAFADDUL** i. (ar. *fażl*, *faḍl*'dan *tafażżul*, *tafaḍḍul*). *Esk.* Üstünlük, üstün olma. || Üstünlük taslama. || İyilik yapma. (M)

TAFDİH i. (ar. *faḍāḥat*'tan *tafḍîḥ*). *Esk.* Rezil etme. (M)

TAFDİL i. (ar. *faḍl*'dan *tafḍîl*). *Esk.* Bir şeyi veya kimseyi erdeminden dolayı diğerlerine tercih etme, üstün görme. || *Tafdil*

etmek, tercih etmek, üstün görmek: *Nef-i ukbayı edersin tafdil / Buna mani mi taavün, tahsil* (Abdülhak Hâmid).

— Gram. *Esk.* Enüstünlük. || *İsmi tafdil.* Bk. İSİM.

◆ **Tafdilât** çoğl. i. *Esk.* Üstünlükler. (M)

TAFFANEL (Paul), fransız flütçüsü ve orkestra yöneticisi (Bordeaux 1844 - Paris 1908). Paris konservatuvarı konserlerinde flütçü, Paris operasında orkestra yöneticisi (1892-1893), Paris konservatuvarında öğretmen oldu. Taffanel çağdaş fransız flüt okulunun kurucusu sayılır. Bir flüt metodu yazdı ve üflemeli çalgılar için bir beşli besteledi. (L)

TAFİ (Andrea), floransalı mozaikçi (XIII. yy.). Vasari'ye göre, Floransa vaftizhanesinde kubbenin bazı mozaiklerini Gaddo Gaddi ile birlikte yapmıştır: *Meleklerin Yaratılışı, Meleklerin Hiyerarşisi.* (L)

TAFİA i. (kreolce k.). Şekerkamışı suyundan veya şekerkamışının işlenmesi sonucunda ortaya çıkan melas ve artıklardan elde edilen alkollü içki. (Bugün Fransız Antilleri'nde gerek melastan, gerek kamış küspesinden elde edilen taze damıtılmış içkiye tafia, yanık meşeden fıçılarda bekletilmiş olanına da ROM denir.) [L]

TAFİLA (EL), Ürdün'de (El-Karak ili) şehir, Lût gölünün güneydoğusunda; 9 000 nüf. Manganez yatakları. (L)

TAFİLALT, fr. **Tafilalet,** Güney Fas'ta Sahra bölgesi, Büyük Atlas'ın güneyinde. Tafilalt, Ugnat ile Gir hamadası arasındaki çanakta uzanır; çanağın sularını boşaltan Ziz ve Reris vadları birleşerek Daura'yı meydana getirir. Bölgede bu vadlar tarafından sulanan, kuyular ya da foggara'larla beslenen birçok vaha vardır (başlıcaları; Efud, Rissani ve Alnif vahaları). Vahalardaki 355 000 hurma ağacı bölgenin başlıca gelir kaynağıdır. Eski bir ticaret ve siyaset merkezi olan Tafilalt'de bugün su sıkıntısı ve palmiye ağacı hastalıkları değerlendirmeyi engeller. Tauz yakınında demir ve kurşun madenleri. Deri işlemeciliği.

— Tar. Fas'ta hüküm süren sülâle Tafilalt asıllıdır: sülâlenin kurucusu Mulay Ali Şerif'in mezarı, M.S. 757'de kurulmuş bir berberî krallığının başkenti olan Sicilmasa yıkıntılarının yakınındadır. (L)

TAFLAN i. (yun. *daphne*'den). Bot. Gülgiller familyasından ağaççık. (İlmî adı *prunus laurocerasus.*)

— ANSİKL. *Taflan* 4-5 m boyunda bir ağaççıktır. Anayurdu Doğu Anadolu'dur. Kalın ve sürekli yaprakları tatlı yeşil renktedir. Çiçekleri salkım durumunda ve beyazdır. Zeytin biçiminde, küçük, siyahımsı bir meyvesi vardır. Çiçeklerinde ve yapraklarında siyanidrik asitle hoş kokulu bir esans bulunur; kokusu acıbademi andırır. Yaprakları kremlere koku vermek için kullanılır; fakat çok ihtiyatlı olmak gerekir.

— Eczc. Taflanın yaprakları, ezilip kendi suyunda bekletildikten sonra, litresinde 1 gr hidrosiyanik asit bulunan çok etkin bir damıtık su hazırlanmasında kullanılır. Taflan suyundaki emülsin, bir heterozit olan prülorasosit üstüne bir enzim etkisi yaparak hidrosiyanik asit ile güzel kokulu benzaldehit'in meydana gelmesini sağlar. Bu iki maddenin karşılıklı etkisi safran suyunu dayanıklı ve bozulmaz hale getirir, halbuki hidrosiyanik asidin sudaki basit eriyikleri çabuk bozulur. (L)

TAFLAN, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Samsun ili, merkez ilçesi) bucak; 18 964 nüf. (1965), 17 köy. *—Bucak merkezi,* 1 990 nüf. (1965). Samsun-Bafra yolunun 24. km'sinden güneye ayrılan 3 km'lik bir yolun sonunda, yüksl: 95 m. (M)

TAFNA, Batı Cezayir'de ırmak; Sebdu yakınında, Oran «Causse»'unda, 16 km uzunluğunda bir yeraltı ırmağının yeryüzüne çıktığı yerde doğar. Beni Bahdel barajının (73 milyon m^3) kurulduğu dolambaçlı boğazlardan sonra, verimli bir ovaya girer; İsser'i alır ve Tararalar kütlesini aştıktan sonra Raşgun yakınında Akdeniz'e dökülür. (L)

TAFONE i. (korsika dilinde k.). Özellikle Korsika'daki billûr kayalarda rastlanan meteorizasyon etkisiyle oluşmuş birkaç santimetre ile 1 veya 2 m büyüklüğünde kısmen kapalı, küçük oyuk. (Soğuk dönemlerde çiyle ıslanmış kaya yüzeyinin don etkisiyle aşınması yüzünden tafonelerin oluştuğu sanılır.) [L]

TAFRA i. (ar. *ṭafra*). Kendini olduğundan büyük gösterip böbürlenme, yüksekten atma.

— DEY. *Tafra satmak,* kurulmak, büyüklenmek.

—*Esk.* Yukarıya doğru sıçrama. || *Tafraendaz* (veya *tafra-füruş*), yüksekten atan. || *Tafra-füruşane,* yüksekten atıp tutarak.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde, ilmiye kuruluşlarında bir rütbe atlanarak ilerleme.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Tafra,* mollazade veya mevalizade denilen yüksek dereceli ulemanın oğulları için uygulandı. Ulema oğulları, babalarının yüksek mevkilerde bulunmasından yararlanarak birden miftah, kırklı, hariç ve dahil müderrisi olurlardı. Zamanla mevalizadelerin imtiyazı genişledi. Yeterliklerine bakılmadan, bunlar, sıra bekleyen ve belirli dereceleri geçmiş olanların yerine tayin edilirlerdi. Küçük çocuklara da bu türden rüusların verilmesi medreselerin bozulmasına yol açtı. İstanbul, Edirne ve Bursa kadılıklarında bulunanların oğullarının miftah müderrisliğine tayini şeyhülislâm Ebussuud Efendi zamanında başladı. Şeyhülislâmın oğulları birdenbire dahil müderrisi oldu. Kazasker oğullarına 40 akçelik müderrislik verilirdi. (M)

TAFRACI sıf. (*tafra*'dan *tafra-cı*). Yüksekten atıp tutan, kendini büyük görüp böbürlenen. (M)

TAFSİL i. (ar. *faṣl*'dan *tafṣîl*). *Esk.* Ayrıntılı olarak açıklama: *Bu icmalin şimdi bir mertebe daha tafsil ve izahına ibtidar edelim* (Cevdet Paşa). *Bırakın, söylenemez: mevkiimiz camidir, / Başka yer olsa da tafsile haya mânidir* (M. Â. Ersoy). || Parçalara bölme. || *Tafsil etmek,* ayrıntılarıyle anlatmak: *Bunların kâffesini tafsil etmek uzun sürer* (Atatürk).

— Mant. *Esk. Tafsili mürekkep,* ayrık yargılı veya bölünmeli mantık hatası.

◆ **Tafsilen** zf. *Esk.* Ayrıntılı olarak, eksiksiz. (M)

TAFSİLÂT çoğl. i. (ar. *tafṣîl*'den *tafṣilât*). Ayrıntılar: *Avukat, lâzım gelen tafsilâtı büyük bir vukufla söyledi* (Vâ-Nû). *Yağmurlu bir gecede çiftliğe geldiğini, orada yattığını tafsilâtıyle hikâye etti* (R. H. Karay). || *Esk. Tafsilât-ı mâlâyanî,* gereksiz ayrıntılar. || *Tafsilât-ı meşruha,* açıklanmış ayrıntılar.

— DEY. *Tafsilât vermek,* bir kimse veya durumun özelliklerini, incelikleri, ayrıntılarıyle anlatmak: *Manastırlı hanım, bana Rumeli büyücüleri hakkında uzun uzadıya tafsilât vermeğe başladı* (R.N. Güntekin). *Mürebbiyesine her şeyden, binlerce ufak tefeklerden, sahifelerle tafsilât vererek bahsediyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Tafsilâtlı** sıf. Ayrıntılı. (M)

TAFT (Robert Alphonso), amerikalı siyaset adamı (Cincinati 1889 - New York 1953), William Howard Taft'ın oğlu. Avukattı (1913), Ohio'dan cumhuriyetçi senatör seçildi (1938, 1944, 1950). Sendikaların gelirlerini kontrol eden, memurların grev yapmasını önleyen ve cumhurbaşkanına bir grevi seksen gün erteleme hakkını tanıyan (bu süre bitince Kongre'ye başvurulur) Taft-Hartley kanununu hazırladı (haziran 1947). [L]

TAFT (William Howard), amerikalı devlet adamı (Cincinnati 1857 - Washington 1930). Ohio'da hâkim, hukuk danışmanı (1890), federal hâkim (1892 - 1900), Filipinler valisi (1901-1904), savaş bakanı (1904) oldu ve Roosevelt tarafından Küba ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi (1906). Roosevelt'ten sonra Birlik başkanı seçildi (1909-1913), fakat Roosevelt gibi cumhuriyetçi olmakla beraber onun siyasetini sürdüremedi ve aldığı gümrük tedbirlerini tenkit eden cumhuriyetçilerin ilerici kesimiyle çatıştı. Demokrat Wilson karşısında seçimi kaybetti (1913), Yale üniversitesinde anayasa hukuku profesörü, sonra Yüksek mahkeme üyesi (1921) oldu. (L)

TAFTA i. (fars. *tâfte* > ital. *taffeta*'dan fr. *taffetas*). Tekst. Dokuma işlemlerinde kullanılan basit bir tip örgü armürü. (Bu tip armürde, ipliklerin yarısı iner yarısı kalkar, yani tek iplikler kalktıktan sonra arkasında çift sayılı iplikler kalkar. Bu tip armüre pamukta veya yünde *bez ayağı* adı verilir. || İpekle dokunmuş, sert, hışırtılı bir kumaş türünün adı. || Sıf. Taftadan yapılmış: *Tafta tuvalet.*

— Eczc. *İngiliz taftası,* küçük yaraları kapamak için balık tutkalından yapılan plaster. (Şimdi kullanılmıyor.) || *Zamklı tafta,* yaş pansumanların üzerini kaplamak için kullanılan su geçirmez sargı bezi. || *İlâçlı tafta,* taftadan yapılmış ilâçlı plaster.

— ANSİKL. Tekst. *Tafta* ilk defa Çin'de dokunmuştu. Çok eski tarihlerden beri Türkler ve Araplar tarafından ferace, çarşaf, yazlık elbise v.b. yapımında kullanıldı. (LM)

TAFTAZANİ Sadeddin. Bk. SADEDDİN TAFTAZANİ.

TAFTE i. (fars. *tâfte*). *Esk.* Tafta. || —Sıf. Bükülmüş, katlanmış, dürülmüş. || Yanık, yanmış. || Parlak, ışıltılı, aydınlık. || Üzgün. || *Tafte-ciğer* («ciğeri yanmış»), âşık, sevdalı, tutkun. Istırap çeken.

◆ **Taftegî** i. *Esk.* Hiddet, kızgınlık; yorgunluk. || Şeklini bozma, değiştirme; eğirme, bükme. (M)

TAFZİH i. (ar. *feżḥ*'ten *tafżîḥ*). *Esk.* Birinin kötü yanlarını açığa çıkarma, birini rezil etme.

◆ **Tafzihat** çoğl. i. *Esk.* Rezil etmeler. (M)

TAFZİZ i. (ar. *fiżże,* gümüş'ten *tafżîż*). *Esk.* Gümüşle süsleme, gümüş kaplama, gümüşleme. (M)

TAG i. Fas'ta yetişen ardıç çeşidi; odunundan mükemmel bir katran elde edilir. (L)

TAGADDİ veya **TAGAZZİ** i. (ar. *ġıżā, ġıdā,* yemek'ten *taġażżî, taġaddî*). *Esk.* Gıda alma, beslenme. || *Tagaddi etmek,* beslenmek, gıda almak, yemek yemek.

◆ **Tagaddiyat** veya **tagazziyat** çoğl. i. *Esk.* Beslenmeler. (M)

TAGAFFÜL i. (ar. *ġaflet*'ten *taġāffül*). *Esk. Düşüncesizlik yapma,* gaflet gösterme. (M)

TAGAL i. Leng. Filipinler cumhuriyetinin millî dili. (TAGALOG da denir.) Bk. ANSİKL.

— Şapkacılık. Filipinler'de bir dokuma elyafıyle örülen mat renkli hasır. (Abaka bitkisinden çekilen liflerin örülmesi, şapka yapımında kolaylıkla kullanılan ince bir hasır elde edilmesini sağlar.)

— ANSİKL. Leng. *Tagal,* kuzey indonezya dili öbeğinin en çok evrim geçirmiş lehçesidir. Bu dil, Manilla bölgesi, Marinduque adası, Mindoro adası, Batangas, Covite, Rizal, Laguna, Bulacan, Bataan, Nueva Ecija illerinde ve Tarlac'ın bir kısmında 7 milyondan fazla insan tarafından (yaklş. olarak bu bölgelerdeki toplam halkın yüzde 37'si) konuşulur.

Bugün latin harfleriyle yazılmaktadır; ama ispanyol fethinden önce Annam'daki şam yazısına benzeyen bir hece yazısıyle yazılırdı. Fonetik yönünden indonezya lehçelerinden daha fakirdir; aktardığı kelimelerin tümünü ses bakımından bozmuştur. Tagal dilinde yazmış başlıca şairler arasında Phelipe de Jesus (XVII. yy.) ve özellikle «Kikorg Balagtas» adıyle tanınan Francisco Balthazar (XIX. yy.) sayılabilir. Bu tarihten sonra tagal edebiyatı birçok romancı ve dramaturg sayesinde parlak döneme girdi; ama modern yazarlar kısa anlatı türünde birçok hikâye yazdılar.

XIX. yy.da adalara yayılmış olan Tagal, devrimci ve milliyetçi «Katipunan» toplumunun resmî dili oldu. Bu anayasa projesi içinde Katipunan, tagal dilinin millî dil olarak kabul edilmesini teklif etti (1897), ama bu girişim başarıya ulaşamadı.

Amerikan rejimi sırasında mesele tekrar ortaya atıldı ve yeniden başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak Filipin anayasası mevcut diller arasından (İngilizce ve İspanyolca'nın yanı sıra) üçüncü bir resmî dilin seçilmesine karar verince Tagal resmî dil haline gelebildi. 1936'da Millî Meclis, Millî Dil ens-

Robert A. TAFT

William H. TAFT

Foto. U.S.I.S., Keystone (LAROUSSE)

titüsünü kurdu ve üçüncü resmî dili seçmekle görevlendirdi: 1937'de de Tagal seçildi. Bütün okullarda öğretilen Tagal ancak 1946'da kesinlikle resmî dil olabildi. [L]

TAGALLAR, Filipinler'de halk. Luzon adasının başlıca topluluğu olan Tagallara, Mindoro'nun doğu kıyısında, Marinduque'te, Mindenao'da Marianne adalarında ve Singapur'da da rastlanır. Bazıları çinli veya zencilerle karışmış malezyalılardır. (L)

TAGALLÛT i. (ar. *ġalaṭ*'tan *taġalluṭ*). *Esk.* Yanılma.

◆ **Tagallûtat** çoğl. i. *Esk.* Yanılmalar. (M)

TAGALLÜF i. (ar. *ġılāf*'tan *taġallüf*). *Esk.* Kılıflanma, kılıfa bürünme.

— Tıp. *Esk. Tagallüfi em'â*, bağırsakların birbirine dolaşması. (M)

TAGALLÜP veya **TAGALLÜB** i. (ar. *ġalebe*'den *taġallüb*). *Esk.* Zorbalık gösterme, zorla hüküm sürme: *Hem de yaraşır mı bir dilire / Fahr ede tagallüp ile pire* (Ziya Paşa). || *Tagallüb etmek*, zorla hüküm sürmek. Birine hükmeder gibi görünmek. (M)

TAGAMGUM i. (ar. *ġamġama*, anlaşılmaz söz'den *taġamġum*). *Esk.* Anlaşılmaz söz etme. (M)

TAGAMMÜD i. (ar. *ġamd*'dan *taġammüd*). *Esk.* Örtme, bürüme, sarma. (M)

TAGANNÎ i. (ar. *ġınā*'dan *taġanni*). *Esk.* Şarkı söyleme. || Zenginleşme. || Yardıma muhtaç olmama, elindekilere razı olma. (M)

TAGANNÜC veya **TEGANNÜC** i. (ar. *ġanc*'den *teġannüc*). *Esk.* Nazlanma, cilveli, şuh tavır takınma. (M)

TAGANROG, S.S.C.B.'de şehir, Azak denizinin kuzey kıyısında; 245 000 nüf. Demir yoluyle Donbass ve Rostov'a bağlı bölgesel liman. 1698'de Büyük Petro tarafından kurulan Taganrog'u 1855'te fransız-ingiliz donanması topa tuttu. (L)

TAGANT, Müslüman Moritanya cumhuriyetinde çevre; 52 700 nüf. İdare merkezi, Ticikca. —Tagant, Moritanya Agrar'ının güney uzantısı olan kumtaşlı bir yayladır. (L)

TAGAR i. (esk. türk. k.). Metrol. Bk. DAĠAR.

TAGAR, Yenisey ırmağında ada, Minusinsk yakınında, Güney Sibirya'da. Adını bu bölgedeki ilk Demir çağına (M.Ö. VII.-II. yy.) vermiştir. O çağda yapılan en tanınmış eserlerden biri olan hayvan motifleriyle süslü tunç zırh, hem İskitlerinkine hem Çin seddi yakınındaki topraklarda yaşayanlarınkine benzer. (L)

TAGARRÜD veya **TEGARRÜD** i. (ar. *ġared*'den *teġarrüd*). *Esk.* [Kuş için] Güzel ve nağmeli ötme. (M)

TAGARRÜR i. (ar. *ġurūr*'dan *taġarrur*). *Esk.* Gururlanma. || Kendini tehlikeye koyma. || Borçlanma: *Kim tagarrür olur iflâsa sebeb* (Sünbülzade Vehbi). [M]

TAGASSÜL veya **TEGASSÜL** i. (ar. *ġusl*'dan *taġassül*). *Esk.* Vücudun her tarafını yıkama, yıkanma. (M)

TAGASTE. Esk. coğ. Roma Afrikası'nda municipium. Bugün, *Suk-Ahras*. (L)

TAGAŞŞÎ i. (ar. *ġışā*'dan *taġaşşi*). *Esk.* Örtünme, bürünme. (M)

TAGATOZ i. (fr. *tagatose*). Kim. Formülü $C_6H_{12}O_6$ olan ketoheksoz; 124° C'ta ergir, potasyum hidroksidin galaktoz üstüne etkimesiyle meydana gelir. Bk. OZ. (L)

TAGAVVUL i. (ar. *ġūl*'dan *taġavvul*). *Esk.* Cadı tavrı takınma. || Çeşitli görünüşlere girme, renkten renge girme. || Kaprisli olma. (M)

TAGAVVUR i. (ar. *ġavr*'dan *taġavvur*). *Esk.* Bir nesnenin veya bir durumun derinine inme. (M)

TAGAYYUZ veya **TAGAYYÜZ** i. (ar. *ġayẓ*'dan *taġayyuẓ*). *Esk.* Aşırı derecede öfkelenme. || Öfke. (M)

TAGAYYÜB i. (ar. *ġayb*'dan *taġayyüb*). *Esk.* Ortalıkta görünmeme, gözden kaybolma, uzaklaşma. || *Tagayyüb etmek*, gözden kaybolmak, görünmemek. (M)

TAGAYYÜM i. (ar. *ġaym*, bulut'tan *taġayyüm*). *Esk.* Bulutlanma. (M)

Maria TAGLIONİ
Opera kütüphanesi, Paris

TAGAYYÜR i. (ar. *ġayr*'dan *taġayyür*). *Esk.* Değişme, başkalaşma. || Bozulma, kokuşma. || Renk değiştirme. || *Tagayyür etmek*, değişmek.

◆ **Tagayyürat** çoğl. i. *Esk.* Değişmeler, başkalaşmalar: *Tağyirei caiz olmayan mukarrerat-ı esasiyenin bazı tagayyürata uğradığı ve nizamnamė ahkâmına münafi icraatta bulunulduğu...* (Atatürk). [M]

TAGAZZÎ i. Bk. TAGADDÎ.

TAGAZZUB i. (ar. *ġażab*'dan *taġażżub*). *Esk.* Gazaba gelme, öfkelenme. (M)

TAGAZZÜL veya **TEGAZZÜL** i. (ar. *ġazel*'den *taġazzül*). *Esk.* Gazel söyleme.

— Ed. *Esk.* Kasidenin bölümleri arasında gazele yer verme.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Şair önceden veya sonradan *tagazzül* yaptığını bildirir. Genellikle kasidenin ikinci bölümünde, tabiat güzelliklerinin, aşk duygularının çoşkunluğuyle gazel söylenir. Şair, sevgilisine derin aşkını anlatır. Bazı kasideler gazelle aynı vezin ve aynı kafiye ile de yazılır. Aşk duygularını anlatan tegazzül bölümü, nesipten sonra gelir. Her kasidede tegazzül bölümü bulunmaz. (M)

TAGBANUA'LAR veya **TABANUA'LAR,** Paragua ve Calamianes adalarında (Filipinler) yaşayan, zencilerle karışmış malezyalılar. (L)

TAGBİLARAN, Filipinler'de liman şehri, *Tagbilaran adası*'nda, *Tagbilaran boğazı* kıyısında; 16 000 nüf. Hindistancevizi içi ve hasır şapka ticareti. (L)

TAGBİR i. (ar. *ġubār*'dan *taġbīr*). *Esk.* Toza bulaşma. || Gücendirme.

◆ **Tagbirat** çoğl. i. *Esk.* Toza bulanmalar. || Gücendirmeler. (M)

TAGDEMPT, Cezayir'de şehir, Tagdempt idare bölgesi ve çevresinin merkezi. Varsenis kütlesinin güney eteğinde; 40 900 nüf. Mina vâdisi ile Yukarı Şelif (Nehr Vassel) vâdisi arasında, yüksek ovalara bitişik bir noktada kurulan Tagdempt'in stratejik konumu önemlidir; eski bir roma karakolunun (*Tingartia*) yerinde kurulan şehir, VII.-X. yy. arasında önemli bir haricî krallığının (*Tahert*) başkentiydi. 1863'te kurulan modern şehir, tahıl bölgesi Sersu'nun ticarî ve iktisadî merkezidir. Tuğla harmanları. —*Tagdempt idare çevresi*, 173 700 nüf. (L)

TAGDEMPT idare bölgesi, Cezayir'de idare bölgesi; 25 997 km². 320 900 nüf. Merkezi, *Tagdempt*. Dört idare çevresi (Tagdempt, Aflu, Frenda, Vialar) vardır. İdare bölgesinin nüfusu azdır: Cezayir'in en çorak bölgelerini içine alır ve halkı göçebe veya yarı göçebe hayvancılıkla geçinir. Kuzeybatıda kalkerli kütleler (Sayda dağları) ortaya çıkar. Güneye doğru, cebel Amur ile sınırlanan bozkır «alfa denizi» devam eder. (L)

TAGDİYE i. (ar. *ġıdā*'dan *taġdiye*). *Esk.* Yedirme besleme. || *Tagdiye etmek*, yemek yedirmek, beslemek.

— Teknol. *Esk.* Gereken malzemeyi makineye koyma. (M)

TAGES, etrüsk tanrısı. Efsaneye göre bir çiftçinin sürdüğü bir tarlada ansızın bir çocuk şeklinde ortaya çıktı. Etrüsklere kehanet ve iç uzuvlarla fala bakma bilimini öğreterek aynı gün kayboldu. Öğrettikleri Etrüsklerin kehanetler derlemesi olan *Tages Kitapları*'nda biraraya getirildi. (L)

Tagesanzeiger, İsviçre'de almanca yayımlanan günlük gazete; 1893'te Zürich'te kuruldu. İsviçre basınının tirajı en yüksek gazetesidir. (L)

TAGFİL i. (ar. *ġaflet*'ten *taġfīl*). *Esk.* Gafil avlama veya avlanma. (M)

TAGİ sıf. (ar. *ṭuġyān*'dan *ṭaġī*). *Esk.* Azgın. || Başkaldıran, isyan eden.

◆ **Tagiye** sıf. *Esk.* Tagi'nin dişili. (M)

TAGLE Y PORTOCARRERO (Jose Bernardo), **Torre Tagle** markisi, perulu siyaset adamı (Lima 1779-El Callao 1625). Subaydı. İspanya'da Peru milletvekili (1813) oldu, kolonların davasını destekledi. San Martin çıkarmasında ülkesine dönerek Trujillo'da bağımsızlığı ilân etti. Ülkenin ilk cumhurbaşkanı oldu; teşkilâtlandırdığı ordu Ayacucho'da yararlık gösterdi. Andlar ordusunun ayaklanmasında (1824) haksız yere, İspanyollarla işbirliği yapmakla suçlandırıldı, suçsuzluğunu ispat etti ama bir daha siyasî hayata dönmedi. (L)

TAGLİABUE (Carlo), italyan baritonu (Como 1898). Meslek hayatına 1922'de başladı, 1930'da La Scala'ya girdi ve dış ülkelerde turnelere çıktı (New York, 1937; Londra, 1938; Buenos Aires v.b.), 1934'te Respighi'nin *La Fiamma*'sını (Alev) yorumladı. 1963'te hâlâ şarkı söylemeğe devam ediyordu. Zamanının italyan opera sanatçılarının en ünlülerindendi. (L)

TAGLİACOZZO, İtalya'da şehir, Abruzzo bölgesinde (Aquila ili), Avezzano'nun batısında; 9 800 nüf. Sicilya kıralı Anjou'lu Carlo I, rakibi Conrad V'i (Corradin) 1268'de burada yendi. (L)

TAGLİAMENTO, İtalya'da ırmak, Venezia Gialia bölgesinden geçer, Adriya denizine dökülür; 170 km. Carnia Alpleri'nden doğan Tagliamento, önce doğuya doğru akar; Tolmezzo'dan sonra, Ön Alpler'i bir klüzle aşar; kalker döküntülerinin birikmesi sularının büyük ölçüde yeraltına sızmasına yol açar. Sızma, buzultaşları geçtikten sonra ovada daha da artar ve alüvyonlarla dolu bir vâdide ırmak çoğunlukla kurur. Codroipo'nun aşağı kesiminde, önemli kaynaklarla debisi artar ve denizkuklakları ortasındaki deltasına kadar birçok menderes çizer. (L)

TAGLİAMENTO idare bölgesi, İtalya krallığında idare bölgesi, 1806'da Treviso bölgesinin ve Friuli bölgesinin bir kısmının birleştirilmesiyle meydana geldi; idare merkezi Treviso idi. 1814'te ortadan kalktı. (L)

TAGLİAVİNİ (Ferruccio), italyan tenoru (Reggio nell'Emilia 1913). Meslek hayatına 1939'da atıldı; 1940'ta Scala'ya girdi ve kısa zamanda yabancı ülkelerde başarılar kazandı: 1946'da Güney Amerika ve New York Metropolitan, 1950'de Londra, Paris v.b. Operanın «altın çağı» tenorlarını aratmayan bir sesi vardır. (L)

TAGLİAVİNİ (Luigi Ferdinando), italyan orgçusu ve müzikoloğu (Bologna 1929). Bologna konservatuvarında ve Fribourg üniversitesinde ders verdi, bir yandan da virtüozluk mesleğine devam etti. J.S. Bach'ın kantatlarının librettoları üstüne bir doktora tezi hazırladı (1956). [L]

TAGLİB i. (ar. *ġalebe*'den *taġlīb*). Ed. *Esk.* Bir kelimeyi kullanış bakımından diğer bir kelimenin anlamını da içine alacak şekilde genelleştirme; *insan* kelimesinin *kadınlar*'ı da kapsaması gibi. (M)

TAGLİB, arap kabilesi. Necd yaylası, Hicaz ve Tihane bölgelerinde oturdular. İslâmiyetten sonra Arabistan'ın dışında çeşitli yerlere dağıldılar. Kabilenin adı ilk defa İran hükümdarı Şapur II'nin batıya yaptığı sefer sırasında önem kazandı. Besûs savaşında yenildiler ve Kinde devletinin hâkimiyetine girdiler. Suriye'de hıristiyanlarla temasa geçtikleri için bu dini kabul ettiler. İslâm dininin Arabistan'da yayılması sırasında bu kabile, yeni dine pek ilgi göstermedi. Harun-ür-Reşid devrinde katıldıkları bir isyan sebebiyle ağır kayıplara uğradılar. Abbasîler devrinde çıkarttıkları devamlı isyanlar, onların bir kısmını Bahreyn'de oturmağa zorladı, fakat çoğunluğu Suriye çöllerinde kaldı. Moğolların Yakındoğu'yu işgali sırasında Taglib kabileleri bunlara başarılı bir şekilde karşı koydu. XV. yy.dan sonra kabilenin adına rastlanmamaktadır. (M)

TAGLİF i. (ar. *ġılāf*'tan *taġlīf*). *Esk.* Kılıfa, kına koyma, kılıflandırma. || *Taglif-i süyûf* («kılıçları kınına sokma»), barış. (M)

TAGLİK i. (ar. *ġalḳ*'tan *taġlīḳ*). *Esk.* Kapama, kapatma, kilitleme. || *Tağlik-i ebvab*, kapıları kapama, kilitleme.

— Ed. *Esk.* Anlaşılmaz söz söyleme. (M)

TAGLİONİ (Filibbo), italyan dansçısı ve koreografı (Milano 1777-Como 1871). Paris operasında *Kahire Kervanı* balesini icra etti. 1803'te Stockholm Krallık tiyatrosuna girdi. Otuz yıl süreyle Avrupa'nın bütün sahneleri için baleler düzenledi: *İsviçreli Sütçü Kız* (1831), *Sylphide* (1832), *Sarayda Ayaklanma* (1834), *Tuna'lı Kız* (1836), *Çingene Kızı* (1838), *Gölge* (1840). İlk roman-

Foto. LAROUSSE

tik bale olan *Sylphide,* dansın gelişmesini büyük ölçüde etkiledi. Geçmiş yüzyılların balelerindeki klasik anlayışın yerini, romantizmin soyluluğu, manevî duyarlık ve mistik havası aldı. (L)

TAGLİONİ (Maria), italyan kadın dansçı (Stockholm 1804-Marsilya 1884), Filippo Taglioni'nin kızı. Sanat hayatına 1822'de Viyana'da babasının bestelediği bir bale-de başladı: *La Réception d'une Jeune Nymphe à la Cour de Terpsichore* (Genç bir Orman Perisinin Dans Tanrısının Sarayına Kabul Töreni). İtalya ve Almanya'ya sanat gezileri yaptı, her yerde başarı kazandı. 1832'de, babasının özellikle onun için bestelediği *Sylphide* balesinde oynadı; temsil büyük bir başarı sağladı; böylece romantizm koreografiye de girdi. 1837'de babasıyla Rusya'ya giderek beş yıl boyunca büyük başarılar elde etti. 1845'te Londra'da *Pas de Guatre*'da, ertesi yıl *Pas de Déesse*'de rol aldı. 1847'de sahneden çekildi. (L)

TAGLİONİ (Paolo), italyan dansçısı ve koreografı (Viyana 1808 - Berlin 1884). Maria Taglioni'nin kardeşi. Sanat hayatına 1825'te Stuttgart'ta *Zemire ve Azore*'de başladı. Viyana, Milano, Paris, Berlin ve Münih'te dans etti. Birçok bale düzenledi: *Coralia veya Kararsız Şövalye* (1847); *Thea veya Çiçekli Peri* (1847); *Fiorita veya Hava Perileri Kraliçesi* (1848); *Elektra veya Kayıp Yediler* (1849); *Baş Balerin veya Pusu* (1849); *Kış Zevkleri veya Patinajcılar* (1849); *Değişimler* (1850); *Flik ve Flok* (1862). [L]

TAGLİT i. (ar. *ġalaṭ*'tan *taġlîṭ*). *Esk.* Yanıltma: *Bize en mugfîlane taslitin / Yahut en gafilâne taglitin* (Tevfik Fikret). || Yanlışını çıkarma. || *Taglit etmek,* yanıltmak: *Siyasî bir maksat takib edenler bu hareketi hilâfete karşı isyan edilmiş göstererek efkârı taglit edeceklerdir* (Atatürk).

— Huk. *Esk.* Bir kimseyi yanlışlıkla yargılama ve ona hüküm giydirme. || Bir kimseyi yanlışlık yapmakla suçlama. (M)

TAGLİYE i. (ar. *ġaleyān*'dan *taġliye*). *Esk.* Kaynatma. || Pahalılandırma. (M)

TAGLİZ i. (ar. *ġılẓet*'ten *taġlîẓ*). *Esk.* Bir şeyi kabalaştırma. || Kaba söyleme.

— Kim. *Esk.* Bir maddenin kıvamını arttırma, yoğunlaştırma (M)

TAGNİYE i. (ar. *ġınā,* zenginlik'ten *taġniye*). *Esk.* Birinin zengin olmasını sağlama, zenginleştirme. (M)

TAGOR (Rabindranath THAKUR, — denir), bengal dilinde yazan hintli yazar (Kalküta 1861 - Santiniketan, Bolpur yakınları, Bengal 1941). Soylu bir ailenin on dördüncü çocuğuydu, batı düşüncelerine açık ve şiire ilgi duyan bir ortamda yetişti; sonra hukuk okumak üzere İngiltere'ye gönderildi (1878-1880), burada batı edebiyatı ve müziğiyle ilgilendi ve 1881'de *Yurop-Pravasir Patra*'yı (Bir Avrupa Yolcusunun Mektupları) yayımladı. Bu eseri iki müzikli dram (*Valmiki'nin Dehası; Trajik Av,* 1882) izledi. Hemen aynı döneme rastlayan *Akşam Türküleri* ile *Sabah Türküleri* (1882-1883) adlı lirik şiirlerinde, ilk olarak şair kişiliğinin yanı sıra panteist bir din anlayışı ve tabiat sevgisi göze çarpar. Tagor, felsefî nitelik taşıyan bütün gençlik eserlerinde eski hint bilgeliğini, batı kültürüne duyduğu hayranlıkla bağdaştırır. 1883'te, kendi kastından on yaşında bir kızla evlendi, 1901'e kadar Bengal'de dolaştı, aynı yıl Santiniketan'da Vişva Bharati okulunu açtı (bu okul ferdin uyumlu bir şekilde eğitilmesini öngörüyordu); Vişva Bharati sonradan bir hint üniversitesi haline geldi. Tagor'un bu verimli dönemine ait eserleri arasında, hareketten yoksun olmakla birlikte, şaheserlerinden biri sayılan *Çitra* (1896) [bu dramda ideal kadın güzelliğini yüceltir], *Raca* (ing. *The King in the Dark Chamber* [Karanlık Odadaki Kral]) ve *Dakghar* (Postahane) adlı dramları sayılabilir. 1902'de karısının, 1903'te bir kızının, 1904'te en iyi çömezi Satir Çandra Roy'un, 1905'te babasının ve 1907'de oğlunun art arda ölümleri onu sarsmakla birlikte verimini azaltmadı. *Svadeşi Samac* (Millî Hareket) [1904] adlı siyasî denemesinde Hindistan'ın bağımsızlığını savundu. 1905'te Hindistan'ın İngilizler tarafından parçalanmasına karşı çıktı ve siyasî eylemlerinden ötürü üniversiteden kovulan öğrencilerin yeniden okuyabilmeleri için çaba gösterdi. 1915'te «sir» unvanını aldıysa da, İngilizlerin Pencap'taki ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırmaları üzerine, 1919'da bu unvanı terk etti. Son yıllarında resimle de uğraştı. *Gitancali* (1910), *Büyüyen Ay* (The Crescent Moon) ve *Bahçıvan* (The Gardener) [1913], *Meyva Zamanı* (Fruit Gathering) [1916] adlı lirik şiir kitapları; *Gora* (1910) ile *Yurt ve Dünya* (Ghare Bhaire) [1919] adlı romanları; *Muktadhara* (Makine) [1922] adlı dramı; *Sadhana* (Mükemmelleşme Yolu) [1913] (feslefî nitelikte konferanslar derlemesi) ve otobiyografisi *Civansmrti* (Hatıralarm) en ünlü eserleri arasındadır. Tagor 1913'te Nobel Edebiyat ödülünü aldı. (LM)

TAGOS i. (yun. k.; *taksein,* düzenlemek'-ten). Esk. çağ. Tesalya (Thessalia) konfederasyonu'nda strategos'a oldukça benzeyen en yüksek görevli memur. (Tagos ancak savaş zamanında gerçek iktidara sahipti ve derebeylik ülkesindeki mevkii [M. Ö. VI. yy.a kadar] prens aileleri arasında sonu gelmez mücadelelere yol açtı.) || Roma hâkimiyeti sırasında, Tesalya'nın birçok sitesinde başlıca magistratusların unvanı. (L)

TAG-PA veya **THAG-PA** i. Tibet'te bodhisattva ve başka buddha tanrılarının çoğu tarafından silâh olarak kullanılan kement veya ilmikli ip. (Bu kementi inanç'a göre dinî kanunları öğretmek istedikleri kimseleri yakalamakta veya zarar vermemeleri için şeytanları bağlamakta kullandıklarına inanılır.) [L]

TAGRİB veya **TAĞRİB** i. (ar. *ġurbet* ve *ġarābet*'ten *taġrîb*). *Esk.* Gurbete gönderme. || Sürgün etme. || Kovma. || Garip bir şekle sokma.

— Huk. *Esk.* Bir kimseyi oturduğu ülke dışında bir yere belirli sebeplerle göndermek, orada oturmağa zorlamak, sürmek. (Tagrip, cezalandırmak amacıyle veya sağlık, güvenlik gibi sebeplerle uygulanır.) [M]

TAGRİD i. (ar. *ġard*'dan *taġrîd*). *Esk.* [Kuş için] Güzel bir sesle ötme. (M)

TAGRİK i. (ar. *ġarḳ*'tan *taġrîḳ*). *Esk.* Suda boğma, daldırma. || *Mec.* Birini aşırı derecede sevindirme. (M)

TAGRİM i. (ar. *ġarm*'dan *taġrîm*). *Esk.* Ödenmesi gereken bir borcu ödetme. (M)

TAGRİR i. (ar. *ġarr,* aldatma'dan *taġrîr*). *Esk.* Müşteriyi aldatma.

— Huk. *Esk.* Aldatma, hile yapma. (İslâmda doğruluk, dürüstlük şart olduğundan tagrir, İslâm hukukunda iki tarafa borç yükleyen akitlerde fesih sebeb sayılırdı. Öteki akit türlerinde herkesin kendi yararını öngörmesi kuralı yüzünden tagrir, fesih sebebi sayılmaz. Hile yaparak aldatana *garr,* aldanana da *magrır* denir.)

◆ **Tagrirat** çoğl. i. *Esk.* Müşteriyi aldatmalar. (M)

TAGRİS i. (ar. *ġars*'tan *taġrîs*). *Esk.* Ağaç dikme. (M)

TAGŞİŞ veya **TAĞŞİŞ** i. (ar. *ġışş,* karışıklık'tan *taġşîş*). *Esk.* Karıştırma, bir maddeye başka bir madde katıştırma. || Bir hikâyenin aslını bozma. || İmrenme. (M)

TAGŞİYE i. (ar. *ġ'şā*'dan *taġşiye*). *Esk.* Örtme, bürüme. (M)

TAGTİYE i. (ar. *ġıṭā,* örtü, perde'den *taġṭiye*). *Esk.* Örtme, örtülmesine sebep olma. (M)

TAGUT i. (ar. *ṭāġūt*). *Esk.* İslâmiyet'ten önce Kureyş kabilesinin taptığı putlardan birinin adı. || Şeytan. || Büyücü. (M)

TAGYİR veya **TAĞYİR** i. (ar. *ġayr*'dan *taġyîr*). Değiştirme, başkalaştırma: *Alimler ve ediblere gelince, bunlar, halkın temsil mahiyetinde olarak yaptığı bu tağyirleri tahrif mahiyetinde telâkki etmişler* (Ziya Paşa). || Bozma. || *Tagyir etmek,* değiştirmek, bozmak: *Resulullah her ne yapardı ise ben, asla tağyir etmem* (Cevdet Paşa). || *Tagyir-i ifade,* ifade değiştirme. || *Tagyir-i mevzi,* yer değiştirme. || *Tagyir-i şekl,* biçim değiştirme.

— Huk. *Hukukî tagyir,* bir kimsenin kendine ait olmayan bir menkul eşyanın bazı işlemler sonunda niteliğini değiştirmesi. Bk. ANSIKL.

— ANSIKL. Huk. *Hukukî tagyir,* menkul bir eşyanın mülkiyetinin, aslen iktisabı yollarından biridir. Hukukî tagyirden söz edebilmek için: a. işlem sonunda ortaya yeni bir şey çıkmalıdır; b. harcanan emek eşyanın değerinden daha yüksek olmalıdır. İşleyen kimse iyi niyetliyse ve ortaya çıkarılan şey yani malikin malvarlığında bir artma varsa; böylece eski malın malikinin malvarlığında bir azalma meydana geliyorsa, yeni malik, eski malike sebepsiz zenginleşme kurallarına göre bir tazminat öder.

◆ **Tagyirat** çoğl. i. *Esk.* Değiştirmeler, bozmalar. (M)

TAGYİZ i. (ar. *ġayẓ*'dan *taġyîẓ*). *Esk.* Öfkelendirme, kızdırma, hiddetlendirme. (M)

TAGZİYE veya **TAGDİYE** i. (ar. *ġıẓā, ġıdā*'dan *taġẓiye, taġdiye*). *Esk.* Besleme, gıda verme. (M)

TAĞMAÇ (Memduh), türk generali (Erzurum 1904). Harp okulunu topçu subayı olarak bitirdi (1928). Kara Harp akademisinden mezun oldu (1938). Harp akademilerinde öğretmenlik yaptı; 1956'da tuğgeneralliğe yükseldi. Generalliğin ilk kademesinde Jandarma Subay okulu ve Jandarma Tugay kumandanlığı yaptı; 1959'da tümgeneral, 1962'de korgeneral oldu. 1. Ordu kumandanlığı yaptı; Kara Kuvvetleri kumandanı (1968), genelkurmay başkanı (1969) oldu. Üç kuvvet kumandanıyle birlikte 12 Mart muhtırasını imzaladı (1971). 1972'de emekliye ayrıldı. (M)

Filippo TAGLİONİ

TAĞRİB i. Bk. TAGRİB.

TAĞŞİŞ i. Bk. TAGŞİŞ.

TAĞYİR i. Bk. TAGYİR.

Ta - Ha veya **Suretül Kelim,** *Kur'an*'ın XX. suresi, 135 ayettir. Mekke'de indirildi. Sure Hz. Muhammed'e hitap ile başlar ve kaygılaştığı güçlüklerden ötürü ümitsizliğe kapılmaması bildirilir. Musa peygamber ve ümmetiyle firavun arasında geçen olaylar örnek olarak anlatılır. Hz. Muhammed'e kesinlikle kendisine verilen görevi başaracağı müjdelenir. (M)

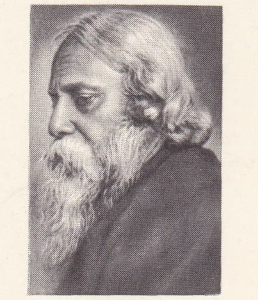

TAGOR
Guimet müzesi,
Paris

TAHACCÜM i. (ar. *ḥacm*'den *taḥaccüm*). *Esk.* Büyüme, irileşme. (M)

TAHACCÜR i. (ar. *ḥacer*'den *taḥaccür*). *Esk.* Taş kesilme, taş halini alma: *Bilmem, Pompei'deki tahaccür grupları hatırınızda mıdır?* (F.R. Atay). || Katılaşma. || *Tahaccür etmek,* taşlaşmak, katılaşmak: *İnsan vatanını sever çünkü etrafına baktıkça her köşesinde geçip gitmiş ömrünün bir hazin hatırasını tahaccür etmiş gibi görür* (Namık Kemal).

— Tıp. *Esk.* Kabuk bağlama.

◆ **Tahaccürat** çoğl. i. *Esk.* Taşlaşmalar. (M)

TAHADDUR veya **TAHAZZUR** i. (ar. *ḥiẕr, ḥıdr*'dan *taḥaẕẕur, taḥaddur*). *Esk.* Yeşerme. (M)

TAHADDÜB i. (ar. *ḥadb,* kamburluk'tan *taḥaddüb*). *Esk.* Kamburluk, kamburlaşma. || Dışbükeylik. (M)

TAHADDÜR i. (ar. *ḫadr*'den *taḫaddür*). *Esk.* [Kadın için] Örtünme. (M)

TAHADDÜS i. (ar. *ḥudūs*'tan *taḥaddüs*). *Esk.* Sonradan ortaya çıkma, yok iken meydana gelme: *Tahaddüsleri zamanında bîmana zannolunan bu küçük şeyler...* (Recaizade Ekrem). [M]

TAHADDÜS i. (ar. *ḥads*'tan *taḥaddüs*). Psikol. *Esk.* Sezgi.

◆ **Tahaddüsî** sıf. *Esk.* Sezgili.

◆ **Tahaddüsiye** i. *Esk.* Sezgicilik. (M)

TAHAFFUZ i. (ar. *ḥıfẓ*'dan *taḥaffuẓ*). *Esk.* Korunma, sakınma: *Bu, evin içinde hasıl olabilecek şüpheler için, en nafiz bir tahaffuz çaresiydi* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Tahaffuzî** sıf. *Esk.* Korunma ile ilgili.

◆ **Tahaffuzkâr** bIş. sıf. *Esk.* Kendini koruyan, savunan, ihtiyatlı.

◆ **Tahaffuzkârane** zf. *Esk.* İhtiyatlıca. (M)

TAHAFFUZHANE blş. i. (ar. *tahaffuz* ve fars. *hâne*'den *tahaffuz-hâne*). Denizc. *Esk.* Sefer sırasında yolcu ve gemi adamları arasında bulaşıcı hastalık görülen gemilerin, karantina sürelerini geçirmeleri, gerekli sağlık tedbirlerinin alınması ve hastaların tedavi edilmeleri için büyük limanlarda yakın kıyılarda kurulmuş sağlık tesisi. (M)

TAHAFFÜF i. (ar. *hiffet*'ten *tahaffüf*). *Esk.* Hafif olma, hafifleme, hafifleşme. || Çizme v.b.yi giyme. || *Tahaffüf-i bar* (veya *tahaffüf-i hamule*), yükün hafiflemesi. || *Tahaffüf-i ızdırab*, ıstırabın azalması. (M)

TAHA HUSEYN, mısırlı yazar (Magwaga 1889). Çocuk yaşta kör oldu; buna rağmen öğrenimini tamamladı. El-Ezher ve Mısır üniversitesinde okuduktan sonra 1915'te Fransa'ya gitti, Montpellier ile Sorbonne üniversitelerine devam etti; Sorbonne'da İbni Haldun'un toplum felsefesi üstüne bir tez hazırladı. Mısır'a dönünce Kahire üniversitesi öğretim üyeliğine getirildi, 1925'te aynı üniversitenin arap edebiyatı kürsüsünün başına geçti. Eski arap şiiri üstüne kabul edilen fikirleri eleştirmesi üzerine 1932-1934 arasında kürsüdeki görevinden alındı, ama 1935'te edebiyat fakültesi dekanı, 1950 - 1952 arasında millî eğitim bakanı ve Arap Birliği kültür işleri başkanı (1955) oldu. Eserleri arasında en ünlüsü, otobiyografisi *El-Eyyam*'dır (Günler) [1929 ve 1940]. (L)

Tahir ile Zühre
(maddesi 837. sayfada)

TAHAKKUK i. (ar. *hakk*'tan *tahakkuk*). Gerçekleşme: *Tamamıyle ümitsizlikten ümit tahakkukuna o kadar seri geçilmiş idi ki, his bile edilmemişti* (H.Z. Uşaklıgil). *Bunun da tahakkuku ancak sizin yardımınızla olacak* (B. Felek). || *Tahakkuk etmek*, gerçekleşmek, gerçekliği anlaşılmak: *Halk arasında onu Hafız'ın vurduğu da söylenildi ise de resmen tahakkuk etmedi* (M.Ş. Esendal). *Biraz evvel katiyen çalmadığı tahakkuk eden çakmağı arkadaşının suratına fırlattı* (Ömer Seyfeddin).

— Huk. *Tahakkuk memurları*, mükelleflerin beyanıyle veya bizzat türlü vergiler için matrah ve vergiyi tespit eden maliye memuru. (M)

TAHİTİ

TAHAKKÜM i. (ar. *hükm*'den *tahakküm*). Baskı ile hükmetme veya hüküm sürme. *Enver diktatoryasının ve merkez-i umumî tahakkümünün aleyhinde olmakla beraber, bir İttihatçıydı* (F.R. Atay). *Düşsün sanameyyal-i tahakküm-eğilen ser / Kopsun seni- bir hak diye- alkışlayan eller!* (Tevfik Fikret). || *Tahakküm etmek*, baskıyle, zorbalıkla hüküm sürmek: *Irkî, kavmî, coğrafî, siyasî, iradî kuvvetlere tefevvuk ve tahakküm edebilecek başka ne gibi bir rabıtamız var?* (Ziya Gökalp). *Hükmün ki tahakküm edemez seyrine bir şey / Bir anda bu payansız olan cevvi eder tay* (M. Â. Ersoy). [M]

TAHİTİ haritası

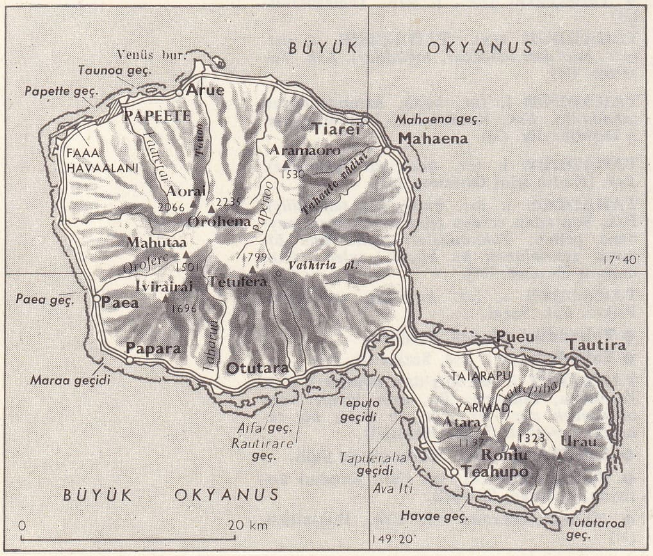

TAHALLİ i. (ar. *halâ*, boşluk'tan *tahalli*). *Esk.* Boşalma, boş kalma. || Yalnız olma. || Kendini verme. (M)

TAHALLİ veya **TEHALLİ** i. (ar. *haly*'den *tahalli*). *Esk.* Süs eşyası takınma, süslenme, donanma.

— Tasav. *Kur'an*'da geçen ve Tanrı'yı niteleyen güzel adları alma. (Tahalli, Tanrı'da bulunan bütün yücekliklere katıldığına inanmadır.) [M]

TAHALLÜK i. (ar. *hulk*'tan *tahalluk*). *Esk.* Belli bir huy edinme. (M)

TAHALLÜS i. (ar. *halâş*'tan *tahallus*). *Esk.* Kurtulma. || Mahlas kullanma. (M)

TAHALLÜT i. (ar. *halt*'tan *tahallut*). *Esk.* Karışma, karışık olma. (M)

TAHALLÜF i. (ar. *hilâf*'tan *tahallüf*). *Esk.* Geri kalma, arkada bırakılma. || Uygun gelmeme. || Değişme. || *Tahallüf etmek*, geri kalmak, gecikmek: *Ahkâm-ı kader tahallüf etmez / Bu hali bilen tekellüf etmez* (Ziya Paşa). [M]

TAHALLÜL i. (ar. *hall*'den *tahallül*). *Esk.* Parçalara, bölümlere ayrılma. || *Tahallül etmek (eylemek)*, ayrılmak: *Tahallül eyledi gûya o nûr-ı yekpâre / Nigâh-ı bârikabîn oldu bir de hârika-bîn* (M.Â. Ersoy).

— Kim. *Esk.* Ayrışma.

◆ **Tahallülât** çoğl. i. *Esk.* Bölünmeler. (M)

TAHALLÜL i. (ar. *hall*'den *tahallül*). *Esk.* Bozulma. || Araya girme. || Ekşime, sirkeleşme. (M)

TAHAMMUZ i. (ar. *hamż*, ekşime'den *tahammuż*). *Esk.* Ekşime.

— Kim. *Esk.* Oksitlenme. (M)

TAHAMMÜL i. (ar. *haml*'den *tahammül*). [İnsan için] Kötü veya zor şeylere dayanabilme gücü: *Son derece güzel bir gece. Fakat benim yorucu eğlencelere tahammülüm yok* (R. N. Güntekin). — *Demek ki münakaşaya tahammülün yok bu akşam; yorgunsun ...* (S.F. Abasıyanık). || [Eşya için] Zorlayıcı bir dış etkene bozulmadan dayanma özelliği. || Sabır: *Bunlardan başka benim kendi basit ölçülerime göre olsa da, işlerin gidişi hakkındaki sözlerimi sonuna kadar ve tahammülle dinledi* (Ş.S. Aydemir). *Edânın yine tahammülü tükenerek: —Allah seni tevekkeli böyle arkanda çekmece ile yaratmamış* (H.R. Gürpınar). *Gözleri yaş içindeydi. «Artık tahammülüm kalmadı» diyordu* (A.H. Tanpınar). || *Tahammül etmek*, kötü veya güç şeylere dayanmak, katlanmak: *Kafasının içinde Hasan Tahsin beyin bir sözü dönüyordu: Bütün hareketlere tahammül edeceğiz* (S. Kocagöz). *Ümidedeyim, tahammül edeyim, güzel. Ben, buna razıyım, fakat niçin, neyi beklemek için?* (R. N. Güntekin). Sabretmek: *«Tahammül et!» dediler... Hangi bir zamana kadar?* (M. Â. Ersoy).

— *Esk.* Bir yükü sırtına alma, yüklenme. || *Tahammül-fersa*, dayanılmaz. || *Tahammül-geza*, dayanma gücünü tüketen. || *Tahammül-güdaz*, dayanma gücünü yok eden. || *Tahammül-sûz*, dayanma gücü bırakmayan.

◆ **Tahammülât** çoğl. i. *Esk.* Dayanmalar, katlanmalar. || Yüklenmeler.

◆ **Tahammüllü** sıf. Dayanıklı.

◆ **Tahammülsüz** sıf. Dayanıksız. (M)

TAHAMMÜR i. (ar. *hamr*'dan *tahammür*). *Esk.* Mayalanma. || Şarapla sarhoş olma. || Yalnız gözlerin görünebileceği şekilde peçe örtünme. || *Tahammür etmek (eylemek)*, mayalanmak. Örtünmek, gizlenmek, bürünmek: *Onun hüviyetiyle tahammür eylemiş idi* (H.Z. Uşaklıgil).

— İçki sanay. *Tahammür etmiş içkiler*, şekerli meyve sularının mayalanmasıyle elde edilen şarap, bira, elma şarabı, hidromel, kefir gibi içkilere verilen genel ad. (ML)

TAHANNÜN i. (ar. *hanîn*'den *tahannün*). *Esk.* [Anne için] Acıklı seslerle yavrusunu arama: *Ayrıldı kuzu olup mükedder İzhar-ı tahannün etti mâder* (Muallim Naci). [M]

TAHAR i. Tekst. Çözgü tellerini birer birer ve desene göre, gerekli ayaklardaki gücü telleri boncuklarından geçirme işlemi. (Bu iş, el ile yapılabildiği gibi, daha çabuk olarak özel bir kancayla da yapılabilir.) || *Tahar kancası*, ağaç bir sapı bulunan ve ucu çengelli madenî bir çubuktan meydana gelen, tahar işlemlerinde, çözgü ipliğini gücü teli deliklerinden geçirmeğe yarayan bir tür el âleti. (L)

TAHARET i. (ar. *tahâret*). Temiz olma, temizlik: *Eğer taharet-i vicdana dikkat etseydin / Bu hale gelmeye kalmazdı orta yerde sebep* (M.Â. Ersoy). || Abdest yaptıktan sonra temizlenme: *Taharet almak.* || *Taharet bezi*, taharet aldıktan sonra kurulanmak için kullanılan küçük bez. || *Taharet kâğıdı*, tuvalet kâğıdı.

— Dilbil. Bu kelime halk dilinde «tahrat», «tahret» şeklinde de kullanılır.

— Din. Bazı ibadetleri yapabilmek için gereken maddî ve manevî temizlik.

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre *taharet* iki türlü olur: 1. hadesten (abdest tazelemeyi gerektiren durum) temizlenmek; 2. dince pis sayılan şeylerden temizlenmek. Hades hükmî bir pisliktir. Abdest bozmak, cünup olmak, kadınlar için lohusalık, âdet hali hadesten tahareti gerektirir. Hadesten taharet, abdest almakla, gusul etmekle, su bulunmadığı hallerde de teyemmümle yapılır. Hadesten tahareti gerektiren bir halde bulunan kimseler namaz kılamazlar; Kur'an okuyamazlar; Kâbe'yi tavaf edemezler. Bedende veya elbisede dince pis sayılan şeylerin (kan, irin, insan ve eti yenmeyen hayvanların pislikleri, şarap v.d. bulunması da tahareti gerektirir. Bunların bulaştıkları yer «temiz» su ile yıkanarak temizlenir. (M)

TAHARETLENMEK dönşl. f. (*taharet*'den *taharet-le-n-mek*). Abdest yaptıktan sonra şeriat gereğince yıkanmak. (M)

TAHARKA, XXV. Sülâleden (kuşi) Mısır firavunu (M.Ö. 689-663). Fatih Piankhy'nin oğludur. Öldürülmesinde rol oynadığı sanılan erkek kardeşi Sabataka'nın yerine tahta çıktı. Enerjik yüz çizgileri birçok anıtta temsil edilmiştir. Filistin hükümdarlarını desteklemesi Asurlularla çatışmasına ve Mısır'ın birçok defa işgaline yol açtı. Kuşi imparatorluğunun çökmesinden önce öldü. (L)

TAHARLAMAK geçl. f. (*tahar*'dan *taharla-mak*). Tekst. Çözgü ipliğini gücü teline geçirmek. (L)

TAHARRİ i. (ar. *hary*'dan *taharri*). *Esk.* Arama, bir işin veya bir şeyin esasını araştırma: *Birçok ilim adamları eski Türklere, Hunlara ve Moğollara dair tarihî ve atikiyatî taharriler yapmağa başladılar* (Ziya Gökalp). || Bir şeyi bulmağa çalışma: *Atarak ben de geniş bir kebe mangal yanına / Başladım uyku taharrisine, lâkin ne gezer?* (M.Â. Ersoy). *Nihayet üç kumandan silâh taharrisine karar verdi, iki üç köyden nasihatle, tazyikle yüz elli kadar silâh bulduk* (Ömer Seyfeddin). || Sivil polis. (*Taharri memuru* da denir.) || *Taharri etmek*, araştırmak, aramak: *Tarih, (müret-tep, umumî, irticaî) olan Şark İsyanı, esbabını tetkik ve taharri ettiği zaman, onun mühim ve bariz sebepleri meyanında ...* (Atatürk). || *Taharri-i hakikat*, gerçeği arama.

◆ **Taharriyat** çoğl. i. *Esk.* Aramalar, araştırmalar. (M)

TAHARRÜK i. (ar. *hareket*'ten *taharrük*). *Esk.* Hareket etme, oynama, kımıldanma, kıpırdanma.

— Gram. *Esk.* [Harf için] Hareke ile okunma, harekelenme.

— Tıp. *Esk. Taharrüki âsab*, sinirleri oynatan, kıpırtı veren hastalık.

◆ **Taharrükiyet** i. *Esk.* Hareketlilik. (M)

TAHARRÜŞ i. (ar. *harş*'tan *taharrüş*). *Esk.* Tahriş olma, hırpalanma, tırmalanarak örselenme.

— Biyol. *Esk.* Vücutta bir yerin, dış etkenlerden dolayı kan toplayıp şişmesi, irkilme.

◆ **Taharrüşat** çoğl. i. *Esk.* Hırpalanmalar, tahriş olmalar. (M)

TAHARRÜZ i. (ar. *hırz*'dan *taharrüz*). *Esk.* Sakınma, çekinme, korkma: *Evzanda taharrüz-i zihafat / Teksir-i tebabu-i izafat* (Ziya Paşa). [M]

Foto. MEYDAN

TAHASSUL i. (ar. *ḥuṣūl*'den *taḥaṣṣul*). *Esk.* Sonuç olarak ortaya çıkma: *Zuhur eden lisan-ı azb-ül-beyan-ı Osmanî, onun asrında tahassula başlamış olduğuna bu manzumesi delil-i kâfidir* (Cevdet Paşa). || *Tahassul etmek* (veya *tahassul eylemek*), ortaya çıkmak: *Pek büyük tecrübelerle tahassul eden bu prensibi aynen Trabzon muhitine de tatbik ettim* (Atatürk). [M]

TAHASSUN i. (ar. *ḥıṣn*'dan *taḥaṣṣun*). *Esk.* Korunmak için bir yere çekilme, sığınma. || *Tahassun etmek*, sığınmak, korunmak için bir yere çekilmek: *Küçük bir devirden sonra Mahdes'de develerimizi sulayıp tahassun ettiğimiz yere dönmüştük* (F. R. Atay). *Rumlar şehri Dimaşk kapılarını kapayıp tahassun etmekle asakir-i islâmiye, Dimaşk'ı her taraftan muhasara etti* (Cevdet Paşa). [M]

TAHASSUS i. (ar. *ḥuṣūṣ*'tan *taḥaṣṣuṣ*). *Esk.* Bir şeye veya kimseye mahsus olma. (M)

TAHASSÜR i. (ar. *ḥasret*'ten *taḥassür*). *Esk.* Hasret çekme, kavuşmak istenilen bir şey veya kimse için üzülme: *Ben doğrusu sekiz on gün evvel bıraktığım İstanbul'a karşı fazla bir tahassürle yanıyor değilim* (R. N. Güntekin). *Torununa ait eşyayı, çamaşırları çıkarıyor, tarif olunmaz bir tahassür ve şefkatle* [...] *uzun uzun koklayarak ağlıyor, ağlıyor* (H.R. Gürpınar). || *Tahassür etmek*, özlemek, hasretini çekmek: *Zira bu en güzel hayat çağında, yirmi yaşlarında bulunduğu zamanı sevmesi ve ona tahassür etmesi demektir* (A. Ş. Hisar). *O zaman geçen ömrün ve ahirete giden kavmin için teessüf ve tahassür edeceksin* (Cevdet Paşa).

◆ **Tahassürat** çoğl. i. *Esk.* Özlemler, hasretler. (M)

TAHASSÜR i. (ar. *ḥaṣr*, *ḥaṣar*'dan *taḥaṣşür*). Tıp. *Esk.* Kanın pıhtılaşması. (M)

TAHASSÜS i. (ar. *ḥiss*'ten *taḥassüs*, iyi bir haber duyup inanma). *Esk.* Duygulanma: *Fakat buna da sanatkârlığın yaratıcılığı tahassüsü karışıyor* (H.E. Adıvar). *Hep aynı tahassüsle meyillenmiş ağaçlar / Dalgın duyuyor rüzgârın âhengini dal dal* (Yahya Kemal).

◆ **Tahassüsat** çoğl. i. *Esk.* Duygulanmalar: *Bittabi, genç kadın kendi şahsî tahassüsatını söylemekteydi* (Vâ-Nû). *Sonunda gördü ki ümmette müşterek vicdan / Tahassüsatını almakta aynı membadan* (M. Â. Ersoy). [M]

TAHAŞŞÜN i. (ar. *ḫuşūnet*'ten *taḫaşşün*). *Esk.* Sert davranma, sertleşme. || Katılaşma. (M)

TAHAŞŞÜR i. (ar. *ḥaşr*'den *taḥaşşür*). *Esk.* Mezardan çıkma, dirilme. (M)

TAHAŞŞÜT veya **TAHAŞŞÜD** i. (ar. *ḥaşed*'den *taḥaşşüd*). *Esk.* Yığılma, birikme. || *Tahaşşüt etmek (eylemek)*, birikmek, yığılmak: *İsmet Paşa kumandasında bulunan Garp Cephesi kıtaatı arz ettiğim gibi, Eskişehir şimali garbîsinde tahaşşüd etmiş idi* (Atatürk). *Tahaşşüd eyledi teşyi için gönülleri* (Tevfik Fikret).

◆ **Tahaşşüdat** çoğl. i. *Esk.* Birikmeler, toplanmalar, yığılmalar. (M)

TAHAT, Hoggart'ın en yüksek noktası, Tamanrasset'in kuzeyinde; 2 918 m. (L)

TAHATTİ i. (ar. *ḫaṭve*'den *taḫaṭṭī*). *Esk.* Yürüme, bir şeyi aşıp geçme. || Saldırma, hücum etme. || *Tahatti etmek (eylemek)*, saldırmak: *Rûmlar dahi bundan istifade ederek diyar-ı Şam'a tahatti ve tecavüz eder oldular* (Cevdet Paşa).

◆ **Tahattiat** çoğl. i. *Esk.* Hücumlar, saldırışlar. || *Tahattiat-ı a'da*, düşman saldırışları. (M)

TAHATTUR i. (ar. *ḫaṭr* ve *ḫuṭūr*'dan *taḫaṭṭur*). *Esk.* Hatırlama: *Ali Rıza Paşa kabinesinin, meclis huzurunda okuduğu beyannameye muhteviyatını bilmem tahattur buyurur musunuz?* (Atatürk). *Bize bir zevk-i tahattur kaldı / Bu sönen, gölgelenen dünyada* (Ahmed Hâşim). || *Tahattur etmek*, hatırlamak: *Behlûl söylerken o dinlemeyerek Bihter'le geçen şeyleri birer birer tahattur ediyordu* (H.Z. Uşaklıgil). *Ne mutlu sizlere, dünyada çok ölüm gördüm / Tahattur etmiyorum böyle kahraman ölüm* (M.Â. Ersoy). [M]

TAHATTÜM i. (ar. *ḫatem*'den *taḫattüm*). *Esk.* Parmağına yüzük takma.

— Tasav. Gönül ehli kimselerin kalbine Tanrı'nın koyduğu işaret. (M)

TAHÂVÎ (Ebu Cafer Ahmed bin Muhammed), mısırlı hanefî fıkıh bilgini (? 853-? 933). Dedesi ve babası abbasî halifesi Memun devrinde çıkan bir isyanın elebaşıları olduklarından halifenin emriyle öldürüldüler. Tahâvî ilköğrenimini Suriye'de İmam Şafiî'nin öğrencilerinden olan dayısı Ebu İbrahim İsmail Muzenî'nin yanında yaptı. Mısır'a döndükten sonra başkadı Muhammed bin Abda'nın yanına girdi. Tolunoğlu Ebul - Ceyş tarafından korundu. Bir iftira yüzünden tutuklandı. Hayatının son yıllarını fıkıh eserleri yazarak geçirdi. Hadisle hukuk bakımından uğraştı, fakat çok başarılı olamadı. Eserleri: *Meani-ü'l-Âsar* (Eserlerin Anlamları); *İhtilâf-ü'l-Fukaha* (Fıkıhçıların Anlaşmazlıkları); *El-Muhtasar fil-Fıkh* (Fıkıh Hakkında El kitabı); *Kitab-üş-Şurut ül-Kebir* (Büyük Şartlar Kitabı); *Beyan-ı Müşkil-ül-Asar* (Eserlerin Zorluklarının Bildirilmesi); *Risale fi Usul-üd-Din* (Din Usulü Hakkında Risale). [M]

TAHAVVÜF i. (ar. *ḫavf*'ten *taḫavvüf*). *Esk.* Korkuya düşme, ürkme. (M)

TAHAVVÜL i. (ar. *ḥāl*'den *taḥavvül*). *Esk.* Bir halden başka bir hale geçme, dönüşme: *Bu kelimeler de sonraları birtakım tahavvüllere uğradı* (Ziya Gökalp). *İstibdattan meşrutiyete, meşrutiyetten cumhuriyete geçen bu milletin şu kısa tarih devresinde uğradığı tahavvülleri, musibetleri ve saadetleri zihnimden geçiriyordum* (B. Felek). || *Tahavvül etmek*, değişmek: *O ümid-i âti, bir yâd-ı maziye mi tahavvül etsin?* (Abdülhak Hâmid). *Vakit geçtikçe, gönlümde olan keder de öyle tabiatını değiştirmiş, bütün bütün kine, intikama tahavvül etmişti* (Namık Kemal).

◆ **Tahavvülât** çoğl. i. *Esk.* Değişmeler, dönüşmeler: *Göstermek için nikat-ı nazmı / Ezman-ı tahavvülât-ı nazmı* (Ziya Paşa). || *Tahavvülât-ı külliye*, büyük değişiklikler. (M)

TAHAYYÜL i. (ar. *ḫayāl*'den *taḫayyül*). Bir şeyi hayalinde canlandırma, hayaline getirme; hayal kurma: *Filhakika babasının Şam'daki hayatını tahayyüle başlayınca içine biraz sükûnet geldi* (H.E. Adıvar). *Sıcak tahayyüllerle dolu yaz geceleri* (O.V. Kanık). || *Tahayyül etmek*, hayal etmek, hayal kurmak, bir şeyi hayalinde canlandırmak: *Başka ufuklar, başka hayatlar tahayyül ediyorum, yeni bir dünyaya doğmuş gibi!* (Ömer Seyfeddin). || *Esk. Tahayyül-kerde*, hayal etme.

◆ **Tahayyülât** çoğl. i. *Esk.* Hayal kurmalar, hayalde canlandırmalar.

◆ **Tahayyülî** sıf. *Esk.* Hayal kurma ile ilgili, tahayyüle ait. (M)

TAHAYYÜR i. (ar. *ḥayret*'ten *taḥayyür*). *Esk.* Şaşma, hayrete düşme: *Kıl sanat-ı üstadı tahayyürle temasa / Dem vurma eğer ârif isen çün ü çırâdan* (Ziya Paşa). *Ve camid bir kütle-i tahayyür halinde bakakalan ...* (Tevfik Fikret).

◆ **Tahayyürat** çoğl. i. *Esk.* Şaşırmalar. (M)

TAHAYYÜZ i. (ar. *ḥavz*'dan *taḥayyüz*). *Esk.* Bir yeri olma, yer tutma. || Önem kazanma, itibarı artma.

— Fiz. *Esk.* Cisimlerin boşlukta yer alması. (M)

TAHAZZUR i. Bk. TAHADDUR.

TAHAZZÜB i. (ar. *ḥizib*'den *taḥazzüb*). *Esk.* Gruplar halinde toplanma, birikme. (M)

TAHAZZÜN i. (ar. *ḥüzn*'den *taḥazzün*). *Esk.* Kederlenme; *Ne de câli imiş tahazzün-i yâr / Susayım bari gülmesin ağyar* (Muallim Naci). [M]

TAHAZZÜR i. (ar. *ḥazer*'den *taḥazzür*). *Esk.* Sakınma, çekinme. (M)

TAHCİL i. (ar. *ḫacl*'den *taḫcîl*). *Esk.* Utandırma, mahçup etme.

◆ **Tahcilât** çoğl. i. *Esk.* Utandırmalar. (M)

TAHCİL i. (ar. *ḥacle*'den *taḥcîl*). *Esk.* (Gelini veya güveyi) Gerdeğe koyma. || *Tahcil-i arus*, gelini gerdeğe koyma. (M)

TAHCİR i. (ar. *ḥacer*'den *taḥcîr*). *Esk.* Bir yere taş yığma. || Hayvanı dağlayarak nişan koyma.

— Huk. *Esk.* Arazinin etrafını taş çitle çevirme. (M)

TAHDİB i. (ar. *ḥadeb*'den *taḥdîb*). *Esk.* Kamburlaştırma. || Kubbeli, kemerli hale getirme. (M)

TAHDİB i. Bk. TAHZİB.

TAHDİD i. Bk. TAHDİT.

TAHDİK i. (ar. *ḥadeka*, gözbebeği'nden *taḥdîk*). *Esk.* Gözünü dikip dikkatli dikkatli bakma. (M)

TAHDİR i. (ar. *ḫadr*'den *taḫdîr*). *Esk.* Örtme, örtülü bulundurma. (M)

TAHDİS i. (ar. *ḥudūş*'tan *taḥdîş*, gördüğü iyiliği herkese söyleme). *Esk.* Anlatma, hikâye etme. || Şükretme, teşekkür etme.

◆ **Tahdisat** çoğl. i. *Esk.* Anlatmalar. || Hz. Huhammed'in sözünü tekrar etmeler. || Teşekkür etmeler. (M)

TAHDİŞ i. (ar. *ḫadeş*'ten *taḫdîş*). *Esk.* Tırmalama, tırnakla incitme. || Karıştırma, kurcalama: *Yeter hayalimi tahdişe bazı en narin / İhtizaz, ufacık bir teheyyüc-i ilham* (Tevfik Fikret). || *Tahdiş-i ezhan*, zihinleri karıştırma, bulandırma. (M)

TAHDİT veya **TAHDİD** i. (ar. *ḥadd*'den *taḥdîd*). *Esk.* Sınırlama: *Tahdid idi, onun nazarında, hayatını / Bir şahsa hasrediş emel ü irtibatını* (Tevfik Fikret). *Bu makam, tahdit olunan mıntaka dahilinde, inzibatı dahilî işlerine bakacaktı* (Atatürk). || Belli etme, belirleme. || *Esk.* Tahsis etme.

— Trafik. *Sürat tahdidi*, karayollarında, motorlu taşıt süratinin sınırlanması. (Şehir içinde sınır 50 km; şehir dışında otomobiller için 90 km, otobüsler için 80 km, kamyonlar için 70 km'dir. Bu sınırlar, sürat tahdidi levhalarıyle gösterilir.)

◆ **Tahdidat** çoğl. i. *Esk.* Sınırlamalar. (M)

TAHERT. Esk. coğ. Rüstemî'lerin başkenti, 761'de kuruldu, Fatımîler tarafından yıkıldı (911). Kalıntıları bugünkü Tiaret şehrinin 9 km doğusundadır. (L)

TAHFİF i. (ar. *ḫiffet*'ten *taḫfîf*). *Esk.* Hafifletme. || Kolaylaştırma. || *Tahfif etmek*, hafifletmek: *Onları beraber görmek bu gaybubetten sonra ilk mülâkatın güçlüğünü tahfif edecekti* (H. Z. Uşaklıgil).

— Bayınd. *Tahfif boşluğu*, bir köprü ayağında, duvar içinde bırakılan bir cins göz. ||*Tahfif kemerli köprü*, aralarında bir mesafe bulunan ve yatay betonarme döşemeyi

Papeete limanı
TAHİTİ

temmuz şenlikleri

balıkçılar
ve piragualar

kraliçe Oberea'nın
Wallis'e
adayı teslimi

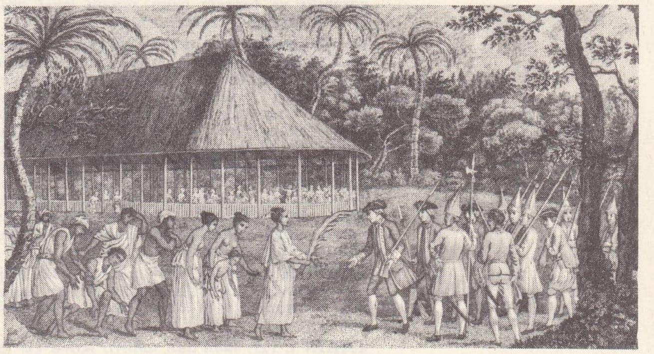

Foto. Morin-Alger (LAROUSSE)

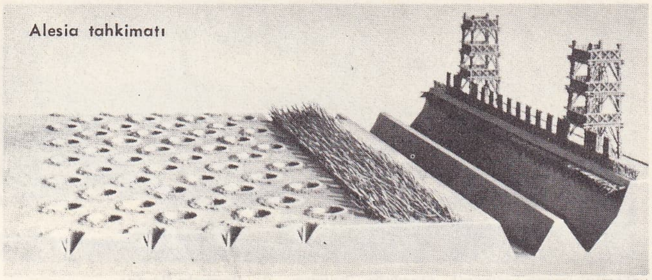
Alesia tahkimatı

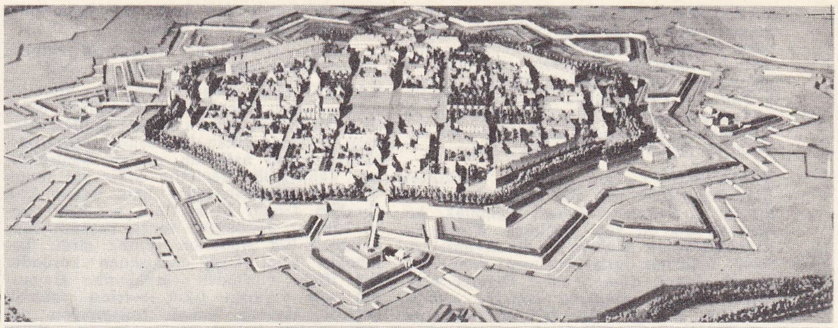
Neubrisach'da Vauban sistemi (1698)

tahkimli şato (X. - XIII. yy.)

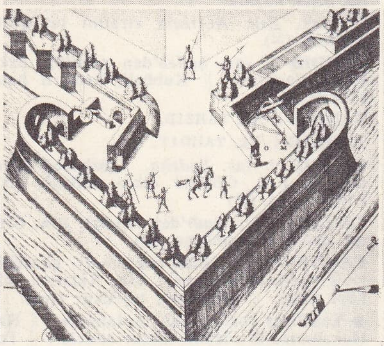
XVI. yy. tahkimli burç siperi

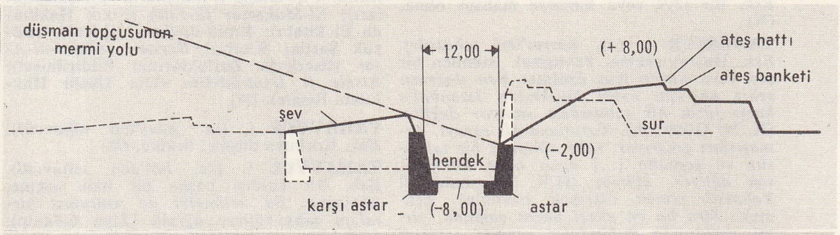

Vauban'da XIX. yy.a kadar profilin gelişmesi

Vauban profili (XVII. yy.)
1859'dan 1885'e kadar profil

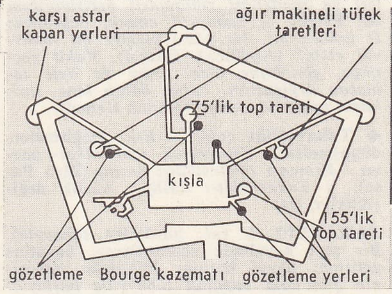

Douaumont tahkimatı (1885'ten sonra)

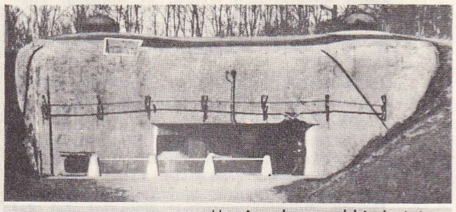
Maginot hattı tahkimlerinin birinin girişi (1939)

tahkimat

taşıyan iki ayrı kemerden meydana gelen köprü. (Yatay döşeme iki kemeri ayıran boşluğun üzerini örter.)

— Huk. *Esk. Tahfifi kadri şer*, şeriatın kıymetinin düşürülmesi.

◆ **Tahfifî** sıf. *Esk.* Hafifletme ile ilgili.

— Huk. *Esk.* Hafifletici.

◆ **Tahfifiye** sıf. *Esk.* Tahfifî'nin dişili. (M)

TAHIL i. (esk. türk. k.). Buğday, yulaf, arpa, mısır, çavdar, pirinç v.b. ürünlerin genel adı. *Eşanl.* HUBUBAT.

— Tic. *Tahıl pazarı*, buğday, arpa, darı v.b. ürünlerin satıldığı ve gereğinde satılmak üzere depolandığı pazar.

— ANSİKL Zır. *Tahıl*'ların çoğunluğu buğdaygillerdendir. Sıcak ülkelerde bunlardan hint darısı, pirinç ve mısır, iklimi daha soğuk olan ülkelerde ise buğday, çavdar, arpa, yulaf ve mısır yetiştirilir.

Tahıl yetiştirmek, beslenme bakımından çok önemli olduğundan, yeteri kadar buğday üretmek, her türlü iktisadî düşünceden bağımsız olarak, millî bir ihtiyaç sayılır.

Tahıllar bir yıllık bitkilerdir: aynı yıl içinde ekilir ve ürün verir. Bununla beraber, ılıman bölgelerde yetişen tahıllar, cinsine göre, kışlık ve yazlık çeşitlere ayrılır: kışlık çeşitler iki yıllıktır; ertesi yazın hasat edilmek üzere sonbaharda ekilir. Kışlık tahıllar yazlık olanlara göre daha erken ve daha bol ürün verir; fakat buna karşılık kışlık tahıllar şiddetli soğuklardan zarar görebilir ve toprağı uzun zaman işgal ettiği için, toprağın kalitesini bozar.

● *Türkiye*'de karabuğday dışında bütün tahıl türleri önemli miktarda üretilir (1971'de toplam 20 364 000 t). Tahıl üretiminde dekar başına verim ortalaması 100 kg'dır; bu, verimin yüksek olduğu yıllarda 120 kg'a kadar çıkar ve düşük verim yıllarında 70 - 90 kg'a kadar düşer. Islah çalışmaları sonucu 1971'de buğday verimi dekar başına 156 kg oldu. Türkiye'de tahıl tüketimi, buğday bakımından kişi başına yılda 225 kg olarak hesaplanır. Bu ihtiyaç çoğu yıllarda karşılanamaz ve ithalât zorunluğu doğar. (ML)

TAHİLLE i. (ar. *ḥill*'den *taḥille*). *Esk.* Edilen yeminden kurtulmak için verilen kefaret. ‖ *Tahille (t)-ül-kasem*, yemin kefareti. (M)

TAHİN i. (ar. *ṭaḥn*'dan *ṭaḥin*). Koyu bir sıvı halinde olan öğütülmüş susam. ‖ — *Esk.* Öğütülmüş tahıl. ‖ Darı unu.

— Mutf. *Tahin helvası*, tahinin şekerle veya pekmezle karıştırılmasıyle yapılan helva. ‖ *Tahin-pekmez*, tahinle pekmezin karışımından yapılan tatlı.

— ANSİKL. Şeker, yarım ölçü su ile ateşte kaynatılır; limon tuzuyle kestirilir. Koyulaşınca içine çöğen suyu katılır. Karıştırılarak ağdalaştırılır. Ilınınca tahine azar azar katılarak yedirilir. Helva rengini ve koyuluğunu alıncaya kadar yoğrulur. Kalıplara boşaltılıp soğutulur. Helvanın sade, çikolatalı, fıstıklı ve sakızlı çeşitleri vardır. Pekmezle yapılanın rengi koyu olur. (M)

TAHİNE i. (ar. *ṭaḥn*'dan *ṭāḥine*). Anat. *Esk.* Azı dişi. (M)

TAHİNÎ sıf. (ar. *ṭaḥin*'den osmanlıca *ṭaḥinī*). *Esk.* Tahin renginde, kirli ve koyu sarı: *Vernik sürülmüş tahtadan bu kayıklar hep açık veya koyu sarı veya tahinî renkte görünür* (A. Ş. Hisar). [M]

TAHİR sıf. (ar. *ṭahāret*'ten *ṭāhir*). *Esk.* Temiz, pak, arı: *Şimdiye kadar tahir kalan ellerine akrabandan bir adamın kanını bulaştırma!* (Namık Kemal). ‖ **i.** Erkek adı.

— Din. Abdestin veya gusülün bozulmasına yol açan şeylerden biri olan.

— Tasav. Allah'ın ilâhî emirlere karşı gelmekten koruduğu temiz kimse. ‖ *Tahirül bâtın*, Tanrı'nın gönlünü şeytanın getirdiği kuruntu ve kötü düşüncelerden koruduğu temiz kimse. ‖ *Tahirüssır vel alaniye*, Halkın ve halkın haklarını gözeten, içi ve dışı temiz kimse. ‖ *Tahirüz zahir*, Tanrı'nın kötülüklerden koruduğu kimse. (M)

TAHİR, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat - Van bölümü, Ağrı ili, Eleşkirt ilçesi) bucak; 4 786 nüf. (1965); 8 köy. — *Bucak merkezi*, 1 360 nüf. (1965). İlçe merkezinin 28 km batısında, Erzurum-Karaköse karayolu üzerinde; yüksl. 2 200 m. (M)

TAHİR AĞA, türk bestecisi (? - İstanbul 1800), Selim III'ün bestecilerindendir. Daha çok kemençe çalmakta başarı sağladı. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Mustafa Çavuş'un izinde yürüdüğü anlaşılıyor. Eserlerini düyek, yürük aksak ve devri hindî makamlarında bestelemiştir. Bugüne kalan 12 eseri (beşi hicazkâr) vardır. (M)

TAHİR bin HÜSEYİN, Tahirîler hanedanının kurucusu (?, 775 - Merv 822). 796'da Haricîler ile savaşı. 811'de Emin'in gönderdiği 50 000 kişilik bir orduyu Rey yakınında yendi. Hemedan'da ikinci bir zafer kazandı; sonra Afvaz üstüne yürüdü, burayı da Memun adına aldı. 813'te Bağdat'ın batı tarafını işgal etti. Halife Emin, Tahir tarafından yakalandı ve öldürüldü. Bundan sonra Tahir'e, El-Cezire'de arap kabilelerinin çıkardıkları isyanları bastırma görevi verildi. Bu görevde başarı gösteremedi. 821'de Horasan'a vali tayin edildi. Merv'de cuma hutbesinden Memun'un adını çıkartarak bağımsızlık için ilk adımını attı; fakat ertesi gün yatağında ölü bulundu. (M)

TAHİR EFENDİ (Mehmed) **Kadızade**, türk din bilgini (Tokat 1747 - İstanbul 1838). Tokatlı Ömer Efendinin oğlu. Medrese öğrenimini bitirdikten sonra müderris oldu (1781). Çeşitli kadılıklarda bulundu. Mekke payesini aldı. İstanbul kadısı (1817) ve Anadolu kazaskeri oldu (1824). Mekkîzade Mustafa Asım Efendinin yerine şeyhülislâmlığa getirildi (1825). Yeniçeri ocağının kaldırılması için Mahmud II'ye gerekli fetvayı verdi. 1828'de emekli oldu. Eserleri: *Şerh-i Kelimetü'l-Tevhid* (Tevhid Kelimesinin Açıklanması); *Tefsir-i Sure-i İhlâs* (İhlâs Suresi Tefsiri). [M]

TAHİR EFENDİ Halifezade, türk şairi ve müzikçisi (? - öl. 1774). Babası kâtipler sınıfından olduğu için «halifezade» lakabıyle anılır. Bugüne altı eseri kalmıştır. (M)

Foto. LAROUSSE

TAHİR EFENDİ Seyyid elhac Mehmed, türk hattatı (öl. İstanbul 1845). Celî sülüs yazıda ün kazanan Mehmed Celâleddin mektebinin en usta hattatıdır. Sultan Abdülmecid'e yazı hocalığı yaptı. Üsküdar'da Harem'deki Defterdar camiiyle, Galata'daki Kapuiçi camiinin yazıları onundur. (M)

TAHİR gediği, Trabzon-Tebriz transit yolunun Hasankale - Karaköse arasında geçtiği geçit; yüksl. 2 475 m. (M)

TAHİR gölü ve **ovası,** Güney Marmara bölümünde, Gönen çayı ağzında, sığ bir göl ve ova: üretme çiftliği, plaj kuruluşları. (M)

TAHİRÎLER, Horasan'da hüküm sürmüş hanedan (821 - 873). Kurucusu halife Memun devri kumandanlarından iran asıllı Tahir bin Hüseyin'dir. Abdullah bin Tahir 828'de Horasan valisi olunca sülâlenin Horasan'da kuvvetleri arttı. Nişapur'u başkent yapan Tahirîlerin ülkesi doğuda Türkistan ve Hindistan'a kadar uzandı, batıda Rey ve Kirman'ı içine aldı. Halifelik merkezinin Samerra'ya taşınmasından sonra Bağdat valiliği de bu aile mensuplarına verildi. Yakub bin Leys Saffar'ın 855'te Fars bölgesinde bağımsızlığını ilân etmesi ve kısa süre içinde büyük başarılar kazanması, Tahirîler için tehlikeli oldu. Ülkenin bir kısmını ele geçiren Yakub, Nişapur'u da alarak bu hanedana son verdi (873).

Tahirîler'den olan Horasan valileri: Tahir bin Hüseyin (821-822); Talha bin Tahir (822 - 828); Abdullah bin Tahir (828-844); Tahir bin Abdullah (844-862; Muhammed bin Tahir (862-873). [M]

Tahir ile Zühre, türk halk hikâyesi. Padişah kızı Zühre ile vezir oğlu Tahir'in birbirlerini sevdikleri halde kavuşamayışlarını, başlarından geçen çeşitli olaylardan sonra birlikte intihar edişlerini anlatır. Hikâyenin birbirinden farklı şekilleri türk boylarının yayıldığı alanlarda (Tobol, Tarançı v.d.) yaşar; Doğu Anadolu'da Tahir Mirza adıyle anlatılır; Karagöz ve ortaoyununda güldürücü unsurlar eklenerek mutlu sona bağlanır. Manzum bölümlerin (mâni katarı) geniş ölçüde yer aldığı hikâye, günümüz şairleri tarafından da işlendi: Afşar Timuçin (1968), Ceyhun Atuf Kansu (*Sevgi Elması* adıyle, 1972). Tarık Dursun K. konuyu gerçekçi bir hikâye olarak ele aldı (1971). [M]

TAHİR MEHMED EFENDİ, türk devlet adamı (öl. 1832). Mektupçu kaleminden yetişti. Tuğrakeş oldu. 1820'de hocalık unvanını aldı. 1821'de ulufeciyan kâtipliğine getirildi. 1824'te başdefterdar (defterdarı şıkkı evvel) oldu. 1828'de görevinden alındı. 1830'da Evkaf nezaretine getirildi. 1831'de Mısır ordusu defterdarlığına tayin edildi. (M)

TAHİR MEHMED EFENDİ (Seyid), türk devlet adamı (öl. İstanbul 1845). Çavuşlar kâtibi (1810), baruthane bina emini, mevkufatçı, kalyonlar kâtibi (1826), kereste nazırı, İzmit mütesellimi oldu (1832). [M]

TAHİR MEHMED SELÂM BEY, türk devlet adamı (öl. İstanbul 1844). Sadaret kaleminden yetişti. Başmuhasebeci (1825, 1831, 1833, 1836). Meclisi Vâlâ azası (1840), dava nazırı oldu (1843). [M]

TAHİR ÖMER, arap şeyhi (öl. 1775). Maanoğullarından sonra Safed bölgesini ele geçiren Şihaboğullarının hizmetinde bulundu. Akkâ, Sayda, Yafa, Hayfa, Remle, Nablus yörelerini ele geçirdi. Akkâ'yı kendine merkez yaptı. Oğullarını da birer bölgeye tayin etti. Mısır'da isyan eden Bulutkapan Ali Bey ile anlaştı. 1768 - 1774 Savaşlarında Akdeniz'e gelen rus donanmasının da yardımıyle Osmanlı devletine isyan etti. Osmanlı devletinin gönderdiği kaptanıderya Hasan Paşa, Tahir Ömer'i Akkâ'da kuşattı ve ondan hazineye olan borcunu istedi, önce buna razı olan Tahir, sonra vaz geçti. Hasan Paşa, Akkâ'yı bombardıman etti. Kale muhafızları padişaha karşı çıkmayacaklarını bildirince, Tahir Ömer kaçmak zorunda kaldı. Kaçarken yakalandı, oğullarıyle birlikte idam edildi. (M)

TAHİR PAŞA, türk kumandanı (öl. 1909). Harbiyeyi bitirdi (1856). Öğrenimine Paris'te devam etti. 1877-1878 Osmanlı - Rus savaşı başladığı zaman Rusçuk kolordusu kumandanıydı. Plevne savunmasına katıldı. Müşir rütbesiyle 2. Ordu kumandanı oldu. (M)

TAHİR PAŞA Çengeloğlu. Bk. ÇENGELOĞLU TAHİR PAŞA.

TAHİR VAHİD (İmadüddevle Mirza Muhammed), İran devlet adamı, tarihçisi ve şairi (öl. 1700). Genç yaşta vezirlere münşilik yaptı. Şah Abbas II'nin vakanüvisliğine getirildi (1645). 1667'de evine çekilerek toplumdan uzak bir hayat yaşadı. 1689'da Şah Süleyman tarafından veziriazam tayin edildi. Bu görevi sırasında halka karşı iyi davranışlarıyle ün kazandı ve ölümüne kadar bu makamda kaldı. Eserleri: *Abbasname* veya *Tahir-i Şah Abbası Sani* (Şah Abbas II'nin Tarihi); *Münşeat; Divan.* (M)

TAHİTİ, Cemiyet takımadalarının (Fransız Polinezyası) en büyük adası: 1 042 km²; 44 250 nüf. İdare merkezi, *Papeete.*

● *Coğrafya.* Tahiti, birbirine dar Taravao kıstağı ile bağlanan ve derin vâdilerle (Papenoo) yarılmış olan iki büyük sönmüş yanardağdan meydana gelir. En yüksek doruğu Orohena'nın yükseltisi 2 237 m'yi bulur. Okyanusun yalıyarları dövdüğü kuzeydoğu kesimi dışında ada, dar bir kıyı ovasının meydana gelmesini kolaylaştıran bir mercan setiyle kuşatılmıştır. Birkaç geçit, mercan setinin aşılmasına ve seti kıyıdan ayıran deniz kulağına ulaşmaya imkân verir. Tropikal iklim sıcaklıklarını (ortalama: 26°C) alize rüzgârları ve bol yağışlar (Papeete'de ortalama: 1 900 mm) oldukça yumuşatır.

Adanın dağlık iç kesimleri yer yer ormanlarla ve lantanalar, hint armutları ve eğreltiotlarının hâkim olduğu bir çalılıkla kaplıdır; bu kesim meskûn değildir. Bütün halk kıyıda, özellikle idare ve ticaret merkezi Papeete şehrinde (20 000 nüf.) yaşar. Polinezya ırkından olan yerli halk bugün büyük ölçüde karışmıştır. Çinliler ve avrupalılar özellikle Papeete'de yaşar. Tarım (yumrulular, vanilya ve özellikle içi Papeete'den ihraç edilen hindistancevizi) dar kıyı ovasında toplanmıştır. Balıkçılık ileridir. Papeete havaalanının düzenlenmesiyle turizm de hızla gelişmektedir.

● *Tarih.* Güzel, kaygısız, zengin ve konuksever yerlilerin yaşadığı Tahiti, XVIII. yy.-da gemicileri (adaya *King - George III* adası adını veren Wallis [1767], Navelle Cythae [Yeni Kithira] adını veren ve «iyiyürekli vahşî» efsanesini yaratan Bougainville [1768]) hayran bıraktı. Cook da gezilerinde bu adaya uğradı. İngiltere...

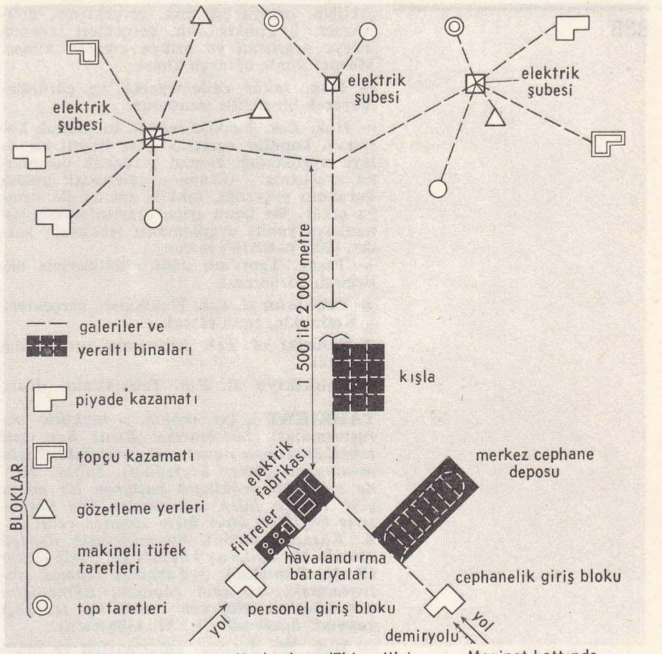

büyük bir tahkimli tesisin makine dairesi

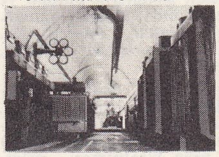

Hackenberg (Thionville) tahkimli tesisin girişi

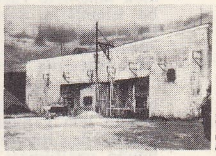

Maginot hattında savaştan sonraki görünüş

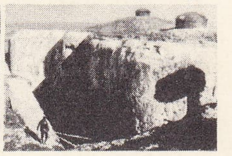

tahkimli tesisler

Tahiti'yi ilhak etti (1880). O tarihte Papeete «Fransız Okyanusya tesisleri»nin (1956'dan beri Fransız Polinezyası) merkezi oldu. Sıkıcı, sert bir yönetime boyun eğmek zorunda bırakılan Tahitilileri, meşhur gezginlerden başka (Gauguin, Pierre Loti, Alain Gerbault) kimse savunmadı. Fakat önce hindistancevizi içi, sonra da turizm sayesinde faaliyetin canlanması ve halkın Papeete'ye akın etmesi Tahiti toplumunda değişikliklere yol açtı ve melezleşme arttı. Stratejik bir önem kazanan Tahiti eylül 1914'te amiral von Spee tarafından topa tutuldu; İkinci Dünya savaşı sırasında, hür Fransa'ya katıldı (eylül 1940) ve Amerikalıların Bora Bora'da kurdukları üssün yakınlığından yararlandı. Adada Fransız Polinezyası Büyük Okyanus Deneme merkezinin geri üssü olan önemli tesisler kuruldu.

● *Güzel sanatlar.* Tahiti sanatını özellikle tapa'lar ve reislerin giydiği renkli tüylerden yapılmış mantolar temsil eder. Pek az olan heykellerinin, tanrı Teri Aptura'nın heykelinden (British museum) anlaşıldığı gibi, ilgi çekici bir düzeye ulaştığı sanılır. (L)

TAHİYYE veya **TAHİYYET** i. (ar. *hayy*'den *tahiyye* veya *tahiyyet*). *Esk.* «Tanrı ömür versin» diyerek selâm verme, dua etme.

— Din. *Tahiyyet-ül-mescid,* sabah, öğle ve ikindi namazlarından önce camide sevap için kılınan iki rekât namaz.

◆ **Tahiyyat** çoğl. i. *Esk.* «Tanrı ömür versin» diye dua etmeler. (M)

TAHKİK i. (ar. *hakk*'tan *tahkik*). Bir şeyin doğru veya gerçek olup olmadığını araştırma, soruşturma: *Ertesi gün sabahtan bu haberin icab eden yerlerde tahkikine girişir, iki satırı yüz satır eder, mesele çıkarırım* (S. F. Abasıyanık). *Onlar da kim olduğunu küçük bir tahkikten sonra çekilip gidiyorlar* (R. N. Güntekin). || *Tahkik etmek,* bir şeyin doğruluğunu veya gerçekliğini araştırmak, soruşturmak: *İşi tahkik etmelerini söyleyerek iki açıkgöz candarma yolladı* (Sabahattin Ali). *Ben, meseleyi epeyce tahkik ettim* (Vâ - Nû).

— *Esk.* Bir şeyin doğruluğunu veya ger-

Foto. LAROUSSE

çekliğini ortaya çıkarma, gerçekleme, doğrulama. || *Tahkik ehli,* gerçekleri inceden inceye araştıran ve ortaya çıkaran kimse. Müspet ilimle uğraşan kimse.

— Huk. İnkâr edilemeyecek ve çürütülemeyecek bir delille tanıtlama.

— Huk. *Esk. Tahkiki menat,* bir hukuk kuralının konuluş amacına göre belirli bir olaya uygulandığı zaman gerçeklik durumunu araştırma. (Olaya uygulanacak hukuk kuralının geçerliği, tahkiki menat ile ortaya çıkar. Bu konu iyice araştırılmazsa kanunların yanlış uygulanması tehlikesi vardır. [Bk. TAHRİC'*i menat*].)

— Tasav. Tanrı'nın ilâhî nitelikleriyle belirmesi, görünmesi.

◆ **Tahkikan** zf. *Esk.* Hakikaten, gerçekten. || Kesinlikle, emin olarak.

◆ **Tahkikî** sıf. *Esk.* Araştırma, soruşturma ile ilgili.

◆ **Tahkikiye** sıf. *Esk.* Tahkikî'nin dişili. (M)

TAHKİKAT i. (ar. *taḥḳīḳ* > *taḥḳīḳāt,* soruşturmalar). Soruşturma: *Efruz Bey, asıl tahkikatı kumar meselesine çevirebildiği için memnundu* (Ömer Seyfeddin). *Subay, köyde ciddî bir tahkikata başlayan bir adam gibi Türkçe bilen askerlerden biri vasıtasıyle köylüleri birer birer sorguya çekti* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Bu müfettişin riyaseti altında bir tahkikat komisyonu teşkil ettiler* (R. N. Güntekin). || *Tahkikat yapmak,* soruşturmak, inceleme yapmak: *Bilmediğim memleketlere giderken ufak bir tahkikat yapmak âdetimdir* (R. N. Güntekin).

— Huk. Bir davada, anlaşmazlığı ve maddî olayların doğruluk derecelerini tespit etmek amacıyle yapılan işlemlerin bütünü ve bu işlemlerin dava içinde aldığı zaman. (Bk. ANSİKL.) || *Tahkikat hâkimi.* Bk. SORGU *hâkimi.* || *Esk. Tahkikatı ibtidaiye,* ilk soruşturma, ilk sorgu.

— ANSİKL. Huk. *Tahkikat,* davada, karşılıklı lâyihalar verilmesinden sonra başlar. Bunun için yapılacak celse, lâyihaların verilmesinden itibaren 10 gün sonradır. Ancak bunun uzaltılması veya kısaltılması mümkündür. Tahkikat sırasında taraflar ve tanıklar dinlenir; deliller ileri sürülür. Tahkikat sırasında hâkim tarafından verilen kararlara, *ara kararları* denir. (Ceza hukuku yönünden bk. SORUŞTURMA.) [M]

TAHKİM i. (ar. *ḥükm*'den *taḥkīm*). Kuvvetlendirme, sağlamlaştırma: *Kroki tanzimi, bir geçidin, bir köprü başının siperlerle tahkimi gibi, herkese yalnız kendini değil, başkalarını da düşünmek ve korumak duygusunu veren hareketler...* (Ş. S. Aydemir). || *Esk.* [Bir dava için] Hakem seçme: *Artık Hazret-i Ali'ye göre bir diyecek kalmayıp o dahi tahkimi kabule mecbur oldu* (Cevdet Paşa).

— Huk. Bir hak üstünde anlaşmazlık halinde olan iki tarafın, çözümü özel kişilere, anlaşarak bırakmaları ve anlaşmazlığın bu kimseler tarafından karara bağlanması. (Bk. ANSİKL.) || *Tahkim sözleşmesi,* tarafların, aralarında doğmuş veya doğacak anlaşmazlıkları hakem yoluyle çözdüreceklerine ilişkin sözleşme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Kural olarak bir hak üstünde anlaşmazlık çıkması halinde ilgili kişiler, bunun çözümü için devlet gücüne, yani mahkemeye başvururlar. Ancak kişiler, mahkeme yerine özel kişilere başvurmayı da kararlaştırabilirler. Anlaşmazlığı çözen kişilere «hakem» denir. Gerçekte hakemlerin resmî sıfatları yoktur. Taraflar, hakemlerin verecekleri karara uymağa razı olurlar ve hakemler de söz konusu anlaşmazlık bakımından mahkeme niteliğini alır. Tarafların anlaşarak *tahkim* yoluna başvurmaları halinde *ihtiyarî tahkim* söz konusu olur. Bazı durumlarda kanun, anlaşmazlığın çözümü için tahkim yoluna gitmeyi zorunlu kılar. Bu durumda *mecburî tahkim* vardır (msl. Toplu İş Sözleşmesi ve Grev ve Lokavt kanunu, belirli durumlarda tarafların mecburî tahkime gitmeleri zorunluğunu koymuştur).

Tahkimde iki sözleşme söz konusudur: 1. *tahkim sözleşmesi.* Bu sözleşmeyle taraflar, hakeme başvurmayı kararlaştırırlar; 2. *hakem mukavelesi.* Bu sözleşme, taraflarla hakemler arasında yapılır ve bununla taraflar, aralarındaki anlaşmazlığın hakemler tarafından çözümünü teklif, hakemler de çözmeyi kabul ederler. Çoğunlukla iki sözleşme de birbirinden ayrılmaz ve tek sözleşme şeklinde görünür.

Tahkim süresi kural olarak altı aydır. Hakemler bu süre içinde karar vermek zorundadır. Hakem kararları çoğunlukla verilir. Hakemler kararlarını yetkili ve görevli mahkemeye verirler. Mahkeme de kararı iki tarafa bildirir. Hakem kararına karşı temyiz süresi, bu bildirimden sonra işler. Hakemlerin vermiş oldukları kararların yerine getirilmesi için, bunların kesinleşmiş olması gerekir.

● *Tahkim sözleşmesi.* Tahkim sözleşmesi iki türlü yapılabilir: 1. taraflar bağımsız bir tahkim sözleşmesi yaparlar. Bu sözleşme genellikle bir anlaşmazlığın ortaya çıkmasından sonra yapılır ve sadece tahkim hususunu düzenler; 2. tahkim sözleşmesi, bir tahkim şartı şeklinde kararlaştırılır. Bu da genellikle, ileride anlaşmazlığın çıkması ihtimali için kullanılan bir yoldur. Burada bağımsız tahkim sözleşmesi söz konusu değildir. Taraflar, aralarındaki, şirket, iş veya eser sözleşmesi gibi bir sözleşmeye, bir anlaşmazlığın çıkması halinde, bunun hakem yoluyle çözüleceğine ilişkin bir şart koyarlar (*tahkim şartı*). Tahkim sözleşmesi, Borçlar kanunundaki sözleşme hükümlerine bağlıdır. (M)

TAHKİMAT i. (ar. *taḥkīm*'den *taḥkīmāt,* sağlamlaştırmalar). Ask. Üzerinde savaşılması beklenen bir yeri veya bölgeyi, taktik kurallara göre sağlamlaştırmak ve savunma yeteneklerini artırmakla her bakımdan daha elverişli duruma getirmek için yapılan çeşitli türdeki savunma tesisleri, engeller, haberleşme ve benzer tesislerle donatılmasına verilen ad. (*Daimî tahkimat* ve gerekince başvurulan *sahra tahkimatı* olmak üzere iki çeşittir.)

— Mad. oc. *Ağaç tahkimat,* maden ocağı galerilerinde ve işletme şantiyelerinde, beton ve kâgir tahkimatın dışında, ağaçtan yapılmış tahkimat. || *İngiliz ağaç tahkimatı,* baş yukarı ayakların ve boyunduruğun ortasını destekleyen fırça vurulmuş taban kirişleriyle klasik ağaç çerçevenin kuvvetlendirilmesi. || *Su basıncına karşı tahkimat,* sulu araziden geçerken bir maden kuyusuna uygulanan, su basıncına dayanabilen geçirimsiz tahkimat. || *Tabiî tahkimat,* savunmayı kolaylaştıran tabiî unsur. || *Yürüyen tahkimat,* kazı alnının ilerlemesini izlemek için kullanılan ve kazı mesafesine göre yer değiştiren tahkimat. (M)

TAHKİMLİ sıf. (*tahkim*'den *tahkim-li*). Tahkim olunmuş, sağlamlaştırılmış.

— Ask. *Tahkimli hat,* bir hat boyunca sıralanan tahkimat. || *Tahkimli kuşak,* derin bir hat boyunca uzanan ve yeraltı tesislerini kapsayan bölge. || *Tahkimli mahal,* genellikle öteki savunma sistemleriyle ilgisi olmayan ve yalnız bir mevkinin çevresinde kurulan savunma tesis grupları. (DİRENEK de denir.) || *Tahkimli mevzi,* birbirlerini karşılıklı destekleyecek şekilde derin ve geniş olarak düzenlenen tahkimli yer. || *Tahkimli tesis,* bir mevkinin veya mevzinin savunma elemanını gerçekleştirmek üzere girişilen toprak işlerinin tümünü belirten genel terim. (Şöyle bir sınıflandırma yapılabilir: daime tahkimatının tahkimli tesisleri [direnekler, yarım ay tabyalar v.b.] ve sahra tahkimatının tahkimli tesisleri [sığınaklar, kazamatlar v.b.].). — *Teşm. yol.* Tahkimli bir yerde bulunan ve büyüklüğüne göre, çevrildikten sonra bile az çok uzun süreli bir direnişe imkân veren unsur: *Maginot hattının tahkimli tesisleri.* || *Tahkimli tesis haritaları,* askerî önemi olan bölge ve tesisler üstünde tahkim, silâh ve engelleri gösteren harita. || *Piyade tahkimli tesisleri,* kuvvetli tahkimli tesisler. (M)

TAHKİMNAME bls. i. (ar. *taḥkīm* ve fars. *nāme*'den *taḥkīm-nāme*). *Esk.* Bir anlaşmazlığın halledilmesi için tarafların yaptığı yazılı anlaşma: *Güruh-ı muhalifinin cebir ve zoru ile Hazret-i Ali tahkimnameyi imzaya mecbur oldu* (Cevdet Paşa). [M]

TAHKİR i. (ar. *ḥaḳāret*'ten *taḥḳīr*). Hakaret etme: *Artık tabiî kurşuna dizilmek yahut bir alçak gibi hapishanelerde sürünmek, tahkire uğramamak için memleketime de dönmeyeceğim* (Ömer Seyfeddin). *Başladın şimdi de tahkire kızılmaz mı, Hoca?* (M.Â. Ersoy). || Küçük görme, hor görme, aşağılama: *Devletlilere bizleri tahkir düşer mi? / Biz âciz isek de yine mahlûk-ı Huda'yız* (Ziya Paşa). *Gelin derin bir tahkir tavrıyle ağzını çarpıtarak: Benim gülüşmek için ev içinde şakadan giydiğim kıyafeti oğluna yetiştirdin de bir karış boyun mu uzadı cadı?* (H.R. Gürpınar). || *Tahkir etmek,* hakaret etmek, gurur kırıcı davranışlarda bulunmak veya söz söylemek: *Babam giderse işkence ve tahkir edecekler. Şimdi ben giderim* (Ömer Seyfeddin). *Mazinden şüpheli bir nokta, her çapkına, her serseriye seni tahkir etmek hakkını verecek* (R.N. Güntekin). Aşağılamak, küçük görmek: *Emine, «çingene sazı» diye tahkir ettiği tefi, kızının çaldığını duyunca hiddetinden babasına saldırdı* (H.E. Adıvar). || *Esk. Tahkir-âmiz,* hakaretle karışık: *Tahkirâmiz bir nazarla baktı* (Şemseddin Sami).

— Huk. Bk. HAKARET.

◆ **Tahkirat** çoğl. i. *Esk.* Hakaret etmeler, hor ve küçük görmeler: *O tahkiratı icradan seni men eden bir şey var ki...* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

TAHKİYE i. (ar. *ḥikāye*'den osmanlıca *taḥkiye*). *Esk.* Hikâye etme, anlatma; bir olayı anlatış düzeni: *Perişan bir tarz-ı tahkiye ile bütün gördüklerini böyle dökerken ...* (H.Z. Uşaklıgil). *Fuzulî'nin eseri tamamıyle orijinaldir ve mümasil İran hikâyelerine, tertip ve tahkiye, bediî itibarıyle faik bir türk şaheseridir* (F. Köprülü).

— G. santl. *Esk.* Efsanevî ve tarihî kişilerin tasvirleriyle süslenen kumaş, halı ve kabartmalı sütun başlıklarına verilen ad. (Tahkiye, Ortaçağda, İsa'nın hayatı, havariler, Hıristiyanlığın doğuşu, yayılışı gibi olayları konu edinen dinî resimlere de denirdi. Bunlar daha çok kilise ve manastırlarda bulunurdu.) [M]

TAHLİ i. (ar. *ḥalʿ*'den *taḥlīʿ*). *Esk.* Sökme, çıkarma, koparma. (M)

TAHLİF i. (ar. *ḫalef*'ten *taḫlīf*). *Esk.* Bir kimseyi kendi yerine bırakma. (M)

TAHLİF i. (ar. *ḥalf*'ten *taḥlīf*). *Esk.* Yemin ettirme, ant içtirme. || *Tahlif etmek (edilmek),* yemin ettirmek (ettirilmek): *Günün resmî geleneğine uyularak tahlif edilmişti: Vatanıma, milletime...* (Y. Z. Ortaç). || *Resm-i tahlif,* yemin töreni.

— Huk. *Esk.* Bk. ANSİKL. || *Tahlifi şühud,* tanıklara doğruyu söyleceklerine dair yemin ettirme.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Davacı davasını ispat edemeyince iddiayı inkâr eden davalıya yemin ettirilerek uyuşmazlık çözümlenir. Davalı yemin etmezse uyuşmazlık, davacı yararına; ederse, kendi yararına sonuçlanır. Tahlif edilen kimsenin yalan yere yemin etmesi suçtur.

◆ **Tahlifat** çoğl. i. *Esk.* Yemin ettirmeler.

◆ **Tahlifli** sıf. *Esk.* Yemin etmiş, yeminli, ant içmiş: *Kendilerine mensup tahlifli bir jandarma neferiyle onu Hapishanei Umumiye gönderdiler* (Ömer Seyfeddin). [M]

TAHLİL i. (ar. *ḥall*'den *taḥlīl*). Analiz: *Demek ki bu bir böbrek taşı falan da, belki tahlili için doktora götürüyor, diye düşündüm* (B. Felek). *Kan tahlili.* || Çözümleme: *Edibe, o saate kadar kocasına karşı duygularını tahlilden acizdi* (H. R. Gürpınar). *Talât Bey'in hayat ve şahsiyetine dair tahlillerde bulunacağımı sananlar, aldanacaklar* (F. R. Atay). *Türk inkılâbının tahliline teşebbüs edebilmek için, dinlerin, medeniyetlerin ve kültürlerin*

tahliye muslukları

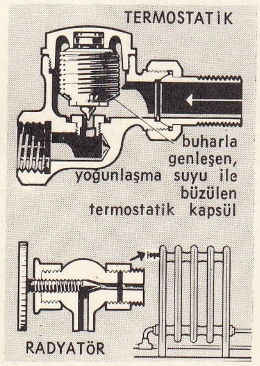

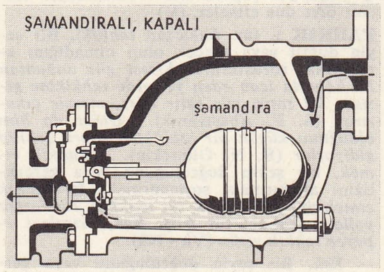

mukayesesi bakımından bu iki prensibi de muayene etmeliyiz (P. Safa). || *Tahlil etmek* (veya *yapmak*), analiz etmek: *İdrarı tahlil etmek*. Çözümlemek: *Ben, şu anda [...] bu tabiî hadisenin baş döndürücü vahşiliğindeki korkunç sırrı tahlil edebiliyorum* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Tahlil etmeği bilmese bile gene karışık, derin hisleri vardı* (H.E. Adıvar). *Nitekim sonradan büyütüp kitap haline getirdiği bir makale yazdı ve benim ruh tahlilimi yaptı* (A.H. Tanpınar).

— *Esk. Tahlil-i hurdebinî*, mikroskopla yapılan tahlil, mikroskopik tahlil.

— Fiz. *Esk. Tahlili elektrikî*, elektroliz.

— Kim. *Esk. Tahlili hacmî*, hacim analizi. || *Tahlili kemmî*, nicel analiz. || *Tahlili keyfî*, nitel analiz. || *Tahlili unsurî*, elemanter analiz. || *Tahlili veznî*, tartı analizi.

— Psikol. *Esk. Tahlili ruhî*, ruh tahlili, psikanaliz.

◆ **Tahlilat** çoğl. i. *Esk.* Analizler. || Çözümlemeler.

◆ **Tahlilî** sıf. *Esk.* Çözümlemeli, çözümsel. (M)

TAHLİL i. (ar. *ḥall*'den *taḥlīl*). *Esk.* Ekşitme, sirke haline getirme. (M)

TAHLİS i. (ar. *ḫalāṣ*'tan *taḫlīṣ*). *Esk.* Kurtarma: *Ordularımız, İzmir ve Bursa'yı istirdat ettikten sonra, Trakya'yı da Yunan ordusundan tahlis için ...* (Atatürk). *«Kızı bana getiriniz. Bir bedele rabt ile tahlis olunur» dedi* (Cevdet Paşa). || *Tahlis-i giriban*, yakayı kurtarma, kurtulma. (M)

TAHLİSİYE i. (*taḫlīṣ* > *taḫlīṣī*'den *taḫlīṣiyye*). Can kurtarma: *Tahlisiye sandalı, simidi*. || *Esk. Vesait-i tahlisiye*, cankurtaran araçları.

— Denizc. Kazaya uğrayan gemilerin yolcularını ve gemi adamlarını kurtarma işi. || *Tahlisiye istasyonu*, can kurtarma amacıyle belirli kıyı noktalarında araç, gereç ve uzman elemanları ile yerleşmiş kuruluş. || *Tahlisiye sandalı*, tahlisiye işlerinde kullanılmak üzere özel olarak yapılmış, çok sayıda kürek ve aynı zamanda yelkenle yürütülen deniz aracı. (Baş ve kıç tarafları çok geniş hacimli sephiye tankları halinde getirilmek suretiyle devrilse dahi batmazlığı sağlanmış bulunan bu sandallar, artık yerlerini gene özel yapılı tahlisiye motorlarına bırakmış bulunmaktadır.) || *Tahlisiye simidi, tahlisiye yeleği*. Bk. CANKURTARAN.

— Huk. Bk. KURTARMA. (M)

TAHLİSİYECİLİK i. (*tahlisiye*'den *tahlisiye-ci* > *tahlisiyeci-lik*). Denizc. Can kurtarma işi.

— ANSİKL. Türkiye'de ilk *tahlisiyecilik* 1869'da İstanbul'daki yabancı sefaretlerin delegelerinden meydana gelen karma bir komisyonun sürekli denetimi altında kuruldu ve Bahriye nezaretine bağlandı. Yarım yüzyıldan fazla bir süre milletlerarası bir denetim altında yürütülen, türk tahlisiyeciliği, Cumhuriyet döneminde bir devlet kuruluşu haline getirilerek Ekonomi bakanlığına bağlı Tahlisiye Umum müdürlüğü adı altında çalışmağa başladı. Sonra, Denizcilik bankasına katılan bu kuruluş, bugün aynı bankanın Kıyı Emniyeti müdürlüğü içinde yer alır. (M)

Tahlisiye madalyası, yangınlarda, depremlerde ve deniz kazalarında can kaybını önlemek için çaba gösterenlere verilmek üzere ihdas edilen (1860) madalya. Gümüş ve bakırdan yapıldı. 36 mm çapında ve 23,80 gr ağırlığındadır. Sahibinin ölümünde, taşınmamak üzere miras olarak kalır ve bununla ilgili bir berat verilirdi. (M)

TAHLİT i. (ar. *ḫalṭ*'tan *taḫlīṭ*). *Esk.* Birbirine karıştırma. || Katıştırma. || *Tahlit etmek*, karıştırmak, katıştırmak. (M)

TAHLİYE i. (ar. *ḫalā*'dan *taḫliye*). Boşaltma: *Ve hattâ milletimizi memnun etmek için Merzifon'u tahliye eyledikleri gibi Samsun'u dahi tahliyeye başlamışlardır* (Atatürk). || (Bir tutukluyu) Serbest bırakma. || *Tahliye etmek*, boşaltmak. Serbest bırakmak. || *Esk. Tahliye-i sebil*, bir tutukluyu bırakma.

— Ask. Savaş sırasında hasta ve yaralıların muharebe alanından gerideki bölgelere taşınmasına ait çeşitli sağlık ve taşıma işlerinin tümüne verilen ad. || *Tahliye prensibi*, muharebe sırasında hasta ve yaralıların en çok kaç günlük tedavi için sahra hastahaneleriyle bakım yerlerinde kalabilecekleri ve bunların uzun süre tedaviye ihtiyaç gösterenlerinin, yurt içi hastahanelerine sevk ve tahliye edilmeleri için kararlaştırılan ilkeler.

— Denizc. *Tahliye günü*, bir ticaret gemisine yükünü boşaltması için verilen gün.

— Huk. *Tahliye kararı*. Bk. KİRA.

— Teknol. *Tahliye musluğu*, bir boru şebekesinin veya bir cihazın çalışmasını bozacak akışkanı ya da akışkan fazlasını boşaltmağa yarayan otomatik âlet veya musluk. || *Bir pompayı tahliye etmek*, pompa içinde bulunan suyu, pompa gövdesinin altında bulunan bir muslukla dışarı akıtmak. (Emme sırasında, pompa içine başka yerden hava girerse, meselâ, salmastrada kaçak varsa, pompa kendi kendine tahliye olabilir.) [ML]

TAHLİYE i. (ar. *ḥaly*'den *taḥliye*). *Esk.* Süsleme, bezeme. (M)

TAHMASP I (Ebu Muzaffer Tahmasp Bahadır Han), iran şahı (Şahâbâd 1514 - Kazvin 1576). Safevî devletinin kurucusu olan Şah İsmail'in büyük oğlu. Şah İsmail'in ölümüyle tahta çıktı (1524). Saltanatının ilk yılları, iç anlaşmazlıklar, kızılbaş beylerinin iktidar mücadeleleri, özbek ve osmanlı baskılarıyle geçti. Özbek savaşları 1566'ya kadar sürdü ve İranlıların başarısıyle sonuçlandı. 1566'dan sonra Özbekler İranlılar için tehlikeli olmaktan çıktı.

İran-osmanlı ilişkileri, Tahmasp I devrinde uzun süre, Şah İsmail devrinde meydana gelen düşmanlık havasından kurtulamadı. 1533'te Avusturya ile yapılan antlaşmadan sonra, İran'a savaş açıldı. Sadrazam İbrahim Paşa, Adilcevaz, Erciş ve Van'ı alarak Tebriz'e girdi (1534). Azerbaycan alındı. Kanunî, Irak'ı Arap'ı ve Bağdat'ı aldı. Tahmasp da Tebriz'i ve Van'ı kuşattı. Kanunî 1535'te ikinci Azerbaycan seferine çıktı. Osmanlı orduları çekildikten sonra Irakı Arap dışında Osmanlıların İran'dan aldığı yerler elden çıktı. 1547'de Almanya ile barış yapılınca, Kanunî 1548'de Tebriz seferine çıktı. Van, Osmanlılara geçti. 1552'de Osmanlıların Eğri kuşatmasıyle uğraştığı sırada, Tahmasp, yine Anadolu'ya girdi. Doğu Anadolu İranlılar tarafından yağmalandı. Ahlat, İranlılara geçti (1552). Bu olaylar üzerine Kanunî yeni bir İran seferi düzenledi. Tahmasp devrindeki Osmanlı-İran savaşlarına Amasya barışıyle son verildi (1555). Bundan sonra iki ülkenin ilişkileri, Tahmasp'ın ölümüne kadar dostça yürütüldü. 1556'da Süleymaniye külliyesinin açılışı dolayısıyle Şah, Kanunî'yi tebrik etti, hediyeler yolladı. Kanunî'nin oğlu şehzade Bayezid'in, kardeşi Selim ile saltanat mücadelesine girişerek İran'a sığınması da (1559) Osmanlılarla İranlılar arasındaki barışı bozmadı. Şah Tahmasp 1574'te tehlikeli bir hastalığa tutuldu. Bu durum bir veliaht tayini meselesini ortaya çıkardı. Büyük şehzade Muhammed Hüdabende'nin gözleri iyi görmüyordu. Bu bakımdan Haydar Mirza ile İsmail Mirza'nın veliahtlığı söz konusu oldu. Ustaçlu emîrleri ve Gürcüler, Haydar Mirza'yı tutuyordu. Afşar, Rumlu, Türkmen beyleri, Bayındır ümerasından Türkmen Musa, sultanın kızından doğan ve Kahkaha kalesinde tutuklu bulunan İsmail Mirza'yı başa geçirmek istiyorlardı. Tahmasp iyileşince, Ustaçlu emîrlerini Kazvin'den uzaklaştırdı; fakat anlaşmazlık sürdü. Bu mücadele sırasında Tahmasp zehirlenerek öldürüldü. Önce Haydar Mirza tahta çıkarıldı. Fakat bir süre sonra Haydar Mirza'nın ölümüyle İsmail Mirza tahta çıktı. (Bk. İRAN ve SAFEVİLER.) Tahmasp'ın eseri: *Tezkire-i Şah Tahmasp* (Şah Tahmasp Tezkiresi). [M]

TAHMASP II, İran şahı (1704-1740), Şah Hüseyin'in oğlu. 1722'de babası Şah Hüseyin'in Afganlılara esir olması üzerine tahta çıktı. İran'ı istilâ etmiş olan Afganlılarla mücadele etti. Tahmasp'ın kuvvetleri Afganlılara yenildi. Bunun üzerine Tahmasp II, Azerbaycanlılar ve Osmanlılardan yardım istedi. Osmanlılardan cevap alamayan Tahmasp, Moskova'ya elçi gönderdi. Rusların Afganlıları ele geçirdikleri yerlerden çıkarmaları için çar Petro'ya Gilân, Mazenderan ve Esterâbâd'ı vermeyi kabul etti. Bu durumda Rusların Hazer kıyılarına inmesini istemeyen Osmanlılar Kirmanşah, Gence, Tebriz ve Hemedan'ı almak için harekete geçtiler. Kirmanşah ve Hemedan Osmanlılara geçti. Tahmasp, askerî işlerin yönetimini, güvenini kazanmış olan Nadir'e (Tahmaspkulu Han) bıraktı. 1726'da Nadir, Afganlılardan Meşhed'i geri aldı. Aynı zamanda Afganlıların elinde bulunan Şah Hüseyin, osmanlı hükümdarı Ahmed III'e gizli bir mektup yollayarak İran'ı ve kendisini Afganlılardan kurtarmasını istedi. Sadrazam İbrahim Paşa Şah Mahmud'un yerine geçen Eşref Şaha Isfahan'ı bırakarak Kandehar'a çekilmesini bildirdi. Eşref buna karşılık Şah Hüseyin'in başını kestirdi. Şah Tahmasp da İstanbul'a elçi yollayarak şahlığının tanınmasını ve Afganlılara karşı birlikte hareket edilmesini istedi. Bunun üzerine Osmanlı devleti, Afganlılara savaş açtı. Enducan denilen yerde Ahmed Paşa kumandasındaki osmanlı kuvvetleri Afganlılar ile çarpıştı. Osmanlı ordusundaki kürt beyleri Eşref Şah tarafına geçince, osmanlı ordusu başarılı olamadı. Eşref Şah, Tahmasp'ın işbirliği yapacağından çekindiği Osmanlılarla barış yaptı. Bundan sonra Tahmasp II'nin kumandanı Nadir, Merv'i Özbeklerden aldı. 1 Temmuz 1729'da Herat'tan Meşhed'e dönen Nadir, Horasan sınırında bulunan Eşref Şahın kuvvetleriyle çarpıştı. Bu savaştan kesin bir sonuç alınamadı. 24 Ocak 1729'da Tahmasp II'nin en büyük rakibi Eşref Şah, Kandehar hâkimi Mîr Hüseyin'in baskınına uğrayarak öldürüldü. Eşref Şahtan kurtulan Tahmasp ve Nadir, Osmanlılarla savaşa başladılar.

Osmanlı-İran savaşı 1732'ye kadar sürdü. 1732'de İran ile Osmanlı devleti barış yaptılar. Şirvan, Karabağ Osmanlılarda kaldı. Tahmasp, 31 ağustos 1732'de tahtan indirildi; Abbas III, hükümdar oldu. (Bk. İRAN ve SAFEVİLER.) [M]

TAHMİD i. (ar. *ḥamd*'den *taḥmid*). *Esk.* «Elhamdülillah» deme, şükretme: *Süluf ayakta iken, dalgalar ayakta idi / Huruş edince hatibin nida-yı tahmidi* (M. Â. Ersoy).

◆ **Tahmidat** çoğl. i. *Esk.* Şükretmeler. (M)

TAHMİL i. (ar. *ḥaml*'den *taḥmīl*). *Esk.* Eşya, mal v.b.lerini bir yere yükleme: *Sa'd hazretleri, emval-i ganaimi cem ve humsunu dokuz yüz deveye tahmil ile Medine-i Münevvere'ye irsal ve bakisini askere taksim eyledi* (Cevdet Paşa). || Bir işi bir kimsenin üstünde bırakma. || *Tahmil etmek*, yüklemek: *Kavgaların mesuliyetini kendisine tahmil ederdi* (H.Z. Uşaklıgil). || *Tahmil-i minnet*, bir kimseyi minnet altında bırakma. || *Tahmil olunmak*, yüklenmek. Üstünde kalmak: *Bu müşkilât ve fedakârlığı da iktiham etmek bizim üzerimize tahmil olunmuştu* (Atatürk). || *Tahmil-i zahmet*, bir kimseye güç bir iş yükleme.

— Denizc. *Tahmil tahliye işçisi*. Bk. LİMAN *işçisi*. || *Tahmil tahliye masrafı*, bir ticaret gemisinin bir seferi süresince yapmış olduğu yükleme ve boşaltmalarla ilgili harcamaların tümü.

ön yüz

Tahlisiye madalyası

arka yüz

Rıza Şah Pehlevî'nin heykeli

TAHRAN

Sepahasalar camiinin girişi

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

◆ **Tahmilât** çoğl. i. *Esk.* Yüklemeler. (M)

TAHMİN i. (*ḫamn*'dan *taḫmin*). Akla, sezgiye veya bazı verilere dayanarak gelecek bir şeyi, olayı kestirme; kestirilen, düşünülen şey: *İşlerim tahminimden fazla düzelmişti* (A.H. Tanpınar). *Bununla beraber sarıklı kâtibin tahmini bir dereceye kadar doğru çıkmıştı* (R. N. Güntekin). || Yaklaşık olarak değerlendirme: *Bu yıl ne kadar satış olacağını tahmin güçtür.* || *Tahmin etmek,* akla, sezgiye veya bazı verilere dayanarak bir şeyi, olayı kestirmek: *Halit Bey sizi bana anlatınca bu elbisenin size uyacağını tahmin etmiştim* (A.H. Tanpınar). ***Hem siz onun kızıl saçlı olduğunu nereden tahmin ettiniz? Ben söylemedim*** (R.H. Karay). Yaklaşık olarak hesap etmek: *Arkama döndüm. On adım tahmin ettiğim bir uzaklıkta bir hayat bir ağaca dayanmış duruyordu* (S.F. Abasıyanık). || *Tahmin olunmak,* tahmin edilmek: *Kanapeye fırladı. İnce kollarının asla tahmin olunamıyan asabî kuvvetiyle bu sandalyeyi kaldırdı ve şiddetle Victor Emmanuel'in resmine vurdu* (Ömer Seyfeddin). *Zira orduda ateşler yansa asâkir-i İslâmın ne kadar olduğu karşıdan tahmin olunabilirdi* (Cevdet Paşa).

— Denizc. Bir geminin bulunduğu mevkiyi yaklaşık olarak bulmak için yapılan hesap; bu mevki, izlenen rotalar, bunların her birinde geminin gittiği mesafeler ve gemini hızı, rüzgârlarla akıntılardan dolayı yan kaymalar (bunların yönünü ve kuvvetini bilmek gerekir), pusula hataları ve dümencinin gemiye yaptırdığı dönüşler dikkate alınarak hesaplanır.

— Farklar psikol. *Bir testin tahmini,* herhangi bir deneğin bir teste ilk defa tabi tutulmasından sonra, alınan sonuçlara dayanarak aynı testin yeniden uygulanmasında deneğin elde edeceği yeni sonuçların önceden kestirilmesi. (Testin tahmin gücü, güvenilirliğin bir tamamlayıcısıdır.)

— İstat. Haldeki olaylar evriminin hesaplanması ve haldeki durumun geleceği yansıtılması. (Bk. ANSİKL.) || *Tahmin hata bölgesi,* sondaj usulüyle elde edilen bir tahminde belirsizlik bölgesi veya hata payı. || *Bir parametreyi tahmin etmek,* bir örnekten elde edilen bilgilere dayanarak dağılma kanununun veya bu kanun elemanlarından birinin tabi olduğu parametrenin yaklaşık değerini hesaplama işlemi.

— Meteorol. *Hava tahmini.* Bk. ANSİKL.

— Spor. Bir spor müsabakasını kazanma şansı daha fazla olan kişi veya takımın bir gazete veya bu konuda bilgili bir kimse tarafından gösterilmesi.

— ANSİKL. Meteorol. *Hava tahmini.* Havanın tam anlamıyle bilimsel tahmini iki sebeple hâlâ mümkün değildir: 1. yerdeki şebekenin sık olmayışı ve her seviyede sondaj yapma imkânsızlığı (yalnız 30 km yüksekliğe kadar sondaj yapılmaktadır) yüzünden atmosferin *şimdiki durum*'u tam olarak bilinmiyor; oysa belirleyici mekanizmanın daha yüksekte olduğu sanılmaktadır; 2. şimdiki durumdan tahmini yapılacak «gelecek durum»a geçişi sağlayan *bütün mekanizmalar* bilinmiyor.

Yalnız *kısa süreli tahminler* (en çok 24 saat) genellikle iyi sonuçlar vermektedir. Gerçekten bu kısa zaman aralığındaki süreçler özellikle alçak tabakalarda meydana gelen hareketlerin sonucudur (siklon tedirginliklerinin gelişimi). Bu süreçlerin derin sebepleri gözden kaçıyorsa da, art arda gelen evrelerin gözlemi kolaylıkla yapılabilir. Bulutların oluşumu ve iyi belirlenmiş basınç durumu, merkez yörüngesine belli uzaklıkta bir siklonun gelişmesinin her anını gösterir. Ayrıca yarım yüzyıldan beri toplanan bilgiler, bölgesel coğrafî şartları ve mevsimleri göz önünde tutarak, bu hava durumunun bir öncekini nasıl izlediğini ve bir sonrakini nasıl hazırladığını tespite yarar. Bk. İZALOBAR. BULUT.

◆ **Tahminî** sıf. ve zf. Tahmine göre, aşağı yukarı: *Tahminî konuşmak.* (LM)

TAHMİNEN zf. (ar. *taḫmin*'den *taḫminen*). Yaklaşık olarak, aşağı yukarı: *[...] Hereke Müfreze kumandanlığından aldığım raporda tahminen üç yüz olduğu bildirilmiştir* (Atatürk). *Gelen misafir eğer hasta getirmişse, onu ele alan tedaviciler, hastanın tahminen kaç günde iyileşebileceğini sahibine bildirirler ve filân gün gel, hastanı al, derlermiş* (N. Araz).

— Huk. *«Tahminen muayyen» kaydı,* sif satışlarda sözleşmeye konulan bir kayıt. (Sözleşmede bu kayıt varsa ve satış, geminin bütün yükünü kapsıyorsa, sözleşmede karariaştırılan miktardan yüzde 10 eksiğine kadar olan noksana, alıcı itiraz edemez. Satış gemi yükünün bir kısmını kapsıyorsa, alıcı, yüzde 5 noksana itiraz edemez. İki durumda da alıcı satılan gemi yükünü, bu kayıt bulunduğu için, belirtilen eksiklikleri kabul etmek zorundadır.) [M]

TAHMİR i. (ar. *ḫamr*'dan *taḫmir*). *Esk.* Mayalandırma. || Yoğurma. || *Tahmir etmek,* ekşitmek. Yoğurmak: *Hey ne kudret hey ne sanattır ki Hallâk-ı ezel / Bir avuç toprağı tahmir etmiş Âdem koymuş ad* (Ziya Paşa). [M]

TAHMİS i. (ar. *ḥamş*'tan *taḥmiş*). *Esk.* Kahve v.b. şeyleri kavurma. || Kavrulmuş ve çekilmiş kahve satan yer.

— Mal. *Esk. Tahmis usulü,* toprak ürünlerinden alınan bir çeşit vergi.

— ANSİKL. Mal. *Esk.* Bütün islâm ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı devletinde de toprak ürünlerinden öşür alınırdı. Bu verginin toplanma işi müzayede ile mültezimlere satılırdı. Mültezimlerin çıkardıkları zorluklar yüzünden bazı yerlerde ihaleden vaz geçilerek doğrudan doğruya devlet tarafından âşarın vergi haline konulması düşünüldü. Bu usul beklenen sonucu vermediği için Tanzimatın ilânından sonra tekrar ihale usulüne dönüldü. (M)

TAHMİS i. (ar. *ḫums*'tan *taḫmis,* bir şeyi beş köşeli veya beş katlı yapma). Ed. *Esk.* Bir gazelde her beytin önüne üç mısra katarak beyti beş mısralı kıta haline getirme. || *Tahmis etmek,* bir gazelin her beytine üçer mısra daha eklemek. || *Mutarref tahmis,* bir gazelin her beytinin birinci ve ikinci mısraları arasına üçer mısra eklenmesiyle düzenlenen şiir. (M)

TAHMİSÇİ i. (*tahmis*'ten *tahmis-çi*). *Esk.* Kurukahveci. (M)

TAHMİSHANE blş. i. (ar. *taḥmis* ve fars. *ḫāne*'den osmanlıca *taḥmis-ḫāne*). *Esk.* Kahvenin kavrulup öğütüldüğü ve satıldığı yer.

— Mal. *Esk. Tahmishane müdürü,* tahmishanenin başında bulunan görevli.

— ANSİKL. Mal. *Esk.* İstanbul'da kahvehanelerin zamanla artması yüzünden hükümet bunu önleme kararı aldı. 1630-1631 Yılında yıktırılma yönüne gidildi; fakat önlenemedi. Bunun üzerine iktisadî ve malî çarelere başvuruldu. Dışarıdan gelen kahvelerden *gümrük resmi* ve *resmi bidat* adıyla okka başına ayrı bir vergi alınmağa başlandı. Satışı inhisar altına alındı. Her yerde tahmishaneler açıldı. Bu vergilerden ayrı olarak kavurma, dövme ücreti ve inhisar resmi alınarak dövülmüş kahve devlet tarafından belirlenen fiyatta satılmağa başlandı. Tahmishane müdürlüğü bu iş için kuruldu. Tahmishane müdürlüğü bir ara *Tahmishane eminliği* adıyle çalıştı. Eskiden diğer vergi ve resimler gibi gümrük resmî de mukataa usulüyle mültezimlere satılırdı. (M)

Tahmûras, iran millî destanında Pişdâdiyâr sülâlesinin ikinci hükümdarı. Adı, çeşitli kaynaklarda *Tahmo-urupa, Tahmorup, Tahmuraf* olarak da geçer. Tahmuras'ın tarihî bir kişiliği olduğu hakkında herhangi bir bilgi yoktur. *Avesta*, Şehname** v.d. kaynaklarda efsanevî bilgi verilir. Efsaneye göre Tahmûras, devlerle yaptığı mücadeleyi kazandı; bunlardan Ahriman'a eğer vurarak 30 yıl dünyanın bir ucundan öteki ucuna gidip geldi. Ahriman, Tahmûras'ı Elbruz'un tepesinden aşağıya inerken üzerinden attı ve onu yuttu. Tahmûras'ın kardeşi Cemşid, onu Ahriman'ın karnından çıkardı. Tahmûras, Tufan*dan önce bu olayın meydana geleceğini bildiği için emin bir yerde *Saraye* adı verilen bir bina yapılmasını emretti. Binaya birçok bilimsel eser yerleştirildi ve Tufandan kurtarıldı. (M)

TAHN i. (ar. *taḥn*). *Esk.* Öğütme, öğütülme. (M)

TAHNİK i. (ar. *ḥunk*'tan *taḥnik*). *Esk.* Boğma. (M)

TAHNİT i. (ar. *ḥınāṭet*'ten *taḥnit*). Tıp. Ölünün iç organlarını çıkararak vücudunu ilâçlayıp, bozulmayacak şekilde saklama, ölüyü mumyalama. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Ağaç tahniti,* iş parçasına veya hava değişimleriyle karşılaşacak ağaçlara, böcek ve mantarlara karşı direnç göstermesini sağlamak için kimyasal bir madde uygulama (EMPRENYE ETMEK de denir.) [Demiryolu traversleri kreozotla, telgraf direkleri bakır sülfatla, sıcak ve nemli galerilerdeki destek direkleri de bazen çeşitli kimyasal maddelerle tahnitlenir. Bu işlem sıcakta ve basınçla bir otoklavda uygulanır.]

— Vet. Omurgalı hayvanları bozulmayacak şekilde ilâçlayıp aslına benzer olarak saklama sanatı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tıp. *Tahnit* çok eskiden beri bilinir ve belsemli bazı maddeler kullanılarak yapılırdı. Herodotos'un anlattığı mısır usulü tahnitte, iç organlar cesedin böğrüne açılan bir delikten, beyin ise bir madenî çengelle burun deliklerinden boşaltılır, boşluklar önce kokulu maddelerle yıkanır, toz halinde kokulu bitkiler, baharat, hint hıyarı ve bir çeşit zamkla doldurulur, sonra yara dikilirdi. Bundan sonra ceset yetmiş gün sodyum karbonat banyosunda tutulur, cilâlanır, karasakızla sıvanır, zamklı bezlerle sarılırdı. Bu durumda akrabalarına gösterilir, sonra karasakızla sıvalı veya sıvasız olarak, kokulu tahtadan bir sandığa kapatılır, ölü odasına dikine konulurdu.

— Vet. Tahnitin en önemli işlemi hayvanı deri olarak alıkoymak, sonradan aslına benzer şekilde içini doldurmaktır. Bunun için hayvanın derisi yüzülür, kafatası, altçenesi ve bacak kemikleri alıkonur, derisi temizlenir, arsenikli bir maddeyle ilâçlanır. Montaj için içerideki bütün kısımları tutmağa ve hayvanı bir desteğe bağlamağa yarayan demir telden bir iskelet yapılır, üzeri üstüpü ve pamukla kaplanır, sonra bunun üzerine deri geçirilir. Mineden veya camdan yapılmış gözler gözkapaklarının altına yerleştirilir. (L)

TAHRA i. *Halk dili.* Budamada kullanılan eğri bıçak. (M)

TAHRAN, İran'ın başkenti ve İkinci eyaletin merkezi, Elburz dağının güneyinde, 1 150 m yüksl.; 1 839 000 nüf. Üniversite (1935). XII. yy.da kurulan şehir ancak XVII. yy.da önem kazandı ve ancak 1788'de İran'ın başkenti oldu. Güney'de merkez çevresinde (Meydanı Sabah), geniş caddeleri, parkları ve saraylarıyle kuzey semti, dar sokaklı eski mahalleleri ve pazarları kapsayan güney kesimle zıtlaşır. Şehircilik çabalarına rağmen Tahran'ın iklimi yazın sağlığa elverişli değildir; bu yüzden halkın bir kısmı yaylaya çıkar. İran'ın bütün büyük şehirlerine giden karayollarının kavşak noktası olan Tahran, demiryoluyle İran körfezine ve Transiran yoluyle Hazar denizine bağlıdır. Merhâbâd havaalanı hava ulaşımını sağlar. Şehir çeşitli sanayi merkezi haline gelmiştir: metalürji (bakır tasfiyehanesi), makine (otomobil montajı) ve dokuma (pamuk) sanayii, cam fabrikası, kimyasal madde fabrikaları, deri ve ağaç işçiliği, petrol rafinerisi. Başlıca anıtlar, şehre hâkim yüksek duvarlarla çevrili binalardan meydana gelen şah sarayı ile kubbesi altın levhalarla örtülü camidir. Yakınında, eskiçağ şehri *Rhages*'in yıkıntıları.

— Tar. Tahran, XIII. yy.a kadar küçük bir köy durumundaydı. Moğol akınlarından önce 12 mahalleli bir pazar yeriydi. Moğol istilâsından sonra Tahran yakınlarındaki Rey şehrinin bir temsilcisi tarafından idare edildi. Safevîler devrinde Tahran, büyüdü ve gelişti. Tahmasp I, Tahran'da yeni bir pazar yeri yaptırdı; 4 kapısı ve 114 kulesi olan bir surla şehri çevirdi. Afgan istilâsında Tahran da onların eline geçti; Afganlılar, çekilirken şehrin ilerigelenlerini öldürdüler (1728). 1760'ta Zend hanedanının kurucusu Kerim Han zamanında, Tahran'da büyük bir hükûmet kuruldu. Kerim Han 1762'de Şiraz'ı kendine başkent yapıncaya kadar Tahran'da oturdu. Kaçar hanedanının kurucusu olan Ağa Muhammed Han zamanında Tahran başkent oldu. Ağa Muhammed Han bütün seferlerine Tahran'dan

hareket etti. Pehlevî hanedanının kurucusu Rıza Han zamanında Tahran gelişti, burada bir üniversite kuruldu. (LM)

Tahran konferansı, 28 kasım - 1 aralık 1943'te Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında aktedilen konferans. Bu konferansta Rusya'yı rahatlatmak amacıyle mayıs 1944'te Normandiya'ya bir çıkarma yapılması kararlaştırıldı. Çıkartmayı yetmiş gün sonra Fransa'nın Akdeniz kıyılarına yapılacak ikinci bir çıkartma izleyecekti. Roosevelt'in desteklediği Stalin, Churchill'in Balkanlar'da bir harekâta girişme tasarısına karşı çıktı. Polonya sınırının Oder kıyısına alınmasıyle Almanya'nın işgali ve parçalanması hazırlandı; fakat kurulacak alman devletlerinin sayısı üstünde anlaşmaya varılamadı. Roosevelt, S.S.C.B.'ye, A.B.D.'ye, İngiltere'ye ve Çin'e milletlerarası polis gücü verilmesini teklif edince Birleşmiş Milletler teşkilâtının kurulması tasarlandı. Konferanstan sonra İran ile ilgili bir bildiri yayımlandı ve İran'a bağımsızlık konusunda garanti verildi. (L)

TAHRİB i. Bk. TAHRİP.

TAHRİBAT i. (ar. *tahrib*'den *tahrîbât*, tahripler). *Esk.* Harap etme, yıkıp bozma: *Fırtınanın yaptığı tahribat.* || Yıkımlık. (M)

Tahribi Harabat, Namık Kemal'in tenkit eseri (yazılışı, 1874; basılışı, 1885). Ziya Paşa, *Şiir ve İnşa* makalesindeki, eski edebiyatı yeren, türk dilinin sadeleşmesinin yol açıcılığını yapan düşüncelerinden sonra, *Harabat* adlı bir antoloji hazırladı. Arap, fars ve türk şiirlerinden yapılan seçmeleri biraraya toplayan bu antolojiye yazdığı önsözde, bu düşünceleriyle çelişen görüşler ileri sürdü. Namık Kemal, eski arkadaşının artık vaz geçilmesi gereken divan edebiyatını yeniden canlandırmak istemesine karşı, *Tahribi Harabat*'ta, Ziya Paşa'nın karışık zevkini, yanlışlarını, ihmallerini ortaya koydu, onları yerdi. Namık Kemal'i sinirlendiren noktalardan biri de paşanın, yeni şairlerden hiç söz etmemesi, devrinin orta şairi Nevres'ten söz etmesi, düzenlediği antolojiyi, yine kendi şiirleriyle doldurması, padişah Abdülaziz'e tekrar yanaşabilmek için onu öven kasidelerini de eserine almasıydı. (M)

TAHRİC i. (ar. *hurûc*'dan *tahric*). *Esk.* Çıkarma. || Öğrenciye diploma vererek mezun etme. || Hz. Muhammed'in sözünü ilk rivayet edeni bulma.

— Huk. *Esk. Kur'an*'dan veya başka şer'î kaynaklardan yararlanarak bir hukuk kuralı ortaya koyma. (Tahric eden [muharric] şer'î usullere uyarak yeni bir kural ortaya koyar ve bu yüzden müçtehitten ayrılır. || *Tahrici menal*, hukuk kuralının konuluş sebebini ve amacını içtihat veya tahric yoluyle araştırarak ortaya koyma. (M)

TAHRİCİYE i. (ar. *tahric*, çıkartma'dan *tahrîciyye*). Mal. *Esk. Tahriciye resmi*, Hicaz'da, ulaşım işinde kullanılan deve ve katır gibi hayvanlar için belli bir oranda alınan vergi. (Bu vergi, 31 temmuz 1884 tarihli Şûrayı Devlet kararıyle konuldu; 1911 Bütçe kn. md. 5'te yer aldı.) [M]

TAHRİF i. (ar. *harf*'ten *tahrîf*). *Esk.* Bir kelimede harflerin yerini veya bir harfi değiştirme, bozma. || Bir ibarenin anlamını değiştirme. || *Tahrif etmek*, değiştirmek, bozmak: *O geçmiş hayatımızın güzelliklerini ve ihtişamlarını tahrif etmeyen, sıhhat ve asaletini bozmayan* [...] *pek kıymetli vesikalar ve şahadetlerdir* (A. Ş. Hisar).

— Din. Bir yazının veya sözün değiştirilmesi.

— ANSİKL. *Tahrif* «hadislerde ve *Kur'an*'da geçen herhangi bir kelimenin bile bile değiştirilmesi» anlamına gelir. İslâm dinine göre tahrif birkaç türlüdür: a) bir kelimenin bazı harflerini yanlış söyleyerek (telaffuz ederek) onа başka anlam vermek; b) bir hadis veya ayete yorum yoluyle değişik anlam vermek; c) metinler arasında bile bile değişiklik yapmak, *Kur'an*'da, hadislerde olmayan bir kelimeyi onlara ekleyerek, varmış gibi göstermek. (M)

TAHRİF i. (ar. *haref*, bunama'dan *tahrîf*). *Esk.* Bir kimseye bunaklık yükleme. (M)

TAHRİFAT i. (ar. *tahrîf*'ten *tahrîfât*, tahrifler). *Esk.* Bir metin üstünde kalem oynatma, bozma. (M)

TAHRİK i. (ar. *hareket*'ten *tahrîk*). Hareket ettirme, yola çıkarma. || İterek, çekerek veya döndürerek hareket ettirme işi. || (Birini) Sert harekete, isyana, misillemeye veya intikam almaya sürükleme, kışkırtma. || Faaliyetini artırma. || Özellikle, cinsel arzuyu, duyguları artırma. || *Tahrik etmek*, hareket ettirmek, yola çıkarmak. İterek, çekerek veya döndürerek hareket ettirmek: *Vapurun çarkını tahrik eden buhardır* (Şemseddin Sami). [Birini] Sert harekete, isyana, misillemeye veya intikam almaya sürüklemek, kışkırtmak: *Onun hareketi, adeta ifsad-ı memleket ve halkı isyana davet demektir, diyerek Firavunu tahrik ederlerdi* (Cevdet Paşa). Faaliyetini artırmak: *Bu duada tesirli ve muhayyileyi tahrik eden bir şeyler vardı* (Ş. S. Aydemir). Özellikle, cinsel arzuyu, duyguları artırmak. — *Esk. Tahrik-âmiz*, kışkırtıcı. || *Tahrik-i sevda*, sevda uyandırma. Kışkırtma. Yola çıkarma. Uyandırma.

— Gram. *Esk.* Bir harfi harekelendirme veya hareke ile okuma.

— Huk. *Tahrik ve teşvik*, bir kimseyi, bir suç işlemeye veya hukuka aykırı bir fiilde bulunmaya itme. Bk. ANSİKL.

— Mekan. ve Teknol. *Eşanl.* ÇEKİŞ. (Bk. ANSİKL.) || *Tahrik sistemi*, kumanda eden organla kumanda edilen organın aynı harekete uymasını sağlayan düzenlerin tümü. Bk. ANSİKL.

— Oto. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Ceza hukukunda «bir kimsenin hislerini harekete geçirerek suç işlemeye itme»ye *tahrik* denir. Medenî hukukta, bir kimseyi haksız bir fiil işlemeye itme durumuna ise *teşvik* denir. Ceza kanununa göre, tahrik bir hafifletici sebeptir. Ancak bunun hafifletici sebep sayılabilmesi için haksız olması gerekir. Bunun yanında, failin suçu bu haksız tahrikin sebep olduğu gazap veya şiddetli bir elemin etkisi altında işlemiş olması aranır. Hafifletme, cezanın niteliği ve miktarına göre farklıdır. Tahrikin derecesi de cezanın indirime oranında rol oynar. Medenî hukukta, bir kimseyi bir haksız fiil işlemeğe iten kimse (müşevvik), tıpkı fiili bizzat işleyen kimse gibi sorumludur. Onunla gerçek fail arasında *tam teselsül* vardır.

— Mekan. ve Teknol. Mekanikte çeşitli tahrik sistemleri vardır. *Buharla tahrik*'te, motris tekerlekler kızdırılmış su buharının basıncıyle çalışan pistonlar tarafından tahrik edilir. *Sıkıştırılmış hava ile tahrik*'te, özel depolara doldurulan sıkıştırılmış havanın basıncına başvurulur (özellikle fabrikalarda). *Termik motorlarla tahrik*'in üstünlüğü hafif motorlarının az yer tutmasındadır; bu motorlarda pistonun hareketi hava-gaz karışımının, alkol veya benzin buharının ya da püskürtülmüş gazoilin v.b. patlamasıyle meydana gelir. *Elektrikle tahrik*, ilk defa A.B.D.'de demiryollarında kullanıldı. Aynı zamanda orta ve kısa mesafelerde yer değiştirmeler için akarsular ve kanallar boyunca römorkörlerde, havaî taşıyıcılarda, teleferiklerde, fünikülerlerde, bocurgatlarda, asansörlerde v.b. kullanılır.

Bir taşıtın tahriki ancak, tahrik edici tekerleklerin zemine değdiği noktada, zeminin gerekli direnci göstermesiyle sağlanır. Tekerleğin ve taşıdığı yükün ağırlığı P ile, tekerlek göbeğine uygulanan yatay kuvvet F ile ve kapışma katsayısı veya sürtünme katsayısı f ile gösterilirse, $F \leqslant Pf$ kadar bir tahrik elde edilir.

Bir taşıtın tahriki iki çeşit dirençle frenlenir: bir yandan yuvarlanmaya karşı direnç, öte yandan içinde bu taşıtın yer değiştirdiği akışkanın direnci. Yuvarlanmaya karşı olan direnç yaklaşık olarak taşıt ağırlığının 3/100'üne eşittir (ton başına 30 kg) ve bandaj ile zeminin niteliğine göre değişir. Zemin eğimliyse, bu dirence, hareketin yönüne göre yerçekiminin pozitif veya negatif etkisi de eklenir. Bu etki yaklaşık olarak taşıtın ağırlığıyle eğimin çarpımına eşittir. Nihayet havanın doğurduğu direnç bir binek arabasının alabildiği durumlarda, ana kesit yüzeyini ve karoserinin incelik katsayısını hesaba katan bir katsayı ile hızın çarpımının karesine eşittir. Tahrikin olabilmesi için tahrik kuvveti

$$R = P\,(0{,}03 \mp p) + KSV^2$$

formülüyle verilen R toplam direncinden büyük olmalıdır; formülde P taşıtın ağırlığını, p zeminin eğimini, K karoserinin incelik katsayısını, S karoserinin ana kesit yüzeyini, V de hızı gösterir. Bir otomobilde, *önden tahrik*, transmisyon organlarını basitleştirir ve hafifletir. Bu tür tahrik, ağırlık merkezinin konumunu daha aşağıya düşürerek taşıtın daha iyi oturmasını sağlar; motor ve transmisyon organları arkada da toplanabilir (arkadan tahrik). Bunun başlıca üstünlüğü transmisyonu basitleştirmesidir.

● *Tahrik sistemi.* Bir hareketin alacağı şekle göre çeşitli tahrik sistemleri vardır. Bir dönme hareketini iletmek için, miller yakın olduğu zaman dişliler, miller dişliyle iletime imkân vermeyecek kadar uzak olduğu zaman bir zincir, zincirin de yetmediği durumlarda kayış kullanılır. Bir dönme hareketini doğrusal bir harekete dönüştürmek için bir vida ve somun veya bir kam kullanılır. Biyel-manivela sistemi bir dönme hareketini alternatif doğrusal bir harekete dönüştürmeyi veya bunun tersini sağlar.

Bir mile kamalanmış organların tahrikini sağlamak için kamalara, vidalı pimlere, mahmuzlara başvurulur. Bir takımın tahriki için (freze bıçağı veya rayba) tahrik edici bir elemandan faydalanılır. Bk. TRANSMİSYON.

◆ **Tahrikât** çoğl. i. *Esk.* Kışkırtmalar. (LM)

TAHRİL i. (ar. *tahrîr*'den). *Esk.* Çizgi, çizik. (M)

TAHRİLLİ sıf. (*tahril*'den *tahril-li*). *Esk.* Çizgili. || [Göz için] Renkli kısmı çizgi çizgi olan. (M)

TAHRİM i. (ar. *harâm*'dan *tahrîm*). *Esk.* Herhangi bir şeyi dinî bakımdan kutsal sayıp ona yaklaşmayı yasak etme. || Haram kılma, haram sayma.

◆ **Tahrimat** çoğl. i. *Esk.* Haram saymalar, yasak etmeler.

◆ **Tahrimî** sıf. *Esk.* Haram kılma ile ilgili.

◆ **Tahrimiye** sıf. *Esk.* Tahrimî'nin dişili. || *Kerahet-i tahrimiye*, harama yakın olan kerahet. (M)

TAHRİME i. (ar. *tahrîm*'den *tahrîme*). Din. *Esk.* Namaza başlarken söylenen «Allahüekber» sözü. || Namazda Allahüekber derken alınan vaziyet. (M)

TAHRİP veya **TAHRİB** i. (ar. *harâb*'dan *tahrîb*). Yıkma, harap ve viran etme. || *Tahrip etmek*, mahvetmek, yıkmak, bozmak v.b.: *Bu düşman karşısında bulunan altmış bir ve elli altıncı fırkalarımız, Ulubat köprüsünü tahrip ederek Bursa istikametine çekildi* (Atatürk). *Azgın azgın çağlayarak akarak / İnsafsızca tahrip edip yıkarak* (Âşık Veysel).

— Ask. *Tahrip ateşi*, düşman birliklerine ait, silâh, malzeme, tahkimat, engel v.b. tesisleri kullanılmaz duruma getirmek için açılan ateş. || *Tahrip görevi*, bir hedefi, bir veya daha fazla vuruşla kullanılmaz duruma getirmek amacıyle yapılan topçu atışlarına verilen ad. || *Tahrip maddesi* (veya *danesi*), içi çeşitli patlayıcı maddeler ve genellikle trinitrotoleol (T.N.T.) ile doldurulmuş çelikten topçu mermilerine verilen ad.

— Biyol. Canlı maddenin cansız maddeye dönüşümü.

— Fiz. Bir veya birçok tanecik kütlesinin tamamen elektromagnetik ışıma enerjisi haline dönüştüğü fiziksel olay. (Bu olay, bir tanecik ile buna tekabül eden karşı taneciğin, meselâ, bir pozitron ile bir negatonun karşılaşmasıyle meydana gelir.)

— Sil. *Tahrip danesi*, zırh danelerine ve ihtiraklı danelere karşılık, içi patlayıcı maddeyle doldurulmuş olan top mermilerine verilen ad.

— ANSİKL. Biyol. Hücre, hayatla bağdaşmayan şartlar içinde bulunduğu zaman *tahrip* er geç kendini gösterir. Tahrip çeşitli olayların sonucudur: ya hiç bir besin maddesi bulunmaz ve bu durumda tahrip ürünleri diğer hücrelerce kullanılabilir; ya zararlı veya zehirli maddeler etki gösterir, bunlar canlı maddeyle birleşince yaşamasına imkân olmayan maddelere dönüşür; ya da fizik etmenler (ısı, elektrik, morötesi ı-

şınlar v.b.) veya mekanik etmenler işe karışır, canlı maddenin koloidal durumunu değiştirir. (ML)

TAHRİPKÂR veya **TAHRİBKÂR** sıf. (ar. *tahrîb* ve fars. *-kâr* > *tahrîb-kâr*). *Esk.* Tahrip eden, yıkan, zarar veren.

◆ **Tahripkârlık** veya **tahribkârlık** i. *Esk.* Yıkıcı, mahvedici olma, kırıcılık: *Nasıl ki Alman devleti mütecanis bir milletten mürekkep olduğu için Fransızların bu kadar tahripkârlığına rağmen bir türlü yıkılmıyor* (Ziya Gökalp). [M]

TAHRİR i. (ar. *hürr*'den *tahrîr*). *Esk.* Yazma, yazı. || Kitap v.b. bir eser meydana getirme: *Etmiş idi sonra Zatî-i pir / Pervane vü Şem'i nazm ü tahrir* (Ziya Paşa). || Kaydetme, kayıt veya tescil, deftere geçirme. || Memleketin nüfusunu veya yüzölçümünü kaydetme. || Köle veya cariye azat etme. || *Tahrir etmek,* yazmak, kaleme almak: *Hâsıl ettiği meleke cihetiyle bu senedi süratle tahrir ederek evden çıkıp gitti* (Samipaşazade Sezai). Tapu, nüfus v.b.ye kaydetmek. Köle veya cariye azat etmek. || *Tahrir heyeti,* bir eseri yayımlayan kurul, yazı işleri kurulu. || *Tahrir-i emlâk,* emlâk kaydı.

— Ed. *Esk.* Kompozisyon.

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Tahriri beyyine başlangıcı,* ileri sürülen şeyin ispatına yeterli olmamakla birlikte, onun varlığına işaret eden ve aleyhine ileri sürülen tarafça düzenlenmiş belge. (Bk. ANSİKL.) || *Tahriri borç ikrarı.* Bk. MÜCERRET *borç ikrarı.* || *Tahriri şekil.* Bk. ŞEKİL. || *Esk. Tahriki rakabe,* kölenin serbest bırakılması, azat edilmesi. (Genellikle mevlâ, kölesini bir yarar karşılığı değil, Allah katında sevap için azat eder.)

— İda. *Esk.* Nüfus ve arazi hakkında tutulan kayıtlara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Tahriri nüfus,* nüfus sayımı. (Osmanlılarda ilk nüfus sayımı Tanzimat'tan sonra yapıldı.)

— İşlemecilik. Sırma veya ipekle işlenen motiflerin kenarına siyah ipekle geçirilen ince kenar çizgisi.

— Mal. *Esk.* Tahrir yapılırken tutulan defterlere verilen ad.

— Süs. santl. Yazma eserlere boya ve altınla yapılan süslerin kenarlarına genellikle daha koyu renkte ve mürekkeple geçirilen çizgi. || *Tahrir çekmek,* satırlar arasına yapılan yıldızların çevresine mürekkeple çizgi çekmek.

— ANSİKL. Huk. *Tahrir,* genellikle «sayım» anlamını taşır. Nitekim, Tahriri Nüfus ve Tahriri Musakkafat kanunları bu anlamı ifade eder. Bu konuda çıkarılmış, fakat ötekiler gibi bugün yürürlükte bulunmayan önemli bir kanun da, 24 ocak 1936 tarihli Arazi Tahrir kanunudur. Kanunun amacı, arazi vergisine bağlı olan arazi ve arsaların yazılması ve değerlerinin takdiridir. Arazi Tahriri kanunu 5432 Sayılı kanunla yürürlükten kaldırıldı.

● *Tahriri beyyine başlangıcı.* Senetle ispat edilmesi gereken bir konuda, şahit dinletilmesi, kural olarak mümkün değildir. Ancak, kanunda gösterilen istisnalardan birinin bulunması halinde, şahit dinletilebilir. (Bk. SENET.) Bu istisnalardan biri olan tahriri beyyine başlangıcının gerçekleşmesi için gerekli olan şartlar şunlardır: 1. yazılı bir belge; 2. belgenin aleyhine ileri sürülen tarafça düzenlenmiş olması; 3. belgenin, ileri sürülen hukukî işlemi ispat edememekle birlikte, onun varlığına işaret etmesi. Yazılı olmayan şeyler, tahriri beyyine başlangıcı sayılamaz. Senetle ispat edilmesi gereken konularda elinde senet bulunmayan kimse, tahriri beyyine başlangıcını delil olarak ileri sürebilir. Ancak bu, tek başına senetle ispat edilmesi gereken bir konunun ispat edilmiş sayılması için yeterli değildir. Hâkim, kanaatini kuvvetlendirmek için şahit dinlenmesine veya yemine başvurur.

— İda. *Esk.* Osmanlılarda alınan yerler, devletin tayin ettiği memurlar tarafından kütüğe geçirilirdi. Arazi ve emlâk kayıtları düzenli bir şekilde tutulurdu. Bunun dışında 80-100 yılda bir veya daha kısa bir süre içinde tahrir tekrar edilirdi. Tahrir işleri, Tevkii denilen Nişancı nezaretinin denetimi altında yaptırılırdı. Her köyün merası, kışlağı, korusu, ormanı, köyde yetişen ürünlerin yıllık miktarları ve bunlar için verilen vergiler yazılırdı. Tahrir neticelerinin yazıldığı deftere *mufassal* denirdi. Bu deftere göre idarî teşkilâtla köy adlarını ve yıllık geliri gösteren bir defter hazırlanırdı. Bu deftere *mücmel* veya *icmal defteri* denirdi. Bu defterler nişancı tarafından incelenir ve düzeltilirdi. Tahrir defterlerinin dışında iki tahrir arasındaki günlük işlemlerin, yani has, tımar ve zeametlerin dağıtımı gibi durumları gösteren defterler hazırlanırdı. Bunlar Divanı Hümayun kaleminde saklanırdı. Bu defterlere *ruznamçe* ve *derdest,* sonradan *tahvil defteri* denildi.

◆ **Tahriren** zf. *Esk.* Yazılı olarak: *Bilumum telgrafları gösterecek ve bu hususa ait ayrıca tahriren rapor takdim eyleyecektir* (Atatürk).

◆ **Tahrirkeş** sıf. ve i. *Esk.* Yazar. || Elyazması kitapları resim ve süslerle tezhipleyen (sanatkâr). [M]

TAHRİRAT çoğl. i. (ar. *tahrîr*'den *tahrîrât*). İda. *Esk.* Osmanlı devletinde, başka ülkelerin resmî makamlarıyle yapılan yazışmalara verilen ad: *9 Mart 1920 tarih ve 465 numaralı şifre olarak 14 Mart 1920 günü bir tahrirat geldi* (Atatürk). *Mutasarrıfa giden bir tahrirat evvelâ onun gözünü kamaştırmalıdır* (Sabahattin Ali). || *Tahrirat kalemi,* resmî dairelerde yazı işleriyle uğraşan kalem. (Nezaretlerle vilâyet merkezlerinde yazı işlerinin başında «mektupçu» denilen görevli bulunurdu. Bu bakımdan onların yazı kalemine *mektubî kalemi* denirdi.) || *Tahrirat kâtibi,* kazalarda yazı işleriyle görevli olan kimse (kazadaki mülkî âmirin emrinde bulunurdu): *Kazanın tahrirat kâtibi olan genç bir çocuk... avazı çıktığı kadar bağırarak elindeki kâğıdı okuyor..* (Ömer Seyfeddin). || *Tahrirat kesesi,* devlet dairelerinde yazılan yazıların müsveddelerinin konduğu zarflere verilen ad. || *Tahrirat müdürü,* sancaklarda tahrirat kalemlerinin âmirine verilen unvan. || *Tahriratı saniye,* sadrazam tarafından İstanbul dışındaki resmî makamlarla yapılan tahrirat. || *Tahriratı varide,* gelen mektuplar.

— Huk. Kamu idare ve kurumları arasındaki resmî yazışmalara verilen ad. (Bu yazışmayı idare eden memurlara da tahrirat kâtibi denirdi.) || *Tahriratı umumiye,* kamu kuruluşlarının, özellikle iç idarî işlerini düzenleyen genel talimatlar. (Bugünkü, genelge ve sirküler gibi. Bu terim, bugün kullanılmıyor.) [M]

TAHRİRÎ sıf. (ar. *tahrîr*'den *tahrîrî*). *Esk.* Yazılı, yazıyle ilgili: *Şifahen verdikleri sözü, tahrirî olarak imzaları tahtında verirlerse müsaade edilmek caiz olacağını beyan ettim* (Atatürk). *Bugün müsabakaya girdim. Tahrirî imtihan fena gitti* (R. N. Güntekin).

◆ **Tahririye** sıf. *Esk.* Tahrirî'nin dişili. || *Hey'et-i tahririye müdürü,* (gazetelerde) yazı işleri müdürü. (M)

TAHRİRLİ sıf. (ar. *tahrîr*'den osmanlıca *tahrir-li*). *Esk.* Çizgili, çizgi çizgi olan: *Ey kirpiği sürmeli, gözü tahrirli Fatma / Göğsünde yaşıyanı yüreğinde yaşatma* (F. N. Çamlıbel). Bk. TAHRİLLİ.

— İşlemec. Kenarına tahrir geçirilmiş olan (süs).

— Süs. santl. *Tahrirli halkâr,* çevresine tahrir çekilmiş olan süslere verilen ad. (Çevresine tahrir çekilmemiş olan süslere *halkâr* veya *halkârî* denirdi.) [M]

TAHRİS i. (ar. *hırş*'tan *tahrîş*). *Esk.* Hırslandırma. || Bir kimsenin tamahını uyandırma: *Erbab-ı harabatı komak haline yeğdir / Tahrise sebeptir mey-i gülfame yasaklar* (Nabi).

◆ **Tahrisat** çoğl. i. *Esk.* Hırslandırmalar. (M)

TAHRİŞ i. (ar. *harş*'tan *tahrîş*). Yakıp kaşındırma. || *Esk.* Hırpalama, tırmalama. || *Tahriş etmek,* kaşındırmak. *Esk.* Tırmalamak.

— Biyol. *Tahriş edici madde,* vücutta tahriş yapan madde. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. *Tahriş etmek,* hafif yara yapmak, zedelemek: *Mideyi tahriş eden yiyecek. Sürtünme ile yarayı tahriş etmek.*

— ANSİKL. Biyol. *Tahriş edici maddeler,* canlı maddede tepki uyandırmağa elverişli mekanik, fizik, kimyasal veya fizyolojik etkenlerdir. Sıcaklık, ışık, elektrik, darbe, titreşim v.b. de tahriş edicidir. Aynı şey, kimyasal etkenler (asitler, bazlar, zehirler) için de söylenebilir.

◆ **Tahrişat** çoğl. i. *Esk.* Tahrişler. (LM)

TAHRİZ i. (ar. *hırż*'dan *tahrîż*). *Esk.* Bir işi yapması için birini teşvik etme, kışkırtma. (M)

TAHRİZAT i. (ar. *tahrîż*, kışkırtma'dan *tahrîżât*, kışkırtmalar). Ask. *Esk.* Askerleri savaşa teşvik etmek için, kumandanın onların zaferden nasıl yararlanacaklarını açıklaması. (Kale ele geçirildiğinde içindekiler, savaşçılar arasında paylaştırılacaktır şeklindeki kumandanın sözü, tahrizat niteliğindedir.) [M]

TAHSİL i. (ar. *huṣûl*'den *taḥṣîl*). [Para veya vergiyi] Alma, toplama: *Yerimde doğrularak yanımdaki bir tahsil memuruna: — Aman, dedim, aradaki fark aşağı yukarı iki günlük...* (R. N. Güntekin). || Öğrenim: *Çocuğun tahsil zamanı geldi* (H. R. Gürpınar). || *Tahsil etmek,* [para veya vergiyi] almak, toplamak, öğrenim yapmak: *Köylerden devletin alacağını, vergisini tahsil edeceksin* (Sabahattin Ali). Öğrenmek: *Bir medresede fıkıh, kelâm mı tahsil eder?* (Ş. S. Aydemir). || *Tahsil görmek,* öğrenim yapmak: *Hepsi iyi tahsil görmüş koca gençler...* (R. N. Güntekin).

— *Esk.* Elde etme, ortaya koyma, verim. || Bilmecede aranılan, istenilen harfi ortaya çıkarma. || *Tahsil-i huruf-i muamma,* uğraşarak bir bilmecenin karşılığını bulma.

— Huk. *Tahsil cirosu.* Bk. CİRO. || *Tahsil için ciro,* poliçedeki hakkın değil, sadece poliçe bedelinin tahsil edilmesi için yapılan ciro. (Bk. ANSİKL.) || *Tahsili Emval kanunu.* Bk. ANSİKL.

— Mant. *Esk.* Bir önermeyi kategorik bir biçime sokma.

— ANSİKL. Huk. *Tahsil için ciro,* poliçenın hamiline, poliçede yazılı olan parayı tahsil etme hakkını verir. Ancak poliçenin, tahsil için ciro edildiğinin açık olarak poliçede gösterilmesi gerekir. Tahsil cirosuyle kendisine bir poliçe ciro edilen kimsenin, poliçeden doğan bütün hakları kullanma yetkisi vardır.

● *Tahsili Emval kanunu,* vergi v.b. bazı kamu alacaklarının tahsilini düzenleyen 5 ağustos 1325 (1916) tarihli bu kanun, Osmanlı devletinin son zamanlarındaki mülkî teşkilâta uygun tahsil komisyonları kurulmasını öngörüyordu. Her kaza, liva ve vilâyet merkezinde bir tahsilât komisyonu bulunuyordu. Başta bu tahsil komisyonları olmak üzere, çeşitli makam ve personel tarafından uygulanmağa çalışılan Tahsili Emval kanunu, Cumhuriyetin kurulmasından sonra da, uzun sayılabilecek bir süre yürürlükte kaldı. Ancak, 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkında kanunun 21 temmuz 1953'te kabul edilerek 1 ocak 1954'te yürürlüğe girmesiyle ortadan kalkıncaya kadar, Tahsili Emval kanunu önemli değişikliklere uğradı. (ML)

TAHSİLÂT çoğl. i. (ar. *taḥṣîl*'den *taḥṣîlât*). Huk. Kamu alacaklarının toplanması veya süresi içinde ödenmeyenlerin zorla ödettirilmesi.

— ANSİKL. Huk. Amme Alacaklarının Takip ve Tahsili Hakkında kanun, konusu para olan alacakların tahsil şekillerini gösterir. Bunlar, İcra ve iflâs kanunundaki usullere benzer. Ancak, adlî makamlar yerine, bu defa idarî makamlar karar vermektedir. *Tahsilât* konusu olan kamu alacakları: vergi, resim, harç, ceza tahakkuk ve takiplerine ilişkin yargılama giderleri, vergi ve para cezaları gibi alacaklardır. (M)

TAHSİLDAR i. (ar. *taḥṣîl* ve fars. *-dâr*'dan *taḥṣîl-dâr*). Vergi toplayan memur. || Bir gelir sahibinin gelirlerini toplayan kimse.

◆ **Tahsildarlık** i. Tahsildarın görevi ve işi: *Tahsildarlığa ilk başladığı günün sabahını hatırladı* (Sabahattin Ali). [M]

TAHSİN i. (ar. *ḥüsn*'den *taḥsîn*). *Esk.* Güzel bulma, takdir etme, beğenme: *Hz. Ali dönüp geldi, keyfiyeti Hz. Peygamber'e haber verdi. Hz. Peygamber dahi onun bu icraatını tahsin buyurdu* (Cevdet Paşa). ||

Eskiden okullarda öğrencilere ödül olarak verilen belge. || Erkek adı. || *Tahsin etmek,* beğenmek, alkışlamak. || *Tahsin-kerde,* takdir olunmuş, beğenilmiş. || *Tahsin-i lâfz,* sözü güzelleştirme.

— Eğ. *Esk.* Öğretmenlerin, öğrencilere verdikleri beğenme notlarından biri. (Başarı gösteren öğrencinin defterine öğretmeni bu durumu yazar ve ayrıca kendisine idare tarafından bu durumu belirten bir belge [*tahsin* veya aferin] verilirdi. İki tahsin, bir aferin yerini tutardı.)

◆ Ünl. *Esk.* «Bravo, güzel, iyi» anlamında: *Tahsin sana ki gönlüm evin tîre koymadın / Her zahm-i navegin bana bir revzen eyledin* (Fuzuli).

◆ **Tahsinat** çoğl. i. *Esk.* Beğenmeler, takdir etmeler. (M)

TAHSİN i. (ar. *ḥuṣn*'dan *taḥṣîn*). *Esk.* Kale gibi sağlamlaştırma. || *Tahsin etmek,* sağlamlaştırmak: *Limanı istihkâmat-ı kebire ile tahsin etmekten başka çare var mıdır?* (Namık Kemal). [M]

TAHSİN EFENDİ. Bk. HOCA TAHSİN EFENDİ.

TAHSİN EFENDİ (Hasan), türk devlet adamı (öl. 1830). 1802'de başdefterdarlığa tayin edildi. Defteremini (1806), Rikabı Hümayun kethüdası oldu (1807). Aynı yıl ikinci defa başdefterdarlığa getirildi. Nişancılık (1810) ve muhasebecilik yaptı (1811). 1817'de müfettiş olarak Tuna kıyılarına gönderildi. Bundan sonra yine çeşitli tarihlerde defteremini, nişancı, muhasebeci olarak görev yaptı. (M)

TAHSİN EFENDİ (Hasan) **Hafız,** türk hattatı (Tokat 1851 - İstanbul 1916). Tokat'tan İstanbul'a gelerek medrese öğrenimini tamamladı. Muhsinzade Abdullah ile Kazasker Mustafa İzzet Efendiden ders gördü. Rüştiyelerde arapça ve yazı hocalığı yaptı. Beyazıt kütüphanesine müdür oldu ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. Tahsin Efendinin, sülüs ve nesih bazı eserleri vardır. (M)

TAHSİN EFENDİ (Mehmed), türk devlet adamı (öl. 1808). Müderris olduktan sonra mektupçu kalemine girdi. Hacegânlık rütbesini aldı, sadaret mektupçusu oldu. Alemdar Mustafa Paşanın sadrazamlığı sırasında çavuşbaşılık, Baruthane nazırlığı ve başdefterdarlık yaptı. Yeniçeri ayaklanmasında öldürüldü. (M)

TAHSİN EFENDİ Elhac Hafız, türk hattatı (İstanbul 1847 - ay.y. 1912). Çubukçular Sıbyan mektebinde okudu. Tophane müftüsünden dinî bilgiler öğrendi. Hattat Şefik Beyden sülüs ve nesih, Safi Efendiden tâlik yazı dersleri aldı. Galatasaray ve Dârüşşafaka okullarında yazı öğretmenliği yaptı. Bir süre İstanbul'da Mahmutbey matbaasında çalıştı. İstanbul'da Cağaloğlu'nda Mahmutnedimpaşa türbesinin yazıları onundur. (M)

TAHSİNHAN sıf. (ar. *taḥsin* ve fars. *ḫᵛān*'dan *taḥsîn-ḫᵛān*). *Esk.* Beğenen, takdir eden, «aferin» diyen: *Hüsn-i hatt-ı İzzet'i kim görse tahsinhan olur* (Muallim Naci).

◆ **Tahsinhanî** i. *Esk.* Alkışlayıcılık. (M)

Tahsin-i Hüner madalyası veya **Takdir-i Hüner madalyası,** Sultan Abdülmecid zamanında çıkarılan madalya (1859). Altın, gümüş ve bakırdan yapılan madalya 36 mm çapındaydı. Nizamnamesi yoktur. Ön yüzünde nakışlı su içinde, devrin padişahı olan Abdülmecid'in tuğrası, arka yüzünde dikdörtgen ve nakışlı bölümde «*Ma'rifet ve fen ve kemâl ve hüner / Sahibini elbet eder mu'teber*» yazısı vardır. (M)

TAHSİN MİR MUHAMMED Murassa Rakım, hintli yazar (XIII. yy.). Bir süre ingiliz generali Smith'in yanında çalıştıktan sonra babası Mir Bekir Hanın ölümü üzerine Patna ve Feyzâbâd'da yaşadı. Burada devlet büyüklerinden yardım gördü. 1780'de *Nevtarz-ı Murassa* (Murassa'nın Yeni Tarzı) adlı eserini tamamladı. Bu eser, *Kıssa-i Çehâr Derviş* (Dört Derviş Hikâyesi) adlı farsça bir kitabın tercümesidir. Süslü bir üslûpla yazılmıştır. Farsça yazılmış *Zevabit-i Angrizi* (İngiliz Dili Kuralları) adlı ingilizce grameriyle *Tevarih-i Kasımî* (Kasım'ın Tarihleri) adlı iki eseri daha vardır. (M)

TAHSİN NAHİT, türk şairi ve oyun yazarı (İstanbul 1887 - ay.y. 1919). Mektebi Hukuku bitirdi (1913). Meşrutiyetten sonra Fecri Âti topluluğunda yer alan Tahsin Nahit, dil ve kuruluş bakımından zayıf olan şiirlerinde Ahmed Hâşim'in etkisi altında kaldı. Tiyatro alanında, telif, çeviri ve uyarlamalarıyle verimli bir oyun yazarı oldu. Oyunları: *Jön Türk; Hicranlar; Kırık Mahfaza; Ben Başka; Kösem Sultan; Firar.* Şiirlerini *Ruhı Bîkayd* adlı bir kitapta topladı (1910). [M]

TAHSİNNAME bls. i. (ar. *taḥsîn* ve fars. *nâme*'den *taḥsîn-nâme*). *Esk.* Bir işin beğenildiğini gösteren belge. *Eşanl.* TAKDİRNAME.

— İda. *Esk.* Devlet memurlarına işlerinde gösterdikleri başarılarından dolayı âmirleri tarafından verilen takdirname. (M)

TAHSİN PAŞA, Abdülhamid II'nin mabeyn başkâtibi. (İstanbul ? - ay.y. 1910). Babıâli kalemlerinde çalıştı. Bu çalışma, Tahsin Paşanın yetişmesinde önemli rol oynadı. Memur olarak girdiği Dahiliye Mektupçu kaleminde önce muavin, sonra başmuavin oldu. Bahriye nezareti mektupçuluğuna tayin edildi. Süreyya Paşanın ölümünden sonra padişahın musahibi Lütfi Ağanın yardımıyle Abdülhamid II'nin başkâtipliğine getirildi. Kısa bir süre sonra vezir rütbesi alarak paşa oldu. İkinci Meşrutiyetten sonra görevi ve rütbesi elinden alındı (1908). Uzun süre sefalet içinde yaşayarak yoksul bir şekilde öldü. Abdülhamid'in yanında bulunurken şahidi olduğu, özellikle İkinci Meşrutiyet'i hazırlayan olayları hatıralarında topladı. Eseri: *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları* (1931). [M]

TAHSİR i. (ar. *ḥasret*'ten *taḥsîr*). *Esk.* Hasret kalmasına yol açma. (M)

TAHSİS i. (ar. *ḫuṣûṣ*'tan *taḫṣîṣ*). *Esk.* Bir şeyi, bir kimseye veya bir yere ayırma: «*Ya Resulallah! Haciblik hizmeti şerifesini ehli beytine tahsis buyurmalısın*» *dedi* (Cevdet Paşa). || Aylık bağlama. || *Tahsis edilmek,* [bir şey] bir kimseye veya bir yere ayrılmak: *Çeyiz halayığı ile birlikte bir de konaktan tahsis edilen hizmetçi gündelik işlerine memurdu* (Ahmed Rasim). || *Tahsis etmek,* bir şeyi, bir yere veya kimseye ayırmak: *Bunun açık bir delili olmak üzere ona tahsis ettiği odayı süsten hoşlanan bir kadına hoş görünecek surette döşemişti* (H. R. Gürpınar). || *Tahsis olunmak,* bir kimseye veya bir şeye ayrılmak: *Bundan başka bazı şehirlerde bir takım mahalleler yalnız beyazlara tahsis olunmuştur* (F. R. Atay). *Dershaneye tahsis olunan bu oda mürebbiyenin bir derdi daimisiydi* (H. Z. Uşaklıgil). || *Be-tahsis,* bilhassa. || *Bit-tahsis,* ayrıca, mahsus olarak.

— Dy. Garların, büyük ayırma garları hareket bölgelerine göre dağılımı. || *Tahsis yaftası,* bir vagonun sevk etiketine yerleştirilen ve bu vagonun hangi bölgeye, hangi ayırma garına bağlı olduğunu gösteren sembolik formül.

— Huk. Kamu tüzel kişilerine ait bir malı genel yararlanmaya açan, bir kamu hizmetine, hizmetin ayrılmaz bir parçası olarak bağlayan hukukî işlem. || *Esk.* Mirî toprakların tasarruf haklarının, bunlardan yararlanma hakkının veya her ikisinin birden belirli bir amacın gerçekleşmesine bırakılması.

— İda. *Esk. Tahsisi gayri sahih,* Hazinenin, bir kısım gelirini, hazine giderleri dışındaki bir konu için ayırması. (Bağımsız üniversite bütçelerine katkıda bulunmak için Hazinenin ödenek ayırması tahsisi gayri sahihtir. Buna *irsadı gayri sahih* de denir.) || *Tahsisi sahih,* Hazinenin, gelirlerinden bir kısmını, bu gelirlerin elde edilmesi için gereken giderlerin bir kısmını karşılamak için ayırması. (Hazinenin, inhisarlardan [Tekel] elde ettiği gelirlerin bir kısmını sigara fabrikalarının onarım masraflarına ayırması tahsisi sahihtir. Buna *irsadı sahih* de denir.)

◆ **Tahsisen** zf. *Esk.* Tahsis yoluyle, ayırarak: *Yani yükselmek, alçalmak tabirlerini hangisine tahsisen kullanabileceğiz?* (H. R. Gürpınar). [ML]

TAHSİSAT i. (ar. *taḫṣîṣ*'ten *taḫṣîṣat,* tahsis edilmiş şeyler). *Esk.* Bir kimseye, bir kuruluş veya bir topluluğa ayrılmış para: *Yeni kuvvetler izhar ediliyor. Beş bin liradan aşağı olmamak üzere tahsisat istiyor* (Atatürk). *Kasabaya yerleştirdim. Gizli tahsisattan dört lira verdim* (Ömer Seyfeddin). *Yeni bütçeye ve tam kadrosuyle teşekkülüne kadar tahsisat istiyor ve bir muhasiple bir başka kâtibin verilmesinde ısrar ediyordu* (A. H. Tanpınar). *Yeni.* Ödenek.

— Huk. Bk. ÖDENEK.

— İda. *Esk. Tahsisat kabilinden vakıf,* kuru mülkiyeti Hazineye ait bir mülk toprağın yararlarının Hazineden alacaklı olan kişiye bırakılması. (*İrsadı vakf* da denir.) || *Tahsisatı mesture,* devlet bütçesinden kime ve ne için verildiği saklı tutulan ödenek. (İlgililer tarafından makbuz karşılığı alınarak yükümlülükleri kendilerine ait olmak üzere devletin yararına gerekli görülen yerlere harcanır.) *Yeni.* Örtülü ödenek.

— Mal. *Esk.* İslâm devletlerinde fetihler sırasında yararlık gösteren gazilere ve eizze (azizler) evkafına bağışlanan arazi. (Bk. ANSİKL.) || *Tahsisatı seniye,* padişahların devlet hazinesinden aldıkları aylığa verilen ad. (Abdülaziz'in aldığı tahsisatı seniye ayda 100 000 altındı. Abdülhamid II bu parayı 60 000 altına indirdi.)

— ANSİKL. Mal. *Esk.* Arazi, memurlar vasıtasıyle yazılır; geliri dirlik adıyle sipahilere, eminlere, zaim'lere (zeamet sahibi), vezirlere, arpalık adıyle sancakbeylerine, kale dizdarlarına ve muhafızlara, *tahsisat* adıyle de gazilere, cizze evkafına dağıtılırdı. Eizze evkafına ayrılan bu yerler tımardan farklı değildi. (M)

TAHŞİT veya **TAHŞİD** i. (ar. *ḥaşed*'den *taḥşîd*). *Esk.* Yığma, biriktirme. || *Tahşid etmek,* yığmak: *Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakmak asıl orduyu Irak şimal hududunda tahşid edip, İngilizlere taarruz etmek lâzımdır* (Atatürk).

◆ **Tahşidat** çoğl. i. *Esk.* Askerlerin toplanması: *Bunun mümkün olabilmesi için tahşidat ve tertibatın gizli kalmasına ehemmiyet vermek lâzımdı* (Atatürk).

— Dilbil. Kelime çoğul olduğu halde tekil gibi kullanılır. (M)

TAHŞİYE i. (ar. *ḥaşy*'den *taḥşiye*). *Esk.* Bir metne haşiye yazma, çıkma yapma. (M)

TAHT i. (fars. *taḫt*). Hükümdarların oturdukları büyük ve süslü koltuk: *Tahtın eteklerine yüzünü sürüyordu / Körler, açılıyordu gözleri* (F. H. Dağlarca). || *Teşm. yol.* Hükümdar olma, hükümdarlık: *Tabiî onlar da şu veliahta benzer dediler, kestiler, o prenste taht hırsı var dediler, sürdüler* (F. R. Atay). *Sonra imparatorluklar... Saltanat kavgaları... Taht uğrunda dökülen kanlar* (Ş. S. Aydemir). || *Tahta çıkmak (tahta geçmek* veya *tahta oturmak),* hükümdar olmak: *Halit Ziya Bey, Sultan Reşat tahta çıkınca onun baş kâtibi olmuştu* (Y. Z. Ortaç). || *Tahttan indirmek,* hükümdarlığına son vermek.

— *Esk. Taht-ı âc* («fildişi taht»), gün, gündüz. Beyaz şeyler. || *Taht-ı âbnusî* («abanoz taht»), gece. || *Taht-ı firuze* («firuze taht»), gökyüzü. || *Taht-ı nerd,* tavla tahtası. || *Taht-ı ravan.* Bk. TAHTIRAVAN. || *Taht-ı Süleymanî,* Süleyman peygamberin havada uçtuğu rivayet edilen tahtı: *Seyretti hava üzre denir taht-ı Süleyman / Ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde* (Ziya Paşa).

— Tar. *Tahta iclâs etmek,* osmanlı hükümdarlarının, hükümdarlık makamına geçmesi.

— Teşk. tar. *Taht kadısı,* Bursa, Edirne ve İstanbul kadılarına verilen ad. (Bu kadılıklara Fatih medresesinde müderrislik yapanlar tayin edilirdi. İstanbul kadısı taht kadılarının en büyüğü sayılırdı.) || *Taht odası,* Topkapı sarayında *Arz odası*'nın başka bir adı. (Odada, padişahların oturdukları taht bulunduğu için bu adı aldı.) || *Taht salonu,* hükümdar saraylarında törenler için kullanılan büyük salon. (Salonda hükümdarın oturması için taht adı verilen bir sedir bulunduğu için bu adı aldı.) || *Tahtı hümayun,* padişahlık tahtı.

— Tasav. *Tahtı Muhammed,* Bektaşîlikte, Âyini Cem töreninde kullanılan, üzerleri mumlarla süslü basamaklara verilen ad.

— ANSİKL. Tar. *Taht,* eski çağlardan beri hükümdarlık alâmeti olarak kabul edilir.

ön yüz

Tahsin-i Hüner madalyası

arka yüz

taht

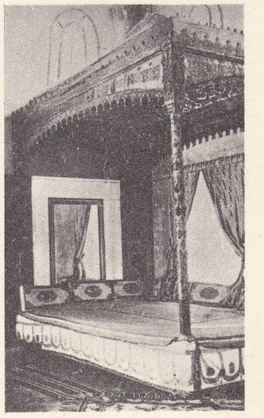

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

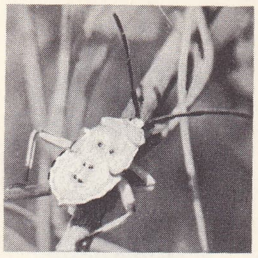
tahtakurusu

Hükümdarlar taht üzerinde otururlar, sefirleri ve devlet adamlarını bu şekilde kabul ederlerdi. Müslüman hükümdarların hükümdarlıkları tahta oturtularak ilân olunurdu. Buna cülûs töreni denilirdi. Tahtlar, değerli ağaçlardan veya madenlerden yapılır, üzeri değerli taşlarla işlenirdi. Padişahlar için, sarayda olduğu gibi, yeniçeri ocağında ve bazı resmî yerlerde de tahtlar vardı. Oralara gittikleri zaman bu tahtlara otururlardı. Eski Doğu'da Hz. Süleyman'ın tahtının ihtişamı ünlüdür. İran hükümdarlarının *tahtı takdis* adlı tahtı da ünlüdür. İslâm devletlerinde tahta oturma usulünü önce Muaviye çıkardı. Muaviye'nin tahtı ceviz ağacındandı. Abbasîlerde, özellikle Harun-ür-Reşid, Memun ve Mutasım zamanında, tahtlarda hint etkisi göze çarpıyordu. (M)

TAHT i. (ar. *taht*). *Esk.* Aşağı, alt: *Salifüzzikr maliye komisyonu Türk maliye nazırının riyaset-i fahriyesi tahtında bulunacaktır* (Atatürk). [*Zt.* FEVK.] || *Taht-ı emniyet*, güvenlik altı. || *Taht-ı emir*, emir altı: *Doğrudan doğruya taht-ı emrimde iki kolordu bulunacaktı* (Atatürk). || *Taht-ı esaret*, esaret altı, esirlik. || *Taht-ı işgal*, işgal altı: *O İstanbul'a ki, düşman kuvvetlerinin taht-ı işgalinde bulunuyordu* (Atatürk). || *Taht-ı muhafaza*, muhafaza altında: *Adamların aileleri hüsn-i suretle taht-ı muhafazada bulundurulmalıdırlar* (Atatürk). || *Taht-ı müzakere*, görüşülen, görüşülmekte olan. || *Taht-ı nikâh*, nikâh altı, evlilik: *İmam tekrarladı: Siz, bu Ayşe hatunu taht-ı nikâhınıza alıyor musunuz?* (B. Felek). || *Taht-ı temin*, güven altı: *Bizzat kendisi meseleyi biliyordu ve Saliha'nın sükût etmesi taht-ı temine alınmıştı* (Vâ-Nû). || *Taht-ı terbiye*, eğitim altı: *Fakat benim taht-ı terbiyemde olmakla oğlum makamımdadır* (Cevdet Paşa). || *Taht-ı tesir*, etki altı: *Ethem Beyin şahsan taht-ı tesirinde olarak kullanabileceği kuvvetin azamî miktarı bin iki yüz, iki bin kişiden ibaret olabilir* (Atatürk).

— Anat. *Esk. Tahtı beşerevî*, üstderi altı. || *Tahtı edimmei dahiliye*, içderi altı. || *Tahtı rahe*, avuç içinde küçük parmağın altındaki çıkıntı.

— Bot. *Esk. Tahtı fasıla*, altfamilya. || *Tahtı sınıf*, alt sınıf. || *Tahtı şube*, altşube.

— Biyol. *Esk. Taht-el-cild*, derialtı.

— Coğ. *Esk. Tahtı medar*, astropika. || *Tahtı medarî*, astropikal.

— Denizc. *Esk. Taht-el-bahir*. Bk. TAHTELBAHİR.

— Mant. *Esk. Tahtı mütezad*, altkarşıt.

— Mat. *Esk. Tahtı mümas*, teğetaltı. || *Tahtı nâzım*, normalaltı. (M)

TAHTA i. (fars. *tahte*'den). Kalınlığı az, geniş, düz ve uzun biçilmiş ağaç parçası: *Öyle koşuyordum ki, sağ ayağım merdivenin küçük tahtalarından birini çökerterek içine geçti* (R. N. Güntekin). *İki ayağını döşeme tahtalarına kuvvetle basıp sağ omuzunu iki kanadın birleştiği yere dayayarak, insan üstü denebilecek bir kuvvetle kapıya yüklendi* (H. R. Gürpınar). || Bu parçalardan meydana gelen düz yüzey: *Dama tahtası. Resim tahtası.* || Levha: *Çinko tahtası.* || Bahçelerde sebze yetiştirmek için ayrılmış küçük yerlerin her biri. || Kara tahta. || Sıf. Tahtadan, ağaçtan yapılmış: *Yusuf köpürerek akan bir derenin üstünden geçen bir tahta köprüye geldiklerini gördü* (Sabahattin Ali). *Tahta kaşık.*

— ÇEŞ. DEY. *Tahtası eksik*, «deli» anlamında alay yollu kullanılır. || *Tahtaya kaldırmak*, öğrenciyi imtihan için kara tahtanın önüne çağırmak. || *Bir tahtada. Esk.* Peşin olarak, bir defada. || *Çürük* (veya *yaş*) *tahtaya basmak*. Bk. ÇÜRÜK.

— Denizc. *Tahta bağı*, borda tahtasını asmak için yapılan bağ. || *Aynalık tahtası*, sandalların ve filikaların kıç taraflarında oturanların sırtlarını dayamaları için konulan arkalık. || *Borda tahtası*, gemilerin küpeştelerinden sarkıtılmış halatlara iki başından asılan ve üzerine çıkarak bordaların doyanmasında kullanılan enli ve uzun tahta. || *Burma tahtası*, ağaç teknelerde omurganın yanındaki kaplama tahtası. || *Çapa tahtası*, yelkenli savaş gemilerinde su kesiminin hemen altından başlayarak top lumbarlarının alt kenarına kadar borda aralığına vurulan kalın kaplama tahtalarından her biri. || *Düse tahtası*. Bk. SÜRME *iskele*. || *Fitil tahtaları*, yelkenli savaş gemilerinde top lomborları arasına vurulan kaplama tahtaları. || *İzbarço tahtası*. Bk. IZBARÇO. || *İstiralya tahtası*, gemi ambarlarında yüklerin alabandalarda ve perdelerde saçla temasını kesmek için postaların veya perde takviye profilleri üzerine baş kıç doğrultusunda veya dikey olarak uygun aralıklarla tespit edilmiş 5 × 15 sm kalınlığında tirizler. (Bunlara *ambar tirizi* de denir.) [Bk. DANEÇ.] || *Kandilisa tahtası*. Bk. IZBARÇO *tahtası*. || *Kaplama tahtası*. Bk. KAPLAMA. || *Maliborda tahtası*. Bk. MALİBORDA. || *Panyol tahtası*. Bk. PANYOL. || *Parakete tahtası*. Bk. PARAKETE.

— Mutf. *Ekmek tahtası*, üzerinde ekmek dilimlenen tahta. || *Et tahtası*, üzerinde et kesilen kalın tahta. || *Hamur tahtası*, üzerinde hamur yoğurulan tahta.

— İnş. *Tahta perde* (veya *havale*). Bk. PERDE.

— Marang. Kalınlığı 12 mm ile 28 mm arasında değişen, düzgün biçilmiş kereste. (Bk. ANSİKL.) || *Kapak tahtası*, bir yanı düz öbür yanı yuvarlak olan kenar malzemesi. || *Sunî tahta*, talaş haline getirilmiş odun artıklarını tutkalla karıştırdıktan sonra yüksek sıcaklıkta presle sıkıştırarak elde edilen geniş levha. Bk. ANSİKL.

— Müz. İki üfleme çalgısı kategorisinden birini belirten terim; bu iki kategori (tahtalar ve bakırlar) orkestrada yaylı çalgılar ile vurma çalgılar arasında yer alır ve armoni takımını meydana getirir. (Tahtalar [*küçük armoni*] şu çalgılardan meydana gelir: *obua, korangle, klarinetler, fagotlar* ve daha çok madenden yapılmasına rağmen *flütler* ve madenî olan *saksofonlar*. Bu çalgıların ortak yönleri, hepsinin insan nefesiyle çalınmasıdır. (NEFESLİ veya ÜFLEMELİ ÇALGILAR da denir.)

— Oyun. *Dama tahtası*, tahtadan yapılmış tabla; altmış dört kareye bölünmüştür. (Atlamalı ve çapraz şekilde hanelerin biri beyaz, biri siyahtır.)

— Res. *Desen tahtası*, bir desinatörün kâğıdını gerdiği tahta yüzey; bu yüzey mümkün olduğu kadar düz olmalıdır. (Kenarlar genellikle sert ahşaptan yapılır. T cetvelinin işlemesi için kenarların dik açı yapması gerekir.)

— Terz. *Düz tahta*, elbiseler ütülenirken düz kenarlarda kullanılan ütü tahtası. || *Kambur tahta*, elbiseler ütülenirken bombeli kısımlarda kullanılan ütü tahtası. || *Kol tahtası*, elbiseler ütülenirken kol ve beden kısımlarında kullanılan ütü tahtası. || *Ütü tahtası*, üzerinde ütü yapılan ayaklı veya ayaksız masa.

— Teşk. tar. Kubbealtında, divanın toplandığı yerin dışında bulunan iki kubbe arasında, reisülküttapla kâtiplerin oturdukları yere verilen ad. (Divan haftada dört gün toplanır ve reisülküttap ile kâtipleri «tahta» denilen bu yere otururlardı.)

— Zır. ve Bahç. Bir tarla veya bahçedeki uzun ve dar toprak parçalarından her biri.

— Zool. *Tahta kurusu* (veya *biti*). Bk. TAHTAKURUSU.

— ANSİKL. Marang. *Tahta* orta kalınlıkta bir kerestedir. İnşaatta kalıp, iskele, bağ kuşakları, tavan, döşeme ve duvar kaplamaları yapımında, mobilyada kör ağaç, çerçeve ve ızgara gibi çeşitli işlerde kullanılır. Çam cinsi yumuşak ağaçtan yapılan tahtalar genellikle belli standart ölçülere göre biçilir, boyları 100 sm, 150 sm, 200 sm ve 250 sm olan çeşitli kalınlık ve genişlikteki tahtalara *kısa boy*, 300 sm ile 600 sm arasında değişenlere *normal boy tahta* denir. Kalınlıkları 12 mm ile 28 mm arasında, genişlikleri ise 8 sm ile 30 sm arasında değişir. Sert ağaçlar (gürgen gibi) yukarıdaki ölçülere göre biçilmez; kalınlık belirli olmakla birlikte boy ve genişlikleri çok çeşitlidir. Kalınlıkları 18 mm, 25 mm, 32 mm, 38 mm olan tahtalara *ince mal*, 50 mm ile 76 mm arasında değişenlere *kalın mal* denir. Genişlik 1 sm farkla değişir: 8 - 11 sm olanlara dar, 12 sm'den yukarı olanlara geniş tahta denir; boyları 50 sm'den 100 sm'ye kadar 5 sm ara ile değişenlere *çok kısa mal*, 100 sm'den 180 sm'ye kadar 10 sm ara ile sıralananlara *kısa mal*, daha büyük boyda olanlara *normal mal* adı verilir. Sert ağaçtan yapılan tahtalar üzerine boy ve genişlik ölçüleri yazılır; yumuşak ağaç tahtaları ise, aynı en, boy ve kalınlıkta olanlar bağ halinde hazırlanır; baş kısımlarına kalitesine göre renkler vurularak sınıflandırılır: mavi renk birinci sınıfı, kırmızı ikinci sınıfı, yeşil üçüncü sınıfı, siyah dördüncü sınıfı gösterir.

Kapak tahtası, tomruklar biçilirken çıkan, bir yanı yuvarlak parçalardır. Tahta perde, geçici şantiye döşemesi, döşeme arası dolgu, blok usulü kör ağaç ve ucuz çıta (bağdadi) yapımında kullanılır. Geniş yüzeyli ağaç plakaların önemli özelliği, plakanın çalışmaması yani çatlama, kamburlaşma, peçlenme gibi mahzur teşkil eden durumların meydana gelmemesi ve ucuz elde edilmesidir. Kontrplak ve kontrtablalar çalışmayan plakalar olmakla beraber kerestelik ağaçtan elde edildiklerinden ekonomik değildir. Kereste yapımına elverişli olmayan orman artıkları ve mobilya fabrikaları kırıntılarını değerlendirmek amacı ile sunî tahta fabrikaları kurulmuştur.

Bunlardan sunî tahta, sunta ve elka fabrikaları başta gelir.

Sunta fabrikasının yaptığı sunî tahtalar piyasada sunta ismi altında satılır. (Bk. SUNTA). Kalınlığı yerine göre suntanın birçok çeşitleri vardır: suntakap, gemi, vagon, prefabrike evler inşasında, dekorasyon işlerinde kullanılır. Süpersuntadan daha çok mobilya tablaları yapılır; suntaplak ise, ayrıca cilâ işlemi gerektirmediğinden çeşitli dekorasyon işlerine çok elverişlidir.

Düralitten her tür mobilya, sümerlit ve sümerizolitten, kalın oldukları için daha çok pano yapılır veya dolgu malzemesi olarak yararlanılır. (ML)

TAHTA, Mısır'da şehir, Yukarı Mısır'da (Girge ili), Sohag'ın aşağı kesiminde; 41 000 nüf. Önemli tarım (hayvan) pazarı: — Limanı Sahil, Nil kıyısında, şehrin 3 km uzağındadır. (L)

TAHTABOŞ i. (fars. *tahta* ve *pûşiden*, örtmek > *-pûş* > *tahta-pûş*'tan). Damlarda çamaşır sermeğe yarayan çinko v.b. ile örtülmüş yer: *Gençler ve çocuklar, birbirinin peşi sıra, konağın dördüncü katındaki tahtaboşa çıktılar* (R. N. Güntekin). [M]

TAHTACI i. (*tahta*'dan *tahta-cı*). Anadolu'da yaşayan alevîlerin bazılarına verilen ad. Bk. TAHTACILAR. (M)

TAHTACILAR, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan alevî türkmen topluluğu. Tahtacı deyimi XVI. yy.dan sonra tapu tahrir defterlerinde ve arşiv belgelerinde geçer. Bu belgelerde tahtacılar topluluğu, *cemaati tahtaciyan* olarak anılır. Reşidüddi'in *Cami - üt - Tevarih* (Tarihleri Toplayan) adlı eserinde, daha eski tarih kaynaklarında Tahtacılar ile aynı özellikleri taşıyan Ağaçerilere rastlanır. Bu iki topluluğun bir kaynaktan geldiği ve birbirinin devamı olduğu sanılıyor. Bunlar önceleri, Anadolu'da Maraş ve Malatya dolaylarına yerleştiler. Zamanla Kayseri, Sıvas ve Çukurova bölgelerine yayıldılar. Dulkadıroğulları, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Anadolu Selçuklularıyle siyasî ilişkiler kurdular. İran'ın Azerbaycan bölgesinde Afşar, Begdili, Tilki gibi ağaçeri oymakları görülür. Bu oymakların bir kısmı sonradan Anadolu'ya döndü. Ağaçeriler ve Tahtacılar ormanlık bölgede yaşarlar; ağaç işçiliğiyle uğraşırlar. Her iki topluluk da oğuz boyundandır. Moğol istilâsı sırasında Anadolu'ya gelen Ağaçeriler, buradan Suriye ve Irak'a göç ettiler. Ağaçerilerin devamı olan Tahtacıların, yeniden Anadolu'ya geldikleri söylenir. Tahtacılar, şiî mezhebine bağlı Safevî hükümdarlara özellikle Şah İsmail'e yakınlık göstermişlerdir.

Osmanlı imparatorluğu, bu durumu önlemek için, Tahtacıların bir kısmını Rumeli'ye yerleştirdi. Anadolu'da bugün Maraş, Adana, Mersin, Antalya, Muğla, Denizli, Aydın, İzmir illerindeki ormanlık yörelerde yaşayan Tahtacılar, ayrı özellikler gösterirler. Hepsi inanış olarak alevîdir; ancak bağlı bulundukları ocak, dede ve pir değiştiktir. Anadolu'nun ormanlık bölgelerinde, çadırlarda yaşayan Tahtacılar, bugün yavaş yavaş göçebeliği bırakarak yerleşmeğe başladı. Bugün nüfusları 400 000 kadardır. (→ Bibliyo.) [M]

Foto. *LAROUSSE*

Tahtahöyük. Arkeol. Ceyhan'ın 4 km güney batısında, Misis - Ceyhan demiryolunun 1 km güneyinde höyük. 1 - 2 m yüksekliğinde 100 metre uzunluğunda, üçgen biçiminde olan höyüğün üzerinden Demirçağ, Helenistik ve Roma devirlerine ait malzeme toplandı. (M)

Tahtakale hamamı, İstanbul'da Eminönü'nde Rüstempaşa camiinin güneyinde hamam. Rüstempaşa camii ile birlikte Mimar Sinan tarafından yapıldığı söylenir (1561). Hamam, erkekler ve kadınlara ait iki kısımdan meydana gelir. Erkekler kısmının üzeri kubbeyle örtülüdür. Bu kısımdan kapı ile soğukluğa geçilir. Soğukluğun solunda iki halvet, sağında helâ vardır. Halvetten bir kapı ile planı sekizgen olan sıcaklığa geçilir. Bu kısmın sağında ve solunda iki eyvan yer alır. Kadınlar kısmının soyunmadığı dörtgendir. Girişin sol yan duvarına açılmış iki kapıdan, üzeri iki kubbeyle örtülü soğukluğa, buradan da sıcaklığa ve yıkanma hücrelerine geçilir. Hamam bugün depo olarak kullanılıyor. (M)

TAHTAKÖPRÜ, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Bursa ili İnegöl ilçesi) bucak; 8 189 nüf. (1965); 20 köy. — *Bucak merkezi,* 1 482 nüf. (1965). İnegöl'ün 23 km güneyinde, İnegöl-Domaniç yolu üzerinde; yüksl. 600 m. (M)

Tahtaköprü barajı, Gaziantep ilinde, Karasu çayı üzerinde, toprak dolgu tipinde inşa edilmiş sulama barajı (1970). Barajın temelden yüksekliği 42 m; talvegden yüksekliği 26 m; kret uzunluğu 340 m; dolgu hacmi 1 320 000 m³, ölü hacmi 4 000 000 m³, faydalı hacmi 70 000 000 m³; buradan yararlanılarak sulanacak alan 6 502 hektar olarak hesaplandı. (M)

TAHTAKURUSU bls. i. Evlerde yaşayan, insanların ve hayvanların kanını emen böcek (ilmî adı *Cimex lectularius.* Heteroptera takımından): *Son vapurların yalnızlığında onların hayali ile bir evvelki yolculardan arta kalmış tahtakurularını yüklenerek İstanbul'a dönüyordum* (A. H. Tanpınar).

— ANSİKL. *Tahtakurusu* dünyanın her tarafında yaygın bir böcektir; pis bir koku çıkarır; geceyi duvar çatlaklarında, duvar kaplamalarının altında, mobilyaların ek yerlerinde geçirir; çok çabuk ürediğinden bazen bütün evleri ve mahalleleri sarar. Tahtakurularını yok etmek için evlere pirekapan tozu, D.D.T.'li ilâçlar, tütsüler sıkılır; ilâçlamadan önce odanın bütün hava alan yerleri kapatılıp tıkanır. Kuzey Avrupa'da bazı memleketlerde tahtakurusu bulunan evlerin hükûmete haber verilmesi mecburîdir. Tahtakurusunun bazı benzer türleri güvercinliklerde (*C. columbarius*) ve yarasaların yaşadığı yerlerde (*C. pipistrelli*) bulunur. (LM)

TAHTALI sıf. (*tahta*'dan *tahta-lı*). Tahtası olan.

— ÇEŞ. DEY. *Tahtalı köy. Argo.* Mezarlık. || *Tahtalı köye yollamak. Argo.* Öldürmek. || *Tahtalı köyü boylamak. Argo.* Ölmek.

◆ **İ.** Külrengi mavi güvercin; (Göğsü pembe külrengidir; boynunun iki yanında beyaz bir benek ve kanatlarının üstünde beyaz bir şerit bulunur). [İlmî adı *Columba palumbus.*] Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Tahtalı,* Avrupa'nın her tarafında ve Asya'nın bir kısmında bulunur. Ormanlara, hattâ şehirlerdeki parklara yuva yapar ve kışın büyük sürüler halinde toplanır.

— Avc. Bu güvercinler tüfekle avlanır. En elverişli zaman akşamüstüdür. Göç sırasında ağla da tutulur. (LM)

TAHTALIDAĞ. Bk. NİF DAĞI.

TAHTALI dağı, Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde rastlanan dağların ortak adı. Bunların başlıcaları şunlardır: — Uzunyayla yöresindeki Pınarbaşı kasabasının kuzeydoğusunda yükselir (2 700 m); — Akdeniz bölgesinde, Antalya körfezinin batı kıyısı üzerinde, Kemer'in güneybatısında yükselir. (2 375 m); — Batı Toroslar'daki Geyik dağının güneydoğusunda yükselir. (M)

TAHTALI dağları, Seyhan ırmağının Samantı ve Göksu kolları arasında uzanan dağların tümü. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusu gösteren bu dağlar üzerinde *Koç dağı, Soğanlı dağı, Bey dağı, Alaylıdağ, Bakır dağı* gibi doruklar sıralanır. Güneyde Adana ovası üzerinde öncü tepelerle sona eren bu dağlar, kuzeydoğu yönünde, Doğu Anadolu içlerine doğru uzanır (Gürün dağları, Tunceli dağları). Tahtalı dağlar, Gökan (Seyhan) ve Ceyhan vâdileri arasında uzanan Binboğa dağlarıyle birlikte, eskiden *Antitoros* denilen dağların bir birimidir; yapısında birinci zaman kıvrımlı şist ve kireç taşlarıyle yeşil kayaların hâkim olduğu bu dağlar, güneye doğru vâdilerle parçalanmış ve geçilmez bir görünüş alır. Kuzeydoğuda hemen hemen çıplak olan bu dağlar, güneye doğru daha ormanlık bir bitki örtüsüyle kaplanır. (M)

TAHTANÎ sıf. (ar. *taht*'tan *taḥtānī*). *Esk.* Aşağıda, altta olan, alttaki.

— Gram. *Esk.* Noktası aşağıda olan (harf).

◆ **Tahtaniye** sıf. *Esk.* Tahtanî'nin dişli. || *Daire-i tahtaniye,* alttaki daire. (M)

TAHTE i. (fars. *taḫte*). *Esk.* Tahta. (M)

TAHTELARZ bls. i. (ar. *taht,* alt ve *arż,* yer'den *taḥt-el-arż*). *Esk.* Yeraltı. (M)

TAHTELBAHİR bls. i. (ar. *taht,* alt ve *bahr,* deniz'den *taḥt-el-baḥr*). *Esk.* Denizaltı. (M)

TAHTELHIFZ bls. zf. (ar. *taht,* alt ve *hıfz,* koruma'dan *taḥt-el-ḥıfẓ*). *Esk.* Muhafaza altında, silâhlı kuvvetlerce korunarak: *Müracaatları lüzumunun kendilerine tebliği ve propaganda yapanları olursa, tahtelhıfz mıntıkadan ihraçları [...] cepheye bildirildi* (Atatürk). [M]

TAHTEREVALLİ i. (*tahtırevan*'dan). Ortasından bir noktaya dayanan, yatay ve iki ucu serbest kalas. (Bu uçlara birer kişi oturur ve karşılıklı olarak yükselip alçalarak eğlenir.) [M]

TAHTEŞŞUUR bls. i. ve sıf. (ar. *taht,* alt ve *şu'ūr*'dan ar. taml. *taḥt-eş-şu'ūr*). *Esk.* Bilinçaltı. (M)

TAHTEZZEMİN bls. i. (ar. *taht,* alt ve *zemin,* toprak'tan ar. taml. *taḥt-ez-zemīn*). *Esk.* Toprakaltı. (M)

TAHTGÂH veya **TAHTGEH** bls. i. (fars. *taht* ve *gāh,* geh, yer'den *taḫt-gāh* veya *taḫt-geh*). *Esk.* Sarayda tahtın bulunduğu yer. || Başkent: *Hak Tealâ azamet âleminin padişehi / Lâmekândır olamaz devletinin tahtgehi* (Şinasi). *Tahtgâh-ı saltanatın Akdeniz'e karşı ağyara seddolunmuş bir bab-ı âhenini denilmeye şayan olan...* (Namık Kemal). [M]

TAHTIE i. Bk. TAHTİE.

TAHTIRAVAN veya **TAHTIREVAN** bls. i. (fars. *taht* ve *revān*'dan *taḫt-ı revān*). *Esk.* İnsan omuzunda veya deve, at ve katıra yüklenerek götürülen üzeri örtülü, tekerleksiz araba. (Tahtırevan, tahtadan küçük ve-uzunca iki oda biçimindedir. Osmanlı imparatorluğunun son zamanlarında yalnız surre alayında surre emininin bindiği tahtırevan, bir gelenek olarak korunmuştur.)

— ANSİKL. Arkeol. İlk *tahtırevan*'lar, mısır resimlerinde görülür, Persler tarafından da tahtırevan kullanılmıştır. Yunanistan'da, kadınlara mahsus bir lüks, Roma'da ise uzun zaman senatör eşlerine ait bir imtiyaz olarak devam etmiştir; sonraları bütün bu sınırlamalar kaldırılmış ve on iki taşıyıcının koşturduğu büyük tahtırevanlar görülmüştür. Fransa'da, orta çağlarda, koşucular yerlerini büyükbaş hayvanlara, tahtırevanlar da arabalara bırakmışlardır. (LM)

TAHTİE veya **TAHTIE** veya **TAHTİYE** i. (ar. *ḫaṭā*'dan *taḫṭi'e*). *Esk.* Hatasını bulma, yanlışını çıkarma. || Azarlama. || *Tahtie (tahtiye) etmek,* birinin yanlışını çıkarmak, kusurunu açığa vurmak: *Öteden beri eshabı kiram ictihadca ihtilâf etseler de yekdiğerini tahtıe etmezlerdi* (Cevdet Paşa). [M]

TAHTİM i. (ar. *ḫatem*'den *taḫtīm*). *Esk.* Mühürleme, mühür basma. || *Tahtim etmek, (eylemek),* mühürlemek: *Bu mektubu okuduktan sonra yanındaki zevatı kiramın mühürleriyle tahtim ve içlerinden birine teslim ve tevdi eylemiştir* (Cevdet Paşa). [M]

TAHTİT i. (ar. *ḫaṭṭ*'tan *taḫṭīṭ*). *Esk.* Çizgi çekme, bir şeyi çizgilerle belli etme. || *Tahtit-i arazi,* topografya. (M)

TAHTNİŞİN i. (fars. *taht* ve *nişīn*'den). *Esk.* Tahtta oturan kimse, hükümdar, padişah. (Padişahlar tören günlerinde taht denilen sedirde oturduklarından onlar hakkında bu deyim de kullanılır.) [M]

TAHUA, Nijer'de kasaba, çevre merkezi, Niamey ve Air arasında; 13 000 nüf. Ticaret merkezi. Davar, deri ve post ihracatı. — *Tahua çevresi,* 232 700 nüf. (L)

TAHU'LAR, Batı Afrika'da zenci halk. Fildişi Kıyısı'nda ve Aşağı Cavally havzasında yaşayan Tahu'lar, kru halklarındandır. (L)

TAHUREAU (Jacques), fransız şairi (Le Mans 1527'ye doğr.-öl. 1555). 1554'te *Premières Poésies*'yi (İlk Şiirler) yayımladı; *Les Sonnets, Odes et Mignardises de l'Admirée* (Soneler, Odlar ve Tapılan Kadının Nazları) [1554] adlı eserinde Poitiers'de tanıdığı Marie de Genens'i yüceltti. Ayrıca, fransız dilinin üstünlüğü üzerine Du Bellay'den aldığı fikirleri ortaya koyduğu *Oraison Au Roi* (Krala Dua) adlı bir eser yazdı. (L)

TAHVİF i. (ar. *ḫavf*'tan *taḫvīf*). *Esk.* Korkutma.

◆ **Tahvifat** çoğl. i. *Esk.* Korkutmalar.

◆ **Tahvifen** zf. *Esk.* Korkutarak, korkuya düşürerek. (M)

TAHVİL i. (ar. *ḥāl*'den *taḥvīl*). *Esk.* Değiştirme, çevirme: *Sonra da bir nevi ceza olmak üzere zîrde beyan olunacağı veçhile memuriyetini Irak'dan Şam'a tahvil buyurmuştur* (Cevdet Paşa). || Devletin veya özel bir kuruluşun borç para almak için çıkardığı faizli senet: *Türlü isimde bankalar, fondalar, şehirler, tahviller, bilmem neler var* (H. R. Gürpınar). || *Tahvil etmek (eylemek),* değiştirmek, çevirmek: *Yeni intihab münasebetiyle Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyetini siyasî bir fırkaya tahvil etmeye karar vermiştim* (Atatürk).

— Huk. Ödünç para bulmak için itibarî değerleri eşit olarak çıkarılan ve kıymetli evrak niteliğinde olan menkul kıymetler. (Bk. ANSİKL.) || *Kıymetli evrakın tahvili,* kıymetli bir evrakın, başka bir kıymetli evrak türüne çevrilmesi.

— Teşk. tar. Osmanlılarda genel olarak boşalan herhangi bir memuriyetin, bir başkasına verilmesi işlemi. || Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, kadılar, tımar ve zeamet sahiplerinin, tayin, tevcih ve nakil işlemlerine verilen ad. || *Tahvil hükmü,* boşalan tımar ve zeametlerin başka birine tevcihine dair verilen belge. || *Tahvil kalemi,* tahvil işlemini yapan ve Divanı Hümayuna bağlı olan kalem. || *Tahvil kalemi mümeyyizi,* tahvil kesedarının yardımcısı. || *Tahvil kesedarı,* tahvil kaleminin şefi.

— ANSİKL. Huk. *Tahvil* çıkarma yetkisi, Ticaret kanununda sadece anonim ortaklıklara tanınmıştır. Menkul kıymetler ve Kambiyo Borsaları kanununa göre, devlet ve öteki amme hukuku tüzel kişileri de tahvil çıkarabilir. Bk. MENKUL *kıymetler.* (M)

TAHVİLÂT çoğl. i. (ar. *taḥvīl*'den *taḥvīlāt,* değişmeler). *Esk.* Borç senetleri.

— Huk. Anonim ortaklıklar tarafından ödünç para almak için çıkarılan ve itibarî değerleri aynı olan borç senetleri. (Bk. ANSİKL.) || *Rehinli tahvilât,* gayrımenkul karşılık gösterilerek çıkarılan tahvilât. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Tahvilât,* anonim ortaklıklar için bir kredi sağlama aracıdır. Tahvilât çıkarabilmek için genel kurulda aranan toplantı nisabı sermayenin 3/4'ü, karar nisabı, mevcut oyların yarısıdır. Çıkarılan tahviller halka sunulacaksa kararın ayrıca şirketin ikametgâhı mahkemesi tarafından onanması da gerekir.

● *Rehinli tahvilât,* genellikle bir banka aracılığıyle olur. Bu durumda ödünç almak isteyen kimse, çıkaracağı tahvillerin tamamı için bir gayrımenkulünü teminat olarak gösterir. Bu teminat gösterme, ipotek veya ipotekli borç senedi şeklinde olur. Banka, alacaklılar ve borçlular için bir temsilci durumundadır. Bu durumda alacaklıya müşterek bir gayrımenkul rehni elde etmiş olurlar. (M)

TAHYİB i. (ar. *ḫıybet*'ten *taḫyīb*). *Esk.* Mahrum etme. (M)

TAHYİL i. (ar. *ḫayāl*'den *taḫyīl*). *Esk.* Hayal etme, tasavvur etme: *Cûş-ı hayretten teccellihane-i tahyilde / Lâl olur dil-i bîtab hüsnünü tertilde* (Muallim Naci). || Kötüye yorma. (M)

tahtalı

Foto. LAROUSSE

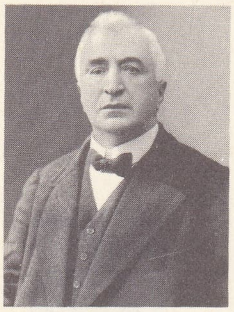

TAİLHADE

TAİNE
Jean Béraud'nun eseri
(detay)
[özel koleksiyon]

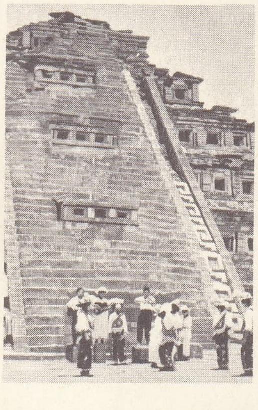

El Tajin
piramidi

TAHYİR i. (ar. *ḫayr*'dan *taḫyîr*). *Esk.* Bir kimseyi iki şeyden birini seçme durumunda bırakma: *Kader dedikleri halkın murad-ı Haktır kim / Ezelde etti bizi her umurda tahyir* (Şinasi). || İstediğini seçmekte serbest bırakma.

— Huk. *Esk. Tahyiri vecibe,* borçlunun seçimlik borçlardan birini seçerek buna ilişkin edimi yerine getirmesi. (M)

TAHZİB i. (ar. *ḥizb*'den *taḥzîb*). *Esk.* Takımlar halinde toplama, gruplandırma. (M)

TAHZİN i. (ar. *ḥüzn*'den *taḥzîn*). *Esk.* Hüzün verme, kederlendirme. || Kur'an'ı hazin hazin okuma. || *Tahzin etmek,* hüzün vermek: *Dil-i firkatzede zaten mahzun / Sen de bir kat daha tahzin etme* (Muallim Naci). [M]

TAHZİN i. (ar. *ḫazine*'den *taḫzîn*). *Esk.* Hazinede saklama. (M)

TAHZİR i. (ar. *ḥaẕer*'den *taḥẕîr*). *Esk.* Bir kimseye sakınmasını, çekinmesini öğütleme. ◆ **Tahzirat** çoğl. i. *Esk.* Sakındırmalar, çekindirmeler. (M)

TAİ veya **TAYİ** sıf. (ar. *Tayy*'dan *ṭāʾî* veya *ṭāʾyî*). *Esk.* Tayy kabilesine ait, Tayy kabilesi ile ilgili. (M)

TAİARAPU yarımadası, Tahiti'nin güneydoğu kesimi, en yüksek yeri *Roniu dağı* (1 323 m). [L]

TAİB sıf. (ar. *tevbe*'den *tāʾib*). *Esk.* Tövbe eden: *Ondan sonra kendisi taib ve müstağfir olarak zühd ve takva yolunu tuttu ve ibadat ile meşgul oldu* (Cevdet Paşa). || İ. Erkek adı. (M)

TAİB OSMANZADE. Bk. OSMANZADE TAİB (Ahmed).

TAİF sıf. (ar. *ṭavâf*'tan *ṭāʾif*). *Esk.* Tavaf eden, bir şeyin etrafında dönen. (M)

TA'İF, Suudî Arabistan'da şehir, Hicaz'da, Mekke'nin 120 km doğusunda; 60 000 nüf. 1 630 m yükseklikte bir yaylada kurulan, bağlarla, kayısı ve nar bahçeleriyle çevrili olan Ta'if, Hicaz'ın yazlık başkenti ve Mekke ile Cidde zenginlerinin dinlenme merkezidir.

— Tar. Sakif kabilesinin merkezi olan Ta'if. Hicretten önce Batı Arabistan'ın Mekke'den sonra ikinci önemli şehriydi. Yemen ile ticarî ilişkileri oldukça gelişmişti; şehir halkı Ahlaf ve Benu Mâlik olmak üzere birbirine rakip iki topluluğa ayrılmıştı. Bunların arasında sürekli mücadele oluyordu. Kureyş kabilesiyle Ahlaf arasında sıkı bağlar vardı. Mekke zenginlerinin Ta'if'te toprakları ve evleri bulunuyordu. Hz. Muhammed, Mekke'de İslâmlığı yayarken büyük güçlüklerle karşılaşması üzerine Ta'if'e gitti. Burada da kötü karşılandı. 630'da Mekke'nin islâmlar tarafından alınmasından sonra Ta'if şehrinin elçileri Medine'ye gelerek, İslmâlığı kabul ettiklerini bildirdiler. İslâmlığın Arabistan sınırları dışına yayılmasından sonra, eski önemini kaybederek Mekke'ye bağlı bir âmillik olan Ta'if, Emevîlerin iktidara geçmesi üzerine, yeniden önem kazandı. Haccac bin Yusuf gibi ta'ifliler devlet hizmetinde büyük görevlere getirildi. Ta'if halkının Emevî hanedanını tutması, Abbasîlerin bu şehre karşı düşmanca bir tavır takınmalarına sebep oldu. Abbasîler zamanında Ta'if, küçük bir şehir haline geldi. 1517'de bütün Hicaz bölgesiyle birlikte Osmanlı imparatorluğunun eline geçen şehir, Mekke şeriflerinin elinde bulunuyordu. Şerifler burayı yeniden tahkim ettiler. Şehir, 1802'de Vahhabîler tarafından alındı ve yıkıldı. 1813'te Tosun Paşa kumandasındaki mısır ordusu, şehri Vahhabîlerden geri aldı. 1916'ya kadar osmanlı hâkimiyetinde kalan Ta'if, bu tarihte Osmanlı devletine karşı isyan eden ve İngilizlerin yardımını sağlayan Mekke şerifi Hüseyin bin Ali'nin eline geçti ve türk hâkimiyetinden çıktı. 1924'te Vahhabîlerin eline geçti. Bugün Suudî Arabistan krallığına bağlıdır. (ML)

TAİFE i. (ar. *ṭāʾife*). İnsan topluluğu, takım, grup: *Evvelâ âlimler taifesi görünmüş* (N. Araz). *Kayıhanlı şubesi ise bir taife-i fazıla içinde bile en ziyade necabetle maruf olanlardan idi* (Namık Kemal). || Kabile, kavim: *Uhud gazasında Kureyş taifesi mağlup olmuşken galip gelmelerine o sebep olmuştu* (Cevdet Paşa). || Tayfa: *Vapur'dan top atarlar. Ayak ve halat sesleri. Taife harekâtı* (Abdülhak Hâmid). || *Taife-i bagiye,* isyankâr grup: *İktifa eyledi El avfü zekât-üz-zafer'e / Etmedi taife-i bagiyeyi istisal* (Ziya Paşa). || *Taife-i nisa,* kadınlar. || *Taife-i zükûr,* erkekler.

— Zool. *Esk.* Familya. (M)

TAİGA (İkeno), japon ressamı (Kyoto 1723-ay.y. 1776). Ming'ler ve Çing'ler dönemin çin resminin etkisindeki Buncinga okulunun en büyük ustası sayılır. Soylu ve arı ilhamı serbest ve tabiî bir üslûpla belirir. Taiga'nın karısı da tanınmış bir ressamdı. (L)

TAİLHADE (Laurent), fransız yazarı (Tarbes 1854-Combs-La-Ville 1919). *Le Jardin des Rêves* (Hülya Bahçesi) [1880] adlı ilk şiir kitabından sonra sırasıyle şu eserleri yayımladı: *Au Pays du Mufle* (Manzumeler, 1891); *Vitraux* (şiirler, 1892); *Terre Latine* nesir, 1897); *A travers Les Groins* (şiirler, 1899); *İmbéciles et Gredins* (nesir, 1900); *La Touffe de Sauge* (nesir, 1901); Petronius'un *Satyricon* adlı eserinin tercümesi (1902); eskiden yayımladığı şiirlerini biraraya getiren *Poèmes Aristophanesques* (1904); *Poèmes Elégiaques* (1907). Tailhade, ayrıca birçok anarşizm taraftarı dergiye, bu arada da *Libertaire* ve *Aurare* dergilerine makaleler yazdı. (L)

TAİLLEFERRE (Germaine), fransız kadın bestecisi (Parc - Saint-Maur 1892). Paris konservatuvarında birçok ödül aldı. Darius Milhaud ile Erik Satie'nin dostuydu. «Altılar topluluğu»na girdi. Claudel, Valéry, Cocteau gibi yazarların bazı eserlerini besteledi (*Narsis'in Kantatı* [Valery], *Atina Tabyaları Altında* [Claudel], *Eiffel Kulesi Evlileri* [Cocteau]). Ses için eserler (*Vokaliz, XV. ve XVI. yy.dan Altı Şarkı*), orkestra için senfonik eserler, konçertolar, piyano ve orkestra için bir *Balad,* bir uvertür, oda müziği alanında yaylı çalgılar için bir dörtlü, piyano ve keman için iki sonat, *İmage* (11 çalgı için), piyano için *Üç Pastoral, Sicilienne, Açık Hava Oyunları,* iki piyano için *Romans.* (L)

TAİLLİNG [teyling] i. (ing. *tail,* kuyruk'tan). Madenc. Maden cevherinin yıkanmasından arta kalan moloz tortusu. || Özellikle, yüzdürme hücrelerinden çıkan ince moloz. (L)

TAİNARON. Esk. coğ. Yunanistan'da burun ve şehir, Peloponnessos'un güney kısmında. Tainaron burnu (osmanlı hâkimiyeti altında bulunduğu devirde *Matapa** burnu) Taygetos sıradağlarının ucudur: yüksek bir doruk (*Metopon*) deniz kıyısında yükselir. Poseidon'a adanmış olan doruk gemicilerin yerlerini tespit etmelerine yarıyordu. Yalıyarın eteğindeki mağaradan çıkan sülfürlü buharlar yüzünden Yunanlılar burasını cehennemin kapılarından biri olduğunu sanırlardı. Efsaneye göre Herakles cehenneme bu kapıdan inmişti. (L)

TAİNAT (TEL), Antakya'nın yaklaşık olarak 24 km doğusunda höyük. Burada M.Ö. VIII. yy.dan kalma iki yapı bulundu. Biri, önünde çatıyı tutan iki sütunlu peristili olan bir tapınaktır. Her bir sütun, yan yana yatmış, ağzı açık, iki aslan üzerinde durur (bu yeni-hitit usulü, Zincirli'de de kullanılmıştır). Öbür yapı Kuzey Suriye'ye has *bit hilani* tarzında bir saraydır; girişinin çatısını 3 sütun tutar. Ayrıca hitit hiyeroglif yazılı kabartmalar, kazıdan önce bulunmuş olan ve üzerinde bir savaş arabasını tasvir eden ortostat önemlidir. Eserlerin büyük bir kısmı Hatay müzesindedir. Höyükte 1935 -1938 arasında Şikago Şarkiyat enstitüsü adına R. J. Braidway tarafından kazı yapıldı. (LM)

TAİNE (Hippolyte), fransız filozofu, tenkitçisi ve tarihçisi (Vouziers 1828 - Paris 1893). 1848'de Ecole Normale'e girdi, 1851'de fikir ayrılığı yüzünden felsefe ağrejesi olamadı. Önce Nevers koleji öğretmenliğine (1851-1852), sonra Poitiers kolejinde (1852) Belâgat kürsüsü öğretim üyesi yardımcılığına tayin edildi; kısa süre sonra gözden düşerek Besançon lisesi altıncı sınıf öğretmenliğine verildi ve psikolojik meseleleri ele aldığı doktora tezi reddedildi. Bunun üzerine görevinden ayrılarak Paris'e döndü. *Journal des Débats* ve *La Revue des deux Mondes*'da yazarlığa başladı. 1853'te La Fontaine'in meselleri üstüne bir deneme ve latince bir tez (*De Personis Platonicis*) ile edebiyat doktorasını verdi. Pirenler'e (1854), İngiltere'ye (özellikle 1858'de), Belçika'ya, Almanya'ya, İtalya'ya yolculuklar yaptı. İmparatorluk rejiminin liberalleşmesi üzerine 1866'da Güzel Sanatlar okulunda sanat tarihi dersleriyle görevlendirildi. Mayıs 1871'de Oxford'da ders verdi.

Taine'in ilk eserleri özellikle edebiyat tarihi üstünedir: *La Fontaine* üstüne tezinden sonra, *Essai sur Tite Live*'i (Titus Livius Üstüne Deneme) [1856] ve *Essais de Critique et d'Histoire*'ı (Tenkit ve Tarih Denemeleri, 1858) yayımladı. Fakat Taine her şeyden önce bir filozoftur. Condillac, Bain, Hegel ve Ecole Normale Superieure'deki profesörü Vacherot, etkisinde kaldığı başlıca ustalardır. Fizyolojinin ışığında, zihnin gelişmesi için gerekli şartları tanımlamağa çalışır. Seçmeci okulu hırpaladığı *Les Philosophes Français du XIXe siècle* (XIX. yy. Fransız Filozofları) [1857] adlı sert incelemesinden sonra en büyük eseri *De l'Intelligence*'ı (Akıl Üstüne) yazdı (1870'te yayımlandı), fakat eserin temeli olan deneysel metot, uzun süreden beri bütün eserlerinde görülüyordu. Sanatı ve edebiyatı, insan denen «üstün türden hayvan»ın tabiî işlevleri sayan ve karakterlerin bağlılığı ilkesini zihne uygulayan Taine, büyük yazar ve sanatçılarda, dehanın «hâkim yetenek»e bağlı olduğunu ileri sürer. Bu, meselâ La Fontaine'de şiir yeteneği, Titus-Livius'ta konuşma yeteneğidir. Fakat bu hâkim yetenek de coğrafî etkiler, toprak, iklim (*Pireneler'e Gezi,* 1855) ve özellikle ırk, an ve çevre gibi üç etken tarafından yönetilir (*Histoire de la Littérature Anglaise*'in [İngiliz Edebiyatı Tarihi] önsözü, 1863). Taine iki ciltlik bir eserinde anlattığı (1866) bir İtalya gezisinden (1864) sonra Güzel Sanatlar okulunda felsefe ve sanat üstüne dersler verdi, bunlar 1865-1869 arasında yayımlandı ve *Philosophie de l'Art* (Sanat Felsefesi) [1882] kitabında topladı. Bu kitapta Taine, determinizmini estetiğe uygular ve sanatı toplumların manevî ve ahlâkî evriminin tanığı olarak kabul eder.

Taine'in eserleri arasında, *Nouveaux Essais*'ye (Yeni Denemeler) [1865] ek olarak yazılmış *Derniers Essais de Critique et d'Histoire*'i (Son Tenkit ve Tarih Denemeleri) [1892] ve Paris hayatının mizah dolu tasviri olan hatıra kitabı *Vies et Opinions de Thomas Graindorge*'u da (Thomas Graindorge'un Hayatı ve Fikirleri) [1867] saymak gerekir. *«Mektuplar»* (Correspondances) 1901-1907 arasında yayımlandı (4 cilt). Taine sistemli bir şekilde geliştirdiği determinizmin katılığı yüzünden kınanmıştır, fakat ahlâkî değerleri hiç bir zaman reddetmediği de bir gerçektir. (L)

TAİNİOLİT i. (fr. *tainiolite*'ten). Miner. Bileşiminde magnezyum, potasyum ve lityum bulunan mika çeşidi. (L)

TAİNO'LAR, Aravak ailesinden kızılderililer. Porto Riko, Haiti ve Küba'nın doğusunda yaşayan Taino'lar, ispanyol sömürgecileri tarafından yokedildiler. Sanatları ilgi çekicidir: taş ve tahta heykelcikler, kayaya kazılı gravürler, seramikler. (L)

TAİR sıf. (ar. *ṭayerân*'dan *ṭāʾir*). *Esk.* Uçan, uçucu: *Kimseden ümmid-i feyz etmem, dilenmem perr ü bâl / Kendi cevvim, kendi eflâkimde kendim tairim* (Tevfik Fikret).

— Astron. *Esk. Nesr-i tair* (veya *nesr-üt-tair*), Kartal takımyıldızı.

◆ **İ.** *Esk.* Kuş: *Ey tair-i naz-ı sidre-pervaz / Kalbimde olaydın âşiyan-saz* (M. A. Ersoy). || *Tair-i cennet,* cennet kuşu. || *Tair-i fezayı ins,* insan ruhu. || *Tair-i hayal,* muhayyele. || *Tair-i Kudüs (tair-i Sidre),* Cebrail. (M)

TAİRA. i. Bk. GALİCTİS.

TAİRONA'LAR, Kolombiya'da Atlas okyanusu kıyısı yakınında eski kabile. Taironalar çeşitli şekillerde zarif seramikler (üç ayaklı kupalar, çift emzikli vazolar), takunya biçiminde kupalar ve Orta Amerika'dakilere benzer okarinalar yaparlardı. (L)

TAİROV (Aleksandr Yakovleviç), rus oyuncusu ve sahneye koyucusu (Romny, Poltava 1885-öl. 1950). Alman *Kammerspiel* ilkelerinden ilham alan «Oda Tiyatrosu»nu kurdu (1914) ve tiyatro sanatını öbür sanatlarla (dans, müzik, sinema) birleştirerek sah-

Foto. Manuel, Bulloz (LAROUSSE)

neye koyma tarzını yenilemeğe çalıştı. Ekim devriminden sonra halk tiyatrosunu bu anlayışa yöneltti. (L)

TAİT (Peter Guthrie), iskoçyalı matematikçi ve fizikçi (Dalkeith 1831-Edinburgh 1901). Belfast'ta matematik dersleri verdi (1954), Edinburgh'da tabiî felsefe profesörlüğüne getirildi. Matematikte kuaterniyonlar üstüne çalışmaları, fizikte pozitif ışınlar üstüne incelemeleri önemlidir. (L)

TAİTTİRİYA, eskiçağ Hindistan'ında bilge. Birçok önemli metnin hazırlandığı okulun kurucusudur. (L)

TAİVON (prens) [öl. 1898], Kore kral naibi (1864-1873), Li hanedanının başlıca kişisi. Yabancıların yarımadaya girmesine şiddetle karşı çıktı; Misyonerlere zulmetti, fransız (1866) ve amerikan (1872) donanmalarını topa tutturması kanlı misillemelere yol açtı. (L)

TA'İZZ, Yemen'de şehir, ülkenin güney kısmında; 15 000 nüf. XIV. yy.da Yemen'in başkenti olan şehir, XIX. yy.a kadar canlıydı, sonra Aden'in rekabetiyle net bir şekilde geriledi. Yemen'in başlıca kahve üretimi bölgesinin merkezi. El sanatları. (L)

TAJACU i. Yakalı pekari (*Dicotyles tajacu*); Amerika'da Arkansas'tan Patagonya'ya kadar her yerde rastlanır. (L)

TAJİLİT i. (fr. *tagilite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır fosfat. (L)

Tajin (EL), bir totonak piramidi; Papantla'da (Meksika, Veracruz eyaleti), Meksika körfezi kıyısında inşa edilmiştir. Altı katlı bir yapıdır ve üzerinde dikdörtgen biçiminde 365 tane pencere vardır. İki yanı kabartmalar ve mimarî süslerle bezenmiş büyük bir merdiven cepheden zirveye çıkar. Burada bulunan eski tapınak bugün yoktur. Bu dinî merkez M.S. VIII. yy.a doğru kurulmuş, Teotihaucan'ın yerini almış ve XII. yy.da terk edilmiştir. El Tajin, 1966'da, El Tajin arkeoloji bölgesinde bulundu; sanıldığına göre Yıldırım tanrısına adanmış bir tapınaktır. 4 Hektarlık bir araziyi kaplar. Onarım çalışmalarına 1967'de başlandı. (L)

TAJO, İberik yarımadasının en uzun ırmağı, Atlas okyanusuna dökülür; 1 006 km. (275 km'si Portekiz'de).

İspanya'nın ortasında Montes Universales*-ten doğan Tajo, hemen Aragon'dan ayrılarak, kuzeye doğru geniş bir kıvrım çizdiği Castilla'lara girer. Aranjuez'de, sağdan Jarama'yı aldıktan sonra batıya yönelir ve Toledo'yu, Talavera'yı, Alcantara'yı sular. Biraz aşağıda Portekiz'e girer ve Portas de Rodao boğazlarını aştıktan sonra, vâdisi genişler. Abrantes'ten sonra ovada akan ırmak, Barquinha'nın aşağı kesiminde kesinlikle güneye yönelir ve gittikçe genişleyerek (ama dolambaçlar çizmeğe devam ederek) Vila Franca'dan sonra Lizbon körfezine ulaşır; suları daha dar bir mecra ile Roca ve Espichel burunları arasında okyanusa karışır. Tajo ancak Abrantes'in aşağısında gerçekten sefere elverişli hale gelir. İspanya'da Tajo havzasının hidroelektrik düzenlemesine Yukarı Tajo barajının, sonra da Zorita, Almoguera ve sierra de Altamira barajlarının yapımıyle başlandı. Orta Tajo'nun düzenlenmesine 1955'ten sonra Talavera de la Reina ile Portekiz sınırı arasında, Tajo ile iki kolu Tietar ve Alagon üzerinde bir dizi baraj (Salto de Valdecanas, Torejon, Alcantara) yapımıyle girişildi.

Portekiz'de, Tajo havzasında gerek ırmak üzerinde (Belver), gerek kolları Ponsul (Idanha), Riza ırmağı, rio Ocreza (Pacrana), rio Zezere (Cabril Bouça, Cestolo do Bodé) üzerinde önemli tesisler kurulmuştur. (L)

TAJUMULCO, Guatemala'da yanardağ, Büyük Okyanus yanında yükselen volkanik kütlenin doğu kısmında; 4 210 m. Orta Amerika'nın en yüksek noktasıdır. (L)

TAK i. (ar. *ṭāḳ*). Millî bayramlarda veya önemli bir olayı anmak amacıyle düzenlenen şenliklerde, geçit resmi yapılacak büyük caddelere geçici olarak kurulan, yazılar ve çiçeklerle süslenen kemer (*zafer takı* da denir): *Yolumun zafer takı, gölgeden taş kemerler* (N. F. Kısakürek).

— *Esk.* (Yapılarda) Kemer. || Kapı, pencere v.b.nin üzerindeki kubbeli kısım. || Kubbe, kümbet. || Kat, tabaka. || *Tak-ı baziçe-reng,* küreler; talih, kader. || *Tak-ı ebru,* kemer biçimli kaş, kaş kemeri. || *Tak-ı ezrak (tak-ı firuze, tak-ı hazra, tak-ı lâciverdî, tak-ı kemlî, tak-ı nilüfer* veya *tak-ı tarem),* gök kubbe, gök. || *Tak-ı mukarnas,* Süleyman'ın tahtı; gökyüzü. || *Tak ü turum* (veya *tak ü türümb*), debdebe, tantana; gösteriş. || *Tak-ı zafer,* zafer takı. || *Nüh-tak.* Bk. NÜH.

— ANSİKL. Tar. Zafer *tak*'ları. Eskiçağda bir askerî zaferi kutlamak için yapılan yaprak ve dallarla süslü takların Akdeniz havzasında Romalıların büyüklüğünü kutlamak için yapılan anıtların menşei olduğu sanılır. Roma zafer takı, eski etrüsk kale kapılarını andırır. Bir zaferi kutlamak için önce geçici, sonra kalıcı olarak inşa edilen taklar, hem bir apo theosis anıtı hem de bir zafer hatırasıdır. Kalıntıları bulunan en eski tak Forum'daki Fabius Allobroginus takıdır (M.Ö. 121). Forum'da başka taklar ve *Jani*'ler vardı. Fakat bunlar tek tonozlu, çok basit ve küçük geçitlerdi. M.Ö. I.yy.-da ve İmparatorluk döneminde bu tip anıtlar çoğaldı. Zafer takı bu dönemde üç açıdan gelişti ve zenginleşti: malzeme bakımından (mermer), boyutlar bakımından (biri ortada üç kemer) ve süsleme bakımından (geçitlerin iki yanında sütunlar belirdi, kemerlerin üzerine oymalar yapıldı ve dam korkuluğunun üzerine heykeller ve dört atlı savaş arabaları kondu). Domitianus Roma'da Titus takını tamamladı. Boşluklu olan bu tak, çizgilerinin zarifliği ve oranlarının uyumuyle tarzın en iyi örneğidir. Eyaletlerdeki en önemli anıtlar *Timgad* ve *Lambaesis*'teki (M. S. II. yy.) anıtlarıdır. Trajanus devrinden sonra başlıca iki tip (tek ve üç açıklıklı) birlikte kullanıldı. Fakat en çok kullanılanı tek açıklıklı taklardır: Zama (M.S. 165), Lambaesis (Commodius'un hükümdarlığı sırasında), Dugga (M.S. 205), Cemile (M.S. 216), Sbeytle (Diocletianus zamanında) v.b. En iyi muhafaza edilmiş üç açıklıklı taklar Sbeytle (Dindar Antoninus) ve Lambaesis'tir (Septimius Severus). Ayrıca en ilgi çekicileri Trablus'ta Marcus Aurelius ve L. Verus'un, Leptis Magna'da Septimius Severus'un, Tebessa'da Caracalla'nın yaptırdığı dört cepheli taklar da vardır. Taklarda, II. yy.dan sonra helen etkisi ağır bastı. Galya'da yunan etkisi Cavaillon ve Saint-Rémy taklarında görülür. Taşoz'daki Caracalla takının süslemelerinde de (213-217) yunan etkisi devam eder. Zafer takları sanatçılara alçak kabartmalar yapmak fırsatını vermiştir. Bu yönden en ilgi çekici tak Roma'da Septimius Severus takıdır (M.S. 204).

İtalyan Rönasansında, yarımadada, eskiçağ taklidi birkaç tak inşa edildiyse de (Napoli'de Castel Nuovo kapısı, 1445'e doğr., Napoli'de Capuana kapısı, Milano ve Ancona takları), taklar, özellikle Fransa'da Klasik çağdan XIX. yy.a kadar yaygınlaştı: Paris'te Saint-Denis (1671-1672), Saint-Martin (1674) kapıları, Carrousel takı (1805), Etoile takı (1806-1838), Montpellier'de Pérou kapısı (1691), Lille'de Paris kapısı (1682). Avrupa'nın birçok başkentinde de zafer takları vardır: Madrid (Alcala ve Toledo kapıları), Londra (Marble Arch), Leningrad (Marva ve Moskova kapıları), Münih (Siegesthor), Berlin (Brandenburg kapısı). [LM]

TAK i. (onomatope). Tahta v.b. bir şeye vurulunca çıkan tok ve sert ses.

— DEY. *Canına tak demek* (*etmek*). Bk. CAN. (M)

TÂK i. (fars. *tāk*). *Esk.* Üzüm kütüğü, asma. (M)

TAKA i. (ar. *ṭāḳa*). *Esk.* Tavana yakın küçük pencere. || Kubbeli mahfe. || Duvar içinde küçük ve kapaksız dolap. (M)

TAKA i. (onomatope *tak*'tan [?]). Denizc. Doğu Karadeniz bölgesine has yelkenli bir tür kıyı teknesi: *Ay ışığı denizin yüzüne düştü. Arada bir hışır hışır takalar geçiyor* (Kemal Tahir).

— ANSİKL. Denizc. *Taka,* 8-10 m boyunda ve 5-6 t yük taşıma kapasitesindedir. Güverte hattı oldukça çalımlı*dır. Baş omuzları hizasından başlayan küpeşteleri, güverte çalımına paralel olarak kıça kadar uzanır. Bodoslama, güverte düzeyine yaklaştığı yerde, dışarı doğru keskin bir dönüşle kıvrılarak, gagayı andıran bir biçimde ileri uzar. Ayna kıçlıdır. Ortasında küçük bir ambarı vardır. Takanın istenildiği zaman yatırılabilen direğine sabit pıraçıra yelkeni çekilir. Rüzgârsız havalarda kullanmak üzere kürekleri vardır. Son yıllarda bütün takalar motorlu duruma getirilmektedir. Taka, genellikle yük taşımakta ve balıkçılıkta kullanılır. (M)

TAKA i. Tekst. Dokuma tezgâhlarında vuruçu kol üzerine takılan ve aynası ile mekiğe vurarak onu bir uçtan öteki uca fırlatan, deri veya plastikten yapılmış bir cins tokmak. (L)

TAKA, Doğu Sudan bozkırlarında bölge, merkezi Gaş deltasıdır. (L)

TAKABBUZ i. (ar. *ḳabż*'dan *taḳabbuż*). *Esk.* Büzülüp toplanma, kasılma. || Kabız olma, peklik.

◆ **Takabbuzat** çoğl. i. *Esk.* Kasılmalar. || Peklikler. (M)

TAKABBÜL i. (ar. *ḳabūl*'den *taḳabbül*). *Esk.* Alma, kabul etme. || Üstüne alma. || Benimseme. (M)

TAKACS (Jenö), macar bestecisi ve piyanocusu (Cinfalva, bugün Siegendorf im Burgenland 1902). Kahire konservatuvarında ders verdi, Pécs konservatuvarını yönetti, Lozan'da, Cenevre'de, Cincinnati'de öğretmenlik yaptı. Üç bale, orkestra için süitler ve çeşitli eserler, iki piyano konçertosu, değişik çalgılar için parçalar, sonatlar besteledi. (L)

TAKADDESE ünl. (ar. *ḳuds*'ten *taḳaddese*). *Esk.* «Mukaddes olsun» anlamında kullanılan dua sözü. || *Takaddes ve tealâ,* Tanrı'dan bahsederken kullanılan «kutsal ve yüce» anlamında sıfat. (M)

TAKADDÜM veya **TEKADDÜM** i. (ar. *ḳıdem*'den *taḳaddüm*). *Esk.* İleri geçme, önde bulunma, ileride olma. || Daha önce davranma: *Yanına gittim, Türklerde «takdim ve takaddüm»e hacet yoktur* (Ömer Seyfeddin). || Protokola göre önde olma, ileriye geçme veya yukarıda oturma. || *Fazl-ı takaddüm,* önde bulunma erdemi. || *Hakk-ı takaddüm,* öncelik hakkı.

— Huk. *Esk.* Doğabilecek bir zararın önceden haber verilmesi ve ortaya çıkışını önleyici tedbir alınması ve tavsiyelerde bulunulması. || *Takaddümi ahd* (veya *takaddümi zaman*), bir olayın oluşundan sonra belli bir sürenin geçmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Takaddümi ahd* süresi geçince, olaya ait dava dinlenmez ve şahit dinlemesi imkânı da kalmaz. İslâm hukukunda takaddümü ahd ile hak kaybolmaz; yalnız, hakkı koruyan davanın dinlenmesi, şahit gösterilmesi gibi imkânlar ortadan kalkar. Kanunlarda öngörülen en uzun takaddümi ahd süresi 36 yıl, en kısası 1 aydır. (M)

TAKADİYASTAZ i. (fr. *takadiastase*). Biyokim. *Aspergillus orizae*'de bulunan, nişasta eritici enzim. (L)

TAKAHE veya **TAKAME** i. Yeni Zelanda'da dağ ormanlarında yaşayan iri kuş. (İlmî adı *Notornis Mantelli.*) [Bu kuşun kaybolduğu sanılıyordu; 1948'de doktor Orbell, Murchison dağlarındaki bir vâdide bunlardan bir sürü buldu. Takame, orman tavuğu irilğindedir; sırtı ve kanatları yeşil, gagası ve bacakları lâl renginde, vücudunun geri kalan kısmı gökkuşağı mavidir. Yılda iki yumurta yapar.] (L)

TAKALAMA i. (*taka* > *takalamak*'tan *takala-ma*). Metalürji. Kalıbı sağa sola sallayarak modeli kalıptan çıkarma. (LM)

TAKALLÜB i. (ar. *ḳalb*'den *taḳallüb*). *Esk.* Bir yandan başka yana dönme, alt üst olma. || Değişme, başka kalıba girme.

◆ **Takallübat** çoğl. i. *Esk.* Dönmeler, alt üst olmalar. || Değişmeler: *Takallübatına bigâneyiz hayal ettik / Kımıldamaksızın imanı küfre çiğnettik* (M. A. Ersoy). [M]

TAKALLÜD i. (ar. *ḳald*'dan *taḳallüd*). *Esk.* Gerdanlık gibi boyna geçirme, takınma. || Kılıç v.b. şeyleri kuşanma. || Üstüne alma, bir işin sorumluluğu altına girme. || *Takallüd-i süyuf,* kılıçları kuşanma.

— Huk. *Esk. Takallüdi kaza,* hâkimliği kabul etme, hâkimlik görevini üstüne alma. (M)

TAKALLÜS i. (ar. *ḳulūş*'tan *taḳallüş*).

Esk. Büzüşme, kasılma, çekilme: *Dudaklarında takallüs yerine rahat bir gülümseme...* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Ellerinin bir takallüs-i asabîsiyle...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Takallüs etmek,* kasılmak, büzülmek: *Yüzü takallüs etmiş, şişmiş, rengi mosmor, Gözleri açık, biri küçülmüş, öteki kenarına kaçmış* (H. E. Adıvar). *Bütün vücudu takallüs etti* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Takallüsat** çoğl. i. *Esk.* Kasılmalar, gerilmeler: *Giryelerin mukaddemat-ı takallüsatiyle titreyen gözlerini...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TAKAMA-GA-HARA («yüksek gökyüzü ovası»). Şinto mit. Tanrı İzanagi ile İzanami'nin Japonya'yı yarattıkları zaman kaldıkları yer. (L)

TAKAMAK i. (fr. *tacamaques*). Çeşitli protium türlerinden elde edilen reçinelere verilen ad. (L)

TAKAMATSU, Japonya'da şehir, Şikoku adasında, Kagava ilinin idare merkezi, İç deniz kıyısında; 144 700 nüf. Bu eski derebeylik şehri güzel bahçelerle süslüdür. Dokumacılık (pamuk). Limanı, İç denizin en işlek limanlarındandır. Kâğıt ve art ülkenin tarım ürünleri (ham ipek, tütün, pirinç) ihraç edilir. (L)

TAKANAK i. *(takmak'*tan *tak-anak). Halk dili.* Takıntı. (M)

TAKANALAR, Güney Amerika'da yaşayan kızılderili kabilelerine verilen ad. Dilleri aravak grubuna bağlı olan Takanalar, Bolivya ve Peru'nun batısındaki ormanlarda yaşarlar. (L)

TAKAOKA, Japonya'da şehir. Honşu'nun iç kısmında, Toyama körfezi yakınında; 131 500 nüf. El sanatları (lake ve tunç eşya). Alüminyum metalürjisi. Otomobil yapımı. (L)

TAKARİZ çoğl. i. (ar. *taḳrîż*'den *taḳârîż*). *Esk.* Takrizler, bir eseri öven yazılar. (M)

TAKARRUH i. (ar. *ḳarḥ*'tan *taḳarruḥ*). *Esk.* Yara olma. || [Yara için] Büyüme, azma. (M)

TAKARRÜP veya **TAKARRÜB** i. (ar. *ḳurb*'den *taḳarrüb*). *Esk.* Yakınlaşma, yaklaşma, yanaşma: *Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankara'ya takarrüp istidadını gösteren irtica ve isyan dalgaları olmuştur* (Atatürk). *Behlûl'le Bihter'in arasında yalnız meylen bir fazla takarrüb husulü ihtimalinden...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Takarrüb etmek,* yaklaşmak, yakınlaşmak: *Vücudunun her azası titreyerek yanına takarrüb edip diyordu ki: Ah, zavallı Cevher, seni ben öldürdüm* (Samipaşazade Sezai).

— Jeol. *Esk. Takarrüb-ilel-arz,* toprağa yönelme, jeotropizm. (M)

TAKARRÜR i. (ar. *ḳarâr*'dan *taḳarrür*). *Esk.* Bir yerde karar kılma yerleşme: *Binaenaleyh sulhün takarrürü de ancak millete müstenid bir Osmanlı kabinesi teşekkül etmekle kabil olabilir* (Atatürk). || Karar verilme, kararlaşma: *Birkaç şerait-i esasiyenin takarrürüne sebebiyet vermişti* (H. Z. Uşaklıgil). || *Takarrür etmek,* yerleşmek, karar kılmak: *Feridun'un henüz takarrür etmemiş simasında bütün sizi görüyorum* (H. Z. Uşaklıgil). Kararı verilmek. (M)

TAKAS i. (ar. *ḳaṣṣ*'tan *taḳâṣṣ*). Alacak veya verecek kalmama, ödeşme, sayışma.

— DEY. *Takas tukas etmek* (veya *olmak*), ödeşmek, sayışmak.

— Bank. *Takas odası,* bankalarda takasla ilgili işlemlerin yapıldığı yer. (Bk. ANSİKL.) || *Cari hesapta takas,* bir bankada hesabı bulunan müşterinin başka bir bankaya ait bir çeki vermesi halinde bu çekin bankalar arasında değiştirilmesi.

— Huk. Birbirine karşı aynı cinsten alacağı olan kişilerden birinin bir taraflı irade beyanıyle karşılıklı borçların az olanı tutarında sona erdirmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bank. *Takas odaları,* bugün Türkiye'de sadece İstanbul, Ankara ve İzmir'de vardır. Takas odasında her üye bankanın bir masası (bürosu) bulunur. Bankalar, müşteriler tarafından kendilerine tevdi edilen ve başka bir banka tarafından ödenecek olan çekleri, diğer bankalar tarafından tahsil edilmek üzere yollanan çeklerle karşılaştırarak takas ederler. Takas sonunda alacaklı çıkan bankanın alacağı ya derhal ödenir ya da ertesi günkü takasta göz önünde tutulmak üzere zimmet ve matlup kaydedilir.

— Huk. Tarafların alacaklarını takas edebilmeleri için gerçekleşmesi gereken şartlar şunlardır: **1.** tarafların birbirlerinden alacaklı olmaları; **2.** alacakların konusu aynı cinsten olmalıdır; **3.** takas beyanında bulunan kimsenin alacağının ifa edilebilir borcunun da istenebilir olması; **4.** takastan feragat etmemiş olma. Takas, ona çok benzeyen *mahsup* ile karıştırılmamalıdır. Takasla, borçlardan daha az olanı sona ererken, mahzupta, bir alacak miktarında belirli sebeple bir indirme yapılır. (M)

TAKASAKİ, Japonya'da şehir, Honşu'nun (Gumma ili) iç kısmında; 125 200 nüf. İpek sanayii ve ticareti. (L)

TAKASUKİ ŞİNSAKU, samuray (1839 - 1867). Çoşu daymyo'sunun hizmetine girdi. Restorasyon'dan (1888) önce şogunla mücadele etti; *ronin*'lerden (efendisiz samuraylar) ve köylülerden bir vurucu kuvvet (*kiheytay*) meydana getirdi, bu kuvveti Avrupa tarzında eğiterek, 1864-1865 harekâtında çağının en büyük askerî dehalarından biri olduğunu gösterdi. (L)

TAKASUR i. (ar. *ḳaṣr*'dan *taḳâṣur*). *Esk.* Bir işi yapabilecekken bile bile yapmama. (M)

TAKAŞŞUR veya **TAKAŞŞÜR** i. (ar. *ḳışr*'dan *taḳaşşur, taḳaşşür*). *Esk.* Kabuğu olma, kabuk bağlama. (M)

TAKAT i. (ar. *ṭâḳât*). Bir etki meydana getirebilen kuvvet veya kuvvetlerin tümü, güç: *Ne devam etmeye takat, ne karar etmeye yer...* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Takat getirmek,* bir şeye katlanmak, dayanmak: *Ne kadar tahammüllü, ne kadar usanmaz olsanız gene bu kadar dert dinlemeye takat getiremezdiniz!..* (Ahmed Rasim). || *Takati kalmamak (kesilmek* veya *tükenmek),* gücü kuvveti azalmak: *Akşamları bitap düşüyor, ağzını açıp bir tek lâf söyleyecek takati kalmıyor* (H. E. Adıvar). *Dizlerimizin takati kesilince ilk geceyi, kırların sessizliği içinde yarı uyur, yarı uyanık, geçirdik* (Ş. S. Aydemir).

— *Esk. Takat-fersa,* çekilmez dayanılmaz. || *Takat-güdaz,* gücü yok eden. || *Takat-şiken,* takati bitiren. || *Takat-i visal,* kavuşma gücü.

— Oto. *Motor takati,* motor gücü. Bk. MOTOR.

◆ **Takatsız** sıf. Takati kalmamış: *Yaklaştıkça ihtiyarın bitkin, takatsiz olduğu görülüyordu* (S. Kocagöz).

◆ **Takatsizlik** i. Takatsiz olma hali. (M)

TAKATTUR veya **TEKATTÜR** i. (ar. *ḳaṭr*'dan *taḳaṭṭur, taḳaṭṭür*). *Esk.* Damla damla akma, damlama. || *Takattur (takattür) etmek,* damlamak: *Her şeyde / Takattür etmeli âvare mest ü lerzende / Bir ibtikâyi hazanisi aşk-ı sehharın* (Tevfik Fikret). [M]

TAKATUKA i. (onomatope). Gürültü. || *Esk.* Tütün çubuğunun külünü silkmek için kullanılan kül tablası. (Uzun çubuğun lülesine vurulmasından çıkan ses dolayısıyle bu adı aldı. Takatuka, tahtadan dört köşe olarak yapılırdı; içi ve dışı gümüş kaplama olurdu. Bu tabla, odanın ortasına konulurdu.)

— Matbaac. Sayfalar makineye konacağı zaman harfleri düzeltip yerleştirmek için kullanılan takoz. (M)

TAKAUCİ (1308-1358), 1338-1358 arası Japonya'yı yöneten ilk şogun Aşikaga. Naip Hoco'nun emriyle imparator Daygo II Tenno üstüne bir sefer yaptı; fakat imparatorun safına geçti (1331), Kamakura'ya yerleşti ve kendine şogun unvanını verdi (1333). İmparator tarafından âsi ilân edilince, onun üstüne yürüdü (1335) ve birçok daymyo'nun yardımıyle Kyoto Daygo'sunu kovdu ve yerine Komyo'yu geçirdi. Böylece imparatorluk hanedanı içinde, altmış yıl kadar süren bir bölünmeye yol açtı. (L)

TAKAVA, Japonya'da şehir, Kyuşu adasının (Fukuoka ili) kuzeyinde; 100 100 nüf. Çikuho kömür havzasının başlıca madencilik merkezi. (L)

TAKAVİM çoğl. i. (ar. *taḳvîm*'den *taḳâvîm*). *Esk.* Takvimler. (M)

TAKAVVİ i. (ar. *ḳuvvet*'ten *taḳavvî*). *Esk.* Kuvvetlenme, kuvvet toplama. (M)

TAKAVVÜS i. (ar. *ḳavs*'ten *taḳavvüs*). *Esk.* Çarpılma, kavislenme, yay şekline girme. (M)

TAKAYYÜH i. (ar. *ḳîḥ*'ten osmanlıca *taḳayyüh*). Tıp. *Esk.* [Yara v.b. için] İrinlenme. (M)

TAKAYYÜT veya **TAKAYYÜD** i. (ar. *ḳayd*'dan *taḳayyüd*). *Esk.* Bağlı olma, bağlanma. || Çalışma, uğraşma. || Üstüne düşme, dikkatli davranma, özen gösterme: *O, sofrada kendisine karşı takayyüd eserleri göstermişti* (H.Z. Uşaklıgil). *Artık hiçbir takayyüde lüzum görmedi. Beşiğin tenteneli perdesini büyük bir hışımla açtı* (Vâ-Nû). || *Adem-i takayyüd,* iş edinmeme, kayıtsız davranma.

◆ **Takayyüdat** çoğl. i. *Esk.* Dikkatli davranmalar, tedbirler. (M)

TAKAZA i. (ar. *taḳâżâ*). Azarlama, serzeniş, başa kakma: *Niçin, sorun, bu takaza-yı ömre katlanıyorlar* (Tevfik Fikret). *Bugünkü sınırlama usulü ile bizler de ormanlar da ölürüz, gene takaza bitmez* (F.R. Atay). || *Esk.* Alacağını almak için borçluyu sıkıştırma. || *Takaza etmek,* serzenişte bulunmak, azarlamak: *Büyük şehirlerde belediye meczuba hem bakmaz, hem de üstelik takaza edetek oradan oraya kaçırır* (R. N. Güntekin). *«Vefa Efendi Molla Hüsrev'i ziyarete gidiyor da size gelmiyor neden acaba?» diye takaza ettiği zaman...* (N. Araz). [M]

TAKAZZE, Kuzeydoğu Afrika'da ırmak, Atbara'nın kolu (sağ kıyı). Habeşistan'ı Eritrea'dan ayırır ve Sudan'da Setit adıyle son bulur; yaklş. 800 km. (L)

TAKBİH i. (ar. *ḳubḥ*'dan *taḳbîḥ*). *Esk.* Çirkin görme, beğenmeme, ayıplama. *Arkadaşı muharebe ederken ve muavenete muhtaç iken seyirci kalmış kumandanlar* [...] *tarihin bîaman tenkidinden ve takbihinden asla kurtulamazlar* (Atatürk). || *Takbih etmek,* kötülemek: *İslâm, hüsnü tahsin ve kabihi takbih eder bir dindir* (Cevdet Paşa). *Öyle meramları takbih ediyorum zannetmeyiniz* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Takbihat** çoğl. i. *Esk.* Kınamalar, ayıplamalar. (M)

TAKBİL i. (ar. *ḳabl*'den *taḳbîl*). *Esk.* Öpme. || *Takbil etmek (eylemek),* öpmek: *Allah hakkı için şu Hacer-i Esvedi takbil edelim* (R. N. Güntekin). *Eyledin miydi destini takbil* (Recaizade Ekrem). [M]

TAKÇE i. (ar. *ṭâḳ* ve fars. *-çe,* küçültme ekinden *ṭaḳ-çe*). *Esk.* Zafer taklarının iki yanına yapılan küçük kemerlere verilen ad. || Küçük pencere. || Kapı veya pencere kemeri. || Duvarların içine çeşitli eşya koymak için yapılan, kemerli ahşap veya kâgir hücrelere verilen ad. (M)

TAKDİM i. (ar. *ḳıdem*'den *taḳdîm*). Bir şeyi karşılıksız olarak birinin emrine verme, sunma. || Bir kimseyi, bir başka kimsenin huzuruna çıkarma, tanıtma, tanıştırma: *İkbal Hanım onu belki henüz pek çoluk çocuk arasında bulduğu için Hafız Hanıma takdime lüzum görmedi* (H. E. Adıvar). || *Esk.* Öncelik tanıma, öne geçirme, öne alma. || *Takdim etmek,* sunmak: *Vaziyet hakkında Heyeti Vekile Riyasetine mufassal rapor takdim ettim* (Atatürk). *Öyle uşağa bahşiş verir gibi değil, bir zarf içinde takdim edeceksiniz* (Y. Z. Ortaç). Tanıtmak, tanıştırmak: *Sonra, onun söz söylemesine meydan vermeden kendimi takdim ettim: — Feride Nizamettin, Maarif ordusunun küçük zâbitlerinden...* (R. N. Güntekin). *Yaver beni takdim etti ve kumandanın arzusunu söyledi* (F. R. Atay). *Esk.* Öne almak, öncelik vermek.

— Gram. *Esk. Takdim ü tehir,* bir yazıda kelimelerin veya cümlelerin yerini değiştirme.

◆ **Takdimat** çoğl. i. *Esk.* Sunulan şeyler.

◆ **Takdime** i. *Esk.* Bir büyüğe sunulan armağan, sungu. (M)

TAKDİMCİ i. (*takdim*'den *takdim-ci*). Müzikholde, radyoda, televizyonda, programı sunan, açıklayan, temsile veya yayına renk katan kimse. (L)

TAKDİR i. (ar. *ḳader*'den *taḳdîr*). Hakkında iyi bir fikir sahibi olma, sayma, be-

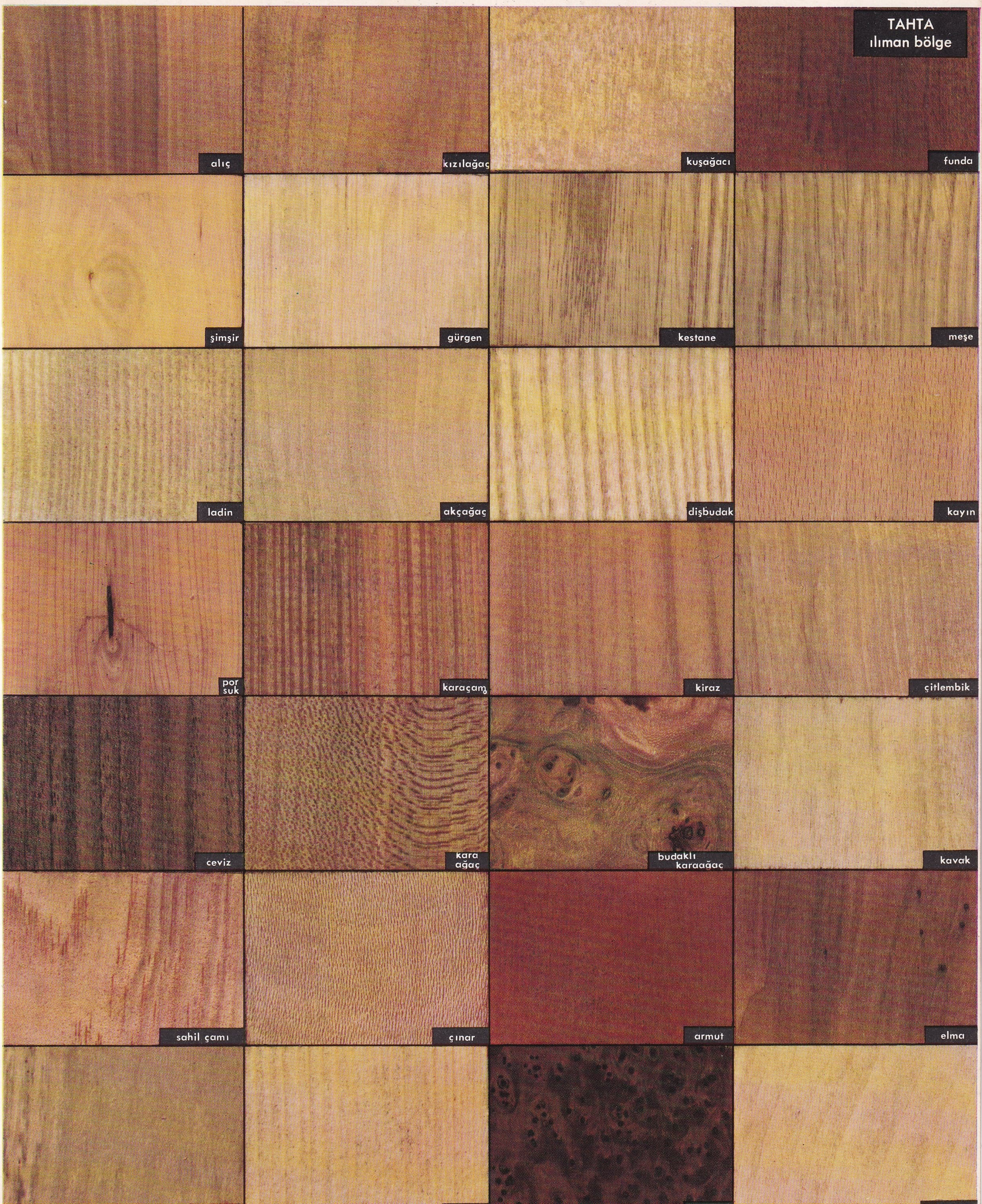
TAHTA
ılıman bölge
alıç
kızılağaç
kuşağacı
funda
şimşir
gürgen
kestane
meşe
ladin
akçağaç
dişbudak
kayın
por
suk
karaçam
kiraz
çitlembik
ceviz
kara
ağaç
budaklı
karaağaç
kavak
sahil çamı
çınar
armut
elma

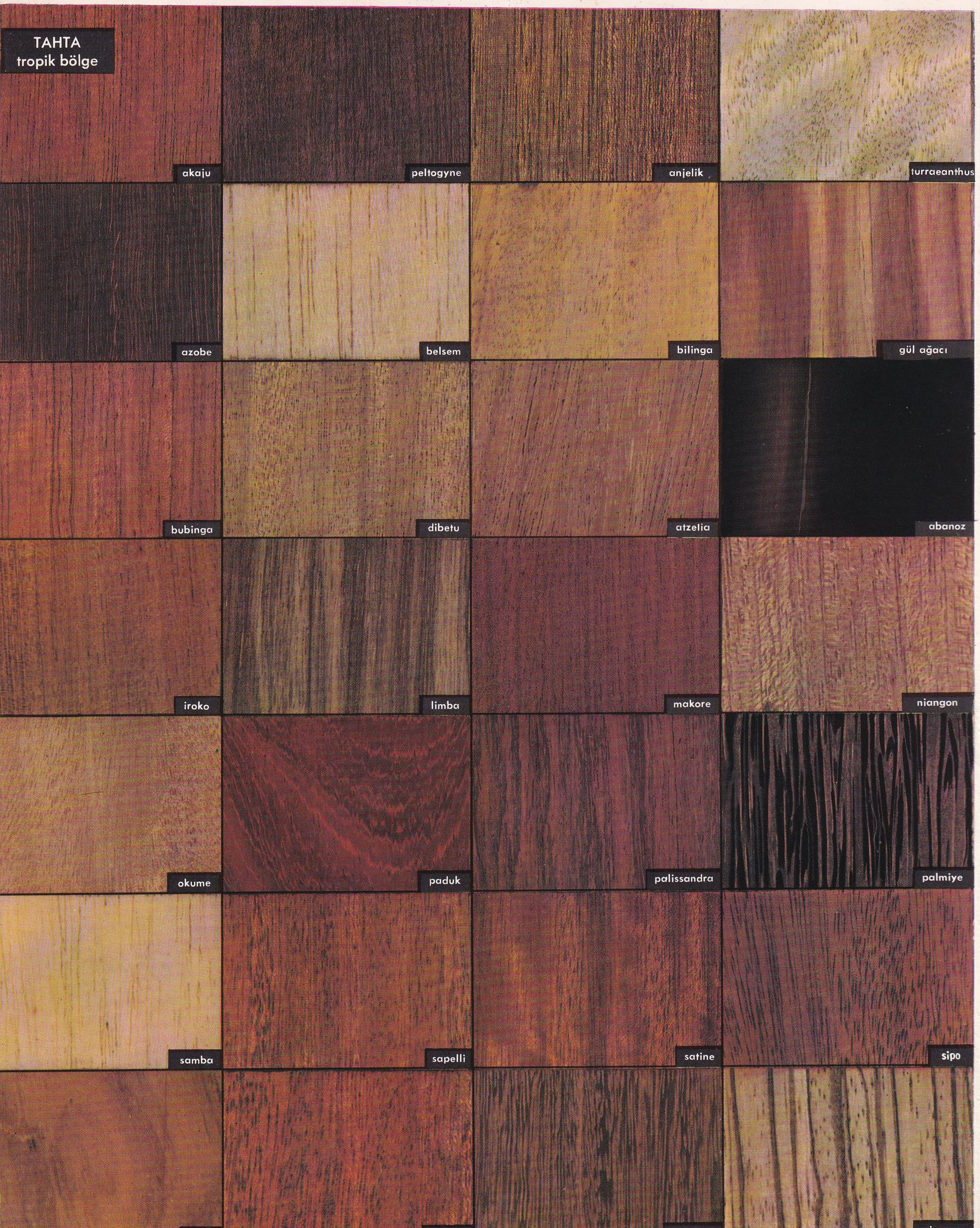
TAHTA
tropik bölge
akaju
peltogyne
anjelik
turraeanthus
azobe
belsem
bilinga
gül ağacı
bubinga
dibetu
atzelia
abanoz
iroko
limba
makore
niangon
okume
paduk
palissandra
palmiye
samba
sapelli
satine
sipo

ğenme: *Herkes arıyor kendine sermaye-i takdir* (A. Ekrem Bolayır). *Büyük bir takdir başlamıştı* (A. H. Tanpınar). || (Bir şeyin önemini, değerini, gerekliğini) Anlama. || Değer verme, değer biçme. || Tanrı'nın uygun görüp belirlemesi: *Takdir çü böyledir ne tedbir / Tedbiri der mi kimse tagyir* (Fuzuli). *Takdire yazılan tedbirle bozulmaz* (Atasözü). || *Takdir buyurmak* (veya *buyurulmak*), önemini, gerekliğini, değerini anlamak: *Sıvas'tan yükseltilen bu sadanın düşmanlar için ne kadar kuvvetli ve mühim olduğu takdir buyurulur* (Atatürk). || *Takdir etmek* (veya *eylemek*), beğenmek: *Doğru, yanlış bir fikre sarılanları, kendi hesabına, daima takdir eder, daima şayan-ı hürmet bulurum* (Cenab Şahabeddin). *Hattâ bu yüzden ve sizin son kongrede verdiğiniz izahat üzerine sevdiklerine ve takdir ettiklerine altın saatler hediye eden İkinci Mahmut bütün dünyada alâkayı celbetti* (A. H. Tanpınar). — [önemini, gerekliğini, değerini] Anlamak: *Yarın pazar değil karıcığım; / İşe gitmek var, takdir edersin* (C. S. Tarancı). *Ve yazık ki, ben de bütün tecrübeme rağmen bu heyetin ehemmiyetini takdir edemedim* (A. H. Tanpınar). Değer biçmek, değerlendirmek: *Zevat-ı Mutahherata onar bin dirhem takdir etti. Fakat Âyişe'yi Resul-i Ekrem ziyade severdi diye ona on iki bin dirhem takdir eyledi* (Cevdet Paşa). *Bir yerde ki yok nağmeni takdir edecek gûş / Tazyi-i nefes eyleme, tebdil-i makam et* (Ziya Paşa). || *—Esk. Takdir-âmiz*, takdir eden. || *Takdir-han*, takdir eden, beğenen; *Fakat teşebbüsatı milliyenin, cumhuriyeti istihdaf ettiğini, bu kadar sürat ve sühuletle ihtisas ve idrak eyleyeceğine takdirhan olmamak mümkün değildir* (Atatürk). || *Takdir-i kıymet*, değer biçme.

— ÇEŞ. DEY. *Takdir böyle imiş*, böyle buyurulmuş, Tanrı böyle istemiş: *Ben isterdim ki senin bu hizmetinde bulunayım. Amma takdir böyle imiş* (N. Araz). || *Takdir toplamak*, beğenilmek: *Davranışları ile daima takdir topluyor.* || *Takdir yerini bulmak*, «kaderde, alın yazısında ne yazılı ise o mutlaka olur» anlamında kullanılır: *Köroğlu'm der ki n'olacak / Takdir yerini bulacak* (Köroğlu). || [...] *Takdirde*, [...] halde, durumda: *Sèvres'de: Muahede samimiyetle tatbik edilmediği takdirde İstanbul da bizden alınacaktır* (Atatürk). *Ona, oğlunun müracaatı hakkında bir şeyler açacak, hiç olmazsa iznini isteyecekti. Bu takdirde babamın: «Zinhar!» diyeceği, gün gibi aşikârdı* (Orhan Kemal). *Aksi takdirde devrimizin büyük meselesi olan adalet ve haksızlık dâvalarını bu kadar, kuvvetle benimsemez ve uğrunda böyle mücadele etmezdi* (A. H. Tanpınar). || *(Birinin) Takdirini kazanmak*, bir kimse tarafından beğenilmek.

— Din. *Takdiri ilâhî*, Tanrı'nın her şeyi daha önceden düzenlemesi. (İslâm dinine göre, Tanrı iradesi sınırsızdır, sonsuzdur. Olmuş, olmakta olan ve olacak her şeyi bilir, düzenler. Bütün olaylar Tanrı'nın, evreni yaratmadan önce kurduğu düzene göre, belirttiği doğrultuda gerçekleşir. Tanrı'nın isteği dışında hiç bir şey olamaz.)

— ANSİKL. Huk. Kanun belirli durumlarda, hâkimin, durumun gereğine (haklı sebeplere) göre hüküm vermesini öngörür. Bu durumlarda hâkim durumun özelliklerini göz önünde bulundurarak, *takdir yetkisi*'ni kullanır ve ona göre karar verir. Ancak hâkim, bu yetkisini kullanırken, tamamen serbest değildir: hakkaniyete uygun bir şekilde takdirde bulunmak zorundadır. Kanun hâkime üç ayrı durumda takdir yetkisi tanır: **1.** şartlarda takdir yetkisi. Burada hâkim, olguları değerlendirir. Meselâ, kanunun önemli sebepten söz ettiği durumlarda hâkim, olgunun önemli olup olmadığını takdir edecektir; **2.** sonuçlara ilişkin takdir yetkisi. Bu durumda hâkim olguları değil, bu olguların hukukî sonuçlarını değerlendirir. Meselâ, boşanma veya ayrılığa karar verilmesinde; boşanma halinde velâyetin eşlerden birine verilmesinde hâkim artık olgular değil, varlığı kabul edilen olgunun hukukî sonuçları üstünde takdir yetkisini kullanır; **3.** hem olguların, hem de sonuçların takdiri. Belirli durumlarda kanun sadece, olguların veya hukukî sonuçların takdir edilmesini değil, her ikisinin birden takdir edilmesini hâkime bırakır.

◆ **Takdirat** çoğl. i. *Esk.* Takdirler.

◆ **Takdiren** zf. *Esk.* Değerlendirerek, anlayarak, takdir ederek.

◆ **Takdirî** sıf. *Esk.* Takdirle ilgili, kaderden olan. || Saymaca.

◆ **Takdirkâr** sıf. *Esk.* Takdir eden, beğenen: *Biraz eski, biraz antika ve şüphesiz takdirkârları şimdi divan şiirini anlıyanların adedi kadar az...* (B. Felek). *Vesime'nin ağabeyleri, Jülide hakkında tıpkı anneleri ve hemşireleri gibi takdirkârdırlar* (Vâ-Nû). [ML]

TAKDİRNAME bİş. i. (ar. *takdîr* ve fars. *nâme*'den *takdîr-nâme*). Yapılan bir işin beğenildiğini belirtmek üzere verilen yazılı belge: *Kâzım Karabekir Paşaya raporlar ve lâyihalar verdiğinden dolayı bir takdirname de verilmeye lüzum görülmemişti* (Atatürk). || *Savaş takdirnamesi*, Türk Silâhlı Kuvvetleri Personel kanunu gereğince, savaş madalyasının verilmesini gerektiren durumların üstünde başarılı sevk ve idare kabiliyeti veya görev gereği üstün kahramanlık ve cesaret göstererek savaşın gidişini değiştirecek veya savaş sonucunu etkileyecek durumlar yaratan subay ve assubaylara verilen belge. (M)

TAKDİS i. (ar. *ḳuds*'ten *taḳdîs*). Mukaddes tutma, kutsal sayma: *Yaşar her fert için takdis-i hürriyet ibadettir* (Tevfik Fikret). || Saygı gösterme, ululama. || Tanrı'ya şükretme. || *Takdis etmek*, kutsallaştırmak, mukaddes saymak: *Şu dağ başında kaybolmuş Osmanlı Bulgar köycüğü On Temmuz'u takdis ediyor* (Ömer Seyfeddin). Saygı göstermek: *Önlerinden geçtiğimiz bütün yalıların rıhtımlarını sular sanki takdis eder gibi öperek, yalıyarak geçiyor* (A. Ş. Hisar). Tanrı'ya şükretmek: *Cenabı Hakkı takdis etmek* (Şemseddin Sami).

— Din. Hıristiyanlıkta, Tanrı'nın bağışladığı inayet. || Piskopos veya rahibin, vaftiz veya törenlerde haç işareti yapması. (Kiliselerde, adanma törenlerinde, piskopos, haç işaretini, döşeme, kapı ve mihraba çizer.)

— Litürji. Bir şahsı veya cismi Tanrı'ya vakfetmek veya Tanrı'dan özel bir himaye niyaz etmek için yapılan dinî eylem. || *«Urbi et orbi» takdis*, papanın kutsal perşembe, paskalya ve uruç günü San Pietro kilisesi tribününden Roma şehrini ve evreni takdis etmesi. || *Aziz Eukharistia takdisi*, papazın Aziz Eukharistia'yı elinde tutarak cemaati takdis etmesi.

— ANSİKL. *Eski Ahit'te takdis.* İnsandan Tanrı'ya yükselen takdis çeşitli dua şekillerindendir. Tanrı'dan insana inen takdis ise tanrısal lûtfu bağışlar. Bu durumda, Tanrı adına bir peygamber veya rahip tarafından bir çeşit büyü formülü gibi okunabilir.

● *Katolik kilisesinde takdisler.* Takdis papazlık işlevlerinden biridir. Kişi takdisi ve cisim takdisi diye iki tür takdis vardır:

1. *kişi takdisi*, papa tarafından veya papa adına piskopos veya yetkili rahip tarafından verilir. Piskoposlar, kendi bölgelerinde toplanan halkı takdis ederler. Papazlar bazı belli durumlarda, meselâ Missa töreninin sonunda halkı takdis eder;

2. *cisim takdisi*. Bazı cisim takdisleri, meselâ «pallium» (papaların, primatus'ların ve başpiskoposların kullandığı bir çeşit beyaz yünden boyunluk), takdisi papaya; sunak, çan gibi cisimlerin takdisi psikoposlara ait tir. Papazlar ise dinî törenlerde veya hıristiyanlar tarafından kullanılan birtakım cisimleri, meselâ zeytin dallarını, külü, suyu, tuzu, ekmeği, şarabı, yağı, yiyecek maddelerini, toprak ürünlerini v.b. takdis eder. Papaz, bazen de özel bir yetkiyle piskoposa ait takdisleri verebilir.

● *Buddha dininde takdis.* Japonya'da, takdis halk dininde önemli rol oynar. Şinto dininde de önemlidir. Amaç günahtan arıtma ve büyü gidermedir. Her törenin başında rahip sunağı ve törende kullanılacak cisimleri yıldırımın sembolik bir temsili olan *kû* (sanskritçe *vacra*) ile takdis eder. Sonra günlük çubuklarını yakar ve dua formülleri okur.

◆ **Takdisat** çoğl. i. *Esk.* Takdis etmeler. (LM)

TAKEDA İZUMO, japon oyun yazarı (Yedo, Tokyo 1691-Osaka 1756). «Joruri»ler (kukla tiyatrosu için dramlar) yazdı. Piyesleri (*Oto No Miya Asahi No Yoroi* [Sabah Güneşinin Desteği Prens Oto], 1723; *Yoşitsune Gembonzakura* [Yoşitsune'deki Bin Kiraz Ağacı], 1747; *Çuşingura*, 1748), günümüzde de hâlâ orijinal üslûplarıyle temsil edilir. (L)

TAKEFU, Japonya'da şehir, Honşu adasının merkezinde (Fukui ili); 54 000 nüf. Bıçakçılık; kâğıt sanayii. (L)

TAKELOT, Mısır'da XXII. ve XXIII. Sülâleden üç firavunun adı: TAKELOT I (M.Ö. 893-870); TAKELOT II (847-823); TAKELOT III (748'e doğr.). [L]

TAKEO, Kamboç'ta şehir, il idare merkezi. Mekong'un batısında; 7 300 nüf. — *Takeo ili*, 465 300 nüf. (L)

TAKE-OFF [teyk of] i. («ayrılmak, kalkmak» anlamında ing k.). İkt. İktisadî gelişmenin bir aşaması. (Bu aşamadan itibaren herhangi bir ülkenin, azgelişmiş ülkelerden sayılmaması gerektiği kabul edilir.) [L]

TAKEOGRAF i. (fr. tachéographe). 1898'de Schrader tarafından bulunan ve eskiden harita ve plan hazırlanmasında kullanılan cihaz. (L)

Taketori Monogatari (*Bambu Kesicisinin Hikâyesi*). Ay'da yaşayan bir perinin dünyada geçirdiği serüvenleri anlatan hikâye; bu eserde X. yy. Japonya'sında soyluların hayatıyle ilgili birçok belirleme yer alır. (L)

TAKEY zf. (fars. *tā key*). *Esk.* «Ne zamana kadar?» anlamında: *Takey heva-yı meşgale-i dehr-i bîdirenk* (Baki). [M]

TAKFİL i. (ar. *ḳufl*'den *taḳfîl*). *Esk.* Kilitleme. (M)

TAKFİYE i. (ar. *ḳāfiye*'den *taḳfiye*). *Esk.* Kafiyeli söyleme, kafiye bulma. (M)

TAKI i. (*takmak*'tan *tak-ı*). *Halk dili.* Çoğunlukla evlenen veya nişanlanan birine armağan edilen küpe, bilezik v.b. şeylerin tümü.

— DEY. *Takı takmak.* Bk. TAKMAK.

— Dilbil. İsmin, başka bir kelimeyle ilgi kurmak üzere aldığı ek: *Türkçede* -i -e, -de, -den, -in *ekleri takıdır.* (*Sevgi-y-i, sevgi-y-e, sevgi-de, sevgi-den, sevgi-nin* v.b.) [M]

Tâk-ı Bostan, İran'da, Kermanşah yakınlarında Sasanîler devrinin eski kral sarayı; bu saraydan kayaya oyulmuş iki salonun kalıntıları ve Erdeşir II'nin berat alışını gösteren bir kabartma günümüze kalmıştır. (L)

Tak-ı Kısra, sasanî kralı Şahpur I'in (241-272) Ktesiphon'da yaptırdığı saray. En büyük eskiçağ yapıtlarından biridir. Özellikle kralın kabul salonu olan, elips biçiminde kemer kubbeyle örtülü geniş orta sahnı ilgi çekicidir. XIX. yy. sonlarındaki bir deprem sonucunda binanın bir kısmı yıkıldı. (L)

TAKILDAK i. (onomatope *takıl*'dan *takıldamak* > *takıl-da-k*). Değirmenin deliğine tane veren ve sürekli gürültü yapan hareketli âlet. Bk. ÇAKILDAK. (M)

TAKILGAN sıf. (*takılmak*'tan *takıl-gan*). Takılma huyu olan, insanı şaka yollu kızdıran. *Eşanl.* MUZİP. (M)

TAKILMA i. (*takılmak*'tan *takıl-ma*). Takılmak eylemi.

— Elektr. Senkron bir makinenin başka bir senkron makineyle bu makineye mekanik olarak bağlanmaksızın senkronizm haline gelmesi.

— Mekan. Dişlerdeki imalât hatası yüzünden, iki dişli çarkın durması. Bk. DİŞLİ *takımı*. (M)

TAKILMAK edilg. f. (*takmak*'tan *tak-ı-l-mak*). Takmak işine konu olmak: *İnsan isimleri çoğunca, anadan doğar doğmaz takılan manasız isimler değildir* (S.F. Abasıyanık). *Hakikî nişan göğsün dışına değil içine takılır* (Cenab Şahabeddin). || Geçz. f. Bir yere ilişip veya dokunup kalmak: *Merdivenin bir yerine Feride'nin eteği takıldı* (R. N. Güntekin). *Ve peşinden koşarken ayağı takılarak düşüyor* (A. H. Tanpınar). || Geçl. f. — *Mec.* Biraz kızdırmak, üzmek veya şaşırtmak amacıyle kurnazca hırpalamak: *Kedinin en miskinine, köpeğin en dalkavuğuna*

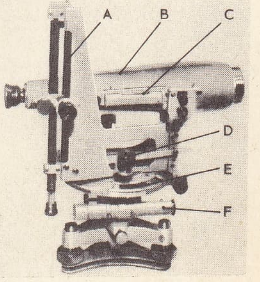

takeometre

A. düşey ölçek (eğimlerin ölçümü);
B. dürbün;
C. kabarcıklı düzeç;
D. okuma büyüteci;
E. açıların okunması;
F. Goulier pusulası

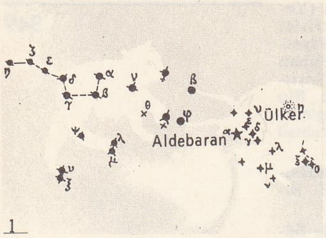

1

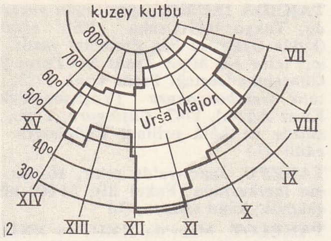

2

takımyıldız

1. Eskiçağ'da adlandırılmalarına yol açan şekillerle birlikte, Büyük Ayı ve Boğa takımyıldızlarının eski sınırları. (Bu şeklin keyfî ve hayal mahsulü olduğunu belirtmek gereksizdir.)

2. Büyük Ayı (Ursa maior) takımyıldızı için kabul edilen sınır. Öbür bütün takımyıldız şekilleri de aynı karmaşıklıktadır.

takım dolabı
(denizc.)

haddin varsa bir parça takıl (H. E. Adıvar). *Baktım. Genç bir çingene kızına incirciler takılıyorlar* (B. Felek). || Olumsuz veya eksik bir yanını görerek üstünde durmak: *Komisyon bu karara çok takıldı.* || Bir engele rastlamak: *Yolda arkadaşlara takılıp biraz gecikti.*

— ÇEŞ. DEY. *Takılıp kalmak*, oyalanmak: *Akhisar'da neden takılıp kaldığını bir türlü açıklamıyordu* (Kemal Tahir). Saplanmak: *Bekçi çekildi gitti. Fakat çocuğun gözleri pencereye takılıp kalmıştı* (H. E. Adıvar). || *Aklı takılmak.* Bk. AKIL. || *Arkasına* (veya *peşine*) *takılmak.* Bk. ARKA. || *Bakışı takılmak*, gözlerini ayıramamak, ilişmek, dikkatini çekmek: *Burada, önlerinde ağaçsız bir saha bulunduğu için, bakışları hiç bir şeye takılmadan ufka kadar uzanabiliyordu* (Sabahattin Ali). *Bakışlarının takıldığı her şeyi bir sonsuzluk içinde çoğaltıyordu* (A. H. Tanpınar). [M]

TAKIM i. (*takmak*'tan *tak-ı-m*). Birbirine uyan kimseler topluluğu: *Bâb-ı Âlî yokuşundan çıkıyordum, baktım / Yolu boydan boya tutmuş eli bayraklı takım* (M. Â. Ersoy). [*Eşanl.* GRUP.] || Birbirini görev bakımından tamamlayan kimseler topluluğu. (*Eşanl.* EKİP.) || Birbirine uyan ve birbirini tamamlayan şeyler topluluğu: *Yatak takımları şayan-ı merhamet cidden: / Kadife haline geçmiş patiskadan yastık...* (M.Â. Ersoy). || [Aşağılayıcı ve küçümseyici anlamda] Topluluk, sürü: *Para çantasını getir; Allah saklasın hizmetçi takımından* (B. Felek). [*Eşanl.* GÜRUH.] || Sigara ağızlığı.

— *Esk.* Süs için takılan şey, mücevherat.

— ÇEŞ DEY. *Takım taklavat*, hepsi, hep birlikte. || *Takım tutmak*, spor takımlarından birini desteklemek. *Teklz.* Taraflardan birini desteklemek. || *Takım yatmak. Argo.* Topluca yenilgiye uğrandığını belirtir. || *Takımı yatırmak. Argo.* Kendisinin de üyesi bulunduğu topluluğun yenilgisine sebep olmak. || *Ayak takımı.* Bk. AYAK. || *Bir takım*, bir kısım, bazı: *Çünkü bunların üstünde bir takım insan resimleri var* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Baskının ilk anlarında duyduğum hisler, belki bir takım heyecanlar, hattâ korkulardı* (Ş.S. Aydemir).

— Ask. Bölüğü meydana getiren birlikten her biri. Bk. ANSİKL.

— Balıkç. *Balık takımı*, balık avlamak için gerekli araçların tümü.

— Denizc. *Takım dolabı*, sandalların baş veya kıç taraflarında giyecek ve erzakın saklandığı bölme. || *Takım torbası*, gemilerde can filikası düzeneği. (İçinde yelken iğnesi, izpavlo, balmumu ve vardamana gibi yelken dikmekte kullanılan gereçlerle işaret aynası ve branda bezinden yaklaşık olarak 20 × 30 sm boyutlarında ağzı büzgülü torba bulunması gerekir.) || — *Esk.* Bir donanmayı veya filoyu meydana getiren gemilerin tümü. || Gemi teknesindeki donatımın tümü.

— Dilbil. Bir isimle, o ismin başına eklenen bir başka isim veya sıfattan meydana gelen kelime kümesi. (*Eşanl.* TERKİP.) || *Zincirleme isim takımı*, ikiden çok öğesi olan isim takımı.

— Folk. *Karagöz takımı*, çeşitli karagöz oyunlarındaki şahısların figürleriyle, oyunun geçtiği yer. (Kayık, köşk, salıncak, bahçe v.b. şekillerinin tümü.)

— Huk. Takım sözleşmesi yapan teşkilâtlanmamış işçi topluluğu. || *Takım kılavuzu*, takım adına sözleşme yapan işçi. || *Takım sözleşmesi*, teşkilâtlanmamış bir işçi topluluğu adına, bu topluluğu temsil eden işçilerden birinin işverenle yaptığı sözleşme. Bk. ANSİKL.

— Kıyf. Çeşitli parçaları aynı kumaştan yapılmış erkek elbisesi. (*Takım elbise* de denir.) *Eşanl.* KOSTÜM.

— Mekan. Belirli bir sonuca varmak için birbirine bağlanan âletlerin tümü. || *Takım tezgâhı*, mekanik olarak hareket eden bir takımı çalıştırarak bir malzemeyi işleyen makine. (Bk. ANSİKL.) || *Dişli takımı*, aldıkları veya ilettikleri dönme hareketleriyle aynı işi gören dişlilerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Düz dişli takımı*, dişlileri kendilerini taşıyan eksenlere dik konumda birbirine etki yapan dişli takımı. || *Episikloit dişli takımı*, önemli ölçüde hız küçültme imkânı veren ve biri sabit bir eksene, öbürleri hareketli eksenlere bağlı dişli dizisinden meydana gelen kinematik düzen; hareketle eksenler sabit eksen çevresinde dönen bir şaşi veya bir kolla kumanda edilir. || *Sabit dişli takımı*, bir vites kutusunda pimle tespit edilen dişli ve pinyonların tümü.

— Mus. Türk musikisinde, bir besteci tarafından meydana getirilen peşrev, saz semaisi, 2 beste, 2 semai ve birkaç şarkıdan oluşan tam bir fasla verilen ad. || Hanendelerin veya sazendelerin yahut her ikisinin meydana getirdiği musiki heyeti.

— Spor. Birlikte oynayan ve ortak bir zafer için mücadele eden sporcu topluluğu: *Futbol, voleybol, basketbol* [...] *takımı.* || *Takım klasmanı*, bazı karşılaşmalarda, meselâ atletizmde, bir takımdaki en seçkin sporcuların ferdî klasmanı hesaplanarak elde edilen klasman. || *Mahalle takımı*, mahalle veya semt çocuklarının aralarında kurdukları hiç bir resmî unvanı ve kaydı olmayan sporcu topluluğuna verilen ad.

● *Millî takım*, bir devletin milletlerarası federasyona bağlı ve kendi spor federasyonu tarafından seçilerek milletlerarası karşılaşmalara çıkan ekibi. (Millî takım kendi bayrağını forma olarak giyer.)

— Teknol. Bir meslek veya bir iş için gerekli âletler topluluğu: *Duvarcı takımı.* || Bir makine veya bir parçanın yapımında kullanılan âletler topluluğu. *Eşanl.* AVADANLIK.

— Tekst. *Takım çıkarma*, vargel tezgâhlarında dolan masuraları, yenilerini takmak üzere çıkarma. || Herhangi bir kumaştan bir takımlık elbise yapımına yeter miktarda parça kesmek.

— Tab. bil. Bir. sınıfın bölümlerinden her biri. (Takımlar familyalara, fakat bazen daha önce alttakımlara ayrılır. Buna karşılık birçok takım bir üsttakımda veya bir altsınıfta toplanabilir. Takımların adları Türkçede *-ler, -lar* takısıyle çoğul olarak ifade edilir: *kemirgenler, fundalar* gibi. Bilimsel adları ise zoolojide değişik olmakla beraber genellikle *-formes* takısıyle sonuçlanır. [Msl: *Cypriniformes* takımı şu balık familyalarını kapsar: sazangiller, yayıngiller, elektrikli yılanbalığıgiller v.b.] Botanikte ise hepsi *-ales* takısıyle son bulur.)

— Teşk. tar. Sandığın (eski mahalle tulumbası) altına giren tulumbacılar topluluğuna verilen ad. (Takım dört kişiden meydana gelirdi. Her yerin tulumbacıları birinci, ikinci, üçüncü v.b. olmak üzere takımlara ayrılırdı. Birinci takım en usta ve en iyi koşan dört kişiden kurulurdu.) || *Takım kovmak*, mahalle tulumbacılarının geçit yerlerinden hızla geçmelerine verilen ad. (En çok *takım kovanlar* birinci ve ikinci takımlardı.)

— ANSİKL. Ask. *Takım*'a bir subay ve bazı özel durumlarda da bir assubay kumanda eder. Takım, genellikle bölüğün topluca yönetimi içinde, esas birlik olarak görev yapar. Bu yüzden takıma bağımsız olarak savaş görevi verilmesi ancak öncü, yancı, artçı, ileri karakol v.b. güvenlik hizmetleriyle, bazı özel durumlarda mümkündür. Bugün bir piyade takımı; bir takım karargâhı, üç piyade mangası ve bir silâh mangasından kuruludur. Takım, piyade sınıfından başka sınıflarda da bölüğün bir parçası olarak bir subay kumandasında bulunan bir birliktir. Meselâ, dört toplu bir topçu bataryası (bölüğü) ikişer toplu iki takımdan; 6 toplu bir topçu bataryası da, yine ikişer toplu üç takımdan meydana gelir. Tank, istihkâm, muharebe, ulaştırma ve benzeri sınıflarda da takım, ast birlik olarak, bu sınıf bölüklerinin kuruluşlarında yer alır.

— Huk. *Takım sözleşmesi*, süresi ne olursa olsun yazılı olarak yapılır. Sözleşmeyi yapan takım kılavuzunun, söz konusu işe girecek kişilerden olması ve takıma giren işçilerin adlarının sözleşmede yazılı olması gerekir. Bu işçilerden her birinin işe fiilen başlamasıyle birlikte sözleşme, işverenle işçi arasında doğrudan doğruya yapılmış sayılır. Ücret her işçinin kendisine ödenir.

— Mekan. Bir *takım tezgâhı* giyotin, makas çekme presleri, zımbalar, saç işleme tezgâhları v.b. de olduğu gibi ya malzemeyi talaş kaldırmadan şekil verme yolu ile ya da talaş kaldırarak işler. İkinci halde takım tezgâhları üçe ayrılır: 1. gerek parçanın (torna), gerek takımın (freze, matkap, delik işleme tezgâhları) sürekli dairesel hareketiyle çalışan takım tezgâhları; 2. gerek parçanın (vargel tezgâhı), gerek takımın (planya, dik planya, broş tezgâhları) alternatif doğrusal hareketi ile çalışan takım tezgâhları; 3. taşlama taşı, zımpara v.b. den meydana gelen aşındırıcı takım tezgâhları.

● Ağacın işlenmesinde takım tezgâhları gittikçe daha çok kullanılmağa başlamıştır; başlıcaları şunlardır: 1. *biçme tezgâhları:* dairesel testere, hızar, şerit testere, testere tezgâhı, kaplama makinesi, soyma kaplama makinesi, massicot bıçakları; 2. *rendeleme tezgâhları:* marangoz planya makinesi ve kalınlık makineleri; 3. *birleştirme tezgâhları:* yuva ve zıvana açma makineleri, matkaplar; 4. *işleme tezgâhları:* tornalar, tepsi freze tezgâhı, parke makineleri, silme makinesi, dik freze tezgâhları, 5. *montaj tezgâhları;* şasi birleştirme tezgâhları, pano yapıştırma presleri, kola yayma tezgâhları; 6. *bitirme tezgâhları:* sistire ve zımpara tezgâhları; 7. *bileme tezgâhları.* Bazı tezgâhlar, aynı işi yapan el takımının hareketini tekrarlar;; fakat genellikle takım sabit, ağaç ise hareketlidir. Takım genellikle büyük bir hızla çalışır, bu da emniyetin sağlanmasını gerektirir. Takım tezgâhları genellikle elektrikle çalışır ve birçok takım birlikte kullanılıyorsa, her takım için ayrı bir motor bulunur.

● *Bir dişli takımı*'nın amacı belli hızda düzgün bir dönme hareketini (motris mil) farklı hızda düzgün bir dönme hareketine (tahrik edilen mil) dönüştürmektir. Eğer bütün dişlilerin geometrik eksenleri sabitse, dişli takımına *normal*, bazı eksenler çalışmaları sırasında hareket ediyorsa *episikloit* takım denir.

◆ Sıf. Birbirini tamamlayan, bütün meydana getiren: *Bir takım ciğer.*

— Tekst. *Takım ayak*, dokuma tezgâhları üzerine monte edilecek olan taharı yapılmış komple ayak.

◆ **Takım takım** zf. Küçük topluluklar halinde, öbek öbek. (ML)

TAKIMADALAR blş. i. Coğ. Birbirine yakın büyüklü küçüklü birkaç adadan oluşan topluluğa verilen ad. (M)

TAKIMERKİ blş. i. Sosyol. *Eşanl.* OLIGARŞİ.

TAKIMPARE blş. i. (türk. *takım ve* fars. *pāre*'den *takım-pāre*). Denizc. *Takımpare yelken*, bir yelkenli gemide yelkenlerin hepsinin, birden çekilmiş durumu. (M)

TAKIMYILDIZ blş. i. Astron. Belirli ve bir şekle benzetilen, birbirine göre sabit komşu yıldızlar topluluğu.

— ANSİKL. Astron. Çok az hareket etmeleri yüzünden yıldızlar gökkürede birbirine göre sabit konumlarını uzun zaman koruyormuş gibi görünürler; belirli bir şekli andırırlar. Bu yıldızlar, çizdikleri şekle göre bir ad verilerek takımyıldızlar halinde gruplandırılmış ve ayırt edilmeleri sağlanmıştır. Önceleri bu yıldızların özel adları vardı ve en ilgi çekici olanlar hâlâ bu adları taşır. Sonra her takımyıldızın yıldızları, parlaklıkların azalma sırasına göre eski yunan alfabesinin art arda gelen harfleriyle gösterilmişti; fakat yüzyıllar önce yapılan bu sınıflandırma daima gerçeği yansıtmaz, çünkü bazı yıldızların parlaklığı değişir. Meselâ Büyük Ayı'nın en parlak yıldızı α değil ε'dir. Aynı şekilde İkizler takımyıldızında β (polluks) α'dan (kastor) biraz daha parlaktır. Bundan dolayı bazen, azalan parlaklığa

göre yapılan sınıflandırmadan farklı bir kural da kullanılmıştır. Yıldızları takımyıldızlar halinde bölme anlayışı çok eski çağlara kadar gider; bunlara, o zaman verilen adlar, genellikle çok eski dillerden alınan kahraman, hayvan, eşya adlarıdır. Bu adlar ve alt bölümler Eskiçağ boyunca değişikliklere uğradı. Bazı ilkel adlar günümüze kadar ulaşmıştır. Bugünkü adların çoğu arapça kaynaklıdır.

Bugün 88 takımyıldızı vardır (Yılan takımyıldızının bitişik olmayan baş ve kuyrukları bir sayılmak şartıyle).

Milletlerarası Astronomi birliği, Cambridge (1925) ve Leide'deki (1928) Genel kurul toplantılarında, takımyıldızlarının yeri, meridyen ve paralel daireleri ile kesin bir şekilde sınırlanmıştır. Bu meselenin içinden çıkmak son derece zordur, çünkü önemli yıldızların (özelikle değişen yıldızların) adlarını değiştirmeden eldeki atlaslara mümkün olduğu kadar uymak gerekiyordu. Bu görüşe uygun olarak hazırlanan atlas 1930'da E. Delporte tarafından yayımlandı.

● *Takımyıldızların şekil haritaları ve alfabetik tablosu için bk.* GÖKYÜZÜ *maddesi. (cilt 5, sayfa 271).* [L]

TAKINAK i. (*takınmak*'tan *takın-ak*). Psikol. *Yeni.* Bir kimsenin doğru olmadığını bildiği halde boyun eğdiği ve buna uygun davranışlar yaptığı geçici eğinim, musallat fikir.

◆ **Takınaklı** sıf. ve i. Takınağa saplanmış (kimse). [M]

TAKINMAK geçl. f. (*takmak*'tan *tak-ı-n-mak*). [Bir şeyi] Kendine takmak: *Küpeler takındı.* || *Mec.* (Bir hale, niteliğe) Bürünmek: *Rabia'yı görünce derhal ciddiyetini takındı* (H. E. Adıvar). [M]

TAKINTI i. (*takınmak*'tan *takın-tı*). Bir şeye ilişkin olan diğer bir şey: *Çin meselesi daha bütün takıntıları ile ortadayken sahnede yeni, önemli meseleler belirdi* (Ş. S. Aydemir). || Bir kimseyle kurulan ilişki. || Küçük borç. || *Argo.* Bütünlemeye kalınan ders. (M)

TAKIRDAMAK geçz. f. (onomatope *takır*'dan *takır-da-mak*). Takırtı sesi çıkarmak.

◆ **Takırdatmak** geçl. f. Takırdamasına yol açmak: *Leylekler gagalarını ne çok takırdatır; / Duyamazsın başka bir saz bahar geceleri* (C. S. Tarancı). *Koltuk değneklerini takırdatarak çıktı* (Kemal Tahir). [M]

TAKIR TAKIR zf. (onomatope *takır*'dan). Takırtı sesi çıkararak. || Sıf. Sert ve kuru: *Takır takır bir ekmek.* (M)

TAKIRTI i. (onomatope *takır*'dan *takır-tı*). Bir şeyin çıkardığı kuru ve sert ses: *Karpuzoğullarının büyük konaklarının damındaki leylek, yavrularına uçmak öğretmek ister ve garip takırtılar çıkarırdı* (Sabahattin Ali). [M]

TAKIR TUKUR bls. zf. Kaba bir takırtı sesi çıkararak, gürültüyle: *Geceleyin takır tukur ev taşıdılar.* (M)

TAKIRTUKUR dağı, Güneydoğu Anadolu'da, Karacadağ volkan kütlesinin güney ucunda, bazalt lavlarından oluşan susuz tepeler; 1 090 m. (M)

TAKIŞMAK ortaklş. f. (*takmak*'tan *tak-ı-ş-mak*). Birbirine takılmak. || Tartışmak. (M)

TAKIŞTIRMAK geçl. f. (*takışmak*'tan *takış-tır-mak*). *Halk dili.* (Değerli eşya, mücevher v.b.yi) Takmak.

— DEY. *Takıp takıştırmak.* Bk. TAKMAK. (M)

TAKİ i. Japon kılıcı; derebeylik döneminde zırhlı elbiseyle birlikte taşınırdı. (L)

TAKİARİTMİ i. (fr. *tachyarithmie*). Patol. Taşikardi ile birlikte görülen aritmi şekli; bu durumda nabız düzensiz ve kalbin atış sayısının altındadır. (Kulakçık fibrilasyonundan ileri gelir.) *Eşanl.* SÜREKLİ ARİTMİ. (L)

TAKİB i. Bk. TAKİP.

TAKİBAT i. (ar. *taᶜkib*'den *taᶜkibât*). Kovuşturma: *Satmazsak, malımızı satmaktan kaçındık diye, hakkımızda takibat yapılır* (B. Felek). *Gülşenî, Kahire'de takibata uğramış ve zindana atılmıştı* (N. Araz).

— Dilbil. «Takibat» kelimesi «takip»in çoğulu olduğu halde tekil olarak kullanılır.

— Huk. Bk. KOVUŞTURMA.

◆ **Takiben** zf. *Esk.* Takip ederek. (M)

TAKİD i. (ar. *ᶜakd*'den *taᶜkîd*). *Esk.* Düğüm yapma, düğümleme.

— Ed. *Esk.* Bir cümleyi anlaşılmaz hale sokma. || *Takidi lafzî*, sözü anlaşılmaz şekilde söyleme. || *Takidi manevî*, sözün anlamını anlaşılmaz hale sokma.

◆ **Takidat** çoğl. i. *Esk.* Düğümlemeler. (M)

TAKİDRİT i. (fr. *tachydrite*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum ve kalsiyum klorür, Stassfurt madenlerinde bulunur. (L)

TAKİFAJİ i. (fr. *tachyphagie*). Patol. Çabuk yemek yeme eylemi. (Takifaji kötü çiğnemeye yol açar ve bunun sonucu sindirim bozuklukları meydana gelir.) [L]

TAKİFEMİ i. (yun. *takhys*, hızlı ve *pheme*, söz'den fr. *tachyphémie*). Psikapatol. Konuşmanın genel olarak çabuklaşması; mani hallerinde görülür ve bazı bunama durumlarında sözlerin tekrarıyle birlikte olur. (L)

TAKİFİLAKSİ i. (fr. *tachyphylaxie*). Ted. Öldürücü olmayan dozda zehir şırınga edilmesiyle elde edilen hızlı bağışıklık. (Sonradan yapılacak olan öldürücü miktardaki zehirin etkisini önler.) [L]

TAKİGRAF i. (fr. *tachygraphe*). Mekan. Hız kaydedici âlet. (L)

TAKİ HAN Mirza, iranlı devlet adamı (1806-1851). Vezir Mirza Ebül Kasım'ın himayesinde öğrenim gördü; onun kâtibi oldu. Petersburg'a gönderilen elçilik heyetine katıldı. Dönüşte azerbaycan ordusunda görev aldı ve ordu defterdarı oldu. 1844'te Erzurum'da toplanan sınır kurulunda İran temsilcisi olarak üç yıl çalıştı. Azerbaycan'a döndü. Şehzade Nâsırüddin Mirza ile Tahran'a geldi ve şehzadenin tahta geçmesini sağladı. 1848'de emîrinizam (genelkurmay başkanı) ve bir süre sonra da emîrikebir (sadrazam) oldu. İran'da idarî ve askerî birçok yenilik yaptı; posta teşkilâtını kurdu, gazeteciliğin ve üniversitenin temelini attı. Devlet yönetiminde yapmak istediği ıslahat ve Babîlere karşı sert davranışı ona düşman kazandırdı. Önce sadrazamlığına son verildi; sonra öldürüldü. (M)

TAKİ KÂŞÎ (Mir Takiyeddin Muhammed), iranlı tezkireci (Kûşan 1536-Dekkan 1607). Öğrenimini şair Muhteşemî Kâşanî'nin yanında yaptı. Hindistan'a giderek Bicapur'da hüküm süren Âdilşahlardan İbrahim bin Tahmasp II'ye kapılandı. Ölümüne kadar Hindistan'da kaldı. Taki Kâşî, *Hulâsat-ül-Eş'ar ve Zubdetü'l-Efkâr* (Düşüncelerin Özü ve Şiirlerin Özeti) adlı şairler tezkiresinde, eski şairlerin hayatlarını çeşitli aşk hikâyeleriyle süsleyerek yazdı ve şiirlerinden bazılarını eserine aldı. Taki Kâşî'nin tezkiresi, edebiyat tarihi bakımından önemlidir. (M)

TAKİLİT i. Jeol. Bazaltlara tekabül eden camsı kaya. (L)

TAKİM i. (ar. *ᶜakm* veya *ᶜukm*'dan *taᶜkîm*). *Esk.* Verimsiz hale getirme, kısırlaştırma. || Mikrobundan arıtma, mikropsuzlaştırma. || *Takim etmek*, verimsiz kılmak, kısırlaştırmak: *Memleketin kendi hukuk-ı hâkimiyetini idame için bezlettiği fedakârlıkları düşmanlarla beraber çalışmak suretiyle takim etmeyi bir meslek-i mahsus edinmişti* (Atatürk). Mikrobundan arıtmak. (M)

TAKİMETRE i. (fr. *tachymètre*'den). Üzerine monte edildiği makinenin hızını genellikle dakikada devir sayısı olarak sürekli şekilde gösteren cihaz. Bk. ANSİKL.

— Topogr. Eğik poligonları ve yükseklikleri ölçerek yüzey alımına yarayan topometri âleti. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bir milin dönme hızını belirlemek için, *takimetre*, değişim kanunu bilinen mekanik veya fiziksel bir büyüklüğü hızın fonksiyonu olarak ölçer. Watt'ın küreli regülatörü mekanik bir takimetreden başka bir şey değildi ve bunun dayandığı ilke, araçları donatan hız göstergelerinin çoğunda hâlâ kullanılır. Fakat modern teknik elektrikli takimetrelerin yapılmasına yol açtı.

— Topogr. Takimetre bir Goulier pusulası ve bir sabit açılı stadimetreyle donatılmış zayıf duyarlıkta bir teodolittir. İşlemler, uzaklıklarla yatay ve düşey açıların ölçülmesine dayanır. Operatör, durak noktasında düşey doğrultuya göre âletini kurup yöneltir, bir yardımcının tuttuğu ve aldığı emirlere göre yerini değiştirdiği şâhıs'ın ardışık durumlarında yatay ve düşey açılarını ölçer; stadimetre yardımıyle de her bakılan noktanın uzaklığını tayin eder. Bu durumda, çok basit işaretleme hesaplarıyle yüzey alımı için gerekli bütün ayrıntı noktalarının uzaklık, yükseklik ve doğrultularını belirleyebilir. (L)

TAKİNA. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya bölgesi. M.Ö. 129'a ait bir roma mil taşının da gösterdiği gibi şehir Asia eyaletinin doğu sınırı üzerindeydi. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

TAKİP veya **TAKİB** i. (ar. *ᶜakb* veya *ᶜakab*'dan *taᶜkib*). Yetişmek veya yakalamak için birinin arkasından gitme: *Hazım Aslan'ı bir polis hafiyesi gibi günlerce takipten sonra bulmaya muvaffak oldum* (H. E. Adıvar). *—Acaba eşkıya takibine mi gideceğim şevketmeab?* (B. Felek). || Birinin arkasından gitme, gelme veya yürüme: *Beni takipten vaz geç.* || Belli bir yönde yürüme. || Uyma, bir şeyi izleme: *Modayı takip,* || Bir şeyin gelişmesiyle ilgilenme: *İş takibi.* || Dikkatle dinleme, anlama. || Birbiri ardından gelme, izleme. || *Takip etmek*, yetişmek veya yakalamak için birinin arkasından gitmek: *Yollarda vazifenizden kimseye bahsetmeyecek, icap ederse, asker kaçaklarını, eşkıyaları takip ettiğinizi söyleyeceksiniz* (S. Kocagöz). *Ordunun, hattâ sivil idare adamlarının Cemal Paşa'yı takip etmeyeceklerine şüphe yoktu* (F. R. Atay). Birinin arkasından gitmek, gelmek veya yürümek: *Hacı Kalfa, o kadar memnundu ki kucağında keçisiyle beni takip eden Munise'yi ancak otelin ikinci katında farketti* (R. N. Güntekin). *Birkaç kişi daha eğlenceli arkadaşlar bulmak ümidiyle onları takip etti* (A. H. Tanpınar). Belli bir yönde yürümek: *Çabuk çabuk yürüyerek, şehrin caddelerine çıkmadan, yan kenar sokakları takip ederek Yusuf, bir an önce eve varmak istiyordu* (S. Kocagöz). *Bir koridoru takip etti. İç merdivenin bulunduğu kısma geldi* (Vâ-Nû). Uymak, bir şeyi izlemek: *Modayı takip etmek.* Bir şeyin gelişmesiyle ilgilenmek: *Muamele takip etmek güç bir şeydir, hemşire hanım, dedi. İzin verirseniz istidanızla bendeniz meşgul olayım* (R. N. Güntekin). *Modern fransız şiirini elimden geldiği kadar takip ediyorum* (N. Ataç). Dikkatle dinlemek veya anlamak: *Dersleri takip etmek.* Birbiri ardından gelmek, izlemek: *Bu ne bitmez hicazkâr faslı imiş!.. Şarkılar birbirini takip ediyordu* (Ahmed Rasim). *Hafif ve tatlı bir baş dönmesini kahkahalar takip etti* (Sabahattin Ali).

— Ask. *Takip harekâtı*, bir taarruzun başarıya ulaşmasından sonra, geri çekilmekte olan düşman kuvvetini yok etmek için yapılan harekât.

— Denizc. *Takip lumbarı*, en baştaki lumbar. || *Takip topu*, gemi boylam ekseninde atış yapmak için baş tarafa yerleştirilen top. || *Takibe geçmek*, bir düşman gemisinin peşine düşmek. || *Takipten kaçma manevrası yapmak*, önünde bulunulan bir düşman gemisinden kaçıp kurtulacak şekilde manevra yapmak. || *Esk. Takip açısı*, kürek devrinde uygulanan muharebe düzeni; gemiler tepe noktası rota yönünde olan bir açı altında seyrederdi.

— Elektron. *Takip radarı*, anteni bir engelin doğrultusuna otomatik olarak yönelen ve böylece yer değiştirmeleri takip edebilen radar.

— Mat. *Takip eğrisi*, her an belli bir hızla yer değiştiren hareketli bir cismin, verilen bir kanuna göre hareket eden başka bir hareketli cisme yönelecek şekilde çizdiği eğri. (En basit şekilde tanımlanan takip eğrisi, bir doğru boyunca yürüyen sahibine yetişmek için köpeğin izlediği yoldur, buna *köpek eğrisi* denir; bir başka uçağı kovalayan bir uçağın çizdiği eğri de böyle bir eğridir.) [M]

TAKİPNE i. (fr. *tachypnée*). Tıp. Birçok akciğer, kalp ve sinir hastalığında rastlanan solunum hızlanması. (L)

TA'KİR i. (ar. *ᶜakr*'dan *taᶜkir*). Tıp. *Esk.*

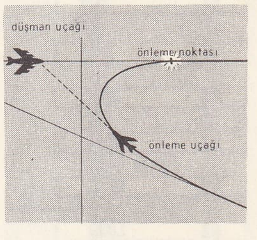

takip eğrisi (mat.)

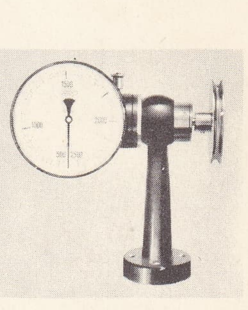

takimetre

Foto. Jacquet (LAROUSSE)

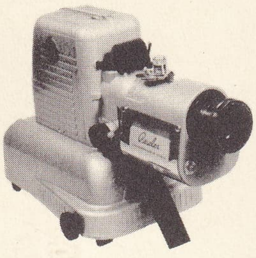
takistoskop

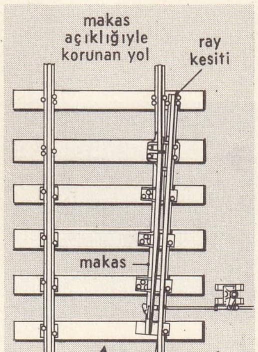

takoz (dy.)

takma motor

Bir uzvu derince, kötü bir şekilde kesme. (M)

TAKİSİSTOLİ i. (fr. *tachysystolie*). Patol. Kalp sistollerinin anormal hızlanması. (L)

TAKİSTOSKOP i. (fr. *tachystoscope*). Görüntüleri değişik hızlarda göstermeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. *Takistoskop* ticarî araştırmalar ve süratli okuma çalışmaları için kullanılır. Piyasa araştırmalarında, reklam fotoğraflarını çeşitli hızlarda geçirmeye imkân verir ve seyredenin belli bir hızda neleri algıladığı ve hatırladığı not edilir. Süratli okuma çalışmalarında, takistoskop gözümüzü, görüntüleri (rakam, harf, kelime) gittikçe küçülen bir zaman aralığında algılamağa alıştırır. (L)

TAKİYÜDDİN, türk astronomu ve matematikçisi (Kahire 1526-İstanbul, ?). Mısırlı bilginlerden Muhammed bin Maruf'un oğlu. Mısır'da medrese öğrenimi gördü. Heyet ve riyaziye konularında çalıştı. Müderrislikle görevlendirildi. Bir süre sonra İstanbul'a geldi. Müneccimbaşı oldu (1571). Matematik ve astronomi dışında yıldız falıyle de ilgilendi. Uluğ Bey *Zîc**inin (Zayiçe) düzeltilmesi ve eksiklerinin giderilmesiyle görevlendirildi. Yeni bir zîc hazırlamak için rasathane kurulması gerektiğini ileri sürdü. Bunun üzerine Tophane sırtlarında bir rasathane yapımına başlandı (1576). Rasathane kısa bir süre çalıştı. Sonra kuyrukluyıldızın görünmesi (1577), büyük bir veba salgınının ortaya çıkışı (1578) gibi olayları rasathanenin getirdiği bir uğursuzluk olarak yorumlayan devrin uleması yüzünden, şeyhülislâmın verdiği bir fetva ile rasathane, Kılıç Ali Paşa tarafından yıktırıldı (1579). Rasatla ilgili bütün çalışmalar yasaklandı. Takiyüddin rasat çalışmaları için birçok araç yaptı. Bu araçların en önemlileri şunlardır: *rubu deffe* (tahta kadran) veya *rubu mustara; zatüs-semt vel irtifa* (yıldızların yüksekliğini ve açıklığını ölçme aracı); *zatül halâk* (yıldızların tutulumunu ölçmeğe yarayan âlet); *zatüş şubeteyn* (iki ayrı şeyi ölçme aracı); *müşebbehetü bilmenatık* (yıldızlar arasındaki benzer uzaklığı ölçen araç); *zatül evtar* (güneşin ılım noktasına geldiğini bildiren araç). Tek eseri: *Âlât-ı Rasadiyei Zîc-i Şehinşahiye* (Hükümdarın Zayiçesi İçin Rasat Âletleri). [M]

TAKİZAVA (KAY). Bk. KYOKİTEY BAKİN.

TAKKAPI bls. i. (ar. *ṭâḳ* ve türk. *kapı*'dan). Mim. *Esk.* Büyük yapıların avlu girişindeki kapılara verilen ad. (*Takkapı,* kemerli olurdu.) [M]

TAKKE i. (ar. *ṭâḳ,* kubbe > *ṭakiye*'den). İnce kumaştan ve çoğunlukla yarım küre biçiminde yapılan başlık: *Başta beyaz takke, sırtta Şam hırkası, alaca, belden kuşaklı entari* (Ahmed Rasim). *Refik bey, başında takkesi, ayağında terlikleri kapıda, zoraki bir neşe ile göründü* (S. Kocagöz). Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Takke düştü, kel göründü,* bir kimsenin kusurunu örten bir şey ortadan kalktığı zaman «gerçek yüzü ortaya çıktı» anlamında kullanılır. || *Al takke ver külâh.* Bk. ALMAK.

— Jeol. *Buzul takkesi,* kutup bölgelerinde özellikle Antarktika ve Grönland'da buzlarla kaplı toprakları belirten terim.

— Mim. Yarım küre şeklindeki tonoz.

— Teşk. tar. *Takke akçesi,* yeniçeri koğuşlarında kıyafet bedeli içinde ödenen başlık parasına verilen ad. (Esvaplık, koğuşlara yılda bir kere verilirdi. Para verilirse dört taksitte ödenirdi.)

— ANSİKL. Özellikle erkeklerin giydiği *takke,* kullanıldığı yere ve özellikle yapıldığı kumaşa göre isimlendirilir: *kemha* takke, *dikişli* takke, *sade* takke v.b. İslâmdan önce, musevîlerde, daha önce çin ve tibet dinlerinde takke giyme geleneği vardı. İslâm töresinde erkeklerin baş açık gezmesi bir saygı eksikliğini ifade ettiği için, namaz, mevlid v.d. törenlerde erkekler koyu renkli takke giyerler. Kadın başlıklarına da (hotoz) bazen takke denir. (ML)

TAKKO i. Oldukça uzun gagalı, uzun ve geniş kuyruklu, boz renkli kuş; yüzünün alt kısmı aşıboyası sarılığındadır. (İlmî adı *saurothera.* Antiller'e has olan takko'lar asalak olmayan gugukkuşlarıdır.) [L]

TAKLA veya **TAKLAK** i. Başı ve elleri yere değerek ve vücudu üstten aşırarak yapılan dönme hareketi. || — *Teşm. yol.* Devrilip yuvarlanma: *Otomobil ikinci taklada...* || [Uçak v.b. için] Uzunluğuna veya yanlamasına dönme hareketi yapma. || *Takla atmak* (veya *kılmak*), yuvarlanma veya dönme hareketi yapmak: *Cüce bir maymun. Ceviz kırıyor, takla atıyor, çığırıyor* (H. E. Adıvar).

— DEY. *Takla attırmak,* birine istediği her şeyi yaptırmak. Bir şeyi elinde dilediği gibi kullanmak: *Sizin için «Türkçenin canbazıdır, kafiyelere taklalar attırır» dedi* (Y. Z. Ortaç). || *Birinin önünde takla atmak,* dalkavukluk etmek, yaranmağa çalışmak.

— Astronotik. *Takla atma,* bir sunî uydu veya uzay aracının, herhangi bir eksen etrafında ve kendi üzerinde saparak dönmesi. (Takla atma, uzay aracının bakışım ekseni veya daha önce seçilmiş herhangi bir eksen etrafından isteyerek dönmesini belirten *spin*'den farklıdır.) [M]

TAKLA (Philippe), lübnanlı bankacı ve siyaset adamı (doğ. 1915). Yunanlı katolikti; 1945-1946'da millî ekonomi ve ulaştırma bakanı, 1949'da dışişleri bakanı oldu, sonra, aşağı yukarı devamlı olarak, 1961-1966 arasında bu görevini sürdürdü. 1958 Sonbaharında arap meseleleri konusunda tarafsızlığa dayanan bir dış siyaset uyguladı. «Takla çizgisi» denen bu siyaset Lübnan'ın Ortadoğu savaşlarının dışında kalmasını sağladı. 1963'te Lübnan bankası müdürlüğüne getirildi, İntra bank olayı (kasım 1966) yüzünden istifa etmek zorunda kaldı. Aralık 1967'de Paris büyükelçiliğine tayin edildi. (L)

TAKLACI sıf. (*takla*'dan *takla-cı*). Zootekni. *Taklacı güvercin,* uçarken çok güzel takla atan hint güvercini. (L)

TAKLAK i. Bk. TAKLA.

TAKLAMAKAN çölü, çince **Ta-go-la-magan,** Çin'de (Doğu Türkistan) çöl. Tarım havzasında. Yaz sıcaklıkları ve kış soğukları arasında Orta Asya'nın en yüksek farkları kaydedilen çöl, kumullarla örtülüdür. (L)

TAKLAVAT i. [Yalnız *takım taklavat* şeklinde kullanılır]. *Takım taklavat.* Bk. TAKIM. (M)

TAKLİ i. (ar. *ḳal*ᶜ'den *ṭaḳli*ᶜ). *Esk.* Kökünden söküp çıkarma. (M)

TAKLİB i. Bk. TAKLİP.

TAKLİD i. Bk. TAKLİT.

TAKLİDÎ sıf. (ar. *taklîd*'den *taklîdî*). *Esk.* Taklit ile yapılan.

— Gram. *Esk. Savtı taklidî,* onomatope, yansıma. (M)

TAKLİL i. (ar. *ḳillet*'ten *taḳlîl*). *Esk.* Azaltma, indirme. || *Taklil-i masarif,* masrafları kısma. (M)

TAKLİP veya **TAKLİB** i. (ar. *ḳalb*'den *taḳlib*). *Esk.* Döndürme, çevirme: *Ben ederken gamla taklib-i sahaif dembedem* (Recaizade Ekrem). || Bir şeyin şekil ve kalıbını değiştirme.

— Huk. *Esk. Taklibi hükûmet,* bir ülkede bütün siyasal yetkileri hukuk dışı yollarla zor kullanarak ele geçirme. Hükûmet darbesi. (İslâmda halifeye itaat şarttır. Ancak uygulamalarıyle şeriata aykırı davranan, adaletten ayrılan halifeye başkaldırmak ve taklibe girişmek halk için hak sayılır. Buna *huruç alessultan* da denir.)

— Tıp. *Esk.* Doğumu kolaylaştırmak için ebenin çocuğu rahim içinde çevirmesi.

◆ **Taklibat** çoğl. i. *Esk.* Değişmeler, değişiklikler. (M)

TAKLİT veya **TAKLİD** i. (ar. *ḳald*'den *taḳlid*). Belli bir örneğe benzemeğe çalışma: *Bizim hareketimiz ancak tabiatı taklittir, öldürmek için yaşatmak!* (Abdülhak Hâmid.) || Belli bir örneğe benzetmeğe çalışma: *Fakat, eski Yunan - Lâtin eserlerini aynıyle taklide yeltenmediler* (Ziya Gökalp). || Bir örneğe benzetilerek yapılmış şey: *Yapmacık bir kıyafet ve başta Frenk taklidi sivri bir sakalla bir çehre uydurmuştu* (A. H. Tanpınar). *Eski mabedlere mahsus fanuslar taklidi renkli muhtelif camlarla yapılmış bir büyük kandil...* (H. Z. Uşaklıgil). || Başka bir yazarın veya sanatçının eserinden ilham alma. || Eğlenmek için birinin davranışlarının, sözlerinin aynını tekrarlama: *Dükkân sahnesi bitince, Tevfik, Emine'nin yatak odasındaki halini taklide başladı* (H. E. Adıvar). || Bir şeyin sahtesini yapma, bu yolla yapılmış şey: *Bir paranın taklidi.* || *Taklit etmek,* bir kimse veya şeye benzemeğe çalışmak: *Sakın üstadı taklit edeceğim diye, bizim halka şeytandan bahsetmeğe kalkma* (H. E. Adıvar). *Divan edebiyatı, İran klasik edebiyatını taklit ederek meydana gelmiştir* (Abdülbaki Gölpınarlı). — Bir şeyin benzerini yapmağa çalışmak: *Mavi feraceli de aynı hareketi taklit ederek döndü* (Ahmed Rasim). || Kalpını, sahtesini yapmak: *Kalpazanlar on liralıkları taklit etmişler.* || *Taklit sanatları,* nesnelerin benzerlerini yapmağa dayanan sanatlar: *Resim ve heykeltıraşlık taklit sanatlarıdır.* || [...] *nin taklidini yapmak* (veya *çıkarmak*), birinin sözlerini, davranışlarını tekrarlayarak eğlenmek: *Tevfik, Emine'nin taklidini yapıyordu* (H. E. Adıvar). *Başını öte yana çevirince ellerimi açıp sakalımı sallayarak papazın taklidini çıkarıyor ve çocukları güldürüyordum* (R. N. Güntekin). || [...] *Taklidi yapmak,* bir kimsenin söz veya davranışlarının, bir hayvanın ses veya hareketlerinin aynını yapmağa çalışmak: *Kadın taklidi, muhacir taklidi, arap taklidi, hepsini birbirinden güzel yapardı* (Y. Z. Ortaç). *Horoz, kedi taklidi yapmak.*

— *Esk.* Takma, asma. || *Taklid-i hamail,* muska takma.

— Din. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk. Taklidi emaret,* bir kimseye emîrlik (emaret) görev ve yetkisinin verilmesi. (Taklidi emaret ya ulülemrin isteğiyle olur [*emareti istikfa*] veya ulülemre baskı uygulanarak sağlanır [*emareti istilâ*]. Kuvvetini kabul ettirme yoluyle gerçekleştirilen emareti istilâ, başlangıçta hukuk dışı olmasına rağmen zamanla hukukça tanınmış bir emaret haline geldi.)

— Leng. Tercüme yoluyle bir dildeki bir kelime veya kuruluşun başka bir dile aktarılması. (Meselâ, Türkçedeki *gökdelen* İngilizcedeki *sky-scraper*'ın taklididir.)

— Psikol. *Çocukta taklidin evrimi.* Bk. ANSİKL. || *Esk. Taklidi harekât,* ekopraksi. || *Taklidi kelâm,* yankıca.

— Sosyol. Bk. ANSİKL.

— Temş. santl. Bir sanatçının (meddah, karagöz oyuncusu, tiyatro v.b.) gösteri sırasında, çeşitli lehçeleri (laz, kürt, rumeli, yahudi, acem v.b.) kullanarak konuşması veya ünlü kişilerin davranışlarını tekrarlaması.

— Teşk. tar. Büyük devletlere bağlı boy ve aşiretlerin reislerine gönderilen beylik alâmetleriyle berata verilen ad. || *Taklidi kaza,* kaza*nın, niyabe usulüyle başkasına yaptırılması için, o kimseye gönderilen hüküm ve kadılık alâmetleri. (Bk. ANSİKL.) || *Taklidi seyf,* osmanlı padişahlarının tahta çıkmalarından sonra merasimle gittikleri Eyüpsultan'da hükümdarlık âlameti olarak, kılıç kuşanmalarına verilen ad. (Kılıç genellikle bir din veya tarikat şeyhi tarafından merasimle [taklidi seyf merasimi] kuşatılır, saraydan Eyüp'e kadar gidiş gelişe «kılıç alayı» denilirdi.)

— Vet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. İslâm dininde *taklit* kelimesinin üç ayrı anlamı vardır: 1. İslâmlıktan önceki putperest geleneklerinin sürdürülmesi; 2. başkumandanlığa getirilen birinin kılıç kuşanması; 3. din işlerinde yetkili bilinen bir kimseye uyma.

Foto. LAROUSSE

Taklit, bir din kavramı olarak, dince iyi (hayır) olarak nitelendirilen işlerde «makbul», kötü (şer) olarak nitelendirilen işlerde suç (günah) sayılır.

— Psikol. Genetik psikol. *Çocukta taklidin evrimi.* Zekâ ile taklidi birbirine bağlayan sıkı ilişkiyi ortaya koyan Piaget olmuştur. Piaget'nin teorisine göre, zekâ bir yandan uyma, bir yandan da özümleme arasındaki dengeyle nitelenirken, taklitte, uyma unsuru özümlemeye üstün gelir (oyunda ise, bunun tersine rastlanır). Piaget, taklitte altı aşama ayırt eder:

1. aşama, bir refleks hazırlanması aşamasıdır ve bazı süreçlerin meydana gelmesiyle belirlenir. Bu süreçler, asıl taklit denen oluşmanın sonradan ortaya çıkmasını mümkün kılar;

2. aşama, dağınık şekilde ve yer yer meydana gelen bir taklit aşamasıdır. Çocuk, kendi karşısında başkası tarafından meydana getirilen bazı sesleri çıkarabilecek hale gelir;

3. aşama, çocuğun, hem seslenme bakımından daha önce edindiği seslerin sistemli taklidi, hem de evvelce görebileceği şekilde yapmış olduğu hareketlerin taklididir (aşağı yukarı 5. aydan 8. aya kadar);

4. aşama, yaklaşık olarak 8. ay ile 10. ay arasındaki çocuğun kendisince görünmez olan, fakat daha önceleri, kendiliğinden yapmak fırsatını bulduğu hareketleri tekrarlama kabiliyetidir;

5. aşama, 11. ay ile 18. ay arasında yer alan ve «yeni modellerin sistemli bir taklidi» ile belirlenen aşamadır;

6. aşama, 16. ay ile 24. ay arasında yer alır ve geciktirilmiş taklidi mümkün kılan semiyotik fonksiyonun ortaya çıkmasıyle belirlenir.

— Sosyol. Bazı sosyologlara ve özellikle Tarde'a göre, bilinçli veya bilinçsiz taklit fenomenleri, ferdin aklî ve toplumsal gelişiminde önemli bir rol oynar. Taklit, kişiliğin her düzeyinde söz konusu olduğundan, psişik olayların ferdî alandan fertlerarası alana geçerek bir fertlerarası psikoloji yaratmasını açıklar. Bu tezler, Tarde tarafından *Les Lois de l'Imitation* (Taklidin kanunları) [1890] ile *La Logique Sociale*'de (Sosyal Mantık) [1894] ve Baldwin tarafından A.B.D.'de işlenip geliştirildi.

— Teşk. tar. İslâmiyette kazayı yürüten Hz. Muhammed idi; sonra Hulefayı Râşidin (Dört Halife) devrinde halifeler de bu görevi yerine getirdiler. Fakat işler çoğalınca gerek merkezde, gerek merkez dışında, halifeden *taklidi kaza,* yani niyabe usulüyle, bu görev hüküm ve alâmetler gönderilmek suretiyle başkalarına da yaptırıldı. Aynı usul Osmanlılar devrinde de sürdü.

— Vet. Hayvanlarda, gerçek nevrozlara meydan veren taklit hareketleri görülür: bir at hava yutarak, çırpınarak yemliğini sıkma (aerofaji tiki), kafasını sallama (ayı tiki), zincirini sarsma v.b. alışkanlıklar edinirse veya bir sığır, yakınında bulunan her şeyi yalama huyunu kaparsa (yalama tiki), zincirini sarsma v.b. alışkanlıklar etaklit eder; bu taklit, mevcut hayvanların yüzde 20 ilâ 25'inde görülür.

◆ Sıf. Benzetme yoluyle yapılmış: *Şiirde de kendi samimî vezinlerini bırakarak Acemceden aldığı taklit vezinlerle terennüm ediyordu* (Ziya Gökalp). || Sahte, kalp: *Taklit para.*

◆ **Taklidat** çoğl. i. *Esk.* Taklitler.

◆ **Takliden** zf. *Esk.* Taklit ederek, benzerini yaparak: *Ben bozuk Arapçamla, ora dilini takliden; «öldü» manasına: —Mut! Diye haykırdım* (R.H. Karay). || Gülünç tarafını belirterek. (ML)

TAKLİTÇİ sıf. ve i. (*taklit*'ten *taklit-çi*). Taklit eden veya yapan (kimse): *Bunlardan sonra gelenler sönük birer taklitçi olmaktan ileri gidemediler. Taklitçi bir çocuk.* (ML)

TAKMA i. (*takmak*'tan *tak-ma*). Takmak eylemi.

◆ Sıf. Gerçeğinin yerine sonradan konulmuş, eğreti: *Atıldığı bir aşk macerasına başlarken bu adı bırakıp Karacaoğlan takma adını almıştır* (Cahit Öztelli). *Takma saç.*

— Denizc. *Takma motor,* bir yatın gerisine veya bordasına, borda kaplamasının dışına takılan motor: *Takma motorlar genellikle iki zamanlı, içten patlamalı ve beygir güçleri az motorlardır.* (Kıçtan takma motor da denir.) [M]

TAKMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Bir şeyi bir şey üzerine uygun biçimde tutturmak, iliştirmek: *Bellerimize bıçak, tabanca vazifesini görecek çubuklar, tahta parçaları takardık* (Ş. S. Aydemir). *Eğilmiş, çizmelerime mahmuzlarımı takıyordum* (Ömer Seyfeddin). || [Yüzük, küpe v.b. takınılan değerli şeyleri] Armağan etmek, vermek: *Geline elmas bir yüzük taktılar.* || Takınmak, kuşanmak: *Saçlarını kalın, mavi bir kurdeleyle sıkmış, kulaklarına küçük, kırmızı küpeler takmıştı* (Orhan Kemal). *Hani, düşman önüne asker elbiselerimi giyerek ve kılıcımı takarak çıkacaktım* (Y. K. Karaosmanoğlu). || [Tümleç olarak *arka, art, peş* v.b. kelimeleri aldığı vakit] Kendisiyle birlikte götürmek, beraberine almak: *Peşine on kişiyi takmış, düğüne gelmiş.* Katmak, birlikte göndermek: *Bunun için, peşinize mahpuslardan birini ikisini takarlar* (Kemal Tahir). || *Teklz.* Birinin durumunu bozmak için ona devamlı kötülük yapmağa çalışmak, onunla uğraşmak, musallat olmak. || *—Argo.* [Olumsuz şekilde] Önemsememek, önemli saymamak, değer vermemek: *O hiç kimseyi takmaz.* || Sınavlarını başaramamak, bütünlemeye kalmak: *Üç dersten takmak.* || Borcunu ödememek, borç bırakmak: *Kasaba yüz lira takmış.* || Geride bırakmak, geçmek.

— ÇEŞ. DEY. *Takıp takıştırmak,* özenle süslenmek. || *Ad takmak.* Bk. AD. || *Adamı adama takmak. Esk.* İki kişiyi birbirine düşman edecek şekilde davranmak, birbirine düşürmek, araya ikilik sokmak. || *Ardına adam takmak.* Bk. ADAM. || *Başına tel (teller) takmak,* bir kızı gelin etmek: *Biçarenin kanarya gibi sarı başına teli ben takacaktım amma, olmadı* (R. N. Güntekin). || *Boynuz takmak.* Bk. BOYNUZ. || *Çelme takmak,* birini yere düşürmek için o kimsenin ayağının önüne kendi ayağını uzatmak. *Mec* (Bir işi) Engellemek, baltalamak. || *İsim takmak.* Bk. İSİM. || *Kancayı takmak.* Bk. KANCA. || *Kulp takmak.* Bk. KULP. || *Lakap takmak.* Bk. LAKAP. || *Nişan takmak.* Bk. NİŞAN. || *Takı takmak,* (gelin veya damada) armağan olarak yüzük, küpe v.b. şeyler vermek. || *Yular takmak.* Bk. YULAR. || *Yumurtaya kulp takmak.* Bk. YUMURTA. (M)

TAKNİN i. (ar. *ḳānūn*'dan osmanlıca *taḳnîn*). *Esk.* Kanun koyma. || *Taknin olunmak,* kanunlaşmak: *Çünki mevzuibahs olan, Millet Meclisince taknin ve ilân olunan cumhuriyettir* (Atatürk). [M]

TAKORADİ, Gana'da şehir, Sekondi limanı yakınında; 101 532 nüf. (Sekondi ile birlikte), Takoradi İkinci Dünya savaşından sonra büyük ölçüde gelişerek Sekondi limanının yerini aldı ve sanayi tesisleri kuruldu (çikolata fabrikası, sigara fabrikaları, bıçkıhaneler). Limanından kakao, kereste ve manganez ihraç edilir. (L)

TAKOZ i. (yun. *takos,* ufak tahta parçası'ndan). Bir eşyanın altına, onu kıpırdamadan tutmak veya dik durdurmak amacıyle konan herhangi bir şey.

— Ask. Bir topun geri tepmesini frenlemek için tekerleklerin altına konan ağaç kama.

— Dy. Ray gövdesiyle yatak yanağı arasına sıkıştırılan ve bir susta meydana getirecek şekilde ikiye bükülmüş demir levhadan veya odundan yapılan tespit parçası: *Takoz rayın daima yol açıklığına tekabül eden değişmez bir konumda kalmasını sağlar.* || *Barberot takozu,* traversin yüzeyine ve ray mantarının alt kısmına dayanan ve rayın devrilmesini veya yana kaymasını önlemeğe yarayan kama şeklinde ahşap tespit parçası. || *Boşluk alma takozu,* buhar lokomotiflerinde, biyellerin kutu yatağını aşındırarak yol açtığı boşluğu almak için dingil kutusu yuvası ile yağ kutusu arasına yerleştirilen ve bir vida veya yayla itilen üçgen kesitli parça. || *Çift taraflı takoz,* vagonları raydan çıkarmakta kullanılan ve eğimli yerlerde durmayı sağlayan düzenek: *Henüz otomatik frenli vagon yapılmayan İngiltere'de, vagonların kaçmasını önlemek için sert rampalara çift taraflı takozlar yerleştirilir.* || *Durdurma takozu,* bir demiryolunda bir taşıtın hareketini sınırlayan düzenek. || *Kayma takozu,* tekerleklerin yuvarlanma etkisi altında demiryolu raylarının uzunlamasına yer değiştirmesini önlemeğe yarayan düzenek.

— Denizc. Kızaktaki geminin oturtulduğu ağaçların her biri.

— İnş. Bölme duvarını tutmak için bitişik iki döşeme kirişi arasına yerleştirilen büyük kama. || Vida veya çivi çakmak için duvara açılmış deliğe yerleştirilen ahşap parça. || *Takoz kalemi,* tahta takozlar koymak için duvarı delmeğe yarayan ince ve uzun kalem. || *Takoz yuvası açmak,* duvara ahşap veya başka maddeden bir takoz yerleştirmek için delik hazırlamak.

— Marang. Bir parçanın, diğer bir parçasının arkasına giren kısmı. (Lambriler direk ve pervazların takozlarına yerleştirilir.)

— Matbaac. Çerçeve içindeki harflerin seviyelerini eşitlemek için üstlerine vurmağa yarayan sert bir ağaçla kaplanmış çam ağacından parça. (*Takatuka* da denir.)

— Mekan. Bir taşıt tekerleğinin dönmesini önlemeğe yarayan düzenek.

— Teknol. Bir parçanın hareketini sınırlamağa, bir kanadı, kayıcı veya döner bir parçayı tespit etmeğe yarayan çıkıntılı parça. (LM)

TAKRİBÎ sıf. (ar. *taḳrîb*'den *taḳribî*). *Esk.* Kesin olmayan, yaklaşık.

— Denizc. *Takribî boylam, takribî enlem,* tahmine dayanan noktanın koordinatları. || *Takribî punt,* tahmine dayanan elemanlardan faydalanarak hesaplanan gemi puntu veya konumu. (M)

TAKRİN i. (ar. *ḳarîn*'den *taḳrîn*). *Esk.* Yaklaştırma, birlikte, beraber bulundurma. (M)

TAKRİP veya **TAKRİB** i. (ar. *ḳurb*'dan *taḳrîb*). *Esk.* Yaklaştırma. || Tahmin: *O atın kırk liraya alındığını takrib suretiyle söyledi* (Şemseddin Sami). || Bahane, vesile: *İki ordu arasındaki sular ve bataklar, hareket-i tecavüziyeye mani iken Rumlar, geceleyin bir takrible geçip asakir-i islâmiyeyi bastılar* (Cevdet Paşa).

◆ **Takriben** zf. Yaklaşık olarak: *Malatya mutasarrıf-ı sabıkı Halil Rami de takriben on gün evvel Haleb'e gitmiş* (Atatürk). [M]

TAKRİR i. (ar. *ḳarār*'dan *taḳrîr*). *Esk.* Belli bir yere yerleştirme, yerini belli etme: *Zihninde bu şiir takriri için mahsus bir hücre tertip ediyor* (H.Z. Uşaklıgil). || Sabitleştirme ve sağlamlaştırma: *Dahilde emniyet ve asayişin tesis ve takriri musırrane tavsiye olunuyor* (Atatürk). || Sözle ifade etme, anlatma (özellikle ders verme): *Zaman zaman Hünkâr gelir, onun takrirlerini dinlerdi* (N. Araz). *O dersler, o takrirler ki, en kabadayısının özünü bir incir çekirdeğine sığdırmak kabildi* (Ş. S. Aydemir). || *Takrir-i kelâm etmek,* konuşmak. || *Hüsn-i takrir,* gayeyi açık ve güzel olarak anlatma.

— Huk. *Esk. Takriri nebiy,* Hz. Muhammed'in herhangi bir davranışı; bu konuda bir şey söylemeyerek onaylaması. (Takriri nebiy, gerçek olmak kaydıyle, islâm hukukunun asıl kaynaklarındandır. *Sünneti takririye* de denir.)

— İda. huk. Bk. ÖNERGE. || *Takriri Sükûn kanunu.* Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. Resmî dairelerden Sadrazamlığa gönderilen yazı. || *Takriri âli,* sadrazam tarafından padişaha yazılan yazı. || *Takriri şifahî,* sefarethanelerden ve patrikhanelerden imzasız olarak verilen takrir.

— Med. huk. Tapu sicil dairelerinde bir gayrimenkulün devredildiğini ve semenin ödendiğini tarafların beyan etmeleriyle gerçekleşen işlem.

— ANSİKL. İda. huk. *Takriri Sükûn kanunu,* Türkiye'nin, içinde bulunduğu olağanüstü şartların ve yeni kurulmuş bulunan cumhuriyetin karşılaştığı fiilî engellerin ortadan kaldırılması amacıyle 4 mart 1925 tarihinde yürürlüğe konuldu. Önce, iki yıllık bir süre için çıkarılan bu kanun, irtica, isyan, ülkenin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu, güvenliğini yıkmaya yönelen

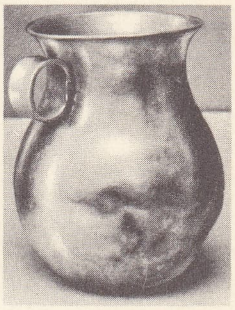

TAKSILA
gümüş kap
Taksila müzesi

Foto. LAROUSSE

her türlü teşkilâtı, tahrikleri, teşvik, teşebbüs ve yayını önleme yetkisini Bakanlar kuruluna veriyordu. Cumhurbaşkanının onayı şartıyle hükûmet bu yetkiyi kullanabilecekti. Hükûmetin bu eylemleri yapan kişileri istiklâl mahkemelerine verme yetkisi de vardı. (Bk. İSTİKLÂL MAHKEMELERİ.) Takriri Sükûn kanunu, 2 mart 1927'de kabul edilen ikinci bir kanunla, iki yıl daha uzatıldı ve 4 mart 1929'a kadar yürürlükte kaldı.

◆ **Takrirat** çoğl. i. *Esk.* Takrirler, anlatılan şeyler.

◆ **Takriren** zf. *Esk.* Takrir suretiyle, anlatarak. (LM)

TAKRİRLİK i. (*takrir*'den *takrir-lik*). *Esk.* Üzerine takrir yazılan büyük kâğıt. (Bu kâğıtlar dar ve uzun, genellikle tek yaprak halinde olurdu; çift yaprak halinde olanlarına *çifte takrirlik* denirdi.) [M]

TAKRİZ i. (ar. *ḳarż*'dan *taḳrîż*, ödünç verme). Ed. *Esk.* [Bir eseri] Yazı yazarak övme. || Bir eser için yazılmış övgü yazısı: *Hayır, ancak takriz yazmağı başarabildik, ya takriz, ya kötüleme* (N. Ataç). *Yeni.* Beğence.

◆ **Takrizat** çoğl. i. Ed. *Esk.* Bir eserin başına koymak için tanınmış kimselerden istenen övgü yazıları: *Hassasiyet-i makalin hakayikine arif olan nice ashab-ı hüner takrizat-ı adîde inşad eylemektedir* (Namık Kemal). [M]

TAKSA i. (yun. *taksis* > lat. *taxa* > fr. *taxe*'tan). Pulu yapıştırılmadan gönderilen mektup için alıcı tarafından cezalı olarak ödenen posta ücreti. || *Taksa pulu,* taksalı mektuplara yapıştırılan pul.

— Huk. Deniz rizikosu sigortasında, tarafların anlaşma ile sigorta değerini belirli bir miktar para olarak tespit etmeleri.

— ANSİKL. Huk. Tarafların *taksa* ile kararlaştırdıkları değer, sigorta değeri olarak kabul edilir. Ancak taksa çok yüksek olursa sigortacı bunun indirilmesini isteyebilir. Umulan bir kâr taksalanmışsa, taksanın, sözleşme yapıldığı sırada ticarî tahminlere göre elde edilmesi beklenen kârı aşması halinde de sigortacı yine indirim isteyebilir. Poliçe «şimdilik taksalanmış» kaydını taşıyorsa, taksa kesinleşmedikçe, taksalanmamıştır; yani açık poliçe sayılır. (M)

TAKSALI sıf. (*taksa*'dan *taksa-lı*). Pulu yapıştırılmamış veya eksik yapıştırılmış olan ve posta ücreti kendisine gönderilen kimseden cezalı olarak alınan (mektup v.b.). [M]

TAKSİ i. (fr. *taxie*). Zool. Bk. GÖÇÜM.

TAKSİ i. (fr. *taximètre*, taksimetre'den kısaltılarak *taxi*). Taksimetresi bulunan ve belli bir ücret karşılığı yolcu taşıyan otomobil. (M)

TAKSİ veya **TAXİ** veya **TAKSO** veya **TAXO,** yunanca *taksis,* düzenleme, düzen'den alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

TAKSİARKHOS i. (yun. *taksis,* birlik ve *arkhe,* kumandanlık'tan). Esk. Yun. Atina piyadesindeki on albaydan her birinin adı; bu albaylar her yıl ekklesia tarafından her kafileden bir kişi olmak üzere seçilirdi. (Taksiarkhos'ların Peloponnesos savaşında ortaya çıktıkları sanılır. Kırmızı renkli manto giyer ve hiyerarşide strategos'lardan hemen sonra gelirlerdi). [L]

TAKSİLA, esk. **Takşasila,** Peşaver'in kuzeydoğusunda arkeolojik yer. En eski kısımları M.Ö. V. yüzyıldan kaldığı sanılan, geniş bir alanı kaplar, hint-yunan satraplarının (M.Ö. I. yy.), Kuşanaların (M.S. II.-III. yy.lar) ve Guptaların (M.S. IV. yy.) art arda hâkimiyetleri sırasında gelişen bu alan ünlü bir üniversite şehri haline geldi. Taksila'da birçok ev eşyası, önemli mimarî ve heykeltıraşlık kalıntıları bulundu. Buddha'cılık bu şehirde çok gelişti. (L)

TAKSİLES, Yunanlıların, İndos ile Hydaspes (Cihlam) arasında hüküm süren ve Taksila'da oturan hindu hükümdarlarına verdikleri ad. Bu hükümdarlardan biri (M. Ö. 330'a doğr. -318) Poros ile savaştı ve 327'de Büyük İskender'in emrine girdi. Kendi krallığının satrapı oldu, 318'de Eudamos tarafından öldürüldü. (L)

Taksim Cumhuriyet anıtı

TAKSİM i. (ar. *ḳısm*'dan *taḳsîm*). Parçalara bölme, bölüştürme: *O halde onun da taksime razı olması lâzım gelirdi* (A. H. Tanpınar). || *Taksim etmek,* parçalara ayırmak, bölmek, bölüştürmek. Pay etmek, bölüşmek, paylaşmak: *Trablus İtalya'nın olurken Acemistan da Rusya ve İngiltere tarafından taksim edilecekti* (Ömer Seyfeddin).

— *Esk.* Akarsuların kollara ayrıldığı yer; savak. || *Taksim-i miyah,* suların dağıtılması, suların dağıtımı.

— Fels. *Esk. Taksimi müsenna,* ikili taksim.

— Huk. Müşterek mülkiyete tabi bir mal üstündeki ortaklığa son verme. (Bk. ANSİKL.) || *Esk. Taksim müzekkeresi,* ortak mülkiyette, gayrımenkulün paydaşlar arasında bölünme biçimini gösteren, hâkim tarafından tapu idaresine veya başka ilgili yerlere yazılan yazı. (Genellikle bu yazıda, gayrımenkulün sınırları ve her payın ölçümü gösterilir. Gereğinde bir kroki eklenir.) || *Kısmî taksim,* iştirak halinde veya müşterek mülkiyet konusu gayrımenkulün veya iştirak halindeki veya müşterek haldeki bir kısmının bütüne sirayet etmeksizin taksimi. || *Mirasın taksimi.* Bk. MİRAS.

— Mat. *Esk.* Bölme. || Bölü.

— Mus. Ses veya saz sanatçısının icra sırasında irticalen yaptığı beste. Bk. ANSİKL.

— Sosyol. *Esk. Taksimi amal,* işbölümü.

— Terz. *Malzeme taksimi,* elbiselerin dikilmesinde lüzumlu malzemenin ayrılması. (*Malzeme regulası* da denir.) || *Parça taksimi,* elbiselerin biçki ve dikişi sırasında lüzumlu parçaların ayrılması. (*Parça regulası* da denir.)

— ANSİKL. Huk. Müşterek mülkiyet iki halde sona erebilir: 1. müşterek mülkiyet paydaşlardan sadece biri için son bulur. (paydaşlardan birinin kendi payını satması halinde olduğu gibi); 2. müşterek mülkiyet bütün paydaşlar için sona erer. İkinci halde, *taksim*'den söz edilir. Taksimi isteme hakkı paydaşların hepsine tanınmıştır ve her zaman kullanılabilir. Ancak bazı hallerde bu isteme karşı sınırlar konmuştur: **1.** hukukî işlemle sınırlama. Bu halde, paydaşlar bir hukukî işlemle, taksim isteğini ortadan kaldırırlar. Buna *idamei şüyu* sözleşmesi veya *paylı halin devamı* sözleşmesi denir; **2.** müşterek mülkün devamlı bir maksada tahsis edilmesi.

Taksim iki şekilde söz konusu olabilir: a. *rızai taksim;* b. *kazaî taksim.* Rızaî taksim halinde, paydaşlar şu üç yoldan birine başvurarak paylı halin sona ermesine karar verebilirler: 1. aynen taksim; 2. pazarlık veya artırma suretiyle satım ve semenin paylaşılması; 3. malın paydaşlardan birinin veya birkaçının tamamen tahsisi. Kazaî taksime gelince; bu halde taksim artık mahkeme eliyle yapılmaktadır. Ortakların taksime veya taksim türüne razı olmamaları halinde başvurulacak yol budur. Aynen taksime karar verebilmek için dört şartın gerçekleşmesi aranır: 1. obje, şey, paydaşların hisselerine eş nitelikte, kısımlara bölünebilmelidir; 2. bu bölünme sonunda, kısımların değerinin toplamı, bölünmemiş halin değerine oranla büyük düşüklük göstermemelidir; 3. bütün paydaşlar, aynen taksimi kabul etmeyeceklerine ilişkin bir anlaşma yapmamış olmalıdır; 4. aynen taksim kamu hukuku kurallarıyle yasaklanmamış olmalıdır.

— Mus. *Taksim,* türk musikisine has bir beste şeklidir. Eskiden batı müziğinde konçerto kadanslarında besteciye aynı şekilde serbest icra fırsatı verilirdi. Türk musikisinde taksim yapan sanatçı, şekil ve usul bakımından tam bir bağımsızlık içindeyse de makam bilgisi yönünden tam bir kayıt ve disiplin altındadır; makam geçkilerini birbirine ısındırarak ustaca yapmak zorundadır. Bu arada geçici olarak şekil ve usul disiplini altına girmesine de engel yoktur. Türk musikisinde bir sesle bir sazın veya bir sesle başka bir sesin veya bir sazla başka bir sazın karşılıklı, taksim yapması da gelenekler içindedir. (M)

TAKSİM, İstanbul'da semt. Taksim adı XIX. yy.ın ikinci yarısında kaynaklardan getirilen çeşitli suların semtlere bölünmek (taksim edilmek) üzere toplandığı büyük depoların yapımı sırasında verildi. XIX. yy. içinde bu yerleşme her yöne yayıldı. Taksim kesiminin merkezi, Cumhuriyet anıtının bulunduğu yer olan Cumhuriyet (Taksim) meydanıdır. Güneyden gelen İstiklâl caddesi, kuzeye doğru Cumhuriyet caddesiyle devam eder ve bu caddeden güneydoğuda Sıraselviler caddesi ve doğuda Takızafer caddesi ayrılır. Oteller, büyük mağazalar, Kültür sarayı (Opera) v.b. (M)

TAKSİMAT çoğl. i. (ar. *taḳsîm*'den *taḳsîmât*). *Esk.* Bölmeler, bölümler, bölüntüler: *O halde, Feridun'un oğulları olan bu üç kardeş Nuh'un oğulları gibi eski etnografik taksimatın adlarından doğmuştur* (Ziya Gökalp).

— İnş. *Fişe taksimatı,* bir emniyet kilidinde, anahtar dişi üzerinde olukların her birine tekabül edecek derinlikte veya boyda açılmış basamak biçiminde çentikler.

— Mus. Iskala gam.

— Saatçilik. *Taksimat diski,* dönüşü sırasında tetiğin etkisiyle saatleri ve yarım saatleri çalan kertikli disk.

— Teknol. *Taksimat makinesi,* dereceli, lempli veya cetvelli âletleri taksimatlandırmak için kullanılan makine. (LM)

Taksim Cumhuriyet anıtı, İstanbul'da Taksim meydanında anıt. 1925'te bir italyan (Pietro Cononi*), iki türk heykeltıraşa (Sabiha Hanım, Hadi Bey) sipariş edildi; 12 m yüksekliğinde büyük bir kapıyı temsil eden anıtın bir tarafında Atatürk, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak ile diğer kumandanları Kurtuluş savaşında gösteren ve arkasında millet ve askerleri temsil eden heykeller yer alır. Diğer tarafta Cumhuriyetin ilânı gösterilmiştir. Yanlarda ise birer asker ve bayrak vardır. 140 000 Liraya mal olan anıtın kaidesini mimar Monceri hazırladı. Anıt 8 ağustos 1928'de B.M.M. reisi Kazım Özalp tarafından törenle açıldı. (M)

TAKSİMETRE i. (fr. *taximètre*'den). Taksilerde ödenecek ücreti gösteren âlet. Bk. SAAT. (M)

Taksim stadı, İstanbul'da, Taksim'de, bugünkü Taksim gezisinin bulunduğu yerdeki topçu kışlasının avlusunda kurulmuş stad. Türkiye'nin ilk stadıdır. *Spor Âlemi* dergisi sahibi Çelebizade Said Tevfik Bey (Said Çelebi) topçu kışlasını kiralayarak, avlusunu futbol oynanacak şekilde düzenledi. Daha sonra M. Bork adında bir maltalı, stadın işletmesini üstüne aldı. 1923 Sonbaharından sonra stadda lig maçları oynanmağa başlandı. 26 Ekim 1923 günü ilk türk millî futbol maçı olan Türkiye-Romanya karşılaşması bu stadda yapıldı. Stad 5 000 seyirci alabilecek duruma getirildi ve 1922'den 1940'a kadar 18 yıl süreyle kullanıldı. İnönü gezisinin (Taksim gezisi) açılmasıyle, 1940'ta ortadan kaldırıldı. (M)

TAKSİR i. (ar. *ḳaṣr*'dan *taḳṣîr*). *Esk.* Kısma, kısaltma. || Bir işi eksik yapma. Bir işte kusur etme: *Elbette bir taksirimiz varmış ki çekiyoruz* (M.Ş. Esendal). || *Taksir etmek,* kısmak, kısaltmak: *Türk milletinin maddî ve manevî kuvetlerini biraz daha fazla taksir ediyor* (Atatürk). Bir kabahat işlemek. || *Pür-taksir,* kabahatli, suçlu.

— Huk. Dikkatsizlik, tedbirsizlik, meslekte acemilik veya nizamlara, emirlere ve talimata riayetsizlikten doğan kusurluluk. (Bk. ANSİKL.) || *Esk.* Emanet veya icar akdinde emanet alanın veya kiracının elindeki eşyayı gereği gibi korumada kusurlu davranması. (Emanet şeyi açıkta bırakmak, kiralanan şeyi rutubetli yere koyarak küflenmesine, bozulmasına sebep olmak taksir sayılır.)

— ANSİKL. Huk. Genel olarak hukukî anlamda *taksir,* failin öngörülebilir nitelikteki bir sonucu öngörmemesi şeklinde olabileceği gibi, sonucu öngördüğü halde istememesi şeklinde de ortaya çıkar. Türk doktrininde, öngörülebilir nitelikteki sonucun öngörülmemesi şeklindeki taksirde sadece taksir terimi kullanılmakta; neticenin öngörülüp de istenmemesi tarzındaki taksir çeşidine *şuurlu taksir* veya *öngörürlü taksir* adı verilmektedir.

Türk Ceza kanununun 130/2, 134/3, 136/5,

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

137/6, 274, 303, 455 ve 459. maddelerinde taksirle işlendikleri takdirde de cezalandırılabilecek cürümlerin örnekleri vardır.

● *Taksirin unsurları* şunlardır: 1. taksirin cezalandırılacağı konusunda kanunda hüküm bulunması; 2. dikkat ve özen ödevinin yerine getirilmemesi; 3. neticenin öngörülebilir nitelikte olması. Taksiri kaza ve tesadüften ayırır; 4. failin yaptığı hareketin iradî olması, yani bilinerek ve istenerek yapılması zorunludur; 5. meydana gelen neticenin istenmemiş olması; 6. hareketle netice arasında nedensellik bağlantısının bulunması.

● *Taksirin şekilleri.* Taksirin tedbirsizlik, dikkatsizlik, meslek ve sanatta acemilik, nizamlara, emirlere ve talimata riayetsizlik olmak üzere dört şekli vardır.

● *Taksirin derecesi.* Türk ceza hukuku bakımından taksirin derecesinin kaide olarak önemi yoktur. Ancak taksirle adam öldürme ve taksirle müessir fiillerde taksirin derecesi nazara alınmış ve suça tesir eden kanunî bir hafifletici sebep sayılmıştır. Bu duruma göre sözü geçen suçlarda failin taksirinin derecesi cezanın tayininde rol oynayacaktır.

◆ **Taksirsiz** sıf. *Esk.* Kabahati olmayan; masum. (M)

TAKSİRAT çoğl. i. (ar. *taḳṣīr*'den *taḳṣīrāt*). *Esk.* Kusurlar, işlenen günahlar: *Cenabı Hak taksiratımızı affetsin. Dünya öyle değişti ki* (Cenab Şahabeddin). *Kendisinden sudur etmiş ve edecek bilcümle taksiratının mafüv olduğunu tebşir buyurdu* (Cevdet Paşa). || *Halk dili.* Kader, alınyazısı. (M)

TAKSİRATLI sıf. (*taksirat*'tan *taksirat-lı*). Kusurlu.

— Huk. *Taksiratlı iflâs.* Bk. *Hileli* İFLÂS.

— DEY. *Allah taksiratını affetsin!* Bk. ALLAH. (M)

TAKSİRLİ sıf. (*taksir*'den *taksir-li*). *Esk.* Kusurlu, kabahatli.

— Huk. *Esk. Taksirli suçlar,* düşüncesizce işlenmiş suçlar. Bk. TAKSİR. (M)

TAKSİT i. (ar. *ḳısṭ*'tan *taḳsīṭ*). Bir borcun belli zamanlarda ödenecek olan her kısmı: *Bu arada da ilkin çocukların mektep taksitleri için gönderdiği paranın makbuzunu nereye koyduğunu düşündü* (M. Ş. Esendal). *Birinci taksiti şimdiden inayet buyururlarsa...* (Recaizade Ekrem).

— Huk. Satım sözleşmesinde, alıcının semen borcunu belirli aralıklarla ödemesi. || *Taksitle satış.* Bk. SATIŞ. (M)

TAKSON i. (fr. *taxon*). Tab. bil. Familya, cins, tür v.b. ile gösterilen sistematik birim. *Eşanl.* GRUP. (L)

TAKSONOMİ i. (fr. *taxonomie*). Sınıflandırma kanunlarını inceleyen bilim dalı. (L)

TAKŞİR i. (ar. *ḳışr*'dan *taḳşīr*). *Esk.* Kabuğunu soyma. (M)

TAKT i. (fr. *tact*). Yerli yerinde konuşma veya davranma, denlilik.

— DEY. *Takt sahibi,* ağırbaşlı. (M)

TAK TAK zf. (onomatope *tak*'tan). Kaba ve tok bir sesle: *Kapıya tak tak vuruldu.* (M)

TAKTIRMAK ettrg. f. (*takmak*'tan *tak-tır-mak*). Takmak işini yaptırmak: *Pencereye cam taktırdı.* (M)

TAKTİ i. (ar. *ḳaṭ*ᶜ'dan *taḳṭī*ᶜ). *Esk.* Parçalama, kesme, ayırma. || *Takti etmek,* parçalara ayırmak.

— Ed. Vezinli bir mısraı, veznin parçalarına göre ayırma. (Takti, bir mısraın veznini denetlemek için, veznin çeşidine ve örneğine göre, mısraın hecelere ayrılması, hecelerin sayılması, duraklarının yoklanmasıdır.)

◆ **Taktiat** çoğl. i. Ed. *Esk.* Aruz vezinli şiirleri duraklı okumalar. (M)

TAKTİK i. (yun. *taktike* > fr. *tactique*). Çeşitli savaş araçlarını belli bir sonuca ulaşmak amacıyle etkili bir biçimde birleştirerek ve kullanarak bir kara, deniz veya hava savaşını yönetme sanatı: *Savaş taktiği.* (Bk. ANSİKL.) || *Mec.* İstenen sonuca ulaşmak amacıyle izlenen yol, kullanılan usullerin tümü: *Kitaplarının en üstünde duran Kur'an'ı Kerim'i aldı geldi. Bu onun eski bir taktiğiydi* (S. Kocagöz).

— ANSİKL. Ask. tar. Lojistik gibi *taktik* de stratejinin uygulamalı bir parçasıdır. Muharebe meydanının bilimi olan taktik, muharebeye soktuğu orduların şekline, elde bulunan araçlara (silâhlar, taşıtlar, etki altına aldığı araziye ve insan topluluğuna, nihayet düşmanın durumuna sıkı sıkıya bağlıdır.

● *Kara taktiği.* İnsanlar arasındaki ilk muharebe kuralları, avcılık alışkanlıklarıyle kazanılan kurallardır. Yunanlılar ilk taktik derslerini muhtemelen Doğu'dan aldılar; süvari sınıfı kuruluşundan beri bir taarruz unsuruydu, savunma ise piyadenin göreviydi; demir uçlu silâhların ve okun kabul edilişi muharebe düzenlerinin derinliğini azalttı. Sonra, mızraklı alaylar halinde gruplaşan, siper ve hendekle çevrilmiş şehirlerde veya ordugâhlarda bulunan kütlelerin direnişi, satranç haneleri halinde dizilerek düşmanın zayıf noktalarına hızla saldıran Roma lejyonlarının esnek hareketi görüldü; bütün bu muharebe şekilleri daha o zamanlar bir manevrayı gerekli kılmıştı. Yüzyıl savaşlarının özelliği, barutun ve topun ortaya çıkmasıdır. XV. yy.da, orduların yürüyüş düzeni kuruldu ve artçı kuvvet çıkarma geleneği yerleşti. Bununla birlikte Macchiavelli zamanına kadar (1535) süvari birlikleri gene ağır basıyordu. Milletlerin kuruluşuyle, her avrupa milleti kendine göre silâhlar seçtiği gibi ayrı bir muharebe sistemi de kabul etti. XVII. yy.da Gustave Adolphe, harekât hattı ve üssü kavramlarını ortaya attı. Çağının bütün generallerini etkileyen Montecuccoli, mevzi harbi fikrini ortaya attı. Aynı yüzyılın sonunda Feuquières süngünün önemi üzerinde duruyordu; ateşle kesici ve dürtücü silâhı birleştiren süngü, piyadenin muharebede büyük bir önem kazanmasına yol açtı. XVIII. yy.da kuramcılar (Folard, Mesnil, Durant, Puységur, Bourcet, Guibert v.b.) yoğun çalışmalar yaptılar ve «hat düzeni» ile «derin düzen» taraftarları arasında uzun tartışmalar oldu. Friedrich II ve Napolyon çapındaki büyük kumandanlar ise bu fikirlerin doğruluk derecesini doğrudan doğruya savaş meydanlarında denediler.

Silâhlardaki gelişmeler, XIX. yy.da, atış gücüne en uygun düşen «dağınık düzen»in benimsenmesine sebep oldu. Rus - Japon savaşı (1905), süvarinin kılıç muharebesini gözden düşürdü ve savaşçıyı mermilerin etkisinden koruyabilecek tek aracın arazi tahkimi olduğunu gösterdi. Ayrıca melinit imlâ hatlı top mermisi, daime tahkimatın usullerinde değişiklik yapılmasını zorunlu kılmıştı.

Birinci Dünya savaşı yeni muharebe araçları kazandırdı (tanklar, otomobiller, uçaklar); fakat bu araçların karma bir şekilde ve yerli yerinde kullanılması ancak almanların yıldırım taktiğinde (1939-1941) gerçekleşti. Bu yıldırım harbi, karşı taraf birliklerinin eline verilen ve o güne kadar eşine rastlanmayan ateş, irtibat ve nakil araç ve imkânlarının sayesinde başarısızlığa uğratıldı. Nihayet, 1945'ten beri bütün ülkelerdeki kuramcılar nükleer silâhlara uygulanabilecek bir taktik getirmek için araştırmalar yapmaktadır. Gerçekten nükleer silâhlar, klasik olarak düşünülen silâhlara (amerikan atom topu, 1953) uygulama imkanı elde edilince, stratejik silâh olmaktan çıkıp taktik silâhlar haline geldi; böylece nükleer ve özel silâhların ateş gücü karşısında dağınık düzene geçmek zorunluluğuna uyabilmek için birlik mevcutlarını hafifletmek amacıyle yeni bir değişiklik yapıldı (tümen, tugay oldu).

● *Deniz taktiği.* Gemilere manevra yaptırma sanatıdır. Nizamî birliklerde taktik, bugün bir filo kumandanının emirlerinin yayımlanmasını sağlayan işaretlerle ifade edilmektedir, fakat deniz taktiği tekniğin gelişmesiyle büyük değişikliğe uğramıştır. Kadırga savaşı iki cephe hattının çarpışmasıydı; bu hat, bazen yarım hilâl şeklinde olur ve gemiler son anda mahmuzlarını düşman gemisine saplamak için kendi üzerlerinde dönerlerdi (Actium muharebesi, M. Ö. 31). Daha sonra kadırgalara, savaş malzemesi ve taşıdıkları askerler için hücum iskeleleri yüklenince, savaş kadırgaları ağırlaştı ve taktiğin tek amacı gemileri savaş yerine götürmek oldu. Yuvarlak biçimli ve az manevra kabiliyetli olan ilk yelkenli gemiler açık deniz muharebesine pek elverişli değildi; okçular ve öbür savaşçılarla dolu olan bu gemiler ancak demirliyken veya sakin denizde muharebeye tutuşurdu (Ecluse muharebesi, 1340). Gemilerin baş tarafına konan ve ekseni doğrultusunda ateş eden ilk topların ortaya çıkmasıyle, eski iki cephe hattının çarpışması taktiğine dönüldü. Ancak, bordalara, batarya halinde yan ateşi açan toplar konunca her şey değişti; muharebe düşmana yan verilerek yapılmağa başlandı; iki hattaki gemiler aynı yönde veya zıt yönde seyrederek birbirini top ateşine tutuyordu. Muharebeden önce, seçilen taarruz biçimine göre, rüzgârı arkasına almak veya düşmanı rüzgâr altında bırakmak için manevralar yapılırdı. XVII. ve XVIII. yy.daki deniz muharebeleri bu şekilde yapıldı. Bununla birlikte XVIII. yy.dan sonra Hawke ve Suffren gibi amiraller, gemiler borda bordaya gelene kadar düşman hattını bozmayı güden yeni bir taktik ortaya koydular (Trafalgar, 1805). Buharlı gemilerde önce mahmuz kullanıldı (Lissa, 1866); fakat bu çeşit muharebe çabucak iki hat arasında top ateşi şekline girdi; bunlardan süratli veya güçlü olan, ateşini ağır veya zayıf olanın hat başına toplayarak düşmanın rüzgâra karşı gitmesini sağlamağa çalışırdı (Jutland, 1916). Birinci Dünya savaşı sırasında zırhlılar, kruvazörlerin öncülüğünde ve torpidolar tarafından denizaltılara karşı korunarak sık sıralar halinde (filoların cephe düzeni) seyrediyor ve düşman topçu menzili içine vardıklarında filolar muharebe için yayılıyorlardı (savaş gemileri merkezde). İkinci Dünya savaşında taktik birlikler çok daha gevşek ve zayıf oldu, özel görev kuvvetleri, bir veya iki savaş gemisiyle savunulan uçak gemisi grupları meydana getirildi; bütün filoyu hafif gemiler koruyordu. Deniz savaşına katılan filolar birbirinden o kadar uzaktı ki çoğu zaman topçu ateşinin bir rolü olmuyordu; bütün savaş hava kuvvetleri ile düşman uçak gemileri arasında geçiyordu; uçak gemileri batırıldıktan veya saf dışı edildikten sonra, hava desteğinden yoksun kalan büyük deniz üstü gemilerine karşı taarruz başlıyordu (Corail ve Midway deniz muharebeleri, 1942, Leyte muharebesi 1944). Günümüzde savaş gemilerini donatan özel silâhların ve atom silâhlarının ortaya çıkmasıyle filolar veya konvoylar gittikçe daha dağınık düzen içinde seyretmek zorunda kaldı. Öte yandan deniz taktiğinde öncelik denizaltılara karşı savaşa verilmektedir.

● *Hava taktiği.* Esas itibarıyle uçakların imkânlarına bağlı olan hava taktiğinin başlıca özelliği gelişmesindeki hızda görülür. Birinci Dünya savaşı sırasında sadece muharebe usulleri (güneşi arkaya almak v.b.) tespit edilmişti. İtalya'da Douhet, çok mürettebatlı bombardıman uçaklarını savaşa soktu ve bu uçakları hava taktiğinin en güçlü silâhı haline getirdi. Fakat, bu alandaki gerçek yenilik 1935-1939 arasında Almanya'da görüldü: hava kuvvetlerinin dolaysız ateşleriyle kara muharebesine müdahale etmesi dışında büyük hava filosu halinde birlikler meydana getirildi; böylece bu filoda tek bir görev yapmak üzere çeşitli tipte uçaklar bir komutanın emri atlında birleştirildi. Alman hava kuvvetlerinin taktik etkisi müttefikleri ağır yenilgilere uğrattı ve müttefikler hava üstünlüğünü ancak çok sayıda uçak imal ederek ele geçirebildi. İkinci Dünya savaşındaki deneylerden sonra hava taktiğinin iki önemli cephesi ortaya çıkmıştır: öbür sınıflar karşısında hemen hemen tam bir bağımsızlıkla belirlenen kendi başına silâh taktiği (hava birliği ve bununla ilgili lojistik destekler düşmanla temastan itibaren muharebenin sonuna kadar tek başına hareket eder); sınıflararası silâh taktiği (kara ve deniz desteği); burada hava kuvvetleri, bir görevin yerine getirilmesi bakımından gerekli olan araçlar topluluğunun bir elemanından başka bir şey değildir.

◆ Sıf. Taktiğe ait, taktikle ilgili.

— Ask. *Taktik akın,* ele geçirilen araziyi elde tutma amacı olmadan, bir düşman mevzii içinde belirli bir amacın yerine getirilmesi için yapılan taarruz. || *Taktik araç,* muharebe, taktik harekât ve kıtaların muharebe eğitimleriyle doğrudan doğruya ilgili sahra ihtiyaçlarını karşılamak üzere imal edilmiş araç. || *Taktik ateş*

Takvimi Vekayi'nin ilk nüshası («Tarih III» adlı kitaptan)

idaresi, muharebede, savaş görevinin yapılabilmesi için hedeflerin seçilmesi, ateşin açılması, geciktirilmesi veya kesilmesi, çeşitli ateş şekillerine göre eldeki ateş gücünün kullanılmasıyle ilgili ateş idaresine verilen ad. || *Taktik birlik,* muharebede tek bir birlik olarak kullanılmak üzere meydana getirilen birlik. (Bu birlik, doğrudan doğruya destek sağlamak üzere, hizmet birliklerini de içine alabilir.) || *Taktik grupman,* savaşta verilecek herhangi bir taktik görevi başaracak şekilde muharip ve hizmet birliklerinden dengeli olarak kurulmuş ve bir kumanda altında toplanmış geçici askerî kuruluşlara verilen ad. || *Taktik harita,* taktik veya idarî amaçlar için kullanılan, büyük ölçekli harita. || *Taktik hava kontrol merkezi,* bir taktik hava kuvvetinin, bütün hava araçlarını, hava haber verme ve ikaz işlerini yöneten, karada ve denizde üslenmiş olarak hava harekâtını denetleyen kuruluşa verilen ad. (Taktik hava kuvvetiyle ordu veya amfibik kuvvet seviyesinde faaliyette bulunan hava kontrol grubunun bir harekât kuruluşudur.) || *Taktik hava kontrol müfrezesi,* uçakların, ileri gözetleme yerlerinden denetlenmeleri için görevli küçük kuruluşa verilen ad. (Taktik hava kontrol grubunun küçük bir harekât timidir. Tümen, alay veya tabur seviyesinde görevlendirilirler.) || *Taktik hava kuvveti,* bağımsız olarak bir ordular grubuyle birlikte taarruz şeklindeki hava harekâtını destekleyebilecek kuruluştaki büyük hava birliğine verilen ad. (Bir taktik hava kuvveti, birlikte çalıştığı ve harekâtını desteklediği kara kuvvetlerinin keşif, hava savunması ve her türlü muharebe harekâtını taktik bakımından destekleyebilecek güçte ve çeşitli nitelikte uçaklara, araç ve gereçlere sahip büyük bir hava birliği olarak nitelendirilebilir.) || *Taktik ihtiyat,* muharebenin gelişme safhasında, yedek bir manevra kuvveti olarak kullanılmak amacıyle, başlangıçta kumandanın eli ve emri altında tutulan tabur, alay veya daha büyük bir birlik veya böyle bir birliğin bir kısmına verilen ad. || *Taktik intikal,* muharebe şartları altında yapılan kıta ulaştırmalarına verilen ad. || *Taktik kullanma,* herhangi bir birlik, silâh, araç veya gerecin savaş harekâtında kullanılmasına verilen ad. (Bu deyim genellikle bir piyade bölüğünün taktik kullanılması şeklinde ve daha çok savaşçı birlikler için kullanılır.) || *Taktik plan,* ikmal, tahliye, bakım ve idarî işler dışında olmak üzere, belli bir muharebe harekâtı için hazırlanan plana verilen ad. || *Taktik tatbikat,* askerî birliklerin ve silâhların muharebede kullanılmalarıyle ilgili, manevra, harp oyunu, arazi ve plan uygulamasıyle harita meseleleri gibi çeşitli deneme çalışmalarına verilen ad. || *Taktik yürüyüş,* düşmanla temas muhakkak olduğu zaman, muharebe şartları altında yapılan yürüyüşe verilen ad. (Bu yürüyüşte, araçlar [özellikle zırhlı araçlar], düşmanla temas anında veya düşman müdahalesi sırasında, kolayca kullanılabilecek kollar halinde düzenlenir.) [LM]

TAKTİL i. (ar. *ḳatl*'den *taḳtîl*). *Esk.* Öldürme. (M)

TAKTİR i. (ar. *ḳatr*'dan *taḳtîr*). *Esk.* Damlatma, damla damla akıtma: *Buy-i gül taktir olunmuş nazın işlenmiş ucu / Biri olmuş hoy birisi destmal olmuş sana* (Nedim). || İmbikten çekme, damıtma.

— Kim. *Esk. Taktiri tedricî,* ayrımsal damıtma. || *Taktiri yâbis,* kuru damıtma. (M)

◆ **Taktirat** çoğl. i. *Esk.* Damlatmalar. || Damıtmalar. (M)

TAKTİZM i. (fr. *tactisme*'den). Hareketli, canlı bir varlığın, kendi dışındaki fizik veya kimyasal bir etken tarafından belirli bir yönde çekilmesi (pozitif taktizm) ve itilmesi (negatif taktizm); öglenaların ışığa yönelmesi bir taktizm hareketidir.

— ANSİKL. Yalnız polarma ve gradyen özelliği taşıyan etkenler *taktizm*'e sebep olabilir. Isı, ışık düzeyi, elektrik akımı, sudaki oksijen, tuz ve organik madde yoğunluğu, havadaki şu veya bu kokuya ait molekül yoğunluğu bu olayların en sık görülen sebepleri arasındadır. Taktizm, fototaktizm ve kemetaktizm diye ikiye ayrılır. Taktizmi yönelme ve göçüm hareketleriyle karıştırmamak gerekir. (L)

TAK TUK bļş. zf. (onomatope). Sert bir nesneye vurulduğunda çıkan ve hoşa gitmeyen sesi yermeli bir tarzda ifade eder: *Tak tuk masaya vurmak.* (M)

TAKU, Çin'de (Hopey) eski şehir; bugün Tientsin idare bölümünün sınırları içindedir. (L)

TAKUNYA i. (yun. *takuni*'den). Tabanı tek parça tahtadan meydana gelen ve üstten bir kayış parçasıyle ayağa takılması sağlanan ayakkabı: *Kadınlar korktular. Ayaklarında mutfak takunyaları burkularak bahçeye koştular* (M. Ş. Esendal). [M]

TAKUNYACI i. (*takunya*'dan *takunya-cı*). Takunya yapan veya satan kimse. (M)

TAKVA i. (ar. *viḳāye*'den *taḳvā*). Dince yasak olan şeyleri yapmama, Tanrı'dan korkma, günah işlemekten kaçınma: *Sensin yaratan, başka değil, zulmet u nuru / Sensin veren ilham ile takvayı fücuru* (M. Â. Ersoy). *Kaza eğer matluba muvafık düşerse Allah'a hamd ederim ve hilaf-ı me'mul zuhur ederse niyeti hak ve kalbi takva üzere olan kimse onu kayd etmez* (Cevdet Paşa). || *Ehl-i takva,* günahtan çekinen dindar kimseler: || *Züht ü takva.* Bk. ZÜHT.

— Tasav. Dünyadan el etek çekerek bir yere kapanma ve kendini zikre, ibadete verme.

— ANSİKL. Tasav. Musevîlik ve Hıristiyanlıkta da bulunan *takva*'ya islâm dini önem vermez. İslâm dinine göre çalışmak, elinin emeğiyle geçinmek, şeriat kurallarından sayılır. Tasavvufta, insan gönlünün, Tanrı'nın görünüş (tecelli) alanı olduğu inancı vardır. Bu yüzden kalabalıklardan uzak kalarak içe kapanma, bütün dünya bağlarından sıyrılma sonucu insan, Tanrı ile karşı karşıya gelir. Bu inançtan dolayı bazı mutasavvıflar kendi içine kapanmak, gönlünde görünüş alanına çıkan Tanrı ile karşı karşıya gelmek, konuşmak için takvayı gerekli sayar. Bugün Bektaşîlik dışında kalan bütün tarikatlarda takva vardır. (M)

Takvacılar camii. Bk. DEMİRTAŞPAŞA CAMİİ.

TAKVİM i. (ar. *ḳıvām* ve *ḳıyām*'dan *taḳvîm*). Kronoloji. Gün, hafta, ay ve yılların mantıklı bir biçimde doğrudan doğruya gözlemlenebilecek başlıca astronomi olgularına, özellikle de Güneş'in (mevsimlerin ritmi), gereğinde de Ay'ın uzaydaki konumuna bağlı kalarak sayımını yapmak için insanlar tarafından ortaya konulan sistem: *Ve kimse önem verip de takvimlere bugünkü kadar bağlanmamış* (N. Araz). *Meselâ rumî takvimi bırakarak bunun yerine garp takvimini aldık* (Ziya Gökalp). || Bir yılın aylarını, günlerini ve önemli sayılan günleri belirten çizelge: *Ta karşımda yapraksız / Kullanılmış bir takvim / Üzerinde bir resim* (N. F. Kısakürek). *Güzel kızımız takvime bakmadan kararlar alıyor, bize danışmadan kandil geceleri eğlenti tertibine kalkıyor* (H. E. Adıvar).

— DEY. *Eski* (veya *köhne*) *takvim* veya *geçen senenin takvimi,* işe yaramaz, zamanı geçmiş şey.

— *Esk.* Doğrulaştırma, düzeltme, biçime koyma. || *Ahsen-i* (veya *hüsn-i*) *takvim,* (en güzel tertip) insan.

— Bot. ve Bahç. *Flora takvimi,* yıl süresince çiçeklenme sırasıyle sınıflanmış bitkilerin adlarını taşıyan cetvel.

— ANSİKL. Kronoloji. Çeşitli *takvim* sistemleri, ölçü olarak ele alınan çeşitli astronomik olaylara tekabül eder. Bu bakımdan da takvimler, *güneş takvimi, ay takvimi, ay-gün takvimi* ve *kararsız takvim* diye dörde ayrılır.

Ay takvimleri, sadece Ay'ın dolanımı üstüne kurulmuştur. Yıl, alternatif olarak 30 veya 29 gün çeken on iki ay veya kavuşum ayından meydana gelir; bu on iki ay 354 gün eder: güneş yılı ile arasındaki 11, 25 günlük fark, bu ayların mevsimlere denk düşmemesine yol açar. İslâm takvimleri bu ilkeye dayanır. Nihayet, kararsız takvimlerde, yıl sabit sayıda günlerden meydana gelir ve takvim ancak çok uzun bir dönemden sonra yeniden başlama noktasına döner (eski mısır, iran ve ermeni takvimleri). Özellikle eski mısır takvimi 30'ar günlük 12 aydan meydana geliyordu ve buna *epagomendi* adı verilen 5 artık gün ekleniyordu.

● *Bugünkü gregoryen takvimi.* 365, 242 5 günlük dönencel yılın yaklaşık değeri üstüne kurulmuştur. O halde, bu takvim 3/ 10 000 gün (yani 10 000 yılda 3 gün) hata ile doğrudur (dönencel yıl süresince küçük değişimler). İlke olarak, yıllar 365 gündür. Bununla birlikte dört yılda bir yıla bir gün eklenir (29 şubat), buna da artık yıl denir. Bu, dönencel yılın 365, 25 günlük değerine tekabül eder ve 1 000 yılda 7,5 günlük bir fark doğurması beklenir. Gerçeğe daha çok yaklaşmak için dört yüzyılda bir üç artık yıl atılır: buna göre 400'ün katları olan 1 600, 2 000, 2 400 yılları artık yıl olarak düşünülmez. Papa Gregorius XIII tarafından önceki sisteme (jülyen takvimi) göre 1582'de düzenlenen gregoryen takvimi reformunun esas kısmını bu son özellik meydana getirir. Gene bu reform çerçevesinde kilise takviminin başlıca kurallarını tespit eden İznik (Nikaia) konsilinin topladığı sıradaki (325) Güneş çevriminin şartları esas alınarak, mevsimlerin güneş çevrimine yerleştirilmesine karar verildi. 1257 Yılda (325 - 1582) takvimin Güneş'e göre yaptığı fark yaklaşık olarak 10 gün kadardı. Bunu gidermek için Roma'da, 4 ekim 1582 perşembe gününü doğrudan doğruya 15 ekim cuma gününe bağlamak kararı alındı; bu sayede de hafta içinde günlerin sırası değişmemiş oldu. Gregoryen takvimi Fransa'da 1582'de kabul edildi: 9 Aralık 1582'den hemen 20 aralığa geçildi. İngiltere Parlamentosu, gregoryen takvimini 3 eylül 1752 günü kabul etmişti; bu gün 13 eylül 1752 günü olarak değil de 14 eylül 1752 olarak sayıldı; çünkü jülyen takvimi o arada bir gün kaybetmişti; ayrıca yıl 1 ocakta değil, 25 marta başlıyordu: 31 Aralık 1690'ı 1 ocak 1690 (1691 değil) izliyordu ve 24 mart 1690'dan sonra 25 mart 1691 geliyordu. 1 Ocağın yılın birinci günü olarak kabul edilmesi de 1752'de oldu; bu sebeple yıllardan beri, 1 ocakla 24 mart arasındaki tarihlere *çift yıl* adının vermek âdet olmuştur: msl. 31 aralık 1690'dan sonra 1 ocak 1690/1 gibi; oysa 24 mart 1690/1'i 25 mart 1691 izlerdi. Gregoryen takvimi ancak 1918'de Rusya, 1923'te Yunanistan tarafından kabul edildi. Türkiye'de 1 ocak 1926'dan itibaren kullanılmağa başlandı. Bu takvim bugün hemen hemen her ülkede benimsenmiştir. Eski takvimler sadece dinî bayramları ve belirli günleri tespit etmek için kullanılır. Gregoryen yılı on iki aya ayrılır.

	GÜNLER		GÜNLER
ocak	31	temmuz	31
şubat	28 veya 29	ağustos	31
mart	31	eylül	30
nisan	30	ekim	31
mayıs	31	kasım	30
haziran	30	aralık	31

Yıl her biri kavuşum ayının dörtte birine tekabül eden 52 haftaya bölünür. 1 Ocağın yılbaşı olarak tespit edilmesi Romalılardan kalmadır.

● *Jülyen takvimi.* Gregoryen takviminden önce kullanılan bu takvimde de artık yıl-

Foto. MEYDAN

lar vardı (istisnasız her dört yılda bir); fakat çift olarak kabul edilen gün 24 şubattı. Bu reform, M. Ö. 46 yılında (Roma'nın kuruluşunun 708. yılı), İskenderiye'de yerleşmiş olan yunan astronomu Sosigenes'in tavsiyesi üzerine Jül Sezar tarafından yapıldı. Bu reformun yapıldığı sırada, Roma'da günlerin sayılması olağanüstü bir düzensizlik içindeydi, bunun sebebi de papanın ve yüksek rahiplerin (ödeme vadesi ve magistratus'luğa geçme) tarihlerini diledikleri gibi değiştirmeğe kalkışmalarıydı. Jül Sezar aynı zamanda yılbaşını 1 marttan 1 ocağa çevirdi. Böylece M. Ö. 45 yılının 1 ocağı ile jülyen reformu yürürlüğe girdi.

● *İslâm takvimleri.* İslâm ülkelerinde Hicret*in 17. yılından itibaren hicrî-kamerî takvim (*hicrî takvim* veya *arap takvimi* de denir) kullanıldı. Başlangıç yılı olarak Hicret yılının kabul edildiği bu takvimde kamerî aylara (bk. *kamerî* AY) yer verildi (bk. HICRÎ *takvim*). Abbasîler devrinden başlayarak çeşitli islâm devletlerinde güneş yılı esasına dayanan takvimler de kullanıldı: Melikşah zamanında Büyük Selçuklu devletinde *celâlî takvimi* adı verilen takvim düzenlenerek kulanılmağa başlandı (1079). [Bk. CELÂLÎ *takvimi*.] Harizm'de ve Ekber Şah devrinde Hindistanda gene güneş ayına dayanan takvimler kullanıldı. Gazan Han devrinde celâlî takviminde bazı değişiklikler yapılarak *ilhan takvimi* meydana getirildi (1302). Yılbaşı nevruz* olan ve Afganistan'da da kullanılan bu takvim yeniden düzenlendi ve İran'da millî takvim olarak kabul edildi (1925).

● *Türklerde. On iki hayvanlı takvim.* Türkler İslâmlığı kabul etmeden önce güneş yılı esasına dayanan 12 yılda veya 60 yılda bir devir yapan ve yılları sayıyle değil hayvan adlarıyle tespit eden millî bir takvim (on iki hayvanlı takvim) kullandı. Bu takvim on iki yıllık sürekli dönüşü gösterir ve her yıl belirli bir hayvan adıyle anılır. Türk-islâm kaynaklarında *tarihi türkî, tarihi uygur, sali türkân* (Türkler yılı), *tarihi türkistan, tarihi hıta* gibi adlarla anılır. Bu takvimde yılları gösteren hayvanlar sırasıyle (takvime göre); 1. sıçgan (sıçan); 2. ud (sığır); 3. tavışgan (tavşan); 4. lu (ejder); 5. yılan; 6. yond (at); 8. koy (koyun); 9. biçin (maymun); 10. taguk (tavuk); 11. it (köpek); 12. tonguz'dur (domuz).

Bu takvimde bir gün (geceli - gündüzlü), türk astrologlarına göre on iki eşit bölüme ayrılır ve her birine *çağ* adı verilir. Çağ, iki saatlik bir zamana karşılıktır. Bir çağ sekiz *keh*'e (geh) ayrılır. Ayrıca günü 10 000 kısma ayırarak her bir kısmına *feng* (fen) adı verilen bir takvim daha vardır. Bu hesapta çağ, 8333/10 feng eder. Bugünkü zaman ölçüsüyle bir feng 8,64 saniyedir. Gene bu takvime göre bir yıl 12'ye ayrılır ve her bölüme *ay* denir. Göktürk, Uygur, Moğol ve biraz farkla Tuna Bulgarlarına ait belgelerde kullanılan aylar sayılara göre şöyle adlandırılır: 1. aram-ay; 2. ikindi (ikinci) - ay; 3. üçünç-ay; 4. tördünç-ay; 5. beşinç-ay; 6. altınç-ay; 7. yedinç-ay; 8. sekizinç-ay; 9. tokuzunç-ay; 10. onunç-ay; 11. bir yiğirminç-ay; 12. çakşaput-ay. On iki hayvanlı takvim İslâmiyetin kabulünden sonra da birçok türk devletinde kullanıldı.

Selçuklular ve Osmanlılarda. İslâmiyetin kabulünden sonra Türkler *alaturka takvim* adı da verilen hicrî - kamerî takvimi kullandı. Büyük Selçuklularda kısa bir süre celâlî takvimi kullanıldı. Osmanlılar'da Mahmud I devrinden itibaren hicrî takvimin yanı sıra, malî işlemlerde hicret tarihinden başlayan, fakat güneş yılı esasına dayanan ve yılbaşı mart ayı olan *rumî* (*malî* veya *hicrî-şemsî* de denir) *takvim* kullanılmağa başlandı (1740). 1917'de *Takvimi Garbî* adı altında gregoryen takvim sistemi yürürlüğe kondu.

● *Türkiye cumhuriyeti*'nde tek resmî takvim olarak gregoryen esasına uygun milâdî takvim, «Takvimde Tarih Mebdeinin Tebdili» hakkındaki 698 numaralı kanunla kabul edildi (26 aralık 1925).

● *Tarihî takvimler.* Bu takvimler çok karışık ve bazen de hayalîydi: kalde, ibranî, mısır, yunan, roma, kıptî, çin veya israil takvimleri. Aynı şekilde islâm, hindu, madagaskar, kamboç, laos veya vietnam takvimleri de gittikçe daha az kullanılmakta ve yerini gregoryen takvimine bırakmaktadır. Bu tür takvimler günümüzde ancak geleneksel bayramların günlerini tayin etmek için kullanılır.

● *Sürekli takvim* adıyle, istendiğinde herhangi bir yılın takvimini öğrenmeyi ve tarihlerle, bu tarihlere tekabül eden haftanın günlerini ilgilendiren her problemi çözmeyi sağlayan bir tablo kastedilir. Birçok sürekli takvim vardır. En tanınmış olanları, G. D. Moret, E. Marbeau, G. Denigés, P. Chenevier ve M. Michel'in yaptıkları sürekli takvimlerdir.

● *Takvim reformu* (tabiî gregoryen takvimi) meselesi yüzyıldan beri süregelmektedir. Ayların süresindeki ve birbirini izleyen yıllar boyunca hafta günlerinin dağılımındaki düzensizlikler günlük hayatta birtakım aksaklıklara yol açar. Takvim reformu için 1927'de yapılan bir anket sonucunda, Milletler cemiyeti iki proje üzerinde durdu:

1. *sabit takvim.* Bu takvimde dört haftalık 13 ay bulunur; ay başı daima pazar gününe rastlar. *Yılbaşı* olan 29 aralık hiç bir haftaya bağlı değildir ve bayram günüdür. Aynı zamanda artık gün de her dört yılda bir 29 hazirana rastlatılır. Bu proje çok temelli bir değişiklik getirmesi ve birçok alışkanlığa aykırı düşmesi bakımından (doğum yıldönümleri) tenkit edilmiştir;

2. *evrensel takvimde,* 29 günlük 4 trimestr vardır. Birinci ay pazar günüyle başlar ve 31 gün çeker, ikinci ay çarşamba günü başlar ve 30 gün sürer, üçüncü ay cuma ile başlar ve yine 30 gün sürer. Yılbaşı (bayram günü) ve artık gün (aynı şekilde bayram ve hafta dışı) sabit takvimde olduğu gibi, aralık ayının sonuna veya haziran ayının sonuna eklenir. Reform, geçiş fark edilmeyecek şekilde, ilk günü pazara rastlayan bir yılda başlatılır. (LM)

TAKVİMÇE i. (ar. *taḳvîm* ve fars. *-çe,* küçültme eki'nden *taḳvîm-çe*). *Esk.* Küçük takvim. (M)

TAKVİMHANE blş. i. (ar. *taḳvîm* ve fars. *ḫâne*'den *taḳvîm-ḫâne*). Tar. Osmanlı devletinin resmî gazetesi olan *Takvimi Vekayi*'yi basmak için kurulan matbaa. (M)

Takvimi Hüner madalyası. Bk. TAHSİN-İ HÜNER MADALYASI.

Takvimi Vekayi, türkçe yayımlanan ilk gazete (1831-1922). İlk sayısı 11 kasım 1831'de yayımlandı. Bu iş için İstanbul'da Serasker kapısı yakınlarında Kapıcıbaşı Musa Ağadan alınan bir konakta Takvimhane adıyle bir matbaa kuruldu. Takvimhane'nin başına Vakanüvis Esad Efendi getirildi. Karslızade Cemaleddin Efendi musahhih oldu. Amedî halifelerinden Küçük Efkaf hocası Sârım Efendi iç olayları, Serasker Hüsrev Paşanın divan Kâtibi Said Bey askerî olayları yazmakla görevlendirildi. Haftada bir defa çıkması kararlaştırıldı. İlk basımı 5 000 nüsha olarak yapıldı. Yıllık abone bedeli 120 kuruştu. Haftada bir defa yayımlanması kararlaştırıldığı halde 1838'e kadar yılda 30 sayı çıkarılabildi. Tanzimat'tan sonra düzenli olarak 1878'e kadar yayımlandı. 1878'de 2119. sayısında yayım durduruldu. 1891'de tekrar çıkarılmağa başlandıysa da 1 yıl 3 ay sonra tekrar kapandı. İkinci Meşrutiyetten sonra 1 eylül 1908'de yeniden yayım hayatına girdi ve aralıksız olarak İstanbul hükûmetinin sonuna kadar devam etti. *Takvimi Vekayi*'nin fransızca (*Le Moniteur Ottoman*), ermenice (*Liro-Kir*), rumca (*Othomanikos Minitor*) ve arapça olarak da düzensiz yayımları oldu. (M)

TAKVİS i. (ar. *ḳavs*'ten *taḳvîs*). *Esk.* Kavislendirme, yay gibi yapma. (M)

TAKVİYE i. (ar. *ḳuvvet*'ten *taḳviye*). Kuvvetlendirme, sağlamlaştırma: «*Bugün vaz'edeceğimiz esasatı kanuniye, mevcudiyet ve istiklâlimizi kurtaracak olan Millet Meclisini ve millî hükûmeti takviyeye matuf mâna ve selâhiyeti zamin ve natık olmalıdır!*» (Atatürk). || Yardımcı kuvvet: *Düşman iyice takviye almadan tekrar harekete geçemez gibime geliyor* (S. Kocagöz). || *Takviye etmek,* kuvvetlendirmek, desteklemek: — *Anlat anne vallahi anlat! diye genç kız da takviye edince kadın başladı...* (B. Felek). [M]

TAKYANOS (Akhinu) **gölü,** Yunanistan Makedonyası'nda Karasu'nun (Strymon veya Struma) Ege denizine dökülmeden önce geçtiği tatlı su gölü. Balıkçılık. (M)

Takyeciahmetçelebi mescidi. Bk. MEŞELİMESCİT.

TAKYİT veya **TAKYİD** i. (ar. *ḳayd*'dan *taḳyîd*). *Esk.* Kayıt ve şarta bağlama, kayıtlama. || Bağ, bukağı v.b. şeylerle bağlama. || *Takyit etmek,* kayıt ve şarta bağlamak: *Milletin bu salâhiyetini tahdit ve takyid edecek hiçbir makam hiç bir an'ane ve hiç bir hak yoktur* (Ziya Gökalp). || *Takyit olunmak,* şarta ve kayda bağlanmak: *Filhakika Meclisin inikadı müddeti zamanla tasrih ve takyid olunmamıştı* (Atatürk).

◆ **Takyidat** çoğl. i. *Esk.* Kayıt ve şarta bağlamalar: *Bittabi, muhaberat hususunda vaz olunan takyidatın ref'edileceği tabiîdir* (Atatürk). [M]

TAL i. (ar. *ṭalʿ*). Bot. *Esk.* Çiçek tozu. (M)

TAL i. (yun. *thallos,* dal'dan fr. *thalle*). Kök, sap ve yaprak şeklinde farklılaşmamış bir bitkinin yaşama ve büyüme organı.

— ANSİKL. *Tal*'ın başlıca özelliği damarsız oluşu ve içinde besisuyu dolaşmamasıdır; dokuları ve organları farklılık göstermez; bazı suyosunlarında organlar büyük bir çeşitlilik göstermekle beraber dokulardaki farklılaşma çok önemsizdir. Bir taldan ibaret olan bitkilerin hepsi tallı bitkiler şubesini meydana getirip; karayosunları şubesindeki basit bitkiler ise (tallı ciğeryosunları) bunlarla damarlı bitkiler arasında geçit teşkil eder. (L)

TALAAT MUSA, Anti Lübnan dağlarında doruk, sıradağların en yüksek noktasıdır; 2 629 m. (L)

TALABOT

TALABOT (Paulin), fransız mühendisi (Limoges 1799 - Paris 1885). Fransa'nın güneydoğu demiryollarını, özellikle Alès - Beaucaire (1837 - 1840) hattını ve Lyon - Akdeniz kolunu inşa ettirdi. 1862-1882 Arasında P.L.M. genel müdürü oldu. İtalya'da, Cezayir'de, Portekiz'de birçok demiryolu yaptırdı. 1847'de İskenderiye'den Kızıldeniz'e bir kanal açmayı tasarladı. (L)

TALÂK i. (ar. *ṭalâḳ*). *Esk.* Huk. İslâm dininde evliliğin sona ermesi, boşanma. (Bk. ANSİKL.) || *Talâkı bain,* kadınla cinsel ilişkiden önce veya sonra, kocanın boşanmayı belirten bir söz veya fiiliyle gerçekleştirdiği talâk. (Fiil veya sözle gerçekleştirilen *talâkı selâse* de bir talâkı bain türüdür.) || *Talâkı bid'î,* Kur'an veya sünnet kurallarına uygun olmamasına rağmen İslâmiyetin ortaya çıkmasından sonra da yaşanan hayatta varlığını sürdüren örfe bağlı talâk. (Eşini iki âdet görme devresi veya hayz anında itlâk; boşama niteliği yönünden talâkı baindir.) || *Talâkı far,* mirasçısı olmasını önlemek için ölüm halindeyken kocanın karısını itlâkı (boşaması). [Talâkı fara rağmen, koca karısının iddet süresi içinde ölürse eş kocasına mirasçı olur.] || *Talâkı muallâk,* bir şartın gerçekleşmesi halinde geçerli olmak üzere kocanın karısını boşaması. (Buna, *yemin bittalâk* da denir. «Bir daha o arkadaşınla dostluğa devam edersen boş ol» denirse talâk dostluğun devamı şartıyle gerçekleşir.) || *Talâkı müneccez,* bir şeye, zamana veya bir şartın gerçekleşmesine bağlı olmadan hemen geçerli olan talâk. || *Talâkı ric'î,* karısının iddeti süresince erkeğin dönebileceği talâk. (Kocası, karısının iddeti bitmeden boşamadan vazgeçerse ona baş vurarak eskisi gibi karıkoca hayatına devam ister. Talâkı ric'î, iddet süresince aile hayatını koruduğu gibi ayrıca kocaya cayma imkânını verdiği için bu hayatın devamlılığına da açıktır.) || *Talâkı selâse,* kocanın ayrı ayrı üç defa veya bir arada üç kere karısını boşadığı bildirisiyle gerçekleşen talâk. (Talâkı selâse, talâkı bainin bir türüdür. Karısını boşayan kimse artık aynı kadınla tekrar evlenemez. Bunun için hulle*ye baş vurmak zorunluğu vardır. Hulle ise şeriatın onaylamadığı ve örfün kabullendiği bir yoldur.) || *Talâkı sünnî,* kocanın karısını iki âdet devresi arasında geçen iddet süresi dışında boşaması.

— Din. *Surei Talâk,* Talâk suresi. *Kur'an*'ın LXV. suresi.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Talâk,* belirli sözlerle açıkça veya bu anlama gelebilecek fiillerle nikâhı bozma, ortadan kaldırmadır.

Foto. LAROUSSE

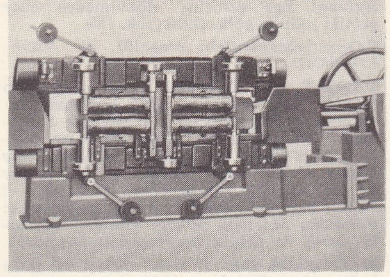

talaş makinesi

TALAT PAŞA

TALAT PAŞA

İslâm dininin ilk yıllarında, müslümanlar arasında, talâk kocanın tek taraflı olarak evlilik kurumunu sağlayan sözleşmeyi (nikâh) bozması anlamına geliyordu. Ancak bu kesin değildi. Kadın istemediği, sevmediği bir erkekle evlenmeğe zorlanamazdı. Evliliğin devamını bozacak nitelikte, dinin koyduğu kurallara aykırı davranan bir koca karşısında kadın da boşanabilirdi. Ancak başlangıçta müslümanlar arasında böyle bir olay görülmediği için talâk daha çok erkekler tarafından uygulandı. Böylece erkeğin tek taraflı olarak kadını boşaması bir gelenek niteliği kazandı. Bu yüzden, sonraki çağlarda, bu geleneğe uyuldu. Kadı önünde, karşılıklı anlaşma sonucu gerçekleştirilen talak bile kocanın rızası sonucu yapılan bir işlem olarak yazıya geçirildi. Gerçekte kadının da her zaman talâk isteme hakkı ve yetkisi vardır. (M)

TALÂKAT i. (ar. *talâkat*). *Esk.* Dil açıklığı, kolay ve güzel söz söyleme özelliği: *Bir sevgiliyi darağacından kurtarmak için bin bir delil ile müdafaa eden bir avukat talâkatiyle, ihtirasıyle söylüyor* (H. E. Adıvar). *Mutadı olan talâkatıyle / Başlar söze eski şiddetiyle* (M.Â. Ersoy). [M]

TALALJİ i. (lat. *talus*, topuk ve yun. *algos*, ağrı'dan fr. *talalgie*). Patol. Çeşitli hastalıkların, özellikle romatizmanın belirtisi olan ağrı; topuğun iç yüzünde duyulur. (L)

TALAMANCA (SİERRA DE), Kosta Rika'da sıradağlar, en yüksek noktası *Chiripo Grande*'de 3 837 m. (L)

TALAMANCA'LAR, Güneydoğu Kosta Rika kabileleri. Talamanca'ların çoğu hâlâ tüyden taçlar, diş ve inciden yapılmış gerdanlıklar, mızraklar ve ağız tüfekleri kullanır, damları zemine kadar inen saz kulübeler yaparlar. Tarımın yanı sıra balıkçılık ve avcılıkla geçinirler. (L)

TALAMANSEFAL i. (fr. *thalamencéphale*). Talamus'un bulunduğu beyin bölgesi. *Eşanl.* ARABEYİN. (L)

TALAMUS i. (yun. *thalamos*, gerdek, birleşme'den lat. k.). Anat. Arabeynin uçbeyinle birleştiği yerde, arabeynin içinde bulunan boz madde çekirdeği. || *Talamus altı*, arabeyinde, talamusun altında, hipofizin üstünde kalan bölge.

— Patol. *Talamus belirtisi*, vücudun çeşitli yerlerinde şiddetli ağrılar, içte ve yüzeyde duyarlık bozuklukları, geçici yarım felç ve görme bozukluklarıyle ortaya çıkan hastalık hali; Déjerine ve Roussy tarafından tanımlanmıştır.

— ANSİKL. *Talamus*, beyinde bulunan oval biçimde, iki yanlı ve bakışımlı bir boz çekirdektir. İç yüzü üçüncü karıncığın yan çeperini meydana getirir. Dış yüzü, kuyruklu çekirdek ve iç kapsül ile ilintilidir; iç kapsül, talamusu mercimeksi çekirdekten

TALAT PAŞA
1918'de Berlinde

ayırır. Arka kısmında, pulvinar denen bir çıkıntı ve dördüz tümseciklerle ilintili iç ve dış dizsi cisim denen iki küçük çıkıntı bulunur. Talamus, yüzeysel ve derin duyarlıklarda röle ödevi gören önemli bir sinir merkezidir; omurilik ve beyin sapından duyum getiren bazı sinirler buraya gelir; buradan da beyin kabuğunun hemen her tarafına sinir telleri gider. Talamustaki lezyonlar talamus belirtisine sebep olur. (L)

TALAN i. (esk. türk. *talamak, talmak*, yağma etmek veya fars. *tālān*'dan). Yağma etme, yağma, çapul: *Deniz kenarları, talan eşyasını saklamak için hisarlarla donanmıştı* (F. R. Atay). *Durmadan yanıp tutuşuyoruz, durmadan yağmaya, talana, durmadan eza ve hakarete maruzuz* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Talan etmek*, yağmalamak: *Küheylânım yedim yedim yederler / Olanca malımı talan ederler* (Köroğlu).

— ÇEŞ. DEY. *Alan talan*, karma karışık, düzensiz: *Ortalık alan talan.* || *Alan talan etmek*, yağmalamak, darmadağın etmek.

◆ **Talanger** sıf. ve i. *Esk.* Talan yapan, eden, yağmacı.

◆ **Talangerî** i. *Esk.* Yağmacılık. (M)

TALANTON i. (lat. *talentum;* yun. *talanton*, terazi kefesi, ağırlık, yük). Eskiden kullanılan ve çok değişen bir ağırlık birimi. (*Attike talantonu* 26,160 kg değerindeydi.)

— ANSİKL. Metrol. *Talanton* ilke olarak bir adamın taşıyabileceği madenin ağırlığına eşdeğerdi. Başlangıçta bu ağırlık ölçüsü sistemi bütün doğu ülkelerinde, Kaldeliler, Asurlular, Babillilerde çok yaygındı. (L)

TALAPİON i. (monca k.). XVII. ve XVIII. yy.da Birmanya ve Tayland'daki buddha rahiplerine Avrupalıların verdikleri ad. (Yaygın ama yanlış bir etimolojiye göre bu ad siyamca *talapat* [pali'ce *atlapatta*] adından türemiştir; bu, keşişlerin traşlı başlarını güneş ışınlarından, gözlerini de hoşa gitmeyecek şeylerden korumalarına yarayan, palmiye dalından büyük yelpazeye verilen addır.) [L]

TALARA, Peru'da (Piura idare bölgesi) liman, Büyük Okyanus kıyısında; 41 600 nüf. Petrol rafinerisi. (L)

TALARİ i. (alm. *taler*'den). Habeşistan'da para birimi, 100 santim veya besas değerindedir. || Mısır'da para birimi, 20 mısır kuruşu, 1/5 mısır lirası değerindedir. (L)

TALARO i. Afrika'da kullanılan eski Venedik gümüş parası. (L)

TALAS, Orta Asya'da bir ırmak ve bu ırmak yakınlarında bugün mevcut olmayan bir şehir. İslâmlıktan önce Sogdlar tarafından kurulmuş önemli bir ticaret şehriydi; 893'te Samanoğullarından İsmail bin Ahmed şehre bir sefer yaptı. Bu seferle birlikte İslâmlık şehirde yayılmağa başladı. (M)

TALAS, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Kayseri ili, merkez ilçesi) bucak; 16 456 (1965); 13 köy. — *Bucak merkezi* (*Talas* kasabası); 4 301 nüf. (1965). Kayseri'nin 6 km doğusunda, Ali dağının eteklerinde kurulmuştur; yüksl. 1 100 m. (M)

TALAS, S.S.C.B.'de (Kırgızistan) şehir, Kırgız sıradağlarıyle Aladağ arasında; 13 600 nüf. Besin sanayii. İdare merkezi. (L)

TALASEMİ i. (yun. *thalassa*, deniz ve *haima*, kan'dan fr. *thalassémie*). Özellikle Akdeniz havzasında yaşayan ahalide görülen ve ilk yaşlardan itibaren tedricî bir kansızlıkla beliren ailevî hastalık; hastaların kanında eritroblastoz, yüzünde özel bir biçim, dalağında büyüme görülür.

— ANSİKL. *Talasemi*'ye tutulan hastaların kanında, nişan tahtası şeklinde özel alyuvarlar bulunur. Talasemi üç çeşide ayrılır: *büyük talasemi* öldürücüdür (hem ana, hem babada aynı hastalık vardır); *küçük talasemi* veya Rietti-Greppi-Micheli hastalığında (ana babadan yalnız biri hastadır) hasta yaşayabilir; hafif talasemi, basit bir kan anomalisidir (ana babadan yalnız biri hastadır). Hastalığın çeşitli şekilleri alvuyar stromasındaki biyokimyasal bir bozukluktan ileri gelmektedir. (L)

TALASİN i. (fr. *thalassine*). Biyokim. Denizşakayıklarının dokunaçlarından çıkarılan ve billûrlaşabilen azotlu zehir.

— ANSİKL. Denizşakayıklarının dokunaçlarında birçok zehirli madde bulunur: en önemlileri *talasin* ile *konjestin*'dir. Ch. Richet (1902) alkolün etkisiyle bunları dokunaçlardan ayırdı. Alkol ve eter karışımında eriyen talasin'in kaşıntı yapan bir zehir, alkolde erimeyen konjestin'in ise bağırsaktaki damar devindirici sinirleri felce uğratan ve sinir sisteminin direncini büyük ölçüde azaltan bir zehir olduğunu gösterdi. (L)

TALASOFOBİ i. (yun. *thalassa*, deniz ve *phobia* korku'dan fr. *thalassophobie*). Psikiyatr. Bazı kimselerin deniz karşısında duydukları marazî korku. (L)

TALASOKRASİ i. (fr. *thalassocratie*). Denizler imparatorluğu. || Gücü, her şeyden önce denizler üzerindeki hâkimiyete dayanan devlet. (L)

Talas savaşı, türk ve arap ordularının, Çinlilere karşı yaptıkları savaş (751). VIII. yy. başlarında, Emevîler zamanında arap orduları, Amuderya'yı geçerek Maveraünnehir'e girdiler. Kuteybe bin Müslim, Maveraünnehir'in büyük bir kısmını Türklerden aldı. Sonra Semerkand, Buhara gibi önemli şehirler, Emevîlerin eline geçti. Bu bölgede yaşayan Türkler, islâm hâkimiyetini tanıdılar. Araplar bundan sonra Çinlileri tehdide başladılar. 751'de Gao Hsien-cı'nın kumandasında büyük bir çin ordusu, Arapları Orta Asya'dan uzaklaştırmak için harekete geçti; Balkaş ve Isık göllerinin batısına kadar ilerledi. İçinde Türklerin de bulunduğu bir arap ordusu, Çinlileri Talas'ta karşıladı. Arap ordularına Ziyad ibni Salih kumanda ediyordu. Türk kuvvetlerinin de, Arapları desteklemesi sonucunda çin ordusu yenilerek Orta Asya'dan çekilmek zorunda kaldı. Araplar Türkistan'a hâkim oldu. Savaştan sonra Türkler ile Araplar arasındaki dostluk gelişti; Türkler, kütleler halinde müslüman olmağa başladı. (M)

TALASS(O)—, yun. *thalassa*, deniz'den alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

Talas vâdisi, Orta Asya'da vâdi. Çin kaynaklarına göre bu bölgede Batı Göktürk devletinin büyük kabile topluluklarından biri olan Nu-şe-bi'ler oturuyorlardı. Bu bölgeyi araştıran bilginler buluntuları başlıca şu çağlara ayırmışlardır: 1. Soğdak ve Göktürk çağı (V.-VIII. yy.); 2. Karluk çağı (VIII. - X. yy.); 3. Karahanlı çağı (XI.-XII. yy.). Orta Talas vâdisindeki Taraz'da türgeş paraları da bulundu. Taraz şehrinden kuzeye doğru Talas vâdisi izlenerek gidildiğinde Kök-tübe, Adahkes, Doh-Nucikes harabeleri vardır. Talas vâdisinin bu kısmında taşninelere ve göktürk balballarına çok rastlanır. Bu yöredeki Tik-Turmas, Kök-Kesene buluntu yerleri de Göktürklerin medeniyet tarihi bakımından çok önemlidir. Tik-Turmas'ta önemli bir kurgan bulundu ve çevresinde eski harizm kültürüyle bir başka medeniyet katına rastlandı. Aynı kesimdeki Şarvaşlık'ta göktürk çağıyle ilgili ateşe tapan Soğdaklara ait kültür katları da tespit edildi. Genel olarak Göktürk çağındaki Talas şehirlerinde ateşe tapan Soğdakların, yaylalarda göçebe Türklerin bıraktıkları eserler çoğunluktadır. Talas ırmağı kıyısında Göktürk yazısıyle kitabeleri yaygındır. (M)

TALAŞ i. Testere ile kesilen veya törpü, rende v.b. yontucu âletlerle işlenen maddelerden dökülen toz halindeki kırıntı(lar): *Demir talaşı. Mermer talaşı.* || (Özellikle) Odun talaşı: *Talaş yakmak. Talaşla süpürmek.* Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Talaş açısı*, kopan talaşların kolayca çıkabilmesi için, kesici takımın işle-

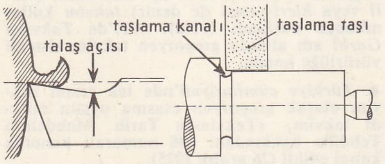

necek parçanın normal düzlemiyle yaptığı açı.

— Mutf. *Talaş kebabı*, kıyma yerine içine kuşbaşı et ve bazı haşlanmış sebzeler konularak hazırlanan bir çeşit börek.

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

— Teknol. *Talaş boşluğu,* bir rendeleme âletinin kundağında talaşların boşaltılmasına yarayan boşluk. || *Talaş çıkarma,* ambalajda veya hidrolik bir bağlayıcıyla birlikte sunta yapımında kullanılan odun talaşlarını (*odun lifi* veya *yünü*) elde etme işlemi. (Odun yünü özellikle ladin, köknar, çam ve kavaktan yapılır.) || Kâğıt yapımında odunun veya kâğıt hamurunun elemanter liflerini birbirinden mekanik yolla ayırma işlemi. || *Talaş makinesi,* kütüklerden ambalaj talaşı elde etmeğe yarayan makine. (Birçok tipleri vardır: kütük sabit ve kesici âletler hareketli olabildiği gibi aksi de olabilir). || *Talaş odunu,* sunta yapımında yararlanılacak talaşları elde etmek için kullanılan hızar fabrikası artığı veya kaba odun. || *Odun talaşı,* meyve, yumurta veya başka nesnelerin ambalajında kullanılan ve bir talaş makinesiyle kesilen ince şeritler. (Bu amaçla kullanılan ağaçlar köknar, kavak v.b. dir. Talaşlar milimetrenin yüzde biriyle ifade edilen kesitleriyle nitelendirilir ve 12 × 100 ilâ 30 × 400 arasında değişir. Yumurta, kokusu alınmış 15 × 600'lük talaşla ambalajlanır. ODUN YÜNÜ de denir.) || *Rende talaşı,* ağaç üzerinden rendenin kaldırdığı ince ve yuvarlak talaş.

— ANSİKL. *Talaş,* hızarcının yakıp yok ettiği faydasız bir çöp, sanayide yahut evlerde ocakları tutuşturan bir yakıt olabilir veya imalâtta kullanılan bir hammadde yerine de geçebilir.

Yakıt olarak kullanılması için ya briket şekline sokulması ya da özel ocaklarda yakılması gerekir. Bunun dışında, talaş, hayvanlara yatak olarak, havagazını temizlemek için emici cisim olarak, kasap dükkânı, fabrika, hastahane gibi müesseselerde yerleri temizlemek için ve çeşitli yakıt topaklarının hazırlanmasında kullanılır.

— Teknol. Mekanik parçaların işlenmesinde üç çeşit talaş çıkar: kısmî bir ezilmeden sonra âletin basıncıyle çatlayıp kopan *kesintili talaş;* parçalar halinde kopan ve düzensiz bir yüzey veren yapışık kenarlı talaş; âletin basıncıyle âlet düzlemine dik bir düzlemde art arda seri kesmeler sonucu meydana gelen *akma talaş.* (LM)

TALAT i. (ar. *ṭalʿat*). *Esk.* Çehre, aydınlık ve güzel yüz: *Yavaş yavaş azalan tâb-ı talʿatıyle kamer / Çıkıp görünmeli bir hasta kız kadar muğber* (Tevfik Fikret). || Erkek ve kadın adı. || *Talʿat-efruz* (veya *talʿat-füruz*), aydınlatan, parıldatan: *Didarın olunca talat-efruz / Âfâka sirayet-i cemalin / Ekdarını mahv eder zilalin* (Tevfik Fikret). [M]

TALAT PAŞA (Mehmed), türk devlet adamı (Edirne 1874-Berlin 1921), müstantik (sorgu hâkimi) Ahmed Vasıf Efendinin oğlu. İlköğrenimini Vize'de yaptı. Edirne Askerî rüştiyesini bitirdi. Edirne Posta ve Telgraf idaresinde kâtiplik, Alyans İsrail mektebinde Türkçe öğretmenliği yaptı. Çok genç yaşta siyasetle ilgilenmeğe başladı; Abdülhamid II'nin istibdat yönetimi aleyhindeki çalışmalara katıldı. Arkadaşı Faik Bey ve sonradan İpek (Bursa) milletvekili olan Hafız İbrahim Efendiyle birlikte tutuklandı (1895). Selânik'e sürüldü (1898). Burada Posta ve Telgraf müdürlüğünde gezici memurluk yaptı; daha sonra başkâtip oldu. Bir ara Selânik Hukuk mektebinde okudu, sonradan İttihat ve Terakki fırkası adını alan Osmanlı Hürriyet cemiyetini kurdu (1906); mason locasına girdi. Hürriyet ve devrim düşüncesini geniş çevrelere yaymağa çalıştı. Saraya jurnal edilerek Anadolu'ya sürgün cezasına çarptırıldı, fakat müfettişi umumî Hüseyin Hilmi Paşanın yardımıyle bu ceza yerine getirilmedi. Özel bir okula müdür oldu. İki defa İstanbul'a giderek İttihat ve Terakki cemiyetinin şubesini kurdu ve teşkilâtlandırdı. İkinci Meşrutiyetin ilânında (1908), Edirne milletvekili oldu; Meclisi Mebusanda birinci başkan yardımcılığına getirildi. İkinci Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde içişleri bakanlığı (1909-1911), Said Paşa kabinesinde posta ve telgraf bakanlığı (1912) yaptı. Birinci Balkan* savaşına (1911-1913) gönüllü olarak katıldı. Babıâli baskınını düzenleyenler arasında yer aldı. Edirne'nin Bulgarlar tarafından ele geçirilmesi üzerine ordunun harekete geçerek şehri geri almasını sağladı. Bulgarlarla İstanbul'da yapılan barış görüşmesini birinci delege olarak yönetti (1913). Said Halim Paşa kabinesinde içişleri bakanı (1913) olarak görev aldı. Said Halim Paşanın istifası üzerine sadrazamlığa getirildi (4 şubat 1917). Sovyet ihtilâlinden sonra Birinci Dünya savaşından çekilen Rusya ile Brest Litovsk'ta yapılan barış antlaşmasına Osmanlı devleti adına katıldı (1918). Mehmed V'in tahta çıkmasından kısa bir süre sonra sadrazamlıktan ayrıldı (17 temmuz 1918). Birinci Dünya savaşının yenilgiyle sonuçlanması üzerine, Ahmed İzzet Paşaya bıraktığı mektupta millete karşı hesap vermek üzere geri döneceğini, gerekirse mahkemeye de çıkacağını bildirerek Almanya'ya gitti (1918). Sogoman Tayleryan adındaki bir ermeni komitacısı tarafından Berlin'de tabanca ile öldürüldü. Kemikleri İstanbul'a getirilerek Hürriyetiebediye tepesindeki şehitliğe gömüldü (1943).

Talat Paşa, Babıâli baskınından (1913), İkinci Dünya savaşı sonuna kadar yönetime hâkim olan İttihat ve Terakki fırkasının önde gelen yöneticilerindendi. Zeki, yumuşak huylu, ihtiraslarını yenmesini bilen bir insandı. En büyük eksikliği kültürünün yetersiz oluşu, dünya görüşünün darlığı ve siyasî tecrübesizliğiydi. İttihat ve Terakki fırkasına büyük bağlılığı vardı. Osmanlı devletini ancak bu partinin ve prensiplerinin kurtaracağına inanıyordu. Bu yüzden partinin öteki yöneticilerinin (Enver Paşa, Cemal Paşa) iç ve dış siyasetle ilgili bütün hatalı hareketlerine katıldı. Fakat mevki ve menfaat hırsı bulunmaması, samimiyeti ve ideallerine bağlılığıyle çevresindeki siyaset adamlarından ayrıldı. (M)

TALAUMA i. Asya ve Amerika'nın astropikal bölgelerinde yetişen küçük ağaç (çatlamayan ve öylece dökülen meyve yaprakarıyle manolyadan ayrılır). [L]

TALAVERA DE LA REİNA, İspanya'da şehir, Castilla la Nueva'da (Toledo ili), Tajo kıyısında, verimli bir ovanın ortasında; 31 900 nüf. Tanınmış seramikler. İşlemecilik. Burada, Soult tarafından da tehdit edilen Wellesley, Joseph Bonaparte'ın hücumunu savuşturarak Badajoz'a çekilmeyi başardı ve lord Wellington unvanını aldı (28 temmuz 1809).

— Süs. santl. Talavera de la Reina'da imal edilen çiniler XVII. ve XVIII. yy.da çok meşhurdu, başlıca özellikleri minelerinin açık yeşil tonudur; süslemeleri italyan çinilerini andırır. (L)

TALAVET i. (ar. *tulvet*'ten *ṭalâvet*). *Esk.* Güzellik, zariflik. (M)

TALAY (Feyha), türk kadın viyolonselcisi. (İstanbul 1923-ay.y. 1968). Ankara Kız lisesini, Cenevre konservatuvarını bitirdi (1945). İtalya'da Gaspar Cassado ile birlikte çalıştı. 1950'de İstanbul Belediye konservatuvarında viyolonsel ve müzik tarihi öğretmeni oldu. 1952'de Paris Millî konservatuvarı giriş imtihanının jüri üyeliğine getirildi. Paris, Cenevre ve Atina radyolarında çeşitli konserler verdi. İstanbul Belediye konservatuvarında oda müziği öğretmenliği yaptı (1953). 1965'te görevinden ayrıldı. (M)

TALAYİ çoğl. i. (ar. *ṭalîʿa*'dan *ṭâlâyiʿ*). Ask. *Esk.* Öncüler. (M)

TALÂYİ (Ruzzikî Meliküssalih), fatımî veziri (1101-1161), ermeni asıllıdır. Beş yaşında halife olan Faiz'in yakınları, Talâyî'den yardım istediler. Talâyî, ordusuyle Kahire'ye girdi, Meliküssalih unvanıyle vezir oldu (1154). Kudüs krallığına ait topraklara saldırdı. Haçlılar ile yaptığı savaşlarda Suriye hâkimi Nureddin'den yardım aldı. 1158'de Franklara karşı harekete geçer. Talâyî vergileri artırınca birçok düşman kazandı; halifenin de onayı ile bir suikast sonucunda öldürüldü. (M)

Talâyî camii, Mısır'da (Kahire) Fatımîler devrine ait cami. Fatımî halifesi Fâiz bin Nasrullah devrinde vezir Talâyî bin Ruzzikî tarafından yaptırıldı (1190). 1 522 m²'lik bir alanı kaplayan cami Fatimîlerin son mimarî eseridir. Yapıldığı yer yol seviyesinden 3,80 m kadar yüksek olduğu için dört tarafı taşla örülmüş, üç tarafın zemin katlarına da dükkânlar yapılmıştır. Minare, El-Akmer ve El-Cüyuşi camilerinde olduğu gibi, cümle kapısının üzerindeydi. (M)

TALAZ i. (yun. *thalassa,* deniz'den [?]). Dalga. || Yumuşak kumaşların kırışmasıyle beliren kabarıklık. || İpek v.b. kumaşların ipliklerinin çekilmesiyle meydana gelen pürüz. (M)

TALAZLANMAK geçz. f. (*talaz*'dan *talazla-n-mak*). Dalgalanmak. || (İpekli kumaş v.b.) Büzülerek iplikleri meydana çıkıp kabarmak. || Koyun sürüsü toplanıp kümelenmek. (M)

TALAZLIK i. (*talaz*'dan *talaz-lık*). Dalga serpintilerini önlemek için kayıkların küpeştesine baştan kıça doğru yerleştirilen tahta.

— Denizc. Küçük ağaç teknelerde baş bodoslamadan kıç bodoslamaya veya kıç aynaya kadar küpeşteye paralel olarak vurulan ve sert ağaçtan biçilmiş enli tahta. (*Talazlık,* bordo kaplamasının en üst sırasında küpeşte ağacıyle postaların üst uçlarını birbirine bağlayan bir elemandır.) [M]

TALBOT (Charles), **of Shrewsbury** on ikinci kontu ve birinci dükü, ingiliz soylusu (1660 - İsleworth, Middlesex 1718). 1688 Devriminin öncülerindendi. William III'ün güvenini kazandı, devlet sekreteri oldu (1689-1690, 1694-1700). Kraliçe Anne'in saltanatı sonunda yeniden hükûmette görev aldı ve Hannover sülâlesinin iktidara gelmesinde rol oynadı. (L)

TALBOT (John OF), **of Shrewsbury** birinci kontu, ingiliz askerî şefi (1388 ? - Castillon 1453). Galya savaşlarında (1404-1413), sonra İrlanda'da (1414-1419) hizmet gördü, 1420'de Fransa'da bir askerî kumandanlık görevi aldı. 1429'da Patay'da esir düştü, 1433'te serbest bırakıldı. 1434-1436 Arasındaki çabalarıyle Normandiya'yı kurtararak, Rouen kumandanı ve Fransa mareşali unvanlarını kazandı. 1445'te İrlanda'da yıkıcı metotlarını uyguladı. 1448'de gene Normandiya'da savaştıktan sonra 1452'de Gaskonyalılara yardıma gönderildi; 1452'de Bordeaux'yu aldı, fakat Castillon önünde öldü. (L)

TALBOT (Richard), **of Tyrconnel** dükü, ingiliz savaşçısı (1630 - Limerick 1691). Bağnaz bir katolikti, Stuart hanedanının davasını destekledi. James II tarafından da irlanda ordusu başkumandanlığına (1685). sonra Lordlar kamarasında İrlanda milletvekilliğine (1687) getirildi. 1688'de İngiltere'de devrimin patlak vermesi üzerine İrlanda'daki kuvvetlerini topladı, fakat onlardan yararlanamadı. (L)

TALBOT (William Henry Fox), ingiliz fizikçisi (Lacock Abbey, Chippenham yakınları 1800 - ay.y. 1877). Avam kamarasına üye seçildi; edebiyat ve arkeolojiyle uğraştı, bilimsel incelemeler yaptı. 1834'te kâğıt üzerine fotoğraf çekme tekniğini ilk olarak gerçekleştirdi; oysa o tarihlerde Daguerre madenî levhalar üzerine görüntü alabiliyordu. 1851'de bir enstantane fotoğraf çekme metodu tasarladı. (L)

TALCA, Orta Şili'de şehir, il idare merkezi, ülkenin en verimli tarım bölgesinin ortasında; 79 000 nüf. Kibrit fabrikası; kâğıt fabrikaları ve besin sanayii. Şehir 1939'da bir depremle yıkıldı. — *Talca ili,* 255 000 nüf. (L)

TALCAHUANO, Orta Şili'de (Concepcion ili) liman şehri, Concepcion'un kuzeyinde, Huachipato metalürji merkezi yakınında, 98 800 nüf., önemli ticaret ve balıkçılık limanı; askerî üs. Petrol rafinerileri ve besin sanayii. (L)

TAL-COAT (Pierre), fransız ressamı (Clo-

TALAVERA DE LA REİNA seramiği

Castillon önünde öldürülen Shrewsbury kontu **TALBOT** (sağda) «Chroniques de France et d'Angleterre» Bibliothèque Nationale, Paris

Foto. B.N. (LAROUSSE)

hars - Carnoët 1905). 1925'ten sonra Paris'te anlatımcı nitelikte eserler sergiledi. 1940'ta Provence'a yerleşti ve ışık ile hareket araştırmalarına devam etti: *Balıklar* (Art Moderne müzesi). 1947'den sonra uzakdoğu sanatının etkisiyle soyutlamanın sınırlarına yöneldi. (L)

TALDI KURGAN, S.S.C.B.'de (Kazakistan) şehir, Çungarya Aladağ eteğinde; 41 000 nüf. Şeker fabrikası. (L)

TÂLE ünl. (ar. *ṭūl*'den *ṭâle*). *Esk.* «Uzun olsun» anlamında ömür duası için kullanılır: *Tâle ömrühu,* ömrü uzun olsun. (M)

TALEB i. Bk. TALEP.

TALEBE i. (ar. *ṭâlib*'den *ṭalebe,* isteyenler, öğrenciler). *Esk.* Öğrenci: *Zehra, hesap ve ezber derslerinde sınıfın en kuvvetli talebesidir* (R. N. Güntekin). *Bugün fakir bir talebe olabilirsiniz. Ama mektebinizi bitirince pekalâ büyük bir mevki, siz de işgal edersiniz* (S. Kocagöz). || *Talebe-i ulûm,* medrese öğrencileri: *Eve girmek için yaklaştığımda baktım ki talebe-i ulûmdan birkaçı kapının önünde oturuyorlar* (Ahmed Rasim).

◆ **Talebelik** i. *Esk.* Öğrencilik. (M)

TALÈFRE doruğu, Fransa'da Mont-Blanc kütlesinin kuzey kesiminde (Yukarı Savoie) doruk. İtalya sınırında; *Talèfre buzulu*'na hâkimdir; 3 730 m. (L)

TALENCE, Fransa'da Gironde idare bölgesinde (Bordeaux idare çevresi) komün, Bordeaux'nun güneybatı banliyösünde; 26 911 nüf. Koyu ve kokulu bir kırmızı şarap elde edilen üzüm bağları. Besin sanayii. Madencilik. Kimya, dokuma, deri ve kereste sanayii. (L)

TALENTİ (Francesco), XIV. yy.da yaşamış floransalı mimar. Önceleri Orvieto'da heykelcilik yaptığı sanılır. 1351-1365 Arasında Floransa katedralinde usta olarak çalıştı, Arnolfo di Cambio'nun planını değiştirerek, yeni bir plan ortaya çıkardı ve Giotto'nun başladığı çan kulesini bitirdi.

— Oğlu SİMONE, Orsammichele'de çalıştı. Katedralin yapı ustalarından biri oldu. (L)

TALEP veya **TALEB** i. (ar. *ṭaleb*). İstek, dilek: *Rabia bu talep karşısında ağlamaya başladı* (N. Araz). *Fakat her defasında talebi reddedilmiş* (A. H. Tanpınar). || İsteme, arzu etme. || *Talep etmek,* istemek, dilemek: *Ahalinin, bana istedikleri gibi serbest sualler tevcih etmesini talep ettim* (Atatürk).

— Huk. Bir kimseden bir şeyi yapmasını veya yapmamasını isteme hakkı. (Bk. ANSİKL.) || —*Esk. Talebi husumet ve temellük,* paydaşlardan birinin, payını üçüncü kişiye satarken alıcının bu payı şüf'a hakkı olana devretmemesi. (Şefî, satışı öğrendikten sonra en geç bir ay içinde, ortak mülkün bulunduğu yer mahkemesinde satıcıyla alıcıya karşı payın kendisine satılmasını isteyerek dava açar. Pay, henüz alıcıya devredilmemişse talebi husumet ve temellük davasını yalnız satıcıya yöneltmek gerekir.) || *Talebi muvasebe,* şüf'a hakkı olanın ortak mülkün paylarından birinin üçüncü kişiye satılması halinde, satışı öğrenince, aynı bedelle bu payın kendisine satılmasını satıcı ve alıcıdan veya sadece satıcıdan istemesi. (Talebi muvasebe ile hak sahibi şüf'a hakkını kullanmış olur. Şefînin vaz geçmesi veya ölümüyle bu hak sona erer, mirasçılarına geçmez.) || *Talebi takrir ve işhat,* talebi muvasebenin yapıldığının iki erkek veya bir erkek, iki kadın tanıkla doğrulanması. (Bunu sağlamak için genellikle talebi takrir ve işhat, talebi muvasebe ile birlikte yapılır. Talebi muvasebeyi sonradan alıcı ikrar ederse talebi takrir ve işhad gerekli değildir. Talebi takrir ve işhadı, veli veya vekil de yapabilir; bu talep, yazılı da olabilir.) || *Karşılıklı talep,* bir iş akdinde tarafların karşılıklı olarak talep ettikleri hak ve vecibeler.

— Bank. ve Bors. *Sermaye talebi* (Appel de fonds), esham sahipleri, ortaklar, taahhüt edenlerden yeniden sermaye isteme.

— İkt. Belirli bir piyasada, ele alınan zaman içinde fiyatların genel ortalaması da göz önünde tutularak iktisadî öznelerin belirli bir fiyattan satın almaya hazır bulundukları bir emtia veya hizmet miktarı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Borçludan bir şeyi yapmasını veya yapmamasını isteme hakkı olan *talep* mahkeme yoluyle ileri sürülmeyebilir. Talep hakkı, başkasına da devredilebilir. Talep hakkının yerine getirilmesi için açılacak dava, bir edim davasıdır. Son zamanlara kadar alacak hakkıyle talep hakkının birbirinden ayrı kavramlar olduğu ileri sürülüyordu. Bugün, alacak hakkıyle talep hakkının birbirinden ayrı şeyler olmadığı kabul edilir.

— İkt. Ürün ve hizmet sağlayan sanayiye, bir ürün veya hizmet için yapılan talep, ekonomide var olan satın alma gücü ve bunun tüketiciler arasında dağılışıyle sıkı sıkıya ilgilidir. Çünkü, bir piyasada, ancak karşılığı sağlanabilecek bir talep dikkate alınabilir. Elde bulunabilecek belirli bir global gelir için, bu gelirin eşitlik esasına göre yapılan bir bölüşümü, talebi kamçılar. Bunun tersine bölüşümdeki eşitsizlik, tasarrufu teşvik eder.

Talep, tüketicinin alış arzusuna da bağlıdır. Alıcıların bu isteği üstünde birçok şey etki gösterir. Arzulanan şeyin mutlaka gerekli veya sadece ikinci dereceden önemli olması (bazı tüketimler önüne geçilemez gibi görünür; bazıları ise, gelirin genel seviyesi ilgili ihtiyacın iyice giderilmesine izin verdiği andan itibaren istikrar kazanır) bir etki unsurudur. Gelirin veya fiyatların gelecekteki durumunu göz önüne almak da satın alıcının arzusu üstünde etkili olur. Sosyal rekabet, yeni bir şey satın alma isteği, daha iyi olduğuna inanılan bir hayat tarzı gerçekleştirme arzusu, ulaşılmış hayat seviyesinin tehlikeye düşmesini kabul etmemek yeni ihtiyaçlar yaratarak talebi kamçılar. Mal veya hizmet talebi bir eğriyle gösterilebilir. Her fiyat için, tüketicinin satın almağa kararlı olduğu miktarı gösteren eğri, soldan sağa doğru azalmaktadır (şekil 1). Bir malın fiyatı düştüğünde, bu mala ait talep eğrisinde, iki etki şekil değişikliği meydana getirir. Bunlar gelir etkisi ve ikame etkisidir. Gelir etkisi, malın fiyatında ortaya çıkan düşmenin tüketicinin satın alma gücünde artma meydana getirmesidir. İkame etkisi ise, tüketiciyi, fiyatı düşen şeyi nispeten daha pahalı olanların yerine koymaya iter.

Bir malın fiyatında düşme olduğu zaman, bu iki etki, talep edilen miktarın çoğalması yönünde birleşebilir. En normal varsayım da budur. Ama bazı durumlarda, özellikle az değerli eşyada, gelir etkisi alış gücünün artan kısmını fiyatı düşmemiş olan eşyaya ayırmak için talebi azaltma sonucunu doğurabilir. İkame etkisi bu durumda gelir etkisinden doğabilecek sonuçları dengeleyecek kadar kuvvetli olmayabilir. Bu takdirde, fiyat düştüğünde mala olan talep artacak yerde azalır veya olduğu gibi kalır.

Talep eğrisinin şeklini başka bir unsur daha etkiler. Bu, fiyatlara oranla çeşitli ürünlere olan talepteki değişebilir elastikiliktir. Fiyata oranla bir mal veya hizmete olan talep elastikiliği, bu fiyatta belirli bir düşüş olduğu zaman talep miktarında büyük artış ortaya çıkıyorsa, kuvvetlidir. Aksi durumda ise, zayıftır. Demek ki, elastikilik katsayısı, 1'e eşit, 1'den fazla veya az olabilir. Bu durum, şu şekilde ifade edilebilir:

$$\frac{\text{talep edilen miktardaki değişiklik}}{\text{talep edilen miktar}} : \frac{\text{fiyatlarda değişiklik}}{\text{fiyat}}$$

Elastikilik katsayısına göre, talep eğrisi şu şekilleri alır: (şekil 2) tamamen elastikiyetsiz (sabit) talep; (şekil 3) elastikiliği 1'e eşit talep; (şekil 4) elastikiliği fazla talep. Elastikiyetsiz talepte, fiyat düşüşü, talep edilen miktarda aynı oranda bir düşüşe yol açmaz. Elastikilik rakamı pozitif ise (elastiki talep), fiyatın ufak bir düşüşü talep edilen miktarda orantılı olarak daha fazla bir artma doğurur.

Talepteki elastikilik ürüne göre değişir. Genellikle, zorunlu ihtiyaç maddeleri (ekmek, süt v.b.) zayıf bir elastikiliğe sahiptir; yarı-lüks ürünlerin esnekliği fazladır. Lüks ve çok lüks ürünlerde ise esneklik yine azdır.

Belirli bir ürün için, talep elastikiliği bu ürünün türüne ve alıcının tüketim alanındaki yerine olduğu gibi, ikame ürünlerin varlığına da bağlıdır. İkame edilebilecek malların varlığı ürünün talep elastikiliğini arttırır. Demek ki fiyata oranla talep esnekliği, gelire oranla mevcut olan elastikiliğe ve ikame elastikiliğine sıkı sıkıya bağlıdır. Bir ürüne yönelen talebi meydana getiren somut unsurların daha iyi bilinmesi, enflasyon veya deflasyona karşı savaşta gerçekçi ve etkili bir iktisadî siyasetin hazırlanması için gittikçe daha vaz geçilmez bir şart olarak görünmektedir.

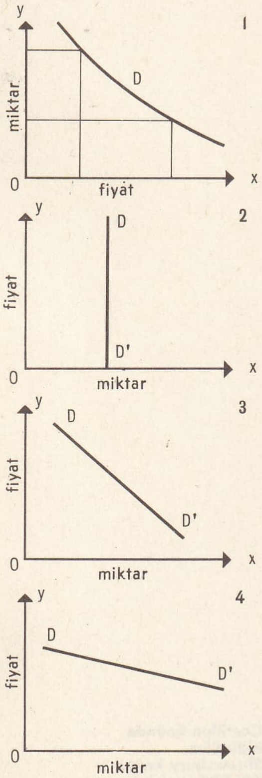

talep (ikt.)

◆ **Taleben** zf. *Esk.* İsteyerek, talep ederek.

◆ **Talebdar** blş. sıf. *Esk.* Evlenme isteğinde bulunan (erkek). || Alacaklı.

◆ **Talebkâr** blş. sıf. *Esk.* İstekli, arzulu: *Niçin ona herşeyi unutturamıyordu, erkek kalbi kadınların kalbinden daha ziyade talebkâr olmak bir haksızlık değil miydi?* (Mehmed Rauf).

◆ **Talepname** blş. i. *Esk.* İstek bildiren kâğıt: *Kısa boylu, irice kafalı, esmer çehreli efendi talepnamesini daha henüz göndermiş, hergün cevap bekliyor...* (M. Ş. Esendal). [LM]

TALER i. (Bu parayı basan Joachim *Sthaler*'in adından alm. k.). Almanya ve Avusturya'da kullanılmış eski bir gümüş para. (M)

TALET i. (ibranîce k.). Musevîlerin havrada dua etmek için omuzlarına örttükleri kare şeklinde örtü. (L)

TALEYOKİNİN i. (fr. *thalléioquinine*). Eczc. *Taleyokinin tepkimesi,* kinin tuzlarının amonyak ile verdikleri renkli, özgül tepkime. (L)

TALGAİ, Avustralya'da (Queensland) yer, Darling Downs' yakınında. 1884'te burada bir insan kafatası fosili bulundu. İnsan* fosillerinden Australopithecus'a çok benzediği için Pleyistosen devrinden kalma, australopithecus öncesi bir insan fosili olarak tanımlanabilir. (L)

Talgo treni (isp. *t* [*ren*] *a* [*rticulado*] *l* [*igero*] *g* [*oicoechea*] *Q* [*riol*]'den). Dy. Hareketli dingilli, bağımsız tekerlekli ve basık biçimli, eklemli tren. (L)

TALH i. (ar. *ṭalḥ*). Bot. *Esk.* Zamk ağacı; ilmî adı *Acacia vera.* (M)

TALHA BİN UBEYDULLAH, sahabeden ve Hz. Muhammed'in soyundandır. İslâm dinini ilk kabul eden on kişiden biridir. Uhud gazasında Hz. Huhammed'in yanında savaştı. Onu kurtarmak için birçok tehlikeye atıldı. Bu yüzden kendisiyle ilgili bazı hadisler vardır. Hz. Muhammed tarafından cennete girecekler arasında sayıldı. Osman bin Ömer için Hz. Muhammed'in «cennette benim komşum» dediği rivayet edilir. (M)

TALIYŞ, S.S.C.B.'de (Azerbaycan) dağlar, Arak deltası ve Kura'nın güneyinde; İran sınırı boyunca Hazar denizine hâkimdir. Bu dağların önünde Lenkoran limanına kadar uzanan bölgeye bazen *Talıyş bölgesi* adı verilir; bölge eskiden sıtmalık bir alandı, bugün sulama sayesinde turunçgil bahçeleri, çay ve tütün tarlalarıyle örtülmüştür. (L)

TALİ sıf. (ar. *tülüv*'den *tâlî*). Birinci derecede önemli olmayan, ikincil: *Millî zevke gelince tali bir kıymetten bile mahrum bırakılmıştı* (Ziya Gökalp). *Bazı şahısları bazı tali komisyonları bütün siyasî, içtimaî meselelerden daha ziyade sardı* (Ş. S. Aydemir). || Bir şeyin ardından gelen, takip eden || Kur'an okuyan.

— Dy. *Tali hat,* bir ana hattan ayrılan ve yedek bir yolu veya fabrika, liman, antrepo için özel bir tesisi meydana getiren demiryolu.

— Dilbil. *Esk. Tali cümle,* yan cümle. Bk. CÜMLE.

— Elektron. *Tali elektronlar.* Bk. ELEKTRON. || *Tali yayınım,* bir elektron bombardımanının yol açtığı şokların etkisiyle ortaya çıkan elektron yayınımı.

— Miner. *Tali mineraller,* kayaçlar içinde az miktarda, fakat sık sık rastlanan mineraller.

— Psikiyatr. *Tali durum* normal bir zihin faaliyeti yerine düzenleşik bir psikomotor faaliyet göstermekle beliren bir patolojik geçiş durumu; bu faaliyet otomatik olur ve ardından amnezi gelir. (Tali durum, bir bilinç bozukluğudur. Hasta, karmaşık ola-

bilen bir faaliyeti sürdürebilir; bu faaliyet bir kaçışla son bulabilir. Hasta bazen çevresinden koparak hayatının bütün bir dönemini yeniden yaşar. Bunda en önemli nokta, normal duruma döndüğünde tam bir amnezi geçirmesidir. Özellikle nöbetler tıpatıp aynı şekilde tekrarlanırsa, saradan ileri geldiği düşünülmelidir; fakat hastalık taslama histerisini de unutmamak gerekir.)

◆ İ. Mant. *Esk.* Sonurtu. (*Tali had* de denir.)

— Ask. *Esk.* Yedek askerlerin ikinci kısmı.

◆ **Taliye** sıf. *Esk.* Tali'nin dişili. || *Mekâtibi taliye,* iptidaî'den sonra, âli'den önce gelen mektepler. || *Mes'ele-i taliye,* bir öncekinden sonra çıkan mesele veya ikinci derecede önemli mesele. || *Ulûm-ı taliye,* idadî mekteplerinde okutulan dersler. (M)

TALİ sıf. (ar. *ṭulūᶜ*'dan *ṭāliᶜ*). *Esk.* Doğan, ortaya çıkan. || Talih: *O bütün dünya taliinin düzelmesiyle alâkalanır* (A. Ş. Hisar). || *Kamer-i tali,* doğan ay. (M)

TALİ i. Gabon, Fildişi Kıyısı, Kamerun ve Kongo'da yetişen bir kısım ağaçların (*Erythrophlacum Guinense* ve *A. micranthum*) ticarî adı; bunların açık esmer, ağır, çok sert ve dayanıklı odunu meşe yerine kullanılabilir. (Azobe'ye benzeyen bu odun güzel cilâ tutar, ama çok zor işlenir; köprü ve su tesislerinde özellikle bu ağaç kullanılır.) [L]

TA-Lİ veya **DA-Lİ,** Çin'de (Yunnan) şehir, çinli müslümanların yaşadığı idare bölümünün ortasında; 8 600 nüf. 1860-1870 Arası müslüman isyanının başlıca merkezi olan şehri, imparatorluk orduları ancak uzun ve kanlı bir kuşatmadan sonra geri alabildiler. Ta-li, Yunnan'ın başlıca göllerinden birinin yakınındadır. Mermer ocakları. (L)

TALİA i. (ar. *ṭalīᶜa*). Ask. *Esk.* Öncü.

— Huk. *Esk.* Düşman kuvvetlerinin durumu hakkında bilgi toplamak üzere savaşta düşman arasına sokulan keşif kolundaki asker veya askerlerden meydana gelen kol, casus. (M)

Taliani testi. Pirotekni. Patlayıcı maddelerin kararlılığını anlamak üzere yapılan çeşitli deneylerden biri. (L)

TALİB sıf. Bk. TALİP.

TALİB (Naci), ıraklı subay ve siyaset adamı (doğ. 1917). Garnizon kumandanlığı görevi sırasında, Haşimî monarşisinin yıkılmasında rol oynadı (temmuz 1958) ve Sosyal işler bakanı oldu. Kasım ile anlaşmazlığa düşerek 1959-1962 arasında sürgünde yaşadı. Mareşal Arif'in hükümet darbesinden sonra (8 şubat 1963) sırasıyle Sanayi bakanlığına (mart 1963 - kasım 1964) ve Dışişleri bakanlığına (kasım 1964 - eylül 1965) getirildi. Abdurrahman el - Bezzaz'dan sonra hükümetin başına geçti (ağustos 1966) ve Bezzaz'ın yönetiminde ülke ekonomisinin aldığı liberal eğilime son verdi. Kürdistan'da güvenliğin yeniden kurulması için gerekli tedbirlere başvurdu ve bir ateşkes yapılmasını sağladı (haziran 1966); fakat hükûmetine kürtleri ve Baas partisi unsurlarını alamadığı için mayıs 1967'de istifa etti. (L)

TALİCLİ'LER, Talic'de (Hazar'ın güneybatı kıyıları), Rus Azerbaycanı'nda ve Gilan'da (İran) yaşayan iranlı halk. Şiî mezhebinden olan Talicli'ler, tarımla veya Mugar bozkırlarında göçebe hayvan yetiştiriciliğiyle geçinirler; esmer tenleriyle Kafkas kabilelerini andırırlar. (L)

TALİDOMİT i. (fr. *thalidomide*). Eczc. N-ftalilglütamik asit amidi'nin yaygın adı. (Talidomit, sinir yatıştırıcı etkisi için kullanılır. Fakat gebe kadınlar tarafından gebeliğin ilk haftalarında alındığı takdirde feci bir teratojen etki gösterir. Doğan çocuklarda birçok şekil bozukluğu görülür; en sık görülen kusurlardan biri fokomeli'dir. Deney hayvanlarının türüne göre talidomit, ilâç verilen dişilerden meydana gelen embriyonlarda çok değişik etkiler yapar. Farelerde 100 dölütten 60'ı dağılmış, fakat diğer 40'ı tamamen normal kalmıştır. Sıçanlarda, yaşayan 100 dölütten 5 ilâ 10'unda küçük şekil bozuklukları görülmüştür. Tavşanda 100 dölütten 50'si dağılmış, yaşayan 15 dölütte çok ağır şekil bozuklukları görülmüştür; geriye kalan 35'i ise aşağı yukarı normaldir. Bu örnek, insanlara verilecek ilâçların denenmesinde kullanılan hayvan türlerini artırmanın ne derece gerekli olduğunu gösterir.) [L]

TALİESSİN, VI. yy.da Galler ülkesinde yaşamış halk şairi. Aslında XII. yy.dan eski olmayan birçok şiir ona mal edilir. (L)

TALİH i. (ar. *ṭāliᶜ*'den). Rastlantıları düzenleyerek insanların başına iyilik veya kötülük getirdiğine inanılan tabiatüstü güç: *Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz* (Atatürk). *Felek, yani talih, şairin bir türlü peşini bırakmayan büvelek olmuştur* (Cahit Öztelli). *Ancak onu da kaybetmek korkusuyle talihime razı oldum* (A. H. Tanpınar). *Eşanl.* BAHT. KADER. ŞANS.

— ÇEŞ. DEY. *Talih kuşu,* iyi talih. || *Talih yüzüne gülmek,* talihi yardım etmek. (M)

TALİHLİ sıf. (*talih*'ten *talih-li*). Talihi elverişli olan, şansı iyi giden. (M)

TALİHSİZ sıf. (*talih*'ten *talih-siz*). Talihi iyi olmayan, talihi ters olan: *Ah benim talihsiz, masum yavrucuğum!..* (Sabahattin Ali).

◆ **Talihsizlik** i. Talihin ters gitmesi, talihi olmama hali: *Bu talihsizlik daha beni nereye kadar götürecek, bilmiyorum* (A. H. Tanpınar). [M]

TALİK i. (ar. *ᶜalak*'tan *taᶜlīḳ*). *Esk.* Asma, yukarı kaldırma. || Bir şarta bağlama. || Geri bırakma, geciktirme. || Belli bir zamana bırakma. || *Talik etmek,* asmak: *Avizeyi tavana talik etti* (Şemseddin Sami). Bir işin yapılmasını şarta bağlamak. Sonraya bırakmak, belli bir zamana ertelemek: *Onun için muhabereyi geceye talik edelim* (Atatürk).

— Hat. İslâm yazı üslûplarından biri. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bir mahkeme celsesinin başka bir tarihe bırakılması. || — *Esk. Taliküt takrir,* vakfa ait görevlerin hâkim tarafından şarta talik edilmesi. || *Taliküt takrir fil-vezaif,* vakfa ilişkin görevlerin hâkim tarafından bir kimseye şarta bağlı olarak verilmesi. («Vakıf görevlisi ölürse bu görevi siz yükleneceksiniz», şeklindeki bir tayin, ilk görevlinin ölmesi şartına bağlıdır. İslâm hukukunda görevin bir şarta bağlı olarak önceden verilmesinde sakınca yoktur.)

— ANSİKL. Hat. *Tevki, rıka* ve *nesih* yazılarına dayanılarak düzenlendi. *Talik* yazının

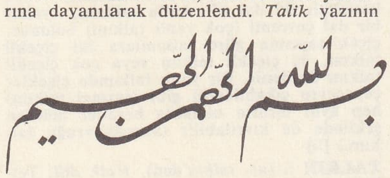

doğuşunda *pehlevî* ve *avesta* yazılarının da etkisi oldu. XI. yy.dan sonra kullanılan bu yazı, gerçek ölçülerini XIII. yy. ortalarında kazanmağa başladı. XIV. yy.da ise hızlı yazılması dolayısıyle talik yazısından *şikeste talik* denilen ve kurallara uyulmadan yazılan türü doğdu. Bu tarihten sonra Divan'da, devlet yazışmalarında tevki ve rıka yazısının yerini talik yazısı almağa başladı. Talik adı verilen bu yazı, XVI. yy.a kadar devam etti, pek az kullanıldı.

Bir de Türklerin talik, İranlıların *nestalik* adını verdikleri, XVI. yy.ın ikinci yarısında ortaya çıkmış olan yazı türü vardır. Nestalik, iran sanatçıları tarafından bulundu. Türklerin talik diye adlandırdığı, gerçekte nestalik yazıdır. İran'da nestalik Timurlular ve Safevîler zamanında çok gelişti. (M)

TALİKA i. (islavca *telega*'dan). Yük taşımak için özellikle Rusya'da kullanılan üstü kapalı dört tekerlekli bir at arabası tipi. (M)

TALİKA sıf. (ar. *ṭalaḳ*'tan *ṭāliḳ* > *ṭāliḳa*). *Esk.* Kocasından boşanmış veya kocası tarafından boşanmış (kadın). [M]

TALİKAT çoğl. i. (ar. *taᶜlīḳ*'ten *taᶜlīḳāt*). *Esk.* Talikler, bir eseri açıklayan ve o eserin sayfa kenarlarına yazılmış yazılar. (M)

TALİL i. (ar. *ᶜillet*'ten *taᶜlīl*). *Esk.* Sebep bulma, bahane gösterme. || *Talil bad-el-vuku,* olan bir şeye sonradan uygun bir sebep uydurma. || *Talil etmek,* sebep bulmak, bahane uydurmak.

— Ed. *Esk. Hüsni talil.* Bk. HÜSN.

— Fels. *Esk.* Tümdengelim.

◆ **Talilât** çoğl. i. *Esk.* Sebep bulmalar. (M)

TALİM i. (ar. *ᶜilm*'den *taᶜlīm*). Alıştırma: *Ondan sonra parkta silâh talimleri başlıyordu* (Ş. S. Aydemir). || — *Esk.* Öğretim. || Yetiştirme. || *Talim ve terbiye,* öğretim ve eğitim. || *Talim ve taallüm,* öğretim ve öğrenim.

— DEY. [...] *ya talim etmek. Teklz.* Az para karşılığında çalışmak: *Aylardır üç yüz liraya talim ediyor.*

— Ask. Askerlik eğitimi. (Bk. ANSİKL.) || *Talim taburu,* yedek subay ve asker adaylarına özel olarak başlangıç eğitimi için, kadro içerisindeki birliklerden ve personelden yararlanmak suretiyle kurulmuş bulunan ve uygulamalı eğitim ve eğitim yapan özel tabur. || *Talim fişeği,* talim sırasında deneme için kullanılan boş fişek. || *Talim meydanı,* askerlere eğitim yaptırılan alan.

— ANSİKL. Askerî personele *talim* sırasında ilgili ve yetkili subay ve assubay öğretmenler aracılığıyle belirli durumlarda ne yapacağı ve nasıl tertip ve tedbirler alacağı öğretilir ve bunlar gereği kadar tekrarlanacak talimlerle alışkanlık haline sokulur. Talimin, tek erin yetiştirilmesine ait olan bölümü, birliğin bulunduğu garnizondaki talim yerlerinde (talimhanelerde) yapılır.

◆ **Talimî** sıf. *Esk.* Öğretici. (M)

TALİMAR i. (ital. *tagliamare,* geminin burnu'ndan). Denizc. Bazı gemilerin başbodoslamasından omurgasına kadar uzanan ve cıvadra donanımına desteklik etmek amacıyle konulan ekleme yapı. (Bodoslamaya asıl biçimini veren parçadır; üst ucunda heykel veya baş tasviri de bulunabilir.) || *Talimar başlığı.* Bk. KEMANE. || *Talimar kaplaması,* eski ahşap gemi inşaatında, talimarın iki tarafına yerleştirlen ve talimarın tekne ile bağlantısını sağlayan simetrik parçaların her biri. (Bunlara *talimar praçolu* da denir.) [M]

TALİMARLI sıf. ve i. (*talimar*'dan *talimar-lı*). Denizc. Talimarı olan (gemi). || *Esk.* Yelkenli gemilerde ve yatlarda olduğu gibi baş bodoslaması eğmeçli olarak ileri doğru uzanan gemi. (ML)

TALİMAT i. (ar. *taᶜlīm*'den *taᶜlīmāt,* emirler, alıştırmalar). Üst tarafından asta verilen ve onun nasıl davranması gerektiğini belirten resmî emir: *Halbuki vaziyet malûm ve yapılacak şeyi ben kendisine 7 temmuz 1919 tarihli talimatımda bildirdim* (Atatürk). [*Eşanl.* DİREKTİF.] || *Talimat vermek,* (birine) yapması gereken şeyler hakkında emir vermek: *Kendisi dahi onların arkalarından yürüdü ve Hufeyr'de toplanmak üzere onlara talimat verdi* (Cevdet Paşa). || — *Esk. Talimat-ı hafiye,* gizli olarak verilen talimat. || *Talimat-ı resmiye,* resmî talimat.

— Ask. Görevin gerektirdiği çeşitli türdeki hizmetlerin başarıyle yürütülmesi için kumandanlık, başkanlık veya daire başkanlıkları tarafından verilen, o hizmete ait düstur, sorumluluk, sistem ve ilkeleri içine alan emirlere verilen ad.

— Huk. Bir üst mercinin, emrindekilere, göreve ilişkin herhangi bir husus hakkındaki görüşünü bildiren hukuk işlemi. || *Esk. Talimatı Muvakkate,* Türkiye'de, 1876 Anayasası uyarınca yapılan ilk milletvekili seçiminin kurallarını gösteren geçici talimat. (M)

TALİMATNAME bls. i. (ar. *taᶜlīmāt* ve fars. *nāme*'den *taᶜlīmāt-nāme*). *Esk.* Yönetmelik. (M)

TALİMGÂH bls. i. (ar. *taᶜlīm* ve fars. *gāh*'dan *taᶜlīm-gāh*). Ask. Silâhlı kuvvetlerin çeşitli uzmanlık dallarına gerekli uzman veya öğretmen personeli yetiştirmek amacıyle uygulamalı özel eğitim ve öğretim için görevlendirilmiş bulunan askerî kuruluşlara verilen ad. (M)

TALİMHANE bls. i. (ar. *taᶜlīm* ve fars. *ḫāne*'den *taᶜlīm-ḫāne*). Teşk. tar. Askerlerin talim yapmaları için düzenlenen alan.

— ANSİKL. Teşk. tar. Osmanlı devrinde, Yeniçeri ocağının, Topçu ocağının, Humbaracı ve Lağımcı ocaklarının, Cebeci ocağının *talimhane*'leri vardı. Bunlar ayrı yerlerdeydi. Yeniçeri ocağının talimhaneleri,

Bayezid II zamanında Yeni odaların dışında, Etmeydanı başındaydı. Kanunî Sultan Süleyman devrinde bunlar genişletildi. Bu talimhanelere kumandan ve öğretmen olarak, ağa bölüklerinden 54. ortanın kumandanı tayin edildi. Bu kumandana *talimhaneci başı* (sermuallimi talimhane) denirdi. Yeniçeri ocağının talimhanelerinde yontma taştan bir duvar, ortasında somaki mermerden yapılma hedefler vardı. Bunlar, ok atışları için kullanılırdı. Topçu ocağının talimhaneleri, Beyoğlu'nda (eski Taksim kışlası yerinde) ve Kâğıthane'de (Sadâbâd) idi. Beyoğlu'ndaki talimhanede daha çok top talimleri yapılırdı. Humbaracı ve lağımcı ocaklarının talimhaneleri de, Kâğıthane'deydi. Buraya her yıl, kale humbaracılarından (tımarlı humbaracılar) 25-50 kişi gelir, mayıstan, kasıma kadar eğitim yapardı. Cebeci ocağı teknik bir sınıf olduğundan, cebeci erleri, yapım, onarım ve bakım yönlerinden kendi ocaklarının atelye ve fabrikalarında yetiştirilirlerdi. XVII. yy.-ın ikinci yarısında ve daha sonraları, bu talimhanelerin yalnız adı kaldı. Selim III zamanında yapılan yenilik hareketlerinde, yeniçerilerin eğitimine önem verildi. Talimhaneler yeniden ele alınarak genişletildi. Kâğıthane ile Topkapı dışında Seğirdim yerinde de, talimhaneler yapıldı. (M)

TALİMNAME bls. i. (ar. *taᶜlîm* ve fars *nāme*'den *taᶜlîm-nāme*). Ask. Manevraları, gereçleri ve görevleri belirleyen yazılı belge. (M)

Talim ve Terbiye dairesi, Millî Eğitim bakanlığına bağlı bilimsel danışma kurulu. Talim ve Terbiye dairesinin görevleri arasında, ilgili dairelerce hazırlanacak kanun tasarılarını, tüzük ve yönetmelikleri inceleyerek, gerekenleri hazırlamak; her dereceden genel ve meslekî okulların öğretim ve eğitimle ilgili meselelerinden bakanlıkça gerekli görülenleri Millî Eğitim şûrasının incelemesine sunmak; eğitim ve öğretimle ilgili olarak Danıştay'a açılan davaların savunma esaslarını tespit etmek; yabancı ülkelere gönderilen öğretmen ve öğrencilerin plan ve programlarını hazırlamak v.d. işler vardır. Talim ve Terbiye dairesinin teşkilâtı içinde, yönetim işlerine bakan bir Muamelât müdürlüğü, Mevzuat, Ders kitapları, Belge ve Denklik, Programlar, Araştırma ve Değerlendirme (Test bürosu), Tercüme büroları, Pedagojik Dökümantasyon ve Kütüphane müdürlükleri yer alır. (M)

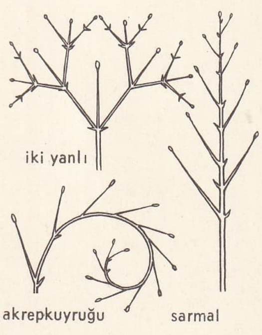

talkım (bot.)

TALİP veya **TALİB** sıf. (ar. *taleb*'den *tālib*). İsteyen, arzu eden; istekli: *Bu düşenler birer nahif, eldir / Öyle eller ki, talib-i rikkat / Taleb-i rahm için eder hareket* (Cenab Şahabeddin). || — İ. İsteyen kimse (genellikle «evlenmek isteyen erkek» anlamında kullanılır): *Lâkin Sarı kız hiç kimseyle evlenmek istemiyor, her talibini reddediyormuş* (N. Araz). || Erkek adı. || *Esk.* Öğrenci. || *Talip olmak*, bir işi, bir nesneyi veya bir kimseyi istemek: *Biraz sonra bana Merkez Rüştiyesindeki derslerimden kendi arzumla istifa ettiğime ve Zeyniler mektebi muallimliğine talip olduğuma dair bir kâğıt imzalattılar* (R. N. Güntekin). *Asılzade ve sahibe-i hüsn ü cemal olup Ebûbekir ve Ömer onun izdivacına talip oldularsa da kabul etmemişti* (Cevdet Paşa).

— DEY. *Talip çıkmak* (veya *talibi çıkmak*), [kız için] evlenme teklifi almak: *Keşke, bilmeksizin rast gele İsmail'in almak istediği bir kıza talip çıkmış bir adam durumunda kalsaydım* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Tasav. Tarikata girmek isteyen kimselere verilen ad. (Eskiden tarikata her girmek isteyen kimse alınmaz, bir süre denendikten sonra kabul edilirdi. Talip tarikatlarda bulunan dört derecenin [talip, mürit, salik, vâsıl] birincisidir.)

◆ **Taliban** çoğl. i. *Esk.* İsteyenler, talip olanlar. || Öğrenciler.

◆ **Talibe** i. *Esk.* Kız öğrenci.

◆ **Talipli** sıf. ve i. *Halk dili.* İstekli, arzu eden, talip (kimse): *Sen istemesen bile taliplisi çok.* (M)

TALİPOT i. Hindistan'da yetişen bir palmiyenin yerli adı (*Corypha umbraculifera*). || *Bengal talipotu, Borassus flabellifer*'in yaygın adı. (L)

TALİT veya **TALİTOL** i. (fr. *talite* veya *talitol*). Kim. Formülü

$$CH_2OH — (CHOH)_4 — CH_2OH$$

olan heksitlerden biri; 86°C'ta ergir; taloz'un indirgenmesiyle elde edilir. (L)

TALİTRİDAE çoğl. i. Deniz çekilince, kumsallarda kalan suyosunlarının arasında kaynaşıp duran kabuklu hayvanlar familyası. (Çevik bir hareketle sıçradığı için bunlara *deniz piresi* de denir.) [L]

TALİTRUS i. Soğuk ve ılık denizlerde yaygın, 2 sm uzunluğunda, kabuklu hayvan. (*Talitridae* familyasının örnek tipi.) [*Deniz piresi* de denir.] (L)

TA'LİYE i. (ar. *ᶜulüvv*'den *taᶜliye*). *Esk.* Yüceltme, yükseltme. || *Ta'liye-i name*, mektuba hitap koyma. (M)

TALK i. (ar. *ṭalḳ*). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum silikat. (Çeşitli eriticilerde çözünmeyen, yağlı, beyaz bir tozdur.) || *Sertleşmiş talk. Eşanl.* MARGARODİT.

— ANSİKL. Miner. Formülü

$$Mg_3Si_4O_{10}(OH)_2,$$

özgül ağırlığı yaklaşık olarak 2,7, sertliği ise 1 ile 1,5 arasında olan *talk*, üfleç alevinde ergimeyen ve paralel yapraklar halinde bulunan bir silikattır. Özellikle toz halinde olduğu zaman yağlı bir görünüşü vardır; genellikle açık yeşil renktedir, bazen bileşimindeki klorit sebebiyle daha koyu renkte bulunur; gümüş parlaklığındadır, esnek değil, bükülgendir. Talk, ayrıca daha az saf haldeki şistli veya yapraklı kütleler ve elyaf şeklinde de bulunur. Katı haldeki talk *steatit, briançon tebeşiri* adı altında tanınır.

— Eczc. *Talk pudrası*, özellikle süt çocuklarındaki pişik ve eritem durumunda, deriyi pudralamak için emici ve tecrit edici pudra halinde kullanılır. Deri hastalıklarında, çoğu zaman, çinko oksit, nişasta, bizmut karbonat v.b. ile birlikte kullanılır.

— Patol. Talk, silikat tozları ile sürekli temas halinde bulunan ve istidadı olan kişilerde bir pnömokonyoza sebep olabilir. (L)

TALK i. (fars. *telḳ*'ten ar. *ṭalḳ*). *Esk.* Mika. (M)

TALKIM i. Bot. her sapçığında ayrı bir çiçek bulunan bileşik çiçek durumu.

— ANSİKL. Bir *talkım*'da bileşik çiçeğin ekseni tek çiçekle son bulur; fakat onun altında bir yan dal (bir yanlı talkım) veya karşılıklı iki dal (iki kollu talkım), yahut bir dal çevremi (çok yanlı talkım) bulunur; çiçek sayısına göre talkımlara iki çiçekli talkım, üç çiçekli talkım veya çok çiçekli talkım da denir. Bir yanlı talkımda çiçekler çepeçevre çıkabileceği gibi (sarmal talkım) hep aynı tarafta olmakla beraber helezon şeklinde de kıvrılabilir (akrepkuyruğu talkım.) [L]

TALKIN i. (ar. *telḳîn*'den). *Halk dili.* Telkin.

— DEY. *Halka (ele) verir talkını, kendi yutar salkımı*, sözleriyle davranışları çelişen kimseler için kullanılır. (M)

TALKIYUM i. (fr. *talc*, talk > *talcium*'-dan). Eskiden magnezyuma verilen ad. (L)

TALKŞİST i. (fr. *talcshiste*'ten). Petrogr. Yapraklı, yağlı dokunumlu, özellikle talktan (bazen klorit, epidot, doloimit v.b. de bulunur) meydana gelen başkalaşmış kaya. (L)

TALLAHASSEE, A.B.D.'de şehir, Florida'nın başkenti; 54 500 nüf. Üniversite. Kereste sanayii. Madencilik. Besin sanayii. (L)

TALLAHİ ünl. (ar. *tâllahi*). «Vallahi ve billâhi» sözlerinden sonra inandırmaya güç katmak için kullanılır. (M)

TALLÂL (Mekke 1909 - İstanbul 1972), Ürdün haşimî kralı (1951 - 1952). Kral Abdullah'ın oğludur. 1927'de Arap lejyonunda binbaşı oldu. Irak ordusunda hizmet gördü, 1948'de generalliğe yükseltildi. 1951'de katledilen babasının yerine geçti, ama Ürdün parlamentosu tarafından ertesi yıl düşürüldü, yerini büyük oğlu Hüseyin aldı. (L)

TALLÂL

TALLART (Camille D'HOSTUN, — kontu), Fransa mareşali (Lyon 1652 - Paris 1789). Birçok askerî ve siyasî görevler aldı, 1703'-te Fransa mareşalı oldu. 1717'de Naiplik konseyi üyesi seçildi. 1726'da devlet bakanlığına getirildi. (L)

TALLART
XVIII. yy. gravürü

TALLCHİEF (Maria), amerikalı kadın dansçı (Fairfax, Oklahoma 1925), kızılderili asıllı bir ailedendir. Bronislava Nijinskaya ve David Lichine'den ders aldı. Monte-Carlo rus balesinde solo dansçı oldu (1944-1945). George Balanchine'in balelerindeki rollerin birçoğunu canlandırdı. 1947'de Paris operasına çağırıldı. Kocası George Balanchine'in New York City Ballet topluluğuna geçti (1948). 1960'ta misafir sanatçı olarak American Ballet theatre'da ve Robert Joffrey ballet'te çalıştı ve çeşitli ülkelerde sahneye çıkmağa devam etti: İngiltere ve Danimarka Kraliyet balesi (1962); New York City ballet (1964); Hamburg operası (1965). [L]

TALLCHİEF (Marjorie), amerikalı kadın dansçı (Fairfax, Oklahoma 1927), Maria Tallechieff'in kızkardeşi. O da Maria gibi, B. Nijinskaya ve David Lichine'den ders aldı. Sahne hayatına Ballet theatre'da başladı (1944-1946). Monte-Carlo Büyük Bale topluluğunda yıldız dansçı olarak çalıştıktan sonra Cuevas markisinin balesine girdi. Bütün klasik balelerde dans etti. 1954'te İtalya'da *Napoli Karuseli*'ni yorumladı ve 1957'de Paris operasına girdi. 1965'te Harkness ballet'de yıldız dansçıydı. (L)

TALLEMANT DES RÉAUX (Gédéon), fransız muhtıra yazarı (La Rochelle 1619 - Paris 1690). Kendisini üne ulaştıran *Historiettes* (Küçük Hikâyeler) adlı büyük bir fıkralar derlemesi yayımladı. *Oedipe* (Oidipus) trajedisini yazdı (yayımlanmadı). Eserleri çağının toplumunu en iyi biçimde yansıtır. — Kardeşi François **Tallemant,** din adamı ve bilgin (La Rochelle 1620 - Paris 1693), genç yaşta Katolikliği kabul etti, rahip oldu ve 1669'da kral Louis XIV'ün rahipliğine getirildi. Plutarkhos'tan bir tercüme yaptı (1663-1668). — Yeğeni Paul **Tallemant,** yazar (Paris 1642 - ay.y. 1712), rahip oldu. Edebiyata *Voyage de l'Isle d'Amour* (Aşk Adasına Yolculuk) [1663] adlı eserle atıldı; bu alegorik eser yirmi dört yaşındayken Fransız akademisine alınmasını sağladı. *Remarques et Décisions de l'Academie Française*'in (Fransız Akademisinin Notları ve Kararları) başyazarı oldu ve *Histoire de Louis XIV par les Médailles*'ı (Madalyalardan Louis XIV Tarihi) [1702] yayımladı. (L)

TALLEYRAND - PERİGORD (Charles Maurice DE), fransız siyaset adamı (Paris 1754 - ay.y. 1838), Alexandre Angélique Talleyrand'ın yeğeni. Din işlerine pek yatkın olmamakla birlikte, aristokrasiye bağlılığı dolayısıyle önemli dinî mevkilere getirildi: Fransa rahiplerinin genel yöneticisi (1780); Autun piskoposu (1788); Etats généraux'da rahip sınıfının milletvekili (1789). Kısa zamanda yeni düşünceleri benimsedi; kurucu meclis zamanında iflâsı önlemek için kilise mallarını millete devreden kanunu çıkarttırdı (2 kasım 1789). Federasyon bayramında (14 temmuz 1790) Champs de Mars'taki dinî âyini yönettikten sonra meşrutiyetçi rahiplerin başı oldu. Fakat Autun piskoposluğundan istifa etti, papa tarafından ayrılıkçılıkla suçlanınca da kiliseden ayrıldı ve ancak ölümünden bir gün önce kiliseyle barıştı. Yasama meclisi zamanında Londra'ya elçi olarak gitti (şubat 1792) ve İngiltere'nin tarafsızlığını sağlamağa çalıştı. Kralla işbirliği yaptığından şüphe edilerek (aralık 1792) Fransa'dan kaçanların listesine alındı; 1794'te A.B.D.'ye gitti ve orada iki yıl kaldı. Fransa'ya dönünce Barras'ın yardımıyle Dış İlişkiler bakanlığına getirildi (temmuz 1797), Napolyon'a yanaştı ve onu iktidara getiren kompIoya (18-Brumaire) katıldı; Dışişleri bakanlığını muhafaza etti. Direktuvar ve Konsüllük dönemlerinde çeşitli yolsuzluklarla suçlanmakla birlikte soyluca davranışları, kültürü, eşsiz diplomasi kabiliyetiyle Napolyon'un güvenini kazandı. «Articles Organiques»in kaleme alınmasına önayak oldu, Lunéville, Amiens, Presseburg ve Tilsit barış görüşmelerine katıldı, büyük rütbeler (İmparatorun mabeyincisi 1804, Benevento prensi, büyük seçici prens yardımcısı) elde etti. Fakat bütün bunlara rağmen İmparatordan ayrıldı. Avrupa'da siyasî bir denge kurulmasından yana idi. Napolyon'u frenleyebilmek amacıyle onu boş yere Avusturya ile bir ittifak imzalamağa teşvik etti (ekim 1805). Bakanlıktan alınarak (1807), danışmanlığa getirilince, gizlice rus çarını, Avusturya'ya karşı Napolyon'u desteklemekten vaz geçirtti (Erfurt görüşmeleri, eylül - ekim 1808). İmparatoru devirmek için Fouche ile anlaşması

Foto. X (*LAROUSSE*)

(aralık 1808) onun gözden düşmesine yol açtı (ocak 1809). Paris'e ulaşan müttefiklerin isteği üzerine geçici bir hükûmet kurdu (1 nisan 1914); Napolyon'un devrildiğini senatoya ilân ettirdi (2 nisan) ve Louis XVIII'i devletin başına çağırdı (6-7 nisan 1814).

Yeniden Dışişleri bakanlığına getirildi ve 30 mayıs 1814'te birinci Paris antlaşmasını imzaladı. Viyana kongresinde, müttefikler arasındaki çeşitli anlaşmazlıklardan yararlanarak Castlereagh ile Metternich'in Prusya ve Rusya'ya karşı ittifakını sağladı (3 ocak 1815) ve böylece koalisyonun dağılmasına yol açtı. Fakat Napolyon'un yeniden iktidara gelmesi (mart 1815) çabalarını boşa çıkardı ve Fransa'ya karşı koalisyon yeniden kuruldu. Yüzgün'den sonra başbakanlığa getirildi (temmuz 1815); fakat ültralarla çar aleyhtarlarının düşmanlığını üzerine çekti; eylülde istifa etti. Muhalefete geçerek Thiers ve Royer - Collard ile dostluk kurdu, 1830'da Orleans hanedanının yeniden tahta çıkmasını tasarladı. Londra'daki elçilik görevi sırasında (1830-1835) Belçika meselesini görüşmek üzere toplanan Londra konferansına katılarak fransız-ingiliz yakınlaşmasını hazırladı; ölümünden kısa süre önce siyasî hayattan çekildi. Hatıralar'ı (*Mémoires*) 1891-1892 arasında yayımlandı. (L)

TALLILAR çoğl. i. Bot. Bitkiler âleminin damarsız, köksüz ve yapraksız bitkileri kapsayan şubesi; bunların hücrelerinde gayet belirgin bir çekirdek ve plastlar bulunur; fakat dokuları çok az farklılaşmıştır. (Bunlardan bir derece üstün olan karayosunlarında genellikle yaprak, eğreltilerde ise ayrıca kök ve damar bulunur.) [Tallı bitkiler üç sınıfa ayrılır: *suyosunları* (klorofilli), *mantarlar* (klorofilsiz); bir suyosunu ile bir mantarın ortak yaşaması şeklindeki *likenler.*] (L)

TALLİEN (Jean-Lambert), fransız siyaset adamı (Paris 1767 - ay.y. 1820). Noter kâtipliği, *Moniteur* gazetesinde musahhihlik yaptı (1791), 10 Ağustos hareketine katıldıktan sonra Komün sekreterliğine getirildi. Montanyarlardan milletvekili seçildi, Genel Güvenlik komitesine üye oldu; özel bir görevle Bordeaux'ya gönderildi (eylül 1793). Fontenay markizi Thérésa Cabarrus'a âşık olunca Karşı - Devrim'e karşı sert tutumunu bıraktı. Paris'e çağrıldı, Robespierre tarafından görevini kötüye kullanmakla suçlandı ve metresinin tutuklanması üzerine çılgına dönerek 9-Thermidor'un başlıca kışkırtıcıları arasına katıldı. Thermidor tepkisinin en önemli kişisi olan Tallien bir suikastten kurtulduktan (eylül 1794) sonra, Thérésa Cabarrus ile evlendi (aralık), 1 Prairial ayaklanmasını bastırma hareketini yönetti, 13-Vendemiaire'den sonra Cumhuriyeti kurtarmakla görevli komisyonda bulunmakla birliket hiç faaliyet gösteremedi. Beşyüzler meclisi üyesi oldu, Mısır seferine katıldı. Daha sonra bir süre Alicante'de konsolosluk yaptı. Decazes'in dostluğu sayesinde sürgünden kurtuldu (1816). Yoksulluk içinde öldü. (L)

TALLİN, esk. **Reval** veya **Revel**, S.S.C.B.'de şehir, Estonya'nın başkenti, Finlandiya körfezinin güney girişinde; 340 000 nüf. Önemli liman. Çeşitli metalürji sanayii. Keten işçiliği. Besin ve kereste sanayii. Kuleli şato (XIV. yy.) ve kilisesi (XIII. - XIV. yy.) yukarı şehre hâkimdir; aşağı şehirde gotik üslûbunda yapılar, belediye sarayı (XIV. - XV. yy.), kiliseler (XIII. - XV. yy.), eski evler yer alır. İlgi çekici surlar (XIV. - XVI. yy.). Barok üslûbunda Kadriorg sarayı (Güzel Sanatlar müzesi) Petro I zamanında inşa edilmiştir.

— Tar. Danimarkalılar tarafından kurulan (1219), Hansa tacirlerinin ticaret acentası olan Tallin, XIV. yy.da Livonya tarikatının malı oldu, İsveç'in eline geçti (1561), Büyük Petro tarafından alındı (1710) ve 1721'de kesinlikle Rusya'ya bırakıldı. Brest - Litovsk antlaşması uyarınca Almanlar tarafından işgal edilen (1918) Tallin, ancak 1919'da boşaltıldı. 1940'ta şehre yerleşen sovyet birliklerini 1941'de çıkaran alman kuvvetleri Tallin'i 1944'e kadar ellerinde tuttular. (L)

TALLİS (Thomas), ingiliz bestecisi (1505'e doğr. - Greenwich 1585). 1540'tan sonra soyluluk unvanı aldı ve saray kapellasının orgcusu oldu. 1575'te öğrencisi Byrd ile, müzikle ilgili basım işlerinin tekelini aldı, işleri ters gidince kraliçeden para yardımı istedi. Tallis, hem anglikan hem katolik kültü için birçok dinî müzik parçası besteledi. Byrd ile 1575'te bir *cantiones sacrae* derlemesi yayımladı. (L)

TALMA (François Joseph), fransız tiyatro oyuncusu (Paris 1763 - ay.y. 1826). Sahneye 1787'de Comédie Française'de *Mahomet* ile çıktı. Büyük karışıklıklara yol açan bu piyes yüzünden Talma 1791'de rakip tiyatro olarak, Comédie - Française'den ayrılanlarla birlikte, Théâtre - Français'yi kurdu; burada, Ducis'nin uyarladığı Shakespeare'in trajedilerinin yanı sıra, hayatının en önemli rollerinden bazılarını oynadı: *Henry VIII* ve *Agamemnon* (Aigisthos rolü). 1799'da Comedie - Française'e dönerek yirmi beş yıl boyunca başarılarını sürdürdü. Napolyon Talma'yı dostları arasına aldı. (L)

Talmud («çalışma» anlamında ibranîce k.), yahudi dinî edebiyatının M.Ö. III.- M. S. V. yy.lar arasındaki dönemini kapsayan geniş ve karma eser.

Talmud'un amacı Yazılı yasa *Tora*'nın tamamlayıcısı olan Sözlü yasayı tanıtmaktır. Musa'nın yasası olan Tora, emirlerin uygulanmasıyle ilgili bütün gerekli ayrıntıları belirlememiştir. Öte yandan, zamanla birçok yeni dinî mesele ortaya çıkmış ve bu meseleleri, Kutsal Kitap metinlerinin ışığında ve Tora'ya uygun bir anlayışla çözümlemek gerekmiştir. Talmud *Mişna* ve *Gemara*'dan meydana gelir.

● *Mişna.* Sözlü yasanın birçok maddesi M. S. II. yy.da derlenmiş ve sıraya konmuştur. Bu derlemeye «Mişna» (tekrarlama yoluyle öğretim) denir. Haham Akiba ve daha sonra çömezi haham Meir birer Mişna hazırladılar, fakat Talmud'un bölümü olan Mişna hahambaşı Yehuda Hannassi'nin eseridir (135-217).

● *Gemara* ise hahambaşı Yehuda Hanassi'nin eseridir. Gemara hahamların çeşitli konulardaki tartışmalarını yansıtır.

O tarihlerde yahudi dinî akademileri Filistin'de ve Babil'de bulunduğundan, Mişna yorumlarını kapsayan iki külliyat, dolayısıyle iki Talmud vardır: *Kudüs Talmudu* (Talmud Yeruhalmi) denen Filistin Talmudu ile *Babil Talmudu* (Talmud Babil).

● *Kudüs Talmudu.* Seforis, Taberiye ve Kayseriye'deki filistin merkezlerinde hazırlandı.

● *Babil Talmudu.* Babil'de Nehardea, Sura, Muhaza ve Pumpedita okullarında oluşmuştur. Hemen hemen bütünüyle Rav Aşi (352-427) tarafından yazılmış, 499'da Ravina tarafından gözden geçirilmiş, VI. yy. başlarında çeşitli maddeleri *saboraim* denen hahamlar tarafından tamamlanmıştır. Kudüs Talmudu'ndan bir yüzyılı aşkın bir zaman sonra tamamlanan Babil Talmudu öbüründen daha önemlidir. Meseleler daha derin bir şekilde ele alınmıştır. XVI. yy. sonralarında bir alman hıristiyan bilgini olan Reuchlin Talmud'u cesaretle savunmaktan, Talmud'a karşı yöneltilen ithamları çürütmekten başka yahudi dinî incelemelerine de hız verdi. Talmud kurallarının değeri hemen hemen bütün İbranîlerce tanınmıştır. (LM)

TALOM i. (yun. *thallos*, dal'dan fr. *thallome*). Bot. Farklılaşmamış hücreler topluluğu. (L)

TALOMÜSİK sıf. (fr. *talomucique*). Yapısında dört alkol fonksiyonu bulunan

$$HOCO — (CHOH)_4 — COOH$$

formülündeki bir diasit için kullanılır; talonik asidin yükseltgenmesinden meydana gelir. (L)

TALON i. Huk. Yeni kupon varakası almağa yarayan senetler.

— ANSİKL. Huk. *Talon*, bir kıymetli evraktır. Bunlar tali niteliktedir; başka bir kıymetli evraka bağlıdır. Faiz ve temettü alınmasını sağlar. Bu görevlerini doğrudan doğruya değil de, yeni kupon varakası almayı sağlayarak yerine getirirler; yani bir tür, aracı senettir. Talonlar, tersine bir kayıt bulunmadıkça, nitelikleri gereği hamiline yazılı kıymetli evraktır. (M)

TALONİK sıf. (fr. *talonique*). Kim. Yapısında beş alkol fonksiyonu bulunan,

$$CH_2OH — (CHOH)_4 — CH_2H$$

formülündeki bir asit için kullanılır; galaktonik asidin epimeridir. (Talonik asidin laktonu taloz halinde indirgenebilir.) [L]

TALOS. Yun. mit. Tunç dev; Girit'in muhafızıydı; Hephaistos tarafından Minos'a verilmişti. Günde üç defa adanın çevresinde dolaşır ve adaya çıkan her yabancıyı öldürürdü; büyücü Medeia onu topuğundaki bir damardan sokmayı başardı; Talos'un bu yaradan ölmesi üzerine Argonaut'lar adaya çıkabildi. Bu efsanenin, Giritlilerin Akhaia'lılara karşı zenginliklerinin tekelini korumağa çalışmaları ve mahallî bir Fenike Baal'i kültü üstüne kurulduğu akla gelebilir. (L)

TALOSPOR i. (fr. *thallospore*). Basit mantarlarda doğrudan doğruya miselyumdan oluşan spor. (L)

TALOZ i. (fr. *talose*). Kim. Formülü

$$CH_2OH — (CHOH)_4 — CHO$$

olan şeker (aldeheksoz); talonik asit laktonunun indirgenmesiyle elde edilir. Bk. OZ. (L)

TALTİF i. (fr. *lutf*'tan *taltîf*). *Esk.* İyilik ederek gönül alma, hoş davranma, iltifat etme. *Menba-ı ekdar olan gönlümü taltif için gösterdiğiniz asar-ı mürüvvet elverir* (Abdülhak Hâmid). || Nişan, madalya, rütbe v.b. şeylerle sevindirme. || *Taltif etmek,* iltifat etmek, gönül almak: *Bana demişti ki, istediğin gece beni taltif etmek için saat iki buçukla üç arasında bizim evin kapısından geç* (Ahmed Rasim). Nişan, madalya veya rütbe vermek. || *Taltif olunmak,* iltifat edilmek, gönlü alınmak. Madalya veya rütbe ile mükâfatlandırılmak: *London gazetesi onbeş gün sonra ihtiyar Parkington'un harp madalyası ile taltif olunduğunu yazıyordu* (F. R. Atay).

— Tıp. *Esk.* Yumuşatıcı ilâç verme veya kullanma.

◆ **Taltifat** çoğl. i. *Esk.* Taltifler, gönül almalar. || *Taltifat-ı şahane,* padişah tarafından gönderilen nişan veya hediyeler.

◆ **Taltifen** zf. *Esk.* Taltif ederek, mükâfatlandırarak. (M)

TALTİH i. (ar. *latḫ*, bulaşma ve karışma'dan *taltîḫ*). *Esk.* Bulaştırma. (M)

TALU (Ercüment Ekrem), türk romancısı (İstanbul 1888 - ay.y. 1956), Recaizade Mahmud Ekrem'in oğlu. Galatasaray sultanîsini bitirdi (1905). Bir süre Paris'te çeşitli okullarda öğrenim gördü (1905-1907). Çeşitli görevlerden sonra, Galatasaray lisesi edebiyat öğretmenliğine getirildi (1943-1950). 1908'den ölümüne kadar çeşitli dergi ve gazetelerde makale, fıkra, hikâye ve romanları yayımlandı. Mizah romanları ve özellikle «Meşhedi» serisiyle şöhret yaptı. Çoğu roman olmak üzere otuzdan fazla eser yayımladı. Başlıca romanları: *Evliyayı Cedit* (1920); *Asrîler* (1922); *Gün Batarken* (1922); *Kopuk* (1922); *Sabir Efendinin Gelini* (1922); *Meşhedi ile Devriâlem* (1927); *Gemi Aslanı* (1928); *Meşhedi Aslan Peşinde* (1934); *Kodaman* (1935); *Papeloğlu* (1937); *Beyaz Şemsiyeli* (1939); *Çömlekçioğlu ve Ailesi* (1945); *Meşhedi'nin Hikâyeleri I* (1947). [M]

TALUT, Kutsal Kitap'ta adı geçen, İsraillilerin ilk kralı Saul*ün diğer adı. (M)

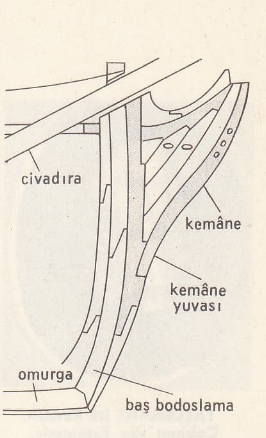

talimar

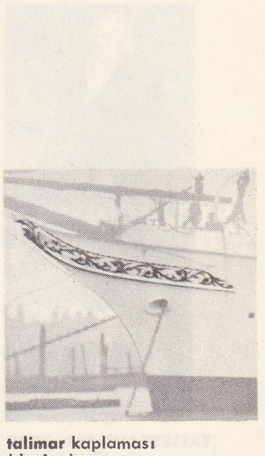
talimar kaplaması (denizc.)

Maria TALLCHIEF Marjorie

Foto. Serge-Lido (LAROUSSE)

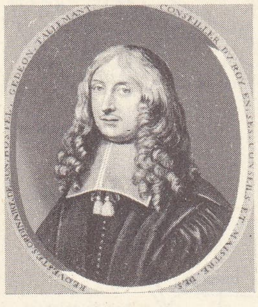

TALLEMANT DE RÉAUX
Cabinet des Estampes, Paris

TALLEYRAND-PERİGORD
(özel koleksiyon)

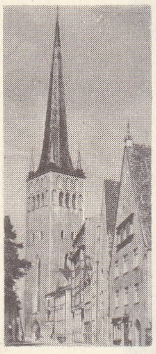

TALLİN'de bir kilise

TALVEG i. (alm. *talweg*). Bir vâdinin en alçak noktalarını birleştiren ideal çizgi: *Oyulma bölgelerinde talveg akar suların yatağıdır.* (L)

TALVİO (Maila), fince yazan finlandiyalı kadın yazar (Hartola 1871 - Helsinki 1951). Toplumsal tenkit romanları (*Pimeänpirtin Hävitys* [Pimeänpirtin'in Sonu], (1901), *Juha Joutsia*, [1903]; *Kihlasormus* [Nişan Yüzüğü], (1922) ve yurtsever romanlar (*Kurjet* [Turnalar], 1919; *Kirkonkello* [Çan], 1922 yazdı. (L)

TALYUM i. (yun. *thallos*, küçük dal'dan [çünkü talyum yeşil bir tayf çizgisi verir] fr. *thallium*). 1861'de Crookes tarafından belirtilen, 1862'de Lamy tarafından elde edilen ve bazı piritler içinde bulunan maden.

— ANSİKL. Kim. *Talyum*, atom numarası 81, atom ağırlığı Tl = 204,39 olan kimyasal elementtir. Fiziksel özellikleri bakımından kurşuna benzeyen bir madendir. Kurşunun renk ve dövülgenlik özelliklerini taşır; yoğunluğu 11,8'dir; 302°C'ta ergir. Kimyasal bakımdan akali madenlere benzer; havanın nemi ve su ile birleşerek TlOH hidroksidini verir; sıcakta halojenler ve kükürtle birleşir, çeşitli asitlerle zehirli tuzlar meydana getirir.

Talyumun iki bileşik serisi vardır. Talyum hidroksit TlOH, talyum klorür TlCl, talyum sülfat Tl_2SO_4 gibi bileşiklerde talyum tek değerlidir; tek değerli bileşikleri alkali tuzları andırır, klorürü çözünmez. Talyum triklorür $TlCl_3$, talyum trisülfat $Tl_2(SO_4)_3$ gibi tuzlarda talyum üç değerlidir; bu tuzlar tek değerli talyum bileşiklerinden daha az kararlıdır; su etkisiyle ayrışarak kahverengi Tl_2O_3 talyum III oksidi verir. Tek değerli talyum tuzlarına etkiyen ozon veya oksijenli su, talyum III oksidin oluşması sonucu kahverengi bir çökelti verir.

Talyum bazı piritlerden elde edilir. Sülfürik asit üretiminde, Glover kulesinde meydana gelen tortularda talyum sülfata rastlanır. Çözünmez klorür haline dönüştürülerek bu sülfat temizlenir; sonra çinko etkisiyle veya elektrolizle talyum sülfattan ayrılarak saf olarak elde edilir.

Talyum sülfür, kızılaltı ışınımlar için fotosel yapımında kullanılır.

— Toksikol. Talyum tuzları zehirlidir. İçsalgı bezleriyle sinir sistemine ve özellikle sempatik nöronlara zarar verir, sindirim, hareket ve duyum bozukluklarına sebep olur. Bununla beraber tedavide, kellikte, kıl döktürücü olarak, fakat çok dikkatle kullanılır. (L)

TALZİYE i. (ar. *lezā*'dan *talziye*). *Esk.* Alevlendirme, alevi kuvvetlendirme. (M)

TAM sıf. (ar. *temm*'den *tāmm*). Eksiksiz: *Üst üste üç makamdan tam fasıl yapıldı* (A. H. Tanpınar). *Tam beş kilo.* || Kesintisiz: *Bu hal bende tam iki sene, Zeyneb'le tanıştığım zamana kadar devam etti* (A. H. Tanpınar). *Molla Mehmet İstanbul'da Yerebatan medresesi'nde tam on beş sene oturdu* (N. Araz). || Bütün: *Tam gün çalışma. Tam sayfa.* || Gerçek, yetkin, kusursuz: *Gözlerime inanamıyorum; tam Kuvayı Milliyeci...* (S. Kocagöz). || — Zf. Kesin bir zaman belirtir: *Tam fırsatı idi. Cemal Paşa hemen ikisinin de tevkif olunmasını emretti* (F. R. Atay). *Tam zamanında yetişti.* || Kesin bir yer belirtir: *Tam gümrüğün karşısına gelmişlerdi ki, beş altı kişilik bir grup kıyametler koparak önlerinden geçti* (S. Kocagöz). *Tramvay yolunda tam karşımda durdu* (A. H. Müftüoğlu). || Ne daha önce, ne daha sonra, kesin bir zamanda: *Tam o sıralarda bitişik masaya bir karı koca geldi* (B. Felek). *Tam harp ortasında bütün trenler az daha duracaktı* (F. R. Atay). || Uygun olarak: *Tam istediğim gibi konuştun.*

— ÇEŞ. DEY. *Tam adamına düşmek*, «istenmeyen bir kimseyle birlikte bulunmak» anlamında alay yollu kullanılır. || *Tam adamını bulmak*, uygun olmayan kimseyi seçmek. || *Tam gelmek*, [ayakkabı, giyecek v.b. için] uygun gelmek. || *Tam tamına* (veya *tam tamına*), tümüyle, olduğu gibi: *Hep bakıyorum: «Hayır! Bu tam tamına Nermin değil!» diyorum* (Kemal Tahir). || *Tam üstüne basmak. Halk dili.* İstenilen şeyi arayıp bulmak. || *Tam yol*, hızlı, çok çabuk.

— Denizc. *Tam armalı*, direklerinin hepsi seren yelkenleriyle donatılmış gemi. || *Tam boy*, bir geminin başındaki en ileri nokta ile kıçındaki en geri nokta arasındaki uzaklık. || *Tam dönmek*, tam bordayı alacak kadar dönmek. || *Tam dümen tutmak*, geminin başını bir yöne çevirmek. || *Tam yelken seyir etmek*, çok yelken açmak. || *Tam yüklü gemi*, bordasındaki yükleme sınır çizgilerinden en üsttekine kadar suya batmış gemi. || *Bağlı olmayan bir halatı tam laçka etmek*, onu tamamen koyuvermek. || *Bir bordasına tam yıkılmış gemi*, o bordası üzerine tamamen yatmış (bayılmış) olan gemi.

— Devl. huk. *Tam yetkili*, tam yetkiyle donatılmış diplomatik görevli: *Bir tam yetkili göndermek.* (Tam yetkili, ülkesi adına, onaylamalarından sonra uygulanabilir hale gelen antlaşmaları imzalar. Bunun birlikte, «olağanüstü temsilci ve tam yetkili görevli» unvanı yabancı devlet nezdinde, elçilerden sonra yer alan daimî temsilcilere verilmiştir.)

— Heyk. *Tam kabartma*, yarım veya alçak kabartma gibi basık olmayan ve tabiî oranlara uyan kabartma.

— Huk. *Tam ciro*. Bk. CİRO. || *Tam civar kan hısımlığı*. Bk. HISIMLIK. || *Tam ehliyetler*. Bk. EHLİYET. || *Tam ehliyetsizler*. Bk. EHLİYET. || *Tam istihdam*, fikren, bedenen veya hem fikren hem bedenen çalışmanın tamamının bir işverene bağlanması durumu. || *Tam müşavirlik*. Bk. KANUNÎ *müşavir*. || *Tam teselsül*. Bk. TESELSÜL. || *Tam yargı* (veya *tam kaza*) *davası*, idarî eylem ve işlemlerden dolayı hakları ihlâl edilenler tarafından açılan tazminat davası. Bk. ANSİKL.

— İkt. *Tam istihdam*, bir ülkede, kullanılabilir bütün işgücüne iş imkânı bulunduğu zaman gerçekleşen durum. Bk. ANSİKL.

— Mat. Bir cümle üzerinde kurulan Cauchy dizilerinin yine bu cümlenin bir elemanına yaklaştığı bir sayılar cümlesi için kullanılır: *Oransal sayıların Q cümlesi tam değildir.* (Bazı Cauchy dizileri Q cümlesine ait olmayan bir limit kabul eder; aksine R gerçek sayılar cümlesi tamdır; R içindeki bütün Cauchy dizileri R'nin bir elemanına yaklaşır. Bir bakıma R cümlesi Q cümlesini tamamlar). || Bir tamlık* halkası, bir tamlık bölgesi için kullanılır. || *Tam bölen*, bir nicelikte bir tamsayı kadar bulunan başka bir nicelik: *Bir, iki, üç, dört ve altı on ikinin tam bölenleridir.* (*Tam kapsanan parça* da denir.) || *Tam bölmeyen*, bir bütünde bir tamsayı kadar bulunmayan nicelik: *İki, on üçün tam bölmeyenidir.* || *Tam bölüm*. Bk. *Sürekli* KESİR. || *Tam çok terimli*. Bk. ÇOK *terimli*. || *Tam fonksiyon*. Bk. FONKSİYON. || *Tam kök*. Bk. KÖK. || *Tam integral*, bilinmeyen fonksiyonlar kadar keyfî sabitler bulunduran birinci basamaktan tüm (toplam) diferansiyelli bir denklemler siteminin integrali. (Bk. İNTEGRAL *alma*.) || *Tam sayı*. Bk. TAMSAYI. || *Tam seri*. Bk. SERİ. || *Tam sıralanmış cisim*, modern cebirde, içindeki bütün temel serilerin yakınsak olduğu cisim.

— Mim. *Tam kaval*, yarım silindir biçiminde ve çıkıntılı iri silme. (Sütün ayakları genellikle iki tam kaval arasında bir boyunsaktan meydana gelir.)

— Para. *Tam ayar*, maden ağırlığı ve ayarı kanunla belirtilmiş bir paranın ağırlığı ve ayarı için kullanılır. (Tam ayar terimi para basımında izin verilen eksiklik veya fazlalığı da ifade eder.)

— Saatçilik. *Tam çark*, çark dişlilerini kesmeğe yarayan âlet. || *Tam tezgâh*, kendi kendine çalışır çark; bölme makinesi.

— ANSİKL. Huk. İdarî dava türlerinden biri olan *tam yargı davası*, adalet mahkemelerinde görülen hukuk davalarına benzediği için bu adı almıştır. Aynı anlamda önceleri *kazai kâmile*, daha sonra da *tam kaza davası* terimleri kullanıldı. Bu dava, esas olarak idarî eylem ve işlemlerden dolayı hakları ihlâl edilenlerin açabileceği bir davadır. Bununla birlikte doktrinde ve uygulamada idarî sözleşmelerden dolayı açılacak davaların da bir çeşit tam yargı davası olacağı belirtilir. Tam yargı davası, iptal davasından şu önemli farklarla ayrılır: 1. iptal davasına yalnız idarî işlemler konu olurken, tam yargı davasına, idarî işlemlerden başka idarî eylemler, sözleşmeler, istirdat davası ve vergi uyuşmazlıkları da konu olur; 2. iptal davasında amaç, hukuk düzenini korumak, hukuka aykırı olduğu tespit edilen bir işlemi iptal etmektir; tam yargı davası ise kişilerin hattâ bazı durumlarda idarenin ithâl edilmiş bir hakkının tazmin etmektir. Bu sebeple iptal davası objektif niteliktedir; 3. iptal hükmü herkese karşı ileri sürülebilir ve bu hükümden başkaları da yararlanabilir; tam yargı davası sonunda yalnız ilgili kimsenin yararlanabileceği bir durum ortaya çıkar; 4. iptal davasının objektif niteliği sebebiyle, bir çıkarın ihlâl edilmiş olması, bu davayı açmak için yeterli görülür; buna karşılık tam yargı davası açabilmek için bir hakkın ihlâli şartı aranır. Tam yargı davalarında, aksine bir hüküm bulunmadıkça, görevli yargı mercii Danıştaydır.

— İkt. Bütün iş talepleri yerine getirilebildiği ve bütün ücretliler, en azından kanunî çalışma süresine eşit bir saat sayısınca çalıştıkları zaman *tam istihdam* vardır. Barış zamanında, tam istihdam iktisadî bir refaha tekabül eder. Tam istihdam nazariyecileri resmî makamların ve işletme yöneticilerinin temel amacının tam istihdamı gerçekleştirmek olduğunu söylerler. Demek ki, resmî makamlar eksik istihdam döneminde ekonomiyi ilerletecek büyük çalışmalar düzenlemelidirler. Tam istihdam döneminde, tasarruf edilen gelir bölümüyle tüketilen gelir bölümü arasında makul bir oranın bulunmasını da sağlamak zorundadır. Ancak bu yolla, ağırlaşması mümkün olan bir talep ile fazla tasarruf yüzünden artması mümkün olan arz arasında bir uygunluk sağlanabilir. Bk. KEYNES. (LM)

TA'M i. (ar. *ṭa*ᶜ*m*). *Esk.* Yeme. || Tat alma, lezzet. (M)

TAMA i. (ar. *ṭama*ᶜ). *Esk.* Tamah: *Halî ne zaman kaldı cihan ehl-i tama'dan / Sen zatını bu âleme elzem mi sanırsın?* (Ziya Paşa). || *Tama etmek*, tamah etmek: *Onlar dünyanın tadını tattılar ve dünyaya tama ettiler* (Cevdet Paşa). || *Tama-ı ham*, olmayacak istek. (M)

TAMA i. Yaklaşık olarak 72 litre değerinde eski mısır hacim ölçüsü birimi. (L)

TAMAH i. (ar. *ṭama*ᶜ'dan). Gözü doymama, açgözlülük, hırs: *Hırs ve tamah da sağlığı yaralayan bir çeşit hastalık değil mi?* H. R. Gürpınar). *Az tamah çok ziyan getirir* (Atasözü). || *Tamah etmek*, açgözlülük etmek: *Tamah etti üç beş tane mısıra / Emeklerim zay'eyledi sel benim* (Âşık Veysel). Çok beğenmek, istemek. (M)

TAMAHEK i. ve sıf. Leng. Tuareglerin konuştuğu berberîce lehçesi. (Başlıca ağzı Ahaggar'dır.) [L]

TAMAHKÂR sıf. (ar. *ṭama*ᶜ ve fars. *-kār* ekinden *ṭama*ᶜ*-kā* > *tamah-kār*). Bir şeye, özellikle para ve mala aşırı derecede düşkün, açgözlü: *Eğer bey burada olsaydı, onunla daha iyi anlaşırdık, hanımefendi! Siz pek tamahkârsınız* (B. Felek). [M]

TAMAK, Gana'da şehir, Kuzey bölgesinin idare merkezi; 49 200 nüf. Pamuk ticareti. (L)

TAMALE, Gana'da şehir, Kuzey bölgesinin idare merkezi; 49 200 nüf. Pamuk ticareti. (L)

TAMALGI bls. i. Fels. *Yeni.* Algının en üstün aşaması, algıdan daha karmaşık bilgi derecesi. *Esk.* İdraki dakik. (M)

TAMAM sıf. ve i. (ar. *temm*'den *tamām*). Tüm, bütün: *'Eski tarihler ondan şöyle bahseder: «Tamam illerde meşhur olmuştu»* (N. Araz). *Ekmeğin tamamını yedi.* || Eksiksiz: *Fakat her nedense ben Agustina'ya karşı duyduğum o derin nefreti o zaman bile tamam bulamıyordum* (Ahmed Rasim). *Otuz iki dişi ağzında tamamdı...* (B. Felek). || Tamamlanmış, bitmiş: *Haydi Abbas, vakit tamam; / Akşam diyordun işte oldu akşam* (C. S. Tarancı). *Bu kitap tamam değildir.* || Yanlış veya yalan olmayan, doğru: *Hesaplar tamam. Söyledikleri tamamdır.*

— ÇEŞ. DEY. *Tamam bulmak*. *Esk.* Bitmek, sona ermek. || *Tamam gelmek*, bir şeye uygun düşmek, tam gelmek. || *Tamam mı?*, «oldu mu, anlaştık mı», anlamın-

Foto. Erka (LAROUSSE)

da. || *Tamam olmak,* bitmek, sona ermek, tamamlanmak: *Hiç bir vakit sükût tamam olmaz* (A. Ş. Hisar). *Demek ki artık vakit, saat tamam olmuştu* (N. Araz). || *Tamamı tamamına,* ucu ucuna, tastamam. || *İşi tamam,* söz konusu şey veya kimseden umudu kesmek gerektiğini anlatmak için kullanılır.

— Astron. *Esk. Tamamı semt,* semt, meydan, açıklık.

— Mat. *Esk. Tamamı ceyh,* kosinüs.

◆ Ünl. Uygun görülen bir iş veya durumu belirtir: *Tamam! Buradan iyi savaş yeri olmaz! Yerleşin güzelce...* (Kemal Tahir). *Tamam! Yarın ikide gel.* || Beğenilmeyen bir iş veya durumu belirtir: *Tamam!. Bir de ortaya bu mesele çıktı.* || Taşıtların hareket edebileceğini anlatır.

◆ Zf. Tamamıyle, bütün olarak: *Tamam on altı saat yirmi iki dakika...* (B. Felek).

◆ **Tamamen** zf. Bütünüyle, tam olarak: *Akşam karanlığı, tamamen* [...] *inmişti* (H. E. Adıvar).

◆ **Tamamıyle** zf. Tam olarak, büsbütün.

◆ **Tamamî** sıf. *Esk.* Tamamlayan, bölünmeyen.

◆ **Tamamiyet** i. *Esk.* Bütünlük, doğruluk, tamlık. (M)

TAMAMLAMAK geçl. f. (*tamam*'dan *tamam-la-mak*). Eksiksiz bir hale getirmek, bütünlemek: *Artık işi öğrenmiştim. Ben tamamladım: — Yani bu işi üzerime alabilirim...* (A. H. Tanpınar). || Bitirmek: *Ondokuzuncu asrın ondördüncü yılında henüz yirmi yaşımı tamamlıyordum* (F. R. Atay).

— Mus. Eski zaman partisyonlarında, sadece bir bas ve bir soprano ile belirtilen akorların eksik kalan notalarını koymak. (Eskiden bu işi, metni elle kopya edenler yapardı.) [ML]

TAMAMLANMAK edilg. f. (*tamamlamak*'tan *tamamla-n-mak*). Eksiksiz bir hale getirilmek, bitirilmek, sonuçlanmak: *Sanki yarım kalmış bir işin tamamlanması lâzımdı...* (Sabahattin Ali). [M]

TAMAMLANMIŞ sıf. (*tamamlanmak*'tan *tamamlan-mış*). Tamam hale getirilmiş.

— Mat. *Tamamlanmış doğru,* $+\infty$ ve $-\infty$ sembolleriyle tamamlanmış gerçek sayılar topluluğunu taşıyan, ayrıca bu semboller üstünde kurallara uygun olarak yapılabilen işlemleri gösteren doğru. (L)

TAMAMLAYICI sıf. (*tamamlamak*'tan *tamamla-yı-cı*). Tamamlayan.

— Dilbil. Eksik bir fiil veya isim çekiminin mevcut olmayan biçimlerini tamamlayabilecek biçimler için kullanılır.

— Huk. *Tamamlayıcı parça.* Bk. MÜTEMMIM. *cüz.* || *Tamamlayıcı hükümler.* Bk. YEDEK *hükümler.*

— İkt. Bk. TAMAMLAYICILIK.

— Mat. *Bir E cümlesinin tamamlayıcısı,* E'ye yabancı olan elemanları ancak taban kategorisi* içinde koruyarak elde edilen yeni cümle. (LM)

TAMAMLAYICILIK i. (*tamamlayıcı*'dan *tamamlayıcı-lık*). Tamamlayıcı olanın niteliği; karşılıklı olarak birbirini tamamlama niteliği.

— Fiz. *Tamamlayıcılık ilkesi,* ışığın ve hareket halindeki maddesel taneciklerin dalgalı ve tanecikli iki yapısının aynı gerçeğin «tamamlayıcı» şekilleri olduğunu öne süren ve danimarkalı Bohr tarafından ortaya atılan ilke.

— İkt. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İkt. A ve B olarak adlandıracağımız iki mal, eğer A'dan bir birimin kullanılışı, B'den belli bir miktarın kullanılmasını gerektiriyorsa birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Böylece, *tamamlayıcılık* söz konusu olunca, bir A malının talep ve faydalılığı, başka bir B malının talep ve faydalılığı yönünde değişme gösterir.

Bir ihtiyaca cevap vermek için birçok malın birarada kullanılması gerektiğinde, teknik tamamlayıcılık söz konusudur. Bu tamamlayıcılık dar olabilir. Örnek: otomobil yapımcısının lastik talebi, üretilen taşıt sayısına doğrudan doğruya bağlıdır ve onunla aynı yönde değişme gösterir. Tamamlayıcılık esnek ve karmaşık olabilir; bir işverenin el emeği talebiyle araç ve gereç talebi arasındaki ilişkide olduğu gibi. Üretim etkenleri (sermaye, emek, hammadde) arasındaki ilişkilerde hem tamamlayıcılık hem de rekabet vardır. Psişik veya psikolojik tamamlayıcılık ise tüketicinin ihtiyaç maddeleri arasındaki tamamlayıcılıktan doğar; meselâ içme, yeme ihtiyacının, eğlenme ise çalışma ihtiyacının tamamlayıcısıdır. İkame kavramı gibi, tamamlayıcılık kavramı da üretim ve özellikle fiyat teorilerinde büyük rol oynar. (L)

TAMANDUA i. Sarılgan kuyruklu, kedi büyüklüğünde dişsiz karıncayiyen; Brezilya'da yaşar. (Dişsizler takımının karıncayiyengiller familyasından.) [L]

TAMANİT i. (fr. *tamanite*). Miner. Tabiî kalsiyum ve demir fosfat. (L)

TAMANO, Japonya'da liman şehri, Honşu adasında (Okayama ili), İç deniz kıyısında; 55 100 nüf. Tersaneler. Tuzlalar. Tuz ticareti. (L)

TAMANRASSET, Cezayir Sahrası'nda kasaba, Vahalar idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Hoggar kütlesinde. İdarî ve askerî merkez. Tarihöncesi ve jeoloji müzesi. (L)

TAMAN yarımadası, S.S.C.B.'de, güneydoğuda Azak denizini sınırlayan yarımada, Kerç yarımadasının karşısında, Kuban deltasının güneyinde; Batı Büyük Kafkaslar'ın uzantısıdır. Pirinç ve sulama ile pamuk tarımı yapılan alçak bir bölge olan Taman yarımadası Ortaçağda rus Tmutarakan prensliğinin merkeziydi; buradaki *Phanagoria* yıkıntılarında 1952'de yapılan kazılarda sağlam surlar ortaya çıkarıldı. —*Taman* balıkçı limanı, yarımadanın ucunda, Karadeniz tarafında 1783'te Kırım ile birlikte Ruslar tarafından ilhak edildi. Osmanlı devleti bu ilhakı 1784'te resmen kabul etmek zorunda kaldı. (LM)

TAMAR, Davud ile Maşa'nın kızı. Davud'un büyük oğlu Amnon, üvey kızkardeşi Tamar'a çılgınca âşık oldu. Hasta taklidi yaparak, kraldan kızkardeşinin kendisine yemek pişirmek üzere yanına gelmesini istedi. Amnon Tamar'ı baştan çıkardı, sonra büyük bir hakaretle yanından kovdurdu (II Samuel, XIII 1-22). [L]

TAMAR, kenanlı kadın. Yahuda'nın büyük oğlu ve Yakub'un torunu Er ile evlendi. Er, çocuk bırakmadan ölünce Yahuda, ikinci oğlu Onan'ı Tamar ile evlenmeğe zorladı, fakat Onan, çocuk yapma görevini yerine getirmekten kaçındı. Tamar kötü kadın kıyafetine girerek kim olduğunu anlamayan Yahuda'yı baştan çıkardı ve Perets ile Zerah'ı doğurdu (Tekvin XXXVIII 1-30). [L]

TAMARA, Gürcistan kraliçesi (hük. 1184-1211). Gürcistan kralı Georgi III'ün kızı. Novgorod rus knyaz'ı Bogolyubskiy ile evlendi; ondan ayrılarak, Asetin (Kuşa) prensi David ile evlendi (1193). Tamara devrinde Gürcistan'ın sınırları Azerbaycan'dan Çerkezistan'a, Erzurum'dan Gence'ye kadar genişledi. Buralarda imar faaliyetine girişildi. Tamara, Asetinleri ve Suanetleri birleştirdi. Anadolu selçuklu sultanı Rükneddin Süleyman Şah II, Gürcistan üstüne çıktığı seferde, Pasinler ile Sarıkamış arasında Micingerd kalesi yakınlarında Gürcülerin baskınıyle yenilgiye uğradı (1201). Birçok ganimet ve esir Gürcülerin eline geçti. Tamara öldükten sonra, yerine oğlu Lasa V geçti. (M)

TAMARA adası, Los* adalarından biri. (L)

TAMARÜJİT i. (fr. *tamarugite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum, radyum ve alüminyum sülfat; bileşiminde klor da bulunur. (L)

TAMASİ (Aron), macar yazarı (Farkaslaka 1897 - Budapeşte 1966). Hemen bütün eserlerinde ana yurdu Transilvanya'daki köylülerin ve ormancıların yaşayışını canlandırdı; nükte ile dramı, halk hikâyesiyle gerçekçi anlatımı kendine has bir biçimde kaynaştırdı. Birçok hikâye ve piyes yazdı. Tamasi'nin en ünlü eseri *Abel a Rengetegben* (Habil Ormanda) [1932], sonradan *Abel az Orszagben* (Habil Memleketinde) [1933] ve *Abel Amerikaban* (Habil Amerika'da) [1934] adlı kitapların ilâvesiyle bir üçlü haline geldi. (L)

TAMAT çoğl. i. (ar. *ṭāmmāt*'tan [?]). *Esk.* Saçma, uygunsuz sözler. || *Tamat-ı cühelâ,* cahillerin saçma sözleri. (M)

TAMATAVE, malgaşca **Toamasina,** Madagaskar'da liman şehri, il ve idare bölümü merkezi, adanın doğu kıyısında; 48 627 nüf. Tananarive'ye demiryoluyle bağlı olan Tamatave bugün iyi donatılmış ve gelişme yolunda bir limandır; siklonlara karşı iyi korunamayan bir demir yerinde büyük masraflarla kurulmuştur. Trafiğin artmasıyle gelişen, özellikle de bir ticaret merkezi olan bu güzel ve modern site Madagaskar'ın başlıca limanıdır; ithal ettiği malları kara veya demiryoluyle Tananarive'ye, kabotaj ile veya Pangalanes kanalıyle de güneye sevk eder. Kahve, grafit, konserve et v.b. ihracatı. Tarım ürünlerini işleyen sanayi tesisleri (konserve fabrikaları, damıtma yerleri v.b.). Petrol rafinerisi. —*Tamatave ili,* 813 300 nüf. — *Tamatave idare bölümü,* 105 600 nüf. (L)

TAMATİA i. Sıcak ülkelerde bulunan balık biçiminde kuş. (*Bucconidae* familyasından.) [L]

TAMAULİPAS, Kuzey Meksika'da eyalet, Mexico körfeziyle Doğu Sierra Madre arasında; 79 602 km²; 1 024 200 nüf. Merkezi, *Ciudad Victoria.* Alçak ovalarda uzanan eyalet topraklarında pamuk, şekerkamışı ve tütün üretilir. Tampico bölgesinde önemli petrol işletmeleri vardır. Doğu Sierra Madre'nin parçası olan Tamaulipas sıradağlarındaki mağaralarda, yaşayışları büyük Mississippi havzasındakilerinkiyle oranlanabilecek halkların kalıntıları bulundu. «Lerma dönemi» (yaklş. M.Ö. 7000) özellikle avcılığa dayanan bir ekonomiyi ortaya koyan silâhlarla nitelenir. Lerma seviyesi altında MacNeish'in bulduğu daha eski bir âlete «Diablo karmaşası» adı verilmiştir. (L)

TAMAYO (Rufino), meksikalı ressam (Oaxaca 1899). Mexico Güzel Sanatlar okulunda yetişti, 1928'de Eğitim Bakanlığı Plastik Sanatlar bölümü müdürü oldu. Millî konservatuvarda (1933) ve Mexico müzesinde birçok fresk yaptı. 1943'te New York'a yerleşti. Northampton'daki (Massachusetts) Smith college'ın fresklerini yaptı. Eserlerinde Picasso etkisinde modern bir üslûplaştırma ile meksika halk sanatı geleneğini birleştirir: *Şarkıcı* (1950) [Paris Çağdaş Sanat müzesi], *Hayvanlar* (1943) [New York Çağdaş Sanat müzesi], *Uyuyan Müzikçiler* (1950) [Meksika Çağdaş Sanat müzesi] gibi ilgi çekici eserleri vardır. (L)

TAMAYO Y BAUS (Manuel), ispanyol oyun yazarı (Madrid 1829 - ay.y. 1898). İlk eseri *Brabant'lı Genevieve*'i (1841), çoğu önceki eserlerden ilham alan bir dizi dram izledi: Schiller'in *Kabale und Liebe*'sini (Hile ve Aşk) taklit eden *Angela* (1852) ve Alfieri'nin etkisiyle yazdığı *Virginia.* En başarılı piyesleri: Çılgın Juana üstüne tarihî bir dram olan *La Locura de Amor* (Aşk Çılgınlığı) ve özellikle *Un Drama Nuevo* (Yeni Bir Dram). Yazar son eserde oyun içinde oyun düzenine başvurur. (L)

TAMAZİRT i. Kuzey Afrika Berberîcesi. Şanhaca halkları tarafından konuşulur. (L)

TAMBORA, Sumbava (İndonezya) adasında faal yanardağ; 2 851 m. 5 Nisan 1815'teki püskürmesi o zaman 4 000 m olan yüksekliğini alçalttı ve yanardağın püskürttüğü küller 12 000'den çok insanın ölmesine sebep oldu. (L)

TAMBORİL i. Amerika'da yetişen *Enterolobium cyclocarpum*'un (baklagillerden) odunu. (Brezilya'da *tamboril* veya *timbuva* denilen bu odun esmer-kırmızı ve dayanıklıdır, kolay işlenir. Doğramacılıkta, mobilyacılıkta, kaplama ve kayık yapımında kullanılır.) [L]

TAMBOV, S.S.C.B.'de şehir, verimli çernozyum bölgesinde, Moskova'nın 400 km güneydoğusunda; 194 000 nüf. Tarım donatımı, tarım ve hayvancılık ürünleri işleme merkezi. Uçak yapımı. (L)

TAMBRONİ (Fernando), italyan siyaset adamı (Ascoli Piceno 1901 - Roma 1963). Hıristiyan Demokrat partinin sol eğilimli

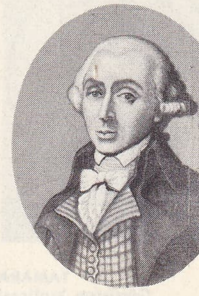

J.L. TALLİEN

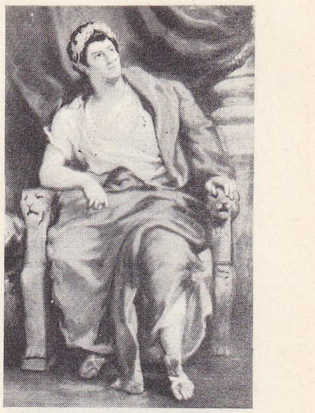

TALMA
Delacroix'nın eseri, Comédie-Française

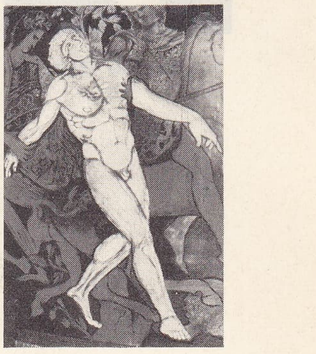

TALOS'un ölümü
bir kraterden detay
Jatta müzesi, Rava

Foto. Giraudon, Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

TAMARA
Gürcistan kraliçesi

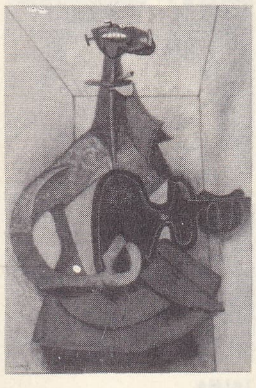

Rufino TAMAYO
«Şarkıcı»
Modern Sanat müzesi, Paris

Fernando TAMBRONI

kanadının önderi ve «sola açılma» taraftarıydı; kurmayı kabul ettiği hükûmet, Millet meclisinden ancak yeni-faşist eğilimli İtalyan Sosyal Hareket partisinin desteğiyle güvenoyu alabildi. Güvenoyundan hemen sonra üç bakanı istifa etti, ama Tambroni görevini bırakmadı ve senatörlerden güvenoyu aldı (5 mayıs 1960). Ne var ki, İtalyan Sosyal Hareket partisi bunu fırsat bilip, elde ettiği üstünlükten yararlanmak istedi; sola meydan okurcasına, yıllık kongresini «İtalyan Direnmesi»nin kalesi olan Cenova'da yapmayı kararlaştırdı. Bunun üzerine, yeni-faşistlere karşı zayıf davranmakla suçlanan Tambroni hükûmeti istifa etmek zorunda kaldı (19 temmuz). [L]

TAMBUR veya **TANBUR** i. (ar. *tanbūr*). Mus. Yay veya mızrapla çalınan, uzun saplı, telli tahta çalgı: *Baharda bir gece tamburu dinle Çamlıca'da* (Yahya Kemal). *Tambur başladı. Bu musikî ömrümde kulakarımdan gitmeyecek* (R. N. Güntekin). || *Tambur-ı Horasan, tambur-ı kebir-i Türkî, tambur-ı Türkî,* türk musikisinde kullanılan tambur çeşitleri.

— ANSİKL. Mus. *Tambur,* Tamburî İsak, Selim II, Zeki Mehmed Ağa, Oskiyam Efendi, Şeyh Halim Efendi, Osman Bey, Ali Efendi gibi müzisyenler tarafından geliştirildi. Suphi Ezgi de tamburun bugün kullanılan usulünü ortaya koydu. Ayrıca Cemil Bey, büyük bir tambur icracısı olarak ün kazandı. Sazı keman, kemençe veya viyolonsel yayı ile de çalmak çığırını açtı. Sadettin Arel de çeşitli saz eserleri verdi. Tamburun mızrabı bağadan (kaplumbağa kabuğu) yapılırdı; bugünküler bağa taklididir. Mızrap çeşitli uzunlukta olabilir (ortalama 12-14 sm). Tamburun boyu 1,35 m'dir. Tekne denilen gövdesi yarım küreden daha büyük bir biçimdedir. Teknenin yüzü «kapak» denilen çok yumuşak, ince ve beyaz tahtadan yapılır ve üzerine cilâ vurulmaz. Teknenin arkası ince tahtadandır; 16-8 dilim halinde kahverengi-koyu sarı şeritleri vardır. Tambur sekiz tellidir. Bunlar çelik ve sarı bakırdandır. Dört çift telden, iki çifti beyaz çelik ve iki çifti de sarı pirinçtir ve aralarında kalınlıkça ve sesçe bir fark yoktur. Tambur iki türlü düzenlenir. İlk şekilde, birinci çift tel, yegâh (*re*); ikinci çift, yegâh (*re*); üçüncü çift bakır (pirinç) tel, kaba çargâh (*do*); dördüncü çift veya tek pirinç tel, kaba rast (*sol*) olarak düzenlenir. İkinci şekil düzen şudur: birinci çift beyaz tel, yegâh (*re*); ikinci çift sarı tel, kaba dügâh (*la*); üçüncü çift beyaz tel, yegâh (*re*); dördüncü sarı tel de, kaba yegâh (*re*)'dir. Bugün genellikle kullanılan bu ikinci şekildir. Bu şekle göre tambur, 3,5 sekizli sesi olan bir sazdır. Tambur sapında, 48 tane (türk musikisinin 2 sekizlisi için) kirişten bağ (perde) vardır. Tambur kucakta çalınır. Mızrap eşiğin biraz ilerisinde tellere vurur veya dokunur yahut çeker. Bazı sesler mızrap vurulmadan sadece parmak basılarak çıkarılır. (M)

TAMBUR i. (fr. *tambour*). Bilgi-işlem. *Magnetik tambur,* bir ordinatörün yüzeyi bir duyar tabaka ile kaplı madenî bir silindirden meydana gelen ve ordinatöre verilen bilgileri magnetik polarmalar halinde kaydetmeğe yarayan hafızası. Bk. ANSİKL.

— Büro. *Magnetik tambur,* üzerine ikili rakam veya harflerin magnetik noktalar halinde kaydedilebildiği, bir kobalt ve nikel alaşımıyle kaplanmış küçük madenî silindir. (Magnetik tamburun büyük dönme hızı [dakikada 12 500 devire kadar], büyük kayıt yoğunluğu [100 000 ondalık rak kama kadar] ve yaklaşım zamanının kısalığı [2,4 m/sn], elektronik hesap makineleri ve ordinatörlerde elverişli bir «hafıza ortamı» olarak kullanılmasını sağlar.)

— Denizc. Gemilerde tel halatları sararak muhafaza etmeğe yarayan ve iki ayak üzerinde serbestçe dönebilen büyük demir makara. (*Tel dolabı* da denir.)

— Fiz. Aneroit bir barometrenin, içinde boşluk yaratılan silindir biçiminde kutusu.

— Teknol. *Tren tamburu,* tekerlek göbeğine veya fren miline bağlı, üzerine fren pabucunun sürtündüğü dairesel parça. (Fren tamburu, şekil değişikliğine karşı direncini artırmak için manşonlarla donatılmıştır. Ayrıca, frenlemeden doğacak ısıyı daha kolay yok edebilmek için, kanatçık veya nervürlerle de donatılabilir. Balataların sürtünme yüzeyine değmesini, mekanik veya hidrolik kumandalı bir kam veya çubuk sağlar.)

— Tekst. İplik makinelerinde, üzerine çözgü ipliklerinin sarıldığı en büyük silindir. (*Eşanl.* DAVUL.) || İpek kumaşların çözgülerini çözmek için ipliklerin sarıldığı silindir. || Otomatik mekik değiştirmeli dokuma tezgâhlarında, makineye girmek üzere bekleyen yedek mekiklerin deposu. || Tarak makinelerinde en büyük silindir. || Çözgü tezgâhlarında, farklı çözgü dilimlerinin art arda sarıldığı çile dolabı.

— ANSİKL. Bilgi-işlem. Bir *magnetik tambur*'da silindir, yatay veya düşey bir eksen etrafında çok büyük bir hızla döner ve her dönüşte tamburun bütün yüzeyini tarayan sabit kafalar kaydedilen bilginin hızla okunmasını sağlar: her kafaya, bu şekilde kaydedilmiş bilgilerin adreslendiği bir okuma pisti tekabül eder. Tamburun alabileceği harf miktarı 1 000 ile 4 000 000 arasında değişir. Bilginin ilk harfine ortalama yaklaşım zamanı 10 milisaniyeden daha azdır. (L)

TAMBURA i. (ar. *ṭanbūr*'dan). Mus. Türk halk musikisinde kullanılan, cura, bulgari, çöğür, bağlama gibi telli ve mızraplı çalgıların genel adı: *Öt benim sarı tamburam / Senin aslın ağaçtandır* (Pir Sultan Abdal). [M]

TAMBURACI i. (*tambura*'dan *tambura-cı*). Mus. Tambura yapan veya çalan kimse. (M)

TAMBURATA i. (ital. *tamburato,* tahta parçası'ndan). Denizc. Bk. *Tamburalı* KURTAĞZI.

TAMBUREN i. (fr. *tambourin*). Alışılmış davuldan daha dar ve daha uzun davul; tek değnekle çalınır, aynı icracının çaldığı flüte eşlik ederdi.

— Koreografi. Temposu tamburenle tutulan dans havası.

— ANSİKL. Koreografi. *Tamburen* denen danstan genellikle tiyatroda yararlanılırdı. Tempo canlı ve iki zamanlıydı; kesik ve ahenkli olmalı ve bas ses devamlı olarak aynı notayı vurmalıydı. Ünlü tamburenler arasında Campra, Rameau, Grétry v.d.-nin tamburenleri sayılabilir. (L)

TAMBURÎ veya **TANBURÎ** i. (ar. *ṭanbūr*'dan *ṭanbūrī*). Mus. Tambur çalan sanatçı: *Doktorun bu iddiaları, başta Pembe Hanım olduğu halde kemanî, udî, tamburî beylerin cümlesini birden coşturdu* (A. H. Müftüoğlu). [M]

TAMBURİNİ (Pietro), italyan ilâhiyatçısı (Brescia 1737 - Pavia 1827). Brescia Papaz okulunda ve Roma'da Pavia üniversitesinde ders verdi, büyük bir bilgin olarak ün kazandı. XVIII. yy.da italyan Jansenius'çuluğunun başlıca temsilcisi oldu. (L)

TAM DAO, Vietnam'da (Kuzey Vietnam, Vinh Yen ili) yer, Tam Dao dağlarında, Hanoi'nin kuzeybatısında. 900 m yükseltide sayfiye merkezi. (L)

TAMENG i. Bengal ve Birmanya'da sürü halinde yaşayan geyik (*Ricervus eldi*). [Bu geyiğin birbirinden çok ayrı duran boynuzlarının uzunluğu 1 m'yi bulur; boynuz dalları boynuzlara dikine bağlı ve onunla aynı derece eğikliktedir.] (L)

TAMENTİT, Cezayir Sahrası'nda (Sahra idare bölgesi, Adrar idare çevresi) vaha, Tuat'ta, Adrar'ın güneyinde. Kuyumculuk. Yahudileşmiş Zenetlerin eski din merkezi. (L)

TAMER (Ülkü), türk şairi (Gaziantep 1937). Eserleri: *Soğuk Otların Altında* (1959); *Gök Onları Yanıltmaz* (1960); *Ezra ile Gary* (1962); *Virgülün Başından Geçenler* (1965); *İçime Çektiğim Hava Değil Gökyüzüdür* (1966; Yeditepe Şiir armağanını kazandı, 1967); *Mitologya* (Edith Hamilton'dan tercüme, T.D.K. «Çeviri ödülü»nü kazandı, 1965). [M]

TAMGRUT, Fas'ın güneyinde Vâdi Dara'da şehir. Nâsıriye tarikatı zaviyesinin bulunduğu merkezdir. Tamgrut, Vâdi Dara ırmağının genişlediği bir vâdide kurulmuş ve dört kapılı, alçak duvarlı bir surla çevrilmiştir. Bugün hurma ve meyve bahçeleriyle ünlüdür. Şeyh Muhammed bin Nâsır, Nâsıriye tarikatını burada kurdu. 1674'te Muhammed'in ölümünden sonra, halefleri, zaviyenin devamını sağladılar. Bugün bu zaviyede çok zengin bir kütüphane vardır. (M)

TAMGRUTÎ (Ebül Hasan Ali bin Muhammed), faslı yazar (Tamgrut ? - Marakeş 1594). Öğrenimini Tamgrut'ta yaptı. Sa'dî sultanı Ebül Abbas Ahmed'in (1578 - 1602) sarayında görev aldı. Bu hükümdar tarafından, sarayın ilerigelenlerinden Ebu Abdullah Muhammed bin Ali ile birlikte osmanlı hükümdarı Murad III'e elçi olarak gönderildi. Eseri: *Nefehatü'l Miskiye fi's Sifareti't Türkiye* (Türkiye Sefareti Hakkında Tatlı Hatıralar). [M]

TAMIŞVAR, rumence **Timişoara,** macarca **Temesvar,** Romanya'da şehir; Banat kesiminde Timiş idare bölümünün merkezi; 189 300 nüf. Bega suyu üzerindeki bu şehir adını, güneyinden geçen ve Tuna nehrine dökülen Timiş çayından alır. Verimli topraklarında, tahıl, tütün, üzüm v.b. çeşitli tarım ürünleri yetişir. Batı Romanya'nın başlıca ekonomi merkezi (maden, makine, kimya, besin, yapı ve özellikle tekstil sanayii) olan Tamışvar aynı zamanda gitgide gelişmekte olan bir kültür ve sanat merkezidir (üniversiteler, teknik okullar, güzel sanatlar akademileri, şehir kütüphanesi; iki devlet tiyatrosu [bunlardan biri alman dilindedir]; devlet opera ve balesi; senfoni orkestrası). Şehrin bellibaşlı yapıları arasında bugün müze haline gelen Hünyadi şatosu (1442), Maria Theresa zamanında inşa edilen Katolik kilisesi (1736-1773) sayılabilir. Havaalanı.

● *Tarih.* Eski bir macar şehri ve aynı adı taşıyan kontluğun merkezi olan Tamışvar'-ın, yazılı belgelerde ilk defa 1242'de adı geçer. XIV. yy.da şehir oldu, Macaristan kralı Karoly I (1309-1342) şehri tahkim ettirdi ve Tamışvar XV. yy.da, Macaristan krallığının, osmanlı akınlarına karşı en önemli savunma merkezlerinden biri haline geldi. 1552-1716 Arasında Türklerin yönetimine geçti. 1716'da prens Eugen kumandasındaki avusturya orduları tarafından geri alındı. Pasarofça antlaşmasından (1718) sonra bütün Banat yaylasıyle birlikte Habsburg imparatorluğuna katıldı. 1848-1849 Arasında macar isyancıları tarafından kuşatılan şehir 107 gün başarıyle dayandı, sonunda isyancılar Vilagos yakınlarında teslim oldular (9 ağustos 1849). Tamışvar 1919'da Sırbistan tarafından işgal edildi; Trianon antlaşmasıyle (1920) Romanya topraklarına katıldı. (M)

TAMİA i. (muhtemelen yun. *tamias,* kâhya'dan). Kuzey Amerika'da yaşayan ve bitkisel besinlerle beslenen soluk sarı postlu üzeri boylamasına açık çizgili sincap. (Buna yakın bir cins olan *tamiasciurus* mantarla beslenir. Sincapgillerden.) [L]

TAMİK i. (ar. *ʿumḳ*'tan *taʿmīḳ*). *Esk.* Bir şeyi derinliğine kazma, derinleştirme, oyma v.b. || *Mec.* Bir meseleyi iyice inceleme, derinleştirme: *Konferansın [...] inkıta etmesinin dahil ve harice karşı bizi daha kuvvetli bulunduracağı mütalâası da şayan-ı tamiktir* (Atatürk). || *Tamik etmek,* derinlemesine kazmak. *Mec.* İnceden inceye araştırmak, düşünmek: *Bu meselenin mahiyeti tamik edilirse görülür ki, terbiye meselesi de medeniyet meselesinin bir fer'idir* (Ziya Gökalp). *Küçük âdemlerinin ruhunu tedkik ettim / Büyük âdemlerinin fikrini tamik ettim* (M. Â. Ersoy).

◆ **Tamikat** çoğl. i. *Esk.* Derinleştirmeler. || *Mec.* Araştırmalar. (M)

TAMİM i. (ar. *ʿumūm*'dan *taʿmīm*). *Esk.* Yayma, genelleme: *Açtık oldukça güzel medreseler, mektepler / Okuyup yazmayı tamime çalıştık yer yer* (M. Â. Ersoy). || || *Tamim etmek* (veya *eylemek*), genellemek, genel hale getirmek: *Neye talim edilmiyor? Neye tamim edilmiyor?* (A.H. Müftüoğlu).

— Huk. Bir idarî merci veya makamın hizmete ilişkin görüş ve emirlerini çeşitli ast makam ve memurlara bildiren yazı. *Yeni.* Genelge.

— ANSİKL. Huk. *Tamim,* talimattan farklı olarak, üst makamın, hizmetin görülmesi konusunda, kendisine hiyerarşi ilişkisiyle bağlı ast makam ve memurlara gönderdiği

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

emirlerdir. Bir tamim içinde, çok kere birçok talimat da yer alabilir. Bir bakanlığın, yurt içindeki, bakanlığa bağlı bütün dairelere gönderdiği yazılar genellikle tamim adını alır. Tamim yoluyle, her kuruluş, iç düzenini ve görülen hizmetin uyacağı esasları, kanun, tüzük ve yönetmelik hükümlerine uygun olarak tespit eder. Tamimlerin içinde, icraî nitelikte kararlar yer alabilirse de, tamimin kendisi icraî nitelikte ayrı bir işlem sayılmaz. Bütünüyle, icraî hükümleri kapsayan bir tamimin, gerçekte bir yönetmelik olduğunu kabul etmek, yönetmeliklerde bulunması gereken şartları bunda da aramak zorunlu olur. Anayasanın tüzük ve yönetmelikler konusundaki düzenlemesinden sonra, talimat, sirküler ve tamim şeklinde işlem yapılamayacağı düşünüldüyse de, bu işlemler hiyerarşi kudretinin tabiî bir sonucu olduğundan, uygulanmada bir değişiklik olmadı.

◆ **Tamimen** zf. *Esk.* Genelge ile: *Biz mevcut tedabirin ehemmiyet ve dikkatle idaresi lüzumunu tamimen emrettik* (Atatürk). [M]

TAMİR i. (ar. ʿ*umrān*'dan *taʿmīr*). Onarma, onarım: *Bir gün yemek odamızın saatini tamire kalkmıştın, hatırlıyor musun? Sonra rakkasını kaybetmiştin* (A. H. Tanpınar). *Bugün arabayı tamire verdim de...* (S. F. Abasıyanık). *Beyefendi sizin köşk de biraz tamir istiyor* (B. Felek). || *Mec.* Yapılan bir hatayı düzeltmeğe çalışma: *Madem ki bir münasebetsizlik etmiştin, bunu tamire imkân yok muydu?* (R. N. Güntekin). *Canımın sıkıldığını Kostanof da gördü «Amma gospodin, bunlar Genç Türkler» diye tamire kalkmak istedi* (Ömer Seyfeddin). || *Tamir etmek*, onarmak: *Kapıları o tamir eder, anahtarları o yapar, masaların ayaklarını o tamir ederdi* (S. F. Abasıyanık). *Mec.* Uğranılan bir felâketi, yapılan bir hatayı düzeltmeğe çalışmak: *İşin tamir edilebilecek taraflarını iş adliyeye düşmeden kapatırız, olur, biter* (H. R. Gürpınar). || *Tamire vermek*, tamir edilmek üzere teslim etmek.

— ÇEŞ. DEY. *Tamir görmek*, [âlet, eşya, yer v.b. için] onarılmak, yenilenmek, düzeltilmek: *Türbe, anlaşılan şu son senelerde yeni bir tamir görmüş* (N. Araz). || *Bağdat'ı tamir etmek. Teklz.* Karnını doyurmak. (M)

TAMİRAT i. (ar. *taʿmīr*'den *taʿmīrāt*, onarmalar). Onarım: *Ben, tamirat hakkında henüz cevabınızı almamış idim* (Atatürk).

— ANSİKL. Huk. *Tamirat*, müşterek mülkiyette, önemli veya önemsiz oluşuna göre, farklı sonuçlar doğurur. Yapılması gereken tamirat, önemsizse, paydaşlardan her birinin bunu tek başına yapma veya yaptırma hakkı vardır. Bununla ilgili yaptığı masraflar için öteki paydaşlara, payları oranında da rücu etme hakkı vardır. Önemli tamiratın yapılması için pay ve paydaş çoğunluğuyle karar alınması gerekir. İştirak halindeki mülkiyette, kanunda veya taraflar arasındaki sözleşmede aksine bir hüküm bulunmadıkça oybirliğiyle karar alınması gerekir. Ancak gecikmesinde zarar bulunan durumlarda ortaklardan birinin tek başına tamirat yapması kabul edilir. Kat mülkiyetinde de, kat malikleri, ana gayrımenkulde yapılacak tamirata, payları oranında katılmak zorundadırlar. Kiralanan yerin tamiratı yönünden Borçlar kanununda ve 6570 sayılı Kira kanununda özel hükümler vardır. Bk. KİRA. (M)

TAMİRCİ i. (*tamir*'den *tamir-ci*). Makine, motor v.b. şeylerin onarımını yapan kimse veya bu onarımların yapıldığı yer: *Ya bizim mahalle? dedi. Üstelik karşımızda bir gramofon tamircisi var* (F. R. Atay).

◆ **Tamircilik** i. Tamircinin yaptığı iş. (M)

TAMİRHANE blş. i. (ar. *taʿmīr* ve fars. *ḫāne*'den *taʿmīr-ḫāne*). Genellikle motorlu araçların onarıldığı yerlere verilen ad. (M)

TAMİROV (Akim), rus asıllı amerikalı sinema oyuncusu (doğ. Rusya - öl. 1972). Moskova Sanat tiyatrosunda oyuncuydu, 1923'te aynı toplulukla yaptığı A.B.D. turnesinde New York'ta kaldı, az sonra da Hollywood'a geçti. Başlıca filmleri: *Sadie McKee* (1934), *Lives of a Bengal Lancer* (Bir Bengal Süvari Erinin Maceraları) [1935], *China Seas* (Çin Denizleri) [1935], *Anthony Adverse* (1936), *The Great McGinty* (Büyük McGinty) [1940], *Tortilla Flat* (Yukarı Mahalle) [1942], *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* (For Whom the Bell Tolls) [1947], *Fiesta* (Şenlik) [1946], *Çarın Kızı* (Anastasia) [1956]. (M)

TAMİSE. Bk. TEMSE.

TAMİYE i. (ar. ʿ*amā*'dan *taʿmiye*). *Esk.* Köreltme, körletme. || İma yoluyle bir şey anlatma.

— Ed. *Esk.* Tarih düşürmek için düzenlenen manzumelerde, mısradaki harf değerini yıl sayısına uygun getirebilmek için toplama veya çıkarma yapılması. (Tarih sayısı fazla veya eksik olduğu zaman, çıkarılması ve katılması gereken sayılar bir önceki mısrada belirtilirdi; bu şekilde yazılmış mısralara *tamiyeli* denir.) [M]

TAMİZHAGAM, Hindistan'da Madras eyaletinin yerini alan eyalet. 17 Nisan 1967'de merkezî otoritelerle uzun ve zaman zaman kanlı çatışmalardan sonra kabul edilen bu yeni ad, mahallî halkların ırk ve dil değişikliklerini muhafaza etme istediğini ortaya koyar; bu istek kamu hizmetlerinde İngilizcenin yerine tamul dilinin kullanılmasıyle somutlaştırılmıştır. (L)

TAMLAMA i. (*tam* > *tamlamak*'tan *tamla-ma*). Dilbil. Bir ismin anlamını tam olarak belirtmek için, bir başka isim, sıfat, zamir veya edatla birlikte kurulması. || Bu amaçla kurulmuş kelimeler birliği.

— ANSİKL. Dilbil. Sözdiziminin bir bölümü olan *tamlama*'da iki unsur vardır: anlamı belirten, yardımcı olan kelime *tamlayan**; anlamı belirtilen kelime de *tamlanan** adını alır. Türkçede, tamlamalarda, tamlayan önce, tamlanan sonra gelir. Tamlamalarda, tamlayan ve tamlanan bir veya daha çok kelimeden meydana gelebilir. Tamlamalar, kalıplaşmış yargısız anlatımlar grubuna girer. Tamlamalarda kuruluş ve meydana getirilen anlamlar, genellikle geçicidir. Ancak bazı tamlamalar sonradan, çoğu zaman ihtiyaca göre kalıplaşarak, bileşik kelime grubuna girer.

TAMLAMA ÇEŞİTLERİ. Türkçede tamlamalar, tamlamayı meydana getiren kelimelerin cinsine göre isim, sıfat, zamir ve edat tamlamaları diye sınıflandırılabilir.

● *İsim tamlaması*, bir veya daha çok ismin, başka bir isimle, anlamı tamamlamak üzere kurduğu birliktir: *cep harçlığı, kuş yuvası, görüşmenin ortası, yolun sonu* v.d. İsim tamlaması da kendi içinde üçe ayrılır: a) *belirtili isim tamlaması*. Bu tür isim tamlamasında hem tamlayan, hem de tamlanan ek alır: *ev-in boyası, göz-ün üst-ü, kutu-nun pisliğ-i* v.d.; b) *belirtisiz isim tamlaması*. Bu tür isim tamlamasında yalnız tamlanan, ek (iyelik eki) alır: *Türk il-i, ev kadın-ı, gün ışığ-ı* v.d. Yer adı olarak kullanılan bileşik isimlerin çoğu belirtisiz isim tamlaması biçiminde kurulmuştur: *Boğaziçi* (*Boğaz+içi*) v.d.; c) *takısız* (veya *eksiz*) *isim tamlaması*. Bu tür tamlamada tamlayan ve tamlanan ek almaz: *tahta sıra, Devlet Ana, Anayasa* (Ana+yasa) v.d.

● *Sıfat tamlaması*. Bir sıfatın, kendinden sonra gelen bir ismi niteleyerek veya belirterek kurduğu tamlamaya, *sıfat tamlaması* denir. Sıfat tamlamalarında tamlayan; belirtme, niteleme, soru v.d. sıfatlardan biri olabilir: *bu gün, güzel kız, hangi çocuk?* v.d. Ayrıca, bazı sıfat yapma ekiyle türetilen kelimeler ile ortaçlarda (partisip) sıfat tamlamalarında tamlayan unsuru olurlar: *yıldız-lı gece, sol-uk çehre, toplum-sal yaşayış, geç-miş gün, kop-an fırtına* v.d.

● *Zamir tamlaması*, bir zamir ve bir isimden meydana gelir; genellikle belirtili isim tamlaması biçiminde kurulur: *ben-im kitab-ım, o-nun yurd-u, siz-in şaka-nız* v.d. *Kendi* dönüşlüluk zamiriyle kurulan tamlama, belirtisiz isim tamlaması biçiminde olur: *kendi iş-i, kendi sevgi-si* v.d.

● *Edat tamlaması*. Bir isimle bir edatın kurduğu tamlamaya, edat tamlaması denir: *bana göre, dünden beri, senin gibi, öğrencinin ve öğretmenin başarısı, senin veya benim kitabım* v.d.

Bunlardan başka, bir isim tamlamasının başka isimlerle kurduğu zincirleme isim tamlaması (*Okulun açılış töreninin geriye bırakılması, Osmanlı imparatorluğunun dağılma sebepleri* v.d.), isim tamlamasıyle sıfat tamlamasının birlikte kullanıldığı karma tamlama (*Ahmet Beyin güzel karısı, Türkiye cumhuriyetini kuran Atatürk'ün «Gençliğe Hitabe»si* v.d.), isim tamlaması yapısına fiilimsi veya tümleç gibi unsurların girmesiyle oluşan girişik tamlama (*Dernekçe açılan özel şeref defterinin imzalanması, Ahmed'in benden istediği kitap parası* v.d.) gibi tamlama çeşitleri de vardır. (M)

TAMLANAN sıf. (*tam* > *tamlanmak*'tan *tamlan-an*). Gram. [İsim veya sıfat tamlamasında] Belirtilen, nitelenen.

— Dilbil. Tamlamalarda, anlamı tamamlanan, belirtilen unsur. *Esk. Muzaf* veya *mevsuf*.

— ANSİKL. Dilbil. *Tamlanan*, tamlamanın çeşidine göre ek alır veya almaz. Belirtili ve belirtisiz isim tamlamalarda tamlanan, iyelik eki alır (*bahçenin kapı-sı, evin yol-u, elin parmak-lar-ı* v.b.); takısız tamlama ile sıfat tamlamalarında ise ek almaz (*taş yol, demir kapı* v.b.; *güzel kız, kırmızı kutu* v.d.). Türkçede tamlanan, genellikle tamlayandan sonra kullanılır. (M)

TAMLAYAN sıf. (*tam* > *tamlamak*'tan *tamla-y-an*). Gram. [İsim veya sıfat tamlamasında] Belirten, niteleyen.

— Dilbil. *Tamlayan eki*, isim tamlamalarında, iki unsuru (tamlayan ve tamlanan) birbirine bağlayan ek. (Türkçe'deki tamlayan eki *-in, -ın, -un, -ün; -nin, -nın, -nun, -nün*'dür): *saat-in akrebi, çanta-nın tozu* v.b.

— ANSİKL. Dilbil. *Tamlayan*, tamlamanın çeşidine göre ek alır veya almaz. Belirtili tamlamalarda, tamlayan tamlama eki alır: *radyo-nun sesi, ova-nın uzunluğu, kardeş-in yaptığı* v.b. Belirtisiz ve takısız tamlamalarıyle sıfat tamlamalarında tamlayan ek almaz (*yol azığı, tahta sedir, şirin yayla* v.b.). Türkçede, bir veya daha çok kelimeden oluşabilen tamlayan, genellikle tamlamada, tamlanandan önce bulunur; bazı cümlelerde özellikle devrik cümlelerde tamlayanın, tamlanandan sonra geldiği görülür. (M)

TAMLELT, Doğu Fas'ta ova, Doğu Yukarı Atlas ile Cezayir Sahra Atlası arasında. Peneplenleşmiş bir hersinyen taban parçasından meydana gelen ova, kalıntı engebeleriyle tümseklidir ve yeni göl tortullarıyle kaplıdır. (L)

TAMLIK i. (*tam*'dan *tam-lık*). Tam olma hali.

— Mat. *Tamlık bölgesi*, bir birim elemanı (çarpma işlemi için etkisiz eleman) bulunan tamlık halkası. || *Tamlık halkası*, içinde sıfırın (toplama işleminin etkisiz elemanı) az böleni bulunmayan değişli halka. (Bu özelliklerden, ancak çarpanlardan biri sıfır olursa çarpımın sıfır olduğu sonucu çıkar.) [TAM HALKA da denir.]

— Modern mant. Varsayımsal-çıkarımsal bir sistemin niteliği. (Bu sistemde şekilleştirme kurallarına uyan her önerme, ya ispatlanabilir veya çürütülebilir.) [LM]

TAMM (İgor Yevgenyeviç), sovyet fizikçisi (Vladivostok 1895 - Moskova 1971). S.S.C.B. Bilimler Akademisi Fizik enstitüsü üyesiydi. 1932'den sonra atom çekirdeklerinin yapısı üstüne Heisenberg ile aynı varsayımı ortaya attı. Frank ile birlikte, Çerenkov tarafından bulunan etki teorisini oluşturdu (1937) ve maddedeki fazla yüklü taneciklerin hareket ve duruşunu inceledi. Üç bilgin bu çalışmalarıyle 1958 Nobel Fizik ödülünü aldılar. (L)

TAMMANN (Gustav), alman kimyacısı (Jamburg [bugün Kinghisepp], Petersburg yakınları 1861 - Göttingen 1938). 1892'de Dorpat Kimya enstitüsü müdürü, 1903'te Göttingen üniversitesi profesörü oldu. Çözeltilerin özelliklerini inceledi. Metallerin termik analizini yapanlardandır. (L)

Tammany Hall, Columbian society'den türeyen siyasî dernek. New York'ta (mayıs 1789) irlandalı göçmen Mooney tarafından sosyal gelişmeyi gerçekleştirme amacıyle kuruldu ve kızılderili şef *Tamanend*'in adından ilham alarak Tammany diye anıldı (1805). Kabilelere ayrılmıştı ve bir «ulu sa-

XVII. yy.da **tambur** (M. And arşivi)

Foto. MEYDAN

Tampliyeler'in mührü Archives de France

Laon'da **Tampliyeler**'in şapeli (XII. yy.)

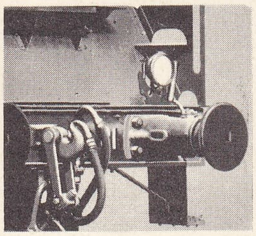

tampon (dy.)

şem» tarafından yönetiliyordu. 1868'den sonra ulu saşem seçilen Marcy Tweed zamanında demokratik siyasî bir topluluk halini aldı. Derneğin şefleri rüşvet ve diğer yollarla New York eyaletini tekelleri altına aldılar, göçmenleri kitle halinde amerikan yurttaşlığına geçirttiler ve korudukları kimseler arasında fakir olanlara birçok serbesti tanınmasını sağladılar.

1871'de, Tammany, senatonun yarısını elde etmişti, fakat aşırı davranışları, O'Brien'in yönetiminde bir muhalefetin ortaya çıkmasına yol açtı ve 1871 seçimleri, gerilemesinin başlangıcı oldu. Tweed sözünü yerine getirmeme suçundan mahkûm oldu ve hapisteyken öldü (1878). 1901'de, New York'un «tammanist» belediye başkan Van Wyck'i devirmek için demokratlarla cumhuriyetçiler birleştiler. Dernek, Murpy (öl. 1924) yönetiminde tekrar güç kazandı ve New York belediyesini elde etti (1902). Bu şehir belediye başkanlığına La Guardia'nın gelişinden sonra (1933), Tammany Hall'un etkisi sürekli olarak azaldı. (L)

TAMMARİTU, iki Elam hükümdarının adı. İkincisi M.Ö. 650 yıllarında kral oldu, 640'a doğru ayaklanmalar sonunda devrildi, Ninova'ya sığındı, fakat ülkesini yeniden ele geçirdi. (L)

TAMME veya **TAMMET** i. (ar. *tâmme, tâmmet*). *Esk.* Çok büyük, karşı konulamaz felâket. || Kıyamet. || *Tamme(t)-ül-kübra*, kıyamet günü. (M)

TAMME sıf. (ar. *tâmm*'dan *tâmme*). *Esk.* Tam, bütün, eksiksiz: ***Wilson bu madde ile Türkiye'nin, milletimizin, hâkimiyet-i tammeye malik olması lüzumunu dermiyan ettikten sonra buna bir iki kayıt da ilâve etmiştir*** (Atatürk). || *Malûmat-ı tamme*, tam bilgi. (M)

TAMMERFORS, Tampere şehrinin isveççe adı. (L)

TAMMİSAARİ, Ekenas şehrinin fince adı. (L)

TAMMSAARE (Anton HANSEN, **Anton** — denir), estonyalı yazar (Albu 1878 - Tallin 1940). Estonya hayatını gerçekçi bir açıdan dile getiren büyük romanı *Tode ja Oigus*'ta (Hakikat ve Adalet) [1926-1933] epik bir yüceliğe ulaşır. (L)

TAMMUZ. Bk. DUMUZİ.

TAMPA, A.B.D.'de (Florida) liman şehri, Tampa koyuna (Meksika körfezi) dökülen Hillsborough ırmağının kıyısında. Limanından fosfat, kereste, turfanda sebze ihraç edilir ve petrol alınır. Tütüncülük. Makine yapımı. Tersaneler. Plastik maddeler yapımı. Konservecilik (meyve suları, sebze, et). [L]

TAMPER i. (ing. k.). Nükl. Atom bombasında fisyona uğrayacak maddeyi çevreleyen, katı maddeden yapılmış gömlek. (L)

TAMPERE, isveççe **Tammerfors**, Finlandiya'da (Hame ili) şehir, Nasijarvi ile Pyhajarvi gölleri arasındaki bir kıstak kıyısında (kuruluşu 1779); 133 400 nüf. Merkezindeki *Tammerkoski* çağlayanlarının elektrik enerjisi sağladığı önemli sanayi merkezi. Dokuma (yün, pamuk, kenevir, keten, konfeksiyon) ve besin sanayii. Ayakkabı fabrikaları. Kauçuk, selüloz ve kâğıt sanayii; bıçkıhaneler v.b.

— Tar. İsveç kralı Gustaf III tarafından kurulan (1779) Tampere'de, çar Aleksandr I sanayi tesisleri kurma imtiyazı tanıdığı zaman (1819) ancak 800 kişi yaşıyordu. İskoçyalı Finlayson burada 1820'de «Finlandiya Manchaster'i»nin sanayi gelişmesine kaynak olan ilk atelyeyi kurdu. Finlandiya Bağımsızlık savaşı sırasında Mannerheim burada Rusları kesinlikle yendi (nisan 1918). [L]

TAMPİCO, Meksika'da (Tamaulifas eyaleti) liman şehri, Rio Parico kıyısında, ırmağın denize döküldüğü yerin yakınında; 122 200 nüf. Liman 1900'den sonra, bölge petrollerinin ihracı sayesinde gelişti. Tampico büyük bir petrol tasfiye merkezidir. Kimya sanayii. (L)

TAMPİKO i. (fr. *tampico*). Tekst. Meksika'da yetişen yabanî agave yapraklarından çıkarılan lif. (Bu lif bitki tüylerinden daha esnek ve daha dayanıklıdır; bu yüzden şilte yapımında hayvan kılı yerine veya onunla karıştırılarak kullanılır.) [L]

TAMPLİYE i. (fr. *templier*). Temple* tarikatından şövalye.

— ANSİKL. Tar. Tampliye tarikatı 1119'da Kudüs'te fransız şövalyesi Hugues de Payns ve birkaç arkadaşı tarafından kuruldu. Başlangıçta *İsa'nın Yoksul Şövalyeleri* adını aldılar, Aziz Augustinus mezhebini benimsediler ve Filistin'in güvenliğini sağlamayı amaç edindiler. Kudüs kralı Baudouin II onların eski Süleyman tapınağı yakınında bir saraya yerleştirdi. Tarikat 1128'de onaylandı ve sert kurallara bağlandı. Tarikat, şövalyeler (soylu), rahipler ve papazlardan meydana geliyordu. Başkan, prens rütbesindeydi. Kurucudan sonraki tarikat başkanları şunlardır: Robert de Craon, Everard des Barres, Andre de Montbar, Bertrand de Blancfort, Philippe de Milly, Eudes de Saint-Amand ve Gérard de Ridfort. Kurucu, doğuda taraftar toplamağa çalıştı; büyük başarı göstermedi ise de, Aziz Bernardius'u kazandı; Aziz Bernardius tarikatın inanmış bir propagandacısı oldu ve tampliye rahiplerinin alçakgönüllülüğünü, eylemlerini ve yoksulluğunu övdü. 1148'de papa, tarikat için resmî bir kıyafet kabul etti: beyaz harmani ve kırmızı haç. Bu tarihte tarikat gelişmiş ve bağışlarla zenginleşmişti. Filistin'de bir kaleler şebekesine sahipti. Serveti ile hacıların sarrafları haline geldi; hattâ yalnız papaya karşı sorumlu olduğu için, çağın şartlarına göre daha bağımsız bir özel banka kurma imtiyazını elde etti. Haçlıların talihi Filistinde tersine dönünce ve birçok İtalyan bankası iflâs edince de tampliyelerin zenginliği sarsılmadı; tampliyeler krallara bile borç verdiler. Kutsal topraklardaki eylemleri zamanla değişti: geniş alanların hâkimi oldular. Derebeylik kavgalarına karıştılar; bu yüzden, düşmanları tarafından islâm beylerine aşırı derecede hoşgörür davranmakla veya kendi çıkarlarını savunmakla suçlandılar. Son suçlamalarla ilgilenen tarihçiler tampliyeleri kıskananların veya düşmanlarının bütün suçlamalarını (açgözlülük, ayyaşlık v.b.) ve önemi bile bile abartılan olayları araştırdılar. Başka birçok dinî tarikat gibi tampliyeler de ilk erdemlerinin çoğunu yavaş yavaş kaybetmişlerdi. Kutsal topraklar kesinlikle hıristiyanların elinden çıkınca, tampliyeler Kıbrıs'ta toplandılar. Batıda da kurumları veya tapınakları vardı: XIII. yy. sonlarında Paris «Temple» I, Fransa kralının sık sık başvurduğu bir bankaydı. 1307'ye kadar Güzel Philippe'e yaptıkları yardımlar korunmalarını sağladı; sonra zenginliklerine elkoyma amacıyle kral bu tarikatı dağıtmaya karar verdi. Papa ile çatışan Guillaume de Nogaret, papadan kurtulmak için bu olaydan yararlanmayı düşünüyordu. Clemens V, kralın isteğiyle tampliyelerle ilgili bir soruşturmaya girişti. Kral, 13 ekim 1307'de krallık subaylarına 138 tampliyeyi tutuklatarak işleri hızlandırdı. Engizisyonun işbirliğiyle tapmliyeler sorguya çekildiler, işkence gördüler ve onlara birçok suçu, bu arada Baphomet denilen bir puta taptıklarını, tarikata giriş töreni sırasında haça tükürdüklerini, sapık cinsel ilişkilerde bulunduklarını itiraf ettirdiler. 1307'de başlanan dava ancak 1314'te sonuçlandı. Papa Clemens V, kralın tutumunu ve davanın düzensizliğini hafif bir şekilde protesto etti. Ama olayı söz konusu etmekle (17 kasım 1307) suçluların kendine teslim edilmesini sağladı. Ama az sonra Güzel Philippe'in müdahalesiyle boyun eğmek zorunda kaldı. 1309'da sorgulara yeniden başlandı. 36 Tutuklu işkence sırasında öldü, 1310 mayısında Sens başpiskoposu elli dört tampliyeyi yakılmaya mahkûm etti. Viyana konsilinde (ekim 1311) tampliyelerin suçluluğu onaylanmadı, ama papa tarikatın kaldırılmasına karar verdi (*Vox in excelso* bildirisi, 3 nisan 1312). 1312 Kasımında papa yüksek görevlilerin davasını 3 kardinalden kurulu bir kurula bıraktı; bu kurul onları müebbed hapse mahkûm etti. Ama tarikat reisi Jacques de Molay ile arkadaşları durumu protesto ederek eski itiraflarını kabul etmeyince, kurul tarafından yakılmalarına karar verildi (mart 1314). Tampliyelerin malları Hospitalier tarikatına bırakıldı, ama Güzel Philippe menkul olmayan mallara elkoydu ve ancak mümkün olduğu kadar çok para çektikten sonra bıraktı. (L)

TAMPON i. (fr. k.). Bir deliği kapamağa yarayan, herhangi bir maddeden yapılmış büyük tıkaç: *Bez tampon, kâğıt tampon.* || Bir darbenin şiddetini azaltmağa yarayan, içi yumuşak maddeyle dolu şey. || *Mec.* Bir darbenin, çatışmanın şiddetini azaltan; yatıştıran şey.

— Büro. Yarım daire şeklinde madenî bir desteğe takılan kurutma kâğıdı tabakalarının tümü.

— Cerr. Kanamayı durdurmak için bir boşluk veya yaranın içine sokulan küçük gaz veya pamuk topağı. || *Tampon koymak*, bir yaraya veya tabiî bir boşluğa pamuk ve özellikle gaz tamponları sokarak kanamayı durdurmak.

— Dy. Taşıtlar çarpıştığı zaman darbenin şiddetini azaltmak üzere lokomotif ve vagon şasilerinin uçlarına çift olarak yerleştirilen ve sustalar üzerine oturtulan bir çeşit madenî çıkıntı. || *Tampon gömleği*, tampon kolu ile tampona kılavuz ve yatak görevi yapan tampon traversine bağlı içi boş parça. (Bazı tampon sistemlerinde, tampon gömleğinin içinde ayrıca darbelerin şiddetini azaltmağa yarayan bir düzenek bulunur; bu düzenek, sustalardan, bilezikler, kauçuk levhalardan v.b. meydana gelir.) || *Tampon sistemi*, raylar üzerinde giden bir taşıtın, çarpışma şiddetini azaltmağa yarayan organlarının tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Kör tampon*, kör demiryollarının sonuna yerleştirilen ve o noktaya kadar gelen taşıtların daha ileri gitmesini önleyen sunî engel. (Genellikle bir toprak yığınına veya betona dayanan madenî putrellerden meydana gelir; kör tampon sert veya esnek olabilir.)

— Grav. Akuafortacıların verniği plakanın üzerine yaymak için kullandıkları, taftadan yapılmış, içi pamuk dolu küçük torba. || Üzerine gravür yapılmış bir plakanın girintili yerlerini siyaha boyamak için kullanılan keçe şerit.

— İnş. Açılan bir kapı kanadının alt kısmının dayandığı taş veya demir parça. || Bir kapı veya pencerenin belirli bir noktaya kadar açılmasını sağlamak üzere yere veya duvara yerleştirilen kauçuk parça.

— Oto. Bir arabanın önüne ve arkasına takılan, karoseriyi veya tamiri pahalı bazı parçaları (msl. farlar) hafif darbelere karşı koruyan ek donanım. Bk. ANSİKL.

— Pirotekni. *Darbe tamponu*, patlayıcı maddeleri, darbelere karşı duyarlılıkları bakımından birbirleriyle kıyaslamağa yarayan cihaz.

— ANSİKL. Dy. Vagonlarda, *tampon sistemi*, birbirinden ayrı iki tampondan meydana gelir. Lokomotif ve yolcu vagonlarında tamponlar karşılıklı yerleştirilmiştir; bunlar, iki araba arasında cer veya frenleme kuvveti ne kadar büyük olursa olsun hem düz, hem eğik yolda birbiriyle daima temasta kalacak şekilde cer kancalarıyle birbirine bağlanır.

— Oto. Tamponlar, arabanın dingillerine paralel çelik lama çubuklardan veya tekli, ikili, hattâ üçlü borulardan meydana gelir. Motosikletlere de, düşme sırasında sürücünün ayaklarının taşıtın ağırlığıyle ezilmesini önlemek için, bazen yan boru tamponları takılır.

◆ Sıf. Tampon görevini yerine getiren.

— Biyokim. *Tampon sistem*, kuvvetli bir baz veya asidin katılmasıyle hidrojen iyonu yoğunluğu (pH) hissedilir derecede değişmeyen bir çözeltiye verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Devl. Huk. *Tampon devlet*, coğrafî konumu bakımından, güçlü ve birbirine düşman iki devlet arasında bulunan devlet.

— Kim. *Tampon çözelti*, tampon sistem rolü oynayan çözelti.

— Mekan. *Tampon mastar*, düz çeperli (delik işleme) veya diş açılmış (kılavuz çekme) bir deliğin boyutlarını kontrol etmek için kullanılan, düz veya diş açılmış silindir biçiminde mastar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyokim. *Tampon sistem*, zayıf bir asit ve bu asidin kuvvetli bir bazla yaptığı tuzun çözeltisinden veya kuvvetli bir asit ve bu asidin zayıf bir bazla yaptığı tuzun çözeltisinden basit bir şekilde hazırlanabilir. Kan bir tampon sistemidir;

Foto. La Caisne (LAROUSSE)

kanda hidrojen iyon dengesi büyük ölçüde serbest karbon gazı (zayıf asit) ve alkali karbonatlar (kuvvetli baz tuzları) sistemiyle sağlanır. Bunun içindir ki, vücuda dışarıdan giren şeyler (sindirim sırasında besinler, damar yoluyle verilen ilâçlar v.b.) kanın pH'ını hissedilir derecede değiştirmez. Organik sıvıların, plazmanın, hücre içinin çok küçük molekülleri de tampon sistemleridir.

— Mekan. Bir deliğin çapının tam olarak ölçülmesi zor bir işlemdir. İşçinin dikkatine bağlı kalmadan kontrol yapabilmek için, genellikle hassas taksimatlı bir silindirden meydana gelen ve *tampon mastar* denilen özel bir ölçü elemanı kullanılır. Bir alıştırmayı, yani toleransları kontrol etmek için, seri yapım tampon mastarı kullanılır. Bu mastar, her ucunda belli kesin bir koda göre yerleştirilmiş silindir biçiminde küçük bir elemanı (tampon) bulunan tırtıllı bir saptan meydana gelir. Fark kabul edilen tolerans olduğuna göre, uçlardan biri minimum kodu, öbürü maksimum kodu gösterir. Kontrol işlemini yapmak için, bu çift taraflı tampon mastar kontrol edilecek deliğe art arda sokulur. Yalnız minimum kodu gösteren tarafın geçmesi gerekir. 100 mm'den büyük çapların kontrolu için ayarlanabilir iç tampon mastar kullanılır. Vida geçirilecek delikleri ölçmek için vida tampon mastarlardan faydalanılır; bu mastarlar da öncekilere benzer, fakat bir ucunda vida çekirdek çapında hafifçe büyük çapta düz bir silindir, öteki ucunda diş açılmış bir kısım vardır. Tampon mastarlar genellikle işlenmiş ve kararlı hale getirilmiş semantasyon çeliğinden yapılır. Bununla birlikte, aşınmaya daha dayanıklı olan krom, çeliği, nitrürlenmiş çelik, hız çeliği ve karbon çelikleri de kullanılabilir. (LM)

TAMPON, Reunion adasında (Sous-le-Vent idare çevresi) komün, Saint-Pierre'in kuzey doğusunda; 24 257 nüf. Çiçek esansı üretimi. (L)

TAMPONLAMA i. (*tamponlamak*'tan *tamponla-ma*). Kim. Bir çözeltiyi tamponlamak için yapılan işlem. (L)

TAMPONLAMAK geçl. f. (*tampon*'dan *tampon-la-mak*). Kim. Tampon çözelti haline getirilmesi gereken maddeleri bir sıvı içinde eritmek. (L)

TAMS i. (ar. *ṭamṣ*). *Esk.* Aybaşı, âdet görme. (M)

TAMS i. (ar. *ṭams*). *Esk.* Görünmez hale getirme, yok etme. (M)

TAMSAYI bls. i. Mat. 0, 1, 2, 3, 4, ... dizisinin pozitif veya negatif olarak alınan sayılarından her biri. *Esk. Adedi tam.* || *Bağıl tamsayı*, pozitif veya negatif tamsayı. (Z ile gösterilen bağıl tamsayılar cümlesi bir halka meydan getirir.) || *Cebirsel tamsayı*, en yüksek dereceden teriminin katsayısı 1 olan bir tam katsayılı çokterimlinin kökü: *Cebirsel tamsayılar sayılabilir bir cümle meydana getirir.* || *Gauss tamsayısı*, *a* ve *b* tamsayılar olmak üzere $a + ib$ karmaşık sayısı. Bu sayılar Z (*i*) ile gösterilen bir halka oluşturur. (L)

TAMTAKIR sıf. (onomatope *takır*'dan). İçinde olması gerekli şeylerden hiç biri bulunmayan, bomboş: *Hazine tamtakırdı. Para bulabilmek için ya bir tarafa boyun eğmeli, ya öbür tarafla birleşmeli idik* (F .R. Atay). *Tamtakır bir salon.*

— DEY. *Tamtakır kırmızı* (veya *kuru*) *bakır*, bomboş. (M)

TAM-TAM i. (onomatope). Her çeşit gong veya trampeti belirtmek için kullanılan terim; aslında çin yapısı, ortasına doğru hafif hunimsi, kenarı bükük, tunçtan bir levhadır. (P. Amiot tarafından *lo* adıyle tarif edilen tam-tam Berlioz'un *Traité d'Instrumentation* [Çalgılama Dersleri] adlı kitabında yer almış ve Rimskiy Korsakov, Debussy, Stravinskiy v.d. besteciler tarafından kullanılmıştır.) || Afrikalı zenciların davulu. || Afrikada bu çalgıyle yapılan ve bazı olayları haber vermeğe veya açıklamağa yarayan davul sesi: *Bir savaş tam-tamı.* (L)

Tamtamkapı, Konya'da Mevlânâ türbesinin kuzeyindeki mescidin kapılarından biri. Kadınlar bölümüne çıkılan kapıdır. Açılıp kapanırken çıkardığı sesten dolayı bu adı aldı. Bugün izi yoktur. (M)

TAMU i. (esk. türk. k.). *Esk.* Cehennem. (M)

TAMUL i. Leng. Hindistan'ın güneyinde 20,5 milyon kişi ve Seylan'da 1,5 milyon kişi tarafından konuşulan Dravid dili. (Tamul'un kendine özgü bir yazısı vardır.) [TAMİL de denir].

— ANSİKL. *Tamul edebiyatı*, çok eski dönemlere kadar iner, tamul diliyle yazılmış kutsal metinlerin sanskritçe metinlerden çok daha eski olduğu sanılır. Madura'da M. Ö. XVI. yy.dan itibaren bir edebiyat akademisi vardı. *Pattuppattu* gibi büyük antolojiler ve *Chilappadikaram* ve *Manimekhalai* gibi büyük destanlar M.Ö. I. yy.a kadar uzanır. Daha yakın dönemlerde yazılmış olanlar arasında Tiruvalluvan'ın ünlü *Kural*'ı (XI. yy.), Periyapuranam'ın bibliyografyası (XII. yy. başı), Kamban'ın *Ramayana*'sı (XIII. yy.), Ramalinga Svamigal'in aşk şarkıları (XVIII. yy.) ve günümüzde Subrahmanya Bharati'nin dinî şiirleri sayılabilir. (L)

TAMULLAR veya **TAMULLER,** Melanezya - Hindu ailesinden etnik grup. Hemen hepsi Güney Hindistan'da, özellikle Madras ve Seylan'da yaşayan Tamullar orta boylu (1,65 m), dolikosefal ve mezorinyendir. Tenleri çok koyudur; siyah, uzun ve sık saçları kıvırcığa yakındır. Bir dravid dili konuşurlar. (L)

TAMURAMARO, tarihî japon kahramanı (öl. 811). Koreli prens Açi no omi'nin soyundan geldiğini iddia eden eski Sakana ailesindendir. Hompu'nun kuzey bölgesinin üçte birini işgal eden Aynu'lara karşı harekâtı yöneten general Otomo Otomore'nin başlıca yardımcısı oldu. Sonra tek başına yönettiği bir seferin zafere ulaşması üzerine 745'te *Sey-i tayşogun* (Aynulara karşı başkumandan) unvanını aldı, bu unvan sonradan «şogun» şeklinde kısaltıldı. Tamuromaro'nun, Kyoto'nuş doğusundaki bir tepenin üstünde yer alan *Sogun Zuka*'ya («Şogun'un mezarı») gömüldüğü sanılır. (L)

TAMÜYE bls. i. *Yeni.* Bir topluluk için belirlenip kararlaşmış olan üye sayısı. *Esk.* Adedi mürettep. (M)

TAMWORTH, Büyük Britanya'da (Staffordshire) şehir, Birmingham'ın kuzeydoğusunda, Tame kıyısında; 13 560 nüf. Bugün müze olarak kullanılan şato. XIV. yy.dan kalma kilise. Maden kömürü ocakları. Kâğıt fabrikaları. (L)

Tamworth ırkı, koyu kahverenginde ingiliz domuz ırkı; etinin kalitesi ve beykın yapımı bakımından çok makbuldür; bu yüzden İngiltere'den Avrupa kıtasına geçmiş, sonra Kuzey Amerika'da yaygınlaşmıştır; Amerika'da bu ırktan domuzların sayısı pek çoktur. (L)

TAMZARA i. Folk. Toplu olarak oynanan bir halk oyunu.

— ANSİKL. Folk. *Tamzara* el ele tutuşarak kol ve ayak hareketleriyle oynanır; türkülüdür. Çok yaygın olan ve çok sevilen bu oyun, kadın erkek ayrı veya birarada oynanır. Kapalı yerlerde oyuna tef ve neyle, meydanlarda davul zurnayle eşlik edilir. Oyunlar devam ettiği sürece dans eden kız veya kadınlar tarafından türküleri de birlikte söylerler. Erkekler daha çok davul zurna eşliğinde oynarlar. Özellikle Erzurum, Sıvas, Erzincan, Gümüşhane, Tokat, Artvin, Kars, Giresun, Elazığ, Tunceli, Muş, Malatya, Van ve Bingöl illerinde yaygındır. (M)

TAN i. (esk. türk. *tang*). Güneş doğmadan önceki alaca karanlık zamanı. || *Tan ağarmak*, gün doğmaya başlamak, şafak sökmek: *Varsın, tan ağarmadan kumral saçın ağarsın / Sen sonu cennet olan yolundan dönme!..* (F. N. Çamlıbel). || *Tan yeri*, güneşin doğmak üzere olduğu yer.

— DEY. *Tan atmak*, tan ağarmak. (M)

TAN veya **TA'N** i. (ar. *ṭaʿn*). *Esk.* Ayıplama, yerme. || *Tân etmek* (*eylemek*), ayıplamak, yermek: *Hacer ise milletçe pek büyük bir zat olduğundan dolayı çok kimseler Muaviye'yi tân eder oldular* (Cevdet Paşa). *Değildim ben sana mâil sen ettin aklımı zail / Bana tân eyleyen gafil seni görgeç utanmaz mı?* (Fuzuli). [M]

Tan, günlük gazete. Mahmut Saydam tarafından yayımlanan günlük *Milliyet* gazetesi, öz Türkçe akımına uyan birçok yayım organı gibi adını *Tan*'a çevirdi (22 nisan 1935). Gazete, daha sonra tesisleriyle birlikte Halil Lütfi Dördüncü, Ahmet Emin Yalman ve M. Rıfat Yalman tarafından satın alındı (1936). İki yıl sonra Yalmanlar gazeteden ayrıldılar. Matbaa, Tan olayında (4 aralık 1945) yıkıldı. *Tan*'ı sonra Dördüncü ve A.N. Karacan birlikte yayımladılar (1948). Gazete 1956'da yayım hayatına son verdi. *Tan*'ın başlıca yazarları arasında: Zekeriya Sertel, T. Rüştü Aras, Sadri Celâl, Esad Adil, A. Hamdi Başar, Sabahattin Ali, Burhan Belge, Suat Derviş, Niyazi Berkes, Abidin Dino, Aziz Nesin, Muzaffer Şerif, Naci Sadullah vardı. (M)

TAN (Samih Fethi), **M. Turhan** — denir, türk yazarı (Sıvas 1886 - İstanbul 1939). Öğrenimini Sıvas'ta yaptı. Birinci Belediye dairesine başkâtip ve Üsküp lisesi edebiyat öğretmeni oldu. Çeşitli yerlerde kaymakamlık ve mutasarrıflık yaptı. İstanbul'da *Cumhuriyet* gazetesinde fıkra yazarı olarak çalıştı. Başlıca romanları: *Akından Akına* (1936); *Cem Sultan* (1935); *Cengiz Han* (1939); *Hint Denizlerinde Türkler* (1939); *Timurlenk* (1939); *Safiye Sultan* (1939); *Cinci Hoca* (1962); *Viyana Dönüşü* (1937). [M]

TANA, Kenya'da ırmak, Hint okyanusuna dökülür. (L)

TANA veya **TENO,** İskandinav Avrupası'nda ırmak, Laponya'da, Kuzey Buz denizine dökülür. Çığırının büyük kısmında Finlandiya ile Norveç Finnmark'ını birbirinden ayırır ve Tana fiyordunda son bulur; 304 km. (L)

TANACETUM i. Sarı veya turuncu çiçekli otsu bitki; bazı botanikçilere göre kasımpatı (*chrysanthemum*) cinsinden sayılır. (Bileşikgillerden.)

— ANSİKL. Eczc. *Tanacetum vulgare*'nin çiçekleri solucan ve özellikle oksiyür düşürücü olarak kullanılır. (L)

TANA gölü, Habeşistan kütlesinde büyük göl; 1 830 m yükseltide. Mavi Nil'in (Bahr-el-Azrak) yukarı çığırı olan Abbai ırmağı tarafından aşılır. Irmağın gölden çıkışında bir baraj yapılması tasarlanmıştır. (L)

TANAGRA, Yunanistan'da (Boiotia) köy, Asopos ırmağı kıyılarında, Thebai'nin 18 km doğusunda; 630 nüf. M. Ö. 457'de Ispartalılar Atinalıları burada yendiler.

— Arkeol. Tanagra özellikle pişmiş topraktan küçük heykel atelyeleriyle tanınır. Arkaik çağdan beri ve özellikle M. Ö. 300'den sonra bol miktarda yapılan bu heykelcikler XIX. yy. sonuna doğru mezarlıklarda bulunmuştur; çoğu çocuk veya kadın figürleridir; bazıları iki veya üç kişilik topluluk halinde, basit bir şekilde boyalı, günlük elbiseler içinde ve günlük hayattaki duruşlarındadır. Eskiçağ heykelcileri Eolis'de (Aiolis) Myrina'dan İskenderiye'ye kadar ve «Büyük Yunanistan»da bunları taklit etmişlerdi. Bu heykelciklerin çok tanınmış olması yüzünden bugün devri ne olursa olsun bütün yunan pişmiş toprak eserlerine yanlış olarak «tanagra» adı verilmektedir. (L)

TANAGRİDAE çoğl. i. Oldukça küçük boylu, cinslere göre çok değişik olmakla beraber genellikle gözalıcı parlak renkli ötücü kuşlar familyası. (Bunlar oldukça tıknaz gövdeli, koni gagalı, tanecil kuşlardır. Başlıca cinsleri: *euphona, tanagra, callistes, rhamphoceles, tangara* v.b. Hepsi Amerika'da, yalnız tropikal bölgelerde yaşar.) [L]

TANAİDACEA çoğl. i. Malacostraca takımından kabuklu hayvanlar takımı. (Bunlarda kabuk, ilk iki göğüs somitiyle kaynaşmış durumdadır.) [L]

TANAİS i. Tanaidacea takımından kabuklu hayvan (eskiden isopoda takımından sayılırdı); bu hayvanlar toprağı kazarak yaşamaya elverişli bir yapıdadır. (L)

TANAİS. Esk. coğ. Don ırmağının (Rusya) eski adı. Ağzında Pantikapaion, yunan ticaret merkezlerinin en kuzeyde olanını (bugün Azak) kurdu. (L)

Tanaka planı, İkinci Dünya savaşı arifesinde Japon askerî makamlarınca hazırlanan dünya hâkimiyeti planına verilen ad; Mançurya'daki gizli servisler başkanı general Tanaka (1863-1929) tarafından kaleme alındı. Tanaka planı (1927) Mançurya'da

tanacetum

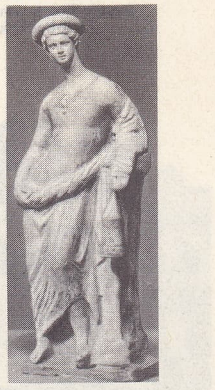
TANAGRA
heykelciği
Louvre müzesi,
Paris

TANBURÎ CEMİL BEY

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; MEYDAN

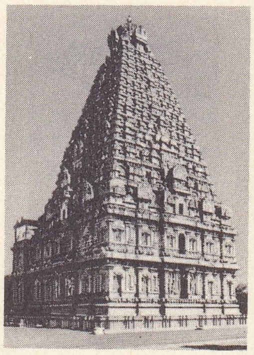

TANCOR
Büyük Sira tapınağın büyük kulesi

TANCRÈDE DE HAUTEVILLE'in Tarsos'u alışı
Godefroy de Bouillon'un romanı (1337)
Bibliothèque Nationale, Paris

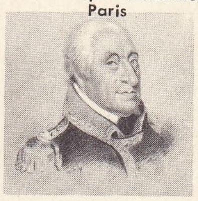

J. N. TANDY
Cabinet des Estampes, Paris

bir ağır sanayi kurulmasını, Çin, Çinhindi, Filipinler, İndonezya ve Avustralya'ya iktisadî bakımdan elkoymayı öngörüyordu. Hint okyanusu ülkeleri ve Süveyş kanalı, daha sonraki hedefler olarak gösteriliyordu. Bu plan İkinci Dünya savaşında Japonlar tarafından kısmen gerçekleştirildi. (L)

TANALALAR, Madagaskar'da halk. 170 000 Kişi kadar olan Tanalalar, Fianarantsoa'nın doğusunda, doğu ormanında yaşarlar; adları «ormanlılar» anlamına gelir; Tanusilerle akrabadırlar. Düz burunlu, siyah tenli, oldukça ince tipli olan Tanalalar, orman ürünlerinin (bambu, elyaf, dokuma, tanenli kabuk) satışıyle ve dağda pirinç tarımıyle geçinirler. (L)

TAN AN, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, Long An ilinin merkezi, Batı Vaico'nun sağ kıyısında; 11 500 nüf. (L)

TANANARİVE, malgaş dilinde **Antananarivo**, Malgaş cumhuriyetinin başkenti, İmerina yaylasında, 1 900 m yüksl.; 206 300 nüf. Üniversite. Tananarive önemli bir idare ve fikir (lise ve kolejler) merkezi, aynı zamanda da ticaret şirketlerinin, maden işletmelerinin, bankaların ve sigorta şirketlerinin toplandığı yerdir. Başlıca sanayiler tarım ürünlerinin işlenmesine dayanır. Yağ fabrikaları, içki fabrikaları, halat fabrikaları (hint keneviri), tütüncülük.

Şehir engebeli bir arazide, 1 215 - 1 270 m yükseltide kurulmuştur; Gar semtinin ve belediye sarayının bulunduğu semtin caddeleri düz bir kesimde uzanır; ama birçok semt, batıda Anasy gölüne hâkim olan tepelere tırmanarak gelişmektedir. Şehirde 1961'de önemli bir Afrika ve Malgaş birliği konferansı toplandı. — *Tananarive ili*, adanın ortasında İmerina yaylasında uzanır; 1 261 500 nüf. (L)

TANAQUİL, Roma kralı büyük Tarquinus'un karısı. Fala bakar, kehanetlerde bulunurdu. Mevki hırsıyle kocasının yükselmesinde rol oynadı. Kocasının ölümünden sonra, himaye ettiği Servius Tullius'u halka kabul ettirdi. Romalılar tarafından, Gaia Caecilia ile karıştırıldığı için bir tanrıça gibi saygı görürdü. (L)

TANARO, İtalya'da ırmak, Piemonte'de Po'nun kolu (sağ kıyı); 276 km. Deniz Alpleri'nin kuzey yamacından doğan Tanaro, önce dar ve kenarları dik bir vâdide akar, sonra Mondovi yakınında bir tepeler bölgesine girer; Po ovasına girdiği ve başlıca kolu Bormida'yı aldığı Alexandria'ya kadar vâdisi genişler. Sulama işlerinde büyük ölçüde yararlanılır ve vâdisi İmperia Torino ve Asti Alexandria arasında çok elverişli bir ulaşım yoludur. (L)

TANASSUR i. (ar. *naṣrāniyyet*'ten *tanaṣṣur*). *Esk.* Hıristiyanlığı kabul etme. || *Tanassur etmek* (*eylemek*), hıristiyan olmak: *Cebele: Tanassur edersem ne olur? dedi. Hz. Ömer: Tanassur edersen boynunu vururum dedi* (Cevdet Paşa), *Papa ikinci «Pi» [...] Fatih Sultan Mehmed'e bir mektup göndererek tekmil tebaasıyla birlikte tanassur eylediği takdirde kendisini âlemi hıristiyaniyenin hükümdarı ve cihanın sahibi tanıyacağını...* (A. H. Müftüoğlu). [M]

TANATOLOJİ i. (yun. *thanatos*, ölü ve *logos*, bilim'den fr. *thanatologie*). Biyol. Ölümün belirtilerini, şartlarını, sebeplerini ve mahiyetini inceleyen bilim. (L)

TANATOMORFOZ i. (yun. *thanatos*, ölü ve *morphe*, şekil'den fr. *thanatomorphose*). Biyol. Ölümün hücrelerde ve karmaşık yapılı organizmaların görünüşünde meydana getirdiği morfolojik dış değişiklik. (L)

TANBUR i. Bk. TAMBUR.

TANBURÎ CEMİL BEY, türk bestecisi (İstanbul 1871-ay.y. 1916). Mülkiye'de okudu. Hariciye nezaretine memur oldu. Fakat geçimini, daha çok sarayın ve yüksek çevrelerin himayesiyle ve özellikle plaklarıyle sağladı. İcracı olarak ünü Türkiye sınırlarını aşan Cemil Bey tambur, kemençe, yaylı tambur, lavtadan başka, başta viyolonsel olmak üzere birçok sazı iyi derecede çalıyordu. Kendinden sonra gelen hemen bütün sazendeleri etkiledi. Tanburî Ali Efendinin romantizme kayan yolunu takip etmekle birlikte, büyük orjinallik gösterdi. Tamburda klasik icra üslûbunu yıkarak çok mızrap vuruşuyle özellik kazanan bir tarz getirdi. Plaklarda, her biri büyük değer taşıyan 60 kadar taksimi vardır. Ayrıca 18 saz eseriyle 18 şarkı bırakmıştır: *Şedd-i Arabân Saz Semaisi; Mâhûr Peşrev, Muhayyer Saz Semaisi; Hicazkâr Saz Semaisi; Sûz-i Dilârâ Saz Semaisi, Muhayyer Peşrev; Hicazkâr Peşrev.* Mesut Cemil Tel* oğludur. (M)

TANCA, Fas'ta şehir, il idare merkezi, Cebelitarık boğazının batı ağzında; 141 700 nüf. Batıda Spartel burnu dağlarının koruduğu ve Cebala sıradağlarının hâkim olduğu bir koyun batı kısmında yer alan şehir, Septe burnundan kalkerli Rif sıradağlarının ucuyle ayrılır; bir çöküntü aracılığıyle Tetuan ve Akdeniz ile ilişki kurar. Kozmopolit bir şehir olan Tanca, kaçakçılık merkezi, sermaye barınağı ve turistik bir merkezdi. Fas ekonomisine katılana (1960) kadar bir açık pazar olma imtiyazlarını muhafaza etti. Bugün milletlerarası transit işlemlerini kolaylaştırmayı hedef alan tedbirlerden yararlanır ve önemli çalışmalar liman tesislerinin kapsamını iki kat artırmıştır. Ayrıca, 1962'de serbest bir bölge kurulmuştur. Tepenin yamacında, Kaşba'nın eteğinde uzanan eski şehir, kumsal boyunca uzanan büyük otellerle dolu modern şehirle çelişir. — *Tanca ili*; 183 000 nüf.

● *Tarih.* Bir kartaca ticaret merkezi (*Tingi*), Octavianus tarafından kurulan bir Roma kolonisi (*Tingis*) olan bu mağrip şehrinin Mauritania Tingitana'nın merkezi olduğu sanılır. Vandalların geçişinden sonra (420) bağımsız olduğu sanılan şehri müslümanlar fethetti: Ukbe bin Nafi (683), Musa bin Nusayr (707). Musa bin Nusayr tarafından Tarık bin Ziyad'ın yönetimine verildi. Tarık, Tanca'da topladığı birliklerle İspanya'yı ele geçirdi (711). Şehir, Emevîler devrinde Fas'ın merkezi oldu ve merkezden gönderilen valiler tarafından yönetildi. 740'ta, Fas'ı Arapların boyunduruğundan kurtarmak için isyan ederek çevresine büyük bir kalabalık toplayan Meysere, Tanca'yı ele geçirdi. XI. yy. başlarında Fas'taki idrisî hâkimiyeti devrinde Tanca, eski önemini kaybetti. 949'da Endülüs emevî halifelerinin eline geçtiyse de, Berberîlerin ve Haricîlerin çıkardıkları karışıklıklar devam etti. Tanca, 1077'de Murabıtların ve 1147'de de Muvahhidlerin hâkimiyeti altına girdi. Muvahhidlerin yıkılması üzerine, Merinîlerin saldırısına uğradı ve üç aylık bir kuşatmadan sonra Merinîlerin eline geçti. XV. yy.ın ikinci yarısında, şehir hıristiyan saldırılarına uğradı. 1471'de Portekizliler tarafından alındı. Charles II ile evlenen Braganca'lı Caterina'ya cihaz olarak verilince İngiltere'nin olan hisar (1661-1662) kısa süre sonra boşaltıldı; alevî Molla İsmail'in eline geçti (1684). Fas'ın dört kraliyet şehrinden biri olan Tanca, İspanyollar (1790) ve Fransızlar (1844) tarafından bombalandı. XIX. yy.da avrupa ticaretine açılan liman, XIX. yy.da Fas'ın diplomatik başkenti oldu: Şehre büyük devletlerin elçileri, sultanın temsilcisiyle görüşmelere giriştiler. Guillaume II, şehri ziyaret ederek Fas'ın bağımsızlığı lehinde bir beyanat verdi (mart 1905). 1912'de ispanyol himayesine giren kuzey bölgeden ayrılan Tanca ve dolayları, Paris antlaşmasıyle (1923) kuralları belirtilen milletlerarası bir bölge haline geldi; antlaşma uyarınca yönetimi Algeciras antlaşmasını imzalayan devletlerin (daha 1906'da milletlerarası özelliğini onaylamışlardı) temsilcilerinden meydana gelen bir heyete verildi; Fas sultanının hükümranlığını temsilcisi uyguluyordu. Fransız boğazundan yararlanan general Franco'nun işgal ettirdiği şehir (14 haziran 1940), ispanyol Fas'ına katıldı. Müttefiklerin Tanca'yı boşaltmağa zorladıkları (ekim 1945) İspanya, milletlerarası yönetimdeki yerini ancak 1952'de yeniden aldı. Müdadele serbestliği ve kazançtan vergi alınmaması Tanca'yı her türlü sermaye ve şirketin toplandığı bir şehir haline getirdi. Milletlerarası rejim kaldırılınca (29 ekim 1951), kraliyet «şartı» (ağustos 1957) şehrin iktisadî rejiminin değişmeyeceğini garanti ettiyse de, 1960 nisanında iktisadî rejim toptan değiştirildi. (LM)

TANCARVİLLE, Fransa'da Seine - Maritime idare bölgesinde (Havre idare çevresi) komün, Sen halicinin başlangıcında, sağ kıyıda; 938 nüf. Halice hâkim olan şato, Fatih William'ın önce eğitmeni, sonra mabeyincisi olan Tancarville'li Raoul'undu; XI. - XIII. (burç) ve XIV. yy.dan kalma yapıların yanında Evreux kontu klasik üslupta bir şato yaptırdı (1710-1717); bu şato bir süre mareşal Suchet'nin mülkü oldu. (L)

TANCARVİLLE (Guillaume VI, DE MELUN vikontu, — kontu), fransız subayı (öl. Azincourt 1415), Jean II Tancarville'in oğlu. 1395'te İngiltere'de elçi oldu, Batı Skhisma'sını çözmek üzere, Orléans düküyle birlikte Avignon'a gitti (1395), 1396'da Cenova'ya, 1397'de de bir haçlı seferi hazırlamak üzere Kıbrıs'a gönderildi. Başmabeyinciliğe (1402) getirildi, Azincourt'da öldürüldü. (L)

Tancarville köprüsü, Tancarville'de Seine nehri üzerinde Le Havre ile Rouen arasında kurulan köprü (1955-1959), Avrupa'nın büyük köprüsüdür ve en yüksek betonarme ayaklara sahiptir (123,40 m ve 121,-98 m). Üç gözlü (176 m, 608 m ve 176 m) bir asma köprüyle sol kıyıya ulaşan, eksen uzunluğu 50 m olan sekiz bağımsız gözlü bir viyadükten meydana gelir. Köprünün toplam uzunluğu yaklaşık olarak 1 420 m'dir. (L)

TANCELİNA veya **TANGERİNA** i. Turunç ile mandalinanın melezi. || Aynı melez ağacın meyvesi. (L)

TANCOR, Hindistan'da (Madras) şehir, Karikal'ın batısında; 111 000 nüf. Çola hanedanının son başkenti olan şehir, Vicanagar krallığına katıldı (XVI. yy. başı); sonra İngilizler (1749), Fransızlar (1758) ve 1779'da yeniden ingilizler tarafından işgal edildi. Birçok yüzyıl boyunca Tancor, Güney Hindistan'ın başlıca siyasî, edebî ve dinî merkezlerindendi. Büyük Sira tapınağının özellikle 1000 yılına doğru kutsanan 65 m yüksekliğindeki dua yeri (vimana) çok güzeldir; duvarlarını süsleyen güzel oymalar dışında, ilgi çekici freskleri kapsar. Şehirde hint el sanatları geleneği hâlâ çok canlıdır: ipek kadife, mücevhercilik, halı, bakır işleri. (L)

TANCRÈDE DE HAUTEVİLLE (öl. Antakya 1112), Celile prensi (1099 - 1112), Antakya prensi (1111-1112), Apuglia ve Calabria dükü, Roberto Guiscardo'nun torunu. Amcası Bohemond I ile Birinci Haçlı seferine katıldı. Kilikya'da birçok kaleyi aldı, Antakya önünde parlak başarılar kazandı ve Kudüs'te (1099) bol ganimet elde etti (Ömer camiinin hazinesi). Kısa süre sonra Godefroi de Bouillon'dan Celile prensliğini fief olarak aldı. Amcasının esirliği (1103-1104) ve Avrupa'ya gidişi sırasında (1104) Antakya prensliğini vali olarak idare etti. Birçok askerî harekâta katıldı: Kilikya'da yeni fetihler (1101 ve 1107), Harran seferi (1104), Apameia'nın alınışı (1106), Halep Selçuklularına karşı akınlar. Suriye'de Doğu imparatoru Aleksis I Komnenos'a (Antakya üstünde de hak iddia ediyordu) hücum etti; bu sırada amcası Bohémond I de Bizans imparatorunun Epir'de yendi (1107). Bohemond'un Dyrrachium (Durazzo) önünde bozguna uğraması iki normand prensinin tasarılarını suya düşürdü; fakat Tancrède Bizans'ın metbuluğunu kabul etmedi. 1109'da Trablusgarp'ın alınmasına katıldı ve Bohemond'un ölümü üzerine prens oldu. Kudüs kralı Baudouin I'in hâkimiyet kurma denemelerini boşa çıkardı, Bizans'ın iddia isteklerinden kurtuldu ve türk tehlikesini önledi. Tasso, Tancrède'i örnek şövalye olarak anar. (L)

TANCREDİ (öl. 1194), Sicilya kralı (1190-1194), Puglia dükü Ruggero'nun evlilik dışı oğlu. Lecce kontu oldu, mahallî soyluların kışkırtmasıyle krallık tacını giydi ve krallığı, tahtta karısı Konstanze adına hak iddia eden germen kralı Heinrich VI'ya karşı, papa ve Doğu imparatoru tarafından tanındı. Şehirlerdeki, özellikle Napoli'deki, burjuva sınıfından destek görerek oğlu Ruggero'yu krallığın yönetimine ortak etti (1192) ve imparatorluk taraftarı tımar sahiplerini hâkimiyeti altına aldı, hattâ Konstanze'yi hapsettirdi (1192). [L]

TANCUNGBALAİ, İndonezya'da şehir, Sumatra'nın kuzeydoğu kıyısında, Malakka boğazı yakınında; 11 200 nüf. Bir tarım işletmeleri (kauçuk, palmiye yağı, hindistancevizi içi, çay) bölgesinin ihracat limanı. Alümin tesisi. (L)

TANCUNGKARANG, İndonezya'da (Sumatra) liman. (L)

Foto. A.F.P., B. N, Ray-Delvert (LAROUSSE)

TANCUNGPANDAN, Belitung adasında (İndonezya) şehir, Karimata boğazı kıyısında, Çin denizi ile Cava denizi arasında; 15 700 nüf. Limanından kalay, hindistancevizi içi ve karabiber ihraç edilir. (L)

TANCUNGPRİOK, İndonezya'da şehir, Cakarta'nın (Cava) limanı. (L)

TANCUNGPURA, İndonezya'da şehir, Sumatra'nın kuzeydoğu kıyısında, Malakka boğazı yakınında; 33 000 nüf. Limanından kauçuk ve hindistancevizi ihraç edilir. (L)

TAN-DA (NGUYEN HAK HYU, — denir), vietnamlı şair (1889 - 1939). Klasik çin kültürü aldı, *kuok ngu* diliyle birçok şiir (en ünlüsü *Hoy Ting Kon*'dur [Küçük Düşler]) ve roman yazdı. Bohem hayatı yaşayan sanatçının eserleri acı bir fantezinin ve Budda'cılıktan kopuşun izlerini taşır. (L)

TAN dağı. Bk. DAZ DAĞI.

TANDAY i. (japonca k.). Kamakura'nın şogunluğu sırasında (1192-1333) bazı bölgelerin askerî valilerine verilen japonca unvan. (L)

TANDEM i. («nihayet» anlamında lat. k.'den ing. k.). Arka arkaya oturan iki kişinin süreceği şekilde yapılmış bisiklet.

◆ Sıf. Mekan. *Tandem silindirler,* bir buhar makinesinde, birbirinin uzantısında bulunan iki silindir; buhar, enerjisinin bir kısmını birinci silindirde bıraktıktan sonra ikinci silindire girer. (L)

TANDIR i. (fars. *tenûr* > ar. *tennûr,* fırın'dan). Yere çukur kazılarak yapılan ufak fırın. (Bk. ANSİKL.) || El ve ayak ısıtmağa yarayan, üstü kapalı küçük mangal. || Kışın odanın ortasında bir mangalı kafesle ve bunu da yorgan veya kilimle örterek hazırlanan ısıtma düzeni: *Tandır da rehavet verdi. Ben olduğum yerde sızmışım. Gözümü açtım ki yine tandır başındayım* (Ahmed Rasim). [Bk. ANSİKL.] || *Tandır kebesi,* tandır etrafında oturanların dizlerini örtmek için kullandıkları kalın yün örtü.

— Mutf. *Tandır ekmeği,* tandırda pişen ekmek. (Bk. ANSİKL.) || *Tandır kebabı,* tandırda pişirilen et yemeklerine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Tandır*'ın toprağına saman ve keçi kılı katılıp su ile yoğurulur. Sağlamlığı çamurun özlü olmasına bağlıdır. Bu çamurdan silindir şeklinde ve istenilen büyüklükte tandır hazırlanır. Normal tandırın derinliği 130 sm, çapı 65 sm'dir. Ağız kısmı tabanından biraz daha küçük olur. Tandırın yanında 15 sm çapında *külve* adı verilen ve tandırın içine açılan bir tutuşturma borusu bulunur. Hazırlanan tandır 1-2 gün açıkta kurumağa bırakılır. Sonra daha büyücek açılmış olan toprak içine yerleştirilir. Tandır, genellikle mutfaklara yapılırdı. Tandırda tezek, odun, saçma (küçük parçalar halindeki tezek) yakılırdı. Tandırın külünün temizlenmesinde *gelberi* denen araç kullanılırdı. Bazı bölgelerde tandırın büyüğünde ekmek, küçüğünde yemek pişirilir.

● Sobanın kullanılmadığı dönemlerde ısınma aracı olarak tandırdan da faydalanılırdı. Genellikle kışın çok soğuk geçtiği yerlerde, büyük salon ve odaları mangalla ısıtmak güçtü. Bu yüzden dört veya altı köşeli ve altı ayaklı olan masaların altına mangal konulur, masanın üzerine çapraz olarak yorganlar serilir, en üste halı yayılırdı. Bu masanın çevresine oturulur, ayaklar masanın altına uzatılarak örtüler üste çekilirdi. Tandırların çevresine serilen yataklarda yatılırdı. Tandır, eskiden saraylarda da kullanılırdı.

Köylerde tandır daha değişik olurdu. Tabanı toprak olan odanın ortasına bir çukur kazılır ve ateş bunun içinde yakılır ve çukurun çevresinde tahtadan yapılan, yüksekçe setlerde oturulurdu. Doğu Anadolu bölgesinde tandır bugün de kullanılır.

— Mutf. *Tandır ekmeği.* Ekmek hamuru tandır yakılmadan önce yoğurulur. Ekmek hamuruna «orum» adı verilen bir çeşit tohum karıştırılır. Bu, hamurun özleşmesini ve tandıra yapışmasını kolaylaştırır. Mayalanan ekmek hamuru (kunt), parçalara ayrılır. İki tarafı unlandıktan sonra elle uzatılır ve kuvvetle tandırın kenarına yapıştırılır. Pişen ekmekler elle kaldırılıp alınır.

● *Tandır kebabı.* Anadolu'nun birçok yerinde koyun, kuzu veya çebiş (keçi yavrusu) kesilip temizlendikten sonra sıcak tandıra asılarak pişirilir. Tandıra asılacak et, büyük şiş veya çengelle sarkıtılır. Altına bir tepsi konur. Ateşler tepsinin etrafına çekilir. Tandırın ağzı kapatılır. Tandır soğuyuncaya kadar kuzu da pişmiş olur. (M)

TANDIRNAME bls. i. (ar. *tennûr* > *tandır* ve fars. *nâme*'den *tandır-nâme*). Tandır başında otururken söylenen veya okunan masal. || *Mec.* Cahillerin inandığı saçma fikirler ve bu fikirlerin yazıldığı farz olunan kitap: *Bu tabakanın hâlâ inanmakta bulunduğu «tandırname» ahkâmı Aksayı Şark medeniyetinde esas olan itikadlarla ameliyelerin devamından ibarettir* (Ziya Gökalp). [M]

TANDİL, Arjantin'de (Buenos Aires ili), şehir, Buenos Aires'in güneyinde; 32 300 nüf. Turizm merkezi. (L)

TANDY (James Napper), irlandalı devrimci (Dublin 1740 - Bordeaux 1803). Fransız devriminden etkilenerek Tone'un Birleşmiş İrlandalılar derneğini kurmasına yardım etti (1791). Bir süre hapis yattıktan sonra (1792) A.B.D.'ye kaçtı; 1798'de Fransa'ya giderek öbür irlandalı sürgünlere katıldı. Hamburg'a sığındı (1799). İrlanda'ya geri gönderilerek idama mahkûm edildi, sonra Napolyon'un müdahalesi üzerine serbest bırakıldı ve Fransa'ya kabul edildi (1802). [L]

TANE i. (fars. *dâne*'den). Tek başına bir varlık olarak ele alınan şeyler için sayı birimi olarak kullanılır: *Paketinde beş tane cıgara kalmıştı* (Kemal Tahir). *Kaç tane olursa olsun, iki tane daha yutacağım* (N. Ataç). [*Eşanl.* ADET.] || Bazı bitkilerin tohumu: *Mısır tanesi. Buğday tanesi.* || Çekirdekli küçük meyve: *Üzüm tanesi. Nar tanesi.* || Yuvarlakça küçük cisim: *Bir avuç kum içinde bir kum tanesi olmak...* (A.H. Tanpınar). || Tüfek veya tabanca kurşunu.

— ÇEŞ. DEY. *Tane bağlamak* (veya *taneye gelmek*) [meyve veya herhangi bir bitki için] Tohumları tane haline gelmek. || *Bir tane.* Bk. BİR. || *İnci tanesi* (*gibi*), «tertemiz ve kıymetli» anlamında genellikle kızlar için kullanılır.

— Astron. *Duman taneleri,* çok seyreltik gaz bulutlarıyle birlikte yıldızlararası kozmik maddeyi meydana getiren ince tanecikler. (Bk. ANSİKL.) || *Tespih taneleri* veya *Baily taneleri,* Güneş'in tam tutulmasının ilk ve son evrelerinde görülen ince hilâlin, zayıf büyütmeli bir âletle bakıldığı zaman farkedilen ve karışık tespih tanelerine benzeyen görünüşü. (Bu olayın ilk gözlemini, 1836'da ingiliz astronomu Baily yaptı; hilâlin tespih tanelerinden çiziliymiş gibi görünmesi, Ay çevresindeki dağlardan ileri gelir.)

— Deric. Büyük veya küçük baş hayvan derilerinin yüzeyindeki küçük kabarcıklar: *Dana ve oğlak derisi ince tanelidir.* Bk. ANSİKL.

— Metalürji. Bir maden veya alaşımın, billûrlaşmanın başladığı çekirdekten oluşan ve katılaşma sırasında büyüyen elemanı. (Madenî bir parçada tane, önceden uygulanan ısıl işlemlerin süresine ve cinsine göre az veya çok ince olur.) || *Taneler deformasyonu.* Bk. ŞEKİL *değiştirme.* || *Tane deformasyon sertliği,* bir maden veya alaşımda, yeniden billûrlaşmaya yol açacak tavlama sıcaklığından daha düşük bir sıcaklıkta meydana gelen kalıcı şekil değişikliğinin yarattığı etki. (Yakın zamanlarda, *tane deformasyon sertliği* yerine *işlem sertliği* terimi yerleşmektedir.) Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Tane büyüklüğü,* bir aşındırıcının kesici tanelerinin inceliğini gösteren sayı. Bk. ANSİKL.

— Zır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Astron. *Duman taneleri,* yakın yıldızlardan gelen ve bazı gökada bulutsularını aydınlatan ışığın dağılmasına yol açar. Sebep oldukları dağılma olaylarının niteliğine göre, boyutlarının 0,1 μ olduğu tahmin edilmektedir. Bu taneler, evrensel çekimin etkisiyle durmadan oluşan ve sayısız çarpışmalarla parçalanan milyarlarca atomun toplaşmasından meydana gelir. En yoğun gökada bulutsularında, santimetre küp başına 2 veya 3 gaz atomu ve 10^{12} sm^3 içinde ortalama 1 duman tanesi bulunur.

— Deric. *Tabiî tane,* el veya kol mantarıyle (tane mantarı) elde edilen paralel veya çapraz ince kıvrımlardan meydana gelir. *Baskı tanesi* ise, tabiî taneleri taklit etmek veya deri yüzeyini süslemek için, eymalı çelik bir levha üzerinde deriyi sıcakta presleyerek elde edilir.

— Metalürji. *Tane deformasyon sertliği,* tanelerde ve özellikle tanelerarası bağlantılarda, billûr ağının, şekil değişikliğini frenleyen burulmalarına yol açarak (bk. MADEN) maden ve alaşımların şekil değişikliğine karşı direncini arttırır; dövülgenliği azaltır. Haddeleme ve çekme işlemlerinde, tane deformasyon sertliği indisi şu formülle verilir:

$$e = 100 \frac{S - s}{s},$$

burada S ve *s* parçanın işlenmeden önceki ve sonraki kesitleridir: haddeleme ile elde edilen yüzde 200'lük bir tane deformasyon sertliği, meselâ bakırın esneklik sınırını 5'ten 22 kg/mm²'ye yükseltir; takat madenin dövülgenliğini veya kalıcı şekil değiştirme gücünü ortaya koyan çekme deneyinde, tane deformasyon sertliği yüzde 20'ye ulaştığı zaman kopmadan uzama yüzde 45'ten 5'e düşer. Yeniden billûrlaşma sıcaklığı normal sıcaklıktan daha düşük olan kurşun gibi bazı madenler, bu sıcaklıkta, hissedilir derecede tane deformasyon sertliği kazanmaz. Normal sıcaklıkta haddelenen veya çekilen madenî parçalar, bazen çok önemli iç gerilimlerle karşılaşır; bunun sebebi kalıcı şekil değiştirmenin her noktada aynı değerde olmamasıdır. Bu gerilimler bazen parçaların aşınmağa karşı direncini azaltır ve sonradan göreceği işlemleri zorlaştırır. Bu sakınca, parçaları bir miktar ısıttıktan sonra yavaş yavaş normal sıcaklığa kadar soğutarak önlenebilir.

— Teknol. Bir aşındırıcının *tane büyüklüğü,* daha ince gözlü ikinci bir elekten geçmeyecek aşındırıcı taneleri geçiren eleğin, lineer inç (25,4 mm) başına düşen delik sayısına eşit bir rakamla ifade edilir. Tane inceldikçe, tane büyüklüğünü veren rakam büyür. Tane büyüklüğü 60 olan bir aşındırıcı, inç başına 60 deliği olan bir eleğin gözlerinden geçer; fakat, inç başına 70 gözü olan daha ince ikinci bir elekten geçemez. Demek ki, 24 numaralı bir tanenin çapı $\frac{25,4}{24}$ mm, yani yaklaşık olarak 1 mm'dir. 220'den daha küçük taneler suda çökeltilerek ayrılır (bk. GRANÜLOMETRİ) ve 280'den itibaren taneler F—FF—FFF—FFFF harfleriyle belirtilir. Ayrıca tane büyüklüğü, art arda çökelti yapabilmesi için gerekli dakika sayısıyle de tanımlanır.

— Zır. Tane terimi başlıca tahılların ve fasulye, bezelye, mercimek, bakla v.b. bazı baklagillerin yenilir tohumları için kullanılır. Harmandan sonra, tahıl taneleri kaltur ve tınaz makinelerinden geçirilerek temizlenir. Sonra, asalaklardan korunacak şekilde tahıl ambarlarında veya silolarda saklanır. Tanelerin ortalama ağırlığı cinslerine ve hasat şartlarına göre değişebilir. Buğdayın bir hektolitresi ortalama olarak 77 kg, çavdarınki 72 kg, mısırınki 67 kg, arpanınki 63 kg, yulafınki 47 kg'dır. Acı baklanın bir hektoliresi 77 kg, burçak ve mercimeğinki 80 kg, bezelyeninki 82 kg kabul edilir. Gemilerde, halat kaydırma tehlikesinden ötürü, tane yükünün istifi özel şartlara bağlıdır.

◆ **Tane tane** zf. Tek tek: *Tane tane konuşmak* (veya *söylemek*), kullandığı kelimeler kolayca seçilebilecek şekilde konuşmak: *Doktor Nazım sinirlenmezdi. Tane tane konuşurdu* (Ş. S. Aydemir). *Kar tane tane yağıyor.* (LM)

TA'NE i. (ar. *ta'n*'dan *ta'ne*). *Esk.* Sövme, yerme: *Her söz ki gelir zuhura benden Bin ta'ne bulur her encümenden* (Fuzuli). || *Ta'ne-zen,* yeren, çekiştiren. (M)

TANECİK i. (*tane*'den *tane-cik*). Küçük tane: *Üzüm tanecikleri. Çakıl, kum tane-*

Haldun TANER

Foto. MEYDAN

TANGANYİKA haritası

TANGANYİKA'dan görünüş

fildişi antrepozu

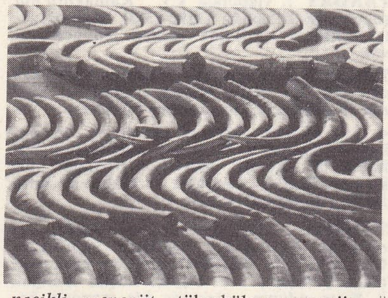

TANGANYİKA arması

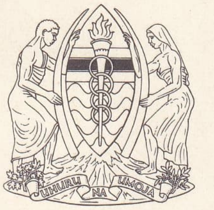

cikleri. || Sıf. Sayı gösteren bir kelimeyle birlikte, «... tane» anlamıyle bir şeyin azlığını belirtmek için kullanılır: «*İki tanecik el bombamız var...» dedi* (S. Kocagöz).

— Biyol. Kendiliğinden üreyen parçacık veya gen; kendi sentezini kendi yaparak kendi başına üreyebilen parçacık. || *Melanin tanecikleri,* boyalı deri hücrelerinde bulunan siyah veya esmer boya maddesi zerrecikleri. || *Pacchioni tanecikleri,* örümceksi zar altı dokuda rastlanan kireç tuzları ve amilazlı cisimciklerden oluşma beyazımsı pütürcükler. || *Tohum tanecikleri,* her tohumda bulunan ve biraraya gelince yeni bir varlığın embriyonunu oluşturabilen bir çeşit «organ tohumları». (Maupertius kalıtım olaylarını bu tohum parçacıklarıyle açıklamağa çalıştı.) || *Yağ tanecikleri,* bazen hücre protoplazmasında yer alan çok küçük yağ zerrecikleri.

— Bot. *Alöron tanecikleri,* bazı bitkisel hücrelerde bulunan, katı besin halinde protein maddesi.

— Fiz. ve Nükl. fiz. Çok küçük boyutlu maddesel cisim: *Alfa taneciği.* (LM)

TANECİKLİ sıf. (*tanecik*'ten *tanecik-li*). Küçük tane veya taneciklerden meydana gelmiş: *Tanecikli kayalar.* || Yüzeyi taneciklerle kaplı gibi görünen. || Üzeri taneciklerle örtülü.

— Biyol. *Tanecikli teorisi,* Altmann'ın öne sürdüğü teori. (Buna göre protoplazma, hattâ hücre çekirdeği küçük taneciklerden meydana gelir; bu tanecikler, canlı maddenin yapı unsurlarını meydana getirir ve o maddenin niteliklerini taşır.)

— Dokubil. *Tanecikli cisim, tanecikli yuvar, tanecikli hücre* veya *granülosit,* AKYUVAR'ın eşanlamı. || *Tanecikli tabaka,* De Graf keseciğinin çevresini saran tanecikli çok katlı hücre tabakası; bir noktada bir şişkinlik meydana getirir; bu şişkinliğin içinde yumurta bulunur. Bk. YUMURTALIK.

— İpekçilik. İçinde tanecikler, yani karabatan sporları (*Nosema bombycis*) bulunan kurtçuk, krizalit, kelebek ve yumurtalara denir.

— Patol. İçinde tanecikler bulunan veya öyle görünen: *Tanecikli göz iltihabı.* || *Tanecikli menenjit,* tüberküloz menenjit. || *Tanecikli tabaka.* Bk. RETİNA. || *Tanecikli zar.* Bk. YUMURTALIK. || *Böbreklerin tanecikli hastalığı,* Bright hastalığı. Bk. NEFRİT. (LM)

TANECİL sıf. (*tane*'den *tane-cil*). Zool. *Yeni.* Tahılla beslenen (hayvan). [M]

TANEGAŞİMA, Japonya'da (Kagoşima ili) ada, Kyuşu'nun güneyinde; 55 650 nüf. İdare merkezi, Nişi-no-Omote (233 000 nüf.). Şekerkamışı. (L)

TANELEME i. (*tanelemek*'ten *tanele-me*). Tanelere ayırma işlemi.

— Metalürji. Ergimiş bir madeni (alaşım, curuf v.b.) su ile veya soğutucu başka bir akışkanla dolu bir kaba dökme işlemi; böylece ergimiş maden yuvarlak kenarlı tanelere ayrılarak katılaşır. || Çok tıkız maddeleri parçalayarak ayrıştırmak için uygulanan kavurma ve anî soğutma işlemi.

— Zır. *Taneleme âleti,* bazı yem bitkilerinin tanelerini ayırmak için kullanılan âlet. (L)

TANELEMEK geçl. f. (*tane*'den *tane-le-mek*). [Tane tane olan şeylerin] Tanelerini ayırmak: *Mısırı tanelemek. Narı tanelemek.*

— Metalürji. Curufa karışmış madeni ayırmak için, fırından çıkan karışımı çok ince parçalara ayırmak. (M)

TANELİ sıf. (*tane*'den *tane-li*). Tanelerden meydana gelmiş, taneleri olan.' || Şu veya bu şekilde tanesi olan: *İri taneli üzüm. Ufak taneli nar.*

— Pedoloji. *Taneli toprak,* buğday tanesi iriliğindeki topakçıklardan oluşmuş toprak. Bk. ANSİKL.

— Petrogr. Hepsi de çıplak gözle görülen kristallerden yapılı; içoluşlu kayaların yapı şekillerinden biridir. || *Ufak taneli kaya,*

Kilimancaro

Dârüsselâm

Meru

Foto. Almasy. Michaud, Picou (LAROUSSE)

çıplak gözle güç seçilebilecek kadar küçük tanelerden oluşan kaya, tek tük iri billûrlar da kapsayabilir. (Bu, içkayaların dokularından biridir.)

— Teknol. Tanelerle, küçük yuvarlak çıkıntılarla kaplı: *İri taneli mermer.*

— ANSİKL. Pedoloji. Tarıma elverişli olan *taneli toprak,* yapı bakımından kireçli humusa benzer. Hızla mineralleşen, azotça zengin ve kalsiyuma doygun humus asitlerini meydana getiren organik maddelerin toprakta çok bulunmasıyle oluşur. Madenî maddelerle iyice karışabilen humus, toprakta bulunan kil, demir ve kalsiyumla birleşerek gayet sıkı bileşimler verebilir. Topakçıkların kaynağı budur. Çernozyom ve rendzin denen toprakların, kolayca tanınan taneli bir yapısı vardır. (L)

TANEN i. Birçok bitkisel üründe bulunan ve hayvan derisinden kösele yapmağa yarayan madde.

— ANSİKL. *Tanen*'ler bitkiler âleminde çok yaygın bileşik maddelerdir. Bunlar hidrolize uğradığı zaman her cinsten birçok oza ayrılan heterozitlerdir. Bu ozlardan biri olan aglikon, çoğu zaman digalik asit şeklindedir ve hidrolizlenerek galik aside dönüşebilir. Tanen, deriyi çürümez kılan genel bir nitelik taşır. Demir klorür, potasyum bikromat, tungstat ve sodyum asetat karışımı gibi bazı reaktiflerle değişik renk alır ki, bu özellik tanenleri sınıflandırmağa yarar. Tanenler ağaç kabuklarından (meşe, rizofora v.b.), odundan (kestane, meşe, kebraşo v.b.), yapraklardan (sumak), meyvelerden (gonakiye, dividivi, mirobalan), özsuyundan (kaşu, kino, gambir) veya bitki urlarından (mazı uru) çıkarılabilir. Tanen elde etmek için bu maddeler sudan geçirilir, çıkan tanenli madde alkolle işleme tabi tutularak içindeki madensel tuzlar ve bazı organik maddeler ayıklanır; alkol yerine eter de kullanılabilir (mazı urundan çıkarılan tıbbî tanen).

— Eczc. Tıbbî tanen ishale ve kanamalara karşı kullanılan büzücü bir maddedir. İyotlu tanenle yapılan şurup ve şaraplar kuvvet ilâcı ve kan durultucu olarak kullanılır.

— Şarapçılık. Şarapta da tanen bulunur. Tanen şaraba çekirdeklerden, üzüm, çöp ve kabuklarından geçer. Kırmızı şarapta beyaz şaraptakinin on katı kadar tanen bulunur (litrede 1-3 gr). [L]

TANENLEME i. (*tanen* > *tanenlemek*'ten *tanenle-me*). Şaraba tanen katma.

— ANSİKL. Şarapçılıkta *tanenleme,* erken şişeye çekilecek şarapları durultmak veya diğer bir proteinli madde (jelatin, kazein v.b.) ile birlikte tanen kullanarak durultmayı kolaylaştırmak için yapılır. Tanen özellikle beyaz şarap durultmasında kullanılır. Kullanılacak tanen saf olmalı, şaraba tat ve koku vermelidir. Onun için durultmada yalnız alkol taneni kullanılır. Genel olarak tanen dozu, hektolitreye 1-10 gr'dır. (L)

TANER (Ali Haydar), türk pedagoğu (Bulgaristan, Kızanlık 1883). Bulgaristan ve türk rüştiyelerinde okudu; Bulgar Öğretmen okulunu bitirdi. Almanya'da Jena üniversitesinde pedagoji öğrenimi gördü. Selânik, Balıkesir ve İzmir'de öğretmen ve okul müdürü olarak çalıştı. Yabancı ülkelerde öğrenci müfettişliğinde bulundu. İstanbul üniversitesinde pedagoji profesörü oldu. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve terbiye üyeliği yaptı. Eserleri: *Lise ve Orta Mekteplerde Tetkikatı Ruhiye; Millî Terbiye.* (M)

TANER (Haldun), türk hikâyecisi ve oyun yazarı (İstanbul 1916). Galatasaray lisesini bitirdi. Heidelberg üniversitesinde iktisat, Viyana üniversitesinde felsefe ve tiyatro tarihi okudu. İstanbul Üniversitesinin Sanat Tarihi ve Alman Edebiyatı bölümlerini bitirdi (1950). Sait Faik Hikâye armağanı (1955) ve New York Herald Tribune gazetesinin hikâye yarışmasında Türkiye birinciliğini kazandı (1953). Devekuşu Kabare tiyatrosunun kurucularındandır. Oyunları: *Günün Adamı* (1953); *Dışardakiler* (1957); *Huzur Çıkmazı* (1962); *Keşanlı Ali Destanı* (1964); *Eşeğin Gölgesi* (1965); *Vatan Kurtaran Şaban* (1968); *Bu Şehr-i Sitanbul ki* (1969); *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı* (1970). Hikâye kitapları: *Yaşasın Demokrasi* (1949); *Tuş* (1951); *Şişhaneye Yağmur Yağıyor* (1953); *Ayışığında Çalışkur* (1954); *On İkiye Bir Var* (1955); *Sancho'nun Sabah Yürüyüşü* (1969); *Hikâyeler* (ilk üç kitap) [1970]. (M)

TANEYEV (Aleksandr Sergeyeviç), rus bestecisi (Petersburg 1850 - ay.y. 1918). Dresden'de Reichel'in, Petersburg'da Rimskiy Korsakov'un öğrencisi oldu. Operalar (*Aşkın İntikamı* ve *Kar Fırtınası,* 1916), üç senfoni, yaylı çalgılar için 3 dörtlü, *Hamlet* için bir uvertür, bir *Tören Marşı,* keman ve orkestra için bir *Rüya,* piyano parçaları, melodiler, korolar ve bir senfonik şiir (*Alyoşa Popoviç*) besteledi. — Yeğeni SERGEY İVANOVİÇ, rus bestecisi (Vladimir-na-Klyazme 1856 - Moskova 1915), Moskova konservatuvarında N. Rubinşteyn'in, Hubert'in ve Çaykovski'nin öğrencisi oldu. Değeri bilinmeyen eserleri amcasınınkilerden üstündür; dört senfoni, çok güzel bir üçlü, bir opera (*Orestia*), bir kantat (*Ioannes Damaskenos*), piyano parçaları, melodiler v.b. besteledi. Ayrıca ünlü bir öğretmen olan sanatçı, Skryabin ve Rahmaninov'u yetiştirdi. (L)

TANEZRUFT («Susuzluk ülkesi»), Cezayir Sahrası'nda bölge, Hoggar'ın batısında. Çok kurak ve çölsü büyük bir ovadır (reg). [L]

TANG i. Metrol. Bk. THANG.

TANG, Çin'de 618-907 arası hüküm süren sülâle. Çin, bu sülâle devrinde, dünyanın en büyük ve en güçlü imparatorluğu haline geldi. (L)

TANGA i. Nümism. Moğollar tarafından kullanılan gümüş sikke.

— ANSİKL. Nümism. XIV. yy.dan XVI. yy. başına kadar *tanga* Moğolların başlıca parasıydı. Ağırlığı 1,3 - 1,95 gram arasında değişen bu sikke İlhanlı hükümdarları, Altınordu hanları, ilk Kırım hanları ve Timurlular tarafından da bastırıldı. Ruslar bu sikkeyi Moğollardan aldılar ve *denga* adını verdiler. Denga, bakır sikke olarak XVIII. yy.ın ilk yarısına kadar Rusya'da basıldı. Ayrıca, geçen yüzyıla kadar Hokend hanları ve Buhara emîrleri tarafından bastırılan 3,25 gr ağırlığında küçük bir gümüş sikkenin de adı tanga idi. (M)

TANGA, Tanzaniya'da liman, Tanga ilinin idare merkezi, Hint okyanusu kıyısında, Pemba'nın karşısında; 20 600 nüf. Aruşa demiryolunun son istasyonu. (L)

TANGANYİCİA i. Tanganyika gölünde bulunan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça; bir ampulü andıran kavkısı deniz yumuşakçası görünüşündedir. (Eski cins adı *cambieria.*) [L]

TANGANYİKA, Doğu Afrika'da bölge, Tanganyika gölü ile Hint Okyanusu arasında, Tanzaniya'nın bir kısmıdır; 939 362 km²; 10 310 000 nüf. Merkezi, *Dârüsselâm.*

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Önünde mercan saçakları uzanan, denizkulaklarıyle dolu alçak kıyının batısında, tortul bir ova yer alır; güneyi kuzeyinden daha geniş olan bu ova iç kısma doğru basamaklar halinde yükselir. Ovaya hâkim olan sarplıklar, geniş bir billûrlu yaylanın kenarıdır. Victoria gölü çanağına ve batıya doğru yavaş yavaş alçalan yayla, batıda, Tanganyika gölü çöküntüsüne hâkim sarplıklarla ansızın yarılır. Yaylayı derin bir şekilde yaran çöküntü hendekleri, Nyassa gölü hendeğinden sonra iki büyük kola ayrılır: üzerinde Rukwa gölü bulunan kol batıda Tanganyika gölü hendeğini meydana getirir; az çok devamlı olan öbürü kuzeye doğru uzanır, Victoria gölünün doğusundan geçer ve Natrun, Manyara, Eyasi göllerinin bulunduğu uzun çöküntülere birleşir. Dördüncü zamana kadar devam eden bu parçalanmalar özellikle Victoria gölünün güneydoğusunda Kenya sınırları yakınında (Kilimancaro 5 963 m, Meru 4 630 m) büyük bir volkanik bütünün meydana gelmesine yol açmıştır. Tektonik hendekler billûrlu yaylayı çok farklılaşmış bölgelere ayırır: Tanganyika gölünün doğusunda Unyamvezi yaylası; güneydoğuda Useguha kıyı bölgesi, kuzeydoğuda Masai yaylası v.b.

TANGANYİKA gölü

Victoria gölünün güneybatı kıyılarında sıcak ve nemli bir iklim hüküm sürer. Büyük volkanik kütlelerle korunan Masai bölgesi cılız bir bozkırla örtülüdür; bölgenin batısında dikenli bir çalılık uzanır. Daha nemli olan güneydoğunun başlıca özelliği savanlardır; buna karşılık kütlelerin yamaçları 1 500 m'ye kadar büyük ormanla kaplıdır; ormanlar 1 500 m'den sonra yerini park, savan ve yükselti çayırlarına bırakır.

● *Beşerî coğrafya.* Kuraklık yüzünden Tanganyika'nın üçte ikisi pek az meskûndur; buna karşılık Victoria gölü çevresinde Kilimancaro'nun yamaçlarında, güneydeki yüksek yaylalarda ve kıyı bölgesinde (özellikle kuzey yarısı) nüfus çok yoğundur. Bölgede, daha çok yüksek kuzey topraklarında yerleşmiş olan 21 000 avrupalı dışında, 92 000 hintli ve 12 000 arap yaşar. Çok çeşitli olan afrikalı grubu birçok yerleşme dalgasından meydana gelmiştir. İlk zencileri iç kısımlara püskürten çiftçi Bantular, kuzeyde yerleşen hamî çobanlara (meselâ Masailer) ve güneyden gelen Zululara katılmıştır.

● *İktisadî coğrafya.* Besin tarımının temeli darı, mısır ve pirinçtir (kuru tarım ve Victoria gölünü güneyinde sulama yoluyle pirinç tarımı). Hayvancılık halkın başlıca faaliyetidir: çeçe sineği bulunmayan bölgelerde (Masai bölgesinden Nyassa gölüne kadar uzanan bir şerit) 8 000 000 baş sığır, 2 986 000 baş koyun, 4 448 000 baş keçi beslenir. İhracat ürünleri çeşitlidir: değer bakımından başlıcası özellikle kıyı ovasında Tanga, Dârüsselâm ve Lindi dolaylarında avrupalılar tarafından yetiştirilen sisaldir (ihracatın yüzde 45'i); Tanganyika Doğu Afrika'nın başlıca sisal üreticisidir. Afrikalıların yetiştirdiği kahve, ikinci ihracat ürünüdür. Victoria gölü yakınında Bukoba ve Moşi bölgeleriyle Klimancaro'nun yamaçlarında yapılan pamuk tarımı da hızla gelişmektedir (yaklş. 200 000 hektar) ve değer bakımından hemen hemen aynı derecede önemlidir. Öbür tarım ürünleri kıyı bölgesinde hindistancevizi, tütün (güneyde Songea'da) ve şekerkamışıdır. Tanganyika büyük ölçüde yerfıstığı yetiştirmek için hazırlanan geniş bir planın uygulama alanı olarak seçilmiştir. Bu makineli tarım, özellikle merkezde (Tabora) ve güneyde çok geniş alanlara uygulanmaktaysa da henüz bekleneni vermemiştir. Başka tarım programlarında, mısır üretiminin makineleştirilmesi, hayvan yetiştiriciliğinin geliştirilmesi v.b. hedef alınmıştır. Tanganyika'da büyük maden yatakları vardır; fakat bunların aranması henüz bitmemiştir. Nyassa ve Rukwa gölleri yakınında önemli maden yatakları uzanır. Ayrıca bölgede demir, kurşun, altın, elmas, kalay, platin, nikel, bakır, tungsten ve uranyum madenleri vardır.

Sanayi henüz fazla gelişmemiştir (sisal fabrikaları, yağ fabrikaları). Karayolu ağı dışında ulaşım Dârüsselâm - Kigoma (Tanganyika gölü üzerinden) demiryolu ve Mwanza yönündeki kolu ile Tanga - Aruşa ve Lindi-Mikindani-Nacihingwea bağlantı yolları sayesinde sağlanır. Dârüsselâm, Tanga ve Mtwara başlıca limanlar ve en büyük şehirlerdir.

Tarih

İç kısma hamî çobanlar, bantu çiftçileri ve zulu kabileleri yerleşirken kıyıya, Milâttan sonra altın ve fildişi aramak için

Foto. Huet-Hoa-Qui (LAROUSSE)

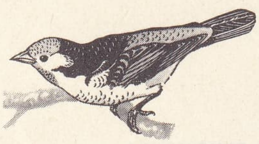
tangara

gelen hintliler, indonezyalılar, iranlılar ve araplar yerleşerek daha gelişmiş bir medeniyet kurdular; melez svahili halkının atası olan bu tacirler ayrıca birçok kıyı tesisi de (başlıca 975'te Perslerin kurduğu Kilva Kivinje limanı) yaptılar. Müslümanların siyasî hâkimiyetinin yerini XVI. ve XVII. yy.da, başlıca ticaret acentelerini işgal ederek Hindistan yolu üzerinde birer iskele haline getiren Portekizlilerin hâkimiyeti aldı. Fakat 1832'de Maskat imamı Seyid Said, Zengibar'a yerleşti ve XVIII. yy.da bağımsızlığına kavuşmuş olan şehirlere boyun eğdirdi. Said'in Afrika'nın iç kısmındaki krallıklarla kurduğu ilişkiler, Araplara, geleneksel fildişi ticaretini Tanganyika gölüne kadar ulaştırma ve zenci köle ticaretini geliştirme imkânını verdi. Bu ticaret yollarından avrupalı gezginler yararlandılar; Speke ve Burton (1857-1858), Livingstone (1866-1871-1872), Stanley (1871). Alman Karl Peters'in düzenlediği (1884) seferden ve Doğu Afrika Alman derneğinin kurulmasından (1884-1885) sonra, Almanya ile İngiltere, Zengibar'ın iç kısımları için çekiştiler ve sonunda bölge 1890 antlaşmasıyle bölündü. Alman Doğu Afrikası'nın sınırlarını tespit eden bu antlaşma ile alman himayesi kuruldu (1897) ve Alman Doğu Afrikası derneği bir ticaret şirketi halini aldı. Dârüsselâm başkent oldu ve Tanganyika gölüne kadar bir demiryolu döşendi. Birinci Dünya savaşı sırasında Almanlar, general von Lettow-Vorback kumandasında 1918'e kadar dayandılar. Savaş bitince, Kionga bölgesi (Portekiz'e) ile Ruanda ve Urundi kesimleri (Belçika'ya) ayrılan (1919) Alman Doğu Afrikası toprakları, *Tanganyika arazisi* adını aldı ve Milletler Cemiyeti tarafından İngiltere'nin himayesine verildi (1920-1946), sonra Birleşmiş Milletler himayesine (*trusteeship*) geçti.

Almanya'nın desteklediği müslüman sultanların yerini, bantu ülkesindeki geleneksel reisler aldı. Kenya, Uganda ve Tanganyika'yı kapsayan bir ortak Doğu Afrika komisyonu kurulmasına rağmen, Tanganyika tam muhtarlığa doğru yol aldı. 1926'da kurulan Yasama meclisi 1955'te büyük ölçüde genişletildi. İngilizlerin kurduğu Tanganyika African association'un meydana getirdiği bir afrikalı seçkinler topluluğu, bu teşkilâtı ırkçılık yapmadan milliyetçiliği savunan Julius Nyerere'nin yönetiminde TANU (Tanganyika African National Union) partisi haline getirdi. 1945'te yerlilere katılma hakkı tanınan Yasama meclisi, yavaş yavaş gerçek bir parlamento (1955'ten beri seçimle işbaşına gelir) halini aldı. 1958 ve 1960 seçimlerini kazanan TANU'nun başkanı başbakan oldu (eylül 1960). 9 Aralık 1961'de Tanganyika'nın bağımsızlığı ilân edildi ve ülke Commonwealth'e üye olarak Birleşmiş Milletler teşkilâtına katıldı (14 aralık). Kısa süre sonra Nyerere'nin yerine TANU'nun başkan yardımcısı Rarşidi Kawawa başbakan oldu ve siyasî kadroların tam afrikalılaştığını ve tarafsız bir dış siyasetin başladığını ilân etti. 9 Aralık 1962'de cumhuriyet ilân edildi. Cumhurbaşkanı seçilen J. Nyerere ülkesini, Kenya'yı ve Uganda'yı birleştirecek bir federasyon kurulması için çalıştıysa da başarıya ulaşamadı. 1964'te Dârüsselâm'da bir askerî isyan patlak verince düzeni yeniden sağlamak için ülkeye ingiliz kuvvetlerini çağırdı. Zengibar ile birleşmek için yapılan görüşmeler 16 nisan 1964'te sonuçlandı ve yeni devlet 30 ekimde *Tanzaniya* adını aldı. (L)

Yves TANGUY «Luc, le bonimenteur»

TANGANYİKA gölü, Doğu Afrika'da büyük göl, güney enleminin 3 ve 8. dereceleri arasında, Victoria'dan sonra Afrika'nın ikinci büyük gölü; 31 900 km²; uzunluğu 1 650 km; eni 30-50 km. Deniz seviyesinden 782 m yüksekte bulunan Tanganyika gölü, sularının derinliği (1 435 m) bakımından dünyanın ikinci (Baykal gölünden sonra) gölüdür. Doğu Afrika'ya has büyük çökmeler sonucunda meydana gelen bir çukur içindedir, bu yüzden yanı başında sarp yamaçlar yükselir; yamaçlardan birçok sel suyu (başlıcaları kuzeyde Kivu gölünün sularını boşaltan Ruzizi ve doğuda Malagarasi) iner. Göl dağlık kenarlarına rağmen sularını çoğunlukla çamurlu olan Lukuya aracılığıyle zaman zaman Kongo havzasına boşaltır. Her tarafı sefere elverişli olan gölün kıyılarında birçok liman vardır; başlıcaları: Karema, Ucici, Kigoma, Usumbura, Albertville. Bu limanlar Kongo cumhuriyeti, Burundi, Tanzaniya ve Kuzey Rodezya arasında oldukça canlı bir trafik sağlar. Tanganyika gölü 1838'de John Speke ve Rishand Burton tarafından bulunmuştur. (L)

TANGARA i. Küçük ötücü kuş; türüne göre son derece değişik parlak renkte olur; Tropikal Amerika'da elli kadar türü yaşar. (Tangara, boyu ve genel davranışıyle biraz ispinoza benzer. En tanınmış türü *Tangara Chilensis*'in yeşil ve siyah tüyleri parlak mavi, kırmızı ve sarının çeşitli tonlarıyle süslüdür. *Tangara fastuosa*'nın tüyleri daha karışık renklidir [siyah, turuncu, mor, mavi, yeşil, beyaz]. *Tanagridae* familyasından.) [L]

TANGASAURUS i. Prozorlar grubundan, permiyen tabakasında bulunan fosil sürüngen (Madagaskar, Doğu Afrika). [L]

TANGAVAİT i. (fr. *tangavaïte*). Miner. Serpantin grubundan bir mineral çeşidi. (L)

TANGE (Kenzo), japon mimarı (İmabari 1913). Hiroşima ve Tokyo'da yüksekögrenimini tamamladı; 1950'de ilk eserini verdi (Kobe fuarında sergi pavyonu); sonra Matsuyama Kongre salonunu, Kurayoşi Hükûmet konağını (1954), Tokyo Merkezî Yönetim binalarını (1957) yaptı. Başlıca eseri Hiroşima'daki Barış merkezidir (1955-1956). Milletlerarası üslûbun metot ve malzemelerini kullanan Tange, binalarının plan ve biçimlerinde elinden geldiği kadar geleneksel japon mimarîsine bağlı kalmağa çalıştı. Şehircilik dersleri verdiği Tokyo üniversitesinde birçok mimar yetiştirdi. (L)

TANGEİT i. (fr. *tanguéite*). Miner. Hidratlı tabiî bakır ve kalsiyum vanadat. (L)

TANGELO i. Turunç-mandalina melezi tancelina (*tangerina*) ile altıntop ağacı *pomelo*'nun melezleştirilmesiyle elde edilen ağaç. (L)

TANGERMÜNDE, Almanya'da (Doğu Almanya, Magdeburg idare bölümü) şehir, Elbe ve *Tanger* ırmaklarının kavşağında, Berlin'in batısında; 13 700 nüf. Brandeburg kontlarının eski ikamet merkezi; Ortaçağdan kalma anıtlar. Konserve fabrikaları. Çikolata fabrikası. Şeker fabrikası. (L)

TANGHİNİA i. Damarlı ve sert odunlu, zeytin biçiminde sarı ve kırmızı meyveli büyük ağaç; Madagaskar'da yetişir; odunu ince marangozlukta kullanılır; meyvesinden şiddetli zehir yapılır (bu zehir eski madagaskar hukukunda deneme zehiri olarak kullanılırdı). [L]

TANGIRDAMAK geçz. f. (onomatope *tangır*'dan *tangır-da-mak*). [Madenî şeyler] Tangırtı sesi çıkarmak. (M)

TANGIR TANGIR bls. zf. (onomatope *tangır*'dan). Boş nesnelere vurulduğu zaman çıkan kaba ve gürültülü sesi anlatmak için kullanılır. (M)

TANGIRTI i. (onomatope *tangır*'dan *tangır-tı*). Madenî şeylerin çıkardığı sert ve kaba ses. (M)

TANGIR TUNGUR blş. zf. (onomatope *tangır*'dan). Boş nesnelerin yuvarlanışı sırasında duyulan sert, kaba ve gürültülü sesi anlatmak için söylenir. (M)

TANGO i. (isp. - amerikanca k.). Latin Amerika'dan dünyaya yayılan iki zamanlı dans: *Hem Avrupa'da tango oynanırken elektrikleri söndürüyorlarmış* (M. Ş. Esendal). || *Teşm. yol.* Bu dansın müziği: *Orkestra, güzel bir tango çalıyordu* (Vâ-Nû). || *Halk dili. Esk.* Alafranga giyimli kadın. (Özellikle yüksek ökçeli ayakkabılarından ve diğer aksesuvarından ötürü böyle denirdi.)

— ANSİKL. Afrika dillerinden gelen *tango* kelimesi başlangıçta bir çeşit darbukayı belirtirdi; sonraları bu çalgı eşliğinde edilen dansı ifade etti. İlk afrika-küba *tanguito*'-sundan, *habanera*'ya benzeyen küba ve ispanyol tangosu, brezilya tangosu (*tango brasileiro*) ve en meşhuru *Rio de la Plata* tangosu çıktı. Bu en bilinen tango, ikişerli biçimde ve 2/4'lüktür (iki çengelli, tek çengelli; ikinci zaman için: iki tek çengelli veya 4 iki çengelli). Tango, Birinci Dünya savaşından sonra çok moda oldu. (LM)

TANGRA, Yakutlar'ın en yüce tanrısı. (L)

TANG-ŞAN, Çin'de (Ho-pey) şehir, Tientsin'in kuzeydoğusunda; 693 300 nüf. Kay-Ping kömür havzasının merkezi. Termik santrallar. Çelik ve çimento fabrikaları. (L)

TANGUTLAR veya **TANGITLAR,** Kukunor bölgesinde Tibet ırkından halk. Çao-Pao-çi (öl. 1003) Tangutları birleştiren Si-Hsia krallığını kurdu (990). Bu krallık kısa süre içinde Çin'i tehdit etmeğe başladı. (L)

TANGUY (Yves), fransız asıllı amerikan ressamı (Paris 1900 - Woodbury, Connecticut 1955). Breton asıllıydı. Önce ticaret gemilerinde çalıştı. 1923'te G.de Chirico'-nun bir tablosunu görünce ressam olmağa karar verdi. 1925'te gerçeküstücü topluluğa katıldı. O tarihten sonra eserlerinde, plastik açıdan kişiliğe yer bırakmayan bir gözaldatmaca tekniğiyle iç dünyasını yansıttı. Belirsiz geniş boşluklar içinde kesin amibimsi figürler gelişmekte ve giderek daha çok fosilleşmiş garip yapılar halini almaktadır. Tanguy, 1939'da A.B.D.'ye yerleşti ve 1948'de amerikan yurttaşı oldu. 1950'-den sonra tablolarının boyutları büyüdü ve alanları genişleyip yayılan şekillerle kaplanır oldu (*Kemerlerin Çoğalması*, New York Sanat müzesi). [L]

TANIDIK sıf. ve i. (*tanımak*'tan *tanı-dık*). Tanınan ve konuşulan (kimse), bildik: *Gaga burun Hoca Nizamettin başta olmak üzere, hepsi de tanıdık insanlardı* (Kemal Tahir). *Otobüste dört kişi var yoktu. Bir tanesi de Özdemir'in tanıdıklarındandı* (S. F. Abasıyanık). || Sıf. Bilinen, aşina: *Fakat ikide bir başka tanıdık kayığa daha rastgelerek...* (A. Ş. Hisar). *Tanıdık bir yer.*

— DEY. *Tanıdık çıkmak,* tanınan ve bilinen bir kimse olduğu anlaşılmak: *—Ya tanıdık çıkarsa? —Tanıdık çıkarsa, ne yapalım?* (M. Ş. Esendal). [M]

TANIK i. ve sıf. (esk. türk. *tanuk*'tan). Gördüğünü, duyduğunu anlatan, bilgi veren (kimse veya şey): *— Evet... Haydi gelin de Allah için tanık olun...* (Kemal Tahir). || Bu amaçla mahkemede konuşan (kimse): *—Mahkemeye tanık diye giden adam, inandırmak için söz söyler, yargıç ona yemin ettirir...* (N. Ataç). || *Mec.* Bir gerçeği tanıtlamak amacıyle ileri sürülen (örnek). [*Eşanl.* ŞAHİT.]
— Huk. Bk. ŞAHİT.

◆ Sıf. Jeol. *Tanık tepe,* çevresinin aşınmasıyle tek bir tepe halinde beliren toprak parçası. *Esk.* Şahit tepe. (ML)

TANIK (Hüseyin Fahri), türk bestecisi (öl. 1935'ten sonra). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Bugüne ısfahan, uşşak, uzzal, ve hicazkâr makamında birkaç şarkısı kaldı. (M)

TANIKLAMAK geçl. f. (esk. türk. *tanuklamak*, tanıklık etmek'ten). *Yeni.* Tanık göstermek. (M)

TANIKLIK i. (*tanık*'tan *tanık-lık*). Tanığın yaptığı iş veya tanık olma hali: *Bütün âdembabalar yemini basıp tanıklık ettiler* (Kemal Tahir). Bk. ŞAHİTLİK.

Foto. LAROUSSE

— ANSİKL. Fels. *Tanıklık*, bilginin bir aktarılma biçimidir. Bu niteliği dolayısıyle geçmiş bir olayın içyüzünü araştıran iş adaletin ve tarihin en büyük yardımcısıdır. Tanıklık değerlendirilirken, olguların doğruluk derecesine, tanığın karakter ve ahlâkına, zekâsına, olguyu algıladığı şartlara ve başka bir biçime sokup bozmasında çıkarı olup olmadığına bakılmalıdır. Tanıklıklar çoğaldıkça karşılaştırma imkânı da artar. (LM)

TANILMAK edilg. f. (esk. türk. k.). Tanınmak, bilinmek: *Her şey artık bu dem tanılmaz olur: / Ruy-i eşyaya gölgeler, sisler / Bir tecahül nikabı ferşeyler* (Cenab Şahabeddin). *O zamanki Ankara'nın bu çok tanılan delikanlısının...* (A. H. Tanpınar). [M]

TANIM i. (*tanımak*'tan *tanı-m*). *Yeni.* Bir şeyin temel özelliklerini belirten anlatım; tarif: *Tanım yapmak.*

— Mant. Bir kavramın kaplamını ve içlemini tam olarak tanıtma amacı güden önerme. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Tanım cümlesi* veya *bölgesi*, E ve F cümleleri arasında bir tekabül için, E'nin A altcümlesi; F'de A'nın elemanlarına tekabül eden elemanlar bulunur. (A = E ise, «tekabül E içinde her yerde tanımlanmıştır» denir. Gerçek sayıların R cümlesinde $y = \sqrt{x - 1}$ uygulamasının tanım cümlesi $x > 1$ dir: $y = \frac{1}{x}$ fonksiyonu için tanım bölgesi.

— ANSİKL. Mant. Her *tanım* karşılıklı olmalıdır. Yani, nicelik değiştirmeden çevrilebilmelidir. Örnek: *İnsan* AKILLI *bir* HAYVANDIR ve bunun karşılığı olarak *her akıllı hayvan* İNSAN'*dır*. Ayrıca, tanımın uygun olması da gerekir. Yani tanım, tüm tanımlanana ve sadece tanımlanmış olana uygun düşmelidir. Tanımın apaçık ve elden geldiğince kısa olması zorunludur. Tanım, yakın cinsin ve türsel farkın açıklanmasıyle yapılır. Örnek: *Bir üçgen, üç köşeli* (türsel fark) *bir çokgendir* (yakın cins). *Port-Royal Mantığı*'nın yaptığı gibi, şeylerin, yani gerçeklerin tanımıyle kelimelerin tanımı arasında fark gözetmek doğru değildir; çünkü kelimeleri tanımlamak, bu kelimelerin gösterdiği şeylerin özünü açıklamak demektir. (LM)

TANIMA i. (*tanımak*'tan *tanı-ma*). Tanımak işi.

— Huk. Evlilik dışı bir ilişkiden doğan çocuğun, babası olan erkek tarafından kanunun belirttiği şekle uygun olarak kendi sulbünden geldiğinin kabul edilmesi. Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Hatıraların tanınması*, geçmişi basit bir görüntü şeklinde değil de, geçmiş olarak tanımayı sağlayan hafıza fonksiyonu. *Kelimeleri unutma hastalığı (paramnezi) hatıraların tanınmasında meydana gelen bozukluğun sonucudur.*

— ANSİKL. Huk. *Tanıma*, yenilik doğuran tek taraflı bir hukukî işlemdir. Tanımanın geçerli olabilmesi için gerekli olan şartlar şunlardır: **1.** şekil şartı. Tanıma resmî senetle veya ölüme bağlı bir tasarrufla yapılır.; **2.** tanıyacak kimse. Evlilik dışı çocuğu tanıyacak kimse kural olarak onun babası olan erkektir. Ancak kanun belirli istisnaî durumlarda başka kimselere de tanıma hakkı vermiştir. Buna göre, baba ölmüş veya temyiz kudretini kaybetmişse tanıma büyükbaba tarafından da yapılabilir; **3.** tanımanın gerçek olması ve çocuk için zararlı olmaması; **4.** çocuğun zina ürünü veya yasak kan çocuğu olmaması.

Yapılmış olan tanımaya şu üç sebeple itiraz imkânı vardır: a) tanıyanın baba veya büyükbaba olmaması; b) tanımanın çocuk için zararlı olması; c) tanımanın kanunen yasak olması (çocuğun zina veya yasak kan çocuğu olduğu). Tanımanın hukukî sonuçları şu şekilde sıralanabilir: 1. tanıma sonunda çocuk, babasının soyadını alır; 2. babasının vatandaşlığını alır; 3. tanınan çocuk babasına mirasçı olur. Ancak burada evlilik içi nesepli çocuklarla birlikte tanınan çocuğun mirasçı olması halinde kanun özel bir hüküm getirmiştir. Buna göre, tanıma sonucu evlilik dışı nesep bağıyle babasına bağlanan bir çocuk, babanın öteki evlilik içi nesepli çocuklarıyle birlikte mirasçı olursa, ikili birli paylaştırma yapılır ve tanınan çocuk, öteki çocukların aldığı her iki miras payına karşılık bir miras payı alır; 4. velâyet hakkı. Evlilik dışı neseple tanıma sonucu babasına bağlanan bir çocuğun velâyeti sırf bu tanıma ile birlikte babasına geçmez. Bunun için ayrıca hâkim kararı gereklidir; 5. çocukla babanın karşılıklı hak ve görevleri. Tanıma ile birlikte çocuk ve baba arasında evlilik içi nesep varmış gibi hak ve görevler doğar. (ML)

TANIMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında, bunun kim veya ne olduğunu hatırlamak: *On karındaş Mısır'a vardılar, Yusuf'un huzuruna girdiler. Yusuf onları tanıdı* (Cevdet Paşa). *Niyazi'nin karısı da bu eşyayı bulunca kendi şeyleri olduğunu tanımış* (M. Ş. Esendal). || Bir kimseyi bilir olmak veya biriyle ilişkisi bulunmak: *Onu tanıdığımdan beri ister istemez hep onun verdiği çerçeveler içinde düşündüğümü, hattâ onu taklit ederek yaşadığımı bir daha anladım* (A. H. Tanpınar). *Kendisini üç gündür tanıyorum.* || [Bir kimse veya şey hakkında] Doğru ve tam bilgi sahibi olmak: *Eski harbin, hem kendimizi, hem kendi insanımızı tanıyabilmek için bize bıraktığı bazı vakitler, imkânlar vardı* (Ş. S. Aydemir). || Ayırt etmek: *— Alın bunları!.. Hepsini!.. Hepsini!.. — Kadınları da mı? — Ben kadın erkek tanımam ... Alın!* (Ahmed Rasim). *İyiyle kötüyü tanıyacak yaşta olmak.* || (Varlığını) Kabul etmek: *Borcunu tanımak. Hak tanımak.* || Meşruluğunu, resmî ve hukukî varlığını kabul etmek: *Buna mukabil harîçte içtima ile millet, makarrı hilâfet ve tahtı saltanatı tahtı tehlikede addeylediğini ve oradaki işgali asla kabul eylemediğini ve tanımadığını bütün efkârı umumiyei cihana ve âlemi islâma fiilen göstermiş ve protesto eylemiş olacaktır* (Atatürk). *Bir devleti tanımak.* || Saygı göstermek, itaat etmek: *Askerliği seven, kanunları tanıyan değerli bir komutan olarak davranışınızı çok beğendim* (Kemal Tahir). || Sorumlu tutmak: *Borç işindç yalnız seni tanırım.* (M)

TANIMLAMA i. (*tanımlamak*'tan *tanımlama*). Tanımlamak eylemi.

— Farklar psikol. *Tanımlama testleri*, deneğin bir veya birkaç kelimeyi tanımlamasına dayanan testler.

— ANSİKL. Farklar psikol. Deneğin söz yoluyle anlama gücünü araştıran *tanımlama testleri* çoğu zaman, zihni gelişme ölçeklerinde kullanılır. Çünkü, deneklerin, kelime hazinesine ilişkin alttestlerde elde ettikleri puanlar ile puanların toplamı arasında bir bağlaşma olduğu anlaşılmıştır. Meselâ Terman - Merril testinde deneğe, şöyle sorular yöneltilir: «Bir iskemle nedir?» «Bir ane nedir?». Tanımlamanın niteliği, yaşla birlikte mükemmelleşir. Demek ki tanımlama testleri, güvenilir birer gelişme işaretidir. Wechsler - Bellevue testinde de, bir kelime haznesi alttesti, bir de «benzerlikler veya yakınlıklar» alttesti yer alır. Bu sonuncu testte, denek, sunulan kelime çiftlerinin ortak yanını belirtecektir. Meselâ köpek - aslan kelime çiftine verilecek cevap «hayvanlar»dır. (L)

TANIMLAMAK geçl. f. (*tanım*'dan *tanımla-mak*). *Yeni.* Bir şeyi, temel niteliklerini belirterek anlatmak. *Esk.* Tarif etmek. (M)

TANIMLAYICI sıf. ve i. (*tanımlamak*'tan *tanımla-y-ıcı*). Leng. Belirleyerek anlamı tanımlayan: *İyelik sıfatı bir tanımlayıcıdır.* || *Tanımlayıcı sıfat*, niteleme sıfatının tersine bir isme anlamını kesinleştirmek için takılan sıfat. (İşaret, iyelik, soru, sayı veya belirsiz.)

— Mant. *Tanımlayıcı yargı*, konusu ve yüklemi tümel kavramlardan meydana gelen yargı; konusu tekil, yüklemi tümel olan algı yargısının karşıtıdır. (Bu ayırım, özellikle B. Croce tarafından açıklanmıştır. Croce, tarihî yargıda, algı yargısının örneğini görür ve bu tür yargıyı biricik gerçek yargı sayar.) [L]

TANINMA i. (*tanınmak*'tan *tanın-ma*). Tanınmak işi, bilinme.

— Devl. huk. *Devlet'in tanınması*, bir devletin bir başkasını tanıması için yapılan işlem. (Bir devlet, kuruluşundan itibaren hükümranlık hakkına sahiptir, ama ancak başka devletler tarafından tanınmışsa temsilci gönderme ve anlaşmalar yapma hakkını kazanır. Bu tanınma açık veya zımnî olabilir; ayrı bir diplomatik anlaşmada belirtilebileceği gibi sadece diplomatik ilişkilerden de doğabilir.) || *Hükûmetin tanınması*, hukuk dışı yollardan teşkil edilmiş (hükûmet darbesi, ihtilâl) bir yeni rejim hükûmetinin tanınması. (Serbest seçimle veya başka bir meşruluk kazanma yoluyle müeyyidelendirilmemiş bir fiilî hükûmetin tanınması, hiç bir zorunlu nitelik taşımaz; fakat hukukî bir hükûmet için durum aynı değildir.) [L]

TANINMAK edilg. f. (*tanımak*'tan *tanı-n-mak*). Kim olduğu bilinmek: *Birisi, onu tetkik etseydi, yüzündeki ifadenin büsbütün değiştiği, delikanlının tanınmaz bir hale geldiğini görürdü* (Vâ - Nû). || (Şöyle veya böyle, şu veya bu özelliğiyle) Bilinmek: *Böyle yerlerde gazeteci olarak tanınmanın faydaları, zararları vardır* (B. Felek). || Var olduğu kabul edilmek: *O hükûmet henüz tanınmadı.* (M)

TANINMIŞ sıf. (*tanınmak*'tan *tanın-mış*). Şu veya bu şekilde ün kazanmış olan, şöyle veya böyle bilinen: *İyi tanınmış bir insan.* || Şöhretli, ünlü: *Köyün o da Nevin gibi tanınmışlarındandı* (S. F. Abasıyanık). *Tanınmış bir romancı.* (M)

TANIR, Doğu Anadolu'da (Maraş ilinin Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Afşin ilçesi) bucak; 15 125 nüf. (1965). — *Bucak merkezi*, 2 219 nüf. (1965). Afşin'in 21 km kuzeyinde; yüksl. 1 230 m. (M)

TANIR (Macide), türk tiyatro oyuncusu (1922). Devlet konservatuvarını bitirdi (1944). Devlet tiyatrosunda görev aldı. Bugün de aynı yerde çalışmaktadır. Birçok oyunda başrol oynadı. 1968-1969 Döneminde *Kılpayı* oyunundaki başarılı kompozisyonu için kendisine Sanatseverler Derneği armağanı verildi. (M)

TANIŞ i. (esk. türk. k.). *Halk dili.* Tanıdık kimse, bildik: *Sanki artık kırk yıllık tanış, görüş gibi olmuşlardı* (N. Araz). *Ahbapların kim olduğunu sormayın! Bir takım tanışlar* (B. Felek). [M]

TANIŞIK i. (*tanışmak*'tan *tanış-ı-k*). Birbiriyle tanışmış olan, birbirini tanıyan kimselerden her biri: *Tanışık çıkmak.*

◆ **Tanışıklık** i. Birbiriyle tanışmış bulunma, birbirini karşılıklı tanımış olma hali: *Yüksek mevkideki insanlarla pek çok tanışıklığı olduğu için, tavassutunda hemen daima muvaffakiyet elde etmişti* (Vâ - Nû). *Tanışıklıkları zekâ ve kültür dostluğuydu onların* (Y. Z. Ortaç). [M]

TANIŞMAK ortaklş. f. (esk. türk. k.). Birbirini tanır duruma gelmek: *Derhal anladım, benimle tanışmak istiyor* (M. Ş. Esendal). *İşte iki bahtsız böyle tanıştılar* (R. H. Karay). *Yüzbaşı Osman Beyle tanışıyor musunuz? Yüzbaşılar karşılıklı gülümsediler* (Kemal Tahir). [M]

TANIŞTIRMAK geçl. f. (*tanışmak*'tan *tanış-tır-mak*). Birbirini tanımayan kimselerin tanışmasını sağlamak: *Saliha, yazı odasında, Murtaza beyle karşılaştı. Murtaza bey, genç kadını avukatla tanıştırdı* (Vâ-Nû). [M]

TANIT i. (*tanımak* > *tanıtmak*'tan *tanı-t*). *Yeni.* Tanıtlamak için öne sürülen belge veya herhangi bir şey, delil, tutamak.

— ANSİKL. Mant. ve Fels. Şüphenin, somut gerçek veya bir varsayımının geçerliğine yönelmesine göre birkaç çeşit *tanıt* vardır. Bir önermenin biçimsel (formel) doğruluğu, ispatlama ile tanıtlanır. Bunun için tanıtlanacak önermenin, doğruluğu şüphe götürmeyen öteki önermeler tarafından içerilmiş olduğunu bir çıkarsama ile göstermek yeter. Nitekim matematik veya biçimsel (surî) mantık eserlerinde kullanılan tanıt bu türdendir. Çarpma işleminde «dokuzla tanıtlama»nın biçimsel bir tanıt olmadığını belirtmek gerekir. Doğru sonucun «dokuzla tanıtlamayı» içermesine rağmen, bunun tersi doğru değildir.

Bir önermenin somut gerçekliği, birtakım tanıklıklar veya gözlemlere tekabül etmesiyle ispatlanır. Tanıtı gerçekleştirmek için

TANİT

Foto. Editions Corrêa (LAROUSSE)

tank

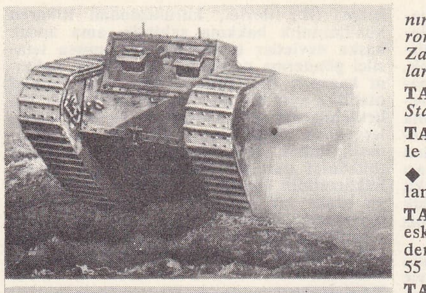

«Mark I». İngiliz tankı «Mark I» 1916'da savaş meydanında görülen ilk zırhlı araçtır. İlk olarak 150 tane yapılan bu tank, sürekli olarak geliştirildi: özellikle kasım 1917'de Cambrai'de (400 tank) savaşa sokulan «Mark IV» (28 t) ve «Mark V» (35 t), 1918 taarruzlarının başarısına yardımcı oldu.

beton tank engeli «ejderha dişleri»

tank engelleri

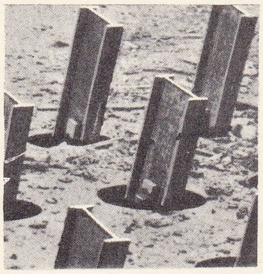

(ray engeller)

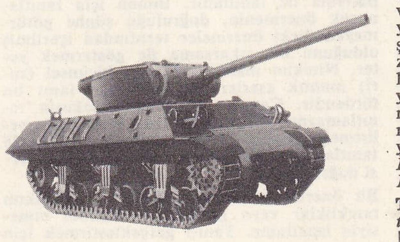

90'lık bir topu bulunan M 36 tank muhribi

zorunlu olan şartlar, bu somut gerçeği veya olguya dayanan gerçeği elde etmeleri gereken bilim kollarının her birinde belirlenmiştir. Tabiat bilimlerinde, bazı gözlem kurallarına dayanılır. Bunlar mümkün olan her yerde birtakım ölçülerle iş görürler. Tarih alanında, birbirinden bağımsız tanıklıkların çakışması ve uygun düşmesi aranır. Hukuk alanında ise, yazılı tanıta büyük önem verilir.

Bir varsayımın geçerliği, bu varsayımın ancak ve yalnız doğrulanmış sonuçlar içerdiğini göstermek yoluyle ispatlanır. Aynı sonuçları içerebilecek her varsayım, aynı derecede kabule elverişli sayılır. Tabiat bilimlerinde, sonuçları deney tarafından çürütülen bir varsayım asla kabul edilemez. Oysa sonuçları deney tarafından doğrulanan bir varsayımın kesin olduğu ileri sürülemezse de, kabule değer görülmesi normaldir. Bundan ötürü, deneysel tanıt, eldeki varsayımlar arasında bir seçme yaptığı ölçüde, ilerleme etkenidir. Metafizik, çok sayıda birtakım önermeleri kapsar. Bunlar, deneysel tanıta elverişli değildir. İşte bu durum, bilimsel nazariyelerin seçmeli evrimiyle, metafizik nazariyelerin giderek üst üste yığılması ve birikmesi arasındaki karşıtlığı açıklar. Özet olarak şunlar söylenebilir: mutlak tanıt yoktur; biçimsel tanıt, ancak ve yalnız bir aksiyomlar tümü için geçerlidir. Maddî tanıt ise, tanıklık tekniğine veya gözlemin belli bir tekniğine bağlıdır; bir varsayımın tanıtı ise, bu varsayımın doğrulanması yönünde yapılan işlemlerin kapsamına ve kesinliğine dayanır. (L)

TANITICI sıf. ve i. (*tanıtmak*'tan *tanıt-ıcı*). Tanıtma işini yapan, tanıtan: *Tanıtıcı eserler.* (M)

TANITILMAK edilg. f. (*tanıtmak*'tan *tanıt-ı-l-mak*). Tanıtmak işine konu olmak. (M)

TANITLAMAK geçl. f. (*tanıt*'dan *tanıt-lamak*). *Yeni.* Bir iddianın doğruluğunu yadsınamayacak bir biçimde ortaya koymak: *Söylediklerini tanıtladı. Eşanl.* İSPATLAMAK. İSPAT *etmek.*

◆ **Tanıtlanmak** edilg. f. Tanıtlamak eylemine konu olmak. (M)

TANITMAK ettrg. f. (*tanımak*'tan *tanı-t-mak*). Bir şey veya kimsenin tanınmasını sağlamak: *Meselâ konsoloshanedeki kütüphaneli odasında oturup hiç olmazsa tanıdığı memleketi bize tanıtmağa çalışabilirdi* (S. F. Abasıyanık). *Dergi, Efruz romanının ilk şekli olan «Gayet Büyük Bir Adam» romanını şöyle tanıtıyor* (Ömer Seyfeddin). *Zaten onu bize Haznedar ağa diye tanıttılar* (B. Felek). [M]

TANİ i. Erguvangillerden *Cryptosepalum Standtii*'den elde edilen afrika odunu. (L)

TANİF i. (ar. *ᶜunf*'tan *taᶜnif*). *Esk.* Şiddetle darılma, azarlama.

◆ **Tanifat** çoğl. i. *Esk.* Darılmalar, azarlamalar. (M)

TANİMBAR veya **TENİMBAR adaları,** esk. **Timorlaoet** veya **Timorlaut,** Banda denizinde İndonezya'ya bağlı takımadalar; 55 000 km²; 31 850 nüf. (L)

TANİN i. (ar. *ṭanin*). *Esk.* Çınlayan bir sesin, durmayıp bir süre daha devam etmesi, tınlama: *Yazık değil mi niçin bir tanin-i şevk olsun / Benim enin-i gamım bir leb-i meserrette* (Tevfik Fikret). || *Tanin-endaz,* çınlayan, tınlayan: *Devre-i mesude-i hayatının saat-i ibtidası tanin-endaz olacaktı* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tanin-gâh,* çınlama yeri: *Enin-i ümmetin bir tanin-gâh-ı samimîsi oldu* (Cenab Şahabeddin). [M]

Tanin, Hüseyin Cahid Bey (Yalçın) tarafından çıkartılan (19 temmuz 1908) gündelik gazete. İlk sorumlu müdürü Muammer Naili idi. Gazete, İstiklâl mahkemesi kararıyle kapatıldı (29 eylül 1924). İkinci defa 1943'te yayımlandı; iki yıl sonra kapandı (1945). Aynı adlı bir gazete Kasım Gülek tarafından da bir süre yayımlandı (1961 - 1962). [M]

TANİNÎ sıf. (ar. *ṭanin*'den *taninî*). *Esk.* Taninle ilgili.

— Mus. Türk musikisinde 9 komalık tam aralığa verilen ad. (Batı müziğinin tabiî dizisindeki iki çeşit aralıktan büyüğünü karşılar.) || *Taninî diyezi,* türk musikisinde, çifte diyaze verilen ad. (Önüne geldiği sesi 9 koma, yani bir tam ses tizleştirir. Şekli, batı müziğinde kullanılanın aynıdır.) [M]

TANİS. Esk. coğ. Aşağı Mısır'daki eski *Cani* (Kutsal Kitap'ta *Zoan*) şehrinin yunanca adı. Tanis, M. Ö. 1730'da Nil ırmağının *Tanis kolu* kıyısında XII. sülâlenin sona ermesinden sonra kuruldu, çoban krallar devrinde büyük ölçüde gelişti. Çoban kralların sürgün edilmesinden sonra geriledi, ama XIX. Sülâle zamanında eski önemini yeniden kazandı. Ramses II'nin, başkenti *Pi-Ramses*'i (kralın birçok anıtı) burada kurduğu sanılır. Tanis asıllı olan XXI. Sülâlenin başkent haline getirdiği şehir, XXIII. Sülâle zamanında da başkent olarak kullanıldı. Zenginliği Saisler devrinde de devam etti, fakat sonra azaldı. Çevresindeki ovada keten yetiştirilen Tanis büyük bir bez yapım merkeziydi. P. Montet burada kazılar yaptı (Ptah tapınağının kalıntıları, Firavun Psusennes'in mezarı, 1951). [L]

TANİS kolu, Nil deltasının tali kolu, Pelusium kolunun bir dalıdır. (L)

TANİT. Mit. Tanrıça Aştart'ın Kartaca dilindeki adı. Kartaca'nın başlıca tanrısıydı. Ay tanrıçası olduğu, dikilitaşlarının üstünde bir hilâl'in bulunmasından ve Roma devrinde *Juno Caelestis* diye adlandırılmasından anlaşılır; Bereket tanrıçası olarak da *Nutrix* adını aldı ve ana tanrıça şeklinde tasvir edildi. Kartaca devrinden sonra da kendisine tapılan Tanit'in adına Roma'da bir tapınak yapıldı. Dugga'da yarım daire şeklinde bir surla çevrili tapınağı bulunmuştur. Klasik olarak savaşçı bir kadın biçiminde tasvir edildi. (L)

TANİZAKİ (Cuniçiro), japon romancısı ve tiyatro yazarı (Tokyo 1880-Yugavara 1965). Tokyo Üniversitesi Klasik Edebiyat kürsüsünde asistandı (1908), bir yıl sonra görevinden ayrılarak kendini edebiyata verdi; yazı işleri müdürü olduğu *Şinço* (Yeni Düşünüş) dergisiyle genç yaşta tanındı. Tanizaki, duygulu, yeni - romantik akıma bağlı ve batı gerçekçiliğinden oldukça uzak bir yazardır. Başlıca romanları: *İrezumi* (Dövme) [1905]; *Otsuyagoroşi* (Otsuya'nın Öldürülmesi) [1933]; *Şunkinşo* (Şunkin'in Hikâyesi) [1933]; *Sasameyuki* (Sisli Kar) [1948]; *Kagi* (Utanmazca İtiraz) [1956]; *İhtiyar Bir Delinin Günlüğü* (1965). [L]

TANJANT i. (lat. *tangens,* değen'den fr. *tangente*). Trigonometrik oranlardan biri. || *Tanjant eğrisi,* kartezyen denklemi $y = tgx$ olan eğri. (Eğrinin başlangıç noktasında bir büküm noktası vardır ve $x = + \frac{\pi}{2}$ doğruları asimptotlardır; eğri x eksenine doğru dışbükeydir [büküm noktası hariç] ve uzunluğu π olan art arda aralıklarla birbirine özdeş olarak devam eder.) || *Tanjant teoremi,* bir doğrusal üçgenin herhangi iki

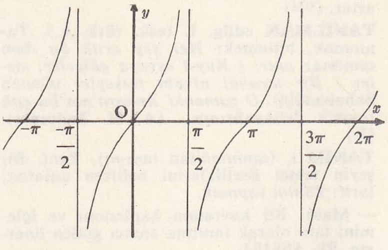

kenarıyle bu kenarlar karşısındaki açıların toplam veya farklarının tanjantları arasında bulunan ve logaritma ile hesaplanabilen bağıntı; üçgenin iki açısı A ve B, bu açılar karşısındaki kenarlar da sıra ile a ve b ise tanjant teoremi

$$\frac{a - b}{a + b} = \frac{\text{tg}\ \frac{1}{2}\,(A - B)}{\text{tg}\ \frac{1}{2}\,(A + B)}$$

olur. || *Bir açının veya bir yayın tanjantı,* bu açının veya bu yayın sinüsünün kosinüsüne oranı (sembolü: tg). || *Hiperbolik tanjant,* x değişkeninin,

$$\text{th}\ x = \frac{e^x - e^{-x}}{e^x + e^{-x}}$$

(sembolü: th). [M]

TANJAY, Filipinler'de Negros adasında şehir; 11 900 nüf. (L)

TANK i. («sarnıç» anlamında ing. k.). Genellikle görerek atış yapan bir topu ve paletleri olan tamamen zırhlı motorlu taşıt: *Geceleri tankın önüne tesadüf eden kıtalar ayaklarına keçe sarılmış sessiz nöbetçilerle bu maniadan istifade edebilecek bir nagihânî baskını bertaraf etmeye çalışıyorlar* (F. R. Atay). *Ok, mancınık gibi silâhlar nasıl eskimişse bugünün tankları, uçakları da eskiyebilir* (N. Ataç). [Bk. ANSİKL.] || Demirden yapılmış sarnıç: *Akaryakıt depolama tanklarımıza ise, artık bir tonluk bir kapasite bile ilâve edemezdik* (Ş. S. Aydemir). || *Tank birliği,* her çeşit arazide hareket kabiliyeti olan, zırhla korunmuş, top ve ağır makineli tüfek gibi çeşitli silâhlarla donatılmış tanklardan kurulu birlik. (Bk. ANSİKL.) || *Tank engeli,* düşman tanklarını durdurmak amacıyle yapılan engel. (Bk. ANSİKL.) || *Tank kumandanı,* bir tankın mürettebatına kumanda eden assubay. (Tank mürettebatı ne kadar az olursa kumandan o kadar çok görev yüklenir, nişancı, cephaneci, telsizci, ayrıca takım kumandanlığı da yapabilir.) || *Tank mayını,* içinde patlayıcı madde bulunan ve üzerinden ağır bir araç geçince veya buna eşit bir basınca uğrayınca patlayan mayın. || *Tank taarruzu,* zırhlı araçlarla yapılan saldırı. || *Tank tuzağı,* yollara veya düşman tanklarının geliş yönleri üzerine konan ve içine düşen tankın tekrar dışarı çıkmasına imkân vermeyecek biçimde yapılan gizli çukur. || *Hafif, orta, ağır tank,* ağırlıkları sıra ile 15-25 ton, 35-40 ton, 50 tondan büyük olan ve yaklaşık olarak 75, 90, 120 mm çapında toplarla donatılan tanklar. || *Kazamat tankı,* topu taret üzerine bindirilmeyen tank.

— Denizc. Gemilerde sıvı yük taşımak, veya akaryakıt, tatlı su ve safra suyu koymak için yapılan su geçirmez bölme. || *Balast tankı,* safra tankı. || *Dabılbotum tankı.* Bk. DABILBOTUM. || *Dip tank,* gemilerde ambar hacminden bölünerek meydana getirilen tank. (Sıvı yük taşımakta kullanıldığı gibi, özel bir biçimde yapılmış kapaklarını açarak katı yük taşımak için de kullanılır. Gerektiğinde safta tankı işini görür. Makine kazan dairelerinin baş ve kıç taraflarında veya yanlarında bulunan yüksek tank dabılbotumunda yeteri kadar safra tankı bulunmayan gemilerde gemi dengesi üzerindeki olumlu etkisi yüzünden son yıllarda yapılan bütün gemilerde tank

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

maktadır.) || *Domestik tank,* içme suyu koymağa yarayan tank. || *Servis tankı,* akaryakıtın kazanda veya makinede kulanılmadan önce alınarak ısıtıldığı ve karışımındaki suyun dibe çökmesi için bekletildiği, günlük harcamaya yetecek kapasitede tank. (Dibe çöken su ya alttan musluğunu açmak veya özel tulumbasını çalıştırarak dışarıya atılır. (*Setlik tank* da denir.) || *Vınk tank,* ağır dökme yük taşıyan gemilerde dabılbotum tanklarının iki yanlarda yukarı doğru devam etmesiyle meydana gelen tank. (Gladorası olan gemilerde bu tanklar gladora güvertesinin, gladorasız gemilerde en üst güvertenin altına kadar uzanır.) || *Yağ tankı,* yağ taşımağa veya makineler için gerekli madenî yağları koymağa yarayan tank.

— DEY. *Tank gibi,* ezme, ezip geçme özelliğini belirtir.

— Foto. Fotoğraf filimlerini aydınlıkta banyo yapmağa yarayan ve piral oluklu bir sepeti bulunan kap.

— ANSİKL. Ask. ● *Tasvir. Tank,* Birinci Dünya savaşı sırasında düşman cephesini yaracak güçte bir taarruz silâhı bulma ihtiyacından doğdu. (Bk. ZIRHLI *araçlar.*) Bu görev, değişik arazide hareket edebilen paletli zırhlı bir taşıtla taşınan bir topa verildi. Bu üç temel elemanın birleşmesi savaş tanklarının özelliğidir. Tankın, motor ve transmisyon organlarını taşıyan bir şasisi (veya gövdesi) vardır ve baklalardan meydana gelen bir palet üzerinde toprağa dayanır; gövde üzerinde bir taret bulunur. Modern tanklarda gücü 1 000 BG'ne yaklaşan motor yakıt olarak benzin veya ağır yağ kullanır. Motor, hareketi dişli çarklara veya barbotine iletir; bunlar da, şasinin tekerlekler aracılığıyle üzerine oturduğu paleti hareket ettirir. Her palete bağımsız olarak kumanda eden esnek transmisyon, ağırlığı yüzünden bırakılmış, bunun yerini, taşıta değişik hızlar verebilen *elektrikli transmisyon* (dişli değiştirgeç) ve özellikle otomobillerinkine benzer *mekanik transmisyon* almıştır; bu sonuncu tipte, çok sayıda küçültmeli bir vites kutusu ve daha karmaşık bir *diferansiyel* bulunur. Diferansiyel üzerine etki edilerek tanka yön verilir; hafif tanklarda çok kullanılan *kilitli diferansiyel*'de bu etki doğrudan doğruya yapılır, *çift diferansiyel*'de ise etki dolaylıdır. Tam devir yapabilen tarete kumandan ve nişancı bir kapıdan girer; gözlem *episkoplar*'la ve silâhları hedefe doğrultarak yapılır.

● *Tarihçe.* İlk tankların yapılışı 1915 yılında başlayan ve Fransa ile İngiltere'de birbirinden bağımsız olarak yürütülen incelemelerin sonucudur. Fransa'da *tankların babası* general Estienne'in düşünceleri ve Brillié'nin deneyleri, amerikan Holt traktörünün adaptasyonu sonucunda *Schneider traktörü*'nün doğmasına yol açtı; bu traktör 21 şubat 1916'da Vincennes'de denendikten sonra *hücum arabası* adı verildi. İngiltere'de çeşitli mühendislerin (Swinton, Backon v.b.) araştırmaları ve Churchill'in desteğiyle, keşfin gizli kalabilmesi için *tank* («sarnıç») adı verilen Mark I tankı yapıldı ve ilk defa 2 şubat 1916'da Hatfield ordugâhında denendi, 25 haziran 1916'dan sonra incelemeler bu iki ülke arasında işbirliği yapılarak yürütüldü. Her ne kadar cephede bir baskın hareketine girmek için çok sayıda tank yapımını beklemek üzere anlaşmaya varıldıysa da, İngiliz kumandanlığı bu yeni silâhın hemen muharebede denenmesine karar verdi. 15 Eylül 1916'da mevziî bir harekâtta Flers'de (Somme) 49 tane Mark I tankı kullanıldı. Fransa'da, Schneider tankları ilk defa 16 nisan 1917'de Berry-au-Bac'ta ve ardından 5 mayısta Saint-Chamond'da muharebeye sokuldu. 1917 Sonunda İngiltere'de, orta tankların ilk serisi olan Whiffet tankı hizmete girdi; bunun ağırlığı 14-20 ton ve menzili 100 km idi. Fransa'da, 1918'de Renault FT hafif tanklarının seri halinde yapımına başlandı. Fransız ve amerikan kuvvetleri hemen bu tanklarla donatıldı; daha sonra birçok ülkeye yayılan bu tanklar iki dünya savaşı arasındaki devrede zırhlı silâhların temeli oldu. 1918'de taarruz hazırlıkları *ağır tank*'ların ortaya çıkmasına yol açtı: bunun fransız prototipi olan FCM IA tankının ağırlığı 42 tondu, 105'lik bir topla donatılmıştı; özellikle FCM IIC tankı 68 ton ağırlığında ve Fransa'nın kuzey kanallarından geçebilecek güçteydi. 35 Tonluk, 57 mm'lik iki top taşıyan ve 1918'de İngiltere'de yapılan Mark V tankı 1930'a kadar hizmette kaldı.

1919 Barışını izleyen on beş yıl boyunca birçok ülkede başarılı tank modelleri yapıldı, fakat savaş stoklarının bolluğu yüzünden seri imalâta geçilmedi. Fransa, taret altında 155'lik top taşıyan bir tankı incelerken, İngiltere 1921'de ilk *amfibi tankı* çıkardı; A.B.D. ise orijinal ilk tankı Christie'yi 1931 yılında yaptı, bu tank 13 ton ağırlığındaydı ve tekerlek veya palet üzerinde hareket ediyordu. Aynı tarihte Fransa'da yapılan D I tankı (47'lik top, ağırlığı 13 ton, sürati saatte 18 km), Birinci Dünya savaşından kalma tankların sonuncusudur; ancak bu modelde de bir değişiklik yapılmış ve bir telsiz eklenmiştir. Gerçekten, 1933'te yapılan birçok hafif tank yeni bir eğilimi gösterir. Bir ağır makineli tüfekle donatılan ve 10 veya 12 mm kalınlığında zırhları bulunan, 3-5 ton ağırlığındaki bu yeni tankların hızı saatte 40-60 km'ye ulaşır: italyan Fiat Ansaldo, ingiliz Wickers ve fransız Renault tankları.

1936'da yeniden genel silâhlanma ile İkinci Dünya savaşının başlangıcında savaşa katılacak tanklar ortaya çıktı: motorlarda gerçekleştirilen gelişmeler ton başına 10 BG'nün aşılmasını sağladı; optik âletler daha duyarlı hale getirildi; hemen hemen bütün tanklara yerleştirilen telsiz, o güne kadar tanklar arası bağlantının kurulmasında kullanılan filaman sisteminin yerini aldı. Bununla birlikte bu tankların yapımında güç (silâh), hız (motor) ve ağırlık (zırh) etkenlerini uzlaştırma amacı güdülmüştü ve bu tanklar denemeden başka bir şey değildi; bu tanklar arasında yaklaşık olarak 10 tonluk fafif tanklar Renault R 35, R 40, Hotchkiss H 35, H 39, FCM 36 sayılabilir. Almanya'da önce çok hafif tanklar yapıldı (Pz Kw I ve II); bunlar sadece ağır makineli tüfekle donatılmıştı; fakat İspanya İç savaşında alınan derslerden sonra daha ağır ve daha iyi zırhlanmış tanklar yapmağa gidildi. Almanların Pz Kw III (18 ton, 37'lik, sonra 50'lik top) ve Pz Kw IV (taret altında 75'lik topla donatılmış) tanklarına karşı Fransa'nın elinde 1939'da 20 tonluklardan orta nitelikte iki çeşit tank vardı: D 2 ve Somua 35 tankları (47'lik top ve telsizli) ile özellikle B 1 tankları. 37'lik top taşıyan amerikan M 3 ve M 5 tankları İkinci Dünya savaşının ikinci yarısında en iyi hafif tanklardı; bunların gücü ve dolayısıyle ağırlıkları gittikçe önemli derecede artmıştır. Alman Silâhlı kuvvetleri Panter ve sonra Kaplan tanklarını kullandı; eski malzemelerini kısa zamanda bırakan Kızılordu ise başarılarını profilli T 34 tankına borçludur; bu tank sahraya uygundur ve yumuşak toprakta hareket etmeğe çok elverişli geniş paletleri vardır. 1944'te 122'lik topu bulunan, kalın zırhlı, fakat oldukça ağır giden Stalin tankı ortaya çıktı. Başlangıçta teçhizatı bulunmayan A.B.D. önce fransız B tankının kötü bir kopyası olan Grant tanklarından faydalandı, sonra seri halinde Sherman tanklarının yapımını başardı; bu tank daha sonra çok sayıda bütün müttefik ordulara yayıldı. Bunlar, fransız FT ve rus T 34 tanklarıyle birlikte tank tarihinin en başarılı örneklerinden biridir. İngiltere, piyade tankı Mathilda (26 ton), Valentine (16 ton) ve Churchill tanklarının yanında süratli, fakat sadece 47'lik bir topu bulunan Crusier tanklarının değişik tiplerini kullandı.

Savaştan sonra ordular, yaklaşık olarak elli tonluk tanklarla donatıldı: Rusya'da Stalin tankları, A.B.D.'de ve batı ülkelerinde Patton tankları, İngiltere'de Centurion ve Conqueror tankları; bunlar taret içinde 80-112 mm çapında toplarla donatılmıştır, 100 ilâ 200 mm kalınlığında zırhla kaplıdır ve çoğunda telemetre ve uçaksavar topu bulunur. Aynı yıl alman or-

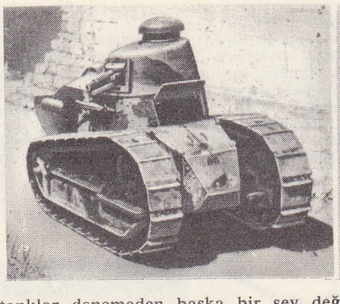

Renault «FT». Bir 37'lik top ve bir ağır makineli tüfekle silâhlandırılan bu tanklar, beşli takımlar (3 «toplu tank» ve 2 «ağır makineli tank») ve on beşli bölükler halinde gruplandırılmıştı. FT'nin menzili sekiz saatti, 1916 kasımında Joffre tarafından kumanda edilen bu tanklar, 30 mart 1918'de Villiers Cotterêts ormanında savaşa katıldılar. 1918 Yazındaki başarılı karşı taarruzlarda bunlardan 900'ü görev aldı.

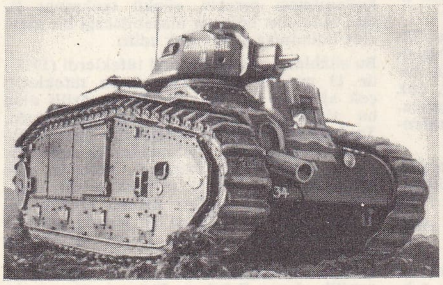

«B» tank'ı. Devrin zırhlı araçlarına göre daha çok geliştirilen bu tank 1930'da prototip olarak yapıldı, ancak 1937 ile 1940 arasında çok az sayıda imal edildi (10 mayıs 1940'ta 270). 1940'ta bu tank zırhlı tümenlerin iki ağır taburunu (her biri 33 tank) donatıyordu. 47'lik topu taret altında, 75'lik topu da kazemat topu halinde ön kısımdaydı. Telsiz haberleşme araçları ile donatılan bu tankın 5 saatlik çok kısa bir menzili vardı.

«Panther». Rusya'daki başarısızlıktan sonra Almanlar 1942'nin sonunda, 1939 - 1940'takilerden daha güçlü zırhlı ve silâhlı «Tigre» ve «Panther» tanklarını yaptı. İlk hızı yüksek (sn, 1 250 m) 75'lik bir topla donatılmış ve önünde 55° eğik bir zırh bulunan «Panther» Almanların İkinci Dünya savaşındaki en iyi yapımıdır. Bunlardan 6 000'den fazla yapılmıştır.

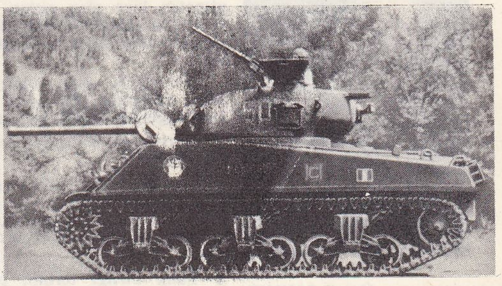

«Sherman». A.B.D. tarafından büyük bir seri halinde (ayda 3 000) inşa edilmiş orta tank. İlk defa 1942 yazında Mısır'da muharebeye sokulan bu tank, savaşın sonuna kadar hizmette kadı. Önceleri bir uçak motoru ile, sonra iki dizel motor grubu ile donatılan «Sherman» müttefik ordularında çok yaygınlaştı ve 1944 - 1945 yıllarında fransız zırhlı tümenlerini donattı. Benzin tüketimi yaklaşık olarak saatte 80 litre idi.

Foto. LAROUSSE

«T 34». 1943 Yılından itibaren sovyet zırhlı tümenlerini silâhlandıran, dizel motorlu, çok dayanıklı orta tank. 60 sm genişliğindeki paletleri toprak üzerindeki basıncı azaltarak tankın bataklıklarda yürümesini ve köprüsüz olarak donmuş nehirlerden geçmesini sağlar. 1950'den beri S.S.C.B. müttefiki ülkelerin ordularını donatmaktadır. Geliştirilmiş bir tipi olan «T/34 85» (31 t, 85'-lik top) 1943'te ortaya çıkmıştır.

«Stalin». İlk defa 1945'te savaşa katılan ağır sovyet tankı; hızından ve savunmasından çok silâh-gücüne önem verilmiştir. 122 mm'lik ve 45 kalibrelik topu, bu tankı, İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılan zırhlı araçlardan en güçlüsü haline getirmiştir. 1945'ten sonra «Stalin» modeli daha da geliştirilmiştir. Bunlar arasında Stalin «III» (46 t, 1952) ve menzili 400 km'ye ulaşan «IV» (58 t, 1955).

«Patton». 43 t'luk M26 Pershing tankından türeyen ve 1948'de servise giren amerikan orta tankı. İlk hızı büyük (saniyede 1 250 m) olan 90'lık topu, 28 sm kalınlığındaki zırhı 1 800 m'den delmesini sağlar. Menzili 6 ile 8 saat, benzin tüketimi saatte 140 litredir. «Patton» tankının birçok tipi vardır: «M 47» (46 t, 5 mürettebat,, «M 48» (resimdeki) 49 t, 4 mürettebat ve 1960'dan beri «M 60» (52 t, 105 mm'lik top, 750 BG'lik dizel motor).

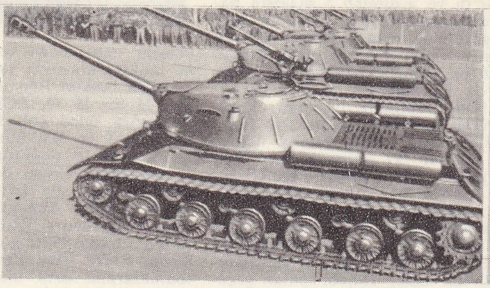

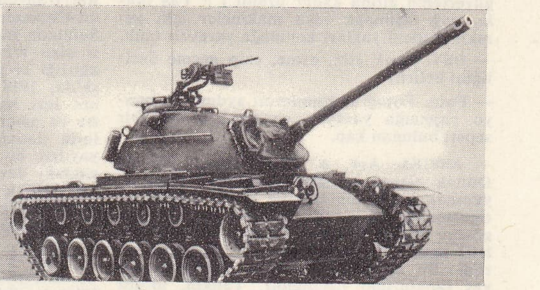

dusu, Panter'in bir türü olan 40 tonluk tankları kabul etti.

1945'ten sonra güdümlü mermiler ve çukur imlâ haklı mermiler gibi, tankın amansız düşmanı olan iki silâhın ortaya çıkması üzerine tankın değeri tartışma konusu oldu. (Bk. TANKSAVAR.) Fakat nükleer silâhların bulunmasıyle yeniden önem kazandı. Gerçekten de tank, yalnız infilâk yelinden, ısı ve ışınımdan korunmayı sağlamakla kalmaz, paletleri sayesinde alt üst olmuş araziden bile geçerek radyoaktif maddeler bulaşmış bölgeden hızla uzaklaşır. Bu sebeple 1960'tan sonra başlıca büyük ülkeler yeni tanklar yaptılar; bunların çoğu 30 ilâ 40 tonluktur, bazen daha ağırlarına da rastlanır. Bütün bu tanklar aşağıdaki ortak nitelikleri taşır:

— motor gücü arttırılarak (çeşitli yakıtla çalışan) ve paletlerin birim başına basıncı azaltılarak kazanılan büyük bir hareketlilik;

— düşmana küçük bir hedef göstermek ve nispeten ince olan zırhın etkinliğini arttırmak için (modern mermiler bütün zırhları delmektedir) alçak ve küçük profilli bir siluet;

— çok büyük güçte çukur imlâ haklı mermiler kullanan 105, hattâ 120 mm'lik toplarla sağlanan büyük bir ateş gücü;

— içeriye su almama ve suya dalabilme (şnorkel);

— kızılaltı ışınlı lambalar sayesinde gece savaşına elverişlilik.

Bütün bu nitelikler, tankın, ileride en önemli savaş silâhlarından biri olacağını gösterir.

● *Tank birliği* terimi, piyadeyle birlikte harekât yapmak üzere piyade birliği emrine verilmiş tanklar için kullanılır. Meselâ bir piyade birliği emrine, bir veya daha fazla tank bölüğü verilebilir. Esas olarak çeşitli tanklardan ve zırhlı motorlu birliklerden kurulu zırhlı tugaylar, zırhlı tümenler, mekanik tümenler vardır. Bunlar büyük birliklerin harekâtında, taarruzda ve takipte, başarıdan yararlanma harekâtı sırasında verimli olarak kullanılır. Piyade emrine verilmiş tank birlikleri, taarruzda piyade birlikleriyle bir kuşatma veya yarma kuvveti olarak yahut piyade birliğinin ihtiyatının tamamı veya bir kısmı olarak kullanılabilir. Tankların çoğu, asıl taarruz gücünün emrine de verilebilir. Savunmada, tank birliğinin tamamı veya büyük bir kısmı, bunların taarruz kabiliyetinden yararlanmak için genel olarak ihtiyatta tutulur. Geri çekilmede tank birlikleri, oyalama muharebeleri için çok uygundur. Tank birlikleri, birinci hat birliklerinin bir kısmı veya düşmanla temasta bırakılan müfrezeler yahut örtme kuvveti olarak kullanılabilir.

● *Tank engelleri*, tankların hedeflerine doğru ilerlemesini önler; fakat genellikle tanksavar silâhlarla birlikte kullanılması gerekir; aksi halde bunların tahribi çok kolaylaşır. Tank engelleri tabiî (kesikli arazi, bataklık, sık ormanlar) veya sunî olabilir (hendek, ray engeller, beton engeller, tel kangal engelleri). Sunî engeller tahkimli bölgelerde çok kullanılır ve mecburî geçiş noktalarına yerleştirilir; fakat bunlardan açık arazide yararlanmak güçtür. (LM)

taşıyıcı tanklar: soldan sağa, piyade; malzeme nakli; birlik nakli

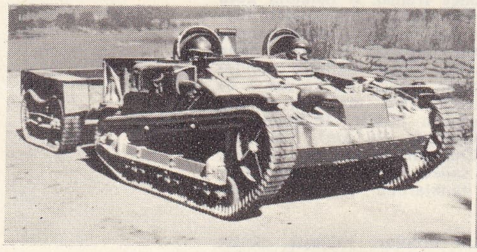

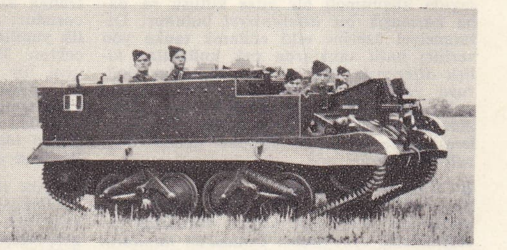

Vainö TANNER

TANKA i. (sanskritçe k.). Özellikle Tibet'te Tantra âyinlerinde kullanılan boyalı sancağa verilen ad. (Kesin ve karışık bir tören usulüne göre yapılan Tanka'lar, çok değerli bir ikonografi repertuvarıdır; ayrıca, Nepal ve Tibet resim üslûplarının incelenmesine yarar.) [L]

TANKA i. Japon ed. Beş mısralık kısa şiir. (Birinci ve üçüncü mısra beş heceli, ikinci, dördüncü ve beşinci ise yedi hecelidir.) [L]

TANKÇI i. ve sıf. (*tank*'tan *tank-çı*). Ask. Tank sınıfından asker. (M)

TANKER i. (ing. k.). Denizc. Petrol ve petrol ürünleriyle sınaî yağlar, şarap v.b. dökme sıvı yükler (bk. DÖKME *yük*) taşımak üzere özel olarak inşa edilmiş ve yük hacmi enine ve boyuna perdelerle çok sayıda tanklara bölünmüş gemi. (*Tanker gemi* de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Teşm. yol.* Akaryakıt taşımak üzere özel biçimde yapılmış kamyon.

— ANSİKL. Denizc. *Tanker* terimi, petrol ürünlerinin denizaşırı nakliyata girdiği 1886'yı izleyen yıllarda kullanılmağa başlandı. Önceleri 3 000 ton hacminde inşa edilmeğe başlanan tanker gemiler, İkinci Dünya savaşına kadar çok yavaş bir gelişme gösterdi. Amerikalıların İkinci Dünya savaşına katılmasıyle başlayan ikmal harekemeleri sırasında inşa edilen dedveyt tonluk T2 tipi tanker gemileri, bu tür taşımada hızlı bir gelişme gösterdi. İkinci Dünya savaşından sonra, tankerler dünya petrol üretimine paralel olarak önceleri oldukça yavaş, son yıllarda da çok önemli gelişmeler gösterdi. Bugün 100 000 tona kadar olan tankerlere *küçük*, 200 000 tona kadar olanlarına *orta boy*, 300 000 tona kadar olanlarına *jumbo*, 300 000'in üstündekilere *mamut tanker* denir. (ML)

TANKSAVAR bls. sıf. Ask. Tankları tahrip eden silâhlar için kullanılır.

— ANSİKL. Ask. *Tanksavar* silâhların gelişimi Birinci Dünya savaşından bu yana zırhlı araçların gelişimini izlemiştir. Bu silâhların amacı tankları tahrip etmektir; yalnız uygulamada *tank engelleri* ile birlikte kullanılması gerekir, çünkü tanksavar silâh, tankların kolayca ulaşabileceği bir mevzide bulunursa çabuk yok edilir.

Bu silâhlar başlangıçta özel tüfeklerdi (1918'de 13 mm'lik tanksavar alman tüfekleri); çok ağır (16 kg) ve çok kısa menzilli olan bu tüfeklerin muharebe etkileri zayıftı. Tanksavar makineli tüfeklerin çapı hızla arttı ve 20 mm'lik makineliler (alman makineli tüfeği) kısa zamanda yetersiz hale geldi. İlk hızla yüksek (800-900 m/sn), traktörlü tanksavar topları Birinci Dünya savaşının sonunda 37 mm'lik piyade toplarının yerini aldı; 1939'da 25 ve 47 mm'lik fransız topları, 37 mm'lik alman topları, 1942'de müttefiklerin 57 mm'lik topları, 75 mm'lik alman Pak'ları. Fakat zırhların gittikçe artan kalınlığı ile, mermilerin ilk hızları ve ağırlıklarına bağlı olan delme güçleri arasındaki savaş, tanksavar toplarının çok ağırlaşmasına yol açtı ve traktörle çekilmeleri imkânsızlaştı; böylece klasik tanksavar motorlu top haline, daha doğrusu silâhla çok iyi donatılmış ve genellikle çok sağlam zırhlanmış bir tank haline geldi.

Öbür yandan *çukur imlâ haklı mermiler*, hafif, fakat kısa menzilli (roketatarlar) tanksavar silâhların ve tüfekle atılan tanksavar

Foto. A.F.P. (LAROUSSE)

bombaların kullanılmasına imkân verdi. Nihayet uçaklar tarafından atılan *özitmeli mermiler* gibi (roketler) korkunç tanksavar silâhlar ortaya çıktı. XX. yy. ortasında tanksavar silâhların etkinliğini artırmak için, ilk hızları çok yüksek (1 500 m/sn) ve çapları top namlusundan küçük mermiler (120 mm ile 155 mm arasında çok geniş namlularla atılan) ve özitmeli mermiler üzerinde duruldu. (L)

TANKTOP blş. i. Denizc. Gemilerde, döşeklerin üzerini boydan boya örten kaplama saçların meydana getirdiği yüzey. Bk. DÖŞEK. (L)

TANMAK geçz. f. (esk. türk. *tanğmak*, inkâr etmek, reddetmek). *Esk.* Şaşmak, şaşırmak. (M)

TANNA adası, Yeni Hebrides takımadalarının güney kısmında ada; 6 705 nüf. (L)

TANNAİM çoğl. i. («belleticiler» anlamında ibranîce k.). M.S. II. yy.da Tora bilginlerine verilen ad. (L)

TANNAN sıf. (ar. *ṭanīn*'den *ṭannān*). *Esk.* Çınlayan, tınlayan: *Ta beyninden topuklarına kadar bütün vücudu tannan bir cisim gibi inledi* (H. R. Gürpınar). *Terane-i tannanı ile kulakları çınlatan...* (Cenab Şahabeddin). [M]

TANNANE i. (ar. *ṭannān*'dan osmanlıca *ṭannāne*). Müz. *Esk.* Senfoni: *Bilhassa Beethoven'in bir tannanesini çalardı* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TANNAZ sıf. (ar. *ṭanz*'dan *ṭannāz*). *Esk.* Herkesle alay eden, eğlenen: *Seyreder bir bulut kenarından / Bir hilâlin nigâh-ı tannazı / Kalb-i zulmette titreyen razı* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Tannazane** zf. *Esk.* Alay edercesine. (M)

TANNENBERG, polca **Stebark,** eski Doğu Prusya'da köy, bugün Polonya'da (Olsztyn ili), Olszytyn'in güneybatısında. Güneybatısında Grünwald. (L)

Tannenberg savaşı (1410). Bk. GRUNWALD SAVAŞI.

Tannenberg savaşı (26-29 ağustos 1914), Birinci Dünya savaşının başında, Hindenburg emrindeki alman kuvvetlerinin rus Samsonov ordusunu yenilgiye uğrattığı savaş. Güneyden Samsonov ve doğudan Rennenkampf kumandasında yapılan rus hücumları karşısında tutunamayan Pritwitz kumandasındaki 8. Alman ordusu Doğu Prusya'ya çekilmek zorunda kalmıştı. Fakat Hindenburg kumandayı ele alır almaz (22 ağustos), Rennenkampf karşısında sadece bir örtme kıtası bırakarak bütün kuvvetleriyle Samsonov üstüne yürümeğe ve onun 50 km uzağındaki Rennenkampf ile birleşmeden yok etmeğe karar verdi. 26-29 Ağustos arası iç hatlarda harekâta geçen Almanlar Narev kumandasındaki rus ordusunu kanatlarından kuşattılar, beş kolordusundan üçünü yok ettiler ve 90 000 esir aldılar. Samsonov savaş alanında intihar etti. Hindenburg ve Ludendorf, istihbarat servisleri aracılığıyla düşmanlarının bütün hareketlerini çiziyorlar, rusların bütün telsiz muhaberelerini itiraf ettiler.

— Tannenberg, İkinci Dünya savaşında Rokosovskiy kumandasındaki rus birlikleri tarafından alındı (19 ocak 1945). Alman ordusu daha önce 1914 Zaferi anıtını tahrip etmiş ve burada gömülü olan Hindenburg'un cesedini Bernterode'ye nakletmişti. (L)

TANNER (Adam), avusturyalı ilâhiyatçı (Innsbruck 1572'ye doğr. - Unken, Salzburg yakınları 1632). Cizvit tarikatına girdi (1590), rahip oldu (1597), Münih'te ilâhiyat dersleri verdi; Regensburg kolokyumunun tartışmacıları arasında yer aldı (1601). Ingolstadt'ta profesör, sonra dekan oldu (1603-1618), Prag üniversitesi rektörlüğüne getirildi (1627). *Theologia Scolastica* (İskolastik İlâhiyat) [4 c., 1627] adlı bir eser yazdı. (L)

TANNER (Vainö), finlandiyal siyaset adamı (Helsinki 1881 - ay.y. 1966). Senatör, Sosyal Demokrat partinin başkanı (1919), ilk Fin Sosyalist hükûmetinin (1926-1927), milletlerarası İş ortaklığı birliğinin başkanı (1927-1945) ve maliye bakanı (1927-1939) oldu. Moskova görüşmelerinde (kasım 1939) sovyet isteklerini kabul etmedi. Kış savaşı sırasında (1939-1940) dışişleri, 1941-1942 arasında sanayi ve ticaret, 1942-1944 arasında da maliye bakanlığına getirildi. S.S.C.B.'ye karşı yapılan ikinci savaş sırasında, Savaş divanı tarafından mahkûm edildi (1946). Affedildi (1948) ve 1958-1960 arasında Sosyal Demokrat parti başkanlığında bulundu. (L)

TANNER (Victor), finlandiya asıllı isveçli coğrafyacı (Hämeenlinna 1881 - öl. 1948). Diplomattı. 1921'de Bükreş'te görevlendirildi, 1931'de Helsinki üniversitesi coğrafya profesörlüğüne getirildi. Labrador'a yapılan iki bilimsel seferi yönetti (1937, 1938). 1944'te isveç uyrukluğuna geçti. Finlandiya morfolojisi ve Labrador'un fizikî ve beşerî coğrafyası üstüne önemli çalışmalar yaptı. (L)

TANNERY (Jules), fransız matematikçisi (Nantes 1848 - Paris 1910). Paul Tannery'nin kardeşi. Sorbonne'da profesör olduktan sonra, École Normale Supérieure'de ders verdi, daha sonra da bu okulun Bilimsel Araştırma bölümünün başına getirildi. Özellikle gerçek değişkenli fonksiyonlar ve cümleler teorisi üstünde çalıştı. (L)

TANNHÄUSER, alman şairi (1205'e doğr. - 1268'e doğr). Eski bir Avusturya - Bavyera ailesindendir. 1228 Haçlı seferine katıldığı sanılır. Önceleri Avusturya dükü, Kavgacı Friedrich tarafından himaye edildi, sonra gezgin şarkıcı hayatı yaşadı. Lirik şiirler, dans şarkıları ve atasözleri yazdı. Eserlerinde nükteli bir dille, saz şairlerinin dile getirdiği aşkın gerektirdiği titizlik ve incelikle alay eder, kendi mutsuzluğuyle eğlenir. Tannhäuser efsanevî bir kahraman haline gelmiştir. Halk şarkılarında ve usta şarkıcıların şiirlerinde, XIII. yy. sonuna doğru Venus (Venusberg) dağına gittiği ve bütün payan zevkleri tadarak bir yıl geçirdiği anlatılır. Efsaneye göre pişmanlık duyarak Roma'ya dönünce papa Urbanus'a günahının bağışlanması için yalvarır. Papa ise onu bağışlatmanın, elinde taşıdığı bastonda yaprak yeşermesi kadar imkânsız olduğunu söyler. Bunun üzerine Tannhäuser Venus'ün yanına döner, fakat, Roma'dan ayrılışından birkaç gün sonra papanın bastonu yeşerip filiz verir. Heinrich Heine ve Richard Wagner bu efsaneyi işleyerek daha yaygın hale getirmişlerdir. (L)

Tannhäuser, opera, 3 perde ve 4 tablo; şiir ve müzik: R. Wagner. İlk defa Dresden'de 1845'te (birinci düzenleme) ve 1847'de (ikinci düzenleme), sonra 1861'de Paris'te (üçüncü düzenleme), 1875'te Viyana'da (dördüncü düzenleme) temsil edildi. Büyükbabasının dördüncü düzenlemeden memnun olmadığını göz önünde tutan Wieland Wagner, 1954'te Bayreuth'ta, önceki düzenlemelerin sentezi olan beşinci düzenlemeyi temsil ettirdi. Venüs yüzünden günaha giren Tannhäuser'in Roma'ya gidip tövbe etmesi gerekmektedir. Suçunu bağışlamayan papanın lânetiyle tekrar Venüs'e dönerken, saf bir şarkı yükselir: bu, ölürken günahkârın affını dileyen Elisabeth'in sesidir. Bunun üzerine Tannhäuser nişanlısının önünde diz çökerek son nefesini verir, o sırada da Tanrı, onu bağışladığını bir mucizeyle gösterir. Uvertür, Venüs ülkesinde eğlence, Elisabeth'in duası, Wagner'in gelecekteki lirik dramlarının ne şekilde gelişeceğini gösteren parçalardır. (L)

TANN - RATHSAMHAUSEN (Ludwig VON DER, — baronu), bavyeralı general (Darmstadt 1815 - Meran 1881). 1848'de Schleswig-Holstein ayaklanmasına katıldı ve Bavyera prensi Karl'ın genelkurmay başkanı olarak Olmütz sözleşmesini imzaladı (1866). 1870'te Coulmiers'de yenilen 1. Bavyera birliğine kumanda etti. (L)

TANNU OLA («Saray dağları»), Kuzeybatı Moğolistan'da (Yukarı Asya) sıradağlar; Kobdo yaylasını (700-800 m yüksl.), Ulu Kem (Yukarı Yenisey) havzasından ayırır. Düzleşmiş doruklarının yükseltisi 2 500 - 2 900 m'yi bulur. (L)

TANNU TUVA. Bk. TUVA.

TANOJELATİN i. (fr. *tannogélatine*). Tanen'in jelatine etkimesiyle meydana gelen madde; sepilenmiş derilerin temel maddesini meydana getirir. (L)

Tan olayı, İstanbul'da Tan matbaası tesisleri ve ABC kitabevinin tahribiyle sonuçlanan gösteri (4 aralık 1945). *Tan* gazetesinin S.S.C.B. lehinde yaptığı yayımları protesto için başladı. Beyazıt meydanında toplanan ve çoğunluğu üniversite öğrencilerinden meydana gelen topluluk Cağaloğlu'na inerek Tan matbaasına girdi. Kısa süre içinde tesisler tahrip edildi. Bu arada ABC kitabevi de tahribe uğradı; solcu tanınan dergiler sokaklarda yakıldı. Gösteriyi yönetenler, beraat ettiler. *Tan* gazetesi çıkaranlar yurt dışına gitti. (M)

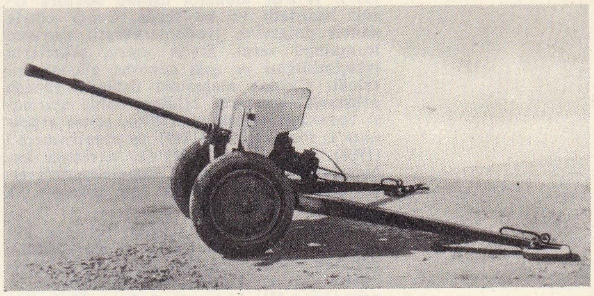

25 mm'lik **tanksavar** top, 34 model

TANOYİT i. (fr. *tannoïde*). Eczc. Bazı yeşil bitkilerde bulunan ve heterozitler grubundan sayılan kimyasal madde.

— ANSİKL. *Tanoyitler,* enzimlerle yükseltgenince bir tanen ve çoğu zaman kırmızı olan (kola kırmızısı) bir boyarmadde verir. Kurutulmuş kola cevizinde bulunan kafein, teobromin, tanen, kola kırmızısı, glikoz gibi maddeler açığa çıkaran bir karmaşık maddenin enzimlerle parçalanıp harap olmasını önlemek için, taze kola cevizi tanoyitlerle kararlı hale getirilir. (L)

TANÖZÜ. Bk. MECİTÖZÜ *suyu.*

TANPINAR (Ahmed Hamdi), türk yazarı ve şairi (İstanbul 1901 - ay.y. 24 ocak 1962). Antalya sultanîsi ve Edebiyat fakültesini bitirdi (1923). Çeşitli liselerde, Gazi Eğitim enstitüsünde ve Güzel Sanatlar akademisinde edebiyat, sanat tarihi, estetik ve mitoloji dersleri verdi (1930-1939). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü yeni türk edebiyatı profesörlüğüne getirildi (15 kasım 1939). Maraş milletvekili (1942-1946), Millî Eğitim bakanlığı müfettişi (1946), Güzel Sanatlar akademisi estetik öğretmeni (1948) oldu. Yeniden türk edebiyatı profesörlüğüne döndü (1949). Ölünceye kadar bu görevde kaldı. Şiirleri çeşitli dergilerde yayımlandı. Eserlerinde Anadolu'da gelişen türk-islâm medeniyetinin özellikleri ve değerleri üstünde durdu. Bu değerlerin batı medeniyeti karşısında taşıdığı anlamı araştırdı; garplılaşma hareketi içinde geleneklerin önemini gösterdi. Hikâyelerinde bu temaya psikolojik derinliği ve özellikle şuuraltının çözümünü ekledi. Zaman zaman konuşma dilinden uzaklaşan, bir kaç dilden terimlerle zenginleşen, birleşik cümlelerin imkânlarını araştıran bir üslûbu vardır. Edebiyat tarihi araştırmalarında Tanzimat'tan günümüze kadar gelen yazarları ve eserleri özellikle psikolojik şartları araştırarak inceler. Resim, heykel, musiki v.b. konularında denemeleri vardır. Eserleri: *Abdullah Efendinin Rüyaları* (hikâyeler, 1943); *Huzur* (roman, 1949); *Yaz Yağmuru* (hikâyeler, 1955); *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (1949); *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (roman, 1962); *Edebiyat Üstüne Makaleler* (1969); *Yaşadığım Gibi* (denemeler, 1970). [M]

Tan olayı

TANREK i. (fr. *tanrec*). Zool. Madagaskar ve Komor adalarında yaşayan böcekçil hayvan. (İlmî adı *Centetes ecaudatus.* Tanrekgillerden.) || *Kirpi-tanrek,* kirpiye benzeyen, fakat onun gibi tortop olamayan böcekçil hayvan; Madagaskar'da yaşar.

— ANSİKL. *Tanrek,* dikenli postundan dolayı oklukirpiyi andırır. Avlanmak için geceleyin ortaya çıkar; kurak mevsimde inine çekilerek bir çeşit «kış uykusu»na yatar. (L)

TANREKGİLLER çoğl. i. Böcekçil memeli hayvanlar familyası; Madagaskar kirpileri ile tanrekleri kapsar. (L)

TANRET (Charles Joseph), fransız eczacısı (Joinville, Haute-Marne 1847 - Paris

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE) ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

1917). 1872'de albümin üstüne doktora tezini hazırladı ve bu tezde, kendi adıyle anılan potasyum iyodomerküratlı ayıracın formülünü verdi. Daha sonra, şekerlerin eşbiçimliliğini ve ışığı çevirme gücünü inceledi. Çavdar mahmuzu üstünde yaptığı çalışmalar sonunda, billûrsu halde ayırmayı başardığı ergotinin'i (1876), sonra ergosterin'i, fongisterin'i (1889) ve ergotiyonein'i (1908) keşfetti. 1878-1879'da, narağacı kabuğundan peletiyerin ve izopeletiyerin'i elde etti. 1879'da Paris'te, bir alkaloit ve glikozit fabrikası kurdu. (L)

TANRI i. (esk. türk. *tengri*). Evrende bulunan her şeyi yarattığına ve koruduğuna inanılan yüce varlık (bu anlamda ilk harfi büyük yazılır): *Tanrı onları dört gözden ayırmasın / Hiç biri anne baba yokluğu bilmesin* (Behçet Necatigil). [*Eşanl.* ALLAH.] || Çoktanrıcılıkta insanlardan üstün bir varlık olduğuna inanılan varlıkların her birine verilen ad: *Olympos'taki tanrılar gibi büyüklükleri de olan, meziyetleri yanında kusurları da olan bir tanrı* (N. Ataç). *Yer tanrısı. Gök Tanrısı.* (*Eşanl.* İLÂH.) || *Tanrı buyruğu,* Tanrı'nın emri, Kur'an. || *Tanrı kulu,* Tanrı'nın yarattığı kimse; doğru ve dindar kimse.

— ÇEŞ. DEY. *Tanrının günü,* her gün: *Onun için Tanrının günü «benim altımda, hayır benim altımda» diye çekişir, dururlar* (N. Araz). || *Tanrı hakkı için,* yemin ve ant olarak kullanılan söz. || *Tanrı misafiri,* gece yatısına gelen herhangi bir misafir: *Anne! Yanlış gelmişiz ayol! Aman ne zararı var! Tanrı misafiriyiz* (B. Felek). || [Tanrı kelimesi bazı deyimlerde Allah kelimesinin eşanlamlısı olarak kullanılır: *Allah aşkına = Tanrı aşkına; Allah korusun = Tanrı korusun* gibi].

— Din. *Tanrı buyrukları,* Tanrı tarafından peygamberler aracılığıyle insanlara gönderilen genel hüküm niteliğindeki kutsal emirler. (Musevî dinindeki On* Emir; İslâm dininde imanın şartları, Amentüde anılan ilkeler, Kur'an'da yer alan emir ve nehiyler [buyruk ve yasaklar], Tanrı buyruğudur.)

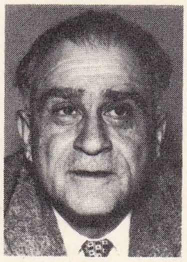
A. H. TANPINAR

— Fels. *Yeni. Tanrı bilimsel,* ilâhiyata ait. || *Tanrı kayral,* Tanrı'dan gelen, Tanrı'nın lutfuna bağlı. || *Tanrı kayrası,* Tanrı'dan gelen iyiliklerin dünya işlerinde belirmesi.

— Zool. *Esk. Tanrı deveciği,* tespih böceği. || *Tanrı kuşu,* tavus kuşu.

— ANSİKL. Fels. ve İlâh. *Tanrı* fikri din tarihinden ayrı olarak ele alınamaz. Sosyoloji çeşitli dinlerin çağlar boyunca nasıl kurulduklarını ve tanrı kavramı bakımından nasıl geliştiklerini incelemiş, ilkel topluluklardaki *gizli kuvvet,* büyü kavramının *animizm*'e (iradeli, fakat pek az kişileştirilmiş «ruhlar»a inanç) dönüştüğünü, sonra *fetişizm* çağının (animist fikirlerin belirli, imal edilmiş nesneler, putlar üzerinde toplanması ve insanların gizli bir güç taşıdığına inandığı bu nesnelere tapması) geldiğini, bunu *çoktanrıcılık*'ın (putlara maledilen güç ve kişiliğin, insana benzeyen fakat ondan çok üstün, görünmez, ölümsüz v.b. olan, ayrıca da insanların erişemeyeceği yerlerde [eski Türklerin Tanrı dağı, Perslerin Elburz dağı, Yunanlıların Olympos dağı] oturan varlıklara aktarılması), *tektanrıcılık*'ın (bütün tanrısal nitelikleri kendinde toplayan tek bir Tanrı fikri) ve Tanrı ile evreni birleştiren *heptanrıcılık*'ın (panteizm) izlediğini göstermiştir. Dinlerin bu evrimi birbiriyle taban tabana karşıt iki ayrı biçimde açıklanır:

Ruhçu ve *idealist* açıklamaya göre dinler, Tanrı fikrinden doğmuştur; Tanrı fikri de, herhangi bir dünyevî varlık veya nesneye bağlanamayacağı için doğrudan doğruya Tanrı'dan gelmiştir; dolayısıyle, Tanrı fikri incelenince, bu fikrin bağlı olduğu varlığa, yani Tanrı'nın kendisine, varlığına ve niteliklerine ulaşmak mümkündür.

Maddeci açıklamaya göre, dinler insandan ve toplumdan gelir ve sadece maddî olguları yansıtır. Dinler, tabiatı açıklamanın çok eski bir biçimini ortaya koyar. Bilim geliştikçe, bu açıklama biçimi kaybolmaya doğru itmiştir. Marx'çılara göre dinler, cehalet içindeki halkı avlamaya yönelen hâkim sınıf ideolojilerini dile getirmektedir.

● *Felsefeye göre Tanrı'nın varlığı meselesi.* Maddeci filozoflara göre bu meselenin hiç bir anlamı yoktur. Onun yerini, maddeci felsefede, Tanrı fikrinin var oluşu problemi almıştır. Buna karşılık, Tanrı'nın var oluşu meselesi, idealist, ruhçu ve dindar filozoflar için önemlidir. Bu filozoflar, Tanrı fikri karşısında, Tanrı'nın niteliklerini gösterir (bu konu gene de felsefeden çok ilâhiyatın konusudur), öte yandan mümkün olduğu kadar mantığa ve akla uygun bir yol izleyerek, Tanrı fikrinden Tanrı'nın varlığına, Tanrı'nın var oluşuna yükselirler. Akılla ortaya konan bu Tanrı bilgisini filozoflar deney veya akıl yoluyle elde etmeğe çalışırlar.

I. *Tanrı'nın deneysel bilgisi*'ne varmak için birçok yol vardır. William James'e göre, sadece mistik deneye dayanarak gerçekler dünyasından apayrı bir dünya ile doğrudan doğruya ilişki kurabiliriz. Bu deney doğrudan doğruya Tanrı'ya yönelmemizi sağlar fakat böyle bir yöneliş, ancak yetenekli kişiler için geçerlidir.

H. Bergson'a göre iki çeşit din vardır: biri, «insanın masal kurma gücü»nün ortaya çıkardığı *dural* din («ilkel» denen toplumların, tabularıyle, basit ruhçuluğuyle, mitleriyle ortaya koyduğu din), öbürü üst düzeyde bir düşünceden doğan *dinamik* din (Tanrı'ya kendi deneyleriyle varabilen mistiklerin dini). Deney nasıl bilgimizin kaynağıysa, Tanrı'ya götüren tek yol da mistiklerin yoludur. Deneylerimiz ve azizlerin tanıklığı, bize, Tanrı üstüne, onun varoluşu ve tabiatı üstüne bilgiler verir.

Birçok farklı görüşe rağmen Blondel, Le Roy ve Laberthonnière'in temsil ettiği okula göre, Tanrı'ya, içimizdeki tanrısallık duygusuyle varabiliriz. Bu metoda genellikle içkinlik metodu denir. Blondel'e göre, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için ileri sürülen fikirler insanı ancak cebir tipinde sonuçlara götürür; Tanrı, aslında bir deney konusudur: onu eylemle tanırız. Eylem, her şeyden önce, «sezilen doğrunun uygulanması», bütün «kaynaklarımızın, sadece duygusal değil, aynı zamanda zihnî, iradî, ahlâkî kaynaklarımızın» bir noktaya yönelmesidir.

İtalyan profesörü M. Sciacca (*Il Problema di Dio* [Tanrı'nın Varlığı, 1955]), Blondel'den daha güçlü olarak, Tanrı'yı tanıma yolunda sezgisel metotlarla gidimli metotları birleştirmeğe çalışır. İnsan, zihni olduğuna göre, birtakım doğruları tanır; tanımasa düşünemezdi. İnsanı akıllı varlık olarak ortaya koyan bir «ilk doğru» düşünmenin temel şartıdır. Tanrı her zihinde hazır olan ilk doğrudur. Tanrı'nın var oluşunu tanımak zihnimizin bu temeli üstüne bilinç sahibi olmak demektir. Doğrunun evrenselliği ve ahlâk yasasının zorunluluğu, sınırlı ve zorunsuz insan tabiatının temellendiremeyeceği iki mutlaktır.

II. *Tanrı'nın gidimli yoldan edinilen bilgisi,* «Tanrı var oluşunun kanıtları» ile elde edilir. Bunlar, usavurmalar, kanıtlamalardır; her biri akıl üstünde temellendirilir; bunların *a priori* olanları, *a posteriori* olanları vardır:

1. *«a priori» kanıtlar,* fikirlerin menşei üstüne nazariyelere göre değişir; Eflatun'un, her çağdaki eflatun'cuların hattâ augustinus'çu ve descartes'çı okulun nazariyesi insanda deneyden bağımsız olan fikirlerin varlığını benimser ve sonuç olarak *Tanrı'nın var oluşu fikri* (ontolojik kanıt), *yetkinlik fikri, zorunluluk fikri* gibi kavramların ayrıştırmasından giderek Tanrı'nın a priori olarak tanınabileceğini kabul eder.

a) *Ontolojik kanıt* veya *Aziz Anselmus kanıtı* şöyle özetlenebilir: «kendinden daha büyük bir şeyin varlığını düşündüremeyecek kadar büyük olan şey, sadece zihinde var olamaz. Gerçekten de, böyle bir şey yalnız zihinde var olsaydı, aynı zamanda gerçekte de var olan bir şey olarak kavranabilirdi: bu da en yüce şey anlamına gelirdi. Demek ki, hem zihinde, hem gerçekte kendinden daha büyük bir şeyin düşünülemeyeceği bir şey vardır.» Bu kanıtlama Kant tarafından tenkit edilmiştir: Kant'a göre, sonsuz olarak gerçek bir varlık *fikri,* düşüncenin dışındaki varoluşu değil, ancak varoluş *fikri*'ni kapsayabilir. Varoluş, bir öznenin özünü ekleyebileceğimiz, katabileceğimiz bir «yetkinlik», basit bir «nitelik» değildir, öznenin varlığı, gerçekliğidir; başka bir deyimle, özden giderek varoluşa varamayız; «Tanrı yetkindir, oysa varolmasa yetkin sayılmaz, demek ki vardır» biçiminde bir düşünce, bu bakımdan, sadece bir safsatadır. İnanan bir insana güzel, ince, gözleri kamştıracak kadar açık ve aydınlık görünen Tanrı varlığının ontolojik kanıtı, inanmayan bir insana hiç bir şeyi ispat etmez.

b) *Yetkinlik fikriyle kanıtlama* Descartes'ın görüşüdür. Bu kanıt şöyle özetlenebilir: «Zihnimde sonsuz ve yetkin bir varlık fikri var; bu fikir yetkin olmayan ben'den ve bu dünyadan gelemez, ancak yetkin bir varlıktan gelebilir, çünkü neden'de sonuçtaki kadar gerçeklik bulunması şarttır.» Leibniz bu descartes'çı kanıtlamaya şunu ekler: yetkin varlık mümkündür. Önceki kanıta oldukça yakın olan bu kanıt da maddeci filozoflar tarafından reddedilmiştir. Maddecilere göre, Tanrı fikrinin sonsuz fikrini kapsadığını söylemek doğru değildir, çünkü insanda sonsuzluk ve yetkinlik fikri açık ve seçik olarak yoktur; olsa olsa, bir çeşit her fikri aşma eğilimi vardır ki, bu da rasyonel ve açık seçik değildir.

c) *Zorunluluk fikriyle kanıtlama,* Aziz Augustinus'un yaptığı kanıtlamadır. Augustinus, insanda, öncesiz-sonrasız ve zorunlu fikirlerin, doğruların varolduğunu ileri sürer. Malebranche bunu daha açık olarak dile getirir: «Fikirlerimiz öncesiz- sonrasız, değişmez ve zorunluysalar, onların ancak ölümsüz bir varlıkta var olabileceği kolayca görülür». Bu belirleme Sciacca'nın belirlemelerine uyar. Leibniz mümkünler kavramını incelerken bu belirlemeye daha da bir kesinlik getirir: «Zorunlu varlık yoksa, mümkün varlık da yoktur».

2. *«A posteriori» kanıtlar, kozmolojik, teleolojik* ve *ahlâkî kanıtlardır.*

a) *Kozmolojik kanıtlar,* dış deneye, yani dünyadan edindiğimiz bilgilere dayanır, yeterli neden ilkesine göre kurulur ve olguların çeşitlerine göre ayırımlanır:

— *hareketle kanıtlama* (Aristoteles): hareket var, öyleyse bir hareket ettirici de var, dolayısıyle, kendisi hareket ettirilmeyen bir ilk hareket ettirici, yani Tanrı da var;

— *etkin neden kanıtı:* birçok etkin neden biliyoruz; her şeyin bir nedeni var, her nedenin de bir nedeni var...; böylece nedenden nedene geçerek, hiç bir nedene bağlı olmayan bir ilk nedene varabiliriz: bu neden de Tanrı'dır;

— *dünyanın zorunsuzluğu kanıtı:* dünya zorunsuz olduğuna göre, bu zorunsuzluktan kurtulan, zorunlu olan bir varlığa, yani Tanrı'ya bağımlı olmalıdır;

—*yetkinlik derecelerinin değişikliğine dayanan kanıt:* tanıdığımız varlıkların yetkinlik dereceleri arasındaki fark mutlak bir yetkinliğin varolduğunu gösterir;

— *sonuçluluk kanıtı:* çeşitli nedenlerin canlı bir organ gibi karmaşık bir sonuç ortaya koymak üzere birleşmeleri basit bir rastlantıyle açıklanamaz; bunun oluşabilmesi için sonuçsal nedenlerin, yeni düzenleyici bir zekânın var olması şarttır. Düzenleyici zekâlar dizisi sonsuz değildir. Bunların bir ilki, bir sonsuzu olmak gerekir. O da Tanrı'dır.

Bu kanıtlar, özellikle etkin neden kanıtı ve sonuçluluk kanıtı gibi başka kanıtları da içerenler Kant tarafından tenkit edilmiştir: eğer nedenler zinciri üzerinde bir nedenden bir nedene geçiliyorsa ne diye bir noktada durmalı? Niçin dünya da sonsuz olmasın? Sonra, eğer bir noktada duracaksak, ne diye ilk neden dediğimiz nedende duruyoruz da daha önce veya daha sonra durmuyoruz? Niçin dünyanın kendisi de zorunlu değildir? Niçin gerçek ilk neden dünya olmuyor?

b) *Teleolojik kanıt,* evrende bir uyumun, bir ahengin varlığına ve bu uyumun kaynağında zeki bir varlığın bulunduğu düşüncesine dayanır. Bu kanıt hıristiyan filozoflarca da tenkit edilmiştir. Descartes, Pascal ve Malebranche, Tanrı'nın varlığını, kötülüğün yeraldığı bir dünyadaki bozuk uyuma dayandırılamayacağını ileri sürdüler.

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

c) *Ahlâkî kanıtlar*, insanda var olan «iyilik» duygusuna dayanır. Bu iyilik duygusu doğru ve iyi bir Tanrı'nın varlığını gösterir. Ancak bu, bazı kişilere göre, sağlam bir kanıt değildir. Onlara göre iyiliğin mükâfat görmesi bu dünyada her zaman rastlanan bir durum değildir; bu ancak ölümden sonrasını, ilgilendirir. Kant, bu kanıt için, olsa olsa bir postulat'tır der.

Bugüne kadar süregelen bütün tartışmalara rağmen, Tanrı'nın varlığı meselesi gene de belirli bir çözüme bağlanmış değildir. Maddeci filozoflara göre, bu kanıtların hiç biri, insan aklına Tanrı'nın varlığını kabul ettirebilecek yeterlikte değildir. Bazı düşünürler de, Tanrı'nın varlığıyle ilgili kanıtlara yalnız inandırıcı bir değer tanır, bu kanıtların bazı kimseleri Tanrı'ya inanmağa götürebileceğini, fakat hiç birinin ispat edici bir değer taşımadığını, çünkü Tanrı'nın ispat edilemeyeceğini ileri sürerler.

● *Tarih.* Türkçeye sümerce «göktanrı» anlamına gelen «dıngır-tingir» kelimesinden geçen tanrı kavramı ilk defa uygur dilinde görülür. Bundan gökleri yöneten, gökleri kuşatan güç anlaşılır. Tanrı insanlarla, insan davranışlarıyle ilgilidir. İnsanların bütün işlerine, düşüncelerine, eylemlerine karışır. Kızar, yıldırımlar düşürür, şimşekler çaktırır, yağmurlar yağdırır. İnsanların arasına girer, ıssız yerlere, ormanlara, kırlara gider. Bazen gizlenir, bazen herkese bir ışık, evreni sarsan bir güç niteliğinde görünür. Depremler, fırtınalar, yangınlar, seller onun buyruğu altındadır. Eski dinlerde olduğu gibi Türklerde de üç büyük tanrı vardır: göklerin tanrısı, suların tanrısı, karaların tanrısı. Bu üç büyük tanrıdan sonra bütün tabiat olaylarını temsil eden ikinci derecede tanrılar gelir. Bütün olayların, varlıkların ayrı bir tanrısı vardır. Bunlar da üç büyük tanrının buyruğu altındadır. Bu üç büyük tanrı ilk defa Sümerler ve Hititlerde görülür. Gerek Sümerler, gerek Hititler tarafından değişik ölçüler içinde geliştirilen bu üçüzlü tanrı inancı sonradan Türklere geçti. Ancak Türklerde Sümer ve Hititlerde olduğu gibi yerleşik yaşama düzeni olmadığı için, tanrılar adına kurulan büyük tapınaklar da yoktur. Hint ve İran dinlerini benimseyen Türkler yerleşik yaşama düzenine geçince tanrılar adına tapınaklar kurmağa başladılar. Tanrılar için yılın belli günlerinde ve belli bir tapınakta tören düzenleme yerleşik yaşama düzeninin benimsenmesiyle doğdu. Bunun ilk örnekleri, tanrıların belli bir yerde kutlanışı ilk defa Topa ve Uygurlarda görülür. Türklerde genellikle üç büyük tanrı vardır: Ay-Han, Gün-Han, Gök-Han. Daha çok Asya Türklerince inanılan, kutlanan bu tanrılar Anadolu'da benimsenmedi. Anadolu'da genellikle hitit ve sümer tanrıları tutundu.

— İkonogr. *Hıristiyan sanatında Tanrı tasviri.* Musa yasaları resim yapmayı yasaklamıştı. Kilisenin ilk zamanlarında Teslis'in birinci ve üçüncü kişileri sembollerle temsil edildi, yalnız ikincisi, yani İsa, cisimleşmiş olduğu için, insan suretinde gösterildi. Tanrı Baba'nın varlığını belirlemek için kullanılan sembol, buluttan çıkan bir sol eldir; bu el Habil ve Kabil'in, Nuh'un, İbrahim'in ve İshak'ın, Sina çölünde Musa'nın, Hezekiel'in hayatlarını canlandıran resimlerde (Dura Europos freski, III. yy. Hildesheim'in bronz kapıları, Venedik'te San Marco mozaiği), İsa'nın vaftizini ve urucunu gösteren eserlerde (Münih'te IV. yy. bizans fildişi eserleri; Liège'de vaftiz havuzu) yer alır. Daha sonra sanatçılar, Tanrı'yı yaşlı bir adam olarak (Brindisi yakınlarında San Biase; Padova'da Pizzolo'nun Eremitani freskleri), haçını taşıyan bir papa veya imparator olarak (Londra'da G. da Milano; XV. yy.da fransız dua kitapları), Michelangelo'dan (Sistina kilisesi) ve Raffaello'dan sonra da (Santa Maria del Popoo) şimşek çaktıran Jüpiter biçiminde tasvir ettiler. Domenichino, il Guido, Vouet ve Poussin de buna benzer tasvirler yaptılar. Bilindiği gibi amerikan zencileri de Tanrı Baba'yı kara elbiseli bir protestan papazı olarak çizerler.

● *Tanrı tasvirleri.* İnsan, bir insan resmi çizmeğe başladığı günden itibaren, tabiat kuvvetlerini tasvir etmeyi denedi. Kalde, Mısır ve Yunanistan'da görülen antropomorfizm buradan gelir. Heykel ne kadar mükemmelse, tanrının bu heykelde o kadar kolaylıkla cisimleşeceğine inanılırdı. Mısır ve Yunanistan tanrıları genellikle iyi tanrılardı. Buna karşılık, Asur tanrıları, krallar gibi, kan ve intikam peşindeydi.

I. *Mısır.* IV. Binyılın ortalarında, hiyeroglifterin ortaya çıkmasından hemen önce, Mısır tanrılarının ilk tasvirleri yapıldı. Re, yani Güneş, büyük bir dikilitaş biçiminde tasvir edildi. Tanrıların gücünü göstermek için Mısırlılar genellikle onlara hayvan niteliklerı verirlerdi. *Osiris*'ten, *İsis*'ten ve oğulları *Horus*'tan günümüze birçok tasvir kalmıştır. Bu tasvirlerde anne İsis, oğlu Horus'a meme verir (Louvre'da küçük heykel); Ramses III'ün mezarının (Louvre) ayak kısmında, kanatları açık, diz çökmüş bir tanrıça vardır; kızı *Nephthys*, firavunun başını tutmaktadır. Apollon ile bir tutulan Horus, şahin veya şahin başlı bir tanrı şeklinde tasvir edilmiştir. Louvre'da bulunan bronzdan Horus, dua eder gibi durmaktadır. Afrodit ile bir tutulan Hathor, Horus'un karısı ve Re'nin kızı, Sevinç ve Aşk tanrıçasıdır; bu tanrıça insanları sütüyle besleyen inek biçiminde (ineğin altında diz çökmüş olarak duran Amenofis II'nin heykeli, Kahire müzesi) veya süt veren boynuzlu bir kadın (Hathor ve Seti I, Louvre'da alçak kabartma) olarak tasvir edilmiştir. İbis başlı *Thot* ve tanrıların ulağı Hermes'i (Louvre) gösteren eserler de bu arada sayılabilir. Çakal başlı *Anubis*, hayat sembolü olan kulplu bir haç tutmaktadır (Galyptothek, Kopenhag). Çok güzel heykellerden biri Amon-Re heykelidir. Zodyak'ın ilk âlameti olan bir koç biçiminde tasvir edilmiştir. Burada, göğsüne yaslanan bir insanı koruyan Güneş bütün haşmetiyle resmedilmiştir (Torino müzesi). Mısır tanrılarının, tasavvur basitliği ve ayrıntıların bütüne uygunluğuyle, sanat tarihinde apayrı bir yeri ve önemi vardır.

II. *Kalde.* Kalde tanrıları, insan başlı, kanatlı boğalar ve kartal başlı, kanatlı perilerdi: sarayların ve tapınakların kapılarını süsleyen bu tanrılar, mısır tanrılarının tersine, sert tanrılardır. Bununla birlikte, babil metinleri, *Aştart*'ın (Venüs) ve güneş tanrısı *Şamaş*'ın merhametli tanrılar olduğunu yazar. Ünlü anıtlardan biri, Hammurabi'ye kanunları yazdıran Şamaş'ı gösterir (M. Ö. 2000, Louvre). Babil tanrısı *Marduk*, dev tanrı *Tiamat*'ı yenmiştir; *Gılgamış* (Babil Herakles'i) iri yapısıyle «her şeyi gören'dir (Louvre). Bu eserlerin çoğu, kumlarda gömülü kalan yıkıntıların arasında bulunmuş kabartmalardır. Fenike tanrıları *Baal* ve *Aştart*'ta (özellikle Kutsal Kitap'tan tanınır) Mısır, Hitit ve Kalde ülkelerindeki tanrıların etkisi görülür. *Baal-Tsefon* (M.Ö. XIV. yy., Louvre) bir elinde hayat ağacını tutar, öbür eliyle şimşek fırlatır. Ünlü *Adonis*'ten, Gineh'te kayaya oyulmuş bir anıttan başka bir şey kalmamıştır.

III. *Yunanistan.* Oldukça değişik bir boğa başı Girit tanrısı *Minos*'u temsil eder (Kandiye müzesi). İki fayans heykel (Knossos'ta) çıplak göğüslü, yılanlara hükmeden bir tanrıçayı gösterir. «Arkaik» denen yunan sanatı M.Ö. 600'e doğru başladı; bu çağın eserleri arasında *Sisam'lı Hera* (Louvre) ünlüdür. Mısırlı sanatçıların adları belli değildir ama, M.Ö. 550'ye doğru Sakız'lı Arkhermos'un büyük bir başarı kazandığı, *Samothrake Zaferi* adlı eserinin önemli bir sanat eseri olduğu bilinmektedir. Phidias, çıplak göğüslü, saydam elbiseli Athena'yı insanları seven bir tanrıça olarak tasvir eder (Aiskhylos, Eumenides). Parthenon'un önüne konan *Athena-Promakhos* («koruyucu») 9 m yüksekliğindeydi. Tanrıların, koruyucu bir özellik kazandıkça, daha da insanlaştıkları görülür. Terme müzesindeki (Roma) «ruhları temizleyen» Apollon veya *Belvedere Apollon'u* (Vatikan), Leokhares tarafından yapıldığı söylenen *Milos'lu Poseidon* (Millî müze, Atina), Terme müzesindeki (Roma) Ares, Praksiteles'in Hermes'i günümüze kadar kabul edilen erkek güzelliğinin timsali sayılırlar.

IV. *Roma.* En eski roma tanrıları olan Mars (Jüpiter'in oğlu) ve Juno (Jüpiter'in karısı), etrüsk asıllıdır ve yunan tanrılarının etkisinde kalmışlardır (yaldızlı bronzdan, Mars, Vatikan). Daha sonra, büyük ölçüde heykel koleksiyonları yapan Romalılar yunan tonrılarını taklit ettiler ve benimsediler. Oldukça büyük boylu olan bu tanrılar çok süslüydü ve gerçek yunan heykellerindeki gönül yüceliğinden yoksundu.

V. *Kelt ve Galya-Roma.* Tabiat kuvvetlerini somut bir biçimde düşünemeyen Galyalılar, roma fetihlerinden önce pek az heykel yaptılar. Kutsal taşlar, İrlanda, İngiltere, Bretagne, Güney Fransa menhir'lerinin bazıları, din adamlarının elbiselerini andıran özellikler taşır (Rodez müzesi), fakat, belli bir inancı belirtmez. Dôme dağlarında Teutates-Mercure tapınağının yıkıntıları Galya - Roma döneminde bu tanrıya verilen önemi gösterir. Bulunan en garip eserlerden biri gümüş bir vazodur (Kopenhag müzesi); vazonun üzerinde, diz çökmüş boynuzlu tanrı Cernunnos, kuzu başlı bir yılanı tutmaktadır.

VI. *Germenler, İslavlar.* Germenlerin Valhalla'sından, ne olduğu anlaşılmayan parçalar kaldı (Kaarstad taşı, Bergen müzesi). İslavların ilkel putları güney fransa *menhir*'lerini hatırlatır («Sviatovit'li» denen heykel, Hus Jiatyn, Galiçya).

VII. *Uzakdoğu.* Buddha'cılık Uzakdoğu'ya o güne kadar bilinmeyen bir kutsal tasvir biçimi getirdi. Buddha'lar ve Bodhisattva'lar, oturmuş veya ayakta, her zaman tam cepheden görünür, geleneksel yasalarda öngörülen ayırıcı işaretler taşırlar. Bu işaretlere (*usnişa, urna*) çeşitli *mudra*'ların sembolik dili (korkusuzluk jesti, kanıtlama jesti) eklenir. Her tanrı, ister konfuçius'çulara, ister şinto'culara ait olsun, Uzakdoğu'da, görevinin sembolik işaretlerini ve belirtilerini taşır.

Çin'deki ateşli Buddha'cılık döneminde, tanrıların mistik yoldan idealleştirildiği görülür. Bu idealleştirme gerek elbiselerin çizgilerinde, gerek Buddha'nın gülümsemesinde göze çarpar. Bu ruhsallık giderek insanlaşmaya doğru yönelecek ve VI. yy. sonunda sakin bir gülüş haline gelecektir. Tang'lar döneminde (618 - 907) kıvrımlı üslûp, yerini bedenin plastik biçimlerine bıraktı. Pek derine inmeyen ve dinsellik döneminde büyük buddha heykelleri imparatorluk gücünü temsil etmeğe başladı, gülüş bir hükümdarın müsamahalı gülümsemesi oldu. Tanrıların insanlaştırılması, sonraki buddha'cı eserlerde ve tanrılara gösterilen saygıya eşdeğer bir saygı gören bilgelerin (Konfuçius, Lao-dzı) tasvirlerinde yer aldı. Bununla birlikte, Çin'deki ve Japonya'daki kutsal tasvirlerde bir ortak nokta hiç değişmemiştir; denge ve huzur. Buddha hiç bir zaman acı çekerken tasvir edilmez, bir huzur ve kurtuluş kaynağıdır; Konfuçius erdemi ve doğru yolu temsil eder.

VIII. *Hint.* Hintli sanatçı, tanrıları tasvir ederken her şeyden önce güçlülüğü canlandırmak ister. Tanrı, her zaman yanındakilere oranla daha büyüktür. Birçok kol, birbirine uygun bir görünüşte yan yana durarak, bu çeşitli kuvvetleri yansıtır; her birinin hareketi ayrı bir özellik taşır, her birinin niteliği ayrıdır. Her büyük tanrı, ayrı bir karakterdedir. Meselâ, her yüzü bir yöne dönük olan dört yüzlü Brahma, her yerde hazır ve nazır olmayı temsil eder. Vişnu tasvirleri dinginlik ve büyüklükle, Siva tasvirleri ise, özellikle dans eden Siva'larda olduğu gibi tam bir dinamizmle belirgindir. Tanrı, aynı zamanda eşi Parvati (kadın enerjisi) ile bir arada görülür; bu tanrının karısıyle birlikte tek bir tanrı olarak tasvir edildiği de olur, bu durumda bedeninin sağ yanı erkek, sol yanı kadındır. Tanrı, bazen bir çocuk (Krişna, Skanda) şeklinde tasvir edilir; bazen yarı insan, yarı hayvan veya tamamen hayvandır (Vişnu'nun çeşitleri). Tantra'cılıkla birlikte korkunçluğa düşkünlük Hindistan'da çok gelişti ve dehşet veren tanrılar ortaya çıktı. Bu tanrıların yüzleri korkunçtur: yuvasından fırlamış gözler, dışarıya uğramış dişler, dimdik olmuş saçlar v.b.

IX. *Kara Afrika.* Kara Afrika sanatında tanrı tasvirlerini insan tasvirlerinden ayırmak mümkün değildir. «Fetiş»ler, atalara, bereket perilerine, tabiatın seçkin ruhlarına aittir. Dahomeylilerde demirden bir

H. S. TANRIÖVER

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

heykel savaş tanrısı Ebo'yu temsil eder. Ama, efsanelerde sözü edilen yüce tanrılar tasvir edilmez.

X. *Okyanusya.* Okyanusya'da tanrı kavramı çok değişik anlamlar alır. Ataların, kahramanların, koruyucu varlıkların, dehaların, genel ve özel sayısız tanrının ruhları iyice belirlenmemiştir; ayrıca bunlar arasındaki farklar kesindir, *tiki* kelimesi bu yüce ruhları ve tasvirlerini belirtmek için kullanılır. Yeni Zelanda'da bunlar boyunlarında yeşim taşı bulunan düz yapılı küçük şeytanlardır. Markiz adalarında, iblisler çok büyük ve yuvarlak kamburlu insan biçiminde heykellerdir. Polinezya'da yüce tanrı Tangaroa'nın çeşitli şekilleri vardır. İnsanların ve tanrıların yaratıcısı olan Tangaroa, bedenine tırmanan ve çukur göğsünü dolduran küçük yaratıklarla birlikte temsil edilir (ünlü bir örneği British museum'da). Hawaii'de, Savaş tanrısı Kakailemoku Eski Yunan'ı hatırlatan, sorguçlu bir başlık giyer. Yeni İrlanda'da, hem kadın, hem erkek olan Ulis'ler bereket tanrısı haline getirilmiş eski başkanlardır. Tanrısal kuşlar veya balıklar ya tanrılaşmış ruhlar ya tanrılıkları bitmiş varlıklar sayılır.

Alexandre TANSMAN

XI. *Kolomböncesi Amerika.* Kolomböncesi Amerika, gelişmiş medeniyetleriyle, geniş bir mitolojiye sahiptir. Plastik sanatlarda tanrı tasvirlerine çok rastlanır. Bu ilgi çekici heykellerle tasvir edilen ve kişileştirilenler meksika (aztek, maya, toltek) ve peru (inka) tanrılarıdır. Öbür Amerikalı halkların çoğu totemci oldukları için, belli özellikleri olan tanrılar yaratmamışlardır.

XII. *Rönesanstan günümüze antik tanrılar.* Hıristiyanlıktan sonra bu tanrılar yok olmağa başladı ve italyan hümanizmiyle yeniden ortaya çıktı. *Venüs'ün Doğuşu* (Botticelli) [Uffizi, Floransa], *Pan'ın Eğitimi* (Signorelli) [Berlin], *Bacchus* (Michelangelo) [Roma, Museo Nazionale], *Venüs* (Cranach) ve Giorgione ile Tiziano'nun *Venüs*'leri, resimde ve heykelde yeni temalar aramanın ürünleridir. Raffaello *Atina Okulu*'nda Eskiçağ ruhunu canlandıran bir Apollon ve bir Athena yarattı. Jean de Boullongne *Kanatlı Mercurius* heykelini yaparken (Bargella, Floransa), Benvenuto Cellini. Perseus'u yaratırken (Loggia dei Lanzi) bu buluşlardan yararlandılar. XVIII. yy.-dan sonra kadınlar tanrıça gibi resmedildi. *Bourgogne Düşesi Diana Kılığında* (Coysevox'un eseri, Louvre), Coustou'nun *Kraliçe Marie Leszczynska*'sı, Canova'nın *Venüs Kılığında Pauline Bonaparte*'tan sonra (Borghese villası, Roma), mitolojik portreleri çoğaldı. XIX. yy.ın ikinci yarısından sonra tanrı tasvirleri pek yapılmaz oldu ve natüralizmle birlikte tanrılar yavaş yavaş plastik sanatlardan uzaklaştı. (LM)

TANRIBİLİM blş. i. *Yeni.* Dinler, tanrısal şeyler bilimi. *Eşanl.* TEOLOJİ. (M)

Tanrı Buyrukları Tartışması, Raffaello'nun, Vatikan'da (İmza salonu) tanrı buyruklarını tartışan ilâhiyatçıların toplantısını konu alan freskine verilen ad. Sağda piskoposluk elbiselerini giymiş Aziz Augustinus ile Aziz Ambrosius; solda kutsal kitapları okumaya dalmış Aziz Hieronymus ile başında tacı, gözlerini gökyüzüne kaldırmış Aziz Büyük Gregorius vardır. Aziz Ambrosius'un yanında Paris piskoposu Pierre Lombard; arkasında büyük ilâhiyat bilgini Duns Scotus, mihrabın ilk basamağında duran papa İnnocentius III ve kardinal Aziz Bonaventura'dır. Aradan, defne yapraklarından bir taç takmış olan Dante'nin başı görünür. (L)

TANRICI i. (*Tanrı*'dan *tanrı-cı*). Tanrı'ya inanan kimse. (LM)

TANRICILIK i. (*Tanrıcı*'dan *Tanrı-cı-lık*). *Yeni.* Tanrı'nın kişisel varlığını ve onun dünyadaki etkisini kabul eden felsefî öğreti. (M)

TANRIÇA i. (*Tanrı*'dan *tanrı-ça*). Mitol. Dişi tanrı. || *Büyük tanrıçalar,* yüksek düzeyde tanrılar arasında yer alan tanrıçalar: *Hera, Athena, Demeter, Artemis, Afrodit* (Aphrodite). || *Ana tanrıçalar,* doğurganlık ve verimlilik tanrıçaları: *Kybele, Rea, Demeter, İsis* v.b. || *İyi tanrıça,* Kybele. (Bk. BONADEA.) || Paganlık tanrıçaları tarzında bir kişilik verilen soyut varlık (adı dişildir): *Hakikat tanrıçası.* || Çok soylu görünüşlü ve çok güzel kadın. (LM)

Tanrıların Mahiyeti Üstüne (*De Natura Deorum*), Ciceron'un M.Ö. 45-44'te yazdığı üç ciltlik felsefî inceleme; eser De Finubus ile aynı plan üzerine kurulmuş ve Brutus'a armağan edilmiştir. Üç filozof (epikuroscu Velleius, stoacı Balbus, akademici Cotta) tanrıların mahiyeti üzerine tartışmaktadırlar. İlk iki filozof kendi dogmalarını öne sürerler, üçüncü filozof öbürlerinin görüşlerini eleştirir. Görüşmeye katılmış olduğu sanılan Ciceron, tartışmaya sonuna doğru girer ve Balbus'tan yana çıkar. (L)

TANRILAŞMAK geçz. f. (*Tanrı*'dan *tanrı-la-ş-mak*). Tanrı haline gelmek: *Kimi kahramanlar halkın gözünde tanrılaşır.*

◆ **Tanrılaştırmak** geçl. f. (Birini veya bir şeyi) Tanrı kadar önemsemek ve saymak, tanrı olarak benimseyip kabul etmek. (M)

TANRIÖVER (Hamdullah Suphi), türk yazarı ve devlet adamı (İstanbul 1886-ay.y. 1966). Nümunei Terakki mektebi ve Galatasaray lisesinde okudu. İstanbul Erkek Muallim mektebinde hocalık, Dârülfünun'da türk-islâm sanatları müderrisliği yaptı. Osmanlı Mebusan meclisi ve T.B.M.M.'de Saruhan mebusu oldu (1920). İki kere maarif vekilliği yaptı (1920 ve 1925). Bükreş büyükelçiliğinde bulundu (1935-1944); sonra İstanbul milletvekili seçildi (1946-1957). Türk ocaklarının kurulmasında ve geliştirilmesinde çalıştı. Yazı hayatına Fecriati topluluğunda şiirle başlayan Hamdullah Suphi, şiir, hikâye, makale türlerinde yazmakla birlikte, türk edebiyatında hitabet gücüyle tanındı. Türkçülük ülküsünün savunucusu olduğu yıllarda, nutuklarıyle millî edebiyat akımını etkiledi. İzmir'in işgal edilmesi üzerine, İstanbul'da yapılan mitinglerdeki konuşmalarıyle de Millî Mücadelenin başlamasında etkili oldu. Eserleri: *Dağ Yolu* (hitabeler, 2 cilt, I/1928, II/1931); *Günebakan* (makaleler, 1929). [M]

TANRISAL sıf. (*Tanrı*'dan *tanrı-sal*). *Yeni.* Tanrı'ya has olan: *Tanrısal haşmet. Tanrısal hikmet.* || Tanrı ile ilgili, Tanrı'ya ait. || Tanrı'ya veya tanrılara yaraşan. || Tanrı'dan gelen: *Tanrısal inayet.* || Tanrı'nın ilham ettiği: *Tanrısal peygamberler.* || Tanrı'ya yönelen: *Tanrısal tören. Tanrısal tazim.* || Tanrı ile kıyaslanabilen. || Tanrılar mertebesine yükseltilen. || *Tanrısal Augustus. Eşanl.* İLÂHÎ. || *Tanrısal hak,* bazı siyasî yazarlara göre hükümdarların iktidarına atfedilen tabiatüstü temel. (LM)

TANRISIZ sıf. ve i. (*Tanrı*'dan *tanrı-sız*). *Yeni.* Tanrı'sı olmayan, Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen, tanrıtanımaz (kimse). [M]

TANRISIZLIK i. (*tanrısız*'dan *tanrısız-lık*). Tanrıtanımazlık. (M)

TANRITANIMAZ blş. sıf. ve i. Tanrı'yı inkâr eden, Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen (kimse). [M]

TANRITANIMAZLIK i. (*tanrıtanımaz*'dan *tanrıtanımaz-lık*). Tanrı'nın varlığını inkâr etme, tanrısızlık.

— Fels. Tanrı'nın varlığını inkâr eden felsefe öğretisi.

— ANSİKL. Fels. *Tanrıtanımazlık,* Tanrı'nın inkârıdır. Bu kelime, kimi zaman bazı filozof ve ilâhiyatçılar tarafından keyfî olarak kullanılmıştır. Bunlar, evrenin ilk nedeni olan öncesiz-sonrasız ve sonsuz Varlık hakkında kendileri gibi düşünmeyen herkese tanrıtanımaz demişlerdir. Birçokları da, *panteizm*'de tanrıtanımazlığın biçim değiştirmiş bir çeşidini görmek istemişlerdi. Bu, büyük bir yanılmadır. Meselâ, stoa'cılarda evrenin ruhu hem manevî, hem maddîdir. «Doğurucu akıl, yapıcı ateş» diye adlandırılan bu ruh, bütün bedenlere girer ve bütün bedenleri dolaşır. Aynı zamanda evrende bir birlik ve teşkilâtlanma, düzenleme ilkesidir. Evrene içkin olmakla birlikte, ondan yine de ayrıdır ve ona oranla bir tanrısal güçtür, bir Tanrı'dır. Stoa, edilgen bir ilke olan madde ile etken bir ilke olan Tanrı'yı birbirinden ayırır. Demek ki, stoa panteizmi, bir tanrıtanımazlık değildir. Tersine, Spinoza'da, eşyanın özü olan cevher, salt olarak tektir; öncesiz sonrasızdır ve kendi nedenidir (*çausa sui*); demek ki yaratılmamıştır. O halde, Spinoza, stoa'cılardan farklı olarak yaratıcı bir Tanrı tanımaz. Yaratılmamış ve tek olan cevher için, ayırt etmeden, aynı adı kullanır: «Tanrı» veya «Tabiat» (*Deus sive Natura*). Demek ki, burada bir panteizm değil, gerçek bir tanrıtanımazlık söz konusudur. Tanrıtanımazlığın başlıca temsilcileri şu düşünürlerdir: Herakleitos («evren hiç bir Tanrı tarafından yaratılmamıştır»), Demokritos, Epikuros, Lucretius. Klasik çağda ancak çok az düşünür tam anlamıyle tanrıtanımaz olarak görülebilir; XVIII. yy.da Diderot, Helvetius, Holbach, La Mettrie ve başka birçok fransız filozofu; XIX. ve XX. yy.da Feuerbach, Marx, Engels, Lenin ve diyalektik maddeci bütün filozoflar. Bu sonuncular için tanrıtanımazlık belli bir yabancılaşmadan kurtulmanın ve insanın hürlüğe ulaşmasının başlıca şartlarından biridir. Varoluşçuluğun önemli bir kolu tanrıtanımazlıktan yanadır (Sartre). Tanrıtanımazlık, genel olarak, düşünce ve varlık meselesinin birinci ve maddeci çözümüne bağlı, dine ilgi duymamakla bir tutulması doğru olmayan etken ve savaşçı bir düşünce akımıdır. (LM)

Tanrı Ülkesi (*La Cité de Dieu*), Aziz Augustinus'un eseri, 412-426 arasında yazıldı. 410'da Vizigot kralı Alarik, Roma'yı almış ve yakıp yıkmıştı; paganlar, İmparatorluğun uğradığı yıkımları, Hıristiyanlığın gelişmesi karşısında tanrıların öfkelenmesine yoruyorlardı. Augustinus, kitabında bu suçlamalara cevap verdi. (L)

TANSIK veya **TANSI** i. (esk. türk. *tangsuk,* şaşırtıcı şey'den). *Yenid.* İnsan aklının alamayacağı, şaşırtıcı, olağanüstü olay, mucize, harika. (M)

TANSİB i. (ar. *neṣb*'den *tanṣib*). *Esk.* Yükseltme, yukarı kaldırma. (M)

TANSİF i. (ar. *nıṣf*'dan *tanṣif*). *Esk.* Yarıya, iki eşit parçaya ayırma.

— Kıyf. *Esk. Tansif tülbent,* bir tülbent çeşidi. (Tansif tülbentten yemeni, namaz bezi, yazma, yastık yüzü, uçkur ve çevre yapılırdı.)

— Mat. *Esk. Iansifi zaviye,* bir açıyı iki eşit parçaya ayırma. (M)

TANSİR i. (ar. *naṣr*'dan *tanṣir*). *Esk.* Başka dinden çıkarıp hıristiyan dinine sokma, hıristiyanlaştırma. (M)

TANSİS i. (ar. *naṣṣ*'tan *tanṣiṣ*). *Esk.* Bir işin ayrıntılarını iyice inceleme. || Bir mesele için Kur'an'dan veya hadislerden delil gösterme.

— Huk. *Esk. Tansis alel esami,* vakıftan yararlanacak aynı zümreye bağlı ve vakıfnamede isimleri sayılan kişilerin tümü. (Böylece, isimleri sayılan kişiler dışında kalanlar aynı zümreden olsalar da vakıftan yararlanamazlar.)

◆ **Tansisat** çoğl. i. *Esk.* Araştırmalar, incelemeler. (M)

TANSİYOMETRE i. (fr. *tansiométre*'den). Bk. GERİLİMÖLÇER.

TANSİYOMETRİ i. (fr. *tansiométrie*). Fiz. *Eşanl.* GERİLİM *ölçme.*

TANSİYON i. (fr. *tension,* gerilim'den). Kan basıncı: *Bir hafta evvel ablasının tansiyonu yirmi birdi* (P. Safa). *Nasıl annem? Tansiyonu ne âlemde?* (S. F. Abasıyanık). Bk. GERİLİM. *Tıp bölümü;* HİPERTANSİYON.

— Oftalmoloji. *Göz tansiyonu,* göz içindeki sıvıların göz çeperlerine basınç yapması. (Göz tansiyonunun artmasına *glokom* denir.)

— Ted. *Tansiyon düşürücü,* atardamar basıncını düşüren ilâçlara denir. (LM)

TANSKA. Bk. HOFFMANN (Clémentine).

TANSMAN (Alexandre), Polonya asıllı fransız bestecisi (Lodz 1897). Varşova'da hem hukuk hem de müzik öğrenimi yaptı; konservatuvarda birinci beste ödülünü aldı. 1921'de Paris'e yerleşti, fransız yurttaşlığına geçti ve A.B.D.'de kaldığı 1941-1946 dönemi dışında hep Fransa'da yaşadı. Eserleri geniş bir kültür, derin bir lirizm duygusu, sıkışık bir kontrapunto yazısına rağmen titizce ayarlanmış bir orkestra dengesi yansıtır. Tansman, her türde eser verdi. Ses eserleri: *Cinq Poèmes* (Beş Şiir); *Ponctuations Françaises* (Fransız Noktalamaları),

Foto. LAROUSSE

bir oratoryo (*İsaïe le Prophete* [Peygamber İsa'ya]); lirik eserleri: *la Nuit Kurde* (Kürt Gecesi); *la Toison d'Or* (Altın Yapağı); *le Serment* (Ant); *Sabbatay Sevi*. Bale ile de ilgilendi: *Sextuor* (Altılı), *la Grande Ville* (Büyük Şehir); *Train de Nuit* (Gece Treni); *Bric-aà-Brac* (Elden Düşme Eşyalar); *Les Habits Neuf du Roi* (Kralın Yeni Elbiseleri); *Résurrection* (Diriliş). Ayrıca sekiz senfoni, *Dört polonya Dansı, Frescobaldi'nin bir Teması Üstüne Çeşitlemeler, Polenez Rapsodi, Senfonik Etüdler*, konçertolar v.b. besteledi. Oda müziği olarak yaylı çalgılar için 7 dörtlü, bir beşli, bir altılı, üçlüler, piyano için sonatlar, *İntermezzo*'lar, *Mazurka*'lar, *Noveletta*'lar, *Balad*'lar yazdı. (L)

TAN SON NHUT, Güney Vietnam'da yer, Saygon'un havaalanı. (L)

TANSÖR i. (fr. *tenseur*). Mat. Afin geometri çerçevesinde tanımlanan çok bileşenli matematiksel büyüklük: *Tansör kavramı özel hal olarak vektör kavramını içine alır.*

— ANSİKL. Mat. *n* boyutlu bir uzayın afin geometrisi *tansör*'ler teorisine girer. Böyle bir uzayda bir *p* noktasının kartezyen koordinatları x_i ve ikinci bir *q* noktasının kartezyen koordinatları y_k olursa, *i* ve *k* birbirinden bağımsız olarak 1'den *n*'ye kadar değerler aldığına göre, $x_i y_k$ çarpımlarının tablosu, bileşenleri $x_i y_k$ çarpımları olan bir tansördür. Koordinat sistemi değiştirilirse, bu bileşenler çizgisel bir dönüşüme uğrar; bu dönüşümler, $x_i y_k$ çarpımlarının, yeni sistemde tansörün yeni bileşenlerinin değerini tespit eden çizgisel bir dönüşümün sonucunu verir. Bu tanım aşağıdaki şekilde genelleştirilebilir ve özelleştirilebilir:

1. bileşenleri a_{ik} olan ve $a_i y_k$ çarpımları ile aynı dönüşüme uğrayan her sistem bir tansördür; 2. iki nokta yerine, bir veya i-kiden daha çok noktadan hareket edilebilir; 3. bu tanıma, afin uzayı özel bir hal kabul eden bir uzay çerçevesinde, meselâ Eukleides uzayı veya bağlılık teorisindeki Minkowski uzayı çerçevesinde kalabilir.

Tansörlerin, geometride, diferansiyel geometride, özellikle mekanik ve fizikte çok sayıda uygulaması vardır. Esnek bir cismin bir noktadaki gerilim hali bir tansörle gösterilir. Alman fizikçisi Voigt optik ortamların incelenmesinde de tansörden yararlandı. Tansörler, bağlılık teorisine ve diferansiyel geometri yardımıyle genel çekim teorisine girer. Einstein'ın çekim alanının g_{ik} bileşenleri bir tansörün bileşenleridir. (L)

TANTA, Mısır'da şehir, Aşağı Mısır'da, Garbiye ilinin (Delta'nın en kalabalık ili) idare merkezi; 230 000 nüf. Tanta, Kahire ve İskenderiye'ye eşit uzaklıktadır. Şehirde her yıl üç önemli panayır kurulur; şehirde İslâmiyetin en büyük kutsal kişilerinden birinin (Seyyid Ahmed-ül-Bedevî) mezarı vardır. Okul merkezi. (L)

TANTAL i. (fr. *tantale*). Kim. Cevherlerinde beraber bulunduğu niyobyuma benzeyen maden.

— Fiz. *Tantal kabı*. Bk. SİFON.

— ANSİKL. *Tantal,* atom numarası 73, atom ağırlığı Ta=180,88 olan kimyasal elementtir. 1802'de Ekeberg tarafından bir skandinavya cevherinde bulundu. 2 900°C'ta ergiyen, 16,6 yoğunluğunda, gümüş renginde bir katıdır. Soğukta bozunmaz; akkor derecede oksijen ve klorla birleşir. Asitler içinde sadece hidroflüorik asitten etkilenir.

Flüorla TaF_5 flüorürünü verir; bu madde alkali flüorürlerle tantaliflüorür, msl. K_2TaF_7, şeklinde birleşir.

Sentezle elde edilen oksidi Ta_2O_5 beyaz bir tozdur; alkalilerle ergitildiğinde değişik yapıda tantalatlar verir.

Başlıca tantal cevheri tantalittir (çoğu zaman niyobyum kapsayan demir metatantalat). Ergimiş sodyum flüorür etki ettirilerek tantalit tantaliflüorür haline dönüştürülür; bu madde sodyumla indirgenir veya elektrolizle ayrıştırılır.

Tantal, tungstenden önce elektrik ampul filamanlarının yapımında kullanılırdı. Bugün sıcaklığa ve kimyasal etkilere dayanıklı bazı alaşımlarda kullanılır. Tantal karbür, bazı özel âletlerin yapımında işe yarar. (L)

TANTALAT i. (fr. *tantalate*). Kim. Tantalik asidin tuzu. (L)

TANTALİFLÜORÜR i. (fr. *tantalifluorure*). Kim. *Eşanl.* FLÜOROTANTALAT.

TANTALİT i. (fr. *tantalite*). *Miner.* Formülü $FeTa_2O_6$ olan tabiî demir tantalat. (Ortorombik sistemde, siyah renkli demir billûrları halinde billûrlaşır.) *Eşanl.* FERROTANTALİT. İLDEFONSİT. (L)

TANTALOS, yun. mit. Efsanevî Lydia kralı, tanrıların sofrasına kabul edilince insanlara tattırmak için balözü ile ambrosia'yı çaldı; kendi oğlu Pélops'u boğazladı ve bir şölende tanrılara yemek olarak sundu. Tanrılar durumu hemen fark ettiler. Tartaros'a atılan Tantalos, kenarında meyve yüklü ağaçlar sarkan duru bir göle daldırıldı; susuzluk ve açlıktan çılgına döndükçe su hep dudaklarından kaçtı ve yakalamak istediği zaman dallar yükseldi. Pindaros onu, her an başına düşebilecek olan bir kayanın altında temsil eder. Zeus, Tantalos'un oğlunu diriltti ve yenmiş olan bir omuzun yerine koysun diye ona fildişinden bir omuz verdi. (L)

Tantalos mezarı. Arkeol. Bayraklı (İzmir) harabelerinin kuzeyinde doğuya doğru uzanan alandaki mezarların en büyüğü. IV. yy.a aittir. Kayaya oyulmuş geniş merdivenli bir girişi ve arka arkaya iki odası vardır. Asıl mezar odası bu iki odanın gerisinde 3,55 m + 2,18 m boyutlarında ve kuzeydoğu güneybatı yönünde uzanan bir dikdörtgen şeklindedir. (M)

TANTANA i. (ar. *tanṭana*). Görkem, şaşaa: *Bugünün hakikatini hülyasının tantanasına alışan gözlerile seyrediyordu* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

TANTANALI sıf. (*tantana*'dan *tantana-lı*). Göz kamaştırıcı, gösterişli, görkemli: *Yokluğa şekil verilemez; yokluk, en tantanalı şeklin altından da kendini gösterir* (N. Ataç). [M]

TANTAVÎ (Şeyh Muhammed bin Sad bin Süleyman), arap bilgini (Tanta, Mısır 1810-Petersburg 1861). İlköğrenimini doğduğu yerde bitirdi, sonra Kahire'de Ezher üniversitesinde okudu. Ezher camiinde müderrislikle görevlendirildi. Eski edebiyat metinleri üstünde yaptığı yorumlarla ilgi çekti. Bir süre bir ingiliz okulunda öğretmenlik yaptı. Mısır'da incelemeler yapan avrupalı bilginlerle tanıştı; sonra, onların aracılığıyle Petersburg'a çağırıldı. Şark Dilleri enstitüsünde arapça öğretmenliği yaptı (1840). Üniversite öğretim üyesi (1848) ve profesör oldu (1854). Tantavî'nin dağınık yazmalar halinde olan eserleri Leningrad ve Kahire kütüphanelerindedir. Eserleri: *Leziżü't-Tarab fi Nazmi Buhuru'l-Arap* (Arap Ölçülerine Göre Şiir Yazma Konusunda Güzel Örnekler); *Urcûze* (Recez Bahri ile Yazılan Şiirler). [M]

TANTİLLA i. Zehir dişleri arttan oyuklu (yani zararsız) zehirli küçük yılan; Amerika'nın ekvator bölgelerinde bulunur. (Suyılanıgillerden.) [L]

TANTRA i. (önce «örgü», sonra «doktrin, kural» anlamında sanskritçe k.). Hindistan'da, âyin usulleri elkitabına verilen ad; ezoterik tutumlu olan tantralar, ayrılıkçı brahmanlığa tepki olarak hazırlanmıştır. (Hayli eski olduğu sanılan, ama daha geç bir dönemde [XI. - XIII. yy.] kaleme alınan tantraların felsefesi eklektiktir; kozmogoni, fizyoloji ve büyüye önemli yer verirler; genellikle fantastik olan âyin usulü, murakabaya ve ikonaya tapmaya dayanır.) [L]

TANTRACILIK i. (*tantra* > *tantracı*'dan *tantracı-lık*). Tantralardan çıkan ve hinduluk ile geç Buddha'cılığa dayanan karma tarikat.

— ANSİKL. Hindubirlikçi doktrinlere eklenen yeni bir anlayış olan *tantracılık,* hindu ve mahayana doktrinlerine mahallî ve halkçı unsurlar katmağa uğraşır; hint kültürünün geliştiği yerlere, özellikle Tibet'e sızmıştır. Tanrıların etkin ve yaratıcı enerjisi sayılan *sakti* kültüne önem verir. (L)

TANTUN blş. i. (onomatope *dan dun*, silâh sesi'nden). *Halk dili.* [Yalnız *tantuna gitmek* deyiminde kullanılır]. *Tantuna gitmek,* öldürülmek. Başı belâya girmek. (M)

TANUCCİ (Bernardo, — markisi), napolili siyaset adamı (Stia, Toscana 1698 - Napoli'de don Carlos'un baş nazırıydı (1754); bayındırlık alanındaki büyük çabası (Caserte sarayı, yollar v.b.) ve aydın zorbalığıyle tanındı: imalâthanelere para yardımları, kilise aleyhtarı siyaset (cizvitlerin sürülmesi, Roma papaz tarikatlarının Napoli'deki üyelerine verilen imtiyazların kaldırılması, medenî evlenme). Don Carlos'un İspanya'ya gidişinden (1759) sonra ülkenin en güçlü kişisi oldu, Fernando IV zamanında Aile paktının çıkarılmasını sağladı (1761) ve cizvitleri sürdürdü (1773). Kraliçe Maria-Carolina, onun görevine son verilmesini istedi (1776). Tanucci, Kiliseye karşı düşmanlığını dile getiren *Napoli Krallığının Medenî Tarihi* adlı bir eser yazdı. (L)

TANUTAMON, mısır firavunu (M. Ö. 663-656). Taharka'nın yeğeni, ondan sonra tahta geçti. Mısır'ı, Asurluların hâkimiyetinden kurtarmak istedi fakat muvaffak olamadı. M.S. 656'da Tebin de yağma edilmesine engel olamıyarak güneye, Kuş'ların ülkesine yerleşti. (L)

TANUCCİ
Talani'nin gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

TANY, yun. *tanucin,* germek'ten alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

TANYERİ blş. i. Güneşin doğmak üzere olduğu sırada, ufukta hafifçe aydınlanan yer: *Açılmış olursa eğer tanyeri / Murada ermişiz sayın bizleri / Gidene yanmayın sakın, Nineler!* (F. N. Çamlıbel). || *Tanyeri ağarmak,* sabah olmağa başlamak, ufku belli belirsiz bir aydınlık kaplamak.

— DEY. *Tanyeri atmak,* sabah olmak: *Tanyeri atmadan şafak sökmeden / Düşmanın üstüne hörelenmeli* (Köroğlu). [M]

TANYERİ, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Erzincan ili, merkez ilçesi) bucak; 5 532 nüf. (1965); 17 köy. — *Bucak merkezi,* 186 nüf. (1965). Erzincan'ın 36 km doğusunda Erzincan - Erzurum kara ve demiryolu üzerinde, yüksl. 1 230 m. (M)

TANYGNATHUS i. Mavi ve sarı ile karışık yeşil tüylü papağan; kuyruğu kısa, gagası kırmızı ve çok iridir; Filipinler'den Yeni Gine'ye kadar yaygındır. (L)

TANYOL (Cahit), türk sosyoloğu (Nizip 1914). İstanbul üniversitesi Edebiyat fakültesi Felsefe bölümünü gitirdi (1944). Edebiyat fakültesi Sosyoloji bölümünde profesör (1960) oldu. Eserleri: *Sanat ve Ahlâk* (1953); *Sosyal Ahlâk* (1960); *Kuruluş ve Fetih Destanı* (şiir) [1969]. (M)

TANYSİPTERA i. Siyah benekli, mavi-siyah renkli yalıçapkını; kuyruğu çok uzun, orta kuyruk teleklerinin ucu raket biçimindedir. (Yeni Gine bölgesinde yaşar.) [L]

TANZ i. (ar. *tanz*). *Esk.* Alay etme, herkesle eğlenme. (M)

TANZANİYA, Doğu Afrika'da cumhuriyet, commonwealht üyesi, Tanganyika ve Zengibar'ın birleşmesiyle meydana geldi; 939 701 km²; 12 231 340 nüf. Başkenti, *Dârüsselâm* (190 200 nüf). Başlıca şehri *Zengibar* (57 900 nüf.)

● *Tarih.* Birleşik Tanzaniya cumhuriyeti 22 nisan 1964'te Tanganyika ve Zengibar'ın birleşmesiyle kuruldu. J. K. Nyerere birleşik cumhuriyetin başkanı seçildi ve bu görevi 1965 eylülünde onaylandı. Bütün Tanzaniya için tek bir millet meclisi kabul edilmesine rağmen, Zengibar özel meclislerini ve bazı iç meselelerdeki yetkisini muhafaza etti. Ülkede iki parti vardır: başkanı Nyerere olan TANU (Tanganyika African National Union) [Tanganyika Afrika Millî birliği] ve başkanı Karume olan Afro-Shirazi party. Bir süre için dışişleri bakanlığını elde tutan Zengibar, Birleşik cumhuriyeti, Çin Halk cumhuriyeti safına sürükledi. Tanzaniya yavaş yavaş Devrimci Afrika'nın görüşlerini benimsemesine rağmen tarafsızlık siyasetinden ve Batı yardımından vaz geçmedi. Öte yandan Afrika Birliği teşkilâtı, Dârüsselâm'da, Rodezya'daki, Mozambik'teki ve Komor adalarındaki eylemlerini geliştirmek isteyen kurtuluş hareketlerini (Çin ve Cezayir'den de yardım görürler) desteklerken, Nyerere de Kongo'da âsilere yardım etti. Tanzaniya Rodezya'daki Smith hükûmetine şiddetle cephe aldı ve bu bahaneyle 1965 aralığında İngiltere ile siyasî ilişkilerini kesti. 1966

Foto. LAROUSSE

Şubatında Nyerere Çin ile bir dostluk antlaşması imzaladı. S.S.C.B., Macaristan ve Suriye ile, ama aynı zamanda da Kanada, Fransa ve Avrupa Ekonomik topluluğuyle ilişkiler artırıldı. Tanzaniya'nın siyaseti yakın komşularıyle güçlüklerle karşılaştı (Malavi ile çatışmalar); ama Kenya ve Uganda ile Doğu Afrika birliğini kurma projesine devam edildi (ortak bir ticaret filosu kurulması). İçte Nyerere 1967'de devletleştirmeleri çoğalttı (bankalar, sigorta şirketleri, dış ticaret şirketleri, sisal sanayii). Ama ülkenin iki halkı henüz tam olarak birleştirilemedi.

Şinasi

Rejimin sosyalist eğilimini 1967'de bankaların ve besin sanayiinin millîleştirilmesi yansıtır. Dârüsselâm'da bir petrol rafinerisi ve Çin'in yardımıyle önemli bir dokuma tesisi kurulmuştur. Eylül 1969'da Zengibar'da bir grubun hükûmeti devirme teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı. Nyerere kasım 1970'te yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Devam eden çin yardımıyle ve çinli teknisyenler tarfından Tanzaniya - Zambiya demiryolunun yapımına başlandı (haziran 1971). Ağustos 1972'de Tanzaniya - Uganda sınırında başlayan çatışmalar eylüle kadar devam etti. (L)

TANZİF i. (ar. *neẓâfet*'ten *tanẓîf*). *Esk.* Temizleme. (M)

TANZİFAT çoğl. i. (ar. *tanẓîf*'ten *tanẓîfât*). Şehirlerde belediye idaresi tarafından yaptırılan temizlik işleri. || *Tanzifat amelesi*, temizlik işçisi.

— Huk. *Tanzifat ve tenvirat resmi*. Bk. TEMİZLEME *ve aydınlatma resmi*. (M)

TANZİM i. (ar. *nazm*'dan *tanzîm*). *Esk.* Sıraya koyma, sıralama. || Düzenleme: *Fakat zaman geçtikçe Mecliste müşterek mesaisinin temin ve tanziminde müşkilât zuhur etmeye başladı* (Atatürk). || [Yazı için] Kaleme alma. || Islah etme, düzeltme: *Görünüşe göre Çin'in kurtarılışı ve tanzimi işi ona düşüyordu* (Ş. S. Aydemir). || *Tanzim etmek*, sıralamak: *Poissy'deki tecrübe kafamda yer ettiği için her şeyi iyi bir plânla tanzim ettim* (F. R. Atay). Düzenlemek, kurmak: *Hayatının iç ve dış şeklini bundan sonra tesadüfler, icaplar tanzim edecekti* (Sabahattin Ali). Kaleme almak: *Tanzim ettikleri ahitnamenin nasıl ve ne olduğunu da anlatmak gayretine düşmüştür* (Atatürk). Düzeltmek: *Orada Suriyeli hesaplarını tanzim etmek istiyordu* (Vâ-Nû). || *Tanzim satışı*, fiyatları düzene koymak için yiyecek maddelerinin belediye tarafından satılması. (M)

Ziya Paşa

TANZİMAT çoğl. i. (ar. *tanẓîm*'den *tanẓîmât*). *Esk.* İdarî işlerin düzeltilmesi için alınan tedbirlerin ve yapılan uygulamaların tümü.

— İda. *Esk. Tanzimat dairesi*, Şûrayı Devlet dairelerinden birinin adı. (Tanzimat dairesi 1871'de kuruldu. Görevi, kanun ve nizamları incelemek, gerekirse yorumlamaktı. Şûrayı Devlet'in en önemli dairesi olduğu için buraya tanınmış kişiler tayin edilirdi.)

— Tar. Bk. TANZİMATI HAYRİYE. (M)

TANZİMATÇI i. (*tanzimat*'tan *tanzimatçı*). *Esk.* Tanzimat devrinde yaşamış, tanzimat görüşünü savunmuş veya tanzimat hareketlerine katılmış olan kimse. (M)

Tanzimat edebiyatı, türk edebiyatının batı medeniyeti etkisi altında gelişen ilk dönemi; siyasî Tanzimatın ilânından yirmi yıl kadar sonra *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin çıkmasıyle (1860) başladı. Edebiyatı* cedide akımının başladığı 1896 yılına kadar sürdü.

Cevdet Paşa

Tanzimat edebiyatı geniş ölçüde siyasî ve sosyal reformları savundu; eski fikir ve müesseselerin tenkidine girişti. Birden bire gelişen matbaa, gazetecilik, tiyatro ve edebiyat sayesinde oldukça kuvvetli bir kamuoyu meydana geldi. Bu edebiyatın başlıca temsilcileri olan Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Ahmed Midhat Efendi gazeteciydi. Bunlardan bazıları tiyatro eserleri de yazdı. Geniş kütleye hitap etme dileği onları her şeyden önce dilde sadeliğe doğru götürdü. Şinasi, şuurlu olarak gazete makalelerinde, şiir ve piyesinde halkın anlayabileceği bir dil kullanmıştır. Bu devrin bütün yazarlarında halka gidiş ve halka hitap etme fikri ve iradesi vardır. Tanzimat edebiyatı, bu yönüyle saraya bağlı, yüksek tabakaya seslenen ve onun dilini kullanan eski edebiyattan ayrılır.

Tanzimat devri edebiyatçıları, savundukları batılı fikirlerle eski dünya görüşünden ayrılarak tarihe yeni bir gözle baktılar. Onlar mazinin tekrara dayanan statik, kapalı zaman anlayışına karşı, hürriyet ve terakki ile durmadan değişen, dinamik bir hayat görüşünü savundular. Tanzimat, her alanda bir «dışa dönüş hareketi»dir. Bu davranışın belirtileri edebiyatta da kendini gösterdi. Türk edebiyatı bu devirde eski edebiyatın masallar âlemini bırakarak gerçekler dünyasını keşfe başladı. Bu «dünyaya açılış», Ahmed Midhat Efendinin eserlerinde en geniş ifadesini bulur. Eski türk toplumunda ve edebiyatında insanın hayat karşısında almış olduğu tavır genellikle pasif, içe dönük veya seyirci niteliğindeydi. Bir kültür ve medeniyet değişmesi ihtiyacından doğan Tanzimat devri, kendisine has siyasî, sosyal ve kültürel reformları yaratan yeni bir insan tipi meydana getirdi. En kuvvetli ifadesini Namık Kemal'in şahsında ve eserlerinde bulan bu yeni insan tipi, sosyal acıları kendi nefsinde duyan, aktif, fikir ve irade vasıtasıyle tek başına dünyanın gidişini değiştirebileceğine inanan, siyasî ve sosyal bir kahramandır: *Eder tedvir-i âlem bir mekînin kuvve-i azmi / Cihan titrer sebat-ı pa-yı erbab-ı metanetten* mısraları bu yeni insan görüşünü anlatır. Batı'nın ilim ve tekniğe dayanmak suretiyle dünyayı değiştireceğine inanan ve Prometheus'u örnek alan bu yeni insan tipi Namık Kemal'den Tevfik Fikret'e geçti.

Geçmişin artık tarihe karıştığını hisseden Tanzimatçılar, yeni bir medeniyet sentezi kurulması düşüncesini taşıyordu. Namık Kemal, Batı ile aynı metodu tatbik etmek suretiyle Türklerin bu medeniyetin seviyesine ulaşabileceği düşüncesindeydi. Bu devrin en önemli özelliklerinden biri eski edebiyata hâkim olan «âhiret fikri»nin yerini «bu dünya» ve «bu dünyayı değiştirme» fikrinin almasıdır. Namık Kemal «istikbal» kelimesi ile gerçekleşebilecek yeni bir Türkiye hayali yarattı.

Tanzimat devri edebiyatı, haklı olarak İbrahim Şinasi (1826-1871) ile başlatılır. Gerçekten de devrin bütün yeni fikirlerini onun eserlerinde bulmak mümkündür. 1860 Yılında Agâh Efendi ile beraber *Tercüman-ı Ahval* gazetesini çıkaran Şinasi, 1862 yılında tek başına *Tasvir-i Efkâr*'ı yayımladı. Bu gazete vasıtasıyle, devletin resmî görüşünden ayrı siyasî ve sosyal fikirlerini halka yaymağa başladı. 1859 Yılında litografi ile bastırdığı *Tercüme-i Manzume* (Şiir Tercümesi) adlı eseriyle Şinasi, La Fontaine, Racine, Gilbert ve Lamartine'den yaptığı tercümelerle türk okuyucusuna batı şiirini tanıttı. 1862'de bastırdığı *Müntehabat-ı Eş'ar*'ı (Şiirlerden Seçmeler) şekil ve dil bakımından eski tarz şiirleri de içine almakla beraber, yazarın yeni denemelerine de yer verdi. Bu sonuncu şiirlerinde yeni bir dil ve hayal dünyası yarattı. 1859'da *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde basılan bir perdelik *Şair Evlenmesi* piyesinde eski tarz evlenme tarzını yerdi. Piyesin başarılı olan tarafı, eski mahalle halkını dil ve zihniyetiyle gözönünde canlandırmasıdır.

Şinasi Avrupa'ya gittikten sonra *Tasvir-i Efkâr*'ı devam ettiren Namık Kemal (1840-1888) dışa dönük, ateşli mizacıyle yeni türk edebiyatına siyasî ve sosyal tesiri çok geniş olan bir güç verdi. *Tasvir-i Efkâr, Hürriyet, İbret* ve daha başka gazete ve dergilere yazı yazan Namık Kemal, bunlarda yeni fikirleri sade ve kuvvetli bir üslûpla müdafaa etti. Edebî değer taşıyan mektuplarıyle de gençlere fikirlerini telkine çalıştı. Daha önce Divan tarzında şiirler yazan Namık Kemal, Şinasi'yi tanıdıktan sonra şiirlerinde de yeni fikirleri savundu. Yeni fikirleri heyecanlı ve ahenkli bir dille söyleyen *Hürriyet Kasidesi*, Atatürk'e gelinceye kadar birkaç neslin hayata bakışını etkiledi. Namık Kemal *Cezmi* adını taşıyan tarihî bir aşk ve kahramanlık romanı ile *İntibah* adında psikolojik bir aşk romanı da yazdı. 1873'te sahneye konan ve yazarın Magosa'ya sürülmesine sebep olan *Vatan Yahut Silistre*, kendini vatan uğrunda feda eden yeni insan tiplerini ortaya koydu. Namık Kemal, bundan başka ittihad-ı islâm (islâm milletlerinin birleştirilmesi) fikrini savunan *Celâleddin Harizmşah* adlı tarihî bir kahramanlık piyesi de yazdı. *Zavallı Çocuk* ile *Âkif Bey* piyeslerinde dramın konusu olarak sevgiyi ele aldı. *Gülnihâl* piyesinde zulme karşı isyan temasını işledi. Devletin kahramanlık sayesinde kurtarılabileceğine inanan Namık Kemal, türk ve islâm tarihinin kahramanlarını canlandıran tarihî biyografiler ve bir osmanlı tarihi de yazdı.

Namık Kemal'in siyasî, sosyal ve edebî tenkitleri de yeni zihniyeti ifade etmesi bakımından önemlidir.

Namık Kemal'den daha yaşlı olan Ziya Paşanın (1825-1880) çağının meseleleri karşısında almış olduğu tavır, zikzaklı, şüpheci ve eskiye daha çok yakındır. Ziya Paşa siyasî mücadelesinde kendisinin yükselmesine engel olan Âli Paşayı hedef aldı. Şiirlerinde eski edebiyatın büyük ustalarından aşağı kalmayan bir olgunluk vardır. Eski edebiyatı yeren Namık Kemal'e karşı Ziya Paşa *Harabat* (Meyhane) adlı antolojisi ile klasik türk, fars ve arap şiirlerinde büyük değerler bulduğunu belirtti. Onun bu davranışı Namık Kemal tarafından *Tahrib-i Harabat* (Harabat Üstüne Yıkıcı Düşünceler) ve *Takib* (İzleyiş) adlı tenkit risalelerinin yazılmasına sebep oldu. Aynı Ziya Paşa, daha önce yazmış olduğu *Şiir ve İnşa* (Şiir ve Nesir) adlı makalesinde divan şiirine karşı halk edebiyatını savunmuştu.

Devrin renkli simalarından olan Ali Suavi (1839-1878) edebî eser yazmamakla beraber, gazete makaleleriyle kitaplarında sade bir dille devrini aşan fikirler ileri sürdü. Sarıklı bir ihtilâlci olan ve İslâmiyete en uygun olan rejimin cumhuriyet olduğunu belirten Suavi, eserlerinde eski türk tarihi ile Orta Asya Türkleri üstünde de durdu.

Genç Osmanlılar zümresine dahil ve devrin iktidarına karşı cephe alan bu edebiyatçıların yanında, iktidara boyun eğen, hattâ onun emrinde çalışan bir yazarlar grubu vardır ki, eserleriyle onlar da yeni türk edebiyatına büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Bunlardan Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) hem büyük bir devlet adamı, hem de büyük bir yazardır. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* adıyle tanınan 12 ciltlik kitabında osmanlı tarihini vesikalara dayanarak ilmî bir düşünceyle kaleme aldı. *Tezâkir-i Cevdet* (Cevdet Paşanın Resmî Raporları) ve *Maruzat* (Sunulan Yazılar) adlı eserlerinde bugün bile zevkle okunabilecek hatıralar yer alır. *Kısas-ı Enbiya* (Peygamberlerin Hikâyeleştirilmiş Tarihi) adlı kitabı dil ve üslûp bakımından devrinin en güzel eserlerinden biridir. Cevdet Paşa bunların dışında sosyal konularda yazılar da yazdı. Eserlerinde süsten ziyade fikre önem veren özlü bir nesir üslûbu kullandı.

Sade üslûbuyle batı dillerinden ilim ve felsefeye dair makaleler tercüme eden Münif Paşa (1828-1910) Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin organı olan *Mecmua-i Fünun*'u (Fenler Dergisi) [1862] yayımladı. Aynı nesle mensup olan Ahmed Vefik Paşa (1823-1891) Molière'den yaptığı tercüme ve adapteleriyle yeni türk tiyatrosunun oluşmasında önemli bir rol oynadı. Türk dili ve tarihinin eski çağlarına karşı ilgi duyan Vefik Paşa, daha sonra gelişecek olan Türkçülük akımının öncülerinden sayılır.

Ahmed Midhat Efendi (1844-1912) eserlerinin çoğunu Abdülhamid II devrinde yayımladığı halde, zihniyet ve üslûbuyle tanzimat nesline mensuptur. Gençlik yıllarında Namık Kemal'in siyasî düşüncelerine kendisini kaptıran Ahmed Midhat, daha sonra ondan ayrıldı, oportünist bir tutumla istibdada boyun eğdi. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini çıkaran Midhat Efendi, çoğu bu gazetede tefrika edilen pek çok kitap yazdı. Kendisini daima okuyucusuyle karşı karşıya sayan Ahmed Midhat Efendi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

sade, öğretici, safiyane bir şekilde neşeli bir dil kullandı. Ansiklopedik bir kültüre sahip olan Midhat Efendinin ele almadığı bir konu yoktur. Onda sonsuz bir öğrenme ve öğretme iştihası vardır. Batı'nın ilim ve tekniğine hayran olan Midhat Efendi körü körüne taklidin aleyhindedir. *Felâtun Bey ile Rakım Efendi* adlı romanında (1876) batı taklitçiliğine karşı türk örf ve âdetlerini savunan Midhat Efendi, tarihî, cinaî, terbiyevî, içtimaî konulu pek çok roman ve piyes kaleme aldı. Bu eserlerinde şekil ve üslûba değil, konuya, ahlâka ve faydalı bilgiye önem verdi.

Şinasi'den Ahmed Midhat Efendiye kadar gelen ilk tanzimat yazarlarının hemen hepsi eserlerinde ancak siyasî ve sosyal bakımdan faydalı olduğuna inandıkları fikirleri ele aldılar; sanat ve üslûba fazla önem vermediler. Onların arkasından gelen ikinci nesil, Recaizade Mahmud Ekrem (1847-1904) ile Abdülhak Hâmid (Tarhan) [1852-1937] ve Samipaşazade Sezai'nin (1860-1936) eserleri daha ziyade sanatkârane bir özellik gösterdi. Batılı romantiklerin etkisiyle tabiatın güzelliklerini ve insan ruhunun derinliklerini keşfeden bu nesil, 1876 yılından sonraki eserlerinde siyasî ve sosyal fikirleri ele almaktan kaçındı. Abdülhak Hâmid ile Recaizade Ekrem şiirlerinde kendi ferdî duygularını anlattı. Abdülhak Hâmid'in piyeslerinde savunduğu fikirler devirler boyunca değişmekle beraber, islâm birliği ve ingiliz sömürgeciliği aleyhtarlığı ön planda gelir. Daha önce romantik şiir ve hikâyeler yazan Recaizade Ekrem *Araba Sevdası* (1896) adlı romanında alafranga bir tiple alay eder. Bu eserde yeni olan yön, o yıllarda başlayan gerçekçi üslûp ve bakış tarzıdır. Samipaşazade Sezaî, *Sergüzeşt* (1899) adlı romanında Tanzimat devrinin hürriyet temini tamamıyle ferdî plana aktardı ve hürriyet fikrinden çok aşk ve tabiat tasvirlerine yer verdi. Samipaşazade Sezai Tanzimat devriyle Servetifünun nesli arasında bir köprü meydana getirdi.

1880 ile 1890 yılları arasında daha ziyade Tanzimat devriyle eski edebiyata bağlı, büyük şahsiyet haline gelemeyen, fakat batı dillerinden yaptıkları tercümelerle türk edebiyatının havasını ve üslûbunu değiştiren bir ara nesil vardır. Bunlardan Muallim Naci (1850-1893) sade bir dille ve daha sonra Yahya Kemal'in büyük bir başarıyle gerçekleştireceği yolda, eski türk şiiriyle batı şiirini birleştiren yeni-klasik manzumeler yazdı. Aynı zamanda bir tenkitçi olan Naci'nin sade, açık, kısa cümlelerden kurulu bir üslûbu vardır. 1887'de ölen Beşir Fuad, Recaizade Ekrem'in gözü yaşlı santimantalizmi ile romantik edebiyatı şiddetle tenkit ederek, pozitivist dünya görüşünü ve Emile Zola gerçekçiliğini savundu. Nabizade Nâzım (1862-1893) *Karabibik* (1890) ve *Zehra* (1896) adlı romanlarıyle türk edebiyatında ilk defa köy ve şehir hayatını gerçekçi bir görüşle tasvir etti. Nabizade Nâzım'ın üslûbu Namık Kemal ile Ahmed Midhat Efendinin bir devamıdır. (→ Bibliyo.) [M]

Tanzimat Fermanı. Bk. GÜLHANE HATTI HÜMAYUNU.

Tanzimatı Hayriye, Osmanlı devletine batı anlamında bir şekil vermek ve özellikle Fransız ihtilâli ile ortaya çıkan insan hakları ilkelerini, osmanlı ülkelerinde yaşayan halka da tanıtmak ve uygulamak için 3 kasım 1839'da Gülhane* Hattı Hümayunu'nun ilânından itibaren girişilen devrim hareketi.

Mahmud II'nin, Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra giriştiği ıslahat hareketlerinin maddî ve manevî hedefi, Osmanlı devleti kurumlarını ve teşkilâtını batı metotlarına göre modern bir duruma getirmekti. Bunların hemen hepsini uygulamayı da başardı. Ancak hareket, ülkede bir devrim olarak resmen ilân edilmedi. Mahmud II'nin karşılaştığı en büyük güçlük, yeteri kadar ehliyetli ve ıslahatın gerekliliğine inanmış bir kadronun bulunmamasıydı. Yüksek derecedeki devlet adamlarının bir kısmı padişaha bağlılıklarından, bir kısmı da, korkup çekindiklerinden bu hareketlere taraftar görünüyorlardı. Bunların arasında hareketin tek samimî taraftarı Mustafa Reşid Paşa idi. Mustafa Reşid Paşa, devlet memurluklarında yavaş yavaş yükselmiş, özellikle dışişlerinde uzmanlaşmıştı. İlk hariciye nazırlığı sırasında (1837) Avrupa'da gördüklerini anlatarak Mahmud II'yi bu yenilikleri uygulamağa teşvik etti. Bu arada avrupalıların Osmanlı devletine düşman olmalarının başlıca sebebinin müslüman ve hıristiyan teba arasında eşitlik gözetilmemesi olduğunu söyledi; bunun özellikle Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde insan haklarına saldırı sayıldığını ve bu yüzden Osmanlı devletinin bir avrupa devleti olarak kabul edilmediğini belirtti. Bu sırada Akif Paşa, büyük düşmanlık beslediği Pertev Paşanın idam edilmesini sağladı. Mahmud II, sonradan bu değerli devlet adamının idamına izin verdiğine pişman oldu. Mustafa Reşid Paşa bundan yararlanarak padişaha, kimsenin yargılanmadan idam edilmemesi, hattâ bir cezaya uğratılmaması gerektiğini söyledi. Vergiler, askerlik hizmeti, devletin ve halkın karşılıklı hak ve sorumlulukları gibi birçok konunun Batı'da nasıl anlaşıldığını, ne şekilde uygulandığını anlattı. Bunların osmanlı ülkesinde de kabul edilerek bir hattı hümayunla ilân edilmesinin gerektiğini ileri sürdü. Osmanlı devletinin bu davranışlarla itibarının artacağını, avrupa devletleri topluluğuna alınacağını ve siyasî varlığının devamı için bunun şart olduğunu belirtti. Osmanlılara cephe alan batı dünyasıyle mücadeleye imkân kalmadığını; avrupalıların, Osmanlı devletini kendilerinden saymadıkça, yaşamağa devamına izin vermeyeceklerini açıkladı. Mahmud II, bütün bunları kabul etti ve Tanzimatın ilânına karar verdi. Ancak, meseleyi ayrıca Akif Paşaya danışmayı gerekli buldu. Akif Paşa, bu düşüncelerin kaynağını sezdiği için bunlara şiddetle karşı koydu. Mahmud II, kendi hükümdarlık haklarından bir kısmından vaz geçmeğe hazırdı. Nitekim 1837'de çeşitli devlet işlerini görüşmek ve karara bağlamak için «Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye» adlı daimî bir meclis kurarak, devlet yönetiminde yetki ve sorumluluğun paylaşılması yönünde bir adım attı. (Bk. MECLİSİ VÂLÂYI AHKÂMI ADLİYE.) Mustafa Reşid Paşanın ileri sürdüğü ilkelerin ilânını erken bulan padişah, toplumun bunları benimseyecek olgunluğa henüz ulaşmamış olduğunu düşünüyordu. Ayrıca kendisi için bazı zararlı sonuçların doğmasından endişe duyarak, bu hareketi geri bıraktı. Mustafa Reşid Paşa, bunun üzerine ileri düşüncelerinin uygulanmasında en büyük engel gördüğü ve ayrıca koruyucusu Pertev Paşanın idamına sebep olduğu için nefret ettiği Akif Paşa ile mücadeleye girişti. Sonunda onu azletirmeyi ve devlet hizmetinden kesinlikle uzaklaştırmayı başardı. Mustafa Reşid Paşa bundan sonra istediği hattı hümayunun çıkarılması için yeniden uğraştıysa da başaramadı; fakat, sürekli ısrarları üzerine Mahmud II, bir gün yabancı elçileri kabul ederek, onlara «Ben tebaamın müslümanını camide, hıristiyanını kilisede, musevîsini de havrada görmek isterim. Aralarında başka bir fark yoktur. Hepsi hakkında sevgi ve adaletim kuvvetlidir ve hepsi de gerçek çocuklarımdır» dedi.

Fakat tanzimat yeniliklerinin bir hattı hümayunla ilânı Mahmud II'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Abdülmecid zamanında gerçekleştirilebildi. Hattı, Reşid Paşa kaleme aldı; hükümdara okudukta ve onun onayını aldıktan sonra, ilân kararlaştırıldı. Hattı hümayunun okunarak Tanzimat devriminin resmen ilân edileceği gün, Mustafa Reşid Paşa, bir Meclisi Hassı Vükelâ mazbatası (Bakanlar kurulu kararı) hazırladı. Böylece Tanzimat ilânının resmî ve hukukî dayanağını meydana getirmiş oldu. Hattı hümayun Gülhane meydanında okundu; bu yüzden bir adı da *Gülhane Hattı Hümayunu*'dur. Hattı hümayun 3 kasım 1839 pazar günü Mustafa Reşid Paşa tarafından okunmasıyle, Tanzimat ilân edildi. Padişah, hattı hümayunun okunuşunu Gülhane meydanına bakan bir köşkten izledi. Bütün devlet ileri gelenleri, yüksek memurlar, ilmiye sınıfının yüksek dereceli görevlileri İstanbul'da bulunan yabancı elçilerle elçilik mensupları, bütün gayri müslim cemaat temsilcileri, esnaf kethüdaları

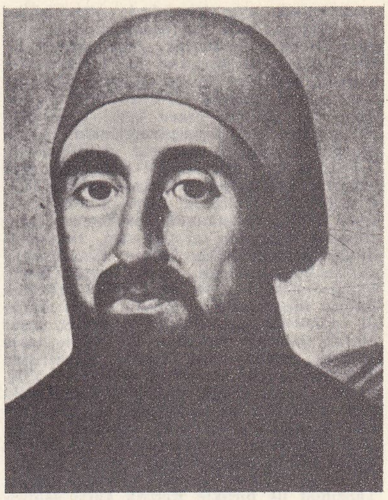

Mustafa Reşid Paşa

ve şehrin ileri gelenleri bu törende hazır bulundular.

Gülhane Hattı hümayunu şu ana ilkeleri kapsar: 1. osmanlı ülkelerinde her çeşit din ve ırka mensup bütün tebaanın can, ırz ve mal güvenliği olacaktır; 2. bunların hepsi mülkiyet hakkına sahip olacak ve bu hak kişinin yararına devlet tarafından savunulacaktır; 3. vergiler için belirli ve âdil oranlar tayin edilecek ve vergi yükümlülüğü eşit olacaktır; 4. devlet masrafları bir gider bütçesiyle sınırlanacaktır; 5. askerlik görevi için belli bir süre ve her yerin nüfusu oranında yükümlülük konulacaktır; 6. suç işlediği ileri sürülenler hakkında kovuşturma, açık olarak yapılacak ve bunlar açık olarak yargılanacaklardır; 7. hiç kimse hakkında, mahkeme hükmü olmadan gizli veya açık idam cezası uygulanmayacaktır; 8. suçlu sanılan veya mahkûm olanların mirasçıları miras haklarından yoksun bırakılmayacaktır; 9. Mahmud II devrinde kurulan Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye'nin üyeleri artırılacak; vekiller ve ilerigelen devlet memurları belli zamanlarda toplantılara katılarak bütün bu meseleler hakkında kanunlar ve bu arada bir ceza kanunu hazırlayacaktır; 10. devlet memurlarının hepsine maaş bağlanacaktır; 11. rüşvet, kesin olarak kalkacak ve buna cesaret edenler şiddetle cezalandırılacaktır; 12. başta hükümdarın kendisi, bu esaslara uymayı ve bunlara aykırı davranışlarda bulunmamayı kabul ettiği gibi, devlet ilerigelenleri ve ulema bu hususta yemin edecektir.

Mustafa Reşid Paşa hükümdarı ikna ettiği bir sırada onun, herhangi bir etkiyle bundan vaz geçmemesini sağlamak için Tanzimatın ilânında acele etmiştir; iç ve dış olayların da kendisini ayrıca böyle davranmağa zorlamış olduğunu, bu yüzden metnin kaleme alınışını kısa bir süreye sığdırmak durumunda bulunduğunu da belirtmek gerekir.

Osmanlı imparatorluğunda ilk olarak Mehmed II devrinde derlenip düzenlenen kanunnameler, zaman zaman yeniden düzenlenmişti. (Bk. KANUNNAME-İ ÂL-İ OSMAN. OSMANLI İMPARATORLUĞU [*siyasî ve hukukî rejim*].) Kanunnameler dışında eyaletlerin ayrı Medenî kanunu, Ceza kanunu, Vergi ve Ticaret kanunları vardı. Bunların ortak nitelikleri olmakla birlikte, ayrıntılara ve uygulamada her biri daha önce ayrı devlet olan bu eyaletlerin mahallî özellik ve ihtiyaçlarına uygun olarak birbirinden farklıydı. Ayrı din, mezhep ve milletlerden meydana gelen ülkelerin, aynı kanunlarla yönetilmesi mümkün değildi. Fetihler devri kapandıktan sonra bu ülkeler osmanlı toplumu içinde uzun süre birarada yaşadıktan sonra ortak özellikleri artmağa başladı; ortak ihtiyaçlar ortaya çıktı. XIX. yy.da Macaristan, Erdel, Kırım, Besarabya, Mora gibi birçok bölge elden çıkmış ve müslüman tebaanın yaşadığı yerler, hıristiyan tebaanın yaşadığı yerlere oranla hızla artmıştı. Böylece imparatorluk, bütün

Âli Paşa

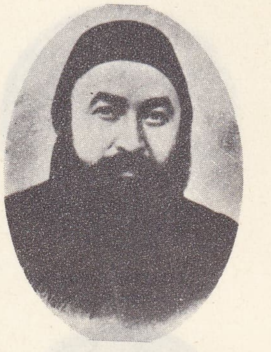

Mehmed Rüştü Paşa

Serdarıekrem Ömer Paşa

Kıbrıslı Mehmed Paşa

eyaletlerinde aynı kanunlarla yönetilebilecek duruma geldi. Bu arada mahallî eyalet kanunları unutularak, uygulamadan fiilen kalkmış ve yerlerini idarî tasarruflar almıştı. Mahmud II devrinden başlayarak Tanzimat'ın ilânıyle ortaya konulan mesele, bu idarî ve bazen keyfî tasarrufların yerine, bütün imparatorlukta geçerli olacak kanunların meydana getirilmesiydi. Tanzimat hareketini tenkit eden bazı türk yazarları müslüman, hıristiyan eşitliği ilkesine şiddetle saldırdılar. Osmanlı devleti, aslında millî kuruluşunu tamamlamadan imparatorluk dönemine geçtiği için, türk topluluğu devlette hâkim unsur olma imtiyazını elinde tutamadı. Oysa, meselâ Roma imparatorluğunda ve daha sonra kurulan birçok imparatorlukta durum bunun tersiydi ve kurucu unsur, esas ve hâkim unsur olarak kalmıştı. Osmanlı devletinde buna karşılık hâkim unsur çeşitli milletlerden meydana gelen müslüman unsurdur. XIX. yy.dan sonra islâm toplulukları arasında bile milliyetçi akımlar ortaya çıktı; ayrıca müslüman - hıristiyan eşitliğinin ilânı, türk unsurunun imparatorlukta bir azınlık haline gelmiş olduğunu ileri sürenlerin tenkit ettiği bir hareket oldu. Bundan başka, Tanzimat ile birlikte Batı'ya karşı saldırıların artmasına karşılık, Batı'yı yüksek bir düzeye ulaştıran esasların osmanlı toplumunda çok yavaş yerleşmesi, Tanzimat hareketinin başarısızlığı sayıldı. Batılı ülkelerin millî bir unsura dayandığı; millî şuur ve kültürün bu ülkelerde yerleştiği; bağımsız düşünce, adalet ve eşitlik kavramlarının benimsendiği belirtilerek, bu özelliklerden yoksun olan Osmanlı devletinde gerçekten batılı bir sistemin yerleşmesinin mümkün olmadığı ileri sürüldü. Bununla birlikte can, ırz ve mal güvenliğinin sağlanacağının belirtilmesi iyi karşılandı. Hıristiyan tebaa da bu haklardan yararlandı; müslümanların devlet yönetimi, askerlik, ziraat gibi işlerle uğraşmalarına karşılık, hıristiyanlar elde ettikleri birçok bağışıklıktan yararlandılar; esnaflık, ticaret ve küçük sanayiyle uğraşarak, imparatorluğun en kalkınmış zümresi haline geldiler. Şehir ve kasabalarda yaşayan hıristiyanlar, rahat bir hayata kavuştular. Hıristiyan köylü zümresi de askerlik yükümü altında olmadığı için iyi şartlar içinde yaşamağa başladı. Tanzimat, onlara her türlü can, ırz ve mal güvenliği veriyor; ayrıca, müslümanlarla eşit haklar tanıyordu. Artık onlar için müslümanlardan farklı elbise giymek, şehir içinde ata binememek, «gâvur» diye hakaretli şekilde anılmak gibi durumlar da ortadan kalktığı gibi, kendilerine bundan böyle devlet memurluklarının kapısı da açılıyordu. 1856'da çıkarılan Islahat fermanı ve 1876 Anayasası, müslümanlarla hıristiyanlar arasında tam bir eşitlik kurdu, birçok devlet görevi hıristiyanlara verildi. Bunların daha önce müslümanlar hakkında tanıklıkları bile kabul edilmezken, gayrı müslimler mahkemelerde hâkimlik ettiler; büyükelçilik, nazırlık gibi makamlara yükselmek imkânlarına kavuştular. Ayrıca, cemaatleri için çeşitli imtiyazlar elde ettiler. Tanzimatın ilânının Avrupa'daki tepkisi olumlu oldu; Londra, Paris ve Viyana gazeteleri bu hareketi iyi karşıladılar. Gerçi Osmanlı devletinin düşmanları Babıâli'nin sıkışınca ıslahat yapacağına söz verdiğini, sonra bundan caydığını ileri sürerek bu yeni hareketin değerini düşürmek istemişlerse de, Mustafa Reşid Paşayı yakından tanıyan batı devletleri, onun kişiliğine güvenerek Tanzimatın sürekli olacağına ve durumun ciddiyetle ele alındığına inanıyor, Osmanlı devletini destekliyordu. Nitekim Tanazimatın ilânından on beş yıl sonra Rusya'nın osmanlı ülkelerine karşı harekete geçmesi üzerine batılılar, Osmanlı devletiyle birleşerek ortak bir zaferin kazanılmasını sağladılar.

Ülkede Tanzimat hareketine karşı olanlar, devlet adamlarının çoğunluğunu meydana getiriyordu. Mısır meselesi çözümlenince de hemen gizlice Mustafa Reşid Paşanın aleyhine harekete geçtiler. Onun, Mehmed Ali Paşadan çıkar sağladığını yeniden ileri sürdüler. Mustafa Reşid Paşa aslında Mısır valisinin büyük rüşvet tekliflerini kabul etmemişti. Londra'da toplanan konferans sonunda, Osmanlı devleti, elde edebileceği bir sonuca ulaşmıştı. Mehmed Ali Paşanın imtiyazlarını genişletmek için direnmeğe devam edişi ve bunun Mustafa Reşid Paşa tarafından kabul edilmemesi, yeni bir buhran doğurdu. Reşid Paşanın düşmanları ve Tanzimata karşı olanlar bu fırsattan yararlanarak meselenin kesin çözümü için, onun azlinden başka çare bulunmadığını ileri sürdüler. Bu arada, ingiliz siyasetine, onun eğilimini bilen ve bu tutumu kendi devletinin çıkarına aykırı gören avusturya elçisi de ağırlığını koyunca, Mustafa Reşid Paşa 31 mart 1841'de hariciye nazırlığından azledildi ve Edirne valiliğine tayin edildi; yerine Rıfat Paşa getirildi. Ancak, Mustafa Reşid Paşanın azliyle yenilenme hareketlerinin durdurulmayacağını belirtmek için Abdülmecid Babıâli'ye bir hattı hümayun göndererek Tanzimat hareketinin devam edeceğini bildirdi.

Tanzimatı Hayriye'nin ilânından Birinci Meşrutiyetin ilânına kadar (23 aralık 1876) geçen sürede (*Tanzimat devri*) osmanlı imparatorluğunda yenilik hareketleriyle ilgili şu olaylar meydana geldi:

1. Mahmud II, kendi saltanatı sırasında vilâyetlerdeki âyan denilen mütegallibeye karşı çetin bir mücadeleye girmiş ve onları sindirmişti. Tanzimat devrinde de âyanlara göz açtırılmadı; bazı valilerin isyanları bastırıldı, vilâyetlerin idarî ve malî işleri merkeze bağlandı ve devlet gelirinin ziyan olması önlendi. Tanzimat, imparatorlukta bir programla bütün eyaletlerde uygulandı ve çeşitli sebeplerle ortaya çıkan direnmeler kırıldı;

2. Tanzimat hareketi dış siyasette başarılar sağladı. Bunun en önemli sonucu Rusya'nın Osmanlı imparatorluğuna saldırması üzerine avrupa devletlerinin yardım etmesidir. Türkiye üzerinde, Rusya gibi emeller besleyen ve Rusya ile müttefik olarak daha önce Osmanlı imparatorluğuna karşı savaşan Avusturya'nın çekimser davranışına karşı, İngiltere, Fransa ve sonra Piemonte Türkiye'nin yardımına geldiler. Ayrıca, zaferden sonra imzalanan 1856 Paris antlaşmasıyle Osmanlı devleti, Avrupa devletleri topluluğuna alındı, toprak bütünlüğü garanti edildi ve devletler hukukundan yararlanması kabul edildi. Ancak, avrupa devletleri, ellerinde bulunan çeşitli imtiyazlardan vaz geçmeğe yanaşmadıkları için, kapitülâsyonlar olduğu gibi kaldı. Toprak bütünlüğü garantisi geçici oldu. Abdülaziz devrinde, özellikle Tanzimat döneminde yetişen büyük devlet adamlarının ölmesinden sonra devlet yönetiminin kötüye gidişi, Batı'yı hayal kırıklığına uğrattı ve 1877-1878 Savaşında Osmanlı devletini savunmadıkları gibi barış antlaşmasında onun toprak bütünlüğünü korumadılar. Aslında İngiltere, Tanzimat hareketine rağmen Osmanlı imparatorluğunun devam edeceğine inanmadığı için, tedbirlerini buna göre alıyor; Ortadoğu'daki çıkarları için gerekli gördüğü siyaseti takip ediyordu;

3. Tanzimat devrinde mirî toprak sistemi yavaş yavaş değişti; bunun yerine toprağın işleyenlere ait olduğu esası yerleşti. 1845 ve 1847 tarihli iradelerle başlayan bu değişim, 1849 tarihli irade ve 1858 tarihli Arazi kanunnamesiyle sona erdi. Böyle mirî ve kişilere ait olan toprakların kesin hukukî durumu belirlendi; toprakta özel mülkiyete geçişin temelleri atıldı;

4. Tanzimat devri, aynı zamanda yeni bir «kanunlaşma devri» oldu. 1840 ve 1851 tarihlerinde hazırlanan Ceza kanunlarıyle modern hukuk anlayışı osmanlı ülkelerinde yer aldı. 1852 Tarihli Arazi kanunnamesi de bu devrin ürünü olduğu gibi, Cevdet Paşanın çalışmasıyle meydana getirilen ve medenî kanun demek olan *Mecellei Ahkâmı Adliye* de bu devrin önemli eserleri arasındadır. Bundan sonra fransız kanunları esas alınarak hazırlanan kanunlar gelir. Bunlar da 1851 tarihli Ticaret kanunu, 1861 tarihli Usulü Muhakemei Ticaret nizamnamesi, 1862 tarihli Usulü Muhakemei Hukukiye kanunu ve 1879 tarihli Usulü Muhakemei Cezaiye kanunudur. 1840 ve 1851 tarihli Ceza kanunu da Fransa'dan alındı, fakat bunlar aslına göre büyük değişiklik ve eklerle düzenlendi. Bu arada Fransız Medenî kanununun da alınması düşünüldü; fakat bu düşünce gerçekleşmedi;

5. Tanzimat devrinde yeni bir adliye teşkilâtı kuruldu. Bunlar, şer'î davaların dışında kalan ve yukarıda anılan kanunların hükümlerine uyan davalara bakacaklardı. *Nizamiye mahkemeleri* adını alan bu kuruluşlar, din hukukuna göre çözümlenmesi gereken davalara bakmağa yetkili değildi. Bu konularda, şer'î mahkemeler faaliyete devam edecekti. İlk nizamiye mahkemesi, 1861'de Ticaret kanununa ek bir nizamnameyle kurulan Ticaret mahkemesidir. Ancak, ticaret davalarında, davacılar isterlerse şer'î mahkemelere de başvurabilmekte serbest bırakıldılar, ceza davalarında şer'î mahkemelerden ayrılık 1853 tarihli Ceza kanunuyle başlar. Bunun ilk uygulaması *Meclisi Zabıta, Divanı Zaptiye* ve *Meclisi Tahkik*'tir. Ticaret işlerinin dışında hukuk davalarının görülmesi amacıyle 1867'de yayımlanan nizamnamesiyle, nizamiye mahkemeleri şer'î mahkemelerden ayrıldı. Ancak, bu ayrılış biçim bakımından olduğu için, bunların görev ve yetkileri kesinlikle ortaya çıkmadı ve bu durum Cumhuriyet devrinde şer'î mahkemelerin kaldırılmasına kadar sürdü. 1865 Tarihli nizamname ile kaza merkezlerinde Deavi meclisleri, sancak merkezlerinde birer Meclisi Cinayet ve Meclisi Hukuk, vilâyet merkezlerinde bunların üstünde olarak Meclisi Kebiri Cinayet ve Meclisi Temyizi Hukuk ve İstinaf mahkemeleri kuruldu; sonra son iki dairenin birleştirilmesiyle Divanı Temyiz meydana getirildi. 1867'de İstanbul'da bunların hepsinin üstünde olan, verdikleri kararları inceleme yetkisi bulunan ve bugünkü Yargıtayın işini gören Divanı Ahkâmı Adliye kuruldu. Aynı zamanda şer'î mahkemelerin kararlarını inceleme yetkisi de bulunan Meclisi Tahkikatı Şer'iye meydana getirildi;

6. Tanzimat devri, millî eğitim için de bir aşama dönemi oldu. Bu aşama aslında Mahmud II devrinde başladı. Onun son dönemlerinde İmamzade Esad Efendi, mekâtibi rüştiye (ortaokullar) nazırlığına tayin edildi ve hazırladığı lâyihaya göre rüştiye mekteplerini bitirenlerin devlet memurluklarına öncelikle alınmalarına karar verildi. Sultanahmet camii içinde öğretime başlayan ve Maarifi Adliye ve Ulûmi Edebiye adlı iki bölümü bulunan Mektebi Maarifi Adlî (ilk rüştiye mektebi) çok tutuldu; 2 nisan 1841 günü yapılan bitirme imtihanına her iki bölümden 400'den fazla öğrenci katıldı. Ülkenin her yanında yeni okullar açılmasını isteyen Abdülmecid, 1845'te öğretim ve eğitimin yaygın duruma getirilmesi için her yerde okullar açılmasını ve cehaletle mücadeleye girişilmesini emretti. Bunun üzerine ülkenin eğitim işlerini belli bir programa bağlamak amacıyle Muvakkat Meclisi Maarif adlı bir komisyon kuruldu. Bu komisyon ilkokulların düzenlenmesini, devlet denetimine bağlanmasını, rüştiye mekteplerinin ders programlarının Avrupa'dakilere benzer duruma getirilmesini ve medresenin dışında, onun her türlü etkisinden uzak bir dârülfünun (üniversite) kurulmasını öngören bir lâyiha hazırlayarak, tasarıyı bir yıl sonra kurulan Daimî Meclisi Maarif'e verdi. Ertesi yıl da ayrıca Maarifi Umumiye nezareti kuruldu. 1848'de Maarifi Umumiye nezareti kaldırılarak, Mekâtibi Umumiye nezareti meydana getirildi. 1846'da Dârülfünun binasının temeli atıldı ve rüştiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek üzere de Dârülmuallimîn açıldı. Öte yandan, rüştiye mezunlarının dârülfünun derslerini takip edemeyecekleri düşünülerek 1849'da idadî (lise) seviyesinde ilköğrenim kurumu olan Valide mektebi açıldı. Sonradan Dârülmaarif adını alan bu okul ve zamanla açılan benzerleriyle üç yıllık lise sistemi kuruldu. 1851'de Dârülfünun'da okutulacak dersler için eserler hazırlanmak üzere Encümeni Dâniş adlı ilk Osmanlı ilimler akademisi kuruldu. Ancak Dârülfünun bütün çabalara rağmen Abdülmecid devrinde açılamadı; buna karşılık 1858'de memur yetiştirmek üzere Mülkiye mektebi kuruldu. Dârülfünun ancak serbest dersler şeklinde, 1862'de açılabildi. 1859'da ilkokullardan rüştiyelere imtihanla öğrenci alınması usulü ko-

ön yüz

Tanzimat-ı Hayriye madalyası

arka yüz

Foto. MEYDAN

nuldu. İstanbul dışındaki vilâyetlerde otuz bir rüştiye açılmasına ve İstanbul'da kızlar için yedi rüştiye kurulmasına karar verildi. 1868'de Avrupa tarzında bir orta ve lise öğretimi verecek ve fransızca öğretim yapacak olan Galatasaray sultanîsi kuruldu. Bütün bu okullara Türklerden başka gayri müslim çocukların alınması da ayrı bir özellikti. 1869'da Maarifi Umumiye nizamnamesi yayımlanarak eğitim hizmetleri toplu ve genel bir devlet hizmeti şeklini aldı. Bundan bir yıl önce de ilköğretimi zorunlu kılan bir beyanname yayımlandı; fakir yetimleri okutacak Dârüşşafaka'nın temeli atıldı;

7. Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyle düzenli bir millî ordu kurulmuştu. Bu orduya girenler en az on iki yıl askerlik yapardı. Ayrıca askere alınacaklarda yaş sırasına ve kura usulüne bakılmazdı. Ülkenin her yanında vücut yapısı askerliğe elverişli fakir ve kimsesiz gençler yakalanarak kışlalara hapsedilirdi. Bunlar, genellikle terhis olmaz; yaşları ilerledikten sonra emekli edilirlerdi. Bu durum, Tanzimatın ilânından sonra ele alındı; belirli bir yaşa gelenler arasından kura ile gerekli oranda asker alınması ve bunların beş yıl sonunda terhis edilmesi kabul edildi. Bununla ilgili nizamname 1847'de çıkarıldı. Buna karşılık daha önce beş yılını dolduranlardan isteyen terhis edilerek bunların yerine gönüllüler ve eyaletlerdeki redif askerleri alındı. 1843'te bütün kara kuvvetleri 6 ordu halinde teşkilâtlandırıldı. Bunlar, merkezi İstanbul olan Hassa ordusu, merkezi Üsküdar olan Dersaadet (eski Mansure) ordusu, merkezi Manastır olan Rumeli ordusu, Merkezi Erzincan olan Anadolu ordusu, merkezi Şam olan Arabistan ordusu ve merkezi Bağdat olan Irak ordusuydu. Bu orduların toplam muvazzaf kadrosu 36 piyade alayı, 36 talia taburu, 26 süvari alayı, 7 sahra ve 4 kale topçusu alayı, 2 istihkâm ve 1 sanayı alayından meydana geliyordu. Redif denilen ihtiyat kadrosu da 800 mevcutlu 120 taburdu. Redif birliklerine her yıl otuz bin kişi katıldığından ilk yedi yıl sonunda bunların mevcudu 200 000'i aşmış bulunuyordu;

8. 1845'te alınan bir karar üzerine, Tanzimatın ve mülkî ıslahatın uygulanması için her bölgenin ihtiyaç ve özelliklerini yakından tanımak amacıyle her ülkenin işe yarar ve güvenilir kimselerinden ikişer kişi seçilerek İstanbul'a gönderilmesi ve bunların Meclisi Vâlâ üyeleriyle birlikte toplanarak bölgelerinin durumu ve ihtiyaçları hakkında bilgi vermeleri kararlaştırıldı. Bütün bunlar, düzenli tutanaklara geçirildikten sonra, her eyalete devlet merkezinden birer geçici heyet gönderilmesiyle ve mahallî istek ve ihtiyaçların onlar tarafından da incelenerek tespit edildikten sonra Babıâli'ye bildirilmesine karar verildi. İlk heyetler önce Konya, Hüdavendigâr (Bursa) ve Bolu, Sıvas ve Ankara, Diyarbakır, Erzurum, Vidin ve Niş, Çirmen, Silistre, Üsküp, Selânik, Tırhala ve Yanya'ya gönderildi. Bunlar bölgelerini yedi sekiz ay kadar dolaşarak, verilen talimata göre hazırladıkları raporları Babıâli'ye gönderdiler. Raporlar, Meclisi Vâlâ'da görüşüldü; yapılması mümkün olan işler tespit edilerek, birinci derecede ihtiyaç görülen yollar, köprüler ve limanların projelerinin hazırlanması ve faaliyete geçirmesi için mühendislere gerekli emirler verildi; fakat bundan kesin bir sonuç alınamadı. Bu arada yapılmasına başlanan Trabzon - Erzurum ve Bursa-Gemlik yolları da yarım kaldı. (→ Bibliyo.) [M]

Tanzimat-ı Hayriye madalyası, Tanzimat'ın ilânı dolayısıyle bastırılan madalya (1850). Belçikalı Hart tarafından yapıldı; bir yüzünde türk bayrağı ve çeşitli askerî silâhlardan meydana gelen ve üzeri padişahın tuğrasıyle süslü bir arma, armanın sağında Tanzimat Hattı Hümayunu'nu temsil eden bir ferman vardır. Bu fermanın kıvrımı üzerine fransız imlâsına göre *Tanazimat* kelimesi ve diğer kıvrımlarında *Reşid, Ali* isimleriyle bu fermana bağlı Abdülmecid'in tuğrası olan iki mühür yer alır. Armanın çeşitli yerlerinde osmanlı devrimlerinde ismi geçen padişahların isimleri vardır. Tam ortada, kalkanın üzerinde *Osman*'ın, sancağın üzerinde *Mehmed II*'nin, topun üzerinde *Kanunî*'nin ve zırhın üzerinde *Mahmud II*'nin isimleri okunur. En altta, *Régéneration de L'Empire d'Osman par Abdul-Medjid* sözünün biraz yukarısında *Köprülü*'nün ismi vardır. Madalyanın etrafında ve çerçeve içinde fransızca olarak «Herkese eşit adalet, eğitim yaygınlaştı, sanatlar ve barış korundu, sığınma hakları devam etti, imparatorluğun onuru yükseltildi, zayıflar himaye edildi» yazılıdır. Madalyanın arka yüzünde dalgalara göğüs geren kayalar üzerinde yükselen heybetli bir burç, Sultanahmet camiinin kubbesi ve iki minaresi, burç üzerinde dalgalanan türk bayrağı vardır. Etrafında *L'empire subsistera* (İmparatorluk bakidir); en altında ise madalyanın hak tarihi olan 1850 tarihi okunur. (M)

Tanzimat müzesi, Yıldız parkının içindeki bahçede müze. Midhat Paşanın Çadır köşkünde ziyarete açıldı (1969). Eserler tek katlı bir bölümde sergilenir. Bunların arasında, padişah, sadrazam ve bazı önemli paşaların yağlıboya resimleri, hattı hümayun, tanzimat fesleri, nişan ve madalyalar, padişaha ait zarf ve kâğıtlar, kahve fincanları, sürahiler ve devrin gazetelerinden örnekler vardır. (M)

TANZİR i. (ar. *nazar*'dan *tanzir*). *Esk.* Benzetme. || Bir şiirin anlam ve biçim bakımından bir benzerini yazma. || *Tanzir etmek,* benzerini yapmak: *Havada bir gölü tanzir eder sema bu gece / Onun böcekleri gûya nücûmdur yekser* (Ahmed Hâşim). Bir şiire benzer bir şiir yazmak: *Münkir ve muarız olan bunca füsaha ve bülega içinden bir şahıs yahut cemaat çıkıp da O'nun bir kısa sûresini bile tanzir edemedi* (Cevdet Paşa).

◆ **Tanzirat** çoğl. i. *Esk.* Benzetmeler; bir şiire benzetilerek yazılmış şiirler.

◆ **Tanziren** zf. *Esk.* Nazire olarak, benzetme yoluyle. (M)

TANZİR i. (ar. *nezâret,* tazelik'ten *tanzîr*). *Esk.* Taze hale getirme, tazeleme. (M)

TAO i. (*yol* anlamında çince k.). Eski çin felsefesinde evrenin birliğini yapan düzen ilkesi. (L)

TAO CU, çinli siyaset adamı (Hu-nan ili, 1906 [?]). Lin Piao ordusunda siyasî komiser oldu, «Uzun Yürüyüş»e katıldı. 1956'da Merkez komitesi üyesi, 1965'te başbakan yardımcısı seçildi, 1966'da parti sekreterliğine getirildi. Kültür devrimini destekleyerek Lu Ding-yi'nin yerine propaganda şefliğine getirildi ve parti Siyasî bürosuna girdi. «Kızıl muhafızlar»ın hücumu üzerine yıl sonunda tasfiye edildi. (L)

TAO'CULUK i. (*tao* > *tao'cu*'dan *Tao'culuk*). Çinlilerin felsefe ve din sistemi.

— ANSİKL. *Tao'culuğun, Da-dı Sing* adlı eserin yazarı Lao-dzı tarafından kurulduğu söylenir. Aslında, M. Ö. IV. - III. yy.lara doğru, daha sonraları Tao okuluna dahil edilen birçok yazar yaşamıştı. Bunların eserlerinin çoğu kayıptır, yalnız aşağı yukarı bu çağda yazılan üç derleme günümüze kalmıştır: *Cuang-dzı, Tao-dı Cing* ve *Lao-dzı.* Bunlar «felsefî» denen Tao'culuğun üç temel kitabıdır. Bu eserler derleme olmalarına, M. Ö. IV. yy.dan İsa'nın doğuşuna kadar çeşitli çağların metinlerini kapsamalarına ve öne sürülen görüşler, ayrıntılarda bazen birbirini tutmamasına rağmen, doktrinin esasının kavranmasını sağlar. Bu doktrin, çeşitliliğinin ötesinde, gerçeğin tek olduğunu kabul eder: bir düzen ve birlik ilkesi vardır, bu ilke sır dolu ve adlandırılamaz, hem aşkın, hem içkindir; bu ilkeye Tao, yani «Yol» denir, ama bu ad da onu tam olarak belirtmez. Demek ki, bu en yüce şey gerçektir: görünürdeki bütün çelişmeler onda erir ve kaybolur, *yin* ile *yang*'ın, olumlu ile olumsuzun, doğru ile yanlışın sentezi olan Tao'culuk hem zikrî, hem mistik bir edimle kavranan bir kurtuluş ilkesidir. Tao'cu, düşünce ve vecd yoluyle bu ilk gerçekle birleşmek ister. Tao ile birleşen kişi aldatıcı dünyadan uzaklaşır ve ölümsüzlüğü elde eder. Tao'culuk, bazı fizyolojik uygulamalarla (solunum alıştırmaları v.b.) ölümsüzlüğe ulaşılmasa bile, hiç değilse yaşama süresinin uzatılabileceğini kabul eder. Tao'culuğun bu yanı Han'lar çağından itibaren çok gelişti. Böylelikle dinî Tao'culuk kuruldu.

Eski Han'lar zamanında, büyücüler, ölümsüzlük cenneti, uzun yaşama ilâçları ve simyacılıkla ilgili inançlarını açıkladılar. M. S. II. yy.da Sarı Türbanlar'ın ayaklanması, gerçek bir kilise meydana getiren tao'cular tarafından düzenlendi. Tao'culuk, daha sonra Buddha'cılığın etkisiyle manastırlar ve tapınaklar kurdu. Genel olarak «dinî» Tao'culuk, büyücülük uygulamalarıyle halkın boş inançlarının yanı sıra Lao-dzı ve Cuang-dzı'nın fikirlerinin yer aldığı, fazla dogmacı olmayan bir karışımdır. (L)

TAO ÇİEN. Bk. TAO YÜEN-MİNG.

Tao-dı Cing veya **Lao-dzı** (*Yol ve Erdem Kitabı*), Lao-dzı'ya mal edilen eser. Bir dizi meselle, Taocu'luğun mistik öğretisini açıklar. Bugünkü metin M. Ö. III. yy.dan eski değildir; ancak eserdeki fikirlerin daha eski olduğu sanılır. (L)

TAORMİNA. İtalya'da komün, Sicilya'da (Messina ili), Etna'nın eteğinde, İon denizi kıyısında; 9 300 nüf. Sarp yamaçlarda, zengin bir bitki örtüsünün ortasında kat kat sıralanan ev ve anıtlar İsola bella ile Sant'Andrea burnu arasındaki koya hâkimdir. İklimi ve yerinin güzelliği sayesinde bu turistik merkez dünyaca tanınmıştır.

— Tar. Bir sikül şehri olan, sonra Yunanlılara geçerek *Tauromenion* adını alan (M. Ö. 392'den sonra paralı askerler yerleşti) şehir, çoğunlukla Siracusa'nın hâkimiyeti altında yaşadı. Yaşlı Dionysios burada emekli askerler için bir koloni kurdu. Octavius burada yenildi, sonra bir koloni kurdu (M. Ö. 34). Bir kale olan Taormina (902'de ispanya müslümanları yıktılar). Orta Sicilya'daki karışıklıklarda sık sık önemli rol oynadı. Messina isyanı patlak verince (1685) kısa bir süre fransız işgalinde kaldı. (L)

TAO YÜEN-MİNG (TAO ÇIEN, — denir), çinli eleji şairi (365 veya 372 - öl. 427). Tabiatı konu alan ilk çin şairidir. *Kır Hayatına Dönüş* adlı eserinde köy hayatının güzelliğini anlatır. Şiiri, sadeleğiyle devrinin gösterişli üslûbundan ayrılır. T'ang ve Şung şairlerini büyük ölçüde etkilemiştir. (L)

TAPA i. (ital. *tappo*'dan). Dar bir deliği veya şişe ağzını tıkamağa yarayan koni veya silindir biçiminde mantar, lastik, maden, ağaç, plastik, cam v.b. parça: *Sürahi tapası. Mantar tapa.* Bk. ANSİKL.

— Avc. Karton veya keçeden yapılan küçük, yuvarlak kapak. (Fişeklerde barutla saçmanın arasına yerleştirilen tapa, barutun sıkışmasını sağlar, saçmasının dökülmesine engel olur.)

— Bot. Okyanusya'da dut ağacının kabuğundan elde edilen ve elbise yapmağa yarayan kâğıda benzer madde. Bk. ANSİKL.

— Camc. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. Yüksek fırınlarda akıtma deliğini kapatmak için kullanılan, su emdirilmiş ve yoğurulmuş killi toprak.

— Sil. Mermi uçlarına veya dip tablalarına vidalanarak kullanılan mekanizma. (Bk. ANSİKL.) || *Tapa başlığı,* tapaların yanıcı bileşimini tutuşturan, fitili koruyan mahfaza. (Ağaçtan olan eski tapaların başlığı, zamklı kâğıttan yapılır, bu kâğıt ateş anında da bir tel yardımıyle ayrılırdı. Madenî tapalarda, mekanik olarak delinen kalay başlıklar vardır.) || *Tapa tanzim âleti,* patlama mesafesini ayarlamak için, mermi tapalarının hava payını açmağa yarayan âlet. || *Tavikli tapa,* merminin hedefe vuruşundan sonra patlayarak lağım etkisi sağlayan tapa. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bir deliği kapatmağa yarayan kesik koni biçiminde ağaç parça: *Bir fıçının tapasını çıkarmak için, bu tapanın etrafına uzun saplı küçük bir tokmakla vurmak yeterlidir.* (Tapalar, kavak veya kızılağaçtan, tornada çekilerek veya yontularak yapılır.)

— ANSİKL. Camc. *Tapa*'lar genellikle, neme uzun süre dayanabilen mantardan yapılır. Kullanılan mantar ince dokulu, çok az gözenekli ve fazlasıyle esnek olmalıdır.

Tapalar odundan, camdan, kauçuktan, sertleştirilmiş gütaperkadan ve plastikten de yapılabilir; bütün bu maddelerden, tornalama, ergitme ve dökümle mekanik olarak tapa hazırlanır.

tanysiptera
(md.si 883. sayfada)

TAO CU

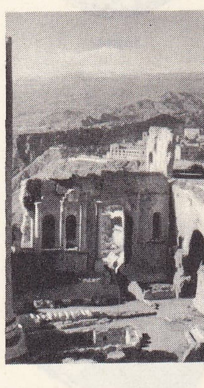

TAORMİNA
yunan tiyatrosu

Foto. Viollet (LAROUSSE)

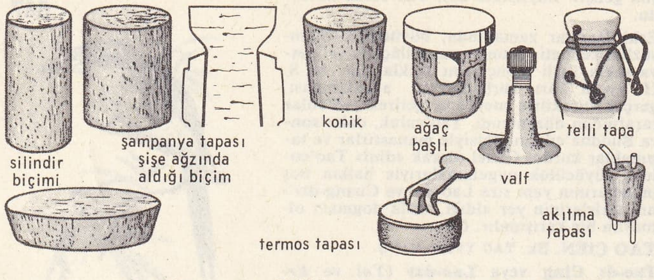

tapalar

Eskiden mantar tapalar elle yapılırdı; bu gün ise, bazı ender durumlar dışında tamamıyle mekanik olarak hazırlanır.

— Bot. Ağaçtan ayrılan kabuk şerit şeklinde kesilir, dövülür, renkli kısımları ayıklanır, sonra yan yana uzatılarak, genellikle üç kat olmak üzere eşkenar dörtgen yapacak tarzda çaprazlama dizilir. Ondan sonra sulanır, taştan veya ağaçtan ağır tokaçlarla dövülür; tokaçların üzerinde bazen liflerin üstünde iz bırakan kabartmalar bulunur. Sonunda elbise yapımına elverişli yumuşak bir madde elde edilir. Tapanın en çok kullanıldığı bölgeler İndonezya ve Polinezya'dır; fakat Afrika ve Amerika'da da bulunur.

— Sil. Çukur mermilerin patlamasını sağlamak için ateşleme düzeni olarak barutlu tapanın kullanılması, Fransa'da bombalarla birlikte 1630 yıllarında ortaya çıktı. Tapa önceleri, tahta gömlekli ve içi barut dolu bir pirinç tüpten yapılmıştı; daha sonra barut yerine düzenli bir şekilde yanan ve saniyelere göre taksimatlı ihtiraklı bir bileşim dolduruldu; bu tüp üzerinde, istenilen yanma süresine tekabül eden taksimat hizasından bir hava deliği açılıyordu. *Budin tapası*, yani yivli topların uzun mermilerinde kullanılan ilk müsademeli tapa, 1858 yılında yapıldı. Bir yemleme fitili, bir ateşleme düzeni ve bir yay taşıyan bu bronz tapa, merminin çıkışında ve varışında eylemsizlik etkisiyle işlemekteydi. Sonraları, ihtiraklı atışlar için, ağaç tapalarla aynı ilkeye göre yapılmış farklı dört yanma süresi sağlayacak ve ihtiraklı bileşim dolu farklı boyda dört tüpten meydana gelen *«süreli tapalar»* hizmete girdi.

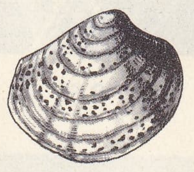

tapes

Çalışma sistemlerine göre tapaların, ihtiraklı, müsademeli veya değişik zamanlı VT tapası olmak üzere değişik türleri vardır. Bunlar, saat gibi istenilen süreye göre ayarlanabilen basınçlı kara barut tablası ve saniye bölümlerini gösteren bir tabla donatımından yapılmıştır. İhtiraklı tapalar merminin havada patlamasını sağlar. Müsademeli tapaların üç ayrı görevi vardır: 1. canlı hedeflere atılan mermilerin toprağa gömülmeden, hedefe çarpar çarpmaz birçok parçaya ayrılmasını sağlar (hassas tapalı mermi); 2. silâh, araç, tesis ve benzeri hedeflerin doğrudan doğruya tahribi için kullanılır; 3. hedefin çok sağlam ve dayanıklı olması halinde, merminin son hızıyle hedefe iyice girdikten sonra parçalanmasını sağlar (tavikli tapalı mermi).

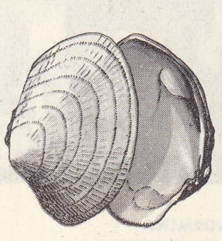

tapes

Ağızotu horozun yanında bulunuyorsa, tapanın işleyişi eylemsizlikle, merminin çıkışında meydana gelen darbe etkisiyle, merminin kendi etrafında dönmesinden doğan merkezkaç kuvvetle (eskiden bu dönme, ağızotu ile horozun temasını önleyen bilyaların aşınmasına yol açardı) veya ağızotu taşıyıcısının boşalmasına sebep olan bir barut tanesinin yanmasıyle sağlanabilir. Merminin hedefe varışında tapanın işlemesi ise (horozla ağızotunun teması), geri tepme veya eylemsizlik etkisiyle olur.

Anî ateşlemeli veya *gecikmeli tapa*. Hedefin cinsine, atış biçimine ve istenilen etkiye göre, merminin ya hemen (canlı hedefe atış) ya da yere veya hedefe (dayanıklı hedefler üzerine atış) oldukça derin saplanmasından sonra patlaması faydalı olabilir. Bu sonuçları elde etmek için işleme süreleri değişik olan müsademeli tapa çeşitleri kullanılır: bunlardan *anî ateşlemeli* veya *gecikmesiz* denilen türleri yere çarpar çarpmaz veya saniyenin binde birkaçı kadar bir gecikmeyle, *gecikmeli* denilenler ise, hedefe saplandığı andan itibaren saniyenin yüzde birkaçı (kısa gecikmeli) veya onda birkaçı (uzun gecikmeli) kadar bir süre sonra patlar.

İhtiraklı tapaların üç türü vardır. Özellikle Almanya'da kullanılan *tablalı tapa*'nın biri sabit, öbürü birinciye göre hareketli iki tablası vardır; bu tablaların içindeki kanallara sıkıştırılmış barut konur; ihtiraklı bileşim sütununun uzunluğunu hareketli tablanın konumu belirler. Her iki dünya savaşı sırasında özellikle Fransa'da kullanılan kovanlı tapanın, içi ihtiraklı bilcşimle dolu ve tapanın kovanı üzerine helisel biçimde sarılmış kalaydan bir tüpü vardır. İstenilen menzile tekabül eden noktadaki hava deliğinin tapası çıktığında, ateş merminin çıkışında tüpe geçer ve tüpün uzunluğuna göre belli bir süre sonra tapa mermi içindeki barutu tutuşturarak patlamayı sağlar.

● *Tavikli tapa*, genellikle tahrip danesiyle birlikte kullanılır. Merminin hedefe girerek tavik etkisinden istenilen sonucu verebilmesi için, vuruş açısının büyük olması gerekir. Böylece mermi duruncaya veya patlayıncaya kadar hedefin içine gömülür. Tavikli tapalar siper içinde ve hafif örtü altında bulunan canlı hedeflere karşı küçük vuruş açılarıyle yapılan sekme atışlarında da kullanılabilir.

Radyoelektrik (*elektronik, hedef yakınında patlamalı* veya *radarlı*) *tapa*, 1943'te amerikan deniz kuvvetleri tarafından geliştirildi. Bu cihaz, lambalarının boyu ancak 2 sm olan bir radyo alıcı-vericisidir. Hedef üzerinde yansıyan dalgalar, vericininkinden farklı bir frekansla alıcı tarafından alınır; bu dalgalar, mermi hedefe yaklaştıkça şiddeti artan vurulara yol açar; mermi hedefe en yakın noktaya ulaştığında elektronik bir röle ile ateşlemeyi sağlar. Bu tapalar 1944-1945 yıllarında özellikle müttefiklerin uçaksavarları tarafından kullanıldı ve japon uçaklarıyle V1'lerin yüzde 80'inin tahrip edilmesini sağladı. Radyoelektrik tapalar, mermilere şimdiye kadar ulaşılmamış bir etkinlik sağlamıştır: bunlar, özitmeli füzelerin donatımında ve uçaksavar silâhlarda çok kullanılır. (LM)

TAPACHULA, Meksika'da (Chiapas eyaleti) şehir, sierra Madre'nin eteğinde, Panamerika yolu üstünde; 30 000 nüf. (L)

TAPAJOS (RİO), Brezilya'da ırmak, Amazon'un kolu (sağ kıyı), Juruena ve Sao Manuel'in birleşmesiyle meydana gelir; 1 980 km. (L)

TAPALPİT i. (fr. *tapalpite*). Miner. Tabiî bizmut ve gümüş tellürür ve sülfür. (L)

TAPAN i. *Halk dili.* Tarlaya serpilen tohumların üzerini toprakla örtmeğe yarayan, ağaçtan yapılmış, geniş âlet. (M)

TAPANLAMA i. (*tapan* > *tapanlamak*'-tan *tapanla-ma*). Zır. Toprağa tohum ekildikten sonra toprağın üst tabakasını tapanla sıkıştırma; böylece, toprağın içindeki boşluklar kaybolur. (Körpe bitkilerin kökçükleri bu boşluklarda kuruyabilir.) [L]

TA-PA-ŞAN, Çin'de batı-doğu yönünde sıradağlar; kuzeye doğru Sıçuan havzasına hâkimdir ve bu havzayı Han vâdisinden ayırır. Bu kalkerli dağlar, 2 700 m'ye kadar yükselen bir set meydana getirir. (L)

TAPAYA i. A.B.D.'nin güneyinde bulunan bir iguana'nın (*phrynosoma*) yaygın adı. (L)

TAPEİNOSEFAL i. ve sıf (fr. *tapéinocéphale*). Antropol. TAPİNOSEFAL'ın eşanlamı. (L)

TAPER i. (ing. k.). Çok şiddetli bir akımın kazara geçmesini önlemek için galvanometrenin uçları arasına yerleştirilen kısa devre anahtarı. (L)

TAPERA i. Benekli esmer tüylü küçük kukumav. (Tropikal Amerika'da bulunan *Tapera naevia*, taperaların asalak yaşayan yegâne türüdür.) [L]

TAPES i. Veneridae familyasından iki çenetli yumuşakça; kavkısı yassı, ovalimsi ve iç içe değirmi çizgilidir; bir bisüsü ve yassı büyük bir ayağı mememsi ve birbirinden ayrık iki sifonu vardır. (Bütün denizlerde yaşar; tebeşir devrinden itibaren fosiline rastlanır. Yenebilen bir yumuşakçadır. Başlıca türleri: *Tapes decussatus; T. virgineus; T. aureus; T. geographicus; T. pullastra* v.b.). [L]

TAPETİ i. Brezilya tavşanının (*Sylvilagus Brasiliensis*) yaygın adı; tüyleri sarıdan esmere kadar değişir küçük bir tavşandır; in kazmaz. (L)

TAPHRİNA i. Askli mantar. (Taphrinales veya exoascales takımından *taphrinaceae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Taphrina*'nın birçok türü bitkilerde, özellikle odunlu bitkilerde asalak yaşar; bazen yapraklara musallat olarak kabarcıklar yapar, bazen çiçekleri sarar, yumurtalıkların koflaşıp cep şekline dönüşmesine sebep olur; bazen tomurcukları sarar, bunların cadı süpürgesine dönüşmesine yol açar. *Taphrina deformans* şeftalide kabarcık hastalığına sebep olur. (L)

TAPHRİNALES çoğl. i. Genellikle asalak yaşayan askli basit mantarlar takımı; bunların tomurcuklanarak üreyenleri olmakla beraber miselyumla üreyenleri daha çoktur; asklar ise silindirimsi biçimdedir ve parafizsiz bir perde halinde toplu bulunur. (L)

TAPHRİNİACEAE çoğl. i. Askları paralel dizilde halinde bulunan askli mantarlar familyası. (L)

TAPHR(O)—, yun. *taphros*, kalınlık'tan alınan ve birkaç kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

TAPI i. (*tapmak*'tan *tap-ı*). *Esk.* Kendisine tapınılan varlık: *Karacaoğlan der ki taptığım tapı / Yıkılmaz Tanrının yaptığı yapı* (Karacaoğlan). *Eşanl.* MABUT. (M)

TAPINAK i. (*tapınmak*'tan *tapın-ak*). Tanrı'ya ibadet etmek için yapılmış yer, içinde Tanrı'ya ibadet edilen yapı, mabet.

— Esk. Rom. Gözlemler yapmak için, Lituus'un yardımıyle, kâhinler tarafından belirlenen, düzenlenen ve bölünen kutsal bölge. || Gökyüzünün buna karşılık olan bölgesi.

— Masonluk. Bir locanın toplandığı yer.

— ANSİKL. *Yakındoğu.* Yakındoğu'da eski çağlardan kutsal yerlerin var olması oldukça ilgi çekicidir. Tapınakların yapıldığı yer, kutsallığını yüzyıllar boyu sürdürürdü. IV. Binyılda bazen aynı plan üzerinde, bazen önemli değişikliklerle Tepe Gavra'da (Kuzey Mezopotamya), Eridu'da ve Uruk'-ta (Güney) birçok inşaat yapıldı. En eski dinî binalar belki de Kuzey Mezopotamya'da (Tepe Gavra ve Arpaciye). IV. Binyıla ait, çember biçiminde küçük yapılar olan *tholoi*'lerdi. Aynı devirde Güney'de gerçek din kurumları gelişti. Eridu'da önceleri kare biçiminde olan plan, sonradan uzun kenarlarından birinde giriş yeri, kısa kenarının önünde bir sunak, ortada bir sungu masası bulunan bir dikdörtgen biçimini aldı. Sungu masasının bulunduğu yerde, tapınak hangi tanrı adına kurulmuşsa, o tanrıya kendilerini adamış kimselerin heykelleriyle çevriliydi. Kutsal yerin etrafında salonlar ve avlular vardı. Aynı konuma Sargon öncesi devirde, kuzeyde Asur'-da, özellikle Uruk'ta ve Diyali vâdisinde, Tel Esmer'de, Kafaçe'de de rastlanır. Tapınaklar o devirde bir taraça üzerine yapılırdı. Yeni Sümer devrinde (III. binyılın sonları) tapınağın giriş yeri artık yanda değil ortadadır; dışarıdan görülebilen *cella* ise önünde bir *antecella* ve kare biçiminde bir avlu bulunan, genişliğine bir dikdörtgendir. III. Ur hanedanının tanrılaştırılmış kralı Su-Sin'in tapınağında, cella'-nın dip tarafına kralın heykeli için bir hücre konmuş, kurban kanlarının akması için de bir kanalizasyon yapılmıştır.

Sunak avlunun ortasındadır. Tapınağa bir ziggurat eklenmiştir. Ziggurat*ın kalıntılarına Ur'da bugün hâlâ rastlanır, fakat Uruk, Nippur ve Mari'dekiler tamamıyle yıkılmıştır. Asur tanrısının şehirdeki tapınağında cella ile podyuma açılan kare biçiminde bir avlu vardı; podyum tanrı heykelinin konduğu ve tapınağın yanındaki ziggurat içine oyulmuş bir hücreye dayalıydı. Aynı plan Babil'de Yeni Babilliler tarafından kullanıldı (M.Ö. VI. yy.).

Anadolu'da en eski tapınak kalıntısına Hacılar höyüğünün II. katında rastlandı. Erken kalkolitik çağa ait olan bu yapı topluluğu 35×70 m boyutlarında dikdörtgen bir plan gösterir.

Hitit tapınakları, Boğazköy'de bulunan beş (I, II, III, IV, V) yapı sayesinde öğrenile-

bildi. Bunların en büyüğü olan I nu'lı tapınak 160×135 m boyutlarındadır. Depo kısmı ve çekirdek tapınak olarak iki kısımda incelenir. Esas tapınak *adytonlar* hariç dikdörtgen bir plan gösterir. Simetri yoktur, tanrı heykelinin durduğu adytonlar geniş ve aydınlık olmalarıyle dikkati çekerler. Doğu Anadolu'daki urartu tapınaklarıyse küçük ve kare şekilde bir cella'dan ibarettir. Urartular tarafından *susi* olarak adlandırılan bu tapınakların en güzel örnekleri Van bölgesinde Toprakkale, Çavuştepe, Patnos, Erzincan'da Altuntepe'de bulundu. Kenanlı'lar tanrılarına, yüksek yerlerdeki açıkhava tapınaklarında taparlardı. Yapılan kazılar sonunda Meggido, Ai, Eriha, Lakiş, Bethşean'da tapınak planları bulundu. X. yy.da Süleyman'ın yaptırdığı Kudüs tapınağı, fenike anlayışına göredir ve küçük boyutludur.

● *Mısır.* Mısır tapınağı başından beri, görünen dünya ile görünmeyen tanrısallığın kavuşma yeri olarak belirir. Eski İmparatorluk devrinden itibaren üç çeşit tapınak görülür: tanrı tapınakları, güneş tapınakları, cenaze tapınakları.

Tanrı tapınağı, üç bölümlü meskenlerin yapısını andırır; çevre duvarındaki anıtsal kapı revaklarla çevrili avluya bakar, oda ve mihrapların kapıları da bu avluya açılır. Bayram günlerinde halk bu avluya kabul edilirdi. Bu avludan sonra, tanrının seçkin kişileri kabul ettiği, kralın tanrılarla birlikte eğlendiği sütunlu salon gelir. Üçüncü kısım mihrap kısmıdır. Bu unsurlar Kasr el-Sagha'da (Eski İmparatorluk), çoğu kaybolmuş olan Orta İmparatorluk tapınaklarında, sonra Yeni İmparatorluk'ta (Karnak bütünü) yavaş yavaş gelişti. Bunların belirgin örneği Honsu'ya (Karnak) adanan küçük tapınaktır. Bunun önünde bir sfenks geçidi ve giriş yerini çevreleyen iki dikilitaş vardır. En önemli sütunlu salon, Sethi I ve Ramses II tarafından dikilen büyük tapınağınkidir. Aynı devirde Ramses II kayaların içine Ebu-Simbel tapınağını oydurdu ve Nil'e bakan yalıyara Ptolemaios devrinde de görülen aynı üçlü düzeni kurdurdu.

Güneş tapınakları'nda ibadet açıkhavada bir taraça üzerinde yapılır; bu taraçada genellikle güneşin amblemi olan küçük bir piramit veya bir dikilitaş yükselir; Eski İmparatorluk devrinde Ebu Gurob'da, Amarna devrinde El-Amarna'da güneş tapınaklarına rastlanır.

Cenaze tapınağı önce piramidin bir duvarına dayalıydı. Orta İmparatorluk devrinde cenaze tapınağı piramitten ayrıldı. En önemlisi Deyrü'l-Bahrî'deki büyük Mentuhotep tapınağıydı; önünde bir cadde ve bir alan vardı, sütunlarla çevrili ve üzerlerinde piramit bulunan üst üste iki taraçadan meydana geliyordu; arkalarında bir avlu ile bir sütunlu salon dağa doğru uzanıyordu. Aynı tapınak, Yeni İmparatorluk'ta aynı yerde kraliçe Haçepsut için de kullanıldı. Bu arada Ramses II için yapılan Ramesseum ile Medinet Habu'daki Ramses III tapınağını da saymak gerekir.

● *Yunanistan.* Gerçekten yunanlı sayılabilecek ilk tapınak, M.Ö. I. binyıl başlarında Dorların yaptığı tapınaktır. Bu tapınak, Girit ve Akhaia prenslerinin saray tapınaklarından sonraya rastlar. Tanrı tasvirinin bulunduğu bina (*naos*) saray duvarlarının dışına çıkarılmış, ayrı ve kutsal bir yere konmuştur.

Mimarî büyük ölçüde değişmiştir. Saray planına dahil edilen Ege tarzı şapellerin yerini Balkanlardan gelme, iki yanlı damla örtülü *naos* alır. Kutsal tasvir artık Girit veya Akhaia'nın küçük heykeli değil, insan veya dev boyutundadır, bir giriş aralığı (*pronaos*) ve üzerindeki bir kapıyle Doğu'ya açılan uzunca bir cella ile korunmuştur; bu aralık simetriyi sağlamak için cella'nın arkasında devam eder, fakat giriş aralığıyle cella birbirine kavuşmaz. Bu iç dikdörtgenin önünde bir sıra sütun (*prostasis*) vardır; mimarînin ilerlemesiyle sütunlar naos'u dört bir yandan çevreleyecektir (*peristasis*). Sunak, tapınağın içinde değil, cephenin önündedir; törenler, dualar, hayvanın kısmen veya tamamen yakıldığı kurban âyinleri açıkhavada yapılır. Bir mihrapta birçok tapınak ve birçok sunak bulunabilir, bunlar bir tanrıya (Delos, Paestum) veya birkaç tanrıya ait olabilir.

Kehanet tapınakları'na (Delphoi, Klaros) ayrı bir yer vermek gerekir. Yuvarlak tapınaklar (Epidauros, Delphoi, Samothrake) mihrapların tarihi yönünden önemli meseleler ortaya koyar. Birçok tapınak çeşitli sebeplerle, belli bir tipe girmez; gerçekte örnek sayılabilecek bir yunan kehanet tapınağı yoktur. Yunan tapınakları üstüne fikir edinebilmek için Atina'da Akropolis müzesini (arkaik mihrapların kalıntıları) görmek gerekir. Bu tapınaklarda sadece oymalı süslemeler değil, malzeme (mermerler, kalkerler, yığışımlar, tüfler, boyalı pişmiş topraklar) parmaklıklar, tavanlar, ağaç kaplamalar, kapılar (burada bronz, fildişi ve altın kullanılır) ve daha sonraları toprak mozaikler de çokrenklidir.

Dinî heykel alanında, zenginliklerine ve aşırı büyüklüklerine rağmen Athena Parthenos ile Olympia Zeus'u klasik örneklerdir.

● *Roma.* Din dışı mimarînin olağanüstü gelişmesi yanında dinî mimarî sönük kalmıştı. Romalılar en dindar millet olmakla övünmelerine rağmen orijinal bir tapınak tipi kurmayı başaramadılar. Etrüsk - latin mihrapları, tarihöncesi kulübenin gelişmiş biçimleridir; etrüsk tapınağı aşağı yukarı kare biçimindeydi, bunda tanrı sayısı kadar cella vardı. En eski italya tapınaklarından Roma'daki Jüpiter Capitolinus, Saturnus ve Ceres'in sadece kalıntıları günümüze kalmıştır. Etrüsk örneğine göre yapılan bu tapınaklarda büyük ölçüde pişmiş toprak kullanılırdı. Kare biçimindeki tapınağın yanında Roma'daki Vesta tapınağı gibi yuvarlak tapınaklar da vardı.

Roma lejyonlarının, fetihler sırasında karşılaştıkları helenistik tapınağın etkisi Sulla'dan sonra kendini duyurmağa başladı. Genellikle içinde sunağın bulunduğu bir *peribolos* ile çevrili olan bu çağın roma tapınağı küçük boyutludur, ön yüzüne önem verilmiştir. Cella'dan önce sundurma (*pronaos*) gelir. Roma'da Fortuna Virile tapınağı, Pantheon, Antoninus ve Faustina tapınakları, Nimes'de Kare Ev, Viyana'da Augustus ve Livia tapınakları en güzel roma tapınaklarıdır.

Tapınak bazen doğu tapınaklarını (Bergama) örnek alan geniş bir mimarî bütün içinde yer alır: revaklar, bahçeler, bazilikalar ve tiyatrolar. Cumhuriyetin sonlarında, Sulla devrinde Praeneste'de yaptırılan Fortuna tapınağı böyledir. Cumhuriyet devrinde çok kullanılan toscana ve dor düzenleri İmparatorluk devrinde kayboldu; ionia düzeni gözden düştü, buna karşılık korinthos düzeni yaygınlaştı: Tivoli'de yuvarlak Vesta tapınağı, Pompei'de Jüpiter tapınağı, Roma'da Augustus'un yaptırdığı Concordia tapınağı.

Taşrada dinî inşaat daha sonra benimsendi. Galya'da bu tekniğe göre yapılmış tapınaklar bile roma planına yabancı kalır. Galya ve roma *fanum*'unun sadece kare şeklinde ve yukarıdan ışıklandırılan bir cella'sı vardır. Buralarda çok köşeli veya daire biçimi tapınaklar da bulunur (Autun ve Périgueux yuvarlak tapınakları). Afrika'da kartaca-roma mihraplarının (Saturnus tapınakları), revaklarla çevrili birçok şapeli vardı.

● *Hindistan ve Uzakdoğu.* Çin sanatında olduğu gibi hint sanatında da tapınağa evrenin küçültülmüşü ve sadeleştirilmiş bir kopyası gözüyle bakılmalıdır.

En eski hint tapınakları kaya içine oyulmuştur. Direklere dayanan bir merkez sahnı, ayrıca yarı-sahınları, yalıyara oyulmuş bir cephesi vardır. Dayanıklı malzemeye yapılan açıkhava tapınakları, en fazla M.S. IV. yy.a kadar uzanır. XII. yy.dan itibaren Güney Hindistan'da tapınaklar surlarla çevrilen ve anıtsal kapıları (*gopuram*) olan iç içe surlar haline geldi; orta yerde alçak bir mihrap bulunurdu. Kare biçiminde ve piramit damlı tapınak tipi Hindistan'ın dışında Seylan, Cava, Çampa ve Tayland'da yayıldı.

Çin'de genellikle en güzel yerlere dikilen tapınaklar birçok yapıyı kapsar; bu yapılar sur içinde bir eksen etrafında toplanmış ve daha çok bir tek oturmalıkta birleştirilmiştir. Bunlar hemen hemen hep ahşap yapılardır; en büyük özellikleri içe bükük ve binanın dışına taşan damlarıdır. Bazen birkaç dam üst üste konmuştur. Bu tip, Vietnam ve Japonya'da da görülür. Çok basit olan bazı japon tapınakları (msl. kare biçimli olan, damı ağaç kabuğundan yapılma, ortasında bir sütun bulunan İzumo tapınağı) V. ve VI. yy.ın mimarî biçimlerini sürdürür. (L)

TAPINMA i. (*tapınmak*'tan *tapın-ma*). Kulların Tanrı'ya ve kutsal varlıklara gösterdiği saygı. *Eşanl.* İBADET.

— Rom. tar. *İmparatora tapınma.* Augustus, tam bir tanrısallığa sahip çıkmamakla birlikte, taşralılar tarafından kendisine yöneltilen tapınma gösterilerini kabul etmişti. Gerçekte, tanrılık şerefi ölen imparatorlara verilirdi. Sezar'a ölümünden sonra tapınıldı ve bu tapınma resmîlik kazandı. Daha sonra senato ölen imparatorlara tanrısallık verilmesini kabul etti; bununla birlikte, ölü *deus* değil, *divus* oluyordu; demek ki tanrı sayılmıyor, yalnız tanrılaştırılıyordu. Bununla birlikte, Caligula'dan sonra, imparatora tapınma, anlayış ve davranış olarak değişti: Caligula, geleneksel tanrılara uygun görülen sıfatları kendisine mal etti. Neron'un paralara işlenen portresinin başında ışıklı bir taç vardı. Ondan sonra birçok imparator aynı şeyi yaptı. Domitianus kendisine sadece *dominus* değil, aynı zamanda *deus* denmesini emretmişti. Commodius ile, imparatora ait olan her şeyin «kutsal» (*sacer*) diye nitelenmesi geleneği doğdu. Böylece, gitgide, imparator kendini tanrısallığın cisimleşmiş şekli olarak göstermeye yöneldi. Bu fikir, Severus'lar zamanında yaygınlaştı; Aurelianus, ölümünden önce *dominus* ve *deus* unvanlarını aldı. (L)

TAPINMAK geçz. f. (esk. türk. k.). Tanrı'ya veya Tanrı olarak bilinen veya benimsenen bir şeye karşı duyulan inanç ve bağlılığı göstermek amacıyle, belirli birtakım saygılı hareketler yapmak, ibadet etmek: *Puta tapınmak. Toteme tapınmak.* || *Mec.* Büyük bir sevgiyle bağlanmak, aşkla sevmek. (M)

TAPİ i. (fr. *tapis*). Oyun. Pokerde kâğıt dağılmadan önce, oyunculardan birinin yere sürdükten sonra önünde fişi veya parası kalmadığını belirtmek için söylediği söz. (L)

Tapia belirtisi, akciğer-mide siniri felciyle dilaltı büyük siniri felcinin birlikte olması. (Belirtinin adı ispanyol hekimi Antonio Garcia *Tapia*'nın [doğ. 1875] adından gelir.) [L]

TAPİNOMUS i. Tarım bitkilerine çok zarar veren küçük karınca. (Zarkanatlıların karıncagiller familyasından.)

— ANSİKL. *Tapinomus*'lar çevik karıncalardır; kumlu topraklarda, işlenmiş arazide, taşların altında, duvarların içinde çok kalabalık (içinde iki yüz kadar ana karınca bulunan) yuvalar meydana getirir. Buralarda yaprak bitlerini ve kırmız böceklerini yetiştirir. (L)

TAPİNOSEFAL i. ve sıf. (yun. *tapeinos,* yassı ve *kephale,* kafa'dan fr. *tapinocephale*). Antropol. Yassı kafatasına denir. (L)

TAPİR i. (brezilya dilinden k.). Kısa hortumlu, ön ayağı dört, arka ayağı üç parmaklı, toynaklı memeli hayvan. (Tapirgillerin örnek tipi.)

— ANSİKL. *Tapir,* domuz gibi iri ve kaba

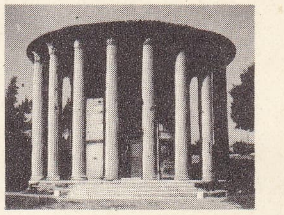

Vesta tapınağı, Roma

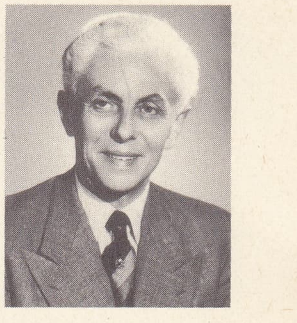

Victor L. TAPİE

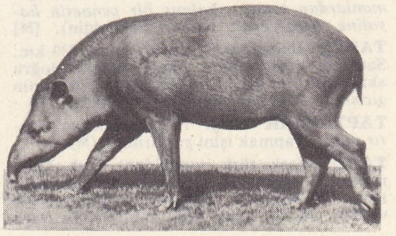

tapir

Foto. *Phénix* (*LAROUSSE*)

yapılı bir hayvandır. Amerika'da yaşayan türleri (*Tapiras terrestris, Tapinchacus*) oldukça yüksek boyludur. Tapirin derisi kalın; başı kesik koni biçimindedir; burnu kısa bir hortumla son bulur; hortumun ucunda enlemesine yarık burun kanatları bulunur. Ön ayakları dört, arka ayakları üç parmaklıdır. Postu, kısa kıllı ve esmer-siyah renklidir; nadiren yeleli olur. Yumuşak huylu, mahzun görünüşlü olan bu hayvanlar küçük sürüler halinde, su bulunan yerlerin yakınında yaşar. Yüzmesi pek iyi değildir. Sadece ot, özellikle kök yiyerek beslenir.

Beyaz sırtlı hint tapiri (*Tapirus indicus*) amerika tapirinden daha iri, daha uzun ve daha ağırdır (omuz başına kadar yüksekliği 1 m). Esas rengi siyah, sırtı, beli ve sağrısı gümüşî beyazdır. Diğer tapirlerde olduğu gibi, yavru tapirlerin tüyleri kirli esmer - sarı, üzeri açık renk çizgilidir. Hindistan'dan Malezya'ya kadar görülür. Soyu tükenmek üzeredir. Siyam, Malaka, Sumatra ve Borneo'da tek tük bulunur. (L)

TAPİRGİLLER çoğl. i. Tapirleri ve benzeri fosil cinsleri kapsayan tekparmaklı toynaklımemeliler familyası. (L)

TAPİRİRA i. Güney Amerika'da yetişen ağaç. (*Tapirira Guienensis*'ten Brezilya'da *sedroy*, Fransız Guyanası'nda *tapire odunu*, Venezuela'da *jobo* denilen bir kereste elde edilir. Antepfıstığıgillerden.) [L]

TAPİRULUS i. Paleont. Azı dişleriyle tapiri andıran toynaklı memeli hayvan. (Quercy fosforitlerinde Üst Eyosen ve Oligosen tabakasında rastlanır. *Anthracotheridae* familyasından.) [L]

TAPİYOLİT i. (fr. *tapiolite*). Miner. Tabiî demir ve manganez niyobotantalat; rütil gibi kuvadratik sistemde billûrlaşır. (L)

Tapline, *Trans-Arabian pipe-line*'ın (Arabistan Petrol Boru hattı) baş harfleri. Bu hat Aramco (Arabian-American Oil company) tarafından Dahran (Suudî Arabistan) ve Akdeniz kıyısındaki Sayda (Lübnan) bölgesi petrol alanları arasında döşenmiştir. Bu boru hattı, büyük bir kısmı çölde olmak üzere 2 500 km'lik bir mesafe aşarak Ürdün ve Suriye'den geçer. (L)

TAPMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Tanrı olarak tanımak, kulluk etmek: *Tanrı'nın kulları olan insanlar bazan Güneş'e, bazan yıldızlara, bazan da cemadata taptılar* (Ziya Paşa). *Lâkin doğru yoldan saptılar ve putlara taptılar* (Cevdet Paşa). || *Teşm. yol.* Tutku ile sevmek: *Bütün Bucaklıların bana taptıklarını anlıyorsun* (Ömer Seyfeddin). *Duygum sana taparken, düşüncem bir hayvanın / Sırtında bir kadınla aşar karşı tepeyi* (F. N. Çamlıbel). || *Esk.* Bulmak. (M)

TAPON sıf. (fr. *tapon*). Nitelikçe düşük, aşağı (şey veya kimse): *Tapon eşya.* (M)

TAPPAN (Henry Philip), amerikalı filozof (Rhinebeck, New York 1805 - Vevey, İsviçre 1881). Protestan papazıydı, 1832-1838 arasında New York üniversitesinde ahlâk profesörü, 1852'de Michigan üniversitesi rektörü oldu. 1863'te Avrupa'ya yerleşti. Eserleri: *The Doctrine of the Will, determinated by an Appeal to Consciousness* (1840), *The Doctrine of the Will, Applied to moral Agency anpd Responsibility* (1841), *Elements of Logic* (Mantığın Unsurları) [1844], *A Step from the New World to the Old* (Yeni Dünya'dan Eski Dünya'ya Bir Adım) [1852]. (L)

TAPTAZE sıf. (*taze*'den). Çok taze: *Taptaze bir ekmek.* || *Zf.* Bozulmadan değerinden bir şey kaybetmeden: *İki güzel romanı da yine eski ciltlerimizde taptaze duruyor* (Y.Z. Ortaç). *Burası mesut zamanlardan taptaze kalmış bir cennetin hayaline benziyordu* (Ömer Seyfeddin). [M]

TAPTI, Hindistan'da ırmak; yaklş. 720 km. Satpura dağlarından çıkar, batıya doğru akar, Surat'ı geçer ve Çambay körfezinin girişinde Umman denizine dökülür. (L)

TAPTIRMAK ettrg. f. (*tapmak*'tan *taptır-mak*). Tapmak işini yaptırmak. (M)

TAPU i. (esk. türk. *tapuğ*'dan). Huk. Gayrımenkul üstündeki mülkiyet hakkını gösteren ve malikte bulunan resmî belgeye verilen ad. || Tapu Sicil muhafızlığı veya memurluğu. || *Tapu kütüğü* (*sicili*), bir gayrımenkul üstündeki hak ve yükümlülüklerin kaydedildiği ve tapu sicil muhafızlıkları tarafından tutulan resmî sicil. (Bk. ANSİKL.) || *Tapu muhafızı* (veya *memuru*), tapu kütüğünü tutmakla görevli memur.

— *Esk.* Hizmet. || Varlık, rütbe. || Tanrı'ya kulluk etme. || *Tapu etmek* (veya *kılmak*), boyun eğmek. Tapmak, ibadet etmek.

— Huk. *Esk.* Mirî topraktan yararlananın, bu toprağın çıplak mülkiyetine sahip olan kişiye yararlanma karşılığı ödediği peşin para. (Bu paraya «muaccele» denir ve genellikle toprağın gerçek değerine yakındır. Tapu, çıplak mülkiyet sahibinin teffiz akdiyle sağladığı menafii hazineye girer.) || *Tapu senedi* (veya *senedi hakanî*), topraktan yararlanma yetkisi olan kişiye bu yetkiyi göstermek üzere düzenlenip verilen resmî belge. (Eskiden tapu sicili olmadığı için, tapu senedi hak belgesi niteliğinde değil de bir tasarruf belgesi niteliğindeydi.) || *Tapu temessükü*, sipahi tımarlarına ait devlet arazisini, hak edenlere dağıtılması sonunda, hak sahibine verilen belgenin adı. || *Tapuyu misil*, tarafsız bilirkişilerin belirttikleri tapu. (Bu belirtmede bilirkişiler, benzer tasarruf haklarında ödenen tapuyu örnek alırlardı. Bu yüzden belirtilen tapuya bu ad verildi.) || *Tapuyu misil ile intikal*, mirî toprak sahibinin ölümü halinde, tarafsız bilirkişilerin tespit ettikleri tapunun ödenerek, tasarruf hakkının halefiyet yoluyle mirasçılara geçmesi. (Tasarruf hakkının tapuyu misil ödenmesiyle intikaline 975 Sayılı kanun uyarınca, ölenin kız evlâtlarına geçen tasarruf hakkında rastlanır.)

— ANSİKL. Huk. Gayrımenkul üstündeki hak ve mükellefiyetlerin alenîleşmesi gereği, bunların belirli bir sicile kaydedilmeleri zorunluğunu doğurur; bu, *tapu sicili* yoluyle sağlanır. Tapu kütüğünün, gayrımenkuller üstündeki hak ve borçları alenîleştirmesi, bunun ilgililer tarafından incelenebilmesi imkânının bulunmasına bağlıdır. Med. kn. md. 928, ilgili herkesin tapu kütüğünü inceleyebileceğini belirterek, bu aleniyeti sağlamıştır. Böylece hiç kimse, tapu kütüğünde bulunan bir kaydı bilmediğini ileri süremez. Tapu siciline kaydedilecek şeyler gayrımenkullerdir. (Bk. GAYRIMENKUL.) Tapu sicilleri, Tapu ve Kadastro Genel müdürlüğüne bağlı olan tapu sicil memur veya muhafızları tarafından tutulur. (Bk. TAPU VE KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ.) Her gayrımenkul, bağlı bulunduğu mıntıkanın tapu siciline kaydedilir. Bir gayrımenkul birden fazla mıntıkaya yayılıyorsa, gayrımenkul her mıntıkanın tapu kütüğüne ayrı olarak kaydedilir ve öteki kütüğe yollama yapılır. Tapu sicili, birçok kütükten meydana gelir. Bu sicillerden bazılarına *aslî siciller*, ötekilerine de *ferî siciller* denilir. Aslî siciller şunlardır: 1. tapu kütüğü. Gayrımenkuller üstündeki hakları gösteren ana deftere tapu kütüğü adı verilir. Yüzer sayfalık defterler şeklindedir. Her köy ya da şehirde, her mahalle için bir defter tutulur; 2. kat mülkiyeti kütüğü. Bu kütük, Kat Mülkiyeti kanunuyle eklenmiş olan bir kütüktür. Buraya kat mülkiyetine ilişkin kayıtlar yapılır; 3. tamamlayıcı belgeler. Bunlar, gayrımenkullerin haritası, kütükteki kayıtlara esas olan belgeler, vekâletnameler, veraset ilâmları gibi kayıtlardır; 4. yevmiye defteri. Bu, gayrımenkul üstündeki aynî hakkın kurulmasının, sona ermesinin, değiştirilmesinin veya sınırlanmasının sıra numarası altında kaydedildiği kütüktür. Yevmiye defterleri yıllık olarak tutulur. Buraya, yapılan bütün istemler, verildikleri tarih, saat ve dakika belirtilerek yazılır. Ferî siciller şunlardır: 1. mal sahipleri sicili. Bu, bir mıntıkadaki gayrımenkullerin maliklerinin alfabetik sırayle yazıldıkları defterdir; 2. alacaklılar sicili. Gayrımenkul rehniyle temin edilen alacaklar, başka bir kimseye devredilecek olursa, yeni alacaklar bu deftere yazılır; 3. hacizler sicili. İcra dairelerince gayrımenkul üstüne konulan hacizler, iflâs veya konkordato için borçluya verilen süreler, hacizler, «hacizler sicili» denilen deftere kaydedilir. Aynı zamanda gayrımenkul sahibinin hacir altına alınması veya hacrin kaldırılması hususları da buraya kaydedilir; 4. tashihler sicili. Kütükte yapılan maddî yanlışlıkların düzeltme sebeplerinin yazıldığı sicildir. Kütükteki düzeltmenin sebebi buraya yazıldıktan sonra düzeltilmesi gereken husus, kırmızı mürekkeple çizilir; 5. muhaberat sicili. Tapu dairesine gelen ve giden evrakın yazıldığı defterdir. Tapu kütüğüne yapılan kayıtlar üç türlüdür: 1. tescil̇ler. Bir gayrımenkul üstünde bir aynî hakkın kazanılmış sayılması için tapu kütüğüne yapılan kayda tescil denir (bk. TESCİL); 2. şerhler (bk. ŞERH); 3. beyanlar. Ne bir aynî hak kurar, ne de kişisel bir hakkın kuvvetlendirilmesine yarar. Beyanların fonksiyonu, gayrımenkullerle ilgili bazı hukukî ve fiilî durumların veya gayrımenkul üstünde var olan bir hakkın açıklanmasıdır. Nelerin beyan olarak sicile kaydedileceği, değişik kanunlarda açıklanmıştır.

Tapu sicilleri devlet memuru olan tapu sicil muhafız memurları tarafından tutulur. Bu kimselerin sicillerde yapmış oldukları yanlışlıklar yüzünden hak sahipleri bir zarara uğrayacak olurlarsa, memurlarının vermiş olduğu bu zarardan devlet sorumlu olur. Devletin yanlış kayıtlardan dolayı sorumlu olması için, memurun yanlışlığa kusuruyle veya kusursuz olarak sebep vermesinin önemi yoktur. Devlet her durumda zarar gören kişiye karşı sorumludur. Memurun kusuru, ancak iç ilişkide devletin memura rücu etmesi durumu için önem taşır.

● *Tapu kütüğünün tashihi.* Tapu kütüğünde yapılmış olan yanlışlıkların iki yolla düzeltilmesi imkânı vardır. Bunlardan birincisi, düzeltmenin tapu memuru tarafından yapılması; ikincisi ilgili tarafça bir davanın (tapu kütüğünün tashihi davası) açılmasıdır. Müspit evraktaki bir kaydın, tapu kütüğüne yanlış geçirilmesinden doğan hatalar, tapu memuru tarafından düzeltilir. Tapudaki yanlışlık, ilgililerin hak durumuna etki yapmayacak kadar önemsizse, o zaman tapu memuru bu düzeltmeyi resen yapar. (Adî yazı hatalarında olduğu gibi.) Buna karşılık, kütükteki yanlışlık hak durumunu etkileyecek derecede önemliyse, tapu memuru bu yanlışlığı kendiliğinden düzeltemez. (Meselâ, müspit evraka göre irtifak hakkı olarak gözüken bir hak, tapu memuru tarafından ipotek hakkı olarak sicile geçirilmiştir.) Bunun için durumu taraflara bildirmesi ve onların iznini alması gerekir. Tarafların izin vermemesi halinde tapu memuru mahkemeye başvurarak bir karar alınmasını ister ve ancak bu yönde bir karar alındıktan sonra, düzeltmeyi yapabilir.

● *Tapu kütüğünün tashihi davası*, kütükte bir yolsuz tescilin bulunması halinde açılan davadır. Bu durumda müspit evrakın belgelediği hukukî sebepte bir hükümsüzlük sebebi vardır. (Meselâ satış sözleşmesi şekil bakımından noksandır veya satış sahte veklânetnameye dayanılarak yapılmıştır. Lehine yolsuz tescil yapılan kimse, gerçek hak sahibi olmamakla birlikte, tapu kütüğüne göre hak sahibi olarak görünen kimsedir. Bu şekildeki yolsuz tescillerin düzeltilmesi için, gerçek hak sahibinin tapu kütüğünün tashihi davası açması gerekir. Tapu kütüğünün tashihi davasını açma hakkı, yolsuz tescille aynî hakkı ihlâl edilen kimsenindir. Tapu kütüğünün tashihi davasında davalı sıfatı, lehine yolsuz tescil yapılmış olan kimsededir.

Tapu kütüğünün tashihi davası hiç bir düşürücü zamanaşımına bağlı değildir. Ancak, davalı açısından «kazandırıcı zamanaşımı»nın şartları gerçekleşmişse, bunun bir defi olarak ileri sürülmesi halinde dava engellenebilir. (M)

TAPULAMA i. (*tapu* > *tapu-la-mak*'tan *tapula-ma*). Huk. Gayrımenkuller ve bunlara ilişkin aynî hakların tapu kütüğüne kaydedilmesi işlemi. || *Tapulama kanunu*, tapulama kurallarını belirten kanun.

— ANSİKL. Huk. Bugün, 28. VI. 1966 tarihli ve 766 sayılı *Tapulama kanunu* yürürlüktedir. Kanun, il ve ilçelerin merkez belediye sınırları dışında kalan gayrımenkullere uygulanır. Her ilin merkez ilçesiy-

le öteki ilçeler, Tapulama kanunu yönünden birer bölgedir. Her bucak merkeziyle her köy de birer birlik sayılır. Tapulama yapılacak bölge, Tapu Kadastro Genel müdürlüğünün teklifi ve bağlı bulunduğu bakanlığın onayıyle tespit edilir. Bu karar, *Resmî Gazete*, radyo ve Ankara ile İstanbul'da çıkan bir gazetede, bir ay önce ilân edilir. Tapulamanın başlayacağı birliklerde, önce birlik sınırı tespit edilir. Birlik sınırına karşı yapılan itirazlar, tapulama müdürü tarafından incelenir. Tapulama teknisyeni ve yardımcısı, gayrımenkullerin sınırlarını tespit ederken, eldeki belgelerle; bunları yeterli görmezse, bilirkişi ifadelerine başvurur. Teknisyenin inceleme sonucu bir tutanakla tespit edilir ve bu tutanak, müdür tarafından incelenmek ve itiraz eden varsa itirazını bildirmek üzere otuz gün süreyle ilân edilir. Bu süre içinde itiraz olmazsa tapulama, bu tutanaktaki kayıtlara göre yapılır. Bu tutanağa itiraz edilecek olursa, bu, önce tapulama komisyonu tarafından incelenir. Tapulama komisyonunun verdiği karar, itiraz eden kimse tarafından kabul edilmeyecek olursa veya tapulama komisyonu kendisini itirazı çözmeğe yetkili görmezse, itiraz, tapulama mahkemesinin önüne gelir. İlgilinin otuz gün içinde mahkemeye başvurması gerekir. Tapulama mahkemesinde kural olarak delil serbestliği vardır. Ancak bunun bir tek istisnası, yüz dönüm ve daha yukarı olan gayrımenkuller mülkiyetinin, olağanüstü kazandırıcı zamanaşımıyle kazanıldığının ileri sürülmesidir. Bu durumda zilyetlik, ancak kanunda belirtilmiş olan belirli delillerle ispat edilebilir. Bk. ZAMANAŞIMI. (M)

TAPULAMAK geçl. f. (*tapu*'dan *tapu-lamak*). Tapuya geçirmek. (M)

TAPURA i. Amerika'nın tropikal bölgelerinde ve Afrika'da yetişen bitki; çiçeği birbakışımlı ve sapına göre eğik durumdadır. (*Dichapetalaceae* familyasından.) [L]

TAPUSUZ sıf. (*tapu*'dan *tapu-suz*). Tapusu olmayan.

— ANSİKL. Huk. *Tapusuz gayrımenkuller.* Türkiye'nin en büyük meselelerinden biridir. Bunların hukukî durumunun ne olduğu, bunlar üstündeki hakların ne şekilde devredileceği meselesi, gerek uygulamada, gerek doktrinde büyük anlaşmazlıklara yol açar. Tapusuz gayrımenkuller üstündeki hakkın ne şekilde devredileceğine ilişkin uygulama incelenirse, Yargıtay, 1944 tarihli bir içtihadı birleştirme kararıyle, tapusuz gayrımenkullerin haricen satışını hükümsüz olarak kabul etmiştir. 1946 Tarihli içtihadı birleştirme kararında Yargıtay farklı bir sonuca varmıştır. Buna göre, tapusuz gayrımenkuller üstünde mülkiyetin devri, kanunun aradığı şekilde yapılamayacağı için, kesin olarak hükümsüzdür. Ancak, bu gayrımenkuller üstündeki zilyetliğin devri geçerlidir. Çünkü, kanun zilyetliğin devri için hiç bir şekil şartı aramaz. (M)

Tapu ve Kadastro Genel müdürlüğü, gayrımenkul mallarla ilgili her türlü akit ve tescil işlemlerini yapmak, ölçekli kadastro haritaları hazırlamak, tapu sicilleri tesis etmek ve tapu kayıt örneklerini sınıflandırarak saklamak üzere, Başbakanlığa bağlı olarak kurulmuş (1847), ayrı bütçeli devlet teşkilâtı. Cumhuriyet devrinde çıkarılan 1936 tarihli ve 2997 Sayılı kanunla yeniden teşkilâtlandırıldı. Görevleri: Medenî kanun ve tapu-kadastro ile ilgili başka kanunlarda belirtilen gayrımenkul mallara ilişkin akit ve tescil işlemlerini yapar; gayrımenkul mal hukukunun düzenli şekilde yürütülebilmesi için gerekli haritaları hazırlar; kadastro gören yerlerde tapu sicillerini tesis eder; mahkemeler, daireler ve kişiler tarafından istenen tapu kayıtlarını çıkarır; yurt dışında kalan gayrımenkul malların tapu kayıtlarını muhafaza eder. Genel müdürlüğün danışma birimleri, Merkez Tapu komisyonu, Memurin İntihap ve İnzibat komisyonu, Planlama Koordinasyon kurulu, Teftiş Kurulu başkanlığı, Fen müşavirliği, İdarî Davalar müşavirliği, Sivil Savunma uzmanlığı bölümlerinden meydana gelir. Esas birimler şunlardır: Tasarruf İşleri Dairesi başkanlığı, Merkez Kadastro müdürlüğü, Arazi Kadastro ve Fotogrametri Dairesi başkanlığı, Başkâtiplik, Zat İşleri müdürlüğü, Tapu Arşiv müdürlüğü, Levazım müdürlüğü, Kurslar müdürlüğü.

Taşra teşkilâtının en geniş birimini, her birine birkaç ilin bağlı olduğu grup tapu sicil müdürlükleri meydana getirir. İl ve ilçelerde faaliyet gösteren şehir kadastro müdürlükleri, tapu sicillerini tesis eder. Tapulama müdürlükleri de Tapulama kanununa göre çalışır; tapu sicil muhafızlıkları yalnız il merkezlerinde ve büyük ilçelerde kurulmuştur; ilçelerde tapu sicil memurlukları aynı görevi yapar; tapu fen servisleri gayrımenkul mallarda meydana gelen birleştirme ve ayırma gibi değişiklikleri izler. Ankara'da Genel müdürlüğe bağlı, bir Kadastro Meslek okulu vardır. (M)

TAPYOKA i. (tupi dilinden alınma isp. k.). Manyoka kökünden çıkarılan nişasta; hamur haline getirilerek saç üzerinde kurutulunca topak topak taneler halini alır. (Bunlardan çorba ve hafif yemekler yapılır.)

— Mutf. *Tapyoka çorbası*, tapyoka ile yapılan çorba. (Kaynayan et suyunun içine tapyoka atılarak karıştırılır. Üzerine rendelenmiş gravyer veya kaşar peyniri serpilir.) [M]

TÂR i. (fars. *târ*). *Esk.* İplik, ip. || Tel: *Vur, kopsa da mızrabın ile târ-ı hayatım / Çal, şimdi şu an olsa da an-ı şekeratım* (Tevfik Fikret). || Dokumada arış ipliği. || *Târ-ı ankebut*, örümcek ağı. || *Târ-ı ûd*, ut teli. || *Târ-ı zülf*, saç teli.

◆ **Târ târ** zf. *Esk.* Tel tel, iplik iplik. (M)

TÂR sıf. (fars. *târ*). *Esk.* Karanlık: *Bu hıyaban-ı târ ü nâim de / Camlar üstünde resmeder ancak / Dest-i seb-şuleden birer zambak* (Cenab Şahabedin). *O harabat-ı târ ü sâkitiye / Doğacak belki bir ziya-yı şafak* (Ahmed Hâşim). || *Şeb-i târ*, karanlık gece. (M)

TARA i. Erguvangillerden *Coulteria tinctoria*'nın badıcı; asıl yurdu Cordilliére des Andes'dır; oradan Fas'a getirilmiştir. (Tanence zengin olan bu badıçlardan, dericilikte kullanılan çok ince havlı, çok beyaz derilerin sepilenmesi için gerekli tane elde edilir.) [L]

TARA, Neath'te (İrlanda) köy, hıristiyanlık öncesi İrlanda'sının büyük din ve siyaset merkezi. Tara, Neath krallarının ikametgâhı, İrlanda birliği meclislerinin toplantı yeri ve kral Cormac MacArt (M.S. III. yy. ortası) tarafından kurulduğuna inanılan meşhur okulların merkezidir. «Air right»lar da Tara tepesinde ilân edilmişti. (L)

TARA, Mahayana ve Tantra Buddha'cılığının başlıca tanrıçalarından biri, Avalokitesvara ile bir tutulmuştur. Hindistan'da VII. yy.da ona tapılırdı. Çeşitli şekillerle, hattâ insan şeklinde temsil edilir. Bk. PRACNA-PARAMITA. (L)

TARAB i. (ar. *ṭarab*). *Esk.* Sevinç, şenlik, sevinçten gelen coşkunluk: *İşret tabiatımca, tarab meşrebimcedir* (Yahya Kemal). *Kalb-i müteessir ki demâdem / Eyler darabânında tecelli / Ahzan-ı tarab, neşe-i matem* (Tevfik Fikret). || *Tarab-âmuz*, sevinç öğreten, sevindiren: *Ol dem ki olur, ey tarab-âmuz-ı hayalât / Bir nây-i zümürrüd gibi nâlân* (Cenab Şahabeddin). || *Tarab-efza* (veya *tarab-feza*), neşeyi arttıran, iç açıcı: *Bir vezn-i tarab-feza ile mersiye söylemek...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tarab-engiz*, coşturan, sevindiren. || *Tarab-gâh*, sevinç yeri: *İstanbul'da konaklar, Boğaziçinde yalılar ve arkadaki köşkler birer tarab-gâh-ı daimî halinde idi* (A. Ş. Hisar). || *Tarab-künan*, sevinçle, neşeyle. || *Tarab-nâk*, sevinçli, neşeli. || *Tarab-sâz*, coşturan, neşelendiren. (M)

TARA - BİRSEİ, Romanya Karpatları'nda küçük havza, Erdel'in güneydoğusunda. Buzau tepeleri eteğinde ve Eflak ile Erdel'i birleştiren (Predeal geçidi) Timiş-Prohova'nın ağzında. Bu tarım bölgesinin merkezinde Almanların kurduğu *Kronştadt* (rumence *Braşov*) şehri, bugün Romanya'nın başlıca sanayi merkezlerinden biridir. (L)

TARABYA, yun. **Therapia,** İstanbul boğazında (Boğaziçi) Rumeli yakasında semt. Yeniköy ile Kireçburnu arasında, karaya doğru sokulan bir koy çevresinde kurulmuştur. Tarabya'da önceleri balıkçı kulübelerinden başka bir şey yoktu. Semt, Selim II devrinde gelişmeğe başladı. 1623'te Karadeniz'den gelen Kazakların saldırısından zarar gördü. XIX. yy.da yalılar, köşkler, yazlık elçilik yapıları, ağaçlık ve bahçelerle süslendi. Bugün Tarabya'da oteller, lokantalar ve gece kulüpleri yer alır. (M)

TÂRÂC i. (fars. *târâc*). *Esk.* Yağmalama, çapul. || *Târâc etmek*, yağmalamak: *Terennümat-ı demâdemleriyle pür-galeyan / Sükûn-ı meşceri târâc eden güruh-ı tuyur* (Tevfik Fikret). || *Târâc-gâh* (*târâc-geh*), yağmanın yapıldığı yer. || *Târâc-ger*, yağmacı. || *Târâc-geran*, yağmacılar. || *Târâc-kerde*, yağmalanmış, çapula uğramış. (M)

TARAÇA i. (ital. *terrazza*'dan). Bir binanın platform biçimindeki damı: *Sık sık gençler gelir, bu evin bahçesinde, taraçasında buluşuruz* (F. R. Atay). *Eşanl.* TERAS. || Tabiî veya sunî olarak yükseltilmiş ve üzeri düzleştirilmiş toprak. || Toprak veya başka malzemeyle elde edilen ve bir duvarla desteklenen yüksek düzlük: *Bahçeye açılan taraça.* || *Taraça* (veya *teras*) *katı.* Bk. *Çekme* KAT.

— Jeomorfol. Aşındırmayle yarılmış bir alüvyon örtüsünün kalıntısı. (Bk. ANSİKL.) || *Örtülü taraçalar*, substratum mostrasıyle birbirinden ayrılmayan ve üst taraçanın alüvyonları hemen alttaki taraçanın en yüksek yerinden daha aşağıda bulunan taraçalar. || *Katlı taraçalar*, birbiri üzerinde sıralanan ve substratumun aracı mostralarıyle birbirinden ayrılan taraçalar.

— Zır. *Taraça tarımı*, taşla veya duvarla sahanlık halinde parçalara bölünen yamaçlarda yapılan tarım. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Jeomorfol. *Taraça*'lar, birbirini izleyen oyulma ve dolma evrelerinin etkisiyle meydana gelir. Oluşumlarında üç etken rol oynar: aşındırma sisteminde ve yük ile akarsuyun debisi arasındaki orantıda değişiklikler meydana getiren iklim değişiklikleri; deniz seviyesinin düşmesi halinde gerileyici aşındırma dalgalarını harekete getiren ve eski alüvyon ovalarını yaran östatizm yüzünden taban düzeyinde meydana gelen değişiklikler; tektonik bozulmalar.

— Zır. *Taraça tarımı* Uzakdoğu'da, Kuzeydoğu Çin'de, İndonezya'da, akdeniz ülkelerinde ve zenci Afrika'da (Dahomey, Kamerun) çok eski tarihlerden beri uygulanır. Meksika'da ve Andlar'da, Kolombön-cesi dönemden kalma taraçalarda tahıl, üzüm ve sulama yoluyle tarımın yanı sıra ağaç da yetiştirilir; taraçalar ayrıca aşınmağa karşı etkili bir mücadele aracıdır; ama muhafaza edilmesi çok dikkat istediğinden yoğun nüfuslu bölgelerde sınırlıdır. (LM)

TARAÇACIK i. (*taraça*'dan *taraça-cık*). Jeomorfol. Bazı dik (15°'den fazla) yamaçları merdiven basamağı biçiminde yaran küçük çıkıntı. (Taraçacıklar, don oynatması ve otluk yamaçlarda hayvanların çiğneme etkisi tarafından desteklenen bir soliflüksiyon biçimidir; taraçacıklara dağlarda sık rastlanır.) [L]

TARAF i. (ar. *ṭaraf*). Bir başka kısma karşı düşen kısım: *Deniz tarafındaki odayı sana vereceğim* (R. N. Güntekin). *Caddeye dönelim: Büyük şehir her şeyini onun iki tarafına serer* (F. R. Atay). *Evin sokak tarafı, bahçe tarafı.* || Yön, yan, doğrultu: *Salondakiler, bu mesudun kim olduğunu sorarak o tarafa baktılar. Bu bir odacı idi* (Ömer Seyfeddin). *Hiç o tarafa bile bakmam* (M. Ş. Esendal). *Ne taraftan baksan harikadır* (B. Felek). || Yöre, yer: *Hatırıma 7 yıl önce gene bu tarafları gezdiğimde yolumun üstüne çıkan bir köy yatı okulu geldi* (F. R. Atay). *Demek ki artık bizim taraflara gelmiyeceksin?* (Ahmed Rasim). *Çıplak bileklerinde bir zaman Trabzon taraflarında yapılan ince, telkârî altın bilezikler vardı* (A. H. Tanpınar). || *—Mec.* Kişileri, nesneleri düşündüğümüz veya yargıladığımız görüş açısı veya görünüş: *Zaten son zamanlarda her işte ona iki ta-*

TARA
tibet bronzu
Guimet müzesi,
Paris

Foto. LAROUSSE

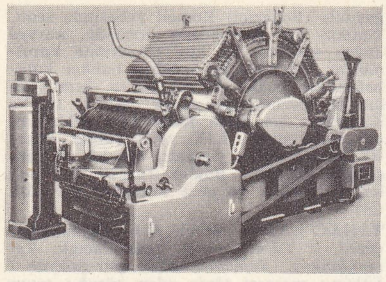

tarak makinesi (tekst.)

raf görünüyordu; bir akıl erdirebildiği taraf, bir de akıl erdiremediği taraf! (N. Araz). *Hayır, istediğim bar kızı Radia! Sebebi de kolaylığı, lâubaliliği, belki de bayağı tarafı!* (R. H. Karay). || Düşünceleri, çıkarları başka kimse veya toplulukla çatışan kimse veya topluluk: *Acaba hangi taraf haklıydı* (H. R. Gürpınar). *Birini kendi tarafına çekmek.* || Akrabaların tümü: *Baba tarafı. Ana tarafı.* || Kısım: *Tahtadan yapılmış bir uzun kutu; / Baş tarafı geniş, ayak ucu dar* (N. F. Kısakürek). *Etin yağlı tarafı. Elbisenin kirli tarafı.* || *Tarafıma*, bana. || *Tarafımdan*, benden. || *Tarafına*, ona. || *Tarafından*, ondan. Eliyle, aracılığıyle. || *Tarafınıza*, size. || [...] *Tarafından yapılan*, [...]nın yaptığı.

— ÇEŞ. DEY. *Taraf tutmak* (veya *çıkmak*), birinden yana olmak, bir tarafı desteklemek. || [...] *Tarafa olmak* (veya *çıkmak*), [...]den yana olmak, [...]yı koruyup desteklemek. || *Tarafını tutmak*, bir tarafı desteklemek, korumak: *Hiç kimse Bekir Çavuşu dinlemiyor. Hepsi Salih Ağanın tarafını tutuyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Karşı taraf*, bir şeyin karşısı, ötesi: *Karşı tarafa nasıl geçilir? —Kayıkla!* Muhalif veya muhasım kimse(ler): *Teşkilâttakilerin bir kısmı karşı tarafa geçti...* (Kemal Tahir).

— *Esk. Taraf iltizam etmek*, bir kimseyi veya davayı desteklemek. || *Taraf-ı âlinizce*, yüksek katınızca. || *Taraf-ı samileri*, (yüce varlığınız, yüce katınız) ekselansları. || *Bi-taraf*. Bk. BİTARAF.

— Anat. Bk. ANSİKL.

— Ask. Askerî tatbikat veya manevralarda karşı karşıya bulunan rakiplere verilen ad: *Mavi taraf. Kırmızı taraf.*

— ANSİKL. Anat. Bakışım planıyle ikiye bölünen vücudun her bir yarısına ve özellikle gövdenin yan kısımlarına *taraf* denir. Vücudun sağ ve sol iki tarafı dış görünüşüyle bile tamamen bakışık değildir: genellikle kemik ve kas sistemleri sağ tarafta daha fazla gelişmiştir. Vücudun içinde ise göğüs ve karın için benzersizlikler çok önemlidir.

◆ **Taraflar** çoğl. i. Huk. Bir davada, davalı ve davacı olan kimseler. (Bk. ANSİKL.) || *Tarafların çokluğu*, bir davada, davalı veya davacı olarak birden fazla kimsenin bulunması.

— ANSİKL. Huk. Bir davada *taraflar*'ın kimler olduğu dava lâyihasında gösterilir. Ancak lâyihada gösterilen kimselerin gerçekten davada taraf olup olamayacakları da karşı karşıya bulunan rakiplere verilen üç meselenin dava sırasında cevaplandırılmasına bağlıdır: 1. kimler taraf olabilir? (*taraf olma ehliyeti*); 2. kimler davayı takip edebilir? (bk. DAVA'*nın taraflar*ı); 3. davada taraf olarak gösterilen kimse gerçekten o dava ile ilgili midir? (*sıfat* [bk. SIFAT]). Taraf olma ehliyeti, davanın süjesi olabilme ehliyetidir. Taraf ehliyeti, hak ehliyetinin usul hukukunda görünüşüdür. Bu sebeple de, hak ehliyetine sahip olan gerçek veya tüzel kişilerin taraf olma ehliyeti vardır.

◆ **Tarafane** zf. *Esk.* Taraftan yana olarak, tarafı destekleyerek.

◆ **Taraf taraf** zf. Çeşitli yerlerde ve doğrultularda, yer yer: *Şimdi, onun adamları, taraf taraf Yunanlılarla, Fransızlarla döğüşüyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). [ML]

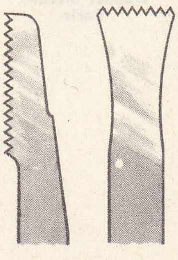

vida diş tarağı (mekan.)

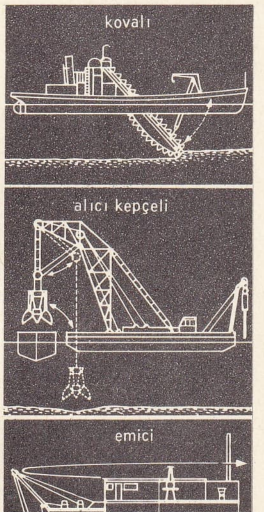

taraklar ((bayınd.)

TARAFA AMR bin ABD, arap şairi (öl. 560). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. 120 Beyit tutarındaki *muallaka**sı ile ün kazandı. Şiirinin konusu aşk, içki, yiğitlik ve eli açıklıktır. Arap şiirinin kurucularından sayılan Tarafa, birçok halk deyimini, bugün için unutulmuş arapça kelimeleri kullandı. Arap şiiri ve dili üstünde çalışanların yararlandığı önemli kaynaklardan biridir. Tarafa'nın şiirleri *Muallakatu's-Seb'a* (Yedi Askı) adı altında toplanan yedi arap şairinin eseriyle birlikte bir dergide yer alır. Bu eser batı ve doğu dillerine çevrildi. (M)

TARAFDAR bls. sıf. ve i. Bk. TARAFTAR.

TARAFEYN ikil i. (ar. *taraf*'tan *tarafeyn*). *Esk.* İki taraf: *Ne demek? Na mütenahi mi bu? Elbette biter / Tarafeynin biri ancak deyiversin ki yeter* (M. Â. Ersoy). *Rahmetli bu işte ortalama bir had bulmuştu. Tarafeyn müsavi, fakat zıt vaziyetlerde idiler* (A. H. Tanpınar). *Bu esnada ise tarafeyn her koldan birbiri üzerine hücum ederek harp ve darp pek ziyade şiddet buldu* (Cevdet Paşa). [M]

TARAFGİR sıf. (ar. *taraf* ve fars. *-gîr*'den *taraf-gîr*). *Esk.* Taraf tutan, belli bir tarafı kayıran: *Ahmet Cemil bu izdivac meselesinde ne tarafgir ne de alehtardı* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Tarafgirane** zf. *Esk.* Taraf tutar bir şekilde.

◆ **Tarafgirî** i. *Esk.* Tarafgirlik.

◆ **Tarafgirlik** i. *Esk.* Taraf tutma, yalnız bir tarafı kayırma. (M)

TARAFİYET i. (ar. *taraf*'tan *tarafiyyet*). *Esk.* Taraf tutma: *Hâlâ tarafiyet, hasebiyet, nesebiyet* (Tevfik Fikret). [M]

TARAFLI sıf. (*taraf*'tan *taraf-lı*). Yanı ve yönü olan: *Üç taraflı.* || [Şu veya bu] Düşünceyi, kanıyı veya kimseyi destekleyen, yandaş: *Dört yana adamlar saldık, direnmek taraflısı olanlara tetikte bulunmalarını bildirdik* (Kemal Tahir). || [Şu veya bu] Yöreden olan: *O adam ne taraflıdır?* || *Esk.* Taraftarları çok olan.

— DEY. *O taraflı olmamak*, anlamazlıktan, bilmezlikten gelmek, ilgisizmiş gibi davranmak. (M)

TARAFSIZ sıf. (*taraf*'tan *taraf-sız*). Hiç bir tarafı veya kimseyi tutmayan, yansız: *Ben, bu olayın tarafsız seyircisi, oturduğum yerde heyecandan titriyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Ask. *Tarafsız bölge*, savaşta iki taraf başkumandanlarının ortak kararları üzerine meydana getirilen askerden arınmış bölge. (Bu bölge, çok defa bir mütarekeden sonra iki taraf birliklerinin, kendi mevzilerinin ön kenarlarından veya tespit edilen bir hattan belli bir uzaklığa geri çekilmeleriyle kurulur.)

— Denizc. *Tarafsız eksen*, bir gemi teknesinde uzunlamasına eğilmelerin farkedilmediği yatay düzlem. Bk. ANSİKL.

— Milletlerarası huk. Başka devletler arasındaki savaşlara katılmayan veya karışmayan devletler için kullanılır. || *Tarafsızlar hukuku*, savaşan devletler tarafından tarafsız devletlere tanınan hak ve hukuk.

— ANSİKL. Denizc. Bir gemi kamburlaştığı zaman (yani dalga tepesindeyken) uzunlamasına olan üst elemanlar uzamak ve alt elemanlar da sıkışmak üzere eğilir. Gemi bel verirse bu durumun tersi meydana gelir. Teknenin alçak ve yüksek kısımları arasında bir *tarafsız eksen* vardır. Bu eksen, geminin yüksek durumdaki su kesimine yakındır. (LM)

Tarafsızlar birliği (veya **Kuzey birliği**), çar Pavel I'in kurduğu (aralık 1800) birlik. İsveç, Danimarka ve Prusya'nın Rusya etrafında birleşmesiyle meydana gelen birliğin amacı, düşman ticaretini (kontrol etme bahanesiyle) felce uğratmağa çalışan İngilizlere Baltık denizini kapatmaktı. Baltık'ın kapatılması Londra'da buğday fiyatlarının yükselmesine yol açınca, Pitt'in istifasıyle (5 şubat 1801) sonuçlanan karışıklıklar patlak verdi. Fakat çıkarları zarar gören ve Fransa'ya düşman olan rus aristokratları Pavel I'i öldürttüler (mart 1801). Yerine geçen Aleksandr I, onun siyasetini terk etti. (L)

TARAFSIZLAŞTIRMA i. (*tarafsızlaştırmak*'tan *tarafsızlaştır-ma*). Milletlerarası huk. Savaş sırasında bir kısım hizmetlilerin (sağlık personeli) veya bazı yerlerin (binalar, araziler), savaşanlarca zarar görmemesini sağlamak amacıyle özel bir dokunulmazlıktan yararlandırılması. || Bir toprak parçasının, bir şehrin tarafsızlığını ilân etmek; bundan doğan sonuç.

— ANSİKL. Milletlerarası huk. Tarafsızlaştırma, milletlerarası güvenliğini sağlamak amacıyle bir toprak parçasının sürekli bir tarafsızlık rejimi içersine sokulmasını öngörür. Tarafsızlaştırmanın temelini, imzacı olmayan devletleri dahi bağlayan milletlerarası bir antlaşma meydana getirir. Buna örnek olarak 1815 Viyana kongresiyle Chablais ve Faucigny bölgelerinin (1815-1829) veya Ren'in sol kıyısının tarafsızlaştırılması (1919-1936) gösterilebilir. (L)

TARAFSIZLAŞTIRMAK geçl. f. (*tarafsız*'dan *tarafsız-la-ş-tır-mak*). Milletlerarası huk. Bir devletin veya şehrin tarafsızlığını ilân etmek: *1815 Antlaşmaları İsviçre'yi tarafsızlaştırdı.* (L)

TARAFSIZLIK i. (*tarafsız*'dan *tarafsız-lık*). Tarafsız olma hali.

— Devl. huk. Bir devletin, başka iki devlet veya devletler arasındaki savaşın fiilen ve hukuken dışında kalması ve savaşan devletlerin de bunu böyle kabul etmesi. || *Tarafsızlık doktrini*, hiç değilse, barış zamanında, her türlü askerî ittifaka katılmayı reddeden öğreti. — Özellikle, batı ve komünist bloklarını karşı karşıya getiren anlaşmazlıklarda bir hakemlik veya çekimserlik siyasetine taraftar olanların görüşü.

— ANSİKL. Devl. huk. *Tarafsızlık* çeşitli şekillerde olabilir. XVIII. yy.da alışılmış anlamıyle tam veya mutlak tarafsızlık yanında, noksan, sınırlı veya gözetici denilen tarafsızlık ortaya çıkmıştır. Sınırlı tarafsızlıkta, savaşa katılma yok; fakat taraflardan birine yardım vardır. Bir diğer tarafsızlık da silâhlı olanıdır. Bu, ya ticaret gemilerini korumak için refakatlerine savaş gemisi vermek ya da tarafsızlığa saygı gösterilmesini güven altına almak için kuvvetli bir orduyu silâh altında tutmak şeklinde olur. Daimî tarafsızlık ise, bir devletin, diğer devletlerce siyasî bağımsızlığının ve ülke bütünlüğünün güven altına alınmasına karşılık, meşru müdafaa durumu hariç, savaş hakkından ve askerî ittifaklara girme hakkından vaz geçmesi demektir. Meselâ, bugün, İsviçre ve Avusturya bu durumdadır.

● Tarafsızlık bazı hakları (toprak bütünlüğünün ihlâl edilememesi, ticarî ilişkilerde serbestlik) ve buna karşılık bazı yükümlülükleri (dolaylı veya dolaysız her türlü çatışmaya katılmaktan kaçınma, savaş halinde bulunanlara karşı tam anlamıyle eşit davranma) kapsar.

Tarafsızlığın bu genel statüsü, özellikle İkinci Dünya savaşı sırasında yerini klasik tarafsızlık anlamının kısırlaşmasına yol açan bir özel antlaşmalar dizisine bıraktı: Ticaret serbestisinin sınırlanması v.b. Bugünkü dünyanın ideolojik, siyasî ve iktisadî bakımlardan birbirine rakip bloklara bölünmesi, tam bir tarafsızlığa uymayı gitgide daha zorlaştırmaktadır. *Sürekli tarafsızlık*, ilgili devleti her türlü silâhlı çatışmanın dışında kalmaya zorlayan ve buna karşılık ülkesinin toprak bütünlüğünü ve dokunulmazlığını güven altına alan uluslararası özel bir antlaşma statüsünden doğar. (İsviçre için 20 mart 1815 Viyana antlaşması; Avusturya için 15 mayıs 1955 Devlet antlaşması ve 26 ekim 1955 tarihli Anayasanın 1. maddesi.) [LM]

TARAFTAR veya **TARAFDAR** bls. sıf. ve i. (ar. *taraf*, yan ve fars. *-dâr*'dan *taraf-dâr*). Yan tutan, bir yanı destekleyen (kimse), yandaş: *İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi, hareket-i milliyeye vâkıf ve onun taraftarıdır* (Atatürk). *İkisinin de taraftarları var, ikisinin taraftarları da kendi namzedinin bu makama geçmesi için uğraşıyorlar* (N. Araz).

◆ **Tarafdarî** bls. i. *Esk.* Yandaşlık. (M)

TARAHUMARALAR, Meksika'da Batı Sierra Madre'de kızılderili halk. 40 000 Kişi kadar olan Tarahumaralar şehirler dışında atalarının dil ve geleneklerini muhafaza etmişlerdir; dağlarda yaşarlar; toprak topluluğun ortak malıdır ve ayrı aile bölümlerinin temsilcileri arasında dönem dönem bölüşülür. (L)

Foto. LAROUSSE

TARAİF çoğl. i. (ar. *tarîfe*'den *tarâ'if*). *Esk.* Ender bulunan şeyler: *Nümude-i hayal olan taraif-i emel gibi / Mükevvenat uzak yakın ne varsa gark-i âb ü tâb* (Tevfik Fikret). [M]

TARAK i. (esk. türk. *tarğak*'tan). Saçların, sakalın, hayvan tüylerinin karışıklığını gidermeğe veya saçları tutmağa yarayan dişli âlet: *Güya, bir gelinlik kız su kenarına oturmuş da perişan saçlarını elmas taraklarla tarıyor...* (Namık Kemal). || *Tarak dişi,* tarağın dişlerinden her biri.

— ÇEŞ. DEY. *Tarak vurmak,* taramak. || *Kel başa şimşir tarak.* Bk. KEL. || *O tarakta bezi olmamak.* Bk. O. || *Tası tarağı toplamak.* Bk. TAS.

— Ask. denizc. Deniz altındaki mayınları tahrip etmeğe yarayan tertibat.

— Bahç. Bahçe yollarında yabanî otları kaldırmağa yarayan âlet. Bk. ANSİKL.

— Balıkç. Sürüterek balık avlamağa yarayan, genellikle çember şeklinde ve saplı balık ağı.

— Bayınd. Deniz diplerindeki veya akarsu yataklarındaki kum, çakıl ve çamurları temizlemekte kullanılan buharlı kazı makinesi. (Bk. ANSİKL.) || Suya düşen cisimleri çıkarmak için, bir havuzun, ırmağın v.b. dibini taramada kullanılan büyük ağ. || *Tarak dubası,* denizin dibini taramakta kullanılan dolaplı duba. || *Hidrografya tarağı,* deniz altındaki kayaları aramak ve yerlerini tespit etmek için kullanılan âlet. (YÜZER TARAK da denir.) Bk. ANSİKL.

— Ciltc. İç kapak kâğıtları ebrulanırken, bir tahtaya belli aralıklarla tutturulmuş iğnelerle meydana getirilen ebru motifine verilen ad.

— Kıyf. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Vida çekme tarağı,* kesiti elde edilecek vida dişinin karşıtı olan ve bir vidaya diş açmakta kullanılan su verilmiş çelikten takım. || *Vida diş tarağı,* dişli birçok kolu olan ve bir vidanın adımını ölçmeğe yarayan mastar.

— Metalürji. Bir döküm kalıbının ek yerlerini meydana getiren ve kalıbın sökülmesi sırasında kumu koparmadan kalıp iskeletini kaldırmağa yarayan model plağın madenî dış kısmı. || *Tarak pimi,* dökümhanede plak modelle döküm yapılırken pim yuvalarını sabit tutmağa yarayan parça.

— Teknol. Boyacıların ağaç ve mermer damarlarını taklit etmekte kullandıkları âlet.

— Tekst. Düşey ve birbirine eşit uzaklıkta birçok madenî laması bulunan çerçeve. (Dokuma tezgâhının tefesi üzerine monte edilen tarak, kumaşın çözgü ipliklerini birbirinden ayrı tutmağa ve kumaş enini sabitleştirmeğe yarar (tarak dişlerinin aralıklarına bir, iki, üç... çözgü ipliği geçirilir.) || *Tarak eni,* tarak dişlerine geçirildikten sonra, dokuma tezgâhına takılan çözgünün genişliği. — Belli bir tezgâh üzerinde dokunan kumaşın maksimum genişliği. || *Tarak izi,* diş aralıkları bozulmuş ve dişleri eğrilmiş dokuma taraklarının dokunmuş kumaş üzerinde çözgü uzunluğunca bıraktığı iz. (Bu hata, eğrilen taraf dişlerini düzelterek veya tarağı yenilerek giderilir.) || *Tarak kasası,* el dokuma tezgâhlarında veya mekanik tezgâhlarda, tefe üzerinde tarağın yerleştirildiği kenarlı ve yatar traversli bölme. || *Tarak makinesi,* tekstil elyafının taranmasına yarayan makine. (Bk. ANSİKL.) || *Tarak şapkası,* pamuk iplikçiliğinde kullanılan taraklarda, tambur üzerinde bulunan ve çoğu kere T şeklinde olan, içine tarak teli yerleştirilmiş ana tarayıcı kısım.

— Zool. *Pecten* cinsinden çeşitli yumuşakçalara verilen ortak ad. (Bk. ANSİKL.) || Akreplerde, eşeysel deliğin iki yanında, son çift bacağın dibinde bulunan ve muhtemelen dokunma organı ödevi gören tırtıklı ve boynuzsu lamel. || Kuşların gözünde bulunan, damar tabakadan çıkıp ağtabakadan geçerek eğrilemesine camsı cismin arasından göz billûruna kadar uzanan özel organ. (Bk. ANSİKL.) || Kuşların tüyleri içinde veya memelilerin kürkünde asalak olarak yaşayan bazı böceklerin tarak dişi gibi dizili dik ve sert dikenler. (Tarakların şekli çeşitli pire türlerini tanımağa yarar.) || *Tarak solungaç,* arttansolungaçlı bazı yumuşakçalarda bulunan gerçek solungaç. || *Işınsal tarak,* bazı yılan yıldızlarında kolların dibinde yer alan sık memecikler dizisi.

— ANSİKL. Bahç. *Tarak,* bir sapın ucuna takılı yatay ve keskin bir bıçaktır; bıçakla sap arasındaki açıya göre, tarak ileriye doğru itilerek veya geriye doğru çekilerek kullanılır.

— Bayınd. Taraklar, dip tarama organının yapısına göre çeşitlere ayrılır:

1. *kovalı taraklar.* Bunlar, içinden hareketli bir sonsuz zincir geçen bir oluğa sahip, düz dipli, dikdörtgen biçiminde gemilerdir; genellikle, kazı yüksekliğini ayarlamak için eklemli bir yisa sapanı boyunca yer değiştirerek dibi kazan çıkarma kovalarıyle donatılmışlardır. Bu taraklar buhar makineleriyle çalıştırılır ve çalışma yerine kendi imkânlarıyle götürülür; motor aynı zamanda bir veya iki pervaneye kumanda eder; 2. *alıcı kepçeli taraklar.* Bunlar genellikle bir duba üzerine monte edilir; tarama organı, elektrikli veya buharlı döner bir vincin hareket ettirdiği eklemli bir kepçedir; 3. *emici taraklar.* Bunlar yumuşak diplerde kullanılır. Ana organ, dibe kadar suya daldırılan ve çamuru emen bir dizi borudan meydana gelen bir aspiratördür. Bazen emme borusu çamuru karıştıran bir âletle donatılır.

● *Hidrografya tarağı,* şamandıralarla donatılmış, halatlarla istenen derinlikte tutulan yatay bir halattan meydana gelir. Bütün halatlar aynı uzunlukta başka bir halatla bağlanır ve hepsi birden iki tekneyle yavaş yavaş çekilir.

— Kıyf. Tarihöncesinden kalma arkeoloji merkezlerinde tarak olarak kullanıldığı sanılan, kemikten yapılmış dişli âletler bulunmuştur. Üst kısmı kavisli, uzun dişli ve geometrik biçimlerle kaplı bronzdan yapılmış olanların ise topuzları süslemekte kullanıldığı sanılır. Mısır taraklarında, sık sık, diz çökmüş bir dağ keçisi deseni görülür. Yunanlıların ve Romalıların, fildişinden ve şimşirden yapılmış kaba ve ince tarakları, bugünkülerden pek farklı değildi. Ortaçağın ilk döneminde, tarakların süsünde bizans üslûbu ağır basar. Bu tarakların çoğu İstanbul'da imal edilirdi. Aziz Gozlin'in tarağı (Nancy müzesi) değerli bir sanat eseridir. XIV. yy.da tarakları süsleyen konular ve yazılar, ayna süslerini andırır. Rönesansta, pagan üslûbu ağır basar. Bağa ve gümüş XVII. yy. taraklarının başlıca özelliği kakmalardır. XVIII. yy.da saçlara, mavimsi gri bir renk vermek için, kurşundan taraklar kullanılırdı. Biri kalın, biri ince iki bölüm dişli taraklara, eskiden *hint tarağı* adı verilirdi. Bugün çeşitli taraklar vardır: saçın yağını alan ince tarak, kaba tarak, topuz tarağı, saç kıvırmak için kullanılan tarak, saç toplamağa yarayan tarak v.b. Bu çeşitli taraklar, bağadan, boynuzdan, fildişinden, madenden, şimşirden, plastik maddeden, sertleşmiş kauçuktan v.b. yapılır. Kuyumcular, bazen kıymetli taşlarla süslenmiş, gümüş veya altından topuz tarakları yaparlar.

— Tekst. *Tarak makineleri*'nin, her tekstil hammaddesine göre değişen modelleri vardır; fakat hepsinin çalışma ilkesi aynıdır. Bu makinelerde, eğik madenî iğnelerle donatılmış bir veya birçok dönel silindirden meydana gelen giriş veya verim elemanları bulunur; bunları yine eğik iğnelerle donatılmış ana eleman, *büyük tambur* izler. Bu çeşitli elemanların çevre hızları gittikçe artar ve yeteri kadar kalın demetler halinde makineye giren tekstil elyafı büyük tamburun iğneleri üzerinde lif lif açılacak şekilde ayarlanır; sonra bu elyafın taraklanması, aynı şekilde eğik iğneleri olan yardımcı organlarda (pamuk işlemede *tarak şapkası,* yünde *kıtık söker*) tamamlanır. Böylece elyaf tel tel açılır, paralel hale getirilir ve aynı zamanda yabancı maddelerden temizlenir. Büyük tamburdan sonra elyaf daha düşük hızla hareket eden dönel tarama tamburuna gelir ve küçük periyotlu salınım hareketi yapan bir taraktan geçerek tül haline getirilir. Nihayet bu tül şerit halinde makine önündeki kovaya dolar.

— Zool. Taraklar çoğunlukla büyük boy yumuşakçalardır; bunlarda kavkı geniş kavkı üzerindeki kabarık çizgiler ışınsal düzendedir; sağ çenet çok kubbeli, sol çenet ise yassıdır. Çenetleriyle çırpınan bu yumuşakçalar oldukça yukarı sıçrayabilir. Tarağın birçok türü yenebilir. (*Pecten Cacobaeus, P. opercularis, P. varius* v.b.).

● Kuşların gözündeki «tarak», akkan damarları bakımından zengin, yelpaze biçiminde bir kıvrımlar topluluğudur: her kıvrımın içi akkanla (lenf) dolu ve sinir uçlarıyle çepçevre sarılıdır: bu organın uçuş sırasında, yerin magnetik alanıyle ilişkili potansiyel farklarını algıladığı ve böylece uçuş doğrultusunu ve kuşun yönelmesini sağladığı sanılmaktadır. (LM)

TARAKA i. Bk. TARRAKA.

TARAKAN, İndonezya'da ada, Sulavesi denizinde, Borneo kıyısının hemen yanıbaşında. Alçak, bataklıklı ve iklimi sağlığa zararlı olan adaya petrol yataklarının bulunmasından sonra yerleşildi. Tarakan limanı (11 600 nüf.), petrolü Balikpapan ve Bancermasin rafinerilerine sevk eder. (L)

TARAKANOVA. Bk. YELİZAVETA II.

TARAKÇI i. (*tarak*'tan *tarak-çı*). Tarak yapan veya satan kimse. || Taraklama işiyle uğraşan kimse.

— Tekst. Keten veya kendir elyaf demetleri üzerinde kalmış kabuk parçalarını kalın taraklardan geçirerek temizleyen işçi. || Kamgarn iplikçiliğinde tarak makinelerini idare eden işçi.

— Patol. *Tarakçı hastalığı,* yün tarayan işçilerde görülen ve çoğu zaman öldürücü olan bronkopnömoni; şarbon bakterisinden ileri gelir. Bk. ŞARBON. (LM)

TARAKDİŞLİMSİLER blş. çoğl. i. Taxodonta takımından ikiçenetli yumuşakçalar alttakımı; bunlar daha sonra evrim geçirerek, atalarında bulunmayan tarak tipinde bir menteşe edinmişlerdir (msl. nuh gemisi). [L]

TARAKDUYARGALILAR çoğl. blş. i. Geyikböceği ile benzerlerini kapsayan kınkanatlı böcekler alt familyası. (L)

TARAKGİLLER çoğl. i. Görme ve yüzme yeteneği olan ikiçenetli yumuşakçalar familyası. (Genellikle erdişi olan bu midyelerin ayağı uzun, gövdesi bisüslüdür; örteneğinin kenarlarında birçok görme organı bulunur. Örnek tipi *tarak*'tır [*pecten*].) [L]

TARAKİŞİ blş. i. Tarak dişlerine benzer şekilde yapılmış elişi. (M)

TARAKLAMA i. (*taraklamak*'tan *taraklama*). Taraklamak eylemi. || Sıf. Tarak işi.

— Tekst. Yığın halindeki tekstil hammaddelerinin liflerini ayırarak birbiriyle iyice karışmalarını, düğümlü liflerin çözülmesini ve elyafı açıp temizleyerek birbirlerine paralel halde yan yana getirilebilmesini sağlayan işlem. (Bu işlem, üzeri sık ve ince çelik tellerle kaplı silindirlerden meydana gelen özel makinelerde yapılır.)

— Denizc. Ağaç gemilerde kaplamaların zedelenmesi halinde postaların arasına iyice bağdaştırılmış olarak içerden vurulan ağaçlarla yapılan takviye. (*İskarmoz taraklaması* da denir.) || *Taraklama takozu,* taraklama işinde kullanılan ağaç parça. (LM)

TARAKLAMAK geçl. f. (*tarak*'tan *tarakla-mak*). Bağ, bahçe v.b.nin yüzünü tarakla düzeltmek. || Gereksiz maddelerden temizlemek amacıyle içinden âlet geçirmek, taramak. || Yılankavî çizgilerle boyamak.

— Tekst. Tezgâh üzerinde bir kumaşın enini ayarlamak ve çözgü ipliklerini belirli bir şekilde birbirinden ayırmak için, çözgü tellerini dokuma tarağından belirli bir desen sistemine göre geçirmek. (Bu işlem, iki işçi tarafından bir el kancasıyle yapılır; işçinin biri tarak dişleri arasına kancayı sokar, öbürü çözgüden ayırdığı iplikleri bu kancaya geçirir.) [LM]

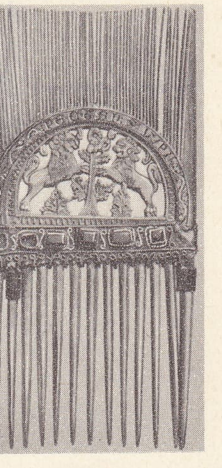

Saint-Loup tarağı
Sens katedrali
(VIII. yy.)

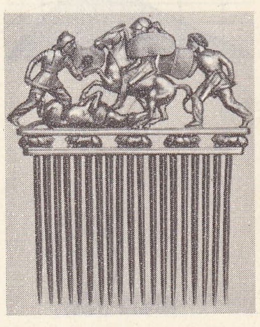

Solaha altınından tarak
Ermitaj müzesi

taş ocağı tarağı

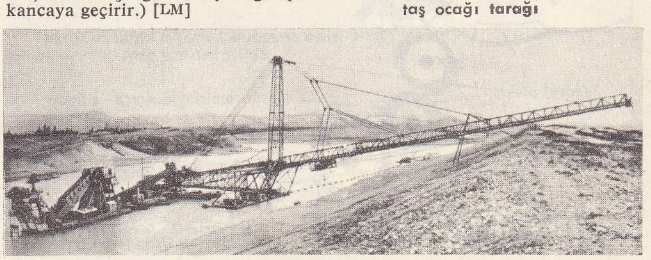

Foto. Giraudon, X (LAROUSSE)

vericide, kamera resmi yatay satırlar halinde analiz eder; bu resim önce 1, 3, 5, ... tek satırlarını, sonra 2, 4, 6, ... çift satırlarını 1/50 saniyede tarayan elektron demetiyle ekran üzerinde 1/25 saniyede meydana getirilir

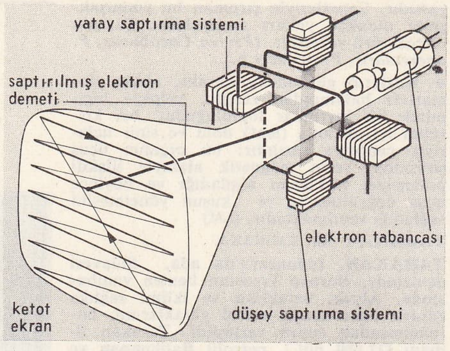

tarama (televizyon)

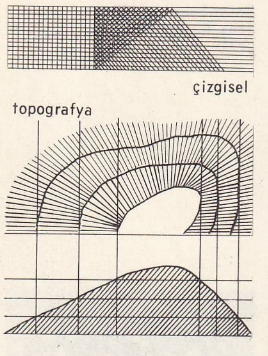

taramalar

tarama (tekst.)

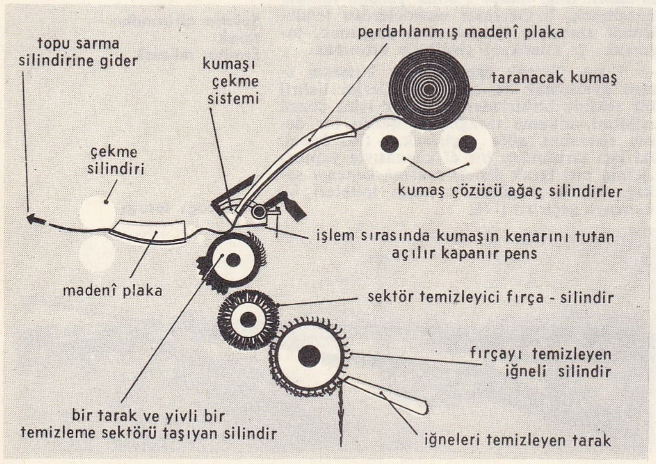

TARAKLANMIŞ sıf. (*taraklamak* > *taraklanmak*'tan *taraklan-mış*). Tekst. Tarak makinesinden geçirilmiş her çeşit tekstil malzemesi için kullanılır. (L)

TARAKLI sıf. (*tarak*'tan *tarak-lı*). Tarağı olan. || Saçına tarak vurmuş (kadın). || Sorguçlu (kuş). || Tarağı geniş (ayak).

— Kıyf. *Esk. Taraklı bağdat çarşafı*, çarşaf çeşitlerinden biri. (İpekli kumaştan ve iki parça olurdu. Üzerine tarak dişi şeklinde kılaptan işleme yapılırdı.) [M]

TARAKLI, Marmara bölgesiyle Karadeniz bölgesi arasındaki geçiş alanında (Sakarya ili, Geyve ilçesi) bucak; 9 012 nüf. (1965); 25 köy. — *Bucak merkezi;* 2 012 nüf. (1965). Geyve - Göynük yolunun 36. km'si üzerinde; yüksl. 450 m. (M)

TARAKLI çayı. Sakarya ırmağının aşağı kesiminde, sağdan aldığı kol. Göynük - Geyve kuzeyindeki dağlardan inen derelerin (en önemlisi Göynük suyu) birleşmesiyle meydana gelir, batıya doğru akarak *Taraklı* önünden geçer, Vezirhan ile Osmaneli arasında Sakarya'ya kavuşur; 70 km. (M)

TARAKLILAR çoğl. i. Zool. *Yeni.* Denizde yaşayan, yan tarafta dizili, dipleri bitişik, uçları serbest titrek tüycüklerin meydana getirdiği tarağa benzeyen küreğimsi organlarla yüzey selentereler altşubesi. *Eşanl.* CTENOPHORA.

— ANSİKL. *Taraklılar*'da yakıcı kapsül yoktur; ama büzülüp uzayabilen yapışkan dokunaçlar vardır. Hayvan küremsi, yumurtamsı, şeritsi veya loplu olabilir. Azçok saydam, çok ince jelatinimsi bir görünüşü vardır. Çoğu zarif yapılı, güzel renklidir ve ışık saçar. Bütün sıcak ve ılık denizlerde görülür. Akdeniz'de çoktur. Uçsuz bucaksız plankton yatakları meydana getirir.

Ortasındaki mide boşluğunun bir tarafında ağzı, bunun karşıt tarafında da iki deliği vardır. Bu iki deliğin arasında tepki organı (denge organı) yer alır. Bir işitme kesesine benzeyen bu organ çok duyarlı bir tepki organıdır. Mide boşluğu, küreğimsi organların içindeki sekiz borucukla birleşir. Taraklılar erdişidir; gelişmesi doğrudan doğruyadır, gerçek başkalaşma geçirmez.

80 Türü bulunan bu hayvanlar iki kısma ayrılır: 1. dokunaçlılar veya daryutaklılar. Bunlarda iki yan cebin içinde büzülüp duran ve gerektiğinde uzanarak avını yakalayan iki büyük dokunaç vardır; 2. çıplaklar veya genişyutaklılar. Bunlarda dokunaç yoktur, ağız çok geniştir. Denizlerde bol bol görülen hıyar medüzü (beroe) bu tiptendir. Bunlar birbirine dikey iki düzleme göre bakışım gösteren yegâne canlılardır. Onun için bunların «alt»ı ve «üst»ü birbirine benzer. (L)

TARAKOTU blş. i. Bot. Tarakotugillerden otsu bitki. (İlmî adı *dipsacus*). [*Dipsacus sativus* sebze olarak bazı ülkelerde yetiştirilir.] (L)

TARAKOTUGİLLER çoğl. blş. i. Bot. Az veya çok düzensiz kömeç biçiminde bileşik çiçekli otsu bitkiler familyası. (Kökboyaları takımından.) *Eşanl.* DIPSACEAE. (L)

TARAKSI sıf. (*tarak*'tan *tarak-sı*). Tarağa benzer, tarağı andıran.

—Anat. *Taraksı kas*, uyluğun iç üst kısmında bulunan kas; uyluğun yaklaştırıcı kaslarından biridir; çatı kemiğinden uyluk kemiğinin üst kısmına uzanır. || *Taraksı yüzey*, çatı kemiğinin ön kenarındaki küçük düz alan; arkada taraksı çıkıntı ile sınırlıdır. (L)

TARAKSİPPOS («Atı şaşırtan»). Yun. mit. Olympia hipodromuna musallat olan ve sunağın bulunduğu dönemeçte atları ürküten cin. Bazılarına göre Taraksippos orada gömülü bir arabacıyle atının esrarengiz görüntüsüdür. (L)

TARAKSU, Doğu Anadolu bölgesinde (Adıyaman ilinin Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Gerger ilçesi) bucak; 4 967 nüf. (1965); 8 köy. — *Bucak merkezi*, 1 104 nüf. (1965). İlçe merkezinin 18 km kuzeydoğusunda; yüksl. 1 060 m. Gerger'e çoğu zaman motorlu taşıtların geçemediği bir yolla bağlıdır. (M)

TARAKTOGENOS i. Malezya'da yetişen ağaç (*Hydnocarpus kurzii*). [Bu ağaçtan cüzama karşı kullanılan şolmogra yağı elde edilir. Şimşirgillerden.] *Eşanl.* HYDNOCARPUS. (L)

TARALELLİ sıf. Bk. TERELELLİ.

TARALI sıf. (*taramak*'tan *tara-l-ı*). Taranmış. (M)

TARAMA i. (*taramak*'tan *tara-ma*). Taramak eylemi veya bu yolla elde edilen şey. || Sıf. Yol yol çizgilerle taranarak gölge verilen: *Tarama resim.*

— Ask. Bir arazi bölgesine sızmış düşman kuvvetlerini püskürtmek, esir almak veya yok etmek amacıyle, bu bölgeyi sistemli bir şekilde araştırmağa dayanan askerî harekât. || *Tarama atışı*, bir arazi bölgesinde, önce ileri, sonra geriye doğru sıçramalarla yapılan topçu ateşi: *Müsademeli atışla birlikte yapılan tarama atışı silindir ateşinin unsurlarından biridir.*

— Ask. denizc. *Mayın tarama gemisi*, deniz dibinde döşenmiş mayınları bulmağa yarayan bir cihazla donatılmış gemi. Bk. ANSİKL.

— Ask. havc. Avcı uçaklarına, belli bir alan üzerinde veya belli bir mesafe içinde verilen serbest uçuş görevi.

— Bayınd. Su altındaki oynak kayaların sökülüp çıkarılması. (Tarama, su altında yapılan bir hafriyattır. Genellikle, ya bir ekskavatörle ya da bir tarakla uygulanan bu işlem, bir kanalın derinliğini arttırmağa, yani bir kanal yatağı açmağa yarar.)

— Denizc. Demir yerinde çapalarını atmış olduğu halde bir geminin karaya oturmadan sürüklenmesi. (*Demir tarama* da denir.)

— Deric. Derilerin dövülmesinden sonra uygulanan işlem. || Bir tarak makinesi yardımıyle derinin kıl tarafını tarama işlemi.

— G. santl. *Tarama kazısı*, çelik kalem kullanılarak gravür yapma usulü. (Başlangıçta kuyumculuk terimi olan tarama kazısına, kabartma kazıdan ayırt etmek amacıyle bu ad verildi.) — Bu yolla elde edilmiş baskı kalıbı. || *Tarama kazısıyle basmak*, tarama kazısıyle yapılmış levhalarla baskı yapmak.

— G. santl. ve Teknol. Gölge ve yarı gölgeleri resmetmekte kulanılan paralel veya kesişen çizgilerden her biri.

— Mutf. Balık yumurtasından yapılan meze. (En çok alabalığın yumurtasından elde edilir. Ayrıca turna, kefal, göl balığı v.d.'nin yumurtalarından yapılır.) Bk. ANSİKL.

— Televizyon. Bir görüntüde, art arda iletilen elemanların bağıl ışıklılıklarını ifade eden elektrik işaretleri yardımıyle analizi. (Bk. ANSİKL.) || Bir görüntüyü elemanlarına ayrıştırarak iletme usulü: *Tarama, genellikle yan yana yatay satırlar dizisi halinde yapılır. Eşanl.* ANALİZ.

— Tekst. Dokuma elyafını temizlemek ve birbirine paralel hale getirmek için yapılan işlem. (Bk. ANSİKL.) || *Tarama makinesi*, tekstil hammadelerini taramağa ve mekanik olarak temizlemeğe yarayan makine. Bk. ANSİKL.

— Topogr. Haritacılıkta, arazinin eğim ve engebelerini göstermek için kullanılan uzlaşmalı çizgilerin her biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. denizc. Açık denizler için yapılmış *mayın tarama gemileri* yaklaşık olarak 800 tonluk, kıyı tarama gemileri ise 300-400 tonluk teknelerdir. Süratleri 10 ile 15 mil arasındadır; çoğu, magnetik mayınlara karşı dayanıklı olabilmeleri için ağaçtan yapılmıştır. Bazı balıkçı gemileri savaşta mayın tarama gemisi olarak kullanılır.

— Mutf. 250 gr balık yumurtası, üzerindeki zar çıkarılarak kalburdan geçirilir. Kabuğu çıkarılmış dört dilim ekmek su veya sütte ıslatılarak elenir. Elenen ekmek, balık yumurtasıyle karıştırılır, ezilir. İçine bir bardak zeytinyağı, bir limon suyu azar azar ilâve edilir. Üzeri maydonoz, kırmızı turp v.d. ile süslenir.

— Televizyon. Bir görüntünün çeşitli elemanlarını veya «noktalar»ını ekrandan geçirmek için çok sayıda usul (helezon, zigzag v.b.) düşünülebilirse de, birçok televizyon sisteminde kabul edilen kural, yan yana satırlar kuralıdır. Böylece elemanlar, bir kitabın satırlarının art arda, harf harf okunması gibi taranır. Kırpışmayı önlemek için *geçmeli tarama* ilkesinden faydalanılır. Bu ilkeye göre önce bütün çift satırlar, sonra bütün tek satırlar taranır; bu satırlar topluluğunun her biri bir çerçeve meydana getirir.

— Tekst. Elyaflı maddelerin (keten, kenevir) işlenmesinde tarama, liflerin uzunlamasına kesilerek maddenin incelmesine ve daha homogen hale gelmesine yol açar. Tarama sırasında, yabancı maddelerden başka kısa lifler de temizlenir (tarama sırasında çıkarılan kısa yün ve pamuk liflerine «kemling», kısa keten liflerine de «kendir artığı» denir).

● *Tarama makinesi.* İşlenen hammaddenin cinsine göre, *tarama makineleri* değişik tipler gösterir. Philippe de Girard tarafından bulunan ilk keten tarama makinesi birbirine göre ters yönde dönen ve aralarında belirli bir boşluk bulunan iğneli iki döner tabladan meydana gelir. Sıyrılmış ve taranmağa hazır hale gelmiş keten demetleri, iki madenî levha arasında uçlarından sıkışmış olarak bu tablalar arasına iner ve tabla iğneleri tarafından tarandıktan sonra tekrar yükselerek eski yerlerine çıkar. Tablalardaki iğneler gittikçe inceldiğinden, bu işlem 10 ilâ 16 defa (istenilen temizliğe göre) tekrarlanır ve bu şekilde, levhalar arasında sıkıştırılan demetlerin ön kısımları taranır. Malzemenin ilerlemesi için, makinede tarama sayısı kadar pres bulunması gerekir. Böylece malzeme demeti makineden yalnız bir ucu taranmış olarak ortaya çıkar; ikinci yarısının tamamlanması için, otomatik bir dönüş yapar, sonra taranan kısımlar prese girer ve bu defa taranmamış uçlar için, ikinci defa tarama gerekir.

Yün ve pamuk elyafı için kullanılan tarama makineleriyse sürekli (*Noble makineleri*) veya kesikli (*Heilmann makineleri*) çalışan makinelerdir; en çok kullanılanı, Josué Heilmann tarafından bulunan kesikli çalışan tarama makinesidir. Bu makine, belirli bir uzunlukta beslemeden sonra, malzemeyi iki çene arasında sıkıştırarak sabitleştirir; altta bulunan ve üzerinde, kalından inceye doğru dizi halinde iğneler

taşıyan yuvarlak bir tarağın dönmesiyle uç kısmı tarayarak elyaf içindeki yabancı maddelerle, düğüm, nope ve kısa lifleri temizler. İş bittikten sonra, koparma organları çalışmağa başlar ve taranan kısmı yakalayarak çeker, ana kitleden ayıracağı zaman, yine üzeri ince iğnelerle donatılmış ayrı bir düz tarak elyaf üzerine inerek arka tarafta kalan ve henüz taranmamış olan kısmı da tarar, temizler. Böylece hem ön, hem de arka tarafı taranmış ve temizlenmiş olan elyaf tutamı koparma organlarının hareketiyle makine önüne getirilir ve dönen bir deri hortum üzerine bırakılır. Makine tablasının her ön ve arka hareketi, tamamen taranmış elyaf tutamlarını hortum üzerine yerleştirir ve makineden taranmış bir bant halinde çıkararak bir kovaya dolmasını sağlar. Elyaf içinden ayrılan çöp, pıtrak, nope ve kısa elyaf ise, özel temizleme organları yoluyle makine altındaki kutulara biriktirilir ve kemling adı altında, özellikle ştrayhgarn iplikçilikte kullanılan değerli bir hammadde olarak satışa çıkarılır.

Diğer tip yuvarlak noble tarama makineleri, piyasada ingiliz makineleri olarak tanınır ve daha çok uzun yünleri taramakta kullanılır.

— Topogr. Taramaların aralığı, eğimin derecesiyle ters orantılıdır ve art arda iki eğri arasında alınan uzaklığın dörtte birine eşittir. Bununla birlikte bu kural genellikle yaklaşık olarak uygulanmıştır. Bugün eğimler hafif estonplanmış yükselti eğrileri halinde gösterilir. (LM)

TARAMAK geçl. f. (esk. türk. *taramak, tarımak*'tan). [Saç, sakal, yün v.b. için] Tarakla karışıklığını gidermek, açıp düzeltmek: *Kırmızı çizgili bir kravat bağlamış, hâlâ kumral, ışığı uçmamış saçlarını itina ile arkaya taramıştı* (S. F. Abasıyanık). *O kab yıkıyordu, bense saçlarımı ıslatmış, ayna karşısında tarıyordum* (Orhan Kemal). || *—Teşm. yol.* Bir şeyin içinde bulunan gereksiz veya zararlı maddeleri, tarak, tırmık v.b. ile ayıklayıp temizlemek, taraklamak: *Tarlayı, plajın kumlarını, denizin dibini taramak.* || Dişli çelik kalemle taş v.b.yi işlemek, düzlemek, tesviye etmek: *Mermeri taramak.* || Makineli tüfek v.b. ateşli silâhlarla sürekli olarak bir yere ateş etmek: *Düşman siperlerini taramak.* || Bir şeyi bir yerde dikkatle ve metotlu olarak aramak: *Katili bulmak için bütün köyü taradılar.* || *Mec.* Dikkatle bakmak, gözden geçirmek, dikkatle süzmek: *Gözleri ile, istasyon binasını, ambarları, kör hattâ aralıklı duran iki yük vagonunu taradılar* (S. Kocagöz). *Haberi veren anem, bir an gözlerimin içini tarayıp: —Senin, dedi; şair olmanı ne kadar isterdim!* (N. F. Kısakürek).

— DEY. *Arayıp taramak.* Bk. ARAMAK.

— Denizc. *Demir taramak.* Bk. DEMİR.

— Res. Bir resim veya gravürde «tarama» denilen çizgileri işlemek.

— Tekst. *Halatları taramak,* halat uçlarını açarak bir bıçakla keneviri ayıklamak. || *Yağda, suda taramak,* yünü yağa veya suya daldırdıktan sonra taramak.

— ANSİKL. Bayınd. ve İkt. Akarsular, kanallar, çukurlar yavaş yavaş otlarla, çamurla ve her türlü süprüntü ile dolunca bunların birikimi suların serbestçe akmasını önler ve hem halk sağlığına, hem de tarımsal ve sınaî çıkarlara zararlı olur. Bunun için, zaman zaman bunların taranması ve temizlenmesi gerekir. Ulaşıma elverişli akarsuların taranması işi devletin görevidir. Ulaşıma elverişli olmayan akarsuların temizlenmesi ise, kıyılarında oturanların işidir. Önceden konulmuş kurallara göre tarama işinin nasıl yapılacağını tespit eden görevli validir. Eğer önceden konulmuş kurallar yoksa veya bunlar yeni durumlara uyamıyorsa, ilgililer arasında serbest veya resmî makamlardan izin almış bir sendika teşkilâtı kurulacaktır. Azot yönünden zengin olan ve taramada elde edilen maddeler, sunî gübre ödevi görür; ama bunların ayıklanıp yayılması güç olduğundan, genellikle karışık gübre olarak kullanılır. (LM)

TARAMPTOS. Esk. coğ. Anadolu'da (Karia bölgesi) şehir. Bodrum'da (Halikarnassos) bulunan bir yazıtta adı geçer. Ad benzerliği dolayısıyle bu yerleşmenin Karia bölgesinin güneybatı kıyısındaki bugünkü Tarandos adasıyle aynı yer olduğu sanılıyor. (M)

TARANAKİ, Yeni Zelanda'da il, Kuzey adasının batı kısmında; 101 200 nüf; idare merkezi, *New Plymouth.* (L)

TARANCI (Cahit Sıtkı), türk şairi (Diyarbakır 1910 - Viyana 1956). Kadıköy Saint-Joseph lisesinde başladığı ortaöğrenimini Galatasaray lisesinde bitirdi (1931). Mülkiye mektebine dört yıl devam etti. Paris'e giderek (1939) Siyasal Bilgiler fakültesine girdi. İkinci Dünya savaşı çıkınca Türkiye'ye döndü (1940). Ankara'da Anadolu ajansında, Toprak Mahsulleri ofisinde, Çalışma bakanlığında mütercimlik yaptı. Bu görevdeyken ağır bir hastalık geçirdi (ocak 1954). İki yıl kadar Türkiye'de tedavi gördü. Viyana'da bir hastahanede öldü, Ankara'ya gömüldü (26 ekim). İlk şiirleri, Galatasaray lisesinde okuduğu sırada *Servetifünun* dergisinde yayımlandı. *Otuzbeş Yaş* adlı şiiriyle C.H.P. şiir yarışmasında birincilik kazandı (1946). Cahit Sıtkı, estetik ve bireysel bir görüşle hemen bütün şiirlerinde ölüm ve ölümlülük temalarını işledi. Hayatındaki değişiklikleri, ölümlü bir varlık oluşunu, ruhî bir acı duyarak, ama hiç bir metafizik düşünceye kapılmadan ve hiç bir avuntu aramadan ortaya koydu. Şiirlerini birtakım söz oyunlarıyle süslemeğe ve değiştirmeğe gerek duymayışı sonucu, sade, açık bir anlatıma ulaştı, günlük konuşma dilindeki deyimleri, kendisine has değişikliklerle şiirine soktu. Bundan dolayı, şiirindeki cümleler karmaşık değil, yalındır. Hecenin kalıplaşmış duraklarını ortadan kaldırarak, bu ölçüye yeni imkânlar tanıdı. Cahit Sıtkı şiirlerinden başka, deneme, mektup, hikâye ve makale türlerinde de yazdı. Eserleri: *Ömrümde Sükût* (1933); *Otuzbeş Yaş* (1946); *Düşten Güzel* (1952); *Sonrası* (1957); *Ziya'ya Mektuplar* (mektuplar, 1957). [M]

TARANÇILAR, S.S.C.B.'de, Doğu Türkistan'ın kuzey bölgelerinde, İli vâdisinde yaşayan türk boyu. 60 999 nüf. (1897). XVIII. yy.a kadar asıl yurtları olan Kaşgâr, Yarkent, Hokand gibi yerleşme bölgelerinde oturuyorlardı. XVIII. yy.da Çinliler tarafından, asıl yurtlarından İli vâdisine sürüldüler ve toprağa bağlı bir boy haline getirildiler. *Tarançı* (çiftçi, tarımcı) adını da böylelikle aldılar. Daha sonra, Rusların hâkimiyeti altına girdiler. 1862'de rus türkoloğu W. Radloff, Tarançıların dilleri ve edebiyatlarını inceledi. Tarançıların soyca Uygur Türklerine dayanan bir türk boyu oldukları kabul edilmektedir.

— Dil. *Tarançı lehçesi,* Yeni Uygurcaya bağlı bir türk lehçesidir. Yapısında eski Uygurcadan kalma pek çok özellik görülür (msl. datif eki: *-ga, -ge* [*kişige* «kişiye»]; yapım ekleri *-gan, -gek* [*yalgan* «yalan», *elgek* «elek»] v.b.). Bu lehçenin en belirgin özelliği, *ı* ünlüsünün *i* olmasıdır: *kış* > *kiş, yıl* > *yil, çıktı* > *çikti* v.b. Tarançı dilinde Arapça, Çince, Rusça bazı kelimeler de vardır. (M)

TARANGA i. Zool. Ringaya benzeyen tatlısu balığı. (İlmî adı *Abromis* veya *Bramis brama.*) *Eşanl.* ÇAPAK *balığı.* (L)

TARANİS. Mit. Keltlerde yıldırım tanrısı. Hint-Avrupalıların, gökyüzü, gündüz tanrısının özel bir şeklidir; bu bakımdan biraz Zeus'a benzetilir. Taranis'ten yalnız Lucanus söz eder. (L)

TARANMAK edilg. f. (*taramak*'tan *tara-n-mak*). Taramak eylemine konu olmak: *Gün sona ererken, şehir tamamen elden geçmişti, taranmıştı* (Ş. S. Aydemir). || Geçz. f. Kendi saçını taramak. (M)

TARANTELLA i. Güney İtalya'da halk dansı; XVIII. yy. sonunda ve XIX. yy. başında trampet veya kastanyet, bazen de şarkı eşliğinde oynanan neşeli bir danstı; daha eski bir koreografinin değişik bir biçimi olduğu sanılır. (Bugün tarantella, Capri ve Sorrento'ya has bir folklor dansıdır. 3/8 veya 6/8'lik hızlı tempoludur, çiftler halinde oynanır. Kimi besteciler tarantella'yı eserleri arasına sokmuşlardır: Auber [*La Muette de Portici* (Portici'nin Dilsiz Kızı)], Weber, Thalberg, Heller, Rossini, Mendelssohn.) [L]

TARANTİZM veya **TARANTULİZM** i. (fr. *tarentisme* veya *tarentulisme*'den). Patol. Kora'ya benzeyen sinir hastalığı; bir zamanlar yanlış olarak tarentula denilen örümceğin sokmasından ileri geldiği sanılırdı; aslında bir çeşit histeridir. (Tarentula'nın sokması sadece lokal bir ödeme ve bazen sıkıntı ile birlikte baş dönmesine sebep olur.) [L]

TARANTO, İtalya'da şehir, Puglia'da, il idare merkezi, Taranto körfezi kıyısında; 194 600 nüf. Şehir körfez (Mare Grande) ile bir denizkulağı (Mare Piccolo) arasında kurulmuştur; kıtadan iki kanalla ayrılır; güney kanalı 1480'de şehrin savunması için açılmıştır. XIX. yy.da askerî limanın kurulması, şehrin kuzeybatı ve güneydoğuya doğru gelişmesine yol açtı. Taranto cephane fabrikası İtalya'nın en önemli silâh fabrikasıdır. Sanayi büyük ölçüde gelişmiştir: çelik fabrikası, tersaneler, besin sanayii, dokuma ve kimya (süper fosfat) fabrikası, petrol rafinerisi. Balıkçılığın çok canlı olduğu körfez sularında istiridye yetiştiriciliği de yapılır.

— *Taranto ili,* 468 700 nüf.

● *Tarih.* Messapia'lıların kurduğu bir kasaba olan Taranto, Isparta'dan kovulan Partheniai sayesinde bir Yunan kolonisi olunca (M.Ö. 708'e doğr.) önem kazandı. Sybaus'tan sonra Büyük Yunanistan'ın başlıca şehri oldu. İlk zenginliğini erguvan ve zeytinden sağladı. M.Ö. V. yy.da yerli İapyges'ler ve Peucetia'lılar birçok güçlük çıkardı. M.Ö. IV. yy.da Pythagoras'çılar idareyi sağlam bir şekilde ele geçirmişlerdi (Arkhytas). Taranto yerli halklara karşı İtalyot birliğine katıldı ve yabancı savaşçılarından yardım istemek zorunda kaldı. Önceleri müttefiki olduğu Roma'ya karşı Pyrrhos tarafından savunuldu ve M.Ö. 272'de düştü. 212'de Hannibal'e teslim oldu; ama Fabius Maximus tarafından geri alındı ve tahrip edildi. Roma çağında yunanlılığını oldukça köklü bir şekilde korudu ve Brindisi'nin rekabetine rağmen ticaret ve liman faaliyetini devam ettirdi. M.Ö. 125'te Roma kolonisi haline gelen (colonia Neptunia), M.Ö. 90'da municipium olan, Narses (522), Lombardlar, Constantius II (663), Benevento dükü, Bizanslılar (903) tarafından işgal edilen şehri, 839-972 arasında birçok kere araplar ele geçirdi. 967'den sonra Nikophoros Phokas şehri yeniden kurdurarak bir kale haline getirdi. Roberto Guiscardo 1063'te şehre yerleşti Sicilya kralı Carlo II'nin oğlu Filippo için kurduğu prensliğin merkezi olan (1310) şehir, prensliğin 1463'te Katolik Fernando'ya geçmesinden geriledi. 1594-1671 Arasında Türkler tarafından beş kere kuşatıldı. 1647-1648 Arası Napoli'de Masaniello'nun başlattığı isyana benzeyen bir halk hareketi yüzünden sarsıntı geçirdi; 1801'de Soult tarafından işgal edilince yeniden tahkim edildi. Süveyş kanalının açılmasından sonra askerî liman olarak kaybettiği önemini yeniden kazandı. 11-12 Kasım 1940 gecesi ingiliz uçakları Taranto'da demir atmış olan italyan donanmasına hücum ederek ağır kayıplar (3 zırhlı büyük zarar gördü) verdirdi. (L)

TARANTO körfezi, İon denizinin İtalya yarımadasında meydana getirdiği körfez, yarımadadan Salento ile ayrılır; ancak Apenninler'den inen cılız sel sularını alır. (L)

TARANTULA i. (ital. *Taranto, tarantola*'dan). Lycosa cinsinden bir örümceğin özel adı. (*Lycosidae* familyasından *Lycosa tarantula.* Güney Avrupa'da yaygın iri bir örümcektir.) [L]

TARANTULİDAE çoğl. i. Amblypyga takımından örümcek familyası. (Bunların başlıca özelliği artkarnın birinci bölüt halini almış olması ve çene ayaklarının güçlü bir çengelle sona ermesidir. Yumurtladıktan sonra dişiler yumurtalarını karın kısmının alt yüzünde yapışık olarak alıkoyar. Dünyanın tropikal bölgelerinde familyanın pek çok türü bulunur.) [*Tarantuliade* familyasını *tarentula* ile karıştırmamak gerekir.] (L)

TARANTO
yunan sikkesi,
Cabinet des Médailles,
Paris

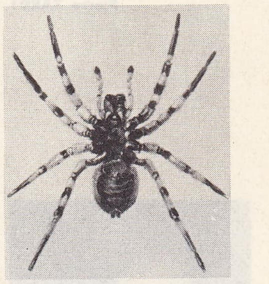

tarantula

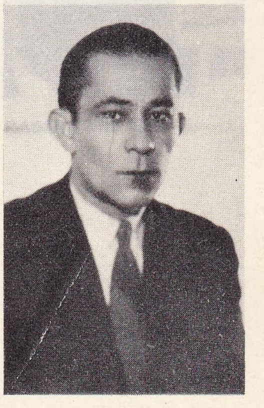

Cahit Sıtkı TARANCI

Foto. Giraudon, Jacques Six (LAROUSSE) ; MEYDAN

Pierre TARDİ

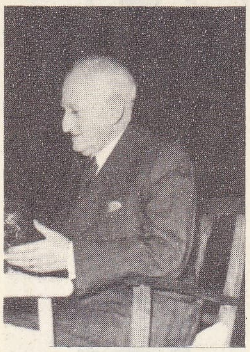

Selim Sırrı TARCAN

TARAPACA, Şili'nin kuzey ucunda il; 194 000 nüf. İdare merkezi, *Iquique.*

— Tar. XIX. yy. ortasına kadar bir çöl olan Tarapaca ili, eskiden Bolivya'nındı. Pasifik savaşından (1879-1883) sonra Şili'ye bırakıldı. (L)

TARAPAKAYİT i. (yer adı *Tarapaca*'dan fr. *tarapacaïte*). Miner. Tabiî potasyum kromat. (L)

TARAPUR, Hindistan'da (Gucerat) yer, Cambay'ın kuzeyinde. 350 MW gücünde nükleer santral. (L)

TARARE, Fransa'da Rhône idare bölgesinde (Villefranche-sur-Saône idare çevresi) kanton merkezi, Beaujolais tepelerinde; 12 298 nüf. Dokuma sanayii merkezi. Bisküvi ve otomobil fabrikası. (L)

TARAS. Yun. mit. Taranto şehrine (Güney İtalya) adını veren kahraman. Girit'li Minos'un kızı olan bir italyan perisiyle Poseidon'un oğlu olan Taras, karaya bir yunus balığının sırtında çıktı. Yunan paralarında bu şekilde temsil edilmiştir. (L)

TARAS (John), rus asıllı amerikalı dansçı ve koreograf (New York 1919). Mihail Fokin ve George Blanchine'in öğrencisiydi, birçok toplulukta çalıştı: Ballet, Caravan American ballet, Ballet theatre; 1947'de albay W. de Basil'in bale topluluğuyle Avrupa'ya gitti; Londra'da Metropolitan ballet'a, sonra koreograf ve bale yöneticisi olarak Marquis de Cuevas balesine girdi. Birçok koreografi düzenledi: *Altı Dansçı İçin Çizgiler,* Rosella Hightower ve Serge Golovin için *Tarasina, Genç Kızlar Balosu, Bir Yaz Gecesi, Işığın Tuzağı,* New York City ballet'ta *Pençeler* (1957); *Amansız Ada* (1958), zenci dansçı Arthur Mitchell için *Ebony Concerto* (1960), *Fantasy* (1963) balelerini hazırladı. Avrupa'da çeşitli temsillerde koreografluk yaptı: *Kaçırılan Randevu* (konu: F. Sagan ile dom Lurio, 1958), *Platee* (Remau'nun, 1964). [L]

Taras Bulba, N. Gogol'ün büyük hikâyesi (1835). Yaşlı kazak şefi Taras Bulba, polonyalı genç bir kıza âşık olarak ülkesine ve milletine ihanet eden oğlu Andrey'i öldürür. (L)

TARASCA i. Leng. Meksika'da Michoacan eyaletinde konuşulan dil ailesi. (L)

TARASCA'LAR, Meksika'nın kuzeybatısında eski halk. Bu ad asıl Tarasca'lardan başka birçok halkı da ifade eder. En parlak çağını XV. yy.da yaşayan tarasca medeniyeti, Patzcuaro gölü dolayları (Michoacan) ile Chupucuaro'da (Guanajuato) gelişmiştir. Fakat bu bölgelerin başlıca medeniyetleri Colima ve Nayarit medeniyetleriydi. Çok gerçekçi bir üslûpta oldukça kaba seramikler yapan (insanlar ve hayvanlar) Tarasca'lar küçük evler ve tapınaklar inşa ettiler. (L)

TARASCON, Fransa'da Bouches-du-Rhône idare bölgesinde (Arles idare çevresi) kanton merkezi, Rhône kıyısında, Beaucaire'in karşısında. XIV. ve XV. yy.dan kalma derebeylik şatosu. Ticaret merkezi; önemli pazar yeri. (L)

TARASİOS (730'a doğr. öl. 806); 784-806 arası İstanbul patriği. Soylu bir ailedendi. İmparatorluk kâtipliği yaptıktan sonra Eirene'nin himayesi sayesinde patrik seçildi. İmparatoriçeyle anlaşarak kutsal resimlere (eikon) tapma kültünü yeniden başlattı (bu tapınma, 787 iznik [Nikaia] konsilinde onaylandı). [L]

Taraskon'lu Tartarin (*les Aventures Prodigieuses de Tartarin de Tarascon*), A. Daudet'nin romanı (1872). Tartarin, uydurma av hikâyeleriyle memleketinde ün kazanan saf bir Taraskon'ludur; ününü haketmek için Cezayir'e gider, orada vahşî hayvan olarak yalnız, görevi dişleri arasında bir çanak tutmak olan zavallı, ihtiyar bir arslanı öldürür. Bu ganimet Taraskon'a gönderilir ve hemşerileri bu büyük adama ateşli bir karşılama töreni hazırlarlar. Canlı bir şekilde anlatılan bu serüvenler olaycı bir güney edebiyatının başlamasına yol açmıştır. (→Bibliyo.) [L]

TARASPİT i. (fr. *taraspite*). Miner. Dolomi çeşidi. (L)

TARASSUT veya **TARASSUD** i. (ar. *raṣad*'dan *taraṣṣud*). *Esk.* Dikkatle bakma, gözetleme: *Nureddin Paşayı bir aralık* [...] *tarassut noktasında, vaziyeti dürbünle temaşa ederken buldum* (Atatürk). || *Tarassut etmek,* gözetlemek, gözlemek: *Muttasıl saate bakıyorlar, Unkapanı tarafını tarassut ediyorlardı* (Ahmed Rasim).

— Astron. *Esk.* Gözleme.

◆ **Tarassudat** çoğl. i. *Esk.* Gözetlemeler, dikkatli bakmalar: *Kendilerine hissettirmeksizin sıkı tarassudatta bulundurunuz. Her hareketlerinden bize malûmat veriniz* (Atatürk). [M]

TARAT i. (fars. *tārāt*). *Esk.* Talan. (M)

TARATMAK ettrg. f. (*taramak*'tan *tara-t-mak*). Taramak işini yaptırmak: *Bütün dostlarına sorduk, bütün meyhaneleri taratıtık, yok* (Y. Z. Ortaç). *Saçını taratmak.* (M)

TARATOR i. (fars. *tere,* sebze ve *duğ,* kesilmiş süt'ten *tere-duğ* > *teretor* > *tarator*). Ceviz, ekmek içi ve sarmısağın zeytinyağı ve sirke ile yoğrulmasından meydana gelen bir çeşit salça. (Haşlanmış balık, karides, istakoz, midye tavasıyle, çiğ veya haşlanmış bazı sebzelerle yenir.) [M]

TARAVET i. (ar. *ṭarāvet*). *Esk.* Tazelik, körpelik, canlı olma: *Evvelden yağmur yağsa bile lâkayd kalırlardı, belki daha taravet, daha hayat gelirdi şimdi* (Mehmed Rauf). *Saçlarınız parlak, dümdüz, iki tarafa yatmış, sakal bıyık yok. Çehrede bir taravet* (M. Ş. Esendal). *Bu ölmüş genç kızın renksiz dudakları mesut bir tebessümle taravet bulacaktı* (H. Z. Uşaklıgil). || Kadın adı.

◆ **Taravetli** sıf. *Esk.* Taze, canlı, körpe: *Bahar, taravetli bir hava, yumuşak bir yeşil zemin, güzel kokulu bir rüzgârla girmiş...* (Ahmed Rasim). [M]

TARAXACUM i. Karahindibanın ilmî adı. (L)

TARAY i. Balıkçıl kedi (*felis viverrina*); Bengal'de yaşar. (L)

TARAZ i. (*talaz*'dan [?]). İpek v.b. düz ve parlak kumaşların yüzeyinde meydana gelen tel tel iplik. (M)

TARAZLAMAK geçl. f. (*taraz*'dan *tarazla-mak*). Dokuma tezgâhından yeni çıkmış bir kumaşın tarazlarını ayıklamak. (M)

TARAZLANMAK geçz. f. (*tarazlamak*'tan *tarazla-n-mak*). [Kumaş için] Üzeri tel tel ipliklerle kaplanmak, iplikleri kabarmak. || [Saç için] Karmakarışık olmak, tel tel kabarmak. (M)

TARAZONA, İspanya'da şehir, Aragon'da (Zaragoza ili), Ebro'nun kolu olan Queiles ırmağı kıyısında, sierra de Moncayo'nun eteğinde; 12 100 nüf. Aragon anıtları bakımından zengin eski şehir: gotik, muvahhit ve rönesans üslûbunda bölümleri olan (XVI. yy.dan kalma çapraz sahnın kubbesi ve muvahhit üslûbunda avlu dehlizi) katedral, kiliseleri, kaleler, muvahhit üslûbunda piskopos sarayı. (L)

TARBAGATAY sıradağları, S.S.C.B.'de dağ, Kazakistan ve Çin sınırında, kuzeyde Cungarya kapısına hâkimdir; 3 905 m. (L)

TARBELA, Batı Pakistan'da yer, Ravalpindi'nin kuzeybatısında. İndus üzerinde büyük baraj inşaatı. (L)

TARBES, Fransa'da Hautes-Pyrénées idare bölgesinin merkezi, Paris'e 778 km uzaklıkta, Bigorre'da, Adur'un sol kıyısında; 50 715 nüf. XIII., XIV. yy.dan kalma Notre-Dame-de-la-Sède katedrali. Büyük haralar. Şehirde sanayi hızla gelişmektedir: dökümevleri, makine ve elektrik malzemesi yapımı. — *Tarbes idare çevresi,* 125 814 nüf. (L)

TARBÜTİT i. (fr. *tarbuttite*). Miner. Tabiî çinko bazik fosfat. (L)

TARCAN (Bülent), türk hekimi ve bestecisi (İstanbul 1915). Ortaöğrenimini İzmir'de tamamladı (1931). İstanbul Tıp fakültesini bitirdi (1937). Aynı fakülteye asistan (1940), doçent (1949) ve profesör oldu (1961). Karl Berger'den müzik dersleri aldı. Cemal Reşid Rey ve Adnan Saygun ile kontrapunta, kompozisyon ve orkestrasyon üstünde çalıştı. Bir süre İstanbul konservatuvarı Filarmoni ve Radyo orkestralarında keman çaldı. Besteleri: *Masallar; Köroğlu Yiğitlemesi.* (M)

TARCAN (Selim Sırrı), türk spor eğitimcisi (Mora, Yenişehir 1874 - İstanbul 1956). Öğrenimini Galatasaray lisesinde yaptı. Sonra orduya girdi. İstihkâm subayı olarak İzmir'de görev yaparken beden eğitimi öğretmenliğine başladı. 1908'de askerlikten ayrılarak beden eğitimi ihtisası yapmak üzere İsveç'e gitti. 1910'da Türkiye'ye döndü. İsveç jimnastiğini türk okullarına soktu. 12 Mayıs 1916 günü şahsî gayretiyle Türkiye'de ilk idman bayramını düzenledi. Millî Olimpiyat komitesini kurdu. 1930'a kadar bu komitenin başkanı olarak çalıştı ve 1935'te Millî Eğitim bakanlığı başmüfettişliğinden emekliye ayrıldı. 1935-1946 yılları arasında Ordu milletvekili olarak meclise girdi. Beden eğitimi ve spor konusunda 40'tan fazla kitap yazdı. (M)

TARCENTO, İtalya'da komün, Veneto'da (Udino ili), Alpler'in eteğinde; 10 100 nüf. Ova ile dağın birleştiği yerde ticaret merkezi. Sayfiye yeri. (L)

TARCHO, etrüsk kahramanı. Etrüsklerin Lydia'daki gelişleri sırasında efsanevî kılavuz. Tages'in öğrencisi ve Tarquinia'nın efsanevî kurucusudur. (L)

TARÇIN i. Defnegillerden ağaç. || Aynı ağacın kabuğuna ve teşmil yoluyle kokusu ve tadı esas tarçına benzeyen bütün kabuklara verilen ad: *Seylan tarçını.*

— Mutf. Reçel, meyve kompostosu, turta, sıcak şarap, punç v.b. bazı yiyecek ve içeceklere hoş koku vermek için kullanılan bahar.

— ANSİKL. *Tarçın*'ın (*cinnamomum*) birçok türü vardır; en iyi bilinen türleri seylan tarçını (*C. Zeylanicum*), çin tarçını (*C. cassia*) ve acı tarçın'dır (*Canella alba*). Bahar olarak kullanılan tarçın bu ağaçların üç dört yıllık dallarından elde edilir. Önce dalın kabuğu soyulur, çıkarılır. Sonra kurutularak 30-35 sm uzunluğunda, açık kav renginde kıvrık parçalar haline getirilir. Çin tarçını (*Cinnamomum cassia*), daha kısa kırmızımsı parçalar halinde ve keskin kokuludur, fakat kokusu pek hoş değildir. Seylan tarçınından sonra en değerli tarçın cayenne tarçınıdır. Seylan tarçınından daha kalın ve daha soluk renktedir.

— Eczc. *Seylan tarçını,* hekimlikte kullanılan yegâne tarçındır. Todd denilen alkollü bir şurup şeklinde uyarıcı ve kuvvet verici olarak kullanılır. (L)

TARÇINÎ sıf. (*tarçın*'dan osmanlıca *tarçınî*). Tarçın rengi, sarı ile kahverengi arası renk. (M)

TARD i. Bk. TART.

TARDE (Gabriel DE), fransız sosyoloğu (Sarlat 1843 - Paris 1904). Adalet bakanlığında İstatistik servisi şefliği (1893), sonra Collège de France'ta modern felsefe profesörlüğü (1900) yaptı. Özellikle, suçluluk incelemesinde, olağanüstü «bireylerin» ve «taklit»in çifte etkisini ortaya koymağa uğraştı. Eserleri: *Criminalité Comparée* (Mukayeseli Suçluluk) [1886], *Les Lois de l'Imitation* (Taklit Kanunları) [1890], *Philosophie Pénale* (Ceza Felsefesi) [1890] v.b. (L)

TARDEQUEİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Kilikya bölgesi) şehir. Tarsus-Antakya yolu üzerindedir. Şehrin bugünkü Kulak köyü (İçel) olduğu biliniyor. Ayrıca eski yazarların verdiği uzunluk ölçüleri de buraya uyar. Bu şehre ait harabeler vardır. (M)

TARDİ (Pierre), fransız geodezi uzmanı ve astronomu (Bastia 1897). 1920'de Ordu Coğrafya dairesine girdi. Fransa'da, Fas'ta ve Doğu'da birçok geodezi seferine katıldı, 1951'e kadar Fransız Coğrafya Bilimleri okulunun müdürlüğünü yaptı. 1946'da Milletlerarası Geodezi derneğinin genel sekreteri, sonra müdürü oldu. 1958'de Milletlerarası Gravimetri bürosu müdürlüğüne tayin edildi. Başlıca eseri G. Laclavere ile birlikte yayımladığı *Traité de Géodésie*'dir (Geodezi İncelemesi) [1951]. (L)

TARDİEU (André), fransız siyaset adamı (Paris 1876-Menton 1945). Milletvekili seçildi (1914-1924 ve 1926-1936); fransız-amerikan savaş işleri yüksek komiseri (1917 ve 1918-1919), Versailles'da Clémenceau'nun danışmanı oldu ve Mandel ile birlikte *L'Echo National*'i kurdu (1922). Merkez partinin lideri (1926-1936), bayındırlık (1926-

Foto. Valois (*LAROUSSE*); *Hürriyet arşivi* (*MEYDAN*)

1928), sonra içişleri (1928-1930) bakanı oldu; kasım 1929'dan aralık 1930'a kadar (şubat 1930'da Chautemps kabinesinin sekiz günü dışında) hükûmeti yönetti; milletlerarası iktisadî buhranın sonuçlarıyle uğraşmak zorunda kaldı. Young planı konusundaki La Haye konferansına ve Londra Silâhsızlanma konferansına katıldı; güven sağlamak için oldukça masraflı bir siyaset izledi: ortaöğretimin ücretsiz olması; vergilerde indirim v.b. Oustric olayı dolayısıyle iktidardan düştü, sonra tarım bakanı oldu (1931-1932); yeniden hükûmet başkanlığına getirildi (şubat-mayıs 1932). 1936'da siyaset hayatından çekildi. Çok sayıdaki eserlerinin başlıcaları şunlardır: *La Conférence d'Algésiras* (El-Cezire Konferansı) [1907], *La Paix* (Barış) [1921], *L'Épreuve du Pouvoir* (İktidar Sanatı) [1931], *Sur la Pente* (Yokuş Aşağı) [1935]. (L)

TARDİEU (Auguste Ambroise), fransız hekimi ve hukukçusu (Paris 1818 - ay.y. 1879). 1850'de hastahaneler hekimi, 1861'de adlî tıp profesörü, 1864'te Tıp okulu dekanı oldu. Eserleri: *Dictionnaire d'Hygiène Publique et de Salubrité* (Halk Sağlık Bilimi Lûgati) [1852 - 1854], *Étude Médico - légale sur la Pendaison, La Strangulation et la Suffocation* (Asılma, Boğulma, Tıkanma Üstüne Adlî Tıp İncelemeleri) [1870] v.b. (L)

TARDİF (Guillaume), fransız hümanisti (doğ. Puy 1440'a doğr.). 1467'de Navarre kolejinde belâgat öğretmeniydi; 1483'te Charles VII'nin okutmanı oldu. Cicero ve Quintilianus'u örnek alarak bir *Rhétorique* yazdı. *Art de Fauconnerie ou Des Chiens de Chasse* (Doğancılık Sanatı veya Av Köpekleri Üstüne) [1492] adlı bir eser yayımladı, *Dicts Moraux* (Ahlâkî Buyruklar) adlı eserinde Petrarca'nın çeşitli eserlerini taklit etti. (L)

TARDİGLASİYER sıf. ve i. (fr. *tardiglaciaire*'den). Jeol. Bir buzullaşma devrinden (özellikle Dördüncü zaman buzul devrinden) önceki devre denir. (Tardiglasiyer yaklaşık olarak M.Ö. 11000'den 8000'e kadar sürdü; bugün Almanya gibi bazı ılıman bölgelerde o sıralarda kutup iklimi hüküm sürmüştür.) [L]

TARDİGRADLAR çoğl. i. Dört çift ayağı bulunan ve uzun süre kurumuş olarak kaldıktan sonra yeniden canlanabilen en küçük (genellikle 1 mm'den ufak) hayvanlar. (Eklembacaklılardan.)

— ANSİKL. Zool. *Tardigradlar* denizde, tatlı suda veya kara yosunlarının içinde yaşar; bütün vücut yüzeyle solunum yapar; dolaşım organı yoktur, çünkü hayvan vücut hareketleriyle vücut boşluğundaki sıvıyı durmadan çalkalar ve kan yuvarlarını daima bir sıvı içinde hareket halinde tutar. Kara yosunlarında ve likenlerde yaşayan tardigradlar uzun bir kuraklık dönemi geçirir (hayvan kuraklığa altı yıl dayanabilir), bu sırada mumya gibi hareketsiz kalır; kaybettiği suyu yeniden elde edince hızla hareketli hayata döner; bu hareketsiz ve hareketli hayat dönemleri sayesinde tardigradlar yaklaşık olarak altmış yıl kadar yaşayabilir. (L)

TARDİYE i. (ar. *ṭard*'dan *ṭardiyye*). Ed. *Esk.* Beş mısralık bentlerden kurulu nazım türü. (Beşinci mısra öteki mısralarla kafiyeli değildir: *bbbba, cccca, dddda.*) || Bir mesnevî arasında söylenen gazel veya benzeri şiire verilen ad. (M)

TARDOS (Bela), macar bestecisi (Budapeşte 1910). Piyanistti; Kodaly'den ders gördü. Bugün ülkesinin millî müzik yayınlarını yönetmektedir. Senfonik parçalar, bir piyano konçertosu (1954), kantat'lar, yaylılar için 3 dörtlü besteledi. (L)

TARDÖNUVAZİYEN sıf. ve i. (fr. *Tardenoisien*'den). Prehist. Tarihöncesi mezolitik zanaata verilen ad; bu, geometrik şekilde yontulmuş, çakmak taşından çok küçük âletlerle ayırtedilir. (Tardönuvaziyen M.Ö. 4000 yıllarına tekabül eder. Bazı bölgelerde III. binyıla kadar sürmüştür.) [L]

TARDY DE MONTRAVEL (Louis François), fransız deniz subayı ve coğrafyacısı (Vincennes 1811-öl. 1864). 1837-1840 arasında Dumont d'Urville'in yönettiği yolculuklara katıldı, sonra tek başına (1840'tan sonra) Amazon havzasını ve Brezilya ile Guyana'nın kuzey kıyılarını keşfetti. 1854'te Yeni Kaledonya'daki ilk fransız sömürgesinin kurulmasına önayak oldu. Guyana valisiyken öldü. Keşifleriyle ilgili birçok eser yazdı. (L)

TAREK i. (fars. *târek*). *Esk.* Herhangi bir şeyin en üst noktası, tepesi. (M)

TAREM i. (fars. *ṭârem*). *Esk.* Çardak. || Kubbe, kümbet. || Dam. || Gökyüzü: *Heva-yı cünbüşünden çâk olur bu nilgûn tarem* (Nef'i) || *Tarem-i ahzar*, gökyüzü. || *Tarem-i çarum*, dördüncü cennet. || *Tarem-i firuze-fam* (ve *tarem-i nilgûn*), mavi gökyüzü. || *Tarem-i pâk*, cennet. (M)

TARET i. (ing. *turret*'ten). Ask. denizc. Gemilerde, müstahkem mevkilerde, topun gerideki makine kısmını ve topçuları düşman ateşinden koruma yeri. (Taret, zırhlı bir kule veya zırhla çevrilir.) [Bk. ANSİKL.] || *Barbet tareti*, topun kundağını ve personelini sipere almak için, topun çevresine konan üstü açık ve daire biçiminde sabit zırh (XIX. yy. sonu). || *Uzak nişan tareti*, güverte üzerine yerleştirilen ve içinde ateş idaresi âletleri bulunan topsuz taret.

— Ask. havc. Bombardıman uçaklarında, topların veya çift olarak makineli tüfeklerin yerleştirildiği hareketli atış yeri. Bk. ANSİKL.

— İstihkâm. Modern istihkâmda silâhların ve personelin korunmasını sağlayan hareketli zırhlı kule. Bk. ANSİKL.

— Sil. Bir tankın silâhlarını taşıyan ve şasiye göre dönerek 360 derecelik bir atış alanına sahip olan zırhlı kundak. (Bk. ANSİKL.) || *Taret maskesi*, tarete bağlı olmayan ve salınan kütle ile dayanışma halinde bulunan ve bu iki elemanın birleşmesinde aradaki mesafeyi koruyan levha. (Bu maskede bulunan delikler top namlusunun ve nişan dürbününün geçmesine imkân verir.) || *Taret sepeti*, üzerinde tank kumandanının ve nişancısının bulunduğu tarete bitişik madenî çatı.

— ANSİKL. Ask. denizc. Gemi toplarının *taret*'e yerleştirilmesi 1880 yılına rastlar. *Amiral-Duperré* adlı fransız zırhlısında (1883) dört tane 340'lık basit *barbet tareti* bulunuyordu. Bu tür taret tam bir koruma sağlamadığından çabuk terk edildi. 1891'de denize indirilen *Brennus*'ta biri çift toplu olarak önde, öteki tek toplu olarak arkada 340'lık iki taret vardı; ingilizler uzun süre hidrolik doldurma ve nişan almayı benimsediler: fransızlar ise daha çok elektrik motorlarını kullandılar. Bugün bir taret, geminin sintinesinden itibaren şu kısımları kapsar: cephanelik; nişan alma veya doldurma motorlarıyle birlikte bir veya birkaç kavanca dairesi; nişancıların ve taret kumandanının bulunduğu ve top namlularının mazgallardan çıktığı atış odası. Modern gemilerin taretleri uzaktan nişan alma niteliğine sahiptir veya uzaktan kumandalıdır. Uçaksavar topçuluğundaki bazı taretler cephanelikten atış anına kadar otomatik olarak çalışır.

— Ask. havc. Geliştirilmiş bir vizörle donatılan ve topçu veya makineli tüfekçiler tarafından kullanılan *taretler* ya arka kesimden gelen av hücumlarına karşı uçağın kuyruk kısmına ya da bombardıman uçağında alt veya üst kısmından gelen avcı uçaklarının saldırılarına karşı ateş açabilmek için, gövdenin üst veya alt kısmına yerleştirilir.

— İstihkâm. Hareketli taretler döner veya içeri çekilir türdendir. Personeli ve silâhlarını içine alan *döner* taretler ancak merkezî bir eksenin etrafında dönebiliyor ve atışa imkân verecek bir yüksekliğe sabit olarak çıkıyordu. Korunma, taretin zırhlı kısmını düşman ateşlerine doğru döndürerek sağlanırdı. Daha sonra bunların yerine *içeri çekilir* taretler geçti. Bu taretler farklı iki hareketle çalışır, düşey bir eksen etrafındaki dönüş, silâhın her yöne dönebildiği bir atış alanı verir; bu eksen boyunca yapılan öteleme, atış durumuna girişi veya taretin koruyucu bir beton bloku içine girerek tamamen gözden kaybolmasını sağlar. Önceleri mekanik olarak yapılan bu hareketler şimdi elektromekanik olarak yapılmaktadır. Modern taretler 4 ile 6 metre kalınlıktaki betonarme bir bloktan meydana gelir; içinde silâha göre 2 ile 4 m çapında bir kuyu vardır, bu kuyuya hareketli madenî kısım yerleştirilmiştir. Madenî kısımda şunlar bulunur: silâhlar ve personel için bir atış odası, odanın ağırlığını yatay bir eksen etrafında hareket eden bir dengelik üzerine aktaran bir kundak-yatak; böylece sabit bir denge sağlanır ve hareketler nispeten zayıf bir enerjiyle elde edilir. Atış odası basit makineli tüfekler, tanksavar silâhları veya toplar için yapılmışsa, ağırlığı 17 ile 80 ton arasında değişir.

— Sil. *Tank tareti* bir yuvarlanma yolu aracılığıyle tank kasası üzerine oturur. Taretin yatay düzlemde nişan almayı sağlayan dönüşüne bir manivela ile kumanda edilir; bu manivela gerek bir dişli takımıyle, gerek bir elektrikli veya hidrolik sistem yardımıyle hareket eder. Düşey düzlemde nişan alma şekline göre taretler çeşitli tipler gösterir: *salınımlı taret*'te, gövde, yuvarlanma yoluna oturan yatay bir eksen etrafına eklenmiştir; *klasik taret*'te, tank silâhları da tarete göre salınım yapan bir kütle meydana getirir ve yatay bir eksenle tarete birleştirilir. Tarette, silâhlar ve nişan alma âletlerinden başka gözetleme âletleri (episkop, diyaskop veya tank mazgalı), yön âletleri (pusula), irtibat cihazları (telsiz), bir cayro donanımı, genellikle cephane ve portatif silâhların atışı için delikler bulunur. Silâhların daima çok ağır olması, taretin dengesini sağlamak için, ağır âletlerin (telsiz) geriye konmasını veya bir zırh eklenmesini gerektirir. (L)

TARET i. Suya gömülü odunları delen ikiçenetli yumuşakça. (*Teredinidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Taret* uzun bir solucan biçimindedir; «kürek» adı verilen kalkerden bir çift uzantıyle korunan basit bir ayağı ve uzun sifonları vardır. Gövdenin yalnız arka kısmı karmaşık yapılı bir kavkı ile örtülüdür. Bütün denizlerde yaygın olan taretler büyük zararlara yol açar, suya gömülü bütün odunları, gemilerin bordalarını, iskele babalarını deler. 1734'te Hollanda deniz bentleri kısmen taretlerce harap edilmiştir. Suya gömülü odunlar ya çamura veya acı suya batırılarak ya da içine kreozot şırınga edilerek korunur. Bu hayvanların fosillerine İkinci ve Üçüncü zaman tabakalarında rastlanır. (L)

TARF i. (ar. *ṭarf*). *Esk.* Nazar, bakış. || Göz ucuyle bakma, göz ucu. (M)

TARF (veya **GARET EL - TARF**), Cezayir'de Konstantin Yüksek Ovalarında kapalı çöküntü (20 000 nüf). Sbaa'lar bölgesinin başlıca sebhasıdır. (L)

TARFAYA, esk. **Villa Bens**, Güney Fas'ta şehir, Sahra'da, il idare merkezi, Juby burnu yakınında; 6 000 nüf. Göçebe Regeybat'ların sık sık uğradığı ticaret merkezi. — *Tarfaya ili*, 18 400 nüf. 27°40' kuzey enlemiyle Draa vâdisinin aşağı çığırı arasında uzanan ve 1958'de Fas'a geri verilen eski «Güney İspanyol Fas'ı» bölgesi topraklarını içine alır. (L)

TARFE i. (ar. *ṭarf*'tan *ṭarfe*). *Esk.* Gözkapağının bir defa açılıp kapanması. || *Tarfe(t)-ül-ayn* (veya *tarfe-i ayn*), gözkapağının bir defa açılıp kapanması kadar geçen vakit, bir an. (M)

André TARDİEU

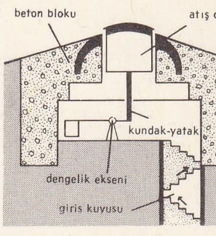

taret (istihkâm)

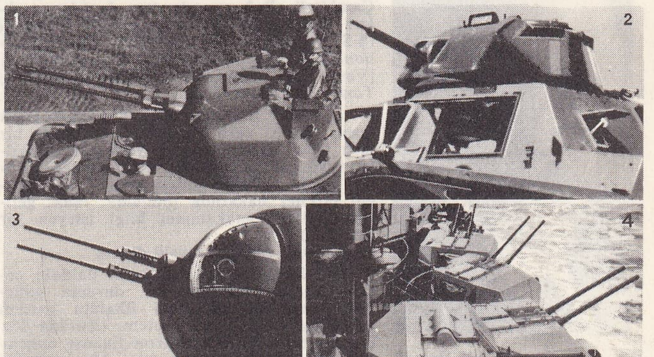

1. ve 2. zırhlı araç üzerinde; 3. keşif uçağında; 4. «Jean-Bart» gemisinde uçaksavar toplarının yerleştirildiği taretler

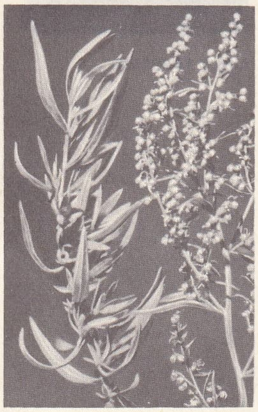

tarhunotu

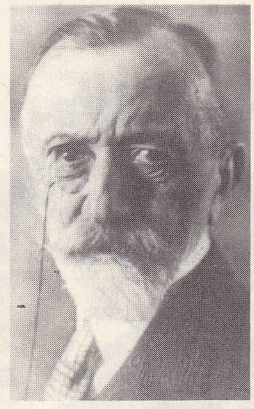

Abdülhak Hâmid TARHAN

TARGA i. Sil. Ortaçağ'da kullanılan kalkan.

— ANSİKL. Sil. *Targa* terimi, genellikle elde tutulan veya boyuna asılan bütün küçük kalkanları belirtir. *Bohemya targası*, yarım silindir biçiminde, parşömen kaplı bir kalkandır: alt kenarı eğik olarak yontulmuştur, üst kenarında bir kertik vardır. (L)

TARGAN (Şerif Muhittin), türk bestecisi (İstanbul 1892-ay.y. 1965). Küçük yaşta piyano çalarak müziğe başladı. İstanbul Üniversitesi Hukuk ve Edebiyat fakültelerini bitirdi. 1928'de New York'a gitti, orada müzik öğrenimi gördü. 1934'te Irak hükûmetinin davetlisi olarak Bağdat'a gitti, Bağdat konservatuvarını kurdu. 12 Yıl kadar Bağdat'ta kaldı. Daha sonra yurda döndü. 1950'de ses sanatçısı Safiye Ayla ile evlendi. Türk musikisinin temel sazlarından olan udu batı sazlarıyle boy ölçüşebilecek teknik bir seviyeye getirdi. En ünlü besteleri: *Ömrümün Son Şevki Sensin; Yare Fâş Et Razını; Uşşak* ve *Irak Saz Semaileri; Kanatlarım Olsaydı; Çocuk Havası; Nihavent Saz Semaisi.* (M)

TARGİ sıf. ve i. (fr. *targui*'den). Bk. TUAREG.

TARGOVİŞTE, Türkler zamanında **Eski-cuma.** Kuzey Bulgaristan'da şehir idarî bölüm merkezi, Şumnu'nun batısında; 25 500 nüf. —*Targovişte idare bölümü*, 2 718 km²; 249 200 nüf. (M)

Targovitsa konfederasyonu, 14 mayıs 1792'de, Polonya Muhafazakâr partisinin Feliks Potocki ile hatman Rzewuski'nin rus ordusunun desteğiyle kurdukları konfederasyon. Konfederasyon, yayınladığı manifestoda 3 Mayıs 1791 anayasasını jakobenlerin eseri olarak suçladı. Ruslar Ukrayna ve Litvanya'ya girer girmez kral Stanislaw-August Konfederasyon'a katılarak ülkesinin ikinci defa bölüşülmesine yol açtı (1793). [L]

TARGOWEK, Varşova'da mesken semti, Vistül'ün sağ kıyısında, Praga'nın kuzeyinde. (L)

TARGUM i. (*tercüme* anlamında ibranîce k.). Eski Ahit'in kalde diline çevirisi veya açıklamalarla genişletilmiş metni.

— ANSİKL. Sürgünden dönüşte, Yahudilerin Aramcadan başka bir dil konuşmamaları, Kutsal Kitap'ın tercümesini gerektirdi. Önceleri sözlü yapılan bu tercümeler sonradan yazıldı. Pentateukos (Beş Kitap) tercümesi Yunanca Eski Ahit'in oluşumunu etkiledi. En eski *targum*, M.S. I. veya II. yy.da Babil'de Pentateukos üzerine yazılan, Aquila'nın (Onkelos) targumudur. Aquila'nın targumuyle ilgili olan Peygamberler targumu, bazen Hillel'in çömezi Jonethan ben Uziel'e mal edilir. Aquila'nın targumu ağır basmadan önce Filistin dilinde yazılmış bir targum da vardı. (L)

TARGYA. Esk. coğ. Anadolu'da (Lydia bölgesi) şehir. İğdeli'nin doğusuna yarım saatlik bir uzaklıkta bulunan verimli Aktaş ovasıdır. Burada oldukça geniş bir alana yayılmış, eski bir yerleşmeye ait kalıntılar vardır. (M)

TARH i. (ar. *tarḥ*). Bahçelerde çiçek dikmek için ayrılmış yer: *Solarken her bahçenin / Tarhında son çimenler / Henüz açıldı senin / Diktiğin yasemenler* (F.N. Çamlıbel). *Babamın da toprağı işler, tarhları çapalarken dilinden dualar düşmezdi* (Ş.S. Aydemir). [Bk. ANSİKL. *Çiçekç. bölümü.*] || *Esk.* Atma, koyma, bırakma. || [Vergi için] Koyma. || Tertip, tanzim. || *Tarh-ı esas*, temel atma.

— Çiçekç. Bk. ANSİKL. || *Söbe çiçek tarhı*, daire veya yumurta şeklinde bir tarh içine düzenli olarak yerleştirilmiş yıllık veya çokyıllık çiçekli bitki kümesi. (Söbe çiçek tarhının düzenlenmesi, kullanılan bitkiler hakkında [budama, renk, gelişip büyüme] mükemmel bilgi isteyen bir sanattır.)

— G. santl. İşlemeli, süslü desen.

— İkt. *Tarh ve dağıtım*, aynı daldaki çeşitli teşebbüsleri eşit bir duruma getirmeyi veya ihracat veya ithalâta yardım sağlamayı hedef tutan sistem. (Burada söz konusu olan, belli bir işlemi finanse etmektir: bir sanayi kolunun veya bir mesleğin iş hacmi üstünden yapılacak bir kesinti ile meselâ iç piyasada yüksek fiyatla muamele gören bir ürünün veya besinin dünya fiyatlarına göre ihracatı sırasında ortaya çıkan zararı karşılamak, küçük müesseselerin donatımını finanse etmek v.b.)

— Mat. *Esk.* Çıkarma. || *Hasılı tarh*, kalan.

— ANSİKL. Çiçekç. Bir bahçeyi çevreleyen 1-2 m genişlikteki toprak şeridine yalnız kısa boylu bitkiler ekilir veya aralıklı birkaç süs ağaççığı dikilir (leylak, gül v.b.). Bu çeşit *tarhlar* özellikle fransız usulü bahçe mimarîsinde kullanılır. (LM)

TARHALA veya **TIRHALA,** Ege bölgesinde (Manisa ili, Soma ilçesi) köy; nüf. 535 (1965). Güneyinde *Tarhala* dağının (yüksl. 1 150 m) kuzey eteklerinden Soma'ya inen aynı adlı derenin karşısında. Soma'nın gelişmesiyle eski önemini kaybetti. Bugün *Altınlı.* (M)

TARHAN i. (esk. türk. k.). Tar. Eski türk kavimlerinde demirci, tacir gibi zanaatçıların ve esnafın şeflerine verilen ad. (Bunların tılsımlı taşlarla düşmanları yendikleri ve kehanet sahibi olduklarına inanılırdı.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Göktürk ve hazar hakanları Tarhanların soyundan geldiğine inanılırdı. *Tarhan*, daha sonra büyük toprak sahiplerine verilen bir unvan oldu. (Bk. TARHANLIK.) Nitekim Göktürkler zamanında Semerkant «dihkân»ına (köy ağası) *tarkan* denirdi. Bu unvan göçebe Oğuzlar ve Hazarlar'da da varlığını korudu. Kâşgarlı Mahmud tarhanlığı İslâmlığa aykırı bir kurum olarak bildirir. Nitekim müslüman Karahanlılar devletinde tarhan unvanına rastlanmaz. Moğollar zamanında tarhan, devlete hizmeti dokunan kumandanlara, büyük memurlara, arazi sahiplerine ve tacirlere verilen bir imtiyaz ve şeref rütbesi oldu. Cengiz Han 1207'de Mevkitlerin Selenge ırmağı boyundaki topraklarını ele geçirdiğinde; buralarını kumandanlarından Sarhan Şırya'ya vererek bu arazinin defterlere vergiden muaf olarak geçirilmesini emretti. (M)

TARHAN (Abdülhak Hâmid), türk şairi (İstanbul 1852 - ay.y. 1937). Tarihçi Hayrullah Efendinin oğlu. Özel ilköğrenim gördükten sonra ağabeyi ile Paris'e gidince orada bir okula yazıldı. Dönüşünde Robert koleje devam etti. 1865'te Babıâli Tercüme odasına girdi. 1866'da Tahran'a elçi tayin edilen babasıyle birlikte İran'a gitti. Babasının 1868'de ölümü üzerine İstanbul'a döndü. Maliye, Şûrayı Devlet ve Sadaret kalemlerinde çalıştı. İlk şiirlerini bu yıllarda yayımladı. 1871'de, Fatma Hanım ile evlendi. 1876-1878 Arasında Paris sefareti ikinci kâtipliğiyle Paris'te bulunduğu sırada fransız edebiyatını inceledi. 1878'de azledildi; 1881'de Poti, 1882'de Golos konsolosu, 1883'te Bombay başkonsolosu oldu. Karısı Fatma Hanımın verem hastalığının ilerlemesi üzerine, İstanbul'a gelmek zorunda kaldı; Beyrut'a geldikleri sırada Fatma Hanım öldü (1885). Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra, 1886'da Londra sefareti başkâtipliğine tayin edildi; daha sonra ikinci ve birinci müsteşarlığa yükseldi. Londra'da bulunduğu sırada Nelly Hanım ile ikinci evliliğini yaptı ve ingiliz edebiyatını, özellikle Shakespeare'i inceledi. İkinci Meşrutiyetten sonra Brüksel sefiri oldu; 1912'de azledildi. Bu arada karısının ölümü üzerine, Lucienne (Lüsyen) Hanım ile evlendi. 1918'de, Âyân meclisi üyesi, 1928'de İstanbul milletvekili oldu.

Abdülhak Hâmid, şiire batılı bir anlayışla, nazım yeniliklerini getiren ilk şairdir. Tanzimat şairleriyle didaktizme yönelen türk şiirinde, gündelik hayat, aşk, tabiat, yurt ve millet sevgisi, ölüm ve metafizik meseleler onunla girdi. Lirik ve epik tonda, tezatlardan yararlanarak, geniş bir hayal gücüyle yazdığı şiirler kompozisyon bakımından dağınıktır. Şiirde, kendisine has bir dil ortaya koydu; daha önce sadeleşmeye yönelen edebiyat dili, onun şiirleriyle sadelikten uzaklaştı. Genellikle okunmak üzere yazdığı tiyatro eserlerinde, tarihî konuları, geniş hayal gücüne dayanarak, manzum ve mensur biçimde işledi. Hâmid'in bazı oyunlarında Shakespeare etkisi görülür. Başlıca eserleri: *Maceray-ı Aşk* (oyun, 1872); *Sabr ü Sebat* (oyun, 1874); *Duhteri Hindû* (Hintli Kız) [mensur oyun, 1875]; *Nesteren* (hece vezniyle oyun, 1878); *Sahra* (şiirler, 1879); *Tarık* (mensur oyun, 1879); *Eşber* (aruz vezniyle oyun, 1881); *Divaneliklerim Yahut Belde* (şiirler 1885); *Makber* (şiir, 1885); *Bir Sefilenin Hasbıhali* (şiir ve nesir, 1885); *Zeyney* (oyun, 1906); *Bâlâdan Bir Ses* (şiir, 1909); *Validem* (şiir, 1911); *İlhan* (oyun, 1911); *Tayflar Geçidi* (manzum oyun, 1916); *Finten* (oyun, 1918). *Finten*, Ahmed Muhip Dranas; *Sabr ü Sebat*, Selamî İzzet Sedes tarafından sadeleştirilerek işlendi ve sahneye kondu. (M)

TARHAN (Mümtaz), türk idarecisi, eğitimcisi ve yazarı (İstanbul 1908 - ay.y. 1970). İstanbul Erkek lisesini (1926), Ankara Hukuk fakültesini bitirdi (1931). Maliye bakanlığı İrat ve Gelir Vergileri müdürlüğü (1933), İzmir defterdarlığı (1939) ve Maliye Bakanlığı Gelirler Genel müdürlüğüne (1942) tayin edildi. Bu görevdeyken Maliye Meslek lisesinin kurulmasını sağladı. Neumark komisyonunu kurarak gelir vergisiyle vergi usulleri kanunlarının hazırlanmasında yardımcı oldu. 1947'de Tapu ve Kadastro Genel müdürlüğüne getirildi. Tapu kanununun çıkartılmasında emeği geçti; Tapu Meslek lisesi ve İstanbul Kadastro Mühendisleri Yüksekokulunu kurdu. 1951'de Sayıştay başkanı oldu. Burada yeni bir denetim düzeni kurdu. 1954'te D.P. Ankara milletvekilliğine seçildi. 1957'de İstanbul vali ve belediye başkanlığına tayin edildi. Aynı yıl görevinden ayrıldı. Ankara Türk Eğitim derneğinin uzun süre başkanlığını yaptı; Maarif kolejinin bugünkü duruma gelmesini sağladı. Çeşitli liselerde öğretmenlik yapan Mümtaz Tarhan, Tarhan kolejini de kurdu (1958). Spor işleriyle de uğraştı; Gençlerbirliği ve İstanbulspor kulüplerinin kurulmasında çaba gösterdi. Futbol Federasyonu başkanlığı yaptı. Eserleri: *Arttırma ve Eksiltme Kanunu Şerh ve İzahı* (ilk bas. 1940); *Olgunluğumuzun Panoraması* (1940); *Medenî Kanunun Genel Esasları* (1947); *Ölünceye Kadar Bakma Akti* (1948); *Akitler* (1948); *Mukayeseli Dünya Kadastrosu* (1949). [M]

TARHANA i. (fars. *tarḫana*). Mutf. İçine, domates, biber, soğan, kokulu otlar, süt (veya yoğurt) katılan mayalanmış ve kurutulmuş hamurun ufalanmasıyle yapılan çorba malzemesi. || Bu malzemenin suda veya et suyunda pişirilmesiyle yapılan çorba (*tarhana çorbası* da denir): *Çocuklar tarhananız pişti. Aşağıya gelin* (Ahmed Rasim). [M]

TARHANALIK sıf. (*tarhana*'dan *tarhanalık*). Tarhana yapmağa elverişli olan: *Tarhanalık buğday, un.* (M)

TARHANLIK i. (*tarhan*, tarkan'dan *tarhan-lık*). İda. Esk. Eski Türklerde yüksek bir görev. || Devlete hizmeti dokunan büyüklere tanınan vergi dokunulmazlığı. (Bk. ANSİKL.) || *Tarhanlık beratı*, devlete hizmet eden büyük memurlara, bazı ulema ve din adamlarına, kendi toprakları için tanınan vergi bağışıklığını belirten berat. (Osmanlılarda muafiyetname ve müsellemiyet).

— ANSİKL. Teşk. tar. Özellikle Oğuzlarda subaşı, yinal, tuğracı gibi önemli görevlerin yanında tarhanın da adı geçmektedir. *Tarhanlık*, ziraat ve arazi feodalleri olarak değil, bir tür imtiyazlı toprak sahipliği niteliğinde devlete hizmetleri dokunan yüksek memurlara, arazi sahiplerine ve tacirlere, kendilerine imtiyazlar temin etmek üzere verilen bir şeref rütbesidir. Moğollar devrinde yeniden canlandı. Nitekim, Nasireddin Tusî'ye göre Cengiz yasasıyle tespit edilen toprakla ilgili tarhanlık üç türlüdür: 1. vergi konulmayan hür topraklar; 2. haraca bağlı bulunduğu halde fermanla haraçlar kaldırılanlar; 3. dirlik ve arpalık olarak verilen topraklar. Osmanlı tahrir defterlerinde bu kelimeye, bir deyim olarak rastlanır. (M)

TARHEFGEN blş. sıf. (ar. *tarḥ* ve fars. *efgen*'den *tarḥ-efgen*). *Esk.* Düzenleyen, bir işi kuran, temelini atan. (M)

TARHENDAZ blş. sıf. (ar. *tarḥ* ve fars. *endāz*'dan *tarḥ-endāz*). *Esk.* (Bir şeyi) Düzenleyen, temelini atan. (M)

TARHUN i, (ar. *tarhun*). Birincasıf cinsinden ıtırlı bitki. (İlmî adı *Artemisia dracunculus.* Bileşikgillerden.) [TARHUNOTU da denir.]

— ANSİKL. *Tarhun*'un ana yurdu Sibirya'-

Foto. LAROUSSE; Turizm - Tanıtma (MEYDAN)

dır. Kısır bir bitki olduğu için dip sürgünleriyle çoğaltılır. Tarhun yaprakları bahar olarak kullanılır, salçalı yemeklere, salçaya, yumurtaya, salataya, sirkeye ve hardala katılır. (Tarhunlu sirke şöyle yapılır: 1-2 avuç tarhun yaprağı yıkanıp temiz bir şişeye konur, üzeri sirke ile doldurulur. 2-3 ay bekletildikten sonra süzülüp kullanılır.) Rus tarhunu da (*A. Redowskyi*) buna yakın bir türdür, tohumla üretilir, ama yaprakları tatsızdır. (LM)

Tarhuncu lâyihası, Osmanlı devletinde sadrazam Tarhuncu Ahmed Paşanın hazırladığı bütçe lâyihası (1653). Tarhuncu Ahmed Paşanın sadrazamlığı, Osmanlı devletinin en buhranlı devirlerinden birine rastlar. Girit savaşları sırasında İstanbul'da kapıkulu askerleri sık sık isyanlar çıkarıyordu. Ahmed Paşa önce masrafları kısmak ve gelirleri artıracak çeşitli tedbirler almakla işe başladı. Sonra da devlet gelirleriyle masraflarını gösteren bir lâyiha sundu. Bu lâyihaya göre, 1653'te hazinenin geliri 14 503 kese, gider ise 16 400 keseydi. Lâyiha hazırlandıktan sonra açığın nasıl kapatılacağı araştırıldı ve padişaha bildirildi. Açığı kapatmak için alınan tedbirler, özellikle saray mensuplarının çıkarlarına uymuyordu. Çeşitli zorluklarla karşılaşan Ahmed Paşa, Mehmed IV'ü tahttan indireceği ve şehzade Süleyman'ı tahta çıkaracağı ileri sürülerek idam edildi. (M)

TARIK i. (ar. *ṭārıḳ*). *Esk.* Sabah yıldızı. Venüs. || Erkek adı. (M)

TARIK bin ZİYAD, berberî asıllı arap kumandanı (VII.-VIII. yy.). Kuzey Afrika'nın fethinden sonra İspanya'da karışıklıklar çıkınca, Kuzey Afrika valisi Musa bin Nusayr bu bölgeye askerî birlikler gönderdi. Temmuz 710'da Güney İspanya'ya yapılan keşif seferinin başarılı geçmesi üzerine, Musa bin Nusayr, öncü kumandanı Tarık bin Ziyad'a, çoğunu Berberîlerin meydana getirdiği 7 000 kişilik bir ordu ile İspanya'nın fethi görevini verdi. Mayıs 711'de İspanya'ya geçen Tarık, gemileri yaktırarak askerlerinin dönüş ümitlerini ortadan kaldırdı ve önce Carteya ile Algeziras şehirlerini aldı. Bu sırada İspanya'ya hâkim olan got kralı Rodriguez ülkesini tehdit eden tehlikeyi önlemek için büyük bir ordu topladı. Got kralının hazırlıklarını haber alan Tarık bin Ziyad, Musa bin Nusayr'dan yardım istedi. Musa, 5 000 kişilik yardımcı kuvvet gönderdi. Yeni gelen kuvvetle birleşen Tarık, İspanya içlerine doğru yürüyüşe devam etti. Got kralının ordusuyle Vadii Bekka'da (Rio Barbate) karşılaştı. Yapılan savaş sonunda islâm kuvvetleri büyük bir zafer kazandı. Artık karşılarına çıkacak kuvvet kalmamıştı. Ancak şehir ve kaleler dayanıyorlardı. Tarık bin Ziyad'ın bu başarısını kıskanan Musa bin Nusayr, Arapların çoğunlukta olduğu 10 000 kişilik bir orduyle 712 yaz başlarında İspanya'ya geçti. Aynı zamanda Tarık'a bir mektup göndererek daha fazla ilerlememesini ve kendisini beklemesini emretti. Fakat beklemenin hıristiyanlara yeni kuvvetler toplaması için fırsat vereceğini bilen Tarık, valinin emrini dinlemedi. Harekâtına devam ederek Estice Tuleytule'yi (Toledo) ele geçirdi. Ayrıca Kurtuba (Cordoba), Archidona ve Elvira (İlbire) üstüne müfrezeler gönderdi. Musa bin Nusayr, Tarık ile karşılaşınca ordunun önünde ona ağır hakaret etti ve emirlerini dinlemediği için kırbaçladı. İslâm ordusu bir süre fetihlere devam ederek, Zaragoza, Aragon ve Leon şehirlerini aldı. Daha sonra Musa, Tarık ile birlikte, halife Velid'e durumu bildirmek için Suriye'ye döndü. Tarık'ı halifeye şikâyet etti; fakat, İspanya'nın gerçek fatihinin Tarık olduğu anlaşıldı. Tarık, buna rağmen ülkesine dönemedi ve ömrünün son yıllarını Suriye'de geçirdi. (M)

TARIM i. (esk. türk. *tarımak,* ekin ekmek'ten *tarı-m*). Zır. *Yeni.* İnsanlara yararlı bitkileri yetiştirmek amacıyle toprak üzerinde yapılan çalışmaların tümü: *Türkçesi, toprakları tarımda tutmak için gerekli bayındırlık işlerini sizde ancak devlet yapabilir* (Kemal Tahir). [Bk. ANSİKL. ZIRAAT.] || *Tarım bilimi,* tarımla ilgili bilgi ve ilkelerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Tarım reformu.* Bk. ANSİKL.

— Coğ. *Tarım sistemi,* çiftçilerin ihtiyaçlarını mümkün mertebe en iyi şekilde karşılamak amacıyle nadas ve ekim nöbetinin, yani ekinlerle çapa bitkilerinin münavebe ile ekiminin düzenlenmesi. Bk. ANSİKL.

— İkt. *Tarım satış kooperatifleri.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Coğ. *Tarım sistemi.* Gerek ilkel usullerle tarım yapan, gerek en yeni teknikleri kullanan çiftçiler, aynı temel meseleyi çözmek zorundadır: belirli bir toprakta, o toprağa uygun teknikle en yüksek verimi sağlayacak bir sistem yaratmak. İlkel çiftçilik yapan bazı tarımcılar yaşamaya pek de elverişli olmayan bir çevrede çok gevşek bir şekilde yerleşmişlerdir: ekvator tipi ormanların hâkim olduğu bölgelerde yaşamak zorunda olan halklar gibi. Tarım bu bölgelerde ancak devşirmeciliğe ve avcılığa ek bir gelir kaynağıdır; fakat ne kadar ilkel olursa olsun, zaten pek verimli olmayan bu toprakları verimsiz hale getirmeğe yeterlidir. Bu bölgelerde tarım sistemi, orman içindeki bir açıklığın birkaç hasattan sonra terk edilmesine ve yeni bir açıklığın işlenmesine dayanır: bu yeni alan orman altının ve küçük ağaçların yakılması sonucunda geçici olarak verimli bir hal alır. Kongo ormanlarında yaşayan Fanglar ve Hollanda Hindistanı'ndaki halklar (Ladang sistemi) bu usulleri uygular. Ekvator kuşağı içindeki bölgelerin, özellikle Çinhindi dağlarının (ray), Madagaskar'ın doğu kısmındaki ormanların (tavy), Brezilya Kızılderililerinin v.b. başlıca özelliği de tarımın göçebeliğidir. Orta enlemlerde bazı tarım sistemleri uzun süre ormandan tarla açma sistemine dayanmıştır: Ardennes dağlarında, Massif Central'da, Orta Balkan dağlarında, tarım geçici olarak ormanlardaki açıklıklarda veya yakılan fundalıklarda yapılırdı. Bütün bu tarım sistemleri, geniş coğrafî alanlara sahip olan ama çok sınırlı toplulukların geçimini sağlayan ilkel ekonomilerin özelliğidir.

Sınırlı bir arazinin değerlendirilmesi, çiftçileri, küçük topluluklarının büyümesine paralel olarak, verimi artırmayı sağlayacak teknikler hazırlama zorunda bıraktığı için büyük bir gelişmeye yol açmıştır. Bugün hemen her yerde gerilemekte olan hattâ terk edilen nadas usulü, bir yandan toprakların yeniden güçlenmesine imkân verir, bir yandan da evcil hayvanlara otlak sağlar. Nadasın son yılında sürülmesi, toprağa değerli bir yeşil gübre kazandırır. İki yıllık sistemde tarlaya birinci yıl tahıl ekilir, ikinci yıl toprak nadasa bırakılır; bu usul özellikle akdeniz ülkelerinde uygulanır: çünkü yazın kurak oluşu bitkilerin büyümesini erken durdurur ve güz ekiminin, yaygınlaşmasını gerektirir. Ama nadasa bırakılan toprakların genişliği yüzünden çiftçiler büyük ölçüde toprak sıkıntısı çeker; dağ yamaçlarında tarla açmak zorunda kalır, buralarda büyük taraçalar meydana getirirler. Dikilen çeşitli ağaçlar (zeytin, meyve ağaçları) dinlenmeğe bırakılan tarlalardan biraz olsun ürün almayı sağlar. Kuzey Avrupa'da üç yılda bir nadasa bırakma sistemi, ilkbaharda ek bir ekime imkân verir; köylerin toprakları hemen hemen eşit üç parçaya ayrılarak sonuncusu nadasa bırakılır. Bu sistemde, nadasa bırakılan topraklardan mera olarak ortaklaşa faydalanma gibi mecburî yükümler doğurur. Bu yükümlerin sonucu olarak buralarda arazinin ve köylerin manzarası da değişir (açık, çitsiz, sınırsız arazi, bu arazi ortasında toplu köy binaları). İleri tarım sistemleri toprakları devamlı olarak işlemeğe çalışır. Nüfusu çok kalabalık olan bölgelerde nadasa başvurmadan ince tarımın uygulanması çoktan beri kaçınılmaz bir zorunluk halini almıştır. Meselâ geleneksel çin tarımı bütün Çin'in dörtte birini aşmayan bir alanda 500 milyona yakın insanı beslemek zorundaydı: her köylünün, elindeki çok küçük yüzeyi büyük bir özenle işlemesi gerekirdi.

Eskiden çiftçinin temel uğraşlarından biri, oldukça yüksek verim elde etmeyi sağlayarak gübreleri araştırmaktı, ama asıl tarımın büyük ölçüde ağır basması, hayvancılığa hiç yer bırakmıyor ve bu yüzden insan gübresini veya çeşitli döküntüleri kullanma önemli yer tutuyordu. «İnsan emeğinin birikmesi» sonucu olan bu ilkel tarıma, Doğu Asya ve Güneydoğu Asya'nın çok kalabalık bölgelerinde, özellikle Japonya, Vietnam, İndonezya ve Hindistan'da rastlanır. Bu sistem otarsi çerçevesini aşan ve milletlerarası ticarete az çok bağlı olan çiftçilere aykırı düşer. Birçok tarım sistemi hâlâ öteden beri olduğu gibi bütün yiyecek ihtiyacını karşılayacak şekilde çeşitli ürün yetiştirme esasına dayanır. Meselâ özellikle tahıl tarımının yanı sıra yemlik bitki, hayvan, sebze ve meyve yetiştirilen Akitanya havzasındaki birçok bölgede sebze ve meyve tarımının yanı sıra yemlik bitki tarımı ve hayvancılık birarada yürütülür. Sebze ve meyve tarımı genellikle köylülerin başlıca ticarî kazanç kaynaklarıdır. Ama ticaret amacıyle yapılan tarım bazı bölgelerin bütün tarım üretimini temsil edebilir; bu durumda tarım sisteminin özelliği tarlada aynı bitkinin sürekli olarak ekilmesidir: Aşağı Languedoc'ta bağcılık, Brezilya'da kahve, Küba'da şekerkamışı, Senegal'de yerfıstığı gibi tek tip tarımlar çok değişik sosyal yapılara tekabül eder; ama hepsinin ciddî bir sakıncası vardır: buhran dönemlerinde ürünü pazarlama güçlüğü ve toprağın hızla verimsizleşmesinin yarattığı tehlike. Bu yüzden tek tip tarımın ağır bastığı birçok bölgede tarım sistemini karmaşıklaştırmak ve üretimi çeşitlendirmek eğilimi görülür: Kanada'daki Büyük Ovalar'da ve A.B.D.'deki Wheat Belt'te tek tip buğday tarımı birçok defa satılamayan malların dev stoklar halinde birikmesine yol açmış ve birçok yıldan beri bu bölgelerin tarımında buğday ancak nadas bitkisi olarak ekilmeğe başlanmıştır. Ayrıca buralarda yağ bitkileri ve hayvan yetiştirmeğe yarayan asitli yem bitkileri yetiştirilir. Fakat bu alanların çorak kenar kısımlarında dünya pazarı şartlarının elverişli olduğu dönemlerde büyük ölçüde buğday yetiştirilir. Böylece çok makineleşmiş ama az verimli bir tarımın özel koşulları, ilkel tarımcılarınkine benzer geçici tarım tiplerine yol açar.

● *Tarım bilimi.* Toprak, karmaşık bir ortamdır; fizik ve kimya bakımından çeşitli elementlerden oluşur. Ayrıca, toprağı meydana getiren unsurların (kum, kil, kireç, humus) fizik (su, hava, ısı), kimyasal (yağmur, gübre) ve biyolojik etkenlerle (mayalar) değişikliğe uğramasıyle meydana gelen sonsuz tepkimelerin oluştuğu yerdir. *Tarım bilimi* bütün bu tepkimelerin ortaya çıkardığı problemleri inceler, bu incelemeden ilkeler, kurallar çıkarır, bunlardan bir teori, bir doktrin meydana getirir; tarım da bunları uygular.

— İkt. Türkiye'de çiftçinin kredi alması ve ürünlerinin satışını daha elverişli şartlarla gerçekleştirebilmesi için, 2834 Sayılı kanunla *tarım satış kooperatifleri* ve birlikleri düzenlendi; 2836 Sayılı kanunla da *tarım kredi kooperatifleri* kurulması öngörüldü. İki kanun da 21 ekim 1935 tarihlidir. Bu kanunların başlıca özellikleri, kuruluşları ve işleyişleri sırasında, bir iktisadî devlet teşekkülü olan Ziraat bankası ile iktisadî işlerle ilgili bakanlığa önemli yer vermesidir. Tarım satış kooperatifleri, çiftçi olmak ve kooperatifin çalıştığı ürünler üzerinde ticaret veya komisyonculuk yapmamak şartıyle girilebilen, en az on çiftçinin aralarında kurabileceği, değişik sermayeli ve sınırlı sorumluluğa dayanan kooperatiflerdir. Ana sözleşmeyi Ziraat bankası hazırlar, Tarım bakanlığı onaylar ve Bakanlar kurulu kabul eder. En az üç tarım satış kooperatifi, satışını yaptıkları ürünün ihraç ve piyasa merkezlerinde, bakanlığın onayıyle tarım satış kooperatifleri birliği kurabilir. Bu kooperatiflerin kuruluş amaçları şunlardır: ortakların ürünlerine devamlı sürüm ve alıcılar bulmak; gerektiğinde bu ürünleri hammadde olarak işlemek, satmak; iç ve dıştaki aracılara giden kazancı, üreticilere mal ederek, yabancı üreticilere karşı bunları korumak; piyasada düzenleyici olmak; standartlaşmayı sağlamak; ortakların üretim ihtiyaçları için gerekli her çeşit araç ve gereçleri toptan ucuz olarak elde etmek.

Tarım kredi kooperatifleri de en az otuz ortağın, yine aynı şekilde kabul edilen ana sözleşme uyarınca birleşmesiyle kurulur. Bu kooperatiflerin kurulacağı yerler, Ziraat bankasının teklifi veya ilgililerin baş-

ilâçlama

vurması üzerine Tarım bakanlığınca belirtilir. Tarım kredi kooperatifleri, sınırsız ve zincirleme sorumluluk esasına dayanır. Tarım satış ve tarım kredi kooperatifleri üstündeki kamusal yetki ve görevler, bu kooperatifleri klasik kooperatifçilik ilkelerinden uzaklaştırmıştır. Türk Tic. kn. md. 485 ile yürürlükte bırakılan bu kanunlar, yarı kamusal nitelikte kooperatifleri öngörür. Nitekim, Yüksek Seçim kurulu da, bazı kararlarıyle bu kooperatifleri kamu tüzel kişileri arasında görmek gerektiğini ortaya koymuştur.

— Zır. *Türkiye'de* 1970'de tarım alanı olan toprakların genişliği 24 294 000 hektardı ve bunun faaliyet konusu olarak dağılışı da şöyleydi: ekilen topraklar 15 589 000 hektar, nadas yapılan yerler 8 705 000 hektar, sebze üretilen yerler 448 000 hektar, bağlıklar 845 000 hektar, meyve ağaçlıkları (antepfıstığı, armut, ayva, badem, ceviz, çay, çilek, dut, elma, erik, fındık, iğde, incir, kayısı, keçiboynuzu, kestane, kiraz, kızılcık, muşmula, muz, nar, trabzon hurması, üryani erik, vişne, yenidünya, zerdali) 1 019 000 hektar, zeytinlikler 721 000 hektar ve ormanlar 18 273 000 hektar. Zıraate ayrılan toprakların 16 354 800 hektarı 2 167 555 baş hayvanla, 7 940 000 hektarı da 105 865 traktör kullanılmak suretiyle işleniyordu. Aynı yıl zıraî faaliyet konusu olan madde gruplarının üretim alanları da şöyle tespit edildi: tahıl (buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, darı, pirinç, kuş yemi v.b.), 13 239 700 hektar; baklagiller (bakla, bezelye, nohut, mercimek, börülce, fiğ, burçak v.b.), 533 500 hektar; sanayi bitkileri (tütün, şeker pancarı, kenevir lifi, afyon sakızı, anason, pamuk, keten lifi v.b.), 1 025 887 hektar; yağlı tohumlar (çiğit, ayçiçeği, susam, haşhaş, keten tohumu, kendir tohumu, yerfıstığı, soya, aspir, kolza v.b.), 1 011 135 hektar; yumru bitkiler (kuru sarmısak, kuru soğan, patates, hayvan pancarı v.b.), 237 100 hektar; yer bitkileri (mısır, fiğ, burçak, yonca, korunga v.b.), 101 000 hektar. Zıraî faaliyetin bir bölümünü meydana getiren sebze üretimi istatistikleri de şöyleydi: 1. yaprağı yenen sebzeler (lahana [baş], lahana [kara yaprak], enginar, kereviz, marul [kıvırcık], marul [göbekli], ıspanak, pırasa, pazı, semizotu) 1 070 057 ton; 2. baklagil sebzeleri (fasulye, bezelye, bakla, barbunya fasulye) 381 000 ton; 3. meyvesi yenen sebzeler (kavun, karpuz, balkabağı, sakız kabağı, hıyar, patlıcan, bamya, domates, dolmalık biber, sivri biber) 6 823 000 ton; 4. soğansı, yumru ve kök sebzeler (sarmısak [taze], soğan [taze], havuç, turp [bayır], turp [kırmızı], yerelması) 136 600 ton; 5. öteki sebzeler (karnabahar) 28 000 ton.

● *Tarım reformu.* Türkiye'de, Cumhuriyetin başlangıcında tarım alanında dirlik* düzeni adı verilen mirî toprak rejimi uygulanıyor ve işletmelerde, ana birimler tımar*, has* ve zeametler*den meydana geliyordu. Osmanlı imparatorluğundan devralınan bu düzen içinde 1927'de yapılan bir tespitte toprakların yaklaşık olarak yüzde 60'ını mera ve çayırların teşkil ettiği, toprakların tümünün yüzde 5 - 6,5'inin de tarımsal amaçlarla işlenmekte olduğu anlaşıldı.

Bu arada toprağa bağlı yeni iskân meselelerinin yanı sıra Yunanistan ile yapılan mübadele anlaşması gereğince Batı Trakya'dan gelen göçmenlere tarım toprağı tahsis edilmesi gerekiyor ve bu ihtiyaç genellikle tapusuz ve dolayısıyle Hazine'ye ait yerlerden yapılıyordu. Bu durum 1934'e kadar sürdü ve bu dönemde büyük kısmı göçmenlere olmak üzere, topraksız ve az topraklı köylüleri de kapsamına alan toprak dağıtımında 6 787 234 dönüm tarla, 157 422 dönüm bağ, 169 659 dönüm bahçe arazisi tahsisi yapıldı.

Tarım ve toprak reformu ihtiyacı ilk defa bu tarihlerde hissedildi ve içişleri bakanı Şükrü Kaya, Nüfus Genel müdürlüğüne bir toprak kanunu taslağı hazırlattı; bunda işlenen topraklar için zilyetlik hakkı tanınması, tapusuz toprakların da devlet adına tescili öngörülüyordu; taslak Tarım bakanlığının ve Danıştayın itirazı üzerine gerçekleşemedi (1934).

Atatürk C.H.P.'nin 1937 kurultayında «Toprak kanununun bir neticeye varmasını Meclisin yüksek himmetinden beklerim» derken o tarihte başbakan olan İsmet İnönü de konu hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etti: «En ziyade toprağı taksim edilmiş, en mamur yerlerde bile köylünün yarısına yakın kısmı topraksızdır. Köylüyü ebediyen topraksız bırakamayız.»

İnönü'nün yerine başbakan olan (1937) Celâl Bayar da parti grubunun bir toplantısındaki konuşmasında: «Her Türk çiftçisini kâfi toprağa sahip etmek ve topraksız çiftçiye toprak vermek için hususî istimlâk kanunları çıkarmak parti programımızın 34. maddesi hükmüdür» diyordu.

Devletin üst kademelerinden gelen bu ısrarlı uyarı ve istekler üzerine *tarım ve toprak reformu* çalışmalarına hız verildi ve Tarım bakanlığı tarafından tarıma bağlı ailelerin ihtiyaçları ve bölge topraklarının tarımsal verim esasına dayalı bir tasarı hazırlandı (1937); sağlık bakanı Refik Saydam bir iskân kanunu tasarısı hazırlatmak suretiyle konuyu dolaylı olarak ele aldıysa da bir sonuç elde edemedi. Tarım bakanı Muhlis Erkmen zamanında hükûmete sunulan tarım ve toprak reformu tasarısı da, devam eden İkinci Dünya savaşının yarattığı özel şartlar içinde gerçekleştirilemedi (1942).

Elle tutulur sonuç veren ilk teşebbüs Şevket Raşit Hatipoğlu'nun tarım bakanlığı sırasında ortaya konan «Çiftçiyi Topraklandırma kanunu» oldu ve bu tasarı 4753 Sayılı kanun olarak Meclisten geçti (1945). Kanunda topraksız veya az topraklı çiftçi ailelerine arazi tahsis edilirken Hazine arazisinin yanı sıra özel mülkiyetteki geniş toprakların kısmen kamulaştırılması; bu yoldan dağıtılacak toprakların yeni sahipleri tarafından 25 yıl süreyle satılamaması ve devredilememesi; bunlara hiç bir şekilde haciz konamaması; dağıtım yoluyle verilmiş toprakların miras hukuku içinde bölünmemesi; bu toprakların ancak sahipleri tarafından işletilebileceği; kiraya verilemeyeceği; bunlar üstünde ortaklık yoluyle işletme kurulamayacağı; tahsis edilen topraklardan terk edilenlerin tekrar Hazine hesabına geçeceği hükümleri getirilmekteydi. Kanun 1946 sonlarında uygulanmağa başlanabildi ve 1947'ye kadar göçmen mültecilerle topraksız ve az topraklı köylülere 4 606 059 dönüm tarla ve mera dağıtıldı. bunun sonucu olarak da meralar 79 610 000 dönüme indi. Çiftçiyi Topraklandırma kanununun yürürlüğe girdiği tarih itibariyle 1945'ten beri her yılın 11 haziranını takip eden ilk pazar günü «Toprak bayramı» ilân edildi.

Çiftçiyi Topraklandırma kanununa karşı ilk tepkiler C.H.P. içinde başgösterdi ve çiftçilerin toprak mülkiyeti sınırlarını genişleten ilk kanun Cavit Oral'ın tarım bakanlığı sırasında (1950), yürürlüğe kondu (5618 Sayılı kanun). O yıl yapılan seçimleri C.H.P.'nin kaybetmesi üzerine iktidara gelen D.P. 4753 Sayılı kanunda yeni bir değişiklik yaparak toprak dağıtımında yararlanılacak kaynakları Hazine arazisine ve meralara inhisar ettirdi; ayrıca görevin yerine getirilmesini de Tarım bakanlığından alarak İskân İşleri Genel müdürlüğüne verdi (1950). Ertesi yıl çıkarılan 5840 Sayılı kanunla Toprak ve İskân Genel müdürlüğü, Çiftçiyi Topraklandırma kanununu uygulamakla görevlendirildi ve bu kuruluş bir Devlet bakanlığına bağlandı. Bu yetki mercii değişikliği, yavaşlamayı duraklama haline getirdi. 1955'te yeni bir kanun değişikliği yapılarak daha önce kıraç arazide 400 dönüm olarak kabul edilmiş fakat 110 dönüm olarak uygulanabilmiş toprak dağıtım sınırı 400 dönümden 260 dönüme indirildi. 1960'a kadar devam eden bu hukukî statü içinde - 86 477 dönümü kişilere, 18 151 433 dönümü de Hazineye ait olmak üzere 18 237 910 dönüm arazi dağıtıldı.

27 Mayıs 1960 tarihinden sonra Millî Birlik komitesi Tarım bakanlığının önderliğinde, bakanlıklar, daireler temsilcileri, üniversite öğretim üyeleri ve Yargıtay'dan görevlendirilecek üyelerin de katılacağı bir heyete Anayasanın 37., 38., 40. ve 41. maddelerindeki âmir hükümlere uygun bir toprak reformu tasarısı hazırlanması görevini verdi. Bu metin hükûmete intikal etti fakat Kurucu meclisin 4 aralık 1961'den itiba-

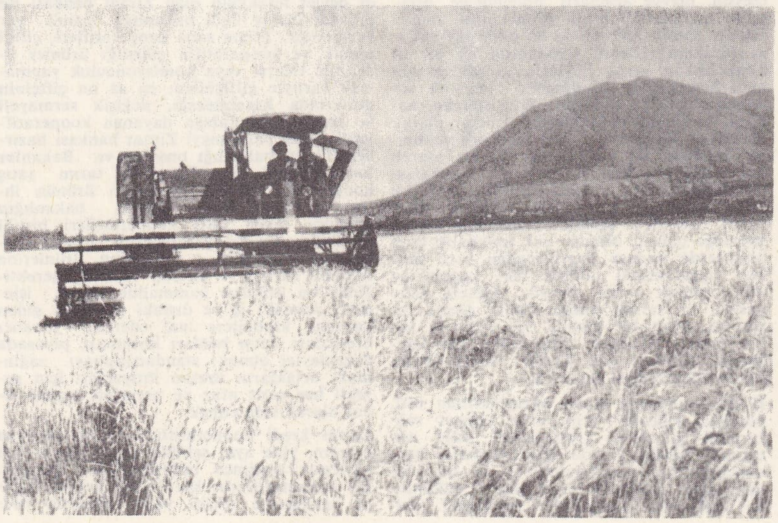

tarlada
mahsul kaldıran
çiftçiler

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

ren dağıtlması üzerine parlamentoya gönderilemeden geçersiz hale geldi. Aynı tasarı 1962'de İnönü'nün başkanlığındaki birinci koalisyon hükûmeti zamanında tarım bakanı Cavit Oral tarafından yeniden inceletildi. 1963'te, gene İnönü başkanlığındaki ikinci koalisyon hükûmetinin tarım bakanı Mehmet İzmen tarafından hazırlatılan ve Oral tasarısından pek farklı olmayan yeni bir metin Bakanlıklar arası İktisadî kurulda görüşülürken hükûmette meydana gelen değişiklik sonucu ortadan kalktı. 1963'te örnekleme metoduyle yapılan bir inceleme sonunda Türkiye'de topraktan geçinen nüfusun 18 616 454 (yüzde 69,3) kişi, topraksız aile sayısının 308 899; kiracı vasıtasıyle işletilen işletme sayısının 293 518 (713 058 hektar); ortakçılık yoluyle işletilen işletme sayısının 521 176 (1 532 312 hektar); ayrıca 104 347 küçük ve 280 büyük işletmenin tamamen kirada olduğu anlaşıldı. Bu tarihte Türkiye'de tarıma elverişli, dağıtılabilir toprak varlığı da şöyleydi: 7 683 585 dönüm tarla (hazine), 36 362 dönüm bağ (hazine), 101 266 dönüm bahçe (hazine), 347 575 dönüm arsa (hazine), 24 242 dönüm özel idareye ve 94 430 dönüm de vakıflara ait çeşitli vasıfta arazi.

1964'te, İnönü'nün başkanlığında ve öbür partilerin destek vaadiyle kurulan hükûmetin işbaşında bulunduğu sırada tarım bakanı Turan Şahin yeni tespit edilen tarım ve toprak dağılımı gerçeklerini de dikkate alarak yeni bir tasarı hazırlattı. Tasarının hazırlanmasında beş yıllık Kalkınma planının temel ilke ve hedeflerinden de yararlanıldı. Bunda tarım ve toprak reformu birlikte ele alınmaktaydı. Tasarı henüz başbakanlıkta bulunduğu sırada hükûmet düştü.

Bundan sonra görevi devralan A.P. hükûmetleri zamanında uzun tartışmalar sonunda tarım bakanı Bahri Dağdaş tarım reformu yönü ağır basan, asıl amacı tarımsal verimin arttırılması olan, öncekilerden tamamen farklı bir tasarı hazırlanması için bir heyet meydana getirdi. Bu heyetin çalışması sona erdiği sıralarda Dağdaş görevden çekildi (1969), ancak Dağdaş bu metni daha sonra milletvekili olarak Meclis başkanlığına sundu. Dağdaş'ın teklifi herhangi bir işlem görmeden, yerine tarım bakanı olan İlhami Ertem de eski çalışmaların özeti niteliğinde, keza tarım reformu yönü ağır basan bir metni Başbakanlığa sunmağa hazırlandığı sırada Demirel hükûmetinin görevi 12 Mart muhtırasıyle sona erdi.

12 Mart 1971'den sonra tarafsız ve partilerüstü bir hükûmet kurmakla görevlendirilen Nihat Erim, muhtıranın ana hedefleri arasında saydığı toprak reformunun gerçekleştirilmesi işini iktisadî işler başbakan yardımcısı Attila Karaosmanoğlu'na verdi. Karaosmanoğlu, biri reformun hukukî bütünlüğünü koruma amacını güden Toprak Reformu Ön Tedbirler tasarısı; diğeri de Toprak Reformu tasarısı olmak üzere iki metin ortaya çıkardı. Ana tasarıda toprak dağıtımı, toprak bütünleştirmesi, mülkiyet sınırlaması, miras v.b. yollarla toprakların bölünmesini önleme prensipleri yer almaktaydı. Ayrıca dağıtımda değer eşitliği sağlama amacıyle topraklar çeşitli sınıflara ayrılmıştı. Toprak Reformu Ön Tedbirler tasarısı meclis komisyonlarında görüşülürken sert tartışmalara konu oldu. Birinci Erim hükûmetinin istifası üzerine tartışmalar hafifledi; ikinci Erim hükûmetinde aynı işi yürütmekle görevlendirilen devlet bakanı İlhan Öztrak metinde bazı yumuşatmalar yaptı, Toprak Reformu tasarısını da Tarım ve Toprak Reformu tasarısı şeklinde değiştirdi. Ön Tedbirler tasarısı aynı yıl içinde kanunlaştı, fakat Tarım ve Toprak Reformu tasarısı 1973 başında hâlâ parlamentoda incelenmekteydi. (→Bibliyo.) [ML]

TARIM, Çin'de ırmak, Doğu Türkistan'da; yaklş. 2 000 km. Karakurum'dan doğan Tarım, Kûn-Lûn'dan inen kar ve buzul rejimli ırmaklarla (özellikle Yarkend Derya ve Hotan Derya) beslenir; bu ırmakların azamî debisi ilkbahar sonunda ve yaz mevsimindedir. Bununla beraber Tarım'ın debisi, yeraltına sızmalar, buharlaşmalar ve sulama kanallarına ayrılma dolayısıyle 75 m^2/sn'ye kadar düşer. Irmak, döküntülerle dolu bir yatakta yer değiştiren birçok altkolla Lob-nor çanağına ulaşır. (L)

TARIM, *Say'un ve Tarım* Kathirî devletinde şehir, Arap yarımadasının güneyinde, İngiliz Aden himaye bölgesinin doğu kesiminde; 8 300 nüf. El sanatları (mücevhercilik ve dokumacılık). [L]

Tarım bakanlığı, devletin zıraat ve hayvancılık siyasetini tespit etmek ve uygulamak; bu işlerin gerektirdiği düzenleme, ıslah ve teşkilâtlandırma çalışmalarını yürütmek; toprak ve su kaynaklarının zıraate elverişli şekilde kullanılmasını sağlamak; çiftçiliği geliştirmek; sivil ve askerî meteoroloji hizmetlerini görmek amacıyle kurulmuş (1931) devlet teşkilâtı. Görevleri, Zıraî üretim, hayvan ve hayvan ürünleri üretimini arttırmak amacıyle ekilen ve dikilen bitkilerin, meyveli ve meyvesiz ağaçların, ipekböceği, kümes, küçük baş, büyük baş, irat, çeki ve binek hayvanlarının yetiştirilmesiyle uğraşır; su ürünleri ve balıkçılığın gelişmesi için çalışmalar yapar; sütçülük, konservecilik, şarapçılık, zıraî ekonomi, standartlama, pazarlama, arazi ıslahı, erozyonun önlenmesi, zıraî sulama, toprak verimliliği, hayvan ve bitki hastalıkları, bu hastalıklara karşı kullanılacak ilâçlar ve zıraate zararlı olan şeylerle mücadele konularını araştırma ve denemeler yapar; ıslah, deneme, üretme, tohum temizleme faaliyetiyle ilgilenir; sorumluluk alanına giren konularda tedavi ve öğretim kurumları, laboratuvarlar, üretme çiftlikleri, haralar, fidanlıklar kurar; bu çalışmalardan elde edilen sonuçları çiftçinin yararına sunar; gıda ve beslenme hizmetlerinin düzenli şekilde yürütülmesine yardımcı olur; iyi tohum, damızlık hayvan, üstün nitelikli fide ve fidan yetiştirir, yetiştirilmesini teşvik eder; bazı yabanî ağaçların verimli duruma getirilebilmesi için aşı yapılmasına öncülük eder; meteoroloji hizmetlerini yürütür; hayvan sağlığıyle ilgili yer ve kurumları denetler; safkan ingiliz ve arap atlarının soy kütüklerini tutar; Jokey kulübünün faaliyetini denetler, at yarışlarını yönetir; Türk - Alman çiftliğinin yönetimiyle ilgilenir; Zıraat odalarının ve Zıraat Odaları birliğinin denetimini yapar.

Tarım bakanlığı, Osmanlılar devrinden bu yana devlet teşkilâtı içinde sık değişikliklere uğrayan kuruluşlardan biri oldu. 1839'a kadar Maliye nezaretinde *Meclisi Zıraat* teşkilâtınca yapılan görev 1844'te kurulan *Zıraat nezareti*'ne devredildi ve daha sonra değişiklikler yapıldı: Zıraat ve Ticaret nezaretleri birleştirildi (1846); zıraat işlerinin yürütülmesi Nafıa nezaretine verildi (1849); *Orman, Maadin ve Zıraat nezareti* adıyle yeni bir bakanlık kuruldu (1894); *Ticaret ve Zıraat nezareti* daha önceki bakanlığın Zıraatle ilgili görevlerini devraldı (1911). Son kuruluş devam ederken Ankara'da T.B.M.M. hükûmeti içinde meydana getirilen İktisat vekâletine, zıraat işleri de verildi (1920); ayrı bir kanunla Zıraat ve Ticaret vekâletleri kuruldu ve zıraat faaliyetinin denetimi *Zıraat vekâleti*'nin görevi oldu (1924); Zıraat ve Ticaret vekâletleri birleştirilerek zıraat, orman ve veterinerlik konularındaki birimler İktisat vekâletine bağlandı (1928). Bugünkü *Ziraat* vekâleti kuruldu (1931).

Tarım bakanları Zekâi Bey (6.III. 1924), Şükrü (Kaya) [20. VIII. 1924], Hasan Bey (22.II.1924), Sabri Bey (4.III.1925), Rahmi Bey (1.II.1927), Mustafa Şeref Bey (Özkan) [27.IX.1930], Muhlis Bey (Erkmen) [4.X. 1931], Şakir Bey (Kesebir) [I.VI.1937], Faik Bey (Kurdoğlu) [1.II.1937], Muhlis Erkmen (25.I.1939), Muhlis Erkmen (3.IV.1939), Şevket Raşit Hatipoğlu (9.VII.1942 ve 15.I.1953), Faik Kurdoğlu (7.VIII.1946), Tahsin Coşkan (9.IX.1947), Cavit Oral (10.VI.1948 ve 16.I.1949), Nihat Eğriboz (22.V.1950), Nedim Ökmen (9.III.1951 ve 17.V.1954), Esat Budakoğlu (9.XII.1955), Nedim Ökmen (25.II. 1957), Feridun Üstün (30.5.1960), Osman Tosun (10.I.1961), Cavit Oral (20.II.1961), Mehmet İzmen (25.VI.1962), Turan Şahin (25.XII.1963), Turhan Kapanlı (20.II.1965), Bahri Dağdaş (27.X.1965), Mesut Erez (11. VIII.1969), İlhami Ertem (4.II.1969), Orhan Dikmen (26.III.1971), İlyas Karaöz (23.V. 1972). [M]

Tarım birliği, İrlanda'da XIX. yy.da kurulan birlik. Daha 1850'de kurulan çiftçilerin haklarını koruma birliği «üç F» denen hakların tanınmasını istiyordu: *fairrent* (kabul edilebilecek kiralama şartları), *fixity of tenure* (kiralamanın devamlılığı) ve *free sale* (kiralama hakkını satma hürriyeti). Bu program Michael Davitt'in (1879) kurduğu *Tarım birliği* tarafından benimsendi ve 1881 ve 1891 kanunlarıyle kısmen gerçekleştirildi. (L)

TARIMCI i. (*tarım*'dan *tarım-cı*). *Yeni.* Tarımla uğraşan kimse. *Eşanl.* ZIRAATÇI. (M)

TARIMSAL sıf. (*tarım*'dan *tarım-sal*). Tarımla ilgili. *Eşanl.* ZIRAÎ. (M)

Tarımsal Garanti ve Yönetim fonu (AVRUPA) [*Fonds Européen d'Orientation et de Garantie Agricole*], kısaltması: F.E.O.G.A. Ortak pazara bağlı altı ülkenin tarım siyasetinin finansmanını sağlayan ortak banka. Üye ülkelerin bankadaki payları, her devletin net ithalât değeriyle orantılıdır. Toplanan paralar özellikle altı ülkenin çiftçilerine ürün fiyatlarını belli bir seviyede tutmak garantisini sağlar. Ayrıca, piyasanın isteğinden fazla tarım ürünü çıkarılmışsa ve bu yüzden ürün fiyatlarının düşme tehlikesi varsa, banka bu fazla ürünleri satın alıp depolamak ve dünya piyasasına sürmek i-

tarım
Konya ovasında harman döven bir genç kız

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

çin gerekli tedbirleri alır. Fon 1963'te çalışmağa başladı. (L)

TÂRİ sıf. (ar. *ṭerā*'dan *ṭārī*). *Esk.* Bir kimse veya bir şeyde ansızın görülen, birden ortaya çıkan. || *Târi etmek,* belirmesine, görünmesine sebep olmak: *Denizin lerzedar-ı girye sesi / Eder yüreklere târi bir ihtizaz-ı cenah* (Tevfik Fikret). || *Târi olmak,* belirmek, ortaya çıkmak. (M)

TARİB i. (ar. *ʿarab*'dan *taʿrīb*). *Esk.* Arapçalaştırma. || Arapçalaştırma. || *Tarib etmek,* bir kelimeyi arapçalaştırmak.

◆ **Taribat** çoğl. i. *Esk.* Arapçalaştırmalar. (M)

TÂRİD sıf. (ar. *ṭard*'dan *ṭārid*). *Esk.* Tart eden, kovan.

— Tıp. *Esk. Târidi dîdan* (veya *târidi dûd*), solucan düşüren ilâç. || *Târidül hasat,* mesaneden taş düşüren (ilâç). [M]

TARİF i. (ar. *ʿirfān*'dan *taʿrīf*). Bir kimseyi, bir yeri veya bir şeyi temel unsurları ve özellikleriyle anlatma: *İçinde pek nadir duyduğu bir dalgalanma, bir nevi tarifi güç bir sevinç vardı* (A. H. Tanpınar). *Yeni.* Tanımlama. || Bilimle ilgili bir konuyu bilimsel yoldan tanıtma: *Sizin okuduğunuz kitapların tariflerince dünyanın şekli nasıldır?* (H. R. Gürpınar). *Avrupa, düşüncesinin ve vahdetinin prensiplerini ararken; mütefekkirînin ağzıyle kendi kendini tarife güçlük çekmiştir* (P. Safa). || Bilimsel bir konuyu tanıtan ibare: *Mantığın tarifi. Üçgenin tarifi. Yeni.* Tanım. || [Özellikle yemek için] Nasıl yapılacağını anlatma: *Geçenlerde ev idaresi kitabında matmazelle beraber bir ingiliz tatlısının tarifini okumuştuk* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tarif etmek,* tarifini yapmak, tanımlamak: *Türk köylüsü onu «dili dilime uyan, dini dinime uyan» diyerek tarif eder* (Ziya Gökalp). *Kız cehennemden korktu, fakat imamın tarif ettiği cenneti de pek cazip bulmadı* (H. E. Adıvar). *Yeni.* Tanımlamak.

— Ask. *Hedef tarifi,* bir aracın veya bir hedefin bulunduğu yerin gösterilmesi: *İzli mermilerle hedef tarifi.*

— Eczc. Bir reçetede, yazılı ilâcın hazırlanması üstüne birtakım ayrıntılı bilgi veren bölüm.

— Gram. *Esk. Harfi tarif.* Bk. HARF.

◆ **Tarifsiz** sıf. Tarif edilmez, anlatılması çok güç: *İstanbul'da Boğaziçi'nde / Bir fakir Orhan Veli'yim / Veli'nin oğluyum / Tarifsiz kederler içinde* (O. V. Kanık). [ML]

TARİFA, İspanya'da şehir, Andalucía'da (Cadiz ili), Cebelitarık boğazı kıyısında; 18 050 nüf. Magrıplılardan kalma birçok yıkıntı. (L)

TARİFE i. (ar. *taʿrīf*'den *taʿrīfe*). Fiyat çizelgesi: *Müptezel yer ama yarım kiloluk rakı şişesinin tarifedeki bedeli galiba 8 lira.. oyuncak değil* (B. Felek). || Taşıtların geliş gidiş zamanlarını gösteren çizelge: *Bu sefer niçin Bursa İnönü değil? Bu yol tarifesinin değişmesine sebep nedir?* (Y. K. Karaosmanoğlu). || İlâç, âlet v.b. şeylerin nasıl kullanılacağını açıklayan kâğıt

— Havc. Bk. ANSİKL.

— Huk. İdare tarafından, taban veya tavan ücretlerinin veya oranların tespit edildiğini gösteren genel ve objektif hukuk kuralları. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Havc. Millî hava hatlarında, havacılık şirketleri ücret tarifelerini kendileri yapmakta serbesttir. Milletlerarası hatlarda ise, tarifeler İ.A.T.A. (Dünya Hava Ulaştırma birliği) konferanslarında tespit edilir. Bu tarifeler söz konusu milletlerarası bölgede faaliyet gösteren şirketlerin tümü tarafından tespit edilir. Bunların, uygulanmadan önce, oybirliğiyle kabul edilmesi ve ilgili devletlerce onaylanması gerekir. Havacılık alanındaki büyük tarife yenilikleri arasında milletlerarası hatlarda bilet ücretlerinin tespit şeklinin yanı sıra turist sınıfı ve kuzey atlantikte uygulanan ekonomik servisler gibi, büyük hatlarda indirimli tarifelerin düzenlenmesi yer almaktadır.

— Huk. İdare hukukunda *tarife,* idare tarafından yerine getirildiği veya kişiler tarafından karşılansa bile ihtiyacın önemi yüzünden toplumu ilgilendirdiği için, hizmet karşılığı alınacak ücretlerin veya oranlarının en az ve en çok sınırlarını veya bunlardan yalnız birini gösterir. Bu yüzden, bir tarifeyle karşılaşıldığı zaman, bunun değiştirilemiyeceği ve sınırların aşılamıyacağı, hizmeti yapan tarafından da, hizmetten yararlanan tarafından da bilinir. Çünkü tarifeler, akdî nitelikte değildir. Türk hukukunda, tarifelerin çok çeşitli uygulama alanları vardır. Meselâ belediyeler, özel kişilerin faaliyetlerine ilişkin dolmuş, lokanta, berber ücret tarifeleri; bazı meslek kuruluşları (Barolar, Tabip odaları gibi) vekâlet veya tedavi ücretlerini gösteren tarifeleri, gümrükte resim tarifelerini düzenler. Bunlardan, kamusal nitelikleri dolayısıyle meslek kuruluşlarının düzenlediği tarifelerin özel bir önemi vardır. Meselâ bir tabip odasının tabip, diş tabibi tedavi ücretlerini gösteren tarifeleri, idarî vesayet makamı durumundaki Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığına da ulaştırılır. Avukatların vekâlet ücretlerine ilişkin tarifeler ise, Barolarca hazırlanmakla birlikte, Adalet bakanlığının onayından sonra yürürlüğe girer. İdare hukukunda, bazı ulaşım hizmetlerinin görülmesi de tarifelere uyularak yapılır. Bu anlamiyle tarife, kamu hizmetinin, genel ihtiyaçlara en uygun ve yararlanacak kişilere eşit olarak sunulması amacını güden genel bir hukukî işlemdir. (Denizcilik Bankasına bağlı, şehirhatları işletmesinin yaz ve kış vapur tarifeleri gibi.)

◆ **Tarifeli** sıf. Tutarı, karşılığı [...] olan: *Umarım ki sana Yalova'nın orta tarifeli bir otelini aratmayacak* (R. N. Güntekin). || [Taşıt için] Belli zamanlarda kalkan veya gelen. || [İlâç, âlet v.b. için] Nasıl kullanılacağı tarif edilmiş, tarifesi olan. (M)

TARİFHAN i. (ar. *taʿrīf* ve fars. *-ḫᵛān'*-dan *taʿrīf-ḫᵛān*). Din. Cami ve tekkelerde Hz. Muhammed'in, öteki din büyüklerinin, tarikat ulularının niteliklerini anlatan kimse. (M)

TARİFNAME blş. i. (ar. *taʿrīf* ve fars. *nāme*'den *taʿrīf-nāme*). Bir şeyin nasıl yapılacağını veya nasıl kullanılacağını anlatan yazı: *Kitaplarda bulunmuş tarifnamelerle tatlılar yapacaktı* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TARİH i. (ar. *erḫ*, tarih atmak'tan *tārīḫ*). İnsanlık hayatının zaman içinde akışı: *Tarihteki büyük keşifler.* || Geçmişin, yazılı belgelere dayanılarak bilinen kısmı: *Türklerin tarihi.* || Geçmişi gerçeğe uygun olarak ortaya çıkarmayı amaçlayan anlatı: *Yunus Emre, tarihlere göre, onüçüncü asrın ikinci yarısıyla öndördüncü asrın başında Orta Anadolu'da yaşamış bir Türkmen dervişidir* (N. Araz). || Evrensel tarihin herhangi bir bölümünü ele alan anlatı: *XIX. yy. tarihi.* || Bir konuyu geçmişi ve gelişimi içinde inceleyen anlatı: *Sanat tarihi. Edebiyat tarihi.* || Tarih eseri: *Cevdet Paşa Tarihi.* || Tarih dersi: *Tarihten ikmale kalmak.* || Bir aktin, bir yazının yazıldığı zamanı belirten rakam veya işaret: *Mektubun tarihi.* || Geçmişte bir olayın oluştuğu zaman: *Doğum tarihi.* || Bir şeyin oluşması beklenilen zaman: *İngilizlerin İstanbul'u ne zaman işgal edeceklerinin tarihlerini tesbit edemedim* (S. Kocagöz). || *Tarih felsefesi,* genel ve mukayeseli tarih olaylarına hâkim olan kanunları ortaya koymağa çalışan anlayış. || [...] *Tarihinde,* bir olayın oluştuğu zamanı bildirir: *1071 Tarihinde Alparslan Malazgirt savaşını kazandı.* || *Çağdaş tarih,* 1789'dan zamanımıza kadar olan tarih. || *Eski tarih,* bilinen en eski devirleri kapsayan ve sonu ya İstanbul'un kuruluşuna (325), ya Theodose'un ölümüne (395), ya Batı Roma imparatorluğunun çöküşüne (476) bağlanan tarih. || *Modern tarih,* Ortaçağın sonundan Fransız devrimine (1789) kadar uzanan tarih. || *Ortaçağ tarihi,* eski tarih ile modern tarih arasını kapsayan ve genel olarak 1492'de (Amerika'nın keşfi) bittiği kabul edilen tarih. || *—Esk. Tarih-i edebiyat,* edebiyat tarihi. || *Tarih-i hususî,* özel tarih. || *Tarih-i nebean,* [ırmak için] çıkış, kaynama zamanı. || *Tarih-i tabiî,* bitkiler, hayvanlar ve yeryüzünün evrimini anlatan ilim. || *Tarih-i umumî,* genel tarih.

— ÇEŞ. DEY. *Tarih atmak,* (bir belgeye) içinde bulunulan günün tarihini yazmak. || *Tarihe karışmak,* unutularak sadece adı kalmak: *Ne şair yaş döker ne âşık ağlar / Tarihe karıştı eski sevdalar...* (F. N. Çamlıbel).

— Ed. *Tarih düşürmek,* eski harflerin sayı değerlerinden yararlanarak, bir tarihi belirtmek amacıyle yazılan mısra, beyit veya manzume. (Bunların harfleri ebced hesabına göre sayılara çevrilince, olayın yılı ortaya çıkar. Önemli tarih olayları, ünlü kişilerin ölümleri, doğumları v.b. konularda tarihler düzenlenirdi. Cami, çeşme gibi hayır yapılarının üzerine tarih yazmak da gelenekti. Yazanın kendisinden başka kimseyi ilgilendirmeyen konularda da tarih yazılırdı.) || *Lafzan ve manen tarih düşürme,* çıkması istenen tarihin rakam olarak da söylenmesi. || *Tamiyeli tarih düşürme,* içinden birkaç sayının çıkarılması veya üstüne eklenmesi gerektiği söylenmiş tarih. || *Tarihi düta,* tarih mısraından, istenen tarihin iki kere çıkması || *Tarihi mücevher,* arap harflerine göre, yalnız noktalı harflerin sayılmasıyle tarihin bulunması. || *Tarihi mühmel,* arap harflerine göre, yalnız noktasız harflerin sayılarak tarihin bulunması. || *Tarihi tam,* arap harflerine göre, bütün harflerin, tam olarak tarihi göstermesi.

— G. santl. *Tarih müzesi,* tarihle ilgili sanat eserlerinin korunduğu müze.

— ANSİKL. *Tarih,* insanlığın geçmişi, yani başlangıcından bugüne kadar olan evrimi üstünde edinilen bilgi diye tanımlanır. Bu geniş perspektif, tarihçi kadar tarihçi olmayanın da tarih üstüne birtakım temel sorular ortaya atmasını haklı çıkarır. Tarih araştırması niçin yapılır? Amacı, konusu ve araçları nelerdir? Bu araştırma bilimsel bir nitelik kazanabilir mi? İster istemez taraf tutucu ve öznel, yani kesinlikle aldatıcı değil midir? Bu soruların cevabı doğrudan doğruya tarih kavramının kaynaklarını ve evrimini araştırmamızı ve «tarih'in tarihi»ni kısa yoldan gözden geçirmemizi zorunlu kılıyor.

Tarihin konusu, tarih kavrayışları ve tarihle ilgili metotlar

İnsan her zaman, geçmişe mal olacak bir şimdi'nin kalıcı ve belirgin izlerini yaşatarak, kendini sürdürmeye, aynı zamanda, bugününü dünle doğrulamak için, nereden geldiğini, kendinden önce neler olduğunu bulmağa çalışmış olmalıdır. İlk yazılar bize, kaynağı zamanın karanlıklarında kaybolan hikâyeleri, efsane yoluyle aktarır. Bu, insanın yazıdan önce, geçmişle ilgili bilgileri nesilden nesle sözlü olarak geçirdiğini ortaya koyuyor.

Geçmişten ders almasını sağlayan yazı sayesinde Tarihöncesinden çıkan insan, bu yazıdan nesnel veya yarar gözetmeyen bir bilgi yerine, özellikle, bir yandan yönetici sınıfları, prensler ve büyükleri, öte yandan rahiplerle, yani kamunun eline bırakılamayacak kadar karmaşık ve pahalı olan bir aracı kullanabilenleri tanımlayan ve haklı gösteren, yaşanmış veya efsaneleşmiş olaylarla ilgili bilgiler elde etmek istemiştir. Bu sebepten, tarih, bir yandan efsane (kozmogoni, insanların menşei, tanrılarla ilişkileri), öte yandan övücü nitelikte kronik (hükümdarların büyük işleri, saltanatların devamı) şeklinde sunulmuştur.

Ortaçağa ait dinî metinler, saray tarihçiliği, bugünkü gazeteciliğin bazı yönleri, bu ilk «tarih»in uzak mirasçılarıdır. Helen inceliği ve onun Akdeniz ile Roma dünyasına yayılışı, daha önceki uğraşları ortadan kaldırmaksızın yüceltecekti.

Homeros, büyük trajedi yazarları, Vergilius tarihçi değildirler, fakat efsane tarihi geleneği çizgisinde yer alırlar. Bunlar, zamanlarından daha gerideki devirlere ait aynı efsaneleri kabul eden ilk gerçek tarihçilerle bir zincir meydana getirirler. Bu tarih, bilim dışı kaygıları sürdürür: yazarın veya kahramanlarının haklı gösterilmesi ve savunulması (Ksenophon, Sezar, Titus-Livius), insanlarla tanrılar arasındaki ilişkilerin ululanması (Herodotos'tan Titus - Livius'a), hukukî ve siyasî nazariyeler (Polybius), çağdaş anlaşmazlıklarda taraf tutma (Sallustus, Tacitus). Bununla birlikte bu yazarların bazılarını, tarih yazarlığının gerçek öncüleri saymak gerekir.

Bunların eserleriyle doğrulamalar yapma-

mıza imkân veren çeşitli arkeolojik veriler, Herodotos, Thukydides, Polybius veya Pausanias'ın olayları yansıtma ve anlamadaki isabetini göstermiştir. Hepsi de, bilgi kaynaklarını tenkit etmiş, bunları birbiriyle karşılaştırmış, nedensellik bağları aramış, kimi zaman çocuksu ve aşırı yorumlardan kaçınmışlardır. Herodotos, coğrafî çerçevenin önemini kavramış,Polybius, tarihin sosyolojik bir yorumunu yapmağa kalkmıştır. Bununla birlikte «klasik» denen anlayışın (bu anlayış XIX. yy.a kadar sürecektir) çok belirgin bir eksiği ortaya çıkıyor: olağan olanın, zamana ve yere özgü olanın iyi bilinmemesi. Özel durumlar yalnızca yabancı merakı açısından ilgi uyandırıyor. Yunan ve roma tanrıları, mezopotamya ve mısır tanrıları birbirine karıştırılıyor; İran, Atina, Kartaca, Roma insanlarına aynı düşünce tarzları atfediliyor. Ne evrim kavramı, ne medeniyetlerin çeşitliliği anlaşılıyor. Ancak, soyut olarak kurulan ve zihinsel çabaların yöneldiği salt medeniyet ele alınıyor. Öyle ki, kesinlikle ve doğrulukla tanımlanan olaylar, soyut olan veya basit bir şemaya indirgemiş olan bir evrende kalıyorlar.

İlkin Ortaçağ, edebiyat ve tarih alanında da bir sönük dönem oldu; tarih, Tours'lu Gregorius gibi ünlü tarihçilerin kaleminde bile sadece azizlerin hayatını anlatan metinlere ve kroniğe inhisar eti. Anlattığı olaydan çok uzak olan *Chansons de Gestes* ile, kendiliğinden bir destan havası doğuverdi; gene de, bu sırada, gelişmekte olan hıristiyan ve feodal toplumun yapısına kesinlikle bağlı iki eşsiz arşiv kuruldu: bir yandan Kutsal metni, litürji, dogmayı, kilise babalarıyle ilgili geleneği ve gelişiminin bütün aşamalarını korumak için gerekli kilise metinleri; öte yandan, akınlardan beri huhukî kişiliğin, tek tek insanlar arasındaki ilişki karmaşıklığının, fief ve has sisteminin bütün insan hayatını etkilediği bir sivil toplum için kaçınılmaz olan hukuk metinleri. *Bréviaire d'Alaric*'ten (Alarik'in Dua Kitabı) *Domesday Book*'a kadar, sosyal ve iktisadî bir tarihin kaynakları böyle işleniyor. İkinci ortaçağ tarih alanında gerçek bir yenilik görmedi. Joinville'den Commynes'e kadar kronikçiler, gündelik olaylar üstüne görüşleri kendinden öncekilere göre daha geniş olmakla birlikte hatıra yazarı veya olay kayıtçısı olarak kaldılar.

Bunlar yazılı veya sözlü geleneğe sıkı sıkıya bağlıydılar, doğrudan doğruya gözleme dayanıyor, önceki devirlere bazen gerçek olan niteliklerini uygulamayı hiç bilmiyorlardı. Anlatılan olayın gerçekliğiyle maddî ve psikolojik çerçevenin iyi tanınmayışı arasında tam bir uymazlık vardı. Rönesans ve onu izleyen yüzyıllar, yararlandığımız birçok teknik imkânı sağladı. Fakat bu tekniklerin verilerini tarihî bilginin derinleştirilmesine yöneltme düşünülmedi: üç yüzyıl boyunca, arkeoloji ve nümismatik, amatör işi olmaktan öteye geçemedi; dilbilim ve metin tenkidi (hümanistler, sonra XVIII. yy.da bilginler [bollan'cılar, Saint-Maur benediktinleri]), eserlerin çoğu zaman soyut olan özüne, bunların gün ışığına çıktığı dünyaya yöneldi. Yalnız devletler arasındaki hukukî biçimciliğin aşırı gelişimi, tarihe hukukun, şecerelerin, armaların verilerini soktu. Rönesans kavramı bile tarihe aykırıdır: çünkü o, Ortaçağın getirdiklerini reddetti, tek ve soyut bir medeniyet fikrine döndü ve kendi hayalinde yeniden bir Antikite yarattı.

Bu kusurlara rağmen, yüzyıllar boyunca gerçek tarihçiler yetişti. Bunların ilki Machiavelli önceki kroniklerden ayrı olan ilk adımı *İstorie Fiorentine* (Floransa Hikâyeleri) [1. kitap, 1525] ile attı; Bossuet dünya tarihini tanrısal plana sokarken, olaylarda nedenselliğin dünyevî bağlarını aradı ve aldatıcı bir nesnellik bile bulamayarak gerçekçiliğe ulaşmaya çalıştı (*Discours sur l'Histoire Universelle* [Dünya Tarihi Üstüne Konuşmalar] 1681). Vico *Pirincipi di una Scienza Nuova* (Yeni Bir Bilimin İlkeleri) [1725] adlı eserinde, genel kanunları aradı, insanlığın gelişmesini üç döneme (tanrısal veya teokratik dönem, kahramanlık dönemi, insanlık veya medeniyet dönemi) ayırdı ve tarihin sonsuz tekrarlamaları zorunlu kılan tanrısal bir gücün eylemi olduğunu ileri sürdü. Montesquieu *Considérations sur les Causes de la Grandeur des Romains et de leur Décadence* (Romalıların Büyüklüğü ve Çöküş Sebepleri Üstüne Düşünceler) [1734] adlı eseriyle, tarihin mantıkçı ve tenkitçi yoldan açıklanması için ilkeler öne sürdü. *Kanunların Ruhu Üstüne*'de (Esprits des Lois) tarihin tahlilinden çıkarılan bir siyasetin temellerini açıklar. Voltaire ilerlemenin, «akıl»ın «kör inançlar» üstündeki zaferiyle geliştiğini göstermeğe çalıştı ve bunu, olayları, bu olayları yaşayan halkları, onlarla ilgili töre ve yasaları inceleyerek yaptı (bunu yaparken, belki de, medeniyetlerin tarihini kurmuş oldu). Fakat, medeniyet üstündeki *a priori* fikri dolayısıyle eseri güçsüz kalmıştır. Çünkü gelişim medeniyete doğru yönelmelidir; oysa Voltaire töreleri ve kanunları medeniyete göre yargılamaktadır.

XVIII. yy.ın sonlarıyle XIX. yy.ın başlarında tarih, amacı, eğilimleri, araştırma araçları bakımından yenilendi. Romantizm, geleneklere ve millî özelliklere bağlandı. Genellikten özelliğe dönüldü. Tarihçi, yaşayan bir geçmişi yeniden yaratmağa, olayların havasını yeniden bulmağa çalıştı. Bazen, zengin ve büyük kaynaklara çalakalem başvurmayı göze alarak, geniş bilgi ile hayatı bağdaştırmak söz konusudur (Thierry'nin *Récits des Temps Mérovinqiens*'inde [Merovenj Devri Hikâyeleri] olduğu gibi, 1835). Romantizmin ötesinde ırk ve çevre bakımından her milletin kendi tarihi anlatılmağa çalışıldı. Michelet, ondan sonra da Lavisse, Fransa tarihlerini bir coğrafya tablosuyle başlatırlar. Taine, *Origines de la France Contemporaine* (Çağdaş Fransa'nın Menşeleri) [1871 - 1894] adlı eserinde bu menşeleri, fransız halkına has unsurlarının az çok belirleyici bağlaşımında arar.

Siyasî ihtilâl, bilimsel ve teknik keşifleri izleyen iktisadî ve sosyal değişim, tarihin gelişimini daha çok belirleyen unsurlar oldu. Bunlar tarih duygusunu canlandırdı: sarsıntıların sebepleri, bugünkü ve yarınki sonuçları üstüne birtakım sorular belirdi. Kendi tarih çerçevesinde sınırlanmış bir insanlık kavramı yerini, geçmişin araştırılması ile aydınlanacağı umulan bilinmeyen bir gelecek kaygısına bırakıyor. Tarih, siyasî bir kürsü durumunu alıyor: önemli tarihçiler arasında, Guizot'dan Thiers'e ve Jaurès'e kadar yüzyılın birçok siyaset adamı sayılabilir. Bunlar için söz konusu olan, geçmişten (genellikle yakın geçmişten), kendi doktrin ve eylemlerini doğrulayan kanıtlar; davranış kuralları, seçimle ilgili belgeler çıkarmaktır. Bir eyleme katılmamış olanlar bile, ister iktidarı, ister muhalefeti tutsunlar, ister keşif sahibi olduklarını ileri sürsünler, devirlerindeki tartışmalarda önemli bir rol oynarlar. Tarihi araştırma imkânlarının bilimsel gelişimi ve yüzyılın bilimselciliği bazılarına, romantiklerin tersine, kendilerini yeni bir bilimin ortaya koyucuları olarak tanıtma imkânını verdi. Auguste Comte pozitivizmi ileri sürerken, Marx tarihî materyalizmi geliştirdi. Böylece, başka biçimler altında neredeyse ortadan kalkmış olan bir tarih dogmatiği yeniden ortaya çıktı ve XX. yy.a kadar uzadı.

Tarih bilimi kavramı teknik devrim sayesinde XIX. yy.da belirdi: amacını kendinde bulan bilimsel kurgular yapma eğilimi (mikroskobun kullanılışında gösterilen titizlikle geçmiş inceden inceye araştırılıyor); bilginin gittikçe kılı kırk yarar olması ve genelleştirilmesi; araştırma araçlarının çoğalması (Fransız devriminin arşiv depoları kurması ve bu tutumun hemen her yerde taklit edilmesi; Mısır keşif seferini yapan bilginlerin buluşlarından sonra, sistemli arkeolojik araştırmalar yapılması).

Bu tarihî tutum ve görüş, yeni alanlara yayıldı. Gerçekten, bütün bilim ve sanat dalları geçmişi araştırmaya yöneldi. Kronolojik kesitlere göre bölümlere ayrılan; siyasî, askerî, diplomatik alanlara inhisar eden «yatay» tarihlere, belli alanlarda derinleştirilmiş, «düşey» tarihler eklendi: iktisadî tarih, sosyal tarih, sanat tarihi, edebiyat tarihi, hukuk tarihi, dinler tarihi, bilimler tarihi ve teknikler tarihi. Bu dalların en yenileri, yeni yönetici sınıfların yükselişini karşılayanlardır: iktisat tarihi, kapitalist burjuvaziyi ilgilendirmekte, sosyal tarih, özellikle kitlelerin tarihi, genel seçimin yayıldığı bir dünyaya uygulanmaktadır.

Her özel alan kendi kendine yeni metotlar ileri sürüyor: tarih yazanlar, arşivlerinde, inceledikleri devir için önemli olan her şeyi aramayı öğreniyorlar; nümismat, arkeolog, mühür uzmanı bundan böyle anıtları veya söz konusu para veya mühürleri yapmış olan toplumun yeniden keşfine yöneliyorlar. Artık her şey tarih için bir belgedir. Sanata, dilbilime, hukuka, etnografya-ya uygulanan ayrıştırma ve karşılaştırma metotları, açıklanmamış veya gizli kalmış olan olayları kavramamızı sağlıyor. Yeni buluşlar yeni uzmanlık alanları açmaktadır (epigrafi, papiroloji gibi). Astronomiye dayanan kronografi, eskilerin bulduğu yıldız uyarlıklarını belirliyor.

Eski Dünya'nın kendi araştırmacıları vardır: mısır kültürü uzmanları, şarkiyatçıları, çin kültürü uzmanları... Toprakların yapısı ve parsellerin konumu da açıklama ve değerlendirme unsurları olmaktadır. Bütün Avrupa'da, özellikle Almanya'da (Wolf, Stein), bazılarına pratik yararı yokmuş gibi görünen şeylere hayatlarını veren bilginlerle sık sık alay edilmiştir. Ama bu kılı kırk yaran araştırma ve incelemeler, o günlerle ve daha sonraki dönemlerle ilgili bileşimlere götürmüştür. Büyük ölçüde uzmanlık isteyen, bilgi olmadan, deha eseri sayılan yapıtların meydana geleceği düşünülemez. Büyük tarihçiler uyanık ve dirençli uzmanlardı (Ranken, Mommsen).

XX. yy.da teknik ilerlemeler hızlandı: arkeoloji, tarih, denizaltı veya hava (mağarabilim, Suriye'de R.P. Poidebard'ın bulduğu yalama işinde fotoğraf çekme usulü) arkeolojisi diye bildirildi. Fotoğraftan sonra, filim, plak, magnetik bant temel birer belge niteliği kazandı. Fiziğe, kimyaya ve onların teknolojik uygulamalarına başvurulur oldu: heykellerin fotogrametri rölöveleri, madenî eşyanın elektrolitikle dekupajı, madenlerin yapısını ayrıştırma, eski organik maddelerin tarihlendirilmesi, radyoaktif karbon 14 dozajı. Hattâ, zamanla eskiyip bozulan maddelerle kıyaslanmak için sunî yoldan eskitme gibi birtakım denemeler de yapıldı.

Nihayet istatistiğin sistemli şekilde tarihe uygulanması ilgi çekici ilerlemelere yol açtı. İstatistikler, kötüye kullanılma ve yanlış yorumlanma tehlikelerine rağmen, tarihe uygulanabilir. Fakat her ne kadar yakın devirler ele alındığı zaman rakamların çokluğu arasında boğulmak gibi bir tehlike varsa da eskilere gidildikçe rakam sayısının da azaldığı görülür; demek ki XIX. yy.dan önceki rakamların büyük bir sabırla elden geldiğince eksiksiz ve doğru «diziler» haline sokulması gerekir.

Özellikle demografi, iktisat ve para istatistikleri, XX. yy.da, o zamana kadar gelişmemiş olan iktisadî ve sosyal tarihin ilerlemesini kolaylaştırmıştır.

Bazı düşünürler, daha XIX. yy.da istatistiğin temel rolünü sezmiş veya göstermişlerdir; fakat tarihçilerin (Levasseur'den ve onun *Histoire des Classes Ouvrières et de l'Industrie en France avant 1789* [Fransa'da 1789'dan Önce İşçi Sınıfı ve Sanayi Tarihi] adlı eserinden beri) veya tarihe belirleyici bir yer veren nazariyecilerin (Marx) ayrıştırmaları, değeri ne olursa olsun, tahminler, yaklaşımlar, değerlendirmelerden olmaktan öteye gitmiyordu. Yüzyılımızın başlarında, iktisadî ve sosyal olayların bilimsel tahlilini metodoloji ilkelerine bağlayan hiç şüphesiz F. Simiand'dır. 1932'de yayımladığı temel eseri *Salaire, l'Évolution Sociale et la Monnaie*'de (Ücret, Sosyal Evrim ve Para) tarihin bölünmesini yeni baştan ele almış ve tarih karşıt yönde kısa evrelerle düzeni bozulan birtakım uzun evrelere ayırmıştı.

Bütün tarih olaylarını hesaba katamayan ve katma iddiasında da olmayan böyle bir görüş, olayların ve zincirlenme şartlarının açık ve aydınlık tanımıyle yetinerek, iktisat tarihiyle «tarihçi» tarih arasında bugün de devam eden bir çatışmaya yol açtı; bu ikinci görüşün yüzyılın başında çok ateşli sa-

Tarih-i Cevdet

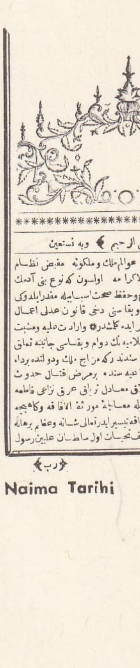

Naima Tarihi

Foto. MEYDAN

vunucuları vardı; bu düşünürler tarihte iktisadın ve sosyal yapıların önemini kabul etmekle birlikte, iktisadın ve sosyal yapının her şeyi açıklamaya yetmiyeceğini söylüyor ve olayları tasvir etmek, «büyük adamlar»ın, önderlerin hakkını teslim etmek zorunda olduğumuzu ileri sürüyorlardı. Zaten iktisadî tahlil ilkesinin en parlak temsilcileri de, kültürel, bireysel olguları, çeşitli olayları yerli yerine yerleştirmenin ve bunlara gerekli önemi vermenin lüzumunu hiç bir zaman inkâr etmemişlerdir.

Bundan sonraki bütün tartışmalar artık bir öncelik meselesidir; olayları tasvir eden sonra da yerli yerine yerleştiren geleneksel tarih mi daha ağır basacak yoksa «tüm tarih» mi? Tüm tarihin iddiası her şeyden önce dekorun, çevrenin ortaya çıkarılması ve yerleştirilmesidir; çünkü bu dekor bütün günlük veya beklenmedik, gelip geçici olaylardan daha önce vardır. Bütün mesele «iktisat-toplum-medeniyet» üçlüsünü değerlendirmek ve ön plana geçirmektir. Tarih anlatısının ancak bu zemin üzerinde bir değeri ve bir anlamı olabilir. Bununla birlikte, olayların da kendilerini şartlayan çerçeveye veya zemine etkide bulundukları kabul edilir: Avrupa'nın Amerika'ya yayılması, Batı dünyasının XV. yy.daki durumu ile açıklanır. Fakat bu yayılmanın bir sonucu olarak Potosi'de gümüş kaynaklarının bulunması da XVI. ve XVII. yy.daki bütün malî ve iktisadî sarsıntıların sebebidir. Aynı şekilde, diyebiliriz ki, Rönesans döneminin başlarında Reform zihniyeti oluşma ve için için bir kaynaşma halindeydi, fakat bu oluşmaya 1517'den veya 1536'dan itibaren somut biçimini verenler Luther ve Calvin oldu.

Böylelikle ortaya yeni bir tarih anlayışının, insanoğlunun bütün bilgilerinden yararlanan ve bu bilgileri bağdaştırmayı amaç edinen bir sentezci tarih anlayışının çıktığını görüyoruz.

Tarihçiden beklenen artık bütün sınırları zorlaması, tam bir saldırganlıkla tahlillerini her konuya ve her yöne yöneltmesi, birtakım varsayımlar ortaya atıp bunları doğrulamaya çalışmasıdır. Sonra da elde ettiği bütün verileri bir bütün halinde birleştirecek ve birbirine en uzak ve en yabancı görünen unsurları yaklaştıracak ve kaynaştıracak kadar evrensel bir zekâ ile geniş bir senteze varacaktır. Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere böyle bir eserin üstesinden gelmek tek bir insanın harcı değildir: takım çalışmasını benimsemekten başka çıkar yol yoktur. Böyle bir takımda tek bir bilginin yönetimi altında toplanan uzmanlar kendilerine verilen sınırlı problemleri ayrı ayrı inceler ve her problemi de kısmî bir senteze bağlarlar. Bütün konuyu kapsayan geniş sentez, eğer mümkünse ancak bu çalışma takımı tarafından gerçekleştirilebilir; gerçekten de çalışmaların belli bir döneminde bir sentez ihtiyacı, bilgileri toparlama ihtiyacı doğabilir fakat sentezi en çok isteyenler bile araştırma süresince incelenecek yeni yeni alanların ortaya çıktığını görünce bu sentezi daha geriye atmak zorunluğundan kurtulamazlar. Dolayısıyle de günümüzde ilk amaca ters düşen bir durum ortaya çıkmış ve tarihi insan geçmişinin bütün verilerini eriten bir pota haline getirmek isteyenler, tarihin uygulamada aşırı şekilde uzmanlaştığını, araştırma alanlarının da günden güne daraldığını görmüşlerdir.

Demek ki tarih, amaçlarıyle araçları arasındaki uyuşmazlıktan doğan bir bunalım içindedir. Bazı düşünürler buna dayanarak tarihin bilimsellik iddiasını çürütmeğe kalkışırlar: dediklerine göre tarih sadece «insanlığın hafızası»dır ve hafıza güvenilir bir araştırma aracı değildir. Kimi düşünürler de yeni yollar araştırmaga çıkmışlardır. Tüm tarihin başarısızlığa uğraması kullanılan metotların zanaatçılık düzeyinde kalmasından ileri gelir; başarıya ulaşmanın yolu araştırmaların milletlerüstü bir düzeyde yer alması, belirli sistemlere bağlanması ve mikrofilimlerin, delikli fişlerin, elektronik beyinlerin daha yaygın olarak kullanılmasıdır.

Tarihin karşılaştığı büyük güçlüklerden biri de çeşitli düşünce sistemleri arasındaki uyuşmazlık ve çatışmadır. Çağımızda her alanda görülen bu çatışma, tarih gibi, toplum halinde teşkilâtlanmış insanı konu alan bir dalda hiç şüphesiz daha büyük bir şiddetle ortaya çıkmaktadır.

Bugün, tarihi siyasetlerine âlet eden siyasetçi tarihçilerin yerini, meslekten politikacıların geçici etkilerini ve eylemlerini yazıları ve şöhretleriyle destekleyen doktrinci tarihçiler almıştır. Sözkonusu olan artık bir doktrini ve bir gelecek anlayışını geçmişe dayanarak doğrulamak değil doktrinin verileri açısından geçmişi aydınlatmak ve yorumlamaktır.

Küçük ayrıntıları bir yana bırakırsak denebilir ki, asıl çatışma marxçı tarih ile marxçı olmayan tarih arasındadır; fakat bu doktrinlerin gerek inanış, gerek uzlaşma eğilimleri bakımından çeşitli biçimleri ve alt bölümleri vardır. Her modern tarihçi ister istemez bu düşünce akımları arasında bir seçme yapmak zorundadır. Bu akımların yararlı bir yanı olmadığı söylenemez, çünkü çatışmalar her iki tarafı da bir takım verimli araştırmalara ve karşılaştırmalara götürür, fakat bu akımların gerçeği değiştirmeğe yol açtıklarını da görmezlikten gelemeyiz: bütün olaylar kendileri için uygun görülen çerçeveye yerleştirilemediği için olayları zorlayarak ve bozarak çerçeveye sokturma eğilimi çoğu zaman ağır basar.

Polemikçi veya belli bir doktrini tam bir yobazlıkla savunan tarihçiler o zamanlarda o kadar çoğalmıştı ki, tarihe ve tarihçilere karşı bir güvensizlik belirmiş ve en ağırbaşlı tarihçiler bile bu arada kuruların yanında yanmıştır. Bunun böyle olmasının bir sebebi de geçmiş üzerinde kalem oynatan herkesin tarihçilik taslamaya kalkması ve çoğu zaman, tarihle roman, iyi niyetle kötü niyet, sağlam araştırma ile uydurmacılık arasında kesin bir ayırım yapmanın zorluğudur.

Bu durumda tarihin gerçek anlam ve görevi üzerinde tekrar durulmağa başlanmıştır. Tarihin sınırları nelerdir? Tarihin kesin, açık ve ayrıntılı, insanlığın evriminde yer alan bütün dönemleri kapsayan, geniş halk hareketlerinin büyük medeniyet akımlarının olduğu kadar bu medeniyetlerin dönemeç noktaları sayabileceğimiz belirli olay ve kişileri gerçek yerlerine yerleştiren, yüzyıllar ve binyıllar boyunca süren gelişmeler kadar geçici silkinmeleri de açıklayabilen bir bilim olması bekleniyordu. Bu mümkün müdür? Bu soruya hiç kimse olumlu veya olumsuz bir cevap veremez. Yapılacak tek şey işin azametinden ileri gelen birtakım açmazlara düşmemek ve tarihçiyi kollayan tehlikelerin bilincine varmaktır.

1. Tarih, tarih olarak kalmalı, felsefe, din, siyaset hattâ sosyoloji alanlarına el atmağa kalkışmadığı gibi bu disiplinlerin de yardımcısı durumuna düşmemelidir.

2. Tarih araçlarının sınırlarını bilmelidir. Belgelerin bulunmadığı yerlerde birtakım varsayımlarla boşlukları doldurmağa kalkışmamalıdır. (XVI. yüzyılı ne kadar inceden inceye bilirsek bile bu bilgi meselâ bir Sokullu Mehmed Paşa'nın ortaya çıkacağını kestirmemize imkân vermez.) Tarihçi sürekli olarak tenkit zihniyetini uyanık tutmalı, kullandığı belgelerdeki eksikleri ve aşırılıkları değerlendirebilmelidir.

3. Tarih sayısız uzmanlık dalları arasında dağılmaktan kurtulmalıdır: tarihçi kendi eserinin tarih bütünü içindeki yerini hiç bir zaman unutmamalıdır.

4. Yukarıdaki maddelerde açıkladığımız şartlar o kadar ağırdır ki, bu şartları yerine getirecek çapta bir fikrî ve ruhî hazırlığı olan bir insanın bulunup bulunamayacağı sorusu akla gelebilir. Dolayısıyle her tarihçinin başkaları tarafından denetlenmesi ve tamamlanması gereklidir. Bu, tesadüfen tarihe merak saran ve işin kolayına kaçan sözde tarihçilerin ne kadar zararlı olduğunu gösterir.

Bilgisiz, çalışmasız ve fikir ahlâkından yoksun bir tarih olamaz.

Tarihin bölümleri ve malzemesi

Tarih incelemesinin üç boyutu vardır: zaman, mekân ve çeşitli araştırma alanları. Bölümlere ayırma, her keyfî kesintide olduğu gibi çeşitli dilimlerin eşitsizliğinden ve yukarıdaki bölümlerden herhangi biriyle ilgilenildiği zaman öteki bölümleri değişik şekilde ele almak zorunluğundan ileri gelir. Meselâ kronoloji ve mekâna göre yapılan bir bölümleme, olaylar tarihine veya iktisadî yapılar tarihine tanınan önceliğe göre değişir.

Teknik ilerlemeler, en başta da haberleşme araçlarının gelişmesi sayesinde XIII. yy. ile XX. yy. arasında siyasî meseleler derebeylik veya taşra çerçevesini aşmış, millî veya kutsal çerçeveye, daha sonra da dünya çerçevesine geçmiştir. İki olayın hemen ve doğrudan doğruya birbirini etkilemesi için XIII. yy.da bu olayların geçtiği yerlerin birbirine çok yakın olması lâzımdır; XX. yy.da ise dünyanın herhangi bir noktasında etkisi duyulur; başka bir deyimle eskiden bir noktadaki bir olayın başka bir noktada hissedilmesi için aradan aylarım ve uzun yılların geçmesi beklenirdi, bugün ise bu süre birkaç saate inmiştir.

Bütün bu kısıntılara rağmen kabul edilegelen geleneksel bölünmelere bir göz atalım.

◆ *Mekân bölünmeleri.* Eskiçağ, Ortaçağ hattâ modern sosyal yapıların ekseni site veya imparatorluk, fief veya komün ve devletti; bu sosyal yapılar uzun süre ancak yerel tarih veya millî tarih çerçevesinde ele alındı.

Bugün ise büyük medeniyet akımları incelenmekte, o çağlarda yaşayanların sezemeyecekleri kadar ağır gelişen karşılıklı etkilerin yer aldığı kıtalar üstünde durulmaktadır. Meselâ, bugün için Ortaçağın başlarındaki, büyük batı avrupa istilâlarını orta asya halklarının göçlerinden ve Uzak Doğu'daki istilâ dalgalarından ayrı olarak ele alamayız. Aynı şekilde Eskiçağ Akdeniz'i, Ortaçağ Latin hıristiyanlığı ve modern çağların Atlantik bölgesi birarada incelenmektedir.

● *Araştırma alanları.* Tarihçiler uzun süre yalnız olaylarla yetinmişlerdi. Bugün ise olaylar, tarihi çeşitli uzmanlık dallarına ayrılan ve tarih kesimlerinin ancak bir bölümü olan bir araştırma konusudur. Buna bir de fikirler tarihi eklenmiş, fikirler tarihi de hukuk, din tarihi, felsefe, siyaset, toplum ve iktisat doktrinleri tarihi diye bölünmüştür.

Bunun yanıbaşında bir de edebiyat ve sanat tarihinin kurulduğunu görüyoruz. XIX. yy.dan bu yana iktisat ve toplum tarihi ile birlikte bilim ve teknik tarihi de ortaya çıktı. İktisat ve toplum tarihi insan faaliyetlerine (tarım, zanaat ve sanayi, ticaret ve mübadele, para ve maliye) ve sosyal yapılara (demografi, sınıflar ve çatışmaları) göre alt bölümlere ayrılır; bilim ve teknik tarihi, uygulamalı ve uygulamasız bilimlerin ve teknoloji alanlarının (matematik ve fizik bilimler, tıp, metalürji v.b.) sayısı kadar dallara dağılır.

● *Kronolojik bölünme.* Tarihî zamanların geleneksel olarak çeşitli çağlara bölünmesi pek tatmin edici sayılmamakla birlikte o kadar yaygın ve yerleşiktir ki bundan kurtulmak hemen hemen imkânsızdır. Bu geleneğe göre tarih birbirine eşit olarak beş bölüme ayrılır:

karanlık ve sınırları belli olmayan Tarihöncesi;

Yakın Doğu'da yazının ortaya çıkmasından, Roma imparatorluğunun çökmesine kadar geçen dört bin yıllık Eskiçağ;

Eskiçağ'ın çökmesiyle «büyük keşifler» arasında bir geçiş dönemi olan bin yıllık Ortaçağ;

Rönesans'tan XVIII. yy. sonundaki devrimlere kadar süren ve «klasik» diye adlandırılan üç yüzyıllık modern çağlar;

geçmişi iki yüzyılı bile bulmayan ve her alandaki dünya çapında sürekli kargaşalıklara sahne olan çağdaş dönem.

Her dönem ayrıca «geç» ve «yakın dönem», imparatorluklar, yüzyıllar, saltanatlar diye kendi içinde birtakım bölünmelere uğramıştır. Bu bölünmelere, medeniyet dönemleri gözönünde bulundurularak ad verilen Rönesans veya Romantizm gibi dönemleri de eklemek gerekir. Kronolojik çerçeve, seçilen araştırma alanına ve coğrafya kesimine göre değişir.

Büyük dönemler arasındaki sınırlar incelenen konuya göre oynar ve birçok tartışmaya yol açar. Her büyük dönemde birçok

konu birbirinden ayrılamayacak kadar üst üste gelmiştir: meselâ III. yy. ile VI. yy. arasındaki büyük istilâları, XIV. yy. ile XVI. yy. arasında italyan Rönesansını bölümlere ayırmağa imkân yoktur.

Bu sakıncaları ve tenkitleri kabul etmekle birlikte diyebiliriz ki, her dönem, genel çizgileriyle belirli bir araştırma ve değişik uzmanlık tipine tekabül eder (özellikle yardımcı bilimler konusunda).

Meselâ tarihöncesi uzmanı kısıntılı ve sınırlı birtakım arkeolojik verilere dayanır, yardımcı olarak da paleontolojinin, jeolojinin, daha genellikle de tabiat bilimlerinin verilerinden yararlanır, bunları etnoloji ve karşılaştırmalı etnografya ile tamamlar. Eskiçağ tarihçisi birtakım belgeler arasındaki uyuşmaları ve tutarlıkları araştırır. Az sayıdaki bu belgeler iki türdür: yazıcılar tarafından yüzyıllar boyunca istinsah edilerek ortaçağ elyazmalarına kadar gelen edebiyat metinleri; arkeolojinin ve arkeoloji keşiflerinden doğan, kimi sadece maddî, kimi de yazılı (eski mısır kültürü uzmanlığı, şarkiyatçılık, epigrafi, papiroloji, nümismatik) çeşitli uzmanlık dallarının verileri. Bütün bu belgeler dilbilimi, hukuku, felsefeyi, dini, ayrıca da kronolojiyi ilgilendiren ve besleyen malzemelerdir. Erken Eskiçağ, özelisimbilim, toponimi, hattâ topografyadaki kalıntılarla aydınlığa kavuşma çabasındadır.

Ortaçağ tarihçilerinin malzemesi daha önceki tarihçilerin malzemesinden sayı bakımından farklıdır. Arkeoloji verileri ikinci plana düşmüş, ön plana yazılı metinler geçmiştir. Bu metinler o devrin anlaşılmasını sağladığı gibi sanat tarihi için de önemli kaynaklardır. Edebiyat metinleri ve arşiv belgeleri de ortaçağ araştırmalarında çok önemli bir yer tutar. Bu bakımdan ortaçağ tarihçisinin diplomatik, paleografi, jenealoji, armacılık gibi yardımcı bilim dallarına büyük bir ihtiyacı vardır.

Rönesans'tan bu yana yazılı metinlerin çoğaltılması ve yayılması modern çağlar uzmanının yeni bir zorlukla karşılaşmasına yol açmıştır: metin bolluğu ve bir seçme yapmak zorunluğu.

Çağdaş dönem tarihçisi ise elindeki belgelerin ölçüsüz derecede çoğalmasına karşılık bir tedbir almak durumundadır. Kelimelerin üretim, yayım ve aktarılması yolunda başvurulan araçların bolluğu, ses ve görüntülerin günden güne çoğalması, eğitimin yaygınlaşması, tarihçiyi sayısız kaynaklara başvurmağa zorlar. Bunca belgenin üstesinden gelebilmesi ancak, tarama ve tahlil imkânlarını artıracak bilimsel araçlara bağlıdır. Ayrıca çağdaş dönem tarihçisi bu çağın özelliği olan tarih merakının da kurbanıdır: birçok insan ve topluluk tarihi incelemiş, tarih üstüne yazılar kaleme almıştır. Tarihçinin ileride yararlanması için hazırlanan bu belgeler gerçekte tarihçinin büyük bir titizlikle ve şüpheyle karşılayacağı yazılardır. Ayrıca demografiye, sosyolojiye, iktisadî ve siyasî bilimlere de başvurmak zorunda olan tarihçi kendi dalıyle bu dalları karıştırmamayı bilmelidir. Tarih günümüze yaklaştıkça sadeleşeceği yerde büsbütün karmaşık bir hal alır. (→ Bibliyo.) [LM]

TARİHÇE i. (ar. *tārīḫ* ve fars. *-çe* küçültme ekinden *tārīḫçe*). Tarih özeti, kısa ve özet halindeki tarih: ***Kaldı ki müessesemizin tarihçesini benden daha iyi yapabilecek tek insan, Halit Ayarcı, artık aramızda değildir*** (A. H. Tanpınar). [M]

TARİHÇİ i. (*tarih*'ten *tarih-çi*). Tarihî konular üstünde araştırmalar yapan, tarih kitapları yazan kimse. || Tarih öğretmeni.

— İda. *Esk.* Padişah adına yazılan ferman ve beratların sonuna, arapça ibare ve tarih koymakla görevli memur. (Tarihçilik mansıbı Babıâli kâtiplerinin içinden seçilen en seçkin kişiye verilirdi.)

— Mal. *Esk. Tarihçi kalemi,* maliye kalemlerinden birinin adı. (Maliye kalemlerinden çıkan resmî kâğıtlara tarih atmak, havale ve senetleri hazırlamakla görevliydi. Mektubî kaleminden yazılan berat ve emirlere belli bir aidat karşılığı tarih konulurdu.)

◆ **Tarihçilik** i. Tarihî konular üstünde inceleme yapma işi. (M)

TARİHÎ sıf. (ar. *tārīḫ*'ten *tārīḫī*). Tarihe ait, tarihsel: *Şimdi de Rus ortodoksluğunun tarihî payitahtında dine karşı mücadelenin bayrağını taşıyanların önünde yürüyordu* (Ş.S. Aydemir). *Nedir bu tarihî sözler? Bir tanesini tekrarlar mısın?* (F.R. Atay).

— Ed. *Tarihî oyun, tarihî roman,* konusunu az çok tarihî olaylardan alan oyun veya roman.

— İkt. *Tarihî okul.* Bk. ANSİKL.

— Res. Tarihî konularla ilgili tablolar yapan ressamların uyguladıkları resim tarzı: *Tarihî resim. Tarihî tablo.*

— ANSİKL. İkt. *Tarihî okul,* alman iktisatçıları Wilhelm Roscher, Bruno Hildebrand ve Karl Knies tarafından 1840-1860 yıllarında kuruldu. Bu yazarlar, «eski okul»un temsilcileridir. 1870'ten sonra başlıca yazarları Schmoller ve Sombart olan yeni tarihî okul meydana geldi. Eskisi, Almanya sınırlarını hayli aşmıştır. Tarihî iktisat görüşü, iktisadî olayların göreceliğini ve hareketliliğini kabul ettiği halde, klasik okul, tabiî bir düzene, sürekli ve evrensel yasaların varlığına inanıyordu. «Tarihî okul, iktisadî olguları sürekli değişiklikleri ve tarihî oluşumları içinde ele alır» (Wagner). Şu halde, hukuk ve kanunlar evrime uymak zorunluğundadır. Tarihî okul, sosyal kurumları kendi dönüşümleri içinde izlemek ister; klasikler ise, ekonominin değişmez sürekli güçlerinin ve yasalarının etkisini inceliyorlardı. 1872 Eisenach kongresi bildirisi, tarihî okulun çeşitli eğilimlerini aydınlığa çıkardı. Bu bildiride, liberal iktisadî tutum ve iktisadî hayatta devletin pasif davranması reddedildiği gibi sosyalist kolektivizm de kabul edilmemiştir. (LM)

Tarih-i Âlemârâ-yı Abbasî (*Şah Abbas'a ait Cihanı Süsleyen Tarih*), azerbaycanlı türkmen tarihçi İskender Bey Münşî'nin (1560-1633) eseri. Safevîlerin başlangıcı ve özellikle Şah Abbas I devrini anlatır. Yazar, içinde bulunduğu yüksek çevre dolayısıyle, birçok önemli olaya tanık oldu ve resmî belgelerden yararlandı. Kendinden önce yazılan ve bazıları bugün kaybolmuş bulunan kaynaklara başvurdu. Önsöz ve Şah Abbas'ın doğumundan sonraki olayları içine alan iki kısım, 1616'da tamamlandı. Son kısım 1616'dan 1628'de Şah Abbas'ın ölümüne kadar geçen olayları anlatır. Eser osmanlı, Şirvan, Türkistan, Babur ve safevî ilişkileriyle bu ülkelerde ve İran'daki Türklerin etnografya ve kültürleri hakkında geniş bilgi verir. (M)

Tarih-i Askeri-i Osmanî (*Osmanlı Devletinin Askerlik Tarihi*), osmanlı sadrazamlarından Ahmed Cevad Paşanın (1851 - 1900) eseri. 20 Kitap ve 10 cilt olarak düzenlendi. Eserde, imparatorlukta eskiden beri yer alan askerî kurumlar; 1825 tarihine kadar yapılan ünlü savaşlar; Girit, cebeli Lübnan, Kozan, Sırp ve Bulgar ihtilâlleri anlatılır. Eserin yalnız yeniçerilere ait birinci kısmı basıldı (1879). Öteki kısımları yazmadır. Eser, K. Makrides tarafından Fransızcaya çevrildi ve 1882'de basıldı. (M)

Tarih-i Beyhakî, Ebul Fazl Muhammed Beyhakî*nin (996-1077) 30 cilt olarak yazdığı ve Gazneliler dönemini anlatan eseri. Eserden bugüne V. cildin sonu, VI. ve IX. ciltler ve X. cildin başlangıcı kaldı. Bunlar da Sultan Mesut I (1030-1041) devrine ait küçük bir kısmı içine alır. Eser, bir ülkenin tarihi değildir. Bir iranlı memurun, efendilerinin hayatı, sarayı, sarayda ülkenin iç ve dışişleri hakkında verilen kararlar, görüşmeler hakkındaki hatıralardır. Beyhakî bütün gördüğü ve yaşadığı olayları tasvir eder. Devlet yönetimi ve saraylar hakkında geniş bilgi verir. Kitap, eski hanedanların tarihi hakkında önemli bir kaynaktır. İlk defa Kalküta'da (1862, Marley tarafından), sonra da Tahran'da (1889) basıldı. (M)

Tarih-i Cevdet (*Cevdet Tarihi*) veya **Tarih-i Vekayi-i Devlet-i Âliyye** (*Yüce Devlette Geçen Olayların Tarihi*), Ahmed* Cevdet Paşanın (1822 - 1895) tarih eseri. 1851'de Encümeni Dâniş'in kuruluşunda, Cevdet Paşa da üyeler arasındaydı. Encümen, Osmanlı tarihini 3 bölüme ayırdı. Bu bölümlerin yazılmasını üyeleri arasında paylaştırdı. Cevdet Paşa 1765-1825 arasındaki osmanlı tarihini yazmakla görevlendirildi. 12 Ciltlik bir eser olan *Tarih-i Cevdet* 1774 - 1825 arasında, Kaynarca antlaşmasından Vakayı Hayriyeye kadar gelen olayları kapsar. Eserin kaynakları, genellikle vakanüvis tarihleri, özel tarihçilerin eserleri ve resmî belgelerdir. Bu arada arapça ve farsça bazı eserlerden de yararlanılmıştır. Ayrıca Cevdet Paşa, Batı'da yazılmış tarih kitaplarına da başvurduğunu söyler. (M)

Tarih-i Cihangüşay (*Cihanı Fetheden Hükümdarın Tarihi*), ilhanlı devlet adamı ve tarihçilerinden Cüveynî'nin (1226-1282) eseri. Anlatım bakımından ve verdiği zen-

Lascaux mağarası, atları ve inekleri gösteren friz

TARİHÖNCESİ

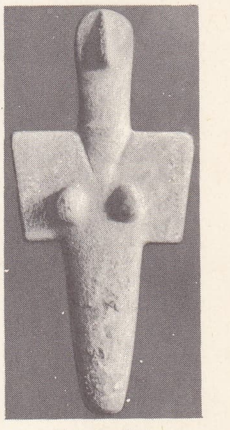

kireç heykel, Cagliari müzesi (Sardinya)

«Willendorf Venüs'ü» tarihöncesi

Outeiro dolmen'i (Portekiz)

Foto. Yan-Dieuzaide, musée de l'Homme (LAROUSSE)

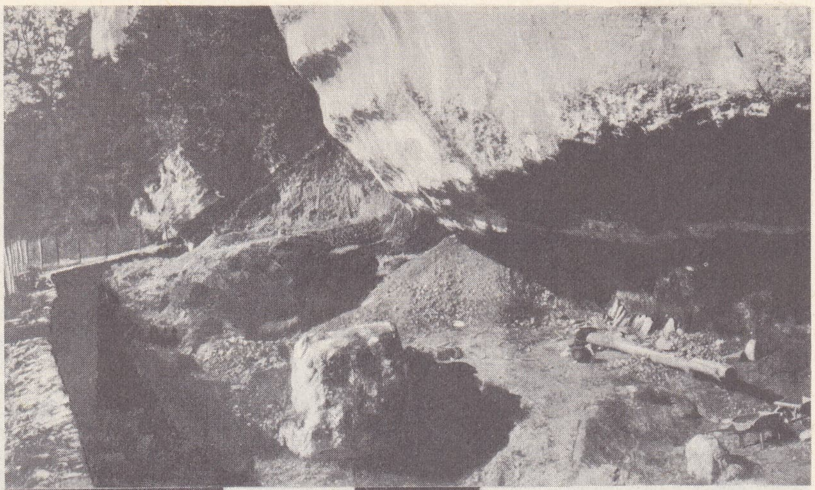

TARİHÖNCESİ

Madeleine mağarasından ve kazılarından görünüş (Dordogne)

tek yüzlü aşölyen el baltası, mussé de l'Homme, Paris

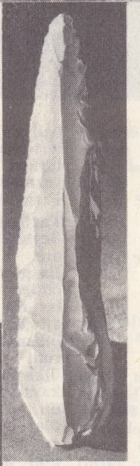

aurig-nacien lâm âlet

solutren âlet. solda, detay

«Menton Venüs'ü»

Madeleine mağarasında bulunmuş Magdaleniyenden kalma ren boynuzundan heykel, musée de l'Homme Paris

menhir kadın heykeli

gin bilgiler yönünden moğol tarihinin birinci derecede önemli kaynaklarındandır. Eser. XIII. yy.dan beri değer ve önemini korudu. Birçok arap ve iran yazarları eseri, kaynak olarak kullandılar. Üç cilttir. I. Ciltte, uzun bir giriş vardır. Eski moğol gelenekleri ve Cengiz yasası hakkında bilgi verir. Sonra Cengiz'in çıkışı, fetihleri, Uygurların din, görenek ve efsaneleri anlatılır. Cengiz'in ölümüne kadar moğol fetihleri hakkında geniş ve toplu bilgi bu cilttedir. Fakat bu bilginin bir kısmı güvenilir değildir. Bazı sayılar büyütülmüştür. II. Ciltte Harizmşahlar ve Karahıtaylar anlatılır, Ögedey'den, Hülâgu'nun İran'a gelişine kadar geçen sürede yaşayan moğol hükümdarlarından söz edilir. III. Ciltte, Mönke Hanın tahta çıkışı, Hülâgu'nun İran fetihleri, İsmailî kalesinin ele geçirilişi, Alamut'un alınışı ve mezhep farkları anlatılır. Cüveynî. bütün bu seferlere katıldığından III. cilt önemlidir. Eser, *Tarih-i Vassaf*, Reşidüddin'in *Camiü't - Tevarih* (Tarihleri Toplayan), Şihabeddin Umerî'nin *Mesalikü'l-Ebsar fi Memaliki'l-Emsar* (Ülkeleri Yönetenler için Akıllı Kimselerin Görüşleri) adlı eserlerinde kaynak olarak kullanıldı; XIX. yy.da Batılıların dikkatini çekti. Bazı parçalar yayımlandı. Eserin bütününü 1912-1937 arasında Mirza Muhammed Kazvinî, bir başlangıç ve dizinler ekleyerek tenkitli bir şekilde yayımladı. (M)

Tarih-i Devlet-i Osmaniye (*Osmanlı Devletinin Tarihi*), Abdurrahman Şeref Beyin eseri. Yüksekokullarda ders kitabı olmak üzere 2 cilt halinde yazıldı. İslâmlığın doğuşu, gelişmesi ve yayılışını anlatan bir girişten sonra Osmanlı devletinin kuruluşundan Abdülmecid devrinin sonuna kadar olan olayları anlatır. Ayrıca her cildin sonunda teşkilât tarihiyle ilgili ekler vardır. Bunlar, Mustafa Nuri Paşanın *Netayicü'l-Vukuat* (Olayların Sonu) adlı eserinden özetlendi. Abdurrahman Şeref Bey eseri, padişah sırasına göre düzenledi. I. Cilt Selim II devrinin sonuna kadar olan olayları kapsar; II. cilt Mehmed III devrinden Abdülmecid'in saltanatının sonuna kadar meydana gelen olaylardan söz eder. (M)

Tarih-i Ebülfeth (*Fatih'in Tarihi*), XV. yy. türk tarihçilerinden Dursun Beyin eseri. İstanbul'un fethine ve Fatih Sultan Mehmed'in diğer seferlerine katılan Dursun Bey, kitabında bu dönemin olaylarını ele alır. Eser iki bölümdür. Birinci bölümde Fatih Sultan Mehmed devri; ikinci bölümde Bayezid II devri anlatılır. Dursun Bey gördüklerini, bildiklerini yazdığı için, eseri gerçekçi bir nitelik taşır. Fatih ve Bayezid II üstünde çalışanlar için başvurulan kaynaklardan biridir. Mehmed Arif Bey tarafından *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'na ek olarak bastırıldı (1914). [M]

Tarih-i Feth-i Revan ve Bağdad (*Revan ve Bağdat Fethi Tarihi*), Karaçelebizade Abdülaziz* Efendinin tarih eseri. Murad IV'ün katıldığı Revan (1635), Bağdat (1639) seferlerini anlatır. Eser, yazarın gözlemlerine ve ilk elden edindiği söylentilere dayanır. Murad IV'ün İstanbul'dan hareketi, yolda yaptığı işler, fetihleri, dönüş yolundaki davranışları, tedbirleri ve geçilen yerler hakkında bilgi verir. *Zafername* adı da verilen eserin İstanbul kütüphanelerinde yazmaları vardır. (M)

Tarih-i Gılmânî (*Yeniçeri Ocağına Yeni Girmiş Gençlerle İlgili Tarih*), XVII. yy. osmanlı tarih yazarlarından Mehmed* Halife'nin eseri. Eser, 1623 - 1664 yılları arasındaki olayları kapsar. 3 Bap, 15 fasıl ve hatimeden meydana gelir. Eserin önemi, Osmanlı devletinin sosyal durumunu, saray geleneklerini anlatmasındadır. Ahmed Refik Bey tarafından yayımlandı. (M)

Tarih-i Güzide (*Seçkin Tarih*), Hamdullah* Kazvinî'nin (1281-1350) eseri. Farsçadır. Reşidüddin'in *Camiü't-Tevarih* (Tarihleri Toplayan) adlı eserinin planına göre yazıldı. Bu bakımdan genel islâm ve dünya tarihi niteliğindedir. Eser, biyografi bakımından da önemlidir. E. Brown tarafından 1910'da tıpkıbasım olarak yayımlandı. Ayrıca tercümeleri de vardır. (M)

Tarih-i Osmanî encümeni, osmanlı tarihi üstünde çalışmakla görevlendirilen kurul (1909). Asıl görevi bir osmanlı tarihinin ya-

Foto. Peynony-musée de l'Homme, Giraudon (LAROUSSE)

zılmasını sağlamak, bu konuda gerekli belgeleri yayımlamak ve yazılacak tarihin bölümlerini uzmanlık alanına göre üyelere dağıtmaktı. Encümene toplantı yeri olarak, Babıâli Sadaret dairesi altında bir yer uygun görüldü ve burada bir kütüphane meydana getirildi. Dergi, 1918 yılında çıkarıldı. Mütareke dolayısıyle bir ara yayını durdu. Türkiye cumhuriyetinin kuruluşuyle encümen, *Türk Tarih encümeni;* dergi de *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* adını aldı. Encümen, 6 temmuz 1927'de İstanbul dârülfününuna bağlandı ve başkanlığına Fuat Köprülü getirildi. Çalışmalar altı yıl daha sürdürüldü. (M)

Tarih-i Sâf (*Arı Tarih*) veya **Tuhfetü'l-Ahbab** (*Dostların Armağanı*), Taşköprülüzade Kemaleddin* Mehmed Efendinin (1551-1621) eseri. Eser Ahmed I'e ithaf edildi. Ahmed I devrine kadar Osmanlı imparatorluğu tarihini içine alır. İstanbul'da 4 cilt olarak basıldı (1871). [M]

Tarih kurumu (TÜRK) [T.T.K.], türk tarihini bilimin en yeni verilerine dayanarak yeniden incelemek ve Türkiye'nin dünya medeniyetine olan katkısını meydana çıkarmak amacıyle çalışan kurum. Atatürk'ün teşvikiyle Ankara'da Türk Ocakları Merkez heyetine bağlı olarak kuruldu (nisan 1930). Türk ocaklarının kapanması üzerine, bir dernek haline getirildi (15 nisan 1931). Kurum tüzüğünün amaç maddesi (md. 4) şöyledir: «Kurumun amacı türk tarihi ile Türkiye tarihini ve bunlarla ilgili konuları incelemek ve elde edilen sonuçları her türlü yolla yaymaktır». Türk Tarih kurumu, amacına ulaşmak için şu yolda çalışmaktadır: yurdun çeşitli yörelerinde kazılar yapmak, bu kazılarda meydana çıkan eserleri dünya bilimine tanıtmak üzere bilimsel raporlar yayımlamak, türk tarihinin ana kaynaklarından henüz yayımlanmamış olanları yayımlamak, başka dillerde yazılmış kaynakları Türkçeye çevirmek ve gerekenleri yayımlamak, arşivlerdeki belgeleri inceleyerek türk tarihinin karanlık yanlarını aydınlatacak monografiler meydana getirmek, türk milletinin dünya medeniyetine yaptığı katkıları meydana çıkarıp bilim dünyasına tanıtmak ve bilimin en yeni verilerine dayanarak türk ve Türkiye tarihini yeniden yazmak. Kurum, bunlardan başka, türk ve Türkiye tarihi üstündeki yeni buluşları tartışmak için beş yılda bir Türk Tarih kongresi düzenlemekte, türk tarihinin belirli olaylarını ve kişilerini anmak ve bunlar hakkında yapılacak araştırmaları geliştirmek için seminerler, toplantılar yapmaktadır. Kurumun 100 000 ciltlik uzmanlık kütüphanesi vardır. Kendi eserleriyle birlikte, bilim kurumlarının da yayınlarını basan bir basımevi ve bir merkez binası bulunmaktadır. Kurum bellibaşlı dünya bilim kurumlarına üyedir ve 220'den fazla akademi, üniversite ve bilim kurumuyle kitap ve dergi değişimi yapar. Kurumun yetkili organı, aslî üyelerin katıldığı Genel kuruldur. Atatürk, Türk Tarih kurumunun daha çok bir akademi niteliğini taşımasını, üye sayısının sınırlı tutulmasını istemiştir. Kurum 16 üye ile kuruldu. Daha sonra üye sayısı 41 ile sınırlandırıldı. Kurum üyeleri Eskiçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ adları altında üç uzmanlık koluna ayrılarak çalışmaktadır. Kurumun yönetimi, her yıl genel kurulca seçilen yedi kişilik yönetim kurulunun elindedir. Kurumun aslî üyeliklerinden başka şeref ve muhabir üyelikleri de vardır. Bu üyeliklere Türkiye dışındaki bilim adamları da seçilebilir. (M)

TARİHLENDİRME i. (*tarihlenmek*'ten *tarihlen-dir-me*). Jeol., Prehist. ve Tar. Jeoloji veya arkeoloji kalıntısının ve bu kalıntıyı kapsayan arazinin yaşını tam olarak veren metotlar bütünü.

— ANSİKL. En eski ilmî *tarihlendirme* metodunu Gerhard de Geer ortaya attı; varvların* sayılmasına dayanan bu metot, eski kıtasal buzul yörelerinde Avrupa'da 15 000 yıla, Amerika'da 25 000 yıla kadar tarihlendirmeyi mümkün kılar. Radyoaktivitenin bulunmasından ve özellikle nükleer araştırmaların gelişmesinden beri Willard Frank Libby ve Harold Clayton Urey'nin çalışmalarıyle tanınan çeşitli izotop kaynaklarından yararlanılır. Günümüzde, çeşitli radyoaktif cisimlerin başlangıçtaki yayılma durumuyle kalıntı halindeki yayılma durumunun karşılaştırılmasına veya bu maddelerin incelenen toprak içindeki oranına dayanan yirmi kadar tarihlendirme metodu kullanılır. En çok kullanılan metotlar, günümüzden 65 000 yıl öncesine kadarki jeolojik olayları ve medeniyetleri tarihlendiren karbon 14 metodudur.

Palinoloji büyük ölçüde gelişmiştir: arazi tabakalarındaki polenlerin, mezarlarda muhafaza edilmiş koprolitler veya insanların yediği yiyecek kırıntılarının incelenmesi, çevrenin bitki örtüsünü kesinlikle tarihlendirme ve insanların yaşayış ve geçim tarzlarını belirleme imkânını sağlar.

Potasyum-argon metodu volkan veya tortul kayaların oluşum tarihlerini belirlemeğe yarar; bu metot, argon içine karışmış potasyum ile kaya içindeki potasyum oranının incelenmesine dayanır. Bu fark, potasyumun kaya oluşumunda rol oynadığı dönemi ortaya çıkarır. Bu metottan eski paleolitik kültürlerin tarihlendirilmesinde yararlanılır. Dendrokronoloji, büyüme halkalarını inceleyerek ağaçları tarihlendirme metodudur. Termolüminesans metoduyle, yüksek derecede ısıtıldıkları zaman yaydıkları ışık incelenerek seramikler tarihlendirilir. Çıkan ışığın şiddeti kabın pişirildiği zamandan itibaren geçen süreyi belirtir. Pişmiş toprakların termik olarak mıknatıslanması, kırıkların ısıtılmasıyle elde edilen eski magnetik alanın yeniden meydana getirilmesine dayanan tellürik bir arkeolojinin doğmasına yol açar. (L)

TARİHLENMEK edilg. f. (*tarih*'ten *tarih-le-n-mek*). Arkeol. [Arkeoloji buluntuları için] Üslûp özelliklerine göre yapıldıkları tarih tespit edilmek. (M)

TARİHLİ sıf. (*tarih*'ten *tarih-li*). Şu veya bu tarihi taşıyan, şu veya bu tarihte olmuş veya yapılmış bulunan: *Muhterem Efendiler, bizim başkumandanlığımıza ait 5 ağustos 1921 tarihli kanunun ayrıca bir tarihçesi vardır* (Atatürk). [M]

Tarih Musahabeleri (*Tarih Sohbetleri*), son dönem osmanlı tarihçilerinden vakanüvis Abdurrahman* Şeref Beyin eseri (1923). Sabah gazetesinde *Musahabe-i Tarihiye* adı altında yayımlanan (1917) makalelerin toplandığı kitaptır. Son devir osmanlı tarihini ilgilendiren konuları kapsar. İçinde 30 makale, 20 biyografi vardır. Yazar ana kaynağının, *Sicilli Osmanî* olduğunu, biyografilere bazı menkıbeler eklediğini belirtir. (M)

TARİHNÜVİS bls. i. (ar. *târih* ve fars. *nüvis*'ten *târih-nüvis*). *Esk.* Tarih yazan, tarihî olayları kaleme alan kimse. (M)

TARİHÖNCESİ bls. i. Yazının keşfinden önceki insan topluluklarının evrimini inceleyen bilim.

— ANSİKL. Tunç, daha sonra da demir keşfedilmeden önce bir taş devri yaşandığına eskiçağ filozofları da inanırdı; ama bu ilk âletlerin yapısı bilinmiyordu ve Homeros devrinde Avrupa'nın büyük bir kısmında hâlâ kullanılmakta olan cilâlı taş baltalar, Yunanistan'da o devirde şimşeğin fırlattığı âletler (Keraunoi) olarak kabul ediliyordu. Ancak XVI. yy. sonu ve XVII. ve XVIII. yy. tabiat bilimcileri ve fizikçileri (Mercati, Jussieu, Goguet) şimşek taşlarının gerçekte Tarihöncesinden kalma âletler olduğunu sezdiler.

1846'da, şiddetli itirazlara rağmen Somme ırmağı alüvyonlarında rastlanan ilk âletlerle kaybolmuş hayvan türlerinin çağdaş olduklarını kabul ettiren Boucher de Perthes, kalıntılardan bazılarının çok eski çağlardan kalmış olduğunu ispatladı. Böylece tarihöncesi arkeolojisinin çalışma ilkesi belirlenmiş oldu: üst üste yer alan toprak tabakalarında her devrin favna ve florasıyle beraber insan ve sanayi kalıntılarının incelenmesi. XIX. yy. sonunda insanın menşei üstüne yoğun araştırmalar yapıldı. Daha yakın bir tarihte araştırmalar kesin bir tarihlendirmeğe imkân veren bilimsel tekniklere (toprağın ve polenlerin incelenmesi, karbonun radyoaktifliğinin ölçülmesi) ve tarihöncesi insanlarının yaşayış ayrıntılarıyle ilgili gözlemlere (meskenlerin kesit kazıları, istatistikler) yöneltildi.

● *Kronoloji.* Tarihöncesi kronolojisi en eski devirler için *Paleolitik* (alt, orta, üst), tarımdan pek az önce gelen veya tarımın başlangıcını gösteren devirler için *Mezolitik* ve *Neolitik* olmak üzere üçe bölünür. Metalürjinin ortaya çıkışı *Tarihsonrası*'na ve asıl *Tarih*'e girişi belirtir.

Alt Paleolitik, Dördüncü zamanın en büyük kısmına tekabül eder. Bu dönemde pek çok iklim değişikliği olmuştur ve bütünüyle ele alınınca oldukça sıcak bir ılıman iklim florasını ve ortadan kalkmış olan hayvan türlerini (güney fili, başlangıçta etrüsk gergedanı, eskiçağ fili, daha sonra merc gergedanı, devrin ortasına doğru suaygırı) kapsar. Avrupa'daki tek insan kalıntısı mauer (Almanya) çene kemiğidir; fakat arkantroplar grubunu meydana getiren cezayir atlantropları, cava pitekantropları, pekin sinantropusları çok ilkel fakat iki ayağı üzerinde durabilen insanların varlığını gösterir. Teknikler açısından Eski Dünya'nın batısında ve özellikle Avrupa'da kronolojik sıraya göre şu devirler ayırt edilir: Abbevilyen veya Şelleyen, Klaktoniyen (ilk evre), Aşölyen (ikinci evre). İlk evrenin âletleri, çok basit birkaç hareketle elde edilmiş iki veya üç şekildedir. İkinci evrenin âletleri sayı bakımından daha çeşitlidir ve biçimleri daha karmaşık hareketlerle elde edilmiştir.

Orta Paleolitik, Pleyistosenin sonuna doğru başlar, çağımızdan önceki Son Ilıman devri ve Son Buzul devrinin ilk kısmını kapsar ve yaklaşık olarak 200 000 yıl kadar sürer. Buzul devrinin iklim şartları önemli değişiklikler getirmiş, düşünüldüğünden daha az sert olan bu şartlar altında gergedan ve rengeyiği yaygınlaşmıştır. Bununla beraber favnanın büyük kısmı eskiden olduğu gibi, at, vahşî öküz ve bizondan meydana gelir. Bu uzun devrenin insanları, beden yapısı ve zekâ bakımından daha gelişmiştir; paleantropiyen adı verilen bu insanların henüz çene ve alınları az belirli, kaş yayları belirgin, yüzleri masiftir. Aralarında en yenileri, ölülerini gömen, din ve sanat alanında faaliyet göstermeğe başlayan neandertal insanlarıdır. Orta Paleolitikte mağaralarda insanların oturduğunu gösteren izlere rastlanır. Bu sayede paleantropiyen insanlarının hayatı nispeten iyi bilinir. Orta Paleolitiğin özelliği, çakmaktaşı blokundan (*Nucleus*), önceden tespit edilen bir şekle göre yongaların çıkarılmasına imkân veren teknik usulün genelleşmesidir (levaluvaziyen yongalar ve üçgen biçimli uçlar). Bu yongalar, bütün Avrupa, Afrika ve Batı Asya'da Levaluvaziyen ve Musteriyenin belirtisidir.

Üst Paleolitik, M.Ö. 40000'e doğru son buzullaşmanın ikinci evresiyle başlar; yaklaşık olarak 8000'de asıl buzullaşma ile son bulur. İklim uzun kurak devrelerle nitelenir; florada kuzey türlerine bugünküne oranla daha fazla rastlanır; fakat eskiden sanıldığı gibi arktik özellikler göstermez. Başlıca av hayvanları hâlâ at, bizon ve öküzdür; rengeyiği avı, bazı zamanlarda ve bazı bölgelerde daha yaygındır. Aslan, mağara ayısı, panter ve sırtlana rastlanır; uzun süre yeryüzünde yaşayan mamut ve tüylü gergedanın bu devrenin sonunda insan tarafından ortadan kaldırıldığı sanılır. Üst paleolitik insanlarının (neantropiyen) beden görünüşü bugünkü insanlarınkine yakındır; ırk ayrılıkları çoktur (combe capelle, kromanyon, chancelade, predmosti insanları). Sanayide çeşitlenme artmış ve kültür farkları giderek belirgin hale gelmiştir. Çakmaktaşından yapılan âletler, artık geniş yongalardan değil, dar ve uzun lamalardan elde edilir; bıçaklar, deliciler, kemik ve fildişi işlemeğe yarayan kalemler, tahta oyma âletleri çoğalır. Kemik, rengeyiği boynuzu, mamut dişinden mızraklar, deliciler, ispatulalar v.b. yapılır. Başlıca madenî boyalar aşıboyası ve manganezdir.

Yeni Paleolitiğin başlangıcı, Perigordiyen ve Orinyasiyen (Şatelperoniyen, Asıl Orinyasiyen, Gravesiyen) devrelerine ayrılır; Paleolitiğin orta bölümü ise bölgesel olarak Son Orinyasiyen, Solütreyen ve Eski Magdaleniyeni kapsar; son bölümde ise Gelişmiş Magdaleniyen yer alır. Şatelperoniyenden sonra sanat (yalnız dekoratif bir şekilde) ortaya çıkar; ilk figürler orta dönemin başında görülür. Gelişmiş Gravesiyen, Eolütreyen ve Eski Magdaleniyende iyice yayılır ve devrin sonuna kadar parlak bir şekilde devam eder.

Mezolitik, buzullaşmayı izleyen ve tarım rejiminin kurulmasından önce gelen kısa dönemdir (M.Ö. 8000-3000 arası); yeni iklim şartlarına (Aziliyen) uyarlanan avcı halkların durumuyle akdeniz tipi ekonominin kurulması arasında çoğunlukla karmaşık ve çok yönlü bir geçiş devresidir; akdeniz tipi ekonomide, tarım ekonomisinin ilk biçimleri olan (Kampiniyen) devşirmecilik ve balıkçılık büyük önem kazanır (Sovteriyen, Tandenuvaziyen). Doğu Akdeniz daha o devirde metalürji evresine ulaşmış ve iktisadî hayat ile ulaşım şartları hızla değişmiştir.

Neolitik, daha da kısa bir geçiş devridir (3000-1500); bu devirde tarım ve hayvancılık bütün batı ekonomisine yerleşir; oysa o sırada metalürji Akdeniz ve Ortadoğu'da güçlü bir şekilde gelişmiştir. Üç yeni eşya grubunda (daha gelişmiş bölgelerin madenî şekillerini kopya eden çakmaktaşından hançerler, cilâlı taştan baltalar, çömlekler) değişik etki akımları görülür («Kardiyal», «Tuna tipi», «Saseyen» v.b. adı verilen kültür bütünleri).

Kalkolitik veya Eneolitik süresince, ilk bakır eşyanın, sonra tuncun (M.Ö. 1500'e doğr.) ve demirin (M.Ö. 1000'e doğr.) ortaya çıkışıyle, yavaş yavaş Tarihsonrasına geçilir.

● *Tarihöncesi sanatı.* 1851'de, amatör bir jeolog olan Brouillel, Chaffaud (Vienne) mağarasında, Keltlerden kaldığı sanılan ilk işlenmiş kemiği buldu. 1860-1864 Arasında Edouard Larlet, Ariège ve Dordogne'da Gelişmiş Magdaleniyende (M.Ö. 1300-8000) süsleme sanatının bulunduğunu gösteren küçük oymalı eşya ve gravürler ortaya çıkardı. 1879'da Marcelino de Sautuola, Altamira (İspanya) mağarasının tavan resimlerini keşfetti: bu resimlerin Tarihöncesinden kalma olduğuna ancak 1894'te La Mouthe (Dordogne) mağarası gravürleri bulunduktan sonra kesinlikle karar verilebildi.

Tarihöncesi sanatın kronolojisi henüz bütün eserler için açıkça belirlenmemiştir. Süslü eşyayı veya toprak tabakalarında birarada bulunmuş eserleri tarihlendirmek mümkünse de, boyalı veya kazılı duvar resimlerinin tarihleri ancak çeşitli eserlerin tesadüfen üst üste yapılmış olması veya üslûpları sayesinde belirlenebilir. Neyse ki, mağaranın girişinde tek bir arkeolojik tabaka ve bu tabaka içinde üslûp ve ayrıntılar bakımından duvarlardaki resim ve gravürlere benzeyen mobilyalar da bulunmuştur.

Geometrik süslemeler ve süs eşyası Üst Paleolitiğin başında (M.Ö. 40000'e doğr.) ortaya çıkar. Şatelperoniyende delinmiş hayvan dişleri, muntazam aralıklı yarıkları olan kemik eşya yapılmıştır. Bu basit sanat şekilleri, Orinyasiyene ve figüratif sanat örnekleriyle birlikte Magdaleniyenin sonuna kadar devam eder. Dişlerden, deniz hayvanlarının kabuklarından yapılmış kolyeler çoğalır ve 13000'e doğru kemikten oyulmuş hayvan başlarıyle iyice yaygınlaşır (Labastide'in dağ keçisi başları kolyesi). Çeşitli sahnelerle süslü eşya oldukça geç ortaya çıkmıştır ve en iyi örnekleri ancak Gelişmiş Magdaleniyende görülür. Hayvan resimleri (özellikle at, dağ keçiçisi, rengeyiği, daha seyrek olarak mamut veya bizon) günlük hayatta ve devamlı olarak kullanılan iki tür eşyayı süsler; «iticiler»in (mızrakların ilk hızını artırmağa yarayan çubuklar) çengelleri ve «delikli değnekler» (geyik boynuzundan yapılan ve eğik olan mızrakları sıcakta doğrultmak için kullanılan delikli bir rengeyiği boynuzu). Av sırasında sık sık kaybolan mızraklar da geometrik çizgiler ve sadeleştirilmiş figürlerle süsleniyordu.

Fildişinden, rengeyiği boynuzundan veya yumuşak taştan oyulmuş kadın heykelcikleri, Orinyasiyen sonu, Gravesiyen, Solütreen ve Eski Magdaleniyenin üst üste bulunduğu veya birbirini takip ettiği orta devirden kalmadır. Bu heykelcikler alçak kabartma halindeki büyük heykelciliğin gelişmesiyle çağdaştır ve birçoğu bu tekniğin en iyi eserleri arasında yer alır. «Natüralist» olarak nitelendirilen tarihöncesi eserlerin birçoğu gibi, bu eserlerde de baş, el ve ayak boyutları çok üslûplaştırılmıştır; beden boyutlarında da aynı şişkinlik görülür; bu yüzden, resimlerdeki insanları belirli bir ırk tipine sokmağa çalışmak veya bugünkü boşiman kadınlarının steatopijisiyle karşılaştırma çabaları olumlu sonuçlar vermemiştir. Süslü levhalar, duvar resim sanatından sonra ortaya çıkan başka bir eser kategorisi meydana getirir. Bunlar, yumuşak taş, kemik, fildişi ve bazen yassı çakıl taşından yapılmış, üzerleri oyulmuş veya boyanmış figürlerle kaplı levhalardır. Aynı sitte, bu levhalardan yüzlercesinin bulunduğu olur. Bazı levhalarda birbirine bağlı birçok figür yer alır. Bu levhaların birer «kroki defteri» olabileceği düşünülmüştür. Ama, bazı tapınaklardaki adaklar gibi, birkaç mağaraya yığılan bu levhaların daha çok dinî değerleri olduğu sanılır. Levhalar, en eski figüratif sanat eserleridir: Orta Orinyasiyende yapılan az sayıdaki levhanın üslûbu sert ve kurudur; Gravesiyende levhalar daha ustaca işlenmiş; eski Solütreen magdaleniyenden sonra ise tam bir ustalığa varılmıştır.

Yontulmuş sığınaklar süslü levhalarla doğrudan doğruya ilişkilidir. Bu büyük hacimli levhalardan bazıları, Solütreende mağaraların girişinde veya tavanı yuvarlak sığınaklarda, duvarlar boyunca gerçek frizler meydana getirir. Çokrenkli, büyük alçak kabartmalar sanatı (rastlanan ender örneklerinde olağanüstü plastik nitelikler görülür) 20000 ile 15000 arasında gelişmiştir. Çakmaktaşı kalemiyle derin bir şekilde oyulmuş olan gravesiyen figürleri yavaş yavaş daha mükemmel bir biçim kazanmış ve Magdaleniyen başında daha yakın dönem sanatlarının en güzel eserleriyle boy ölçüşecek değere ulaşmıştır. Mağaralar, sığınaklardan çok daha fazla tapınak görünüşündedir. Boyalı veya oyulmuş eserler girişten belirli bir uzaklığa (çoğunlukla 100 m'den bazen de 1 km'den daha öteye) konulmuştur. Bunlarda kilden eserlere de rastlanır, fakat alçak kabartmalar bulunmaz; bu durum alçak kabartmaların uzun haftalar süren bir çalışmayı gerektirmesi ve mağaraların dibine kadar gitmenin mümkün olmamasıyle açıklanabilir. Bütünlerin anlaşılmasına engel olan üst üste figürlere rağmen eserlerde belli bir kompozisyon anlayışı açıkça görülür: karşılıklı konmuş, birbirini takip eden dişi ve erkek hayvanlar (atlar, mamutlar, bizonlar) bütün frizi kaplar. Her hayvan türü, hayvanların tabiî davranışlarından ilham alınarak yapılmış resim gruplarıyle temsil edilir. Yer yer, çeşitli geometrik işaretlere ve el izlerine rastlanır; hayvan ve insan tasvirlerinde sık sık mızrağa veya yara izlerine yer verilir. Eserler, taş çanaklardan meydana gelen lambaların ışığında yapılmış, sade gravürler veya boyalı resimler için çakmaktaşı kalem kullanılmıştır. Boya malzemesi, rengi maviden mora kadar değişen aşıboyası ve manganezdir. En çok tasvir edilen hayvan cinsleri at ve bizondur; daha seyrek olarak rengeyiği, öküz ve dağ keçisine yer verilir; mamut, ayı ve aslana da sık rastlanır; gergedan daha az resmedilmiştir; öbür hayvanlar enderdir.

Mağara eserlerinin tarihlendirilmesi çok güçtür ve hâlâ büyük ölçüde varsayımlarla yetinilir. İlkel görünüşte bazı figürlerin, benzerleri olan İleri Orinyasiyen veya Gravesiyen devirden kalma süslü levhalarla aynı dönemde yapıldığı kabul edilebilir. Sığınaklardaki çok renkli büyük heykelciliğin benzerleri Lascaux ve başka birçok mağaradaki büyük resimlerdir. 13000'den sonra, iticiler ve delikli çubuklarla kesin bir tarihlendirme yapmak mümkündür: bu sayede birkaç önemli merkezin Magdaleniyenin ikinci yarısından kalma olduğu anlaşılmıştır.

◆ **Blş.** sıf. Tarihsel zamanları denilen zamanlardan önceki, tarihöncesiyle ilgili. (LM)

TARİHSEL sıf. (*tarih*'ten *tarih-sel*). *Yeni.* Tarihi ilgilendiren, tarihle ilgili, tarihe değgin: *Tarihsel olaylar.* || Tarihe geçmiş, tarihin söz konusu ettiği, tarihe mal olmuş: *Tarihsel bir gün. Eşanl.* TARİHÎ. (M)

TARİHSELCİ sıf. (*tarihsel*'den *tarihsel-ci*). Tarihi, kendine has yasalara uyan özel bir disiplin sayan; sadece olayları ve olayların birbirlerine zincirlenişini meydana getiren koşulları, belirli tasvirlerini yaparak inceleyen. (Tarihselci tarih, *tümel* tarihe karşıttır.) [L]

TARİHSİZ sıf. (*tarih*'ten *tarih-siz*). Tarihi atılmamış olan, tarihi yazılmamış: *Tarihsiz bir mektup.* || Tarihi olmayan, tarihten yoksun: *Pek yalnız, pek tarihsiz kalıveririz* (N. Ataç). [M]

Tarihü'l-Yeminî, Ebu Nasr Muhammed Utbî'nin (961-1036) arapça tarih eseri. Gazneliler devriyle, Sebüktekin, Sultan Mahmud ve çağdaşı olan hükümdarları anlatır. Gazneliler devri ve Hindistan tarihi için en önemli kaynaktır. Süslü bir anlatımla yazılmıştır. (M)

TARIJA veya **SAN BERNARDO DE TARIJA,** Bolivya'da şehir, idare bölgesi merkezi, rio de Tarija kıyısında; 28 900 nüf. Ticaret merkezi. — *Tarija idare bölgesi,* Bolivya'nın güney ucunda uzanır, 146 700 nüf. (L)

TARİK i. (ar. *ṭarīḳ*). *Esk.* Yol, sokak, cadde: *Maahaza Azapkapısı tarikiyle Unkapanı köprüsünden geçmeleri hakkında...* (Ahmed Rasim). *Yine Mısır tarikiyle Dersaadet'e gitmeğe karar verdi* (A. H. Müftüoğlu). || *Mec.* Tutulan yol: *Hâlâ bir kolay tarik bulamamış, aklına gelen çarelerin hiç birine karar verememiş idi* (H. Z. Uşaklıgil). *Zulmü sevdirmek için var mı ya bir başka tarik?* (M. A. Ersoy). || Meslek: *Tutulmuyor ya esasen bugün de başka tarik* (M. A. Ersoy). || Sebep, vasıta: *Bu tarik ile Medine-i Münevverede bolluk peyda oldu* (Cevdet Paşa). *En ziyade Şahinde hanımın inkâr tarikiyle ilân ettiği bu havadis...* (Sabahattin Ali). || *Tarik-i Ahmed-i Muhtar,* «Hz. Muhammed'in yolu», Müslümanlık. || *Tarik-i aklâm* (veya *tarik-i kalemiye*), sivil meslek. || *Tarik-i âm* (veya *tarik-i sultanî*), herkese açık geniş yol. || *Tarik-i ehl-i seyf* (veya *tarik-i askeriye*), askerlik mesleği. || *Tarik-i hâs,* özel yol. || *Tarik-i ilmî* (*tarik-i ilmiye* veya *tarik-i ulema*), dinî ilimlerle uğraşma mesleği. || *Tarik-i mustakim* (veya *tarik-i hak*), doğru yol. || *Kutta-i tarik.* Bk. KUTTA. || *Evlâ bittarik,* en iyi yol.

— Huk. *Tariki âm,* kamunun yararlanmasına bırakılan (terk edilen) yol. (Tariki âm suretiyle kamunun yararlanmasına bırakılan yol, kamu hizmetine tahsis edilmiş diğer yollar gibi kamu malı niteliği kazanır ve herkesin yararlanmasına açık tutulur. Eskiden, belli mülk sahiplerinin kullandığı yollara da, tariki âm teriminin zıddı olan *tariki hâs* denirdi.)

— İda. *Esk.* Meslek. (Osmanlı devletinde devlet memurları tariki ilmiye, tariki seyfiye, tariki kalemiye olmak üzere üçe ayrılır.)

— İlm. *Esk. Tarik kadılığı,* kadı olmak için sıra bekleyen kadı namzetlerinin adı. (Her yıl Babı Meşihatta (Şeyhülislâmlık) tarik kadılığı adıyle imtihan açılırdı. İmtihanda başarılı olan kimselere *münasele* [belge] verilirdi.) || İlmiye ricalinin konaklarında çalışan görevlilere verilen ad. (Daha sonra yalnız medresede okuyanlara verilmeğe başlandı.) || *Tarik maaşı,* ilmiye sınıfına bağlı olanların maaşı. (İlmiye sınıfından olanlar, resmî görevleri dışında iş yaparlarsa, bunun için ayrıca ödenek alırlardı. Arpalık da bunun içine girerdi.) || *Tariki tedris,* öğrenimin şekil ve derecesini ifade eden deyim. || *Tarikten hak,* ilmiye sınıfına bağlı olanların işledikleri suç yüzünden bu sınıfla ilgilerinin kesilmesi.

— Kim. *Esk. Tariki ratib,* toz halindeki bir maddeyi su ile karıştırarak tahlil etme usulü. || *Tariki yabis,* bir madeni ısı ile tahlil etme usulü.

— Mal. *Esk. Tarik bedeli,* Osmanlı devletinde yol vergisine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Tasav. Bir velinin Tanrı'ya erişmek için tuttuğu yol.

— Teşk. tar. *Tarik bedeli,* yol vergisi.

— ANSİKL. Mal. *Esk. Tarik bedeli,* Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren yol ve köprü yapımına çok önem verildi. Bazı köylerin halkı köprülüler ve derbentçiler olarak yol yapım işlerinde çalıştırıldı. Tanzimat'tan sonra bu yükümlülük bir vergi haline getirildi. 1908'de Meclisi Mebusan'da kabul edilen bir kanun tasarısına göre; yirmi yaşını dolduran kimseler yol yapımında çalışacaklar veya bir bedel ödeyeceklerdi.

Bu bedel, on iki ve on altı kuruş olarak tespit edildi; fakat bu düzen uygulanamadı. Miktarı belirlenen parayı vermeyenler dört gün yolda çalıştırıldı. 1914 Tarihli kanuna göre en çok 40, en az 12 kuruş ödenecekti. Her vilâyette alınacak vergi, bu miktarlar arasında olmak üzere Vilâyet Umumî meclisleri tarafından tayin edilirdi. Tarik bedelinden yirmi yaşından küçük, altmış yaşından büyük olan erkekler, askerler, hocalar ve hahamlar muaf tutulurdu. Kadınlardan da bu vergi alınmazdı. (M)

TÂRİK sıf. (ar. *terk*'ten *târik*). *Esk.* Bırakan, terk eden, vaz geçen: *Târik-i hâb olur beher şeb* (Recaizade Ekrem). *O, sanki eşsiz kalmış bir ruhtu, târik-i hayat-ı içtimaiye idi* (Cenab Şahabeddin). || *Târik-i dünya,* dünya nimetlerinden elini eteğini çeken kimse: *Târik-i dünyalar gibi inziva ve sükût içine çekilmiş bir ömür tahayyül etmeğe bu zamanlarda alıştım* (A. Ş. Hisar). Keşiş: *İtalya'da bilmem hangi târik-i dünya manastırda rahipken oradan kaçmış Türkiye'ye gelmişti* (H. E. Adıvar). || *Târik-i salât,* namaz kılmayı bırakan. (M)

TARİK sıf. (fars. *târîk*). *Esk.* Karanlık. || *Şeb-i tarik,* karanlık gece. (M)

TARİKA i. (ar. *tarîka*). *Esk.* Tarikat, yol: *Her zerrede tarika-yı mahsusa üzre feyz / Her cismde tabiat-ı mahsusa üzre can* (Ziya Paşa). Bk. TARİKAT.

— Mus. Peşrev'den önce bu biçimdeki eserlere verilen ad. (M)

TARİKAT i. (ar. *tarîk*'ten *tarîka(t)*, yol). Aynı dinin içinde, tasavvufa dayanan ve bazı ilkelerle birbirinden ayrılan Tanrı'ya ulaşma yollarından her biri: *Mutlak teslimiyetten mutlak inkâra varıncaya kadar itikat kapıları, binbir çeşit tarikatlara kendi içinde yer verdi* (Ş. S. Aydemir). *Şeriat, tarikat yoldur varana / Hakikat meyvası andan içerü* (Yunus Emre). || *Tarikat cihazı,* tarikata girenlerin giydikleri elbise, başlık, ayakkabı, asa, külâh gibi eşyaya verilen genel ad. (Bunların biçimleri ve renkleri tarikatlara göre değişirdi.) || *Tarikat köçeği,* mevlevî tarikatında, tarikatçı denen görevlinin hizmetinde bulunan can.

— ANSİKL. Tasav. Mutasavvıflar, «yol, hal» anlamına gelen tarikat kelimesine. «Allah'a kavuşturan yol, Allah'a kavuşmak için izlenen yol» anlamını verir. Başlangıçta sadece, «bu dünyaya önem vermeyerek yüz çevirme, nefsi terbiye, kalbi temizleme ve zahidane yaşayış» şeklinde tanımlanan tarikat, tasavvufun sistemli bir şekil aldığı XI. yy.dan sonra, birbirlerinden ayrı şekilde zikreden, giyinen ve değişik tasavvuf görüşlerine sahip olan sofî kuruluşlara ad oldu.

Tarikatların doğuşu, ilk tarikatlar ve silsileleri hakkında kesin bilgi yoktur. Mutasavvıflar, tarikatların birbirinden farklı olmasının ve değişik adlarla anılmasının, tarikatların esası olan zikrin değişik biçimlerde söylenmesinden doğduğunu ileri sürerler. Mutasavvıflara göre tarikatların esası, Hz. Muhammed'in sahabeye telkin ettiği zikirdir. Hz. Muhammed, halife Ali'ye açık zikri (zikr-i celî) talim ettirmiştir. Bu bakımdan sesli zikri esas alan tarikatların silsileleri halife Ali'ye varır. Halife Ebubekir'e ise gizli zikri (zikr-i hafî) talim ettirmiştir; gizli zikri esas alan tarikatların silsileleri de halife Ebubekir'e varmaktadır. Bk. ZİKİR.

Mutasavvıflar ilk tarikatları şekillerine göre dörde ayırmaktadır: Sıddıkiye (kurucusu Ebubekir), Ömeriye (kurucusu Ömer), Osmaniye (kurucusu Osman) ve Aleviye (kurucusu Ali). Sonradan doğan tarikatlar bu ilk tarikatlara bağlanmaktadır. Fakat bu tasniflerin sonraki yüzyıllarda, tarikatlara bir silsile bulmak için meydana getirildiği, esas anlamdaki tarikatın İslâmın ilk yıllarında mevcut olmadığı, ancak 2-3 yüzyıl sonra doğduğu bilinmektedir. XI. yy.dan itibaren tarikatlar bir sofî kuruluşu olarak ortaya çıktı. Bunlar genellikle kurucularına nispetle adlandırıldı. İslâm dünyasında tarikatlar Muhasibiye, Kassariye, Tayfuriye, Cüneydiye, Nuriye, Sehliye, Hakimiye, Harraziye, Hafifiye ve Seyyariye'dir. Bazı ünlü velilere isnad edilen bu ilk tarikatlar uzun ömürlü olmadı. Fakat kendilerinden, yüzlerce yıl varlıklarını sürdüren bazı büyük tarikatlar doğdu. Sonradan doğan tarikatların en önemlileri Kadiriye, Yeseviye, Rüfaiye, Kübreviye, Medyeniye, Desûkiye Bedeviye, Şazeliye, Ekberiye, Sadiye ve Nakşibendiye'dir. Anadolu'nun islâmlaşmasından sonra bu tarikatlardan bazıları (Kadiriye, Yeseviye, Nakşibendiye, Rifaiye v.d.) veya kolları (Halvetiye ve otuzu aşkın şubesi, Bayramiye, Celvetiye v.d.) geniş ölçüde yayıldı. Bunların yanında Anadolu'da geniş bir yayılma alanı bulan iki ayrı tarikat daha doğdu: Mevlevîlik ve Bektaşîlik. Osmanlı imparatorluğunun kuruluşunda tarikatların büyük yararı görüldü. Bu bakımdan padişahların tarikatlara karşı tutumları daima müspet oldu. Özellikle Hacı Bektaş Veli'nin Yeniçeri ocağına manevî kurucu olarak kabul edilmesi, Bektaşîliğin bu ocaktaki nüfuzunu, yeniçeriliğin Mahmud II tarafından kaldırılmasına kadar sürdürdü. Mevlevîlik daha çok yüksek tabaka; Nakşibendîlik ulema sınıfı; Kadiriye, Halvetîlik ve kolları da halk arasında yayıldı. Özellikle İstanbul'da XX. yy.ın başına kadar varlığını koruyan çok sayıda tekke bulunması, tarikatların osmanlı toplumunda önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Bk. TEKKE.

Tarikat türleri. Bazı mutasavvıflar tarikatları genel bir sınıflandırma ile üçe ayırır: 1. tarik-i ahyâr, zahitlerin yoludur. Bu yolu benimseyenler çok namaz kılmakla, oruç tutmakla, *Kur'an* okumakla hakka kavuşmak isterler. Bu yol çok uzundur ve bu yolla hakka ulaşılması zordur; 2. tarik-i ebrar, mücahede ve riyazet yoludur. Önceki yoldan kısadır ve hakka ulaşma ihtimali daha çoktur. Fakat bu yolda da riyazet ve zikrin zevkine kapılmak, böylece manevî zevk ve kerametlerle oyalanıp yoldan geri kalmak tehlikesi vardır; 3. tarik-i şuttar (tarik-i şairin de denir), aşk ve cezbe ile hakka ulaşmak isteyenlerin yoludur. Bu yola girenler tevbe, kanaat, tevekkül, uzlet, devamlı zikir, bütün varlığıyle Allah'a yönelme, sabır, murakabe ve rıza adı verilen esasları dikkatle yerine getirmelidirler. Bu yol tehlikeli olmakla birlikte hakka ulaşmak için izlenebilecek en kısa yoldur.

Tarikatlardaki esaslar. Tasavvufun sistemli bir hale gelmesinden sonra meydana gelen tarikatlarda bazı esaslar ortaya çıktı. Bu esasların çeşitli tarikatlarda farklı şekilde uygulandıkları görülür: 1. özel giyim (tarikat cihazı da denir). Her tarikatın inanışını sembolleştiren tacı, külâhı, kemeri, hırkası vardır (bk. TAC. KÜLÂH. HIRKA. KEMER); 2. zikir, tarikatlarda Allah'ın adlarını belirli sayılarda (1, 3, 5, 7, 12, 14 v.b. defa) anma. Tarikatların esasını teşkil eden zikrin söyleyiş şekli, sayısı ve zikredilen kelimeler değişiktir (bk. ZİKİR); 3. vird, tarikat ulularının ayet ve hadislerden de parçalar alarak meydana getirdikleri dualardır. Tarikat mensupları virdi belirli vakitlerde okurlar; 4. murakabe, tarikat mensuplarının diz çöküp, gözlerini yumarak başlarını kalplerine doğru eğerek mürşitlerin gözlerinin önlerine getirmelerine denir. Murakabe belirli vakitlerde yapılmalıdır. Diğer zamanlarda da tarikat mensupları gaflet haline düşmemek için şeyhlerini daima düşünmeli ve kalplerinden çıkarmamalıdır (bk. MURAKABE); 5. riyazet ve çile. Tarikatların birçoğunda belli şekillerde uygulanan çile ve riyazetler vardır. Genellikle 40 gün olan çile süresi sadece Mevlevîlikte 1 000 gündür (bk. ÇİLE); 6. seyahat. Tarikat mensuplarına bazen bir kusurları yüzünden, bazen de manevî hal ve derecelerini yükseltmeleri için seyahate çıkma izni verilir. Seyahate çıkan derviş, yol üstündeki zaviyelerde konaklar, keşkülüne konan paralarla da ihtiyaçlarını karşılar (Mevlevîlikte keşkülle para toplamak yasaktır (bk. KEŞKÜL ve SELMAN'*a çıkmak*); 7. tekke. Şeyhlerin ve bazı dervişlerin yatıp kalktıkları, ibadet ettikleri, tarikat mensuplarının mukabele, âyin ve sema yaptıkları yerlere denir. Her tarikatın farklı niteliklerde birbirine bağlı birçok tekkesi vardır (bk. TEKKE); 8. mukabele. Tarikat mensuplarının semahane veya tevhithanede karşılıklı oturarak yaptıkları zikre denir.

Tarikatlarda dereceler. Tarikat kurucularına pir adı verilir. Tarikat mensuplarından halifelik payesini almış ve derviş yapabilme salâhiyetine sahip kimselere de şeyh denir. Bunlara mürşitleri tarafından icazetname veya hilâfetname denilen bir vesika verilir. Eskiden icazetnameyle birlikte tac ve hırka da giydirilirdi. İcazetname vermeğe ilbası hırka (hırka giydirme), almaya da lebsi hırka (hırka giyme) denilir.

Tarikata girmek isteyen bir kimseye talib adı verilir. Talib, şeyh tarafından ehil kabul edilir ve tarikata alınırsa mürit olur. Seyr ü süluk denen manevî terbiye yoluna giren mürit, salik adını alır. Süluk mertebelerini aşarak hakka ulaşan salike vasıl denir. Mutasavvıflara göre sülukta dört derece vardır: seyr ilallah, seyr fillah, seyr mallah, seyr anillah (bk. SÜLÛK). [→ Bibliyo.] (M)

TARİKATÇI i. ve sıf. (*tarikat*'tan *tarikatçı*). Tarikat mensubu, derviş. || Tarikatları diriltmek isteyen ve bu yolda çalışan.

— Tasav. *Tarikatçı mezarı,* Konya'da Mevlânâ'nın türbesinde, Babüsselâm denen bölümün sol yanında bulunan mevlevî mezarlığı.

◆ **Tarikatçılık** i. Tarikata mensup olma, dervişlik. || Tarikatların diriltilmesine taraftar olma. (M)

TARİKHEUEİN i. (yun. k.). Yunanlıların eski Mısır'da bir mumyacı sınıfına verdikleri ad. (Tarikheuein'ler cesedin iç organlarını çıkararak cesetleri yetmiş gün natron banyosunda yatırır, sonra bazı reçineler veya yahudiye katranı sürer, daha sonra da kefene sarıp içini doldurarak sargılarla sararlardı.) [L]

TARİKİ i. (fars. *târîk*'ten *târîkî*). *Esk.* Karanlık. (M)

TA'RİS i. (ar. *ʿares*'ten *taʿrîs*). *Esk.* Bir yerde konaklama. (M)

TARİSEL veya **LE TARİSEL** (Pierre), fransız mimarı ve mühendisi (XV. yy.). Bütün çalışmalarını Picardie'de ve Artois'da yaptı. 1477'de XI. Louis'nin emriyle Arras'ın yeni çevre duvarlarını inşa etti ve burada 1480 ile 1484 arasında Saint-Michel köprüsünü yaptı. 1483'te katedralin başmihrabını, 1490'da aynı katedralin koro yerini örten jübe'yi inşa etti. Bu katedralin taçkapısıyle ortasındaki gül bezeğin de Tarisel'in eseri olduğu öne sürülür. (L)

TARİŞ (Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri), üzüm, incir, pamuk, zeytinyağı gibi zıraat ürünlerini ortaklarından alan ve satan kooperatiflerin meydana getirdiği birlik (kuruluşu 1937). 2834 Sayılı kanuna dayalı olarak 2/5930 sayılı Bakanlar kurulu kararıyle ve Ege bölgesindeki 15 kooperatifin bir araya gelmesi sonucu kurulan birlik, o tarihte yalnız üzümcülük alanında faaliyet gösteren ve İş bankası ile Ziraat bankasının ortak kuruluşu olan Üzüm kurumunun borç ve alacaklarını devraldı. 1939'da pamukçuluk kooperatifleri, 1942'de zeytincilik kooperatifleri birliğe katıldı; 1948'de alınan bir genel kurul kararıyle üzüm, incir, pamuk ve zeytin üreticilerini bünyelerinde toplayan kooperatiflerin ayrı birlikler halinde birleşmesi öngörüldü. Bu karar, 1950'den itibaren gerçekleştirildi ve TARİŞ, dört ana birlik halinde teşkilâtlandı. Birliğin faaliyet alanı Ege'den sonra Güney Anadolu ve Marmara bölgelerine de yayıldı; 1970'lerde buraya bağlı kooperatif sayısı 100'ü, kooperatif üyesi üretici ailelerin sayısı da 50 000'i aştı. Birlik *Tama* ve *Tarin* margarinleriyle imalât alanına da girdi. (M)

TARİZ i. (ar. *ʿarż*'dan *taʿrîż*). *Esk.* Kapalı bir şekilde, dolaylı olarak dokunaklı söz söyleme, taşlama: *Nuri Paşa'nın Gence'deki hazırlıksız hareketi ve bunun kanlı neticeleri hakkındaki bazı tarizlerimi de hoş gördü* (Ş. S. Aydemir). || *Tariz etmek,* söz dokundurmak, taşlamak: *Bize tariz edene biz dahi tariz ederiz* (Muallim Naci).

— Ed. *Esk.* Birini küçük düşürmek, onunla alay etmek, onu iğnelemek amacıyle söylenilecek sözü, karşıt anlamda bir sözle anlatma sanatı.

◆ **Tarizat** çoğl. i. *Esk.* Tarizler, taşlamalar: *Bunca erbab-ı nazar tarizat-ı şedide irad etmekte iken...* (Namık Kemal).

◆ **Tarizen** zf. *Esk.* Tariz yoluyle.

◆ **Tarizkâr** sıf. *Esk.* [Söz için] Dokunaklı, ima eden: *Cephe kumandanlığına yazdığı*

tarikat
XVI. yy.da bayrak açmış dervişler (M. And arşivi)

tarlakuşu

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

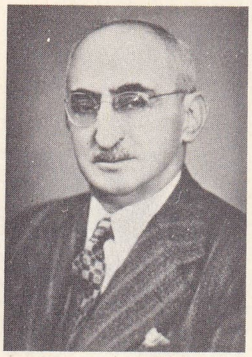

Ali Nihad TARLAN

tarlasıçanı

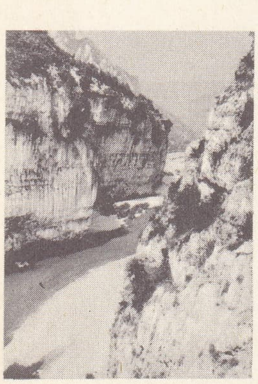

TARN boğazları

TARNİER

telgrafta bir takım tarizkâr sözlerden sonra... (Atatürk). [M]

TARKİNGTON (Booth), amerikalı yazar (İndianapolis 1869 - ay.y. 1946). *Muhteşem Amberson'lar* (The Magnificent Ambersons) [1918] ve *Alice Adams* (1921) adlı eserlerinde A.B.D.'nin orta-batı bölgesi orta sınıflarını oldukça başarılı bir biçimde anlattı. Daha önce, *Monsieur Beaucaire* (Bay Beaucaire) [1900], *The Conquest of Canaan* (Kenan İlinin Fethi) [1905] ve *Penrod*'u (1914) yazmıştı. Hafif, ustaca yazılmış biraz yüzeysel bir gerçekçiliğin ürünü olan oyunlar da yazdı. Bu eserlerinin en iyisi *Clarence*'tır (1919). [L]

TARLA i. (esk. türk. *tarığlağ*'dan). Tarıma elverişli olan sınırlı ve belirli toprak parçası: *Bir bayırdan inmeye başlamışlardı. Bayırı inince, bir tütün tarlasına girdiler. Tarlanın etrafından dolandılar. Gittikçe tepeler, arkalarında kalıyordu* (S. Kocagöz). *Mai yeldirmesinin yenlerine / Silerek alnını, yorgun argın, / Gezinir tarlada bir köylü kadın* (Tevfik Fikret). || *Tarla açmak*, çalılık, taşlık v.b. araziyi temizleyip tarla haline getirmek. || *Tarla tabanı*, toprağı düzlemek için kullanılan bir çeşit silindir.

— *Esk.* Bahçenin sebze ve çiçek ekilmek üzere ayrılmış bölümü. || *Tarla etmek*, bir toprağı ekilebilir toprak haline getirmek. Düzeltmek, düzlemek.

— Zool. *Tarla kuşu*. Bk. TARLAKUŞU. || *Tarla sıçanı*. Bk. TARLASIÇANI. (M)

TARLAC, Filipinler'de şehir, Luzon adasında, Manila'nın kuzeybatısında; 121 400 nüf. (L)

TARLAKOZ i. İki çifte balıkçı kayığı. || Manyat ağının küçüğü olan bir çeşit balık ağı: *Manyat benimse tarlakoz onun. Kayığın biri de onun. Varsın gitsin ne hali varsa görsün* (S. F. Abasıyanık). [M]

TARLAKUŞU blş. i. Tarlalarda yuva yapan boz renkli küçük ötücü kuş (*Alauda arvensis*). || *Ağaç tarlakuşu*, ağaçlık yerleri seven kısa kuyruklu tarlakuşu (*Lullula arborea*). || *Kısaparmaklı tarlakuşu*, az çizgili, koyu renkli, iri gagalı tarlakuşu (*Calandrella brachydactyla*).

— ANSİKL. *Tarlakuşu*'nun pek çok türü vardır; Eski Dünya'nın ormansız bölgelerinde, her iklimde bunlara rastlanır. Avustralya'ya kadar yaygın olan bu kuşların sadece bir türü Kuzey Amerika'da bulunur. Hepsi birbirine benzediği için ancak gaga şekliyle birbirinden ayırt edilir. Birçok türü (tepeli tarlakuşu, kulaklı tarlakuşu, boğmaklı tarlakuşu, kara tarlakuşu, ağaç tarlakuşu v.b.) Türkiye'de bulunmakla beraber en yaygını bayağı tarlakuşudur (*Alauda arvensis*): yükseklerde uçarken şakıyan ötüşüyle tanınır. Tarlakuşu yerde yuva yapar, böcek ve tane yiyerek beslenir. Tarım için faydalıdır. (L)

TARLAKUŞUGİLLER çoğl. blş. i. Örnek tipi tarlakuşu olan ötücü kuşlar familyası. (L)

TARLAN (Ali Nihad), türk edebiyat tarihçisi (İstanbul 1898). İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesini bitirdi (1919). Çeşitli liselerde edebiyat öğretmenliği yaptı. Edebiyat fakültesinde doçent (1933), daha sonra profesör (1942) oldu, emekliye ayrıldı (1972). Daha çok türk divan edebiyatı konularında, eski metinlerin yorumlanması üstünde çalışmaları vardır. Eserleri: *Edebî Sanatlara Dair* (inceleme, 1931); *Şeyhî Divanını Tedkik* (1936); *Divan Edebiyatında Tevhidler* (1937); *Divan Edebiyatında Muamma* (1936); *Metinler Şerhine Dair* (1937); *Metin Tamiri* (1937); *Hayalî Beg Divanı* (1945); *Fuzulî Divanı* (1950); *Güneş Yaprak* (şiirler, 1953); *Necati Beg Divanı* (1963); *Ahmed Paşa Divanı* (1966). [M]

TARLASIÇANI blş. i. Tarıma çok zarar veren kemirgen memeli hayvan.

— ANSİKL. *Tarlasıçanları* karada yaşayan veya yüzebilen, tıknaz gövdeli, sıçana göre daha kısa kafalı, orta büyüklükte kulaklı, tüylü, genellikle gövdesine göre daha kısa, silindirimsi kuyruklu kemirgenlerdir.

Karada yaşayan türleri arasında en zararlısı *bayağı tarlasıçanı*'dır (*Arvicola agrestis* veya *Microtus arvalis*); fare iriliğinde olan bu sıçanın sırt tarafı kırmızımsı esmer, karın tarafı gridir. Uzun kuyruklu ve büyük kulaklı olan yer sıçanıyle bunu çiftçiler birbirine karıştırırlar. Tarlasıçanı ekili tarlaya, genellikle toprağın delik deşik olduğu yerlere delikler açar. Dişisi her bahsında on iki yavru olmak üzere yılda iki defa yavru yapar. Çok çabuk üredikleri için bu hayvanlar tarlalara büyük zarar verir. Yüzücü tarlasıçanları arasında en önemlisi su sıçanıdır (*A. amphibius*): bu sıçan dere kenarlarına çok derin olmayan yuvalar yapar; bayağı tarlasıçanından daha az zararlıdır.

Bunları yok etmek için kapan kullanılır, fakat en iyisi zehirli ilâçlardır (arsenik, fosfor, barit, striknin, Danysz virüsü); bu ilâçlar doğrudan doğruya deliklere konabileceği gibi, ekmek kabuğuna sürülerek, kırmalara (buğday, yulaf) bulaştırılarak veya emdirilerek de verilebilir. Kazıklar yardımıyle toprağa sülfürik asit, karbon sülfür, kloropikrin gibi maddeler sokmak da iyi sonuç verir. (L)

TARLASİNCABI blş. i. Marmota benzeyen kemirgen hayvan. (İlmî adı *citellus*.)

— ANSİKL. *Tarlasincabı* kuyruğu az kıllı, küçük kulaklı, oldukça iri bir hayvandır. Kese şeklindeki avurdunu kışlık yiyeceğini (taneler) taşımak için kullanır. Bayağı tarlasincabı (*Citellus citellus*) Avusturya'dan Sibirya'ya kadar yaygındır. (L)

TARLATAN i. (fr. *tarlatane*). İnce muslin kumaş; apreleyerek belirli bir sertlik verilmiştir; kalıp ve kalıp süsü yapmak için kullanılır. (Değişik tonlarda ve enli olarak imal edilir.) [L]

TARLE (Yevgeniy Viktoroviç), sovyet tarihçisi (Nikolayev 1875 - Moskova 1955). Tartu'da (1911), sonra Petrograd'da (1918) profesörlük yaptı; kısa sürede, Fransız devrimi ile Birinci imparatorluk devrinin iktisadî ve sosyal tarihi konusunda uzmanlaştı. Doktora tezini *Raboçiy Klass vo Frantsii v Epohu Revolyutsii* (Devrim Döneminde Fransa'da İşçi Sınıfı) [2 cilt, 1909-1911] konusunda yaptı. 1928'de bu eserin devamını yayımladı (*Makina Yoluyle Üretimin İlk Zamanlarında Fransa'da İşçi Sınıfı*). Öbür eserleri: *Kontinentalnaya Blokada* (Kıta Ablukası) [2 cilt, 1913-1916], *Napoleon* (1936), *Evropa v Epohu İmperializma* (Emperyalizm Döneminde Avrupa) [1871-1919] ve çalışmalarının büyük bir kısmını rus tarihi konusuna yöneltikten sonra yayımladığı *Krıymskaya Voyna* (Kırım Savaşı) [1941-1943], *Rus Filosu ve Petro I'in Dış Siyaseti* (1949). [L]

TARMAKADAM i. (ing. *tar*, katran ve *makadam*'dan). Şoselerin kaplanmasında kullanılan ve katranlanmış kırma taştan meydana gelen malzeme. (Yapısındaki taşların cinsine ve boyutlarına göre nitelenir; sabit veya seyyar kaplama merkezlerinde hazırlanır.) [L]

TARMAR sıf. Bk. TARÜMAR.

Tarmıl. Adana-Kozan yolu üzerinde, yaklaşık olarak Adana'nın 84 km kuzeybatısında, Kozan'ın 12,5 km güneybatısında höyük. M. V. Seton - Williams tarafından 1951'de yapılan Kilikya yüzey araştırmasında büyük ölçüde hitit, az sayıda neolitik ve bizans çanak çömleği bulundu. Kalkolitik çağa ait birkaç El* Ubeid benzeri çanak çömlek ele geçirildi. (M)

TARN, Fransa'da Massif Central'da ve Akitanya havzasında ırmak, Garonne ırmağının kolu (sağ kıyı); 375 km. Lozère dağının güneyinde billûrlu şistlerden doğar, az sonra kalkerlere girer. Tarnon'u aldıktan sonra Sauveterre «causse»u ile Méjean «causse»u arasında gömülerek Saint - Enimie ile Peyreleau arasında boğazlar meydana getirir. Jonte'u aldıktan sonra Ségalas'ın ve «causse»ların kenarında akar, Millau'dan geçer, Dourbie'yi alır. Sabo çağlayanından sonra ovaya girer; Albi ve Gaillac'tan geçer; Agout'yu aldıktan (sol kıyı) sonra, Garonne ırmağınınkine paralel akar ve iki ırmağın birleşen vâdileri zengin bir ova meydana getirir. Tarn, Montauban ve Moiszac'tan geçtikten sonra, Aveyron'u alır (sağ kıyı) ve Garonne'a kavuşur. Yağmur-kar rejiminde olan ırmağın suları mart ayında en yüksek noktasına ulaşır ve aşağı çığırında akdeniz etkilerine uyar. Ortalama debisi 250 m^3/sn, azamî debisi 8 200 m^3/sn'dir. (L)

TARN-ET-GARONNE idare bölgesi, Fransa'da Akitanya havzasında idare bölgesi; 3 730 km^2; 175 800 nüf. İdare merkezi, *Montauban*. İki idare çevresi (Montauban, Castelsarrasin) vardır.

İdare bölgesinin merkezi taraçalar halinde yükselen ovalarda yer alır. Bu kesim zengin bir tarım (buğday, mısır, sebze tarımı; meyve bahçeleri) bölgesidir. Irmakların kıyıları otlaklarla örtülüdür. Kuzey kesim ovalar ve tepeler bölgesi Aşağı Quercy'de uzanır. Burada da çeşitli tarım yapılır; ayrıca hayvancılık gelişmektedir. İdare bölgesinin batı kenarı Armagnac tepelerinde yer alır ve öbür kesimlerden daha az verimlidir. Doğuda, Caylus'un çevresinde kalkerli bir causse uzanır.

İdare bölgesinde sanayi gelişmemiştir: birkaç makine-dokuma (konfeksiyon) ve ayakkabı fabrikası. Buna karşılık tarımdan büyük gelir sağlanır ve birinci sektörde çalışan faal nüfus bakımından Tarn-et-Garonne, Fransa'nın beşinci idare bölgesidir. (L)

TARN idare bölgesi, Fransa'da idare bölgesi, Akitanya havzası kenarında; 5 780 km^2; 333 100 nüf. (km^2'ye 54 kişi). İdare merkezi, *Albi*. İki idare çevresi (*Albi, Castres*) vardır. (L)

TARNİER (Stéphane), fransız cerahı ve doğum hekimi (Aiserey, Côte-d'Or 1828 - Paris 1897). Tıp akademisi üyesi ve başkanı; Tıp fakültesinde Doğum kliniği profesörü oldu. Pasteur ve Lister'in fikirlerini doğum kliniklerine ilk uygulayanlardan biriydi. Bugün çok yaygın olarak kullanılan çekmeli bir forseps keşfetti. (L)

TARNOBRZEG, Polonya'da (Rzeszow voyvodalığı) şehir, Vistül kıyısında; 11 400 nüf. Kimya sanayii. (L)

TARNOW, Polonya'da (Krakow voyvodalığı) şehir, Biala ırmağı kıyısında, Beskidler'in kenarında; 80 200 nüf. XVI. yy.dan kalma belediye sarayı. Önemli sanayi merkezi: makine (tarım malzemesi, elektrik malzemesi), seramik ve kimya (azotlu gübre) sanayii. Demiryolu kavşağı. (L)

TARNOWSKİ (Jan), polonyalı kondotiyere (Wiewiorka, Tarnow 1488 - ay.y. 1561). Dış ülkelerde askerlik alanında mükemmelleşti ve Portekiz'de, Magribîlere karşı savaşta Emanuel I ona ordunun kumandası görevini verdi. 1501'de Süleyman'a karşı Macaristan kralı Luis II'nin yardımına koşan imparatorluk ordusuna kumanda etti. 1526'da Polonya kralının atamanı oldu ve kral Zygmunt August'a hep bağlı kaldı. 1553'te siyasetten çekildi. Aynı zamanda edebiyatla da ilgilenen Tarnowski bazı askerî eserler yazdı: *Concilium Rationis Bellicae* (Savaş Meclisi) [1558] ve *De Bello cum Turcis* (Türklerle Savaş) [öl. sonra, 1595]. (M)

TARNOWSKİ (Stanislaw, — kontu), polonyalı edebiyat tenkitçisi (Dzikow 1837 - Krakow 1917). Krakow üniversitesinde profesörlük yaptı; bu şehrin akademi başkanı oldu. Mistik romantizme karşı çıkan düşünce akımı içinde önemli bir rol oynadı. (Katolik muhafazakârların önderlerindendi. Avusturya ile Polonya'nın dost olmasına çalıştı. Başlıca eseri: *Historja Literatury Polskiej* (Polonya Edebiyatı Tarihi) [6 cilt; 1900-1907]. (L)

TARNOWSKİE GORY, Polonya'da dağ kütlesi, Silezya'da; çoğunlukla bataklıktır ve ormanlarla örtülüdür; 420 m. Bu hidrografya düğümünden Vistül'e doğru Przemsza, Nida ve Plica, Odra'ya doğru Warta ve Prosna ırmakları iner. (L)

TARNOWSKİE GORY, alm. **Tarnowitz.** Polonya'da (Katowice voyvodalığı) şehir, Yukarı Silezya'da, Katowice'nin kuzeybatısında; 32 000 nüf. Kömür ocakları. Çelik fabrikaları; demirsiz madenler metalürjisi. (L)

TARO i. Tropikal bölgelerde yetişen ve yumruları besin olarak kullanılan bitkilere (yılanyastığıgillerden) verilen ad.

— ANSİKL. *Taro* adı özellikle *Colocasia antiquorum*'a verilir (*C. esculenta* kalkan biçiminde yaprakları olan bu bitkinin bir alt türüdür). Daha geniş anlamda besin elde edilen alocasia ve xanthosoma türlerine de (*A. macrorrhiza, A. İndica, Xanthosoma sagittifolium* veya *karayip lahanası*) taro denir; xanthosoma'nın yaprakları kalkan

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN); LAROUSSE

şeklinde değil mızrak biçimindedir. Colocasia ve alocasia'lar Asya'da, xanthosoma'lar Amerika'da yetişir. Amorphophallus'lar da yılanyastığıgillerden taro'lara yakın ve yumruları yenen bir bitkidir. (L)

TARO, İtalya'da (Emilia) ırmak, Liguria Apenninleri'nden doğar, Po'nun kolu (sağ kıyı); 126 km. (L)

TAROT i. (ital. *tarocco*'dan fr. k.). XIV. yy.da Fransa'da oynanan bir iskambil oyunu. 78 Kâğıtlık özel bir iskambil destesiyle oynanırdı. (L)

TARP (Svend Erik), danimarkalı besteci (Thisted 1908). Kopenhag konservatuvarında ve üniversitesinde ders verdi. Bir opera, iki bale, senfonik parçalar, bir piyano konçertosu, bir noel kantatı, bir *Te Deum* besteledi. (L)

TARPAN i. Orta Asya'da yaşayan at ırkı.

— ANSİKL. *Tarpan* yabanî bir attır; boyu orta, donu katıksız esmerdir; yazın daha açık renkli olur; başı kalın ve kısa, boynu uzun ve yassı, kulakları oldukça uzun ve sivridir. Bu atlar Moğolistan'dan Kuzey Hint dağlarına kadar uzayan alanlarda, bir aygırın yönetiminde büyük sürüler halinde yaşar. (L)

TARPEİA, romalı vesta rahibesi. Söylentilere göre Romulus devrinde Capitolinum kalesine kumanda eden Spurius *Tarpeius*'un kızıdır. Sabinlerin bu kale önündeki bir kuşatması sırasında Tarpeia onların sol kollarına taktıkları altın bileziklere göz dikti ve «sol kollarında taşıdıkları şey»i kendisine verirlerse kaleyi teslim etmeyi vaat eti. Sabinler onun bu isteğini kabul etti; ama kız ihanetini gerçekleştirerek kaleyi kendilerine teslim edince, onu gene sol kollarında taşıdıkları kalkanlarla ezdiler. Bu konudaki efsaneler çeşitlidir. Tarpeia'nın mahallî bir ilâhe olduğu ve kendisine kalkanlar adandığı öne sürülmüştür. Başka bir efsaneye göre Tarpeia düşmanların şefi Tatius'a aşkı dolayısıyle yurduna ihanet etmiştir. (L)

TARPUŞ i. (fars. *serpūş*'tan). Kıyf. *Esk.* Bir başlık çeşidi. (Tarpuş, kadınlar ve erkekler tarafından giyilirdi; kırmızı ve püsküllü olurdu.) [M]

TARPUŞÇU i. (*tarpuş*'tan *tarpuş-çu*). Kıyf. *Esk.* Tarpuş yapan esnaf. (Kadın başlığı yapanlara *takkeci* denirdi.) [M]

TARQUİNİA, İtalya'da komün, Latium'da (Viterbo ili), Marta vâdisindeki bir dorukta; 11 800 nüf. Tarquinia, özellikle eski etrüsk şehrinin büyük kalıntıları dolayısıyle önemlidir. Kâğıt fabrikaları.

— Tar. Etrüsklerin siyaset ve din merkezi olan Tarquinia'nın, Tarqini'lerin vatanı olduğu sanılır. Barbar akınlarından sonra yerinde kurulan yeni kasaba *Corneto*, 1872'de *Corneto Tarquinia*, 1922'de «Tarquinia» adını aldı. (L)

TARQUİNİUS (Sextus) [öl. M. Ö. 496], Tarquinius Superbus'un oğlu. Lucretia'ya tecavüz etmekle tanınır.

— İkonogr. Sextus Tarquinius'un Lucretia'ya tecavüzü birçok ressama konu oldu: Tiziano (Cambridge, A.B.D.; Viyana, Avusturya), Tintoretto (Chicago), Nicolo Dell'Abate (Bologna), Artemisia Gentileschi (Potsdam), Luca Giordano (Dresden, Prag) ve Rubens (Potsdam). [L]

TARQUİNİUS COLLATİNUS (Lucius), Tarquinius Superbus'un yeğeni ve Lucretia'nın kocası. Brutus ile birlikte Roma'nın ilk iki konsülünden biri oldu (M. Ö. 509). Düşük krallara bağlılığını sürdürmekle suçlandığı için, kısa süre sonra yurdundan ayrılmak zorunda kaldı. (L)

TARQUİNİUS Priscus (Lucius), Roma'nın beşinci kralı olduğu sanılır (öl. M. Ö. 579). Caere'li (bugün Cerveteri) büyük bir etrüsk ailesinden olduğu söylenir. Kypselos'un tahta çıkması üzerine (M. Ö. 657'ye doğr.) Korinthos'tan kaçarak Tarquinia'ya yerleştiği ve bir etrüsk kızıyle evli bulunan yunanlı Demarates'in oğlu olduğu da ileri sürülmüştür. Ancus'un ölümü üzerine (M. Ö. 616) kral seçildi. Askerî başarılar kazandı (Latium şehirlerine karşı), büyük bayındırlık işlerine girişti (Cloaca maxima), etrüsk tarzında büyük oyunlar düzenledi, ülkeye etrüsk kehanet usullerini getirdi, patriciuslarla senatörlerin sayısını artırdı (bunu, eski ailelerin önemini zayıflatmak için yaptığı sanılır). Latinler üstünde roma hegemonyası kurduğu ve Sabinleri yendiği söylenir. (L)

TARQUİNİUS Superbus («Gururlu»), sanıldığına göre Roma'nın yedinci ve son kralı (M. Ö. 534'e doğr. - M. Ö. 509'a doğr.). Tullia ile evlenerek Servius Tullius'un damadı oldu. Büyük Tarquinius'un oğlu veya yeğenidir. S. Tullius'u öldürerek tahtı gaspetmekle suçlandı. Tarihçiler onu, çevresinde bir muhafız birliği bulunduran, angarya ile büyük bayındırlık işlerine girişen, ama yoksullara buğday dağıtan bir tiran olarak gösterirler. Tarquinius, Jüpiter Capitolinus tapınağını yaptırdı, Fabii'yi ele geçirdi, Ardea'da savaştı. Oğlu Sextus'un, Tarquinius Collatinus'un karısı Lucretia'ya tecavüz etmesi üzerine patlak veren ayaklanma sonucunda kovuldu. Cumae'ye sığındı, Roma'ya geri dönmeğe kalkıştı ise de dönemedi. (L)

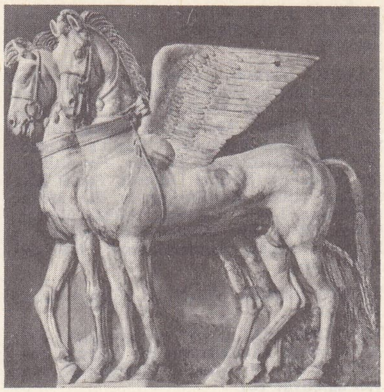

TARQUİNİA
etrüsk tapınağı alınlığının kalıntıları
(M Ö. III. yy.)
Tarquinia müzesi

TARRACONENSİS, lat. **colonia** veya **Hispania Tarraconensis.** Esk. coğ. İberik yarımadasında eski roma eyaleti. Başlangıçta İspanya'nın kuzeyini aşan bir bölgeyi kaplıyordu. Bu bölgeden, önce II. yy.da Galicia; Aşağı İmparatorluk döneminde Karthagena (*Carthaginiensis*) ayrıldı ve Tarraconensis Augustus zamanında imparatorluk eyaleti haline getirildi. (L)

TARRAGONA, İspanya'da şehir, Katalonya'da, il idare merkezi, Akdeniz kıyısında, Francoli'nin ağzında; 47 200 nüf. Gerçek bir müze şehir olan Tarragona'da her çağdan kalma yapılar ve anıtlar vardır. Sarp bir tepe üzerine kurulan ve İspanya'da roma hâkimiyetinin merkezi olan Yukarı şehirde, Roma çağından birçok anıt yer alır: surlar, Las Ferreras adlı su kemeri, Pretorio veya Augustus sarayı (romen üslûbunda kulesi Ortaçağda yeniden yapıldı), roma amfiteatrının kalıntıları, forum yıkıntıları, roma - hıristiyan mezarlığı ve hıristiyan lahitleri. X. yy.dan kalma caminin mihrabı. XII. - XIII. yy.dan kalma katedral (XIII. yy.dan kalma languedoc üslûbunda avlu dehlizi, gotik üslûbunda oymalı büyük cephe kapısı, XV. yy.dan kalma birçok ek yapı). İl Arkeoloji müzesi, İspanya'nın en eskilerindendir. Balıkçılık ve kabotaj limanı. Damıtma yerleri. Kimya (kükürt) sanayii. Petrol rafinerisi. Petrokimya. — *Tarragona ili,* 412 000 nüf.

— Tar. Bir ege halkının kurduğu sanılan, sonra İberler tarafından işgal edilen Tarragona şehrini C. Scipio aldı (M. Ö. 218). Augustus ve Hadrianus tarafından imar edilen şehir, Tarraconensis'in merkezi oldu. Çok büyük bir suru, bir roma tapınağı ve bir Augustus tapınağı bulunan, keten ve şarap üreten bir şehirdi. 469'da Vizigotlar, 714'te Araplar tarafından yıkıldı. (L)

TARRAH sıf. (ar. *tarh*'tan *tarrāh*). *Esk.* Toplayan.

— G. santl. *Esk.* Resim yapanlara, özellikle bahçe resmi yapanlara verilen ad. || Süsleme yapan sanatkâr. (M)

TARRAKA veya **TARAKA** i. (osmanlıca *ṭarrāḳa*, *ṭarāḳa*). *Esk.* Gürültü, gümbürtü: *Güneşler, gölgeler, aylar, şafaklar. Hepsi çığlıkta / Gelir tarrakalar çaktıkça ecramın karanlıkta* (M.Â. Ersoy). *Nâgehan bir tarraka-yı muhiş / Sarsıyor hep kulûb-ı huzarı* (Tevfik Fikret). [M]

TARRAR sıf. (ar. *ṭarr*, bir şeyin kenarını kesme'den *tarrār*). Huk. *Esk.* Bir kimsenin parasını veya malını dalgınlığından yararlanarak üzerinden alan hırsız, yankesici (tarrar, çaldığı şeyi açıktan almışsa hakkında had cezası uygulanmazdı): *Bir gedayı tarrarın Karunzadelikten bahsetmesi...* (Cenab Şahabeddin). [M]

TARRASA, İspanya'da şehir, Katalonya'da (Barcelona ili), Valles ovasında; 127 800 nüf. Kısmen Vizigotlardan kaldığı sanılan ve üç kiliseden (San Miguel, San Pedro, Santa Maria) meydana gelen ilgi çekici bütün. Önemli dokuma sanayii merkezi. Elektrik malzemesi ve makine yapımı. (L)

TARREGA (Francisco), ispanyol oyun yazarı (Valencia 1556'ya doğr.- öl. 1602). Hayatının büyük bir kısmını Valencia'da geçirdi. Katedral piskoposluk meclisi üyesi oldu. Guilhem de Castro, Augilar ve başkalarıyle birlikte, şehrin tiyatrosunun başarı göstermesinde katkısı oldu. En tanınmış eserleri, kahramanlık temasını işleyen *La Enemiga Favorable* ve daha gerçekçi bir oyun olan *El Prado Valenciano*'dur. (L)

TARRİETİA i. Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde yetişen büyük ağaç; yaprakları elayası biçiminde bileşik veya basit, çiçekleri taçsız, bireşeyli ve kömeç halinde birleşiktir. (Afrika'da yetişen *Tarrietia utilis*'ten mükemmel bir kereste elde edilir. [Bu keresteye Fildişi Kıyısı'nda *niangon*, Gabon'da *ogue* denir.] *Sterculiaceae* familyasından.) [L]

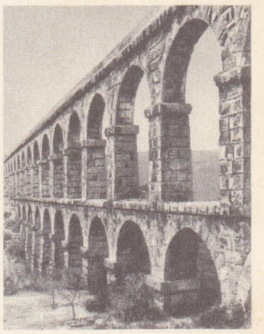

TARRAGONA
«Las Ferreras»
roma devri
su kemeri

TARSALJİ i. (fr. *tarsalgie*). Patol. Ayak bileğinde duyulan ağrı. (Yeni yetmelerde görülen tarsalji, ayak tabanının çökmesi ve ayağın dışa doğru eğrilmesiyle ortaya çıkar; bilekte ağrıya ve topallamaya sebep olur.) [L]

TARSEKTOMİ i. (fr. *tarsectomie*). Ayak bileği kemiklerinin tümünün veya bir kısmının cerrahî ameliyatla çıkarılması. (Bazı ayak sakatlıklarını gidermek için özellikle kamaması kemik tarsektomisine başvurulur.) [L]

TARSİ veya **TERSİ** i. (ar. *ras*'tan *tarsi*, *tersi*, kılıç, kutu v.b. şeyleri mücevher kakarak süsleme). Ed. *Esk.* Şiirde kafiyenin, mısralardaki her kelimeye uygulanması. (Divan edebiyatında çok kullanılan bir söz sanatıdır.) [M]

TARSİA. Esk. coğ. Anadolu'da (Bithynia bölgesi) şehir. Adapazarı'nın 14 km kadar doğusunda Küçük ve Büyük Esence (Tersiye) köylerinin güneyindeki Sıratepe üzerindedir. W. von Diest ve Von der Goltz burada rastlanan yazıt ve kalıntılardan söz eder. Şehrin bağlı olduğu ova, Geç Antik çağda *Regio Tarsia* olarak anılıyordu. Nikomedeia'dan doğuya Bolu (Bithynion) ve Karadeniz Ereğlisi'ne (Herakleia) giden yollar buradan geçiyordu. Şehir sonra *Maximianis* adıyle piskoposluk oldu ve imparatoru Theodoros Laskaris devrinde bağlandı. (M)

tarsipes

TARSİN i. (ar. *reṣānet*'ten *tarṣin*). *Esk.* Takviye etme, sağlamlaştırma, kuvvetlendirme: *Kendilerine elemlerinin tadiline, kuvve-i maneviyelerinin tarsinine medar olacak malûmat verildi* (Atatürk). || *Tarsin etmek,* kuvvetlendirmek, sağlamlaştırmak. || *Tarsin-i cidar,* duvarı sağlamlaştırma.

◆ **Tarsinat** çoğl. i. *Esk.* Kuvvetlendirmeler, sağlamlaştırmalar. (M)

TARSİPES i. Çiçeklerdeki balözüne yapışmış böcekleri yiyen «bal faresi»; Güney Avustralya'da yaşar. (İlmî adı *Tarsipes Spenserae.* Keseliler altsınıfının kuskusgiller familyasından.) [L]

TARSİS i. (ar. *raṣāṣ*'tan *tarṣîṣ*). *Esk.* Kurşunlama, kurşunla kaplama.

— Kim. *Esk.* Kurşuna çevirme.

— Tıp. *Esk.* *Tarsis-ül-esnan,* çürük dişleri kurşunla doldurma. (M)

TARSİS veya **TARŞİŞ.** Esk. coğ. Tartessos ülkesinin adlarından biri. (L)

TARSİT i. (fr. *tarsite*). Oftalmoloji. Gözkapağı iltihabı. (Oldukça nadir olan frengi

Foto. LAROUSSE

tarsostenus

tarsitinde gözkapaklarının büyük çapta kalınlaştığı ve kirpiklerin döküldüğü görülür.) [L]

TARSKİ (Alfred), Polonya asıllı amerikalı matematikçi ve filozof (Varşova 1901). Varşova üniversitesinde ders verdi; 1939'da A.B.D.'ye yerleşti. Matematik mantığı ile Viyana okuluna bağlanır. Başlıca eserleri: *Der Wahrheitsbegriff in den Formalisierten Sprachen* (Formel Dillerde Temel Kavramlar) [1935], *Einführung in der Mathematischer Logik* (Matematiksel Mantığa Giriş) [1937], *The Semantic Conception of Truth* (Gerçeğin Anlambilimsel Kavramı) [1944]. (L)

TARSO dağları, Tibesti'de (Çat) volkanik kütle. (L)

TARSOBLASTİ i. (fr. *tarsoplastie*). Cerr. Ayak bileği kemiklerinin bir kısmını keserek ayaktaki bir sakatlığı düzeltmeğe yarayan ameliyat. (L)

TARSORAFİ i. (fr. *tarsorraphie*). Oftalmoloji. Gözkapaklarının göz yuvarına yapışması. (L)

TARSOS. Bk. TARSUS.

TARSOSTENUS i. Odunları kemiren lyctus'ları tahrip eden böcek. (İlmî adı *Tarsostenis univittatus.* Kınkanatlıların *cleridae* familyasından.) [L]

TARSOTOMİ i. (fr. *tarsotomie*). Cerr. Kemik kesip çıkarmadan ayak bileği ekleminde yapılan ameliyat.

— Oftalmoloji. Antropon'a çare bulmak için gözkapağı kıkırdağının ön yüzünün bir kısmının kesilmesi. (L)

TARSUS, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, İçel ili) ilçe merkezi şehir; 78 033 nüf. (1970). Mersin-Adana karayolunun 27. km'si üzerinde, düz bir alanda kurulmuştur. Adana'nın batısında Yenice istasyonundan ayrılarak Mersin'e ulaşan demiryolu üzerinde de istasyonu vardır. Şehrin doğusundan geçen Tarsus çayı (Berdan çayı) üzerindeki çağlayan önemli mesire yerlerindendir. Son yıllarda gelişen sanayi faaliyetine paralel olarak nüfusu da hızla artan Tarsus, İçel ilindeki ilçe merkezleri arasında en fazla nüfuslu olanıdır. Sanayi kuruluşları olarak dokuma fabrikaları, pamuk çırçırhaneleri, besin sanayiine ait çeşitli tesisler ve ayrıca Tarsus Beyaz Çimento fabrikası vardır.

● *Tarih.* Hetty Goldman'ın Gölükule*de 1934 - 1938 ve 1947 - 1949 yıllarında yaptığı araştırmalar Tarsus'un Neolitik devirden beri iskân edildiğini gösterir. Zamanla gelişen bu yerleşme Hitit imparatorluğunun zayıflamasından sonra Güneydoğu Anadolu ve Kilikya'da kurulan birtakım prensliklerin merkezi oldu. M.Ö. 401 yılına kadar olan kaynaklarda Tarsus'a ait bir kayda rastlanmaz. M.Ö. VI. ve V. yy.da Ksenephon Kydnos'un (Tarsus çayı) şehrin içinden geçtiğini ve şehrin Kilikya kralı Syennesis'in başşehri olduğunu söyler. Daha sonra şehir

TARSUS şelâleleri

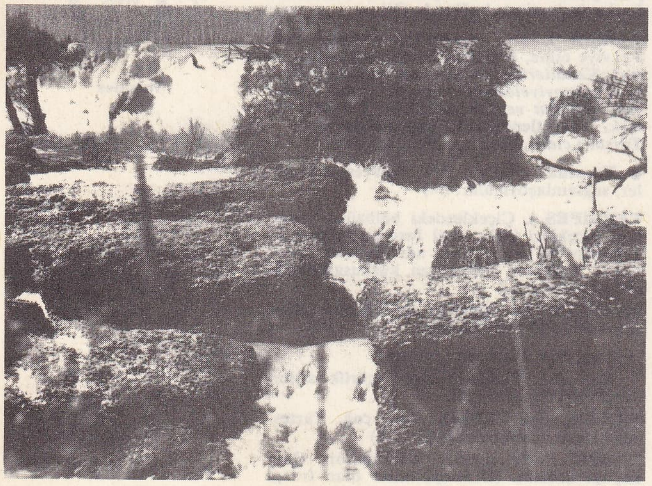

Perslerin eline geçmiş ve Kilikya satraplığının merkezi olmuştur. M.Ö. 386-333 yıllarına ait Tarsus sikkelerinde pers satrapları Tribazos, Farnabazos, Damatas, Mazaios'un isimleri yer alır. M.Ö. 333'te Büyük İskender Dara III ile savaşabilmek için Toroslar'dan geçerek Tarsus'a doğru ilerleyince pers satrapı Arsames şehri terk etti. Böylece Tarsus İskender'in eline geçti. İskender'in ölümünden sonra Tarsus'a Selefkiler hâkim oldu. Şehir Selefkiler kralı Aleksandros I Balas'tan (150-145) Antiokhos IV Epiphanes'e (94) kadar bu krallığın elinde kaldı. M.Ö. 66'da Kilikya Roma eyaletine bağlandı; Tarsus da bu eyaletin merkezi oldu. İmparator Tiberius zamanında kısa süre Kappadokia krallığının eline geçtiyse de tekrar Romalılar tarafından zaptedildi. Ebu Ubeyde veya Meysare bin Masruk tarafından alınarak arap hâkimiyetine girdi (637). Emevîler, Tarsus'u bizans sınırlarındaki diğer şehirlerle birlikte tahkim ettiler. Bu şehirlere sonradan avasim (sınır şehirler) adı verildi. Şehir, Emevîler ve Abbasîler devrinde Araplar ve Bizanslılar arasında el değiştirdi. Bu durum bir ticaret merkezi olan Tarsus'un, büyük zarar görmesine yol açtı. Savaş yıllarında müslüman ve hıristiyan çetelerin akınlarına uğradı. 779'da şehir harabe halindeydi; nüfusu da 100 000 kadardı. Tarsus, 788'de Abbasîlerin eline geçti, onarıldı ve buraya müslüman halk yerleştirildi. 804'te Bizanslıların saldırısına uğradı, halk esir edildi. Halife Memun, Bizans'a yaptığı seferlerden birinde, Tarsus'u da ele geçirdi (830). Şehir, müslümanlar için önemli bir kale ve ticaret şehri olarak gelişti. 882'de Tolunoğullarının, X. yy. ortasında da Hamdanîlerin eline geçti. Kısa bir süre sonra imparator Nikephoros, Adana ve Tarsus'u ele geçirdi (965). Hıristiyanlığı kabul etmeyen ve cizye ödemeyenler şehirden çıkmağa zorlandı. Tarsus, bundan sonra, uzun süre Bizans'ın elinde kaldı. Selçuklular Adana ve Tarsus'u ele geçirdilerse de şehir 1097'de haçlılar tarafından alındı. Bu dönemde Tarsus, Antakya prensliğine bağlandı. Bir süre sonra yeniden Bizans'a, 1133'te ermeni prenslerinden Levon'un eline geçti. 1137'de imparator İoannes II Komnenos, bölgeyi geri aldı; fakat Leon III'ün oğlu Thoros III, Bizanslıları yenerek Kilikya'nın büyük kısmına hâkim oldu. Thoros'un kardeşi Mleh, müttefiki Nureddin Zengi'nin yardımıyle Tarsus, Adana ve Misis'i Bizans'tan aldı. 1198'de Levon II, Tarsus'ta ermeni tacını giydiyse de Tarsus daha sonra Memlûklular, Ramazanoğulları ve Dulkadıroğulları beyliklerinin yönetimine geçti. XV. yy. da Karamanlılar ve Osmanlılar, Adana ovasını almak istediler, fakat Tarsus 1516'ya kadar Memlûkluların elinde kaldı. Yavuz Sultan Selim 1516'da Kölemenlere son verince, Adana bölgesi Osmanlılara geçti. Bölgenin yönetimi Ramazanoğulları soyuna verildi. Tarsus 1571'de Kıbrıs eyaletine, sonra Kaptanpaşa eyaletine bağlandı. 1832'de İbrahim Paşa, osmanlı kuvvetlerini yenince, Adana bölgesini istilâ etti. Adana eyaleti muhassıllığı İbrahim Paşaya verildi (1833). 1840'ta Tarsus, tekrar Osmanlılara geçti ve Adana vilâyetine bağlandı. Tarsus-Mersin demiryolu açıldı. 1888'de şehir, Mersin'e bağlandı. Birinci Dünya savaşı sonunda fransız işgaline uğradı. Bu işgal, 1922'de sona erdi. Fransızlar ermeni azınlığı birlikte götürdüler; rum azınlık da mübadele edildi. —*Tarsus ilçesi;* 2 699 km², 162 962 nüf. (1970). *Merkez, Çamlıyayla (Namrun), Gülek* ve *Yenice* bucakları. 52 köy. Pamuk, susam, turfanda sebzecilik. (M)

TARSUS çayı, esk. **Kydnos,** Güney Anadolu'da akarsu. Orta Toroslar'ın güneydoğu yamaçlarından doğan derelerin (Gülek boğazı yolunun bir süre izlediği Gökoluk-Mezaroluk deresi, üzerinde baraj ve hidroelektrik santral kurulan Kadıncık deresi ve Cehennem-Pamuk deresi) birleşmesiyle meydana gelir. Ovaya inince Tarsus şehri doğudaki çağlayandan aşar, regülatörden geçer, Çukurova'yı sulayan kanalları besleyerek Ceyhan ırmağı ağzının hemen batısında denize dökülür; uzunluğu 106 km. (M)

TARŞIŞ. Esk. coğ. Bk. TARSİS.

TART veya **TARD** i. (ar. *tard*). *Esk.* Çıkarma, uzaklaştırma: *Badehu Kisra Nuşirevan, asker sevk ederek Habeşleri Yemen'den tard ile Hımyerîlerden bir vali nasb etmişti*

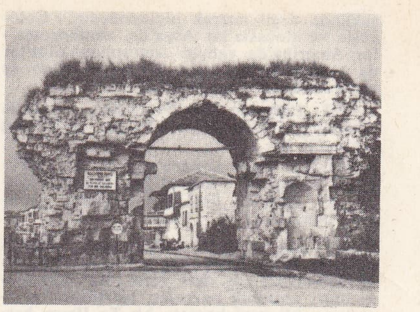

TARSUS: Kleopatra kapısı

(Cevdet Paşa). ‖ (Birini) İşyeri, okul v.b.-den kovma, çıkarma. ‖ *Tard etmek* (veya *eylemek*), sürmek, kovmak, uzaklaştırmak: *Düşmanı vatanımızdan tard ve tebid edeceğiz* (Atatürk). *Allah'ın azabı ile korkuttu, kulak asmayıp Hazret-i İlyas-ı beldelerinden tard ettiler* (Cevdet Paşa). İşyeri, okul v.b. ile ilişiğini kesmek, atmak, çıkarmak: *—Arkadaşlarına bu babda hiç bir şey söylemeyeceksin... Söylersen seni mektepten tard ederiz* (Ahmed Rasim). ‖ *Tard olunmak,* sürülmek, kovulmak. İş, okul v.b.den çıkarılmak, atılmak.

— Ed. *Esk. Tard ü aks,* divan edebiyatında, bir mısraın veya bir cümlenin bazı bölümlerinin yerini değiştirmekle ikinci bir mısra veya ikinci cümle kurma sanatı. (Akis* ile aynı anlamdadır.) [M]

TART i. (fr. *tarte*). Tart kalıbında pişirilen bir çeşit meyveli pasta.

— ANSİKL. *Tart* için yağlı hamur, mayalı hamur, ya da suda pişirilen hamur çeşitlerinden yararlanılır. Sonra bu hamur tart kalıbına yayılır. Üzerine marmelât, krema, çiğ veya pişmiş meyvelerden konur. Üzeri bazen aynı hamurla, bazen de merengle kapatılır ve fırında pişirilir. Soğuk büfe veya çay sofralarında yenir. (M)

TARTAGLİA (Angelo Labello), italyan kondotiyeresi (XIV. yy. - 1421). Sforza, Braccio da Montona ve papa Martinus V'in hizmetinde bulundu. Braccio da Montana ile çatıştı. Sforza onu entrika çevirmekle suçladı ve idam ettirdi. (L)

TARTAGLİA (Niccolo FONTANA, — denir), italyan matematikçisi (Brescia 1499'a doğr. - Venedik 1557). Çocukluğunda, doğduğu şehrin Gaston de Foix'nın birlikleri tarafından yağma edilişi sırasında (1712), aldığı yara yüzünden kelimeleri iyi heceleyemediği için ona Tartaglia (Kekeme) adı verildi. Kendi imkânlarıyle okudu; Verona, Mantova ve Venedik'te ders verdi. 1535'te bir matematik yarışmasında, üçüncü derece denklemle ilgili bir dizi problemi çözmeğe çalıştı; yarışmanın bitmesinden bir gün önce çözümü $x^3 + px = q$ denklemine indirgemeyi başardı. Böylece sorulan otuz sorunun cevabını kolayca buldu. Kısa süre sonra buluşunu Cardano'ya bildirdi. Cardano ise, bu konuda kimseye açıklama yapmayacağına söz vermesine rağmen *Ars Magna* adlı eserinde üçüncü derece denklemin tam teorisini açıkladı ve bu açıklama sert çatışmalara yol açtı. 1546'da Tartaglia en önemli eseri *Quesiti e İnvenzioni Diverse*'yi (Çeşitli Problemler ve İcatlar) yayımladı. Cebir ve özellikle üçüncü derece denklemler teorisiyle ilgili bu eser ayrıca balistik, harita çizimi, patlayıcı madde yapımı v.b.yi ele alır. Tartaglia'nın *General Trattato di Numuri et Misure* (Sayılar ve Ölçülerin Genel İnceleme Kitabı) [1556-1560] adlı, ölümünden sonra yayımlanan bitmemiş eserinde bazı aritmetik, cebir, geometri, fizik kuralları ile çok sayıda hesap örneği vardır. (L)

Tartaglia («Kekeme»), italyan komedisinin Napoli asıllı kişisi. Geveze, anlaşılamayacak kadar hızlı konuşan, palavracı, korkak, her zaman öfkeli bir uşaktır. (L)

TARTAKLAMAK geçl. f. (*tartmak*'tan *tart-ak-la-mak*). Çekerek ve iterek hırpalamak: *Bir çığlık koparark Müjgân'ın üstüne atıldım, onu kuru otların içine yuvarlayarak tartaklamağa başladım* (R. N. Gün-

Foto. Turizm-Tanıtma, Gültekin Çizgen (MEYDAN)

siyah başlı, kırmızı gövdeli inek (uzunluk: 2,80 m), Lascaux mağarası (Dordogne) *Arch. phot.*

«Küçük Atlar ve Yaban Keçileri» frizi, Lascaux mağarası (Dordogne) *Arch. phot.* ▼

«Beyazlı Kadın», kaya resmi, Tassili des Ajjer bölgesi, Büyük Sahra *Foto. Henri Lhote*

TARİH ÖNCESİ

tekin). *Şem'i'nin bütün varlığı artık hiddet ve şiddet kesilmişti. Bütün kuvvetiyle kızı bir iki tartakladı* (H. R. Gürpınar). [M]

TARTAN i. (ing. k.). İskoçya'da şal veya plaid yapımında kullanılan, genellikle renkli kareli, taraklanmış yün kumaş. (L)

TARTAR i. (lat. *tartarum* > fr. *tartre*'-dan). Kim. Potasyum bitartarat (yüzde 60-80) ile kalsiyum tartarattan (yüzde 3-6) meydana gelen tortu; şarap içinde oluşur ve şarap kaplarının çeperlerine yapışır. (Bk. ANSİKL.) || *Beyaz tartar,* krem tartar veya saflaştırılmış potasyum asit tartarat. || *Boratlı* (veya *çözünür*) *tartar,* potasyum ve bor tartarat.

— Sim. Simyacılar tarafından çeşitli tuzlu maddelere verilen genel ad: *Antimonlu tartar. Kusturucu tartar.* Bk. EMETİK.

— ANSİKL. Kim. *Tartar* veya *potasyum asit tartarat* $C_4H_4O_6HK$ asit tadında beyaz bir tuzdur; paralelkenar tabanlı eğik prizmalar şeklinde billûrlaşır, yakıldığı zaman keskin bir karamela kokusu verir; suda az çözünür; alkol ve eterde çözünmez. Bütün şaraplarda ve şarap tortularında bulunur; şarap kaplarının çeperlerine, yabancı maddeler ve özellikle tanenle karışmış olarak azar azar çöker.

Kaynar su ile eritilerek işlenir ve boyarmadde beyaz kille çökeltilir; birbirini izleyen billûrlaştırma işlemleri sonucunda, *tartar billûrları, krem tartar, saf tartar* denen saf potasyum asit tartarat elde edilir ve bu tartarat, tartarik asit üretiminde kullanılır. (L)

TARTAR (VAD), Irak'ta geçici akarsu, El-Cezire'de, Dicle ile Fırat arasında. Cebel Sincar'da doğan vad Tartar, yağmur mevsiminde güneye doğru akar ve Bağdat'ın kuzeybatısında kapalı bir çöküntüde kaybolur. En alçak noktası deniz seviyesinin 3 m altında olan bu çöküntü, Dicle'nin taşkın sularını biriktirmek için düzenlenmiştir. Sular, ırmak üzerindeki bir baraj ve 65 km uzunluğunda bir derivasyon kanalıyle saptırılır. Böylece meydana getirilen hazne 67 milyar metreküp su alır. (L)

TARTARAT i. (fr. *tartrate*'tan). Kim. Tartarik asit veya izomerlerinin tuzu veya esteri. (Tartarik asit izomerlerinin tuzuna veya esterine RASEMAT, PARATARTARAT da denir.)

— ANSİKL. Eczc. ve Ted. En çok kullanılan *tartaratlar* şunlardır: limonata şeklinde müshil olarak kullanılan *sodyum tartarat;* müshil olarak kullanılan *sodyum* ve *potasyum tartarat* veya Seignette tuzu; sara'ya karşı kullanılan *potasyum* ve *bor tartarat* veya çözünür krem tartarat; *demir tartarat.* Bk. EMETİK. (L)

TARTARET, Auvergne'de (Fransa) volkan, Dore tepelerinin doğu yamacında; 962 m. Bir akıntısı Couze vâdisini tıkayarak Chambon gölünün meydana gelmesine yol açmıştır. (L)

TARTARİK sıf. (fr. *tartrique*'ten). Kim. Yapısında iki alkol fonksiyonu bulunan HOOC—CHOH—CHOH—COOH formülündeki bir diasit için kulanılır; 1769'da Scheele tarafından şarap tortusunda bulundu.

— ANSİKL. Kim. *Tartarik asit*'in birçok izomeri vardır: 1. tabiî asit olan bir sağ asit; 2. bir sol asit; 3. polarılmış ışığa etki etmeyen ve *mezotartarik asit* denen bir asit. Bundan başka, ilk iki asidin eşit sayıda moleküllerinin birleşmesinden meydana gelen rasemik veya paratartarik asit de bilinir.

Sağ tartarik asit veya *âdi asit (d-tartarik),* birçok bitkide bulunur. Şarap tortusunu önce hidroklorik asit, sonra kireçle işleyip sülfürik asitte çökelen kalsiyum tartaratı ayrıştırarak şarap tartarından elde edilir.

Tartarik asit, su ve alkolde çok çözünen, eterde çözünmeyen ve 168°C'a doğru eriyen büyük prizmalar meydana getirir. Basınç altında su ile ısıtılınca rasemik asidi vererek izomerleşir. Kuru damıtma ile, pirüvik asit ve pirotartarik asit vererek ayrışır. Tartarik asit kumaş basmacılığında aşındırıcı olarak kullanılır. Hafif içkilerin hazırlanmasına yarar. Şarapların asitliğini arttırmak için şarap şırasına katılır.

Sol tartarik asit (l-tartarik), rasemaki asidin ikiye ayrışmasıyle elde edilir ve sağ tartarik aside benzer.

Pasteur tarafından bulunan *etkisiz asit* ve *rasemik asit,* sağ tartarik asidin izomerleşmesiyle ve sentetik metotlarla elde edilir. Etkisiz asit ayrışamaz; oysa rasemik asit iki aktif izomer vererek bölünür; bu bölünme, Pasteur'ün yaptığı gibi, ya çözeltiye, sol aside hiç etki etmeden sağ asidi yavaş yavaş tahrip eden *Penicillium glaucum* bakterisi katarak ya da rasemik asidi sinkonin gibi etkin bir bazla birleştirerek gerçekleştirilir. Böylece, sağ asidin tuzlarıyle sol asidin tuzları ayrımsal billûrlaştırma ile birbirinden ayrılabilir. Rasemik asit suda, âdi asitten daha çok çözünür. Potasyum permanganat etkisiyle oksalik asit halinde yükseltgenir.

— Eczc. Tıpta *sağ tartarik* asit kullanılır. Sunî karbon dioksitli suların, efervesan toz ve tanelerin, sodyum tartaratlı müshil gazozunun, tartarik asit şurubunun hazırlanmasında işe yarar. (L)

TARTARO, İtalya'da ırmak, Po'nun kolu (sol kıyı); 168 km. Verona ve Rovigo illerini sular ve Canal Bianco adıyle sulamada kullanıldıktan sonra Loreo yakınında Po'ya dökülür. (L)

TARTAROS. Yun. mit. Cehennemin dibinde bulunan yeraltı âlemi. Zeus, kendisine saygısızlık edenleri buraya atardı. Homeros'a göre Tartaros, yenilmiş tanrılarla Tityos, Tantalos Sisyphos, Salmoneus, İksion v.b. gibi Zeus'a ağır hakarette bulunan kahramanların hapishanesiydi. M.Ö. VI. yy.a doğru misterlerin ve orfeus'çuluğun etkisiyle bu anlayış yavaş yavaş değişti. Tartaros suçlu insanların cezalarını çektikleri bir yer haline geldi ve sık sık yazarlara konu oldu. Cimrilerin erimiş altından bir göle atıldıktan sonra ufalanıp öğütülmeleri, çamurda boğmalar gibi çeşitli işkenceler gerçek bir dehşet yaratıyordu. Özellikle Epikuros buna karşı çıkmağa çalıştı. Vergilius (*Aeneis,* VI. ve VII.) Tartaros'u, Cehenem tanrıçalarının (Furiae) kasıp kavurduğu geniş bir hapishane şeklinde tasvir eder. Tartaros'un, başta Tainaron burnu veya Averno yakınları olmak üzere çeşitli yerlerde bulunduğu söylenirdi. (L)

Tartessos alfabesi, Hıristiyanlıktan önce İberik yarımadasının güneyinde kullanılan alfabe. (Henüz bütünüyle çözülememiştir; iber alfabesiyle aynı tiptedir ve şüphesiz bu alfabenin arkaik bir biçimidir.) [L]

TARTESSUS, yun. **Tartessos.** Esk. coğ. Baetica'da çok eski şehir, Baetis'in (Guadalquivir) ağzı yakınında, belki de deltadaki bir adada. *Tartessi*'lerin başkenti. Endülüs bölgesine o sırada Tartessos (*Tharsis*) ülkesi adı veriliyordu. Tartessos batı kalay yolu üzerinde Yunanlıların (M.Ö. XIV. yy.), Fenikelilerin (M.Ö. XII. yy.), Foçalıların (M.Ö. VII. yy.) ve Yunanlıları buralardan uzaklaştıran Kartacalıların sık sık uğradığı bir konak yeriydi. Gözkamaştırıcılığıyle ün yapan site, M.Ö. 500'e doğru Kartaca tarafından yıkıldı. (L)

TARTI i. (*tartmak*'tan *tart-ı*). Tartmak işi veya biçimi; bu işin sonucu: *Yağ kazanlarla durur, tartısı yok, ölçüsü hiç; / Hani ister sürün, ister dökün, ister isen iç!* (M. Â. Ersoy). *Vakıa mühim bir şey değil amma... Orada o tartıya ihtiyaç var* (A. H. Tanpınar). || Ağırlık: *Tartısı belli olmamak.* || Tartmağa yarayan âlet. || *Mec.* Oran, ölçü, karar: *Elinin tartısı yoktur.*

— ÇEŞ. DEY. *Tartı salıncağı,* tahterevalli. || *Tartıya gelmez,* ölçülemez, ölçüsüz. || *Tartıya vurmak* (veya *vurulmak*), tartmak (tartılmak): *Tartıya vursanız on kilo gelir.*

— Binic. *Tartı odası,* jokeylerin yarıştan önce ve sonra hakem heyeti önünde tartıldıkları oda.

— Denizc. Yelkenleri indirip kaldırmağa yarayan ip.

— Din. *Ruh tartısı.* Bk. PSİKOSTAZİ.

— Teknol. *Tartı âletleri.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teknol. Büyüklükleri, özellikle kütleleri karşılaştırmağa yarayan bütün âletlere, genel olarak *tartı âletleri* denir. En çok kullanılan tartı âletlerinden *terazi, kantar* ve *baskül* hep aynı ilkeye göre çalışır.

● *Otomatik tartı âletleri.* Otomatik tartı âletleri, tartı işlemini insan eli değmeden yapar: bu tür ilk âletlerde, taksimatlı bir kadran önünde hareket eden ve terazi oku denge konumuna geldiği zaman bu cismin ağırlığına tekabül eden taksimat önünde duran bir gösterge, sadece kefedeki cismin ağırlığını gösteriyordu. Sonradan bu âletler geliştirildi ve ölçülen ağırlığın değerini *kaydedip* bir fişe basarak, otomatik olarak vermesi sağlandı.

Nihayet, daha karmaşık işler gören, meselâ seri halinde malzemeleri, bir fabrikaya gelecek kömür arabalarını art arda tartıp ağırlıklarını toplayarak veren cihazlar yapıldı

En sonunda bu âletlere, standart paketler yapma ve otomatik olarak kontrol etme görevi yüklendi. Meselâ yaklaşık olarak aynı ağırlıkta olması gereken belli bir tipte tütün paketlerini otomatik olarak tartıp vermesi istendi. Bu paketler satış için sınıflandırılmadan önce otomatik baskülün tablasına konur, baskül bunları istenen şartlarda doldurur ve ağırlık tolerans sınırları dışına çıkınca okun dengesi bozularak paketi atar. Bu *otomatik kantar* veya *basküller, dinamometre* tipinde olursa yük bir yayla dengelenir; *sürgülü kantar* tipindeyse, sürgü elle değil bir dış kuvvetle, meselâ elektrik veya yayla hareket ettirilir. Fakat bunlar genellikle *el kantarı* tipindedir: önce belli bir oranda, meselâ yüz defa küçültülen yük sabit bir ağırlıkla dengelenir; yük kolu ve ağırlık kolu, yani kaldıraç kolu değişir.

Ticarette kullanılan *yarı otomatik teraziler,* Roberval terazisi ile açılan daireli bir tür el kantarının bileşiminden meydana gelir; bu dairenin dönüşü yükle orantılıdır ve düzgün bir taksimat sağlar. Bu el kantarının, C ve C' kamalarından meydana gelen ve ağırlık merkezi O dönme ekseniyle çakışan bir oku vardır: bu kamaların üzerine, biri terazinin okuna O noktasında bağlanan ve öbürü M karşı ağırlığını taşıyan iki çelik şerit sarılmıştır; C kamasının profili merkezi O olan bir daire biçiminde, C' kamasınınki ise merkezi O ve yarıçapı OE olan açılan daire şeklindedir. Terazinin A kefesi üzerine konan bir ağırlık D noktasında çelik şeritte bir kuvvet uygular ve şerit CC' okunu döndürerek M karşı ağırlığının kaldıraç kolunu denge elde edilinceye kadar uzatır. 1 kg'dan büyük ağırlıkları tartmak için, B kefesine bir ağırlık konur ve A kefesine konan tartılacak cismin ağırlığı kısmen dengelenir.

● *El kantarı.* Bu kantarda, ok elle tutulan bir halkaya bağlı bir bıçak üzerine bakışımsız olarak yerleştirilmiştir. Kaldıracın kısa kolu ucuna tartılacak cisim asılır, taksimatlı öbür kol üzerinde belirli ağırlıkta bir sürgü yer değiştirerek dengeyi sağlar.

● *Quintenz kantarı.* Bu kantar ticarette kullanılır ve normal kantarların gücü dışında kalan ağırlık ve boyuttaki cisimlerin tartılmasında işe yarar. Kenarlarından birinde BC boyunca yükselen bir tablası vardır. Bu tabla bir ucundan G noktasında eklemli bir Gİ çubuğu ile HİKL okunun İ bıçağına bağlıdır. Tablanın öteki ucu, sabit ve F noktasında okun H ucuna konmuş E bıçağı etrafında hareket eden EDF kaldıraç koluna D bıçağı yardımıyle oturur. F ve H noktaları, H'de eklemli olan FH çubuğuyle birleştirildiğinden eşit şekilde yer değiştirir. Böylece D ve İ noktaları ile D ve G noktalarının yer değiştirmeleri eşit olmak üzere $\frac{\text{Kİ}}{\text{KH}} = \frac{\text{ED}}{\text{EF}}$ şartı elde edilir. AB tablası ise yatay konumunu korur.

Bu açıklamadan sonra, AB hiç bir cisim taşımadığı zaman HL kaldıraç kolunun dengede ve yatay konumda olduğunu düşünelim. AB tablasına bir cisim konursa, ağırlık tablanın iki D ve G dayanma noktaları arasında bölüşülür. G'ye uygulanan kuvvet aynen İ'ye iletilir. D noktasına etki eden öbür P kuvveti EF kolunun F ucuna uygulanan bir $P \times \frac{\text{ED}}{\text{EF}}$ veya $P \times \frac{\text{İK}}{\text{HK}}$ kuvvetine yol açar. Bu sonuncu kuvvet H

Niccolo TARTAGLIA
Bibliothèque Nationale, Paris

noktasına iletilir ve İ'ye uygulanan

$$P \times \frac{\text{İK}}{\text{HK}} \times \frac{\text{HK}}{\text{İK}} = P$$ kuvvetine eşit

bir etki yapar, öyle ki İ noktası ağırlığın ikinci kısmını doğrudan doğruya almış gibi olur. Bundan dolayı, Hİ kolu, cismin ağırlığı tamamen İ'ye uygulansaydı karşılaşacağı şart içinde kalır. İKL okunun, genellikle $\frac{\text{Kİ}}{\text{KL}} = \frac{1}{10}$ oranında eşit olmayan iki kolu vardır. Bundan dolayı dengeyi sağlamak için kefe üzerine 10 misli daha küçük bir ağırlık koymak gerekir. Dengeyi sağlamak için, kefeye ne kadar bir ağırlık konacağını elle yoklayarak bulmak yerine, KL koluna çentikler açılır ve hareketli bir sürgü takılır. (LM)

TARTICI i. (*tartmak*'tan *tart-ıcı*). Tartmakla görevli kimse.

— ANSİKL. İkonogr. Sarraflar şehri Amsterdam'da çok alışılagelen bir tema olan *altın tartıcıları* teması, hollandalı veya flaman ressamlar tarafından işlendi: Petrus Christus (*Aziz Elois ve Nişanlılar,* New York, Lehman koleksiyonu), Gérard Dou (*Altın Tartıcısı,* Louvre), Rembrandt (*Altın Tartıcısı,* Berlin). [L]

TARTIL sıf. (*tartı*'dan *tartı-l*). Kim. *Yeni.* Tartıya dayanan: *Tartıl çözümleme.* (M)

TARTILAMA i. (*tartılamak*'tan *tartıla-ma*). İkt. ve İstat. Karışık veya karma bir istatistik teşkil eden değişkenlerin nispî önemini göz önünde tutmaktan ibaret olan ve değişkenlerin kendilerine olduğu kadar değişimlerine de uygulanan işlem.

— ANSİKL. İkt. ve İstat. Fiyat ve üretim indekslerinde mevcut çeşitli malların nispî önemini göz önünde tutmak için yapılan *tartılama* işleminde esas, bu malların fiyat veya üretimine, önemleriyle orantılı bir katsayı vermektir. Fiyatlar yalnız miktarları çok değişen maddeler üstünde değil, fakat fiyat hareketleri gözlenen devreye, dolayısıyle bu hareket değişimlerinin gözlendiği esasa göre önem kazanır. Bu takdirde, en iyi şekilde dengeyi temin edecek ve gerçeğe en fazla yaklaşacak tartıyı seçmek gerekir. (L)

TARTILAMAZLIK i. (*tartılmak* > *tartılamaz*'dan *tartılamaz-lık*). Fiz. Tartılamayan şeyin niteliği: *Işığın tartılamazlığı.*

— Fizyol. *Tartılamazlık durumu,* yerçekiminin etkisinden kurtulmuş organizmaların hali. (Tartılamazlığın incelenmesi, uzay fizyolojisinin ve hekimliğinin konularından biridir.) [L]

TARTILI sıf. (*tartılmak*'tan *tartıl-ı*). Tartılmış. || *Mec.* Ölçülü, dengeli. (M)

TARTILMAK edilg. f. (*tartmak*'tan *tart-ı-l-mak*). Tartmak işine konu olmak. || Geçz. f. Kendini tartmak: *Bu günlerde tartıldın mı? —Yetmiş sekiz kilo gelmiştim, geçen gün...* (R. H. Karay). [M]

TARTIMLI sıf. (*tartmak* > *tartım*'dan *tartım-lı*). *Yeni.* Düzenli aralıklarla tekrarlanan, ritimli, ritmik. (M)

TARTISIZ sıf. (*tartı*'dan *tartı-sız*). Tartılmamış. || *Mec.* Ölçüsüz, dengesiz. (M)

TARTIŞI i. (*tartışmak*'tan *tartış-ı*). *Yeni.* Bilimle ilgili, bilim üstüne tartışma, münazara. (M)

TARTIŞMA i. (*tartışmak*'tan *tartış-ma*). [Bir şeyi] Birbirinden ayrı düşünce ve kanıtlar ileri sürerek karşılıklı olarak incelemek, tartışmak eylemi: *Benim neslimden olanlar için Tanrı konusu, tartışma dışında kalması lâzım gelen bir konudur* (Ş. S. Aydemir). *Günümüzün okurları anlamak, öğrenmek, önlerine konulan düşünceler üzerinde tartışmaya girmek için okumuyorlar...* (N. Ataç). || Ağız kavgası. (*Eşanl.* MÜNAKAŞA.)

— Ed. Bir konu çevresinde karşılıklı fikir yürütme. (Tartışma, gerçeğin ortaya çıkması için yapılır. Söz oyunlarının, körü körüne direnmelerin, meseleleri doğru alanında ele almanın tartışmada yeri yoktur, böyle bir tartışmada hiç bir sonuca ulaşılamaz.)

— Mat. *Eşanl.* İRDELEME. (M)

TARTIŞMACI i. (*tartışma*'dan *tartışma-cı*). Bir konu hakkında ayrı görüşler savunan kimselerin her biri. (M)

TARTIŞMAK geçl. ortaklş. f. (esk. türk. k.). Bir konuyu birbirine çelişik ve birbirinden ayrı düşünce ve kanıtlar ileri sürerek karşılıklı olarak incelemek: *Memleket meselelerini tartışmak. Dilbilim konularını tartışmak.* (*Eşanl.* MÜNAKAŞA ETMEK.) || Ortaklş. f. Karşılıklı olarak, kendi görüşünü savunarak konuşmak. || Zayıf taraflarını araştırmak için karşı karşıya durum alıp elle birbirini yoklamak. || Dövüşmek. (M)

TARTİB i. (ar. *ruṭūbet*'ten *tarṭīb*). *Esk.* Rutubetlendirme, ıslatma. || Tazelik verme. || Hoşlandırma. || *Tartib etmek,* ıslatmak: *Gözlerim razı mısın tartib ede her bir yeri* (Recaizade Ekrem). || *Tartib-i lisan,* güzel bir sözle konuşmayı tatlılaştırma. (M)

TARTİNİ (Giuseppe), italyan kemancısı, bestecisi ve nazariyecisi (Pirano d'İstria 1692 - Padova 1770). İstria'da Capo okulunda edebiyat ve müzik öğrenimine başladı, 1709'da Padova üniversitesine girdi, orada ilâhiyat, felsefe ve edebiyat bilgisini geliştirdi. Daha sonra, hukuk okuyabilmek için bir eskrim ve keman okulunun başına geçti. Elisabetta Premazone ile gizlice evlenmesi yüzünden kızın koruyucusu kardinal Cornaro'yu kendine düşman etti, kaçmak ve Assisi manastırına sığınmak zorunda kaldı. Orada fransisken papazı çek Czernohorsky Tartini'ye org dersi verdi ve Tartini, gördüğü bir hayal sonucu ünlü *İl Trillo del Diavolo* sonatını yazdı. 1714'te Ancona'da müzik öğrenimini ilerletti ve «sonuç ses»i veya «üçüncü ses»i keşfetti (iki üst sesinin titreşiminden meydana getirilen çift telin duyulan veya pes sesi). Padova'da Sant'Antonio kilisesinin birinci kemancısı ve orkestra yöneticisi oldu, 1721'de konser turnelerine çıktı ve Caldara'nın yönettiği orkestrada kemancı olarak Prag'a gitti. Öğretmen olarak gittikçe tanındı ve 1728'de Padova'da açtığı keman okuluna öğrenciler akın etmeğe başladı. Bu arada Nardini, Pasqualino, Bini, Naumann, Carminati v.b. Tartini'nin eğitiminden yararlandılar. Daha tatlı bir ötümlülük elde etmek için, boyunu uzatarak, yayı geliştirdi ve kemanla ilgili kitaplar yazdı: *Arte dell'Arco* (Yay Sanatı); *Trattato di Musica Seconda la Vera Scienza dell'Armonia* (Gerçek Armoni Bilimine göre Müzik İncelemesi) [Padova, 1754], *Traité des Agréments* (Hoş Şeyler Kitabı) [1782]; ayrıca birçok bestesi ve uyarlaması (20 konçerto grosso ve 60 keman sonatı; bunlar 140 keman konçertosu, yaylılar dörtlü ve beşlileri, 50 üçlü ve 150 keman sonatı içinde yayımlanmış olanlardır) vardır. Elyazması eserleri Padova'dadır. Nazarî eserleri Fransızca, Almanca ve İngilizceye çevrilmiştir. (L)

TARTMA i. (*tartmak*'tan *tart-ma*). Tartmak işi.

— Binic. Yarıştan sonra jokeylerin koşu sırasında atın üzerinde bulunan aygıtlarla birlikte tartı hakemi tarafından tartılması.

— Kim. Tartıyle sağlanan kimyasal miktar analizi. *Eşanl.* GRAVİMETRİ.

— Mad. oc. Molozla cevher veya kömürün su içindeki yoğunluk farklarını göz önüne alıp, ağırlıktan faydalanarak kömür veya cevheri mekanik olarak hazırlama metodu.

— Para. Hassas bir teraziyle bir paranın ağırlığını kontrol etme.

— Spor. Boks, güreş ve halterde müsabakadan önce sporcuların ağırlıklarını denetleme işlemi. (M)

TARTMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Bir şeyin birim cinsten ağırlığını bulmak: *Teraziye hile yapıp veya müşterinin dikkatsizliğinden faydalanıp eksik tartmak hırsızlıktır* (B. Felek). *Et, pirinç, un tartmak.* || Aşağı yukarı sallayarak bir şeyin ağırlığını kestirmeğe çalışmak: *Elindeki sopayı birkaç defa tarttıktan sonra: —Haydi Ali, göreyim seni, bu sopaları şu heriflerin kafalarında parçalayalım* (H. R. Gürpınar). || *—Mec.* Dikkatle incelemek, değer biçmek: *Cevap beklemekten ziyade, karşısındakileri tartan, onlarda etkiler ve düşünce zincirlemeleri uyandırmaya çalışan usta bir tartışma adamı...* (Ş. S. Aydemir). *Rakibini tartmak.* || Bir şeyin bütün sonuçlarını hesap etmek: *Söylediğin sözleri bir defa tartıyor musun?* (H. R. Gürpınar). *—Rica ederim. Kelimelerinizi tartarak söyleyin* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Spor. *Tartarak yenme,* yağlı güreşte, hasmını kucaklayarak ayaklarını yerden kesip bu durumda üç adım kadar yürüme şeklindeki galibiyet.

◆ **Tarttırmak** ettrg. f. Tartmak işini yaptırmak. (M)

TARTÖLAT i. (fr. *tartelette,* küçük turta'dan). Tartölat kalıplarında pişirilerek hazırlanan küçük pastalara verilen ad. (Genellikle bu kalıpların içine önce bir altlık [tart] hamuru yerleştirilir. Fırında pişirildikten sonra kalıplardan çıkarılır. İçlerine çeşitli krema, marmelat, yaş veya komposto meyveler konup süslenir. Meyvelerin parlak olması için üzerlerine jelatinlı meyve suyu dökülür. *Tartölat,* içine konacak olan meyvenin ismini alır: çilekli, kayısılı, üzümlü, cevizli tartölat v.b.) [M]

TARTRAZİN i. (fr. *tartrazine*). Kim. Sarı renkli boyarmadde; parasülfonlu fenilhidrazin'in disodyum tartarat ile ısıtılmasından elde edilir. (L)

TARTRONİK sıf. (fr. *tartronique*). Kim. Diasit - alkollerin HOOC—CHOH—COOH 1/2 H_2O formülündeki en basit basamağı için kullanılır. *Eşanl.* HİDROKSİMALONİK, PROPANOLDİOYİK. (L)

TARTRONİLÜRE i. (fr. *tartronylurée*). Kim. *Eşanl.* DİYALÜRİK *asit.*

TARTU, esk. **Dorpat,** S.S.C.B.'de (Estonya) şehir, Çud gölünün doğusunda; 74 000 nüf. Üniversite. Makine ve besin sanayii.

— Tar. Yuryev şehri 1030'da Novgorod prensi Yaroslav tarafından fin ülkesinde müstahkem bir rus ileri karakolu olarak kuruldu. Töton tarikatı şövalyeleri Baltık kıyılarında tesislerini kurunca, Yuryev, Almanlarla Ruslar arasında çekişmelere yol açtı. 1224'te Dorpat adıyle Almanya'ya geçen şehir, Hansa'nın önemli bir ticaret merkezi haline geldi; Novgorod ve Pskov ticareti (kürk, tuz, kereste) burada toplanıyordu. 1632'de şehirde almanca öğretim yapan bir üniversite kuruldu. 1704'te Rusya'ya geçen şehirde 2 şubat 1920'de Estonya'nın bağımsızlığını tanıyan ve şehre eski fince adını (Tartu) veren antlaşma imzalandı. 1940'ta Tartu Estonya'nın kaderini paylaştı (S.S.C.B. içinde sovyet sosyalist cumhuriyeti). [M]

TARTU (Jean-François), fransız denizcisi (Brest 1751 - muharebede 1793). 1766'da deniz kuvvetlerine girdi; 1785'te İndret dökümhanesinde denetçi oldu. 1792'de Konvansiyon'a milletvekili seçildi ve albay rütbesiyle *Uranie* kalyonuna kumanda etti; Gaskonya körfezinde *Alcondia* adlı ispanyol gemisine, sonra ingiliz fırkateyni *Thames*'e karşı savaş açtı. (L)

Tartuffe, Molière'in 5 perdelik manzum komedisi. İlk defa 12 mayıs 1664'te oynandı, hemen yasak edildi, ancak 1669 şubatında serbest bırakıldı ve büyük bir başarı kazandı.

Oyun, aralarına giren birinin sinsi entrikalarıyle bölünen bir burjuva evini gösterir. Aile reisi Orgon ve yaşlı annesi bayan Pernelle, Cleante'ın akıllıca uyarmalarına ve hizmetçi Dorine'in itirazlarına rağmen, sofu Tartuffe'ün etkisinde kalırlar. Oysa Tartuffe, Orgon'un kızıyle evlenmek, karısını baştan çıkarmak, kendisinin de mallarına konmak istemektedir. Düzenbaz, üçüncü perdede ortaya çıkar. Çocuklar, hizmetçinin ve dayılarının kılavuzluğunda mücadele ederler. Baştan çıkarma denemesi bu bölümde yer alır: bu atak ve güçlü sahnede, Elmide (Orgon'un karısı) Tartuffe'ün çirkin teşebbüslerine şahit olması için kocasını bir masanın altına saklar. İki yüzlünün maskesi düşmüştür; evden atılmak istenir, fakat tehditlere başlar. Başarıya ulaşmak üzeredir; çünkü Orgon, daha önce, bütün servetini ona bağışlamıştır. Neyse ki, kral durumu öğrenir ve düzenbaz tutuklanır.

Tartuffe, Molière'in en güçlü kişisidir ve iki yüzlülüğün timsali haline gelmiştir: açgözlü, her türlü zevke düşkün olan Tartuffe, bütün çıkarcılığını çilekeş ve sofu bir dış görünüş altında saklar. (→Bibliyo.) [L]

Foto. LAROUSSE

TARTI

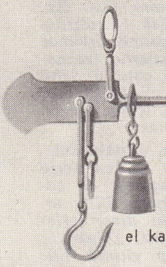

el kantarı

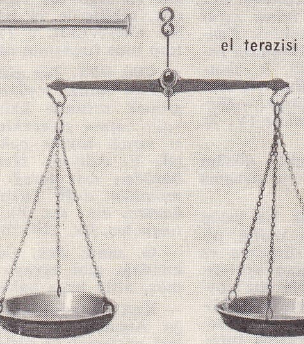

el terazisi

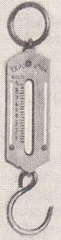

yalyı el kantarı

Roberval terazisi

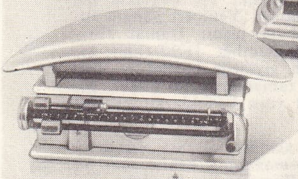

bebek terazisi

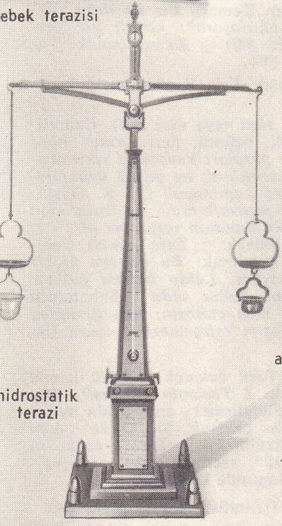

hidrostatik terazi

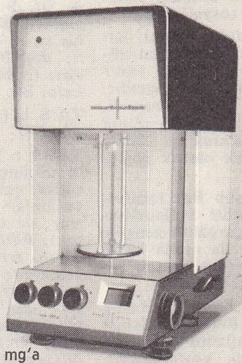

0,1 mg'a hassas analitik terazi

kuyumcu terazisi

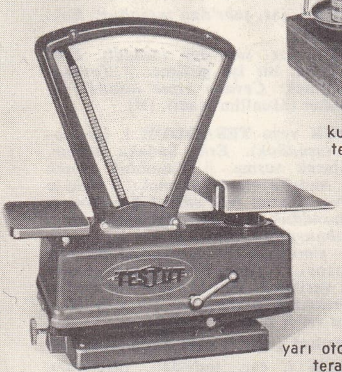

yarı otomatik terazi

mektup terazisi

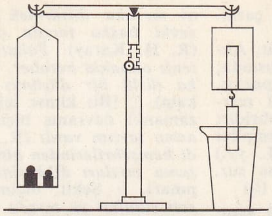

hidrostatik terazi

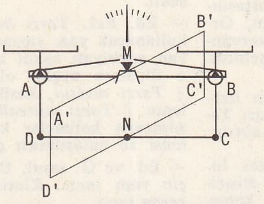

Roberval terazisi

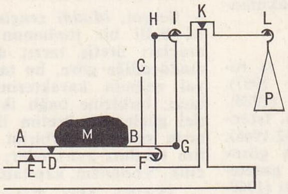

Quintenz terazisi

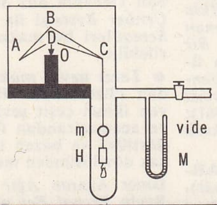

Ramsey ve Gray terazisi

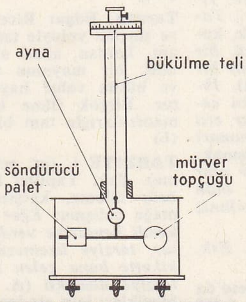

Coulomb terazisi

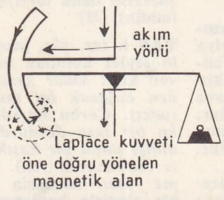

Cotton terazisi

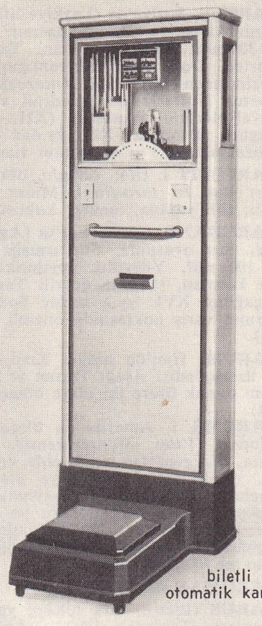

biletli otomatik kantar

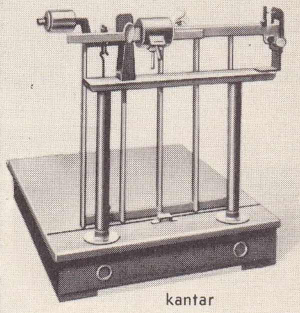

kantar

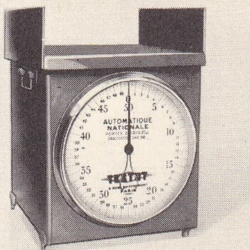

otomatik baskül

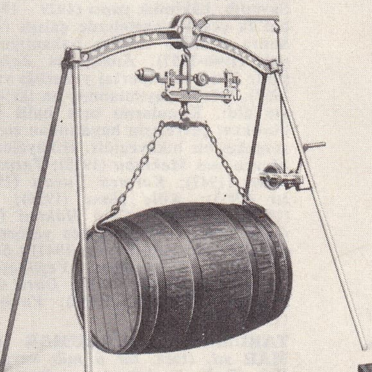

fıçı kantarı

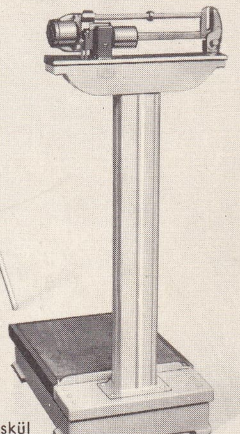

baskül

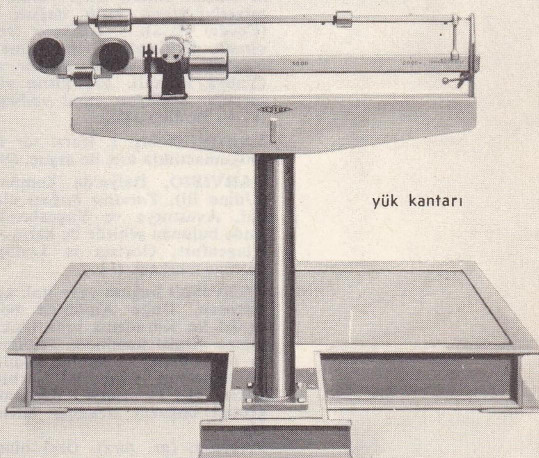

yük kantarı

Foto. LAROUSSE

TARTURA i. Dokumac. Çıkrıkçı çarkı. (M)

TARTUS, Suriye'de (Lazkiye ili) şehir, Akdeniz kıyısında, Ruad adasının karşısında; 13 300 nüf. Balıkçılık limanı. Tarım pazarı. Tartus, Doğu'da Hıristiyanlığın eski merkezlerinden biri olan *Antarados* şehridir; Tartus Notre-Dame katedrali ve Templier şövalyelerinin manastırı (XII. - XIII. yy.) bugüne kalmıştır. XII. yy.dan kalma sur. Düzenlenmekte olan ticaret limanı. (L)

TARTÜFİT i. (ital. *tartufo*, domalan mantarı'ndan fr. *tartuffite*). Miner. Kalsit çeşidi; lifli yapıda, mantar kokusundadır. (L)

TARUDANT, Güney Fas'ta (Agadir ili) şehir, Sus ovasında, Sus ırmağı yakınında; 17 100 nüf. Yüzyıllık zeytinlikler ortasında kurulan, surlarla çevrili Tarudant, Ortaçağdan XVI. yy.a kadar Sudan kervanlarının varış noktasında önemli bir şehirdi. (L)

TARUM, İran'da bölge. Kızıl - Özen nehri üzerindedir. Aşağı Tarum ve Yukarı Tarum olmak üzere iki idare bölgesine ayrılır. (M)

TARUMA i. Amerika'da birçok vitex türünden (*Vitex Montevidensis, V. divaricata, V. gigantea* v.b.) elde edilen kereste. (Haiti'de bu keresteye *gri-gri*, Venezuela ve Kolombiya'da *aseytuna* denir. Oldukça sert ve ince dokulu ve sarı renklidir; marangozlukta, doğramacılıkta ve kaplamacılıkta kullanılır. Dayanıklılık bakımından tek ağacını andırır.) [L]

TARUMAR sıf. Bk. TARÜMAR.

TARUS (İlhan), türk hikâye yazarı ve romancısı (Tekirdağ 1907 - Ankara 1967). Ankara Hukuk fakültesini bitirdi (1928). Savcılık, hâkimlik yaptı (1929 - 1932). İstanbul'da çeşitli gazetelerde çalıştı (1932-1946). Sonra yeniden Adalet bakanlığında görev aldı (1946-1957). Ankara'da *Zafer* gazetesinde fıkra ve röportaj yazarlığı yaptı (1960-1967). Dördü yayımlanmış on iki oyun kaleme aldı. Konularını orta halli insanların, bürokrat çevrelerin hayatından seçen Tarus, gerçekçi bir hikâyecidir. Hikâyeleri: *Doktor Monro'nun Mektubu* (1938); *Tarus'un Hikâyeleri* (1947); *Karınca Yuvası* (1952); *Ekin İti* (1953); *Köle Hanı* (1954); *Apartman* (1956). Oyunları: *Ceza Hâkimi* (1940); *Bir Gemi* (1942, C.H.P. piyes yarışmasında üçüncülük kazandı [yayımı 1947]); *Suavi Efendi* (1962). Romanları: *Yeşilkaya Savcısı* (1955); *Var Olmak* (1957); *Duru Göl* (1961); *Hükûmet Meydanı* (1962); *Vatan Tutkusu* (1967). [M]

TARÜMAR veya **TARUMAR** veya **TARMAR** sıf. (fars. *tār ü mār* veya *tār-mār*). *Esk.* Dağınık, karışık, perişan: *Ey lâne-i tarumar söyle / Canan sana artık inmiyor mu?* (M. Â. Ersoy). *Birkaç risale bir iki tasvir-i yadigâr / Minderde, yerde bir yığın evrak-ı tarümar* (Tevfik Fikret). || *Tarümar* (veya *tarumar*) *etmek*, dağıtmak, karıştırmak, perişan etmek: *Bir mülkü bir harîs-i sitemkâr için yıkar / Bir kavmi bir münafık ile tarümar eder* (Ziya Paşa). *İbni Hazım onlara karşı vardı. Karin'in cemiyetini vurdu, kırdı, dağıttı, tarumar etti* (Cevdet Paşa). || *Tarümar* (veya *tarumar*) *olmak*, dağılmak, perişan olmak, karışmak: *Yaprak, çiçek ve kuş dağılır, tarümar olur* (Yahya Kemal). *Sen gittin sofranız oldu tarumar / Doğan günü yadırgıyor halimiz* (C. S. Tarancı). [M]

TARÜPUD blş. i. (fars. *tār ü pūd*). *Esk.* Dokumacılıkta arış ile argaç. (M)

TARVİSİO, İtalya'da komün, Veneto'da (Udino ili), *Tarvisio boğazı* eteğinde; 6 850 nüf. Avusturya ve Yugoslavya sınırı üzerinde bulunan şehirde üç karayolu sona erer: Klagenfurt, Gorizia ve Lyubyana yolları. Sayfiye merkezi. (L)

TARVİSİO boğazı veya ital. **sella di Camporosso,** Doğu Alpler'de boğaz, Adriya denizi ile Karadeniz arasındaki suların bölünme çizgisi üzerinde; Taglimento'nun kolu olan Fella ırmağının vâdileriyle Drava ve Sava'nın vâdilerini birbirine bağlar; yüksl. 812 m. İtalya - Klagenfurt yolunun geçtiği boğazın stratejik önemi büyüktür. (L)

TARZ i. (ar. *ṭarz*). Özel oluş veya hareket ediş biçimi, metodu: *Herhalde, bu tarz-ı hareket doğru değildi* (Atatürk). *Şimdi beni meraka düşürmek suretiyle yine aynı zevki başka tarzda çıkarmakla meşgul...* (R. H. Karay). *Fakat, felsefe, ilme müstenit olmakla beraber, ilmî düşünüşten başka türlü bir düşünüş tarzıdır* (Ziya Gökalp). || [Bir kimse için] Alışılagelmiş, her zamanki davranış biçimi: *Bir tuhaf surat asma tarzım vardı* (R. N. Güntekin). *Kendi hemşehrilerinden birkaçının buradaki yaşama tarzları dikkatini çekti* (H. R. Gürpınar). || Şekil, biçim, yol: *Bu telgrafın son cümlesi şu tarzda idi* (Atatürk). —*Hırsızlığın tarzına göre bu bir zencidir* (Y. Z. Ortaç).

— *Esk. Tarz-ı hal*, çözüm şekli, çözüm yolu. || *Tarz-ı itilâf*, uzlaşma yolu, uyuşma şekli.

— Ed. *Esk. Tarzı barid*, soğuk bir üslûp kullanarak yazı yazma. || *Tarzı kadim*, divan edebiyatı sanat anlayışını sürdüren ve o ölçülere uygun olarak yazılan eserler. || *Tarzı mefsul*, kesik cümlelerle söz söyleme. || *Tarzı müteallik* (veya *mevsul*), alışılmamış kelimeler kullanıldığından okunması ve anlaşılması güç olan yazma tarzı.

— Ed. ve G. santl. Üslûp, stil: *Arap, hint, çin yapı tarzı. Klasik, gerçekçi, izlenimci resim tarzı.*

— Mus. *Tarzı cedid*, türk musikisinde birleşik makamlardan biri. (Bk. ANSİKL.) || *Tarzı nevin*, türk musikisinde birleşik makamlardan biri. Bk. ANSİKL.

— Sosyol. *Maddî zenginliklerin üretim tarzı*, belli bir toplumun geçimini sağlayan araçları üretiş tarzı; diyalektik ve tarihî maddeciliğe göre, bu tarz, söz konusu sosyal rejimin karakterini belirler. (Üretim tarzı, birbirine bağlı iki yanı kapsar: üretici güçler ve üretim ilişkileri. Marx'çılık, tarih sırasıyle birbirini izleyen çeşitli üretim tarzları ayırt eder; ilkel komün, kölecilik, feodalizm, kapitalizm, sosyalizm.)

— ANSİKL. Mus. *Tarzı cedid* makamı, kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından düzenlendi. Sultanî yegâh veya yegâhta rast'tan meydana gelir. Seyri, inici-çıkıcıdır. Mustafa İzzet Efendinin *Hafif Peşrev*'i, Sait Dedenin *Saz Semai*'si, Dede Efendinin *Çenber Beste*'si ile *Nakış Aksak* ve *Yürük Semai*'leri bu makama örnek olarak gösterilebilir.

● *Tarzı nevin makamı* Haşim Bey tarafından düzenlendi. Nikriz beşlisi kullanılmayan ikinci çeşit şevk-efzâ (çargâhta zengüle ve acemaşirandan ibarettir) ile rastta kürdî dörtlüsü ve bazen bunun yerine rasttan uşşak dörtlüsünden meydana gelir.

İsmet Ağanın *Ağır Düyek Peşrev*'i, Haşim Beyin *Frengi Fer* ve *Hafif Besteler*'i, İsmet Ağanın ve Kemanî Ali Ağanın *Şarkı*'ları bu makama örnek olarak gösterilebilir. (ML)

Tarzan, Edgar Rice Burroughs'un romanı ve sinema yoluyle tanınan hayalî bir kişinin adı. Tarzan, ailesi afrika ormanlarında ölmüş, bir maymun tarafından büyütülmüş ve bütün vahşî hayvanların dostu olmuştur. Birçok filme konu olan akıl almaz maceralarıyle tam bir masal kahramanıdır. (L)

TARZİYE i. (ar. *rıżā*'dan *tarżiye*, razı etme). *Esk.* Yapılan kötü bir davranış için özür dileme, karşısındakinin gönlünü almağa çalışma: *Eğer çektiği korkuyu bilse, kendi kendisine verdiği bu cezayı yeter bulur, tarziye istemezdi* (Y. Z. Ortaç). *Hakikatte bana gelen her alkış ona bir nevi tarziye demekti* (A. H. Tanpınar). || Din büyükleri için «radyallahuanh» duasını okuma. || *Tarziye vermek*, özür dilemek, gönül almağa çalışmak: *Yalnız onun şarlatanlığını, bana haksız hücum ettiğini ispat edersem bana tarziye verir mi?* (Ömer Seyfeddin). [M]

TAS i. (ar. *ṭās, ṭass*, çanak'tan). İçine sulu şeyler konulan madenden yapılmış yayvan kap: *Sular kesildi çeşmelerden / Nerden dolacak bu tas, nerden?* (C. S. Tarancı). *Çorba hazırlandı, kadın bunu çinko bir tasa doldurduktan sonra sandıktan aldığı tahta bir kaşıkla birlikte kızına uzattı* (Sabahattin Ali). [*Eşanl.* KÂSE.] || *Çeşme tası*, herkesin su içtiği çeşmelerde bir zincirle bağlanan tas. || *El tası*, orta büyüklükte bir hamam tasını andıran tas. Küp v.b. kaplardan su alarak el yıkamağa yarar. || *Hamam tası*. Bk. HAMAM. || *Kızgın tas. Esk.* Kızdırılıp başa geçirilen demirden yapılmış işkence âleti. || *Saat tası*, çalar saatlerde tokmağın vurduğu tas biçimindeki çan. || *Sebil tası*, sebillerde su içilen tas. || *Sefer tası*. Bk. SEFERTASI. || *Tıraş tası*, içinde su ısıtılıp tıraş fırçasının ıslatıldığı tas.

— ÇEŞ. DEY. *Tas gibi*, saçsız, dazlak. Düz. || *Tası tarağı toplamak*, bir yerden acele gitmek zorunda kalmak, kaçmak: *O zavallı başına gelecekleri bilmiyor. Bilse, tası tarağı toplar çoktan terki diyar eyler* (H. E. Adıvar). *Her şey bitti. Düşün ki buradan tası tarağı toplayıp gitmek bile mümkün değil* (Sabahattin Ali). || *Eski hamam eski tas*. Bk. ESKİ. || *Tıngır elek, tıngır tas*. Bk. TINGIR.

— G. santl. *Esk.* Çekmece, kutu, tabanca kundağı gibi eşyaya süs için kakılan gümüş, altın veya bakırdan yapılmış kürecik.

— Kıyf. Anadolu'da özellikle Orta ve Doğu Anadolu bölgesinde kadınların giydikleri, süslemeli ve süslemesiz başlık.

— Mutf. *Tas kebabı*. Bk. KEBAP.

— Tar. *Yangın tulumbacısı tası*, tulumbacıların yangına giderken ve yangın söndürürlerken giydikleri bakır başlık. (Bunları acemioğlan ocağından seçilen tulumbacılar giyerdi. Bir çorba tasını andıran başlığın ön tarafına tulumbacının ocaktaki kayıt rumarası yazılır. Başlık, bir bağcıkla çene altından bağlanırdı. Yeniçeri yangın tulumbacılar tulumbacı tasını Damat İbrahim Paşanın sadrazamlığı [1717-1730] zamanından itibaren giymeğe başladılar. Tulumbacılar diğer zamanlarda bu başlık yerine kalafat giyer veya başlıklarını ellerinde taşırlardı.)

◆ Sıf. Bir tasın alacağı miktar: *Adana'ya gidince, Seyhan ırmağından benim için bir tas su iç* (Orhan Kemal). *Bir tas daha dikti, dili biraz ağırlaşarak: «Hadi git yat» dedi* (Sabahattin Ali). || Kılsız, çıplak: *Tas kafa*. Bk. DAZ. (M)

TA'S i. (ar. *taᶜs*). *Esk.* Kaybolma, yok olma. (M)

TASA i. (fars. *tāsā* veya *tāse*'den). Üzüntülü düşünce hali, üzüntü, dert: *Ama borç vadesi gelip de paraları kavanoza yatırıncaya kadar ne meraklara, ne gönül üzüntülerine, ne tasalara kapılmazdı* (H. R. Gürpınar). *Bütün bu masraflardan, bu üzüntüden sonra, ertesi gün hanımın tasası ne olsa beğenirsiniz* (B. Felek). || *Tasa etmek*, üzülmek, kaygıya kapılmak: *Bu olmasa hiçbir şeyi tasa etmezdim. Lâkin babası gidince kızcağızım elime bakar oldu* (Sabahattin Ali). *Ama hiç tasa etmeyin: kendilerinden dileyeceğiniz yazıyı esirgemezler sizden* (N. Ataç).

— ÇEŞ. DEY. *Tasa çekmek*, üzüntü içinde olmak, üzülmek. || *Tasamın on beşi!*, «bana ne, beni ilgilendirmez» anlamında kullanılır. || *Tasasını çekmek*, bir kimse veya bir şey için üzülmek. || *Tasası sana mı (bana mı) düştü?*, «sen karışma, seni ilgilendirmez!» anlamında kullanılır.

◆ **Tasalı** sıf. Üzüntüsü, tasası olan. (M)

TASABBİ i. (ar. *ṣabāvet*'ten *taṣabbi*). *Esk.* Çocuklaşma, çocuk hali takınma. (M)

TASABBUR i. (ar. *ṣabr*'dan *taṣabbur*). Esk. Sabretme. (M)

TASADDİ i. (ar. *ṣady*'den *taṣaddi*). *Esk.* Teşebbüs etme, bir işe girişme. || *Tasaddi etmek*, girişmek: *Cevaba etme tasaddi suali anlamadan* (Muallim Naci). [M]

TASADDUK veya **TESADDUK** i. (ar. *ṣadaḳa*'dan *taṣadduḳ*). *Esk.* Sadaka verme. Sadaka olarak verme. || *Tasadduk etmek (eylemek)*, sadaka olarak vermek: *O dahi o gece hâb ve rahatını terk ederek bu altınları fukaraya tasadduk etmiş* (Cevdet Paşa). *Yok, böyle de olmayıp da kendi / Malın ise —çünkü fazla— şimdi: Bî vayelere tasadduk eyle* (M. Â. Ersoy). || *Tasadduk olunmak*, sadaka olarak verilmek: *Hazreti Ömer radyallahuanhu tasadduk olunmasını emretti. Herkes sadaka verdi* (Cevdet Paşa).

◆ **Tasaddukat** çoğl. i. *Esk.* Sadakalar. (M)

TASADDUR i. (ar. *ṣadr*'dan *taṣaddur*). *Esk.* Baş köşeye oturma, başa geçme. ||

öne, ileriye geçme. || *Tasaddur etmek,* başa geçip oturmak. (M)

TASAFFİ i. (ar. *şafvet*'ten *taşaffi*). *Esk.* Saflaşma, durulma. (M)

TASALANMAK geçz. f. (*tasa*'dan *tasa-la-n-mak*). Bir şeyi kendine dert edinerek üzülmek, endişelenmek, kaygılanmak. (M)

TASALI sıf. (*tasa*'dan *tasa-lı*). Tasası olan, gamlı, kaygılı. (M)

TASALLÜB i. Bk. TASALLÜP.

TASALLUF i. (ar. *şalef*'den *taşalluf*). *Esk.* Sahip olmadığı özelliklerle sahipmiş gibi övünme. (M)

TASALLÜP veya **TASALLÜB** i. (ar. *şulb*'-den *taşallub*). *Esk.* Sertleşme, katı hale gelme. || *Mec.* Sağlamlaşma, kuvvet kazanma. || Din konusunda fazla taassup gösterme.

— Patol. *Esk.* Bazı organların hastalıktan dolayı sertleşmesi. || *Tasallübi cild,* cildin sertleşmesi. || *Tasallübi dimağ,* beynin sertleşmesi. || *Tasallübi şerayin,* damarların sertleşmesi. (M)

TASALLUT i. (ar. *salāṭet*'ten *tasallut*). *Esk.* Musallat olma, saldırma: *İkisi de biri mukavemetinden, biri tasallutundan mahcup, bir söz söylemeyerek bakıştılar* (H. Z. Uşaklıgil). *O şimdi bütün tasallutlara, haksızlıklara, işkencelere karşı iri sarı dişleriyle mütemadiyen gülüyor, eğleniyordu* (H. R. Gürpınar). || Sarkıntılık, namusa tecavüz: *Bu dava bir kız kaçırma davası değil, bir tasallut davasıdır* (S. F. Abasıyanık).

— Huk. Bk. IRZ'*a tasaddi.*

◆ **Tasallutat** çoğl. i. *Esk.* Saldırmalar.

◆ **Tasalluten** zf. *Esk.* Saldırarak, musallat olarak. (M)

TASANNU i. (ar. *şunᶜ*'dan *taşannuᶜ*). *Esk.* Bir şeyi olduğundan daha güzel gösterme, yapmacık: *Üstünü örten tezeyyün ve tasannu yükünün altında yok denebilecek bir hale gelen ruhu...* (H. Z. Uşaklıgil). *Sanatla tasannuu hiç kimse Fikret kadar ayıramaz* (Cenab Şahabeddin).

— Ed. Bir yazıda, zoraki ve aşırı sanat yapma. (Edebiyatta tasannu, hoş görülmez, eserin değerini arttırıcı bir rolü yoktur.)

◆ **Tasannuat** çoğl. i. *Esk.* Olduğundan güzel göstermeler, yapmacıklar. (M)

TASAR i. *Yenid.* Bir yapı veya aygıtın kısımlarının kâğıt üzerine çizilmiş şekli. *Eşanl.* PLAN. (M)

TASARI i. (*tasar,* plan'dan). *Yeni.* Bir kimsenin yapmayı düşündüğü şey; olması veya yapılması istenen bir şeyin tasarlama sonucu zihinde aldığı biçim: *Tasarılarını gerçekleştirmek.* (*Eşanl.* PROJE.)

— Huk. Bir genel hukukî işlemin, o işlemi yapmağa yetkili kurul veya organ önüne getirildiği andaki durumu; üstünde görüşme ve oylama yapılabilir duruma getirilmiş metin. (Bk. ANSİKL.) || *Kanun tasarısı.* Bk. ANSİKL. || *Tüzük tasarısı.* Bk. ANSİKL.

— Mat. *Tasarı geometri.* Bk. GEOMETRİ.

— ANSİKL. Huk. Genel hukukî işlemler, bu tür işlemleri yapmaya yetkili kurul veya organlar önüne, belli hazırlıklardan geçirilerek getirilmiş ve görüşülerek oylanmaya uygun bir durum kazanmışsa ortada bir *tasarı* var demektir. Herhangi bir hazırlık, tasarı kabul edilemez. Yalnız, 1961 Anayasası, teklif ve tasarı kelimelerini, kanunların yapılmasıyle ilgili maddeler içinde birlikte kullanmıştır.

● Bir *kanun tasarısı*'ndan söz edebilmek için, bunun içtüzük hükümlerine uygun olarak, ilgili komisyonlardan geçmiş ve meclislerden birinin görüşmesine sunulmuş olması gerekir. Bu bakımdan, Bakanlar kurulu tarafından Meclise sunulan kanun tekliflerine *öntasarı* demek hukuk terimlemesi bakımından daha doğrudur; ancak bütçe konusunda Anayasa, açıkça Bakanlar kurulu tasarısından söz etmiştir. Kanun tasarıları, parlamentodaki görüşmeler sırasında değişikliklere uğrayabilir, birçok kere ele alınabilir. Cumhurbaşkanının yayımlaması için sunulan metin artık tasarı değil, kanun niteliğindedir.

● Anayasa, Bakanlar kurulunca hazırlanan *tüzük tasarıları*'nın da zorunlu olarak Danıştayın incelemesinden geçirileceğini belirtmiştir. (ML)

TASARIM i. (*tasarı*'dan *tasarı-m*). Psikol. *Yeni.* Tasarımlama eylemi veya zihinde canlandırılan biçim. *Eşanl.* TASAVVUR.

— Farklar psikol. *Mekân tasarımı yetisi,* bir şekil değişiminin ne gibi sonuçlar vereceğini kestirmeyi veya birtakım planlara göre, üç boyutlu mekânda nesneler tasarlayabilmeyi veya tersine, gerçek nesneyi, belli bir planda gözönüne getirebilmeyi sağlayan yeti. Bk. ANSİKL.

— Fels. Duyuların veya hafızanın anlığa sunduğu görüntü. (O anda varolan bir nesnenin tasarımından yani algı'dan ve o anda bulunmayan bir nesnenin tasarımından, yani hayal gücünden farklıdır. Klasik nazariyeye göre, tasarım duyusal bir unsuru, yani duyumu ve hafıza ile veya zihnin özel bir edimiyle ortaya konan bir bilgi unsurunu kapsar. Modern nazariye, yani geştalt'-çılık, tasarımın birdenbire verilen niteliksel bir bütün olduğunu ileri sürer. Bir ağacın var olduğu sonucuna varırken önce yaprakları, sonra dalları algılamayız; önce ağacı bütün olarak, sonra da yaprakları ve dalları algılarız.)

— ANSİKL. Farklar psikol. *Mekân tasarımı yetisi*'ni ölçmek amacıyle düzenlenen bütün denemelerde, her şeyden önce, geştalt'çıların düşündüğü anlamda ve oranları seçik olarak kavranan bir biçim ortaya koymak veya bu görüntüyü düşünce yahut tasarım yoluyle, biçim değişikliğine uğratmak esastır. Bir yandan bu testler, öte yandan da genel zekâ testleri arasındaki bağlaşıklık, salt fikrî bir uğrağın işe karıştığını gösterir Mekân tasarımı yetisi, homogen bir psikolojik yeti değildir. Thurstone, bu alanda, faktör analizi metoduna başvurarak, dört ayrı mekân faktörü bulmuştur: 1. *mekân faktörü,* bazı mekân biçimlerini sağlam olarak algılamak ve bunları kendi aralarında karşılaştırmak yatkınlığıdır (test: Alexander ölçütü); 2. *algısal sürat faktörü,* çok karmaşık bir biçim ortamı içinde, bir başka belirli biçimi bulabilmek yatkınlığıdır; büro işlerine elverişliliği ölçen testlerin çoğunda bu faktör ağır basar; 3. *biçim algılama faktörü* (algılama sürati), iç yapısı zayıf olan görsel ve algısal bir malzemeyi yeniden yapılandırma yatkınlığıdır; 4. *biçim değişmesi faktörü* (Thurstone'un *flexibility of closure* diye adlandırdığı ve ayrıca *plastik, shifting, yeniden yapılanma* da denen faktör) ya aynı süreде ya da birbiri ardı sıra iki biçimi işleyebilme yatkınlığıdır. Bu faktör, hareketsel yapılarla zihinsel yapılar alanında da geçerlidir. Mekân tasarımı yetisi, birçok teknik meslekte, başarı sağlayan önemli bir unsurdur.

◆ **Tasarımlı** sıf. *Yeni.* Tasarımlanmış, zihinde canlandırılarak biçim verilmiş. (L)

TASARIMLAMAK geçl. f. (*tasarım*'dan *tasarım-la-mak*). Psikol. *Yeni.* Bir şeyi biçim olarak göz önüne getirmek, zihinde canlandırmak. *Eşanl.* TASAVVUR ETMEK. (M)

TASARLAMAK geçl. f. (*tasar*'dan *tasar-la-mak*). Bir şeyi nasıl gerçekleştirebileceğini düşünmek, zihnen planlamak: *Anadolu köylerinden birinde, bir baştan ortasında bir küçük ev almayı tasarlıyordum* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Bu işi günlerdir düşünmüş, tasarlamış, hazırlamıştı* (S. Kocagöz). || [Taş ve ağaç için] Kaba kısımlarını, çıkıntılarını almak.

◆ **Tasarlanmak** edilg. f. Tasarlamak eylemine konu olmak: *Bu boşaltma çok önceden tasarlanmıştır* (Kemal Tahir). [M]

TASARRUF i. (ar. *şarf*'tan *taşarruf*), [Bir şeyi] İstediği gibi kullanma yetkisi, kullanım: *Bundan sonra artık bir heves bazıçesi hükmünde Behlûl'ün tasarrufu altına geçmiş demekti* (H. Z. Uşaklıgil). || Parayı veya bir şeyi dikkatle ve azar azar kullanma: *Fakat bu tasarruftan maaş ve ücret liraları başına bir santim ya düşer, ya düşmez* (F. R. Atay). || Para biriktirme; biriktirilmiş para: *Bankadaki tasarruflarını artırmak.* || *Esk.* Bir kadına eş muamelesi yapma. || *Tasarruf etmek,* bir şeyi dileğince kullanmak veya ona sahip olmak: *Bu suretle Behlûl'ün bütün ruhuna tasarruf etmiş olacaktı* (H. Z. Uşaklıgil). Bir şeyi dikkatli ve idareli kullanmak. || *Tasarrufat-ı fi'liye. Esk.* Bir sanatın yerine getirilmesine tam yetkiyle sahip olma. || *Tasarrufat-ı lisaniye. Esk.* Dilde herkesin benimseyeceği yenilikleri kullanma.

— Bank. *Tasarruf cüzdanı,* bankaların tasaruf mevduatı açtıranlara verdikleri cüzdan. || *Tasarruf sandığı,* küçük tasarrufları mevduat olarak değerlendiren ve işleten kurum. (T.C. Emniyet sandığı ve T.C. Halk bankası bu tür kuruluştur.)

— Huk. Bir hakkı doğrudan doğruya etkileme. (Bk. ANSİKL.) || *Tasarruf işlemi* (*muamelesi*), bir hakka doğrudan doğruya etki yapan işlem. (Bk. ANSİKL.) || *Tasarruf nisabı,* tereke ile mahfuz hisselerin toplamı arasındaki fark. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk.* Herhangi bir mal veya haktan yararlanma, onu fiilen kullanma. Bir mal veya hakta zilyetlik. (Vakıf malda mülkiyet söz konusu olmadığından icareteynli vakıftan yararlanan kimselere tasarruf eden anlamına «mutasarrıf» denirdi.) || *Fiilî tasarruf,* çoğulu *tasarrufatı fiiliye,* bir şeyi kullanma, işleme veya yok etme ve benzeri maddî bir fiil ile bu şeyden yararlanma. || *Kavlî tasarruf,* bir şeyi doğrudan doğruya etkileyecek şekilde sonuç doğuran irade açıklamasıyle o şeyden yararlanma. (Meselâ bey, icar, kefalet, hibe gibi akitlerin yapılmasında verilen söz akde konu olan şey üstünde etkili sonuç doğurur.) || *Malikin tasarrufu,* malikin mülkünden yararlanabilmesi için şer'an girişmesi mümkün olan her türlü kavlî (söze dayanan) veya fiilî tasarruf. || *Şer'î tasarruf,* yararlanılması şer'an düzenlenmiş konularda bu düzene uygun düşen iradî veya fiilî yararlanma.

— ANSİKL. Huk. *Tasarruf ehliyeti,* tasarruf işlemleri yapabilme ehliyetidir. Fiil ehliyetinin içinde yer alır; onun bir kısmıdır. Bu, kişinin ehliyetiyle ilgilidir ve genel olarak tasarruf işlemi yapabilmeyi ifade eder. Fiil ehliyetinin bir türü olduğu için yapılan işlemin geçerli olması için fiil ehliyeti yönünden aranan şartların gerçekleşmesi gerekir. Bk. EHLİYET.

● *Tasarruf işlemi* ile birlikte, bir hak başkasına devredilir veya hak sınırlanır yahut hakka bir külfet yüklenir. Mülkiyetin nakli ve alacağın temliki, bir hakkı nakleden; bir gayrımenkulde irtifak hakkı kurma, hakkı sınırlayan; bir haktan feragat de hakkı sona erdiren tasarruf işlemlerine örnek olarak gösterilebilir. Tasarruf işlemleri çoğunlukla bir borçlanma işlemiyle yüklenilen bir borcun yerine getirilmesi için yapılır. Meselâ, bir satım sözleşmesinde satıcı, satım sözleşmesinin yapılmasıyle, satılan şeyin mülkiyetini devir borcu altına girer. Bu satılan şeyin mülkiyetinin devri de, borçlanılan şeyin yerine getirilmesine ilişkin bir tasarruf işlemidir. Birçok durumda, borçlanma işlemiyle tasarruf işlemi birarada görülür. Meselâ, bir gazeteciden gazete satın alınması halinde, paranın gazeteciye verilerek gazetenin alınması hem tasarruf hem de borçlanma işlemidir. Elden yapılan bağışlama için de aynı şey söylenebilir. Tasarruf işlemi, kendisine temel olan borçlandırıcı işleme bağlı olup olmamasına göre illî veya mücerret olur. Tasarruf işleminin geçerli olması için, ona temel olan borçlandırıcı işlemin de geçerli olması gerekiyorsa, illî tasarruf işleminden söz edilir. Meselâ gayrımenkul mülkiyetinin devri illî bir tasarruf işlemidir. Mülkiyetin geçebilmesi için borçlanma işleminin de geçerli olması gerekir. Yoksa, mülkiyet geçmez. Bunun aksine, tasarruf işleminin geçerli olması için borçlandırıcı işlemin de geçerli olması aranmıyorsa, o zaman mücerret tasarruf işleminden söz edilir. Bu durumda, borçlandırıcı işlem geçerli olmasa bile tasarruf işlemi geçerli olur ve mülkiyet karşı tarafa geçer. Mücerret tasarruf işlemine örnek olarak, alacağın temliki gösterilebilir.

● *Tasarruf nisabı.* Miras bırakanın mahfuz hisseli mirasçıları varsa, miras bırakan ölüme bağlı tasarrufla terekesi üstünde istediği gibi tasarrufta bulunamaz; terekesinin belirli bir kısmını mahfuz hisseli mirasçıların, bu hisselerinin dışında kalan kısım üstünde miras bırakan tasarrufta bulunabilir. Bu miktara *mahfuz* hisse* denir. Bu miktarın miras bırakan tarafından aşılması halinde, mahfuz hisselere tecavüz edilmiş olur ve bu tecavüzden zarar gören

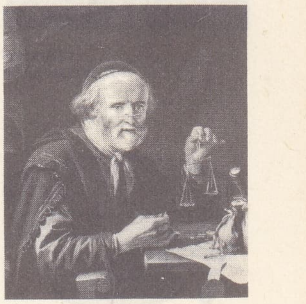

«Altın Tartıcısı»
Gérard Dou'nun eseri
Louvre müzesi, Paris

TARTINI Martini Müzik lisesi, Bologna

Foto. LAROUSSE

Jouvet ve Gabrielle Dorziat «Tartuffe»te

«Tarzan» J. Weissmuller

tas («Güzel Sanatlar» adlı kitaptan)

tas («Güzel Sanatlar» adlı kitaptan)

mirasçı tenkis* isteminde bulunur. Tasarruf nisabının miktarının ne olduğu, terekenin değerinde mahfuz hisselerin toplamının çıkartılmasıyle elde edilir. Ancak tasarruf nisabına esas olarak terekenin bulunması için terekeden, önce belirli şeylerin çıkartılması gerekir. Bu çıkartılacak şeyler şunlardır: 1. miras bırakanın borçları; 2. cenaze masrafları; 3. terekenin mühürlenme ve defterinin tutulması masrafları; 4. miras bırakanla birlikte yaşamakta olan kimselerin bir aylık bakım masrafları. Terekeye eklenecek olan değerler de şunlardır: 1. iadeye bağlı kazandırmalar (bk. MİRAS'*ta iade*); 2. sağlar arası tenkise bağlı kazandırmalar (bk. TENKİS); 3. hayat sigortası alım bedeli. Böylece, ölüm gününe göre değerlendirilen terekeden mahfuz hisseler toplamı çıkartıldıktan sonra, geri kalan kısım, miras bırakanın tasarruf nisabını gösterir. Meselâ miras bırakan, mirasçı olarak iki oğlu A ve B'yi bırakmıştır. Net terekesi 60 000 lira olsun. Çocuklarının her birinin miras payı 30 000 liradır. Mahfuz hisseleri de bu 30 000 liranın 3/4'ü olan 22 500 liradır. Mahfuz hisselerin toplamı 22 500 + 22 500 = 45 000 liradır. Bu miktarın net terekeden çıkartılmasıyle miras bırakanın tasarruf nisabı bulunur. Bu durumda, miras bırakanın tasarruf nisabı 60 000 — 45 000 = 15 000 liradır. Ret, ıskat, feragat ve mahrumiyet (bk. MİRAS) tasarruf nisabı üstünde belirli etki yapar. Mirasın reddi halinde, tasarruf nisabı ve mahfuz hisselerin hesaplanmasında, mirası reddeden mirasçı miras bırakandan önce ölmüş gibi düşünülerek, göz önünde tutulmaz. Iskat halinde, ıskat edilen mirasçının mahfuz hissesi miras bırakanın tasarruf nisabına eklenir. Böylece miras bırakanın tasarruf nisabında bir artma olur. Feragatte bunun ivazlı veya ivazsız olmasına göre farklı sonuçlara varılır. Feragat ivazlıysa, feragat edenin mahfuz hissesi miras bırakanın tasarruf nisabına eklenir ve tasarruf nisabında artma olur. İvazsız feragatte durumun ne olacağı tartışmalıdır. Hâkim olan görüş ivazsız feragatte de ivazlı feragatteki sonucu kabul eder; yani, mahfuz hisseli öteki mirasçıların, mahfuz hisselerinde değişiklik olmaz ve miras bırakanın tasarruf nisabı artar. Mahrumiyet halinde durumun ne olacağı yine tartışmalıdır. Bazı yazarlar bu duruma ıskattaki hükümleri uygular; bazıları da redde ilişkin hükümlerin uygulanmasını kabul ederler. Miras bırakan, kendisine ayrılmış olan tasarruf nisabını aşacak olursa, bu yüzden mahfuz hisse miktarlarını elde edemeyen mirasçılar tenkis davası açarak, yapılan işlemin, tasarruf nisabını aşan kısmının tenkis edilmesini isterler.

● *Tasarruf yetkisi*, bir hak veya hukukî ilişkiyi doğrudan doğruya etkileyebilme iktidarıdır. Tasarruf ehliyetiyle tasarruf yetkisi arasındaki farklar şu şekilde sıralanabilir: 1. tasarruf ehliyeti kişinin fiil ehliyetine ilişkindir; tasarruf yetkisiyle bir hakkı veya hukukî durumu doğrudan doğruya etkileyebilme iktidarıdır; 2. tasarruf ehliyetinin sınırlandırılması, kişinin korunmasına yönelmiş olduğu halde, tasarruf yetkisi üçüncü kişilerin korunmasına yönelir. Bu sebeple, tasarruf yetkisinin sınırlandırılmasıyle korunmakta olan üçüncü kişi, bu sınırlamaya rağmen yapılmış olan işleme rıza gösterecek olursa, sınırlama ortadan kalkar ve işlem geçerli olur. Tasarruf ehliyeti yönünden böyle bir şey söylenemez; 3. tasarruf ehliyeti, fiil ehliyetine ilişkin olduğu için işlem yapıldığı sırada aranır; tasarruf yetkisi işlemin hüküm doğuracağı anda, yani tasarruf işleminin yapılacağı anda bulunmalıdır. Meselâ, tam ehliyetli bir kimsenin kendisine ait olmayan bir malı satması halinde yapılan satım sözleşmesi geçerlidir. Çünkü işlemin yapılması için gerekli olan fiil ehliyeti sözleşme yapıldığı anda vardır. Söz konusu kimsenin tasarruf yetkisiyle, sözleşmenin yerine getirileceği yani, satılan mülkiyetinin devredileceği anda bulunması gerekir. Bu ana kadar kendisine ait olmayan mal üstünde tasarruf yetkisini elde edecek olursa, bunun işleme bir etkisi olmaz ve işlem geçerli olarak yerine getirilir. Borcun yerine getirilmesi sırasında tasarruf yetkisini elde edemezse, tazminat ödeme borcu altına girer. Görüldüğü gibi, tasarruf yetkisi bulunmadan yapılan bir işlem, sonradan bu yetkinin kazanılmasıyle geçerli bir duruma gelir. Tasarruf yetkisi, değişik sebeplerden doğabilir. Bir kimse kendisine ait olan bir mal üstünde, malik olduğu için tasarruf yetkisine sahiptir. Başkasının malı üstünde de herhangi bir sıfatla, meselâ temsilci sıfatıyle tasarruf yetkisine sahip olabilir. Bir kimse tasarruf ehliyetine sahip olmakla birlikte, tasarruf yetkisine sahip olmayabilir. Meselâ borçlu, haciz edilmiş malları üstünde, alacaklının rızası olmadan tasarrufta bulunamaz. Görüldüğü gibi tasarruf ehliyetine sahip olan borçlunun tasarruf yetkisi sınırlandırılmıştır. Onun tasarruf yetkisini kullanabilmesi için alacaklının ve icra memurunun iznine ihtiyacı vardır. Bunun tersi de söz konusu olabilir; yani tasarruf ehliyeti olmayan bir kimsenin tasarruf yetkisinin bulunması söz konusu olabilir. Buna örnek olarak mahdut ehliyetsizler gösterilebilir. Mahdut ehliyetsiz, kendi malvarlığında azalma meydana getirecek tasarruf işlemleri yapamadığı halde (yani tasarruf ehliyeti bulunmadığı halde), başkasının malları üzerinde temsilci sıfatıyle tasarruf edebilir; yani bu durumda tasarruf yetkisi vardır.

◆ **Tasarrufan** zf. *Esk.* Tasarruf ederek, biriktirmek amacıyle.

◆ **Tasarrufat** çoğl. i. *Esk.* Tasarruflar.

◆ **Tasarrufî** sıf. *Esk.* Tasarrufla ilgili.

◆ **Tasarrufkâr** i. *Esk.* Tutumlu kimse. (M)

TASARRUFLU sıf. (*tasarruf*'tan *tasarruflu*). Parasını yerinde harcayan, hesaplı: *Tasarruflu adam.* || Az masraflı: *Tasarruflu bir yaşayış.* (M)

TASASIZ sıf. (*tasa*'dan *tasa-sız*). Hiç bir üzüntüsü olmayan. || Hiç bir şeyi kendine dert etmeyen, geniş yürekli: *Bu sefer arkadakiler hep bir ağızdan: Amma tasasız adam yahu!* (B. Felek).

◆ **Tasasızlık** i. Tasasız olma hali. (M)

TASAUB i. (ar. *şaᶜb*'dan *taşaᶜub*). *Esk.* Güç hale gelme, kolay olmama.

◆ **Tasaubat** çoğl. i. *Esk.* Güçleşmeler. (M)

TASAUD i. (ar. *şuᶜūd*'dan *taşāᶜud*). *Esk.* Yükselme, yukarı kalkma. || [Buhar, gaz v.b. için] Yükseğe uçma.

◆ **Tasaudat** çoğl. i. *Esk.* Yükselmeler, yücelmeler. || [Buhar veya gaz için] Buharlaşmalar: *Tasaudatı buharın bulut yığar havaya / Teressübatı sehabın nehir yayar ovaya* (M. Â. Ersoy). || *Tasaudat-ı merzagiye*, bataklık v.b. yerlerden yükselen fena kokular. (M)

TASAVİR çoğl. i. (ar. *taşvīr*'den *taşāvīr*). *Esk.* Tasvirler, resimler. || *Tasavir-i esatir*, mitoloji resimleri. (M)

TASAVVUF i. (ar. *sūf*, yün veya yun. *sophia*, hikmet'ten ar. *taşavvuf*). Tanrı'nın niteliğini ve kâinatın oluşumunu varlık birliği (vahdeti vücut) anlayışıyle açıklayan dinî ve felsefî akım: *Tasavvufta esas fikir, kâinatta ancak bir tek vücudun bulunduğuna inanmak ve başka varlıkları, o vücudun tecellilerinden ibaret addetmektir* (A. S. Levend). [Bk. ANSİKL.] (*Eşanl.* MİSTİSİZM.) || *Tasavvuf ehli*, sofî. (*Eşanl.* MİSTİK.) || *Tasavvuf ilmi*, tasavvuf akımının ve inancının açıklamalarını ve yorumlarını yapan bilim dalı. || *Tasavvuf neşvesi*, tasavvuf inancını benimseyenlerin duyduğu huzura sofilerin verdiği ad. || *İslâm tasavvufu*, tasavvuf akımının islâm inançlarının ışığında aldığı biçim ve yorum: *Bu âlim islâm tasavvufunu hakikî mistisizmden tamamıyle ayırıyor ve sonradan gelme [...] yabancı tesirleri kabul etmiyor* (P. Safa). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tanrı, kâinat ve insanı bir bütün içinde görme ve insanın Tanrı ile, insanın başka insanlarla, insanın kendisiyle olan ilişkilerini bu bütünde arama ve açıklama, en eski toplumlardan başlayarak oluşmuş bir yoldur. Bu bakımdan *tasavvuf*'un kaynağını eski hint ve iran geleneğinde ve bu gelenekten ilham alarak Yeni-Eflatun'culuk felsefesinde arayanlar haksız gösterilemez.

Eski Hint, bütün mabutların üstünde ezelî ve ebedî bir tanrı (Brahma) kabul ediyordu. Brahma eşyanın «mebde»i idi. Ebedî saadet Brahma'nın vücudunda yok (fânî) olmaktaydı. Buddha mezhebine göre ruhun gayesi son mertebe olan *nirvana*'ya kavuşmaktı. Nirvana, yokluk (fena) mertebesidir (bu, islâm tasavvufunda *fena fillâh* [Allah'ta yok olmak] deyimiyle ifade edilmiştir). Mısır, hayır mabudu (Osiris) ve şer mabudunu (İsis) idraki mümkün olmayan tanrının tecellileri olarak kabul ediyordu. Eski Yunan'da Sisamlı Pythagoras (M. Ö. 584) ve müritleri, maddî âlemin ardında bir fikrî âlemin bulunduğuna inanıyorlar ve «bu âlem adetler (sayı) âlemidir» diyorlardı. Bu adet mükemmelin ifadesiydi ve adetlerin hepsi sonunda bir'e irca ediliyordu. Bu bir küllî ahenk yani Allah'tı. Ksenophanes (M. Ö. 600) ise «fânilerle kıyaslanamayan bir tek Allah vardır» diyordu. Ksenophanes kâinatın içinde kabul ettiği bu Allah için «nereye baksam aynı varlığın tecellileriyle karşılaşıyorum» diyordu. Sokrates'in (M. Ö. 470) ünlü «nefsini bil» sözü, daha sonra, islâm tasavvufunun temel kurallarından biri olacaktı. Eflatun ise (M.Ö. 427) eşyanın, «kendi zatı ile kaim» bir varlığa sahip olmadığına inanıyor, eşyanın üstünde ve «kendi zatı ile kaim» birtakım gerçeklerin (idea) var olduğunu iddia ediyordu. Ruh, cismin karanlık hapishanesine düşmeden evvel bu idealar âlemindeydi ve orada bu idea'ların bütünü olan (küllî misal) Tanrı'yı görmüştü (temaşa). Stoa'cılar (esk. revakîler) insanın da, kâinatın da ruh ve bedenden yapıldığını, insanın küçük ölçüde bir kâinat olduğunu; kâinat'ın ruhunun da Tanrı anlamına geldiğini söylediler. İnsan, kâinatın bir parçası olduğunu anlayınca ölüm korkusundan kurtulacaktır. Çünkü bu anlayış içinde ölüm, ruhun ortadan kalkması değil, kâinatın ruhuyle birleşmesi, bir anlamda, ebedî âleme geçmesidir. Musevîlikte, *Tevrat* Allah'ın kudretinin kelâm (söz) suretinde tecelli ettiğini ve bütün mevcudatı (var olanları) yarattığını kabul eder. Kâinat bir bakıma Kelâmullah'tır (Tanrı sözü). İskenderiye felsefe okulu ise (M. Ö. 20) Allah'ın vücudu mutlak ve kemali mutlak olduğuna, değişmediğine, çoğalmadığına, kelâm ile tecelli ettiğine inanır. Allah dünyayı yoktan var etmiştir. Bu dünyada görülen bütün «yaratılmış»lar (mahlûk) daha önce, manevî âlemde var olan fikirlere göre vücuda gelmiştir. Yeni - Eflatun'culuğun kurucusu olan Plotinos ise (M. S. 205) akın, vücudun ve cevherin üstünde bir Tanrı kabul etmiş, ona yüce başlangıç (mebdei ulâ) demiştir. Plotinos'a göre, bu duyulur âlemin (mahsusat âlemi) üstünde bir de anlaşılır âlem (mâkulât âlemi) vardır. Mahsusat âleminde görülen yaratılmışlar mâkulât âleminin sonsuz görünümünden ibarettir. Tanrı akıl yoluyle bilinmez. Tanrı'yı bilmek ve onun mutlak güzelliğine erebilmek için ancak vecd ve cezbe (ekstasis) yolu açıktır. Bu bir mertebedir ve bu mertebeye aşkla, yani dünya ilgilerini keserek Tanrı'yı sevmekle ulaşılabilir.

● *İslâm tasavvufu*, islâm dininin zuhurundan iki yüzyıl sonra, Arabistan, İran ve Horasan'da ortaya çıktı. Kelimenin hangi dilden ve hangi kökten geldiği tartışmalıdır. Bir görüş, arapça *suf* (yün) kelimesinden türetildiğini, sofiler suftan elbise giydikleri için sofiye diye ayırtedildiklerini öne sürüyor. Bir başka görüş ise yunanca sophia (hikmet) kelimesinden türediğini bildiriyor. Diğer bir görüşe göre ise tasavvuf kelimesi *suffa*'dan (Medine'de, Mescid-i Nebevî'nin kuzey yönünde, üzeri hurma dalları ve kille kapatılmış bir bölüm) gelmektedir. Burada barınan yoksul ve kimsesiz muhacirler zamanlarının çoğunu ibadetle geçirirlerdi. *Ehl-üs-Suffa* adı verilen bu topluluğun yaşama tarzı tasavvufla uğraşanlar tarafından benimsendiği için kendilerine *suffe* kelimesinden türeyen *mutasavvıf* adı verildi (bk. EHL-ÜS-SUFFA). İslâm tasavvufu, islâm dininin şeriat kurallarına karşı yeni bir yorum ve anlayış olarak gelişti. İslâmiyet, çeşitli kavim ve medeniyetleri kendi çevresi içine alıyordu. Bir süre sonra, bu çeşitli toplulukların getirdiği fikir ve inanç akımlarının birbiriyle çatışacağı tabiîydi. İslâmda siyasî anlaşmazlık Hz. Muhammed'in ölümüyle başladı. Halife seçiminde kendini gösteren bu anlaşmazlık fikir alanında da görüldü ve bunun sonucu islâm mezhepleri doğdu. Mezheplerin doğuşu sırasında *sofiye* denilen yorumcular da ortaya çıkıyordu.

● Tasavvuf inancının bu öncüleri «ehli sünnet uleması» denilen şeriatçılar tarafından tepkiyle karşılandı. Üç yüzyıl boyunca süren gayretlerden yani ancak Hicretten beş yüzyıl sonra, tasavvuf yorumlarının, şeri-

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

at kuralları, sünnet ve Kur'an esaslarıyle ters düşmediği kabul edildi. İslâm tasavvufunun kökleri *Kur'an'ı Kerim*'de ve Hz. Muhammed'in hadislerinde aranmağa başlandı. Özellikle Mekke'de indirilen ayetler tasavvuf inançlarını destekler nitelikteydi. Bu ayetler ve hadisler yeni bir anlayışla incelendikçe, her düşünce sisteminde olduğu gibi, tasavvuf akımında özel terimler teşekkül etti. Bu terimler, gerek tasavvuf akımının birer uygulama sahası olan tarikatlarda, gerek aynı akımın etkilediği eski edebiyatta özel bir dil niteliği kazanarak yaşadı, gelişti ve oradan da bir kısmı halk diline geçti. Meselâ, *maşuk* Allah; *sakî*, Tanrı sevgisini onu isteyenlere sunan mürşit; *kadeh*, mürşidin talibe sunduğu Tanrı ilminin kalıbı; *şarap*, Tanrı ilminin özü; *meyhane*, Tanrı ilminin sunulduğu yer; tekke, dergâh; *sarhoş*, mürşidin verdiği mânâ şarabıyle kendinden geçen derviş v.b. İslâm tasavvufu, «Tanrı'dan başka mevcut yoktur» (Lâ mevcudu illâllah) kuralını temel kabul eder. Varlık tektir, birdir. Vücudü mutlak olan Tanrı varlığından ibarettir. Mutlak varlık, aynı zamanda mutlak iyilik (hayr-ı mutlak) ve mutlak güzelliktir (hüsn-ü mutlak). Her şey zıddı ile bilinir. Mutlak varlığın zıddı yokluk; mutlak hayrın zıddı şer; mutlak güzelliğin zıddı çirkinliktir. Bunlar Tanrı'nın yokluk suretinde ifadesidir, varlığın zıddı olarak düşünülebilirler. Kudsî bir hadiste bildirildiği gibi, Allah'ın, «Ben gizli bir hazineydim; istedim ki bilineyim» sözü tecellinin sebebidir. Mutasavvıflar, her şeyin Allah'ın bir adının tecellisi, bir mazharı olduğunu anlatmak için çeşitli benzetmeler yaptılar. Bunların en yaygını ayna örneğidir: Allah karşılıklı konmuş yokluk aynasında bakan bir varlık gibidir. Bu karşılıklı aynalar ortadaki varlığın binlerce görüntüsünü verir. Ortadaki, aynaların önünden çekilirse aynalar boş kalır. İşte, Tanrı ile yaratılmışlar âlemi arasındaki ilişki de böyledir.

Görülüyor ki, bu anlayışta bir «tecelli» bahis konusudur. Yani bu âlem *vacip* (kendi kendine var olan) değil, *mümkün* (Allah'ın varlığından dolayı tecelli eden [var görünen]) bir âlemdir. Bu tecelli, Allah'ın «ol!» (kûn) emriyle meydana geldi. Demek ki tecellinin, öncesi sözdür (kelâm). Kûn sözü emrolunmasaydı, bu tecelli âlemi olmayacaktı. *Ezel* ve *ebed* kavramları ân-ı daimî denen sürekli anın içindedir ve bitmiş değildir. *Kûn* (ol) emri verilip tecelli oluşmadan önce bütün nesneler gerçekte yok, ama Tanrı'ya nispetle vardı. Yani Tanrı'nın ezelî bilgisinde malûm ve sabittiler. Bunlar eşyanın gerçeği ve özüdür. Tasavvuf dilinde, bunlar *âyanı sabite* denilen niteliklerdir (bk. ÂYAN-I SABİTE). Tecelli bu sıfatlarla meydana gelir. Yani. tecelli kendilerine ezelde, Tanrı'nın verdiği sıfat ve istidatlarla meydana çıkar.

Bütün bu oluşumun sebebi aşktır. Aşk Allah'ın zatına ait bir niteliktir. Aşk, Allah'ın sırrıdır, tecellinin sembolüdür. Allah, varlık âlemini kendi zatına duyduğu aşk sebebiyle meydana getirmiştir. Demek ki bu mümkünler âlemi korku, yasak veya günahtan değil, aşk sebebiyle oluştu. Tasavvuf inancının en güçlü, etkili, müsamahalı yanı budur. Tanrı'ya korku veya bir yarar umarak değil sevgiyle, aşkla yaklaşmak. Akımın özellikle edebiyatı etkileyen yanı budur. Tasavvuf inancında a) mecazi; b) hakikî olmak üzere iki tür aşk vardır. Biri geçici olana, insanlara duyulan; öbürü ebedî ve hakikî olana, Tanrı'ya duyulan gerçek aşktır. İnsan, Tanrı aşkını insana duyduğu mecaz aşkında dener ve geliştirir. Çünkü insan Tanrı sıfatlarını kendinde toplayan bir seçilmiş varlıktır. İnsan ten ve ruh (can) denen iki unsurdan oluşur. Ten ölümlü olan, dört unsurdan (toprak, hava, ateş, su) meydana gelen ve yok olacak geçici varlıktır. Ruh (can) ise ölümsüzdür ve Allah'ın bütün sıfatlarına mazhardır.

İnsan dışında bağımsız, özünü ortaya koyan, çevresini, varlığının temel niteliklerini işleyen başka bir varlık yoktur. Yaratılma olayının temeli insandır. İnsan bütün evreni bir bütünlük içinde yansıtan, Tanrı'dan gelip gene Tanrı'ya dönecek olan ölümsüz bir özün, bitmeyen bir yaratıcı gücün taşıyıcısıdır.

İnsan kendiliğinden suç işleyen, cennetten kovulan bir varlık değildir. Çünkü insanla Tanrı birdir; Tanrı insanda dile gelen, konuşan, söyleyen, görünüş alanına çıkan bir varlık olduğu için insanın bütün eylemlerinin, davranışlarının kaynağı odur. İnsanda tanrısal öz «iradei cüz'iye» vardır. Bu bakımdan insan Tanrı ile, dav ranır. Tanrı'dan gelen insan gene Tanrı'ya döner. Ancak bu dönüş, bazı mertebelerden geçmekle olur. Bu mertebelerde «irfan» denen gönül bilgisini edinmek, onunla olgunlaşmak ve aydınlanmak gerekir. İrfan, insan gönlünde Tanrı'nın bir ışık (nur) olarak belirmesidir. Olgunlaşan, geçici varlıklardan kendini sıyırıp, kalıcı (baki) özlere yönelmeyi başaran insan Tanrı'ya varan yol üstünde adım adım ilerler. Bu ilerleme bir yükseliş, az olgundan çok olguna, en olguna (ekmel'e), başka bir deyimle Tanrı'ya gidiş demektir. Yükseliş iki türlüdür. Biri kendini bütün geçici varlıklardan sıyırmakla, içine kapanarak dünyadan el etek çekmekle, kendini zikre, derin düşünceye (tefekküre) vermekle olur; ikincisi bilgi (irfan) edinmekle. İnsan için bilgi, doğru yola, Tanrı'ya, ölümsüz olana, «nur»a varmayı sağlayan bir kılavuzdur. İnsan Tanrı'ya yükselirken birçok manevî basamaktan geçer. Bir yükseliş niteliği taşıyan bu «geçiş» kâinatın değişik katlarını aşmak anlamına gelir. Son kattan sonra bütün varlık türlerini özünde yansıtan, onların ilksiz sonsuz kaynağı olan tanrısal kat («nur») gelir. İnsan bu «nur»u özünde yansıtır. Gönlünde görünüş alanına çıkarır. İrfanla olgunlaşan insanın yetkinliği oranında Tanrı, onun gönlünde, bir «nur» olarak belirir. Bu «nur»un belirmesi, insanın Tanrı'yı görmesi (seyretmesi, müşahedesi) anlamına gelir. Bu bir tür Tanrı'dan «doğuş»tur. Tanrı'dan doğuş bir «nur»un açılışı, parlayışı gibidir. O yalnız gönül gözüyle görülür. İrfanın sağladığı olgunlukla sezilir.

● Ana hatları böylece özetlenen islâm tasavvuf akımı VII. yy. sonlarında ve VIII. yy. başlarında yaşayan Hasan el-Basri, Malik bin Dinar, Rebah bin Emreülkaysî, Fazl el Rakasî, Ebu İsmail el-Mulaî, Cabir bin Hayyan, Kuleyd es Seydavî, Mansur bin Ammar tarafından Arabistan'da, özellikle Basra, Küfe ve Bağdat illerinde yayıldı. IX. yy.da akım birden hızlandı, adı geçen illerin dışına taşmağa başladı. Özellikle Zu-n'nun el-Mısrî, Ebu Hamza tasavvuf anlayışını kesinliğe ulaştırdılar.

IX. yy. sonlarında Hallacı Mansur insanla Tanrı ayrılığını ortadan kaldıran, insanla Tanrı'yı bir özde gören düşüncelerini ortaya atarak tasavvufun temel ilkelerini, ana görüşünü açıkladı. Bayezidi Bistamî ile tasavvuf, başta Tanrı olmak üzere bütün varlık türlerinin insan özünde görünüş alanına çıktığını benimseyen bir anlayışa yöneldi. IX. yy. özellikle Bağdat, Basra, Küfe ve Mısır çevrelerinde tasavvuf şeriat karşısında kesin ölçülere varmış bir düşünce akımı olarak varlığını sürdürmeğe başladı. X. yy.da Cüneydi Bağdadî ile daha açık bir anlam kazandı. XI. yy.da tasavvuf akımı İran'da ayrı bir akım olarak gelişmeğe başladı. İran'da gelişmeğe başlayan tasavvuf Hallacı Mansur, Cüneydi Bağdadî, Zu-n'nun el-Mısrî ve Bayezidi Bistamî'nin görüşlerinin yeni bir yorumla ele alınması, daha ileri götürülmesidir.

İmam Gazzalî bir yandan felsefeye, bir yandan dine bağlanan, aklı bir yana iterek imanı temel ilke diye alan bir görüşle tasavvuf akımına yardımcı oldu. İmana dayanan, gerçeğin kaynağını imanda bulan Gazzalî'nin görüşü felsefeden çok tasavvufun işine yarıyordu.

XII. yy.da Senaî, Attar daha önce yaşayan Hallacı Mansur ve Cüneydî Bağdadî'nin izinden yürüyerek, bir yandan da eski iran inançlarıyle beslenerek Tanrı ile insan ayrımını büsbütün ortadan kaldırdılar ve ancak Tanrı insanla, insan Tanrı ile vardır. İkisi de birbirinin varlığını gerekli kılar dediler.

XIII. yy.da tasavvufa çok açık yorum getiren Muhiddini Arabî, İbnül Ferid, Baba Efdal, Celâleddin Rûmî, Sadii Şirazî eski akımı yeni yorumlarla geliştirdiler. Özellikle Senaî ve Attar'ın izinden giden Celâleddin Rûmî tasavvuf görüşleriyle tarikat anlayışını birleştirerek düşünceyi eylemle bağdaştırdı. XIII. yy. ortalarına kadar süren ve yavaş yavaş gelişen tekkeler ve onlara bağlı kuruluşlar XIII. yy. ortalarından sonra hızla çoğaldı. Artık tasavvuf tekkeler aracılığıyle yayılmağa başlıyordu. XIV. yy. başlarında tasavvuf yeni bir görüş ve yorum getirmedi, yalnız eskilerin ortaya attığı meseleleri ele almakla, onları yorumlamakla yetindi. Tasavvuf genellikle Mevlevîlik, Halvetîlik, Bektaşîlik, Rufaîlik, Nakşıbendîlik ve onlardan doğan dört yüz kadar tarikatın ana düşüncelerini yansıtan bir akım olarak devam etti. Böylece tasavvuf bir tekke öğretisi niteliği kazandı. (→Bibliyo.) [M]

TASAVVUR i. (ar. *şûret*'ten *taşavvur*). Tasarım: *Evimde yalnız kalınca, hele geceleri yatağımdayken, bundan daha kolay, daha akla yakın bir tasavvur görmüyordum* (Y. K. Karaosmanoğlu). *İhtimal başka bir tasavvurdan, ona hiç taallûku olmayan şeylerden bahsediliyordu* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Göz önüne getirme, zihinde canlandırma. ‖ *Tasavvur etmek*, zihinde canlandırmak: *O zaman, hayalinde bir üniversite şehri tasavvur etti* (Ş. S. Aydemir). *Her şeyi gördüm, görmediklerimi de tasavvur ettim* (A. H. Tanpınar). Düşünme: *Filhakika, ben, Meclisin İstanbul'da toplanması kadar, mantıksız ve maksatsız bir hareket tasavvur edemiyordum* (Atatürk). *Elbette onların olmadığı bir dünya tasavvur edilemez* (N. Araz).

— Huk. *Tasavvur izharları*, belirli bir konuya ilişkin bir görüş, bilgi veya kanaat açıklaması.

— ANSİKL. Huk. *Tasavvur izharları*, hukuka uygun fiillerin bir çeşididir. Burada açıklanan bir irade değil, belli bir konuya ilişkin görüş, bilgi veya kanaatın açığa vurulmasıdır. Meselâ, alacağın temlik edildiğinin borçluya bildirilmesi, bir bilgi açıklaması olduğu için tasavvur izharıdır. Burada bir irade açığa vurulmaz; sadece meydana gelmiş bir olay hakkında açıklamada bulunulur. Bu açıklamanın hukukî sonuçları, tarafların isteğine veya durumu bilmesine bağlı olmadan kanun gereği gerçekleşir.

◆ **Tasavvurî** sıf. *Esk.* Tasavvurla ilgili.

◆ **Tasavvuriye** sıf. *Esk.* Tasavvurî'nin dişili. (M)

TASAVVURAT çoğl. i. (ar. *taşavvur*'dan *taşavvurāt*). *Esk.* Tasavvurlar: *İsmet Paşa'nın kendisine, tasavvuratıma dair hiç bir kelime söylemiyordum* (Atatürk).

— Mant. *Esk.* Önermelerin zihinde meydana gelişini ve bunların teorisini inceleyen bölüm. (M)

TASAVVUT i. (ar. *şavt*'tan *taşavvut*). Fonet. *Esk.* Sesleme: *Kafiyede bir tasavvut manası olabileceğini düşünebilecek var mıdır?* (H. Z. Uşaklıgil). *Eşanl.* FONASYON. (M)

TASCHER, Orléans'lı aile. XVIII. yy.da iki kola ayrıldı: *de La Pagerie* adı verilen büyük kol, 1726'ya doğru Martinik'e yerleşti; küçük kol ise Fransa'da kaldı. Küçük kolun başlıca temsilcisi PIERRE JEAN ALEXANDRE'dır (1745 - Prouavay şatosu, Orne 1822). İmparatorluk dönemi senatörü ve kont olan Alexandre, Napolyon'un iktidardan düşürülmesinden yana oy kullandı ve Louis XVIII tarafından Yüksek meclis üyeliğine getirildi. Büyük kolun bellibaşlı temsilcileri: Joseph Gaspard, *Tascher de La Pagerie* (Carbet, Martinik 1735 - Trois Ilets, Martinik 1790), kolondu; Rose Claire des Vergers de Sannois (1736-1807) ile evlendi; ondan, Marie-Joseph Rose adında bir kızı oldu (geleceğin imparatoriçesi Joséphine*); — Louis Pierre, dük *Tascher de la Pagerie* (Fort-Royal 1787 - Paris 1861), prens Eugène'in kurmay subayı oldu; yarbay rütbesiyle onunla birlikte Bavyera'ya gitti. Fransa'ya dönünce (1852) senatörlük ve İmparatoriçe sarayında başmabeyincilik yaptı; — kızı Stéphanie, kontes *Tascher de la Pagerie* (Paris 1814 - Münih 1905), kraliçe Hortense ile yakınlık kurdu; Bavyera'da yaşadı; sonra Napoléon III'ün sarayının başlıca kişilerinden biri oldu; 1870'ten sonra, Berry sokağındaki salonu napolyon'cuların merkezi haline geldi. *Sou-*

venirs'i (Hatıralar) [3 cilt, 1894]. (L)

TASDİ i. (ar. *şudā'*'dan *taşdī'*). *Esk.* Baş ağrıtma. || Rahatsız etme, sıkma: *Hamiyet-i müsellemenize karşı fazla tasdiden hazer eder...* (Atatürk). || *Tasdi etmek,* baş ağrıtmak. Sıkmak: *Zatı âlilerini de çok tasdi ettim* (M. Ş. Esendal).

◆ **Tasdiat** çoğl. i. *Esk.* Baş ağrıtmalar. Rahatsız edip can sıkmalar: *Hele dilencilerin tasdiatına takat gelmiyor* (Namık Kemal). [M]

TASDİK i. (ar. *şıdḳ*'tan *taşdīḳ*). Gerçek olduğunu belirtme, doğrulama: *Besim bey, benden tasdik bekler gibi durdu, ben ne söyleyeceğimi şaşırmıştım* (M. Ş. Esendal). *Tasdik için başını salladı. Alt dudağını, ısırır gibi dişlerinin arasına aldı* (Ahmed Rasim). || Onaylama, onaylanma: *Kadromuzun tasdikine dört ay vardı. Bu itibarla fazla üzülmedim. Dört ay daha rahat edecektim* (A. H. Tanpınar). || *Tasdik etmek,* doğrulamak: *Bunu herkes söylüyor, demin siz de tasdik ediyor gibiydiniz* (H. Z. Uşaklıgil). *Ben, onları başımla tasdik ediyor, böyle zannettikleri için âdeta minnettar oluyordum* (R. N. Güntekin). Onaylamak: *Müdür evrakı tasdik etti.*

— Dilbil. *Esk. Edatı tasdik,* «evet, öyle, doğru» gibi doğrulama belirten edat.

— İda. huk. Bir makam veya merci tarafından yapılan bir hukukî işlemin yetkili başka bir organ, makam veya merci tarafından uygun bulunması. *Yeni.* Onama. || *Tasdik kararı.* Bk. TEMYİZ. || *Tasdik* (veya *onama*) *kararı,* mahkeme tarafından verilen hükmün Yargıtayca onanmasına ilişkin karar. Bk. TEMYİZ.

— ANSİKL. İda. huk. *Tasdik,* bir hukukî işlemin uygun bulunması anlamına gelmekle birlikte, dayanılan yetki ve işlemleri yapan organ, makam ve merciler bakımından farklı sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Yürütme organının bazı işlemleri, yasama organının denetimi açısından, daha etkili olacak bir onaylamaya bağlanmıştır. Bunların başında, Türkiye cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kurullarla yapılan antlaşmalar gelir. Bu antlaşmaların önemli bir kısmı, T.B. M.M.'nin onaylamasıyle kabul edilebilir ve yürürlüğe girebilir. Bu onaylama bir kanunla olur. Sıkıyönetim ilânında da benzer bir usul yürürlüktedir. Bakanlar kurulunun sıkıyönetimi ilân eden kararı hemen yürürlüğe girmekle birlikte T.B.M.M.'nin onayına da sunulur. Bu tür tasdik veya onaylama işlemleri, siyasî denetimin bir sonucudur. İdarî denetlemeden doğan onama ise, asıl ve çoğunlukla uygulanan işlemdir. İdare içinde, üstün astı her zaman denetleyebilmesi, astın işlemlerini kural olarak tasdik yetkisini de verir. Ancak, bu konuda önemli olan, mahallî idareler ve hizmet yerinden yönetim kuruluşları üzerinde, merkezî idarenin sahip olduğu onama yetkisidir. Kanunun açıkça belirttiği durumlarda kullanılabilen bu yetkiyle, merkez, bazı yerinden yönetim işlemlerinin yürürlüğe girmesini denetleyebilir. Merkezin onama kararı, asıl işlemin dışında, ayrı bir hukukî işlemdir. (Bk. İDARÎ *vesayet.*) Tasdik, yargı mercileri arasında da görülür. Temyiz yetkisine sahip yüksek yargı mercii, davaya bakan mahkeme kararını hukuka ve usule uygun bulursa, onama kararı vererek temyize başvurmasını reddeder. Tasdik ile karar da kesin hüküm niteliğini kazanır.

◆ **Tasdikan** zf. *Esk.* Doğrulayarak, onaylayarak.

◆ **Tasdikat** çoğl. i. *Esk.* Doğrulamalar. || Onaylamalar.

◆ **Tasdikî** sıf. *Esk.* Doğrulama, onaylamayle ilgili. (M)

TASDİKLİ sıf. (*tasdik*'ten *tasdik-li*). Doğrulanmış, gerçek olduğu belirtilmiş. || Onaylanmış. (M)

TASDİKNAME bls. i. (ar. *taşdīḳ* ve fars. *nāme*'den *taşdīḳnāme*). Doğrulama belgesi.

— Eğ. Öğrencinin bir okuldan diğer bir okula nakli sırasında velisinin isteği ile verilen belge. || *Mecburî tasdikname,* disiplin cezası alan öğrenciye, üst disiplin kurulu kararına göre, başka bir okula nakledilirken verilen belge. (M)

TASDİKSİZ sıf. (*tasdik*'ten *tasdik-siz*). Doğrulanmamış, onaylanmamış. (M)

TASDİR i. (ar. *şadr*'dan *taşdīr*). *Esk.* Başa geçirme. || Bir şeyle başlama. || Ortaya çıkarma, ortaya çıkmasına sebep olma. (M)

TASFİYE i. (ar. *şafvet* ve *şafā'*'dan *taşfiye*). Temizleme, saflaştırma. || Temizlenme, arıtılma: *Türkçe'nin arap ve acem kaidelerinden tasfiyesine, osmanlı lûgatının türkçeleştirilmesine* [...] *razı değillerdi* (P. Safa). || Ticarî bir kuruluşun iflâsı, kapanması v.b. sebeplerle hesaplarının kapatılarak kalan mal veya paranın alacaklılara paylarına göre dağıtılması: *O haftayı hemen hemen dairenin tasfiyesi işleriyle geçirdim* (A. H. Tanpınar). || *Teşm. yol.* Çeşitli sebeplerle birçok kimsenin görevlerine son verilmesi: *Fakat inkılâptan birkaç ay sonra yapılan meşhur tasfiyede ilk sokağa atılanlardan biri ben oluyordum* (R. N. Güntekin). *Dahilde bu tasfiyeler yavaş, fakat sistemle devam etti* (Ş. S. Aydemir). || *Tasfiye etmek,* temizlemek. (Ticarî bir kuruluşu) kapatmak. Ortadan kaldırmak, yok etmek: *«Ben imparatorluğu tasfiye etmek için başvekil olmadım»* (F. R. Atay).

— *Esk. Tasfiye-i düyun,* faizlerini ödeyerek borçları kapama. || *Tasfiye-i kalp,* yüreği kötülüklerden temizleme.

— Huk. Bir tüzel kişiliğin sona ermesi halinde malvarlığının akıbetini düzenleyen işlem. (Tüzel kişiliğe sahip olmadığı halde, tereke için de belli durumlarda tasfiye söz konusudur. [Bk. RESMÎ *tasfiye.*] Tasfiye işlemlerinin ne şekilde yapılacağı her tüzel kişilik türü için ayrı olarak düzenlenmiştir. [Bk. CEMİYET. KOLEKTİF ve KOMANDİT *ortaklıklar,* KOOPERATİF, *Anonim* ŞİRKET]). || *Tasfiye memuru,* tasfiye işiyle görevli kişi. (Bk. ANSİKL.) || *Mirasın resmen tasfiyesi.* Bk. RESMÎ *tasfiye.*

— Petr. Bk. RAFİNAJ.

— Psikol. *Bir transferin tasfiyesi,* duygunluğa dayanan bir transferin (aktarmanın) yok edilmesi. Bunun sonucunda, hem kompleks, hem de kompleksin doğurduğu nevroz ortadan kalkar.

— ANSİKL. Huk. Özel kişilerin malvarlığının tasfiyesi, *tasfiye memuru* adı verilen kimseler tarafından yapılır. Tasfiye memuru tayin edildikten sonra, tüzel kişinin bütün hukukî ilişkileri onun tarafından yürütülür. Tasfiye memuru, tüzel kişinin, alacaklılarını çağırır, borçlarını öder, alacaklarını tahsil eder. Bunun sonunda bir envanter yaparak, tüzel kişinin safî malvarlığını ortaya çıkarır. Tasfiye memurunun kim olacağı, tüzel kişinin tüzüğü veya tüzel kişi bir ticaret ortaklığıyse, ortaklık sözleşmesinde belirtilebileceği gibi, sonradan bir kararla da seçilebilir. Mirasın tasfiyesi halinde, tasfiye memuru mahkeme tarafından seçilir. Tasfiye memuru, tüzel kişinin temsilcisi olarak, davalarda onu temsil eder. İflâs hukukunda da tasfiye memuru söz konusudur. İflâs tasfiye memuru, alacaklılar toplantısında seçilir. İflâs masasının temsilcisi olarak, iflâs eden kişinin bütün işlemlerini yürütür. Alacakları tahsil eder ve borçları öder. (ML)

TASFİYECİ sıf. (*tasfiye*'den *tasfiye-ci*). Tasfiye, arıtma taraftarı olan. (M)

TASFİYEHANE bls. i. (ar. *taşfiye* ve fars. *ḫāne*'den *taşfiye-ḫāne*). *Esk.* Rafineri. (M)

TASGİR i. (ar. *şığar*'dan *taşgīr*). *Esk.* Küçültme, ufak hale getirme.

— Dilbil. *Esk.* Bir isim veya sıfatı «küçük» anlamı verecek şekle koyma. || *Tasgir eki,* küçültme eki. (Bk. EK.) || *İsmi tasgir,* küçültme ismi.

◆ **Tasgirat** çoğl. i. *Esk.* Küçültmeler. (M)

TASHİH i. (ar. *şıḥḥat*'ten *taşḥīḥ*). Yanlışın yerine doğrusunu koyma, düzeltme, doğrultma: *Gezdiğim yerlerde bu fikr-i sakimin tashihine çalışıyorsam da bittabi her köye gitmek kabil olamıyor* (Atatürk). || *Tashih etmek,* düzeltmek: *O halde, yukarılarda tasfiyecilik hakında yazdığım şeyleri bu beyanata nazaran tashih etmek lâzım gelir* (Ziya Gökalp). *Ali vazifelerini tashih eder, yarınki vereceği dersi birkaç defa okurdu* (S. F. Abasıyanık).

— *Esk.* İyileştirme. || *Tashih-i mizac,* hastalığı tedavi etme.

— Denizc. *Tashih eğrisi,* mıknatıslı bir pusulanın, geminin baş tarafı çeşitli yönlere bakarken yaptığı sapmaların karelere bölünmüş bir kâğıt üzerine aktarılmasıyle elde edilen eğri. || *Pusula tashihi,* gemi çeşitli rotalarda iken mıknatıslı pusulanın sapmalarını belirlemek için güneşin veya konumları kesinlikle bilinen cisimlerin kerteriz edilmesi.

— Huk. *Tashihi dava* veya *davanın düzeltilmesi,* düzeltilmesi için gerekli hukuk yolu açık bir hükmün, taraflardan yararı olanın başvurmasıyle düzeltilerek hukuka uygun duruma getirilmesi. || *Tashih davası.* Bk. TAPU *kütüğünün tashihi.* || *Tashih-i karar.* Bk. KARAR'*ın tashihi.* || *Tashih olunmuş nesep.* Bk. NESEB'*in düzeltilmesi.* || *Tashihler sicili,* tapu kütüğüne yapılmış olan yanlış kayıtların düzeltilerek işaretlendiği sicil. (Bk. ANSİKL.) || *Nüfus kayıtlarının tashihi.* Bk. ANSİKL.

— İda. *Esk. Tashih derkenarı,* yeni bir tahrir yapılması gerektiğinde hazırlanan tahrir defterlerinde, nişancı tarafından el yazısıyle yapılan düzeltme. || *Tashih fermanı,* tapu kaydının düzeltilmesi için yazılan ferman. (Ferman, nişancıya gelirdi. Nişancı, tapu defterinde kaydı düzelterek defteri geri gönderirdi.)

— Matbaac. Provadaki yanlışları düzeltme. || *İlk tashih,* bir provayı yazara göndermeden önce yapılan düzeltme.

— Teşk. tar. *Tashih bedergâh,* herhangi bir sebeple ocaktan çıkarılan kapıkulu askerinin affedilerek tekrar ocağa alınması işlemi.

— ANSİKL. Huk. *Tashihler sicili,* tapu kütüğünde bir yanlışlık yapılması halinde, tapu memuru bunu kırmızı kalemle çizerek düzeltir ve yanını imzalar. Bu şekilde yapılan bütün düzeltmelerin ayrıca sebebi gösterilerek, tapu sicilinin yardımcı sicili olan tashihler siciline de yazılması gerekir. Bu sicildeki kayıtlara bir sıra numarası verilir ve bu numara ayrıca tapu kütüğünde yapılan düzeltmede gösterilir.

● *Nüfus kayıtlarının tashihi.* Nüfus kütüğündeki kayıtların yanlış olması halinde, bunların düzeltilmesi imkânı vardır. Ancak yapılan yanlışlığın düzeltilmesi için, hâkim kararı gereklidir. Nüfus kaydının düzeltilmesine ilişkin davanın, Nüfus kn. md. 11'e göre, nüfus memuruna karşı açılması gerekir. Ancak yaş düzeltmesi davalarında, Yargıtayın içtihadı birleştirme kararına göre, dava, nüfus memuruna karşı açılmaz. Davada savcı bulunur. Düzeltme davasında, düzeltilmek istenen nüfus kaydının yanlışlığı her türlü delille ispat edilebilir.

◆ **Tashihat** çoğl. i. *Esk.* Düzeltmeler. (ML)

TASHİN i. (ar. *şaḥn*'dan osmanlıca *taşḥīn*). *Esk.* Bir oyunu sahneye koyma, uygulama. (M)

TASIM i. Mant. *Yeni.* Büyük önerme, küçük önerme ve vargıdan kurulu üç önermeli kanıt. (Vargı, küçük önerme aracılığıyle büyük önermeden çıkarılır.) [Bk. ANSİKL.] || *Teşm. yol.* Tümdengelimsel ve kesin olan her türlü akılyürütme.

— ANSİKL. Mant. Aristoteles, *tasım*'ı, vargının, öncüllerin konuşundan zorunlu olarak çıktığı fikrine göre tanımlamıştır. Tasımın, terimler arasındaki içerme (tazammun) ilişkilerine dayanan dolaylı bir akılyürütme olduğunu bu tanıma eklemek gerekir. (Meselâ «insan», «ölümlü» yü ve «Sokrates», «insan»ı içeriyorsa, Sokrates'in «ölümlü»yü içerdiği vargısına ulaşmak gerekir.) Tasım, üç terime dayanılarak kurulur: büyük terim (vargının yüklemi), küçük terim (vargının konusu), orta terim (iki terim arasında ilişki kuran unsur). Demek ki tasım üç önermeden meydana gelir: büyük önerme (büyük ve orta terim), küçük önerme (küçük ve orta terim) ve vargı (küçük ve büyük terim). Vargı, terimlerin mantıksal ilişkilerinden, şu çift ilkeye göre ortaya çıkar: tümel için geçerli olan şey, türler ve kişiler için de geçerlidir; tümel için geçerli olmayan şey, türlere ve kişilere, doğru ve haklı olarak uygulanamaz.

Orta terimin öncüllerdeki yerine bağlı olarak ortaya çıkan tasım tiplerine tasımın «şekil-

leri» denir. (Meselâ, birinci şekilde orta terim, büyük önermenin konusu ve küçük önermenin de yüklemidir.) Önermelerin, niteliksel ve niceliksel mahiyetlerine göre beliren tasım biçimlerine ise «kip» adı verilir. Skolastik mantıkçılar, ikinci, üçüncü ve dördüncü şekildeki tasımlarda hangi kiplerin doğru vargıya iletebileceğini, bu şekildeki tasımların kiplerini, birinci şekildeki tasımın doğrudan doğruya ispatlanan kiplerine dönüştürerek ispatlardı. Bu kipleri belirtmek için, önermelerin mahiyetini gösteren ünlü harflerden kurulu kelimeler meydana getiriliyordu. Bu kelimelerin ilk harfi olan ünsüz ise, önermeyi birinci şekildeki tasımın hangi kipine döndürmek gerektiğini gösteriyordu. Öbür ünsüzler, gerekli mantık işlemlerini gösteriyordu. (Meselâ, *cesare,* ikinci şekil [büyük önerme (e) ve vargı (e), tümel olumsuz; küçük önerme (a), tümel olumlu] *celarent kipi*'ne dönüştürülür ve bu da, büyük önermenin doğrudan doğruya evrilmesi yoluyle gerçekleştirilir.) Tasımın yalnız başına kullanılışı, bilimsel akılyürütmede, önemli bir yer tutmaz. (LM)

TASIMLAMA i. (*tasımlamak*'tan *tasımla-ma*). Zihinde canlandırma, biçimlendirme. || Tasımlamak işi. *Esk.* Tasmim. (M)

TASIMLAMAK geçl. f. (*tasım*'dan *tasım-la-mak*). Planlamak, tasarlamak. *Esk.* TASMIM *etmek.* (M)

TASIMSAL sıf. (*tasım*'dan *tasım-sal*). Mant. Tasımla ilgili: *Tasımsal biçim.* (M)

TASİ sıf. (ar. *tisʿa*'dan *tāsiʿ*). *Esk.* Dokuzuncu.

◆ **Tasian** zf. *Esk.* Dokuzuncu olarak. (M)

TASİ i. Güney Amerika'da yetişen sütlü bitki (*Morrenia brachystephana*). [Tohumlarıpekligillerden.] (L)

TASİB i. (ar. *ṣuʿūbet*'ten *taṣʿib*). *Esk.* Güçleştirme, zor hale getirme.

◆ **Tasibat** çoğl. i. *Esk.* Zorlaştırmalar. (M)

TASİD i. (ar. *ṣuʿūd*'dan *taṣʿid*). *Esk.* Yukarı çıkarma, yükseltme.

— Kim. *Esk.* Bir cismin ısıtılarak buhar haline getirilmesi. (M)

TASİKİNEZİ i. (yun. *tasis,* gerilim ve *kinesis,* hareket'ten fr. *tasicinésie* veya *tasikinésie*). Patol. Bazı psikopatların veya salgın ansefalite tutulmuş hastaların duydukları yürüme eğilimi. (L)

TASİLİ i. («yayla» anlamında berberîce k.). Büyük Sahra'da, özellikle Hoggar'ın kuzeyinde (Accerler Tasilisi*) ve güneyinde kumtaşı yaylası. (Tasilinin kat kat yükselen yamaçları genellikle billûrlu kaya kütleleriyle karşı karşıyadır.) [L]

TASİR i. (ar. *ʿaṣr*'dan *taʿṣīr*). *Esk.* Üzüm, zeytin v.b. şeyleri sıkarak suyunu çıkarma. (M)

TASİRHANE bls. i. (ar. *taʿṣīr* ve fars. *ḫā-ne*'den *taʿṣīr-ḫāne*). *Esk.* Zeytin, keten tohumu, ayçiçeği gibi yağlı madde ve tohumların yağlarının çıkarıldığı yerlere verilen ad. (Tasirhanelerde yağlı maddeler torbalar içine konularak yağları çıkarıldığı için bu ad verilirdi.) [M]

TASİYEN i. ve sıf. (yer adı *Tasa*'dan [Orta Mısır]). Çanak çömlekleri ve besin ambarlarıyle nitelenen neolitik sanat. (Ayrıca bu devirden kalma, içinde vücutları aynı şekilde bükülmüş insanlar bulunan mezarlara rastlanır.) [L]

TASKİN, belçika asıllı fransız müzikçi ve klavsen yapımcıları ailesi. PASCAL (Theux, Liège yakınları 1723 - Paris 1793). Klavsen ve piyano yapımcısı olarak ün kazandı. — Yeğeni PASCAL JOSEPH (Theux 1750 - paris 1829), genç yaşta amcasının çırağı oldu ve o ölünce yerine geçti. —HENRİ JOSEPH (1779 - 1852), bir öncekinin oğlu. Öğretmenlik, bestecilik ve yayımcılık yaptı. Bir piyano konçertosu, üçlüler, melodiler ve yayımlanmamış üç opera besteledi. — ALEXANDRE (1853 - 1897), bir öncekinin torunu. Baritondu. Paris konservatuvarında öğretmenlik yaptı ve Opéra - Comique'te sahneye çıkarak ün kazandı. —ARLETTE, kadın şarkıcı (alto), bir öncekinin kızı (doğ. 1881). Babasının yanında eğitim gördü. Mesleğini konserci olarak sürdürdü ve bir ses üçlüsü kurdu. (L)

TASLAK i. (*taslamak*'tan *tasla-k*). Bir şeyi, bir sanat veya edebiyat eserini ancak ana hatlarıyle yahut çeşitli kısımlarıyle belirten ön çalışma, ilk örnek: *Resim taslağı.* || Bazı konular üstünde genel görüşler ortaya koyan çalışmalara verilen ad: *Tarihî, felsefî taslak.* || Herhangi bir konuda başaramayacağı bir işe girişen veya kendini o işin ustası olarak kabul ettirmeğe çalışan kimse: *Yazık ki etrafın gösterdiği çok dostça ilgiyi birkaç âlim taslağı bozmaya kalktı* (A. H. Tanpınar).

— DEY. *Kaba taslak.* Bk. KABATASLAK.

— Anat. *Diş taslağı,* embriyonda bulunan tomurcuk halindeki dişler.

— G. santl. Büyük çizgilerle ve süratle yapılmış resim, heykel, mimarî ve süsleme taslağı. Taslak bir desen, bir yağlıboya, bir bir modlaj olabilir.) || *Taslak kalemi,* heykeltıraşların, taşın veya mermerin kaba kısımlarını almak için kullandıkları keski. Kil veya balmumuna biçim vermeğe yarayan, tahta, fildişi veya madenden yapılmış heykeltıraş âleti.

— Marang. Zıvana deliklerini kabataslak şekillendirmek için kullanılan, oluklu burgu biçiminde âlet.

— Metalürji. Son şekil verme işleminden önce, son şekline çok yakın hale getirilmiş parça: *Taslak, ıstampalama işleminden önce, ham demirin haddelenmesi, çekilmesi veya dövülmesi ile elde edilir.* || *Taslak çıkarma,* haddeleme, ıstampalama veya diğer son işlemlerden önce uygulanan başlangıç işlemi.

— Opt. *Taslak çıkarma,* kaba aşındırıcılar (msl. karborundum), âletler, elmas v.b. yardımıyle bir optik parçasına ilk kaba şeklini verme.

— Seram. Kurumaya bırakılan ve işlenmeğe daha uygun bir hamur elde etmek üzere küçük parçalara bölünen, kaba bir silindir şeklindeki porselen hamuru. || Hamurdan parçalar çıkarılarak son şeklini alacak olan, tornadan geçmiş bir parçanın kaba şekli. || *Taslak çıkarma,* bir kil kütlesine, sadece el yardımıyle kaba bir şekil verme. || *Taslakla kalıplama,* çömlek ve özellikle fayans kalıplama usulü. (Taslakla kalıplamada önce imal edilmek istenen parçanın tornada bir taslağı hazırlanır ve bu taslak alçıdan yapılmış çukur bir kalıba yerleştirilir; alçı kalıbın çeperleri taslağın şeklini alsın diye, dış kısmından süngerle bastırılır.)

◆ **Taslakçı** i. Taslak yapan veya çıkaran kimse. (LM)

TASLAKLAMAK i. (*taslak*'tan *taslak-la-mak*). G. santl. Bir kompozisyonu kabaca çizmek; başparmakla, bir balçık yığınına az çok biçim vermek; bir mermer parçasının kabasını almak. (L)

TASLAMAK geçz. f. (*tas*'tan *tas-la-mak*). Kendinde olmayan bir şeyi var gibi gösterip onunla öğünmek: *Köyde ağa geçinmeyi, herkese yüksekten bakarak lâubali olmayı [...], okumuş, yazmışlık taslamayı, kavgalara müdahale edip haksızı değil, zayıfı ezmesini seven bir adamdı* (S. F. Abasıyanık). *Kibarlık taslamak.*

◆ Geçl. f. İnş. Bir taşın fazlalıklarını atmak. (M)

TASLİB i. (ar. *ṣalb* ve *sulb*'den *taṣlib*). *Esk.* Çarmıha gererek öldürme. || Haç çıkarma. || Katılaştırma.

◆ **Taslibat** çoğl. i. *Esk.* Çarmıha gererek idam etmeler. || Haç çıkarmalar. || Katılaştırmalar. (M)

TASLİT i. (ar. *selāṭet*'ten *taslīṭ*). *Esk.* (Birini bir başkasına) Musallat etme. || *Taslit etmek,* musallat etmek, sataştırmak: *Ziynet gibi iki belâyı taslit etmişler* (H.Z. Uşaklıgil.) [M]

TASLİYE i. (ar. *ṣalvet*'ten *taṣliye*). *Esk.* «Aleyhisselâtü vesselâm» veya «sallallahü aleyhi ve sellem» duasını okuma. || *Tasliye-han,* tasliye okuyan. (M)

TASMA i. (esk. türk. k. veya yun. *desma,* bağ'dan [?]). Bazı hayvanların boynuna takılan ve bu hayvanları bir yere bağlamağa, çekip götürmeğe yarayan deri veya maden halka: *Şu şimdiki gibi bir adam yanaştı, tasmasından tuttuğu güzel bir koyunu gösterdi... Pazarlık ettik* (B. Felek). || *Argo.* Budala, ahmak. || *Esk.* Sütun bileziği.

— Ayakkabıcılık. Takunyanın üzerindeki deri parçası.

— Mal. *Esk. Tasma akçesi,* tımar sahibinin tımarı içinde bulunan arazi sahiplerinden aldığı bir verginin adı. (*Çift akçesi* de denirdi.) [M]

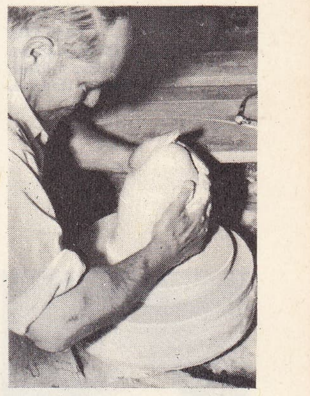

taslak çıkarma (seram.)

TASMAN (Abel Janszoon), hollandalı denizci (Lutjegast, Groningen 1603 - Batavia 1659). Doğu Hindistan genel valisi Van Diemen tarafından Güney denizinde bir keşif gezisine gönderildi (1642); 1855'ten beri «Tasmanya» adıyle anılan «Van Diemen arazisi» ile, aynı yıl «Yeni Zelanda»nın güneyindeki adayı, sonra Tonga ve Fiji takımadalarını keşfetti; Yeni Gine kıyılarını izleyerek 1643'te Batavia'ya döndü. 1644'te yine Batavia'dan yola çıkarak Avustralya kıyıları boyunca dolaştı, Carpentaria körfezinin doğu ve batı kıyılarına gitti. Birinci gezisiyle ilgili seyir defteri 1860'ta Jacob Zwart tarafından yayımlandı. (L)

TASMAN denizi, Büyük Okyanus'un Yeni Zelanda, Avustralya ve Tasmanya arasında kalan kesimi. (L)

TASMANİT i. (fr. *tasmanite*). Miner. Kükürt kapsayan fosil reçine çeşidi; bir *Tasmanya* şistinde bulunur. (L)

TASMANYA, Avustralya'nın güneyinde ada, Avustralya Commonwealth'ünün bir eyaletidir; 67 900 km²; 382 100 nüf. Başkenti, *Hobart.*

● *Coğrafya.* Tasmanya'nın yüzey şekilleri çok yüksek değil (Cradle tepesinde 1 545 m), ama çok girintili çıkıntılıdır; eski kayaçlardan oluşan kütleler yeni kırılmalarla parçalanmış, sonra dördüncü zaman buzullarının aşındırmasıyle derin bir şekilde oyulmuştur. İklimi ılıman, yumuşak ve nemli olan Tasmanya bir hayvancılık (sütçül inek, koyun) ve meyve tarımı (elma) bölgesidir. Maden filizleri bol ve çeşitlidir (kurşun, çinko, boksit). Özellikle Derwent ve kolları üzerinde hidroelektrik tesisleri kurulmuştur. Yerliler XIX. yy.da yok edildiğinden nüfus bütünüyle avrupa asıllıdır.

— Tar. Çok eski bir tarihte Melanezyalıların yerleştiği adaya 1642'de Abel Tasman ayak basarak *Van Diemen* adını (1833'te Tasmanya'ya çevrildi) verdi. Marion Dufresne (1772), Cook (1777) ve d'Entrecasteaux'nun (1792) uğradıkları adaya ingilizler gerçek olarak ancak 1807'de yerleşti. 1825'e kadar ıslahı imkânsız sayılan suçluların, özellikle irlandalı siyasî suçluların gönderildiği bir yerdi ve Yeni Galler'e bağlıydı. Bu arada adaya balina avcıları ve koyun yetiştiricileri de yerleşti. Kolonlar sermayelerine göre toprak sahibi oluyor, köle ve hizmetçi olarak da suçluları kullanıyorlardı. Sorell hükûmeti (1817-1827) kaçak suçlular meselesini çözmeyi başardı, sonra beyazlar, Tasmanyalıları kitle halinde öldürdüler, sağ kalanlar da toplandıkları rezervlerde can verdi. 1833'te Suçluların adaya sürgüne gönderilmesi durduruldu. 1856'da Tasmanya'da sorumlu bir hükûmet kuruldu. 1951'de ada öbür Avustralya devletleriyle birlikte Commonwealth'e katıldı.

— Leng. *Tasmanya dili,* eskiden tasmanyalı yerliler tarafından konuşulan dil. 1847'de, 3-5 tasmanya lehçesi biliniyordu; ama son tasmanyalı 1877'de öldüğünden ancak eldeki çok az belgeye dayanarak kaynakların tenkidi yapılabilir. Tasmanya dilinin iki öbeği olduğu sanılır. Beş lehçeye bölünen bu öbekler de, kelime içinde akıcı ve kapantılılar dışında ünsüz grupları bulunmaz; bu durum kelimelere ses açısından büyük bir belirginlik kazandırır. (L)

TASMANYALILAR, eskiden Tasmanya'da yaşayan Melanezyalılar; XIX. yy. da avrupalı kolonlar tarafından sistemli olarak yok edildiler. (L)

TASM bin LUZ, Arabistan'da yaşamış eski kabilelerden biri. Kabile hakkında bilgiler efsanelere dayanır. Bunlara göre kabile halkının Yemame'de medenî bir hayat ya-

Foto. LAROUSSE

TASSAERT
«1825'teki Odam»
Fabre müzesi,
Montpellier (Fransa)

TASSEL
«Catherine de Montholon»
Dijon müzesi (Fransa)

şadığı, zıraat ve hayvancılıkla uğraştığı bilinir. Bir namus meselesi yüzünden Cadis kabilesinin saldırısına uğrayarak bir kişi dışında bütün kabile üyeleri kılıçtan geçirildi. Kurtulan Rıyah bin Murr, Himyerîlerin reisi Hassan bin Tubbo'nun yanına kaçarak, Cadislilerden intikam almasını istedi. Hassan, ordusuyle birlikte Cadis kabilesi üstüne yürüdü ve onları yendi. Bu savaşlar arap şairlerine konu olmuştur. (M)

TASMİM i. (ar. *şamm*'dan *taşmîm*). *Esk.* Kararlaştırma, tasarlama: *Vaka-i Cemelden sonra Hazreti Ali Şam üzerine yürümeyi tasmim eylemiş olmakla...* (Cevdet Paşa).

◆ **Tasmimat** çoğl. i. *Esk.* Kararlaştırılan, tasarlanan şeyler. (M)

TASMİT i. (ar. *semṭ*'ten *tasmîṭ*). Ed. *Esk.* Gazel veya kasideyi musammat biçiminde yazma. (M)

TASNİ i. (ar. *şunc*'dan *taşnîc*). *Esk.* Yapma, meydana getirme: *Bu cihetle biz esasen böyle bir beyannamenin Babıali'de tasni edilmekte olduğunu daha evvel haber almış...* (Atatürk). || Yakıştırma, uydurma.

— Fels. *Esk.* Yapıntı. (M)

TASNİAT çoğl. i. (ar. *taşnîc*'den *taşnîcât*). *Esk.* Uydurma, yakıştırma şeyler. (M)

TASNİF i. (ar. *şınf*'tan *taşnîf*). Sınıflara ayırma, sıralama, sınıflama: *Bu tasnif, kaba bir tasnif olmakla beraber, hâlâ kıymetini muhafaza etmektedir* (Ziya Gökalp). || *Esk.* Kitap haline getirme, kitap yazma. || *Tasnif etmek*, sıralamak, sınıflamak.

— Büro. *Tasnif tertibatı*, bir büro makinesinde, rakamları düşey sütunlar halinde hizalamayı kolaylaştıran düzenek. (ONDALIK TABÜLATÖRÜ de denir.) [LM]

TASNİFAT çoğl. i. (ar. *taşnîf*'ten *taşnîfât*). *Esk.* Yazılmış, kitap haline getirilmiş eserler. (M)

TASNİM i. (ar. *şanem*'den *taşnîm*). *Esk.* Put haline getirme. (M)

TASRİ i. (ar. *şarc*'dan *taşrîc*). Ed. *Esk.* Bir beytin iki mısraını kafiyeli olarak yazma. || Bütün mısraları birbiriyle kafiyeli manzume yazma. (Böyle yazılmış manzumelere, *musarra* denir.) [M]

TASRİF i. (ar. *şarf*'tan *taşrîf*). Gram. *Esk.* Çekim. || *Tasrif etmek*, çekmek. || *İlm-i tasrif*, gramer.

— *Esk.* [Tanrı için] İstediği gibi yönetme.

— Dilbil. *Esk. Fiil çekimi.* (Bk. ÇEKİM. FİİL.) || *Tasrif lahikası*, fiil çekimi eki. (M)

TASRİFAT çoğl. i. (ar. *taşrîf*'ten *taşrîfât*). Gram. *Esk.* Çekimler. (M)

TASRİFİ sıf. (ar. *taşrîf*'ten *taşrîfî*). Dilbil. *Esk.* Çekimli. || *Tasrifî lisan*, bükünlü dil. (M)

TASRİFLİ sıf. (*tasrif*'ten *tasrif-li*). *Esk.* Çekimli.

— Dilbil. *Esk. Tasrifli fiil*, çekimli fiil. Bk. FİİL. (M)

TASRİH i. (ar. *şarḥ*'tan *taşrîḥ*). *Esk.* Şüphe ve tereddüte yer bırakmayacak şekilde açık olarak anlatma, belirtme: *Peyker bu gülümsemenin tasrih-i mânâsından da çekinmeyerek...* (H.Z. Uşaklıgil). || *Tasrih etmek*, açıkça belirtmek: *Şunu da tasrih edeyim ki, bu işte seni zerre kadar düşünmedim* (R. N. Güntekin). || *Bi-t-tasrih*, açık bir şekilde anlatarak.

◆ **Tasrihat** çoğl. i. *Esk.* Açıkça belirtmeler: *Verdiği cevapta, şu tasrihatta bulundu: Ben, dedi, makam-ı saltanat ve hilâfete vicdanen ve hissen merbutum* (Atatürk).

◆ **Tasrihen** zf. *Esk.* Açık olarak, açıkça belirterek. (M)

Tass (rusça *Telegrafnoye Agentstvo Sovyetskogo Soyuza*'nın baş harfleri), sovyet basın ajansı; 1918'de kurulan Rosta'nın (Rossiyskoye Telegrafnoye Agentstvo) yerini aldı (1925). Tass ajansı en üst S.S.C.B. siyasî kuruluna (Bakanlar kurulu) bağlı bir devlet organıdır ve ajansta çalışanların hepsi devlet memurudur. (L)

TASSAERT (Octave), fransız ressamı (Paris 1807-ay.y. 1874). Anvers asıllı bir ailedendir. Önce konularını tarihten alan tablolar yaptı; ama daha çok, XVIII. yy. anlayışını sürdüren ve romantik bir eğilimin izlerini taşıyan basit ve duygusal konulu küçük tablolarıyle dikkati çekti. En önemli eserleri: *1825'teki Odam; İntihar* (tuvallerinden on ikisinin bulunduğu Montpellier müzesi), *Atelye Köşesi, Bir Yatakta Çıplak Kadın, Barbey d'Aurevilly'nin Portresi, Terk Edilmiş Çocuklar, Aile Portresi* (Louvre). Bir göz hastalığına tutularak sıkıntılı bir hayat sürdü, unutuldu ve intihar etti. (L)

TASSEL (Richard), fransız ressamı, heykeltıraşı ve mimarı (Langres 1583 -ay.y. 1666 veya 1668). Dinî ziyaret amacıyle İtalya'ya gitti, Bologna'da Il Guido'dan ders aldı; Fransa'ya dönünce Lyon'da mimarlık yaptı. 1636'da Langres eşöveni oldu. Caravaggio ve Il Guido'dan çok etkilenen Tassel'in resimleri oldukça kararsızdır. —Oğlu ve öğrencisi JEAN (Langres 1608-ay.y. 1667), 1634'te Roma'ya gitti, sonra Dijon ve Langres'da çalıştı. Yapılan son araştırmalar, babasına mal edilen tabloların çoğunun onun olduğunu ortaya koydu. Işık kontrastları konusundaki bilgisi ve çizgilerinin güçlü anlatımı özellikle *Catherine de Montholon* (Dijon), *Boy Kesme İşçileri* (Strasbourg), *Yessé'nin Soyağacı* (Troyes), *Kâhin Kralların Tapınması* (Louvre), *Bir Roma Hanı* adlı eserlerinde görülür. (L)

TASSİE (James), ingiliz seramikçisi (Pollokshaws, Glasgow yakınları 1735-Londra 1799). Wedgwood imalâthanesinde, özellikle oval madalyon üstünde portreler bulunan kame taklitleri yaptırdı. (L)

TASSİLO III (742'ye doğr. - nisan 794'ten sonra), Bavyera dükü (748 - 788), Agilofinges ailesinin son Bavyera prensi. 757'de, amcası Kısa Pepin'in metbuluğunu tanımak zorunda kaldı. Bavyera'nın yönetiminde büyük manastırlara önemli bir rol verdi. Charlemagne'a karşı olan vasallık taahhütlerinden sıyrılmağa çalıştı, fakat isyanın gidişatından kaygılanan halk onu terk etti. Tassilo III, 788'de İngelheim diyeti tarafından azledilerek bir manastıra kapatıldı. (L)

TASSİLY (Eugène), fransız eczacısı (Paris 1867 - ay.y. 1940). Berthelot'nun öğrencisiydi; 1904'te agreje, sonra Paris Eczacılık fakültesinde fizik profesörü oldu (1927-1937). Kılcallık, morötesi ışınların hayatî fonksiyonlar üstündeki zararlı etkisi, fotometrik soğurma üstüne çalışmaları vardır. Aynı zamanda, maden sularındaki demir ve suyosunlarındaki arsenik miktarını inceledi. (L)

TASSO (Bernardo), italyan şairi (Venedik 1493 - Ostiglia, Mantova 1596). Hayatının büyük bir kısmını kont Guido Rangoni, Renata d'Este, Ferrante Sanseverino, Guidobaldo II Della Rovere, Urbino dükü, kardinal Luigi d'Este ve kendisini Ostiglia valisi tayin eden Guglielmo di Gonzaga gibi büyüklerin hizmetinde geçirdi. Bu görevleri sırasında Fransa'ya, Flandre'a, Afrika'ya birçok yolculuk yaptı. Aynı addaki ispanyol romanından ilham aldığı yüz bölümlük epik şiiri *Amadigi di Gaula*'yı (1560) yazdı. Ayrıntılarla yüklü olan bu eserde, Ariosto'dan miras kalan şövalyelik geleneğiyle Aristoteles'in epik şiiri konusundaki kurallarını bağdaştırmağa çalışır. 1587'de, Tasso denen oğlu Torquato Tasso tarafından yayımlanan *Floridante* adlı başka bir kahramanlık şiiri de kaynağını *Amadigi di Gaula*'daki bir olaydan alır. Ayrıca egloglar, elejiler, mezmurlar ve odlar yazdı. (L)

TASSO (Torquato, il — denir), italyan şairi (Sorrento 1544 - Roma 1595). Bernardo Tasso'nun oğlu. Öğretmeni Ferrante Sanseverino ile birlikte babasının sürülmesi, annesinin ölümü, durmadan yer değiştirmesi (Urbino, Venedik, Padova ve Bologna) çocukluğunun mutsuz geçmesine yol açtı. Karşı reformu benimseyen italyan sarayı ve aydın çevrelerle çok erken ilişki kurdu. Hayatının en iyi dönemi Ferrara'da, kardinal Luigi d'Este'nin hizmetine geçti. Kardinalle birlikte Paris'e gitti (1570 - 1571), sonra Ferrara'ya döndü, Alfonso II'nin hizmetine geçti (1572). *Rinaldo* (1562) adlı manzumesini daha önce tamamlamıştı. 1573'te saraydaki bir şenlik için *Aminta*'yı yazdı; bu pastoral masal büyük başarı kazandı. Epik şiir üstüne yazdığı bir nutuk Ferrara akademisince beğenildi. Çoğunlukla yapmacıklı aşk şiirleri çağdaşlarının ilgisini çekti. Bu arada *Gerusalemme Liberata* (Kurtulmuş Kudüs) üstünde çalıştı; bu eseri daha çocukluk çağında yazmayı kafasına koymuştu (Türklerin denizde ve Avrupa'daki eylemleri, korsanların akınları). 1575'te tamamladığı bu manzumeyi günün ağır basan din anlayışına aykırı buldu. Dinî bir buhran geçirdi. Bu tarihten sonra hayatında çılgınlık ve sükûnet dönemleri birbirini izledi. Sonunda, şiiri *Gerusalemme Conquistata* (Fethedilmiş Kudüs) adıyle yeniden yazdı; bu şiir başarısızdır ve günümüzde unutulmuştur. Ama bu arada hayatı gitgide daha kaygılı olmağa başladı, dükün bir uşağı tarafından gözetlendiğini sanarak onu bıçakla yaraladı. Kaçarak Sorrento'daki kızkardeşi Cornelia'nın yanına sığındı. 1578'de Ferrara'ya döndü. Mantova, Padova, Venedik, Pesaro ve Torino'ya gitti. Margherita Gonzaga ile evlendi; Ferrara'ya dönünce dük tarafından kabul edilmedi. Dük, sataşmaları ve aşırılıkları yüzünden Tasso'yu Sant'Angelo Düşkünler yurduna kapattırdı. Tasso, orada yedi yıl kaldı. Dinî inançlarından ötürü daha önce iki defa engizisyon tarafından sorguya çekilen ve bazı saray adamlarının sapkınlığı konusundaki şüphelerini ortaya koyan Tasso tehlikeli olmağa başlamıştı. Bir ara ortalık durulunca, hürriyete kavuşmak için saygılı bir yakarış niteliğindeki *Ferrara Prenseslerine*'yi yazdı. 1586'da düşkünler yurdundan çıktı, Mantova'ya gitti, Roma ve Napoli'de yaşadı ve Capitolino'da şairlik tacı giyeceği bir sırada Sant'Onofrio manastırında öldü.

Ünü daha sonraki nesillere, lirizm, hayal, esnek ve aydınlık bir üslûp karışımı olan *Gerusalemme Liberata* sayesinde yayıldı. Bu eser son kahramanlık manzumesi ve Rönesans devri italyan şiirinin son anıtıdır. Geri kalan eserleri, yalnız şairin inanç açısından geçirdiği buhranlara tanıklık etmesi bakımından değer taşır. Öbür eserleri: soğuk bir trajedi olan *Torrismondo* (1586), *Dialoghi* (Diyaloglar) [yirmi altı tane], estetikle ilgili düşüncelerini açıkladığı *Discorsi dell'Arte Poetica* (Şiir Sanatı Üstüne Nutuklar), *Lettere* (Mektuplar) [1588] ve *Le Rime* (Mısralar) [1593]. (L)

TASSONİ (Alessandro), italyan şairi (Modena 1565-ay.y. 1635). 1597'de kardinal Ascanio Colonna'nın hizmetine girdi; sonra kardinal Maurizio di Savoie (1619 - 1621), kardinal Ludovisi (1626) ve Modena dükü Francesco I'in (1632) hizmetinde bulundu. Eserlerinde kimi zaman saldırganlığa varan bir tenkit eğilimi vardır; ama bu eğilim, otorite ilkesinin hâlâ hâkim olduğu bir çağda, bazı önyargıları sarsması bakımından önem taşır. Bu anlayış özellikle *Pensieri Diversi* (Düşünceler) [1608, sonra 1612-1613 ve 1620] adlı eserinde ortaya çıkar. *Considerazioni Sopra le Rime del Petrarca*'da (Petrarca'nın Mısraları Üstüne Düşünceler) [1609] Petrarca'cılığı, bazen de şairi yerer. Kabul etmemesine rağmen, ispanyol etkisine karşı yazılmış siyasî nutukları olan iki *Filippiche* (1614 - 1615) herhalde onun eseridir. En ünlü eseri, XVII. yy. başındaki bürleks türünün ilgi çekici bir örneğini veren gülünçlü-destan *La Secchia Rapita*'dır (Çalınan Kova) [1622]. (L)

Foto. LAROUSSE

TASTAMAM zf. (*tamam*'dan). Her bakımdan uygun, tam, tamamen: *Elbise vücuduna tastamam olmak.* || Tıpatıp. (M)

Tastevin deneyleri. Deneysel psikol. J. Tastevin (1937) tarafından, dokunmaya ilişkin algılamaların yerlendirilmesinde, araya deneysel bozulmalar katıldığı takdirde, vücut şemasının rolünü belirtmek amacıyle yapılan deneyler. Bu deneylerden birinde, gözleri bağlanan bir denekten iki parmağını çapraz tutması istenir. Ama bu yapılırken parmaklardan birinin iç yüzünün (avuç tarafı), ötekinin sırtına değmesine dikkat edilir. Ayrıca her iki parmağın iç yüzleri bir pergelle aynı anda uyarılır. Pergelin kollarından biri bir yuvarlakla, öbürü ise sivri bir uçla biter. Uyarma noktaları her parmağın köküne oranla aynı uzaklıkta bulundurulur (bunun amacı parmakların uzunluk farkını gidermektir). Denek, bu durumda, sivri ucu, yuvarlakla uyarılan parmağın üzerinde ve yuvarlak ucu da sivri uçla uyarılan parmağın üzerinde duyar. Bu deney, algıların, parmakların vücut şemasına uygun bir şekilde tutulduğu zaman, nerede duyulacaklarsa ona uygun olarak yerlendiklerini gösterir. (L)

TASTİR i. (ar. *satr*'dan *tastîr*). *Esk.* Yazı yazma, satır haline sokma. (M)

TASTO SOLO i. («tek dokunuş» anlamında ital. k.). Eski zaman müziğinde, rakamlı bir bas üzerinde (sürekli bas) bulunan ve eşlik edene her türlü akor veya armonilemeyi bırakıp sadece tek notayı veya en çok onun oktavını çalmasını bildiren terim. (Tasto solo tek ses için ise bir sıfır rakamıyle, bir bölüm içine sürekli bir çizgiyle gösterilir.) [L]

TASTU (Amable VOİART), fransız kadın edebiyatçı (Metz 1795-Paris 1885). *Les Oiseaux du Sacre* (Âyin Kuşları) [1825] şiiriyle ün kazandı. Daha sonra 1826 ve 1835'te kitap halinde topladığı birçok şiir yazdı. Biraz yapmacıklı olan romantizmi Lamartine'den ilham alır. Öbür eserleri: nesir ve nazım karışımı *La Chevalerie Française* (Fransız Şövalyeliği) [1821] ve manzum *Chroniques de France* (Fransa Kronikleri) [1829]. Ayrıca birçok çocuk kitabı vardır. (L)

TASVİP veya **TASVİB** i. (ar. *şavāb*'dan *taşvîb*). Bir fikir veya davranışın doğru ve yerinde olduğunu belirtme, onama: *Boğaziçi'nde yaşanan bir talih ruhları hayatta başkalarının tasviplerini kazanmağa lüzum olduğu vehminden kurtarıyor* (A.Ş. Hisar). || *Tasvip etmek*, doğru, uygun bulmak, onamak: *Meclisin yapacağı tadilât ancak komisyonca tasvip edilirse kabili icradır* (Atatürk). *Hissederim ki sözlerimi anlamışlar, fakat tasvip etmemişlerdir* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Esk. Tasvib-kerde*, tasvip edilmiş, doğru ve uygun bulunmuş.

◆ **Tasviben** zf. *Esk.* Doğru ve uygun bularak. (M)

TASVİR i. (ar. *şûret*'ten *taşvîr*). Bir şeyi bütün ayrıntılarıyle, resim yapar gibi anlatma: *Ne çıkar kötülüğü, şeytanı, çirkini gayri tabiîyi tasvirden* (S. F. Abasıyanık). *Onun safa-yı visaliyle şair olmuşken, / Nasıl fırakını tasvire iktidarım olur?* (Tevfik Fikret). || *Halk dili.* Resim: *Topla dedim, topla günah. Aman adam tasvirleri. Mübarek gün!* (Kemal Tahir). || *Tasvir etmek*, ayrıntılarıyle anlatmak: *Hele Molière'in insanlığın gülünç taraflarını tasvir eden oyunları!* (H. R. Gürpınar). *Pencereden nasıl baktığını dilimin döndüğü kadar tasvir ettim* (Ahmed Rasim). *Esk.* Resmini yapmak.

— DEY. *Tasvir gibi*, çok güzel.

— *Esk.* (Bir şeyin). Resmini yapma. || *Tasvir-i hümayun*, padişahın resmi. || *Tasvir-i mücessem*, resim.

— Din. *Tasvirler kavgası.* Bk. İKONA *düşmanlığı.*

— Ed. Roman, hikâye ve öteki yazı türlerinde, olayları, olayların geçtiği yerleri, kişileri ve eşyayı tanıtmak, anlatılan öteki nesnelerden ayırma. (Bk. ANSİKL.) || *Tasvirci şiir*, anlatımı tasvire dayanan şiir.

— Mat. Bir cümlenin elemanlarını ikinci bir cümlenin elemanlarıyle tekabül haline koyma. (Bk. ANSİKL.) || *Uygun tasvir*, açıları değiştirmeksizin, bir bölgenin başka bir bölge üzerine tasviri. Bk. ANSİKL.

— Temş. santl. *Tasvir kesmek*, Karagöz oyununda kullanılan insan, havyan vb. tasvirlerin yapılmasına verilen ad. (Tasvirler deriden kesilerek yapıldığı için bu ad verilmiştir.)

— Topogr. *Arazinin tasviri*, arazi engebelerini topografya haritaları üzerinde değişik ve uzlaşmalı renkler, taramalar veya eğriler yardımıyle gösterme.

— ANSİKL. Ed. *Tasvir*, kelimelerle resim yapma niteliğindedir. Nesnelerin karakteristik özelliklerini, öteki nesnelerden ayrılan yanlarını ortaya koyar. İyi tasvir yapılabilmesi için, yazarın anlatacağı olayı, kişiyi veya eşyayı gözlemlemesi ve ilk bakışta görülemeyecek özelliklerini bilmesi gereklidir. Tasvir, anlatılan konuya katkıda bulunabilmesi için, konunun gerektirdiği yerde yapılır.

— Mat. Birinci cümledeki her elemana ikinci cümlede tekabül eden ancak bir eleman varsa, *tasvir tek değerlidir;* ikinci cümlenin birinci cümle üstündeki ters tasviri de tek değerliyse, tasvir *birebir* olarak nitelendirilir. Geometride, bir bölgenin başka bir bölge üzerine, bir düzlemin veya bir uzayın bir başka düzlem veya uzay üzerine tasvirleri «dönüşüm» adını alır.

● Bir bölgenin başka bir bölge üzerine yapılan *uygun tasvir*'inde açılar değişmez. Verilen bir S alanının yine verilen başka bir S' alanına uygun tasvirini gerçekleştiren z karmaşık değişkenli $V = f(z)$ fonkisonunun belirtilmesi, *uygun tasvirin temel problemi* olarak adlandırılır. Bu problem, «S ve S' basit bağımlı bölgelerdir» hipoteziyle Riemann tarafından çözüldü; bir çokgenin bir yarım düzlem üzerine tasviri özellikle Schwarz tarafından incelendi.

Uygun tasvir elektrikte ve akışkanlar mekaniğinde önemli bir rol oynar.

◆ **Tasvirat** çoğl. i. *Esk.* Tasvirler.

◆ **Tasvirci** i. *Esk.* Resim yapan kimse, ressam. (ML)

TASVİRÎ sıf. (*taşvîr*'den *taşvîrî*). *Esk.* Tasvirle ilgili.

— Anat. *Tasvirî anatomi.* Bk. ANATOMİ.

— Dilbil. *Tasvirî dilbigisi.* Bk. DİLBİLGİSİ. || *Esk. Tasvirî fiil*, ulaçlı (gerundiumlu) bileşik fiil. Bk. FİİL.

— Müz. Maddî nesnelerin imajını seslerle tasvir etme yolunu seçen bir müzik tarzı veya basit bir müzik parçası. (ML)

Tasvir-i Efkâr, Şinasi* tarafından İstanbul'da yayımlanan (27 haziran 1862 - temmuz 1867) gazete. Şinasi Avrupa'ya gidince gazetenin yönetimini Namık Kemal üstüne aldı (1865). Namık Kemal de Avrupa'ya gidince (1867) gazete Recaizade Ekrem tarafından yönetildi. 500 Sayı çıktıktan sonra kapandı. — *Yeni Tasvir-i Efkâr*, bir önceki gazetenin devamı olarak Ebüzziya Tevfik'in İstanbul'da yayımladığı (31 mayıs 1909) gazete. Rakip gazetelere oranla iki misli fiyata satılmasına rağmen en yüksek tiraja sahipti (3 500). Bir süre sonra kapandı. Ebüzziya'nın ölümünden sonra oğulları Talha ve Velid Ebüzziya gazeteyi yeniden çıkardılar. Ancak sıkıyönetim dolayısıyle adını *Tesvirî Efkâr, Tevhidi Efkâr* olarak değiştirdiler. Sonuncusu uzun süre yayımlandı (31 mayıs 1909 - 5 mart 1925). [M]

Tasviri Hümayun nişanı, Mahmud II tarafından 1832'de çıkarılan nişan. Üzerinde sarı ve pembe güller arasında Mahmud II'nin askerî üniformalı, göğüs hizasına kadar minyatürü vardır. Altın zincirle boyna asılırdı. Bir tek rütbesi vardı; beratı yoktu. (M)

TAŞ i. (esk. türk. k.). Kimyasal bileşimi ve fiziksel durumu değişiklikler gösteren, rengini içindeki maden tuz ve oksitlerinden alan sert ve sağlam cisim: *Yumuşak taş. Sert taş.* || Bu cisimden kopmuş parça: *Arkalarını bıçakla kesilmiş gibi dümdüz, yüksek bir kayaya vermişlerdi. Önleri çıkıntılı, büyük taşlarla çevrilmişti* (S. Kocagöz). *Ayaklarım [...] kâh bir taşa çarpıyor, kâh karpuz kavun kabuklarını andıran bir takım zıypak şeyler üzerinde kayıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Annem, kardeşim gibi severim / Ağaçları, taşları, çiçekleri* (C. S. Tarancı). || İnşaatta kullanılmak üzere aynı cinsten hazırlanmış malzeme: *Burası aynı zamanda babamın «Fırka» binasıydı. Alt kat ağır, beyaz taşlarla döşeliydi* (Orhan Kemal). *Kaldırım taşlarına çarpa çarpa yürüyor, yolunu arıyordu* (A. H. Tanpınar). *Taş ve tuğla ile örülmüş duvar.* || Kimi işlerde veya yerlerde kullanılmak üzere, uygun biçime sokulup hazırlanmış gereç: *İbrahim beyin indiği çeşmenin taşına Hüseyin Çavuş çıktı* (S. Kocagöz). *Değirmen taşı. Musalla taşı.* || Bir şeyin simgesi olacak nitelikte, sütun, heykel, anıt v.b.: *Öteden beri, onun makamını ziyaret etmek isteyenler bu taşa, bu ağaca, bu eve gelirler* (N. Araz). *Bu ağaç servi olmadan / Bu taşa kitabem yazılmadan* (C. S. Tarancı). || *Mec.* Üstü kapalı bir şekilde söylenen iğneleyici söz, tariz: *Arkasından, daha ağır bir taş: —Bu sene sınıf geçemezseniz bir sene, bir uzun sene daha burada beklemek tehlikesi var* (R. N. Güntekin). || *Argo.* Para. || *Taş bilim.* Bk. TAŞBİLİM. || *Taş iliği.* Bk. TAŞİLİĞİ. || *Taş illeti*, böbrek hastalığı. || *Taş pamuğu.* Bk. TAŞPAMUĞU. || *Bilezik taşı*, kuyunun ağzına konulan ortası delik taş, taştan kuyu halkası. || *Binek taşı.* Bk. BİNEK. || *Çakmak taşı.* Bk. ÇAKMAKTAŞI. || *Çakıl taşı*, çakıl. || *Çay taşı*, dere, çay v.b.nin yataklarında bulunan büyük yuvarlak taş. || *Çırpıcı taşı*, denizin kıyıya yakın ve sığ yerlerinde, su üzerinde görülen kaya. || *Fal taşı.* Bk. FAL. || *Göbek taşı.* Bk. GÖBEKTAŞI. || *Kaldırım taşı.* Bk. KALDIRIM. || *Kaydırak taşı*, çocukların kaydırak oyunu oynarken kullandıkları ufak, yassı taş. || *Kefeki taşı.* Bk. KEFEKİ. || *Mezar taşı.* Bk. MEZAR. || *Niyet taşı*, bir dileğin gerçekleşmesi için bir yatırın mezarından alınıp saklanan, bir yatırın mezar taşına yapıştırılmağa çalışılan veya dilek kuyusuna atılan küçük taş. || *Tekne taşı*, çeşme yalağı. || *Temel taşı.* Bk. TEMEL.

— ÇEŞ. DEY. *Taş arabası.* Bk. ARABA. || *Taş atmak.* Bk. ATMAK. || *Taş atıp da kolun mu yoruldu* (veya *taş atıp kolun yorulmadı ya*), güçlük çekmeksizin bir şey elde eden, yine de memnun değilmiş gibi bir tavır takınan kimselere karşı, «bu iş için sanki emek mi harcadın?» anlamında kullanılır. || *Taş çatlasa*, imkânsız görülen şeyler için «ne yapılsa, imkânı yok» anlamında kullanılır: *Şimdi istersen yaşını da söyleyeyim: Bu kadıncağız, taş çatlasa kırktan fazla değil* (R. N. Güntekin). || *Taş çıkartmak*, yetenekleri bakımından birinden üstün olmak, birini geçmek: *Hem nasıl, taş çıkartır, belki, Burunsuz Hasan'a* (M. Â. Ersoy). || *Taş gibi*, çok sert, kaskatı: *Yusuf gözü yaşlı, taş gibi olduğu yerde kalmıştı* (S. Kocagöz). Zalim, acımasız: *Taş gibi kalbi var.* || *Taş kesilmek.* Bk. KESİLMEK. || *Taş olmak*, «işlediği bir günahtan dolayı taş haline gelmek» inancını belirtmek için kullanılır. || *Taş taş üstünde* (*üstüne*) *bırakmamak*, baştan başa yıkmak, yerle bir etmek: *Kaçsan da kaç para eder? Sana, köyde taş taş üstüne bırakmayacaklar diyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Taş toprak*, moloz. || *Taş tutmak. Argo.* Para sahibi olmak, zenginleşmek. || *Taş yağar*, kıyamet koparken, herkeste heyecan ve korku yaratan tehlikeli zamanları anlatmak için kullanılır. || *Taşa çekmek*, [çakı, bıçak v.b. için] bileği taşında keskinleştirmek, bilemek. || *Taşa ölçeyim. Halk dili.* Bir hastalıktan söz ederken veya bir yara, bere v.b.yi gösterirken «benden uzak olsun» anlamında şomluk savmak için kullanılır. || *Taşa tutmak*, hiç aralık vermeden taşlamak, üst üste taş atmak: *—Fakat şeriati dinlemeseler, evlenseler... —Mahalleli ikisini de taşa tutar* (H. E. Adıvar). || *Taşı gediğine koymak*, gerekli bir sözü tam zamanında ve yerinde söyleyerek karşısındaki kimseyi susturmak, zekice karşılık vermek: *Hafif bir tebessümle, küçük bir kahkaha ile taşı gediğine koymaktan hangi kadın kendisini alabilir?* (A. H. Tanpınar). || *Taşı sıksa suyunu çıkarır*, çok kuvvetli kimseler için kullanılır. || (*İstanbul'un*) *Taşı toprağı altın.* Bk. İSTANBUL. || *Attığı taş ürküttüğü kurbağa değmemek*, aldığı sonuç verdiği emeğin yanında hiç kalmak. || *Ayağı taşa değmek* (*değmemek*), bir iş-

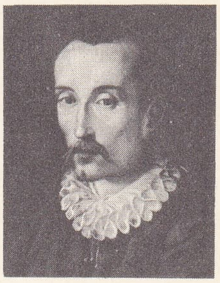

Torquato TASSO
A. Allori'nin eseri
Uffizi, Floransa

Tasvir-i Efkâr gazetesinin ilk nüshası

Foto. LAROUSSE ; N. Erkılıç (MEYDAN)

te güçlükle karşılaşmak (karşılaşmamak). || *Ayıkla pirincin taşını.* Bk. AYIKLAMAK. || *Bağrı taş.* Bk. BAĞIR. || *Bağrına taş basmak.* Bk. BAĞIR. || *Baltayı taşa vurmak.* Bk. BALTA. || *Başına taş yağmak,* (Tanrı tarafından) başına kötü bir iş, felâket gelmek. || *Başını taştan taşa vurmak.* Bk. BAŞ. || *Benim kadar başına taş düşsün!* (veya *başına benim kadar taş düşsün!*), birinin suçlamalarına hedef olan kimse tarafından beddua sözü olarak kullanılır. || *Bir taş atımı,* oldukça yakın. || *Bir taşla iki kuş vurmak.* Bk. BİR. || *Çirkefe taş atmak.* Bk. ÇİRKEF. || *Dağ taş.* Bk. DAĞ. || *Dağlara taşlara.* Bk. DAĞ. || *Ekmeğini taştan çıkarmak.* Bk. EKMEK. || *Her taşın altından çıkmak,* her işin içinde olmak. || *Sabır taşı.* Bk. SABIR. || *Sırtında taş taşımak,* çok güçlük çekmek. || *Sitem taşı,* sitem için birine dokundurulan söz. || *Tekerine taş koymak.* Bk. TEKER.

— *Esk. Taş döğen,* kuvvetli, sağlam. || *Taş dövünmek,* bir şeye pek çok üzülmek, pişman olmak.

— Astron. *Gök taşı.* Bk. GÖKTAŞI.

— Bayınd. *Kadastro taşı, geodezi taşı,* kadastro veya geodezi nirengi noktasının kesin konumunu belirleyen kesme veya beton taş. || *Kilometre taşı,* büyük yollarda, uzaklıkları kilometre cinsinden belirtmeğe yarayan taşların her biri. || *Koruma taşı,* telgraf direklerinin veya yol kenarındaki ağaçların dip kısımlarına, arabaların çarpmasını önlemek için yerleştirilen taş.

— Bot. *Taş bademi.* Bk. TAŞBADEMİ. || *Taş mantarı,* kayalar üzerinde biten liken. || *Taş yosunu,* liken. || *Bitki taşı,* bazı bitkilerde oluşan taşa benzer katılık.

— Coğ. *Sallanır taş,* toprağa çok dar bir tabanla dayanan ve dengede durur gibi görünen taş.

— Denizc. *Taş dubası,* mendirek inşaatında taş taşımak için özel olarak yapılmış duba. Bk. ANSİKL.

— Din. *Kara taş.* Bk. HACERİESVED.

— Diş cerr. *Tükürük taşı,* diş etlerinin üzerinde veya altında dişe yapışık olarak meydana gelen taş. (Tükrük veya kan içinde eriyik halde olan kalsiyum tuzlarının çökmesiyle meydana gelir; diş minesi ve semanı üzerine yapışan sert bir oluşumdur. Bk. KEFEKİ.

— Eczc. ve Ted. Eskiden çeşitli katı maddelere verilen genel ad. || *Dağlama taşı,* yakıcı olarak kullanılan potas pastili. || *Cehennem taşı,* ergitilmiş gümüş nitrat kalemi. Bk. CEHENNEM.

— Esk. Rom. *Binlik taşı,* Romalıların yaptıkları yollarda her bin adımlık uzaklığı işaretleyen taşların her biri. Askerî bölgelerin veya askerî kayıtlara bağlı bölgelerin sınırlarını gösteren taşların her biri. || *Circus taşı,* carriere'in ucuna dikilen ve koşucuların geçmek zorunda oldukları büyük dikilitaş. || *Forum'daki kara taş,* geleneğe göre Romulus'un mezar taşı. (1900 Kazılarında meydana çıkarılan taşın bu taş olduğu sanılır.) || *Kutsal taş,* Capena kapısı yanına konan ve yağmur yağdırmak için gezdirilen taş.

— Graf. santl. *Taş basması.* Bk. TAŞBASMASI.

— G. santl. *Tezhip taşı,* tezhip çalışmalarında renkleri denk bir şekilde yaymağa yarayan yontulu agat taşı.

— İnş. *Taş dolgu.* Bk. DOLGU.

— Kuyumc. Bir mücevher üzerine yerleştirilmek için yontulan değerli veya değersiz taş. || *Taş evi,* yüzük, küpe v.b.de elmas, pırlanta v.b. taşın oturtulduğu yuva. || *Taş evi tırnağı,* değerli taşı yuvada tutmağa yarayan tırnaklardan her biri. || *Taş kazıcılığı.* Bk. GLİPTİK. || *Değerli taş,* ender bulunan ve yontulduktan sonra kuyumculukta kullanılan sert, saydam taş. (Zümrüt, yakut ve gökyakut gibi değerli taşlardan başka, sertliği ve güzelliği sebebiyle kuyumculukta kullanılan akik, kehribar, ametist, grena gibi değerli taşlar da vardır.) [Bk. ANSİKL.] || *Mihenk taşı,* altının ayarını bulmak için kullanılan siyah akik taşı. || *Renkli taş,* boyanmış mücevher taşı. || *Sunî (sentetik) taş,* taklit edilen taş ile aynı fiziksel özellikleri ve kimyasal bileşimi olan sunî taş. (Bk. ANSİKL.) || *Yalancı taş,* genellikle değerli bir taşı taklit ederek camdan veya plastik maddeden yapılmış taş.

— Mad. oc. *Taş kabası,* ocaktan çıkarılan taşın üzerindeki toz tabakası. || *Taş ocağı,* taş çıkarılan yer. || *Kara taş,* cevher oranı işletilemeyecek kadar düşük olan, fakat yakınındaki işletilebilecek bir yatağın mineralleşme kaynağını meydana getiren kaya.

— Malzeme. *Bağ taşı.* Bk. BAĞ. || *Çaplanmış moloz taş,* kenarları çekiçle düzeltilerek çokyüzlü veya dikdörtgen prizma biçimi verilmiş taş. || *Gevrek taş.* Bk. GEVREK. || *İnce yonu taş,* tamamen gönyesine getirilmiş ve boyutları normlaştırılmış bloklar halinde kullanılmağa hazır olarak şantiyeye teslim edilen taş. || *Kaba yonu taş,* tarakla düzelterek dikdörtgen prizma veya çokyüzlü biçimi verilmiş taş. || *Kalkerli taş,* bileşiminde yüzde 75'ten çok kalsiyum karbonat bulunan az veya çok sert taş. || *Kesme taş,* bir yapıda kullanılmak için kesilen veya kesilmiş olması gereken taş. || *Kırma taş,* kırma işleminden geçirilmiş kaya parçalarının tümü. (MAKADAM veya BALAST, kaya kalker ise KASTİN de denir.) || *Kireç taşı,* 15 sm'yi geçmeyen parçalar halinde, kimyasal yapısı oldukça saf kalkerli taş. (Kireç taşı şeker sanayiinde, demir - çelik sanayiinde ve dökümcülükte, kireç yapımı için kullanılır.) [Bk. KİREÇTAŞI.] || *Kuru taşlar,* harçsız, alçısız veya kireçsiz üst üste yığılan taşlar: *Kuru taş duvar.* || *Moloz taş,* özel bir yontma işleminden geçirilmeden, ocaktan çıktığı gibi kullanılan taş. || *Parke taşı.* Bk. PARKE. || *Sunî taş,* agregalarının renk ve boyutları, raspalamadan sonra kesme taş görünüşü verecek şekilde seçilen çimento topağı. (*Eşanl.* KALIPLANMIŞ BETON, BETON BLOK.) || *Yapı taşı,* inşaatta kullanılan tabiî taş. || *Yarma taş,* yatağında almış olduğu tabakalaşma yönünde yarılmış taş. || *Yontma taş,* yontularak biçim verilmiş yapı taşı. *Eşanl.* YONU TAŞ. (Bk. ANSİKL.)

— Metrol. *Çeki taşı.* Bk. ÇEKİ.

— Mim. *Taş hamuru,* alçı ve çimento karışımı sıva.

— Miner. *Amazonlar taşı,* feldispat çeşidi. (*Eşanl.* AMAZONİT.) || *Ay taşı,* sedef parlaklığında ortoz çeşidi. || *Bal taşı,* melit. || *Bologna taşı,* küre biçiminde baritin. || *Değirmen taşı,* değirmen taşı yapımında ve inşaat molozu olarak kullanılan çakmak taşı çeşidi. || *Eskişehir taşı.* Bk. LÜLETAŞI. || *Filtre taşı,* sıvıları süzmeğe yarayan iri taneli kum taşı. || *Floransa taşı,* mermer çeşidi. || *Göz taşı.* Bk. GÖZTAŞI. || *Güneş taşı,* ortoz ve oligoklazdan meydana gelen avantürin parlaklığında taş. || *Hacıbektaş taşı.* Bk. KAYMAKTAŞI. || *İtalya taşı,* resim boyalarının yapımında kullanılan arduvaz çeşidi. || *İnka taşı,* arsenikli pirit. || *Kadıköy taşı.* Bk. KADIKÖYTAŞI. || *Kartal taşı,* içinde başka bir taş parçası bulunan ve sallandığı zaman ses veren içi boş taş. (*Eşanl.* AETİT.) || *Kırmızı taş,* hematitli taş, kantaşı. || *Labrador taşı,* labradorit. || *Malta taşı.* Bk. MALTA. || *Mıknatıs taşı,* formülü Fe_3O_4 olan tabiî demir oksit. (Bu mineral demir tozlarını çekme özelliği gösterir.) [*Eşanl.* MAGNETİT.] || *Moka taşı,* akik çeşidi. || *Ponza taşı.* Bk. PONZA. || *Sabun taşı,* saponit. || *Süt taşı,* yağ gidermek için kullanılan kil çeşidi. || *Yeşim taşı.* Bk. YEŞİM.

— Okçuluk. *Taş dikmek,* rekor kırmak anlamında kullanılan deyim. (Eskiden okçulukta rekor kıranlar için taş dikilirdi.) || *Taş sürmek,* bir okçunun atışlarda daha önce diktiği menzil taşını aşması. (Evvelce dikilmiş olan taş yerinden alınarak, son atıştaki ileri menziline sürülür ve yeniden dikilirdi.) || *Menzil taşı.* Bk. MENZİL.

— Oyun. Satranç, dama, domino v.b. oyunlarda kullanılan zar, pul. (Satranç taşı, fildişi, tahta veya diğer maddelerden yapılır.) || *Taş almak,* satrançta rakibin taşını oyun dışı etmek: *At almak. At yemek.* || *Taş çekmek,* domino oyununda domino yapılmadığı sürece taş koymak için yerdeki kapalı taşlardan gerekli olanı bulana kadar çekmek. || *Taş sürmek,* taşlarından birini oynatmak. || *Beş taş.* Bk. BEŞ.

— Patol. Çeşitli organların içinde ve özellikle safra yolları ile sidik sistemi içinde oluşan çeşitli şekil ve hacimdeki katı madde. Bk. ANSİKL.

— Petr. *Taş yağı.* Bk. TAŞYAĞI.

— Saatçilik. İçine mil yerleştirilecek şekilde delinen ve profil verilen, bir yatağa oturtulmuş sert taş. *Eşanl.* RUBİ.

— Tar. Bk. TAŞ DEVRİ. || *Dikme taş,* menhir.

— Tasav. *Teslim taşı.* Bk. TESLİM.

— Teknol. *Bileği taşı,* kesici âletleri bilemeğe yarayan ince taneli sarı şist. || *Perdah taşı,* madenleri, odunu parlatmağa yarayan inorganik madde. || *Tıraşlama taşı,* saraç veya ciltçilerin deriyi tıraşlamak için koydukları kalın ve düz taş.

— Vet. Bk. ANSİKL.

— Zır. *Taş döşeme.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Denizc. Güvertesinin eni hafifçe şevli olarak inşa edilen *taş dubası* şev yönünde yapılmış tanklara su alınarak yatırılır ve üzerine yüklenmiş bulunan taşlar böylece kaydırılarak istenilen yere dökülür. Üzerindeki ağırlığın gitmesiyle hafifleyen dubanın öteki tankları su yüzeyinin üzerine çıkar; bu durumda şev yönündeki tankların suyu boşaltılarak dubanın dengesi sağlanır.

— Kuyumc. *Değerli taş*'lar, eski çağlardan beri lüks eşya olarak kullanılmaktadır. Asyalılarda, değerli taşların biriktirilmesiyle meydana gelen hazineler çoktu: Mithridates'in hazinesi dillere destandı. Bu zevk Roma'ya da geçti ve değerli taş merakı aldı yürüdü. Elmas dışında bütün değerli taşları yontma usulleri biliniyordu; elması yontma usulü ise 1476'da bulundu. Ortaçağda bu tip taşlar sadece kadınlar tarafından kullanılıyordu; bu devirde haçlı seferlerine katılanlar tarafından Avrupa'ya sayısız türde taş getirildi ve bunlara çeşitli esrarengiz etkiler mal edildi.

Sınıflandırma. Pratikte, elmas, yakut, zümrüt, gök yakut gibi değerli taşlar ile mücevhercilikte kullanılan daha az değerli krizoberil, spinel, topaz, turmalin, grena, ametist, zebercet gibi taşlar ayırt edilir. Yarı saydam ve donuk taşlar da (kadıköytaşı, akik, opal, firuze, yeşim) aynı şekilde mücevhercilikte ve süslemecilikte kullanılır.

Mineralojide, değerli taşlar bazı türlere bağlanır. Bunlardan başlıcaları: *elmas* (karbon), *korindon* (alümin), *spinel* (magnezyum alüminat), *beril* (alüminyum ve berilyum silikat), *topaz* (alüminyum flüorosilikat), *turmalin* (alüminyum borosilikat), *grena* (Al_2O_3 . $3SiO_2$. 3MO tipindeki silikatlar; burada M bir Ca, Fe, Mg veya Mn atomu olabilir), *kuvars* (silis) türleridir. Mücevhercilikte kullanılan diğer değerli taşların hepsi, az çok saf (akik, kadıköytaşı. oniks), bazen hidratlı (opal) *çakmaktaşı, feldispat* (obsidyen, aytaşı v.b.), *silikat* (zirkon, zebercet) türleridir. Değerli taşların değeri, *sertlik* ve *optik* özelliklerine göre değişir; renkleri, bileşimlerindeki maden oksitlerine bağlıdır: bu renk bazen, taşın ışığı geçirmesi veya ışığı yansıtması şekline göre değişir. Taslarda ayrıca, parlaklık ile, yansıma ve kırılma sonucu taşın ışığa verdiği renkler de ayırt edilir. Bu taşların birçoğu mücevhercilikte kullanılır; değerli donuk taşlar süsleme, gravür, vazo yapımında. renksiz kuvars optikte; yakut, saatçilikte mil yapımında; akik ise havan, bilya yapımında kullanılır. Değerli taşlar, elmasınkine benzeyen yontma usullerine göre yontulur; fakat bu taşlar dilinerek yaprak yaprak ayrılmaz; sert tozlar (elmas tozu. zımpara, ponza taşı, tripoli) yardımıyle madenî diskler üzerinde aşındırılır. Taş üzerine oyma ise, özel bir torna yardımıyle gene aşındırılarak yapılır.

● *Sunî taşlar.* Değerli taşları taklit etmek için uzun süre çalışıldı. İlk defa alman Styrass, elmas parıltısı verecek çok parlak kurşunlu bir cam düşündü ve uygun renkler yardımıyle gökyakut, yakut v.b. elde etti. Bugün imalâtçılar, borosilikatlarla ucuz taklit taşlar imal eder; parlaklık, yontulmuş taşın dip kısmına konulan bir gümüş pul ile arttırılır. Tabiî taşlardan bazıları laboratuvarlarda mineraloglar tarafından elde edilmektedir. Bu sentezlerden bazıları ise sanayide önemli gelişme-

ler geçirmiştir. Buna, korindonun (sentetik yakut ve her renkten sentetik gökyakut) ve sentetik spinelin (açık mavi, pembe ve renksiz) Verneuil metoduna göre sentezi örnek verilebilir.

— Malzeme. *Yapı taşı* harç ve betonlarda agrega, duvarcılıkta ise örgü elemanı olarak kullanılır. *Kesme taş* yapı içinde oturacağı yere göre âletle belirli bir şekil verilen tabiî kaya blokudur. İnşaata elverişli bütün kayalar yontulabilir; aranan nitelikler arasında şunlar sayılabilir: dayanıklılık, direnç, don'a mukavemet, görünüş, yontulmağa elverişlilik. Kesme taş adı daha çok kalkerli kayalar için kullanılır. Yontulacak blokların çıkarıldığı çok sayıda taşocağı vardır. Bu yataklar nitelikleriyle ayırt edilir ve bu niteliklerine göre kullanılır. (Bk. KİREÇTAŞI.) Taş bazen de kullanılacağı yapının yanında yontulur. Bu şekilde şantiyenin ihtiyacına göre testereyle biçilmiş ve gönyesine getirilmiş bloklar halinde hazırlananlar özellikle yumuşak taşlardır.

Standart ölçülere uygun parçalar makinelerde de yontulur ve hazırlanır. Bunlar *ince yonu taşlar*'dır. Nihayet, tasarruf sebebiyle, yapıda bazen kesme taş kaplama cepheyle yetinilir. Bu durumda, testereyle kesilmiş sert taşlar kullanılır. Cepheler için *sunî taş* kullanılacaksa, bu taş ya inşaat yerinde ya da fabrikada hazırlanır.

— Patol. Taşlar, organizmanın içindeki sıvılarda bulunan tuzlardan meydana gelir. Bu tuzlar bazen yabancı bir cismi sararak onun üzerinde eşmerkezli tabakalar halinde birikir (böbrek taşları); bazı taşlar yapışkanlığı gittikçe artan bir sıvının koyulaşmasıyle meydana gelir (safra taşları); bu takdirde taşlar hep aynı şekil ve büyüklükte olur. Taşların büyüklüğü küçük bir kum taneciğinden başlayarak ceviz, hattâ yumruk büyüklüğüne kadar değişebilir. Yüzü düz veya pürtüklü olabilir; rengi kimyasal bileşimine göre değişir; içinde üratlara, fosfatlara, oksalatlara v.b. kireç veya lipitlere (kolesterol) rastlanır. Taşların oluşum sebepleri genel olabileceği gibi (artrit veya damla hastalığı diyatezleri, beslenme hastalıkları) lokal de olabilir (boşaltıcı kanalların tabiî darlığı veya sonradan daralması, normal akımı engellenen sıvıların durgunluğu).

Taş ancak, yabancı bir cisim olarak sebep olduğu olaylarla kendini belli eder (etraftaki dokuların iltihabı, hastalanan organda bozukluk v.b.). Karaciğer ve böbrek kulunçları taşlardan ileri gelir. Taşların tedavisinde iki yol vardır: cerrahî müdahaleyle taşları çıkarmak ve uygun bir beslenme rejimiyle taşların yeniden oluşmasını önlemek.

Taşlar bulunduğu yerlere göre de çeşitlere ayrılır: *böbrek taşı*, önce sidikte kum görülmesiyle belli olur; sonra, küçük taşçıklar oluşur; bunlar böbrek çanağından ayrılarak sidik borularına girer ve şiddetli ağrılara sebep olur (böbrek taşı ağrısı); nihayet böbrek içinde çok büyüyüp sidik borusundan geçemeyecek hale gelen taşlar meydana gelir. Bunlar çok şiddetli ağrılara sebep olur ve sidikle dışarı atılamaz. Taş düşürücü sular kumların ve küçük taşların dökülmesini kolaylaştırır. Ürat ve oksalat taşlarını eritmek için kullanılan piperazin, fosfor asidi, lityum tuzları v.b. ilâçların etkisi kesin değildir. Böbrek taşlarının tedavisi yalnız cerrahî ameliyatla yapılabilir. *Sidiktorbası taşı*, küçük taşların birleşmesi sonucudur, özellikle torbada sidik tutukluğu olduğu zaman (genellikle prostat büyümesi) görülür, çünkü bu tutukluk kumların ve küçük taşların birleşmesine yol açar. Üstelik, sidik torbasının iltihaplanması ve bu iltihaplanmadan ileri gelen amonyak mayalanması, amonyak magnezyum taşlarının oluşmasına yol açabilir. Sidik torbası taşları eskilerin *taş hastalığı* dedikleri hastalıktır; taşın parçalanması ile tedavi edilmelidir. Prostat tutukluğu varsa, başlıca sebebi ortadan kaldıran prostatektomi ile de tedavi edilir. *Safra taşı*, genellikle safra yollarında bir intanın ve safra bileşimindeki bir değişikliğin sonucudur. Taşlar daha çok safra kesesinde birikir ve safra kesesi kanalı ile koledok kanalından geçerken karaciğer sancısı yapar. Safra taşlarının tedavisi perhizle ve sağlık kurallarına uymakla yapılır (yağlı maddeleri, özellikle bol kolesterinli maddeleri azaltmak, alkali içecekler içmek gerekir); çoğu zaman cerrahî müdahale gerekli olur (kolesistektomi, koledokotomi). *Tükürük taşı* nadirdir. *Bronş taşı*, bronşlarda taş veya bronşolitlerin bulunması ile belirir.

Aşık Ömer'in taşbaskısı
(M. Aksel koleksiyonu)

Foto. MEYDAN

— Vet. Bütün evcil hayvanlarda taş görülür; bunlar: 1. sindirim organlarında (tükürük, bağırsak, safra ve pankreas taşları); 2. sidik organlarında (böbrek, sidik borusu, sidik torbası taşları); 3. üreme organlarında (meme, sperma taşları) bulunur. Bu taşlar mukozaları tahriş ettiğinden ve tıkanma meydana getirdiğinden ilgili organlarda ağır görev bozukluklarına sebep olabilir.

— Zır. *Taş döşeme*, bir akaçlama usulüdür. Suyun akışı yönünde hendekler kazılır, dibine kırık çakıllar atılır, üzeri de çalı demetleriyle örtülür; nihayet hendek, kazı anında atılan toprakla doldurulur. Bu suretle bir çeşit yeraltı geçidi elde edilir; bu geçidin kapasitesi, taşlar arasındaki aralıklara eşittir.

◆ Sıf. Taştan meydana gelen, taştan yapılmış olan: *Taş basamaklardan inilen bir yer var ama sekiz, on metre sonrası kapalı* (R. H. Karay). || *Taş bina*, kâgir yapı. || *Taş döşek*, gevşek taşlardan yapılmış kanal, su yolu. || *Taş kalem*, bir çeşit kurşun kalem. || *Taş kömür*. Bk. TAŞKÖMÜR. || *Taş söve*, kapı pervazı. || *Taş tahta*, karalama tahtası. || *Taş tekne*, yalak.

— ÇEŞ. DEY. *Taş bağa. Halk dili.* Kaplumbağa. || *Taş bebek*. Bk. BEBEK. || *Taş yürekli*. Bk. TAŞYÜREKLİ.

— Bayınd. *Taş kaplama*, bir yolun şosesini meydana getirmek için yayılmış ve sıkıştırılmış kırık taş tabakası. *Eşanl.* MAKADAM.

— Santl. *Esk. Taş kalem*, kayagan taşından ince ve yassı olarak yapılan kalem. (Taştahta denilen yazıtaşı üzerine yazı yazmak için kullanılırdı.) [LM]

—TAŞ, —TEŞ ek. Bk. —DAŞ, —DEŞ.

TAŞAĞIL, Akdeniz bölgesinde (Antalya ili, Manavgat ilçesi) bucak. 12 487 nüf. (1965); 15 köy. — *Bucak merkezi*, 2 383 nüf. (1965). Manavgat - Antalya yolunun 31. km'sinden kuzeye ayrılan bir yolun 5. km'si üstünde; yüksl. 95 m. (M)

TAŞAK i. (esk. türk. k.). *Kaba*. Erkeklik bezi, haya. Bk. ERBEZİ. (M)

TAŞAKLI sıf. (*taşak*'tan *taşak-lı*). *Kaba*. Taşağı olan. || *Mec. Kaba*. Sözünü geçiren, kuvvetini ve yetkinliğini başkalarına da kabul ettirmiş olan, cesur, yiğit, gözüpek. (M)

TAŞANOĞULLARI, XIV. yy.ın ikinci yarısında Havza ve Merzifon'a hâkim olan bir türkmen ailesi. Ailenin kurucusu Taşanoğlu adlı emîr, birçok siyasî olaya karıştı. Niksar beyi ve Bafra emîri ile birleşerek Kadı Burhaneddin Ahmed'e karşı savaştı; Timur ve Bayezid I ile anlaştı. Şehzade Mehmed Çelebi, Amasya'ya yerleşince, Niksar ve Bafra emîri gibi Bayezid I'e bağlandı ve onun ümerası arasına girdi (1393). Bayezid 1398'de bütün Canik yöresini ele geçirince Taşanoğulları onun hizmetine girdiler. (M)

TAŞAUZ, S.S.C.B.'de (Türkmenistan) şehir, Hira vahasında; 37 000 nüf. Dokuma sanayii. Yağ fabrikaları. (L)

TAŞBADEMİ bls. i. Bot. Çok sert kabuklu badem çeşidi. Bk. BADEM. (M)

TAŞBASKI bls. i. Kireçtaşının üzerine yağlı bir maddeyle çizilmiş şekilleri baskı yoluyle kâğıt v.b. üzerine çıkarma sanatı. Bk. LİTOGRAFYA. (M)

TAŞBASMASI veya **TAŞBASMA** bls. sıf. ve i. Taşbaskı yoluyle elde edilen (yazı veya resim): *Taşbasması seferberlik emri camî duvarına asıldıktan biraz sonra cami meydanı köy halkıyla doldu* (Ş. S. Aydemir). *Bunların karşı sırasında diğerleri gibi renkli taşbasması iki «Otello» sahnesi vardı* (Sabahattin Ali). Bk. LİTOGRAFYA. (M)

TAŞBİLİM bls. i. Jeol. *Yeni*. Taşların yapısını inceleyen bilim, taş bilimi. Bk. LİTOLOJİ. (M)

TAŞBÖCEĞİ bls. i. Zool. Kabuğu katırboncuğuna benzeyen yumuşakça. (İlmî adı *Cypraea*. *Cypraeidae* familyasından.) [M]

TAŞBURUN, Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum-Kars bölümü, Kars ili, Iğdır ilçesi) bucak; 12 279 nüf. (1965); 11 köy. — *Bucak merkezi*, 2 451 nüf. (1965). Iğdır ovasının orta kesiminde yüksl. 850 m. İlçe merkezinin 20 km doğusunda Iğdır-Avalık yolu üzerindedir. (M)

TAŞÇI i. (*taş*'tan *taş-çı*). Taş ocağından taş çıkaran veya taşları yontarak onları biçime sokan kimse: *Yalçın kayaların taşçıları delsin / Tomurcuk gülleri yad eller dersin* (Karacaoğlan).

— Teknol. *Taşçı tokmağı*, bir sehpa ile üzerindeki şahmerdan ve buna bağlı olarak hareket eden bir bucartadan meydana gelen ve yontulacak taşın bütün yüzeyine birden vurabilen makine.

◆ **Taşçılık** i. Ocaktan taş çıkarma veya taşları yontarak biçimlendirme işi. (ML)

TAŞÇIL sıf. (*taş*'tan *taş-çıl*). Bot. Taşlar ve kayalar üzerinde yahut taşlı topraklarda yaşayan. (L)

TAŞÇIZADE FERİK BEKİR PAŞA, türk kumandanı (İstanbul 1794 - Medine 1855). İstihkâm subayı olarak orduya katıldı. Öğrenimini geliştirmek için Londra'ya gönderildi. Dönüşünde mühendishane nazırı oldu. Topçu ve İstihkâm okulunu yeniden kurdu, İstanbul'un planını çizdi ve bir imar planı hazırladı. Mekke ve Medine'deki dinî binaların onarımıyle görevlendirildi. (M)

TAŞÇIZADE MEHMED ASIM PAŞA, türk kumandanı (İstanbul 1828 - ay.y. 1892). Mühendishaneyi bitirdi. Topçu subayı olarak orduya katıldı (1853). Tophane'de çalıştı. Miralay olarak Selimiye kışlası Hassa Topçu alayına tayin edildi. Beyoğlu Haslar Topçu alayına kumandan oldu. Mirlivalığa yükseldi. Ferik rütbesiyle Çatalca müstahkem mevki kumandanı oldu. (M)

TAŞDELEN, İstanbul'un Üsküdar - Şile yolu üzerinde, Alem dağı eteğindeki kaynaklardan çıkan içme suyu. Sertlik derecesi 1'i geçmeyen bu su, Vakıflar Genel müdürlüğü tarafından işletilir. (M)

TAŞDELEN, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Malatya ili, Arapkir ilçesi) bucak; 7 002 nüf. (1965); 18 köy. — *Bucak merkezi*, esk. *Mutmur*, 402 nüf. (1965). Arapkir'in 45 km güneyinde; yüksl. 1 100 m. (M)

TAŞ DEVRİ bls. i. Arkeol. İnsanın ortaya çıkışı ve taştan âletler meydana getirişinden başlayarak Kalkolitik çağın sonuna kadar geçen devreye genel olarak verilen ad. Dört kısma ayrılır. 1. Paleolitik (Yontmataş*); 2. Mezolitik (Ortataş*); 3. Neolitik (Cilâlıtaş*); 4. Kalkolitik* (Bakırtaş). Bk. TARİHÖNCESİ. (M)

TAŞELHİT i. Fas Berberîcesinin Masmuda halkları (özellikle Batı Yukarı Atlas-lar'da ve Anti Atlaslar'da yaşayan Chlerhs'-lerden meydana gelir) tarafından konuşulan lehçesi. (L)

TAŞELİ, Akdeniz bölgesinde, Batı ve Orta Torosları ayıran yüksek bir yöre. Yüzey şekillerinin hâkim görünüşünü yansıtmak üzere *Taşeli yaylası* denilen bu yörenin eksenini, kendisini boydan boya yaran Göksu vâdisi meydana getirir. Bu akarsuyun kolları, Taşeli yaylasını seyrek, fakat derin, geçilmesi güç vâdilerle parçalara ayırır. Taşeli yöresi Anadolu güneyinde Antalya ve Mersin körfezleri arasında

taşlama taşları
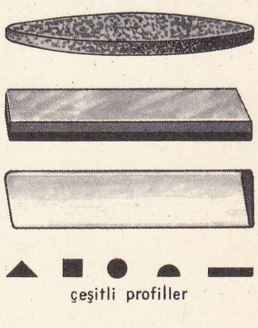
çeşitli profiller

denize doğru bir çıkıntı meydana getiren İçel yöresinin orta kesimini oluşturur. Yayla, Silifke batısında Akdeniz'den Anamur dağlarıyle ayrılırsa da, Silifke doğusunda geniş bir cephe üzerinde deniz üzerine iner. Taşeli adının *İçel*'e zıt olarak *Dış-el* deyiminden türediği ileri sürülmüşse de, bu adın yöreye hâkim olan çok engebeli ve çetin taşlık tabiatı çok iyi yansıttığı açıktır: daha ilkçağda bu kesime *Taşlık Kilikya* (Kilikia Trakheia) denilmekteydi.

Taşeli yaylası Batı ve Orta Torosların kıvrımlı temelini birbirinden ayıran, gerçekte bu temeli göksu ekseni boyunda geniş bir şekilde örten Üçüncü zamanın ikinci yarısına ait miyosen denizel tortul örtüsünden olur. Yer yer killi - kireçli, fakat çoğunlukla saf kireçli katmanlardan oluşmuş bulunan bu örtü tabakası, suyu geçirdiği ve su ile eridiği için yüzeyi kuru ve oyuklarla delik deşiktir. Taşeli yaylası bazı kesimlerinde 2 000 m yükseltiye ulaşır. Üzeri yer yer yeşil çalılarla (maki) ve ormanlarla kaplı olan Taşeli tenha bir yöredir. Eskiden bir patika durumunda olan Karaman - Silifke yolu şimdi bir işlek cadde olmuştur. Taşeli yöresi içinde başlıca yerleşme merkezleri Silifke, Ermenak ve Mut'tur. (M)

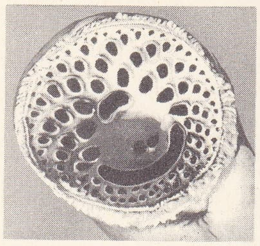

taşemenin ağzı

TAŞEMEN blş. i. Suda yaşayan, çok ilkel yapılı omurgalı hayvan; Avrupa'da üç türü bulunur. (İlmî adı *petromyzon*. Yuvarlakağızlılar sınıfından.) || *Siğilli taşemen*, üreme devresinden sonra vücudunda siğiller beliren taşemen: *Siğilli taşemen yenmez*.

— ANSİKL. *Taşemen*, solucan biçimindedir; derisi çıplak ve yapışkan, ağzı emmeğe elverişli şekilde yuvarlak ve çenesizdir; fakat içinde birkaç dizi boynuzsu diş bulunur; boynunun yan taraflarında yedi çift solungaç yarığı vardır; vücudun arka yarısında bir yüzgeç yer alır; iskelet tamamen kıkırdaktandır. Taşemen bütün öteki omurgalı hayvanlardan çok basit ve ilkel yapılıdır. Suda yaşayan hayvanlara yapışarak onların kanını emer ve böylece asalak beslenir. Bazı türleri denizde yaşar, fakat yuumrtlamak için ırmaklara girer. Diğer bir kısmı bütün ömrünü denizde geçirir. Her iki halde de başkalaşma vardır; yavru taşemen kurtçuk şeklinde dünyaya gelir, ancak daha sonra son şeklini alır. (L)

TAŞEMENGİLLER çoğl. blş. i. Taşemenlerle benzeri cinsleri kapsayan yuvarlak ağızlı omurgalı hayvanlar familyası. (L)

TAŞER (Suat), türk tiyatro oyuncusu ve şairi (İstanbul 1919). Devlet konservatuvarının yüksek bölümünü bitirdi. Devlet tiyatrosuna girdi. Eserleri: *Üç Duvarlı Dünya* (1951); *Tiyatro Meseleleri* (1953); *Bir Dünya ki* (1956); *Aşk ve Barış* (oyun, 1961). [M]

TAŞERON i. (fr. *tâcheron*). Tek başına veya bir iki işçiyle birlikte çok defa götürü olarak ve genellikle bir başka büyük müteahhitten iş alarak çalışan küçük müteahhit. (M)

TAŞFİN bin ALİ YUSUF, beşinci murabıt hükümdarı (öl. 1145). Babasının 1143'te ölümü üzerine tahta geçti. Bu sıralarda Abdülmümin yönetiminde bulunan Muvahhidler, Murabıtların merkezi olan Marakeş'in güneyindeki dağlı halkı kışkırtarak Taşfin'e baskı yaptılar. Taşfin'in kısa süren hükümdarlığı, Muvahhidler ile mücadeleyle geçti; fakat Abdülmümin ile yaptığı savaşları kaybetti. 1145'te Muhammed bin Meymun kumandasındaki donanmasının Almeria'ya gelmesini beklemek için Oran şehrine sığındı. Muvahhidlerin kendisini şehirden çıkmağa zorlamaları üzerine gemilerinin bulunduğu limana giderken öldü. (M)

TAŞIL i. (*taş*'tan *taş-ı-l*). *Yeni*. Jeolojik devirden evvel toprak katmanları arasında kalarak günümüze kadar gelen bitki ve hayvanların kalıntı veya izlerine verilen ad, fosil. *Esk*. Müstehase. (M)

TAŞIM i. ve zf. (*taşmak*'tan *taş-ı-m*). Kaynama sırasında taşma: *Bir iki taşım kaynatmak*. (M)

TAŞIMA i. (*taşımak*'tan *taşı-ma*). Taşımak işi.

— Akışkanlar mekan. *Taşıma katsayısı ve kuvveti*. Bk. KALDIRMA.

— Huk. *Taşıma işleri komisyoncusu*, bir ücret karşılığı, kendi namına ve bir müvekkil hesabına eşya taşıtmayı meslek edinmiş kimse. || *Taşıma senedi*, eşya taşımasında, gönderen tarafından düzenlenerek imzalanan ve taşıyıcıya verilen belge. (Bk. ANSİKL.) || *Taşıma sözleşmesi*, bir ücret karşılığı insan veya eşya taşınmasının borçlanıldığı sözleşme. (Bk. ANSİKL.) || *Denizde taşıma*. Bk. NAVLUN. || *Havada taşıma*. Bk. HAVA.

— Taşıma. Malzeme ve eşyanın, genellikle kısa bir mesafede, elle veya mekanik olarak yerini değiştirme. (Bk. ANSİKL.) || *Taşıma aracı*, insan gücünü azaltarak veya insan gücü kullanmadan malzemelerin ve yüklerin yatay veya düşey olarak yerlerinin değiştirilmesini sağlayan her türlü araç veya makine.

— Mad. oc. Galerilerde, arabalarla yapılan nakliyat işlemlerinin tümü. (Galerilerde ve şantiyelerde taşıma mekanik olarak veya arabaları elle iterek yapılır.)

— Magnetik. *Taşıma kuvveti*, çekirdekten ayırmak için bir mıknatısın veya elektromıknatısın armatürüne uygulanması gereken kuvvet.

— ANSİKL. Huk. Taşıyıcının istemesi halinde, gönderen, taşıyıcıya iki nüsha *taşıma senedi* düzenleyerek vermek zorundadır. Taşıma senedinde şunlar yazılıdır: 1. gönderenin adı, soyadı, ticaret unvanı, gönderilen yer, senet emre yazılıysa, bu kayıt; 2. taşınacak eşyanın nitelikleri, cinsi ve miktarı; 3. gönderilenin adı soyadı ve ticaret unvanı; 4. taşıma ücreti ve ödenmişse bu durum; 5. taşıyıcının adı, soyadı ve ticaret unvanı; 6. taşımanın süresi; 7. taraflarca kararlaştırılan başka hususlar. Bunların hata veya kasıtla yanlış yazılması halinden doğan zararlar, gönderene aittir. Belirtilen özellikleri kapsamayan bir belge taşıma senedi değildir; tesellüm ilmühaberi niteliğindedir. Taşıma senedinin bir kopyası, gönderen tarafından imzalanarak taşıyana teslim edilir ve taşıyan da bunu yükle birlikte gönderir. Taşıma senedinin öteki nüshası da taşıyan tarafından imzalanarak gönderene verilir. Taşıma senedi emre yazılı olarak düzenlenmişse, bunun ciro ve teslimi taşınan mal üstündeki mülkiyeti de senedi devralana geçirir. Taşıma senedinin düzenlenmediği durumlarda taşıyan, gönderenin istemi üzerine, ona bir tesellüm ilmühaberi verir. Tesellüm ilmühaberinde, taşıma senedinde bulunması gerekenler yazılıdır. Gönderen, taşıma senedinde, eşyanın niteliği hakkında yanlış beyanda bulunmuşsa taşıma sırasında doğacak zarardan kendisi sorumlu olur. Özellikle, patlayıcı maddelerin taşınması sırasında, bu durum belirtilmemiş ve bundan da bir zarar doğmuşsa, bu zarara yine gönderen katlanır; ayrıca, bu yüzden taşıyıcının uğradığı zararları da tazmin etmek zorundadır. Taşıyıcı, taşıma senedinde yazılı olan malı teslim aldığı zaman, senede hiç bir ihtirazî kayıt koymamışsa, eşyanın dış görünüşü bakımından kusuru olmadığını kabul etmiş olur. Ancak ihtirazî kayıt belirtmemekle birlikte, eşyanın dış görünüşüyle tespit edilmesi mümkün olmayan kusurları ispat ederek, bir zarar meydana gelmesi hallinde sorumluluktan kurtulabilir.

● *Taşıma sözleşmesi*, eşya veya insan taşınmasına ilişkin olabilir. (Bk. YOLCU.) İki durumda da taşıyıcının bu işi meslek edinmiş olması şart değildir. İnsan cesedinin veya hayvanların taşınması da eşya taşıma kavramına girer. Gerek deniz taşıması işleri, gerek demir ve havayollarıyle taşıma ve posta idaresine ilişkin özel hükümler bulunduğundan, Türk Ticaret kanununun «Taşıma İşleri ve Taşıma Senedi» başlığını taşıyan maddeleri (md. 762 v.d.) doğrudan doğruya, özellikle karayollarında yapılan taşımalarla, iç sularda (nehir ve göllerde) yapılan taşımalarda uygulama alanı bulunur. Bununla birlikte özel hükümlerle düzenlenmiş taşıma çeşitlerinde de boşlukların, genel nitelik taşıyan bu hükümlerle doldurulması imkânı vardır.

Eşya taşıma sözleşmesinde, taşımanın ne ile yapılacağının önemi yoktur. Taşıyacak araç, tren, kamyon, at arabası, hayvan v.b olabilir. İnsan sırtında veya insan kuvvetiyle güdülen bir araçla yapılan taşıma da, taşıma sözleşmesinin konusu olabilir. Tarafların taşıma aracının ne olacağını belirtmeleri gerekli değildir. Ancak taraflar sözleşmede taşıma aracının türünü belirtmişlerse, o zaman taşıyıcı bu aracı kullanmak zorundadır. Taşıma sözleşmesinin yerine getirilmiş sayılabilmesi için, taşıyıcının taşımayı borçlandığı eşyayı belirli bir süre içinde varacağı yere ulaştırması gerekir. Taşıyıcı, mal taşıtanın emir ve kumandasında hareket etmez; bütün sorumluluğu kendisine ait olmak üzere taşıma işini yapar. Bu sebeple, taşınan şeyin, taşıyıcının hâkimiyeti altına girmesi gerekir. Taşıyıcı, kendi sorumluluğu altında hareket ettiği için, yolun tayini ve gerektiği zaman değiştirilmesine de karar verebilir. Bu sebeple, taşıtanın emir ve direktifi altında hareket eden kimseler, taşıyıcı niteliğini kazanamazlar ve bu durumda bir taşıma sözleşmesi söz konusu olmaz. Eşya taşıma sözleşmesinin kurulmuş olması için, malın taşıyıcıya teslim edilmesi gerekir. Burada bir aynî (real) sözleşme vardır. Çünkü sözleşme tarafların anlaşması ve taşınacak şeyin taşıyıcıya teslim edilmesiyle doğar. Taşıma sözleşmesinde malı gönderen kimseye «gönderici» denir. Gönderici, malı taşıyana teslim ederken, ona mal hakkında bilgi vermelidir. Gönderen, taşınacak şey hakkında yanlış bilgi verirse, bundan doğacak zarardan sorumlu olur. Taşıtılacak şey, patlayıcı maddeyse, bunun ayrıca belirtilmesi gerekir; eşya bir ambalaj içinde taşınacaksa, ambalajı yapma borcu gönderene aittir. Ambalajın yetersiz olması halinde taşıtan sözleşmeyi feshedebileceği gibi, ihtirazî kayıtla malı alabilir. Bundan sonra doğacak zararlardan taşıyıcı sorumlu olmaz. Ancak zararın, ambalajın yetersiz olduğundan doğduğunu ispat etmesi gerekir. Ayrıca, ambalajların etiketlenmesi ve eşyanın taşınması için belirli belgelere ihtiyaç varsa bu belgeler, gönderen tarafından düzenlenir.

Meselâ, mal için gümrük çıkış belgesi gerekliyse, bunun gönderen tarafından sağlanması gerekir. Gönderenin son borcu, taşıyıcıya kararlaştırılan ücreti ödemektir. Taşınacak eşya taşıyıcıya teslim edildikten sonra, onun sorumluluğu altına girer. Taşıyıcı, taşımanın gecikmesinden ve zarar görmesi veya yok olmasından sorumludur. Taşıma sözleşmesi kurularak taşınacak eşya, taşıyıcıya teslim edildikten sonra kararlaştırılan sözleşmede hüküm yoksa, örf ve âdete göre belli olan süre içinde; bunda da hüküm bulunmaması halinde uygun olan bir süre içinde, varması gereken yere ulaşmazsa, taşıyıcı bu geç kalmadan sorumludur. Bu sorumluluğu, taşıma ücretinden indirme şeklinde gerçekleşir. Ücretten indirilecek miktar, gecikmeyle orantılı olarak tespit edilir. Sözleşmeyle bir süre kararlaştırılmış ve gecikme bu sürenin iki katı olmuşsa, taşıyıcı artık hiç bir ücret isteyemez. Ayrıca, gecikmeden doğan zarardan da sorumlu olur. Taşıyıcı gecikmeğe rağmen şu durumlardan birini ispat ederek sorumluluktan kurtulabilir: 1. gecikmenin, «gönderen»in kusurundan doğduğu; 2. gecikmenin, «gönderilen»in kusurundan doğduğu; 3. gecikmenin «mücbir sebep»ten meydana geldiği (ancak, taşıma araçlarının yokluğu veya yetersizliği mücbir sebep olarak ileri sürülemez). Taşıyıcı malın kendisine teslim edilmesiyle, gönderilene teslim edilmesi arasında geçen süre içinde mala gelecek her türlü zarardan veya malın yok olmasından sorumludur.

Sorumluluktan kurtulmak için zararın: 1. kendisinin sorumlu olduğu kişilerin kusuru sonucu doğmadığını; 2. veya eşyada bulunan noksan veya ayıplardan doğduğunu; 3. eşyanın niteliğinden ileri geldiğini; 4. ambalajın kötü olmasından meydana geldiğini; 5. gönderenin veya gönderilenin fiili veya verdikleri emir ve talimatın sonucu olduğunu ispat etmelidir. Zarar, gönderen veya gönderilenin fiil veya emir ve talimatına uymaktan ileri gelmişse, mal tamamen yok olsa bile, taşıyan ücretin tamamını alır. Taşınan eşyanın bir kısmı yok olursa, taşıyıcının, kalan kısım için taşıma ücretini istemek hakkı vardır. Taşıyıcı,

Foto. LAROUSSE

malın yok olması veya zarara uğramasından sorumlu olmadığını ispat edemezse, ortaya çıkan zararı tazmin etmek zorundadır. Doğan zararın tespiti, malın zarara uğraması ve yok olmasında, farklı esaslara göre tespit edilir. Mal yok olmuşsa, taşıma senedinde gösterilen değer esas alınır. Taşıma senedinde değer gösterilmemişse, taşıyıcıya bildirilmiş vé onun tarafından kabul edilmiş değer esastır. Böyle bir değer bildirimi de yapılmamışsa, zarara esas alınacak değer, eşyanın, gönderilene teslim edildiği yerdeki değeridir. Ancak, bu son durumda, malın yok olması yüzünden ödenmemiş olan gümrük resmi, taşıma ücreti ve bu sebeple yapılmayan başka masraflar, ödenecek olan tazminattan indirilir. Malın yok olmadığı, fakat zarara uğradığı durumlarda ödenecek olan tazminat malın gönderilene teslim edileceği yerdeki değeriyle, zarara uğramasından sonraki değeri arasındaki farka göre tespit edilir. Nitelikleri ve değerleri açıklanmadan taşıyıcıya teslim edilen mallarda meydana gelen zarar, halin icabına göre her olayda ayrı olarak tespit edilir. Ancak, kendisine teslim edilirken açıklanmamış olan kıymetli eşya, para ve kıymetli evrakın zarara uğramasından taşıyıcı sorumlu olmaz. Fakat, zarar taşıyıcının ağır kusuru veya hilesinden ileri gelmişse, taşıyıcı tam tazminat öder. Taşıyıcı, gönderenle önceden bir anlaşma yaparak sorumluluğunu sınırlayabilir. Ancak bu sorumluluk, nitelikleri gereği hacim ve tartıları azalan eşyada ve zararın yüzde 51'i oranında sınırlanabilir. Gönderen veya gönderilen, zararın eşya niteliğine veya halin icabına göre, sınırlandırılan miktara varmadığını ispat ederek, sorumluluğun sınırlandırılmış olmasını hükümsüz duruma getirebilir. Bunun dışında, kanunun taşıyıcıya yüklediği sorumlulukları ortadan kaldıran veya sınırlayan hükümler geçersizdir. Zarar ve ziyandan dolayı açılacak tazminat davaları, tek taşıyıcı varsa bu kimseye karşı; birden fazla taşıyıcı varsa birinci ve sonuncu taşıyıcı aleyhine açılmalıdır. Arada bulunan bir taşıyıcıya karşı davanın açılabilmesi için, zararın onun taşıdığı zaman meydana geldiğinin ispat edilmesi gerekir. Taşıyıcılardan birine karşı tazminat davası açılır ve onun tarafından zarar tazmin edilirse, bu kimse, zarara kendisinin sebep olmadığı durumlarda, kendisinden önce gelen veya zarara gerçekten sebep olan kimseye rücu eder. Zarar ve ziyandan sorumlu olan taşıyıcının kesinlikle tespit edilmemesi halinde, bütün taşıyıcılar taşıma ücretindeki paylarıyle orantılı olarak sorumlu olurlar. Ancak, zararın, kendi taşıma süresi içinde meydana gelmediğini ispat edebilen taşıyıcı, bu sorumluluğa katılmaz. Zarara uğramış bir eşya, kayıtsız ve şartsız olarak kabul edilecek olursa, taşıyıcı aleyhine dava açma hakkı sona erer. Ancak gönderen hiç bir ihtirazî kayıt koymadan eşyayı kabul etmekle birlikte, kabulden önce zararı mahkemenin tayin ettiği bilirkişilere tespit ettirmişse, dava hakkı devam eder. Belirli durumlarda eşya kabul edilirken zarara uğrandığı hemen tespit edilemez. Bu durumda «kabul eden», zararın, taşıyıcıya teslim -gönderilene teslim arasındaki sürede doğduğunu ispat ve zararın anlaşılmasını takip eden sekiz gün içinde mahkemeden bilirkişi incelemesi yapılmasını istemek şartıyle, yine dava hakkına sahip olabilir. Zarar, taşıyıcının ağır kusuru veya hilesi sonunda doğmuşsa dava hakkının düştüğü ileri sürülemez. Taşıyıcı, gönderen tarafından kendisine teslim edilen eşya yerine ulaşınca, bunu gönderilene bildirmek zorundadır. Gönderilen bulunmazsa veya herhangi bir sebeple teslim almaktan kaçınırsa veya taşıyanla gönderilen arasında teslim almağa ilişkin herhangi bir anlaşmazlık çıkarsa taşıyan, durumu gönderene bildirerek onun talimatını bekler. Gönderene haber verilemezse veya gönderenin verdiği talimatın yerine getirilmesine imkân yoksa, taşıyan teslim yeri mahkemesine başvurarak, malın tevdi edileceği bir yeddieminin tayin edilmesini ister. Bu durumda eşyanın uğrayacağı zarar, gönderene aittir. Eşyanın çabuk bozulması ihtimalinin bulunduğu durumlarda, taşıyan, malı sattırarak bedelini tevdi eder. Gönderilenin kabul borcu yanında öteki borçları da sözleşmede aksine bir hüküm bulunmadıkça, taşıma masraflarıyle teslim yerindeki ardiye ve gerekli başka masrafları ödemektir. Gönderilen bu borçlarını yerine getirmezse, taşıyan, malı teslim etmekten kaçınır. Taşıma ücreti üstünde anlaşmazlık varsa, gönderilen, borçlu olduğunu kabul ettiği miktarı öder ve üstünde anlaşmaya varılamayan miktarı da bir banka veya notere tevdi edecek olursa, taşıyan artık malı teslim etmekten kaçınamaz. Ayrıca, taşıyanın taşıma sözleşmesinden doğan bütün hakları için, eşya üstünde hapis hakkı vardır.

— Taşıma. Taşıma, daha uzun mesafelerde yapılan *nakliyat*'tan oldukça farklıdır; bununla birlikte hava konveyörleri ve taşıma kayışları gibi araçlarla orta ve hattâ uzun mesafelerde nakliyat yapılabilir. Bir yandan insan gücünü boş yere harcamaktan kaçınmak, öbür yandan üretimi artırmak ve malların yüklenmesini, boşaltılmasını, stok yapılmasını kolaylaştırmak için, taşımayı gittikçe makineleştirmeğe ve organize etmeğe çalışılmaktadır. Bunun amacı, hem taşıma masraflarını azaltmak, hem de özellikle ticarî ve sınaî yer hacminden, alandan en iyi şekilde faydalanmaktadır.

Odun sanayiinde ve hızar fabrikalarında, odun parçalarının kütlesi ve çokluğu yüzünden kârlı taşıma, esas üretim etkeni olarak değerlendirilir. Bütün sanayi dallarında kullanılan taşıma âletleri ve donatımlarından başka, tomrukların taşınması için zemin seviyesinde yer değiştiren tırnaklı sonsuz zincir de sayılabilir. (ML)

TAŞIMACI i. (*taşımak* > *taşıma*'dan *taşıma-cı*). Başkalarının eşyasının istenen yere taşınmasını sağlayan kimse. *Eşanl.* NAKLİYECİ. (M)

TAŞIMAK geçl. f. (esk. türk. *taşumak*'tan). Bir şeyi bir yerden belli bir yere götürmek: *—Gaz tenekelerini karşı kaldırıma taşıyorlar Komutan Bey...* (Kemal Tahir). *Sularını hayli uzakta bir dereden taşımakta imişler* (F. R. Atay). *Bulaşığı kız yıkıyor, ortalığı kız süpürüyor, suları kız taşıyor* (M. Ş. Esendal). || [Nesne için] Ağırlığını yüklenmek, tutmak: *Kubbeyi dört sütun taşıyor.* || [Boru, kanal v.b. için] Sıvı madeleri bir yerden başka bir yere aktarmak: *Kuseyme sularını kilometrelerce uzağa taşıyan demir boru şebekesi...* (F.R. Atay). || Devamlı olarak üzerinde bulundurmak: *Bunu dedi, «senin boynunda, elbisenin içinde taşımanı istiyorum. Gelince bana verirsin»* (S. Kocagöz). *Ben bu herifte hiç kâğıt görmedim. Kesesinde taşıdığı en büyük para: kuruş...* (Kemal Tahir). *Silâh taşımak.* || *Mec.* Çekmek, katlanmak: *Bu ıstırabı artık taşımayacağını hissediyordu.* || Sahip olmak, özellik olarak bulundurmak: *Hepsi de aynı yurttan, aynı kökten gelmenin damgasını dillerinde, kültürlerinde taşıyorlardı* (Ş. S. Aydemir). *Atalarının şerefli kanını taşımak.*

— ÇEŞ. DEY. *Başında taşımak.* Bk. BAŞ. || *Ev taşımak,* ev eşyasını bir evden başka bir eve götürmek. || *Laf* (veya *lakırdı*) *taşımak.* Bk. LAF. || *Mikrop (hastalık) taşımak,* mikroplu (hastalıklı) olmak. || *Omuzda taşımak.* Bk. OMUZ.

— Doğramc. *Bir çizgiyi taşımak,* ahşap bir parça üzerine çizilmiş bir çizgiyi gönye ile öbür yüzeyleri boyunca uzatmak. (ML)

TAŞIMLIK zf. (*taşım*'dan *taşım-lık*). Taşacak kadar: *Sütü iki taşımlık kaynatmak.* (M)

TAŞINIR sıf. (*taşınmak*'tan *taşın-ı-r*). Taşınabilen.

— Huk. *Taşınır mal.* Bk. *Menkul* EŞYA. (M)

TAŞINMA i. (*taşınmak*'tan *taşın-ma*). Taşınmak işi.

— Biyol. Bazı hayvanlarda, özellikle eklemlilerde görülen taşıma olayı. (İki hayvandan biri öbürünü sadece taşımış olur; varılacak yere ulaşan hayvanlar arasında artık hiç bir ilişki kalmaz.)

— Jeomorfol. *Sıçrayarak taşınma,* akışkan bir madde tarafından sürüklenen parçacıkların birbirlerini izleyen sıçramalarla yer değiştirmesi. (Sıçrayarak taşınma yerle teması bütünüyle kesilerek taşınamayacak kadar büyük olan döküntüleri etkiler. Olay, akıntı belli bir hız sınırını aşınca gelişir. Bazı parçalar, iki yüzünü etkileyen basınç arasındaki farkın etkisiyle yer değiştirmeğe başlar ve bir sıçrama yapar, sonra düşer; düştükleri zaman çarpma güçleri başka parçacıkların yer değiştirmesini sağlar ve bu şekilde sıçrayarak taşınma devam eder. Rüzgâr etkisiyle kum daima sıçrayarak taşınır; yalnız balçık, zeminle ilişkisi kesilerek yer değiştirir.) [L]

TAŞINMAK edilg. f. (*taşımak*'tan *taşı-n-mak*). Taşımak eylemine konu olmak: *Şampanya dağıtılan masa oraya taşınmıştı* (A. H. Tanpınar). *Hemen her evden Süleyman'a yiyecekler taşınmağa başlandı* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Ruhsatsız silâh taşınmaz.* || Geçz. f. Başka yere gitmek, göçmek: *Kiracılar gelecek hafta taşınacaklar* (H. E. Adıvar). *Neyse, uzatmayalım, hemen ertesi günü Hilmi Beylere taşındık* (Sabahattin Ali). || Bir yere sık sık gidip gelmek: *Ayağını köpek ısırınca bir ay hastahaneye taşındı.*

— DEY. *Düşünüp taşınmak.* Bk. DÜŞÜNMEK. (M)

TAŞINMAZ sıf. (*taşınmak*'tan *taşın-maz*). Taşınamayan.

— Huk. *Taşınmaz mal.* Bk. GAYRIMENKUL. (M)

TAŞIRMA i. (*taşırmak*'tan *taşır-ma*). Taşırmak eylemi.

— Bağcılık. Asma bitleriyle mücadele için bağlara su salma.

— ANSİKL. Bağcılık. *Taşırma* asma bitlerini yok etmek için çok etkili bir metottur; fakat yeterli miktarda (hektar başına 10 000 ilâ 90 000 m³ su sağlamak veya suyu bayır yerlerde tutmak zor olduğu, asmalar bu mücadeleden zarar gördüğü için, bu usulün uygulanması sınırlıdır. Taşırma, ancak bir nehir, ırmak veya sulama kanalı yakınında bulunan bağlarda uygulanabilir. Taşırma ile asma biti mücadelesinde, bağlar en az birer hektarlık tavalara bölünür. Kenarları geniş toprak yığınlarıyle sınırlanır. Kış veya sonbaharda, bitkilerin dinlenme mevsiminde, 30-60, hattâ 90 gün, toprak 20 ilâ 30 sm yüksekliğinde bir su tabakasıyle devamlı olarak örtülü tutulur. Bu işlem her yıl tekrarlanır ve toprağı verimli kılan maddelerin kaybı bol gübre ile telâfi edilir. (L)

taşıma

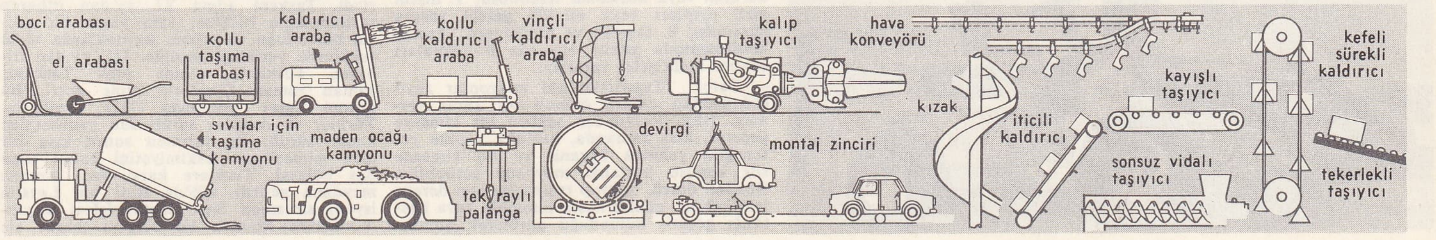

TAŞIRMAK geçl. f. (esk. türk. *taşurmak*'-tan). Taşmasına sebep olmak: *Kaynayan sütü taşırmak. Suyu taşırmak.* || *Mec.* Sabrını tüketmek: *Onun son sözleri delikanlıyı taşırdı.*
— ÇEŞ. DEY. *Bardağı taşırmak.* Bk. BARDAK. || *Bardağı taşıran son damla.* Bk. BARDAK. (M)

TAŞIT i. (*taşımak*'tan *taşı-t*). *Yeni.* Taşıma aracı: *Otomobilden başka taşıta binmezdi* (Y. Z. Ortaç). *Uçağa o binmez, bu binmezse uçak da herkesin alıştığı, her zaman binilen bir taşıt olamaz.* (N. Ataç).
— Huk. *Taşıt alım vergisi,* trafik şube veya bürolarına kayıtlı olsun veya olmasın, bir taşıtın mülkiyetini satım, bağışlama veya başka bir yolla kazanan kimsenin ödemek zorunda olduğu vergi. (Bk. ANSİKL.) || *Taşıt ehliyeti.* Bk. *Trafik* EHLİYET'*i.* || *Taşıt sigortası.* Bk. SİGORTA.
— ANSİKL. Huk. *Taşıt alım vergisi,* ödenecek olan verginin miktarı, aracın tür ve yaşına göre Taşıt Vergisi kanununda gösterilen tarifelerde belirtilmiştir. Trafik şube ve bürolarıyle noterler, kayıt, tescil ve satım işlemini yapmak için, taşıt alım vergisinin ödendiğini gösteren belgeyi aramak zorundadırlar. Bu belgeyi görmeden işlem yapılması halinde, işlemi yapan, vergi mükellefiyle müteselsil sorumlu olur. Ancak bunların mükellefe rücu hakları saklıdır. (M)

TAŞITAN sıf. (*taşıtmak*'tan *taşıt-an*). Taşımak işini yaptıran.
— Huk. Bir navlun sözleşmesiyle, bir yükü, taşıyana taşınmak üzere veren kimse.
— ANSİKL. Huk. *Taşıtan*'ın mal sahibi olması gerekli değildir. Bir kimsenin malını, başka bir kimseye taşıtan kimse de, taşıtan sayılır. Malı taşıyıcıya teslim eden taşıtan, teslim ettiği malın niteliklerini doğru olarak bildirmelidir. Yanlış bildirme sonucu doğan zarardan kendisi sorumludur; zararın tazminini taşıyandan isteyemez. Taşıtan, öteki sözleşmelerden farklı olarak, kararlaştırılan navlunun tamamı veya yarısını ödeyerek, navlun sözleşmesinden dönebilir. Bu durumda ödenen navluna *pişmanlık navlunu* adı verilir. (M)

TAŞITÇI sıf. ve i. (*taşıt*'tan *taşıt-çı*). Taşıt süren (kimse). [M]

TAŞITMAK ettrg. f. (*taşımak*'tan *taşı-t-mak*). Taşımak eylemini yaptırmak: *Biz nasıl oluyor da merhamet etmiyoruz, bunlara kendimizi taşıtıyoruz* (M. Ş. Esendal). [M]

Taşıt müzesi, İstanbul'da Kadıköy'de İETT teşkilâtına bağlı olarak kurulan açık-hava müzesi (1966). Müzede İstanbul'un çeşitli semtlerinde çalışan ilk tramvaylardan son kullanılan tramvaylara kadar örnekler, geniş bir alana yerleştirilmiş tramvay yolları, kapalı ve açık duraklar, durak ad ve levhalarıyle manken şeklinde sürücü, biletçi ve yolcular sergilenir. (M)

TAŞIYICI sıf. (*taşımak*'tan *taşı-yı-cı*). Taşıma işini yapan (kimse veya şey).
— Dy. *Taşıyıcı dingil, taşıyıcı tekerlek,* bir lokomotifte, hem taşıyıcı hem motris olan dingillerin veya tekerleklerin aksine, motris olmayan ve sadece yükün bir kısmını taşımağa yarayan dingil veya tekerlek. || *Taşıyıcı kablo.* Bk. KABLO.
— Havc. *Taşıyıcı yüzey,* bir uçakta kanatların meydana getirdiği yüzeyin tümü. || *Döner taşıyıcı yüzey,* «döner kanatlı» hava araçlarının, yani helikopterlerin dikey kalkış ve iniş yapmasını sağlayan döner yüzey (rotor).
— Taşıma. *Taşıyıcı zincir,* bir kaldırma makinesinde, uçlarından birine kaldırılacak yükün asıldığı zincir.
— Telekom. *Taşıyıcı akım,* işaretleri iletmek amacıyle modüle edilen alternatif akım. || *Taşıyıcı dalga,* işaretleri modülasyonla iletmek için kullanılan yüksek frekanslı elektromagnetik dalga.
◆ İ. Taşıma işini yapan kimse veya şey.
— Elektroakust. *Magnetik taşıyıcı. Eşanl.* MAGNETİK DAYANAK*.
— Huk. Bir ücret karşılığı yük veya yolcu taşımayı üstüne alan kimse, nakliyeci. Bk. ANSİKL.
— Patol. Kendisi hastalığa yakalanmaksızın, o hastalığın sebebi olan patojen bir mikrobu taşıyan kimse veya hayvan. (Taşıyıcıların ortaya çıkarılması bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemede temel unsurdur.) Bk. ANSİKL.
— Taşıma. Belli bir yol üzerinde mekanik olarak yük ve malzeme taşımağa yarayan âlet. || *Kayışlı taşıyıcı,* genellikle yatay, bazen hafif eğik doğrultuda hareket eden ve yığın halinde malzeme veya paket taşımağa yarayan sonsuz bant. (TAŞIYICI BANT da denir.) || *Havaî taşıyıcı,* yük kasalarının asıldığı bir veya iki kablo ile uzun mesafelere malzeme taşımağa yarayan düzenek. (KABLOLU TAŞIYICI da denir.) || *Latalı taşıyıcı,* bir veya birkaç sonsuz zincir üzerine aralıklı, bitişik, hattâ ızgara halinde ağaç ya da madenî latalar yerleştirilerek elde edilen taşıyıcı. (TABLALI TAŞIYICI da denir.) || *Merdaneli taşıyıcı,* madenî bir iskelet üzerine uygun aralıklarla monte edilmiş küçük çapta eksenleri etrafında hareketli silindirlerden meydana gelen cihaz; bu silindirler bir yuvarlanma yolu meydana getirir ve üzerlerinde sandık veya paket ya kendi ağırlığıyle ya da elle itilerek taşınır. || *Pnömatik taşıyıcı,* küçük paketleri veya toz halinde malzemeyi basınçlı havayla nakletmeğe yarayan boru. || *Sıyırıcı paletli taşıyıcı,* motris bir kasnakla çalıştırılan bir veya birçok sonsuz zincirden (kablodan) yapılmış taşıyıcı; bu zincirlere sabit bir olukla kesitli madenî levhalar takılır ve bu levhalar oluk içindeki malzemeyi sürükler. || *Vidalı taşıyıcı* (veya *taşıyıcı helis*), sonsuz bir vidanın dönmesiyle malzemeleri sürükleyen saç bir oluktan meydana gelmiş taşıyıcı; vida sarımlı veya paletlidir.
— ANSİKL. Huk. *Taşıyıcı,* sayılmak için, bu işi meslek edinmek gerekli değildir. Taşıma işini geçici olarak yapan kimse de taşıyıcı sayılır. Taşıyıcının sorumluluğunun, kanunla gösterilen durumlarda, sözleşmeyle hafifletilmesi veya ortadan kaldırılması söz konusu olamaz. Deniz ticaretinde taşıyıcı, yükün yüklenilmesi, taşınması ve boşaltılmasında normal bir taşıyanın göstermek zorunda olduğu özeni göstermelidir. Yoksa, zararın zorunlu bir sebepten doğduğunu ispat etmesi dışında taşıyıcı, ayrıca, kendi adamları ve gemi adamlarının kusurundan, kendi kusuru gibi sorumludur. Denizde taşıma yapan taşıyıcının, meydana gelen zarardan sorumlu olmadığı durumlar şunlardır: 1. deniz tehlike ve kazaları; 2. savaş karışıklık, isyan, yetkili mercilerin emirleri ve karantina; 3. mahkemelerin elkoyma kararları; 4. grev, lokavt ve öteki çalışma engelleri; 5. yükletenin, yük sahibinin ve acentanın ihmal ve engelleri; 6. denizde can ve mal kurtarma durumu veya kurtarma teşebbüsü; 7. malın gizli ayıpları veya niteliği gereği zarara uğraması; 8. taşıyan ve yükletenin kasten konişmentoda yanlış beyanda bulunmaları sonucu mala gelen zararlar.
— Patol. Taşıyıcılardaki mikroplar zayıf olduğundan onlara önemli bir zarar vermez; fakat taşıyıcıdan sağlam bir kimseye geçerse, kısa zamanda, hastalık yapma yeteneğini yeniden kazanır ve bu kimsede söz konusu hastalığı meydana getirebilir. Bundan ötürü, mikrop taşıyıcılar son derece tehlikelidir, çünkü hasta olmadığı veya hastalığı geçmiş bulunduğu görülerek bunlardan temastan kaçınılmaz, bu yüzden farkına varılmadan hastalık yayılmış olur. Bk. BULAŞICI *hastalıklar.* (LM)

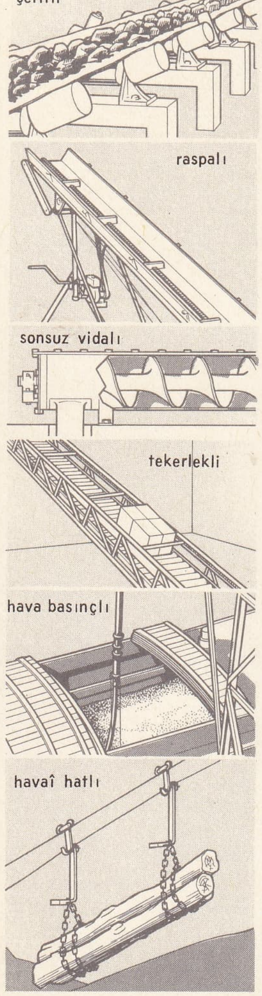

taşıyıcılar

çatallı taşıyıcı

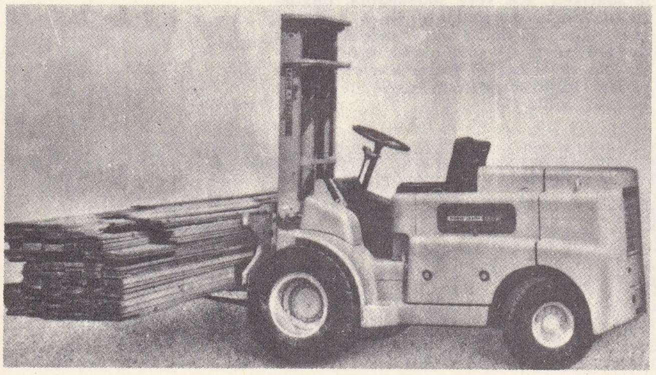

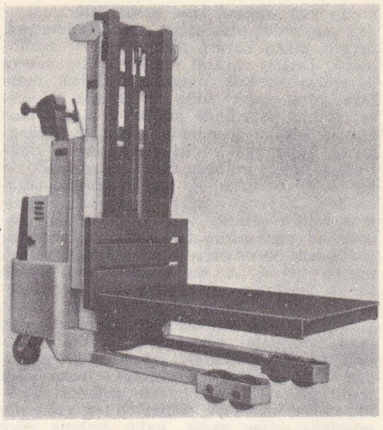

tablalı taşıyıcı

TAŞİGENEZ i. (ar. *tachygenèse*'den). Biyol. Embriyon oluşumunda çabukluk; bu oluş sırasında atalara ait evreler derece derece silinir ve kestirme veya yoğun bir gelişme kendini gösterir.
— ANSİKL. *Taşigenez*'e birçok tür ve grupta rastlanır. Evrelerin silinişi rasgeledir, eskilik ve süreyle de ilişkili değildir. Taşigenez, yani doğrudan doğruya veya kestirme gelişme palingeni (atalara ait evrelerin tekrarı) ile sönojeniyi (arada beliren yeni uyumsal karakterler) kapsayan ayrıntılı gelişmenin tersidir. (L)

TAŞILIĞI bls. i. Taşların tabaka tabaka ayrılmasını sağlayan ara katman. (M)

TAŞİR i. (ar. *ʿöşr*'den *taʿşîr*). *Esk.* Ona çıkarma. || Ona bölme. || Ürünün onda birini alma.
◆ **Taşirat** çoğl. i. *Esk.* Ona çıkarmalar. || Ona bölmeler. || Onda biri almalar. (M)

TAŞKENT, S.S.C.B.'de şehir, Özbekistan'ın başkenti, Çirçik ırmağı kıyısında; 1 239 000 nüf. Üniversite. Taşkent, Sovyet Orta Asyası'nın başlıca ekonomi ve fikir merkezidir. Rusya'dan Siriderya yoluyle kolayca ulaşılan şehir, 1865'te Rusların eline geçtikten sonra Türkistan genel valiliğinin merkezi oldu. XX. yy. başında köy görünüşünde bir şehirdi; yanıbaşında rus kolonilerinin yerleştiği bir şehir kurulmuştu. Özbek cumhuriyetinin kurulmasından sonra Taşkent, büyük bir idare ve fikir merkezi haline geldi. Aynı zamanda da Orta Asya'da pamuk tarımının teknik merkeziydi. Şehirde bölgenin teknik donatımını sağlayabilmek için çeşitli sanayi kolları kuruldu: tarım makineleri (özellikle pamuk tarım ve hasatı için özel makineler), pamuklu dokuma tezgâhları, sulama kanalları açmak için ekskavatörler. Eski «açlık bozkır»ında, Siriderya'nın sağ kıyısında yapılan sulama çalışmalarıyle vaha büyük ölçüde genişletildi. Pamuk dışında, elma, üzüm (şarap), darı ve yemlik bitki yetiştirilir. Şehir çok önemli şehircilik çalışmalarıyle hemen tamamıyle değişmiş ve eski şehirden kalan semtler kaybolmağa yüz tutmuştur.
— Tar. Şehrin kuruluşu hakkında kesin bilgi yoktur; bölgede bulunan arkeolojik eserler, şehrin oldukça eski tarihlerde kurulduğunu gösterir. Milâttan sonraki ilk yüzyıllarda Taşkent, Şaş bölgesinin başşehriydi. Taşkent adına XI. yy.dan itibaren rastlanmakla birlikte, aynı yerde bir şehrin bulunduğu ve adının kaynaklarda türlü şekillerde verildiği görülür. III. yy.dan itibaren Türklerin elinde olan Taşkent, zaman zaman Çinlilerin eline geçti. Bu durum Talas savaşında (751) Çinlilerin, Türkler ve Araplar tarafından yenilmesine kadar sürdü. Bu tarihten sonra kısa bir süre Abbasîlerin hâkimiyetini kabul eden Şaş bölgesi, Türklere karşı arap sınırını meydana getirdi. 806'da Rafi bin Leys'in isyanı sırasında Şaş bağımsızlığını kazandı. Halife Memun bu bölgeyi tekrar ele

Foto. Encyclopedia Britannica

geçirerek Samanoğullarından Yahya bin Esed'i buraya vali tayin etti (819). Samanoğulları devrinde hayli gelişen Taşkent, 996'da tekrar Türklerin eline geçti. Bütün Orta Asya türk şehirlerinin moğol istilâsı sırasında tahrip edilmesine karşılık Taşkent, yıkıntıdan kurtuldu. Uzun süre Moğolların elinde kalan şehir, XIV. yy.ın sonlarına doğru Timurluların, 1503'ten sonra da özbek hanlarının eline geçti. Sonra Özbeklerle Kazaklar arasında sık sık el değiştirdi. XVIII. yy.dan sonra Orta Asya ile Rusya arasındaki ticarî ilişkilerin merkezi oldu. 1865'te Çernyayev kumandasındaki rus kuvvetleri tarafından işgal edildi; işgalden sonra Türkistan eyaletinin merkezi olarak gelişti. Ruslar eski şehrin yanında, daha çok yöneticilerin oturmasına ayrılan yeni bir şehir kurdular. Nüfus bakımından eski şehir kalabalıktı; fakat, yeni şehir daha hızlı gelişti. Devlet daireleri, okullar ve öteki kurumlar bu kısımda toplandı. 1917'den sonra Orta Asya'da millî cumhuriyetlerin kurulması üzerine, eski Taşkent tekrar önem kazandı. (LM)

TAŞKENT, Akdeniz bölgesinde (Konya ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesimi, Hadım ilçesi) bucak; 12 872 nüf. (1965), 10 köy. — *Bucak merkezi (Taşkent* kasabası); 5 102 nüf. (1965). Hadım'ın 15 km güneyinde; yüksl. 1 550 m. İlçe merkezine keskin virajlı ve toprak bir yolla bağlıdır. (M)

TAŞKENT (Kâzım), türk işadamı (Preveze 1895). İstanbul'da Mühendis mektebinde okudu, Almanya'da *Braunschweig Technische Hochschule*'yi bitirdi (1925); kimyager oldu. Alpullu Şeker fabrikasını kurdu (1929). Kömür Madenleri genel müdür muavini (1937), Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. genel müdürü (1944) oldu. Doğan Sigorta şirketini, Yapı ve Kredi bankasını kurdu (1944); 27 yıl boyunca bankanın İdare meclisi başkanı ve murahhas azası kaldı. (M)

Taşkent konferansı (HİNT - PAKİSTAN), Taşkent'te 4 ocak 1966 ve 9 ocak 1966 arası Pakistan cumhurbaşkanı mareşal Eyüp Han ile Hindistan başbakanı Lal Bahadur Şastri arasında, Sovyet konsey başkanı Aleksey Kosigin'in başkanlığında toplanan konferans. 1965 Hint-Pakistan anlaşmazlığına son vermek için S.S.C.B.'nin teşebbüsüyle toplanan bu konferans, 10 ocak 1966 tarihli dokuz maddelik anlaşma ile (Taşkent bildirisi) son buldu; savaşan iki devlet bu anlaşma ile hükümran devletler arasındaki siyasî anlaşmazlıkların çözülmesi konusunda Birleşmiş Milletler teşkilâtının koymuş olduğu ilkelerin geçerliğini kabul etti. Taşkent antlaşmasının imzalandığı gün Lal Bahadur Şastri öldü, fakat yerine geçen İndira Gandhi'nin, selefinin kiriştiği taahhütlere uymayı kabul etmesi bu konferansın barışı sağlamasına imkân verdi. (L)

TAŞKIN sıf. (*taşmak*'tan *taş-kın*). Taşmış durumda olan: *Taşkın dere. Taşkın su.* || *Mec.* Aşırı: *Afacan bir küçük kız bakışı... Taşkın bir sevgiyle sıkan kollar arasından bir çocuğun sıyrılıp çıkmak isteyişini hatırlatan bir bakış...* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Sel. || *Taşkın ayak,* temel. || *Taşkın saçak,* çatı çıkıntısı, damlalık.

— Huk. *Taşkın inşaat,* bir kimsenin, kendi gayrımenkulü üzerinde yapmakta olduğu inşaatın, komşu arsaya taşması.

— Mim. *Taşkın açıt ayağı,* bir tonozda, takviye kemerini veya pencere üstündeki kemeri taşıyan, iki taraftaki ayaklardan daha taşkın olarak gömme ayak şeklinde yapılan çıkma ayaklar.

— Petrogr. *Taşkın kaya,* yüzeye ergimiş halde çıkan ve toprak üstünde veya denizin altında yayılan volkan kayası.

◆ İ. Hidrol. Bir akarsuyun yatağından taşmasıyle sonuçlanan oldukça önemli zararlara yol açan kabarma. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bayınd. *Taşkın*'lara karşı etkili hiç bir engel yapılamaz; bununla beraber çeşitli çareler öne sürülmektedir: 1. dağlık bölgelerde, taşkından doğan fazla suları biriktirmek ve akışını düzenlemek için depolar yapılması; bu usul uygulamada büyük zorluklar gösterir ve büyük masraflar gerektirir;

2. akarsu yatağı boyunca set çekilmesi; bunun da büyük bir sakıncası vardır: setler suların seviyesini yükseltir ve yıkıldığı anda, Po vâdisinde olduğu gibi büyük felâketlere yol açar;

3. yatak değiştirme kanalları, yatak arkları veya savaklar yapılması; bunlar da pek etkili olmayan geçici çarelerdir;

4. dağların ağaçlandırılması ve çimlendirilmesi; suları düzgün olarak dağıtabilmek için en iyi çaredir.

— Hidrol. Düzenli veya dönem dönem tekrarlanan taşkınlar, önceden kestirilebilir. Taşkınlar, ılıman bölgelerde buzların çözülmesi veya karların erimesi sırasında, tropikal ülkelerde veya muson etkisindeki ülkelerde ise yağmur mevsiminde görülür. Taşkın aşırı değilse, su ve mil getirdiği için yararlı bile olabilir (Nil). İstisnaî taşkınlar, uzun süreli ve genel sağnaklar sonucunda, özellikle dik eğimli ve geçirimsiz topraklarda olur; kar veya yağmur rejiminin ağır bastığı havzalarda, ısının birdenbire artması ve karların ansızın erimesi de taşkınlara yol açar. Bu iki etkenin birarada görülmesi ve ırmak kollarının aynı anda kabarması en tehlikeli taşkınları doğurur. Rejim ne kadar karmaşıksa taşkın ihtimalleri o kadar fazla, dolayısıyle zarar da o kadar büyüktür. Taşkınların önceden kestirilmesi ısı ve yağış gözlemleri yapılmasına, kıyının ve yukarı kesim döküntülerinin rölevesinin alınmasına dayanır. (LM)

TAŞKINLIK i. (*taşkın*'dan *taşkın-lık*). Taşkın olma hali, taşkınca hareket: *Bu taşkınlık, imparator mezarlarının bulunduğu kilise salonlarında da devam etti* (Ş.S. Aydemir). *Hiçbir şeyden haberi olmayan zavallı kuzenim, bu taşkınlığıma mânâ veremiyor, şaşırıyordu* (R. N. Güntekin).

— ANSİKL. Psikol. *Taşkınlık,* coşkuya benzer, ama çok daha marazîdir. Sakin düşünmenin karşıtı olan taşkınlığın zihnî açıdan taşıdığı temel özellik fikirlerin yığışması ve aralarında ciddî mantıkî bağların bulunmasıdır. Bu durumda hayal gücü ağır basar. Taşkın insan büyük işler yapabilir; ama onu harekete geçiren gerilim çoğunlukla geçicidir. Müzmin hale gelirse, taşkınlık patolojik bir özellik gösterir. (M)

Taşkınpaşa camii ve **medresesi,** Ürgüp'ün 20 km güneyinde, Damsa köyünde, Karamanoğulları devrine ait cami ve medrese (XIV. yy.). Cami üç sahınlı ve dörtgen planlıdır. Avlunun sağ tarafında önü revaklı yazlık bir mescit yer alır. Solda iki türbe vardır. Tek minarelidir, kesme taştan yapılmıştır. Medresenin üst yapısı tamamen çökmüş durumdadır. 23, 85 m × 22,60 m boyutlarında kareye yakın bir binadır. (M)

TAŞKIRAN bls. i. Teknol. Taşları veya kayaları parçalamak için kullanılan madenî kütle. || Demiryolları için balast yapımında kullanılacak kayaları büyük parçalar halinde kırmağa yarayan özel makine. (L)

TAŞKIRAN veya **TAŞKIRANOTU** i. Çok değişik biçimde yapraklı, yıllık otsu bitki; pek çok türü vardır. (Taşkırangillerden.)

— ANSİKL. Yaprakları üç parçalı olan taşkıran (*Saxifraga tridactyla*) eski duvarların üzerinde biten küçük bir bitkidir. Yaprakları köşeli olan taşkıran (*S. cuneifolia*) dağlık bölgelerde yetişir; süs için de yetiştirilir. Daha başka yabanî türleri de vardır. (L)

TAŞKIRAN (Tezer), türk eğitimcisi (Bakû 1905). Ahmet Ağaoğlu'nun kızı. Orta-öğrenimini İstanbul'da çeşitli okullarda yaptı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitirdi (1925). Çeşitli okullarda felsefe öğretmenliği yaptı. Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim şubesi müdürlüğüne getirildi (1936). Siyasî hayata atılarak Kars'tan milletvekili seçildi (1943-1953). Eserleri: *Mantık* (1926); *Stuart Mill'e Ait Bir Biyografya ve Tahlil, Stuart Mill'in Hayatı* (1929); *Yurt Bilgisi* (1939); *Türk Ahlâkının İlkeleri* (1939); *Kendin Seç* (1943); *Dede Korkut Masalları* (1945). [M]

TAŞKIRANGİLLER çoğl. bls. i. Ayrıtaçyapraklı, genellikle erdişi çiçekli, iki çenekli bitkiler familyası; otları, ağaççıkları, hattâ ağaçları kapsar; meyveleri kapsül veya üzüm şeklindedir. (Başlıca cinsleri: *ortanca, yabanî yasemin, taşkıran, deutzia.* Rosales takımından.) [L]

TAŞKIRANOTU bls. i. Bot. Bk. TAŞKIRAN.

Taşkışla, Abdülaziz* devrinde (1866) İstanbul'da yapılan kışla. Abdülaziz devrinde, yeni askerî birlikler kurulurken kışlalar konusu ele alınarak eskiler onarıldı ve yenileri yapıldı. Taşkışla, Abdülaziz'in Taksim'de (bugünkü Taksim gezisi) yaptırdığı Topçu Numune Alayı kışlasının yanında inşa edildi. Bina sonradan onarıldı ve Teknik üniversiteye tahsis edildi. (M)

TAŞKÖMÜR bls. i. Jeol. Jeolojik devirler boyunca dönüşüme uğrayarak büyük bir kalori gücü kazanan bitki fosillerinden meydana gelmiş inorgonik katı yakıt. (MADEN KÖMÜRÜ veya TAŞ KÖMÜRÜ de denir.)

— Mad. oc. ve Sanay. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Jeol. ve Coğ. *Taşkömür* yataklarının oluşumu için belli iklim şartları gerekir: sıcak ve nemli iklim özellikle gür bir bitki örtüsü için ilk şarttır. Bununla birlikte, özellikle güney yarımküresinde, ılıman veya oldukça soğuk iklim floralarında da taşkömür yataklarının oluştuğu görülür. Ayrıca atmosferdeki karbon dioksit gazı oranı, bu oluşumda önemli rol oynar. Özellikle, Birinci zamanın sonu (Karbon devri ve Permiyen) avrupa ve kuzeydoğu amerika taşkömür çökeltilerinin oluşmasında en önemli devirlerden biridir. Öbür jeolojik devirlerde, daha çok Tebeşir devrinde ve Eyosende, yukarıda sayılan bölgelerden başka Kuzey Amerika ve Asya'da çok sayıda büyük taşkömür çökeltileri meydana gelmiştir. Ayrıca taşkömür yataklarının oluşması ve süregelmesi için elverişli bazı jeolojik yapı şartları da gereklidir: bitki kalıntıları işletmeye elverişli kalınlıktaki tabakalar halinde yığılabilme imkânını ancak sübsidans ve dereceli alçalım bölgelerinde bulmuştur. Öbür yandan bu yataklar, alüvyonların birikim bölgelerinde örtülmüş ve aşınmaya karşı korunmuştur. Genel olarak taşkömür yatakları, önemli bitki örtüsünün oluşumu ve taşkömür çökeltilerinin meydana gelmesi için elverişli iklim şartlarının bulunduğu devirlerde dağlık bölgelerin çevresine toplanmıştır. Meselâ Avrupa'da bu yataklar birinci zaman dağlarının (Kaledoniyen ve özellikle Hersiniyen devirlerine ait sıradağlar) bulunduğu yerlerdedir ve bunların doğrultusunu izler. Bu çözeltilerin bir kısmı, yeni kıvrılmalar sonucunda yeniden birleşmiştir; genellikle şekilleri de çok değişmiş, yer yer incelmiş ve kırılmalara uğramıştır; bu yüzden bu yataklar, tektonik olaylara daha az sahne olmuş bölgelerdeki yataklardan daha güç işletilir. Taşkömür çökeltileri yerküre üzerinde eşit bir şekilde dağılmamıştır. Ayrıca arama çalışmaları her bölgede aynı derecede yapılmış değildir. Bundan dolayı rezerv bilançosu çoğu zaman yaklaşık değerlere dayanır. Jeolojik bilgiler çerçevesinde, rezervler kömür miktarı kesinlikle hesaplanmış «bilinen rezervler», «muhtemel rezervler» ve «mümkün rezervler» diye ayrılır. Bu yüzden yatakların değerlendirilmesi bakımından büyük farklar görülür. Her ne olursa olsun bütün yer küredeki bilinen rezervler 600 milyar ton civarındadır; muhtemel rezervlerin ise en az 5 000 milyar ton olduğu sanılmaktadır (bugünkü çıkartma hızıyle, yatakları 2 000 yıl işletme imkânı vardır). Coğrafî bakımdan, dünya rezervlerinin yüzde 4'ünü kapsayan Afrika ile yüzde 0,3'üne sahip Okyanusya, kömür yataklarınca dünyanın en fakir bölgeri gibi görülür; Asya'nın rezervi (Rusya'nın asya kısmı hariç) yüzde 20, Rusya'nın yüzde 20, Avrupa'nın yüzde 11'dir. Amerika'nın da taşkömür yatakları bakımından en zengin kıta (rezervlerin yüzde 45'i) olması gerekir (bu miktarın beşte biri Kuzey Amerika'dadır). Fakat bu oranlar yeni değerlendirmelerle değişebilir; çünkü yeterli araştırma yapılamadığından, Asya'nın kömür yatakları kesinlikle bilinmez. Taşkömür yataklarının yapısı çok değişiktir: tabakalar toprağın üstünde açık olarak işletilebileceği gibi toprak altında yüzlerce metre derinlikte de bulunabilir. O zaman işletme için çok derin kuyular açmak bütün bir galeri şebekesi kazmak gerekir. Ayrıca komple bir havalandırma sistemi yerleştirilmelidir. Kömür damarlarının kalınlığı birkaç metreyi bulabileceği gibi, yüzeyde birkaç desimetrelik de olabilir. Aynı zamanda yatağın düzenliliği, kömür tabakalarının sürekliliği ve konumları da çok değişiklik gösterir; bundan dolayı çalışma şartları, çıkarma makinelerinin kul-

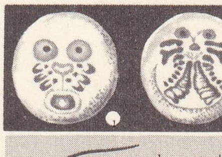

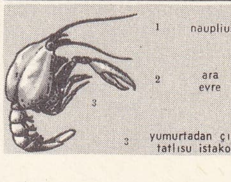

taşigenez

taşkıran

lanılması imkânı, üretim miktarı da buna göre çok değişir.

Fiziksel yapısı, kalori gücü veya kimyasal bileşimi bakımından taşkömürün pek çok çeşidi vardır. Hattâ bu farklar aynı yatağın çeşitli tabakaları arasında bile görülebilir, kömür türleri arasında en yaygın sınıflandırma, kömür içindeki uçucu madde oranına göre yapılır; ısıtma açısından bakılırsa, kalori gücü en yüksek (kilogram başına 9 000 kalori) ve uçucu madde oranı en düşük (yüzde 8 ilâ 10) olanlar antrasit ve yağsız taşkömürdür. Bu oran kok yapımında kullanılan yağlı kömürde yüzde 18 ilâ 26 arasında değişir ve bazen yüzde 40'a ulaşabilir. Uçucu madde oranı yüzde 45'i geçerse artık taşkömür değil, linyit söz konusu olur.

Tarihî bakımdan taşkömürün çıkarılması XVIII. yy.a kadar ulaşır; o devirde kömür işletmelerinin başlıcaları İngiltere'de toplanmakta ve 20 milyon tonluk dünya üretiminin 18 milyon tonunu bu ülke sağlamaktaydı. Yüzyılı aşkın bir süre boyunca taşkömür başlıca enerji kaynağı olmuştur. Taşkömür üretimi büyük bir hızla arttı ve 1820'deki 30 milyon tonluk üretim, 1860'ta 125 milyon tona, 1880'de 340, 1890'da 512 ve 1913'te 1 388 milyon tona ulaştı. XX. yy.ın başında petrol, hidroelektrik, tabiî gaz gibi öbür enerji kaynakları ortaya çıkınca taşkömür üretimindeki bu düzeni artış hızı durakladı. 1920'de taşkömürün dünya enerji üretimindeki payı yüzde 83 iken (petrol: yüzde 12; gaz yüzde 3; hidroelektrik: yüzde 2), günümüzde artık yüzde 45'e düşmüştür (petrol: yüzde 32; gaz: yüzde 14; hidroelektrik yüzde 9).

Taşkömür, sanayide hâlâ en önemli yakıttır. Ayrıca demir-çelik sanayiinde (kok) elverişli bir hammaddedir ve kömürün damıtılmasından çıkan yan ürünler kimya sanayiinin ana maddelerinden biridir. Buna karşılık mekanik enerji elde etmede buhar makinesinin yerini, petrol ürünleriyle çalışan patlamalı motorlar almağa başlamıştır. Birinci Dünya savaşı sonrasına kadar taşkömür milletlerarası ticarette en önemli maddelerden biriydi. İngiltere o zamanlar dünyanın en büyük ihracatçısıydı ve kömürlerini, deniz filolarıyle dünyanın bütün limanlarına taşıyordu. Gemilerde itme kuvveti olarak kömürün yerini petrol ürünlerinin alması İngiltere'nin taşkömür ihracatında hissedilir bir gerilemeye yol açtı. İkinci Dünya savaşından hemen sonra İngiltere'nin ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek hale gelmesi, milletlerarası kömür ticaretine büyük bir darbe vurdu.

XX. yy.ın ilk on beş ilâ yirmi yılına göre çok daralan dünya kömür pazarında A.B.D., Almanya ve Polonya başlıca ihracatçı ülkeler haline geldi. Batı Kıta Avrupası ülkelerinde mübadele Avrupa Kömür ve Çelik birliği çerçevesinde düzenlendi.

● *Türkiye*'nin başlıca maden ürünleri arasında yer alan taşkömürün üçte ikisi ısıtma için kullanılarak tamamı yurt içinde tüketilir. Maden Teknik Arama enstitüsünün yaptığı araştırma sonuçlarına göre bütün kömür rezervi yaklaşık olarak 2 milyar tondur. Rezervin büyük kısmı taşkömürdür (4 000 kg/kalori'den yukarı) ve dört ilde (Antalya, Diyarbakır, Kastamonu, Zonguldak) çıkarılır. Taşkömür üretim alanları içinde toplu rezervin zenginliği ve kalite üstünlüğü bakımından Zonguldak başta gelir. Buradaki devlet işletmesi yılda 7 milyon ton (1970) satılabilir taşkömür üretir. Bu kömür havzası 1829'dan beri bilinmekte ve 1849'dan beri de işletilmektedir. Zonguldak dışında kalan bölgelerden, büyük bir kısmı linyit olmak üzere, yılda 5 milyon ton (1970) kömür elde edilir. Türkiye'de üretilen taşkömür, tüketicinin isteğini karşılamağa yeterli değildir. Özel sektör bu alanın gerektirdiği ağır yatırımlara giremediği için, işletme kısıtlaması bulunmamasına rağmen, üretimin yüzde 80'ini Türkiye Kömür İşletmeleri yapar. Elde edilen taşkömür tüketimi karşılayamadığı için, ısıtmada yavaş yavaş taşkömürden vaz geçilmekte ve bu şekilde sanayinin taşkömür ihtiyacı karşılanmağa çalışılmaktadır. Taşkömürden elde edilen, külü ve dumanı az, kalorisi yüksek olduğu için de ısıtmada tercih edilen kok kömürünün sanayiye ayrılan kısmı gittikçe büyümekte ve ısıtmada kullanılan kısmı azalmaktadır.

— Mad. oc. Taşkömür oldukça yumuşaktır, fakat bu özelliği tabakadan tabakaya değişir. Yumuşak olanlar patlayıcı madde kullanmadan, genellikle parçalama çekiciyle kazılabilir. Daha sert olanlar için, önceden alına paralel kazı yaparak çekiçle kırmayı kolaylaştırmak gerekir. En sert kömürler için kazıya hazırlama işleminden sonra az miktarda, ton başına 100 ile 200 gr kadar patlayıcı madde kullanılır. Orta sertlikte taşkömürler yüksek verimli makinelerle kazılıp yüklenebilir; daha sert olanlar için ise, çok kollu yükleyici havözler veya integral havözler kullanılır. Taşkömür ocaklarında, grizu, alevlenebilir kömür tozları ve kömürün kendi kendine tutuşma tehlikesine karşı özel tedbirler almak gerekir.

— Sanay. İçindeki uçucu madde oranına ve topaklaşma özelliklerine (kok oluşumu) veya şişme indisine göre taşkömürün pek çok çeşidi vardır:

1. *yağsız taşkömür*'de uçucu madde oranı yüzde 14'tür ve topaklaşma özelliği yoktur. Tanelerin iriliğine göre yakacak kömür ve sanayi kömürü olarak ayrılır;

2. *az yağlı* ve *yarı yağlı taşkömürleri*'nde uçucu madde oranı yüzde 12 ile 22 arasında değişir ve az da olsa topaklaşma özelliği taşır;

3. *kok veren yağlı taş kömürleri* (kısa alevli) yüzde 18 ile 27 arasında uçucu madde kapsar; bunlar, metalürjide kullanılan sert kok yapmağa elverişlidir;

4. *gaz veren yağlı taşkömürleri*'nde uçucu madde oranı yüzde 24 ile 40 arasındadır; bunlar daha yumuşak bir kok, damıtma ile bol miktarda gaz verir;

5. *alevli yağlı taşkömürler,* yüzde 30'dan daha yüksek oranda uçucu madde taşır ve gevrek bir kok verir. Fakat yarım yağlı kömürlerle karıştırılarak kaliteli kok elde edilebilir;

6. *alevli kuru taşkömürleri* yüzde 34 ile 45 arasında uçucu madde çıkarır; bunlar topaklaşma özelliği taşımaz. (LM)

TAŞKÖPRÜ, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Kastamonu ili) ilçe merkezi kasaba; 7 215 nüf. (1970). Kastamonu - Sinop yolunun 45. km'si üzerinde; Kızılırmak'ın kollarından olan Gökırmak vâdisinin güney yamacında; yüksl. 550 m. Gökırmak vâdisi, Taşköprü'nün bulunduğu kesimde darlaşır; kasaba, burada bulunan tarihî *Taşköprü*'nün (uzunl. 150 m; 5 göz) adıyle anılır. — *Taşköprü ilçesi,* 2 217 km²; 55 411 nüf. (1970). Merkez ve Gökçeağaç bucakları; 149 köy. Kenevir ve çeltik ekimi. (M)

TAŞKÖPRÜLÜZADELER, Kastamonu vilâyetinin Taşköprü kasabasında yerleşmiş ve birçok bilim adamı yetiştirmiş olan bir türk ailesi. Aile, Anadolu'ya Cengiz akınları sırasında göç etti. Taşköprülü unvanı, ailenin kurucusu olan Hayreddin Halil bin Kasım bin Hacı Safa'nın, bu kasabadaki Muzafferiye medresesinde müderrislik yapmasından ve oraya yerleşmesinden sonra verildi. Sonra, aileden bazı kimselere *Taşkendî* de denildi. —HAYREDDİN HALİL. Kasım bin Hacı Safa'nın oğlu (öl. 1575), Bursa'da ve Edirne'de öğrenim gördü. Fahreddin Acemî, Fenarîzade Yusuf Bali ve Molla Yeğen'den ders aldı. Taşköprü'deki Muzafferiye medresesine müderis olarak tayin edildi. Kastamonu, 1461'de osmanlı ülkesine katılınca Fatih, ününü duyduğu Hayreddin Halil'i Sahn medresesi müderrisliğine çağırdı. Molla Halil bunu kabul etmeyince padişah da onu Taşköprü'deki görevinden uzaklaştırdı. — MUSLİHİDDİN MUSTAFA, öncekinin oğlu (Taşköprü 1453 - İstanbul 1529), ilköğrenimini babasının yanında yaptı. Bayezid II'nin oğlu Selim I'e hoca oldu. Amasya'da Hüseyniye, Bursa'da Sultaniye, İstanbul'da Semaniye medreselerinde müderrislik yaptı. Halep kadılığına tayin edildi (1516). Bir süre sonra müderrisliğe döndü. — KIVAMEDDİN KASIM, Hayreddin Halil Efendinin ikinci oğlu (? 1463 - İnegöl 1513). Bursa'da Esediye, Molla Hüsrev medreselerinde, İnegöl'de İshak Paşa medresesinde müderrislik yaptı. Sadeddin Taftazanî'nin *El-Mutavvel* (Açıklanmış) adlı eseriyle ilgili bir risale yazdı. — EBUL HAYR İSAMEDDİN AHMED EFENDİ, Muslihiddin Mustafa Efendinin oğlu (Bursa 1495-İstanbul 1561). 1525'te Dimetoka'da müderris oldu. Arap dili ve edebiyatı ve feraiz dersleri verdi. İstanbul, Üsküp, Edirne medreselerinde müderrislik yaptı. 1545'te Bursa kadılığına tayin edildi. 1547'de tekrar Sahn müderrisi, 1551'de İstanbul kadısı oldu. 1554'te görevden ayrıldı. Eserleri: *Miftah-üs-Saade ve Misbah-üs-Siyade* (Saadetin Anahtarı ve Seyyidliğin Nuru); *Eş-Şekaik-ün-Numaniye fi Ulema-üd-Devlet-il-Osmaniye* (Osmanlı Devleti İlim Adamları Hakkında Numan çiçeği). — KEMALEDDİN MEHMED EFENDİ (İstanbul 1552 - İsakçı 1621). 1576'da Müderris oldu. İstanbul medreselerinde müderrislik yaptı. Selânik, Üsküdar, Şam, Halep, Galata kadılıklarında bulundu. Anadolu kazaskerliği (1603, 1605, 1610'da üç defa) ve Rumeli kazaskerliğinde (1612 ve 1615'te iki defa) bulundu. Osman II'nin, kardeşi Mehmed'i öldürtmek için şeyhülislâm Esad Efendiden alamadığı fetvayı, Kemaleddin Mehmed Efendi verdi. Eserleri: *Mevzuatü'l-Ulûm* (Bilimlerin Konuları); *Şehname; Tarih-i Kaht-ı Mısır Tercümesi* («Mısır Kıtlık Tarihi» Tercümesi); *İgasetü'l-Ümme bi Keşf-il-Gumme Tercümesi* («Gamların Açıklanması İçin Halka Yardım» Tercümesi). — EBU HAMİD MEHMED, İsameddin Mehmed Efendinin oğlu (1563-Hama 1597), öncekinin küçük kardeşi. Ebussuud Efendiden ders gördü. Rusçuk, Tırhala, Safed ve Haremeyn kadılıklarında bulundu. (M)

TAŞKURGAN, Afganistan'da (Mezar-ı Şerif ili) şehir, Afgan Türkistanı'nda; 20 000 nüf. Ticaret merkezi. (L)

TAŞKÜRE blş. i. Jeofiz. Yerkabuğunu oluşturan ve orta çekirdek veya bazisfer çevresinde yerkürenin ortak merkezi kabuklarından birini meydana getiren sert kayaların tümü. (L)

TAŞLAMA i. (*taşlamak*'tan *taşla-ma*). Taşlamak işi.

— Ed. Halk şiirinde, bir kimseyi alaylı bir dille yermek amacını güden, çoğunlukla manzum yazı türü. Bk. MIZAH.

— Jeol. Tutturulmamış kayanın taşa dönüşmesi: *taşlama, bir kumtaşının kuma, bir volkan külünün sinerite dönüşmesiyle sonuçlanır.* (Bu olay çoğunlukla, içinde erimiş maddeler bulunan süzülme suyunun etkisiyle emydana gelir.)

— Mekan. Sert madenleri aşındırıcı bir taşla parlatma ve alıştırma. (Bk. ANSİKL.) || *Taşlama tezgâhı,* dönme hareketi mekanik olarak sağlanan bir taşlama taşından meydan gelen tezgâh. (Taşlama taşı bir manivelaya bağlı biyel yardımıyle enlemesine ve otomatik olarak hareket edebilir. Taşlanacak parçayı taşıyan tezgâh da hareketlidir.) || *Çanak taşlama taşı,* yüzlerinden birinde bazı işlerin montajını gerçekleştirmek için bir oyuk bulunan silindir şeklinde taşlama taşı. || *Puntasız taşlama,* bir madenî parçanın yüzeyine, parçayı puntalar arasına tespit etmeden uygulanan taşlama. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mekan. *Taşlama* genellikle bir ısıl işlemden sonra bir parçaya dar bir tolerans içinde boyutlarını vermeyi (0,01 ilâ 0,001 mm) sağlayan bir bitirme işlemidir. Bu işlem yüksek kaliteli taşlama taşlarının ve «taşlama tezgâhı» denilen çok hassas makinelerin kullanılmasını zorunlu kılar.

Silindir biçiminde dış taşlama. Dönen puntalar arasına alınan parça, taşlama taşıyle aynı yönde döner; dokunma noktasında saniyede 30 m seviyesinde olması gereken bağıl iş hızı iki çevre hızın toplamıdır. Parça nispeten hafifse, bütün yüzeyini işlemek için taşın önünde, eksenine paralel olarak yer değiştirir; eğer ağırsa (meselâ, hadde silindirleri) bu hareketi taşlama taşı yapar; bir koni kater arabasına veya taş taşıyıcıya istenen eğim verilerek taşlanabilir.

Silindir biçiminde puntasız taşlama. Bu usul oyuk (meselâ piston) veya iki punta arasına alınamayan çok uzun bir parçaya uygulanır. Parça eksenleri paralel, aynı yönde dönen, farklı çapta iki taşlama taşı a-

rasına yerleştirilir, küçük çaplı taş yalnız sürükler, büyüğü taşlama işlemini yapar. silindir biçiminde parçalar için «sıralı», dayanma yüzeyi olan parçalar için «batmalı» denilen bu işleme usulü (taşlama taşı taşlanacak profilin şeklinde olur ve parçaya dayanarak enlemesine ilerler) çok hızlı iş verir ve çok yaygındır.

Silindir biçiminde iç taşlama. Bu metotta taşlanacak parçanın içine giren broşların taşıdığı küçük çaplı taşlama taşlarına başvurulur. Çok büyük çaplı parçaların işlenmesinde broş çok hızlı dönme hareketi dışında taşlanacak iç yüzeyin tümüne taşın temasını sağlamak için ağır bir planet hareketinde bulunur. Genellikle silindir biçiminde delikler işlenir, fakat konik veya herhangi bir profil veren yüzeyler, makara oluklanı (bilyalı rulmanlar), iç çıkıntılar da hazırlanabilir. «Üniversal» denilen tezgâhta iç ve dış taşlama yapılabilir.

Düzlem yüzeyleri taşlama. Bu usul su verilmemiş parçalara bitirme işlemi için zorunlu olan frezeleme ve tesviyenin yerini tutar. Hassas iş veya büyük imalât istenmesine göre ekseni yatay veya düşey olan kenarıyle yahut yüzeyinle çalışan taşlama taşı kullanılır. Parça genellikle tezgâh tablası üzerinde magnetik bir levha ile tutturulur.

Vida taşlama. Bu tür taşlama çok incelik isteyen bir işlemdir. Çok önemli vida adımı ve çok hassas vida kaytanı (mastarlar, mikrometrik vidalar v.b.) söz konusu olduğunda kaytan taşlama uygulanır, vida adımları çok küçük olduğunda ve seri imalâtta, birçok vida kaytanı taşıyan kalın taşlama taşı kullanılır.

Profil taşlama. Eskiden üniversal bir taşlama tezgâhında her kısım, istenen profilde ayrı bir taşla işlenerek ayrı ayrı işlemler halinde iş çıkarılırdı; günümüzde bu problem taşlama taşı, bir gabari ile kumanda edilen bir pantografın üzerine monte edilerek çözülmüştür.

Kam mili ve krank taşlama. Bunlar uygun şekilde donatılmış üniversal bir taşlama tezgâhında yapılabilir, fakat seri imalât için özel olarak hazırlanmış bu taşlama tezgâhı kullanılır.

Dişli çark taşlama. Mekanik imalâtta çok önemli olan bu problem, çalışma ilkesi yontma tezgâhlarından (açılımlı profil) türeyen pek çok tezgâh tipinin yapılmasına yol açtı. Ayrıca taşlanacak dişlerin yan profiline göre yontulmuş taşlama taşları kullanılır.

Taşlamada çok miktarda ısı açığa çıktığından, çatlak, şekil değiştirmeye veya bölgesel olarak suyunu almaya yol açan ısınmanın önlenmesi gerekir. Bu amaçla sodyum karbonat katılmış su veya özel olarak hazırlanmış ürünler (sabun suyu, katkılı yağlar v.b.) kullanılarak bol sulamaya başvurulur. Bu şekilde taşlama taşının körlenmesi de önlenir; çünkü soğutma sıvısı maden parçacıklarını ve taşın aşınmasından doğan artıkları sürükler. Takım bileme işleminde bazen kuru çalışılır. Bu halde küçük pasolarla çalışmak, çalışmadan doğan toz ve artıkları emecek güçte bir düzenek kullanmak gerekir.

● *Puntasız taşlama* metodu, gittikçe yaygınlaşmakta ve özellikle silindir biçiminde dönel parçaların işlenmesinde kullanılmaktadır. Bu metot puntalar arasına bağlanamayan metrelerce uzunlukta parçaların işlenmesine imkân verir; ayrıca (silindirik taşlama tezgâhında) parça bağlama süresi işleme süresinden daha uzundur; bu yüzden böyle bir tezgâhta seri parça yapımı kısıtlı kalmaktadır; oysa puntasız taşlama metodu ile daha düşük maliyet fiyatına seri parça yapımı imkânı vardır. Bu metot iç taşlamaya olduğu kadar dış taşlamaya da uygulanır. Ayrıca vida taşlamada ve üzerinde çıkıntılar bulunan veya herhangi bir profil taşıyan dönel parçaları taşlamada kullanılır; bu halde dalma usulü kullanılır. Dış taşlama halinde, başlıca şu parçalardan meydana gelen bir tezgâh kullanılır: iş taşı denilen büyük çapta bir taşlama taşı veya silindiri sürükleme taşı denilen daha küçük ikinci bir taş, iki taş arasında bulunan sert alaşımdan yapılmış bir destek; bu destek üzerine işlenecek parça, ekseni taşlama taşlarının merkez hattı üzerinde kalacak şekilde bağlanır. İşlenecek parça kendi eksenine dayanmaz, destek üzerine oturtulur; destek ise, aynı yönde dönen iki taşlama taşına ters yönde hareket yapar. Taşlama taşı ise uygun bir hızla döner (çevre hızı 25 ilâ 30 m/s). Daha düşük hızla dönen (dakikada 20 ilâ 40 devir) sürükleme taşı (veya silindiri) parçanın dönme hızını belirler. Bu taş parçayı taşlama taşına tutar, ona dönel bir hareket verir; silindir biçiminde bir parça yapımında kendi ekseninin taşlama taşı eksenine göre yaptığı eğim sayesinde parçaya uzunlamasına bir hareket verir; bu hareket parçanın boydan boya taşlanmasını sağlar. İki taş ve desteğin birbirine göre konumları iyi ayarlanırsa, bu metot mikron seviyesinde bir duyarlık verir.

Silindir biçiminde uzun bir parça söz konusu olduğunda, parça bir ucundan iki taş arasına yerleştirilir. Sürükleme taşı parçaya, boydan boya taşlama taşının önünden geçecek şekilde uzunlamasına ve dönel bir hareket verir.

İç taşlama dış taşlama ile benzer ilkelere dayanır ve uygun şekilde yerleştirilmiş galeler üzerine oturan parçanın dış yüzeyi kılavuzlama görevi yapar. Bu galelerden biri parçaya öteleme hareketi vermeğe yarar. Taşlama taşı büyük bir hızla dönen bir malafanın ucuna bağlanır ve öteleme galesinin sağında parça içinde çalışır. Dönme yönü parça ve taşlama taşı aynı yönde dönecek şekilde ayarlanmıştır. Bilyalı rulmanların küvetleri bu şekilde taşlanır.

— Teknol. Taşlama işlemi büyük verimli kaba taşlamadan hassas taşlamaya kadar çok çeşitlidir. Kesici takımların bilenmesi veya su verilmiş çelik parçaların işlenmesinde tek metot budur.

Taşın tıkanmasını ve çok çabuk aşınmasını önleyerek istenen talaş debisi veya istenen yüzey durumu elde etmek için, büyük debili işlerde iri taneli ve büyük gözenekli taşlar, bitirme işlemi için ince taneli taşlar, sert malzemenin işlemesinde ise sert taneli ve yumuşak bağlayıcılı taşlar kullanılır. Taşlamada yüksek miktarda ısı açığa çıktığından, taşlama taşı ve parçayı soğutmak, kopan maden parçacıklarını ve aşınmış aşındırıcı taneleri sürüklemek için bolca su dökülür. Böylece taşlama taşının körlenmesi önlenir. Bununla birlikte çalışmayı dikkatle işleyebilmek için, bitirme işleminde hafif pasolar halinde kuru taşlama uygulanır. (LM)

TAŞLAMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Taşa tutmak, taş atmak: *Bizim Meşrutiyet usulü dövüşme nerede, birbirimizin bahçesini taşlamak nerede?* (F. R. Atay). || Taş döşemek. || *Mec.* İğneleyici söz söylemek: *Bu dünyada herkes kendi vazifesiyle meşgul, kimi taşlar, kimi taşlanır...* (N. Araz). || *Halk dili.* Bir şeyin içindeki taşları ayıklamak. || *Esk.* Suçlu bir kimseyi taş atarak öldürmek: *O sadece Sivas ahalisine emir verir ki, idam günü herkes eski şeyhini taşlasın!* (N. Araz).

— ÇEŞ. DEY. *Orman taşlamak.* Bk. ORMAN. || *Şeytan taşlamak.* Bk. ŞEYTAN.

— Camc. Üst üste konmuş iki cam tabakası arasına parlatmak amacıyle kumtaşı yerleştirmek. (M)

TAŞLAMAK geçl. f. (*taş*, dış'tan *taş-lamak*). *Esk.* Dışarıya çıkarmak. (M)

TAŞLANMAK edilg. f. (*taşlamak*'tan *taş-la-n-mak*). Taşlamak eylemine konu olmak, taşa tutulmak. (M)

TAŞLAŞMAK geçz. f. (*taşlamak*'tan *taş-la-ş-mak*). Taş haline gelmek. || *Mec* Şaşkınlıktan hareket edemez olmak. (M)

TAŞLATMAK ettrg. f. (esk. türk. k.). Taşa tutturmak: *Onu taşlayanlar da, taşlatanlar da bu şahsiyetin derecesine erişemezler* (N. Araz). [M]

TAŞLI sıf. (*taş*'tan *taş-lı*). [Tahıl için] İçinde taş olan, taş karışmış: *Taşlı buğday.* || Taşı olan: *Taşlı yol.* || Süs taşı takılmış: *Taşlı yüzük.*

— Patol. Patolojik taşlar ve özellikle sidik torbası taşları ile ilgili: *Taşlı hastalık.* || İdrar taşları olan: *Taşlı ihtiyar.*

— Meyvc. *Taşlı meyve,* etinde, halk dilinde «taş» diye anılan cisimcikler bulunan meyve.

— Zır. *Taşlı tarla,* bağ yetiştirmeğe çok elverişli taşlı toprak. (M)

TAŞLICA (veya **PLEVLİYE**), Yugoslavya'da şehir; osmanlı hâkimiyetinde Kosova vilâyeti içinde bir sancak merkeziydi ve sancağın bir kazası (Prepol) vardı. İkinci Dünya savaşından sonra federasyonun Karadağ cumhuriyeti sınırları içinde yer aldı. (M)

TAŞLICALI YAHYA BEY, türk şairi (Taşlıca ? - İzvornik 1582). Arnavutluk'tan İstanbul'a geldi; askerî hizmette yayabaşılığa kadar yükseldi. Bilim öğrenimi de yaptı. Birçok vakıfların mütevelliliğinde bulundu. Kanunî'nin Bağdat seferine katıldı (1535). İran seferi sırasında Konya Ereğlisi yakınlarında Kanunî tarafından boğdurulan Şehzade Mustafa için yazdığı etkili mersiye çok kısa bir sürede ordu içinde yayıldı (1553). Bu cinayette suç ortağı olan Rüstem Paşanın gazabından kurtulmak için sefer dönüşünde zeamet sahibi olarak Tamışvar'a yerleşti. İran örneklerine bağlı kalmak yerine yerli hayatı sade bir dille yansıttığı *Hamse*'siyle tanındı. Bu eserde yer alan *Şah ü Geda, Yusuf ve Züleyha* mesnevîlerinde özellikle büyük başarı gösterdi. (M)

TAŞLIÇAY, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Ağrı ili) ilçe merkezi kasaba; 3 475 nüf. (1970). İl merkezinin 32 km doğusunda Tebriz transit yolu üzerinde; yüksl. 1 760 m. Taşlıçay kasabası 1954'ten beri ilçe merkezidir. —*Taşlıçay ilçesi,* 798 km²; 18 550 nüf. (1970); tek bucak; 36 köy. Hayvancılık ve tahıl ziraati. (M)

Taşlıhöyük, Kozan'a bağlı Taşlı köyünün 1,5 km güneyinde alçak höyük. Seton Williams'ın 1951'de yaptığı yüzey araştırmasında tepenin üzerinden Geç Hitit, Helenistik, Roma ve İslâm çağlarına ait buluntular ele geçti. (M)

TAŞLIK i. ve sıf. (*taş*'tan *taş-lık*). Taşla döşenmiş kapı eşiği veya merdiven altı. *Munise, taşlıktaki mavi çinilere ayağını sürüyor, duvarda çiçek resimlerini elleriyle seviyor* (R.N. Güntekin). *Yukarıya çıkmadı. Aşağıda taşlıkta giyinmemi bekledi* (A. H. Tanpınar). || Kuş v.b. hayvanların kursağı. (Bk. KATI.) || Sıf. ve i. Taşı bol olan (yer): *İşte şimdi, aynı manzarayı Orta Anadolu'nun bu taşlık tepesinden görüyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Ed. *Esk. Taşlık şairi,* ellerinde tambura türünden telli sazlarla kahvelerde dolaşarak destan ve mâni okuyan ozanlara verilen ad. (*Meydan şairi* de denir.) [M]

TAŞMA i. (*taşmak*'tan *taş-ma*). Taşmak eylemi. || [Irmak, çay, dere v.b. akarsular için] Yatağından taşarak kıyısındaki yerleri sularla kaplama. (M)

TAŞMAK geçz. f. (esk. türk. k.). [Sıvı için] Yükselerek, bulunduğu yerin kenarlarından dışarı yayılmak, akmak: *Bahar gelir bulanırsın coşarsın / Dalga vurur kenarlara taşarsın* (Âşık Veysel). *Süt taşıyor. Nehir taştı.* || *Teşm. yol.* Normal sınırının ötesine geçmek, uzanmak: *Pantolonun dizleri çizmelerinin üstüne taşacak kadar boldu* (Ş.S. Aydemir). *Gelişip büyüyen şehir surların dışına taşıyor.* || —*Mec.* [Duygular için] Dışarı vurulmak, başkalarının fark edeceği bir duruma girmek: *Büyüdükçe bu merak ve tecessüsü de kendisiyle beraber büyümüş, sırasıyle sokağa, mahalleye, semte, oradan şehre, şehirden bütün hayata taşmıştı* (A. H. Tanpınar). *Birden Behlûl hakkında öyle taşmak isteyen bir husumet duydu ki, [...] ondan intikam almak için bütün o mülevves hıyanetlerini kocasına itiraf etmek istedi* (H. Z. Uşaklıgil). *Gözlerinden sevinç pırıltıları taşıyor.* || Öfke, sabırsızlık veya heyecan yüzünden kendini tutamamak: *O zaman Behlûl taştı: —Lâkin, siz gülüyorsunuz, bu ikimizi de mahvedebilir* (H. Z. Uşaklıgil).

— DEY. *Sabrı taşmak.* Bk. SABIR. (M)

Taşmedrese, Akşehir'de medrese. Selçuklu devlet adamı Emîrdad Hasan bin Ali tarafından yaptırıldı (1216). Sahibata Fahreddin Ali, yapıya eyvan, portal ve mermerden bir cephe ekletti (1250). Yapılan

çiçek

taşyoncası

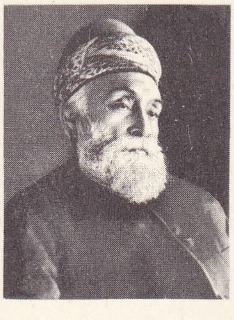
TATA

posta tatar'ı

çeşitli onarımlardan sonra ilk biçimini kaybeden medrese, birbirine uymayan iki tip yapı özelliği gösterir. Kemerli, süslü mermer kaplama bir kapıdan, giriş eyvanı olduğu anlaşılan kısımdan iki tarafı revaklı dikdörtgen avluya geçilir. Giriş eyvanının karşısında bulunan ana eyvanın iki yanında, kubbeli olmaları gereken odalar yer alır. Avlunun kuzeyinde revakların gerisinde bir eyvan; bunun doğusunda iki hücre; batısında da kubbeli bir türbe ve avlunun güney tarafında beş oda yer alır. Giriş eyvanının güneyinde yan yana iki oda, kuzeyinde yine bir oda, sonra türbenin önünde bir hacim ve onun gerisinde mescit vardır. İki gözlü bir son cemaat yeri, tek kubbeli namaz kılma odası ve yüksek bir minaresi olan mescidin mihrabı basit bir niş şeklindedir. (M)

Taşnak cemiyeti (partisi), Osmanlı devleti zamanında kurulan ermeni ihtilâl komitesi (1889). Osmanlı devletinde 1878'e kadar bir ermeni meselesi yoktu. 1876-1877 Osmanlı - Rus savaşının sonucundan yararlanmak isteyen Ermeniler, patrik Nerses aracılığıyla ermeni istekleri için grandük Nikola'ya başvurdular. Ermenilerin amacı Bulgarlar gibi olaylar yaratarak avrupa devletlerinin desteğiyle bağımsız bir Ermenistan kurmaktı. Bu düşünceyle 1887'de *Hınçak*, 1889'da ise *Taşnak* ihtilâlci komiteleri kuruldu. Bunlar Hınçakların aksine, rus taraflısıydılar. İhtilâl çıkararak amaçlarına erişmek istiyorlardı. Hınçak ve Taşnakların çıkardıkları karışıklıklar yüzünden kanlı çatışmalar oldu. Bu olaylar üzerine Taşnak komitesi, avrupa devletlerine ermeni isteklerini yedi madde halinde açıklayarak, bunların yerine getirilmesini istedi. Osmanlı devleti de İngiltere, Rusya ve Fransa'nın baskısından çekinerek genel af ilân etti ve Ermenilerin oturduğu bölgelere bir osmanlı genel müfettişi ile hıristiyan vali ve mutasarrıflar tayin edeceğini ilân etti. (M)

Taşnaktzutyun («birlik», «federasyon» anlamında ermenice k.), 1890'da muhtar bir ermeni devleti yaratmak amacıyle kurulan parti. 1918 Olaylarına öncülük eden parti. çeşitli ülkelerde yaşayan ermenilerin desteğini sağladı. Bir ermeni devletini temsil iddiasıyle, İkinci Sosyalist enternasyonale katıldı. (M)

TAŞOCAĞI bls. i. İnşaatta kullanılacak taşların çıkarıldığı yer.

— Huk. *Taşocakları nizamnamesi*, taşocakları konusunu düzenleyen ve bugün bir kanun hüküm ve kuvvetinde olan 6 haziran 1902 tarihli nizamname.

— ANSİKL. Mad. oc. Maden cevheri ve taşkömür çıkarılan ocaklara daha çok *maden ocağı* denir; taşocağı ise, yapılarda kullanılan her türlü taşın (kesme taş, değirmentaşı, arduvaz şisti, kaldırım taşı, tuğla ve kiremit toprağı, kireçtaşı, alçıtaşı v.b.) çıkarıldığı işletmelere verilen addır. Taşocakları toprak altında veya üzerinde (açık işletme) olabilir. (ML)

TAŞOVA, Yeşilırmak'ın Kelkit çayı ile birleştiği kesimde yer alan, kuzeyden ve güneyden ormanlık-çalılık tepelerle sınırlanmış, tabanı alüvyonlu düzlük ova; yüksl. 200 - 250 m. Çeşitli tarım ürünleri, tütün. Kelkit vâdisinde (Erbaa, Niksar) ekilen açık renkli seçkin tütünlere *taşova tütünü* adı verilir. (M)

TAŞOVA, Orta Karadeniz bölümünde (Amasya ili) ilçe; 1 010 km²; 55 221 nüf. (1970). Merkez (22 köy), Destek, Esençay (Bidevi), Tekke bucakları; 59 muhtarlık. İlçe, Tokat ilinin Sonusa (bugünkü Uluköy) ve Bidevi bucakları üzerinde kuruldu, Amasya iline bağlandı. İlçe merkezi 1935'te nüfusu 500'ü bulmayan Gümüşenbükü köyüne yerleşti (Taşova merkezinin nüfusu 1970'te 4 525). Tütün, şeker pancarı, tahıl, meyve. (M)

TAŞOZ, yun. **Thasos,** Ege denizinin kuzeyinde, kıtadan Taşoz boğazıyle ayrılan, yunan adası (Kavala ili); 15 200 nüf. İdare merkezi, kuzey kıyısında *Taşoz*. Dağlık ve ormanlık olan adanın yükseltisi 1 203 m'yi bulur. Eskiçağdan kalma yıkıntılar: Agora, tapınaklar (Herakles, Dionysos v.b.); tiyatro. Zengin eskiçağ eserleri müzesi. Kalamin işletmesi.

— Tar. Adanın bağları ve altın madenleri Eskiçağın başlarında meşhurdu; ayrıca gümüş madenleri ve mermer ocakları vardı. Fenikelilerden sonra Paros Yunanlıları (VIII. yy. sonundan itibaren) bu madenleri işlettiler. Ada Atina konfederasyonuna katıldı. M.Ö. 465/464'te Atina'ya karşı ayaklandı ve Kimon tarafından cezalandırıldı (463). Roma çağında zengindi. 1204'te Venediklilerin eline geçti; sonra Bizanslılar tarafından geri alındı. İstanbul'un fethinden sonra osmanlı hâkimiyetine girdi. 1841'de Mısır valisi Mehmed Ali Paşaya verildi. 31 Ekim 1912'de yunan kuvvetleri tarafından ele geçirildi. (M)

TAŞPAMUĞU bls. i. *Eşanl.* AMYANT.

TAŞPINAR, İç Anadolu bölgesinde (Konya bölümü, Niğde ili, Aksaray ilçesi) bucak; 16 454 nüf. (1965); 14 köy. — *Bucak merkezi*, 2 364 nüf. (1965). Ankara - Adana devlet yolu üzerinde, Aksaray'ın 28 km güneyinde; yüksl. 1 025 m. (M)

TAŞPUDRA bls. i. Çabuk makyaj yapmak için kullanılan pudra ve krem karışımı katı madde. (L)

TAŞRA i. (esk. türk. k.). Bir ülkenin başkenti veya en önemli sayılan şehri dışında kalan topraklarının bütünü: *Ağabeyi taşra memuriyetlerinde gezerken küçüğü İstanbul'da kendisine miras kalan serveti meteliğine kadar yemiş...* (H. R. Gürpınar). *Başlı başına bir âlem olan taşrada, mektep de başka bir âlemdir* (Ömer Seyfeddin). || Dışarı: *İleriyi gören geriye bakmaz / İnsanlık yolundan taşraya çıkmaz* (Âşık Veysel). || *Esk.* Dış kısım, hariç.

— Ask. *Esk. Taşra kulluğu*, İstanbul dışındaki karakol zabitlerine verilen ad. (Taşra kulluğunun görevi şehir ve kasaba halkının güvenliğini sağlamaktı. Kullukların muhafızlarına *yasakçı* denirdi.)

— Dilbil. *Taşra ağzı*, yazı dilinin dayandığı belirli bir şehir konuşması dışındaki bölge ağzı: *Eskişehir ağzı. Aydın ağzı* v.b.

— İda. *Esk. Taşra dirliği*, İstanbul dışında sipahilik v.d. görevler için tahsis edilen dirlik. (Tımar, zeamet bu türlü dirliklerdi.)

— Leng. *Taşra Latincesi*, Roma imparatorluğunun çeşitli illerinde konuşulan halk latincesi.

— Mal. *Esk. Taşra hazinesi*, dış hazineye verilen ad. (Osmanlılarda biri Enderun hazinesi veya iç hazine, öteki dış hazine olmak üzere iki hazine vardı. XVI. yy.da ayrıca Yedikule hazinesi vardı.)

— Tasav. *Taşra meydancısı*, mevlevî tekkelerinde bulunan iki meydancıdan birine verilen ad. (Görevi şeyhle dervişler arasındaki bağlantıyı sağlamak, şeyh efendi bir yere ziyarete gittiği zaman, onunla birlikte bulunmaktı. Aynı zamanda dergâhın iç ve dış hizmetlerini de görürdü.)

◆ **Taşralık** i. *Esk.* Taşra. (ML)

TAŞRALI sıf. ve i. (*taşra*'dan *taşra-lı*). Taşrada doğup büyümüş (kimse): *Anadolu şehirlileri de taşralı tâbirleriyle tezyif olunurdu* (Ziya Gökalp). *Mustafa efendi taşralıdır ama, zevcesi İstanbul'lu bir hanımdır* (M. Ş. Esendal). [M]

TAŞRUMİ. Bk. DORUTAY.

TAŞSÜNGERLER çoğl. bls. i. Silisli süngerler takımı; iç içe geçmiş iskelet iğnecikleri bu süngerlere taş gibi katılık ve sertlik verir. (L)

TAŞTDAR i. (fars. *taşt* ve *-dār*'dan *taştdār*). Teşk. tar. İslâm devletlerinde, hükümdar yemeğe otururken, yemek yedikten sonra ve abdest alırken, önüne leğen ve ibrik getirerek hizmet eden; ayrıca hükümdarın kılıç, elbise ve oda takımlarından sorumlu olan görevliye verilen ad. (Taştdar, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Memlûk sultanlığının saray teşkilâtında vardı. Osmanlı saray teşkilâtında bu görevliye ibriktar* denirdi.) [M]

TAŞTHANE bls. i. (fars. *taşt* ve *ḫāne*'den *taşt-ḫāne*). Teşk. tar. Osmanlı devletinde, hükümdar eşyasının sarayda saklandığı yer.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Taşthane*, taştdar adlı bir görevlinin sorumluluğu altında bulunurdu. Padişahın kılıçları, çizmeleri, ibrikleri, koşum takımları, giyecekleri ve bazı özel eşyası burada saklanırdı. Padişah sefere veya uzun bir geziye çıktığı zaman saray mutfağı ve taşthane de arkasından taşınırdı. Taşthanede görevli hademeye «baba» denirdi. (M)

TAŞTİR i. (ar. *şaṭr*'dan *taştīr*). Ed. *Esk.* Başkasının yazdığı bir gazel veya kasidenin bir beytinin iki mısraı arasına, üç mısra eklenerek yapılan tahmis ve muhammesler. (Eklenen üç mısraın beyitle vezin, kafiye, konu ve anlam birliği olması gerekir.) [M]

TAŞUCU, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, İçel ili, Silifke ilçesi) bucak; 7 543 nüf. (1965), 9 köy. — *Bucak merkezi*, 2 257 nüf. (1965). Silifke'nin 11 km güneyinde, Akdeniz kıyısındaki Taşucu körfezinin kenarında.

— Arkeol. Taşucu'nda M.Ö. VII. yy.da Yunanlılar tarafından «Holmi» kolonisi kuruldu. Fakat bu koloni gelişmedi ve M.Ö. IV. yy.dan itibaren çökmeğe başladı. Bunun üzerine Seleukos Nikator, IV. yy.ın sonlarına doğru Holmi halkını bugünkü Silifke'nin yerindeki Seleukeia'ya yerleştirdi. Holmi harabeleri, eskiden «Mesulium Port» diye bilinen Ağalimanı'nın hemen kıyısında yer alır. Taşucu'nda Romalılardan kalma bina kalıntıları, aslan heykelleriyle 2,50 m boyunda ve Augustus olduğu sanılan bir heykeli (bugün Adana müzesindedir) bulundu. (M)

TAŞUCU körfezi, Akdeniz bölgesinde İçel kıyılarında, Silifke güneyinde koy. Adını kuzey kıyısındaki bucak merkezinden alır. Körfez, doğuda İncekum burnuyle sona eren sığ kıyı ile sınırlanır. (M)

TAŞYAĞI bls. i. *Eşanl.* GAZYAĞI.

TAŞYONCASI bls. i. Tıbbî nitelikler taşıyan yem bitkisi. (İlmî adı *melilotus*. Fasulyegillerden.)

— ANSİKL. *Taşyonca*'ları üç yapraklı, uzun ve dar salkımlar halinde küçük beyaz veya sarı çiçekli otsu bitkilerdir. Her yerde bulunabilen on, on beş türü vardır: sarı taşyoncası (*Melilotus officinalis*), hint taşyoncası (*M. parviflora*), ak taşyoncası (*M. alba*) v.b. Sarı taşyoncası sarı çiçekli ve güzel kokuludur; güzel kokunun sebebi bileşimindeki kumarin'dir. Bu yoncadan bal kıvamında, yeşil renkli, keskin tütün kokulu reçinemsi bir sıvı çıkarılarak lavantacılıkta kullanılır. Genellikle kuru yerlerde yetişen taşyoncaları mükemmel yem bitkileridir. Bu yoncalar bazen tulum peynirlerine koku vermek için de kullanılır. (LM)

TAŞYÜREKLİ bls. sıf. Katı yürekli, acımasız (kimse). [M]

TAT i. (esk. türk. *tatıg*'dan). Bazı cisimlerin tatma organı üstünde meydana getirdiği duyum: *Ekşi, acı, buruk tat.* || Psikolojik ve estetik yönden hoşa giden şey, zevk: *Bildim nedir ufuktaki sonsuzluğun tadı!* (Yahya Kemal). || Tatlılık.

— ÇEŞ. DEY. *Tat almak*, bir şeyden hoşlanmak, zevk almak. || *Tadı damağında kalmak*, yenen bir şeyin tadını unutamamak. Hoşa giden ve zevk alınan bir şeyi unutamamak. || *Tadı gitmek* (veya *kaçmak*), tatsız bir duruma gelmek. || *Tadı tuzu kalmamak*, yavanlaşmak, eski zevki kalmamak. || *Tad tuzu yok*, zevksiz, yavan. || *Tadına doyum olmamak*, tadı çok beğenilen bir şeyi övmek için kullanılır. || *(Bir şeyin) Tadına varmak*, bir şeyin inceliğini, güzelliğini duymak veya kavramak. || *(Bir şeyi) Tadında bırakmak*, hoş olmayan bir duruma meydan vermemek, aşırılığa kaçmamak. || *(Bir şeyin) Tadını almak*, bir şeyin güzelliğinden yararlanmak, o şeyin tadını bilir olmak. || *Tadını çıkarmak*, bir şeyin güzelliğinden yeterince yararlanmak, neşeli ve hoş vakit geçirmek. || *Tadını kaçırmak*, hoş olmayan bir durum yaratmak, aşırılığa kaçmak. || *Ağız tadı*. Bk. AĞIZ. || *Ağız tadıyle*. Bk. AĞIZ.

— Eczc. *Tat verici*, bir ilâca tat veren madde.

— ANSİKL. Fizyol. *Tat*'ın duyu organı dildir, fakat *tat* izlenimlerini aslında sadece tat alma memecikleri duyar. Memecikler tat sinirlerinin uçlarıyle sarılı çomak şeklinde pütürlerdir; tat sinirleri, dil-yutak siniriyle dil sinirinin dallarıdır. Tat duyumu verebilmek için gazlar da dahil bütün ci-

Foto. *LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)*

simler, erimiş olmalıdır; erimeyen maddeler sadece dokunum ve ısı duyumu verir. Bununla beraber tat duyumu, tadı olan maddelerin erimesini ve karışmasını kolaylaştıracak olan tükrük salgısını harekete geçiren bir dokunum duyumuyle birlikte alınır.
Acı tat, bulantı refleksinin başlangıç yeri olan dil dibinde duyulur; buna karşılık, dil ucu özellikle tatlıyı ve ekşiyi kolay duyar; tuz tadını dilin her tarafı alır. Tat memeciklerinin duyarlığı tat alımının tek etmeni değildir; bunda kokunun da payı vardır. Gerçekten, koku duymayan bir kimse yediği yemeklerde hemen hiç tat bulmaz. Ayrıca tat alma duyumu insandan insana değişir. (ML)

TAT i. (esk. türk. k.). *Esk.* Türklerin, hâkim oldukları yerlerde yaşayan iran, kürt veya arap soyundan olan kimselere verdikleri ad. || Hazar Denizi kıyılarında yaşayan ve Türklerle karışmış bulunan tacik v.b. iran asıllı kavimlere verilen ad. || Sıf. Yoksul, zavallı, saf (kimse). || Yabancı (kimse).
— ANSİKL. Orhun yazıtlarından itibaren Türkçe eserlerin birçoğunda *Tat* adına rastlanırsa da kelimenin anlamında değişiklikler görülür. Bu ad, bütün yabancılara verildiği gibi özellikle İranlılar için de kullanıldı. İran'da Kazvin'in batı taraflarındaki halka da bu ad verildi. Bunların konuştukları dil Farsçanın değişik bir kolu olan *tatî* şivesiydi. Tatların yoğun olarak yaşadığı bölge Kafkasların doğusunda Apşeran yarımadasıdır. (M)

T.A.T. (ing. *Thematic Apperception Test*'in [temalı algılama testi] kısaltması). Morgan ve Murray tarafından hazırlanmış olan ve üzerinde net olarak çizilmemiş bir veya birkaç kişiyi canlandıran otuz levhayle bir beyaz levhadan meydana gelen yansıtmalı test. Teste tabi tutulan denekler her resimle ilgili olarak bir hikâye anlatmak, levhada canlandırılan durumdan önce ne olduğunu, levhadaki olayı ve sonunda ne olacağını belirtmek zorundadırlar. Bu otuz levhalık dizi, erkeklere, kadınlara, erkek ve kız çocuklara uygulanmak üzere her biri yirmi levhalık dört dizi meydana getirecek tarzda düzenlenebilir. T.A.T. deneğin, anlattığı her hikâyenin kahramanı ile kendini özdeşleştirdiği; tavır ve heyecanlarını ona yansıttığı varsayımına dayanır. Testin yorumu ise, kişiliğin «es», «ben» ve «ben-üstü» çevresinde oluştuğunu ileri süren psikanaliz teorisi üstünde temellenir. Her hikâye biçim ve öz açısından incelenir. Hikâyelerin özü, beş unsur açısından ele alınarak analiz edilir: 1. kahramanın (deneğin kendisini özdeşleştirdiği kişi) güdülenmeleri ve duyguları. Murray bu konuda, açık ve örtük ihtiyaçları birbirinden ayırt eder. Gerçekten de, bir ihtiyaç, bastırılmış (içe itilmiş) olabilir ve deneğin davranışında dile gelmeyebilir. Murray burada, hâkim olma, baş eğme, saldırganlık ve bağımsızlık ihtiyaçlarını, duyumlarla ilgili ihtiyaçları, kendi varlığını gerçekleştirme ve bağlanma ihtiyacını, yardım, korunma, acılardan kaçınma, fikir açısından anlaşılma ihtiyacını göz önünde tutar; 2. kahraman üstünde olumlu veya olumsuz etki gösteren çevre kuvvetleri (bu kuvvetlerin, deneğin içinde bulunduğu gerçek çevrenin kuvvetlerini temsil ettiği varsayılır); 3. hikâyenin ilerleyişi ve sona erişi; yani, kahramanın çevreye karşı gösterdiği tepkiler ve hikâyenin gelişimi ile mutlu veya mutsuz bir sonuca varmasında oynadığı rol; 4. tema'ların analizi, kahraman-çevre etkileşmesinin toptan ele alınması, kahramanın meseleleri; 5. kahramanın ilgi ve duyguları, anne ve baba görüntüleri ve öteki cins karşısındaki olumlu veya olumsuz tutumları.
Murray, T.A.T.'nin yorumlanmasında, çeşitli hikâyelerin bireşimini ortaya çıkarmayı ve kişiliğin üç düzeyi göz önünde tutularak analiz yapılmasını tavsiye eder. Kişiliğin bu üç seviyesi şunlardır: bastırılmış eğilimler (bilinçdışı), iç düşünce (bilinçöncesi), davranış (bilinç).
Demek ki, T.A.T., deneğin temel ihtiyaçlarını ve kişiliğinin yapısını (ben, ben-üstü, es) ortaya çıkaran bir dizi minyatür deney sağlamaktadır. Rorschach'ın testiyle birlikte T.A.T., en fazla kullanılan yansıtmalı tekniklerden biridir. (L)

TATA. Esk. coğ. Anadolu'da (Frigya-Pisidia bölgesi), Hoyran gölünün kuzeyinde yer aldığı tahmin edilen şehir. Gündani ve Sağır'da bulunan yazıtlarda adı geçer. Kesin yeri bilinmiyor. (M)

TATA i. Sudan'da bir zenci reisin kerpiç duvarla çevrili evi. (L)

TATA (Camşeci Nasarvanci), hintli sanayici (Navsari, Gucerat 1839 - Bad Nauheim 1904). Yirmi yaşında Çin'e gitti, orada Hindistan ile geniş bir ihracat ticaretinin esaslarını kurdu. Kısa bir süre önce babasının kurmuş olduğu Tata firmasının Çin'de, Japonya'da, New York'ta, Paris'te ve Londra'da şubelerini açtı. İngiliz dokuma sanayiini iyice inceledikten sonra, 1874'te Nagpur ve Bombay'da iki imalâthane kurdu. Bunların hammadde ihtiyaçlarını sağlamak için mısır pamuğunun Hindistan iklimine alıştırılarak yetiştirilmesini sağladı. 1893'te bir japon deniz kumpanyasının kuruluşuna katıldı. XIX. yy.ın son yıllarında Hindistan'da metalürji sanayiinin geliştirilmesiyle ilgili planın ortaya konulmasına önayak oldu. Sanayi alanındaki çalışmalarından başka, Tac Mahal Hotel'in (bütün Doğu'nun en güzel oteli) yapımı, Maisur'da japon ipeğinin ekilmesi, Bombay şehrinin güzelleştirilmesi, Bangalore Bilim enstitüsünün kurulması v.b. gibi çeşitli işlerle uğraştı. Tata sanayi «imparatorluğu»nda 120 000 işçi çalışmakta; Hindistan demirinin yüzde 64'ü, çeliğinin yüzde 72'si, hidrolik elektriğinin yüzde 18'i, yağlarının yüzde 20'si sağlanmaktadır. Bu kuruluş, yılda 160 milyon metre kumaş ürettiği gibi Güneydoğu Asya'nın en önemli sigorta kumpanyasını ve büyük uçak kumpanyası «Air India»yı da yönetmektedir. (L)

TATABANYA, Macaristan'da şehir, Komarom idare bölgesinin merkezi, Vertes ve Gerecse kütleleri arasında; 63 250 nüf. Tatabanya bir sanayi şehridir; linyit madenleri, çimento fabrikası, tuğla fabrikası, makine yapımı. Linyit kullanan ve Transtuna'nın kuzeyine elektrik veren santral. (L)

TATABBUB veya **TETABBUB** i. (ar. *tıbb*'dan *taṭabbub, teṭabbub*). *Esk.* Hekimlik yapma, tıpla meşgul olma. || Kendini hekim gibi gösterme, hekimlik taslama. (M)

TATAİON. Esk. coğ. Anadolu'da (Bithynia bölgesi), İznik (Nikaia) şehrinden çıkan ve doğuya uzanıp Sakarya (Sangarios) nehrini aşan yolun üzerinde şehir. Ramsay, şehrin adının küçük asyalı bir kişi adı olan *Tatas* veya *Tottes* kelimesinden gelmiş olabileceğini ileri sürer. Antik kaynaklarda şehrin adı değişik şekillerde geçer: *Tottaio, Tutaio, Tateabio.* Kilise kayıtlarına göre Hıristiyanlık devrinde (M.S. 451) Kadıköy (Khalkedon) konsili sırasında Tataion Nikaia şehrinden idaresi altındaydı. Eski yazarların verdikleri mesafe ölçülerine bakarak, Tataion'un Geyve mıntıkası yakınlarında yer alması gerekir. (M)

TATAJUBA i. Amerika'da *Chlorophora tinctoria*'dan (dutgillerden) elde edilen kereste. (Esmer-sarı renkli çok sert bir odundur; doğramacılıkta ve torna işlerinde kullanılır, demiryolu traversi yapmağa da yarar.) [L]

Ta Tao Huy («Büyük Kılıç»), Çin'de gizli dernek; başlangıçta mandarinlerin kötü yönetimine, kanundışı afyon ticareti, tuz kaçakçılığı v.b.ye karşı kuruldu. Bokser'ler derneği, Ta-Tao-Huy'un Şandung'daki bir kolundan doğdu. (L)

TATAR i. Bir türk kavmi. || Bu kavimden olan kimse. || [İsim tamlamalarında] Tatarlarla ilgili: *Tatar dili.*
— Mutf. *Tatar salçası,* Tatarların buluşu olan ve Avrupalıların «Tartar» dedikleri salça. (*Tatar salçası,* mayonez içine hardal, kıyılmış maydanoz, hornison [hıyar turşusu], yeşil soğan ve hazırlop yumurta katılarak hazırlanır. Bu salça yumurta, balık, kabuklu deniz hayvanları, ızgara ve soğuk etlerle yapılan yemeklerle verilir.)
— Sil. *Esk. Tatar oku,* bir ok çeşidi. (*Tatar oku,* bükülür ağaçtan, boynuzdan veya madenden yapılmış bir yay; yayın iki ucuna bağlı öküz veya koyun barsağından yapılmış bir ip ve bir kundak okuyle oku koymağa yarayan kundak oyuğundan meydana gelirdi. Osmanlılar bu oku Tatarlardan aldılar. Tatar oku, yayını bir iki kişinin çekemeyeceği kadar sert ve o oranda büyüktü. Yay bir kaldıraçla çekilir, burkulunca da oku uzağa fırlatırdı. Tatar okunun ateşlisi de vardı.)

TATAR i. (*tatar*'dan). *Esk.* Posta sürücüsü. Bk. ANSİKL.
— DEY. *Yaya kaldın, tatar ağası.* Bk. YAYA.
— Kıyf. *Esk. Tatar dolaması,* posta görevi yapan tatarın giydiği üst kaftanı (Normal bir dolamadan en önemli farkı kare biçiminde oluşuydu). || *Tatar kalpağı,* posta görevi yapan tatarın başlığına verilen ad. (Siyah kuzu derisinden, tepesi sarı, uzunca bir külâhtı. Vezir tatar ağasının kalpağının tepesi yeşildi.)
— Teşk. tar. *Tatar ağası,* posta işini gören tatarların âmirine verilen ad. (Bunlar önceleri tatar soyundan olduklarından bu adı aldılar, sonra değişik ırklardan kişiler de tatar oldu. Tatar ağasından sonra ocağın tatar odabaşısı gelirdi. Posta işlerinden doğrudan doğruya ağa sorumluydu.) || *Tatar arabası,* postacılık görevi yapan tatarların kullandıkları arabalara verilen ad.
— Teşk. tar. Sivil hizmette kullanılan *tatar*'lardan başka osmanlı ordusunda geri hizmet sınıfına bir grup asker, tatar olarak alınırdı. Önceleri bu görev yalnız Tatarlara verilirdi. Sonradan halktan da alınanlar oldu. Tatarlar bir ocak olarak kabul edildikleri için, bunlara ocak tatarları da denirdi. Zamanla tatar deyimi postacı yerine kullanıldı. Tatarların hükûmet merkezinde düzenli bir kuruluşları vardı. Onların konup göçme ve hayvan değiştirmelerini kolaylaştırmak için, yurdun değişik yerlerinde menzilhane*ler kuruldu. Devletin kullandığı tatarlardan başka, vezir dairelerinin ve öteki ilerigelen devlet adamlarının da tatarları bulunurdu. Tatarlar, özel bir elbise ve uzun kalpak giyerlerdi. Bu elbise ve kalpağın başkaları tarafından giyilmesi yasaktı. Tatarlar genellikle iyi binici, çevik, uzun ve yorucu yola dayanıklı insanlardı. (M)

TATAR (Maliküz Zahir Seyfüddin), çerkez memlûk sultanlarının yedincisi (öl. 1421). Sultan Tatar, Melikül Müeyyed'in tahta geçen küçük yaştaki oğlu Malikül Muzaffer'i tahttan indirdi. Sonra onun annesiyle evlenerek hükümdar oldu. Sultan Tatar kısa süren saltanatında Frankları Mısır'dan çıkardı. Kahire'de esir bulunan Karamanoğlu Mehmed Beyi serbest bıraktı. Yerine 10 yaşında bulunan oğlu Malikûs Salih Muhammed geçti. (M)

TATAR boğazı, Büyük Okyanus'un meydana getirdiği deniz kolu, Asya'nın sovyet kıyıları ve Sahalin adası arasında, Japon ve Ohotsk denizlerini birleştirir. En dar yeri ancak 7 km eninde olan bu deniz kolunun kuzey kısmına Amur ırmağı dökülür; 1787'de La Pérouse tarafından bulunmuş ve Tatar «Manş'ı» adı verilmişti. (L)

TATARBÖREĞİ blş. i. Mutf. Bir mantı çeşidi. (Mantı gibi hazırlanır. Suda haşlandıktan sonra fırında pişirilmez.) [M]

TATARCA i. (*Tatar*'dan *Tatar-ca*). Leng. Türk lehçelerinden biri. (*Tatar dili* de denir.)
— ANSİKL. Leng. *Tatarca,* bugün Tatar Sovyet Sosyalist cumhuriyetinde, Volga ırmağı boyunda ve Batı Sibirya'da birçok bölgede yaklaşık olarak 5 000 000 kişi tarafından konuşulur. Türk dilinin sınıflandırması üstünde çalışan türkologlar Tatarcayı (diyelekleriyle birlikte) farklı bölümlerde göstermişlerdir. V. Radlof «batı» grubu, Gy. Németh «karadeniz» ve «volga» lehçeleri, A.N. Samoyloviç «y» grubu, L. Ligeti «kıpçak lehçeleri» grubu, N.A. Baskakov, «kıpçak-bulgar» grubu, K.H. Menges «kuzeybatı veya kıpçak» grubu içinde Tatarcaya yer vermişlerdir. Bu sınıflandırmalar arasında Tatarcayı türk dilinin «kuzeybatı veya kıpçak» grubunda sayan görüş gerçeğe en yakın olanıdır.
Tatarcanın üç ana diyeleği vardır: 1. *Merkezî Tatarca.* Tatar Sovyet Sosyalist cumhuriyetinde 1 500 000 kişi tarafından konuşulur; 2. *Batı Tatarcası* (veya mişer diyeleği). Volga bölgesinde (Gorkiy, Tambov, Voronej, Ryazan, Penza, Kuybişev, Saratov ve Orenburg) konuşulur; 3. *Doğu Ta-*

tatarcık

tarcası. Batı Sibirya'da İrtiş, Tobol, Târa ırmağı kıyısında yaşayan 100 000 kadar tatar tarafından konuşulur. Bundan başka Tatarcanın birkaç küçük diyeleği de vardır: a) astarhan diyeleği (45 000 kişi); b) kasımov diyeleği (Kasımov bölgesinde 5 000 kişi); c) tepter diyeleği (Perm, Glozov, Başkırt Sovyet Sosyalist cumhuriyetinde 300 000 kişi); ç) Ural diyeleği (110 000 kişi). Tatarca, Altınordu-Harizm Türkçesinden (Harizmce) gelişerek edebî bir türk lehçesi haline gelmiş ve sonra yerini Çağataycaya bırakan Uygurcanın büyük ölçüde etkisinde kalmıştır.

1938'den beri kiril (rus) harflerini kullanan Tatarcanın zengin bir edebiyatı vardır. Tatarca üstüne araştırmalar, özellikle XIX. ve XX. yy.larda çoğalmıştır. Bazı şarkiyatçı ve türkologlar (R.S. Gazizov, U.Ş. Bayçura, V.A. Bogoroditskiy, N.P. Ostroumov, N. Poppe, K. Thomsen v.d.) Tatarcanın dilbilgisini ve lûgatini hazırlamışlardır.

● *Tatarcanın özellikleri.* Tatarcada *a,e,é, ı,i,o,ö,u,ü,* ünlüleri kullanılır. Genel Türkçe ile Tatarca arasında birtakım ses değişmeleri olmuştur. En önemlilerinden biri *e > i* değişmesidir: *iké* (iki), *illé* (elli), *ir* (er, erkek), *iz-* (ez-) v.d. *ö > ü* ve *u > o* değişmeleri de büyük yer tutar: *kük* (mavi, güzel) [>*kök*], *kül* (göl) [<*köl*], *küz* (göz) [< *köz*], *süz* (söz) v.d.; *ozın* (uzun), *onıt-* (unut-), oç- (*uç-*) v.d. Arapça bazı kelimelerdeki «ayın» harfi *g* olarak geçer: *gaged* (adet) [<*ᶜaded*], *gain* (göz) [<*ᶜayn*], *segat* (saat) [<*sa'at*], *tegaccep* (şaşma) [<*taᶜaccüp-*] v.d.

● *Morfoloji.* Tatarcada isim çekim ekleri şunlardır: genitif eki *-nen̄, -nın̄* (*küznen̄* [gözün], *atnın̄* [atın]); akkuzatif eki *-ne, -nı* (*şeherne* [şehri], *urmannı* [ormanı]); lokatif eki *-da, -de, -ta, -te* (*külde* [gölde], *kaşta* [kuşta]); datif eki *-ga, ge, -ka, -ke* (*küzge* [*göze*], *atka* [ata]); ablatif eki *-dan, -den, -tan, -ten* (-nan, -nen) [*irénden* (dudaktan)]. Tatarcada fiil çekiminde de birtakım değişmeler görülür: *min éşleğen mén* (çalıştım), *kileçekmén* (geleceğim), *eytmezsén̄* (söylemezsin), *éş betep kile* (iş bitiyor), *bala kitap ukıy* (çocuk kitap okur [okuyor]) v.b. (M)

TATARCIK i. (*tatar*'dan *tatar-cık* [?]) Zool. Çeşitli hastalıkları taşıyan ve insanlarda asalak yaşayan böcek. (İlmî adı *phlebotomus. Psychodidae* familyasından.)

— Patol. *Tatarcık humması,* tatarcığın (*Phlebotomus pappatacci*) taşıdığı bir virüsten ileri gelen ateşli hastalık.

— ANSİKL. *Tatarcık,* gövdesi tüylü, kanatları 45° kalkık bir gece kelebeği görünüşündedir. Boyu 1,5-3 mm arasında değişir. Dünyanın ılıman ve tropikal bölgelerinde yaşar. Soğuktan hoşlanmaz. Tatarcığın yalnız dişisi kan emer. Sokması çok acı verir, hattâ kabarcıklı dermatoza bile sebep olabilir. Fakat tatarcığın asıl korkulacak yanı insana tehlikeli hastalıklar aşılamasıdır. Bazı türleri insana çeşitli deri ve iç organlar layşmanyozlarını, peru verruga'sını (peru siğili), tatarcık hummasını bulaştırır.

Bunların yetişkinlerini ve kurtçuklarını yok etmenin en iyi çaresi gazyağıyle hazırlanan yüzde 5 D.D.T.'li bir eriyiği duvarlara ve çatlaklara püskürtmektir. Ayrıca evlerin çevresinde toprağı merdaneyle düzeltmek de faydalıdır.

— Patol. *Tatarcık humması,* gribe benzeyen bir mevsim hastalığı. Tatarcık sokmasından sonra ateş ve eklem ağrılarıyle ortaya çıkar. (Ölüme sebep olmaz, fakat nekahet devresi uzun sürer, aynı zamanda hasta bedenen ve zihnen halsiz düşer.) [L]

TATARESCU (Gheorghe), romanyalı siyaset adamı (Craiova 1886-Bükreş 1957). Avukattı, liberal milletvekili seçildi ve İon Bratianu ile işbirliği yaptı; kralın güvenini kazandı ve hükûmetin başına geçti (1933-1937), iktisadî hayata yeni bir düzen vermeğe çalıştı ve Titulescu'dan ayrılarak sovyet etkisinden uzaklaştı (ağustos 1936). Dışişleri bakanı oldu (1938), sonra yeniden hükûmetin başına geçti (1939-1940), Besarabya ile Bukovina'yı Sovyetlere bırakmak zorunda kaldı. Yeniden Dışişleri bakanlığına getirildi (1945-1947), 1949 barış antlaşması görüşmelerine katıldı. (L)

Tatarevo kubbeli mezarı, Trakya'da Hisar köyünün kuzeydoğusunda kubbeli mezar. Mezar dikdörtgen bir koridor, dikdörtgen bir dehliz ve bir mezar odasından meydana gelir. (M)

TATARIMSI sıf. (*tatar*'dan *tatar-ı-msı*). Tatarsı. (M)

TATARİ sıf. (*tatar*'dan osmanlıca *tatarî*). *Esk.* Tatarlarla ilgili, Tatarlara ait. (M)

TATARİSTAN, Asya'nın büyük bir kısmının eski adı; bugünkü Moğolistan, Mançurya, Türkistan ve Sibirya'yı içine alıyordu. Sonraları yalnız Türkistan'a «Tataristan» adı verildi. (L)

TATARİSTAN veya **TATAR muhtar Sovyet Sosyalist cumhuriyeti,** rusça **Tatarskaya Avtonomnaya Sovyetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika,** S.S.C.B.'de muhtar cumhuriyet, R.F.S.S.C.'nin iç kımında, Orta Volga kıyısında; 68 000 km^2; 3 127 000 nüf. Merkezi, *Kazan.* (L)

TATARKA (Dominik), slovak romancısı (Drienové 1913). Eserleri: «*Araştırmanın Sıkıntısı*» (1943), «*Mucizeli Genç Kız*» (1945), «*Papazlar Cumhuriyeti*» (1948), «*Sazdan Sandalye*» (1963), «*Kırmızı Bencat*» (1964), «*Mucizeli Bakir*» (1966). [L]

TATARLAR, ilk yurtları Türkistan'ın doğusunda olan, Cengiz imparatorluğu zamanında Anadolu ve Kırım'a kadar bütün ülkelere yayılan bir kavim. Eski Türk kitabelerinde İstemi Kağanın (552-576) yuğ törenine katılan yabancı kavimler sıralanırken *Otuz Tatarlar* diye bir topluluktan söz edilir. Aynı şekilde Kültigin kitabesinde Uygurlar ile Otuz Tatarlar birlikte anılır. Bu kaynaklardan, Otuz Tatarların bugünkü Moğolistan'da oturdukları anlaşılır. Uygur kağanlarından Bayançur, VIII. yy.da Tatarlar ile savaştı. Bu sıralarda Tatarlar, Uygur devletinin doğusunda yaşıyorlardı. Bir çin fermanına göre, 840'ta Uygur devletinin parçalanması üzerine, Tatarlar da çevreye dağıldı. Bu Tatarların büyük bir kısmı, Moğolların atası olan Şirveylere sığındı; ötekiler de Uygurlarla birlikte güneye, Çin sınırına göç etti. Uygurların Turfan bölgesinde yeniden güçlenmeğe başladıkları zaman yine Tatarlar ile sıkı bir ilişki kurdukları görülür. Çin'in batısındaki Kansu eyaletinden Gobi çölüne kadar uzanan ve Alaşan adı verilen bozkırlarda X. yy. başlarında bir tatar devletinin kurulduğu biliniyor. Cengiz imparatorluğu zamanında *Onggut* adı verilen *Ak Tatarlar* tarih sahnesinde yer aldı. Ak Tatarlar önemli işler başardılar.

Orhun Tatarları, Kara Tatarlar ve *Buyır Nor Tatarları, Kuzey Tatarları* grubunu meydana getirdi. Bunlar eski uygur merkezi Ordu Balığ'da ve Bilge Kağanın otağının bulunduğu yerde yaşıyorlardı. Orhun Tatarlarının başkanlarından bazıları türkçe unvanlar bile kullanmışlardı. Bunlar hakkındaki kayıtlar, 1119'dan sonra görülür.

İslâmlarla Tatarların karşılaşmaları X. yy. da oldu. Bu dönemin kaynakları, Tatarları Dokuz Oğuzlar ile aynı soydan gösterirler. Bu yanılma, Tatarlar ile Uygurların birarada yaşamalarından doğdu. XI. yy. kaynaklarında, Tatarlar Türk boylarından biri olarak anlatılır. Moğol istilâsından söz eden kaynaklar, Moğollar için ayrıca tatar adını da kullanır. Memlûk tarihçileri de, devletlerinin en büyük düşmanı olan İlhanlılara ve Timur'a bile, tatar derler. Fakat onlar da Moğolları türk kabul ederler.

Moğol istilâları sırasında Ortadoğu'ya kalabalık bir moğol ve türk topluluğu geldi. Bu arada doğrudan doğruya tatar adını taşıyan toplulukların da geldiğini belirten eserler vardır. Tarihçi Reşidüddin, moğolca konuşan kavimlerin hepsine tatar adını verir. İlhanlılar zamanında, devletin yüksek makamlarında bulunan birçok tatar beyi vardır.

XIV. yy.da Orta Anadolu'da yerleşmiş olan Moğollara, genellikle tatar adı verildi. Bunlara Kara Tatar da denir; fakat yukarıda belirtilen Kara Tatarlar ile ilgileri yoktur. İslâm kaynakları Anadolu'ya yerleşmiş olan Kara Tatarları elli iki oymağa ayırır. Bunlar Sıvas, Amasya, Tokat, Çorum, Konya, Kayseri ve Niğde taraflarına yerleşmişlerdi. Osmanlı devleti, Orta Anadolu'yu ele geçirdiği zaman, Tatarlar osmanlı hizmetine girdiler. Osmanlı kaynakları, 1402'deki Ankara savaşında, Yıldırım Bayezid'in yenilgisini, Tatarların Timur tarafına geçmesine bağlarlar. Timur, Anadolu'daki Kara Tatarların çoğunu zorla Türkistan'a götürdü. Bu Tatarlar, Anadolu'dan ayrılmak istemedikleri için birçoğu öldürüldü. Gidenler de sonraki devirlerde, Anadolu'ya dönmek için bazı hareketlerde bulundular ve ağır kayıplara uğradılar. Timur'un baskısından kurtulan Tatarlar, Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağıldılar. Çelebi Mehmed ile Musa Çelebi arasındaki taht kavgalarında Musa Çelebi'yi tutan Tatarlar, Çelebi Mehmed'in padişah olmasından sonra, Rumeli'ye sürüldüler. XVI. yy.dan sonra Anadolu'da kalan Tatarlar, sayı bakımından fazla önemli sayılmaz. Bunun sebebi, Timur'un Tatarların büyük bir kısmını Türkistan'a götürmesi, bir kısmının Osmanlılar tarafından Rumeli'ye sürülmesi ve Anadolu'daki kalanların bir kısmının da yerleşik hayata geçerek türkleşmesidir. Bunlardan Karaman bölgesindekiler ile Ankara bölgesinde oturanlar en kalabalık tatar topluluğunu meydana getiriyorlardı. Ayrıca, Çorum, Yozgat ve Ankara çevresinde de yaşıyorlardı. Anadolu'da yer ve kişi olarak *tatar* kelimesine rastlanır. Bugün, Eskişehir bölgesinde yaşayan ve tatar denilen topluluk, Kırım savaşından sonra Anadolu'ya göç eden Kırımlılardır.

Cengiz Hanın savaşları sırasında ve sonraki devirlerde Tatarlar, Ortadoğu'nun yanında, başta bugünkü S.S.C.B. toprakları olmak üzere, dünyanın birçok yerine dağıldılar. Bugün tatar adı bir türk boyu olarak genellikle İdil-Ural bölgesindeki Kazanlılar ve kırım halkı için kullanılıyor. S.S.C.B.'de Kazan Tatarlarının sayısı, 1959 sayımına göre, 6 milyondur. Bunların çoğunluğu 1920'de kurulan ve merkezi Kazan olan Tataristan muhtar cumhuriyetindedir. Bunun dışında kalanlar Çuvaşistan'da, Astarhan'a kadar uzanan İdil (Volga) havzasında, Kafkasya ve Türkistan'ın çeşitli şehirlerinde dağınık bir şekilde yaşarlar. S.S.C.B. dışındaki tatar toplulukları son zamanlara kadar Finlandiya, Kore ve Japonya'da yaşıyordu. Finlandiya'dakiler dışında ötekiler Türkiye'ye gelip yerleştiler. Ayrıca İkinci Dünya savaşından sonra, Almanya ve Amerika'ya birçok tatar yerleşti.

Bugünkü Kazan Tatarlarının, kök bakımından Volga Bulgarlarına bağlı oldukları kabul edilir, fakat batıya doğru devam eden göç yolu üzerinde bulunmasından dolayı öteki türk boylarından da, bazıları Kazan'da yerleşmişlerdi. 1224'te Moğollar tarafından işgal edilen Bulgar hanlığı (bugünün Kazan bölgesi), Cengiz imparatorluğunun parçalanması üzerine İdil-Ural, Batı Sibirya ve Karadeniz'in kuzey bölgesinde kurulu Altınordu devletine bağlandı. Altınordu devleti döneminde, adı geçen bölgelere gelen askerî ve sivil topluluk arasında Moğolların sayısı çok azdı. Bu bakımdan Altınordu devletine, bir moğol devleti denemez. Doğudan gelen eski göçlerin devamı gibi, bu devirde gelenlerin çoğunluğunu yine Tatarlar (Türkler) meydana getiriyordu. Kazanlılar ile Ruslar arasındaki mücadeleler XV. yy. başlarında oldu ve 1552'de İvan IV'ün Kazan'ı ele geçirmesiyle son buldu.

Ruslar Moğol imparatorluğuna «Tatar imparatorluğu», halkına da, Türkleri ve Moğolları ayırmadan, tatar adını verdiler, sonraları Ruslar, ele geçirdikleri Kazan, Astarhan, Kırım, Sibirya, Türkistan ve Kafkasya gibi bölgelerde karşılaştıkları türk boylarına da genellikle tatar dediler. Fakat bu adı «moğol» anlamına kullanmadılar. Tatar adıyle bu yörelere gelerek yerleşenleri değil, yerli halkı, yani Türkleri belirttiler. Rusya'da tatar sözü, önce Kazan ve Kırım'da oturanlar için kullanılır. Tatar adı, zamanla Türkler tarafından benimsenmeyerek mecburen kullanılmağa başlandı. (M)

Tatarlı höyüğü. Arkeol. Toprakkale'nin 9 km kuzeybatısında, Ceyhan-Toprakkale yolu yakınında höyük. 35 m yüksekliğinde 100 × 70 m boyutlarındadır. Höyükte bazalt bloklarından yapılmış dörtgen planlı

yapı kalıntıları görüldü. Ayrıca geç devirlere ait buluntularla, bol obsidyen ve lamalar ele geçti. Bulunan çanak çömlek Neolitik, Kalkolitik, Hitit, Asur, Helenistik ve Bizans devirlerine aittir. (M)

TATAR-PAZARCIK. Bk. PAZARCIK.

TATARSI sıf. (*tatar*'dan *tatar-sı*). Tatara benzeyen, tatarı andıran: *Tatarsı bir yüzü var.* (M)

TATARSI sıf. (*tatar*'dan *tatar-sı*). İyi pişmemiş, az pişmiş (yiyecek v.b.). [M]

TATATOVAROS, Macaristan'da (Komarom idare bölgesi) şehir, Tatabanya'nın kuzeybatısında, *Tata* (Spor eğitimi kampı) ve *Tovaros*'tan (turistik merkez) meydana gelir; 17 000 nüf. (L)

TATAYYUR i. (ar. *ṭayerān*'dan *taṭayyur*). *Esk.* Bir şeyi kötüye yorma, uğursuz sayma.

◆ **Tatayyurat** çoğl. i. *Esk.* Kötüye yormalar, uğursuz saymalar. (M)

TATBİK i. (ar. *ṭıbḳ*'tan *taṭbīḳ*). Uygulama: «*Evet dediğiniz gibi, vaktimiz kalırsa, Şevket beyin kaçmak fikrini tatbike çalışalım» dedi* (S. Kocagöz). || — *Esk.* Uygun hale getirme, yakıştırma. || Uydurma. || Karşılaştırma, kıyaslama: *Ettim şuara-yı rumu tahkik, / Asar ü zamanlarıyle tatbik* (Ziya Paşa). || Madenlerin yeraltında tabakalar halinde bulunması. || *Tatbik edilmek,* uygulanmak: *Herhalde devlet ve milletimiz dahilen ve haricen bütün manasıyle müstakil kalacaktır. Bize başka bir tarzı idare tatbik edilemez* (Atatürk). *Şartname harfi harfine tatbik edilecektir, diyordu* (A.H. Tanpınar). || *Tatbik etmek,* uygulamak: *İş namusa gelince, erkeklerin kendilerine tatbik etmekle ahmaklık saydıkları bu kelimeyi kadınlar için başka mânâda kullanmak istemelerine şaşarım* (H.R. Gürpınar). || *Tatbik mührü,* bir kimsenin, resmî makamlar tarafından geçerliliği kabul edilmiş olan mührü. || *Tatbik sahasına koymak,* uygulamak.

— Havc. *Tatbik profili,* uçakta, kanatla gövdenin birleşme çizgisi (YERLEŞTİRME ÇİZGİSİ de denir.) Bk. ANSİKL.

— Huk. *Tatbike medar imza,* senet altındaki imzanın borçlu tarafından inkâr edilmesi halinde, söz konusu imzanın borçluya ait olup olmadığının tespiti için yapılacak olan imza karşılaştırılmasına esas alınabilecek imza. || *Esk. Tatbiki hattu hâtem,* gerçek olduğu şüpheli bir imzanın geçerliliğinin tespit edilebilmesi için bilirkişi tarafından yapılan inceleme ve uygulama.

— Matbaac. Bir provayı, önceki provada yapılan düzeltmelerin uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmek için inceleme.

— ANSİKL. Havc. Kanadın en kalın olduğu yer *tatbik profili*'dir. Çok hızlı uçaklarda bile, profilin bağıl kalınlığı sağlamlık bakımından mutlak kalınlığın yeterli olması için, yüzde 5'in altına düşmemelidir. Buna karşılık delta kanatlı uçaklarda, tatbik profili çok derin olduğu için yüzde 3'e inilir.

◆ **Tatbikan** zf. *Esk.* Uygulayarak. || Uydurarak. (ML)

TATBİKAT i. (ar. *taṭbīḳ*'ten *taṭbīḳāt*, tatbikler). Uygulama: *Rauf Bey, adliyede, teşkilâtın tahavvülü dolayısıyle vâki olan tatbikatın, adaleti temin için en münasip şekil ve suret olup olmadığını öğrenmek istiyordu* (Atatürk).

— Ask. Manevra.

— Huk. *Tatbikat kanunları,* yeni çıkarılmış olan bir kanunun, eski kanun karşısında ne şekilde uygulanacağını gösteren kanun.

— ANSİKL. Huk. Bugün Türkiye'de iki önemli *tatbikat kanunu* vardır. Bunlardan biri, Kanunu Medenî'nin Sureti Meriyet ve Şekli Tatbiki Hakkında kanun adını taşıyan (kısaca, Tatbikat kanunu) ve Medenî kanunun uygulanmasına ilişkin olanıdır. İkinci önemli tatbikat kanunu da Türk Ticaret Kanununun Meriyet ve Tatbik Şekli Hakkında kanun adını taşır ve 1965'te yürürlüğe giren yeni Ticaret kanunun ne şekilde uygulanacağını gösterir. (M)

TATBİKÎ sıf. (ar. *taṭbīḳ*'ten *taṭbīḳī*). Uygulama ile ilgili, uygulamaya yer veren: *Tatbikî Güzel Sanatlar Akademisi.* || *Tatbikî ilimler,* uygulamalı bilimler.

◆ **Tatbikiye** sıf. *Esk.* Tatbikî'nin dişili. (M)

TATE (Nahum), ingiliz şairi (Dublin 1652-Londra 1715). İlk şiirleri 1677'de yayımlandı. Shakespeare'den, Fletcher'den tiyatroya uyarlamalar yaptı. Çağının klasik zevkine göre düzenlenen bu eserler, asıllarıyle kıyaslanamayacak kadar güçsüzdür. (L)

TATE (Phyllis), ingiliz kadın besteci (Gerrard's Cross 1911). İki opera (*The Lodger* [Kiracı], 1958; *Dark Pilgrimage* [Esrarengiz Hac Seferi], 1962), bir operet, bir senfoni, oda müziği eserleri, konçertolar (viyolonsel, saksofon), bir yaylılar dörtlüsü, ses eserleri, iki piyano için bir sonatin (1957) besteledi. (L)

TATEBAYAŞİ, Japonya'da şehir, Honşu adasının (Gumma ili) ortasında; 55 500 nüf. Dokumacılık (pamuk). [L]

Tate gallery, Londra'da (Chelsea) müze. Özellikle sanayici sir Henry Tate'in (1819-1899) özel koleksiyonundan meydana gelen bu müze 1897'de kuruldu. İngiliz sanatçılarına ayrılan bölümde 4 000 eser; ayrıca Blake, Stevens, Watts, önraffaellocu ressamlar ve özellikle Turner'in başlıca eserleri bulunur. Fransız izlenimciliği ve izlenimcilik sonrası eserlerinin zengin bir koleksiyonu da bu müzededir. (L)

TATEYAMA, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Çiba ili), Sagami körfezi kıyısında; 59 400 nüf. Sayfiye merkezi. (L)

TATHAGATA i. (sanskritçe k.). «Gerçeğe ulaşmış kimse» şeklinde çevrilebilecek terim. (Özellikle Buddha Sakyamuni için, bazen de müritleri için kullanılır.) [L]

TATHİN i. (ar. *ṭaḥn*'dan *taṭḥīn*). *Esk.* Öğütme, un haline getirme.

— Tıp. *Tathin-ül-hasat,* mesanede bulunan taşları bir âletle öğüterek ameliyatsız düşürme.

◆ **Tathinat** çoğl. i. *Esk.* Öğütmeler. (M)

TATHİR i. (ar. *ṭahr*'dan *taṭhīr*). *Esk.* Temiz hale getirme, paklama: *Müşür İbrahim Paşanın bu suretle hakkındaki itimadı teyid etmesi, çok geçmeden, kendisinin bütün Makedonya'yı, istibdat aleyhtarlarından tathirine memuriyetini izhar etti* (Atatürk).

◆ **Tathirat** çoğl. i. *Esk.* Temizlikler. (M)

TATİ (Jacques TATISCHEFF **Jacques** — denir), fransız sinema yönetmeni (Le Pecq 1907). Önce müzikholde çalıştı, 1932'den sonra kısa metrajlı komedi filimlerinde oynadı. Bu filimlerden çoğunun senaryo ve diyaloglarını kendisi yazdı: *Oscar, Champion de Tennis* (Tenis Şampiyonu Oscar) [1932]; *Gai Dimanche* (Neşeli Pazar) [1935]; *Soigne Ton Gauche* (Solunu Kolla) [1936]. 1946'da filim yönetmenliğine başladı ve ilk olarak *École des Facteurs* (Postacılar Okulu) adlı filmi çekti. İki yıl sonra bu esere dayanarak *Jour de Fete* (Bayram Günü) adlı ilk uzun filmini çevirdi. Bu eseriyle büyük başarı kazandı, öbür filimleri: *Les Vacances de Monsieur Hulot* (M. Hulot'nun Tatili) [1953]; *Amcam* (Mon Oncle) *Play-Time* (1964-1967). [L]

TATİANOS, suriyeli gnostik felsefe savunucusu (Suriye 120'ye doğr. -öl. 173'ten sonra). Hıristiyan olduktan sonra Aziz Justinus'un etkisinde kaldı; «Yunanlılara Nutuk»unu o zaman yazdı ve Hıristiyanlığı savundu. Aziz Justinus'un öldürülmesinden sonra, Tatianos kiliseyi terk etti ve kendini gnostik felsefeye adadı. Papyros: Hydroparastatai (şaraptan kaçınan, su ile âyin yapanlar) sapkınlığını kurdu. Papyros felsefeden söz etmiyor. *Dia Tessaron Euangelion* adlı eserinde, dört İncil metnini İncil uslûbunda kaynaştırarak birleştirdi; öyle ki bazı din bilginleri, Tatianos'un bu eserinin, İncil metni üzerinde yapılmış önemli değişikliklerin esas kaynağı olduğunu ileri sürdüler. (L)

TATİL i. (ar. *ʿaṭal*'den *taʿṭīl*). Yasa gereğince çalışmaya ara verileceği belirtilen süre: *O zaman hafta tatili cuma günü idi* (Ahmed Rasim). || Okul, meclis, adliye v.b. kurumların faaliyeti durdurduğu veya kapalı bulunduğu devre: *Sömestr tatili. Adlî tatil.* || Dinlenmek, eğlenmek amacıyle çalışmaksızın geçirilen devre: *İki haftalık tatile çıkmak.* || *Tatil etmek,* başka bir güne ertelemek üzere çalışmaya ara vermek: *Toplantıyı tatil etmek.* Okul, işyeri v.b.yi kapatmak, ara vermek. || *Tatil günü,* dinlenme günü: *Eve çıktığım bir tatil günüydü* (R. N. Güntekin). || *Tatil olmak,* kapanmak, ara verilmek. || *Tatil yapmak,* tatil gününde dinlenmek.

— Huk. *Tatil günleri.* Bk. ANSİKL. || *Tatili eşgal,* grev. (Bk. ANSİKL.) || *Tatili uzuv,* bir müessir fiil sonucu bir kimsenin uzuvlarından birini görevini yapamaz hale getirme. (Meselâ damarların kesilerek elin görevini yapamaz hale getirilmesi tatili uzuv suçudur. Bu suça ağır ceza mahkemesinde bakılır, cezası beş yıldan on yıla kadar ağır hapistir. Uzvun görevini yapamaması on günü aşmamışsa, takibi, zarar görenin şikâyetine bağlıdır. Bu halde iki aydan altı aya kadar hapis veya 200 liradan 2 500 liraya kadar ağır para cezası verilir.) || *Adlî tatil,* mahkemelerin 20 temmuz ile 5 eylül arasında yaptıkları tatil. Bk. ANSİKL.

— Turizm. *Tatil köyü,* uygun bir arazide, villalardan ve bungalow* adı verilen evlere benzeyen yapılardan kurulu dinlenme yerlerinin adı.

— ANSİKL. Huk. Türkiye'de, Hafta Tatili kanunu ile Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki kanuna göre, *tatil günleri* şunlardır: 1. hafta tatili (cumartesi saat 13'ten, pazartesi sabahına kadar); 2. Cumhuriyet bayramı (28 ekim öğleden sonra başlar ve 31 ekim sabahına kadar devam eder); 3. 30 Ağustos Zafer bayramı; 4. Millî Hâkimiyet bayramı (22 nisan öğleden sonra başlar ve 24 nisan sabahı sona erer); 5. Bahar bayramı (1 Mayıs); 6. Anayasa bayramı (26 mayıs öğleden sonra ve 27 mayıs); 7. Şeker bayramı (3 gün); 8. Kurban bayramı (4 gün); 9. Yılbaşı (31 aralık öğleden sonra ve 1 ocak). Tatil günlerinin süreler yönünden önemi vardır. Sürenin veya vadenin son günü. tatil gününe rastlarsa, süre, tatilden sonraki ilk iş gününün bitiminde sona erer. Tatil gününden sonraki gün cumartesiyse, o gün de tatile girer.

● *Tatili eşgal.* Osmanlı devleti, sanayileşme bakımından geri kaldığından, sanayileşen veya sanayileşmekte olan batı devletlerinin karşılaştığı grev müessesesiyle pek karşılaşmadı. Yalnız, ağustos-eylül 1908'de (İkinci Meşrutiyetin ve hürriyetin ilân edilmesinden kısa bir süre sonra) bazı grevlere şahit olundu. Özellikle İstanbul tramvay işçileri ile Rumeli ve Anadolu demiryolları işçi ve müstahdemlerinin grevleri, 27 temmuz 1325 (1909) tarihli *Tatili Eşgal kanunu*'nun çıkarılmasına yol açtı. Tatili Eşgal kanunu, sendika teşkilini yasak ederken, evvelce kurulmuş bulunan sendikaları da, kanunen münfesih saydı. Tatili Eşgal kanununun bir kısım hükümleri 1936'da yürürlüğe giren 3008 sayılı İş kanunuyle ilga edilirken, grev yasağı da açıkça hukuk hayatımıza girdi.

● *Adlî tatil,* kural olarak adlî tatilde hiç bir davaya bakılamaz ve hiç bir adlî işlem yapılamaz. Ancak bunun istisnaları vardır. Bu istisnalar şunlardır: 1. ihtiyatî tedbirler; 2. sözlü yargılama usulüne bağlı davalar; 3. basit yargılama usulüne bağlı davalar; 4. mahkemece acele olarak görülmesi kararlaştırılan davalar; 5. nizasız kaza işleri; 6. tebligat işlemleri. Adlî tatilde görülebilecek olan işler için bir nöbetçi mahkeme tayin edilir.

◆ Sıf. Çalışmaya ara vermiş olan, kapalı olan: *Mektepte öğleden sonra toplantı var. O gün mektep tatil, ama toplanacağız* (S. Kocagöz).

◆ **Tadilât** çoğl. i. *Esk.* Tatiller. (M)

TATİLNAME bls. i. (ar. *taʿṭīl* ve fars. *nāme*'den *taʿṭīl-nāme*). *Esk.* Bir gazetenin geçici bir süre için kapatıldığını bildiren resmî yazı. (M)

TATİN (Robert), fransız ressamı, seramikçisi ve heykeltraşı (Laval 1902). Kendi kendini yetiştirdi; çocuksu ama görünümlere dayanan bir resim anlayışı izledi; çizgi, renk ve anlatım bakımından alışılmamış incelikle resimler yaptı. 1961'de Eleştirmeciler ödülünü alan Tatin'in Art Moderne müzesi, Paris Güzel Sanatlar müzesi, Laval müzesi ve Ossorio müzesinde (New York) eserleri vardır. (L)

Jacques TATİ
«Play Time»da

Foto. LAROUSSE

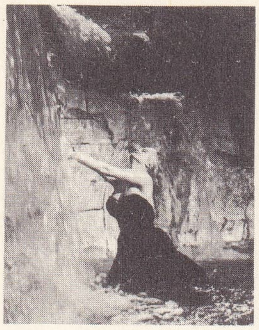

«Tatlı Hayat» bir sahnede Anita Ekberg

TATİN (Victor), fransız mühendisi (Paris 1843 - ay.y. 1919). Çeşitli ölçü âletleri yaptı: kaydedici bir altimetre (1880), „mekanik cihazlar v.b. Havacılığın öncülerindendir. Hareketli veya sabit kanatlı birçok uçak maketi yaptı ve onları başarıyla uçurdu. Santos - Dumont'un güdümlü balonunun yapımına katıldı; Paulhan ile birlikte bir monoplan yaptı; bu uçak 1910'daki uçuş denemelerinde başarı kazandı. (L)

TATİOS (Akhilleus). Bk. AKHİLLEUS TATİOS.

TA'TİR i. (ar. *ʿıṭr*'dan *taʿṭîr*). *Esk.* Güzel kokmasını sağlama. (M)

TATİS i. (ar. *ʿaṭse*, aksırma'dan *taʿṭîs*). *Esk.* Aksırtma. (M)

TATİŞ i. (ar. *ʿaṭş*, susuzluk'tan *taʿṭîş*). *Esk.* Susatma. (M)

TATİŞÇEV (Vasiliy Nikitiç), rus tarihçisi (Pskov eyaleti 1686 - Boldino 1750). Sibirya ve İsveç'te çeşitli görevlerde bulundu, madenler genel müdürü, özel danışman ve Astrahan valisi oldu. Tamamlanmamış olan *İstoriya Rossiyskaya* (Rusya Tarihi) [5 cilt] ölümünden sonra yayımlandı (1768-1784). [L]

TATİUS, Cures (Sabin) kralı. Romulus tarafından Sabinlerin kaçırılmasına karşı silâha sarıldığı ve onunla birlikte Roma'ya hükmettiği sanılır. Bk. SABİNLER.

TATLANDIRMA i. (*tatlandırmak*'tan *tatlandır-ma*). Tatlandırmak işi.

— Eczc. Şeker veya şurup ilâve etme. (L)

TATLANDIRMAK geçz. f. (*tat* > *tatlamak*'tan *tatlan-dır-mak*). Tat vermek, tat kazanmasını sağlamak, tadını arttırmak.

— Eczc. Tatsız veya acı bir ilâca tad vermek için şeker, bal veya şurup ilâve etmek. (M)

TATLANMAK geçz. f. (*tat* > *tatlamak*'tan *tatla-n-mak*). Tat kazanmak: *Artık kavunlar tatlandı.* (M)

Tatların barajı, Nevşehir ilinde, Tatların köyünün 1,5 km güneyinde, Bağlarbaşı çayı üzerinde, toprak ve kaya dolgu tipinde inşa edilmiş, sulama ve taşkından koruma barajı (açılışı 1966). Barajın drenaj alanı 256 km²; temelden yüksekliği 41 m; talvegden yüksekliği 41,50 m; kret uzunluğu 168 m; ölü hacmi 500 000 m³; faydalı hacmi 1 250 000 m³'tür. Buradan yararlanılarak sulanacak arazi genişliği 238 hektar olarak tespit edildi. (M)

Tatler (THE) [*«Boşboğaz»*], ingiliz gazetesi. 1709'da, «Isaac Bickerstaff» takma adını kullanan Steele tarafından kuruldu; haftada üç defa çıkan gazete önce dünya, edebiyat ve siyaset haberlerine ayrılmıştı. Addison'un gazetede çalışmağa başlamasından sonra siyasî makaleler ve ahlâkî denemelere de yer verilmeğe başladı. *The Tatler,* ocak 1711'e kadar çıkmağa devam etti; o tarihte Tory partisinin iktidara gelmesi Steele'i yayını kesmek zorunda bıraktı. Gazetenin 271 sayısından 42'sini Addison, 188'ini Steele hazırlamıştır. İki arkadaş mart 1711'de *The Spectator* adlı gazeteyi kurdular. (L)

TATLI sıf. (esk. türk. *tatığlığ*, tatlı, hoş, lezzetli'den). Şeker tadında olan, içinde şeker bulunan: *Tatlı kavun. Tatlı elma. Tatlı nar.* || İçinde şeker bulunmamakla birlikte tadı hoş olan, yavan olmayan, lezzetli: *Bu tatlı yemekleri her yerde bulamazsınız.* || Acı olmayan, içilebilir veya yenilebilir: *Tatlı su. Tatlı salatalık.* || *Tatlı su.* Bk. TATLISU. || —*Mec.* Burun, kulak veya gözde hoş bir duyum yaratan, güzel bir etki yapan: *Tatlı, çok tatlı bir ses, kendisine soruyordu: «Ne istersin?»* (N. Araz). *Esmer ve çok tatlı bir teni vardı* (A. H. Tanpınar). *Tatlı yeşil.* || Yumuşak karakterli olan, kötü, haşin, sert olmayan, hoş, cana yakın: *Yüzüme tuhaf tuhaf, gülümseyerek baktı. Çok tatlı bir kadındı ... Çok da şık giyinmişti* (R. H. Karay). *Tatlı insanlardı, içten insanlardı* (Y. Z. Ortaç). || Yumuşaklık, iyilik, şefkat belirten: *Hacı Bayram, [...] o tatlı ve ışıklı bakışlarıyle Sultan Murad'ı okşadı ...* (N. Araz). *Birbirlerine söyleyecek tatlı sözler bile bulamıyorlar, sadece derin derin nefes alarak gülümsüyorlardı* (Sabahattin Ali). *Etraftan gelip geçenlere tatlı bir sesle yalvardı* (R. N. Güntekin). || Rahatlatan, dinlendirici: *Bir müddet sonra da tatlı bir uykuya daldı* (S. F. Abasıyanık). *Gecenin tatlı sessizliği içinde yıldızları seyretmek.* || İnsana ferahlık veren, ruhu okşayan, iç açıcı: *Size [...] daha tatlı haberlerim var* (Namık Kemal). *Ne mükemmel adam göreceksin! Bize öyle tatlı şeyler anlattı ki* (A. H. Tanpınar). *Tatlı konuşmalar.*

— ÇEŞ. DEY. *Tatlı belâ,* çok sevildiği için sıkıntı ve üzüntüsüne isteyerek katlanılan evlât, eş v.b. || *Tatlı can,* insanın her şeyden daha çok değer verdiği varlığı: *Benim yârim güzellerin sultanı / Uğruna koymuşum bu tatlı canı* (Âşık Veysel). || *Tatlı dil.* Bk. DİL. || *Tatlı dil güler yüz,* şefkatli, gönül alıcı konuşma ve davranış. || *Tatlı dilli,* güzel ve çekici konuşan, hoş sohbet (kimse): *Kadınlar arasında dilbaz, hatırnaz, tatlı dilli taze diye meşhur olmuştur* (Ahmed Rasim). || *Tatlı sert,* ne fazla yumuşak ne fazla sert, ikisinin ortası (tavır, konuşma v.b.): *Paşa önce tatlı sert bir nasihat etti* (Y. Z. Ortaç). || *Tatlı su frengi,* Yakındoğu'da yaşayan ve avrupalılık taslayan, hareketleri ve giyinişiyle avrupalıları taklit eden hıristiyan: *Orta oyununda tatlı su frengi rolüne çıkan bir oğlan vardı. Adı Recep'ti* (H. E. Adıvar). || *Tatlı su kurnazı.* Bk. SU. || *Tatlı yerinde bırakmak* (veya *kesmek*), can sıkıcı bir duruma gelmeden bir şeye son vermek, fazla büyümesine meydan vermeden kesmek. [Hikâye v.b. anlatırken] En meraklı yerinde kesmek. || *Tatlıya bağlamak,* kavgalı bir işi çatışmaya çol açmadan gönül hoşluğuyle sona erdirmek: *Başkan işi evvelâ tatlıya bağlayacağını zannetti* (Ş. S. Aydemir). *Ahmet Ağa, konuşmayı tatlıya bağlamak için, «Yörük Ali Efe haklı!» dedi* (S. Kocagöz). || *Canı tatlı.* Bk. CAN. || *Canı tatlı olmak,* en küçük bir acıya, sıkıntıya dayanamamak, katlanamamak.

— Bot. *Tatlı dışkı,* bitkiler üzerinde yaşayan ufak asalakların şekerli dışkısı. (Tatlı dışkılar arılarca makbüldür; bazen, bal yapımına büyük çapta katkıda bulunur.)

— Şarapçılık. *Tatlı şarap,* henüz mayalanmamış üzüm suyu.

◆ İ. Mutf. Şekerle veya şekerli maddelerle yapılan yiyeceklerin genel adı: *Tatlıları ve börekleri meşhurdu. Odadan çıktıktan sonra Bülent için yapılacak tatlı aklına geldi* (H. Z. Uşaklıgil).

— ANSİKL. *Tatlı*'lar, ana malzemelerine göre üçe ayrılır: hamur tatlıları, süt tatlıları, meyve tatlıları. Hamur tatlılarının ana malzemesi undur. Baklavalar gibi yufka ile; kadayıflar gibi önceden hazırlanmış nişasta ve unlu malzemeyle, revani v.b. tatlılar gibi, hamuru özel usullerle kabartarak yapılan hamur tatlıları genellikle şekerle, şerbetle yapılır. Ceviz, fıstık v.b. çekilerek arasına veya içine konur ve kaymakla birlikte yenir. Bunlara *ağır tatlılar* denir. Ana malzemesi süt olan mahallebi, sütlaç, kazandibi, tavukgöğsü, keşkül ve benzeri tatlılar *hafif tatlılar* türüne girer. Nişasta, yumurta, pirinç, fıstık v.b. bu tatlılarda yan malzeme olarak kullanılır. Meyve tatlıları genellikle iki türlü olur: 1. pişmiş meyvelerden yapılanlar (komposto, hoşaf, meyve jöleleri ve pelteleri bu türe girer); 2. çiğ meyve tatlıları çeşitli meyvelerin karışımından yapılan meyve salatalarını kapsar (bunlar da kaymak, krema v.b. malzemeyle birlikte yenebilir).

◆ Zf. Tatlılıkla, tatlı bir şekilde: *Allahım ne tatlı konuşuyordu* (N. Araz).

◆ **Tatlı tatlı** zf. Tatlılıkla, tatlı bir şekilde: *Daha on dakika evvel, tatlı tatlı konuşuyorduk* (Namık Kemal). [M]

TATLICA sıf. ve zf. (*tatlı*'dan *tatlı-ca*). Biraz tatlı, tatlımsı. || Oldukça tatlı: *Sütlaç tatlıca olmuş.* (M)

TATLICI i. (*tatlı*'dan *tatlı-cı*). Tatlı yapan veya satan kimse. || Tatlı satılan yer. (M)

TATLIÇAY, İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde akarsu. Köroğlu dağlarından çıkarak Çankırı'dan geçer; burada tuzlu ve alçılı yereyden geçtiği için *Acıçay* denilen bir kol ile birleşerek onun adını alır. Kızılırmak'a soldan karışır; uzunluğu 90 km. (M)

Tatlı Hayat (*Dolce Vita*), 1959'da Federico Fellini yönetiminde çevrilen italyan filmi. Filimde, sinema dünyasına ve Roma yüksek sosyetesine karışmış olan bir gazetecinin (Marcello Mastroianni) hayatı bölümler halinde anlatılır. Federico Fellini bu filminde, aylaklık ve kokuşmuşluğun sınırına varan bir dünyayı iğneleyici bir dille gözler önüne serer. *Tatlı Hayat,* yönetmenin eserleri içinde bir bağlantı filmi sayılır: *Aylaklar*'daki (Vitelloni) gerçekçiliği *Sonsuz Sokaklar* (La Strada) ve *Kalpazanlar Çetesi*'ndeki (Il Bidone) mistik idealizmi bıraktıktan sonra Fellini, bu filminden sonra, büyük barok fresklere (*Sekiz Buçuk* [Otto e Mezzo]) geçecektir. (L)

TATLILAŞMAK dönşl. f. (*tatlı*'dan *tatlıla-ş-mak*). Tatlı bir hal almak. || *Mec.* Sevimli bir hal almak, hoş görünmek: *Bu sefer Selma Hanımefendi, büsbütün tatlılaşan sesiyle: «Hayır, hayır, bunu yapmayın! Hayri Bey... diyecekti* (A. H. Tanpınar).

◆ **Tatlılaştırmak** geçl. f. Tatlı hale getirmek. (M)

TATLILI sıf. (*tatlı*'dan *tatlı-lı*). İçinde tatlı bulunan; tatlısı bol olan. (M)

TATLILIK i. (*tatlı*'dan *tatlı-lık*). Tatlı olma hali: *Tuz, ete başka bir tatlılık vermişti* (A. H. Müftüoğlu). || *Mec.* Hoşluk, şirinlik: *Ağzının çizgileri sarih ve temizdir, dudaklarında temiz yaşamış ağızların tatluluğu, rakik mizaçlı bir adamın tatlılığı vardır* (H. E. Adıvar).

◆ **Tatlılıkla** zf. Tatlı dille, anlayış göstererek: *Bir işi tatlılıkla halletmek.* (M)

TATLIMSI sıf. (*tatlı*'dan *tatlı-msı*). Tatlıya andırır, biraz tatlı olan. (M)

TATLISU bls. i. Tadı, rengi ve kokusu olmayan su; deniz ve acı göl sularından başka bütün sular; akarsu.

— Biyol. *Tatlısu canlıları,* tatlısularda, yani tuzlu olmayan sularda yaşayan canlılar.

— ANSİKL. ● *Tatlısu favna ve florası.* Tatlısular süreksiz bir ortam (birikinti, gölcük, bataklık, bazı göller) meydana getirebileceği gibi, sonunda denize ulaşan ırmaklı, çağlayanlı, göllü nehir çanakları da meydana getirebilir. Birinci durumda su durgun, ikincisinde genellikle akarsudur. Tatlısuların az veya çok sabit sıcaklığı, suların ve iklimin değişikliğine, hattâ su seviyesindeki değişikliklere (tropiklerarası bölgelerdeki geçici su birikintileri) bağlıdır. Bu demektir ki, sular, içlerindeki hayvan ve bitkilerin menşei bakımından olduğu kadar bu canlıların orada yaşamak ve çoğalmak için katlanmak zorunda kaldıkları uyumlar bakımından da çok çeşitlidir.

● *Coşkun akarsular.* Coşarak akan, çok hareketli olduğu için çok oksijenli ve soğuk olan bu sularda taşlara tutunan tel gibi suyosunları, oksijene düşkün balıklar (alabalık, üreme sırasında som balığı), tatlısu ıstakozları, bisüslü yumuşakçalar (dreissenia), ağzı çekmenli iribaşlar (megaphrys) v.b. yaşar.

● *Akarsular, dereler.* Oksijen ve besin bakımından amansız bir yaşama mücadelesi alanıdır; bu mücadelenin başlıca kurbanları yumurtalar ve yavrulardır; çünkü buralarda canlılar büyük ölçüde döl verir. Ayrıca akıntı ile sürüklenmeye karşı koymak için yumurtaların bir yere tutunması veya gömülmesi, kurtçukların daha hareketli ve çok «yetkin» olması gerekir; doğurgan (paludina), başkalaşmasız (tatlısu ıstakozu) veya asalak kurtçuklu hayvanların yaşaması kolaylaşır. Don ve kuraklık haşlamlılar, planaryalar gibi birhücrelilerin ancak kistleşmiş şekillerinin yaşamasına imkân bırakır.

● *Gölcükler ve bataklıklar.* Oksijen bakımından çok fakir durgun sulardır; durgunluğun sebebi genellikle suyun dibinin çamurlu olması, üzerinin koyu yeşil yüzer bitkilerle (sumercimeği, eladoe) ve suya gölge düşüren yüzer yapraklarla (nilüfer, suoku) bolca kaplı bulunmasıdır. Böyle ortamlarda hava ile solunum yapan veya ikiyaşayışlı olan (limnea ve planorba, dytiscus ve nepes, su kurbağası ve su semenderi) veya solunumu sınırlı bulunan hayvanlar (sazan) bol olur. Bitkilerde bile köklerin solunabilmesi için özel organlara (kel servinin pnömatoforları) ihtiyaç vardır.

● *Göller.* En derinlerinde, sıcaklığı sabit

Foto. LAROUSSE

(+ 4°C) ve su yoğunluğu en yüksek derecede olan karanlık derin yerler bulunur. Bunların denizden yegâne farkı tuz olmamasıdır, fakat hayvan ve bitki bakımından hemen hemen okyanuslarla aynı özellikleri taşır.

Denize bağlı tatlısularda yaşayan canlıların, sıcaklık ve tuzluluk değişikliklerine dayanabilen (yılanbalığı) ve sürüklenmeye karşı koyabilen (paludina) bitki ve hayvanlar olması gerekir. Süreksiz tatlısulardaki canlıların büyük bir kısmı kara hayvanıdır (suaygırı, timsah, örümcek, birçenekli bitkiler v.d.), fakat meselâ Tanganyika gölünde bir medüzün bulunması çok eskiden (yaklaşık olarak 75 milyon yıl önce) bu gölün denizle ilintili olduğunu gösterir ve faunanın bileşiminde bu şekilde izler kalabilir. (L)

TATLISU GELİNCİKBALIĞI blş. i. Tatlısularda yaşayan kemikli balık; iki sırt yüzgecinden arkadaki ve anus yüzgeci çok uzundur; çenesinde bir bıyık bulunur. (İlmî adı (*Lotu lotu.* Mezgitgillerden.)

— ANSİKL. *Tatlısu gelincikbalığı*'nın gövdesi önde silindirimsi, arkada yandan basıktır; üzeri küçük pullarla ve yapışkan kaygan bir sıvı ile kaplıdır. Rengi koyu benekli sarımtıraktır. Uzunluğu 35-70 sm arasında değişir. Bütün akarsularda, özellikle Leman ve Savoie göllerinde çok bulunur. Alabalık gibi, kışın aralıktan şubata kadar yumurta atar. Yumurtaları küçük ve pek çoktur. Eti, özellikle karaciğeri pek makbuldür. (L)

TATLISU ISTAKOZU blş. i. Tatlısularda yaşayan onayaklı kabuklu hayvan. (Tatlısu ıstakozu akarsularda bulunur. Kıskaçlarından, tehlike anında geriye doğru kaçışından, pişirildiği zaman kırmızı bir renk almasından kolayca tanınır. Tatlısu ıstakozu ve benzerleri astacura üstfamilyasında toplanır.)

— ANSİKL. Zool. ve Balıkç. *Tatlısu ıstakozu*'nun (*astacus*) başlıca özelliği baş parçasının üçgenimsi oluşudur; bu parçanın şekli ve büyüklüğü türlere göre değişir. Göğsün son halkası hareketlidir; birinci çift bacakların kıskaçları kuvvetli şişkin ve eklidir; erkeklerde, ilk karın halkasında çiftleşme organı bulunur. Erkeklerin kuyruğu (telson) dişilerinkine göre daha dardır. Dişiler yumurtalarını karınlarının altında taşır. Avrupa ikliminde, kasım ayında yavru çıkarır. Tatlısu ıstakozları kalkerli bölgelerde özellikle derelerde yaşar, daha çok sabah ve akşam karanlığında veya geceleri ortaya çıkar. Gündüzün çukurlarda veya taşların altında saklanır. Suyun dibinde ağır ağır yürür veya geriye doğru kesik kesik hamlelerle ve hızla yüzer. Kışın kendi kazdığı çukurlarda veya yuvalarda çekilir. En çok ölü hayvanlarla beslendiğinden, et kırıntılarından ibaret yemlere kolay gelir. Avrupada altı yedi tatlısu ıstakozu türü vardır: kırmızı bacaklı ıstakoz (*Astacus nobilis* veya *fluviatilis*), beyaz bacaklı ıstakoz (*A. pallipes*), Tuna ıstakozu (*A. leptodactylus*) gibi. Bazıları Hazer bölgesinde acı sularda yaşar (*A. pachipus* veya *angulosus*); bu ıstakoz, tuna ıstakozunun bir çeşidi de olabilir. Bir tür tatlısu ıstakozu da Japonya'da bulunur; Asya kıtasında ve Afrika'da tatlısu ıstakozu yoktur. Fosil tatlısu ıstakozlarından *erymas*'lar Liyasta, *haploparias*'lar tebeşir tabakalarında görülür.

Tatlısu ıstakozu küçük değirmi ağlarla avlanır; ağın ortasına bir parça et, balık v.b. bağlanır; ağ suyun dibine bırakılır, ıstakozun gelip yemi ısırması için bir süre beklenir. Istakoz ağa girer girmez ağ sudan çekilir, eğer büyüklüğü elverişliyse alınır, çok küçükse yeniden suya atılır. (L)

TATLISU KAYASI blş. i. Zool. Bk. YEŞİLSAZAN.

TATLISU LEVREĞİ blş. i. Birisi dikenli olmak üzere iki sırt yüzgeci bulunan kemikli balık. (Tatlısulevreğigillerin örnek tipi.)

— ANSİKL. *Tatlısu levreği* (*Perca fluviatilis*) kenarları dişli pullarla kaplı uzun gövdeli, solungaç kapağı dikenli bir balıktır. Boyu 35 sm'yi, ağırlığı 2 kg'ı bulabilir. Rengi mevsime ve yaşadığı yere göre değişir. Göllerde yaşayanlar deredekilere göre daha enli ve topludur. Her derinlikte yaşar, fakat 50 sm ile 1 m arasından hoşlanır. Çok yırtıcı bir balıktır; tek başına veya küçük sürüler halinde dolaşır, iştahla kovaladığı küçük balıklarla beslenir. İlkbaharda (marttan mayısa kadar), su sıcaklığı 14°C'ı bulur bulmaz yumurtlamağa başlar; boyu 2 mm'yi bulan ve ip gibi bir arada dizili olan yumurtaların sayısı ananın ağırlığına göre kilogram başına 80 000 - 100 000 kadardır. Ucuna yersolucanı ve küçük canlı balık takılı oltalarla avlanır. Küçük kaşık takılı hafif oltalarla ve sektirme oltalarla da yakalanır. (L)

TATLİK i. (ar. *talāk*'tan *tatlīk*). *Esk.* Boşama: *Karı tatliki için bak ne diyor Peygamber / «Bir talâk oldu mu dünyada, semalar titrer!»* (M. Â. Ersoy). || Hurma, incir v.b. ağaçların dişilerine erkeklerinin çiçeklerinden asarak onları yemişlendirme. (M)

TATLİN (Vladimir Yevgrafoviç), sovyet ressamı (Moskova 1885-öl. 1956). Resimde, dokunma duygusuna üstünlük tanıdı ve geleneksel malzemenin yerine odun, cam, çelik v.b. gibi maddeler kullandı (Tretyakov galerisi, Moskova). Konstrüktivizmin yaratıcılarındandır. (L)

TATLİYE i. (ar. *tılā*, cilâ'dan *tatliye*). *Esk.* Bir şeyin üzerine cilâ v.b. sürme; sıvama. (M)

TATMAK geçl. f. (esk. türk. k.). Tat alma duyusu yardımıyle tadının nasıl olduğuna bakmak: *Yemeği tatmak.* || Bir şeyden az bir miktar yemek veya içmek: *Reçelden de tadar mısınız?* || Duymak, hissetmek: *Fakat hiç de saadet denen şeyi tatmadım diyemem* (A. H. Tanpınar). || (Bir şeyden) Yeterince zevk almak: *Tatilde Ege'nin bütün güzelliğini tattık.* || Bir şeyin olumsuz etkisine uğramak: *Yenilgiyi tatmak.* (M)

TATMİN i. (ar. *tamn*, dinlenme'den *tatmīn*). Arzulanan bir şeyin gerçekleşmesini sağlama, gönül doygunluğu verme: *Elimden geldiği kadar kendisini tatmine çalıştım* (A. H. Tanpınar). || Cinsel arzularını giderme: *Kendi kendine tatmin.* || *Tatmin etmek*, karşısındakine güven vererek onu arzu edilen bir biçimde hoşnut etmek: *Kendisini temin ve tatmin ederek vazife-i vataniyesini hatırlattım* (Atatürk). [...] *o kadar gevşek bir ahbaplık ki, görüyorum, ne onları ben, ne onlar beni tatmin ediyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). (Karşısındakinin) Cinsel arzularını giderme. || *Tatmin olmak*, istediği ve arzu ettiği bir biçimde hoşnut olmak, içi rahatlamak: *Karım, dediğim gibi sinemia ile tatmin oluyor, hayatımızın aksak taraflarına bakmıyordu* (A. H. Tanpınar). (Kendisinin) Cinsel arzuları giderilmek.

◆ **Tatminat** çoğl. i. *Esk.* Hoşnut olmalar, memnunluk verici durumlar.

◆ **Tatminkâr** sıf. Tatmin eden, tatmin edici özellikte olan; uygun: *Nurettin Paşa, birinci, ikinci suallere aldığı cevapları pek tatminkâr bulmadı* (Atatürk). [M]

Tatoion veya **Tatoi**, Atina'nın 22 km kuzeyinde kraliyet şatosu ve örnek tarım arazisi. (L)

TATOS dağları, Kuzey Anadolu dağlarının kıyı sıralarında, Rize dağları kesiminde, Pazar kasabasının 55 km güneyinde yükselen dağ sırası. Rize dağlarının en yüksek iki doruğu (Kaçkar ve Verçenik) arasında yüksl. 3 500 m'yi geçer. (M)

TATRA dağları veya **TATRY**, Karpatlar'ın en yüksek kütlesi, Polonya - Çekoslovakya sınırında; çek topraklarındaki *Gerlachovka doruğu*'nda, 2 663 m. Tatralar, birçok maden suyu ve ılıca kaynağıyle dolu tektonik asıllı bir yarıkla ikiye ayrılır. Kuzeyde *Yüksek Tatralar*, kısmen, Dunajec'e dökülen Poprad'ın vâdisiyle çevrilidir ve büyük kış sporları merkezi Zakopane'in bulunduğu Podhale havzasına (Polonya) hâkimdir. Poprad ve Vah'ın güneyinde *Alçak Tatralar*, bütünüyle Çekoslovakya'dadır; yükseltileri 2 000 m'yi pek az aşar (Dumbier tepesinde 2 043 m). Biçimleri basıktır, ama dördüncü zaman buzulları tarafından büyük ölçüde oyuldukları piramitleri, sirkleri, gölleri, oluk vâdileri vardır. Yamaçları sık ormanlarla örtülüdür. (L)

TATSAL sıf. (*tat*'dan *tat-sal*). Biyol. *Yeni.* Tat alma duyusuyle ilgili olan, tadımla ilgili. *Esk.* Zaikavî. (M)

TATSIZ sıf. (*tat*'tan *tat-sız*). Tadı hoş olmayan, lezzetsiz. || *Mec.* Beğenilmeyen, can sıkıcı: *Bu tatsız şaka biraz uzun sürdü* (N. Ataç). *Bu sabah o saadet Rabia'ya biraz tatsız geldi* (H. E. Adıvar).

— DEY. *Tatsız tuzsuz*, çok tatsız. (M)

TATSIZLANMAK geçz. f. (*tatsız*'dan *tatsız-la-n-mak*). Tadı bozulmak. || *Mec.* Kötü tavırlar takınmak. (M)

TATSIZLAŞMAK geçz. f. (*tatsız*'dan *tatsız-la-ş-mak*). Tadı azalmak. || *Mec.* Tatsızlık etmeğe başlamak. (M)

TATSIZLIK i. (*tatsız*'dan *tatsız-lık*). Tatsız olma hali. || *Mec.* Hoşa gitmeyen, can sıkıcı davranış veya neşeyi bozacak durum: *Tek tatsızlık çıkmasın diye birbirleri uğrunda en köklü sandığınız düşüncelerini feda ettikleri de oluyor* (N. Ataç). *Heyecan içinde bir tatlı buse ile bitecek bir mülâkat tatsızlıkla kapandı...* (M. Ş. Edendal). [M]

TATSU i. Japonların, hayvanlar kralı ve iktidar amblemi olarak kabul ettikleri sembolik ejderha. (Japon paraları üzerinde bu resim vardır ve ressamlar bu ejderhayı sık sık resmederler.) [L]

TATTARESCU (Gheorghe), romanyalı ressam (Buzau 1818 - Bükreş 1894). Bükreş Güzel Sanatlar okulu müdürüydü; portreler, tarihî tablolar ve manzara resimleri yaptı. (L)

TATTIRMAK ettrg. f. (*tatmak*'tan *tat-tırmak*). Tatma eylemini birine yaptırmak, tadına baktırmak: *Çorbayı tattırmak.* || Duyurmak, hissettirmek: *Söylediklerini, içlerinde saf, samimî bir aşk bulunduğu için güzel buluyor, size de o güzelliği tattırmak istiyor...* (N. Ataç). [M]

Tat tvam asi, «sen busun» anlamında sanskritçe formül. Bütün varlıkların, çokluk görünüşü arkasındaki temel özdeşliğini; iç dünya ve duyusal dünyanın birliğini dile getirir. (Bu formül filozof Schopenhauer tarafından yeniden ele alındı.) [L]

TATU i. (tupi dilinden k.). Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşayan, vücudu bir zırhla örtülü, genellikle top gibi yuvarlanabilen, dişsiz memeli hayvan.

— ANSİKL. *Tatu*'lar dişsizler takımının *dasypodidae* familyasındandır. Bu hayvanların sırtında kiremit gibi üst üste binmiş ve boynuzsu bir şeritle birbirine bağlanmış altı ile on kemik dilimden meydana gelen bir bağa vardır. Tamamen yuvarlak bir şekil alamaz. Gövdeleri orta büyüklüktedir. Tatular geceleri toprağı oyar. Böcekler ve yumuşakçalar, kurbağalar, hattâ sürüngenler gibi küçük hayvanları yer. Yedi kemerli tatu (*Dasypus septemcinotus*) Arjantin pampalarında yaşar. (Tatunun dişisi her batında dört hakikî ikiz doğurur. Bk. ÇOKEMBRİYONLULUK. (L)

TATUAY i. Güney Amerika'da yaşayan bir tatu türünün (*Cabassus unicinctus*) yaygın adı. (L)

TATULA veya **TATURA** i. (hintçe *datura*'dan). Zehirli bitki. (İlmî adı *datura.* Patlıcangillerden.)

— ANSİKL. *Tatula* beyaz veya pembe çiçekli, otsu veya ağaçsı bir bitkidir; bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Tatula'nın bir türü (*Datura stramonium*) hekimlikte kullanılır. Bunun tohumlarından tatula hulâsası çıkarılır, yaprakları ise astma dindirici sigara yapımında kullanılır. (L)

TATUM (Arthur, **Art** — denir), amerikalı caz piyanocusu (Toledo 1910 - Los Angeles 1956). Kadın caz şarkıcısı Adelaïde Hall'a eşlik etti (1932), sonra solo piyanocu olarak Chicago, Hollywood, New York'ta çalıştı. 1938'de İngiltere'de konserler verdi, 1943'te Tiny Grimes ve Slam Stewart ile bir üçlü kurdu. Doğuştan kör olan Art Tatum, caz tarihinin en parlak virtüozlarından biri olarak kalacaktır. Önemli plâkları: *Tiger Rag* (1933), *Get Happy* (1940), *Flying home* (1944), *Blue skies* (1949), *I Gotta Right to Sing the Blues* (1954). [L]

TATUM (Edward), amerikalı biyoloji bilgini (Boulder, Colorado 1909). Rockefeller Enstitüsüne üye ve profesör oldu. Genler ve genlerin kalıtımdaki rolü üstündeki çalışmalarıyle 1958 Nobel tıp ve biyoloji ödülünü G. W. Beadle ve J. Ledergerg ile paylaştı. Araştırmalarını çoğunlukla Beadle ile birlikte yaptı. (L)

tatula

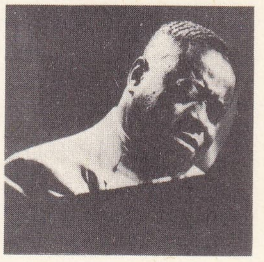

Art TATUM

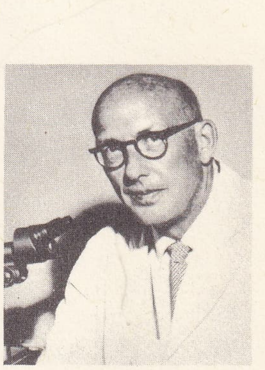

Edward TATUM

Foto. LAROUSSE

TA-TUNG veya **Datung**, ing. **Tatung**, Çin'de (Şansi) şehir, Moğolistan'ın güney kenarında; 400 000 nüf. Pekin - Paotou hattının geçtiği şehir, ilin başlıca kömür üreticisidir. Sanayi (madencilik malzemesi, çimento fabrikası, lokomotif yapımı) merkezi. (L)

TATURA i. Bk. TATULA.

TATUS i. Arjantin'den A.B.D.'ye kadar Amerika kıtasında yaşayan, tatuya yakın, dişsiz memeli hayvan. (İlmî adı *Dasypus novemcinctus;* yeri kazmakta çok ustadır.) [L]

TATVAN, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat - Van bölümü, Bitlis ili) ilçe merkezi şehir; 20 150 nüf. (1970). Van gölünün batı kıyısında, Elazığ - Muş demiryolunun son istasyonu; yüksl. 1 688 m. Şehir, kuzey-güney doğrultulu geniş ve düzgün bir caddenin iki yanındadır. Önceleri, Tatvan - Van arasında göl üzerinde, küçük gemiler sefer yapıyordu; 1971 Sonlarında sefere konan feribotlarla Türkiye - İran arasındaki demiryolu bağlantısı tamamlanmış oldu. — *Tatvan ilçesi,* 1 235 km²; 40 805 nüf. (1970). Merkez, Küçüksu (Kotum) ve Reşadiye bucakları; 44 köy. Hayvancılık, tahıl zıraatı. (M)

TATVİL i. (ar. *ṭūl*'den *taṭvīl*). *Esk.* Uzatma. || *Tatvil bilâ tail,* gereksiz tafsilât. || *Tatvil-i kelâm,* sözü gereksiz yere uzatma: *Tatvil-i kelâm etmeyelim, Varvar'ın başın kesip Asitane'ye gönderdi* (Naima).

◆ **Tatvilât** çoğl. i. *Esk.* Gereksiz, boş sözler. (M)

TATYİB i. (ar. *ṭayb*'dan *taṭyīb*). *Esk.* İyi davranma, birinin gönlünü hoş etme. || *Tatyib-i hatır,* gönül alma: *Hükûmetin, bilâhara tatyib-i hatır maksadiyle sizleri davet etmesi...* (Atatürk).

◆ **Tatyibat** çoğl. i. *Esk.* İyi davranmalar.

◆ **Tatyiben** zf. *Esk.* Gönül alarak: *Bu suretle kâfi ve hükûmete kaviyyen merbut bir jandarma teşkil edildikten sonra birlikte götüreceğiniz süvarileri tatyiben yerlerine iade ederiz* (Atatürk). [M]

TATYOS EFENDİ, türk bestecisi (İstanbul 1855 - ay.y. 1913). Ermeni asıllıdır. Çilingirlik ve gümüş işlemeciliği yaptı. İlk müzik derslerini dayısı Mofses Papazyan'dan aldı. Kısa zamanda çok sevilen kemanîler arasına girdi. 100'den fazla bestesi olduğu söylenen Tatyos Efendinin bugüne 61 parça eseri kaldı. Bunlardan 47'si şarkıdır. (M)

TAU i. Leng. *Taw* adı verilen fenike işaretinden türemiş titreşimsiz dişsi kapantılıyı gösteren ve Türkçedeki *t* harfine benzeş, yunan alfabesi (τ, *T*). || Sağ üst köşesine işaret konulduğunda (τ') 300 ve sol alt köşesine konulduğu (͵τ) zaman ise 300 000 değerini alan yunan sayı işareti.

— Esk. çağ. Bazı Mısır tanrılarının ellerinde taşıdıkları, yunan Tau'su şeklinde kutsal âlet. (L)

TAUBACH, Weimar yakınında (Doğu Almanya) yer. 1871'de burada çok eski sanılan bir kafatası bulundu; ama sonradan anatomi bilgini Virchow bunun Cilâlıtaş devrinden kaldığını ortaya koydu. 1892'de burada son Buzullararası dönemden kaldığı sanılan hem insan hem simyen özellikler taşıyan iki diş bulundu. Bazı uzmanlar bunların fosil bir şempanzeye ait olduğunu ileri sürdüler; bazılarıysa Neandertal türüne yakın bir insana mal ettiler. (L)

TAUBATE, Brezilya'da (Sao Paulo eyaleti) şehir, Rio de Janeiro ile Sao Paulo arasında; 64 900 nüf. XVII. yy.dan kalma manastır. Eskiden kahve üretim merkezi olan şehirde çeşitli sanayi tesisleri kurulmuştur: otomobil yapımı, dokumacılık (pamuk ve jüt), tütün, besin sanayii. (L)

TAUBER, Batı Almanya'da ırmak, Main'in kolu (sol kıyı); 120 km. Vâdisinde üzüm bağları. (L)

TAUBER (Richard), ingiliz uyruklu, avusturyalı tenor (Linz 1892 - Londra 1948). 1913'te çalışmağa başladı, Dresden'e yerleşti, kısa süre sonra Berlin'de (1915), Viyana'da (1926), Paris'te (1928) ve 1924'ten 1947'ye kadar Salzburg festivallerinde sahneye çıktı. İyi bir Mozart yorumcusu ve konser şarkıcısı (A.B.D., 1931) olan Tauber, şöhretini en çok Lehar'ın operetlerine borçludur; *Paganini* (1925), *Çareviç Giuditta* ve *Tebessümler Diyarı*'nda başarı gösterdi. Bu sonuncu eserinin filmini çevirdi. (L)

TAUCHA, Almanya'da (Doğu Almanya, Leipzig idare bölümü) şehir, Parthe kıyısında, Leipzig'in kuzeydoğusunda; 15 400 nüf. Makine (pompa, türbin) yapımı. Kimya sanayii. (L)

TAUCHNİTZ (Karl Christoph), alman basımcı ve kitapçısı (Grossbardau, Grimma yakınları 1761 - Leipzig 1836). 1796'da Leipzig'de bir basımevi kurdu; iki yıl sonra bu basımevine bir kitabevi ekledi. Özellikle latin ve yunan yazarlarının eserlerini yayımladı. — Oğlu KARL CHRİSTİAN (Leipzig 1798 - ay.y. 1884), kitabevinin O. Holtze tarafından satın alındığı 1865 tarihine kadar babasının mesleğine devam etti. — CHRİSTİAN BERNHARD (Schleinitz, Naumburg yakınları 1816 - Trattlau 1895), Karl Christoph'un yeğeni. 1837'de Leipzig'de «Bernhard Tauchnitz kitabevini» açtı ve 1841'den başlayarak *Collection of British and American Authors*'u (İngiliz ve Amerikan Yazarları Koleksiyonu) yayımladı. Bu basımevi ayrıca bir Alman yazarlar koleksiyonu, hukuk kitapları, sözlükler, latin ve yunan yazarlarının eserlerini bastı. Bernhard Tauchnitz kurumu 1952'den beri Stutgart'tadır. (L)

TAUDENİ, Sahra'da vaha, Mali'de (Gao bölgesi, Tombuktu çevresi), Tombuktu'nun 750 km kadar kuzeyinde, Cezayir sınırının yakınında. (L)

TAUERN, Doğu Alpler'de (Avusturya) billûrlu kütle; Brenner boğazından, batıda Mur vâdisine, doğuda Leoben yakınlarına kadar uzanır. Kuzeyde Enns ve Salzach karığı, güneyde Drava ve Mur vâdileri arasında kesiksiz bir engel meydana getirir. Sıradağlardaki sivri doruklar ağı, Dördüncü zaman buzullarının şekillendirdiği kenarları dik vâdileri birbirinden ayırır; bugün bile Zillertal, Grossvenediger ve Grossglockner (3 798 m), İnn, Salzach ve Drava vâdilerini besleyen güçlü buzulların yatağıdır; gerçekten en yüksek kısımlar (Hone Tauern) batıdadır. Dağ ancak sarp bir duvarla sona eren kısa vâdilerle dışarı açılır. Doğuda (Niedere Tauern) yükseltiler 3 000 m'nin altına düşerse de geçit bulmak gene zordur. Bu yüzden bölgede nüfus çok azalmıştır. Kısa süre önce Tauern'ler Avusturya'nın en güçlü hidroelektrik santrallarının (Kaprun - Limberg - Stubach, Gerloswerk v.b.) kurulmasıyle değerlendirilmiştir. Santrallar Enns ve Tuna vâdilerine (Viyana'ya kadar) veya İnntal veya Almanya'ya kadar akım gönderir; üstelik Tauern-ler'de turizm de büyük ölçüde gelişmiştir (kış sporları). [L]

TAULARA. Esk. coğ. Anadolu'da (Pontos bölgesi) şehir. Eski yazarlara göre Mithridates, hazinesinin bir kısmını burada sakladı. Şehrin Lykos ırmağının kuzeyindeki Kunduz köprüsü yakınlarında yer aldığı ileri sürülür. Fakat bu yörede eski kalıntıya rastlanmadı. (M)

TAUN i. (ar. *ṭā'ūn*). *Esk.* Veba: *Beşerin ruhunu tesmim edecek karha budur / Ne musibettir o, taunlara rahmet okutur* (M. Â. Eysoy). *Badehu vuku bulan taun illetinden İran ahalisinin sülüsünden ziyadesi telef olduğu sırada ...* (Cevdet Paşa).

◆ **Taunî** sıf. *Esk.* Veba ile ilgili.

◆ **Taunzede** blş. sıf. *Esk.* Vebaya yakalanmış. (M)

TAUNAY (Alfredo D'ESCRAGNOLLE, — vikontu), brezilyalı romancı (Rio de Janeiro 1843 - ay.y. 1899). Gerçekçi bir anlayışla yazdığı en ünlü kitabı *İnocencia* (Saflık) [1872] çeşitli dillere çevrildi. (L)

TAUNAY (Nicolas Antoine), fransız ressamı (Paris 1755 - ay.y. 1830). 1916'da, bir güzel sanatlar akademisi kurmak için Rio de Janeiro'ya gitti; 1819'da Fransa'ya döndü. Louvre'da şu eserleri vardır: *Aziz Yahya'nın Vaızı, İtalya'da Askerî Hastahane, Birinci Haçlı Seferine Katılmayı Öğütleyen Pierre l'Ermite, Bir Şehrin Zaptı.* — Erkek kardeşi AUGUSTE, heykeltıraş (Paris 1769 - Rio de Janeiro 1824). [L]

TAUNGGYİ, Birmanya'da şehir, Güney Şan eyaletlerinin merkezi, Mandalay'ın 160 km güneydoğusunda, 1 570 m yükseltide; 8 650 nüf. (L)

TAUNGU veya **TOUNGOO,** Birmanya'da şehir, Sittang kıyısında; 23 000 nüf. XVI. yy.da Birmanya'nın başkentiydi.

— Tar. Pagan* sülâlesinin devrilmesinden ve Tayların iktidarı ele geçirmelerinden (XIV. yy.) sonra Taungu, birman milliyetçilerinin barınağı oldu ve şehirden yetişen bir sülâle XVI. yy.da Birmanya'nın bütünlüğünü bir buçuk yüzyıl için sağlamayı başardı. Şehir 1852'de İngilizler tarafından işgal edildi. (L)

TAUNTON, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, eyaletin güneydoğusunda, Taunton ırmağının kıyısında; 41 100 nüf. Pamuk sanayii. Metalürji (tezgâh yapımı, demiryolu malzemesi, dokuma makineleri), seramik; kimya sanayii. (L)

TAUNTON, Büyük Britanya'da şehir, Somarset Shire'ün idare merkezi, Tone kıyısında; 37 500 nüf. Kısmen XII. yy.dan kalma şato. Dikey üslûpta kilise. Tuhafiyecilik. (L)

TAUNUS, şistli Ren kütlesinin güneydoğu kısmında bölge; 880 m. Yarı - Apalaş tipi engebeler halinde kuvarsitlerden meydana gelen Taunus, Mainz havzası ve Ren vâdisine fay sarplıklarıyle iner. Toprakları verimsiz olan bölge sık ormanlarla örtülüdür. (L)

TAUPO gölü, Yeni Zelanda'nın en geniş gölü, Kuzey adasının ortasında (626 km²). [L]

TAURİANOVA, İtalya'da şehir, Calabria'da (Reggio ili), Palmi ovasında; 17 700 nüf. Ovanın başlıca zeytinyağı üretim merkezi. (L)

TAURİN i. (lat. *taurus,* boğa > fr. *taurine*'den). Formülü

$$NH_2 — CH_2 — CH_2 — SO_3H$$

olan 1 - amino - 2 - etansülfonik asit; taurokolik asidin ikiye ayrışması sırasında Gmelin tarafından keşfedildi; sıcak suda çözünen, nötür tepkimeli prizmalar halinde billûrlaşır. (L)

TAURİS. Bk. TEBRİZ.

TAURİSCUSLAR. Esk. coğ. Alpler'in çeşitli bölgelerinde dağ halkı. M.Ö. II. ve I. yy.da yalnız Noricum'da izlerine rastlanan Tauriscuların adı Millâttan sonra geçmez. (L)

TAURİSKOS Aydın'lı, karialı heykeltıraş ve ressam (Rodos M.Ö. I. yy.). Kardeşi Apollonios ile birlikte, Dios ile Antiope'nin oğulları Amphion ve Zethos'u üvey anneleri Dirke'yi azgın bir boğaya bağlar durumda gösteren bir heykel grubu yaptı. Rodos'a dikilen eser daha sonra Roma'ya götürüldü. Bugün bu eserden ancak, Napoli müzesinde bulunan ve Caracalla kaplıcaları için yapılmış olan *Farnese Boğası* adındaki bir uyarlaması kalmıştır. (LM)

TAUROBETAİN i. (fr. *taurobétaine*'den). Formülü $(CH_3)_2$ NH — CH_2 — CH_2 — SO_3 olan iç tuz; 240°C'ta ergir; suda çözünür, alkolde çözünmez; taurin'in metillendirilmesiyle elde edilir. (L)

TAUROBOLİON (*tauros,* boğa ve *bolê,* vurma hareketi'nden yun. k.). Esk çağ. Rahip veya dindarın günahlarının kefaretini ödemek amacıyle kendini bir boğanın kanıyle ıslatması yoluyle yapılan kurban töreni. || Bu törenin yapıldığı sunak.

— ANSİKL. Kybele ve Attis kültünde uygulanan *taurobolion,* külte giriş çerçevesi içinde yapılan arıtıcı bir törendi. Törende kafesle örtülü bir çukurun üzerinde bir boğa (bu, bir koç veya keçi de olabiliyordu) kesilir; çukurun içinde ipek bir elbise giymiş, başına şeritler sarılı dindar bulunur; kurbanın kanları üstüne akardı. Bundan sonra halk, çukurdan çıkan dindarın önünde yerlere kapanarak onu Tanrı'ya eşit olmuş sayardı. Doğudan (İran'da Mithra onuruna düzenlenirdi) yunan dünyasına, oradan da M.S. II.yy.da Roma'ya giren bu kurban türü orada halk ve özellikle Galya ile Afrika'da ordu tarafından çok benimsendi. Günümüze, çoğunluğu boğa başı ile süslü birkaç taurobolion tapınağı kalmıştır. (LM)

TAUROENTUM. Esk. coğ. Fransa'da (Pro-

vence) Massalia'lıların ticaret acentesi, Lion denizi kıyısında. M.Ö. V.yy.da kurulduğu sanılır. (L)

TAUROKEPHALOS (yun. *tauros,* boğa ve *kephale,* baş'tan). Esk. çağ. Sicilya ve Campania paralarında temsil edilen boğa başlı canavar. (Dionysos'un sembollerinden biriydi.) [L]

TAUROKOLAT i. (fr. *taurocholate*). Taurokolik asidin tuzu.

— ANSİKL. Eczc. *Sodyum taurokolat* ve sodyum glikokolat, safra tuzlarıdır: rengi giderilmiş safra hulâsalarının etkin maddeleri olan bu tuzlar safra söktürücü olarak kullanılır. (L)

TAUROKOLİK sıf. (fr. *taurocholique*'ten). Formülü

$(C_{24}H_{39}O_{4}) — NH — CH_{2} — CH_{2} — SO_{3}H$

olan asit için kullanılır; öküz safrasından çıkarılır, hidrolizle taurin ve kolik asit halinde ikiye ayrışır. (L)

TAUROMENİON, Taormina'nın Eskiçağdaki adı. (L)

TAUROPHAGOS (*tauros,* boğa ve *phagein,* yemek'ten yun. k.). Yun. mit. Dionysos Zagreus'un takma adı. Onuruna *omophagia*'lar düzenlenir ve törene katılanlar bir boğayı bölüşerek etini çiğ çiğ yerlerdi. (L)

TAUROTRAGUS i. Boğa antilobunun ilmî adı. (L)

TAURUS, Boğa* takımyıldızının lat. adı (kısaltması: Tau). [L]

TAUS i. (ar. *ṭāᶜus*). *Esk.* Tavus kuşu. || *Taus-i ateşber,* güneş. || *Taus-i felek* (*taus-i huld* veya *taus-i kudsî*), melek. || *Taus-i maşrık,* doğan güneş. || *Taus-i sidre,* Cebrail. (M)

TAUS, Yezidîlerin kutsal kitabı *Mushaf*ı Reş*'te söz konusu edilen meleklerden birinin adı. Yedi melekten en yücesidir. Yedi gün süren yaratma olayının ilk gününde (pazar) yaratıldı. *Azrail, Azazil, Zazail* gibi değişik adları vardır. Tanrı ona dilediğini yapma yetkisini verdi. Taus, yaratılma olayından yüz yıl sonra Tanrı'ya Âdem'in soyunun çoğalamayacağını bildirdi; Tanrı da onu bütün işlerinde serbest bıraktı. Bunun üzerine Taus, cennette Âdem'in yasak yemişi (memnu meyva) yemesini sağladı ve Âdem'i cennetten kovdurdu. (M)

TAUSÎ i. (*Tâus*'un adından ar. *ṭāᶜusî*). Tasav. Şiî mezhebine bağlı tarikatlardan biri

— ANSİKL. XIII. yy. sonlarında Tâus adlı bir iranlı rafızî tarafından kuruldu. Diğer tarikatlarda olduğu gibi Tâusî'de de insanın kemale ermesi (olgunlaşması) birtakım mertebelerden geçmesine, irfan alanında yükselmesine bağlıdır. Tarikatın genel ilkesi kurucusunu tanrılaştırmağa, dolayısıyle Tanrı'nın en olgun insan olan Mulla'nın kişiliğinde görünüş alanına çıktığına inanmadır. Bu tarikatın islâm diniyle bağdaşan bir yanı yoktur. (M)

TAUSİG (Karol), polonyalı piyanocu (Varşova 1841-Leipzig 1871). Genç yaşta milletlerarası üne kavuştu. Dresden ve Viyana'da yaşadı, sonra Berlin'e yerleşti ve bir «Yüksek piyano öğretimi akademisi» kurdu. Bir *Tägliche Studien* (Günlük Alıştırmalar) [ölümünden sonra] Wagner'in *Usta Şarkıcılar* operası için bir piyano uyarlaması v.b. vardır. (L)

TAUSSİC (Helen Brooke), amerikalı kadın cerrah (Cambridge, Massachusetts 1898). İlk olarak Blalock ile birlikte, doğuştan kalp hastalıklarının cerrahî tedavisini başlattı. İlk ameliyatlar Johns Hopkins üniversitesinde 1946'da yapıldı. (L)

TAUT (Bruno), alman mimarı ve deneme yazarı (Königsberg 1880 - İstanbul 1938). 1920'lerdeki anlatımcı akımın en önde gelen kişilerindendir, 1918'de *Frülicht* dergisini kurdu; 1920'de yayımladığı *Die Auflösung der Städte* (Şehirlerin Yok Olması) adlı eserinde, ütopyacı görüş açısından, şehircilik ve mimarlık planlarının bütünüyle yeni baştan gözden geçirilmesini savundu. Taut çelikten ve camdan birçok mimarlık eseri ortaya koydu. Kardeşi Max ile Berlin'de çalıştı, 1931'de Berlin Yüksek teknik okulunda doçent oldu. Taut *Siedlung* adı verilen bahçeli ev tiplerinin en önemli yaratıcısıdır; Berlin ve Stuttgart'ta gerçekleştirdiği bu yapılar için çeşitli projelerden yararlandı. Taut, nazi rejimi ile uyuşmazlığı yüzünden Rusya'ya sığındı, sonra uzun süre Japonya'da kaldı ve sonunda İstanbul'a gelerek mimarlık dersi verdi. (M)

TAUTENHAYN (Josef), avusturyalı heykeltıraş ve madalyacı (Viyana 1837-ay.y. 1911). İmparatorluk güzel sanatlar akademisinde profesör oldu (1873). En önemli eserleri, Süveyş, Kudüs, kral Franz, Joseph'in taç giymesi, Arşidüşes Gisela'nın evlenmesi, İmparatorluk prensi Rudolf'un evlenmesi ve 1683'te Viyana'nın kurtuluşu konularındaki madalyalarıdır. (L)

TAUTOMERLİK i. (fr. *tautomérie*'den). Kim. Bk. TOTOMERLİK.

TAV i. (fars. *tāb,* hararet'ten). İşlenecek bir maddede bulunması gereken sıcaklık, nemlilik derecesinin yeterli olması hali: *Bu yıl, gününde bolca yağmurlar düştü, sonra da havalar açtığı için iyi tavlarla ekiliyor* (M.Ş. Esendal). || — *Mec.* En uygun zaman veya hal: *Beni her zaman, bu tavda bulamazsın* (Kemal Tahir). || (Hayvanlarda) iyi beslenmiş olma hali, semizlik. || *Argo.* Oyun, hile.

— ÇEŞ. DEY. *Tav olmak. Argo.* Kandırılmak, aldanmak. || *Tav vermek,* nemini gerekli dereceye getirmek. || *Tava düşürmek. Argo.* Aldatmak, dolandırmak. || *Tava getirmek* (*veya tavını vermek*), gerekli dereceye kadar ısıtmak. || *Tavı kaçırmak,* uygun ve elverişli şartlarını kaybetmek. || *Tavına düşürmek,* uygun zamanına rastlamak. || *Tavına getirmek,* tam fırsatını yakalamak, işi en uygun dereceye getirmek. || *Tavını bulmak,* [iş v.b. için] en uygun şartları yakalamak. (M)

TAVA i. (fars. *tābe*'den). Yağ kızdırmak ve yiyecek kızartmak gibi işlere yarayan, yuvarlak, dibi düz ve yayvan, uzun saplı, genellikle madenden yapılma (toprak, porselen, cam da olabilir) mutfak eşyası: *Siz canlı lüferleri sandaldaki tavaya atarsınız bir yandan...* (Kemal Tahir). || Bu kap içinde yağda kızartılmış yemek: *Ne ise kabak kızartması, peynir, hıyar salatası, ciğer tavası... Hulâsa klasik rakı mezeleri geldi. Benim bira da beraber* (B. Felek). *Balığı nasıl istersiniz? Tava mı, ızgara mı?*

— Denizc. Ahşap gemi yapımında burma tahtalara verilen ad. (Bk. KAPLAMA. İSKELE.) || *İskandil tavası.* Bk. İSKANDİL. || *Vinç tavası,* ticaret gemilerinde, direklerin dibindeki güverte yapıları üzerinde meydana getirilen ve vinçlerin oturtulmasına yarayan düz kısım. (*Vinç platformu* da denir.)

— Tekst. İpek iplikçiliğinde, kozaların çözülmek üzere içine atıldığı sıcak su dolu madenî kap. || *Tava dibi,* krizalite doğrudan doğruya temas eden ve kozanın son iplik tabakasından meydana gelen ipek artığı. (İpeğin işlenmesi sırasında bu tabaka çözülmez.) [M]

TAVAF i. (ar. *ṭavāf*). Din. İslâm dinine göre kutsal sayılan bir varlığın çevresinde dolanma, dönme. (Özellikle hac sırasında Kâbe'nin etrafını dolaşma.)

— *Esk.* (Bir şeyin) Etrafını dolaşma.

— ANSİKL. Din. İslâm dininin ibadet kurumlarından biri olan ve Kurban bayramında yapılan hac sırasında bütün müslümanlar Kâbe'nin çevresini dolanırlar. Belli kurallara göre yapılan bu *tavaf* bir din töreni niteliğindedir. Giyilecek elbise, okunacak dua ve Kur'an sureleri, yapılacak hareketler, nereden başlanıp nerede bitirileceği hac* düzenine göre belirlenmiştir. İslâm dininin doğuşundan sonra ilk tavafı Hz. Muhammed Hicretin sekizinci yılında (630), bir deve üzerinde yaptı. Tavaf Müslümanlıktan önce de vardı. Eski İbranîlerde, Hindularda, buddha'cılarda ve Romalılarda tapınakların çevresinde yılın belli günlerinde, din görevlilerinin yönettiği özel törenlerde dolaşma geleneği vardı. Cahiliye çağı Arapları Kâbe'nin çevresinde dolaşmaya (tavafa) büyük bir önem verirlerdi. Bu gelenek sonradan müslümanlar tarafından da benimsendi. Ancak, Hz. Muhammed, tavafın putperestlik çağından kalma düzenini değiştirdi. Ona islâm inançlarına göre yeni bir biçim ve nitelik kazandırdı. Putperest tavafı Kâbe'deki putların birer tanrı olarak benimsenmesi inancına dayanıyordu. İslâm dini bu inancı ortadan kaldırdı. Tavaf, Hacerülesved'den başlanarak Kâbe'yi sağa almak suretiyle yedi defa dönülerek yapılmaktadır. (M)

TAVAGİ ve **TAVAGİT** çoğl. i. (ar. *ṭāġut*'tan *ṭavāġî, ṭavāġît*). *Esk.* Putlar. (M)

TAVAHİN çoğl. i. (ar. *ṭāḥine*'den *ṭavāḥin*). *Esk.* Azı dişleri. (M)

TAVAHİN çoğl. i. (ar. *ṭāḥūn, ṭāḥūne,* değirmen'den *ṭavāḥin*). *Esk.* Değirmenler. (M)

TAVAİF çoğl. i. (ar. *ṭāʾife*'den *ṭavāʾif*). *Esk.* Fırkalar, bölükler: *Elhasıl Hendek gazasında tavaif-i küffâr, perakende ve tarümar olarak savuşup gitmeleriyle...* (Cevdet Paşa).

— Tar. *Tavaifi mülûk,* islâm kaynaklarında, önce İspanya'da, sonra da Anadolu'da kurulan ufak beylikler (Anadolu beylikleri) verilen ad. (M)

TAVAİN çoğl. i. (ar. *ṭāᶜūn*'dan *ṭavāᶜîn*). *Esk.* Vebalar. (M)

TAVALİ çoğl. i. (ar. *ṭāliᶜ*'den *tavāliᶜ*). *Esk.* Talihler.

— Tasav. Tanrı adlarının insan gönlünde art arda görünüş alanına çıkması. (Bu durumda insanın gönlü bir nur niteliğinde olan tanrı adlarıyle aydınlanır. Bütün kötülüklerden arınır. İnsanın içine kapanıp tanrı adı olan bu nurları seyre dalması ibadet sayılır.) [M]

TAVAMİR çoğl. i. (ar. *ṭūmār*'dan *ṭavᶜāmîr*). *Esk.* Tomarlar. (M)

TAVAN i. Bir yapının, kapalı bir yerin üst kısmını meydana getiren düz ve yatay yüzey: *Odanın, pencerelerin bulunduğu taraftan gayri üç duvarı yerden tavana kadar kütüphane idi* (H.R. Gürpınar). *Bazı tramvay arabalarında, hele bir kısım otobüslerde bazı duracak yer de bulunamıyor, tavana asılıyoruz* (B. Felek). [*Zt.* TABAN.] || *Tavan arası,* tavan ile çatı arasında kalan bölme. || *Tavan göbeği,* tavanın ortasında kalan çıkıntı veya bezek. || *Tavan kirişi,* tavanı boydan boya kaplayan kalın ağaç. || *Tavan süpürgesi,* tavanı temizlemeğe yarayan uzun saplı süpürge.

— DEY. *Tavan başına geçti* (veya *yıkıldı*), «beklenmedik bir durum karşısında şaşırıp kaldım» anlamında kullanılır.

— Denizc. *Balast sarnıcı tavanı,* bir dablbotun ve safra sarnıcının üst kısmını meydana getiren kaplama. (Bu sarnıcın üzerine tahtadan bir döşeme kaplanmış olabilir.)

— G. santl. Bk. ANSİKL. || *Tavan görünüşü,* alttan bakılan nesnelerin veya tavana yapılmış figür veya mimarî süslerin motifleri. || Bu perspektifi canlandıran eser.

— Havc. Bir uçağın çıkabileceği maksimum yükseklik.

— İnş. Yönetmelikte binalar için kabul edilen azamî irtifa. (Yükseklik bölgenin yapısına ve sokakların genişliğine göre değişir.)

— Mad. oc. Bir galerinin üst kısmı. || Galerinin üstünde bulunan toprak. || *Tavan deliği,* alnın üst kısmında açılmış patlayıcı madde deliği.

— Mim. ve İnş. Bk. ANSİKL. || *Asma tavan,* odanın yüksekliğini azaltmak ve bazı tesisatı gizlemek v.b. için esas tavanın altına yerleştirilen ikinci tavan. || *Bakkal tavanı,* alt döşeme kirişlerini, alt kattan görülebilecek şekilde açık bırakarak yapılan tavan. (Bu şekilde yapılan ortaçağ tavanlarında, kirişler silme ve oymalarla süslenirdi. Bakkal dükkânlarında döşeme ile tavan arasında farelerin yaşamalarına imkân vermez.) || *Işıklı tavan,* üst kat döşemesiyle yarısaydam tavan panoları arasına yerleştirilmiş elektrik lambalarının tümü.

— Oto. *Açılır tavan,* bir otomobilin şoför mahallinin üstündeki açılan tavan kısmı. || *Dış tavan,* bir arabanın üst kısmına çakılan ve macunla doldurulmuş bir nikelaj tabakasıyle çevrilen sunî deriden bölüm. || *İç tavan,* bir arabanın tavanını önden arkaya doğru iç tarafından kaplayan çuha, kumaş ve bazı durumlarda sunî deriden bölüm. (Kasaya çakılarak, gövdeye ise çubuk ve kopça yardımıyle yerleştirilir.)

— Süs. santl. Bk. ANSİKL.

— Tic. *Tavan fiyatı,* aşılmaması gereken en yüksek fiyat.

— ANSİKL. G. santl. *Tavan* süslemeleri, türk mimarîsinin özel ve önemli bir bölümünü teşkil eder. Genellikle türk yapısı ev tavanları ahşaptır. Ahşap tavan ya tahta çubuklarla ve şekillerle veya nakışlarla süslenir. Çubukların tahta aralıklarını kaplamak gibi bir fonksiyonu da vardır. Süsleme resim olsun, tahta olsun genellikle; a. göbek süslemeleri; b. kenar süslemeleri olmak üzere iki kısımdır. Tahtaya tahta ile yapılan süslemelerde daha çok geometrik şekiller kullanılır. Gerek İstanbul'da gerek Anadolu'da (özellikle Ankara, Edirne, Kütahya v.b.) tavan süslemeleri son derece güzel evler bugüne kadar gelmemiştir. Çoğunun ahşap malzemenin çabuk yanması sonucu, yangınlarda harap olduğu bilinir. Nakışlı tavanları bugüne kalanlar (Bursa'da Fatih'in evi) restore edilerek müze haline getirilmiştir.

— Mim. ve İnş. Düz bir tavan döşemenin alt kısımıdır; döşemeyle ya birleşmiştir ya da ondan birkaç santimetrelik bir hava boşluğuyle ayrılmıştır (*asma tavan*).

Tavan, ağaç ızgara veya seramik kafes üzerine ya da doğrudan doğruya asmolen üzerine uygulanan bir alçı sıva ile (yaklaşık olarak 2,5 sm kalınlıkta) yapılabildiği gibi, prefabrike alçı levhalarla, tabiî veya sentetik ağaç panolarla da yapılabilir; bunların dışında herhangi bir sert ve yalıtkan malzeme kullanılabilir. Panoların birlesme yerleri süslenebilir. Alçı sıvılar genellikle boyalıdır (yıkanabilir yağlıboya, yıkanamayan tutkallı boyalar); öbür panolar ise genellikle açık bırakılır. Tavan ve duvarlar çok basit bir silmeyle birleştirilir. Çoğu zaman ortaya yerleştirilen veya tavanın çeşitli yerlerine dağıtılan aydınlatma araçları (avizeler v.b.) döşemeye tutturulmuş çengellere tespit edilir.

Döşeme yerine hafif bir iskelete asılan yarısaydam tavanlar gündüzleri çatıdan ısık alan yerlere (hol, atelye v.b.) yapılır. Bu tavanlar kare veya dikdörtgen çerçeveler halinde, temizlenmeyi sağlamak için hareketli olarak yapılır. Çerçevelere yalıtkan bir cam, armürlü esnek selülozik bir cam yaprak veya vinilik malzemeden yapılmış yarı saydam bir levha geçirilir. Böylece ısıya karşı yalıtkan hale getirilen ve konulduğu yerlerin hacmini küçülten bu tavanlar kışın kolay bir ısıtma sağladığı gibi, yazın da fazla ısınmayı önler. Gündüz ışığı eşit şekilde dağıtarak çok düzgün bir aydınlatma sağlar. Elektrikli aydınlatma araçları, duruma göre, bu tür tavanların ya altına ya üzerine yerleştirilir. (M)

TAVAN zf. (ar. *tavᶜ*, isteyerek bir şey yapma'dan *tavᶜan*). *Esk.* Kendi isteğiyle, mecbur edilmeksizin, isteyerek. || *Tav'an ve kerhen.* Bk. KERH. (M)

TAVAN (Alphonse), oc dilinde yazan fransız şairi (Châteauneuf-de-Gadagne 1833-ay.y. 1905). Oc dilini yeniden edebiyat dili haline getirmek amacını güden akımın yedi kurucusu arasında halktan gelen tek kişidir. Önce basit bir tarım işçisi olan, sonra demiryollarında çalışan Tavan, kır hayatının şairidir. *Amours et Pleuts* (Âşıklar ve Gözyaşları) [1876] adlı bir şiir kitabı ve *li Masc* (Büyücüler) [1897] adlı bir komedi yayımladı. (L)

TAVARES BASTOS (Aureliano Candido), brezilyalı yazar ve siyaset adamı (Alagoas 1839-Nice 1875). Liberal düşüncelerin ateşli taraftarıydı; kölelerin serbest bırakılmasına öncülük eden ilk kanunun onaylanmasını sağladı. Başlıca eserleri: *O vale do Amazonas* (Amazon Vâdisi) [1866], *A provincia* (Taşra) [1870]. (L)

TAVAS, esk. **Yarangüme,** Ege bölgesinde (Denizli ili) ilçe merkezi kasaba; 8 781 nüf. (1970). Aynı adı taşıyan ovanın kuzeydoğu kenarında; yüksl. 950 m. İl merkezine 50 km'lik ilk asfalt bir yolla, Denizli'ye de 85 km'lik bozuk bir yolla bağlanır. Geleneksel bez dokumacılığı. —*Tavas ilçesi,* 1 691 km^2; 50 860 nüf. (1970). Merkez ve Kızılcabölük bucakları; 30 köy. Tahıl zıraatı, susam ve pamuk ekimi. (M)

TAVAS ovası, Ege bölgesinde Menteşe yöresinin iç-doğu kesiminde yer alan yüksek ova; yüksl. 800-900 m. Kuzeyden (Baba dağı) ve doğudan yüksek dağlarla sınırlanan ova, güneybatıya doğru Büyük Menderes'in kolu olan Akçay ile açılır. *Tavas* ve *Kızılcabölük* kentleri. Tahıl ve baklagiller ekimi. (M)

TAVASSUT i. (ar. *vasaṭ*'tan *tavassuṭ*). Yardım v.b. amaçlarla araya girme, arabuluculuk etme: *Telefonu açtım, hanıma senin tavassutunla hayvanların bulunacağını söyledim* (B. Felek). *Ondan sonra biricik müracaat yeri olarak kendisini bulabildiğinden, valide hanımefendinin nezdinde tavassutunu rica ederek...* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tavassut etmek,* ara bulmak, araya girmek: *İkinci derecede olarak iki tarafa da tavassut etmek faydası açıktan görülmektedir* (Ahmed Rasim).

◆ **Tavassutat** çoğl. i. *Esk.* Tavassut etmeler, arabuluculuk yapmalar. (M)

TAVASTHEUS, Hameenlinna şehrinin isveççe adı. (L)

TAVASTSTJERNA (Karl August), isveç dilinde yazan finlandiyalı yazar (Annila, Mikkeli yakınları 1860-Pori 1898). Büyük bir biçim inceliği ve gençlik taşan lirizmiyle dikkati çeken şiirleri ile finlandiyalı şairlerin başında yer alır. *Barndoms Minnen* (Çocukluk Arkadaşları) [1886] adlı ilk mensur eseri ülkesinin edebiyatında büyük bir etki yaptı. (L)

TAVAŞİ i. (ar. *ṭavāş*'tan *ṭavāşī*). *Esk.* Haremağası, hadımağası: *Millet-i İslâmiyede ibtida haremde tavaşi kullanan ve başı ucunda bekçiler ikame eden Muaviye'dir* (Cevdet Paşa).

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde, saraylarda görevli olan hadımlara verilen genel ad. Bk. HAREMAĞASI. (M)

TAVAT i. Tar. Gürcistan'ın soylu kişilerine verilen ad. (M)

TAVATTUN i. (ar. *vaṭan*'dan *tavaṭṭun*). *Esk.* Bir yeri yurt edinme, bir yere yerleşme. || *Tavattun etmek,* bir yere yerleşmek, bir yeri yurt edinmek: *Bir kısmı Yesrib'de, yani Medine'de tavattun etti* (Cevdet Paşa). *Benim köylerim dairesinde bir nice derviş gelip tavattun etmiştir* (N. Araz). || *Tavattun-gâh,* yurt edinilen yer: *Tarih ise, kahramanlıkların en büyüğünü son nefesinde göstermiş olan akvamın tavattun-gâh-ı ebedîsidir* (Süleyman Nazif). [M]

TAVAZZU veya **TEVAZZU** i. (ar. *vuẓūᵓ*'dan *tavaẓẓūᵓ*). *Esk.* Abdest alma. (M)

TAVAZZUH veya **TEVAZZUH** i. (ar. *vuẓuḥ*'tan *tavaẓẓuḥ* veya *tevaẓẓuḥ*). *Esk.* Aydınlanma, açıklığa kavuşma: *Bu noktanın tavazzuhu için, arzu buyurursanız küçük bir izahatta bulunayım* (Atatürk). *Bekleyip vaziyetin tavazzuhuna çalışmak mı?* (Sabahattin Ali). || *Tavazzuh etmek,* aydınlanmak, açık hale gelmek. (M)

TAVCI i. ve sıf. (*tav*'dan *tav-cı*). *Mec.* Birini kandırarak dolandıran, aldatan, hilekâr (kimse).

◆ **Tavcılık** i. Tavcının yaptığı iş. (M)

TAVÇAR (İvan), sloven yazarı ve siyaset adamı (Poljane 1851-Lyublyana 1923). Lyublyana'da avukatlık yaptı; alman etkisine karşı mücadeleye girişti ve Viyana parlamentosunda Liberal partiyi temsil etti. 1911-1921 Arasında Lyublyana belediye başkanlığı yaptı. EMİL LEON takma adıyle tarihî roman ve hikâyeler yayımladı: *Vita Vitae Meae* (Hayatımın Hayatı) [1882], *Izza Kongzesa* (Kongreden Sonra) [1906-1907], *Cvetje v Jeseni* (Sonbahar Çiçekleri) [1917], *Visoçka Kronika* (Visoko Kroniği) [1919]. (L)

TAVEL (Rudolf VON), almanca yazan isviçreli yazar (Bern 1866-ay.y. 1934). Eserlerinin hemen hepsi ülkesinin lehçesiyle yazılmıştır. Bern toplumunun, dört yüzyılı kapsayan çok güzel bir «destan»ını hikâyelerle dile getirdi. (L)

TAVERNİER (Jean Baptiste), fransız gezgini (Paris 1605-Moskova 1689). Çok genç yaşta, Türklere karşı savaşarak Polonya'ya kadar gitti, Batı ile Orta Avrupa'yı gezdi. 1630'da İstanbul'a hareket etti; İran'a kadar uzandı (1632). Bir süre Fransa'da kaldıktan sonra, 1638'de zengin ve tecrübeli bir tacir kılığında yeniden yola çıktı; Hindistan'da Golkonda krallığına kadar gitti; 1642'de geri döndü. Bundan sonra daha dört geziye çıkarak (1643-1649; 1652-1656; 1657-1662; 1663-1668) Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerine, sonra Ümit burnuna ulaştı; 1668'de Fransa'ya döndü. 1669'da Louis XIV tarafından kendisine soyluluk unvanı verildi; 1670'te Aubonne baronluğunu elde etti (İsviçre'nin Vaud kantonu) ve yolculuk notlarını yayımladı: *Nouvelle Relation de l'Intérieur du Sérail du Grand Seigneur* (Padişah Sarayı Üstüne Yeni Anlatı) [1675]; *Les Six Voyages de Jean-Baptiste Tavernier en Turquie, en Perse et aux Indes* (Jean-Baptiste Tavernier'nin Türkiye, İran ve Hindistan'da Altı Yolculuğu) [1676]; *Recueil de Plusieurs Relations et Traités Singuliers et Curieux* (Birçok Garip ve Meraklı Anlatı ve İnceleme) [1619]. (L)

TAVERNİER (Jean DE), flaman minyatürcüsü (XV. yy.ın ikinci yarısı). Oudenaarde'de yaşadı ve 1477'den önce orada öldü. On beş kadar elyazmasının Tavernier'nin atelyesinde resimlendirildiği sanılır. Bunlar arasında *Charlemagne'ın Kronikleri ve Fetihleri* (Brüksel Krallık kitaplığı) özellikle anılmağa değer. Daha çok, Bourgogne dükü İyi Philippe için çalıştı. Kendisi gibi minyatürcü olan oğlu da aynı adı kullandı. (L)

TAVGİ i. ve sıf. Taimyr yarımadasında konuşulan kuzey samoyed dili. (L)

TAVHANE bış. i. (fars. *tāb,* sıcaklık ve *ḫāne*'den *tāb-ḫāne* > *tav-ḫāne*). *Esk.* Ateşle ısıtılan çiçeklik, limonluk. || Yoksulların sığındığı sıcak yer.

— DEY. *Tavhane gibi. Esk.* Düzenli olmayan, alt üst, karmakarışık yer. (M)

TAVIÇA i. (moğolca *tavaci,* orduların teftişine nezaret eden kimse'den [?]). Ask. *Esk.* Akıncıların kazalarda bulunan çeribaşılarına (askerbaşı) verilen ad. (Tavıça, kıdemli akıncılardı. Akıncıbeyine akın emri geldiği zaman, bunlar durumu akıncılara haber verirdi.) [M]

TAVIR veya **TAVR** i. (ar. *ṭavr*). Hal, durum: *Etrafımızı çeviren düşman askerlerinin halimizle alay eder gibi bir tavırları vardı* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Oğlanın açık, cesaretli ve kendine güvenen tavrından bunu anlamalıydı* (Sabahattin Ali). || Yapmacık davranış, gösteriş, tafra: *Onun tavrı hiç çekilmiyor.*

— ÇEŞ. DEY. *Tavır almak,* belli bir tutum ve davranış tarzını benimsemek. || *Tavır satmak,* büyüklük taslamak, kendine önemli bir kişi havası vermek. (M)

TAVİ sıf. (ar. *ṭavᶜ*'dan *ṭavᶜī*). Fels. *Esk.* Kendiliğinden olan. (M)

TAVİK i. (ar. *ᶜavḳ*'tan *taᶜvīḳ*). *Esk.* Alıkoyma, geciktirme, asıntıya bırakma. || *Tavik etmek* (*eylemek*), geri bırakmak, geciktirmek: *Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun iadesini tavik eylemek...* (Atatürk).

— Tıp. *Esk. Taviki ihtimar,* antiseptik kullanarak bir şeyin ekşimesini, bozulmasını önleme.

◆ **Tavikat** çoğl. i. *Esk.* Geciktirmeler, geri bırakmalar. (M)

TAVİL sıf. (ar. *ṭūl*'den *ṭavīl*). *Esk.* [Boy, mesafe v.b. için] Uzun. || [Ömür için] Uzun süren.

— Ed. *Esk.* Arap aruzunun birinci bahri. (Tavil bahrinin üç ana vezni vardır. Türk şiirinde bu bahir kullanılmamıştır.) [M]

TAVİLE sıf. (ar. *ṭūl* > *ṭavīl*'den *ṭavīle*). *Esk.* Tavil'in dişili.

— Mim. *Esk.* Ahır ve tavlalara verilen ad.

— Teşk. tar. *Tavile kâtibi,* has ahırda yazı işleriyle uğraşan görevli.

— Zool. *Esk. Tavile (t) ül-ercül,* devekuşu, leylek gibi bacakları uzun kuşlar.

◆ **İ.** *Esk.* İpte birbirine bağlanmış hayvan katarı. || Çayıra salınmış hayvanın ayağına bağlanan uzun ip. || Tavla, at ahırı. (M)

TAVİRA, Portekiz'de (Faro idare bölümü) şehir, Algarve kıyısında; 13 800 nüf. Balıkçılık. (L)

TAVİSTOCKİTE i. (İngiltere'de *Tavistock* idare bölümünün [Devon] adından). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum ve alüminyum fosfat. (L)

TAVİTAVİ adaları, Sulu takımadalarında

(Filipinler) adalar grubu, Sabah'ın doğu kıyıları açığında; 40 000 nüf. Genellikle dağlık olan yüz kadar adayı kapsar. Volkanik olan asıl Tavitavi adası dışında başlıca adaları Sanga Sanga, Simunul, South Ubian ve Tandubas'tır. Yoğun ve bol bir tropikal bitki örtüsüyle kaplı olan adaların halkı, tarım (mısır, pirinç, kahve), hindistancevizi ve inci istiridyesiyle geçinir. Balimbing'de amerikan deniz üssü. (L)

TAVİUM. Esk. coğ. Anadolu'da (Galatia bölgesinin doğusunda) şehir. Çeşitli antik kaynaklarda adına *Tavia, Takid* gibi değişik şekillerde rastlanır. Cronin'e göre, Tavium şehrinin adı Lykaonialı birinin adı olan Tabis'ten gelir. Strabon, Plinius ve Ptolemaios, şehrin Trokmer'ler bölgesi sınırları içinde olduğunu ve büyük Zeus tapınağıyle önem kazandığını bildirir. Fakat eski Tavium şehrinin önemi, büyük yolların kavşağında yer almış olmasından ileri geliyordu. Ancak bu yollar üzerinde Tavium şehri yakınında yer almış olan duraklardan hiç biri kesinlikle tespit edilememiştir. Bu yüzden Tavium şehrinin Yozgat, Çorum, İskilip, Boğazköy veya Nefesköy yakınında yer almış olabileceği de ileri sürülmüştür. Ancak bilim adamlarının çoğu, şehrin Nefesköy yakınında olduğunu kabul ederler. Sterret, burada, üzerinde I yazılı bir mil taşı bulmuştur; taşın uzak bir yerden buraya getirilmiş olamayacağı kabul edilirse, şehir «caput vitae»nin hemen yakınında yer almış olabilir ve bu *caput vitae* de Tavium şehridir. Bu durumda Nefesköy yakınında yer kabul edilir. Nefesköy adlı yerde eski kalıntılar oldukça önemlidir. Hamilton, 1836'da Nefesköy'e gelerek, büyük temel duvarlarını ve yapıları gördü. Brandt, Ritter, Charles Texier ve Perrot gibi gezgin ve bilim adamları da Nefesköy'ü ziyaret ettiler. Oldukça önemli bir yerde, kurulmuş olmasına rağmen, eski Tavium şehrinin, Ramsay'ın da belirttiği gibi hiç bir zaman önemli bir şehir olmadığı anlaşılıyor. Eski yazarlar Tavium'dan çok az söz ederler. Bugüne kadar şehir hakkında bulunan yazıtların büyük bir kısmı Hıristiyanlık çağına aittir. Bu yazıtların birinden anlaşıldığına göre, Tavium şehri halkının büyük bir kısmı hıristiyandı. (M)

TAVİYET i. (ar. *taviyyet*). *Esk.* Gönülde gizli olan istek, niyet: *İhkâm eder kemal-i hulûs-ı taviyyetim / Her kârda Huda'ya olan istinadımı* (Recaizade Ekrem). [M]

TAVİZ i. (ar. *ʿivaż*'dan *taʿvîż*). Hak, istek veya iddialarından karşı taraf lehine vazgeçme: *Dikkat ediniz: Her taviz ve müsamaha bir kale vermektir. Baba iseniz, oğlunuzu vereceksiniz, kale vermeyeceksiniz* (F. R. Atay). *Mukavemetlerin bir kısmı, kadronun taviz kabul etmez inkılâpçılığından ve totaliter telâkki edilen neşriyatından doğuyordu* (Ş.S. Aydemir). || Bir eksikliği, bir zararı karşılayan şey, bedel. *Yeni.* Ödün.

— Kim. *Esk.* Bir cismin yerine bir başkasının geçmesi.

◆ **Tavizen** zf. *Esk.* Taviz yoluyle, karşılık alınmak suretiyle. (M)

TAVİZ i. (ar. *ʿivāż*'dan *taʿvîż*). *Esk.* Nazar v.b. kötülüklere karşı kullanılan muska. (M)

TAVİZAT çoğl. i. (ar. *taʿvîż*'den *taʿvîżât*). *Esk.* Karşılık olarak verilen şeyler: *Bilhassa İngiltere Ermenilere tavizat vermek istiyor, Amerika efkârı umumiyesinde Ermeni mazlumları namına bir oyun oynamaya çalışıyor* (Atatürk). [M]

TAVK i. (ar. *tavk*). *Esk.* Boyna takılan şey, gerdanlık. || Tasma, halka: *Gerdenlere piraye olur tavk-ı esaret / Bir beldede kim bir deli bin âkılı bağlar* (Ziya Paşa). *İnhina tavk-ı esaretten girandır boynuma / Fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür bir şairim* (Tevfik Fikret). || Kuşların boynularındaki tüy halka. || *Mec.* Kuvvet, takat, güç. || *Tavk-ı beşer,* insan gücü. || *Tavk-ı zerrin,* altın gerdanlık. (M)

TAVLA i. (ital. *tavola,* masa'dan). Herbiri uzunlamasına altışar haneye ayrılmış iki bölmeli özel tahta üzerinde, iki zar ve 30 pul ile oynanan oyun: *Kadın, evvelâ kahveye baktı. Bir köşede iki yerli rum balıkçı tavla oynuyordu* (S. F. Abasıyanık). || Bu oyunun üzerinde oynandığı, iki içyüzü bölme desenli, dikdörtgen ve yassı kutu biçiminde tahta: *Yenilince tavlayı gürültüyle kapattı.* || *Tavla pulu.* Bk. PUL. || *Tavla tahtası,* bu oyunu oynamağa yarayan iki bölmeli kutu. (Sedef ve oyma süslemeli olanları yapılırdı.)

— DEY. *Tavla atmak,* tavla oynamak: *Çoğu, tedaviden sonra, bir parti de tavla atardı hastaları ile...* (Y. Z. Ortaç).

— ANSİKL. *Tavla* iki kişi arasında oynanır. Otuz pul, 15'erden iki ayrı renktedir. Her oyuncu pullarını tahtaya, karşı sağ köşeye 2, karşı sol köşeye 5, önde soldan beşinci haneye 3 ve sağdan altıncı haneye 5 olmak üzere dizer. Zar atılır, oyuna büyük sayı atan başlar. Oyun, atılan her çift zarda gelen sayılara göre ve (pulların yukarıdaki dizilişinde) karşı sağ köşeden sola ve sol ön köşeden sağa doğru yürütülür. Çift zarlar (tavlada sayılar genellikle farsça söylendiğine göre, *hepyek, dubara, düse, dört cihar, dübeş, düşeş*) o sayıdan 4 defa oynama hakkı verir. Amaç, oyuncunun kendi pullarının tamamını ön-sağ yüzde topladıktan sonra atacağı zarlarla bu pulları alarak oyun dışı bırakmasıdır. Pulu biten oyunu kazanır.

Karşı tarafın kazanmasını önlemek için, rakibin bir hanede tek olan pulları, zarda çıkan sayı elverirse «kırılır». Üst üste iki pul ile teşkil edilen «kapı»lar, kırılmayı önler. Kapılar aynı zamanda rakibe karşı birer barajdır; zira pullar ancak, boş veya kıracak tek rakip pul bulunan hanelere koyarak yürütülebilir. Yan yana altı haneyi kapatan üst üste iki veya daha fazla pul dizisine «altı kapı» denir; aşılamayacağı için önemlidir. Pulu kırılan oyuncu, karşı sağ yüzde müsait hane varsa ve zarında bu sayı çıkarsa pulunu oyuna sokabilir; yoksa beklemek zorundadır. Rakibi hiç pul almadan bütün pullarını toplayan oyuncu oyunu «mars» ile kazanmış olur; mars iki sayıdır. Tavla partileri genellikle 5 oyundan teşekkül eder. Tavlanın *kız tavlası, yahudi tavlası, hapis, hepyek (gülbahar)* gibi çeşitleri vardır; *vidolu* da oynanır. (M)

TAVLA i. (ar. *ṭavile*'den *ṭavla*). At ahırı. || *Tavla ipi,* atların bağlandığı uzun ip. || *Tavla uşağı,* seyis yardımcısı. (M)

TAVLACI i. (*tavla*'dan *tavla-cı*). Tavla bakıcısı. (M)

TAVLAMA i. (*tavlamak*'tan *tavla-ma*). Tavlamak eylemi.

— Camc. Mamul maddeleri uygun bir sıcaklığa kadar yeniden ısıtarak camın işlenmesi sırasında meydana gelen gerilim gevşemelerini gidermek ve yavaş yavaş soğutarak yeni gerilimlerin oluşumuna engel olmak için yapılan işlem: *Tavlama işleminden geçirilmeyen cam eşya çok kırılgan olur.*

— Metalürji. Fizikokimyasal ve yapısal dengesini sağlamak amacıyle, bir metalürji ürününü yeterli bir sıcaklığa kadar ısıtıp yavaş yavaş soğutarak uygulanan ısıl işlem. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Metalürji. *Tavlama,* madenin tel haline gelebilme özelliklerini yükseltir ve şekil değiştirmeye karşı çok küçük bir direnç sağlar. Malzemenin cinsine ve istenen amaca göre çeşitli tavlama şekilleri vardır:

Yeniden billûrlaştırma tavlaması, direncini arttıran ve billûrlarının şeklini değiştiren soğuk dövme işleminden geçirilmiş bir madenin veya alaşımının dövülgenliğini arttırmak için uygulanır. İşlem, «yeniden billûrlaşma sıcaklığı» adı verilen bir kritik sıcaklığın üstünde bir sıcaklıkta yürütülmelidir. Böylece, eski billûrlar arasında bulunan çekirdekler yardımıyle gittikçe yeni billûrlar oluşur, bu billûrlar da şekli değiştirmiş eski yapının yerini alır.

Normalleştirme tavlaması, özellikle çeliklerde anormal su verme, menevişleme ve kızdırma gibi hatalı bir ısıl işlem sonunda uygulanır. Bu durumda, ince taneli bir austenit yapısı elde etmek ve böylece başlangıçtaki bozulmuş yapıyı ortadan kaldırmak için çelik, dönüşüm sıcaklığının üstündeki bir sıcaklıkta ısıtılır. Otomat tezgâhında işlenecek çelikler için «kaynaşmış» denen özel bir yapı elde edilir; bu yapıda sert bileşenler (semantit) daha kolay bir işleme sağlayan düşük sertlikteki bir kalıbın ortasında toplaşmıştır. Kaynaşma belirli bir tavlama devresi sonunda, sıcaklığın, dönüşüm sıcaklığı civarında oynaması veya malzemenin uzun süre dönüşüm sıcaklığının çok az üstündeki bir sıcaklıkta tutulmasıyle meydana gelir.

Homogenleştirme tavlaması, ham bir döküm parçasının kimyasal bileşimindeki heterogenliği büyük ölçüde azaltan bu işlem, özellikle bronzlara, bakırlı nikellere ve özel dökme demirlere uygulanır.

Dengeleme tavlaması, düşük sıcaklıkta uygulanan bu işlem, su verme veya mekanik işlemler (dövme, haddeleme, hadde silindirlerinin taşlanması, boyut kontrol parçaları v.b.) sonucunda parçaların yapısında meydana gelen iç mekanik gerilimlerin giderilmesini sağlar. Böylece maden, boyutlarının kararlı olmasını sağlayan ve sonradan meydana gelebilecek kopmaları önleyen mekanik bir denge kazanır.

● *Tavlamanın uygulanışı.* Tavlama fırınları elektrik rezistansları, gaz veya mazot brülörleri yardımıyle ısıtılır. Tavlama işlemi genellikle, ürünlerin yüksek sıcaklıkta hava tarafından oksitlenmelerini önlemek için, koruyucu bir atmosfer altında yürütülür. Tavlama fırınları, ısıtılacak ürünlerin profiline göre değişen çok farklı biçimler gösterir: çubuk, levha, şerit, küçük boyutlu parçalar için *sürekli fırınlar,* teller, rulo halindeki levhalar için *çanlı fırınlar,* döküm parçaları ve ingotlar için *mufla fırınları.* (L)

TAVLAMAK geçl. f. (*tav*'dan *tav-la-mak*). İşlenecek bir nesneye gereken ısıyı veya nemi sağlamak, tav vermek: *Tütünü tavlamak.* || —*Mec.* Ümit vererek kandırmak, aldatmak. || (Birini) Elde etmek, kendine bağlamak. || *Halk dili.* [Hayvan için] Beslemek, semirtmek. (M)

TAVLANMAK edilg. f. (*tavlamak*'tan *tavla-n-mak*). Tavlamak eylemine konu olmak: *Tütünler tavlandı.* || Dönşl. f. *Halk dili.* [Hayvan için] Semirmek, beslenmek. (M)

TAVLI sıf. (*tav*'dan *tav-lı*). Tavlanmış, tav verilmiş olan, gereğince ısıtılmış veya ıslatılmış bulunan: *Tavlı topraklara değil de / Kuru tahtalara düşecekse* (Behçet Necatigil). *Tavlı kâğıt, tütün.* || *Halk dili.* Semiz, besili (hayvan). [M]

TAVLON veya **TAVLUN** i. (isp. *tablon*> fr. *tablouin,* kalın kalas'tan [?]). Denizc. Yelkenli gemilerde sintinenin üstünde bulunan güverte. || *Kontra tavlon,* tavlonun altındaki güverte. (M)

TAVOLİERE, İtalya'da bölge, Puglia'da Taudiere, Apenninler ile Adriya denizi arasında Ofanto'ya kadar 80 km uzunlukta, 300 000 hektarlık bir alanı içine alır. Birkaç yüz metre kalınlığında bir mavi kil tabakasıyle kaplıdır: kilin üzerinde su geçirmez kalkerden ve ırmak alüvyonlarından meydana gelen bir kabuk vardır. Tavoliere'de yazlar çok kurak geçer ve mevsimlik sıcaklık farkları çok yüksektir. 1865'e kadar başlıca gelir kaynağı hayvancılık olan bölge, tarımda yapılan değişiklikler sayesinde özellikle buğday yetiştirilen büyük bir tahıl bölgesi haline getmiştir: fakat üretim düzensiz ve verim düşüktür. Kuzeyde, San Severo çevresinde ve güneyde Trinitapoli çevresinde bağcılık yapılır. Deniz kıyısında özellikle Vieste çevresinde sebze tarımı gelişmiştir. (L)

TAVOLO i. Madagaskar'da *Tacca pinnatifida*'nın (güzelhatunçiçeğigillerden) yumrusundan elde edilen yemeklik fekül. (L)

TAVOY, Birmanya'da şehir, Tenasserim bölgesinde, Tavoy ırmağının sol kıyısında ve halicinin başında, Andaman denizine yaklaşık olarak 50 km uzaklıkta; 43 000 nüf. Balıkçı ve ticaret limanı (kereste ve kurutulmuş balık). İpekçilik. Yakınında demir madenleri. (L)

TAVR i. Bk. TAVIR.

TAVSAMAK geçz. f. (*tav savmak,* tav geçirmek'ten veya *tav*'dan *tav-sa-mak*). Şiddetini, kuvvetini veya hızını kaybetmek, tavı geçmek, yavaşlamak, gevşemek: *O sıralarda savaş biraz tavsamıştı* (Ş.S. Aydemir). *Çalışma tavsadı.*

tavşan

Foto. LAROUSSE

◆ **Tavsatmak** geçl. f. Tavsamasına yol açmak, yavaşlatmak, gevşetmek: *Çalışmaları tavsattılar.* (M)

TAVSIZ sıf. (*tav*'dan *tav-sız*). Tavlanmamış, tav verilmemiş, işlenmesi için gerekli olan ısıyı veya nemi almamış olan: *Tavsız tütün. Tavsız toprak.* (M)

TAVSİF i. (ar. *vaṣf*'tan *tavṣîf*). *Esk.* Niteliklerini, özelliklerini sayma, ne olduğunu belirtme: *Bütün bunların fırça ile tersimi, kalem ile tavsifi olduğu gibi musiki ile de tegannisi olmalıdır* (A.H. Müftüoğlu). *Hazreti Molla Sırat'a edebî / İhtiramatımı takdim ile / Bî-tereddüt diyorum «zangoçluk» / Lûtf-ı tavsifine şayan olduk* (Tevfik Fikret). *Yeni.* Nitelendirme. || Bilgi vermek. || *Tavsif etmek,* nitelemek, niteliklerini saymak: *Bizim öteden beri aşk, alâka, sevda gibi kelimelerle tavsif ettiğimiz ruhî ihtisasların tesiri altında bulunduğuna ...* (Ahmed Rasim). || *Tavsif olunmak,* nitelendirilmek, özellikleri belirlenmek.

— Ed. *Esk.* Bir şeyi olduğu gibi değil, süsleyerek, şairane anlatma.

— Tıp. *Esk. Tavsifül-emraz,* hastalıkların niteliklerini tanıtan bilim.

◆ **Tavsifat** çoğl. i. *Esk.* Nitelendirmeler: *İzahat ve tavsifatınızla, nazarımda tecelli eden manzara elem-alûttur* (Atatürk). [M]

TAVSİFÎ sıf. (ar. *tavṣîf*'ten *tavṣîfî*). *Esk.* Tavsifle ilgili.

— Dilbil. *Esk. Tavsifî sıfat,* niteleme sıfatı. Bk. SIFAT. (M)

TAVSİL i. (ar. *vaṣl*'dan *tavṣîl*). *Esk.* Ulaştırma, yerine vardırma. (M)

TAVSİT i. (ar. *vasaṭ*'tan *tavsîṭ*). *Esk.* Aracılık ettirme, araya koyma. || *Tavsit etmek,* aracılık ettirmek, araya koymak: *Kendisiyle Hükümeti Cumhuriye arasında başkâtibi muhabereye tavsit etmesi de fazladır* (Atatürk). «*Hayır mürebbiyesini tavsit etmek daha iyi olur*» *diyordu* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Tavsitat** çoğl. i. *Esk.* Aracılık etmeler, araya koymalar. (M)

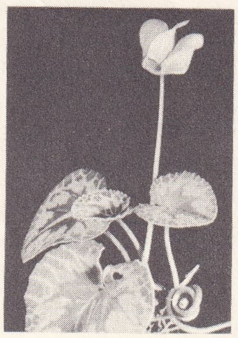

yabanî tavşankulağı

TAVSİYE i. (ar. *vaṣy*, *veṣâyet*'ten *tavṣiye*). Bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını öğütleme: *Görüyorum ki, bu mesele hayatınızı zehirliyor. Onun için bazı tavsiyelerde bulunacağım* (B. Felek). *Tabiatıyle bu işin nadir olduğunu, ancak doktor tavsiyesiyle razı olduğumu söyledim* (A.H. Tanpınar). || Bir kimseyi iyi tanıtarak salık verme: *Enver'i binbaşı iken Edirne'de bir arkadaşının, Salâhaddin Âdil'in tavsiyesi ile tanımıştım* (F. R. Atay). || Bir kimseyi tanıtma ve kayırma için yazılan mektup, kart v.b. (*tavsiye mektubu, kartı* v.b. de denir): «*Anlaşıldı Nuri'ciğim!.. Ben sana bir tavsiye mektubu vereyim de git derdini anlat!*» *dedim ve mektubu verip savdım* (B. Felek). *Müdür Beyden tavsiyem var, efendim.* || *Esk.* Vasiyet etme. || Ismarlama, sipariş. || *Tavsiye etmek,* öğütlemek: *Büyük kumandanların harp zamanı soğukkanlı olmasını tavsiye ederler* (F. R. Atay). *Beni Nazıra tavsiye eden yaşlıca bir şairden başka kimseyi tanımadığımı söyledim* (R.N. Güntekin). *Vehbi Dede beni tavsiye etmiş. İlk mevlûdumu okuyacağım* (H. E. Adıvar). || *Tavsiye olunmak,* öğütlemek: *İcap edenlerin ehemmiyetle nazarı dikkatlerinin celbi tavsiye olunur* (Atatürk). [M]

TAVSİYELİ sıf. ve zf. (*tavsiye*'den *tavsiye-li*). Tavsiyesi olan, kayırılması istenen. (M)

TAVSİYENAME blş. i. (ar. *tavṣiye* ve fars. *nâme*'den *tavṣiye-nâme*). *Esk.* Bir kimsenin kayırılması amacıyle yazılan yazı, tavsiye mektubu. (M)

TAVSİYESİZ sıf. ve zf. (*tavsiye*'den *tavsiye-siz*). Tavsiyesi olmayan, kayırılmayan, iltimas edilmeyen: *O da enstitümüzde iş arayan tavsiyesiz bir genç, müesseseye girmek için başka bir çare kalmadığını anlayınca, hemen o gün istedi* (A. H. Tanpınar). [M]

TAVŞAN i. (esk. türk. *tavışġan*). Orta büyüklükte uzunca gövdeli, kocaman uzun kulaklı, kemirgen memeli hayvan; ön bacakları arka bacaklarından kısa, koşuşu çok hızlıdır. (İlmî adı *lepus.* Tavşangillerden). [Bk. ANSİKL. *Zool. bölümü.*] || *Tavşan ağzı,* pembe renkli. || *Tavşan anahtarı,* maymuncuk. || *Tavşan kanı,* parlak ve koyu kırmızı renkte olan.

— ÇEŞ. DEY. *Tavşan bayırı aştı,* «iş işten geçti, fırsatlar elden gitti» anlamında kullanılır. || *Tavşan boku gibi ne kokar ne bulaşır. Kaba.* Kendi halinde, kimseye zararı veya faydası olmayan kimseler için kullanılır. || *Tavşan uykusu,* en küçük bir etkiyle bozulabilen hafif uyku. || *Tavşan yürekli,* çok ürkek. || *Tavşana kaç tazıya tut demek,* birbirine karşı olan iki tarafı birden kışkırtmak. || *Tavşanı araba ile avlamak,* bir işi fazla telâş etmeden, kolaylık ve durgunlukla yapmak. || *Tavşanın suyunun suyu,* iki şeyin birbiriyle çok uzaktan ilgili olduğunu belirtmek için kullanılır.

— Avc. Bk. ANSİKL.

— Dans. *Tavşanoğlanı,* Ege adalarından gelerek İstanbul'da raks eden genç rum rakkaslar. (Bunlar siyah çuha kumaştan topuklara kadar inen şalvar, gene çuhadan, dar camadan giyer, bellerine çok renkli bir şal sararlardı. Başlarında ufak, süslü bir külâh bulundu.) || *Tavşan raksı. Esk.* Koşup zıplayarak, tavşanın hareketlerinin taklit edilmesi suretiyle yapılan bir çeşit raks. (Saraylarda cariyeler tarafından oynanırdı. Oldukça güç ve yorucuydu. Bu raksı yapanlar çuha üzerine klaptan bükme ve pullarla işlenmiş, yanlarından ayak çıkan geniş şalvar ve mintan giyerler, bellerine değirmi şal sararlardı. Sonra çuha yerine atlas, şal yerine de kemer kullanıldı.)

— Dy. *Tavşan ayağı,* iki rayın kesişme noktasına yerleştirilen göbeğin dış tarafında bulunan kanat şeklindeki iki parçanın her biri.

— Deric. Bk. ANSİKL.

— Marang. İnce marangozluk işleri yapan ustalara verilen ad.

— Mus. Tavşanca denilen raksı yöneten sanatçı. || *Tavşan takımı,* tavşan adı verilen sanatçılardan meydana gelen raks heyeti.

— Mutf. Bk. ANSİKL. || *Tavşan yahnisi,* tavşan etiyle yapılan yahni.

— Patol. *Tavşan dudağı,* doğuştan yarık üst dudak. (Yarık, burun deliklerinin alt tarafında basit bir çukurluk şeklinde olabileceği gibi kenarları birbirinden iyice ayrık tam bir yarık şeklinde de olabilir ve bu kisi arasında daha pek çok değişik şekilde de bulunabilir.)

— Süsl. santl. Altın tozlarını toplama ve süpürme işinde kullanılan fırça. (Bu fırçalar tüylü taşvan ayağı'ndan olurdu.)

— Takvim. *Tavşan yılı, Eski* Türklerde on iki yıllık hayvan takviminin dördüncü yılı. Bk. TAKVİM.

— Zootekn. *Ada tavşanı.* Bk. ADATAVŞANI. || *Pembe gözlü tavşan,* tüm beyaz (albino) tavşan tipi; çeşitli boyda, çeşitli ırkta olanları vardır.

— ANSİKL. Zool. *Tavşan*'lar kemirgen hayvanlardır (çiftdişliler). Arka bacakları daha uzun, kulakları başından uzun, dudakları kalın, yarık ve çok hareketlidir; kuyruğu kısa, kuyruk altı beyazdır; ayaklarının tabanı ve parmakları kıllarla örtülüdür. Tüyleri az çok yünü andırır.

Tavşan toprağın içine in eşmez; yerin üstünde bir çeşit yuva yapar. Çok korkak ve daima tetiktedir. Karnını doyurmak için geceleyin ortaya çıkar. Lahana, havuç, yonca, pancar ve maydanoz gibi bitkileri sever. Kızgınlık devresi bütün yıl devam eder. (Yılda dört defa doğurur ve her doğumda 2-4 yavru yapar; yavrular tüylü olarak doğar ve derhal yürüyebilir.) Gebelik süresi otuz gündür. Tavşan türleri pek çoktur: bayağı tavşan (*Lepus Europaeus*) Avrupa'da yaşar; kar tavşanının (*L. timidus*) tüyleri mevsimlere göre değişiklik gösterir (Avrupa'nın kuzeyinde yaşar); mısır tavşanı, Tibet'in tolay tavşanı, Grönland ve Alaska'da yaşayan kutup kar tavşanı da (*L. Arcticus*) tanınmış tavşan türleri arasında sayılır.

— Avc. Ovada olsun, ormanda olsun, tavşan köpekleri veya tüfekle avlanır. Sürek avı tavşan izinin küçüklüğü ve silikliği yüzünden çok güçtür ve ustalık ister.

Tüfekle tazılı tavşan avı diğer benzeri avlar gibi yapılır. Av mevsimi başında 6-7 numara saçma yeterlidir; mevsim sonunda 4 numara saçma kullanmak gerektir. Eskiden tavşan çakırdoğanla da avlanırdı, bu türlü av şimdi yasaktır.

— Deric. Kürkçülükte, tüyleri kışın beyaz, yazın sarımtırak esmer renkte olan kutup tavşanı kullanılır. Derisi çok naziktir, kolay yırtılır ve tamir kabul etmez. En çok tavşan kürkü üreten ve satan ülke Polonya'dır.

— Mutf. Tavşanın en makbulü göçen denilen 6-12 aylık yavrulardır. 1-1,5 Kilo gelir. En lezzetli zamanı eylül-mart arasındadır. Derisi yüzüldükten sonra 1 gün sirkede bekletilir. Kebabı, fırında kızartması, jölesi, köftesi de yapılır. (LM)

TAVŞAN i. *Halk dili.* Abanoz v.b. değerli ağaçlar üzerine oyma yapan kimse, tahta oymacısı. || (Bursa ve yöresinde) Marangozların tahta yontmakta kullandıkları tek bıçaklı düz rende. (M)

TAVŞAN (lat. *Lepus*), Oriyon'un altında bulunan güney yarımküresi takımyıldızı. En parlak yıldızı *Arneb* veya Tavşan 2,7 kadirdendir. (Plinius bu takımyıldıza *Dasypus,* Virgilius ise *Auritus* adını verir. Bu takımyıldız Oriyon'un simgelerinden biriymiş gibi gökyüzünde yer alır.) [L]

TAVŞAN adası, Anadolu'nun Ege ve Marmara denizi kıyıları yakınında birkaç adanın ortak adı. 1. Ege denizinde Çandarlı körfezi ağzında bir ada, esk. *Platynisi;* 2. Ege denizinin Çanakkale boğazı ağzı güneyinde, Bozcaada kuzeyinde birkaç ada ve kaya döküntüsü (Tavşan adaları); 3. Marmara denizinde Erdek güneyinde ve Bandırma körfezi ağzında birer küçük ada. (M)

TAVŞANBIYIĞI blş. i. Bot. Bk. SALKIMOTU.

TAVŞANCA i. (*tavşan,* köçek'ten *tavşanca*). Mus. *Esk.* Klasik türk rakslarından biri. (*Tavşanca,* köçekçeden farklı olarak ayakların ve topukların zemine belirli ahenklerle vurması bakımından, gerçek bir ustalık isterdi. Şakir Ağanın saba makamında bir eseri, tavşanca raksına aittir. Tavşanca da köçekçe gibi bugün unutulmuştur.) || *Tavşanca takımı,* arka arkaya sıralanmış, çeşitli usul ve hareketteki tavşancalardan meydana gelen klasik türk raks eseri. (M)

TAVŞANCIL i. (*tavşan*'dan *tavşan-cıl*). Zool. Çoğu zaman tavşan avlamakla geçinen kartal ve akbaba gibi yırtıcı kuşlara verilen ad.

— Bot. *Tavşancıl otu.* Bk. TAVŞANCILOTU. (L)

TAVŞANCIL, Marmara bölgesinde (Kocaeli ili, Gebze ilçesi, Hereke bucağı) yer; 2 962 nüf. Marmara kıyısında Dil iskelesi ve Hereke arasında demiryolu istasyonu. Meyvecilik, bağcılık, balıkçılık. (M)

TAVŞANCILIK i. (*tavşan* > *tavşancı*'dan *tavşancı-lık*). Evcil tavşan üretimi. (L)

TAVŞANCILOTU blş. i. Beyaz veya sarı çiçekli, çokyıllık bitki. (İlmî adı *heracleum.* Maydanozgillerden.)

— ANSİKL. *Sarı tavşancılotu,* Batı Avrupa'da yetişir. Boğumlu tavşoncılotu (*Heracleum spondylum*) ise Akdeniz kıyıları hariç Avrupa'da her tarafta bulunur; bundan alkollü bir içki yapılır. (L)

TAVŞANÇALIK, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, Kulu ilçesi) kasaba; 3 553 nüf. (1965). [M]

TAVŞAN dağı, Orta Karadeniz bölümünde, Osmancık kuzeyinde yükselen ve batıda Ada adıyle sona eren dağ sırası. Doğu uzantısı, Merzifon'un kuzeyinde 1 900 m'ye kadar yükselir. (M)

TAVŞANGİLLER çoğl. i. Üst çenede dört, alt çenede iki kesici dişi olan kemirgen memeli hayvanlar familyası; yabanî ve evcil tavşanlarla *palaeolagus panolax, proeotherium* gibi fosil cinsleri kapsar. (Çiftdişliler alttakımından olan bu hayvanları bazı bilginler «lagomorpha» adıyle ayrı bir takım sayar.) [L]

TAVŞANKULAĞI blş. i. Yürek biçiminde geniş yapraklı, beyaz veya pembe tek çiçekli bitki; ormanlarda biter, genellikle süs bitkisi olarak yetiştirilir. (İlmî adı *cylamen.* Çuhaçiçeğigillerden.) *Eşanl.* BUHURUMERYEM, SIKLAMEN.

Foto. LAROUSSE

— ANSİKL. *Tavşankulağı*'nın kökü iri yumru şeklindedir. Buradan ince kökler ve uzun saplı kırmızımsı yapraklar çıkar; Yaprak saplarının iç yüzü çoğu zaman firfiri kırmızıdır. Çiçek sapları da kökten çıkar ve uzayarak yaprakları geçer; her sapın ucunda başaşağı dönük bir çiçek bulunur. (L)

TAVŞANLI, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Kütahya ili) ilçe merkezi şehir; 15 855 nüf. (1970). Kütahya'nın batısında, Kütahya-Balıkesir demiryolu üzerinde; yüksl. 860 m. Karayoluyle il merkezine 50 km uzaklıktadır. Tavşanlı'nın merkezî kısmını meydana getiren mahalleler biraradadır; yalnız, Moymul mahallesi daha uzakta kurulmuştur. —*Tavşanlı ilçesi,* 1 905 km²; 111 869 nüf. (1970). Tek bucak; 100 köy. Zengin linyit yatakları. (M)

Tavşanlı höyüğü. Arkeol. Kütahya'ya bağlı Tavşanlı ilçesinin 2 km kuzeyinde höyük. Tunç devrine ait eserlerin yanı sıra, höyüğün 8 km ilerisinde Deliklitaş denilen yerde bir frig yerleşmesinin izleri bulundu. (M)

TAVŞANLIK i. (*tavşan*'dan *tavşan-lık*). *Halk dili.* İnce marangozluk, ince oymacılık; oyma yapma işi.

— Zootekn. Adatavşanlarının yetiştirildiği yer. || Evcil tavşanları beslemek için özel şekilde yapılmış kümes. (M)

TAVŞANMEMESİ blş. i. Çorak bölgelerde yetişen, yeşilimsi çiçekli, kırmızı meyveli bitki. (İlmî adı *ruscus.* Zambakgillerden.)

— ANSİKL. *Tavşanmemesi* kuşkonmaza oldukça benzeyen, daima yeşil bir çalıdır; yaprakları çok basit, dalları yassı, yeşil ve sert olur; dalların üzerinde, ilerde yuvarlak meyveleri meydana getirecek olan çiçekler yer alır. En iyi bilinen türü dikenli tavşanmemesidir (*Ruscus aculeatus*). [L]

TAVTİA i. (ar. *vaṭy, vaṭā*'dan *tavṭi'a*). *Esk.* Anlatılacak şeye uygun olarak önceden birtakım sözler söyleme. (M)

TAVTİN i. (ar. *vaṭan*'dan *tavṭin*). *Esk.* Bir yeri yurt edinme; bir yerde yerleştirme, yurtlandırma. || Bir şeyi ele alıp sonuçlandırma. (M)

TAVUK i. (esk. türk. *taḳığu* veya *taḳağu* > *tağuġ*'dan). Eti ve yumurtası için üretilen bir tür kümes hayvanı. (İlmî adı *Gallus.* Sülüngillerden.) [Bk. ANSİKL.] || *Tavuk ayağı,* maymuncuk. || *Tavuk biti.* Bk. BİT. || *Tavuk gözü,* soğuktan meydana gelen şiş ve yara. || *Tavuk kanadı,* bir şeyi tutuşturmak için kullanılan yelpaze. || *Tavuk suyu,* tavuk haşlandıktan sonra arta kalan su.

— DEY. *Tavuk gibi,* erken yatıp uyuyanlar için kullanılır.

— Folk. *Tavuk barı,* Sıvas ve Doğu Anadolu dolaylarında oynanan halk dansı. (Genellikle erkekler tarafından davul zurna eşliğinde oynanan hareketli bir halk dansıdır.) || *Tavuk havası,* Orta ve Güney Anadolu'nun bazı bölgelerinde genellikle bağlama eşliğinde çalınan hareketli oyun havası.

— Takvim. *Tavuk yılı.* Eski Türklerde hayvan takviminin onuncu yılı. Bk. TAKVİM.

— Zool. *Tavuk güvercin,* görünüşü, tavır ve davranışı tavuğu andıran güvercin tipi. (Bu özelliği taşıyan güvercin ırkları çoktur: *floransa tavuk güvercini, macar tavuk güvercini, malta tavuk güvercini, şiette gazzi.*) || *Bataklık tavuğu,* kısa basık gagalı, siyah ve beyaz tüylü, üzeri benekli ve çizgili, küçük boylu (17-21 sm uzunl.) sutavuğu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Tavuk* evcil kuşların en yaygınıdır; erkeğine *horoz,* dişisine *tavuk,* yavrusuna *civciv,* gencine *piliç* denir.

Tavuğun anayurdu muhtemelen Güneydoğu Asya'dır; dünyanın hemen her tarafında yetiştirilir. Ne zaman evcilleştirildiği belli değildir. Tavuk iri veya orta büyüklükte küçük başlı bir hayvandır; yerde yaşar. Gövdesi yandan basık, kanatları kısa ve küttür; gagasının ucu hafifçe aşağıya kıvrık, kenarları keskindir; üst gagada bulunan burun delikleri yarık şeklindedir ve perdesizdir; bu yüzden tavuk su içerken başını ikide bir yukarı kaldırır. Başının üstünde balta veya gül biçiminde, kırmızı renkte, etten bir ibik, alt gaganın dip tarafında, sarkık etten iki sakal bulunur. Horozlarda ibik ve sakal daha gösterişlidir.

Tavuk üreticilerinin «ayıklayıcı» çalışmaları sayesinde çeşitli tavuk ırkları ve bu ırkların çaprazlanmasıyle de özel yetenekli damızlıklar elde edilmiştir. «Üreticiler» bu damızlıkları kuluçkalık yumurta veya civciv (bir günlük) halinde piyasaya sürer, tavukçular da bunları yumurta veya et tavuğu elde etmek için kullanırlar. Her tavukçu amacına en uygun damızlık tipini seçer. Başvurulan sıkı ayıklama metodu, tavukçuluğun önemli derecede ıslahına imkân verdi. Piliç üretimi için ayıklama çabaları çabuk büyüme, yem miktarı, vücut yapısı, dayanıklık, çabuk tüylenme v.b. üstünde, yumurta üretimi içinse elde edilecek yumurta sayısı (tavuk başına yılda en az 200 yumurta) ve yumurta ağırlığı (en iyisi 55 - 65 gr), erken yumurtlama (altı aydan önce yumurtlamaya başlama), kabuk dayanıklığı v.b. üstünde yoğunlaştırıldı.

Yoğun bir üretimin gereklerini yerine getirmek için, ancak tam verimli, sağlam ve besili hayvanlar yetiştirmek gerekir. Yumurta üretimi birinci yıl iyidir; onun için tavuğun beslenmesine itina edilmeli, karışık yemler kullanılmalıdır. Civcivlere bir ay tamamen karışık yem verilmelidir; daha sonra gerekirse buna çeşitli kırmalar eklenebilir. Ayrıca yemi iyi sindirebilsin diye tavuklara bol su verilmeli ve yemine biraz kum, yumurtaları kabuklu olsun diye de bir miktar midye kabuğu katmalıdır. Tavuk çeşitli hastalıklara uğrayabilir: mikroplu hastalıklar (verem, pulloroz [özellikle civcivlerde], tifoz, tavuk kolerası), virüs hastalıkları (difteri, tavuk vebası), iç ve dış asalaklardan ileri gelen asalak hastalıkları (koksidiyoz, singamoz, askaridiyoz, şerit, bit, uyuz). Kümeslerin ve hayvanların sağlık kurallarına uygun bakımı tavukları hastalıktan korur. Bk. KULUÇKA, YUMURTA, PİLİÇ.

Türkiye'de yetiştirilen tavuk çeşitleri yerli ve yabancı ırklar olarak ikiye ayrılır. Yerli tavukların bellibaşlıları *gerze, denizli, hacıkadın* tavuklarıdır. Yabancı tavuklardan Türkiye'de en çok yetiştirilenler ise *legorn, rodayland, nüyhempşir, plimut* v.b.-dir.

Bataklık tavukları (porzana), akarsu, göl ve bataklık kıyılarında, su bitkileri arasında saklanarak yaşar. *Benekli bataklık tavuğu* (*Porzana porzana*) karatavuk büyüklüğündedir; yalnız yuva ve yavru yapmak için ılıman bölgelere gelir.

— Avc. *Bataklık tavuğu,* tıpkı sutavuğu gibi göllerin bataklık girintilerinde, sulak ve alçak çayırlarda, dere kenarlarında avlanır. (LM)

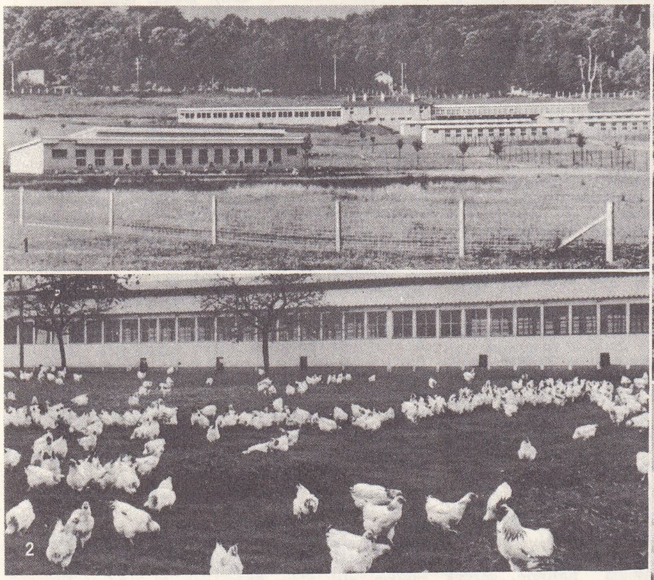

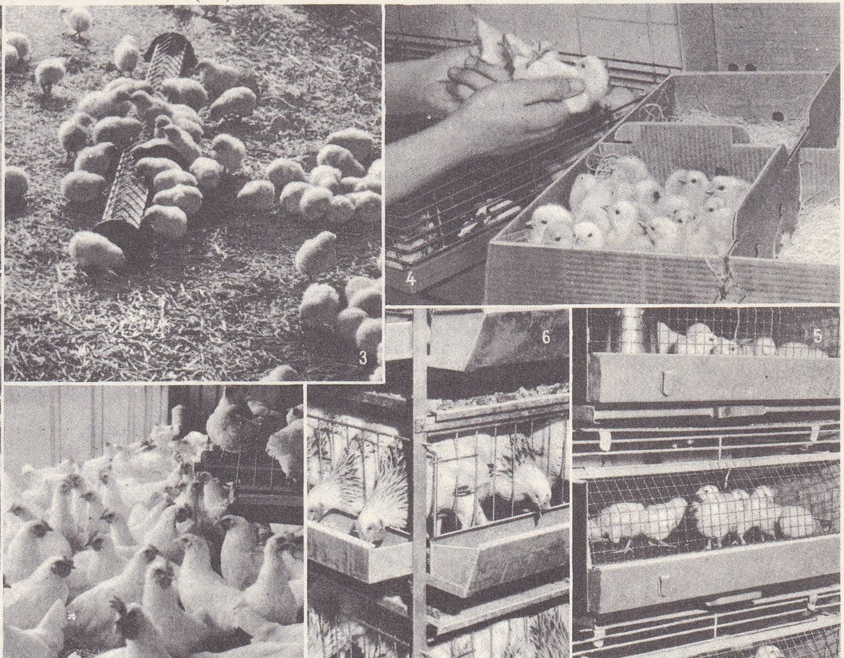

tavukçuluk: 1. bir tavukçuluk deneme istasyonunun toplu görünüşü; 2. 1 000 tavukluk bir üretim kümesi; 3. civciv yetiştirme; 4. 100 civcivlik kutularla sevkedilmeden önce «bir günlük civcivler»in ayrılması işlemi; 5. erkek yavruların topluca yetiştirilmesi; 6. piliçlerin toplu olarak yetiştirilmesi; 7. piliç yetiştirme alanı

Foto. LAROUSSE

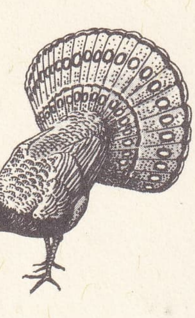

tavuskuşu

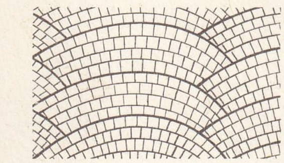

tavus kuyruğu

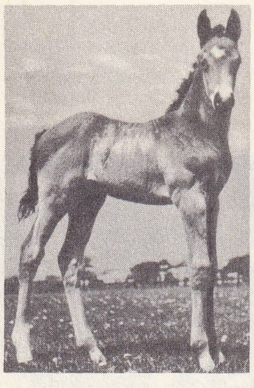

tay

TAVUKBALIĞI blş. i. Mezgit balığının mahallî adı. (M)

TAVUKÇU i. ve sıf. (*tavuk*'tan *tavuk-çu*). Tavuk yetiştiricisi. || Kesilmiş veya canlı olarak tavuk satan (kimse). [M]

TAVUKÇULUK i. (*tavukçu*'dan *tavukçuluk*). Tavuk yetiştirme işi. || Tavuk satıcısının yaptığı iş.

— ANSİKL. Türkiye'de *tavukçuluk* 1960'ların ortalarına kadar fennî olmaktan uzak, ilkel usullerle, köy ve kasabalarda ailelerin yan meşgalesi olarak devam etti. 1970'lerden itibaren tavuk çiftlikleri kurulmağa başlandı: Samsun, İzmir, Bandırma, Ankara v.b. yerlerde ırk seçiminde, tavukların beslenmesinde ve satışa hazırlanmasında modern usullerin uygulandığı görüldü. Bunun sonucu olarak 1960'ta toplam 27 164 000 olan tavuk mevcudu 1971'de 32 648 000'e; yumurta üretimi de 1960'ta 1 322 510 000'den 1971'de 1 844 612 000'e yükseldi. 1968 İstatistiklerine göre Türkiye'de nüfus başına yıllık yumurta tüketimi 47,8; tavuk eti tüketimi de 2,13 kg idi.

Türkiye'de mevcut tavuk ırklarının 100'ü aştığı tespit edildi. Ancak, zamanla bunlar birbirine karıştığı için çoğu, ırk özelliklerini kaybetti. Yerli ırklar arasında özellikleriyle dikkati çeken *denizli* ve *gerze* tipleridir. Ege bölgesinde Denizli çevresinden yayıldığı kabul edilen denizli tipinin rengi beyaz veya sarı alacalı olur; başı orta büyüklükte, gözleri iri, gözlerinin etrafı siyah halkalı, kulak küpeleri küçük ve beyaz, ibikleri balta veya gül biçiminde, bacakları uzun ve külrengi; yıllık yumurta verimi 100-120 civarındadır. Bu tipin horozları uzun ötüşleriyle tanınmıştır. Daha çok Samsun ve Sinop çevresinde yetiştirilen gerze tipi tavuklar çoğunlukla siyah renkli, çatal ibikli olur; yumurta verimleri de 80-120 arasında değişir.

Türkiye'de *legorn* (yumurta); *brahma, kosin* veya *nemse, dorking, orpington, hacıkadın* (et); *rodayland, plimut, nühempşir, viyandat, süseks* (yumurta ve et) gibi kültür ırkları yetiştirilir. (M)

TAVUKGİLLER çoğl. i. Zool. SÜLÜNGİLLER *eşanlamı.*

TAVUKGÖĞSÜ blş. i. Mutf. Tavuğun göğüs etlerinin iyice didiklenip ezilmesi ve sütle karıştırılmasıyle yapılan bir çeşit mahallebi. (M)

TAVUKGÖTÜ blş. i. *Kaba.* Siğil. (M)

TAVUKKARASI blş. i. Oftalmoloji. Az aydınlık yerlerde görememek şeklinde kendini belli eden göz hastalığı. (M)

Tavukpazarı, İstanbul'da Çemberlitaş ile Nuruosmaniye arasında çarşı. Çarşıda şair ve yazarların devam ettiği kahveler vardı. 1925'e kadar aynı adla anıldı. (M)

TAVUKPENÇESİ blş. i. Bütün tropikal bölgelerde yetişen çim bitkisi. (Tavukpençesinde [Bryophyllum eulycunum] tomurcuklar yaprak kıvrımlarından meydana gelir; yapraklar yere düşer ve bitkinin yayılmasını sağlar. Damkoruğugillerden.) [L]

TAVUKSULAR çoğl. i. Tavuğu ve benzerlerini kapsayan kuşlar takımı; beş familyaya ayrılır: *tetraonidae* (orman tavuğu); *ağaçtavuğugiller* (hokko); *sülüngiller* (tavuk, tavus, sülün, hindi, bıldırcın, keklik, beçtavuğu); *iriayaklıgiller* (çengel tavuğu); *tepelitavukgiller* (hoazin); bazı bilginler bu son familyayı özel bir alttakım sayar.

— ANSİKL. *Tavuksular* karada yaşayan, yerleşik, ağır uçan, genellikle erkeği dişisinden farklı görünüşte olan (eşeysel ikişekillilik) oldukça iri kuşlardır. Pençeleri kuvvetli, gagaları güçlüdür; arka parmakları ayağın epeyce yukarısında bulunur; kuvvetli tırnak cüsse ve gagaları sayesinde yerde son derece değişik besin bulabilir, kuluçka olmak için yuva yapabilir; yumurtadan çıkar çıkmaz da yuvayı terk eder. Birçoğunun başında veya boynunda çıplak ve kırmızı bir bölge, bazılarında dikilgen veya kıvrık bir etçik (ibik, sakal v.b.) ve bazılarının erkeklerinde bir mahmuz bulunur. (L)

TAVULGA i. (esk. türk. *tabulğu*'dan). Bot. Kırmızı kulaklı bodur söğüt, kabuğu sepicilikte kullanılır. (M)

TAVUS i. (yun. *taos* > ar. *ṭâvus*). İnce narin gövdeli, parlak tüylü çok büyük kuş; erkeğinde çok uzun süslü kuyruk telekleri bulunur. (İlmî adı *pavo.* Sülüngillerden.) || *Mahmuzlu tavus,* erkeğinin ayak bileğinde iki mahmuz bulunan tavus cinsi (*Polyplectron*); kuyruğu geniş ve değirmidir; Asya'nın güneydoğusunda ve Malezya'da bulunur.

— ÇEŞ. DEY. *Tavus kuyruğu. Argo.* Sarhoş kusmuğu. || *Tavus kuyruğu çıkarmak. Argo.* Kusmak.

— Astron. *Esk. Tavusı ateş-per,* Güneş.

— Din. *Tavus-ı sidre,* Cebrail.

— Mim. *Tavus kuyruğu,* bir yarım dairenin merkezinden çevresine kadar genişleyerek giden bir dairesel elemandan meydana gelen süsleme motifi.

— ANSİKL. *Tavus*'un iki türü vardır. *Mavi tavus*'un (*Pavo cristatus*) başı ve boynu parlak mavi, sırtı yaldızlı yeşildir. Asıl kuyruğu örten ve her birinin boyu 1,50 m'yi bulan 100-150 kadar telek vardır; bunların da rengi yaldızlı yeşildir ve her birinin ucunda yuvarlak benekli bir değirmi kısım bulunur. Çiftleşme mevsimi törenlerinde hayvanın yelpaze gibi açtığı tüyler bunlardır. Hindistan ve Seylan'da bulunur. İlkçağdan beri bilinen ve süs kuşu olarak çok beğenilen bu kuşun pek çok evcil çeşidi vardır: *beyaz tavus, siyah tüylü tavus* (bunun kanatları tamamen siyahtır). Tavusun ikinci türü *tepeli tavus*'tur (*P. muticus*); bu kuşa Birmanya'dan Cava'ya kadar rastlanır; vücudu daha ince uzun, boynu daha yeşildir ve tepesinde uzun, sivri bir tepelik bulunur. 1936'da Kongo ormanlarında bulunan mor yansımalı siyah ve esmer yeşil renkli bir kuşa da (*Afropavo Congensis*) tavus denir (*kongo tavusu*). [L]

TAVUS, lat. *Pavo,* güney gök kutbu yakınında bulunan takımyıldız; başlıca yıldızları 2. ile 5. kadirdendir. (L)

TAVUSKELEBEĞİ blş. i. Çeşitli kelebeklere verilen ortak ad: gündüz tavuskelebeği (*Vanessa Io*), gece tavuskelebeği (*Saturnia pyri*), küçük gece tavuskelebeği (*Eudia pavonia*), orta boy tavuskelebeği (*Eudia spini*), yarım tavuskelebeği (*Smerinthus ocellatus*) v.b.; bunların hepsinin kanatlarında, tavus kuşunun kuyruk teleklerindekine benzer yuvarlak büyük benekler, «gözler» bulunur. (L)

TAVVAF sıf. (ar. *ṭavāf*'tan *ṭavvāf*). *Esk.* Çok seyahat eden, gezgin. || Kâbe'yi tavaf eden. || İ. Resmî dairelerde gece bekçisi. (M)

TAVVAFİYE i. (ar. *ṭavvāf*'tan *ṭavvāfiyye*). *Esk.* Reşmî dairelerin gece bekçilerine verilen ücret. (M)

TAVZİF i. (ar. *vaẓîfe*'den *tavẓîf*). *Esk.* Görev verme, bir işle görevlendirme: *O günlerde, mevcut arkadaşların ne suretle tavziflerinin münasip olacağı düşünülürken...* (Atatürk). || *Tavzif etmek,* görevlendirmek, iş vermek: *Lâzım gelen adamları lâzım gelen vazifelerle tavzif etti* (Vâ-Nû). [M]

TAVZİH i. (ar. *vuẓûḥ*'tan *tavẓîḥ*). *Esk.* Açıkça ifade etme, bir meseleyi aydınlatma: *«Bu vakadaki isimler tamamen uydurmadır ve hakikatte mevcut değildir» diye bir tavzih yazıyorlar* (B. Felek). *Bu ıstılahın tariften ziyade misallerle tavzihi mümkündür* (Ziya Gökalp). || *Tavzih etmek,* açıklamak, aydınlatmak: *Bu düsturu canlı bir misal ile tavzih edelim* (Ömer Seyfeddin). *Halit Bey tekrar tavzih etti: Yalnız eserlerin ismi yok* (A. H. Tanpınar). || *Tavzih olunmak,* açıklanmak: *Sekiz ve dokuzuncu maddeleri de tadil ve tavzih olunarak şu maddeler yazıldı* (Atatürk).

— Huk. Bir mahkeme hükmünün gerçek anlamının anlaşılmaması halinde, gerçek anlamın meydana çıkarılması amacıyle başvurulan yol.

◆ **Tavzihan** zf. *Esk.* Açıklayarak, aydınlatarak: *Cari muhaberatımızda şayanı dikkat bazı noktaları heyeti aliyenize tavzihan arz etmek muvafık olur* (Atatürk). [M]

Tawara düğümü, kalbin kulakçıklararası bölmesi içinde buluna kas ve sinir dokusu karışımı bir kitleye verilen ad (bu düğümün devamı his demetidir). Japon hekimi Sunao *Tawara*'nın (doğ. 1873) adıyle anılır. (L)

TAXCO DE ALARCON, Meksika'da (Guerrero eyaleti) şehir, Mexico'nun güneybatısında, aynı adı taşıyan sönmüş yanardağın eteğinde; 10 000 nüf. Bu eski ve güzel şehir, madenleri bugün tükenmek üzere olan büyük bir madencilik merkeziydi (gümüş, kurşun, bakır, çinko). El sanatları (kuyumculuk). [L]

TAXİDAE çoğl. i. Çayırköpeğinin inine bitişik yuva yapan veya aynı inde bu hayvanla birlikte barınan, gececi ve korkak Labrador porsuklarının ilmî adı. (L)

TAXOCRİNUS i. Denizlâleleri sınıfından derisidikenli fosil hayvan; Kuzey yarımkürede birinci zaman tabakalarında bulunur. (*Taxocrinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

TAXODİUM i. Amerika'da yetişen kozalaklı bitki; en yaygın türü parklarda yetiştirilen kel servidir (*Taxodium distichum*); louisiana servisi de denilen bu ağaç kışın yapraklarını döker ve köklerinde pnömatoforlar bulunur. (Çin'de yetişen *Glyptostrobus pensilis* de [veya *G. heterophllus*] bazen taxodium cinsinden sayılır.) [L]

TAXODONTA çoğl. i. İki çenetli yumuşakçalar takımı. (Bunların menteşesinde, bazen pek çok bulunan dişlerin hepsi birbirine benzer; çenetler de daima iki çekici kasla birbirine bitişir. Takımın sadece iki familyası vardır: *nuculaceae* ve *arcaceae.*) [L]

TAXUS i. Kuzey yarımkürede yetişen kozalaklılardan beş altı türü bulunan bitki cinsi; en tanınmış türü porsuk ağacıdır (*Taxus baccata*); porsuk çok yaygın bir ağaçtır, Avrupa, Cezayir ve İran'dan Himalayalara kadar yetişir. (Taxus'un bütün türleri genellikle iki evciklidir ve pek çok çeşidi vardır. Meselâ porsuğun kırk kadar çeşidi, Japonya'da yetişen *T. cuspidata*'nın ise altı yedi çeşidi bulunur.) [L]

TAY i. (ar. *ṭayy*). *Esk.* Bükme, sarıp dürme. || Aşma, geçme, atlama: *Süratle tayy için o beyaban-ı vahşeti / Hep yolcular feda ederek istirahati* (M. A. Ersoy). || Kesme. || Kaldırma, çıkarma. || *Tayy etmek.* Bk. TAYYETMEK. || *Tayy-ı mekân,* mekânı aşma. || *Tayy-ı mesafe,* mesafeyi aşma. || *Tayy-ı zaman,* zamanı aşma. (M)

TAY sıf. (fars. *tāy*'dan). Denk, eşit.

◆ **Tay tay,** küçük çocukları yürümeğe ve ayakta durmaya teşvik etmek için kullanılan söz. || *Tay tay arabası,* yürüme çağına gelen küçük çocukların dengede tutmak veya yürümeğe alıştırmak için özel olarak yapılmış dört tekerlekli aygıt. (M)

TAY, lat. *Equuleus,* Güney gökküresinde, ekvator yakınında yer alan küçük takımyıldız; en parlağı ancak 4. kadirden olan (α) beş yıldızdan meydana gelir: γ *yıldızı çift;* ε ve δ yıldızları üçlüdür; δ yıldızı çok hızlı hareket eder. Bk. GÖKYÜZÜ. (L)

TAY i. (esk. türk. k.). On sekiz ayı geçmemiş at yavrusu.

— ANSİKL. Zootekn. Bol ve uzun süreli emzirme ve iyi ayarlanan tedrici sütten kesme sayesinde *tay*'ların hareket sisteminin oluşması mümkün olduğu kadar çabuklaştırılır. Sütten kesilmiş tayı yetiştirmek için yaz ve kış için ayrı yem rejimi uygulanmalıdır. Yaz veya mera rejiminde, taylar açık havada yaşar; bu rejim mümkün olduğu kadar uzatılmalıdır; burada tayın yediği sadece ottur. Kış veya ahır rejiminde taylar ahıra girer ve özellikle kuru ot, yulaf, kepek, mısır ve arpa ile beslenir.

On sekiz aya varır varmaz, tay artık genç at sayılır. (L)

TAY i. Japonların ince dilimler halinde keserek çiğ çiğ yedikleri çok makbul balık. (Yedi Mutluluk tanrısından biri ve balıkçıların piri olan Ebisu'nun özellikleri bu balıkta var sayılır.) [L]

TAY, İskoçya'nın başlıca ırmağı; 193 km. Grampian dağlarında, Ben Lui'de doğar, yukarı çığırı önce *Fillan,* sonra *Dochart* adını taşır; Loch Tay'dan çıktıktan sonra, güneydoğuya yönelen İsla'yı alan ırmak, Strath More çöküntüsünün bir kısmını aşaklar, Perth'ten geçer ve uzun bir haliçle Kuzey Denizi'ne ulaşır. Kıyısında Dundee şehri kurulan *Tay halici* üzerinde 1966'da

Foto. LAROUSSE

200 m uzunluğunda bir köprü inşa edilmiştir. (L)

TAYA i. (fars. *dāye*'den). *Esk.* Dadı, çocuk bakıcısı: *Köroğlu der ki tayalar /[...]/ Sarptaki yüksek kayalar / Yassılın oğlum geliyor* (Köroğlu). [M]

TAYÂLİSÎ (Ebu Davud Süleyman bin Davud), arap hadis derleyicisi (Basra 750-? 819). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Şu'be, Sufyaü's-Sevrî gibi hadisçilerden birçok hadis rivayet ettiği söylenir. Derlediği hadisleri kendi adıyle anılan bir dergide topladı. Hadisleri konularına göre sıraladı. Hadis konusunda çalışanların başvurdukları ana kaynaklardan biri olan Tayâlisî ayrıca müsned (Hz. Muhammed'e isnat edilen) denen hadis türü konusunda da çalıştı. *El-Müsned* adlı bir eseri vardır. (M)

TAYAL'LAR, Tayvan (Formoza) adasının merkezinde yaşayan yerli halk; Tayal'lar İndonezya kültür grubundan göçebe çiftçilerdir. (L)

TAYARAN veya **TAYERAN** i. (ar. *ṭayerān*). *Esk.* Uçma, uçuş: *Sonra çıplak omuzlar, kollar, mini mini zarif beyaz satenden iskarpinler bir tayaran-ı serî ile gözlerinin içinden uçuyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tayaran etmek (eylemek)*, uçmak: *Bütün revayih-i nûşîni eyledi tayeran* (Cenab Şahabeddin). [M]

TAYCI i. (*tay*'dan *tay-cı*). Teşk. tar. Has ahır için tay yetiştiren kimse. (*Taycılar* hizmetleri karşılığında vergiden muaf tutulurdu. Taycıların âmiri olan taylar ağasının tımarı vardı.) [M]

TAY-ÇONG, Tayvan'da (Formoza) şehir, adanın batı kesiminde; 226 000 nüf. Uçak (montaj) yapımı. Besin sanayi. (L)

TAYDAŞ i. (*tay*'dan *tay-daş*). Birbirine yaşça denk olan, meslek ve toplumsal durumu bakımından birbirine eşit olan kimselerden her biri. *Eşanl.* AKRAN. (M)

TAYDUS i. (fr. *taille-douce*, yumuşak kazı). Kazı kalemiyle yapılan gravür* usulü. || Bu usulle elde edilen estamp. (L)

TAY DZUNG («Büyük ata»), bazı Çin imparatorlarına ölümlerinden sonra verilen unvan. Bu imparatorların en ünlüsü Li şı-min'dir. (L)

TAYERAN i. Bk. TAYARAN.

TAYF i. (ar. *ṭayf*). *Esk.* Hayalet, ruh, görüldüğü zannedilen hayalî varlık: *Henüz dua ediyordum ki «Ya Resul-Allah» / Nidası kükreyerek, bir kanatlı tayf-ı siyah* (M. Â. Ersoy). *Taşlarını kaldırıp mezarlarından çıkan tayflar gibi...* (H. E. Adıvar).

— Akust. *Ses tayfı*, bileşik sesteki bileşenlerin genliğinin ve bazen fazının frekansa göre gösterilişi.

— Elektr. *Elektrik tayfı*, elektrik alanına yerleştirilen ve iletken olmayan bir düzlem üzerine iletken bir madde serperek elde edilen kuvvet çizgileri şeması. (ELEKTRİK FANTOMU da denir).

— Fiz. *Kütle tayfı*. Bk. TAYFÇEKER.

— Magnet. *Magnetik tayf*, ya bir mıknatısın veya bir magnetik devrenin alanı içine yerleştirilen ve magnetik olmayan bir yüzeye demir tozları serperek elde edilen ve magnetik bir alanın kuvvet çizgilerini gösteren desen. (MAGNETİK FANTOM da denir).

— Mat. *n*'inci basamaktan bir kare matris için, her biri kendi katlılık derecesine göre sayılan özdeğerlerinin tümü.

— Opt. Bileşik bir ışığın bileşenlerine ayrılmasından doğan renkli ışınların tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Tayf analizi*. Bk. ANSİKL. || *Tayf fotoğrafı*, tayfçekimiyle elde edilen görüntü. || *Tayf ışıkölçeri*, iki kaynaktan çıkan basit ışınımların şiddetlerini karşılaştırmağa veya uygulanan ışığın cinsine göre, bir cismin yansıtma ve iletme etkenini tayin etmeğe yarayan âlet. (*Eşanl.* SPEKTROFOTOMETRE.) [Bk. ANSİKL.] || *Tayf ışıkölçümü*, tek renkli iki ışınımın ışık şiddetlerinin karşılaştırılması. || *Tayf uzmanı*, tayfölçümüyle uğraşan kişi. || — *Esk. Tayfı munkatî*, kesikli tayf. || *Tayfı mütemadî*, kesiksiz tayf.

— ANSİKL. Opt. Dar bir yarıktan yayılan beyaz bir ışık demeti bu yarığa paralel eksenli bir cam prizmadan geçtiği zaman, kırılan ışık geliş doğrultusundan sapar ve bu sapma ışınların dalga boyuna bağlı olur. Beyaz bir perde üzerine düşürülen kırılan ışın demeti, incelenen ışığın *tayf*'ını, genel olarak da *Güneş tayfı*'nı meydana getirir.

Bu tayf, beyaz ışığın bileşimindeki çeşitli ışınların yan yana dizilmesiyle meydana gelir ve renkler şu sıra içinde birbirini izler: *kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, lâcivert* ve *mor*. Aynı şekilde, tayfın çeşitli ışınımları üst üste bindirilerek yeniden beyaz ışık elde edilebilir; özellikle tayfın renklerine uygun dilimlere bölünmüş kartondan bir çark (Newton çarkı) döndürülürse, ışık izlenimlerinin ağtabaka üzerinde kalıcılığı yüzünden, gözde beyaz ışık izlenimi elde edilir. Görülebilir morun ötesinde kimyasal etkenlik bölgesi uzanır; bu bölgedeki ışınımlara «morötesi» adı verilir; kırmızının berisinde de, yine gözle görülmeyen, ısı yayıcı ışınımlar vardır: bunlara «kızılaltı» ışınlar denir. Bir ışının dalga boyu arttığı zaman kırılma indisi küçüldüğüne göre, tayfların incelenmesi, prizmanın çeşitli ışınlar üzerindeki seçici soğurmasını da göz önünde tutarak belli bir ışımanın niteliğini belirlemek imkânı verir. Perde üzerindeki çizgilerin birbirinden uzaklığı, bu çizgilere tekabül eden ışınların dalga boyları arasındaki farkla orantılı ise tayfa normal denir. Bu tayf, ışığın doğrudan doğruya billûr ağları üzerinde kırınıma uğramasıyle elde edilir. *Prizmatik* tayfta ise, normal tayfa oranla renkler kırmızıya doğru daha sıklaşır ve mora doğru daha seyrekleşir. Çizgilerin konumu, ya incelenecek tayfa paralel olarak perde üzerine düşürülen mikrometrik bir ölçekle, ya da dalga boyları bir karşılaştırma elemanı olarak kullanılabilecek bilinen bir çizgi sistemine sahip ikinci bir tayfla belirlenir. Bk. RENKLER *tablosu*.

● *Tayf analizi*. Tayf analizi üstüne ilk çalışmalar Newton tarafından yapılmıştı ve yalnızca ışık ışınlarını kapsıyordu. Güneş tayfında gözlemlenen siyah çizgileri ise Fraunhofer bulmuştur ve onun adını taşır. Bu çizgiler, Güneş'in yayımında bulunmayan ışımalara tekabül eder. Bir alevde ise, parlak çizgiler görülür; bu çizgiler de, alevin bileşiminde buhar halinde bulunan çeşitli madenlere tekabül eder; sodyumun sarı çizgileri çok parlaktır ve alevde hemen her zaman bulunur. Bakır, gümüş ve baryum karakteristik yeşil çizgiler, stronsiyum ve potasyum da kırmızı çizgiler v.b. verir.

Elektrik kıvılcımı, elektrotların yapıldığı madenlere, kıvılcımın içinden geçtiği gaza göre rengi ve şiddeti değişen ince çizgilerden meydana gelmiş keskili bir tayf meydana getirir. Plücker, Geissel tübünün tayflarını inceledi; bu tayflar sayesinde gazların tayf analizi yapılabilir. Kesiksiz bir tayf veren bir alevin veya akkor haldeki bir cismin ışığı sıvı veya gaz halindeki bir maddeden geçirilerek analiz edildiği zaman, tayfın içinde, sayıları ve yerleri soğurucu maddenin kimyasal yapısına bağlı olan ve «yutma çizgileri» denilen karanlık çizgiler veya şeritler bulunduğu görülür. Güneş tayfında gözlemlenen Fraunhofer çizgileri de, aynı şekilde buhar halinde çeşitli elementler kapsayan güneş atmosferinin soğurmasından ileri gelir. Demek ki tayf analizi Güneş'in kimyasal yapısını tanımakta yardımcı usullerden biridir. Yıldızların yaydığı ışığın tayf analiziyle de aynı sonuca varılır. İki madenî elektrot arasında fışkıran bir kıvılcımın yaydığı ışığın tayf analizi, madenin kimyasal analizini çarçabuk yapmak imkânı verir ve bu usul kimyada çok kullanılır. Tayf, ışık ışınları bölgesinin çok ötelerine kadar yayılır ve fotoğrafı çekilebilen morötesi ışınımlar bölgesi, gerek gökcisimlerinin ışıkları, gerek sunî ışıklar, gerekse bu ışıkların geçtiği sıvı ve gaz ortamlar tarafından soğurulması bakımından sayısız araştırmalara konu olmuştur.

Dalga boyları çok kısa olan X ışınları, ışığın bir billûr dokuya etki etmesi gibi billûrsu cisimler üzerine etki eder; böylece billûrsu cismin atomları ışınların kırınımına yol açar. Elde edilen tayf görüntüsünün incelenmesi, bu atomların birbirlerine göre konumlarını ve billûr ağının boyutlarını belirlemek imkânı verir. Bu konu üstünde Laue'nun deneyleri, billûrsu maddelerin yapısını açıklayan uzun çalışmaların kaynağı olmuştur.

● *Tayf ışıkölçeri*, bir monokromatör ile bir fotometreden meydana gelir. Monokromatör, genellikle çeşitli ışınımları ayıran bir prizma ve ancak belli dalga boyundaki ışınımları geçiren bir aralıktan ibarettir. Tek renkli demet genellikle iki kısma ayrılır; biri incelenecek parçanın içinden, öbürü ışığı belli ölçüde zayıflatan soğurucu bir kamadan geçer ve iki demet, meselâ, alternatif olarak bir fotosel veya termopil üzerine gönderilerek karşılaştırılır: iki demet denge haline geldiği zaman elektrik akımının alternatif bileşeni ortadan kalkar. Tayf ışıkölçümü morötesinde fakat özellikle kızılaltında kullanılır; organik sıvıların, yakın kızılaltı bölgesinde dalga boyunun fonksiyonu olarak ışınımları soğurmalarının incelenmesi molekküllerin yapısı hakkında ilgi çekici bilgiler verir ve kimyasal analizin (msl. hidrokarbonlar) yapılmasını sağlar. (LM)

TAYFA i. (ar. *ṭā'ife*'den). Gemide çeşitli görevlerde çalıştırılan sefer işçisi: *Gemime tayfa, yolcu ve fare bulun anladınız mı?* (A. H. Tanpınar). || Kabile, kavim, bölük: *Maruni tayfası, Patriği Allah yerine tutup tapar* (F. R. Atay). || «Bir adamın yanında bulunan yardakçı, koşuntu» anlamında hakaret amacıyle kullanılır. (M)

TAYFBİN bls. i. (ar. *ṭayf* ve fars. *bîn*, gören'den *ṭayf-bîn*). Fiz. *Esk.* Güneş'in yedi rengini ayrıştıran âlet, spektroskop. (M)

TAYFÇEKER bls. i. Opt. Bir tayfı kaydetmeğe veya gözün yardımı olmadan bir ışığı analiz etmeğe yarayan âlet. (Tayf, bir fotoğraf kâğıdı üzerinde meydana getirilir veya bir yarıktan ve akımı kaydedilen bir fotoselden yararlanarak incelenir.) *Eşanl.* SPEKTROGRAF.

— *Elektron. Magnetik tafyçeker*, sabit bir magnetik alanın elektron yörüngeleri üzerindeki etkisine dayanan ve değişik hızdaki elektronları ayıran elektronik tertibat.

— Fiz. *Kütle tayfçekeri*, J. J. Thomson tarafından icat edilen, Aston tarafından geliştirilen ve atom kütlelerini ölçmeğe, izotopları tanımağa ve ayırmağa yarayan âlet.

— ANSİKL. Fiz. *Kütle tayfçekeri*, bir çeşit seyreltik gazlı Crookes tüpüdür. Delikli katodun arkasında, aynı anda bir elektrik alanının ve bir magnetik alanın etkisinde kalan pozitif ışınlar yayılır. Böylece bu iki etki altında, ışınlar, değeri kendilerini meydana getiren taneciklerin kütlesine bağlı olan bir çift sapmaya uğrar. Bu sapma, ışınları bir fotoğraf kâğıdı üzerine düşürerek ölçülür. (L)

TAYFÇEKİMİ bls. i. Opt. Tayfların tayfçeker yardımıyle incelenmesi. (L)

TAYFÖLÇER bls. i. Opt. Işık tayflarını incelemeğe yarayan âlet. *Eşanl.* SPEKTROSKOP.

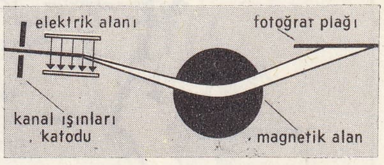

— ANSİKL. Opt. En çok kullanılan *tayfölçer*, âletin ortasına yerleştirilmiş bir prizma'dan meydana gelir; bu prizmanın çevresinde yer değiştirebilen üç kol vardır: kollardan biri, analiz edilecek ışığı bir yarıktan alan ve ışınlarını birbirine paralel hale getirerek prizma üzerine gönderen bir kolimatörü taşır: prizmadan çıkan ışınlar bir dürbün içinde toplanır ve gözlemci bu dürbünle tayfın görüntüsünü inceler. Mikrometrik ölçekli küçük bir dürbün, ölçeğin görüntüsü tayfa paralel olacak şekilde yerleştirilir ve bu görüntü tayf çizgileriyle karşılaştırılır. Birbirine bitiştirilmiş ve ters yönde alternatif olarak yeleştirilmiş birçok prizması olan âletlere *dolaysız görüşlü tayfölçerler* denir; çift sayılı prizmalar, bir önceki prizmada sapan ışınları doğrultur.

Tayfın ışık ışınları bölgesini incelemekte kullanılan prizmalar, yerine göre az veya çok kırıcı camdan yapılır. Kızılaltı tayfı, kaya tuzundan yapılmış prizmalarla ve bir termoelektrik pille incelenir. Morötesi bölge için kuvars prizmalar kullanılır ve tayf fotoğrafla kaydedilir.

Bugün tayfların fotometrik karşılaştırması

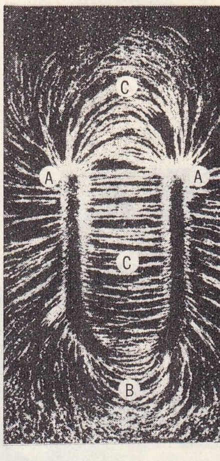

magnetik tayf

A. kutuplar
B. nötür bölge
C. kuvvet çizgileri

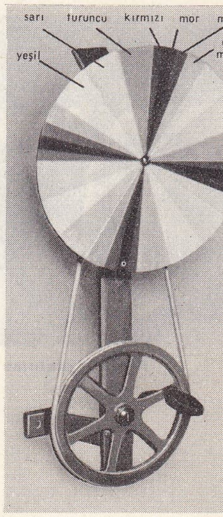

optik tayf
Newton çarkı

TAYLAND arması

fotosellerle yapılır; fotoseller tayfın her noktasındaki ışınım şiddetini verir ve galvanometreyle okunur. Kullanılan ışık kaynakları uygulamaya göre çok değişiktir: ışık ışınları bölgesi için Bunsen bekinin alevi, elektrik kıvılcımı, Geisler tüpü; morötesi bölge için civa buharlı, demir elektrotlu v.b. lambalar veya seyreltik hidrojenli lamba. (L)

TAYFÖLÇÜMÜ blş. i. Opt. Işık tayfının veya daha genel olarak, elektromagnetik ışınımların incelenmesi. (Tayfölçümü, günümüzde radyo dalgaları alanında yapılmaktadır). *Eşanl.* SPEKTROSKOPİ. Bk. TAYF *analizi*. (L)

TAYFUN i. (çince *t'ai-fung* > ing. *typoon'*-dan). Büyük Okyanus'ta ve Çin denizinde tropikal siklon: *Kışın fırtınalar, tayfunlar münasebetiyle seyahat mümkün değildir* (Ömer Seyfeddin). [M]

TAYFUR (Ferdi), türk sinema oyuncusu, rejisörü ve dublaj sanatçısı (Kilitbahir 1904 - İstanbul 1958). Lise öğrenimini Almanya'nın Karlsruhe şehrinde tamamladı. 1931'de *Çanakkale Geçilmez* adlı filimle sinemaya geçti. İlk reji denemesini Muhsin Ertuğrul ile birlikte, 1941'de *Nasreddin Hoca* filminde yaptı. Türkiye'de ilk defa takdimcilik ve dublaj alanlarında da çalıştı. *Lorel Hardi, Üç Ahbap Çavuşlar* ve *Balıkçı Osman* tiplerinin konuşmalarını yarattı. Başlıca filimleri (rejisör ve oyuncu olarak): *Senede Bir Gün* (1946); *İstiklâl Madalyası* (1947); *Kerim'in Çilesi* (1947). Adalet Cimcoz'un ağabeyidir. (M)

TAYFURİYE i. (kurucusu Bayezid Elbistamî Ebu Zeyd *Tayfur*'un adından). Bayezid Elbistamî'nin (öl. 874) kurduğu tarikata verilen ad. (Aşkiyye ve Bayramiyye adlarını taşıyan iki kolu vardır.) [BİSTAMİYE tarikatı da denilir.] (M)

TAYGA i. (türkçe asıllı rusça k.). Kuzeyde Avrasya ve güneyde tundra ile sınırlı olarak hemen hemen kesiksiz bir kuşak halinde uzanan ve kozalaklı ağaçlardan meydana gelen bitki örtüsü.

— ANSİKL. *Tayga*, yapraklarını genellikle dökmeyen kozalaklardan meydana gelir: en

Bangkok

çok bulunan ağaçlar ladin, sibirya köknarı, melez ve bunlarla karışık olarak huş ağacı ve kavaktır. Bunlar küçük ve cılız ağaçlardır. Su geçirmez bir humus tabakası üzerinde litosollarla turbalıklar gelişince meydana gelen ağaçsız alanlar ormanın sürekliliğini bozar.

Tayganın ormanaltı, ılıman ülkelerdekinden daha fakirdir; podsollaşmış toprağın yüzü besin bakımından zengin değildir; burada yalnız köksüz yosunlar veya derin köklü çalılıklar (çay üzümü) bulunur.

Tayga, kışları sert ve uzun (6-8 ay), yazları çok kısa geçen bölgelerin ormanıdır; yazın en az bir, en çok dört ay süreyle ortalama sıcaklık, ancak 10°C'ın üstüne çıkar. Tayga, Rusya ovasının kuzeyinde Finlandiya sırtlarında ve Sibirya'nın büyük bir kısmında bulunur; Kanada'da Hudson körfezi dolaylarında daha kuzeydeki tundralarla daha güneyde yapraklarını döken ılıman bölge ormanı arasındaki ormanlar da tayga tipindedir.

Bu bölgelerdeki sert iklim şartlarına rağmen tayganın varlığı şöyle açıklanır:

Kuzeye doğru tayga yerini tundraya bırakır: yazın toprağın yeterince buzdan çözüldüğü bir kuşak, tayga ile tundranın sınırını çizer; buzdan çözülme, bitkinin su ile beslenmesinin tek şartıdır. Tayga, büyük vâdiler boyunca kuzeye doğru uzanır, tundra ise akarsular arasındaki bölgelerde bulunur, vâdilerin alüvyonlu toprağı akarsular arasındaki killi bölgelere göre buzdan daha çabuk çözülür. Güneye doğru taygalar, yaprağını döken geniş yapraklı ılıman bölge ormanlarıyle son bulur. (L)

TAYGELDİ blş. i. *Halk dili.* Yeniden evlenen dul kadının koca evine götürdüğü çocuğu veya çocuklarına verilen ad. (M)

TAYGETOS, Yunanistan'da kütle, Peloponnesos'un güneyinde, Lakonia ile Mesenia sınırında; 2 404 m. Kalker üstüne yerleşmiş billûrlu şistlerden meydana gelen bu kütle, Peloponnesos'un en yüksek noktasını taşır. (L)

Tayheyki (*Büyük Barış'ın Hikâyesi*), japon rahibi Kocima Hieyzan'a mal edilen ve 1374'te yazıldığı sanılan yarı tarihî eser. 1156-1185 Arasında, iki ünlü ailenin (Minamotolar ve Tayralar) mücadelesini anlatan bir destandı ve birçok tiyatro eserine ilham kaynağı olmuştur. Bk. GUNKİ. (L)

TAYIN i. (ar. *ta*ʿ*yin*'den). Asker azığı: *Tayının çıkmaz. Öteberi aldıracaksan bakkal gitmeden aldıralım* (Kemal Tahir). || Asker ekmeği (*tayın ekmeği* de denir). || *Tayın bedeli,* bir aylık er azığının bedeli olan para. (Özel kanuna göre maaşlarından başka, subay ve assubaylara ödenen paraya da, tayın bedeli denir.)

— Fizyol. *Besin tayını,* yirmi dört saatlik bir süre için organizmanın madde ve enerji ihtiyacını karşılamağa yeterli besin miktarı ve cinsi. Bk. BESLENME.

— Zootekn. *Yem tayını.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Zootekn. *Yem tayını*'nın amacı, hayvana yaşaması ve faaliyete (iş, süt, üreme) bulunabilmesi için gerekli besin maddelerini her gün vermektir. Bu sebeple, yem tayını iki kısma ayrılır: *bakım tayını,* tüm tayının bakım ihtiyaçları için gerekli kısmına denir; *üretim tayını* ise, hayvanın üretici faaliyetinin gerektirdiği tayın payıdır. (ML)

TAYİB i. Bk. TAYIP.

TAYİLİLLÂH (Ebubekir Abdülkerim bin Fazl), abbasî halifesi (929-1003). Halife Mu-'i'nin oğlu. 945'ten sonra Bağdat'a Büveyhoğulları hâkim olmuş ve halifelerin nüfu-

Ayuthia'da kazıklar üzerinde mesken

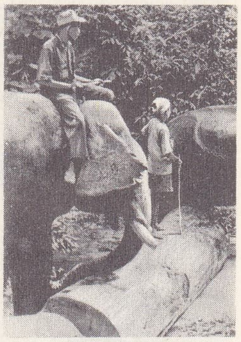

fillere iş yaptırma

TAYLAND haritası

Foto. LAROUSSE

zu kırılmıştı. Büveyhoğullarının şiî olması, sünnî halk ve ücretli türk askerleri arasında hoşnutsuzluk yaratıyordu. Nacib Sebüktekin, büveyhî baskısına son vermek için Muti'nin de onayını alarak Abdülkerim'i 974'te Tâyilillâh unvanıyle halife ilân etti. Sebüktekin, Büveyhoğlu Bahtiyar ile yaptığı savaşta öldü. Yerine geçen Alptekin, Bahtiyar'ın yardımına gelen Adududdevle tarafından yenildi. Bu savaşlar sonunda Tekrit'e kaçmış olan Tâyilillâh Bağdat'a getirildi. Bu sırada Büveyhoğulları arasında başlayan iktidar mücadelesinde, askerlerine para veremeyecek duruma düşen Bahaüddevle halifeyi tahttan indirerek servetini ele geçirmeğe karar verdi. 1 Ekim 991'de Tâyilillâh zorla halifelikten uzaklaştırılarak yerine Kâdir geçirildi. Tâyilillâh, on yedi yıl süren halifeliği sırasında hiç bir siyasî ve askerî faaliyete girişemedi ve halifelik nüfuzu, adının hutbelerde okunmasından ileri gitmedi. Onun devri Bizans saldırıları ve iç karışıklıklardan dolayı Abbasî halifeliğinin zayıf bir dönemidir. (M)

TAYİN i. (ar. ꜥayn'dan *taꜥyin*). Belli etme, ne olduğunu gösterme, kararlaştırma: *Bunlardan herhangi biri topluluktan ayrılıp da tek başına kaldığı zaman kendi teşebbüs kudretiyle müstakil bir hareket yolu tayininden hemen daima aciz kalırdı* (Ş. S. Aydemir). *Mirasyediler bu suale verilen cevabı tayin için birbirinin yüzüne bakarlar* (H. R. Gürpınar). || Bir göreve yerleştirme, atama: *Tekaüt edilmiş ve edilecek zabitanın* [...] *bilimtihan nahiye müdürlüklerine, mektep hocalıklarına ve muadili birçok memuriyetlere tayini ile iki taraflı istifade edilebilir* (Atatürk). *Ebû Süfyan, Necran valisi nasb ve tayin buyuruldu. Oğlu Muaviye dahi vahiy kâtibi oldu* (Cevdet Paşa). [Bk. ANSİKL. *İda. huk.*] || *Tayin etmek*, kararlaştırmak, belli etmek: *Ne yapacağını, nereye gideceğini tayin edemiyerek, arkasına döndü ve arabanın içine doğru yavaş sesle sordu* (Sabahattin Ali). *Anadolu köylüsünün -hele uzun süre askerlikte kaldıktan sonra- yaşını tayin etmek pek güçtür* (Y. K. Karaosmanoğlu). Bir göreve atamak: *Galiba istihbarat kadrosunda çalışan meraklı bir genci, yeni rotatifemakinist tayin etti, elli lira aylıkla* (Y. Z. Ortaç). *İki gün evvel emir geldi: Ç... rüştiyesine tayin etmişler* (R. N. Güntekin). || || *Tayini çıkmak*, (bir yere) tayin edilmek, atanmak. *Esk.* Tayın, erzak. || *Tayin-kerde*, tayin edilmiş; belirtilmiş: *Tabiatın tayin-kerdesi olan hatt-ı inkılâbatı takip ederek* (H. Z. Uşaklıgil).

— Ask. Dost veya düşman bir birliğin arazi üzerindeki tam mevkiini kumandanlığa bilgi vermek amacıyle belirtmek işi. || *Düşman topçularının mevzi tayini*, bu topçuların verini teknik metotlarla (sesle. radarla v.b.) tayin etme. || *İzlenecek yol tayini, atış yönü tayini*, bu yol veya yönü gösterme-ye dayanan usul.

— Biyol. *Tayin teorisi*, kalıtımı açıklamak amacıyle Weismann'ın öne sürdüğü teori. (Bk. ANSİKL.) || *Cinsiyetin tayini*, canlı varlıkların karşıt cinsiyette olmalarıyle sonuçlanan hücresel ve hormonsal olayların tümü. (Cinsiyetin tayini döllenme sırasında yer alır ve alozomlar [cinsiyet kromozomları] eşit dağıldığı için büyük sayıda doğumlar göz önüne alınınca kız sayısı kadar da erkek meydana gelir.) Bk. CİNSİYET.

— İda. huk. Bk. ANSİKL.

— Kim. ve Eczc. *Doz tayini*, bir maddenin dozunu tayin etmek için yapılan işlem: *Oksijenin doz tayini.* || Oranları incelemek, karmaşık bir bütünü meydana getiren maddeleri özdeşlemek eylemi.

— Tab. bil. *Tayin etmek*, canlıların sınıflandırılmasında, ele alınan bir hayvan veya bitkinin (tamamen veya kısmen) türünü, cinsini, familyasını v.b. ortaya koymak.

— ANSİKL. Biyol. Weismann'a göre, hücrenin çekirdeğinde, bireysel karakterleri tayin eden cisimcikler (biyoforlar) vardır; bunların tümüne birden hücrenin *karakter tayin edicileri* denir. Bireydeki bütün biyoforlar ve tayin ediciler tohum hücrelerinde birarada bulunur. Dolayısıyle, döllenmeden sonra veya dölenme olmaksızın bütün tayin ediciler embriyonun ve yetişkin canlının bütün hücrelerine dağılır, ona atalarınınkine benzer fizyolojik ve topografik karakterler kazandırır. Çocukların ana babalarına benzemesinin sebebi budur ve böylece devam edip gider... Weismann'ın teorisi bugün terk edilmiştir, fakat bazı bakımlardan onu kalıtımı açıklayan kromozom teorisinin başlangıcı saymak mümkündür.

— İda. huk. Tayin veya bugün Devlet Memurları kanununun ve Anayasanın kullandığı terimle *atanma* işleminin tek taraflı olduğu, genellikle kabul edilir. Çünkü tayin işlemi kişilere has, sübjektif durumlar doğurmaz; önceden tespit edilmiş ve aynı şartlar altındaki her memura aynı şekilde uygulanan objektif kurallara bağlanmıştır. Tayin işleminin bağlı olduğu kurallar, çeşitli memurluklara göre düzenlenmiştir. Kural olarak, önce bir adaylık devresi vardır. Adaylık süresini doldurarak olumlu sicil alanlar ve başarıları tespit edilenler, tayine yetkili âmirin onayıyle aslî devlet memuru olarak tayin edilir. Tayin bakımından, Cumhurbaşkanlığı dairesi memurlukları, özel kalem müdürlükleri, valilik, büyükelçilik, daimî temsilcilik gibi bazı istisnaî memurluklar vardır. Tayin emrini alan, aynı belediye ve ya köy sınırları içinde bir memurluk görevine tayin edilmişse en geç, tayin emrinin kendisine duyurulma gününü izleyen işgünü içinde; başka bir belediye veya köye tayin edilen de, kanunda belirtilen yol süresi dışında 15 gün içinde göreve başlamak zorundadır. Buna uymayanların tayin işlemleri iptal edilir. Ancak memur, belgeyle ispat edebildiği zorlayıcı sebepler yüzünden zamanında göreve başlayamamışsa, tayin işleminin iptali yoluna gidilemez. Bir göreve aday veya aslî memur olarak tayin edilen kimse, göreve başladığı günden itibaren ayliğa hak kazanır. (LM)

TAYİNAT çoğl. i. (ar. *taꜥyin*'den *taꜥyināt*). *Esk.* Bir memura maaşından ayrı olarak verilen erzak. || Tayınlar. (M)

TAYİNİ sıf. (ar. *taꜥyin*'den *taꜥyinî*). *Esk.* Belirtmeyle ilgili.

— Dilbil. *Esk. Tayinî sıfat*, belirtme sıfatı. Bk. SIFAT. (M)

TAYİNLİ sıf. (*tayin*'den *tayin-li*). *Esk.* Belirtili.

— Dilbil. *Esk. Tayinli izafet*, belirtili isim tamlaması. Bk. TAMLAMA. (M)

TAYİNSİZ sıf. (*tayin*'den *tayin-siz*). *Esk.* Belirtisiz.

— Dilbil. *Esk. Tayinsiz izafet*, belirtisiz isim tamlaması. Bk. TAMLAMA. (M)

TAYİP veya **TAYİB** i. (ar. ꜥ*ayb*'dan *taꜥyib*). *Esk.* Ayıplama. || *Tayip etmek*, ayıplamak, kınamak: *Arkasından onu gülen gözlerle tayip ediyorlar zannetti* (H. Z. Uşaklıgil). *Şimdi seni bırakıp da buralara geldiğim için beni tayip eder misin?* (Namık Kemal).

◆ **Tayibat** çoğl. i. *Esk.* Ayıplamalar. (M)

TAYİŞ i. (ar. ꜥ*ıyş*'tan *taꜥyiş*). *Esk.* Geçindirme, yaşatma. (M)

Tayka veya **Taykva,** Japon idarî teşkilâtında 645-650 arasında yapılan ünlü reform: ülkeye, T'ang'lar devri Çin medeniyetini benimsetti. Mahallî ağaların toprakları ve köleleri ellerinden alındı ve illere valiler tayin edildi; bir yol ve posta şebekesi kuruldu; ülkede ilk nüfus sayımı yapıldı, yeni bir vergi sistemi getirildi; topraklar yeniden tespit edilerek dağıtıldı (büyük arazilerin yüksek rütbeli memurların eline geçmesi). Japonya'da özellikle illerin idaresini etkileyen bu reformdan sonra, «Tayko reformu» denilen ve merkezî hükûmet içinde önemli değişiklikler getiren bir reform daha yapıldı. (L)

TAYKO i. Genellikle görevlerinden ayrılan japon *kuampaku*'larına («naip») verilen, ama özellikle Toyotomi Hideyoşi (1536-1598) için kullanılan unvan. (Koruyucusu olduğu portekizli cizvitler Toyotomi Hideyoşi'ye Taykosama [«Bay Tayko»] adını vermişlerdi.) [L]

TAYKUN i. Şogun'un 1854-1867 arasında yabancılarla ilişkilerinde aldığı unvan. (L)

TAYLAK i. (esk. türk. k.). *Halk dili.* İki yaşındaki deve veya at yavrusu. || Haylaz, yaramaz çocuk. (M)

TAYLAND, tay dilinde **Muang Tay** («hür insanlar ülkesi») veya **Prathet Tay,** esk. **Siyam** (1939'dan önce ve 1945-1949 arası); Güneydoğu Asya'da ülke; doğuda Kamboç, doğuda ve kuzeyde Laos, kuzeyde ve batıda Birmanya, güneyde Malezya ile sınırlıdır; 513 521 km²; 34 738 000 nüf. Merkezi, *Bangkok* (1 608 300 nüf.). Başlıca şehri, *Thonburi* (459 600 nüf.).

Çiangmay'da ticaret merkezi bir cadde

COĞRAFYA

Tayland sömürge döneminde Fransız Çinhindi ile Britanya etki alanı (Birmanya ve Malezya) arasında hükümranlığını muhafaza eden tampon bir devletti. Düzensiz sınırları ve kuzeyden güneye 1 600 km ve 15° kuzey enlemi boyunca 800 km uzanan topraklarının tutarsız görünüşü milletlerarası siyasetin zorla kabul ettirdiği bir dengesizliğin sonucudur. Tayland'ın bütünlüğü Bangkok'tan çevreye dağılan demiryollarının döşenmesiyle gerçekleşti: Kra kıstağı üzerinden Singapur'a, kuzeye doğru Çianmay'a, Laos'a doğru Nong Hay ve Udan'a; Kamboç'a doğru Vadhana'ya. Bununla birlikte uzaklık, yüzey şekillerinin sebep olduğu bölmelilik, bazı merkezeyetçi eğilimlerin devam etmesi, nüfus yoğunluklarının düşüklüğü ve geleneksel geçim ekonomisinin ağır basması, çevre bölgelerin XVIII yy. sonundan beri Tay krallığının merkezi olan orta ovadan farklılığını devam ettirir.

Bölgesel coğrafya

● *Çevre bölgeler.* Birmanya ve Laos sınırlarındaki (kısmen kalkerle örtülü granit ve şistlerden meydana gelen) Kuzey Tayland kütlesi Birmanya'daki *Şan yaylalarının* uzantısıdır. Yazın muson yağmurlarının oranı, bölgelerin rüzgârlara açıklığına göre değişir. Bitki örtüsünü ya tropikal orman veya iğne yapraklıların ve mevsim sonunda yapraklarını döken bitkilerin ortaya çıktığı karışık ormanlar meydana getirir. Az sayıda tay ile indonezya ailesinden halklar (Miaolar, Yaolar) ormanı yakarak tarla açma usulüyle tarım yaparlar. Yom havzasından, Tayland'da üretilen *tek* ağacı kerestesinin yarısı elde edilir; fillerin akarsulara kadar taşıdığı tomruklar, ırmak yoluyle Bangkok'a kadar iner. Orman öyle büyük ölçüde tahrip edilmiştir ki, yeniden ağaçlandırma çabalarına girişmek zorunlu olmuştur. Batı kısmında, Himalaya'nın kolu olan bir sıradağlar dizisi, Şan yaylalarının aşırı yükselmiş tabanı üstünde uzanır; yükseltisi Doi İnthanon'da 2 577 m'yi bulan sıradağlar Malakka yarımadasına (kuzey kısmı olan Kra kıstağı Tayland topraklarındadır) kadar devam eder; bu genç dağlar granit çekirdekli bir kalker kıvrımları dizisinden

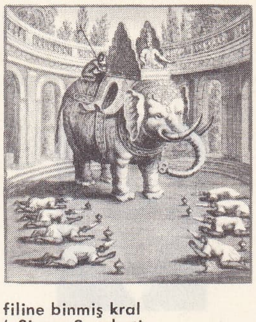

filine binmiş kral («Siyam Seyahati» 1686, P. Taillard'ın eseri) Bibliothèque Nationale, Paris

Bangkok'ta «Işık» tapınağı

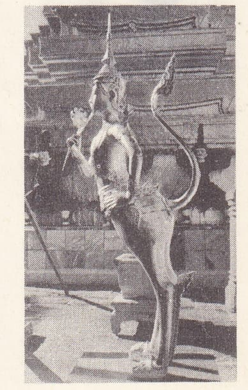

tanrı

Louis XIV Siyam elçilerini kabul ederken (19 eylül 1684) Dolivar'ın eseri Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

Benjama Bopithr manastırı

kral Bhumipol Adulyadet

general Kittikachorn

mareşal Thanarat

meydana gelir. Büyük yağmur ormanının önemi güneye doğru gidildikçe artar, özellikle Tayland'ın yılda her mevsim yağış alan bölgesi olan Malezya yarımadasında gürdür. 17 Derecenin kuzeyinde, özellikle Çiangmay'dan sevk edilen tek ağacı işletmesi ve tütün tarımı başlıca gelir kaynağıdır. Nüfusun büyük kısmı pirinç ve şekerkamışına dayanan besin tarımıyle geçinir. En kalabalık topluluk olan Karenler, ormanı yakarak tarla açma usulüyle tarım yaparlar. Yarımada bölgesinin ekonomisi daha tam ve daha açıktır: pirinç tarımının yanı sıra balıkçılık yapılır ve hindistancevizi ağacı yetiştirilir; Malezya'da olduğu gibi ormanda birçok kauçuk işletmesi düzenlenmiş ve kauçuk Tayland'ın ikinci ihracat ürünü haline gelmiştir. Kra kıstağında çıkarılan kalay ve tungsten teknelerle Singapur ve Penang'a gönderilir. Tayland'da Phuket'i Songkhla'ya bağlayan çizginin güneyinde 600 000 malezyalının yaşaması, ülkede Malezya etkisini artırır. Tayland'ın doğu sınırlarına başka yüksek bölgeler hâkimdir; batı dağlarında olduğu gibi bu bölgelerde de ekonomi çoğunlukla dış ülkelere yönelmiştir. Kuzeyde kumtaşı yaylası Korat, Laos ile sınırı çizen Mekong'a açılır. Korat yaylasıyle Siyam körfezi arasındaki Cardamom dağları Kamboç'ta devam eder. Korat yaylasında Las'ların çoğunlukta olması ve Çanthaburi bölgesinde bir khmer azınlığı yaşaması komşu ülkelerle ilişkileri daha da artırır. Cardamom'ların meydana getirdiği setle deniz rüzgârlarından korunan iç kısım kuraktır. Yağmur ormanının yerini, bambu ağaçlarıyle ve kurak mevsimde yangınların etkisiyle giderek daha geniş yer kaplayan çalılıklarla kesilen, seyrek, dikenli orman alır. İklimin elverişli olduğu mısır (Korat yaylasında pirinçle rekabet eder) ve tütün tarımıyle ipekböceği yetiştiriciliğine elverişlidir. Cardamom dağları eteğindeki Çanthaburi, Kamboç'taki Kampot gibi, bir armut yetiştiriciliği merkezidir. Hayvancılık, kır ekonomisinde alışılmamış bir yer tutar: Korat yaylasından uzun kervanlar halinde sevk edilen manda ve öküzler iç kısımdaki pirinç tarlalarında koşum hayvanı olarak kullanılır. Bangkok'tan Güneydoğu Asya'nın her tarafına ihraç edilen domuzlar, çinli toplulukları besler.

● *Orta ova.* Çevre dağların meydana getirdiği amfiteatr'ın eteğinde genellikle dış ülkelere yönelmiş bölgeler ile tortul bir havza uzanır. Dağeteğinde hidrografya yelpazesi, alüvyonların gizlediği tabanın eşitsizliklerini açığa vuran şistli çıkıntılar arasında boğazlar kazmıştır. Nahon Savan'ın aşağı kesiminde alçak ova hâlâ oluşumunu tamamlamamıştır. Sular kıyıları mangrovla örtülü olan ve giderek büyüyen bir delta ile Siyam körfezine dökülen Menam'da (Çu Phraya) toplanır. Yıllık su baskınları ırmağın kollarına yer değiştirtir ve çoğaltır, topografyayı değiştirir ve yeni alüvyonlar bırakır. Suların yükselmesi mayıstan ekime kadar artar ve mevsimleri muson etkisine göre ritimlendiren yağmur rejimini yansıtır; sıcaklıklar ise nispeten sabittir (Bangkok'ta en soğuk ayda 25°C, en sıcak ayda 29, 6° C).

Sürekli olarak kolera salgını tehdidi altında olan sıtmalık Siyam ovası, uzun süre Tay krallığının (XIII. yy. sonunda Çiangmay başkent oldu) dışında kaldı. Ama pirinç tarımına elverişli olduğundan yavaş yavaş fethedildi ve XIII.-XVIII. yy. arasında başkent gitgide güneye doğru kaydı. Krallığın yüksek görevlilerine dağıtılan toprak, büyük mülkler halinde bölünmüştü; bu mülkler küçük mal sahiplerinin borçlanması sonucunda daha da genişledi. İşletme, toprak parçalanarak ve bir yıl için tutulmuş çiftçilerle yapılıyor, tarım hiç gelişmiyordu. İkinci Dünya savaşına kadar başlıca hedef henüz işlenmemiş toprakların tarıma açılmasıydı: pirinç tarlaları kırk yılda üç kat arttı. Ovadaki pirinç tarlaları 3 milyon hektarlık bir alanı (Tayland'da pirinç tarımına ayrılan toprakların yarısı kadar) kaplar. Yağışların yetersizliği ve düzensizliği (Bangkok'ta yılda 1 300 mm ve 175 - 235 gün boyunca), barajların ve bentlerin azlığı yüzünden tarım su baskınlarının tehdidi altındadır. Kanallar aracılığıyle dağıtılan su, deltayı ve yukarı kesiminde ovanın bir kısmını su altında bırakır. Mahallî çerçevede toprağın tümsekli kısımlarında yapılan öbür tarımlar (mısır, susam, sebze, şeker palmiyesi, hindistancevizi ağacı) pirinç ürününe eklenir, ama kaybın yerini tutmaz. Bununla birlikte toplam üretim, nispeten az olan nüfusun ihtiyaçlarının çok üstündedir.

İktisadî coğrafya

Doğu için pek kalabalık sayılmayacak bir ülkede bugüne kadar besinlerin fazla olması ve pirinç tarımıyle hayvancılığın sağladığı ek gelirler, Tayland'a Güney doğu Asya'da olağanüstü bir iktisadî durum sağlar. Ama nüfusun artma yüzdesinin dünyanın en yüksek yüzdelerinden olması, ovanın uzun vadeli düzenlemesini, pirinç tarımının yoğunlaştırılmasını ve devletçe desteklerin jüt gibi yeni tarımların yerleşmesini gerektirir. Şimdiden 1957'de hizmete giren Chainat (Çaynat) barajı Menam'ın taşan sularının bir kısmını muhafaza eder ve 900 000 hektara yakın pirinç tarlasının sulanmasını sağlar. Yanhee (Yanhi) barajı, Ping üzerinde seferi geliştirecek, geniş pirinç alanlarını sulayacak ve 560 000 kW gücünde bir hidroelektrik tesisi kurma imkânını verecektir. Kra kıstağında elde edilen kauçuğa ve Korat'ta yetiştirilen pamuğa bir pazar açan demiryollarının döşenmesine rağmen Tayland'ın ulaşım ve ticaret şebekesi yetersizdir. Ova köyleriyle Bangkok arasında hiç bir mübadele merkezi ara durak kurmaz; Çinliler üretici ile başkent tacirleri arasında vaz geçilmez aracılardır. Tayland'ın merkezinde bile dolaşım kanal (klong) ve akarsulara bağımlıdır; bunlar aynı zamanda da lağım olarak kullanılır ve su baskınları sırasında kayıklarda yaşayan ailelerin oturma yeridir. Başlıca suyolu Menam, debinin düzensizliği ve sefere elverişli kanalların hareketliliği yüzünden Iravadi'nin Birmanya'da oynadığı rolü oynamaktan çok uzaktır. Ulaşıma elverişli karayolları ovada çok ender olan eski kervan yollarıyle sınırlıdır; ama A.B.D. ve B.İ.R.D.'nin (Milletlerarası İmar ve Kalkınma bankası) yardımıyle bu alanda yeni çabalara girişilmiştir. Tayland donatım sanayii olmayan bir ülkedir. El sanatları, canlılıklarına ve ürünlerinin kalitesine rağmen yabancı imalât ürünlerinin rekabeti sebebiyle bir buhran geçirdi. Çelik, petrol, makineler, dokumalar ve otomobiller ithal edilir. Bununla birlikte tarım ve orman ürünlerini işleyen tesisler (çeltik fabrikaları, şeker fabrikaları, bıçkıhaneler), dokuma ve kâğıt fabrikaları, petrol rafinerileri açıldı. A.B.D.'nin desteğinin yanı sıra yabancı sermaye yatırımlarıyle Almanya, Avustralya ve Japonya'nın teknik yardımı, kazançlı bir gelişme başlattı; ama bu gelişme de enflasyon tehdidi altındaydı.

Güneydoğu Asya çerçevesi içinde A.B.D.'den büyük yardım alan Tayland ekonomisi, pirinç (1966'da 12 Mt), kauçuk (220 000) ve kalay (23 000) üretimlerinin gelişmesi ve yüzdesinin 6 yıllık planda (1961-1966) öngörülen hedefleri aşması sayesinde nispeten zenginleşti; nüfusun hızla artması (yılda yüzde 3) sanayiyle ilişkisiz genişleyen Bangkok dışında aşırı kalabalıklık meselelerine yol açmaz. Sanayileşme henüz sınırlıdır (Phuket'te yeni bir kalay dökümhanesi kuruldu) ve Ping kıyısında Yanhee santralının tamamlanmasıyle gelişmesi beklenmektedir.

TARİH

● *İlk yıllar.* Tayların gelişinden önce ülke birçok halk arasında bölüşülmüştü: Menam havzasında iki devlete bölünen (güneyde Lotburi çevresinde buddha'cı Dvaravati, kuzeyde Lampun çevresinde Haripuncaya) Monlar, Korat yaylasında Khmer'ler, Malezya yarımadasında II. yy.da Tambralinga krallığını (sonradan Srivicaya'ların metbuluğunu kabul etti) kuran İndonezyalılar. XI. ve XII. yy.da Khmer'ler, Dvaravati'yi fethettiler; ama Monlara bağlı kalan Haripuncaya'nın direnmesi karşısında başarısızlığa uğradılar. Çin hâkimiyetinden kurtulmak için Yunnan dağlarından göçen Taylar, VII. yy.dan sonra vâdilerden ülkeye sızdılar ve Khmer'lerin, Monların, Birmanların arasına yerleştiler. Assam'da Ahom (1229), Birmanya'da Bhamo'nun kuzeyinde Mogaung (1215) ve Mone veya Müöng Nay (1223) prensliklerini, sonradan Siyam'ı meydana getiren toprakta Suhotay (1250'ye doğr.), Çiang Ray (1262'ye doğr.) ve Lan Na (merkezi, Çiangmay) [1296'ya doğru] prensliklerini kurdular; Haripuncaya krallığını yok ederek (1290'a doğru Lampun'un alınması) khmer hâkimiyetini iç kısma püskürttüler. Askerî derebeylik düzeyinde yaşayan Taylar, tebaalarının etkisiyle medenîleştiler; khmer çivi yazısından türeyen siyam harfleri Suhotay kralı Rama Khambeng'in (XIII. yy. sonu-XIV. yy. başı) yazıtında (1292) ortaya çıktı. Rama, metbuluğunu Lopburi krallığına (1350'ye kadar muhtariyetini korudu) kabul ettirdi, Lampun krallığına (1291'e doğr.) ve Liang Prabong ve Vieng Çan (Vientiane) prensliklerine boyun eğdirdi. Sonunda yetkisini güneyde Malezya'da Ligkor'a, batıda Martaban körfezine kadar genişletti; bu sırada siyam medeniyeti Tayların siyasî kuruluşlarını, yazılarını ve sanat anlayışlarını benimsedikleri Khmer'lerle ve hukuk anlayışıyle Sengal «Küçük taşıt» Buddha'cılığını benimsedikleri Monlarla ilişkileri sayesinde zenginleşti. Dharmaraca I (1315'e doğr. - 1347'ye doğr.) lakabıyle anılan Lö Tay'ın ve Lan Na'nın zamanında Hinayana Buddha'cılığı ülkede yayıldı. Buddha'cılığın etkisi bir tay prensinin Seylan'da ve Hindistan'da bir süre yaşamasıyle ve Lö Tay'ın oğlu dindar Lü Tay'ın babasının yerine tahta çıkmasıyle arttı. Ama Lü Tay'ın bir salgından kaçan prens U Thong'a 1347'de Ayutia şehrini kurma iznini vermesi üzerine, U Thong, Ayutia'yı 1350'de başkenti haline getirdi, Suhotay krallığına boyun eğdirdi (1349) ve kendini Ramadhipati adıyle kral (1350 - 1369) ilân etti. Ramadhipati, millî dinini kurduğu (Hinayana Buddha'cılığı) ve ilk kanununu çıkardığı Siyam'ın kurucusu kabul edilir.

● *Bağımsızlık ve fetih savaşları (1350-1595).* Ayutia kralları Menam havzasının bütünlüğünü sağladılar (Suhotay'ın kesinlikle ilhakı, 1438), Hindistan ile ticaretlerini geliştirebilmek için Malezya yarımadaşının kuzeyini (Tavoy, Mergui, Tenasserim, Ligor) fethettiler, hattâ Malakka'ya yerleşmeyi denediler. Doğuda, XIV. yy.da başlanan (Angkor'un 1352 - 1357 arasında fethi) khmer iktidarının yok edilmesi, ikinci bir savaştan (1390'a doğr. - 1431) ve Angkor'un ikinci defa işgalinden sonra tamamlandı. Khmer prensleri arasındaki rekabetten yararlanan Ayutia Tayları onları kolayca kendilerine bağladılar; bu durum Ayutia'ların XVI. yy.da Kamboç kralı Ang-Çan'a yenilmelerine kadar devam etti. Bu olaylar, Tayların, Khmerlerin ve Monların uyumlu bir tay milleti halinde kaynaşmasını sağladı. O tarihte Siyam, Birmanya ile çatıştı. Çin ve İndonezya ticaretini ele geçirmek isteyen Birmar Bayin Naung, Çingmay (1556) ve Ayutia'yı (1564) aldı; Ayutia başkaldırınca şehri tamamıyle yıktı (1569); böylece Siyam'a metbuluğunu kabul ettirdi; bu sırada Korat eyaletini geri alan (1560) Khmer'ler 1566 barışıyle eyaletin resmen kendilerine bırakılmasını sağladılar. Siyam kahramanı Phro Naret vatandaşlarını ayaklandırdı (1584): Naresuen (1590 - 1605) adıyle kral olunca doğuda yeni khmer başkenti Lovak'i, Tenesserim'i ve Çiangmay'ı aldı. Böylece soydan geçmeyen ana varlıklılara açık olan soylu sınıfa dayanan ve halkla köleleri kesin bir vesayet altında tutan bir monarşi kuruldu.

● *Siyam ve uzak ülkeler.* Bu çatışmaların bittiği sırada Taylar, Japonlarla, özellikle de Portekizlilerle ilişki kurdular. Portekizliler 1511'den sonra ülkede müslüman tacirlerin yerini alarak siyam ürünlerini (pirinç, değerli kereste, mücevherat) Çin'e

Foto. LAROUSSE

Hindistan'a, hattâ Avrupa'ya taşımağa başladılar. Portekizlilerin yerini kısa süre içinde Hollandalılar aldı; Hollandalılar (1609-1628) İngilizlerin Ayutia'da bir lonca kurmalarına izin verdiler. Ama Avrupa ile ilişkiler özellikle Pkrosat Thong'un kanlı rejimi sırasında (1630-1657) ve başbakanlığa fiilen bir yabancıyı getiren (Konstantinos Phaulkon) oğlu Phra Naray'ın (1657-1688) zamanında yoğunlaştı. Phaulkon Fransa'ya yanaşarak fransız misyonerleri F. Pallu ve P. de La Motle - Lambert'i iyi bir şekilde karşıladı; Fransız Doğu Hint şirketine siyam baharatının ticaret tekelini verdi; Fransa'ya bir elçi gönderdi (1680) ve bir fransız elçi heyetini kabul etti (1685), ama Louis XIV'ün birliklerinin Bangkok ve Mergi'yi işgal etmesi, Hollandalıların kışkırttığı bir millî ayaklanmaya yol açtı: kral tahttan indirildi, Phaulkon öldürüldü (1688). Bunun üzerine Siyam'ın dış ticarete kapanması, ülke ekonomisini sarstı. Khmer'lerle savaşların yıkılmayı hızlandırdığı ülkeyi Birmanlar iki defa istilâ etti; sonra Ayutia tahrip edildi (1767). Siyam'ı bu durumdan çin asıllı general Phya Tak kurtardı; istilâcıları kovdu ve kendini Phra Chao Tak adıyle kral ilân etti. Başkentini Thonburi'de bugünkü Bangkok'un karşısında kurdu (1722) ve Kamboç ile tahrip ettiği Chingmay prensliğine (1773) vesayetini kabul ettirdi, Laos krallığı Vientiane'a (1778) boyun eğdirdi. Kumandanlarından Chao Phya Chakri, Phra'yı öldürdükten sonra Rama I (1782-1809) adıyle tahta çıktı ve başkentini denize daha yakın olan Bangkok'a taşıdı. Bangkok'un limanından ülkenin buğday, kahve, pamuk, şeker, değerli kereste ve özellikle pirinç fazlasını ihraç ederek, XVIII. yy.daki başarılı savaşlar sonucunda birçok köle (nüfusun üçte biri) sağlayan ülkenin gelişmesine katkıda bulundu.

Aslında Siyam, Asya deltaları gibi aşırı kalabalık değildi; ama ihracatın kârı çeltik fabrikalarını ve büyük ticareti tekelleştiren Çinlilere (kısa süre sonra nüfusun yüzde 25'i) gidiyordu. Rama II (1809-1824) ve Rama III (1824-1851) zamanında da devam eden bu zenginliğin çektiği İngilizler kral Mongkut'u (Rama IV) 1851-1868 kendilerine diplomatik dokunulmazlık tanımak ve gümrük kanunlarını sınırlamak zorunda bıraktılar (1855 anlaşması); hükümdar öbür devletlere de (bu arada Fransa'ya) aynı imtiyazları tanımayı uygun gördü. Kısa süre sonra Siyam'ın ticaretinin dörtte üçü madenlere ve tarım işletmelerine sermaye yatıran (birçok çinli ve hintli işçinin gelmesi) İngiltere ile yapılmağa başlandı.

Kamboç ve Laos'u işgal eden Fransa ile Birmanya'yı istilâ eden Büyük Britanya arasında kalan Siyam, bu iki devlet Siyam'ın tarafsız kalmasında anlaştıkları için bağımsızlığını muhafaza etti; 1867'de Siyam, Kamboç üstündeki himayesinin Fransa'ya geçmesine karşılık Baltambang, Sisofhong ve Siemreap'ı aldı. Menam'ın ağzında fransız gemilerinin görünmesinin (1893) başlattığı uzun müzakereler sonucunda Siyam Mekong'un sol kıyısında Laos prenslikleri üstündeki himayesinden ve 1867'de ilhak ettiği Kamboç sınırındaki topraklardan vaz geçmek zorunda kaldı. 1909'da da İngiltere'ye Malezya'daki Kelantan, Kedan, Tnengganu ve Perlis eyaletleri üstündeki metbuluğunu bırakmağa mecbur oldu. Sonradan Almanya'ya savaş açarak (1917) [Fransa'da 3 000 er], milletlerarası durumunu düzeltmeğe çalıştı.

● *Modern Siyam.* Yenilik taraftarı kral Çulalangkorn (1868 - 1910), köleliği ve hür köylülerin yılda altı ay yapmak zorunda oldukları angaryayı kaldırdı; malî temkinliliği sayesinde borç almaktan kaçındı. 1895-1929 Arası pirinç fiyatlarının devamlı olarak artması, pirinç tarlalarının gelişmesine (nüfus artışından daha hızlı) yol açtı. Ama avrupalılarla ilişkiler sonucunda meydana gelen aydın bir orta sınıf, Rama VI zamanında (1910-1925) Siyam'ı modernleştirmek istedi. 1929 Dünya buhranı sonucundaki hoşnutsuzluktan yararlanan küçük bir subaylar ve aydınlar grubu bir hükûmet darbesi yaparak kral Rama VII'ye (Pracahidpok) [1925-1935] meşrutiyeti kabul ettirdi; sonra da tahttan feragata zorladı (1935). Böylece Ananda Mahidol'ın (1935-1946) gölgesinde (bir naiplik meclisi Ananda adına ülkeyi yönetiyordu) diktatörlüğünü sağlayan yönetici grup, büyük devletlerden diplomatik dokunulmazlığın kaldırılmasını elde etti ve Çinlilerin faaliyetini sınırladı. 1938'de askerler (Lual, Pibul Songgram), liberallerden (Pridi Phamomyong) ağır bastılar. Komşu devletlerdeki Tayları hâkimiyeti altında toplamak isteyen Bangkok krallığın adını *Tayland*'a (temmuz 1939) çevirdi.

● *1939 - 1962 Arasında Tayland krallığı.* Luanag Pibul Songgram'ın otoriter rejimi, ülkenin askerî gücünü artırdı ve bir savaş donanması yarattı. Fransızların 1940 bozgunundan ve Japonların Tonkin'e yerleşmesinden cesaret alan Pibul Songgram, Laos'a ait olan Luang Brabang ve Bassac'ı istedi (eylül 1940) ve Vichy'nin reddi üzerine savaşa girişti; Tayland donanmasının Sişong Lah adası önünde fransız donanmasına yenilmesine (ocak 1941) rağmen, aracı olarak işe karışan Japonya, Vichy'yi Laos ve Kamboç'ta 70 000 km²'lik toprak bırakmağa zorladı (Tokyo antlaşması, 9 mayıs 1941). Japonlar, Malezya ve Birmanya'ya saldırmak amacıyle Tayland'ın güneyine asker çıkardılar (aralık 1941); Pibul Songgram Tokyo ile ittifak yaptı (21 aralık) ve Büyük Britanya ile A.B.D.'ye savaş açarak (25 ocak 1942), Britanya Malezyası'nın kuzeyini ve Şan devletlerinin güneyini işgal etti; ama Japonların yenileceğini kestirince tahttan çekildi (temmuz 1944) ve naip Pridi halkı müttefiklere yardıma çağırdı. Japonya'nın teslim olması üzerine japon taraftarı hükûmet düştü ve yerini alan geçici kabinelerdeki A.B.D. ve Japonya taraftarları, 1944-1945 arasındaki tutumlarıyle suçlu duruma düşen siyasetçilere müttefiklerin sert davranmasını önleme konusunda anlaştılar. Tayland aldığı toprakları Büyük Britanya'ya (1 ocak 1946), Laos'a ve Kamboç'a (17 kasım 1946) geri verdi. Kral Ananda Mahidol'un esrarlı bir şekilde öldürülmesi (9 aralık 1946), Pridi kabinesinin düşmesine yol açtı (mart-ağustos 1946), 1947 kasımında Pibul Songgram ordunun yardımıyle tekrar iktidara geldi ve birbirini takip eden darbe teşebbüslerine rağmen durumunu korudu. Böylece İngiltere etkisi, yerini Güneydoğu Asya'da kendine komünizme karşı yararlı bir müttefik bulan A.B.D. etkisine bıraktı. Ülkenin geleneksel tarafsızlığından vaz geçen Pibul Songgram, ordusunu A.B.D. yardımıyle donattı ve eğitti; Çinhindi'ndeki Fransız hükûmetlerini tanıdı ve Güney Kore'nin savunmasına katıldı. 1951 Kasımında bir general grubunun yaptığı hükûmet darbesinden yararlanan Pibul Songgram, silâhlı kuvvetler başkumandanlığını kaybeden kral Bhumipol Aduljadet (1950'de taç giydi) tarafından başbakanlığa tayin edildi. 1953'ten sonra pirinç fiyatlarının düşmesi, köylüler arasından hoşnutsuzluğa yol açtı. Tayland komşusunun teşebbüslerinden çekinmeğe başladı: Pathet Lao ve Vietminh'in Mekong'a doğru hücumu, güney sınırda malezyalı komünistlerin tedhiş hareketleri, Yunnan'da Pekin'in muhtar bir Tay bölgesi kurması ve Pridim'in «Hür Tay» hareketini desteklemesi. Birleşmiş Milletlere başvuran (mayıs - haziran 1954) Tayland, kurulmasını kendinin teklif ettiği ve genel karargâhı Bangkok'ta bulunan Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilâtı paktına katıldı. 1955'te rejimi liberalleştirme denemesinden sonra Pibul Songgram'ı deviren general Sarit Thanarat (eylül 1957) iktidarı ele geçirdi (ekim 1958). Mareşal Sarit Thanarat'ın ölümünden sonra (8 aralık 1963) yerine geçen eski millî savunma bakanı general Thanom Kittikaçorn batı taraflısı ve komünist aleyhtarı siyaseti devam ettirdi. Malezya ve Filipinler ile birlikte Güneydoğu Asya paktını kurdu. 1964'teki çeşitli komplo teşebbüsleri üzerine otoritesini A.B.D.'ye dayanarak sağlamlaştırmağa karar verdi. Bununla birlikte siyaseti bazı muhalefetlere yol açtı, bazı askerî çevrelerin etkilediği tarafsızların ve aydın çevrelerin; özellikle komünistlerin muhalefeti meşrutî rejime dönüş tarihinin ertelenmesine yol açtı. 1965'te Millet meclisinin hazırladığı anayasa, hükûmetçe fazla liberal olarak tanımlandığından kanunlaştırılmadı.

1962'den sonra teşkilâtlanan komünist ayaklanması, daha başında Pathet Lao'nun desteğinden yararlandı ve ülkenin kuzeydoğusunda yerleşti. Bu sol muhalefet 1964 kasımında Çin'in de yardımıyle «Tayland'ın Kurtuluşu hareketi»ni doğurdu; bu hareket ocak 1965'te bir «Vatan cephesi» kurulmasına yol açtı. Gerillacılar propagandalarını azınlıklar (güneybatıda malezyalılar ve kuzeydoğuda laoslular) arasında yayarak iki isyan yuvası yarattılar.

Bu gerilla hareketinin gelişmesi karşısında, A.B.D. 1962'den sonra isyanların bastırılmasında Bangkok hükûmetine yardım etti; bir yandan ordu ve polis teşkilâtını takviye ederken bir yandan da «Çabuklaştırılmış Tarım Reformu programı» çerçevesinde, âsi bölgelerin iktisadî bakımdan kalkındırılmasını destekledi. Buna paralel olarak A.B.D., stratejik yollar, lojistik üsler inşa edip ve ülkedeki kuvvetlerini 35 000'e yükselterek (ocak 1967) askerî tesislerini güçlendirdi. Tayland giderek, A.B.D.'nin safında Vietnam anlaşmazlığına karıştı: Güney Vietnam'a 1 000 kişilik bir kuvvet gönderdi ve Sovyetler ile Çin'in ihtarlarına rağmen Kuzey Vietnam üstüne yapılacak hava akınlarında kullanılmaları için amerikan bombardıman uçaklarına meydanlarını açtı (9 mart 1967); bu arada ülkenin kuzeydoğusundaki komünist gerillalara karşı mücadeleye A.B.D. doğrudan doğruya müdahale etti (aralık 1966).

Kamboç ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi (1958-1959) ve sınırın kapatılmasıyle (1961) sonuçlanan sınır anlaşmazlığı, aynı zamanda, özellikle Preah Vihear'da (1961-1962, sonra 1965-1966) birçok olaya yol açtı.

Yeni Anayasasının kabul edilmesinden sonra siyasî partiler yeniden faaliyete geçti (1958 darbesinden sonra bütün partiler kapatılmıştı).

10 Şubat 1969'da yapılan seçimlerde Kittikaçorn'un Birleşik Tayland Halk partisi sandalyelerin çoğunu elde etti. Yeni kabineyi Kittikaçorn kurdu (11 mart). Özellikle Tayland-Malezya sınırında faaliyelerini yoğunlaştıran komünist gerillalara karşı iki ülke ortak harekâtta bulunmak için anlaştı (nisan 1970).

Diğer taraftan Kamboç ile yeniden diplomatik ilişkiler kuruldu (mayıs 1970); Tayland'ın Kamboç'a askerî yardım yapması kararlaştırıldı.

Gerillaların güçlenmesi, parlamento içinde ve dışındaki muhalefetin faaliyetleri ordu liderlerini yeni tedbirler almaya yöneltti. 17 Kasım 1971'de yapılan sağ darbeyle Anayasa yürürlükten kaldırılarak Meclis dağıtıldı ve başbakan feldmareşal Kittikaçorn'un başkanlığındaki askerî hükûmet işbaşına geçti.

GÜZEL SANATLAR

Mon krallığı Dvaravati'de, Nakton Patos (X. yy. ?) dolaylarında yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre bir medeniyet gelişti; bu tuğla yapılar medeniyeti hint sanatından ilham alan stupaları veya kübik bir tuğla bütünden meydana gelen ve yükseldikçe daralan katları sıra kemerler altında ayakta buddha heykelleriyle süslü yapıları kapsar. Yalancı mermer süslemeler çok yaygındı. Kabartma oymacılık ön kollarını öne uzatmış buddha heykellerinde (düşünürken veya ayakta) temsil ediliyordu. Bölgeyi fetheden Khmer'ler XI. - XII. yy.-da yapılar inşa ettiler ve Angkon tarzında lompuri üslûbu denen bir taşra sanatı gelişti; bununla birlikte daha kuzeyde, bağımsızlığını korumuş olan Haripuncaya dolaylarında Dvaravati geleneği devam ediyordu.

XIII. yy.ın sonuna doğru Sobhotay krallığında mimaride çok basamaklı bir taban üstünde ölü kemiklerinin konduğu kaplara benzer kulelerle, heykelcilikte ise, uzun yüzlü, kaşları yarım daire biçiminde, gaga burunlu, uşnişa'sı (kafatası çıkıntısı) alevlerle sonuçlanan çok uzun kollu ve bazen yürüyüş halinde (o tarihe kadar rastlanmaz) buddhalarla nitelenen bir üslûp ortaya çıktı. Aynı dönemde başka okullar da vardı: kuzeyde mon geleneğinin ağır bastığı Çiangmay okulu (XIV. - XVI. yy.), güneyde khmer sanatından ilham alan Utong okulu (XIII. yy. sonu XIV. yy.ın ilk yarısı); Ayutia'nın kuruluşundan (1347) sonra bu tarzların karışmasıyle ayutia üslûbu ortaya çıktı; bu üslûp XVII. yy.dan sonra Tayland'ın her tarafına yayıldı. Pagodaların

millî kıyafetli tay'lı genç kızlar

Brook TAYLOR
Dadley'in eseri

Elizabeth TAYLOR

Frederick W. TAYLOR

duvarları yukarı doğru hafifçe iç kısma eğiktir. Resimde önce çin etkileri görüldü, sonra ilk avrupa etkileri başladı. Heykelde giyimli bir buddha tipi ortaya çıktı; bu tipte elbise Buddha'nın her iki yanında ince bir levha halindeydi.

KURUMLAR

1969 Geçici anayasası geçici güçlü bir millet meclisi kurdu: meclisin 240 üyesi kral tarafından tayin edildi. Kralın çevresinde kendinin tayin ettiği ve işten el çektirebildiği 9 üyeden meydana gelen bir özel kurul vardır. Bakanlar kurulu hükûmet gücünü yürütür. Başbakanla öbür bakanları kral tayin eder ve isterse işten el çektirebilir. Kanunlar mecliste oylanarak çıkarılır. (L)

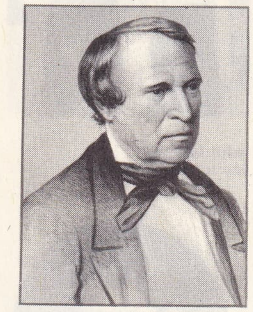

Zachary TAYLOR
J. Andrews'ün gravürü, Cabinet des Estampes, Paris

TAYLAR, Moğollarla akraba etnik topluluk; Kuzey Vietnam'ın dağlık bölgelerindeki (Ke Bao ile Berak, ırmak arasında kalan bölgede To'lar, Karaırmak vâdisinde Taylar) nüfusun beşte üçünü, Laos, Tayland ve Güney Çin'in bazı bölgeleriyle Birmanya nüfusunun ise hemen tamamını meydana getirir.

● *Tarih.* Yunnan asıllı olan Taylar'ın, Nan-çao krallığının (VIII.-XIII. yy.lar) kurucuları oldukları sanılır. Çinlilerin baskısı altında, tay dağlıları yavaş yavaş Çinhindi yarımadasının vâdilerine sızdılar. Nan-çao'nun başkenti Ta-li'nin Kubilay tarafından alınması (1253), güneye doğru ilerlemelerini hızlandırdı: ilk tay dalgası (Büyük Taylar) Assan'da ve Şan eyaletlerine yerleşti; ikinci dalga (Küçük Taylar) iki kola ayrıldı: Laoslular güneydoğuya yerleştiler, asıl Taylar ise güneye doğru ilerlediler. Khmer monarşisinin çökmesi (XIII. yy. başı) ve Birmanya'daki Pagan krallığının Moğollar tarafından yıkılması (1287), Tayların, başkentleri yavaş yavaş güneye doğru yer değiştiren prenslikler kurmalarına imkân verdi: Çiang Rung, Çiang Sen, Mogaung (1215), Mone veya Muong Nai (1223), Assam'da Ahom (1229), Suhotay (1250'ye doğr.), Çiang Ray (1262), Çiengmay (Lan Na krallığı) [1296]. Khmer veya mon kültürünü benimseyen Taylar, dillerini kabul ettirdikleri köylülerin arasına bir aristokrasi gibi yerleştiler ve sonunda adları, «hür adam» anlamını kazandı. Kurdukları devletlerin kaderleri değişik oldu; XIV. yy.da Aşağı Menam'da kurulan Ayutia prensliği Siyam krallığı haline geldi ve yüzyıllar süren fetihlerden sonra, *Tayland* adını alarak (1939) bütün Tayları birleştirme isteğini ortaya koydu.

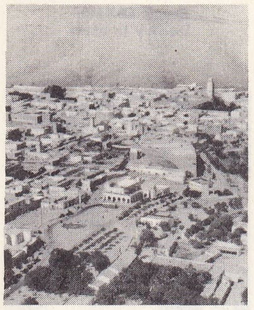

TAZA

İravadi ile Saluen'deki Taylar veya Çanlar, Birmanya'da Ava krallığını kurduktan sonra, bugün Birman birliğine katılmış olan *Çanlar eyaleti* ile yetindiler. Mekong Tayları veya *Lao*'ların kurduğu (1353) Lan Şang krallığı, XVIII. yy. başında birkaç prensliğe bölündü (Luang Prabang, Vieng Şan [Vien tiyan]), Siyam veya Annam hâkimiyetinden Fransa'nın koruduğu bu prenslikler 1946'da Laos krallığını meydana getirdi. Yunnan dağlarında yaşayan ve verimli istilâlara imkân verecek büyük vâdiler bulamayan Taylar, kabile evresinde kaldılar. (L)

TAYLASAN i. (ar. *taylasān*). Kıyf. *Esk.* Başa veya boyna sarılan şal. || Sarığın omuza sarkan ucu. (Ulema fesin, kaderîler tacın, mevlevîler sikkenin arka tarafından taylasan bırakırlardı. Bunu sağdan veya soldan bırakan tarikatlar da vardı. Mevlevîlerin taylasanı yarım endaze [30 sm] uzunluğunda olur, ulema ve öteki tarikatlarınki 20 sm'yi geçmezdi.) [M]

TAYLOR (Brook), ingiliz matematikçisi (Edmonton, Middlesex 1685-Londra 1731). Kılcallık, mermilerin hareketi, salınım merkezleri, perspektif gibi birçok bilimsel mesele ile ilgilendi. Başlıca eseri *Methodus Incrementorum Directa et Inversa*'da (Doğru ve Ters Artma Metodu) [1715] kendi adını taşıyan seri halinde açılımı açıkladı; matematiğe, «artmalar» adını verdiği sonlu farklar hesabını getirdi; diferansiyel denklemlerin tekil çözümlerini vermeğe ilk defa Taylor çalıştı ve bağımsız değişkenin değişimlerini inceledi. Flügsiyonlar hesabının uygulaması olarak, uzunluğu, kütlesi ve gerilimi belli titreşen bir telin şeklini ve titreşim frekansını belirleyerek matematiksel fizik problemlerinin ilk örneklerinden birini verdi. Aynı eserde, heterogen bir ortamda bir ışık ışını yörüngesinin diferansiyel denklemini göster-di ve havanın yoğunluğunu, sadece Yer'in merkezinden uzaklığına göre değiştiği varsayımına dayanarak bu denklemin integralini aldı. (L)

TAYLOR (Elizabeth), ingiliz asıllı amerikalı kadın sinema oyuncusu (Londra 1932). Sinemaya on yaşında F. Mc. L. Wilcox'ın, *Korkusuz Kız Lassie* (Lassie Come Home) adlı filmiyle başladı. 1951'de G. Stevens'ın yönettiği *İnsanlık Suçu* (A Place in the Sun) adlı filmiyle Hollywood'un sayılı yıldızları arasına girdi. Sonra art arda birçok filim çevirdi. Başlıcaları: 1952'de R. Thorpe'un yönettiği *Kara Şövalye* (Ivanhoe), 1956'da G. Stevens'ın yönettiği *Devlerin Aşkı* (Giant), 1958'de R. Broks'un yönettiği *Kızgın Damdaki Kedi* (Cat on a Hot Tin Roof), 1959'da *Suddenly Last Summer*, 1963'te J. Mankiewiez'in yönettiği *Cleopatra*, 1966'da M. Nichols'un *Kim Korkar Hain Kurttan* (Who is Afraid of Virginia Wolf?) adlı filmindeki rolüyle en iyi kadın oyuncu olarak Oscar kazandı. 1967'de Franco Zeffirelli'nin, *Hırçın Kız* (The Thaming of the Shrew) ve Peter Glenville'in *Komedyenler* (The Comedians) adlı filimlerinde oynadı. (L)

TAYLOR (Frederick Winslow), amerikalı mühendis (Germantown, Pennsylvania 1856-Philadelphia 1915). Emeğin bilimsel olarak teşkilâtlandırılmasının öncüsü sayılır. Varlıklı bir burjuva ailesindendi; hukukçu olmak istedi; ama gözlerinin zayıflığı yüzünden 1875'te öğrenimini yarıda bırakarak sanayide çalışmak zorunda kaldı. Philadelphia'da küçük bir makine atelyesine çırak oldu; 1878'de Midvale Steel co.'ye girdi ve burada bir işin ne kadar zamanda yapıldığını ölçtü. Çalıştırdığı işçilerde «sistematik avarelik» dediği zaman kaybı üstünde durarak bir kronometreleme sistemi kurdu; bu sistemi işçi için eğitici bir sistem ve bir zaman ölçme metodu haline getirdi. Zamanı, gösterilen iş konusunda uzmanlaşan işçinin etkinliğine göre hesaplıyordu. Böylelikle «dürüst bir işgününün değerlendirilmesi» ilkeleri ile emeğin karşılığını verecek ve işçiyi çalışmaya teşvik edecek bir ödeme sistemi ortaya attı. Uzun araştırmaları sonucunda «Taylor'cılık» denen bir ilke ve metotlar sistemi kurdu. Manufacturing İnvestment co.'de kısa bir süre kaldıktan sonra Bethlehem Steel co.'ye alındı, daha sonra bütün dünyada kullanılan «hızlı çelikler»i o sıralarda buldu. Yirmi beş yıl aralıksız devam eden incelemelerinde takım tezgâhlarının verimini büyük ölçüde artırmayı sağlayan maden kesme metotlarını belirledi ve planyalama, kayışla transmisyon v.b. gibi birçok tekniği inceledi. Başlıca eserleri: *Shop Management* (İş İdaresi) [1911]; *The Principles of Scientific Management* (Bilimsel Yönetimin İlkeleri) [1911]. (L)

TAYLOR (Jeremy), anglikan ilâhiyatçısı (Cambridge 1613-Down 1667). Charles I'in kilise papazıydı; Charles II devrinde Dublin üniversitesi rektör yardımcısı, Down ve Connor piskoposu oldu. Hitabetteki ustalığı ve bilgisinden ötürü kendisine «ilâhiyatçıların Shakespeare'i» dendi. (L)

TAYLOR (Maxwell Davenport), amerikalı general (Keytesville, Missouri 1901). Topçu subayıydı; 1942'de hava indirme birliklerine geçti. Normandiya'da yararlık gösterdi (1944); sonra Arnhem'de bir paraşütçü tümenine kumanda etti. VIII. Ordunun, sonra Kore'deki amerikan kuvvetlerinin başına getirildi. 1955'te Ridgway'den sonra genelkurmay başkanı oldu ve önemli kara kuvvetlerinin silâh altında bulundurulması gerektiğini savundu. Çatışmaların sınırlandırılmasından yana ve kütle halinde misilleme teorisine karşı olan Taylor 1959'da Eisenhower tarafından emekliye sevkedildi. 1961'de Kennedy tarafından yeniden hizmete çağırıldı; 1962'de Kurmay Başkanları komitesi başkanı oldu; 1964'te Güney Vietnam'a büyükelçi tayin edildi. Ordulararası Kurmay başkanı sıfatıyle özellikle Küba olayı sırasında kademeli mukabele teorisinin uygulanmasına katıldıktan sonra Birleşik Amerika'nın Saygon büyükelçiliğine (1964 - 1965), sonra başkan Johnson'un askeri danışmanlığına getirildi. (L)

TAYLOR (Paul), amerikalı dansçı ve koreograf (Alleghany County, Pennsylvania 1930). Martha Graham ile dans çalıştı. Merce Cunningham (1954), sonra M. Graham topluluğuna girdi; *Clytemnestra* (1958), *Alcestis* (1960), *Phaedra* (1961) v.b. balelerinin ilk temsillerinde oynadı. Koreograf olarak ilk eserini 1953'te verdi (*Hobo Ballet*), sonra çeşitli topluluklarda çalıştı. Araştırmaları onu alışılagelenin dışında bir koreografi dili kullanmaya yöneltti; sürekli harekete önem verdi, ayrıca müzik eşliği konusunda yenilikler getirdi. Başlıca eserleri: *Four Epitaphs* (Dört Mezartaşı Yazısı) [1956], *Duet* (1957), *Three Epitaps* (Üç Mezartaşı Yazısı) [1960], *Insects and Heros* (Böcekler ve Kahramanlar) [1961], *Post Meridian* (1965), *Orbs* (Küreler) [1966] ve özellikle ilk olarak 1962'de oynanan *Piece Pierod* ve *Aureole*. (L)

TAYLOR (Tom), ingiliz oyun yazarı (Bishop Wearmouth, Durhamshire 1817 - Lavander Sweep, Wandsworth 1880). Çoğunu Charles Reade ile birlikte yazdığı eserleri oynattı. *Punch*'ın en nükteli yazarlarından biriydi. En önemli eseri, *Our American Cousin*'dir (Amerikalı Yeğenimiz) [1858]. (L)

TAYLOR (Zachary), amerikalı siyaset adamı (Montebello, Orange County, Virginia 1784 - Washington 1850). General oldu; Meksika'ya karşı savaşta Louisiana ve Texas'ta harekâtı yönetti, Monterey'i ele geçirdi (eylül 1846). Buena Vista'da Santa Anna'yı ezdi (şubat 1847), bu zaferler Taylor'ın A.B.D. başkanlığına seçilmesini (1848) sağladı. Koleradan öldü. (L)

TAYLOR'CILIK i. (amerikan mühendisi F. W. *Taylor*'ın adından). Taylor tarafından ortaya konan iş düzeni ve zaman denetimi sistemi. || *Teşm. yol.* İşin bilimsel olarak düzenlenmesi.

— ANSİKL. *Taylor'cılık* kelimesi bazen küçültücü anlamda kullanılır. Mühendis Taylor'ın geçen yüzyılın sonlarında, el emeği konusunda yaptığı çalışmalar, personel yönetiminde otoriter bir kavrayış getirmiştir. Otoriter tavrına rağmen, Taylor, psikolojik etkenleri görmezden gelmedi. Ünlü mühendis, sisteminin bir metotlar karması değil, bir anlayış olduğunu söylüyordu; ona göre Taylor'cılık, bilimsel metotların sanayi meselelerine uygulanmasını öngörür. Taylor, sıkıcı işlerde çalışan işçilerin sık sık dinlenmek zorunda olduğunu ilk olarak düşünen ve savunan kimsedir. Bu çalışma tarzının bilimselliğini göstermek için daha çok «bilimsel düzenleme» veya «işin akla uygun olarak düzenlenmesi» deyimleri kullanılır. (L)

Taylor formülü, bağımsız değişkenin ($x+h$) değeri için, $f(x)$ fonksiyonunun açılımını veren formül:

$$f(x+h) = f(x) + \frac{h}{1!} f'(x) + \frac{h^2}{2!} f''(x) + \dots + \frac{h^n}{n!} f^{(n)}(x) + R_n(x).$$

R_n'ye formülün «kalanı» denir. Bu kalan değişik şekillerde yazılabilir; en çok kullanılanı Lagrange ve Cauchy kalanlarıdır. Taylor formülü çok değişkenli fonksiyonlara ve karmaşık değişkenli fonksiyonlara uygulanabilir. (L)

TAYLORİT i. (fr. *taylorite*). Miner. Tabiî potasyum ve amonyum sülfat; Chinchas adalarındaki guano yataklarında bulunur. (L)

TAYLORİZASYON i. (fr. *taylorisation*). İkt. Emeğin F. W. Taylor'ın kurduğu sisteme göre düzenlenmesi. (L)

Taylor serisi, Taylor formülünden hareketle n'yi sonsuza yaklaştırarak elde edilen seri. n sonsuza yaklaştığında, kalan 0'a yaklaşırsa sağ taraftaki seri $f(x+h)$ değerine doğru yakınsar. (L)

TAYMIR yarımadası, S.S.C.B.'de bölge, Orta Sibirya'nın kuzey kıyısında, Hatanga çöküntüsüyle Severnaya Zemlya (Kuzey arazisi) yarımadaları arasında; 500 000 km². Batıda Karadeniz, doğuda Laptev denizi ile sınırlıdır; kuzeyde 78 paralel yakınında Çelyuskin'de sona erer. (L)

TAY-NAN, Çin'e bağlı Tay-van (Formoza) adasında liman şehri, eski merkezi olduğu adanın güneybatısında, 429 375 nüf. Hollandalıların XVII. yy.da kurduğu şehir

Foto. LAROUSSE

(Fort Providence), deniz ticaretiyle geçinir. Limanından (An P'ing) şehirde işlenen besin ürünleri (pirinç, şeker, kene otu fabrikaları) ihraç edilir. (L)

TAY NİNH, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, il idare merkezi; 20 700 nüf. Kaodaalığın din merkezi. Hindistancevizi yağı fabrikaları. Kereste ve kauçuk sanayii. — *Tay Ninh ili,* 225 300 nüf. (L)

TAYPEY japonca **Tayhoku,** Çin'e bağlı Tayvan (Formoza) adasında şehir, adanın kuzeyinde; 1 221 110 nüf. Adanın ve Güney Çin'in başkenti ve hükûmet merkezi. Üniversite. 1708'de Güneydoğu Çin'den göçenler tarafından kurulan Taypey genişledi ve 1895'ten sonra Japonlar tarafından modernleştirildi. Japonlar şehirde birçok sanayi tesisi kurdu. Şehrin güneydoğusunda Tayvan kömür havzası uzanır. (L)

TAYPİNG, Malezya'da (Malaysia) şehir, Perak eyaletinin merkezi, Maxwell's Hill'in eteğinde; 48 205 nüf. Kalay madenleri. (L)

Tay-ping («Büyük Barış»), 1851-1864 arasında Çin'i karıştıran dinî ve siyasî hareket. Hareketin önderi Hung Hsiu Çyuen, o tarihte çökmekte olan Çin'i kurtarmak istiyordu. Hoşnut olmayan kimseleri (Guangsi köylüleri, liman proleterleri) ayaklandırdı ve Mançu hanedanına karşı olan gizli derneklerden yardım gördü. Hung, taraftarları için İncil'den alınan birkaç bilgiyle eski çin geleneklerini karıştıran «Tanrı Hayranları» mezhebini kurdu; 1851'de Tay-ping devletinin kurulduğunu açıkladı ve Tien - Vang («Semavî Kral») unvanını aldı. Kadınlara haklar tanıdı, kolektivist bir tarım uyguladı, mandarinlerin hâkimiyetini yıktı ve memurluk kabul imtihanında adayları İncil'den sorumlu tuttu. Disiplinli ordusu sayesinde Yang-Dzı'nın aşağı vâdisini ele geçirdi (1852 sonu, 1853 başı) ve Nankin'i kendine başkent yaptı (1853); ama yardımcıları birbirine düştüğü için Kuzey Çin'i alamadı. Tien - Vang, sonunda bütün kilit noktalarına yakın akrabalarını getirdi. Tay ping hareketi, bu harekete dinlerinin bir kopyası gözüyle bakan katolik misyonerlerin ve zayıf mançu sülâlesini desteklemeyi tercih eden ingiliz ve fransız tacirlerinin direnmesiyle karşılaştı. 1862'de Şanghay'ı tehdit eden tay-pinglere karşı genel hücum başladı; serüvenci avrupalıların (amerikalı Ward ve ingiliz Gordon'un «hep zafer kazanan» ordusu) yardım ettiği imparatorluk kuvvetleri, Tien-Vang'ın kendini öldürmesinden sonra Nankin'i (10 temmuz 1884) aldılar. Son âsiler Tonkin'e sığındı. Bk. ÇİN. (L)

TAYR i. (ar. *ṭayr*). *Esk.* Kuş: *Benim tayr-ı huzurum bir melâlin / Gezer dest-i sitemkârında medhuş* (Tevfik Fikret). || *Tayr-i hür,* atmaca. || *Tayrü'd-devle,* devlet kuşu. (M)

TAYRA, ing. **Taira,** japonya'da şehir, Hondo adasında (Fukuşima ili), Büyük Okyanus kıyısı yakınında; 60 900 nüf. Dokuma ve kereste sanayii. (L)

TAYRA, Japon asker ailesi; XI. ve XII. yy.larda büyük bir güç kazandı ve Minamoto ailesiyle rekabete girişti. Bu iki ailenin mücadelesi bütün japon Ortaçağına hâkimdir. 1156'da **Tayra Kiyomori**'ye imparator Go-Şirakava tarafından yüksek bir paye verildi; Kiyomori kısa zamanda, güçlü Fuciwara naiplerinin ayağını kaydırdıktan sonra, imparatorluğu kendi arzusuna göre yönetmeğe başladı. Ama Tayra'ların diktatörlüğe varan yönetimi büyük toprak sahiplerinin hoşnutsuzluğuna yol açtı. Bu gruplardan Minamoto klanı Tayra'lara savaş açtı, bu savaş (Dan-Nura muharebesi) 1185'te Tayra'ların kesin yenilgisiyle son buldu. (L)

TAYRİYUN çoğl. i. (ar. *ṭayr*'dan *ṭayriyyûn*). Biyol. *Esk.* Kuşlar üstünde inceleme yapan bilginler. (M)

TAYRO i. Tokugava'lar zamanında (1600 - 1868) şogunun başbakanı. (L)

Tay - Sach hastalığı, soydan geçme hastalık. (Özel bir lipit çeşidinin beyin hücrelerinde [gangliositler] büyük miktarda bulunmasıyle belirir; çocuklarda görülür ve zekâ geriliği, gittikçe ağırlaşan bir görme azlığı ve çırpınma nöbetleri yapar. İngiliz cerrahı Warren *Tay* [1843-1927] ve amerikalı nörolog Bernard *Sachs*'ın [1858-1944] adıyle anılır.) [L]

TAY-SON, Vietnam'da (Güney Vietnam, Binh Dinh ili) köy, An Khe yaylasında. 1773'te Koşinşin Nguyen'lerine karşı bir ayaklanma hazırlayan üç kardeş bu köyde doğmuşlardı. Bu üç kardeşin lakabı olan «Tay-son» adı, iktidarı 1778'den Nguyen'lerin tekrar tahta çıktığı 1802'ye kadar elinde tutan gasıp hanedanın da adı oldu. (L)

TAYŞET, S.S.C.B.'de şehir, Krasnoyarsk'ın doğusunda; 34 600 nüf. Metalürji ve kimya sanayii. (L)

TAYŞO i. Bir ordunun başkumandanını belirtmek için kullanılan japonca kelime. (L)

TAYŞO TENNO (Yoşihito) [Tokyo 1879 - ay.y. 1926], Japonya imparatoru (1912-1926). Babası Mutsuhito'nun yerine geçti. Saltanat dönemi «Tayşo devri» diye nitelenir; iktisadî kalkınma, seçim reformu (1918) ve Japonya'nın Birinci Dünya savaşına girmesi bu dönemin başlıca özellikleridir. Tayşo Tenno sağlığının bozulmasından ötürü, 1921'de oğlu Hirohito'yu naip yaptı. (L)

TAYVAN. Bk. FORMOZA.

TAYY, arap kabilesi. İlk yurtları Yemen'di. Sonra Nufud çölünün güneyinde Şemmer dağlarının bulunduğu bölgeye yerleştiler. Sual, Cedile, Cerm Adi, Gavs Man ve Nebhan bu kabilelerin en çok bilinen boylarıdır. İslâmlıktan önce Tayy kabilesi, Eca dağındaki bir tapınakta bulunan Fils isimli bir puta tapıyordu. Hicretin 9. yılında (631) İslâmlığı kabul ettiler. (M)

TAYYAR sıf. (ar. *ṭayerân*'dan *ṭayyâr*). *Esk.* Uçan, uçucu: *Sarı, sarılığında tayyar bir pembeliğin aldatıcı neşveleri...* (H. Z. Uşaklıgil). || İ. Erkek adı.

— Fiz. *Esk.* Gaz haline gelen.

— Tıp. *Esk. Rihi tayyar* («gezici ağrı»), romatizma. (M)

TAYYARAT çoğl. i. (ar. *ṭayyâre*'den *ṭayyârât*). *Esk.* Çalışmadan kazanılan paralar.

— Mal. *Esk.* Önceden belli olmayan ve tespit edilmemiş gelir. || Eyalet valileriyle sancakbeylerinin halktan aldıkları vergi. [Bunlar *tahsiliye**, cinayet işleyenlerden alınan *cerime,* voyvodalarla aşiret beylerinin verdikleri *maktu vergi, hediye* ve çeşitli vergilerden meydana gelirdi. *Kapıaltı hâsılatı* da denirdi.) [M]

TAYYARE i. (ar. *ṭayerân*'dan *ṭayyâre*). *Esk.* Uçak: *Şimdi «uçak» diyoruz, o günlerde «tayyare» derdik* (N. Ataç). || *Tayyare meydanı,* havaalanı.

— Dilbil. Tayyare kelimesi Arapça'da «çalışmadan, havadan gelen para» anlamındadır. «Uçak» anlamını Osmanlıcada almıştır. (M)

Tayyare cemiyeti. Bk. HAVA KURUMU (TÜRK).

TAYYARECİ i. (*tayyare*'den *tayyare-ci*). *Esk.* Uçak kullanan kimse: *Hem tayyareci olursam nerde olursam geçinirim* (M. Ş. Esendal).

◆ **Tayyarecilik** i. *Esk.* Uçak kullanma işi: *Şöhretim tayyarecilikte olsun* (M. Ş. Esendal). [M]

TAYYAR EFENDİ, türk matematikçisi (?-İstanbul 1899). Çemişkezekli bir ailedendir. Sonra İstanbul'a gelerek Hendesehane-i Mülkiyede okudu. Aynı öğretim kurumunda ders verdi. Matematik konularında yaptığı çalışmalarla ün kazandı. Başlıca eserleri: *İstinad Duvarları; Mukavemet-i Ecsam* (Cisimlerin Mukavemeti). [M]

Tayyare madalyası, Osmanlı devletinde havacılığın gelişmesi için maddî ve manevî yardımlarda bulunanlara verilmek üzere çıkarılan (1911) madalya. Tayyare madalyası, altın, gümüş ve bakırdandı. Madalyalar, kenarları ve ortası kırmızı renkte ipek bir kurdeleyle göğse takılırdı. Sahibinin ölümünde gümüş ve bakır madalyalar, taşınmamak üzere madalya sahibinin ailesine geçerdi. (M)

Tayyare piyangosu, ülke savunması için kaynak sağlamak amacıyle kurulmuş (1926), Maliye bakanlığına bağlı, Türk. Hava kurumu bünyesinde çalışan; tüzel kişiliği olan; özel hukuk hükümlerine bağlı; karşılığı nakit olmak üzere piyango düzenleme tekeline sahip; bağımsız devlet teşkilâtı. Borçlar kanununda piyango, hükûmetin iznine bağlı tutulduğu için 710 Sayılı kanunla bu yetki Türk Hava kurumuna verildi ve burada Tayyare Piyangosu müdürlüğü adıyle bir birim meydana getirildi. 1939'da çıkarılan 3670 Sayılı kanunla teşkilât kaldırıldı ve piyango tekeli devlete geri verilerek Millî* Piyango müdürlüğü kuruldu. (M)

TAYYAR MAHMUD PAŞA, türk devlet adamı (öl. 1808). Selim II ve Mustafa IV zamanında valilik ve sadrazam kaymakamlığı yaptı. Selim III devrinde idama mahkûm edildi; fakat Kırım'a kaçtı. Mustafa IV tarafından affedilerek İstanbul'a çağrıldı. Sadaret kaymakamı oldu. Şeyhülislâm Ataullah Efendinin etkisiyle azledildi, önce Dimetoka'ya, sonra Hacıoğlupazarcığı'na sürüldü ve orada öldürüldü. Kesilen başı Eyüp'e getirilerek gömüldü. Tayyar Mahmud Paşa şiirle de uğraşırdı. Bir divançe tutacak kadar basılmamış şiiri vardır. (M)

TAYYETMEK geçl. f. (ar. *ṭayy* ve türk. *etmek*'ten osmanlıca *tayyetmek*). *Esk.* Sarmak, sarıp dürmek. || Aşmak, geçmek: *Ki bu enginleri tayyetmek için çalkanarak / Gidiyor bulmaya, heyhat yeşil bir toprak* (M. Â. Ersoy). || Kesmek. || Kaldırmak, çıkartmak. (M)

TAYYİB sıf. (ar. *ṭayyib*). *Esk.* İyi, hoş, güzel. || İ. [*Tayyip* şeklinde] Erkek adı.

◆ **Tayyibe** sıf. Tayyib'in dişili. || *Kelime-i tayyibe,* güzel söz: *Her kim ki kendisini [...] ateşten kurtarabilecek ise, hemen o hayrı işlesin, onu da bulamazsa bari kelime-i tayyibe ile kendini kurtarsın* (Cevdet Paşa). [M]

TAYYİBE i. (ar. *ṭayyibe*). *Esk.* İyi hareket, güzel iş. || Kadın adı.

◆ **Tayyibat** çoğl. i. *Esk.* İyi işler, güzel hareketler. (M)

TAYYÖR i. (fr. *tailleur*). Etek ve ceketten meydana gelen kadın giyeceği: *Tayyörünün ceketini attıktan sonra...* (F. R. Atay). [M]

TAY-YUEN, Çin'de şehir, Şan-si'nin merkezi, Fın-şuy ırmağının koruntulu ve verimli bir vâdisinde; 1 020 000 nüf. İkinci Dünya savaşından önce pamuk iplikçiliği ve metalürjiye dayanan sanayi, 1949'dan sonra köklü değişiklikler geçirdi, çelik tesisleri genişletildi, izabe fırınları, haddehaneler, dökümevleri v.b. kuruldu. Ağır metalürjinin hedefi özellikle Kuzeybatı Çin'deki sanayii tesislerini (haddehaneler, fırınlar, kok fabrikaları v.b.) donatmaktır. (L)

TAYZO-KAY («dölyatağı unsurları», sanskritçe garbha-kukşi'nin Japonca eşanlamlısı). Japonların batınî Buddha'cılığa bağlı Şingon tarikatının kabul ettiği dinamik dünya unsuru; evrenin ideali yanı olan Kongo-Kay'ın (sanskritçe Vacradatu) karşıtıdır. (L)

TAZ, S.S.C.B.'de kıyı ırmağı, Batı Sibirya'da; 1 000 km. Yenisey'in batısındaki bataklık ovalarda akar ve Kara denizi kıyısındaki geniş bir girintiye (*Taz körfezi*) dökülerek sularını Pur ırmağının sularına karıştırır. (L)

TAZA, Fas'ta şehir, il idare merkezi, Taza geçidinde, Rif ile Orta Atlaslar arasında; 31 700 nüf. Önemli Muvahhidî camisi. —*Taza ili,* Muluya vâdisi, Orta Atlas ve Doğu Rif'in kenarı arasında uzanır; 541 000 nüf. (LM)

TAZALLÜM i. (ar. *ẓulm*'den *taẓallüm*). *Esk.* Zulümden şikâyet etme, sızlanma, yakınma: *Kopsa bir zerre cism-i hilkatten / Duyulur bir tazallüm olsun. Sen / Göçüyorsun da arş ü ferşinle / Yok tabiatte bir inilti bile* (Tevfik Fikret). || *Tazallüm etmek (eylemek),* sızlanmak, yakınmak: *Kadın bu sözleri, tazallüm eylerdi / Herif mezar taşı tavriyle sade dinlerdi* (M. Â. Ersoy). || *Tazallüm-i hal,* halinden şikâyet etme.

◆ **Tazallümat** çoğl. i. *Esk.* Şikâyetler, yanıp yakılmalar. (M)

TAZAMMUN i. (ar. *żımn*'dan *tażammun*). *Esk.* Birçok şey arasında başka bir şeyi de içine alma, kapsama. || *Tazammun etmek,* kapsamak, içinde bulundurmak: *Senin için iyi bir mânâ tazammun etmiyor* (H. Z. Uşaklıgil). *Bir istifade.. yarın.. belki.. ben bu elfazın / Tazammun ettiği va'd-i baîde aldanarak* (Tevfik Fikret).

tchitrea

— Fels. *Esk.* İçerme, ihtiva etme. (M)

TAZARRU i. (ar. *żurūᶜ*'dan *tażarruᶜ*). *Esk.* Yakarma, yalvarma: *Bu tazarru ateşinden Türkistan ülkesinde oynamadık yürek kalmadı* (N. Araz). *Tazarru ve niyaz için kiliseye varacak oldu, ol bahçe yerinde dar'-akab azîm bir kilise zahir oldu* (Yirmisekiz Çelebi) || *Tazarru etmek,* yalvarmak, yakarmak. || *Tazarruda bulunmak,* Tanrı'ya yakarmak.

◆ **Tazarruat** çoğl. i. *Esk.* Yalvarışlar, yakarışlar. (M)

Tazarruat, Sinan* Paşanın (öl. 1486) eseri. İçinde yer yer küçük manzum parçalar yer alan, büyük ölçüde mensur bir eserdir. Ana konusu Tanrı'ya övgü ve onun nitelikleri, yücelikleridir. Konuşma diline yakın bir dille yazılan eserin, anlatımı akıcı ve içtendir. Bazı yerleri anlatım bakımından süslü, bazı yerleri açık ve kolaydır. Sinan Paşa, bu eseriyle osmanlı nesrinin konuşma diline yakın, anlatımı yumuşak ilk örneğini vermiş sayılır. İçinde bugün unutulmuş birçok türkçe kelime bulunan *Tazarruat,* dil bakımından önemlidir. (M)

TAZARRUNAME bIş. i. (ar. *tażarruᶜ* ve fars. *nāme*'den *tażarruᶜ-nāme*). *Esk.* Bir şey dilemek için yalvarıp yakararak yazılan tezkere, mektup v.b. şey. (M)

TAZAYYUK i. (ar. *żīḳ*'tan *tażayyuḳ*). *Esk.* Sıkışma, daralma.

— Patol. *Esk. Tazayyukı kuddamî,* sünnetsiz kimselerde sünnet derisinin iltihaplanma sonucu büzüşmesi. (M)

TAZE sıf. (fars. *tāze*). Bozulmamış, bayatlamamış olan, solmuş, pörsümüş olmayan: *«Taze malla bayatı karıştırıp hepsini taze diye satmak namussuzluktur»* (B. Felek). *Her sabah Ermeni çarşısına iner, fırıncı Boğos'tan bayat etmek alırdım. Bayatlar tazeden iki kuruş eksiğineydi ve bayat etmek tazeden bereketli olur* (Orhan Kemal). || Kuru olmayan, yeşil: *Taze fasulye. Taze incir, üzüm.* || Son, yeni: *Taze haber.* || Yorulmamış, yıpranmamış: *Taze kuvvet.* || Genç, dinç, körpe: *Ne vakit gözlerimi kapayacak olsam seni uzak bir memleketin karanlık bir odasında gözlerin kapalı, siyah saçların, taze yüzün...* (R. N. Güntekin). *Sana yalnız bir ince taze kadın, / Bana yalnızca eski bir budala / Diyen bugünkü beşer* (Ahmed Hâşim). *Ama artık o taze delikanlı değildir* (N. Araz).

◆ Zf. Yeni: *Bu metruk ihtiyar eşek, porsuk siyah ağzını taze sürmüş çimenlere yapıştırarak karşımda ağır ağır gezinir durur* (H. R. Gürpınar). *Taze geldim, biraz nefes alayım.*

◆ İ. Genç kız veya kadın: *Kapıyı çaldık. Akça pakça bir taze açtı. Ben kendimi tanıttım* (B. Felek). *Dizi dizime değer bir tazenin* (O.V. Kanık). [M]

TAZEHURMATU, Kuzey Irak'ta Kerkük livası içinde, Kerkük güneyinde bir şehir. (M)

TAZELEME i. (*tazelemek*'ten *tazeleme*). Tazelemek eylemi.

— Sanay. Bir katalizörün etkinliğini yeniden düzenlemek için yapılan işlem. (L)

TAZELEMEK geçl. f. (*taze*'den *taze-lemek*). Yenisiyle veya tazesiyle değiştirmek: *Zihni meşgul gibi. Tükenen cigarasını tazeliyor, fakat hâlâ yüzüme baktığı yok* (Orhan Kemal). *Şişedeki suyu tazeledi.* || Bazı yiyecekleri kaynatarak yeniden taze hale sokmak. || Unutulmuş bir duygu veya düşünceyi yeniden canlandırmak: *Kış saadetimizi tamamlamak için geliyor. Bahar aşkımızı tazelemek için* (S. F. Abasıyanık). *Acısını tazelemek.*

— DEY. *Nikâh tazelemek.* Bk. NİKÂH.

◆ **Tazelenmek** edilg. f. Tazelemek eylemine konu olmak: *Son ameliyatta muvaffakiyetini görerek berberliğe hevesi tazelenmeğe başlayan Bülend birden Beşir'i unuttu* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Tazeleşmek** dönşl. f. Taze bir hal almak, canlanmak, gençleşmek. (M)

TAZELİK i. (*taze*'den *taze-lik*). Taze olma hali: *Ancak sen tazelikte gül yaraşır pencereme; / Uykusuz gecelerimde kokusunu duyduğum* (C.S. Tarancı). *«Tazelik, yenilik asırlarla kaybolan bir şey değildir» dedim; Fuzuli'yi, Baki'yi, Nedim'i...* (N. Ataç). [M]

TAZERBO vahası, Libya'da vaha, Sirenaik'te, Kufra'nın kuzeybatısında. (L)

TAZI i. (fars. *tāzī*'den). Genellikle tavşan avında kullanılan uzun bacaklı, ince gövdeli, çok hızlı koşan av köpeği: *Bana şöyle tavşan kulaklı, geyik bacaklı, karnı içine çökmüş, ince bir tazı bul* (N. Araz). *Dün Aselban'da avda idik. Yüz tazı birden bizimle koşuyordu* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Tazı gibi,* çok zayıf kimse. Çok hızlı koşan kimse. || *Tazıya dönmek,* çok zayıflamak. İyice ıslanmak. || *Tavşana kaç, tazıya tut demek.* Bk. TAVŞAN.

— ANSİKL. Zootekn. Pek çok *tazı* ırkı vardır. Hepsinde bulunan ortak özellikler ayrı bir tip meydana getirdiği için sistematikçiler bunları özel bir grupta toplamıştır. Tazılar yüksek boylu, ince uzun gövdeli, uzun başlı, uzun burunlu, dar ve derin göğüslü, ince karınlı köpeklerdir. Kasları çok güçlüdür.

Çeşitli ırkların kaynağı tartışmalıdır. Bazı bilginler bugünkü tazıların çoğunun ortak menşeini Doğu'ya bağlar. Diğer bir kısım bilginler bugünkü tazıların, baş ve vücut hatlarının incelmesiyle değişik yerli ırklardan türediğini öne sürer.

Pek çok tazı ırkı arasında saymağa değer bellibaşlı tazılar şunlardır: *ingiliz tazısı* (greyhound) tazıların en hızlısıdır, canlı tavşan için sürek avında, mekanik tavşan ardından «yarış»ta kullanılır; *arap tazısı* (slugi) çok kısa kıllıdır; *rus tazısı* (barzoy) uzun yumuşak kıllıdır; *iskoçya tazısı* (deerhound) ingiliz tazısına benzer; *afgan tazısı* çok uzun ve yumuşak tüylüdür; *iran tazısı* da (saluki) çok hızlı bir tazıdır. (L)

TAZICI i. (*tazı*'dan *tazı-cı*). Tazıya bakan kimse.

— Teşk. tar. *Tazıcılar ahırı,* padişaha ait tazılara bakan tazıcılar ocağının ahırı. || *Tazıcılar ocağı,* padişaha ait tazıların yetiştirilerek bakıldığı ocak. (Üsküdar'da Doğancılar'da bulunan Tazıcılar ocağı, Bostancı ocağına bağlıydı.) [M]

TAZİB i. Bk. TAZİP.

TAZİEFF (Haroun), belçikalı jeolog ve yanardağ uzmanı (Varşova 1914). 1948'den itibaren yanardağları inceledi. Belçika'nın Millî Volkanbilim merkezi ile Catania'da bulunan Milletlerarası Volkanbilim Araştırmaları enstitüsünün kurulmasına önayak oldu. Yanardağ olayları mekanizmasının incelenmesi, yanardağ sismoloijsi, gaz püskürme evresi bileşenlerinin kromatografik analizleri v.b. gibi araştırmaların yanı sıra halkın anlayabileceği dilde eserler yazdı ve birçok belgesel filim çekti. (L)

TAZİF i. (ar. *żiᶜf*'ten *tażᶜīf*). *Esk.* İki kat etme. || Miktarı iki katına çıkarma. || *Tazif etmek,* iki kat artırmak.

◆ **Tazifat** çoğl. i. *Esk.* İki kat etmeler. (M)

TAZİM i. (ar. *ᶜaẓm*'den *taᶜẓīm*). *Esk.* Hürmet etme, ağırlama, ululama: *Bizans imparatoru dahi name-i Hümayunu tazim ile eline alıp yüzüne sürmüş ve Dihye'ye pek ziyade ihtiram edip birçok hediyeler dahi vermiştir* (Cevdet Paşa). || *Tazim etmek,* hürmet etmek, ululamak: *«Ey Osman, çün sen benüm kelâmıma hürmet ve tazim edip izzet ve ikram eyledin»* (N. Araz). *Nev-i insan haşre dek tazim ederler adına / Kim feda-yı nefs ederse cinsinin imdadına* (Ziya Paşa).

◆ **Tazimat** çoğl. i. *Esk.* Saygı göstermeler, ululamalar. || *Arz-ı tazimat etmek,* hürmet göstermek.

◆ **Tazimen** zf. *Esk.* Hürmet ve itibar ederek. (M)

TAZİP veya **TAZİB** i. (ar. *ᶜaẕāb*'dan *taᶜẕīb*). *Esk.* Azap verme, eziyet etme, üzme: *Vicdanların azabıyız onlar tanır bizi / Tazib için ziyarete gelmiş sanır bizi* (Yahya Kemal). *Öyle tazib-i nigâh eyleme bedbin olarak / Bırak etrafı da karşında duran mabede bak* (M. Â. Ersoy). || *Tazip etmek,* üzmek, eziyet etmek: *Uykusunun içinde kendisini ölesiye tazip eden bir kâbuslu rüyadan uyanmak için gayret sarfeden bir adam gibi...* (A. H. Tanpınar). *Bu kaç senedir onu tazip eden, yakasını bırakmayan bir hatıra* (H. E. Adıvar). || *Tazib-i ruh,* can sıkma.

◆ **Tazibat** çoğl. i. *Esk.* Üzmeler, eziyetler. (M)

TAZİR i. (ar. *ᶜazr,* tenkit etme'den *taᶜzīr*). *Esk.* Azarlama: *Daha bilmem ne gibi bin çeşit tazirler. Önlerinde suçlu çocuk gibi olurum, süklüm püklüm kalırım* (H. R. Gürpınar). || *Tazir etmek,* azarlamak.

— Huk. *Esk.* Şeriatın «had» denen cezayı vermediği bir suçu işleyenlere ulülemr veya onun adına yetkili vekili tarafından uygulanan ceza. (Suçun Allah veya kul hakkına karşı işlenmiş olması tazire engel değildir. Suçun niteliğine göre uygulanacak tazir, sert bir bakış, ihtar, azarlama, hapis, para cezası, otuz dokuz değneği aşmamak üzere dayak türünden olabilir.) || *Taziri ahissa,* bir kimseye hâkim veya idare âmirleri tarafından uygulanan dayak v.b. cezalar. || *Taziri eşraf,* tanınmış kişilere hâkim tarafından duruşma yapılmadan verilen ihtar cezası. (Bu ceza zengin, tacir, işadamları, ümera, köy veya kasabanın ilerigelenlerine uygulanırdı.) || *Taziri eşrafül eşraf,* çevrelerinde üstünlükleriyle kendilerini tanıtmış olanlara hâkim tarafından, mahkemeye çağrılarak veya gönderilecek ilâm ile uygulanan ve işlenen fiilin suç olduğu bildirilmekle yetinilen tazir cezası. (Bazen bu gibi kişilere halkın hakkına zarar verici işlemlerinde tazir cezası hem mahkeme önünde verilebilir, hem de suç bildirmeden başka bir şekilde de uygulanabilirdi.) || *Taziri evsat,* orta halli kişilere mahkeme önünde genellikle hapis olarak uygulanan ceza. || *Taziri tedib,* âkil ve baliğ; fakat ceza ehliyeti olmayan bir çocuğun işlediği cürüm yüzünden, ayıplama, azarlama niteliğinde uygulanan tazir cezası. || *Taziri ukubet,* erkek, kadın, müslüman veya gayri müslim bir kimsenin işlediği suçun şer'an cezasının bulunmaması yüzünden uygulanan tazir cezası. (Suçlunun şeriattaki boşluktan yararlanarak cezasız kalmasını önler.)

◆ **Tazirat** çoğl. i. *Esk.* Azarlamalar. (M)

TAZİYANE i. (fars. *tāziyāne*). *Esk.* Kamçı, kırbaç. || Telli sazları çalmak için kullanılan, kemik veya boynuzdan yapılmış mızrap. || *Mec.* Sebep, vasıta: *Ticaretinin taziyane-i terakkisi olarak odasının duvarına asılan kırbaç...* (Samipaşazade Sezai). || *Taziyane-i bârân,* şiddetli yağmur. || *Taziyane-i teşvik,* teşvik aracı. (M)

TAZİYE veya **TAZİYET** i. (ar. *ᶜazv*'den *taᶜziye(t)*). Ölen bir kimsenin yakınlarına başsağlığı dileme: *Şurada hazır bulunan iki matemli kardeşe derneğimiz adına taziyetlerimi sunarım* (H. R. Gürpınar). *Ya Rabbi! Bunu tezkiye-i nefs için söylemiyorum, ancak valideme taziyet ve tesliyet için söylüyorum* (Cevdet Paşa). [M]

TAZİYETNAME bIş. i. (ar. *taᶜziyet* ve fars. *nāme*'den *taᶜziyet-nāme*). *Esk.* Ölen bir kimsenin yakınlarına başsağlığı dilemek için yazılan mektup. (M)

TAZİZ i. (ar. *ᶜizzet*'ten *taᶜzīz*). *Esk.* Şerefli kılma, yüceltme, sevgi ve saygıyle anma: *Eğil hürmetle zair, pîş-i tazizinde heybetler / Celâdetler kuşanmış yükselen tak-ı hamiyettir* (Tevfik Fikret). || *Taziz etmek,* ululamak, saygı ile anmak.

◆ **Tazizat** çoğl. i. *Esk.* Yüceltmeler, saygı ile anmalar. (M)

TAZLİL i. Bk. TADLİL.

TAZLİL i. (ar. *ẓıll*'dan *taẓlīl*). *Esk.* Gölgelendirme, gölge etme. (M)

TAZMİN i. (ar. *żımn*'dan *tażmīn*). *Esk.* Sebep olunan zarar ve ziyanı ödeme. || *Tazmin etmek,* zararı ödemek: *Böyle yapmasaydım Nurettin paşanın yaptığı hataları tazmin etmek güç olurdu* (Atatürk). *Orda sensiz geçecek günleri tazmin edelim* (Tevfik Fikret).

— Ed. Bir şairin, başka bir şairin manzum sözünü, mısraını veya beytini kendi şiirine katması. (Tazmin yapılırken, alınan sözün, mısranın veya beytin kime ait olduğu belirtilirdi. Ancak bu söz, mısra veya beyit çok biliniyorsa, şairi belirtilmeyebilirdi.)

— Huk. Bk. TAZMİNAT. (M)

TAZMİNAT i. (ar. *tażmīn*'den *tażmīnāt,* zarar ödemeler). Bir zarar karşılığında ödenen para v.b. şey. || *Esk. Tazminat-ı harbiye,* savaşta yenilen devletin galip gelen devlete verdiği tazminat.

— Devl. huk. *Savaş tazminatı.* Bk. SAVAŞ.

— Huk. Bir haksız fiil veya borca aykırılık sonucu yahut kanunun öngördüğü başka durumlardan doğan zararın giderilmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Tazminat davası,* mahkeme tarafından tazminata karar verilmesi için, zarar gören kimse tarafından açılan dava. || *Tazminat kabilinden para cezaları,* ceza ile tazminat arasında yer alan ve tazminat alma niteliği ağır basan para cezaları. || *Aynî tazminat,* zararın çeşit ve miktar bakımından aynen ödenmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Maddî tazminat,* zarar veren maddî bir olayın karşılığının ödenmesi. || *Manevî tazminat,* kişilik haklarına verilen zararın karşılanması. (Bk. ANSİKL.) || *Muhik tazminat,* hal ve durumun haklı gösterdiği tazminat. || *Muvakkat tazminat,* zararın kesin olarak hesaplanmaması halinde hâkimin iki yıl için değiştirebileceği tazminat. || *Nakdî tazminat,* zararın para ile karşılanması.

— ANSİKL. Huk. *Tazminat* ile elde edilmek istenen, bir fiil sonucu meydana gelen zararın ortadan kaldırılmasıdır. Bu tazminat, ya haksız fiilden ya sözleşmeye aykırı bir davranıştan veya kanunda belirtilen başka bir durumdan doğabilir. Verilen zararın aynen mi yoksa nakden mi tazmin edileceği meselesinde, kural aynen tazmin olmakla birlikte hâkime bir takdir hakkı tanınmıştır. Özellikle, aynen tazminin imkânsız olduğu veya borçlu için yıkım derecede ağır olduğu kısımlarda aynen tazmin yerine nakden tazmine karar verilir. Hükmedilen tazminat bir miktar paraysa, o zaman bunun bir defada veya taksitle ödenmesine karar verilebilir. Birinci durumda sermaye şeklinde tazminat, ikinci durumda irat şeklinde tazminat söz konusudur. Ancak zararın irat şeklinde ödenmesine karar verilmişse, o zaman alacaklı borçludan bir teminat isteyebilir. Tazminat, meydana gelen bir zararın karşılanması amacını güder; alacaklının malvarlığını çoğaltma söz konusu olmadığı için hiç bir zaman zarar miktarını aşamaz. Hattâ, belirli durumlarda zarar miktarının altına da düşebilir. Özellikle hâkim halin icabını ve zarar veren kişinin kusurunu göz önünde tutarak, tazminatta bir indirim yapabilir. Tazminatın zararın miktarını aşmaması gereğinin bir sonucu da, zarar gören kimsenin bu zarar verici olay sonunda elde ettiği çıkarların tazminat miktarından indirilmesidir. Bunun yanında sorumlu kişinin güç durumda (müzayaka halinde) bulunması da tazminat miktarının indirilmesine esas olabilir. Tazminatın indirilmesini gerektiren, başka bir durum da, zarar görenin, zarara razı olmasıdır. Ancak bu rızanın tazminat borcunu tamamen ortadan kaldırması veya bunda bir indirim sağlaması için, rızanın, zarar gören kişinin üstünde serbestçe tasarrufta bulunabileceği durumlardan olması gerekir. Fakat ağır hasta olan bir kişi, arkadaşına kendisini öldürmesini rica eder ve arkadaşı da bu ricayı yerine getirirse, bu durum tazminat borcunun ortadan kalkmasına esas olamaz. Zarar görenin karşı kusuru varsa, bu da tazminatın indirilmesi için esas olabilir.

Bir eşyaya zarar verilmesi halinde, tazmin edilecek miktarın hesaplanması iki yolla yapılır: objektif hesaplama veya sübjektif hesaplama. *Objektif* hesaplama halinde zarara uğrayan şeyin alışverişteki değeri esas alınır. Bu değer, aynı çeşit ve miktardaki eşyanın, serbest piyasada her türlü sübjektif görüşten uzak ortalama değeridir. *Sübjektif* değerlendirmede malın piyasa değeri yerine zarar gören kimse için ifade ettiği değer göz önünde tutulur. Ayrıca, tazminatın hesaplanmasında eski-yeni farkı da göz önünde tutulur.

Eşyaya verilen zarar yanında kişilere verilen zarar, yani cismanî zararın tazmininde Borçlar kanunu nelerin tazmin edileceğini özel olarak düzenlemiştir. Bir kimseye bir cismanî zarar verilmiş, meselâ o kimse yaralanmışsa tazminata esas olan hususlar şunlardır: 1. tedavî giderleri; 2. çalışma iktidarının kaybolmasından doğan zarar; 3. iktisadî istikbalin sarsılması. Bu durum, çalışma iktidarının kaybolmasının özel bir türüdür. Bir kimsenin bir haksız fiil sonucu ölmesi halinde tazminat borçlusu şu hususları tazmin etmek zorundadır: 1. gömme masrafları; 2. ölüm hemen meydana gelmemişse, ölüme kadar olan tedavi masrafları ve çalışmamadan doğan masraflar; 3. ölüm sonucu destekten yoksun kalan kimselerin bu sebeple uğradığı zararlar. Haksız fiilde, verilen zararın tazmin edilmesine ilişkin hükümler kıyasen, borca aykırılık durumlarında da uygulanır. Bk. İFA.

● *Aynî tazminat* (aynen tazmin). Burada tazminat, bir miktar para değil zarar verilen şeyin, aynen yerine konulmasıdır. Ancak, belirli durumlarda, özellikle aynen tazmin imkânının bulunmadığı veya aynen tazminin borçlu için yıkım olması halinde hâkim, nakdî tazminata karar verebilir. Aynen tazminle bir malvarlığı tam anlamıyle zarar verici durumdan önceki haline getirilir.

● *Manevî tazminat,* kişilik haklarının zarara uğraması halinde verilen tazminattır. Bu durumda, kişinin malvarlığı yerine şahısvarlığında bir kişilik hakkının zarara uğraması ve bunun tazmin edilmesi söz konusu olur. Manevî tazminat kanunun belirttiği durumlarda söz konusu olur. Meselâ kişiliğin ihlâli, adın korunması, nişanın bozulması, evlenmenin feshi, boşanma, cismanî zarar ve ölüm durumunda ölen kimsenin yakınları için kanunda manevî tazminat isteyebileceği öngörülmüştür. Kişiliğe yapılan tecavüz sonucu manevî tazminat istenebilmesi için Borçlar kn. md. 49'a göre şu şartların gerçekleşmesi aranır: 1. kişilik hakkına, hukuka aykırı bir tecavüzün yapılması; 2. bu tecavüzün (tecavüz sonucu uğranılan zararın) ağır olması; 3. zarar veren kimsenin ağır kusurunun bulunması. Manevî tazminat isteme hakkı kişiye sıkı olarak bağlı olan haklardandır. Bu sebeple, tam ehliyetliler gibi, mahdut ehliyetsizler de bu hakkı hiç kimsenin rızasını almadan kullanabilirler. Kişiye sıkı olarak bağlı olduğu için, manevî tazminat isteme hakkının başkalarına devredilebilmesi ve miras yoluyle geçmesi söz konusu olamaz. (M)

TAZYİ i. (ar. *żiyā'*'dan *tażyī'*). *Esk.* Bırakma, kaybetme, yok olmasına sebep olma: *Bir yerde ki yok nağmeni takdir edecek gûş / Tazyi-i nefes eyleme, tebdil-i makam et* (Ziya Paşa). || *Tazyi-i evkat,* vaktini boş yere harcama, vakit kaybetme.

◆ **Tazyiat** çoğl. i. *Esk.* Kaybetmeler, yok olmasına sebep olmalar. (M)

TAZYİK i. (ar. *żīķ*'dan *tażyīķ*). Basınç, bastırma: *Behlûl şimdi hâlâ elinin altında duran o küçük ele hafif bir tazyik ile hükmederek Nihal'i çekiyordu* (H.Z. Uşaklıgil). *Fakat onun, kendi ağırlığıyle yaptığı tazyikten kurtulmuştum, suyun dibinde değildim* (A.H. Tanpınar). || Manevî baskı, zorlama: *Keyfi bir cebir ve tazyik siyahları hak sahibi olmaktan menetti* (F.R. Atay). *Tazyik ve anarşi havasının bir memlekete ne kadar zarar verebileceğini* [...] *kısa gezintinin üstümde bıraktığı tesirlerle ölçtüm* (F.R. Atay). || Zora sokma, sıkıntı verme: *Sa'd İbni Ebi Vakkas* [...] *Medine-i Erdeşir'i muhasara eyledi ve yirmi kadar mancınık kurdurup tazyika başladı* (Cevdet Paşa). || Darlaştırma, sıkıştırma: *Bu tazyiki yapan şey nüfus kesafeti ve kesafeti yapan şey de sitenin büyük şehir halinde tekâmülüdür* (P. Safa). || *Tazyik etmek* (veya *yapmak*), basınç yapmak, bastırmak: *Havada bizi tazyik eden bir gaz var* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Ellerim mideme tazyik yaptı, göğsüme kavuşturdum* (B. Felek). Zorlamak, baskı yapmak: *Büyükana da, kendisini pek çok muzdarip etmiş bulunan bir alâkadan torunlarını kurtarması için oğlunu tazyik ediyordu* (F.R. Atay). Zora sokmak: *Bâki askerle Taif'e gitti ve ehl-i Taif'i sıkı sıkı muhasara ve tazyik etti* (Cevdet Paşa).
— Huk. Bk. İKRAH.

◆ **Tazyikat** çoğl. i. *Esk.* Baskılar, zorlamalar: *Yeni komitenin faaliyetine zemin hazırlamak için İtilâf Devletleri, evvelâ kabineyi istifaya mecbur edecek tazyikat icra etmişlerdir* (Atatürk). [M]

Tb, *terbiyum*'un kimyasal sembolü. (L)

TBİLİSİ, Tiflis'in bugünkü adı. (M)

Tc, *teknetyum*'un kimyasal sembolü. (L)

T.C.D.D. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları'nın kısaltması. Bk. DEMİRYOLLARI İŞLETMESİ. (M)

TCHAGRA i. Afrika'da yaşayan, esmer, siyah, kızıl ve beyaz tüylü, oldukça küçük boylu saksağan: *Tchagra Senegala* Cezayir'de görülür. (Örümcekkuşugillerden.) [L]

TCHİTREA i. Parlak siyah ve kızılla karışık beyaz tüylü, oldukça küçük boylu ötücü kuş; erkeğinin kuyruğunda orta teleklerin ikisi yumuşak kurdele biçiminde ve gövdesinin birkaç katı kadar uzundur. Tüyler kuştan kuşa bile değişir. Sinekkapan cennetkuşu da denen tchitrea, Afrika ve Asya'nın tropikal bölgelerinde yaygındır. (Sinekkapangillerden.) Bk. KUŞLAR levhası. (L)

TCZEW, alm. **Dirschau,** Polonya'da (Gdansk voyvodalığı) şehir, Vistül'ün sol kıyısında; 37 300 nüf. Irmak limanı. Tersaneler. Besin ve dokuma sanayii. Hafif sanayi. (L)

Te, *tellür*'ün kimyasal sembolü. (L)

TEABBATE ŞERREN (Sabit bin Cabir bin Sufyan), arap şairi (VI. yy.). Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kaynakların bildirdiği de birtakım masallardan, söylentilerden öteye geçmez. Doğu Arabistan'da yaşayan Kayş Aylân kavminin Fehm kabilesindendir. Baskın ve yağmacılıkla geçinirdi. İyi bir savaşçı ve koşucuydu. Silâh arkadaşlarından Şenfere'nin bir çarpışmada öldürülmesi üzerine yazdığı ağıtla ün kazandı. Şiirlerinde daha çok savaş konularını işler. katıldığı çarpışmaları anlatır. Kabilesini ve kendini öven şiirlerinde dili akıcı, anlatımı coşkun ve güçlüdür. (M)

TEADÜL i. (ar. *ʿadl*'den *teʿādül*). *Esk.* Birbirine denk olma, denklik. (M)

TEAHHUR i. Bk. TEEHHÜR.

TEAKUP veya **TEAKUB** i. (ar. *ʿaķab*'den *teʿāķub*). *Esk.* Birbirini takip etme, art arda gelme. || *Teakup etmek,* birbiri ardınca gelmek: *Zaman geçtikçe bu esasların şamil olduğu manalar anlaşılmaya başladı. İşte o zaman münakaşalar ve vakalar teakup etti* (Atatürk). [M]

TEALİ veya **TAALİ** i. (ar. *ʿulüvv*'den *teʿālī*). *Esk.* Yücelme, yükselme: *Efruz Bey, terakki, teali, ancak geriye dönmekle mümkün olabileceğini ispat ediyordu* (Ömer Seyfeddin). *Sun'undaki esrara teali bize memnu / Olmaz mı, rida-pûş dururken daha masnu* (M.Â. Ersoy). || *Teali etmek,* yükselmek: *Marifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer / Tek faziletle teali edemez, za'fa düşer* (M.Â. Ersoy). [M]

TEALLİT i. (ingiliz jeoloğu J. J. Harris *Teall*'in adından fr. *téallite*). Miner. Tabiî kurşun ve kalay sülfür. (L)

TEAMÜL i. (ar. *ʿamel*'den *teʿāmül*). *Esk.* İş, davranış. || Bir yerde öteden beri olagelen muamele: *Reis: Efendim! Bu teklif-i kanuninin okunmadan encümene havalesi teamüldendir, dedi* (Atatürk). || *Teamül-i kadim,* eskiden beri yapılagelen muamele.

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Teamül hukuku.* Bk. ÖRF *ve âdet hukuku.* || *Esk.* Yerleşmiş olan örf.

— Kim. *Esk.* Tepkime.

— ANSİKL. Huk. *Teamül* kelimesinin biri genel, diğeri de ticaret hukukuna has olan iki anlamı vardır. Genel anlamıyle teamül hukuku, örf ve âdet hukukunu belirtir. Özel anlamı yönünden ise teamül, örf ve âdet hukuku kuralı haline gelmemiş, yazılı olmayan ticarî kuralları ifade eder. Ticaret kanunu, ticarî örf ve âdet yanında, ayrıca teamülü de özel olarak düzenlemektedir. Buna göre, ticarî örf ve âdet, bir hukuk kuralı olurken, teamül bir hukuk kuralı niteliğinde değildir. Ticarî teamül, ancak sözleşmelerdeki irade açıklamalarının yorumunda nazara alınır. Oysa ticarî örf ve âdet, objektif hukuk kuralı olarak hâkimin kararına esas olur. Teamülün uygulanması için taraflarca bilinmesi gerekli değildir. Ticarî örf ve âdet ise tacir olmayan kimseye uygulayabilmesi için onun tarafından bilinmesi aranır. Bir ticarî teamülün örf ve âdet hukuku kuralı haline geldiğinin ispat edilmesi gerekir. Aksi halde hâkim bunu hükme esas yapamaz.

◆ **Teamülat** çoğl. i. *Esk.* Teamüller, öteden beri alışılagelen şeyler. (M)

TEANO, İtalya'da şehir, Campania'nın kuzeyinde (Cesarta ili); 15 700 nüf. Eskiçağdaki *Teanum Sidicinum* şehri olan Teano, hemen tamamıyle volkanik taşlardan yapılmıştır. Amfiteatr yıkıntıları. Roma önce-

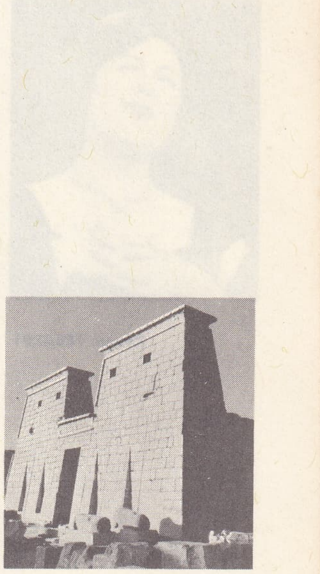

TEB
Honsu tapınağı

Foto. LAROUSSE

Renata TEBALDİ

sinden kalma surlar. Radyoaktif suları daha Eskiçağda bilinirdi. (L)

TEARUZ i. (ar. *ᶜaraż*'dan *teᶜāruż*). *Esk.* Birbirine karşı, zıt olma. || Çatışma.

— Huk. *Esk.* Kanunların hükümleri arasındaki çatışma; aynı konuda uygulanabilecek iki hükmün çelişik oluşu. (Fıkıh usulünde, aynı konuda geçerli iki delilden birinin emredici, ötekinin ise yasaklayıcı niteliği yüzünden birbiriyle çatışmasıdır. Tearuz eden hükümlerden hangisinin olaya uygulanacağı fıkıh ve usulündeki kurallarla tespit edilir.)

◆ **Tearuzat** çoğl. i. *Esk.* Zıtlıklar. || Çatışmalar. (M)

TEATİ i. (ar. *ᶜaṭā*'dan *teᶜāṭī*). *Esk.* Karşılıklı alıp verme. || *Teati etmek*, karşılıklı alıp vermek: *İki kelime bile teati edilmiş değildi* (Sabahattin Ali). || *Teati-i efkâr*, karşılıklı fikir alışverişi: *Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti azasından bazılarıyle teati-i efkâr etmiş idim* (Atatürk). || *Teati olunmak*, karşılıklı alınıp verilmek: *Sanki o mühim bahis demin teati olunan dört lâkırdı ile halledilmiş, bitmişti* (H.Z. Uşaklıgil).

— Huk. *Esk.* Pazarlıksız mal trampa etme.

— Tic. *Esk.* Birer örneği taraflarda kalmak üzere sözleşme yapma. (M)

TEAVÜN i. (ar. *ᶜavn*'dan *teᶜāvün*). *Esk.* Karşılıklı birbirine yardım etme, yardımlaşma: *Çocukların terbiyesi ve gençlerin teknikçe yükseltilmesi de bu teavün vazifelerinden maduttur* (Ziya Gökalp). *Beşere şan veren teavündür* (Muallim Naci).

◆ **Teavünat** çoğl. i. *Esk.* Yardımlaşmalar. (M)

TEB i. (fars. *teb*). Sıcaklık, hararet: *Bütün şu arz-ı tebi bîhuzur eden bir şey* (Cenab Şahabeddin). || *Tek ü tâb*, ateş ve ışık. *Mec.* Şevk, ateş. || *Teb-lerze*. Bk. TEBLERZE. || *Teb-zede*. Bk. TEBZEDE.

— Tıp. *Esk.* Sıtma, sıtma nöbeti. (M)

TEB. Esk. coğ. Yukarı Mısır'da şehir, bugünkü Kahire'nin 714 km güneyinde, Nil kıyısında, Sceptre - Ouas nomosunda yer alan şehir, firavunlar zamanında UASET veya NIUT (şehir) adını taşıyordu. *Yüz kapılı Teb* (Thebas Hekatontapylos) adını, tapınakların önündeki büyük kapılardan dolayı Yunanlıların, daha doğrusu Homeros'un verdiği sanılır. Eski İmparatorluk zamanındaki mütevazı kasaba hakkında hemen hiç bir bilgi yoktur; XI. Sülâleden Teb prensleri Mentuhotep'lerin Mısır tahtına çıkması, aralarında Mentu ve Ammon da bulunan mahallî tanrıların üstünlüğünü sağladı. Kısa süre içinde Mentu'yu gölgede bırakan Ammon, hanedan tanrısı haline geldi; Orta ve Yeni İmparatorluk firavunlarının koruyucusu oldu. Şehir, en parlak, dönemini firavun imparatorluğunun Yeni İmparatorluk zamanındaki büyük gelişmesi sırasında yaşadı. Amenofisler ve Tutmesler, Teb'i kendilerine başkent yaptılar: Nil'in sağ kıyısında, kral sarayları, tapınaklar ve çeşitli idarî yapılar yükseliyordu. Sitede rahipler, memurlar, askerler, zanaatçılar ve yabancı ziyaretçiler yaşıyor, sol kıyıda ise kralların veya sivillerin mezarlarının bakımı, gömme işleri ve ölülere tapma törenleriyle uğraşanlar oturuyordu. Sapkın firavun Amenofis IV (Akenaton), Ammon'a ve güçlü rahip sınıfına ilk darbeyi indirdi ve XIX. Sülâleden ramesis firavunları, Delta'yı oturma yeri seçince, Teb'in gerileme devri başladı. Büyük Ammon rahipleri kendilerini Mısır kralı (XXI. Sülâle) ilân ettilerse de, şehir yeniden zenginleşemedi ve Teb ancak hüküm süren firavunun yakın akrabalarından seçilen kutsal Ammon rahibesinin ikametgâhı olarak dinî metropol görevini muhafaza etti. Perslerin yağmaladığı şehir Ptolemaioslar zamanında kesinlikle çöktü. Bugün şehrin yerini büyük Luksor tapınağı, Mut ve Honsu'daki Ammon tapınakları ve Karnak'taki Opet tapınağı belirtir. Medinet Hebu, Memnon heykelleri, Gurna ve Deyrül Bahrî, «Şehrin batısı»nı meydana getiren kısımdaki başlıca kalıntılardır.

— Jeol. *Teb taşı*, Mısırda bulunan bir granit çeşidi. (LM)

TEBAA i. (ar. *tābiᶜ*'den *tebaᶜa*, tabi olanlar). Bir devletin yönetimi altında bulunan kimselerin tümü: *Büyük sokaktan geniş caddeye kadar uzanan manzaraya dalıyor, hangi imparatorun bu kadar sadık tebaası olabileceğini düşünüyordu* (Ömer Seyfeddin). *Onlar, «millî»den bütün osmanlı tebaasının haklarını anlıyorlardı* (P. Safa). *Eşanl.* UYRUK. (M)

TEBABİA çoğl. i. (ar. *tubbāᶜ*'dan *tebābiᶜa*). *Esk.* Yemen hükümdarlarının unvanları. || *Dâr-üt-tebabia*, Hz. Muhammed'in Mekke'de doğduğu ev. (M)

TEBADÜR i. (ar. *büdūr*'dan *tebādür*). *Esk.* Ansızın akla gelme.

— Ed. Bk. TEVARÜD. (M)

TEBAH sıf. (fars. *tebāh*). *Esk.* Mahvolmuş, yıkılmış, harap olmuş: *O dem leyl-i yadımda, solgun, tebah / Sürür bir kadın bir rida-yı siyah siyah* (Tevfik Fikret).

◆ **İ.** *Esk.* Yıkılma, mahvolma, bozulma. || *Tebah etmek*, yıkmak, harap etmek: *Gönlümü israf ü tebah ettiğimi / Bin meraretle bugün anlıyorum* (Tevfik Fikret). || *Tebah olmak*, yıkılmak, harap olmak: *Bir tane idi o mah gitti / Aylarca olup tebah, gitti* (Abdülhak Hâmid). [M]

TEBAHHUR i. (ar. *buḫār*'dan *tebaḫḫur*). *Esk.* [Su, sıvı v.b. için] Kaynayıp buhar olma, buharlaşma, uçma: *Müheyya-yı tebahhur bir jale katresi gibi erir* (H.Z. Uşaklıgil). || Tütsülenme. || *Tebahhur etmek*, buharlaşmak, [su, sıvı v.b. için] uçmak: *Kudüs üzerinden Lût gölüne inmiyen hiç kimse Şeria vâdisinin ne olduğunu tahmin edemez, orada toprak bile tebahhur eder* (F.R. Atay).

◆ **Tebahhurat** çoğl. i. *Esk.* Buharlaşmalar. (M)

TEBAHHUR i. (ar. *baḥr*'dan *tebaḥḥur*, denizleşme). *Esk.* Bir şeyin içine dalma. || Bir bilimde uzmanlaşma. (M)

TEBAHİ i. (fars. *tebāh*'tan *tebāhī*). *Esk.* Yokluk, mahvolma: *Atide, o gayya-yı serairde müheyya / Girdab-ı tebahîye düşen seyl-i revanı* (Tevfik Fikret). [M]

TEBAİN i. (eskiden afyonun ihraç edildiği Mısır şehri Teb'den fr. *thébaine*). Eczc. Afyonda bulunan çok zehirli bir alkaloit (Tebain, ihtilâç yaptığı için tedavide kullanılmaz.) [L]

TEBAİYET i. (ar. *tebaᶜiyyet*). *Esk.* Uyma, tabi olma: *Bir hataya tebaiyet yüzünden bu evsaftan mahrum kalmaya tahammül edemeyiz* (Atatürk). *Milliyeti nisyan ederek her işimizde / Efkâr-ı firenge tebaiyet yeni çıktı* (Ziya Paşa). || *Tebaiyet etmek*, tabi olmak, uymak: *O izdivacında şebabının hiç bir sevda temayülüne tebaiyet etmemiş idi* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Tebaiyeten** zf. *Esk.* Uyarak, tabi olarak. (M)

TEBAİZM i. (fr. *thébaïsme*'den). Had veya müzmin afyon zehirlenmesi belirtilerinin tümü. (L)

TEBALDİ (Renata), italyan kadın şarkıcı (Pesaro 1922). Sanat hayatına 1944'te Rovigo'da başladı. Toscanini'nin yönetiminde Milano'da Scala tiyatrosunun yeniden açılışına katıldı (1946), kısa zamanda yabancı ülkelerde ün kazandı (Londra ve San Francisco, 1950). Özellikle soprano sesinin tını zenginliği beğenilir; Verdi ve Puccini'nin başarılı bir yorumcusudur, savaş sonrası operasında önemli yeri vardır. (L)

TEBALDİNİ (Giovanni), italyan bestecisi (Brescia 1864-San Benedetto del Toronto 1952). Milano ve Regensburg'da müzik öğrenimi gördükten sonra aldığı çeşitli görevler (koro yöneticiliği, Parma konservatuvarı yöneticiliği, Napoli'de Palestrina semineri profesörlüğü) ona italyan dinî müziği üstüne olumlu etkiler yaratma imkânını sağladı. Dinî müzik üstüne yazdığı bir kitaptan başka, Peri'nin *Euridice*'sini, Cavalieri'nin *la Rappresentazione di Anima e di Corpo*'sunu (Ruh ve Bedenin Temsili) ve birçok müzik tarihi incelemesi yayımladı ve dinî eserler besteledi. (L)

TEBÂLE, Kuzey Yemen'de, Taif ve Yemen dağları eteklerinde, *Tebâle vâdisi*'nde Mekke'ye bağlı şehir. İdrisî, Tebâle'nin Abdülmelik bin Mervan'a ait olduğunu söyler. İslâmlığı en erken kabul eden şehir olarak bilinir. (M)

TEBAREK veya **TEBAREKE** ünl. (ar. *bereket*'ten *tebārek*, *tebāreke*). *Esk.* «Mübarek etsin!» anlamında kullanılan dua sözü. || *Tebarek-allah*, Allah mübarek etsin. (M)

Tebareke. Bk. MÜLK *suresi*.

TEBARÜZ i. (ar. *bürūz*'dan *tebārüz*). *Esk.* Görünme, belirme. || Birbiriyle çarpışacak iki hasmın ortaya çıkması. || *Tebarüz etmek*, belirmek, görünmek: *Emr-i intahapta mühim olarak üç muhtelif nokta-i nazar tebarüz etti* (Atatürk).

— Tıp. *Esk.* Bir şeyin açıkta bulunması, çıkıntılı olması. (M)

TEBAÜD i. (ar. *buᶜd*'dan *tebāᶜüd*). *Esk.* Birbirinden ayrılma, uzaklaşma: *Nihali Bihter'e tahrib etmek için kendisinin ondan tebaüdü lüzumuna ...* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Tebaüdat** çoğl. i. *Esk.* Birbirinden uzak düşmeler, uzaklaşmalar. (M)

TEBAYÜN i. (ar. *beyn*'den *tebāyün*). *Esk.* İki şey arasındaki karşıtlık, zıtlık. || *Tebayün-i efkâr*, fikirlerin zıtlığı.

— Mat. *Esk.* Aynı rakamla bölünmesi mümkün olmayan iki rakam arasındaki ilgi.

— Huk. *Esk.* *Tebayünü adad*, feraizde, düzeltilecek meselenin iki sayısı arasında birden başka ortak bölen bulunmaması. (3 ile 5'in ortak böleni yalnızca 1'dir. Bu yüzden paydaşların birleştirilmesinde, bu iki sayı birbiriyle çarpılır.)

◆ **Tebayünat** çoğl. i. *Esk.* Zıtlıklar, aykırılıklar. (M)

TEBCİL i. (ar. *becl*'den *tebcīl*). *Esk.* Büyütme, ululama, saygı gösterme: *On Temmuz bayramını tebcil için asılan bayraklara baktım* (Ömer Seyfeddin). || *Tebcil etmek*, saygı göstermek, ululamak: *Kadını «Aynı hâliktir, mahlûk değildir» diye tebcil eden Mevlânâ ...* (N. Araz).

◆ **Tebcilât** çoğl. i. *Esk.* Ululamalar, yüceltmeler.

◆ **Tebcilen** zf. *Esk.* Ağırlayarak, yücelterek. (M)

TEBDİL i. (ar. *bedel*'den *tebdīl*). *Esk.* Değiştirme: *Meclisin küşadında dahiliye ve hariciye nazırlarının tebdili muhakkaktır* (Atatürk). || Ünlü bir kimsenin kimliğini gizleyerek halkın arasında gezmesi. || Polis hafiyesi. || Zf. Kıyafet değiştirerek. || *Tebdil etmek*, değiştirmek: *Ali Şekip'den başka, hepsi, sandalyelerinin vaziyetini tebdil etmişlerdi* (H.Z. Uşaklıgil). *Acaba Grazya tabiiyetini tebdil etmeye razı olacak mıydı?* (Ömer Seyfeddin). || *Tebdil-i hava*. Bk. HAVA. || *Tebdil-i kıyafet*, kılık değiştirme: *Yoksa herif bir hafiye miydi? Bazan tebdil-i kıyafetle gezdikleri söyleniyordu* (H.E. Adıvar). || *Tebdil-i kıyafet etmek*. Bk. KIYAFET. || *Tebdil-i mekân*, yer değiştirme: *Tebdil-i mekânda ferahlık vardır*. || *Tebdil-i suret etmek*, görünüşünü değiştirmek. || *Tebdil olmak*, değişmek: *Dünya tebdil oldu durum değişti / Kimi aya gider, kimi cennete* (Âşık Veysel).

— ÇEŞ. DEY. *Esk.* *Tebdil çıkmak* (veya *tebdile çıkmak*), [padişah, vezir v.b. için] tanınmayacak bir kıyafetle halkın arasına karışmak: *Devletlû Hünkârım, demiş, bu farkı duymak değil de görmek dilersen bu gece tebdil çıkalım* (N. Araz). || *Tebdil gezmek*, kıyafetini değiştirerek, tanınmayacak bir kılıkta dolaşmak.

— Tar. *Tebdil hasekisi*, has ahır seyislerinin başı. || *Tebdil kayığı*, padişahın kimliğini gizleyerek halkın arasına karıştığı zaman bindiği kayık.

◆ Sıf. *Esk.* Değiştirilmiş bir kıyafetle ve kim olduğunu belli etmeksizin gezen.

◆ **Tebdilat** çoğl. i. *Esk.* Değişiklikler; değişmeler: *Türlü türlü tebdilâta uğradım Gâhi viran şen olurdu postlarım* (Âşık Veysel). [M]

TEBEAN zf. (ar. *tebaᶜ*'dan *tebeᶜān*). *Esk.*

Foto. LAROUSSE

Uyarak, tabi olarak: *Ötekinin berikinin yaptığına imtisal âdetine tebean ...* (H.Z. Uşaklıgil).

— Huk. *Esk. Tebean tasarruf,* mirî topraklar üzerinde yapılan yapılar veya dikilen ağaçlar yüzünden bu toprakların mülk topraklar gibi tasarruf edilmesi. (Burada toprak, üzerindeki yapı veya ağaçların bağlı olduğu hukuk kurallarına uyar.) [M]

TEBEDDÜL i. (ar. *bedel'*den *tebeddül*). *Esk.* Başka durum ve şekle girme, değişme: *Bu kadar büyük bir tebeddül karşısında hafiyeler bizim vücudumuzdan şüphe etmediler* (Ömer Seyfeddin). *Bu gibi kelimelerde de mânâca gayrı mahsus tebeddüller vukua geldiği anlaşılır* (Ziya Gökalp). || *Tebeddül etmek,* değişmek, başkalaşmak: *Az vakit zarfında efkâr ve etvar-ı âlem o kadar tagayyür ve tebeddül etmişti ki...* (Cevdet Paşa).

◆ **Tebeddülat** çoğl. i. *Esk.* Değişiklikler, değişmeler: *Bugünlerde en nazik tebeddülâtı ve bilhassa fedakârlıktan sonra Müteliflerde hasıl olan zihniyeti bildiriniz* (Atatürk). [M]

TEBELBÜL i. (ar. *belbel,* karışma'dan *tebelbül*). *Esk.* Dilin anlaşılmaz hale gelmesi, karışıklık. || *Tebelbül etmek,* [dil için] karışmak, anlaşılmaz hale gelmek: *Önünde, âkir ü hâir, tebelbül ettiği sırr / Bir iltima-yı hakikat mi, yoksa bir muğlak / Nühüfte nükte-i hilkat mi?...* (Tevfik Fikret). || *Tebelbül-i elsine,* dillerin anlaşılmaz hale gelmesi.

◆ **Tebelbülat** çoğl. i. *Esk.* Dil karışıklıkları. (M)

TEBE'LER. Bk. MATABE'LER.

TEBELLEŞ sıf. *Halk dili.* İstenmediği halde ayrılmayan, musallat olan (kimse). || *Esk.* Birbirine geçmiş, karışık. || *Tebelleş etmek,* bir kimseye musallat etmek: *Evine abdal kızını tebelleş ettim ki, tuuu* (Orhan Kemal). || *Tebelleş olmak,* musallat olmak, ayrılmamak. (M)

TEBELLÜĞ i. (ar. *büluğ'*dan *tebellüğ*). *Esk.* Gönderilen resmî bir bildiriyi alma. || Yetişme, erişme. || *Tebellüğ etmek,* bir bildiriyi almak.

◆ **Tebellügat** çoğl. i. *Esk.* Bildiri v.b. şeyleri almalar. || Erişmeler, yetişmeler. (M)

TEBELLÜR i. (ar. *billûr'*dan osmanlıca *tebellür*). *Esk.* Billûrlaşma. || Belirme. || *Tebellür etmek,* billûrlaşmak. Belirmek: *Sen, bugüne kadar milletin tebellür etmiş, tahakkuk etmiş kanaatlerine tâbi olacaksın* (Atatürk). [M]

TEBENNÎ i. (ar. *benî'*den *tebennî*). *Esk.* Bir erkeği oğulluğa kabul etme, oğul olarak alma.

— ANSİKL. Huk. tar. *Tebennî,* İslâmlıköncesinden beri Araplar arasında yaygındı ve yapma hısımlık (calî nesep) sağlayıcı niteliği vardı. İslâmlık bu geleneği kaldırmadı; fakat, tebennîyi her türlü hukukî sonuçtan yoksun bıraktı. Evlât edinilenle eden arasında mirasçılık ve evlenme engeli yoktur. Uygulamada tebennîye en çok, çocuklu dullarla evlenenler ve özellikle çocuklu dul eniştesiyle evlenen kadınlar baş vururdu. Bu çocuklara, evlat gibi tutulan çocuk anlamında *menziletil veled* denirdi. (M)

TEBER i. (fars. *teber*). *Esk.* Küçük balta. || Dervişlerin taşıdıkları uzun saplı, yuvarlak ağızlı küçük balta. (Bk. ANSİKL.) || Meşin kesmek için kullanılan âlet.

— Sil. *Esk.* Osmanlı devletinde padişahların maiyet halkını meydana getiren peyklerle dervişlerin kullandıkları silâh. (*Balta, nacak* da denirdi. Teberler demir veya ağaç bir çubuk üzerine genişliğine takılırdı. Bir tarafı yarım ay şeklinde, diğer tarafı sivri veya iki tarafı da yarım ay şeklinde olurdu.)

— ANSİKL. *Teber* dervişlerin silâhı niteliğindedir. Daha çok bektaşî ve Ali'ye bağlanan tarikatçılar tarafından kullanılır. Sağ elle tutulur ve sağ omuza konur. Teber, gene aynı dervişlerce kullanılan keşkül ve asa ile üçüzlü bir birlik kurar. Anadolu'ya bektaşî dervişleri tarafından getirildi. Teber bektaşî şiirlerinde de önemli bir yer kaplar. Bazıları, sapı elif harfine benzediği için Allah yolunu, doğruluğu gösteren bir sembol olduğunu söyler. (M)

TEBERDAR sıf. ve i. (fars. *teber* ve *-dâr'*dan *teber-dâr*). *Esk.* Dervişlerin teber taşıyanı.

— Teşk. tar. Yeniçerilerin balta taşıyan solak sınıfı. Bk. BALTACI.

◆ **Teberdaran** çoğl. i. *Esk.* Baltacılar.

— Teşk. tar. *Teberdaranı hassa,* padişah sarayındaki solaklar. (M)

TEBERRA veya **TEBERRÎ** veya **TEBERRU** i. (ar. *berâ* veya *berî'*den *teberrâ* veya *teberrî*). *Esk.* Uzaklaşma, uzak durma. || Yüz çevirme. || *Teberra etmek (eylemek),* uzaklaşmak, uzak durmak: *Teberra eylemiştir ülfet-i erbab-ı gafletten* (Muallim Naci).

— Tasav. Alevîler ve bektaşîlerde Muaviye'nin oğlu Yezid ile onun soyundan gelenleri, onları tutanları sevmeme anlamında kullanılan deyim. (M)

TEBERRU i. (ar. *bürûᶜ'*dan *teberruᶜ*). *Esk.* Bir şeyi karşılık beklemeksizin ve isteyerek verme. Bağışlama. || Bu şekilde verilen şey. Bağış.

— Huk. Bk. İANE. || *Esk.* Bir kimsenin mülkiyeti kendisine ait olan bir şeyi, karşılıksız olarak bir kimseye veya belli bir kuruma vermesi. (Teberrunun amacı karşılıksız kazandırma veya Allah katında sevap kazanma olabilir. Şer'an yükümlü olunan şeyin karşılıksız verilmesi teberru sayılmaz; bu yüzden zekât, teberru değildir.)

◆ **Teberruan** zf. *Esk.* Teberru yoluyle, bağışlayarak.

◆ **Teberruat** çoğl. i. *Esk.* Bağışlamalar. || Bağışlar. (M)

TEBERRÜK i. (ar. *bereket'*den *teberrük*). *Esk.* Uğurlu sayma: *«Erenlerin nefesin teberrük kılmadık [...] Hata bizden atâ sizden»* (N. Araz). || *Teberrük etmek,* mübarek saymak: *Nâs, artık eshabı kiramı görenler ile teberrük eder oldular* (Cevdet Paşa).

◆ **Teberrükât** çoğl. i. *Esk.* Uğurlu, mübarek saymalar.

◆ **Teberrüken** zf. *Esk.* Uğur sayarak: *Teberrüken onu bu güne kadar hıfzettim ve birgün kestiği tırnakları bir şişe içine koyup saklamıştım* (Cevdet Paşa). [M]

TEBESSA, Cezayir'de idare çevresi merkezi (Annaba idare bölgesi), Tebessa dağlarının kuzey eteğinde; 40 520 nüf. Roma şehri *Hheveste'*nin önemli kalıntıları.

— *Tebessa idare çevresi,* 128 545 nüf. (L)

TEBESSA dağları, Cezayir ve Tunus'ta dağlar; güneybatıda Nemenşa tepeleri ile kuzeydoğuda Tanus sırtı arasında. Fosfat yatakları bulunan bu dağlar kırıklı ve aşınmış tümseklerden (cebel Şambi, 1 544 m) meydana gelir; bu tümsekler çoğunlukla kısmen dolmuş senklinaller geniş çöküntüler arasında yükselir. (L)

TEBESSÜM i. (ar. *besm'den tebessüm*). Gülümseme: *İşte yine gülüyorsunuz, fakat ben artık biliyorum; anlıyor musunuz, bu tebessümlerinizi biliyorum, onlarda zehirleyen bir şey var* (H.Z. Uşaklıgil). *O, şimdilik dudağında acı bir tebessümle yalnız bana bakıyordu* (R.N. Güntekin). *Dudaklarında acı bir tebessüm vardı ve ağlamış gibiydi* (Sabahattin Ali). || *Tebessüm etmek,* gülümsemek: *Vesime, göz yaşları ortasında tebessüm etmekten kendini alamadı* (Vâ-Nû).

—*Esk. Tebessüm-i hulya,* hayal edilen şeyin sebep olduğu gülümseme. || *Tebessüm-i istifsar,* sorgulu gülümseme. || *Tebessüm-i mahzuziyet,* hoşlanmanın yol açtığı gülümseme. || *Tebessüm-i memnuniyet,* memnunluk gülümsemesi. || *Tebessüm-i mesudane,* mutlu gülümseme. || *Tebessüm-i saadet,* mutluluk gülümsemesi. || *Tebessüm-i zirleb* («dudağın altından gülme»), alaylı gülümseme.

◆ **Tebessümat** çoğl. i. *Esk.* Gülümsemeler.

◆ **Tebessümkünan** blş. zf. *Esk.* Gülümseyerek, gülümser bir şekilde. (M)

TEBEŞİR i. (fars. *tebâşir'*den). Toz zerreciklerinden meydana gelen, çizdiği yerde iz bırakan beyaz veya çok açık renkte kireçli kaya. || Bu maddeden yapılan ve kara tahta, duvar gibi yüzeylere yazı yazmak için kullanılan küçük çubuk. || *Tebeşir tahtası,* üzerine tebeşirle yazı yazılan tahta.

— DEY. *Tebeşire peynir bakışlı,* («tebeşir parçasını peynir sanan») cahil, aptal, dikkatsiz, şaşkın. En ufak şeylerden kendine çıkar sağlamayı düşünen.

— Hat. *Tebeşir çuhası,* perdahı gidermek veya kalemin iyi işlemesini sağlamak için kâğıda tebeşir sürmede kullanılan çuha.

— Jeol. Bk. ANSİKL. || Mezozoyiğin (ikinci zaman) üçüncü ve son devri. (Bk. ANSİKL.) || *Orta tebeşir,* Alt veya Eski tebeşir ile Üst veya Genç tebeşir arasında kalan tabaka veya devre.

— Terz. *Terzi tebeşiri,* kumaşın çeşitli parçalarının sınırlarını, işaret noktalarını veya düzeltmeleri v.b. belirleyen steatit.

— ANSİKL. Jeol. *Tebeşir,* beyaz, kolay parçalanan, çizen, parmakları kirleten bir kireçtir. Genellikle biraz kil kapsar. İçinde başka fosiller dışında, deniz deliklileri, ayrıca kıyılardan türeyen sığ deniz döküntüleri de vardır; bu durum tebeşirin nispeten az derinlikte (100-300 m) oluştuğunu gösterir. Tebeşir, Üst tebeşirde çökelmiştir. Kapsadığı fosillere (Aşağı senoniyende oluşmuş *micrasterli tebeşir,* Üst senoniyendeki *belemnitellalı tebeşir, bakuliteli tebeşir* v.b.) veya pisliklere (Senomaniyende oluşmuş *glokonili* veya *kloritli tebeşir,* Türoniyende oluşmuş *marnlı tebeşir*) göre çeşitli tebeşir çeşitleri ortaya çıkar. Tebeşirden kireçtaşı ve çimento taşı olarak yararlanılır. *Göl kireci,* günümüzde, bazı isviçre göllerinde oluşan, yapısı billûrlu bir kireç çökeltisidir.

● *Tebeşir devri* —110 ile —65 milyon yıl arasında uzanır. Jüra ile Eyosen arasında yer alır. Kuzey Avrupa'da üst düzeylerde tebeşir fasiyesinin gelişmesi bu devrenin tebeşir devri adını almasına yol açmıştır. Tebeşir sisteminde şu katlar vardır:

	KAT	YAŞI
Üst tebeşir	Daniyen	65 milyon yıl
	Senoniyen	73 » »
	Türoniyen	82 » »
	Senomaniyen	85 » »
Alt tebeşir	Albiyen (Gault)	90 » »
	Apsiyen	95 » »
	Barremiyen	100 » »
	Neokomiyen	103 » »
	Vealdiyen	110 » »

Batı Avrupa'da bir sıcak Akdeniz bölgesi, bir de favnası çok farklı bir kuzey bölgesi vardı; bazı boğazların açılması ve kapanması v.b. ile bu iki bölge arasındaki etki savaşı izlenebilir.

— Paleont. Tebeşir devri favnasında iri foraminiferlerden 2 grup özellikle önemlidir: orbitolina (Alt Tebeşir ve Senomaniyen devri) ve orbitoitler (Üst Tebeşir devri). Tebeşirin çoğu ufak foraminiferlerden oluşur; tebeşir içinde silisli süngerler çoktur; polip resifleri sadece sıcak bölgelerde bulunur. Denizkestanelerinden birçok karakteristik fosiller vardır. Rudistlere yapışmış yassısolungaçlıların da stratigrafik önemi büyüktür. Fakat bütün paleontolojik bölgeler amonitlere göre tanımlanır; amonitler ve belemnitler Tebeşir devrinin sonunda kaybolur. Deniz sürüngenleri arasında en ilginci mosasauruslardır. Kara sürüngenlerinde evrim devam eder. Bazı dev dinozorlar (atlantosaurus, asiatosaurus, gigantosaurus v.b. Tebeşir devri sonunda birden kaybolur. Dişli kuşlar henüz vardır (hesperornis ve ichthyornis). Memelilerin evrimi ise yavaşlar. (L)

TEBEŞİRLEŞME i. (*tebeşir* > *tebeşirleşmek'*ten *tebeşirleş-me*). Patol. Bir dokunun kalınlığında tebeşirimsi katı birikintilerin oluşması. (L)

TEBET i. Kronoloji. İbranîlerde medenî yılın dördüncü, dinî yılın onuncu ayı. (Aralığın ortasına doğru başlar, ocağın ortasına doğru biterdi.) [L]

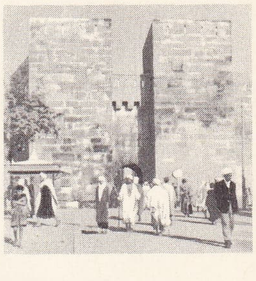

TEBESSA
Salomon kapısı

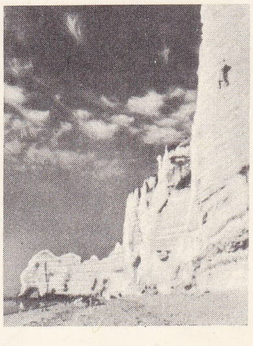

tebeşir
Etretat'da (Fransa) yalıyar

Foto. Boudot-Lamotte (LAROUSSE)

TEBEVVÜL i. (ar. *bevl*'den *tebevvül*). *Esk.* İşeme.

— Tıp. *Esk. Tebevvüli sükkerî,* idrarda şeker bulunması. || *Tebevvüli zülal,* idrarda albümin bulunması. (M)

TEBEYYÜN i. (ar. *beyān*'dan *tebeyyün*). *Esk.* Belli olma, ortaya çıkma. || *Tebeyyün etmek,* belirmek, meydana çıkmak: *Bu ahvalde Harbiye Nazırı ve Erkânıharbiye reisinin şahsen methaldar oldukları tebeyyün etmiş* (Atatürk). *Gerçi oğlunun hıyaneti tebeyyün ederse herhangi bir «Genç Türk»e yapacağı cezayı hatta ziyadesiyle ona yapacaktı* (H. E. Adıvar). [M]

TEBHAL veya **TEBHALE** i. (ar. *tebḫāl* veya *tebḫāle*). Tıp. *Esk.* Dudak uçuklaması. || Dudakta görülen kabartı.

◆ **Tebhaledar** sıf. *Esk.* Tıp. [Dudak için] Uçuklamış. (M)

TEBHİR i. (ar. *buḫār*'dan *tebḫīr*). *Esk.* Sıvıyı kaynatıp buğu haline getirme. || Tütsüleme. || Etüvden geçirme. (M)

TEBİD i. (ar. *ebed*'den *te'bīd*). *Esk.* Ebedîleştirme, sonsuzlaştırma: *Canla, şanla, ey vatan, tebidine peymanlıyız* (Tevfik Fikret). [M]

TEBİD i. (ar. *bu'd*'dan *teb'īd*). *Esk.* Kovma, uzaklaştırma. || *Tebid etmek,* uzaklaştırmak: *Bu noktada durmamak ve bu yeni mecrayı takip etmemek için bu hayali bir kelimeyle tebid etmek istedi* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TEBİNGTİNGGİ, İndonezya'da ada, Malakka boğazında, Sumatra'nın doğu kıyısının hemen açığında. Sagu üretim merkezi. Başlıca şehri, *Selat Pancang.* (L)

TEBLERZE blş. i. (fars. *teb,* sıcaklık ve *lerze,* titreme'den *teb-lerze*). Tıp. *Esk.* Sıtmanın verdiği titreme, sıtma nöbeti. (M)

TEBLİGAT i. (ar. *tebliġ*'den *tebliġāt,* tebliğler). *Esk.* Resmî yoldan yapılan yazılı bildiri: *Son günlerdeki tebligatımızın tamamen alınıp icabatının yapılıp yapılmadığını sordum* (Atatürk).

— ANSİKL. Huk. Bir davada taraf işlemlerinin çoğunun hüküm ifade edebilmesi için *tebligat* yapılması gereklidir. Bunun gibi bazı mahkeme işlemlerinin de hüküm ifade edebilmesi için taraflara tebliğ edilmesi şarttır. Meselâ bir kimseye duruşma günü bildirilmedikçe gıyap hükümlerinin uygulanması imkânı yoktur. Asliye mahkemesi hükümlerine karşı temyiz süresi ancak tebliğden itibaren işlemeğe başlar. Tebligat kanununa göre, kazaî merciler, umumî ve mülhak bütçeli daireler, belediyeler, köy tüzel kişilikleri, baro ve noterler tarafından yapılacak bütün tebligat, bu kanun hükümlerine göre işler. Tebligat kural olarak posta idaresi tarafından yapılır. Ancak gecikmesinde zarar olan hallerle kanunda belirtilen belli hallerde tebligatın belirli memurlar veya zabıta tarafından yapılması mümkündür. Tebligat, tebliğ edilecek kişinin bilinen son adresine yapılır. Yeni adres bulunamazsa, o zaman ilgili daire, tebliğ edilecek evrakı, hem eski adresin kapısına, hem de kendi divanhanesine asar. Muhatabın kapısına asma tarihi tebliğ tarihi sayılır. Adresi meçhul olanlara tebligat ilân suretiyle yapılır. Tebligatın usulsüz olarak yapılmasına rağmen, muhatap tebliği öğrenmişse, bu tebligat geçerlidir. Bunun için muhatabın bu öğrenmeyi açıklamış olması gerekir. (M)

TEBLİĞ i. (ar. *bülūġ*'dan *tebliġ*). *Esk.* Eriştirme, yetiştirme, nakletme: *Binaenaleyh tebligatı samilerini kendisine tebliğe ve cevap ahzine mecbur idim* (Atatürk). || Bildiri: *Hattâ gazete okumak âdeti olmadığı için tebliği bile görmemişti* (Ömer Seyfeddin). *Nail bey elime bir gün evvel yayınlanmış bir tebliği tutuşturdu* (A. H. Tanpınar). || *Tebliğ etmek,* bildirmek, bir bilgiyi resmî yoldan yazılı şekilde ulaştırmak: *Aradan iki gün geçtikten sonra bekçi bir celp tebliğ etti* (B. Felek). *Bir gece mabeyne çağırdılar irade tebliğ ettiler* (R. H. Karay).

— Ed. *Esk.* Mübalâğanın birinci derecesi.

— Huk. *Esk.* Mahkemeye ait bir yazıyı ilgiliye imza karşılığı verme. (M)

TEBN i. (ar. *tebn*). Esk. Saman.

— Astron. *Esk. Tarikült-tebn,* samanyolu.

◆ **Tebnî** sıf. *Esk.* Saman renginde, uçuk sarı. (M)

TEBRİD i. (ar. *bürūdet*'ten *tebrīd*). *Esk.* Soğutma. || *Mec.* Ara açılması. || *Tebrid etmek,* soğutmak. Ara açmak. (M)

TEBRİK i. (ar. *bereket*'ten *tebrīk*). Bir şey veya işin uğurlu olmasını dileme, kutlama: *İlk defa bir devlet masasının başına geçip de, bana vazifemi tebrike gelenler odadan ayrılınca koltuğuma yaslanarak...* (Ş. S. Aydemir). || Bayram, yılbaşı v.b. kutlama: *Bayram tebriğine gitmek.* || Kutlama için gönderilen kart (*tebrik kartı* da denir): *Bayramda iki tebrik gönderdim.* || *Tebrik etmek,* kutlamak, uğurlu olsun demek: *Ahmet Efendi bekledi. Hani nikâh olsun da Halil'i tebrik etsin diye* (B. Felek). *Arkadaşlarımdan beni tebrik edenleri kısa kuru bir teşekkürle başımdan savıyor, yılışmak meylini gösterenlere yüz vermiyordum* (R. N. Güntekin). || *Tebrik mektubu* (veya *telgrafı*), tebrik etmek için gönderilen mektup veya telgraf.

◆ **Tebrikât** çoğl. i. *Esk.* Tebrikler, kutlamalar. (M)

TEBRİKNAME blş. i. (ar. *tebrīk* ve fars. *nāme*'den *tebrīk-nāme*). *Esk.* Bir şeyi kutlamak için yazılan yazı. (M)

TEBRİYE veya **TEBRİE** i. (ar. *berā'et*'ten *tebriye* veya *tebri'e*). *Esk.* Bir kimseyi bir şüpheden kurtarma, temize çıkarma. || Birini borcundan kurtarma. || *Tebriye etmek,* temize çıkarmak: *İstiyordu ki vicdanına karşı kendisini tebrie eden bu esbab onu çocuklarına da affettirsin* (H. Z. Uşaklıgil). Borçluyu borcundan kurtarmak. || *Tebriye-i zimmet etmek,* ilişiği olmadığını ısbat etmek.

— Huk. *Esk.* Bir kimsenin suç işlediğini gösterecek yeterli delil bulunmaması, suçu işlemediğinin anlaşılması veya işlediği fiilin suç niteliğinde olmaması gibi durumlarda, o kimsenin suçtan sorumlu tutulmaması. (M)

TEBRİZ, İran'ın kuzeybatısında şehir, Doğu Azerbaycan eyaletinin merkezi; 403 400 nüf. (1966). Şehir, kuzeyinde Karacadağ'ın, güneyinde volkanik Sahand dağının (3 547 m) yükseldiği, batıda Urmiye gölüne doğru eğimli bir ovada yer alır, Savalan dağından inen Acıçay'ın bir kolu üzerinde bulunur; yüksl. 1 350 m. İşlek yollarla, ayrıca demiryoluyle Tahran'a, Culfa üzerinden Sovyetler birliğine ve 1971'den beri de Türkiye demiryollarına bağlanmıştır. Sanayi (halıcılık v.b.) ve ticaret (pazarlar) alanında canlı bir faaliyet görülür. 1959'da Tahran - Tebriz demiryolu tamamlandı.

Tebriz yerli nüfusunun hemen bütünü Azerî Türklerinden oluşur. Resmî dil Farsça olmakla beraber halk arasında Türkçe konuşulur. Nüfusun çoğunluğu şiîdir; az olarak sünnî müslümanlar, çoğu ermeni olmak üzere birkaç bin hıristiyan ve biraz da musevî vardır.

● *Tarih.* Tebriz'in ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmiyor. Çeşitli kaynaklar III. yy.da şehrin varlığından söz ederler. Şehrin adı, arap coğrafya kitaplarında *Tibriz,* bizans ve ermeni kaynaklarında *Tavrez* ve *Tavreş* şeklinde geçer. III. ve IV. yy.-larda küçük bir kasabaydı. İslâm fetihleri sırasında bölgenin en önemli şehri Erdebil'di. 858'de bir deprem sonunda yıkılan şehir, halife Mütevekkil tarafından yeniden imar edildi. 937'den sonra Müsafirîler, sonra Ravvadîler Tebriz'e hâkim oldular. İslâm hâkimiyeti döneminde Tebriz, oldukça gelişti. Şehrin çevresi surla çevrildi; ziraî ve ticarî hayat gelişti. Bu dönemde tebriz kumaşları çok ünlüydü. 1055'te Tuğrul Bey tarafından alınan Tebriz, Selçuklular devrinde büyük bir önem kazandı. Melikşah'ın ölümünden sonra, Sultan olan Berkyaruk ile kardeşi Muhammed arasındaki mücadelede Berkyaruk, Tebriz'in güneyine çekildi; fakat, kardeşler arasında yapılan anlaşmaya göre Tebriz, Muhammed'e verildi. Sonra, Irak Selçuklularının hâkimiyetine geçen Tebriz 1120'de Gürcülerin akınına uğradı. Şehir, 1139'da Kara Sungur'un eline geçtiyse de, kısa bir süre sonra Azerbaycan atabeklerinin kurucusu İldeniz, bütün Azerbaycan'ı ele geçirdi. Tebriz, atabek Kızıl Arslan devrinde (1186 - 1191) Azerbaycan'ın merkezi oldu. 1208'de gürcü kraliçesi Tamara'nın birlikleri bütün Azerbaycan'a akınlar yaptı ve Tebriz'den ağır bir fidye aldı. Sultan Celâleddin Harizmşah 1225'te Tebriz'e gelerek atabekler hanedanına son verdi; fakat 1230'da şehir Moğolların eline geçti. Moğollar ve İlhanlıların ilk devirlerinde, Tebriz'in yönetimi Melik Sadreddin'e verildi. 1263'te Kafkasya'ya bir sefer yapan Hulâgu dönüşte Tebriz'e geldi ve burada bulunan kıpçak asıllı tacirleri öldürttü. Tebriz, Abaka Han devrinde (1265-1281) İlhanlıların başkenti oldu. Şehir, en parlak dönemini Gazan Hanın saltanatı sırasında yaşadı. Bu hükümdar 1299'dan sonra şehirde geniş imar faliyetine girişti. 1336'dan sonra Tebriz'e Celâyirliler hâkim oldu. Timur istilâsına kadar süren bu dönemde Tebriz, yeniden imar edildi. 1392'de kesin olarak Timur'un eline geçen şehir, imparatorluğun batı eyaletlerinin idarî merkezi oldu. Timur, bu eyaletin yönetimini oğullarına verdi. Ölümünden sonra oğulları arasında el değiştirdi. 1406'da karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un eline geçti. Timur'un yerine geçen Şahruh, 1436'da Tebriz'i kesin olarak ülkesine kattı ve şehrin yönetimini oğlu Cihanşah'a verdi. Cihanşah devrinde Tebriz'de Gökmescit ve daha birçok bina yapıldı. 1468'de Tebriz, Uzun Hasan tarafından alındı. Akkoyunlular devrinde Tebriz'de büyük bir gelişme görüldü; yeni saraylar, camiler ve hastahaneler yapıldı. Şah İsmail 1500'de Tebriz'i Safevî devletinin topraklarına kattı. Şehir halkını şiî mezhebini kabule zorladı; direnenlere işkenceler yaptı. Bir süre Safevîlerin başkenti olan Tebriz, Çaldıran savaşından sonra (1514) Osmanlıların eline geçti. Bu tarihten sonra Tebriz, Osmanlı imparatorluğuyle Safevîler arasında birçok kere el değiştirdi. 1731'de Osmanlılar şehri ele geçirdilerse de bir yıl sonra İranlılara bıraktılar. 1827'de, İran'ın zayıf durumundan yararlanmak isteyen Ruslar, Tebriz ve çevresindeki şehirleri işgal ettiler. Bir yıl sonra yapılan barışta, Tebriz İran'a bırakıldı. Bundan sonra Tebriz, İran veliahtlarının resmî oturma yeri oldu. Uzun bir barış döneminden sonra, 1908'de şehirde büyük bir isyan çıktı. Ruslar ve İngilizler duruma el koydular; 1909'da Ruslar Tebriz'i işgal ettiler. Birinci Dünya savaşının başında Ruslar Tebriz'i boşalttılar. Türk kuvvetleri şehre girdi; fakat sonra rus birlikleri şehre tekrar hâkim oldular. Rusya'da ihtilâl çıkınca Kâzım Karabekir'in kumandasındaki türk kuvvetleri 1918'de Tebriz'e girdi, 1919 ortalarında da şehir İran'a geri verildi. İkinci Dünya savaşı sırasında şehir Ruslar tarafından yeniden işgal edildi (1941). Ruslar burada muhtar bir cumhuriyet kurdular. Bu durum 1946'ya kadar sürdü, sonra şehir İran'ın eline geçti. (ML)

TEBRİZ i. Mus. Türk musikisinde bir makam.

— ANSİKL. *Tebriz,* acemden çok farklı olmayan bir makamdır. 'Uşşak ile acemaşiran dizisinden bir parçanın birleşmesinden meydana gelir. Rast (*sol*) perdesinde kalır. Güçlüleri, birinci derecede neva-*re,* ikinci derecede dügâh-*la*'dır. Donanıma uşşakın *si* koma bemolü konulur ve acemaşiran için de nota içerisinde *si* bekar ve küçük mücennep diyezi kullanılır. Genellikle acemaşiranda çargâh beşlisi gösterilir. İsmail Hakkı Beyin *Fâhe Peşrev, Frengi Fer, Beste* ve *Aksak Semai* ile bir *Şarkı*'sı bu makama örnek olarak gösterilebilir. (M)

TEBRİZİ i. (*Tebriz* şehrinin adı'ndan ar. *tebrizî*). Mus. Türk musikisinin en az altı yüzyıllık birleşik makamlarından biri. (Günümüze kalmış örneği yoktur.) [M]

TEBSİR i. Bk. TABSİR.

TEBŞİR i. (ar. *beşr*'den *tebşīr*). *Esk.* Müjde verme, sevinilecek bir haber ulaştırma: *Resulü Ekrem «evet» diye cevap verdi ve yeni Cennetül firdevs olduğunu tebşir buyurdu* (Cevdet Paşa). || *Tebşir etmek,* müjdelemek: *Peruz'un veya Küçük Amelyan'ın kudümünü tebşir ederdi* (Ahmed Rasim).

— Din. Cebrail'in Tanrı'nın insan sıfatına bürünmesi sırrını bildirmek için Meryem'e getirdiği haber.

— ANSİKL. G. santl. *Tebşir* veya *meleğin selâmı,* hıristiyan ressamları ve heykeltıraşları tarafından çok sık işlenen bir konudur. Ortaçağda, Meryem kültünün gelişmesiyle bu konuyu işleyen eserler çok artmıştır. Başlıcaları Amiens ve Reims katedralleri-

nin batı cephelerindeki heykeller, Floransa'da San Marco manastırında Fra Angelico'nun bir freski, Leonardo da Vinci'nin Uffizi müzesindeki ve Van der Weyde'nin Louvre'daki tablolarıdır.

◆ **Tebşirat** çoğl. i. *Esk.* Müjdelemeler, alınan müjdeler: *Peki pirim, sizin bize böyle bir tebşiratınız yok mu?* (N. Araz). [M]

TEBURBA, Tunus'un kuzeyinde (Tunus ili) komün, Aşağı Mecerda kıyısında; 7 700 nüf. Roma şehri *Thuburbo Minus*'un kalıntıları. (L)

TEBURSUK, Kuzey Tunus'ta (Bicaye ili) komün, Tebursuk dağlarının güney eteğinde; 7 500 nüf. Zeytinliklerle çevrili tarım pazarı. Eski bizans hisarı, 6 km güneybatısında roma şehri *Thugga*'nın (bugün *Dugga*) önemli kalıntıları. (L)

TEBÜK, Suudî Arabistan'da şehir, Hicaz bölgesinde, Şam'dan Medine'ye giden hac yolu ve demiryolu üzerinde. Su kaynağı. (M)

TEBYİN i. (ar. *beyān*'dan *tebyīn*). *Esk.* Açık bir şekilde anlatma: *Başkadır teşrih ü tebyinde edası hamemin* (Recaizade Ekrem). [M]

TEBYİZ i. (ar. *beyāż*'dan *tebyīż*). *Esk.* Müsveddeyi temize çekme. || Bir şeyi ağartma, beyazlatma. (M)

TEBZEDE sıf. (fars. *teb*, sıcaklık ve *-zede*, düşen'den *teb-zede*). Tıp. *Esk.* Sıtmaya tutulmuş. (M)

TEBZİL i. (ar. *bezl*'den *tebzīl*). *Esk.* Delme, bir âletle yarma.

— Tıp. *Esk.* Su toplamış bir uzvu bıçakla delerek suyunu boşaltma. (M)

TEC veya **TEK** i. (*ton-eşdeğer-kömür*'ün baş harfleri). Metrol. Kömürden, petrolden, tabiî gazdan, elektrikten elde edilen enerji miktarlarını bir tek birimle göstermek için iktisatta kullanılan enerji miktarı birimi (sembolü: TEC veya TEK): 1 TEC = 7 000 K cal'dir. (L)

TECAHÜL i. (ar. *cehl*'den *tecāhül*). *Esk.* Bilmez gibi görünme, bilmemezlikten gelme: *Hâlâ o şebin zeyl-i temadisi bu ızlâm / Hâlâ o cehalet, o tecahül ve o techil* (Tevfik Fikret). *Rû-yı eşyaya gölgeler, sisler / Bir tecahül nikabı ferş eyler* (Cenab Şahabeddin). || *Tecahül etmek*, bilmez gibi görünmek.

— DEY. *Tecahülden gelmek. Esk.* Bilmemezlikten gelmek, bilmez gibi davranmak: *Nureddin, tecahülden gelen annesine pek bir şey söylemedi* (N. Araz).

— Ed. *Esk. Tecahüli arif.* Bk. TECAHÜLÜARİF.

◆ **Tecahülat** çoğl. i. *Esk.* Bilmemezlikten gelmeler. (M)

TECAHÜLÜARİF veya **TECAHÜLÜARİFANE** bls. i. (ar. *tecāhül* ve *'ārif*'ten fars. taml. *tecāhül-i 'ārif, tecāhül-i 'ārifāne*). Ed. *Esk.* Bilinen bir şeyi bilmiyormuş veya başka türlü biliyormuş gibi gösterme sanatı. (Edebiyatta, herhangi bir konuda bildiğini bilmiyormuş gibi davranma bir alçakgönüllülük sayılır ve bazen iyi karşılanırdı. Tecahülüarif, daha çok nükte yapmak için başvurulan bir yoldu.) [M]

TECANÜS i. (ar. *cins*'ten osmanlıca *tecānüs*). *Esk.* Aynı cinsten olma, cinsteşlik. (M)

TECARİB çoğl. i. (ar. *tecribe*, tecrübe'den *tecārib*). *Esk.* Denemeler, deneyler: *Bu suretle İstanbul'un memlekete mütevali zararlar ika ettiği tecarib-i meşume ile sabit olan [...] gayritabiî vaziyetine bir nihayet vermek müyesser olur* (Atatürk). *Behlûl o bütün tecarib-i sevda ile dolgun hayatını...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TECAVİF çoğl. i. (ar. *tecvīf*'ten *tecāvif*). *Esk.* Kovuklar, oyuklar.

— Anat. *Esk. Tecavifi dimağ*, beynin içindeki boşluklar. || *Tecavifi kalp*, kalpteki kulakçık ve karıncık boşlukları. (M)

TECAVÜZ i. (ar. *cevāz*'dan *tecāvüz*). Hücum etme, saldırma: *Hiç bir şey düşünmüyor, hiç bir şey duymuyor, yuvasında tecavüze uğramış bir hayvan yavrusunun idraksiz korkusuyle köşemde büzülüyor, küçülüyordum* (R. N. Güntekin). || Başkasının hakkına el uzatma: *Silâhsız Afrika'yı tamamıyle zapteden bu yırtıcı insafsız, müthiş Avrupalılar, Asya'yı da paylaşıyorlar, bu tecavüzlerine soğukkanlılıkla «Şark meselesi» diyorlardı* (Ömer Seyfeddin). || Namusa saldırma, sarkıntılık. || *Esk.* Aşma, ötesine geçme: *Bu gibi harekâtı asayiş şikenanede haddi kanuniyi tecavüz ve askere taarruz...* (Atatürk). *Yezid İbni Enes, Medayin üzerinden Musul'a doğru hareket eyledi ve Musul hududunu tecavüz ile Batlı nam mevkie kondu* (Cevdet Paşa). || *Tecavüz etmek* (veya *eylemek*), hücum etmek, saldırmak: *Düşman çetelerini bertaraf etmeğe ve hiç olmazsa onların ahalii Hıristiyanniyeye tecavüz ederek düşman maksadını temine matuf her teşebbüslerini...* (Atatürk). Başkalarının hakkına el uzatmak: *Hattâ hocayı tutan jandarmalar, demokrasi hürriyetlerine tecavüz etmekle suçlandılar* (F.R. Atay). Namusa saldırmak: *Bu yaştan sonra harimi ismet ü iffetime böyle bir yüzsüz kızın tecavüz edeceğini zannetmezdim* (R. N. Güntekin). *Esk.* Aşmak, geçmek: *Dostlukları iki seneye tecavüz eylediği halde henüz birbirinin ismini doğru söylemezler* (H. R. Gürpınar).

— Ask. ve Devl. huk. Bir kışkırtma olmadığı halde ansızın yapılan hücum: *Hitler'in Polonya'ya tecavüzü.* (Tecavüz savaşı önce Milletler Cemiyeti, sonra* Birleşmiş Milletler teşkilâtı tarafından resmen suçlanmıştır.)

— Huk. Bir hakkın kullanılmasının üçüncü bir kişi tarafından zorlaştırılması. || *Tecavüzün meni davası*, bir hak veya hukukî duruma yapılan haksız saldırının durdurulması için açılan dava. (Bk. ANSİKL.) || *Yetki* (veya *salâhiyet*) *tecavüzü*. Bk. YETKİ.

— ANSİKL. Huk. *Tecavüzün meni davası*'nın açılabilmesi için, tecavüzün vuku bulması ve devam etmekte olması aranır. Tecavüz meydana gelmemişse, açılacak dava, önleme davasıdır. Bu son davanın da açılabilmesi için tecavüz tehlikesinin kuvvetle var olması gerekir. (Bk. ÖNLEME.) Tecavüz sona erdikten sonra artık tecavüzün meni davası açılamaz. Bu halde açılacak dava, tecavüz edenin, kusurlu olması ve bu tecavüzden bir zararın doğması halinde tazminat* davasıdır. Tecavüzün meni davasının en önemli uygulama alanı, mülkiyet hakkının korunmasıdır. Üçüncü kişiler, malikin mülkiyet hakkına tecavüz edecek olurlarsa, malikin elindeki korunma aracı, tecavüzün meni davasıdır.

◆ **Tecavüzat** çoğl. i. *Esk.* Tecavüzler, saldırılar: *Aynı zamanda Kuvvei Seyyare'nin Eskişehir civarına tecavüzatta bulunacağı işaa edilmişti* (Atatürk). *Sakif kabilesi, Tâif'den dışarı çıkmayıp kal'ada mahsur gibi bir halde kaldılar ve Hevazin, halkının tecavüzatından âciz oldular* (Cevdet Paşa). [M]

TECAVÜZÎ sıf. (ar. *tecāvüz*'den *tecāvüzī*). *Esk.* Tecavüzle, saldırma ile ilgili.

— Ask. *Esk. Tecavüzî harp*, saldırı savaşı. || *Tecavüzî ve tedafüî ittifak*, saldırı ve savunma antlaşması. || *Tecavüzî harekât*, saldırı harekâtı. (M)

TECAVÜZKAR sıf. (ar. *tecāvüz* ve fars. *-kār*'dan *tecāvüz-kār*). *Esk.* Tecavüz eden, saldıran.

◆ **Tecavüzkârane** zf. *Esk.* Saldırırcasına.

◆ **Tecavüzkârî** i. *Esk.* Saldırganlık, saldırma. (M)

TECAZÜB i. (ar. *cezb*'den *tecāzüb*). *Esk.* Birbirini cezbetme, sempati. (M)

TECDİT veya **TECDİD** i. (ar. *cidd*'den *tecdīd*). *Esk.* Yenileme, tazeleme: *Beni Âmir kabileleri onun ber veçhi bâlâ mağlubiyet menkubiyeti üzerine nezd-i Halid'e gelip tecdid-i îman eylediler* (Cevdet Paşa). || *Tecdit etmek*, yenilemek: *Orada bir Vakıf Mektebi vardı. Geçen sene, bir hayli fedakârlıkla tamir ve tecdit ettik* (R. N. Güntekin). *Yine rabıtayı tecdit eden o olur, kavgaların mesuliyeti kendisine tahmil edilmiş bulunurdu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tecdit olunmak*, yenilenmek, tazelenmek: *Meclis tecdit olunmadıkça, millet ve memleketin ağır ve mesuliyetli işlerini tedvir etmeğe imkân yoktur* (Atatürk). || *Tecdid-i nikâh*, nikâh tazeleme.

— Din. *Tecdid-i iman*, imanın yenilenmesi. Herhangi bir olay karşısında imanından şüpheye düşülen veya düşen kimsenin kelimei şahadet getirmesi. Bk. ANSİKL.

— Ed. *Esk. Tecdidi matla*, bir kasidenin ortalarına doğru, ayrı bir matla yazarak, yeni kafiyelerle kasideye devam etmek. (Tecdidi matla, kafiye sıkıntısı çekmeden kasideyi uzatmak ve işlenen konuları çoğaltmak için kullanılır.)

— Huk. Bk. YENİLEME.

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre, imanı sarsacak, imanından başkalarını şüpheye düşürecek nitelikte iş yapan kimsenin kelimei şahadet getirerek mümin olduğunu, imanının sağlamlığını bildirmesi gerekir. *Tecdid-i iman* denen bu işlem bazen kadı tarafından şahit olarak dinlenen kimsenin imanından şüpheye düşüldüğü zaman da uygulanır. Şahide kelimei şahadet getirtilir. Allah'a karşı imanı sarsacak nitelikte suç işleyenlerin de tecdid-i iman etmesi gerekir. Gerektiği zaman tecdidi imandan kaçınan bir kimse mümin sayılmaz.

◆ **Tecdidat** çoğl. i. *Esk.* Yenilemeler, tazelemeler.

◆ **Tecdiden** zf. *Esk.* Yenilenerek, tazelenerek. (M)

TECEBBÜR i. (ar. *cebr*'den *tecebbür*). *Esk.* Gururlanma, kibirlenme: *Kanunsuz tahakküm ve tecebbür, halkın hissiyatını büsbütün rencide etmiş* (Atatürk). [M]

TECEDDÜT veya **TECEDDÜD** i. (ar. *cidd*'den *teceddüd*). *Esk.* Yenilenme, yenilik: *Ferda senin, senin bu teceddüt, bu inkılâp / Herşey senin değil mi ki zaten?* (Tevfik Fikret). *Tanzimatçılar, bu noktayı bilmedikleri için, yaptıkları teceddütte muvaffak olamadılar* (Ziya Gökalp).

◆ **Teceddüdat** çoğl. i. *Esk.* Yenilenmeler, yenilikler. (M)

TECEDDÜTPERVER bls. sıf. (ar. *teceddüd* ve fars. *-perver* > *teceddüd-perver*'den). *Esk.* Yenilik taraftarı olan (kimse). [M]

TECEHHÜZ i. (ar. *cihāz*'dan *tecehhüz*). *Esk.* Hazırlanma, hazır bulunma. || [Gelin için] Çeyizini tamamlama, evlenmeğe hazırlanma. || *Tecehhüz-i arûs*, gelinin hazırlanması. (M)

TECELLA i. (ar. *celā*'dan *tecellā*). *Esk.* Görünme. Bk. TECELLİ. (M)

TECELLİ i. (ar. *celā*'dan *tecellī*). *Esk.* Görünme, zuhur etme, belirme: *Buna öyle bir çerçeve lâzımdır ki, renklerin o muhteriz tecellisine kuvvetten ziyade, zaaf versin* (H. Z. Uşaklıgil). *Sevdiği vakit ölüme kadar sever, en küçük şefkat tecellisiyle kalbi atar bir kadın olacaktı* (H. E. Adıvar). || Tanrı'nın insanlarda ve tabiatta görünmesi: *Seyranî aşkın torunda / Tecelli gördüm nurunda* (Seyranî). *Hak rahmetinin tecellisi, İstanbul'un taşından toprağından renk renk türlü türlü çiçekler fışkırıyor* (N. Araz). || Talih, kader: *Alnımızın yazısı efendi. Ne dersin? Onun tecellisi oymuş, benim kaderim de bu* (Ş. S. Aydemir). *Nedir bu körpe yaşta kızımın tecellisi diyorum* (Sabahattin Ali). || *Tecelli etmek*, belirmek, görünmek: *Bu facia bütün hakikatıyle gözlerinin önünde tecelli etti* (H. Z. Uşaklıgil). [Tanrı için] Varlık üstünde görünmek: *Tanrı yalnız cemal sıfatıyle tecelli ettiği için, eski Türkler onu yalnız severlerdi* (Ziya Gökalp). || *Tecelli-senc*, tecelliyi ölçen.

— Tasav. Tanrı'nın görünüşü. (Bk. ANSİKL.) || *Tecellii âsar*, Tanrı'nın cisimlenmiş bir şekilde görünen eserleri. || *Tecellii celâl*, Tanrı gücünün bütün evreni kuşatan bir olay niteliğinde görünmesi, Tanrısal gücün bütün yüceliğini insanlara duyurması. || *Tecellii cemal*, Tanrı'nın bir nur olarak insan gönlünde görünüş alanına çıkması. Tanrısal güzelliklerin evrende görünmesi. || *Tecellii ef'al*, Tanrı'nın yaptığı işlerden birinin kulun kalbinde belirmesi. || *Tecellii esma*, Tanrı'nın adlarından birinin kulun kalbinde anlaşılması. || *Tecellii rahimî*, Tanrı tarafından müminlere bol bol verilen olgunluk. || *Tecellii rahmanî*, Tanrı tarafından bütün varlıklara dağıtılan olgunluk. || *Tecellii sıfat*, kulun, Tanrı'nın sıfatlarından birini kalbinde duyması. || *Tecellii sıfatî*, Tanrı'nın sıfatlarından bir sıfatla vukubulan tecelli. || *Tecellii şuhudî*, «nur» adıyle adlanmış vücudun belirmesi. || *Tecellii zâtî*, hiç bir sıfata bürünmeden, doğrudan doğruya Tanrı'dan gelen tecelli.

Ahmet Kutsi TECER

◆ **Tecelligâh** ve **tecellizar** bl̇ş. i. *Esk.* Tanrı'nın tecelli ettiği, varlığını belli ettiği yer: *Tecelligâh iken binlerce rinde / Melâmet söndü şarkın her yerinde* (Yahya Kemal). *Zeminlerden semalardan taşarken feyz-i Rabbanî / Olur kalbin tecellizar-ı nur-a-nur-ı yezdanî* (M. Â. Ersoy).[M]

TECELLİYAT çoğl. i. (ar. *tecellî*'den *tecelliyāt*). *Esk.* Tecelliler: *Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, zulmet ve müphemiyet içinde tecelliyata muntazır* (Atatürk). [M]

TECELLÜD i. (ar. *celādet*'ten *tecellüd*). *Esk.* Kendini kuvvetli gösterme, yalandan cesaret: *Ne rütbe etse tecellüd gıyabınızda gönül / Huzurunuzla gider ihtiyar / Niçin?* (Recaizade Ekrem). || Ayak direme, inat etme. (M)

TECEMMU veya **TECEMMÜ** i. (ar. *cemᶜ*'den *tecemmuᶜ*). *Esk.* Toplanma, bir yere yığılma: *Meclisi Mebusanın İstanbul'dan başka bir mahalde tecemmüü meselesinden bahsederken...* (Atatürk). || *Tecemmu etmek*, toplanmak, yığılmak, birikmek: *Badehu Medine-i Münevvere'de bir miktar asker tecemmu etmekle...* (Cevdet Paşa).

◆ **Tecemmuat** veya **tecemmüat** çoğl. i. *Esk.* Toplanmalar, yığınaklar. (M)

TECEMMÜL i. (ar. *cemāl*'den *tecemmül*). *Esk.* Süslenme. || Süs.

◆ **Tecemmülât** çoğl. i. *Esk.* Süslenmek için kullanılan şeyler. || *Tecemmülât-ı beytiye*, evi süslemek için kullanılan eşya. (M)

TECEN, Hari Rûd'un aşağı çığırının rusça adı. (L)

TECENNÜN i. (ar. *cünūn*'dan *tecennün*). *Esk.* Delirme, aklını kaybetme. || *Tecennün etmek*, delirmek, çıldırmak. (M)

TECER (Ahmet Kutsi), türk şairi ve yazarı (Kudüs 1901 - İstanbul 1967). Kudüs ve Kırklareli ilkokullarında, Kadıköy sultanîsinde ve Halkalı Zıraat okulunda okudu. İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümünü bitirdi (1930). Paris'e gitti. Dönüşünde Ankara ve Sıvas'ta edebiyat öğretmenliği, Avrupa'da öğrenci müfettişliği yaptı. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye kurulu üyeliğinde bulundu. Adana ve Urfa milletvekili oldu (1942-1966). İlk şiirlerini 1921'de yayımlamağa başlayan Ahmet Kutsi, hece veznini, duygulu bir özle yeni bir biçimde kullandı. Şiirlerinde kişisel duygularını, yurt sevgisini dile getirdi (*Şiirler* [1932]). Tiyatro oyunları (*Koçyiğit Köroğlu* [1941]; *Köşebaşı* [1948]; *Bir Pazar Günü* [1959]; *Satılık Ev* [1961]) ve bir inceleme (*Köylü Temsilleri* [1940]) yazdı. (M)

TECER dağları, İç Anadolu'nun Yukarı Kızılırmak bölümünde, Kızılırmak vâdisine güneydoğudan paralel olarak güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan dağlar; en yüksek doruğu 2 239 m. Kretase ve eyosen flişleri, oligosen jipsli killeri. *Tecer suyu* vâdisini boylayan Sıvas-Malatya yolu üzerinde Deliktaş geçidi bulunur; yüksl. 1 820 m. (M)

TECERRU i. (ar. *curᶜa*'dan *tecerruᶜ*). *Esk.* Yudum, yudum, süzerek içme. || *Tecerru etmek*, yudum yudum içmek: *Fânî beşer, o çeşme-i Hızr'ın zülâlini / Bir an tecerru etmese her dem zevalini / Tacil eden şu nusg-ı hayatında mündemic* (Tevfik Fikret). || *Tecerru-ı gussa*, gam çekme, çok üzülme. (M)

TECERRÜT veya **TECERRÜD** i. (ar. *cered*'den *tecerrüd*). *Esk.* Çıplak olma, soyunma. || Her şeyden uzak olma: *O başını almış giden, insanlardan tecerrüt halinde yaşayan hususi bir zamandı* (A.H. Tanpınar). *Ne için? Söyle tecerrüdde ne lezzet buldun? / Neydi sevkeyleyen âmâlini beyhude yere / En çetin yollara...* (Tevfik Fikret). || Evlenmeme, bekâr olarak kalma. || *Tecerrüt etmek*, soyunmak. Herkesten veya her şeyden uzaklaşmak: *Beşeriyette din hakkındaki ihtisas ve vukuf her türlü hurafelerden tecerrüt ederek hakikî ulum ve fünun urlarıyla musaffa ve mükemmel oluncaya kadar...* (Atatürk). || *Tecerrüd-i evrak*, yaprakların dökülmesi.

— Tasav. Yalnız Tanrı'ya yönelme, dünya ile ilgili işlerden el çekme. (Tecerrüt edene, «tecerrüt ehli» denir.) [M]

TECER suyu, Karadeniz bölgesinde Yukarı Kızılırmak bölümünde akarsu. *Tecer dağı* güneyinden çıkarak Tecerhanı-Ulaş arasında dağlar arasından geçerek Sıvas yakınlarında soldan Kızılırmak'a karışır; uzunluk 65 km. (M)

TECESSÜD i. (ar. *cesed*'den *tecessüd*). *Esk.* Vücut bulma, gövdelenme. || *Tecessüd etmek* (*eylemek*), vücut bulmak: *Tecessüd eylemiş gûya ki subhun ruh-i mahmuru / Semadan yahud inmiş, hâke Sinareng olup, Didar!* (M. Â. Ersoy). [M]

TECESSÜM i. (ar. *cism*'den *tecessüm*). *Esk.* Cisimlenme, boyut kazanma. || Görünmeğe başlama, belirme. || Canlanma. || *Tecessüm etmek* (*eylemek*), cisim haline gelmek: *Tecessüm eylemiş aczin emelle ittihadından* (Tevfik Fikret). Canlanmak: *Önce kızıl saçlı bir kadın zihnimde tecessüm etti* (R.H. Karay). *Hem gidiyor, hem de hayalinde tecessüm etmiş olan o haneye, kadınlara türlü türlü biçim vermekten mahzuz oluyor* (Ahmet Rasim). || *Tecessüm-i hayal*, hayal görme. (M)

TECESSÜS i. (ar. *cess*'ten *tecessüs*). Gizlice gözetleme, merakını gidermeğe çalışma: *Kaç geceler, soğuklarda, yağmurların altında karanlık köşelerde gizlenerek* [...] *yorulmaz bir tecessüsle takip etmişti* (H.Z. Uşaklıgil). || Anlama, öğrenme, görme merakı: *Yenemediğim bir tecessüs beni, bu iki sefilin yanına kadar sürükledi* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Kız din değiştirmeğe değer. Allah mesut etsin, dedi, sonra tecessüsle sordu: Rabia, sana eskiden böyle bir temayülü olduğunu hissettirdi mi?* (H. E. Adıvar). || *Tecessüs etmek*, merakla bakmak, anlamağa çalışmak: *Halid İbni Velid geceleri uyumayıp düşmanın ahvalini tecessüs etmekte idi* (Cevdet Paşa). *Kıyıdaki sazlar arasına gizlenerek, nehri yukarıya doğru çıkan gemiyi tecessüs eder* (F. R. Atay).

◆ **Tecessüsat** çoğl. i. *Esk.* Tecessüs etmeler, merakla araştırmalar.

◆ **Tecessüskâr** sıf. *Esk.* Meraklı, her şeyi öğrenmeğe çalışan: *Nihal'in tecessüskâr suallerinden âzâde kalabilmesine müsait fırsatlar...* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

TECEZZİ veya **TECEZZÜ** i. (ar. *cüz*'den *tecezzī* veya *tecezzü*). *Esk.* Küçük parçalara ayrılma, bölünme, ufalanma. || *Tecezzi etmek*, bölünmek, parçalara ayrılmak.

— Din. *Tecezzii içtihat*, bir müçtehidin bazı konularda yetkili, bazılarında ise yetkisiz olma durumu. (Tecezzil içtihadın müçtehit niteliğini engelleyip engellemeyeceği, fıkıhta tartışmalıdır. Çoğunluk engellemeyeceği kanısındadır.) [M]

TECH, Fransa'da, Doğu Pireneler'de kıyı ırmağı; İspanya sınırı yakınlarında Roque Coulom'un (2 340 m yüksl.) eteğinde doğar, Prats de Mollo, Arles - sur-Tech, Amelie-les-Bains ve Pont de Céret'den geçer, Elne'nin doğusunda Akdeniz'e dökülür; 82 km. (L)

TECHİL i. Bk. TEÇHİL.

TECHİZ i. Bk. TEÇHİZ.

TECHİZAT çoğl. i. Bk. TEÇHİZAT.

TECHNİCOLOR [teknikalır] i. (tes. edil. ad). 1930'a doğru Herbert T. Kalmus'un bulduğu renkli sinema metodu. Bk. FOTOĞRAFÇILIK. (L)

TECİL i. (ar. *ecl*'den *teᶜcîl*). *Esk.* Sonraya bırakma, erteleme: *Cezanızın teciline sebep olacak kadar sarsılmış...* (Sabahattin Ali).

— Ask. Son yoklama sırasında çeşitli sebeplerle askerlik yapamayacağı anlaşılanlara, muvazzaflık hizmetlerini ertesi yıl yapmak üzere uygulanan işleme verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Huk. Mahkeme tarafından verilen cezanın ertelenmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Esk. Tecili düyûn*, kıtlık, deprem, yangın, su baskını, salgın hastalık, savaş gibi olayların ortaya çıkışında, belirli bir bölge halkının borçlarının veya bazı borçların ertelenmesi. (Bu ertelenme ya kanunla veya genel bir buyrukla olur. Bu gibi ertelenmeler daha çok devlet alacaklarına uygulanır.)

— ANSİKL. Ask. *Tecil* veya ertesi yıla bırakma işlemi için şu durumlar göz önünde tutulur; **1.** bedence, askere yarayacak derecede büyüyememiş olanlar; **2.** zamanla veya tedaviyle geçecek illet ve hastalıklara yakalanmış bulunanlar (sağlık kurullarınca bu durum tespit edilmelidir); **3.** gözaltında veya tutuklu bulunanlar; **4.** resmî yüksekokullar, orta dereceli okullarla bunlara eşdeğerli meslek okullarında veya özel ve yabancı okullarda ve aynı nitelikte bulundukları Millî Eğitim bakanlığınca onanmış yurt dışındaki okullarda öğretime devam edenler; bunların tecil işlemleri, 29 yaşını bitirinceye kadar uzatılabilir; **5.** iki oğlu olan ve bunlardan biri askerde bulunan bir baba veya dul ananın askerlik çağına giren öteki oğlu, kardeşi muvazzaflık hizmetini bitirinceye kadar tecil olunur; **6.** devletçe görülen lüzum üzerine mühendis, madenci, jeolog, hekim ve öğretmenlerle iç ve dış hizmetlerde, kurs ve stajlarda bulunan görevliler ve kendi hesaplarına yabancı ülkelerde öğrenim, staj, doktora, asistanlık ve ihtisas yapanlar, 1111 sayılı Askerlik kanununun 86. ve 89. maddelerine bağlı olmamak şartıyle 32 yaşına kadar muvazzaflık hizmetleri geri bırakılabilir.

— Huk. Tecil, suç işlemiş ve bu suçtan ceza hükmü giymiş bir kimsenin cezasının, belirli şartların bulunması halinde, geriye bırakılmasıdır. Cezanın tecil edilmesi için gerekli olan şartlar şunlardır: 1. adliye mahkemelerinde para cezasından başka bir ceza ile mahkûm edilmemiş olma; 2. geçmişteki tutumu ve ahlâkî eğilimlerine göre, cezanın tecilinin ileride suç işlemekten kaçınmaya sebep olacağının anlaşılması. Bu hususa, tecile karar verecek mahkemenin kanaat getirmesi gerekir; 3. ancak belirli cezalardan biriyle mahkûm olma. Bütün cezalar tecil edilmez. Sadece aşağıda belirtilen cezalardan biriyle mahkûm olma halinde tecil söz konusu olur: a) ağır veya hafif para cezası; b) geçici sürgün; c) altı ay veya daha az hapis veya hafif hapis. Tecile, cezayı veren mahkeme karar verir.

◆ **Tecilât** çoğl. i. *Esk.* Sonraya bırakmalar, ertelemeler. (M)

TECİM i. *Yeni.* Büyük oranda yapılan alışveriş. *Eşanl.* TİCARET. (M)

Tecimen (*Mercator*), Plautus'un yunanlı şair Philemon'u taklit ederek yazdığı komedi. Genç Charinus bir iş yolculuğu sırasında, güzel bir esir kızı satın alarak ülkesine getirir; babası Demiphones kızı görünce âşık olur ve onun kim olduğunu öğrenmek ister. Bir köle, Charinus'un bu kızı annesine hizmetçi olarak getirdiğini söyler. Demiphones oğlundan hizmetçiyi eve getirmemesini, yaşlı dostlarından birine bırakmasını rica eder. Baba ve oğul birbirlerini kandırmağa çalışırlar; sonunda Demiphones ağır basar ve genç kızı komşusu Lysimakhos'a teslim eder. Fakat Lysimakhos'un karısı Darippe'nin kıskançlığı yüzünden durum açıklanır ve Charinus iki yaşlının oyununu bozar. Plautus'un, alışılagelen anlayışına aykırı olarak ahlâk dersleri vermeğe kalkışması eserin biraz yavanlaşmasına yol açmıştır. (L)

TECİRLİ, Akdeniz bölgesinde (Adana ili, Osmaniye ilçesi) bucak; 1 836 nüf. (1965); 16 köy. —*Bucak merkezi* (*Değirmenocağı köyü*), 772 nüf (1965). İlçe merkezinin 17 km kuzeybatısında, Osmaniye'yi Kadirli'ye bağlayan yol üzerinde. (M)

TECİRLÜ veya **TACİRLÜ**, Dulkadırlılarla işbirliğinde bulunan bir türkmen boyu. Önce Halep Türkmenleri arasında yer aldılar ve onlarla birlikte Kayseri ve Kırşehir bölgelerine yerleşerek. Dulkadırlılarla birleştiler; onları, Memlûklarla (XV. yy.) ve Selim I devrinde Osmanlılarla (1515) yaptıkları savaşlarda desteklediler. Bu yüzden, Osmanlıların baskısı sonunda Çukurova'ya geçerek, özellikle Karataş'ta yerleşik yaşayışa geçtiler. Bununla birlikte yaz aylarında Uzunyayla'ya çıkan Tecirlüler, öteki Türkmen boylarıyle birlikte bazı çapulculuk hareketlerine katıldıklarından 1865'te Cevdet Paşa ile Derviş Paşanın başında bulunduğu Fırkai Islahiye, onları Osmaniye'ye yerleştirdi. (M)

TECK düklüğü, Almanya'da eski düklük; Schwaben Jüraları'ndaki Teck dağında, Owen yakınında. Bertchtold von Zähringen'in yaptırdığı (XI. yy.) şato çevresinde gelişti. Berchtold'un torunu Adalbert dük unvanını aldı (1187). Düklük Württemburg hü-

Foto. MEYDAN

kümdarları tarafından alındı (XIV. yy. sonu). 1439'da ortadan kalkan düklük unvanı, 1863'te Württemberg ailesinin bir dalına verildi. Dük Franz (1837 - 1900) ile Cambridge dükünün kızı ingiliz prensesi Mary'nin evliliğinden (1866) doğan (1867) Mary, İngiltere kralı George V ile evlenerek İngiltere kraliçesi oldu. (L)

TECLİT veya **TECLİD** i. (ar. *cild*'den *teclîd*). *Esk.* Ciltleme, bir kitaba cilt geçirme: *Mücellitlerin, tezhipçilerin yaptıkları teclitler ve tezhipler* [...] *gibi Türk sanatının eserleri çoktan Avrupa'daki nefaisperestlerin dikkatini celbetmişti* (Ziya Gökalp). || Derisini yüzme. || *Teclid etmek,* ciltlemek. (M)

TECNİS i. (ar. *cinās*'tan *tecnîs*). Ed. *Esk.* Cinas yapma. Bk. CİNAS. (M)

TECOMA i. Bignoniaceae familyasından bitki; Amerika'nın sıcak bölgelerinde on beş kadar türü yetişir. (*Tabebuia, tecomaria, pandorea* gibi buna benzer bitkilere de bazen tecoma adı verilir. *Tecoma radicans* [*Campsis radicans*], güzel turuncu çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir.) [L]

TECOPHİLAE i. *Şili safranı* da denen soğanlı bitki; süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Güzelhatunçiçeğigillerden.) [L]

TECRİB i. (ar. *cerb*'den osmanlıca *tecrib*). *Esk.* Deneyim. (M)

TECRİBE i. (ar. *cerb*'den *tecribe*). *Esk.* Tecrübe.

◆ **Tecribeten** zf. *Esk.* Deneyerek. (M)

TECRİBÎ sıf. (osmanlıca *tecrîb*'den *tecrîbî*). *Esk.* Tecrübî. (M)

TECRİD i. Bk. TECRİT.

TECRİM i. (ar. *cürm*'den *tecrîm*). *Esk.* Suçlu bulma. || *Tecrim etmek,* suçlandırmak: *Ta'n ü tecrim eder mi dâd-ı Huda / Küre üstünde kirlilikle bizi / Küreyi kim çamurdan etti bina / Kim çamurdan yarattı kalbimizi* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Tecrimat** çoğl. i. *Esk.* Suçlamalar. (M)

TECRİS (ar. *cers*'ten *tecrîs*). Huk. *Esk.* Olayların bir kimseye tecrübe kazandırması, onu kamuoyunda güçlü duruma getirmesi. || Hırsızlık, yalan yere şahitlik gibi suçları işleyenleri halka tanıtma. (Tecris ile hem suçluya bir baskı uygulanır, hem de halkın ibret alması sağlanırdı.) [M]

TECRİT veya **TECRİD** i. (ar. *cered*'den *tecrîd*). Ayırma, ayrı bir tarafta tutma: *Ecnebî düşmanlar, bana suikast etmek suretiyle memleketimdeki hizmetlerimden beni tecride çalışacaklardır* (Atatürk). *Sabriye Hanımın, üç aydan beri enstitünün içinde tecrit için çare aradığım kadının* [...] *tetkik etmek hırsından başka türlü kurtulmak imkânı yoktu* (A. H. Tanpınar). || *Esk.* Soyma. || *Tecrit etmek,* herkesten veya her şeyden uzaklaştırmak, bir kenara ayırmak: *Arap ve Acem kültürlerinden tecrit edilen bir Türkün medenî bir kıymeti kalır mı, kalmaz mı?* (Piyamî Safa). || *Tecrit olunmak,* uzaklaştırılmak, ayrılmak: *Bu zat, nazarî olarak bütün gürültülerden tecrit olunmuş, kat kat kapitone bir oda yaparak içine girmiş, ne duysa beğenirsiniz?* (F.R. Atay).

— Ask. *Arazi tecridi,* daha sonra başka harekâtlar yapmak amacıyle bir arazi parçasını tecrit etme.

— Bayınd. *Tecrit etmek,* yamaçların seviyene dik olarak gömülmüş betondan bir tecrit perdesi çekerek bir kanalın akışını durdurmak. || *Tecrit maskesi,* bir bent veya bir barajın yukarı kısımlarını yüzeysel olarak kaplayan sızdırmaz tabaka. (Bir bentin tecrit maskesi, beton plakalardan, bitümlü bir kaplamadan, hattâ kaynak yapılmış saçlardan olabilir.) || *Tecrit perdesi,* toprak veya anroşman bir bentte, yapının bütününe eklenen ve genellikle sıkıştırılmış bir kil tabakasından meydana gelen su sızdırmaz eleman; bir yapının temellerinde, şırınga ile sızdırmaz hale getirilen toprak tabakası. Bk. ANSİKL.

— Biyol. Bazı şartlarda döllenmeyi imkânsız kılan tabiî biyolojik süreç. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Tecrit kaplaması,* bir gemide, herhangi bir bölümü madenî gövdeden ayırmak için postaların veya güverte altındaki kemerlerin üzerine yerleştirilen ince kaplama levhası.

— Ed. *Esk.* Noktasız harflerden kurulu kelimelerle mısra veya cümle düzenleme. (Tecridin, *hazf* denen başka bir karşılığı daha vardır. Böyle yazılara *mücerret* denir.) || Bir kimseyi övmek veya yermekle, bazı niteliklerini büyüterek söylemek. (Bu anlamda kullanılmasına belâgatçiler *teşbihi tecridî* derler.) || Yazarın kendisini, üçüncü kişi sayarak söz söylemesi. (Şairlerin mahlaslarını yazdıkları sırada «Ey Fuzuli», «Nedimâ» gibi söylenişleridir.)

— Fels. *Esk.* Soyutlama.

— Fiz. *Esk.* Yalıtma.

— Havc. *Tecrit maddesi,* barutlu roket motorlarında, yanmanın, kapladığı yüzeyler üzerine yayılmasını önleyen madde.

— İnş. *Tecrit malzemesi,* bir veya birkaç tabaka halinde sürüldüğü zaman, gerek yüzey ile elektrik, ısı ve ses iletkenleri arasındaki bağlantıyı (fiziksel tecrit), gerek iki ayrı kaplama tabakası veya taşıyıcı yüzeyle kaplama tabakası arasındaki teması (kimyasal tecrit) belli sınırlar içinde ortadan kaldıran vernik, boya veya sıva. || *Isıdan tecrit,* yapının iç ısısını, çevre atmosferindeki sıcaklık farklarından korumak için alınan tedbir. (Bk. ANSİKL.) || *Sesten tecrit,* meskenleri, sokağın ve komşu meskenlerin gürültülerinden korumak için alınan tedbir. || *Sudan tecrit,* yapıyı rutubete karşı geçirimsiz hale getirme. *Eşanl.* İZOLASYON. YALITMA. Bk. ANSİKL.

— Sağ. bil. Bulaşıcı hastalık mikrobu taşıyan bir çocuğun okula devamını yasaklama. Bk. ANSİKL.

— Sine. *Sesten tecrit,* kayıt mikrofonlarına etki etmemesi için filim makinelerinin daha sessiz çalışmasını sağlamak ve stüdyoları dış gürültülerden tecrit etmek üzere uygulanan işlem.

— Siyaset. *Tecrit siyaseti,* kendini komşu ülkelerden tecrit eden bir ülkenin siyaseti. Bk. ANSİKL.

— Tasav. Dünyadan vaz geçerek, kalbini Tanrı'ya bağlama. || *Ehli tecrit,* dünya nimetlerinden vaz geçmiş olan dervişler.

— Ted. Bk. ANSİKL.

— Vet. Sağlıklı hayvanları hastalardan ayırarak bulaşmayı önlemek gayesini güden tedbir. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bayınd. *Tecrit perdesi,* yapının iki kütlesi arasına veya taş dökülmüş kısmına yapılır. Bu iki kütleden yukarıdaki, toplama suyu ile temas eder ve perdenin dengesine olduğu kadar korunmasına da yardımcı olur; aşağıdaki ise akaçlama ve destek duvarını meydana getirir. Bu perde bazen beton bir duvardan meydana gelir (Cezayir'de Ghrip barajı).

— Biyol. Döllenmeyi imkânsız kılan tecrit süresi, iyi bir türün oluşumu için şarttır. Moris Wagner «tecrit olmazsa, tür olmaz» der. Türleşmeye yol açan değişiklikler önce veya sonra yer alan bu tecrit çeşitli şekillerde gerçekleşir. Meselâ dişicik borusu (boyuncuk) ile çiçektozu borusu arasında yapı uyuşmazlığı olabilir; melez çekirdekle sitoplazma arasında uyuşmazlık, kromozomlarda benzeşmezlik bulunabilir; eşleşme yakınlığı bulunmayabilir (karşılıklı savaş, eşeysel olgunluk devresinde yer değiştirme) yahut yer itibarıyle ayrılık olabilir (coğrafî tecrit).

— İnş. *Isıdan tecrit* malzemelerinin görevi, duvarlardan ısı geçişini sınırlamaktır; böylece, duvarlarla ayrılan bir bölmede, çevre sıcaklığından daha yüksek veya daha düşük bir sıcaklık elde edilebilir. Isıdan tecrit için çeşitli malzemeler kullanılır: çeşitli ağaçlar, amyant, gözenekli beton, kauçuk, kiselgur, mantar, cam yünleri, sanayi curufu, magnezya, bitümlü karton, turba v.b. Malzeme seçiminde, istenilen tecrit derecesini göz önünde bulundurmak gerekir.

● *Sudan tecrit* malzemeleri, bileşimleri çok farklı olan ve az çok sikatif yağlı maddelerden (sabunlar, sıvı yağlar), reçineli veya bitümlü madelerden ya da kabuk haline gelen ve sertleşen (magnezyum flüorosilikatlar gibi) madelerden oluşan ve beton yüzeyinde kireçle temas ettiği zaman erimez madeler meydana getiren ürünlerdir. İnce sıva gibi sürülerek beton yüzeyini sertleştiren veya su geçirmez hale getiren *yüzey tecrit malzemeleri* ve betonları gerek yapımı sırasında, gerek yapımdan ve sertleşmeden sonra kütlesel olarak su geçirmez hale getiren *kütle tecrit malzemeleri* diye iki türü vardır. Ayrıca, gözenekleri tıkayarak değil de yüzeyin kılcal durumunu değiştirerek etki eden ve yüzeyin su çekmesini önleyen silikonlu renksiz tecrit malzemeleri de vardır.

— Sağ. bil. Bildirilmeleri zorunlu veya isteğe bağlı olan bütün hastalıklarda, okullardan, tatil kamplarından, hava değişimi yerlerinden hastayı, bazen de kardeşlerini tecrit etmek, yani uzaklaştırmak zorunludur. *Kardeşler için tecrit süresi* hastalığın azamî kuluçka süresine bağlıdır. Bu süre hastanın tecridinden başlayarak hesaplanır. Söz konusu hastalığı geçirdikleri veya ona karşı aşılandıkları bir hekim raporuyle ispatlanırsa, tecride başvurulmaz.

— Siyaset. Amerika'nın Avrupa'ya karşı güttüğü *tecrit siyaseti* önce Washington'ın, Amerika ile ilgili olmayan meselelere karşı kesin bir tarafsızlık gösterilmesini tavsiye eden Veda konuşmasında kendini gösterdi (1797). *Monroe deklarasyonu,* Ayrılık savaşından sonra daha da güçlü bir şekilde bu doktrini doğruladı (aralık 1828), Ayrılık savaşını uzun süren bir yeniden inşa dönemi izlemişti. Tecrit siyaseti, Amerika kıtası üzerinde veya Pasifik'te emperyalizme karşı çıkmamakla beraber, başkanların, Avrupa'ya karşı güttükleri siyaseti frenlemişti. Theodore Roosevelt A.B.D.'yi Algesiras konferansına (1906) ve La Haye'e (1907) sokmakla yetindi, ama Wilson Kongre'nin amerikan çıkarlarını tehdit eden Almanya'ya karşı savaşa girme kararını almasını (nisan 1917) sağlayabildiyse de, tecrit siyaseti dayanışma adına Amerika'yı Avrupa'daki anlaşmazlıklar içine sürükleme tehlikesini gösterdiğinden Milletler Cemiyetinin kurulmasına karşı geldi ve senatör antlaşmayı onaylamayı reddet-

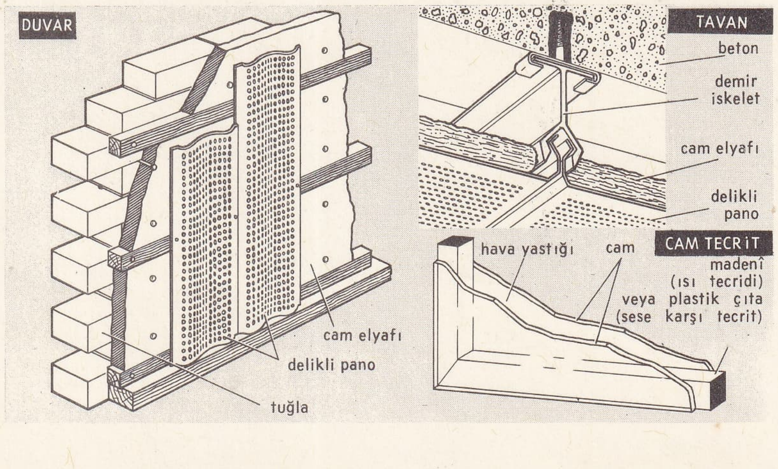

tecrit

ti (1919). 1929'da iktisadî kriz başlayınca tecrit siyasetini isteyenlerin sayısı arttı.

1945'ten sonra dünyanın geçirdiği evrim, Batı Avrupa'yı kendi savunma sistemi (N.A.T.O.) içine alan A.B.D.'nin tutumunu köklü bir şekilde değişikliğe uğrattı.

— Ted. Tecrit, ruhsal rahatsızlıkların birçoğunda etkili bir tedavi metodudur. Çoğu zaman «problemli» çocuklar ailelerinden ayrılmalıdır. Bazı toksikomanlar bir sağlıkevinde tecrit edilmelidir. Özellikle ruhsal iştahsızlıkta tecrit çok seçkin bir tedavi usulüdür. Nihayet, bazı had çırpınmalı psikozlarda hücrede tecrit tavsiye edilebilir. Bulaşıcı hastalıklara tutulmuş kişilerin tecridi, bazı hastalıklar için zorunlu bir önleyici tedbirdir. Bütün bu hastalıklar için kanunun belirttiği bir tecrit süresi vardır.

— Vet. Tecrit, kanunlar ve kararnamelerle düzenlenmiştir. Bulaşıcı bir hastalığa yakalanmış veya yakalanmış olduğundan şüphe edilen her hayvan, hastalığa yakalanması ihtimali olan diğer hayvanlardan mümkün olduğu kadar tecrit edilmelidir. Hasta hayvanı tecrit etmek için onu tek başına bir yere kapatmak, sınırlı bir alanda bırakmak ve karantinaya almak gerekir.

◆ **Tecridat** çoğl. i. *Esk.* Tecritler, bir yana ayırmalar.

◆ **Tecriden** zf. *Esk.* Tecrit edilerek, tek olarak: *Zıraat veya sanat veya ticaretin hangisi tecriden mütalâa olunursa...* (Namık Kemal). [M]

TECRÜBE i. (ar. *cerb* > *tecribe*'den). Deneme, deney: *Bu yazıda benim hayatımın insanları ve cemiyetimizi öğrenmek için girişmiş olduğum bir tecrübe olduğu söyleniyordu* (A. H. Tanpınar). *Atatürk'ün bize öğretiklerini, bizim de bize benzer ve bu tecrübelere muhtaç olan memleketlere öğretmemizden daha tabiî ne vardı?* (Ş. S. Aydemir). || Anlayış, kavrayış ve bilgiyi arttırıcı nitelikteki olgularla çok karşılaşmış olma hali: *İşte bu elli senelik tecrübeme binaen sana bir nasihat vereceğim* (Ahmed Rasim). *Dede tecrübe neticesiyle her insanın binbir zıt şeyden yoğrulmuş bir halita olduğunu biliyordu* (H. E. Adıvar). || *Tecrübe etmek*, denemek: *Evlenme merakı bizim ailemizin ezelî derdidir. Ben kendi hayatımda bunu tecrübe ettim* (A. H. Tanpınar). Bir şeyin etkisini, özelliklerini incelemek için deneme yapmak: *İlâcı tecrübe etmek.*

— DEY. *Tecrübe tahtasına dönmek*, birbiri peşi sıra başarısız denemelere konu olmak.

— Huk. *Tecrübe ve muayene şartıyle satış*, satılan şeyin alıcı tarafından tecrübe ve muayene edilmesinden sonra satım sözleşmesinin kurulması. (M)

TECRÜBELİ sıf. (*tecrübe*'den *tecrübe-li*). Tecrübesi olan, görmüş geçirmiş: *Belliydi ki, şu sırada çekilen tecrübeli zabit sıkıntısı, ona bu vazifeyi verdirmişti* (S. Kocagöz). *İğneli sözlerime karşı Nihan tecrübeli bir kadın olduğundan asıl maksadımı sezmişti...* (R. H. Karay). [M]

TECRÜBESİZ sıf. (*tecrübe*'den *tecrübe-siz*). Tecrübesi olmayan, toy: *Benim yakın bir dostumun oğlu. Tecrübesiz, ama sen ona göz kulak olursun...* (S. Kocagöz).

◆ **Tecrübesizlik** i. Tecrübesiz olma hali veya toyca davranış. (M)

TECRÜBÎ sıf. (ar. *tecrübe*'den *tecrübî*). *Esk.* Deneme ile ilgili. *Yeni.* Deneysel.

— Psikol. *Esk. Tecrübî psikoloji*, deneysel psikoloji. (M)

TECSİM i. (ar. *cism*'den *tecsîm*). *Esk.* Vücut verme, cisimlendirme. || *Tecsim etmek*, cisimlendirmek: *Hangi şair bir güzel kıza onu görmeyenlerin nazarında tecsim edecek kadar cismaniyet vermiş?* (Abdülhak Hâmid).

◆ **Tecsimat** çoğl. i. *Esk.* Cisimlendirmeler. || Bir duvar üzerindeki kabartma v.b. süslemeler.

◆ **Tecsimî** sıf. *Esk.* Cisimlendirme ile ilgili. || *Tecsimî sanatlar*, plastik sanatlar. (M)

TECTERİA i. Sıcak denizlerde yaşayan öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça. (*Littorinidae* familyasından.) [L]

TECUCİ, Romanya'da şehir, Boğdan'da (Galati bölgesi), Galati'nin kuzeybatısında:, 26 360 nüf. Konserve fabrikaları. Şarap üretimi. (L)

TECVİF i. (ar. *cevf*'ten *tecvîf*). *Esk.* Oyuk haline koyma, oyma. || Oyulmuş yer, kovuk.

— Anat. *Esk.* Kalpteki karıncık ve kulakçıklardan her biri. (M)

TECVİT veya **TECVİD** i. (ar. *cevdet*'ten *tecvîd*). *Esk.* Bir yazıyı, özellikle Kur'an'ı vurgulara ve uzatmalara dikkat ederek usulünce okuma: *Gündelik lâkırdıları bile Kur'an okur gibi tecvitle söyler, her elif onun ağzından dâlliin»deki elif miktarı çekilir* (H. E. Adıvar). || Kur'an'ı belli kurallara göre okumayı öğreten bilim dalı. || Bu bilim üstüne yazılmış kitap. || Bir şeyi güzel yapma.

— Fonet. *Esk. Tecvidi huruf*, seslerin boğumlandırılması.

◆ **Tecvitli** sıf. *Esk.* [Kelimelerdeki sesler için] Uzatması, vurgu ve durakları tam olarak yapılmış: *Derin derin esnedi... Arkasından da tecvitli bir «elhamdülilâh» çektikten sonra sakalını sıvazladı* (B. Felek). *Doktorun sesindeki alaya sesini uydurarak Eşref Hoca tecvitli kelimelerle karşılık verdi* (S. Kocagöz). [M]

TECVİZ i. (ar. *cevâz*'dan *tecvîz*). *Esk.* Yapılmasını uygun bulma, izin verme: *Mlle de Courton evvelâ kendisine gösterilmek şartıyle ona bazı hikâyelerin okunmasını tecvize başlamıştı* (H. Z. Uşaklıgil). || *Tecviz etmek*, izin vermek, caiz görmek: *Ben onların rahatsız olmalarını tecviz etmem* (Cevdet Paşa).

◆ **Tecvizat** çoğl. i. *Esk.* Caiz görmeler, izin vermeler. (M)

TECZİE veya **TECZİ** i. (ar. *cüz'*'den *tecziʾe* veya *teczîʾ*). *Esk.* Parçalara ayırma, bölme. (M)

TECZİR i. (ar. *cezr*'den *teczîr*). *Esk.* Kökünden koparma, kökünü çıkartma.

— Mat. *Esk.* Kere kökünü alma. (M)

TECZİYE i. (ar. *cezā*'dan *tecziye*). *Esk.* Ceza verme, cezalandırma: *Şeyh Recep ve rüfekasının hükûmetçe tecziyesini taleb ettim* (Atatürk). || *Tecziye etmek*, cezalandırmak: *Biçare mücrim, cezasını o derece müthiş çekiyor ki, hiç bir madde-i kanuniye onu bu derece ağır bir işkenceyle tecziye edemez* (Vâ-Nû). [M]

TEÇHİL veya **TECHİL** i. (ar. *cehl*'den *techîl*). *Esk.* Bir kimsenin bilgisizliğini ortaya çıkarma. || *Teçhil etmek*, (birinin) bilgisizliği göstermek. (M)

TEÇHİZ veya **TECHİZ** i. (ar. *cihāz*'dan *techîz*). *Esk.* Gerekli olan şeylerle tamamlama, donatma: *Mervan berhayat iken iki ordu techiz ile birini Medine'ye ve diğerini [...] Irak'a göndermişti* (Cevdet Paşa). || *Teçhiz etmek*, donatmak, gerekli şeyleri tamamlamak: *Kıskanç orman kendisini insanlara ve hayvanlara karşı kargılar, zıpkınlar, dikenler ve kancalarla teçhiz etmiştir* (F. R. Atay). || *Teçhiz ve tekfin*, ölünün gömülmeğe hazırlanması: *Badehu, Hatemül enbiya Hazretlerinin techiz ve tekfin ile defn ettirdi* (Cevdet Paşa). || *Teçhiz-i meyyit*, ölüye gerekli olan her şeyi hazırlama. || *Teçhiz-i safâin*, gemilerin donanımı.

— Ask. *Bir topu, bir bocurgadı, bir müstahkem tesisi, bir uçağı teçhiz etmek*, kullanılmaları için gerekli silâh ve malzeme ile donatmak. (ML)

TEÇHİZAT veya **TECHİZAT** i. (ar. *techîz*'den *techîzāt*, donatmalar). *Esk.* Donatım. || *Teçhizat-ı askeriye*, askerî donatım.

— Ask. Silâhlı kuvvetlerde, personel, silâh ve araçların donatılmaları için, eşya dışındaki gereçlere verilen ad.

— Denizc. *Teçhizatını soymak*, bir geminin mürettebatını ve teçhizatını çıkarmak.

— ANSİKL. Ask. Silâhlı kuvvetler mensup erlerin *teçhizat*'ı, çeşitli sınıf ve silâhlara göre değişiktir. Meselâ, bir piyade erinin teçhizatı palaska, kütüklük, tüfek kayışı, ekmek torbası, matra, portatif çadır, portatif kazma kürek, tel makası, eşya torbası v.b.dir. Erin şapkasından kundurasına kadar olan çamaşır ve çeşitli giyecekleri teçhizattan sayılmaz. Hayvanlar üzerinde bulunan çeşitli malzemeden başlık, eğer takımı, kuburluk, velense *hayvan teçhizatı* olarak kabul edilir. Muytabiye adı verilen kaşağı, gebre, fırça, keçe belleme, yem torbası, yular başlığı v.b. bakım malzemesi teçhizat sayılmaz. (M)

onbirinci ciltteki başlıca maddelerin yazarları

Sardeis veya **Sardes** (*Esk. coğ.*), Engin Özgen, Veli Sevin.

Sardinya (*Coğ.*), Mlle A. M. Seronde; (*Tar.*), P. Thibault; (*G. santl.*), R. Chevallier.

Sarıkamış harekâtı, Hazım İşgüven.

Sarı Saltuk, İsmail Erünsal.

Sarkaç (*Fiz.*), A. Touren.

Sartre (Jean Paul), D. Julia.

Saruhanoğulları, Ş. Tekindağ.

Sasanîler, Atillâ Çetin.

Satış (*Huk.*), Mustafa Dural.

Satranç (*Oyun.*), M. Güngör.

Satürn (*Astron.*), P. Tardı.

Savaş (*Devl. huk.*), Yıldızhan Yayla.

Savoia hanedanı, J. Maurin ve P. Thibault.

Savoia hanedanı devletleri, J. Maurin, P. Thibault; (*Tablo*), Mme J. Richard Remillet.

Savoie idare bölgesi, S. Laboureur.

Savonarola (Girolamo), P. Pierrard.

Savunma (*Ask.*), P. Dufourcq.

Savunma bakanlığı (MİLLÎ), Seyfettin Turhan.

Say (Jean-Baptiste), R. Mane.

Sayaç (*Mekan.*), F.-A. Bordrionnet, J. Dalbanne, R. Dupuy ve R. Huchet.

Sayı (*Mat.*), J. Dalbanne ve F. Gonseth; (*Kim.*), R. Deluchot; (*Mim.*), J. Dalbanne.

Sayıştay, Yıldızhan Yayla.

Saz (*Mus.*), Ercüment Berker.

Scarlatti, V. Prota Giurleo ve R. Kirkpatrick.

Scarron (Paul), A. Adam.

Schelling (Fredrich Wilhelm Joseph VON), D. Julia.

Schiller (Ferdinand Canning Scott).

Schiller (Friedrich VON), César Santelli.

Schlegel (August Wilhelm VON), César Santelli.

Schlegel (Friedrich VON), César Santelli.

Schleicher (Kurt VON), P. Dufourcq.

Schleswig-Holstein veya **Şlezvik-Holştayn** (*Coğ.*), J. Tricart; (*Tar.*), J. Bourdanton ve P. Thibault.

Schlieffen planı, L. Koeltz.

Schneider, J. Perrin.

Schopenhauer (Arthur), D. Julia.

Schönberg (Arnold), R. Leibowitz.

Schubert (Franz), A. Coeuroy.

Schumann (Robert), A. Coeuroy.

Schütz (Heinrich), R. E. Wolf.

Schwarzenberg (Felix VON), P. Hallynck.

Scott (sir Walter), H. Perruchot.

Sebep veya **sebeb** (*Huk.*), Mustafa Dural.

Sebepsiz (*Huk.*), Mustafa Dural.

Seccade (*G. santl.*), Nil Aykon.

Seçim (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.

Seçme (*Deneysel psikol.*), G. de Beaumont.

Sedef (*G. santl.*), Sabahattin Batur.

Sekban (*Ask.* ve *Tar.*), Atillâ Çetin.

Sekstant (*Astron.*), J. Dalbanne ve P. Tardi.

Selânik, Zeynep Kırcan.

Selçuk (*G. santl.*), M. İhsan Tunay.

Selçuklular (*Tar.*), Ş. Tekindağ ve H. Dursun Yıldız; (*Devlet teşkilâtı*), Ş. Tekindağ; (*İlim*), İsmet Zeki Eyüboğlu; (*G. santl.*), Nil Aykon; (*Tablo*), İsmet Sezer.

Selefkiler, Rasim Özgüreli.

Seleukos I *Nikator* («Galip»), G. Lafforgue.

Selim I (Yavuz), Atillâ Çetin.

Selim II, Eşref Eşrefoğlu.

Selim III, Eşref Eşrefoğlu.

Selimname, Ş. Tekindağ.

Sema (*Tasav.*), İsmet Zeki Eyüboğlu.

Semantik (*Leng.*), G. Gougenhaim.

Semerkand veya **Semerkant** (*Tar.*), H. Dursun Yıldız.

Semiyotik (*Bil.*), C. Metz; (*Psikol.*), A. Dumas.

Sen, Mlle M. Traizet.

Senaî (Hâkim ebül-Mecd), İsmet Zeki Eyüboğlu.

Senato (*Tar.*), R. Harot ve P. Pierrard; (*Huk.* ve *Siyaset*), R. Mane.

Sendika (*Huk.*), Şener Akyol.

Sendikacılık (*Sosyal siyaset*), R. Mane; (*Türkiye*), Şener Akyol.

Seneca (Lucius Annacus), Claude Santelli; (*İkonogr.*), J. P. Babelon.

Senegal cumhuriyeti (*Coğ.*), J. Dresh, (*Tar.*), H. Deschamps; (*Kurumlar*), R. Mane.

Senet veya **sened** (*Huk.*), Mustafa Dural.

Senfoni (*Müz.*), E. Borrel.

Sentez (*Biyol.*), H. Friedel; (*Kim.*), R. Deluchat ve C. Prévost.

Sepileme, P. Chambard ve J. Dalbanne.

Seramik veya **keramik**, Jale Yılmabaşar.

Sergi, M. Gauthier.

Seri (*Mat.*), F. Gonseth.

Sermaye (*İkt.*), A. Murat.

Serum (*Biyokim.*), R. Davy; (*Ted.*), R. Davy.

Servet-i Fünun, Kemal Bek.

Ses (*Akust.*), P. Meriel; (*Müz.*), J. Chailley.

Seurat (Georges), G. Charensol.

Sevr antlaşması, Eşref Eşrefoğlu.

Seylan (*Coğ.*), G. Grelou; (*G. santl.*), Mlle J. Auboyer.

Sezar (Caius Julius Caesar), P. Thibault.

Sezgi (*Fels.*), Mme M. Le Bras.

Sforza, R. Harot.

Shakespeare (William), J. Costa.

Shaw (George Bernard), J. Costa.

Shelley (Percy Byshe), J. Costa.

Shell Transport and Trading Company Limited (THE), J. Perrin.

Sıcaklık (*Fiz.*), E. Yockey; (*Meteorol.* ve *İklimbil.*), P. Pédelaborde.

Sıfat (*Dilbil.*), Yusuf Çotuksöken.

Sığır, B.-L. Dumont.

Sıkıyönetim (*Siyaset* ve *Huk.*), Yıldızhan Yayla.

Sırbistan (*Coğ.*), A. Blanc; (*Tar.*), G. Lafforgue ve P. Thibault; (*Ask. tar.*), J. Chabanier; (*Ed.*), H. Boissin.

Sıtma, Dr. A. Domart.

Sıvas veya **Sivas** (*Coğ.* ve *Tar.*), Besim Darkot; (*G. santl.*), Nil Aykon.

Sıvas kongresi, Eşref Eşrefoğlu.

Sıvılaştırma (*Fiz.*), E. Jockey.

Sibernetik, A. Ducrocq.

Sibirya (*Coğ.*), P. George.

Sicilya (*Coğ.*), Mlle A.-M. Seronde; (*Tar.*), R. Harot; (*G. santl.*), J. Bousquet.

Side, J.-M. Richez ve Mlle A. Spycket.

Siena (*Coğ.*), Mlle A.-M. Seronde; (*Tar.*), Y. Renouard.

Sierra Leone (*Coğ.*), J. Dresch; (*Tar.*), P. Pierrard.

Sigara, M. Lemoigne; (*Türkiye*), Seyfettin Turhan.

Sigorta (*Huk.*), Şener Akyol.

Siirt (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), İsmet Zeki Eyüboğlu; (*G. santl.*), Hüseyin Sezer.

Siklon (*Meteorol.*), P. Pédelaborde.

Silâh (*Sil.*), Çetin Börekçi.

Silâhlı kuvvetler, Hazım İşgüven, Sermet Gökdeniz ve Erdoğan Tokmakçıoğlu.

Silâhsızlanma, J. Chabanièr.

Silâhtar veya **silâhdar**, Attilâ Çetin.

Silezya (*Coğ.*), J. Tricart; (*Tar.*), A. Froehlich.

Silezya (ÇEKOSLOVAKYA *—sı*), P. George.

Silifke (*Tar.*), Besim Darkot; (*Arkeol.*), Turhan Birgili.

Silindir (*Arkeol.*), P. Amiet; (*Bayınd.*), J. Bonnet ve J. Dalbanne.

Silis (*Kim.*), R. Touren.

Silisyum (*Kim.*), R. Touren.

Simavnalı Bedreddin (Mahmud), Konur Ertop.

Sinan Mimar (**Koca**—denir), Mansur Gündüz ve Nil Aykon.

Sindirim (*Fizyol.*), L. Dontcheffes.

Sinema (*Sine.*), R. Regent, J. Flandard, J. Painlevé ve G. Charensol.

Singapur (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*), J. Bourdanton.

Sinir (*Anat.*), Dr. J.-C. Gauthier; (*Karşılaştırmalı anat.*), H. Friedel.

Sinkiang uygur muhtar bölgesi (*Coğ.*), J. Chesnaun; (*G. santl.*) Mlle M. t.' Serstevens; (*Tar.*), Şahabettin Tekindağ.

Sinop (*Coğ.*), Besim Darkot; (*G. santl.*), Hüseyin Sezer.

Sirenaik (*Coğ.*), J. Dresch; (*Tar.*), R. Harot.

Sirk (*Temş. tar.*), T. Rémy; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon ve R. Chevallier.

Sirke, P. Bidan.

Sis (*Meteorol.*), J. Glandard.

Sisam (*Tar.*), Zeynep Kırcan.

Sisley (Alfred), G. Charensol.

Sismondi (Jean Charles Léonard Simonde de), R. Mane.

Site (*Tar.*), J.-J. Rudent ve P. Thibault.

Siyasî (*Anayasa huk.*), Yıldızhan Yayla.

Slovakya (*Coğ.*), P. George; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Ed.*), M. Vey.

Slovenya (*Coğ.*), A. Blanc; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Ed.*), H. Boissin.

Smith (Adam), R. Mane.

Sodyum (*Kim.*), R. Touren.

Sofya (*Tar.*), Çetin Börekçi; (*G. santl.*), Hüseyin Sezer.

Soğanilik (*Anat.*), Dr. J.-C. Gautier; (*Bot.*), F. ve J.-M. Turmel.

Soğuk (*Soğutma*), P. Bidan.

Sokrates (**Sokrat** da denir), D. Julia.

Sokullu Mehmed Paşa, Eşref Eşrefoğlu.

Solon, R. Harot.

Solunum (*Fizyol.*), L. Donkcheff; (*Bot.*), F. ve J. M. Turmel; (*Patol.*), Dr. J. Lacorne.

Somali (FRANSIZ *—si kıyısı*) [*Coğ.*], J. Dresch; (*Tar.*), H. Deschamps; (*Kurumlar*), R. Mane.

Somali (İNGİLİZ *—si*), J. Dresch.

Sombalığı, L. Bertin, P. Andriew; (*Balıkç.*), J. Nadaud.

Somut (*Psikogenetik*), M. Gauthier.

Sonat (*Müz.*), E. Borel.

Sophokles, J. Schérer.

Sorel (Georges), R. Mane.

Sorumluluk (*Huk.*), Mustafa Dural.

Soruşturma (*Huk.*), Erdener Yurtcan.

Sosyal (*İş huk.*), Şener Akyol; (*Sosyal psikol.*), R. Mane.

Sosyal Hıristiyan partisi (BELÇİKA), M. Vaussard.

Sosyalist partileri (İTALYAN), M. Vaussard.

Sosyalizm, R. Mane; (*Türkiye*), Seyfettin Turhan.

Sosyal Sigortalar kurumu (S.S.K.), Seyfettin Turhan.

Sosyoloji, G. Gurvitch; (*Türkiye*) Cahit Tanyol.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri birliği (*Coğ.*), P. George; (*İkt.*), G. Rulliére; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Ask. tar.*), P. Dufourcq; (*Kurumlar*), R. Mane; (*Dilbilim*), A. Bernelle; (*Öğr.*), Mme G. Rabier; (*Haberleşme*), G. Knoché.

Sömürge (*Tar.*), D. Curran.

Sömürgeleştirme, J. Folliet.

Sözleşme (*Huk.*), Mustafa Dural.

Spor (*Tar.*), G. Duthen; (*Türkiye*), Cem Atabeyoğlu ve S. Turhan.

Stael—Holstein (Germaine Necker, —baronesi), P. Moreau.

Stalin (Yosif Visarionoviç Djugaşvili), P. Thibault.

Statik (*İkt.*), G. Blardonne; (*Mekan.*), F. Gonseth.

Stendhal (Henri Beyle, — denir), H. Martineau.

Stenografi, A. Loubel.

Stephenson (George), J. Dalbanne.

Stereokimya (*Kim.*), C. Prévost.

Sterilizasyon (*Mikrobiyol.* ve *Eczc.*), Dr. J. Bruezière ve R. Davy.

Stoa'cılık (*Fels.*), Mme M. Le Bras.

Stockholm, A. Froehlich.

Strasbourg, C. Dubois; (*Tar.*), F. G. Dreyfus ve A. Froehlich.

Strateji (*Ask.*), P. Dufourcq.

Strauss (Richard), G. Ferchault.

Stravinskiy (İgor), A. Schaffner.

Strindberg (August), C. G. Bjurström.

Su (*Kim.* ve *Fiz.*), R. Touren.

Subay (*Ask.*), Hazım İşgüven.

Suç (*Huk.*), Erdener Yurtcan ve Yıldızhan Yayla.

Suçluluk (*Huk.*), Köksal Bayraktar.

Sudan cumhuriyeti (*Coğ.*), J. Besancon; (*Tar.*), H. Deschamps (*Kurumlar*), R. Mane.

Su işleri Genel müdürlüğü (DEVLET), Seyfettin Turhan.

Sulla (Lucius Cornelius), P. Thibault.

Sully (Maximilien de Bethune, de Rosny baronu, DE — dükü), J. Bourdanton.

Sultanî (*Müz.*), Ercüment Berker.

Sumatra (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*), G. Lafforgue.

Sun Yat-Sen, P. Hallynck.

Sur (*Esk. coğ.*), Hüseyin Sezer.

Suriye (*Tar.*), G. Lafforgue ve Şahabettin Tekindağ; (*G. santl.*), R. Chevallier, Mme J. Sourdel-Thomine.

Suriye (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*), G. Lafforgue.

Suriye savaşları, Çetin Börekçi.

Surre veya **sürre**, Şahabettin Tekindağ.

Suyosunu, C. Moreau.

Südetler, P. Hallynck ve P. Pierrard.

Süit (*Müz.*), E. Borrel ve A. Machabey.

Süleyman, İsmail Erünsal.

Süleyman I Kanunî, *Muhteşem* (*Kanunî Sultan Süleyman* denir), Şahabettin Tekindağ ve Attilâ Çetin.

Süleymaniye camii, Hüseyin Sezer.

Süleymaniye külliyesi, Sabahattin Batur.

Sülfat, R. Touren.

Sülfürik (*Kim.*), R. Touren.

Sümerbank, Seyfettin Turhan ve Nail Yalın.

Sümerler (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Arkeol.*), Mlle A. Spycket.

Sünnîlik (*Din.*), İsmet Zeki Eyüboğlu.

Süryanîler, Şahabettin Tekindağ.

Süspansiyon (*Mekan.*), J. Bonnet, J. Dalbanne ve P. Patin.

Süt, P. Bidan ve Dr. J. Bourneuf; (*Türkiye*), Seyfettin Turhan.

Sütun (*Mim.*), Mlle M. Becet; (*Süs. santl.*), J.-P. Babelon ve M. Gauthier.

Süveys kanalı, J. Chabanier, P. Hallynck ve P. Pierrard.

Sweelinck (Jan Pickterszoon), C. Van den Borren.

Swift (Jonathan), R. Lalou.

Swinburne (Algernon Charles), J. Costo.

Ş (*Leng.*), Yusuf Çotuksöken.

Şahadet veya **şehadet** (*Huk.*), Mustafa Dural.

Şah Cihan, H. Dursun Yıldız.

Şah İsmail, H. Dursun Yıldız.

Şahsî (*Huk.*), Yıldızhan Yayla ve Mustafa Dural.

Şahsiyat (*Huk.*), Mustafa Dural.

Şair (*Din* ve *Ed.*), İsmet Zeki Eyüboğlu.

Şamanlık (*Din.*), Sadettin Buluç.

Şanghay, J. Chesnaux.

Şarkı (*Mus.*), Ercüment Berker.

Şart (*Huk.*), Mustafa Dural.

Şato, P. du Colombier.

Şehir (*Şehircilik.*) Bastié; (*Türkiye*), Seyfettin Turhan.

Şehremaneti, E. Tokmakçıoğlu.

Şeker (*Şekercilik.*), J. Dalbanne ve P. Devillers; (*Türkiye*), Seyfettin Turhan.

Şekil (*Huk.*), Mustafa Dural.

Şerh (*Huk.*), Mustafa Dural.

Şeyh Şamil, H. Dursun Yıldız.

Şeyhülislâm (*Teşk. tar.*), İsmet Zeki Eyüboğlu ve Gürel Ergev.

Şiîlik, İsmet Zeki Eyüboğlu.

Şiir (*Ed.*), Mehmet Kaplan.

Şili (*Coğ.*), P. Monbeig; (*İkt.*), G. Rulliére; (*Tar.*), P. Thibault; (*Ed.*), G. Pillement; (*G. santl.*), J. Demougin ve J.-P. Videl.

Şinasi (İbrahim), Kemal Bek.

Şiraz, Zeynep Kırcan.

Şirket (*Huk.*), Mustafa Dural.

Şövalye, R. Harot ve J. Boussard.

Şubat olay (*21/22*), Seyfettin Turhan.

Şüf'a veya **şuf'a**, Mustafa Dural.

Şüyu (*Huk.*), Mustafa Dural.

T (*Leng.*), Yusuf Çotuksöken.

Tacitus (Publius Cornelius), R. Harot.

Tagor (*Rabindranath Thakur*—denir), G. Knoché.

Tahiti (*Coğ.*), A. Huetz de Lemps; (*Tar.*), G. Lafforgue.

Tahran, Eşref Eşrefoğlu.

Taktik (*Ask. tar.*). H. Lachouque, J. Mordal, M. Flamant ve Hazım İşgüven.

Takvim (*Kronoloji*), P. Tardi ve E. Tokmakçıoğlu.

Talep veya **taleb** (*İkt.*), G. Blardonne.

Talleyrand-Perigord (Charles Maurice DE), P. Thibault.

Tampliye, R. Harot.

Tanganyika (*Coğ.*), Y. Lacoste.

Tank (*Ask.*), Hazım İşgüven; (*Tar.*), G. Lafforgue ve P. Thibault.

Tanrı (*Fels.* ve *İlâhiy.*), E. Jarey ve Mme M. Lebras; (*İkonogr.*), J. - P. Babelon; (*Tar.*), İsmet Zeki Eyüboğlu.

Tanzimat edebiyatı, Mehmet Kaplan.

Tanzimatı Hayriye, Mithat Sertoğlu.

Tapınak, (*Yakındoğu*), Mlle A. Spycket; (*Mısır*), Mlle J. Monnet; (*Yunan*), J. Bousquet; (*Roma*), R. Chevallier; (*Uzakdoğu*), Mlle M. - M. Deneck.

Tarım (*Coğ.*), S. Laboureur; (*İkt.*), R. Dumont; (*Zır.*), Seyfettin Turhan.

Tarım bakanlığı, Seyfettin Turhan.

Tarih, J.-J. Ruden.

Tarihöncesi, A. Leroi-Gourhan.

Tarikat, İsmail Erünsal.

Tarsus (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), H. D. Yıldız.

Tasarruf (*Huk.*), Mustafa Dural.

Tasavvuf, Nezihe Araz.

Tasso (Torquato, *il* — denir), Mlle M Brandon Albini.

Taşıma (*Huk.*), Mustafa Dural.

Taşkent, H. D. Yıldız.

Taşkömür (*Jeol.* ve *Coğ.*), Y. Lacoste; (*Türkiye*), Seyfettin Turhan.

Tatarlar, H. Dursun Yıldız.

Tavuk, R. Péro; (*Avc.*), P. Barruel ve P. Reine.

Tayland (*Coğ.*), G. Grelou; (*Tar.*), G. Lafforgue ve P. Thibault; (*Kurumlar*), R. Mane; (*G. santl.*), Mlle M. - M. Deneck.

Bibliyografya

(Genel kaynaklar için bk. sayfa VIII)

S

Sardeis veya **Sardes,** H.C.Butler, *Sart Harabeleri*, çevirenler M. Rahmi-Cezmi Tahir (İzmir, 1932). — A. Müfit Mansel, *Eski Doğu ve Ege Tarihinin Anahatları* (İstanbul, 1945). — Ahmet Dönmez, *Sart Kılavuzu* (İstanbul, 1956). — Füruzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi* (Ankara, 1962). — George M. A. Hanfmann, *Guide to Sardis - Sart Kılavuzu*, çeviren Semra İnal (Ankara, 1964). — İhsan Tunay, *Sardes Artemis Mabedi* (Üniversite ktp. Tez nu. 3637, İstanbul, 1964). — G. M. A. Hanfmann, *Sart (Sardes) Harabeleri* (Ankara, 1964).

Sarı Abdullah Efendi (*Abdullah bin es-Seyyid* — denir), *Kamus-ul-Alâm*, c. IV. — *Hadikat-ül-Cevamî*, c. II. — *Sicilli Osmanî*, c. III. — *Vekayi-ül-Füzela*. — Ahmet Resmî, *Sefinet-ür-Rüesa*. — Bursalı Mehmed Tahir, *Sarı Abdullah Efendi* (Sırat-ı Müstakim, c. VI, sayı 154, İstanbul, 1911). — Mehmed Ali Aynî, *Hacı Bayramı Veli* (İstanbul, 1924). — Müstakimzade Süleyman, *Tuhfe-ti Hattatin*, neşreden İbnülemin Mahmud Kemal İnal (İstanbul, 1928). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler* (İstanbul, 1931). — Tomris Ölmez, *Mesnevî Şarihi Sarı Abdullah Efendinin Hayatı ve Eserleri* (Üniversite ktp. Tez. nu. 480, İstanbul, 1960).

Sarı Saltuk, *Seyahatname*, c. II.-III. — Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre* (İstanbul, 1936). — M. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları* (Belleten, c. VII, sayı 27, Ankara, 1943). — Orhan Köprülü, *Tarihî Kaynak Olarak XIV. ve XV. Asırlardaki Bazı Türk Menakıbnameleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1939, İstanbul, 1951). — M. Tayyib Okiç, *Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. I, sayı 1, Ankara, 1952). — Yusuf Ziya Yörükan, *Bir Fetva Münasebetiyle Fetva Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. I, sayı 2-3, Ankara, 1952). — M. Tayyib Okiç, *Bir Tenkidin Tenkidi* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. II, sayı 2-3, Ankara, 1953). — Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara, 1966).

Saruhanoğulları, Necip Asım - Mehmed Arif, *Osmanlı Tarihi* (İstanbul, 1916). — Ahmed Tevhid, *Saruhan ve Aydınoğulları* (Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 10, İstanbul, 1919). — Mükrimin Halil, *Düsturname-i Enverî* (İstanbul, 1930). — M. Çağatay Uluçay - İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihine Genel Bir Bakış* (İstanbul, 1939). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu - Karakoyunlu Devleti* (Ankara, 1937). — M. Çağatay Uluçay, *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773 H - 1220 H)* [2 c., İstanbul, 1940-1946]. — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (İstanbul, 1941). — Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, çeviren Orhan Şaik Gökyay (Ankara, 1944). — İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar* (2 c., İstanbul, 1946-1950). — Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş* (İstanbul, 1946). — İbrahim Gökçen, *Saruhan'da Yörük ve Türkmenler* (İstanbul, 1946). — İbrahim Gökçen, *Saruhan Zaviye ve Yatırları* (İstanbul, 1946). — İbrahim Gökçen, *Saruhan Köyleri* (İstanbul, 1950). — Dukas, *Bizans Tarihi*, çeviren V. Mırmıroğlu (İstanbul, 1956). — *Osmanlı Tarihi*, c. II (Ankara, 1961). — Sevda Fedaî, *Manisa Saruhanoğulları Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 2412, İstanbul, 1966). — Himmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi* (Ankara, 1968). — *İslâm Ansiklopedisi*.

Satıcının ölümü, Arthur Miller. *Satıcının Ölümü*, çeviren Orhan Burian (İstanbul, 1952, 1966).

Satış, Necip Bilge, *Borçlar Hukuku* (Ankara, 1962). — Turgut Alantürk, *Satım Akdinde Zararın İntikali* (Ankara, 1966). — Senaî Olgaç, *Satış ve Trampa* (İstanbul, 1966). — Heinz M. Goldmann, *Satış Sanatı*, çeviren Mehmet Odabaş (Ankara, 1967). — Kenan Tunçomağ, *Borçlar Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1967). — Halûk Tandoğan, *Borçlar Hukuku* (Ankara, 1969). — Suat Mirza, *Satış Tahmin Metodları* (Ank. 1971).

Satirikon, Petronius. *Satirikon*, çeviren Hüsmen Tuğanay (İstanbul, 1969).

Savaş, Ahmet Refik Altınay, *Eski Türk Zaferleri* (İstanbul, 1932). — İ. Hakkı Tümerdem, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Büyük Meydan Muharebeleri ve Çanakkale Deniz ve Kara Harbi* (İstanbul, 1941). — Necati Yazar, *Tarihte Meşhur Kumandanlarımız ve Büyük Zaferlerimiz* (Ankara, 1958).

Sayfiye Dönüşü, Goldoni. *Sayfiye Dönüşü*, çeviren Aydın Sinanoğlu (İstanbul, 1949).

Sayfiye Maceraları, Goldoni. *Sayfiye Maceraları*, çeviren Aydın Sinanoğlu (Ankara, 1946).

Sayfiye Merakı, Goldoni. *Sayfiye Merakı*, çeviren Aydın Sinanoğlu (İstanbul, 1945).

Sebil, İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri* (İstanbul, 1938). — Tahsin Öz, *İstanbul Çeşmeleri ve Sebilleri* (Türkiye Turing Kurumu Belleteni, sayı 68, İstanbul, 1947).

Seccade, Kâzım Dirik, *Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması* (İstanbul, 1938). — Kenan Özbel, *El Sanatları XI. Anadolu Halı Seccadeleri* (Ankara, 1949). — E. Diez, *Türk Sanatı* (İstanbul, 1955). — W. Bode - E. Kühnel, *Antique Rugs from the Near East* (Berlin, 1958). — Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı. Selçuk ve Osmanlı Halıları, Çini ve Minyatür Sanatı* (İstanbul, 1961). — K. Larson, *Rugs and Carpets of the Orient* (London, 1966). — Mehmet Önder, *Seccadelerde Desenler* (Türk Etnografya Dergisi, sayı 11, Ank. 1968).

Seçim, Fahir Armaoğlu, *Seçim Sistemleri* (Ankara, 1953). — Arif Payaslıoğlu, *Seçimler ve Oy Verme Üzerinde Yapılan Araştırmalarda Kullanılan Metotlar* (Ankara, 1956). — Sadık Artukmaç, *Mahallî Seçim Hukuku* (Ankara, 1963). — Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası* (İstanbul, 1966). — Erdoğan Teziç, *Seçim Sistemleri* (İstanbul, 1967).

Sefaretname, Hidayet Tuncay, *Sefaretnameler* (Üniversite ktp. Tez nu. 389, İstanbul, 1939). — Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* (Ankara, 1968).

Sefiller, Victor Hugo, *Sefiller*, çeviren Cami (İstanbul, 1930). — *Sefiller*, çeviren Şemseddin Sami (2 c., İstanbul, 1934-1935). — *Sefiller*, çeviren A. Bekir Sıtkı (5 c., İstanbul, 1959, 1961, 1965-1966, 1968-1969). — *Sefiller*, çeviren Nesrin Altınova (2 c., İstanbul, 1969-1971).

Sekizinci Henry, Shakespeare, *VIII. Henry*, çeviren Belkis Boyar (İstanbul, 1947).

Seksen Günde Devriâlem, Jules Verne. *Seksen Günde Devriâlem*, çeviren M. Doğan Özbay (İstanbul, 1958, 1959, 1962, 1966, 1968, 1969). — *Seksen Günde Devriâlem*, çeviren Ferid Namık Hansoy (İstanbul, 1959). — *Seksen Günde Devriâlem*, çeviren Hamit Şendur (İstanbul, 1959). — *Seksen Günde Dünya Gezisi*, çeviren Hilmi Bilginer (İstanbul, 1964). — *Seksen Günde Devriâlem*, çeviren Hikmet Saim (İstanbul, 1967). — *Seksen Günde Devriâlem*, çeviren Hilmi Dilibal (İstanbul, 1968, 1970). — *Seksen Günde Dünya Turu*, çeviren Filiz Nayır (İstanbul, 1969). — *Seksen Günde Dünya Gezisi*, çeviren Feyza Ataman (İstanbul, 1971). — *Seksen Günde Devriâlem*, çeviren Bertan Onaran (İstanbul, 1971).

Selçuklular, M. Fuad Köprülü, *Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar* (Türkiyat Mecmuası, c. II, İstanbul, 1928). — Mükrimin Halil Yinanç, *Anadolunun Fethi* (İstanbul, 1934). — L. Rasonyi, *Selçuk Adının Menşeine Dair* (Belleten, c. III, sayı 10, Ankara, 1939). — Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri* (İstanbul, 1944). — Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş* (İstanbul, 1946). — İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Ailesinin Menşei Hakkında* (İstanbul, 1955). — İbrahim Kafesoğlu, *Selçuk'un Oğulları ve Torunları* (Türkiyat Mecmuası, c. XIII, İstanbul, 1958). — İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Dünya Tarihindeki Rolü* (V. Türk Tarih kongresi, Ankara, 1960). — M. Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri* (İstanbul, 1965). — Ernest Honigman, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çeviren Fikret Işıltan (İstanbul, 1970).

— Tar. Ebu'l-Fida İsmail bin Ali, *Tarih-i Ebu'l-Fida* (2 c., İstanbul, 1869). — Muhammed bin Nizam Hüseynî el-Yezdî, *El-Uraze fi-Hikâyeti's-Selçukiye Tercümesi*, çeviren M. Şerefeddin (Millî Tetebbular Mecmuası, c. I, sayı 2-3, İstanbul, 1912). — Aziz bin Erdeşir Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, neşreden Kilisli Muallim Rıfat (İstanbul, 1928). — Müneccimbaşı Ahmed bin Lutfullah, *Anadolu Selçukîleri*, çeviren Hasan Fehmi Turgal (İstanbul, 1935). — Mükrimin Halil Yinanç, *Anonim Tarih-i Âl-i Selçuk* (Tarih Semineri Dergisi, sayı 1, İstanbul, 1937). — İbni Bîbî, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, çeviren M. Nuri Gençosman (Ankara, 1941). — M. Altay Köymen, *Kirman Selçukluları Tarihi* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. II, sayı 1, Ankara, 1943). — Ebu Nasr bin Mesud Burhaneddin Anevî, *Enis-ül-Kulûb*, neşreden ve terceme eden M. Fuad Köprülü (Belleten, c. VII, sayı 27, Ankara, 1943). — Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, çeviren M. Nuri Gençosman (Ankara, 1943). — Ebu İbrahim Fahruddin el-Feth bin Muhammed el-Bunderî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çeviren Kıvameddin Burslan (İstanbul, 1943). — M. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları* (Belleten, c. VII, sayı 27, Ankara, 1943). — Sadreddin Ebu'l Hasan Ali bin Nâsır bin Ali el-Husainî, *Ahbaru'd-Devleti-s-Selçukiye*, çeviren Necati Lugal (Ankara, 1943). — Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsameret-ül-Ahbar*, neşreden Osman Turan (Ankara, 1944). — Gregory Abu'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, çeviren Ömer Rıza Doğrul (2 c., Ankara, 1945-1950). — M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)* [Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. V, sayı 3-4, Ankara, 1947]. — M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilâsı* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. V, sayı 5, Ankara, 1947). — Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Sivas Şehri* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. IX, sayı 4, Ankara, 1951). — İbni Bîbî, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, çeviren Feridun Nafiz Uzluk (Ankara, 1952). — İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (İstanbul, 1953). — İbrahim Kafesoğlu, *Doğu Anadoluya İlk Selçuklu Akını (1015-1021)* [Fuad Köprülü Armağanı, Ankara, 1953]. — M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarih Araştırmaları* (Belleten, c. XVII, sayı 68, Ankara, 1953). — M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II. cild; İkinci İmparatorluk Devri* (Ankara, 1954). — B. Zakhoder, *Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan*, çeviren İsmail Kaynak (Belleten, c. XIX, sayı 76, Ankara, 1955). — İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi Meseleleri* (Belleten, c. XIX. - XX, sayı 75-76, Ankara, 1955-1956). — İbni Bîbî, *El-Avamir-ül-Alâiyye fi-l-Umuri l-Alâiyye*, neşredenler Necati Lugal-Adnan Erzi (Ankara, 1957). — Reşid el-Din, *Cami-al-Tavarih*, yayımlayan Ahmet Ateş (2 c., Ankara, 1957-1960). — M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu I. İslâm*

Âlemine Girmeden Önce Selçuklular II. Oğuzlar Devleti ve Mahiyeti (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XV, sayı 1-3, Ankara, 1957). — M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu II. 5. Sultan Mahmud'un Ölümü ve Oğlu Mesud'un Tahta Geçmesiyle Değişen Şartlar ve Selçuklular* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XV, sayı 4, Ankara, 1957). — Muhammed bin Ali bin Süleyman Ravendî, *Rahat-üs-Sudur ve Ayet-üs-Sürur*, çeviren Ahmet Ateş (2 c., Ankara, 1957-1960). — M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Kuruluşu III. Sultan Mesud'un Selçuklular Üzerine Bizzat Yürümesi ve Galibiyeti* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XVI, sayı 3-4, Ankara, 1958). — Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar* (Ankara, 1958). — Herbert W. Duda, *İbni Bîbî'nin Selçuk Tarihi*, çeviren Fikret Işıltan (Şarkiyat Mecmuası, sayı 2, İstanbul, 1959). — Ali Sevim, *Sultan Melikşah Devrinde Ahsa ve Bahreyn Karmatîlerine Karşı Selçuklu Seferi* (Belleten, c. XXIV, sayı 94, Ankara, 1960). — M. Altay Köymen, *Selçukî Devri Türk Tarihi* (Ankara, 1963). — Ali Sevim, *Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü* (Belleten c. XXVII, sayı 107, Ankara, 1963). — M. Altay Köymen, *Selçuklu Tarihinin Devirlere Taksimi Meselesine Dair* (Tarih Araştırmaları Dergisi, c. II, sayı 2-3, Ankara, 1964). — M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları* (Tarih Araştırmaları Dergisi, c. II, sayı 2-3, Ankara, 1964). — Osman Turan, *Selçuklular Hakkında Yeni Bir Neşir Münasebetiyle* (Belleten, c. XXIX, sayı 116, Ankara, 1965). — Ali Sevim, *Suriye Selçukluları* (Ankara 1965). — Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (Ankara, 1965). — İbrahim Kafesoğlu, *Prof. Osman Turan'ın Tenkid Yazısı Dolayısıyle Selçuklu Tarihi Meselelerine Toplu Bir Bakış* (Belleten, c. XXX, sayı 119, Ankara, 1966). — İbni Bîbî, *El-Avamir-ül-Alâiyye fi-l-Umuri-l-Alâiyye* (tıpkıbasım), neşreden Adnan Erzi (Ankara, 1966). — Faruk Sümer, *Oğuzlar* (Ankara, 1967). — Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Miratü-z-Zeman fi Tarihi-l-Ayan*, yayımlayan Ali Sevim (Ankara, 1968). — Erdoğan Merçil, *Ahmed bin Mahmud'un Selçukname'si* (İstanbul, 1969). — M. Altay Köymen, *Selçuklu Hükümdarı Togan Şah* (Necati Lugal Armağanı, Ankara, 1969).

— G. santl. İsmail Galib, *Takvim-i Meskukat-ı Selçukiye* (İstanbul, 1891). — Friedrich Sarre, *Seldschukische Kleinkunst* (Berlin, 1909). — Heinrich Glükc, *Die Kunst der Seldschuken* (Leipzig, 1920). — Friedrich Sarre, *Konia, Seldschukische Baudenkmaler* (Berlin, 1921). — Heinrich Glück, *Die Kunst der Seldschuken in Kleinasien und Armenien* (Leipzig, 1923). — Şahabeddin Uzluk, *Selçukî ve Osmanlı Çinileri* (İstanbul, 1930). — Şahabeddin Uzluk, *Selçukî ve Osmanlı Çinileri İşçiliği* (İstanbul, 1930). — A. Süheyl Ünver, *Selçuklularda Resim, Tezhip ve Minyatür* (Ankara, 1934). — A. Süheyl Ünver, *Selçuk Türkleri Zamanında Anadolu'da Kaplıcalar* (İstanbul, 1934). — Şahabeddin Uzluk, *Konya'nın Selçukîler Zamanı Şehir Mimarîsi* (Konya, 1935). — Şahabeddin Uzluk, *Selçukîlerin Konya Sarayı* (Konya, 1936). — Albert Gabriel, *Selçuk Mimarîsi* (II. Türk Tarih kongresi, Ankara, 1937). — A. Süheyl Ünver, *Selçuklular Zamanında ve Sonra Anadolu Kaplıcaları Tarihi* (Konya Mecmuası, sayı 30, Konya, 1939). — A. Süheyl Ünver, *Konya'da Selçuklular Zamanındaki Hamamlara Dair* (Türk Tıp Tarihi Arkivi, sayı 18, İstanbul, 1940). — Osman Turan, *Selçuk Kervansarayları* (Belleten, c. X, sayı 39, Ankara, 1946). — Halil Edhem Eldem, *Anadolu Selçukluları Devrinde Mimarî ve Tezyinî Sanatlar* (Halil Edhem Hatıra Kitabı, Ankara, 1947). — Osman Turan, *Selçuk Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun Aba Vakfieysi ve Hayatı* (Belleten, c. XI, sayı 42, Ankara, 1947). — Osman Turan, *Selçuk Devri Vakfiyeleri II. Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri* (Belleten, c. XII, sayı 45, Ankara, 1948). — Celâl Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi. Menşeinden Bugüne Kadar Mimarî, Heykel, Resim, Süsleme, Tezyinî Sanatlar* (İstanbul, 1954). — Katharina Otto-Dorn, *Der Seldschukische Moschenbau in Kleinasien* (Festschrift für Ernst Kühnel, Berlin, 1959). — Bedii M. Şehsuvaroğlu, *Anadolu Kaplıcaları ve Selçuklular* (İstanbul Üniversite Tıp Fakültesi Mecmuası, c. XX, sayı 2, İstanbul, 1957). — Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı: Selçuklu ve Osmanlı Halıları, Çini ve Minyatür Sanatı* (İstanbul, 1961). — Şerare Yetkin, *Anadolu'da Selçuklu Şifahaneleri* (Türk Kültürü, sayı 10, Ankara, 1963). — Coşkun Alptekin, *Selçuklu Meskukatı* (Üniversite ktp. Tez nu. 3945, İstanbul, 1965). — M. Kemal Özergin, *Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları* (Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı 20, İstanbul, 1965). — Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı* (Ankara, 1966). — M. Oluş Arık, *Erken Devir Anadolu Türk Mimarîsinde Türbe Biçimleri* (Anadolu, c. XI, Ankara, 1967). — Şerare Yetkin, *Anadolu Selçuklularının Mimarî Süslemelerinde Büyük Selçuklulardan Gelen Etkiler* (Sanat Tarihi Yıllığı c. II, İstanbul, 1968). — Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Sanatında Balık Figürü* (Sanat Tarihi Yıllığı, c. II, İstanbul, 1968). — Mahmud Akok, *Konya'da Alâeddin Köşkü, Selçuk Saray ve Köşkleri* (Türk Etnografya Dergisi, sayı 11, Ankara, 1968). — Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi* (Belleten, c. XXXII, sayı 25, Ankara, 1968). — Mehmet Önder, *Konya'da Bilinmeyen Bir Selçuklu Devri Eseri* (Vakıflar Dergisi, c. VII, Ankara, 1968). — Abdullah Kuran, *Anadolu Medreseleri* (Ankara, 1969). — Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri. Selçuklular ve Beylikleri Devri* (İstanbul, 1970). — Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I* (İstanbul, 1972).

— Teşk. tar. A. Süheyl Ünver, *Selçuklular Zamanında Seyyar Hastahane ve Müessisi* (Türk Tıp Tarihi Arkivi, sayı 18, İstanbul, 1940). — Claude Cahen, *Selçukî Devletleri Feodal Devletler mi idi?*, çeviren Lütfü Güçer (İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XVII, sayı 1-4, İstanbul, 1956). — Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü* (Tarih Araştırmaları Dergisi, c. II - III, Ankara, 1965). — M. Altay Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilâtı* (Tarih Araştırmaları Dergisi, c. IV, sayı 6-7, Ankara, 1966). — Aydın Taneri, *Müsameret-ül-Ahbar'ın Türkiye Selçukluları Devleti Teşkilâtı Bakımından Değeri* (Tarih Araştırmaları Dergisi, c. IV, sayı 6-7, Ankara, 1966). — Aydın Taneri, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik* (Tarih Araştırmaları Dergisi, c. V. sayı 8-9, 1967).

— Med. tar. M. Fuad Köprülü, *Selçukîler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti* (Millî Tetebbular Mecmuası, c. II, sayı 5, İstanbul, 1912). — Hilmi Ziya Ülken, *Konya'da Anadolu Selçukîleri Devrinde İlim ve Felsefe* (Konya Mecmuası, sayı 8, Konya 1937). — A. Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti, XI-XIV. Asırlar* (Ankara, 1940). — A. Süheyl Ünver, *Selçuklular Zamanında Kütüphaneler Üzerinde Yeni Örnekler ve Bazı Mülâhazalar* (III. Türk Tarih kongresi, Ankara, 1948). — Mehmet Önder, *Selçuklular ve Osmanlı Devrinde Konya Kütüphaneleri* (Konya Mecmuası, sayı 9, Ankara, 1949). — İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün Eseri; Siyasetname ve Türkçe Tercümesi* (Türkiyat Mecmuası, c. XII, İstanbul, 1955). — M. Zeki Oral, *Selçuklu Devri Yemekleri ve Ekmekleri* (Türk Etnografya Dergisi, sayı 1, Ankara, 1956). — M. Zeki Oral, *Selçuk Devri Yemekleri* (Türk Etnografya Dergisi, sayı 2, Ankara, 1957).

— Din. M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet* (Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. II, sayı 4-6, İstanbul, 1922-1923). — M. Şerefeddin Yaltkaya, *Selçukîler Devrinde Mezahip* (Türkiyat Mecmuası, c. I, İstanbul, 1925). — Osman Turan, *Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak: Fustat-ul-Adale fi Kavaid-is-Saltana* (Fuad Köprülü Armağanı, Ankara, 1953). — İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve İslâm Dünyası* (Türk Yurdu, c. XXXIX, sayı 9, Ankara, 1959). — Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet* (İstanbul, 1971).

— İkt. M. Şemseddin Günaltay, *Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dinî Durumu* (Belleten, c. VIII, sayı 25, Ankara, 1943). — Osman Turan, *Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku. Mirî Topraklar ve Hususî Mülkiyet Şekilleri* (Belleten, c. XII, sayı 47, Ankara, 1948). — Osman Turan, *Selçuk Türkiye'sinde Faizle Para İkrazına Dair Hukukî Bir Vesika* (Belleten, c. XVI, sayı 62, Ankara, 1952). — Osman Turan, *Selçuk Türkiyesi ve Dünya Ticareti* (Türk Yurdu, c. L, sayı 10, Ankara, 1960).

Selim I, *Yavuz Sultan Selim* denir, Mehmed Celâl, *Yavuz Sultan Selim-i Evvel Yahut Afitab-ı Satvet* (İstanbul, 1890). — Yusuf Kenan, *Yavuz Sultan Selim ve İttihad-ı İslâm Siyaseti* (İstanbul, tarihsiz). — *Tac-ut-Tevarih*, c. II. — *Hadikat-ül-Cevami*, c. I. — *Hammer Tarihi*, c. IV. — M. Arif, *Edirne Şehrine Dair Sultan Selim-i Evvel ile İbni Kemal'in Bir Musahebesi* (Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 22, İstanbul, 1911). — Halil Edhem, *Mısır Fethi Mukaddematına Ait Mühim Bir Vesika* (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sayı 96, İstanbul, 1928). — Enver Ziya Karal, *Yavuz Sultan Selim'in, Oğlu Şehzade Süleyman'a Manisa Sancağını İdare Etmesi İçin Gönderdiği Siyasetnâme* (Belleten, c. VI, sayı 21-22, Ankara, 1942). — Fahri Dalsar, *Selim I'in Dubrovnik Cumhuriyeti ile Yaptığı Muahede* (Tarih Vesikaları, c. II, sayı 12, İstanbul, 1943). — N. Ahmet Banoğlu, *Yavuz Sultan Selim* (İstanbul, 1943). — Fuad Gücüyener, *Yavuz Sultan Selim* (2 c., İstanbul, 1945). — Kâmil Su, *Yavuz Sultan Selim* (İstanbul, 1950). — Çağatay Uluçay, *Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu* (Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, c. VI. - VII, sayı 9-10, İstanbul, 1954). — Selahattin Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasî Hayatı* (İstanbul, 1966). — *Osmanlı Tarihi*, c. III. — Azize Samyeli, *Selimnamelere Göre Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi* (Üniversite ktp. Tez nu. 5319, İstanbul, 1968). — Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim* (Ankara, 1969). — Türkkaya Ataöv, *Sultan Birinci Selim'in Kanunnamesi* (Siyasal Bilgiler Fk. Dergisi, c. XXIV, sayı 4, 1970).

Selim II, *Solakzade Tarihi*. — *Hadikat-ül-Cevami*, c. I. — *Hammer Tarihi*, c. VI. — *Sicilli Osmanî*, c. I. — Lütfü Paşa, *Tevarih-i Âl-i Osman*. — Mehmet Celâl, *Sultan Selim-i Sani yahut Muzafferiyet* (İstanbul, 1892). — Safvet, *Kıbrıs Fethi Üzerine Vesikalar* (Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 19, İstanbul, 1912). — Zarif Ongun, *Selim II'nin Kapudan-ı Derya Kılıç Ali Paşaya Emirleri* (Tarih Vesikaları, c. II, sayı 11, İstanbul, 1943). — *Osmanlı Tarihi*, c. III. — Şerafeddin Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası* (Ankara, 1961). — *İslâm Ansiklopedisi*.

Selim III, *Cevdet Tarihi*, c. IV - VI. — *Vasıf Tarihi*, c. I - II. — *Ata Tarihi*, c. IV. — *Asım Tarihi*, c. I - II. — Mustafa Necip, *Tarih-i Mustafa Necip, Vaka-ı Selimiye* (İstanbul, 1863). — Mehmed Galib, *Selim-i Salis'in Bazı Evamir-i Mühimmesi* (Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 8, İstanbul, 1911). — Edvard Driault, *Selim-i Salis ve Napolyon*, çeviren M. F. Köprülü (İstanbul, 1912). — Şerif Mehmed, *Sultan Selim Han-ı Salis Devrinde Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalâa* (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sayı 41-43, İstanbul, 1915). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Selim III'ün Veliaht iken Fransa Kralı Lui XVI ile Muhabereleri* (Belleten, c. II, sayı 5-6, Ankara, 1938). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Halil Hamid Paşa* (Türkiyat Mecmuası, c. V, İstanbul, 1936). — Enver Ziya Karal, *Selim III Devrinde Osmanlı Bahriyesi Hakkında Vesikalar* (Tarih Vesikaları Dergisi, c. I, sayı 3, İstanbul, 1941). — Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hattı Hümayunları* (2 c., Ankara, 1942-1946). — İsmail Baykal, *Selim III Devrinde İmdad-ı Sefer İçin Para Basılmak Üzere Saraydan Verilen Altın ve Gümüş Eşya Hakkında* (Tarih Vesikaları, c. III, sayı 13, Ankara, 1944). — Tahsin Öz, *Selim III'ün Sır Kâtibi Tarafından Tutulan Ruzname* (Tarih Vesikaları, c. III, sayı 14, Ankara, 1944).

— Şemin Emsem, *Selim III Devrinde Osmanlı Donanması* (Üniversite ktp. Tez nu. 1118, İstanbul, 1945). — Vacide Emre, *Selim III'e Verilen Lâyihalar* (Üniversite ktp. Tez nu. 1224, İstanbul, 1946). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Alemdar Mustafa Paşa* (Ankara, 1947). — A. Cevat Eren, *Selim III'ün Biyografisi* (İstanbul, 1964). — Ülken Özkaraoğlan, *Selim III Devri Kıbrıs İsyanları* (Üniversite ktp. Tez nu. 4392, İstanbul, 1966). — Kasım Saygıcak, *Selim III Zamanında Osmanlı - Fransız Münasebetleri 1789-1807* (Üniversite ktp. Tez nu. 6060, İstanbul, 1969).

Selmanı Farisî, Şah Muinüddin Ahmed Nedvî - Said Sahib Ensarî, *Asrı Saadet, Peygamberimizin Ashabı,* çeviren Eşref Edib, c. III (İstanbul, 1963). — Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* çevirenler Sait Mutlu - Salih Tuğ (2 c., İst., 1966-1969).

Sema, Annemarie Schimmel, *Sema-ı Semavî* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. III, sayı 3-4, Ankara, 1954). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlevî Adab ve Erkânı* (İstanbul, 1963). — Tahsin Yazıcı, *Mevlâna Devrinde Semâ* (Şarkiyat Mecmuası, c. V, İstanbul, 1964).

Senato, Ali Fuad Başgil, *Esas Teşkilât Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1960). — S. Feridun, *Anayasalar ve Siyasî Belgeler* (İstanbul, 1962). — Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası* (İstanbul, 1966). — Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumî Esasları* (İstanbul, 1966). — Tarık Zafer Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku* (İstanbul, 1969). — Özkan Tikveş, *Türkiye Cumhuriyeri Anayasası Şerhi ve Uygulaması* (İstanbul, 1969).

Sencer, Şerefeddin, *Sencer ve Gazzalî* (Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, c. I, sayı 1, İstanbul, 1925). — M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II, İkinci İmparatorluk Devri* (Ankara, 1954). — M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi* (Ankara, 1963). — Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (Ankara, 1965).

Sendika, Fehmi Yazıcı, *Sendika ve Grev Hürriyeti* (İstanbul, 1949). — Cahit Talas, *Sendika Hürriyeti* (Ankara, 1957). — Rüçhan Işık, *Sendika Hakkı Tanınması ve Kanunî Sınırları* (Ankara, 1962). — Bahir Ersoy, *Sendikaların Dahilî İdaresi* (İstanbul, 1962). — Sabahaddin Zaim, *Sendikaların Millî Gelirin Dağılışına ve İşçi-Gelir Payına Tesiri* (İstanbul, 1962). — Metin Kutal, *Sendika Hürriyeti* (İstanbul, 1962). — Ferit Hakkı Saymen, *Anayasa Tasarısında Sendika Hürriyeti* (İstanbul, 1962). — Frank B. Miller, *Sendika İçi Demokrasi* (İstanbul, 1962). — Metin Kutal, *En Fazla Temsil Kabiliyetini Haiz Sendika Mefhumu* (İstanbul, 1965). — Nusret Ekin, *Sendikalar ve Prodüktivite* (İstanbul, 1965). — A. Hayrettin Kalkandelen, *Sendikalar ve Kamu Hizmetinde Sendikacılık* (Ankara, 1968). — Fikret Sönmez, *Türkiye'de Sendika Hürriyeti ve Teminatı* (İzmir, 1969). — Süleyman Kaya, *Sendikaların Temel Kanunları* (İstanbul, 1970). — Cengiz Sipahi, *Sendika* (Ankara, 1971). — Münir Ekonomi, *Sendika Kuruculuğu, Yöneticiliği, Temsilciliği ve Başlıca Sorunları* (Ankara, 1971). — Fikret Eren, *Sendikalar Hukuku* (İstanbul, 1971). — Hüseyin Polat, *İşçinin Ekonomik Korunması ve Sendikalar* (Ankara, 1972).

Sendikacılık, Osman Tuna, *Memleketimizde Sendikacılık Hareketleri, Gelişmesi ve İşçilerin Sendikalılaşması Meselesi* (İstanbul, 1954). — Orhan Tuna, *Sendikacılığın Dünü ve Bugünü* (İstanbul, 1962). — Orhan Arıman, *Sendikacılık Nedir* (İstanbul, 1962). — Cahit Talas - Sait Dilik - Alpaslan Işıklı, *Türkiyede Sendikacılık Hareketi ve Toplu Sözleşme* (Ankara, 1965). — Walter Galenson, *Az Gelişmiş Memleketlerde Sendikacılık,* çeviren Toker Dereli (İstanbul, 1965). — George Lefranc, *Dünyada ve Bizde Sendikacılık,* çeviren Kemal Sülker (İstanbul, 1966). — A. Verbine, *Sovyetler Birliğinde Sendikacılık,* çeviren F. Bahattin (İstanbul, 1967). — Sedat Ağralı, *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı* (İstanbul, 1967). — A. Hayrettin Kalkandelen, *Sendikalar ve Kamu Hizmetlerinde Sendikacılık* (Ankara, 1968). — Erdoğan Örtülü - Erdoğan Erentöz, *Türk Sendikacılık Tarihi* (Ankara, 1968). — Anıl Çeçen, *Sendikalizm* (Ankara, 1970). Birsen Doğuzoğuz, *Demokrasi ve Sendikacılık* (Ankara, 1972). — Alpaslan Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaseti* (Ankara, 1972).

Seramikçilik, Katharina Otto Dorn, *Türkische Keramik* (Ankara, 1957). — Hadi H. Tamer, *Seramik Mevzuunda Araştırmalara Dair* (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı, sayı 9, İstanbul, 1960). — Oktay Aslanapa, *Anadolu'da Türk Çini ve Keramik Sanatı* (İstanbul, 1965). — Bolkal Erdem, *Türkiye Seramik Sanayii ve Problemleri* (2 c., İstanbul, 1969). — Faruk İşman, *Seramik Teknolojisi. Sır, Seramik Boyaları ve Seramik Dekorasyon Teknikleri* (İst., 1972)

Sergüzeşt, Güzin Dino, *Samipaşazâde Sezai Beyin Sergüzeşt İsimli Romanında Gerçekçiliğin Payı* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XII, sayı 1-2, Ankara, 1954). — A. Ferhan Oğuzkan, *Samipaşazade Sezaî, Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul, 1954). — Kenan Akyüz, *Sergüzeşt Romanı Üzerine* (Türk Dili, c. V, sayı 55, Ankara, 1956). — Günseli Aygen, *Samipaşazade Sezaî'nin Sergüzeşt'inde Tasvir* (Üniversite ktp. Tez. nu. 2888, İstanbul, 1960).

Ses Sese Karşı, Aldous Huxley. *Ses Sese Karşı,* çeviren Mina Urgan (2 c., İstanbul, 1961-1962).

Sevda Hekimi, Moliere. *Sevda Hekimi,* çeviren Oktay Rıfat (Ankara, 1943).

Sevil Berberi, Beaumarchais. *Sevilla Berberi,* çeviren Nihal Ertuğ (İstanbul, 1944).

Sevr antlaşması, Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonları (1300 -1920) ve Lozan Muahedenamesi (24 temmuz 1923),* [İstanbul, 1934]. — Aziz Ulusoy, *Sevr'den Lozan'a* (İstanbul, 1934). — Suphi Nuri İleri, *Sèvres ve Lausanne* (İstanbul, 1943). — A. Gündüz Akçün, *Türkiye'nin Taraf Olduğu Milletler Arası Antlaşmalar Rehberi* (Ankara, 1962). — Fahir H. Armaoğlu, *Siyasî Tarih (1789-1960).* [Ankara, 1964]. — İsmail Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Antlaşmaları* (Ankara, 1965). — Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* c. 4

Seyahat Tabloları, Heinrich Heine. *Seyahat Tabloları,* çeviren Hayrünnisa Boratav - Pertev Boratav (3 c., Ankara, İstanbul, 1945-1948).

Seyranî (Mehmed), Yusuf Ziya, *Seyranî* (Ankara, 1933). — Cahit Öztelli, *Dertli - Seyranî, Hayatı, Sanatı, Şiirleri* (İstanbul, 1953). — Haşim Nezihi Okay, *Seyranî* (İstanbul, tarihsiz). — Mahir Güney, *Seyranî'nin Şiirlerinde Tabiat ve Eşya* (Üniversite ktp. Tez nu. 2634, İstanbul, 1957). — Yaşar Köksal, *Seyranî* (İstanbul, 1960). — Derviş Ünlü, *Develili Halk Âşığı Seyranî Babanın Hayatı ve Şiirleri* (Kayseri, 1963). — M. Fuad Köprülü, *Türk Saz Şairleri* c. IV. (Ankara, 1964).

Sezar (Caius Iulius CAESAR), M. Çağatay Uluçay, *Sezar* (İstanbul, 1959). — Sabahat Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları* (İstanbul, 1970).

Shakespeare (William), Saffet Dengi, *Şekspir Trajedisi* (Ankara, 1939). — Saffet Dengi, *Şekspir Kimdi* (Ankara, tarihsiz). — İbrahim Özgentaş, *Shakespeare'in Roma Trajedileri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1589, İstanbul, 1948). — Belma Köpeoğlu, *Shakespeare'in Sonnetleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1628, İstanbul, 1949). — Arslan Kaynardağ, *Shakespeare'de Türkiye, Türkiye'de Shakespeare* (İstanbul, 1960). — Walter Ellis, *Shakespeare Efsanesi,* çeviren Sacit Polater (Ankara, 1962). — Engin Uzman, *Plautus Terentius'un Shakespeare Öncesi ve Shakespeare'in Komedileri Üzerindeki Etkileri* (Ankara, 1969). — Mina Urgan, *Shakespeare* (2 c., İstanbul, 1970). — Oğuz Halûk Alplaçin, *Dünya Edebiyatının Yıldızı William Shakespeare* (İstanbul, 1972).

Sıfat, Tahir Nejat Gencan, *Sıfat Birlikleri* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara, 1955). — Tahsin Banguoğlu, *Türkçede Benzerlik Sıfatları* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara, 1958). — Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi* (Ankara, 1966). — Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul, 1972). — Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Sözdizimi* (Ankara, 1972).

Sıkıyönetim, Naci Şensoy, *Osmanlı İmparatorluğunun Sıkıyönetime Müteallik Mevzuatı Üzerinde Sentetik Bir Deneme* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XIII, sayı 1, İstanbul, 1947). — İsmet Giritli, *Örfî İdare Rejimi Kazaî Murakebeye Tabi midir?* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXII, sayı 1-4, İstanbul, 1956). — Fahir Behiç Hürmeriç, *Sıkıyönetim Kanunu, Sansür Yönetmeliği* (Ankara, 1971).

Sırbistan, *Lutfi Tarihi,* c. I, III, IV, VI, VII. — *Şanizade Tarihi,* c. I. II. — *Cevdet Tarihi,* c. VI, VII, VIII. — *Peçevî Tarihi,* c. I. — A. Ubicini, *Les Serbes de Turquie* (Paris, 1865). — L. V. Ranke, *Serbien und die Turkei im XIX. Jahrhundert* (Leipzig, 1870). — Mehmed Arif, *Belgrad Kalesinin Sırbluya Terki Hakkında Bir Vesika* (Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 6, İstanbul, 1912). — *Osmanlı Tarihi,* c. I-IV. — Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* c. V. VIII.

Sırça Kümes, Tennesse Williams. *Sırça Kümes,* çeviren Can Yücel (İstanmul, 1964).

Sıvas veya **Sivas,** *Seyahatname,* c. III. — Rıdvan Nafiz - İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Sıvas Şehri* (İstanbul, 1928). — Hasan Tahsin, *Sıvas Vilâyeti Sıhhî ve İctimaî Coğrafyası* (İstanbul, 1932). — Fahrettin Başel, *Sıvas Rehberi* (Sıvas, 1935). — Muallim Cevdet, *Sıvas Dârüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi* (Vakıflar Dergisi, c. I, Ankara, 1938). — V. Stchepsky, *Sıvas Vilâyetinin Miosen Devrine Ait Faunası* (İstanbul, 1939). — Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Folkloru* (Sıvas, 1941-1943). — A. Caferoğlu, *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar* (İstanbul, 1941). — Neriman Böke, *Sivas Şehri Coğrafî Etüdü* (Üniversite ktp. Tez nu. 1454, İstanbul, 1947). — Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Sivas Şehri* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. IX, sayı 4, Ankara, 1951). — Kadri Erdil, *Sivas Rehberi* (Sivas, 1953). — Sedat Çetintaş, *Sivas Dârüşşifası* (İstanbul, 1953). — Şükran Karaçuha, *Sivas Şehrinin Beşerî ve İktisadî Tetkiki* (Üniversite ktp. Tez nu. 2751, İstanbul, 1959). — İbrahim Arslanoğlu, *Sivas Tarihi* (Sıvas, 1964). — Fikret Albayrak, *Sivas'ta Osmanlı Devri Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 5151, İstanbul, 1967). — Burhan Bilget, *Sivas'ta Selçuk Devri Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 4847, İstanbul, 1967). — Beyhan Karamağralı, *Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında* (Selçuklu Araştırmaları Dergisi, c. II, Ankara, 1970). — A. Turan Daştan, *Sivas Tarihî Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 8603, İstanbul, 1971).

Side, A. Müfit Mansel - E. Bosch - J. İnan, *1947 Senesi Side Kazılarına Dair Ön Rapor* (Ankara, 1951). — Semavi Eyice, *Side'nin Bizans Devri Binaları* (Üniversite ktp. Tez. nu. 2130, İstanbul, 1952). — A. Müfit Mansel - G. E. Bean - J. İnan, *Side Agorası ve Civarındaki Binalar, 1948 Yılı Kazılarına Ait Rapor* (Ankara, 1956). — Nermin Adakan, *Side'de Bulunmuş Eroslu İki Lahit* (Üniversite ktp. Tez nu. 2270, İstanbul, tarihsiz). — Mübin Beken, *Side'nin Kara Surları* (Üniversite ktp. Tez nu. 2691, İstanbul, 1958). — A. Müfit Mansel, *Side'de İki Mezar Anıtı* (Belleten, c. XXIV, sayı 95, Ankara, 1960). — A. Müfit Mansel *Side Tiyatrosu* (Belleten, c. XXV, sayı 101, Ankara, 1962). — A. Müfit Mansel, *Side'deki Vespasianus Anıtı* (Belleten, c. XXVIII, sayı 110, Ankara, 1964). — Halûk Abbasoğlu, *Side Büyük Hamamı* (Üniversite ktp. Tez nu. 3894, İstanbul, 1965). — George E. Bean, *Side Kitabeleri* (Ankara, 1965). — A. Müfit Mansel, *Side'nin Doğu Şehir Kapısında Bulunan Silâh Kabartmaları,* (Belleten, c. XXX, sayı 119, Ankara, 1966). — A. Müfit Mansel, *1966 Side Kazısına Dair Ön Rapor* (Türk Arkeoloji Dergisi, c. XV, sayı 1, Ankara, 1966). — A. Müfit Mansel, *Side Kılavuzu* (Ankara, 1967). — Sabahat Atlan, *Side'nin Milâttan Önce V ve IV. Yüzyıl Sikkeleri Üzerinde Araştırmalar* (Ankara, 1967). — Muhibbe Darga, *Side Dili İle Yazısı Hakkında Notlar*

ve Side Doğu Şehir Kapısında Bulunan Yazıt (Belleten, c. XXXI, sayı 121, Ankara, 1967). — Sabahat Atlan, *Side'de Basılmış İskender Tipli Sikkeler* (Belleten, c. XXXI, sayı 124, Ankara, 1967). — A. Müfit Mansel, *Side'nin Doğu Şehir Kapısı* (Belleten, c. XXXII, sayı 126, Ankara, 1968). — Akif Daî, *Side Piskoposluk Sarayı* (Üniversite ktp. Tez nu. 6691, İstanbul, 1970).

Sigetvar (Szigetvar) veya Zigetvar seferi, *Peçevî Tarihi,* c. I. — *Selânikî Tarihi.* — Feridun Ahmed Bey, *Nuhbet-ül-Ahbar der Seferi Sigetvar* (Topkapı sarayı, Hazine bölümü, nu. 1339). — Ramazanzade Âgahî Çelebi, *Sigetvar Seferini Mübeyyin Tarihçe* (Üniversite ktp. T.Y. 3884). — Fairfax Downey, *Kanunî Sultan Süleyman,* çeviren Enis Behiç Koryürek (Ankara, 1950). — Renzo Sertoli, *Muhteşem Süleyman,* çeviren Şerafettin Turan (Ankara, 1963). — Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman'ın 1566 Szigetvar Seferi Sebepleri ve Hazırlıkları* (Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, c. XVI, sayı 21, İstanbul, 1966). — *Osmanlı Tarihi,* c. II.

Sigorta, Bülent Nuri Esen, *Sigorta Bilgisi* (Ankara 1945). — Muammer Kurtay, *İşçi Sigortaları* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. III, sayı 2-4, Ankara, 1946). — Ferit Hakkı Saymen, *Türkiye'de Sosyal Sigortaların Gelişme Hareketleri ve Yeni Temayüller* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XVIII, sayı 3-4, İstanbul, 1952). — Ali H. Neyzi, *Sigorta Eğitimi* (İstanbul, 1960). — Ali Bozer, *Ticaret Hukukunda Sosyal Sigortalara Genel Bir Bakış* (Ankara, 1963). — Fahiman Tekil, *Türk Hukukunda Müşterek Avarya, Deniz Nakliyatı ve Sigorta Hukuku İhtilâfları* (İstanbul, 1965). — Ali Bozer, *Sigorta Hukuku* (Ankara, 1965). — W. Koenig, *Sigortalar Hukuku,* çeviren Ekrem Edgü (Ankara, 1966). — Devlet Planlama Teşkilâtı, *Türkiye'de Sigorta Sorunu* (Ankara ,1966). — Devlet Planlama Teşkilâtı, *Sosyal Güvenlik* (Ankara, 1967. — Ünal Ege, *Sosyal Sigorta Örgütleri Fonlarının Kullanılışı* (Ankara, 1968). — Turan Yazgan, *Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi* (İstanbul, 1969). — T. Güngör Uras, *Mükerrer Sigorta İnhisarı Sorunu* (Ankara, 1969). — Devlet Planlama Teşkilâtı, *Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi* (Ankara, 1970). — Devlet Planlama Teşkilâtı, *İşsizliği Tazmin Edici Politikalar ve İşsizlik Sigortası* (Ankara, 1971). — İhsan Kutlu, *Sigorta Sözlüğü* (İstanbul, 1972). — Sait Dilik, *Türkiye'de Sosyal Sigortalar* (Ankara, 1972). — Adnan Lavkan, *Sigorta İşletmeciliği* (İstanbul, 1972).

Silâhlar ve Kahraman, George Bernard Shaw. *Silâhlar ve Kahraman,* çeviren Hamit Dereli (İstanbul, 1953).

Simavnalı Bedreddin (Mahmud), M. Şerefeddin, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul, 1924). — M. Şerefeddin, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'e Ait Bir Kitap* (Türkiyat Mecmuası, c. III, İstanbul, 1935). — Ziyaettin Fındıkoğlu, *Sosyalistler II. Şeyh Bedreddin* (İstanbul, 1965). — A. Cerrahoğlu, *Şeyh Bedreddin Meselesi* (İstanbul, 1966). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul, 1966). — Halil bin İsmail, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Menakıbı,* yayımlayanlar Abdülbaki Gölpınarlı - İsmet Sungurbey (İstanbul, 1967). Şeyh Bedreddin, *Varidat,* inceleme ve çeviri Cemil Yener (İstanbul, 1970).

Sinan Mimar (*Koca* — denir), *Hadikat-ül-Cevami,* c. I-II.- Saî Mustafa Çelebi, *Tezkiret-ül-Bünyan* (İstanbul, 1897). — Ahmet Refik, *Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre Mimar Sinan* (İstanbul, 1931). — Ahmet Refik, *Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre Türk Mimarları* (İstanbul, 1936). — Ziya Kocasinan, *Mimar Sinan* (İstanbul, 1939). — Zarif Ongun, *Sinan'a Ait Yeni Bir Vesika* (Arkitekt, sayı 6, İstanbul, 1940). — Ahmet Bülent Koçu, *Mimar Sinan* (İstanbul, 1940). — Ekrem Akurgal, *Sanat Tarihi Bakımından Sinan* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. VI, sayı 2, Ankara, 1944). — İbrahim Hakkı Konyalı, *Mimar Koca Sinan* (İstanbul, 1948). — İbrahim Hakkı Konyalı *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri* (İstanbul, 1950). Ernst Egli, *Sinan* (Zurich, 1954). — E. Diez-O. Aslanapa, *Türk Sanatı* (İstanbul, 1955). — Afet İnan, *Sinan* (Ankara, 1956). — Rıfkı Melûl Meriç, *Mimar Sinan, Hayatı, Eseri* (Ankara, 1965).

Sinan Paşa (Yusuf Sinanüddin), *Osmanlı Müellifleri,* c. II. — Muallim Naci, *Esami* (İstanbul, 1890). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Hızır Bey Oğlu Sinan Paşanın Vezir-i Azamlığına Dair Çok Kıymetli Bir Vesika* (Belleten, c. XXVII, sayı 105, Ankara, 1963). — Sinan Paşa, *Tazarruname,* neşreden A. Mertol Tulum (İstanbul, 1971).

Sinema, S. Simavi, *Sesli, Sessiz ve Renkli Sinema* (İstanbul, 1931). — L. Duca, *Sinema Tarihi,* çeviren N. Sarıdoğan (İstanbul, 1947). — M. Gökmen, *Senaryo Tekniği, Teorisi ve Pratiği* (İstanbul, 1955). — Nijat Özön, *Sinema Sanatı* (İstanbul, 1956). — Nijat Özön, *Ansiklopedik Sinema Sözlüğü* (İstanbul, 1958). — M. Özdeniş, *Sinema Tekniğine Giriş* (İstanbul, 1960). — Zahir Güvemli, *Sinema Tarihi* (İstanbul, 1960). — Nijat Özön, *Sinema El Kitabı* (İstanbul, 1964). — Pudovkin, *Sinemanın Temel İlkeleri,* çeviren Nijat Özön (Ankara, 1966). — André Bazin, *Çağdaş Sinemanın Sorunları,* çeviren Nijat Özön (Ankara, 1966).

Sinop, *Seyahatname,* c. II. — V. Cuine, *La Turquie d'Asie,* c. IV (Paris, 1892). — D.M. Robinson, *Ancient Sinope* (Baltimore, 1906). — Hüseyin Hilmi, *Sinop Kitabeleri* (Sinop. 1923). — Mehmet Behçet, *Sinop Kitabeleri* (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sayı 98, 100, 101, İstanbul, 1929-1931). — Hasan Tarkan, *Sinop Coğrafyası* (İzmir, 1941). — Ayşe Yarar, *Sinop'un Beşerî, İktisadî Vaziyeti* (Üniversite ktp. Tez nu. 621. İstanbul, 1941). — Hilmi Bayrakçıoğlu, *Sinop Şehir ve Limanı* (Üniversite ktp. Tez nu. 1112, İstanbul, 1945). — Aylin Gümüş, *Sinop Şehir Etüdü* (Üniversite ktp. Tez nu. 2924, İstanbul, tarihsiz). — M. Şakir Ülkütaşır. *Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihî Eserler* (Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, sayı 5, İstanbul, 1949). — M. Şakir Ülkütaşır, *Sinop'ta Candaroğulları Zamanına Ait Tarihî Eserler* (Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi, sayı 5, İstanbul, 1949). — Ferit Dikmen, *Sinop Tarihine Ait Derleme Bilgiler* (İstanbul, 1958). — Hüsnü Yılmaz, *Sinop'un Tarihi* (Üniversite ktp. Tez nu. 4151, İstanbul 1966). — Ataman Ongurlu, *Sinop Vilâyeti Yer Adları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5631, İstanbul, 1968). — Sevgi Karaburçak, *Sinop Türk Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 5359, İstanbul, 1968). — Osman Yalçın, *Sinop* (İstanbul, 1969). — Mehmet Karakış, *Sinop Tarihi* (Üniversite ktp. Tez nu. 8707, İstanbul, 1971).

Siyasî, Niyazi Berkes, *Siyasî Partiler* (İstanbul, 1946). — R. Pellaux, *İç Nizam ve Devletlerarası Nizamda Siyasî Partiler Hakkında Bazı Düşünceler* (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. VI, Ankara, 1951). — Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler* (İstanbul, 1952). — Arif Payaslıoğlu, *Siyasî Partiler* (Ankara, 1952). — A. Halûk Ülman, *Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasî Partilerimiz* (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XII, sayı, 2, Ankara, 1957). — Nermin Abadan, *Siyasî Partilerde Oligarşik Temayüller* (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XIV, sayı, 2-3, Ankara, 1959). — Ruşen Keleş - Cevat Geray - Şeref Mardin, *Demokratik Memleketlerde Siyasal Partiler* (Ankara, 1962). — Hilmi Ziya Ülken, *Siyasî Partiler ve Sosyalizm* (İstanbul, 1963). — Ergun Özbudun, *M. Duverger'in «Siyasal Partileri» ve Siyasal Partileri İncelemede Bazı Metodolojik Problemler* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. XXI, sayı 1-4, Ankara, 1964). — Raymond Fusillier *Siyasî Partilerin Mali Güçleri ve Devlet Kontrolü* (Ankara, 1964). — Füruzan Hüsrev Tökin, *Türkiye'de Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965* (İstanbul 1965). — Doğu Perinçek, *Türkiye'de Siyasî Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi* (Ankara, 1968). — Kudret Bosuter, *Türk Siyasî Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi* (Ankara, 1969). — Özkan Tikveş, *T.C. Anayasası Şerhi ve Uygulaması* (İstanbul, 1969). — Tarık Zafer Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku* (İstanbul, 1969). — Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye* (İstanbul, 1970).

Size öyle Geliyorsa öyledir, Luigi Pirandello. *Size Öyle Geliyorsa Öyledir,* çeviren Mehmet Fuat Carım (İstanbul, 1930).

Sofî veya Sufî, Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi* (İstanbul, 1922). — Sadık Vicdanî, *Sufi ve Tasavvuf* (İstanbul, 1922). — Cavit Sunar, *Mistisizmin Ana Hatları* (Ankara, 1966). — Mahir İz, *Tasavvuf* (İstanbul, 1969).

Sofist, Eflatun. *Sofist,* çeviren Mehmet Karasan (İstanbul, 1943, 1945, 1967).

Sokrates, Mehmet Emin Erişirgil, *Sokrat* (İstanbul, 1931). — Ernst von Aster, *Sokrat* (İstanbul, 1945). — Mes'adet Kiremitçioğlu, *Sokrates'in Pedogojisi* (Üniversite ktp. Tez nu. 1217, İstanbul, 1946). — İrfan Kantarcı, *Sokrates ve Muhakemesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 1440, İstanbul, 1947). — Abdülhak Kemal Yörük, *Sokrat, Ahlâk ve Hukuk Felsefesi* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. VI, sayı 1-2, İstanbul, 1950). — Bedia Akarsu, *Sokrates'de Erdem Düşüncesi* (Felsefe Arkivi, sayı 13, İstanbul, 1962). — Mubahat Türker, *Sokrates'e Atfedilen Küçük Bir Risale* (Necati Lugal Armağanı, Ankara, 1969). — Hüseyin Mustafa, *Sokrat'ın Ahlâk Hakkındaki Düşünceleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 6332, İstanbul, 1969).

Sokrates'in Savunması, Eflatun. *Sokratesin Müdafaası,* çeviren Niyazi Berkes (İstanbul, 1942, 1946, 1958). — *Sokrates'in Müdafaası,* çeviren Cavit Şendağ (İstanbul, 1965). — *Sokrates'in Müdafaası,* çeviren Teoman Aktürel (İstanbul, 1965).

Sokullu Mehmed Paşa, *Peçevî Tarihi,* c. I. II. — Ali Seydi, *Sokullu Mehmed Paşa* (İstanbul, 1909). — Abdurrahman Şeref, *Sokullu Mehmed Paşanın Evail-i Ahvali ve Ailesi Hakkında* (Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 29, İstanbul, 1911). — Lütfü, *Sokullu Mehmed Paşa ve Siyaseti* (Üniversite ktp. Tez nu. 19, İstanbul, 1925). — Ahmet Refik, *Sokullu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihabatı* (Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 35, İstanbul, 1912). — Ahmet Şükrü, *Sokullu Mehmed Paşanın Safahatı Hayatiyesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 24, İstanbul, 1921). — Ahmet Refik, *Sokullu* (İstanbul, 1924). — Bedia Sami, *Sokullu Mehmed Paşa* (Üniversite ktp. Tez nu. 49, İstanbul, 1925). — A. Nimet Kurat, *Rusya Tarihi* (Ankara, 1948). — Cemal Yener, *Sokullu Mehmed Paşa* (İstanbul, 1953).

Sonu Gelmeyen Günler, Eugenie O'Neil. *Sonu Gelmeyen Günler,* çeviren Avni Givda (İstanbul, 1946).

Sosyalizm, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Sosyalizm,* c. I. kitap 1 *Eflatun'dan Karl Marx'a Kadar* (İstanbul, 1949). — Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi* (İstanbul, 1961). — Maurice Duverger, *Siyasî Rejimler,* çeviren Yaşar Gürbüz (İstanbul, 1963). — Gaetano Mosca, *Siyasî Doktrinler Tarihi,* çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1963). — Münir Süleyman Çapanoğlu, *Türkiye'de Sosyalist Hareketleri ve Sosyalist Hilmi* (İstanbul, 1964). — Roger Garaudy, *Sosyalizm ve Ahlâk,* çeviren Selâhattin Hilâv (İstanbul, 1965). — Charles Bettelheim, *Sosyalist Plânlama,* çeviren Kenan Somer (İstanbul, 1965). — Bertrand Russel, *Sosyalizm,* çeviren Murat Belge (İstanbul, 1965). — Roger Garaudy, *Sosyalizm ve İslâmiyet,* çevirenler Doğan Avcıoğlu - E. Tüfekçi (İstanbul, 1965). — A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizm* (3 c., İstanbul, 1965-1967). — Hans Behrend, *Almanya'da Milliyetçi Sosyalizm,* çeviren Burhan Arpad (İstanbul, 1965). — Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İktisat Sosyolojisi Bakımından Sosyalizm* (İstanbul, 1965). — Max Beer, *Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi,* çeviren Galip Üstün (İstanbul, 1965). — Vural Savaş, *Teoride ve Tatbikatta Sosyalizm* (Ankara, 1965). — Peyami Safa, *Sosyalizm* (İstanbul, 1966). — René Maublanc, *Sosyalizmin Felsefesi,* çeviren Asım Bezirci (İstanbul, 1966). — Ekrem Özelmas, *Kapitalizm ve Sosyalizm* (İstanbul, 1967). — Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler* (Ankara, 1967). — Nevzat Yalçıntaş, *Sosyalizm ve Demokrasi* (Ankara, 1968). — Roger Garaudy, *Sosyalizmin Büyük Dönemeci,* çevirenler İ. Banguoğlu. - K. Yargıcı (İstanbul, 1970). — Mükerrem Hiç, *Kapitalizm, Sosyalizm. Karma Ekonomi ve Türkiye* (İstanbul, 1970). — Peyami Safa, *Sosyalizm, Marksizm, Komünizm* (İstanbul, 1971). Hüseyin Per-

viz Hatemi, *İslâm Açısından Sosyalizm* (İstanbul. 1972).

Sosyoloji, Hilmi Ziya Ülken, *Sosyolojinin Mevzuu ve Usulü* (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 1, İstanbul, 1942). — Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Sosyolojide İlliyet Meselesi* (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 1, İstanbul, 1942). — Park ve Burgasse, *Sosyolojiye Giriş*, çeviren Selma Arpad (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 1, İstanbul, 1942). — Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Hukuk Sosyolojisi, Mevzuu ve Gayesi* (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 2, İstanbul, 1943). — — Hilmi Ziya Ülken, *Dinî Sosyoloji* (İstanbul, 1943). — Hilmi Ziya Ülken, *İktisadî Sosyoloji* (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 3, İstanbul, 1945). — G. Richaud, *Genel Sosyoloji ve Kanunları* (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 3, İstanbul, 1945). — Nurettin Şazi Kösemihal, *Durkheim Sosyolojisi Üzerine Deneme* (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 3, İstanbul, 1945). — Hilmi Ziya Ülken, *Sosyolojiye Giriş* (İstanbul, 1947). — M. Karasan, *Durkheim'in Ahlâk Sosyolojisi* (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. III, sayı 1-2, Ankara, 1948). — Georges Gurvitch, *Sosyolojinin Bugünkü Temayülü*, çeviren Nurettin Şazi Kösemihal (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 4-5, İstanbul 1949). — Ernest W. Burgess, *Sosyolojik Araştırmanın Metotları*, çeviren Tomris Berker (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 4-5, İstanbul, 1949). — Nurettin Şazi Kösemihal, *Memleketimizde Tecrübî Sosyoloji* (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 6, İstanbul, 1950). — Paul Descamps, *Tecrübî Sosyoloji*, çeviren Nurettin Şazi Kösemihal (İstanbul, 1950). — E. Durkheim - E. Fauconnet, *Terbiye ve Sosyoloji*, çeviren Memduh Seydal (İstanbul, 1950). — Hilmi Ziya Ülken, *Sosyolojinin Problemleri* (İstanbul, 1955). — Selâhaddin Demirkan, *Tecrübî Sosyolojiye Giriş* (Ankara, 1958). — İ. Yasa, *Köylerin Sosyolojik Bakımdan İncelemesinde Bazı Esaslar* (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XIV, sayı 1, İstanbul, 1959). — Mehmet Taplamacıoğlu, *Sosyolojinin Kural ve Kanunları* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. VI, sayı 1-4, Ankara, 1959). — Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi Çalışmaları* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. VII, Ankara, 1960). — Ülker Gürkan, *Sosyolojik Hukuk İlmi* (Ankara, 1961). — Tahir Çağatay, *Günün Sosyolojisine Giriş* (Ankara, 1962). — Hans Freyer, *Sosyolojiye Giriş*, çeviren Nermin Abadan (Ankara, 1962). — Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi* (Ankara, 1963). — J. L. Moreno, *Sosyometrinin Temelleri*, çeviren Nurettin Şazi Kösemihal (İstanbul, 1963). — Nurettin Şazi Kösemihal, *Avrupa ve Amerika'da Demokrasi ve Sosyoloji* (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 17-18, İstanbul, 1963). — Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çeviren Turgut Kalpsüz (Ankara, 1964). — Carle C. Zimmerman, *Yeni Sosyoloji Dersleri*, çeviren Âmiran Kurtkan (İstanbul, 1964). — Nurettin Şazi Kösemihal, *Edebiyat Sosyolojisine Giriş* (Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, sayı 19-20, İstanbul, 1966). — Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi* (İstanbul, 1968). — Mahmut Tezcan, *Türk Sosyoloji Bibliyografyası 1928-1968* (Ankara, 1969). — Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü* (İstanbul, 1969). — Gaston Bouthoul, *Siyaset Sosyolojisi*, çeviren Ali Türkay Yazıcı (İstanbul, 1969). — Âmiran Kurtkan, *Köy Sosyolojisi* (İstanbul, 1969). — Hüseyin Öztürk, *Eğitim Sosyolojisi* (Ankara, 1970). — Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji Dersleri* (İstanbul, 1970).

Sönmüş Hayaller, H. de Balzac. *Sönmüş Hayaller*, çeviren Yaşar Nabi Nayır 2 c., İstanbul, 1949-1951).

Söyleşiler, Alain. *Söyleşiler*, çeviren Fehmi Baldaş (3 c., İstanbul, 1961-1965).

Spor, Beden Terbiyesi Genel müdürlüğü, *Beden Eğitimi ve Spor Dergileri* (Ankara, 1940-1941). — Cemal Alpman, *Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi ve Çağlar Boyunca Gelişimi* (Ankara, 1972). — Cem Atabeyoğlu, *Spor Ansiklopedisi* (İstanbul, 1972).

Stendhal (Henri BEYLE, — denir), Pierre Martino, *Stendhal'in Hayatı*, çeviren, Vahdi Hatay (İstanbul, 1954).

Suç, Faruk Erem, *Suça İştirak* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. III, sayı 1, Ankara, 1946). — Naci Şensoy, *Çocuk Suçluluğunun Aktüel Durumu ve Çocuklar Tarafından Kesretle İşlenen Suçlar* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XIII, sayı 3, İstanbul, 1947, c. XV, sayı 2-3, 4, İstanbul, 1949). — Nurullah Kunter, *Suç Ortaklığında Sorum ve Ceza* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XIII, sayı 1, İstanbul, 1947). — Hakkı Demirel, *Emrin İcrası Sureti ile İşlenen Suçlar* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. VII, sayı 1-2, Ankara, 1950). — Naci Şensoy, *Siyasî Suçlar* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XVII, sayı 1-2, İstanbul, 1951). — Faruk Erem, *Siyasî Haklara Karşı İşlenen Suçlar* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. VIII, sayı 1-2, Ankara, 1951). — Nurullah Kunter, *Türkiye'de Suçluluğun İçtimaî Âmilleri* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. VIII, sayı 3-4, Ankara, 1951). — Saim Apay, *Bülüğun Suçla İlgisi Üzerinde Bir Araştırma* (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. IX, sayı 1-2, Ankara, 1952). — G. Bettiol, *Suç Cezasının Sukutu Meselesi*, çeviren Faruk Erem (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. XII, sayı 1-2, Ankara, 1955). — Öztekin Tosun, *Müselsel Suçlar* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXII, sayı 1-4, İstanbul, 1956). — Sahir Erman, *Suçun Önlenmesi ve Suçlular Hakkında* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXIII, sayı 1-2, İstanbul, 1957). — Ayhan Önder, *Mütemadi Suç* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXIX, sayı 1-2, İstanbul, 1963). — Kayıhan İçel, *Suçluların Geri Verilmesi Üzerinde Bir İnceleme* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXX, sayı 3-4, İstanbul, 1964). — Duygun Yarsuvat, *Mukayeseli Hukukta Cinsî Suçlar ve Müeyyideleri* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXX, sayı 1-2, İstanbul, 1964). — Öztekin Tosun, *Suçların Kanuniliği Prensibi ve Sovyet Rusya Ceza Kanunu* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXX, sayı 1-2, İstanbul, 1964). — Sulhi Dönmezer - Sahir Erman, *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku* (İstanbul, 1967). — Uğur Alacakaptan, *Suçun Unsurları* (Ankara, 1971).

Suçlar ve Cezalar, Beccaria. *Suçlar ve Cezalar Yahut Beşeriyetin Mecellesi*, çeviren Muhiddin Göklü (İstanbul, 1950, 1960, 1964).

Suç ve Ceza, Dostoyevski. *Suç ve Ceza*, çeviren Hakkı Süha Gezgin (2. c., İstanbul, 1945). — *Suç ve Ceza*, çeviren Hasan Ali Ediz (3 c., İstanbul, 1948-1959, 1960-1961, 1914, 1968). — *Suç ve Ceza*, çeviren A. Bekir Sıtkı (3 c., İstanbul, 1963-1969).

Süleyman I Kanunî, *Muhteşem, Kanunî Sultan Süleyman* denir. — Halil Halid, *Rodos Fethinde Sultan Süleyman'ın Tedabiri Siyasiyesi* (İstanbul, 1908). — Osman Ferit Sağlam, *Süleyman Kanunî'nin Vasiyetnamesi* (Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 20, İstanbul, 1911). — Ahmet Refik Altınay, *Sultan Süleyman Kanunî'nin Son Senelerinde İstanbul'un Usul-u İaşe ve Ahval-i Ticariyesi* (Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası, sayı 37, İstanbul, 1913). — M. Hilmi, *Kanunî Süleyman'ın 1533-1535 Bağdat Seferi* (İstanbul, 1932). — Ş. Fuad Gücüyener, *Kanunî Sultan Süleyman* (İstanbul, 1945). — Mahmedet Şahinler, *Kanunî Sultan Süleyman'a Yazılan Kasideler ve İçindeki Örf ve Âdetler* (Üniversite ktp. Tez nu. 1725, İstanbul, 1949). — Kemal Edib Kürkçüoğlu, *Kanunî'nin Bali Beğe Gönderdiği Hattı Hümayun* (Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi, c. VIII, sayı 1-2, Ankara, 1950). — Fairfax Downey, *Kanunî Sultan Süleyman*, çeviren Enis Behiç Koryürek (Ankara, 1950). — Şerafettin Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vakası* (Ankara, 1961). — Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Kanunî'nin Cülusu ve İlk Seferleri* (Ankara, 1961). — Renzo Sertoli, *Muhteşem Süleyman*, çeviren Şerafettin Turan (Ankara, 1963). — Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman'ın 1566 Szigetvar Seferi Sebepleri ve Hazırlıkları* (Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, c, XVI, sayı 21, İstanbul, 1966). — Türk Tarih Kurumu, *Kanunî Armağanı* (Ankara, 1971). — *Osmanlı Tarihi*, c. II. — *İslâm Ansiklopedisi.*

Süleyman Nazif, Cenab Şahabeddin, *Süleyman Nazif'in Hayatı ve Eserleri* (Serveti Fünun, c. LXIV, sayı 1683, İstanbul, 1928). — İbrahim Alâeddin Güngör, *Süleyman Nazif* (Üniversite ktp. Tez nu. 609, İstanbul, 1941). — Şükrü Kurgan, *Süleyman Nazif, Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul, 1955). — Hilmi Yücebaş, *Süleyman Nazif'ten Hatıralar* (İstanbul, 1957). — Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, c. II (İstanbul, 1959). — Gülsen Koray, *Süleyman Nazif'in Şiirleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 2974, İstanbul, 1961). — Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (Türkoloji Dergisi, c. II, sayı 1, Ankara, 1969). — Mahmut Soysüllü, *Süleyman Nazif'in Makaleleri* (1909'a kadar) [Üniversite ktp. Tez nu. 7558, İstanbul, 1970].

Şafiîlik, Neşet Çağatay - İbrahim Agâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara, 1965). — Muhammed Ebu Zehra, *İslâmda Fıkhî Mezhepler Tarihi*, çeviren Abdülkadir Şener (Ankara, 1968). — Muhammed Ebu Zehra, *İmam Şafiî*, çeviren Osman Keskioğlu (Ankara, 1969).

Ş

Şahkulu isyanı, Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Rafizîlik ve Bektaşîlik* (Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. VIII, sayı 2, İstanbul, 1932). — Selâhattin Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasî Hayatı* (İstanbul 1966). — Şahabeddin Tekindağ, *Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı* (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, c. I, sayı 3, İstanbul, 1967).

— *Osmanlı Tarihi*, c. II.

Şaşkın, Molière. *Şaşkın*, çeviren Behiç Enver Koryak (Ankara, 1944; İstanbul, 1966).

Şato, F. Kafka. *Şato*, çeviren Kâmuran Şipal (2 c., İstanbul, 1966).

Şehir tiyatrosu (İSTANBUL), Refik Ahmet Sevengil, *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu* (2 c., İstanbul, 1934). — Baha Dürder, *Türk Tiyatro Ansiklopedisi* (İstanbul, 1967). — Özdemir Nutku, *Dârülbedayinin Elli Yılı* (Ankara, 1969). — Metin And, *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi* (İstanbul, 1970).

Şehircilik, Celâl Esat Arseven, *Şehircilik* (İstanbul, 1937). — Fehmi Yavuz, *Ankara'nın İmarı ve Şehirciliğimiz* (Ankara, 1952). — Fehmi Yavuz, *Şehirciliğimiz Hakkında Mukayeseli Raporlar* (Ankara, 1954). — Sadık Artukmaç, *Türk İmar Hukuku* (Ankara, 1960). — Ruşen Keleş, *Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri* (Ankara, 1961). — Mehmet Aldan, *Şehirleşme Hareketlerinin Düzenlenmesi Bakımından Belçika ve Türkiye* (Ankara, 1962). — Fehmi Yavuz, *Şehircilik* (Ankara, 1962). — Ruşen Keleş, *Sosyal Konut Politikası Kavramı Üzerinde Bir Deneme ve Türkiye'de Sosyal Konut Politikası* (Ankara, 1966). — Fehmi Yavuz, *Şehirciliğimiz Hakkında Mukayeseli Raporlar* (Ankara, 1966). — Cevat Geray, *Şehirleşmenin Nedenleri* (Ankara, 1967). — Turan Yazgan, *Şehirleşme Açısından Türkiye'de İşgücünün Demografik ve Sosyo-Ekonomik Bünyesi* (İstanbul, 1968). — Ruşen Keleş, *Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Konut Politikası* (Ankara, 1968). — Ruşen Keleş, *Şehirleşmenin Maliyeti* (Ankara, 1968). — Ayda Yörükân, *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri* (Ankara, 1968). — Ruşen Keleş, *Türkiye'de, Şehirleşme, Konut ve Gecekondu* (İstanbul, 1972).

Şeyhülislâm, *Devhat-ül-Meşayih.* — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara, 1965). — Veli Ertan, *Meşhur Şeyhülislâmlar* (İstanbul, 1969). — Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları* (Ankara, 1972).

Şeyhülislâm Yahya, Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, tarihsiz). — Emine Keresteci, *Şeyhülislâm Yahya'da Gazel* (Üniversite ktp. Tez nu. 1176, İstanbul, 1946). — Hamid Baykal, *Şeyhülislâm Yahya Efendi ve Ailesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 1605, İstanbul, 1947). — Sadiye Akay, *Şeyhülislâm Yahya Diva-*

nında Güzellik Mazmunları (Üniversite ktp. Tez nu. 1393, İstanbul, 1947). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Divan Şiiri - XVII. Yüzyıl* (İstanbul, 1954). — Rekin Ertem, *Şeyhülislâm Yahya Divanı, Transkripsiyonlu Metin ve İndeks* (Üniversite ktp. Tez nu. 6149, İstanbul, 1969).

Şeyh Galib, Sadeddin Nüzhet Ergun, *Şeyh Galib* (Üniversite ktp. Tez nu. 306, İstanbul, 1936). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Şeyh Galib, Hayatı, Sanatı, Şiirleri* (İstanbul, 1953). — Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri* (c. III). — Sedit Yüksel, *Şeyh Galib, Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri* (Ankara, 1963). — Selçuk Uysal, *Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşkı* (Üniversite ktp. Tez nu. 5771, İstanbul, 1968).

Şeyhî (Yusuf), *Hekim Sinan* denir, *Âşık Çelebi Tezkiresi.* — *Hasan Çelebi Tezkiresi.* — *Kamus-ul-Alâm,* c. IV. — *Latifî Tezkiresi.* — *Osmanlı Müellifleri,* c. II. — *Sicilli Osmanî,* c. III. — *Şekayık Tercümesi.* — Faik Reşad, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* (İstanbul, 1914). — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri* (İstanbul, 1932). — Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, tarihsiz). — Tahir Olgun, *Germiyanlı Şeyhî ve Harname'si* (Giresun, 1949). — Faruk K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Hayatı ve Şahsiyeti* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. V, İstanbul, 1954). — Mehmet Akalın, *Şeyhî Divanı* (Üniversite ktp. Tez nu. 2679, İstanbul, 1958). — Faruk K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i* (İstanbul, 1963). — Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Divanının Tetkiki* (İstanbul, 1964). — Faruk K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1968). — Faruk K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Harname'si* (İstanbul, 1971).

Şinasi (İbrahim), Ahmed Rasim, *Matbuat Tarihine Medhal: İlk Büyük Muharrirlerden Şinasi* (İstanbul, 1927). — İsmail Hikmet Ertaylan, *Şinasi* (İstanbul, 1932). — Ali Nihat Tarlan, *Tanzimat Edebiyatında Hakikî Müceddid* (Tanzimat, İstanbul, 1940). — Mehmet Kaplan, *Şinasi'nin Türk Şiirinde Yaptığı Yenilik* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. II, sayı 1, İstanbul, 1947). — Necdet Eruygur, *Şinasi ve Tasviri Efkâr Gazetesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 2242, İstanbul, tarihsiz). — Hikmet Dizdaroğlu, *Şinasi, Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul, 1954). — Kenan Akyüz, *Şinasi'nin Fransa'daki Öğrenimiyle İlgili Bazı Belgeler* (Türk Dili, c. III, sayı 31, Ankara, 1954). — Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1956). — Fethi Aslaner, *Şinasi'nin Şiir Lûgati* (Üniversite ktp. Tez nu. 2565, İstanbul, 1956). — Ömer Faruk Akün, *Şinasi'nin Bugüne Kadar Ele Geçmeyen Fatin Tezkiresi Baskısı* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XI, İstanbul, 1961). — Gündüz Akıncı, *Batıya Yönelirken Şinasi* (Ankara, 1962). — Ömer Faruk Akün, *Şinasi'nin Fatin Tezkiresi Baskısındaki Yeni Biyografik Bilgiler* (Türkiyat Mecmuası, c. XIV, İstanbul, 1965). — Mustafa Hasanoğlu, *Şinasi'nin Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Efkârdaki Makalelerinin Lûgati* (Üniversite ktp. Tez nu. 4790, İstanbul, 1967). — Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (Türkoloji Dergisi, c. II, sayı 1, Ankara, 1969). — Kaya Bilgegil, *Şinasi* (İstanbul, 1972).

Şirket, Halil Arslanlı, *Ticaret Şirketlerinde Kanunî Mümessillere Tanınan Temsil Selahiyetinin Hududu* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. VII, sayı 2-3, İstanbul 1941). — Halil Arslanlı, *Şirket Mukaveleleri ile Cemiyetler ve İki Tarafa Borç Yükleyen Akitler Arasındaki Ayrılıklar ve Bunları Tefrike Yarayan Ölçüler* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XI, sayı 3-4, İstanbul, 1945). — Roberto Scheggi, *Şirket Mukavelesinin Ayırıcı Vasıfları ve Şirketlerin Geçirdikleri Tekâmül Safhaları,* çeviren Sahir Erman (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XI, sayı 3-4, İstanbul, 1945). — Halil Arslanlı, *Hususî Şirketlerin Mahiyeti* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XII, sayı 1, İstanbul, 1946). — Halil Arslanlı, *Anonim Şirkette Pay ve Pay Sahipliği* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXIII, sayı 3-4, İstanbul, 1957). — Halil Arslanlı, *Anonim Şirketlerde Umumî Heyet* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXIV, sayı 1-4, İstanbul, 1958). — Erdoğan Moroğlu, *Şirketlerde Adlî Tebligat Kimlere Yapılır* (Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XXVIII, sayı 2, İstanbul, 1962). — Yaşar Karayalçın, *Ticarî Şirketler* (Ankara, 1965). — Tuğrul Ansay, *Âdi Şirket, Dernekler ve Ticaret Şirketleri* (Ankara, 1967). — Reha Poroy - Ünal Tekinalp - Ersin Çamoğlu, *Ticaret Ortaklıkları* (İstanbul, 1972).

Şölen, Ksenephon. *Şölen ve Sokrat'ın Savunması,* çeviren Hayrullah Örs (İstanbul, 1962).

Şölen, Eflatun. *Şölen,* çevirenler Azra Erhat - Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul, 1961, 1972).

Şubat olayı (21/22), Abdi İpekçi - Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin İçyüzü* (İstanbul, 1965). — Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam* (İstanbul, 1966). — Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilâlin Hikâyesi* (Ankara, 1966). — Bedii Faik, *İhtilâlciler Arasında Bir Gazeteci* (İstanbul, 1967). — M. Emin Alptekin, *İhtilâl Çıkmazı* (İstanbul, 1967). — Talât Aydemir, *Talât Aydemir'in Hatıraları* (İstanbul, 1968). — Metin Toker, *İsmet Paşa ile On Yıl* (4 c., İstanbul, 1969).

T

Tahtacılar, Yusuf Ziya Yörükan, *Anadolu Alevîleri ve Tahtacılar* (Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 8, İstanbul, 1928). — Yusuf Ziya Yörükan, *Tahtacılarda Dinî ve Sırrî Hayat* (Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 17, 20, İstanbul, 1930, 1931). — Faruk Sümer, *Ağaçeriler* (Belleten, c. XXVI, sayı 103, Ankara, 1967).

Tanzimat edebiyatı, İsmail Habib Sevük, *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1924). — Ragıb Hulusi Özden, *Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz* (Tanzimat, İstanbul, 1940). — İsmail Habib Sevük, *Edebî Yeniliğimiz* (2 c., İstanbul, 1940). — İ. Necmi Dilmen, *Tanzimat Edebiyatı Tarihi Notları* (Ankara, 1942). — Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, tarihsiz). — Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri* (İstanbul, 1946). — Fevziye Abdullah Tansel, *Tanzimat Devri Edebiyatında Halk Şairlerinin Tahkiri Meselesi* (Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar, Ankara, 1950). — Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1956). — Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi* (Ankara, 1958). — Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (Türkoloji Dergisi, c. II. sayı 1, Ankara, 1969).

Tanzimatı Hayriye, Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat,* çeviren Ali Reşat (İstanbul 1919). — Ali Fuat Türkgeldi, *Rical-i Mühimme-i Siyasiye* (İstanbul, 1928). — Yavuz Abadan, *Tanzimat Fermanının Tahlili* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — Ömer Lütfi Barkan, *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — Tarık Artel, *Tanzimat ve Müsbet İlimler* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). Cavit Baysun, *Mustafa Reşit Paşa* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — Mustafa Reşit Belgesay, *Tanzimat ve Adliye Teşkilâtı* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — Cemil Bilsel, *Tanzimatın Haricî Siyaseti* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — Donald Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Kontrolu,* çeviren Hazım Atıf Kuyucak (İstanbul, 1940). — Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Tanzimatta İçtimaî Hayat* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — Ömer Celâl Sarc, *Tanzimat ve Sanayiimiz* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — İhsan Sungu, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — Refii Şükrü Suvla, *Tanzimat Devrinde İstikrazlar* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — Necati Tacan, *Tanzimat ve Ordu* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — Tahir Taner, *Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — Yusuf Kemal Tengirşek, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Haricî Ticaret Siyaseti* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — Osman Şevki Uludağ, *Tanzimat ve Hekimlik* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — Hilmi Ziya Ülken, *Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — Hıfzı Veldet, *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — M. Şerafettin Yaltkaya, *Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler* (Tanzimat I, İstanbul, 1940). — Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Fransız İhtilâli ve Tanzimat* (İstanbul, 1942). — Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* (Ankara, 1943). — Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi* (İstanbul, 1945). — Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri* (İstanbul, 1946). — Cevdet Paşa, *Tezakir,* neşreden M. Cavit Baysun (4 c., Ankara, 1953-1960). — Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat* (Ankara, 1954). — Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele* (İstanbul, 1956). — Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1956). — Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. VII, Ankara, 1960). — Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876* (Princeton, 1963). — Mihin Eren - Figen Bilge, *Türk Tarih Kurumu Kitaplığında Tanzimatla İlgili Bazı Kaynaklar* (Belleten, c. XXVIII, sayı 112, Ankara, 1964). — Halil İnalcık, *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu* (Belleten, c. XXVIII, sayı 112, Ankara, 1964). — Enver Ziya Karal, *Gülhane Hatt-ı Hümayunda Batının Etkisi* (Belleten, c. XXVIII, sayı 112, Ankara 1964). — Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* çeviren Metin Kıratlı (Ankara, 1970).

Taraskonlu Tartarin, A. Daudet. *Taraskonlu Tartarin,* çeviren Halil Boztepe (İstanbul 1938). — *Taraskonlu Tartaren,* çevirenler Siraceddin Hasırcıoğlu - Ali Kâmi (İstanbul, 1938). — *Taraskonlu Tartarin,* çeviren Tahsin Yücel (İstanbul, 1954).

Tarım, Ş. Z. Kerestecioğlu, *Hususi Tarla Ziraati* (Ankara, 1942). — Kemal Fikret Arık, *Mukayeseli Toprak Reformu* (Ankara, 1961). — Suat Aksoy, *Toprak Reformunun Hukukî Esasları* (Ankara, 1964). — Safa Reisoğlu, *Yeni Tapulama Kanunu ve Toprak Reformuna Tesiri* (Ankara, 1964). — Suat Aksoy, *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi* (İstanbul, 1969). — İsmail Şener, *Toprak Reformu ve Tarım Reformu* (İstanbul, 1971). — Kâzım Berzeg, *Türk Tarımı ve Toprak Reformu* (Ankara, 1972).

Tarih, Cemaleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Ayine-i Zürefa)* [İstanbul, 1896]. — M. Şemseddin, *İslâmda Tarih ve Müverrihler* (İstanbul, 1923). — *Osmanlı Müellifleri* c. III. — *Müverrihin-i Osmaniye Faslı* (İstanbul, 1926). — Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (Leipzig, 1927). — Ch. V. Langlois - Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş,* çeviren M. Şükrü Akkaya (İstanbul, 1936). — G. Monod, *Tarihde Usul,* çeviren Kâzım Şinasi Dersan (İstanbul, 1938). — Zeki Velidî Togan, *Tarihte Usul* (İstanbul, 1950). — A. Adnan Adıvar, *Tarih ve Biyografya* (Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, c. II, sayı 3-4, İstanbul, 1952). — Arnold Toynbee, *Tarih Üzerine İki Konferans,* çeviren Özcan Başkan (İstanbul, 1962). — İbrahim Kafesoğlu, *Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik* (Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, c. XIII, sayı 17-18, İstanbul, 1963).

Tarikat, Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi* (İstanbul, 1922). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarikat* (Aylık Ansiklopedi, c. IV, sayı 42, İstanbul, 1947). — Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* c. III (İstanbul, 1952). — Cavit Sunar, *Mistisizmin Ana Hatları* (Ankara, 1966). — Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar* (İstanbul, 1969).

Tartuffe, Molière. *Tartuffe,* çeviren Orhan Veli Kanık (Ankara, 1944). — *Tartuffe,* çeviren Cevdet Perin (İstanbul, 1944, 1963).

Tasavvuf, Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi* (İstanbul, 1922). — Sadık Vicdanî, *Sufi ve Tasavvuf* (İstanbul, 1922). — Cavit Sunar, *Mistisizmin Ana Hatları* (Ankara, 1966). — Mahir İz, *Tasavvuf* (İstanbul, 1969).